MEYDAN - LAROUSSE

12

BÜYÜK LÛGAT ve ANSİKLOPEDİ

onikinci cilt

MEYDAN YAYINEVİ

Cağaloğlu, Sultanmektebi sokak, 23-25, İstanbul

renkli resimler ve haritalar

renkli yaprakların arasında bulunduğu sayfalar

16 - 17 TEKİRDAĞ - TOKAT

32 - 33 TELEKOMÜNİKASYON - TELEVİZYON

216 - 217 TOPKAPI SARAYI

248 - 249 TRABZON - TUNCELİ

256 - 257 TRAFİK işaretleri

352 - 353 TÜRKİYE (2 yaprak)

368 - 369 TÜRKİYE

400 - 401 UÇAK

432 - 433 ULAŞTIRMA - URFA

464 - 465 UŞAK - UZAY

480 - 481 ÜREME - ÜRGÜP

512 - 513 VAN - YAPRAK

616 - 617 VİTRAY

688 - 689 YABANÎ BİTKİLER

824 - 825 YELKEN, YAT - YOZGAT

856 - 57 YUNANİSTAN (2 yaprak)

880 - 881 YÜZEY ŞEKİLLERİ

936 - 937 YUGOSLAVYA - ZİRAAT - ZONGULDAK (2 yaprak)

© 1960, Librairie Larousse, Paris

© 1973, MEYDAN Gazetecilik ve Neşriyat Ltd. Şti.

1960, fransızca Grand Larousse Encyclopédique'in, 1973 türkçe Büyük Lûgat ve Ansiklopedi'nin bu cildinin fasikül halinde basım ve yayım tarihidir. Herhangi bir muafiyete başlangıç teşkil etmemekle beraber, kanun gereğince belirtilmiştir. Her ciltte tekrarlanan bu tarihlerin, ciltlerin gerçek baskı tarihleriyle ilgisi yoktur.

BÜYÜK LÛGAT ve ANSİKLOPEDİ'nin (Meydan-Larousse) adı, muhtevası, resim ve haritaları, sayfa ve cilt şekil ve düzenleriyle ilgili her çeşit hak, Meydan Gazetecilik ve Neşriyat Ltd. Şti.ne aittir.

Meydan-Larousse'u yayımlayanlar

Safa KILIÇLIOĞLU, Nezihe ARAZ, Hakkı DEVRİM

yayıma katılanlar

DANIŞMA KURULU

Ord. Prof. Şükrü BABAN, Ord. Prof. Dr. Besim DARKOT, Prof. Dr. Nihat ERİM, Burhan FELEK, Prof. Dr. Macit GÖKBERK, Prof. Dr. Mehmet KAPLAN, Prof. Dr. Sabri Esat SIYAVUŞGİL (öl. 1968), Prof. Dr. Şahabettin TEKİNDAĞ, Prof. Dr. Faruk TİMURTAŞ.

MERKEZ YAYIN KURULU

Hakkı DEVRİM, *genel yayın müdürü*
Nezihe ARAZ, *telif servisi şefi;* Doç. Dr. Adnan BENK, *tercüme servisi şefi;* Doç. Dr. Berke VARDAR, *lûgat servisi şefi.*

YAYIN KURULU YARDIMCILARI

Oğuz ATAY, Konur ERTOP, İsmet Zeki EYÜBOĞLU, Tanju GÖKÇÖL, Vedat GÜNYOL, Selâhattin HİLAV, Keyise İDALI, İsa ÖZTÜRK, Hülya POTUOĞLU, Galip ÜSTÜN.

Güngör ARSLAN, Filiz AYMERGEN, Zeki BAŞTÜRK, Kemal BEK, Çetin BÖREKÇİ, Mustafa BURÇAK, İnci BÜNGÜL, Mustafa CEVAHİRCİOĞLU, Nadir DEMİREL, Emel DENİZ, Cengiz DOĞU, Aysel DUYAR, Birgül ERGEV, Gürel ERGEV, Emin ERSOY, Sema GÜNEYSU, Metin GÜNGÖR, Kâmil GÜVEN, Mehmet GÜZELŞEN, Sinan KOCAPINAR, Taner MUTLU, Nihat ÖZBEK, Adnan SARUHAN, Hüseyin SEZER, Ayten TENGİZ, Afşar TİMUÇİN, Erdoğan TOKMAKÇIOĞLU, Teoman TUNÇDOĞAN, Seyfettin TURHAN, Şükrü TÜRKER, Gülden ÜSTÜNAY, Sevinç VARLI, İsmail YILDIZHAN.

TASHIH

Abdülkadir ÇAKIR, *şef*
Nihat EMENLİ, Hulki AKTUNÇ, Hüsamettin YILMAZ, Hasan UZUNTAŞ, Hayrettin KARA, Hasan BÜYÜKYAVUZ.

RESIMLEME

Nurettin ERKILIÇ, *fotoğraf;* Nejat GÖNENÇ, *resim;* Bekir PEKTEN, *hat;* Zeki BAŞAR, Mansus-TETİK, *harita.* (*Selçuklular* haritası, Hüseyin DAĞTEKİN.) [Fotoğrafları kullanılan sanatçılar ve arşivlerinden faydalanılan kuruluş ve şahıslar ayrı ayrı belirtilmiştir.]

ARŞIV

İbrahim HOYİ.

TEKNIK SERVISLER

Müeddep ERKMEN, *şef*
Tahir CİMTAY, Feridun CİMTAY, Ethem GÜRDİL, Ömer EKEN, Sabri ŞEBER, Ziya ÜSTÜNGÜLER, Ali ATAV, dizgi-tertip; Orhan SEÇİLEN, sayfa-düzeni; Mustafa GÜLBAY, filim-montaj; Hüsnü TOPAÇ, Hikmet AYAYDIN, Ahmet BULUT, Sırrı ÖZEL, baskı; Hasan GÜRKAN, Çungarya KALKAN, kırma-katlama.

IDARE-MUHASEBE

Hâmit TURAN, *şef*
Ayten AKÇAY, *muhasebe;* Rıdvan SELÖZ, *abonman-sevkiyat.*

yazarlar ve mütercimler

AÇAR (Selçuk), ***mütercim***
genel konular

AKOBA (Mufahham), ***avukat***
pulculuk

AKYOL (Şener), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

ALANGOYA (Dr. Yavuz), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

ALDIKAÇTI (Dr. Orhan), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
hukuk

ALKIM (Dr. U. Bahadır), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
arkeoloji

ALPARSLAN (Dr. Ali), ***İstanbul üniversitesinde doçent***
güzel sanatlar

ALTINLI (Dr. Enver), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
jeoloji

AND (Metin), ***Ankara üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesinde öğretim görevlisi***
temaşa sanatları, tiyatro

ANGIN (Ahmet), ***mütercim***
genel konular

ARAR (İsmail), avukat, ***Devlet bakanı***
Cumhuriyet tarihi

ARIPINAR (Erdoğan), ***gazeteci, Hürriyet gazetesi haberler müdürü***
spor

ARSEVEN (Rıza), ***eskrim uzmanı***
folklor

ARSEVEN (Veysel), ***musiki öğretmeni***
folklor

ARTUK (Cevriye ve İbrahim), ***İstanbul Arkeoloji müzesinde nümismat***
nümismatik

ATABEYOĞLU (Cem), ***gazeteci, spor yazarı***
spor

ATİLLÂ (Çetin), ***Başbakanlık Arşiv müdürlüğünde memur***
tarih

AYKON (Nil), ***sanat tarihi uzmanı***
sanat tarihi

BAÇ (Nurettin), ***İstanbul Eğitim enstitüsünde öğretmen***
kimya

BARUTÇU (Şinasi), ***mütercim***
fotoğrafçılık

BAŞARAN (Ekrem), ***mütercim***
genel konular

BATUR (Sabahattin), ***Atıfefendi kütüphanesi müdürü***
sanat tarihi ve kütüphanecilik

BAYKURT (Şerif), ***folklor uzmanı***
folklor

BAYSUN (Dr. Cavit), ***İstanbul üniversitesinde ordinaryüs profesör (öl. 1968)***
tarih

BERKER (Ercüment), ***avukat***
musiki

BEYAZIT (Mehmet), ***yüksek mühendis, İstanbul Teknik üniversitesinde öğretim görevlisi***
teknoloji

BİRGİLİ (Turhan), ***İst. Arkeoloji müzesinde fotoğraf şefi***
arkeoloji

BİRÖN (Dr. Cemal), ***İstanbul Teknik üniversitesinde profesör***
madencilik

BOZKURT (Ali Rıza), ***emekli kurmay albay***
ordu ve askerlik

BOZKURT (Işık), ***mütercim***
fotoğrafçılık

BOZOK (Hüsamettin), ***yazar***
tiyatro, opera

BULUÇ (Saadettin), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
dil ve etnografya

BURAN (Halûk), ***yüksek elektrik mühendisi***
radyoteknik, televizyon

BÜYÜKTİMKİN (Nadir), ***mütercim***
eczacılık

CANBERK (Osman), ***emekli kurmay binbaşı, Harp akademileri fransızca öğretmeni***
ordu ve askerlik

CUMBUR (Müjgân), ***Millî kütüphane genel müdürü***
kütüphanecilik

ÇALIK (İsmet), ***İstanbul üniversitesinde okutman***
latince

ÇAYLIGİL (Şadan), ***mütercim*** [öl. 1972]
müzik

ÇELEBİOĞLU (Fuat), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
iktisat

ÇELTİKÇİ (Fikret), ***Türkiye Sınaî Kalkınma bankasında müşavir***
motor

ÇOĞULU (Dr. Ersen), ***İstanbul Teknik üniversitesinde doçent***
mineroloji

ÇOTUKSÖKEN (Yusuf), ***edebiyat öğretmeni***
türk dili ve edebiyatı

DEMİRİZ (Dr. Yıldız), ***İstanbul üniversitesinde doçent***
sanat tarihi

DERİN (Çetin), ***İstanbul üniversitesi öğretim üyesi***
tarih

DEVRİM (Gülseren), ***avukat, mütercim***
genel konular

DİAMANDİ (Atina), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

DİKER (Mümtaz), ***kaptan***
denizcilik

DİZER (Dr. Muammer), ***Kandilli rasathanesi müdürü, doçent***
astronomi

DUBOİS (Pierre), ***St. Louis kilisesi başpapazı, Galatasaray lisesinde felsefe öğretmeni***
hıristiyanlık

DURAL (Dr. Mustafa), ***İstanbul üniversitesinde doçent***
hukuk

DÜZKAN (Sedat), ***malî uzman***
muhasebe

ERBEN (Dr. Reyan H.), ***avukat, mütercim***
masonluk

ERBUDAK (Prof. Macit), ***İDMMA öğretim görevlisi***
geodezi, topoğrafya

ERGÜVEN (Rıza), ***Tekel enstitüleri müdürü***
içki sanayii

ERSEK (Dr. Siyami), ***Haydarpaşa hastahanesi Göğüs Cerrahi Kliniği şefi***
tıp

ERÜNSAL (İsmail), ***edebiyat öğretmeni***
edebiyat, bibliyografya

EŞREFOĞLU (Eşref), ***Başbakanlık Arşiv müdürlüğünde memur***
tarih

EVRENOS (Abdullah), ***emekli öğretmen***
fizik

EVRİM (Dr. Selmin), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
psikoloji

EYİCE (Dr. Semavi), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
sanat tarihi

GÖKCAN (Muzaffer), ***Kurbağa Adamlar kulübü asbaşkanı***
sualtı sporları

GÖKDENİZ (Sermet), ***emekli kurmay albay, Denizcilik bankası eski genel müdürü***
askerlik, denizcilik

GÖKMEN (İsmail), ***matematik öğretmeni***
astronomi

GÜRESİN (Ecvet), ***gazeteci, yazar***
yakın tarih

GÜRKAN (Dr. Kâzım İsmail), ***İstanbul üniversitesinde ordinaryüs profesör*** [öl. 1972]
tıp

GÜRKAN (Dr. Suat İsmail), ***İstanbul üniversitesinde pofesör***
diş tababeti

GÜVENÇ (Lütfü), ***emekli general***
ordu ve askerlik

HIZAL (Ahmet Rıza), ***yüksek mühendis, TRT İstanbul televizyonu teknik sorumlusu***
elektronik

IRGAT (Mustafa), ***mütercim***
güzel sanatlar

İNSEL (Rıfat), ***tıp doktoru, mütercim***
tıp

İPEKÇİ (Abdi), ***Milliyet gazetesi genel yayın müdürü***
yakın tarih

İŞGÜVEN (Hazım), ***emekli kurmay albay***
ordu ve askerlik

KAMACIOĞLU (Oya), ***türkolog***
türkçe, lûgat

KARAHAN (Dr. Abdülkadir), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
edebiyat

KAZANCI (Aydın), ***avukat***
hukuk

KERİMOĞLU (Dr. Sabahattin), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
tıp

KİRYAZİS (Kiriaki), ***yunanca mütercimi***
genel konular

KOCAYUSUFPAŞAOĞLU (Dr. Necip), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
hukuk

KORAP (Ali Rıza), ***İstanbul Üsküdar Türk Kız koleji müdürü***
islâm tarihi

KURTOĞLU (Dr. Serda), ***İslâm enstitüsünde öğretim üyesi***
eski hukuk

KUTLAR (Onat), ***Türk Sinematek derneği yöneticisi***
sinema

MOROĞLU (Dr. Erdoğan), ***İstanbul üniversitesinde doçent***
hukuk

MUSA (Abdullah), ***uzakdoğu dilleri uzmanı, çince mütercimi***
genel konular

MUTLUAY (Rauf), ***öğretmen***
edebiyat

MÜTEVELLİOĞLU (Erkmen), ***Askerî müzede görevli subay***
tarih

NECATİGİL (Behçet), ***şair, yazar, İstanbul Eğitim enstitüsünde öğretmen***
çağdaş türk edebiyatı

NOVOVİTCH (Michel), ***Cudo federasyonu teknik direktörü, 4. Dan***
cudo

NUTKU (Dr. özdemir), ***Ankara üniversitesinde doçent***
tiyatro

OYGAR (İsmail Hakkı), ***profesör, Milletlerarası Seramik akademisi ikinci başkanı***
seramik

ÖLÇEN (Süleyman), ***İstanbul Eğitim enstitüsünde öğretmen***
matematik

ÖNCEL (Rafet), ***mütercim***
ziraat

ÖNDER (Erol), ***Şişli, turizm bölge müdürlüğünde müfettiş***
turizm

ÖNDER (Mehmet), ***Millî Eğitim bakanlığı kültür müsteşarı***
müzecilik

ÖNOL (Nihal), ***avukat, mütercim***
genel konular

ÖVÜNÇ (Turgut), ***yüksek mühendis mimar, İstanbul Teknik okulda öğretmen***
mimarî, inşaat

ÖZBEL (Dr. Kenan), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
halk sanatları

ÖZÇELEBİ (Yaşar), ***italyanca mütercimi***
genel konular

ÖZEN (Dr. Cahit), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
tıp

ÖZERDİM (Dr. Sami), ***yazar***
kitaplar

ÖZÖN (Nijat), ***tenkitçi, mütercim***
sinema

ÖZTELLİ (Cahit), ***folklor uzmanı***
folklor

PEKMAN (Dr. Adnan), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
eskiçağ tarihi

PEKTEN (Bekir), ***hattat***
hat

SAĞLIK (Timurhan), ***mimar***
mimarî

SAV (Ömer Attilâ), ***avukat, tenkitçi***
tiyatro

SERTOĞLU (Mithat), ***Başbakanlık Arşiv genel müdürü***
tarih

SEVİN (Veli), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
arkeoloji

SÖZER (Önay), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
felsefe

TAMER (Hadi), ***kimya yüksek mühendisi, İst. Teknik üniversitesinde öğretim görevlisi***
kimya

TANYOL (Dr. Cahit), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
sosyoloji

TARHAN (Dr. Taner), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
arkeoloji

TEKİL (Firuzan), ***spor yöneticisi, yazar***
spor

TİKVEŞ (Dr. Özkan), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

TOKER (Metin), ***gazeteci, yazar***
biyografi

TOPUZ (Gazanfer), ***mütercim***
iktisat

TÖMEK (Fikret), ***İstanbul Atom Reaktörü Radyo-İsotop üretimi bölüm şefi***
nükleer fizik

TULGAR (Dr. Erman H.), ***Teknik üniversitede doçent***
metalürji

TUNAY (M. İhsan), ***İstanbul Arkeoloji müzesinde asistan***
arkeoloji

TUNCEL (Dr. Metin), ***İstanbul üniversitesinde doçent***
coğrafya

TUNCER (Dr. Talât), ***İst. Üniversitesi Fen fakültesinde öğretim görevlisi***
matematik, fizik, mekanik

TURHAN (Dr. Vahit), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
ingiliz edebiyatı

TÜREL (Mukdim), ***yüksek elektrik mühendisi***
elektrik

TÜTER (Cemaliye), ***İstanbul Cağaloğlu Kız enstitüsünde öğretmen***
ev ekonomisi

URAL (Dr. Kenan), ***İstanbul üniversitesinde doçent***
istatistik

ÜYEPAZARCI (Erol), ***makine mühendisi***
mekanik

YADA (Sait), ***İstanbul Tatbiki Güzel Sanatlar okulu eski öğretmeni*** [öl. 1968]
ciltçilik, matbaacılık

YALIN (Nail), ***yüksek mühendis, İstanbul Tekstil okulu öğretim görevlisi***
tekstil

YAŞA (Dr. Memduh), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
iktisat, maliye

YAYLA (Dr. Yıldızhan), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

YAZICI (Dr. Tahsin), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
arapça

YILDIZ (Dr. Hakkı D.), ***İstanbul üniversitesinde doçent***
tarih

YILDIZ (ömer), ***Sultanahmet Sanat okulu atelye şefi***
marangozluk

YURTCAN (Dr. Erdener), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

YÜCEL (Dr. M. Nadir), ***yüksek mühendis***
sibernetik

ZADİL (Dr. Ekmel), ***İstanbul üniversitesinde öğretim görevlisi***
kooperatifçilik

GRAND LAROUSSE ENCYCLOPÉDIQUE'i YAYIMLAYANLAR ve HAZIRLAYANLARIN BAŞLICALARI

YAYIMLAYANLAR

Étienne GİLLON, Jacques HOLLİER-LAROUSSE, Jean İBOS-AUGÉ, Claude MOREAU, Jean-Louis MOREAU.

BAŞLICA YAZARLAR

Claude DUBOİS, ***genel yayın müdürü.***

Antoine ADAM, Eugène AİSBERG, Joseph ANGELLOZ, Gérald ANTOİNE, Jeannine AUBOYER, Pierre AUGER, Wilfrid BAUMGARTNER, Germain BAZİN, Marcelle BENOİT, Roger BLAİS, Marc BOEGNER, Jacqueline BOUCHOTSAUPİQUE, Jacques BOURNEUF, Jean BOUSQUET, Yves BRAYER, Clément BRESSOU, Paul BULLİER, Jérôme CARCOPİNO, René CASSİN, Norbert CASTERET, R.-E. Jeanne CHANCRİN, André CHASTEL, Jasques CHASTENET, André CHOLLEY, Georges COEDÈS, Jean-Gaston CORDİER, Paul COUDERC, Jacques-Yves COUSTEAU, Jacques DALBANNE, Léon DAUM, Georges DAUX, Madeleine Paul-DAVİD, Christiane DESROCHES-NOBLECOURT, Joseph DHEİLLY, André DOMART, Ludomir DONTCHEFF, Jean DRESCH, Claude DUBOİS, Jean DUBOURG, Norbert DUFOURCQ, Pierre DUFOURCQ, Georges DUHAMEL, Béatrice DUSSANE, Jacques FAUVET, Jean FRANCO, André FRANÇOİS-PONCET, Henri FRİEDEL, Maximilien GAUTHİER, Pierre GAXOTTE, Lucien de GENNES, Pierre GEORGE, André GİLLON, Jacques GLANDARD, Ferdinand GONSETH, Jean GUİTTON, Georges GURVİTCH, Raoul HARTWEG, Roger HEİM, Jean HYPPOLİTE, Robert JACQUET, Bernard JACROT, Guillaume JANNEAU, Eugène JARRY, Frédéric JOLİOT-CURİE, Jacob KAPLAN, Roger KLİNG, Louis KOELTZ, René LABAT, Sylvain LABOUREUR, Joseph LAİSSUS, Gustave LANCTOT, Madeleine LE BRAS, Léon LEJEALLE, Monique LE NOAN-VİZİOZ, Louis LEPRİNCE-RİNGUET, Jean-Jacques LEVALLOİS, François LHERMİTTE, Roland MANE, Jean MARCHAL, André MARÉCHAL, Henri MASSÉ, Robert MAUGE, André MAUROİS, Henri MİCHEL, Pierre MONBEİG, Pierre MOREAU, Gérard MORİSSET, Georges NİOBEY, Louis PASTEUR VALLERY-RADOT, Pierre PATİN, Henri PİÉRON, Pierre PİERRARD, Maurice PİRON, Pierre PRADEL, Charles PRÉVOST, Jules ROMAİNS, Jean ROSTAND, Camille ROUGERON, Alfred SAUVY, André SCHAEFFNER, Evry SCHATZMAN, Eugène SÉGUY, Maurice SÉRULLAZ, Raymond SUBES, Pierre TARDİ, Haroun TAZİEFF, Jean TERRİEN, Raymond TESSİER, Andrée TÉTRY, Raymond TOUREN, Jean TRİCART, Elsa TRİOLET, Nicolas UNTERSTELLER, Auguste VİATTE, Maxime WEYGAND, Jean WYART, Jean YOYOTTE, Przemyslaw ZWOLİNSKİ.

TED

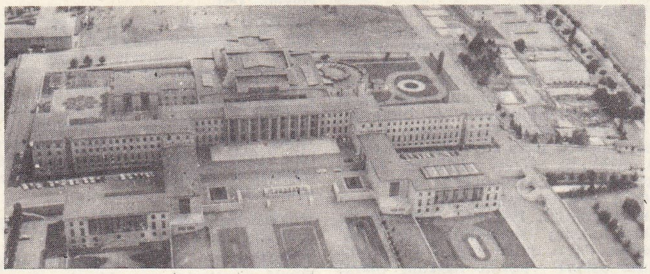

Türkiye Büyük Millet Meclisi binası

TEDABİR çoğl. i. (ar. *tedbir*'den *tedābīr*). *Esk.* Tedbirler: *Yalnız, ittihazına lüzum görülecek bazı tedabir var* (H.Z. Uşaklıgil). *Esved Ansî'nin ihtilâl çıkarması üzerine iki taraf için tedabir-i lâzimeye teşebbüs buyurulduğu halde ...* (Cevdet Paşa). || *Tedabir-i âkılâne*, akıllıca tedbirler. (M)

TEDAFÜ veya **TEDAFU** i. (ar. *def*'ten *tedāfuᶜ*). *Esk.* Karşılıklı itişme, birbirini kovmağa çalışma. || Savunma. (M)

TEDAFÜİ sıf. (ar. *tedāfüᶜ*'den *tedāfüᶜī*). *Esk.* Savunma ile ilgili: *Ehl-i islâm, iran ordusunu muhasara etmekle İranîler istedikleri vakit çıkış eyler ve istedikleri vakit tedafüî cenk eder oldular* (Cevdet Paşa).

◆ **Tedafüiye** sıf. *Esk.* Tedafüî'nin dişili: *Nihal'e karşı bir vaziyet-i tedafüiye almasına müsaade ediyordu* (H.Z. Uşaklıgil). [M]

TEDAHÜL i. (ar. *duhūl*'den *tedāhül*). *Esk.* Birbirinin içine girme. || [İş için] Geri kalma. || Birikme, yığılma.

— Huk. *Esk.* Aynı olaya birden çok hukuk kuralının uygulanma imkânının bulunması veya ayrı ayrı sonucu olan hukukî olayların biraraya gelmesi.

— Mal. *Esk. Tedahül yılı*, hicrî yıl ile malî yıl arasındaki farktan doğan yıl kaybına verilen ad. (Ay esasına göre hesaplandığı için, kamerî yıl da denilen hicrî yılla miladî yıl arasında, 36 yılda bir yıl fark olur. Bu, tedahül yılıdır.) || *Tedahüle kalmak*, [aylık v.b. alacaklar için] vaktinde ödenmeyerek gecikmek. (M)

TEDAİ i. (ar. *daᶜvet*'ten *tedāᶜī*). Psikol. *Esk.* Çağrışım. (M)

TEDA'LAR. Bk. TUBU'LAR.

TEDANİ i. (ar. *deny*'den *tedānī*). Tasav. Tanrı'ya yakın kimselerin göğe ağışı (miracı); Tanrı'ya yakınlık bakımından üçüncü mertebedir; Tanrı'ya yakın kimselerin miracı kendi iyi eylemleri yüzünden olursa, Tanrı'ya yaklaşma kâ'bi kavseyn (iki mızrak boyu) olur; Hz. Muhammed'in aracılığıyla olursa ev-edna'ya kadardır. (M)

TEDARİK i. (ar. *derk*'ten *tedārük* > *tedārik*). Elde etme; sağlama, hazır bulundurma: *İsyan meselelerinden evvel odalarında yakacakları gazyağının tedarikiyle uğraşsalar daha iyi olmaz mı diye düşündüm* (Ş.S. Aydemir). *Yol parası tedarikine çıktı* (Sabahattin Ali). || *Teşm. yol.* Hazırlık: *O gün evde yine bir tedarik vardı. Kızın dadısı bir kilere, bir mutbak tarafına koşarak icap eden emirleri veriyordu* (Ahmed Rasim). || *Tedarik etmek*, almak, edinmek, ele geçirmek: *Gazinolara girdi, birçok mecmualar, gazeteler, bir sürü kış, kar, sinema resimleri tedarik etti* (S.F. Abasıyanık). *Kâğıt tedarik etmek, matbaa bulmak ve bu yazıları kitap halinde neşretmek hayli güç geldi* (B. Felek). || *Esk. Sümmet-tedarik.* Bk. SÜMMETTEDARİK.

— DEY. *Tedarikte bulunmak* (veya *tedarik görmek*), hazırlık yapmak, gerekli şeyleri hazırlamak, almak.

— Huk. *Tedarik vasiyeti*, miras bırakanın, ölümünde terekesinde bulunmayan bir malı vasiyet etmesi.

◆ **Tedarikât** çoğl. i. *Esk.* Hazırlanmalar, hazırlıklar: *Resulü Ekrem ise Kureyş taifesini hazırlanmağa meydan vermeyerek basmak isterdi. Onun için tedarikâtını onlardan gizlerdi* (Cevdet Paşa). [M]

TEDARİKLİ sıf. ve zf. (*tedarik*'den *tedarik-li*). Tedarik etmiş, hazırlıkta bulunmuş: *Yola iyi ki tedarikli çıkmışız.* (M)

TEDARİKSİZ sıf. ve zf. (*tedarik*'ten *tedarik-siz*). Herhangi bir hazırlık yapmamış, gerekli şeyi tedarik etmemiş: *Tedariksiz yola çıkmamalı.* (M)

TEDARÜK i. (ar. *derk*'ten *tedārük*). *Esk.* Tedarik.

◆ **Tedarükat** çoğl. i. *Esk.* Tedarikler. || *Tedarükat-ı harbiye*, savaş hazırlıkları.

◆ **Tedarükî** sıf. *Esk.* Tedarikle ilgili. (M)

TEDAVİ i. (ar. *devā*'dan *tedāvī*, kendi kendini iyileştirme). Deva verme, iyi etme: *Hasta olan köylülerin isimlerini yılanın karnına yazmak suretiyle onların tedavisine de çalışıyor* (R. N. Güntekin). *Hasta meydanda, tedaviye de cidden muhtaç / Yalnız görmeliyim nerde hekim? Nerde ilâç?* (M. Â. Ersoy). || *Teşm. yol.* Aksayan bir şeyi düzeltme, iyi yola koyma: *Lisanımızın tam bir tedavisi, bu eksik kelimelerin aranıp bulunmasıyle [...] ve yerli yerine koyulmasıyle kâimdir* (Ziya Gökalp). || *Tedavi etmek*, ilâçla iyileştirmek: *Hastalarını böylesine müşterilerinin keyfine göre tedavi eden doktor görülmemişti* (Y.Z. Ortaç). Düzeltmek: *Bir insan topluluğundaki hastalığı görmek ve onu tedavi etmek, o topluluğu asrın icaplarına göre ilerletebilmek için bu vasıflar kâfi gelmez, bu vasıtaların yanında ilim ve fen lâzımdır* (Atatürk). || *Tedavi masrafları.* Bk. TAZMİNAT. || *Tedavî olunmak*, [hasta için] iyileştirilmek: *Yılan tarafından ısırılan herkes bir miktar şeker kamışı ispirtosu ile tedavi olunur* (F. R. Atay).

— Sosyal psikol. *Kişisel tedavi*, Moreno'nun sosyometrisinde, belli bir deneğe (özellikle, gösterdiği bazı sosyal intibaksızlıklar konusunda, uygun bir tedavi aranırken) kendisini ilgilendiren sosyometrik sonuçların bildirilmesi tekniği; bu sonuçlar normal olarak, grubun tümüne açıklanmaz. (Sözü geçen teknik, Moreno'ya göre, analiz duygusuna sahip denekler için tavsiye edilebilir bir usuldür, ama çocuklar ile delikanlılık çağındakilere uygulanmaya elverişli değildir.)

— Ted. Hastaların sıkıntılarını gidermek veya iyi etmek için hastalığı yenecek etkenleri ve bu etkenlerin rasyonel kullanılma usulünü inceleyen tıp dalı. Bu etkenlerden biri. (Bk. ANSİKL.) || *Cerrahî tedavi*, cerrahîye başvuran tedavi. || *Etyolojik tedavi*, hastalığın sebeplerini etkileyen tedavi. || *Kanlı tedavi*, ameliyatla cerrahî tedavi. (Etyolojik tedavinin zıddıdır.) || *Ortopedik tedavi*, hareket ve dayanak sistemlerine normal şekil ve görevlerini kazandırma gayesini güden tedavi. || *Tıbbî tedavi*, ameliyatlar dışındaki tıbbî yolları kullanan tedavi. || *Semptomatik tedavi*, hastalığın belirtilerini yok etmeğe uğraşan tedavi. (Etyolojik tedavinin zıddıdır.) || *Serumla tedavi*, enfeksiyonlara veya zehirlenmelere karşı mücadele etmek veya bunları önlemek için bağışıklık kazanmış hayvan veya insan serumunun kullanılması esasına dayanan tedavi metodu. (Bk. ANSİKL.) || — *Esk. Tedavi bil-ineb*, üzüm kürü. || *Tedavi bil-ma*, su ile tedavi. || *Tedavi binnazir* (veya *bilmisl*), soğuk almış bir hastayı yine soğukla tedavi etme. || *Tedavi biz-zıt* (veya *tedavi bin-nâkız*), bir hastalığa aksi tedavide bulunma. || *Bera-yı tedavi*, tedavi için.

— ANSİKL. Ted. Önceleri sadece ampirik olan *tedavi*, bugün fizyolojinin, fizik-kimya bilimlerinin, tabiat bilimlerinin verilerine dayanmakta ve laboratuvarlarda yapılan araştırmaların sonuçlarından ilham almaktadır.

Birçok tedavi usulü vardır: *semptomatik tedavi*, yani belirtileri yok etmeğe yönelen tedavi, gerçekten pek etkili olmamakla beraber, çoğu zaman kayda değer bir rahatlama sağlar; *patojenik tedavi*, daha rasyonel bir prensibe dayanır, çünkü hastalıkların mekanizmasını ele alır ve bundan ötürü etkisi daha sürekli ve daha belirgindir; *etyolojik tedavi*, hastalıkların asıl sebebine ulaşmağa çalışır, bütün diğer usullerden daha emin, fakat hepsinden daha güçtür; *özgül tedavi*, hastalığın sebebini veya mikrobunu özel olarak etkilemeyi öngörür (sıtmaya karşı kinin, frengiye karşı civa, bizmut, penisilin); serumlar ve aşılar da özgül tedavi usulünde yer alır.

Tedaviler *tıbbî tedavî* ve *cerrahî tedavi* diye de ikiye ayrılır. Tıbbî tedavi sağlık ve perhiz kurallarını, ilâçla tedaviyi, fizik, su ve iklim tedavilerini; cerrahî tedavi ise her çeşit ameliyattan başka tespit, çekme, doğrultma gibi ortopedik işlemleri ve bunlara ilişkin andoskopi usullerini kapsar.

● *Serumlu tedavi* de başta Pasteur'ün buluşlarına, sonra Ch. Richet ile Héricourt'un

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

(1888 - 1889), Bertin ve Picq'in (1890) özellikle Behring ve Kitazato'nun (1890) ve Roux'un (1890) çalışmalarına dayanır. Tedavi alanına girdikten sonra birçok enfeksiyon hastalığında başarılı sonuçlar verdi.

Serumla tedavi, aşıyle tedavinin tersine, kısa süreli, anî ve pasif bir bağışıklık sağlar.

Bağışıklık sağlayan serumlar genellikle iğne ile deri altına verilir. Bazen, ağır hallerde, çabuk davranmak gerektiği için damar ve omurga yoluyle de kullanılır. (LM)

TEDAVÜL i. (ar. *devl* veya *devlet*'ten *tedâvül*, kullanılma, elden ele geçme). Mal. [Para ve para yerine geçen bono, senet, v.b. için] Geçerli olma, sürümde bulunma. || *Tedavülde olmak*, geçerli, sürümde bulunmak. || *Tedavülden çekmek*, kullanılan paraların belli bir tarihten sonra geçerliliğini kaldırmak. || *Tedavülden kalkmak*, (para için) artık kullanılmamak. || *Tedavüle çıkarmak*, emisyon kuruluşunca (T.C. Merkez bankası) parayı piyasaya arz etmek.

mareşal TEDDER

— İkt. İmalât faktörleri, ürün ve hizmetlerin, bunları kullanacak olanların emrine sunulmasını sağlayan ve çeşitli piyasaların talep ve ihtiyaçlarına bağlı olarak yer değiştiren yapı ve mekanizmaların tümü. (*Tedavül olayları*, bir yandan üretim olayları, öte yandan da dağıtım ve tüketim olayları arasında yer alır; özellikle para, banka, borsa, iç ve milletlerarası ticaret ve ulaştırma kuruluş ve mekanizmalarını kapsar.) || Bir madenî para rejiminde, işlemlerin yapılmasını sağlayan mevcut kredi belgeleri kitlesi; kâğıt para rejiminde ise, işlemlerde kullanılan banknot kitlesi. || *Tedavül hızı*, paranın belli bir dönemde (bir yıl) elden ele dolaşma hızı. (Bu hız, safî millî hasılanın, para stokuna bölünmesiyle elde edilir. Miktar teorisinde önemli bir yeri olan bu hız aracılığıyle, para arzındaki bir değişikliğin fiyatlara olan etkisi veya tersi bir durum daha kolay incelenebilir.) || *Kaydî tedavül*, işlemlerde kullanılan ve kredi sağlayan belgeler kitlesi.

◆ **Tedavülât** çoğl. i. *Esk.* Tedavüller, geçerli olmalar. (ML)

TEDBİR i. (ar. *dübür*'dan *tedbir*). Kötü bir şeyi önlemek veya ortadan kaldırmak amacıyle ileriyi düşünerek yapılan hazırlık: *Bu ayrılığın, vakti gelince güneşin batması, yağmurun yağması gibi hiç bir tedbirle önüne geçilemeyecek bir felâket olduğunu gayet iyi anlıyordum* (R.N. Güntekin). *Zâti Bey gibi akıllı bir adama bu daha çok yaraşan bir tedbir* (H.E. Adıvar). *Su baskınını önleyici tedbirler.* || (Özellikle resmî işlerde) Bir amaca ulaşmak için tutulan yol, başvurulan çare: *Bundan sonra, [...] bütün memleket ve millete cidden ümit ve emniyet bahşedecek tedbirler tatbik olunacaktır* (Atatürk). *Disiplin tedbirleri.* || *Tedbir almak*, kötü bir şeyi önlemek veya ortadan kaldırmak amacıyle hazırlık yapmak: *Buna dair hiç bir tedbir alınmadı. Acaba ne diyecekler, neye karar verecekler?* (H.R. Gürpınar). Bir amacı gerçekleştirmek için birtakım çarelere başvurmak.

— *Esk. Tedbir ehli*, öğüt veren kimse. Akıllı, bilgili, zeki kimse. || *Tedbir (ittihaz) etmek*, tedbir almak: *Dedi ki: «Cümlemiz birleşip bir tedbir edelim ki onu buraya koymayalım»* (N. Araz). || *Tedbir-şinas*, ihtiyatlı, tedbirli. || *Tedbir-i menzil*, ev idaresi bilimi, ev ekonomisi. || *Tedbir-i mülk*, devlet yönetimi sanatı.

— Huk. *Tedbir nafakası*. Bk. NAFAKA. || *Esk.* Bir kimsenin kendisinin ölümünden sonra hür olacağını bildirerek kölesini azat etmesi. (Azat edilen köleye *müdebber* denir.) || *Tedbiri muallak*, kölenin, bir yükümlülüğü yerine getirmesine bağlı olarak azat edilmesi. (Sahibinin çocuğuna keman çalmasını öğretmesi şartıyle, kölenin azat edilmesi gibi.) || *Tedbiri mukayyed*, bir kimsenin belirttiği şartla veya şekilde, ölümünde geçerli olmak üzere kölesini azat etmesi.

◆ **Tedbirat** çoğl. i. *Esk.* Tedbirler. (M)

TEDBİRLİ sıf. (*tedbir*'den *tedbir-li*). Önceden hazırlıklı davranan, tedbirini zamanında alan: *Tedbirli bir adam.* || Zf. Tedbirli bir şekilde: *«Oldu bir kere Efe, bazı bazı kendimi kaybediveriyorum. Bir daha tedbirli hareket ederiz»* (S. Kocagöz). [M]

TEDBİRSİZ sıf. (*tedbir*'den *tedbir-siz*). Tedbirini zamanında almayan, tedbirde kusur eden: *Tedbirsiz bir şoför.*

◆ **Tedbirsizlik** i. Tedbirsiz olma hali, tedbirsizce davranış: — *Kâhyanız tedbirsizlik etmiş, kapıyı kilitlemeli, anahtarı da saklamalı idi* (R.H. Karay). [M]

TEDDER (Arthur), ingiliz mareşali (Stirlingshire, İskoçya 1890-Banstead, Londra yakınları 1967). 1913'te orduya girdi. Önce Fici adalarında, 1915'te fransız cephesinde hizmet gördü. Ertesi yıl hava sınıfına geçti. Daha sonra Hava bakanlığında önemli görevlerde bulundu. 1936-1938 Arasında Uzak doğu'da, aralık 1940'ta Orta doğu'da İngiliz hava kuvvetleri kumandanlığı yaptı. Ertesi yıl Libya cephesinde çöl filolarının başına getirildi. 1943'te Tunus, Sicilya ve İtalya'daki müttefik hava kuvvetlerine kumanda etti. Müttefik askerî birlikleri yüksek kumandanlığında Eisenhower'in yaveri oldu. 1943'te Krallık hava kuvvetleri mareşalliğine yükseltildi, 1945-1949 arasında hava ordusu kurmay başkanlığı yaptı. 1950'de Atlantik Paktı daimî askerî komitesinde ingiliz askerî heyeti başkanı olarak Washington'a gönderildi. Strateji konusundaki eserlerinin yanı sıra anılarını da yayımladı: *With Prejudice* (Önyargılarla) [1966]. (L)

TEDDİNGTON, Londra'nın güneybatı banliyösünde (Middlesex) merkez, Thames'in sol kıyısında. (L)

TEDEHHÜŞ i. (ar. *dehşet*'ten *tedehhüş*). *Esk.* Dehşete düşme, korkma, yılma. || *Tedehhüş etmek*, korkmak, dehşete düşmek: *Hasılı burada, daima meçhul bir tehlike karşısında tedehhüş etmiş bîçare, idraksiz, şuursuz vahşi hayvanlar gibiyiz* (Ömer Seyfeddin). [M]

TEDELLÂ i. (ar. *delâ*'dan *tedellâ*). Tasav. Tanrı'ya yakın olduğu söylenen kimselerin bulunduğu son makam. (Tanrı'nın yüce varlığı buraya yükselene ayan olur.) [M]

TEDELLİS, Cezayir'de, Cezayir şehrinin 110 km doğusunda, deniz kıyısında şehir. Ticarî ve askerî önemi olan küçük bir tepe üzerinde yer alır. İdrisî (1100-1165), toprağın verimli olduğunu ve çok sayıda sığır yetiştirildiğini yazar. Hammadîlerin yıkılmasından sonra şehir, Muvahhidlerin hâkimiyeti altına girdi (1227). Sonra, sırasıyle Zeynîler, Hafşîler, Merinîler (1394) ve 1517'de Oruç Reis tarafından ele geçirildi. Oruç Reis'in hâkimiyeti sırasında öteki kabilelerin ve İspanyolların saldırılarına karşı tahkim edilerek bir üs haline getirildi. 1884'te Fransızlar tarafından işgal edildi. (M)

TEDEMMÜ veya **TEDEMMU** i. (ar. *dem*ᶜ'den *tedemmu*ᶜ). *Esk.* Gözlerin yaşarması, ağlama.

— Tıp. *Esk.* Göz hastalığı dolayısıyle gözlerin devamlı yaşarması. (M)

TEDENNİ i. (ar. *denâ'et*'ten *tedennî*). *Esk.* Aşağı düşme, gerileme. || *Tedenni etmek*, gerilemek; *Lâkin, azizim Behlûl sen felsefede tedenni mi ediyorsun yoksa?* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Tedenniyat** çoğl. i. *Esk.* Düşmeler, gerilemeler. (M)

TEDERRÜS i. (ar. *ders*'ten *tederrüs*). *Esk.* Bir kimseden ders alma, ders görme. (M)

TE DEUM i. Bu latince kelimelerle başlıyan Tanrı'ya şükür ilâhisi.

— ANSİKL. Müz. Çoksesli müzik ustaları XVI. yy.dan itibaren, *Te Deum*'un âyetleri için müzik bestelemeye başladılar. Bu besteciler arasında Kerle, Lassus, Anerio, C. Festa, Gallus sayılabilir. İngilizler ve Almanlar ise aynı sözleri halk diline çevirerek besteledi (Hassler, Praetorius, Byrd, Gibbons, Händel v.b.). Fransa'da ve İtalya'da, Lully Charpentier, Delalande, Campra, Clérambault, Blanchard, Philidor, Gossec, Caldara, Durante, Jommelli v.b.; Avusturya'da Haydn ve Mozart, *Te Deum* adıyle, latince olarak, sololar, korolar, org ve orkestra için kantatlar bestelediler. XIX. yy.da *Te Deum* büyük senfonik bestelerin doğmasına yol açtı: Berlioz (1885), Bruckner (1886), Verdi (1898). [L]

TEDEYYÜN i. (ar. *din*'den *tedeyyün*). *Esk.* Belli bir dini olma. || Dinine sıkıca bağlı olma. || *Tedeyyün etmek*, bir dine bağlanmak: *Yani hükümet bir din ile tedeyyün edecek mi?* (Atatürk). Dinine bağlı olmak. (M)

TEDEYYÜN i. (ar. *deyn*'den *tedeyyün*). *Esk.* Borçlanma, borca girme. (M)

TEDFİN i. (ar. *defn*'den *tedfîn*). *Esk.* Gömme, defnetme. (M)

TEDHİN i. (ar. *duhân*'dan *tedhîn*). *Esk.* Dumanlama, duman içinde bırakma. || Tütsüleme. (M)

TEDHİŞ i. (ar. *dehş*, dehşet'ten *tedhîş*). *Esk.* Bir gruptan kimseleri devamlı korku içinde tutmak amacıyle sistemli olarak şiddet hareketlerine ve cinayetlere başvurmak eylemi: *Sinekli Bakkal halkı bu tedhiş havasında fırtınanın yaklaştığını sezen hayvanlar gibi sinmişti* (H. E. Adıvar). || *Tedhiş etmek*, şiddet hareketlerine başvurarak çevreyi korku içinde bırakmak, ürkütmek, yıldırmak. || *Tedhiş-i ezhan*, zihinlerde korku uyandırma.

◆ **Tedhişat** çoğl. i. *Esk.* Korkutmalar, yıldırmalar. (M)

TEDHİŞÇİ i. ve sıf. (*tedhiş*'ten *tedhiş-çi*). Siyasî emellerini gerçekleştirmek veya kabul ettirmek amacıyle karşı tarafa korku verecek davranışlarda bulunan kimse.

◆ **Tedhişçilik** i. Tedhişçi olma hali. (M)

TEDİP veya **TEDİB** i. (ar. *edeb*'den *te'dîb*). *Esk.* Terbiye verme, uslanmasını sağlama: *Mizah gazetelerinin zan ve tahmin olunduğundan pek ziyade mühim bir vazifesi vardır: Tedib ve îkaz* (Cenab Şahabeddin). || Cezalandırma, haddini bildirme. || *Tedip etmek*, terbiyesini vermek, yola getirmek: *O zaten dünyaya, tedip edilmek için gelmişti. Onu asıl yıkan bu dayağı benim karşımda yemesiydi* (A. H. Tanpınar). || *Tedip olunmak*, terbiye edilmek; uygunsuz bir davranışından dolayı cezalandırılmak: *İsyanları halinde tedip ve tecziye olunabileceklerine şüphem yoktu* (Atatürk).

— Huk. *Tedip hakkı*, velinin, vesayeti altındaki çocuğa nasihat etmek, ihtarda bulunmak, sert davranmak ve gerektiği zaman ona cismanî ceza vermek hakkı.

◆ **Tedibat** çoğl. i. *Esk.* Terbiye vermeler. || Uslanması için ceza vermeler.

◆ **Tediben** zf. *Esk.* Tedip için, terbiye vermek amacıyle. (M)

TEDİRGİN sıf. (esk. türk. *dimek* > *didirmek*, dedirmek'ten *didir-gin* > *tedir-gin*). Rahatı kaçmış, huzuru kalmamış: *Çaldıran'da Yavuz'u gösteren yağlı boya tablonun karşısına, yüreği kuşkulu, tedirgin, öfkelenmeğe hazır gelmişti* (Kemal Tahir). *Mektuplar, kapılar... açarsın aynı: Gelir bir dost tedirgin, eşit sıkıntılarda* (Behçet Necatigil). || *Tedirgin etmek*, rahat ve huzurunu bozmak, kaçırmak: *Arasıra parlayan ve yerde lâcivert tekerlekler çizen el fenerleri adamı tedirgin ediyor* (B. Felek). *Bak sana İbrahim beyin bana ettiği bir lâfı deyivereyim... Bizim bu gidenlerde vazifemiz ne biliyor musun? Yunanı elimizden geldiği kadar tedirgin etmek* (S. Kocagöz). || *Tedirgin olmak*, rahat ve huzuru kaçmak, bozulmak: *Şimdi o hale geldim ki, mahallede halı silkseler, damda kediler âşıkdaşlık etseler, kepenk gıcırdasa, çöp arabası takırdasa, müvezzi bağırsa, anası çocuğunu çağırsa, taksi hırlasa, sözüm ona zırlasa, ben tedirgin oluyorum* (B. Felek). *Traş olup kolonya bulamazsa nasıl tedirgin oluyorsa, ben olmazsam öyle tedirgin oluyordu* (S.F. Abasıyanık). [M]

TEDİRGİNLİK i. (*tedirgin*'den *tedirginlik*). Tedirgin olma hali.

— Astron. *Ay tedirginliği*, Ay'ın hareketindeki periyodik eşitsizlik. (Bk. ANSİKL.) || *Gezegenlerin tedirginliği*. Bk. ANSİKL.

— Meteorol. *Tedirginlik akımı*, aynı yörüngeyi izleyen siklonlar dizisi.

— ANSİKL. Astron. *Gezegenlerin tedirginliği*. Bir gezegenin Kepler kanunlarına göre Güneş çevresinde yaptığı hareket, gezegenlerin birbirlerine uyguladıkları karşılıklı çekim yüzünden tedirginliğe uğrar. Karşılıklı etkileşmeler, her ne kadar zayıf olsa da sürekli oluşu ve zaman içinde birbirine eklenmesi yüzünden ihmal edilemez.

Foto. LAROUSSE

ŞEKİLLER–I

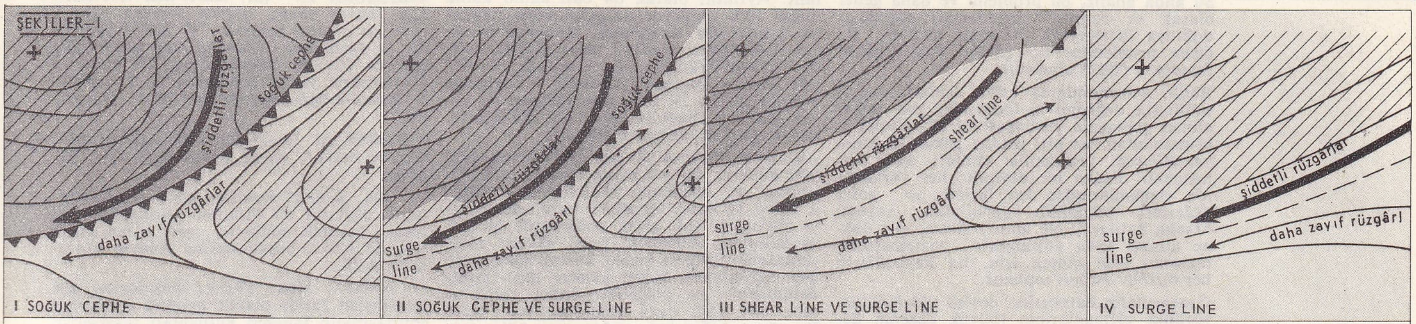

ŞEKİL II - BATI DALGASI

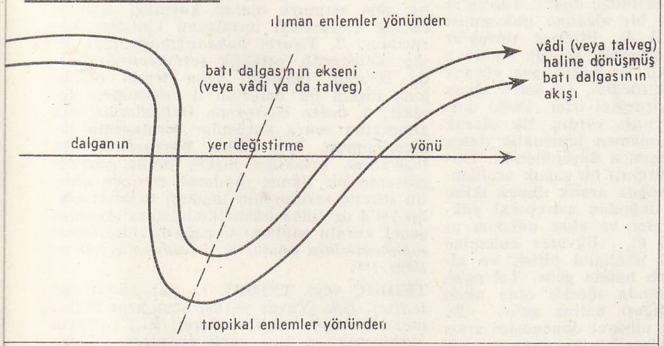

ŞEKİL IV

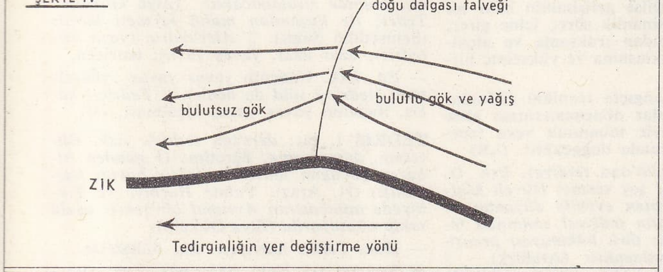

ŞEKİL–V, DOĞU DALGASININ KESİT HALİNDE GÖRÜNÜŞÜ

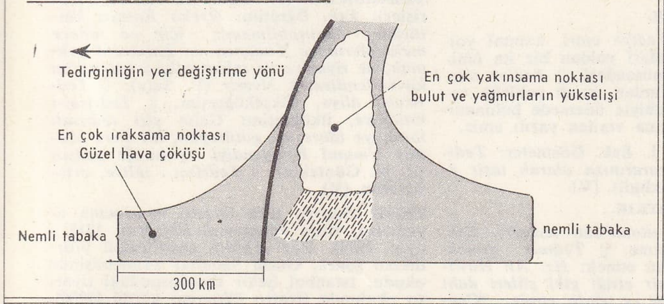

ŞEKİL III ZİK'İN İLERLEYİŞİ

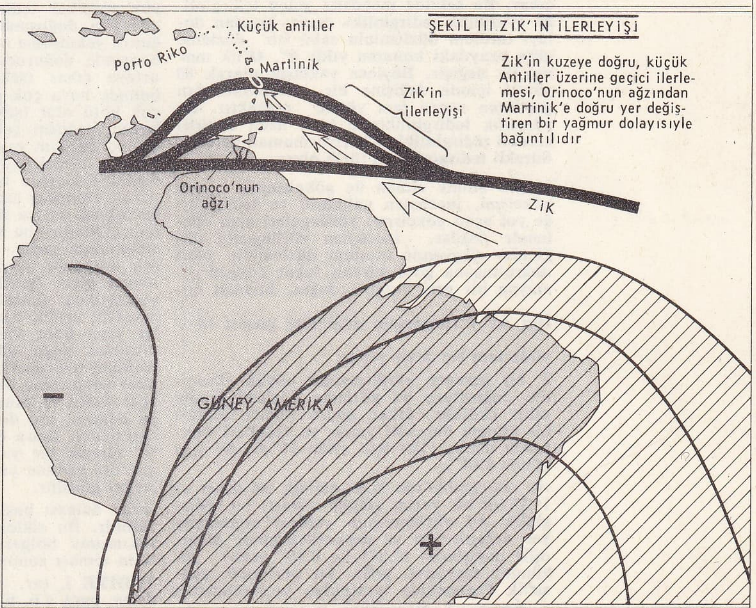

ŞEKİL– VI SOĞUK SÜREKSİZLİK VE DOĞU DALGASI

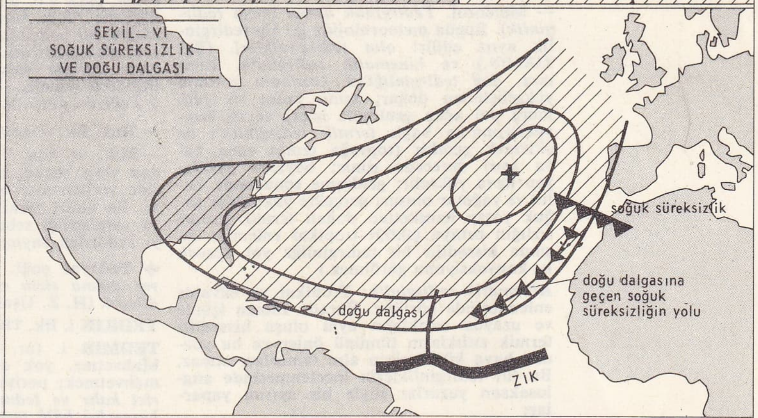

ŞEKİLLER VII -

Şu anda analiz, bu problemi ve daha genel olarak «*n* cismin» problemini doğrudan doğruya inceleyecek durumda değildir. Üç cisim problemine bir çözüm yolu bulan Sundman (1912) olmuştur.

Bütün astronomlarca kabul edilmiş «keyfi sabitlerin değişimi metodu»nda, göz önüne alınan gezegenin yörüngesinin altı niteleyici elemanından her biri üstüne gökcisimlerinin yapabileceği tedirginlik etkileri ayrı ayrı incelenir. Başka bir deyimle, her yörüngenin elemanlarından her birinin bir anlık değerleri, tedirginlik yapabilecek kaynak hesaba katılarak ele alınır. Sonra, göz önüne alınan anda yörüngenin matematiksel tanımını elde etmek için, bu kaynakların her birinin etkileri toplanır.

Gezegenlerin hareketleri devirli olduğundan, yörünge elemanlarının (büyük eksenin değeri, dışmerkezlik, yörünge düzleminin eğimi) çoğunun hareketi de devirlidir. Fakat yukarıda söz konusu olan etkiler toplandığı zaman, özellikle tedirginliğe yol açan iki gezegenin devirleri ortak ölçülebilir olmak şartıyle birinin tamsayı devirleri ancak ötekinin çok sayıda devri ile bulunduğu zaman, devirleri son derece büyük sonuçlar ortaya çıkar. Bu şekilde meydana gelen tedirginliğe «yüzyıllık tedirginlik» denir: bundan dolayı tutulum düzleminin sabit bir düzleme göre uzaydaki konumu yılda 0″, 48'lik momentle değişir. Böylece yaklaşık olarak 80 yüzyıl içinde değişme bir maksimumdan geçtikten sonra ters yönde olacaktır. Bu yüzyıllık tedirginliklerle (çok uzun devirli) sürekli tedirginlikleri karıştırmamak gerekir. Sürekli tedirginlik iki türlü olur:

1. göz önüne alınan üç gökcisminin (ana gökcismi, incelenen gökcismi ve tedirginliğe yol açan gökcismi) yörüngeleri aynı düzlemde değilse, incelenen yörüngenin düğümler çizgisinde tutulum düzleminin sabit doğrultusuna göre sürekli fakat düzgün olmayan bir geri hareket doğar; bundan dolayı Ay yörüngesinin düğümler çizgisi $18\frac{2}{3}$ yılda tam bir devir yapar;

2. bir gezegen yörüngesinin büyük ekseninin doğrultusu bu yörünge düzlemi içinde sabit değildir, fakat doğru yönde sürekli bir dönme hareketi yapar ve Günberi noktaları ilerler (Yer için yılda 11″,6; Ay için günde 6′40″).

Ay tedirginliği'nin 31,81 günlük bir devri ve 1°,16'lık bir yarım genliği vardır; bu tedirginlik Ay yörüngesinin yerberi noktasının yer değiştirmesi ve dışmerkezliğinde hissedilir değişimler (0,045 ile 0,065 arası) yüzünden meydana gelir. Bu periyodik eşitsizlik Ptolemaios tarafından keşfedilmiştir.

— Meteorol. *Tedirginlik akımı* (veya *tedirginlik*). Bugün meteorolojide iki tip tedirginlik ayırt edilir: *alın tedirginlikleri*. (Bk. SİKLON.) ve *kinematik tedirginlik*. Bunlara *dağ tedirginliği*'ni (havanın zorunlu yükselişinden doğar; bunu bulut ve yağmura yol açan genleşme izler) ve *ısı konveksiyonu*'na bağlı *termik tedirginlik*'i de eklemek gerekir (toprağa temas eden hava aşırı derecede ısınır; böylece hafifleyen hava yükselir; genleşme sonucunda bulut ve yağmur oluşur; gerçekte yükseltide soğuk yatay hareketten doğan termik kararsızlığın ortaya çıktığı tropikal enlemler dışında hissedilir bir tedirginliğe yol açacak ısı konveksiyonu görülmez.)

Kinematik tedirginlik. Tropikal ve ekvator enlemlerinde görülür. Burada zaman içinde ve uzayda sıcaklığın aynı oluşu hissedilir termik zıtlıkların tümünü önler ve bu yüzden hava kütlelerinin alın temasları olmaz. Bu tür tedirginliklerin incelenmesinde anglosakson yazarlar şöyle bir ayırım yaparlar:

— *shear*, doğrultuları ve hızları farklı akımların temasından doğan ve bulutla yağmur taşıyan yükselme koridoru;

— *surge*, yalnız hızları farklı olan akımların temasından doğan yükselme koridoru. Shear'ın, yer yer alçaklara kadar inen hava kütlesinin ısısal eşitliği elde ederek soğuk alının dönüşmesi sonucundan doğduğu, surge'in ise yer yer shear'ın değişmesiyle ortaya çıktığı tespit edilmiştir (şekil 1).

Dolay kutupsal batı akımı dışarıda tropik bölgeye doğru bir hız artış bölgesiyle sınırlıdır. Ayrıntılı olarak bu batı akımı kutba doğru açık vâdilerde dalgalanmalar meydana getirir. Bu tedirginlik, doğudan batıya yer değiştirerek tepeleri tropikal bölge üstüne ulaşır. Vâdilerin ön kısmında (talvegler) akımın konumu dinamik yükselmeye yol açar (şekil 2). Batı akım dalgası bir soğuk alınla birleşebilir. Bununla birlikte bu durum mutlak bir kural değildir.

Alizelerin dönencelerarası yakınsama bölgesi dinamik bir yükselme (alizelerin karşılaşması ve zorlanmış yükselme) yatağıdır; o kadar ki kuzey ve güney alizelerinin kütle nitelikleri çok alçak enlemlerde birbirine yakındır. Alizelerin bağıl gücüne göre, yakınsama bölgesi bazen kuzeye çıkar (güney dinamizmi), bazen güneye iner (kuzey dinamizmi); bu bölgenin yerden geçişi orada çok kötü hava şartlarına yol açar. Karaibler bölgesinde yakınsama bölgesinin Küçük Antiller'e kadar çıkmasını belirtmek için, yakınsama bölgesi kaymasından (*muson* ile sınırlanmış bir olaydır) söz edilir; bunun sonucu Brezilya'da doğan güney alizesi kuvvetlenir (şekil 3).

Doğu dalgası, siklonlar ve alizelerin yakınsama bölgesinin hareketleri ile birlikte büyük tropikal tedirginliktir. Bu olay, bu talveg'in doğusundaki bir yükselmeyle bağıntılı yakınsama olayından doğar. Talveg'in batısında doğurucu bir alçalma ıraksaması ortaya çıkar (şekil 4). Böylece talveg'in önünde hava çok güzeldir, arkada ise hava çok kötü olur (şekil 5). Kötü hava yüksek basınç değişim çekirdeğini, iyi hava alçak basınç değişim çekirdeğini izler. Doğu dalgasının birçok kaynağı vardır. İlk olarak başlar başlamaz tamamen kinematik dalga yayan atmosfer sarsıntısı düşünülebilir. Doğu dalgası ayrıca süreksiz bir soğuk aralığından çıkabilir; bu soğuk aralık ılıman iklim enleminden gelir, doğudan astropikal yüksek basıncını çevreler ve alize dolaşım alanına girer (şekil 6). Ekvator enlemine yaklaştıkça alınsal niteliğini yitirir ve kinematik aralık hattı haline gelir. Talveg'in bu veya öbür yanında sürekli olan akım oluşumu doğu dalgası haline gelir. Bu tropikal tedirginlik nihayet dönenceler arası alize yakınsama bölgesinde bir kaymaya yol açar (şekil 7). Kaynağı ne olursa olsun doğu dalgası, hiç değilse gelişiminin belli bir evresinden sonra dinamik süreç içine girer; bu süreçle bir yandan ıraksama ve alçalma, öte yandan yakınsama ve yükselme birleşimi görülür.

Doğu dalgası başlangıçta tropikal siklonlar olabilir. Bu siklonlar dönencelerarası alize yakınsama bölgesiyle tabanının veya tepesinin teması sonucunda doğacaktır. (LM)

TEDİYE i. (ar. *edā'*'dan *te'diye*). *Esk.* Ödeme, para v.b. bir şey verme: *Düveli Müttefikaya olan, harpten evvelki düyunun ve makul bir tazminatın tediyesi zımnında lâzım olan kontrolun türk hâkimiyeti prensibiyle telifine çalışılacaktır* (Atatürk). || Borcunu ödeme. || *Tediye etmek*, ödemek. || *Tediye-i deyn*, borcunu verme.

— Huk. Bk. ÖDEME.

— Mal. ve İda. *Tediye emri*, kanunî yoldan veya bazen, idarî yoldan bir ita âmirinc verilen sarf müsaadesi. || *Tediye talebi*, ita âmiri tarafından, kredi yokluğu veya yetersizliği sebebiyle ödemede bulunmayı reddeden saymana verilen yazılı emir.

◆ **Tediyat** çoğl. i. *Esk.* Ödemeler: *Tediyat daima sizin zararınıza olarak taşir edilecek* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

TEDKİK i. Bk. TETKİK.

TEDMİR i. (ar. *dimār*'dan *tedmir*). *Esk.* Mahvetme, yok etme. || *Tedmir etmek*, mahvetmek; perişan etmek: *Hz. Ali Havarici kahr ve tedmir ettiği gibi şiileri dahi berveçh-i bâlâ tazir ve tekdir etmiş...* (Cevdet Paşa). *Kalem kılıç olup aklın debir u cellâdı / Biri işaret ederse biri eder tedmir* (Şinasi).

◆ **Tedmirat** çoğl. i. *Esk.* Mahvetmeler, perişan etmeler. (M)

TEDMÜR, Palmyra'nın ermenice adı (*tedmür* ermenice «palmiye» anlamına gelir). (L)

TEDRİB i. (ar. *derb*, alışkanlık, huy'dan *tedrib*). Pedag. *Esk.* Yetiştirim. (M)

TEDRİC i. Bk. TEDRİÇ.

TEDRİCEN zf. (ar. *tedric*'den *tedricen*). *Esk.* Yavaş yavaş, derece derece: *Sonra tedricen alçalıp solarak / O kadar pest olur ki öksürerek / Zannedersin tebah olup gidecek* (Cenap Şahabeddin). *Sis tedricen dağılacaktır yahut birdenbire* [...] *dağıldığı, havanın berraklaştığı olur* (R. H. Karay). [M]

TEDRİCÎ sıf. (ar. *tedric*'den *tedricî*). *Esk.* Derece derece, yavaş yavaş olan veya yapılan.

— Huk. *Tedricî kuruluş*, anonim ortaklıkların, paylarının bir kısmının kurucular tarafından taahhüt edilmesi, geri kalan kısım için de halka başvurulması yoluyle kurulması şekli.

— ANSİKL. Huk. *Tedricî kuruluş*'ta, anî kuruluştan farklı olarak anonim ortaklığın sermayesinin tamamı kurucuları tarafından taahhüt edilmemektedir. Sermayenin bir kısmı, kurucular tarafından borçlanılmakta geri kalan kısım için ise halka başvurulmaktadır. Tedricî kuruluş beş safhada gerçekleşir:

1. *ortaklık sözleşmesinin düzenlenmesi*. Sözleşmenin yazılı olarak yapılması ve kurucuların imzasının noterce onaylanması gereklidir. Ana sözleşmeyi düzenleyen ve belirli bir miktar para veya paradan başka bir şeyi sermaye olarak koymayı taahhüt ederek sözleşmeyi imzalayan kimseler kurucudur; 2. *Ticaret bakanlığından izin alma*. Dilekçede, ortaklık sermayesinin yüzde 10'unun ödendiği veya temin edildiğine ilişkin bir belgenin de eklenmesi gerekir; 3. *halka başvurma*. Bakanlıktan izin alındıktan sonra kurucular sermayenin tamamlanması için halka başvururlar. Bu başvurma, ortaklığa ilişkin bütün şartları gösteren bir ilânın yapılması yoluyle olur. Bu surette sermayenin tamamı taahhüt edilip 1/4'ü de fiilen ödendikten sonra; kuruluş genel kurulu toplantıya çağırılır; 4. *ticaret mahkemesinin onayı;* 5. *ortaklığın tescil ve ilânı*. (M)

TEDRİÇ veya **TEDRİC** i. (ar. *dürüc*'dan *tedric*). *Esk.* Yavaş yavaş, azar azar ilerleme: *Ayakkabı nev'ini alalım:* [...] *çarıktan başlayarak en* [...] *zarif fotinlere kadar bütün tekâmül merhaleleri bir tedric silsilesi halinde sıralanacaktır* (Ziya Gökalp). *Tedric ile kazanılan malın kıymeti bilinir* (Şemseddin Sami). || *Alet-tedric* (veya *bit-tedric*), azar azar, yavaş yavaş, tedricen.

— Ed. *Esk.* İfadenin yavaş yavaş yükselmesi (*tedric-i sâid* de denir). || *Tedric-i hâbit*, ifadenin yavaş yavaş alçalması. (M)

TEDRİS i. (ar. *ders*'ten *tedris*). *Esk.* Öğretme, ders verme, öğretim: *O günden itibaren çocuğun tahsil ve tedris hayatı başlamıştı* (N. Araz). *Yalnız Harbiye ve Tıbbiyede münhasıran Avrupaî bir tedris usulü takip olunuyordu* (Ziya Gökalp).

— Huk. *Tedris hürriyeti*. Bk. ÖĞRETİM.

◆ **Tedrisî** sıf. *Esk.* Öğretimle ilgili. (M)

TEDRİSAT i. (ar. *tedris*'ten *tedrisât*, tedrisler). *Esk.* Öğretim: *Greko Romen kültürüne kavuşabilmemiz için ne sadece mekteplerimize Yunanca ve Latinceyi sokmak, ne riyaziye ve tabiat bilgisi tedrisatını kuvvetlendirmek elverir* (P. Safa). || *Tedrisat-ı âliye*, yükseköğretim. || *Tedrisat-ı ibtidaiye*, ilköğretim: *Gelin sizi tedrisatı ibtidaiye idaresine götüreyim, bir kere Müdiri Umumî Beyefendiyi görmeğe çalışın* (R. N. Güntekin). || *Tedrisat-ı tâliye*, ortaöğretim. (M)

TEDÜ (Suavi), türk tiyatro ve sinema oyuncusu, filim yönetmeni (İstanbul 1915 - ay.y. 1959). Gazi Eğitim enstitüsünü bitirdikten sonra, Güzel Sanatlar akademisinde okudu. İstanbul Şehir tiyatrosundaki tiyatro okulunda tiyatro öğrenimi gördü (1936). Ertesi yıl sahneye çıktı. 1938'de oyuncu olarak sinemaya girdi. 1949'da *Zehirli Şüphe* adlı filimle rejisörlüğe başladı. (M)

TEDVİN i. (ar. *divān*'dan *tedvin*). *Esk.* Yazılı şeyleri biraraya getirme, kitap şekline sokma: *Vekillerin vazife ve salâhiyeti hakkında bir kanun tedvini mevzubahis idi* (Atatürk).

— Ed. *Esk.* Şiirleri bir divan tertip edecek şekilde toplama.

— Huk. Belirli bir alandaki, küçük kanun

metinlerinin veya örf ve âdet hukukunun bir sistem içinde birleştirilmesi.

◆ **Tedvinat** çoğl. i. *Esk.* Kitap haline getirmeler. (M)

TEDVİR i. (ar. *devr*'den *tedvîr*). *Esk.* Çevirme, döndürme. || Yuvarlak hale getirme. || *Mec.* Yönetme. || *Tedvir etmek,* çevirmek, döndürmek. Yuvarlak bir şekil vermek. *Mec.* Yönetmek: *Her devletin umurunu tedvir eden şahıs ve şahıslar meydandadır* (Atatürk). || *Tedvir-i âlem,* dünyayı yönetme: *Eder tedvir-i âlem bir mekinin kuvve-i azmi / Cihan titrer sebat-ı pây-ı erbab-ı metanetten* (Namık Kemal).

— Ed. *Esk.* Bir mısradaki kelimelerin yerini, anlam ve vezni bozmadan değiştirme. (M)

TEDVİYE i. (ar. *devâ*'dan *tedviye*). *Esk.* İlâç verme, hastalığa çare bulma. (M)

TEEBBİ i. (ar. *eb*'den *te*ʾ*ebbî*). *Esk.* (Birini) Baba olarak kabul etme.

— Huk. *Esk.* Birini evlât edinme.

— ANSİKL. Huk. *Esk.* Baba, iki şahit önünde, doğan çocuğun kendisinden olduğunu bildirir (sarih) veya ona sevgi, yakınlık ve ilgi göstererek baba gibi davranırsa (zımnî) onu tanımış olur. Mirasçılık kurallarını bozmak amacıyle yapılan veya çocukla tanıyan arasındaki yaş farkı gibi tabiî düzene aykırı *teebbi* geçersizdir. Babası belli olan çocuk tanınamaz. Bir kimse cariyesinden doğan çocuğu tanırsa, ölümü halinde cariye hür olur; sağlığında satılamaz, devredilemez. (M)

TEEDDÜP veya **TEEDDÜB** i. (ar. *edeb*'den *te*ʾ*eddüb*). *Esk.* Terbiyesini takınma, edeple hareket etme. || Utanma. || *Teeddüp etmek,* utanmak, sıkılmak: *Vallahi beyefendi. Teeddüp ederim zatınıza arzetmeğe* (B. Felek).

◆ **Teeddübat** çoğl. i. *Esk.* Edebini takınmalar, edeplenmeler. || Utanmalar.

◆ **Teeddüben** zf. *Esk.* Edepli, terbiyeli davranarak. || Utanarak. (M)

TEEHHÜL i. (ar. *ehl*'den *te*ʾ*ehhül*). *Esk.* Evlenme. *Dost tutmak nikâhsız bir irtibat olmakla her iki taraf için de teehhülden daha ehven addedilirdi* (Ahmed Rasim). || *Teehhül etmek,* evlenmek: *Kendisinden dul kalan kadın, yeniden teehhül ederek sırasıyle dört tane altı parmaklı çocuk doğuruyor* (Vâ-Nû). *Birkaç sene sonra o da bittabi teehhül edecek* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Teehhülât** çoğl. i. *Esk.* Evlenmeler. (M)

TEEHHÜR veya **TEAHHUR** i. (ar. *ahar*'dan *te*ʾ*ehhür* veya *te*ʾ*ahhur*). *Esk.* Geriye, sonraya bırakma, geciktirme: *Bir kavmi çiğnemekle bugün eğlenen deni/Bir lahza-i teehhüre medyun bu keyfini* (Tevfik Fikret). *Bu iki gün teehhüre ne lüzum var diyeceksiniz* (Vâ-Nû). || *Teehhür etmek,* gecikmek, geriye kalmak: *Nihayet o korkulan şey, bir seneden beri teehhür eden, fakat muhakkak vukuu izale edilemeyecek olan şey nihayet işte başlıyordu* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Teehhürat** veya **teahhurat** çoğl. i. *Esk.* Gecikmeler: *Maahaza sui tesirler bazı mertebe teahhuratı bâdi olmuştur* (Atatürk). [M]

TEELLÜF i. (ar. *ülfet*'ten *te*ʾ*ellüf*). *Esk.* İyi geçinme, alışma.

◆ **Teellüfat** çoğl. i. *Esk.* Alışmalar, hoş geçinmeler. (M)

TEELLÜM i. (ar. *elem*'den *te*ʾ*ellüm*). *Esk.* Üzülme, kaygılanma: *Geldikten sonra teellümün faydası yoktur. Yunan taaruzu vaki olmadan evvel vukuu kuvvetli ihtimal dahilinde idi* (Atatürk). || *Teellüm etmek,* üzülmek, tasalanmak: *Baktıkça ben zuhur u sukut-ı mevasime / Ey tâli-i beşer / Bilmem niçin teellüm eder, ağlarım sana* (Tevfik Fikret).

◆ **Teellümat** çoğl. i. *Esk.* Üzülmeler, kederlenmeler. (M)

TEEMMÜL i. (ar. *emel*'den *teemmül*). *Esk.* Bir işi etraflıca, iyice düşünme: *Bulgarların Adalar Denizinde bir mahreci iktisadî talep etmeleri keyfiyeti de ayrıca muhtacı teemmüldür* (Atatürk). || *Teemmül etmek,* etraflıca düşünmek: *Beka-yı aşkını gâhi teemmül eyler de / Derim: Fena bulamaz, kâinat bakidir* (Tevfik Fikret). || *Bilâ-teemmül,* düşünüp taşınmadan.

◆ **Teemmülât** çoğl. i. *Esk.* İyice ve etraflıca düşünmeler. || *Teemmülât-ı amîka,* derin, inceden inceye düşünmeler.

◆ **Teemmülsüz** sıf. *Esk.* Yapılacak işi önceden düşünmeyen.

◆ **Teemmülsüzlük** i. *Esk.* Bir işi önceden düşünmeme. (M)

TEEMMÜM i. (ar. *ümm*'den *te*ʾ*emmüm*). *Esk.* (Birini) Ana olarak kabul etme.

— Huk. *Esk.* Ana tarafından çocuğun tanınması.

— ANSİKL. Huk. *Esk.* Ana, köle veya evliyse doğurduğu çocuğu tanıyabilir. *Teemmüm,* baba tarafından onanmadıkça hukukî sonuç doğurmaz. Yalnız ana ile çocuk arasındaki maddî ilişkiyi gösterir; ana tarafından hısımlarla çocuk arasında bağ kurmaz ve mirasçılık, nafaka yükümüyle hakkı sağlamaz. (M)

TEENNİ i. (ar. *enâ*ʾ*et,* acele etmeme'den *te*ʾ*enî*). *Esk.* Yavaş iş görme, ağırdan alma; ihtiyatlı davranma: *Bütün maddî ve manevî varlığını vatan müdafaasına hasretmekte teenni gösteren milletler, harp ve muharebeyi cidden göze almış ve başarabileceklerine kani olmuş addedilemezler* (Atatürk). *Ona tembel demek elbette hatadır, elbet / Hep teenni-i hakîmaneden eyler neşet* (Ziya Paşa). || *Teenni etmek,* acelesiz davranmak, ağır iş görmek; ihtiyatlı davranmak: *Muaviye ise büyük ordu ile Şam'dan çıkıp mesy ve hareketinde teenni ederek ve etrafı gözeterek...* (Cevdet Paşa). || *Bilâ-teenni,* ihtiyatlı davranmadan, acele ederek.

◆ **Teenniyat** çoğl. i. *Esk.* Düşünceli hareket etmeler, ihtiyatlı davranmalar. (M)

TEENNÜS i. (ar. *üns*'ten *teennüs*). *Esk.* Ünsiyet peyda etme, alışma: *Belki vücut / Bu leyl-i serd ile bir çare-i teennüs arar / Ve bulur...* (Tevfik Fikret). [M]

TEESDALEA i. Beyaz, pembe veya mor çiçekli, değişik taçyapraklı otsu bitki; killi topraklarda yetişir. (Turpgillerden.) [L]

TEESSÜF i. (ar. *esef*'ten *te*ʾ*essüf*). Acınma, üzülme: *Başını gene teessüfle salladıktan sonra: Az tamah çok ziyan getirir derler a, doğru imiş* (Ahmed Rasim). || *Teessüf etmek,* acımak, üzülmek: *Hz. Musa elinden böyle bir kaza çıktığına teessüf etti* (Cevdet Paşa). *Yerin yabancısı imiş, cevap veremediğine teessüf ettiğini söyleyerek ayrıldı* (R. H. Karay). || *Teessüf olunmak,* esef edilmek, acınmak: *Firdevs Hanımın kızı olduğuna vâkıftınız, teessüf olunur ki onun yanında bir de Behlûl bulundu* (H. Z. Uşaklıgil).

— DEY. *Teessüf ederim!,* «yazıklar olsun.» anlamında kınama sözü olarak kullanılır: *Bundaki mânâyı anlamayışına teessüf ederim* (Ömer Seyfeddin).

◆ **Teessüfat** çoğl. i. *Esk.* Eseflenmeler, üzülmeler, acınmalar. (M)

TEESSÜR i. (ar. *eser*'den *te*ʾ*essür,* birinin izini takip etme). *Esk.* Acıklı bir şeyin etkisini hissetme, üzülme: *Çok müteessirdi. Ama hakikaten bilmiyordu. Bilseydi, muhakkak o teessür anında söylerdi* (S. Kocagöz). *Onun matemli kapısı önünden geçerken büyükananın [...] torununa söylediği ninniyi işitenler teessüründen gözyaşlarını tutamazlardı* (H. R. Gürpınar). || Bir şeyin etkisi altında bulunma, etkilenme: *Bu iki isim bende Leylâ ile Kays isimlerine benzer bir teessür, belki daha samimî, daha derin bir teessür uyandırıyor* (H. Z. Uşaklıgil). *Hele artık Anadolu demek olan Aras üzerindeki Markara köprüsüne vardığımız zaman, teessür ve heyecan son haddini buldu* (S. Ş. Aydemir). || *Teessür etmek,* üzülmek, acımak. || *Mucib-i teessür,* üzüntü yaratan. || *Serî-üt-teessür,* çabuk üzülen.

◆ **Teessürat** çoğl. i. *Esk.* Üzüntüler, üzülmeler: *İlk teessürat Mecliste tezahür etti* (Atatürk). [M]

TEESSÜS i. (ar. *esās,* temel, asıl'dan *te*ʾ*essüs*). *Esk.* Kurulma, meydana gelme, oluşma: *Diyarbekir ve mülhakatında da Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin teşekkül ve teessüsüne delâlet buyurulmasını ehemmiyetle tavsiye eylerim* (Atatürk). || Yerleşme, kökleşme. || *Teessüs etmek,* kurulmak, oluşmak: *Rio, şehir olarak yirmi beş senede teessüs etti ve umran buldu* (F. R. Atay). *Bu devlet böyle teessüs ve böyle temadi etmiştir* (P. Safa). Yerleşmek, kökleşmek: *Bu nevi tesanüdün kuvvetlenmesi için, ikinci şart da [...] her meslek zümresinde meslekî bir ahlâkın teessüs etmesidir* (Ziya Gökalp). [M]

TEEYYÜT veya **TEEYYÜD** i. (ar. *eyd*'den *te*ʾ*eyyüd*). *Esk.* Kuvvet kazanma, sağlam hale gelme, kuvvetlenme, sağlamlaşma. || Gerçeklenme, doğru çıkma. || *Teeyyüt* (veya *teeyyüd*) *etmek,* kuvvetlenmek, sağlamlaşmak: *Yaklaşmaktan korkuyordu [...] biraz daha yaklaşırsa kendisiyle bu hayalin tevemiyeti teeyyüd edecekti* (H. Z. Uşaklıgil). *Teeyyüd etmiş emeller, nüfuzlar, şanlar / Küçülmeyen azametler, sürekli ümranlar* (M. Â. Ersoy). Doğru çıkmak, gerçeklenmek: *Daha sabahtan söyleniyordu, fakat teeyyüd etmemişti...* (Atatürk). [M]

TEEZZİ i. (ar. *ezâ*ʾ'dan *te*ʾ*ezzî*). *Esk.* İncinme, gönlü kırılma: *O yeknasakî-i ahenkten husul bulacak teezz-i hissi niçin anlamamak?* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

TEF i. (fars. *tef*). *Esk.* Sıcaklık, ısı: *Tef-i hayatbahş-ı aftaba karşı bisebat* (Tevfik Fikret). || Buhar. (M)

TEF i. Habeşistanda yetişen tahıl cinsi (eragrostis). 2 000 m yükseltide yetişen bu tahıldan buruk ve tadı hoş bir ekmek yapılır. (L)

TEFADDUL veya **TEFAZZUL** i. (ar. *fazl*'dan *tefaddul* veya *tefazzul*). *Esk.* Başkalarından daha üstün ve yetenekli olduğunu iddia etme. (M)

TEFAHHUM i. (ar. *fahm*'dan *tefahhum*). Kim. *Esk.* Kömür haline gelme, kömürleşme. (M)

TEFAHHUS i. (ar. *fahs*'tan *tefahhus*). *Esk.* En ince noktasına kadar inceleme, iyice araştırma: *O halde şiir, bir cemiyetin topyekûn his ve fikir hayatını tefahhus ve murakabe eden başlıca rasat merkezidir* (N. F. Kısakürek).

◆ **Tefahhusat** çoğl. i. *Esk.* İnceden inceye yapılan araştırmalar. (M)

TEFAHHUŞ i. (ar. *fuhş*'tan *tefahhuş*). *Esk.* Konuşurken, açık saçık ve âdi kelimeler kullanma, müstehcen bir tarzda konuşma. (M)

TEFAHÜR i. (ar. *fahr*'dan *tefâhür*). *Esk.* Övünme, kibirlenme: *Evvelâ sırf boş bir tefahurdan [...] ibaret olan «hürriyetperverlik» iddiasını «halk» denen yığın, sahi sanmıştı* (Ömer Seyfeddin). || *Tefahür etmek,* övünmek.

◆ **Tefahürat** çoğl. i. *Esk.* Övünmeler. (M)

TEFAİL çoğl. i. (ar. *tef*ʿ*île*'den *tefâ*ʿ*îl*). Ed. *Esk.* Bir mısra veya beyitteki vezin parçaları. (M)

TEFAKKUH i. (ar. *fıkıh*'tan *tefakkuh*). *Esk.* Fıkıh öğrenme. || Anlama, kavrama, bilme. (M)

TEFARİK. Bk. PAÇULİ.

TEFASİR çoğl. i. (ar. *tefsir*'den *tefâsîr*). *Esk.* Kur'an tefsirleri: — *Günaha girme. Tefasirde öyle yazmışlar...* (M.Â. Ersoy).

TEFAVÜT i. (ar. *fevt*'ten *tefâvüt*). *Esk.* Bir şeyi diğerinden ayıran özellik, fark, ayrım: *Öyleyse nedendir bu tefavüt ara yerde? / Esbab-ı tehalüf nedir efkâr-ı beşerde* (M. Â. Ersoy). || İki şeyin birbirinden ayrılması; farklı olma, farklılık. || *Tefavüt etmek,* farklı hale gelmek. || *Bî-tefavüt* (veya *bilâ-tefavüt*), farksız.

— Mal. *Esk.* *Tefavüti hasene.* Hicrî yıl ile malî yıl arasındaki 10 gün 21 saatlik farktan doğan gelir fazlalığı. (Bu fark, malî yılın 365 gün, 8 saat, 5 dakika; hicrî yılın da 354 gün, 8 saat, 48 dakika sürmesinden doğuyordu. Her yıl maliye, mukataaları hicrî yıl üstünden ihale eder; iki yıl arasındaki farka düşen kısım ayrıca alınırdı.) [M]

TEFAZUL i. (ar. *fazl*'dan *tefâzul*). *Esk.* Erdem ve meziyette birbiriyle yarışma. || Miktar fazlası, nicelik farkı.

— Coğ. *Esk.* *Tefazuli irtifa,* iki noktanın deniz yüzeyinden olan yükseklikleri arasında bulunan fark.

— Fiz. *Esk.* *Tefazuli iktidar,* potansiyel farkı. (M)

TEFAZULİ sıf. (ar. *tefâzul*'den *tefâzulî*). *Esk.* Erdem ve üstünlükte birbiriyle yarışma ile ilgili, tefazula ait.

◆ İ. Mat. İki sayının arasındaki nicelik farkından doğan oran. (M)

TEFAZZUL i. (ar. *faźl*'den *tefaźźul*). *Esk.* Erdemli, üstün olma. || İyilik, bağışlama. (M)

TEFCİR i. (ar. *fecr*'den *tefcîr*). *Esk.* Bir yerde birikmiş olan suları kanallar açarak başka yerlere akıtma ve dağıtma, drenaj. *Yeni.* Akaçlama. || Yerden fışkıran bir suyu akıtma, bir kaynağı akıtma.

— Tıp. *Esk.* Bir yaranın içinde toplanan kan, cerahat v.b.yi ince lastik borularla dışarı akıtma. (M)

TEFE i. (ar. *daffa*'dan). Tekst. Dokuma tezgâhlarında, dokuma tarağını taşıyan ve her atkı geçişinde salınım hareketiyle atkıyı dokunmuş kısma sıkıştıran ağaç veya madenî parça. || *Tefe altı,* dokuma tezgâhlarında, tefenin alt kısmını meydana getiren ağaç veya madenî travers. || *Tefe desteği,* el dokuma tezgâhlarında, tefeyi taşıyan yatay ağaç travers. || *Tefe kolu,* mekanik dokuma tezgâhlarında, tefeyi mile bağlayarak bir salınım hareketi veren düşey iki madenî parçadan her biri. || *Tefe vurmak,* her mekik atışında, tefenin ön hareketiyle atılan atkıyı dokunmuş ham kumaş üzerine sıkıştırmak. || *Nakış tefesi,* Lyon'lu Meynier tarafından gerçekleştirilen ve dokunan kumaşın enine göre belli sıvıda mekik taşıyan nakış makinesi tefesi. (Böylece, kumaş üzerinde gerekli miktarda atkı ipliği kullanarak değişik nakışlar yapılabilir.)

— G. santl. İçinde 20 yaprak altın bulunan paket. (10 yaprak bulunan paketlere *deste* adı verilirdi.)

— Kıyf. *Esk. Tefe başı,* sırma işlemeli kadın elbisesi. (ML)

TEFECİ i. ve sıf. (*tefe*'den *tefe-ci* [?]). Başkalarına verdiği ödünç paraya karşılık yüksek faiz alan kimse, faizci.

— Huk. Bk. MURABBAHA.

◆ **Tefecilik** i. Tefecinin yaptığı iş. (M)

TEFECİK sıf. (*tefek*'ten *tefek-cik* > *tefecik*). [Yalnız *ufacık tefecik* şeklinde kullanılır]. Bk. UFACIK.

TEFEHHÜM i. (ar. *fehm*'den *tefehhüm*). *Esk.* Farkına varma, anlama. || *Tefehhüm etmek,* anlamak, fark etmek, farkına varmak. || *Su-i tefehhüm,* yanlış anlama, kötüye çekme.

◆ **Tefehhümat** çoğl. i. *Esk.* Fark etmeler, anlamalar. (M)

TEFEK sıf. [Yalnız *ufak tefek* şeklinde kullanılır]. Bk. UFAK.

TEFEKKÜR i. (ar. *fikr*'den *tefekkür*). *Esk.* Düşünme, düşünüş, düşünce: *Geldi postunu yaydı ve orada zamanının büyük bir kısmını huzur içinde, tefekkürle geçirmeye başladı* (N. Araz). *Bir tefekkür ihtiyacı onu penceresinin yanına sevk etti* (H. Z. Uşaklıgil). || *Tefekkür etmek,* düşünmek.

— DEY. *Tefekküre dalmak. Esk.* Derin derin düşünmek, düşünceye dalmak: *Âlimler, tefekküre daldılar* (Vâ-Nû).

— Huk. *Tefekkür hürriyeti.* Bk. DÜŞÜNCE *hürriyeti.*

— Tasav. İçine kapanarak derin düşünceye dalma. Ruh evreninde insanın kendi kendisiyle konuşması. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tasav. İnsanın biri dışa, biri içe dönük olmak üzere iki türlü davranışı vardır; dışa dönme tecelli, içe dönme *tefekkür* adını alır. İnsan madde dünyasına bağlı bütün varlıklardan, duyu verilerinden el çekerek içine kapanırsa, tanrısal gerçekleri daha kolayca kavrar. Bazı mutasavvıflara göre tefekkür sırasında Tanrı bir nur olarak insan gönlünde görünür alanına çıkar (tecelli eder). Tefekkür daha çok Ali'ye bağlanan tarikatlarda görülür. Sünnî tarikatlarda zikir anlamına gelir. Buna «sessiz zikir» de denir.

◆ **Tefekkürat** çoğl. i. *Esk.* Düşünmeler, akıl yormalar. (M)

TEFELİ sıf. (*tefe*'den *tefe-li*). Kıyf. *Esk.* [Kumaş, bez v.b. için] Sık dokunmuş, sıkı. (*Tefeli bez* de denirdi.) [M]

TEFELLÜK i. (ar. *felaķ*'tan *tefellüķ*). *Esk.* Çatlama, yarılma. (M)

TEFELSÜF i. (ar. *felsefe*'den *tefelsüf*). *Esk.* Filozof gibi felsefeyle ilgili sözler söyleme, filozoflaşma, felsefe yapma: *Selim Paşa son günlerde âdet edindiği tefelsüfe başladı* (H. E. Adıvar). *Bu itimad ile âdeta düşünmeksizin tefelsüfe ve tasarlamadan telife zekâsını mezun hissederdi* (Cenap Şahabeddin).

◆ **Tefelsüfat** çoğl. i. *Esk.* Filozof gibi davranıp düşünmeler, felsefe yapmalar. (M)

TEFEN. Bk. GÖKÇEBEY.

TEFENNİ, Akdeniz bölgesinde (Antalya bölümü, Burdur ili) ilçe merkezi kasaba; 3 441 nüf. (1970). Aynı adı taşıyan ova üzerinde; yüksl. 1 150 m; il merkezinin 68 km güneybatısındadır. Kasabanın ana ekseni güneybatı-kuzeydoğu doğrultusundaki bir caddedir. — *Tefenni ilçesi,* 835 km²; 21 436 nüf. (1970); merkez ve Karamanlı bucakları; 21 köy. Tahıl tarımı ve şeker pancarı ekimi. (M)

TEFENNİ ovası, Akdeniz bölgesinin Göller yöresinde, güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzanan tektonik menşeli ova. Yüksl. 1 150 m. Sularını Eren çayı adı verilen bir çayla Burdur gölüne gönderir. (M)

TEFENNÜN i. (ar. *fenn*'den *tefennün*). *Esk.* Bilim ve sanatta bilginin en üst noktasına erişme; her şeyi bilme, öğrenme. || Konuşma veya tartışma sırasında çeşitli üslûp ve iddialara başvurma, çeşitli tarzda söz söyleme. || *Tefennün eylemek* (veya *etmek*), bilimleri öğrenmek: *Dârülfünuna girip tefennün eyledi* (Şemseddin Sami).

— Ed. *Tefennün fil ibare,* bir sözün tekrarlanmaması için, ikinci defa başka bir biçimde söylenmesi. (M)

TEFERRU i. (*ferᶜ*'den *teferruᶜ*). *Esk.* [Ağaç için] Dallanma, dal budak salma. || Birçok kısma ayrılma, bölünme. || Bir kökten çıkıp ayrılma. (M)

TEFERRUAT çoğl. i. (ar. *ferᶜ* > *teferruᶜ*'dan *teferruᶜât*). Bir bütünün önem bakımından ikinci derecede kalan parçaları veya tarafları, ayrıntılar: *Sonra vukuat gecesini hatırladı ve bütün kanlı teferruat zihninden bir an içinde geçti* (Sabahattin Ali). *Fakat bu «büyük işler»in teferruatı onu ilgilendirmezdi* (Ş. S. Aydemir).

— Huk. Bağımsız varlığını kaybetmeksizin, menkul veya gayrımenkul bir malın iktisadî amacına erişmesini sağlamak için ona tahsis edilen menkul mal.

— ANSİKL. Huk. *Teferruat*'ın objektif ve sübjektif şartları vardır. Objektif şartlar şunlardır: 1, teferruat daima menkul bir maldır. Asıl şey menkul veya gayrımenkul olabilir; 2. asıl şey ile teferruat arasında bir haricî bağ bulunmalıdır. Teferruattan söz edebilmek için, teferruat ile asıl şey arasında, üçüncü kişiler tarafından görülebilecek dış bir bağın bulunması gerekir; 3. teferruat, asıl şeyin iktisadî amacına hizmet etmek için devamlı olarak tahsis edilmiş olmalıdır. Asıl şey bir gayrımenkulse, malik ona tahsis ettiği bazı şeylerin teferruat olduğunu tapu kütüğünde beyanlar hanesine kayıt ettirmek suretiyle iradesini açıklamış olur.

◆ **Teferruatlı** sıf. Ayrıntıları kapsayan, bütün ayrıntıları içine alan: *Uzun ve teferruatlı beyanatım, en nihayet mazi olmuş bir devrin hikâyesidir* (Atatürk). [M]

TEFERRUG i. (ar. *ferâğ*'dan *teferruğ*). *Esk.* Vaz geçme, bırakma, cayma. || Bir işi bitirerek ondan kurtulma. || Satın alınan bir mülkün tapusunu kendi üstüne çevirme. (M)

TEFERRUK i. (ar. *farķ*'tan *teferruķ*). *Esk.* Ayrılma, dağılma, parçalanma: *Bu veçhile teferrukları ise kendilerince bir nevi inhizam kabilinden oldu* (Cevdet Paşa).

— Tıp. *Esk. Teferruki ittisal,* herhangi bir sebepten ötürü veya bir hastalık sonucu ciltte yarıklar ve çatlaklar meydana gelmesi. (M)

TEFERRÜC i. (ar. *ferec*'den *teferrüc*). *Esk.* Gezinti, gezinme: *Gel sevgilim, seninle bu muzlim hazîreden / Bir lâhzacık firar edelim ... Bak, teferrüce / Şayeste her taraf* (Tevfik Fikret). *Birgün, Battal Gazi, arkadaşlarıyle beraber «teferrüc ede ede bir su kenarına vardılar, kondular...»* (N. Araz). || İçi açılma, ferahlama: *Gönüllere tenezzüh ve teferrüc hevesi geldi* (Cevdet Paşa).

◆ **Teferrücat** çoğl. i. *Esk.* Gezintiler. || Ferahlamalar.

◆ **Teferrücgâh** blş. i. *Esk.* Gezinti yeri. (M)

TEFERRÜS i. (ar. *fers* > *ferâset*'ten *teferrüs*). *Esk.* Sezme, sezinleme, anlar gibi olma, farkına varma. || *Teferrüs etmek,* sezmek, anlamak, farkına varmak: *Gelmeden sen teferrüs etmiş idim* (Muallim Naci).

◆ **Teferrüsat** çoğl. i. *Esk.* Sezmeler, sezinlemeler. (M)

TEFERRÜT veya **TEFERRÜD** i. (ar. *ferd*'den *teferrüd*). *Esk.* Tek, yalnız olma, herkesten uzaklaşarak yalnız kalma. || Eşi, benzeri bulunmama, benzersiz olma, ayrılaşma, sivrilme: *Olmaz, sanırım böyle teferrütle müyesser / Hempa olalım ister isek olmayı hemser* (Abdülhak Hâmid). || Bağımsız olma, bağımsızlığını elde etme, kendi başına olma: *Rûm Selçukîleri ibtida İran Selçukîlerinin âmilleri iken badehu teferrüd etmişlerdi* (Şemseddin Sami). || *Daiye-i teferrüt,* eşi, benzeri olmaması isteği. (M)

TEFESSÜH i. (ar. *fesh*'ten *tefessüh*). *Esk.* Çürüyerek dağılma, kokuşup bozulma, çürüme, kokma. || *Tefessüh etmek,* çürüyüp dağılmak, kokuşmak. *Mec.* Eski niteliğini kaybetmek, bozulmak: *Muhalifler, ordunun tefessüh ettiğinden, kıpırdayacak halde olmadığından, böyle zulmet ve müphemiyet içinde intizarın felâkete müncer olacağından ibaret propagandalarına, çok germî vermişlerdi* (Atatürk). *Tekkeler, tarikatlar zaten tefessüh etmiş, bitmişti* (Ş. S. Aydemir).

— Tıp. *Esk.* Bir uzvun çürümesi, çürüyüp dağılması.

◆ **Tefessühat** çoğl. i. *Esk.* Çürüyüp dağılmalar, bozulmalar, kokuşmalar. (M)

TEFESSÜH i. (ar. *füshat*'tan *tefessüh*). *Esk.* Açılma, açılıp genişleme. (M)

TEFE'ÜL i. (ar. *fâl*'dan *tefe'ül*). *Esk.* Uğur sayma, hayra yorma, uğursama. || Fal açma, fala bakma. || *Tefe'ül etmek,* fala bakmak.

— Falcılık. Fal açma, fal tutma. (Bakla, kahve telvesi gibi şeylerle fala bakmayı uygun görmeyenler, Hafız'ın divanından tefe'ül ederlerdi. Tefe'ül, açılan sayfadan bir beyit tutularak yapılırdı.)

◆ **Tefe'ülât** çoğl. i. *Esk.* Uğur saymalar. || Fala bakmalar. (M)

TEFEVVUK i. (ar. *fevķ*'ten *tefevvuķ*). *Esk* Üstün olma, üstünlük: *Diğer taraftan, bizim ordumuz süvari miktarı itibarıyle tefevvuku haiz bulunuyordu* (Atatürk). *Lâkin fıtrat-ı beşeriye iktizasınca, birisi diğerinin kendisine tefevvukunu dahi çekemez* (Cevdet Paşa). || *Tefevvuk etmek,* üstün gelmek, üstün olmak: *Bir şeyi diğerine ilâve ederek bir başka şey vücude getirirler ve bu, başkalığıyle, hepsine tefevvuk ederdi* (H. Z. Uşaklıgil). || *Daiye-i tefevvuk,* üstün olma, üstte bulunma isteği. (M)

TEFEVVUZ i. (ar. *fevź*'den *tefevvuź*). *Esk.* Bir işi üstüne alma, yüklenme. (M)

TEFEVVÜH i. (ar. *fevh*'ten *tefevvüh*). *Esk.* Sözünü etme, söyleme. || Dil uzatma, dedikodu yapma. (M)

TEFEVVÜHAT çoğl. i. (ar. *tefevvüh*'ten *tefevvühât*). *Esk.* Dedikodular, çirkin sözler. || *Tefevvühatta bulunmak,* yerli yersiz konuşmak, çirkin sözler söylemek: *Ali Rıza Paşa, bir gün Ahmet İzzet Paşa'yı ziyaret eder; esna-yi sohbette aleyhimde birtakım tefevvühatta bulunur...* (Atatürk). [M]

TEFEYYÜZ i. (ar. *feyź*'den *tefeyyüź*). *Esk.* İlerleme, yükselme, gelişme. || *Tefeyyüz etmek,* ilerlemek, yükselmek.

◆ **Tefeyyüzat** çoğl. i. *Esk.* İlerlemeler, gelişip yükselmeler. (M)

TEFFE (Antonio LUİS DE HOONHOLTZ, — baronu), brezilyalı amiral ve coğrafyacı (Rio de Janeiro 1837 - Petropolis 1931). Önce Rio de Janeiro Deniz akademisinde hidrografya dersleri verdi (1858); sonra Santa Katerina adası yakınlarında, Brezilya kıyılarında keşifler yaptı. Brezilya ile Paraguay arasındaki savaşa katıldı; 1871'de Brezilya-Peru sınırını tespitle görevlendirildi. Tuğamiral oldu; ilk Rio coğrafya derneğini kurdu ve ülkesinin hidrografya servisini teşkilâtlandırdı. (L)

TEFFİZ i. (ar. *fevż*'den *tefvîż* > *teffîż*). *Esk.* Bir işi birine bırakma, verme, yükleme; ihale etme. Bk. TEFVİZ. (M)

TEFHİM i. (ar. *fehm*'den *tefhîm*). *Esk.* Anlatma, bildirme, açıklama: *Hakikati mezkûrenin icap edenlere tefhimi münasip olur* (Atatürk). || *Tefhim etmek,* anlatmak, açıklamak, bildirmek: *Nice tefhim edeyim halimi çeşm-i yare/Gördüğü bildiği yok mekr ü füsandan gayrı* (Nabi). || *Tefhim-i meram,* meramını anlatma, isteğini bildirme.

— Huk. Mahkeme kararlarının, celsede taraflara sözlü olarak bildirilmesi.

◆ **Tefhimat** çoğl. i. *Esk.* Anlatmalar, bildirmeler. (M)

TEFHİM i. (ar. *faḥm,* kömür'den *tefḥîm*). *Esk.* Kömür haline getirme, kömürleştirme. (M)

TEFHİM i. (ar. *faḫm,* büyük, ulu, yüce'den *tefḫîm*). *Esk.* Yüce sayma, ululama.

— Gram. *Esk.* Bir harfi kalın okuma. (Allah kelimesindeki *l* gibi.) [M]

TEFİLE i. (ar. *fiʿl*'den *tefʿile*). *Esk.* Bir beyitte veya mısrada vezin parçalarından her biri. (M)

TEFİLİN çoğl. i. (İbranice k.). Yahudilerin dua okurken kollarına ve alınlarına sardıkları üstü dua yazılı bez. (L)

TEFKİR i. (ar. *fikr*'den *tefkîr*). *Esk.* Düşünmesine yol açma, düşünmesini sağlama, düşündürme.

— Psikol. *Esk.* Düşünceleme. (M)

TEFLİS i. (ar. *fels*'ten *teflîs*). *Esk.* Birine iflâs etmiş olduğunu söyleme, müflis olduğuna hükmetme.

— Huk. *Esk.* Hâkim kararıyle bir kimsenin iflâsına karar verilmesi.

— ANSİKL. Huk. *Esk.* *Teflis* ilân edildikten sonra müflisin (müfelles) cda ehliyeti kısıtlanmış olur. Kendi başına hiç bir tasarruf işlemine girişemez. Müflisin malları hâkim emriyle sattırılır; elde edilen para, alacaklılarına, alacakları oranında paylaştırılır. Müflis, durumunu düzeltince teflis, yeni bir kararla kaldırılır. (M)

TEFLON i. (tes. edil. ad). Tetraflüoroetilen'den elde edilen plastik madde; kimyasal etkenlere, sıcaklığa, aşınmaya karşı çok dayanıklıdır; conta ve parça yapımında kullanılır. *Eşanl.* POLİTETRAFLÜOROETİLEN. (L)

TEFNAKHT veya **TEFNAKHTİ,** Sais firavunu (M. Ö. 735'e doğr. - 720). Delta eyaletlerini denetimi altında birleştirdi. 730'da Menfis ile Orta Mısır ona katıldı; ama Kuş kralı Piânkhy'nin saldırısında müttefikleriyle birlikte geri püskürtüldü. Piânkhy'ye en son Tefnakht boyun eğdi ve onun güneye hareketinden hemen sonra Mısır kralı olarak taç giydi. Bütün Delta üzerinde otoritesini yeniden kurdu. Ölünce yerine oğlu Bokenranef (Bokhoris) geçti. (L)

TEFNUT, Mısır tanrıçası. Erkek kardeşi tanrı Khu ile Heliopolis Enneas çiftini meydana getirir. Nemliliği temsil ederdi. Orta İmparatorluk taş mezarlarındaki metinlerde Tefnut, tanrıça Maât ile bir tutulur. Tefnut'un dişi aslan kafası biçiminde bir başı vardı. (L)

TEFRİD i. (ar. *ferd*'den *tefrîd*). *Esk.* Kendini Tanrı'ya adama; toplumdan uzak yaşamak suretiyle dünya işlerini bırakıp Tanrı ile meşgul olma. ||. Dinî ilimlerde derinleşme. || *Ehl-i tefrid,* bir köşeye çekilerek ibadetle uğraşan kimse.

— Fiz. *Esk.* Elektriklenmemesi istenen bir cismi iletken cisimlere dokundurmama. (M)

TEFRİH i. (ar. *ferḫ,* ekinin gelişmesi'nden *tefrîḫ*). *Esk.* Filizlenme, gelişme.

— Biyol. *Esk.* *Devri tefrih,* kuluçka devri.

— Tıp. *Esk.* *Vakti tefrih,* çiçek aşısının yapılmasından etkisini gösterinceye kadar geçen zaman. (M)

TEFRİH i. (ar. *feraḥ*'tan *tefrîḥ*). *Esk.* Ferahlandırma. || *Tefrih etmek,* ferahlık vermek. (M)

TEFRİK i. (ar. *farḳ*'tan *tefrîḳ*). *Esk.* Ayırma. || Ayrı tutma, seçme. || *Tefrik etmek,* ayırmak: *Türkî ve'sf'arı ehl-i tahkik / Üç sınfa eder bina vu tefrik* (Ziya Paşa). Ayrı tutmak, seçmek: *Beraber çalışmak üzere tayin ve tefrik ettikleri beş zatın isimlerini bildiriyorlardı* (Atatürk). || *Meclis-i tefrik,* yönetim kurulu üyelerini seçmek için yapılan toplantı.

— Ed. *Esk.* İki konuyu bir kavram altında topladıktan sonra, aralarındaki öz ayrılığını ortaya koyma. (*Servi revan* deyimini kullandıktan sonra, bunun erkek mi kadın mı olduğu açıklanırsa birinciye *cem* [toplama], ikinciye *tefrik* [birbirinden ayırma] denir. Bu deyim, eski edebiyatta daha çok *cemmütefrik* olarak kullanılır.) [M]

TEFRİKA i. (ar. *farḳ*'tan *tefriḳa*). Gazete veya dergilerde çıkan ve birbirini tamamlayan yazılardan meydana gelen dizi: *Gazeteleri hatme mecbur kaldığım zamanlarda ufak ufak tefrika parçaları ve makaleleri de okudum* (A. H. Tanpınar). *Bu kitap 1938'de yazıldı ve «Cumhuriyet» gazetesinde tefrika şeklinde yayımlandı* (P. Safa). || Sıf. Bu şekilde yayımlanan: *Tefrika eser.* || *Tefrika etmek,* bir yazı dizisini veya bir romanı gazete veya dergilerde sürekli olarak ve parça parça yayımlamak: *Birkaç Avrupa magazini, o zaman gazetelerin tefrika ettiği yerli bir roman...* (A. H. Tanpınar). || *Tefrika olmak,* [yazı için] gazete veya dergide belirli zaman için sürekli olarak ve parça parça yayımlanmak. || *Tefrika roman,* gazetede tefrika edilen, sanat değeri taşımasından çok, geniş okuyucu topluluğuna seslenmesi önemli sayılan, merak uyandırıcı nitelikte roman. || *Esk.* Ayrılık, sürekli anlaşmazlık, nifak: *Diğer mekr ü hud'a ile ehl-i islâm arasına tefrika düşürmek istedi* (Cevdet Paşa). [M]

TEFRİŞ i. (ar. *ferş*'den *tefrîş*). *Esk.* Yayma, döşeme. || Bir şeyin zeminini örtme: *Düşünür zahm-ı arzı tefrişi* (Cenab Şahabeddin). || Ev, daire v.b. oturulacak yeri döşeme, eşya ile süsleme.

◆ **Tefrişat** çoğl. i. *Esk.* Döşemeler, yaymalar. (M)

TEFRİT i. (ar. *farṭ*'tan *tefrîṭ*). *Esk.* Orta derecenin altında kalma. || Ters yönde olan aşırılık. (*Zt.* İFRAT.) || *İfrat ü tefrit,* aşırı iki uç. (M)

TEFRİT i. (fr. *tephrite*). Jeol. plajiyoklaz ve bir feldispatoidin birleşmesiyle nitelenen mikrolitik volkan kayası: *nefelin, lösit* (lösitefrit), *analsim* (analsimli *tefrit*). [L]

TEFR(O)— veya **TEPHR(O),** yun. *tephra,* kül'den alınan ve bazı kelimelerin yapısına giren unsur. (L)

TEFROMİYELİT i. (fr. *téphromyélite*). Patol. Omurilikte bozmadde uçlarında meydana gelen iltihaplı lezyon. (Çocuk felci [polyomiyelit] ön uçlarda meydana gelen bir tefromiyelittir; zona arka uçlarda bir tefromiyelite sebep olabilir.) [L]

TEFROYİT i. (fr. *téphroïte*). Miner. Tabiî manganez silikat; peridot grubundandır. (L)

TEFSİDE sıf. (fars. *tefsiden*'den *tefside*). *Esk.* Kızmış, hararetli. || *Tefside-dil,* («gönlü kızmış») bağrı yanık. || *Tefside-leb,* («dudağı kızgın») susamış. (M)

TEFSİR i. (ar. *fesr*'den *tefsîr*). Yorum: *Onun günlük hayatı, en küçük teferruatı bile unutulmamak şartıyle, kulaktan kulağa anlatılıyor, türlü türlü tefsirlere uğruyordu* (Sabahattin Ali). *Çocukluğumda ve ilk gençliğimde tanıdığım insanlar, yetiştiğim muhit, işsizlik yıllarım, gördüğüm işler, birbirine zıt bir yığın tefsire yol açıyordu* (A. H. Tanpınar). || Kur'an'ı Kerim'in surelerini açıklayarak, gerekli görüşleri ileri sürme ve bunları kaleme alma. || Kur'an'ı Kerim'in surelerini açıklayan eser: *Ebussuud'un tefsirini âla-yı vâlâ ile saray-ı hümayuna getirip...* (Namık Kemal). *Hilmi gene koştu, Paşanın kütüphanesinden, yaprakları sararmış bir tefsir kitabı getirdi* (H. E. Adıvar). || *Tefsir etmek,* yorumlamak: *Etrafımızda diğer millî hususiyetlerimizi tefsir edecek ve bunların şairi olacak [...] üstadlarımız yoktu* (A.Ş. Hisar). *Nihan hanımın o geceki gelişini ve burada kalışını nasıl tefsir ediyorsun bakalım?* (R. H. Karay). Kur'an'ı Kerim'in surelerini açıklamak: *Hacı Bayram emir vermişti: «Bize Fatiha-i Şerif'i sen tefsir et bakalım»* (N. Araz). — *Esk.* *Hüsn-i tefsir,* bir şeyi iyi olarak yorumlama. || *İlm-i tefsir,* Kur'anı Kerim'i açıklama ilmi. || *Su-i tefsir,* bir şeye kötü anlam verme.

— Din. Arapça dilbilgisinin verdiği imkân oranında Kur'an'ın anlamını açıklayan bilim dalı. (Bk. ANSİKL.) || *Dirayet tefsiri,* yalnız rivayetle yetinilmeyip, dil, edebiyat, dinî ilimler ve çeşitli bilgilerden yararlanılarak yapılan tefsir. (*Rey* ve *makul tefsir* de denir.) || *Rivayet tefsiri,* Kur'an'ın kendi ayetleriyle Hz. Muhammed'in, sahabenin sözleriyle yapılan tefsir (*me'sur* veya *naklî tefsir* de denilir).

— ANSİKL. Din. Başlangıçta *tefsir,* hadisin bölümlerinden biri olarak doğdu. Hz. Muhammed'in Kur'an'ın bazı ayetlerinin anlamlarını açıklayan hadisleri, tefsir ilminin temelini meydana getirdi. Bir süre sonra sahabe ve tabiînin naklettiği tefsire ait rivayetler, bazı yazarlar tarafından biraraya toplanmağa başladı ve ilk tefsir kitapları ortaya çıktı. Bu kitaplar bir ayetin tefsirine yarayacak sahabe ve tabiîlerden gelen bütün rivayetleri senetleriyle birlikte içine alıyordu. Bu tür tefsirin en iyi örneğini Muhammed bin Cerir et-Taberî (öl. 923) *Câmiü'l-Beyan an Te'viil'il-Kur'an* (Kur'an'ın Açıklanışı Konusunda Söylenenleri Kapsayan) adlı eseriyle verdi. Taberî'nin bu eseri Hz. Muhammed, sahabe ve tabiînin tefsir görüşlerini toplayan bir ansiklopedi niteliğindedir. Taberî'ye kadar birer rivayet tefsiri niteliğinde olan tefsir kitaplarının yanı sıra, bu asırda *dirayet tefsiri* adı verilen tefsir kitapları da görülmeğe başlandı. Taberî'den sonra tefsir, hadis ilminin bir kolu olmaktan çıktı. Mutezile bilgini Zemahşerî (öl. 1143) Kur'an'ın edebî yönden tefsirini yaptı, ayetlerin anlamını açıklarken eski arap şiirinden örnekler gösterdi. Eşarî (öl. 936), Bakillanî (öl. 1085) ve Gazzalî'nin (öl. 1111) etkisinde kalan Fahrüddin er-Razî (öl. 1209) *Mefatihü'l - Gayb* (Gaybın Anahtarları) adlı tefsirinde kelâm, tabiat, matematik ilimlerine geniş yer verdi ve ehl-i sünnet inancını, kelâm ilminden yararlanarak savundu. el-Beydavî (öl. 1286), Razî'nin yolunda yürüdü: *Envarü't-Tenzil ve Esrarü't-Tevil* (Kur'an'ın İnişinin Işıkları ve Açıklamanın Sırları) adlı eseri ve yüzyıllarca medreselerde ders kitabı olarak okutuldu. Âlûsî'nin (öl. 1854) tefsirinde, daha çok tasavvufî açıklamalar yer tutar. Daha çok dirayet yönü ağır basan bu tefsirlerin yanında, tamamen rivayete dayanan tefsirler de ortaya kondu. Ebu'l-leys Semerkandî'nin (öl. 993) *Bahrü'l-Ulûm*'u (Bilimler Denizi), Saabbî'nin (öl. 1035) *et-Tefsirü'l-Kebîr*'i (Büyük Yorum), Bağavî'nin (öl. 1122) *Maalimü't-Tenzili* (Kur'an'ın İnişinin Belirtileri), İbni Kesîr'in (öl. 1372) *Tefsirü'l-Kur'an-il-Azîm*'i (Yüce Kur'an'ın Yorumu), Celâleddin Süyûti'nin (öl. 1505) *ed-Dürrü'l-Mensur*'u (Seçilmiş İnci) bu türün en tanınan örnekleridir. Türkler Müslümanlığı kabul ettikten sonra Kur'an'ı iyice anlayabilmek için, Türkçeye, tercüme ve tefsir yoluyle çevirdiler. XI. yy.da başlayan tercüme ve tefsir çalışmaları zamanımıza kadar sürdü. Osmanlı imparatorluğu devrinde Musannifek (öl. 1470), Molla Güranî (öl. 1488), Karahisarlı Mehmed bin Necib (öl. 1494), Kemalpaşazade (öl. 1534), Ebussuud (öl. 1574), Bursalı İsmail Hakkı (öl. 1724) gibi müfessirler (tefsirci) yetişti. Cumhuriyet devrinde de, Konyalı Mehmed Vehbi (öl. 1943), Elmalılı Hamdi Yazır (öl. 1942) gibi ünlü bilginler tarafından Kur'an'ın tefsiri yapıldı.

◆ **Tefsirat** çoğl. i. *Esk.* Yorumlar. || Kur'anı Kerimi açıklamalar. || Bu açıklamaların bulunduğu kitaplar. (M)

TEFSİRE i. (ar. *fesr,* idrar ile hastalık teşhisi'nden *tefsire*). Tıp. *Esk.* Doktorun, hastanın idrarını incelemesi. || Doktor tarafından incelenen hasta idrarı. (M)

TEFTİH i. (ar. *fetḥ*'ten *teftîḥ*). *Esk.* Açma. || Geğirme. (M)

TEFTİŞ i. (ar. *fetş*'ten *teftîş*). Bir şeyin aslını veya doğrusunu anlamak için yapılan araştırma: *Bir aralık, İttihatçı liderlerden ve Talât Paşanın yakını İsmail Canbulat bir teftiş seyahati yapmaya bile kalktı* (F. R. Atay). || Denetleme: *Birisi Maarif Müdürü imiş, teftişe gelmiş* (R. N. Güntekin). || *Esk.* Müfettiş, teftiş eden memur. || *Teftiş etmek,* gözden geçirmek, araştırarak bakmak: *Boş evde sereserpe dolaşıyordu... Odaları birer birer dikkatle teftiş ettim* (R.H. Karay). Bir işi veya yeri kontrol etmek: *Bakû'da ilk de-*

fa ve karşıdan onu, bir asker kolunu teftiş ederken görmüştüm (Ş. S. Aydemir). || *Encümen-i Muayene ve Teftiş*, eskiden Millî Eğitim bakanlığında yazılı eserleri incelemekle görevli kurul.

— Huk. Esas itibarıyle, memurların görevlerine ilişkin konularda, kanun tarafından yetkili kılınmış âmir veya kurul tarafından denetlenmesine verilen ad. || *Teftiş kurulu*, bakanlık teşkilâtında bakan adına denetim yetkisini kullanan heyet, teftiş makamı. || *Esk. Mahkemei teftiş*, Evkaf nezaretinde, şeyhülislâma bağlı mahkeme.

◆ **Teftişat** çoğl. i. *Esk.* Teftişler. (M)

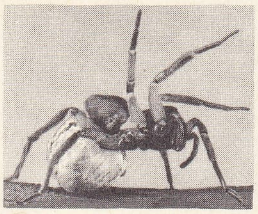

tegeneria

TEFVİK i. (ar. *fevk*'ten *tefvîk*). Sil. *Esk.* Yayın sol el ile yukarıya kaldırılması anlamına gelen deyim. (M)

TEFVİZ i. (ar. *fevż*'den *tefvîż*). *Esk.* Bir işi bir kimsenin üstünde bırakma, ihale: *Bu tefvize mukabil onları vazifeperverliğe icbar için elinde hiç bir teyid kuvveti yoktur* (Ziya Gökalp). *Yusuf gibi nebi-i zişana göre her işini Allah'a tefviz ve her muradını Allah'tan istemek lâzım iken...* (Cevdet Paşa). || Dağıtma. || *Tefviz etmek (eylemek)*, bırakmak: *«Ebû Bekir'e söyleyiniz, nâsa namaz kıldırsın» diye imameti Hz. Ebû Bekir'e tefviz eyledi* (Cevdet Paşa). || *Tefviz olunmak*, [iş v.b. şeyler için] bir kimsenin üstünde bırakılmak. || *Tefviz-i umur*, işleri bırakma: *Ümeraya tefviz-i umur et, her biri kendi dairei memuriyetini zabt ve rabt eylesin* (Cevdet Paşa).

— Huk. *Esk.* Bir işin yapılmasını bir kimsenin sorumluluğuna bırakma. Bk. TAPU.

— Tasav. Her şeyi Tanrı'dan beklemek. (Tevekkül, tefvizin bir bölümü olarak kabul edilir.) [M]

TEGNÉR
J. G. Sandberg'in eseri

Tefviz. Bk. FATİHA SURESİ.

TEGABÜN i. (ar. *gabn*'den *teġābün*). *Esk.* Birbirini kandırma. || *Yevm-i tegabün* (veya *yevm-üt-tegabün*), kıyamet günü. (M)

TEGAFÜL i. (ar. *gaflet*'ten *teġāfül*). *Esk.* Anlamazlıktan gelme, yalandan gaflet gösterme: *Ey Necati nice sabr idem ki dildarın işi / Gâh naz u geh tekebbür geh tegafüldür bana* (Necatî). || *Tegafül etmek*, anlamazlıktan gelmek: *Galiba vazifelerinden tegafül ettiler* (Cenab Şahabeddin).

◆ **Tegafülât** çoğl. i. *Esk.* Anlamazlıktan gelmeler, yalandan gaflet göstermeler. (M)

TEGAL, Indonezya'da şehir, Cava'nın kuzey kıyısında; 86 800 nüf. Sanayi merkezi: dökümevleri, makine yapımı, pamuk ayıklama, şeker fabrikaları. Balıkçılık ve ticaret (şeker ihracatı) limanı. (L)

TEGAYÜR i. (ar. *gayr*'dan *teġāyür*). *Esk.* Birbirine zıt olma, karşıtlık.

◆ **Tegayürat** çoğl. i. *Esk.* Zıtlıklar, birbirine karşıt olmalar. (M)

TEGAYYÜR. Bk. TAGAYYÜR.

TEGAZZÜL i. Bk. TAGAZZÜL.

TEGEA. Esk. coğ. Arkadia'da yunan sitesi, Argolis yakınında, Mykenai döneminde bir synoikismos (birlikte ikamet) sonucunda kuruldu. Isparta'nın genişlemesine başarıyle direnen Tegea Peloponnesos ittifakına (symmakhia) girdi. M.Ö. 473 ve 470'te Isparta'ya yenildi; ama Peloponnesos savaşında Isparta safında yer aldı. Skopas'ın M. Ö. IV. yy.da yeniden yaptığı Athena tapınağına sığınanların dokunulmazlığı vardı. Alarik tarafından yıkılan, Bizanslılar tarafından yeniden inşa edilen şehir önce bir piskoposluğun, sonra Geoffroi de Villehardouin'in kurduğu (1209) bir baronluğun merkezi oldu. Piali köyü yakınında kalıntılar (sur, tapınak, tiyatro). [L]

TEGELEN, Hollanda'da (Limbourg) komün, Meuse'ün sol kıyısında, Venlo'nun güneyinde; 16 500 nüf. Metalürji. Tütüncülük. (L)

TEGENERİA i. Uzun bacaklı büyük örümcek. (Geniş ağını, bodrum köşelerine örer, genellikle geceleri buradan çıkarak duvarlar boyunca koşar. *Tageneria domestica* evlerde pek yaygındır. *T. parietina* Avrupa'nın güneyinde kırlarda yaşar. *Agelenidae* familyasından.) [L]

TEGERG i. (fars. *tegerg*). *Esk.* Yağmakta olan dolu. || *Bâran ü tegerg*, yağmur ve dolu (M)

TEGETTHOFF (Wilhelm, VON — baronu), avusturyalı amiral (Marburg 1827-Viyana 1871). Danimarkalılara karşı Helgoland (1864) deniz savaşına katıldı; 1856'da Lissa'da İtalyanlara karşı savaşta yararlık gösterdi ve Avusturya donanması kumandanlığı göreviyle meslek hayatını tamamladı. 1867'de, Brezilya gezisine birlikte gittiği (1859) imparator Maximilian'ın kalıntılarını Meksika'dan getirmekle görevlendirildi. (L)

TEGNÉR (Esaias), isveçli şair (Kyrkerud 1782-Vaxjö yakınları 1846). Bir rahibin oğluydu; Lund üniversitesinde yardımcı profesör oldu (1805); «Gustaf devri» şairlerinin moda haline getirdiği fransız tarzı şiirlerle kendini tanıttı. Sonra tarzını değiştirdi, iskandinav efsanelerini inceledi ve Avrupa'daki büyük olaylarla ilgilendi. Finlandiya savaşı sırasında yazdığı marş (1808) İsveç'te yurtseverlik duygularını kamçıladı. *Svea* (1811) adlı şiiri onun ustalığını ortaya koyar. Profesör oldu (1810), kendisine yunanca kürsüsü verildi (1812); bir ilâhiyat tezi hazırladı ve rahipliğe kabul edildi (1812), 1818'de İsveç akademisine girdi, en önemli şiiri *Frithiofs Saga*'yı (Frithiof Efsanesi) [1820-1825] yayımladı. Öbür şiirleri: *Hjalten* (Kahramanlar) [1813]; *Axel* (1822); *Kronbroden* (Gelin Tacı) [1842]. Şiirlerinde klasisizm ile romantizmin bir sentezini yapan Tegnér zamanının fikirlerini ve heyecanlarını savunan güçlü bir lirik şairdir. (L)

TEGUCİGALPA, Honduras cumhuriyetinin başkenti ve Francisco Morazan idare bölgesinin merkezi, güneydoğunun yüksek volkanik topraklarındaki zengin bir havzada; 205 600 nüf. Üniversite. XVIII. yy.dan kalma katedral. İdare, ticaret ve sanayi (dokuma ve besin sanayii) merkezi. (L)

TEGULA i. Böceklerde ön kanadın dibinde bulunan pul şeklindeki küçük parça. (L)

TEĞELTİ i. At v.b. binek hayvanlarında semer veya eğer altına konulan kaba dikişli keçe. (M)

TEĞET i. (*değmek*'ten). Mat. *Bir eğrinin teğeti*, PP' keseninin P' noktası P'ye yaklaştığı zaman aldığı limit (burada P, teğetin eğriye değme noktasıdır). || *Teğet altı*, bir eğrinin bir noktasındaki teğetinin değme noktasıyle teğetin göz önüne alınan ekseni kestiği nokta arasında kalan parçasının, bu eksen (özellikle bir koordinat ekseni) üzerindeki izdüşümü.

— ANSİKL. Mat. P ve P' bir düzlem veya uzay eğrinin iki noktası olursa, P' noktası P'ye yaklaştığı zaman PP' keseninin limit konumu P'deki *teğet*'i verir. P''den P'deki teğete inilen dikmenin ayağı M olsun. PM sonsuzküçükse, P'M de sonsuzküçük olur. PM temel sonsuzküçük olduğunda, P'M'in basamağı $n + 1$ olsun; bu durumda n, teğetin eğriye değme noktasının basamağını verir. $n=1$ için teğet, âdi bir teğettir, $n=2$ halinde hüküm teğetidir.

$f(x, y)=0$ düzlem eğrisinin bir noktasının koordinatları x, y olsun. Bu noktadaki teğetin denklemi:

$$(X - x)\, f'_x + (Y - y)\, f'_y = 0$$

ifadesiyle verilir. f'_x ve f'_y göz önüne alınan noktada sıfır olursa, bu nokta eğrinin tekil bir noktasıdır.

Nihayet bir düzlem eğri basit olarak $y=f(x)$ denklemiyle verilirse, bir noktadaki teğetin açısal katsayısı bu noktadaki $f'(x)$ türevine eşit olur.

Bir uzay eğri için bir noktanın koordinatları değişken t parametresine göre:

$$x = \varphi(t),\ y = \chi(t),\ z = \Psi(t)$$

şeklinde verilirse, bu noktadaki teğetin denklemi

$$\frac{X - x}{\varphi'(t)} = \frac{Y - y}{\chi'(t)} = \frac{Z - z}{\Psi'(t)}\text{'dir.}$$

Regle bir yüzey için, bu yüzeyin bir noktasındaki teğet düzlem, bu noktadan geçen bir veya birçok ana doğruyu taşır. Konik veya silindirik bir yüzeyin bir noktasındaki teğet düzlem, bu noktadan geçen ana doğruyu taşır ve ana doğru boyunca hep aynı kalır. Yaygılı bir hiperboloitin veya hiperbolik bir paraboloitin bir noktasındaki teğet düzlem, yüzeyin bu noktasından geçen iki anadoğrusunu taşır. $f(x, y, z)=0$ bir yüzeyin denklemi ve x, y, z noktalarından birinin koordinatları olursa,

$$(X - x)\, f'_x + (Y - y)\, f'_y + (Z - z)\, f'_z = 0$$

bu noktadaki teğet düzlemin denklemini verir. f'_x, f'_y, f_z aynı anda sıfır olduğunda, göz önüne alınan nokta yüzeyin tekil bir noktasıdır.

◆ Sıf. Jeol. *Teğet hareketler*, yerkabuğunun kendi yüzeyine paralel hareketleri. (Uzunluğu 1 km'yi bulan bir büzülmeye yol açan kıvrımlar, binişmeler ve sürüklenmeler önemli teğet hareketleri sayesinde oluşur.)

— Mat. *Teğet doğru. Eşanl.* TEĞET. || *Bir noktada bir yüzeye teğet düzlem*, bu yüzey üzerine çizilen ve noktadan geçen bütün eğrilerin bu noktadaki teğetlerinin geometrik yeri. (Yüzeyin ve düzlemin ortak noktası teğet düzlemin değme noktası adını alır.) || *Bir noktada teğet eğriler*, bu noktada aynı teğeti kabul eden eğriler. || *Bir noktada teğet yüzeyler*, bu noktada aynı teğet düzlemi kabul eden yüzeyler. (L)

TEĞETSEL sıf. (*teğet*'ten *teğet-sel*). Mat. Teğet olan; teğet veya teğetlerle ilgili. || *Teğetsel koordinatlar.* Bk. ANSİKL. || *Teğetsel kuvvet*, bir eğrinin teğeti yönünde etki yapan kuvvet.

— ANSİKL. Mat. Bir doğrunun x, y, z noktasal homogen koordinatlar halindeki denklemi $ux + vy + wz = 0$ olsun. u, v, w katsayılarına bu doğrunun *teğetsel koordinatları* adı verilir. Buna göre bir düzlem eğrinin homogen şekle konmuş denklemi $f(x, y, z) = 0$ olsun, yukarıdaki doğrunun bu eğriye teğet olması için şart, u, v ve w arasında homogen bir bağıntının bulunmasıdır; bu bağıntıya *eğrinin teğetsel denklemi* denir. Teğetsel denklem

$$ux + vy + wz = 0 \text{ ve } \frac{f'_x}{u} = \frac{f'_y}{v} = \frac{f'_z}{w}$$

denklemleri arasında x, y, z kaldırılarak elde edilir.

$ux + vy + wz + rt = 0$ bir düzlemin x, y, z, t uzayının homogen koordinatları halindeki denklemi olsun; bu düzlemin teğetsel koordinatları u, v, w ve r'dir. Bu durumda $f(x, y, z, t) = 0$ bir yüzeyin homogen şekle konmuş denklemi olsun; yukarıdaki düzlemin, bu yüzeyin bir teğet düzlemi olması için şart u, v, w ve r arasında homogen bir bağıntının bulunmasıdır: buna *yüzeyin teğetsel denklemi* denir. Teğetsel denklem $ux + vy + wz + rt = 0$

$$\text{ve } \frac{f'_x}{u} = \frac{f'_y}{v} = \frac{f'_z}{w} = \frac{f'_t}{r} \text{ denklemleri}$$

arasında x, y, z, t'yi yok ederek elde edilir. Göz önüne alınan yüzey açılabilir türdense, bu denklemler daha özel biçimde ortaya çıkar: teğetsel koordinatlar halinde, yüzey bir değil, iki teğetsel denklemle belirlenir. (L)

TEĞMEN i. Ask. Asteğmenle üsteğmen arasında yer alan ve takım kumandanlığı yapan subay: *Genç teğmen masada oturuyor, önünde, kâğıtlar, kalemler duruyordu* (Kemal Tahir).

— ANSİKL. Ask. Genellikle çeşitli harp okullarını başarıyle bitiren genç subay adayları, *teğmen* rütbesini kazanarak mensup oldukları kuvvetlerin birlik kurumlarında görevlendirilirler. Kara kuvvetlerinde teğmenler, muharip birliklerde genellikle takım kumandanlığına ve yardımcı sınıflarda, o hizmetin özelliğine göre benzer seviyedeki en küçük rütbeli subaya ait çeşitli görevlere getirilir. Deniz kuvvetlerinde, donanmadaki birliklerin çeşitli kademelerinde branş âmiri olarak; hava kuvvetlerinde, belirli uçuş kurslarından sonra, uçucu pilot veya havayer hizmetlerinin ilgili bölümlerindeki subay hizmetlerinde görevlendirilir. Teğmen rütbesindeki bir subay, gerektiği zaman üsteğmen ve yüzbaşı rütbesindeki subay görevlerine de geçici olarak vekâlet edebilir. Muvazzaf subayların teğmen rütbesindeki hizmet süresi, genellikle üç yıl olarak tespit edilmiştir. (M)

TEHACÜM i. (ar. *hücûm*'dan *tehācüm*). *Esk.* Birlikte ve birden hücum etme, üşüşme. || Bir yere toplaşma. || *Tehacüm etmek*, birden hücum etmek, saldırmak. Üşüşmek, toplaşmak.

Foto. LAROUSSE

◆ **Tehacümat** çoğl. i. *Esk.* Saldırışlar. || Toplaşmalar. (M)

TEHALLİ i. Bk. TAHALLİ.

TEHALÜF i. (ar. *ḫalf*'ten *teḫālüf*). Huk. *Esk.* Hâkimin, tarafların yeterli delil getirememeleri halinde, uyuşmazlığı çözümlemek için, iki tarafa da yemin teklif etmesi. (Hâkim, kararını yemin eden lehine verir. Her ikisi de yemin ederse vicdanî kanaatine uyarak sonuca varır.) [M]

TEHALÜF i. (ar. *ḫulf*'ten *teḫālüf*). *Esk.* Birbirine karşıt olma, aykırılık: *Efendiler, bu tehalüf-i efkârın esbabı hakkında biraz izahatta bulunmak muvafık olur* (Atatürk). *Bu tehalüfdür işte her meylin / Mahveden bende ruh-ı lezzetini / Mahveden ruhumun saadetini* (Tevfik Fikret). || *Tehalüf etmek,* birbirine zıt olmak. (M)

TEHALÜK i. (ar. *helāk*'tan *tehālük*). *Esk.* Büyük bir istekle atılma, koşma: *Resmi uzattığı zaman bunu bir an önce görmek tehalüküyle almakta acele etti* (H. Z. Uşaklıgil). *Bayezid Veli aynı tehalükle onun ellerine uzanır ve «Asıl» der «ben senin ellerinden öpeyim de sen bana dua et»* (N. Araz). || *Tehalük etmek* (veya *eylemek*), can atmak, istekle atılmak: *O coşkun unsurun savletleriyle uğraşan kimse / Nasıl eyler tehalük bir kenar-ı tesliyet görse* (M. Â. Ersoy).

◆ **Tehalükât** çoğl. i. *Esk.* İstekle atılmalar, can atmalar. (M)

TEHARÜC i. (ar. *ḫurūc*'dan *teḫārüc*). Huk. *Esk.* Ortakların, gelir, toprak ve para üstüne yaptığı anlaşma.

— Huk. *Esk.* Mirasçılardan bir veya birkaçının ötekileriyle anlaşarak terekeden belirli bir pay veya mal alarak çekilmeleri. (Mirastaki şer'î payı 1/2 olan mirasçı, ötekileriyle anlaşarak 1/4 pay alarak teharüç edebilir. Öteki mirasçılar feraiz kuralları uyarınca, terekenin kalanını aralarında bölüşürler. Teharüç eden bu hesapta yok sayılır.) [M]

TEHAŞİ i. (ar. *ḥaşy*'den *teḥāşī*). *Esk.* Korkma, çekinme: *Meğer kalbinde Mevlâ'dan tehaşi hissi yer tutsun / O, yer tutmazsa hiç mânası yoktur kayd-ı namusun* (M. Â. Ersoy). *İhtiyarsız bir tehaşi ile o çekiliyor, Behlûl ona tebaiyet ederek arkasından sürükleniyordu* (H. Z. Uşaklıgil). || *Tehaşi etmek,* korkmak, sakınmak, çekinmek: *Ancak bir intikam kabinesi olmaktan tehaşi eder* (Atatürk). || *Bî-tehaşi,* korkmadan, çekinmeden. (M)

TEHAYA çoğl. i. (ar. *taḥiyye*'den *teḥāyā*). *Esk.* Hayır dualar. || Selâmlar. (M)

TEHCİR i. (ar. *hicret*'ten *tehcīr*). *Esk.* Göç ettirme, göç etmesine sebep olma: *Bir Yahudi tehciri ihtimali haberi alınır alınmaz birbirleriyle boğuşan milletler bize karşı birleşiverdiler* (F. R. Atay). || *Tehcir etmek,* göç ettirmek, bir yerden sürmek. (M)

TEHDİT veya **TEHDİD** i. (ar. *hüdūd*'tan *tehdīd*). Sonradan verilecek bir ceza ile korkutma, gözdağı: *Doğrudan doğruya valilere ve herkese emirler veriyorlar ve emirlerinin adem-i icrası halinde idam edileceği tehdidini de ilâve ediyorlar* (Atatürk). *Fırsat buldukça oraya tırmandığımı ve tehditlere kulak asmadan teneffüs sonuna kadar daldan dala atladığımı gören muallim, birgün: «Bu çocuk, insan değil. Çalıkuşu» diye bağırmıştı* (R. N. Güntekin). || *Tehdit etmek,* korkutmak, gözdağı vermek: *Kadının vekili genci ölümle tehdit etti; iki gün sonra bir daha kavga ettiler* (F. R. Atay).

— DEY. *Tehdit etmek,* tehlike meydana getirmek; gözdağı vermek, zorlamak: *Sen ey Boğaz ki; uzattın da âhenin kolunu, / Zavallı yurdumu tehdid eden deniz yolunu* (M. Â. Ersoy). *Fakat Nihal'le izdivaç lâtifesinin karşısında ta ruhunun derin bir noktasında aşkını tehdit eden bir tehlike duymuş ve buna isyan etmişti* (H.Z. Uşaklıgil).

— Huk. Bir kişinin bir suçu işlemesi veya işlenmesine izin vermesi için başka bir kişiye karşı kuvvet kullanması.

— ANSİKL. Huk. *Tehdit* eden kimse, bir yıla kadar hapis ve otuz liradan elli liraya kadar ağır para cezasına mahkûm olur. Tehdit eden kimse amacına ulaşmışsa, cezası, bir aydan on sekiz aya ve para cezası da 20 liradan 200 liraya kadar olur. Aşağıda yazılı hallerde, tehdidin cezası iki yıldan beş yıla kadar hapistir: 1. tehdidin silâhla yapılması; 2. tehdit edenin kendisini tanınmayacak hale koyarak tehdit etmesi (maske v.b. takma); 3. tehdidin imzasız bir mektupla veya özel bir işaretle yapılması; 4. var olan veya farazî gizli derneklerin kuvvetinden yararlanarak tehdit etme.

◆ **Tehdidamiz** bls. sıf. *Esk.* Korku veren, tehditle karışık: *Kaş çatık, gözler tehdidâmiz, baş çeviriyor, mendiliyle anî ağlama taklidi yapıyor...* (Ahmed Rasim).

◆ **Tehdidat** çoğl. i. *Esk.* Korkutmalar, gözdağları: *Filhakika yeni vali, Zonguldak'ta kalmış ve tehdidata başlamış* (Atatürk).

◆ **Tehdiden** zf. *Esk.* Korkutarak, korkutmak amacıyle.

◆ **Tehditkâr** i. ve sıf. *Esk.* Tehdit edici, tehdit eden: *Bucaklıların arasında tehditkâr bir fısıltı...* (Ömer Seyfeddin).

◆ **Tehditkârane** zf. *Esk.* Korkuturcasına, korkutur gibi: *Yalnız şehadet parmağı, kalkık eline güya Anber benmişim gibi tehditkârane sallaya sallaya, gür sesiyle dedi ki...* (Ahmed Rasim). [M]

TEHECCÜD i. (ar. *hecd*'den *teheccüd*). *Esk.* Bütün gece boyunca uyumayıp namaz kılma.

— Din. Gece kılınan nafile namazına verilen özel ad.

— ANSİKL. Din. *Teheccüd* namazı nafile ibadetlerden olduğu için, rekât sayısı sınırlandırılmıştır; iki rekâttan sekiz rekâta kadar teheccüd namazı kılınabilir. İslâmın ilk dönemlerinde gece ibadetine ve teheccüde büyük önem verilirdi. Kur'an'ın bazı ayetlerinde gece ibadeti tavsiye edilmiştir (Dehr suresi, 26; İsra suresi, 78-79). Gece ibadetinin yapılmasını gerekli bir vazife olarak niteleyen bir ayetten (müzemmil suresi, 2-5) sonra Hz. Muhammed ve ashabı bir süre devamlı gece ibadeti yaptılar ve teheccüd namazı kıldılar, fakat bir süre sonra indirilen bir başka ayetle (Mezemmil suresi 20) teheccüd namazı nafile namazlardan biri olarak kabul edildi. (M)

TEHEKKÜM i. (ar. *hekeme*'den *tehek küm*). *Esk.* Alay etme, eğlenme. || Ciddî görünerek küçültecek şekilde alay etme: *Mütebessim enzar-ı tehekkümünü âşığının solgun çehresine serperek* (Tevfik Fikret).

◆ **Tehekkümat** çoğl. i. *Esk.* Alaylar, alay etmeler.

◆ **Tehekkümen** zf. *Esk.* Alay ederek, eğlenerek. (M)

Tehemten, İran mitolojisi kahramanlarından Zaloğlu Rüstem'in lakabı. «Ejderden daha azgın kimse» anlamındadır. (M)

TEHENU. Esk. coğ. Mısır yazıtlarında Marmarik'te daha IV. binyıl sonlarında yaşadığı kaydedilen hayvan ve ağaç yetiştiricisi halk. Mısırlılarla aynı etnik gruptan olan Tehenu'lar, *Temehular* ile karıştırılmamalıdır. «Tehenu» adı, çok erken bir tarihte libya halklarını belirtmek için kullanılmıştır. (L)

TEHEVVÜR i. (ar. *hevr*'den *tehevvür*). *Esk.* Çok kızma, öfkelenme: *Gerçi onu kötüleyen dil, hiddet ve tehevvür esnasında: İyi halt etmiş... der idiyse de...* (Ahmed Rasim). *«Böyle gördük dedemizden» sesi milyonlarca / Kafadan aynı tehevvürle bakarsın çıkıyor / Arş-ı âmâli bu ses ta temelinden yıkıyor* (M. Â. Ersoy). || *Teşm. yol.* Coşma, taşma: *Görmüyor musunuz ki bugün dehasının pınarı tehevvüre gelmiş bir nehir gibi akıyor* (H. Z. Uşaklıgil). || *Tehevvür etmek,* kızmak, çok öfkelenmek: *«Kaza ve kadere karşı gidiyorsun» demekle Rüstem, tehevvür ederek Arabın boynunu vurmuş* (Cevdet Paşa).

◆ **Tehevvürat** çoğl. i. *Esk.* Öfkelenmeler. (M)

TEHEYYÜÇ veya **TEHEYYÜC** i. (ar. *heyecān*'dan *teheyyüc*). *Esk.* Coşma, heyecanlanma: *Soluk ve gölgeli simalarda reng-i mesa / Nakş eder bir teheyyüc-i rüya* (Ahmed Rasim). *Genç kadın asabî bir teheyyüce uğramıştı. Hakikaten korkudan titriyor ve ağlıyordu* (Ömer Seyfeddin).

◆ **Teheyyücat** çoğl. i. *Esk.* Heyecanlanmalar, coşmalar. || *Teheyyücat-ı mütevaliye,* sürekli heyecanlanmalar.

◆ **Teheyyücî** sıf. *Esk.* Heyecanla ilgili. (M)

TEHİ sıf. (fars. *tehī*). *Esk.* Boş: *Önünde böyle yatarken, soğuk, tehi, çıplak / Bu eskiden beri açlıkla inleyen toprak* (Ahmed Hâşim). *Tehi gözleri birden, derunî, garip bir ateşle yanmağa [...] başlamıştı* (Y. K. Karaosmanoğlu). || Bilgisiz, hünersiz. || *Tehi-dest,* eli boş: *Şark seyahatinizden tehi-dest olarak avdet etmemişsiniz* (Abdülhak Hâmid). || *Tehi-destan,* yoksullar. || *Tehi-destî,* eli boş olma. || *Tehi-magz,* boş kafalı, aptal. || *Tehi-magzî,* beyinsizlik, aptallık. || *Tehi-meyan,* içi boş. || *Tehi-meyanî,* içi boş olma. || *Tehi-midegân,* açlar, midesi boş olanlar.

◆ Zf. *Esk.* Boşu boşuna, nafile. (M)

TEHİGÂH bls. i. (fars. *tehī*, boş ve *gāh*, yer'den *tehī-gāh*, boş yer). Anat. *Esk.* Boşböğür. (M)

TEHİR i. (ar. *aḫar*'dan *te'ḫīr*). Sonraya bırakma, erteleme: *Halbuki bu tehir tamamile yalandı...* (Ömer Seyfeddin). || Geciktirme. || *Tehir etmek,* ertelemek, sonraya bırakmak: *Hattâ emr-i müşavere yolunda cereyan etmedi diye Hazret-i Sıddik'a bey'atı tehir etmişti* (Cevdet Paşa).

— İda huk. *Tehiri icra* (yürütmenin durdurulması), idarî yargı merciinin, istek üzerine, dava konusu bir idarî kararın yürütülmesini durdurmasına verilen ad.

— ANSİKL. İda. huk. Kamu kudretini kullanan ve kamu ihtiyaçlarını çeşitli hizmetlerle karşılamakla görevli olan İdarenin aldığı kararlar, esas itibarıyle icraî niteliktedir; bu idarî ve icraî kararlara karşı bir iptal davası açılması, söz konusu işlemlerin yürütülmesini durdurmaz. Vergi itirazları gibi bazı istisnaî ve kanunun açık hükmüne dayanan haller dışında, idare hukukunda kural budur. Danıştay kanununa göre Danıştay da, idarî dava açılması itiraz olunan idarî işlemlerin yürütülmesini durdurmaz. Şu kadar ki, Dava daireleri ile Dava Daireleri kurulu, taraflardan birinin isteği halinde, teminat karşılığında yürütmenin durdurulmasına karar verebilir. Kanun ve içtihatların ortaya koyduğu duruma göre, *tehiri icra* veya bugün kanunda kullanılan terimle «yürütmenin durdurulması» kararı verilebilmesi şu şartlara bağlıdır: 1. tehiri icra bir dava ile birlikte veya dava açıldıktan sonra, davanın sonuna kadar istenebilir; 2. taraflardan birinin istemi şarttır; 3. bir teminat istenmişse bu verilmelidir. Duruma göre teminat aranmayabilir.

Tehiri icra kararına imkân veren ve işin esasına ilişkin iki şart daha vardır: 1. dava konusu idarî işlemin hukuka uygun olduğu konusunda ciddî şüpheler yaratacak, açık sakatlık belirtilerinin tespiti; 2. dava konusu işlemin uygulanmasından, ilerde telâfisi pek güç, hattâ imkânsız zararların doğması ihtimalinin bulunması.

◆ **Tehirat** çoğl. i. *Esk.* Geciktirmeler, ara vermeler.

◆ **Tehirli** sıf. Geciktirilmiş, ertelenmiş: *Bu Diyarbakır postası hep tehirlidir* (S. F. Abasıyanık). [M]

TEHİYAT çoğl. i. (ar. *tehiyye*'den *tehiyyāt*). *Esk.* Hazırlanmalar, hazırlıklar. (M)

TEHİYE veya **TEHYİE** i. (ar. *hey'et*'ten *teh'iye* veya *tehyi'e*). *Esk.* Hazırlanma, hazırlama: *Yezid, ehli Beytin levazımı râhilerini tehiye ve asker tefrik ile...* (Cevdet Paşa). || *Tehiye (tehyie) etmek,* hazırlamak: *Cenabı Hak, bir emrin husulünü murad ettikte esbabını böyle tehyie eder* (Cevdet Paşa). || *Tehiye (tehyie) olunmak,* hazırlanmak: *O zaman emeline vüsulu temin için tehiye olunan bütün sebeplerin ve bürhanların yükselen, kendi sesini örten savlet velvelesini işitti* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

TEHLİKE i. (ar. *helāk*'ten *tehlüke* > *tehlike*). Bir kimsenin veya bir şeyin güvenliğini, varlığını tehdit eden durum: *Kendisinin Fransa'ya geçmesi, bizce tehlike olur* (Atatürk). *Yani kendi kıymetimden şüphe etmek tehlikesini göze almak istemiyo-*

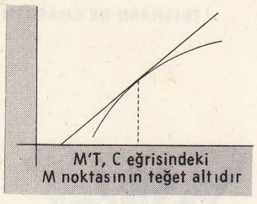

teğet altı

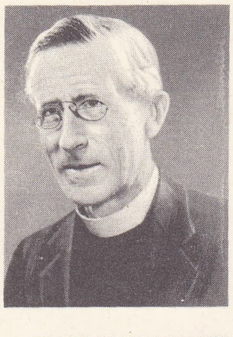

TEİLHARD DE CHARDİN

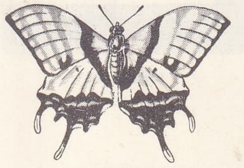

teinopalpus

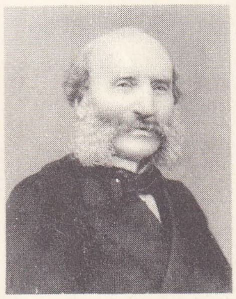

TEISSERENC DE BORT

rum (N. Ataç). *Onu kaybetmek tehlikesi beliren zamanları, hattâ onu eliyle kendinden uzaklaştırdığı günleri hatırladıkça şaşıyor* (Sabahattin Ali). || Gerçekleşmesi ihtimali olan, fakat gerçekleşmesi istenilmeyen durum: *Evet ama bugün de yağmur yağma tehlikesi var* (R. N. Güntekin). *Fakat şimdi büyük valide olmak tehlikesi o külleri savuruyordu* (H. Z. Uşaklıgil).

— DEY. *Tehlikeye koymak* (veya *sokmak*), güç duruma düşürmek: *Saltanatı tehlikeye koyacak her harekete karşı uyanık olmak lâzımdı* (N. Araz).

— Denizc. Denizde seferi tehlikeye düşürebilecek batmış, terk edilmiş tekne veya su yüzüne çıkmış kayalık. || *Tehlike işaretleri*, yardım isteyen bir geminin verdiği işaretler. (Bk. ANSİKL.) || *Tehlikeyi geçiştirmek*, açıktan geçerek tehlikeyi aşmak.

— Masonluk. *Tehlike işareti*, büyük bir tehlikeyle karşılaşan bir masonun, biraderlerinden yardım istemek için yaptığı işaret.

— ANSİKL. Denizc. Bugün kullanılan *tehlike işaretleri* şunlardır: ortalama birer dakikalık aralıklarla yapılan top atışları veya başka maddelerle sağlanan patlamalar; sis işaretleri için herhangi bir âletle çıkarılan sürekli ses; atıldığı zaman her renkte birer birer kıvılcımlar saçan bombalar veya işaret fişekleri; telsizle Morse kodunda verilen S.O.S. işareti; Telsiz telefonla söylenen MAYDAY kelimesi; işaret bayraklarıyla milletlerarası koddaki N.C. işaretini çekmek; uzak mesafeler için işaret küresi üzerine çekilmiş dört köşe bayrak; bir yağ veya katran fıçısını tutuşturarak meydana getirilen alevler; nihayet otomatik alarm cihazlarıyla donatılmış gemileri uyarmak için bir dakikalık süreyle on iki çizgi serisi meydana getirmeğe dayanan telsiz telgraf işareti. (LM)

TEHLİKELİ sıf. (*tehlike*'den *tehlike-li*). Kötü sonuçlar doğurabilecek nitelikte olan, tehlikesi olan: *Böyle bir meydan savaşı başladıysa, durum düşman için çok tehlikeli bir hal aldı demektir* (Kemal Tahir). *Uçak yolculuğu, bugünkü halinde, hiç bir yolculuktan tehlikeli değil...* (N. Ataç). [M]

Tehlikeli Alâkalar (*Les Liaisons Dangereuses*), Choderlos de Laclos'nun mektup şeklinde yazdığı romanı (1782). Romanın başlıca kişileri zeki ve aşk düşkünü Marteuil markizi ile eski sevgilisi kadın tutkunu ve duygusuz Valmont kontudur. Yazar bu eserinde, çok iyi tanıdığı sapık aşklar dünyasını anlatır. Eserde hikâye edilen kişiler, şeytana taş çıkartan oyunlar oynamaktadırlar. Bu eser Rousseau'nun duygululuğuna tepki olarak, dürüst bir aile babası tarafından yazılmıştır. (→ Bibliyo.) [L]

TEHLİKESİZ sıf. (*tehlike*'den *tehlike-siz*). Tehlikesi olmayan: *Tehlikesiz bir yolculuk*. (M)

TEHLİL i. (ar. *hell*'den *tehlîl*). *Esk.* «Lâilâheillallah» sözünü söyleme: *Bazı dua merasiminde ilâhiler ve bazı cenaze merasiminde de tehliller okunurdu* (A. Ş. Hisar). *Üç dört aya kadar Mekke'ye gidecek. Cuma geceleri evde tehlil, tesbih gibi dinî merasim ifa ediliyor* (Ahmed Rasim). || *Tehlil etmek*, «Lâilâheillallah» demek, Tanrı'nın birliğini ikrar etmek: *Bir minik kuşla biriz tapmakta / Ben de tehlil ederim ishak da* (Tevfik Fikret). || *Tehlil-han*, «Lâilâheillallah» sözünü makamla okuyan.

— Tasav. Kelimei Şahadet getirmek. (Eskiden şairler bu başlıkla şiirler yazarlardı.)

◆ **Tehlilât** çoğl. i. *Esk.* «Lâilâheillallah» demeler. (M)

TEHMAN bin AMR el KİLABÎ, arap şairi (VIII. yy. sonu). Haricîlerle yapılan savaşlardan birinde esir düştü; kaçarken yakalanarak sağ eli kesildi. Kurtulduktan sonra halife Abdülmelik'e sunduğu kasideyle kesilen eli için fidye istedi. Sakatlığıyle alay eden birini yaraladı; öç almasından korkarak Yemen'e kaçtı. Bir kadın yüzünden cinayet işledi; bir süre Yemame'de saklandı. Medine valisinin affı üzerine ortaya çıkarak öldürdüğü adamın yakınlarına kan bedeli ödedi. Şiirlerinde genellikle sevgi konularını işledi. (M)

TEHNİYE veya **TEHNİYET** i. (ar. *henâ*'dan *tehniye* veya *tehniyet*). *Esk.* Tebrik etme, kutlama. || «Hoş geldin» deme. (M)

TEHUACAN, Meksika'da (Puebla eyaleti) şehir, Orta yaylanın güneydoğu ucunda, rio Salado vâdisinde; 23 200 nüf. Prof. MacNeish'in son çalışmaları Tehuacan vâdisinin VIII. binyıldan İspanyol istilâsına kadar tarihini canlandırmağa imkân verdi. M.Ö. 12000-7000 yılları arasında (Ajuereado devresi) önemsiz bir grup olan vâdi halkı av hayvanları ve otlarla besleniyordu. Taş devrinde kullandıkları âletler kazıcı ve sivri uçlu âletlerdi. El Riego devresinde (M.Ö. 6700-5000) ilk bitkiler (kabak v.b.) yetiştirilmeğe başlandı. Bıçaklar, hayvanlar taş havan elleri ortaya çıktı. Mezarlar âyin usulleri bulunduğunu ortaya koyar. M.Ö. 5000'e doğru (Coxcatlan devresi), aslında avcı olan halk, tarımda da köklü değişiklikler yaptı (mısır, kabak, sukabağı, bezelye). Temel gelişme M.Ö. 3400'e doğru oldu: ilk hayvanların evcilleştirilmesi (köpek) ve sabit tesislerin kurulması. İki cinsin kaştırılmasıyla yeni bir mısır cinsi yetiştirildi ve Purron döneminde M.Ö. 2300'e doğru çanak çömlek yapımına başlandı. 1500'e doğru daha sakin bir dönemde (Ajalpan devresi) sosyal hayat daha karmaşık bir hal aldı, çömlekçilik ve âyin usulleri gelişti. M.Ö. 850'ye doğru (Santa Maria devresi) tarlaların sulanması ve tümülüs'ler inşası dış etkilerin sonucudur. Özellikle olmec etkisi açıkça görülür; M.Ö. 200'de Palo Blanco döneminde Monte Alban etkisiyle köylerin tepelerinde tören merkezleri kurulmuştur. M.S. 700'e doğru (Venta Salada devresi) tuz, hindi ve domates ortaya çıktı. O tarihte mikstec etkisi altında gerçek şehirler ve dinî karmaşalar kuruldu. Ticarî mübadele arttı. İspanyol fethinden az önce de Miksteclerin yerini Aztekler aldı. (L)

TEHUANTEPEC, Meksika'da (Oaxaca eyaleti) şehir, *rio Tehuantepec*'in sol kıyısında; 8 350 nüf. Pazar yeri. (L)

TEHUANTEPEC kıstağı, Orta Amerika'da kıstak, Meksika körfezini Büyük Okyanus'un meydana getirdiği *Tehuantepec körfezi*'nden ayırır. Kıstağın en geniş yeri 210 km, en yüksek noktası 260 m'dir. Sularının büyük kısmını, Meksika körfezine dökülen rio Coatzacoalcos akıtır. 308 km'lik bir demiryolu, körfez kıyısındaki Coatzacoalcos'u Büyük Okyanus kıyısındaki Salina Cruz'a bağlar. Yüzey şekillerinin doğurduğu güçlüklere rağmen, bu kıstaktan da, San Blas ve Panama kıstakları gibi okyanuslararası bir kanal açmakta yararlanılması öngörülmüştür. (L)

TEHUELÇE'LER, Güney Amerika'da kızılderili halk. Ortaklaşa Patagonlar adıyle ifade edilen Tehuelçeler, sömürgeleştirme sırasında yok edildiler. (L)

TEHVİD i. (ar. *hevd*'den *tehvîd*). *Esk.* Başka bir dindeyken yahudi dinine girme, yahudi edilme. (M)

TEHVİN i. (ar. *hevn*'den *tehvîn*). *Esk.* Kolaylaştırma. || Hafifletme. || [Fiyat için] Ucuzlatma. || Alçaltma. || *Tehvin etmek*, kolaylaştırmak, hafifletmek. Ucuzlatmak. Alçaltmak.

◆ **Tehvinat** çoğl. i. *Esk.* Kolaylaştırmalar. || Hafifletmeler. || Ucuzlatmalar. || Alçaltmalar. (M)

TEHYİÇ veya **TEHYİC** i. (ar. *heyecân*'dan *tehyîc*). *Esk.* Coşturma, heyecanlandırma. || *Tehyiç etmek* (*eylemek*), heyecanlandırmak, coşturmak: *Siyah olduğu zaman sevdayı, beyazlandığı vakit rikkati tehyic eden saçları ...* (Samipaşazade Sezai). *Takid ü rekîke uğramaz hiç / Eyler okudukça tab'ı tehyic* (Ziya Paşa). [M]

TEHYİE i. Bk. TEHİYE.

TEHZİB i. (ar. *hezb*'den *tehzîb*). *Esk.* Düzeltme, düzenleme: *Hele tiyatroların tehzib-i lisana hizmeti bir mertebedir ki Avrupa talebesi Dârülfünunlarda nakıs kalan terbiye-i fasahatlerini temaşagâhlarda ikmal ederler* (Namık Kemal). *Hars ile tehzib arasındaki farklardan birincisi, harsın demokratik, tehzibin aristokratik olmasıdır* (Ziya Gökalp). || *Tehzib-i ahlâk*, ahlâkı düzeltme: *Henüz tehzib-i ahlâk edip kalpleri nur-ı iman ile münevver olan Araplara ...* (Cevdet Paşa).

◆ **Tehzibat** çoğl. i. *Esk.* Islah etmeler, düzeltmeler. (M)

TEHZİL i. (ar. *hezl*'den *tehzîl*). *Esk.* Alay etme, alaya alma.

— Ed. *Esk.* Bir edebî eserin alaylı bir dille taklit edilmesi.

— ANSİKL. Eski edebiyatta bir sanat olarak benimsenen *tehzil*'de amaç, nükte söylemek, mizah gücünü göstermektir. Divan edebiyatında tehzil, ayrı bir şiir türü olarak büyük bir önem taşıyordu. XVI. yy.dan sonra bu sanat, geniş bir alana yayıldı. Tehzilde bayağılığa, aşırılığa düşme amacı yoktur. Tehzil, türk edebiyatına iran edebiyatından geçti.

◆ **Tehzilât** çoğl. i. *Esk.* Alaya almalar. (M)

TEHZİZ i. (ar. *hezz*'den *tehzîz*). *Esk.* Hafifçe titretme. || *Tehziz etmek* (*eylemek*), hafif hafif titremek: *Nağmendir eden riyahı tehziz / Senden bu neva-yı sûriş-engiz* (M. Â. Ersoy). *Bildiğim sen ve ben ve mai deniz / Ve bu akşam ki eyliyor tehziz / Bende etvar-ı hüzn ü ilhamı* (Ahmed Hâşim).

◆ **Tehzizat** çoğl. i. *Esk.* Hafifçe titremeler. (M)

TEİA (öl. Mons Lactarius 552), Ostrogot kralı (552). Totila'nın yerine geçti. Kısa zamanda ostrogot ordusunu yeniden kurdu, Totila'nın hazinelerini sakladığı Cumae'yi kurtarmağa çalıştı, ama Mons Lactarius'ta (Nocera yakınlarında *Monte Lattere*) Narses tarafından yenilerek öldürüldü. (L)

TEİCHİUSSA. Esk. coğ. Anadolu'da (Miletos yakınında) şehir. Önceleri bağımsız olduğu, sonraları Miletos hâkimiyeti altına girdiği biliniyor. Attika Delos Deniz birliğinin sergi listelerinde de adı geçer. Şehrin kesin yeri bilinmemekle birlikte, Miletos yarımadasının güney kenarındaki Karakuyu çevresinde yer aldığı genellikle kabul edilir. Fakat bu yörede yer alan antik kalıntıların hemen hepsi Bizans çağına aittir. (M)

Teichmann billûrları. Biyokim. ve Adlî tıp. Lekelerde kan bulunup bulunmadığını anlamağa yarayan hemin (hemoglobin türevi) billûrları. (Polonyalı hekim L.K. *Teichmann*'ın [1823-1895] adıyle anılır.) [L]

TEİDE tepesi, Tenerife'nin en yüksek noktası; 3 711 m. (L)

TEİGNMOUTH, Büyük Britanya'da (Devon) şehir, Lyme Bay'in batı kıyısında; 10 600 nüf. Sayfiye merkezi. (L)

TEİLERİYOZ i. (fr. *theilériose*). Sporluların theileria cinsinden bir asalağın kenelerle bulaşarak alyuvarlara yerleşmesi sonucunda geviş getiren hayvanlarda meydana gelen hastalık.

— ANSİKL. *Teileriyoz* Afrika, Asya, Avustralya ve Güney Avrupa'da görülür. Hastalık özellikle sığırlara, hemoglobinüri ve sarılığa yol açmaksızın yüksek ateş ve lenf düğümü şişkinliğiyle kendini gösterir. (L)

TEİLHARD DE CHARDİN (Pierre), fransız bilgini, filozofu ve ilâhiyatçısı (Sarcenat [Orcines komünü], Clermont - Ferrand yakınları 1881-New York 1955). 1899'da Cizvit tarikatına girdi, 1911'de rahip oldu; 1920-1923 arasında Paris Katolik enstitüsünde jeoloji ve paleontoloji dersleri verdi. Çin'de kaldı (1923-1946). 1923'te Ordos'ların paleolitik medeniyetini keşfetti; 1929'dan sonra Pekin yakınlarında, Sinanthropus'un bulunmasıyle sonuçlanan Şu-ku-tiyen kazılarına katıldı ve Pasifik çevresinde geniş bir araştırma ağı kurulmasında yardımcı oldu. 1946'da yurduna döndü. Başlıca eserleri: mistik şiir *La Messe sur le Monde* (Dünya Üstüne Missa) [1923]; hıristiyan keşişliğini savunan inceleme *Le Milieu Divin* (Tanrısal Ortam) [1926-1927]; bir tabiat diyalektiğine yaklaştırılmış fenomenoloji incelemesi *Phénomène Humain* (İnsan Olgusu) [1938-1940], otobiyografisi *Le Coeur de la Matière* (Maddenin Kalbi) [1950], tanrısal etkinliğin aşkın ve içkin yanlarını birleştiren mistik vasiyetname *Le Christique* (1955). Teilhard de Chardin düşünce alanında Kant'ınki kadar önemli bir devrim yaptı: 1. insanın ve manevî olgunun tabiatta bütünleşmesi; 2. biyosferi (düşünülmemiş hayat bölgesi) noosferle (düşünülmemiş hayat, insan kültürü bölgesi) çevreleyen, birlikçi ve birleştirici bir bilim olarak ye-

Foto. musée de l'Homme. Petit (*LAROUSSE*)

ni bir fenomenolojinin keşfi; 3. «karmaşıklık-bilinç» kanununun keşfi; 4. ortak düşünce ve sosyalleşme sayesinde, insan düşüncesinin edimli yeteneklerini aşan bir insan-ötesinin yükselişini bildiren bir «prospektif»in yaratılması; 5. sürenin yöndeş özelliğinin ortaya konması. Kısacası, kozmos, tabiî olarak, canlanmak; hayat, insanlaşmak; insan, insanüstüleşmek; ruh, maddî kalıbından kurtulmak eğilimindedir. Dolayısıyla insan kozmogenezin, yani evrenin bütünsel evriminin anahtarıdır. Bu evrimci felsefe, yeni bir sentezle, hıristiyan olgusunu bütünler. (L)

TEİMİSUA. Esk. coğ. Anadolu'da (Lykia bölgesinde) şehir. Lykia dilinde yazılmış kitabelerde bir Lykia şehri olarak görünür. Şehrin tarihi ve sikkeleri hakkında bilgi yoktur. (Bugün Demre çayı yakınlarında *Üçağız* köyü.) [M]

TEİN i. (fr. *thé*, çay'dan *théine*). Eczc. Çay yapraklarında bulunan, kafeinle özdeş pürin bazı. (L)

TEİNOPALPUS i. Yeşil, pembe ve kızıl sarı hareli, kadife yeşiline çalan gri renkli çok güzel kelebek. (Alt kanatların ucunda erkekte bir, dişide üç kanat kuyruğu bulunur. Anayurdu Himalaya'dır. Pulkanatlıların *papilionidae* familyasından.) [L]

TEİRESİAS. Yun. mit. Thebai kâhini. Thebai efsanelerinde önemli rol oynar. İnsanlara Olympos'un sırlarını açıkladığı veya Pallas'ı banyoda gördüğü için gözlerini kaybetmişti. Yüzyıllarca yaşadı. Sphinks'i yenecek olana Thebai tahtını ve İokaste'yi vaat etti; böylelikle sırrı çözmesinde Oidipus'a yardımcı oldu. Mezarı kehanet için başvurulan bir yerdi. (L)

TEİRLİNC (Herman), flamanca yazan belçikalı yazar (Brüksel 1879-Beersel, Brüksel yakını 1967). *Van Nu en Straks* dergisinde çalıştı; önce köy hikâyeleri yazdı; sonra büyük şehir yaşayışını inceledi (*Het Ivoren Aapje* [Fildişi Maymun], 1909). *Mijnheer Serjanszoon*'da (Bay Serjanszoon) [1908] Teirlinck, alaycı bilgeliği ve üslûbunun kıvraklığıyla XVIII. yy.ın izleyicisi olduğunu gösterdi. Sonra, çoğunlukla cüretli olan, anlatımcı metotlarla flaman tiyatrosunu yenilemeğe yöneldi: *De Vertraagende Film* (Ağır Çekilmiş Filim) [1922], *De Man Zonder Lijf* (Vücutsuz Adam) [1925]; *De Ekster op De Galg* (Darağacındaki Saksağan) [1937]; *Taco* (1958). Soignes ormanının Ortaçağdan günümüze kadar destanını anlatan *Het Gevecht Met de Engel* (Melekle Çatışma) [1952] adlı eseriyle roman türünü geliştirdi. 1955'te yedi ciltlik kitabını *Verzemeld Werk* (Bütün Eserleri) adıyle yayımladı. (LM)

TEİSPES, Anzan kralı (M.Ö. 675'e doğr.-öl. 640'a doğr.), Keyhüsrev I'in babası. (L)

TEİSSERENC DE BORT (Léon), fransız meteoroloji uzmanı (Paris 1855 - Cannes 1913). Kurduğu Trappes rasathanesinin müdürlüğüne getirildi; 1898'den sonra, sonda balonlarıyle incelemeler yaptı. Bu usulle stratosferin varlığını ortaya koydu (1899). [L]

TEİTGEN (Pierre Henri), fransız siyaset adamı (Rennes 1908). Montpellier'de hukuk profesörlüğü yaptı, Direnme hareketinde «Tristan» adıyle önemli rol oynadı. İstihbarat bakanlığına getirildi (1944), gazetelerin yeniden çıkması meselesini düzenledi. Cumhuriyetçi partiden milletvekili seçildi (1945-1958); birçok kere bakan oldu, Cumhuriyetçi Halk Hareketi partisine başkan seçildi (1952-1956). [L]

TEJİDAE çoğl. i. Çatal dilli, devingen göz kapaklı, kertenkelemsi sürüngenler familyası. (Amerika'da yaşayan bu hayvanlar kertenkeleye çok benzer, fakat dişlerinin farklılığıyle [köpekdişi, azıdişi] onlardan ayrılır. Başlıca cinsleri: *ameive, dracaena, tupinambis.*) [L]

TEJUS i. TUPİNAMBİS de denen sürüngen büyük hayvan. (*Tejidae* familyasının örnek tipi.) [L]

TEK sıf. ve i. (esk. türk. k.). Biricik: *Boğaziçi'nin bir çiçek saksısına döndürülmek gereken tek adacığını bir kömür mavnası halinde tutuyoruz* (F.R. Atay). || Bir: *Tek satırlık bir nokla mektubum geri geldi* (Y.Z. Ortaç). || *Mec.* Hiç, hiç bir: *Fakat bütün ev sahiplerinin hüviyetlerini öğrenmeye yarar tek işaret yoktu* (A.H. Tanpınar). || — İ. Birbirine benzer ve eş olan iki şeyden her biri: *Basık, ahşap evleri sıkınca pençesiyle / Açtı bütün kapılar kanadının tekini* (F.N. Çamlıbel). || Bir kadeh içki: *İki tek atmak.* || Edat. Önüne getirildiği istek cümlelerinde vurguyu kuvvetlendirir: *Tek gelsin de... Tek göreyim de ...* || *Tek dizgin*, devamlı bir tarafa çeken ve tek dizginle denetlenmesi gereken (at). || *Tek yön*, mecburî istikamet. || *Tek ü tenha.* Bk. TENHA.

— ÇEŞ. DEY. || *Tek başına*, kendi kendine, yalnız olarak: *Akıl tek başına bir âletten başka bir şey değildir...* (P. Safa). || *Tek bir* (veya *bir tek*), [olumlu cümlelerde] yalnız bir: *Bu lâfların bir tekine bile inanmadığını ifşa eder gibi geldi* (Sabahattin Ali). [Olumsuz cümlelerde] Hiç bir: *Ne o, ne ben bir tek kelime söylemeye lüzum görmeyiz* (Y.K. Karaosmanoğlu). || *Tek elden*, bir merkezden, bir merkezin kumanda ve yönetimi altında olarak. || *Tek kürekle mehtaba çıkmak.* Bk. KÜREK. || *Teke tek*, iki kişi karşılıklı olarak: *Teke tek dövüşmek.* || [...] *nın teki*, [...]nın en ileride, en aşırısı olanı: *Enayinin teki.*

— Antropol. *Tek köklülük.* Bk. TEKKÖKLÜLÜK.

— Ask. *Tek atış*, nişancının otomatik silâhla tetiğe her dokunuşta bir mermi atması. *Zt.* SÜREKLİ ATIŞ.

— Bot. *Tek çiçek*, bir sapın ucunda yalnız bulunan çiçek. || *Tek kurtlu mazı, chalcididae* familyasından bir zarkanatlının meydana getirdiği ve tek bir kurtçuk hücresi taşıyan ur.

— Dy. *Tek hat*, trenlerin yalnız bir yöne doğru hareket edebildiği bir tek hattan meydana gelen demiryolu. || *Tek yanlı seyir*, tekerleklerden birinin yakınına yerleştirilmiş bir tek dişli takımı aracılığıyle motordan gelen etkiyi dingile aktarma.

— Dilbil. *Tek doruklu hece*, seslerin art arda yükseldiği veya alçaldığı hece: *bak, türk* v.d.

— Fizyol. *Tek yanlılık.* Bk. TEKYANLILIK.

— Genet. *Tek yumurta ikizleri. Eşanl.* GERÇEK İKİZLER. MONOZİGOT İKİZLER.

— Havc. *Tek dümenli*, kuyruk takımında sadece bir tek düşey sabit yüzey bulunan bir uçak için kullanılır.

— Huk. *Tek meclisli hükûmet sistemi*, yasama organının bir tek meclisten oluştuğu yönetim şekline verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Tek taraflı*, bir tek kişinin iradesini dile getiren (bir akitten söz ederken): *Vasiyetname tek taraflı bir akittir.* || *Tek taraflı sözleşmeler.* Bk. SÖZLEŞME. || *Tek yanlı vaat* veya *taahhüt*, borçlu aleyhine, yalnız onun isteğiyle doğmuş olan borç.

— Kim. *Tek değerli*, birleşme* değeri 1 olan maddeler için kullanılır: *Tek değerli kök.* || *Tek ornatmalı*, molekülün bir tek atomunun yerine bir atomun veya bir kökün geçmesiyle elde edilen kimyasal türevler için kullanılır: *Fenilklorür C_6H_5 Cl benzenin tek ornatmalı türevidir.*

— Kuyumc. *Tek taş*, iri bir pırlantası olan: *Tek taş yüzük.*

— Leng. *Tek heceli diller*, Çince gibi tek heceli kelimelerden meydana gelen diller.

— Mat. 2 ile bölünmeyen: *Üç, beş, yedi, on bir tek sayılardır.* || Tek sayı olan; bir tek sayıyla veya rakamla ifade edilen: *Tek numaralar.* || *Tek fonksiyon*, değişkenle birlikte işaret değiştiren fonksiyon: *$y=x^3$ fonksiyonu tektir.* || *Tek parametreli*, üzerindeki noktaların kartezyen koordinatları bir tek parametre yardımıyle oransal olarak ifade edilebilen bir eğri için kullanılır. (Maksimum sayıda, yani $\frac{(n-1)\ (n-2)}{2}$ tekil noktası bulunan her eğri n'inci basamaktansa, tek parametreli bir eğridir; konikler, strofoit, lemniskat, dört dönümlü hiposikloit tek parametreli eğrilerdir.) || *Tek yüzlü yüzey*, doğrusal koordinatlardaki denklemi, $f(x,y)$ oransal bir fonksiyon olmak şartıyle $z = f(x,y)$ şekline getirilebilen yüzey. || *Bir bölgede tek değerli veya düzgün fonksiyon*, bu bölgenin her z noktasında ancak bir tek değer alan karmaşık değişkenli $f(z)$ fonksiyonu.

— Mus. *Tek aralık*, tek bir sayı ile gösterilen, üçlü, beşli, yedili aralık. (Tek aralıkta ilk nota portenin çizgisine yazılmışsa, son notada bir çizgiye; ilk nota portenin aralığına yazılmışsa, son nota da bir aralığa yazılır. Bunun herhangi bir aralığı gözle çabuk ayırabilmeğe yardımı olur.) || *Tek sofyan*, bir ritim ölçüsü. || *Tek vuruş*, türk musikisinde küçük bir usul. (11 Zamanlı ve 6 vuruşludur. Bu usul bir anadolu oyun havasında (nişabürek) görülür. 11 Zamanlı tek usuldür. Bir türk aksağı ile bir yürük semainin aynen birbiri arkasından gelmesiyle oluşur. Vuruşu şöyledir: düm [2 zamanlı, nim kavi], tek [2 kavi], tek [1 zayıf]; düm [1 kavi], tek [1 nim kavi], tek [1 zayıf], düm [2 nim kavi], tek [1 zayıf].)

— Oyun. *Tek ve çift oyunu*, bir krupiyeyle para sürenler arasında oynanan bir oyun. (Bir köşesinde tek, diğer köşesinde çift yazan masanın üzerine isteyen oyuncu para koyar. Oyuncular para koyunca krupiye zarları atar. Zarların üzerindeki sayıların toplamı çiftse çifte oynayanlar, tekse teke oynayanlar kazanır, diğerleri kaybeder. Oyunda basılan miktarın bir misli kazanılır.)

— Santl. *Esk. Tek pervaz*, kenarlarına tek renkte kâğıt yapıştırılmış olan levhalara verilen ad. (Yanına ince bir çizgi şeklinde başka renkte kâğıt yapıştırılmış olanlara da *çifte pervaz* denirdi.)

— Spor. *Tek kol yüzme*, yan olarak ve bir kolla yüzme.

— Tekst. *Tek kat hatası*, gerek çözgü, gerek atkı ipliği olarak kullanılan çok katlı ipliklerin sıyrılarak kumaşa tek kat halinde girmesinden ileri gelen dokuma hatası.

— Teratoloji. *Tek göbekli*, ucube, iki vücudu, fakat tek göbeği olan ucube. || *Tek gövdeli ucube*, tek vücudu ve iki başı olan ucube. || *Tek kafalı ucube*, iki vücutlu tek başlı ucube.

— Zır. *Tek kültürlü tarım*, bir işletmenin topraklarının sürekli olarak bir tek üretime, meselâ bağ veya meyve ağaçlarına tahsis edilmesi.

— ANSİKL. Huk. Türkiye'de *tek meclisli* uygulama 1921 ve 1924 Anayasalarında yer almıştır. 1876 Anayasası, Âyân ve Mebusan meclislerine, 1961 Anayasası da Cumhuriyet senatosu ve Millet meclisine yer vermiştir. Tek meclisli uygulamadan uzaklaşılmasının gerekçesi olarak şunlar gösterilmektedir: senato, Millet meclisinde gerçekleşen global siyasî tercih ve istikametleri temelinden değiştirmeden, gereken nüansları dikkate alabilecek ve meclisin dikkatini çekebilecektir. Modern demokrasilerde siyasî tercih ve kararların oluşumunu en geniş şekilde açık tartışmaya tabi tutmak gerekir; senato bu tartışmayı devlet bünyesi içinde sağlayacaktır. Bu iddialara karşılık, ikinci bir meclisin, özellikle seçim sistemi ve teşekkül tarzı bakımından Meclis'ten önemli bir farkı bulunmadığı takdirde, zaman kaybına sebep olduğu, üstelik bütçeye ciddî bir yük teşkil ettiği ileri sürülmekte, Türkiye'de tekrar tek meclisli sisteme dönmenin yararlı olacağı bazı ilim ve siyaset çevrelerinde savunulmaktadır.

◆ **Tek tek** bls. zf. Birer birer, bir bir: *Tek tek saymak. Tek tek damlamak.* (M)

TEK sıf. (esk. türk. k.). Sessiz, hareketsiz, uslu.

— ÇEŞ. DEY. *Tek durmak* (veya *oturmak*), sessiz ve uslu oturmak. || [*Adımını* veya *ayağını*] *Tek almak*, bir işi iyice ve dikkatlice düşünüp yapmak. (M)

TEK i. Odunu çürümeyen büyük ağaç. (İlmî adı *Tectona grandis.* Mineçiçeğigillerden.) || *Guyana teki*, Guyana'da yetişen ilî ağacın (*Dycornia paraensis* ve *D. guianensis*) kerestesi.

— ANSİKL. *Tek*, Asya'da Birmanya, Tayland ve Laos'ta tabiî olarak yetişir; Cava, Hindistan, Togo ve Kamerun'a sonradan girmiştir. İyi gelişebilmek için yılda 1,20-3 m yağışa muhtaçtır. Gövdesinin dalsız kısmı diktir; bütün boyu 30 m'yi, dalların altında kalan kısmı 10-20 m'yi, çapı 0,50-1 m'yi bulur. Yalancı odunu beyaz, gerçek odunu sarımsı esmerdir; durdukça ve eskidikçe daha koyu bir renk alır. Kolay işlenebilen yarı sert bir odundur. İçinde yağlı bir reçine bulunduğu için hem neme, hem de böceklerin tahribatına karşı da-

yanıklıdır. Tanensiz olduğu gibi çivileri de paslandırmaz. Bu niteliklerinden dolayı, denebilir ki bütün dünyada en müstesna odun budur; iç ve dış doğrama işlerinde, âlet, köprü ve duba yapımında kullanılır. Fakat en önemlisi gemi yapımı alanında kullanılmasıdır: XVIII.yy.dan demir teknelerin doğuşuna kadar ingiliz gemi sanayii bu ağacı geniş ölçüde kullandı. İngiltere'nin Birmanya'da giriştiği çeşitli savaşların sebebi «tek» elde etme amacına bağlanır. Gemi yapımında tek ağacı eskisi kadar kullanılmamakla beraber üretimi gene de talepten azdır.

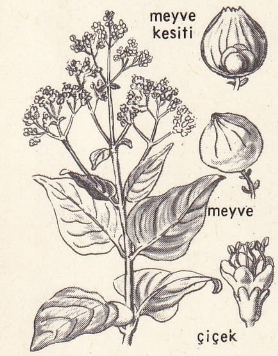

tek

Ağaç kesilmeden iki yıl önce dipten fırdolayı çizilerek bütün yedek besin maddeleri tükettirilmelidir. Yaprakları düz kenarlı, karşıt dizili ve tüylü görünüştedir; talkım halindeki çiçekleri beyaz ve kokuludur. Yuvarlak zeytinsi bir meyvesi vardır, yenir.

● *Guyana teki* hafif morumsu kırmızıdır; tek gibi bu da taretlere karşı çok dayanıklıdır; bu yüzden iskele ve gemi yapımı işlerinde kullanılır. Asitlerden de kalay etkilenmediğinden kimyasal maddeler için fıçı yapmağa da yarar. (L)

TEK (Ahmet Ferit), türk gazetecisi ve devlet adamı (Bursa 1877-İstanbul 1972). Harbiye'yi erkânıharp yüzbaşısı olarak bitirdi (1895). Trablusgarp'a sürüldü. Bir yıl hapiste kaldıktan sonra, affedilerek Trablusgarp Fırkası erkânıharbiyesinde görev aldı. Fransa'ya kaçtı (1900). Paris Siyasî ilimler mektebinde okudu. 1908'e kadar Paris ve Mısır'da yazılarını yayımladı. Ahmed Rıza ile *Şûrayı Ümmet* gazetesini kurdu. 1908'de İstanbul'a geldi. Mebusan meclisi başkâtibi oldu, Kütahya mebusu seçildi (1909). İttihat ve Terakki cemiyetinden ayrılarak Millî Meşrutiyet fırkasını ve *İfham* adlı günlük gazeteyi kurdu. Balkan savaşına erkânıharp yüzbaşısı olarak katıldı. Mülkiye mektebinde siyasî tarih öğretmenliği yaptı. *İfham* gazetesi kapatıldı ve Ahmet Ferit Sinop'a sürüldü. Kiev şehbenderi (1917) ve nafıa nazırı oldu (1918). Büyük Millet meclisine İstanbul (1919) ve Kütahya mebusu seçildi. Londra, Varşova (1931), Tokyo elçiliklerinde bulundu. (M)

TEK (Ertuğrul Sadi), türk tiyatro oyuncusu (İstanbul 1897). Vefa sultanîsini bitirdi. Bir süre İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesinde okudu. Çeşitli tiyatro topluluklarında üç yüzden çok oyunda rol aldı. Bir ara kendi adını taşıyan *Tek* tiyatro topluluğunu kurdu. (M)

TEKA i. Balık sırtı biçiminde, çok geniş açılı bir kapağı olan ve I. binyılda lahit olarak kullanılan mermer sandık. (L)

TEKABELALLAH ünl. (ar. *teḳabbel-al-lah*). *Esk.* «Tanrı kabul etsin» anlamında, temenni sözü .(M)

TEKABBÜL i. Bk. TAKABBÜL.

TEKABÜL i. (ar. *ḳabl*'den *teḳābül*). *Esk.* Bir şeye karşılık olma, onun yerini tutma, karşılama. || Yüz yüze, karşı karşıya gelme. || *Tekabül etmek*, karşılıklı gelmek; bir şeyin yerini tutmak: *Alman, Rus, İtalyan ilh. lisanlarının her kelimesi Fransızcanın bir tek kelimesini tekabül edercesine bu lisanlar arasında bir tenazur husule gelmiştir* (Ziya Gökalp). || *Tekabül-i saffeyn*, harpte iki ordunun karşılıklı gelmesi.

— Huk. *Esk.* Bir işi yüklenme, yerine getirme razı olma. (Tekabül eden, karşı taraf razı olmadıkça sözünden dönemez. Dönerse bu yüzden onun uğradığı zararı gidermek zorunda kalır.)

— Mat. İki E ve F cümlesinin x ve y doğurucu elemanlarının, bir R bağıntısını gerçekleyecek özel a ile b değerlerini seçme işlemi. (Bk. ANSİKL.) || *Birebir tekabül*, Bk. BİREBİR.

— ANSİKL. Mat. a ve b özel değerleriyle gerçekleşecek R bağıntısı, iki E ve F cümlesinin her x ve y doğurucu elemanına, F'nin birçok elemanına E'nin verilen bir elemanını ve E'nin birçok elemanına F'nin verilen bir elemanını tekabül ettirebilir; ayrıca cümlelerden birinin bir elemanına, öbür cümlede tekabül edecek bir elemanın bulunmaması mümkündür. Bu şekilde tanımlanan tekabül, E×F kartezyen çarpımı için de, verilen bağıntının *graf*'ı denilen ve birbirine tekabül ederek eleman çiftlerinden meydana gelen bir R altcümlesi doğurur. Gerçekte bağıntının R notasyonu ile altcümlenin R notasyonunu karıştırmakta hiç bir sakınca yoktur.

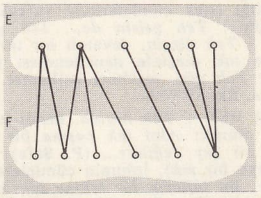

Genellikle E'nin her a elemanının F içinde bir tek karşılığı varsa (birebir tekabül), bu tekabüle *E'nin F içinde bir uygulaması* adı verilir. Bazı yazarlar, tekliğin gerçekleşmediği bir tekabüle çok biçimli uygulama adını verirler. (LM)

Tek Adam, Şevket Süreyya Aydemir'in Mustafa Kemal Atatürk için yazdığı biyografik eser. Atatürk'ün savaş ve devrimleri gerçekleştirme yıllarında güçlü bir kadronun yardımından yoksun bulunduğuna işaret etmek için esere bu ad verilmiştir. I. Cildi (1963) Atatürk'ün doğuşundan Samsun'a çıkışına kadar olan dönemi; II. cildi (1964), Samsun'da başlayan mücadelenin 1922'de İzmir'de zafere ulaşmasını; III. cilt (1965), zaferden Atatürk'ün ölümüne kadar geçen yılları ele alır. Atatürk'ün biyografisini çağın olayları ve bu olaylara karışan kişilerin siyasî portreleriyle birlikte verir. Biyografide Atatürk'ün kişiliği toplumun şartlarına ve tarih olaylarına bağlandığı (materyalist tarih anlayışı) kadar, toplumu değiştiren bir kuvvet (idealist tarih anlayışı) olarak da yansıtılır. Türk Kurtuluş savaşının ve devrimlerinin geri kalmış ülkelerdeki siyasî ve iktisadî bağımsızlık hareketlerine öncülük edişi üstünde durulur. (M)

TEKADDÜM i. Bk. TAKADDÜM.

TEKADÜM i. (ar. *ḳıdem*'den *teḳādüm*). *Esk.* Geçme, geçmiş olma. || *Tekaddüm-i ezmine*, zamanın geçmesi.

— Huk. *Esk.* Zamanaşımına uğrama. || *Tekadümi zaman*, mahkemelik bir olaydan sonra geçen ve bazı hallerde davaya, şahitlerin dinlenmesine engel olan zaman. (M)

TEKAĞAÇ burnu, Ege bölgesinde, Büyükmenderes ırmağı ağzı güneyinde, Didim kalıntılarının 5 km güneybatısında kara çıkıntısı. (M)

TEKÂLİF çoğl. i. (ar. *teklîf*'ten *tekâlîf*). *Esk.* Teklifler. || Vergiler. || İbadetler.

— Huk. *Esk.* *Tekâlifi emîriye*, bir ülkede, emîrin, günü şartlarına göre belli edeceği ölçü ve şekildeki vergiyi salması. || *Tekâlifi örfiye*, kanuna veya başka yazılı hukuk kurallarına dayanmadan yetkili yöneticilerce salınan vergi. (Bk. ANSİKL.) || *Tekâlifi şakka*, vergi yükümlüsünün ödeme gücü gözönünde tutulmadan salınan ağır vergi. || *Tekâlifi şer'iye*, miktarı, ölçüsü, şekli yönünden şeriata uygun veya şer'î dayanağı bulunan vergi salınması. Bk. CİZYE, HARAÇ.

— ANSİKL. Huk. *Esk.* Salınacak verginin ölçü ve şeklini, emîr belirttiği için, *tekâlifi örfiye*'ye *tekâlifi emîriye* de denirdi. Osmanlı imparatorluğunda bu vergiyi çeşitli görevliler toplardı. Ayrıca, muhassıl, sipahi, mültezim, subaşı, koruağası, köy ve kasabalardaki mülklerin, ekin yerlerinin, otlak, orman, koru hizar yerlerinin, kanallar, fundalık, yaylak ve kışlakların sahiplerine gereken tapuyu da verirlerdi. O zaman verilen tapular, Maliye bakanlığının «Mülga Muhasebatı Atika kalemi»nde saklıdır. (M)

TEKALÜB i. (ar. *kelb*'den *tekâlüb*). *Esk.* Köpek gibi birbiri üzerine saldırma. (M)

TEKÂMÜL i. (ar. *kemâl*'den *tekâmül*). *Esk.* Olgunluk, olgunlaşma: *Fakat tekâmül derecesine varmak için daha seneler istiyordu* (Ahmed Rasim). *Mündemiç olmasa ruhunda onun nâmahsur / Bir tekâmül, o kadar harika nerden doğacak?* (M. A. Ersoy). || Çağlar boyu geçirilen değişiklik, evrim: *Bu toplanan eşyalardan her nevi sırasıyle en iptidaî şeklinden en mütekâmil şekline kadar bir tekâmül silsilesi halinde dizilecektir* (Ziya Gökalp). *Bugün yüksek huzurunuzda Türk edebiyatının umumî tekâmülünü en bariz hatlarıyle göstermeğe çalışacağım* (F. Köprülü). || *Tekâmül etmek*, olgunlaşmak: *Evet, Sabri hakikaten tekâmül etmişti* (R.N. Güntekin). Evrim geçirmek, gelişmek: *Bu büyük belde, Tuna'nın ve tarihin kenarında, Tuna gibi vakur yaşadı ve tarih gibi sahife sahife tekâmül etti* (Cenab Şahabeddin).

— Biyol. ve Fels. *Esk.* Evrim.

◆ **Tekâmülât** çoğl. i. *Esk.* Olgunlaşmalar. || Evrimler, gelişmeler. (M)

TEKÂMÜLİYE veya **TEKÂMÜLİYET** i. (ar. *tekâmül*'den osmanlıca *tekâmüliye* veya *tekâmüliyet*). Biyol. *Esk.* Evrimcilik. (M)

TEKANLAMLI bls. sıf. Çeşitli kullanışlarda aynı anlama sahip olan kelime. (L)

TEKAPU i. (fars. *tek ü pūy*'dan *tekāpū*). *Esk.* Öteye beriye koşarak araştırma. || Dalkavukluk etme, birinin her dediğini veya her yaptığını onaylama. || *Tekâpu etmek*, öteye beriye koşuşmak. Dalkavukluk etmek. (M)

TEKARUN veya **TEKARÜN** i. (ar. *ḳarn*'dan *teḳārun*). *Esk.* Birbirinin yanına gelme, yanaşma.

— Ed. *Esk.* *Tekarün fi-l-hayal,* bir şeyin söylenmesiyle, onunla ilgili başka şeylerin de akla gelmesi. (M)

TEKARÜB i. (ar. *ḳurb*'dan *teḳārüb*). *Esk.* İki şeyin birbirine yaklaşması, yakın olması.

— Fiz. *Esk.* Yakınsama.

— Fonet. *Esk.* Harflerin çıkış noktalarının birbirine yakın olması. (M)

TEKÂSÜF i. (ar. *kesâfet*'ten *tekāsüf*). *Esk.* Toplanma, bir araya gelme, sıklaşma: *Hulâsa, hepsi bu âsâr-ı dehşet-âkinin / Bütün tekâsüfüdür toplanan mesâinin* (M. A. Ersoy). || Yoğun hale gelme, koyulaşma. || *Tekâsüf etmek (eylemek)*, toplanmak: *Vatanî, ahlâk sevgilerimizin, vatan dairesinde tekâsüf ve temerküz etmesini istediği halde...* (Ziya Gökalp). Yoğunlaşmak: *Tekâsüf eyleyerek bir sehabe halinde / Teneffüs-i ezhar / Durur sema-yı hayalât olan, zılalinde* (Tevfik Fikret). [M]

TEKÂSÜL i. (ar. *kesel*'den *tekāsül*). *Esk.* Tembellik, üşenme: *Birinci vazifelerini ne dereceye kadar eda ettiklerini bilmem, fakat ikinci vazifelerinde doğrusu hiç tekâsülleri yok* (Cenab Şahabeddin).

◆ **Tekâsülât** çoğl. i. *Esk.* Tembellikler, kayıtsızlıklar, üşenmeler. (M)

TEKÂSÜR i. (ar. *kesr*'den osmanlıca *tekāsür*). Fiz. *Esk.* Kırınım. || *Tekâsüri ziya*, değişik iki noktadan gelip bir noktaya yansıyan iki ışının birbirini kırması. (M)

Tekâsür, *Kur'an*'ın CII. suresi. Bazılarına göre Mekke'de, bazılarına göre Medine'de indirildi. 8 Ayettir. Dünyada yapılan işlerin âhirette hesabının sorulacağını bildirir. (M)

TEKATOMLU bls. sıf. Kim. Molekülünde yalnız bir tek atom bulunan basit cisimler için kullanılır. (Havadaki asal gazlar ve maden buharları tekatomludur.) [L]

TEKATU i. (ar. *ḳaṭᶜ*'dan *teḳāṭuᶜ*). *Esk.* Çarpışma, çatışma. || Birbirini kesme. || *Nokta-yı tekatu*, kesişme noktası. (M)

TEKAÜDİYE i. (ar. *teḳāᶜüd*'den *teḳāᶜüdiye*). *Esk.* Emekli aylığı. (M)

TEKAÜT veya **TEKAÜD** i. (ar. *ḳuᶜūd*, o turma'dan *tekāᶜüd*). *Esk.* Emekli olma, emekliye ayrılma. || Sıf. ve i. *Halk dili.* Emekli. || *Tekaüt etmek*, emekliye ayırmak. || *Tekaüt maaşı*, emekli maaşı: *Kendi kendime, ne diye tekaüt maaşı ile geçinen babama gidip yük olayım, diyordum* (S. Kocagöz). || *Tekaüt sandığı*, emekli sandığı.

— Huk. Bk. EMEKLİLİK.

◆ **Tekaüden** zf. *Esk.* Emekliye ayrılarak.

◆ **Tekaütlük** i. *Esk.* Emekli olma hali, emeklilik. (M)

TEKAVVÜM i. (ar. *ḳavm*'dan *teḳavvüm*). *Esk.* [Eğri bir şey için] Doğrulma. || *Tekavvüm-i nihal*, fidanın doğrulması.

— Huk. *Esk.* Bir maldan herkesin yararlanabilmesi. (Tekavvüm sırasında, başkalarına zarar vermemek gerekir. Açık hava, açık deniz, akarsular, herkesin gelip geçtiği yollar, yeraltı suları, yabanî otlar veya hayvanlar tekavvüme girer.) || *Tekavvümi örfi,* herkesin mülk edinmesine elverişli, ihraz yoluyle elde edilmesinde şer'î bir engel bulunmayan, herkes tarafından mülk edinilebilecek mütekavvim mal. (M)

TEKÂYA çoğl. i. (ar. *tekye*'den *tekāyā*). *Esk.* Tekkeler. (M)

TEKAYYUH i. (ar. *ḳayḥ*'tan *teḳayyuḥ*). *Esk.* [Yara için] İrin toplama.

◆ **Tekayyuhat** çoğl. i. *Esk.* İrinlenmeler. (M)

TEKAZA i. (ar. *ḳażā*'dan *teḳāżā*). *Esk* Takaza. (M)

TEKBENCİLİK blş. i. Fels. *Yeni.* Bilincinde olduğumuz ferdî «ben»in, duyum ve duygularıyle birlikte, gerçeğin tümü olduğunu ve tasavvuruna sahip olduğumuz öteki «ben»lerin nesnel gerçeklikten yoksun bulunduğunu ileri süren felsefî tutum veya öğreti. (Descartes'ta, tekbencilik, felsefî metodun ilk uğrağı, yani ortak apaçıklıkların köklü bir soruşturmaya tabi tutulduğu ve her şeyden şüphelenildiği dönemdir.) [LM]

TEKBİR i. (ar. *kibr*'den *tekbir*). Din. İslâmda, Tanrı'nın yüceliğini belirtmek için söylenen *Allahu ekber* sözüne verilen ad. (Namazın başında getirilen tekbire *iftitah tekbiri* veya *tahkime* denir.) || Bayram hutbelerinin arasında, kurban kesilirken veya toplu bir hareketin heyecanı içinde birlikte ve besteyle okunan dua: *Allahu ekber Allahuekber, La ilâhe illallah v'allahu ekber. Allahuekber ve billahi'l-hamd.* || *Tekbir almak* (veya *tekbir getirmek*), «Allahü ekber» demek veya böyle başlayan duayı okumak: *Gördüm ön safta oturmuş nefer esvaplı biri / Dinliyor vecd ile tekrar alınan tekbiri* (Yahya Kemal). || *Tekbir-han,* tekbir getiren, tekbir duasını okuyan.

◆ **Tekbirat** çoğl. i. *Esk.* Tekbir getirmeler. || Tekbirler. (M)

TEKBÖLMELİ blş. sıf. Bot. Bir tek odacığı bulunan yumurtalık (rezede, menekşe). [L]

TEKÇEKİRDEKLİ sıf. ve i. Kanbil. Yalnız bir çekirdeği olan akyuvar.

— ANSİKL. Lenf düğümlerinde ve kanda bol miktarda bulunan küçük akyuvarlara genellikle *tekçekirdekli* denir; karakteristiği, homogen bir protoplazma tabakasıyle çevrili iri ve yuvarlak bir çekirdektir. (L)

TEKÇEKİRDEKLİLER çoğl. blş. i. Gülgillerden, meyvesinde bir tek çekirdek bulunan meyve ağaçlarını (badem, erik, kiraz v.b.) kapsayan bitki grubu. (L)

TEKÇENEKLİ blş. sıf. Bir tek çeneği olan. (L)

TEKÇENEKLİLER çoğl. blş. i. Çiçekli bitkilerin (kapalıtohumlular) önemli bir sınıfı; Başlıca şu familya ve bitkileri kapsar: buğdaygiller (buğday), zambakgiller (zambak, pırasa), palmiyeler (hurma, hindistancevizi), yılanyastığıgiller (yılanyastığı), sumercimeğigiller (sumercimeği), salepgiller (vanilya), ananasgiller (ananas), muzgiller (muz), çeşitli sazlar, kamışlar, suoku, zostera ve diğer su bitkileri.

— ANSİKL. *Tekçenekliler*'in bellibaşlı özellikleri şunlardır: tohumlar tekçenekli, kök sistemi genellikle saçaklıdır; yer altı organlarında (köksap, soğan v.b.) etlenme ve yumrulanma sık görülür; sap dalsız, yapraklar kınlı ve yalındır; yaprakların yapısı bakışımlı, damarları paralel doğrultusu genellikle diktir; çiçek çevresi hepsi aynı tipte 3 parçalıdır; bunlar ikiçeneklilere göre genellikle daha nemli ortam ister; odunsoymuk demetleri sertdoku ile çevrili ve birçok dağınık daire halinde dizilidir; «V» şeklindeki odun tabakası soymuğu çevreler; açık seçik bir endoderm veya çevreteker yoktur. Bu özelliklerden hiç biri mutlak değildir. Bilginlerin çoğunluğuna göre tekçenekliler muhtemelen ranales takımından türemedir ve bu grubun soyu hemen hemen tektir. (L)

TEKÇENEKLİLİK blş. i. Bir tek çeneği bulunan bitkinin durumu. (L)

TEKÇEVRİMLİ blş. sıf. Kim. Formülünde yalnız bir tek çevrim bulunan organik bileşikler için kullanılır. (L)

TEKDELİKLİLER çoğl. blş. i. Zool. *Yeni.* Kuşlar gibi yumurtlayarak üreyen ve dışkılığı olan memeliler alttakımı. *Eşanl.* MONOTREMATA.

— ANSİKL. *Tekdelikliler* (karıncayiyen, gagalımemeli) kuşlarla memeliler arasında geçit sayılabilecek özellikler taşır. Yedek besini çok bol olan yumurtalar yumurtlar; yavrular (bir defada iki tane), annenin karın bölgesindeki birçok delikten akan sütlü bir salgı ile beslenir. Tekdeliklilerde diş yoktur, fakat boynuzsu maddeden bir gaga vardır. Karıncayiyen Avustralya, Tasmanya ve Yeni Gine'nin güneyinde, gagalımemeli ise Güney Avustralya, Tasmanya ve Güney Yeni Galler'de yaşar. (L)

TEKDERİLİ blş. sıf. Embriyol. *Tekderili blastoderm,* tek katlı olan veya bir sıra hücre tabakasından meydana gelen ve bir iç boşluğu çepeçevre saran blastoderm. (L)

TEKDİLLİLİK blş. i. Sadece bir dil konuşan kimsenin veya yalnız bir dilin konuşulduğu ülkenin durumu. [L]

TEKDİR i. (ar. *keder*'den *tekdîr*). Azarlama, paylama: *Nush ile uslanmayanı etmeli tekdir / Tekdir ile uslanmayanın hakkı kötektir* (Ziya Paşa). || *Tekdir etmek,* azarlamak: *Zati Bey çağırıp tekdir ettikten sonra çenesini bıçak açmıyordu* (H.E. Adıvar).

— *Esk.* Bulandırma. || Kederlendirme, üzme. || *Tekdir-i hatır,* yürek sıkıntısı, neşesizlik. || *Tekdir-i mâ,* suyu bulandırma.

◆ **Tekdirat** çoğl. i. *Esk.* Azarlamalar. Bulandırmalar. Kederlendirmeler. || *Tekdirat-ı şedîre,* şiddetli azarlamalar.

◆ **Tekdirî** sıf. *Esk.* Tekdirle ilgili, tekdire ait.

— Huk. *Esk. Mücazat-ı tekdiriye,* kabahat v.b. ağır olmayan suçların gerektirdiği hafif ceza. (M)

TEKDOĞRU blş. sıf. Akımın tekfazlı olarak dağıtıldığı bir elektrikli cer sistemi için kullanılır; bu akım, makineler üzerinde doğru akım motorlarını beslemek için doğrultulur. (Bugün, döner konvertisör grupları veya civa buharlı redresörlerle doğrultulan akım ilerde, belki de yarı iletken redresörlerle doğrultulacaktır.) [L]

TEKDÜZEN veya **TEKDÜZE** blş. sıf. *Yeni.* Değişmeksizin, düzenli bir şekilde tekrarlanan. *Esk.* Muttarit.

— Mat. *Tekdüzen fonksiyon,* verilen bir aralıkta, değişkenin verilen bir değişme yönü için, daima aynı yönde değişen fonksiyon. Bk. MAKSİMUM.

— ANSİKL. Mat. *Tekdüzen fonksiyon,* bir $[a, b]$ aralığında tanımlanan bir $f(x)$ fonksiyonudur. Ancak x_1 ve x_2 bu aralığın, $x_1 < x_2$ bağıntısını gerçekleyen iki değeri olduğunda, $f(x_2) - f(x_1)$ farkının sabit bir işaret taşıması gerekir. Bu fark pozitifse, fonksiyon dar anlamda artan, negatifse dar anlamda azalan fonksiyondur. [İki x_1 ve x_2 değeri için $f(x_2) - f(x_1)$ farkının sıfır olacağı kabul edilirse, fonksiyon *geniş anlamda tekdüzen*'dir; bu fonksiyon x_1 ve x_2 arasında sabit olur.] (LM)

TEKE i. (esk. türk. k.). Keçinin erkeği. (Teke bir yaşını bulunca, fazla sayıda olmamak üzere keçiye aştırılabilir; yetişkin hale gelince yılda 150 keçiye yetebilir. Tekeyi lüzumsuz yere yormamak için daimî olarak sürüye katmamak daha iyidir.) || *Teke gibi kokmak,* çok kötü kokmak.

— ÇEŞ. DEY. *Teke burunlu,* iri ve kemerli burnu olan kimse. || *Tekeden süt çıkarmak. Halk dili.* Olmayacak şeylerden kendine çıkar sağlamak.

— Bot. *Teke sakalı.* Bk. TEKESAKALI.

— Folk. *Teke oyunları,* Burdur, Isparta ve Antalya yörelerindeki Türkmen yörüklerinin oynadığı halk danslarına, halk arasında verilen ad.

— ANSİKL. Folk. Yörükler hayvancılık ve çobancılık yaptıkları için *teke oyunları*'nın gerek adlarında, gerek türkülerinde teke, keçi, koyun, davar sözleri sık sık geçer. Oyunlar çok hareketlidir. Teke oyunlarının yaygın olduğu Antalya, Burdur ve Isparta illeri eskiden Hamidoğulları beyliğinin bir bölümü olan Teke beyliği sınırları içinde yer aldığı için bu oyunların da Teke beyliğiyle ilişkili olduğu sanılıyor. Bugün en çok oynanan oyunlardan bazılarının adları şunlardır: alyazma, dımıdımı, döneley, kabardıç, serik kıvrak zeybeği, karinom, ilimon, serenler zeybeği, teke oyunu, teke zortlatması. El, kol ve ayak hareketleriyle çok çabuk ve canlı olarak oynanan bu oyunların çoğu türkülüdür. Oyunlara eşlik eden çalgılar, bağlama, saz, kaval, «sipsi» denen küçük kaval veya keçi kavalıdır. (M)

TEKE, Marmara bölgesinde (Çatalca, Kocaeli bölümü, İstanbul ili, Şile ilçesi) bucak; 2 627 nüf. (1965); 6 köy. —*Bucak merkezi,* 495 nüf. (1965), Şile-Kanabra yolunun 23. km'si üzerinde; yüksl. 130 m. Teke'yi Şile'ye bağlayan yol keskin virajlıdır. (M)

dağ tekesi

TEKE, Hazar denizinin doğusunda yaşayan bir türkmen oymağı. Salur boyunun Dışsalur koluna mensup olan Tekeler XVI. yy.da Harizm bölgesinde yaşıyorlardı. Türkmen rivayetlerine göre Tekeler Tay-Tutmaz adlı birinin neslinden gelirler. İlk zamanlar altınordu hanlarına bağlı olan Tekeler, XVI. yy.dan itibaren Harizm bölgesine hâkim olan özbek hanlarına bağlandılar ve onlara vergi vermeğe başladılar. XVI. yy. sonlarına doğru Mangıtların, XVII. yy.da Kalmukların saldırılarına uğradılar, yurtlarını terk ettiler ve Balkan ile Kepet dağlarının eteklerine göç ettiler. Bu bölgede ticaretle de uğraşan Tekeler, XVIII. yy.da özbek hanlarının askerî birlikleri arasına girdiler. Hive hükümdarı İlbars Han bu türkmenlerin başına geçerek 1735 ve 1739 yıllarında Horasan'a akınlar yaptı; fakat 1740 yılında Afşarlardan Nadir Şah Buhara ve Özbek hanlıklarını geçici olarak ortadan kaldırdı ve Tekeleri Horasan'a sürdü. XIX. yy. başlarında Buhara hanlığıyle İran'ın zayıflamasından faydalanan Tekeler, diğer bazı oymaklarla beraber Hive hanlarının elinde bulunan yeni Merv'i ele geçirdiler (1824). [M]

TEKEBBÜD i. (ar. *kebed*'den osmanlıca *tekebbüd*). Katılaşma, sertleşme.

— Astron. *Esk. Tekebbüdi süflâ,* en yüksek noktanın en alt derecesi. (*Eşanl.* ALT YÜCELİM.) || *Tekebbüdi ulya,* en yüksek noktanın en üst derecesi. *Eşanl.* ÜST YÜCELİM.

— Tıp. *Esk.* Bir organın sertleşmesi. || *Tekebbüdi rie,* zatürreenin ikinci devresinde akciğerin katılaşması. (M)

TEKEBBÜR i. (ar. *kibr*'den *tekebbür*). *Esk.* Kibirlenme, gururlanma: *Çokları onun metanetini tekebbür zannederlerdi* (Cenab Şahabeddin). || *Tekebbür etmek,* gururlanmak, büyüklük taslamak: *Taazum ve tekebbür edenin değildir* (Cevdet Paşa). [M]

TEKEBÖCEĞİ i. Uzun duyargalı, güzel görünüşlü böcek; Eski Dünya'da yaşar. (Kınkanatlılardan tekeböceğigillerin örnek tipi.)

— ANSİKL. *Tekeböceği*'nin pek çok türü vardır: büyük tekeböceği (*Cerambyx cerdo*), büyük meşe tekeböceği (*C. heros*), küçük tekeböceği (*C. scopolii*) v.b. Boyu 3-5 sm olan meşe tekeböceği korkunç bir odun böceğidir; kurtçuğu meşe ağaçlarında derin delikler açar ve yalnız geceleri dışarı çıkar. Küçük tekeböceği ise maydanozgillerin çiçeklerinde yaşar. Fakat kurtçuğu meyve ağaçlarının gövdesinde delikler açar. (L)

TEKEBÖCEĞİGİLLER çoğl. blş. i. İnce gövdeli, uzun duyargalı böcekler familyası.

— ANSİKL. *Tekeböceğigiller*'e çiçeklerde ve kesilmiş ağaçlarda rastlanır. Bacakları iyice körelmiş olan veya tüm bacaksız bulunan kurtçukları odunlarda delikler açar. Çoğu zararlıdır. 13 000'den fazla türü bulunur. (L)

TEKE burnu, Ege denizi kıyılarında bu adı taşıyan birtakım burunlar vardır; başlıcaları: Gelibolu yarımadasının güney ucunda, Seddülbahir doğusunda; Mandalya körfezinin orta kesiminde; Kerme körfezinin güney kıyılarında. (M)

TEKEDDÜR i. (ar. *keder*'den *tekeddür*). *Esk.* Saflığını, duruluğunu kaybetme, bu-

Foto. LAROUSSE

lanma. || Kederli olma, üzülme: *Bütün şiirlerimin ruhu bir tekeddürdür / Ki dem be dem duyarım kalb-i nâle-meşhunda* (Tevfik Fikret). || *Tekeddür-i hatır,* kederlenme. (M)

TEKE ELİ veya **TEKE İLİ,** Antalya, Finike, Kaş, Kalkanlı, Milli, Gömbe, Elmalı, Korkuteli (İstanoz) ve Teke Karahisarı ile kıyıda Antalya ve Alanya arasındaki sahil bölgesinin eski adı. Bu bölgeye XIII. yy.dan sonra türlü türkmen toplulukları yerleştirilmeğe başlandı. Daha sonraki yüzyıllarda Üçoklar'a bağlı bazı boy ve oymaklar da Teke eline yerleştiler. Menteşe, Saruhan ve Karamanoğullarının beyliklerinin zayıflamaları ve dağılmaları üzerine bazı yörük grupları da bu bölgeye geldiler. Teke eline yerleşen ve eski türk âdet ve ananelerine sıkı sıkıya bağlı olan türkmen oymakları arasında ahilik ve bektaşîlik yayıldı, özellikle ahiler oldukça fazla bir taraftar kitlesine sahip oldular. Ahiler, Tekeoğlu Hızır Bey zamanında Antalya'da geniş bir teşkilât kurdular. Hızır Beyden sonra Teke eline hâkim olan teke beyleri de bu bölgedeki birçok zaviye ve tekkeye bazı köyleri vakfettiler.

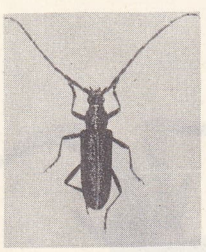

tekeböceği

Osmanlılar Yıldırım Bayezid zamanında 1390-1397 yılları arasında Teke elini ele geçirdiler. Teke daha sonra bir şehzade sancağı oldu. 1402 Ankara savaşının sonunda Timur, oğlu Şahruh'u bu bölgeye gönderdi. Teke eli yağma ve tahrip edildi. Timur bir iki şehir dışında bu bölgeyi Karamanoğlu Mehmed Beye verdi. Tek eli Murad II devrinde kesin olarak Osmanlı devletinin eline geçti, vilâyet (Liva-i Teke) haline getirildi; fakat Teke beyleri Yıldırım Bayezid devrinde kendilerine verilen imtiyazları korudular. Teke eli sipahileri Bayezid II devrinde Şah İsmail'e taraftar oldular ve bir kısmı da Van'a gittiler. Teke elinde kalanları da Şah İsmail'in adamlarından Şah Kulu Baba Tekeli ile birleşerek büyük bir isyan çıkardılar. (Bk. ŞAHKULU İSYANI.) Şahkulu isyanının bastırılmasından sonra, Teke elindeki şiîler ve Şahkulu isyanına katılanlar Rumeli'ye sürgün edildiler. Bu sürgünler yüzünden Teke elinde nüfus azaldı, şehir ve kasabalar küçüldü. XVI. yy.dan sonra, eski önemini kaybeden Teke eli, daha sonraki yüzyıllarda bir sancak haline geldi. (M)

TEKEFFÜL i. (ar. *kefâlet*'ten *tekeffül*). *Esk.* Kefil olma, kefalet etme veya verme. || *Tekeffül etmek,* kefil olmak: *Bütün Türkiye halkı [...] yalnız vicdanî ve dinî bir vazife olarak taahhüd ve tekeffül ediyor* (Atatürk).

— Huk. Bk. KEFALET. (M)

TEKEKÖY. Arkeol. Samsun'un 12 km güneydoğusunda ve Çarşamba-Samsun ovasında arkeolojik yer. 1940'ta Kılıç Kökten'in araştırmaları sonucunda; iki mağara, otuz küçük altı büyük kaya sığınağı bulundu. Köye yakın iki mağaranın duvarlarına çizilen güneş kursu ve çatallı şekiller ilgi çekicidir. Kazıdaki bulgulardan bu yerin Bakırçağında mezarlık olarak kullanıldığı, daha sonra Bakırçağında ve Hitit devrinde bir yerleşme olduğu anlaşıldı. Asıl bakırçağı ve hitit yerleşmesinin, bu bölgeye çok yakın olduğu sanılıyordu. (M)

TEKEKSENLİ blş. sıf. Bot. Ortadaki bir ana eksenden dallanan, yani bütün dalları bir ana eksene bağlı bulunan bitki gövdesine denir.

— Tab. Bir tek ekseni olan. (*Tekeksenli iğnecikler* süngerlerde görülen silisli iğneciklerdir; bunlar düz, eğri, düğümlü veya dikenli, sivri veya küt. çengel gibi kıvrık olsalar bile asla dallı olmazlar.)

— Miner. Bir tek ekseni bulunan billûrlar için kullanılır. (L)

TEKEL blş. i. Belli bir alanda serbest rekabet şartlarını, hukukî veya fiilî yoldan kaldırarak, piyasaya tek başına mal arzı imkânı. (Bk. ANSİKL.) [*Eşanl.* İNHİSAR.] || *Mec.* Bir şeye tek başına sahip olma: *Gerçekler kimsenin tekelinde değildir.* || *İki yanlı tekel,* bir tek alıcı ve bir tek satıcının ve bir tek mübadele malının söz konusu olduğu ideal iktisadî durum. (Bu durum Siegel ve Fouraker tarafından incelenmiştir [1960]. İnceleyiciler, birbirlerini tanımayan ve sadece çok sınırlı ve kontrol edilen haberleşme imkânları olan bu iki kişiyi varsayımışlardır. Bunların davranışları oyun teorisinin ileri sürdüğü teorik modeli doğrulamıştır. Yani, mübadele ettikleri malın miktarı, her birinin bu mala verdiği değeri maksimal yapmağa yönelmiş [yükümlerin maksimumu] ve fiyatlar, değişik şekilde etki göstermiş yükümlerin ikiye bölünmesine tekabül eden bir seviyede sabitleşmeğe yönelmiştir.)

— ANSİKL. Huk. Fiilî *tekel* esas olarak iktisadî şartlarla ilgilidir. Buna karşılık hukukî tekel, kamu makamları lehine, kanunlarla kurulur. Resmî olarak kurulmuş ve rekabetten sıyrılmış *tekel*'ler vardır. Bazı iktisatçılar tarafından tenkit edilen ve rekabetin, diğer tacirler aleyhinde ve sadece bir tacire yararlı olacak şekilde kısıtlanmasından doğan tekeller de vardır. (Bk. TRÖST.) Resmî veya meşru tekeller şunlardır: 1. vergi sağlama amacıyle kurulanlar (bazı ürünlerin imal ve satışı: tütün, kibrit, alkol v.b.); 2. kamu düzeni ve güvenlik amacıyle kurulanlar (barut, para, posta, telgraf, telefon, demiryolu, gaz, elektrik); 3. kamusal çıkarlar, gelişme ve teşvik sebebiyle kurulanlar (beratların uygulanması, imalât markaları). Nizamnamelere bağlanmış bazı meslekleri tekel gibi görmek doğru değildir. Çünkü bunlar belirli şartlara sahip herkese açıktır; doktorlar, avukatlar, mimarlar v.b. Bu mesleklere girişin kontrol edilmesine karşı girenlerin sayısı sınırlı değildir. 1961 Anayasasında, 1924 Anayasasında olduğu gibi, tekel kurulmasının bir kanunla olacağını belirten bir hüküm yoktur. Bununla birlikte çalışma ve sözleşme hürriyetine ilişkin olduğundan, bir tekel kurmak için, açık kanun hükmü gereklidir. Devletin bazı konularda sahip olduğu tekel de doğrudan doğruya Anayasa tarafından öngörülmüştür; Üniversite, radyo ve televizyon hizmetleri gibi. (LM)

TEKEL i. Base cinsinden alman köpek ırkı.

— ANSİKL. *Tekel*'ler resmî köpek sınıflandırmasında başlı başına bir grup sayılır. Bunlar kısa bacaklı, küçük boylu, uzun gövdeli, derli toplu köpeklerdir. Kıllarının durumuna göre birbirinden ayrılan birçok çeşidi vardır: *düz kıllı tekel* (örnek tip budur), *sert kıllı* tekel ve *uzun kıllı* tekel.

Tekelin çok değişik renkte olanları vardır. Çok cesur bir köpektir; yer üstü ve yer altı avcılığında kabiliyetlidir; bu yüzden esas memleketinde buna porsuk köpeği veya *Dachshund* denir. Aynı zamanda çok hoş bir süs köpeğidir. (L)

Tekel. Bk. BALTAZAR.

TEKELCİ sıf. ve i. (*tekel*'den *tekel-ci*). Bir tekel kuran ve bu tekeli kabul ettiren kişi: *Tekelci bir sanayici grubu.* (L)

Tekel Genel müdürlüğü, sorumluluğu özel kanunlarla kendisine verilmiş devlet tekellerini işletmek ve yönetmek, bunlarla ilgili kaçakçılıkları takip etmek üzere, Gümrük* ve Tekel bakanlığına bağlı olarak kurulmuş (1935) katma bütçe ve döner sermaye ile faaliyet gösteren, tüzel kişiliği olan devlet kurumu. Görevleri: tütün, ispirto ve ispirtolu içkiler, tuz tekellerini yönetir; çay alım, işleme ve satışı, kahve ve viski ithal ve satışıyle uğraşır, turistik kuruluşların ihtiyacı olan yabancı menşeli içkiler için döviz tahsis eder; özel teşebbüsün şarap imalâthanelerini denetler, bunların vergi ve resimlerini toplar; devlet hesabına tütün destekleme alımı yapar; tekel maddelerinin iç ve dış piyasalardaki fiyatlarını tespit eder, bunları ihtiyaca göre dağıtır; tekel idaresi satış teşkilâtını düzenler.

Tuzla, depo, işletme ve bakımevleri, doldurma yerleri ve işletmelerini bünyelerinde toplayan başmüdürlükler 29 ilde (Adana, Ankara, Antalya, Balıkesir, Bitlis, Bursa, Diyarbakır, Erzincan, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, Hatay, İstanbul, İzmir, Kars, Kastamonu, Kayseri, Kocaeli, Konya, Malatya, Manisa, Muğla, Samsun, Siirt, Sıvas, Tokat, Trabzon, Van, Zonguldak) faaliyet gösterir; bu başmüdürlüklere bağlı 43 müdürlük ve 458 memurluk vardır.

Genel müdürlüğün İsviçre'de Vevel şehrinde *Tabac Turc A.O.* ve Kıbrıs'ta *Türk Tütünleri Kıbrıs Limited şirketi* adıyle iki dış kuruluşu vardır. (M)

TEKELİ, S.S.C.B.'de (Kazakistan) madencilik merkezi, Alma-Ata'nın kuzeydoğusunda. Demirsiz maden (özellikle kurşun ve çinko) çıkarımı. Filizler şehirde eritilir. Büyük sanayi tesisleri. (L)

TEKELİ dağı, Orta Karadeniz bölümünde Hapik'in kuzeyinde dağ; yüksl. 2 643 m. Yeşilırmak'ın (Tozanlı çayı) kollarından bazıları bu dağdan doğar. (M)

TEKELLEŞTİRMEK f. Tekel haline getirmek. || Mec. Yalnız bir kişinin kullanımına bırakmak. (L)

TEKELLÜF i. (ar. *külfet*'ten *tekellüf*). *Esk.* Zahmet veren bir iş görme, güçlüğe katlanma: *Ne çare? Tahammül etmeli. Bir gün, ertesi gün bu kadar tekellüfe hacet yok* (Ahmet Rasim). || Özenme, bir işi gösterişli bir biçimde yapmağa çalışma: *En ziyade tekellüfe lüzum gördükleri, mesirelere mahsus kıyafetleriydi* (H. Z. Uşaklıgil). || Yapmacıklı gösteriş: *Behlûl ayağa kalkıyor, Nihal'in karşısında tuhaf vaziyetlerle eğilerek sahte bir tekellüf sadasıyle soruyordu* (H. Z. Uşaklıgil). || *Bi-tekellüf* (veya *bila-tekellüf*), özenmeden, yapmacıksız, tabiî bir şekilde.

— DEY. *Teklif tekellüf,* resmî davranış: *Teklif tekellüf, çabuk ortadan kalktı. Alacaklarını aldılar, vereceklerini verdiler* (N. Araz). *Güzel amma, hanıma, beye, teklif tekellüfe lüzum yok* (R. N. Güntekin).

◆ **Tekellüfat** çoğl. i. *Esk.* Güçlüklere katlanmalar. || Özenmeler: *Sorsan bu tekellüfata illet / Der: Vezne çünkü var zaruret* (Ziya Paşa). || Yapmacıklar, özentiler. || *Tekellüfat-ı münşiyane,* yazarların karşılaştıkları güçlükler.

◆ **Tekellüflü** sıf. *Esk.* Özenerek, gösterişli ve resmî bir şekilde: *Sonra bana döndü, âdeta tekellüflü bir tavırla: Buyurmaz mısın Hayri bey* (A. H. Tanpınar).

◆ **Tekellüfsüz** sıf. *Esk.* Gösterişsiz, merasimsiz: *İkindi güneşi [...] sarı, mor, damla damla ışıklarıyle bu sade tekellüfsüz türbeye uhrevî bir feyz, cennetî bir ihtişam veriyordu* (A. H. Müftüoğlu). [M]

TEKELLÜM i. (ar. *kelâm*'dan *tekellüm*). *Esk.* Konuşma. || Söyleme: *Nerde bir bülbül teranesi duysam / Âşıkane tekellümün sanırım* (Recaizade Ekrem). || *Tekellüm etmek,* konuşmak: *Toros'un cenubunda arapça tekellüm edildiğini zannediyor* (Atatürk). || Söylemek.

— Ed. *Esk.* Saz şairlerinin birbirleriyle yaptıkları şiir yarışması. (Bk. TEKERLEME.) || Bir yazarın, kendisini ölmüş sayarak yazı yazması.

— Folk. Mezar taşlarına ölünün ağzından yazılanlar.

◆ **Tekellümat** çoğl. i. *Esk.* Konuşmalar. || Söylemeler: *Tekellümatına bir lüknet-i necibe verir* (Tevfik Fikret). [M]

TEKELLÜS i. (ar. *kils*'ten *tekellüs*). *Esk.* Kireçleşme.

— Tıp. *Esk. Tekelüsi şerayin,* yaşlılıktan atardamarların kireçlenmesi. (M)

TEKEMMÜL i. (ar. *kemâl*'den *tekemmül*). *Esk.* Kemale erme, olgunlaşma, mükemmel olma: *Birinci yenilik musikinin tekemmüliyle garp musikisinin teşekkülüne sebep oldu* (Ziya Gökalp). || *Tekemmül etmek,* gelişmek, mükemmel bir hale girmek: *Artık gittikçe tekemmül eden siyahlarda bilâkis beyazlara karşı istihkar hissi doğuyor* (F. R. Atay).

◆ **Tekemmülat** çoğl. i. *Esk.* Olgunlaşmalar, kemale ermeler. (M)

TEKEOĞULLARI, merkezi Antalya olan Teke elinde Hamidoğullarının bir kolu olarak hüküm süren (1308-1423) türkmen beyliği. Bu ailenin bölgeye ne zaman geldiği ve hangi oğuz boyuna bağlı olduğuna dair kaynakların verdiği bilgiler birbirini tutmaz. Bu ailenin ilk zamanlar Teke adını taşımadığı, Oğuzların Üçok koluna mensup olduğu biliniyor. Hamidoğlu Türkmenlerinin beyi Dündar Bey Antalya ve çevresini ele geçirerek, yönetimini kardeşi Yunus Beye verdi. Böylece Tekeoğulları beyliği kuruldu. İlk zamanlar Hamidoğullarına bağlı olan teke beyleri Yunus Beyden sonra Teke elini bağımsız olarak yönettiler. Yunus Beyin oğullarından Mahmud Bey Antalya'da, Sinaneddin Caliş Hızır Bey Korkuteli'nde ve kölesi Zekeriya da Teke Karahisarı'nda hüküm sürdüler. Mahmud Bey, İlhanlıların Anadolu valisi Demirtaş'a 1324'te yenilen Dündar

Foto. LAROUSSE

Beyi, moğol beyine teslim ederek onun ortadan kaldırılmasını sağladı; fakat 1327'de ilhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Hana isyan eden Demirtaş ile birlikte Mısır'a sığınmak zorunda kaldı. Bunun üzerine Sinaneddin Hızır Bey, kardeşi Mahmud Beyin yerini aldı. Kaynakların bildirdiğine göre Hızır Bey, 12 şehir ve 25 kaleye sahipti. Hızır Beyden sonra beyliğin başına oğlu Dadı Bey geçti. Dadı Beyden sonra yerine Mahmud Beyin oğlu Mübarizüddin Mehmed Bey geçti. Mehmed Bey ömrünü Kıbrıslılara karşı mücadeleyle geçirdi. Kıbrıs kralı Pierre I de Lusignan 1361'de, Robert de Lusignan kumandasında bir donanma göndererek Gorigas'ı (bugünkü Kız kalesi) ele geçirdi. Bunun üzerine Mehmed Bey, Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey ve Alâiye beyi ile birleşerek Kıbrıslılarla savaşa başladı. Kıbrıs kralı, Magosa limanında topladığı 114 parçadan meydana gelen bir donanma ile Antalya'yı kuşattı ve bir gün sonra ele geçirdi. Antalya, Kıbrıslılar tarafından tahrip edildi. Korkuteli'ne çekilen Mehmed Bey topladığı kuvvetlerle Antalya üstüne yürüdüyse de şehri ele geçiremedi. Tek başına Kıbrıslılarla başa çıkamayacağını anlayan Mehmed Bey, Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey ile birleşerek yeni bir mücadeleye girişti ve onları aç bırakarak teslime zorlamak amacıyle Kıbrıslılara yiyecek satılmasını yasak etti. 1362'de 45 000 asker ve 8 kalyonla Antalya önüne geldi, kale kumandanıyle savaştı. Mehmed Beyin saldırıları karşısında Kıbrıs kralı Pierre I de Lusignan, hıristiyan devletlerinden yardım istemek için Avrupa'ya gitti. Kralın Kıbrıs'ta bulunmadığı sırada Mehmed Bey, hazırladığı donanmayı Kıbrıs üstüne gönderdi. Bu donanma, adanın kuzeyindeki Pantaglia'ya çıkarma yaptı. Mehmed Bey 1370'te Alâiye ve Manavgat emîrleriyle birlikte Antalya'yı tekrar kuşattıysa da başarı elde edemedi. Antalya, ancak 1373 yılında Mehmed Beyin eline geçti. Mehmed Beyin ölümünden sonra yerine oğlu Osman Çelebi geçti. Osman Çelebi devrinde Tekeoğullarının eski kudret ve önemi kalmadı. Ellerinde sadece Antalya ile Korkuteli kaldı. Sultan Murad I 1387'de Karamanoğlu Alâeddin Ali Beyi yenerek Beyşehir'e geldiği sırada Tekeoğullarının çok zayıf durumda olması yüzünden onların üstüne seferden vaz geçti. Yıldırım Bayezid 1390'da Osman Çelebinin oğlu Mustafa Beyin elinde bulunan Antalya üstüne yürüdü. Mustafa Bey Mısır'a kaçtı; şehir Osmanlıların eline geçti. Antalya muhafızlığına Firuz Bey tayin edildi. 1402 Ankara savaşında Yıldırım Bayezid Timur'a yenilince Osman Çelebi İstanoz'a hâkim oldu; fakat 1402-1415 yılları arasında Antalya ve Teke Karahisarı Osmanlılarda kalmak üzere bütün Teke eline Karamanoğulları hâkim oldular. Osman Çelebi, Murad II'nin iç karışıklıklarla uğraştığı bir sırada, Karamanoğlu Mehmed Bey II ile birleşerek Antalya'yı almak için harekete geçti (1423). Ancak Teke Karahisarı subaşısı Hamza Bey daha önce davranarak Korkuteli yakınlarında bir gece baskınıyle Osman Çelebiyi öldürdü.

Osman Çelebinin ölümüyle Tekeoğulları beyliği sona erdi. Osmanlı padişahı, Hamza Beye Anadolu beylerbeyiliğiyle Osman Çelebinin esir edilen kızkardeşini ve Teke eli sancağını verdi. Tekeoğullarının yüz yıl kadar devam eden hâkimiyetleri sırasında Teke elinde büyük bir gelişme olmadı. En kudretli dönemlerinde sürekli olarak Kıbrıslılarla mücadele etmeleri onların imar ve kültür alanlarında faaliyet göstermelerine engel oldu. (→ Bibliyo.) [M]

TEKER i. (esk. türk. *tekre*, daire, çember'den). Tekerlek. || İ. ve sıf. Tekerlek biçiminde olan (şey): *Bir teker kaşar peyniri. Peynir tekeri.*

— DEY. *Tekerine taş koymak. Halk dili.* (Birinin) İşlerini bozmağa çalışmak, güçlük çıkarmak.

— Ciltc. Kitap kapaklarına *yekşah* adı verilen süslemeyi yapmak için kullanılan âlet. (*Yekşah demiri* de denir. Tekerin, etrafında ufak dişleri vardır ve ortasından bir sopa takılıdır, saat çarklarına benzer. Yaldızların üzerinden yürütüldüğü zaman *yekşah* adı verilen noktalar meydana gelir.)

— Teknol. *Taşçı tekeri*, taşçıların yonttukları taşların kırılmaması için taşların altına koydukları saman veya sazdan yapılmış az çok kalın teker.

◆ **Tekerli** sıf. Tekeri olan. (M)

TEKERKLİK i. Bk. MONARŞİ.

TEKERLEK i. (*tekerlemek*'ten *tekerle-k*). Merkezi etrafında dönebilen ve bir aracın hareket etmesini sağlayan dairesel parça: *Tekerlek sesleri kesilinceye kadar Rabia ile Sabit Beyağabey, kapının önünde durdular* (H. E. Adıvar). *Yusuf arabayı [...], çamların altındaki bir düzlüğe sürdü, [...] yolun kenarından getirdiği birkaç iri taşı tekerleklerin önüne koydu* (Sabahattin Ali). || İ. ve sıf. Tekerleğe benzeyen, tekerlek gibi yuvarlak olan (şey): *Bu kitabın içinde ne yok, ne yok... Neler yok hanım!.. Bir çok tekerlekler, yarım aylar, bütün aylar...* (H. R. Gürpınar). *Bir tekerlek kaşar peyniri.* || *Argo.* Pasif homoseksüel erkek.

— Mekan. *Tekerlek pabucu*, taşıtların yokuş inerken hızlarını kesmek amacıyle, tekerleklerden birinin altına sürülen ve arabaya zincirle bağlanmış olan demir parçası.

— Bisiklet ve motosiklet. Bk. ANSİKL.

— Dy. *Vagon tekerlekleri*. Bk. ANSİKL.

— Etnogr. Bk. ANSİKL.

— Havc. *Tekerlek kolları*, bir uçağın tekerleklerini gövdeye birleştiren tahta veya madenî çatı.

— Oto. Bk. ANSİKL. || *Tekerlek boşluğu*, karoserinin, her tekerleğin süspansiyon salınımı yapmasını sağlayan içeri doğru oyulmuş kısmı. || *Tekerlek gücü*, motris tekerleklerde toplanan güç. (Bu güç, motor gücünden daha azdır; transmisyonda meydana gelen sürtünme kayıplarını göz önüne almak gerekir.) || *Tekerlek kapanıklığı*, önden çekişli olmayan klasik bir araçta, ön tekerleklerin gidiş yönünde birbirine olan yakınsaklığı. (Bu düzenleme, hareket sırasında tekerleklerin paralel olmasını sağlar, aksi halde tekerlekler açılma eğilimi gösterir. Tekerlek jantları arasındaki mesafe, ön tekerlekerde arkadakilere göre 1 ile 4 mm daha azdır. Aksine, önden çekişli araçlarda hafif bir açıklık gereklidir.) || *Tekerlek randımanı*, motor gücüyle tekerlek gücü arasındaki oran. || *Tekerlekler arası mesafe* veya *dingil mesafesi*, bir dingilde, tekerleklerin ortalama düzlemlerinin yerle yaptığı arakesitleri arasında kalan uzaklık. || *Bağımsız tekerlek*, rijit bir dingile bağlanmamış, şasiye veya gövdeye tek başına mafsallanmış tekerlek. || *Çift* veya *ikiz tekerlek*, bazı ağır vasıtalarda, arka dingilin her iki ucuna çift olarak monte edilmiş lastik tekerlekler. (Bu düzen yere yapışmayı artırır ve yere yapılan basıncı azaltır.) || *Motris tekerlek*, motorla kumanda edilen ve taşıtın çekişini sağlayan tekerlek. || *Ön tekerlek açıklığı*, önden tahrikli arabalarda ön tekerleklere gidiş yönünde verilen ıraksaklık. (Bu açıklık, gidiş sırasında tekerleklerin paralelliğini sağlamak için gereklidir. Aksine, sadece yön verici tekerlekleri olan önden çekişli arabalarda TEKERLEK KAPANIKLIĞI denen bir kapanıklık bulunur.) || *Yön verici tekerlek*, yaptığı hareketle taşıtın yol çizgisini izlemesini sağlayan tekerlek.

— Tar. *Tekerlek işkencesi*, suçlunun, kol ve bacakları kırıldıktan sonra, direğe takılı bir araba tekerleğine bağlanması şeklindeki işkence.

— Tic. *Peynir tekerleği*, değirmen taşı biçiminde peynir.

— ANSİKL. Bisiklet ve motosiklet. Dolu *tekerlek*'li olan skuterler dışında, tekerlek poyrasının jantla bağlantısı bisiklet ve motosikletlerde çelik tellerle sağlanır. Tellerin bir ucuna, jant üzerine vidalamak için diş açılmıştır ve öbür uçları poyranın kenarlarına tespit etmek için çengellidir. Bu usul yanal sağlamlıkla düşey esnekliği bağdaştırır ve ayrıca yandan gelen rüzgârın etkisini önler. Bisikletlerin çoğunda bulunan *serbest tekerlek*'in, poyraya bitişik bir tambur üzerinde dönen tırnak dişlisine bağlı bir pinyon dişlisi vardır. Poyra yay etkisi altındaki tırnaklarla donatılmıştır; pedala basıldığında, bu tırnaklar tırnak dişlisine geçer ve bütünü çalıştırır. Pedal durunca, bu tırnaklar dişliye geçmez ve poyra pinyondan bağımsız olarak dönebilir.

— Dy. *Vagon tekerlekleri*, ikişer ikişer dingillerle birleşmiştir; dingil başlıkları «yağdanlık» veya yağ kutuları» denen özel parçalar içinde döner; jantlar silindir biçimindedir; janta, iç kısımları «tekerlek çenesi» ile donatılmış çelik bir bandaj geçirilir; çeneler tekerleğin raydan çıkmasına engel olur.

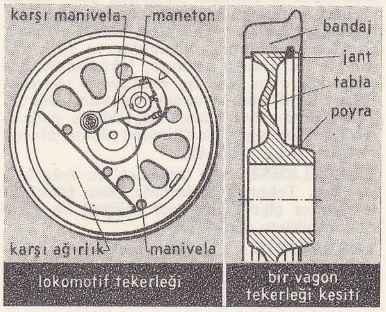

lokomotif tekerleği — bir vagon tekerleği kesiti

Bandaj'ın yuvarlanma yüzeyi kesik koni şeklindedir; bu yüzeyin şekli ve tekerleğin dingile tespit edilmiş olması, tekerleğin yol üzerinde otomatik olarak seyretmesini sağlar; ancak «kinematik yalpa» denen hafif bir salınım hareketine yol açar. Tekerlek poyrası janta, jant teli veya hafifçe şekillendirilmiş bir «tabla» ile bağlanmıştır.

— Etnogr. Tekerlek, insanlığın teknik tarihinde birinci derecede önemli bir icattır. Bu icadı Orta Asya'daki çoban halkların yapmış olduğu sanılır. Tekerlek pek çok yerde kullanılmıştır: taşıma aracı, çömlekçi tornası ve çıkrık, her çeşit değirmen (kollu değirmen, su değirmeni, yeldeğirmeni, hayvanın çekme gücüyle çalışan değirmen), yuvarlak bileyi taşı, kaldırma makineleri, tahta tornaları, pompalı matkap. Tekerleğin kullanımı özellikle iki bölgede, Uzakdoğu'da ve Avrupa'da çok geliştirildi.

Sürekli dönme hareketinin taşıt aracı olarak en ilkel kullanım biçimi, üzerine taşınacak cisim yerleştirilmiş merdanedir. Merdanenin yönü, taşıyıcı tahtanın kertikleriyle tespit edilebilir. Bir başka kolaylık da silindirlerin eksenine iki dönerkapı tespitinden ibarettir ve bunlara bir çerçeve mıhlanabilir. Silindirin içi oyulmuş olabilir. Orta kısmı bazen inceltilmiştir: o zaman hemen hemen iki tekerlek haline getirilmiş gibidir. Tekerleklerin en ilkel şekilleri dingil ile bitişiktir. En yaygın tekerlek tipi, serbest dönen tekerlektir: içi dolu (Ortadoğu, Akdeniz Avrupası, Hindistan, Çinhindi, ispanyol fethinden az sonra Güney Amerika) veya yer yer boşaltılmış (Galya, Brezilya) olabilir; en çok kullanılanı, jantlı ve çubuklu tekerlektir. Çeşitli tekerlek tiplerinin mutlaka bir tarihî gelişmeye işaret ettiğine hükmedilmez; bu konuda hiç bir kanıt yoktur. Bazı halklar tekerleği hiç bilmemiş, kullanmamışlardır.

— Oto. Başlangıçta yalnız arabayı taşımakla görevli olan tekerlekler ayrıca, gerek önde, gerek arkada bulunan iki motris tekerlek sayesinde itmeyi, direksiyon simidiyle döndürülen ön tekerlekler sayesinde yön vermeyi sağladığı gibi fren ve süspansiyon sistemleri için de destek vazifesi görür. Arazi arabalarında tekerleklerin dördü de hem motris hem yön vericidir. Ağır yük arabalarında arkaya çift tekerlek konur.

Aynı dingile bağlı tekerleklerin paralel düzlemlerde kalması zorunludur: uygulamada, yön verici ön tekerlekler genellikle kamber* açısı ile bağlanır; ayrıca arkadan itmeli klasik arabalarda tekerleklere hafif bir «kapanıklık*», önden çekişli arabalarda belirli bir «açıklık*» verilir.

Tekerleğin başlıca parçaları şunlardır: cıvatalarla tutturulan ve böylece lastiği janttan çıkarmadan değiştirmek imkânı veren madenî jant*; tekerleğin ya cıvatalarla, ya da poyranın şeklini alan ve bunun üzerine cıvatalanan, böylece lastik değiştirmeyi kolaylaştıran bir kupele tutturulduğu poyra*; eskiden jantı poyraya bağlayan tekerlek tellerinin yerine geçen konik yüzeyli, içi dolu kampana*.

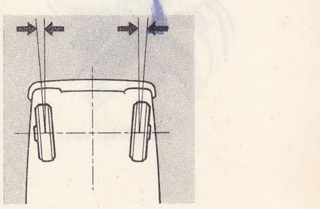
tekerlek açıklığı (oto.)

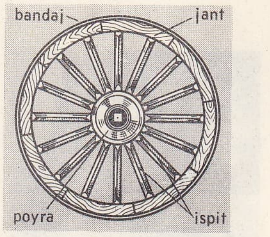

bir at arabası tekerleği

◆ **Tekerlekli** sıf. Tekerleği olan: *Yük taşıyan tekerlekli arabaları iten sakin, meyus, hamallar...* (S.F. Abasıyanık).

— Arkeol. Eskiden Avrupa'da kullanılan ve bir insan tarafından itilen iki veya üç tekerlekli sandalye. (LM)

Tekerlek (*La Roue*), 1922'de Abel Gance'ın yönettiği fransız filmi. Gance bu filimde sinema sanatı üstüne teorilerini ortaya koyar; görüntüler arasındaki bağlantı, hızlı kurgu etkileri ve alıcıya kazandırılan hareketliliğin sağladığı teknik yenilikten bütün fransız öncüleri yararlandı. Sembolik ve lirik bir üslûpla hazırlanan senaryo, lokomotifin başında kör olan yaşlı bir makinistin (Severin -Mars tarafından oynandı) hayatını anlatır. *Tekerlek*'te Abel Gance ile birlikte çalışan Arthur Honegger bu filimden ilham alarak *Pasific 231*'i çevirdi. (L)

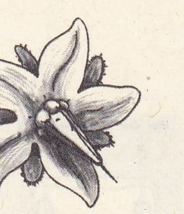

tekerleksi taç

TEKERLEKSİ sıf. (*tekerlek*'ten *tekerleksi*). Bot. Tekerlek biçiminde olan. (Özellikle patates çiçeği gibi tacı değirmi ve yassı olan çiçeklere denir.) [L]

TEKERLEME i. (*tekerlemek*'ten *tekerleme*). Çoğunlukla basmakalıp söz: *Bankalarda, şirketler fransızca muameleye, zabitlerde almanca tekerlemelere, bahriyelilerde ingilizce tavırlara, tekkelerde farisî münacaatlara karşı isyan ediyordu* (A. H. Müftüoğlu). *Bazısının konuşması tekerleme halinde tekrar ettiği birkaç kelimeden ibarettir* (R. N. Güntekin).

— Ed. Saz şairlerinin, şiir ve musiki toplantılarında, yarışma niteliğinde yaptıkları karşılıklı şiir söyleme. (Aşıklar buna *tekellüm* derler.) || Masalların, halk hikâyelerinin başında veya söz arasında, bazen konu ile ilgili, bazen de yalnız mizah unsuru olarak söylenen yarı anlamlı yarı anlamsız sözler. (Tekerleme genellikle *tekrir* sanatından yararlanılarak yapılır.)

— Temş. santl. Ortaoyununda Kavuklu* ile Pişekâr*ın karşılıklı konuşmasına verilen ad. (Tekerleme, arzbar* adı verilen ve oyunu takdim eden bölümden sonra gelir. Birbirini izleyen nükte ve cinaslarla asıl oyunu hazırlar. Daha sonra zenne, âşık, sarhoş, laz v.d. gibi tipler sahneye çıkarak oyunu canlandırır.) [M]

tekesakalı

TEKERLEMEK geçl. f. (*teker*'den *teker-le-mek*). Yuvarlamak, döndürmek. (M)

TEKERLENMEK geçz. f. (*tekerlemek*'ten *tekerle-n-mek*). Yuvarlanmak, dönmek: *Bir kaza olsa Cambaz Ali belki âletleriyle beraber aşağıya tekerlenecek...* (R. N. Güntekin). *Sonunda kendisi de kuvvetten düşerek bitkin bir halde bir yana tekerlendi gitti* (H. R. Gürpınar). [M]

TEKERLİ (Fuad), ar. **Fu'ad Takirli**, ıraklı yazar (Bağdat 1927). Romanlarında ve hikâyelerinde, acı bir anlatımla ülkesindeki köylülerin güç hayatını dile getirir (*Öbür Yüz*, 1961). [L]

TEKER MEKER bİş. zf. (*teker*'den). «Döne döne, yuvarlana yuvarlana, paldır küldür, tepe taklak» gibi anlamlarla başına geldiği fiilin anlamını şiddetlendirmede kullanılır: *Ağaçtan aşağı teker meker oluyordum* (H. R. Gürpınar). *Bu kuyulara insanları, kadınerkek teker meker atarlarmış da, bir daha onlarla hiç ilgilenmezlermiş* (Kemal Tahir). *Teker meker yuvarlanmak*. (M)

TEKERRÜR i. (ar. *kerr*'den *tekerrür*). *Esk.* Tekrarlanma, bir daha olma: *İstimdat ile bağırıyordu. Bu figanların tekerrürü mahalleliyi meraka düşürdü* (H. R. Gürpınar). *Paşa o gün, bu kelimenin tekerüründe garip bir teselli duyuyordu* (H. E. Adıvar). || *Tekerrür etmek*, tekrarlamak: *«Tarih» i «tekerrür» diye tarif ediyorlar / Hiç ibret alınsaydı tekerrür mü ederdi?* (M. Â. Ersoy). *Sonra bu hemen her gün tekerrür eden bir lâtife olmuş idi* (H. Z. Uşaklıgil).

— Huk. Bir suçtan kesin şekilde mahkûm olan kimsenin yeniden suç işlemesi.

— ANSİKL. Huk. *Tekerrür*, suç işleyen ve cezalandırılan failin, kendisine verilen cezadan korkmadığını, uslanmadığını ve bu sebeple suç işlemekte ısrarını gösterir. Tekerrür halinde failin cezasının artırılması bundan dolayı kabul edilir. Türk Ceza kanunu iki çeşit tekerrürden bahseder: 1. *basit tekerrür* (md. 81, fıkra 1); 2. *ağırlaşmış tekerrür* (md. 81, fıkra 2 ve md 85).

1. Basit tekerrür için gerekli şartlar: **a.** failin daha önce mahkûm olması. Tekerrürün şartı olarak önceki cezanın çekilmiş olup olmaması tartışmalıdır; **b.** failin yeni bir suç işlemiş olması. Önceki ve sonraki suçun cürüm olması mümkün olduğu gibi, her iki suçun kabahat olması da tekerrür hükümlerinin uygulanmasına imkân verir. **c.** ikinci suçun belirli bir süre içinde işlenmesi. Bu süre beş yıldan fazla bir mahkûmiyete uğradıktan sonra, cezanın çekilmesi veya düşmesi tarihinden sonraki on yıl, diğer cezalarda beş yıldır.

2. Ağırlaşmış tekerrür için gerekli şartlar: Türk Ceza kanununda ağırlaşmış tekerrürün iki şekli vardır: a. *basit özel tekerrür* (md. 81, fıkra 2); b. *tekrarlanmış özel tekerrür* (md. 85). **a.** Basit özel tekerrürden bahsedilebilmesi için, basit tekerrürün yukarıda gösterilen şartlarından başka bir diğer şartın da gerçekleşmesi icap eder. Bu şart «yeni suçun önceki mahkûmiyete sebep olan suç cinsinden olmasıdır; **b.** tekrarlanmış özel tekerrürün sözkonusu olabilmesi için, suçlu aleyhinde iki veya daha fazla kesin mahkûmiyetin bulunması; bu mahkûmiyetlerden, her birinden dolayı hürriyeti bağlayıcı bir ceza tayin edilmiş olması; bu cezalardan her birinin üç aydan fazla olması; yeni suçun basit tekerrür için kabul edilmiş olan beş veya on yıllık süreler içinde işlenmiş olması; yeni suçun önceki mahkûmiyetlere konu teşkil eden suçların cinsinden olması ve yeni suçun süresi ne olursa olsun hürriyeti bağlayıcı bir cezayı gerektirmesi gerektir.

Tekerrürün sonuçları. Basit tekerrür halinde, yeni suça verilecek ceza altıda bire kadar artırılır. Basit özel tekerrürde bu artırma altıda birden üçte bire kadardır. Tekrarlanmış özel tekerrür halinde de, yeni suça ait ceza artırılır.

◆ **Tekerrürat** çoğl. i. Esk. Tekrarlanmalar. (M)

TEKER TEKER bİş. zf. Ayrı ayrı, birer birer: *Bütün tarlaları, bahçeleri, hatta zeytin ağaçlarını teker teker tanıyordu* (Sabahattin Ali). *Jülide'nin bütün bildiklerini teker teker ağzından çekecekti* (Vâ-Nû). [M]

TEKESAKALI bİş. i. Kökü ve filizleri sebze olarak kullanılan bitki. (Bileşikgillerden.)

— ANSİKL. *Tekesakalı* (*Tragopogon porrifolius*) basit almaşık yapraklı, kömeç şeklinde mor veya pembe çiçekli biryıllık bir bitkidir. Etli kökünden dolayı Avrupa'da bahçelerde yetiştirilir. Kökünde inülin bulunduğu için hafifçe tatlı ve helmelidir, bu yüzden sebze olarak kullanılır. Yabanîsine göre kökü daha iri ve daha temiz çeşitleri vardır. Tekesakalı marttan mayısa kadar sıra halinde ekilir, sonbaharda ve kışın ürün alınır. (L)

TEKESSÜF i. (ar. *keşâfet*'ten *tekeşşüf*). *Esk.* Koyulaşma. || Sıklaşma. (M)

TEKESSÜR i. (ar. *kesr*'den *tekessür*). *Esk.* Kırılma. (M)

TEKESSÜR i. (ar. *keşret*'ten *tekeşşür*). *Esk.* Çoğalma, sayıca artma: *Berikilerin tekessürünü arzu ederiz* (Cenab Şahabeddin). [M]

TEKEŞLİLİK bİş. i. Etnogr. Erkeğin haklarının kadının haklarına eşit olduğu evlilik rejimi.

— ANSİKL. *Tekeşlilik*'in, uzun süre sanıldığından çok daha fazla yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Aslında bu düzenin, eski tip toplumların çoğunda yürürlükte olduğu sanılmaktadır: bütün Pigmelerde, Afrika'da, Negritolarda, Malakka'nın Semanglarında, Filipin Negritolarında. En ilkel toplum tipinin temsilcileri sayılan Seylan'ın Vedaları da tekeşlidirler; çiftler halinde, inzivaya çekilmiş bir hayat sürerler. Çin'de, prensip olarak kabul edilen tekeşlilik, «ikinci derecede» zevceler kurumuyle ılımlı hale getirilmiştir. Genellikle çokkarılılığın meşru olduğu toplumlarda da (islâm dünyası) kural, fiilen tekeşlilik ve bunun da sebebi, daha çok iktisadîdir. (L)

TEKEVLİ bİş. sıf. Yeni. [Erkek veya kadın için] Eşi bir tek olan. (M)

TEKEVLİLER çoğl. bİş. i. Linnaeus'a göre, mısır ve meşe gibi çiçekleri birevcikli olan tohumlu bitkilerin toplandığı sınıf. (L)

TEKEVLİLİK bİş. i. Bot. Birevcikli bir bitkinin durumu. || Asalak bir mantarın aynı bitki türünde yaşaması ve çeşitli üreme organlarını aynı bitki üzerinde geliştirmesi. (Bu kelime özellikle bitkilerde pas hastalıklarına sebep olan mantarlar için kullanılır.) [L]

TEKEVVÜN i. (ar. *kevn*'den *tekevvün*). *Esk.* Oluş, meydana geliş, olma: *Çünkü, birincisi maddiyetimin, ikincisi maneviyetimin tekevvününe sebep olmuştur* (Ziya Gökalp). *Daima etraflarında bir halka-yı infialât tekevvününe sebep olurlar* (Cenab Şahabeddin). || *Tekevvün etmek*, olmak, oluşmak.

— Biyol. *Esk. Tekevvüni ferdî*, bireyoluş. || *Tekevvüni nev'î*, soyoluş.

— Fels. *Esk. Tekevvüni evvel*, önoluş;

— Jeol. *Esk. Tekevvüni cibal*, dağoluş.

◆ **Tekevvünat** çoğl. i. *Esk.* Oluşlar, meydana gelişler.

◆ **Tekevvünî** sıf. *Esk.* Fels. Oluşla ilgili. (M)

TEKE yöresi, Akdeniz bölgesinin batısında, Antalya körfezi ile Fethiye körfezi arasında Akdeniz'e doğru bir çıkıntı meydana getirerek uzanan yöre. Teke adı Selçuklu devletinin kuruluşu sırasında Anadolu'ya gelerek bu bölgede yerleşen topluluktan gelir. Burada Anadolu eyaletine bağlı Teke sancağı kuruldu. Teke yöresi çok dağlıktır. Yüksek bir dağ kuşağı, ortadaki düzlük (Elmalı ovası) çevresinde bir atnalı meydana getirir. Düzlüğün doğusundaki geniş ve yüksek dağ sırası (Bey dağları) kuzeyden itibaren kuzey-güney, kuzeydoğu-güneybatı, doğu-batı doğrultusunu alır: Akdağ'da 3 086 m'ye yükselir. Elmalı ovasını batıdan kuşatan dağlar, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanır. Bunlar da Elmalı'nın güneybatısında başka bir Akdağ'da 3 024 m'ye yükselir. Teke yöresinin yapısında, İkinci zaman sonuna (kretase) ve üçüncü zaman basıncı (Eyosen) rastlayan kalkerler büyük yer tutar; burada krom cevheri (kromit) mercekleri̇ne rastlanır. Yörenin orta kesimini kaplayan Elmalı ovasında yükselti, kuzey kenara doğru 1 150 m'yi bulur; orta kesimde 1 000 m'ye kadar iner. Teke yöresinin iç kısmını kuşatan dağlardan başka Antalya körfezinin batı kenarında yükselen Tahtalıdağ (2 375 m), Fethiye güneyindeki Baba dağı vardır (1 975 m). Yörenin iç kısmının denize akışı yoktur. Ancak kenardaki şeritle Kocaçay (veya Eşen çayı), Demre çayı ve Alakır suyu gibi Akdeniz'e çıkan çaylar vardır. Yörenin iç kısmında yağışlar da çok değildir. Buna karşılık kıyı kesimlerinde daha bol yağış görülür. (M)

TEKEYYÜS i. (ar. *kiyâset*'ten *tekeyüs*). *Esk.* Akıllı, zeki görünme. || Zarif şekilde hareket etme. (M)

TEKEZKİT i. (fr. *tequezquite*). Miner. Tabiî sodyum klorür ve sodyum karbonat karışımı. (L)

TEKFAZLI bİş. sıf. Elektr. Basit alternatif gerilim ve akımlar ile bu akımları üreten ve tüketen âletler için kullanılır.

— Fiz. ve Kim. Yalnız bir tek faz meydana gelen cisimler için kullanılır.

— ANSİKL. Elektr. *Tekfazlı akım* önce Almanya, İsviçre, İskandinav memleketleri ve Orta Avrupa demiryollarında özel alçak frekanslı akımlar halinde (15 Hz veya 16 2/3 Hz), sonradan, Almanya ve Fransa'da yapılan denemeler sonucu sınaî frekanslı (50 Hz) akımlar halinde kullanıldı.

Tekfazlı akımla cer için gerekli sabit tesisler çok önemli değildir, kullanılan özel katenerler de doğru akımda kullanılanlardan daha hafiftir; akım makinelerde değiştirildiği için dağıtım gerilimi çok yüksek olabilir. (L)

TEKFİL i. (ar. *kefâlet*'ten *tekfîl*). *Esk.* Bir kimseyi kefil gösterme. || Kefil ettirme. (M)

TEKFİN i. (ar. *kefen*'den *tekfîn*). *Esk.* Kefenleme, kefene sarma. || *Tekfin etmek*, kefenlemek: *Ufkun bir ihmirar-ı ketumunda kuşların / Çığlıklarında, köyleri tekfin eden karın / Levninde bir fecia duyar, inlerim* (Tevfik Fikret).

◆ **Tekfinat** çoğl. i. *Esk.* Kefenlemeler, ölüleri kefene sarmalar. (M)

Foto. LAROUSSE

sahil yolu

Rüstempaşa camii

liman

Namık Kemal anıtı ▶

Hükûmet konağı

Tekel Şarap ve İçki fabrikası

Macar kralı Ferenc RAKOCZİ II'nin oturduğu ev (bugün müze)

Foto N. Erkalaç (MEYDAN)

TOKAT

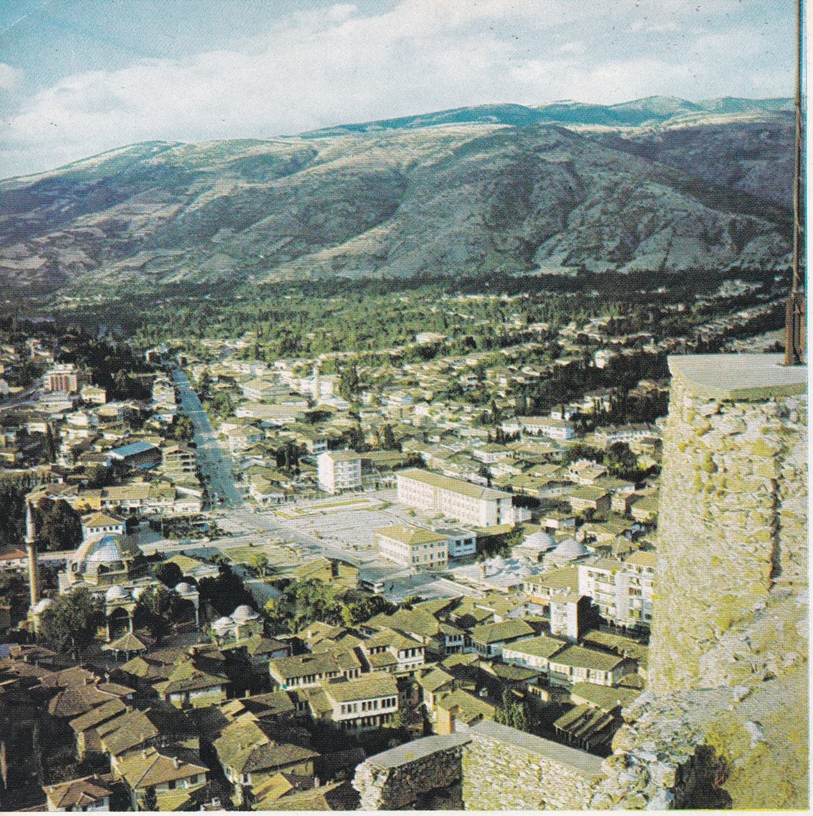

kaleden şehrin genel görünüşü

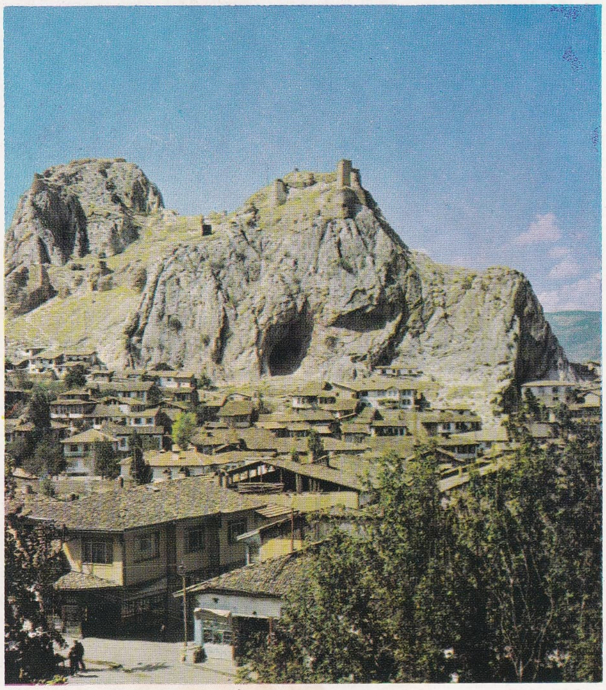

şehirden kaleye bakış

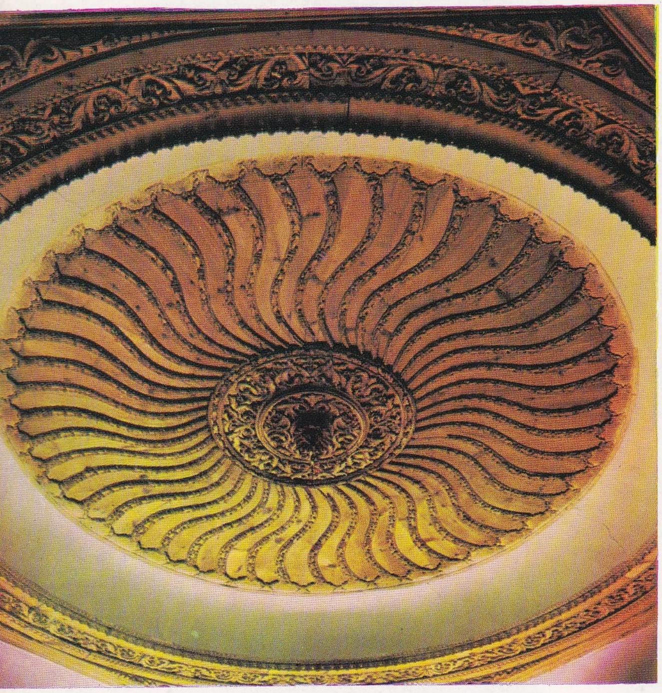

eski konaklardan birinin ahşap tavan süslemesi

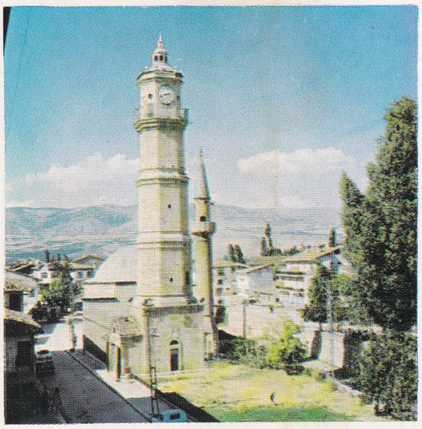

saat kulesi

Cumhuriyet alanı ve hükûmet konağı

Tokat deresi

Foto. H. Gürsel (MEYDAN)

TEKFİR i. (ar. *küfr*'den *tekfîr*). *Esk.* Bir kimseyi yaptığı bir hareketten veya söylediği bir sözden dolayı kâfir sayma. || *Tekfir etmek*, kâfir saymak: *Havaric ile Şiîler, yekdiğeri tekfir edip ehli Sünet ve cemaat dahi arada mütehayyir kaldılar* (Cevdet Paşa). [M]

TEKFUR i. (ermenice *tak*, taç ve *ovor*, -lı, li eki > *takovor*, taçlı, taç taşıyan, kral'dan [?]). *Tar.* Bizans imparatorluğunda, şehirleri yöneten beylere verilen ad. (Özellikle Osmanlı beyliğinin kurulduğu XIII. yy.ın başlarında tekfur adı çok geçer. Osmanlılar, Osman Bey ve oğlu Orhan Bey zamanında sınır valileri olan Bizans tekfurlarıyle savaşarak topraklarını genişlettiler. Bizans imparatorluğunun sona ermesiyle tekfur terimi de ortadan kalktı.) [M]

Tekfur sarayı, İstanbul'da Edirnekapı semtinin kuzeyinde sur önünde yer alan hendeklerin sonunda bizans sarayı. Tarihi hakkında kesin bilgi yoktur. Bazı delillere göre X. yy.da Konstantinos Porphyrogennetos'a ait olduğu söylenir. Zemini iki katlı olan saray, mermer ve tuğladan yapılmıştır; planı, mimarî özellikleri ve süslemesi XIII. yy. veya XIV. yy. başlarında Palaiologosların onarımlarından sonraki bir döneme ait olduğunu gösterir. Bugün sarayın kalıntıları vardır. (M)

TEKGÖZLÜLÜK blş. i. Oftalmoloji. İki gözden birinin doğuştan yokluğu. (L)

TEKHECELİ blş. sıf. Leng. *Tekheceli dil*, kelimeleri tek heceden oluşan dil. (L)

TEKHECELİLİK blş. i. (*tekheceli*'den *tekheceli-lik*). Leng. Tek heceden meydana gelen kelimelerin ve bütün kökleri tek heceli olan dillerin niteliği. (L)

TEKİD i. Bk. TEKİT.

TEKİDNAME blş. i. (ar. *te'kîd*, kuvvetlendirme, sağlamlaştırma ve fars. *nâme*, yazı'dan *te'kîd-nâme*). *Esk.* Bir süre önce yazılmış bir yazıyı tekrarlayan yazı, üsteleme yazısı. (M)

TEKİL sıf. (*tek*'ten *tek-i-l*). Dilbil. *Yeni.* Kelimelerde bir varlığı; çekimli fiillerde bir kişiyi bildiren biçim: *Kuş, kalem, radyo; başladım, başladın, başladı* v.b. *Esk.* müfret. *Zt.* ÇOĞUL.

— Mant. Bireyi veya bir bireyle ilgili önermeyi belirten terim.

— Mat. *Bir eğrinin tekil noktası*, denklemi $f(x,y) = 0$ olan bir eğrinin öyle bir noktası ki, bu nokta için eğrinin sol teriminin Taylor formülüne göre açılımı ya yoktur ya da df terimini taşımaz. (Bk. ANSİKL.) || *Bir yüzeyin tekil noktası*, denklemi $f(x, y, z) = 0$ olan bir yüzeyin öyle bir noktası ki, bu nokta için yüzeyin sol teriminin Taylor formülüne göre açılımı ya yoktur ya da ∂f terimini taşımaz. || *Karmaşık değişikenli bir fonksiyonun tekil noktası*, civarında, fonksiyonun Taylor formülüne göre açılabilir olmadığı nokta.

— ANSİKL. Mat. Bir $f(x, y) = 0$ düzlem eğrisinin *tekil noktaları*

$$f(x,y) = 0, \frac{\partial f}{\partial x} = 0, \frac{\partial f}{\partial y} = 0$$

gibi üç denklemi gerçekler. Taylor formülüne göre açılımda df terimi yoksa ve d^2f terimi bulunursa tekil nokta «iki katlı» bir noktadır. d^2f yoksa ve d^3f varsa, nokta «üç katlı» olur ve aynı ilke üzerinde dört katlı v.b. devam eder. Üç türlü ikikatlı nokta vardır: eğrinin kendini kestiği ve bundan dolayı farklı iki teğet kabul ettiği nokta eğrinin hiç bir kolunun geçmediği «ayrık noktalar» ve eğrinin gelip aynı teğete değdiği dönüm noktası. Üç katlı, dört katlı v.b. noktaların sınıflandırılması daha güçtür. Üç katlı bir noktada, eğrinin üç teğeti bulunur, ama bu teğetler çifter eşlenik veya çakışık olabilir. Eğrinin tekil noktadaki şekli, bu hallerden birinde veya öbüründe olmasına göre çok değişir. Cebirsel olmayan eğriler öbür kategorilerden de tekil noktalar kabul eder: eğrinin birdenbire durduğu «durma noktaları», eğrinin bir açı yaptığı «açılı noktalar», eğrinin etrafında sonsuz olarak sarıldığı «sonuşmaz noktalar». Bir yüzeyin tekil noktaları benzer görüşlere yol açar. Ama bunların incelenmesi çok daha zordur. (L)

TEKİN sıf. (*tek*'ten *tek-i-n*). İçinde kimse bulunmayan, boş, ıssız, tenha: *Tekin yol. Tekin bir ada.* || Rahat, sakin. || İçinde cin, peri v.b. tabiatüstü kuvvetler bulunmadığına inanılan, uğurlu: *Koruların en gizli yerlerini, harap yalıların tekin sayılmayan kayıkhanelerini Cemil'e Nadire öğretmişti* (Kemal Tahir). || *Tekin olmamak*, kendinde, başkalarına kötülük getirecek tabiatüstü manevî bir kuvvet bulunduğu sanılmak: *Ağul halkı bu kadının tekin olmadığına kaildiler* (A. H. Müftüoğlu).

— ÇEŞ. DEY. *Tekin değil*, [yer, zaman için] cin, peri v.b. tabiatüstü varlıkların bulunduğuna inanılan, uğursuz, tehlikeli, belâlı: *İçlerinden, kendi kendilerine: / Şu karşı ev tekin değil, diyorlar* (N. F. Kısakürek). *Çabucak sapıver sokağına; / Akşam karanlığı tekin değil* (C. S. Tarancı). *Aman çabuk geçelim, yer tekin değilmiş pek* (M. Â. Ersoy). [İnsan veya hayvan için] Kendisinde tabiatüstü bir kuvvet olduğu sanılan, uğursuz, sakınılması gereken: *Mavera kuvvetleriyle münasebeti olan bu insanlar halk nazarında tekin değildir* (R. N. Güntekin). *Kara kedi tekin değildir.* || *Tekin durmak. Halk dili.* Uslu durmak, sakin olmak. (M)

TEKİNDAĞ (Şahabettin), türk tarih profesörü (İstanbul 1919). Kabataş Erkek lisesini (1938) ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünü bitirdi (1942); aynı bölümde profesör oldu (1963). *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı* (1961) adlı eserinden başka çeşitli dergilerde yayımlanmış makaleleri vardır. (M)

TEKİNER (Mehmed Efdaleddin), türk tarihçisi (İstanbul 1870 - ?). Mülkiye mektebinde okudu. Bir süre Hukuk fakültesine devam etti. Mülkiyede, Hukuk mektebinde ve Dârülfünun'da tarih öğretmenliği yaptı. Babıâliye girerek Amedî kalemi hülefalığına başladı. Son görevi Hapishaneler Umum müdürlüğüydü. Kurucusu olduğu *Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası* ve *Mülkiye Mecmuası*'nda makaleler yayımladı. Eserleri: *Osmanlı Tarihi; İslâm Tarihi; Tarih Haritaları; Coğrafyayı Umranî; Abdurrahman Şeref Efendi; Osmanlı İhtilâlleri; Alemdar Mustafa Paşa.* (M)

TEKİNSİZ sıf. (*tekin*'den *tekin-siz*). Tekin olmayan, uğursuz: *Görür görmez kapında yere devrildiğimi / Ürperdi bir tekinsiz kedi gibi sokaklar* (F. N. Çamlıbel).

— Sosyol. Tabu. (M)

TEKİR i. Postu siyah çizgi ve benekli kül renginde kedi. || Barbunyaya benzeyen balık. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Tekir* (*Mullus surmuletus*) barbunyayı andırır, fakat ondan ufaktır (uzunl. 15 sm). Marmara, Karadeniz, Akdeniz ve Atlantik'te yaşar. Dili yoktur; vücudu lekeli veya çizgili olur. Barbunya ile birlikte tutulur. Barbunya kadar olmamakla beraber eti lezzetlidir. (M)

TEKİR çukuru, Orta Toroslar'da Bolkar dağlarıyle bunun doğusundaki Aladağları biribirinden ayıran tektonik menşeli çukur. *Ecemiş koridoru* da denir. (M)

TEKİRDAĞ, Marmara denizinin kuzeybatı kıyısında, Trakya topraklarında il merkezi şehir; 33 112 nüf. (1970 sayımı geçici sonuçları). Marmara kıyısını boylayan işlek ve iyi bir yolla İstanbul'a bağlanır. Şehir, kıyı çizgisinin doğu-batı doğrultusundan kuzey-güney doğrultusuna geçtiği yerde; yarım daire biçimli bir koy kenarında, kısmen vâdi yamaçlarında, kısmen de yalıyarlar üzerinde, birbirini izleyen üç basamak üstünde yayılır: vilâyet konağının bulunduğu ilk basamakta yükselti 12 m, çarşının bulunduğu basamakta 25 m, en kuzeyde Kız enstitüsünün bulunduğu basamakta 45 m'dir. Trakya içinden (Muratlı) gelen bir yol kıyıya inerek, burada İstanbul - Keşan caddesine kavuşur. Bu sonuncu yol Keşan'da, Yunanistan'a ve Gelibolu'ya giden yollara ayrılır. Bu yüzden Tekirdağ, işlek bir düğüm noktasıdır. Tekirdağ'ı Marmara denizi kıyısını boylayarak Gelibolu'ya bağlayacak kestirme yol, Ganos dağlarının dik yamaçlarla kıyıya sokulması yüzünden henüz yapılamamıştır. Son yıllarda liman faaliyeti karayollarının gelişmesiyle önemli bir şekilde azalmış olmakla birlikte, Tekirdağ ve Bandırma limanlarının karşılıklı yer alışı, Trakya - Batı Anadolu bağıntısını sağlar. Şehirde büyük bir şarap fabrikası, ayçiçeği yağı fabrikaları, tamir atelyeleri v.b. vardır.

● *Tarih.* Şehrin bugünkü adı, güneybatısından başlayan dağ kütlesinden gelir. Eskiden *Tekfur dağı* diye yazılan bu adın, Bizans tekfurlarından veya eskiden burada çok sayıda bulunan ermenilerin *takovor*'larından türediği ileri sürülür. Türk hâkimiyetinin başlangıcında şehre *Rodosçuk* deniyordu. Bu ad, Ortaçağda buraya verilen ve Cumhuriyet devrine kadar Batılılar tarafından kullanılagelen *Rodosto* (İlkçağda buraya verilen *Raidestos* adından türemiştir) adından gelir. Herodotos'a göre burası Sisam (Samos) göçmenleri tarafından Bisanthe veya Besanthe adıyle kuruldu, Alkibiades buraya bir kale yaptırdı; şehre, Raidestos adı sonradan verildi. Justinianus tarafından kuvvetli surlarla çevrilen şehir 813 ve 1206'da Bulgarlar tarafından ele geçirilerek yağmalandı. Latinlerin Bizans'ı ele geçirdikleri sırada (1204) Rodosto, Gelibolu ve Ereğli ile birlikte Veneddiklilerin payına düştü. 1275'te Bizanslılar tarafından şehir geri alındı. Osmanlılar Rumeli'ye geçtikten sonra, 1357'ye doğru şehri ele geçirdiler. Önceleri Gelibolu sancağına bir kaza merkezi olarak bağlanan Rodosçuk'ta Rüstem Paşa tarafından Mimar Sinan'a cami (1553), han, hamam ve imaret yaptırıldı. XVI. ve XVIII. yy.larda Tekirdağ, Trakya ovalarının ürünlerini ihraç eden işlek bir limandı; bedesteninde çeşitli mallar bulunuyordu, seccade ve kilim dokumacılığı da canlıydı. Avusturyalılara karşı macar bağımsızlığını savunan Rakoçi Ferenc 1717'de Türkiye'ye sığınınca, yanındakilerle birlikte, ölümüne kadar (1735) Tekirdağ'da oturdu; yanındakiler de 1803'e kadar burada kaldılar. (Rakoçi'nin 1928'de Macar hükûmeti tarafından satın alınan konağı onarılarak 1966'da müze haline getirildi.) XIX. yy. sonu ve XX. yy. başında Ruslara karşı girişilen savaş sırasında Kazak süvarileri 1828'de Tekirdağ önlerine geldiler. 1878'de de Ruslar tekrar Tekirdağ'a girdiler. Bu işgal, kısa sürmekle birlikte, Türklerin bir kısmının Anadolu'ya göçmesine yol açtı. 9 Kasım 1912'de Birinci Balkan savaşı sırasında şehir, Bulgarlar tarafından ele geçirildiyse de, İkinci Balkan savaşı sırasında geri alındı (14 temmuz 1913). Birinci Dünya savaşı yenilgisinden sonra yunan kuvvetleri Tekirdağ'a girdiler (20 haziran 1920). Kurtuluş savaşının sonunda batılı müttefikler tarafından boşalttırılarak Türklere geri verildi (13 kasım 1922). Bu olaylar şehrin nüfusunu azalttı. 1890'a doğru nüfus 23 000 kadardı. Yörede bağcılık çok gelişmişti; balıkçılık ve ipekböcekçiliği de yapılıyordu; karpuzları ünlüydü. Türkiye Cumhuriyeti devrinde yapılan ilk sayımda (1927) şehrin nüfusu 14 387 idi. İkinci Dünya savaşı yıllarında bu nüfus önemli değişiklik göstermedi. Sonra, 1960'ta 23 987, 1965'te 27 069 oldu.

● *Güzel sanatlar.* Tekirdağ'da en önemli eser, XVI. yy.da Kanunî Sultan Süleyman'ın damadı ve sadrazamı Rüstem Paşa tarafından yaptırılan *Rüstempaşa camii* ve *külliyesi*'dir. Bu külliye; cami, medrese, kütüphane, çifte hamam, bedesten, imaret ve fırından meydana gelir. Bugün, cami ve bedesten kalmıştır, öteki yapılar harap bir durumdadır. Camî, şehrin ortasında, denize hâkim bir yerde yapılmıştır (1553). Klasik türk mimarîsinin tipik örneklerinden biri olan caminin Mimar Sinan tarafından yapıldığı sanılıyor. Fakat Sinan'ın eserlerini gösteren listelerde bu yapının adı geçmez. Kare planlı ve tek kubbeli olan caminin duvarları kesme taştandır. Girişin sağ tarafında tek şerefeli minaresi yer alır. Önünde çift son cemaat yeri vardır. Dış son cemaat yeri ahşaptır ve üzeri kurşunla kaplıdır; 23 ince sütunla desteklenir. Esas mekâna ceviz ağacından yapılmış geçme ve fildişi kakmalı kapıdan girilir. Kapı ve pencere kanatları geometrik motiflerle süslüdür. Siyah-beyaz geçme taştan yapılmış olan kapı kemerlerinin üzerinde lâcivert zemin üzerine sülüsle yazılmış bir kitabe yer alır. Bu kitabede caminin H. 960'ta (1552) bitirildiği yazılıdır. Sağ mihrabiyenin üzerinde bulunan başka bir kitabede 1841'de Abdülmecid devrinde binanın onarım gördüğü yazılıdır. Portal nişi dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. Sağ ve solunda mukarnaslı birer mih-

rabiye vardır. Kare mekânın üzerini örten kubbe tromplarla oturtulmuştur. Yan duvarlarda bulunan çift pencereler kemerler içindedir. Bu pencereler, altta dikdörtgen, üstte yuvarlak kemerlidir. Mihrap nişi dikdörtgen bir çerçeve içindedir. Mimber, mermerdendir, yan duvarlarındaki üçgen sahanlar ve korkuluk levhaları iç içe geçmiş çokgenler şeklinde oyulmuştur. Abdülmecid devrinde yapılan onarımda caminin içinde birtakım değişiklikler yapılmış, arada özellikle süsleme bakımından uyumsuz çizgiler ve motiflerle caminin klasik güzelliğinden uzaklaşılmıştır. Avluda yer alan beşgen saçaklıklı ve on musluklu şadırvan, Abdülmecid devrinde yapılmıştır. *Medrese,* caminin doğusunda yer alır. Yüksek ve kalın duvarlı bir yapıdır. 1880'de duvarlar üzerine ahşap bir okul yapılmıştır. Bugün harap bir durumdadır. *Kütüphane,* camiyle medrese arasındadır. Kare planlı kubbeli bir yapıdır. Binaya ocak ve baca eklenerek sonraları aşhane olarak kullanılmıştır. *Hamam,* medresenin hemen yanındadır. İlk şekliyle kubbeli bir yapı olan hamamın üzeri bugün ahşap bir çatı ile örtülüdür. Kadınlar ve erkekler kısmı olmak üzere bir çifte hamam şeklindedir. Bugün sadcce taş ve tuğla duvarlardan bir kısmı kalmıştır. *Bedesten,* caminin batısındadır. Altı kubbeli, dikdörtgen planlı bir yapıdır. Kubbeler sekizgen kasnaklara oturur. Bedestenin dört tarafta birer kapısı vardır. Kapı kemerleri dıştan yuvarlak, içten sivri kemerlidir. Taş ve tuğla karışımından inşa edilmiş olan yapının uzun cephelerinde üçer, kısa cephelerinde ikişer pencere açılmıştır. Bedestenin kubbeleri birbirine geniş kemerlerle bağlı olan iki büyük fil ayağıyle taşınır. Kubbe geçişleri pandantiflerle sağlanmıştır. Son yıllarda onarılmış olan yapı, külliyenin camiyle birlikte sağlam olarak görülebilen bir kısmıdır.

Tekirdağ'daki öteki eserler şunlardır: *Eskicami,* bugün Tekirdağ'da en çok kullanılan camidir. Zahire nazırı Tekirdağlı Ahmed Ağa tarafından 1830'da yaptırıldı. Duvarları taş, çatısı ahşaptır. 1912 Depreminde yıkılan minaresi, yeniden yapıldı. Şadırvanı vardır. *Ortacami,* Cumhuriyet alanındadır; Kürkçü Sinan Ağa tarafından yaptırıldı. 1854'te yeniden inşa edildi. Bunu belirten kitabe iç kapının üzerindedir. Avluda üç köşeli sade bir şadırvanı vardır. *Canpaşa camii* veya *Gümrük camii,* Gümrük dairesinin yanındadır. İlk şeklini bir yangında kaybeden cami zahire nazırı Tekirdağlı Ahmed Ağa tarafından 1830'da yeniden yaptırıldı. 1912 Depreminde yıkıldı. *Yusufağa camii,* Muratlı caddesi üzerindedir. Minaresi ahşaptır. *Sohteoğlu camii,* Kız enstitüsü karşısındadır. Sohtezade Ahmed Efendi tarafından yaptırıldı. 1949'da onarım gördü. Kiremit örtülü tek minareli bir yapıdır. *Hasanefendi camii,* aynı adlı mahallededir. Taş minaresinin şerefeden yukarısı depremde yıkıldı. Caminin yanında Hasan Efendinin mezarı vardır.

— *Tekirdağ ili,* Trakya'nın orta-güney kesimini kaplar. Doğudan İstanbul, kuzeyden Kırklareli, batıdan Edirne, güneybatıdan Çanakkale illeriyle kuşatılır; güneyde de Marmara deniziyle sınırlanır; yüzelç. 6 218 km²; 296 898 nüf. (1970 sayımı ilk sonuçları).

● *Coğrafya.* İl toprakları, güneybatıda Marmara kıyısı üzerinde yükselen Ganos dağından (başlıca doruk 925 m; ilin en yüksek yeri), kuzeyde kısmen sınır çizgisi meydana getiren Ergene vâdisine (orta çığır) doğru alçalan, vâdilerle yarılmış dalgalı bir alan meydana getirir. Bu alanda bazı tepeler 300 m'ye kadar yükselir (Devehöyüğü 313 m). Marmara kıyısı gerisinde Barbaros - Mürefte arasında birden yükselen Ganos dağları, Tekirdağ doğusunda bir iki yerde 200 m'yi aşan tepelerle devam eder (Çorlu güneybatısında Karatepe, 221 m). İlin başlıca düzlüğüne Ergene vâdisi tabanında rastlanır. Gerek Ergene, gerek ona kavuşan büyük vâdilerin tabanında alüvyon dolgusu vardır; bunu, tepelik bir durumda neojen killi - kumlu - kireçli katmanları çevreler. Tekir dağı kesiminde eyosen flişi geniş yer kaplar. İl topraklarının kuzeydoğu köşesi (Saray ilçesi) Istıranca (Yıldız) dağlarının alçalmış bir kesimine rastlar (Bakacaktepe, 302 m). Bu kesimde Birinci zamanın billûrsal şistlerine ve onu çevreleyen eyosen kalkerlerine rastlanır.

Akdeniz iklimi, il topraklarının güneyinde Şarköy - Kumbağı arasında ince bir şerit üzerinde belirlenir. Bu şerit, kıyı boyunda, kuzeyden dağlarla oldukça korunmuş olduğundan kışlar çok soğuk olmaz. Buna karşılık, Tekirdağ - Ereğli - Silivri arasında kıyı, kuzey rüzgârlarına açık olduğu için, kışın soğuk baskınları görülür. İlin iç kesimlerinde karasal etmenler kuvvetlenir; yazlar sıcak, kışlar soğuk olur ve içerilere doğru yaz yağışları oranının artması, Akdeniz etkisinin azalarak karasal orta iklim etkisinin kuvvetlendiğini belirtir. Tekirdağ meteoroloji istasyonunun kayıtlarına göre, en soğuk ve en sıcak ayların ortalama sıcaklıkları 4°6 C ve 23°5 C, bugüne kadar kaydedilen en düşük ve en yüksek sıcaklıklar —13°5 C ve 37°6 C'tır. Ergene vâdisi kenarındaki Çorlu'da ortalama sıcaklıklar 2°8C ve 22°2C, en düşük ve en yüksek sıcaklıklar —16°9C ve 39°0C'tır. Sıcaklığın 0°C altına düştüğü günlerin ortalama sayısı Tekirdağ'da 36,6, Çorlu'da 53,2'dir. Yağışlar, Tekirdağ'da yıllık ortalama 576 mm, Çorlu'da 559 mm; öteki merkezlerde şöyledir: Malkara 771, Hayrabolu 622, Şarköy 541, Saray 519 mm. Tekirdağ'da yağışların mevsimlere dağılışı da şöyledir (yüzdeyle): kış 36,7; ilkbahar 22,9; yaz 11,2, 29,2. Yaz yağış oranı Çorlu'da yüzde 13,5'a yükselir. Yağışlı günler sayısı Tekirdağ'da ortalama 99,7; Çorlu'da 108,1; kar yağışlı günler sayısı Tekirdağ'da 5,2; Çorlu'da 9,2'dir. Tekirdağ ilinde tabiî bitki örtüsünde, ormanlar az yer tutar. Vâdi tabanlarındaki kavak ve söğüt dizileri dışında, gerçek orman sapa ve fazla engebeli yerlerde tutunabilmiştir: Istırancalar kesimiyle Tekir dağının sınırlı alanlarında olduğu gibi, Koru ormanları azdır. En çok, yaprak döken ağaç türlerinin meydana getirdiği baltalıklara rastlanır. Bunun dışında, eskiden ağaçlı step olduğu sanılan ve bugün büyük çoğunlukla tarla ve nadas toprağı görünüşünde olan çıplak alanlar yaygındır.

İl toprakları oldukça seyrek bir akarsu ağıyle kaplıdır. Başlıca akarsu, ilin kuzeydoğu köşesinden (Saray ilçesinde Istırancalardan) doğan, Çorlu suyunu, Anadere'yi ve güneyden de Hayrabolu suyunu alan Ergene çayıdır. Yazın bu çayın yatağındaki su çok azalır. Marmara denizine dökülen akarsular önemsizdir: Kınık deresi, Başulan deresi gibi. Bunlar yağmur mevsiminde kabaran sel yatakları durumundadır.

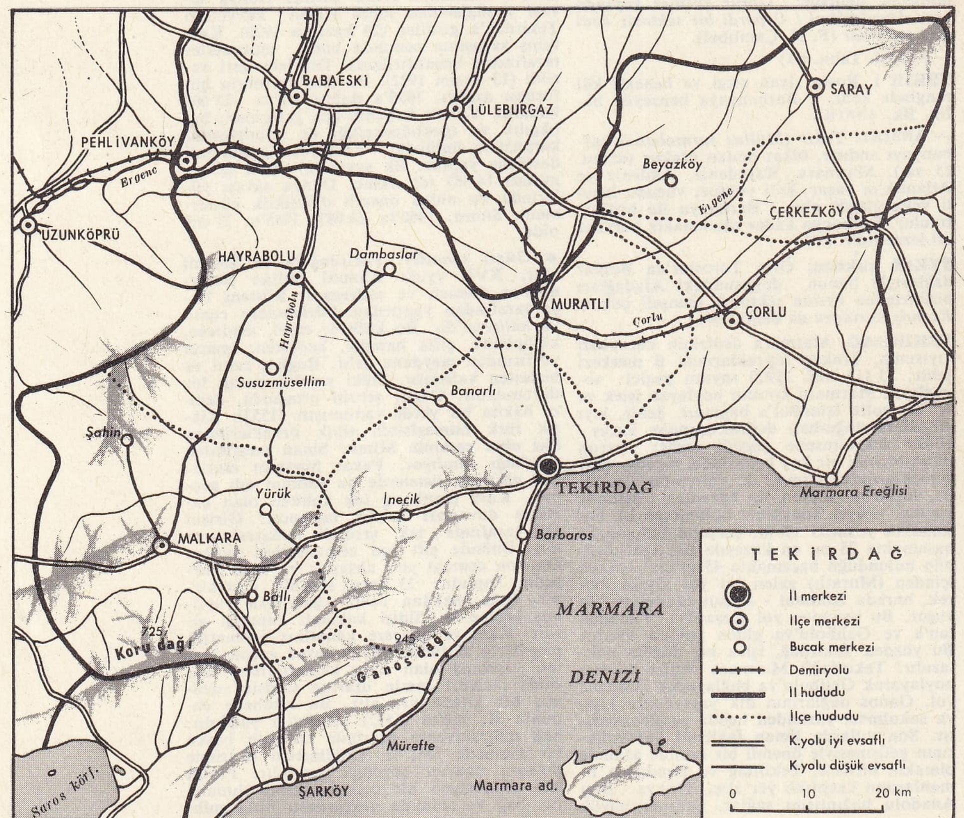

TEKİRDAĞ
il haritası

1965 Sayımının kesin sonuçlarına göre 286 698 olan il nüfusu 1970 sayımının geçici sonuçlarına göre 296 898 oldu. Buna göre km²'ye düşen ortalama nüfus sayısı 46'dan 47,7'ye yükseldi. Şehir yerleşmeleri dışında yaşayan kır nüfusu ortalama yoğunluğu, 1965'te 30,6; 1970'te (şehir nüfus oranının artması yüzünden biraz gerileyerek) 30'a düştü. Şehir nüfusu oranı 1965'te yüzde 33,7; 1970'te yüzde 37,5 oldu. İl toprakları içinde şehir merkezi sayısı 8'dir; bunlardan 4'ünün nüfusu 10 000'i aşar. 1965 Sayımında Çorlu'nun nüfusu (27 187), küçük bir farkla il merkezininkini (27 069) geçiyordu; 1970'te Tekirdağ, Çorlu'nun önüne geçti (30 254). Bu iki şehri Malkara (12 204) ve Haybarolu (10 804) izler. Öteki dört şehrin (hepsi ilçe merkezi) nüfusları 10 000'in altında kalır. Bunların dışında genellikle toplu köy yapısı gösteren 282 kır yerleşmesi vardı. Önceleri Edirne vilâyetinin bir sancağı olan Tekirdağ, Cumhuriyet devrinde vilâyet (il) oldu. İl toprakları 8 ilçeye ayrılır: Merkez, Çerkezköy, Çorlu, Hayrabolu, Malkara, Muratlı, Saray ve Şarköy. — *Tekirdağ merkez ilçesi,* 1 033 km²; 65 067 nüf.; Merkez, Baharlı, Barbaros ve İnecek bucakları; 58 köy. Tekirdak ili ekonomisi, zıraî temele dayanır. Topraklarının yararlanma bakımından bölünüşü, yaklaşık olarak şöyledir (yüzde ile): ekili-dikili topraklar 55, nadas 20, orman 8, çayır - otlak 7, ürün vermeyen topraklar 10; ekili toprakların kendi aralarında bölünüşü 1969'da şu durumdaydı: tahıl tarları 67, yağlı tohumlar 20, kuru sebzeler (yumru bitkiler, baklagiller) 6, sanayi bitkileri 7. Tahıl ekiminde birinci yeri buğday (130 000 - 190 000 t) alır. İkinci sırada yulaf (20 000 - 33 000 t), sonra arpa (10 000 - 20 000 t), kaplıca buğdayı (15 000 t), mısır (7 000 - 20 000 t), çavdar (5 000 - 6 000 t), pirinç (2 500 - 3 000 t), kuşyemi (1 500 - 2 100 t) gelir. Kuru sebzelerden başlıca soğan (10 000-23 000 t), patates (3 500 - 9 000 t) ekilir. Baklagiller üretimi az yer tutar (fasulye,

nohut, bakla). Yaş sebze bahçeleri 700 hektar kadardır; kavun ve karpuz üretimi yaygındır. Sanayi bitkileri içinde yağlı tohumlar ve bunların başında ayçiçeği gelir: ayçiçeği tarlaları 1969'da buğday tarlalarının üçte ikisini geçiyordu (104 000 hektar; 87 000 t). Keten ve kolza ekimi az önemlidir. Öteki sanayi bitkileri arasında şeker pancarı Ergene havzasında oldukça yaygındır (20 000 - 40 000 t). Tütün ekimi, deneme sınırlarını aşmaz (300 t). Dikili ziraat alanında en önemli yeri Tekirdağ - Şarköy kıyı şeridi üzerinde gelişen üzüm bağları tutar. 6 100 Hektarlık bağlardan 49 000 tona varan üzüm alınır; bu üzümler (yapıncak v.b.) özellikle şarapçılıkta kullanılır. Aynı kesimde 70 000 kadar zeytin ağacı bulunur ve 1 800 tona kadar ürün alınır. Öteki meyve türleri arasında erik ve kiraz başta gelir.

Tekirdağ ilinin evcil hayvanları arasında koyun başta gelir ve en çok kıvırcık soyu bulunur. Koyun sayısında yavaş bir gerileme görülür (1967'de 361 200, 1969'da 327 400). Kılkeçi (81 000) ve sığır çok değildir (75 000). Manda da bulunur (13 000). At sayısı azalmaktadır (10 000) ve eşekten (12 000) azdır. Kümes hayvanları arasında 450 000'e yakın tavuk (yumurta ürünü 28 milyon) yer alır. Arıcılığa önem verilir (24 000 kovan; 150-225 t bal). İpekböcekçiliğinin son kalıntıları vardır. Tekirdağ kıyıları balıkçılığa elverişlidir (Ereğli, Tekirdağ, Şarköy).

Tekirdağ, Malkara ve Hayrabolu ilçelerinde rastlanan linyit yataklarının bazılarından yararlanılır. Şarköy ilçesinin Mürefte kesiminde Birinci Dünya savaşı sırasında petrol araştırmaları yapıldı; Cumhuriyet devrinde de tabiî gaz araştırmasına girişilerek, derin sondajlar yapıldı; fakat henüz kesin sonuçlar alınmadı. Sanayi, kuruluş halindedir. Birinci Dünya savaşından önce şarap ve rakı gibi içki yapımı gelişmişti. Bugün şarap üretimi Şarköy ilçesinde (merkez, Mürefte, Uçmakdere) ve Tekirdağ Şarap fabrikasında yoğundur. Ayçiçeği üretiminin artması il içinde yağ fabrikaları kurulmasına yol açtı. Yem, balık, konserve sanayiinde bazı çalışmalara girişildi.

İlin en önemli yolu İstanbul'dan gelen, Marmara Ereğlisi önünden Tekirdağ'a ulaşan ve Malkara - Keşan üzerinden, İpsala önünden geçerek Yunanistan'a giden yoldur. Keşan'dan ayrılan bir yol, Gelibolu üzerinden Çanakkale'ye ve Ege bölgesine (İzmir) yönelir. Keşan'dan ayrılan öteki yol, Uzunköprü ve Edirne'ye gider. Tekirdağ - Muratlı yolu, kuzeyde İstanbul - Edirne yoluna (Londra asfaltı) bağlanır. Başka bir yol da Tekirdağ - Hayrabolu - Alpullu'dan geçerek Edirne yoluna birleşir. Denizyolu eski önemini kaybetmiş olmakla birlikte Tekirdağ iskelesi ağır yükler için kullanılır; Şarköy'e de vapur uğrar. (M)

TEKİR dağı, Trakya'nın güneyinde yükselen dağlık alana verilen ad. Bunun Kumbağı güneybatısından Şarköy kuzeyine kadar uzanan kuzeydoğu - güneybatı doğrultulu, dik yamaçlı yüksek kesimine *Ganos dağı* denilebilir (bugün Gaziköy denilen köyün adından). Ganos dağı birimi dışında, Tekir dağı bütünü, kuzeyde Tekirdağ şehri gerilerinden başlayarak Ganos dağı kuzeyinde geniş bir tepelik alan meydana getirir; batıda Koru dağıyle birleşir ve Evreşe ovası güneyinde Bolayır yakınlarına kadar izlenir. Tekir dağı, yüksek kesiminde meydana çıkan metamorfik şistler çevresinde çoğunlukla eyosen ve kısmen oligosen flişlerinden (kumlu, killi) oluşmuştur. Tekir dağının bitki örtüsü genellikle cılızdır. Bu dağ, güney eteklerinde yer alan Akdeniz bitki alanıyle Trakya içlerinin steplerini birbirinden ayırır. (M)

TEKİRDAĞLI HÜSEYİN (soyadı ALKAYA), türk güreşçisi (Kırcaali, Bulgaristan 1908). 1928'de Türkiye'ye geldi, Tekirdağ'a yerleşti. Kırkpınar güreşlerine katıldı (1929). Başpehlivan oldu (1932) ve 1942 yılına kadar sürekli olarak başpehlivan kaldı. Böylece altın kemeri ömrü boyunca takma hakkını kazandı. (M)

Tekirdağ müzesi, Tekirdağ'da Beden Terbiyesi Bölge müdürlüğüne ait Deniz kulübü binasında arkeolojik ve etnografik eserler sergileyen müze (8 mayıs 1967'de açıldı). Müzede sergilenen eserler arasında paleontolojik buluntular (M. Ö. 1 milyon yıl önce sine ait bitki ve hayvan fosilleri); tarihöncesi buluntuları (M. Ö. 4000 - 1200 yılları arasında yapılmış olan âletler v.b.); yunan, roma ve bizans buluntuları ve Osmanlı devrine ait taş ve etnografik eserler yer alır. (M)

Tekirköy. Arkeol. Mersin ili içersinde, Silifke'nin doğusunda, Tekirdağ köyünün (bugün Olukbaşı) 1 km batısında höyük. Tepenin kuzey yamacı bir kanalla kesilmiştir. Höyüğün üzerinde yapılan yüzey araştırmalarında, son Kalkotik ve İlk Tunç çağlarda, ilk Tunç III'e ait çanak çömlek ortaya çıkarıldı. (M)

TEKİŞ (Alâeddin Muhammed), Harizmşahlar devleti hükümdarı (öl. Nesâ 1200). Babası İl Arslan öldüğü zaman Cend'de bulunuyordu. Üvey annesi Terken Hatunun oğlu Sultanşah Mahmud'u tahta çıkarma isteğine rağmen ordunun da desteğiyle tahta çıktı (1173). Bu sırada Harizmşahlar, Karahıtaylara vergi ödüyordu. Bu durumdan kurtulmak isteyen Tekiş, Kıpçaklardan sağladığı kuvvetlerle 1182'de Karahıtayları yendi ve Buhara'yı ele geçirdi; «sultan» unvanını aldı. Horasan üstüne yürüdü; kardeşi Sultanşah'ı yendi ve bu bölgenin merkezi olan Nişapur'u ele geçirdi. Bu yenilgiden sonra Sultanşah da kardeşinin hâkimiyetini kabul etti (1186). Bundan sonra Sultan Alâeddin Tekiş Irakı Acem'e yöneldi. Rey'e kadar ilerledi ve Taberek kalesini alarak bölgeye hâkim oldu (1192). Sultanşah, tahtı ele geçirmek için harekete geçince Tekiş hemen Harizm'e döndü. Alâeddin Tekiş'in Harizm'e dönmesinden yararlanan Sultan Tuğrul harekete geçti; Tekiş tekrar Irakı Acem üstüne yürüdü; Sultan Tuğrul yenilgiye uğratıldı ve öldürüldü. 26 Haziran 1194'te Hemedan'a gelen Tekiş, Irak Selçukluları tahtına oturdu ve böylece Irak Selçuklu devleti sona erdi. Bu sırada abbasî halifesi Nasır Lidinillah, Irakı Acem'e bir ordu gönderdi. Tekiş de karşı saldırıya geçerek Rey'e kadar ilerledi ve Irakı Acem'i oğlu Yunus Hanın yönetimine vererek Harizm'e döndü. 1195'te Tekiş, Kıpçaklarla yaptığı savaşı kaybetti; fakat ertesi yıl Kıpçakları yendi. Bundan sonra Kıpçaklar büyük topluluklar halinde Harizmşahlar devletine bağlı şehirlere yerleşmeğe başladılar. Tekiş ordusu Kıpçaklarla uğraşırken abbasî halifesinin kuvvetleri Hemedan ve Isfahan bölgesini ele geçirdi. Tekiş, 1196'da da Irakı Acem üstüne iki sefer yapmak zorunda kaldı. Halife, Tekiş'e karşı koyamayacağını anlayarak onunla anlaştı. Tekiş batınîlere karşı çıktığı bir sefer sırasında öldü. (M)

TEKİT veya **TEKİD** i. (ar. *ekd*'den *te'kîd*). *Esk.* Sağlamlaştırma, kuvvetli bir hale getirme. || Üsteleme: *Ev sahibi: «Buyurun, buyurun!..» tekidiyle: —Penbe Hanım bizim ninemizdir; ruhumuzun ninesidir, dedi* (A. H. Müftüoğlu). *Mustafa Kemal'in natımın» bir hülâsası ve tekidi olmak bakımından...* (P. Safa). || Önceden yazılmış *bu sözleri «evvelü ahır vuku bulmuş beyan»* ve gerekli süre içinde cevaplandırılmamış bir yazıyı yineleme. || *Tekid etmek,* sağlamlaştırmak. Üstelemek, önceden yazılan bir yazıyı yinelemek. || *Tekid-i lafzî,* aynı sözü yineleme. || *Tekid-i manevî,* söylenişleri ayrı, anlamı ortak olan kelimelerden her biri, eşanlamlı. || *Tekid-i münasebet-i vedaiye,* dostluk ilişkilerini sağlamlaştırma.

— Dilbil. *Esk. Tekit sıfatı,* pekiştirme sıfatı. Bk. SIFAT.

◆ **Tekidat** çoğl. i. *Esk.* Sağlamlaştırmalar. || Yinelemeler.

◆ **Tekiden** zf. *Esk.* Sağlamlaştırarak, kuvvetle. || Üsteleyerek; yineleyerek: *Maahaza muhacirinin Gümilcine havalisine gönderilmesi için hükûmeti seniyeden muavenati naktiye talep edilmiş ve bu kere de tekiden istirhamatta bulunulmuştur* (Atatürk). [M]

TEKKAFİYELİ blş. sıf. Bütün mısraların kafiyesi aynı olan. (L)

TEKKARILILIK blş. i. Bk. TEKEŞLİLİK.

TEKKE i. (ar. *vekâ*'dan *tekye* > *tekke,* dayanma). Eskiden tarikattan olan kimselerin toplanarak âyin yaptıkları yer: *Osmanlı hükümdarları bir Mevlevî tekkesine geldikleri zaman, onların karşılanış tarzı, başka yerdekilerin aynı değildi* (N. Araz).

TEKİRDAĞ
bir görünüş

|| —*Argo.* Esrar içilen üzeri kapalı yer. || İşsiz güçsüz kimselerin buluşup sığındıkları yer.

— DEY. *Tekkeye kurban geldi,* «Tanrı'nın lûtfu ile ele fırsat geçti» anlamında kullanılır.

— Tasav. Bir tarikata bağlı kimselerin (şeyh ve dervişlerin) içinde yaşadıkları, günlük ibadet ve törenlerini yaptıkları yere verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tasav. *Tekke*'ler genellikle tarikat pirinin veya büyüklerinin türbelerinin yanına yapılırdı. Bunlar, harem ve selâmlık daireleri, kütüphanesi, derviş hücreleri, çile ve riyazet odaları, mutfağı, yemek odası, konuk odaları, türbesi ve mezarlığı bulunan kuruluşlardı. Tekkelerin ayrıca, kutsal gün ve gecelerle haftanın belirli günlerinde şeyh, dervişler ve tarikata bağlı olanların zikrettikleri, tören düzenledikleri, mihraplı, kafesli, maksureli özel yerleri (mevlevîlerde semahane, bazı tarikatlarda tevlithane) vardı. Türbedeki yatırların da içinde bulunduğu bu bölümde dervişliğe kabul edilen veya şeyh olan kimselerin kabul ve mertebede yükseliş törenleri yapılırdı. Tarikat kurucusunun (pir) türbesinin bulunduğu tekkeye *pir evi,* tarikat ulularının türbelerinin bulunduğu tekkelere *asitane,* asitanelerin küçüklerine *tekke* ve *dergâh,* tarikat mensuplarının yolculuk sırasında konakladıkları, ibadet ve âyin yaptıkları tekkelere de *zaviye* adı verilirdi. (Bk. ZAVİYE.) Tekkelerin masrafları, tekkeye vakfedilen gayrımenkullerden ve vakıf arazilerinden karşılanırdı. Tekkelerin bir şekli sayılabilecek zaviyelerin Osmanlı imparatorluğunun kuruluşunda önemli bir etkileri olduğu biliniyor. Bazı araştırıcılar, bu ilk tekke ve zaviyelere bağlı dervişlerin bir misyoner niteliğinde olduklarını, ordularla birlikte ve hattâ ordulardan önce fetihlere çıktıklarını ve kendileriyle birlikte ülkelerinin geleneklerini ve dinî kurallarını da getirdiklerini, batıya doğru yapılan türk akınlarına öncülük ettiklerini ileri sürerler. Kuruluş döneminden sonra imparatorluğun yerleşik bölgelerinde kurulan tekkelerin, daha çok türk kültürüne, folkloruna, musikisine katkıda bulunduğu görülür. Halk edebiyatının en güzel örneklerinden sayılan yüzlerce nefes, kalenderî, koşma, destan gibi manzum türkçe parçalar tekkelerde doğmuş veya tekkelerle bugüne kadar gelebilmiştir. Tekkelerde musikiye büyük bir yer verilmesi sonucu, birçok büyük musiki ustası da yetişmiştir. Bazı tekkelerde de spor çalışmalarına, büyük bir önem verilirdi. Okmeydanı'ndaki Okçular tekkesinde, Zeyrek'teki Pehlivanlar tekkesinde yılın belirli mevsimlerinde spor yarışmaları yapılırdı. Genellikle bir tecridhane veya hastahane yapısında olan, fakat tekke adıyle anılan Üsküdar'da Karacaahmet mezarlığının kenarında, Bağdat caddesi üzerinde bir miskinler tekkesinin de varlığı ve bu tekkede cüzamlı hastaların bulunduğu biliniyor. Sadece İstanbul'da 1882'de yapılan bir sayıma göre 260 tekke bulunması, imparatorluk devrinde tekkelere halkın verdiği önemi gösterir. Bu tekke-

TEKİRDAĞ
Macar ihtilâlcisi Rakozi'nin kaldığı ev

Foto. A. Kamacıoğlu; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

lerden 5'i mevlevîlerin, 51'i nakşîlerin, 44'ü kadirîlerin, 40'ı rifaîlerin, 32'si halvetîlerin, 21'i sünbülîlerin, 15'i sadîlerin, 14'ü şabanîlerin, 8'i bedevîlerin, 7'si cerrahîlerin, 4'ü gülşenîlerin, 4'ü bayramîlerin, 4'ü uşşakîlerin, 3'ü halidîlerin, 4'ü sinanîlerin, 2'si şazelîlerindi. Tekkelerde günlük ibadet ve zikirlerin dışında, belirli gecelerde toplu zikir ve ibadetler yapılırdı. Bu gecelere «ihya gecesi» adı verilirdi. Meşrutiyetten sonra yapılan bir sayıma göre İstanbul'daki 311 tekkeden 59'unda cuma, 21'inde cumartesi, 43'ünde pazar, 35'inde pazartesi 40'ında salı, 32'sinde çarşamba ve 81'inde perşembe günlerinde âyin yapılıyordu. Tekkeler kurucularının veya bağlı bulundukları tarikatın adına göre, bazen de âyin yaptıkları güne göre adlandırılırlardı (salı tekkesi, cuma tekkesi gibi). Cumhuriyet dönemine kadar İstanbul'da v.d. Anadolu şehirlerinde varlıklarını sürdüren tekkeler halkı uyuşturduğu, bâtıl inançların ocağı olduğu ileri sürülerek 30 kasım 1925 tarih ve 677 sayılı Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair kanunla kapatıldı. Tekkelerin kapatılmasından bir süre önce, bu kuruluşları ıslah için yapılan teşebbüsler sonucu *Meclisi Meşayih* ve *Medresetü'l Meşayih* gibi kuruluşlar ortaya çıktıysa da bunlar tekkelerin düzenli bir duruma getirilmesinde yararlı olamadı. (→Bibliyo.) [M]

TEKKE, Karadeniz bölgesinde (Orta Karadeniz bölümü, Amasya ili, Taşova ilçesi) bucak; 13 599 nüf. (1965); 19 köy: — *Bucak merkezi,* 952 nüf. (1965). Taşova'nın 16 km güneybatısında; yüksl. 400 m. (M)

TEKKEKÖY, Karadeniz bölgesinde (Orta Karadeniz bölümü, Samsun ili, merkez bucağı) kent; 4 455 nüf. (1965). Samsun - Çarşamba yolu üzerinde. Belediye. (M)

TEKKİRAZ, Karadeniz bölgesinde (Orta Karadeniz bölümü, Ordu ili, Ünye ilçesi) bucak; 16 858 nüf. (1965); 20 köy. — *Bucak merkezi,* 925 nüf. (1965). İlçe merkezinin 21 km güneyinde, Ünye'yi Niksar'a bağlayan yol üzerinde; yüksl. 470 m. (M)

TEKKONAKLI bls. sıf. Bütün gelişme devrelerini aynı konakta tamamlayan asalaklara (bazı pasmantarları) denir. (L)

TEKKÖKLÜLÜK bls. i. Antropol. *Tekköklülük teorisi,* değişik insan ırklarının ortak bir kökten geldiğini öne süren teori. *Eşanl.* MONOGENİZM.

— ANSİKL. *Tekköklülük* taraftarları, yani bütün insanların bir tek kökten geldiğini, aradaki farkların sonradan ikincil sebeplerle ortaya çıktığını öne sürenlerle *çokköklülük* taraftarları, yani ırklar arasındaki farkların çok önemli olduğunu, bu farkların ancak değişik kökten gelmekle açıklanabileceğini öne sürenler arasında uzun tartışmalar oldu.

Zamanımızda çokköklülüğü savunanların başında alman bilgini Klaatsch ve Arlat, italyan bilgini Sergi ve Sera gelir. Birbirlerinden hayli farklı olmakla beraber bunların tezi karşılaştırmalı anatomiden çıkarılan kanıtlara dayanır ve büyük insan ırklarının her birinin ayrı bir maymunumsu kökten geldiğini savunur. Yakın zamanda yapılan araştırmalar söz konusu anatomik kanıtların aldatıcı görüntüler olduğunu ortaya çıkardı. Şimdi tekköklülüğün kabule şayan yegâne tez olduğu eğilimi kuvvetlenmektedir. Buna göre bütün insanlar tek kökten gelmektedir ve diğer primatlarla da ortak bir menşei vardır; insan soyu, ikincil farklılaşmalar sonucunda şimdi mevcut olan çeşitli ırkları doğurmuştur. Diğer bir deyişle sadece bir monofletik, insan dalı vardır. (L)

TEKKURULUŞLU bls. sıf. Mat. Bk. MONOGEN.

TEKKUTUPLU bls. sıf. Magnetik. *Tekkutuplu tanecik,* yalnız tek kutbu (kuzey veya güney) olduğu kabul edilen magnetik tanecik. (1931'de Dirac'ın hipotezini ve teorisini ortaya attığı tekkutuplu tanecik, elektrik alanında elektronun oynadığı rolün aynısını magnetik alanda oynar.) [L]

TEKLEMEK geçl. f. (*tek*'ten *tek-le-mek*). Sık olan fideleri seyrekleştirmek. || Geçz. f. [Otomobil motoru için] Herhangi bir arızadan dolayı anormal çalışmak. || *Argo.* Kekelemek. (M)

TEKLİF i. (ar. *külfet*'ten *teklîf*). İncelenmek veya kabul edilmek üzere bir şey sunma, önerme: *Ondan sonra, misafir kaldığımız evde Şuşakalelilerin, kendileriyle beraber bu kalede kalmam için yaptıkları teklifi nezaketle reddettim* (Ş. S. Aydemir). *İster istemez, Sultanın huzuruna geldiler ve ahalinin teklifini arzettiler* (Ziya Gökalp). || Uzlaşma, anlaşma isteğiyle ileri sürme: *İsmail'in bir evlenme teklifi Emine'ye yetmiştir. Ondan daha iyisini mi bulacaktı?* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Nevzat Hanım bu işin yürümiyeceğini anlayıp da boşanma teklifinde bulununca, «imkân mı var, sonra etraf, arkadaşların ne der?»* (A. H. Tanpınar). || İncelenmek üzere ileri sürülen şey, öneri: *Yunanlılar, bu suretle, taarruza hazırlanırken, Ali Rıza Paşa Kabinesi, diğer bir teklif karşısında kalıyor* (Atatürk). || Samimî olmayan, resmî davranış: *Yok canım efendim, teklif mi var?* (R. N. Güntekin). || *Esk.* Birinden eziyetli bir iş isteme. || *Teklif etmek,* ileri sürmek, önermek: *Derhal boşanmasını teklif ediyorlardı, fakat boşasa da, boşamasa da, Emine bir daha dükkâra dönmiyecekti* (H. E. Adıvar). *Ülfet'e son bir raks teklif etmek Pakize'nin de boynunun borcu idi!* (Ahmed Rasim).

— *Esk. Teklif-i ham,* kabul edilemeyecek derecede ağır ve uygunsuz teklif. || *Teklif-i mâlâ-yutak,* yapılması mümkün olmayan ağır teklif. || *Teklif ü tekellüf* (veya *teklif, tekellüf*), resmî, soğuk ve çekingen olma hali: *Hani teklif, tekellüfü bırakacaktın* (R. N. Güntekin).

— Denizc. *Teklif bayrağı,* düşmanla müzakere için yollanan bir filika veya gemiye çekilen beyaz bayrak.

— Huk. Bk. İCAP.

— Huk. *Esk.* Vergi.

— Teşk. *Teklif kutusu,* bir iş kurumunda, çalışanların tekliflerini toplamak amacıyle konmuş mektup kutusu.

◆ **Teklifat** çoğl. i. *Esk.* Teklifler, öneriler, önermeler: *Sadrazam Paşa hazretleri, teklifatımıza cevap vermiyor ve hiç bir vakit vermemiş olduğunu göreceksiniz* (Atatürk). *Lâkin Abdullah İbni Zübeyr, ona rahat vermeyip teklifat ve tazyikatında evvelkinden ziyade ısrar gösterdi* (Cevdet Paşa). [M]

TEKLİFLİ sıf. (*teklif*'ten *teklif-li*). İçli dışlı olunmayan: *—Galiba teklifli bir yere misafir gideceksiniz* (R. N. Güntekin). [M]

TEKLİFNAME bls. i. (ar. *teklîf* ve fars. *nâme*'den *teklif-nâme*). Huk. Bir sigorta yaptırmak isteyen kimseye, sigortacı tarafından sunulan basılmış belge.

— ANSİKL. Huk. *Teklifname,* sigorta yaptırmak isteyenlerin, sigorta şirketine bir icap*ta bulunabilmelerini sağlar. Teklifnamenin şirket tarafından verilmesi, herhangi bir hukukî sonuç doğurmaz. Çünkü ortada henüz bir taahhüt, bir borç altına girme yoktur. Sigorta yaptırmak isteyenin teklifnameyi doldurarak şirkete vermesi bir icap meydana getirir ve şirketin kabulüyle, sigorta sözleşmesi gerçekleşir. (M)

TEKLİFSİZ sıf. (*teklif*'ten *teklif-siz*). Teklifli olmayan, içli dışlı olunan: *Ev halkından bir kısmı ile, samimî ve teklifsiz misafirler yukarı kata çıkan merdivene dizilip aşağıyı seyrediyorlardı* (Sabahattin Ali).

◆ **Teklifsizce** zf. Arada teklif olmaksızın, samimî olarak: *Kır saçlı, genç yüzlü bir kadın teklifsizce kapıyı itti, içeri girdi* (H. E. Adıvar).

◆ **Teklifsizlik** i. Teklifsiz olma hali, teklifsizce davranış: *Nihal, Behlûl'ün bu teklifsizliklerine o kadar alışık idi ki, başıyle ceketinin sol cebini gösterdi* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

TEKLİK i. (*tek*'ten *tek-lik*). Tek olma hali. || *Argo.* Bir lira.

— Mat. *Teklik teoremi,* bir problemin bir tek çözümü bulunduğunu ifade eden teorem: *Bazı şartlarda bir diferansiyel denklemin integralinin tekliği.* (LM)

TEKLİL i. (ar. *iklîl*'den *teklîl*). *Esk.* Taç giydirme, taçlandırma. (M)

TEKLİS i. (ar. *kils*'ten *teklîs*). *Esk.* Kireçleştirme, kireç haline getirme. (M)

TEKMAN, Doğu Anadolu bölgesinde (Erzurum - Kars bölümü, Erzurum ili) ilçe merkezi; 1 054 nüf. (1970). Erzurum'un 51 km güneydoğusunda, Palandöken dağlarının güney kesiminde kurulmuştur; yüksl. 2 000 m. Tekman'ı il merkezine bağlayan bozuk yol, Palandöken dağlarını aşar. 1946'dan beri ilçe merkezi olan Tekman, Erzurum ilindeki ilçe merkezleri arasında en az nüfuslu olandır. — *Tekman ilçesi,* 2 197 km²; 26 671 nüf. (1970); Merkez ve Gökoğlan bucakları; 70 köy. Hayvancılık. (M)

TEKME i. (*tepmek* veya *depmek*'ten *tepme* veya *dep-me* > *tekme*). Ayakla vuruş: *Ve Zeynep kadın, bir süre tekmeler, yumruklar altında bunalıp kalıyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Nihayet sıra bana geldi. Ağzımı kendiliğimden açmış ve tekmeye hazırlanmıştım* (R. H. Karay). || *Esk.* Hayvanın art ayağıyle vurması, çifte. || *Tekme atmak,* ayakla bir şeye sertçe vurmak: *Bir ayağıyle kanburun bacaklarına doğru bir tekme atınca Amca Bey haydi teker meker döğüşçülerin üzerine yığılıverdi* (H. R. Gürpınar). || *Tekme yemek,* tekme ile vurulmak. (M)

TEKMELEMEK geçl. f. (*tekme*'den *tekmele-mek*). Tekme vurmak: *Keder ve kinin sinirlerine verdiği olağanüstü bir kuvvetle gerilip tekmeliyordu* (H. R. Gürpınar). || *Esk.* [Hayvan için] Çifte atmak.

◆ **Tekmelenmek** edilg. f. Tekmelemek eylemine konu olmak. (M)

TEKMESSA. Yun. mit. Frigyalı kadın kahraman; Aias'ın eline düştü ve onun kölesi oldu. Aias'tan Eurysakes'i doğurdu. Tekmessa, Sophokles'in *Aias* adlı eserinin başlıca kişilerindendir. (L)

TEKMİL i. (ar. *kemâl*'den *tekmîl*). *Esk.* Bitirme, tamamlama. || Sıf. Bütün, eksiksiz: *Tekmil yolcular o tarafa üşüştü* (F.R. Atay). *Boğaz'ın bütün yerlerini ve dışlarından olarak da tekmil yalılarını ayrı ayrı bilirdim* (A.Ş. Hisar). *Şehrin tekmil ışıkları yanmıştı* (Orhan Kemal). || *Tekmil etmek,* bitirmek, tamamlamak. || *Tekmil olmak,* bitmiş olmak, sona ermek. || *—Esk. Tekmil-i enfas etmek,* ölmek. || *Tekmil-i selâsin,* (Ay görülmediği zaman) Arabî ayını otuz güne tamamlayarak gün belirlemek.

— Ask. *Tekmil haberi,* astın üste sözlü olarak verdiği rapor: *Bu tekmil haberi üzerine Yüzbaşı Şevket, müfrezeye yaklaştı* (S. Kocagöz). *Teşm. yol.* Bir işin tamamlandığını bildiren haber. || *Tekmil vermek,* [ast için] üste tamamlanan bir iş veya bir mesele hakkında bilgi vermek: *Her sabah Emin Efendi'ye tekmil verirken, sayıyor dökü-yor ...* (N. Araz). [M]

TEKMİLE i. (ar. *kemâl*'den *tekmile*). *Esk.* Tamamlama. || Ek. (M)

TEKMİLLEMEK geçl. f. (*tekmil*'den *tekmil-le-mek*). [Bir şeyi] Tamamlayarak bitirmek, bütünlemek. || *Argo.* Öldürmek. (M)

TEKNE i. (esk. türk. k.). Çeşitli işlerde kullanılmak amacıyle taş veya tahtadan yapılmış uzun ve geniş kap: *Kapıdan içeri girdi, ekmek teknesinin önüne vardı ve hayretle gördü ki, tekne ağzına kadar sıcacık yufkalarla dolu!* (N. Araz). || Ut, tambur gibi müzik âletlerinin ses tonunu yükselten oyuk ve şişkin parçası.

— ÇEŞ. DEY. *Tekne kazıntısı,* yaşlı kimselerin son doğan çocuğu için şaka yollu söylenir. || *Sandıktaki sırtında, teknedeki karnında,* günlük gelirini aynı gün harcayan, birikim yapmayan.

— Denizc. Geminin, su yüzeyine oturan kaburga, omurga ve kaplamadan oluşan temel kısmı (Bk. ANSİKL.) || Deniz taşıtı. || Donatım ve direk dışında geminin gövdesi, iskeleti. || *Tekne sigortası,* deniz nakliyat sigortasında, yüzerliğini ve denize elverişliliğini koruduğu sürece bir geminin makinesi ve tüm techizatıyle birlikte yapılan sigortası. || *Tekne yardımcıları,* gemide ana makine ile doğrudan doğruya ilişkisi olmayan mekanik âletlerin tümü. (Irgat, yük vinçleri, sintine tulumbaları, elektrik tesisatı v.b.). || *Balıkçı teknesi.* Bk. ANSİKL.

— Jeol. Bk. SINKLİNAL.

— Mad. oc. *Pistonlu tekne,* kömür veya cevheri, mekanik veya hava basınçlı bir pistonun suya verdiği hareketle yıkayan cihaz. (YIKAMA TEKNESİ de denir.)

— Matbaac. Dizilmiş harflerin konulduğu kap.

— Mim. *Tavan teknesi,* çevresi silmelerle süslenmiş, ortasında kabartma bir motif bulunan, tavan ve kubbelerin süslenmesinde kullanılan süslü bölme. Bk. ANSİKL.

— Seram. Çömlek çamurlarının hammaddesini karıştırmak için kullanılan kap. || Seramik hamurunun nemini almak için kullanılan, bir çeşit alçı sandık.

— ANSİKL. Denizc. *Gemi teknesi,* kaburgaları (posta), döşek postalarını, kemerleri, boylam kuşakları, borda levhalarını, güverteleri v.b. kapsar. Geminin en ağır kısmı olduğundan, çok dayanıklı çelik, hafif alasımlar, elektrik kaynağı v.b. kullanılarak hafifletilmeğe çalışılmaktadır. Tekne ağırlığı, gemilere göre, geminin yüklü ağırlığının yüzde 25'i ile 40'ı arasında değişir.

● *Balıkçı tekneleri.* Türkiye sularında çalışan balıkçı tekneleri özellikleri itibariyle başlıca üç tipe ayrılmaktadır: a) *taka* tipi; b) *çektirme* tipi; c) *alamertro* tipi. Taka tipinde, ahşap konstrüksiyonlu aşırı güverte şiyer hattıyle baş taraf kesitleri fazla voltalıdır; kıçı aynalık ile biter. Çektirme tipi tekneler, daha çok yük nakliyatında kullanılır. Ahşap konstrüksiyonlu, hafif dolgun başlı, narin kıçlı su hatlarıyle taka kadar olmasa da kuvvetli bir güverte şiyer eğrisiyle dikkati çeker. Alamertro tipi, kısmen modernleştirilmiş taka tipidir.

— Mim. *Tavan tekneleri,* tavan kirişlerinin kesişme boşluklarından faydalanılarak yapılır. Resim ve kabartma, tavan teknelerinin süslenmesinde her zaman birlikte kullanılmıştır. Bu alanda kullanılan kabartmalar çok değişiktir. En çok kullanılanlar tepe tomurcuğuyle gülbezektir.

◆ Sıf. Tekneye benzeyen.

— Kıyf. *Esk. Tekne sarık,* bir sarık çeşidi. (Tepesi tekneye benzerdi.)

— Mim. *Esk. Tekne tavan,* kavis biçimindeki tavan. Kapı üstündeki veya duvarların iç kısımlarındaki kemer. (ML)

TEKNE burnu, Ege denizinde, Çeşme yarımadasının batı ucunda ve Sakız boğazının güney ağzında kara çıkıntısı. (M)

TEKNETRON i. (tes. edil. ad). Elektron. Transistor*'dan çok elektron lambasına benzeyen yeri iletkenli düzenek.

— ANSİKL. *Teknetron,* uçları katot ve anot görevi yapan yarı iletken bir küçük çubuktan meydana gelir; çubuğun çok ince olan orta kısmına bir elektrot sarılmıştır. Bu elektrot, bir elektron lambasındaki kumanda ızgarasının yaptığı görevi yapar. Katottan anoda geçen akım, elektrot ile katot arasına uygulanan gerilime göre değişir. Teknetron 1957'de, Telekomünikasyon İncelemeleri Millî merkezinde yapılan araştırmalar sonunda fransız mühendisi Stanislas Teszner tarafından bulundu ve adı, bulucusunun ilk iki harfi ile söz konusu inceleme merkezinin başharflerinden (C.N.E.T.) meydana getirildi. (L)

TEKNETYUM i. (lat. *technetium,* sunî > fr. *technétium*'dan). Kim. Atom numarası 43 olan kimyasal elemente verilen ad (sembolü: Tc).

— ANSİKL. Bu maden, 1937'de molibdenin nötronlar veya dötonlarla bombardımanından elde edildi. Uranyum'un fisyon ürünleri arasından element halinde ayrıştırıldı. Hiç bir tabiî izotopu bilinmemektedir. Bk. MAZURYUM. (L)

TEKNİK i. (yun. *tekhne,* sanat'tan *tekhnikos* > fr. *technique*). Bir sanat, bir bilim, bir meslek dalında kullanılan metotların tümü: *Resim tekniği.* || Davranış tarzı; metot; yol, araç: *Bir işin tekniğini bilmek.* || *Teklz.* Teknik üniversite: *Teknikten mezun olmak.*

◆ Sıf. Bir sanata, bir bilime, bir mesleğe has olan: *Teknik terimler.* || Tekniği güçlü (sporcu): *Çok teknik bir boksör.* || Özellikle sanayi alanında uygulamacı meslek adamı yetiştiren bir öğretim dalı için kullanılır: *Teknik okullar.* || Bu öğretim dalından yetişmiş olan: *Teknik eleman. Teknik adam.*

— Huk. *Teknik idare,* geminin teknik hizmetlerinin görülmesi. (Gemide yüklü olan mallara teknik idaredeki hata sonucu bir zarar gelmesi halinde, taşıyan sadece kendi kusurunun buna sebep olmasından sorumludur.) || *Teknik ihtiyatlar,* sigorta ortaklıları tarafından ayrılan özel bir tipteki yedek akçe. Bk. YEDEK *akçe.*

— Ask. *Teknik hizmet,* silâhlı kuvvetlerde taktik ve idarî hizmetler dışında kalan kimya, istihkâm, sıhhiye, ordu donatım, levazım, muhabere ve ulaştırma gibi teknik çalışmaları kapsayan hizmetlerin tümüne verilen ad. (Bu hizmetler bütün kumanda kademelerinde bulunmayabilir; daha çok büyük birlikler ve yüksek kumanda kademelerindeki teknik kadrolarla yürütülen bu teknik hizmetler dışındaki maliye, din işleri, denetleme dairesi, askerî adalet, askerî inzibat, özel hizmetler, ordu temsil hizmeti gibi benzer hizmetler ise *idarî hizmetler* olarak adlandırılır.) || *Teknik istihbarat,* yabancı silâhlı kuvvetler tarafından kullanılan savaş malzemesinin tip ve çalışma esasları, malzeme adları, fiziksel özellikleri ve niteliklerini öğrenmek için yapılan istihbarat. (M)

TEKNİKÇİ i. (*teknik*'ten *teknik-çi*). Tekniker. *Yeni.* Uygulaman. (M)

TEKNİKER i. (alm. *Techniker*). Bir işin bilimsel yönünden çok, uygulama yönü ile uğraşan kimse, uygulaman.

— Bayınd. Çalışmaları idare eden ve işletme personelini kontrol eden görevli. (M)

TEKNİKOKUL blş. i. Teknik alanlarda öğrenci yetiştiren okul. (M)

gemi teknesi

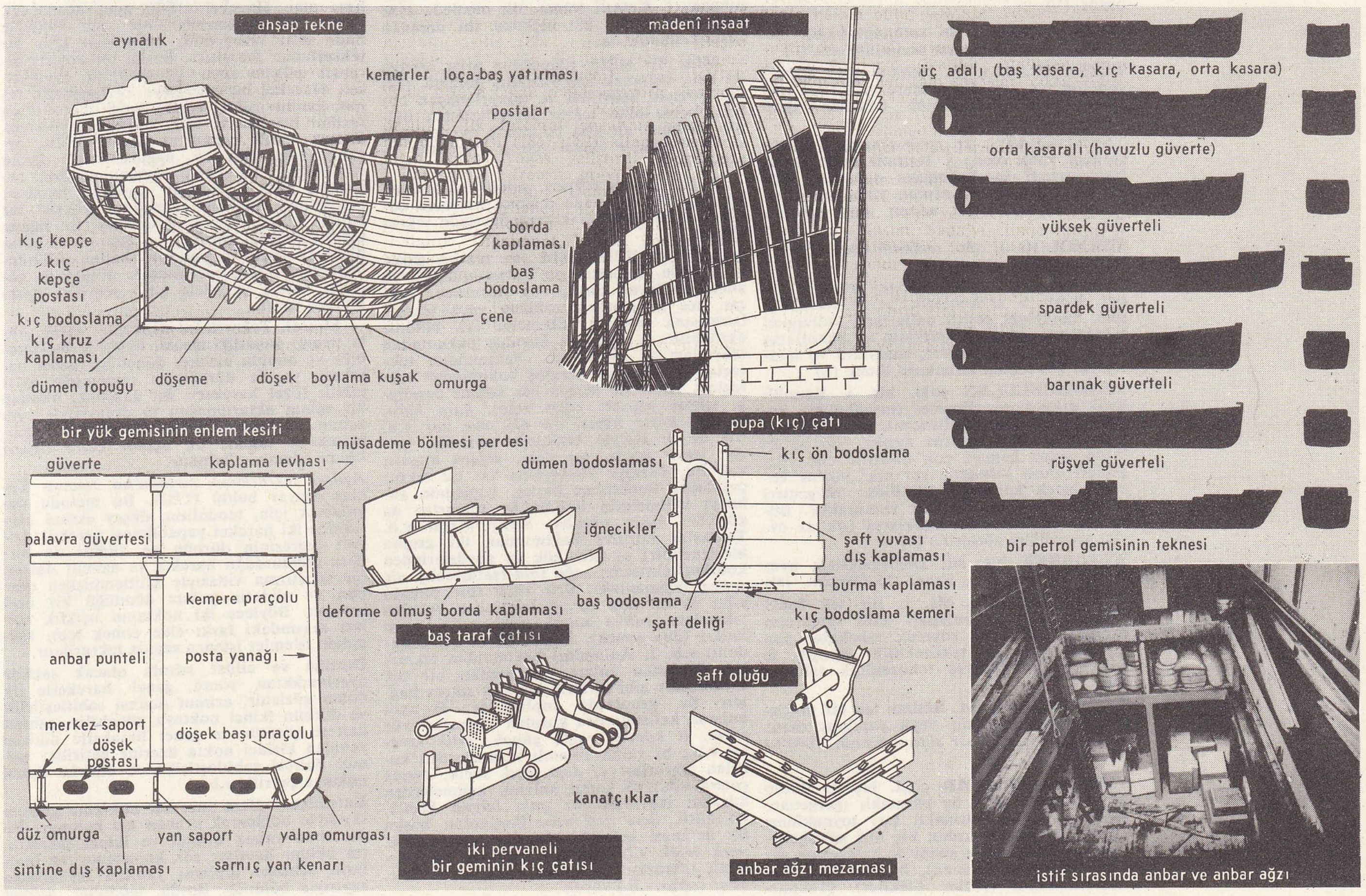

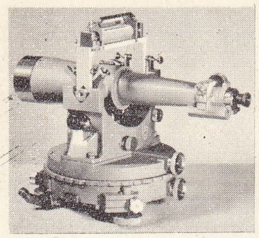

tekrarlama âleti (metrol.)

TEKNİKÖĞRETİM blş. i. Öğrencileri teknik alanda yetiştirme amacını güden öğretim.

— Eğ. Bk. MESLEKÎ *ve teknik öğretim.* ÖĞRETİM. SANAT. (M)

Teknik üniversite (İSTANBUL—*si*), İstanbul'da yüksek seviyede teknik öğretim yapmak ve eleman yetiştirmek amacıyle kurulan, muhtariyeti ve tüzel kişiliği olan yüksek bilim, araştırma ve öğretim kurumu (kuruluşu 1946). Daha önce Yüksek Mühendis mektebi olarak faaliyet gösteren kuruluş, 10 şubat 1944 tarih ve 4619 sayılı Üniversiteler kanunuyle «İstanbul Teknik üniversitesi» haline getirildi. 1946'da 4936 Sayılı kanunla da tüzel kişilik kazandı. Kuruluşunda, üniversitenin dört fakültesi (İnşaat, Mimarlık, Makine, Elektrik) vardı. Sonra Maden fakültesi (1953), Kimya fakültesi (1963), Gemi İnşaat fakültesi (1971) ve Temel Bilimler fakültesi (1971) kuruldu. 1954'te mühendis ve mimar yetiştirmek üzere Teknik üniversiteye bağlı olarak kurulan Teknik okul, 1971'de Mühendislik ve Mimarlık fakültesi durumuna getirildi. Teknik üniversitenin kuruluş yıllarında altı yıl olan eğitim süresi 1948'de beş yıla indirildi. 1969-1970 öğretim yılında ikili sisteme geçildi. Teknik üniversite Rektörlük, Senato, Üniversite Yönetim kurulu ve Merkez teşkilâtı adını taşıyan Genel sekreterlikten meydana gelir. Üniversiteye bağlı her fakültede ayrıca genel kurul, profesörler kurulu, yönetim kurulu, dekanlık ve sekreterlik vardır. (M)

TEKNİSYEN i. (fr. *technicien*). Bir bilimin tekniğini bilen ve uygulayan kimse: *Geçen yıl bir çocuğu olan ve ayda dört yüz elli lira kazanan bir teknisyen bir yıldan beri evine et almadığını, arasıra ucuz balık götürdüğünü söylüyordu.* (F.R. Atay). [M]

TEKNO—, yun. *tekhne,* sanat, teknik'ten alınan ve bazı kelimelerin yapısına giren unsur. (L)

TEKNOGRAFİ i. (fr. *technographie*). Sanatların ve metotlarının tanımlanması. (L)

TEKNOKRASİ i. (fr. *technocratie*). Devlet yönetiminde son sözün idare ve iktisat teknisyenlerine bırakılmasına dayanan siyasî sistem. (L)

TEKNOKRAT i. (fr. *technocrate*). Teknokrasiden yana olan. || İktisadî mekanizmaların nazarî incelenmesine dayanan, ama insanî etkenleri her zaman yeterince hesaba katmayan devlet adamı veya memur. (L)

TEKNOLOG i. (fr. *technologue*). Teknolojiyle uğraşan kimse. (L)

TEKNOLOJİ i. (yun. *tekhne,* sanat ve *logos,* bilgi > *tekhnologia* > fr. *technologie*). Sanayinin çeşitli dallarında kullanılan takımların, işleme usullerinin ve metotların incelenmesi. || Bilimlere, sanatlara ve mesleklere has teknik terimlerin tümü. (L)

TEKOMUZLULAR çoğl. blş. i. Kemikli balık takımı; esociformes (turnabalığı), cyprinodontiformes (dişlisazan), scopeliformes (scopelia) alttakımlarına ayrılır. (Bu balıklarda omuz kemeri çok basittir; döş yüzgeçleri karın kısmında yer alır; yüzme kesesi yemek borusuyle ilintilidir; yüzgeçleri meydana getiren kılçıklar yumuşaktır. Bütün bu özellikler bu balıkların çok az evrim geçirdiğini gösterir.) [L]

TEKÖRNEK blş. sıf. Değişmeksizin aynı tarzda sürüp giden. *Eşanl.* YEKNESAK. (M)

TEKÖZEKLİLİK blş. i. Bir tek özeği (merkez silindir) bulunan bitki saplarının özelliği. (Odun ve soymuk tabakalar sıra ile yan yana ise teközeklilik almaşık, iç içe aynı merkezliyse teközeklilik tabakalıdır.) [L]

TEKPARÇA blş. sıf. Bütünü tek bir parçadan meydana gelmiş veya yapılmış olan: *Tekparça bir mermer sütun. Eşanl.* YEKPARE. (M)

TEKPARMAKLILAR çoğl. blş. i. Bütün beş parmaklı (fil), üç parmaklı (gergedan, tapir) veya bir parmaklı (at) toynaklıları kapsayan hayvan grubu; hiç biri gevişgetirmeyen bu hayvanlar şimdi üç kategoriye ayrılır: damanlar (daman), hortumlular (fil), tekparmaklılar (bütün ötekiler). [Tekparmaklılar genellikle ağır ve güçlü hayvanlardır; bunlarda parmaklar tek sayılıdır; çoğunda ortadaki (üçüncü) parmak gelişmiştir; mide basit, diş düzeni tamdır; halen yaşayan veya fosil olan tapirgiller, gergedangiller, atgiller bu gruba girer.] (L)

TEKRAR i. (ar. *kerr*'den *tekrār*). Bir konuşma veya yazıda aynı düşünceyi, kelimeyi birçok defa kullanma: *Aşırı tekrar yazının güzelliğini bozar.* || Aynı olayın, işin, eylemin yeniden meydana gelişi: *Çünkü tekrarı hergün için mümkün, kolay* (Ahmed Rasim). || Zf. Yeniden, yine, bir daha: *Geceyi hatırlamıyorum bile, dedim ve tekrar kaçtım* (R.N. Güntekin). || *Tekrar etmek,* yinelemek, yeniden söylemek veya yapmak: *Evvelâ benimle boğuşmayacaksın, sonra, onu çok sevdiğini bana, yalnız bana bir kere daha tekrar edeceksin* (R.N. Güntekin). *Herkesin bildiği bir şeyi tekrar etmekte mânâ yoktu* (S. F. Abasıyanık).

— *Esk. Tekrar ale-t-tekrar,* defalarca. || *Be-tekrar,* bir daha, yine.

— Bahç. *Tekrar aşılamak,* bir ağacı ikinci defa aşılamak.

— Denizc. *Tekrar flaması,* işaret bayraklarıyle haberleşmede, bir harfin tekrarı gerektiğinde, bu harfin yerine çekilen flama. (Her harf için yalnız bir flama vardır. Bir takım içinde birinci, ikinci, üçüncü tekrar flamaları bulunur. Böylece başa çekilen bir harf, dörtlü grup içinde 3 defa tekrar edilebilir.) Bk. FLAMA.

— Dilbil. Anlamı güçlendirmek için, aynı kelimenin tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan veya sesleri birbirini andıran kelimelerin yan yana kullanılması. (*İkileme, kelime koşması* da denir.) Bk. ANSİKL.

— Ed. *Esk. Tekrarı lafzî,* bir ibarede, bir metinde görülen söz tekrarı. || *Tekrarı manevî,* eşanlamlı kelimelerin birarada kullanılması. || *Kesreti tekrar,* bir cümlede aynı kelimenin yersiz bir biçimde iki defadan fazla kullanılması.

— Müz. Bir müzik parçasının arka arkaya iki defa işlenmek için yazılmış bölümü. (İki çift çizgiyle belirtilen ve tekrarlanacak bölümü içine alan tekrar işaretlerinden ilkinin arkasına alt alta iki nokta eklenir, oysa bu noktalar ikinci tekrar işaretinin önündedir.)

— Tekst. *Desen tekrarı,* armür kartonlarının, çalışma sırasında makine üzerinde dönerek örgü desenini kumaş üzerinde tekrar etmesi.

— ANSİKL. Dilbil. Türkçede *tekrar,* şiirde ve nesirde, anlatıma güç katan, güzellik ve ahenk sağlayan önemli bir unsurdur. Tekrar, ses ve söz benzerliğine veya tekrarlanmasına dayanır. Tekrarlar iki, bölüme ayrılabilir: 1. yapı ve kuruluş bakımından tekrarlar; 2. anlamları bakımından tekrarlar. 1. Yapı ve kuruluş bakımından tekrarlar: Türkçede hemen her kelime çeşidiyle tekrar yapılır: *yığın yığın, kara kara, şu bu, hayır hayır, oh oh, vur vur* v.d. Bir de *m* sesiyle başlayan tekrarlar vardır: *kutu mutu, taş maş, sigara migara* v.d. Bu, Türkiye Türkçesine has bir tekrar çeşididir. Bunlardan başka, yapısında yabancı kelimelerin bulunduğu tekrarlar da görülür: *hısım akraba, haraç mezat* v.d. Tekrarlar kuruluş bakımından iki grupta incelenebilir: a) isim kök ve gövdelerinden kurulan tekrarlar; *sağa sola* (sataşmak), *ele avuca* (sığmamak), *özü sözü* (bir olmak) v.b.; b) fiil kök ve gövdelerinden kurulan tekrarlar: *salına salına* (yürümek), *yatıp kalkıp* (dua etmek), *bitmez tükenmez* (Anadolu) v.b. 2. Anlamları bakımından tekrarlar, sıralanan anlam bakımından bir tek kelimeymiş gibi birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdır. Şu gruplarda toplanırlar: a) aynı anlamlı kelimelerden kurulan tekrarlar: *yüz surat, it köpek, yazık günah, kılık kıyafet* v.b.; b) yakın anlamlı kelimelerden kurulan tekrarlar: *eş dost, açık saçık, derme çatma* v.b.; c) karşıt anlamlı kelimelerden kurulan tekrarlar: *az çok, büyük küçük, iyi kötü, ileri geri* v.b. Bunlardan başka bir kelimesi anlamlı tekrarlar (*eğri büğrü, ufak tefek* v.b.) ile iki kelimesi yarı anlamlı tekrarlar da (*şakır şakır, ıvır zıvır, abur cubur* v.b.) vardır.

◆ **Tekraren** zf. *Esk.* Tekrarlanarak, defalarca.

◆ **Tekrar tekrar** blş. zf. Üst üste, ardı ardına: *Şeyh tekrar tekrar adını sormuş, çocuk cevap vermeyince...* (N. Araz). [M]

TEKRARLAMA i. (*tekrarlamak*'tan *tekrarla-ma*). Tekrarlamak eylemi.

— Biyol. *Bireyoluşsal* (*ontojenetik*) *tekrarlama.* Bk. ANSİKL.

— Metrol. *Tekrarlama âleti,* tekrarlama metoduna göre açı ölçen âlet. (Bk. ANSİKL.) || *Tekrarlama metodu,* sistematik bölüm hatalarını ve geçici okuma hatalarını düzeltmeğe yarayan açı ölçme metodu. Bk. ANSİKL.

— Psikanal. *Tekrarlama prensibi,* etkisi müsait olsun olmasın, heyecanlı deneyleri tekrarlama eğilimi. (Bu eğilim, haz prensibinden daha şiddetlidir.) Bk. ANSİKL.

— Psikopatol. Aynı hareketlerin veya aynı sözlerin sonsuz tekrarlanması; aynı hareketlerin tekrarına *palikinezi* denir; eğer hep aynı cümle tekrarlanıyorsa buna *palilali* denir; eğer hep aynı kelime (özellikle bir cümlenin son kelimesi) tekrarlanıyorsa *ekolali,* aynı hece tekrarlanıyorsa *logokloni* denir. (Alzheimer hastalığının karakteristiği); bu tekrarlamalar bunama ve katatoni hallerinde görülür.

— Tıp. Bir hastalığın, özellikle intanî bir hastalığın nekahat döneminde yeniden meydana çıkması. || *Mec.* Kötülüğe yeniden başlamak.

— ANSİKL. Biyol. *Bireyoluşsal tekrarlama.* Fritz Müller (1864), bir organizmada art arda görülen gelişme evrelerinin, organizmanın bağlı bulunduğu grubun evrim tarihi boyunca art arda geçirdiği halleri andırdığını düşündü. Buna benzer bir hatırlatmayı Meckal (1815) ve Français A. Serres de (1842) ileri sürdüler. Önceki fikirlerden ve von Baer'in öne sürdüğü kanunlardan ilham alan Haeckel (1866) aynı düşünceyi, büyük bir ün kazanan bir anıt cümleyle ifade etti: «Bireyoluş, soyoluşun kısa bir tekrarından ibarettir». Başka bir deyişle bireysel gelişim soya ait gelişimin kopyasıdır. Haeckel bu önermeye «biyogenetik temel kanun» adını verdi. Ama öne sürülen formül bu haliyle tam yerinde sayılamaz. Kanun ancak organlara uygulanabilir, organizmanın tümüne uygulanamaz. İnsan embriyonu, bir balık embriyonundaki organlara benzer organlar taşımakla beraber, gelişiminin hiç bir evresinde yetişkin bir balığın vücut yapısını göstermez. Bu kanun embriyonlarda görülen ve hiç bir faydası olmayan geçici organların (balina dölütündeki ilkel dişler, memelilerin dölütünde görülen boyun yarıkları v.b.) sebebini açıklamağa yarar.

— Metrol. *Tekrarlama âleti*'nde, yatay tabla (lemp) istendiği zaman dürbüne bağlanabilir ve onunla birlikte dönebilir (genel hareket), ya da dürbünden tamamıyle ayrılabilir (özel hareket). Bu düzenek, okunan bir açının aktarılmasını ve dolayısıyle aynı açının art arda yapılan ölçümlerinin toplanmasını sağlar; bu açının kesin değeri bölme işlemiyle bulunur.

Açıları tekrarlama metodu'nu Johann Tobias Mayer buldu (1752). Bu metodu uygulamak için, teodolitin, düşey ekseni çevresinde iki hareket yapabilmesi gerekir: azimut dairesinin dürbün ve alidatı da birlikte döndürdüğü hareket ve azimut dairesi bir sıkıştırma vidasıyle kilitlenmişken dürbün ve alidatın yalnız döndüğü bir özel hareket. Böylece iki noktanın açıklık açıları arasındaki farkı elde etmek için, aşağıdaki işlemler istenen sayıda tekrarlanır.

Dürbün ve alidat sıfırda olacak şekilde ayarlandıktan sonra, genel hareketle ilk nokta gözlenir, azimut dairesi sabitleştirilir ve dürbün ikinci noktaya yöneltilir; azimut dairesi çözülür ve genel hareketle dürbün yeniden birinci nokta üzerine getirilir; azimut dairesi sabitleştirilir ve dürbün ikinci noktaya çevrilir v.b.

Katedilen toplam yay, her noktanın gözlem sayısıyle bölünerek aranan açı bulunur. Bu durumda yalnız birinci ve ikinci taksimatın bölüm hataları söz konusudur ve bunların cebirsel toplamı yapılan tekrarlama sayısıyle bölünür. Borda, teodolite, azimut

Foto. LAROUSSE

dairesinin altına yerleştirilmiş bir karşılaştırma dürbünü ekleyerek bu metodu değiştirdi; bu dürbün, işlem sırasındaki bazı özel hareketlerde âletin ayak takımının kımıldayıp kımıldamadığından emin olarak çift tekrarlama imkânı verdi.

— Psikanal. Tamlaşamamış olan hoş veya nahoş, heyecan verici yaşantıların sembolik eşdeğerler şeklinde tekrarı. («Zevk Prensibinin Ötesinde» adlı eserde Freud bu özgül tekrarlama ihtiyacını ortaya koyar; bu ihtiyaç zevk prensibinden üstündür ve travmanevrozları, kader nevrozu ve transfer gibi klinik olayların açıklanmasına imkân verir.Freud'un teorisinde, tekrarlama, biyolojik temele oturmuş bir psikolojik prensip olarak görünür.) [LM]

TEKRARLAMAK geçl. f. (*tekrar*'dan *tekrar-la-mak*). Yeniden yapmak, tekrar etmek, yinelemek: *«Çorapları unutmayacağım komutanım!» diye emirleri tekrarladı* (Kemal Tahir). *İsmimi unutmamak istercesine birkaç defa tekrarladı* (R.H. Karay).

— Tiyatr. Bir prova sırasında bir pasajı veya bir sahneyi yeniden ele almak. || *Bir piyesi tekrarlamak*, yeniden oynamak.

◆ **Tekrarlanmak** geçz. f. Tekrar edilmek, yinelenmek: *Böyle vak'aların tekrarlanmasına meydan bırakmamak için yarından tezi yok bendenize izin veriniz* (H.R. Gürpınar).

◆ **Tekrarlatmak** ettrg. f. Tekrar ettirmek, yineletmek: *—Şunu bir daha anlat bakayım? diye bana tekrarlattı* (A.H. Tanpınar). [M]

TEKRARLATICI sıf. ve i. (*tekrarlatmak*'tan *tekrarlat-ıcı*). Birçok defa yaptıran, tekrarlatan.

— Fizyol. *Tekrarlatıcı sistem*, belirli bir cevabın elde edilmesi için uyarmaların tekrarlanmasını gerektiren fizyolojik mekanizma. (Salgı sinirleri, vazomotör sistem gibi). [LM]

TEKRARLAYICI sıf. ve i. (*tekrarlamak*'tan *tekrarla-y-ıcı*). Tekrarlayan (şey).

— Dy. *İşaret tekrarlayıcısı*, lokomatif, motorlu tren gibi bir aracın kenarında, makiniste yol boyundaki işaretlerin durumunu tekrarlayan tertibatın tümü.

— Psikol. *Tekrarlayıcı muhayyile*, tamamıyle yeni imajlar yaratan *yaratıcı muhayyile*'nin (icat) karşıtı olarak, muhayyilenin gerçeği yeniden kurması, tekrarlaması. (Psikologların pek çoğu, bu ikinci biçimin gerçekte tekrarlayıcı muhayyileden başka bir şey olmadığını ortaya koydular.)

— Telekom. Baudot telgrafında ara istasyona yerleştirilen ve hattın birinci kısmından gelen işaretleri gerçek bir alıcı istasyon gibi alarak ikinci kısma otomatik olarak gönderen âlet. (LM)

TEKRARLI sıf. (*tekrar*'dan *tekrar-lı*). Yeni. Tekrarlanmış, yinelemeli. *Esk.* Mükerrer.

— Akust. *Tekrarlı yankı*, sesleri birçok defa tekrarlayan yankı. (LM)

TEKRENKLİ blş. sıf. Tek rengi olan: *Tekrenkli bir porselen tabak.*

— Bot. Kömeç şeklindeki bileşik çiçeklerde orta ve kenar çiçekler aynı renkte olduğu zaman bu çiçeklere verilen sıfat.

— Fiz. Sadece bir tek basit renk veren (ışık).

— Heykel. Taşın tabiî renginde olan heykeller için kullanılır. (LM)

TEKRENKLİLİK blş. i. Bir tek renkli olma hali. (L)

TEKRİH i. (ar. *kerâhet*'ten *tekrîh*). *Esk.* Çirkin gösterme, sevdirmeme.

◆ **Tekrihat** çoğl. i. *Esk.* Sevdirmemeler, çirkin göstermeler. (M)

TEKRİM i. (ar. *kerem*'den *tekrîm*). *Esk.* Yüceltme, saygı gösterme, ululama: *Zevatı muhteremenin cümlesini selâm ve tekrimimi arz ve iblâğa lûtuf buyurmanızı rica ederim* (Atatürk). || *Tekrim etmek*, saygı göstermek: ululamak: *Kur'anı Kerim'de «Âdemoğullarını tekrim ettik» buyuruluyor ki «insanları kutlu kıldık» demektir* (Ziya Gökalp).

◆ **Tekrimat** çoğl. i. *Esk.* Yüceltmeler, saygı göstermeler.

◆ **Tekrimen** zf. *Esk.* Yücelterek, saygı göstererek. (M)

TEKRİR i. (ar. *kerr*'den *tekrîr*). *Esk.* Tekrar etme, bir işi bir daha yapma veya bir şeyi bir daha söyleme. || *Tekrir etmek*, tekrarlamak: *Tekrir ederdi sem-i hayalime bîmesil / Bir aks-i canrüba* (Tevfik Fikret).

— Ed. *Esk.* Yazıda anlamı güçlendirmek için bir veya birkaç kelimenin tekrarlanması. (Tekrir, aynı konunun çevresinde dönen duyguları anlatmağa yardım eder. Heyecan ürünüdür.) || *Kesreti tekrir*, yazıda tekririn anlam bakımından yararlı olmaması durumu.

— Mant. *Esk. Tekriri istidlâl*, örnek getirme. || *Tekriri merdud*, gereksiz söz tekrarı.

◆ **Tekrirat** çoğl. i. *Esk.* Tekrar etmeler, tekrarlamalar. (M)

TEKSASİT i. (fr. *texasite*'ten). Miner. Tabiî nikel hidrokarbonat; Teksas'taki kromlu demir içinde bulunur. (L)

TEKSESLEŞME blş. i. Fonet. Bir diftongun basit bir ünlüye indirgenmesi: *Roman dillerinin pek çoğunda au diftongu tekseslesmeyle o'ya dönüşür.* (L)

TEKSESLİ blş. i. Fonet. Tek bir ses kapsayan fonem. (L)

TEKSİF i. (ar. *keşâfet*'ten *tekşîf*). *Esk.* Bir sıvıyı koyulaştırma, yoğunluğunu artırma, yoğunlaştırma. || Toplama, sıklaştırma. || Saydamlığını giderme. || *Teksif etmek*, toplamak: *Cemal Paşa kabinenin fikrini şu noktalar üzerinde teksif ediyordu* (Atatürk). Yoğunlaştırmak, koyulaştırmak. Saydamlığını gidermek.

— Ask. *Teksif taktiği*, hava çarpışmalarında kullanılan taktik. (Çeşitli yönlerden ve yüksekliklerden gelen birçok uçak çok kısa sürede aynı hedef üstüne yöneltilir; hedefi, düşman uçaksavar topçularını şaşırtarak hangi birliğe ateş açacağını bilemez hale getirmektir.) [M]

TEKSİR i. (ar. *keşret*'ten *tekşîr*). Çoğaltma, sayısını birden fazla yapma. || *Teksir etmek*, (bir yazıyı) çok sayıda basmak, çoğaltmak. || *Esk. Teksir-i sevad*, gereksiz yere, çok sayıda yazı yazma.

— Büro. Bir belgeyi çoğaltmak imkânı veren tekniklerin tümü. (Bk. ANSİKL.) || *Teksir makinesi*, özel bir destek üzerine yerleştirilmiş bir belgeden süratle ve az masrafla çok sayıda kopya çıkarmağa yarayan büro makinesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Teksir*, bir yandan belgeyi çoğaltmağa dayanan asıl teksir usullerini, öte yandan belgenin bir tek nüshasını elde etmeğe dayanan kopya çıkarma usullerini kapsar. Bir belgenin *teksiri*, bu belgeyi orijinalinden yararlanarak çoğaltmak demektir. Bazı teksir usullerinde bir aracının (negatif) elde edilmesi gerekir; bu aracı kopya ile aynı biçimde çıkarılır. Teksir için genellikle helyo baskı makineleri kullanılır; bu makineler, filim çoğaltmada olduğu gibi, diazo veya ozalit kâğıdı üzerine baskı yapar. Üç tip teksir makinesi vardır: 5 000 kadar nüsha veren mumlu kâğıtlı teksir makineleri, 200 ile 300 nüshaya kadar iyi sonuçlar sağlayan alkollü teksir makineleri ve 10 000 nüshaya kadar baskı yapabilen ofset büro teksir makineleri.

Mumlu kâğıtlı teksir makineleri'nde, mürekkep geçirmeyen, delinebilir bir dolgu maddesi (parafin veya selüloz nitrat) emdirilmiş mürekkep geçiren, delinmez, lifli bir doku veya pelür kâğıdı destek olarak (mumlu kâğıt) kullanılır. Metin, özel bir çelik kalem kullanarak elle veya şeridi çıkarılmış yazı makinesiyle desteğe (mumlu kâğıda) yazılır. Baskı işlemi, mumlu kâğıt teksir makinesinin mürekkep verici merdanesine tespit edildikten sonra, kâğıtlar merdanenin altından verilerek yapılır: mürekkep mumlu kâğıttaki deliklerden geçerek beyaz kâğıda çıkar.

Alkollü teksir makineleri'nde, destek olarak kuşe kâğıt kullanılır; teksir edilecek metin özel bir mürekkep verme düzeneği ile donatılmış bir yazı makinesiyle bu kâğıdın arkasına yazılır. Desteğin yağlı mürekkeple yazılmış metni taşıyan yüzü alkolle nemlendirilir ve temas yoluyla metin kâğıda geçirilir. Seçerek teksir yapan alkollü teksir makineleri de vardır; bunlar bir kaş sistemiyle, farklı kopyalarda destekteki elemanların istenilen kısımlarını basar.

Ofset büro teksir makineleri, gerçek bir baskı makinesidir; kâğıttan, ince alüminyum veya çinkodan yapılan baskı levhaları yazı makinesiyle, fotoğrafla, kserokopiyle veya elle çizilerek elde edilir. Bu makinelerle saatte 10 000 nüshaya kadar baskı yapılabilir. Alüminyum veya çinko bir kalıp en çok 50 000 nüshaya kadar iyi sonuçlar verir.

Fotokopi de bir tür teksirdir. Bu amaçla kullanılan makineler şunlardır:

— *fotokopi makineleri*, bunlar fotoğraf çekme, banyo ve tespit işlemleri yapar;

— *termokopi makineleri*, koyu renklerin açık renklerden daha çok ısı soğurma ilkesine dayanır; bu makinede yarı saydam bir kâğıt kullanılır; bu kâğıdın bir yüzünde 80°C'a kadar ısıtılınca siyaha dönüşen ısıya duyarlı bir emülsiyon bulunur (baskı kuru yapılır, fakat yalnız içinde madenî pigmentler bulunan mürekkepler kullanılır);

— *kserokopi makineleri.*

◆ **Teksirat** çoğl. i. *Esk.* Çoğaltmalar. (LM)

TEKSİRHANE blş. i. (ar. *tekşîr* ve fars. *ḫâne*'den *tekşîr-ḫâne*). Mal. *Esk.* Darphanede para basılan yere verilen ad. (M)

TEKSOYLU blş. sıf. Etnol. *Teksoylu nesep*, anadan veya babadan gelen nesillerden yalnız birine dayanan nesep. (Teksoylu bir nesep ya anasoylu veya babasoyludur.) [L]

TEKSPORLU blş. sıf. Bot. Bir tek sporu veya tohumu olan: *Teksporlu sporkesesi.* (L)

TEKSTİL sıf. (lat. *textilis*, dokunmuş'tan fr. *textile*). Kumaş dokumağa yarayan ipliklerin elde edildiği maddeler için kullanılır: *Keten ve Kenevir tekstil maddeleridir.* || Dokuma ile ilgili: *Tekstil sanayii.* Bk. DOKUMA. (L)

TEKSTÜRE i. (fr. *texture*, dokunuş; *texturé*, dokunmuş). Tekst. [Yalnız *«tekstüre etmek»* şeklinde kullanılır.] *Tekstüre etmek*, sürekli sentetik ipliklerin fiziksel özelliklerini değiştirmek.

— ANSİKL. Tekst. *Tekstüre etme* işlemi, değişik metotlara göre yapılır. Bunlardan en eskisi, mus iplik elde etmeğe yarayan usuldür; bu usulde, süperpoliamitli sentetik sürekli iplikler önce aşırı derecede bükülür, bu büküm, hammaddenin termoplastik özelliklerine dayanılarak ısıyle tespit edilir; sonra aynı iplik ters yönde bükülerek ilk verilen ve tespit edilen büküm açılır. Böylece sürekli iplik elyafı, üzerine tespit edilen çok kuvvetli büküm yüzünden çok esnek hale gelir; bu tip iplikler, *helenka* mus iplikleri adı altında, genellikle çorap veya iç çamaşırı yapımında kullanılır. Süperpoliamitten yapılmış sürekli iplikleri, ısıtılmış madenî bir levha üzerinde ezmekle de helenka'ya benzer, iplikler elde edilebilir. Bu şekilde düzenli olmayan kısa kıvrımlar verilmiş iplik, büküm işlemiyle yapılan helenka ipliğe oldukça benzer ve *agilon* adını alır.

Ayrıca, aynı sentetik maddeden yapılmış sürekli iplikleri iki silindir arasında iyice ezdikten sonra pistonlu bir silindir içinde, sıcakta ve yeniden basınç altında tutarak, yukarıdakilere benzeyen ürünler elde edilebilir. Bu şekilde elde edilen ipliklerin şişme özelliği çok fazladır. Bu usul en çok *banlon* ipliği yapımında kullanılır.

Bunların dışında, sentetik sürekli iplik liflerini basınçlı hava üfleyerek şişirdikten sonra tespit etmek de sanayide kullanılan bir başka usuldür; bu usulle, şişme özelliği yüksek *taslan* iplikler elde edilir.

Gelişmekte olan bütün bu teknikler, süperpoliamit veya öbür sentetik ipliklerin termoplastik özelliklerinden yararlanır ve özellikle trikotaja çok elverişli olan iplikler elde edilir. (L)

TEKŞİF i. (ar. *keşf*'ten *tekşîf*). *Esk.* İyice, sonuna kadar açma. (M)

TEKTANRICI blş. sıf. *Yeni.* Tek tanrıya inanan. *Esk.* Muvahhit. (M)

TEKTANRICILIK blş. i. (*tektanrı*'dan *tektanrıcı-lık*). Bir tek tanrıya inanma. (M)

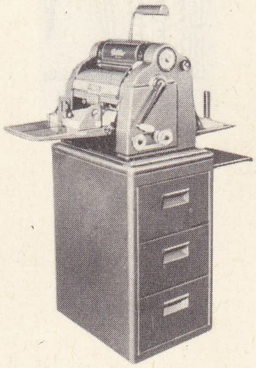

mumlu kâğıt kullanılan

teksir makineleri

ispirtolu

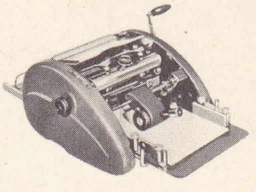

Foto. LAROUSSE

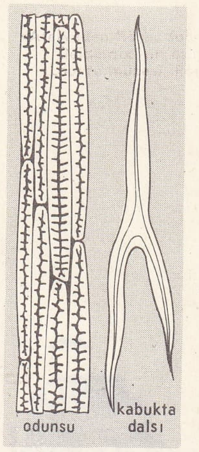

teller (bot.)

TEKTAZ sıf. (fars. *tek-tāz*). *Esk.* Koşucu, hızlı koşan: *Bazan tek taz ü çâlâk, bazen batiy ü seyyal ...* (H.Z. Uşaklıgil). [M]

TEKTEGÜMENTLİ blş. sıf. Yumurtacıkları tek zarlı olan bitkilere (maydanozgiller, bileşikgiller) denir. (L)

TEKTEK dağları, Güneydoğu Anadolu'da, Urfa'nın doğusunda, Urfa ile Viranşehir arasında yükselen engebeli alan; yüksl. 747 m. Üçüncü zaman (eyosen-miyosen) kireçli kayalarından oluşan Tektek dağları, kapalı çukur ve oyuklarla deşilmiş susuz bir alandır; yalnız eteklerinden bazı kaynaklar çıkar. (M)

TEKTİP blş. i. Denizc. Hepsi aynı plana göre yapılmış birbirinin aynı teknelerden meydana gelen seriye dahil yelkenli yat.

— ANSİKL. Denizc. Küçük yarış yatları olan *tektip*'ler, «Finnler», «Caneton 505'ler» veya «Snipe'ler» gibi seri halde inşa edilebilir. Tektip teknelerin faydası, yarışlarda teknelerin benzer oluşunu göz önüne alarak yalnız mürettebata göre değerlendirme yapmak kolaylığında ve seri halde yapımdan dolayı maliyet fiyatının düşmesinde görülür. «Dragon» gibi daha büyük bazı yatlar da tektiptir; fakat, belli bir boydan sonra yatlar tamamıyle aynı değildir ve eşit değerde oldukları düşünülemez. Aynı plana göre yapıldıkları halde, bazılarının diğerlerinden daha üstün nitelikte olduğu deneyle ispat edilmiştir. (L)

TEKTİT i. (yun. *tektos*, ergimiş'ten fr. *tectite*). Miner. Özellikle silis ve alüminyum oksit, demir ve potasyum karbonat bakımından zengin tabiî cam parçaları; kaynağı henüz tartışma konusu olmakla beraber göktaşlarından geldiği sanılmaktadır. *Eşanl.* AMERİKANİT. AVUSTRALİT, BİLLİTONİT, MOLDAVİT. OBSİDİYANİT.

— ANSİKL. Kırık yüzeyleri cam görünümünde olan *tektit*'ler siyah veya yeşil renktedir ve billurlaşmış hiç bir mineral kapsamaz. Alüvyonlar içinde, çok geniş alanlara yayılmıştır; Bohemya, Moravya, Avustralya, Tasmanya, Malezya ve İndonezya'da rastlanır; çok değişik şekilleri vardır; aşınma yüzünden yüzeylerinde derin yarıklar görülür; boyutları ender olarak birkaç santimetreyi geçer. (L)

TEKTOGEN sıf. ve i. (fr. *tectogène*'den). Yerkabuğunun, içinde dağ zinciri oluşan parçalanma kuşağına denir. (L)

TEKTOHUMLU blş. sıf. İçinde sadece bir tohum bulunan meyve veya parçalarına denir: *Tektohumlu meyve.* (L)

TEKTOLOJİ i. (yun. *tekton,* yapıcı ve *logos,* bilim'den fr. *tectologie*). Biyol. Organizmaların, özellikle «koloni hayvanlarının» (süngerler, hidralar, yosunhayvanları, tulumlular v.b.) yapısıyle uğraşan morfoloji dalı. (Bu bilimin kurallarını ortaya koyan Haeckel'dir. Giard aynı bilimi canlı varlıkların «arkitektonik»i diye tanımlar.) [L]

TEKTONİK i. (yun. *tektonikos* > alm. *tektonik* > fr. *tectonique*). İç güçlerin etkisiyle arazilerin oluşumlarından sonra meydana gelen biçim değişikliklerini inceleyen jeoloji kolu. || *Esnek tektonik,* düz, eğik veya eğri kıvrımlı tektonik. (Esnek tektonikte faylara ve kırılmalara ender rastlanır. Bu tektonik çeşidi, başkalaşmamış ve henüz kıvrımlanma geçirmemiş oldukça yeni arazilerde görülür.)

◆ Sıf. Tektonik ile ilgili. Bk. DAĞ, KIVRILMA, YÜKSELME. (LM)

TEKTOSAG'LAR. Esk. coğ. Galya'da (Narbonensis I) volcus ırkından halk. || Anadolu'da Galya Tektosag'larıyle akraba galat halkı. (L)

TEKTOYNAKLILAR çoğl. blş. i. Yalnız atgilleri kapsayan tekparmaklı toynaklı memeliler grubu. (L)

TEKTÜK blş. sıf. Seyrek, az bulunur: *Seyrek fasılalarla tektük köylülere, yorgunluktan inler gibi sesler çıkaran kağnılara [...] tesadüf ediyorduk* (R. N. Güntekin). *Sağda solda tektük ışıklar vardı* (Ş. S. Aydemir). || Zf. Seyrek olarak: *Bunların arasında renkli, yahut siyah çarşaflı hanımlar da tektük bulunurdu* (A.Ş. Hisar). *Hattâ âdi akşamlarda bile tektük, bazen ikişer üçer geçenler de bulunurdu* (Ahmed Rasim). [ML]

TEKVİN i. (ar. *kevn*'den *tekvîn*). *Esk.* Oluşturma, yaratma. || Var etme. || *Tekvin etmek,* yaratmak. Var etmek. || *Âlem-i tekvin,* oluşma evreni. || *Kitabü't-tekvin,* Tevrat'ın ilkçağ tarihini anlatan birinci bölümü. Bk. TEKVİN.

◆ **Tekvinat** çoğl. i. *Esk.* Yaratmalar. || Var etmeler, yaratışlar. (M)

Tekvin, Eski Ahit'in birinci kitabı. Çok farklı ve aynı edebî türe girmeyen iki bölümden meydana gelir. I. - XI. bölümler insanlığın doğuşunu anlatır (bu bölüme *Tekvin* adının verilmesi de bundandır): dünyanın yaratılışı, ilk günah ve sonuçları, İbrahim'in soyu. Bu giriş bölümü, çoktanrıcı eski geleneklerden ilham almıştır, dolayısıyle de kesin anlamıyle tarihî bir tür sayılamaz. XII.'den L.'ye kadar olan bölümler İbrahim, İshak, Yakub ve çocuklarının başlarından geçenleri anlatır ve olayları İbranîlerin Mısır'dan çıkışına kadar getirir. Coğrafyacı ve tarihçilerin yeni araştırmaları *Tekvin*'de anlatılan olayları genel çizgileriyle doğrulamıştır, fakat ayrıntıların çoğunu doğru diye benimsemek yanlış olur. Bk. PENTATEUKOS. (L)

TEKVİNÎ sıf. (ar. *tekvîn*'den *tekvînî*). *Esk.* Oluşla ilgili.

— Fels. *Esk.* Oluşumla ilgili. (M)

Tekvir, Kur'an'ın LXXXI. suresi. Mekke'de indirildi. 29 Ayettir. Kur'an'ın Hz. Muhammed'e indirildiğini, Allah'ın gönderdiği bir kitap olduğunu, Hz. Muhammed'in Tanrı'nın elçisi olduğunu ve onun sözlerine inanmanın gereğini bildirir. (M)

TEKYANLI blş. sıf. Anat. Tümü ile vücudun bir tarafında bulunan organlara denir. || *Tekyanlı nöron,* çeşitli katlarda; fakat omuriliğin bir tarafında bulunan hücreleri birbirine bağlayan birleştirici nöron.

— Huk. *Tekyanlı anlaşma,* yalnız bir tarafı yükümün altında bırakan; fakat faydalanan tarafın da rızasını gerektiren anlaşma. (L)

TEKYANLILIK blş. i. Fizyol. *Tekyanlılık,* insan vücudunun sağ ve sol yarısının fonksiyon eşitsizliği. Beyin yarım yuvarlarının gelişme ve fonksiyon dağılımındaki farklılıktan ileri gelir.

— ANSİKL. Fizyol. *Tekyanlılık* «beynin üstünlüğü» kavramına dayanır. Tekyanlılıların çoğunda (yani sağ tarafını çok kullananlarda) konuşma fonksiyonlarının bulunduğu sol beyin yuvar üstündür. Bununla beraber altı yaşından önce sol beyin yarım yuvarında lezyonlar meydana gelirse sağ beyin yarım yuvarı kaybolan fonksiyonları üstüne alabilir. Tekyanlılık bozukluklarını gerçek solaklıktan ayırt etmek gerekir. Gerçek solaklık nadir görülen (yüzde 1) bir sinir düzeniyle ilgilidir. Çocuktaki tekyanlılık bakımından şu aksaklıklar görülebilir:

— tekyanlılıkta gecikme yan seçiminin yapılmamış olmasından, iki sağlı olsun diye her iki eli kullanmak, sağa yönelmesini sağlamak için çocuk üstünde özel bir hareket eğitimi uygulanmasından ileri gelir; gerçek tekyanlılık bozuklukları, çaprazlama bir tekyanlılık halidir (sağ elle sol ayağın, sol elle sağ ayağın beraber çalışması). Bu bozukluk, hangi yanın üstün olduğunu bir testle tespit ettikten sonra tam bir sağ veya sol yanlılık sağlamak için özel eğitim uygulanmasıyle düzeltilir. (L)

TEKYE i. (ar. *vekā*'dan *tekye*). *Esk.* Tekke: *Kâmilî mürşidin destine düştüm / Tekye-i aşk içre çile çekerken* (Âşık Kâmil). [Bk. TEKKE.] || Dayanma, güvenme. || *Tekye etmek,* güvenmek, dayanmak. || *Tekyegâh,* dayanılacak yer. || *Tekye-nişin* («tekkede oturan»), derviş. || *Tekye-zen,* dayanan. (M)

TEKYİL i. (ar. *kîle*'den *tekyîl*). *Esk.* Kile ile ölçme. (M)

TEKYUMURTALIKLI blş. sıf. Bir tek yumurtalığı olan: *Tekyumurtalıklı çiçek.* (L)

TEKYÜZGEÇLİ blş. sıf. Bir tek yüzgeci bulunan (balık). [Bu türlü balıklarda sırt, kuyruk ve anus yüzgeci birleşerek bir tek yüzgeç halini alır.] (L)

TEKZİP veya **TEKZİB** i. (ar. *kizb*'den *tekzîb*). *Esk.* Yalanlama: *Halifenin istifa ettiği veya edeceği hakkında, gazetelerde rivayetler, tekzipler neşredildi* (Atatürk). || *Tekzip etmek,* yalanlamak, yalan olduğunu söylemek: *Resul-i Ekrem: «Siz tekzib etseniz de ben Allah'ın Resulüyüm...* (Cevdet Paşa).

— Huk. Bk. CEVAP *hakkı.*

◆ **Tekzibat** çoğl. i. *Esk.* Yalanlamalar. (M)

TEL i. Herhangi bir maddeden yapılmış, kopmaya karşı belli bir direnç gösteren, belirsiz uzunlukta ve düzgün çaplı silindir. (Bk. ANSİKL., *Mekan bölümü.*) || *Teşm. yol.* Haddeden çekilerek ince uzun bir ip haline getirilmiş, esnek ve bükülgen, belirsiz uzunlukta, çok küçük kesitli (genellikle dairesel) maden. (Bk. ANSİKL., *Elektr. bölümü.*) || Kim organizmaların demet halindeki oluşumunu meydana getiren ipçiklerin her biri: *Size sakalından üç tel verip kaybolan ihtiyarlar gibi bir şey* (A. H. Tanpınar). *Kas teli. Pamuk teli.* (*Eşanl.* LİF.) || *Dikenli tel.* Bk. DİKENLİ. || *Gelin teli.* Bk. GELİN. || *Şamata teli. Esk.* Tavanların içine konulan ve dokunulunca çok şiddetli bir ses çıkaran ince ve sarı renkli bir çeşit teneke.

— ÇEŞ. DEY. *Teline dokunmak,* ayıp ve kusurlarını yüzüne karşı söyleyerek bir kimseyi öfkelendirmek. || *Teller takmak* (veya *takınmak*), aşırı hareketlerle sevincini açığa vuranlar için alay yollu kullanılır. || *Bam teli.* Bk. BAMTELİ. || *Her telden çalmak.* Bk. ÇALMAK.

— Akust. *Titreşen teller,* sabit iki nokta arasına gerilen ve gerek denge konumlarından ayırdıktan sonra serbest bırakarak (mandolinde mızrapla, harpta parmakla, piyanoda çekiçle), gerek bir yayı uzunluklarına dik olarak sürterek (keman, viyola) enine titreşimler verilen madenden veya bağırsaktan teller. Bk. ANSİKL.

— Bisiklet ve Motosiklet. *Jant teli,* bir bisiklet veya motosiklet tekerleğinin göbeğini janta bağlayan çok ince çaplı madenî tel.

— Bot. Her iki ucu sivri, kalın zarlı çok uzun hücre. Bk. ANSİKL. *Eşanl.* LİF.

— Dy. *Temas teli,* katener askılı akım dağıtımında, pantograf başlığının elektrik akımı almak için sürtündüğü tel.

— Denizc. *Tel dikişi,* tel halatlara uygulanan halat dikişi. || *Tel mengenesi,* tel halatların uçlarına radansalı kasaları kolayca yapmak için teli radansa etrafında sıkıştırarak dikişi yapılıp bitinceye kadar bu biçimde tutmağa yarayan aygıt.

— Dokubil. Bazı dokuların yapısını meydana getiren ipliksi elemanlara verilen ad: *Kas teli, elastik tel, sinir teli.* Bk. ANSİKL.

— Elektr. *Bağlama teli,* iki hat telini birbirine bağlamakta kullanılan bakır veya galvanizli demir tel. || *Bağlantı teli,* kapalı bir devrenin iki noktasına bağlanmış tel. || *Çıplak tel,* yalıtılmamış tel. || *İzole* veya *yalıtılmış tel,* etrafına ipek veya pamuk ipliğinden bir kılıf örülmüş ya da gütaperka veya başka bir plastik maddeyle kaplanmış tel. || *Kılavuz* veya *pilot tel,* bir elektrik şebekesinde ölçme, kumanda, koruma, telekomünikasyon v.b. için kullanılan yardımcı iletken. || *Koruma teli,* bir enerji nakil hattı üzerine gerilen ve bu hattı aşırı gerilimlere ve yıldırılmara karşı korumak için toprağa bağlanan tel. || *Nötür tel,* üç fazlı akım üreten bir makinenin nötür noktasına bağlanan tel; bazı elektrik enerjisi dağıtım şebekelerinde, toprakla daima aynı potansiyelde kalan tel. (Bu iletken muhtemelen dengeleme teli görevi yapar; ilke olarak bunlardan hiç bir akım geçmez.)

— Elektroakust. *Magnetik kaplama tel,* ferromagnetik bir madde ile kaplanmış magnetik tel. || *Magnetik tel,* genellikle madenden yapılan ve ferromagnetik bir madde kapsayan tel biçiminde kayıt desteği.

— Fiz. *Wollaston teli,* eskiden bazı elektrolitik detektörlerde elektrot ve bolometrelerde iletken olarak kullanılan çok ince, gümüşlü platin tel.

— Geod. *İnvar teli.* Bk. İNVAR.

— İşl. *Tel kırma,* sırma ile yapılan bir işleme türü. Bk. ANSİKL.

— Metalürji. *Tel çekme,* bir çekme kuvveti uygulayıp «tel haddası» denen özel delikler-

den geçirerek bir metalürji ürününün kesitini küçültme işlemi. (Bk. ANSİKL.) || *Tel halinde çekilebilme*, bir maden veya alaşımın kolayca haddeden çekilebilme özelliği. (Tel halinde çekilebilme düşük bir esneklik sınırı ve önemli uzama ile nitelenir.)

— Müz. *Keman, mandolin, gitar* v.b. *teli*, bir çalgının rezonans kasası üzerine gerilen ve titreşimleri bu kasa tarafından abartılan bağırsak, ipek, naylon veya çelik tel. || *Açık tel*, parmak değmeden sadece yayın sürtüldüğü tel. || *Çift tel*, telli çalgılara has yazı ve icra tipi. (Yayla iki komşu telden aynı zamanda iki ses çıkararak uygulanır.)

— Süsl. *Tel kakma*. Bk. KAKMA.

— Tekst. *Tel çekmek*, tarak garnitürleri silindirlere sarılmazdan önce, tel uçlarının silindir çevresinden taşmaması için, garnitürün uç kısımlarına gelen telleri özel bir el kancasıyle çekip çıkarmak. (*Garnitür ucu açmak* da denir.)

— Telekom. *Anten teli*, elektromagnetik dalga kolektörü meydana getiren iletken. (Bu amaçla, genellikle, çok geniş yüzeyli bir kablo kullanılır.) || *Bükümlü tel* (alm. *Litze*, büküm'den yanlış olarak «*litz teli*» diye adlandırılır.), yalıtılmış ve burulmuş birçok ince telden meydana gelen ve Foucault akımlarıyle Kelvin etkisinden doğan enerji kayıplarını azaltmak amacıyle yüksek frekans bobinlerinde kullanılan tel. (*Eşanl.* LİTZENDRAHT.) || *Omnibüs tel*, yolu üzerindeki birçok istasyonu birbirine bağlayan tel. || *Telefon teli*, telefon devresinde kullanılan tel. || *Telgraf teli*, telgraf akımlarının geçtiği bronz veya galvanizlenmiş demir tel. || *Toprak teli*, bir telgraf veya radyo-elektrik cihazıyle toprak arasındaki bağlantıyı sağlayan iletken veya bu iletkenin yerini tutan madenî kütle. (Böylece radyo alıcılarının «toprak hattı» su şebekesi borularına veya merkezî ısıtma borularına, madenî bir çubuğa v.b. bağlanır.) || *Zil teli*, pili ve anahtarı bulunan bir zil devresini meydana getiren madenî iletken.

— ANSİKL. Akust. Müzik âletlerinde kullanılan *tel*'lerin enine titreşimleri, Pythagoras tarafından tasarlanan ve XVII. yy. başlarında deneysel olarak Mersenne, teorik olarak da Taylor, Jean ve Daniel Bernoulli, d'Alembert, Euler ve Lagrange tarafından ortaya konan kanunlara bağlıdır.

Bir tel herhangi bir şekilde titreştirilirse, uçları telin iki sabit noktası olan bir iğ meydana gelir ve *temel ses* veya *ilk kısmî ses* denilen ve N frekansı (zaman birimi başına salınım sayısı)

$$N = \frac{1}{2L}\sqrt{\frac{T}{m}}$$

olan bir ses verir. Bu formüldeki L telin boyunu, T gerilimini, *m* de uzunluk birimi başına kütlesini gösterir. Bu formülden anlaşıldığı gibi, titreşen bir telin temel sesinin frekansı uzunluğuyle ters orantılı (piyanonun pes ses telleri en uzun olanlardır), geriliminin kare köküyle doğru orantılı (bir müzik âleti akort edilirken sesin yüksekliğini arttırmak için daha çok gerilir) ve uzunluk birimi başına kütlesinin kare köküyle ters orantılıdır (pes teller en kalın olanlarıdır). Fakat bir tel uygun biçimlerde uyarıldığı zaman daha başka şekillerde de titreşebilir. Meselâ telin ortasına parmakla basılır ve yay telin uzunluğunun dörtte birine sürtülürse, tel, ortada bir düğüm ile iki eşit iğ biçimi meydana getirerek titreşir. Bu titreşim başladıktan sonra parmak veya yay çekilse de tel titreşmeğe devam eder. Fakat meydana gelen ses, önceki sesten bir oktav daha tiz olur ve *ikinci kısmî ses* adını alır. Bunun frekansı temel sesin frekansının iki katıdır (2N). Aynı şekilde teli üç, dört... iğbiçiminde titreştirmek mümkündür ve elde edilecek üçüncü, dördüncü v.b. kısmî seslerin frekansları 3N, 4N v.b. olur. Demek ki tel, temel sesin veya ilk kısmî sesin harmonikleri olan bir kısmî sesler dizisi verebilir. Bu kısmî sesler müzikte, viyolonistlerin *harmoni oyunları*'nda işe yarar.

Bununla beraber, titreşen bir telin kısmî sesleri ancak yaklaşık olarak harmonik bir diziye girebilir. Tel ne kadar ince, ne kadar uzun ve ne kadar gergin olursa yukarıdaki kanun da o derece geçerli olur. Kalın, kısa ve gevşek tellerin kısmî sesleri temel sesin harmonikler dizisinden iyice uzaklaşabilir. Herhangi bir sıranın kısmî sesi, temel sesin aynı sıradaki harmoniğinden daima daha tizdir ve kısmî sesin sırası yükseldikçe diziden o derece uzaklaşır. Bu kısmî seslerin harmonikler dizisinden pek fazla uzaklaşmasını önlemek için, müzik âletlerinin pes telleri genellilke *sarma* tellerden yapılır.

— Bot. İki türlü tel vardır. Bir kısmında hücre çeperi selüloz olarak kalır, diğerinde ise hücre yaşlanırken, yani protoplazma ölürken hücre çeperi odunlaşarak kalınlaşır. Bitkilerde desteklik sağlayan organların büyük bir kısmı bu hücrelerden meydana gelir. Bulundukları yere göre de teller çeşitlenir. Soymuk damarların yanında bulunan tellere *selülozlu soymuk telleri* denir. Uzun boylu selülozlu teller dokumacılıkta kullanılır: keten, kenevir, pamuk, *Phormium tenax*, agav v.b. telleri gibi.

— Dokubil. Teller çok değişik anlamları olan anatomik elemanlardır; aralarındaki ortak nitelik sadece ipliksi oluşlarıdır. Birçok çeşidi vardır:

1. *katılgan ve esnek teller;* bunlar katılgan doku elemanlarıdır. Birincilerin içinde kolagen vardır; ikinciler bir çeşit kolagendir;

2. *kas telleri*; iki şekilde olur: çizgili şekil ve düz şekil. Çizgililerde uzunlamasına bir ayırım vardır; birbiri peşine dizili parçalar ayrı ayrı ışık kırma niteliğine sahiptir ve kasılma anında sıra ile şekil değiştirir. Çizgili teller çok çekirdekli plazmodiyal oluşumlardır. Düz tel, sitoplazma ayırımı daha az olan uzun çekirdekli, tam bir kas hücresidir. Kalp kası telleri çizgilidir, fakat öteki çizgili kasların aksine, çekirdekleri merkezdedir; aralarında birçok anastomoz gösterir;

3. *sinir telleri*, aksonlardan veya nöronların protoplazma uzantılarından başka bir şey değildir; etrafı bir kılıfla çevrili veya değildir; içinde miyelin bulunabilir de, bulunmayabilir de. Remak telleri, sempatik sistemin aynı sinir elemanlarıdır.

— Elektr. Teller elektrik enerjisinin iletimini sağlar ve bir yalıtkanla sınırlanmış iletkenleri meydana getirir. Bu yalıtkan doğrudan doğruya atmosfere iletken *çıplak*'tır. Eğer iletken kısım özel bir yalıtkanla kaplanmışsa, *yalıtılmış* iletken adını alır. Zayıf şiddette akımlar için teller, yani basit iletkenler kullanılır. Büyük şiddetle akımlar için, küçük kesitli tellerin yan yana getirilmesiyle elde edilen *kablo*'lar kullanılır. Alternatif akımlarda, iletken kısmın böyle parçalı yapılmasının sebebi, her iletkenin ana kesit düzleminde iyi bir akım dağılışı elde etmektir.

Elektrik iletkeni olarak kullanılabilmesi için, bir madenin iyi bir elektrik iletkenliği göstermesi, kolayca tel haline gelebilmesi, yeterli mekanik dirence sahip olması ve pahalı olmaması gerekir.

Uygulamada bu amaçla, ya saf halde, ya da az miktarda başka madenlerle alaşım halinde yalnız bakır ve alüminyum kullanılır. İletken tel yapımında tercih edilen maden ve alaşımlar şunlardır: 1. kimyasal bakımdan saf bakır oranı en az yüzde 99'9 olan elektrolitik bakır; 2. yapısında yüzde 1 ile 3 ek bileşenler (kalay, kadmiyum, antimon v.b.) bulunan saf bakır bronzları; 3. kimyasal bakımdan saf alüminyum oranı en az yüzde 99,5 olan alüminyum; 4. temel maddesi alüminyum olan ve yüzde 1 ile 3 oranında ikinci derecede bileşenler (demir, magnezyum, silisyum v.b.) kapsayan almelec gibi alaşımlar.

Enerji naklinde kullanılan havaî hatlar, bakır, alüminyum, alüminyum alaşımı veya alüminyum çelik alaşımı tellerden yapılır. Toprak altı enerji nakil hatlarında bakır veya alüminyum teller kullanılır. Elektrikli demiryolu şebekelerinde kontak hatları bakır veya bronz tellerle kurulur. Yivli bronz tellere, bakır tellerden ayırt edebilmek için, pek derin olmayan ikinci bir yiv eklenir. Havaî telekomünikasyon hatlarında kullanılan teller bronzdandır. Bu tellerin çapları, bazı büyük idarelerin ihtiyaçlarına cevap verebilmek için normlaştırılmıştır.

Uzun mesafeli havaî telekomünikasyon hatları için, kopma yükü 1,1 mm çapındaki telde 72,5 kg/mm^2, 4 mm çapındaki telde 57 kg/mm^2 arasında değişen bronzdan yapılmış teller kullanılır. Bu tellerin iletkenliği, tavlanmış bakır telin iletkenliğinin yüzde 60'ı ile 70'i arasında değişir.

Çok yüksek frekanslı akımları iletebilmek için, *eşeksenli* kablolar* denen özel iletkenler şarttır. Bu iletkenler, bakır örgü veya bakır boru şeklinde bir kılıfın içine yerleştirilmiş merkezî bir bakır telden meydana gelir. Merkezî telin yalıtkanı, politenden bağlama elemanları ve havadır. Bazı uygulamalarda (msl. radarlar) merkezî tel, dış kılıfı tamamen dolduran politenden sızdırmaz bir boru ile yalıtılır.

— İşl. Motifleri süslemek, zenginleştirmek için kullanılır. Çıplak altın, gümüş, bakır telle işlenir. Özel olarak yapılmış yassı gümüşten bir iğne ile yapılan işlemede, iğnenin çıktığı yerden 6 iplik sayılarak verevine rastlayan karşı köşeye üstten batırılır. Buradan iğnenin ilk çıktığı yerden çıkılarak 6 iplik yukarıya batırılır. Bu noktadan diğer alt köşeye verevine çıkılır ve 6 iplik yukarıya gidilir. Bu şekilde alttan çapraz üstten N harfi şeklinde alınan *tel kırma* ortaya çıkar.

— Mekan. Teller, haddelemeye dayanan çekme metotlarına göre elde edilir. İletkenliklerinden veya mekanik dirençlerinden ya da genellikle her ikisinden birden faydalanılır. Kimyasal yapısı bilinen bir maden, geçirdiği fizik işlemlere göre çok değişik özellikler gösterebilir. Bu işlemler bir taraftan çekme zorlamaları ve şekil değiştirme, öbür taraftan ısıtma olabilir.

Çekme işlemi, kopma yükünü büyük ölçüde, özdirenci de az miktarda arttırır; oysa, ısıtmanın yaptığı etki bunun tersidir. Uygun oranlarda yapılan ısıtma ve çekme işlemleriyle, az çok *sert* (*soğuk dövülmüş*) veya az çok *tavlanmış* tel elde edilir.

Sert bir tel esnektir ve belirli bir esneklik modülü vardır. Tavlanmış bir tel, aksine, uygulanan yükün ortadan kalkmasından sonra ilk uzunluğunu almaz ve uzaması bu yükün uygulanma süresine bağlıdır; bu uzama, eşit bir yük uygulanmış sert telin uzamasından çok daha fazladır. Tavlanmış tellerde, esneklik modülü kavramı dikkate alınmaz. İlke olarak ve belirli tesisler için, havaî hatların elektrik iletkenleri sadece sert tellerden yapılır; yalıtılmış iletkenler genellikle tavlanmış tellerden hazırlanır. Sert ve tavlanmış teller arasında, çok belirli bazı özel haller için, *yarı-sert* ve *çeyrek-sert* nitelikleriyle belirtilen ara farklar aranır. Bakırdan bu farklardan iletken yapmakta değil de, perçin, kraşır gibi şekli değişecek nesneler yapmakta faydalanılır. Alüminyum için yarı-sert farkı, yalıtılmış iletkenler yapımında önemlidir. Tellerin elektrik hatlarında kullanılışları bakımından temel özellikleri şunlardır: yoğunluk, özdirenç, kopma yükü ve esnek sınır, esneklik modülü, genleşme katsayısı ve ısınma ısısı. Bir tel tek başına veya başka tellerle bükülmüş olarak kullanılır; bir veya birçok tabaka halinde helisel olarak bükülen teller bir kablo meydana getirir. Değişik madenlerden yapılmış telleri birleştirerek *bileşik kablo* elde edilir; bu kabloda dikkat dilecek nokta, aşınmalara yol açabilecek elektrolitik çift meydana getiren madenlerin temasını önlemektir. Kablonun özellikleri, bileşimindeki tellerin özelliklerinden çok daha değişiktir. Kopma yükünün hesaplanması da çok karışıktır; çünkü kabloya uygulanan toplam zorlamanın farklı teller arasındaki dağılımı çok sayıda etkene bağlıdır. Normal bileşimdeki alüminyum-çelik kablolarda, çelik henüz taşıyabileceği yük sınırına ulaşmamışken alüminyum kopar.

Demir ve çelik teller, kaldırma makinelerinin, asansörlerin, yük asansörlerinin ve römorkörlerin kablolarını yapmakta kullanılır. Aynı zamanda, ızgara, kafes, çivi ve zımba, iğne, arklı elektrik kaynağı veya oksiasetilen hamlaçlı kaynak için elektrotlar, müzik âletleri için teller, yaylar, elekler, küçük transformatörler için magnetik çekirdekler v.b. yapımında kullanılır. Bu teller ya saf halde, ya da mekanik nitelikleri veya aşınmağa karşı direnci arttırmak için krom, nikel, demir hariç daha başka madenler katılarak alaşım halinde kullanılır.

Platin teller laboratuvar âletleri ve termoelektrik çiftler yapımında, kuyumculukta kullanılır.

Gümüş ve altın teller kuyumculukta, mücevhercilikte, şeritçilikte kullanılır. Gümüş teller aynı zamanda elektrik sigortalarında ergiyici elemanı meydana getirir. Tungsten telleri akkor lambalar için filaman yapımında kullanılır.

Magnezyum telleri alüminotermik kaynaklarda ve fotoğraf makinesi flaşlarında kullanılır.

Kuvars ve cam teller, burulma artıkları bulunmadığından duyar ölçü âletleri yapımında işe yarar. Cam teller ısıya karşı yalıtkan ve yanmaz malzeme olarak çok kullanılır.

— Metalürji. *Tel çekme,* çapına göre çok uzun telleri sabit bir profil vererek işlemeyi sağlar. İşlem, belli bir profile sahip bir tel haddesinden çekme ilkesine dayanır. Haddelenmiş tel kangalı bir makara üzerine sarılır, sonra telin kütleştirilmiş olan ucu tel haddesine geçirilir, buradan çıkan uç da hareketli bir bobine sarılır. Çekilmiş tel kangalının boşaltılmasını kolaylaştırmak için, bobinin alt kısmı kesik koni biçiminde yapılmıştır. Tel haddeleri, işlenecek madene göre, adî çelikten, krom çeliğinden, tungsten çeliğinden, tungsten karbürden veya elmastan yapılır. Tel haddesinin yapım malzemesi, aynı zamanda deliğinin çapına ve çekilecek telin uzunluğuna göre de değişir. Tel son çapını gittikçe küçülen deliklerden art arda geçerek alır. Tel haddesinden her geçiş, tane deformasyon sertliği meydana getirir ve madenin tercihan nötür ortamda tavlanıp eski durumuna getirilmesini gerektirir.

Yüzey çok etkilendiğinden, çekmeyi kolaylaştırmak için, tel kesilerek yağlanır. Bu yağlama, gerek telin fosfatlanması veya bakır kaplanması, gerek bitkisel veya hayvansal yağlarla yağlanması, sabundan, kireçten veya başka özel yağlı maddelerden geçirilmesi ilkesine dayanır.

Makara-tel haddesi-bobinler bütünü bir tezgâh üzerinde bağımsız olarak yer alır ve basit bir makine meydana getirir. Ayrıca, art arda sürekli çekme işlemi yapabilen çok tezgâhlı makineler de vardır, bunlarda bütün bobinler hareketlidir. Bazı makinelerde makara, uzamasını ve tel haddesinden geçişini kolaylaştırmak için tel üzerinde bir frenleme yapar.

Tel çekmeyle, özellikle bakırdan veya alüminyumdan elektrik telleri, kablolar için çelik teller, ekstra-yumuşak çelikten âdi demir teller, yay yapmak için özel çelik teller ve «piyano teli» denen teller elde edilir. Bu son tip sert çelik tel için, bu çelikten kopmaksızın kolaylıkla tel çekebilmek amacıyle önceden bir ısıl işlem uygulanması gerekir.

Kıymetli madenlerden (altın, gümüş, platin) tel çekebilmek için, bu madenler başka bir madenle (altın üzerine gümüş, gümüş üzerine bakır, platin üzerine iridyum) kaplanır; sonradan kaplama tabaka, tel istenen çapa geldiğinde asitle temizlenerek ortadan kaldırılır.

Mesut Cemil
TEL

◆ Sıf. Telden yapılmış (şey): *Tel kafes. Tel örgü.* || Tel görünüşünde olan, teli andıran. || *Tel çivi,* ince ve küçük bir çivi çeşidi. || *Tel dokuma,* ince tellerden örülmüş, küçük gözenekli elek.

— Ask. *Tel mania,* tel örgülerle meydana getirilen engel. || *Tel örgü.* Bk. ÖRGÜ.

— Bayınd. *Tel halat,* teleferiklerde taşıyıcı olarak kullanılan özel bir kablo çeşidi; yuvarlak bir telden meydana gelen kablo kolu, girinti ve çıkıntı yapmayacak şekilde birleşerek düzgün bir silindir meydana getiren bir veya iki tel tabakasıyle kaplanır. (KABLO da denir.) Bk. ANSİKL.

— Denizc. *Tel halat,* bitkisel liflerden eğirilerek bükülmüş ip. (Bu iplerin birçoğunun birarada bükülmesiyle halatların kolları meydana getirilir.) Tel halatın kollarını meydana getiren tek tel. (Bk. HALAT). || *Tel izbüro,* telden yapılmış sapan. Bk. SAPAN.

— Mus. *Esk. Tel tambur,* telli çalgılardan birinin adı. (Tel tambur üç telli ve perdeli bir sazdı.)

— Mutf. *Tel kadayıf.* Bk. KADAYIF. || *Tel şehriye.* Bk. ŞEHRİYE.

— Teknol. *Tel halat.* Bk. ANSİKL. || *Tel kanca,* peynir sebze v.b. maddelerin ambalajlarını mekanik olarak birleştirmeğe yarayan ve kendi üzerine katlanan madenî tel. (Ayrıca çekiçle çakılan ondüle tel kancalar da kullanılır.)

— Tekst. *Tel fırça,* kumaşın tüylerini ters yöne tarayarak kaldırmak için kullanılan madenî tarak veya fırça.

— ANSİKL. Bayınd. *Tel halat*'ta, helis biçiminde sarılmış teller birbiri arasına girerek bir boru meydana getirir (profilli «Z» telleri): bu kesitin iki kenarı daire yayı şeklinde, diğerleri S veya kırlangıç kuyruğu biçiminde olur. Kırlangıç kuyruğu biçimi için son bir haddeleme gereklidir. Tel halatlar, yüzeyleri çok düzgün ve kaygan olduğundan, taşıyıcı veya kılavuz kablo olarak kullanılır. Üstelik su geçirmez olduğu için, asma köprülerde de günden güne daha çok kullanılmaktadır.

Betonun ön geriliminde kullanılan tel halatlar, 5 ile 7 mm çapındaki sert çelik tellerden, bazen de birbirlerine paralel olarak birleştirilmiş oval kesitli tellerden meydana gelir. Kollu tel halatların zahirî esneklik katsayıları, çekmeden ileri gelen şekil değişiklikleri ve tellerin sıkışması yüzünden, tek veya paralel olarak birleştirilmiş tellerinkinden (20 000 ile 22 000 kg/mm²) daha düşüktür (16 000 kg/mm²). Kollu tel halatların (7, 19 veya 37 tel) bağlantısı daha çok konili cihazlarla (Freyssinet cihazı), birkaç yüz ile birkaç bin arasında telden meydana gelen paralel telli halatlarınkiler ise özel kafalar yardımıyle yapılır; tellerin uçları kıvrılarak bir harç (Coyne cihazı) veya ergiyebilen bir alaşım içine gömülür.

Asma köprülerde kullanılan tel halatlar, ya kollu halatlardan ya da büyük çaplı (bazı önemli işlerde metre cinsinden) paralel tellerden yapılır. Kablo telleri, çekilmiş ve ısı altında işlenmiş, esneklik sınırları çok yüksek sert çelikten yapılır: esneklik sınırı 120 kg/mm²'den, dirençleri ise 160 kg/mm²'den yüksek, fakat kopma uzaması düşüktür: yüzde 1,5 ile 3 arası.

— Teknol. *Tel halat*'lar bazen makaralarla enerji iletiminde kullanılır; kayışlara oranla, makaralar arasında daha büyük bir mesafe bırakma üstünlüğü taşır. Makaralar dökme demirden ve dönük olukludur; kablonun, kanal yan yüzeyleri arasında, oluğun dibine dayanmadan sıkışması gerekir. İletilecek güç önemli olduğu zaman, paralel birçok tel halatla birçok oluklu makara kullanılabilir. Tel halatın iki ucu her türlü çap artmasını önlemek için uzun bir ekle birleştirilir (3 veya 4 m). Bir tel halat birçok isperçinadan meydana gelir: her isperçina, belli sayıda çelik tel bir gövde üzerine sarılarak elde edilir; bu gövde de, çelik bir telden veya isperçinaya büyük bir esneklik kazandıran kenevirden yapılır. Çelik tel, bir tungsten karbür veya çok ince teller için elmas tabakadan meydana gelmiş haddeden çekilerek elde edilir. Bu işlem kırılmaya karşı tellerin direncini artıran yoğun bir sertleşme sağlar, fakat uzama gücünü oldukça azaltır. Çelikler kullanılış yerine göre yüzde 22-28 arasında uzama gösteren 30-45 kg/mm²'lik yumuşak çelikten, sabit kalması istenen tel halatlar yapımına yarayan en sert çeliklere kadar çok çeşitlidir. Tel halatı meydana getiren isperçinalar normal olarak birbirine ters yönde sarılır. Böylece burulmayan çapraz bükümlü bir tel halat elde edilir; bunlar özellikle kaldırma makinelerinde kullanılan burulmaz tel halatlardır. İsperçina ve tel halat aynı yönde de sarılabilir; bu halde çapraz halattan daha büyük esneklik elde edilir; fakat gerildiği zaman çözülme sakıncası vardır: ancak uçlarından sağlam şekilde tutturularak kullanılır.

Tel halatlar ip halatlara oranla daha uzun süre dayanır; ayrıca atmosfer korozyonuna karşı dirençlerini arttırmak için tellerin, sarılmadan önce elektrolitik galvanizleme veya daha çok sıcak galvanizlemeyle çinko kaplanması gerekir.

◆ **Tel tel** bls. sıf. ve zf. Ayrı ayrı, birer birer: *Tel tel taradım zülfünü / Tellerine gül bağladım* (Şarkı). [LM]

TEL i. (ar. *tell*). *Esk.* Tepe. || Yığın, küme. || *Tell-i cebel,* dağ tepesi. || *Tell-i refi,* yüksek tepe. || Cezayir ve Tunus'ta iyi sulanan, iyi cins, yeterince verimli olan ve düzenli ürün veren toprak. || *Teşm. yol.* Cezayir ve Tunus'ta kuru tahıl tarımına elverişli her bölgeye verilen ad.

— ANSİKL. Coğ. Kuzey Afrika'da *tel* terimi hem «bozkır», hem de «çöl» anlamına gelen sahra («yoksul topraklar») teriminin karşıtıdır. Ama bu karşıtlığa Batı Fas'ta rastlanmaz. Tabiî coğrafî bölge olarak «tel» kavramı, fizikî etkilerin meydana getirdiği bir karmaşayı ifade eder: bu etkiler yapısal ve jeomorfolojik (nispeten yumuşak kayaçlardan oluşan nemli bir aşınma sistemi etkisi altındaki genç dağların çok olması), iklimsel veya biyolojik'tir (yılda 300-400 m'yi aşan yağışlar, nemli akdeniz ormanının önemi). Tel bölgesi, Akdeniz kıyısında değişik enlilikte uzanır; güneyde yayla ve yüksek ovaların bozkırlarıyle sınırlıdır; Batı Oran'da hemen hiç rastlanmaz, Doğu Cezayir'de Konstantin'in (Kosentine) güneyine kadar uzanır. (LM)

TEL i. *Tel*graf sözünün kısaltılmış şekli: *Sıvas'ta, Malatya ve Harput'ta vaki olan açık tel muhaberesini...* (Atatürk). *Ankara'da telin öteki ucunda, makine başında Mustafa Kemal, kalpağını başına yıkmış, alev alev gözler* [...] *İstanbul'u dinliyordu* (S. Kocagöz). || *Tel yazısı,* telgrafla iletilen yazı.

— DEY. *Tel çekmek,* telgraf göndermek. (M)

TEL (Giyom). Bk. WİLHELM TELL.

TEL («Tepe»), Kuzey Tunus'ta dağlık bölge, kuzeyde Mecerda vâdisiyle Tunus eksen sıradağları arasında. Yukarı Tel, tepelere ve kat kat alüvyon ovalarına hâkim olan birbirinden ayrı dağlardan meydana gelir: eski göl çanakları olan ovalar Mecerda'nın kollarını (Vad Melleg ve Vad Silyana) birleştirir. Gerilemekte olan yarı göçebe çobanlık, ancak güneyde, en çorak kesimde önemini muhafaza eder; kuru tarım ve yerleşme ovaların çoğunda gelişmiştir. Yukarı Tel demir ve fosfat yatakları bakımından zengindir. (L)

TEL (Mesut Cemil), türk musikisi yorumcusu (İstanbul 1902-ay.y. 1963). Tanburî* Cemil Beyin oğlu. Önce babasından solfej ve kemençe öğrendi. Daha sonra tambur, keman ve viyolonsel çalmağa başladı. Berlin'e giderek Stern konservatuvarında ve Berlin Akademik Musikî yüksekokulunda viyolonsel öğretmeni Hugo Becker'den ders aldı. Türkiye'ye dönünce İstanbul konservatuvarı ve liselerde müzik öğretmenliği yaptı. Ankara radyosunda müzik yayınları şefi oldu. İstanbul radyosunun kuruluşunda spiker, daha sonra müdürü olarak görev yapan Mesut Cemil, türk musikisinin klasik değerlerini canlandırma konusunda etkili çalışmalar yaptı. (M)

TELA i. (ital. k.). Bir ceket veya manto yakasının devrik kısımlarını meydana getiren ve elbisenin altına kadar uzanan kalın bez. || Kumaş ile astar arasına konarak elbisenin dik durmasını sağlayan kolalı bez. || *Tela çatmak,* elbisenin önü, kolları, yakası, eteği gibi yerlerine bir kadın veya erkek terzisinin tela koyması. (L)

TELAFFUZ i. (ar. *lafz*'dan *telaffuz*). *Esk.* Söyleniş, söyleyiş: *Kılığı ile, telaffuziyle alay ederek sokaktan uzaklaştırmak istediler* (H. E. Adıvar). *O, temiz İstanbul telaffuzu, inanılmayacak kadar tatlı bir sesle: — Benim adım Munise hocanım, dedi* (R. N. Güntekin). || Söz söyleme. || *Telaffuz etmek,* bir kelimeyi, ses, hece uzunluğu, kalınlık ve vurgu gibi özelliklerini belirtmek suretiyle söylemek: *İcap etti, başka bir tarif yaptılar, Cumhuriyet kelimesini telaffuz edemediler* (Atatürk). *Osman (kin) kelimesini âdeta kindar bir zaferle telaffuz etti* (H. E. Adıvar).

— Fonet. Fonemlerin oluşması için ses organları tarafından yapılması gerekli hareketlerin bütünü. || *Bir fonemin telaffuz noktası,* bu fonemin telaffuzu sırasında ağız yolunun en dar olduğu yer. (Meselâ, telaffuz noktası (*p*) için dudaklar seviyesinde, (*k*) için yumuşak damak, öbür fonemler içinse ağız yolunun bütün öbür yerlerine bulunabilir.

◆ **Telaffuzat** çoğl. i. *Esk.* Söylenişler, söyleyişler. (ML)

TELÂFİ i. (ar. *lefy*'den *telâfî*). Kötü bir etkiyi veya sonucu başka bir etkiyle yok et-

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

me, karşılama veya dengeleme: *Vezneciler-deki ders Ahmet Cemil'e o kadar ağır geliyordu ki eğer başka türlü telâfisine imkân olsa o iki lirayı çoktan terk ederdi* (H. Z. Uşaklıgil). || *Telâfi etmek*, (ziyan olan, elden çıkan bir şeyin) yerini doldurmak, onun eksikliğini başka bir şeyle gidermek: *Feryadı bırak, kendine gel, çünkü zaman dar / Uğraş ki; telâfi edecek bunca zarar var* (M. Â. Ersoy).

— *Esk. Telâfi-i mafat*, kaybedilen bir şeye karşılık başka bir şeyi kazanma. || *Gayr-ı kabil-i telâfi* (veya *na-kabil-i telâfi*), telâfi edilemez, telâfi edilmesi imkânsız. (M)

TELÂFİF çoğl. i. (ar. *leff*'ten *telfîf* > *telâfîf*). Anat. *Esk.* Büklümler, kıvrımlar. (M)

TELAGON i. Malezya'da yaşayan kokar porsuk *(Mydaus Javanensis)*; Sumatra, Cava ve Borneo'da yaşar. (L)

TELÂHHUM i. (ar. *lahm*'den *telahhum*). *Esk.* [Yara için] Et bağlama, etle kaplanma. || Şişmanlama, etlenme. (M)

TELÂHUK i. (ar. *lühûk*'tan *telâhuk*). *Esk.* Birbirinin arkasından gelme, arkasına eklenme: *Ebna-yı beşer telâhuk-ı efkârın ittisaı sayesinde...* (Namık Kemal). || *Telâhuk etmek*, birbirini takip etmek, birbirine katılmak. (M)

TELÂKİ i. (ar. *likâ*'dan *telâkî*). *Esk.* Birbirine kavuşma, buluşma: *O, annesinin sırlarını tamamen anladı, gündüzün gördüğü o telâkiyi, o visal tarzını hatırladı* (Ahmed Rasim). || *Telâki etmek*, buluşmak. || *Telâki-gâh*, buluşma yeri: *Harim bir telâki-gâh-ı esrar samimiyetini kesp eden bu yuva...* (H. Z. Uşaklıgil). || *Mev'id-i telâki*, buluşma, randevu yeri. || *Yevmü't-telâki* («buluşma günü»), kıyamet günü. (M)

TELÂKKİ i. (ar. *likâ* > *telekkî*'den). Anlayış, görüş: *Âdeta her medeniyetin başka bir manzarası, başka bir bedi, başka bir hayat telâkkisi vardır* (Ziya Gökalp). *Fakat, saadet telâkkimiz niçin hayat şartlarımıza göre olmasın?* (A. H. Tanpınar). || Kabul etme, alma. || *Telâkki etmek*, saymak, öyle kabul etmek, öyle anlamak: *Selim Paşa onu göz hapsine almağa mecbur olmuş, bir zaman sonra zararsız, belki de biraz divane telâkki ettiği için kendi haline bırakmıştı* (H. E. Adıvar). || *Telâkki olunmak*, öyle kabul edilmek: *Medenî kırmızılar, son zamanlara kadar, hattâ bugün beyazlarla ancak bir dereceye kadar müsavi telâkki olunabilir* (F. R. Atay). || *Esk. Telâkki bilkabul*, kabul ederek. || *Hüsn-i telâkki*, iyi niyetle kabul etme. || *Sui telâkki*, kötülüğüne anlama, çekme.

— Huk. *Esk. Telâkkii mülk*, bir kimseden gayrımenkul satın alma.

◆ **Telâkkiyat** çoğl. i. *Esk.* Anlayışlar, görüşler: *Başka türlüsü, asrî hukuk telâkkiyatıyle kabili telif değildir* (Atatürk). [M]

TELÂKKUB i. (ar. *lâkab*'dan *telakkub*). *Esk.* Bir lakap alma. (M)

TELÂMİZ çoğl. i. (ar. *tilmiz*'den *telâmiz*). *Esk.* Tilmizler, öğrenciler: *Ulema, Ömer İbn Abdülaziz'in yanında telâmiz idi* (Cevdet Paşa). [M]

TELAMON i. (yun. k.). Akalar devrinde, üzerine kılıç ve kalkanın asıldığı, altın veya gümüş yaldız işlemeli kayış. || Helenistik döneme ait yapılarda kornişi taşıyan erkek heykeli biçiminde destek veya sütun. (L)

TELAMON. Esk. coğ. İtalya'da (Etruria) şehir, liman ve burun, Tiren denizi kıyısında. M.Ö. 225 yılında Romalılar Galyalıları burada yendiler. M.Ö. 87'de, sürgünden dönen Marius burada karaya çıktı. Bugün *Talamone.* (L)

TELAMON. Yun. mit. Yunan kahramanı, genellikle Aigina kralı Aiakos'un oğlu olduğu kabul edilir. Üvey kardeşi Phokos'u öldürdüğü için babası tarafından sürgün edildi, Salamis'e sığındı, kral Kykhreus'un kızıyle evlendi ve kral oldu. Herakles'e, Truva'ya karşı yaptığı seferde eşlik etti, yaban domuzu Kalydon'un avlanması işine ve Argonaut'lar seferine katıldı. Aias ve Teukros'un babasıdır. (L)

TELANDRİA. Esk. coğ. Anadolu'da (Lykia bölgesinin batı sınırında) şehir ve ada. Telandria adındaki *-nd* harfleri, şehrin kuruluşunun M.Ö. 3000 yıllarına kadar uzandığını gösterir. Plinius'a göre bu şehir, onun zamanında ortadan kaybolmuştu. Telandria'nın Makri körfezinde, Kargıçay yakınında aranması gerektiği ileri sürülen R. Kiepert Telandria'nın bugünkü Tersane adasında yer aldığını ileri sürer. Bu ada üzerinde bugün, Bizans çağına ait kalıntılarla birlikte küçük bir kale ve Yunan devrine ait güzel bir mezar anıtı vardır. (M)

TELANDROS. Esk. coğ. Anadolu'da (Lykia veya Karia bölgesi) şehir. Telandros adındaki *-nd* harfleri, şehrin kuruluşunun M. Ö. 3000 yıllarına kadar gittiğini gösterir. Bazı eski yazarlar, şehrin Lykia bölgesinde Kargıçay (Glaukos) kıyısında bulunduğunu bildirdiklerinden, bugün Telandros'un Nijköy yakınındaki küçük yerleşmede bulunduğu kabul edilir. Ancak M.Ö. 449/448'den 425/424'e kadar Attike Delos Deniz birliği vergi listelerinde şehrin adı geçtiği için Telandros'un kıyıda yer alması gerektiği ileri sürüldü. (M)

TELANJİYEKTAZİ i. (yun. *tele*, uzak, *aggeion*, damar ve *ektasis*, genişleme'den fr. *télangiectasie*). Patol. Kalpten uzakta olan damarların (özellikle kılcal damarlar) genişlemesi. (L)

TELANTHERA i. Çok dallı, karşıt yapraklı sert ot; çiçekleri dalların ucunda kömeç şeklindedir; Afrika ve Amerika'nın sıcak bölgelerinde yetişir. [Horozibiğigillerden.] *Eşanl.* ALTERNANTHERA. (L)

TELÂSUK i. (ar. *lüsûk*'tan *telâsuk*). *Esk.* Birbirine bitişme, yapışma.

— Tıp. *Esk.* Bir organın başka bir organa yapışması. (M)

TELÂŞ i. (ar. *leşv* > *telâşî*'den *telâş*). Herhangi bir endişeden ileri gelen heyecanla karışık sıkıntılı acele: *Yalancı bir telâş ve sabırsızlıkla onun gösterdiği kutuyu açtım, içinden iki yaldızlı kitap çıktı* (R. N. Güntekin). *Ağabeyim merdivenleri telâşla çıktı* (Ahmed Rasim). *İbrahim Hakkı bir sabah telâşla babasının odasına girdi ve: «Hayırdır inşallah, dedi, bir rüya gördüm»* (N. Araz). || Endişe, sıkıntı, tasa, kaygı, kuruntu: *— Hayır, doktor bey, dedim, hiçbir şey bilmiyorum, yalnız telâş ve ıstırap içinde olduğunuzu görüyorum, bir kederiniz var* (R. N. Güntekin). *O ne kadar telâş? Sanki, bütün bütün ayrılacağız gibi* (Namık Kemal) || Şaşkınlıktan ileri gelen karışıklık, kargaşalık: *Cemil bir basamak aşağıda duran Kör Şaban'a fısıldadı: — Dolaş şuraları... Bak bakalım, bu telâş neyin nesi?* (Kemal Tahir) *Büyük hanımın elini öpmeğe gittiğim zaman evde bir telâş gördüm* (B. Felek). *Bir ara, huzur odasından haber geldi: Bahçedeki telâşın sebebi neydi? Söylediler* (N. Araz). || *Telâş etmek*, sıkıntı duyarak acele etmek. Endişelenmek, tasalanmak: *Ben hekimim şimdi onu iyi edeceğim. Ama, sen telâş etmemelisin* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— ÇEŞ. DEY. *Telâş almak*, herhangi bir sebeple heyecanlanmak, acele etmek, sıkıntı içinde kalmak, telâşlanmak: *Büyük anneyi pek heyecanlı bir telâş aldı* (H. R. Gürpınar). || *Telâş göstermek*, telâşlı olduğunu belli edecek şekilde hareket etmek: *«Çocuklar, bana bir şeyler oluyor; galiba öleceğim» diye âdeta şakacıktan bir telâş gösterdi* (R. N. Güntekin). || *Telâşa düşmek*, telâşlanmak: *Şahinde Yusuf'un bu halinden daha çok telâşa düştü...* (Sabahattin Ali). || *Telâşa gelmek*, telâşlı zamanda yapılmak, acele ile yapılmak. || *Telâşa vermek*, etrafındakileri de heyecana, aceleye, sıkıntıya sokmak: *Arabayı oraya kadar sürmek, ortalığı telâşa verebilirdi* (Sabahattin Ali). [M]

TELÂŞE i. (*telâş*'tan). *Halk dili.* Telâş.

— DEY. *Telâşe müdürü* (veya *nazırı*), fazla telâşlı veya ortalığı telâşlandıran kimseler için kullanılır. (M)

TELÂŞİ i. (ar. *lâşey*'den *telâşî*). *Esk.* Değerden düşme, önemini kaybetme. || Telâş etme. (M)

TELÂŞLANMAK geçz. f. (*telâş*'tan *telâş-la-n-mak*). Telâşa düşmek, kaygılanmak: *Biz kendi işçeğimizle meşgulüz, kim isterse gelir, kim isterse gider. Sen ne diye telâşlanıyorsun?* (N. Araz). *—Kâmil Bey ayağa kalkınca Eleni telâşlandı...* (Kemal Tahir).

◆ **Telâşlandırmak** geçl. f. Telâşlanmasına yol açmak. (M)

TELÂŞLI sıf. (*telâş*'tan *telâş-lı*). Telâşa düşen, telâşla hareket eden: *Dostlar Aziz'in evine geldikleri zaman onu pek telâşlı buldular* (N. Araz). *Bir el yine bileğime yapıştı. Annem, telâşlı, kısık bir sesle...* (Ahmed Rasim). [M]

TELÂŞSIZ sıf. (*telâş*'tan *telâş-sız*). Telâş etmeyen, soğukkanlı: *Bunları söyledikten sonra telâşsız ve lâkayt bir tavırla merdivenleri çıktım, odamü doğruldum* (R. N. Güntekin). || Zf. Telâşa düşmeden, soğukkanlılıkla: *Filintasını sol eline alarak tabancasının kılıfını telâşsız açtı* (Kemal Tahir). [M]

TELATİN i. (islavca *telyatina*, dana eti veya derisinden). Deric. *Esk.* Kalın dana ve öküz derisi. (Telatinden hurç, seccade, sofra altı yapılırdı.) [M]

TELÂTTUF i. (ar. *lutûf*'tan *telattuf*). *Esk.* Lutuf ve incelikle davranma, nazik muamele etme.

◆ **Telâttufat** çoğl. i. *Esk.* İnce, nazik davranmalar.

◆ **Telâttufkâr** sıf. *Esk.* İncelikle, nazikçe davranan: *Bir sami-i telâttufkâr sıfatıyle...* (H.Z. Uşaklıgil).

◆ **Telâttufkârane** zf. *Esk.* Nazik bir kimseye yakışır biçimde: *Kendisini telâttufkârane dinleyenlerin sükûnunda...* (H.Z. Uşaklıgil). [M]

TELÂTUF i. (ar. *lutûf*'tan *telâtuf*). *Esk.* İncelikle, nezaketle hareket etme.

◆ **Telâtufât** çoğl. i. *Esk.* Nazikçe davranışlar. (M)

TELÂTUM i. (ar. *latm*'dan *telâtum*). *Esk.* [Deniz için] Dalgalı olma: *Baîd bir denizin / Telâtumundaki müphem süruda benzeterek* (Tevfik Fikret). || Dalgalanma: *Ah! O güneşle dolu bahçe ve o ziya telâtumu* (H. Z. Uşaklıgil). || *Telâtum-geh*, dalgası çok olan yer: *Hep karanlık... Bu telâtum-geh-i bârân ü zalâm* (Tevfik Fikret). [M]

TEL-AVİV, İsrail devletinin başlıca şehri, Akdeniz kıyısında, Yarkon'un ağzında, Kudüs'ün 75 km kuzeybatısında; 386 612 nüf. Ülkenin ulaşım, ticaret ve fikir merkezi. Şehir M. Ö. 2000'de inşa edilen Yafa limanının kuzeyindeki kum tepelerine yerleşen siyonistler tarafından kuruldu (1909). 1950'de Yafa ile birleştirildi.

Şehir Herzliyagymnasion'u çevresinde gelişti; başlıca caddeleri merkezden kıyıya uzanan Allenby caddesi (1918) ve güneyden kuzeye doğru kıyıya paralel olarak uzanan caddelerdir (Yarkon, Eliyezer Ben-Yehude, Dizengoff ve Rothschild caddeleri). Yafa'daki başlıca caddeler ise 1927'de Tel-Aviv'in banliyölerini birleştirmek için açılan kıyı yakınındaki Butros caddesi (esk. Peter) ve Kudüs bulvarıdır (eski George V caddesi), Yafa'daki anıtlar arasında rus ortodoks kilisesi, St. Peter manastırı ve İngiliz kilisesi sayılabilir; Tel-Aviv'deki başlıca anıt Büyük Sinagog'dur. Şehirde çeşitli kültür anıtları vardır: ilk belediye başkanı Meir Dizengoff'un evinde Sanat müzesi, yanıbaşında bağışlayıcısı (1959) Helena Rubinstein'in adını taşıyan yeni sanat galerisi, konser salanu, 1957'de inşa edilen Kültür tapınağı, 1945'te açılan Habima tiyatrosu (millî tiyatro topluluğu), eskiden öncülerin başlıca opera ve konser salonu olan Mograbi sineması. Kuzeyde, banliyöde, çalışma federasyonunun (Histadrut) binaları ve yanıbaşında Amerikan Siyonist teşkilâtının merkezi ile Gazeteciler ve Yazarlar derneği binaları yükselir. Ülkenin günlük gazete ve basımevlerinin çoğu Tel-Aviv'dedir. Zooloji ve botanik bahçeleri şehrin başlıca parklarıdır. İngiliz himayesi döneminde belediyenin yardımıyle kurulan Hukuk ve İktisat okulu 1959'da Kudüs İbranî üniversitesinin bir kolu haline gelmiş, daha sonra açılan Edebiyat ve Fen yüksekokullarıyle Tel-Aviv üniversitesi kurulmuştur. Çalışma federasyonu gençlerin eğitimini teşvik etmekte, ayrıca iki yüksekokula ve Afrika-Asya'dan gelen öğrencilerin iktisat ve sosyal bilimler öğrenimini sağlamak için kurulan bir enstitüye yardımda bulunmaktadır. Tel-Aviv'de ayrıca bir müzik akademisi, birçok öğretmen okulu vardır.

Şehir içi ve şehirlerarası ulaşımın büyük kısmı kooperatiflerin işlettiği otobüslerle sağlanır. Şehir kuzey varoşlardaki istasyon-

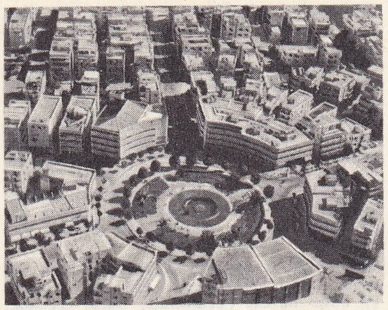

TEL-AVIV

dan başlayan hatla Hayfa'ya bağlıdır; ticaret merkezindeki istasyondan geçen hat ise Lydda'yı Kudüs'e bağlar. Tel - Aviv bütün ülkenin yol şebekesinin merkezidir. Aşdod limanının kurulması, Tel-Aviv limanının 1965'te kapanmasına yol açmıştır. İsrail'in sanayi tesislerinin yarısından çoğu Tel-Aviv'dedir: çeşitli metalürji, dokuma sanayii, elmas yontuculuğu, konserve fabrikaları. (M)

TELBESS, S.S.C.B.'de şehir, Kuzbass'ın güneyinde. Demir filizi. (L)

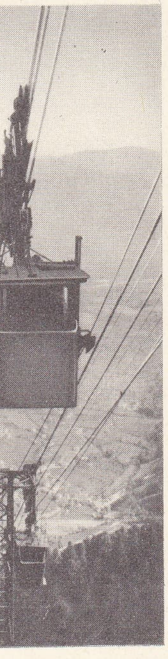

teleferik
1. yolcu kabini; 2. çalışma şeması; 3. malzeme nakli; 4. kumanda bocurgatı

Tel Beşir, Gaziantep yakınlarında eski kale. Asur kaynaklarında Til-Baserê şeklinde geçer. Helenizm devrinde ve Ortaçağın ilk yüzyıllarında şehrin adına rastlanmaz. Tel Beşir, haçlı seferleri sırasında önemli bir yer oldu. Halep emîri Rıdvan'ın elinde bulunan şehir, 1097'de Haçlılar tarafından alındı ve Urfa kontluğuna bağlandı. 1111'de selçuklu sultanı Muhammed'in gönderdiği ordu Tel Beşir'i kuşattıysa da alamadı. 1120'de İlgazi tarafından tekrar kuşatıldı. 1151'de Tel Beşir Nureddin Mahmud tarafından alındı, Selâhaddin Eyyubî'nin eline geçti. 1202'de Meliküz Zahir, Tel Beşir'i aldı, 'fakat bu durum uzun sürmedi. 1218'de Anadolu Selçuklu sultanı Gıyaseddin Keykâvus, şehri ele geçirdi. Bu tarihten sonra birkaç kere el değiştiren Tel Beşir, Sultan Baybars tarafından tahrip edildi. (M)

TELBİS i. (ar. *lebs*'ten *telbis*). *Esk.* Bir şeyin kusurunu gizleme, hile yapma, aldatma. || *İblis-i pür-telbis,* aldatıcı şeytan.

◆ **Telbisat** çoğl. i. *Esk.* Sahtekârlık yapmalar, kusuru gizlemeler. (M)

TELBİYE i. (ar. *lebbeyk*'ten *telbiye*). Din. Hacıların Mekke'de «*Lebbeyk Allahümme lebbeyk*» demesi.

— Din. İslâm dininde «evet efendim», «buyruğunuzu yerine getirmeğe hazırım», «Tanrı'nın gösterdiği yolda gitmeğe hazırım» anlamında olan «lebbeyk» sözünün söylenmesi. (Bu sözü söylemeğe, dille açıklamağa telbiye denir. Allah ve Hz. Muhammed ile ilgili sözler konusunda söylenir. Hz. Muhammed, islâm dinini yaymağa başladığı zaman, ona uyanlar, İslâmlığı kabul edenler, ayet ve hadis okunduğu zaman «lebbeyk» derlerdi. Sonraları bu söz telbiye olarak nitelendi.) [M]

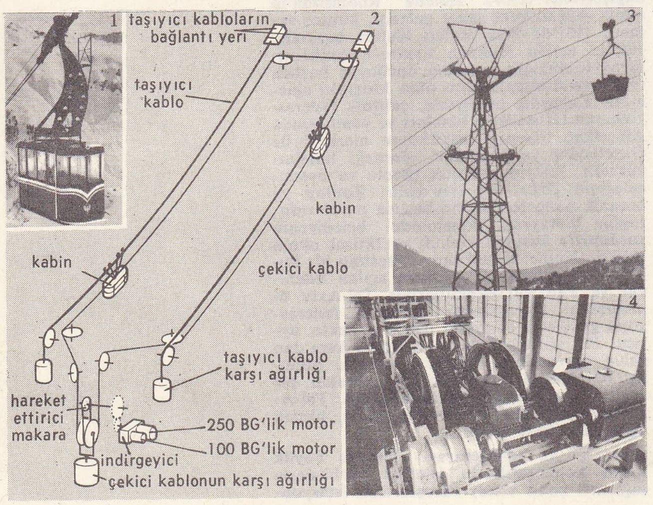

TELCİE i. (ar. *lece*'den *telciʾe*). Huk. *Esk.* Tarafların gerçek iradelerini gizleyerek, bir akdi olduğundan başka türlü açıklamaları. (Telcie, islâm hukukunda akdin geçersizliğine sebep olur. Tarafların icazetiyle geçerli duruma gelebildiği için telcieyi bazı hukukçular akdin feshine sebep sayarlar.) [M]

TELCİK i. (*tel*'den *tel-cik*). Küçük tel.

— Bot. Son derece ince bazı organlara, özellikle köklerin ince ayrıntılarına ve likenlerin tal veya spor sapından çıkan ince iplikçiklere verilen ad. || Erkek organda başçığı taşıyan ince kısım.

— Dokubil. *Katılgan doku telciği,* kolagen maddenin, elektronik mikroskopla görülebilen yapı taşı. (Kolagen telcikler uzun ve çoğu zaman birbirine paraleldir; telsi olmayan, homogen bir madde içinde bulunur.) || *Çizgili telcik,* kas telini meydana getiren enlemesine çizgili ince tel. Bk. BAĞDOKUSU. TEL ve KAS. (L)

TELCİKLİ sıf. (*telcik*'ten *telcik-li*). Tab. Telciklerden oluşan: *Telcikli doku.* (L)

TELDOLAP blş. i. Bk. DOLAP.

TELE—, yun. *tele,* uzak, kelimesinden alınan ve birçok kelimenin yapısına giren önek. (L)

TELE i. (fr. *télé*). *Moreno*'nun terminolojisinde «iki kişi arasında karşılıklı bir duygunun ilkel nitelikteki belirişi» anlamına gelir; karşıtı, *empati* (psikolojik) ve *transfer* (psikanalitik) olan bu beliriş, burada sırf sosyal açıdan göz önünde tutulmuştur; tele, sosyometri testinde ortaya çıkar. (L)

TELEAS i. Başka böceklerin yumurtasında gelişen böcek. (Zarkanatlıların *proctotrypidae* familyasından.) [L]

TELEBANT i. (fr. *télébande*). Büyük bir hızla telgraf işaretleri üretebilen beş kanallı delikli şerit. (Telebant, telem cihazıyle, teleks cihazıyle, muhasebe makinesine bağlı bir kart deliciyle, bir hesap makinesiyle veya bir delikli kart makinesiyle elde edilir.) [L]

TELEBBÜS i. (ar. *libās*'tan *telebbüs*). *Esk.* Giyiniş, giyinme: *Tarz-ı telebbüsündeki reng-i garip ile / Belliydi şiire san'ate meyl-i tabiatı* (Tevfik Fikret). *Tepeden tırnağa kadar vücuda, tesettüre, telebbüse dair ne varsa...* (Ahmed Rasim).

◆ **Telebbüsat** çoğl. i. *Esk.* Giyinmeler, giyinişler. (M)

TELEBEN i. Bk. TELEKABİN.

TELECLÜC i. (ar. *lüccet*'ten *teleclüc*). *Esk.* Sözü anlaşılır şekilde söylememe, ağzında geveleme. (M)

TELEDİNAMİK sıf. (fr. *télédynamique*). Kuvveti, gücü uzağa ileten: *Teledinamik kablo.* (L)

TELEDİYAFONİ i. (fr. *télédiaphonie*). Telekom. İki telefon devresinin ucunda konuşmaların karışması. Bk. DİYAFONİ. (L)

TELEDİYASTOLİK sıf. (fr. *télédiastolique*). Fizyol. Diyastolün son evresinde meydana gelen bir olaya denir. (L)

TELE - ELEKTROKARDİYOGRAF i. (fr. *télé - électrocardiographe*). Alıcı ve verici postalardan meydana gelen ve özel bir yükselteç yardımıyle bir elektrokardiyogramı uzağa iletebilen âlet. (L)

TELEF i. (ar. *telef*). Bozulma, harap olma: *Ölme. Ah beyim! Senin telefine ben sebep oluyorum* (Namık Kemal). || *Telef etmek,* mahvetmek, öldürmek: *Demek ki siz İngiliz'i para için telef etmek istiyorsunuz* (H. R. Gürpınar). *At kaçıp onu sürükleyerek ve taştan taşa çarparak telef etti* (Cevdet Paşa). || *Telef olmak,* ölmek, mahvolmak: *Sonra kızı başkasına vermişler, çocuk kendini öldürmüş, onun üzerine kız da telef olmuş* (Namık Kemal). Bozulmak: *Şunu bil, ki peygamberlerin, velîlerin ve onları sevenlerin vücudu telef olmaz* (N. Araz). [M]

TELEFAT çoğl. i. (ar. *telef*'ten *telefāt*, yok olmalar). Savaş, kaza v.b. sebebiyle uğranılan can kaybı: *Bu muharebede Kûfelilerin telefatı yedi bine baliğ olmuştu* (Cevdet Paşa). *Bu yıl çok don oldu. Hayvan telefatı, köylülerin gözünü korkuttu* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Telefat vermek,* savaş v.b.de can kaybına uğramak: *Rumlar firar ederken daha ziyade telefat verdiler. Maktullerinin mecmuu yüz bine baliğ oldu* (Cevdet Paşa). || *Telefat verdirmek,* can kaybına uğratmak.

— Ask. Zayiat. (M)

TELEFERİK i. (fr. *téléphérique*). Yolcular için yapılmış kabinleri veya yük kepçelerini taşıyan şaryonun gidip geldiği bir veya daha çok taşıyıcı kablodan meydana gelen yük veya insan taşıma aracı.

— ANSİKL. *Teleferik*'ler, kara veya demiryoluyle birleştirilmesi güç ya da masraflı olan noktalar arasında insan veya malzeme naklini hızla sağlamak için kullanılır. Cevher, kömür, kum, taşocağı ürünlerini taşımakta, yüksek fırınları, kok fırınlarını yüklemekte, curuf ve moloz boşaltmakta, şeker fabrikalarına kireç ve pancar taşımakta, dağda tomruk boşaltmakta, fabrikaların ve basınçlı boruların monte edilmesinde, barajların inşasında v.b. hep teleferiklerden faydalanılır.

Birinci Dünya savaşı sırasında ikmal ve yaralıların taşınması için, Vosges'larda ve İtalyan Alpleri'nde geçici teleferikler çalıştırıldı. Bugün kayak istasyonlarında veya güzel manzaralı dağ ve tepelerde (Aiguille du Midi, Bolzano, Türkiye'de Uludağ) teleferik önem kazanmıştr.

Bir teleferik tesisinde genellikle, kabloları taşıyan belli sayıda pilon bulunur. Taşıma ve çekme kabloları ayrı olan teleferiklerin yanı sıra «tek kablolu» teleferikler de vardır. Çok kablolu teleferiklerde üst istasyonun duvarına sıkıca tutturulan kablo, alt istasyonda bir germe kasnağından geçer ve serbest ucundaki 20 ile 40 tonluk bir karşı ağırlıkla bir kuyuya sarkar.

Bu kablo, oluklu galelere asılan kepçeler için yuvarlanma yolu vazifesi yapar; kepçeler bir (veya güvenlik sebebiyle birçok) kablo ile çekilir; çekme kablolarının her biri, taşıyıcı kablonun kopması halinde, kepçelerin ağırlığını taşıyabilecek güçtedir.

Tek kablolu teleferiklerde, kablo hem taşıyıcı, hem çekicidir; kepçeler sabit askılarla kabloya bağlanmıştır. Alt istasyonda, eksenlerinde bir karşı ağırlık bulunan kasnaklar kabloyu gerer. Sistem bütün kepçeler boşken dengelenmelidir. Motris kuvvet bir elektrik motoruyle elde edilir. Yolcu teleferiklerinde bu kuvvet bir grup Diesel motoruyle takviye edilir. Bazı tesislerde, yolcu kabinleri 70 kişiyi taşıyabilir ve saniyede 10 m'lik bir hıza ulaşabilir. Kayakçıları karlı pistlerin yukarı kısımlarına çıkarmak icin özel teleferikler kullanılır: tasıyıcı ve çekici kablolu *teleben*'ler; *telesiyej*'ler; sadece çekici kablosu bulunan kabinsiz *teleski*'ler: bunlar karda kayan kayakçının ağırlığını tasımaz, sadece kabloya tespit edilmiş askılarla kayakçıyı çeker.

Modern yük teleferikleri cok büyük uzunluklara erişebilir. Comilog'un teleferiği saatte 300 tonluk bir taşıma gücüne oranla 70 km'lik uzunluğa sahiptir. Aynı zamanda motorlu kepçeli teleferikler de vardır; bunların en önemlisi Hollanda'da, Plan Delta bentlerinin inşasında kullanılan malzemelerin yerine konması için kullanılır.

— Turizm. ve Spor. Teleferik Türkiye'de valnız Bursa'da vardır. Yapımına 1957'de başlanan bu tesis, 1963'te hizmete açıldı. Sistem iki kademe halinde çalışır: ilk kademede teferrüç mevkiinden hareket eden 40'ar kişilik vagonlar, 2 340 m mesafedeki Kadıyayla'ya (1 231 m yüksl.) varır; ikinci kademe olarak da Kadıyayla'dan 2 330 m mesafedeki turistik otellerin bulunduğu Sarıalan'a (1 635 m yüksl.) ulaşılır. (LM)

TELEFFÜF i. (ar. *leff*'ten *teleffüf*). *Esk.* Sarınma, bürünüp örtünme. (M)

TELEFFÜT i. (ar. *left* > *iltifāt*'tan *teleffüt*). *Esk.* Çevre ile ilgilenme, etrafa dikkat etme. (M)

TELEFON i. (yun. *tele,* uzaktan ve *phone,* ses'ten fr. *téléphone*). Birbirinden uzakta bulunan iki kişinin konuşmasını sağlayan cihaz: *Yine kafamı zorluyorum, Nesibe'lerin telefon numarasını hatırlamağa çalışıyorum* (R. H. Karay). *Sizi bu akşam görebilir miyim? —Zannetmem! diye cevap verdi ve telefonu kapadı* (A. H. Tanpınar). [Bk. ANSİKL.] || *Telefon etmek,* birini te-

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

fonla aramak veya birine telefonla bir şey söylemek: *Akşama dönmezsem yediye doğru sana telefon ederim, demişti* (S. F. Abasıyanık). || *Telefon konuşmaları*. Bk. ANSİKL. || *Telsiz telefon*, konuşmaların, elektromagnetik dalgaların özelliklerinden yararlanarak iletilmesi. Bk. TELSİZ.

— Denizc. *Telefon şamandırası*, denizaltı gemileri arızalanıp deniz dibinde kaldığı zaman, içeriden otomatik olarak koyverilen su geçirmez kapakla kapanmış bölmesindeki telefon kablosuna bağlı olarak suyun yüzüne çıkan şamandıra.

— ANSİKL. Tarihî değeri olmaktan öteye geçememiş çeşitli denemelerden (borulu veya akustik *telefon*, birinin önünde konuşulduğu zaman sesi titreşimler halinde öbürüne ileten bir sicimle birbirine bağlı iki zardan meydana gelmiş sicimli telefon), 1854'te fransız Bourseul'ün yalnız teoriye dayanan açıklamasından ve 1861'de alman Reiss'ın seslerin şiddetini veremeyerek yalnız yüksekliğini ileten bir telefon üstündeki denemelerinden sonra, 10 mart 1876'da amerikalı Graham Bell, Boston'da ilk defa sesi iletmeyi başardı.

Bell'in kullandığı cihaz, yalıtılmış iletken tel sarılan mıknatıslı bir çubuğun önüne çok bükülgen yumuşak demirden bir zar yerleştirilerek elde edilmişti. Çift telli bir hat, bu tür iki cihazı birbirine bağlıyordu. Her iki cihaz da hem alıcı, hem verici görevi yapıyordu. Bu iki cihazdan birinin önünde konuşulduğu zaman zar titreşerek magnetik alanda değişime yol açıyor, bu değişimin mıknatıslı çubukta doğurduğu indükleme akımı bir hatla öbür cihaza iletilerek ikinci magnetik alanda değişime sebep oluyor ve bu değişim yüzünden titreşen ikinci zar konuşmayı veriyordu.

Telefon, Hughes'ün, iki kömür parçası arasına bir kömür çubuğu yerleştirerek yaptığı mikrofondan sonra büyük ölçüde gelişebildi. Ses dalgalarının etkisiyle titreşen kömür çubuğu, bir pille beslenen bir devreye yerleştirilmiş cihazın elektrik direncinde değişim meydana getiriyordu; böylece elde edilen akımlar ses titreşiminin fonksiyonu halinde ortaya çıkıyordu. Bu mikrofon, Ader tarafından geliştirilerek uzun yıllar kullanıldı ve nihayet bugün telefonlarda kullanılan kömür tozlu mikrofon haline geldi. (Bk. TELEKOMÜNİKASYON.) Şehir içi bir telefon şebekesi Avrupa'da ilk defa Paris'te 1879 yılında kuruldu.

Türkiye'de ilk telefon, 1908'de, Meşrutiyetin ilânından sonra kullanıldı. Alınan sonucun birçok yönden yararlı olduğuna karar verilerek İstanbul'da, şehrin belirli kesimlerinde bölge santralları kurulması için bir ingiliz firmasıyle anlaşmaya varıldı ve Beyoğlu, İstanbul, Kadıköy santralları 1911'de işletmeye açıldı. Bunu, İstanbul'un başka semtlerinde kurulan daha küçük santrallar izledi: Bakırköy, Bebek, Büyükada, Büyükdere, Erenköy, Heybeliada, Kandilli, Kartal, Paşabahçe, Tarabya, Yeşilköy. Bu santrallar merkezî bataryalı ve elle çalışır cinstendi. İzmir telefon şebekesi İstanbul'dan sonra ve isveç firması Erickson ile bir türk şirketinin meydana getirdiği ortaklık tarafından kuruldu. İlk otomatik telefon sistemi, 876 Sayılı kanunla 1926'da Ankara'da faaliyete geçti. Daha sonra P.T.T. diğer şehirlerde de telefon tesisleri kurdu ve şehirlerarası muhabere başlatıldı.

Telefon aboneleri bir merkeze bağlanmıştır; bu merkez, yani santral, aboneler arası bağlantıyı kurar. Mikrofonları besleyen pillerin yerini sonradan merkezde bulunan bir batarya aldı; günümüzde merkez bürosuyle bağlantının kurulması için abonenin alıcıyı kaldırması yeterlidir ve böylece santralda yanan bir lamba konuşma isteğini bildirir.

Bir telefon cihazında bir mikrofon, bir kulaklık, bir komütatör ve bir zil bulunur (çağırma düzeni); genellikle mikrofonla kulaklık birleşerek alıcıyı meydana getirir; alıcı komütatörün üzerine dayanır ve kaldırıldığı zaman abonenin konuşma isteği santrala ulaşır; zil de istenen abonenin santral tarafından çağrılmasına yarar. Gittikçe yaygınlaşan otomatik şebekelerde, telefon cihazının üzerinde, istenen abonenin numarasını santrala bildirmeğe yarayan bir çağırma kadranı bulunur. Transistörlerden yararlanarak, kömürlü mikrofon yerine daha az duyarlı fakat daha kaliteli, meselâ elektromagnetik mikrofonlar kullanma yoluna gidilmiştir; çünkü, transistörle çıkış gerilimi yükseltilebilir.

1966 Ortasında, dünyadaki telefon cihazlarının sayısı 200 milyonu buluyordu. 1965'te toplam 195 milyon cihazın ülkelere göre dağılışı ise şöyleydi: A.B.D. 94 milyon, Japonya 11 milyon, İngiltere 10,7 milyon, Batı Almanya 8,8 milyon, S.S.C.B. 8 milyon, Kanada 7,5 milyon, Fransa ve İtalya 6 milyon. Aynı yıl, her 1 000 kişiye, A.B.D.'de 480, İsveç'te 460, Kanada'da 400, İsviçre'de 380, Danimarka'da 300, Norveç ve Lüksemburg'da 240, Hollanda'da 190, Belçika'da 160, Batı Almanya'da 155, Avusturya'da 150, Fransa'da 120, İtalya'da 115 telefon cihazı düşüyordu. Türkiye'de ise, 1971 sonunda müşterek ve özel santral postalarına bağlı 654 452 telefon bulunuyordu ve her 100 kişiye 1,79 telefon cihazı düşüyordu. 1972 Eylülünde yapılan istatistiklere göre, bu dönemde 374 440 otomatik santrala bağlı 354 728; CB tipi 8 020 santrala bağlı 7 586; LB tipi 125 064 santrala bağlı 101 323 olmak üzere toplam 507 524 santral kapasitesinden 463 619 abone yararlanmaktaydı.

● *Telefon konuşmaları*, P.T.T. Genel müdürlüğüne bağlı Telefon başmüdürlüğünün kurduğu ve yönettiği tesislerle yapılır. Abonelerin konuşmaları ve umumî telefon konuşmaları için mesafeye, konuşmanın zamanına (gece veya gündüz), konuşmanın süresine, konuşmanın türüne göre farklı ücret ödenir. *Acele konuşma* ücreti normal konuşmanın üç katı; *yıldırım konuşma* ücreti, normal konuşma ücretinin beş katıdır. Telefon konuşmaları arasında yer alan *davetli konuşmalar*, konuşulacak kimsenin P.T.T. işyerlerine çağırtılması yoluyle yapılır. *İhbarlı konuşma*, arananın bulunması ve konuşmayı kabul etmesi istenerek yapılan konuşmadır. *Ödemeli konuşma* ücreti, konuşulmak istenen kimse tarafından ödenmek üzere yapılan konuşmadır. (LM)

TELEFONCU i. (*telefon*'dan *telefon-cu*). Telefon düzeni kuran veya telefon onaran kimse. || Santral memuru. (M)

TELEFONCULUK i. (*telefoncu*'dan *telefoncu-luk*). Telefon kuruculuğu veya telefon tamirciliği. || Santral memurluğu. (M)

TELEFONLAŞMAK ortaklş. f. (*telefon*'dan *telefon-la-ş-mak*). Birbiriyle telefonda konuşmak. (M)

TELEFONOMETRE i. (fr. *téléphonomètre*'den). Telefon konuşmalarının süresini ve sayısını gösteren sayaç. (L)

TELEFOTO blş. i. Telekom. Fotoğraf, yazı, resim gibi sabit görüntülerin, elektrik yoluyle uzaktan telle iletilmesi. (Telsiz iletime RADYOFOTO denir.) Bk. ANSİKL.

— Foto. Uzaktaki konuların veya nesnelerin fotoğrafını çekme tekniği. (Konuya, normal objektiflerle fotoğraf çekebilecek kadar yaklaşmak imkânsız olduğu zaman, teleobjektif kullanarak *telefoto*'ya başvurulur.) || Konunun normal boyutlarından daha büyük bir görüntüsünü elde edebilmek için teleobjektif kullanılması.

— ANSİKL. Telekom. İlk *telefoto* deneyini, potasyum iyodürü ayrıştırarak işaretlerin uzak mesafeden çizimini başaran Humphry Davy yaptı; Wheatstone, amerikalı Bain, fransız Pouget - Maisonneuve de bu konu ile ilgilendiler; bununla birlikte, herhangi bir resmi uzağa iletebilen ilk cihazı (telotograf) ingiliz fizikçisi Bakewell (1847) yaptı. 1855'te rahip Caselli, bir resim iletim sistemi ileri sürdü; yedi yıl sonra Amiens ve Paris arasında ilk telefoto deneyini yaptı. Başarılı düzeneği, bir elektrik hattının ilk ucunda saat mekanizmasıyle hareket eden iki sarkaçtan meydana geliyordu. Verici istasyon sarkacının her hareketinden doğan akım empülsiyonları, iki sarkacın eşzamanlılığını sağlıyordu. İletilecek resim, iki tambur çevresine sarılı iki tele asılan bir levhaya tespit edilmişti, bu tamburlar sarkacın her salınım hareketiyle hafifçe dönüyordu. Verici istasyonunun sarkacı üzerine tespit edilen bir kontak resmi (elektriği iletici bir mürekkeple çizilmiş) yan yana daire yayları serisi halinde tarıyor ve resmin çizgileri üzerine her dokunuşunda akımın geçmesini sağlıyordu. Alıcı istasyonda, sarkaç üzerine takılmış bir uç akımın her geçişinde kâğıda temas ediyor ve böylece resmi parça parça çiziyordu. Çok basit olmasına rağmen bu ilkel düzen geliştirilmedi. Günümüzde, resmin bütün noktaları Bakewell ilkesine göre art arda taranır; resim bir dönme hareketi yapan ve aynı zamanda ekseni boyunca yer değiştiren bir silindir üzerine sarılır. Bu halde kâğıt üzerine dayanan sabit bir uç silindir biçiminde bir helis çizer. Bu helis, kâğıt yerinden çıkarılır ve düz tutulursa, yan yana ve hafifçe eğik bir doğrular serisi şeklinde görülür. Fransız mucidi Edouard Belin bu ilkeyi kabul etti ve çalışmaları sonucunda resmin hızla ve aslına uygun olarak iletimini sağlayan cihazlar yaptı.

Resimlerin art arda taranan elemanlarının ışıklılık değerlerini fotoseller elektrik akımına dönüştürür. Alıcıda, kayıt, şiddeti değişen bir ışık demeti ışığa duyarlı bir kâğıt üzerine düşürülerek yapılır. «Belinograf», ilk uygulama alanını Çin'de buldu. 1925'ten sonra telgrafla iletme imkânı olmayan çin yazısının ideogramları, otograf mesajları iletmede kullanılmağa başlandı. İskoç günlük gazetesi *The Scotsman* ilk defa 1928 ağustosunda Londra ve Edinburg bürolarında belinograflar kurdu ve böylece Londra basını ile aynı zamanda aktüalite resimleri yayımlama imkânı buldu. Türkiye'de telefoto ilk defa İkinci Dünya

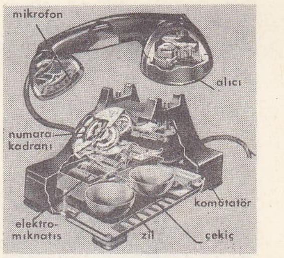

telefon

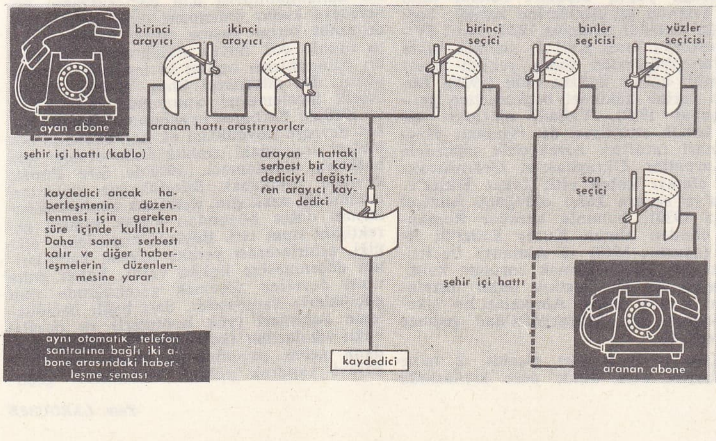

aynı otomatik telefon santralına bağlı iki abone arasındaki haberleşme şeması

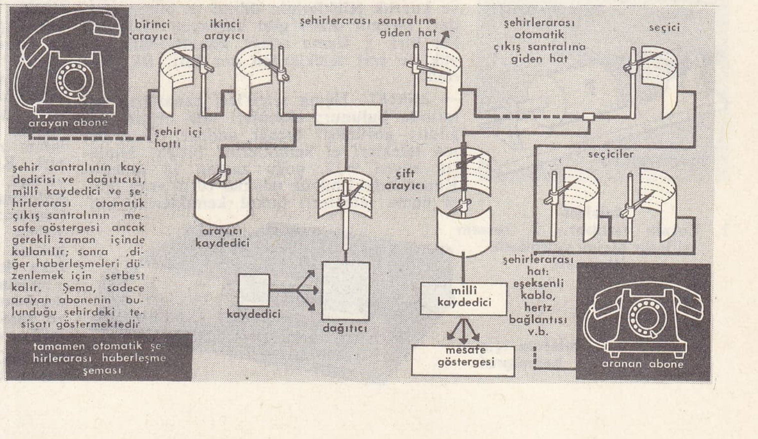

tamamen otomatik şehirlerarası haberleşme şeması

savaşı sırasında Anadolu ajansı tarafından kullanıldı. Günümüzde basın belinograftan geniş ölçüde yararlanır ve gazeteler uzaktaki olayların fotoğraflarını anında yayımlar. Bağlantı telefon hatlarıyle kurulur. (L)

TELEGONİ i. (fr. *télégonie*). Biyol. Bir erkeğin, ilk defa döllediği bir dişi üstünde potansiyel kalıtım bakımından bıraktığı sürekli etki. (Böyle bir dişi, daha sonraki gebeliklerinde, kendisini dölleyen erkek kim olursa olsun hep ilk çiftleştiği erkeğe benzer döller verecektir.)

— ANSİKL. İlk erkeğe yorulan bu etki tamamen yanlış bir inançtır. Ama, yetiştiricilerin, özellikle köpek yetiştiricilerinin büyük bir kısmı buna inanır. Bazı iddialı örnekler ün kazanmıştır (lord Morton'un kısrağı). Yapılan sayısız kontrol deneyleri ilk erkeğin etkisini daima gidermiştir. Öne sürülen telegoni halleri ancak ilk dölleyenlerin genotipleri belliyse söz konusu olabilir. (L)

örtü telekleri

TELEKONOS. Yun. mit. Odysseus ile Kirke'nin oğlu. Büyüyünce babasının yanına gitmek için denize açıldı. Tesadüfen Odysseus ile karşılaştı ve onu yanlışlıkla ağır şekilde yaralayarak öldürdü. Sonra Penelope ile evlenerek Kanarya adalarına yerleşti. (L)

TELEHHÜB i. (ar. *leheb*'den *telehhüb*). *Esk.* Tutuşma, alev alma. || [Yara için] İltihaplanma, yangılanma. (M)

TELEHHÜF i. (ar. *lehef*'ten *telehhüf*). *Esk.* Kaybedilen bir şeye üzülme, hasret ve kederle yanma: *Biraderinin böyle vahşiyane idam ve ihrak olunduğuna uzaktan nazarı teessüf ve telehhüf ile bakıp kaldı* (Cevdet Paşa). *Mum hep bir kenarından sızarak yavaş yavaş gûya onun hayatına damlayan birer katre-i telehhüfle ağır ağır baştarağa akıyordu* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Telehhüfat** çoğl. i. *Esk.* Üzülmeler, yakınmalar. (M)

TELEİŞLEM blş. i. Bilgi-işlem. Bir ordinatörü, merkez ünitesinden uzakta bulunan bilgi kaynaklarına telefon veya telgrafla bağlayarak çalıştırma usulü.

— ANSİKL. Bilgi-işlem. Kullanılan malzemenin cinsine göre *teleişlem* gecikmeli veya dolaysız olabilir. Birinci halde, uzakta bulunan giriş üniteleri ordinatöre değil de, bilgiyi bir dış destek üzerine kaydeden alıcı ünitelere bağlıdır; bu bilgiler, alıcı ünitelerden ordinatöre gelerek işlenir; sonuçlar aynı şekilde dolaysız olarak iletilir. İkinci halde, işlem ünitesine giriş doğrudan doğruya olur, sonuçlar da aynı şekilde dolaysız iletilir; bu tür ordinatörlere «gerçek zamanlı» denir. Bilgi iletme hızı, iletim şekline göre değişir: telgraf bağlantısında 50 baud, yani saniyede 6 harf civarındadır; telefon bağlantısında ise 200 ile 2 400 baud, yani saniyede 25 ile 300 harf civarında değişir. Bu hızlar ordinatörün işlem hızına göre çok düşüktür; işlem ancak, uzaktaki bilgi yerinde toplanmış bilgiyi tamamlayıcı olursa ve uzak üniteler hızlı bir ordinatörü beslemeğe yeterliyse önem kazanır. (L)

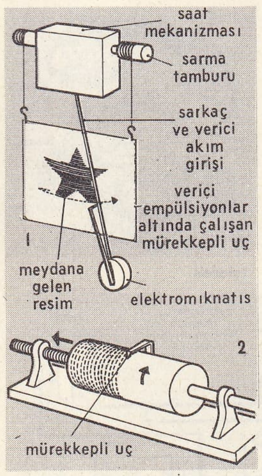

telefoto
1. Caselli tertibatı; 2. resmin silindir biçimi spirallerle işlenmesi

TELEK i. (*tel*'den *tel-ek* [?]). Kuşların gövde, kanat ve kuyruğunda bulunan kalın eksenli büyük tüy. || *Kuyruk teleği*, uçuş esnasında dümen ödevi gören kuyruk tüylerinden her biri. || *Örtü teleği*, kanat ve kuyruk teleklerinin dibini ve bütün gövdeyi kiremit dizisi gibi kaplayan tüylerden her biri. || *Uçma teleği*, kanatlardaki büyük ve sert teleklerden her biri. Bk. KANAT.

— ANSİKL. Uçma *telek*'leri kanatların uçlarında bulunur; eksenleri tam ortada değildir; görünüşü bıçağı andırır. Esas uçma telekleri el kemiklerine bitişir; bunların sayısı 9-12, çoğu zaman 10 tanedir. Kanatlardaki büyük telekler (örtü veya ikinci uçma telekleri) önkol kemiklerine bitişir, sayısı 9-40 tanedir. Diğer kanat örtü telekleriyse (orta ve küçük örtü telekleri) kol kısmından çıkar ve genellikle çok az farklılaşmıştır. Kuyruk teleklerinin sayısı genellikle 12 (bazen 10-20 veya daha fazla) tanedir. Bunlar son kuyruk omuruna o şekilde bağlıdır ki gerektiğinde yelpaze gibi açılabilir. (L)

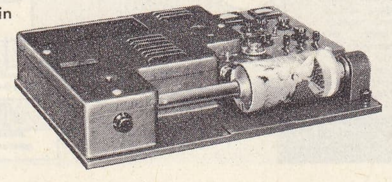

telefoto için belinograf

TELEKABİN veya **TELEBEN** i. (fr. *télécabine* veya *télébenne*). Kabloya düzgün aralıklarla tespit edilmiş askılara takılan küçük kabinlerle insan taşımak için kullanılan tek kablolu teleferik tipi. (L)

TELEKARDİYOFON i. (fr. *télécardiophone*). Kalp seslerini uzaktan dinlemeğe yarayan, elektrik amplifikatörlü mikrofonik stetoskop. (Tıp öğreniminde kullanılır.) [M]

TELEKE i. (*telek*'ten). Kanat teleklerinin büyüğüne verilen ad. (M)

TELEKİ, Erdel'li macar ailesi, XV. yy. başlarında, Bekes komitasında Telek arazisini aldı. Üyeleri, 1697'den sonra Kutsal imparatorluk kontları unvanını taşıdılar. Başlıca üyeleri: MİHALY (Nagyvarad 1634 - Zernest 1690). Apafi'nin kançıları ve siyasetinin yöneticisiydi; Thököly ayaklanmasını yönetti sonra mücadeleden vaz geçerek (1678) imparatorluk ile uzlaşmağa çalıştı; kont oldu (1685), Apafi ve Viyana arasında barış yaptırdı (1688); Thököly'ye karşı çarpışmada öldü; — JOZSEF (Huszt 1738 - Peşte 1796), yazar; fransız etkisinde kaldı, birçok eleji ve fransızca bir inceleme (*Essai sur la Faiblesse des Esprits Forts* [Güçlü Zekâların Zaafı Üstüne Deneme], 1700) yazdı; — SAMUEL (1739 - Viyana 1822), Erdel kançıları, Marosvasarheli'de 40 000 ciltlik bir kütüphane kurdu; — JOZSEF (Peşte 1790 - ay.y. 1855), Szabolcs kontu (1840), Erdel valisi (1841-1848) ve tarihçi. Macar akademisine başkanlık etti. Başlıca eseri: *Hunyadi'ler Devri* (9 cilt, 1852-1857); — LASZLO (Peşte, 1811 - ay.y. 1861), Jozsef'in kardeşi. Siyasî şiirler yazdı, Magnatlar meclisinde muhalefeti yönetti; Paris'te Kossuth hükûmetini temsil etti (1848) ve doğu avrupa halklarını birleştirecek bir Tuna federasyonu fikrini geliştirdi; ölüm cezasına çarptırıldı (1852), Dresden'de tutuklandı ve Avusturya'ya teslim edildi (1860); her türlü siyasî faaliyeti kesmek şartıyle serbest bırakıldı ve intihar etti. *Kegjenc* (Gözde) [1841] adlı bir dramı vardır; — SANDOR (1821-1892), İspanya'da carlos'çuların mücadelelerine katıldı. Barcelona'da tutuklandı, hayatını fransız başkonsolosu Ferdinand de Lesseps'in müdahalesiyle kurtardı. Macar bağımsızlık savaşı sırasında erdel ordusu başmüfettişiydi; Vilagos teslim anlaşması ertesinde tutuklandı, Arad kalesinin kazamatlarından kaçtı; gıyaben ölüm cezasına çarptırıldı, Türkiye ve Fransa'da yaşadı. Cumhuriyetçiydi, Napolyon III'ün hükûmet darbesinden sonra Jersey'e göç etti; orada Victor Hugo ile dost oldu ve onunla birlikte Guernesey'e gitti. Macaristan'a ancak 1867 uzlaşmasından sonra döndü. 1879-1822'de 4 ciltlik *Hatıralar*'ı yayımlandı; — SAMUEL (Saromberke, Erdel 1845 - Budapeşte 1916), Doğu Afrika'ya gitti (1887-1888), Rudolf ve Stefani göllerini ve daha sonra Teleki adı verilen yanardağı keşfetti; — PAL (Budapeşte 1879 - ay.y. 1941), Budapeşte üniversitesinde iktisadî coğrafya profesörlüğü yaptı, dışişleri bakanı oldu (1920), Trianon görüşmelerine katıldı; başbakanlığa getirildi (temmuz 1920), Karl IV'ün (Avusturya kralı Karl I) yeniden tahta çıkma teşebbüsünden sonra çekildi (mart 1921); millî eğitim bakanı oldu (1938), İmredy'nin yerine hükûmet başkanlığına getirildi (şubat 1939). Yahudi aleyhtarı bir kanun kabul ettirdiyse de «Gamalı Haçlar»ın nazi taraftarı hareketiyle mücadele etti. Karpatlar Ukraynası'nı Çekoslovakya'dan almayı kabul etti; fakat Hitler'e, Polonya'ya savaşa karşı olduğunu bildirdi (temmuz 1939); bununla beraber Romanya'nın elinden alınan Kuzey Erdel'in ilhakına (ağustos 1940) ve Almanya ile ittifaka (kasım) boyun eğmek zorunda kaldı. Yugoslavya ile bir dostluk paktı imzaladığından (aralık 1940), Almanlar bu ülkeye saldırmak için Macaristan'dan geçince intihar etti. (L)

TELEKİA i. Itırlı sarı çiçekli, 2 m'ye yakın boyda otsu bitki; dere kıyılarında serin yerlerde yetişir. (Bileşikgillerden.) [L]

TELEKİNEZİ i. (yun. *tele*, uzak ve *kinesis*, hareket, devim'den fr. *télékinésie*). Nesnelerin dokunulmaksızın hareket edişi. (Metapsişikte, «fiziksel etkili» denilen medyumların gerçekleştirdiği öne sürülen olaylardan biridir.) [L]

TELEKLİNOMETRE i. (fr. *téléclinomètre*'den). Eğimi ölçmek için sondaj kuyusuna sarkıtılan âlet. (Teleklinometre kuyunun sapma derecesini öğrenmek için kullanılır.) [L]

TELEKOMÜNİKASYON i. (fr. *télécommunication*). İşaretlerin, haberlerin, yazıların, resimlerin, seslerin veya her çeşit bilgilerin tel, radyo, optik veya başka elektromagnetik sistemlerle iletimi, yayımı veya alınması.

— ANSİKL. 1904'te Estaunié tarafından ortaya atılan ve oldukça yakın bir zamandan beri kullanılan *telekomünikasyon* kelimesinin tutulma sebebini, bugün aynı iletim yollarından ve tamamen otomatik teleks şebekelerinin gelişmesiyle aynı komütasyon sistemlerinden yararlanan telgrafla telefon arasındaki sıkı bağda aramak gerekir. 1932'de toplanan Madrid konferansında, eski Milletlerarası Telgraf birliğine, Milletlerarası Telekomünikasyon birliği adının verilmesinden sonra bu kelime milletlerarası bir deyim haline geldi. Telefon ve telgraf hizmetleri yapan idare ve özel şirketlerin çoğunun resmî kayıtlardaki adlarında bu «telekomünikasyon» terimi yer alır.

Birçok ülkede ve Türkiye'de bu hizmet devletin tekelindedir. Bu hizmetin devlet tekeline alınmadığı bazı ülkelerde, telekomünikasyon şebekesini işleten özel şirketler devletin kontrolu altında çalışır.

● Birinci Dünya savaşına kadar telgraf ve telefon hatları, birinciler için demirden, ikinciler için bakırdan yapılmış çıplak teller halinde genellikle demiryolları boyunca gerilmiş havaî hatlardı. O devirde telgraf cihazları geliştirildi, Hughes ve Baudot cihazları gibi yazılı telgraf âletleri yapıldı; sonraları, uzaktan kumandalı gerçek bir yazı makinesi olan telemler ortaya çıktı. Bu süre içinde, 1876'da Graham Bell'in buluşundan, Edison ve Hughes'ün getirdikleri yeniliklerden sonra telefon, geç de olsa yayılmağa başladı ve gittikçe daha büyük bir önem kazandı. Mühendisler hemen, yeraltında veya su içinde kablolu hatlar döşemenin yollarını aramağa koyuldular. Her ne kadar havaî hatlar, oldukça kısa ve az sayıda devre söz konusu olduğunda, tesis masraflarının az oluşu, iletilecek gücün daha az kayba uğraması ve kullanılan frekans bandının çok geniş olması yüzünden çok kaliteli ses üretme gibi tartışılmaz nitelikler taşırsa da, modern bir telekomünikasyon şebekesinin kurulmasında yetersiz kalır. Havaî hatlar, hava değişimlerinden (sıcaklık, nem) çok fazla etkilendiği gibi, civardan geçen elektrik hatlarının indüklediği gürültüleri de iletir. Buna karşılık kablolu devreler, hemen hemen parazit yapmaması ve hava değişmelerinden etkilenmemesi yüzünden çok daha elverişlidir. Bununla birlikte kablolu hatlar, iletilen elektrik enerjisi gücünde büyük kayıplara yol açar; bundan dolayı, şehirlerarası telefon bağlantılarında bu tür hatların kullanılabilmesi için güç kaybının bir dereceye kadar önlenmesi gerekir. Kablolu devrenin birim başına sığası havaî hatlara oranla çok büyük olduğundan, devreye bir özindükleme bobini katma yolları aranmıştır. Bu düşünceyi önce Vaschy 1884'te etorik incelemeleri sonucunda ileri sürdü ve 1900'de Barbarat uygulamayı denedi. Fakat devreye koydukları ek özirdükleme bobinleri arasındaki uzaklık fazla olduğu için başarıya ulaşılamadı. 1900'de Sırp Pupin, devreye sokulacak özindükleme bobinleri arasındaki uzaklığın, iletilecek telefon akımlarının dalga boyundan küçük olması gerektiğini ispat etti. Böylece pupinleme, tekniği, şehirlerarası yeraltı telefon kablolarının döşenmesine imkân verdi. Fakat daha uzun devreler döşemek gerektiğinde yeni güçlüklerle karşılaşıldı. Seri bağlı özindükleme bobinleri (yük bobinleri) ve paralel bağlı sığalardan (kablonun öz sığası) meydana gelen pupinlenmiş kablo bir filtre görevi yaparak yüksek frekansları geçir-

Foto. LAROUSSE

mez: ses boğuk, değişik gelir ve konuşma her ne kadar anlaşılırsa da pek kulak okşayıcı değildir. Demek ki böyle bir devrede daha kuvvetli bir yük kullanarak güç azalması önlenemez, sadece iletilen frekans bandı o kadar daralır ki konuşmalar anlaşılmaz olur. Tek çare, bakır iletkenlerin çapını büyütmektir, fakat bu da çok pahalıya mal olur ve zaten belli bir değerin ötesinde madden imkânsız hale gelir.

Kablolu telefon devreleri probleminin kesin çözümü 1910'a doğru bulundu. Gerçekten, üç elektrotlu lambanın ızgarasına uygulanan çok zayıf gerilimlerle, lamba çıkışında hiç bozulmadan kalan yükseltilmiş akımlar elde edilir; gerekli enerji yerel bir kaynaktan alınır. Fakat bu yükseltme tek yönde meydana geldiğinden, her iki yönde kullanılabilecek bir hat amplifikatörü elde etmek için tek yönlü iki yükselteci birleştirmek gerekir; hatlarla bağlantı, bir dengeleyiciyle birleştirilmiş «diferansiyel transformatör» denilen basit bir sistemle elde edilir. Bu diferansiyel transformatörün üç sargısı vardır; bunlardan biri yükselteçlerden birinin giriş devresine, öbürleri dengeleyiciye ve dış hatta bağlanır, bu iki sargının orta noktaları zıt yönlü yükseltecin çıkışına tutturulur. Kullanılan banttaki frekansa göre dengeleyici ile hattın empedansı aynı ise, çıkıştaki telefon akımı yalnız hat ile dengeleyici arasında paylaşılır ve zıt yönde çalışan yükselteci etkilemez. Dengeleme hiç bir zaman tam olmadığından bir hat amplifikatörü içinde, hattâ devrenin iki hat amplifikatörü arasında tepkiler meydana gelir. Bu yüzden iki telli bir devredeki hat amplifikatörlerinin sayısı, yani tellerin uzunluğu, amorsaja bir zarar vermeden istenildiği kadar arttırılamaz. Çok uzun mesafelerde dört telli devreler kullanılır: tellerden bir çifti bir yönde, öbür çifti öteki yönde çalışır. Bütün hat amplifikatörleri için birbirinden tamamen bağımsız iki yönde yükseltme mümkündür ve amorsaja zarar verme tehlikesi yoktur. Sonlandırma transformatörünün yardımıyle devre uçlarında aboneye bağlanan iki hatlı bir devre meydana getirilir. «Alçak frekanslı» kablolar denilen bu teknikte, tekrarlayıcı istasyonlar arasındaki uzaklık 75 km kadardır. Dört telli devrelerin yükünü azaltarak gittikçe daha geniş frekans bantlarının iletimi başarıldı; böylece aynı devre üzerinde yan yana önce iki, sonra dört telefon kanalı elde edilebildi. Sonraları pupinleme tekniği tamamen bırakılarak, gittikçe genişleyen bir frekans bandıyle aynı anda 12, 24, 30, 60 telefon kanalı kullanabilen bakışımlı çiftler kuruldu. Böylece, uzak mesafe kabloları içinde en moderni olan eşeksenli kablolar yapıldı. Eşeksenli çiftte iletkenlerden biri, en çok kullanılan şekliyle 2,6 mm çapında bakır telden yapılır; öbür iletken ise, iç çapı 9,4 mm ve ekseni birincinin ekseninine eşit olan içi boş bakır bir silindirden meydana gelir. Eşeksenli böyle bir devrede hemen hemen bitim frekansı yoktur ve aynı anda 960 telefon kanalıyle konuşma imkânı verir. Frekansın üst sınırını (4 MHz) belirleyen, uç malzemesinin modülasyonu ve modülasyon bozma olayı ve aralarındaki uzaklık 9 km olan ara yükseltme istasyonlarıdır. Bugün ölçeğin yeniden değiştirilmesine çalışılmaktadır: gerçekten yeni incelemeler, bir yandan devre uçlarındaki tesisatta değişiklik yaparak, öbür yandan ara istasyonlar arasındaki uzaklığı 4,5 km'ye indirerek iletilen frekans bandı genişliğinin aynı kabloyle 4 MHz'den 12 MHz'ye çıkarılabileceğini göstermiştir. Böylece daima dört telli (çift gidiş, çift dönüş) eşeksenli bir devrenin sığası, 2 700 telefon kanalına çıkarılabilir.

● Yine bu devrede, 1900'den itibaren Branly, Popov, Marconi ve başkalarının çalışmalarıyle telsiz telgraf, sonra telsiz telefon büyük bir gelişme gösterdi. Radyoelektrik tesislerinde (bk. YÜKSEK *frekans tekniği*) uzun dalgalardan başlanarak kısa zamanda dekametrik, sonra metrik ve daha kısa dalgalar kullanıldı. Bu çeşit bağlantılar dünya telekomünikasyon şebekesinde, televizyon problemlerinde ve radarda çok önemli bir rol oynar.

Telli veya telsiz telekomünikasyon teknikleri gittikçe daha çok iç içe girmektedir ve her ikisinde de çok elektrotlu lambalar, transistörler kullanılır. Bu iki teknik arasındaki kaynaşma o derece ileri gitmiştir ki, meselâ Fransa'da uzak mesafelere kablo döşeyen servis, benzetme yoluyle «Hertz kabloları» denilen Hertz demetleriyle de görevlidir. Bunlar, yüksek noktalardan alınıp yine yüksek noktalara (Hertz kuleleri) iletilen gerçek radyo bağlantılarıdır; en çok kullanılan sistemlerde dalga boyu 8 sm civarındadır. Normal engelleri aşamayan bu dalgalar, 50 km'de 200 m'ye yakın bir düzey değişimi gösteren Yer'in küreselliğini haydi haydi aşamaz. Bu yüzden Hertz kulelerinin, eski Chappe telgraf kuleleri gibi birbirini görecek şekilde yapılması şarttır; bugün iki Hertz rölesi arasındaki ortalama uzaklık 70 km civarındadır. En çok kullanılan Hertz demetlerinde bir veya birkaç telefon kanalı (genellikle her kanalda 300 yol) ve programları televizyon vericilerine kadar ileten genellikle gidiş dönüşlü bir televizyon kanalı vardır. Fransa-İngiltere Hertz demetinde, gidiş dönüşlü üç televizyon kanalı ve her biri 600 yollu üç telefon kanalı bulunur. İlerisi için 2 000 yollu telefon kanalları düşünülmektedir. Ayrıca bazı tedbirler almak şartıyle troposfer yayınımından yararlanarak, doğrudan doğruya görüş mesafesinden biraz daha uzak Hertz istasyonları arasında bağlantı kurulabilir.

● Kıtalararası haberleşmede radyoelektrik bağlantılar çok yararlı olmuştur ve halen de olmaktadır; fakat bunlardaki yol sayısı çok azdır. Atlantikaşırı ilk deniz altı telgraf kablosu 1886'da hizmete girdi. Hat amplifikatörleri suyun içine yerleştirilen ve uç istasyonlarından beslenen eşeksenli uzun deniz altı telefon kablolarının döşenmesi oldukça yakın bir zamana rastlar. Atlantikaşırı ilk kablo, 1956 eylülünde Clarenville (New Foundland) ile Oban (İskoçya) arasında kuruldu. Atlantikaşırı ikinci bir kablo (Clarenville - Penmarch [Fransa]) 1959'da hizmete girdi. Bu iki bağlantıda, eşeksenli dört telli devreler meydana getirmek için birbirinden 40 km uzakta iki kablo kullanıldı (bir kablo gidiş, bir kablo da dönüş için).

Fransa ve Cezayir arasında (Marsilya - Cezayir [1957 sonu] ve Perpignan - Oran [1962 başı] hattı), çok ileri bir teknikle her iki yönde de kullanılabilen ve dolayısıyle çift yönlü hat amplifikatörleri bulunan bir tek kablo döşemekle yetinildi. Bu kablolardan her birinde 60 telefon yolu bulunur. Atlantikaşırı kablolara gelince, başlangıçta 32 olan telefon yolu sayısı bazı düzenlemelerle 60'a çıkarıldı: abonelerden biri konuşurken öbürü susar ve böylece her yöndeki konuşma ancak zamanın yarısından yararlanır; ayrıca atlantikaşırı kabloda gerek Amerika - Avrupa yönünde, gerek Avrupa - Amerika yönündeki mümkün bütün yollar kullanılarak, konuşmağa başlayan abonenin sesiyle kumanda edilen anî çalışmalı elektronik bir komütasyon sistemiyle bu yolların dağılımı da sağlanmıştır.

● Küçük bir bölgede bile, bütün abonelerin ikişer ikişer birbirine bağlanması düşünülemez. Aboneler bir telefon santralına bağlanır ve çağıranla çağrılan arasındaki bağlantıyı santral kurar (komütasyon işlemleri). Telefonun başlangıcında yalnız dar bir bölgedeki aboneler arasında kurulabilen komütasyon, çok kısa bir zamanda şehirlerarası bağlantı haline geldi. Önceleri komütasyon elle yapılırdı, yani santral memurları aboneler arasındaki bağlantıyı elle kurarlardı. Kısa bir süre sonra komütasyonu otomatikleştirme yoluna gidildi; sekiz aboneyi birbirine bağlayan ilk otomatik telefon sistemi 1881'de Paris Elektrik sergisinde gösterildi; çoğu ülkelerde hâlâ kullanılan Strowger sisteminin ilk patenti ise 1891'de alındı ve Birinci Dünya savaşından sonra otomatik komütasyon hızla gelişti. Abonedeki telefon cihazı üzerinde bulunan bir çağrı kadranı, iletilecek rakama eşit sayıda kesiş yaparak, devreyi ritmik bir şekilde keser. Bu işareti alan telefon santralı, çağıran abonenin gönderdiği empülsiyonlara uyarak sırasıyle binler, yüzler ve onlar basamakları aynı olan aboneler arasından birler hanesi istenilen rakama uyan aboneyi seçer. Otomatik telefon bugün şehirlerarası bağlantılar kurma imkânı vermiştir ve uzak şehirlerde bulunan aboneler birbirleriyle aracısız konuşabilir.

Bugüne kadar kullanılan otomatik santralların çalışabilmesi için döner organların bulunması şarttı; bu organlarda, broşlara sürtünen fırçalar istenen adım sayısı kadar ilerliyordu. Birçok santralda hâlâ kullanılan bu sistemin çalışması çok yavaştır. Ayrıca bu sürtünme büyük ölçüde aşınmaya yol açtığı için konuşmalar parazitli olur ve aşınan elemanların bakımı çok dikkat ister. Bu yüzden «Krosbar» denilen çapraz çubuklar sistemi tercih edilir; bu çubuklar, kurulacak bağlantının gerektirdiği belli bir noktada birbirine dokunur. Öncekilerden çok daha hızlı çalışan bu sistem, aşınmadan doğacak parazit gürültüleri önler, üstelik bakımı da kolaydır. Elektronik komütasyon sistemleri kuruluncaya kadar, bugün en modern santrallarda bile bu sistem kullanılmaktadır.

Telgraf da telefonla aynı gelişme çizgisini izledi; bugün telgraf sistemlerinde her birinin üzerine birçok telgraf bağlantısı (genellikle 18) ekleyerek âdi telefon yolları kullanılır (harmonik telgraf); komütasyon bakımından, bir telem cihazı olan bütün aboneler teleks şebekeleriyle birbirine bağlanır.

Elektronik komütasyon sayısız kolaylıklar getirecektir. İletimde, eşeksenli kabloların yanı sıra dalga kılavuzları kullanılacak, bu bir çeşit bakır boruların içinde yayılacak radyo dalgalarıyle iletilen frekans bandı çok geniş olduğundan elde edilecek telefon yolu sayısı da 100 000'i aşacaktır. Böylece, uzak mesafelere renkli televizyon programları iletilebilecektir.

İleride ayrıca, birbirinden çok uzakta bulunan iki yer istasyonu arasında röle vazifesi görecek uydularla telekomünikasyon da gerçekleştirilebilecektir: sadece basit bir yansıtıcı vazifesi göreceği zaman pasif uydu; yükseltilmiş işaretleri ikinci bir istasyona iletebilecek bir hat amplifikatörü taşıyorsa aktif uydu; iki yer istasyonunu bağlamak için yerlerine göre sırasıyle kullanılacak çok sayıda ve oldukça az yükseltide uydular; ekvator düzlemi içinde 36 000 km yükseltide yörüngeye oturtulan ve Yer ile aynı hızda döneceği için Yer'deki bir gözlemciye hareketsiz gibi görünen «24 saatlik» uydular. Yapılan teşebbüslerin çoğu gelecek için ümit verici olmuş ve 1962'de fırlatılan «Telstar» uydusu, bütün hesapları ve tasarlanan bütün deneyleri başarıyle gerçekleştirmek imkânı vermiştir.

1 Ocak 1961'de, 79 830 600'ü Kuzey Amerika'da, 43 172 700'ü Avrupa'da olmak üzere dünyadaki telefon abone sayısı 141 700 000'di; bu toplamın yüzde 89,2'si otomatik şebekelerle donatılmıştı. Bu tarihten on yıl önce (1 ocak 1951'de) dünyadaki toplam telefon cihazlarının sayısı 75 300 000 olduğuna göre çok hızlı bir artış var demektir.

— Ask. havc. İkinci Dünya savaşından bu yana *askerî telekomünikasyon* planı, muharebe birliklerinin elindeki teçhizatın kullanılacağı yerleri, kullanma şartlarını belirlemiştir. Telsizle muhaberenin gelişmesi, bu muhabere araçlarının kullanılmasında büyük tedbirler alınmasını zorunlu kılmıştır; gerçekten telsizle gizlilik sağlamak güç olduğu gibi, muhaberenin düşman tarafından parazitle bozulması da kolaydır. Havacılıkta, önceden ayarlanmış ve kuvarsla kararlı hale getirilmiş çok sayıda (10 ilâ 12) yüksek frekans veya hiperfrekansla bes-

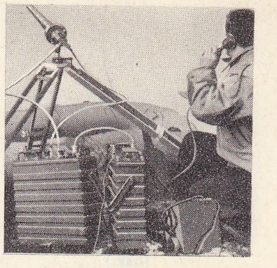

üç telefon hatlı mültipleks

telekomünikasyon

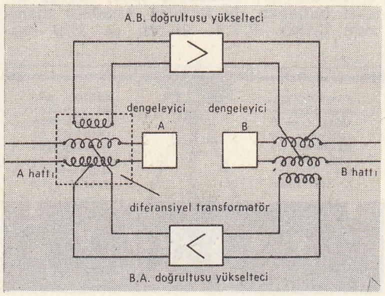

diferansiyel transformatörlü telefon hat amplifikatörü

Foto. LAROUSSE

TELEMANN
G. Lichetnsteger'in eseri

lenen cihazlar kullanılır. Karadaki bağlantılarda günden güne Hertz dalgaları ağır basmaktadır. Radyofarlar, radyobeykın, radyo düzenleyiciler, Gee, Dekka, Tacan sistemleri askerî havacılıkta olduğu kadar sivil havacılıkta da kullanılır. Kara radarları, uçaklara magnetik kuzeyi, gerekli hızı ve yükseltiyi bildirerek yön verir. Âletler çok duyar olduğundan, dağlık bölgelerde yere çok yakın olarak görmeden uçuş imkânı verir; yalnız yerden kontrol yapan uzmanların verdikleri talimata tam uyabilmeleri için uçak personelinin çok iyi yetişmiş olması gerekir. Tanıma sistemleriyle dost ve düşman uçakları birbirinden ayırt edilir. Bu teknikler, çok iyi yetiştirilmiş çok sayıda personele ihtiyaç gösterir. Hareketlerin kontrolunu, askerî uçuş tecrübesi olan subaylar yapar, telekomünikasyon mühendisleri de âletlerin kullanılmasına dikkat eder. Telsiz teknisyenlerinden meydana gelen bir birlik âletleri kullanır; uzmanlar da radyo, radyogonyometri v.b. istasyonlarına kumanda eder. (L)

Telekomünikasyon birliği (MİLLETLERARASI) [Union Internationale des Télécommunication] (U.İ.T.), milletlerarası ve hükûmetlerarası kurum. Amacı, telekomünikasyonu geliştirmek, radyo vericileri arasında frekans dağıtımı yapmak ve telekomünikasyon alanında genel araştırmalarda bulunmaktır. 1 Ocak 1934'te kurulan ve merkezi Cenevre'de olan birlik, 1947 Atlantic City konferansında son biçimini aldı. Birliğin yönetimi, beş yılda bir toplanan ve üye devletlerin temsilcilerinden meydana gelen bir kurula bırakılmıştır. İki toplantı arasında, birlik bir genel sekreter tarafından yönetilir. Üç yılda bir toplanan üç komite danışma kurullarını meydana getirir: Milletlerarası Telefon ve Telgraf Danışma komitesi (C.C.İ.T.T.), Milletlerarası Radyokomünikasyon Danışma komitesi (C.C.İ.R.) ve Milletlerarası Frekans Kayıt komitesi (İ.F.R.B.). Bütün bu kuruluşların merkezi Cenevre'dedir. (L)

TELEKONFERANS i. (yun. *tele*, uzak ve fr. *conférence*'tan). Ask. İki karargâh personelinin elektrikli gönderme aracıyle, resmî meseleler üstünde yaptıkları konuşma. (M)

TELEKS i. (fr. *télex*). Telekom. Telem cihazlarıyle donatılmış abone postalarından kurulan ve bir abonenin mesajını uzaktaki başka bir aboneye telemle yazdırarak iletmesini sağlayan daktilografi sistemi.

— ANSİKL. Telekom. Telefon servisleriyle aşağı yukarı aynı şartlarda çalışan *teleks* şebekesi, bir abonenin başka bir aboneyle bağlantı kurmasını (genellikle iç hatlarda otomatiktir) ve daktiloya benzeyen telem cihazıyle mesajını yazdırmasını sağlar. Vericideki klavyenin tuşlarına basılarak, alıcıdaki teleme metin yazdırılır. Mesajı alan abone aynı yolla hemen cevap verebilir. Ayrıca bir mesajı birçok aboneye aynı anda yazdırma imkânı vardır. İletim süresini kısaltmak ve dolayısıyle hatların yükünü azaltmak için, mesaj önceden delikli şeride kaydedilir ve şerit hızla açılarak karşı abonedeki teleme kumanda edecek işaretleri verir. Alıcıda da mesaj delikli şeritlere geçirilerek başka abonelere yollanabilir.

60 Kadar ülke teleks şebekesiyle donatılmıştır ve toplam olarak 160 000 civarında abone vardır. Bu sayının yüzde 45'i A.B.D.'de, yüzde 48'i Avrupa'dadır; Batı Almanya 40 000'e yakın abone ile Avrupa'da ilk sırayı alır.

● *Türkiye'de*, muhabere aracı olarak teleksi kullanan ilk kuruluş Anadolu ajansı oldu (1938). P.T.T. idaresi de 1950 başlarında teleks cihazlarıyle donatıldı; özel ve resmî müesseselerce teleksin kullanılmasına 1951'de başlandı. İlk aboneler arasında haber ajansları ve gazeteler bulunuyordu. Bunlar cihazı P.T.T.'den kira ile alıyor, ihtiyaç halinde de kullanma süresi için kendilerine hat tahsis edilmesini istiyorlardı. 1960 Sonrasında hemen bütün yayın organları iç ve dış haberlerinin tamama yakın kısmını bu yoldan almaktaydılar. Çeşitli ticarî ve sınaî kuruluşlar da, gerek iç, gerek dış haberleşme için teleksten yararlanmağa başladı ve 1972'de özel teleks abonelerinin asyısı 1 100'e, P.T.T.'nin telgraf haberleşmesinde teleks kullandığı merkezlerin sayısı da 160'a yükseldi. 1973'ten itibaren bu sistemin otomatik santrallara bağlı olarak işletilebilmesi için çalışmalara başlandı. Buna göre otomatik santrallarla teleks kapasitesi 4 000'e yükselecek, bunların milletlerarası haberleşmede kullanılanlarının yüzde 80'i, iç haberleşmede kullanılanların da yüzde 100'ü otomatik çıkışlı olacaktır. (LM)

TELEKSİ sıf. Bot. ve Zool. Karşılıklı iki sıra halinde uzantıları olan uzun organlar için kullanılır: *Erguvangillerin yaprakları teleksidir*. (L)

TELEKSİZ sıf. (*telek*'ten *telek-siz*). Kanadında telek bulunmayan: *Kral penguen teleksiz bir kuştur*. (L)

TELEKSİZLER çoğl. i. Teleksiz küt kanatlı kuşlar altsınıfı. (Kanatları yüzgece benzeyen bu kuşlar uçamaz. Kuyrukları kısa, ayakları ise yüzmeye elverişlidir. Biricik takımı penguenlerdir.) [LM]

TEL EL - CAYNA, Cebel Druz'un en yüksek yeri, Güney Suriye'de (1 799 m). [M]

TEL EL - KEBİR, Mısır'da kasaba, Aşağı Mısır'da (Şarkiye ili); 2 200 nüf. Arabî Paşa İngilizlere burada teslim oldu (1882). [L]

TELELÜ i. (ar. *lü'lü'*'den *tele'lü'*). *Esk.* Parıldama, parıldayış. *Olur tele'lü-i bârân içinde hande-feşan* (Tevfik Fikret). [M]

TELEM i. (fr. *télé - imprimeur*'den). Bir metnin bir daktilo klavyesi yardımıyle doğrudan doğruya gönderilmesini ve alıcı postada matbaa harfleriyle yazılmasını sağlayan telgraf cihazı.

— ANSİKL. *Telem*'ler, iletim için, 50 baud olarak normlaştırılmış süratle beş işaretli bir kod kullanır. Metin, şerit veya sayfa üzerine alınabilir. Bu sonuncu tür gittikçe yaygınlaşmaktadır. Telem cihazlarına sahip abonelerin tümüne «teleks servisi» adı verilir. (L)

TELEMAKHOS. Yun. mit. Odysseus ile Penelope'nin oğlu. Babası Truva kuşatmasına gittiği sırada henüz çocuktu. Odysseus'un dostu olan eğitmeni Mentor, Penelope'nin taliplerini uzaklaştırdı; Telemakhos babasını aramağa gitti ama bulamadı. İthake'ye dönünce, gizlice gelmiş olan Odysseus'u dilenci kılığında buldu; onun düşmanlarını yenmesine ve ülkelerini geri almasına yardım etti. Telemakhos'un serüvenleri, bazen *Telemakhia* adı verilen, *Odysseia*'nın ilk kitaplarında anlatılır. (L)

Telemakhos'un Maceraları (*Les Aventures de Télémaque*), Fénelon'un eseri. 1699'da, yazarın adı ve izni olmaksızın Barbin yayınevi tarafından yayımlandı. Esere krallık yönetiminin yergisi gözüyle bakıldı. Fénelon Cambrai'ye sürüldü, kitap Fransa'da toplatıldı, ama Hollanda'da yayımlandı ve büyük ilgi gördü. 1717'de, yazarın yeğeni marki de Fénelon, eseri ilk defa olarak Fransızca yayımladı.

Odysseia'dan ilham alan bu mensur destan, Bourgogne dükünün eğitimi için yazılmıştı; Odysseus'un oğlu Telemakhos, babasını aramağa çıkar; ihtiyar bilge Mentor'un şekline giren Minerva'nın yönetimi altındadır. Fırtına, gemisini su perisi Kalypso'nun yaşadığı adaya atar. Telemakhos orada su perisine, daha önce başından geçenleri anlatır. Kalypso Telemakhos'a âşık olur. Oysa Telemakhos su perisi Eukharis'e tutulmuştur. Mentor'un teşvikiyle, ansızın yola çıkılır ve böylece bu aşk serüvenlerine son verilir. Salentum'da İdomeneus'un yanına varılır; siyasî hataları Louis XIV'ünkilere çok benzeyen bu kralın yanında uzun süre kalırlar ve Mentor, devlet yönetiminde âdil ve temkinli davranma yolunda Telemakhos'a öğütler verme fırsatını bulur. Kitabın sonunda, tanrıçanın öğretilerinden yararlanan Telemakhos, İthake'de olan babasının yanına gitmeğe hazırlanır. (→Bibliyo.) [L]

TELEMANİPÜLATÖR i. (fr. *télémanipulateur*). Koruyucu bir ekranın arkasına yerleştirilmiş radyoaktif maddeler üzerinde herhangi bir işlem yapmak için, el hareketlerini uzaktan bu maddelere iletmeğe yarayan mekanizma. (El ve parmak hareketlerini mekanik bağlantılarla ileten *el telemanipülatörleri* ve elektrikli veya pnömatik sistemle çalışan *uçaktan kumandalı telemanipülatörler* olmak üzere iki ayrı tipi vardır.) [L]

TELEMANN (Georg Philipp), alman bestecisi (Magdeburg 1681 - Harburg 1767). Leipzig üniversitesinde hukuk okudu (1700). Genç yaşta Campra ve Lully'nin partisyonlarını incelemeğe başlayarak müzik alanında kendi kendini yetiştirdi. Leipzig'de bir öğrenci korosu (*Collegium Musicum*) kurdu, Thomaskirche için her ay iki eser yazmakla görevlendirildi ve birçok opera yazdı, fakat Neue Kirche'ye orgcu olunca (1704) bir süre tiyatrodan uzaklaşmak zorunda kaldı. Meslek hayatında çok değişik görevler aldı: Sorau'da prens Promnitz'in müzik işleri yönetmeni (1704), Eisenach'te orkestra ikinci şefi (1709), Frankfurt-am-Main'da, Katharinenkirche'de (1712) ve Bayreuth markgraf'ının kapellasında yönetici oldu, Hamburg'a yerleşerek belediye orkestrasında yönetici oldu, Hamburg'a yerleşerek belediye orkestrasının başına geçti. Johanneum'un kantorluğunu ve 1721'den sonra şehrin en önemli beş kilisesinin kapella yöneticiliğini yaptı. Birçok defa Berlin ve Paris'e gidip geldi (1737). 40 Opera, 600 fransız biçimi uvertür, sayısız dinî ve din dışı çalgı eserleri, pazar ve bayramlar için on iki tam seri kantat, 44 passion, birçok oratoryo ve kantat (*Günün Saatleri, Kurtarılan İsrail, İsa'nın Ölümü, Diriliş, Kıyamet Günü, Mesih*), kasaba rahiplerinin göreve başlama töreni için ki eser, on iki cenaze ve on üç düğün parçası, 33 *Hamburger Kapitänsmusiken* (Hamburg Gemicileri İçin Müzik) [başında bir senfonik bölüm bulunan oratoryo] v.b. besteledi. Telemann, opera ile operakomik arası bir türün ilk temsilcilerindendir (*Pimpinone*, 1725). *Don Kişot*'tan ilham alarak bir opera ve sekiz bölümlü tasvirci bir süit besteledi. XVIII. yy.ın ilk yarısında Hamburg okulunda (Keiser, Mattheson) yetişen ve «klasik öncesi barok» sanatının tartışılmaz ustaları olan Hasse ve Graun ile kıyaslanabilecek güçteydi. Telemann'ın müziği son zamanlarda gittikçe önem kazanmış ve plağa alınmağa başlanmıştır. — Torunu GEORG MİCHAEL, alman orgcusu ve bestecisi (Plön 1748 - Riga 1831), ilâhiyat ve müzik okudu. Hamburg'da dinî bir koroda yöneticilik, Riga'da ve katedral okulunda kantorluk, müzik yönetmenliği yaptı. İki ilâhi kitabı, org için altı prelüd, üçlü olarak bir sonat kitabı, keman için altı sonat v.b. besteledi ve nazarî eserler yazdı. (L)

TELEMARK, Norveç'in güneyinde idare bölgesi (*fylke*), Telemark kütlesinde; 15 295 km²; 156 700 nüf. Merkezi, *Skien*. (L)

TELEME i. Bir çeşit tuzsuz ve yumuşak peynir. (*Teleme peyniri* de denir.) || Mayalandırılmış kesik süt, peynir mayasıyle dondurulup pelte haline getirilmiş süt.

— DEY. *Teleme peyniri gibi*, beyaz tenli ve tombul kadınlar için kullanılır. (M)

TELEMETRE i. (yun. *tele*, uzak ve *metron*, ölçü > fr. *télémètre*'den). Uzaklıkları ölçmeğe yarayan optik âlet.

— Foto. Fotoğraf makinelerinde, makinenin nesneye olan uzaklığını gösterirken aynı anda objektif ayarını da yapan düzenek.

— ANSİKL. Sil. *Telemetre*'nin ilkesi, bilinmeyen uzaklığı bir üçgenin bir kenarı olarak almaya dayanır; bu kenarın uzunluğu da yeterli sayıda bilinen elemanla bulunur. A nesnesine olan uzaklığını belirlemek isteyen O noktasındaki bir gözlemci, OA ile bilinen bir *a* açısı yapacak herhangi bir *Ox* doğrusu alır; *Ox* üzerinde, herhangi bir uzunlukta ON doğru parçasını işaretler; sonra Ox'in NA ile yaptığı *b* açısını ölçer; böylece OAN üçgenini bulmak ve OA kenarını, yani istenen uzaklığı hesaplamak için yeterli elemanları elde eder. ON u-

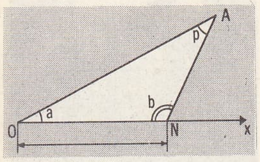

(ask.)

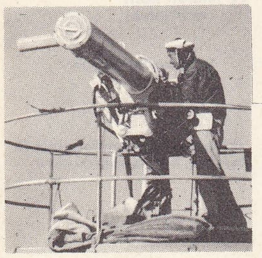

(denizc.)

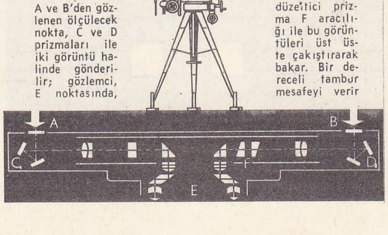

telemetreler

Foto. LAROUSSE

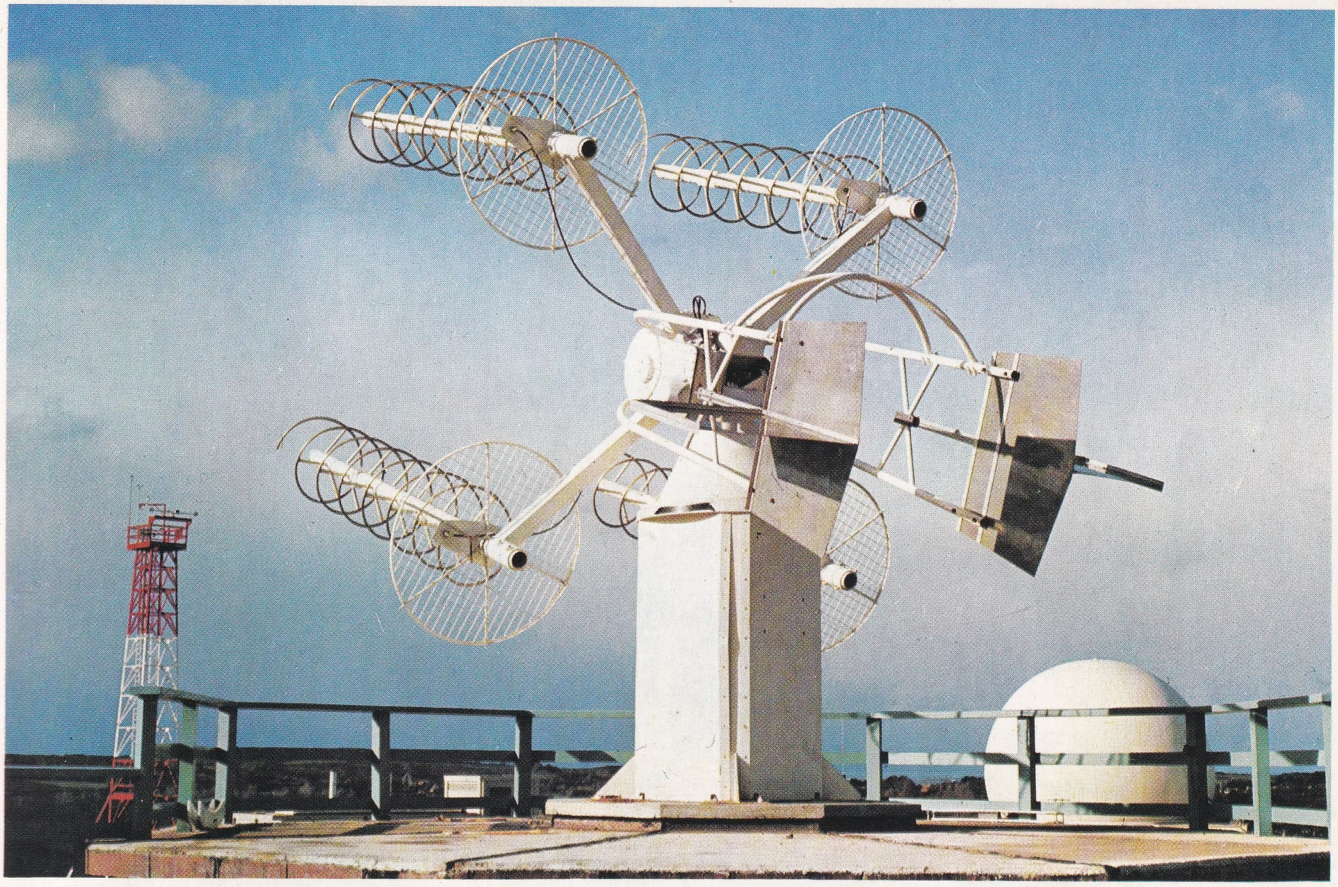

Pleumeur - Bodou Uzay Telekomünikasyon merkezinde hedef tayin ve kumanda donanımının dört sarmallı anteni *Foto. Postes et Télécommunications*

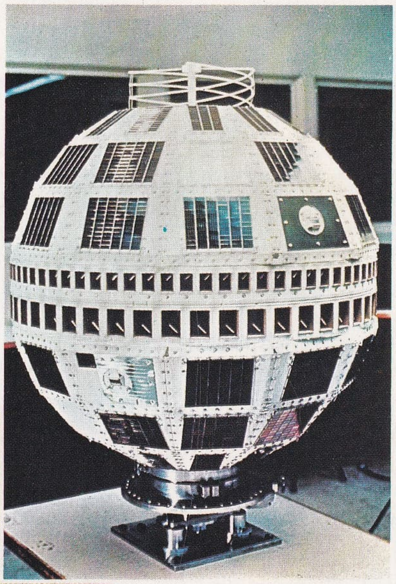

«Telstar» telekomünikasyon uydusu *Foto. U.S.İ.S.*

Sarcelles otomatik telefon santralı (Crossbar sistemi) *Foto. L.M.T.*

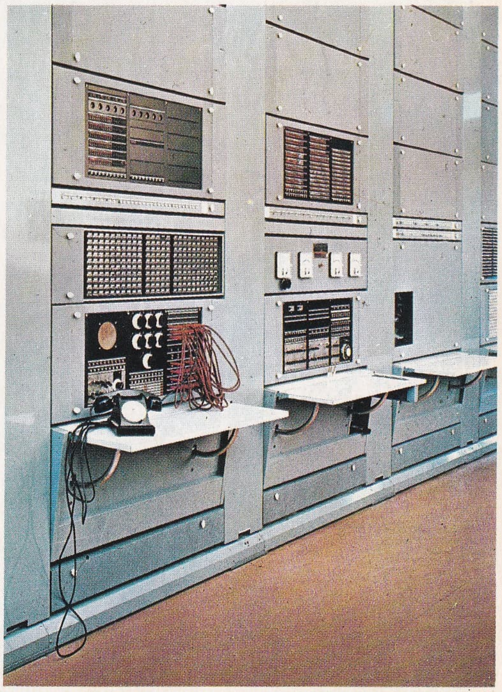

Pleumeur-Bodou yer istasyonunun telekomünikasyon anteni *Foto. CSF - René Bouillot*

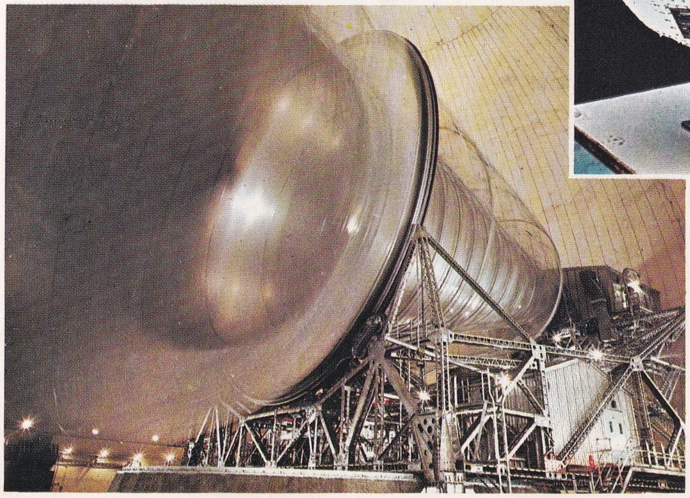

BİR ELEKTRON DEMETİNİ ODAKLAŞTIRAN DELİKLİ MASKELİ, SİYAH-BEYAZ VEYA RENKLİ GÖRÜNTÜ LAMBASI

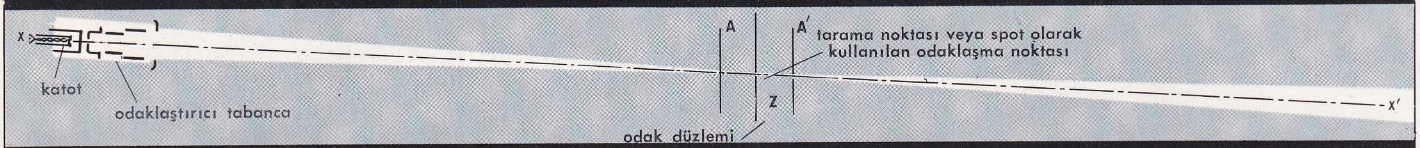

A İLE A' ARASINDAKİ AYRINTI: Optik sistemlerdekine oldukça benzeyen sapınç olayları sonucunda, Z noktası Z' bölgesi haline gelir.

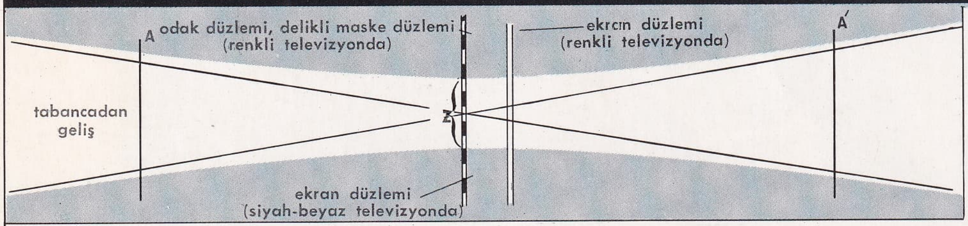

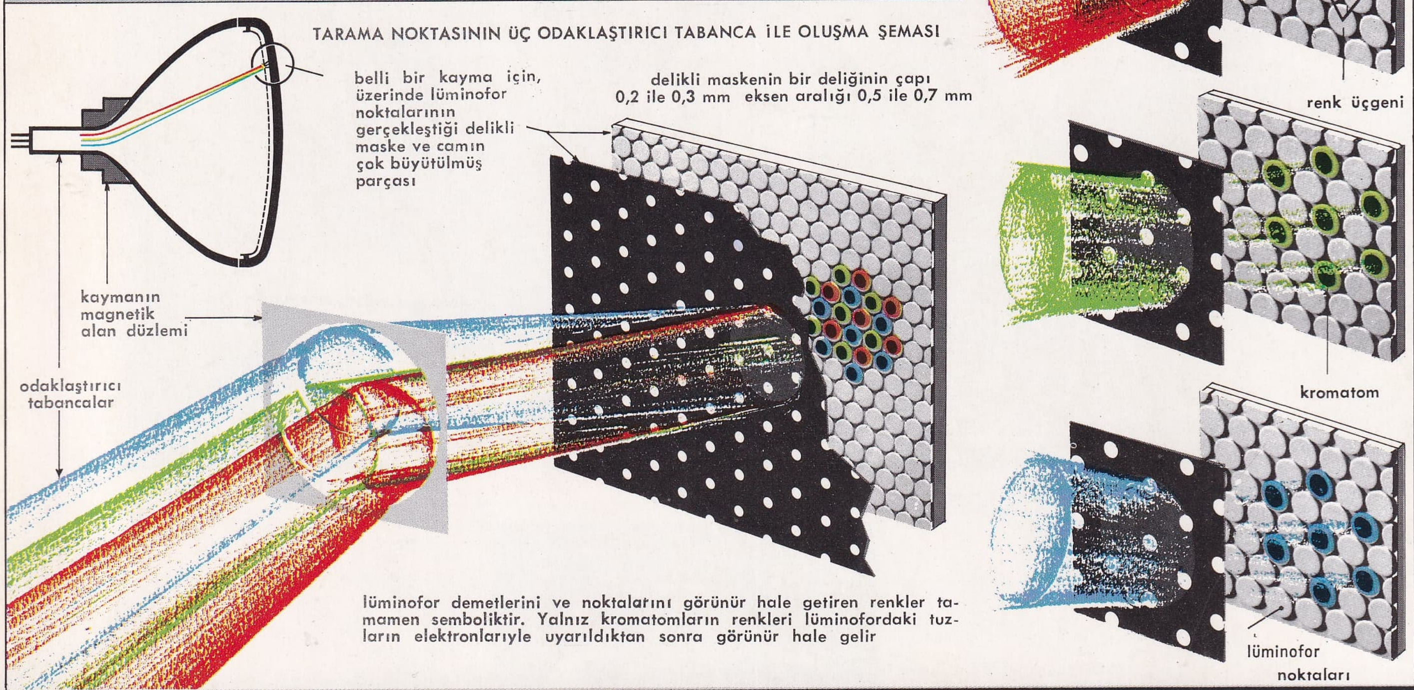

lüminofor demetlerini ve noktalarını görünür hale getiren renkler tamamen semboliktir. Yalnız kromatomların renkleri lüminofordaki tuzların elektronlarıyle uyarıldıktan sonra görünür hale gelir

YAYIM VE ALIM ŞEMALARI

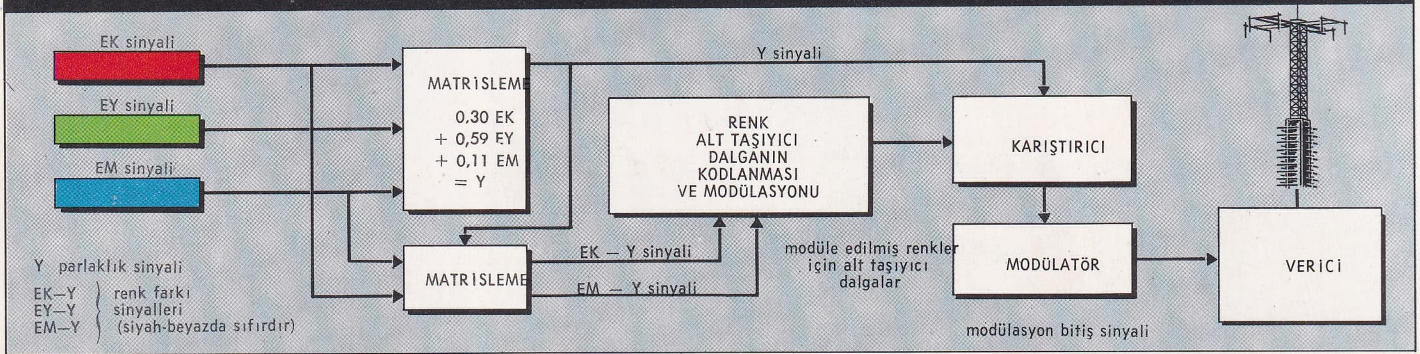

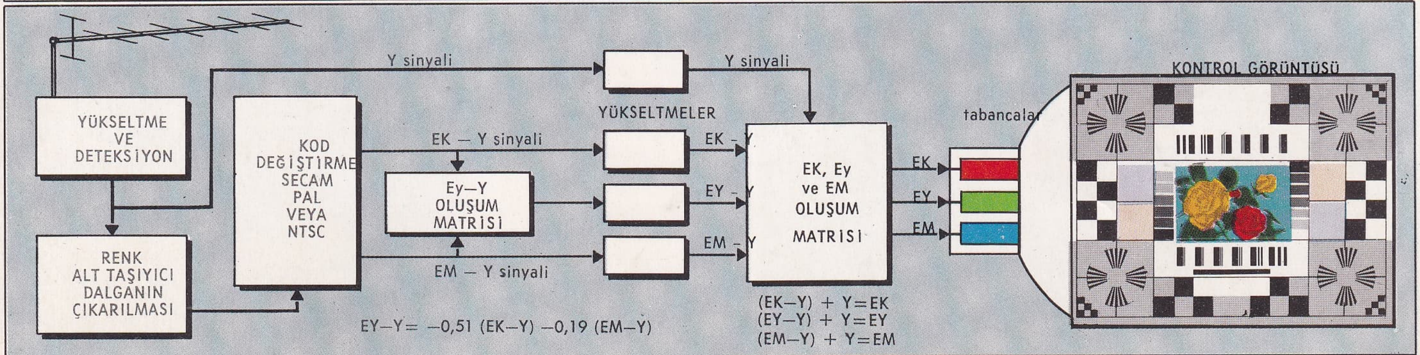

zaklığına «taban», OA ve AN doğrularının yaptığı *p* açısına «ıraklık açısı» denir. Bununla birlikte, OAN üçgeni O'da dik üçgense hesaplar daha kolaylaşır. O halde telemetride kullanılan üçgenler dik olmalıdır. İki çeşit *telemetre* vardır: birincisinin tabanı sabittir, ıraklık açısı değişir; ikincisinde taban değişir, ıraklık açısı sabittir.

İstenen uzaklığı çabucak verecek âletler hazırlamak için yapılan çeşitli araştırmalar, sabit tabanlı çakışmalı telemetrelerin bulunmasına yol açtı; bu âletler optik veya mekanik yolla otomatik olarak çalışır. Bu cihaz, uzaklığı iki görüntü yardımıyle tespit eder, uzaklığı ölçülecek nesneye iki objektifle bakılır; göz merceğinde bu cismin ters iki görüntüsü görülür. Bu iki görüntü, birbiriyle çakışıncaya kadar bir düğmeyle kaydırılır. Ölçü göz merceğinin önünde bulunan taksimat aranan uzaklığı verir. En çok kullanılan telemetre modeli S.O.M.'dir. Bu âletin alanı 50 milyem, büyütme oranı 14, uzunluğu 0,80 m, ağırlığı da 11 kg'dır. Radarın bulunuşundan sonra telemetrenin kullanımı gittikçe daralmıştır. (L)

TELEMETRİ i. (fr. *télémétrie*). Telemetre* ile uzaklıkları ölçme tekniği. (L)

TELEMİDAE çoğl. i. Akciğeri bulunmayan *telema* ve *apneumonella* cinslerini kapsayan örümcek familyası. (L)

TELEMMU i. (ar. *lemᶜa*'dan *telemmuᶜ*). *Esk.* Parlama, parıldama.

◆ **Telemmuat** çoğl. i. *Esk.* Parlayışlar, parıltılar. (M)

TELEMMÜZ i. (ar. *tilmîz*'den *telemmüz*). *Esk.* Öğrencilik, çömezlik etme. || *Telemmüz etmek*, bir kimseye öğrenci olmak: *Ömer İbni Abdülaziz böyle büyük zatlardan ahz ve telemmüz etmiştir* (Cevdet Paşa). [M]

TELEMOTOR i. (fr. *télémoteur*'den). Denizc. Gemilerde dümen dolabının hareketini dümen makinesine ileten hidrolik dümen donanımı. (*Telemotor sistemi* de denir.)

— ANSİKL. *Telemotor* sistem, temel olarak biri dümen dolabından hareket alan, diğeri dümen makinesinin hareket koluna bağlı birer piston ve silindirle bunlar arasındaki bir bağlantı borusundan meydana gelir. Tüm sistem donmaya dayanıklı bir sıvı (gliserin ve su karışımı veya özel yağ) ile doldurulur. Dümen dolabının döndürülmesiyle hareket alan piston, silindir içindeki sıvıyı iterek dümen makinesi yönündeki silindire gönderir. Bu basınç altında itilen piston dümen makinesinin çalışmasını kontrol eden mekanizmayı harekete geçirir. Çalışması çok basit olan bu sistem herhangi bir sebeple yağına hava karıştığı takdirde derhal tepki gösterir. (L)

TELENGİTLER, Altay Türkleri grubuna giren türk boyu; Çuy ırmağı bölgesinde yerleşenler *Çuy* ve *Telengit* adını almışlardır. Ruslar tarafından XVIII. yy.da *Uranhay, Uranhay Kalmukları;* 1856 yılına kadar hem Rusya'ya hem de Çin'e vergi verdikleri için *Dvoedantsı* («iki vergi verenler») diye adlandırılmışlardır. Bir kısmı Orhon yazıtlarında sözü edilen *Tölös* adını benimsemiştir. Telengitler bugün dağınık olarak Çuy, Çulışman, Argut, Ulagan, Koş-ağaç, Başkavs ırmak ve bölgelerinde yerleşmişlerdir. Geçimlerini hayvancılık ve tarım ile sağlarlar. Telengitler, şu soylara ayrılırlar: Toro, Oçu, Mürküt, Ak-Tumat, Kara-Tumat, Çoros, Kıpçak, Sart, Nayman, Tölös, Torgul, Mundus, Koçkor-Mundus, Tolos, Purut, Şalman. (M)

TELEOBJEKTİF i. (fr. *téléobjectif*). Odak uzaklığı, üzerine takıldığı makinenin boyutlarına göre oldukça büyük olan fotoğraf objektifi.

— ANSİKL. *Teleobjektif*, ıraksak bir mercek sistemine bağlanan yakınsak bir mercek sisteminden meydana gelir; bu sistem, küçük bir hacim içinde, odak uzaklığı normal objektiflerinkinden daha büyük olan bir objektif* düzenleme imkânı verir. (L)

TELEOCERAS i. Kuzey Amerika'da miyosen ve alt pliyosen tabakasında fosil olarak bulunan kalın kısa bacaklı gergedan; muhtemelen suda yaşardı. (L)

TELEOLOJİ i. (yun. *telos*, son ve *logos*, bahis, bilim > fr. *téléologie*). Fels. Erekbilim. (M)

TELEOLOJİK sıf. (fr. *téléolojique*). Teleolojiyle ilgili olan, ereksel sebepler bilgisiyle ilgili olan: *Parçaları bütünle açıklayan organizma bilgisi teleolojik bir bilgidir. Her fizyolojik açıklama teleolojiktir.*

— ANSİKL. Huk. *Teleolojik yorum metodu*, kanunun amaç ve anlamını esas alır. Bu yol ile, kanunda bulunan hükümler arasındaki ilişkiyi kurmak suretiyle, münferit hükümlerin amacını bulmağa çalışır. Bunun için de özellikle sistematik metottan yararlanır. Hükmün kanundaki yeri ve bu yerin diğer hükümler ile ilişkisini esas alır. (LM)

TELEOSAURİDAE çoğl. i. *Teleosaurus* ile benzeri cinsleri kapsayan timsah familyası (fosil). [L]

TELEOSAURUS i. Jüra çağında denizlerde yaşamış olan fosil timsah. (Kafası üçgenimsi, ağız - burun kısmı çok uzun ve incedir; sırt ve karın tarafı kemik plakalardan bir zırhla kaplıdır. Mükemmel örnekleri Caen dolaylarında bulunmuştur. *Teleosauridae* familyasının örnek tipi.) [L]

TELEPATİ i. (fr. *télépathie*). Birbirlerinden uzakta oldukları için alışılmış duyumlarla haberleşmeleri imkânsız iki ruh veya zihnin dolaysız olarak haberleştikleri iddiasına dayanan psikolojik olay. (L)

TELEPATİK sıf. (fr. *télépatique*). Telepati ile ilgili: *Nasıl, bu telepatik ruyetimin isabetine şaşmaz mısın?* (H. R. Gürpınar). [M]

TELEPHASSA. Yun. mit. Fenike kralı Agenor'un karısı. Zeus'un kaçırdığı kızı Europe'yi aramak için dünyayı dolaştı ve oğlu Kadmos ile Trakya'ya yerleşti. (L)

TELEPHİUM i. Sürüngen gövdeli, beyaz çiçekli otsu bitki; taşlı çakıllı yerlerde yetişir. (Karanfilgillerden.) [L]

TELEPHOS. Yun. mit. Efsanevî Mysia kralı; Herakles ile Arkadia kralı Aleos'un kızı Auge'nin oğlu. Bebekken terk edildi, dişi bir geyik tarafından beslendi. Çocuğu bulan çoban, Mysia kralı Teuthras'a verdi. Telephos sonradan kralın yerine geçti. Truva kuşatmasına giden Yunanlılarla çatıştı, Akhilleus'un mızrağıyle bacağından yaralandı; kâhin kendisini ancak yaralayanın iyi edeceğini söylemişti; gerçekten de Akhilleus'un mızrağındaki pas Telephos'u iyileştirdi. (L)

TELEPİNU, hitit dininde, Fırtına tanrısı Teşup'un oğlu. Telepinu ortadan kaybolunca tahıllar yetişmez, hayvanlar üremez oldu. Tanrıyı aramağa gönderilen kartal onu bulamadı; Telepinu'yu bir arı buldu; Telepinu dönünce tabiat yeniden canlandı. Eski hitit krallığının (M. Ö. 1650'ye doğr.) krallık ailesiyle ilgili kanunlar çıkaran son hükümdarı bu tanrının adını taşır. (L)

TELEPLASTİ i. (fr. *téléplastie*). Giz. ilm. Bir kimsenin bulunduğu yerden başka bir yerde görünmesi ve orada varlığını bazı delillerle ispatlaması. (L)

TELERADAR i. (fr. *téléradar*). Radar ve televizyonun birlikte kullanılması. (Bu durumda televizyon, bir radar görüntüsünü almak veya vermek için kullanılır.) [L]

TELERADYOGRAFİ i. (fr. *téléradiographie*). Elektroradyol. X ışınları kaynağının, radyografisi alınacak nesneye olan uzaklığı gerçek büyüklükte bir görüntü elde etmek imkânı veren radyografi. (2 m'lik bir uzaklık için, nesnenin filme en uzak düzlemlerinin büyümesi [konik izdüşüm sebebiyle] pratik olarak ihmal edilebilir.) [L]

TELERADYOTERAPİ i. (fr. *téléradiothérapie*). Işınlanan bölgeden uzaktaki bir kaynaktan gönderilen X ışınlarıyle yapılan tedavi. (Pratikte teleradyoterapi, hastadan en az 3 m uzakta bulunan bir X ışını tüpünden çıkan ışınların bütün vücuda verilmesiyle sağlanır.) [L]

TELERİG, VIII. yy.da hüküm süren bulgar hanı. Bizans imparatoru Konstantinos V'in hücumuna uğradı. 772'de Konstantinos V'e boyun eğmek zorunda kaldı. Bununla beraber, Bizanslılara direnmeğe devam etti; fakat 777'de Leon IV'ün sarayına giderek vaftiz oldu, imparator ailesinden bir prensesle evlendi ve «patricius» unvanını aldı. (L)

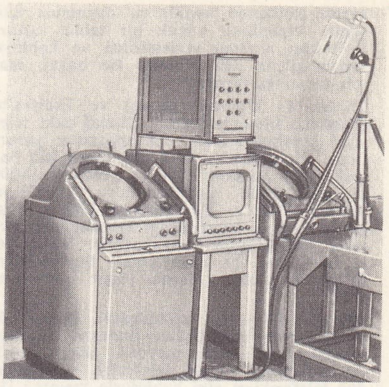

teleradar

TELERPETON i. Kotilozorlar takımından fosil sürüngen; İskoçya'da Elgin'de triyas tabakasında bulunmuştur. (L)

TELERÜPTOR i. (fr. *télérupteur*'den). Elektrik empülsiyonlarıyle uzaktan kumanda edilen cihaz. (Bir empülsiyon belli kontakları açar veya kapar, ikincisi ters işlem uygular ve çevrim yeniden başlar.) [L]

TELES sıf. (ar. *tallis*'ten). [Kumaş için] Yıpranmış, eskilikten tel tel iplikleri çıkmış. (M)

TELEPHOS

TELESCOPİUM, Dürbün* takımyıldızının latince adı (Kısaltması: [Tel]). [L]

TELESİ i. (yun. *teleios*, mükemmel, fr. *télésie*'den). Miner. Safir çeşidi. (L)

TELESİLLA, yunanlı kadın şair ve kahraman (M. Ö. VI. yy.da Argos'ta doğdu). Isparta kralı Kleomenes I, Argos üzerine yürüyünce, Telesilla kahramanlık türküleri söyleyerek askerleri yüreklendirdi, düşmanın püskürtülmesine yardım etti. Şiirlerinden bazı parçaları kalmıştır. (L)

TELESİMEK geçz. f. (*teles*'ten *teles-i-mek*). *Halk dili.* [Kumaş için] Eskimek, dokuması tel tel ayrılmak. (M)

TELESİNEMA i. (fr. *télécinéma*). Sinema filimlerini bir radyo yayın istasyonuyle iletmek ve bu filimlerin görüntülerini uygun bir radyo alıcı istasyonuyle almak için kullanılan âlet.

— ANSİKL. *Telesinema*'da iletim dalgası, iletilecek filmin çeşitli elemanlarından süzülerek geçen ışığın bir fotoselde meydana getirdiği akımla modüle edilir. Verici ile alıcı postalar arasındaki senkronizasyon için ayrı bir dalga gerekmez; alıcıların bazılarında, aynı elektrik enerjisi dağıtım şebekesine bağlı senkron motorlar kullanılır. Senkron motor, radyo yayın alıcısındaki yükseltecin çıkışına bağlı bir neon lambasının önüne konan Nipkow diskini döndürür. (L)

TELESİO (Bernardino), italyan hümanisti ve filozofu (Cosenza 1509 - ay.y. 1588). Amcası şair Antonio Telesio tarafından yetiştirildi; 1527 yağması sırasında Roma'dan ayrıldı; öğrenimini Padova'da tamamladı; Seminara'daki (Calabria) Benediktin manastırına çekildi. 1565'te Napoli'de kaleme aldığı *De Rerum Natura* (Tabiat Olayları) ancak 1586'da tamamlandı. Telesio daha sonra Cosenza'ya çekildi, Cosenza akademisi Telesio sayesinde yeni felsefenin bir merkezi oldu. Telesio bilimsel araştırmanın ilkelerini kurdu ve modern avrupa düşüncesinin temeli olan tümevarımcı metodu ve analiz metodunu geliştirdi. Eserleri aristotelesçi ve iskolastik filozofların sert tartışmalarına yol açtı. Giordano Bruno ile Campanella felsefe teorilerinin ilhamını ondan almışlardır. (L)

TELESİSTOLİK sıf. (fr. *télésystolique*). Fizyol. Sistolün son evresinde meydana gelen olaya denir. (L)

TELESİYEJ i. (fr. *télésiège*). Çenelerle tespit edilen askılar yardımıyle, kablosu üzerine birbirinden birkaç metre aralıklı hafif madenî koltuklar yerleştirilmiş sonsuz tek kablolu teleferik türü.

— ANSİKL. *Telesiyej*'de yolcular için normal teleferiktekinden daha geniş bir manzara görme imkânı vardır. Bir emniyet düzeneği yolcunun koltuktan düşmesini önler;

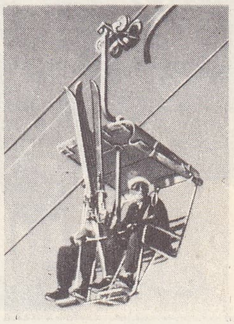

telesiyej

ayrıca yolcunun ayaklarını dayaması için ızgara biçiminde küçük bir tabla vardır. Koltuklar arasına yerleştirilen ve kabloya asılan küçük düz tablalar ise bagaj, mal v.b. taşımağa yarar.

Türkiye'de Uludağ (Bursa) ve Erciyes'te (Kayseri) bulunmaktadır. Uludağ'daki telesiyej tesisinden daha çok sporcular yararlanır. Bu sistemin iki kişilik vagonları Sarıalan'dan hareket eder ve yolcuları 3 200 m uzaklıktaki Çobanyayla'ya (1 745 m yüksl.) götürür. Yapılmasına 1965'te başlanan Erciyes telesiyejinin hareket yeri, Erciyes eteklerindeki kayakevidir. Varış yeri ise 1 200 m uzaklıktaki Şeytanderesi (2 750 m yüksl.) olarak tespit edilmiştir. (LM)

TELESKAF i. (fr. *téléscaphe*). Bayınd. İçinde normal hava basıncı bulunan, saydam plexiglas kabinlerden meydana gelen ve yolcu taşıyabilen su altı teleferiği. (Kabinler dağ teleferikleri gibi kablolarla taşınır.) [L]

TELESKİ i. (fr. *téléski*). Kayak bölgelerinde kurulan ve kayakçıları, kayak takımlarını çözmeksizin yüksek noktalara çıkarmağa yarayan teleferik sistemi.

— ANSİKL. *Teleski,* genellikle sonsuz bir çekme kablosundan ve serbest ucu yere kadar inen çok sayıda askıdan meydana gelir. Kulelerle desteklenen kablo sabit bir hızla hareket eder. Askıların serbest ucunda kayakçının asıldığı bir palet veya T biçiminde çift taraflı bir çengel bulunur. Askılar kabloya özel bir biçimde takılmıştır: boşlukta düşey olarak sarktığı zaman askı hareket etmez, fakat kablo eksenine eğik bir kuvvet uygulandığında bağlama tertibatı sıkışır ve askı otomatik olarak kablo üzerinde yol almağa başlar. (L)

TELESKOP i. (yun. *tele,* uzaktan ve *skopein,* incelemek'ten fr. *téléscope*). Sonsuzdaki bir cismin gerçek görüntüsünü, içbükey bir aynadan yapılmış objektifinin odak düzleminde veren ve astronomi gözlemlerinde kullanılan âlet. (Bk. ANSİKL.) || *Elektronik teleskop,* ışık demetlerinin yerini elektron akılarının aldığı teleskopa benzer âlet. Bk. ANSİKL.

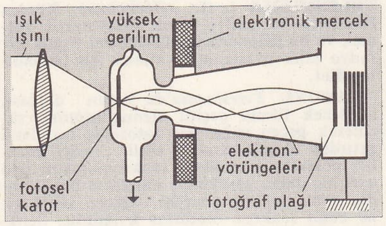

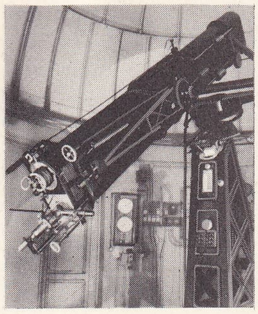

elektronik teleskop

— Gaz sanay. Su hazneli teleskopik bir gazometrenin alt kısmını meydana getiren hareketli parça.

— Teknol. *Féry teleskopu,* yüksek sıcaklıktaki bir fırının taban sıcaklığını uzaktan ölçmek için atelye ve laboratuvarlarda kullanılan pirometri dürbünü. (Féry dürbünü ile aynı türden olan bu âlet yansıtmalı bir optik pirometredir.)

— ANSİKL. Astron. *Teleskop*'un gök dürbününden farkı, objektif merceğinin yerinde içbükey bir ayna bulunmasıdır. Bu astronomi âletini önce Zucchi, sonra Mersenne tasarladı. Daha sonra Gregory, *Optica Promota* adlı eserinde (1663) yansımalı bir teleskopun tanımını yaptı, fakat Londra'da âleti yapabilecek usta bir optikçi bulamadı. Bu yüzden ilk aynalı teleskopu yapma şerefinin Newton'a ait olduğu söylenebilir (1671). Âletin ilk şekli, bir ucu açık, öbür ucunda küresel bir içbükey ayna bulunan bir borudur. Cismin gerçek ve ters görüntüsü odak düzleminde *ab*'de meydana gelir. 45°'lik bir eğimle ışınların yolu üzerine konulan *m* düzlem aynası ışınları *a' b'* yönünde (*ab* ile *m*'ye göre bakışımlı olan) yansıtır. Kaydırılarak ayarlanan bir borunun içindeki göz merceğiyle *a' b'*'nün gerçek görüntüsü gözlenir; bu göz merceği *a' b'*'nün büyütülmüş zahirî bir görüntüsünü sağlar.

Çok daha büyük odak uzaklığı veren *Cassegrain teleskopu*'nda esas aynanın (objektif) ortasında bir aralık vardır, dışbükey küçük bir ayna görüntüyü aralığa doğru geri gönderir.

Aynı teleskop, genellikle Newton veya Cassegrain teleskopu olarak kullanılabilir.

XIX. yy.ın ilk yarısında William ve John Herschel büyük teleskoplar yaptılar; bunlardan en büyüğünde aynanın odak uzaklığı 12 m, çapı 1,47 m idi, lord Rosse bu boyutları da aştı. Madenî küresel aynalar yerine gümüş kaplı camdan parabolik aynalar kullanan Foucault önemli bir gelişmeye yol açtı. Parabolik ayna asal eksene paralel ışınları kendi odak noktasında toplayarak küresel sapıncı önler; ayrıca *Foucault teleskopu*'nda göz merceği, gerçek bir mikroskoptur. Newton teleskopunda açısal büyütmeyi $G = \frac{F}{f}$ ifadesi verir; bu ifadede, F birinci aynanın, *f* de göz merceğinin odak uzaklıklarını gösterir; Cassegrain teleskoplarında büyütme $G = \frac{F}{f} \times g$'dir. *g* ikinci aynanın yol açtığı büyütmeyi verir.

Astronomlar çoğu zaman doğrultu tayininde dürbünü teleskopa tercih ederler. Güneş gözlemlerinde de, içbükey aynada meydana gelen ısı, şekil değiştirmelerine sebep olduğundan netlik bozulur ve bu yüzden teleskop kullanmaktan kaçınılır.

Schmidt teleskopu'nda ayna küreseldir; küresel sapınç, profili iyice hesap edilmiş bir lam yardımıyle önlenir. Ayrıca 12° ile 15° arasında değişen genişlikte kare şeklinde büyük alanların fotoğrafı çekilebilir; oysa parabolik aynanın faydalı alanı 10 dakikayı geçmez.

● *Elektronik teleskop,* ışık demetleri yerine elektron akısını kullanan bir optik âlettir. Bu âlette, içinde bir fotoelektrik levha bulunan çok düşük basınçlı bir cam tüp vardır. Bir optik sistem, gözlemi yapılacak cismin görüntüsünü bu levha üzerine düşürür. Bu levhadan hareket eden elektronlar elektron merceklerinden kırılarak geçer ve özel bir fotoğraf plağı üzerinde toplanır. Elektron optiğinin bu âleti, elektron merceklerinin (elektromagnetik veya elektrostatik) odaklaştırdıkları elektron akılarının şiddetinde büyük bir artış sağlayan özel hücrelerle birlikte çalışır (elektron çoğaltıcısı). Bu âletin kullanılması her ne kadar bazı nazik şartlara bağlıysa da elde edilen sonuçlar çok ilgi çekicidir. (L)

TELESKOPİK sıf. (fr. *téléscopique*). Teleskop yardımıyle yapılan: *Teleskopik gözlemler.* || Ancak teleskopla gözlenebilen çok sönük gökcisimleri için kullanılır: *Teleskopik yıldız.* || Çeşitli parçaları birbirinin içine girerek boyu uzayıp kısalabilen bir cisim için kullanılır: *Teleskopik olta.*

— Denizc. *Teleskopik baca,* gemilerde içeriden dışarıya doğru sürülebilen ikinci baca. (Bacalar uzun olduğu oranda daha iyi çekme yapacağından bazı gemilerin bacaları içeriden dışarıya doğru sürülebilen ikinci bir baca ile teçhiz edilir. «Teleskopik» adı verilen bu bacalar denize çıkıldığı zaman dışarı sürülüp uzatılır, limana varışta içeriye çekilerek bacanın gemiyle orantılı görünüşü korunur.) || *Teleskopik direk,* bazı gemilerin yapmakta oldukları düzenli sefer hatları üzerine rastlayan nehir ve kanallardaki köprülerin altından geçebilmeleri için özel bir donanımla içerdiği çubuğu ana direği içine indirilebilen yapıda direk.

— Gaz. sanay. *Teleskopik gazometre,* su hazneli basit bir gazometrenin fanusuna bir veya daha çok kol ekleyerek elde edilen büyük hacimli gazometre. (L)

TELESMA i. (yun. k. *telos,* son'dan). Her şeyin kendisinden meydana geldiği ilk cevher; Hermes Trismegistes'e göre Telesma hem güneş, hem yerdir, yani akışkan veya sabittir. (L)

TELESPHOROS. Mit. Sağlık tanrısı. Kültü yalnız Bergama krallığında, daha sonra Roma imparatorluğu devrinde de yalnız Anadolu'da uygulandı. İyileştirici Uyku tanrısı veya Nekahat cini olarak kabul edilirdi. Genellikle Telesphoros, Asklepios ile Hygieia'ya eşlik ederdi. Büyük bir başlık geçirmiş ufak tefek bir kimse olarak tasvir edilirdi. (L)

TELESSÜM i. (ar. *leşm*'den *telessüm*). *Esk.* Yaşmaklanma, yaşmak tutunma. || *Telessüm etmek,* yaşmaklanmak: *Çehrende nedir bu hüsn-i tâbiş / Sandım ki kamer telessüm etmiş* (Muallim Naci). [M]

Telesterion (yun. *telein,* mükemmelliğe ulaştırmak'tan). Eleusis* kültüne bağlı sırların öğretildiği salon. M.Ö. VII. yy.dan kalan en eski Telesterion M.Ö. V. yy.da yeniden yapıldı ve çeşitli dönemlerde büyütüldü. Boyutları 54,15 m × 51,80 m idi. Odeon'un yanı sıra en çok seyirci alabilen yapıydı. Öteki sahneli salonlardan dikdörtgen biçiminde olması bakımından ayrılırdı. (L)

TELESTES i. Tatlısularda yaşayan 12-18 sm uzunluğunda balık. (İlmî adı *telestes soufia.* Sazangillerden.)

— ANSİKL. *Telestes soufia* Batı Avrupa'da yalnız Rhône havzasında bulunur; tatlısu gümüş balığı gibi beslenir ve yenebilir. (L)

TELESTETOFON i. (fr. *téléstéthophone*). Kalp seslerini kuvvetlendirip uzaktan açık seçik işitilmesini sağlayan âlet. (L)

TELESTEZİ i. (yun. *tele,* uzak ve *aisthesis,* duyarlık'tan fr. *télésthésie*). Uzaktan algılamak. Bk. METAPSİŞİK. (L)

TELESÜM i. (ar. *leşem*'den *teleşüm*). *Esk.* Cevap verememe, söyleyeceğinde tereddüt etme. || Saçma sapan konuşma. || Dili dolaşma, || *Bilâ-telesüm,* dili dolaşmadan, kekelemeden. (M)

TELETAKİMETRE i. (fr. *télétachymètre*'den). Bir taşıtın hızını uzaktan belirlemek için kurulmuş tesis. (L)

TELETAYP i. (yun. *tele,* uzaktan ve *typos,* harf > fr. *télétype*'ten). *Eşanl.* TELEM*. || Telgraf* ilkesine dayanan, uzaktan otomatik dizgi usulü. (L)

TELETİPİ i. (fr. *télétypie*). Daktilo ile yazılan bir yazıyı insan yardımı olmadan iletebilen telli veya telsiz telgraf sistemi. (L)

TELEÜTLER, Altay Türklerinden bir boy. Sibirya bölgesi türk topluluğuna girerler. «Uzak Türkler» diye de anılan bu topluluğun Teleüt, Yakut, Soyon, Şor, Hakas, Tirges gibi türk toplulukları vardır. Edebiyatta Teleütler adıyle geçen bu türk top-

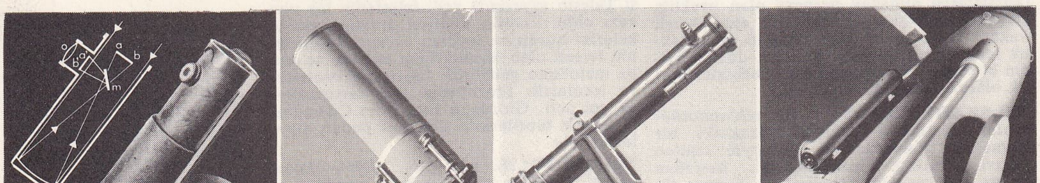

Newton — Cassegrain — Foucault — Schmidt ▶

teleskoplar (astron.)

Foto. LAROUSSE

luluğu kendilerine *Telengget* veya *Telenggut* derler. Bunlara bir süre, Ruslar tarafından Beyaz Kalmuklar adı da verildi. Teleütler, Altay yöresinde, çeşitli yerlere dağılmış olarak yaşarlar. Esas yerleşme merkezleri Büyük ve Küçük Basat ırmağı çevresidir. Küçük bir kısmı Çerga ırmağı yöresinde yaşar. Teleütler Şamanisttir. Tarihî olayları anlatan edebiyatları vardır. Sayıları çok azalmıştır. (M)

TELEVİZYON i. (fr. *télévision*). Sabit veya hareketli cisimlerin kalıcı olmayan görüntülerinin elektrik yoluyle uzağa iletimi. || *Teşm. yol.* Televizyon alıcısı. || *Televizyon alıcısı*, televizyon işaretlerini alan cihaz.

— ANSİKL. ● *Tarihçe.* Görüntülerin uzağa iletimi fikri, iletilecek görüntünün çeşitli elemanlarından yayılan ışığın elektrik akımı değişimlerine çevrilebileceğinin anlaşılmasıyle doğmuştur. Elektrik direnci ışık etkisiyle değişen selenyumun fotoelektrik özelliklerinin 1873'te tesadüfen keşfedilmesinden sonra, amerikalı G. R. Carey yayımda, binlerce selenyumlu fotosel taşıyan bir ekran kullanmayı düşündü. İletilecek görüntü bir objektif yardımıyle bu fotoseller üzerine düşürülecek, bu fotosellerden her biri de, alıcıda buna benzer bir ekran üzerine yerleştirilmiş küçük bir elektrik lambasına bir elektrik teliyle bağlanacaktı. Hiç bir zaman gerçekleştirilemeyen bu tasarı, 2 500 fotosel ve lambadan meydana gelen ekranların kullanılmasını ve bir o kadar da bağlantı hattının kurulmasını gerektirecekti. 1879'da fransız Senlecq, görüntü elemanlarının sırayle iletimi ilkesini ortaya attı. Carey ekranının fotosellerinden her birini alıcı ekranın lambalarından her birine ayrı ayrı bağlamak yerine, her fotoselin ve her lambanın sırayle bağlanacağı bir tek hat kullanmayı düşündü. Döner bir komütatör, lambaların birbiri ardınca yanması sayesinde gerekli bağlantıları otomatik olarak gerçekleştirecekti. Görüntünün tümü birbirini izleyen elemanlarla 0,1 saniyeyi geçmeyen bir zamanda iletilebilseydi, ağtabakadaki etkinin devam etkisi seyirciye sürekli bir görünüm izlenimi verecekti. Art arda iletilen elemanlarla analiz ilkesi birçok projenin doğmasına yol açtı. Meselâ 1880'de fransız Maurice Leblanc, görüntünün elemanlarını art arda yansıtan salınımlı iki ayna ile analiz yapmayı öne sürmüştü. Aynalardan biri düşey bir eksen etrafında salınıyor ve yatay çizgileri süratle tarıyordu; öteki ayna yatay bir eksen etrafında daha ağır salınıyor ve bir satırdan öbürüne geçmeyi sağlıyordu. Bu şekliyle analiz, bir metnin okunmasını andırıyordu; metindeki her harfi görüntünün bir elemanı karşılıyor ve satırlar art arda taranıyordu.

Bu alanda en iyi projeyi, 1884'te Paul Nipkow adında bir alman öğrenci gerçekleştirdi. Nipkow, görüntüyü çözümlemek için, üzerinde spiral şeklinde sıralanmış eşit aralıklı deliklerin bulunduğu bir çark kullanmayı ileri sürdü. Yayım sırasında çarkın arkasına bir fotosel yerleştiriliyordu. Her deliğin geçişinde, görüntünün bir satırının elemanları sıra ile fotosel üzerine düşüyordu. Alıcıda görüntü bir neon tüpüyle toparlanıyordu; parlaklığı, vericiden aldığı işarete göre değişen bu neon tüpü, yayım sırasında kullanılan çarkın bir eşi olan hareketli bir çarkın arkasına yerleştirilmişti. Bu proje birçok buluşa ihtiyaç gösteriyordu; bunlar daha sonraları, ancak radyoelektriğin gelişmesinden sonra keşfedildi. Bu buluşlar arasında, zayıf fotoelektrik akımlarını yükseltmeğe yarayan elektron tüpleri ve iki nokta arasında bağlantı kuran Hertz dalgaları sayılabilir. Nipkow'un buluşunu gerçekleştirmek için bu yeniliklerden yararlanan John Logie Baird adında genç bir iskoçyalı oldu.

Baird 1926'da Londra'da, saniyede 12,5 kere 28 satırla taranan ve çok küçük bir görüntü veren ilkel bir televizyonun ilk denemesini yaptı. Televizyonun sürekli yayınları 3 yıl sonra İngiltere'de uzun dalga üstünden çalışan Daventry vericisiyle başladı. Görüntü 30 satırla taranıyordu, yani netlik ayarı çok düşüktü.

Bu arada, birçok ülkede araştırmacılar televizyona ilgi çekici yenilikler getirdiler. 10 Kasım 1935'te Fransa'da, 180 satırlık tarama ile sürekli televizyon yayınları başladı, böylece daha ayrıntılı görüntüler iletmek mümkün oldu.

Bununla birlikte, Nipkow çarkı, Lazare Weiller çarkı veya öbürleriyle mekanik taramanın bütün imkânları tüketilmişti ve daha ayrıntılı görüntüler elde etmek için değişik bir ilkeden hareket etmek gerekiyordu. Katot ışınlı televizyonun temeli olan bu yeni ilkeyi 1907'de rus fizikçisi Boris Rosing buldu; Rosing, görüntünün taranması için gerek vericide gerek alıcıda Braun tüpünü önerdi; bu tüpte ince bir elektron demeti görüntüyü istenilen hızla taramağa imkân veriyordu. Fakat bu konuda kesin adımı atan, görüntüyü elektronik usulle tarama düzeneğini gerçekleştiren Vladimir K. Zworykin oldu. Kendi buluşu olan ikonoskop, bir vakum tüpüdür. Bu tüp içinde görüntü, küçük fotoelektrik elemanlardan oluşmuş bir mozaik ekran üzerine düşürülür. Bir elektron demeti, bu mozaik üzerinde ışığın meydana getirdiği elektrik yüklerini toplamak üzere fotoelektrik elemanları sıra ile tarar. Görüntülerin elektronla taranmasını gerçekleştiren bu ilk tüp geliştirilerek, gittikçe daha sık tarama sağlandı.

Katot ışınlı televizyon İkinci Dünya savaşından önceki yıllarda ortaya çıktı. Savaş sonrasında, televizyon yayınları önce İngiltere'de, arkasından Fransa'da yeniden başladı ve 455 satırlık orta taramanın yerini 819 satırlık yüksek tarama aldı. 2 Haziran 1953'te İngiltere kraliçesinin taç giyme töreni münasebetiyle Eurovision (Avrupa Radyo ve Televizyon birliği) harekete geçti; böylece bu tarihî olayı İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda, Almanya ve Danimarka'da milyonlarca insan seyredebildi. 1962 Temmuzunda, «Telstar» yapma uydusu yardımıyle ilk Mondovision yayınları gerçekleştirildi.

Siyah-beyaz görüntülerin iletimindeki gelişmelerin yanı sıra, *renkli televizyon* tekniği de ele alındı. 1928'de John Logie Baird, klasik üç renk ilkesinden yararlanarak renkli televizyon projesi tasarladı. Özel filtrelerle görüntü üç temel renge ayrılıyordu; kırmızı, mavi ve yeşil. Her renk ayrı ayrı iletiliyor ve alıcıda, tek renkli üç görüntü, asıl görüntünün renklerini oluşturmak üzere üst üste biniyordu. İlk renkli televizyon sistemlerinde, görüntüyü üç temel renkte sıra ile tarayan mekanik yollara başvuruldu. Katot ışınlı televizyon sistemlerinde bugün, katot ışınlı tüpler kullanılır; bu tüplerin ekranı yan yana sıralanmış sayısız elemandan meydana gelir ve bu elemanlar flüorışıl olarak kırmızı mavi veya yeşil ışık verir. Böyle bir tüpte üç elektron tabancası vardır. Bunlardan her birinin elektron demeti, ekranın yakınına yerleştirilen delikli bir siper yardımıyle ancak üç renkten birinin elemanlarına ulaşır. Bu şekilde üç renk sisteminde tipografik baskının verdiği*resme tamamen benzeyen bir görüntü elde edilir.

Renkli televizyon yayınları, 1967'de Avrupa ülkelerinde hızla yayılmağa başladı. Fakat işaret kodu için bütün ülkelerin aynı sistemi kullanması yolunda birlik sağlanamadığından ülkeler arası program değiş tokuşunda karışıklıklar başgösterdi. Fransa, S.S.C.B. ve doğu ülkeleri fransız SECAM* sistemini kabul etti; öbür Avrupa ülkeleri, amerikan NTSC* metodunun geliştirilmiş şekli olan alman PAL* sistemlerine bağlandılar. SECAM ve PAL sistemleri pratik olarak aynı kalitede görüntü verir. Dünyada kullanılan bu üç tip renkli televizyon sistemi siyah-beyaz yayınlara da uyar, yani renkli yayınlar yalnız tek renkli yayınlar için hazırlanmış alıcılar tarafından siyah-beyaz görüntüler halinde alınabilir ve renkli televizyon alıcıları da tekrenkli yayınları yine siyah-beyaz olarak alabilir.

● *Televizyon standartları.* Televizyon sistemlerinin normları, dünyanın bütün ülkelerinde aynı değildir. Tarama sisteminde olduğu kadar senkronizasyon işaretlerinin şeklinde ve kabul edilen modülasyon sisteminde de farklar görülür. Standartların çoğunda, görüntü genişliğinin yüksekliğe oranı 4'e 3'tür. Tarama geçmeli satırlar şeklinde olur; ilk tram tek satırların tümünü, sonra ikinci tram çift satırların tümünü tarar. Saniyede taranan görüntü sayısı A.B.D.'de 30, Avrupa'da 25'tir, bu da saniyede 60 ve 50 trama tekabül eder. Saniyede taranan satır sayısı A.B.D.'de 525, avrupa standardında 625'tir. İngiliz televizyonunda ise sadece 405 satır taranır. 819 Satırlık fransız standardında modülasyon pozitiftir, yani taşıyıcı dalganın maksimum genliği, görüntünün en parlak elemanlarına tekabül eder; Amerika'da ve 625 satırlık avrupa standartlarında modülasyon negatiftir. Bu yüzden, taşıtlardaki patlamalı motorların yol açtığı parazit işaretler, fransız standardında görüntü üzerinde beyaz noktalar halinde, amerikan ve avrupa standartlarında ise siyah noktalar halinde görülür.

Görüntü işaretinin kapladığı frekans bandının genişliği, standardın satır sayısının karesiyle orantılıdır: 625 satırlık Türk televizyonunda 7 MHz'e kadar uzanır, halbuki avrupa standardında bu bant sadece 5 MHz'tir. Satır taramada senkronizm, her satırın taranmasını başlatan senkronizasyon toplarıyle sağlanır. Görüntülerin senkronizasyonu, şekilleri standartlara göre değişen ve her tramın taranması sonunda yer alan bir dizi topla gerçekleştirilir. Fransız standardında ses genlik modülasyonuyle, amerikan ve avrupa standartlarında frekans modülasyonuyle iletilir.

Türk televizyonu CCIR-B standardında ve negatif modülasyonludur; saniyede taranan görüntü sayısı 25, frekans bandının genişliği 7 MHz'dir ve ses frekans modülasyonuyle iletilir. Bk. T. R. T.

● *Televizyon vericisi ve alıcısı.* Çekim, görüntü tüpü Zworykin'in ikonoskopuna dayanarak yapılmış kameralarla stüdyoda veya dışarda yapılır. Elektron demetiyle tarama, elektron tüplü veya transistorlu jeneratörlerle üretilen testere dişi şeklinde gerilimlerin değişmeleriyle gerçekleşir. Zaman jeneratörlerinden biri satır tarama salınımlarını doğurur; 625 satırlık avrupa standardında tarama frekansı saniyede 15 625 ve görüntü sayısı saniyede 25; 525 satırlık amerikan standardında frekans saniyede 15 750 ve görüntü sayısı saniyede 30'dur. Tram tarama jeneratörünün frekansı avrupa standartlarında saniyede 50 salınım, amerika standartlarında ise 60 salınımdır. Görüntü tüpünden gelen akım, art arda taranan görüntü elemanlarının parlaklıklarını aynen verir. Buna video* akımı denir. Bu akıma satır ve görüntü senkronizasyon işaretleri eklenir ve sonra verici antene giden yüksek frekanslı akımı modülasyona uğratır.

Alıcı antende meydana gelen akımlar, «süperheterodin» tipinde frekans değiştirici devrelerle yükseltilir. Modülasyon bozmadan sonra video akımı elde edilir. Sonra bu akım, katot ışınlı tüpün elektron demetinin şiddetini modüle etmek üzere tüpün Wehnelt* borusuna uygulanmadan önce yükseltilir. Aynı zamanda, bu demet iki jeneratörle saptırılır (satır ve görüntü jeneratörü). Bunların frekansları, vericidekilerle aynı frekansa ayarlanır: her salınım senkronizm işaretleriyle başlar; böylece vericiyle alıcı arasında tam bir senkronizasyon sağlanır. Katot ışınlı tüpün flüorışıl ekranı üzerindeki spot, kamera tüpünün ışığa duyarlı yüzeyini tarayan ışık spotuyle aynı yolu izler. Spotun şiddeti video işaretiyle modüle edildiğinden, görüntünün bütün elemanları, asıl görüntünkünküyle aynı parlaklıkta görülür.

Video işareti birkaç MHz üstünde yayılan çok geniş bir frekans bandını kapladığı için, taşıyıcı dalga frekansının çok yüksek olması ve metrik veya desimetrik dalgaların kullanılması gerekir. Bu dalgaların yayılma alanı sınırlı olduğundan televizyon yayınlarının bir ülkenin tümüne ulaştırılması için Hertz röleleriyle birbirine bağlanan çok sık bir verici şebekesi kurmak gerekir. Kıtalararası bağlantı ise, aynı şartlarda röle vazifesi görecek yapma uydularla sağlanabilir. Bunlar bir kıtadan yayımlanan dalgaları alarak öbür kıtaya yollar.

Röle olarak, 36 000 km yükseklikte bulunan ve Yer'in çevresinde 24 saatte dönen sabit bir uydudan yararlanmak da düşünülebilir;

televizyon

bir rölenin verici postada alınışı

bir rölenin verici anteni

yardımcı araba

TELEVİZYON

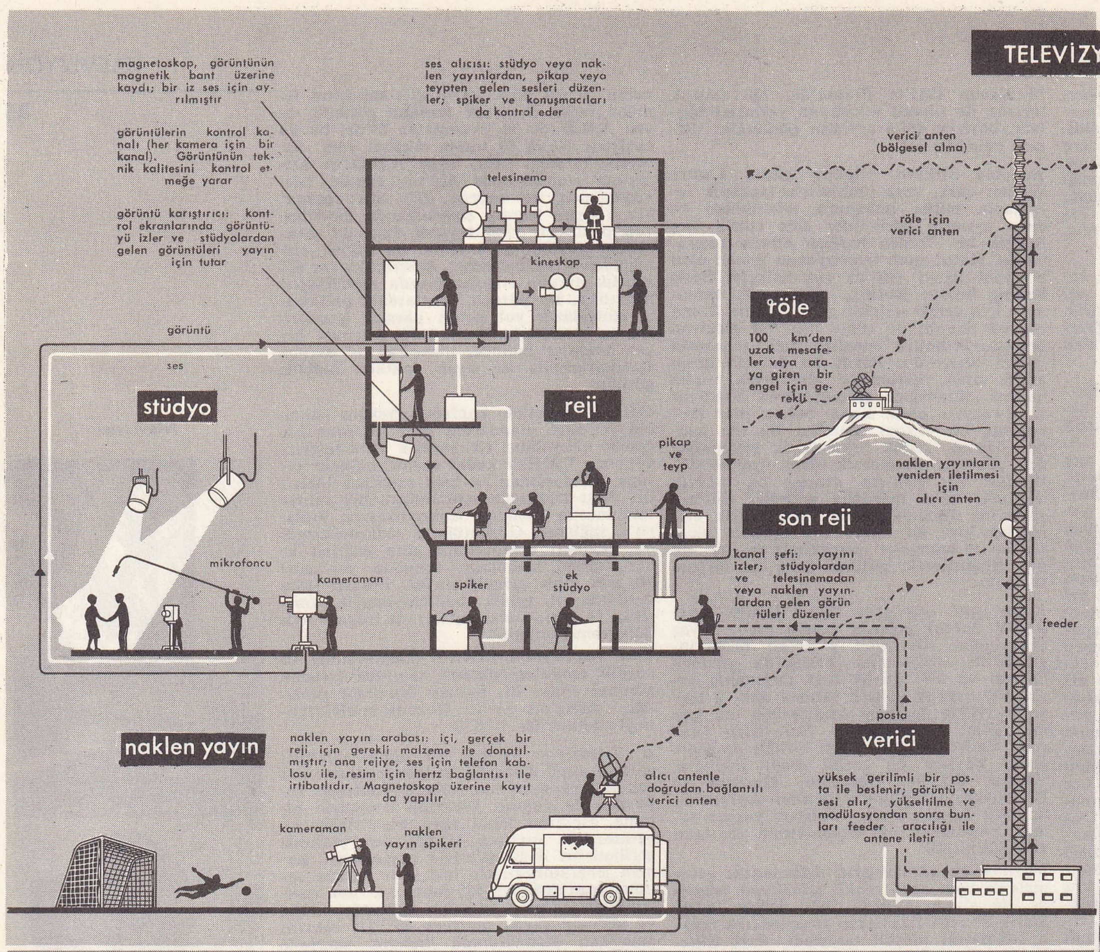

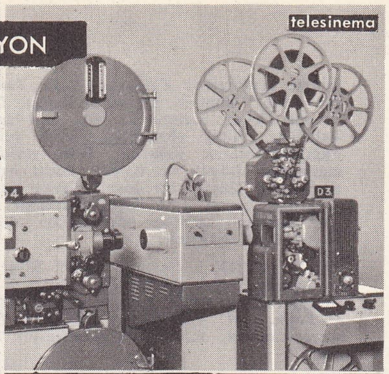
telesinema

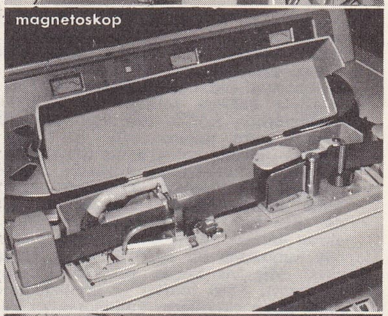
magnetoskop

naklen yayın arabasının içi

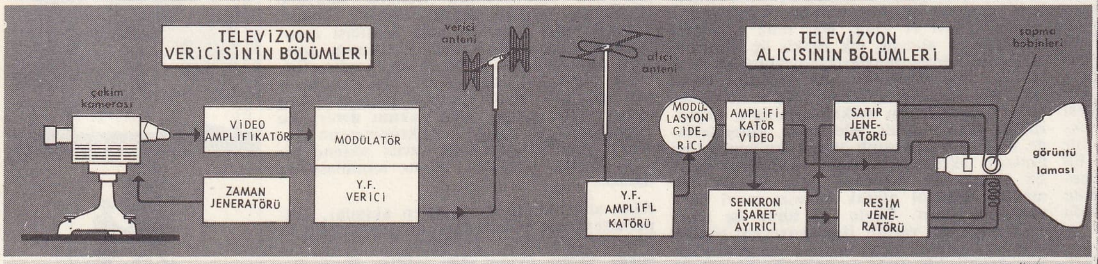

renkli çekilmiş ameliyat

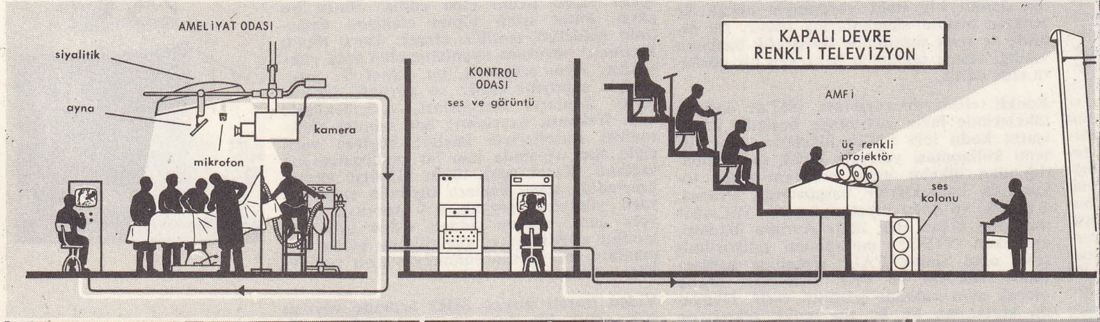

üç renkli projektör

stüdyoda çekim

resim kontrol odası

renkli çekilmiş bir ameliyatın amfide gösterilmesi

ayrıca daha alçakta yer alan, fakat yörüngeleri üzerinde daha hızlı dönen bir uydular dizisine de başvurulabilir; yalnız gerekli yayını sağlamak için daima uydulardan birinin yayın yolu üzerinde bulunması gerekir. Eurovision gibi kıtalararası televizyon şebekesi, Mondovision tarafından bu şekilde tamamlanmıştır.

• *Televizyon programları.* Programlar yayınlanma şekline göre canlı yayınlar ve önceden kaydedilmiş cansız yayınlar olmak üzere iki şekilde yapılır. Kayıtlar ya magnetik bant üzerine (magnetoskop) ya da filim üzerine yapılır.

1965'in sonunda, dünyadaki televizyon alıcılarının sayısı 180 milyon olarak tahmin edilmişti; bunun 70 milyonu A.B.D.'de, 18 milyonu Japonya'da, 13,5 milyonu İngiltere'de, 15,7 milyonu S.S.C.B.'de, 11,4 milyonu Batı Almanya'da, 6,4 milyonu Fransa'da, 6 milyonu İtalya'da, 5,3 milyonu da Kanada'da idi. Her 1 000 kişiye, A.B.D.'de 400, Kanada'da 300, İsveç'te ve İngiltere'de 250, Danimarka'da 220, Japonya'da 200, Batı Almanya'da 195, Hollanda'da 170, Belçika'da 165, Norveç'te 145, Fransa'da 130, İtalya'da 110 ve S.S.C.B.'de 70 televizyon düşüyordu. *Türkiye*'de ise, 1972 ağustosunda alıcı sayısı 137 153 olarak tespit edildi.

• *Dahilî televizyon.* Televizyon seyircileri için yapılan umumî yayınlar dışında televizyon, bir bina içinde daha kısa mesafelere görüntü iletmek için de kullanılabilir; böylece herhangi bir sebeple doğrudan doğruya bazı sahneleri göremeyenlere görme imkânı sağlanır. Laboratuvarlarda veya fabrikalarda sıcaklığı yüksek ya da gazlarla dolu olan ve özellikle radyoaktif cisimlerin yaydığı ışınım yüzünden girilmesi tehlikeli görülen bölmelerde geçen olayları izlemek için bu yola başvurulur. Böylece yüksek fırınların veya nükleer reaktörlerin çalışması, uzaktan kumandalı mekanizmalarla radyoizotopların işlenmesi, füzelerin kalkışı v.b. gözlenebilir. Aynı şekilde, tıp öğrencileri, ameliyathaneye yerleştirilen (genel olarak renkli) bir kamera yardımıyle ameliyatları başka bir odadan izleyebilir.

Bazı bankalarda, dahilî televizyon ile değiştirilen çeklerin resmini, imzaların doğruluğunu ve hesapları kontrol eden servise iletmek mümkün olmaktadır. Bazı şehirlerde «sıkışık» yol kavşaklarına yerleştirilen kameralarla yolların trafiği kontrol edilir ve suçluların resimleri trafik merkezine iletilir. Bu durumlarda video işareti elektromagnetik dalgalar yoluyle değil, eşeksenli kablolarla iletilir.

Denizaltı televizyonu. Atom denemeleri için, 1947'de ilk defa Bikini'de yararlanılan denizaltı televizyonu, kazaya uğramış gemilerin tamiri, köprü dubalarının, gemi teknelerinin muayeneleri v.b. için kullanılmaktadır. Kamera, orta derinliklere bir dalgıç yardımıyle veya daha derinlere bir kablo bağlanarak indirilebilir.

Malzeme televizyon odasına bağlı olduğundan, aydınlatmanın ihtiyaca göre ayarlanması gerekir. Denizaltı televizyonu, doğrudan doğruya yapılan muayeneden daha verimlidir, çünkü mühendisler ekran üzerinde, dalgıcın görebileceğinden daha net bir resim görür. (LM)

TELEVVÜN i. (ar. *levn*'den *televvün*). *Esk.* Renkten renge girme, devamlı renk değiştirme. || *Mec.* Sebatsızlık, sözünde durmama. || *Televvün etmek*, rengini değiştirmek. *Mec.* Döneklik etmek.
— Tasav. *Esk.* Temkinli olmayış.

◆ **Televvünat** çoğl. i. *Esk.* Renk değiştirmeler, renkten renge girmeler. || *Mec.* Döneklik etmeler. (M)

TELEVVÜS i. (ar. *levş*'ten *televvüş*). *Esk.* Pislenme, kirlenme, bulaşma. || *Televvüs etmek*, pislenmek, kirlenmek: *Bir daha silinmeyecek bir leke ile televvüs etmiş, sefil, murdar bir mahlûk idi* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Televvüsat** çoğl. i. *Esk.* Kirlenmeler. (M)

TELEYLAT GASUL, Ürdün vâdisinde Filistin'e bağlı yer, Lût gölünün 10 km kuzeydoğusunda, 1930-1938 arasında kazıldı; IV. binyıldan kalma dört yerleşme tabakası ortaya çıkarıldı (taş temel üzerine kurulmuş tuğla evler). Alçı sıvalı bazı duvarlarda dinî anlamı olduğu sanılan insan, hayvan motiflerinden ve geometrik şekillerden meydana gelen çokrenkli resim kalıntıları vardır. Gasulluların medeniyetlerini başka yerlerden getirdikleri sanılır. Kalkolitik kültürün bu evresine *Gasulyen* adı verilmiştir; bu kültüre Filistin'in başka bölgelerinde de rastlanır. (L)

TELEYYÜN i. (ar. *leyn*'den *teleyyün*). *Esk.* Sertliğini kaybetme, yumuşama. || Sulanma.
— Tıp. *Esk. Teleyyüni dimağî*, beyin sulanması. (M)

TELEZZÜZ i. (ar. *lezzet*'ten *telezzüz*). *Esk.* Zevk duyma, lezzet alma, hoşa gitme: *Biz harsımızı, yalnız kendi zevkimiz, kendi telezzüzümüz için yapacağız* (Ziya Gökalp). *Kaç gecedir pürnefret / Bir telezzüz, acı bir zevk ile eğlenmişti* (Tevfik Fikret). || *Telezzüz etmek*, lezzet almak, hoşlanmak: *Nadanlar eder sohbet-i nadanla telezzüz / Divanelerin hemdemi divane gerektir* (Ziya Paşa).

◆ **Telezzüzat** çoğl. i. *Esk.* Lezzet almalar, hoşlanmalar. (M)

TELFAİRİA i. (*Telfair*'in adından). Réunion adasında yetiştirilen ağaççık. (Tohumları yendiği gibi bunlardan iyi kaliteli yağ da elde edilir. Kabakgillerden.) [L]

TELFİF i. (ar. *leff*'ten *telfîf*). *Esk.* Örtme, sarma, kaplama. (M)

TELFİK i. (ar. *lefk*'ten *telfîk*). *Esk.* Biraraya toplama, birleştirme. || Katma. || *Telfik etmek*, biraraya toplamak. Üstüne katmak.
— Ed. *Esk.* Bir sözün akla getirdiği başka kavramları aralarında çelişme olmadan kullanma. (*Müraati* nazir* de denir.)
— Huk. *Esk.* Fıkıhta, farklı iki mezhep görüşünü birleştirme.

◆ **Telfikat** çoğl. i. *Esk.* Biraraya toplamalar. || Üzerine katmalar. (M)

TELGRAF i. (yun. *tele*, uzak ve *graphein*, yazmak > fr. *télégraphe*'tan). Bir işaret kodu kullanarak veya başka uygun yollarla yazılı mesajların veya belgelerin iletimini sağlayan telekomünikasyon sistemi. (Bk. ANSİKL.) || Bu sistemden yararlanarak, telgraf cihazıyle, yani çoğu zaman elektromekanik usullere başvuran bir düzenekle iletilen yazılı haber: *Telgraf çekmek*. || *Telgraf havalesi*, aynı sistemle para gönderilmesini sağlayan telgraf. || *Acele telgraf*, çekilmesinde ve tesliminde öncelik tanınan telgraf. || *Basın telgrafı*, metni yayınlanmak, radyo veya televizyonda okunmak üzere hazırlanmış telgraf. || *Cevaplı telgraf*, alıcının cevap olarak göndereceği bütün telgrafların ücretini gönderenin ödediği telgraf. || *Çok adresli telgraf*, alıcıların aynı merkezin dağıtım bölgesinde oturması şartıyle birden fazla adres taşıyan telgraf. || *Devlet telgrafı*, devlet başkanı, başbakan, bakanlar, kuvvet kumandanları, kordiplomat veya konsoloslar, Birleşmiş Milletler genel sekreteri v.b. tarafından çekilen veya Milletlerarası Yüksek Adalet divanından (La Haye) çekilen milletlerarası telgraf. || ELT *telgraf* (veya *mektup telgrafı*), 12 saat içinde alıcıya teslim edilen ve ELT işareti taşıyan normal telgraf. || *Hayatî telgraf*, su baskını, deprem, yangın, toprak kayması, çığ gibi kamu hayatını tehlikeye sokan olayları bildirerek yardım isteğinde bulunan ve çekilmesinde öncelik tanınan ücretsiz telgraf. || *Karşılaştırmalı telgraf*, bir hataya meydan vermemek için, merkezden merkeze tekrarlanan telgraf. || *Lüks telgraf*, doğum, evlenme, yıldönümü gibi özel günlerde çekilen ve metni, renkli lüks kâğıtlara kopya edilmiş olarak alıcıya teslim edilen telgraf. || *Meteoroloji telgrafı*, resmî bir meteoroloji istasyonu veya buna bağlı başka bir istasyon tarafından gönderilen ve meteorolojiye ait gözlem ve tahminleri taşıyan telgraf. (RASAT TELGRAFI da denir.) || *Normal telgraf*, 8 saat içinde alıcıya teslim edilmek üzere kabul edilen ve herhangi bir tercih işareti taşımayan telgraf. || *Resmî telgraf*, memurların, sivil veya askerî idare âmirlerinin görev gereği çektikleri telgraf. || *Servis telgrafı*, P.T.T. işletmesinde iç muamelelerin yürütülmesini kolaylaştırmak için, görev yapan yetkili memurlar arasında çekilen telgraf. || *Telsiz telgraf*. Bk. TELSİZ. || *Teslim ihbarlı telgraf*, alıcıya teslim edildikten sonra teslim saati göndericiye bildirilen telgraf. || *Yıldırım telgraf*, 2 saat içinde teslim edilmek üzere kabul edilen, çekilmesinde ve tesliminde öncelik tanınan telgraf.
— Ask. *Toprak telgrafı*, Birinci Dünya savaşında kullanılan telsiz muhabere vasıtası. (Bugün artık kullanılmayan toprak telgrafı, telsiz telgraf ilkelerinin ilgi çekici bir uygulamasıdır; anten yerine bir baz hattı [yere serilen ve iki ucundan toprağa tutturulan yalıtılmış kablo] kullanılıyordu. Baz hattı üstüne gönderilen alternatif akım, toprak içindeki indükleme yoluyle uygun uzaklıktaki başka bir baz hattı üzerinde toplanabiliyordu; her baz hattı toprakla birlikte itibarî bir çerçeve meydana getirirdi.)
— Bot. *Telgraf çiçeği*. Bk. TELGRAFÇİÇEĞİ.

telgraf sistemi

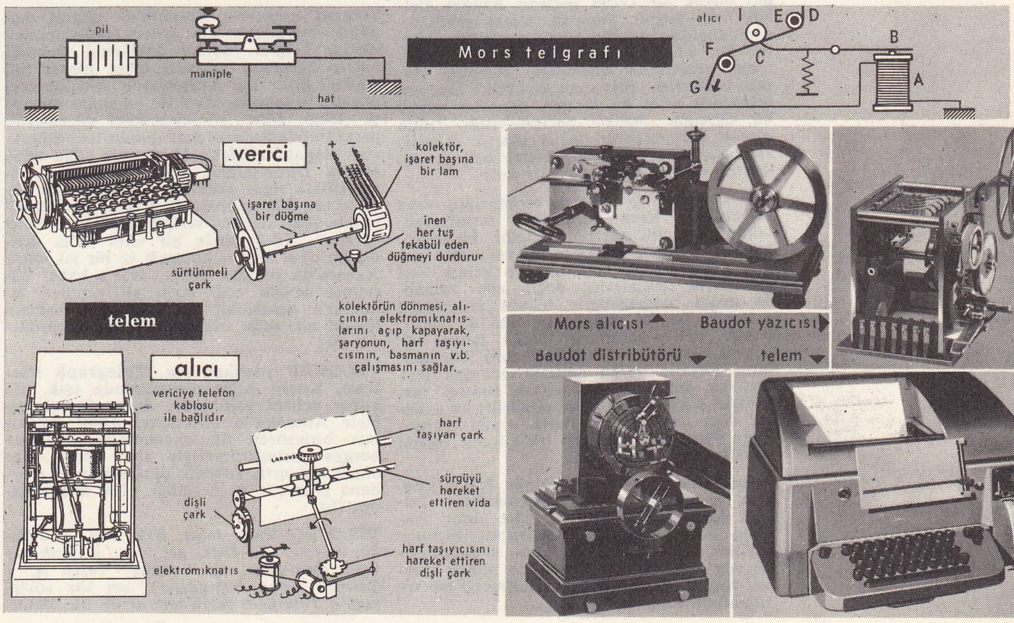

Foto. LAROUSSE

— Tic. *Telgraf kodu,* ticarethanelerde, ulaştırılması çok uzun ve güç olan tam cümlelerin önceden kararlaştırılmış kelimelerle ifade edilmesine dayanan bir çeşit lûgat.

— ANSİKL. *Telgraf* sistemi, telekomünikasyon* usullerinin en eskisidir. Halkların tarihinde ne kadar eskiye gidilirse gidilsin, işaretlere (gündüz duman, gece ateş, tamtam) dayanan bazı ilkel haberleşme metotlarına daima rastlanır. Daha sonra M.Ö. IV. yy.da Aineias Taktikos tarafından tasarlanan sisteme benzer senkron sistemler ortaya çıktı. Aineias Taktikos'un sisteminde, aynı çapta birer deliği bulunan birbirinin aynı iki kap kullanılırdı; çıkış ve varış noktalarında aynı miktarda sıvı bu kaplardan akıtılır, akışın başlangıcı ve bitişi çıkış istasyonunda bir meşale kaldırarak veya indirerek haber verilirdi. Kalan sıvının yüksekliği, iletilmek istenen mesajı gösterirdi. Gönderilecek haberler ise önceden istasyonlar arasında kararlaştırılırdı. M.Ö. II. yy.da Polybius alfabetik bir kod hazırlamak için, ışıklı işaretler düzenledi. Romalılar yüksek noktalara yerleştirilmiş ateş kulelerinden (bir örneğine Trajanus sütunundaki alçak kabartmalarda rastlanır) meydana gelen telgraf şebekelerini geliştirdiler; kulelerin sayısı şebekenin önemini gösterir: İtalya'da 1 197, Galya'da 1 200, İspanya'da 306, Asya'da 500.

1793'te Chappe, havaî telgrafı kurdu; bu sistem, yüksek noktalara dikilmiş direklerin hareketli kollarının durumunu gözlemeğe dayanıyordu. Paris - Lille arasındaki ilk hat 1794 eylülünde bitirildi.

Sayısız denemeden sonra, elektriğin işaret iletiminde kullanılması Morse'un çalışmalarıyle 1843'te gerçekleşti; o devirde Morse elektromıknatısla çalışan ilk âletin patentini aldı. Bu alanda yapılan çalışmalar, gittikçe gelişen âletlerin gerçekleştirilmesini sağladı; bunlar arasında sırasıyle Wheatstone'un, Hughes'in ve Baudot'nun âletleri sayılabilir. En basit telli telgraf tesisinde, bir elektrik akımı kaynağı (piller veya akümülatörler) kaynağı hatta bağlayarak akım göndermeyi veya kesmeyi sağlayan bir iletici ya da maniple ve nihayet hat teli tarafından iletilen akımı alan bir alıcı bulunur. Morse âletinde, bastırıldığı zaman hatta akım gönderen bir maniple vardır. Alıcıda bir A elektromıknatısı bulunur; bu mıknatıs hattan geçen bir akımın etkisiyle B armatürünü çektiği zaman armatür kolunun C ucu saat hareketi yönünde açılan DEFG kâğıt şeridi üzerine dayanır; bu da mürekkep sürülmüş I merdanesi sayesinde, telden geçen akımın kısa veya uzun süreli oluşuna, yani çıkış istasyonunda maniplenin kısa veya uzun süre bastırılışına göre bir nokta veya bir çizgi çizer. Telgraf âletleri büyük bir evrim geçirdi; Baudot âletleri bile, bugün, yerlerini teleks şebekelerini donatan telem cihazlarına bırakmıştır. Bu cihazları kullanan aboneler, âletlerini aralarında tamamen otomatik olarak bağlarlar. Bir yazı makinesi klavyesi biçiminde olan bu âletler, önceden büyük bir öğrenme devresi geçirmeksizin pratik olarak kullanılabilir. Alıcı olarak çalıştığı zaman, başında kimse olmasa bile mesajı daktilo edilmiş metin halinde verir.

Pnömatik telgraf sistemi, sıkıştırılmış veya seyreltilmiş hava yardımıyle borulardan, telgraf metnini taşıyan silindir biçiminde kutuları gönderme ilkesine dayanır. Bu sistem Paris'te çok kullanılır ve yalnız özel haberlerin iletilmesine değil, aynı zamanda posta merkezleriyle telgraf merkezleri arasında telgraf metni iletimine de yarar. Resim ve fotoğrafların uzağa iletimi de telgraf sistemine (Belin sistemi) bağlanabilir. Resmin bütün noktalarının çok ince bir ışık demetiyle taranması, fotosel yardımıyle değişken akımlara dönüşür; bu akımlar alıcı istasyona iletilerek orada çıkıştakinin tersi olan senkron bir süreçle, resim yeniden meydana getirilir.

Telgraf metni mümkün olduğu kadar kısa, açık ve uygun bir dille yazılmalıdır. Telgraf ücreti kelime sayısına göre alınır. Alıcının adresi, idarece belirlenmiş biçimde yazılmalıdır. Telgraflar posta merkezlerinde veya telefonla evlerden de alınır. Devlet, telgraf haberleşmesinde herhangi bir sorumluluk taşımaz.

● *Türkiye'de* ilk telgraf cihazları, bir maden okulu açmak için İstanbul'a getirtilen Prof. J. Lawrence tarafından Beylerbeyi sarayında kuruldu (1847). Padişah Abdülmecid bu haberleşme sisteminden çok memnun kaldı ve telgraf şebekesinin bütün ülke çapında genişletilmesi için emir verdi. Kırım savaşı sırasında Osmanlıların müttefikleri İngiliz ve Fransızlar, İstanbul - Varna ve Varna - Balıkova (Kırım kıyısı) arasında bir deniz kablosu döşediler. Ayrıca, Şumnu - Rusçuk - Bükreş yoluyle Avusturya ile de telgraf bağlantısı kurdular. Böylece bütün avrupa hükûmet merkezleriyle İstanbul arasında telgraf bağlantısı sağlanmış oldu. Telgraf şebekesinin osmanlı ülkesinde daha da genişletilmesi için sadrazam Kıbrıslı Mehmed Ali Paşa tarafından Fransa'ya başvuruldu. Fransa'dan gelen iki uzman İstanbul-Edirne, Edirne-Şumnu arasına telgraf hatları çektiler. Babıâli yakınlarında, Soğukçeşme çevresinde bir telgraf merkezi kuruldu. İlk telgraf görüşmeleri Türkiye'de 10 eylül 1855 tarihinden itibaren başladı. Haberleşmeler önceleri fransızca yapılıyordu. Daha sonra Fevzi, Zimni ve Mustafa adlı telgrafçıların çabalarıyle görüşmeler türkçeleştirildi; 128 kelimeden oluşan ilk telgraf, Mustafa Efendi tarafından İstanbul Telgraf müdürü Billûrzade Mehmed Efendiye çekildi (1855). Aynı yıl içinde ikinci telgraf merkezi Edirne'de kuruldu. Sonra şebeke iyice genişletildi. Beyoğlu Telgraf müdürü İzzettin Efendi, Türkçe mors alfabesini daha basit ve anlaşılır duruma getirdi (1870). Kurtuluş savaşında, haber alma konusunda telgrafçıların büyük yararı dokundu. (LM)

TELGRAFÇI i. (*telgraf*'tan *telgraf-çı*). Telgraf memuru: *—Açıverin şunu... Acelesi yok... —Telgrafçıya işaret etti: —Başka bir emirleri var mı Paşa hazretlerinin?* (Kemal Tahir). *Telgrafların birer suretini telgrafçılar gizlice Ferit beye ulaştırmışlar* (S. Kocagöz). [M]

TELGRAFÇİÇEĞİ bls. i. Boğum boğum sarkık dallı, ufak çiçekli süs bitkisi; yaprakları etlice ve sivri uçlu, bazı türlerinde yaprakların alt yüzü mor, üst yüzü yol yol mor ve gümüşî renklidir; çiçekleri beyaz, mavi veya pembe olur ve ancak bir gün sürer. (İlmî adı *tradescantia*. *Commelynaceae* familyasından.) [LM]

TELGRAFHANE bls. i. (*telgraf* ve fars. *ḫāne*'den *telgraf-ḫāne*). *Esk.* Telgraf aracılığıyle kişiler arasında haberleşmeyi sağlayan daire, telgraf dairesi: *Harbiye Nezaretini işgal etmişler, hattâ şimdi ne Tophane ne de Harbiye telgrafhanesini bulmak kabil olmuyor* (S. Kocagöz). *Selâhattin'le Teğmen Faruk telgrafhaneye yerleşmişlerdi* (Kemal Tahir). [M]

Telgraf mektebi, İstanbul'da telgraf memuru yetiştirmek için açılan (1860) meslek okulu. Telgraf Memur Mülâzimi mektebi adıyle öğretime başladı. Okul binası bugünkü Adlî Tıp kurumunun bitişiğindeki ahşap bir yapıydı. Okul iki yıl sonra kapandı (1862). Okul, yönetimindeki düzensizlik gerekçesiyle Sadaret makamının bir tezkeresiyle kapatıldı (1868). Uzun süre (1868-1909) sadece Dârüşşafaka okulu mezunları telgrafçılıkla ilgili görevlere getirildi. Bu süre içinde Dârüşşafaka'da telgraf ve telgrafçılıkla ilgili dersler verildi. 1909'da *Telgraf Mektebi Âlisi* adıyle bir okul daha açıldı. Bu okul 1923'te kapandı ve bir yıl sonra Ankara'da yeniden açıldı, 1951'e kadar öğretime devam etti. Aynı yıl yeniden İstanbul'a nakledildi ve Mühendis mektebi içinde bir şube olarak öğretimini sürdürdü. (M)

TELGRAF yaylası, ing. **Telegraph Plateau,** Kuzey Atlas okyanusunda eşik, 55° kuzey enlemi yakınında, Avrupa'nın kuzeyiyle Amerika'yı birleştirir. Adını iki kıtayı birleştiren ilk okyanusaltı kablonun buraya yerleştirilmesiyle alan eşik, Atlas okyanusu orta sırtının düzleşmesiyle meydana gelmiştir ve derinliği 1 000 m'den azdır. (L)

TELH sıf. (fars. *telḫ*). *Esk.* Acı. || *Telh-âb* (veya *telh-âbe*), acı su. || *Telh-bar* («acı meyve»), acı sonuç veren iş. || *Telh-gû* (veya *telh-güftar*), acı söz söyleyen. || *Telh-kâm* (veya *telh-gâm*). Bk. TELH-KÂM. || *Telh-mizac,* kötü huylu. || *Telh-nâk,* tadı acı olan. (M)

TELHÎ i. (fars. *telḫ*'ten *telḫî*). *Esk.* Acılık: *Ben böyle mi sandım seni ey ömr-i gam-âlûd? / Bir telhî-i nefretle gönül, nâdim-i bîsûd* (Tevfik Fikret). || *Telhî-çeşîde,* acı görmüş, meşakkat geçirmiş. (M)

TELHİD i. (ar. *laḥd*'den *telḥîd*). *Esk.* Mezarın üzerine lahit yapma. || Mezar kazma. || Ölüyü gömme. (M)

TELHİN i. (ar. *laḥn*'den *telḥîn*). *Esk.* Makamla okuma. || Okurken harf veya kelime değiştirme. || Yanlışını çıkarma.

◆ **Telhinat** çoğl. i. *Esk.* Nağme ile okumalar. || Okurken harf veya kelime değiştirmeler. || Yanlışını çıkarmalar. (M)

TELHİS i. (ar. *laḫṣ*'tan *telḫîṣ*). *Esk.* Bir şeyin en önemli yerlerini alıp kısaltarak ifade etme, özetleme, özet.

— İda. *Esk.* Osmanlı devletinde bir mesele hakkında, sadrazamın padişaha bilgi vermek ve yapılacak işlem için padişahın görüşünü ve emrini almak üzere yazdığı kısa ve özlü yazı.

— ANSİKL. İda. *Esk.* XVII. yy.dan sonra sadrazamların, padişahların huzuruna arza çıkmaları da çok azaldı. Bunun yerine *telhis* adı verilen yazılarla devlet işleri hakknda padişaha bilgi verilmeğe başlandı. Hükümdar kendisine sunulan telhisi okuduktan sonra, görüşünü üst tarafa genellikle kısaca, bazen tek kelimeyle yazarak geri verirdi. Buna hattı hümayun* denirdi. Telhisi hazırlamak ve saraya götürmek, sadrazamın maiyetinde çalışan telhisçinin göreviydi.

◆ **Telhisen** zf. *Esk.* Özetleyerek, kısaltarak. (M)

TELHİSÇİ i. (*telhis*'ten *telhis-çi*). Teşk. tar. Sadaretten padişaha sunulacak yazıları özet haline koymakla görevli kimse. *Eşanl.* TELHİSÎ. (M)

TELHİSÎ i. (ar. *telḫîṣ*'ten *telḫîṣî*). Teşk. tar. Bk. TELHİSÇİ. (M)

TELHKÂM sıf. (fars. *telḫ* ve *-kām*'dan *telḫ-kām*). *Esk.* Acısı olan, kederli. || *Telkâm etmek,* kederlendirmek: *Kimdir şarabı hürmet ile telhkâm eden / İmal-i cam ü badeyi kim öğreten Cem'e* (Ziya Paşa).

◆ **Telhkâmî** i. *Esk.* Kederli olma. (M)

TELİF i. (ar. *ülfet*'ten *teʾlîf*). Eser kaleme alma: *Bu sebebe binaen mekteplerimizde okutulacak tarih kitabının telifini ben üzerime aldım* (Ziya Gökalp). *Meleke ve maharet eshabından bazı zevatın telif-i mushafa memur olan cemiyette bulunması lâzım gelmişti* (Cevdet Paşa). || Yazılmış eser. || *—Esk.* Uzlaştırma, yakınlaştırma; uyuşturma: *Tanzimatçılar, Osmanlı medeniyetini Garp medeniyetiyle telife çalışmışlardı* (Ziya Gökalp). || *Telif etmek,* kitap yazmak, bir eser kaleme almak. Uzlaştırmak, birbiriyle uyuşturmak: *O mazi ile bu istikbalin nasıl telif edilmesi mümkün olabileceğini tasarlayacaktı* (Vâ-Nû). || *—Esk. Telif-i beyn,* ara bulma. || *Telif-i havatır,* güven kazanma. || *Telif-i kulûp,* hoşnut etme. || *Teliferde,* yazılmış. || *Fesad-ı telif* veya *za'fı telif,* ifadenin bozuk ve kusurlu olması.

— Huk. *Telif hakkı,* manevî ve maddî yönden değerlendirilmesiyle onlardan yararlanılması konusunda eser sahibine veya onun hukukî haleflerine tanınan inhisarî hak.

— ANSİKL. Huk. Müellif veya yazar hakkı da denilen *telif hakkı,* düşünce ürünü olan yaratma ürünü eserler üstünde, onun yaratıcısına tanınmış ve belirli yetkileri kapsayan bir haktır. Bu yüzden telif hakkı, iki yönlüdür. Maddî ve manevî. Manevî yönü, kişiliğe bağlı olması sebebiyle mutlak bir nitelik taşır ve herkese karşı ileri sürülebilir. Geniş anlamıyle telif hakkı, maddî ve manevî birçok hakkı kapsar. Manevî haklar arasında şunlar belirtilebilir: 1. eseri kamuya sunma; 2. esere adını yazma; 3. esere değişiklik yapma.. Maddî bölümü de şu hakları içine alır: 1. işletme; 2. çoğaltma; 3. yayma; 4. sahnede veya radyoda temsil etme. Telif hakkının manevî kısmının başka bir kişiye devredilmesi söz konusu olamaz. Eserin kamuya sunulup sunulmayacağına veya ne zaman sunulacağına

karar verme yetkisi doğrudan doğruya eser sahibine aittir. Eser yayma hakkının devredildiği kimse tarafından gerçeğe uygun olmayan bir şekilde yayımlanırsa, eser sahibi bunun yayımlanmasını yasaklayabilir. Bu yetkisinden, eser sahibi başlangıçtan itibaren feragat edemez; etse bile bu hükümsüzdür. Bunun gibi, eserin, sahibinin asıl veya takma adıyle yayımlanması da vaz geçilemeyen haklardandır. Ayrıca, eser üstünde değişiklik veya kısaltma yapmak ancak eser sahibinin izniyle mümkündür. Buna karşılık, telif hakkının malî haklarından olan çoğaltma ve yayma, yayım sözleşmesiyle yayımcı denilen bir kimseye devredilebilir. Bu devredilme halinde de, telif hakkı mutlak hak olma niteliğini kaybetmez ve eser sahibi veya onun mirasçıları yahut yayımcı tarafından üçüncü kişilere karşı ileri sürülebilir. Telif hakkı, eser sahibi yaşadığı sürece ve ölümünden itibaren elli yıl için korunur. Eser sahibi telif hakkının kendi ölümü halinde kimin tarafından kullanılacağını belirtmemişse Fikir ve Sanat Eserleri kanununa göre şu sıra izlenir: vasiyeti tenfiz memuru varsa telif hakkı onun tarafından kullanılır. Vasiyeti tenfiz memurunun bulunmaması halinde bu hakkı sağ kalan eşi ve çocukları; onların bulunmaması halinde aileye mensup mirasçılar, bunlar da yoksa ana ve babası veya kardeşleri kullanırlar. (Ayrıca Bk. YAYIM *sözleşmesi*.)

◆ Sıf. [Kitap v.b. eserler için] Yazılmış, kaleme alınmış: *Telif bir alay hikâye okudular* (H.Z. Uşaklıgil).

◆ **Telifat** çoğl. i. *Esk.* Yazmalar, eser kaleme almalar. || Kaleme alınmış eserler. || Uyuşmalar, uygunluklar. (M)

TELİFÇİ sıf. (*telif*'ten *telif-çi*). *Esk.* İki tarafı birleştirmeğe, arada uyum sağlamağa çalışan.

◆ **Telifçilik** i. *Esk.* Uzlaştırma, uyuşturma işi: *Bozgunculuklar inkılâbımızın akışını bir gün opportünist bir telifçiliğe sürükleyebilir* (Ş.S. Aydemir). [M]

TELİH i. (ar. *ilâh*'tan *teʾlîh*). *Esk.* İlâh gibi görme, tanrılaştırma. (M)

TEL'İN i. (ar. *laʿnet*'ten *telʿin*). *Esk.* Lânet etme, lânetleme: *Tel'in ve takdise müsaviyen yakışan bir hitabet-i merdanesi vardı* (Cenab Şahabeddin). || *Tel'in etmek*, lânetlemek: *Memleketimizi teslim etmektense, yakar yıkar, intihar ederiz. Çünkü bizi tel'in edecek ecdadın ruhu, ahfadın feryadı var* (S. Kocagöz). *Sendin «Uyukluyor» diye gûyâ donuk, denî / Bir kalb-i derbeder gibi tel'in eden beni* (Tevfik Fikret).

◆ **Tel'inat** çoğl. i. *Esk.* Lânetlemeler: *Hayır, hayır sana raci değil bu tel'inat* (Tevfik Fikret). [M]

TELİNGA'LAR veya **TELUGU'LAR**, Doğu Hindistan'da melanezya-hindistan ırkından halk. Bengal körfezi kıyısında, Orissa ile Madras arasında yerleşmiş olan Telinga'lar 26 600 000 kişi kadardırlar; telugu dili konuşurlar. Koyu renkli, ortaya yakın boylu, alt-dolikosefal veya mezosefal ve mezorinyendirler. (L)

TELİTOK sıf. (yun. *thelytokia*, bir dişinin çocuk yapması'ndan fr. *thélytoque*). Sırf dişi bireyler veren döllenmesiz üremeye denir. (Telitok üreme böceklerde, özellikle thrips'lerde, bazı zarkanatlılarda ve bazı ipsilerde görülür.) [L]

TELİTOKİ i. (yun. *thelys*, dişi ve *tokos*, çocuk dünyaya getiren'den fr. *thélytoquie*). Biyol. Döllenmesiz üreme (partenogenez) yoluyle yalnız dişi bireyler meydana getiren bazı türlerin özelliği. (L)

TELİZ i. (esk. türk. *talız*, bir çeşit bitki'den). Keten, kenevir gibi bitkisel ipliklerden örülmüş büyük çuval. (M)

TELKÂRÎ sıf. (*tel* ve fars. *kâr* > *kârî*'den *tel-kârî*). Kuyumc. Gümüş veya altını ince teller haline getirip örerek yapılan (mücevher): *Çıplak bileklerinde bir zaman Trabzon taraflarında yapılan ince telkârî altın bilezikler vardı* (A. H. Tanpınar). [Bk. ANSİKL.] || Kakma gümüş veya altın tellerle süslü (baston, sigaralık v.b. tahta eşya). Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Kafesli kuyumculuk işi olarak nitelenen *telkârî*'de gümüş teller örülerek çeşitli desenler meydana getirilir ve bu desenlere istenilen biçim verilir. Telkârî usulüyle tabaklar, şekerlikler, vazolar, düğme, küpe, bilezik, ağızlık, nargile ucu, enfiye kutusu, kül tablası v.b. süs eşyası yapılır. XV. yy.dan beri Türkler arasında çok yayılmış, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da gelişmiştir.

● Yapılmasına karar verilen desen, süsleme yapılacak zeminin üzerine, gittikçe genişleyecek biçimde derinlemesine oyulur. Kare biçimi tel veya filigran teli, ince bir mille bu oyukların içine sokulur; sonra iyice yerleşmesi ve oyuğun iki yanına yayılarak yerine sağlam bir biçimde oturması için çekiçle dövülür. Bundan sonra, üzerinden ince bir törpü geçirilir ve zımpara tozuyle parlatılır. Leğen, tepsi, şamdan, yazı takımı v.b. eşyaya yapılan telkârî süslemenin, en eski çağlardan beri uygulanmış ve özellikle doğu kaynaklı bir sanat olduğu bilinir. Ortadoğu'da bu sanatın başlıca merkezi XII. yy.da Musul'du. Horasan'da da telkârî iş yapan sanatçılar vardı. Telkârî iş sanatı Musul'dan Suriye'ye (bundan dolayı, batıda telkârî işe *şam işi* denir), buradan da Anadolu'ya geçti.

XVI. yy.da, Venedikli sanatçılar olan Azziministe'ler, suriye-mısır telkârî bakırlarını büyük bir başarıyle taklit ettiler. (M)

TELKİB i. (ar. *lakab*'dan *telkîb*). *Esk.* Lakap takma. || *Telkib etmek*, lakap takmak. || *Telkib olunmak*, bir lakapla çağırılmak: *Hakîmler filozof namıyle telkib olunmalarını istemezlerdi, zira filozofları münkir görürlerdi* (Ziya Gökalp).

◆ **Telkibat** çoğl. i. *Esk.* Lakap takmalar. (M)

TELKİH i. (ar. *tükûh*'tan *telkîh*). *Esk.* Aşı yapma, aşılama.

— Bot. *Esk.* Dişi meyveye erkek meyvenin tozlarını aşılama.

— Tıp. *Esk.* Aşı yapma. || *Telkihi bakarî*, inek memesinden alınan serumla yapılan çiçek aşısı. || *Telkihi cederî*, çiçeğe tutulmuş kimseden alınan serumla yapılan aşı.

— Zool. *Esk.* Erkek hayvanın tohumlarını dişisine aşılama. (M)

TELKİN i. (ar. *lakn*, anlama, kavrama'dan *telkîn*). [Bir duyguyu, bir düşünceyi] Sözle aşılama, öğreterek belleğine sokma: *Bu hissini, Heyet-i Vekiledeki rüfekasına da telkin arzusuna düşmüştü* (Atatürk). *Belki, bu Mehdilik fikrinin de onun haince bir telkini olduğunu söyledi* (A.H. Tanpınar). || *Telkin etmek*, aşılamak: *Cemaate telkin etmek istediği (nas) lar bıçak gibi keskindir* (H.E. Adıvar). *Başı boş köylünün evlâdını kimler yedecek? / Adam ister ona insanlığı telkin edecek* (M.Â. Ersoy).

— Din. Ölü gömüldükten sonra, imamın mezarlıkta tekrarladığı bazı dua ve sözlere verilen ad. || *Esk.* Müslümanlığı benimseyen bir kimseye, dinin kurallarını anlatma: *Yorgi, hemen kalkanını tersine çevirmiş ve Halid'in telkiniyle kelime-i şehadet getirmiş* (Cevdet Paşa).

— Huk. *Esk.* *Telkini rücû*, hadle cezalandırılması gereken zina suçunu işlediğini mahkemede açıklayan sanığa hâkimin, bu açıklamasından dönmesi için etkide bulunması.

— Psikol. *Kendi kendine telkin*, sürekli bir fikrin davranış üstündeki etkisi: *Nefret, kendi kendine telkin yoluyle, suç işlemeye yol açabilir*.

— Psikol. ve Psikiyatr. Bilinçdışı bir sürecin aracılığıyle, kişinin ruhsal veya fizyolojik alanıyle ilgili bir fikrin gerçekleştirilmesi. Bk. ANSİKL.

— Psikopatol. *Telkine elverişlilik*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Psikol. İki çeşit *telkin* ayırt edilir: 1. *fikir-hareket telkini*. Bunu deneysel olarak incelemek mümkündür: bir deneğe, önce eşit olmayan, sonra eşit olan ikişer çizgilik gruplar serisi gösterilir; bazı şartlar altında, denek, çizgilerin eşit olmadıklarını ileri sürmeğe devam eder (Bk. TRANSFERT); 2. *prestij telkini*. Bu tür telkin, ferdin psikolojik özelliklerine kısmen bağlıdır. Prestij telkinini testlerle incelemek mümkündür: deneğin gözleri bir örtüyle kapatılır ve kendisine neredeyse yere düşeceği söylenir. Bu durumda denek öne doğru az çok eğilir ve dikey duruma oranla gösterdiği sapma, telkine yatkınlığının *nesnel* değerini verir. Prestij telkini, aynı zamanda kaynağa da bağlıdır (kademeleşme açısından üst durumda bulunan bir kimsenin sosyal yeri, gruptaki bir çoğunluğun kanaati). *Hipnoz telkini* ise, özel ve ayrı bir durumdur.

— Psikol. ve Psikiyatr. Telkin, dikkatin özel durumuna (inhisarcı, tekfikirli) bağlı olarak ortaya çıkar. Telkin, bir kişinin, bir başka kişi üstündeki etkisi değildir; kişinin kendi varlığında cereyan eden bilinçdışı, zekâlı ve araçları bir amaca uygun hale getiren bir faaliyettir. İlk olarak Nancy ve Paris psikoloji okulları tarafından, hipnoz halinde bulunan kişiler üstünde incelenen telkin, otomatizmi harekete geçiren marazî bir olay olarak görüldü. *Dışarıdan yapılan telkin* olayında, hipnozu meydana getiren kişi, deneğin kontrol edemediği, ama iyice bilincine varabileceği birtakım edimler ortaya çıkarabilir. Küçük yaştaki çocukların eğitimi, mantıkî akılyürütmeden çok, telkin yoluyle gerçekleştirilir. Nitekim, propagandacılar, siyaset alanındaki tahrikçiler, büyük hatipler v.b. kalabalık kütleleri, dinleyicilerindeki otomatizmi harekete getiren telkin yoluyle sürüklerler. Günlük hayatta, davranışlarımızın hemen hepsi, ana babamız, arkadaşlarımız ve çevremiz tarafından yapılmış dış telkinlerin sonucudur. Bundan ötürü, sosyal hayattaki insan davranışlarında ağır basan unsurun telkin olduğu söylenebilir. Telkinin marazî (hipnotik) şekli, ikincil (tali) durumların incelenmesi konusunda bugün pek az değer taşımaktadır.

Bir kimse, bazı edim ve hareketlerin yapılması veya yapılmaması amacıyle, kendi kendisine telkinde bulunabilir. Bazı kusurların ortadan kaldırılması ve irade gibi bazı olumlu özelliklerin edinilmesi konusunda kendi kendine telkine büyük önem verilmiştir. Ne var ki, bu çeşit bir psikoterapiyle elde edilen sonuçlar sürekli olmamıştır. Çünkü, kendi kendine telkin, otomatizm mekanizmasını, dış telkinden daha güçlükle harekete geçirir.

Telkinle kullanılan bellibaşlı usuller şunlardır: sözle belirtim, tekrarlama ve örnek. Eğitimde de bu usuller geçerlidir. Aynı usuller kimi zaman psikoterapide de başarıyle kullanılır. Ama başarısızlıklara daha sık rastlanır. Bunun sebebi, eğitilemeyen kimseler gibi telkine elverişli olmayan zihinlere de rastlanmasıdır. Zaman zaman, hâlâ kullanılan hipnoz da, bu alanda, daha iyi ve daha farklı sonuçlar vermez.

— Psikopatol. Çocuklar için normal olan *telkine elverişlilik* uzun sürerse, marazî sayılır; bu hal bazı ruhsal bozuklukların kaynağını meydana getirebilir. Telkine elverişliliğin rolü, özellikle histeride kendini gösterir; bazen mitomaniyle birleşerek, bu hastalarda görülen zihnî zemini hazırlar. Telkine elverişlilik hayal gücüne dayanır; meselâ bir tıp kitabının okunması veya sakat bir kimsenin görülmesi hastada, *dönüşme* belirtilerinin ortaya çıkmasına yol açabilir. Buna karşılık, hastalar, *karşı telkine*'de elverişlidir; bu durum, histerinin tedavisinde, hipnozun başarıyle uygulanmasını sağlar.

telkârî Alvarez'in hazinesinden tabak, Toledo

Foto. LAROUSSE

TÉLLEZ GİRON Y GUZMÁN
Murillo'nun eseri
Louvre müzesi, Paris

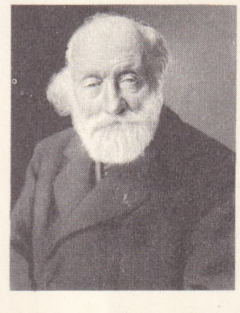

Charles TELLİER

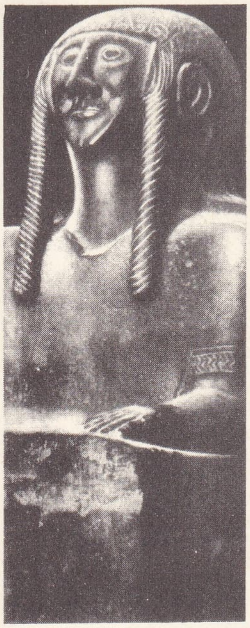

TELL HALAF
uzun bukleli
kadın tanrıça
(M.Ö. X.yy.)
[«Sumer» adlı kitaptan]

Endişe hallerinde, telkine elverişlilik heyecan hayatıyle ilgilidir. Hasta endişesini besleyebilecek her şeye hemen inanır. Bu durumda karşı telkin imkânı yoktur. Katotonide ise, telkine elverişlilik ters bir biçimde yadsımacılıkla beraber ortaya çıkar; hasta, kendisinden her isteneni, hiç düşünmeden yapar. Telkine elverişlilik müzmin zihnî yetersizlik (bunama, debillik) veya geçici olarak zihnî bulanıklık hallerinde görülür. Zihin bulanıklığı hallerinde rüya ile dış dünyadan gelen duyumlar birbirine katılır; meselâ, bir trenin gürültüsü, hasta için, tehdit dolu bir ses halini alır. Burada telkine elverişlilik duyularla ilgilidir.

◆ **Telkinat** çoğl. i. Öğretmeler. Aşılamalar: *İttihat ve Terakki Cemiyetinin rüesası, Alman telkinatına kapılarak devlet ve millet-i Osmaniye'yi Harb-i Umumiye iştirak ettirdiler* (Atatürk). [ML]

TELKHİN'LER. Yun. mit. Rodoslu şeytanlar: Zeus'un dünyasında Kuretis'ler neyse, Poseidon'un dünyasında da Telkhin'ler odur. Bunların Toprak ve Deniz'in çocukları olduğuna inanılırdı. Topraklarını verimsizleştirmek için Rodos'u Styks ırmağıyle suladılar. Zeus onları denize atarak cezalandırdı. Ege adalarının volkanik topraklar olması sebebiyle ateş cinleri kabul edilen Telkhin'ler atmosfer olaylarını meydana getirebiliyorlardı. Karada ve suda yaşayan Telkhin'lerin alt tarafları balık kuyruğu şeklindeydi. Kem gözlü olduklarına inanılırdı. (L)

TEL HALEF. Bk. TELL HALAF.

TELKÖÇEK, Suriye'nin kuzeydoğu kesimindе, Irak sınırı yakınında kasaba. Bağdat demiryolu üzerinde istasyon. Kamışlı-Musul karayolu üzerinde durak yeri. (M)

TELLÂK i. (ar. *delk*, oğuşturma > *dellâk*'tan). Çarşı hamamlarında erkek müşterileri yıkayan adam: *Kukuletalı saku giymiş natırlardan, tellâklardan, hafiye efradından... on beş yaşındaki çocuklara varıncaya kadar bütün herkes buralarda ahzı mevki ederdi* (Ahmed Rasim).

◆ **Tellâklık** i. Tellâğın yaptığı iş. (M)

TELLÂL i. (ar. *delâlet*, yol göstermek > *dellâl*'dan). Bir haberi veya satılacak bir malı, çarşı pazar dolaşıp bağırarak halka duyuran kimse: *Fransız kumandanı komiteye müracaatla bayrakların indirilmesini rica ile beraber tellâl ile de ilân ettirdi* (Atatürk). *Eski İran hükümdarı gibi sokaklarda tellâl çağırtarak beylerimizin sinirlerini yatıştırmak için ...* (F.R. Atay). || Alıcı ile satıcı arasında aracılık yapan kimse: *Bit pazarı tellâlları ve ayak simsarlarıydı* (Y.K. Karaosmanoğlu).

— DEY. *Muhabbet tellâlı.* Bk. MUHABBET.

— Huk. Bir sözleşmenin yapılmasını temin etmek için taraflar arasında aracılığı kendisine meslek edinen kimse. (Bk. ANSİKL.) || *Ticaret işleri tellâlı*, tarafların hiç birine tabi olmaksızın ücret karşılığında ticarî işlere ilişkin sözleşmelerin yapılması hususunda taraflar arasında aracılık etmeyi meslek edinen kimse.

— ANSİKL. Huk. *Tellâl*, bir ticarî iş için aracılık etmiyorsa, Borçlar kanunu hükümlerine tabidir. Bugün daha çok görüleni Ticaret kanununda düzenlenmiş olan ticaret işleri tellâllığıdır.

● Bir kimsenin *ticaret işleri tellâlı* sayılması için ticarî işlerde aracılık etmesi lâzımdır. Meselâ esnaflar arasında aracılık eden tellâl, ticaret işleri tellâlı değildir. Bu sebeple de ticaret kanunundaki hükümlere tabi olmaz. Geçici olarak aracılık eden kimse de ticaret işleri tellâlı sayılmaz. Eğer taraflardan birine devamlı olarak bağlı ise, tellâldan değil, «aracı acenta»-dan söz edilir. Tellâlın yaptığı iş için bir ücret alması gerekir. Ücret almıyorsa tellâllık hükümlerine değil de vekâlet hükümlerine tabi olur. Ticaret işleri tellâlının hakları şunlardır: 1. *ücret alma.* Ücretinin istenebilmesi için sözleşmeyle tellâlın faaliyeti arasında bir illiyet bağı bulunmalı; sözleşme, tellâlın faaliyeti sonucu doğmalıdır. Ücretin miktarı taraflarca kararlaştırılır. Ücrete ilişkin bir hüküm yoksa, o zaman teamüle göre ücret ödenir. Ücreti kimin vereceği, sözleşmeye, kanun hükmüne veya teamüle göre tespit edilir; 2. *masraflar.* Kural olarak tellâl yapmış olduğu masraflar için bir tazminat isteyemez. Ancak sözleşme ile bunun aksi kararlaştırılmışsa o zaman masrafların karşılanmasını isteyebilir. Tellâlın borçları aracılık etme, bordro düzenleme, numuneleri saklama, yevmiye defteri tutma diye sıralanabilir. Tellâllık sözleşmesi şu hallerde sona erer: 1. müvekkil tarafından verilen işin herhangi bir sebeple sona ermesi; 2. müvekkil veya tellâlın ölümü; 3. müvekkil veya tellâlın fiil ehliyetini kaybetmesi; 4. sürenin dolması; 5. müvekkil veya tellâlın iflâs etmesi; 6. azil veya istifa. (M)

TELLÂLİYE i. (ar. *tellâl*'den *tellâliyye*). *Esk.* Tellâllık, tellâlın aldığı ücret. (M)

TELLÂLLIK i. (*tellâl*'dan *tellâl-lık*). Tellâlın yaptığı iş. || Tellâla görevi karşılığında verilen yüzde.

— Huk. Bk. TELLÂL. (M)

TELLÂLZADE İSMAİL EFENDİ. Bk. İSMAİL EFENDİ *Dellâlzade*.

TEL-EBYAZ, Suriye'nin Türkiye sınırında, Akçakale bucak merkezi karşısında kasaba. Fırat üzerinde Rakka'ya, Halep'e v.b. yollarla bağlıdır; güney demiryolu da yakınından geçer. (M)

TELLEMEK geçl. f. (*tel*'den *tel-le-mek*). Tel takmak. || Tel ile süslemek. || Aşırı bir şekilde övmek. || [Edebî bir metni] Tezyin etmek.

— DEY. *Telleyip pullamak.* Bk. PULLAMAK. (M)

TELLEMEK geçl. f. (*tel*'den *tel-le-mek*). Telgraf göndermek.

◆ **Tellenmek** edilg. f. Telgraf çekilmek. (M)

TELLENDİRMEK geçl. f. (*tellenmek*'ten *tellen-dir-mek*). Tel geçirmek. || *Mec.* [Sigara v.b. şeyleri] Keyifli keyifli içmek: *Yolcular Bafra'yı tellendirivermez mi sana? / Kaçıver, belliki cıngar çıkacak, durmasına!* (M. Â Ersoy). [M]

TELLENMEK dönşl. f. (*tellemek*'ten *tellen-mek*). Tel takınmak: *Gelin tellendi.* || Telle çevrilmek: *Bahçenin etrafı tellendi.* (M)

TELLER (Edward), macar asıllı amerikalı fizikçi (Budapeşte 1908). Münih ve Leipzig üniversitelerinde okudu; bir süre İngiltere'de kaldıktan sonra A.B.D.'ye gitti; orada George Washington (1935), Chicago (1946), daha sonra Kaliforniya (1952) üniversitesinde fizik profesörlüğü yaptığı, Los Alamos laboratuvarında atom bombası çalışmalarına katıldı, Amerika'da termonükleer patlayıcı yapımını yönetti. (L)

TÉLLEZ GİRON Y GUZMÁN (Pedro DE ALCÁNTARA), **Osuna** dükü, **El Grande** denir, ispanyol siyaset adamı (Valladolid 1579-Madrid 1624). Flandre'da savaştı, sonra Birleşik Eyaletler'le barış yapılmasını öne sürdü, aynı zamanda Murabıt'ları savundu. Sicilya genel valisiyken (1612-1616) Türklerle savaşa girdi, 17 000 hıristiyan esirini kurtardı. Napoli genel valisiyken (1616-1620) dalmaçya halklarıyle ittifak kurarak Venediklilere saldırdı, ama filosu yenilgiye uğratıldı (1618). Engizisyona karşıydı; Napoli tahtını ele geçirmeğe çalışmakla suçlandı ve hapiste öldü. (L)

TELL HALAF veya **TEL HALEF,** Akdeniz kıyıları ve Toroslar'ın doğusundan Güney Anadolu, Yukarı Suriye ve Mezopotamya üzerinden İran dağlarına kadar uzanan kültüre verilen ad. Bu kültür, Anadolu'nun dağlık bölgesiyle Mezepotamya çukur ovası arasındaki bölgelere yayılmıştı. İlk defa Habur nehrinin kaynak bölgesinde bulunan Tell Halaf'ta (bugün Guzzana) rastlanıldığından bu adı aldı. Bu kültürün en karakteristik eşyası, üzerinde nakışlar bulunan, ağızları huni şeklinde açılmış tabaklar, kâseler, geniş gövdeli küpler ve testilerdir. Arpaciye'den başka Kargamış ve Asur ülkesinde Tepe Gavra'da bulunan yuvarlak binaların yanında, dörtgen şeklinde yapılar da bulunduğunu Tepe Gavra kazıları göstermiştir. Burada oldukça karışık, fakat gelişmiş bir planı olan büyük binalar vardır, bunların tapınak olmaları muhtemeldir. Bu tapınaklarda bir kadın tanrıya ibadet edilmiş olduğunu gösteren iri göğüslü bir tanrıça heykeli bulunur. Bu kültürde taş ve çakmak taşından yapılmış âletler büyük bir yer tutar. Madenî eşyaya da seyrek de olsa rastlanır. Bu sebeple Tell Halaf kültürünün kalkolitik (bakır-taş) bir kültür olduğu kabul olunabilir. Tell Halaf kültürü nakışlı seramikleri, iskân bölgelerini çeviren surları, yuvarlak veya dörtgen şeklinde evleri ve kaldırımlı sokaklarıyle yüksek seviyeye erişmiş bir medeniyeti ifade eder; büyük tapınakları, tanrı heykelleri, vazolar üzerindeki boğa başları, mezarlara bırakılan heykelcikler de devir insanlarının çok eski ve kökleşmiş dinî inançlara sahip olduklarını gösterir. Yeni araştırmalar Yukarı Suriye ve Mezopotamya'da görülen bu kültürün buraya başka bir ülkeden gelmiş olduğunu düşündürecek mahiyettedir. Van çevresinde Tilkitepe'de bu kültüre has boyalı ve nakışlı seramiklere rastlanmış olması bu kültürün Doğu Anadolu'nun dağlık bölgesinden güneye inmiş olabileceği fikrini kuvvetlendirir. Yüksek bir medeniyetin temsilcisi olarak güneye gelen bu insanlar, Yukarı Mezopotamya'da sadece tek renkli seramiklerle tanınan bir kültür bulmuşlar, bu çok eski kültürün yerine kendi yüksek kültürlerini zor da olsa kabul ettirmişlerdir. (M)

TELLİ sıf. (*tel*'den *tel-li*). Teli olan. || Tel takınmış, telle süslenmiş: *Telli gelin.*

— ÇEŞ. DEY. *Telli bebek*, aşırı süslenmiş, hoppa (kimse). || *Telli pullu*, göz alıcı şeylerle süslenmiş (şey veya kimse).

— Bot. Dalları tele benzeyen: *Telli kavak, telli söğüt* v.b.

— Camc. *Telli cam.* Bk. CAM.

— Dokumc. *Telli bez* (veya *kumaş*), gümüş veya altın tellerle süslenmiş kumaş.

— Kâğıtç. *Telli kâğıt*, yaldızlı kâğıt.

— Kıyf. *Esk. Telli kavuk*, Osmanlı devletinde sadrazamların giydikleri kavuğa verilen ad. (*Kallavî* de denirdi.)

— Kim. *Telli mürdeseng. Esk.* Tabaka halinde kurşun oksidi.

— Mus. Basit veya çift tellerden kurulu çalgılar. (Bk. ANSİKL.) || *Telli saz.* Bk. SAZ.

— Müz. Sacshs ve Hornbostel'in sınıflandırmasına göre tırmıklamalı, çimdiklemeli veya sürtmeli bir tel aracılığıyle ses çıkaran bütün çalgıları belirten terim.

— Zool. *Telli turna*, sorguçlu bir turna çeşidi.

— ANSİKL. Mus. *Telli çalgılar*, çeşitli sınıflara ayrılır: 1. parmaklarla çimdiklenen telli çalgılar: a) sapsızlar: eski zaman liri, arp; b) saplılar (doğu menşeli): lavta ve tiorba, gitar, mandolin, balalayka, guzla, banço v.b.; 2. klavyeli mekanizma ile çimdiklenen telli çalgılar: epinet, virjinal, klavsen; 3. vurma telli çalgılar: a) değneklerle: dulsimer, zimbalom, b) klavyeli mekanizma ile: klavikort, piyano; 4. sürtmeli telli çalgılar: a) yayla: frenk kemençesi, viyol keman (keman aynı aileden olan çalgılarla [viyola, viyolonsel, kontrabas], çağdaş orkestranın temelidir); b) bir tekerlekle; ortaçağ şifonisi, tekerlekli viyel. (M)

TELLİ dağı, Doğu Anadolu'da (Kars-Erzurum bölümü) Oltu çayının (İd suyu) doğduğu dağ; yüksl. 2 650 m. (M)

TELLİER (Charles), fransız mühendisi (Amiens 1828-Paris 1913). Soğutma sanayii alanında incelemeler yaptı ve sunî olarak buz üretimi üstünde çalıştı. 1876'da özel olarak donattığı *Frigorifique* adlı bir gemiyle, ilk olarak, Rouen-Buenos Aires arasında kendi usulleriyle soğutulmuş et nakletti; bu olay Amerika ile Avrupa arasındaki büyük et nakliyatının başlangıcı oldu. (L)

TELLİNA i. Sifonları eşitsiz, manto kenarları dokunaçlı olan ikiçenetli yumuşakça. (Oval, uzunca, yassı, çenetleri dıştan birbirine bağlı bir kavkı içinde bulunur. Kumda gömülü yaşayan bu hayvanlar bütün denizlerde yaygındır. Tebeşirden beri fosil olarak bulunur. *Tellinidae* familyasının örnek tipi.) [L]

TELLO, eski sümer şehri Lagaş'ın bugünkü kalıntılarının adı. (L)

TELLUS, Roma'da besleyici Toprak tanrıçası, *Terra Mater* de (Toprak Ana) denirdi; çoğunlukla Yunanlıların *Gaia* veya *Ge'si* ile bir tutulurdu. (L)

TELL-ÜL-AMARNE. Bk. AMARNA (Tell el—).

Foto. Giraudon, Meursse (LAROUSSE) ; MEYDAN

TELLÜR i. (lat. *tellus,* toprak'tan fr. *tellure*). Kim. Kükürt grubundan ametal.

— Opt. *Tellür çizgisi,* güneş tayfında, yer atmosferinin yol açtığı yutma çizgisi.

— ANSİKL. 1782'de Müller von Reichenstein tarafından Transilvanya altın madenlerinde bulunan ve Klaproth tarafından incelenen *tellür,* atom numarası 52, atom ağırlığı Te = 127,61 olan kimyasal elementtir. Maden görünüşünde, billûr dokulu ve beyaz renkli bir katıdır. Özgül ağırlığı 6,2'-dir; 452°C'ta ergir, 1 390°C'ta kaynar; ısı ve elektriği iletir. Buharındaki atom sayısı sıcaklıkla değişir. Ayrıca, çökeltmeyle elde edilen bir amorf tellür de bilinmektedir.

Kimyasal bakımdan tellür, kükürt ve selenyum'a benzer; verdiği bileşikler, bu iki elementin bileşikleriyle eşbiçimlidir. Sıcakta, hidrojenle birleşerek tellürlü hidrojen H_2Te verir; fosfor ve arsenikle birleşir, madenlerle tellürürler meydana getirir. Hava temasında ısıtıldığında tutuşur ve beyaz TeO_2 dumanları yayarak mavi bir alevle yanar; ayrıca halojenlerle enerji vererek birleşir.

Tellür element halinde veya bizmut, kurşun, altın ve gümüşle bileşikler halinde bulunur. Tellür, bu cevherlerinden, selenyum üretim metotlarına benzeyen usullerle ayrıştırılır.

Tellür bileşikleri. Tellürlü hidrojen. Bk. HİDROTELLÜRİK.

Tellür iki oksit meydana getirir: *tellür IV oksit* veya *tellür dioksit* TeO_2 ve *tellür VI oksit* veya *tellür trioksit* TeO_3; bu oksitler su ile birleşerek sırasıyle H_2TeO_3 ve H_2TeO_4 asitlerini verir; tuzları tellürit ve tellüratlar, sülfit ve sülfatlara benzer. Tellür IV oksit tellürün yanmasıyle elde edilir; çözünmeyen beyaz bir katıdır. Klorla yükseltgenerek tellürik asit haline dönüştürülür.

Halojenli bileşikleri arasında, $TeCl_2$ ve $TeCl_4$ klorürleriyle brom ve iyotla meydana getirdiği, klorürlere benzeyen türevleri bilinir.

Tellür, ayrıca iki oksidine tekabül eden iki sülfür oluşturur. (L)

TELLÜRAT i. (fr. *tellurate*). Kim. Tellürik asidin tuzu. (L)

TELLÜRİK sıf. (lat. *tellus, -uris,* toprak'tan fr. *tellurique*). Toprağın, yerin tabiatına bağlı olan.

— Kim. TeO_3 anhidridine ve H_2TeO_4 asidine denir.

— Jeofizik. *Tellürik akımlar,* toprakta devamlı surette dolaşan elektrik akımları; bu akımlardaki değişmeler yeryüzünün dış manyetik değişikliklerine ve yeraltının iletkenliğine bağlıdır. || *Tellürik araştırmalar,* maden araştırma metodu; bu metotta, yeraltından geçen tellürik akımlardan yararlanılarak toprak yüzeyinin rezistivitesi ölçülür. || *Tellürik sarsıntı,* «yer sarsıntısı» eşanlamı.

— Patol. *Tellürik humma,* sıtma; eskiden bu hastalığın bataklıklardan yükselerek meskenlere yayılan pisliklerden ileri geldiği sanılırdı. Bk. SITMA.

— Vet. Toprağa, toprağın yaratıklar üstündeki etkisine bağlı olan. (Toprakta spor halinde pek çok mikrop vardır. Tellürik enfeksiyonların en önemlileri şarbon, tetanos v.b.dir.) [L]

TELLÜRİN veya **TELLÜRİT** i. (fr. *tellurine* veya *tellurite*). Miner. Formülü TeO_2 olan tellür IV oksit (tellür dioksit); Macaristan'da tellürle birleşmiş halde bulunur. (L)

TELLÜRİT i. (fr. *tellurite*). Kim. Tellüröz asidin tuzu. || *Eşanl.* TELLÜRİN. (L)

TELLÜRİT i. (fr. *telluride*'den). Miner. Yapısında tellür veya tellür bileşikleri bulunan maddelere verilen ad. (L)

TELLÜRİYEN sıf. (lat. *tellus, -uris,* yer'den fr. *tellurien*). Jeol. Topraktan türeyen. (L)

TELLÜRLÜ sıf. (*tellür*'den *tellür-lü*). Kim. Yapısında tellür bulunan: *Tellürlü hidrojen* H_2Te. (L)

TELLÜROHMMETRE i. (fr. *tellurohmmètre*'den). Elektron. Yer'in elektrik dirençlerini ölçen âlet. (L)

TELLÜROMETRE i. (fr. *telluromètre*'den). Birbirini gören noktalar arasındaki uzaklıkları ölçmeğe yarayan ve elektrik dalgasının bir mesafeyi katetmesi için gerekli zamanı ölçmeğe dayanan radyoelektrik âlet.

— ANSİKL. İkinci Dünya savaşından sonra Güney Afrika birliğinde yapılan *tellürometre,* iki alıcı-verici takımından meydana gelir; bu takımlar ölçülecek mesafenin uç noktalarına karşılıklı olarak yerleştirilir. Bu âletle 500 m'den 65 km'ye kadar olan uzaklıklar 20 m'den az bir hata ile ölçülebilir. Bir ana ve iki yardımcı istasyon kullanarak bir üçgenleme sisteminde açılar ve kenarlar çabucak ölçülebilir. Âletlere takılan bir telsiz telefon sistemi, istasyonlar arasında, ölçülmesi mümkün en uzak mesafelere kadar güvenli bir bağlantı sağlar. (L)

TELLÜRÖZ sıf. (fr. *tellureux*'den). Kim. Formülü TeO_2 olan anhidrit (tellür dioksit) ile buna tekabül eden asit için kullanılır. Bk. TELLÜR. (L)

TELLÜRÜR i. (fr. *tellurure*). Tellür'ün başka bir elementle yaptığı bileşik. || Hidrotellürik asidin tuzu. (L)

TELMATHERİUM i. Soyu tükenmiş *titanotheridae* familyasından toynaklı memeli hayvan; Kuzey Amerika'da eyosen tabakasında fosil olarak bulunur. (L)

TELMESSOS. Esk. coğ. Anadolu'da (Karia sınırında) Lykia liman şehri. Adına *Telmisum, Telmesum* şekillerinde de rastlanır. Adındaki -ss soneki şehrin kuruluşunun M.Ö. 3000 yıllarına kadar gittiğini gösterir. Polemon v.d. eski yazarlara göre Telmessos, Halikarnassos'tan 60 stadion uzaklıktaydı. Şehrin bugünkü Belen olduğu kabul edilir. Paton ve Myres, burada, Mausolosöncesi çağa, Karia ve Yunan devrine ait bir yapının kalıntılarını tespit ettiler ve yapının Apollon Telmisseus'a ait bir tapınak olduğunu ileri sürdüler. (M)

TELMİ i. (ar. *lemeᶜān*'dan *telmîᶜ*). *Esk.* Parlatma. || Renk renk yapma.

— Ed. *Esk.* Mısraları, türkçe, arapça ve farsça olan karışık şiirlere verilen ad.

◆ **Telmiat** çoğl. i. Ed. *Esk.* Karışık yazılmış şiirler, telmiler. (M)

TELMİH i. (ar. *melh*'ten *telmîḥ*). Anlatılmak istenen şeyi söz arasında imalı olarak belli etme, açıkça söylememe: *Charpy'nin ifadatında Trakya aksamından birinin Yunanistan'a verileceğine dair söz ve telmih geçmedi* (Atatürk). *Mösyö Zaydun bu söze verdiğim kuvveti karısının güzelliğine telmih olarak kabul etti, gözlerinden bir şey geçti* (R.H. Karay). || *Telmih etmek,* ima etmek, ima yoluyle anlatmak: *Kendi yaşını telmih ettiğini hissettirerek güldü* (F.R. Atay). || *Edebî telmih,* bir edebiyat eserine işaret edilerek yapılan telmih. || *Tarihî telmih,* bir tarih olayına veya tarihî bir kimsenin sözüne işaret edilerek yapılan telmih.

— Ed. *Esk.* Bir beyitte veya mısrada, bilinen bir olaya, bir atasözüne veya bir fıkraya işaret etme. (İfade edilen duygu ile işaret edilen olay, atasözü veya fıkra arasında bir benzerlik bulunduğundan telmih, bir bakıma teşbih sayılır. İyi bir telmihin, fazla açık veya fazla kapalı olmaması gerekir.)

◆ **Telmihat** çoğl. i. *Esk.* Telmihler, imalı sözler: *Evrak-ı mizahımız, hele ilk nüshalarında telmihat-ı şâtıradan, îhamat-ı kabihaya [...] kemal-i sühuletle geçiverirlerdi* (Cenab Şahabeddin).

◆ **Telmihen** zf. *Esk.* Telmih yoluyle, açıkça anlatmayıp ima ederek: *Arslanı küçükken göklere kaldıran kartala telmihen bu çocuğun adını «Tuğrul» koydular* (A. H. Müftüoğlu). [M]

TELO —, yun. *telos,* son'dan alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

TELOBLAST i. (fr. *téloblaste*). Biyol. *Ortaderi teloblastları,* halkalı solucanların embriyonunda dikine bir düzleme göre bakışık duran iki iri hücreye denir; bu hücreler ortaderi taslağının bölütlenmesi sırasında görülür. (L)

TELOFAZ i. (fr. *télophase*). Biyol. Mitoz bölünmenin son evresi. *Eşanl.* SONEVRE.

— ANSİKL. Mitoz bölünmenin dördüncü evresi olan telofazda her kromozom kümesinin çevresinde bir zar oluşur, yavru çekirdekler belirginleşir ve sitoplazma ikiye ayrılır (sitodiyerez veya plazmodiyerez). [L]

TELOLESİT sıf. (fr. *télolécithe*). Biyol. Vitellüsü çok fazla olan yumurtalara (kafadanbacaklıların, balıkların, sürüngenlerin, kuşların yumurtaları) denir. (L)

TELONES i. (yun. k.). Esk. Yun. Atinalılarda vergi tahsildarı. (L)

TELONİ (Giulio Cesare), italyan asur dili ve edebiyatı uzmanı (Floransa 1857-Roma 1942). Floransa ve Roma millî kütüphanelerinde görev aldı. Floransa ve Roma üniversitelerinde profesörlük yaptı. Çeşitli makaleler ve *Crestomazia Assira con Paradigmi Grammaticali* (Gramer Paradigmalarıyle Asur Klasik Yazarlarından Seçmeler) [1887], *Letteratura Assira* (Asur Edebiyatı) [1903] adlı iki eser yazdı. (M)

TELOS i. («son, hedef» anlamında yun. k.). Esk. Yun. Resim, vergi. || Kamu şenliklerinde ödül.

— ANSİKL. Esk. Yun. *Telos,* vergi terimi olarak, dolaylı âdi vergileri belirtirdi: gümrük, pazar yeri rüsumu, geçiş hakkı, metoikos'ların ikamet hakkı v.b. Bu verginin dışında tutulmaya *ateleia* denirdi. *Telos*'lar, açık arttırma ile *telones*'lere ihale edilirdi. (L)

TELOS, yaygın şekliyle **Tilo,** ital. **Piscopi,** Onikiadalar'da (Güney Sporades adaları) yunan adası, İstanköy (Kos) ile Rodos arasında; 1 100 nüf. (L)

TELOSANTRİK sıf. (fr. *télocentrique*). Biyol. *Telosantrik kromozom,* uç kısmında bir santrozom bulunan kromozom. (L)

TELOTOGRAF i. (yun. *tele,* uzak, *autos,* kendi ve *graphein,* yazmak'tan fr. *télautographe*). Gönderenin vericide kendi eliyle yazdığı metni veya çizdiği resmi, alıcıda özel bir kâğıt üzerine anında tespit eden cihaz. (İngiliz fizikçisi Bakewell'in bulduğu bu cihaz telefoto makinelerinin ilkidir.) [L]

TELOTOGRAFİ i. (fr. *télautographie*). Telotografla bir yazının, bir resmin v.b. iletilmesi. (L)

TELOTREMATA çoğl. i. Deltidyumlu, eklemli kolsuayaklı hayvanlar takımı. (Başlıca fosil cinsleri: *atrypa, spirifer, uncites, athyris, retzia, rhynchonella, stringocephalus, terebratula, magellania, magas.* Bu cinsler Silüryenden zamanımıza kadar ya birarada veya birbiri ardı sıra yer alır.) [L]

TELÖTOSPOR i. (fr. *téeleutospore*). Pasmantarlarının spor şekillerinden biri.

— ANSİKL. Genellikle *telötospor*'lar, mantarın gelişme devresinin sonuna doğru konak bitki üzerinde belirir; kışı konak bitki üzerinde geçirdikten sonra ertesi ilkbaharda bazitleri ve bazidyosporları vermek üzere çimlenir. (L)

TELPOSİZ, Kuzey Ural'ın (S.S.C.B.). En büyük tepelerinden biri; 64. paralelde; 1 617 m. (L)

TELSEL sıf. (*tel*'den *tel-sel*). Tel gibi olan.

— Patol. *Telsel doku,* içinde fazlaca kolagen madde bulunan katılgan nedbe dokusu. (L)

TELSİ sıf. (*tel*'den *tel-si*). Dokubil. Çok ince telciklerden oluşan: *Bağ dokusu telsidir.* (M)

TELSİLİK i. (*telsi*'den *telsi-lik*). Telsi olma hali.

— Biyol. *Telsilik nazariyesi,* Kupffer'in ileri sürdüğü, protoplazmanın daimî bir ağ şeklinde telciklerden meydana geldiğini iddia eden nazariye. (Bu nazariye artık sadece tarihî bir değer taşımaktadır; çünkü protoplazma koloidal sulu bir jeldir.) [L]

TELSİZ i. (*tel*'den *tel-siz*). Telsiz telgraf veya telsiz telefonun kısa adı.

— Denizc. *Telsiz almak,* telsiz telgraf mesajı almak. || *Telsiz okumak,* telsiz telgraf mesajı vermek. || *Telsiz dairesi* (veya *telsiz kamarası*), gemilerde telsiz telgraf cihazının yerleştirildiği kamara. || *Telsiz memuru* (veya *telsiz zabiti*), ticaret gemilerinde telsiz telgraf mesajlarını alıp veren zabit. || *Telsizle pratika alma,* bazı dünya limanlarında gemileri sağlık kontrolundan geçirme işlemlerini kolaylaştırmak amacıyle limana varmadan bir süre önce kaptanın, ge-

misinde herhangi bulaşıcı bir hastalık bulunmadığını belirten telsiz telgraf deklerasyonunun o limanın sağlık otoritelerine verilmesi, karşılığında limana giriş müsadesi alınması. || *Telsizle vermek,* telsiz telgrafla mesaj vermek.

— Telokom. *Telsiz alıcısı,* telsiz haberleşmelerde alıcı* posta. || *Telsiz haberleşme,* elektromagnetik dalgalardan faydalanarak telsiz telgraf veya telsiz telefonla uzaktan mesaj alışverişi. || *Telsiz haberleşme istasyonu,* başka bir istasyon ile radyoelektrik bağlantısı kurabilen sabit veya hareketli istasyon. || *Telsiz telefon,* iki abone arasında elektromagnetik dalgalarla bağlantı kurmak imkânı veren telefon sistemi. (RADYOTELEFON da denir.) [Bk. ANSİKL.] || *Telsiz telgraf,* radyo dalgalarıyle çalışan telgraf cihazı; bu araçla iletilen haber. (Hava ve deniz ulaştırmasında insan hayatı ve emniyetiyle ilgili telsiz telgraflarda «SVH» öneki bulunur ve bu telgraflara, öbür haberleşme unsurlarına göre mutlak öncelik tanınır.) || *Telsizle güdüm,* bir geminin, bir uçağın, bir merminin v.b. Hertz dalgalarıyle yönetilmesi. || *Telsizle güdümlü,* radyo elektrik dalgalarıyle uzaktan yönetilen: *Telsizle güdümlü füzeler.* || *Telsizle gütmek,* bir aracı radyoelektrik dalgaları yardımıyle uzaktan yönetmek: *Bir hedef uçağını telsizle gütmek.* || *Telsizle kumanda,* elektromagnetik dalgalarla uzaktan kumanda.

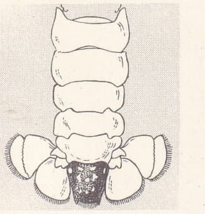

telson

— ANSİKL. Telekom. İki abone arasında telefon haberleşmesini sağlamak için, aşağıdaki hallerde *telsiz telefon'*a baş vurulur: 1. abonelerden biri hareket halindeki bir taşıtta (denizde, karada veya havada) bulunursa; 2. aradaki uzaklık çok fazlaysa; 3. aboneler arasında, hat döşenmesi çok masraflı veya imkânsız bir çöl bölgesi, elverişsiz bir arazi varsa. Bir telsiz telefon devresinde, abonenin iki telli hattı, bir yandan vericiye, öbür yandan alıcıya ulaşması için dört tele (genellikle bir diferansiyel transformatör yardımıyle) çıkarılmalıdır. (LM)

TELSİZ sıf. (*tel*'den *tel-siz*). Teli olmayan. (M)

TELSİZCİ i. (*telsiz*'den *telsiz-ci*). Gemilerde ve uçaklarda, yerle gemi veya yerle uçak arasında, muhtemelen de başka gemiler veya uçaklarla telsiz bağlantısı kurmakla görevli kişi. (L)

TELSİZCİLİK i. (*telsizci*'den *telsizci-lik*). Telsizcinin yaptığı iş. (M)

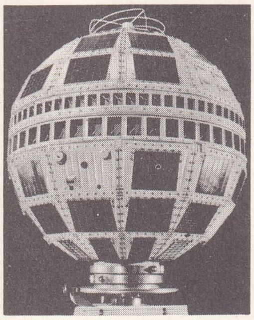

«Telstar»

TELSON i. (fr. k.). Genellikle kabuklularda ve eklembacaklılarda karnın son halkası. (Diğer halkaların aksine bu halka üzerinde hareketli çift eklenti bulunmaz.) [L]

Telstar, taşıyıcı «Delta» füzesiyle 10 temmuz 1962'de Cape Canaveral'den atılan ilk telekomünikasyon uydusu. Yerdeki ağırlığı 77 kg, çapı 87 sm olan küre biçimindeki bu uydu, güneş ışığını 15 W gücünde elektrik enerjisine dönüştüren 3 600 fotoelektrik pil elemanı taşımaktaydı. Uydunun 1 064 transistor, 1 464 diyot ve bir dalga tüpüyle donatılan elektronik devreleri bu enerjiyle besleniyordu. Böylece antenleri sayesinde Telstar, yer istasyonlarından gönderilen radyoelektrik dalgalarını alıyor ve tekrar Yer'e gönderiyordu. A. B. D. ile Avrupa arasında televizyon programlarının iletimi bu uydu sayesinde gerçekleştirildi. Ayrıca Telstar tek yönde 600 telefon devresi kurulmasına imkân vermekteydi. A.B.D.'de Andover istasyonu, Telstar'a işaret göndermek ve ondan gelenleri almak için kullanıldı. (L)

TELTİK i. *Halk dili.* Eksiklik, kusur, yetersizlik. || Küçük bir hesap ölçüsü.

— ÇEŞ. DEY. *Teltik doldurmak,* eksikliğini gidermek, denk duruma getirmek. || *Teltik gelmek,* eksik çıkmak. (M)

TELTİKLİ sıf. (*teltik*'ten *teltik-li*). *Halk dili. Esk.* Eksik veya fazlası olan, tam olmayan. (M)

TELTİKSİZ sıf. (*teltik*'ten *teltik-siz*). *Halk dili. Esk.* Eksiksiz, kusursuz. || Tümü ödenmiş. (M)

TELUGU i. Dravid dili; Andhra Pradeş (Hindistan) eyaletinde 35 milyon kişi tarafından konuşulur. (Edebiyatı zengindir; çeşitli türler işlenir; bilinen en eski yazar Nannaya'dır [XII. yy.]; ama bu yazarın dilinin niteliği daha önce birçok yazarın varlığına tanıklık etmektedir.) [L]

TELUGU'LAR. Bk. TELİNGA'LAR.

TELUK BAYUR, esk. **Emmahaven,** Padang'ın (İndonezya) limanı, Sumatra'nın batı kıyısında. (L)

TELUK BETUNG, İndonezya'da şehir, Sumatra adasının güneyinde, Sunda boğazı kıyısında; 89 500 nüf. Limanından kauçuk, kınakına kabuğu, kahve ve biber ihraç edilir. Şehir 1883'te Krakatoa'nın püskürmesiyle yıkılmıştı. (L)

TELVE i. Fincanın dibine çöken kahve tortusu: *Kahvesi içilmiş fincanın telvesini seyreder gibi bir şeydir* (B. Felek).

— Falcılık. *Telve* (veya *kahve*) *falı.* Bk. KAHVE. (M)

TELVİ i. (ar. *lev*ʿ'den *telvî*ʿ). *Esk.* Aşk yüzünden yanma, üzülme.

◆ **Telviat** çoğl. i. *Esk.* Üzülmeler, yanmalar. (M)

TELVİH i. (ar. *levḥ*'ten *telvîḥ*). *Esk.* Söz arasında bir şeyi açıklama, belli etme.

— Ed. *Esk.* Kavramın gerçek anlamına, dolaşık yollardan varma sanatı. (Genellikle divan edebiyatında kullanılır. Kinaye türlerindendir.)

— Öğr. *Esk. Telvih medresesi,* miftah ve hariç medreseleri arasında yer alan üçüncü derece medreselere verilen ad. (Telvih medreselerinde Sadeddin Teftazanî'nin *Telvih* [Açıklama] adını taşıyan fıkıh kitabı okutulurdu. Telvih müderrislerine 40 akçe yevmiye verildiği için bu medreselere *kırklı medreseler* de denirdi.) [M]

TELVİM i. (ar. *levm*'den *telvîm*). *Esk.* Azarlama, paylama.

◆ **Telvimat** çoğl. i. *Esk.* Azarlamalar, paylamalar. (M)

TELVİN i. (ar. *levn*'den *telvîn*). *Esk.* Boyama, renk verme: *Güneş!.. Denizleri sa'yetme nakş ü telvine / Deniz değil sana muhtaç olan sakat nîne* (Ahmed Hâşim). || *Telvin etmek,* boyamak.

◆ **Telvinat** çoğl. i. *Esk.* Renk vermeler, boyamalar. (M)

TELVİS i. (ar. *levs*'ten *telvîs*). *Esk.* Kirletme, pisletme, pis bir şeye bulaştırma. || *Mec.* Bozma, berbat etme. || *Telvis etmek,* kirletmek, bozmak: *Biz mukabele bilmisil ile parmaklarımızı telvis edemezdik* (Cenab Şahabeddin). || *Telvis olunmak,* kirlenmek, bozulmak: *Gözlerini çevirerek karısına baktı bütün telvis olunan hayatının serzenişleriyle memlû bir nazar* (H. Z. Uşaklıgil). *Şehirde evlere baskın, kazada katl-i nüfus / Kurada kalmadı telvis olunmadık namus* (M.A. Ersoy).

◆ **Telvisat** çoğl. i. *Esk.* Kirletmeler. || *Mec.* Bozmalar. (M)

TELYİN i. (ar. *leyyin*'den *telyîn*). *Esk.* Sertliğini giderme, yumuşatma.

— Tıp. *Esk.* Kabızlığı giderme, yumuşaklık verme. (M)

TELZİZ i. (ar. *lezzet*'ten *telzîz*). *Esk.* Lezzet verme, tatlandırma. (M)

TEMA veya **TEM** i. (yun. ve lat. *thema* > fr. *thème*'den). Bir nutuk, öğretici veya edebî bir eserde işlenen konu, düşünce, görüş: *Esas temi bağdaki cyunla Keti olan bu uzun ve çapraşık âlemde...* (A. H. Tanpınar). || *Teşm. yol.* Herhangi bir sanat eserinde işlenen konu: *Bir tablonun teması.*

— Müz. Bir müzik bestesine temel olan ve bir melodi veya melodi bölümünden meydana gelen müzik fikri. || *Tema sistemi,* bir parçanın kuruluşundaki temel gereçleri, eklemeleri, zincirlemeleri ve parçanın çeşitli temalarının gelişme yeteneklerini belirtmek için kullanılır.

— ANSİKL. Müz. Bir parçanın veya parçadaki bir bölümün hareket noktası *tema*'dır. Bir tema, işlenmeğe elverişli unsurlardan meydana gelmeli, canlılık, melodi, ritim ve armoni bakımlarından tutarlı bir bütün olmalıdır. Müzik biçimleri arasında özellikle sonat ve füg tema kavramına dayanır. Klasik müzik temalarında birçok bölüm olabilir; her bölüm her öncül-artçıl ikilisi üstüne kurulur (Beethoven, sonatların 1. bölümü) veya birçok değişik dinamik unsuru biraraya getirir. Tema hücresi kavramı, yani ritim, melodi ve armoni unsurlarının sadeleştirildiği mikrotema Beethoven tarafından değerlendirilmiş ve çok kullanılmıştır (5. senfonide, senfoninin bütün gelişmesine temel olan ilk hücre; sonat op. 6'nın birinci bölümü); ayrıca, bu mikrotema kavramının çevrimsel sonat türünü doğurduğu da söylenebilir. Wagner ile Cesar Franck, o zamana kadar görülmemiş uzunlukta temalar kullanmışlardır. Oniki ses okulu, tema kavramına da karşı çıkmış ve bestelerini kurmak için tema dışında kurallar araştırmağa girişmiştir. (L)

TEMA, Gana'da (Doğu Bölgesi) liman şehri, 15 000 nüf. Yeni kurulan şehir, daha şimdiden Gana'nın başlıca iktisadî merkezi haline gelmiştir: petrol tasfiyesi, dokumacılık, çimento fabrikaları, alüminyum fabrikası. (L)

TEMADİ i. (ar. *medd*'den *temâdî*). *Esk.* Uzama, devam edip gitme: *Eyyam-ı mütarekenin temadisinden mütevellit kararsızlık dahil-i memlekette [...] hal-i tabiînin avdetine mâni olmaktadır* (Atatürk). || *Temadi etmek,* sürüp gitmek, uzamak. (M)

TEMAM i. Bk. TAMAM.

TEMARUZ i. (ar. *maraż*'dan *temâruż*). *Esk.* Kendini hasta gibi gösterme. || *Temaruz etmek,* kendini hasta olmadığı halde hasta gibi göstermek.

— Psikopatol. Önceden var olan rahatsızlıklarını, ondan yararlanmak amacıyle istismar eden hastaların, patolojik bir durumun önemini yalandan ve kasten mübalağa etmeleri.

◆ **Temaruzat** çoğl. i. *Esk.* Kendini hasta gibi göstermeler. (M)

TEMAS i. (ar. *mess*'ten *temâss*). Değme, dokunma: *Sonra birden Nihal, kapıya bir elin temasını hissetti* (H.Z. Uşaklıgil). || İlişki: *Bu arzu, o Avrupalı cenup insanlarının, çok eski devirlerde, Magribî'lerle olan temaslarından yadigâr kalma imiş* (Vâ-Nû). || Konuşup görüşme: *Sanıyorum ki, ittihatçı liderlerin Moskova'yı ziyaretleri ve orada giriştikleri temaslar ...* (Ş.S. Aydemir). || Gidip gelme, ulaşım, haberleşme: *Kar yüzünden köyün çevreyle teması kesildi.* || Bahsetme, değinme. || *Temas etmek,* değmek, dokunmak: *Ellerim titriyor, dudaklarım birbirine temas edemiyordu* (Ahmed Rasim). Konuşup görüşmek: *Vilâyet dahilinde sık sık icra etmekte olduğum teftişlerde bilhassa köylülerle sıkı temas ediyorum* (Atatürk). Dokunmak, değinmek: *Bu satırları bitirirken çoğu okuyucuların merak ettikleri bir noktaya da temas etmeden geçemiyeceğim* (B. Felek).

— ÇEŞ. DEY. *Temasa geçmek,* arada bir bağlantı kurmak, görüşme yapmak: *Deprem bölgesi ile temasa geçildi.* || *Temasa gelmek,* görüşmek. || *Temasta bulunmak,* görüşüp konuşmak. Cinsel ilişkide bulunmak.

— Elektr. *Toprak ile temas,* bir iletkenin toprak ile kazaen birleşmesi. (Meydana gelen empedans önemli değilse bağlantıya TOPRAK HATTI denir.) || *Temas elektromotor kuvveti,* birbiriyle temas eden iki maden arasında Peltier etkisiyle meydana gelen ve termoelektrik çiftlerde kullanılan potansiyel farkı.

— Kim. *Temas kütlesi,* sıvı veya gaz halindeki bir tepkime ortamında yüzey etkisi meydana getiren katı haldeki katalizöre verilen ad.

— Psikopatol. *Temas hezeyanı,* bir kimsenin kirlenmek korkusu yüzünden bazı nesnelerle (özellikle, kapı tokmakları) temas etmekten çekinmesi; hasta, bunu önlemek için, meselâ durmadan yıkanmak gibi birçok «tedbir» alır. (Temas hezeyanı, saplantılı nevrozda ve bazı şizofrenilerde görülür.) [ML]

TEMASİL çoğl. i. (ar. *timsâl*'den *temâsîl*). *Esk.* Semboller, timsaller: *Tahkik olunsa nakş-ı temasil-i kâinat / Ya hâb ü ya hayal ü yahut bir fesanedir* (Ziya Paşa). *Bütün mesirelerin en maruf temasil-i hayatından biridir* (H.Z. Uşaklıgil). [M]

TEMASÜL i. (ar. *mişl*'den *temâşül*). *Esk.* Benzeyiş, benzeme. || *Temasül etmek,* benzemek: *Hemen uykuya yatın ki daima sevdiğinizin şekline temasül etmiş bir cism'i lâtif kalbinizin âguşuna düşmeğe hazırdır* (Namık Kemal).

Foto. U.S.I.S. (LAROUSSE)

— Huk. *Esk. Temasülü adad,* feraizde, miras meselesinin düzenlenmesinde mirasçı sayımıyla miras paylarını gösteren sayıların aynı olması. (Sayılar birbirinin aynı olduğu için, temasülü adada dayanarak tashihi gerçekleştirmek kolaydır.)

— Mat. *Esk.* [İki sayı için] Birbiriyle kesirsiz bölünebilme.

◆ **Temasülât** çoğl. i. *Esk.* Benzemeler, benzeyişler. (M)

TEMAŞA i. (ar. *meşy* > *temâşî*'den fars. *temâşâ*). *Esk.* Bakma, hoşlanarak seyretme: *Şairlerimiz «Yetmez mi temaşa-yı cemal ...» derlerdi* (A.Ş. Hisar). *Elli üç gün ne mehabetli temaşa idi o!* (Yahya Kemal). || Görülmeğe değer şey, seyredilecek manzara: *Teşhir ile şöhret kazanır sahne-i dünya / Gelmez mi ilâhî, sana bir kanlı temaşa* (M. Â. Ersoy). *İki mum alevi arasında görünen Rabia'nın eşi olmayan ilâhi bir temaşa olduğuna kani idi* (H. E. Adıvar). || Piyes, temsil. || Gezme. || *Temaşa etmek,* seyretmek: *Duvarda oymaları uzun uzun temaşa ediyordu* (H. Z. Uşaklıgil). *Ordu kumandanı Nurettin Paşa, yanımda duruyor ve vaziyeti temaşa ediyordu* (Atatürk). || *Sahne-i temaşa,* tiyatro sahnesi. || *Temaşaya şayan* (veya *şayan-ı temaşa*), görülmeğe değer: *Bu temaşaya şayan şeyi görmek için iskemlelere biniliyordu* (H. Z. Uşaklıgil).

TEMAŞAGÂH blş. i. (fars. *temâşâ* ve *gâh*'tan *temâşâ-gâh-*. *Esk.* Gezinti ve eğlence yeri. || Tiyatro. (M)

TEMAŞAGER blş. i. (fars. *temâşâ* ve *ger*'den *temâşâ-ger*). *Esk.* Seyreden kimse, seyirci: *Bu son kâinat gecesinin tek temaşageri olarak bütün o karların altında incimad etmiş manzaraların kenarında kendisini görüyordu* (H.Z. Uşaklıgil).

◆ **Temaşageran** çoğl. blş. i. *Esk.* Seyirciler, seyre gelmiş kimseler: *Etrafına toplanan temaşageranın onda dokuzu güler* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

TEMAŞAHANE blş. i. (fars. *temâşâ* ve *ḫâne*'den *temaşâ-ḫâne*). *Esk.* Manzarası güzel yer. || Her yeri gören yer. || Tiyatro sahnesi. || *Mec.* Dünya. || *Temaşahane-i garaib,* garip şeylerin görüldüğü yer. (M)

Temaşahanei Osmanî tiyatrosu, Küçük İsmail tarafından kurulan (1883) tiyatro topluluğu. Kadrosunda şu oyuncular vardı: Büyük İsmail, Küçük İsmail, Holasyan, Kamik, Todori, Hüsnü, Osep, Sadık, Külhanyan, Corci, Canikyan, Çobanyan, Peruz, Aranik, Sandalcıyan, Luçika, Alis. Tiyatronun repertuvarında yer alan başlıca oyunlar: *Lion Postacısı; Asılmış Bir Adam; Şeytanı Davet; Gece Kuşları; Baba Tom; Mağdurei Kalp.* (M)

Temaşa-i Hüner, Operayi Osmanî tiyatrosu, Dikran Kalemciyan yönetiminde yaklş. 1861'de kurulan tiyatro. Rejisörlüğünü Fasulyeciyan yapıyordu. Topluluk, Şehzadebaşı'nda oyunlar verdi. (M)

TEMAŞAKÂR blş. i. ve sıf. (fars. *temâşâ* ve *kâr*'dan *temâşâ-kâr*). *Esk.* Seyreden, seyirci: *Sahne-i mesainin temaşakârıdır* (Cenab Şahabeddin).

◆ **Temaşakârî** i. *Esk.* Seyircilik: *Bir safderunun saydolunmasına intizaren bir vaz'-ı temaşakârîde de kalmak tercih olunurdu* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

TEMAYÜL i. (ar. *meyl*'den *temâyül*). *Esk.* Meyletme, bir tarafa eğilme. || *Mec.* Bir kimseye veya bir şeye ilgi duyma, o tarafa yönelme: *Yusuf'da yavaş yavaş yabancılık kayboluyor ve etrafına katışmak temayülleri beliriyordu* (Sabahattin Ali). *Sinekli Bakkal sokağında daimî bir âhiret havası yaratmak isteyen imam, insanların günah temayüllerinin karşısında kendini âciz buldu* (H.E. Adıvar). *Yeni.* Eğilim. || *Temayül etmek,* bir tarafa eğilmek. *Mec.* Bir tarafa yönelmek: *Muhtelif siyasî grupların hiçbirine dahi temayül etmiyor* (Atatürk).

— Tıp. *Esk. Temayüli rahm,* rahim çarpıklığı.

◆ **Temayülât** çoğl. i. *Esk.* Bir tarafa meyl etmeler, eğilmeler. || *Mec.* Bir yöne doğru ilgi duymalar: *Meclisi Millînin ekseriyet grubunda tekâsüf eden âmâl ve temayülâtı...* (Atatürk). [M]

TEMAYÜZ i. (ar. *meyz*'den *temayüz*). *Esk.* Kendini belli etme, sivrilme, yükselme: *İstanbul'un hemen her tarafına yayılarak bugün «Melih Bey takımı» ünvanıyle bir temayüz noktasında birleşen kadınlar...* (H. Z. Uşaklıgil). || *Temayüz etmek,* sivrilmek, kendini belli etmek: *Mustafa daha küçücük bir çocukken güzelliği ve bu güzelliğin etrafa saçtığı ışıkla temayüz etmiş bir çocuktu* (N. Araz).

◆ **Temayüzat** çoğl. i. *Esk.* Kendini belli etmeler, yükselmeler. (M)

TEMBEL veya **TENBEL** sıf. ve i. (fars. *tenbel*). Çalışmayı ve iş görmeyi sevmeyen, çaba harcamaktan, sıkıntıya girmekten kaçınan (kimse): *Asaf Bey, tembel insan! dedi. Ben tembel insanlardan hoşlanmam* (A. H. Tanpınar). *İlkokulda tembeller sınıfındaydım, uzun zaman onların arasından kurtulamadım...* (Orhan Kemal). || *Teşm. yol.* Ağır hareket eden: *Sular ayaklarına kadar geliyor, dalgalar tembel, ağır bir ahenkle çakıllara vurup çekiliyor* (H. E. Adıvar). *Muasır zamana girememiş olmanın şaşkınlığı içinde yarı ciddî, yarı şaka, tembel bir hayat* (A. H. Tanpınar).

— ÇEŞ. DEY. *Tembele iş buyur, sana akıl öğretsin,* kendisinden bir konuda yardımcı olması istenildiğinde, yardım edeceği yerde karşısındakine çözüm yolları göstermeğe kalkan kimseler için kullanılır. || *Sultanî tembel.* Bk. SULTANÎ.

— Tar. *Tembel krallar,* Merovenj sülâlesinin son krallarına verilen ad, bu krallar çok genç olmaları yüzünden Thiery III'ten (675) sonra yönetimi saray nazırlarına bırakmak zorunda kalmışlardı.

— Tıp. Fonksiyonlarını yerine getirmede yavaşlık gösteren organlara denir: *Tembel mide.*

◆ **Tembel tembel** blş. zf. Tembel bir şekilde. (ML)

TEMBELHANE veya **TENBELHANE** blş. i. (fars. *tenbel* ve *ḫâne*'den *tenbel-ḫâne*). *Esk.* Tembel kimseleri toplayıp oturttukları yer. (M)

TEMBELHAYVANGİLLER çoğl. blş. i. Kesici dişi olmayan memeli hayvanlar familyası.

— ANSİKL. *Tembelhayvangiller* ağır hareket eden, orta büyüklükte hayvanlardır. Brezilya ormanlarında kocaman tırnaklarıyle ağaçlara asılır, yaprak ve meyve yiyerek beslenir. En çok tanınan türleri üç parmaklı tembelhayvan (*bradypus tridactylus*) ve unau'dur (*Choloepus didactylus*). Bunlar yediden fazla boyun omuru olan yegâne memeli hayvanlardır. (L)

TEMBELLEŞMEK geçz. f. (*tembel*'den *tembel-le-ş-mek*). Tembel hale gelmek. (M)

TEMBELLİK i. (*tembel*'den *tembel-lik*). Tembel olma hali veya tembelce davranış: *Bu tembellikte devam ederseniz çekeceğiniz ceza pek ağır olur* (H.R. Gürpınar). [M]

TEMBİH veya **TENBİH** i. (ar. *nebeh,* uyarma'dan *tenbih*). Uyarma, uyarı: *Amcamın tembihi üzerine bir kadeh konyak da bana verdi* (Ahmed Rasim). || Bir şeyin şöyle veya böyle yapılmasını söyleme ve bunu üsteleyerek hatırlatma: *Paşa'nın kendisine bu haberi Rabia'ya vermemesini tenbihi pek o kadar gayri tabiî değildi* (H. E. Adıvar). *Hiç kimse mektebe giderken bin türlü tembihle beni öpmedi, ne de akşam üstü yolumu dört gözle beklediler* (A. H. Tanpınar). || *Esk.* Duyuru, bildiri, alenen verilen buyruk. || *Tembih etmek,* uyarmak, hatırlatmak: *Bir gün tembih edersin, bir gün görmemezliğe gelirsin. İdare-i maslahat* (M. Ş. Esendal). *«Oraları dedikoducu yerlerdir» diye tekrar tembih ettiler* (R. N. Güntekin). *Girince kâhyamın tenbih ettiğim öteberiyi fazlasıyle, kalın bir ip, birkaç direk ilâve ederek getirmiş olduğunu gördüm* (R. H. Karay).

— Huk. *Esk.* Hâkimin, hüküm verdikten sonra, davranışı konusunda sanığı uyarması.

— Psikol. Uyarım.

◆ **Tembihat** veya **tenbihat** çoğl. i. *Esk.* Tembihler: *Galata, Beyoğlu taraflarında gezmek memnudur diye her izin günü ettiği tenbihatta haklı olduğunu tasdik ediyordum* (Ahmed Rasim). [M]

TEMBİHLEMEK veya **TENBİHLEMEK** geçl. f. (*tembih* veya *tenbih*'ten *tembih-le-mek* veya *tenbih-le-mek*). Tenbih etmek, uyarmak. (M)

TEMBUL i. (fars. *tenbûl*'dan). Bot. *Esk.* Hindistan'da yetişen bir cins tırmanıcı biber ağacı. (İlmî adı *Piper betle*). || Bu ağacın, dişleri temizlemek için kullanılan yaprağı. (M)

TEMCİT veya **TEMCİD** i. (ar. *mecd*'den *temcid,* ululama). Din. Recep, şaban ve ramazan ayları boyunca, sabah ezanından sonra minarelerden okunan ve Tanrı'nın ululuğunu belirten dua. || *Temcit namazı,* sabah namazı. || *Temcit yemeği,* ramazanda yenen sahur yemeği.

— DEY. *Temcit pilâvı gibi (ısıtıp ısıtıp önüne sürmek),* defalarca tekrarlanan, ortaya sürülen şeyleri belirtmek için kullanılır.

◆ **Temcidat** çoğl. i. *Esk.* Recep, şaban ve ramazan aylarında sabah namazından sonra minarelerde okunan dualar. (M)

TEMDİN i. (ar. *medine*'den *temdin*). *Esk.* Medenîleştirme: *Âlem-i bedaveti temdin bahanesiyle...* (Cenab Şahabeddin). || *Temdin etmek,* medenîleştirmek: *Temdin eden ibâdı o hazrettir ibtida* (Abdülhak Hâmid). [M]

TEMDİT veya **TEMDİD** i. (ar. *medd*'den *temdid*). *Esk.* Çekerek uzatma. || Sürdürme, uzatma: *Hayata karşı nigâhında bir keder görünür, / Hayatı aşkını temdid için sever görünür* (Tevfik Fikret). || *Temdit etmek,* çekip uzatmak: *Yani bizim ayaklarımızın altından bir hat temdit etsek dosdoğru onların ayaklarının altına gidecek* (H. R. Gürpınar). Uzatmak, sürdürmek: *Başkumandanlık Kanunu, birinci defa 31 Teşrinievvel 1921'de; ikinci defa 4 şubat 1922'de; üçüncü defa 6 mayıs 1922'de temdit edildi* (Atatürk).

— Dilbil. *Esk.* Bir harfi uzatarak okuma.

— Huk. Borcun ödenmesi için verilen sürenin uzatılması.

— ANSİKL. Huk. Borcun ödenmesi için belirli bir süre verildikten sonra, taraflar anlaşarak bu süreyi uzatacak olurlarsa, *temdit* söz konusudur. Alacaklının borçluya temdit vermesi halinde, bu süre dolmadan borçlu temerrüde düşmez. Temdit süresi içinde öteki şartları gerçekleşmişse, akdin ifa edilmediği defi ileri sürülebilir. Bazen temdit, bir sözleşme süresinin kanun gereği kendiliğinden yenilendiği durumlar için de kullanılır. Meselâ kira süresinin temdidi, kiranın, kanun gereği, kendiliğinden bir yıl daha uzamasıdır. Bu durumda, temdit, teknik olmayan bir anlamda kullanılır. (M)

TEMEDDÜH i. (ar. *medḥ*'den *temeddüḥ*). *Esk.* Kendini övme, böbürlenme.

◆ **Temeddühat** çoğl. i. *Esk.* Kendini övmeler. (M)

TEMEDDÜN i. (ar. *medine*'den *temeddün*). *Esk.* Medenîleşme: *Avrupa akvamı bundan çok istifade etmişlerdir ve temeddünlerinin esas sebeplerinden biri de budur* (Şemseddin Sami). || Göçebe olarak yaşamaktan vaz geçerek, bir yere yerleşme. || *Temeddün etmek,* medenîleşmek. (M)

TEMEHU. Esk. coğ. M. Ö. III. binyıllarda mısır metinlerinde sözü geçen Kuzey Sahra ve Marmarica çoban halkı. Beyaz derileri, mavi gözleri ve kumral saçlarıyle Temehular Therulardan kolayca ayırt ediliyordu. Temehu adı 1400 yılından itibaren *Libular* ve *Mashauasalar* gibi kuzey halkları için kullanıldı. (L)

TEMEK i. *Halk dili.* Samanlık veya ahır penceresi. (M)

TEMEKKÜN i. (ar. *mekân*'dan *temekkün*). *Esk.* Yurt edinme, bir yeri kendine yurt yapma. || *Temekkün etmek,* yerleşmek, bir yeri yurt edinmek: *Dört bin kadar adamla orada temekkün ve [...] dört yüz bin dirhemi yanındakilere taksim etti* (Cevdet Paşa). [M]

TEMEL i. (yun. *themelios*'tan). Bir yapının toprak altında kalan ve yapıya dayanak olan duvar, taban v.b. kısımlarının tümü: *Rüzgâr, rüzgâr! Evin temelleri sökülüyor gibi sarsılıyor* (H. E. Adıvar). [Bk. ANSİKL. *İnş. bölümü.*] || Bu kısımları inşa etmek için kazılan çukur, hendek v.b. || — *Mec.* Bir şeyin gelişimi için gerekli olan ana unsur, esas: *Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel senin en kıymetli hazinendir* (Atatürk). *Millî tesanü-*

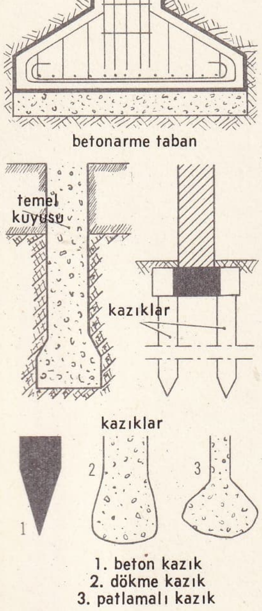

temel atma (inş.)

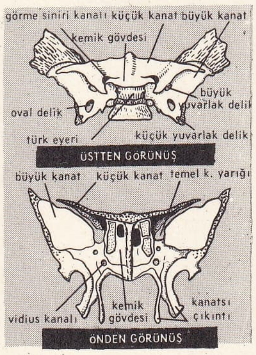

temel kemiği

dün kuvvetlendirilmesi, içtimaî intizam ve terakkinin millî hürriyet ve istiklâlin temelidir (Ziya Gökalp). || Sağlam dayanak, kesinlik, gerçeklik: *Sözlerinin temeli yok.* || *Temel çivisi,* yapı işlerinde kullanılan büyük çivi. || *Temel direği,* büyük ve kalın direk. *Mec.* Bir şeyin dayandığı esas: *Dinin temel direği.* || *Temel taşı,* temelin köşelerine konulan büyük taş. *Mec.* Esas, dayanak: *Şark'ta din, politikanın temel taşıdır* (F. R. Atay).

— ÇEŞ. DEY. *Temel atmak,* bir yapının temelini yapmağa başlamak: *Su getirilecek, barakalara ve tepeye doğru yollar açılacak, ondan sonra ana yapıların temelleri atılacaktı* (F. R. Atay). *Mec.* Herhangi bir işe girişmek: *Ama, hırçın kalemi yüzünden, şöyle bir yere temel atıp yıllar boyu oturmak kısmet olmamış ona...* (Y.Z . Ortaç). || (Bir yere) *Temel kakmak,* bulunduğu bir yere iyice yerleşip oradan hiç ayrılmamak. || *Temel tutmak,* temelin kazılacağı zemin sağlam olmak. *Mec.* Kökleşmek, kalıcı bir hal almak.

— Anat. *Temel kemiği,* kafatasının altında, ön ve orta kısımda bulunan, bakışımlı tek kemik. (Bk. ANSİKL.) || *Temel kemiği-çene yarığı,* üstte temel kemiğinin büyük kanadının, altta üstçene kemiğinin sınırladığı yarık. (Göz çukurunun alt-dış açısında bulunur.) || *Temel kemiği - damak atardamarı,* çene iç atardamarının uç dalı. || *Temel kemiği - damak siniri,* üstçene sinirinin bir dalı; göz çukuruna, burun boşluklarına, yumuşak damağa ve yutağın burun kısmına birçok duyu sinirleri verir. || *Temel kemiği - damak sinir düğümü,* sempatiğin baş parçasına ait Vidius sinirinin alt ucundaki şişkinlik. || *Temel kemiği sinüsleri,* temel kemiğinin içinde bulunan ve burun boşluklarına açılan boşluklar. || *Temel kemiği yarığı,* göz çukurunun dibinde bulunan ve temel kemiğinin büyük ve küçük kanatlarıyle sınırlanan yarık. (Ortak ve dış göz hareket sinirleri, patetik sinir ve göz toplardamarı buradan geçer.)

— İnş. *Temel duvarı,* temelleri kaplayan harç kütlesi; bunun üzerinde duvarların gerçek yeri işaretlenir. || *Titreşimsiz temel,* makinelerden gelen titreşimlerin yapı iskeletine veya zemin titreşiminin yapıya geçmesini önlemek amacıyle kullanılan özel temel.

— Leng. *Dilbilgisinin temeli,* üretici dilbilgisinde, cümlelerin derin yapısını tanımlayan dilbilgisi bölümü; bu bölüm, 1. dil unsurlarının kategorilerini ve sözdizimi görevlerini belirten bir kategori veya sentagma kuralları bütünü; 2. bu unsurların özelliklerini (fonoloji, sözdizimi, semantik açısından) anlatan bir kelime listesi kapsar.

— Patol. *Temel kemiği iltihabı,* temel kemik sinüsünün iltihabı.

— Psikiyatr. *Zihin temeli,* bir psikiyatrik bozukluğa temel teşkil eden psikolojik unsurların tümü.

— Sosyol. Marksist teoriye göre, toplumun, üretim ilişkilerinin tümünden meydana gelen iktisadî bünyesi; üstyapı, yani siyasî, hukukî, estetik v.b. fikirler bu bünyeye bağlıdır. (Toplumsal evrim sırasında üstyapının temeli etkilediği de görülebilir. Temel ile üstyapı arasında diyalektik karşılıklı etki bağı vardır.)

— ANSİKL. Anat. *Temel kemiği,* kalbur kemiğiyle artkafa kemiğinin arasındadır. Gövde denen bir merkezî kısımla, büyük ve küçük kanat denen iki yan kısımdan meydana gelir. Üst yüzünde görme sinirleri kiyazmasına ait görme siniri oluğu ve hipofizin yerleştiği türk eyeri bulunur. Alt yüzü, burun çukurları kubbesinin en arkadaki kısmını meydana getirir. Temel kemiği gövdesinin ve büyük kanadın altında, her iki yanda kanatsı kemik uçları bulunur. Temel kemiği burun boşlukları, göz yuvaları ve kanatsı kemik-çene çukurları arasında kafatasının alt orta kısmını teşkil eder.

— İnş. Ne tür olursa olsun, temel atılmadan önce zeminin durumunu sondajla tespit etmek gerekir. Zeminin incelenmesi çelik çubukla, fazla derin olmayan yerlerde sonda ile, daha derin yerlerde ise *karotye* denilen âletle topraktan örnek alınarak yapılır. Don etkisini önlemek için, her temelin, en az 0,60 m, bazı dağlık ve soğuk bölgelerde 1 m derinlikte atılması gerekir. Duvarlar 10 sm'den daha kalın beton taban (sömel) yardımıyle zemine oturuyorsa normal temel atılır. Bu kalınlık yetersiz olursa özel temellere baş vurulur: *kayar sömel,* kum ve çakıl kullanılarak betondan ve bazen yuvarlak demir de katılarak betonarme halinde yapılır; *kuyu üstünde temel,* zemine oturur ve üzerine taş kemer veya betonarme kirişler atılır; *kazık üstünde temeller*'de, zemin çok derin olduğu zaman, kazıklar betonarme tabanlarla (sömel) birbirine bağlanır; *genel taban döşekler,* zemine ulaşmak imkânsız olduğu zaman kullanılır (gerek düz kaburgası, gerek ters kemerle taban döşekler). Makinelerin yerleştirildiği fabrika yapılarında temeller, titreşimin yapı iskeletine geçmemesi için yalıtılmalıdır. Bu halde duvarla sömel arasına kalıplanmış asfalt, mantar, kauçuk, keçe v.b. levhalar konarak temellere belli bir esneklik verilir.

Su altında temel atmak için, kasalar kullanılır; su derinliği 4 veya 5 m'yi geçerse madenî palplanştan faydalanılır. Kasa veya palplanşla meydana getirilen çeper içindeki su pompa ile boşaltılır. Ayrıca süzme kuyularıyle su örtüsü yapı temelinin seviyesi altına indirilebilir. Çok derin nehirlerde köprü ayaklarının inşasında sıkıştırılmış havalı kesonlar kullanılır.

Son zamanlarda yeni temel atma teknikleri ortaya çıkmış ve geniş ölçüde ilerleme kaydetmiştir. En fazla kullanılan tekniklerden biri, toprağın içine örülmüş duvar tekniğidir. Bu duvarlar, önceden toprakta özel bir makine yardımıyle kazılmış dar ve derin bir çukurun beton veya betonarme ile doldurulmasıdır. Çukurun çeperleri, beton dökülünceye kadar, su ve bentonit karışımından meydana gelmiş ağır bir sıvıyle (yoğunluk 1,6) desteklenir. Bu karışım, kazı yerinin çökmesine engel olduğu gibi yandaki topraklara da yayılır ve bir dereceye kadar kaynaşım sağlayan bir «cake» meydana getirir. Toprak içine örülen duvarlar gerek temel olarak, gerekse su geçirmez perdeler meydana getirmek için kullanılır. O zaman bu perdelere temel kazısını çevreleyecek ve su geçirmez bir duvar meydana getirecek biçimde şekil verilir.

Başka bir temel kazma tekniği de «vibroflotasyon»dur.

◆ Sıf. En önemli, bellibaşlı: *Çünkü bu prensiplerden cumhuriyetçilik, hudutları belli ve münakaşa götürmez bir temel ilke olduğu halde...* (Ş. S. Aydemir). *Akbaba'nın temel yazarlarındandı bir süre...* (Y. Z. Ortaç).

— Dilbil. *Temel cümle,* bileşik veya girişik cümlelerde yan cümle, ara cümle ve iç cümlenin bağlı bulunduğu asıl yargıyı bildiren cümle. Bk. CÜMLE.

— Fels. Dayanak.

— Fiz. *Bir atomun temel düzeyi* veya *temel hali,* dış etkiler altında kalmayan atomun normal olarak koruduğu minimum enerji hali. (Enerjisi daha yüksek olan öbür hallere uyarılmış haller denir.)

— Huk. *Temel haklar,* kişiliğe bağlı, dokunulamaz, devredilemez ve vazgeçilemez haklar. (Temel haklar kişilere varlıkları sebebiyle tanınan haklardır. Devlet, bu hakları hukuk devleti kavramıyle bağdaşmayacak şekilde sınırlayan bütün engelleri kaldırmak zorundadır. [Anayasa md. 10]. Temel haklar, ancak kanunlarla sınırlanabilir. [Bk. HÜRRİYET'ler.])

— Jeol. *Temel arazi,* arz kabuğunun ilk katılaşmasıyle hasıl oldukları zannedilen araziler. (Eski jeologlara göre temel araziler metamorfik ve magnetik kayaçlardan meydana gelmiştir. Yaşları Arkeenin başı [yaklş. 3500 milyon sene önce] ile Tersiyer [30 milyon sene] arasında değişir.)

— Mat. *Temel tekil nokta,* bir $f(x)$ fonksiyonu için, karmaşık değişken düzlemindeki bir a noktası; $f(x)$ bu nokta civarında $z—a$ halindeki terimler serisiyle $\frac{1}{z—a}$ halindeki terimler serisinin toplamına eşittir: Koordinat başlangıcı $e^{\frac{1}{2}}$ fonksiyonu için *temel tekil noktadır.* Bk. ANSİKL.

— Müz. *Temel bas.* Bk. ANSİKL. || *Temel merdiven,* müzik sisteminin, öteki gam veya makamları doğuran örnek gamını veya makamını meydana getiren ses serisi. (Çağdaş müzik sistemi 7 ses üzerine kurulmuştur; bunlar başlangıçta harflerle temsil edilirdi: A [*do*], B [*re*], C [*mi*], D [*fa*], E [*sol*], F [*la*], G [*si*]. Almanlar notaları harflerle adlandırmağa devam ederler.) || *Temel konum,* temel notanın basta bulunduğu düzende notaların dizilişi. (Temel nota bas sesten başka bir seste bulunursa düzen, çevrik konumlu olur.)

— Opt. *Temel noktalar.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mat. *Temel tekil nokta,* kutuptan ayrılır; çünkü kutupta $\frac{1}{z—a}$ halindeki terimler serisinin yerini $\frac{1}{z—a}$ çokterimlisi alır. Bundan dolayı kutup civarında fonksiyon sonsuzken, temel tekil nokta civarında verilen herhangi bir sayıya istendiği kadar yakın değerler alabilir.

— Müz. *Temel bas* nazariyesini J. - Ph. Rameau ortaya koymuştur. Bir armonik ses izleyişinde düzen çevrikse, yazılı gerçek bas notasına önem verilmeksizin sadece temel nota göz önünde tutulur. Düzenler temel konumda yer aldıkları gamın derecelerine göre değerlendirilirler.

— Opt. *Temel noktalar.* Elemanlarının merkezleri aynı eksen üzerinde bulunan bir dioptrik sistemin temel noktaları, 4 noktalı bir bütün meydana getirir: iki asal nokta ile iki odak noktası. Bu noktaların bilinmesi, sistemin geometrik özelliklerini kesin olarak tanımlar; diğer taraftan sistem üzerine düşen herhangi bir ışına tekabül eden çıkan ışının ve bir cismin görüntüsünün çizilmesini sağlar. (LM)

TEMELLENMEK geçz. f. (*temel*'den *temel-le-n-mek*). Temel tutmak, yerleşmek.

◆ **Temellendirmek** geçl. f. Temel tutmasını sağlamak, yerleştirmek. (M)

TEMELLEŞMEK geçz. f. (*temel*'den *te-mel-le-ş-mek*). Temel tutmak, yerleşmek. || *Mec.* Temelli olmak, devamlı ve kalıcı bir hale girmek, yerleşmek: *Hürriyet düzeni bu vatanda temelleşmezse bize kurtuluş yok* (Kemal Tahir).

◆ **Temelleştirmek** geçl. f. Temel tutmasını, yerleşmesini sağlamak. || *Mec.* Temelli olmasını, kalıcı ve devamlı bir hale getirmek: *Bu aydınlanışların, serbestleyişlerin [...] insan hak ve hürriyetlerini temelleştirmekten [...] başka ne hedefi olabilirdi?* (F. R. Atay). [M]

TEMELLİ sıf. (*temel*'den *temel-li*). Şu veya bu şekilde temeli olan: *Sağlam temelli bir ev.* || *Mec.* Geçici olmayan, devamlı, sürekli, daimî: *Sermet Muhtar, Akşam gazetesinin temelli imzalarından biri oldu* (Y.Z. Ortaç). *Temelli bir iş.*

— İda. ve Siyaset. Görevinden idarî yolla uzaklaştırılamayan. || *Temelli senatör,* eskiden, yerinde kalabilmek için yeniden seçilmek zorunda olmayan senatör.

◆ Zf. Devamlı olmak üzere: *Bir yeri temelli terk etmek. Bir şehre temelli yerleşmek.* || Tamamen, büsbütün, bütünüyle: *Namussuz paytoncu da temelli kötü oğlan değildir Kâmil Beyim!* (Kemal Tahir). [M]

TEMELLİ, İç Anadolu bölgesinde (Yukarı Sakarya bölümü, Ankara ili, Polatlı ilçesi) bucak; 10 866 nüf. (1965); 19 köy. —*Bucak merkezi,* 836 nüf. (1965). Polatlı'yı Ankara'ya bağlayan kara ve demiryolu üzerindedir. Karayoluyle Polatlı'ya uzaklığı 25 km. (M)

TEMELLUK i. (ar. *melk*'ten *temelluk*). *Esk.* Dalkavukluk etme, yaltaklanma. || *Temelluk etmek,* yaltaklanmak.

◆ **Temellukat** çoğl. i. *Esk.* Dalkavukluk etmeler, yaltaklanmalar. (M)

TEMELLÜK i. (ar. *mülk*'ten *temellük*). *Esk.* Sahip olma, kendine mal etme. || *Temellük etmek,* eline geçirmek, sahip olmak: *Fakat şimdi bu yazıhaneye temellük etmek fikrine karşı bir soğukluk hissediyordu* (H. Z. Uşaklıgil).

— Huk. *Temellük olunamayan eşya,* mülkiyete konu olmaya elverişli; fakat herhangi bir sebeple malikleri bulunmayan eşya. || *Temellüke salih tabiî kuvvetler,* üstünde mülkiyet hakkı kurulabilen tabiî kuvvetler. (Bunlar elektrik, su gücü gibi şeylerdir. Me-

denî kanun hükümlerine göre, bu şekilde mülkiyet hakkına konu olabilen ve üstünde mülkiyet hakkı kurulabilen tabiî kuvvetler, niteliklerine göre ya gayrımenkullerin mütemmim cüzü olarak gayrımenkul mülkiyetine bağlıdır, ya da gayrımenkul mülkiyetinin kapsamına girmediği için menkul eşya sayılır.) Bk. TABİÎ *kuvvetler.*

◆ **Temellükât** çoğl. i. *Esk.* Malik olmalar, sahip çıkmalar. (M)

TEMELLÜL i. (ar. *melel*'den osmanlıca *temellül*). Tıp. *Esk.* Hastalık sebebiyle yatakta sürekli kıpırdanma, çırpınma. (M)

TEMELSİZ sıf. (*temel*'den *temel-siz*). Temeli olmayan. || *Mec.* Hiç bir esasa dayanmayan, gerçek veya sağlam olmayan, asılsız, yalan, yanlış. (M)

TEMENNA veya **TEMENNAH** i. (ar. *münye*'den *temennî* > *temennā*). *Esk.* Sağ eli aşağı indirip, önce ağıza sonra da başa dokundurmak suretiyle verilen selâm: *Efendiyi, bir bahçevanla, halayık olduğu anlaşılan yaşlı bir kadın yerden temennahla karşıladılar* (S. Kocagöz). *Eğilerek verdiği selâmlarda burnunun üzerine kondurduğu o ne zarif temennalar!* (Ahmed Rasim). || *Temenna* (veya *temennah*) *etmek,* hafifçe eğilip, eli dudaklara ve başa değdirerek selâm vermek: *Hanımlar geri geri giderek bir temenna ettiler* (R. N. Güntekin). *Aman estağfurullah! dedim. Ben de yerden bir temennah ettim* (B. Felek). [M]

TEMENNİ i. (ar. *münye*'den *temennî*). Bütün kalbiyle ve düşüncesiyle bir şeyin gerçekleşmesini isteme: *Yalnız gece ilerledikçe bende «bir sabah olsa» temennisinin kuvvetleştiğini hatırlıyorum* (A. H. Tanpınar). *Sanki bu hatanın affı temennisiyle eğildi, Nihal'in çenesine* [...] *dudaklarını uzattı* (H. Z. Uşaklıgil). || Rica, istek: *Değil sorulmasını, hattâ beyanname halinde veya bir temenni şeklinde bile neşrini fazla görürüm* (Atatürk). *Şöyle dursun bu temenniye kulak vermeleri, / Sadr-ı âzam Paşanız fitre alır, sunsa biri!* (M. Â. Ersoy). [*Eşanl.* DİLEK.] || *Temenni etmek,* istemek, dilemek: *O sadece bunun bitmesini temenni etmeliydi* (A. H. Tanpınar). *Eserlerimizin bir anda büyük bir kısmını tahrip eden bir fırtınaya rastgelmenizi temenni ederim* (F. R. Atay).

— Dilbil. Bk. DİLEK. || *Temenni sıygası,* istek kipi.

◆ **Temenniyat** çoğl. i. *Esk.* Dilekler, dilemeler: *Cenabı Hak'tan «Mârı sermadideye Rabbim güneş göstermesin» temenniyatında bulunurum* (Atatürk). [M]

TEMENOS i. (yun. k.). Esk. Yun. İçinde bir tapınak veya bir sunak bulunan, surla çevrili arazi. Helenistik çağda bu surlar çok yaygındı. İçlerinde tapınaktan başka, rahiplerin oturduğu binalar, çeşmeler, kutsal ağaçlar v.b. vardı.) [L]

TEMENU THYRAİ, Uşak ilinin yunanca eski adı. (M)

TEMERKÜZ i. (ar. *merkez*'den *temerküz*). *Esk.* Bir yeri merkez edinme. || Bir yerde toplanma, birikme: *Görülüyor ki, ilk hali fenin intihabında temayülât-ı umumiyenin tabiî temerküzünden ziyade şahsî tesir tespiti şekletmiştir* (Atatürk). || *Temerküz etmek,* bir yeri merkez edinmek. Bir yerde toplanmak: *Bütün bu muhavere esnasında Pakize'nin nazarı dikkati Velit üzerinde temerküz etmişti* (Vâ - Nû). *İş ve hayat, ilk olarak sahibi Brezilyalılardan fazla, toprak, zanaat ve ticaret sahibi ecnebilerle temerküz etti* (F. R. Atay). || *Temerküz kabinesi,* koalisyon hükûmeti. || *Temerküz kampı,* toplama kampı. (M)

TEMERMÜR i. (ar. *mermere,* titreme'den *temermür*). Tıp. *Esk.* Dil ve dudakların devamlı titremesi şeklinde görülen bir hastalık. (M)

TEMERRÜT veya **TEMERRÜD** i. (ar. *mürūd*'dan *temerrüd*). *Esk.* İnat etme, kafa tutma, dikbaşlılık: *İnat gibi bir duruş. Temerrüt gibi bir duruş* (F. R. Atay). || *Temerrüd etmek,* kafa tutmak, inat etmek: *İrşat ve ikna vazifesini yaptıktan sonra yine temerrüt edenler görülürse* [...] *lâyık oldukları muameleye maruz kalırlar* (Atatürk).

— Huk. Borcun geç ifa edilmesi. || *Alacaklı temerrüdü,* borçlu tarafından zamanında ve usulüne uygun olarak teklif edilen ifanın alacaklı tarafından kabul edilmemesi (Bk. ANSİKL.) || *Borçlu temerrüdü,* muaccel bir alacağın borçlu tarafından ifa zamanında yerine getirilmemesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Alacaklı temerrüdü*'nün varlığı için gerçekleşmesi gereken şartlar şunlardır: **1.** borcun gereği gibi arz edilmesi. Bunun için, edimin borçlu tarafından sözleşmeye uygun olan şartlar içinde teklif edilmesi gerekir; **2.** ifa teklifinin fiilen yapılması. Buna *fiilen arz* da denir. Borçlunun fiilen arz etmiş olmasından söz edebilmek için alacaklının sadece kabul edeceği şekilde ifa için gerekli olan her şeyi yapmış olması gerekir; meselâ, bir evi badana etmek borcu altına giren borçlu, gerekli olan âlet ve malzemeyle birlikte alacaklının evine gelmelidir. Bazı hallerde sözle arz da yeterlidir. Alacaklının bir aranacak borcu kabul etmeyeceğini açık olarak belirtmiş olması halinde, borçlu veya temsilcisinin ifayı sözle arz etmesi yeterlidir; **3.** alacaklının edimi kabulden kaçınması. Kabul, borçlanılmış olan şeyi ifa olarak almadır. Kabulden kaçınma ise ifadan vaz geçme değil; edimin reddedilmesidir; **4.** alacaklının kabulden kaçınmasının haksız olması. Alacaklının temerrüde düşmesi için her kabulden kaçınma yeterli değildir. Bu kaçınmanın haksız olması gerekir.

Alacaklı temerrüdünün hükümleri. Alacaklı temerrüdü borçlu için tazminat isteme hakkı doğurmaz. Zira alacaklı kabulden kaçınmakla borca aykırı hareket etmiş olmaz. Sadece bir hakkını kullanmamaktadır. Alacaklı temerrüdü alacaklının hakkını kaybetmesi sonucunu da doğurmaz. Ancak bu temerrüt sonunda bir imkânsızlık ortaya çıkmaktaysa, yani borcun başka bir zamanda yerine getirilmesi mümkün olmazsa, o zaman borç imkânsızlık sebebiyle sona erer. Alacaklı temerrüdü hükümleri iki grupta toplanabilir: **1.** Borçluya sağlanan kolaylıklar: a) alacaklı temerrüdünün gerçekleşmesiyle birlikte, borçlu temerrüdü sona erer. Daha önce temerrüde düşmüş olan borçlu, ifayı teklif eder ve alacaklı bunu kabul etmezse temerrütten kurtulur; b) borçlu alacaklıya karşı ancak ağır kusurundan doğan zararlardan sorumlu olur; c) hasar alacaklıya geçer. Belirli sözleşmelerde alacaklının temerrüde düşmesiyle birlikte, o ana kadar borçluda olan hasar alacaklıya geçer; ç) alacaklı, borçlu tarafından yapılan giderleri yüklenir. Borçlu temerrüt anından itibaren, malın korunması için yaptığı masrafları alacaklıdan ister; **2.** borçlunun, alacaklının katılması olmaksızın borçtan kurtulabilmesi. Bu da iki halde kendisini gösterir; a) *tevdi.* Bir şeyin borçlusu alacaklı temerrüde düşünce onu tevdi ederek borcundan kurtulur. Borçlunun tevdi ile borçtan kurtulabilmesi için, sözleşmenin, tevdi edilen şeyi alacaklının alabileceği şekilde yapılması, yani üçüncü kişi yararına olması gerekir. Tevdiyle birlikte borçlu borcundan kurtulur. Malın neff'i ve hasarı alacaklıya ait olmak üzere tevdi yapılır. Bu tevdi ile birlikte alacağa bağlı olan ferî haklar da sona erer. Alacaklı, tevdi edilen şeyi kabul ettiğini, tevdi yerine bildirmedikçe, borçlu tevdi edilen şeyi geri alabilir. Bu geri alma ile birlikte sanki, edim hiç tevdi edilmemiş gibi borç geri döner; b) *zarurî satış.* Şeyin tevdiye elverişli olmaması halinde, satış yapılarak elde edilen bedel tevdi edilir. Borçlu bu şekilde satışa gidecekse, bunu önceden alacaklıya bildirmek zorundadır. Satış için hâkimden izin almak gerekir. Bu halde borçlu satışın yapılmasıyla birlikte borcundan kurtulmaz. Borçtan kurtulmak için, satış sonunda elde edilen paranın tevdi edilmesi gerekir.

● *Borçlu temerrüdü.* Borçlunun muaccel olan edimi zamanında ifa etmemesi halinde, borçlu temerrüdünden söz edilir. Borçlu temerrüdünün şartları şunlardır: **1.** alacağın muaccel olması (bk. MUACCEL); **2.** ihtar veya ihtarın yerini tutan bir durumun bulunması. Borçlunun temerrüde düşmesi için kural olarak alacaklının ona bir ihtarda bulunması, yani alacağını istediğini açıklaması gerekir. Bu ihtar hiç bir şekle bağlı değildir. Tacirler arasındaki ihtarın geçerli olması için, ihtarın noter vasıtasıyle, taahhütlü mektupla veya telgrafla yapılması gerekir. Belirli hallerde ihtara gerek olmaksızın borçlu temerrüde düşer. Bu haller şunlardır: a) sözleşmede ifa için belirli bir günün kararlaştırılmış olması; b) sözleşmeyle ifa günü taraflardan birinin ihbarıyle ortaya çıkacaksa; c) ihtarın gereksiz olması. Meselâ borçlu kesin olarak ifa etmeyeceğini belirtmişse, ihtara lüzum yoktur; **3.** alacaklının edimi kabule hazır olması. Alacaklı ifaya hazır değilse veya kendisine düşen hazırlık hareketlerini yapmamışsa borçluyu temerrüde düşüremez; **4.** Borçlu kusurlu olmasa bile, ifayı zamanında yerine getirmemişse temerrüde düşer.

Borçlunun temerrüdünün sonuçları: Borçlar kanunu borçlu temerrüdü yönünden hem genel hükümler koymuş, hem de iki tarafa borç yükleyen sözleşmelerde özel hükümler getirmiştir. Genel borçlu temerrüdü sonuçları şu şekilde sıralanabilir: a) alacaklı aynen ifayı ister; b) temerrüt faizi istenebilir (bir para borcu söz konusu ise, borçlu temerrüde düşünce bunun için kusurlu olsun olmasın faiz ödemek borcu altına girer. Bu faiz, aksi kararlaştırılmamış oldukça yüzde 5'tir. Ticarî işlemlerde ise temerrüt faizi yüzde 10'dur); c) doğan zarardan borçlunun sorumlu olması. Borçlunun temerrüde düşmesinden bir zarar doğmuşsa, borçlu bunu ödemek zorundadır. Ancak, borçlunun doğan zararı tazmin etmesi için kusurlu olması gereklidir; ç) kazadan sorumluluk. Borçlu temerrüdü, borçlunun sorumluluğunu genişletir. Normal hallerde ancak kusuruyle zarar verme halinde sorumlu olan borçlu, temerrüde düştükten sonra, kazadan da sorumlu olur. Ancak borçlu belirli durumları ispat etmek suretiyle, kazadan doğan sorumluluğundan kurtulabilir. Önce borçlu temerrüde düşmede kusuru olmadığını ispat ederek, sorumluluktan kurtulur. Bunun yanında borçlu kusuruyle temerrüde düşmüş olsa bile, zamanında borcu yerine getirse yine zararın ortaya çıkacağını ispat edebilirse, sorumluluktan kurtulur. İki tarafa borç yükleyen sözleşmelerde kanun, bu genel hükümlerin yanında bazı özel hükümler getirmiştir. Buna göre alacaklıya seçimlik hak tanınmıştır. Kanun iki tarafa borç yükleyen sözleşmelerde alacaklıya bir seçim hakkı tanımıştır. Ancak alacaklının bu seçim hakkını kullanabilmesi için önce borçluya münasip bir mehil vermesi gerekir. Borçlunun durumunda süre tayin etmenin gereksiz olduğu anlaşılırsa, o zaman süre tayin edilmez. Bunun gibi, kesin vadeli bir işlemin söz konusu olduğu hallerde alacağın daha sonra ifa edilmesinde alacaklının bir çıkarının kalmadığı hallerde de süre tayini gerekmez. Bu tayin edilen süre içinde borçlu borcunu yerine getirirse, ortada problem kalmaz. Buna karşılık, borçlu bu süre içinde yerine getirmezse o zaman, alacaklı için şu üç ihtimalden birini seçme hakkı doğar: a) ifa ve gecikme tazminatı isteme; b) ifadan vaz geçerek müspet zararı isteme; c) sözleşmeden dönerek, menfî zararı isteme. Alacaklı ifayı değil de diğer iki durumdan birini seçecekse, bunu vakit geçirmeden borçluya bildirmek zorundadır. Aksi halde, ifayı istiyor sayılır. Ticarî işlemlerde durum aksinedir. Bu halde borçlu temerrüde düşünce, diğer taraf ifadan vaz geçmiş sayılır. İfayı istiyorsa bunu derhal bildirmek zorundadır. Bazı hallerde borçlu kısmî temerrüde düşer. Bu halde alacaklı önce geri kalan kısım için yukarıda sözü edilen haklarını kullanır. Bunun yanında, eğer kısmî edim kendisi için bir çıkar sağlamamakta ise, o zaman bütün edim için temerrüde ilişkin haklarını kullanır ve daha önce almış olduğunu geri verir.

◆ **Temerrüdat** çoğl. i. *Esk.* Direnmeler, inat etmeler. (M)

TEMESHÜR i. (ar. *masḫara*'dan *temesḫür*). *Esk.* Maskaralık etme. || Alay etme, alaya alma.

◆ **Temeshürat** çoğl. i. *Esk.* Maskaralık etmeler. || Alaya almalar. (M)

TEMESSÜK i. (ar. *mesk*'ten *temessük*). *Esk.* Sarılma, tutunma. || *Temessük etmek,* tutunmak, dayanmak: *Dine temessük eden İslâm hakîmleri de «mütekellim» ve «mutasavvıf» namlarıyle ikiye ayrılmıştı* (Ziya Gökalp).

— Huk. *Esk.* Borçlu tarafından, alacaklıya verilen borç senedi. || Tapu. || Anlaşma, senet. (M)

TEMESSÜL i. (ar. *misl*'den *temessül*). *Esk.*

Belli bir biçime girme, cisimlenme. || Bir şeye veya kimseye benzeme, alışma, uyma: *İzdivaçlar, muhaceretler, temsil ve temessül gibi hadiseler daima milletleri birbirine karıştırmıştır* (Ziya Gökalp). || *Temessül etmek*, cisimlenmek, belli bir şekle girmek: *Çiçek meal-i ebetten terekküp etmiş ise / Kadın hayal-i ezelden temessül etmiştir* (Ahmed Hâşim). Benzemek, uymak: *Onunla beraber, bütün olup bittisiyle yaşayan saatı, ister istemez sahibine temessül eder, onun gibi yaşamağa ve düşünmeğe alışır* (A. H. Tanpınar).

— Biyol. *Esk.* Özümleme.

◆ **Temessülât** çoğl. i. *Esk.* Cisimlenmeler. || Uymalar. (M)

TEMEŞŞUK i. (ar. *meşk*'ten *temeşşuk*). *Esk.* Güzel yazmak için çalışma: *Eskileri olsun, ecanibi olsun taklid ve temeşşuktan korkma, bütün af'al-i zekâiye taklid sâyesinde vücuda gelir* (Cenab Şahabeddin). || Yazı örneği. || Alıştırma. (M)

TEMETTÜ veya **TEMETTU** i. (ar. *metā*ᶜ-dan *temettü*ᶜ veya *temettu*ᶜ). *Esk.* Kâr etme, fayda, kazanç: *Cemiyetin bir fedakârlığı veya zahmeti neticesinde husule gelen [...] fazla temettüler cemiyete aittir* (Ziya Gökalp): *Şu kervanın kâr ve temettuu ile bize iâne ediniz* (Cevdet Paşa). || *Temettü etmek*, kâr etmek, kazanmak, fayda sağlamak. || *Hisse-i temettü*, bir şirketin hissedarlarından her birine düşen kâr payı.

— Huk. Kıymetli evraka bağlanmış olan pay senetlerine verilen kâr payı. || *Temettü hisseli aile şirketi emvali*, aile mallarından kurulan şirketin yönetiminin aile fertlerinden birine bırakılıp, diğer fertlerin işletmeden belirli bir kâr almaları. (Bk. ANSİKL.) || *Temettü hisseli miras şirketi*, terekede bulunan bir zıraî gayrımenkulün, mirasçılardan birine ayrılarak onun tarafından işletilmesi ve elde edilen gelirden mirasçılara payları oranıda kâr dağıtması. Bk. ANSİKL.

— Mal. *Esk. Temettü vergisi*, tacir ve esnafın yıllık kazançları üzerinden alınan vergi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Temettü hisseli aile şirketi emvali.* Aile şirketi ortaklarının, hepsinin bir arada çalışarak şirketi yönetmeleri çoğunlukla mümkün olmaz. Bunun için çoğunlukla şu yola başvurulur: aile mallarının dağılmaması için şirketin işletilmesi, aile fertlerinden birine bırakılır. Bu kişi, birliğin mallarını temsil ve murakabe eder. Buna karşılık, diğer ortaklara belirli bir kâr verme borcu altına girer. İşte verilecek olan bu paya *temettü* adı evrilir.

● *Temettü hisseli miras şirketi.* Bu halde, terekede bir zıraî gayrımenkul bulunmaktadır. Bu zıraî gayrımenkul, mirasçıların birine işletmesi için tahsis edilecek olursa, temettü hisseli aile şirketi emvali gibi, temettü hisseli miras şirketi emvali kurulmuş olur. Ancak bu şirketin kurulabilmesi için kendisine zıraî gayrımenkulün tahsis edildiği mirasçının buna ilişkin bir isteminin olması gerekir. Bunun yanında, temettü hisseli miras şirketinin kurulabilmesi için, kendisine zıraî gayrımenkulün tahsis edildiği mirasçının diğer mirasçılara ödeyeceği borcu ile, işletmeye yüklenmiş olan diğer borçların toplamının, gayrımenkulün değerinin 3/4'ünü aşmış olması gerekir. Bu şartların varlığı halinde söz konusu zıraî gayrımenkul üstünde temettü hisseli miras şirketi kurulur ve bunun sonucunda da, paylaşma geriye atılmış olur. Mirasçıların hepsinin bu şirkete girmeleri zorunluğu yoktur. Şirkete girmek istemeyen mirasçılara, gayrımenkul üstünde payları oranında bir alacak hakı tanınır. Şirkete girmek için, kanunî mirasçı olma zorunluğu yoktur. Mahsup mirasçılar da temettü hisseli miras şirketine girebilirler. Şirkete girmiş olan mirasçının sonradan şirketten çıkması imkânı daima vardır. Temettü hisseli miras şirketinin kurulduğu hallerde, zıraî gayrımenkulün yönetimi, tahsis edilen mirasçıya bırakılmıştır. Diğer şirkete dahil olan mirasçılar, yıl sonlarında kâr ve miras paylarıyle orantılı olan bir pay alırlar. İşte bu paya temettü denilmektedir. Şirkete dahil olan mirasçılar, kâra oranlı olarak değişen pay alırlarken, şirketten ayrılmış olan mirasçılara, daima aynı kalan bir faiz ödenir. Bütün mirasçıların, paylarının alacak hakkına çevrilmesini istemeleri halinde, gayrımenkul sadece tahsis edilmiş mirasçıya kalacağı için şirket kendiliğinden sona erer. Bunun yanında tahsis edilen mirasçının kötü yönetimi veya öteki mirasçılara karşı olan borçlarını yerine getirmemesi halinde, mirasçılardan birinin istemi üzerine şirket feshedilir. Bunun gibi, ortaklardan biri iflâs eder ve payı haczedilirse, diğer mirasçılara onun payını alacaklılara ödemek suretiyle onu şirketten çıkartıp, kendi aralarında ortaklığa devam edebilirler.

Bunu yapmamaları ise, şirketin sona ermesi sonucunu doğurur. Tahsis edilen kimsenin, diğer mirasçılara olan borçlarının tamamını ödemesi halinde de miras şirketi sona erer. Bunun dışında kalan sona erme sebepleri şu şekilde sıralanabilir: 1. tahsis yapılan mirasçının ölmesi. Ancak bazı hallerde, şirketin tahsis edilen kimsenin mirasçılarıyle devam etmesi mümkündür; 2. şirket için kararlaştırılan sürenin sona ermesi. Ancak mirasçılar, sürenin uzatılmasına karar vererek sona ermeyi engelleyebilirler; 3. tahsis yapılan mirasçının feshi istemesi; 4. belirsiz süreli temettü hisseli miras şirketlerinde feshi ihbarda bulunma.

— Mal. *Esk. Temettü vergisi*'nin ilk şekli ihtisap resmidir. Şehriyei dekâkin, yevmiyei dekâkin vergileriyle bütün giyecek ve yiyeceklerden çeşitli adlarla alınan vergileri içine alıyordu. 1839'da ihtisap resmi kaldırıldı. 1868'de Tahriri Umumî nizamnamesiyle herkesin emlâk ve arazisi ve yıllık kazancı üstüne binde 30 oranında vergi konuldu. 1880'de temettü vergisi, binde 40'a yükseltildi; 1885'te binde 50'ye çıkarıldı ve önceleri tacir ve zanaatkârlardan alınan vergi, memurlardan da alınmağa başlandı. 1874'te Ziya Paşa tarafından hazırlanan bir lâyiha ile azınlıklardan da alınmasına karar verildi; fakat yabancı devletlerin baskısıyle uygulanması gecikti ve 1875'te alınmağa başlandı. 1907'de çıkarılan nizamnameyle temettü vergisi, vilâyet, liva, kaza merkezlerinde ve nüfusu 2 000'den çok olan yerlerdeki tacir ve zanaatkârlardan alındı. Vergi, mart ve eylül ayları içinde iki taksit halinde alınırdı. Temettü vergisi iki kısımdı. Maktu olan birinci kısmı dört sınıfa uygulanırdı. Mükellefler, kazançlarının yüzde 3'ünü geçmemek üzere sınıflamaya göre vergiye bağlanırdı. İkinci kısım da belirli bir oran üstünden alınırdı. Bu vergi sonradan kazanç vergisi olarak değiştirildi. (M)

TEMEVVÜÇ veya **TEMEVVÜC** i. (ar. *mevc*'den *temevvüc*). *Esk.* Çalkalanma, dalgalanma. || *Temevvüç etmek* (veya *eylemek*), köpürmek, kabarmak. Dalgalanmak: *Temevvüç eyleyerek gözlerine jale-i nur / Şükûfe-zarda gûya ki ağlıyor ezhar* (M. Â. Ersoy). *İki yüz bu kadar alayları meydanda temevvüç ediyordu* (Cevdet Paşa).

◆ **Temevvücat** çoğl. i. *Esk.* Dalgalanmalar. (M)

TEMEVVÜL i. (ar. *māl*'dan *temevvül*). *Esk.* Zenginleşme, çok mal edinme: *Meşhur zenginlerin belâ-yı temevvülden şikâyeti...* (Cenab Şahabeddin). [M]

TEMEVVÜT i. (ar. *mevt*'ten osmanlıca *temevvüt*). Tıp. *Esk.* Bir organın çürüyerek ölü hale gelmesi. (M)

TEMEYYÜ i. (ar. *mey*ᶜ'den *temeyyü*ᶜ). *Esk.* Sulanma.

— Fiz. *Esk.* Gaz halinden sıvı haline geçme. *Yeni.* Sıvınma.

◆ **Temeyyüat** çoğl. i. *Esk.* Sulanmalar, sıvı haline geçmeler. (M)

TEMEYYÜH i. (ar. *mā*ᵓ'dan *temeyyüh*). Tıp. *Esk.* Sulanma. (M)

TEMEYYÜZ i. (ar. *meyz*'den *temeyyüz*). *Esk.* Akran ve benzerleri arasında sivrilme, kendini gösterme. || *Temeyyüz etmek*, sivrilmek, belli olmak.

◆ **Temeyyüzat** çoğl. i. *Esk.* Benzerleri arasında sivrilmeler, belli olmalar. (M)

TEMHİD i. (ar. *mehd*'den *temhîd*). *Esk.* Açma, yayma, döşeme. || Düzeltme, düzgün hale getirme.

◆ **Temhidat** çoğl. i. *Esk.* Döşemeler, yaymalar. || Islah etmeler, düzeltmeler: *İçtihadı fikriyeye riayeti, şahsa ve şerefe ait masuniyeti temhidatı müselsele ile ilâve ediyor* (Atatürk). [M]

TEMHİR i. (fars. *mühr*'den osmanlıca *temhir*). *Esk.* Mühürleme, damga vurma. || *Temhir etmek*, mühürlemek: *Âşık öldürmeğe tedbir ettiler / Yazdılar fermanın temhir ettiler* (Dertli). [M]

TEMHİS i. (ar. *mahṣ*'tan *temḥîṣ*). *Esk.* İmtihan etme. || Tecrübe. || *Temhis-i ilâhi*, Allahın, kulunu imtihan etmesi.

◆ **Temhisat** çoğl. i. *Esk.* Tecrübeler. || İmtihan etmeler. (M)

TEMİM bin MUİZZ, Kuzey Afrika'da Doğu Berberistan'da hüküm süren Benu Ziri hükümdarı (1030-1108). Yirmi üç yaşındayken, babası tarafından Mehdiye valiliğine tayin edildi. Babası ölünce hükümdar oldu (1062). Bağımsızlıklarını ilân etmiş olan çevredeki şehirler üstüne yürüdü. Arap kabileleri arasındaki rekabetten yararlanarak Mehdiye üzerine saldıran Benu Hammad tehlikesini önledi. Sonra Sus ve Sfaks şehirlerini ele geçirdi. 1084'te araplar, Mehdiye'yi kuşattılarsa da başarı kazanamadılar. Temim, Sicilya'nın Normanlar tarafından istilâsını önlemeğe çalıştı; bunu başaramayınca korsanlığı hızlandırdı. Cenevizliler ve Pisalılar birleşerek 1087'de Mehdiye'yi yağma ettiler. Temim, 1104'te hıristiyanların ikinci saldırısını püskürtmeyi başardı. (M)

TEMİME i. (ar. *temîme*). *Esk.* Nazarlık, muska. || Nazar boncuğu. (M)

TEMİMÜD-DARİ, sahabe (öl. 661). Lahm kabilesinin Benud-Dâr boyundandır. Temîm kabilesiyle Filistin'de otururken, Tebük seferinden sonra Hz. Muhammed'in yanına gelerek İslâmiyeti kabul etti. Bundan sonra Medine'de oturdu. Camilerde yağ kandillerinin kullanılmasını Hz. Muhammed'e telkin edenin Temîm olduğu söylenir. Hz. Muhammed ile karşılaştığı sırada ondan, kendisi ve soyu için, eskiden ikamet ettiği ve o tarihte Bizans'ın elinde bulunan Halil bölgesini ıkta olarak verilmesini istedi. Hz. Muhammed onun bu isteğini kabul etti. Filistin fethedildiği zaman Temîm bu konuda bir belge göstererek istediği bölgeye sahip oldu. Bu belge ıktanın en eski örneğidir. Hz. Muhammed'in ölümünden sonraki devrede onun hiç bir faaliyetine rastlanmaz. Halife Osman'ın ölümünden sonra Medine'yi bırakarak memleketine döndü ve orada öldü. (M)

TEMİN i. (ar. *emn*'den *te*ᵓ*mîn*). Korkusunu giderme, emin hale getirme, inanç verme: *Şahsan benim bu hususta müstağni olduğumu temine hacet yoktur* (Atatürk). || Kesin bir hale getirme, sağlamlaştırma: *Âti için ümitbahş bir vaziyetin teminini düşünüyoruz* (Atatürk). *Çünkü Attilâ da bir ilhan, yani, cihan sulhünü temine çalışan bir mücedditti* (Ziya Gökalp). || Gerçekleştirme, sağlama: *Ev sahibi istirahatımı temin için bana...* (A.H. Tanpınar). || Elde etme, tedarik etme: *Bu hürmet ve şefkatin sebebi ise o vatandaşın diğer bir milletin umumî servetinden geçimini temine uğraşmasıdır* (H. R. Gürpınar). *Mahallenin en kibar çocukları bile her akşam evin içecek suyunu buradan temin ile mükellef idiler* (Sabahattin Ali). || *Temin etmek*, korkusunu gidermek, emin hale getirmek, inanç vermek: *Nihal hazırlanmakta devam ederek: — Hiç hiç! diyordu, hiç bir sebep yok, sizi nasıl temin edeyim, halacığım?* (H. Z. Uşaklıgil). Kesin bir hale getirmek, sağlamlaştırmak: *—Bana, dedi, Koliç'in oğlu bir maarif müdürü olabileceğini şimdiden temin edebilir misiniz?* (F. R. Atay). *Onların er geç buraların asayişini temin edeceklerine zerrece şüphem yok* (S. Kocagöz). Gerçekleştirmek, sağlamak: *26'da Amasya'dan hareket ettim. Tokat'a vasıl olur olmaz telgrafhaneyi kontrol altına aldırarak benim muvasalatımın Sıvas'a ve hiçbir taraf bildirilmemesini temin ettim* (Atatürk). *Fakat ne olursa olsun bana temin ettiği şeyler hayatımın ne büyük hazinesi oldular* (A. H. Tanpınar). Elde etmek, tedarik etmek: *Nasafet ve merhamet niyaz etmekle millet işleri, devlet işleri görülemez; millet ve devlet şeref ve istiklâli temin edilemez* (Atatürk). *Yiyecek, içecek nasıl olsa temin edilir* (R. N. Güntekin).

◆ **Teminen** zf. *Esk.* Temin suretiyle, temin ederek. (M)

TEMİNAT i. (ar. *te*ᵓ*mîn*'den *te*ᵓ*mîn-āt*, temin etme'ler). Bir kanının, bir düşüncenin

veya bir sözün inandırıcılığını sağlamak amacıyle söylenen söz: *Karımın telâşı bu teminat üzerine sükûnet buldu* (A.H. Tanpınar). *Kalfa ve matmazelin teminatlarına bir zaman inanmadı* (R.N. Güntekin). *Yeni.* İnanca.

— ÇEŞ. DEY. *Teminat almak,* (bir şeyin) sağlamlığı veya güvenirliği konusunda kesin söz almak. || *Teminat istemek,* sağlama bağlamak amacıyle para, kefil veya söz istemek. || *Teminat göstermek* (veya *vermek*), inandırıcı ve güven verici şeyler ileri sürmek: *Bu sözleri kendi kendine söylediği gibi arada, sırada, soruyor, Ülfet de, her nedense katî teminat veriyordu* (Ahmed Rasim).

— Huk. Bk. ANSİKL. || *Teminat akçesi.* Bk. PEY *akçesi.* || *Teminat mektubu,* bir kimsenin belirli bir işi yapabileceğine ilişkin, bankalar tarafından para teminatını kapsayan belge. (Bk. ANSİKL.) || *Nakdî teminat,* para olarak verilen teminat.

— ANSİKL. Huk. *Teminat,* geniş anlamıyle, bir borç için alacaklıya verilen garantiyi ifade eder. Daha açık bir deyimle, borcun ödenmesinin veya ödenmemesi halinde alacaklının uğrayacağı zararın karşılanması için alacaklıya verilen garantilere teminat adı verilir. Teminat, şahsî veya aynî olabilir. Şahsî teminat halinde, bir kimse borçlunun borcu ödeyeceğini temin eder, yani ona kefil olur. (Bk. KEFALET.) Aynî teminatta, borçlu veya bir üçüncü kişi, borçlunun borcunu ödeyeceğini, bir menkul yahut gayrımenkulle teminat altına alır; buna da «rehin» denir. (Bk. REHİN.) Üstünde rehin hakkı kurulan şey bir menkulse, teminata, menkul rehni; gayrımenkulse teminata gayrımenkul rehni denilir. Gayrımenkul rehni ipotek, ipotekli borç senedi ve irat senedi olmak üzere üç şekilde kurulabilir. Geniş anlamda teminat kavramının içine garanti sözleşmeleri ve garanti sözleşmelerinin bir türü sayılan banka teminat mektupları da girer.

● *Teminat mektubu.* Bir kimse belirli bir işe giriştiği zaman kendisinden banka teminatı istenmesi halinde, bu, *banka teminat mektubu* şeklinde verilir. Bu mektup ile banka, belirli bir kimsenin, bir iş yapabilecek maddî kudrete sahip olduğunu ve işi yapamazsa, bundan doğacak zararı karşılayacağını teminat altına alır. Banka teminat mektuplarının en çok rastlanan şekilleri şunlardır: 1. geçici (muvakkat) teminat mektubu. Bu halde, banka, resmî bir daire tarafından yapılan münakaşaya giren kimsenin, münakaşa şartnamesine aykırı hareket etmeyeceğini ve kendisine ihale yapıldığı takdirde, belirli bir süre içinde katî teminatın yatırılacağını taahhüt eder; 2. katî teminat mektubu. Bu mektup, resmî daireye karşı taahhüt edilen bir işin zamanında yerine getirileceği taahhüdünü kapsar; 3. avans teminat mektupları. Müteahhide verilen avansın, taahhüt yerine getirilmediği ve müteahhid tarafından alınan avans istihkaktan kesilmediği takdirde iadesi taahhüdünü kapsar; 4. ihracatçı ve ithalatçılar lehine verilen teminat mektupları. Bu mektup, ithalâtçı veya ihracatçının, karşı âkidine, malların belirli şartlara uygun olarak veya satış bedelinin zamanında verileceğini belirtir. 5. mahkemeler, Danıştay, vergi ve icra dairelerine hitaben verilen teminat mektupları ile, tekel ve petrol satıcılığı veya acentalığı için verilen teminat mektupları vardır. Teminat mektupları garanti sözleşmenin bir özel türü olarak kabul edilir. (Bk. GARANTİ.)

◆ **Teminatlı** sıf. Teminatı olan, inandırıcı, sağlam.

◆ **Teminatsız** sıf. Teminatı, inandırıcılığı veya sağlamlığı bulunmayan. (M)

TEMİR i. (ar. *emr*'den *te'mîr*). *Esk.* Vali yapma, vali olarak tayin etme. (M)

TEMİR (Ahmet), türk dilbilgini (Kazan, Elmet 1912). Haydarpaşa lisesi meslek bölümünü (1935), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesini, Almanya'da Berlin Üniversitesi Felsefe fakültesini bitirdi (1941). Millî Eğitim Bakanlığı Müzeler dairesinde asistanlık (1947 - 1952). Hamburg üniversitesinde türkçe lektörlüğü yaptı (1952 - 1954). Ankara üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya fakültesinde profesör oldu (1962). Türk Kültürünü Araştırma enstitüsünün kurucularındandır ve 1962'den beri bu enstitünün başkanıdır. Başlıca eserleri: *Die Konjunktionen und Satzeinlei tungen im Alttürkischen* (Eski Türkçede Bağlaçlar ve Cümle Girişleri) [1956]; *Kırşehir Emîri Nured-din Caca'nın 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi* (1960). Ayrıca yerli ve yabancı bilim dergilerinde araştırmaları yayımlandı. (M)

TEMİRTAU, S.S.C.B.'de (Kazakistan) şehir, Karaganda havzasında; 150 000 nüf. Demir filizi. Metalürji. (L)

TEMİS, Satürn'ün, 1900'de, Cambridge'de (A.B.D.) W.H. Pickering tarafından fotoğraf yardımıyle keşfedilen ve çok güç gözlenebilen onuncu uydusu. (L)

TEMİSCOUTA gölü, kanada'da (Quebec) göl, adını Quebec'in idare bölümlerinden birine (28 175 nüf.) vermiştir. (L)

TEMİZ sıf. (ar. *temyîz*'den *temîz*). Kirli, lekeli, bulaşık olmayan: *Hüseyin Efendi, ütülü pantolonu, kalıplı fesi, yeni kıravatı, temiz gömleği ve olgun konuşması ile sahiden efendiydi* (Y.Z. Ortaç). *Gök öyle temizdi ki, bir ufukla öteki ufuk arasında leke kadar bulut yoktu* (F. R. Atay). || Çok az kullanılmış veya hiç kullanılmamış olan, kusuru olmayan: *Temiz araba. Temiz kumaş.* || Özenle yapılmış, yanlışsız: *Temiz iş.* || Ahlâk bakımından lekesiz, namuslu; dürüst: *Pürüzsüz bir kahkaha ile güldü: — Ömrünüzde bir kere böyle güldünüz mü? diye bana sordu. Hiç bir zaman benim kadar temiz ruhlu olmadınız!* (A. H. Tanpınar). *Âdem'in en temiz ahfadına malik bir ada* (M. Â. Ersoy). || Zf. İyi, düzgün, usule uygun biçimde: *Temiz çalışmak.* || «Bir» sıfatı ile birlikte «esaslı, adamakıllı, iyice, çok» anlamında alay yollu söylenir: *Ne yapmışlar acaba? Ben olsam, bir temiz döver, üstelik karaborsacılık suçuyle mahkemeye verirdim* (B. Felek). || İ. *Argo.* Poker.

— ÇEŞ. DEY. *Temiz çevirmek. Argo.* Poker oynamak. || *Temiz giyinmek,* iyi izlenim bırakacak şekilde giyinmek: *Vallahi İstanbul halkının yüzde doksanından daha temiz giyinmiştir!* (M. Ş. Esendal). *Gayet şık giyinirdi, gayet temiz giyinirdi* (Y.Z. Ortaç). || *Temiz konuşmak,* düzgün ve nazik bir şekilde konuşmak. || *Temiz pak,* çok temiz, tertemiz: *Yüzü aydın, temiz pak bir insan görünüyordu* (N. Araz). || *Temiz para,* içinden gerekli kesintiler yapıldıktan sonra ele geçen net para. || *Temiz raporu,* sağlam rapor. || *Temize çekmek,* karalama olarak yazılmış bir yazının temiz bir kopyasını çıkarmak. || *Temize çıkarmak* (veya *çıkartmak*), birini bir suçlamadan kurtarmak: *Öyle bir şey ki, meseleyi unuttursun ve bizi büsbütün başka kapıdan temize çıkartsın!* (A. H. Tanpınar). *Demin, bütün insanları temize çıkarmıştı* (Kemal Tahir). || *Temize çıkmak,* bir suçlamadan kurtulmak, suçsuz olduğu anlaşılmak: *Şerif Efendi, oğlunun katilinin göz göre göre temize çıktığını seyretmemek için ayakta durduğu köşeden sıyrılıp dışarı çıktı ve içini çeke çeke evine gitti* (Sabahattin Ali). *Öyle müthiş iftiralar olur ki kötü zan altında kalan masum herkesin gözünde temize çıkmaya imkân bulamaz* (H. R. Gürpınar). || *Temize havale etmek. Argo.* Bitirmek, kısa yoldan çözümlemek: *—Haa! Soyadın Temiz... yani sen Ahmed Temizsin öyle mi? Haydi seni temize havale edelim...* (B. Felek). *Öldürmek.* || *Sütü temiz* (veya *temiz süt emmiş*). Bk. SÜT.

— Denizc. *Temiz patente,* bir geminin bir ülkeden bulaşıcı hastalık taşımadan ayrıldığının hukukî olarak doğrulanması.

— Teknol. *Temiz odun,* budağı olmayan veya çok az budağı olan odun.

◆ **Temiz temiz** bls. zf. Temiz olarak: *Çocuklarını temiz temiz giydirir.* (ML)

TEMİZKAN bls. i. Biyol. Bk. KAN.

TEMİZLEME i. (*temizlemek*'ten *temizleme*). Temizlemek eylemi. || Yüzeylere yapışmış leke ve kirlerin giderilmesi ve çözelti veya asıltı haline getirilmesi olayı. || Sıvı temizleyici denen bazı yağlı maddelerin katı birikintileri asıltı halde tutma özelliği.

— Cerr. *Düğüm temizlemesi,* bir lenf alanının cerrahî ameliyatta çıkarılması. (Bu müdahale özellikle meme kanseri gibi metastaz yapan bazı tehlikeli urların cerrahî tedavisinde uygulanır.) || *Parmakla temizleme,* dölyatağı boşluğunu etene kalıntılarından temizlemek için yapılan müdahale. («Temizleme» terimi, «kürtaj»ın karşıtı olarak, âletsiz, sadece parmaklarla yapılan müdahale için kullanılır.)

— Dy. *Temizleme blöfü,* basınç altında bulunan bir kazanda, çamur ve sodyum karbonat taşıyan belli bir su miktarını besleme suları ile işleyerek kazanın alt tarafından boşaltmak için yapılan işlem.

— Ev işleri. Bir elbiseyi temizlemek için uygulanan işlem.

— Huk. *Temizleme ve aydınlatma resmi.* Bk. ANSİKL.

— Mad. oc. *Temizleme makinesi,* kil ve kumla karışmış cevherleri temizlemek için kullanılan cihaz.

— Metalürji. *Yüzey temizleme,* madenî bir yüzeyi oksitlerden, eski boya tabakalarından v.b. temizleme işlemi. Bk. ANSİKL.

— Nükl. Radyoaktif elementlerin ışımasıyle karşılaşmış cisimlerin zararlı etkilerini giderme. Bk. ANSİKL.

— Ormanc. Orman ağaçlarının gelişmesini sağlamak amacıyle girişilen işlem. Bk. ANSİKL.

— Plast. mad. *Temizleme maddesi,* bir enjeksiyon presinin içindeki tanecikleri, farklı bileşimde başka bir madde koymadan önce temizlemek için kullanılan tane halinde madde.

— Sanay. Bk. ANSİKL.

— Taşçılık. Dinamit ateşlemesi sonucu askıda kalan taş kütlelerini kazı alnından düşürerek temizleme; bu taşlar ocakta çalışan işçiler için tehlikelidir.

— *Ted. Böbrek dışı temizleme,* had böbrek yetersizliğinde, kanı, içinde toplanan artıklardan arıtma metodu. (Böbrek dışı temizleme, kanı tümü olarak değiştirmekle, karın zarı diyaliziyle, sunî böbrekle gerçekleştirilebilir.)

— Zır. *Tohumları temizleme,* tohumları yabancı cisimlerden ayırma işlemi. || *Toprakları temizleme,* yabanî ve zararlı otları yok etme.

— ANSİKL. Huk. Belediye Gelirleri kanununa göre, belediye sınırları içindeki bütün binalarla, geliri bulunan arsalardan, hizmetlerinin mahalle olarak ifası şartıyle *temizleme ve aydınlatma resmi* alınır. Yeni yapılan binalarla, inşaat ilâveleri, inşaatın tamamlanmasını ve tamamlanmasından önce kısmen kullanılan binaların kullanılmasını izleyen yıldan başlayarak; arsalar ise, iratlı hale gelmesinden sonra temizleme ve aydınlatma resmine tabidir. Resmin ne oranda alınacağı, kanunda gösterilmiştir. Devlete, katma ve özel bütçelerle idare edilen teşekküllere, belediyelere ve bunlara bağlı kurumlarla iktisadî devlet teşekküllerine ve döner sermayeyle idare edilen kuruluşlara ait binalarda resim nispeti safî iradın yüzde 5'ini geçemez. Temizleme ve aydınlatma resminin yükümlüsü binanın sahibidir. Sahibinden başkası tarafından işgal edilen binalarda, bina sahibiyle kiracı veya şagil, yarı yarıya yükümlü kabul edilmişlerdir. T.B.M.M., Cumhurbaşkanlığı yapıları ile millî saraylar, müzeler, ibadet yerleri, resmî okullar ve hastahaneler, dispanserler, dârülacezeler ve kışlalar bu resimden bağışık kılınmıştır.

— Metalürji. Madenlerin yüzeyi oksit, tuz, yağ, mineral ve çeşitli organik maddelerle kaplıdır. Bu yabancı madeler, gerek çekme ve düzleme işlemleri sırasında kabuk meydana getirdiği için, gerek parlak ve cilâlı olması gereken bir yüzeyi matlaştırdığı için, daha sonra uygulanacak ilşemleri zorlaştırır; yüzeyin tamamen çıplak olmasını gerektiren her türlü işlemi (kyanak yapma, kalaylama, elektrolitik kaplama, maden kaplama v.b.) imkânsız hale sokar. *Yüzey temizleme* ya kimyasal yollarla veya mekanik yollarla yapılır.

● *Kimyasal yüzey temizleme*'de çeşitli metotlara başvurulur:

1. *asit banyosuna daldırarak yüzey temizleme*'de, parça az veya çok uzun bir süre genellikle soğuk olarak, seyreltik asit banyosunda tutulur, sonra bol su ile çalkalanır. Demir ve alüminyum için hidroklorik asit, bakır alaşımları için nitrik asit ve özellikle demir ve bakır alaşımları için sülfürik asit kullanılır. Asit derişikliği, yüzeyden kaldırılacak maddelere ve kalınlıklarına göre tayin edilir. Bazı hallerde asit etkisiyle bol miktarda hidrojen açığa çıkar; bu maden tarafından soğurulma tehlikesi gösterir (yüzey temizleme işleminin doğurduğu kırılganlık); bu durumda banyolara korozyon önleyiciler katmak gerekir. Nihayet, bu işlem, zararlı buharlar açığa çıkardığından, iyi havalandırılan bir yerde yürütülmelidir;
2. *alkalik yüzey temizleme,* numuneyi soğukta sodyum hidroksit banyosuna daldırıp sonra bol su ile yıkayarak yapılır. Bu usul özellikle alüminyum alaşımlarına ve çinko alaşımlarına uygulanır;

3. *elektrolitik yüzey temizleme* genellikle alkalik bir çözeltide (sodyum hidroksit, karbonat, siyanür) yağ gidermeye dayanır. Parça anot veya katoda yerleştirilir. Aynı zamanda ergimiş sodyum hidroksitle katodik yüzey temizleme de uygulanabilir. Ayrıca asit elektrolitler de (sülfürik ve hidroklorik asitler) kullanılabilir;

4. ergimiş sodyum hidroksit içinde *sodyum hidrürle yüzey temizleme.* 400°C'taki banyoya birkaç saniyelik kısa bir süre için, hızlı bir daldırma yapılır, sonra parça, oksit tabakasının kolayca ayrılması için, soğuk suya batırılır;

5. *asit buharlarıyle* (hidroklorik veya hidroflüorik asit) *yüzey temizleme.* Bu usul çok özel hallerde, özellikle demir yüzeyinin temizlenmesinde kullanılır.

● *Mekanik yüzey temizleme.* Raspalayarak, tel fırça ile fırçalayarak veya kum, maden talaşı gibi aşındırıcılar püskürterek yapılır. Kum veya maden talaşı püskürtme, parçayı bir banyoya daldırma imkânı olmadığı zaman veya kaplamayı kolaylaştıran taneli bir yüzey elde etmek gerektiği zaman ya da asitle klasik yüzey temizleme sırasında önemli miktarda yüzey tabakası kötü bir şekilde ayrıldığı zaman uygulanır.

Yüzey temizleme bazı sakıncalar gösterir: yüzeysel çukurlar, çözünme yoluyle önemli miktarda maden kaybı, gaz boşluğundan ileri gelen kırılganlık, uygun yapılmayan işlem. Bu yüzden, özellikle ısıl işlem sırasında oksitlenmiş parçalar için, oksitleyici olmayan ve kontrol edilen bir atmosfer altında ısıtma işlemi uygulanarak yüzey temizlemeden kaçınılır. Sıcakta yapılan kaynak, lehim gibi işlemler sırasında hızla madenî oksitler meydana gelir. Bu oksitler bir ergitici (boraks) kullanarak giderilir. Eski boya örtüleri alkalik sularda yıkayarak giderilir. Yeni bir boya yapılmadan önce yüzey yıkanmalıdır.

— Nükl. Atom sanayiinde radyoaktif bulaşmaya karşı yapılacak savaş, ne derece gerekli ise temizleme işlemi de o derece zordur. Radyoaktif madenlerin çıkarılmasında, atom reaktörlerinde veya laboratuvarlarda meydana gelen ve büyük bir tehlike doğuran aerosol ve radyoaktif gazların deteksiyonu özel cihazlarla yapılır. (Atom patlamaları, radyoaktif aerosollerin çok uzaklara gitmesine yol açabilir.)

Atom tesislerinde özel bir koruma servisinin kurulması zorunludur. Deteksiyon cihazları yeterli sayıda olmalıdır: iyonlaştırma odası, Geiger - Muller sayacı, argonlu detektör v.b. Bu tür yerlerde çalışanlar özel elbiseler giymeli, ışıma önünde mümkün olduğu kadar kısa süre kalmalıdır. Işıma ile karşılaşmış elbise ve nesnelerin temizlenmesi çok güçtür; bunun için insan derisinin tahammül edemediği çok kuvvetli deterjanlar kullanmak gerekir. Işımadan sonra biyolojik temizleme çözümü güç bir problemdir: atom sanayiinde doğacak ağır bir kaza, kurbanları üzerinde, atom bombasının yol açtığı türden etkiler yapar.

— Ormanc. İyi gelişmemiş veya bozuk ağaçlar kaldırılır, fazla çoğalmış değersiz fidanlar, önemsiz ağaçlar ortadan kaldırılır, böylece istenen ağaçların çabuk gelişip toprağı tamamıyle örtecek duruma gelmesi sağlanır. Bir ormanın geleceği üstünde büyük etkisi olan birinci temizleme, yaklaşık olarak dikimden 10 yıl sonra yapılır. Sahil çamı, sarı çam, meşe gibi bazı ağaçlara oldukça esaslı bir temizleme uygulanabilir; kayın, köknar, ladin ise daha hafif temizleme ister. Kuru dalların kesilmesi fikrini veren «temizleme» sözcüğü, aynı zamanda kuru dalların temizlenmesi kelimesi yerine «seyreltme» kelimesini kullanmak daha uygundur. Gerçekten kuru dalların kesilmesi taze filizlerin gelişmesine engel oldukları ölçüde gereklidir; fazlası, toprağı örtmek, humus bakımından zenginleştirmek ve kurumasına engel olmak için muhafaza edilmelidir.

— Sanay. ● *İçme suları.* Dağıtıma girmeden önce, bir şehrin besleme suları *temizleme* işleminden geçer; bu işlem süzme ve sterilizasyon gibi iki evre halinde yapılır. Süzme, bitkisel, hayvansal veya madenî bütün parçacıkları olduğu kadar mikroorganizmaları da tutmak amacını güder. Bu işlem süzme havuzlarında yapılır; havuzların dibinde art arda sıralanmış birçok kum tabakası vardır ve bu tabakaların arasından geçerken su süzülür. Süzme aşağıdaki şekillerde uygulanır:
1. *ağır süzme*'de, kaba süzme, ön süzme ve son süzme gibi üç işlem vardır;
2. *hızlı süzme*'de üç işlem bulunur: çökelme, pıhtılaşma ve son süzme; pıhtılaşma, mekanik çalkalanma veya yabancı maddeleri saran bir pıhtılaştırıcı ile (alüminyum sülfat, sodyum alüminat v.b.) topaklar halinde çökmeye yol açar.
Filtrelerden çıkışta su, bulunması muhtemel bütün mikroorganizmaları yok etmek için sterilizasyon havuzlarından geçirilir; bu amaçla daha çok kimyasal metotlara başvurulur: su, klor ve bileşikleriyle (bk. KLORLAMA) veya ozonla sterilize edilir.

● *Kullanılmış sular.* Kanalizasyon sularını, akarsu veya denize boşaltmadan önce, taşıdıkları kirletici elemanları yok etmek için bir işlemden geçirmek gerekir.

Temizleme istasyonlarında ön işlemler (iri maddeleri, kumu temizleme ve köpük giderme) ve durulama işlemleri yapılır. Durulama köpük tarafından tutulması için çok ince ve asıltı halindeki maddeleri sudan ayırma amacı güder. Bu maddeler, durulama cihazı 1 metre kare yüzeyden 1 m³ su geçecek şekilde uzunlamasına yerleştirilerek çökeltilir. Böylece çökelmeden doğan çamur ve sıvı olmak üzere iki akıntı elde edilir. Her ikisini de boşaltmak gerekir.

Çamurların boşaltılmasında kullanılan başlıca usul yayılımdır. Yayılım alanını küçültmek için gittikçe çamurun sindirim metoduna başvurulmaktadır. Bu bir havasız mayalanma veya çürüme mayalanmasıdır; bu işlem sırasında mikroorganizmalar karmaşık organik molekülleri yavaş yavaş parçalar. Bu moleküllerin bir kısmı basit gaz molekülleri, bir kısmı suda eriyen basit moleküller haline dönüşür ve çamurun hacmi önemli ölçüde azalır. Sindirim işlemi sindirim havuzlarında yapılır; havuzlar mümkün olduğu kadar derin ve dipleri çamurun kolayca toplanması için koni biçimindedir. Durulama cihazından taze çamur havuza üst kısımdan gelir. Sindirilmiş çamur sindirim havuzunun alt kısmından pompalarla boşaltılır ve kurutma yataklarına gider. Hava geçirimsiz bir kapakla kapatılmıştır ve belli oranda kalori gücü olan gaz toplanarak genellikle yerinde kullanılır. Sindirilmiş çamur akışkan ve kokusuzdur, bundan dolayı tarımda gübre olarak kullanılabilir. İlk durulama ile çamurdan arınan sıvı kısım istasyona girişte yaklaşık olarak yüzde 50 oranıda organik maddeler taşır. Bunlar hava ile mayalanma yoluyle biyolojik olarak parçalanır; bunun için ya mümkün olduğu kadar geniş bir temas yüzeyi sağlanır (perkolatör bakteri yatakları sistemi) ya da dar bir alanda çok sayıda bakteri toplanır (aktif çamur usulü). Bu işlem çamuru küçük topaklar haline getiren destekler üzerinde havalandırarak yükseltgeyici bakterileri geliştirmeğe dayanır. Böylece çamur topakları veya aktif çamur elde edilir. Çamur durulanmış suya karışarak suyun hızla arınmasına ve ergimiş maddelerin yükseltgenmesine yol açar. Aktif çamur, tabiî havalandırma, yüzeysel çalkalama veya hava üfleme yoluyle elde edilir. Bu usulü, Dr. Gilbert J. Fowler ile yardımcıları E. Arden ve W.T. Lockett, 1914'te Manchester temizleme istasyonunda uyguladı. Temizlenmiş su tarımda, sulamada kullanılabilir. Buhar üreteçlerini beslemekte kullanılan suların, ergimiş halde taşıdıkları tuz ve minerallerden temizlenmesi gerekir. Nihayet boyahane, sabunhane v.b. artık suları da, ya faydalı maddeleri (yağ, gliserin, kükürt v.-b.) toplamak ya da zehirleyici etkilerini gidermek için temizlenir.

● *Hava gazı.* Hava gazının temizlenmesinde farklı iki işlem vardır: *fiziksel temizleme*'de, soğutma ve yıkama ile içindeki katran, amonyak ve naftalin alınır; *kimyasal temizleme,* kükürtlü hidrojeni genellikle kuru yolla (bir demir oksit üzerinden geçirerek) ve bazen de siyanürleri tutma amacı güder; temizleme, kurşun asetatlı bir kâğıtla deney yapılarak kontrol edilir. (L)

TEMİZLEMEK geçl. f. (*temiz*'den *temizle-mek*). Temiz hale getirmek, arıtmak: *İki gözüm, Pembe teyze artık hem yemek, hem de yedi odalı evi temizleyemez* (H. E. Adıvar). *Hacı Kalfa, yine o beyaz peştemaliyle küçük bir havuzun yanında nargile temizliyordu* (R. N. Güntekin). || —*Mec.* Tüketmek, bitirmek. || Sakıncalı ve pürüzlü bir işi olumlu sonuca bağlamak: *Halbuki bugün bu işi temizlemeye mecburdu* (Sabahattin Ali). || —*Argo.* Öldürmek, yok etmek, ortadan kaldırmak: *Beni ya bağlayıp zararsız hale sokarak veya büsbütün temizleyerek, defineyi alıp götürecekler* (R. H. Karay). *Önce bizi temizleyecekler... Bizi hep kesecekler Beyefendi...* (Kemal Tahir). || Kumarda diğer oyuncu veya oyuncuların bütün parasını almak.

— Cerr. Bir yaranın sağlam olmayan kısımlarını makasla veya neşterle kesmek.

— G. sanatl. *Bir tabloyu temizlemek,* süngerle yıkayarak veya yeni bir vernik tabakası yahut hafif renkler geçerek bir tablonun solmuş, kararmış yerlerini canlandırmak.

— Kuyumc. Ham elmasın mineral gangını gidermek. Bk. YONTMA.

— Seram. Fırından çıkarıldıktan sonra, kazetin dökülme tehlikesi gösteren kısımlarını almak.

— Teknol. Ağaç veya madenî bir parçayı, testere izlerini yok etmek amacıyle rendelemek.

— Tekst. İpek lifleri üzerindeki serinin tabakasını özel bir işlemle gidermek. || Kumaşları şardonlamakta kullanılan şardon makinelerinin tabiî veya madenî şardonlarını silip, çalışma sırasında aralarına sıkışan kıtıkları özel el âletleriyle çıkarmak. || Üzerindeki kabuk kısımlarını kaldırmak için keten veya kendir elyafını sıyırmak. || Üzerindeki yabancı maddeleri yok etmek için yünü yıkamak.

— Vet. *Tırnak tabanını temizlemek,* tabanı kazımak, tırnak fazlalıklarını ve hayvan nallanırken yanan tırnak kısımlarını almak.

◆ **Temizletmek** ettrg. f. Temizlemek işini yaptırmak: *Evi temizletmek. Elbiseyi temizletmek.* (M)

TEMİZLENMEK dönşl. f. (*temizlemek*'ten *temizle-n-mek*). Kendini temizlemek, temiz hale gelmek, arınmak: *Bu iş bittikten sonra temizlenmek için mutfağın yanındaki çeşmeye gittiler* (H. R. Gürpınar). || —Edilg. f. Temizlemek işine konu olmak, temiz hale getirilmek: *Bu sırada evimiz, okunmuş sularla baştan aşağı temizlenirdi* (A. H. Tanpınar). || *Mec.* Yok edilmek, ortadan kaldırılmak, öldürülmek: *Şehrin ileri gelenleri denilen kimseler, hatta bazılarının kadınları, çoktan temizlenmişlerdi* (Ş. S. Aydemir). || *Argo.* Kumarda diğer oyuncu veya oyuncular tarafından bütün parası alınmak: *Yemeği yesin, dehleriz! Kumarda temizlenmiştir* (Kemal Tahir). || Geçz. f. [Kadınlarda aybaşı için] Sona ermek. (M)

TEMİZLEYİCİ i. (*temizlemek*'ten *temizle-y-ici*). Buhar makineleri aracılığıyle temizlemek işini yapan kimse; bu işin yapıldığı yer: *Elbisemi temizleyiciden dün aldım.*

— Kim. Fiziksel veya kimyasal etkisinden yararlanarak, bir madeni kaplayan oksitleri veya vernik, boya tabakalarını gidermek için kullanılan madde.

— ANSİKL. Kim. Pas gidermek için en çok, seyreltik sülfürik veya hidroklorik asitler ya da temel maddesi fosforik asit olan maddeler *temizleyici* olarak kullanılır. Boraks, ince dövülmüş, cam, silisli kum, maden oksitleri gidermek için ergitici olarak kullanılır.

Eski bir boya tabakasını kaldırmak için sodyum hidroksit çözeltisi veya daha az etkin olan sodyum karbonat çözeltisi kullanılır.

◆ Sıf. Temizleme özelliği olan: *Temizleyici madde.*

— Kozmetik. Deriyi derinlemesine temizleyen bir güzellik malzemesi için kullanılır.

— Ted. Kanı, vücut sıvılarını temizleme özelliğine sahip. (Eskiden idrar söktürücüler, merhemler, müshiller ve iyodür gibi karmaşık etkili birkaç ilâç temizleyici adı altında toplanırdı.) [LM]

TEMİZLİK i. (*temiz*'den *temiz-lik*). Temiz olma hali; temiz olan şeyin özelliği: *Şimdi revirdesiniz. Revirimizin temizliğini, efendim, nasıl buldunuz?* (Kemal Tahir). *Anakadın, hamamın temizliğine bakar* (Ahmed Rasim). || Temiz tutma veya temiz durma hali: *Bu zengin, kibar ve çok okumuş adam hakikaten büyük ve ateşli bir temizlik meraklısıydı* (A.H. Tanpınar). *Tırnakların temizliğine dikkat etmek.* || Temizlemek işi: *Rabia geldi ve temizlik başladı* (H.E. Adıvar). *Bütün gün evin temizliğiyle uğraşmak.* || *Teşm. yol.* Bir şeyin içindeki işe yaramaz veya zararlı parçaları çıkarıp atma, ayıklama: *Bahçedeki otların temizliği için sabahtan işe başladı.* || *Temizlik yapmak,* ortalığı temizlemek: *Sözde biraz temizlik yapacak, eşyayı düzeltecektim* (R. N. Güntekin). || *Mec.* Zararlı, işe yaramaz unsurları çıkarıp atmak, ayıklama yapmak: *Dilde temizlik yapmak.* || *Temizlik işleri,* belediye tarafından yaptırılan temizlik.

— Denizc. *Temizlik dubası,* limanları temizlemek için özel bir temizleme makinesiyle donatılmış güverteli duba. (ML)

TEMKİN i. (ar. *mekânet* veya *mekân*'dan *temkîn*). Ağır başlılık: *Yüzünden perde-i temkini artık kaldırıp attın: / Ne mahiyet, nasıl fıtrattasın dünyaya anlattın* (M. Â. Ersoy). || Sakınma, ihtiyatlı davranma, tedbir: *Yorgunluktan bitkin, insanoğluna bütün hayat ve çalışma emniyetini veren temkinini kaybetmiş...* (A. H. Tanpınar). || — *Esk. Temkin erbabı,* ağır başlı veya ihtiyatlı kimse || *Pür-temkin,* çok ağır başlı veya ihtiyatlı.

— Psikol. Bulunduğu yeri tayin etme.

— Tasav. Kendini Tanrı yoluna veren kimsenin inancında karar kılacak duruma gelmesi, Tanrı dışında her şeyden yüz çevirmesi.

— Tıp. Hastalığın sürekli olarak bir yerde yerleşmesi. (M)

TEMKİNLİ sıf. (*temkin*'den *temkin-li*). Ölçülü hareket eden, ağır başlı: *Dikkat edersin, ağır, temkinli, ihtiyatlı, davranırsın, hiçbir şey çaktırmazsın* (H.R. Gürpınar). [M]

TEMKİNSİZ sıf. (*temkin*'den *temkin-siz*). Davranışları ölçüsüz olan: *Temkinsiz bir adam.* (M)

TEMLİH i. (ar. *milḥ*'ten *temlîḥ*). *Esk.* İçine tuz koyma. || Tuzlama, tuza yatırma.

— Ed. *Esk.* Söz arasında güzel bir tabir söyleme.

◆ **Temlihat** çoğl. i. Ed. *Esk.* Telmihler, cinaslı güzel sözler. (M)

TEMLİK i. (ar. *mülk*'ten *temlîk*). *Esk.* Birini bir mülke sahip kılma, mülk kazandırma. || *Temlik etmek,* bir malı bir kimseye mülk olarak vermek.

— Huk. Bir hakkın diğer bir kimseye geçirilmesi. || *Temlik işlemi,* bir hakkın diğer bir kimseye geçirilmesine ilişkin hukukî işlem. || *Temlik edilemeyen haklar,* başkasına devredilmesi mümkün olmayan haklar. (Bk. DEVİR.) || *Alacağın temliki,* bir kimsenin sahip olduğu bir alacak hakkını kanunda yazılı kurallara uygun olarak başka bir kimseye devretmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Esk. Temliki sahih ile temlik,* kamu yararına kullanılan toprakların herhangi bir sebeple başkalarına satılması. (Temliki sahih ile temlik etmek [bir kimseye devlet toprağını peşin para ile satmak için] satılacak yerin devletin olması, parsellenmesi, Bütçe kanununa göre satış yapılması, satışta kamu yararının göz önünde tutulması gerekir.)

— ANSİKL. *Alacağın temliki*'yle alacaklı borç ilişkisinden doğan alacağını devretmektedir. Bu devrin sonucunda, borç ilişkisinin tarafları arasında bir değişiklik olmaz; borç ilişkisi yine eski alacaklıyle borçlu arasında devam eder. Çünkü alacağın temlikiyle alacaklı, borç ilişkisinden doğan alacağını devretmekte, yoksa o borç ilişkisinden doğan hak ve borçlarını tamamını devretmiş bulunmamaktadır. Alacağın temliki rıza ile kanun gereği veya mahkeme kararıyle olabilir. Anlaşma ile, alacağın tamamı değil de sadece belirli bir kısmı temlik edilmekteyse, *kısmî temlik*'ten söz edilir. Alacaklının iradesi dışında belirli şartların gerçekleşmesiyle, alacağın üçüncü kişiye kendiliğinden geçmesi halinde *kanunî temlik*'ten söz edilir. Alacağın *mahkeme kararıyle temliki*'ndeyse, alacak, bir mahkeme kararına dayanılarak üçüncü kişiye geçmektedir. Bu halde de alacaklının temlik iradesi bulunmamaktadır. Rıza ile yapılan temlikin geçerlik şartları şu şekilde sıralanabilir: 1. devrolunabilen bir alacağın var olması; 2. taraflar arasında alacağın temlikine ilişkin bir sözleşmenin yapılması; 3. tarafların fiil ehliyetinin bulunması; 4. temlik eden kimsenin tasarruf yetkisine sahip olması.

Alacağın temlik edilmesiyle birlikte, alacağa bağlı olan ferî haklar da alacağın temlik edildiği kimseye geçer.

◆ **Temliken** zf. *Esk.* Mülk olarak vermek suretiyle. (M)

TEMLİKNAME blş. i. (ar. *temlîk* ve fars. *nâme*'den *temlîk-nâme*). Mal. *Esk.* Mirî arazi gelirinin birine verilmesi veya şartlara uygun olarak rakabesinin temlikini bildiren belge. (*Temliknamei hümayûn, mülkname, mülknamei hümayûn* da denirdi.)

— ANSİKL. Mal. *Esk.* Temlik olunan yerler parasız veya birkaç yıllık bedeli peşin veya taksitle ödenmek üzere belirli bir bedel karşılığında da verilir; bu gibi yerlere *malikâne* denilirdi. Tanzimattan sonra bu usul kaldırıldı; ayrıca *temlikname* ile tasarruf olunan yerlerden tımar ve zeametten mukataaya, mukataadan da malikâneye çevrilen yerler bedelleri ödenerek devlet tarafından sahiplerinden alındı. Kimsesiz yerlerden tasarruf altında bulunanları da temlikname karşılığında sahiplerine tapulandı. (M)

TEMME veya **TEMMET** i. (ar. *temme, temmet*). *Esk.* Yazıların veya kitapların sonuna yazılan «bitti» anlamındaki kelime: *Ona bir an evvel «temmet» kelimesini çektikten sonra...* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

TEMMİNCK (Coenraad Jacob), hollandalı tabiat bilgini (Amsterdam 1778 - Lisse 1858). Haarlem Bilimler akademisinde ve Hollanda Tabiat Tarihi müzesinde müdürlük yaptı. Kuşlar ve memeliler konusunda önemli araştırmaları vardır. (L)

TEMMOKU i. Sung devrinde, Çin'in Fukien eyaletinde yapılan, kalın ve koyu renkte sırlanmış madenî pırıltılı seramik parçalara (özellikle bir tür çay fincanı) Japonların verdiği ad. (L)

TEMMUZ i. (süryanîce k. > ar. *temmûz*). Yılın yedinci ayı.

— Klimatoloji. *Temmuz,* Türkiye'de ve aynı paraleldeki ülkelerde havaların ısındığı, gündüzlerin kısalmağa başladığı bir aydır. Temmuz başında Türkiye'de gündüz 15 saat 15 dakika, sonunda 14 saat 34 dakikadır; ülkede, denize en çok bu ayda girilir. Akdeniz ve Marmara bölgelerindeki sam rüzgârları temmuzun ilk günlerinden itibaren esmeğe başlar. Ay sonlarına doğru sıcaklar artar. Yaprak aşısı bu ayda yapılır.

— Tar. Türk tarihinde *Temmuz* ayındaki önemli olaylar: 1926 (1 *Temmuz*), kabotaj hakkı türk kara sularında Türklere geçti. —1546 (4 *Temmuz*), Barbaros öldü. — 1937 (9 *Temmuz*), Sadâbâd antlaşması imzalandı. — 1961 (9 *Temmuz*), Yeni Anayasa halkoyuna sunuldu. — 1778 (13 *Temmuz*), Berlin antlaşması imzalandı. —1683 (14 *Temmuz*), osmanlı orduları Viyana'yı ikinci defa kuşattı. — 1774 (21 *Temmuz*), Kaynarca antlaşması imzalandı. — 1937 (21 *Temmuz*), Montrö antlaşması imzalandı. — 1913 (22 *Temmuz*), Edirne düşman işgalinden kurtuldu. — 1908 (23 *Temmuz*), İkinci Meşrutiyet ilân edildi. — 1919 (23 *Temmuz*), Erzurum kongresi toplandı. — 1754 (29 *Temmuz*), İstanbul ve Trakya'da büyük bir yer sarsıntısı oldu. (M)

TEMMUZİYE i. (ar. *temmûz*'dan osmanlıca *temmûziyye*). Ed. *Esk.* Teşbib bölümünde yazdan ve yaz sıcaklarından söz eden kaside. (*Kasidei temmuziye* de denir). [M]

Temmuz monarşisi, Fransa'da kral Louis-Philippe devrindeki rejim. (1830-1848). [L]

TEMNİYE i. (ar. *menî*'den *temniye*). Fizyol. *Esk.* Meni akıtma. (M)

TEMNOS. Esk. coğ. Batı Anadolu'da (Aiolis bölgesi) şehir. Gürice köyü yakınlarında Emiralem tren istasyonunun güneydoğusundadır. M. Ö. III. yy.ın ilk yarısında da Lysimachos veya Philetairos başkanlığında Bergama ile bir ittifak yaptı. Attalos I zamanında Bergama krallığına katıldı. Roma imparatoru Tiberius devrinde, Temnos büyük bir deprem geçirdi (M. S. 17). Temnos sikkelerinin imparator Gallienus çağına kadar, basılmağa devam etmesine rağmen şehrin, önemini gittikçe kaybettiği sanılır. M. S. V. yy.a kadar piskoposluk merkezi olarak kaldı. Bu tarihten itibaren, eski kaynaklarda şehrin adına rastlanmaz. Şehrin en önemli kutsal alanı Prusias II tarafından yağma edilip yakılan Apollon, Kynneios'a ait temenos idi. Dionysos kültü kadar kuvvetli olmamasına rağmen, Apollon kültünün de şehir hayatında önemi büyüktü. Temnos ünlü hatip Hermagoras'ın doğduğu yerdir. (M)

TEMNOSPONDYLA çoğl. i. Zırhlıbaşlı amfibyumlar alttakımı; birçok familyayı kapsar; başlıca cinsleri: *anthracosaurus, actinodon, eryops, archegosaurus.* (Hepsi karbonifer veya permiyen devrinde yaşamıştır.) [L]

TEMO (İbrahim). Bk. İBRAHİM TEMO.

Temora («Mutluluk evi», eski İrlanda krallarının sarayına verilen ad), J. Macpherson'un yayımladığı (1763) Ossian tarzında sekiz şarkılı şiir. Şiirde meşru vâris prens Cormac'ın öldürülüşünden sonra, gasıp Cairbar ve ona yardım eden kardeşi Cathmor ile, Morven kralı Fingal arasındaki mücadele anlatılır; Temora yakınında kesin zaferi kazanan Fingal, saraya Cormac ailesinin son ferdi olan akrabası Ferad-Arto'yu yerleştirir. (L)

TEMPEL (Ernst), alman astronomu (Niederkunnersdorf, Lausitz 1821 - Floransa 1889). Önce Almanya, Danimarka ve İtalya'da litografyacı olarak çalıştı; astronomiyle ilgilenmeğe ancak 1859'da Venedik'te başladı. Marsilya (1860-1871) ve Brera rasathanelerinde yardımcı astronom oldu; 1875'te Floransa yakınındaki Arcetri rasathanesi müdürlüğüne getirildi. 1856-1877 Arasında altı küçük gezegen, altmış kadar bulutsu ve gökada, yirmi kuyrukluyıldız buldu. (L)

TEMPELHOF, Berlin'in güney banliyösünde şehir; 146 000 nüf. Çeşitli sanayi. 1934-1939 Arasında havaalanı olarak kullanılan eski manevra alanı. (L)

TEMPERLEME i. (alm. *tempern*'den). Metalürji. Kırılgan ve sert olan beyaz dökme demiri, dövülebilir hale getirmek amacını güden tavlama işlemi. (900°C'tan başlayarak, yaklaşık olarak 60 saatlik uzun bir soğutmaya dayanan bir tavlama işlemi sayesinde, demir karbürün, semantitin, demir ve grafitin ayrışmasıyle dökme demire çeliğinkilere yakın özellikler vermek mümkündür.) [L]

TEMPERLEY i. Taşıma. Tek raylı bir şaryo ile eğik bir putrelden meydana gelen ve şaryonun yer değiştirmesiyle yükün kaldırılması aynı kabloyle gerçekleştirilen gemi boşaltma aracı. (L)

TEMPESTA veya **TEMPESTİ** (Antonio), italyan ressamı ve gravürcüsü (Floransa

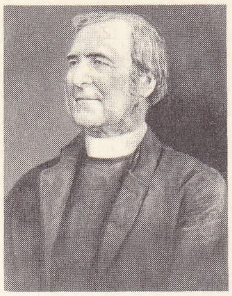

Frederick TEMPLE
XIX.yy. sonu gravürü
Cabinet des Estampes,
Paris

Richard TEMPLE
Reynolds'dan
Cabinet des Estampes,
Paris

sir William TEMPLE
P. Lely'den
Cabinet des Estampes,
Paris

1555 - Roma 1630). Jan Van der Straet ve Santi di Tito'dan ders gördü; ofortla av ve savaş sahneleri; Kutsal Kitap'tan, tarihten ve mitolojiden konular çizdi, bunları çok zaman seramiklere işledi. Aynı konularda yağlıboya resimler de yaptı (Roma, Borghese galerisi). Roma'da bazı sarayları süsledi (Vatikan'da Loggia galerisi; Guistiniani sarayı). [L]

TEMPESTA (Pietro MULİER, **Cavaliere** — veya yanlış olarak *Genç Molyn* denir), hollanda asıllı italyan ressamı (Haarlem 1637'ye doğr. - Milano 1701). Hollanda ve İtalya'da başıboş bir hayat sürdü, daha çok Salvator Rosa tarzında fırtına sahneleri çizdi: *Fırtına, Yağmurlu Peyzaj* (Dresden). Bu eserleri dolayısıyle ona Tempesta (Fırtına) lakabı takılmıştır. (L)

TEMPESTİ (Giovanni-Battista), italyan ressamı (Pisa 1732 - ay.y. 1802). Volterra ve Pisa kiliselerinde freskler (Pisa kilisesinde *Cena*), Toscana büyük dükü Ferdinando III'ün (Pisa müzesi) bir portresini yaptı. (L)

TEMPE vâdisi. Esk. coğ. Peneios'un aşağı vâdisi, Olympos ve Ossa dağları arasında çalılık ve koruluk bir geçittir. Yer yer dar bir boğaz haline gelen vâdi, Yunanistan ve Makedonya arasında geçit yolu olarak büyük rol oynadı ve kral Perseus tarafından tahkim ettirildi (M.Ö. 171). Apollon kültüne ayrılmış kutsal bir yerdi. Delphoili'ler buraya Delphoi oyunlarını kazananlara verilecek kutsal defne dalını kesip getirecek bir heyet gönderirlerdi. Vâdi özellikle serin gölgelikleriyle meşhurdu. (L)

TEMPİO PAUSANİA, İtalya'da komün, Sardinya'nın kuzeyinde (Sassari ili), Liscia yakınında; 14 100 nüf. Bir çıkıntı üzerinde kurulan şehir vâdiye hâkimdir; mantar sanayii merkezi. (L)

TEMPLE (Frederick), anglikan papazı (Leucadre 1821 - Canterbury 1902). Kraliçe Victoria'nın özel rahibiydi; 1860'ta yayımladığı *Essays and Reviews* (Denemeler ve Tenkitler) adlı eseri ve İrlanda kilisesinin devletten ayrılması konusunda Gladstone'a sağladığı yardımla tanındı. 1896'da Canterbury başpiskoposu oldu. *The relation Between Science and Religion* (Bilim ve Din Arasındaki İlişki) [1884] adlı bir eseri daha vardır. (L)

TEMPLE (Henry), 3. Vikont **Palmerston.** Bk. PALMERSTON.

TEMPLE (Jean-Louis Antoine ve Jean-Marie Félix DE LA CROİX DU). Bk. DU TEMPLE.

TEMPLE (Richard GRENVİLLE - TEMPLE, — kontu), ingiliz siyaset adamı (Wooton 1711 - öl. 1779). Lord Cobham'ın yeğeni. Önce Amirallik birinci lordu (1756-1757), sonra mührü has lordu (1757-1761) olarak kayınbiraderi Pitt'in siyasetine sıkıca bağlı kaldı ve onunla birlikte görevinden çekildi. Erkek kardeşi George Grenville'in amerika siyaseti ve damga resmi kanunu konularındaki olumlu tutumu 1766'da Pitt ile arasının açılmasına sebep oldu. (L)

TEMPLE (Richard), vikont **Cobham.** Bk. COBHAM.

TEMPLE (sir William), ingiliz diplomatı ve yazarı (Londra 1628 - Farnham yakınları, Surrey 1699). Ilımlı bir kralcıydı; Fransızların hırslarına set çekmek için protestan Birleşik Eyaletler ile anlaşma yapmak istiyordu. 1666'da Brüksel'e gönderildi; 1668'de Birleşik Eyaletler ve İsveç ile Üçlü İttifak'ı kurmayı başardı. 1668-1671 Arasında La Haye'de büyükelçi oldu; 1674'te Westminster barış görüşmelerine katıldıktan sonra, eski görevine döndü (1674-1679); prenses Mary Stuart ile Willem van Nassau'nun evlenmelerini sağladı (1677); Aachen (1668) ve Nimègue (1676-1679) kongrelerinde İngiltere'yi temsil etti. İngiliz nesrinin ustalarından biri olan Temple'ın birçok denemesi vardır: *An Essay on the Present State ... of İreland* (İrlanda'nın Bugünkü Durumu Üstüne Deneme) [1668]; *Essay upon the Original and Nature of Government* (Hükûmetin Temeli ve Yapısı Üstüne Deneme) [1672] v.b. (L)

TEMPLEWOOD vikontu. Bk. HOARE.

TEMPO i. (ital. *tempo,* zaman). Bir müzik parçasındaki bölümlerin hızlarını belirtmek için kullanılan kelime: *Bereket versin öteki çocuklar da ayrı perdeden, ayrı tempodan başka yaygaralar koparıyorlar, bahçeyi cehenneme çeviriyorlardı* (R. N. Güntekin). *Bu melodinin temposu çok ağır, biraz daha hızlı çalınmalı.* || *Mec.* Gidiş, ilerleyiş, gelişme hızı, tarz, yol: *Halbuki bugün varlığını bu kıza uydurmak için daha seri bir tempo ile harekete mecbur* (H. E. Adıvar). *Bu tempo ile çalışmakta devam ederse işlerin hepsini bitiremez.*

— DEY. *Tempo tutmak,* el çırparak veya el ve ayaklarını bir yere vurarak bir müzik eserine eşlik etmek: *Direksiyonun üstünde tempo tutarak şarkı söylüyor* (P. Safa).

— Müz. *Tempo allegretto,* hızlı, canlı tempo. || *Tempo di minuetto,* menüet temposu. || *Tempo di polacca,* çok hızlı olmayan, fakat canlı ritimli polonez temposu. || *Tempo giusto,* orta hızda, sevimli, aşırılığa kaçmayan seçkin bir tempo. || *Tempo moderato,* zamanları orta hızda bir tempo. || *Tempo primo* veya sadece *tempo,* bir bölüm geçici olarak yavaşlatılmış veya hızlandırılmışsa, icracının normal tempoya dönmesi gerektiğini bildiren terim.

— Spor. *Tempo vermek,* takım arkadaşının iyi bir derece yapmasını sağlamak amacıyle, görevli atleti önde götüren atletin görevi. (LM)

TEMPO i. Japonya'da eski ufak para. (L)

TEMPSKYA i. Paleobot. Üst tebeşir tabakalarında bulunan ve kongövdesinde birbirinden ayrı birçok odun-soymuk demeti taşıyan eğreltiotu. (L)

Temps Modernes (LES), Fransa'da Jean-Paul Sartre tarafından, Raymond Aron, Simone de Beauvoir, Michel Leiris, M. Merleau-Ponty, A. Ollivier, J. Paulhan, Etiemble v.d.nin işbirliğiyle kurulmuş olan (1946) aylık siyasî edebî dergi. (L)

TEMR i. (ar. *temr*). *Esk.* Hurma. || *Temr-i hindî,* hinthurması, demirhindi. (M)

TEMREN i. (esk. türk. *temürken*'den). Sil. *Esk.* Mızrak ve ok gibi batıcı şeylerin ucundaki sivri demir. (Menzil oklarına maden üzerine kemik takılırdı ve *soya* denirdi. Temren ile soyanın takılışı farklıydı. Temren oka, ok ise soyaya takılırdı.) [M]

TEMRİN i. (ar. *merânet*'ten *temrîn*). *Esk.* Tekrar ettirerek alıştırma: *Sonra sağanaklar, bu gergin kumaş üstünde sert parmaklarıyle yekâheng bir musiki temrini yapılar* (R.H. Karay).

◆ **Temrinat** çoğl. i. *Esk.* Alıştırmalar. (M)

TEMRİYE i. (esk. türk. *temregü* > *temreği*'den). Tıp. Deride kabarcıklar yaparak beliren cilt hastalığı.

— Bot. Karayosunu, liken. (M)

TEMSE, fr. **Tamise,** Belçika'da (Batı Flandre, Saint-Nicolas idare çevresi) komün, Escaut ırmağının kıyısında; 14 200 nüf. Dokuma (jüt, keten) sanayii. Mobilyacılık. Basımevi. Tersaneler. Çiçekçilik, fidanlıklar. Sayfiye yeri. (L)

TEMSİL i. (ar. *misl*'den *temsîl*). Hak ve görev yönünden bir veya birçok kimse adına davranma: *Temsil yetkisi.* || Belirgin özellikleriyle yansıtma, simgesi olma, simgeleme. || —*Esk.* Teşbih, benzetme. || [Kitap, resim v.b. için] Kopyalarını çıkarma, çoğaltma, aynını yapma: *Bu falan kitabın ilk temsilidir* (Şemseddin Sami). || Misal getirme, örnek olarak gösterme: *Eylemiş ehl-i hüküm mevc ile bahri temsil* (Arif Hikmet). || *Temsil etmek,* hak ve görev yönünden bir veya birçok kimse adına davranmak: *Bu Konferansta Türkiye Devletini İsmet Paşa Hazretleri temsil etti* (Atatürk). *Bir taraftan kanunu temsil eden hâkim, bir taraftan efkâr-ı umumiyeyi temsil eden jüri* (F. R. Atay). Belirgin özellikleriyle yansıtmak, simgesi olmak: *O zaman etrafımda gördüğüm insanlar, Ankara'nın bir devrini ve bir neslini temsil eden insanlardı* (Ş. S. Aydemir). || *Temsil olunmak,* temsil edilmek.

— Ask. *Düşman ateşlerinin temsili.* Bk. ANSİKL.

— Biyol. *Esk.* Özümleme.

— Huk. *Temsil giderleri,* belirli yetki ve sorumluluk makamlarında bulunan devlet memurlarının temsilî nitelikte ve görevleri gereği yaptıkları gerçek giderleri karşılamak üzere ilgili kurumların bütçelerine bu amaçla konulan ödenek. (Bk. ANSİKL.) || *Temsil yetkisi,* bir kimseye, başkası adına ve hesabına işlem yapması için verilen yetki. || *Doğrudan doğruya temsil,* temsilcinin yapmış olduğu işlemden doğan hak ve borçların ayrıca temsil olunana devrini gerektiren bir işlem olmaksızın doğrudan doğruya temsil edilene geçmesi. || *Dolayısıyle temsil,* temsilcinin yapmış olduğu işlemlerin hukukî sonuçlarının temsil edilene geçmesi için ayrı bir işlemin gerektiği temsil türü. || *İradî temsil,* temelini temsil edilenin iradesinden alan temsil. || *Kanunî temsil,* temelini kanundaki bir hükümden alan temsil. || *Yetkisiz* (*salâhiyetsiz*) *temsil,* bir kimsenin temsil yetkisi olmaksızın başkası adına hukukî işlemler yapması. Bk. ANSİKL.

— İstat. *İstatistik temsil,* bir istatistik serisine ait nitelikleri tümüyle kavramayı sağlayan usul.

— Siyaset. Yasama yetkisinin, millet adına, seçimle işbaşına gelmiş meclisler tarafından kullanılması. || *Gerçek temsil,* meclislerde sosyal ve iktisadî toplulukların temsil edilmesi. || *Nispî temsil,* azınlıkların temsilini sağlamak amacını güden seçim sistemi. Bk. SEÇİM.

— Tiyat. Tiyatro oyunu, piyes. || Bir piyesin bir tiyatro sahnesinde oynanması. || *Temsil edilmek,* bir tiyatro eseri oynanmak. ||*Temsil vermek,* bir tiyatro eseri oynamak.

— ANSİKL. Ask. *Düşman ateşlerinin temsili,* hakikî mermiyle atışa imkân vermeyen arazide yapılan muharebe tatbikatlarını veya manevraları daha canlı bir hale getirmek için hakem heyetleri, kıtaların gerçek bir savaşta karşılaşabilecekleri düşman ateşlerini temsilî olarak düzenler. Tatbikat veya manevra yapan kıtanın karşılaşacağı piyade, topçu ve mayın ateşlerini temsil edişte çeşitli renkte işaret ve sis mermilerinin, boru ve trampet işaretlerinin, filamaların v.b.nin kullanılmalarıyle ilgili talimat uygulanır. Tek taraflı muharebe tatbikatlarında hakemler, tatbikat yapan kıtanın muharebe refleksleri uyarmak için düşmanı temsil eden az mevcutlu bir hedef kıtası kullanma usulüne başvururlar.

— Huk. Bir kimsenin başka bir kimse adına işlem yapabilmesi için sahip olması gereken yetkiye *temsil yetkisi* adı verilir. Bu temsil yetkisinin bulunmadığı hallerde *yetkisiz temsil*'den söz edilir. Temsil yetkisi bir taraflı, varması gerekli irade beyanı ile verilir. Temsil yetkisi, verildiği (daha açık bir deyişle karşı tarafa vardığı) andan itibaren hüküm doğurur. Bunun geçerli olması için herhangi bir şekil gerekli değildir. Ancak temsilcinin temsil yetkisinin bulunduğunu ispat edebilmesi için kendisine bunun varlığını gösteren bir belge verilebilir. Buna *yetki belgesi* veya *salâhiyetname* adı verilir. Kural olarak temsil yetkisi belirli istisnalar dışında genel bir yetkidir. Ancak bu genel yetkinin süre, kişi, konu bakımlarından sınırlandırılması imkânı vardır. Bunun yanında ve belirli hallerde kanun genel olarak verilen temsil yetkisi ile yetinmeyip, özel temsil yetkisi (hususî salâhiyet verme) aramıştır. Dava açma, sulh olma, tahkim, kambiyo taahhüdünde bulunma, bağışlamada bulunma, gayrımenkulün devri veya gayrımenkulü bir yükûm altına sokma özel temsil yetkisinin arandığı hallerdir. Temsil yetkisinin geri alınmayacağına veya geri alma hakkının sınırlandırılmasına ilişkin olan sözleşmeler hükümsüzdür. Temsil yetkisinin geri alınması da varması gerekli bir irade beyanıyle yapılır. Ancak temsilci ve üçüncü kişilerin bu geri almadan haberleri yoksa, temsil yetkisinin devam ettiği kabul edilir.

● *Yetkisiz* (*salâhiyetsiz*) *temsilde* (falsus procurator) yapılmış olan işlemden doğan hak ve borçlar doğrudan doğruya temsil edilen kimseye geçmez. Hak ve borçların temsil edilen kimseye geçebilmesi için icazet verilmesi gerekir. Bu icazet temsil edilen kimse tarafından verilecektir. İcazet verilene kadar, yapılmış olan işlem askıdadır. İcazetin verilmesi halinde yetkisiz temsilcinin yapmış olduğu işlem sanki yetkisi varmış gibi hüküm ifade eder ve bu işlemden doğan hak ve borçlar temsil

Foto. LAROUSSE

edilen kimseye geçer. İcazet verme yenilik doğuran bir irade beyanıdır. Temsil olunan kimse icazet vermekten kaçınacak olursa yapılan işlem geçersiz hale gelir. Ancak işlemin hükümsüz kalması halinde üçüncü kişiler, iyi niyetli olmaları halinde korunurlar. Bunlar yetkisiz temsilciden işlemin hükümsüz olmasından dolayı uğradıkları menfî zararı isterler. Ancak hakkaniyet gerektiriyorsa, hâkim müspet zararın tazminine de karar verebilir. Ancak bu son halde yetkisiz temsilcinin kusurlu olması, yani temsil yetkisi olmadığını bilmesine rağmen işlemi yapmış olması gerekir. Bunun yanında üçüncü kişi sebepsiz zenginleşme davası da açabilir. Ancak bunun için, yetkisiz temsilci ile yapılan işlemden doğan borcun daha önce yetkisiz temsilciye ödenmiş olması gerekir.

◆ Zf. *Halk dili.* Söz gelişi, misal olarak.

◆ **Temsilât** çoğl. i. *Esk.* Temsiller. (M)

TEMSİLCİ i. (*temsil*'den *temsil-ci*). Hak ve görev yönünden bir veya birçok kimse adına davranan kişi: *Sonra Paris'e gitti: Hem Talebe Müfettişi, hem Unesco temsilcisi olarak...* (Y.Z. Ortaç). || Benzerlerine örnek olan: *XIX. yüzyılın halk şairleri arasında kuvvetli temsilcileri sayılan Bayburtlu Zihni, Dertli, Şem'i, Seyrani, Zileli Talibi'de de onun açık izleri görülür* (Cahit Öztelli). *Eşanl.* MÜMESSİL. (M)

Temsilciler meclisi, 27 Mayıs 1960'tan sonra, yeni anayasayı hazırlamak ve kanunun öngördüğü öteki görevleri yapmakla yükümlü olan Kurucu meclisin, Millî Birlik komitesi dışında kalan kolu.

Temsilciler meclisi, illerin ve kanunun gösterdiği bazı makam ve kuruluşların temsilcilerinden meydana getirildi. 157 Sayılı Kurucu Meclis Teşkili Hakkında kanun, Devrimden sonraki 1 Sayılı kanuna ek olarak çıkarıldı ve Temsilciler meclisine, devlet başkanı, Millî Birlik komitesi, siyasî partiler, barolar, basın, Eski Muharipler birliği, esnaf ve gençlik kuruluşları, işçi sendikaları, odalar, öğretim kurumları ve tarım kuruluşları, üniversite ve yargı organlarının temsilci gönderecekleri belirtildi. Genel seçilme yeteneğinden ve 25 yaşını bitirmiş, en az lise veya benzeri bir öğretim kurumundan diploma almış olmaktan başka, temsilci olacakların, Anayasaya ve insan haklarına aykırı davranışta bulunmamış olmaları arandı. Temsilciler meclisi üyelerinden yalnız ziraat, işçi ve esnaf kurullarınca seçileceklerin ilkokul mezunu olmaları yeterli görüldü. Kanun, Temsilciler meclisinin işleyişi ve görev şekli konusunda, genel olarak, öteki parlamentolarda kabul edilen hükümler getirerek, üyelerin sorumsuzluk ve dokunulmazlıkları yanında meclise de bir hukukî teminat verdi. 157 Sayılı kn. md. 17'ye göre, Temsilciler meclisi hiç bir makam, merci, kurul ve kurum tarafından kapatılamaz. Temsilciler meclisi Anayasa ve Seçim kanunu başta olmak üzere, bütçe kabulü ve öteki yasama faaliyetlerine de Millî Birlik komitesiyle birlikte katıldı. (M)

TEMSİLCİLİK i. (*temsilci*'den *temsilci-lik*). Hak ve görev yönünden bir veya birçok kimse adına davranabilme yetkisi: *Bir konsolosluk demek, bir millet temsilciliği demektir* (S. F. Abasıyanık). || Temsilcinin makamı ve görevi: *Daimî temsilcilikte bulundu. Eşanl.* MÜMESSİLLİK. (M)

TEMSİLÎ sıf. (ar. *temşîlî*'den *temşîlî*). *Esk.* Bir şeyi göz önünde canlandıran, temsille ilgili.

— Huk. *Temsilî hükûmet* (veya *rejim*), milletin yasama gücünün kullanılmasını bir parlamentoya devretmesine dayanan hükûmet şekli. (ML)

TEMSİYE i. (ar. *mesā*'dan *temsiye*). *Esk.* «Hayırlı akşamlar» deme: *Şıktır hünernümâ beyim âlâ lisan bilir / İcra-yı resm-i temsiyede bonsuvar der* (Muallim Naci). [M]

TEMŞİYE veya **TEMŞİYET** i. (ar. *meşy*'den *temşiye, temşiyet*). *Esk.* Yürütme, ilerletme, ileriye götürme. || (Bir işin) Olmasını, meydana gelmesini kolaylaştırma. || *Temşiye etmek,* ilerletmek, yürütmek. Meydana gelmesini sağlamak. || *Temşiye-i garaz etmek,* [bir kimse için] kendisi ile ilgili bir meseleyi yürütmek. || *Temşiye (t)-i umur,* işleri yürütme, ilerletme.

— Huk. *Temşiyet muamele ve tasarrufları,* İdarenin, kamu kudretini kullanmadan, herhangi bir kişi gibi yaptığı işlem ve eylemlere verilen ad.

— ANSİKL. Huk. Türkiye gibi idarî rejimin uygulandığı, yani İdarenin tek taraflı ve üstün iradesini kullanarak, kişiler hakkında derhal hüküm ifade eden kararlar aldığı ve belli şartlarla bunları uygulayabildiği hukuk sistemlerinde İdare, bazen fertler gibi de hareket edebilir. Meselâ, kamu malı niteliğinde olmayan bir gayrımenkulünü kiraya verebilir. Bir hizmetin sağlanması için herhangi bir kişiyle, bir özel hizmet sözleşmesi yapabilir. XIX. yy. ortalarına kadar fransız idare hukuku, doktrin ve uygulamasında, İdarenin, hâkimiyeti (kamu kudreti) kullanmayıp kişiler gibi hareket ederek yaptığı eylem ve işlemlere *temşiyet tasarrufları* adı verilmekteydi. O zaman için bu ayırımın faydası vardı, hâkimiyete dayanan tasarruflardan doğan uyuşmazlıklar idarî yargıda, diğerleri adlî yargıda çözümleniyordu. Bu kıstas Fransa'da olduğu kadar değilse bile, Türkiye'de de etkisini gösterdi, hâlâ bazı türk uyuşmazlık mahkemesi kararları üstünde izleri görülmektedir. Temşiyet tasarrufları - hâkimiyet tasarrufları ayırımı, XIX. yy.ın ortalarından sonra yerini kamu hizmeti esasına bırakmağa başladı. Özellikle devletin iktisadî hayata müdahalesinin çoğalması, klasik kamu hizmeti teorisini de genişleterek, eskiden temşiyet tasarrufu sayılan birçok işlemi ve özellikle eylemi idare hukuku alanına sokmuştur. Oysa, temşiyet tasarruflarının özel hukuk alanına bırakılması, idare hukukunun gerçekte geniş olan ve gittikçe de genişleyen uygulama alanını sunî olarak daraltıyordu. Bu yüzdendir ki, teori, doğduğu Fransa'da 1873'te verilen Blanco kararıyle önemini kaybetti. 1908'deyse, artık bu ayırımın tamamen metafizik, üstünde hiç kimsenin tam olarak anlaşamadığı gerçek dışı bir ayırım olduğu açıkça ifade edildi. Türkiye'de, bugün için kural, temşiyet tasarrufları ayırımının aksine olarak, her türlü kamu hizmetinin ifasına ilişkin eylem ve işlemlerin kanunlarda bunun aksini gösteren açık hükümler bulunması dışında, idarî yargı denetimine bağlı olmasıdır. (M)

TEMUCO, Güney Şili'de şehir, Cautin ilinin merkezi, Cautin kıyısında; 117 100 nüf. Ticaret ve turizm merkezi. Araucanlar savaşına son veren antlaşma 1881'de Temuco yakınında imzalandı. (L)

TEMUÇİN. Bk. CENGİZ HAN.

TEMURU'LAR, Güneydoğu Madagaskar'da kabile; 150 000 kişi kadar olan Temuru'lar, Araplarla ve Betsimisaraka'larla büyük ölçüde karışan komorlu zencilerin soyundan gelirler. Madagaskar'da samî sayısının en çok olduğu topluluk bu kabiledir. (L)

TEMVİH i. (ar. *mā*'dan *temvih*). *Esk.* Su katma, sulandırma. || *Mec.* Haksızı haklı gösterme.

— Ed. *Esk.* Sözü süsleme, süslü bir şekilde söyleme.

— Kim. *Esk.* Başka madenden yapılmış bir eşyayı, altın veya gümüş suyuna batırma.

◆ **Temvihat** çoğl. i. *Esk.* Sulandırmalar. || Haksızı haklı göstermeler. || *Temvihat-ı ebleh-firibane,* aptalları aldatan nitelikte temvihler. (M)

TEMVİL i. (ar. *māl*'dan *temvîl*). *Esk.* (Bir kimseyi) Mal sahibi etme, ona mal verme. (M)

TEMYİ i. (ar. *mey*'den *temyî*). *Esk.* Sıvı hale getirme.

— Kim. *Esk.* Gaz halindeki bir maddeyi sıvı hale getirme. || *Temyi-i hava,* havayı basınçla sıvı hale getirme. (M)

TEMYİZ i. (ar. *meyz*'den *temyîz*). *Esk.* Ayırma, seçme. || İyiyi kötüden ayırt etme. || *Temyiz erbabı,* iyi ile kötüyü akıl ile ayırt edecek yaşta olan kimse. || *Temyiz etmek,* ayırmak, seçmek.

— Gram. *Esk.* Sayıları ve belirsiz isimleri belirten kelime.

— Huk. Hüküm mahkemelerince verilen kararın kanun ve usul yönünden incelenmesini temin eden kanun yolu. (Bk. ANSİKL.) || *Temyiz kudreti,* makul surette hareket edebilme iktidarı. (Bk. ANSİKL.) || *Temyiz mahkemesi.* Bk. YARGITAY. || *Temyiz sebepleri,* bir kararın temyiz mahkemesi tarafından bozulmasını gerektiren sebepler. (Bk. ANSİKL.) || — *Esk. Divan-ı temyiz,* Yargıtayın kuruluşundan önce bu mahkemenin işini gören divan. || *Mahkeme-i temyiz,* temyiz mahkemesi. Yargıtay.

— İda. huk. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Temyiz,* bir karar için başvurulan kanun yollarının en önemlisidir. Temyiz yoluyle, hüküm mahkemeleri tarafından verilen kararların usulüne uygun olarak verilip verilmediği ve taraflarca ileri sürülen maddî olaylara kanun hükümlerinin doğru olarak uygulanıp uygulanmadığı incelenir. Karar sadece hukuka uygunluk yönünden inceleme konusu yapılır ve temyizde yeni maddî olaylar ileri sürülemez. Yani temyiz ancak kanunun yanlış uygulanması gerekçesiyle mümkündür. Hüküm mahkemeleri tarafından verilen kararların temyiz edilebilmesi için, bunların kural olarak nihaî hüküm olması gerekir. Bu sebeple ara kararları, tek başına değil, ancak asıl hükümle birlikte temyiz edilebilir. İstisnaî olarak, bazı nihaî kararların temyiz edilmesi de mümkün değildir. Meselâ sulh mahkemeleri tarafından verilen ve değeri elli lirayı aşmayan kararlar kesindir ve bunlar temyiz edilemez. Temyiz yoluna ancak davanın tarafları başvurabilir. Müdahil ise ancak müdahale ettiği tarafla birlikte temyiz yoluna gidebilir. Temyiz eden tarafın, bu yola başvurabilmesi için bir hukukî çıkarının bulunması gerekir. Hukukî çıkarın bulunması halinde her iki taraf da kararı temyiz edebilir. Asliye mahkemesi kararlarına karşı temyiz süresi 15, sulh mahkemesi kararlarına karşı 8 gündür. Temyiz talebi, kararı veren mahkemeye verilecek dilekçeyle yapılır. Aleyhine temyiz edilen taraf, temyiz dilekçesinin kendisine tebliğ edilmesinden itibaren 10 gün içinde cevap lâyihasını verir. Sulh mahkemesinde verilen kararlara karşı temyiz bir dilekçeyle, sözlü olarak da yapılabilir. Dosyanın gönderildiği temyiz dairesi, dosyanın incelenmesi için üyelerden birini roportör tayin eder ve bu raportör bir hafta içinde incelemesini bitirip, raporunu daire başkanına verir. Bundan sonra daire, raporu heyet halinde inceler. İnceleme kural olarak dosya üstünde olur. Ancak belirli hallerde duruşma yapılabilir. *Murafaa** denilen bu duruşmanın yapılabilmesi için taraflardan birinin bunu istemesi ve olayın murafaası mümkün olaylardan olması gerekir. Temyizde murafaa isteyebilecek davalar şunlardır: boşanma, ayrılık, hacir, nesebe ilişkin davalarla, kıymeti iki bin lirayı aşan alacak ve ayın davaları. Ancak temyiz mahkemesi gerekli görürse resen murafaa yapılmasına karar verebilir. Temyiz üç şekilde karar verir: 1. bozma; 2. tasdik (onama); 3. kararın değiştirilerek onanması. Temyiz mahkemesi, verilen kararın usul ve kanuna uygun olduğunu görürse, hüküm mahkemesince verilen kararı tasdik eder. Tasdik sonunda, sulh mahkemesi tarafından verilen kararlar kesinleşir. Buna karşılık asliye mahkemesi tarafından verilen kararların kesinleşmesi için yargılamanın iadesi süresinin de geçmesi gerekir.

Temyiz mahkemesi iki halde kararı değiştirerek ve düzelterek tasdik eder: a) karar esas yönünden kanuna uygundur, fakat kanunun uygulanması yönünden yanlışlık yapılmıştır (msl. karar tamamen esas yönünden kanuna uygun olur, ama maktu harca karar verilmesi gerekirken, nispî harca karar verilmiştir). Bu halde temyiz mahkemesi kararı onaylar; fakat harca ilişkin kısmı düzeltir; b) karardaki kanuna uygun olmayan kısım hakkında, yeniden inceleme yapılması Yargıtay tarafından gerekli görülmemiştir (msl. bir kararda ilâm harcının gösterilmemesi kanuna aykırıdır. Ancak temyiz mahkemesi bu hususta yeniden incelemeyi gerekli görmeyerek Harçlar ka-

nununun ilgili hükmünü uyguluyorsa, kararı düzeltir. Zira bu halde yeniden inceleme yapılması gereği yoktur). Temyiz eden kimsenin bu hakkından feragat etmesi, temyiz mahkemesinin esas inceleme yapmasını engeller ve dosyayı derhal mahallî mahkemeye yollar. Bazı hallerde, taraflar temyiz yoluna başvurmamakla beraber, cumhuriyet başsavcısı bu yola başvurabilir. Bu halde «kanun yararına temyiz»den söz edilir. Temyiz mahkemesi, cumhuriyet başsavcısının temyiz etmiş olduğu bir kararı bozarsa, bu, tarafları etkilemez. Karar, taraflar arasında hüküm ifade etmeğe devam eder. Ancak mahkemelerin bundan sonra aynı hataya düşmesi engellenmiş olur.

● *Temyiz kudreti,* fiil ehliyetinin en önemli şartıdır. Kişi temyiz kudretine sahip, reşit ve hacir altında değilse tam ehliyetli; temyiz kudretine sahip, fakat reşit değil veya hacir altındaysa, mahdut ehliyetlidir. Buna karşılık temyiz kudreti bulunmayan kimse (gayri mümeyyiz) tam ehliyetsizdir. Temyiz kudreti «bir kimsenin fiillerinin saik ve sonuçlarını idrak edebilme yeteneği»dir. Makul surette hareket edemeyen veya fiillerinin saik ve sonuçlarını anlayamayan kimse temyiz kudretine sahip değildir. Temyiz kudreti değişik sebeplerle ortadan kalkabilir. Bu sebepleri kanun şu şekilde sıralamıştır: 1. yaş küçüklüğü; 2. akıl hastalığı (dikkat edilmesi gereken nokta, her akıl hastalığının, temyiz kudretinin yok sayılmasına esas olamayacağıdır; 3. akıl zayıflığı. Aklî melekelerin gereği gibi gelişmemiş olması da temyiz kudretini ortadan kaldıran bir sebeptir; 4. sarhoşluk ve buna benzer haller makul surette hareket edebilme iktidarını ortadan kaldırdığı ölçüde temyiz kudretini de yok eder. Temyiz kudreti relatif bir kavramdır. Temyiz kudretinden yoksun bir kişinin yapmış olduğu hukukî işlem kesin olarak hükümsüzdür. Temyiz kudreti yokken yapılan bir işlemin, temyiz kudreti kazanıldıktan sonra hüküm ifade etmesi isteniyorsa, bu işlemin yeniden yapılması gerekir. Temyiz kudreti bulunmayan kimse kural olarak haksız fiillerinden de sorumlu değildir. Ancak iki halde onu sorumlu tutmak kabildir: a) hakkaniyetin gerektirdiği haller; b) geçici olarak temyiz kudretinin kaybında kişinin kendi kusuru varsa.

● Usul hukukuna ilişkin *temyiz sebepleri* mutlak ve nispî olmak üzere ikiye ayrılır: **1.** mutlak temyiz sebepleri: a) mahkemenin görevsiz olması; b) tarafları ve sebebi aynı olan bir olay hakkında iki ayrı mahkemede birbiriyle çelişkili iki ayrı kararın verilmiş olması; c) iki taraftan birinin davası için göstermiş olduğu delillerin, kanunî bir sebep olmaksızın reddedilmesi; ç) yargı yolunun açık olmamasına rağmen davaya bakılmış olması; d) vekil veya temsilci olmayan kimseler huzurunda davaya bakılıp karar verilmiş olması; e) taraflardan birinin bir usul kaidesinin yanlış uygulandığına delilleriyle itiraz etmesine rağmen bunun mahkeme tarafından nazara alınmaması; **2.** nispî temyiz sebepleri. Usul hukukuna ilişkin, mutlak temyiz sebepleri dışında kalan hallerde, usul kurallarının yanlış uygulanmasının temyiz sebebi olabilmesi için, bu yanlış uygulamanın kararı değiştirecek nitelikte olması gerekir.

— İda. huk. Türk idare hukukunda, idarî yargı mercilerinden verilen idarî yargı kararlarının temyizen incelenme mercii Danıştaydır. *Temyiz* yolu, idarî yargı mercilerinden, özel kanunlarına göre kesin olarak verilmiş olan ve üst idarî yargı mercii bulunmayan yargı kararlarına karşı açıktır. Danıştaya temyiz yoluyle başvurma süresi, kanunlarda başka bir süre gösterilmemişse, aleyhine temyiz başvurmasında bulunulacak kararın tebliği tarihinden itibaren doksan gündür. Vergi temyizlerinde, Vergi Temyiz komisyonuna başvurma süresi 15 gün olmakla beraber, Vergi İtiraz komisyonlarının yaptığı inceleme, temyizden çok istinaf mahkemesinin incelemesine yakındır. Danıştay kanunu, temyizen bozma sebeplerini şöyle sıralamıştır: görev ve yetki dışında bir işe bakılmış olması: mevzuat hükümlerine aykırı kararlar verilmesi; usul hüküm ve kurallarına uyulmamış olması. Danıştay Dava daireleri ile Dava daireleri kurulu, temyiz yoluyle incelediklerі kararları bozdukları takdirde, iş kararı bozulan idarî yargı mercii tarafından bozma kararı dairesinde incelenir. Ancak, Danıştay Dava daireleri ile Dava Daireleri kurulu, temyiz incelemesi sırasında maddî olaylar hakkında yeterli bilgiye sahip olduğu kanısına varırsa veya uyuşmazlık sadece hukukî noktalara ilişkinse, kararı bozar ve işin esası hakkında da karar verir.

◆ **Temyizen** zf. *Esk.* Temyiz ederek, temyiz yoluyle. (→ Bibliyo.) [M]

TEN i. (fars. *ten*). İnsan vücudunun dış yüzü: *Rüzgâr, onun saçlarını benimkilerine, teninin kokusunu denizinkine karıştırıyor* (P. Safa). || *Ten fanilası.* Bk. FANİLA. || *Ten rengi,* beyaz insanların teninin renginde olan: *Ten rengi elbise.* || *Esk.* Vücut, beden: *Bu yağmur, kanımı boğan bir iplik / Tenimde acısız yatan bir bıçak* (N. F. Kısakürek). || *Ahen-ten,* demir gibi sağlam bünyeye sahip olan. || *Nerm-ten,* vücudu yumuşak olan.

— G. santl. Resmi ya da heykeli yapılan insan biçimlerinin, kumaşlarla örtülü kısımlarına karşıt olarak, çıplak kalan kısımları. (ML)

TENADİ i. (ar. *nidā*'dan *tenādī*). *Esk.* Birbirine bağırma, bağırarak birbirini çağırma. || *Yevm-üt-tenadi,* kıyamet günü. (M)

TENAFÜR i. (ar. *nefret*'ten *tenāfür*). *Esk.* Birbirinden nefret etme, birbirinden kaçma. || Kulağa hoşlanılmayan seslerin gelmesi: *En hissiz kulakları isyan ettirecek bir tenafür ile her gece çalına çalına sanki yıpranmıştı* (H.Z. Uşaklıgil).

— Ed. ve Fonet. *Esk.* Yan yana gelmiş hoş olmayan kelime veya seslerin birarada söylenmesi, duyulması v.b. || *Tenafürü huruf,* harflerin sıralanışından meydana gelen ses uyumsuzluğu. || *Tenafürü kelimat,* kelimelerin sıralanışından meydana gelen ses uyumsuzluğu. (M)

TENAHİ i. (ar. *nihāyet*'ten *tenāhī*). *Esk.* Tükenme, bitme, sona erme: *Ey kudretine olmayan âgaz ü tenahi* (Ziya Paşa). || *Bî-tenahi,* bitip tükenmez: *Bî-tenahi safahatıyle herif ayrı cihan / Bî-tenahi safahatında da lâkin insan* (M. Â. Ersoy). [M]

TENAKKÜL i. (ar. *nakl*'den *tenakkul*). *Esk.* Bir yerden bir yere nakil edilme, geçme. (M)

TENAKUS i. (ar. *nakṣ*'tan *tenāķuṣ*). *Esk.* Eksilme, azalma: *Sevk-i vazifenin tenakusuna hâdim olanlar, dâhi de olsalar muzır birer şahsiyettirler* (Atatürk), || *Tenakus etmek,* eksilmek, azalmak: *Bu ehemmiyet inkılâbat-ı zaman ile tenakus etmedi belki tezayüd eyledi* (Namık Kemal).

◆ **Tenakusat** çoğl. i. *Esk.* Eksilmeler, azalmalar. (M)

TENAKUZ i. (ar. *nakż*'dan *tenāķuż*). *Esk.* İnsanın bir sözünün diğer bir sözüyle çelişmesi, çelişki: *İşte yine tenakuz. Bana daima parmakların başka suretle çeviklik kesp edemeyeceğinden yine siz bahsederdiniz* (H. Z. Uşaklıgil). || *Tenakuza düşmek,* birbiriyle çelişen sözler söylemek: *Felsefe, ilimle tenakuza düşmemek şartıyle* [...] *büsbütün yeni ve orijinal faraziyeleri meydana atabilir* (Ömer Seyfeddin).

— Huk. *Esk.* Biri ötekini değersiz kılan iki açıklama. (İlk açıklamalarından dönen şahit, bunların tam tersini açıklarsa, iki açıklama arasında tenakuz bulunduğundan, buna dayanılarak uyuşmazlık çözümlenemez ve dava sonuçlandırılamaz.)

◆ **Tenakuzat** çoğl. *Esk.* Çelişkiler, çelişmeler. (M)

TENAKÜR i. (ar. *nekr*'den *tenākür*). *Esk.* Bilmezlikten gelme.

— Fels. *Esk.* Antipati, karşıt duygu. (M)

TENAR i. (yun. *thenar,* el ayası ve ayak tabanı). Anat. El ayası'nın dış tarafında başparmağın dip kısmında bulunan kabartı, dış aya budu; başparmağa ait çeşitli kaslardan meydana gelir. (L)

TENASSERİM, birmanya dilinde **Tanint hayi,** Birmanya'da idare bölümü, Andaman deniziyle Tayland arasında, Kra kıstağına kadar uzanır, Mosko'lar (Moscos) ve Mergi (Mergui) takımadalarını içine alır; 1 635 000 nüf. İdare merkezi, *Mulmeyn.* Karenlerin ormandan tarla açarak yaşadıkları ormanlık bir bölge olan Tenasserim, Birmanya'lıların yerleşmesinden sonra dış etkilere açıldı. Ekilebilen toprakların büyük kısmı pirinç tarlaları ve kauçuk işletmeleriyle kaplıdır; ormandan bol miktarda tekağacı kerestesi elde edilir. Bölgenin iç kısmında kalay ve tungsten filizleri. Kıyılarda inci istridyesi avcılığı. (L)

TENASSUH i. (ar. *nusḥ*'tan *tenaṣṣuḥ*). *Esk.* Öğüt alma, nasihat dinleme. (M)

TENASSUR i. (ar. *naṣrān*'dan *tenaṣṣur*). *Esk.* Hıristiyan olma, hıristiyan dinini kabul etme. (M)

TENASÜB i. Bk. TENASÜP.

TENASÜH i. (ar. *nesḥ*'den *tenāsüḥ*). *Esk.* Ruhun insandan hayvana veya hayvandan insana yahut da bir cisimden diğer bir cisme geçtiğine inanma, ruh göçü: *Her an bir başka şekle giren, her dakika bir silsile-i tenasuhten geçen bu eşkâl-i garîbe alayı...* (H.Z. Uşaklıgil).

— Biyol. *Esk.* Bazı hayvanlarda kurttan kelebek haline gelme olayı.

— Fels. *Esk.* Ruhgöçü.

— Huk. *Esk.* Bir mirasçının ölümüyle, ona kalacak malların, mirasçılarına geçmesi

— ANSİKL. Din. Çoktanrıcı dinlerde, özellikle hint dinlerinde, ruhların ölümden sonra başka varlıkların bedenine girdiğine, böylece hayatın sürdüğüne inanılırdı. İnsan, Dünya'daki işlerine, eylemlerine göre ruhlar evreninde çeşitli mertebelere yükselir. Her ruh eylemleri dolayısıyle ya daha yüksek veya daha aşağı bir varlığın bedenine girer. Bu sürekli dönüşüm, ruh arınırsa yükseğe, kötülüklerle kirlenirse aşağıya doğru olur. Yükselme, varlıkların en yücesi olan Tanrı'ya, alçalma da en aşağısı sayılan herhangi bir varlığa doğru olur. Eski mısır, anadolu, yunan, fenike, mezopotamya ve hint dinlerinde çok yaygın olan bu inanç sonradan tasavvufun bazı kollarını etkiledi. Bu yüzden ruhların ölümsüz olduğuna, bedenin ölümünden sonra başka bedenlere girdiğine inanan mutasavvıflar vardır. Tektanrıcı dinlerde görülen ruhun ölümsüzlüğü inancının kaynağı budur. İslâm dini ruhun özünün ne olduğunu insanların bilemeyeceğini, ölümle, bedenden ayrılarak geldiği tanrısal kaynağa döndüğünü, onun ölmediğini ileri sürer. Ruhun ölümden sonra başka bedenlere girdiği inancı bugün de bazı ilkel dinlerde vardır.

◆ **Tenasühi** sıf. *Esk.* Ruhun bedenden bedene geçtiği inancında olan kişi. || Ruhgöçüyle ilgili olan. (M)

TENASÜHİYE i. (ar. *tenāsüḥ*'ten *tenāsüḥiyye*). Fels. *Esk.* Ruhgöçüne inanan görüş. (M)

TENASÜHİYUN çoğl. i. (ar. *tanassüḥ*'ten *tenasüḥiyyūn*). Fels. *Esk.* Ruhgöçüne inananlar. (M)

TENASÜL i. (ar. *nesl*'den *tenāsül*). *Esk.* Nesil yetiştirerek üreme: *Bu bedeviler ne garip ve ne bedbaht nebatat-ı beşeriyedir* [...] *bütün kuvve-i hayatiyesi, oturmağa yatmağa hazır ve tenasüle masruf* (Cenab Şahabeddin).

— Anat. *Esk. Âlâtı tenasül,* üreme organları.

— Biyol. *Esk. Tenasül bi-nefsihi,* kendiliğinden üreme. || *Tenasüli bikrî,* cinsî münasebet olmadan vuku bulan doğum. || *Tenasüli gayri mütecanis,* iki ayrı cins hayvanın çiftleşmesinden melez meydana getirme. || *Tenasülleri beyzî,* yumurta ile çoğalanlar. || *Tenasülleri tevellüdî,* doğurarak çoğalanlar.

◆ **Tenasülî** sıf. *Esk.* Üreme ile ilgili. (M)

TENASÜP veya **TENASÜB** i. (ar. *nisbet*'ten *tenāsüb*). *Esk.* Birbirine uyma, yakışma, aralarında uygunluk bulunma: *Yüz güzel olduktan sonra arkada biraz tümsek bulunmasının, endamın tenasübünü pek o kadar bozmayacağı hakkında deliller ileri sürüyordu* (H. R. Gürpınar). || *Tenasüb-i âzâ,* vücutta organların birbirine uyması, güzel-

lik. || *Tenasüb-i elfaz,* kelimelerin birbirine uyması.

— Ed. *Esk.* Aralarında anlam, konu ve tür bakımından ilgi bulunan iki veya daha çok kelimeyi birarada kullanma sanatı. (Tenasüp, mecaz ve çağrışıma dayanan bir edebî sanattır. Tenasüp sanatında, aralarında ilgi bulunan kelimelerin birbiriyle çelişik olmamasına dikkat edilir. *Müraatı nazir, tevfik, telfik, cemiyet* de denir.)

— Mat. *Esk.* Sayılar arasındaki oran.

◆ **Tenasübî** sıf. *Esk.* Tenasüple, birbirine uyma ile ilgili.

◆ **Tenasüplü** sıf. *Esk.* Tenasübü olan, mütenasip: *Dinç tenasüplü vücudu derme çatma bir elbise içinde idi* (Ş. S. Aydemir).

◆ **Tenasüpsüz** sıf. *Esk.* Tenasübü olmayan: *Önünüze mini mini bir toprak testi getirirler, kenarlarında ufacık tenasüpsüz emziği olan bir akçıl testi* (R. H. Karay). [M]

TENAUM i. (ar. *niʿmet*'ten *tenaʿum*). *Esk.* Nimet, bolluk içinde bulunma, rahata kavuşma: *Yezîd ise tereffüh ve tenaum ile me'luf olup, böyle meşakkatli işlerde bulunmak istemediğinden ağır davranarak geri kaldı* (Cevdet Paşa). *Erbab-ı tenaum ne bilir mihnet-i fakrı* (Muallim Naci).

◆ **Tenaumat** çoğl. i. *Esk.* Nimet içinde, bolluk içinde bulunmalar. (M)

TENAVER sıf. (fars. *ten* ve *-âver*'den *tenâver*). *Esk.* İri vücutlu, şişmanca, etine dolgun (kimse): *Tenaver bir nevcivan idi* (Naima).

◆ **Tenaveran** çoğl. i. *Esk.* Şişmanca, etine dolgun kimseler. (M)

TENAVÜL i. (ar. *nevl*'den *tenâvül*). *Esk.* Yeme içme. || *Tenavül etmek,* alıp bir şeyler yemek. (M)

TENAZU i. (ar. *nizâʿ*'dan *tenazuʿ*). *Esk.* Birbiriyle kavga etme, çekişme.

— Huk. *Esk.* İki kişinin sahip oldukları gayrımenkul için çekişmesi. || *Tenazu bilyedi,* birden çok kişinin aynı şeyde zilyetlik öne sürmesi. (M)

TENAZUR i. (ar. *nazar*'dan *tenâzur*). *Esk.* Bakışım: *Yoksa ihmal edilir şey mi tenazur burada / İşte tam ondaki eb'ada nazîr eb'ada* (M. Â. Ersoy).

◆ **Tenazurî** sıf. *Esk.* Bakışımla ilgili. (M)

TENAZZUR i. (ar. *nazar*'dan *tenazzur*). *Esk.* Dikkatli bakma, bakarak düşünme. || *Hakîmin tenazzuru,* bilgenin bakarak düşünmesi. (M)

TENBAKÛ i. (fars. *tenbâkû*). *Esk.* Nargilede içilen tütün, tömbeki. (M)

TENBEL sıf. Bk. TEMBEL.

TENBELHANE blş. i. Bk. TEMBELHANE.

TENBİH i. Bk. TEMBİH.

TENBİHLEMEK geçl. f. Bk. TEMBİHLEMEK.

TEN BRİNK (Jan), hollandalı yazar (Appingedam 1834-Leiden 1901). Leiden Üniversitesinde profesörlük yaptı. Eserleri: *Resimli Hollanda Edebiyatı Tarihi, Fransız Devrimi Üstüne Tarihî Deneme* (1868); *Kayıp Çocuk* (1879), *Muller - Belmonte Ailesi* (1880) adlı romanlar; birçok hikâye, Fransa'daki edebiyat hareketi üstüne tenkitli inceleme yazıları. (L)

TENBUL i. Bk. TEMBUL.

TENCA (Carlo), italyan gazetecisi (Milano 1816 - ay.y. 1883). Çeşitli gazetelerde çalıştı, sonra Milano'da *Il Crepuscolo* gazetesini kurdu ve yönetti (1850 - 1859); bu gazetede zamanının edebiyatı üstüne yazılar yazdı. İtalyan parlamentosunda uzun süre milletvekili olarak bulundu. (L)

TENCALLA (Costantino), XVII. yy. italyan mimarı. Roma'da Maderna ile birlikte çalıştıktan sonra Polonya'ya yerleşti. Vasa'ların mimarı olarak Vilnius'ta Sveti - Kazimierz - Jagellon şapeli (1636) ile Sv. Tereza (1655) kilisesini yaptı; Varşova'da üzerinde Zygmunt III Vasa'nın heykeli bulunan büyük sütun da onun eseridir. (L)

TENCERE i. (fars. *tengire* veya *tenkire,* kazan veya tencere'den). Yemek pişirmeğe yarayan madenden yapılmış kap. || *Esk. Tencere havaici,* tuz, biber, baharat, et, sebze gibi yemek için gerekli olan şeyler.

— ÇEŞ. DEY. *Tencere tava hepsi bir hava,* herkesin dilediğince hareket ettiğini, ortada bir düşünce birliği kalmadığını anlatmak amacıyle kullanılır. || *Tencere dibin kara seninki benden kara,* başkalarını kötüleyen bir kimsenin, kendisinin ondan daha kötü olduğunu anlatmak için kullanılır. || *Tencerede pişirip kapağında yemek.* Bk. KAPAK. || *Tenceresi kaynarken, maymunu oynarken,* geçim sıkıntısı olmayan, rahatı yerinde kimseler için kullanılır.

— Fiz. *Papin tenceresi,* kapağı sımsıkı kapanan ve içine konan suyu yüksek sıcaklık-

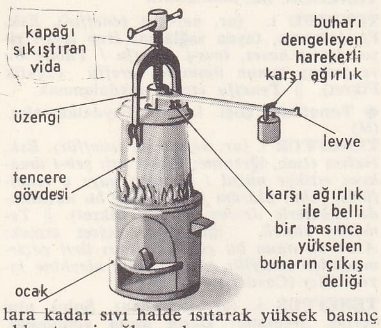

lara kadar sıvı halde ısıtarak yüksek basınç elde etmeyi sağlayan kap.

— Mutf. Bk. ANSİKL. || *Düdüklü tencere,* basınçlı buharın pişirme etkisinden yararlanan ve böylece normal kaynama derecesinden daha yüksek sıcaklıklar sağlayan mutfak cihazı. Bk. ANSİKL.

— Teknol. *Norveç tenceresi,* yalıtkan maddelerle ısı tutucu hale getirilen ve içindeki sıvı kaynama noktasına ulaştıktan sonra içine normal tencere konan kap. (6 Saatte 30°C gibi çok ağır bir ısı kaybı, norveç tenceresiyle yakacak kullanmadan pişirme imkânı verir.)

— ANSİKL. Arkeol. *Tencere* daha XIV. yy.da hemen hemen tamamıyle bugünkü şeklini aldı. Kapaklı, saplı ve üç ayaklı olan tencere yalnız yemek pişirmek için değil, kazan gibi, su kaynatmak amacıyle de kullanılıyordu. Hattâ içinde çamaşır yıkanırdı. En eski tencereler döküm demirdendir; daha sonra ise topraktan da yapıldı. Tencerelerin, gümüşten, üstü kabartma yazı, arma veya madalyalarla süslü olanları da vardı.

— Mutf. Tencereler çeşitli malzemeden yapılır. (Bakır, alüminyum, emaye, cam [payreks], toprak [sırlı, sırsız] v.b.) Bunların büyüklükleri de çeşitlidir: kelle tenceresi (orta), dolma tenceresi (küçük), kuşhane (en küçük) v.b. Bakır tencereler kullanış ve dayanma bakımından en iyileridir; yalnız, sık sık kalaylanması gerekir. Bunların, dövme bakırdan, nakışlı olanları vardır. Bugün türk mutfaklarında bakırın yerini alüminyum v.b. tencereler almaktadır. Alüminyum tencerelerin sakıncalı yanı kesif soda ve alkali eriyiklerin alüminyum üzerindeki etkisinden gelir. Bu bakımdan en iyisi cam tencerelerdir. Cam tencerelerin sakıncalı yanı da sıcak soğuk farkından etkilenerek patlamasıdır. Pişme sırasında, kontrol için kapağın açılması gerekmediğinden cam tencerelerde vitamin kaybı olmaz.

● *Düdüklü tencereler,* yan yüzleri basınca çok dayanıklı, ağzı sıkıca kapalı, içlerindeki basınç yalnız ısı etkisiyle artan ve böylece pişirilmesi istenen besinlerin ısısını kaynama derecesinden çok daha yükseğe çıkartabilen kaplardır. Bundan dolayı, düdüklü tencereyle, meselâ bir et haşlaması en çok yarım saatte, kuru sebzeler yirmi dakikada pişer. Herhangi bir patlama tehlikesini önlemek için, tencerenin kapağına bir emniyet supapı takılmıştır. Bu supapın işleyişini basınca, dolayısıyle varılmak istenen ısı derecesine göre ayarlamak mümkün olduğu için, emniyet supapı aynı zamanda yemeğin piştiğini düdük çalarak haber verir. (ML)

TENCİN (Claudine Alexandrine GUÉRİN DE), fransız kadın edebiyatçı (Grenoble 1682 - Paris 1749). Rahibe oldu. 1715'te rahibeliği bırakarak Paris'e gitti. Şövalye Destouches ile ilişki kurdu. 1733'ten sonra Fontenelle, Montesquieu, Marivaux, Helvétius gibi devrin en ünlü edebiyatçılarının katıldığı toplantılar düzenledi. Başlıca eserleri: *Les Malheurs de l'Amour* (Aşkın Mutsuzlukları) [1747], *Les Anecdotes d'Edouard II, roi d'Angleterre* (İngiltere Kralı Edward II'nin Nükteleri) [1776]; 1806'da *Lettre au Duc de Richelieu* (Richelieu Dükü̈ne Mektuplar) yayımlandı. (L)

Mme de TENCİN
J.A.J. Aved'in eseri
Valenciennes müzesi
(Fransa)

TENCİS i. (ar. *necâset*'ten *tencîs*). *Esk.* Kirletme, pisletme. || Büyü için boyna asılan kemik. (M)

TENCTERUS'LAR, lat. **Tencteri.** Esk. coğ. Batı Germenya'da halk, Ren ile Lippe'nin birleştiği yer yakınında yaşayan Tencterus'lar, Ren'i geçtiler ve Sezar tarafından püskürtüldüler. Süvari birlikleri meşhurdu. (L)

TENÇİ TENNO (626-671), japon imparatoru (661-671), İmparator Comey Tenno'nun oğlu. Önceleri prens NAKA NO OE adıyle tanınan Tençi Tenno, Soga'ların devrilmesine katkıda bulundu (644) ve Kotoku Tenno (645-654) ile imparatoriçe Kogyoku Tenno'nun hükümdarlıkları sırasındaki hükûmetlerde görev aldı. Tayka reformuna katıldı. Bir deniz savaşı yenilgisinden sonra Kore'nin fethinden vaz geçti. Yönetimi sırasında bir üniversite kuruldu (668) ve büyük *Omiryo* kanunnamesi yayımlandı. (L)

Tenday, Japonya'da buddha mezhebi, 807'de Dengyo Daişi tarafından kuruldu. Doktrinleri, Dengyo Daişi'nin 804-805 arasında kutsal metinleri incelemek için gittiği çin manastırı Tien-Tay'dan alınmıştır. Daişi, Japonya'ya dönünce imparatordan ülkedeki altı buddha mezhebinden ayrı, yedinci bir buddha mezhebi kurma iznini istedi. Bu izni aldı ve 807'de yüzden çok bonz, kısa süre önce yapılan Hiey dağı manastırında toplandı. Tenday mezhebi, doktrinleri japonların millî karakterine, özellikle disiplin anlayışına ve ezoterizm eğilimine ses lendiği için japon Buddha'cılığı tarihinde önemli rol oynadı. (L)

TENDEBA. Esk. coğ. Eski yazarlardan Livius ve Stephanos Byzantios'a göre, Anadolu'da (Karia bölgesi), eski Stratonikeia yakınında şehir. Adındaki *-nd* harfleri bu yerleşmenin M. Ö. 3000 yıllarına kadar uzandığını gösterir. Kesin yeri bilinmiyor. (M)

TENDE boğazı, Fransa'da Alpes Maritimes'de boğaz, Fransa ve İtalya sınırında; 1 870 m. Nice'i ve Roya vâdisini Cuneo'ya ve Gesso vâdisine bağlar. Nice - Cuneo yolu, boğazın altındaki bir tünelden (1 279 m yükseltide) geçer. Nice-Cuneo demiryolu, İkinci Dünya savaşı sırasında kullanılamayacak şekilde tahrip edildi ve yeniden döşenmedi. (L)

TENDER i. (ing. k.). Dy. Lokomotifin hemen arkasına bağlanan ve lokomotifi beslemek için gerekli yakıtı, suyu taşıyan vagon.

— ANSİKL. Dy. *Tender,* bir su tankından ve dingiller veya bojiler üstüne oturtulmuş bir şasiden meydana gelir. Yükün bütün dingile dağılmasını sağlamak için genellikle at nalı biçiminde yapılan su tankı motora eklemli bir boru ile bağlıdır; yakıt, ateşçinin ulaşabileceği uzaklıkta at nalı biçimin-

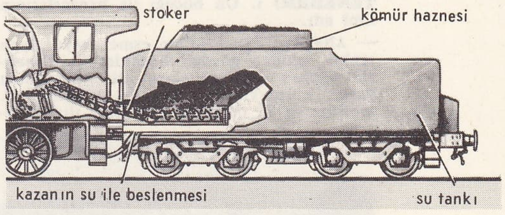

deki tankın ortasına konur. Akaryakıtla çalışan lokomotiflerde, kömür deposunun yerini buhar dolaşımlı bir kızdırıcıyle donatılmış ağır yağ haznesi alır. Bazı kısa hat trenlerinde su ve kömür tankı, lokomotif şasisinin uzantısında bulunur. Bu durumda, yükün dingil üzerinde düzgün dağılımını sağlamak için motris ve taşıyıcı tekerleklerin konumu değiştirilir ve buna *tender - lokomotif* denir. (L)

TENDRYAKOV (Vladimir Fyodoroviç),

Foto. Bulloz (LAROUSSE)

sovyet yazarı (Vologda 1923). İnsan ile toplum ilişkilerini konu alan roman ve hikâyeler yazdı: *Yabancı Çiftlik* (1954), *Mucize Yaratıcı Kadın* (1958), *Günlerin Bedeli* (1959). [L]

tenebrio

TENDÜREK dağı, Doğu Anadolu bölgesinde, Van gölü kuzeyinde, kuzeydoğu - güneybatı doğrultusunda sıralanan yüksek volkan konilerinden biri; 3 542 m. Çaldıran ve Doğu Bayazıt havzaları arasında yükselir. Genç bir volkan konisidir. Nemrut ve Ağrı'da olduğu gibi Tendürek dağında da sıcak gazların çıkması ve sıcak su kaynaklarının bulunuşu, sönmüş olmaktan ziyade sönmekte olan bir volkan olduğunu ortaya koyar. Tendürek dağının indifa mahsulleri andezit, bazalt, riolit dasit ve obsidyen gibi çok değişik tiptedir. Bu volkandan çıkan çok yeni lavlardan bir kısmı, Bendimahi çayı vâdisini izleyerek Çaldıran havzasından Muradiye havzasına doğru akmıştır. (M)

TENDÜRÜST blş. sıf. (fars. *ten* ve *dürüst'*-ten *ten-dürst*). *Esk.* Vücudu sağlam ve düzgün, sıhhatli: *Silâh oyunları zaten köyünde bildiğ şey / Nzam-perver, itaatli, tendürüst, çevik* (Tevfik Fikret).

◆ **Tendürüstî** blş. i. *Esk.* Sağlamlık, sıhhat. (M)

TÈNE (LA), İsviçre'de, Neuchâtel gölünün doğu ucunda Tarihöncesinden kalma merkez. XX. yy. başından sonra yapılan kazılarda bir ırmak kenarı yerleşme yeri ortaya çıkarıldı: kazıklar üzerinde evler, birçok taşıt aracı ve eyer takımı kalıntısı, çeşitli silâhlar, savaş kalıntıları çeşitli âletler, iskeletler. La Tène, Rhône - Ren yoluna hâkimdi. Buluntuların hepsi İkinci Demir çağından kalmadır (özellikle M. Ö. III. ve II. yy.dan). Halstatt kültüründen sonra gelen ve M. Ö. V. yy.dan Roma hâkimiyetine kadar uzanan bu dönem o kadar önemlidir ki arkeologlarca «La Tène medeniyeti» diye adlandırılır. (L)

TENEBBÜ i. (ar. *nübüvvet'*ten *tenebbü'*). *Esk.* Peygamberlik iddia etme, peygamberliğe kalkışma. (M)

TENEBBÜ i. (ar. *nebeᶜān'*dan *tenebbüᶜ*). *Esk.* [Su v.b. için] Yerden fışkırma, kaynama. (M)

TENEBBÜH i. (ar. *nebāhat'*tan *tenebbüh*). *Esk.* Uykudan uyanma. || *Mec.* Gözünü açma, gafletten kurtulma: *Alkolün verdiği tenebbühle doludizgin işleyen kafası, şimdi bu yeni yolda işliyordu* (A. H. Tanpınar). || *Tenebbüh etmek,* uyanmak. *Mec.* Aklını başına toplamak, gafletten kurtulmak: *Beşer bu sadme-i meş'uma böyle uğrar da / Biraz tenebbüh eder* (Tevfik Fikret).

— Psikol. *Esk.* Uyarım.

◆ **Tenebbühat** çoğl. i. *Esk.* Uyanmalar. || *Mec.* Gafletten kurtulmalar. (M)

TENEBBÜT i. (ar. *nebāt'*tan *tenebbüt*). *Esk.* [Bitki için] Yerden bitme, filizlenme. || *Tenebbüt etmek* (*eylemek*), bitmek. (M)

TENEBBÜTAT çoğl. i. (ar. *tenebbüt'*ten *tenebbütāt*). *Esk.* Yerden bitmeler, çimlenmeler.

— Tıp. *Esk. Tenebbütatı lahmiye,* vücudun bazı yerlerinde üzüm salkımı şeklinde et benleri belirmesi. (M)

TENEBRİO i. Un böceği ile benzerlerinin ilmî adı.

— ANSİKL. *Tenebrio'*lar esmer veya siyah renkli, uzunca gövdeli böceklerdir; *Tenebrio picipes* yaşlı ağaçların dip toprağında yaşar, kurtçuklarını burada geliştirir; *T. molitor* ve *T. obscurus* gibi bazı türleri fırınlarda çok görülür ve bunların kurtçukları unda gelişir. (L)

TENERİFE adası Orotowa vâdisi

TENEBRİONİDAE çolğ. i. Bk. UNBÖCEĞİGİLLER.

TENEBROİDES i. Kurtçuğuyle birlikte ambarlarda, değirmenlerde ve evlerde çok görülen böcek. (Güvelerin ve bitki bitlerinin tırtıllarını yiyerek yok eder. İlmî adı *Tenebroides Mauritanicus.* Kınkanatlıların *ostomatideae* familyasından.) [L]

TENEDDÜP veya **TENEDDÜB** i. (ar. *nedbe'*den, *teneddüb*). *Esk.* [Yara için] Kapanma, iyileşme. (M)

TENEDOS. Bk. BOZCAADA.

TENEFFU i. (ar. *nefᶜ'*ten *teneffuᶜ*). *Esk.* Faydalanma, fayda sağlama: *Hep levs-i riya, levs-i haset, levs-i teneffu / Yalnız bu ve yalnız bunun ümmid-i tereffu* (Tevfik Fikret). || *Teneffu etmek* faydalanmak.

◆ **Teneffuat** çoğl. i. *Esk.* Faydalanmalar. (M)

TENEFFÜR i. (ar. *nefret'*ten *teneffür*). *Esk.* Nefret etme, iğrenme: *Ruh-ı safı şeb-i âmakına ettikçe nüzul / Çırpınır gayz u teneffürle, fakat bîârâm / Edecektir bu nüzulünde ebedlerle devam* (Tevfik Fikret). || *Teneffür etmek,* iğrenmek, nefret etmek: *Arab da onun bu gibi adamları ileri geçirmesinden teneffür ederek onun aleyhine kıyam eder* (Cevdet Paşa). [M]

TENEFFÜS i. (ar. *nefes'*ten). Soluk alıp verme, solunum: *Derin derin gömülmüş, kuru havayı teneffüse uğraşıyordum* (F. R. Atay). || Temiz hava almak için verilen ara, dinlenme zamanı: *Mektebe teneffüs usulünü de koyduk. Çocukları yarım saatte, bir saatte bir bahçeye çıkarıyorum...* (R. N. Güntekin). || *Teneffüs etmek,* nefes almak, solunum yapmak: *Temiz havayı doya doya teneffüs ettim* (Ş. S. Aydemir). Temiz hava almak için ara vermek, dinlenmek: *Yalnız gece karanlığında biraz teneffüs etmelerine izin verilir* (F. R. Atay).

— Tıp. *Esk. Teneffüs-i safirî,* teneffüs sırasında, havanın nefes boruları içinden geçerken çıkardığı tabiî olmayan ses. || *Teneffüs-i sınaî,* boğazdan yapay bir delik açılarak hastanın teneffüs etmesini sağlama; sunî teneffüs.

◆ **Teneffüsat** çoğl. i. *Esk.* Teneffüsler. (M)

TENEFFÜSHANE blş. i. (ar. *teneffüs* ve fars. *ḫāne'*den *teneffüs-ḫāne*). Okullarda ders aralarında dinlenmek için öğrencilerin çıktığı salon veya bahçe: *Teneffüshanede bulunsak, dershaneye çıksak doğruca pencerelere taksim oluyor, civardaki evlerin pencerelerini gözetliyorduk* (Ahmed Rasim.) [M]

TENEKE i. Yumuşak çelikten yapılmış üzeri kalay kaplı ince saç. (Bk. KALAYLAMA.) || Bu saçtan yapılan, yaklaşık olarak yirmi litre hacmindeki kap: *Canbaz direğe çıktıktan sonra iki ayağına su dolu iki gaz tenekesi bağlıyorlar...* (R. N. Güntekin). *Peynir tenekesi.*

— ÇEŞ. DEY. *Ağzı tenekeyle kaplı.* Bk. AĞIZ. || *(Arkasından) Teneke çalmak,* yuhalamak, birinin bir yerden ayrılmasından sevinmek, sevincini belli etmek: *Kasabada benden akıllısı yoktur diye dolaplar çevirmeye kalktılar da, defolup giderken halk arkalarından teneke çaldı* (Sabahattin Ali). || *Teneke mahallesi,* damları genellikle tenekeyle kaplı, gelişigüzel yapılmış evlerden kurulu mahalle. || *Tenekesini eline vermek. Teklz.* Kovmak. || *(Birinin) Kuyruğuna teneke bağlamak.* Bk. KUYRUK.

— ANSİKL. Klasik *teneke* elde etme usulünde, yumuşak çelikten ince saç, ergimiş çinko klorür tabakası içinden geçirilerek temizlenir, sonra ergimiş kalay banyosunda daldırılarak kalaylanır. Banyodan çıktıktan sonra kalaylanmış saç yağlanır. Daha eski bir usulde saç sülfürik asitle temizlendikten sonra yıkanarak kurulanır. Bu saç, ana maddesi ergimiş don yağı olan bir banyoya batırılarak paslanması önlendikten sonra kalaylanır.

Daldırma ile teneke yapım usulünün yerini şimdi büyük ölçüde elektrolitik kalaylama almıştır. Bu usul düzenli kalınlıkta bir kaplama elde etme ve üretimi otomatikleştirme imkânı verir.

Teneke bir zamanlar sandıkların madenî kısımlarında, şamdanlarda, sonra sini, tabak, lamba, fener, abajur v.b. yapımında çok kullanıldı. Bugün tenekeden çok çeşitli eşya ve özellikle konserve kutuları yapılır.

◆ Sıf. Bu kabın aldığı miktar: *Köpek, balıkçının kumsalda bir çalı ateşi üzerinde kaynamakta olan bir teneke katranını devirmişti* (R. N. Güntekin). || Tenekeden yapılmış: *Belinde bir teneke kılıç. Tavus yavrusu gibi kollarını sallaya sallaya dolaşıyor* (H. E. Adıvar). *Teneke kutu.* (ML)

TENEKECİ i. (*teneke'*den *teneke-ci*). Tenekeden kap v.b. şeyler yapan veya bunların onarımıyle uğraşan kimse. (M)

TENEKECİLİK i. (*tenekeci'*den *tenekecilik*). Teneke kap v.b. şeylerin yapım ve onarım işi. (M)

TENEKKÜR i. (ar. *nekr'*den *tenekkür*). *Esk.* Tanınmayacak bir kılığa girme, tebdil gezme. (M)

TENEMMÜL i. (ar. *neml'*den *tenemmül*). *Esk.* Sayıca çok olma, karınca gibi kaynama.

— Tıp. *Esk.* Vücudun bir tarafının karıncalanması. (M)

TENERANİ (Pietro), italyan heykeltıraşı (Torano, Carrara yakınları 1789 - Roma 1869). Canova ve Thorvaldsen'den ders gördü. En önemli eseri, San Giovanni in Laterano'da Torlonia kilisesindeki *İsa'nın Çarmıhtan İndirilişi* adlı heykeldir. (L)

TENERE, Orta Sahra'da (Nijer cumhuriyeti) yayla, Ayr ile Tiberti arasında; kuzeyde Accer Tassili'si, doğuda Kavar ile sınırlıdır; yaklş. 1 360 000 km². (L)

TENERİFE, İspanya'ya bağlı Kanarya takımadalarının en geniş ve en kalabalık adası; 2 352 km²; 387 800 nüf. İdare merkezi, *Santa Cruz de Tenerife.* Volkanik oluşumlu, çok engebeli bir ada olan Tenerife'nin ortasında Las Canadas krateri (her zaman karlarla kaplı olan Teide zirvesi [3 711 m] bu kraterin içinden yükselir) vardır. Sulamanın ihracat ürünleri (muz, portakal ağaçları, sebze) tarımını iyice geliştirdiği kuzey kıyısıyle daha kurak (bağ, patates, tahıl, nopal) güney kıyısı birbirinden çok farklıdır. Petrol rafinerileri, konserve (balık) fabrikaları, tütün imalâthaneleri, ayakkabı ve cam fabrikaları başlıca sanayi tesisleridir. (L)

Tenerif köpeği, kıvırcık kıllı bişon köpeği çeşidi. (L)

TENES, Cezayir idare çevresinin (El-Asnam idare bölgesi) merkezi, Şelif kıyısında; 12 000 nüf. Kartaca ve Mauritanid Caesariensis'te eski bir Roma ticaret merkezi (Cartenna) olan Tenes'te, zengin bir hazine (IV. - V.) bulundu. Bahçelerle çevrili eski kır kasabası. — *Tenes idare çevresi,* 118 000 nüf. (L)

TENESSÜM i. (ar. *nesim'*den *tenessüm*). *Esk.* Teneffüs etme, hava alma: *Nesim-i kûy-i dilberin tenessümüyle mest olur* (Muallim Naci).

◆ **Tenessümat** çoğl. i. *Esk.* Teneffüs etmeler. (M)

TENEŞİR i. (fars. *tenşūy'*dan). Üzerinde ölünün yıkandığı kerevet. || *Teneşir tahtası,* üzerinde ölünün yıkandığı uzun masa: *Teneşir tahtası üstünde o gün / Bakmaz olmuştular artık bu dünyaya* (Yahya Kemal).

— ÇEŞ. DEY. *Teneşir horozu* (veya *kargası*), çok zayıf ve çelimsiz kimseler için kullanılır. || *Teneşir paklamak,* ancak ölümün ortadan kaldırabileceği veya çıkar yol olarak ölümün düşünüldüğü bir duruma düşenler için kullanılır. || *Teneşire gelmek. Argo.* Ölmek. || *Teneşire (kadar) sürmek,* [kötü huylular için] ölene kadar devam etmek, öylece sürüp gitmek. (M)

TENEŞİRLİK i. (*teneşir'*den *teneşir-lik*). Cami avlusunda, ölünün yıkandığı yer. || Ancak öldükten sonra kötü huyu değişebilecek olan kimse.

◆ Sıf. *Argo.* Ölmek üzere olan, ölümün eşiğinde bulunan (hasta). [M]

Tenevardi I höyüğü, Adana-Karataş karayolunun batısında, Beyköy yakınlarında,

Foto. Jacques Six, Viollet (LAROUSSE)

3 m yüksekliğinde 100 m çapında höyük. M. V. Seton - Williams'ın 1951'de yaptığı yüzey araştırmasında, az sayıda Roma devrine ve çok miktarda M. Ö. 2000'e ait olan çanak çömlek bulundu. Bütün tepe Kalkolitik-Demir çağı ve helenistik bulgular verir. (M)

TENEVVÜ i. (ar. *nevᶜ*'den *tenevvüᶜ*). *Esk.* Birkaç çeşit olma, çeşitlenme: *Ufak tefek tenevvülerden sarfınazar, bu on beş yaşındaki genç, Rumelili Bayram ağanın sadık bir kopyasıydı* (H. E. Adıvar).

◆ **Tenevvüat** çoğl. i. *Esk.* Çeşitlenmeler. (M)

TENEVVÜR i. (ar. *nūr*'dan *tenevvür*). *Esk.* Parlama, aydınlık olma, aydınlanma: *Ey fecr-i hakikat, sana azdır bu tehasür / Âti kılar ancak lemeatınla tenevvür* (Tevfik Fikret). || *Tenevvür etmek* (*eylemek*), aydınlanmak: *Yetiştirmiş, o Örfî'nin, o birçok şems-i irfanın / Ziyasından tenevvür eylemiş, iklimi dünyanın* (M.Â. Ersoy). [M]

TENEZZÜH i. (ar. *nüzhet*'ten *tenezzüh*). *Esk.* Eğlenmek için dolaşma, gezinti: *Önünde parmaklıkla çevrili ve tel kafesle örtülmüş küçük bir bahçe kadar bir tenezzüh yeri...* (H. Z. Uşaklıgil). *İnsanların hem yüklerini taşırlar, hem tenezzühlerine hizmet ederler* (H. R. Gürpınar). || *Tenezzüh etmek*, gezmek, gezinmek: *İki hemşire-i vefaperver/Gibi ruhumla aşk-ı dildarın / Daima el ele tenezzüh eder* (Cenab Şahabeddin). [M]

TENEZZÜL i. (ar. *nezl* ve *nüzūl*'den). Kendi düzeyine aykırı düşen bir durumu veya işi kabul etme, alçalma. || *Esk.* İnme, düşme. || *Tenezzül etmek*, kendi düzeyine aykırı düşen bir şeyi veya işi kabul etmek: *Siz önde, kaptan mevkiinde gibisinizdir; onlara eliniz sürünmez, tenezzül edip başınızı bile çevirmezsiniz* (R. H. Karay). *Sen bana bak! Ben senin on beş kuruşuna tenezzül etmem* (B. Felek).

— DEY. *Tenezzül buyurmak*, alçakgönüllülük göstermek.

◆ **Tenezzülen** zf. *Esk.* Alçakgönüllülükle, kibirsizce. (M)

TENFİL i. (ar. *nefel*'den *tenfil*). *Esk.* Savaşa teşvik için askerlere ganimet vaat etme, yağmaya izin verme.

— Huk. *Esk. Tenfili âm*, bütün gazilere verilen söz ve ayrılan tenfil. («Her gazi, elde ettiği ganimete sahip olacaktır», şeklinde verilen söz, *tenfili âm*'dır. Genel anlam taşıyan söz vermeler tenfili âm sayılmaz; meselâ kimin, neden, ne kadar yararlanacağı belirtilmediğinden «elde ettikleriniz sizlerin olsun» sözleri gaziler arasında çekişmeye yol açabileceği için tenfil sayılmaz.) || *Tenfili has*, savaşta askeri teşvik etmek, savaş gücünü artırmak için devlet başkanının, savaşçılara yararlandıklarından fazla ganimet payı için söz vermesi. (M)

TENFİZ i. (ar. *nüfūẕ*'dan *tenfiẕ*). *Esk.* Hâkim olma, hükmünü yürütme: *Maddenin başında Meclisin ilk vazifesi olmak üzere «ahkâm-ı şer'iyenin tenfizi» vardır* (Atatürk). || *Tenfiz etmek*, hüküm yürütmek, hâkim olmak.

— Huk. *Tenfiz kararı*, yabancı ülke mahkemeleri tarafından verilen hükümlerin Türkiye'de yerine getirilmesi için türk mahkemeleri tarafından verilmesi gerekli olan karar.

— ANSİKL. Huk. Yabancı bir ülkede verilen, hukuk veya ticaret davalarına ilişkin olan karar, kesin hüküm niteliğindeyse ve türk mahkemesi tarafından infaz kararı verilirse, Türkiye'de infaz edilebilecek bir ilâm niteliğini alabilir. *Tenfiz kararı* verilebilmesi için, yabancı mahkemeden kendi lehine karar almış olan tarafın, bunu asliye mahkemesinden istemesi gerekir. Tenfiz talebi, temyiz talebine ilişkin şartlara bağlıdır. Yetkili mahkeme ise, aleyhine tenfiz istenen kimsenin ikametgâhı mahkemesidir. Söz konusu kimsenin Türkiye'de ikametgâhı yoksa, o zaman oturduğu yerin mahkemesi yetkilidir. İkametgâhın veya meskeni olmayan kimseler aleyhine tenfiz talebi, Ankara veya İstanbul hukuk mahkemelerinden biri tarafından yerine getirilir. Asliye mahkemesi kural olarak, varmış olduğu kanaate göre tenfiz kararını verir. Ancak şu hallerde tenfiz talebinin mahkeme tarafından reddedilmesi gereklidir: 1. Türkiye cumhuriyeti ile kararı veren mahkemenin bulunduğu yabancı ülke arasında, mukabelei bilmisil esasına dayanan bir sözleşme veya antlaşma yoksa; 2. ilâm, yetkili olmayan bir mahkeme tarafından verilmişse; 3. iki taraf usulen davet edilmemiş ve mahkeme, kanunî veya rızaî temsilcileri önünde görülmemişse; 4. hüküm, kamu hukuku kuralları veya türk kamu hukukuna aykırıysa; 5. ilâmda, Türk Anayasasına aykırı hükümler varsa; 6. ilâm aile hukuku veya ahkâmı şahsiyeye ilişkinse. Mahkemede taraflar, sadece tenfiz şartlarının bulunup bulunmadığına ve kararın verilmesinden tenfiz talebine kadar geçen süre içinde ilâmın kısmen veya tamamen infaz edilip edilmediğine veya infaza engel bir durumun ortaya çıkıp çıkmadığına ilişkin beyanda bulunabilirler. Mahkeme, duruşma sonunda, ilâmın tenfizine veya reddine ilişkin bir karar verir. Tenfiz kararları, Türkiye icra daireleri tarafından esas karar tıpkı bir türk mahkemesinden verilmiş gibi icra edilir.

◆ **Tenfizat** çoğl. i. *Esk.* Hâkim olmalar. (M)

TENG (fars. *teng*). *Esk.* Dar. || Küçük. || İnce. || Sıkı, yapışık. || Zavallı. || Yakın. || Nadir. || Zor. || *Teng-âb*, sığ su, sığlık. || *Teng-â-teng*, çok dar, ince. Çok nadir. || *Teng-bâr*, çok zor olan, erişilmez. || *Teng-çeşm*, açgözlü. || *Teng-çeşmî*, açgözlülük. || *Teng-dehan* (veya *dehan-ı teng*), dar ağızlı. || *Teng-dest*, eli dar, fakir. || *Teng-destî*, fakirlik, züğürtlük. || *Teng-dil*, sıkıntılı. || *Teng-dilî*, sıkıntılı olma. || *Teng-havsala*, anlayışı kıt. || *Teng-huy*, çabuk kızan, hiddetli. || *Teng-maaş*, zor durumda olan. || *Teng-meşreb*, sinirli. || *Teng-nây*, sıkıntılı yer: *Bu mülkün farkı yok bir teng nâdan* (Yahya Kemal). || *Teng-peygûle*, dar köşe. || *Teng-sâl*, kuraklık, kıtlık yılı. || *Teng-sâr*, dar kafalı, aptal. || *Teng-yâb*, bulunması zor, nâdir. || *Teng-zarf*, az şey alan. || *Teng-zehre*, üzgün, gamlı.

◆ **İ.** *Esk.* Bağ, kayış. || Denk, balya. || Dar vâdi, boğaz.

◆ **Tengây** i. *Esk.* Boğaz, vâdi.

◆ **Tengî** i. *Esk.* Darlık. || Küçüklük. || İncelik. || Sıkılık. || Zavallılık. || Nadirlik. (M)

TENGEREGİF'LER, Nijer kıvrımında yaşayan tuareg konfederasyonu. Çoğunlukla *Nijer Tuaregleri, Güney Tuaregleri* veya *Sudan Tuaregleri* diye adlandırılırlar. (L)

TENGGER, Cava'nın (İndonezya) doğusunda volkanik kütle; Batok'u, her zaman dumanlarla çevrili Bromo'yu ve adanın en yüksek noktası (3 676 m) olan Semeru'yu kapsar. Kütlenin adanın öbür kesimleriyle çok güç ilişki kurması, en eskî cava geleneklerinin tutunmasını sağlamıştır. Dağda 2 000 m yükseltiye kadar yerleşilmiştir ve tarım (mısır, pirinç) yapılır. (L)

TENGİRŞENK (Yusuf Kemal), türk devlet adamı (Boyabat 1878 - Ankara 1969). Askerî tıbbiyenin ilk sınıfındayken bir eli sakatlandığı için okuldan ayrıldı. İstanbul (1904) ve Paris Hukuk fakültelerini bitirdi (1913). Siyasî ve iktisadî ilimler üstüne doktora yaptı. Büyük Millet meclisinin ilk devresinde, Kastamonu ve Sinop milletvekili seçildi (1920-1923). Londra büyükelçiliği (1924), iktisat, hariciye ve adliye nazırlığı (1930-1933) yaptı. Türkiye ve S.S.C.B. arasındaki Ankara itilâfnamesini ve Türkiye - Fransa itilâfnamesini imzaladı. Yedinci seçim dönemine kadar Sinop milletvekiliydi. Ankara Hukuk fakültesinde iktisat profesörlüğü yaptı (1925-1941). Sinop, sonra da İstanbul'dan seçilerek meclise girdi (1946-1950) ve Kurucu meclis üyesi oldu (1961). *Vatan Hizmetinde* (1967) adlı bir eseri ve *Millî Mücadelede Ruslarla ilk Temaslarımız* (*Yakın Tarihimiz*, IV. 1962) adlı bir makalesi vardır. (M)

TENGRİ-NOR, Nam-tso'nun moğolca adı. (L)

TENGTAR bls. i. (fars. *teng* ve *tār*'dan *teng-tār*). *Esk.* Küçük çadır, tente. (M)

TENGU, japon halk Şinto'culuğunun cinleri. Uzun boylu, aşırı derecede uzun burunlu ve kanatlı varlıklar biçiminde temsil edilmişlerdir. Tengu'lara birçok tapınak adanmıştır. Bunların en ünlüsü, Yokohama yakınlarında bulunan ve her yıl binlerce hacı ile turistin ziyaret ettiği Oyama tapınağıdır. (L)

TENGUSA i. Mim. Trigliflerin altına yapılan ve dor düzenindeki efrizi baştabandan ayıran şerit biçiminde süs. (L)

TENHA sıf. (fars. *tenhā*'dan). İnsanı az (yer): *Cuma ile pazar, çarşının en tenha günlerinden sayılırdı* (Ahmed Rasim). *Günün bu vaktinde kahve tenhaydı* (Sabahattin Ali). || *Esk.* Tek, yalnız. (M)

TENHALAŞMAK geçz. f. (*tenha*'dan *tenha-la-ş-mak*). Tenha hale gelmek, boşalmak: *Vapur bir hayli tenhalaşmıştı* (B. Felek). || *Esk.* Yalnız kalmak. (M)

TENHALIK i. (*tenha*'dan *tenha-lık*). Yalnızlık: *Nihayet çölün tenhalığında, uzaktan bütün ümidinizi bağladığınız toprak dama varırsınız* (Ş. S. Aydemir). || Boş ve ıssız yer: *Tenhalıkta oturmak.*

◆ Sıf. Boş, ıssız: *Tenhalık bir yerdir* (Şemseddin Sami).

— Tasav. Dinî bir amaçla yalnızlığa çekilme. (M)

TENHANİŞİN sıf. (fars. *tenhā* ve *-nişīn*'den *tenhā-nişīn*). *Esk.* Yalnız oturan, yalnızlığı seven. (M)

TENHAREV sıf. (fars. *tenhā* ve *-rev*'den *tenhā-rev*). *Esk.* Yalnız giden. (M)

TENHAYİ i. (fars. *tenhā*'dan *tenhāyî*). *Esk.* Yalnızlık. || Issız yer, tenhalık: *Kırlarda o tenhayi-i hüzn-âver içinde* (Tevfik Fikret). [M]

TENİDE sıf. (fars. *tenide*). *Esk.* Örülmüş, dokunmuş (şey).

◆ **İ.** *Esk.* Örgü. || Örümcek ağı: *Bir tenide-i şule-bâr-ı nilgûn gibi...* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

TENİENTE (El), Orta Şili'de (O'Higgins ili) kasaba, Rancagua'nın kuzeydoğusunda; 2 500 nüf. Bakır ve molibden madenleri. Bakır dökümevleri. (L)

TENİERS (David I), flaman ressamı (Anvers 1582 - ay.y. 1649). Tablo ticareti yaptı. İtalya'da kaldı; A. Elsheimer'in yanında çalıştığı sanılır. Eserleri kısmen oğlu David II'ninkilerle karıştırılır. (L)

TENİERS (David II), flaman ressamı (Anvers 1610 - Brüksel 1690). David Tenier I'in oğlu. 1637'de Anvers'de çalışmağa başladı ve ressam Kadife Bruegel'in kızıyle evlendi. 1651'de Brüksel'e yerleşti; arşidük Leopold-Wilhelm'in özel ressamı, koleksiyonlarının görevlisi oldu. Brüksel yakınlarında bir konak satın aldı; burada en olgun eserlerini yaptı ve ikinci karısıyle birlikte rahat bir hayat sürdü. Yavaş yavaş unutulmağa başladı ve hayatının son günleri aile kavgalarıyle geçti. Francken'lerin tarzına yaklaşan ve kibar çevre hayatını yansıtan resimler yaptı; daha sonra Brouwer'in etkisiyle halk tiplerini canlandırdı (meyhanede tütün ve içki içenler). Aristokrat ve burjuva çevrelerine eserlerini beğendirmek için, Brouwer'in motiflerini değiştirerek onlara daha renkli ve hoş bir biçim verdi. Ayrıca, kermes, köy düğünü, halk eğlencesi sahneleri, simyacı laboratuvarı, büyücü âyini v.b. resimleri yaptı. Olağanüstü ustalığı, arşidükün koleksiyonlarındaki tabloların küçük boy kopyalarında kendini ortaya koyar. Tatlı renkleri, fırça darbelerinin inceliği ve eserlerindeki canlılık ancak birinci sınıf bir sanatçıda görülebilecek niteliktedir. Teniers'nin Louvre'da ve dünyanın birçok müzesinde tabloları vardır. — Erkek kardeşleri JULİEN (Anvers 1616 - ay.y. 1679) ile ABRAHAM (Anvers 1629 - ay.y. 1670) ve oğlu DAVID III (Anvers 1638 - Brüksel 1685) eserlerinde David II Teniers'yi taklit ettiler. (L)

TENİL i. (ar. *naᶜl*'dan *tenᶜil*). *Esk.* Nallama, binek hayvanlarına nal çakma.

— Kim. *Esk.* Demir ile başka bir madeni karıştırma. (M)

TENİM i. (ar. *niᶜmet*'ten *tenᶜim*). *Esk.* Nimetlendirme, yiyecek içecek verme. || «Evet» cevabını verme.

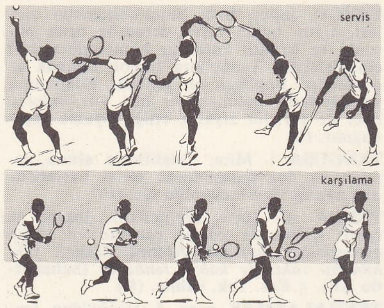

tenis

Nazmi Bari

◆ **Tenimsiz** sıf. ve zf. *Esk.* Nimet vermeyen, yedirip içirmeden: *İnsanlığa yakışmaz tenimsiz tena'um* (Muallim Naci). [M]

TENİOGLOSSA çoğl. i. Pectini branchia takımından önden solungaçlı karındanbacaklı yumuşakçalar grubu; cassis ve devkulağı gibi dişlidilinin her sırasında bir orta diş, her iki yanıda bir yan ve iki kenar dişi bulunan yumuşakçaları kapsar; bunların kimisi tam ağızlı, kimisi sifon ağızlıdır. Bk. YUMUŞAKÇALAR *levhası.* (L)

TENİS i. (ing. *tennis*). Özel biçimde düzenlenmiş bir sahada (kort) raketler ve toplarla yapılan spor. || *Masa tenisi.* Bk. PİNG-PONG.

— ANSİKL. *Tenis* 1874 yılında ingiliz subayı Wingfield tarafından bulundu ve *Sphairistike* adı verildi. Sonraları çim sahada oynanmağa başlanan bu oyuna *lawn-tennis* veya kısaca tenis dendi.

Tenis, *tenis kortu* denilen engebesiz ve düz bir sahada oynanır. İki kişi arasında oynanan dikdörtgen şeklindeki sahanın uzunluğu 23,77 m, genişliği 8,23 m; çift oynanırsa genişliği 10,97 m olur. 1,06 m yüksekliğinde iki direğe bağlı file, sahayı ikiye böler. Filenin yüksekliği saha ortasında 0,915 m'dir. Servis çizgileri fileye paralel ve 6,40 m uzaklıktadır. Filenin iki tarafında ve servis çizgilerine kadar olan saha iki eşit bölüme ayrılır. Tenis tek veya çift olarak oynanır. Küçük dikdörtgen sahanın iki tarafındaki dikdörtgen biçimindeki büyük bölümlere «kulvar» denir.

Üstü bez kaplı kauçuktan yapılan tenis topunun çapı 6,35 sm - 6,67 sm, ağırlığı 56, 70-58'47 gr'dır. Topun, çimento bir zemine 2,54 m yükseklikten bırakıldığında 1,34 - 1,47 m arasında zıplaması gerekir. Tenis raketi seçimi oyunculara bırakılır. Bk. RAKET.

Kurayı kazanan saha veya servis atmayı seçer. Oyuncu, servisi çizgilere basmadan servis sahası içinden atmalıdır. Servis atışında topun file üzerinden geçip çaprazdaki sahaya düşmesi gerekir. Eğer top, saha dışına veya çizgi üzerine düşerse veya topa hatalı vurulursa rakip oyuncu bir sayı kazanır. Top net'e değer sahaya düşerse atış tekrarlanır. Böylece oyuncu son ve ikinci atışını yapar (ikinci atışta yine net olursa rakip oyuncu bir sayı kazanır). Birinci sette servis atan oyuncu ikinci sette servis karşılar, diğeri ise servis atar. Çift maçlarda oyunculardan ilk sette servis atanın eşi üçüncü sette, diğer ekip oyuncularından biri ikinci, diğeri dördüncü sette servis atar. Kararlaştırılan servis sırası maç boyunca değiştirilemez. Eğer servisten gelen top yere değmeden servis karşılayanın raketine değerse, servis atan üst üste iki faul yaparsa servis karşılayan bir sayı kazanır. Oyuncu, top sahasında iki defa yere vurursa; topu saha dışına atarsa; topu fileye takarsa; top raketine bir defadan fazla vurursa; kendisi veya raketi fileye, file direklerine ve tele değerse; rakipten gelen topu fileyi geçmeden karşılarsa; topa değerse; topu raketle yürütürse bir sayı kaybeder.

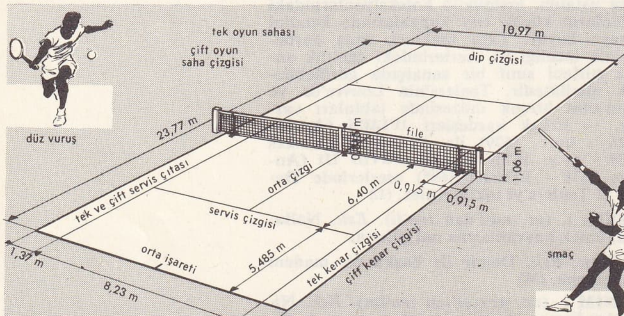

Tarafların ilk kazandığı sayı 15, ikinci 30, üçüncü 40, dördüncü set olur. Eğer iki taraf da üçer sayı almışsa berabere sayılır, bundan sonra alınan sayıya avantaj denir. Avantajı alan taraf bir sayı daha alırsa seti kazanır. Avantajlı tarafın rakibi bir sayı alırsa tekrar berabere olur. Taraflardan biri üst üste, iki sayı alıncaya kadar oyun devam eder. Oyunda altı set kazanan taraf maçın galibidir. Her iki taraf beşer set aldıysa galip gelmek için taraflardan birinin diğerinden iki set fazla kazanması gerekir. Bu durum beşten sonra sınırsız olarak bir taraf oyunu kazanıncaya kadar devam eder.

● *Türkiye'de tenis,* 1900 yılında ingilizler tarafından oynandı. İstanbul'daki ingilizler, Çalenç kupası denilen ve üç yıl üst üste şampiyon olanın aldığı bir turnuva tertiplediler. (Hâlâ yapılmaktadır.) Sait Selâhattin Cihanoğlu, Tevfik Taççıoğlu, Zeki Sporel bu çok yeni spor dalında ilk temsilcilerimiz oldular. 1924 Yılında Suat Subay bir ingiliz subayı ile birlikte, çiftte şampiyon olarak Çalenç kupasına adını yazdırdı. Aynı yıl Tenis federasyonunun kurulmasıyle tenis daha fazla ilgi gören bir spor oldu. Milliyet ve Tarabya turnuvaları tertiplendi. İlk Türkiye Tenis şampiyonasını (1926) tek erkeklerde Suat Subay, çift erkeklerde Suat Subay-Sedat Erkoğlu kazandılar. Sonraki yıllarda David Yafe, Henri Telyan, Mehmet Karakaş, Nışan Aygen, Andon Tiberyüs, Şefik Fenmen, Muhittin Altınbaş, Fehmi Kızıl, Suzan Gürel, Behput Cevanşir, Enes Talay, Engin Balaş, Cihat Özgener, Erol Bolel çeşitli şampiyonluklar aldılar. Teniscilerimizin ilk defa katıldığı 1931 Balkan Tenis şampiyonasında Sedat Erkoğlu-Vahram Şirinyan çiftte şampiyon oldular. 1946'da İstanbul Tenis turnuvası düzenlendi (dünyaca ünlü raketlerin katıldığı bu turnuva her yıl yapılmaktadır). 1951-1965 Yıllarında aralıksız 14 yıl Türkiye Şampiyonu olan Nazmi Bari kırılması güç bir rekor tesis etti. Nazmi Bari şampiyonluk yıllarında yapılan bazı milletlerarası turnuvalarda dereceler alarak yurdumuzu temsil etti (1951 Beyrut turnuvası tek erkeklerde ikinci; çiftte Suzan Gürel ile birinci; 1952 Beyrut turnuvasında birinci; 1954 Selânik turnuvasında birinci; 1957 İsrail turnuvasında ikinci; aynı yıl Üsküp turnuvasında ikinci).

● Milletlerarası tenis turnuvaları. En önemli tenis turnuvaları *Wimbledon* (İngiltere), *Forest Hill* (Kanada), *Sydney* (Avustralya), *Roland Garros*'dur (Fransa). Dört turnuvada birden şampiyon olan tenisciye *gran şilem* denir. (LM)

TENİS i. (ar. *üns*'ten *te'nis*). *Esk.* (Vahşî bir hayvanı) Alıştırma, evcilleştirme. || Korkaklığını giderme.

— Tasav. Tarikata giren kimsenin bütün duygusal isteklerden, etkilerden sıyrılarak kendini şeyhinin yoluna vermesi, onun izinden yürümesi. (M)

TENİS i. (ar. *ünūset*'ten *te'nis*). Gram. *Esk.* Arapça eril bir kelimeyi sonuna *t* getirerek dişil yapma: *Temme* > *temmet* gibi. (M)

TENİT i. (yun. *tainia,* şerit'ten fr. *ténite*). Miner. İnce şerit halinde bulunan demirli madde. (L)

TENKÂR i. (fars. *tenkâr*). Kim. *Esk.* Boraks. Kuyumcu lehimi. (M)

TEN KATE (Jan Jacob Lodewijk), hollandalı şair ve mütercim (La Haye 1819-Amsterdam 1889). Lirik şiirler ve beş felsefî şiir yayımladı. Bunlar arasında *Yaratılış* adlı felsefî şiiri şaheseri sayılmaktadır. Özellikle Byron ve Dante'den tercümeler yaptı, Avrupa'nın başlıca şairlerini içine alan bir antoloji yayımladı. (L)

TEN KATE (Lambert), hollandalı gramerci ve tenkitçi (Amsterdam 1674-ay.y. 1731). *Hollanda Diline Giriş* (1723) adlı eserinde hollanda gramerinin kurallarını belirledi. (L)

TENKIYE i. (ar. *naḳy* ve *neḳāvet*'ten *tenḳıye*). Anustan su vermek suretiyle kalınbağırsağın içini temizleme. || Bu iş için kullanılan âlet. || Tenkıye işleminde kullanılan su veya ilâç. || *Esk.* Ayıklama, temizleme.

— ANSİKL. Tıp. *Tenkıye,* bağırsakları uyarıp harekete geçirebilen ilâçları organizmaya sokmağa ve dışkının çıkmasını kolaylaştırmağa yarar. Tenkıye şırınga ile, lastik körüklü su sıkma âletiyle veya ucuna kanül takılmış lastikten bir boruya bağlı bir kapla yapılır. Bellibaşlı tenkıye çeşitleri: 1. *boşaltıcı* veya *değiştirici tenkıyeler* (basit bir yıkama ile bağırsakları boşaltmağa yarar); 2. *ilâçlı tenkıyeler* (morfinli, lavdanumlu, potasyum bromürlü veya kloralll); 3. *sinamekili tenkıyeler* (sodyum sülfatlı, civalı müshil veya yumuşatıcı); 4. *besinli* veya *besleyici tenkıyeler* (değişime uğramış cüzi maddelerle [peptonlar, süt, et suyu, yumurta sarısı] yapılır); 6. *elektrikli tenkıye* (bazı bağırsak tıkanmalarında tavsiye edilir).

Elektrikli tenkıye, karın derisine konan bir elektrot ile gödenbağırsağına yerleştirilen bir sonda arasından geçen ve şiddeti artan galvanik bir akımın eşliğinde bağırsağa tuzlu su vermekten ibarettir. Kalınbağırsak tembelliği, ameliyat sonrası bağırsak tıkanmalarında ve incebağırsak felçlerinde bağırsak hareketlerinin uyanmasını sağlar. (L)

TENKİD i. Bk. TENKİT.

TENKİH i. (ar. *nikāḥ*'tan *tenkiḥ*). *Esk.* Nikâh kıyma, evlendirme. || Nikâhı kıyılma, evlendirilme. || *Tenkih etmek,* nikâh kıymak; nikâhı kıyılmak. (M)

TENKİH i. (ar. *naḳḥ*'tan *tenḳiḥ*). *Esk.* Bir şeyin gereksiz ve kötü kısımlarını çıkarma, ayıklama. || Tahılı ayıklayarak temizleme. || Memur aylıklarında indirim yapma. || *Tenkih etmek,* ayıklamak: *Tenkih eder sözü o dânâ / Bercestedir onda lâfz ü mânâ* (Ziya Paşa). Tahıl temizlemek. Memur aylıklarında indirim yapmak. (M)

TENKİHAT i. (ar. *tenkiḥ*'ten *tenkiḥāt*, ayıklamalar). *Esk.* Bir dairenin, geliriyle gideri birbirine uymadığı zaman memur aylıklarında veya memur sayısında kısıntı yapması. (M)

Tenkihü't-Tevarihü'l - Mülûk (*Meliklerin Tarihlerinin Özeti*), Hezarfen* Hüseyin Efendinin tarihî eseri. Genel bir tarih kitabıdır. En eski çağlardan başlayarak 50 kadar islâm devletinin, Roma ve Bizans imparatorluklarının tarihini içine alır. Amerika'nın keşfi hakkında bilgi verir. İstanbul kütüphanelerinde yazma nüshaları vardır. (M)

TENKİL i. (ar. *nikl*'den *tenkil*). *Esk.* Herkese örnek olacak bir ceza verme. || (Düşmanı veya zararlı kimseleri) Topluca ortadan kaldırma, tepeleme: *İbrahim bey âsilerin tenkiline ancak üç aydan fazla bir zamanda muvaffak olabildi* (Atatürk). || Uzaklaştırma, kovma. || *Tenkil etmek,* şiddetle cezalandırmak, toplu bir şekilde tepelemek: *Okuyucular, üfürükçüler, sıtma bağcılar ilâh... kâmilen tenkil edilerek sıtmaya yakalananlar mutlaka sulfato içmeğe mecbur tutulacaklardır* (P. Safa). *Bir orduyu bir er etti tenkil* (Muallim Naci). || *Tenkil olunmak,* topluca ortadan kaldırılmak, cezalandırılmak: *İsyanlar kesr ü izale ve çeteler tenkil olunarak kuvvetli bir ordu ve hükûmet teşekkül etmiştir* (Atatürk).

◆ **Tenkilât** çoğl. i. *Esk.* Cezalandırmalar. || Topluca yok etmeler. || Uzaklaştırmalar. (M)

TENKİR i. (ar. *nekr*'den *tenkir*). *Esk.* Tanınmayacak hale getirme. || Bilinmeyecek bir şekle sokma.

— Gram. *Esk.* Arapça bir kelimeyi harfi tarifsiz (elif ve lâm'sız) kullanma.

◆ **Tenkirat** çoğl. i. *Esk.* Tanınmayacak hale getirmeler. (M)

TENKİS i. (ar. *noḳṣān*'dan *tenḳiṣ*). *Esk.* Azaltma, eksiltme, indirme. || *Tenkis etmek,* azaltmak: *Bir müddet güldürür, fakat istihzaya hedef olan kıymetini tenkis edemez* (H.Z. Uşaklıgil).

Foto. Haber ajansı (MEYDAN)

— Huk. Miras bırakanın, mahfuz hisseli mirasçılarının, mahfuz hisselerini aşan tasarruflarının, aşılan miktar nispetinde indirilmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Tenkis davası*, mahfuz hisseyi aşan tasarrufların indirilmesi için kural olarak mirasçılar tarafından açılan dava. (Bk. ANSİKL.) || *Tenkis defi*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Miras bırakan, mahfuz hisseli mirasçılarının bulunması halinde, ancak terekenin belirli bir kısmı üstünde tasarrufta bulunabilir. Bu tasarrufta bulunulabilecek kısma *tasarruf* nisabı* adı verilir. Miras bırakanın, tasarruf nisabını ve mahfuz hisseli mirasçıların mahfuz hisselerine tecavüz teşkil eden tasarruflarını mirasçılar, bu aşma ölçüsünde indirtebilirler. Miras bırakanın tasarruf nispetini aşması ya hayatta yaptığı kazandırmalar sonucu olur veya ölüme bağlı tasarruflarla tasarruf nisabı azalır. Tasarruf nisabını aşan ölüme bağlı bütün tasarruflar tenkise bağlıdır; buna karşılık hayattayken yapılan kazandırmalardan ancak belirli bazıları tenkise bağlı olabilir. Hayatta yapılıp da tenkise bağlı kazandırmalar şunlardır: 1. iade*ye bağlı olması gerekip de herhangi bir sebeple iadeden kurtulan kazandırmalar; 2. mirastan feragat edilmesi halinde miras bırakanın sağlığında ödediği karşılık; 3. miras bırakanın serbestçe dönme hakkını saklı tuttuğu bağışlamalar; 4. miras bırakanın ölümünden önceki bir yıl içinde yapmış olduğu bağışlamalar; 5. miras bırakanın mahfuz hisse kurallarını bertaraf etmek için yapmış olduğu bağışlamalar. Miras bırakanın hem hayattayken, hem de ölüme bağlı tasarruflarla yaptığı kazandırmaların birarada bulunması ve bunların hepsinin tenkise bağlanması mümkündür: Bu halde kanun tenkisin ne sıra içinde yapılacağını belirtmiştir. *Tenkiste tertip* denilen bu hale göre, önce ölüme bağlı kazandırmalar tenkis edilir. Bunların tenkisi sonunda mahfuz hisselerin toplamı yine elde edilemeyecek olursa, o zaman hayatta yapılan kazandırmaların tenkisine geçilir.

● *Tenkis davası*. Miras bırakanın yapmış olduğu kazandırmaların tenkis edilmesi için açılan tenkis davası yenilik doğuran bir davadır ve bu dava ile mirasçı, miras bırakanın yapmış olduğu kazandırmaların kendi mahfuz hissesini tecavüz etmeyecek miktara indirilmesini ister. Tenkis edilmesi gereken miktar dava açılmadan önce davalının eline geçmişse, o zaman, tenkis davasının yanında bir de edim davasının açılması gerekir. Tenkis davasının davacıları mahfuz hisseli mirasçılar ve mahfuz hisseli mirasçıların alacaklılarıdır. Mahfuz hissesini değeri itibarıyle elde edemeyen mirasçı tenkis davası açar. Mahfuz hisseli mirasçının alacaklılarının dava hakkı ise, ikinci derecededir. Bunlar, mahfuz hisseli mirasçı tenkis davası açmazsa onun yerine dava açarlar. Gerçekten mirasçı iflâs etmişse, iflâs masası; iflâs etmemiş, ama alacaklılarına aciz belgesi verilmişse alacaklılar, mahfuz hisseli mirasçının tenkis davası açmasını isterler ve bunun için uygun bir mehil verirler. Bu mehil içinde mahfuz hisseli mirasçı davayı açmazsa, alacaklılar kendi adlarına tenkis davası açarlar. Tenkis davasının davalı tarafı, mahfuz hisseyi aşan kazandırmanın lehine yapıldığı kişi veya kişilerdir. Bunlar kanunî veya mansup mirasçı olabilecekleri gibi, vasiyet alacaklısı veya hayatta kendilerine tenkise bağlı kazandırma yapılmış olan herhangi bir üçüncü kişi de olabilir. Tenkise bağlı kazandırmayı elde eden kimse, bunu bir üçüncü kişiye devretmiş olsa bile tenkis davası malı devralmış olan üçüncü kişiye değil, yine ona karşı açılır. Tenkis davası için bir ve beş yıllık olmak üzere iki süre vardır. Bir yıllık sürenin başlangıcı, mahfuz hisseli mirasçının kendi mahfuz hissesine tecavüz yapıldığını öğrendiği andır. Beş yıllık sürenin başlangıcı ise, vasiyetnamelerde, vasiyetnamenin açıldığı tarih; diğer hallerde ise, miras bırakanın öldüğü andır.

● *Tenkis defi*, tenkis davası bir ve beş yıllık süreler içinde açılmak zorundayken, defi olarak her zaman ileri sürülebilir. Ancak tenkisin defi olarak ileri sürülebilmesi için tenkise konu olan kazandırmanın ifa edilmemiş olması gerekir. Bu yoldan, mahfuz hisseli mirasçı, ifa talebinde bulunan kazandırma lehdarına karşı, kazandırmanın tenkise tabi olduğunu ileri sürüp ifadan kaçınmak imkânını kazanır.

◆ **Tenkisat** çoğl. i. *Esk.* Eksiltmeler, indirmeler. (M)

TENKİT veya **TENKİD** i. (ar. *naḳd*'den osmanlıca *tenḳîd*). Ed. ve G. santl. Edebiyat ve sanat eserlerini açıklama ve yargılama sanatı: *Tenkid bize pek yeni bir şeydir* (F. R. Atay). || Bir edebiyat veya sanat eseri hakkındaki yargı: *Edebiyatımızda gerçekçi akıma yol açan eserlerin başında gelen «Çalıkuşu»nun, kimi sanat çevrelerince «aşırı duygusal» diye nitelendirilmesi, romana yöneltilmiş haksız bir tenkittir*. || Gerçeği ortaya koymak amacıyle yapılan yargılayıcı inceleme veya tartışma: *Bunun için de, verdiği hükümlerin ince bir tahlil ve tenkidi [...] icab eder* (P. Safa). *Tarih tenkidi*. || Tenkit için kaleme alınmış yazı: *Finten için yazdığım tenkidi okumuştu* (Y.Z. Ortaç). *Tenkidi basılmadı*. || *Teşm. yol.* Olumsuz yargı; kötüleme, yerme: *Bu ideologlar tarafından Atatürk ve İnönü'ye doğrulan en ağır tenkid «tek parti zihniyetine sahip» olmayışları idi* (F. R. Atay). *Oturup sadece, mektepleri tenkid iş mi* (M. Â. Ersoy). [*Eşanl.* ELEŞTİRME, ELEŞTİRİ.] || *Tenkit* (veya *tenkid*) *etmek*, bir eseri veya bir şeyi değer bakımından incelemek, eleştirmek: *Dertli'yi, klasik edebiyat kültürü almış her' saz şairinin bundan kurtulamadığı göz önünde tutularak, tenkit etmek doğru değildir* (Cahit Öztelli).

— ED. TELM. ***Tenkit kolay, sanat güçtür.*** Bk. SANAT.

— Fels. *Genel tenkit*. Bk. ANSİKL. || *Marx'çı tenkit*. Bk. ANSİKL.

— Filol. *Metin tenkidi*, aktarılan bir metindeki yanlışları meydana çıkarma ve düzeltme çalışması. Bk. ANSİKL.

— G. santl. *Sanat tenkidi*. Bk. SANAT.

— Müz. *Müzik tenkidi*, besteciler tarafından halka sunulan eserlerin değeri veya virtüoz ve orkestra yöneticilerinin yetenekleri üstünde bir yargıya varmak için kaleme alınan edebî inceleme. (Değişik biçimlerde çok eskiden beri süregelen müzik tenkidi ancak XVIII. yy.dan sonra sistemli olarak ele alındı. XIX. yy.da dergilerden başka, günlük gazeteler de müzik tenkidi için birer köşe ayırmağa başladı. Müzik tenkitçiliğini iş edinenler arasında edebiyatçılar, gazeteciler [Scudo, Willy] veya orta değerde müzikçiler, seyrek olarak da Berlioz, Dukas, Fauré, Schmitt gibi müziği meslek edinmiş sanatçılar yer alır.)

— Sine. *Sinema tenkidi*. Bk. ANSİKL.

— Tar. *Tarihî tenkit*. Bk. ANSİKL.

— Tiyat. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ed. Edebiyat tenkitçisi dediğimiz kimdir? Edebiyatı seven, sevdiği için de başkalarının yazılarını yargılamakla kendini görevli sayan bir yazar. Edebiyatın gerekli bir kolu olan *tenkit* de, sanat ve yaratma yanı olan bir edebiyat türüdür. Hemen her çağda, yazılı eserleri yargılayan, kendilerinde başka yazarların metinlerini değerlendirme yetkisini gören öğretim görevlileri, gazeteciler v.b. çıkmıştır. Fakat, tenkidin ayrı bir tür olarak belirlenmesi, XIX. yy.ın ortalarında kendini tenkitçi olarak ortaya koyan ve tenkidin kurallarını bulan Sainte-Beuve ile olmuştur.

Tenkidin nasıl yapılacağı birçok tartışmaya yol açmıştır. Brunetière gibi kuramcı tenkitçiler, yalnız kendi bildiklerinin gerçek ve doğru olduğuna inanır ve kendi görüşlerine uymayan bütün eserleri bu gerçek adına yererler. Kimi tenkitçiler ise belirli bir açıya yerleşmeyen, geniş fikirli, hoşgörülü kimselerdir; ele aldıkları eserlerde dikkatlerini çeken noktaları belirtmekle, yalnız edebiyat açısından ilgi çekici buldukları yönleri ortaya koymakla yetinirler. Fakat bir edebiyat eserini yargılamak ne demektir? Daha doğrusu, ne adına bir eseri yargılayabiliriz? Kimi tenkitçinin bu soruya vereceği karşılık çok basittir: gerçeğin ve doğrunun tek bekçisi olarak kendini gördüğü için, bu gerçek ve doğru adına yargıda bulunmayı da çok olağan sayar. Ama çoğu tenkitçiler kendilerine bu kadar güvenmekten kaçınır ve sadece kişisel zevkleri, kültürleri, teknik bilgileri adına eserleri değerlendirdiklerini kabul ederler. Bu durumda, verilen yargıların değeri özneldir ve doğrudan doğruya yargılayanın kişiliğine, yargısını destekleme için ileri sürdüğü nedenlerin inandırıcılığına bağlıdır. Eser karşısında heyecanlanan, hayran kalabilen böyle bir tenkitçi ister istemez sevdiği eserlerden daha iyi söz edebilecek, sevmediği eserleri ise gereğince anlatamayacaktır. Bununla birlikte, tenkitçinin, haklı olduğu zaman öfkelenmesi de tabiîdir. Fakat bir protesto olarak yararlı sayabileceğimiz olumsuz ve polemikçi bir tutum, gerçek amacı yeni basılan kitapları tanıtmak ve sınıflandırmak olan tenkitle bağdaşamaz. Gerçi, tenkitçinin yargısı ve sınıflandırması kendine göredir. Fakat, kendini bilen, işine saygısı olan bir tenkitçi ucuz bir izlenimcilikle yetinmemeyi de bilmelidir. İyi tenkitçi, kendi beğenisine ne kadar aykırı düşerse düşsün, önemli saydığı bir eser üstünde titizlikle durabilen tenkitçidir: çünkü asıl mesele, bir şeyi insanın önce kendisinin anlaması, sonra başkalarının anlamasına yardımcı olmasıdır. Bu, her şeyden önce bir fikir namusu meselesidir; bir insanla aynı görüşte olmamak, ille de karşı görüşün hatalı olduğunu göstermez. Bununla birlikte çirkin, kötü, inanılmaz bir şeye karşı çıkmak da en tabiî haklardandır; fakat, bu hakkı kullanırken de, tutumumuzun hesabını vermek, nedenlerimizi sıralamak zorundayız; ayak diretmek, işi küfüre bindirmek, ya da eserin bütününü gözönünde bulundurmadan birtakım ayrıntılara takılmak meseleye herhangi bir çözüm yolu getiremez. İyi tenkitçi, bu gibi aşırılıklardan sakınır, kabataslak ve peşin yargılarla yetinmez. Fakat, düzmece bir kabiliyet ve sahtecilik karşısında da ağır konuşmayı, gerçeği olanca açıklığıyla söylemeyi bilmelidir.

Edebiyat tenkidi de, deneme gibi, tarih gibi, roman gibi yaratıcı bir sanattır. Eserleri açıklar, değerlerini, güzelliklerini ve gerçeklerini, yeniliğini, üslûbunu, ahlâkım ve felsefesini ortaya koyar. Eser ile okuyucu arasında bir köprüdür. Yeni esere okuyucunun dikkatini çeker, eserin temel amacını, gizli anlamını açıklar, eserin gereğince okunmasını ve üstünde durulmasını sağlar. Yazara faydası ise ona okuyucu bulmak, hatalarını söylemek, anlaşılmayan, karanlık kalan bölümleri işaret etmektir. Bazen, tenkitçinin bir eseri yazarından çok daha iyi anladığı, yazarın aklından geçmeyen bir anlamı eserde bulduğu veya yazarın eserine koyduğunu sandığı bir anlamın eserde bulunmadığını ispat ettiği de görülmüştür. Tenkit, sadece bir tartışma aracı değil, cesaret verici, yol gösterici ve kelimenin Sokrates'teki anlamıyle «doğurtucu»dur.

Bir nokta üstünde ayrıca durmamız gerekir. Birçok kimse edebiyat tarihi ile edebiyat tenkidini birbirinden ayırt etmez. Edebiyat tarihçisi, edebiyat dünyasında birer dönüm noktası sayılabilecek eski eserleri inceler, yayımlandıkları çağın şartları içinde ele alır, o çağdaki yerlerini ve önemlerini belirler. Edebiyat tenkitçisi ise yeni kitaplarla ilgilenir, bunların değerini, niteliğini ve önemini ortaya koyar. Bu bakımdan, iyi bir tenkitçi aynı zamanda bir edebiyat tarihçisi olmalıdır; bir edebiyat tarihçisi de, sırasında iyi bir tenkitçi olabilir (meselâ Sainte-Beuve).

Edebiyat tarihçisine kıyasla, edebiyat tenkitçisinin durumu çok daha zordur. Edebiyat tarihçisi bitmiş, sınıflandırılmış ve tarihte yerini almış bir malzeme üstünde çalışır. Edebiyat tenkitçisi ise, genellikle kimsenin tanımadığı, ilk defa değerlendirilecek yeni eserler ve yazarlar ile ilgilenir. Tarihçi geçmiş üstünde çalışır, geçmişi aydınlatır ve sınıflandırır, zamanla kayıtlı değildir. Tenkitçi ise, hemen okuyup yargısını vermek ve modaya, geçici başarılara, reklamlara kapılmamak zorundadır. Dickens, Namık Kemal veya Ahmed Hâşim üstüne bir deneme yazmak kolaydır; bu konular üstünde çalışanlar olmuş, birçok malzeme toplanmıştır. Fakat, daha ilk kalem denemelerinde bir Orhan Kemal'in önemini kavramak, bir Orhan Veli'nin,

bir Cemal Süreya'nın getirdikleri yeniliği sezmek çok zordur. Tenkidin bir sanat olabilmesi, her şeyden önce tenkitçinin kişiliğine bağlıdır; üslûbu olan, zevkle okunan, ilgi uyandıracak kadar verimli fikirlerle okuyucuyu besleyen, fareyi dağ, gevezeliği de belâgat saymayacak kadar geniş kültürü olan ve karşılaştırmalar yapabilen, yeni bir kitabın temsil değerini ölçebilecek kadar çağını ve tarihi bilen, müzikçinin «kulağı» gibi şaşmaz bir beğenisi olan, yeni bir eseri değerlendirmeğe kalkışmadan önce eski eserlerin hepsini okuyan bir tenkitçi, hiç şüphesiz, romancı veya şair gibi bir yaratıcıdır.

— Fels. *Genel tenkit.* Kant'ın yolundan gidenler, kant'çı tenkitçilikten gelen felsefî metoda *genel tenkit* adını verir ve bu metodu metafizik dogmacılığın yerine koymak isterler. Genel tenkidin amacı, bilgînin sınırlarını çizmek ve bu araştırmadan sonra elde kalan unsurları tek bir bileşimde toplamaktır. Bir bakıma, genel tenkit, en iyi ve en kesin bir biçimde kurulmuş olanlar da dahil, bütün bilimleri kapsar; çünkü bu bilimlerin ilkelerini tartışır. Başka bir bakımdan, kuruluşu daha sona ermemiş ve ilgili beşerî doktrinlerinden ötürü büyük bir kesinsizlik içinde bulunan bilimlerin derlemesidir. Bk. KANT, KANT'ÇILIK.

● *Marx'çı tenkit.* Olguların, içlerindeki özgül çelişkilerin araştırılmasına ve bu çelişkilerin önceden görmeyi sağladığı diyalektik sürece dayanan analizi. Tarihsel ve toplumsal açıdan ise, *tarihî materyalizm*'e dayanan ve üretim biçimleri, üretim ilişkileri ve toplumların üretim ilişkileriyle mülkiyet ilişkileri arasında ortaya koyabileceği çelişkileri inceleyen analiz. Bu çeşit tenkidin bir örneği Karl Marx'ın *Kapital*'idir. Bk. MARX, MARX'ÇILIK, MADDECİLİK.

— Filol. *Metin tenkidi,* bugüne kadar gelen ,yazma veya basma bir eserdeki hataları bulmak ve düzeltmek sanatıdır. Metin tenkitçisi, yazı veya baskı hatalarının bulunabileceği eldeki metinle yetinmez, bu daha önceki bir nüshanın, mümkünse ilk şeklini arar.

Bir sanat olduğu kadar bir bilim de sayılan metin tenkidi, yazılı bir örneğin sureti çıkarılırken harekete geçen psikolojik mekanizmayı inceler. Bir metni kopya eden herkes (eski müstensihler, basımevlerindeki dizgiciler, yazıhanesinde çalışan bilgin), hele kopya ettiği belge uzunsa, elinde olmayarak birtakım hatalar yapar, metni bozar. Bu hatalar, ya metnin yanlış olmasından, ya okunan satırın akılda doğru kalmamasından ya da doğru bilinenin yanlış yazılmasından ileri gelir. Metin tenkitçisi bütün bu hataları düzeltmekle yükümlüdür ve ilk suretteki basit bir yanlışın daha sonraki suretlerde çok daha ağır ve ciddî hatalara yol açabileceğini unutmamalıdır. Şu halde, tenkitçinin ustalığı, hatanın hangi noktada olduğunu bulmak, nasıl meydana geldiğini ortaya çıkarmak ve düzeltmeğe çalışmaktır. Metnin birkaç nüshası, ayrı kopyası varsa, tenkitçinin işi nispeten kolaylaşır: karşılaştırma yoluyle metnin asıl şeklini bulur ve eserin tenkitli baskısını yapabilir.

Tenkitçiye düşen görevlerden biri de, metne bile bile sokuşturulan hatalardır: bunlar ya kopya edenlerin metni tashih amacıyle yaptıkları *düzeltmeler* ya da eserin anlamını değiştiren *eklemeler*'dir.

— Sine. *Sinema tenkidi,* Türkiye'de 1918-1920 arasında *Temaşa* dergisinde birçoğu Muhsin Ertuğrul tarafından yazılan yazılarla başladı. Sanat dergilerinin sinemaya önem vermesi İkinci Dünya savaşı döneminde başladı. Başlıca sinema tenkitçileri arasında Nijat Özön, Attilâ İlhan, Metin Erksan, Tunç Yalman, Halid Refiğ, Attilâ Dorsay v.d. sayılabilir.

— Tar. *Tarihî tenkit,* kapsadığı doğru unsurları ortaya koymak için kaynakların metotlu olarak incelenmesidir. Kaynaklar *anıtsal, yazılı* veya *sözlü*'dür. Tenkit bunların gerçekliklerini, doğruluklarını ve yetkilerini ortaya koymak zorundadır. Bu şekilde ortaya konan meseleleri çözmek için tarihçi tarihin yardımcı bilimlerine başvurmak zorundadır: paleografi, diplomasi, historiyografi, arkeoloji, eski yazıtlar bilimi v.b. Prensipte, bağımsız ve sağlam kaynakların aynı şeyleri kaydetmesi tarih açısından doğrunun tanıtıdır. Ancak tenkit eseri iyi ve gerektiği gibi yazıldığı zaman, tarih bilimsellik kazanır: tenkide dayanan derin bilimsel eser olayların doğruluğunu belirler ve tarihî sentezin tek gerçerli temeli olur. Bk. TARİH.

— Tiyat. Daha ilk çıkan gazetelerde, tiyatro ile ilgili çeşitli yazılar yer aldığı halde, bilgi vermekten çok bir yargılama işi olarak kabul edilen gerçek tiyatro tenkidinin doğuşu, tiyatronun belli ölçüde gelişmesine ve geniş halk kitlelerine yayılmasına bağlıdır. Önceleri, polemik yaratmaya elverişli tiyatro olayları tenkitlerin ortaya çıkmasına sebep oluyordu; bu tenkitler, daha çok bir yergi yazısı veya bir denemeydi. Sonraları gazetelerin yaygınlaşmasına bağlı olarak tiyatro tenkidi büyük bir düzenlilik kazandı ve bütünüyle edebî olmaktan kurtularak yalnız tiyatroyu ilgilendiren meseleleri dikkate almağa başladı. XVIII. yy.da tiyatro tenkidiyle uğrayan tenkitçi veya edebiyatçılar, İngiltere'de *Tatler*'de Addison, *Theatre*'da Steele (ayrıca ikisi birden *Spectator*'da), *Prompter*'da Hill ve Popple; Almanya'da *Literaturbriefe* ve *Hamburgische Dramaturgie*'de Lessing, *Theater Journal*'de Ekhof; Fransa'da *Correspondance Littéraire*'de baron Grimm; İtalya'da *Gazzetta Veneta*'da G. Gozzi idi. Modern anlayışa göre tiyatro tenkidinin kaderi, günlük olaylarla ilgili yazıların ve tenkit yargılarının bir sentezi olarak, gündelik gazetelerin gelişmesine bağlıdır; bu yeni tarz tenkidin kurucusu olarak 1800'den itibaren, her hafta, *Journal des Débats* gazetesinde tiyatro üstüne makale yazan J. L. Geoffroy kabul edilir. XIX. yy.da Fransa'nın en ünlü tenkitçileri arasında, Théophile Gautier (*Charte*, sonra *presse* ve *Moniteur Universel*'de), Jules Janin (*Journal des Débats*) ve Sarcey (*Temps*), İngiltere'de Leigh Hunt (*The News* ve *The Examiner*), William Hazlitt (çeşitli gazetelerde yazıları çıktı), Charles Lamb (*The Examiner*), G.B. Shaw (*The Saturday Review*); Almanya'da J. K. F. Rellstab (Berlin'de yayımlanan *Vossische Zeitung*), Th. Fontane (aynı gazetede) ve Brahm (*Freie Bühne*), İtalya'da Augusto Franchetti ve Luigi Capuana (Floransa'da çıkan *Nazione*), Leone Fortis (*Pungolo*), Yorick (çeşitli gazeteler sayılabilir). XX. yy.da haberleşme araçlarının çoğalması, tiyatronun ve benzeri gösterilerin gittikçe daha geniş bir halk kitlesine yayılmasıyle, tenkit o zamana kadar görülmemiş bir önem kazandı; günümüzde tenkitçi daha çok bir gazetecidir, çalıştığı gazetenin ve halkın hizmetindedir ve eskiden sık görüldüğü gibi bir tiyatroya veya belirli bir akıma bağlı değildir. Hiç bir ayırım yapmadan bütün gösterileri tenkit etmek ve eskiden olduğu gibi haftada bir defa değil, her ilk temsilden sonra bu gösteriler üstüne yazı yazmak, XX. yy. başlarında ortaya çıkan bu değişik tutumun gözle görülen belirtisidir. Bazı tiyatro akımlarından ve tarzlarından yana olan veya bunlara karşı çıkarak taraf tutan tenkitçiler günümüzde azalmakta yerlerini tarafsız ve objektif tenkitçilere bırakmaktadır. XX. yy.ın en büyük tenkitçileri arasında, İngiltere'de J. Agate, Ivor Brown, Harold Hobson, Kenneth Tynan, Fransa'da Alfred Mortier, Robert Kemp, Pierre Brisson; Almanya'da Herbert Jhering, F. Böhme, Siegfried Melchinger; Amerika'da Brooks Atkinson ve İtalya'da Edoardo Boutet, Marco Praga, Silvio d'Amico, Renato Simoni, Eugenio F. Palmieri ve Bruno Schacherl sayılabilir.

● *Türkiye'de* tiyatro tenkitleri, genellikle günlük gazetelerin belli günlerinde, sanat haberlerine ayrılan magazin sayfalarında yapılır. Bu tenkitler, eser ve oyun üstünde derinlemesine yapılan yargılamalardan daha çok, okuyucuya bilgi vermek amacını güder. Bu alanda yazı yazanlar arasında özellikle Refii Cevat Ulunay, Lütfi Ay, Sabri Esat Siyavuşgil, Ekrem Reşit Rey, Adnan Benk, Ömer Atila, Özdemir Nutku, Metin And, Memet Fuat dikkati çeken isimlerdir.

◆ **Tenkidat** çoğl. i. *Esk.* Tenkitler, eleştirmeler: *Arkadaşlar, maksada müteveccih beyanat ve tenkidata başladılar* (Atatürk). || *Tenkidatta bulunmak,* eleştirmek. (LM)

TENKİT i. (ar. *nokta*'dan *tenkit*). *Esk.* Noktalama, nokta koyma. || *Tenkit etmek,* nokta koymak; beneklemek.

— Gram. *Esk.* Cümle içinde noktalama işareti kullanma. (M)

TENKİTÇİ i. (*tenkit*'ten *tenkit-çi*). Tenkit yazan kimse. *Yeni.* Eleştirici. *Esk.* Münekkit. || **I.** ve sıf. Tenkit etme alışkanlığı olan (kimse). [M]

TENKİTLİ sıf. (*tenkit*'ten *tenkit-li*). *Tenkitli basım,* bir yazarın bir metnini, belirlemeler, değerlendirmeler ve yorumlamalarla veren basım. (L)

TENKODOGO, Yukarı Volta'da yer, seçim çevresi merkezi; 7 200 nüf. — *Tenkodogo seçim çevresi,* 83 430 nüf. (L)

TENKTÜR i. Folk. Bir çadır türü. (Çadırlar, sakaklı çadır, sayeban, çadır ve tenktür olmak üzere dört kısma ayrılırdı. Çadır, «hazine» adı verilen iki parça bezden yapılırdı. Tenktürlerde hazine sayısı az olduğu için çadırın en küçüğüydü.) [M]

TENMİYE i. (ar. *nemâ*'dan *tenmiye*). *Esk.* Artırma. || *Tenmiye etmek,* artırmak: *Bunu bilirsiniz. Biz de bu noktayı tenmiye etmek üzere...* (Atatürk). [M]

TENNANT (Kylie), avustralyalı kadın romancı (Manly, New South Wales 1912). 1935'te yazdığı *Tiburon*'dan sonra, kolay okunan, ilgi çekici ve roman kadar röportaja da yakın kitaplar yayımladı. (L)

TENNANT (Smithson), ingiliz kimyacısı (Selby, Yorkshire 1761 - öl. 1815). 1785'te Royal society üyesi oldu; 1813'te Cambridge üniversitesinin Kimya kürsüsüne getirildi. İki yeni metal buldu: osmiyum (1803) ve iridyum (1804). [L]

TENNANTİT i. (ing. kimyacısı S. *Tennant*'ın adından). Miner. Tabiî bakır ve demir arsenyosülfür; kübik sistemde billûrlaşır. (L)

TENNES, Kyknos'un efsanevî oğlu. Truva'da hüküm sürdü, adını Tenedos'a (Bozcaada) verdi. Kyknos'un ikinci karısı üvey oğluna âşık oldu. Reddedilince, intikam almak için onu kendisine tecavüze teşebbüsle suçladı. Kyknos, Tennes ile kızkardeşi Hemithea'yı bir sandığa kapattırarak denize attırdı. Dalgalar bu sandığı Leukophrys (sonradan Tenedos) adasına sürüklediler. Ada halkı Tennis'i kral seçti. Aldandığını anlayan Kyknos, Tennes ile barışmak istediyse de Tennes barışmayı kabul etmedi. (L)

TENNESSEE, A.B.D.'nin doğusunda ırmak, Ohio'nun kolu (sol kıyı); 1 600 km. Irmak, Apalaşlar'da Holston ve French Broad adlı iki selsuyundan meydana gelir, Tennessee eyaletinde Knoxville ve Chattanooga'yı sular ve Paducah yakınında Ohio'ya katılır. Yağmur-kar rejimli ırmak eskiden çok düzensizdi ve ilkbahardaki şiddetli taşmaları Ohio ve Mississippi'nin düzensizliğini artırıyordu. 1933'ten sonra Tennessee Valley Authority (T.V.A.) tarafından yapılan çalışmalarla rejimi düzenlendi ve hem önemli bir elektrik enerjisi kaynağı (bütün güney eyaletlerinin gelişmesine yardımcı olacak güçte), hem de Paducah ve Knoxville arasında büyük bir ırmak ulaşım yolu haline getirildi. 21 Baraj yapıldı ve ırmak ile başlıca kolları üzerinde 6 hazne göl meydana getirildi. Bugün toplam elektrik üretiminin yarısından çoğu millî savunmada kullanılır (balistik ve nükleer araştırma istasyonları). Ayrıca cephane ve gübre üretmek amacıyle önemli kimya sanayii tesisleri de kurulmuş ve Tennessee Valley Authority A.B.D.'nin büyük tarım deneme merkezlerinden (gübre ve verim artırıcı ilâçlar kullanımı; toprak muhafazası teknikleri) biri haline gelmişti. (L)

TENNESSEE, A.B.D.'nin doğusunda eyalet, Mississippi ile Apalaş dağları arasında; 109 412 km²; 3 838 800 nüf. Merkezi, *Nashville.* Eyalet, doğuda Apalaş doruklarını bölgesinde (Smoky Mountains) ve Büyük Vâdi'de uzanır. Orta kesimi büyük Apalaş yaylasında (veya Cumberland yaylası), batı kesimi Orta Ovada (Mississippi'nin alüvyon vâdisinin doğu kesimi dahil) yer alır. Bu bölgelerin farklılıkları sayesinde eyaletin

TENNESSEE haritası

tarım kaynakları çeşitlidir. Doğuda orman işletmeleri ve hayvancılık (sığır), batıda büyük ölçüde mısır, tütün ve pamuk tarımı ve hayvancılık (sığır, koyun ve keçi). Sanayinin temeli, kömür, maden kömürü, çinko, kurşun ve bakır yataklarıyle Tennessee Valley Authority'nin ürettiği hidroelektrik enerjidir. Önemli metalürji ve kimya tesisleri özellikle Apalaşlar bölgesinde (Chattanooga) gelişmiştir.

— Tar. 1541'de Mississippi'yi keşfeden Hernando de Soto'nun bu bölgedeki ilk yerleşme merkezini kurduğu sanılır. 1673'te Marquette ve Joliet bölgeyi dolaştılar. La Salle 1682'de Fort-Prudhomme'u inşa ettirdi. XVIII. yy.da bölgeye Virginia ve Carolina'dan gelen kolonlar yerleşti ve *Watanga Association* adlı bağımsız bir idare bölümü kurdular. İdare bölümü 1776-1777'de Kuzey Carolina tarafından ilhak edildi. 1790'da bölge *Territory South of the River Ohio* adıyle yeniden teşkilâtlandırıldı. 1 Haziran 1796'da Tennessee, Birlik'e katıldı. 1861'de Birlikten ilk olarak ayrılan ve 1866'da tekrar kabul edilen ilk eyalettir. Ayrılık savaşı sırasında eyalet topraklarında 454 çarpışma oldu. 1865'te Pulaski'de kurulan Ku-Klux-Klan derneği Güney'e yayıldı. (L)

TENNESSEE WİLLİAMS. Bk. WİLLİAMS.

TENNİS ELBOW i. (*tennis*, tenis ve *elbow*, dirsek'ten ing. k.). Patol. Travmadan ileri gelen ağrılı dirsek hastalığı; çoğu zaman bileğin şiddetli bükülme ve gerilmesinden ileri gelir (bu hareket teniste ters vuruşlarda yapılan harekettir; troklea üstü kasların bağlantı yerlerinde inatçı bir ağrı belirir ve istirahati gerektirir; lokal ve genel olarak kullanılan iltihap giderici ilâçlar, fizik tedavi, hastalığın süresini kısaltır. (L)

TENNO i. («imparator» anlamında japonca k.). Çinceden alınan ve VII. yy.dan sonra (daha önceleri *sumera no mikoto* unvanını kullanırlardı) bütün japon imparatorları tarafından kullanılan unvan. (İktidardaki imparatordan başka bir imparatoru belirtmek için hüküm sürdüğü çağın [*rengo*] adına tenno eklenmelidir: meselâ batılıların Mutsu-Hito dedikleri imparatora «Meici Tenno» demek gerekir.) [L]

TENNUB i. (ar. *tennūb*). Bot. *Esk.* Norveç çamı. Beyaz köknar. (İlmî adı *Pieca abies.*) || *Tennubi kâzib*, katran ağacı. (M)

TENNUBİYE i. (ar. *tennūb*'dan *tennūbiyye*). Bot. *Esk.* Çamgiller. (İlmî adı *Abietinae.*) [M]

TENNUR i. (fars. *tenūr* > ar. *tennūr*). *Esk.* Ocak. || Fırın. || Tandır. || Etüv.

— Sim. Yavaş yanmalı fırın; bir çeşit imbik. (ML)

TENNURE i. (ar. *tennūre*). Mevlevî dervişlerinin giydiği kolsuz, yakasız, yırtmaçlı, bel kısmı kırmalı, uzun ve geniş elbise. (Bk. ANSİKL.) || *Tennure açmak*, sema sırasında tennurenin açılması. (Bazı semazenler hızlı sema ettikleri için tennureleri fazla açılır, bu yüzden fazla yer kaplarlardı. Semahane küçük, semazenler kalabalık olursa birbirlerine çarpmamak için ağır sema edilirdi.) || *Tennure çarpmak*, sema sırasında semazenlerden birinin tennuresinin ötekine çarpması. (Tennuresini çarpan semazen, çarptığı candan «huzuruna mani oldum, affet» diyerek özür dilerdi.) || *Tennure söndürmek*, sema sırasında tennurenin eteklerinin açılmaması. || *Tennureye salâ*, mukabele günü dış meydancının, hücreleri dolaşarak canların tennure giymelerini haber vermesi. (Meydancının bu uyarısını duyan canlar, tennurelerini giyerek semaya katılırlardı.)

— ANSİKL. Tasav. *Tennure*, «elifi nemed» ve «destegül» adı verilen iki parçadan meydana gelir; giyildikten sonra bele, elifi nemed sarılır, üzerine salta biçiminde destegül giyilir. Tennureler günlük ve yalnız semada giyilmek üzere, iki tane olur. Günlük tennureler, diz kapağının üstünde olur. Sema tennureleri dönerken bacaklar gözükmeyecek şekilde uzun olur. Mevlevîler ilk terbiye yeri olan matbahta tennure, hücrere ise destegül giyerler. (M)

TENNYSON (Alfred, lord), ingiliz şairi (Somersby, Lincolnshire 1809 - Aldworth, Surrey 1892). On iki çocuklu bir ailenin dördüncü oğlu. Anglikan papaz olan babasından sağlam bir edebiyat eğitimi gördü. Daha Cambridge'te Trinity college'ta okurken kardeşlerinden biriyle birlikte bir şiir kitabı yayımladı: *Poems by Two Brothers* (İki Kardeşin Şiirleri) [1827]. 1831'de babasının ölmesi üzerine okuldan ayrılmak zorunda kaldı. Kısa süre önce, arkadaşı Gladstone ve Hallam'ın teşvikiyle bir şiir kitabı yayımlamıştı: *Poems, Chiefly Lyrical* (Özellikle Lirik Şiirler) [1830]. Kitap beğenildi; oysa 1833'te *Poems* (Şiirler) adıyle yayımlanan iki ciltlik şiir kitabı ölçüsüz tenkitlere uğradı. Bu iki ciltte *The Lotus - Eaters* (Lotus Yiyenler) gibi bazı ilgi çekici şiirler vardır. Aynı yıl (1833) en iyi dostlarından Arthur Hallam öldü; Tennyson on yıla yakın süre eser vermedi; 1842'de bir şiir kitabı yayımladı; bu şiirler *Idylls of the King*'in (Kralın İdilleri) birinci kısmını kapsıyordu: *Morta d'Arthur* (Arthur'un Ölümü), *The Defense of Lucknow* (Lucknow Kuşatması), *Locksley Hall, Ulysse* (Odysseus), kitap zamanla büyük ilgi gördü. Tennyson, 1847'de *The Princess* (Prenses) ve 1850'de de, en büyük eseri sayılan ve yakınlarının ölümü üzerine derin düşüncelerini açıklayan *In Memoriam*'ı yayımlandı. Gene 1850'de saray şairi Wordsworth'un ölümü üzerine, Gladstone, bu göreve Tennyson'un getirilmesini sağladı. Resmî şair olarak ilk eseri *Ode on the Death of the Duke of Wellington* (Wellington Dükü'nün Ölümü Üstüne Od), tenkitçilerce beğenilmediği halde, aydınlar arasındaki ünü gölgelenmedi ve büyük eserleri birbirini izledi: *Maud* (1855), *Idylls of the King* (Kralın İdilleri) [1859'da yayımlanan dört şiir], *Enoch Arden* (1864), *Queen Mary* (Kraliçe Mary) [1875], *The Falcon* (1879), *Ballads and Ather Poems* (Baladlar ve Başka Şiirler) [1880], *The Promise of May* (Mayısın Vaadi) [1882], *Tiresias and Other Poems* (Tiresias ve Başka Şiirler) [1885], *Locksley Hall, Sixty Years After* (Altmış Yıl sonra Locksley Hall) [1886], *Demeter and Other Poems* (Demeter ve Başka Şiirler) [1889]. Tennyson, ayrıca dramlar yazdı: *Queen Mary* (Kraliçe Mary) [1875], *Harold* (1876), *The Cup* (Kadeh) [1881], *Becket* (1884). 1884'te Aldworth ve Farringford baronu unvanıyle Lordlar kamarasına girdi. *The Death of Oenone* (Oenone'nin Ölümü) [1892] adlı eserinin düzeltmelerini tamamladıktan hemen sonra ölmesi, millî matem yarattı; adına Westminster kilisesinin şairler köşesinde Chaucer'ın yanında bir anıt dikildi. Tennyson, köklü milliyetçi duygularıyle gerçek bir ingiliz şairidir. Özellikle ritimlerinin uyumu, biçim araştırmaları ve ayrıntılardaki zarifliği bakımından değerlidir. Yalnız eski Keltlerin efsane kahramanlarının tutkularını çözümlemekle kalmayarak küçük ve sıradan kişilerin soyluluğunu da tasvir etti. (L)

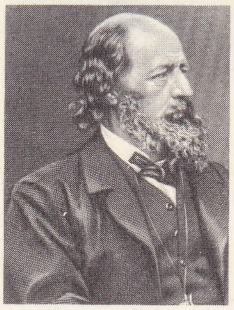

TENNYSON

TENO—, *tenon*, kiriş'ten alınan ve birkaç kelimenin terkibine giren unsur. (L)

TENOCHTİTLAN, Azteklerin başkenti, 1325'te bir gölün ortasındaki sunî adalar üzerinde inşa edildi. Şehrin merkezinde, sarayları, cezaevlerini, meclis salonlarını ve piramitler üzerinde yirmi beş tapınağı kapsayan çevresi surla çevrili bir alanda dinî ve askerî törenler yapılırdı. Üstünde Huitzilopochtli ile Tlaloc'a adanmış iki tapınak bulunan büyük piramidin tepesinden, kurban edilen insanlar aşağı atılırdı. İspanyollar ülkeye geldiği sırada Tenochtitlan yerlebir edildi ve yıkıntıları kanalları doldurdu. Şehrin yıkıntıları üzerine kurulan Mexico şehrinde yapılan kazılarda bu anıtların temelleri ve heykeller bulundu. (L)

TENODEZ i. (fr. *ténodèse*). Cerr. Felce uğramış bir kasın kirişini eklem dışı bir tutma bağı haline getirme ameliyatı. (L)

Tenon kapsülü, gözyuvarının tüm sert tabakasını kaplayan telsel zar. (Sert tabaka ile bunun arasında *Tenon boşluğu* denilen bir aralık bulunur.) [L]

TENOPATİ i. (*ténopathie*). Patol. Kiriş hastalığı. (L)

TENOPLASTİ i. (fr. *ténoplastie*). Cerr. Kiriş ekleme ameliyatı. (L)

TENOR i. (ital. *tenore*'den fr. *ténor*). Erkek seslerinin en incesi. || Bu sese sahip olan şarkıcı. || *Hafif tenor* veya *operakomik tenoru*, sesi o kadar güçlü olmayan ve yüksek notalarda bas sesini kullanmak zorunda kalan tenor. || *Opera tenoru*, yalnız göğüs sesini kullanmakla yetinecek kadar tiz ve güçlü sesi olan tenor. (L)

TENORAFİ i. (fr. *ténorrhaphie*). Cerr. Kirişlerin dikilmesi. (L)

TENORE (Michele), italyan botanikçisi (Napoli 1780 - ay.y. 1861). Napoli üniversitesinde profesör oldu; buranın botanik bahçesini kurdu. *Flora Neapolitana* (Napoli Florası) [1811 - 1838] adlı bir eser yazdı. (L)

TENORİNO (ital. k.). Kadın sesini andıran çok ince sesli tenor. (L)

TENORİT i. (ital. botanikçisi M. *Tenor*'un adından). Miner. Formülü CuO olan tabiî bakır oksit. *Eşanl.* MELAKONİT. (L)

TENOS, halk dili. **Tinos,** Kıyklades takımadalarının kuzey kesiminde yunan adası; 10 200 nüf. İdare merkezi güney kıyısında *Tino* (2 900 nüf.). Atina Konfederasyonuna katılmış olan adada, eskiçağ şehrini kuşatan surların bir kısmı bugüne kalmıştır. Biraz kuzeybatıda, Fransız okulunun yaptığı kazılarda *Kionia* (Sütunlar) denen yerde ve

Foto. British Council (LAROUSSE)

TENOCHTITLAN
tanrı figürlü vazo, Mexico

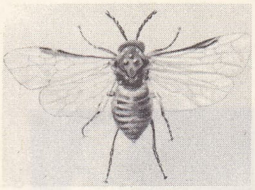

tenthreda

Eskiçağdan kalma bir dalgakıran yakınında Poseidon ve Amhitrite tapınağı ortaya çıkarıldı; 150 m uzunluğunda taş döşeli bir kutsal yolla ulaşılan tapınağın, 175 m uzunluğunda büyük bir revağı (dor üslûbunda), kenarı 11 m uzunluğunda dörtgen iki mihrabı, bir hamamı, bir yemekhanesi, hacılar için odaları ve bir toplantı salonu vardı. Kazılarda yazıtlar ve deniz canavarlarını temsil eden tapınak alınlığı parçaları da bulundu. (L)

TENOSİNOVİT i. (fr. *ténosynovite*). Patol. Bir kirişin ve sinovya kılıfının birlikte iltihaplanması. (L)

TENOTOM i. (fr. *ténotome*). Kısa ve çok dar ağızlı neşter; tenotomi yapmağa yarar. (L)

TENOTOMİ i. (fr. *ténotomie*). Cerr. ve Vet. Büzük veya gergin bir kirişi, bir bağı kesme ameliyatı. (Kiriş, örtenekler iyice açıldıktan sonra kesilebileceği gibi [*açık tenotomi*], deri altına çok ince bir tenotom sokularak da kesilebilir [*derialtı tenotomisi*]. Oftalmolojide yakınsak şaşılığın düzeltilmesi için gözün iç doğru kasının tenotomisi böyle yapılır.) Atlarda kirişlerin hastalanarak kısalmasından ileri gelen bükülme ve topallama hallerinde tenotomi bükücü kaslara uygulanır.) [L]

TENPEREST sıf. (fars. *ten* ve *perest*'ten *ten-perest*). *Esk.* Kendini seven, vücuduna çok dikkat eden.

◆ **Tenperestane** zf. *Esk.* Kendini sevene yakışır şekilde. (M)

TENPERVER sıf. (fars. *ten* ve *-perver*'den *ten-perver*). *Esk.* Yalnız kendi boğazını ve rahatını düşünen, kendi rahatını her şeye tercih eden.

◆ **Tenperverane** zf. *Esk.* Yalnız kendi rahatını düşünür şekilde, tembelcesine.

◆ **Tenperverî** i. *Esk.* Rahatına ve vücudunu iyi beslemeye düşkünlük. (M)

TENREKGİLLER çoğl. i. Böcekçil memeli hayvanlar familyası; Madagaskar kirpileriyle tenrekleri kapsar. (L)

Tenrikyo, Japonya'da, XIX. yy.da kurulan şinto tarikatlarından biri. Doktrinleri, Konfuçius'çuluğun halk arasında yaygın şeklinden ve şinto dininden alınmıştır. (L)

TENSA i. Esk. Rom. Yan yana dört at koşulmuş iki tekerlekli araba. (Circus oyunları için tanrı heykellerinin ve simgelerinin taşınmasında kullanılır ve küçük çocuklar tarafından sürülürdü.) [L]

TENSİB i. Bk. TENSİP.

TENSİFT (VAD), Kuzey Fas'ta ırmak; 270 km. **Vad Raat** adıyle Orta Büyük Atlas'tan doğan ırmağın vâdisi Tizi n'Tişka boğazı aracılığıyle Marakeş bölgesini Sus vâdisine bağlar. Havz ovasında Tensift adını alan ırmağın bıraktığı alüvyonlar Cebilet'in eteklerine iner. Aşağı kesimi Abba ve Şiadma ovaları arasında gömüldükten sonra Safi ve Essauira arasında Atlas okyanusuna dökülür. (L)

TENSİK i. (ar. *nesak*'tan *tensîk*). *Esk.* Düzenleme, düzeltme, yoluna koyma: *Gerek orada ve gerek diğer menatıkta bulunan kuvvetlerimizin tensik ve tanzimini emrettim* (Atatürk). || Sıralama. || Islah etme. || *Tensik etmek*, düzeltmek, tanzim etmek: *Biz Garp cephesindeki kuvvetlerimizi, iki ordu halinde teşkil ve tensik etmiş idik* (Atatürk). Sıralamak. Islah etmek.

— Ed. *Esk. Tensiki inkıtaî*, bir sözde belirtilen birkaç şeyin sıralanmasıyle anlamın alçalması. || *Tensiki irtikâî*, bir sözde geçen birkaç şeyin sıralanmasıyle anlamın yükselmesi. || *Tensiki sıfat*, bir kimseyi veya şeyi birçok sıfatla niteleyerek belirtme.

— Gram. *Esk. Tensik-üs-sıfat*, bir ismi niteleyen sıfatların sayısını çoğaltma. (M)

TENSİKAT çoğl. i. (ar. *tensîk*'ten *tensîkât*). *Esk.* Düzenlemeler, ıslah etmeler: *Hemen evde yeni bir tensikata girişti* (Ömer Seyfeddin). || [Bir işyerinde veya dairede] Kadro kısıtlanmaları: *Yazık ki üçüncü ayında tiyatromuzda sıkı bir tensikat başladı* (A. H. Tanpınar).

— Tar. 1908 Meşrutiyetinden sonra devlet memurları arasında yapılan düzenlemeler. (M)

TENSİP veya **TENSİB** i. (ar. *nisbet*'ten osmanlıca *tensîb*). *Esk.* Münasip görme, uygun bulma, uygun bulma: *Eğer onlar da tensib buyururlarsa bendenizin reyim, vukuu hali jandarma kumandanlığına ba-tezkere bildirmektir* (M. Ş. Esendal). *Hangisini tensip buyurursunuz?* (N. Araz). || *Tensip etmek*, uygun bulmak, münasip görmek: *Nasıl tensip ederseniz öyle yaparım. Meseleyi tamamıyle size bıraktım* (R. H. Karay). *Biz ikincisini tensip ettik, tünele binmedik* (Ahmed Rasim). [M]

TENSİR i. (ar. *neşr*'den *tenşîr*). *Esk.* Yayma, açma.

— Ed. *Esk.* Şiiri nesre çevirme. (M)

TENŞİT i. (ar. *neşât*'tan *tenşît*). *Esk.* Neşe verme, ferahlandırma: *Tenşit mümkün olsa dil-i gam-nihadimi* (Recaizade Ekrem). || *Tenşit etmek*, neşelendirmek, keyif vermek.

◆ **Tenşitat** çoğl. i. *Esk.* Keyiflendirmeler. (M)

TENTE i. (ital. *tenda*, çadır, perde'den). Genellikle güneşten korunmak için bir yerin üzerine gerilen bez, naylon v.b.den yapılmış perde; gölge yapmak amacıyle bir yerin üstüne çekilen örtü: *Meydanın kenarında, üzerine tente gerilmiş sergilerin altında* [...] *çerçiler bağıra bağıra bilezik, kurdelâ, sakız, kına vesaire satıyorlardı* (Sabahattin Ali). *Hasır tentenin üstüne sağlam bir çadır çekip sıkıca bağladılar* (Kemal Tahir). *Şu beyaz tenteler altında birer hacle mi var?* (M. Â. Ersoy).

— Denizc. *Tente boncuğu*, gemilerde tenteleri germek için tente puntellerinin başlarına bağlanan tek delikli bogata. (Bk. PUNTEL. BOGATA.) || *Tente gönderi*, tenteler açıldığında, tente omurgasının iki yanından aşağı sarkarak torbalanmaması için bu kısımlara, yani omurga ile tente puntelleri üst uçları arasına uzatılan ağaçlar. (*Tente kemeresi* de denir.) [Bk. TENTE *omurgası*.] || *Tente güverte*, Bk. GÜVERTE. || *Tente kazayağı*, omurgasız tentelerin orta kısmını askıda tutmak için tentelerin orta hattı boyunca dikilen halata, eşit aralıklarla iki uçlarından tespit edilen ve ince halatlardan meydana getirilen kazayağı. (Bk. KAZAYAĞI.) || *Tente kordenelesi*, bir ucu tenteyi kazayaklarından asan kordenele bogatasına bağlı olan, öteki ucu yüksekteki bir makaradan (ıstralyada veya direkte) dolaştırılarak aşağı alınmış halat. (Bu halatla tentenin orta kısmı torbalanmadan belirli yükseklikte tutulur.) || *Tente kulağı*, tenteleri köşelerinden çekerek gerip bağlamak için her köşesindeki matafyon deliklerine tespit edilen kısa halat. (Bk. MATAFYON.) || *Tente lentiyesi*, sandal ve filikalar üzerine açılan tenteleri yatay tutmak için bu tentelerin başlarındaki tirizlerin iki başından alınarak teknenin yanlarına bağlanan ince halatlar. || *Tente matafyonu*, tenteleri gerip bağlamak için kenarları boyunca eşit aralıklarla vurulmuş matafyonlar. (Bk. MATAFYON.) || *Tente omurgası*, orta yeri sarkmaması için tentenin ortasına boydan boya uzatılan ağaç. || *Tente punteli*, tente omurgasını iki başından (çok uzun olursa ayrıca ortasından) destekleyen, bir uçları tente omurgasına tespit edilmiş bulunan tente kemerlerinin öteki (dış) uçlarının dayandığı punteller. || *Tente tirnelesi*, tenteleri gererek bağlamak için matafyon deliklerine tespit edilen tirnele. Bk. TİRNELE. (M)

TENTE i. (fars. *tente*). *Esk.* Örümcek ağı. (M)

TENTENE i. (*dantel* > *dantela*'dan *tentene*). *Halk dili.* Dantel, dantela: *Tentene gibi, hristo teyeli gibi kıvrıntılar* (H. R. Gürpınar). *Binlerce tenteneye bakın; içinden birkaç tanesini pek beğenirsiniz: «Aman ne güzel şey!»* (N. Ataç).

◆ **Tenteneli** sıf. Tentene ile süslenmiş, tentenesi olan, tentene dikilmiş: *Çıplak vücudu tenteneli kumaşlara ve nihayet bir kürke sarılmış olan çocuğu, Ahmed Ferid'e yaklaştırdılar* (Vâ-Nû). [M]

TENTHREDA i. Testeresineğinin ilmî adı. (Zarkanatlılardan *tenthredinidae* familyasının örnek tipi.)

— ANSIKL. *Tenthreda* değişik renkte küçük bir sinektir; kurtçuğu kavak ve armut ağaçlarının körpe sürgünlerinde veya tomurcuklarında yaşar. Hızarcıların hızar çekme hareketine benzer şekilde sürekli olarak aşağıdan yukarı ve yukarıdan aşağı uçtuğu için buna *testeresineği* denir. Tenthreda'nın burgusuyle yaptığı delikler sürgünlerden besisuyunun akmasına ve böylece besinden yoksun kalan sürgünün solup buruşmasına sebep olur. Tenthreda'larla savaşmak için solan filizleri haziran ayında, böceğin soktuğu yerin 2-3 sm altından keserek hemen yakmak gerekir. (L)

TENTİF i. (ar. *netf*, yolma'dan *tentîf*). *Esk.* İlâçla kılları dökme. (M)

TENTÜR i. (fr. *teinture*). Eczc. Alkolün bir veya birden çok bitki üstündeki etkili etkisi sonucunda ortaya çıkan sıvı ilâç.

— ANSIKL. Eczc. *Tentür* elde etmek için bitki ezilir ve bir kısım bitki 60°'lik beş kısım alkole yatırılır; elde edilen sıvı süzülerek temizlenir (msl. öküzgözü, kola, kediotu tentürleri v.b.). Aktif maddeleri derişik alkolde çözünen reçineli tentürler için alkol derecesi 80'e çıkartılır (msl. okaliptüs, aselbent tentürleri).

Çok etkili fakat aynı zamanda tehlikeli olan bazı tentürler son derece etkili ve zehirli maddelerden yapılır; bunların içindeki etkili madde miktarı çoğu zaman kimyasal ve fizyolojik metotlarla kontrol edilir. Milletlerarası anlaşmaya göre, bu çeşit tentürler daima onda bir oranında ve yıkama ile hazırlanır (güzelavratotu, yüksükotu tentürleri).

Bileşik tentürlerin başlıcaları şunlardır: paregorik iksir (kâfurlu afyon tentürü), lavdanom (safranlı afyon tentürü), alman rakısı (bileşik jalapa tentürü) v.b.

Bazı alkollü çözeltilere de «tentür» denir (tentürdiyot, kâfur tentürü). Tentürler muhafazası kolay ilâçlardandır, damla halinde veya çeşitli formüllere dahil edilerek kullanılır (şuruplar). [L]

TENTÜRDİYOT i. (fr. *teinture d'iode*). Tıp. İyotlu tentür: *Keskin bir tentürdiyot kokusu yüzümüze çarptı* (Ömer Seyfeddin). *Biraz tentürdiyot süreriz ve biraz da kloroformla hastayı uyuturuz* (P. Safa). Bk. TENTÜR. (M)

TENUTO zf. («tutulmuş» anlamında ital. k.). Müz. Parçanın bazı kısımlarının baş tarafına, seslerin bütün süreleri boyunca tutulması gerektiğini belirtmek için yazılan terim. (Kısaltması: *ten.*) [L]

TENVİ i. (ar. *nev*ᶜ'den *tenvî*ᶜ). *Esk.* Çeşitlendirme, türlü türlü yapma. || *Tenvi etmek*, çeşitlendirmek: *Bunlardır eden lisanı tevsi / Bunlardır eden beyanı tenvi* (Ziya Paşa).

◆ **Tenviat** çoğl. i. *Esk.* Çeşitlendirmeler, türlü türlü etmeler. (M)

TENVİM i. (ar. *nevm*'den *tenvim*). *Esk.* Uyutma. || Dinlendirme, uyuşturma: *Bu dem, bu dem senin ey ruh-ı gâib ü zâil / Cünun-ı eşkimi tenvime geldiğin demdir* (Ahmed Hâşim). || *Tenvim etmek*, uyutmak. Dindirmek: *Ey leb ki eder ateşi her cinneti tecviz / Ey sine ki âlâmımı tenvim edeceksin* (Ahmed Hâşim). || *Tenvim-i ızdırap*, acıyı dindirme: *Ne vakitten beri tenvim-i ızdırabı için üzerine serpilen tozların altında...* (H. Z. Uşaklıgil). || *Usul-i tenvim*, hipnotizma.

— Tıp. *Esk. Tenvimi sınaî*, bazı ameliyatlarda hastayı geçici olarak ipnotizma etme. (M)

TENVİN i. (ar. *nûn*'dan *tenvin*). Gram. *Esk.* Arapça bir kelimenin sonunu *-en*, *-in* ve *-un* okutmak için kelimenin son harfine konulan işaret: *binaen*, *mükemmelen* v.b. || Bu işareti koyma işlemi. || *Tenvini gali*, sonu ünsüzle biten kafiyeye eklenen tenvin. || *Tenvini mukabele*, cemi müzekkeri salimin (eril çoğul) dişili karşılayanı. || *Tenvini temekkün*, kendisinden anlaşılan kelimenin isim olduğunu bildiren tenvin. || *Tenvini tenkir*, belirtili isim tamlaması ile belirtisiz isim tamlamasını ayıran tenvin. || *Tenvini terennüm*, mısra sonundaki iki «üstü»nün *a* okunması hali.

◆ **Tenvinat** çoğl. i. *Esk.* Tenvinler. (M)

TENVİR i. (ar. *nûr*'dan *tenvîr*). *Esk.* Işıklandırma. || *Mec.* Aydınlatma, bilgi verme: *Recep Zühtü Beyin verdiği raporlar vaziyetin tenvirine çok hizmet olmuştu* (Ata-

Foto. Viollet (LAROUSSE)

türk). *Kongreye istirnam ederim, bütün mukarreratından burayı haberdar ederek Kastamonu ahalii muhteremesini tenvir buyursun* (S. Kocagöz). || *Tenvir etmek*, ışıklandırmak: *Bir şeb-i safı / Tenvir ediyor sanki bir âvize-i raksan* (Tevfik Fikret). *Mec.* Bilgi sahibi etmek, aydınlatmak: *Bir zamanlar hani tenvir edelim halkı diye / Toplanırdık ya. Evet, heyet-i irşadiyye* (M. Â. Ersoy). *Biz tenvir ediyoruz, onlar terbiye* (F. R. Atay).

◆ **Tenvirî** sıf. *Esk.* Aydınlatma ile ilgili.

◆ **Tenviriye** sıf. *Esk.* Tenvirî'nin dişili. || *Masarif-i tenviriye*, şehirde sokakların aydınlatılmasıyle ilgili masraflar. (M)

TENVİRAT çoğl. i. (ar. *tenvîr*'den *tenvîrât*). *Esk.* Aydınlatmalar, ışıklandırmalar.

— Mal. *Esk. Tenvirat ve tanzifat vergisi*, aydınlatma ve temizlik vergisi. (M)

TEN - WHEEL [tenvil] sıf. ve i. (ing. *ten*, on ve *wheel*, tekerlek). Yolcu trenlerini çeken hafif bir lokomotif tipi için kullanılır; bu lokomotifin ön tarafında bir boji ile bojiye bağlı üç dingil vardır. (L)

TENYA i. (yun. *tainia*, şerit > lat. *taenia*'dan). Omurgalıların sindirim kanalında yaşayan, şeritler sınıfından yassısolucan. *Eşanl.* ŞERİT.

— ANSİKL. *Silâhlı tenya* (*Taenia solium*) ortalama 3 m uzunluğunda ve 5 mm eninde kirli beyaz bir şerit şeklindedir. Erişkin şerit 700 - 1 000 halkadan meydana gelir; şeridin arka ucu koparak beşer altışar gruplar halinde dışkı ile dışarı atılır. Öteki ucunda bulunan baş (skoleks) yuvarlaktır; 1 mm çapında olan bu kısımda dört çekmen ve her biri 20 ilâ 50 çengelden ibaret çift çemberli bir taç bulunur. Solucan çengellerle ince bağırsağın yukarı kısımlarına tutunur.

Yumurtalar gelişebilmek için bir arakonağa muhtaçtır; silâhlı tenyanın arakonağı genellikle domuzlardır; tenya embriyonu hayvanın kaslarına yerleşerek keseli kurt (sistiserk) halini alır (sistiserkoz). İnsan sistiserki yediği zaman sindirim suları kılıfını eriterek skoleksi serbest hale getirir; skoleks bağırsak mukozasına tutunup gelişmeğe başlar. İki-üç ay içinde erişkin hale gelir. İlk yapışan solucan, vücutta aynı türden ikinci bir asalağın tutunup gelişmesine engel olan bir bağışıklığa sebep olur; bağışıklık ilk solucan orada kaldıkça devam eder.

Silâhsız tenya (*Taenia saginata*), silâhlı tenyaya göre daha yaygındır. Bunun başı daha iri ve çengelsiz, boyu 4 - 12 m'dir; halka sayısı 2 000'i bulur; hareketli olduğu için arka uçtan kopan halkalar büyük aptest zamanları dışında bile birer birer anustan düşer. Silâhsız tenyanın arakonağı sığırdır.

Her iki tenyanın yaptığı hastalığa da tenyazis denir. İkisinin de tedavisi aynıdır. Tenya düşürmek için eğreltiotunun eterli hülâsası, kazayağı esansı gibi bitkisel ilâçlar, timol ve kalay tuzları kullanılır.

İnsanlarda başka tenyalar da yaşar, ama bunların kurtçukları insanda bulunur: *köpek tenyası, çokkanaklı tenyalar* v.b. Köpek tenyasının (*Taenia echinococcus*) kurtçuğu insanda, erişkini köpekte yaşar; insanda hidatik kist yapar. (L)

TENYAZİS i. (fr. *téniasis*). Patol. Bağırsaklarda çeşitli tenyaların varlığından ileri gelen bozukluklarin tümü.

— ANSİKL. Patol. Tenyaların sebep olduğu bozukluklar çok çeşitli ve değişiktir. *Tenyazis*'te apandisite benzeyen mide-bağırsak bozuklukları, polifaji, zayıflama ve asalakların saldığı toksinlerden ileri gelen karaciğer ve sinir bozuklukları olur. Kanda eozinofillerin artması teşhise yol gösterir; dışkıda halkaların yumurtaların aranıp bulunması teşhisi kesinleştirir.

— Vet. Tenyazise en çok yakalanan hayvanlar şunlardır: köpek, koyun, domuz, evcil kuşlar. (*Koyun tenyazisi*. Bk. MONİEZYOZ.) [L]

TENYOLİT i. (fr. *tainiolite*'ten). Miner. Potasyum, lityum ve magnezyum kapsayan mika çeşidi. (L)

TENZİH i. (ar. *nüzhet*'ten *tenzîh*). *Esk.* Bütün kusur ve günahlardan temizleme: *Bu masum çocuğun karşısında, semavî bir mahlûk huzurunda tenzih-i vicdan edercesine hepsini söylemek [...] için mübrem bir ihtiyaç duydu* (H. Z. Uşaklıgil). || Tanrı'nın bütün kusurlardan uzak olduğuna inanma ve bunu ikrar etme. || *Tenzih etmek*, bir şeyi kusur veya kötülükten temizlemek, arıtmak. Tanrı'yı bütün kötülüklerden uzak tutmak.

◆ **Tenzihat** çoğl. i. *Esk.* Kusur ve günahlardan arınmalar. (M)

TENZİL i. (ar. *nüzûl*'den *tenzîl*). *Esk.* Aşağı indirme, aşağılatma. || Gökten yere vahy yoluyle inme: *Ya Ali. Ben Kur'an'ın tenzili üzerine mukatele ettim* (Cevdet Paşa). || Vahy ile inen *Kur'an-ı Kerim*. || *Tenzil etmek*, aşağı indirmek, aşağılatmak: *Öyle bir mecra-yı istikbal tayin etmeliydi ki onu tenzil değil, i'lâ etsin* (H. Z. Uşaklıgil).

— Mat. *Esk.* Dört işlemden çıkarma işlemini yapma. (M)

TENZİLÂT çoğl. i. (ar. *tenzîl*'den *tenzîlât*). *Esk.* İndirim: *Bulduğum nakit ceza sisteminin üçüncü özelliğini de tekrarlanan cezalardan yaptığımız yüzde ondan, yüzde otuza kadar tenzilâttı* (A. H. Tanpınar).

◆ **Tenzilâtlı** sıf. [Satış için] İndirimli: *Tenzilâtlı satışlar.*

◆ **Tenzilâtsız** sıf. İndirimsiz. (M)

TENZİR i. (ar. *nezâret*, korkutma'dan *tenzîr*). *Esk.* Kötü bir haber vererek korkutma. (M)

TEOBROMİN i. (*theobroma* ağacından, fr. *théobromine*). Kim. Formülü $C_7H_8O_2N_4$ olan pürik baz; kireç katılıp alkolde çözülerek kakaodan çıkarılır; süblimleşebilen prizmalar halinde billûrlaşır. *Eşanl.* 3 - 7 DİMETİLKSANTİN.

— ANSİKL. Eczc. *Teobromin* sidik söktürücü bir maddedir; ayrıca kafein gibi uyarıcı etki de yapar. Ağız yoluyle, günde 1 ilâ 2 gr'lık dozda, olduğu gibi veya bazı tuzlarla (disodyum fosfat, sodyum salisilat, lityum tuzları, scilla v.b.) birlikte verilir. Modern tedavi, bunun izomeri olan teofilini tercih etmek eğilimindedir. (L)

TEOCALLİ i. Meksika'da insan eliyle yapılmış piramit şeklinde büyük tepe. (Zirvesinde Azteklerin insan kurban ettiği bu tepelerin en meşhuru Tenochtitlan'dadır: Cortez tarafından tamamıyle yıkılmış ve yerine Mexico katedrali inşa edilmiştir.) [L]

TEODİSE i. (yun. *Theos*, tanrı ve *dike* adalet'ten fr. *théodicée*). Tanrı'nın, yalnız tabiî ilâhiyatın ortaya koyabileceği gibi, yani sadece aklın ışığına göre tanınması. (L)

TEODOLİT i. (fr. *théodolite*). Astron. ve Geod. Ufka indirgenmiş açıları, başucu uzaklıklarını ve açıklık açılarını ölçmeğe yarayan geodezi âleti.

— ANSİKL. *Teodolit*'in üç ayar vidası üzerine oturtulmuş sabit bir gövdesi vardır; gövdede yatay bir lemp ve düşey bir eksen veya asal eksen etrafında dönen hareketli bir alidat bulunur. Alidat da, dürbünü ve yatay lempi okumağa yarayan âletleri taşır. Dürbün, alidatla bağlantılı olan ve muylu ekseni denen yatay bir eksen etrafında da dönebilir. Düşey lemp ve okuma âletleri bu eksen üzerinde toplanmıştır. Âlet belli sayıda düzeçle tamamlanır: asal ekseni düşey olarak ayarlamağa yarayan bir alidat düzeci; muylu ekseni üzerine yerleştirilen ve bu eksenin yataylığını kontrol etmeğe yarayan yatay eksen düzeci; nihayet düşey lempin taksimatını yatay doğrultuya göre ayarlamağa yarayan düşey lemp düzeci. Okuma taksimatı verniyeler, mikrometreli mikroskoplar veya paralel yüzlü lamı bulunan saptırıcılarla değerlendirilir.

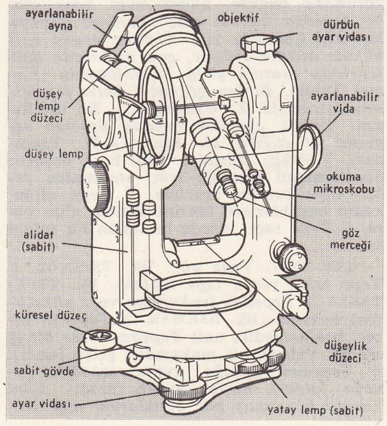

Âletin doğru olarak kurulabilmesi için, asal eksenin tamamıyle düşey olması ve optik eksenin, yani optik merkezle kılların kesişme noktasını birleştiren doğrunun düşey ve düzlem çizmesi gerekir. Her teodolite «reiteratör» denen ve istenen taksimat çizgisini okumayı sağlayan bir düzenek bulunur.

Yatay açıların ölçümü aşağıdaki şekillerde yapılır:

1. *seriler metodu*'nda bir karşılaştırma noktasından başlayarak art arda bütün işaretlere bakıldıktan sonra ilk noktaya gelinerek ufuk boyunca tam bir devir yapılır (okumaların sabitliğini doğrulamak için). Seriler, sıra ile düşey daire sağda ve solda olmak üzere gözlemlenir; ayrıca desteğin bulunmasını önlemek için her tekrarlamada yön değiştirilir;

2. *eşlenikler metodu*'nda art arda her doğrultu tek başına karşılaştırma doğrultusuna bağlanır. Düşey açıların ölçümü, düşey lemp sağ ve sol konumda okunduktan sonra karşılaştırılarak elde edilir. Uzaktaki bir noktaya bakıldığında, eğim açısı ışık ışınının atmosferde kırılmasından doğan eğrilik sebebiyle hatalı olur. Modern teodolitlerle yüzdelik cinsinden 2 saniyelik açılar ölçülebilir. (L)

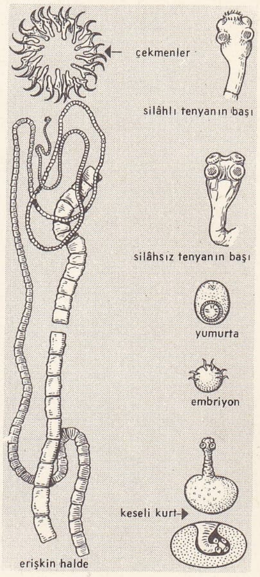

tenya

TEODOREANU (Ionel), romanyalı yazar (Yaş 1897 - Bükreş 1954). Şiirlerinde çocukluğu ve gençliği dile getirdi. Romanlar da yazdı: *La Medeleni* (3 cilt, 1926-1927), *Turnul Milenei* (Milene Kulesi) [1928], ***Bal Mascat*** (Maskeli Balo) [1929], *Arca lui Noe* (Nuh'un Gemisi) [1936]. (L)

TEODORESCU (Emmanuel Constantin), romanyalı botanikçi (Botaşani 1866 - Bükreş 1949). Gaston Bonnier'nin teşvikiyle, çevrenin, özellikle ışığın bitkiler üstündeki etkisini inceledi. (L)

TEODOR KASAP, türk gazetecisi ve yazarı (Kayseri 1835 - İstanbul 1905). 1846'da İstanbul'a geldi; Kuruçeşme Rum ilkokulunda okudu. Bir fransız subayıyle Fransaya gitti. Paris'te öğrenim gördü. İstanbul'a dönüşünde fransızca öğretmenliğine başladı. Önce Fransızca, sonra Türkçe olarak Türkiye'de ilk mizah gazetesi *Diyojen**i çıkardı (24 kasım 1870). Bu gazeteyi ***Hayal*** adlı gazete takip etti. Her iki gazetede de yazdığı yazılarda Güllü Agop'u tenkit etti. *Hayat* gazetesinde yayımlanan bir karikatür yüzünden 3 yıl hapse mahkûm oldu. Kefaletle serbest bırakıldı. Bir süre yurt dışında yaşadı. İstanbul'a döndükten sonra Abdülhamid II tarafından saraya kitapçı olarak alındı. Molière'den *Pinti Hamit*, *İşkilli Memo* adlı oyunları tiyatroya uyguladı. Alexandre Dumas fils'ten ve Victor Hugo'dan tercümeler yaptı. (M)

TEODOROV-BALAN (Aleksandır), bulgar filoloğu ve edebiyat tarihçisi (Kuley, Besarabya 1859 - Sofya 1959). Ülkesinin dili ve edebiyatı konusunda önemli çalışmalar yaptı. En önemli eserleri: *Sofroniy Vraçanski* (1908), *Bılgarski Knigopis za Sto Godini (1806-1905)* [Yüz Yıllık (1806-1905) Bulgar Bibliyografyası] (1909), *Sveti Kliment Ohridski* (Aziz Kliment Ohridski) [1919], *Kiril ve Metodiy* (1920), *Bılgarska Gramatika. Zvukoslovie* (Bulgar Grameri. Fonetik) [1930], *Nova Bılgarska Gramatika za Vsekigo* (Herkes İçin Yeni Bulgarca Gramer) [1954-1961, bitiremedi]. Bulgar dilini, yabancı kelimelerden arındırmak için mücadele etti. Bazen aşırı bir arı dilci olan Teodorov - Balan, modern Bulgarcaya, yabancı kelimelerin yerini alan pek çok yeni kelime kazandırdı. (L)

TEOFAJ i. ve sıf. (fr. *théophage*). Dini gereği, taptığı tanrıyı yemekle görevli kimse. (L)

TEOFAJİ i. (fr. *théophagie*). Din. Bir tanrıyı, gerçekten veya daha doğrusu sembo-

lik olarak yemeyi öğütleyen dinî inanç. (L)

TEOFİLANTROPİ i. (fr. *théophilantropie*) Tanrı ve insan sevgisine dayanan ve 1797 - 1801 arasında Fransa'da tutunan tanrıcı hareket. (L)

TEOFİLİN i. (fr. *théophylline*). Ezcz. Dimetil-dioksi-pürin; teobromin'in izomeridir ve teobromin gibi çay yapraklarında bulunur; genellikle sentez yoluyle hazırlanır.

— ANSİKL. *Teofilin*, merkezî sinir sistemini ve solunum merkezini uyarır; kalbin atışını hızlandırır ve kasılma şiddetini arttırır. Sidik söktürücü ve solunumu kolaylaştırıcı olarak, barbitüriklerle birlikte veya barbitüriksiz, ağız yoluyle (kaşe, komprime, hap), göden yoluyle (fitil), damar içine şırınga edilerek veya aerosol şeklinde verilir. Çoğu zaman teofilin yerine, daha kolay çözünen türevleri (teofilin-etilen-diamin veya aminofilin) kullanılır. (L)

TEOFİLO OTONİ, Brezilya'da şehir, Minas Gerais'nin kuzeydoğusunda; 41 000 nüf. Yarı-değerli taş işçiliği. (L)

TEOGONİ i. (yun. *theogonia; theos*, tanrı ve *gonos*, nesil'den fr. *théogonie*). Aynı soydan gelen ve bir toplumun mitolojisini meydana getiren tanrıların tümü. || Bir mitolojide tanrıların kökine ait öğreti. (L)

TEOKRAT i. (fr. *théocrate*). Teokratik bir iktidar sahibi kimse. || *Teokratlar*, Fransız ihtilâlinde kiliseden yana olanlar. (M)

TEOKRATİK sıf. (fr. *théocratique*). Teokrasiyle ilgili: *Ortaçağda yalnız müslümanlığın değil, hıristiyanlığın bünyesi de teokratikti: «Allah'ın yarısı Papa, yarısı da imparatordur» deniyordu* (P. Safa). [M]

TEOKRASİ i. (yun. *theokratia* > fr *théocratie*). Bk. DİNCİERKİ.

TEOLOJİ i. (yun. *theos*, tanrı ve *logos*, *bilmi* > lat. *theologia*'dan fr. *théologie*). Bk. İLÂHİYAT.

TEOLOJİK sıf. (fr. *théologique*). İlâhiyatla ilgili.

— Sosyal. *Teolojik evre*, A. Comte'a göre, bireyin ve insanlığın tarihinde insan aklının evrimini belirleyen üç dönemin birincisi. (Bu dönem, Tanrı'dan hareketle yapılan ve fetişizmi, çoktanrıcılığı, tektanrıcılığı kapsayan bir açıklama şeklidir.) [L]

TEOREM i. (yun. *theorein*, incelemek > *theorema*'dan fr. *théorème*). İspatlanabilen bilimsel önerme. || *Teşm. yol.* Mantıksal usavurma ile ispatlanan önermenin veya özelliğin bildirimi. (Bu bildirim, kendinde bulunan bilimsel olgulardan veya doğrulanabilir varsayımlardan hareket edilerek yapılır.)

— Mat. *Yardımcı teorem*, ispatı, çok zaman bir teoremin ispatlanmasına hazırlık olan önerme. (L)

TEOREMATİK sıf. (fr. *théorématique*). Teoremlerle ilgili. || *Teorematik bilim*, normatif veya tarihsel bilimlere karşılık, yalnız varsayımsal ilişkilerle, neden-sonuç bağlantılarıyle ilgili olan bilim. (L)

TEORİ i. (yun. *theoria*'dan fr. *théorie*). Bk. KURAM.

TEORİK sıf. (lat. *theoricus* > fr. *théorique*). Teoriyle ilgili olan, salt teoriden doğan, hiç bir uygulama, gerçeklik özelliği olmayan, nazarî: *Bu çocuklar köylerine «ibare sökmek»ten başka bir şey götürmiyecekler, kullanılmaz teorik bilgilerini yavaş yavaş unutacaklardı* (F. R. Atay). *Meftun'un okuduğu teorik kısmın tatbikatına girişildi* (H. R. Gürpınar). [M]

TEOS. Esk. coğ. Anadolu'da (İonia) site, Klazomenes yarımadası kıyısında işlek bir liman olan Teos, İon konfederasyonunun merkezi haline geldi. Dionysos kültünün merkezlerinden biriydi (bugünkü *Sigacık* köyünde Dionysos tapınağının kalıntıları). [L]

TEOS, mısır dilinde **Ced-Hor** (o devirde Tehur okunurdu). XXX. Mısır sülâlesinin ikinci firavunu (M.Ö. 361-359), Nektanibis'in oğludur. Altı yıllık bir ortak naiplik devrinden sonra babasının yerine geçti. Olağanüstü malî tedbirler sayesinde 11 000 Atina ve Isparta ücretli askerinin donatımını sağladı. Suriye'nin bir kısmını işgal etti; ama naip olarak bıraktığı erkek kardeşinin ihanetine uğradı; Sayda'ya, sonra pers ülkesine sığınmak zorunda kaldı. (L)

TEOTİHUACAN, Meksika'da (Mexico eyaleti) şehir, Mexico'nun kuzeydoğusunda, Orta Yayla'da; 1 350 nüf. Adını Toltekalardan önceki bir medeniyete vermiş büyük bir dinî başkent olan şehirde dört döneme ayrılan orijinal bir sanat gelişmişti: M.Ö. 300'den Milâda kadar *Teotihuacan I;* milâttan M. S. 300'e kadar *Teotihaucan II;* M.S. 300'den 650'ye kadar *Teotihuacan III* ve M.S. 650'den 1000'e kadar *Teotihuacan IV.* Geniş bir ana caddeyle ikiye bölünen sitede birçok anıt, bu arada Güneş ve Ay için yapılmış tepesi düz piramitler vardır Güneş piramidi (yüksekl. 60 m) birbirine eğik düzlemlerle bağlanmış dört taraçadan meydana gelir. Savunma binası olan hisarın cephelerinden birinde, tüylü yılan tanrı Quetzalcoatl'ı ve yağmur tanrısı Tlaloc'u temsil eden ilgi çekici kabartmalar ve iyi muhafaza edilmiş freskler bulunmuştur. Bu sanatın özelliği, çok sade, anıtsal heykellerdir (su tanrıçası Chalchiuhtlicue). Yarı değerli taşlardan (su mermeri, porfir, diyorit) yapılmış ve bazıları türkuvaz mozaiklerle kaplanmış hem üslûplaştırılmış, hem gerçekçi maskeler de bulunmuştur. (L)

TEOZOFİ i. (yun. *Theos*, tanrı ve *sophia*, bilgelik'ten fr. *théosophie*). Bilgisini, tabiatın açıkladığı, Tanrı'yı tanımak ve ruhun Tanrı ile birleşinceye kadar yükselmesini gerçekleştirmek isteyen din öğretisi; içbilgi.

— ANSİKL. *Teozofi*, ilâhiyat ve mistisizmden farklıdır. İlâhiyat, «Tanrı bilimi» olarak tanımlanır; teozofi ise kendini Tanrı tarafından ilham edilmiş bir öğreti olarak ortaya koyar. Mistisizm gibi teozofinin ilkesi de dolaysız sezgi ve içbilgidir; ama teozofi mistisizmden, çeşitli bilgi kaynaklarına (simya, keşif) başvurması dolayısıyle ayrılır. Saygınlığını kaybetmiş olmasının sebebi de budur.

Bu yönüyle eski devir gnostiklerinin sinkretik eğilimlerine benzeyen teozofi XV., XVI. ve XVII. yy.larda Paracelsius, Valentin Weigel, Swedenborg gibi bazı bilgin kişiler tarafından tutuldu. Teozofi, XIX. yy.da, dinlerin bilimsel bir sentezini yapmak iddiasını benimsedi; ama ispiritizma ve gizli ilimlerle teması sonucunda bozuldu. Bundan sonra artık başlıca iki topluluk biçiminde gelişti: Yelena Petrovna Blavatzki (1875) ve daha sonra ise Annie Besant tarafından yönetilen ve çok zaman Hindu'culuğun nüfuzu altında kalan amerika kolu ile Rudolf Steiner'in güçlü kişiliği altında bulunan germen kolu. Steiner, düşüncesini daha çok Hıristiyanlıktan yararlanarak geliştirdi ve bir yandan da İsa'yı «kendisine tanrı ilhamı verilmiş en büyük kişiler» arasında saydı. (L)

TEPAL i. (*pétale*, taçyaprak ve *sépale*, çanakyaprak'tan analoji yoluyle yapılmış fr. *tépale*). Çanak veya taçyaprak denemeyecek biçimdeki çiçek kısımlarına verilen ad. (Tepallara birçeneklilerden birçok bitkinin, özellikle zambakgillerle benzerlerinin çiçek çevresinde rastlanır.) [L]

TEPE i. (esk. türk. k.). Etrafındaki araziden daha yüksek olan az çok yuvarlak görünüşte engebe, küçük dağ: *Sana dün bir tepeden baktım aziz İstanbul!* (Yahya Kemal). *Çamurlu yol, dümdüz ovada* [...] *büküle büküle gidiyor, çok uzaklarda mor tepelerin arasına girip kayboluyordu* (Kemal Tahir). *Birden gözlerini karşı tepelerden ayırdı* (H. Z. Uşaklıgil). || En üst kısım: *Yalnız aydınlık havada ürperen tepesini gördüğüm bir ağaç* (A.H. Tanpınar). || Tekİz. (Birinin) Yanı başı, başucu: *Sorularından sıkıldığı için, «tepemden çekil» diye çocuğu azarladı.* || *Tepe altını*, kadın başlıklarının üzerine dizilen altın para. || *Tepe saçı*, tepede bırakılan bir tutam saç.

— ÇEŞ. DEY. *Tepe göz.* Bk. TEPEGÖZ. || *Tepe takla* (veya *tepe taklak*). Bk. TEPETAKLA. || *Tepeden (yukarıdan* veya *yüksekten) bakmak.* Bk. BAKMAK. || *Tepeden inme*, beklenmedik, anî: *Tepeden inme bir iş teklifi.* Yüksek bir makamdan gelen (emir). || *Tepeden tırnağa* (veya *tepeden tırnağa kadar*), baştan ayağa (dek): *Elini karaya boyanmış pos bıyıklarına atıp Kâmil Beyi tepeden tırnağa süzdü* (Kemal Tahir). *Bunlar başıbozuk iki Çerkezdi. Tepeden tırnağa silahlıydılar* (S. Kocagöz). || *Tepesi açılmak*, başının üst kısmındaki saçları dökülmek. || *Tepesi (tepe) aşağı gitmek*, işleri bozulmak zarar etmek, işleri iyi gitmeyerek büyük zarara uğramak. || *Tepesi atmak.* Bk. ATMAK. || *Tepesi (tepe) üstü*, başı yere gelecek biçimde, baş aşağı: *Dinleyenlerin hepsi hayret içinde: «Aman Hoca! Neden tepe üstü gömelim?» diye sordular* (N. Araz). || *Tepesinde bitmek*, birine musallat olarak canını sıkmak, birini devamlı üzmek, canını sıkmak. Ansızın çıkagelmek, ansızın yanına gelmek. || *Tepesinde havan dövmek* (veya *değirmen çevirmek*), [üst katta oturan kimseler için] çok gürültü yaparak alt katta oturanları rahatsız etmek. || *Tepesinden* (veya *başından*) *aşağı kaynar sular dökülmek* (veya *inmek*). Bk. BAŞ. || *Tepesine binmek*, [genellikle kendisinden daha zayıf kimselere] kötü davranmak, çullanmak, yüklenmek: *Fakat onlar böyle yaratılmışlar diye niçin tepelerine binmeli...* (Sabahattin Ali). || *Tepesine çıkmak*, birinin iyi davranmasını veya sevgisini kötüye kullanıp küstahlaşmak, şımararak her aklına geleni yaptırmağa çalışmak. || *Tepesine dikilmek*, ansızın başucuna gelerek orada bulunmak: *Hasan da ayağa kalkmış* [...] *şair Sacid'in tepesine dikilmişti* (S. F. Abasıyanık). || *Az gitmiş (gitti), uz gitmiş (gitti).* Bk. AZ. || *Dere tepe.* Bk. DERE. || *Dereden tepeden.* Bk. DERE. || *Kanı tepesine sıçramak* (veya *kan başına sıçramak*). Bk. KAN.

— Anat. Başın üst kısmı; kafatasının iki kulak arasında kalan kısmı. || *Tepe damgası*, yeni doğan bebeğin kafasındaki yumuşak kısım. || *Tepe kemiği*, kafatasının üst kısmına verilen ad.

— Ask. *Tepe yüksekliği*, herhangi bir silâha ait mermi yolunun en yüksek noktasıyle başlangıç noktası arasındaki yükseklik farkı. (Her silâha ait özel atış cetvelleri, o silâhın mermilerine ait çeşitli mesafelerdeki tepe yüksekliğini gösterir.)

— Bayınd. *Tepe noktası*, ters yönlü iki eğimin son buldukları yerde, bir caddenin, bir köprünün en yüksek noktası. || Bir su yolunun en yüksek noktası.

— Bot. Dişi organ boyuncuğunun düşmesiyle meyve üzerinde kalan izin bulunduğu nokta.

— Denizc. *Tepe işareti*, bir işaretin karakteristik kısmı. (Tepe işaretinin, işaretin niteliğini gösteren geometrik bir biçimi vardır.)

— Elektr. *Tepe gücü*, belli bir zaman aralığı içinde, gücün maksimum anî değeri.

— Havc. *Tepe deliği*, bir paraşütün tepesinde açılan daire şeklinde delik. (Bu deliğin amacı, iniş sırasında paraşüt içine giren havanın yavaşça kaçmasına yol açarak dengeyi sağlamaktır.)

— Jeomorfol. *Kalıntı tepe*, dayanıklı bir kayaya tekabül eden yapısal bir yüzeyde, aşındırma tarafından tamamen ortadan kaldırılmamış yüzeydeki yumuşak kayanın meydana getirdiği engebe. || *Tanık tepe* (veya *kum tepesi*), aşındırma tarafından parçalanmış bir yaylanın kalıntılarından meydana gelen tepe. (Daha yumuşak tabakalar üzerinde yer alan nispeten dayanıklı bir tabakadan oluşan tanık tepeler kıyılara has bir yüzey şeklidir. Bazen aşındırma yamaçları veya fay diklikleri önünde de görülür.)

— Mat. *Bir açının tepesi*, bu açının iki kenarının kesiştiği nokta. || *Bir çokgenin tepesi*, bu çokgenin ardışık iki kenarının kesişme noktası: *Kapalı bir çokgenin kenarlarının sayısı tepelerinin sayısına eşittir.* || *Bir çokyüzlünün tepesi*, yüzlerinden en az üçünün kesiştiği nokta. || *Bir eğrinin tepesi*, eğriliğin maksimum veya minimum olduğu nokta: *Elipsin dört hiperbolün iki, parabolün ise sadece bir tepesi vardır.* || *Bir koninin tepesi*, koninin bütün temel doğrularının çıktığı nokta. || *Bir piramitin tepesi*, yanal yüzlerin kesişme noktası. (Tepe tabanın karşısındadır.) || *Bir uzay açının* veya *bir çokdüzlemli açının tepesi*, açının bütün yüzlerinin kesişme noktası. || *Bir üçgenin tepesi*, üçgenin iki kenarının ortak noktası. || *İki küre yayından mey-*

dana gelen bir açının tepesi, bu iki yayın kesiştiği nokta.

— Mim. *Tepe bileziği,* yunan mimarîsinde kullanılan, yarım daire kesitli üzerine almaşık olarak inci süsler ve yassı pullar işlenmiş dışbükey şerit biçiminde silme. (İon ve bundan türeyen korinthos düzeninde, tepe bileziği genellikle yumurta biçimi süsler ve almaşık olarak yerleştirilmiş yürek yapraklarla mızraklardan meydana gelir.) || *Tepe camı,* binanın damında, tavanda veya tavana yakın yerde açılan pencere. || *Tepe çiçeği,* çiçek biçimindeki motif. || *Tepe delen,* yalçın kayalar üzerinde yapılmış şato. || *Tepe deliği* (veya *mazgalı*), yapının damında açılan delik; kalelerde konsolların arasında, mazgal şeklindeki deliklere verilen ad. (Kale muhafızları tepe mazgallarından düşmanı gözetler; kale duvarına yaklaşanların üstüne taş, kaynar su ve yağ dökerdi. XII. yy.dan sonra kâgir mazgallar kaldırılarak yerine ahşap çıkıntılar yapıldı.) || *Tepe demeti,* alınlıkların, pinakoloların uçlarında bulunan, tepe sivrisi biçiminde gotik süs. || *Tepe köşkü,* yüksek yerde yapılmış köşk. || *Tepe tomurcuğu,* bir kalkan duvarının tepesini yumuşatmak için üslûplaştırılmış çiçek biçiminde süs. (Bk. ANSİKL.) || *Tepe topu* (veya *toparlağı*), süs olarak tavana asılan küre bezek.

— Teknol. *Tepe deliği,* alevin geçmesi için fırın kubbelerine açılan delik. Yanma sonucu meydana gelen maddeleri ya ısıtma aracının içinden geçerek ya da ısıtma aracının çıkışından itibaren ocaktan bacaya götüren yol.

— ANSİKL. Mim. *Tepe tomurcuğu*'nu ortaçağ mimarları çok kullandı. XII. yy.dan başlayarak bütün açı yapan ve çıkıntılı kısımlar bunlarla süslendi. Tepe tomurcukları çiçekler, iç içe veya açılmış yapraklar şeklindedir. XIII. yy.dan sonra saplarının kesiti kare veya sekizgen biçimini alır ve daima ilk sırada dört yaprak bulunur; ikinci sıranın yaprakları birincilere oranla almaşık konumda dizilir. Genellikle açılmış tepe tomurcuğu *çengel bezek*'ten başka bir şey değildir; sonsuz denecek kadar çok sayıda çeşitleri vardır. Rönesansla birlikte demir işlerinde çok kullanılmıştır. (LM)

TEPE, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Dicle bölümü, Diyarbakır ili, Bismil ilçesi) bucak; 8 620 nüf. (1965); 24 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Behramki*), 1 541 nüf. (1965). İlçe merkezinin 14 km güneydoğusunda; yüksl. 500 m. (M)

Tepe (*La Colline*), J. Giono'nun romanı (1929). Büyük başarı kazanan bu ilk kitap yazarın tanınmasını sağladı. Eser, bir taşra kasabasında, ancak halkın yüreğinde iyi duygular yeniden doğunca akmağa başlayan kurumuş bir kaynağın basit ve kısa hikâyesidir. (→Bibliyo.) [L]

TEPEBAŞI bls. i. Dokumc. ve Kıyf. *Esk.* Düz canfes üzerine klaptanı siyah pullarla tutturulmuş buzlu işlemeli kumaş. || Bu kumaştan yapılmış elbise. (M)

TEPEBAŞI, Akdeniz bölgesinde (Konya ilinin Akdeniz bölgesi sınırları içinde kalan kesimi, Ermenek ilçesi) bucak; 8 695 nüf. (1965); 11 köy. —*Bucak merkezi* (esk. *Halimiye*), 877 nüf. (1965). Ermenek-Hadım yolunun 25. km'si üzerinde; yüksl. 1 075 m. İlçe merkezine keskin virajları olan bir yolla bağlıdır. (M)

TEPEBAŞI, İstanbul'un Beyoğlu belediyesi içinde oturma ve iş semti. Boydan boya Meşrutiyet caddesiyle geçilen semt, batıda Kasımpaşa deresi üstüne, Tozkoparan caddesinin geçtiği bir sahanlığın dik yamaçlarıyle iner. Semtte büyük apartmanlar, oteller (Pera Palas v.b.), mağazalar, iş yerleri, kulüp ve barlar bulunur. (M)

Tepebaşı tiyatrosu, İstanbul'da Tepebaşı'nda tiyatro. Şehremini Rıdvan Paşa tarafından yaptırıldı (1890-1895). 1916 Yılına kadar burada çalışan topluluklar hakkında bilgi yoktur. Belediyenin malı olan tiyatro bu dönemde çeşitli topluluklara kiralandı. Dârülbedayii Osmanî burada ilk defa *Çürük Temel* adlı oyunu oynadı. 1930'dan itibaren İstanbul Şehir tiyatrosu tarafından kullanıldı. İstanbul Şehir tiyatrosu sonraları burada yalnız dram türünde eserler sahneye koymağa başladı; tiyatronun adı da halk arasında *Dram tiyatrosu* oldu. 1960'tan 1969'a kadar İstanbul Şehir operası temsillerini burada verdi. 17 Nisan 1970'te çıkan yangında kullanılamaz hale gelen tiyatro 3 kasım 1971'de de tamamen yandı. Güzel bir yapı olan tiyatro klasik bir biçimde yapılmıştır. Salon at nalı biçimindeydi. Birinci katta 20, ikinci katta 28 loca vardı. Tiyatronun koltuk sayısı 550'yi buluyordu. (M)

TEPECAMI bls. i. Tavanda veya tavana yakın yerde bulunan camlı pencere. (M)

TEPECİK i. (*tepe*'den *tepe-cik*). Toprak yığını veya tümsek yer: *Düpedüz, kupkuru yerler, ne bir tepecik var, ne bir ağaçlık...* (R.H. Karay).

— Bot. Çiçeklerde dişi organın uç tarafı.

— ANSİKL. Bot. *Tepecik* çiçektozlarının konmasına yarar, genellikle yayvan ve pütürlüdür; yüzeydeki hücrelerin uzamasıyle tüylü bir görünüş de alabilir. Hemen daima yapışkan bir sıvı salgılar; bu sıvının görevi tepeciğe konan çiçektozlarının yapışmasını sağlamak ve çiçektozu borusu oluşumunu kolaylaştırmaktır; oluşan çiçektozu borusu yumurtalığa girerek yumurtacıktaki kapıcığa kadar uzanır. (ML)

TEPECİK, İzmir şehrinin doğu kesiminde oturma semti. (M)

Tepecik. Arkeol. İznik gölünün kuzeyindeki Mekece yöresinde höyük. Ş. Aziz Kansu tarafından bulundu ve araştırıldı. Kalkolitik ve Preklasik (Erken Tunç çağ, M. Ö. 1000) yerleşme gösterir. Grafitli geç kalkolitik v.d. kültür eşyası ilgi çekicidir. (M)

Tepecik Çiftlik höyüğü, Melendiz ovasında Tepecik çiftliğinin 1 km kadar doğusunda höyük. Mahallî bir yerleşme gösterir; 4-5 m yükseklikte ve 200 m genişliktedir. İngiliz Arkeoloji enstitüsünden İan A. Todd tarafından tespit edildi ve araştırıldı. Üzerindeki obsidyen buluntulardan, Neolitik ve Erken Bronz çağlarında yerleşme alanı olduğu anlaşıldı. Höyük ve çevresinde obsidyen âletler bulundu. (M)

TEPECİKÖREN, Akdeniz bölgesinde (Adana ili, Kozan ilçesi) bucak; 9 365 nüf. (1965); 10 köy. —*Bucak merkezi,* 1 509 nüf. (1965). Kozan'ın 28 km güneybatısında; yüksl. 170 m. (M)

TEPEDAMGASI bls. i. Anat. Bıngıldak. (M)

TEPEDELEN, arnavutça **Tepelenë** veya **Tepelena,** Güney Arnavutluk'ta Viyosa (Vijosë) çayı üzerinde idare bölümü merkezi kasaba; 3 400 nüf. XIX. yy. başlarında Yanya yöresinde hüküm sürmüş ve Mahmud II tarafından idam ettirilmiş olan Tepedelenli Ali Paşanın yurdu.

— *İdare bölümü,* 30 850 nüf. (M)

TEPEDELENLİOĞLU (Nizamettin Nazif), (Taşız adası 1901 - İstanbul 1970). İstanbul'da Hukuk fakültesi ve Ticaret akademisinde okudu. Kurtuluş savaşına katıldı. Gazeteciliğe başladı (1917). Değişik gazetelerde fıkra yazdı. Tarihi roman türündeki eserleriyle ün yaptı. Eserleri: *Kara Davut* (1928); *Deli Deryalı* (1928); *Kolkola* (1944); *Karlı Dağlar* (1945). [M]

TEPEGÖZ bls. sıf. ve i. Dar alınlı ve gözleri saçlarının bitim yerine çok yakın görünen (kimse).

— Biyol. Gözleri birbirine çok yakın veya tek yüzlü ucube. Bk. ANSİKL.

— Yun. mit. Bk. KYKLOPS.

— Zool. Tatlısuda yaşayan çok küçük kabuklu hayvan; başı ilk göğüs halkası ile birleşiktir; başının ortasında tek gözü vardır. (Kopepoda takımından *cyclopidae* familyasının örnek tipi.) *Eşanl.* SİKLOPS.

— ANSİKL. Biyol. *Tepegöz*'lerde gözçukuru ya tektir veya iki tane ise birbirine çok yakındır. Ayrıca kafada, yüzde, cinsel organlarda çeşitli acayiplikler görülür. Tepegözlerin ömrü birkaç saatten fazla sürmez. (LM)

TEPEGÖZLÜLÜK bls. i. Tepegözlü ucubelik: *Tepegözlülük domuz, at, köpek, kedi, tavşan, keçi, koyun ve sığırda çok görülür.* (L)

TEPEHAN, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü, Malatya ili, Pütürge ilçesi) bucak; 13 582 nüf. (1965); 21 köy. —*Bucak merkezi* (*Sinan köyü*), 1 612 nüf. (1965). Pütürge'yi Malatya'ya bağlayan yolun 22. km'sinden güneye ayrılan 21 km'lik toprak bir yolun sonunda; yüksl. 1 400 m. (M)

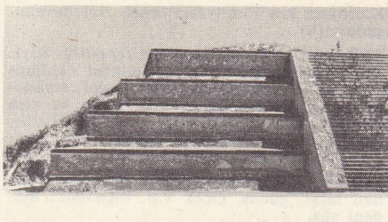

kale kalıntısı

TEPEKÖY. Bk. TORBALI.

TEPEKÖY. Bk. KARAKOÇAN.

TEPELEME i. (*tepelemek*'ten *tepele-me*). Tepelemek eylemi. || Yığın, öbek. || Zf. Bir tepe meydana getirecek veya kenarlarından taşacak kadar: *Tabağını yeni baştan tepeleme doldurduktan sonra...* (P. Safa). *Bir ara, kendi mangalını da tepeleme doldurmuş geldi* (Ahmed Rasim). *Hele bir daha tepeleme sun ki hikâyenin alt tarafını diyem* (H. R. Gürpınar).

◆ Sıf. Bir tepe meydana getirecek kadar veya kenarlarından taşacak derecede dolu, dopdolu: *Tepeleme dondurma. Tepeleme buğday.*

— Mutf. Birim olarak kullanılan bardak, kaşık gibi ölçeklerin dolusu için kullanılır: *Tepeleme su bardağı. Tepeleme yemek kaşığı.* (Bir tepeleme su bardağı 125 gr un, 250 gr toz şeker, 250 gr irmik; bir tepeleme yemek kaşığı 25 gr toz şeker, 30 gr un, 30 gr irmik, 25 gr tuz, 25 gr yağa eşittir.) [M]

TEPELEMEK geçl. f. (*tepe*'den *tepe-lemek*). Tepesine vurarak öldürmek. || — *Mec.* Hırpalamak, bozguna uğratmak: *Ordumuz da, düşman kollarını ayrı ayrı yakalayıp tepeleyebilir* (Kemal Tahir). || Kıyasıya dövmek: *Yerinden fırlayıp Edâ'yı bir iyi tepeleyecekti* (H. R. Gürpınar). *«Sayıma geldiler!...» diyen Fayrap Ömer'i az kalsın, kalkıp tepeleyecekti* (Kemal Tahir). [M]

TEPELENMEK geçz. f. (*tepelemek*'ten *tepele-n-mek*). Tepelemek eylemine konu olmak: *Kanun diye, topraklara sürtüldü cebinler; / Kanun diye, kanun diye, kanun tepelendi...* (Tevfik Fikret). [M]

TEPELİ sıf. (*tepe*'den *tepe-li*). Tepesi olan. || Başında sorguç, ibik, taç v.b. bulunan (kuş).

— Zootekn. *Tepeli güvercinler,* başının arkasında, kalkık bir tüy demeti bulunan güvercin grubu. (Tepeli güvercinlerin birçok ırkı vardır: brezilya, hollanda, rus tepeli güvercinleri, sapajon, kırlangıç güvercin v.b.) [ML]

TEPELİAKBABA bls. i. Siyah-beyaz tüylü, çok büyük boylu (kanat açıklığı 3 m) yırtıcı kuş; boynu ve başı çıplak ve koyu kırmızıdır; erkeklerinde tepelik bulunur. (And tepeliakbaba'sı [*Vultur gryphus*] Patagonya ve And sıradağlarından Ekvatora kadar yaygındır. Hemen hemen sırf leşle beslenir. Buna yakın bir tür Kaliforniya'da bulunur, ama soyu neredeyse tükenmek üzeredir. Akbabagillerden.) *Eşanl.* KONDOR. Bk. KUŞLAR *levhası.* (L)

TEPELİDALGIÇGİLLER çoğl. bls. i. Tepelidalgıçları (*podiceps*) kapsayan kuş familyası. (L)

TEPELİDEVEKUŞU bls. i. Uçamayan, karinasız, koşucu büyük kuş; Avustralya ve Yeni Gine'de yaşar. Bk. KUŞLAR *levhası.*

— ANSİKL. *Tepelidevekuşu*'nun (*Casuarius emeus*) vücudu kıla benzer siyah tüylerle kaplıdır. Ayakları çok güçlü, kanatları ise körelmiştir; kanatların ucunda boynuzsu beş tane sivri uzantı bulunur. Çıplak boynunda morumsu, mavi ve kırmızı etçikler, başının üzerinde bir tepelik vardır. Ancak boyun rengine, etçiklere ve tepelik biçimine göre birbirinden ayrılan birçok türü bilinir. Moluk adaları, Yeni Gine ve Kuzey Avustralya ormanlarında yalnız yaşar. Hayvansal ve bitkisel besinlerle beslenir. Pütürlü ve koyu yeşil kabuklu kocaman yumurtalar yumurtlar. (Karinasızlar altsınıfının tepelidevekuşugiller familyasından.) [L]

TEPELİDEVEKUŞUGİLLER çoğl. bls. i.

TEOTIHUACAN

Şalşiutlikü
su tanrıçası
musée de l'Homme,
Paris

Karinasız kuş familyası; örnek tipi devekuşudur. (L)

TEPELİK i. ve sıf. (*tepe*'den *tepe-lik*). Kıyf. *Esk.* Anadolu'da köylü kadınların kullandığı bir başlık. (Genellikle Doğu Anadolu'da giyilen tepeliklerin çevresine ve alın kısmına altın ve gümüş paralar dizilir, paraların üzerine seylan taşları, kök zümrüt ve mercan da oturtulurdu.)

— Folk. Tulumba sandığının üzerinde bulunan hilâl, güneş, çiçek v.b. biçimdeki madenî süs.

— Mim. *Esk.* Binaların ve kapıların üst taraflarına konulan süslü kafes. (*Alınlık* veya *taç* da denirdi.)

— Zool. Tepelidevekuşu ve kalaoda olduğu gibi bazı kuşların başında veya gagasının üzerinde bulunan nasırımsı veya kemiğimsi çıkıntı.

◆ Sıf. Tepeciklerle dolu (yer). [M]

TEPELİKÖSTEBEK blş. i. Kuzey Amerika'da bulunan uzun kuyruklu köstebek; burnunun ucunda, yıldız şeklinde bir dokunaç tacı bulunur. (Böcekçillerin köstebekgiller familyasından.) [L]

tepeliakbaba

TEPELİTAVUK blş. i. Sülün büyüklüğünde, esmer renkli kuş; başında uzun bir tepelik bulunur; Amazon havzasının balta girmemiş ormanlarında yaşar. (Genellikle tavukgiller arasında sayılır. Ama opisthocomidae familyasındandır.)

— ANSİKL. *Tepelitavuk* (*Opisthocomus hoazin*) çok ilkel bir kuştur. Çeşitli kuş gruplarıyle yakınlığı vardır. Palazının kanatları çengellidir, bununla dallara tırmanabilir. Aynı zamanda suda yüzebilir ve suya dalabilir. (L)

TEPESİDELİK. Arkeol. Ceyhan'ın 11 km kuzeydoğusunda, Ceyhan ile Veysiye arasında yer alan 15 m yüksekliğinde 45 m çapında höyük. Uzun terasları vardır; 1951'de yapılan Kilikya yüzey araştırmasında, tepenin yüzeyinden İlk Tunç çağı, Hitit ve Roma devirlerine ait malzeme bulundu. (M)

tepelidevekuşu

TEPETAKLA veya **TEPETAKLAK** blş. zf. Tepesi üstü. (M)

TEPEYRAN (Ebubekir Hazım), türk idare adamı ve romancısı (Niğde 1864 - İstanbul 1947). Niğde rüştiyesini bitirdi. Musul, Manastır, Sıvas, Ankara, Bursa valiliklerinde bulundu. Bursa valisi ve dahiliye nazırıyken Millî Mücadeleye katıldığı için İstanbul Divanı Harbi tarafından idama mahkûm oldu (1920). Mahkûmiyeti kürek cezasına çevrildi. Millet meclisinin 2., 6. ve 7. devrelerinde Niğde milletvekilliği yaptı. Ebubekir Hazım Tepeyran'ın türk edebiyatındaki önemi, Nabizade Nazım'ın *Karabibik*'inden sonra köyü gerçekçi ve nesnel olarak anlata. *Küçük Paşa* romanı dolayısıyledir. Eserleri: *Eski Şeyler* (hikâyeler, 1910); *Küçük Paşa* (1910); *Zalimane Bir İdam Hükmü* (otobiyografik eser, 1946); *Canlı Tarihler* (idarî ve siyasî hatıralar, 1947). [M]

TEPHİR veya **TEBHİR** i. (ar. *buḫār*'dan *tebḫīr*). *Esk.* Buharlaştırma. || Buğuya tutma, buğulama. || *Tephir-hane.* Bk. TEPHİRHANE. (M)

TEPHİRHANE veya **TEBHİR HANE** blş. i. (ar. *tebḫīr* ve fars. *ḫāne*'den *tebḫīr-ḫāne*). *Esk.* Mikroplu eşyanın buğu ile temizlendiği yer. *Yeni.* Buğuevi. (M)

tepelitavuk

TEPHRİTA i. Bütün dünyada yaygın sinek; kurtçuğu bileşikgillerin kömecinde gelişir. (Sikloraf sineklerin *trypetidae* familyasından.) [L]

TEPHRONİA i. Tırtılken likenlerle beslenen avrupa kelebeği. (İlmî adı *Tephronia sepiaria.* Pulkanatlıların *geometridae* familyasından.) [L]

TEPHROSİA i. Salkım halinde kırmızı çiçekli sert ot veya ağaçcık; tropikal veya astropikal bütün bölgelerde yetişir. (Baklagillerden.) [L]

TEPİC, Meksika'da şehir, Nayarit eyaletinin merkezi; 58 000 nüf. Sayfiye yeri. Ticaret merkezi. (L)

TEPİDARİUM i. (lat. k; *tepidus,* ılık'tan). *Esk.* Rom. Hamamlarda ılık bölüm. (Halvete veya *caldarium*'a girmeden önce, Tepidarium'da oturulurdu.) [L]

TEPİNDİRİK i. (*tepindirmek,* sıçratmak'tan *tepindir-i-k*). Saraçl. Bir eğerin yan kısımlarını meydana getiren çok geniş deri parçası. (L)

TEPİNMEK geçz. f. (*tepmek*'ten *tep-i-nmek*). Ayaklarını hırsla yere vurmak: *Kımıldayarak, tepinerek, hattâ sıçrayarak kanımı harekete getirmeye gayret ediyordum* (Ş. S. Aydemir). || Öfke veya sevincini açığa vuracak davranışlarda bulunmak. || *Mec.* Ayak diretmek: *Okuyup duyduklarını iyice anlasalar ille zamana uyacağız, zamanımızı söyliyeceğiz diye tepinmezler* (N. Ataç).

— DEY. *Ter ter tepinmek,* bütün gücüyle tepinmek.

◆ **Tepindirmek** geçl. f. Tepinmesine yol açmak. (M)

TEPİR i. (fars. *petgî*'den). Tahılı saman ve kavuzlardan ayırmağa yarayan kıldan veya sazdan yapılma elek. (M)

TEPİRLEMEK geçl. f. (*tepir*'den *tepir-lemek*). İnce elemek. || *Halk dili.* Buğdayı, yuvarlak ve çukur bir saç tabla içinde çevirip havalandırarak taş, toprak gibi maddelerden temizlemek. (M)

TEPİŞMEK geçz. f. (*tepmek*'ten *tep-i-şmek*). Birbirini tepmek. || *Teşm. yol.* Çekişmek, itişip kakışmak. (M)

TEPKE i. (*tepmek*'ten *tep-ke*). *Yeni.* Biyol. Organizmanın herhangi bir uyarım karşısında gösterdiği bilinçdışı tepki. *Esk.* Fiilimünakis. (M)

TEPKİ i. (*tepmek*'ten *tep-ki*). Bir cismin, kendini iten veya sıkıştıran başka bir cisme gösterdiği karşı etki: *Tepki daima etkiye eşit ve ters yöndedir.* || Bir eylemin cevabı olan ters eylem: *O gün Ekrem hiç de iyi oynamıyordu. Sanki kendisi değildi. Ve şüphesiz ki değildi. Hareketleri çolpa, dikkati dağınık, tepkileri geç ve kesikti* (A. H. Tanpınar). *Onlar da galiba atlı erlerdi. Meslek dayanışmasından gelen bir tepkiyle davranamamazlık edememişlerdi* (Kemal Tahir). *Her aşırılık tepki doğurur.* || Kendinden önceki düşünce hareketinin ters yönünde beliren düşünce hareketi: *Fakat biz, fikir kıymeti olan tepkileri daima fikirle karşılayarak inançlarımızı müdafaa ediyorduk* (Ş. S. Aydemir). *Siyasî, edebî, felsefî, dinî tepki. Düşünce alanındaki bir tepkinin sonuçları ancak bir nesil sonra belirgin hale gelir.* || Bir kimsenin, toplumsal bir olaya cevap olarak aldığı tavır: *Bu noktada tepkisi kesin oldu* (Ş. S. Aydemir). *Halkın bir propagandaya, bir tiyatro oyununa, siyasî bir nutka gösterdiği tepki. Eşanl.* AKSÜLAMEL.

— Ask. ve Siyaset. *Esnek tepki,* bir düşmana cevap vermek için tehdit ve etkisinin yapısına ve gücüne en uygun askerî araçları seçme amacını göz önünde tutan amerikan strateji nazariyesi. Bk. ANSİKL.

— Biyol. Canlı maddenin bir uyartıya, bir dürtüye verdiğ karşılık. || *Tepki zamanı,* uyartının başladığı anla tepkinin belirmesi arasında geçen zaman. || *Savunma tepkisi,* organizmanın bazı durumlara veya tehlikelere karşı gösterdiği tepki (alerji tepkisi. soğuğa, sıcağa, yükseltiye karşı tepki v.b.)

— Dy. Fren yapıldığı zaman, koşum takımlarının yönünü izleyen dalgaların yayılmasıyle meydana gelen sarsıntı.

— Elektr. *Endüvi tepkisi,* bir makinede, endüvi akımının doğurduğu magnetomotor kuvvet yüzünden meydana gelen akı değişimi.

— Nöroloji. *Yozlaşma tepkisi,* galvanik uyarılganlığın artışıyle düşümdeş olarak, yani kas uyarılganlığı kanununun normal formülüne ters olarak bir kastaki faradik uyarılganlığın kaybolması veya azalması.

— Radyotek. Çıkış işaretinin, giriş işaretiyle aynı fazdaki bir bölümünün girişe uygulanması. (Bk. ANSİKL.) || *Karşı tepki,* bir elektronik cihazın girişine, çıkış işaretinin bir kısmının zıt fazlı olarak yeniden uygulanması: *Yükseltgeçlerde, karşı tepki distorsiyon oranının azalmasını sağlar.*

— Sibern. Geriye doğru dönüşlü, ters yönlü etki. (Bk. ANSİKL.) || *Dengeleyici tepki* veya *yalpaya karşı tepki,* bir sistemin yalpalama eğilimini azaltmak amacı güden düzeltici tepki. || *Kontrol tepkisi,* ayar değerini, çıkış büyüklüğünün değerine bağlı olarak değiştirmek amacı güden düzeltici tepki.

— Ted. Kendisine bağışıklık iğnesi yapılan kişinin değişebilen davranış şekli. İki türü vardır: *tabiî tepki* ve *edinilmiş tepki.* Tabiî tepki, kendisine antigen şırınga edilen kişinin ilgili antitoksini meydana getirme istidadıdır; edinilmiş tepki, aşılanmış bir kişinin, yeni bir aşılanmada özgül antitoksini çabuk meydana getirebilme yeteneğidir.)

— ANSİKL. Ask. ve Siyaset. *Esnek tepki.* 1960'ta başkan Kennedy'nin ve onun millî savunma bakanı MacNamara tarafından yönetilen bilgin genç üniversiteliler ekibinin iktidara gelmesiyle ortaya çıkan ve daha sonra başkan Johnson tarafından da kabul edilen bu teori daha önce Birleşik Amerika'da benimsenmiş olan ve 1967'de Çin ve Fransa'nın hâlâ kabul etmekte bulundukları «kütle halinde mukabelede bulunma» nazariyesinin yerini aldı.

MacNamara'ya göre, Sovyet Rusya ve Amerika'nın nükleer kuvvetlere sahip olmakla eriştikleri seviye, kütle halinde imha araçlarının denge haline girmelerine yol açmıştır. Bu ise iki devletin, karşılıklı olarak ortadan kalkmalarıyle sonuçlanacak bir savaşa girmekten kaçınmalarını sağlar.

Böylece, «kütle halinde mukabelede bulunma» nazariyesi önemini kaybediyor ve amerikan siyasetinin yeniden gözden geçirilmesi zorunluğu ortaya çıkıyordu.

Gerçekten de büyük ölçüde bir amerikan-sovyet çatışması şimdilik uzak görülmekte ve sınırlı gibi görünen bir saldırıya kütle halinde mukabele ihtimali zayıflamakta, daima küçük ölçüdeki savaşlar meselesi söz konusu olmaktadır. Esnek tepki nazariyesi bu duruma cevap olarak hazırlandı. Bu nazariye, saldırganın tehdit ettiği menfaatlere ve kullandığı araçlara uygun olarak her çeşit tehlike ve faaliyete karşı çıkmaktan ibarettir. Ayrıca bu nazariye, amerikan stratejik nükleer kuvvetlerinin sürekli olarak üstün ve tesir sahasının dünya çapında olmasını ve Birleşik Amerika'nın hayalî çıkarlarının söz konusu olması halinde askerî müdahaleye hazır bulunmasını gerekli kılıyordu. Dünya çapındaki bu stratejik düzene dayanan Birleşik Amerika, esnek tepkisi sayesinde, belirli bir savaş bölgesi üzerinde fayda sağlamağa çalışan saldırganı, birbiri ardınca daha güçlü silâh ve araçlar kullanmak zorunda bırakacağını düşünüyordu. Bu durumda, ortaya konacak askerî araçlar seviyesinin hiç durmadan yükseltilmesi, sorumluluğu saldırgana yüklenmiş oluyordu. Eğer, saldırgan, Amerika'nın bu kararında direneceği inancındaysa, savaştan sağlayacağı kazancın gerçek değerini aşan bir çatışmaya girmekten kaçınacaktı. Amerikalılara gelince; onlar da her tırmanma'dan sonra kullanılacak vasıtaların seçilmesini şu iki sınır içinde olmak üzere ellerinde tutuyorlardı: 1. düşmanı yeni bir tırmanma yapmak zorunda bırakacak kadar kudretli olmak; 2. topyekûn bir harbe yol açabilecek, kontroldan çıkmış bir mekanizmayı harekete getirmemek üzere yeter derecede ılımlı davranmak.

Esnek tepki nazariyesinin uygulanması bir yandan son derecede çeşitli askerî araçlara sahip olmayı, öte yandan da kötü sonuç verecek bir anlaşmazlıktan kaçınmak ve saldırganın bir askerî çıkmazdan kurtulmak için siyasî yollara sapabilmesini sağlayacak bir açık kapı bırakmak amacıyle saldırganla diplomatik ilişkilere devam etmeyi gerektiriyordu.

Esnek tepki nazariyesi, A.B.D.'de 1962'den sonra şu sonuçları doğurdu:

— savunmadan sorumlu olan en yüksek makamların yararına, emir ve kumandada daha sıkı, daha yoğun bir birlik meydana getirilmesi; olayların önem derecesi hakkındaki «yargı»yı ve bunlar karşısındaki tutumla ilgili kararı yalnız Beyaz Saray'ın verebilmesi; her türlü ihtimal göz önünde tutularak ve öncelikle «Polaris» ve «Minute-man» programları gerçekleştirerek savaştan sonra ülkenin hayatını sürdürmek amacıyle nükleer üstünlüğü korumak;

— klasik silâh ve araçların kudret ve etkinliklerinin artırılması; meselâ, hava indirme tümenleri (bk. AMERİKA BİRLEŞİK

Foto. *LAROUSSE*

DEVLETLERİ). 1967 Yılının sonunda, Fransa hariç olmak üzere Brüksel'de toplanan NATO devletleri millî savunma bakanları da bazı ihtiyatî kayıtlarla esnek tepki nazariyesini kabul ettiler.

— Radyotek. Radyo alıcılarında *tepki* düzeni, frekans yükseltici katların kazancını ve seçiciliğini arttırır. Tepki, giriş devresiyle çıkış devresi arasında uygun bir kuplaj kurularak elde edilir. Böylece elektron lambasıyle donatılmış yükseltici bir katta indükleyici kuplaj, ızgara salınım devresinin bobinine indüklemeyle bağlı bir bobini anot devresine sokarak elde edilir. Aynı şekilde transistörle donatılmış yükseltici bir katta indükleyici kuplaj, kolektör devresiyle taban devresi arasında kurulabilir. Bobinlerin sarım yönleri uygun seçilirse, giriş devresinde indüklenen gerilim, bu devreye başlangıçta uygulanan gerilimle birleştiğinden çıkış işareti kuvvetlenir, dolayısıyle tepki yüzünden giriş işareti de büyür ve bu işlem yenilenerek sürer. Kuplaj, tepkiden doğan enerjinin giriş devresinin enerji kaybından büyük olması için yeterli derecede sıkı tutulursa, *salınımlar*'ın doğmasına yol açar. Lambalı veya transistörlü osilatörlerin çalışması bu olaya dayanır. Kuplaj, giriş devresine tepkiyle yollanan enerjinin kaybedilen enerjiyi karşılamasına yetecek kadar sıkı değilse, sadece devredeki sönümü azaltır; sonuç olarak seçicilik artar, katın kazancı yükselir.

Giriş ve çıkış devreleri arasında kuplaj sığa ile de sağlanabilir. Eskiden çok kullanılan devrelerden biri «tepkili detektör» tipinde bir alıcıydı ve kuplaj, tepki bobininin yeri değiştirilerek ayarlanırdı; bu devreyle yüksek bir duyarlık elde ediliyor, fakat aşırı seçicilik sesi bozuyordu.

Bir elektronik devrenin niteliklerini yükseltmeğe yarayan tepki dışında, lambalarda anot-ızgara sığası gibi geçici kuplajlardan doğan çeşitli parazit tepkilerin bulunduğu tespit edilmiştir. Bunları önlemek için nötrodin devre ilkesine, dekuplaj ve blendaj usullerine başvurulur.

Çıkış işareti giriş devresine zıt olarak gelirse, karşı tepki veya negatif tepki elde edilir; bu tepki yükseltme kazancını düşürür, sönümü arttırır ve distorsiyonu azaltır.

— Sibern. Bir sistem başka bir sisteme etki yaptığı zaman, ikinci sistem genellikle bir tepki ile cevap verir; klasik mekanik, etkiyle tepkinin eşitliğini, yani bu ikisi arasındaki ayırımın tamamıyle biçimsel olduğunu savunmuştur. Fakat, otomatik kontrollar fiziğinde durum böyle değildir; burada, iki sistemin yarattığı bakışımsızlık yüzünden tepki ve ortaya koyulan enerji etkiye oranla önemsizdir. Hattâ bu tepki, isteğe göre yükseltilebilen bir işaret olarak ele alındığı zaman «kullanılabilir» de. (LM)

TEPKİLİ sıf. (*tepki*'den *tepki-li*). *Yeni.* Tepkisi olan, tepkiyle çalışan: *Tepkili uçak.*

— Havc. *Tepkili itiş,* ağırlıklı kütleleri geriye doğru püskürterek hareketli bir cismin ilerlemesini sağlayan itiş usulü; bu kütleler, basınç altında ve büyük bir hızla dışarıya atılan bir gaz huzmesi olabilir. Bk. ANSİKL.

— Mekan. *Tepkili motor.* Bk. MOTOR.

— ANSİKL. Havc. Yerçekimi hali dışında bütün cisimler tepki ile hareket eder, çünkü tepkisiz etki yoktur. Bununla birlikte, bir motris tekerlek, bir römork halatı gibi mekanik bir aracı olmaksızın elde edilen bir harekete de *tepkili itiş* denir.

Herhangi bir akışkan içinde bulunan hareketli bir cismin tepkili itişi, belirli «bir miktar hareket»in (kütlenin hızla çarpımı) cismin gideceği yönün aksi yönünde dışarı atılmasıyle elde edilir. Bu bir miktar hareketin geriye doğru atılışı, ya hareketli cismin kütlesinden bir miktarı alınarak, ya da bu cismin önünden emilen bir miktar akışkanı daha büyük bir hızla geriye doğru dışarı püskürterek sağlanır. Havada bu iki usul sırasıyle, «çevre havasını kullanmayan» tepkili itiş ve «çevre havasından yararlanan» tepkili itiş adları altında anılır.

● *Tarihçe.* Tepkili itiş eskiden beri havaî fişek yapımcıları tarafından kullanılmıştır. Bu itiş usulü günümüzde füzelerde kullanılır; ilkel füze tipleri Milâttan binlerce yıl önce Çin'de bulunmuştur. Batı'da füzeden önce, bütün ihtiraklı karışımların kaynağı olan ve bazı uygulamalarında itici ve yakıcı etkilerinden yararlanılan *rum ateşi* kullanılmıştır. M.Ö. II. yy.da iskenderiyeli Heron *eolipil* denilen tepkili bir propülsör denedi; bu propülsör, içinde basınçlı buhar bulunan madenî bir toptu; bu buharın kaçak yapması, colipilin yerleştirildiği arabanın gerek öteleme, gerek dönme hareketi yapmasına yol açıyordu. Tepkili itiş havacılığa yeni bir alan getirdi. Papin ve Rouilly jiropterinde (1914), döner kanat bu ilkeden yararlanarak hareket eder ve gaz bir borudan hızla çıkar. 1920'de alman F. von Opel ve avusturyalı Max Valier bir tepkili motor yaptılar ve cesaret verici sonuçlardan sonra bu motor ile donatılmış hafif bir uçak inşa ettiler. 1930'da bu uçak 100 m yüksekten uçtu. Öbür yandan, tepkili itişten stratosfer *araştırma füzesi* ve *posta füzesi*'nin fırlatılmasında yararlanıldı.

Çevre havasını kullanmadan tepkili itiş, kaynağı kesinlikle bilinmeyen füzelerde uygulamasıyle çok eski zamanlara kadar iner; Ortaçağda muharebede kullanılan bu itiş usulü, XVIII. ve XIX. yy.larda uzun bir süre terk edildikten sonra yeniden ortaya çıktı. Birinci Dünya savaşı sırasında işaret fişekleri ve aydınlatma fişeği olarak ikinci dereceden görevlerde kullanıldı. Fakat İkinci Dünya savaşı sırasında harekâtta tanksavar (bk. BAZOKA) ve uçaksavar (füze-bomba) silâhları olarak ön sırada yer aldı. Ayrıca sahra topunun yerine başarıyle kullanıldı ve Almanya'da uzun menzilli bombardımanlarda havacılığı destekledi.

Füze bombalar 1941'de rus avcı uçaklarında görüldü ve Moskova önlerinde alman zırhlı birliklerine karşı yapılan taarruzlarda kullanıldı; bunlar, Normandiya'da alman tanklarının taarruzunu (1944) durdurmada başlıca rolü oynayarak genelleşti; bunların dışında gemilere karşı kullanıldı. 1942-1943 Yıllarında Tunus cephesinde füze, amerikan bazukalarında kullanılan çukur imlâ haklı mermilerde itme usulü olarak denendi ve 1945'te bütün ordularda başlıca tanksavar silâhı oldu. Füze, sahra topçuluğunda ilk defa 1941'de Almanların Rusya taarruzunda kullanıldı. 1942'de rus ordularında yaygınlaştı, 1944 yılında uçaklar ve topçuların önlediği V 1'lerde kullanıldıktan sonra, Avrupa kıtasından İngiltere'ye atılan ilk «güdümlü füze» V 2'de kullanıldı. Nihayet füzeler türboreaktörlü Messerschmitt Me-163 avcı uçaklarında tepkili motor olarak kullanıldı. Bugün V 2'lerden türeyen ve nükleer patlayıcılar taşıyan füze ile itişli güdümlü mermiler «kararından caydırma» stratejisinde başlıca taarruz silâhı olmuştur; bunlar bir kara üssünden, bir denizaltıdan, bir uçaktan atılabilir. Savunma silâhı olarak kara veya denizden havaya, uçaktan uçağa atılabilen güdümlü mermiler bugün makineli tüfek ve topların hemen hemen tamamıyle terk edilmesine yol açmıştır. Nihayet savunmada, güdümlü füzelere karşı füzesavarlar kullanma yoluna gidilmiştir. Füze ile itilen uçaklar, askerî bakımdan büyük başarı kazanamamıştır. Bununla birlikte 1962'de amerikan X—15 deney uçaklarıyle hız ve yükseklik rekorları kırılmıştır. Füze ile itiş, uyduların yörüngeye sokulması, uzay araştırmaları (Ay ve gezegenler), insanın uzayda ilk yolculuğu gibi bütün uzay görevlerinde temel unsurdur.

Çevre havası kullanılarak itiş çağımızda ortaya çıkmıştır. 1908'de fransız Lorin ilk tepkili motorun patentini aldı, fakat bu motorla donatılmış bir uçağın ilk uçuşu (Caproni «Campini») İtalya'da 1941'de yapıldı; bu itiş usulü çabucak terk edildi, 1913'te yine Lorin ilk *statoreaktör*'ün patentini aldı; ancak gerçekleştirme yolları daha sonra fransız Leduc tarafından araştırıldı. İkinci Dünya savaşının yol açtığı bir gecikmeden sonra ısı itişli ilk Leduc prototipinin uçuşu ancak 1948'de gerçekleştirildi. Statoreaktör ayrıca birçok özel uçak tipinde, helikopterlerde ve yardımcı propülsör olarak bazı türboreaktörlü (artyarma) uçaklarda kullanıldı. *Pülsoreaktör* fikrini, fransız Marconnet ortaya attı; Marconnet daha 1908 yılında bunun çalışma ilkesini tanımlamıştı. Bu bilim adamının incelemeleri Almanlar tarafından geliştirildi ve 1944'te çok sayıda kullanılan uçan bombalarda, yani V1'lerde bu tip bir motor kullanıldı. Amerika ve Fransa'da barıştan sonra pülsoreaktörlerin yapımı için incelemelere yeniden başlandı.

Gaz türbini'nin patenti daha 1791'de ingiliz John Barber tarafından alınmıştı. XX. yy. başında ise birçok mucidin elinde türbopropülsör patenti vardı, fakat ancak 1945'ten sonra gerçekleştirmek mümkün oldu. Türbopropülsörlü uçakla ilk uçuş 1945te İngiltere'de yapıldı.

İlk türboreaktörü ingiliz Whittle yaptı, bunun patentini daha 1930 yılında almıştı, fakat zamanın teknik imkânlarını çok aştığından yapımına ancak 1937'de başlayabildi. Almanya'da ilk türboreaktörlü uçağı 1939'da Heinkel gerçekleştirdi ve 1943 sonunda Alman Hava kuvvetlerinin türboreaktörlü ilk avcı uçağını servise sokmasına imkân verdi. O devirde İngiltere ve A.B.D.'nin elinde sadece prototipler vardı; İngiltere'nin ilk türboreaktörlü uçağı ancak 1944'te uçabildi; bunu A.B.D.'nin bir uçağı izledi.

1944'ten sonra havacılıkta tepkili itiş tekniği gittikçe daha çok kullanılmağa başlandı ve bu usul bütün performanslarda ileri doğru bir sıçrama sağladı. Askerî havacılıkta avcı veya bombardıman olsun, bütün uçaklar türboreaktörle donatıldı. Türbopropülsörler uzun menzilli uçaklarda (deniz keşifleri, denizaltılara karşı mücadele) ve askerî nakliye uçaklarında tercih edildi; bununla birlikte nakliye uçaklarında türboreaktör, türbopropülsörle hâlâ rekabet halindedir. Sivil havacılıkta, türboreaktörler uzun ve orta yollarda kullanılmaktadır; türbopropülsörden orta yol ve özellikle kısa yollarda faydalanılır. Patlamalı motorlar küçük tonajlı uçaklarda kullanılıyordu, yavaş yavaş yerini küçük türbopropülsörlere bırakmaktadır.

Çevre havasını kullanarak tepkili itiş. Bu itiş *dolaylı tepkili* ve *dolaysız tepkili* olabilir: birincisinde çevre havası klasik alternatif bir motorun (motor bloku) çalıştırdığı pervaneyle mekanik olarak hızlandırılır; ikincisinde çevre havasının hızı, gaz türbini (türbopropülsör) kullanılarak termik etkiyle arttırılır: bunun için hava art arda sıkıştırılarak bir yakıtla ısınır ve sonra genleşir. Kompresörün türüne ve çalışma biçimine göre reaktörler de şu tiplere ayrılır: kompresörü alternatif bir motorla çalışan tepkili motor, kompresörü bir gaz türbini ile çalışan *türboreaktör,* mekanik kompresörü olmayan ve bir difüzörle sürekli bir şekilde giriş hızını basınç haline dönüştürerek dinamik etki sayesinde sıkıştırma yapan *statoreaktör,* nihayet yine mekanik kompresörü olmayan ve dinamik etkiyle sıkıştırma yapan, fakat hava akışının reaktörden kesikli olarak geçtiği *pülsoreaktör.*

Bütün bu itiş usulleri uygulamada birbiriyle birleştirilebilir. Bir reaktör aynı zamanda termik ve itici bir makine olduğundan, etkinliği bir yandan termik verimi, öbür yandan itiş verimi belirlenerek değerlendirilir; termik verim, reaktörden geçen havanın kinetik enerjisinin artışıyle yakıtın yanmasından gelen enerji arasındaki orandır; itiş verimini ise aerodinamik direnci ve eylemsizlik kuvvetlerini yenmek için gerekli güç olan itiş gücü ile reaktörden geçen havanın kinetik enerjisi arasındaki oran verir. Reaktörün toplam verimi, yukarıda belirtilen iki verimin çarpımıdır. Bir türboreaktörün verimi hız yükseldikçe artar ve 800 km/saatten sonra motor blokunun verimini (patlamalı motor ve pervane) geçer.

Gerçekten klasik tipte bir uçağın motor blokunun verimi, 700 ile 800 km/saat arasında hız arttığı oranda düşer; buna ses hızına yaklaşıldıkça pervane veriminin azalması yol açar. Bu hızlardan sonra verim, türboreaktörlerde aranır; türboreaktörler önce sürat uçaklarında kullanıldı. Ayrıca türboreaktörlerin ağırlığı ve sapması klasik motor bloklarına oranla daha azdır. Bu hafiflik, boş ağırlıkları nispeten az olan ve dolayısıyle daha büyük ölçüde yük taşıyabilen çok süratli nakliye uçaklarının

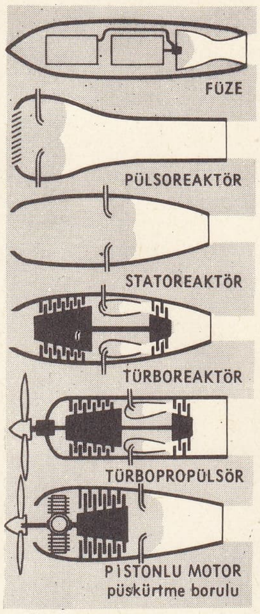

tepkili itiş
(havc.)

TEPKİLİ MOTOR
bk. cilt IX,
sayfa; 2, 3 arası
renkli tablo

yapımına imkân verdi. Yüksek hızlarda (türboreaktörlerin verimi ancak bu halde elverişlidir) ve çok yüksekten (büyük hızlara ancak yüksekte ulaşılabilir) uçmak şartıyle tepkili nakliye uçakları, patlamalı motor ve pervane ile donatılan klasik nakliye uçaklarıyle rekabet edebilir. Ticarî uçaklarda türboreaktörlerin kullanılması özellikle orta ve uzun yol uçakları halinde ilgi çekici olabilir. Bu uçaklar, uçuş süresini büyük ölçüde azalttığından patlamalı motorlarla donatılmış uçaklara oranla işletme bakımından daha ekonomiktir. Türbopropülsör, klasik motor grubuyle türböreaktör arasında yer alır. Patlamalı motordan daha hafif, fakat daha çok yakıt tüketir. Bununla birlikte pervaneli olduğundan büyük hızlarda verimi düşer. Bu tür, 500 ile 800 km/saat arasındaki orta hızlara en iyi uyan itiş usulü olarak ortaya çıkmaktadır.

Tam türboreaktörle türbopropülsör arasında yer alan çift sıkıştırmalı türboreaktörde, bir sıkıştırma kademesinden sonra bir kısım hava doğrudan doğruya egzosa yollanır, geri kalan hava ısıtıldıktan sonra ikinci bir sıkıştırma kademesinden geçerek türbine gelir. Bu çözüm yolu tüketimi azaltmakta ve gittikçe genelleşmektedir. Türbopropülsör veya türboreaktör olsun gaz türbiniyle itilen uçaklar yolculara rahatlık bakımından büyük bir üstünlük taşır. Gerçekten gaz türbinleri, organları sadece dönel hareket yaptığından, bazı parçaları alternatif hareket yapan patlamalı motorlara oranla çok az titreşim yapar. Nihayet türboreaktörün hafifliği ve bütünlüğü uçak gövdesinin mümkün olduğu kadar arka tarafına yerleştirme imkânı verir ve böylece motor sesi daha az duyulur. Statoreaktörlerin verimi sesaltı hızlarda çok düşüktür, fakat hız yükseldikçe türboreaktörlerinkine oranla çok çabuk artar ve 2 000 ile 3 000 km/saat arasında maksimum seviyeye ulaşır. Statoreaktör henüz bazı özel uçaklarda, bazı deney uçakları ve bazı tepkili helikopterlerde kullanılmaktadır. Bununla birlikte statoreaktörle türboreaktörün birleşimi 3 000 ile 3 500 km/saat arasında çok iyi bir verim sağlamaktadır.

Tepkili helikopterler. Tepkiden, bir helikopterin rotorunu çalıştırmada faydalanılır ve böylece cihazın mekanik bakımından büyük ölçüde basitleştirilmesi imkânı bulunur. Bunun için rotorun palaları egzoslarla son bulur; bu egzoslardan püskürtülen gaz, kaçma kenarlarına yönelmiştir. Rotorun çalışma ilkesi bahçelerdeki hidrolik turnikelerinkine benzer. Egzoslar, ya palaların ucuna yerleştirilen türboreaktörler veya pülsoreaktörlerle veya gövde içine yerleştirilen motokompresör veya türbokompresör gruplarının sağladığı basınçlı hava palaların içinden geçen borularla gönderilerek beslenir; bu sonuncusu en az gürültü yapan bir çözüm yoludur. Ayrıca basınçlı havanın püskürmesi egzoslara gidişinde brülörlerle ısıtılarak hızlandırılır.

● *Çevre havası kullanılmadan tepkili itiş.* Sesaltı hızlarda orta derecede bir verim sağlayan füze, buna karşılık büyük yüksekliklerde ve gezegenlerarası uzayda yapılacak araştırmalara imkân veren tek itiş usulüdür; çünkü çevre havasının seyrelmesi veya yokluğu çalışmasını etkilemez. Hem yakıtı, hem de yakıcıyı taşıdığından, tüketimi çok yüksek ve çalışma süresi çok sınırlıdır. Gerek sıvı yakıtlı, gerek katı yakıtlı olsun füzeler, uçaklara kalkış veya muharebe sırasında ek güç görevi yapar; ayrıca özel ve çok süratli deneme uçaklarında tek itiş usulü olarak kullanılır. Uzayda tepkili itiş, nükleer enerjiden yararlanılmağa başlandığı zaman çok geniş bir uygulama alanı bulacaktır. Bu itiş usulü birbirini izleyecek üç şekilde yapılabilecektir:

1. klasik tepkili bir iticinin ısı kaynağı olarak bir atom pili kullanılacak; böylece bir türbopropülsörde, bir türboreaktörde veya statoreaktörde, yanma odası ya da odalarının yerini, cihazın gövdesine yerleştirilmiş bir atom piline bağlı ısı değiştirici alacaktır;

2. 1955'ten beri A.B.D.'de olduğu kadar Rusya'da da incelenen atom füzesi balistik mermi veya uzay aracının son itiş katı olarak kullanılacaktır; atom pili bu halde, bir iticinin büyük hızla dışarı atılması için ısı kaynağı görevi yapacaktır. İtici olarak en elverişli olan hidrojendir. En iyi sıvı propergol tüketiminin üç katına yakın füze tüketimiyle nitelik kazanan özgül bir itişe ulaşılır;

3. «elektrikli itiş» denilen bir itiş türüne başvurulacaktır; burada nükleer enerji kaynağı, daha önce iyonlaşmış «itici»yi dışarı atacak elektromagnetik veya elektrostatik bir hızlandırıcıyı besleyen elektrik enerjisinin üretiminde kullanılacaktır. Çok büyük hızla dışarı atma yüzünden itiş verimi kimyasal propergollü bir füzeden düşük olur. Fakat bu sakınca, atom pilinin verdiği çok büyük enerji ve taşınan itici kütlesinin çok az oluşu yüzünden önemini yitirir. (LM)

TEPKİME i. (*tepkimek*'ten *tepki-me*). Tepkimek eylemi.

— Elektrokim. *Elektrot tepkimesi,* iyonlu iletken ortamdan elektronlu iletken ortama veya elektronlu iletken ortamdan iyonlu iletken ortama elektron alşverişinin yol açtığı elektrokimyasal tepkime. || *Tersinir tepkime,* elektrot denge gerilimi altında meydana gelen elektrokimyasal tepkime. || *Tersinmez tepkime,* ancak elektrottaki belli bir aşırı gerilimle meydana gelebilen elektarokimyasal tepkime.

— Fizyol. *Biyolojik tepkime,* bazı hastalıkların teşhisine yarayan biyoşimik veya serolojik metot: *Bordet - Wassermann tepkimesi frenginin teşhisine imkân verir.*

— Kim. Birbirine etki eden maddeler arasında meydana gelen olay. (Bu, kimyanın temel olayıdır: karıştırılan saf maddeler belli bir süre içinde birbiriyle temas eder; asal analiz, karışımda yeni saf maddelerin bulunduğunu ileri sürer; böylece kimyasal tepkimenin meydana geldiği söylenir.) *Eş-anl.* REAKSİYON.

— Nükl. *Nükleer tepkime,* bir çekirdeğin, bir foton, elemanter bir tanecik veya bir başka çekirdekle teması sonucunda meydana gelen nükleer parçalanma olayı. (Bk. ANSİKL.) || *Zincirleme tepkime,* tepkimeye giren ilk atomların çevredeki atomlarda bir tepkime başlatmak için yeterli enerji yüklenmiş tanecikler yayılmasına yol açan kimyasal veya nükleer tepkime. (Tepkime yavaş veya büyük bir hızla bütün kütleye yayılır. Uranyumlu pilde ve atom bombasında zincirleme tepkime meydana gelir.) Bk. *Atom* PİL'*i*.

— Tıp. *Deri tepkimesi,* alerjik bir hastanın derisini hafifçe çizip üzerine mikrop toksinlerinden veya deriyi alerjik hale getiren maddelerden birkaç tane konulunca deride meydana gelen az çok şiddetli iltihabî reaksiyon.

— ANSİKL. Nükl. *Nükleer tepkime.* Laboratuvarda incelenen nükleer tepkimeler, çoğu zaman bir hızlandırıcıdan gelen taneciklerle veya bir pilin nötronlarıyle elde edilir. İlk defa bu tepkimeleri yüzyılın başında Rutherford, radyumun yaydığı α taneciklerinden faydalanarak inceledi. Böylece 1919'da aşağıdaki tepkime gerçekleştirildi:

$$_{7}N^{14} + {}_{2}He^{4} \rightarrow {}_{8}O^{17} + {}^{1}H^{1}.$$

Bütün nükleer tepkimelerde olduğu gibi bu tepkimede de yük, enerji ve yaklaşık olarak kütle korunumu görülür. Buradaki küçük kütle farkı, tepkime enerjisine Einstein'ın $E \equiv mc^2$ bağıntısıyle bağlıdır; formülde c ışığın hızını gösterir.

Yukarıda görüldüğü gibi böyle bir tepkimede yeni bir elementin çekirdeği meydana gelir ve bir elementin başka bir element halinde başkalaşımı ortaya çıkar. Bugün üretilebilen ışınım miktarlarıyle başkalaşımı geçirecek madde miktarı mikroskopik seviyededir; fakat bir atom pilinde, makroskopik miktarlar maddenin başkalaşıma uğraması için yeteri kadar büyüktür. Bu yolla uranyumdan plütonyum, lityumdan da trityum elde edilir. Genel olarak nötronlar en etkin mermilerdir; gerçekten elektrikle yüklü olmadıklarından nötronlar, yüklü bir tanecikle çekirdek arasındaki etkileşmeye karşı koyan Coulomb itmesinden etkilenmezler.

Bazı hallerde meydana gelen çekirdek, bilinen kararlı bir elementin radyoaktif izotopudur. Bu, F. ve İ. Joliot - Curie'nin aşağıdaki tepkimede keşfettikleri sunî radyoaktiflik olayıdır:

$$_{13}\text{alüminyum}^{27} + \alpha \text{ taneciği} \rightarrow {}_{15}\text{fosfor}^{30} + \text{nötron}.$$

Fosfor 30, β radyoaktifliği gösterir.

— Tıp. Tüberkülozda, *deri tepkimesi* tüberkülinle yapılır. Olumsuz tepkime, yani aşılama noktasında iltihabî reaksiyon yapmaması, genellikle o kimsenin her türlü tüberküloz bulaşmasından masun kaldığını gösterir. Olumlu tepkime ise, o kimsenin tüberküloz basiliyle temasa geldiği ve organizmasının tepki gösterdiği anlamını taşır. Deri tepkimesinin olumsuzdan olumluya döndüğü an, ilk intan anıdır.

Kuşpalazına karşı deri tepkimesi. Kuşpalazı toksini, tüberkülin gibi kullanılır, fakat olayın anlamı tüberkülozdakinin aynı değildir: olumsuz tepkime kuşpalazına karşı bağışıklığı olan kimseleri, olumlu tepkime ise hastalığa yakalanma istidadı olan kimseleri gösterir. Bu ayırım sayesinde, salgın halinde, hastalığa yakalanma tehlikesinde bulunan çocuklara veya yetişkinlere önleyici aşı uygulanır. Anafilaktik hastalıklarda, deri tepkimesinin uygulama alanı genel olarak alerjinin araştırılmasına kadar genişlemiştir (üretiker, astma, egzema v.b.). Bu takdirde, bir toz, un, hayvan kılları v.b.nin bir hasta üzerindeki zararlı etkisi araştırılır. Bk. ANAFİLAKSİ. (L)

TEPKİMEK geçz. f. (*tepki*'den *tepki-mek*). *Yeni.* Etkisi altında kalınan bir şeye, karşı etkide bulunmak. (M)

TEPKİN sıf. (*tepmek*'ten *tep-kin*). Bir tepkime ilkesi kapsayan, tepkiyen: *Tepkin kuvvet.*

— Elektr. *Tepkin akım,* alternatif akımın etkin şiddetinin gerilime dik olan bileşeni. || *Tepkin güç.* Bk. GÜÇ. || *Tepkin devre,* reaktansı olan devre. (LM)

TEPKİSEL sıf. (*tepki*'den *tepki-sel*). Tepkiye ait, tepkiyle ilgili.

— Deneysel psikol. *Tepkisel ketvurma,* henüz gerçekleştirilmiş bir hareketin olumsuz bir değer (valans) kazanmasına yol açan olay. (Böylece, organizmanın bir çaba harcamasını gerektiren hareketlerden kaçınma eğilimi doğar.)

— ANSİKL. *Tepkisel ketvurma*'nın, merkezî bir kaynağa bağlandığı sanılır. Bu olay, önce, Hull tarafından (1943-1952) ileri sürülen öğrenme nazariyesinde ortaya atıldı ve sonra Kimble (1952) tarafından deneysel açıdan incelendi. Kimble iki denek grubuna bir sürdürme (devam) ödevi sundu. Deney grubundaki her denek, sağ elle, sürekli olarak 10'ar saniyelik 30 deneme yapıyor, sonra araya 5 dakikalık bir dinlenme fasılası giriyor; arkasından, bu defa sol elle 10'ar saniyelik 30 deneme daha yapıyordu. Kontrol grubu da, aynı öğrenmelere tabi tutuluyor, ama bunlara aradaki dinlenme fasılası verilmiyordu, Kimble, deney grubunun, ikinci denemede daha iyi sonuçlar elde ettiğini tespit etti. Böylece bu araştırıcı, dinlenme fasılasında dağılan bir tepkisel ketvurma varsayımını doğrulamış oldu. Bu deney, aynı zamanda, tepkisel ketvurmanın merkezî kaynağını da doğrulamış oluyordu. Çünkü olay, bir aktarmaya (transfer) konu teşkil ediyor; sağ elin faaliyetinden meydana geldiği halde, sol elin etkinliği üstünde etki gösteriyordu. (L)

TEPLA, Çekoslovakya'da ırmak, volkanik *Tepla yükseklikleri* kütlesinden doğar, Karlovy Vary'den geçer ve Ohre'de son bulur. (L)

TEPLİCE, Çekoslovakya'da (Kuzey Bohemya bölgesi) şehir, Ustinad Labem'in batısında, Kruşne Hory'lerin kenarında uzanan hendekte; 51 700 nüf. Bölge volkanizmasıyle ilişkili sıcak su kaynakları sayesinde şehir, bir ılıca merkezi haline gelmişti. Bugün *Teplice-Şanov* adıyle Şanov sanayi şehrine (makine, kimya, dokuma sanayii ve seramik fabrikaları) bağlanmıştır. (L)

TEPME i. (*tepmek*'ten *tep-me*). Tepmek işi. || Tekme.

— Patol. *Kan tepmesi,* kanın damar içinde geriye doğru akması (sağ kalp yetersizlik-

lerinde karaciğerin üzerine elle basıldığında kan tepmesi ile boyun toplardamarı şişer); *yemek tepmesi,* mide ağzı tutamaması veya mide kapısının çok daralması yüzünden mideden maddelerin yemek borusuna geri dönmesi; *incebağırsak tepmesi,* incebağırsak kapıcığının yetersiz olduğu hallerde körbağırsak içindekilerin incebağırsağa geçmesi; *sidik tepmesi,* sidiğin sidik torbasından sidik borusuna fizyolojik olmayan bir yoldan geri dönmesi. (Bu tepme, sidik borusunda zorlanma sonucu bir deliğin varlığına işarettir ve üst tarafta bulunan böbrek üzerindeki sonuçları daima tehlikelidir.)

◆ Sıf. Tepilerek yapılmış. || *Tepme keçe.* Bk. KEÇE. (LM)

TEPMEK geçl. f. (esk. türk. k.). [Hayvan için] Arka ayağıyle vurmak. || — *Teşm. yol.* Üzerine basarak sıkıştırmak: *Yünleri yastık kılıfına tepmek.* || Güçlükle katetmek: — *Aman, şu düz yolu tutsak da tepmesek yokuşu* (M.Â. Ersoy). || *Mec.* Değerini anlayamamak, geri çevirmek: *Ayağına gelen kısmeti tepme!* (Yaşar Kemal). *Bu fırsatı tepme.* || Geçz. f. [Ateşli silâhlarda] Geri vurmak: *Bu tüfek çok teper* (Şemseddin Sami). || *Mec.* Yeniden ortaya çıkmak, belirmek: *Varlık dergisinin çıkardığı «Bizim Köy» kitabını okurken, içimde bu hatıralar tepti* (F. R. Atay).

— ÇEŞ. DEY. *Tepe tepe kullanmak,* sakınmadan, hoyratça kullanmak. || *Hora tepmek.* Bk. HORA. || *Taban tepmek* (veya *patlatmak).* Bk. TABAN. (M)

TEPRENMEK geçz. f. (esk. türk. k.). Deprenmek. (M)

TEPREŞMEK geçz. f. (esk. türk. k.). Depreşmek. (M)

TEPSİ i. (yun. *apsis,* kemer, kubbe biçiminde şey veya berberîce *edepsi,* tabak'-tan [?]). Fincan, tabak, bardak v.b. şeylerin birkaçını birden taşımağa yarayan derinliksiz kap: *Tam münasip cevabını vermek üzere iken Derviş Efendi elindeki tepsi ile girdi* (A. H. Tanpınar). *«Sana biraz daha çorba getireyim...» diye, önünden tepsiyi alıp odadan fırladı* (S. Kocagöz). || İçinde börek veya çeşitli tatlılar pişirilmeğe yarayan az derin ve genişçe kap.

— Mutf. *Tepsi böreği,* tepside pişirilen bir çeşit börek. Tepsiye yufka döşeyerek hazırlanan ve fırında pişirilen böreklerin genel adı. || *Fırın tepsisi,* fırında pişecek yiyecekler için hazırlanmış ve biçimi ona göre yapılmış hararete dayanıklı kap.

◆ Sıf. Tepsi şeklinde olan. || Bir tepsinin alabileceği miktarda olan: *İki tepsi kiraz.*

— Teknol. *Tepsi freze tezgâhı,* çok çeşitli silme ve kertikler açmakta kullanılan ağaç işleme makinesi.

— ANSİKL. Teknol. *Tepsi freze tezgâhı* iki yatak arasında büyük hızla dönen düşey bir milden meydana gelir; bu milin değişik bıçaklarla donatılabilen üst ucu, yatay bir tablanın üzerinden çıkar. Takım olarak, profil verilecek basit demirler veya düz demirler ya da tırtıllar, sökülebilir bıçaklı diskler, mahfazalı kalemlikler v.b. sabit profilli dairesel bıçaklar kullanılır. Marangozlukta ve ince marangozlukta, eskiden silme yapımı için kullanılan birçok kundaklı âletin yerini alan tepsi freze tezgâhı, hem hassasiyetle, hem de büyük bir süratle kinişli, kiniş kanallı, kırlangıç kuyruğu gibi zıvana birleştirmelerin yapımını sağlar. Marangozluğun sanayileşmesi, karşı profilli birleşmelerin yayılması dönme hızı dakikada 6 000 devire erişen veya geçen bu makinenin geliştirilmesine bağlıdır. Özellikle parke yapımı için kullanılan makinelerin yapısında tepsi freze tezgâhı bulunur. (LM)

TEPSİ (Burhaneddin), türk tiyatro oyuncusu (Tarsus 1882 - İstanbul 1947). Galatasaray lisesinde ve bir süre Fransa'da okudu. Babıâli'de memur oldu. Sonra Fransa'ya kaçtı. İkinci Meşrutiyetten sonra İstanbul'a döndü. Abdülhak Hâmid Tarhan'ın oyunlarını sahneye koydu. 1921'de kısa bir süre Tepebaşı tiyatrosunda, Muhsin Ertuğrul ile çalıştı. Avrupa'ya gitti. 1940'ta Türkiye'ye döndükten sonra tiyatroya devam ettiyse de başarı kazanamadı. (M)

TEPSİCİBAŞI blş. i. Teşk. tar. Osmanlı saraylarında altın ve gümüş tepsilerin muhafazası ve temizlenmesilye görevli kimse. (Tepsicibaşı, Kiler koğuşunda çavuş makamında olurdu.) [M]

TEPTERLER. Bk. TİPTERLER.

TEQUENDAMA, Kolombiya'da turistik yer, Bogota'nın batısında. Güzel çağlayan. (L)

TER i. (esk. türk. k.). Derinin gözeneklerinden sızan, kendine has bir kokusu olan, yapışkan, renksiz, tuzlu sıvı: *Bir an durdu, başörtüsünün ucuyla alnının terini sildi, gene başladı* (H. E. Adıvar). *Naşit Bey ikide bir mendilini çıkarıyor [...] alnının terlerini siliyor ve sözüne devam ediyordu* (A. H. Tanpınar). [Bk. ANSİKL. *Fizyol. ve Patol. bölümü.*] || Küp, testi v.b.den sızan su damlacıklarının tümü. || Çiğ şeklinde yoğunlaşmış buhar, buğu. || *Esk.* Bazı işlere karşılık ödenen ücret. || *Ter gözü,* ter damlası. || *Ter kebesi,* terini çeksin diye atın sırtına serilen keçe. || *Soğuk ter,* bazı hastalıklarda ve bazı bunalım hallerinde derinin soğumasıyle birlikte görülen ter.

— ÇEŞ. DEY. *Terini alıştırmak,* teri kuruyana kadar beklemek. || *Ter basmak,* çok terlemek: *«Ter bastı» dedi ama yokladım, vücudu kupkuru idi* (R. H. Karay). || *Ter boşanmak,* birdenbire çok terlemek. || *Ter dökmek,* çok terlemek: *Zavallı utancından ter dökmeye başlar* (H. R. Gürpınar). *Mec.* [Bir iş yapmak için] Çok çalışıp emek harcamak, zahmet çekmek: *Bu imtihanı verinceye kadar çok ter döktü.* || *Tere batmak,* çok terlemiş olmak: *Tere batmış uyanıyorum* (Kemal Tahir). || *Tere yatmak,* sıcak şeyler içerek, sıkı sıkı örtünerek terlemeğe çalışmak. || *Terini soğutmak,* terliyken serin bir yerde oturarak dinlenmek, yorgunluğunu gidermeğe çalışmak. || *Alın teri.* Bk. ALIN. || *Alın teri dökmek.* Bk. ALIN. || *Ayak teri* (veya *kirası).* Bk. AYAK. || *Kan ter içinde kalmak* (veya *kan tere batmak).* Bk. KAN.

— Anat. *Ter bezi,* alt deride bulunan ve ter salgılayan bez. (Ter bezi bir iplik yumağına benzer ve bir kanalla dışarı açılır; yumak silindirimsi hücrelerden bir epitelyum ve bunu saran çok sayıda kılcal lenf damarlarıyle kaplıdır.

— ANSİKL. Fizyol. ve Patol. Derideki *ter bezleri*'nin salgıladığı *ter,* üstün yapılı hayvanların az bir kısmında bulunur; vücut sıcaklığını dengeli tutmağa ve bazı zararlı maddeleri (üre, karbon dioksit) dışarı atmağa yarar. Ter yapımı süreklidir (saatte ortalama 40 gr), fakat bazen hissedilmeyecek derecede az, bazen de tam bir boşalma şeklinde olabilir. Havanın nemlilik durumu terin buharlaşmasını kolaylaştırır veya engellediği takdirde, derinin soğuması yavaşlar. Sıcaklık artınca ter salgısı da artar; havanın sürekli tazelenmesi ise terin buharlaşmasını çabuklaştırır. Kasların çalışması, soluk alıp verme, kanın sulanması, sidik oluşumu gibi etmenler de ter yapımını etkiler. Ter renksiz, tuzlu bir sıvıdır; tepkimesi alkalidir; yağ asitlerinin artmasıyle asit olabilir; içindeki uçucu yağ asitlerinden dolayı kokar; 1 000 gr terde ortalama 10 gr katı madde bulunur, geri kalanı sudur; 10 gram katı maddenin 6 gr'ı madensel tuz (alkali klorürler ve eser miktarda fosfatlar), 4 gr'ı organik maddedir (üre, yağ asitleri).

Çeşitli organik ve madensel maddeler (arsenik, civa, kinin, bazen üremide üre [üremi terlemesi]) v.b. terle dışarı atılır. Pilokarpin gibi ter çıkarıcılar ter salgısını aşırı çoğaltır. Atropin, ters etki yapar.

Hastalık terlemeleri, hummaların çoğunda ve yaşatkan sinir sistemi dengesizliklerinde görülür. Bazı kişilerin el ve ayaklarında olan bol ve pis kokulu ter gerçek bir hastalıktır; damar büzücüler ve antiseptikler kullanılarak başarıyle tedavi edilebilir. (LM)

TER sıf. (fars. *ter*). *Esk.* Islak, yaş. || Taze: *Saba eser gusun-ı ter / Ki mürg-i aşka lânedir* (Tevfik Fikret). || *Ter ü taze.* Bk. TERÜTAZE. || *Çeşm-i (dide-i) ter,* ıslak, ağlayan göz. || *Gül-i ter,* taze gül, gonca. || *Meyve-i ter,* taze meyve. || *Müşk-i ter,* misk. (M)

—TER sonek (fars. *-ter*). *Esk.* «Çok, pek fazla» anlamıyle sıfatların sonuna gelerek anlamlarını kuvvetlendirir: *Bâlâ-ter,* çok yüksek. || *Efzun (füzun)-ter,* daha çok, pek fazla. || *Hub-ter,* çok güzel. || *Huş (hoş) -ter,* çok hoş. || *Kem-ter.* Bk. KEMTER. || *Müşkil-ter,* pek zor. || *Nazik-ter,* çok nazik. Kadın adı v.d. (M)

TER, İspanya'da, Katalonya'da kıyı ırmağı, Akdeniz'e dökülür; 207 km. (L)

TERA i. (japonca k.). Japonya'daki Buddha tapınaklarına (*ci* de denir), Şinto tapınaklarından (veya *miya*) ayırdetmek için verilen ad. (L)

TERA— (yun. *teras,* canavar'dan), bir birimin adından önce geldiği zaman, bu birimi 10^{12} ile çarpan önek (sembolü: T). [L]

TERABBUS i. (ar. *rabş*'tan *terabbuş*). *Esk.* Bekleme.

— Huk. *Esk.* Vakfa ait olan bir arsada bina yapılmasına engel olma, şayet bina yapılmışsa yıkılıncaya kadar içinde bedava oturulmasını önleme. (M)

TERACİM i. (ar. *terceme*'den *terâcim*). *Esk.* Tercümeler, çeviriler. || *Teracim-i hal,* biyografiler. (M)

TERAH i. (ar. *terah*). *Esk.* Üzüntü, keder: *Ferah gelir terah gider, terah gelir, ferah gider* (Muallim Naci). [M]

TERAH, İbranîlerin atası; İbrahim, Nahor ve Harun'un babası. Önce Kalde'de Ur şehrinde yaşadı, sonra ailesiyle Mezopotamya'da Harran'a göç etti (Tekvin, XI, 24-32). [L]

TERAHHUM i. (ar. *rahm*'den *terahhum*). *Esk.* Acıma, merhamet etme: *Şimdi ağzında tehevvür köpürür, şimdi gözlerinde terahhum yaşarırdı* (Cenab Şahabeddin). || Rahmet dileme. || *Terahhum etmek,* acımak. Rahmet dilemek.

◆ **Terahhumat** çoğl. i. *Esk.* Acımalar, merhamet etmeler.

◆ **Terahhumen** zf. *Esk.* Merhamet ederek, acıyarak. (M)

TERAİ, Ganj Hindistanı ile Güney Nepal arasında bataklık ve sıtmalık cengel; batıda Tamuna'dan doğuda Assam'a kadar Sivaliklerin dağ eteğinde uzanır. (L)

TERAİB çoğl. i. (ar. *terîbe*'den *terâib*). Anat. *Esk.* Göğüs kemikleri. (M)

TERAKİB çoğl. i. (ar. *terkîb*'den *terâkib*). *Esk.* Terkipler.

— Gram. *Esk.* Tamlamalar. (M)

TERAKKİ i. (ar. *rakya*, yükseltme'den *terakkî*). *Esk.* İlerleme, gelişme: *Ruslar istidatsız görünürlerken bu cebrî teceddütten sonra, süratle terakkiye başladılar* (Ziya Gökalp). *Bizde terakkinin, tarihî manivelası, öyle görünüyordu ki budur* (Ş. S. Aydemir). || Yükselme, yukarı çıkma, kalkma: *Şeybe, intihab-ı ahali ile imam olarak nas hacc etti ve Mekke bitaraf bir halde kaldı. Bu da Muaviye'nin terakki-i iktidarına bir delil oldu* (Cevdet Paşa). || Artma, çoğalma. || *Terakki etmek,* gelişmek, büyümek. Yükselmek. Çoğalmak. Aşaması veya gönencesi artmak: *Herkes kendi terfi sırasını, maaşça ne zaman terakki edeceğini daha daireye gelirken bilirdi* (M. Ş. Esendal). || *Terakki-cu,* terakki isteyen, terakki yanlısı. || *Terakki-i cuyane,* terakki yanlısına yaraşır bir şekilde. || *Terakki-cuyî,* terakki isteme. || *Terakki-dar,* terakki özelliği olan. || *Terakki-perver,* terakki isteyen, ilerici. || *Terakki-şiken,* terakkiye engel olan, ilerlemeyi önleyen. || *Terakki-şikâne,* terakkiye engel olurcasına.

— Teşk. tar. Osmanlı devletinde devletten ücret alan çeşitli görevlilerin tahsisatlarının yükseltilmesine verilen ad.

— ANSİKL. Teş. tar. Özellikle Kapıkulu askerlerinin savaşlardaki üstün başarı ve yararlıkları veya saltanat değişikliği dolayısıyle ulufelerinin yükseltilmesi geleneği vardı. Bunun dışında çeşitli hizmetlerdeki görevlileri belli hizmet sürelerini başarıyle tamamlamaları halinde *terakki* ile mükâfatlandırırlardı. Terakki, kapıkulu askerlerinin ulufelerine yapılan belli orandaki zamlarla, tımarlıların da ellerinde bulunan tımarlarına yeni topraklar eklenerek yapılırdı. Cülus sırasında veya yeni bir sefere çıkışta ayrıca sefer bahşişi de verilmesi kuraldı. Bir hükümdar tahta çıktığı za-

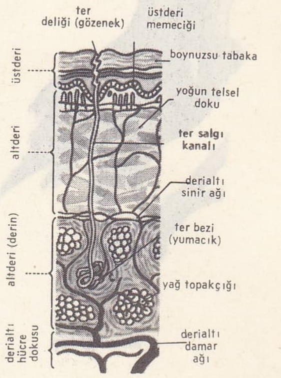

ter bezi

man, askerin önünde «Cümle bahşiş ve terakkileriniz makbulü hümayunumdur. Verilsin.» diyerek terakkiyi resmen açıklardı. Cülus bahşişi, yalnız kapıkulu askerine verilir; eyalet askeri olan tımarlı süvari sadece terakki alırdı.

◆ **Terakkiyat** çoğl. i. *Esk.* İlerlemeler, gelişmeler, yükselmeler: *Terakkiyatını milletlerin gören, heyhat, / Zaman içinde zaman etse, haklıdır isbat* (M. Â. Ersoy). [M]

Terakki, çeşitli yıllarda çıkan bazı gazetelerin ortak adı. — Ali Raşit tarafından çıkarılan (21 kasım 1868) gündelik siyasî gazete. Kadınlar için bir özel sayı ve bir de «eğlencelik nüshası» adıyle mizah eki yayımladı. Hükûmet emriyle kapatıldı (28 ağustos 1870). Çeşitli tarihlerde (22 mart 1874, 15 haziran 1874, 22 şubat 1886) yeniden çıkarıldıysa da her seferinde yayım hayatı kısa sürdü; — İzmir'de Cerrahzade Ali Sacit tarafından yayımlanan (30 nisan 1896) haftalık gazete; — Paris'te Teşebbüsü Şahsî ve Ademi Merkeziyet partisinin yayın organı olarak çıkarılan gazete (1906). Gazetenin sahipliğini parti umumî kâtibi Ahmed Fazlı yaptı; — Bakû'da yayımlanan (1908) günlük gazete. (M)

teratophius

TERAKKİLÛ sıf. (ar. *teraḳḳî*'den osmanlıca *teraḳḳîlû*). Ask. *Esk.* Savaşta, kale muhafızlığıyle görevlendirilen yeniçerilere verilen ad. (Kale muhafızlığıyle görevlendirilen yeniçerilerin ulûfelerine 3 - 5 akçe zam yapılırdı.)

— İda. *Esk.* Tımar ve zeamet sahiplerine kılıç haklarından ayrı olarak verilen zam. (M)

Terakkiperver Cumhuriyet fırkası, türk siyasî partisi (kuruluşu 17 kasım 1924). Cumhuriyetin ilânıyle bunu takip eden bazı köklü değişikliklerden tedirgin olan milletvekilleri tarafından kurulan ilk muhalefet partisidir. Partinin başkanı, Kâzım (Karabekir) Paşa idi ve kurucularının başlıcaları da şunlardı: Rüştü Paşa (Erzurum), Sabit (Sağıroğlu) [Erzincan], Rauf (Orbay) [İstanbul], Muhtar Bey (Trabzon), Halis Turgut (Sıvas). Partinin kuruluşu geniş yankılar uyandırdı. Hükûmette değişiklik yapıldı; Halk Partisi adının başına «Cumhuriyet» kelimesi eklendi. Terakkiperver Cumhuriyet fırkasının tüzüğünde yer alan «parti düşünceye ve din inanışına saygılıdır» sözü CHP yöneticileri tarafından kendi partilerinin dinsizlikle suçlanması şeklinde yorumlandı. Bu yoruma uygun gelişmelerin de görülmesi üzerine parti, vekiller heyeti kararıyle kapatıldı (3 mayıs 1925). [M]

TERAUÇİ

TERAKÜB i. (ar. *rükûb*'dan *terâküb*). *Esk.* Birbirinin üzerine binme. (M)

TERAKÜM i. (ar. *rükm*'den *terâküm*). *Esk.* Yığılma, bir yere birikme, toplanma.

◆ **Terakümat** çoğl. i. *Esk.* Yığılmalar, toplanmalar. (M)

TERALİT i. (fr. *théralite*'ten). Litoloji. İri taneli iç kaya. (Plajiyoklaz, bir feldispatoyit [nefelin], bazaltlı ojit, çoğunlukla sodik ojit, barkevisit kapsaması başlıca özelliğidir. Kanada ve Bohemya'da yatakları, Pireneler'deki Tebeşir devri tabakalarında damarları vardır.) [L]

TERAMO, İtalya'da şehir, Abruzzo'da, Gran Sasso'nun eteğinde, il idare merkezi; 47 100 nüf. XII. yy.dan kalma katedral; roman üslûbunda San Francesco kilisesi. Şehir, en alçak noktada kurulan eski merkezden başlayarak batıya doğru gelişmiştir. Yün iplikçiliği. Mermercilik. Mobilya fabrikası. — *Teramo ili,* 263 700 nüf. Gran Sasso'da, denize doğru basamaklar halinde inen tepelerde uzanır. (L)

TERANE i. (fars. *terâne*). *Esk.* Nağme, makam, ezgi; şarkı: *O renk renk ipek gölgelerden, o yüzlerce âşık kalbinden çıkan bu garam ve sevda teranesi...* (H. Z. Uşaklıgil). || *Mec.* Defalarca tekrarlandığı, çok işitildiği için usanç veren söz: *En iyisi eski teraneye dönmekti* (A. H. Tanpınar). || *Terane-kâr,* öten, ötücü. || *Terane-perdaz,* makamla şarkı söyleyen. || *Terane-perdazan,* makamla şarkı söyleyenler. || *Terane-perdazî,* makamla şarkı söyleme. || *Terane-saz,* öten, ötücü. || *Terane-zar,* şarkı söylenilen yer. || *Terane-zen,* şarkı söyleyen. || *Terane-i iyd,* bayram şarkısı. || *Terane-i seher,* sabah şarkısı.

— Ed. *Esk.* Dört mısradan meydana gelen ve birinci, ikinci ve dördüncü mısraları birbiriyle kafiyeli olan şiir parçası, dörtlük. (M)

TERAPİ i. (yun. *therapeia*'dan fr. *thérapie*). Tıp. Tedavi. (M)

TERAPİK sıf. (fr. *thérapique*). Kim. Formülü: $C_{17}H_{27}COOH$ olan bir asit için kullanılır; zincirinde dört çift bağ vardır; morina balığının karaciğerinden çıkarılan yağda bulunur. (L)

TERARYUM i. (lat. *terra,* toprak'tan, akvaryum'a benzetilerek yapılmış terim). Canlı olarak sürüngen hayvan, örümcek, böcek v.b. saklamak ve yetiştirmek için toprak, taş, bitki v.b. konularak hazırlanan yer. (L)

TERAS i. (fr. *terasse*). Taraça: *Samim ayağa kalktı, terasa doğru iki adım attı ve bahçeye bakarak cevap verdi* (P. Safa). || *Çekme kat* (*taraça* veya *teras katı*). Bk. KAT.

— Coğ. Seki. (M)

TERASLAMAK geçl. f. (*teras*'tan *teras-lamak*). Bir yamacı ağaçlandırmak için setler yapmak. (M)

TERATO—, yun. *teras, teratos,* ucube'den alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

TERATOGEN sıf. (fr. *tératogène*'den). Biyol. Ucube meydana getiren. || *Teratogen etkenler,* yumurtanın veya embriyonun gelişimi sırasında bunları etkileyerek anormal ve aykırı şekiller meydana getiren mekanik, kimyasal, fizik veya mikrobik etkenler. (L)

TERATOGENEZ veya **TERATOGENİ** i. (fr. *tératogenèse* veya *tératogénie*). Doğuştan şekil bozukluklarının sebebini inceleyen teratoloji dalı.

— ANSİKL. İlkçağda, *teratogenez* konusunda, biri dinî ve tabiatüstü etkenlere, öteki değişik türlerin melezleşmesi düşüncesine bağlı iki eğilim çarpışıyordu. Bu nazariyeler Rönesansa kadar sürdü. Rönesanstan XIX. yy.ın sonuna kadar, doğuştan şekil bozuklukları dölütün geçirdiği hastalıklara, alkol zehirlenmesine, amniyos menşeli yapışıklık veya oluşumlara bağlanmak istendi. Bilime dayanan açıklama dönemi 1912'de Duval ve Mulon ile başladı. Bu iki bilgin şekil bozukluğuyle sonuçlanan gelişme bozukluklarıyle tam gelişmiş dölütte beliren ve genellikle metabolizma ile ilgili olan bozuklukları birbirinden ayırdılar.

Teratogenez başlangıç veya dölüt devresinde etki gösteren sebepleri inceler. Başlangıç devresi döllenme ile başlar ve üçüncü ayın sonunda organ taslaklarını tam olarak meydana getirecek embriyon tabakalarının oluşumunu kapsar. Bundan sonraki dölüt devresi, dördüncü ayın başından doğuma kadar uzar; bu devrede dölütün organizması tüm oluşmuştur. Bozukluklar bu ikinci devrede başlarsa tam anlamıyle doğuştan kusurlara yol açmaz, küçük değişikliklere, hafif şekil bozukluklarına sebep olur; bu çeşit şekil bozukluklarının etyolojisi teratogenezin konusu değildir.

● *Çifte ucubelerin teratogenezi.* Çifte ucubeler, sebebi iyi bilinmeyen tek yumurta ikizliğinin en belirgin olayları arasındadır. Frengi etkenlerinin veya genetik etkenlerin bunda rol oynamadığı sanılmaktadır. Ama tek yumurtalı ikiz gebeliklerin, ananın yaşıyle orantılı olarak arttığı görülmüştür. Tek yumurtalı ikiz doğumlarında yüzde 1'i bulan çifte ucubelerin oluşumunda bu etkenin rol oynadığı şüphesizdir.

● *Basit ucubelerin teratogenezi.* Burada, döllenmeden önce var olan genetik etmenlerle, normal bir dölütü dölyatağı içindeki yaşamanın ilk üç ayında genetik bakımından etkileyen sıralıoluş etmenleri söz konusudur. Genetik etmenler cinsel hücrelerin çekirdeğinde ve belki de ayrıca gametlerin sitoplazmasındadır. Bundan yirmi-otuz yıl öncesine kadar döllenmeden önce var olan bu etmenler en sık görülen sebeplerden sayılırdı. Oysa şimdi en çok sıralıoluş etmenlerinin rol oynadığı ispatlanmıştır. Örnek olarak, uzun süren bir röntgen muayenesi veya tedavisi yahut bir atom patlaması (Nagazaki'de olduğu gibi) sırasında dölütün aldığı iyonlu ışınımlar sayılabilir. Ayrıca dölüt taslağına, gelişmesinin ve üremesinin en hızlı olduğu devrede, yani gebeliğin dördüncü ile yedinci haftası arasında etki eden kızamıkçık virüsüyle gebeliğin başlangıcında verilen ilâçlar üstünde durmak gerekir. Talidomit denilen ilâç 1962'de binlerce çocuğun ucubeliğine sebep oldu ve yasaklandı. Bu ilâcın sebep olduğu kusurlar arasında, kol ve bacak bozuklukları (fokomeli) özellikle kayda değer. Kandaki şeker düşürücü sülfamitlerle antimitotiklerin de doğuştan kusurlara sebep olması muhtemeldir. Gebeliğin başlangıcında anaya yapılan bazı steroit hormonları çocukların üreme organlarına etki yaparak er-dişiliğe yol açabilir. Bu steroitler, androjenlerle testosteron türevi bazı erkekleştirici progestatiflerden meydana gelir. Progesteronun kendisi ve türevleri tamamen zararsızdır. Teratogenez birkaç yıldan beri bazı şekil bozukluklarını önleme imkânları sağladığı için çok önemli ve çok yönlü yeni bir bilim dalı olmuştur. (L)

TERATOLOJİ i. (fr. *tératologie*). Ucubeleri inceleyen bilim. (L)

TERATOM i. (fr. *tératome*). Patol. Muhtemelen embriyon menşeli ve birçok dokudan oluşma ur. (L)

TERATOPAJ i. (yun. *teras, teratos,* ucube ve *pageis,* birleşik'ten fr. *tératopage*). Embriyol. Birbirine az veya çok yukarıdan yapışık çifte ucube. (Birleşme noktasının yüksekliğine göre teratopajlar çeşitlere ayrılır: alından yapışık ucubelere *metopaj,* baş ve göğüsten yapışık olanlara *sefalotorakopaj,* göğüsten yapışıklara *torakopaj,* bunların göğüs kemiğinden yapışık olanlarına *sternopaj,* hançersi çıkıntıdan yapışıklara *ksifopaj* [veya siyamlı kardeşler], kaba etlerden yapışık olanlara *piyopaj* denir.) [L]

TERATOPHİUS i. Afrika'da yaşayan, siyah ve kızıl tüylü, kırmızı gagalı büyük yırtıcı kuş; kanatları uzun, kuyruğu son derece kısadır; uçarken birçok akrobasi hareketleri yapar. (İlmî adı *Teratophius ecaudatus.* Kartalgillerden.) [L]

TERAUÇİ (Hisaiçi, kont), japon mareşali (1879-1946). Rus-Japon savaşına katıldı, sonra Kurmay okulunu bitirdi ve alman ordusunda staj gördü. 1924'te generalliğe yükseldi, önce Mançurya'daki, sonra Formoza'daki japon kuvvetlerine kumanda etti. 1936'da savaş bakanı oldu, 1938'de Çin'in kuzeyinde japon istilâ kuvvetlerine, 1942'de de Batı Büyük Okyanus'taki kara kuvvetlerine kumanda etti. 1943'te mareşalliğe yükseltildi. Manilla'daki genel karargâhında Filipinler'in, Hollanda Hindistanı'nın ve Malezya'nın savunmasını yönetti. Aralık 1944'te Saygon'a çekilmek zorunda kaldı. 1945 Ağustosunda Saygon'da Mikado'dan teslim olma emrini aldı. (L)

TERAVİ veya **TERAVİH** i. (ar. *tervîḥa,* dinlenmeye ulaştırma'dan *terâvîḥ,* tervihalar). Din. Ramazan ayında yatsı namazından sonra kılınan yirmi rekâtlık namaz: *Geceleri büyüklerle sokağa çıkarlar, teraviye giderler, fakat çok kere sonuna kadar dayanamayarak dışarı fırlarlar* (Sabahattin Ali).

— ANSİKL. Din. Hz. Muhammed devrinde *teravi* namazı genellikle Ramazan ayının son on gününde cemaatle kılınırdı. Halife Ömer devrinde teravi devamlı olarak camilerde cemaatle kılınmağa başlandı. Teravi namazı malikî dışındaki üç mezhebe göre sünnettir. (M)

TERAZİ i. (fars. *terâzû*'dan). Kütleleri karşılaştırmağa yarayan ve bir kolun uçlarına asılı iki kefeden meydana gelen tartı âleti: *Terazinin başında bir çocuğa pirinç tartıyordu* (S. Kocagöz). [Bk. ANSİKL.] || İp cambazlarının, gösteri sırasında denge sağlamak amacıyle kullandıkları uzunca sırık: *Çünkü, Allah esirgesin bir kaza olursa cambazlar, terazileri, arabaları, nargileleriyle halkın kafasına, kucağına düşecekler* (R. N. Güntekin). || *Mec.* Eşitlik. || *Terazi eli,* el terazilerinde, elle tutulacak olan kısmı. || *Terazi dili,* terazinin orta kısmında dengeyi işaret eden ibre. || *Terazi gözü,* ke-

Foto. LAROUSSE

fe. || *Terazi kolu*, terazinin her iki kefesine bağlı olan kol. || *Terazi tablası*, otomatik terazilerde, tartılacak şeylerin konulduğu düz tabla. || —*Esk. Terazi-i çerh* (veya *felek*), terazi burcu. || *Terazi-i encüm*, yıldızların yüksekliğini belirlemeğe yarayan aygıt. || *Terazi-i kelâm*, art arda gelen cümlelerde kelimelerin uyuşum ve bakışımlılığı. || *Terazi-i kıyamet*, kıyamet gününde insanların sevap ve günahlarının tartılması. || *Terazi-i nazm*, nazım ölçüsü. || *Terazi-i puladsencan*, mızrak. || *Terazi-i zer*, güneş.

— DEY. *Teraziye vurmak*, iyice tartarak düşünmek.

— Akışkanlar mekan. *Aerodinamik terazi*, bir aerodinamik tünelde, havanın bir uçak kanadı veya elemanı etrafında akmasıyle meydana gelen kuvvetlerin moment*lerini, kaldırma* ve sürtünme* kuvvetlerini ölçmeğe yarayan mekanik düzenek.

— Elektr. *Elektrodinamik terazi*, elektrodinamik etkilerin ağırlıklarla dengelendiği elektrodinamometre.

— İda. huk. Bk. ÖLÇÜ *ve ayar*.

— Tıp. ve Sağ. bil. *Bebek terazisi*, sandal şeklindeki kefesine bebeklerin yatırılarak

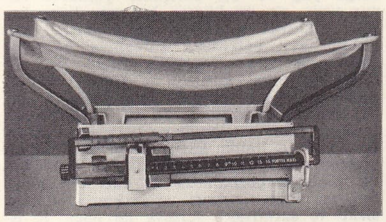

tartıldığı terazi. (Bebeklerdeki ağırlık değişiklikleri, sağlıkları hakkında çok değerli bilgiler verir. Çocuk her gün aynı saatte çıplak olarak tartılmalıdır.)

— ANSİKL. Basıt bir *terazi*, cisimlerin ağırlıklarını, dolayısıyle kütlelerini ölçmeğe yarayan bir âlettir. Temel olarak, *terazi oku* denen bükülmez madenî bir çubuktan meydana gelir; bu çubuğun uzunluğuna dik olarak, *bıçak* denilen üç çelik prizma yerleştirilmiştir. Terazi okunun ortasına yerleştirilmiş C bıçağının (bk. şekil) ayrıtı, vidayla ayarlanabilen üç ayakla daraltılmış düşey bir sütunun üst kısmındaki akikten veya çelikten bir düzleme dayanır. Öbür iki bıçak (C_1 ve C_2), terazi okunun uçlarında bulunur ve ayrıtlarına, tartılacak cisimlerin veya damgalı ağırlıkların konulduğu iki kefe asılır.

● *Terazi teorisi*. Ayar vidalarının yardımıyle, C bıçağını taşıyan düzlem yatay konuma getirilir; bu durumda terazi oku, bu bıçağın ayrıtından meydana gelen yatay eksen etrafında hareket eder. Denge şartlarını belirlemek için, terazi okunu bir yönde dönmeğe zorlayan kuvvetlerin eksene göre alınacak momentleri toplamının, oku ters yönde dönmeğe zorlayan kuvvetlerin momentleri toplamına eşit olduğunu söylemek yeterlidir. Bir terazide etki eden kuvvetler, okun, kefelerin, tartılacak cismin ve damgalı kütlelerin ağırlığıdır. Bu kuvvetler hep düşey doğrultudadır.

Kefeler çıkarılırsa, terazi oku, G ağırlık merkezi C ekseninin düşeyi üzerinde bulunacak şekilde belli bir denge konumu alır. Oka tutturulan uzun bir ibre, düşey sütuna tespit edilmiş bir taksimat levhasının önünde yer değiştirir. Terazi oku denge konumuna geldiği zaman, ibre, taksimatın «sıfır» bölümünde durur.

Terazi oku dengede iken, her üç bıçağın ayrıtlarının birbirine paralel olduğunu ve aynı yatay düzlem içinde bulunduğunu kabul edelim. Ayrıtların arasındaki $l_1 = CC_1$ ve $l_2 = CC_2$ mesafeleri, okun kollarının uzunluğudur.

Kefeler takıldığı zaman, kefelerden her biri, yatay bir eksen etrafında hareketli birer katı cisim meydana getirir. Bunlar, ancak ağırlık merkezleri sırasıyle C_1 ve C_2 ayrıtlarının düşey düzlemi içinde bulunduğu zaman denge halindedir. Demek ki, konumları ne olursa olsun kefelere konan cisimlerin ağırlıkları ile kefelerin ağırlıklarının C_1 ve C_2 noktalarına etki ettiği düşünülebilir. Hareketli kefelerin yerleştirilme şeklinden dolayı kuvvetler daima aynı kaldıraç koluyle etki yapar.

Kefelerin p_1 ve p_2 ağırlıkları, boş oldukları zaman terazi sıfır konumunda olacak şekilde ayarlanmıştır. Terazinin bu konumda olmasının şartı:

(1) $p_1\, l_1 = p_2\, l_2$ bağıntısının bulunmasıdır. P_1 ve P_2, kefelere konan ağırlıkları gösterirse, ibrenin sıfır üstüne gelmesi için gerekli şart:

(2) $(P_1 + p_1)\, l_1 = (P_2 + p_2)\, l_2$'dir; (1) eşitliğiyle karşılaştırıldığında (2) eşitliği:

(3) $P_1\, l_1 = P_2\, l_2$ şeklini alır.

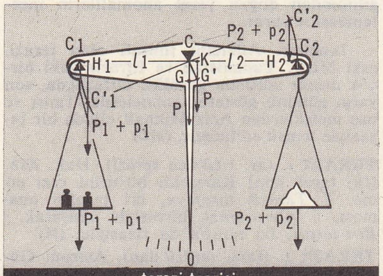

terazi teorisi

Terazi, P_1 ve P_2 ağırlıklarının eşit olup olmadığını anlamak imkânı verir; bir cismin P ağırlığıyle M kütlesi arasında P = Mg bağıntısı (*g* yerçekim şiddetini gösterir) olduğunu hatırlayalım. İki ağırlığın eşitliğinden, $M_1 g = Mg$ bağıntısıyle kütlelerin eşitliği çıkarılır ve dolayısıyle, kütlelerden biri bilinirse öbürünün değeri bulunabilir. Ağırlığın kesinlikle ölçülebilmesi için ayrıca deneyin yapıldığı yerdeki yerçekim şiddetinin bilinmesi gerekir.

● *Doğruluk şartları*. Bir terazi, kefelerine eşit kütleli cisimler konduğunda, kefeler boşken aldıkları denge konumunda kalıyorsa «doğru tartıyor» denir; $P_1 = P_2$ olursa, $l_1 = l_2$ olması şarttır.

Demek ki bir terazinin doğru tartması için, okun kollarının eşit olması gerekir; bu şart, daha önce de sözünü ettiğimiz, yalnız terazi okunun dengede olması halinde üç bıçak ayrıtının aynı yatay düzlem içinde paralel kalmaları şartına eklenir. Doğru tartan bir terazide, kefelerden birine tartılacak cismi, ötekine de damgalı ağırlıkları koyarak denge sağlanır ve cismin kütlesi bulunur. «Basit tartı» denilen metot budur. Bir terazinin doğruluğu, damgalı ağırlıkla tartılan cismin yerlerini değiştirerek kontrol edilir: dengenin bu durumda da bozulmaması gerekir.

Bir terazi hiç bir zaman tam anlamıyle doğru tartamaz; hassas tartılarda, Borda metodu veya çift tartı metodu uygulanır: kefelerden birine tartılacak cisim, öbür kefeye de daha ağır başka bir cisim konur. Genellikle, daranın alınması için, ağırlık birimlerinin birinden yararlanılır. Birinci kefeye P_1 ağırlığı eklenerek denge sağlanır. Sonra tartılacak cisim ve P_1 daraya dokunulmadan alınır. Damgalı ağırlıkların bulunduğu kefeye P_2 ağırlığı konarak denge yeniden sağlanır. Cismin ağırlığına P, daranınkine T dersek:

$(P + P_1)\, l_1 = Tl_2$, $P_2\, l_1 = T\, l_2$ eşitlikleri elde edilir; buradan da $P = P_2 - P_1$ eşitliği çıkarılır.

● *Bir terazinin değişmezliği*. Aynı tartı birçok kere yapıldığında aynı sonuçlar elde edilmelidir. Bir terazide bulunması gereken en önemli nitelik budur. O halde, ağırlıkların etkisi, kefeler üzerindeki konumların ve kefe desteklerinin ayrıtları üzerindeki hareketine bağlı olmamalıdır; bu da, kefeler bıçakların etrafında rahatça hareket edebiliyorsa, terazi oku bükülmez türdense ve kefelerin asıldığı bıçak ayrıtları orta bıçak ayrıtına tam paralelse elde edilir.

● *Ölçülerin hassasiyeti*. Hassas tartılar yapmak için, kefelerden birine fazladan çok küçük bir yük eklendiği zaman dengenin bozulup bozulmadığını anlamak gerekir. Ancak aşağıdaki şartlar yerine getirildiği zaman hassasiyet kolayca sağlanabilir: 1. ibrenin konumu çok iyi işaretlenmelidir; 2. belli bir ek yük için terazi eğildiğinde daha büyük bir α açısı göstermelidir.

Hassas terazilerde ibrenin ucunda mikrometrik bir taksimat bulunur, bu taksimata çok büyülten bir vizörle bakılır.

Terazi okunun, kefelere konan P_1 ve P_2 ağırlıklarıyle p_1 ve p_2 kefe ağırlıklarının etkisi sonucunda denge konumuna geldiğini düşünelim. Bu durumda,

(1) $(P_1 + p_1)\, l_1 = (P_2 + p_2)\, l_2$ eşitliği elde edilir; *p* ek yükünü kefeye koyalım, ok bir α açısı kadar eğim yaparak dengede kalır. Terazi okunun G ağırlık merkezindeki P ağırlığı, bu yeni denge konumunda araya girer, çünkü eksene göre momenti artık sıfır değildir:

(2) $(P_1+p_1+p)\, CH_1 = P \times CK + (P_2+p_2)\, CH_2$; buradan (1) bağıntısı ve $CH_1 = l_1 \cos\alpha$, $CH_2 = l_2 \cos\alpha$ ve $CK = d \sin\alpha$ bağıntıları göz önünde tutularak, $\text{tg}\alpha = p \dfrac{l}{Pd}$ ifadesi çıkarılır. Bu bağıntı, aynı *p* ek yükü için α açısının $S = \dfrac{l}{Pd}$ miktarı arttıkça büyüdüğünü gösterir; bu miktar terazinin hassaslığını belirtir. Okun G ağırlık merkezinin C ayrıtına olan *d* uzaklığı, ne kadar küçük olursa, hassasiyet de o derece fazla olacaktır.

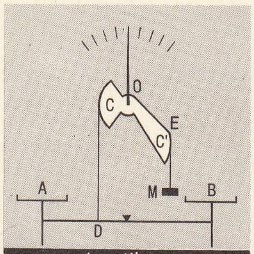

yarı-otomatik terazi

Hassas terazilerde, okun C bıçağı üzerine gelen noktasında diş açılmış bir çubuk bulunur; bu çubuğun üzerine bir somun takılarak okun ağırlık merkezi yükseltilebilir veya alçalaltılabilir. Dengenin kararlı olması için, ok seviyesinin C ayrıtının altında kalması, teraziye en küçük bir ek yük konulduğunda kefelerin basmaması için sıfıra gelmemesi gerekir. *d* küçültülürse terazinin salınım periyodu büyür; bu da tartı için gerekli süreyi uzatır ve bir amortisörün kullanılmasını zorunlu kılar (*Curie terazisi*). Öbür yandan P ağırlığı küçük, *l* kaldıraç kolu büyük olmalı, yani iki zıt şart bulunmalıdır; çünkü hafif ve uzun bir ok gereği kadar sağlam olmaz. Bundan dolayı bütün esnemeleri önlemek için terazi oku genellikle kısa, üçgen biçiminde ve hafif yapılır.

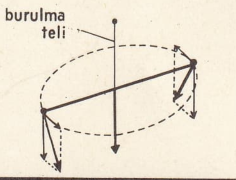

Eötvös terazisi

● *Çatal düzeni*. Çok hassas terazilerde, çok küçük ağırlıkları elle koymak zordur; o zaman çatallar kullanılır. Bunlar ters çevrilmiş V biçiminde küçük madenî tellerdir. Terazi okunda, birbirine eşit uzaklıkta çentikler bulunur; meselâ çentik sayısı 10 olursa, sıfır C bıçağının ayrıtına ve onuncu çentik, kefeyi taşıyan bıçağa tekabül eder; bu şartlarda 1 mgr'lık bir çatal 1 çentiği üzerine konursa, kefeye konan 1 mgr'lık ağırlığın yapacağı etkiyi gösterir.

● *Pierre Curie terazisi*. Salınım sayısını azaltmak ve böylece tartma süresini kısaltmak için, âlet amortisörlerle donatılmıştır; bu amortisörler her kefenin altına asılan silindirlerden meydana gelir ve destekler üzerine yerleştirilmiş içi boş öbür silindirlere girer. Bu silindirler üzerinde havanın yaptığı sürtünme, hızla salınımın sönümlenmesini sağlar.

● *Hassas tartı*. Hassas bir terazi daima camdan bir fanus içine konur, çatallar dışardan hareket ettirilebilir. Mikrometrik taksimat, fanusa tespit edilen bir vizörle okunur. Nemi soğurmağa yarayan kurutucu maddeler teraziyi pastan korur. Ayrıtların aşınmasını önlemek için, terazi oku ve kefeler ancak tartı sırasında ayrıtlar üzerine biner, tartı dışında bunlar dışarıdan hareket ettirilen bir çatal düzeniyle kaldırılır.

Hassas tartılarda havanın itme etkisini yok etmek için düzeltme yapılır. Terazi, 100 gr ile 0,1 mgr arasındaki kütleleri milyonda bir hata ile ölçebilir.

● *Hidrostatik terazi*. Bu terazi hassas bir tartı âletidir, bir kremayerle terazi oku kaldırılıp indirilebilir ve böylece denge konumuna girmesi için, kefeler değişen yükseklikler alabilir.

● *Roberval terazisi*. Kefeleri açıkta olan

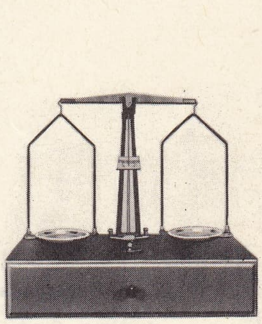
kuyumcu terazisi

Foto. LAROUSSE

ve ticarette en çok kullanılan terazi tipidir. Üç bıçaklı (ABM) bir oku vardır; kefeler A ve B uç bıçakları üzerine dayanır; bu kefeler sabit bir N noktası etrafında hareket eden bir DNC karşı okla birbirine bağlı düşey AD ve BC çubukları yardımıyle hareket eder. Karşı ok dökme demirden bir gövde içinde korunur. AD ve BC çubukları daima düşey konumda kalır ve bundan dolayı kefeler de yatay konumlarını değiştirmez.

● *Beranger terazisi.* Roberval terazisinden farkı, kefelerin dört düşey çubukla taşınmasıdır; bu çubuklar kefelerin hareketini çok iyi bir şekilde ayarlar; ayrıca çok sayıda kaldıraç, yük kefenin üzerinde dağınık olduğu zaman sürtünmeyi sınırlar.

● *Mektup terazisi.* Yatay bir eksen etrafında hareket eden dirsekli bir kaldıraçtan meydana gelir; terazi okunun kollarından biri, şekil değiştirebilir bir paralelkenarla, yatay tutulan kefeyi taşır; öbür kol bir taksimat önünde hareket ederek ibre vazifesi görür.

● *Mikrometrik terazi.* En hassas âdi teraziler bile miligramın yüzde biri altındaki ağırlıkta kütleleri tartmağa elverişli değildir. Miligramın binde biri veya daha küçük bir kesrini verebilen âletlere *mikrometrik terazi* denir.

Bunların çeşitli modelleri vardır; meselâ *Ramsay ve Gray terazisi* bu tür bir âlettir. Söz konusu terazi, ince çubuklar halinde ergimiş kuvarstan yapılan çok hafif bir ABCD donanımından meydana gelir. Bu donanım bir O noktası etrafında hareket eder. C noktasına, ucuna küçük bir *m* aynası, çok hafif içi boş bir H silindiri ve bir çengel takılan ince bir tel bağlıdır. Donanımın tümü, M manometresi ile ölçülen düşük basınçlı hava ile dolu bir gömlek içinde korunur. H silindiri üzerindeki Arkhimedes kaldırma kuvveti gazın basıncına bağlıdır. Ayna üzerine gönderilen ışık demeti yansır ve bir ekran üzerinde bir leke bırakır. H silindirinin altına bir ağırlık takıldığında bozulan dengeyi yeniden sağlamak ve ışık lekesini ekran üzerinde aynı noktaya getirmek için gazın basıncı azaltılır. Gaz basıncının değişimi ölçülerek cismin ağırlığı bulunur.

— ÇEŞİTLİ TERAZİLER. Benzetme yoluyle yerçekiminin çok çeşitli kuvvetlerini ölçmeğe yarayan cihazlara terazi denir. Aşağıda en önemlilerini vereceğiz: *Burulma terazisi* veya *Coulomb terazisi.* Mıknatısların doğurduğu magnetik kaynaklı kuvvetleri ve elektrostatik kuvvetleri ölçmek amacıyle Coulomb'un yaptığı bir âlettir; bu âlet bakır veya gümüş telin burulmasına, yani yatay olarak döndürülen bir ağırlıkla düşey doğrultuda gerilen bu telin kendi üzerine geri gelmesi için harcadığı güce dayanır; *mohr terazisi.* Bk. YOĞUNLUK; *elektromagnetik terazi.* Bu terazi belli bir devreye etki eden Laplace kuvvetlerini ölçmeğe yarar. Normal terazide olduğu gibi bu âlet de iki kuvvet arasında, yani verilen *i* akımı üstünde, B indüklemeli magnetik alanın etkisiyle doğan Laplace kuvveti ve damgalı ağırlık arasında denge kurar. Âlet *i B* çarpımını ölçer, bundan dolayı bu iki nicelikten biri bilinirse öbürünü bulma imkânını verir.

TERBORCH «Köpeğinin Bitlerini Ayıklayan Çocuk», Münih müzesi

Cotton terazisi, elektromagnetik teraziler arasında en hassas olanıdır; devrenin faydalı kısmı üstüne magnetik alanın dik olarak etki ettiği, uzunluğu kesinlikle bilinen kısa bir şerit halindedir. Bu âlet bir amperden yaklaşık olarak amperin on binde birine kadar olan şiddetleri ölçebilir.

Eötvös terazisi. Yerçekim kuvvetinin küçük değişimlerini ölçmek için jeofizikçilerin kullandığı âlettir. Bu âlet, bir burulma terazisidir ve teline, iki ucunda birer küre bulunan bir çubuk takılmıştır. Eğer yerçekimi şiddeti kürelerden her birinin bulunduğu yerlerde farklı ise sistemin salınım süresinde değişimlere yol açar. Bu cihaz, toprak altındaki yoğunluğun özel bir dağılımından doğan yerel anomalilerin incelenmesine yarar.

— İkonogr. Adaletin timsali olan terazi, eski Mısır, Yunanistan ve Etruria'daki birçok mezar anıtında görülür. Ortaçağda, son yargı gününü gösteren sahnelerde, Tanrı ve baş meleklerden Aziz Mikhail elinde bir teraziyle temsil edilmiştir. (ML)

TERAZİ i. (ar. *rıżā*'dan *terāżī*). Huk. *Esk.* [İki taraf için] Karşılıklı birbirini razı etme. ‖ *Terazii tarafeyn,* iki tarafın onaması. ‖ *Ale-t-terazi,* birbiriyle uyuşarak. ‖ *Bi-t-terazi,* iki tarafın da rızasıyle. (M)

TERAZİ i. (fars. *terāzū*'dan). Astron. Güney yarıkürede bulunan burçlar kuşağı takımyıldızı; en parlak yıldızları 2,7 ve 2,9

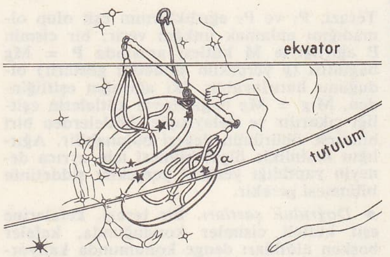

kadirdendir. α yıldızı tam tutulum düzlemi üzerindedir. (Bk. GÖKYÜZÜ.) Burçlar kuşağının yedinci burcu. Hipparkhos zamanında, Güneş *Terazi* takımyıldızına sonbahar ılımında giriyordu. Terazi, adalet ve eşitlik işaretidir; Güneş, takımyıldızın bulunduğu bölgeden geçerken gece ve gündüz birbirine eşit olduğu için takımyıldıza bu ad verilmiştir. Fakat, ılımların devinmesi* sebebiyle, sonbahar ılımı, günümüzde, Güneş Başak takımyıldızında bulunduğu zaman meydana gelir. (L)

TERAZU i. (fars. *terāzū*). *Esk.* Terazi: *İdrak-i maali bu küçük akla gerekmez / Zira bu terazu bu kadar sıkleti çekmez* (Ziya Paşa). [M]

TERBİ i. (ar. *rubʿ*, dörtte bir'den *terbiʿ*). *Esk.* Dörtleme, dört kat etme. ‖ Dörde bölme. ‖ Dört halifenin Hz. Muhammed'in en meşru halefi olduğunu iddia etme. ‖ *Terbi etmek,* dörtlemek. Dört köşeli yapmak.

— Astron. *Esk.* Dördün. ‖ *Terbii ahir,* arap yılında her ayın yirmi birinci günü. (Ay'ın yarım ay şeklinde göründüğü son evre.) ‖ *Terbii evvel,* arap yılında her ayın yedinci günü. (Ay'ın yarım ay şeklinde göründüğü ilk evre.)

— Ed. *Esk.* Bir gazelin beyitlerine iki mısra ekleyerek dörtleme. (Bu tür şiire murabba* denir. Böyle bir manzumede, ilk beyitler, sonradan katılan *terbi* beyitleri; ikinci beyitler de ilk gazelin beyitleridir.)

— Mat. *Esk.* Dört köşeli yapma. Bir sayıyı kendisiyle çarpma, bir sayının karesini alma.

◆ **Terbian** zf. *Esk.* Dört köşeli olarak.

◆ **Terbiat** çoğl. i. *Esk.* Dörtlemeler. (M)

TERBİN i. (fr. *terbine*). Kim. Formülü Tb $(OH)_3$ olan terbiyum hidroksit. (L)

TERBİYE i. (ar. *rübüv,* gelişme, büyüme'den *terbiye*). Eğitim: *Torununa verdiğin dinî terbiyeyi şayanı takdir buldum, diye söze başladı* (H.E. Adıvar). ‖ Görgü: *Vallahi ağabey!.. Artık terbiye kalmadı, külhanbeylik, kabadayılık gayrı sandal bedesteninde bile bulunmuyor...* (B. Felek). ‖ Hafif bir ceza verme: *Bu çocuk pek çığrından çıktı, terbiye ister* (Şemseddin Sami). ‖ *Terbiye etmek,* eğitmek, yetiştirmek: *Onu sen terbiye ettiğine, sen okuttuğuna göre, senin konuşman gerekiyor* (S.F. Abasıyanık). Hafifçe cezalandırmak. ‖ — *Esk. Terbiye ilmi,* pedagoji. ‖ *Terbiye-i bedeniye,* beden eğitimi.

— ÇEŞ. DEY. *Terbiye almak* (veya *görmek*), eğitim görmek, yetişmek: *Millî zevki bulmak için halka doğru gitmek, halk sanatlarından uzun uzadıya bediî terbiye almak lâzımdır* (Ömer Seyfeddin). ‖ *Terbiyesini bozmak,* terbiyesizlik yapmak: —*Gülümsedi: —Kız terbiyesini bozmak istemediğinden...* (Kemal Tahir). ‖ *Terbiyesini vermek,* hak ettiği cevabı sert bir şekilde söylemek, ona terbiyesizliğini anlatmak.

— Binic. Koşum hayvanlarının dizginleri. ‖ *Bir atı terbiye etmek,* hayvanı koşu için eğitmek ve çalıştırmak.

— Huk. Bk. ANSİKL.

— Mutf. Yemeğin suyunu koyulaştırmak için yapılan işlem. (Terbiye yapmak için yemeğe yağ ve un karışımı, yumurta sarısı veya av ve kümes hayvanı kanı katılır; alaturka mutfakta ise yumurta, tuz, limon suyu çalkalaya çalkalaya koyulaştırıldıktan sonra yemeğin suyu ile sulandırılıp içine katılır.) ‖ Çorba ve yemeklere çeşni vermek için katılan bir tür salça. (Yumurta sarısı ve süt karışımlı terbiye, ezme ve taneli çorbalarda; yumurta sarısı ve limon karışımlı terbiye, taneli yemeklerinde; unlu, yoğurtlu ve yumurtalı ve miyaneli çorbalarda ve bazı etli sebze terbiye, yayla çorbası ve terbiyeli etlerde; sirke ve sarmısaklı terbiye de paça ve işkembe çorbasında kullanılır. Terbiye, yemeklere, ateşten indirilmelerine yakın katılır. Fazla kaynatılan yemeğin terbiyesi kesilir.)

— ANSİKL. Huk. Çocuk velâyet altında ise veli, vesayet altında ise vasi, *terbiye* hakkına sahiptir. Terbiye, genel terbiye ile, dinî ve meslekî terbiyeyi de kapsar. Terbiye hakkının kötüye kullanılması veya çocuğun gereken terbiyeyi alamaması, velâyet hakkının alınması için haklı sebeptir.

◆ **Terbiyekerde** bİş. sıf. *Esk.* Eğitimli, terbiye olmuş. (ML)

TERBİYECİ sıf. ve i. (*terbiye*'den *terbiye-ci*). Eğitimci: *Bütün yeni terbiyeciler, Rousseau'dan beri böyle düşünürler* (P. Safa). [M]

TERBİYELİ sıf. (*terbiye*'den *terbiye-li*). Toplum kurallarına göre hareket edecek biçimde eğitilmiş (kimse): *Bunlardan sonra terbiyeli ve kendi halinde çocuklar gelir* (Sabahattin Ali). ‖ Terbiye belirtisi olan: *Eskiden, benim yanımda, bir nevi terbiyeli duruşu vardı* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— DEY. *Terbiyeli maymun gibi. Teklz.* Son derece itaatkâr, saygılı, çekingen (kimse).

— Mutf. Terbiye edilmiş (yemek): *Terbiyeli düğün çorbası.* ‖ *Terbiyeli köfte,* terbiyeli bir sulu köfte.

— ANSİKL. *Terbiyeli köfte,* koyun kıyması, pirinç, rendelenmiş soğan, tuz ve karabiber karışımıyle hazırlanır. Bu hamurdan cevizden daha küçük yuvarlaklar yapılır ve kaynar tuzlu suya atılarak pişirilir. Ateşten alınmadan 5 dakika önce un, yumurta ve limon suyu ile hazırlanan terbiye, köfte suyu ile alıştırılarak içine katılır. İstenirse üzerine kıyılmış maydanoz serpilir. (M)

TERBİYESİZ sıf. (*terbiye*'den *terbiye-siz*). İçinde yaşadığı toplumun terbiye kurallarına uymayan, edepsiz: *Amma da terbiyesizsin biliyor musun, Cemal? Böyle mi konuşulur?* (S. F. Abasıyanık). *Sen ne terbiyesiz olmuşsun ayol, o nasıl lâf öyle? Ben sana nereye gidiyorsun diyorum, sen bana ne cevap veriyorsun* (B. Felek).

◆ **Terbiyesizlik** i. Terbiyesiz olma hali. ‖ Terbiyesiz bir kimsenin davranışı: *Uyu bakayım gözümün önünde. Ben öyle terbiyesizlik istemiyorum* (R. N. Güntekin). *Yaslansam ne olur sankim? Ne olacak? Saygısızlık olur, terbiyesizlik olur* (B. Felek). ‖ *Terbiyesizlik etmek* (veya *yapmak*), terbi-

Foto. LAROUSSE

yesiz bir harekette bulnmak: *Sonra da gülerler, terbiyesizlik etmek bir marifetmiş, bir zekâ eseri imiş gibi...* (N. Ataç). [M]

TERBİYET i. (ar. *terbiyet*). *Esk.* Terbiye: *Oğlu dahi padişah-ı irfan / Sahipkanun; Han Süleyman / Görmüş idi terbiyet pederden / Elbette çıkar güher güherden* (Ziya Paşa). || *Terbiyet-kerde,* terbiye edilmiş, terbiyeli. (M)

TERBİYEVÎ sıf. (ar. *terbiye*'den *terbiyevî*). *Esk.* Terbiye ile ilgili, eğitim ve terbiyeye yararlı olan, eğitici: *Ben, bütün bu tercümeihalin, memleketin bütün münevveranı tarafından okunması çok istifadeli ve terbiyevî buluyorum* (Atatürk). [M]

TERBİYUM i. (yer adı *Ytterby*'nin [İsveç] latinleştirilmiş şekli *Terbium*'dan). Kim. Nadir topraklar grubundan maden.

— ANSİKL. *Terbiyum,* atom numarası 65, atom ağırlığı Tb=159,2 olan kimyasal elementtir. Terbiyum hidroksit (terbin) 1843'te Mosander tarafından keşfedildi; maden ise Urbain tarafından 1904'te saf olarak elde edildi. Çok ender olarak bulunan bu maden renksiz tuzlar verir. (L)

TERBORCH, TERBORGH veya **TERBURG** (Gerard), hollandalı ressam (Zwolle 1617 - Deventer 1681). Pieter Molyn'den ders gördü; önce İngiltere, İtalya, sonra Almanya'da geziye çıktı. Vestfalya antlaşmasının (1648) imzalanması sırasında Münster'deydi; oradaki temsilcilerin toplu halde tablosunu yaptı (Londra); bunun üzerine İspanya büyükelçisi tarafından Madrid'e çağırılarak Felipe IV'ün resmini yaptı. 1650'de Deventer'e döndü. Genellikle küçük boyutlu portreler ve burjuva hayatından sahneler çizdi. Başlıca eserleri: *Kendi Portreleri* (La Haye, Amsterdam), *Mektup* (Münih), *Köpeğinin Bitlerini Ayıklayan Çocuk* (Louvre), *Müzik Dersi* (Louvre), *Okuma Dersi* (Louvre), *Mektup Yazdıran Subay* (Londra). [L]

TER BRAAK (Menno), hollandalı denemeci (Eibergen 1902-La Haye 1940). Çağının kültür meselesi üstüne ilgi çekici tenkit denemeleri yayımladı. Almanların Hollanda'yı istilâsı sırasında intihar etti. (L)

TERBRUGGHEN (Hendrik), hollandalı ressam (Deventer 1588 - Vtrecht 1629). Abraham Bloemaert'den ders gördü. Bir süre İtalya'da (1604-1614) yaşadı ve Saraceni ile Gentileschi'nin etkisinde kaldı. Hollandalı caravaggio'cu ressamların en güçlüsüdür. Eski ve Yeni Ahit'ten sahneler (*Dört Havari,* Deventer; *Dikenli Taç Giymiş İsa,* Kopenhag; *Aziz Matta'ya Tanrı Çağrısı,* Utrecht; *Kadınların Kurtardığı Aziz Sebastianus, Oberlin,* Ohio), çingene kadınları veya çalgıcıları gösteren yarım-figürler (*Lavta Çalan Genç Kadın,* Viyana; *Flüt Çalan Çoban,* Kassel; *Konser,* Ermitaj) yaptı. Şiir dolu eserlerinde ışık-gölge oyunları ağır basar. (L)

TERCAN, esk. **Mamahatun.** Doğu Anadolu bölgesi (Yukarı Fırat bölümü, Erzincan ili) ilçe merkezi kasaba; 4 345 nüf. (1970). Karasu'ya sol taraftan karışan Tuzla suyunun vâdisinde; yüksl. 1 475 m. Erzincan - Erzurum karayolunun 102. km'si üzerindedir. Ayrıca demiryolu üzerinde de istasyonu vardır. — *Tercan ilçesi,* 1 591 km², 38 753 nüf. (1970); tek bucak; 73 köy Hayvancılık ve buğday ekimi. (M)

TERCEİRA, Portekiz'e bağlı Asor takımadalarının ortasında volkanik ada; 102 365 nüf. Merkezi, *Angra do Heroismo.* Hayvancılık (tereyağı, peynir). Bağcılık. Kuzeydoğu kıyısında, Lajes'de önemli hava üssü. Ada, Santa Maria ve Sao Miguel'den sonra keşfedilmiştir; *Terceira* («Üçüncü») adı buradan gelir. (L)

TERCEİRA (Antonio JOSE DE SOUSA, DE VİLA FLOR kontu ve — dükü), portekizli devlet adamı (Lizbon 1790-ay.y. 1860). Meşrutiyetçilerle birlikte Don Miguel'e karşı çarpıştı, Asor adalarını ele geçirdi (1829) ve Asseiceira zaferi ile (1834) miguel'cileri bozguna uğrattı. Kral naibi tarafından kendisine Terceira düklüğü verildi. Başbakan oldu (1836), ilericiler tarafından saf dışı edildi. Cabral hükûmetinde savaş bakanlığına getirildi (1842), ilerici ayaklanma sırasında yakalandı (1846), Saldanha'nın karşı devrim hareketine katıldı, bir hükûmet kurmağa çalıştı, ama başaramadı (1851). 1859'da tekrar iktidara geldi. (L)

TERCEME i. (ar. *tereme*). *Esk.* Tercüme. (M)

TERCİ i. (ar. *rücû*'dan *terci'*). *Esk.* Geri çevirme, döndürme. || Tekrarlama. || *Terci etmek,* döndürmek. Tekrarlamak.

— Ed. *Tercii bent,* kafiyeleri başka, beş ile on beyit arasında değişen bentlerden kurulan ve her bendin sonunda tekrarlanan bir bağlama beyti bulunan nazım türü. (Bentleri birbirine bağlayan beyte vasıta *beyti,* bundan önce gelen beyitlerin bütününe de *hane* adı verilir. *Bendiye* de denen vasıta beytinin mısraları kendi arasında kafiyelidir. Felsefe, din, ölüm v.d. konuları işleyen tercii bent, divan edebiyatında en çok Fuzuli, Baki, Ruhî, Nabi ve Ziya Paşa tarafından yazıldı.)

◆ **Terciat** çoğl. i. *Esk.* Döndürmeler, geri çevirmeler. (M)

TERCİH i. (ar. *rüchân*'dan *tercih*). Bir şeyi diğerlerine göre daha iyi, üstün veya önemli sayma, yeğ tutma: *Damat seçilirken fakirliğin tercih sebeplerinden sayılmasına hayret edilmesin* (H. R. Gürpınar). || *Tercih etmek,* seçmek, üstün tutmak, önemsemek: *Nedense, bir zaman için insanlardan uzak yaşamayı tercih ediyor* (N. Araz). || *Esk. Tercih-i bilâmüreccah,* bir sebebe dayanmadan üstün tutma, gereksiz yere önem verme.

— Huk. *Esk. Tercihi beyyine,* hâkimin bir davada, tarafların aynı konuda ileri sürdükleri birbirine karşıt delillerinden birini, ötekine üstün tutması.

— İkt. *İmparatorluk tercihi,* İngiliz Milletler topluluğu ülkelerinden gelme ürünler tercihli gümrük tarifelerinin uygulanmasını ve bu ülkelerden de, ingiliz mallarının ithali konusunda kolaylıklar elde edilmesini sağlayan ve Büyük Britanya tarafından uygulanan ekonomi ve gümrük sistemi. (Bk. OTTAWA ANTLAŞMALARI.) || *Nukud tercihi,* iktisadî bireylerin parayı elde tutma arzularının sebeplerini belirtmek için kullanılan keynes'çi deyim. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İkt. *Nukud tercihi.* Keynes, *Kullanma, Faiz ve Paranın Genel Teorisi* adlı eserinde, nukud (para) tercihine yol açan sebeplerin analizini yapmaktadır. Keynes'e göre, kasadaki para ile yatırım arasında yapılacak seçim, parayı tercihe bağlıdır. Klasikler gibi faiz oranının taşıdığı çekiciliği ele almak yerine, Keynes alternatifin öbür yanı, yani nakit para tutmanın avantajları üstünde durur. Bu açıdan faiz haddi, elindeki nakdi hemen kullanamayacak olan bir ödünç para verici için artık bir sermaye karşılığı alınan değer değil, paranın (likidite'nin) sağlayacağı avantajlardan vaz geçmenin bedelidir.

◆ **Tercihat** çoğl. i. *Esk.* Üstün tutmalar, beğenmeler. (LM)

TERCİM i. (ar. *recm*'den *tercîm*). *Esk.* Suçluyu taşlayarak öldürme. (M)

Tercio (lat. *tertius,* «üçte bir»den isp. k.), ispanyol ordusunda seçme birlik. XV. yy. sonunda ispanyol muvazzaf ordusunun ilk piyade kolordularına «*tercio*» adı verildi. Tercio'nun taburları üçte bir hesabıyle mızraklı askerlerden, arkebüzcülerden, kılıç ve kalkanla donatılmış erlerden meydana geliyordu. Tercio, yenilmezlik ününü Rocroi savaşında (1643) kaybetti. Terim, 1920'de, fransız yabancı lejyonu örnek alınarak kurulan ispanyol «yabancı lejyonu»nu (*tercio extrangeros*) belirtmede kullanıldı. Bir tercio, her biri dördeı *bandera*'lı (bölüklü) lejyonlardan (taburlardan) kuruludur. (L)

TERCÜMAN i. ve sıf. (ar. *terceme*'den *tercemân* > *tercümân*). Bir dilde söylenen bir sözü başka bir dile sözlü olarak çeviren kimse: *Bir tercüman onlara her yeri gezdirdi* (Vâ-Nû). || *Mec.* Amacı anlatmağa yarayan vasıta: *İsterdim tercümanım olasın / Tanıtsın beni balıklara* (C. S. Tarancı). || *Tercüman olmak,* (düşünce v.b.ni) açıklamak, dile getirmek: *Sonra içlerinden biri hepsinin düşüncesine tercüman olarak konuştu* (N. Araz).

— Kıyf. *Esk. Tercüman kalpağı,* elçilik tercümanlarının giydiği ayı postundan yapılmış uzun kalpak.

— Tasav. Bir suçtan sonra, bağışlanmak için Tanrı'ya yalvarma esnasında söylenen sözler.

— ANSİKL. Tasav. Mevlevîlerde ve bektaşîlerde belirli zamanlarda herhangi bir iş yapılırken okunan ve çoğunlukla manzum olan ibareye tercüman (terceman) denir. Eski esnaf kuruluşlarının esasını ortaya koyan fütüvvetnamelerin (esnaf teşkilâtında uyulması gerekli kuralları gösteren eser, bir çeşit tüzük) bazılarında da tercümanlara rastlanır.

Bektaşî erkânnamelerinde tercüman, niyet, gülbank ve tekbirlerle karıştırılarak yazılmıştır. Mevlevî tercümanları da gülbanglerle karışmış durumdadır. Meselâ oniki imamı anan farsça dörtlüğe *sefer gülbangi* denildiği gibi «sefer tercümanı» da denir. Tercümanın başka bir anlamı da, «bir kusurun bağışlanması için verilen para veya kurban»dır. (M)

Tercüman (HALKA VE OLAYLARA), İstanbul'da yayımlanan günlük gazete (26 mayıs 1955). Gazete 10 ekim 1961 tarihine kadar *Hadiselere Tercüman* adıyle çıktı. Sahibi Dr. Semih Tanca, genel yöneticisi Cihad Baban, yazı işleri müdürü Tevfik Erol idi. Gazetenin imtiyaz sahipliğini daha sonra Kemal Ilıcak aldı (11 ekim 1961) ve adı *Halka ve Olaylara Tercüman* oldu. Genel yayın müdürü Tevfik Erol (daha sonra Saadettin Çulcu), sorumlu yazı işleri müdürü Ertuğrul Yeşiltepe (daha sonra Aydoğdu İlter) idi. Başlıca yazarları Prof. Şükrü Baban, Ahmet Kabaklı, Tarık Buğra, Rauf Tamer, Ergun Göze, Reşat Ekrem Koçu ve Murat Sertoğlu'dur. (M)

Tercümanı Ahval, Agâh Efendi ile Şinasi'nin çıkarttıkları özel ilk türkçe günlük (haftada üç gün) gazete (21 ekim 1860-1866). Önceleri haftalık çıkan gazete Agâh Efendi tarafından yönetildi, ilk iki yıl başyazıları Şinasi yazdı. Şinasi'nin *Şair Evlenmesi* adlı oyunu bu gazetede tefrika edildi. Yazarlar arasında Ahmed Vefik Paşa da vardı. Ziya Paşa tarafından yazılan bir makale dolayısıyle gazete iki hafta süreyle kapatıldı (Türkiye'de ilk gazete kapatma olayı). Zamanına göre baskı tekniği bakımından ileri sayılan bir gazeteydi. Tercümanı Ahval ile Ruznamei Ceridei Havadis gazetesi arasında çıkan ünlü *Mebhusetün Anha* (kendisinden sözedilen) polemiği (Bk. ŞİNASİ) Tanzimat edebiyatının önemli tartışmalarından biri oldu. (M)

Tercümanı Hakikat, Ahmed Midhat Efendi tarafından yayımlanmağa başlanan günlük gazete (27 haziran 1878). Gazete, önceleri öğleden sonra çıkıyordu. İlk haliyle, bir gazeteden çok çeşitli bilgiler veren bir ansiklopedi fasikülü niteliğindeydi. *Tarih Gözü, Hikâye Gözü* v.d. bölümlerde tefrika edilen yazılardan bir kısmı sonradan kitap olarak da basıldı. Ayrıca çıkan nesir ve nazımlardan yapılan seçmeler *Müntehabati Tercümani Hakikat* adıyle yayımlandı. Gazetenin edebiyat bölümünü bir süre (1882-1885) Muallim Naci yönetti. Gazete, Ahmed Midhat Efendi'nin ölümünden (1912) sonra sahip değiştirdi ve bugüne kadar «Tercüman» adını koruyarak çeşitli adlar altında, değişik sahipler tarafından yayımını sürdürdü (bk. TERCÜMAN [*Halka ve Olaylara*]). [M]

TERCÜMANLIK i. (*tercüman*'dan *tercüman-lık*). Konuşmaları bir dilden başka bir dile çeviren kimsenin yaptığı iş: *Gülmeğe başladım; doğru söylüyordu, o ciheti hiç düşünmemiştim. Tercümanlığı benim yapmaklığım lâzım geliyor* (R. H. Karay). *Yeni.* Dilmaçlık. || *Tercümanlık etmek,* konuşmaları bir dilden başka bir dile çevirmek. (M)

TERCÜME i. (ar. *terceme*). Bir metni veya sözü bir dilden başka bir dile çevirme: *Tercüme sadece kelimelerin karşılığını koymak değildir, dilde bir yaratma işidir* (N. Ataç). || Tercüme edilmiş eser: *Ben de verdiğim tercümelerin beğenilmesi, örnek diye gösterilebilmesi için ille öyle cümleler mi kullanayım* (N. Ataç). *Yeni.* Çeviri. || *Tercüme etmek,* bir metni veya sözü bir dilden başka bir dile çevirmek: *Ahmet Vefik Paşa «Şecerei Türki»yi Şark türkçesinden İstanbul türkçesine tercüme etti* (Ziya Gökalp).

— *Esk. Tercüme-i ahval-i rical,* büyük adamların biyografileri. || *Tercüme-i hal.* Bk. TERCÜMEİHAL. || *Harfiyen tercüme,*

Babıâli tercüman'ı

Tercümanı Ahval

tere çeşitleri

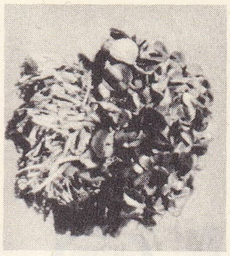
tere demeti

metnin hiç bir kelimesini atlatmadan yapılan çeviri. || *Mealen tercüme,* yalnız anlamı esas alarak yapılan çeviri.

— Tar. *Tercüme kalemi* (veya *tercüme odası*), Babıâli'nin yabancı konsolosluklarla yaptığı yazışmaları yöneten Hariciye nezaretine bağlı kalem.

— Telekom. *Baudot tercüme âleti,* Baudot telgraf cihazında, yazıcı kolu da kendisiyle birlikte harekete geçirerek, kâğıt şeridi gönderilen sinyal işareti üzerine dayayan parça. (Bk. TELGRAF.) || *Creed yazıcı tercüme âleti,* Creed-Morse alıcısında, iki seri haretkete bir yandan mors işaretlerinin tercümesini, öte yandan şeridin ve kâğıdın avans seçimini yapan parçaların tümü.

— ANSİKL. İlk *tercüme*'ler, kutsal metinlerin dindarlar tarafından okunabilmesini sağlama ihtiyacından doğdu. Eski yunandaki Yahudiler, Eski Atik'i Yunancaya (Septanta), hıristiyanlar da İncili Latinceye (Vulgatas) bu amaçla çevirdiler.

● *Otomatik tercüme* yazılı veya sözlü olabilir. Bazı otomatik tercümeler bugün artık günlük hayata girmiştir: bunlar ya elektronik cihazlarla ya da bu iş için hazırlanmış prototip makinelerle yapılır. Fakat tamamıyle otomatik ve iyi bir tercüme henüz araştırma konusudur ve gerçekleştirilmesi bazı uzmanlarca mümkün, bazılarınca da imkânsız sayılır. Mekanik tercüme konusunda ilk çalışmalar 1940'tan önce yapılmıştır; elektronik hesap makinelerinin gelişmesi, otomatik tercüme denemelerinin 1946'dan sonra gitgide yoğunlaşmasına imkân verdi. İki dilden bir sözlükte kelimelerin makinelerle aranmasından başlayarak (Booth, 1946-1949) bütün cümlenin tercümesi (Dostert-İBM, 1954) sağlandı; sonra yeni kelimelerin eklenmesi ve bu kelimelerin birden çok anlamlarının ve kullanımlarının daha doğru olarak açıklanmasıyle (Harvard üniversitesinde Oettinger'in çalışmaları) durmadan genişleyen ve tamamlanan iki dilden otomatik bir sözlüğün çeşitli imkânları araştırıldı. Sözdizimi çözümünün otomatikleşmesi (Oettinger, İ. Rhodes, Chomsky ve Harris'in çalışmaları) ve kelimelerden, dilbilgisi kurallarından hareket ederek cümlelerin elektronik cihazlar aracılığıyle kurulması (Yngve'in «üretici sözdizimi») sağlandı. Bu araştırmalar, A.B.D., Sovyetler birliği, Büyük Britanya, Fransa, İtalya ve Japonya'da yapısal dilbilim çalışmalarına büyük hız verdi.

Otomatik tercüme ilkesini ilk tasarlayan Leibniz'dir: doğal bir dildeki (türkçe, fransızca v.b.) kelimeleri, daha doğrusu anlam birimlerini rakamlarla göstererek, bir A dilinin anlam birimleriyle rakamlar arasında ikili bileşik-anlam ilişkileri, sonra bu rakamlarla B dilinin anlam birimleri arasında bir ilişki kurulabilir. Böylece rakamlarla, A'dan B'ye veya B'den A'ya tercüme yapmağa yarayan sunî bir dil yaratılabilir.

Kelimelere (sözdizimi birimi) uygulanan bu ilkenin basitliği, iki dilden sözlüklerde kelime aramayı otomatikleştirmek amacını güden ilk denemelerde tercih edilmesini sağladı. Aynı zamanda da, öngörülen amaca doğru ilerlemek için zorunlu sayılan dilbilimsel analizin temelleri atıldı ve bir tercüme makinesinin yapısı hazırlandı. Bu makinenin başlıca parçaları şunlardır:

1. tercüme edilecek yazılı veya sözlü metnin kodlu olarak verildiği «giriş ünitesi». Magnetik bantlara veya fotoskopik plaklara kodlar halinde otomatik olarak kaydedilebilmesi için, metnin daktilo edilmiş ve delikli kartlara veya delikli bantlara geçirilmiş olması gerekir (King, İBM, New York). Bugün fotoelektrik ilkesine dayanan «otomatik okuma» sistemiyle çeşitli giriş metotları üzerinde çalışmalar ilerlerken, bir yandan da «akustik giriş», konusunda araştırmalar yapılmaktadır; 2. makineye giren bir terimle, hafızalardan birinde adreslenmiş terimlerden herhangi birinin aynı olup olmadığını araştıracak bir «komparatör»den meydana gelen «hesap ünitesi»; 3. iki ayrı dilde sözlük, sözdizimi, biçim ve sözdizimi bağıntıları listelerini kapsayan sürekli hafızalar»; aşağı yukarı bir tercümenin çalışma notlarıyle aynı olan geçici sonuçların ve çevrilecek metnin terimlerini karşılaştırmak üzere kaydedildiği «geçici hafızalar»; 4. makineye verilen çalışma talimatlarını kapsayan bir «program» (ayrıca bir hafızaya kaydedilir) ve karşılaşılan problemlere göre programın uygulanmasını düzenleyen «kontrol ünitesi»: 5. elde edilen sonuçları kullanılacak hale getirerek (daktilo edilmiş metin, bazen de sözlü metin) veren bir «çıkış ünitesi».

Otomatik bir tercüme makinesi için program hazırlamak, söz konusu iki dilin tasvirî ve karşılaştırmalı bir analizini yapmaktır; bu analiz makinenin «dil»inde yapılır. Tercüme hangi diller arasında olursa olsun, «döner plak» gibi milletlerarası sunî bir dil kullanan çok yanlı programlar da incelenmektedir ama iki yanlı programlar (Andreyev) kadar gelişmemiştir.

Bu programların gerçekleştirilmesi için yapılan ilk dilbilim çalışmaları kelime alanında oldu (iki dilde otomatik sözlük). Daha sonra, makine için gerekli kodlara uygulanan morfolojik analizin, kökler ve çekim ekleri ayrı ayrı kaydedilerek hafıza ile kod tasarrufunun önemi anlaşıldı. Rusça gibi zengin bükümlü bir dilde, morfolojik araştırma sözdizimi yönünden de önemlidir; ancak bu araştırma, çevrilecek cümlelerin sözdizimi yorumlarında karşılaşılacak bütün sorunları çözümleyemez. İngilizce gibi az bükümlü bir dilde sözdizimi analizi yapmak zorunludur. Bu tür bağıntıların otomatik analizi usulleriyle (Chomsky Z. Harris, Yngve, Y. Lecerf'in çalışmaları), sözdizimi ve anlambilim açısından benzer görevler yüklenen kelime sınıflarının belirlenmesi ve listelerinin çıkarılmasıyle ilgili birçok araştırma (Harper ve Hays'ın çalışmaları) yapıldı. Harvard'da Oettinger grubu tarafından rusça ve ingilizceye uygulanan makine, sentagmaları öğrenerek cümle çözümlemesi yapmak (İ. Rhodes, National Bureau of Standart's [Millî Standartlar Bürosu], Washington), her türlü anlama ve sezme imkânından yoksun bir makine aracılığıyle sözdizimi ilişkilerini doğru olarak incelemek imkânını sağladı. Sözdizimi çözümlemesi, temel güçlükler yüzünden semantik incelemeyle birlikte yürütülmeye başladı ve otomatik tercüme alanındaki çalışmalar bölge araştırması otomatikleştirmeğe çalışan (herhangi bir bilim dalındaki terimleri kademeli olarak düzenleyip sıraya koymak ve bilimsel olguları anlam belirsizliğine yol açmadan anlatmak için çok iyi düzenlenmiş açık ve kesin bir dil kurmak suretiyle) araştırmalarla birleşti. Günlük dilin veya bilim dilinin semantik teşkilâtlanmasıyle ilgili bu araştırmalar henüz yenidir, ama umut verici gelişmeler göstermektedir. (Milano'da Caccato; Büyük Britanya'da Cambridge Language Research. Unit, Fransa'da Gardin).

● *Türkçenin* en eski metinleri arasında tercüme edilmiş kitaplar önemli bir yer tutar. Uygurların Turfan ve çevresinde ele geçen yazılı eserlerinin (VIII. yy. - X. yy.), büyük bölümünü tercümeler meydana getirir. Sanskritçe, Çince, Toharca v.d.den yapılmış bu tercümeler genellikle Burkan'ın hayatını anlatan, Burkan'cılığın ilkelerini hikâyelerde açıklayan din kitaplarıdır: *Altın Yaruk* (Altın Işık); *Sekiz Yükmek* (Sekiz Topluluk); *Kalyanamkara ile Papamkara* adıyle tanınan hikâye v.d. Bu eserler Türkçeye yabancı sözlere yer vermeyen bir dille kaleme alınmıştır; din terimlerinin aşağı yukarı hepsinin Türkçe karşılıkları bulunmuştur. İslâmiyetin kabulünden sonra Kur'an başta gelmek üzere belli başlı islâm din kitapları (Kur'an tefsirleri: *İbni Arabşah* tercümesi; hadis tercümeleri: Erzurumlu Darir'in eseri v.d.) Türkçeye çevrildi. XIV. yy. ve XV. yy. da tıp (msl. Aydınoğlu Umur Beyin isteği üzerine Arapçadan çevrilen *Müfredat-ı İbni Baytar* tercümesi), astronomi (msl. Yazıcızade Selâhaddin'in Farsçadan çevirdiği *Melheme-i Şemsiye*), zooloji (msl. Süleyman oğlu Mehmed'in Arapçadan çevirdiği *Hayatü'l-Hayvan*) v.d. konularında eserler çevrildi. XVI. yy. - XVII. yy.dan itibaren batı dillerinden tercümeler asıllarından okutulduğu için geniş tercüme hareketleri görülmedi. Buna karşılık XVII. yy.dan itibaren batı dillerinden tercümeler yapılmağa başlandı. Kâtip Çelebi, fransız dönmesi Şeyh Mehmed İhlâsî'yi Carion, Marcator, Cluverius, Ortelius'un kitaplarını çevirterek kendi eserlerinde bunlardan yararlandı. XVIII. yy.ın sonunda tıp, matematik, coğrafya konularında Fransız ve Almancadan tercümeler yapıldı. XIX. yy.da Hüseyin Rıfkı, Emin Paşa, Hoca İshak Efendi v.d. Deniz ve Kara Mühendis mektebinde, Harbiye ve Tıbbiyedeki öğretimde kullanılan bilim ve teknik kitaplarını çevirdiler. Yusuf Kâmil Paşanın *Tercüme-i Télémaque*'ından (1859) itibaren batı dillerinden sanat ve düşünce eserlerinin çevrilmesine başlandı. Cumhuriyet devrinde Millî Eğitim bakanlığına bağlı Tercüme bürosu kurularak Batı ve Doğu dillerinden sanat düşünce ve bilim kitapları Türkçeye çevrildi.

◆ Sıf. Tercüme edilmiş, başka dilden aktarılmış: *Babamın kütüphanesinde fransızcadan tercüme eski bir roman vardı: Mecnuneler Tabibi* (R. H. Karay). *Tercüme eser. Zt.* TELİF. (LM)

TERCÜMECİ i. (*tercüme'den tercüme-ci*). *Yeni.* Tercüme yapan kimse: *Biliyorum, bazı tercümeciler var, bir eseri çevirirken dilimizin gereklerini hesaba katmıyorlar* (N. Ataç). *Eşanl.* ÇEVİRMEN.

◆ **Tercümecilik** i. *Yeni.* Tercüme yapmak işi: *Dilimize çevirmeği hiç düşünmüyordum ama, tercümeciliğin verdiği alışkanlıkla bazı yerlerde durup: Burasını Türkçeye acaba nasıl çevirmeli dediğim oluyordu* (N. Ataç). [M]

TERCÜMEİHAL bls. i. (ar. *tercüme* ve *hāl*'den fars. taml. *tercüme-i hāl*). *Esk.* Genellikle tanınmış bir kimsenin hayat hikâyesini veya çalışma hayatında geçirdiği olayları anlatan eser: *Bu yoldaki teşebbüsat ve neşriyattan herkesin calib-i dikkati olan bilhassa tercümeihalidir* (Atatürk). *Eşanl.* BİYOGRAFİ. (M)

TERDAMEN sıf. (fars. *ter* ve *dāmen*'den *ter-dāmen*, eteği yaş). *Esk.* İffetsiz, namussuz (kadın). [M]

TERDİF i. (ar. *redf*'ten *terdīf*). *Esk.* Arkasından yürüme, takip etme. || Terkiye alma.

— Ed. *Esk.* Bir sözün arkasından hemen başka bir söz söyleme.

◆ **Terdifen** zf. *Esk.* Arkasından yürüyerek, takip ederek. (M)

TERDİT veya **TERDİD** i. (ar. *redd*'den *terdīd*). *Esk.* Geri çevirme, reddetme. || Geri atma, püskürtme. || Tekrar tekrar çevirme.

— Ed. *Esk.* Bir sözü beklenmedik bir şekilde bitirme. (M)

TERDİTLİ sıf. (*terdit*'ten *terdit-li*). Huk. *Terditli dava,* davacı tarafından bir davada birden fazla hukukî sebebin art arda ileri sürülmesi.

— ANSİKL. *Terditli dava*'da, davacının ileri sürdüğü maddî vakıalar, birden fazla hukukî sebebin gerçekleşmesi sonucunu doğurabilir. Meselâ davacı tarafından ileri sürülen maddî vakıalar, hukukî sebep olarak hem sebepsiz zenginleşme, hem de vekâletsiz iş görmenin şartlarını gerçekleştiriyorsa davacı davasında bu maddî vakıaları ileri sürdüğü zaman önce sebepsiz zenginleşmeye; bu kabul edilmediği takdirde vekâletsiz iş görmeye dayanabilir ve açtığı dava terditli dava olur. (M)

TERE i. (fars. k.). Turpgillerden, yaprakları salata olarak kullanılan baharlı bazı bitkilere (lepidium, nasturtion, barbarea, cardamine, spilanthes) verilen ad. || *Bahçe teresi,* oldukça acı ve nahoş kokulu bahçe bitkisi (*Lepidium sativum*). [Bk. ANSİKL.] || *Brezilya teresi.* Bk. ANSİKL. || *Çayır teresi, Cardamine praıensis.* (Bk. ANSİKL.) || *Kış teresi, Barbarea vulgaris.* (Bk. ANSİKL.) || *Para teresi.* Bk. ANSİKL. || *Su teresi,* sulak yerlerde yetişen tere (*Nasturtion officinale*). [Bk. ANSİKL.] || *Yaban teresi,* horozcukotu (*Lepidium campestris*). || *Yer teresi,* su teresine yakın bitki (*Barbarea praecox*). Bk. ANSİKL.

— DEY. *Tereciye tere satmak.* Bk. TERECİ.

— ANSİKL. *Bahçe teresi* (*Lepidium sativum*) biryıllık otsu bir bitkidir, çabuk büyür; yaprakları bol ve çok parçalıdır. Boyu 30-40 sm'yi bulabilir. Anayurdu Asya'-

Foto. LAROUSSE

dır; şimdi her yerde sebze bahçelerinde yetiştirilir; hattâ bazı ülkelerde yerli bitki halini almıştır. Bahçe teresinin tadı biraz acı ve yakıcıdır. Yetiştirilmesi kolaydır; bütün yıl boyunca tohumları saçılarak ekilir, birkaç hafta sonra ürün alınır. Yapraklarının şekline ve genişliğine göre birçok çeşide ayrılır. Kebaplarda, salatalarda çeşni olarak kullanılır.

● *Çayır teresi* (*Cardamine pratensis*) nemli çayırlarda yetişen çokyıllık bir bitkidir; yaprakları az etli olmakla beraber su teresi tadındadır.

● *Kış teresi* (*B. vulgaris*) yer teresine çok benzeyen ve aynı nitelikleri taşıyan bir bitkidir.

● *Para teresi* ile *brezilya teresi, Spilanthes acmella*'nın iki alttürüdür. Bunlar bütün yapraklı, acı lezzetli biryıllık bitkilerdir. Bazen bahar olarak kullanıldığı gibi eczacılıkta da kullanılır.

● *Su teresi* (*Nasturtion officinale*) Kuzey yarımkürede, sulu yerlerde yetişen çokyıllık bir bitkidir; sebze bahçelerinde kolay yetişir; 2-4 m genişliğinde çukurlar su ile doldurulur, fideler içine dikilir. (Bk. TERELİK.) Yapraklarının açık veya koyu, dar veya geniş oluşuna, erken veya geç tohuma yatışına göre birçok çeşide ayrılır.

Su teresi çiğ (salata, garnitür) veya pişmiş olarak yenir.

İskorbütü önlediğine ve kanı arındırdığına inanılır.

● *Yer teresi* (*Barbarea praecox*) su teresine benzeyen iki yıllık bir bitkidir. Her mevsimde, tercihan serin yere ekilir. Tadı bahçe teresine göre daha keskindir; bahar ve garnitür olarak kullanılır. (L)

TEREBELLUM i. Bütün denizlerde yaygın çokkıllı halkalı solucan. (Bunların baş bölgesinde, dallı solungaçların üst tarafında bir dokunaç tacı bulunur.) || Önden solungaçlı, karındanbacaklı yumuşakça; Hint ve Pasifik okyanuslarında yaşar; Üçüncü zamandan itibaren fosiline rastlanır. (L)

TEREBENTİN veya **TEREBANTİN** i. (lat. *terebinthina*'dan fr. *térébenthine*). Kozalaklılardan ve terebinthaceae familyasına ait ağaçlardan ya kendi kendine ya da genellikle ağacın çizilmesiyle akan kokulu reçine. (TEREMENTİ de denir.) || *Terebentin esansı*, bir terebentinin uçucu kısmı; terebentinin buharla işlenmesinden çıkarılır. (Yağlı maddeleri çözmek, vernik yapmak, yağlıboyaları inceltmek için kullanılır.)

— ANSİKL. *Terebentin*'ler kokulu reçine olmakla beraber, terpen sınıfından esansların, «reçine asitleri» denen asitlerin, molekül ağırlığı yüksek alkollerin karışımından meydana gelir. Bu maddeler normal sıcaklıkta katıdır, fakat bulunduğu kabın şeklini alır. Suda çözünmez, alkolde ve organik çözücülerin çoğunda çözünür. En çok kullanılan terebentin çam terebentinidir; ama çam ağacı gövdesinin uygun bir şekilde çizilmesinden elde edilir. Günümüzde terebentinin tıbbî uygulamaları sınırlıdır (şurup, kapsül ve hap şeklinde, idrar ve solunum yolları antiseptiği olarak). Ayrıca terebentin esansı kan çekicidir. Terebentin ve türevlerinin sanayide çeşitli uygulamaları vardır. (L)

TEREBENTİNLEME i. (*terebentin* > *terebentinlemek*'ten *terebentinle-me*). Bir zamkı ergiterek ve terebentin esansı katarak homogen hale getirmek için yapılan işlem. (L)

TEREBENYOV (Aleksandr İvanoviç), rus heykeltıraşı (Petersburg 1815 - ay.y. 1859), heykeltıraş İvan İvanoviç **Terebenyov**'un (1780-1815) oğlu. Birçok büst-portre yaptı; mumdan yaptığı A. Puşkin'in büst-portresi (1837) yazarın birçok portresinde model olarak kullanıldı (Moskova, Lenin kütüphanesi). Ayrıca birçok anıtsal heykel yaptı: Petersburg'ta Yeni Ermitaj'ın revağında yer alan 5 m boyundaki on granit atlante (1844-1849). [L]

TEREBİK sıf. (fr. *térébique*). Kim. Formülü $C_7H_{10}O_4$ olan diasit için kullanılır; 175°C'ta ergir, terebentin esansının nitrik asitle yükseltgenmesinden elde edilir. (Sentetik olarak, aseton'un bromosüksinik esterle birleşmesinden elde edilir.) [L]

TEREBİNTHACEAE çoğl. i. İkiçenekli, ayrı taçyapraklı çiçekli bitkiler familyası; almaşık yapraklı, genellikle bireşeyli çiçekli ağaç veya ağaççıkları kapsar. (Meyveleri çoğu zaman zeytinsi meyve biçimindedir. Başlıca cinsleri: *antepfıstığı, anacardium, bursera*. Rutales takımından.) *Eşanl.* ANACARDİACEAE. (L)

TEREBRA i. Öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça. (*Terebridae* familyasının örnek tipi.) [Hayvan, çok uzun, koni biçiminde, sağlam, parlak ve çok sarımlı bir kavkı içindedir; gözleri dokunaçların ucunda bulunur. Eyosenden beri fosiline rastlanır, şimdi bütün sıcak denizlerde görülür.] (L)

TEREBRATULA i. Kutup denizlerinde veya çok derin denizlerde bulunan eklemli kolsuayaklı hayvan. (Bugünkü terebratula'lar Birinci ve İkinci zamanda denizleri dolduran sayısız türün ancak çok küçük bir kalıntısıdır; fosil terebratula'lar birçok altcinse ayrılır: *dictyotyris, pygope, liothyrina* v.b.) [L]

TERECCİ i. (ar. *recā*'dan *tereccī*). *Esk.* Rica etme. || Ümit etme, umma. (M)

TERECİ i. (*tere*'den *tere-ci*). Tere yetiştiren veya tere satan kimse.

— DEY. *Tereciye tere satmak*, bir kimsenin çok iyi bildiği bir konuyu ona öğretmeğe kalkışmak. (M)

TEREDDİ i. (ar. *redy*'den *tereddī*). *Esk.* Kötüleşerek değişme, soysuzlaşma, yozlaşma: *Bu soru, islâm şarkın bütün kültüründe, bütün cemiyet müesseselerindeki tereddi için tekrarlanabilir* (P. Safa). || *Tereddi etmek*, soysuzlaşmak, yozlaşmak.

◆ **Tereddiyat** çoğl. i. *Esk.* Bozulmalar, soysuzlaşmalar. (M)

TEREDDÜT veya **TEREDDÜD** i. (ar. *redd*'den *tereddüd*). Kararsızlık, karar verememe, duraksama: *Zabitler, biraz tereddütle odaya girmişlerdi* (R. N. Güntekin). || *Tereddüt etmek*, duraksamak, kesin bir karar verememek: *Anlamayınca da evet mi diyelim, hayır mı diyelim, tereddüt ediyoruz* (B. Felek). || *Esk.* Bir yere gidip gelme. || *Bi-tereddüd* (veya *bilâ-tereddüd*), tereddüt etmeksizin, düşünmeden.

— Tıp. *Esk.* Sıtma gibi bazı nöbetli hastalıkların tekrarlanması.

◆ **Tereddüdat** çoğl. i. *Esk.* Tereddütler. (M)

TEREDİNİDAE çoğl. i. Delici iki çenetli yumuşakçalar familyası; örnek tipi taret'tir. (L)

TEREDO i. Taret'in ilmî cins adı. (L)

TEREFFÜH i. (ar. *refāh*'tan *tereffüh*). *Esk.* Refaha erme, bolluğa kavuşma: *Nâs dahi bittabi tena'um ve tereffühe mâil oldu* (Cevdet Paşa). [M]

TEREFTALAT i. (fr. *téréphtalate*). *Polietilen tereftalat*, tereftalik asidin etilen glikol üzerine etkimesiyle elde edilen polyester. (Mekanik direnci çok yüksek olduğu için gerek dokuma iplikleri [dakron, terilen, tergal] gerek ince tabakalar [mylar, terfan] şeklinde kullanılır.) [L]

TEREFTALİK sıf. (fr. *téréphtalique*). Kim. Formülü $C_6H_4(COOH)_2$ olan benzen paradikarboksilik asit için kullanılır; ftalik asidin izomeridir. Benzenin paraşeklindeki iki ornatmalı bütün türevlerinin (ksilen, simen, para-toluik asit v.b.) yükseltgenmesi sırasında oluşur; ergimeden süblimleşir. (Dokumacılıkta kullanılan makromoleküllerin özellikle polyesterlerin sentezinde kullanılmıştır.) [L]

TEREK i. *Halk dili.* Mim. *Esk.* Odaların duvarlarına boy yetişebilecek yükseklikte yapılan raflara verilen ad. (Dükkânlarda bulunan bölmeli raflara da terek denirdi.) [M]

TEREK, S.S.C.B.'de ırmak; Gürcistan'da, Kazbek'in (5 047 m) eteğinden doğar, Daryal geçitiyle Kafkasya'yı, Orta Kafkasya'nın bütün sularını toplar ve ansızın doğuya dönerek büyük bir delta ile Hazar denizine dökülür; 600 km. Suları karların ve buzulların erime döneminde kabarır. (L)

TEREKE i. (ar. *tereke* veya *terike*). Ölen bir kimsenin bıraktığı mal, mülk: *Geçenlerde vefat eden bir ihtiyar rahibin terekesinden bendeniz de bir org almıştım* (R. N. Güntekin). || *Esk. Tereke pazarı*, hububat ve toprak ürünlerinin satıldığı pazar.

— Huk. Miras bırakanın ölümüyle mirasçılarına geçen özel hukuk ilişkilerinin tümü. || *Borca batık tereke*, pasifleri aktifinden fazla olan tereke.

— ANSİKL. Huk. Medenî kanun, *tereke* anlamına gelmek üzere «miras» kelimesini de bazı yerlerde kullanır. Kural olarak miras bırakanın ölümüyle birlikte, onun malvarlığı mirasçılara geçer. Bundan dolayı tereke denince ilk akla gelen, miras malvarlığıdır. Ancak terekeyle malvarlığı aynı şey değildir. Çünkü, miras bırakanın malvarlığında bulunup da, terekesinde bulunmayan hukukî ilişkiler olduğu gibi, aksine, miras bırakanın malvarlığında bulunmayan, fakat onun terekesinde yer alan şeyler de vardır: **1.** *malvarlığında bulunup da terekede bulunmayan hukukî ilişkiler.* Miras bırakanın malvarlığı hakları, kural olarak, olduğu gibi mirasçılara geçer. Mülkiyet hakkı, arzî irtifaklar (gayrımenkul yararına), alacak hakları bunlar arasında sayılabilir. Ancak, bu hakların yanında, malvarlığında olan fakat terekeye girmeyen haklar da bulunur. Bunlar, miras bırakanın şahsına bağlı olan haklardır. Şahsî irtifaklar ve nişanın bozulması halinde hediyelerin geri verilmesini isteme hakkı gibi; **2.** *malvarlığında yer almayıp da terekede yer alan hukukî ilişkiler.* Malvarlığı dışında kalan ilişkiler kural olarak terekeye girmez. Şahsiyet hakları, velâyet hakları gibi haklar malvarlığına dahil olmadığı için, terekeye de dahil değildir. Ancak bazı durumlarda, istisna olarak malvarlığında yer almayan hakların terekeye girdiği görülür. Miras bırakan tarafından açılmış olan evlenmenin butlanı davası, bazı durumlarda mirasçılar tarafından devam ettirilebilir.

terebratula

Terekede bulunan hukukî ilişkilerle karıştırılmaması gereken durum, miras bırakanın ölümüyle birlikte, doğrudan doğruya mirasçıların şahsında doğan haklardır. Tereke mirasçılara bir bütün olarak ve kendiliğinden geçer. Burada bir küllî halefiyet* söz konusudur. Küllî halefiyetin söz konusu olabilmesi için terekenin kendisine geçeceği kimselerin, teknik anlamda mirasçı olmaları gerekir. Bu sebeple, tereke üstünde intifa hakkı sahibi olan kimseler, teknik anlamda mirasçı olmadıkları için, terekenin bunlara kendiliğinden geçmesi söz konusu olamaz. Mirasçılar tereke üstünde iştirak halinde hak sahibidirler. Bu iştirak halinde hak sahipliği, terekenin mirasçılar arasında bölüşümüne kadar sürer. Terekedeki borçlardan tek mirasçı, tek başına sorumludur; birden fazla mirasçı bulunmaktaysa, bu kimseler tereke borçlarından dolayı müteselsil olarak sorumlu olurlar. Alacaklılar tereke borçları için sadece terekeyi değil, mirasçıları da şahsen sorumlu tutarak, onların malvarlıklarını takip edebilirler.

◆ **Terekât** çoğl. i. *Esk.* Ölmüş bir kimsenin bıraktığı mallar. (M)

TEREKEME i. (ar. *Terākime*, Türkmenler'den). Folk. Bir halk dansı.

— ANSİKL. Folk. *Terekeme*, Kars'ın Arpaçay ve Çıldır kazalarına has bir oyundur. Üç türlü oynanır; *terekeme, ağır terekeme* ve *yallı terekeme*. Ölçüsü 6/8 temposuna uygundur. Halayda kız erkek birlikte oynar. Tek oyunlarda kız erkek karşılıklı oynayabilir. Halay, ağır başlar; sonra, hızlanır. Azerî motifleri vardır. Hızlı oyunlardan sonra oyuna ara vermemek ve oyuncuları dinlendirmek için ağır bir tempoda oynanırsa ağır terekeme adını alır. Halay gibi oynanırsa yallı terekeme adı verilir. *Dönderme* veya *karşıberi* denilen karşılıklı mani atma, oyun oynanırken yapılır. Çalgı, davul ve zurnadır. (M)

TEREKİA i. Kocaalbacağa benzeyen, yukarıya doğru hafif kıvrık gagalı küçük kuş; sırtı esmer, karnı beyazdır; su kenarında yaşar; Doğu Avrupa ve Sibirya'da yuva yapar, kışın güneye (Hindistan, Afrika), ılık yerlere göçer. (İlmî adı Terekia veya Xenus Cinereus, yağmurkuşugillerden.) [L]

TEREKKÜN i. (ar. *rükn*'den *terekkün*). *Esk.* Hatırı sayılır, büyük adamlardan biri

Foto. LAROUSSE

TEREŞKOVİÇ
Ali Han'ın portresi
(özel koleksiyon)

olma. || Manevî kuvvet kazanma. (M)

TEREKKÜP veya **TEREKKÜB** i. (ar. *rükûb*'dan *terekküb*). *Esk.* Birkaç şeyin birleşmesinden meydana gelme, bileşme: || *Terekküp etmek,* bileşmek, karışmak: *Bir milletin lisanı, kendisinin cansız cezirlerinden değil, canlı tasarruflarından terekküp eden canlı bir uzviyettir* (Ziya Gökalp).

— Fels. *Esk.* Bileşim.

— Kim. *Esk.* Bileşim.

◆ **Terekkübat** çoğl. i. *Esk.* Bileşmeler, meydana gelmeler. (M)

TERELELLİ veya **TARELELLİ** sıf. ve i. *Teklz.* Hafif, hoppa, delişmen. (M)

TERELİK i. (*tere*'den *tere-lik*). Tere bahçesi.

— ANSİKL. *Terelik* 2-4 m genişliğinde, 0,50-0,60 m derinliğinde, değişik uzunlukta bir tavadır; su teresi yetiştirmeğe yarar; dibi bir metrede 0,01-0,15 m eğimlidir; su üst baştan verilir, alt baştan çıkar. Tava hazırlanır, fennî gübreyle gübrelenir; dibi düzlenip gerekli eğim verildikten sonra tohum ekilir ve toprak çamur halini alıncaya kadar su verilir. Sekiz gün sonra su 10-12 sm'yi bulacak kadar doldurulur; ekimden altı hafta sonra ilk kesim yapılır; birinci kesimi değişik aralıklarla diğerleri izler (yılda yirmi kadar). Her kesimden sonra, kalan tereler uzun saplı bir tahta ile dövülerek dibe bastırılır; bastırma işi her iki günde bir yapılır. Kıştan önce tereler dipten tıraş edilir ve tava su ile doldurulur. Terelik her yıl yenilenir. (L)

TEREMENTİ i. (lat. *terebinthina*'dan). Bk. TEREBENTİN.

TERENNÜM i. (ar. *renem,* şarkı söyleme'den *terennüm*). *Esk.* Güzel ve alçak bir sesle hafif hafif şarkı söyleme: *Çok zaman dinledim Neva-Kâr'ı / Bir terennüm ki hem geniş hem şuh* (Yahya Kemal). || [Kuş için] Şakıma, ötme. || *Mec.* İfade etme, anlatma: *Buldum ömrün zevkini ye'si terennümde ben / Duymadığım hasreti yazmadım ömrümde ben* (F.N. Çamlıbel). || *Terennüm etmek (eylemek),* hafif ve tatlı bir sesle şarkı söylemek: *Terennüm eyliyor sesin / Ne söylüyor bilir misin?* (Tevfik Fikret). [Kuş için] Şakımak, ötmek. *Mec.* İfade etmek: *Asırlardan beri, asırlara rağmen, onun gibi kimse tertemiz, içinden geldiği gibi ve en güzel Türkçe ile terennüm etmedi, edemedi* (N. Araz). || *Terennüm-saz* (veya *terennüm-senc*), şarkı söyleyen, terennüm eden. || *Terennüm-sazî* (veya *terennüm-sencî*), terennüm etme, şarkı söyleme.

— Mus. Kâr beste, semai gibi güfteli eserlere ait türk musikisinin klasik ve büyük formlarında, mülâzime veya nakaratı karşılayan kısım.

— ANSİKL. Mus. *Terennüm,* anlamsız, yarı anlamlı veya anlamlı birtakım hecelerden, kelimelerden veya mısra parçalarından meydana gelir. Anlamsız olanları, batı müziğinin «lal lal la», «hah hah ha», «tralla la» gibi terennümlerine benzer ve *erkânı musiki* veya *ikaî terennüm* adı verilir; bunlarla, mertebe de ölçülürdü; *ten nen ni, tir yâ lâ, yalelli, terelel, tâ ni* v.d. Yarı anlamlılar, genellikle bir ve bazen iki kelimeden meydana gelir: *canım, ömrüm, mirim, rûhum, hayatım, canânım, cânânım heyy, yar dost, beli, off, aman, elamân, dahilek, dad, dad ey, can, cânâ, ey, ya rûhrevan, servi revân, şûhı cihan, tende canım, mihribanım, kadd-i fidânım çeşmi âhâ, nevnihalim, nev-civânım.* Bazen terennüm olarak bağımsız mısra ve beyitler de kullanıldı. Büyük besteciler, terennüm önem verirler.

◆ **Terennümat** çoğl. *Esk.* Terennüm etmeler. || [Kuş için] Şakımalar, ötmeler. (M)

TERENTİA (doğ. M.Ö. 98'e doğr.), Cicero'nun (M.Ö. 79) karısı. Daha sonra Sallustius ile evlendiği sanılır. Cimri, geçimsiz ve bencil bir kadındı. Otuz yıllık bir evlilikten sonra Cicero onu boşayarak genç ve zengin Publilia ile evlendi (M.Ö. 46). [L]

TERENTİANUS MAURUS, latin şairi ve gramercisi (M.S. II. yy. sonları). Afrika'da doğdu. Latin nazmı üstüne bir şiir yayımladı: *De Litteris, Syllabis, Pedibus, Metris* (Harfler, Heceler, Ayaklar ve Ölçüler Üstüne). [L]

TERENTİLİUS ARSA (Gaius), M.Ö. 462'de plebeius tribunus'u oldu. O tarihe kadar patricius'lar yalnız hukuk formüllerini bilirlerdi. Terentilius, pleblerin de katılmasıyle herkesin anlayabileceği yeni bir kanun kitabı yazılmasını teklif etti. Bu teşebbüsü, sonradan (Oniki Levha kanununu kaleme alacak olan) decemvirlerin tayin edilmesiyle sonuçlandı. (L)

TERENTİUS (Publius — Afer), latin komedi yazarı (Kartaca M.Ö. 190'a doğr.-öl. 159). Küçük yaşta Roma'ya götürülerek senatör Terentius Lucanus'a köle olarak satıldı. Hür bir yurttaş gibi okudu. Senatör, ona adını vererek azat etti. Scipio Aemilianus ve Laelius'un dostu olan Terentius'dan, M.Ö. 166-160 arasında oynanmış altı oyun kalmıştır: *Andros Güzeli* (Andria), *Kaynana* (Hecyra), *Özü'nün Celladı* (Heautontimorumenos), *Formio* (Phormio), *Hadım* (Eunuchus), *Kardeşler* (Adelphoe). Bütün bu komedileri yedi yılda yazan Terentius, yeni komediler bulmak umuduyle yaptığı Yunanistan yolculuğu sırasında çok genç yaşta öldü. Plautus gibi Terentius da, çoğunlukla iki ayrı yunan eserinin entrikasını bir komedide birleştirerek yunan komedi yazarlarını taklit etti; ama Plautus'tan farklı olarak, aldığı örneklerin psikolojik inceliğini ve eserin kuruluş dengesini bulmağa çalıştı. Aradığı, renklilik değil, gerçekti. Kahramanları, Plautus'unkilerden daha iyi işlenmiştir. Terentius'un komedilerinde ahlâk meseleleri, sahne hareketliliğinden önce gelir: baba - oğul, efendi - uşak ilişkileri, nesiller arasındaki anlaşmazlıklar. Farstan çok uzak olan bu eserler töre komedileridir; bir bakıma da burjuva dramının özelliklerini taşırlar. Eserlerinin güldürücü gücü pek fazla olmayan Terentius'u halk tabakaları pek tutmadıysa da klasik yazarlar övdü. (L)

TERENTİUS SCAURUS, imparator Hadrianus zamanında yaşamış olan latin gramercisi. Eserleri: *De Orthographia* (İmlâ Üstüne), *Ars Grammatica* (Gramer Sanatı) ve Horatius'un *Ars Poetica*'sı (Şiir Sanatı) üstüne bir yorum. (L)

TERENTUM. Esk. coğ. Roma'da Campus Martius'un ucunda yer. Capitolinum ile Tiber ırmağının sol kıyısı arasında, lucina ormanı yakınında. Yüzyıllık oyunlar burada kutlanırdı. (L)

TERES i. *Kaba.* Pezevenk [sövgü sözü olarak kullanılır]: *Sarıklı kâtip sevincinden, genç kâtibin sırtına vuruyor: —Allah senden razı olsun, müdür bey, şu teresi bir kalayla. Dinsizin hakkından imansız gelir, diyordu* (R.N. Güntekin). [M]

TERESA Avilalı, Azize (Teresa DE CEPEDA), ispanyol rahibesi (Avila 1515-Alba de Tormes 1582). 1536'da Avila'da Encarnacion manastırına girdi. 1209 Kararnamesini yeniden yürürlüğe koyarak Karmel tarikatında reform yapmağa karar verdi. Aziz Juan de la Cruz'un yardımıyle bu kararı gerçekleştirdi. Reformun uygulandığı ilk rahibe manastırı 1562'de Avila'da kuruldu; karmel tarikatına bağlı ilk rahip manastırı da 1568'de Duruelo'da (Castilla la Vieja) açıldı. Teresa, İspanya'da reforma bağlı 15'e yakın manastır kurdu. Bugün reform bütün karmel tarikatınca benimsenmiştir. Başlıca eserleri: *El Libro de Su vida* (Hayat Kitabı) [1562]; *Camino de Perfeccion* (Olgunluk Yolu) [1565]; *El Libro de las Fundaciones* (Kuruluşlar Kitabı) [1573-1582] ve özellikle *El Castillo İnterior* (İç Kale) [1577]. Teresa bu eserleriyle XVI. yy. ispanyol edebiyatının ustaları arasında yer alır. (L)

TERESA DE CASTİLLA (1070'e doğr.-Braga, Leon 1130), kral naibesi portekiz kontesi (1114-1128). Castilla'lı Alfonso VI'nın evlilik dışı kızı. Henri de Bourgogne ile evlendi (1092'ye doğr.-1095), kocasına drahoma olarak Portekiz kontluğunu (geleceğin Portekiz krallığının [1097] çekirdeği) getirdi. Kocasının ölümünden (1114) sonra, küçük oğulları Alfonso Henriques adına, Portekiz'in hürriyete kavuşma siyasetini sürdürdü; Coimbra'da kendisini kuşatan (1116) Murabıtların akınlarını püskürttü. Leon ve Castilla kraliçesi Urraque'un metbuluğunu kabul etmek zorunda kaldı (Oviedo Cortes, 1115); ama ikinci kocası Alfonso I de Aragon ile Urraque'ın arasını açmayı başardı. Bu mücadele sonunda, uzlaşma karşılığı olarak, Zamora, Toro ve Salamanca'yı elde etti ve Galicia'ya yerleşti (1120); ama Lanhoso'da kuşatıldı (1121), Mino'yu kaybetti. Galicia'lı Fernando Peres de Trava ile ilişkileri ve metbu olarak Alfonso VII de Castilla'ya çağrıda bulunması, Castilla'lıları Guimaraes yakınlarındaki Sao Mamede'de yenen Alfonso Henriques'in yönettiği bir hükûmet darbesine ve iktidarı ele geçirmesine yol açtı (1128). [L]

TERESİNA, esk. **Therezina,** Brezilya'da şehir, Piaui eyaletinin merkezi; Parnaiba'nın sağ kıyısında; 200 000 nüf. Hukuk fakültesi. Ticaret merkezi. Besin sanayii. (L)

TERESOPOLİS, esk. **Therezopolis,** Brezilya'da (Rio de Janeiro eyaleti) şehir, Serra dos Orgaos'da, 880 m yükseltide; 29 500 nüf. Turistik merkez. (L)

TERESSÜB i. Bk. TERESSÜP.

TERESSÜL i. (ar. *resel,* yavaş gitme'den *teressül*). *Esk.* Bir işi yavaş yavaş, acele etmeden yapma.

— Gram. *Esk.* Harflerin çıkış noktalarına ve kısalıp uzamalarına dikkat etme. (M)

TERESSÜM i. (ar. *resm*'den *teressüm*). *Esk.* Şekillenme, resim gibi canlanma. || *Teressüm etmek,* şekillenmek: *Dudaklarında bir hande-i istihfaf teressüm ediyordu* (H.Z. Uşaklıgil).

◆ **Teressümat** çoğl. i. *Esk.* Resim gibi canlanmalar, şekillenmeler. (M)

TERESSÜP veya **TERESSÜB** i. (ar. *rüsûb*'dan *teressüb*). *Esk.* Tortulanma, çökelme. || Durulma. || *Teressüp etmek,* tortusu dibe çökmek, tortulanmak.

◆ **Teressübat** çoğl. i. *Esk.* Tortulanmalar, çökelmeler: *Onun atalet-i külliyedir ki icabı / Teressübatını etmiştik önceden tahlil* (M.Â. Ersoy). || Durulmalar.

— Meteorol. *Esk. Teressübatı havaiye,* yağış. (M)

TEREŞKOVA (Valentina Vladimirovna, **Nikolayeva-Tereşkova** da denir), sovyet astronotu (Yaroslavl 1937). Dünyada uzay denemesine katılan ilk kadın. 6 Haziran 1963'te «Vostok VI» ile yörüngeye girdi; dünya çevresinde kırk sekiz defa döndükten sonra, yeryüzüne indi. (L)

TEREŞKOVİÇ (Konstantin), rus asıllı fransız ressamı (Moskova 1902). 1920'de Paris'e yerleşti. 1942'de fransız yurttaşı oldu. Manzaralar ve Montparnasse'tan tipler çizdi. 1935'ten sonra daha zarif bir anlatım kazandı, üslûbunu durmadan geliştirdi; hokkabazlar, dansözler, biblolar, aile hayatından sahneler, yarım tonlu motifler çizdi. Tereşkoviç'in eserleri Art Moderne (*Yataktaki Küçük Kız*), Grenoble (*Papaz L.B.'nin Portresi*), Albi (*Vlaminck*'in ve *Matisse*'in portreleri), Montpellier (Manzara), Amiens (*Dansöz*), Belgrad, Luzern müzelerindedir. (L)

TEREŞŞÜH veya **TEREŞŞUH** i. (ar. *reşh*'ten *tereşşuh*). *Esk.* [Su için] Sızma, sızıntı yaparak akma. || Terleme. || *Tereşşüh etmek,* sızmak. Terlemek.

— Coğ. *Esk.* Sızıntı.

◆ **Tereşşühat** çoğl. i. *Esk.* Sızmalar, sızıntı yapmalar: *Sokaklar vasıta-i tenviriye olmak üzere, ancak Boyarların evlerinde yanan meşalelerin tereşşuhatiyle kanaat edermiş* (Cenab Şahabeddin). || Terlemeler. (M)

TERETTÜP veya **TERETTÜB** i. (ar. *rütbe* ve *rütüb*'dan *terettüb*). *Esk.* Sıraya dizilme, sıralanma. || Gerekme, icap etme. || [İş v.b. için] Üstüne düşme, ait olma. || *Terettüp etmek,* sıralanmak. Gerekmek. Ait olmak, üstüne düşmek: *Bunun mesuliyeti bize terettüp eder* (F.R. Atay). *Bu izdivaçta kendisine büyük bir mesuliyet hissesi terettüp ediyordu* (H.Z. Uşaklıgil). [M]

TEREUS. Yun. mit. Trakya kralı. Ares'in oğlu; Prokne'nin kocası, İtys'in babasıdır, baldızı Philomele'ye tutuldu. Aralarındaki ilişkiyi açıklamaması için baldızının dilini kesti. Ama bu boşuna oldu, çünkü Philomele durumu kızkardeşine bildirdi. Prokne

Foto. LAROUSSE

ikisinden intikam almak için oğlu İtys'i pişirtti. Kral bu emeği yedikten sonra iki kadını öldürmek istedi. İyiliksever tanrılar kadınlardan birini kırlangıç, birini bülbül biçimine soktu. Tereus ise çavuş kuşu haline getirildi. (L)

TEREYAĞI blş. i. Sütten elde edilen taze yağ: *Anam bir sabah ekmeğin üstüne belli belirsiz tereyağı sürmüştü* (S.F. Abasıyanık). || İ. ve sıf. *Argo.* Aptal, ahmak.

— ÇEŞ. DEY. *Tereyağı gibi,* pek yumuşak (elma, armut v.b.). || *Tereyağından kıl çeker gibi.* Bk. KIL.

— ANSİKL. *Tereyağı*'nda yüzde 84 ilâ 86 yağ, yüzde 13 ilâ 16 su ve en çok yüzde 2 kadar eriyebilen değişik madde bulunur. Saf yağ oranı ileri bir teknikle tereyağı yapılmak şartıyle yüzde 84-86 arasındadır, bu miktar çoğunluk yüzde 60'ı geçmez.

Tereyağının birçok çeşidi vardır: köy tereyağları, süthane tereyağları, pastörize tereyağları. Köy tereyağları çoğu zaman tecrübeye dayanan geleneksel usullerle çiftlik ve mandıralarda hazırlanır; orta kalitede olan bu yağlar çabuk bozulur. Süthane tereyağları imalâthanelerde, yani esas ihtisası tereyağcılık olan fabrikalarda veya esas mesleği çiğ süt dağıtımı olan süthanelerde satılmayan sütlerden yapılır. Yine kısmen yağı alınmış sütten peynir yapan imalâthanelerde kremadan tereyağı yapılır. Süthane tereyağları çiğ kremadan, pastörize tereyağları pastörize kremadan elde edilir. Tereyağı sanayiinde şimdi iki imalât usulü uygulanmaktadır. Birincisi yayıklama usulüdür, çiftliklerde, mandıra veya fabrikalarda merkezkaç sistemiyle işleyen süt makinelerinden elde edilen kremalar (fazla asitliyse asitlik bertaraf edildikten sonra) 90-95°C sıcaklıkta pastörize edilir; kullanılan pastörize makinesi içilecek süt için kullanılan makineye çok benzer. Özel bir cihaz kullanılarak önce kremaların kokusu giderilir, hoş koku ve çeşni vermek üzere kremaya laktik ve aromatik mayalar katılır; krema özel kaplarda 12-16°C'ta olgunlaşmaya bırakılır. Olgunlaşma bitince, ekşi krema yayığa dökülür, çalkalanır. Çalkalama sonucunda yavaş yavaş çok ince yağ tanecikleri peyda olur, sonra bu tanecikler hızla irileşir ve ayranın içinde yüzer. Yayığın musluğu açılarak ayran alttan boşaltılır. Tereyağının üstüne birkaç kova su dökülür, yayık birkaç kere sallanır, tereyağı temizlenir. Bununla beraber tereyağında bir miktar su ve ayran kalmış olur; bunların da bir kısmı çıkarılır, ayran oranı kanunî oran **olan yüzde 16'ya indirilir** ve homogen şekil vermek üzere tereyağı karıştırıcı makinede ezilir. Bu iş için karıştırıcı yayıklar da vardır, yani aynı cihaz iki işi görür.

Tereyağı, sertleştirilmek için soğuk bir odaya nakledilir (4-8°C), sonra el değmeden otomatik makinelerle kalıplanır ve paketlenir. Diğer bir imalât metodu olan sürekli usulün iki şekli vardır: birincisinde yüzde 84 oranında yağ ihtiva eden koyu bir krema elde edilir (süt makinesi ona göre ayarlanır). Yağ aslında katı olduğu halde sütün içinde emülsiyon haldedir; krema soğuk suya atılıp çalkalanınca tereyağı topuklanarak katı hale geçer. İkinci usulde aynı sonucu elde etmek için hava veya karbondioksit basıncı altında krema çok hızlı dönen bir yayık makinesine konur. Sürekli işleyen yayıktan şerit şeklinde çıkan tereyağı hemen kalıplanır. Tereyağının çeşitli sebeplerden ötürü birçok kusuru olabilir: *acılık* yağın kimyevî değişikliğinden ileri gelir (hidroliz); bu bozulmayı yapan diyastaz hayvanın memesinden veya bir mikroptan türemiş olabilir; *peynir tadı,* bazı mikropların etkisi ile tereyağındaki kazeinin parçalanmasından ileri gelir; *maya tadı,* mayaların sebep olduğu kusurdur; *iç yağı tadı,* ışık ve bazı demir ve bakır tuzlarıyle temas halinde bulunan bazı yağ maddelerinin oksitleşmesinden olur. Taze, iyi arınmış ve iyi kaliteli tereyağı, soğukta, karanlıkta, havasız yerde (0 ilâ-10°C'ta buz dolabında) kısa süre saklanabilir. İyice sıkıştırılmış tereyağını içi temiz su dolu çukur bir kaba yatırmak ve suyu her gün değiştirmek suretiyle de üç hafta süreyle taze olarak saklamak mümkündür. Tereyağını daha uzun süre saklamak için tuzlamak gerekir (100 gr tereyağı için 5 gramdan az tuz kullanmalı); bu oranda tuzlanan tereyağlarına yarım tuzlu denir; «tuzlu» denilen tereyağlarına ise 100 gramda 5 ilâ 10 gram tuz katmak gerekir. Tuzdan başka koruyucu madde (msl. asitborik) kullanılması bazı ülkelerde yasaktır. Tereyağı, 50°C'ta eritilerek de saklanabilir. (LM)

TEREZİN, Çekoslovakya'da (Kuzey Bohemya bölgesi) şehir, Labe'nin sol kıyısında, Ohre'nin ağzında; 10 000 nüf. 1941-1945 Arasında Almanlar yahudi ilerigelenlerini (geçici bir süre için yok edilmelerini önledi) buradaki bir gettoda topladılar. Dönem dönem Terezin'den Auschwitz'e ölüm konvoyları hareket ediyordu. (L)

TERFİ i. (ar. *ref*ᶜ'ten *terfi*ᶜ). Rütbesini bir derece yükseltme, bir üst rütbeye çıkartma: *Memuriyetinin bir derece terfiiyle maaşının zammı nihayet kararlaşmıştı* (H. Z. Uşaklıgil). || Rütbesi bir üst dereceye çıkma, rütbe alma: *Terfiler vaktinde gelir ve ara sıra madalyalar da gönderilirse, işlerde aksayan hiçbir şey yok demekti* (Ş. S. Aydemir). || *Esk.* Yukarı kaldırma, yükseltme. || *Terfi etmek,* [memur için] bir üst dereceye çıkmak: *Nurettin Paşa'nın hangi sıra ile miralaylığa terfi etmiş olduğu...* (Atatürk).

— ANSİKL. Huk. Devlet Memurları kanununa göre *terfi* yani ilerleme ve yükselme iki şekilde olur: 1. yatay ilerleme; 2. derece yükselmesi: **1.** yatay ilerleme bir kademe ilerlemesidir. Memur bu suretle, aynı derece içindeki kademelerin birinden diğerine geçerken, memur sınıf ve derecesinde bir değişiklik olmaz, sadece maaşında bir artış meydana gelir. Bu sebeple, kademe ilerlemesini gerçek anlamıyle terfi saymak mümkün görülmeyebilir. Yatay ilerleme için şu üç şart aranır: a) bulunduğu kademede en az bir yıl çalışmış olmak: b) o yıl olumlu sicil almak; c) bulunduğu derecede, ilerleyebileceği bir kademe olmak; **2.** derece ilerlemesi veya yükselmesi, gerçek anlamıyle terfidir. Kanunî süreyi doldurmuş ve sicil durumu itibarıyle bir üst dereceye terfiye lâyık görülenler, henüz uygulanmayan yeterlik ve yarışma sınavlarında da başarı gösterirlerse, terfi ederler. Yeterlik konusunda, klasik devlet memurları kategorisine sokulamayacak olan, üniversite öğretim üye ve yardımcıları, hâkimler ve savcılar, daha farklı bir denetime bağlıdır. Bu sebeple de, hâkimler ve savcılar hakkında, Yüksek Hâkimler kurulu ve Yüksek Savcılar kurulu değerlendirmeler yapar. Üniversitede de, ilerlemenin asıl aracı, çeşitli sınavların ve tezlerin başarıyle verilmesidir. Bunun yanında, bir üniversite öğretim üyesi veya yardımcısı da, öteki memurlar gibi, yetki ve sıfat değiştirmeksizin olumlu sicil ve kıdeme dayanılarak terfi ettirilmelidir. Subayların terfileri se, daha ayrıntılı bir şekilde, Türk Silâhlı Kuvvetleri Personel kanunu ile düzenlenmiştir. Bu kanuna göre, subayların terfileri şu esaslara uyularak yapılır: a) çeşitli sınıflara mensup subayların değişik rütbe ve görevlerdeki yeterlikleri; b) sicil raporlarının not ortalamaları; c) değerlendirme kurullarınca verilen değerlendirme notlarının toplamı sonucu elde edilecek not. Yüzbaşıdan albay rütbesine kadar olan subaylar için yeterlik grupları ayrılır. Bir yüzbaşı, binbaşı veya yarbayın terfi edebilmesi, en az üçüncü yeterlik grubuna; bir albayın terfi edebilmesi ise en az ikinci yeterlik grubuna girmiş olmasına ve belli bekleme sürelerini doldurmuş bulunmasına bağlıdır. Kanun yeterlik gruplarının nasıl hesaplanacağını göstermiştir. Subayların terfiinde, kıdemin özel bir yeri bulunduğundan kıdem ve kıdem sırası da, kanunda, ayrıntılı bir şekilde yer alır. Rütbe terfiinin esas ve şartları şunlardır: a) rütbeye mahsus bekleme süresini tamamlamış olmak; b) rütbeye mahsus bekleme süresinin binbaşıya kadar üçte ikisi, yarbay ve albaylar için yarısı nispetinde yıllık sicili bulunmak; c) teğmen ve yüzbaşılar için, her rütbede meslek programları yönetmeliğinde gösterilen kıta hizmetlerini yapmış olmak; ç) terfi için, rütbenin gerektirdiği yeterlik grubuna dahil bulunmak; d) üst rütbe kadrosunda açık bulunmak; e) general ve amiralliğe yükselecek albaylar için üst rütbe kadrosunda ve kanunun belirttiği oranlar içinde açık bulunmak. Rütbe terfii için gerekli yeterlik grubuna girip de, kadroda açık bulunmadığından terfi edemeyen yüzbaşı, binbaşı ve yarbaylar, daha sonraki yıllarda yeniden değerlendirilirler. Albaylar ise, sonraki iki yıl için yeniden değerlendirilir. Kanun askerî hâkim ve yardımcılarının terfileri konusunda, meslekî sicil notlarının esas alınacağını ve bu notları, hangi personel için kimlerin vereceğini göstermiştir. General ve amirallerin rütbe terfileri de, diğer subayların bağlı olduğu esaslara paralel olarak düzenlenir. Subaylar da memurlar gibi, kademe ilerlemesinden yararlanırlar. Kanun general ve amirallerin kademe terfilerinin yapılamayacağını belirtmiş, diğer subaylar için şu şartları koymuştur: a) bulunduğu kademede bir terfi yılını doldurmuş olmak; b) bulunduğu rütbede, terfi edebileceği bir ileri kademe derecesi bulunmak; c) sicil notu müsait bulunmak.

◆ **Terfian** zf. *Esk.* Terfi ederek, rütbesi bir derece yükseltilerek: *Ali Fuat paşa da politikadan hazzetmediğini ve hayatını askerlik mesleğine hasreylemek istediğini ileri sürerek terfian İkinci Ordu Müfettişliğine gitti* (Atatürk).

◆ **Terfiat** çoğl. i. *Esk.* Terfiler, rütbe almalar. || Yükselmeler. (M)

TERFİH i. (ar. *refāh*'tan *terfih*). *Esk.* Refaha kavuşturma, bolluk içinde yaşatma, gönendirme: *Evrak ile ilân olunur cümle nizamat / Elfaz ile terfih-i raiyyet yeni çıktı* (Ziya Paşa). || *Terfih etmek,* refah içinde yaşatmak, gönendirmek. (M)

TERFİK i. (ar. *tefāḳat*'ten *terfiḳ*). *Esk.* Bir kimseyi arkadaş olarak yanına alma veya arkadaş olarak yanına bir kimse verilme: *Müşavir olarak İsmet Paşa'nın kendisine terfikini teklif etti* (Atatürk). || *Terfik etmek,* yanına katmak, beraberinde bir kimse vermek: *Sonra yanına uşak terfik ederler, yine evine avdet edersin* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Terfikan** zf. *Esk.* Yanına arkadaş diye biri katılarak. (M)

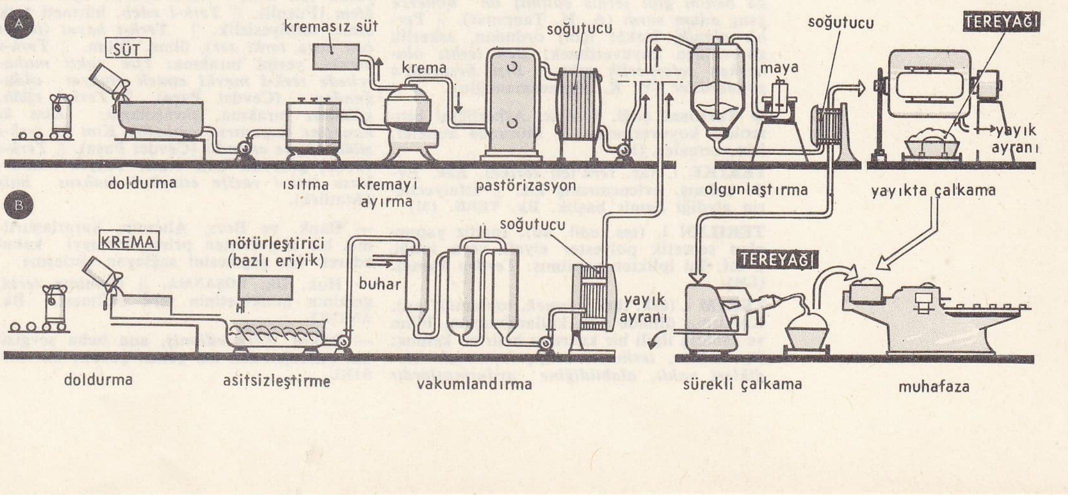

tereyağı yapımı
A, sütten
B, kremadan

TERFİL i. (ar. *refl*'den *terfîl*). *Esk.* Ululama, yüceltme. || Uzatma.

— Ed. *Esk.* Arapça aruzda, *mütefâilün* vezninin «n»sini «elif» yapma ve sonuna «tün» ekleyerek «*mütefâilâtün*» okuma. (M)

TERGAL i. (tes. edil. ad). Tekst. Fransız yapımı olan sentetik polyester elyafı veya ipliği. || Sıf. Bu iplikten yapılmış: *Tergal kumaş.* (LM)

TERGİB i. (ar. *rağbet*'ten *tergîb*). *Esk.* Rağbet ettirme, istetme: *Bu hususta icap edenlerin teşvik ve tergibiyle neticenin iş'arını hassaten rica ederim* (Atatürk). || *Tergib etmek,* isteklendirmek, arzu ettirmek: *Her sancağın yanında durup onları cenge tergib etti* (Cevdet Paşa).

◆ **Tergibat** çoğl. i. *Esk.* İsteklendirmeler: (M)

TERGİM i. (ar. *rağm*'dan *tergîm*). *Esk.* Yere sürtme. || *Tergim-i enf* («burnunu yere sürtme»), gururunu kırma. (M)

TERGİPEDES i. (lat. *tergum*, sırt ve *pes*, ayak'tan). Arttansolungaçlı, uzun çıplak gövdeli yumuşakça; üst dokunaçları basit yapılı, şişkin sırt kabarcıkları her böğürde tek bir sıra halindedir; bütün denizlerde bulunur. (*Tergipedidae* familyasının örnek tipi.) [L]

TERGİPEDİDAE çoğl. i. Arttansolungaçlı, küçük boyda yumuşakçalar familyası. (Hayvanlarda sırtın her iki yanında sadece bir sıra kabarcık bulunur; ayağın ön kısmı değirmi, ağız dokunaçları ve rinoforları basittir. Dişlidilin üzeri aynı biçimde dişlerle kaplı olduğu gibi çenenin kenarları da tırtıklıdır.) [M]

TERGİT i. (fr. *tergite*'ten). Zool. Eklembacaklıların çoğunda bölütleri saran kitin halkanın sırt kısmı. *Eşanl.* TERGUM. (L)

TERHİB i. Bk. TERHİP.

TERHİBÎ sıf. (ar. *terhîb*'den *terhîbî*). *Esk.* Korkma ile ilgili, yıldırıcı, korkutucu.

◆ **Terhibiye** sıf. *Esk.* Terhibî'nin dişili. *Mücazatı terhibiye,* idam, kürek, sürgün gibi ağır cezalar. (M)

TERHİN i. (ar. *rehn*'den *terhîn*). *Esk.* Rehin olarak bırakma, rehine koyma. || *Terhin etmek,* rehine koymak: *Karısının elmaslarını terhin etmek!* (H. Z. Uşaklıgil).

— Huk. Bk. REHİN. (M)

TERHİP veya **TERHİB** i. (ar. *rehb*'den *terhîb*). *Esk.* Yıldırma, çok korkutma. || *Tertip etmek,* çok korkutmak: *Ve bil ki râhımı zulmette eyledim takib / Ne gölgeler, ne fusûl etti pâyımı terhib* (Ahmed Hâşim).

◆ **Terhibat** çoğl. i. *Esk.* Korkutmalar, yıldırmalar. || *Terhibat-ı şedîde,* şiddetli korkutmalar.

◆ **Terhiben** zf. *Esk.* Korkutarak, yıldırmak suretiyle. (M)

TERHİS i. (ar. *ruhsat*'tan *terhîs*). Askerlik görevini tamamlayan erkekleri ordudan bırakma: *Fakat herkes bilirdi ki, asker diretecek ve kumandan telgrafhaneye koşup saraydan askerin terhisi için irade çıkaracaktır* (Ş. S. Aydemir). || *Esk.* İzin verme, müsaade etme. || *Terhis etmek,* askerlik görevlerini bitirenleri bırakmak: *Durmadan iş arıyordum. Fakat İstanbul'da benim gibi terhis edilmiş on binlerce genç adam vardı* (A. H. Tanpınar). || *Terhis olmak,* [asker için] ordudan, askerlik görevinden koyuverilmek: *Ben terhis olunurken seferberlik çıktı. Bizi Erzurum'a gönderdiler* (Y. K. Karaosmanoğlu).

◆ **Terhisat** çoğl. i. *Esk.* Askerliğini bitirenleri koyuvermeler. || Müsaade etmeler, izin vermeler. (M)

TERİKE i. (ar. *terk*'ten *terike*). *Esk.* Evde kalmış, evlenememiş kız. || İtfaiyecilerin giydiği demir başlık. Bk. TERK. (M)

TERİLEN i. (tes. edil. ad). İngiliz yapımı olan sentetik polyester elyafı veya ipliği. || Sıf. Bu iplikten yapılmış: *Terilen kumaş.* (LM)

TERİM i. (esk. türk. *termek*, toplamak'tan). Konuşma dilinde pek kullanılmayan, bilim ve sanatla ilgili bir kavramı belirten kelime: *Osmanlılar, terimleri arapçalaştırmak istedikleri vakit, alabildiğine uydurmuşlardır* (F.R. Atay). *Bir dilde birtakım bilim, felsefe terimlerinin karşılığı olmayabilir...* (N. Ataç).

— İstat. *Terim listesi,* gözlenen şahıs ve olayları nitel bir vasfın ışıklarına göre sınıflamayı mümkün kılan düzenlenmiş liste.

— Mant. Bir ilişkinin unsuru. (*Teşm. yol.* Bir yargının konu, yüklem bir tasımın büyük terim, küçük terim v.b. unsuru.)

— Mat. *Benzer terimler,* harfleri aynı, katsayıları değişik olan terimler. || *Benzer terimlerin indirgenmesi,* bir çokterimlinin benzer terimlerini gruplara ayırarak toplamağa dayanan işlem. || *Bir çokterimlinin terimi,* çokterimliyi meydana getiren tekterimlilerden biri. || *Bir determinantın terimi.* Bk. DETERMİNANT. || *Bir kesrin terimleri,* bir kesrin pay ve paydası. || *Bir orantının terimi,* orantıyı meydana getiren dört elemandan herhangi biri. || *Bir serinin, bir dizinin terimi,* seriyi veya diziyi medyana getiren niceliklerden her biri. (ML)

TERİMCİLİK i. (*terim* > *terimci*'den *terimci-lik*). Fels. William of Ockham'ın ad'cılığı. (L)

TERİT i. (ar. *şerîd*'den fars. *terîd* veya *terît*). Mutf. Tirit. (M)

TERİTAL i. (tes. edil. ad). Tekst. İtalyan yapımı olan sentetik polyester elyafının veya ipliğinin ticarî adı. (L)

TERİYE i. (fr. *terre*, toprak'tan *terrier*). Zootekn. Yuvası toprak içinde bulunan hayvanları avlamakta kullanılan köpek tipi. (M)

TERK i. (ar. *terk*). Bırakma: *Mübalâğalı haberlere kapılmamış olsaydınız ihtimal ki ben vaziyeti daha iyi idare eder ve kumandayı terke mecbur kalmazdım* (Atatürk). || Salıverme, koyuverme: *Düşman dahi ehli islâmın ne miktar olduğunu bilmediği cihetle birdenbire ürküp bozuldu ve birçok hayvanatını terk ile târ ü mâr olarak firara yüz tuttu* (Cevdet Paşa). || Vaz geçme. || İhmal etme, bakmama. || *Terk etmek,* bırakmak: *Karanlık boyunca kalbini terk etmeyen nur / Benzedi kendiliğinden, nedamete* (F. H. Dağlarca). Bir yerden uzaklaşmak: *Ertesi gün, Cennet'le herif, sabahleyin erkenden, köyü terk ettiler* (Y. K. Karaosmanoğlu). Salıvermek. Vaz geçmek: *Magda, Boris'e vardıktan sonra mektebi terk etmiş, hayatını evine, zevcesine hasretmişti* (Ömer Seyfeddin). Bakmamak, ihmal etmek. Boşamak. || *Terk olunmak,* bırakılmak: *Böyle her gün yollarımdan geçsen de süzgün / Sen benimsin büsbütün terk olunduğun gün / O mukadder günü, bilmem, düşündün mü sen?* (F. N. Çamlıbel). Salıverilmek. Vaz geçilmek: *Sonra birden ayağa kalkarak bu lâtife o kadarcıkla terk olunacak bir şeymiş hükmünü veren kat'î bir sesle...* (H. Z. Uşaklıgil). İhmal edilmek, bakılmamak: *Yol bir taraftan şehitlik duvarları, diğer taraftan şimdi artık terk olunan mezarlıklar arasından geçer* (Ş. S. Aydemir).

— *Esk.* Boşama. || *Terk ü terk,* her şeyini terk edip yalnız Tanrı ile meşgul olma. || *Terk-i diyar,* gurbete çıkma, memleketi terk etme. || *Terk-i dünya,* dünya nimetlerini terk etme, bir köşeye çekilme. || *Terk-i cihan* (veya *terk-i âlem*), ölme: *Sen gibi cânâna kurban olursam / Terk-i vücut, terk-i cihan olursam* (Dertli). *Ger sadık isen bu yolda sen hem / Sabr eyleme eyle terk-i âlem* (Fuzuli). || *Terk-i edeb,* hürmeti terk etme, terbiyesizlik. || *Terk-i hayat* (*terk-i can* veya *terki ser*), ölme. Ölüm. || *Terk-i mevki,* yerini bırakma: *İşte vakti muharebede terk-i mevki etmek cinayet olduğundan...* (Cevdet Paşa). || *Terk-i silâh,* silâhları bırakma, savaşmama: *Kim ki hanesine kapanırsa emindir. Kim ki terk-i silâh ederse emindir* (Cevdet Paşa). || *Terk-i vazife,* görevini terk etme: *Tazyik olunurlarsa terk-i vazife etmeleri mahsus imiş* (Atatürk).

— Bank. ve Bors. Alıcının, kararlaştırılmış bir alışverişten primi ödemeyi kabul ederek vaz geçmesini sağlayan sözleşme.

— Huk. Bk. BOŞANMA. || *Geminin terki,* geminin mülkiyetinin terk edilmesi. Bk. ANSİKL.

— Psikol. *Terk edilmiş,* ana baba sevgisinin yokluğundan acı çeken çocuk. Bk. ANSİKL.

— Spor. Bir spor karşılaşmasını bitmeden bırakma.

— ANSİKL. Huk. *Geminin terki* için malik, mülkiyet hakkından feragat ettiğini geminin kayıtlı olduğu sicil dairesine bildirmek ve tescili terkin ettirmek zorundadır. Böylece sahipsiz kalan bir gemiyi ihraz etme hakkı sadece devlete aittir. Devlet, ihraz ettiği gemiyi kendi adına tescil ettirerek mülkiyet hakkını kazanır.

— Psikol. *Terk edilmiş.* Genellikle yarı terk edilmişlik, psikolojik yönden tam terk edilmişlikten ağırdır. Çünkü, çocuğu, o zamana kadar kendisine yönelebilecek olan sevgi hakkında bir emniyetsizliğe sürükler. Bu durum bir hoşnutsuzluk duygusuna yol açar (güvensizlik acayiplikleri, saldırganlık v.b.). En basit durumlarda, ana baba arasındaki anlaşmazlık terk edilmiş çocukların ruhî bozukluklarının başlangıcını meydana getirir. Başka durumlarda çocuğun aile içindeki maddî durumu herhangi bir terk edilmişliği düşündürmese de, sevgi yoksunluğu söz konusu olabilir. (Bazı yazarlar, iç sıkıntısı, tepkisel saldırganlık, sadomazoşist tutumlarla kendini belli eden bir «terk edilmişlik nevrozu»nu tarif etmişlerdir.) [ML]

TERK i. (fars. *terk*). *Esk.* Demir başlık, miğfer.

— Tasav. Bektaşîlerin ve fakrü fena ehli dervişlerin başlarına giydikleri taç ve külâhlarındaki yol işaretlerine verilen ad. (Yolların sayısı tarikata göre değişirdi. Bektaşîlerin taçları on iki terkli, dilimli olurdu.) [M]

TERKEŞ i. (fars. *tirkeş*'ten). *Esk.* Ok kuburu, sırtta taşınan ok çantası: *Kalsaydı terkeşimde bugün tek bir altın ok / En tatlı bir hayal için atmazdım ufkuma* (Yahya Kemal). [M]

TERKİ i. (esk. türk. k.). Eyerin arka kısmı veya binek hayvanının sağrısı: *Ah ilk gördüğüm gün onu neye atımın terkisine bindirmemiş, neye ite kaka, zorla İstanbul'a, evine getirmemiştim?* (R. N. Güntekin). || *Terki bağı,* terkiyi bağlamağa yarayan tokalı kayış. || *Terki yeri,* eğerin gerisinde eşyanın bağlandığı ve taşındığı yer.

— DEY. *Terkiye* (veya *terkisine*) *almak,* (birini) üzerinde bulunduğu atın sağrısına oturtmak: *Atının terkisine alıp onu sarayına götürmek için dökmediği dil kalmadı* (N. Araz). [M]

TERKİB i. Bk. TERKİP.

TERKİBÎ sıf. (ar. *terkîb*'den *terkibî*). *Esk.* Terkiple ilgili, terkibe ait.

— Dilbil. *Esk. Vasfı terkibî,* [farsçada] iki kelimenin birleşmesinden meydana gelen bileşik sıfat: «*Mahru, dilhıraş*» *vasfı terkibî kelimeleridir.*

— Fels. *Esk. Bireşimli.* (M)

TERKİBİBENT veya **TERKİBİBEND** bİş. i. (ar. *terkîb* ve fars. *bend*'den *terkîb-i bend*). Ed. *Esk.* Yedi ile on beyit arasında değişen bentlerden kurulu nazım türü.

— ANSİKL. Ed. *Esk. Terkibibent*'te bentlerin kafiyeleri değişiktir. Her bendin sonunda aynı kafiyeden bir beyit bulunur. Bentler, gazel biçiminde veya bütün mısralar birbiriyle kafiyeli olur. Bentleri birbirine bağlayan beyte *bendiye* veya *vasıta* denir. Vasıta beyti her bentte değişir. Bu beytin mısraları kendi arasında kafiyelidir. Din ve düşünce konularıyle mersiyeler terkibibent biçiminde yazılabilir. En ünlü terkibi bentleri Bakî, Bağdatlı Ruhî ve Ziya Paşa yazmıştır. (M)

TERKİN i. (ar. *rakn*'dan *terkîn*). *Esk.* Yazılmış bir şeyi çizerek iptal etme, silme. || Boyama. || *Terkin etmek,* çizerek iptal etmek, silmek. Boyamak. || *Terkin-i kayd,* kaydını silme.

— Huk. Bir gayrımenkule ilişkin bir tescil veya şerhin tapudan silinmesi.

— ANSİKL. Huk. Medenî kanuna göre, gayrımenkul üstünde bir aynî hakkın doğabilmesi için bunun tescil edilmesi kuraldır. Bunun gibi bir aynî hakkın sona ermesi için de *terkin* kuralı vardır. Terkin, tapuda kayıtlı bulunan bir gayrımenkul üstündeki aynî hakkın sona ermesi için yapılan işlemdir. Gayrımenkul üstündeki mülkiyet hak-

kı, rehin hakkı, irtifak hakkı, gayrımenkul mükellefiyeti, ancak terkin yoluyle sona erer. Bir aynî hak sona erince, bu hakla yükümlü olan gayrımenkulün maliki tapu siciline başvurarak, terkinin yani aynî hakkı sona erdirecek işlemin yapılmasını ister. Tapu memuru, kural olarak, ya ilgilinin talebi veya mahkeme kararı üzerine terkini yapabilir. Terkin, tescilin bir kırmızı kalemle çizilmesiyle yapılır. (M)

TERKİP veya **TERKİB** i. (ar. *rükûb*'dan *terkîb*). Çeşitli unsurları veya parçaları birleştirerek bir bütün meydana getirme veya bu bileşimden meydana gelen şey: *Tanzimatçıların büyük bir hatası da, bize şark medeniyetiyle garp medeniyetinin terkibinden bir irfan halitası yapmak istemeleriydi* (Ziya Gökalp). || Birtakım unsurları biraraya getirip düzenleme. *Yeni.* Bileşim. Bileştirme.

— Ed. *Terkibi bent.* Bk. TERKİBİBENT.

— Gram. Tamlama. || —*Esk. Terkibi atfî,* bağlaç grubu. || *Terkibi isnadî,* bildirme cümlesi. || *Terkibi izafî,* isim tamlaması. || *Terkibi kelâm,* sözdizimi. || *Terkibi sakim,* kurala uymayan tamlama. || *Terkibi tavsifî,* sıfat tamlaması.

— Kim. Bileşim: *Suyun terkibi.* || Bireşim.

— Mant. Bireşim.

— Mus. *Terkibi intikal,* peşrev ve saz semaisinde haneye veya mülâzimeye götüren mükerrer saz parçası. (Mülâzime ile bağlı olduğu haneyi birleştirir veya mülâzimenin sonuyle yeni haneyi bağlar. Terkibi intikal, genellikle her hanede aynı olmakla birlikte mülâzimedeki gibi mutlak değildir; bir iki notada hazırlayıcı değişiklikler yapılabilir. Terkibi intikal, birkaç notalı çok kısa bir nağmeden meydana gelir.) || *Terkibi saba,* türk musikisinde birkaç yüzyıllık birleşik makamlardan biri. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) [M]

TERKİS i. (ar. *raks*'tan *terkîs*). *Esk.* Raks ettirme, oynatma. || *Terkis etmek,* oynatmak: *Herkesi terkis eden musiki-i beyanı içinde...* (Cenab Şahabeddin). [M]

TERKOS gölü, yeni adı **Durusu gölü,** İstanbul'un 50 km kadar kuzeybatısında, Karadeniz kıyısı yakınında tatlısu gölü; yüzölç. 25 km²; en fazla derinlik 11 m. Kuzeyinde, kum yığınlarından oluşmuş alçak bir set vardır. Gölün bulunduğu yer eski bir koydur. Çok sayıdaki girinti de bu koya dökülen derelerin ağız kısımlarının deniz tarafından kaplanması sonucunda meydana gelmiştir. Terkos gölünü birçok küçük dere besler. Bunların arasında en önemlisi ve en çok su getireni, batıdan gelen *Istranca* deresidir. — *Terkos köyü* (yeni adı *Durusu*), 1 336 nüf. (1965). Göl, adını bu köyden alır. Göl sularını İstanbul'a gönderen Terkos fabrikası 1885'te kurulmuştur. (M)

TERKOVA veya **TERKUVA** i. (ar. *terkûve*'den). Anat. *Esk.* Köprücük kemiği. (M)

TERLEME i. (*terlemek*'ten *terle-me*). Terlemek eylemi.

— Bayınd. Sıcak mevsimde, katranlı yüzey sıvalarından yağ sızması.

— Bot. Bitkilerin, gözenekler yoluyle, buhar halinde su kaybetmesi. (Terlemeden ileri gelen su kaybı ham besisuyunun aşağıdan yukarıya doğru hareket etmesini sağlar.) [Bk. ANSİKL.] || Hava iyice suya doymuş olduğu zaman bitkilerdeki gözeneklerden doğrudan doğruya su sızması.

— Fizyol. Ter çıkarma, ter dökme. (Terlemeyi yaşatkan sinir sistemi [sempatik ve parasempatik] yönetir; yaşatkan sinir sisteminin bu fonksiyonu da soğanilik ve arabeyindeki sinir merkezlerine [özellikle sıcaklık artması merkezleri] bağlıdır. Terlemenin artması fizyolojik sebeplerden ileri gelebilir [fazla çaba, heyecan, sıcaklığa karşı vücut savunması v.b.]. Artma patolojik de olabilir [ateşli hastalıklar, verem, sıtma v.b. ve bazı zehirlenmeler].)

— Malzeme. Çok sulu olarak karılmış bir betonun yüzeyinden su sızması.

— Metalürji. Madenî bir döküm parçasının bileşenlerinden birinin yüzeye çıkması; bileşimin heterojen olmasından ileri gelen bu olay özellikle bronzlarda çok görülür.

— Patol. *Aşırı terleme,* ateşli hastalarda veya hastalığı hafiflemeğe yüz tutmuş olanlarda, veremlilerde (gece teri), damlalılarda, can çekişenlerde, bazı sinir hastalarında görülen bol ter çıkarma. (Aşırı terleme sırf el ayasında ve ayak tabanında olabilir; bazen heyecanla daha da artar. Bu terleme büyük sıkıntı verir. Çoğu zaman ayak parmaklarında mantar hastalığıyle birlikte görülen bu aya-taban terlemesi tedaviyle hafifletilebilir ve hasta iyileşebilir.) || *Terleme hastalığı,* aşırı terleme ile beliren birçok hastalığa verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Sabunculuk. Sabun hamurundaki imalât hatası; sabun kalıbının yüzeyinde beliren sıvı damlalar daha sonra sabunu nemlendirir.

— Vet. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bot. *Terleme,* otların biçildikten sonra kuruması olayında açıkça görülür. Kesilen yeri tuzlansa bile biçilen bitkilerin otsu kısımları hemen pörsür. Demek ki bitkinin bütün yüzeyi su kaybetmektedir. Bu su kaybı bitkinin belli bir süre içinde kaybettiği ağırlıkla ölçülebilir. Bitkilerin çıkardığı su birtakım kimyasal reaktifler kullanılarak ortaya konabilir; meselâ kuruyken mavi olan kobalt klorür su buharıyle temas edince pembeleşir; yahut çıkan su buharını emen kalsiyum klorür deneyden önce ve sonra tartılmak suretiyle emilen suyun miktarı ölçülür.

Hücrelerin içindeki su hücre zarını ıslatır, bitkinin damarlarında dolaşır. Bu su bitkilerin üst derisi yoluyle dışarı çıkar; doğrudan doğruya dericik yoluyle çıkan su, bitkilere göre değişik olmakla beraber genellikle azdır; suyun çoğu, asıl terleme organı olan gözenekler yoluyle çıkar. Gözeneklerin rolü Gareau deneyiyle anlaşılabilir: bunun için bir yaprağın her iki tarafındaki üstderinin belli bir kısmı içinde kalsiyum klorür bulunan iki çan arasına yerleştirilir. Böylece yaprağın her iki yüzünde çıkan suyun miktarı ölçülür. Bu miktar gözenekli olan yüzeyde çok daha fazladır. Böylece gözeneksiz olan yüzeyde dericik yoluyle ne kadar terleme olduğu ölçülebilir (dericik terlemesinin fazla olduğu körpe yapraklar dışında bu miktar toplam terlemenin 1/10'u veya 1/20'si kadardır).

Terlemeyi ayarlayan gözeneklerin açılıp kapanmasına etki yapan birçok etmen vardır: çok şiddetli veya çok zayıf ışık gözeneklerin kapanmasına yol açar. Kırmızı, mavi veya mor ışınlar terlemeyi arttırır; nem de gözeneklerin açılıp kapanmasında önemli rol oynar (fazla nem açılmağa sebep olur); sıcaklık da aynı şekilde bir etmendir. (Açılma mekanizması için bk. GÖZENEK.)

— Patol. Bu hastalıklardan, XV. yy.ın sonundan XVI. yy.ın ortasına kadar İngiltere'de görülen terleme hastalığı (bugün kaybolmuş gözüküyor) ile Fransa'nın bazı bölgelerinde görülen salgın ve döküntülü *terleme hastalığı*'nı saymak gerekir.

Döküntülü terleme hastalığı intanî bir hastalıktır; bulaşıcı olmadığı sanılıyor; iki belirtiyle ortaya çıkar: bol ter ve darı tanesi büyüklüğünde saydam döküntüler. Bundan başka yüksek ateş ve intanlarda görülen bütün genel belirtiler vardır. Terleme hastalığı sadece köylerde ortaya çıkar; ölüm oranı çok düşüktür. Menşei ve yayılma şekli bilinmiyor.

— Vet. Terleme, bütün hayvanlarda aynı şekilde olmaz: at, çok terleyen bir hayvandır ve terden sırılsıklam olabilir. Geviş getirenlerin ter içinde kaldığı nadiren görülür. Domuzlardan, ancak yaban domuzunda av esnasında ve avcıların sıkı takibi anında ter görülür. Köpek terlemez, zira ter bezlerinin salgı yolları körelmiştir.

Kan terleme, deri üzerinde kan damlacıklarının belirmesidir; sığırlarda, kartallı eğreltiotu ile zehirlenme (pteridizm) halinde görülür. (LM)

TERLEMEK geçz. f. (esk. türk. k.). Ter çıkarmak: *Ahmet Bey terliyor, yerinde duramıyordu* (Ömer Seyfeddin). || *Teşm. yol.* [Testi v.b. için] İçinde bulunan suyu ter damları gibi sızdırmak. || Bir şeyin üzerindeki buhar yoğunlaşmak, buğulanmak: *Cigara dumanı sisi kahvenin her köşesini bürümüş. Camlar hamam penceresi gibi terliyor* (H. E. Adıvar). || — *Mec.* (Bir iş yaparken) Çok yorulmak, güçlük çekmek, emek harcamak.

— DEY. *Bıyıkları terlemek.* Bk. BIYIK. (M)

TERLENKA i. (tes. edil. ad). Tekst. Holanda'da polyesterden yapılan sentetik iplik veya elyafın ticarî adı. (L)

TERLETİCİ sıf. (*terletmek*'ten *terlet-ici*). Terleten: *Terletici bir hava.* || *Mec.* Sıkıntıya düşüren: *Terletici bir soru.*

— Ted. Terlemeye sebep olan ilâç: *Sıcak içilen haşlanmış bitki suları terleticidir.* (LM)

TERLETMEK geçl. f. (*terlemek*'ten *terle-t-mek*). Terlemesine yol açmak. || *Mec.* Sıkıntıya düşürmek. (M)

TERLİ sıf. (*ter*'den *ter-li*). Terlemiş olan: *Hamutlarındaki çıngıraklarıyle karlı ovalara sesler sala sala bizi çekip götüren terli atlar fışlıyorlardı* (Orhan Kemal). [M]

TERLİK i. (esk. türk. k.). Ev içinde giyilen geniş ve hafif ayakkabı: *Hemen yerinden fırladı, terliklerini ayağına geçirerek aşağı koştu* (Sabahattin Ali). || —*Halk dili.* Başlığın altına giyilen, beyaz patiskadan yapılmış veya yünden örülmüş takke. || Kadınların giydiği, ferace veya yeldirme benzeri bir çeşit üstlük: *Al terlik giymiş güzelim sırtına / Gönlümde o zaman koptu fırtına* (Türkü). || Teri çeksin diye içe giyilen bir çeşit fanila. || Atın terini çeksin diye eyerin altına serilen keçe. (M)

TERLİKÇİ i. (*terlik*'ten *terlik-çi*). Terlik yapan veya satan kimse. (M)

TERLİKSİ sıf. (*terlik*'ten *terlik-si*). Tab. bil. Terlik biçiminde olan.

◆ i. Zool. Tüm kirpikli birhücreli hayvan; durgun ve kirli sularda, özellikle kopuk çiçeklerin bulunduğu havuz sularında pek çok rastlanır.

— ANSİKL. *Terliksi*'nin (*Paramecium caudatum*) uzunluğu bazen 200 mikronu bulur; bu yüzden çıplak gözle görülebilir. Terliksi elips şeklinde, yassı gövdelidir; böğründe daimî bir ağız bulunur; büyük ölçüde bakteri tüketir; hattâ kendinden küçük kirpiklileri de yer (colpoda). Terliksi üstünde göçüm (*preferendum kavramı*), yaşlanma, kavuşma, kirpikler v.b. bakımından önemli biyolojik araştırmalar yapılmıştır (Maupas, Jennings). [L]

TERLİNGUAYİT i. (yer·adı *Terlingua*'dan [Teksas] fr. *terlinguaïte*). Miner. Tabiî civa oksiklorür. (L)

TERLİZZİ, İtalya'da şehir, Puglia'da (Bari ili); kıyı ovasına hâkimdir; 21 200 nüf. Ortaçağdan kalma kale. Tarım merkezi. (L)

TERMAL sıf. (fr. *thermal*). Sıcak kaplıca suları için kullanılır. || Bu sudan yararlanma imkânı sağlayan kuruluşlar ve yerler için kullanılır: *Termal otel.* (M)

TERMALEN i. (fr. *thermalène*). Asetilen ile hidrokarbon buharları karışımı; madenlerin hamlaçla kesilmesinde ve maden kaynakçılığında kullanılır. (Asetilenden daha az patlayıcıdır; suyun, ağır yağlara batırılmış odun talaşıyle kalsiyum karbür karışımına etkimesinden elde edilir.) [L]

Terman-Merrill testi veya **ölçeği.** Farklar psikol. Zihnî gelişme ölçekleri arasında, günümüzde en çok kullanılanlardan biri. *Terman - Merrill ölçeği,* Binet - Simon testinin daha geliştirilmişidir. Şimdi kullanılan biçimi, yani *New Stanford Revision,* A.B.D.'de, 1937'de profesör Terman ile çalışma arkadaşı Merrill tarafından yayımlanmıştı.

Bu test, 2 yaşındaki çocuklardan başlayarak yetişkinlik çağındaki deneklere uygulanır ve 122 çeşitli soru veya itemden kuruludur. Bu itemler, hem sözlü hem de sözsüz işlemlerin yerine getirilmesiyle ilgilidir.

Terman ve Merrill'in bir soruyu (itemi) belli bir yaş için temel özellik olarak kabul etmeleri, bu sorunun, belli bir zihin seviyesindeki çocukların yüzde 75'i tarafından başarılmasına bağlıdır (geri kalan yüzde 25 oranında çocuk, bu itemde başarısızlık gösterebilir). Demek ki yaşça daha büyük çocuklar bu soruda kolayca başarı

terleme (bot.)

gösterirler. Oysa küçükler için aynı durum söz konusu olamaz. Testin not verme (değerlendirme) ilkesi şöyledir: bir çocuk, meselâ, 8 yaşına ait denemelerin hepsini başarıyorsa, zekâ seviyesi 8 yaşındaki normal bir çocuğunkine tekabül ediyor demektir. Aynı çocuk, buna ilâve olarak, 9. yaşa ait denemelerin ve hattâ 10. yaşa ait denemelerin bazılarını da başarıyorsa, bu çocuğa tekabül eden bir o kadar ay eklenir. Böylelikle, yıl ve ay hesaplanmasıyle, çocuğun zihin veya zekâ yaşı belirlenir.

Şu halde çocuğun zekâ yaşı ile gerçek yaşı yahut kronolojik yaşı karşılaştırılınca, yaşına göre, ileri mi yoksa geri mi olduğu tespit edilebilir. Stern, iki yıllık bir ilerilik veya geriliğin, çocuğun yaşına göre farklı bir önem taşıdığını göstermiştir. Çünkü, 4 yaşındaki bir çocukta, iki yıllık bir zihin geriliği 12 yaşındaki bir çocuğunkinden çok daha ciddîdir. İşte bu olguyu hesaba katmak amacıyle Stern (1912), zekâ yaşının gerçek yaşa olan orantısını dikkate almayı teklif eder ve bu orantıya «zekâ bölümü» (Z. B.) adını verir. Bu zekâ bölümü orantısını genellikle, 100 ile çarpmak âdet olmuştur. Böylece, meselâ, gerçek yaşı (kronolojik yaşı) 8 ve zihin yaşı 10 olan bir çocuğun zekâ bölümü, 125 puan'dır. (Stern'in prensibine göre elde edilen bir zekâ bölümü, *gelişme zekâ bölümü* adını alır. Bunun karşıtı, dağılma veya sapma bölümüdür ve Wechsler-Bellevue ölçeği gibi testlerle hesaplanır.) Bu yolla elde edilen zekâ bölümünü, zekânın ölçüsünü addetmek, âdet olmuştur. Ama bu husus, birtakım güçlükler ortaya çıkarmaktadır. Nitekim 15 yaşını geçtikten sonra, zekâda normal bir ilerleme olmadığı, hattâ 25'ten sonra, oldukça bir düşme meydana geldiği gözlenmiştir. Bu sakıncayı ortadan kaldırabilmek amacıyle, yetişkinlerin zekâ bölümü (15 maksimal denominatör olarak kabul edilmek yoluyle) Terman - Merrill ölçeği ile hesaplanmaktadır.

Bununla beraber Terman - Merrill ölçeği, zekâ bölümü yerine, indirimli ekarlar ölçeği ile, ortalama 100 ve 17 sapma tipiyle bütün yaş seviyeleri için uygulanacak şekilde hazırlanmıştır.

Terman-Merrill ölçeği, zekâ bölümü yoluyle zihin seviyesinin belirlenmesine elverişli olduğundan gerek okul psikolojisinde, gerek psikiyatride uygulanır. Terman-Merrill testine göre, 25'ten aşağı olan bir zekâ bölümü budalalığa, 50 ilâ 70 arasındaki bir zekâ bölümü ise zayıf akıllılığa tekabül eder. (L)

TERME i. Bir cins yaban turpu. (M)

TERME, Karadeniz bölgesinde (Orta Karadeniz bölümü, Samsun ili) ilçe merkezi küçük şehir; 11 107 nüf. (1970). Samsun - Trabzon karayolunun 59. km'si üzerinde düz bir alanda kurulmuştur. Karadeniz kıyısından 4 km kadar içeridedir. — *Terme ilçesi*, 793 km²; 98 605 nüf. (1970); tek bucak; 70 köy. Mısır ekimi. (M)

TERME çayı, Orta Karadeniz bölümünde Karadeniz'e dökülen küçük akarsulardan biri. Uzunluğu 30 km. Canik dağlarının kuzey yamaçlarından çıkar, Çaltı burnu yakınında Karadeniz'e ulaşır. (M)

TERMERA. Esk. coğ. Anadolu'da (Karia bölgesi) şehir. Leleglerden Termeros tarafından kurulduğu ileri sürülür. Şehre ait bir sikkenin üzerinde geçen *Tymnes* adının şehrin tiranlarından birinin adı olduğu söylenir. Tymnes, Miletos tiranı Histiaios'un akrabasıydı.

Bodrum'da (Halikarnassos) bulunan M.Ö. V. yy.ın sonlarına ait bir yazıtta Termera'nın yerinden bahsedilir. Stephanos Byzantios Termera'yı yanlışlıkla Lykia bölgesi sınırları içinde sayar. Eski yazarlara göre şehir, Halikarnassos ile Myndos arasında yer almaktaydı. Bu bilgilere dayanarak Newton ve Kiepert, Termera'yı Myndos yarımadasının güneydoğu kıyısında yer alan ve Çiğitkalesi adını taşıyan bir dağın üzerinde aradılar; fakat burada önemli hiç bir kalıntı bulamadılar. Bölgedeki tek yerleşme Çiğitkalesi'nin kuzeybatısında Asarlık (Hisarlık) yakınında tespit edildi. Buluntular bu yerleşmenin oldukça eski zamanlara gittiğini gösterir. (M)

TERMERİON. Esk. coğ. Anadolu'da (Karia bölgesi), Bodrum (Halikarnassos) ve Myndos şehirleri arasında burun. Strabon'un bildirdiklerine dayanarak W. Ruge bu burunun bugünkü Hüseyinburnu adı verilen yer olduğunu tespit etti. (M)

TERMEROS, Anadolu'da Karia bölgesi kıyısında yer alan Termera şehrine adını veren kişi. Karia'da yaşayan Kar'lar hakkında bilgi veren Philippos, Lykos ile Termeros'un leleg haydutları olduğunu ve Termeros'un kendi adını taşıyan bir şehir kurduğunu belirtir. Yine eski yazarlara göre Lykos ile Termeros, Karia'da bir süre yaşadıktan sonra, bu bölgenin karşısında bulunan İstanköy (Kos) adasına geçtiler; Termeros, yoldan geçenleri başlarını ezerek öldürdüğü için Herakles tarafından aynı şekilde, başı parçalanarak öldürüldü. (M)

TERMESSOS Büyük. Esk. coğ. Anadolu'da (Pisidia bölgesinin güneybatısında) şehir. Eski yazarlar şehrin adından, *Termesseus, Termesus, Termessus, Termessenses, Thermesus* gibi çeşitli şekillerde söz ederler. Pisidia bölgesinde Termessos adlı ikinci bir şehir de bulunduğu için, bu iki şehir «Büyük» ve «Küçük» Termessos adlarıyle birbirlerinden ayrılır. Büyük Termessos şehrinin kalıntıları bugün *Güllük* adını taşır. Kalıntıları Antalya'nın yaklaşık olarak 30 km kuzeybatısında, Tahtalıdağ'ın (eski Solyma) güneybatı eteğinde yer alır. Termessos'un sınırları içinde kalan şehir bölgesi tarih boyunca çeşitli değişikliklere uğradı. M.Ö. III.yy.da, şehrin batı yönünde oldukça geniş bir alana yayıldığı Strabon tarafından ileri sürülür. Roma imparatorluğu çağında şehir 550-600 km² genişliğinde, üçgen şeklinde bir alana yayılıyordu. Bu alanın sınırları içinde İncirlisu, Karaman çayının yukarı ve orta havzaları, Orta Pamphylia terasının 100-150 km²'lik bir bölümü bulunuyordu. M. Ö. 334'te Termessoslular Büyük İskender'in Balkır'dan (Aspendos), Karahisar (Perge) üzerinden Frigya bölgesine geçişini Yenice boğazını kapatarak engellemişlerdi. Şehir, Diadokhos'lar arasındaki mücadeleye de katıldı. M.Ö. 319'da Perdikkanelilerin Kretopolis yakınında uğradığı yenilgi üzerine Alketas, pisidialı ordu birliklerine güvenerek Termessos'a sığındı; onu takip eden Antigonos da şehrin kapılarına dayanarak Alketas'ın kendisine geri verilmesini istedi. Fakat Alketas'ın intihar etmesi üzerine Antigonos'a onun cesedi verildi. M.Ö. 189'da, Polybios'a göre, Termessos, Antiokhos III ile Roma arasındaki savaşta ilk olarak Romalılar ile karşı karşıya geldi. Şehirle Roma arasındaki ilişkilerin M.Ö. 91'de yeniden düzenlendiği sanılıyor. Mithridates savaşları sırasında Termessos Roma saflarında yer aldı. Roma cumhuriyetinin sonlarına doğru şehrin, savaşlarda kimin tarafını tuttuğu kesinlikle bilinmiyor. Roma eyaleti Lykia-Pamphylia'nın meydana getirilmesinden sonra, şehir idarî bakımdan Pamphylia eyaletine bağlandı. Termessos'un en parlak çağı M.S. II. yy. ile III. yy.ın ilk yarısına rastlar.

Şehirde büyük ve ünlü bir agora vardı. Trapez biçimli planı olan bu agoranın zemini taş levhalarla kaplıydı. Yine Petersen tarafından *O1* olarak adlandırılan tiyatro, agoranın doğusunda ve yamaçtaydı. Bu yapının, bir yazıta dayanılarak Roma imparatoru Augustus çağında inşa edildiği sanılıyor. Agoranın üst kısmında, güneydoğuda odeion bulunur; bu yapının 200 yıllarında inşa edildiği kabul edilir. Şehirde ayrıca iki gymnasion ve altı tane galeri vardır. Bu galerilerden biri Attalos galerisi adını taşır ve Attalos II tarafından yaptırılmıştır. Öteki yapılar içinde en ilgi çekeni *N3* ve *N6* tapınaklarının doğusundaki yuvarlak yapıdır. Bu yapı Atina'daki Lysikrates anıtına çok benzer. Termessos harabeleri, Türkiye'nin Eskiçağdan günümüze kadar gelen en iyi korunmuş şehridir. (M)

TERMESTEZİ i. (fr. *thermesthésie*). Patol. Isı değişmelerine karşı duyarlık; bazı sinir hastalıklarında bu etkenin araştırılması çok önemlidir. (L)

TERMESTEZİK sıf. (fr. *thermesthésique*). Isının ışımasına karşı özellikle duyarlı olan vücut bölgelerine denir. (En çok termestezik olan bölgeler şunlardır: parmaklar, kollar, yanaklar; sonra el sırtı, şakaklar, aya, ayak, göğüs, uyluk, bacak ve nihayet sırt.) [L]

TERMEZ, S.S.C.B.'de (Özbekistan) şehir. Amuderya'nın sağ kıyısında; 30 000 nüf. Suyu, Surhan Derya aracılığıyle Termez vahasından getirilir. Pamuk tarımı. Sebze bahçeleri ve bağlar; dut ağacı ve ipek böceği yetiştiriciliği. (L)

TERMİ i. (fr. *thermie*). Metrol. Normal atmosfer basıncı altında (101 325 paskal) ve 15°C'ta ısınma ısısı suyunkine eşit olan bir cismin bir tonunun sıcaklığını 1°C arttırmak için gerekli ısıya eşit ısı miktarı birimi (sembolü: th). [Termi megakaloriye eşittir ve 4,185 5.10^6 Joule değerindedir.] (L)

TERMİD i. (ar. *remâd*'dan *termid*). *Esk.* Yakma, kül haline getirme.

— Kim. *Esk.* Bitkisel maddelerini ayırmak için hayvansal bir bileşiği yakma. (M)

TERMİER (Pierre), fransız jeoloğu (Lyon 1859 - Grenoble 1930). Paris Maden Fakültesi profesörü oldu. Fransa Jeolojik Harita servisi yöneticiliğine getirildi, çeşitli incelemeler yayımladı: *Étude Sur La Constitution Géologique de la Vanoise* (Vanoise'ın Jeoloji Oluşumu Üstüne İnceleme) [1891], *Les Montagnes Entre Briançon et Vallouise* (Briançon ile Vallouise Arasındaki Dağlar) [1930] v.b. Yeni ortaya atılan aşma örtüleri teorisini benimsedi ve aşınmanın, substratumun görülmesine imkân veren yarıklar açtığını ilk olarak ortaya koydu. Eserlerinde dindarlığını ve şair ruhunu ortaya koyar: *À la Gloire de la Terre* (Toprağın Şerefine) [1922], *La Joie de Connaître* (Bilmek Sevinci) [1926], *La Vocation de Savant* (Bilginin Eğilimi) [1929]. (L)

TERMİERİT i. (Pierre *Termier*'nin adından fr. *termiérite*). Miner. Silis bakımından zengin, hidratlı tabiî alüminyum silikat. (L)

TERMİK sıf. (fr. *thermique*). Isı ile, sıcaklıkla ilgili.

— Elektr. Göstergesi bir sıcaklık değişimiyle çalışan bir ölçü âleti için kullanılır: *Termik ampermetre, voltmetre.* || *Termik röle,* içinden geçen akımın ısı etkisi altında çalışan maksimum akımlı deklanşör.

— Elektrotek. *Termik motor* veya *makine,* ısıyı mekanik işe dönüştüren cihaz. (Bellibaşlı termik makineler buhar makineleri ve patlamalı motorlardır.) || *Termik santral,* yakıtla meydana gelen ısıdan elektrik üreten santral.

— Fiz. *Termik çalkantı,* maddeleri meydana getiren taneciklerin, sıcaklık yükseldikçe artan ve mutlak sıfıra yaklaşıldığında kaybolmağa yüz tutan düzensiz hareketi. (Gaz molekülleri için termik çalkantı, büyük genlikle bir öteleme ve dönme hareketidir; bu olay gazların genleşme özelliğini açıklar. Sabit hacimli oldukları rından sayılarda bu hareket sınırlıdır. Katılarda ise ortalama bir denge konumu çerçevesinde, atom, iyon ve moleküllerin titreşim hareketi olarak ortaya çıkar.)

— Havc. *Termik duvar.* Bk. *Isı* DUVAR'ı.

— Kim. *Termik analiz,* maddelerde ve özellikle alaşımlarda soğumanın meydana getirdiği kimyasal değişikliklerin incelenmesi.

— Nükl. *Termik nötron.* Bk. NÖTRON.

— Tıp. *Termik dağlağı,* hava-yakıt karışımıyle akkor haline getirilen platinden dağlağı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tıp. İlk *termik dağlağı*'yı 1875'te Dr. Paquelin yaptı. Âlet üç kısımdan meydana gelir: 1. *dağlağı kısmı,* bir ucu kapalı, öteki ucu açık bir manşon şeklindedir; açık uçtan içi boş manşona tutturulan madenî bir tüp girer; 2. *karbüratör kısmı,* benzin konmağa yarar; 3. *körük kısmı,* lastikten çift armut şeklindedir, hava üflemeyi sağlar. Manşon ısıtıldıktan sonra benzenli hava akımını sağlamak için körük çalıştırılır. Gazların ve alevsiz dumanların soğurulmasıyle manşon akkor haline gelir. Termik dağlağı yaraları dağlamağa, kan dindirmeğe, bazı noktaları yakmağa v.b. yarar.

◆ **1.** Fiz. Isının üretilmesini, iletilmesini ve kullanılmasını inceleyen fizik, özellikle uygulamalı fizik dalı.

— ANSİKL. Fiz. Bir bilimin konusunu ve doğrudan doğruya bu bilim dalının kendisini ifade etmek için aynı terimi kullanmak pek doğru değildir. Isı bilimi, sınaî uygulama alanı en geniş olan fizik dallarından biri olduğu için, «sınaî fizik» deyimi geçen yüzyılda kullanılmıştır ve hâlâ termodinamiğin alanı dışında, ısının üretimi, iletimi ve kullanılmasını inceleyen bilim dalı için kullanılmaktadır. Bununla birlikte, bu deyim bir yandan elektroniğin ve nükleer fiziğin gelişimiyle çok genel bir terim haline geldi, öte yandan uygulamalı bilimle sınırlı ve ilke olarak yanma kimyasına bağlı olması yüzünden çok kısıtlayıcı bir anlam aldı. Oysa *termik* terimi söz konusu alanı daha iyi ve bütünüyle tanımlar. Termik, yanma ile ısı üretimi, ısının çeşitli iletim usullerini (ışıma, konveksiyon), kazanlarda su buharı üretimini, ısı bilançolarını, ısıtılan veya soğutulan akışkanların dolaşımını inceler. Ocaklar, kazanlar, fırınlar, gazojenler, değiştiriciler, reküperatörler, kurutucular ve sanayide veya evlerde kullanılan bütün ısıtma tesisleri bu bilim dalına girer. (L)

TERMİLAİ, Lykialılara eskiden verilen ad. Strabon'a göre bu ad Sarpedon'un (Girit kralı Minos'un kardeşi) öncülüğünde Lykia'ya gelen Giritlilere verilmişti. Apollodoros'a göre Termilai, Karialılara has bir addı. Panyasis'e göre de bu ad Lykia'lılar anlamına geliyordu. Lykialılara ait yazıtlarda aynı adın geçmesi Lykialıların kendilerine bu adı verdiklerini göstermiştir. (M)

TERMİLE. Esk. coğ. Anadolu'da (Karia bölgesi) şehir. Stephanos Byzantios, Termile ile Termera veya Termeron (Asarlık yakınlarında) aynı olduğunu ileri sürer. Bodrum yarımadasının batı ucunda yer alan *Termil köyü* yakınlarında eski bir yerleşmeye ait kalıntılara rastlandı. Bu sebeple eski Termile şehrinin bugünkü Termil köyü olduğu kabul edilir. (M)

TERMİM i. (ar. *remm*'den *termîm*). *Esk.* Onarma. || *Termim etmek,* onarmak.

— Tıp. *Esk.* Kırık kemiği onarma.

◆ **Termimat** çoğl. i. *Esk.* Onarmalar. (M)

TERMİNAL i. (ing. k.). Bir demiryolu, karayolu v.b. hattının sonundaki durak.

— Bilgi-işlem. Bir teleişlem şebekesi üzerinde bulunan ve gerek bilgilerin veya isteklerin ordinatöre gönderilmesini, gerek ordinatörden gelen cevapların veya mesajların alınmasını sağlayan posta. *Eşanl.* UÇ İSTASYONU.

— Petr. Bir pipe-line'ın ucunda bulunan stoklama depoları ile pompalar veya depolar bütünü: *Deniz terminali.* (ML)

TERMİNALİA çoğl. i. (lat. k. *Terminus,* tanrı Terme'den). Esk. Rom. Tanrı Terme şerefine yapılan bayramlar. (L)

TERMİNALİA i. Eski ve Yeni Dünya'nın tropikal bölgelerinde yüz elli kadar türü bulunan bitki cinsi. (*Combretaceae* familyasından.) [Bunların bir kısmından kereste elde edilir: *Terminalia ivorensis* (framire), *T. superba* (limba), *T. Amazonia* ve *T. obovata* (nargusta), *T. januarensis* (guarajuba) v.b. Malezya ve Pasifik adalarında yetişen *T. catappa* tropikal ülkelerde meyve ve süs ağacı olarak üretilir. Hindistan'da yetişen birçok terminalia türünün (*T. chebula, T. belerica, T. arjuna, T. paniculata* v.b.) meyvesine «mirobalan» denir; mirobalan ise tanenin ham maddesidir. (L)

TERMİNİ İMERESE, İtalya'da şehir, Sicilya'da (Palermo ili), *Termini körfezi* kıyısında, San Leonardo ırmağının ağzında; 23 700 nüf. Tepeler üzerinde kat kat yükselen şehrin müzesinde, Himera'nın kalıntıları vardır. Sayfiye ve ılıca (38°C'lık klorürlü sular) merkezi. (L)

TERMİNİLLO dağı, İtalya'da kalkerli kütle, Sabini dağlarıyla Abruzzi arasında; 2 213 m. Kayak alanı. (L)

TERMİNOLOJİ i. (fr. *terminologie*). Bir sanat, bir bilim veya bir teknik dalında özel olarak kullanılan terimlerin tümü: *Felsefe terminolojisi.* (L)

TERMİNOS (LAGUNA DE), Meksika kıyısında (Campeche eyaleti) denizkulağı. (L)

TERMİNUS. Rom. mit. Tarla sınırlarını koruyan lâtin tanrısı. Başlangıçta Terminus, Jüpiter'in takma adlarından biriyken sonradan ayrı bir tanrı haline sokuldu. İlk zamanlarda kaba bir sınır taşı biçiminde temsil edilirdi. Sonra, yunan tiplerinin taklidiyle bir hermes veya üzerinde bir baş, bazen de kollar bulunan ayaksız bir taş bloku şeklinde yapıldı. Çiftçiler her yıl 23 şubat bayramını (*terminalia*) kutlarlardı. (L)

TERMİSTANS veya **TERMİSTOR** i. (fr. *thermistance* veya *thermistor*). Elektr. Sıcaklık katsayısı, bilinen normal sıcaklıklarda yüksek ve negatif olan direnç.

— ANSİKL. Elektr. *Termistans'*lar, ana maddesi maden oksitler olan yarı iletkenlerden yapılır; T mutlak sıcaklığındaki dirençlerini

formülü verir; *a,* kullanılan yarı iletkenin cinsine bağlı bir sabittir.

Termistanslar, bir cismin sıcaklığını ölçmek için termometre olarak kullanılabildiği gibi, bir cismin elektromagnetik, kızılaltı veya Hertz ışınımlarının soğurmasından ileri gelen ısınmayı ölçmekte bolometre olarak da kullanılabilir; ayrıca çeşitli dengeleme sistemlerinde, özellikle transistörlü elektronik devrelerde sıcaklık çalkalanmalarının etkisini önlemeğe yarar. (L)

TERMİT i. (fr. *thermite*). Alüminyum ve ağır maden oksitleri karışımı; yakıldığında şiddetli bir ısı yayar. (Termit, otojen kaynağında çok kullanılır.) [L]

TERMİT i. (fr. *termite*). Zool. Bk. DİVİK. || *Termit yuvası,* termitlerin barındığı yuva.

— ANSİKL. *Termit yuvaları,* çok değişik büyüklükte olmakla beraber, genellikle boyu 5-6 m'yi, çapı dipte 25-30 sm'yi bulan katı topraktan kuleler halindedir. Koni şeklinde veya rastgele biçimde olan bu yuvaların çeperlerinde bir sürü delik ve içinde birçok kanal bulunur; kanallar böceklerin barındığı, yiyecek biriktirdiği yer altı kısmıyle ilintilidir. Kule termitlerin yer altına yuva yaparken dışarı attıkları toprakların birikmesinden meydana gelir. Yer altı barınakları yer altından birkaç metre derine kadar iner; kule gibi buraların da içinde büyük ve küçük odacıklar vardır; büyük olan bölmelerde termitlerin besin olarak kullandığı mantar demetleri bulunur; küçük odacıkları böcekler hem barınak olarak kullanır, hem de yumurtalarını buralara bırakır. Yer altından başlayan delikler kulenin tepesine varıncaya kadar 10-15 m'yi bulur. Termit yuvaları herhangi bir yerde tek başına olabileceği gibi ölü ağaç kütüklerine dayalı da olabilir; bazıları bir dalın çevresine sarılı karton gibi bir maddedendir. Pusula termitler (*Amitermes meridionalis*) boylamasına ekseni daima kuzey-güney doğrultusunda olan çok katı yuvalar yapar. Termit yuvalarında termitlerle birarada veya asalak yaşayan böcekler doludur; bunlar termitlerin her çeşit döküntüleriyle, hattâ termitlerle beslenir. (L)

TERMİTGİLLER çoğl. i. Macrotitermes, nasutitermes ve amititermesleri kapsayan eşkanatlı böcekler familyası. (L)

TERMİTOFİL sıf. ve i. (fr. *termitophile*). Termit yuvalarında termitlerle ortak, birarada veya asalak yaşayan hayvan türlerine verilen ad. (L)

TERMİTOKSENİ i. (fr. *termite,* termit, yun. *ksenia,* bir yabancıya gösterilen misafirperverlik'ten fr. *termitoxénie*). Termitlerle konukları arasındaki ilişki durumu. (L)

TERMİTYİYEN bİş. sıf. Yuvaları termit yuvalarının üzerinde bulunan ve termit yuvasının çeperlerindeki küçük deliklerden içeri girerek onların kurtçuklarıyle beslenen «katil asalak» karınca türlerine (aeromyrma, carebara v.b.) verilen sıfat. (Bk. LESTOBİYOZ.) || Karıncayiyen, orycteropus, proteles v.b. termit yeme âdeti olan memelilere de denir. (L)

TERMİZAÇ bİş. sıf. (fars. *ter* ve ar. *mizâc* > *ter-mizâc*'dan). *Esk.* En küçük bir davranıştan alınıp kırılan, alıngan. (M)

TERMİZASYON i. (fr. *thermisation*). Peynircilikte, sütün içindeki mikrop florasını azaltmak için birkaç saniye süreyle sütü 65°C ısıtma işlemi. (L)

TERM(O)—, yun, *therme,* ısı veya *thermos,* sıcak'tan alınan ve birçok kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

TERMOANESTEZİ i. (fr. *thermo-anesthésie*). Patol. Derinin sıcağa karşı normal duyarlığının kaybolması. (L)

TERMOBALANS i. (fr. *thermobalance*). Bir maddenin, ısıtıldığı, soğutulduğu veya sabit bir sıcaklıkta tutulduğu zaman gösterdiği kütle değişimlerini kaydetmeğe yarayan âlet. (1902'de Nernst tarafından bulunan bu âlet 1915'te Honda, 1923'te Guichard, 1936'da Chevenard ve 1947'de Duval tarafından geliştirildi.) [L]

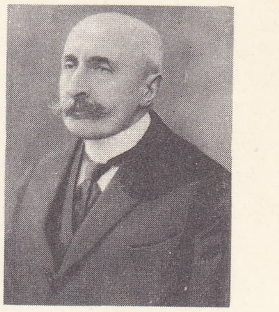
TERMİER

TERMODİNAMİK i. (fr. *thermodynamique*). Mekanik ve ısıl olaylar arasındaki bağıntıları inceleyen fizik dalı.

— ANSİKL. *Termodinamik,* hiç bir önyargıya yer vermeden yalnız deneye dayanılarak bulunan ve «eşdeğerlik» ile «Carnot» ilkeleri denilen iki ilke üstüne kurulmuştur. Bu bilim dalını, ısının mekanik teorisiyle karıştırmamak gerekir; çünkü bu teori, maddenin molekül yapısı ve hattâ ısının niteliği üstünde bazı varsayımlara dayanır. Termodinamik ise, «çeşitli deneysel bilimler arasında en genel bağıntıyı» bulur çıkarır; birçok fiziksel veya kimyasal olayın tahminini veya açıklanmasını sağlar. Biyolojide olduğu kadar astronomide de termodinamiğin ilgi çekici ve çeşitli uygulamaları vardır.

Mekanik işin ısıya dönüştüğünü ilk gösteren Davy ve Rumford oldu, fakat bu dönüşümün hangi kanuna uyduğunu açıklamadılar. Sonra işin ve ısının eşdeğerliliği kavramı, R. Von Mayer (1842), Joule ve Colding'in araştırmalarıyle ortaya kondu; birkaç yıl ara ile birbirinden bağımsız olarak bu sonuca vardılar. Sadi Carnot da ikinci ilkeyi daha önceden bulmuştu (1824); Clapeyron, Clausius ve öbür bilginler bu ilkeyi olumlu bir şekilde geliştirdiler. Günümüzde eşdeğerlik ilkesi şu şekilde ifade edilir: «İşi ısıya veya ısıyı işe dönüştüren sistem ne olursa olsun, sistemin son hali ilk haline eşdeğerse, W işi ile X ısı miktarı arasında, herhangi bir dönüşüm serisine giren J sabit oranı vardır (ısının mekanik eşdeğeri ve $\frac{W}{Q}$ veya $W - JQ = 0$ formülüyle ifade edilir.»

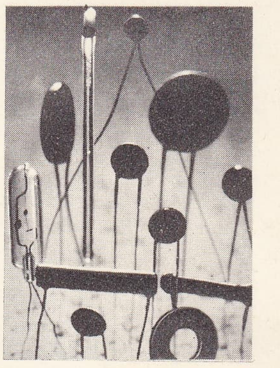
termistans

Carnot ilkesi, sıcaklık ve iş arasında bağlantı kurar. Günümüzde bu ilke aşağıdaki şekilde ifade edilir: «Termik bir makine, sıcak bir ısı kaynağından soğuk bir ısı kaynağına geçmeksizin çalışamaz». Başka bir deyişle, sıcaklık düşmesi olmadan ısı işe dönüştürülemez. Clausius, Carnot ilkesini analitik olarak açıkladı. Tersinir bir çevrimin sonsuzküçük bir kısmında işe karışan ısı miktarı dQ olmak üzere, Clausius kapalı bir çevrim için (T mutlak sıcaklığı gösterdiğine göre) $\frac{dQ}{T} = 0$ ifadesinin doğruluğunu, yani $\frac{dQ}{T}$'nin tam bir diferansiyele eşit olduğunu ispat etti.

Termodinamiğin ilkeleri, uygulamada dönüşümler serisinin kapalı ve tersinir olmasını zorunlu kılar. Bu şartlar varsa, problem şu şekilde çözülebilir: 1. $dW - JdQ$ ifadesi kurulur ve bunun tam bir diferansiyel olduğu yazılır; 2. $\frac{dQ}{T}$ miktarının da tam bir diferansiyel olduğu gösterilir.

Niteliyici fonksiyon $H = TS - U$'dur; burada S, $\frac{dQ}{T}$ entropisini, U da sistemin iç enerjisini gösterir. Böylece cisimlerin termik dönüşümlerinde göz önüne alınacak bütün fonksiyonların, H ve türevleriyle ifade edileceği kolayca ispatlanabilir.

Bu şekilde incelenen birçok olay vardır (bu-

Foto. Bouillot (LAROUSSE)

harlaşma, ergime, katılaşma termoelektrik olay, piller v.b.) ve bu hesaplardan, özellikle buhar makinelerinin çalışmasıyle ilgili pratik sonuçlar çıkarılır. Termodinamik, çok sayıda taneciği kapsayan olayların kanunlarını veren istatistik mekaniğine gittikçe daha çok başvurmaktadır. Nihayet tersinmez süreçler mekaniği, Onsager bağıntılarının keşfinden beri çok büyük bir gelişim göstermiştir. (L)

TERMOELEKTRİK sıf. (fr. *thermo-électrique*). Fiz. Gerçek ısı, gerek elektrik değişimlerinin etkisiyle meydana gelen elektrik ve ısı olayları için kullanılır. || *Termoelektrik çift.* Bk. *Termoelektrik* PİL. || *Termoelektrik güç,* iki madenin kaynak yerleri arasındaki 1°C'lık bir sıcaklık farkına tekabül eden termoelektrik elektromotor kuvvetin büyüklüğü. || *Termoelektrik ölçek,* birbirine kaynatılmış iki madenin kaynak yeri ısıtıldığında, akımın daima bir önceki sırayı alan madenden daha sonraki madene geçeceği şekilde düzenlenmiş madenler listesi; bu iki madene tekabül eden elektromotor kuvvet, listede ikisi arasında yer alan ara madenlere tekabül edenden daha büyüktür. || *Termoelektrik maşa,* Peltier tarafından icat edilen özel termometre.

— ANSİKL. Fiz. Farklı sıcaklıkta madenlerden meydana gelen kapalı bir zincirden *termoelektrik akımlar* denilen akımlar geçer.

Isı enerjisini doğrudan doğruya elektrik enerjisine dönüştürebilen iki madenden meydana gelmiş bir bütüne *termoelektrik pil* adı verilir. Küçük sıcaklık farkları için, bir pilin elektromotor kuvvetinin ve dolayısıyle akım şiddetinin bu farkla orantılı olduğu söylenebilir. 1830'da Nobili bu tür bir pil yapmıştı. Ayrıca Nelloni, seri olarak bağlanmış bizmut-antimon termoelektrik elemanlardan meydana gelen bir pil yaptı. Bu pilde, çift sayılı kaynaklar pilin bir yanında, tek sayılı olanlar öbür yanındadır; böylece geçen akımla pilin iki yüzündeki sıcaklık farkı ölçülebilir. Bu termoelektrik piller ısıma ile iletilen enerjiyi incelemeğe yarar.

Termoelektrik maşa. Çok küçük nesnelerin sıcaklığını ölçmek için, seri halde bağlı iki elemandan meydana gelen termoelektrik bir maşa kullanılır; bu maşanın iki çift kaynağı, sıcaklığı ölçülmek istenen noktaya dayanır.

Bir telin sıcaklık değişimlerini ölçmek için, termoelektrik pili meydana getiren iki maden tele değdirilir; arada tel yokmuş ve iki maden telin sıcaklığında (Becquerel kanunu) dolaysız temas ediyormuş gibi bir sonuç elde edilir. Bk. PİROMETRE. (L)

TERMOELEKTRONİK sıf. (fr. *thermo-électronique*). Fiz. *Eşanl.* TERMOİYONİK.

TERMO-ESTEZİOMETRE i. (fr. *thermo-esthésiomètre*'den). Fizyol. Etrafı ısıtılabilen bir kılıfla çevrili bir dereceden ibaret cihaz; ısıya karşı duyarlığı ölçmeğe yarar. (L)

TERMOFİL sıf. (fr. *thermophile*). Bk. ISISEVER.

TERMOFİLİT i. (fr. *thermophyllite*). Miner. Serpantin çeşidi. (L)

TERMOFOBİ i. (fr. *thermophobie*). Tıp. Göz fırlaklığı yapan guatrda ve Parkinson hastalığında görülen marazî ısı korkusu. (L)

TERMOFON veya **TERMOTELEFON** i. (fr. *thermophone* veya *thermotéléphone*). Elektroakust. Ses dalgaları, bir iletkenden geçen akımdaki değişikliklerin etkisiyle, bu iletkenin çevresinde meydana gelen sıcaklık değişimlerinden doğan elektroakustik iletici. (L)

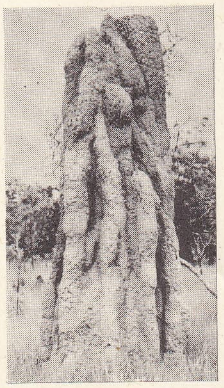

avustralya savanlarında termit yuvaları

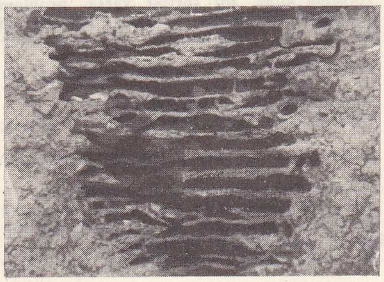

Kenya'da (odacıklar görünür durumda)

TERMOFONİK sıf. (fr. *thermophonique*). Fiz. Isı etkisiyle ses veren bir âlet için kullanılır. (L)

TERMOFOR i. (yun. *thermos,* sıcak ve *pherein,* taşımak'tan). Kauçuktan yapılmış su kabı. (M)

TERMOGAZIŞI blş. i. Bir termik uyarıma bağlı gazışı olayı.

— ANSİKL. *Termogazışı,* bir akkor yayımı veren sıcaklığın çok altında, bazı maddelerin düzenli olarak ısıtılmasıyle meydana gelen bir ışık yayımıdır. Meselâ, 300°C'a kadar ısıtılan flüorin, pembe, yeşil ve eflatun renkte ışınlar yayarak çıtırdar; aynı şekilde, karanlıkta 100°C'a kadar ısıtılan kinin, çok parlak mavi bir ışık verir. Bu termogazışı yayımları, sıcaklıkların renkle kontrolunda kullanılabilir. (L)

TERMOGEN sıf. (fr. *thermogène*'den). Fiz. Isı üreten.

◆ İ. Tıp. Terletici bir çeşit pamuk. (M)

TERMOGENEZ i. (fr. *thermogenèse*'den). Fizyol. Canlı varlıkların vücudunda ısı oluşumu. Bk. *Hayvan* ISI'sı. (L)

TERMOGRAF i. (fr. *thermographe*). Kaydedici termometre. (L)

TERMOGRAFİ i. (fr. *thermographie*). Graf. santl. Yeni basılmış taze mürekkep üzerine reçine vurduktan sonra fırında pişirerek kabartma baskılar elde etme usulü. (L)

TERMOGRAFİ i. (fr. *thermographie*). Tıp. Bir cismin ısı değişikliklerini, yaydığı kızılötesi ışınları zaptederek tespit etme imkânını sağlayan metot.

— ANSİKL. Tıp. Kızılötesi ışınların ısı etkisini ilk defa 1800'de sir William Herschel inceledi; 1840'ta, oğlu John bu ışınları duman isine batırılmış kâğıtlar üzerinde görünür hale getirmeyi başardı. İkinci Dünya savaşı sırasında termografi alanında çok büyük ilerlemeler kaydedildi ve astronotiğin gelişmesiyle bu ilerleme daha da arttı.

Termografinin tıpta ilk uygulanması 1957'de oldu; Montreal'li Lawson, yaptığı çalışmalar sonucunda, termografiyi ilk defa meme kanserine uyguladı.

Termografi, her cisimden çıkan kızılötesi ışın tayfını kapabilen cihazlardan faydalanır. Bu cihazlar, ışınları elektrik akımına çevirir; elektrik akımı kuvvetlendirilince, duyarlı bir yüzeyde iz bırakan bir deşarj tüpünü besler. 0,1°C'lık farkları bile gösteren birçok cihaz tipi vardır.

Isının dokular arasında iletiminden ötürü derin sıcaklık odakları bir etki gösterdiğinden, termografi, sıcaklığın yüzeydeki dağılımını bir harita şeklinde gösterir. Çekilen resimdeki beyaz bölgeler sıcak kısımları, siyah bölgeler soğuk kısımları gösterir.

Bu teknik bazı patolojik şartların incelenmesi için çok faydalıdır. Gerçekten, çok damarlı urlar sıcak noktalardır, kızılötesi ışınlar yayar ve dolayısıyle filim üzerinde net olarak görünür; bu metot özellikle meme urlarının erken teşhisinde etkili görünmektedir. Buna karşılık, damar tıkanıklığından sonra, tıkalı bölgeden itibaren soğuk bir atardamar bölgesi bulunacağından aynı metot yüzeysel atardamar (şahdamar veya kol, bacak atardamarları) tıkanıklarının incelenmesinde de kullanılabilir.

Tıbbî termografinin uygulama alanı daha da genişledi ve doğum (etenin yerinin tespiti), karsinoloji, cerrahî, nöroloji, romatoloji v.b. bilimleri de kapsadı. Uygulama kolaylığı, verdiği bilgiler, elde edilen resimlerin her zaman çoğaltılabilmesi sayesinde termografi, radyolojik araştırmaların yanında yer almağa lâyıktır. (L)

TERMOGRAM i. (fr. *thermogramme*). Fiz. Kaydedici termometrenin veya termografın tamburu üzerine çizilen eğri.

— Mikrobiyol. Üretilmekte olan bir bakterinin çoğalma grafiği. (Mikrokalorimetre kullanılarak çoğalma sırasında açığa çıkan ısının yazımıyle elde edilir.) [L]

TERMOGRAVİMETRİ i. (fr. *thermogravimétrie*). Sürekli olarak ısıtılan veya soğutulan bir maddenin kütle kazancını veya kaybını sıcaklığa veya zamana bağlı olarak inceleyen analitik kimya dalı. (Termogravimetri, çoğu zaman, diferansiyel ısı analizi, Raman ve kızılaltı tayfçekimi, X ışınlarıyle analiz ve kalorimetri kadar çok kullanılan bir metottur. Bu metot bir yandan analitik çökeltilerin kimyasal davranışını, katılar arasındaki tepkimeleri ve etkime enerjilerini incelemek imkânı verir, öte yandan yeni cisimler ve yeni gravimetri metotları keşfetmek olanağı hazırlar.) [L]

TERMOİYONİK sıf. (fr. *thermoïonique*). Elektron. *Termoiyonik olay,* bir cismin ısı etkisiyle elektron yayması. (Bir madenin ısıtılması, elektronların kinetik enerjisini arttırır; bu enerjinin belli bir değere ulaşmasından sonra elektronlar serbest kalır. Termoiyonik olaydan elektron lambalarının katodunda yararlanılır.) [L]

TERMOKİMYA i. (fr. *thermochimie*'den). Kim. Tepkimelere eşlik eden termik olayları inceleyen kimya dalı.

— ANSİKL. Bazı tepkimeler ısı açığa çıkarır, bunlar egzotermiktir; diğerleri ısı soğurur, bunlar da endotermiktir. Her tepkime için, belli bir sıcaklıkta, tepkimenin gerçekleştirildiği şartlara göre sabit hacimli bir tepkime ısısı veya sabit basınçlı bir tepkime ısısı tanımlanır; biri veya öbürü tepkime denklemine göre belirtilir ve açığa çıkan ısıyı pozitif sayarak, kilokalori cinsinden ölçülür; misaller:

$$H_2 \text{ (gaz)} + 1/2\ (O_2 \text{ gaz}) \rightarrow H_2O \text{ (buhar)} + 58 \text{ kcal};$$

$$C \text{ (grafit)} + O_2 \text{ (gaz)} \rightarrow CO_2 \text{ (gaz)} + 94{,}2 \text{ kcal};$$

$$N_2 \text{ (gaz)} + O_2 \text{ (gaz)} \rightarrow 2NO \text{ (gaz)} - 2\times 21{,}5 \text{ kcal}.$$

58 kcal, 94,2 kcal, — 21,5 kcal sırasıyle su buharının, karbon dioksidin, azot monoksidin oluşma ısılarıdır; sonuncusu endotermiktir.

Termokimyanın kurucusu olarak kabul edilen M. Berthelot'dan beri, kalorimetrik usullerle bazı tepkime ısıları ölçülmektedir; ölçülemeyenlerinki ise, «ilk hal ve son hal ilkesi» uygulanarak hesaplanır: sabit basınçta veya sabit hacimde, belli bir ilk halden belli bir son hale dönüşümün ısısı ara durumlara bağlı değildir; msl.

$$C + O_2 \rightarrow CO_2 + 94{,}2 \text{ kcal}$$

tepkimesinde açığa çıkan ısı,

$$C + 1/2\ O_2 \rightarrow CO + x \text{ kcal}$$

$$CH + 1/2\ O_2 \rightarrow CO_2 + 68 \text{ kcal}$$

tepkimelerinde açığa çıkan ısıların toplamıyle aynıdır; buradan

$$x = 94{,}2 - 68 = 26{,}2$$

kcal bulunur; bu, karbon monoksidin oluşma ısısıdır ve doğrudan doğruya deneysel olarak da belirlenebilir.

Tepkime ısılarının bilinmesi sınaî uygulamalarda çok önemlidir; teorik bakımdan M. Berthelot «maksimum çalışma ilkesi»ni açıklayarak, termokimyayı, tepkimelerin önceden bilinmesi için emin bir kaynak olarak düşündü; tepkimelerin önceden bilinmesi için kimyasal ilgi*nin hesaplanması gerekir. (L)

TERMOKİMYASAL sıf. (*termokimya*'dan *termokimya-sal*). Termokimyaya ilişkin. (L)

TERMOKLİN i. (fr. *thermocline*). Denizbil. Değişik sıcaklıkta iki su kütlesi arasındaki kesiklik kuşağı. (L)

TERMOKOLORİMETRE i. (fr. *thermocolorimètre*'den). Renk sıcaklığını ölçmeğe yarayan âlet. Bk. FOTOKOLORİMETRE. (L)

TERMOKOMPRESÖR i. (fr. *thermocompresseur*). Termik. Alçak basınçlı buharı art arda iki boru yardımıyle sıkıştırmak için yüksek basınçlı bir buharın enerji rezervini kullanan âlet. (L)

Foto. LAROUSSE

TERMOKOPİ i. (fr. *thermocopie*). Graf. santl. Koyu renk maddelerin açık renk maddelerden daha çok ısı soğurması ilkesine dayanan ve belgeleri süratle çoğaltmağa yarayan teksir usulü. (L)

TERMOKOTER i. (fr. *thermocautère*). Tıp. Bk. TERMİK *dağlağı*.

TERMOKROİK sıf. (fr. *thermochroïque*). Fiz. Renkli ışınlar gibi soğurulan kızılaltı ışınımlar için kullanılır. (L)

TERMOKROZ i. (fr. *thermochrose*). Fiz. Isı geçiren bir malzeme içinden renkli bir ışının az çok geçme özelliği. (L)

TERMOLABİL sıf. (fr. *thermolabile*). Biyokim. Az çok yüksek bir sıcaklıkta bozulan maddelere (aleksin 55-56°C'ta, D vitamini 120°C'ta v.b.) denir. (L)

TERMOLAMA i. Tekst. İran'da yapılan ipek kaşmir. (L)

TERMOLİZ i. (fr. *thermolyse*). Hayvansal ısının dışarıya atılması.

— Kim. Bir maddenin sıcaklık değişimi etkisiyle ayrışması. (Termoliz, günümüzde, termobalans* denen bir cihaz yardımıyle sürekli olarak izlenebilir; termobalans, otomatik olarak, kütle değişimlerinin ordinatlar üzerinde, sıcaklık veya zamanın absisler üzerinde yer aldığı birbirine dik iki eksene göre, *termoliz eğrisi* denen bir eğri çizer.)

— ANSİKL. *Termoliz*, yani ısı kaybı, sıcakkanlılarda, sürekli ısı oluşumunu dengede tutar, böylece, ısının pratik olarak sabit kalmasını sağlar. Termolizi sağlayan etkenler şunlardır: 1. derideki damarların genişlemesi. Bu genişleme, deride dolaşan kanın miktarını artırır ve dış sıcaklık deri sıcaklığını geçmedikçe ışıma ve konveksiyonla bir ısı kaybı artışı görülür; bu suretle dışarıya atılan ısının miktarı hayvanın vücut yüzölçümüne bağlıdır; 2. vücut yüzeyinde terin buharlaşması ve solunum sırasında meydana gelen buharlaşma. Ter deri yüzeyinde buharlaşırken, vücuttan fazla miktarda ısı alır (1 gr ter buharlaşırken organizmadan 580 küçük kalori çeker). Bu mekanizma, çevre ısısı vücut ısısından yüksek olduğu zaman çok önemlidir. Köpek gibi, ter bezleri olmayan sıcakkanlılar, sıcağa karşı savaşmak için solunum hareketlerini artırır, akciğer yoluyle buharlaşmayı çoğaltırlar (termik sık soluma). [L]

TERMOLÜKS i. (fr. *thermolux*) [tes. edil. ad]. Aralarında ince bir cam elyafı tabakası bulunan iki cam levhadan oluşmuş tecrit malzemesi. (L)

TERMOMAGNETİK sıf. (fr. *thermomagnétique*'ten). Fiz. Termomagnetizma özelliği gösteren. (L)

TERMOMAGNETİZMA i. (fr. *thermomagnétisme*'den). Fiz. Isı etkisiyle gelişen magnetizma. (L)

TERMOMANOMETRE i. [fr. *thermomanomètre*'den). Fiz. Doymuş bir buharın basıncını değerlendirerek yüksek sıcaklıkları ölçmekte kullanılan termometre çeşidi. (L)

TERMOMEKANİK sıf. (fr. *thermomécanique*). Fiz. Isının mekanik teorisiyle ilgili olan. (L)

TERMOMETRE i. (önek *thermo* ve yun. *metron*, ölçü > fr. *thermomètre*'den). Sıcaklığı ölçmeğe yarayan âlet. (Bk. ANSİKL.) || *Milletlerarası termometre ölçeği*, yüzdelik ölçeğin iki temel noktası, yani 0°C ve 100°C dışında, gazlı termometrelerle belirlenmiş bazı ergime ve kaynama noktalarını da taşıyan ölçek.

— ANSİKL. *Termometre*'nin bulunuşunda birçok bilginin payı olduğu öne sürülür. Gerçekte termometreyi Galilei keşfetti ve 1597'den önce bu âletlerden birini yaptı.

● *Sıvılı termometre.* Günümüzdeki termometreler, altı hazne biçiminde olan cam bir tüpten meydana gelir; âlet kısmen sıvı ile (alkol, civa v.b.) doldurulur. Bu âletlerde genellikle «yüzdelikli» denilen bir taksimat kullanılır. Ölçeğin sıfır taksimatı buzun ergime noktasına, 100 taksimatı da suyun kaynama noktasına tekabül eder.

Réaumur taksimatında bu aralık 80 dereceye bölünür. Nihayet İngiltere'de, yüzdelik taksimatın sıfır noktası 32° F'ta, 100°C'ta 212° F'ta tekabül eden Fahrenheit ölçeği kullanılır. Fahrenheit cinsinden ifade edilmiş *f* sıcaklığının karşılığı olan santigrat cinsinden *t* sıcaklığı $t = \frac{5}{9}(f-32)$ bağıntısıyle elde edilir.

Termometrelerin doldurulmasında çeşitli sıvılardan faydalanılır; bu sıvıların donma ve kaynama sıcaklıkları termometrenin kullanılabileceği sınırları verir. Ancak —38,8°C'ta donan ve 357°C'ta kaynayan civanın uygulanma alanı çok geniştir. Bununla birlikte sıcaklığın çok düştüğü bölgelerde alkol daha elverişlidir. Çok düşük sıcaklıklarda, sıvı hava sıcaklığında donmayan toliien veya bazı petrol eterleri kullanılır.

● *Maksimum ve minimumlu termometreler.* Bunlar civa genleşmeli âletlerdir; sütun içinde civa yüzeyine camdan küçük bir ibre bulunur; bu ibre civa ile birlikte yükselir, fakat sıcaklık ve civa seviyesi düştüğünde ulaştığı yükseklikte sabit kalır. Bu ibreyi civa yüzeyine yeniden indirmek için termometreyi sallamak gerekir. Bazı ibreler cam kaplanmış magnetik bir metalden yapılır; bunlar bir mıknatısla yerine getirilir.

● *Kaydedici termometreler.* Bir örneğini Richard termometresi verir; bu âlet, içine petrol doldurulmuş madenî bir borudan meydana gelir; bu boru sıcaklığa göre az veya çok bükülür; bu şekil değişimi lövyelerle büyültülerek kaydedicinin ibresine iletilir.

● *Tıbbî termometreler.* 32°C ile 44°C arasında bir taksimat taşır; ayrıca her derece 10 parçaya bölünür. Bu termometreler vücut sıcaklığını almağa yarar; en çok kullanılanlar civalı ve maksimumlu olanlardır; civa sütunu belirli bir seviyede kesilir ve ısınma sırasında ulaştığı en yüksek noktada sabit kalır; bu nokta aranan sıcaklığı verir. Gözlemden sonra âleti eski haline getirmek için yukarıdan aşağı doğru sallanır. Termometre koltuk altına (koltukaltı sıcaklığı), ağıza (hazne dilin altında) [ağız sıcaklığı] veya rektuma (rektum sıcaklığı) konarak sıcaklık alınabilir.

● *Gazlı termometreler.* Bu âletlerde genellikle bir gaz kitlesinin sabit hacimdeki basıncından termometrik büyüklük olarak yararlanılır. Yüzdelikli (santigrat) ölçeklerin tanımı uyarınca basınç, sıcaklığa $P = P_0 (1 + \beta t)$ ifadesiyle bağlıdır. Bu termometrelerde, civalı bir manometreye bağlı ve içi gaz dolu madenî bir hazne vardır. Özel olarak incelenmiş kaplar yardımıyle β katsayısını tespit etmek için, hazne sıcaklığı bilinen sıcaklıklara (0°C ve 100°C) veya ölçülecek sıcaklıklara getirilir. Bu sıcaklıkların her biri için sabit hacim altındaki basınç bir manometreyle ölçülür. Ölçme sonucunda elde edilen sıcaklığı, kanunî Celsius ölçeği içinde belirtmek için düzeltmek gerekir. Bu düzeltme gazların eşsıcak eğrileri incelenerek yapılır. Bu âletlerde hidrojen, helyum ve azot gibi gazlar kullanılır.

Gazlı termometreler günlük işlerde kullanılan âletler değildir. Özel laboratuvarlarda bazı sabit sıcaklıkları (ergime ve kaynama noktaları) bulmada yararlanılır ve sıcaklık ölçümünde temel âletlerdir. Bu termometreler oksijenin kaynama noktasından (—182, 97°C), altının ergime noktasına (1 063°C) kadar bir sıcaklıklar listesi hazırlanmasını sağladı; bu liste 1927 Ağırlıklar ve Ölçüler Milletlerarası konferasında kabul edildi ve 1948'deki konferansta gözden geçirildi.

● *Pratik ve hassas termometreler.* Yukarıda verilen liste hassas ve pratik âletlerin sıralanmasına imkân verir: *platin dirençli termometre*, platin bir telin, elektrik direncinin sıcaklığa göre değişmesine dayanır ve —180°C ile 600°C arasındaki sıcaklıkları ölçmeğe elverişlidir; *platin ile iridyumlu platin termoelektrik çiftin*'den 600°C ile 1 100°C arasında faydalanılır; *tek renkli optik pirometre* ile siyah cismin ışıma kanunlarından yararlanılarak altının ergime noktasının ötesinde ölçek ekstrapolasyonu yapılır.

● *Çok düşük sıcaklıkların ölçülmesi.* Doymuş helyum buharı basıncından yararlanan termometreler 1° K seviyesindeki sıcaklıklara kadar ölçme imkânı verir. 0,01°K seviyesindeki çok düşük sıcaklıklar, bazı paramagnetik maddelerin adiyabatik olarak mıknatıslığının giderilmesi yolu ile ölçülür, yani sıcaklığı tespit etmek için mıknatıslanma katsayısından faydalanılır; gerçekten Curie kanununa göre bu katsayı mutlak sıcaklığa ters orantılı olarak değişir.

● *Diferansiyel termometre.* Leslie'nin yaptığı bu âlet çok hassastır ve içinde renkli sıvı bulunan ince bir tüple alt taraftan birleştirilmiş iki cam balondan meydana gelir. İki balon arasında en küçük sıcaklık farkı sıvının seviyesinde değişime yol açar. Termoelektrik çiftler de diferansiyel termometrelerdir. (L)

TERMOMÜLTİPLİKATÖR i. (fr. *thermomultiplicateur*). Fiz. Işıma enerjisinin incelenmesinde Melloni'nin kullandığı âlete verilen ad. (L)

TERMONASTİ i. (fr. *thermonastie*). Bot. Sıcaklığın etkisiyle, bitkisel bir organın hareketi. Bk. NASTİ. (L)

TERMONATRİT i. (fr. *thermonatrite*). Miner. Formülü $Na_2CO_3H_2O$ olan hidratlı tabiî sodyum karbonat; keskin kokulu, alkali tepkimesi gösteren bir maddedir. (L)

TERMONDE, flamanca **Dendermonde**, Belçika'da şehir, Doğu Flandre idare çevresinin merkezi. Escaut ile Dendre'in kavuştuğu yerde; 9 750 nüf. Besin sanayii. Makine yapımı. Keten ticareti. Romalılar tarafından kurulan şehir, stratejik durumundan dolayı birkaç defa kuşatıldı. Başlıca anıtları kumaş hal'inin kulesi (XIV. yy.) ve Notre-Dame kilisesidir (XIV.yy. başı), —*Termonde idare çevresi*, 170 200 nüf. (L)

TERMONÜKLEER sıf. (fr. *thermonucléaire*). Ancak çok yüksek sıcaklıklarda hafif elementler arasında doğan nükleer tepkimeler için kullanılır. Bk. ANSİKL.

— Ask. *Termonükleer bomba*, çok yüksek sıcaklıklar yardımıyle, bir çift hafif atomun daha ağır bir atom çekirdeği meydana getirmek üzere büyük bir ısı açığa çıkararak birleşmesini sağlayan nükleer mermi. (İlk termonükleer bombalar iki ağır hidrojen çekirdeğinin [döteryum] daha ağır bir element olan helyumu vererek birleşmesinden elde edildiği için bunlara genellikle «hidrojen bombası» veya «H bombası» denir.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bilindiği gibi Güneş'in ve yıldızların enerjisi bu tip termonükleer tepkimelerden, özellikle *Bethe çevrimi*'nden doğar:

proton + $_6C^{12} \rightarrow {}_7N^{13} \rightarrow {}_6C^{13}$ + elektron + enerji;

proton + $_6C^{13} \rightarrow {}_7N^{14}$ + enerji;

proton + $_7N^{14} \rightarrow {}_8O^{15} \rightarrow {}_7N^{15}$ + elektron + enerji;

proton + $^7N^{15} \rightarrow {}_6C^{11} + {}_2He^4$ + enerji.

Görüldüğü gibi, bu tepkimede dört protondan başlayarak bir helyum çekirdeği meydana gelir ve karbon 12 bir katalizör vazifesi görür. Açığa çıkan enerji tepkimenin devam etmesi için yeterlidir.

Laboratuvarlarda, hızlandırılmış protonlar yardımıyle bütün bu tepkimeler gerçekleştirilebilmiştir, fakat tepkimelerin devam edebilmesi için çok yüksek bir baslangıç sıcaklığı gerekir (yaklaşık olarak 15 milyon derece). Döteryum, lityum v.b. kullanarak yine laboratuvarlarda enerji veren çevrimler elde edilebilir. Hidrojen bombasında, bir atom bombasıyle elde edilen çok yüksek sıcaklık füzyonun başlamasını sağlar. Kontrollu bir enerji üretimi için, daha düşük bir sıcaklık gerektiren

döton + döton → He^3 + proton + enerji

tepkimesine başvurmak yerinde olur. Böylece tükenmez bir enerji kaynağı elde edilmiş olur. Hidrojen bombasında gerçekleştirilen ve birleşme enerjisini insanlık hizmetinde kullanabilmek için kontrol imkânları araştırılan termonükleer tepkimelerin başlıcaları döteryum ve trityum tarafından sağlanır. Bu tepkimeler, aşağıda gösterildiği gibi üç tanedir:

$${}^{2}_{1}D + {}^{3}_{1}T \rightarrow {}^{4}_{2}He + {}^{1}_{0}n + 17{,}7\ MeV;$$

$${}^{2}_{1}D + {}^{2}_{1}D \rightarrow {}^{3}_{2}He + {}^{1}_{0}n + 3{,}3\ MeV;$$

$${}^{2}_{1}D + {}^{2}_{1}D \rightarrow {}^{3}_{1}T + {}^{1}_{1}H + 4\ MeV.$$

İlk tepkime 50 milyon dereceye doğru, öbür ikisi de 400 milyon derece civarında başlar. Üstelik bu tepkimeler hemen anında gelişmez. Santimetre küpte 10^{15} iyon

termografi bir elin sigara içmeden önce görüntüsü

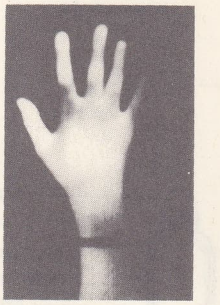

bir iki sigaradan sonra

ve iki sigaradan sonra

Foto. LAROUSSE

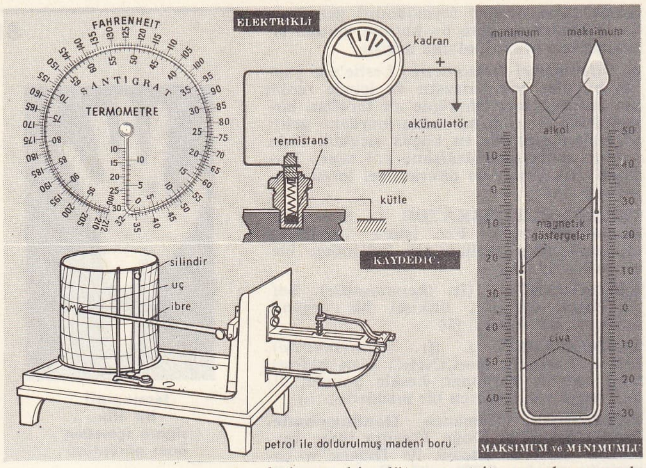

termometreler

termos

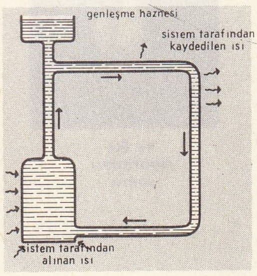

termosifon

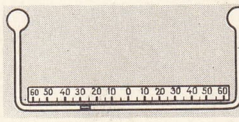

termoskop

bulunan bir döteryum-trityum plazmasında her tanecik için bir birleşme geçirmeden önce 1 dakikaya yakın bir süre gerekir. Bu süre plazmanın yoğunluğu arttıkça azalır. Bu sürenin saniye cinsinden değeri, santimetre küpteki n çekirdek sayısına $nt = A$ formülüyle bağlıdır; burada A bir sabittir; bu sabitin değeri meselâ döteryum-döteryum birleşmesi için 10^{16}, döteryum-trityum birleşmesi için 10^{15}'tir. H bombasında plazma yoğunluğu çok yüksektir ve birleşme tepkimeleri birkaç mikrosaniyede meydana gelir.

Demek ki bir termonükleer tepkimeyi kontrol etmek için yapılacak iki şey vardır. Plazmanın kararlı olarak kalabileceği t süresini uzatma imkânları araştırılır veya plazmanın yoğunluğunu artırma yolları denenir; fakat bu durumda, şiddeti olağanüstü büyük olacak bir magnetik alanda bu plazmayı sınırlamak çok güç olur. Bu şart ancak çok kısa süreli, fakat çok şiddetli alanlarla gerçekleştirilebilir. nt çarpımına yeterli bir değer vermek için bugüne kadar yapılan sayısız araştırmalar henüz bir sonuca ulaşmamıştır.

Öte yandan elde edilen termonükleer enerji, tepkimeyi sürdürmek için tüketilen enerjiden fazla olmadıkça işlemin bir yararı da olmaz. Tüketilen enerji elektrik enerjisi şeklinde olduğundan aşırı iletkenler kullanarak harcanan enerji miktarı büyük ölçüde azaltılabilir.

— Ask. A tipi atom bombası, ağır atom çekirdeklerinin fisyonundan yararlanırken, H tipi *termonükleer bombalar*'da hafif atomların birleşmesi rol oynar. Bu birleşme olayı 1945'te A.B.D.'de incelendi ve sonunda başkan Truman'ın emriyle 1950'de hidrojen bombasının yapımına başlandı; bu bomba ilk defa 1952'de Marshall adalarında patlatıldı. Kesin şeklini Eniwetok'ta 1954'te aldı. 1953'te Rusya, 1957'de Büyük Britanya termonükleer bomba yapmayı başardı ve A.B.D.'nin bu alandaki tekeli son buldu. Bu durum, A.B.D.'nin, 1957'de Avusturalya, 1958'de Büyük Britanya, 1959'da Kanada, Hollanda, Türkiye, Batı Almanya, Fransa ve Yunanistan ile nükleer işbirliği için askerî anlaşmalar yapmasına yol açtı. A tipi bombanın patlama gücü kilotonla (Kt) belirtilirken, klasik patlayıcı maddenin milyonlarca tonuna eşit olan nükleer bombanın patlama gücü megatonla (Mt) ifade edilir.

Termonükleer bombalar A tipi bombalarla aynı etkileri yapar (bk. ATOM *bombası*). Ancak termonükleer etkiler çok daha geniş bir yüzeye yayılır; bu etkide, hedefe göre merminin patlama noktasının konumu da söz konusudur. Patlamalar için, toprak veya su üstünde, yeraltında veya denizaltında ve havada olmak üzere bir ayırım yapılabilir; ayrıca havadaki patlamalar çok yüksekte (30 km'den yukarıda), orta yükseklikle veya alçakta olmasına göre farklılık gösterir. Elde kesin bilgiler bulunmadığından, nükleer bombaların hasar yaptığı alan yarıçapının, genellikle klasik patlayıcı maddelere göre ifade edilen *gücünün küp kökü* ile orantılı olduğu kabul edilir. Bundan dolayı nükleer patlayıcı maddelerin verimi klasik patlayıcı maddelerin veriminden düşüktür; çünkü klasik patlayıcı maddelerin hasar yaptığı alanın yarıçapı *gücünün karesinin küp kökü* ile orantılıdır. Bununla birlikte bu kuralı, çok büyük güçte patlayıcı maddelere, özellikle termonükleer bombalara güçlerine uygulamakta çok ihtiyatlı olmak gerekir. Böylece, gerçekte korkulan hasar alanının büyük ölçüde küçültülebileceği sanılmaktadır. Bu ihtiyatlı düşünce göz önünde tutulmak şartıyle, Hiroşima'da atılan 20 Kt'luk bombadan hareket edilerek, 20 Mt'luk bir termonükleer bombanın patlama gücünün etkilerini bulmak için bu kural uygulandığında bu korkunç etkinin en az on defa daha büyük bir alana ulaşacağı görülecektir:

$$\left(10 = \sqrt[3]{\frac{20\ \text{Mt}}{20\ \text{kt}}}\right).$$

Sonuç olarak 20 Mt'luk bir bombanın asgari rüzgâr etkisinin tablosu, aşağıda çıkarılmıştır:

TAHRİBİN CİNSİ	0 noktasından itibaren YARIÇAP	ETKİLERİN CİNSİ
tam	8 km	betonarme hariç her şey tamamen yıkılır
önemli	8 ile 16 km	yapıların yeniden inşası gerekir
orta	16 ile 24 km	yapılar büyük onarıma ihtiyaç gösterir
kısmî	24 ile 32 km	pencereler ve çatıları parçalar, duvarlar çatlar
hafif	32 ile 120 km	yapılar oturulabilir haldedir, camlar kırılır, kiremitler uçar.

A bombalarından çok daha hafif olan bu termonükleer bombalar (20 Kt'luk bir A bombası ile 20 Mt'luk bir H bombasının ağırlığı birbirine eşittir) daha kolaylıkla taşınır (bir B-52 bombardıman uçağı, toplam olarak 45 Mt gücündeki iki bombayı taşıyabilir). Termonükleer bombaların, önce atom bombalarından tamamıyle farklı bir şekilde kullanılması düşünüldü. Fakat birbirini taşıyabilen güdümlü özel silâhlar alanında 1950'den 1960'a kadar yapılan ilerlemeler bu tip bombaların «nükleer silâhlar» adı altında tek bir sınıfta toplanmasına yol açtı ve termonükleer bombalar bu sınıfın en güçlü bombaları arasında ilk sırayı aldı.

Batı ve doğu bloku için bu mermiler, atılacakları hedeflerle kıyaslanamıyacak kadar güçlü bir silâh haline geldi ve bu hal, batılıların «kararından caydırma» adı verilen bir stratejiyi benimsemelerine yol açtı. Kararından caydırma stratejisi, bu nükleer ve vurucu kuvvetle açık tehdit üzerine dayanır; bu vurucu kuvvet her an şiddetli misillemeler yapmağa elverişli olduğundan düşmanı termonükleer silâhların kullanma «kararından cayma» zorunda bırakır.

Nükleer silâhlanmadaki bu aşırı gücün bir sonucu da küçük boyda (0,05 kilotondan 100 kilotona kadar) atom silâhlarının yapılması oldu; bu silâhlar, radyoaktif döküntülerinin az oluşu yüzünden taktik planda kullanılmağa elverişlidir (atom topçusu, amerikan David Crockett tipi hafif silâhlar). Fakat, nükleer silâhları sınırlı olarak yapma anlayışı da tepkiyle karşılanmaktadır; buna karşı olanlar, hafif de olsa atom silâhlarının kullanılması, düşmanın üstünlük isteğiyle yine termonükleer mermilerden faydalanmağa kalkması tehlikesini doğuracağını öne sürmektedir. 1963'te Birleşik Amerika ve Sovyet Rusya Moskova'da, birçok ülkenin de onayladığı bir anlaşma imzaladı; bu anlaşma, havada atom deneylerinin yapılmasını yasaklarken yeraltı deneylerine izin veriyordu. (L)

TERMOPİL i. (fr. *thermopile*). Elektr. Bir veya birçok termoelektrik çiftten meydana gelen ve etkisi altında kaldığı kalorifik ışıma şiddetine göre elektromotor kuvvet verebilecek şekilde düzenlenen sistem. (L)

TERMOPLAST i. (fr. *thermoplaste*). Sıcakta plastik, soğukta oldukça sert olan ve kalıplandıktan sonra şekil değiştirmeyen inşaat malzemesi. (L)

TERMOPLASTİK sıf. (fr. *thermoplastique*). Isı etkisiyle yumuşayan, soğuyunca sertleşen (madde). [Vinil reçineleri, gliseroftalik reçineler ve süperpoliamitler termoplastik reçinelerdir.] (L)

TERMOPOMP i. (fr. *thermopompe*). Termik. *Eşanl.* *Isı* POMPA'*sı*.

TERMOS i. (tes. edil. ad). Tecrit malzemesiyle (mantar, keçe v.b.) kaplı madenî bir kılıf içine yerleştirilmiş, aralarında hava boşluğu bulunan çift çeperli bir cam şişeden meydana gelen kap. (Cam şişeye koyulan sıcak veya soğuk bütün sıvılar saatlerce aynı ısıda kalır. Termosun ağzı genellikle bir mantarla kapanır, bunun üzerinde de bardak olarak kullanılan madenî bir kapak bulunur.) [L]

TERMOSFER i. (fr. *thermosphère*). Meteorol. Mezosferin üst kısmında yer alan ve sıcaklığı yükseltiyle birlikte düzgün olarak artan atmosfer tabakası. (L)

TERMOSİFON i. (fr. *thermosiphon*). Bir sıvının katettiği yol boyunca ısınıp soğuyarak dolaşım yapmasını sağlayan tesisat. (Termosifon halindeki dolaşımdan en çok sıcak su ile ısıtma tesislerinde faydalanılır.)

— ANSİKL. Bonnemain'in 1775'te tasarladığı *termosifon*'un en eskisi, bir ocakla ısıtılan bir kap ve bir boru devresinden meydana gelir; boru kabın üst kısmından çıkarak yükselir ve alt kısmına gelir. Bu şekildeki termosifonda dolaşım şöyle başlar: sıcak su A kazanı ve B borusundan yükselir ve soğuk su C borusundan iner. Suyun genleşmesini karşılamak için bir genleşme kabı zorunludur. Sürekli rejim, su kazanda aldığı ısıyı içeride devre boyunca veya devrenin belirli bir yerinde bıraktığı zaman ancak kurulabilir. Devrenin biçimi çok karmaşık olabilir: kazanın altına iner ve ısı yayan çok sayıda seri veya paralel bağlı cihazı beslemek için kollara ayrılır. Bütün hallerde, her kapalı devrede suyun, ısınma seviyesinden daha yüksek bir ortalama seviyede soğuması gerekir, yani büzülme genleşmeden daha düşük basınç altında meydana gelmelidir.

Birikimli termosifon. Bu cihaz bir termos ve bir ısıtma gövdesiyle donatılmış ısı tutar bir hazneden meydana gelir; haznenin içindeki suyun sıcaklığı, nominal değeri, en çok nominal litre başına 12 W'lık bir elektrik gücü tüketerek belli bir değere kadar yavaş yavaş yükselir. Birikimli termosifon düşey biçimde olabilir; bunlar konumlarına göre *duvar termosifonu* veya *taban termosifonu* adını alır; yatay türden birikimli termosifonlar da vardır. Çalışması bakımından birikimli termosifonlar içinde *basınçlı* olanlar su şebekesi üzerine seri halde yerleştirilir ve bu şebekenin tüm basıncına dayanacak güçtedir; *düşük basınçlı* olanlar en çok 1,5 kg/sm²'lik basınç altında çalışabilen bir depo ile beslenir; anî ısıtmalı ve *basınçsız*, yani serbest akışlı olanlar da vardır. (L)

TERMOSKOP i. (fr. *thermoscope*). Fiz. Bir sıcaklık farkının veya değişiminin değerini vermeksizin sadece varlığını ve belirtisini göstermeğe yarayan âlet.

— ANSİKL. *Termoskop*'lar diferansiyel termometre*lere benzer; bu termometrelerden tek farkı yapılarının daha basit olmasıdır.

Rumford termoskopu'nda, iki cam balondaki gazı birbirinden ayıran uzun sıvı sütununun yerine tüpün yatay kısmında kalan bir gösterge bulunur. (L)

TERMOSKOPİK sıf. (fr. *thermoscopique*). Biyol. Işın şeklinde yayılan sıcaklığa karşı görme duyarlığı olan. (Denizde yaşayan bazı kafadanbacaklılarda kızılötesi ışınları fark edebilen termoskopik bir göz bulunduğu sanılıyor.) [L]

TERMOSTABİL sıf. (fr. *thermostabile*). Biyokim. Belli bir sıcaklığa kadar ısıtılsa bile özelliklerini kaybetmeyen bir madde için kullanılır: *Duygunlaştırıcılar 56°C'ta termostabildir*. *Eşanl.* ISI DENGELİ.

— Oto. *Termostabil fren*, çalışma sırasında fren* içindeki sıcaklığın artmasın-

dan etkilenmeyen özel bir fren sistemi. (L)

TERMOSTAT i. (fr. *thermostat*'dan). Kapalı bir ortamda, bir kapta, bir devrede, ısı kaynağına etki ederek sabit bir sıcaklık elde etmeğe yarayan ayarlayıcı düzenek. || *Diferansiyel termostat* veya *düostat*, iki sıcaklık arasındaki farkı ölçen ve ayarlayan termostat.

— ANSİKL. *Termostat*, bağlı olduğu organların ayarını değiştirmek için bulunduğu ortamın sıcaklık değişimlerinden yararlanır. Bu âlet bir termometreden (sıvı genleşmeli, gaz genleşmeli, paralel çubuklar veya bilam halinde madenî genleşmeli), pnömatik, hidrolik veya elektrikli bir kumanda organından (anahtar, komütatör veya reosta) ve termometre ile kumanda organı arasındaki mekanik bir bağlantıdan meydana gelir. En yaygın kullanma alanı buzdolaplarıyle otomatik ütülerdir. Bir otomobilde termostat soğutma sisteminde bulunur ve radyatör kanatçıklarının açılıp kapanmasını kumanda eder. Soğutucu akışkanın dolaşımına kumanda eden ayar supabı olarak çalıştığı zaman tesisatın boru kesitlerini az veya çok tıkayarak daraltır. (L)

TERMOTAKSİ i. (fr. *thermotaxie*). Protoplazmanın ısı etkisi altında yer değiştirme tepkisi. (L)

TERMOTAKTİZM i. (fr. *thermotactisme*'den). Bot. Sıcaklığın etkisiyle bitkinin tümüyle yer değiştirmesi. (Sıcak bölgelerden uzaklaşan cıvıkmantar plazmodları negatif bir termotaktizm gösterir.) [L]

TERMOTELEFON i. (fr. *thermotéléphone*). Fiz. Bk. TERMOFON.

TERMOTERAPİ i. (fr. *thermothérapie*). Bir kısım hastalıkların ısı ile tedavisi. (M)

TERMOTROPİZM i. (fr. *thermotropisme*'den). Biyol. Bazı basit yapılı organizmaların bir ısı kaynağına doğru yaklaşma (pozitif termotropizm) veya ısı kaynağından uzaklaşma (negatif termotropizm) şeklinde gösterdiği tepki. (L)

TERMOVİL i. (fr. *thermovyl*). Tekst. Fransa'da yapılan sentetik polivinil elyafının ve ipliğinin ticarî adı. (L)

TERNATE, Kuzey Molük takımadalarında (İndonezya) ada; 65 km²; 20 000 nüf. Bir müslüman sultanlığının eski başkenti olan Ternate, baharat adalarının en meşhurlarından biriydi. Devamlı olarak dumanlarla çevrili çok faal bir yanardağ (1 715 m) bulunmasına ve sık sık deprem olmasına rağmen adada 500 m yükseltiye kadar tarım (mısır, baharat ağaçları, muz ve hindistancevizi ağaçları) yapılır.

— *Ternate* limanından hindistancevizi içi, baharat ve kereste ihraç edilir ve Yeni Gine ile Halmahera'ya yolcu gemisi seferleri yapılır. (L)

TERNAUX (baron Guillaume Louis), fransız fabrikatörü ve siyaset adamı (Sedan 1763 - Saint-Ouen, Seine 1833). 1792'de Sedan Belediye meclisi üyesi oldu; La Fayette'i tuttuğu için Fransa'yı terk etmek zorunda kaldı; Almanya'ya ve İngiltere'ye gitti, buralarda çeşitli kumaş fabrikalarını inceledi. Direktuvar döneminde geri dönünce Fransa'da büyük fabrikalar, başka ülkelerde acentalar kurdu. 1818-1830 Arasında milletvekilliği yaptı, Fransa'da tibet keçisi yetiştirmeye çalıştı, «ternaux keşmirleri» adıyle tanınan bir şal çeşidi yaptı. (L)

TERNEUZEN, Hollanda'da (Zeeland) liman şehri. Escaut halicinin güney kıyısında, *Terneuzen - Gand* kanalı'nın girişinde; 15 000 nüf. Belçika için açık bir ticaret limanıdır. Kok fabrikaları. Gübre fabrikaları. Tersaneler. Meyve sevkiyatı. (L)

TERNİ, İtalya'da şehir, Umbria'da, Nera ırmağı kıyısında, il idare merkezi; 106 100 nüf. Tepeler ve dağlardan meydana gelen bir amfiteatr içinde kurulan şehir, önemli bir demiryolu kavşağıdır. 1879'da metalürji fabrikalarının kurulmasından sonra sanayi gelişmiştir: savaş malzemesi yapımı, elektrokimya, demirçelik sanayii, sentetik elyaf imalâtı. Eskiçağda *İnteramma*. *Termi ili*, 224 900 nüf. (L)

TERNİYAN i. (fars. *terniyān*). *Esk.* Sazdan örülmüş sepet. (M)

TERNOPOL, S.S.C.B.'de (Ukrayna) şehir, Lvov'un doğusunda, verimli Volhinya yaylasında; 52 000 nüf. Tarım donatım merkezi. Besin sanayii. Un fabrikaları. Yağ fabrikaları. Damıtma yerleri.

— Ask. tar. 1914'te Rusların Galiçya'daki hücumları sırasında işgal ettikleri Ternopol'ü Avusturyalılar ancak 1917 temmuzunda geri alabildiler. Şehir 1941'de Rundstedt'in emrindeki alman kuvvetleri tarafından işgal edildi ve nisan 1944'te Jukov'un Karpatlar'a hücumu sırasında geri alındı. (L)

TERNÖV i. (fr. *terre-neuve*). Yararlı köpek ırkı.

— ANSİKL. *Ternöv* iri yapılı (omuz başına kadar 70 sm), uzun, sık ve düz tüylü bir köpektir. Tüyleri yağlı gibi görünür. Postu siyah kehribar rengindedir; göğsünde çoğu zaman beyaz bir leke bulunur. Çeşitli amaçlarla kullanılan ternöv, içgüdüsüne uyarak en tehlikeli durumlarda bile hayat kurtarmak için suya atlamakla şöhret yapmıştır. Bundan ötürü, morina avcılarının sadık bir arkadaşıdır. (L)

TEROMORFİ i. (fr. *théromorphie*). Biyol. İnsanlarda ve omurgalı hayvanlarda görülen basit hayvanlara benzerlik şeklindeki ucubelik. (L)

TEROMORFLAR çoğl. i. (fr. *théromorphes*'den). Karboniferden Triyasa kadar yaşamış olan fosil sürüngenler grubu; bazı özellikleri bakımından zırhlıbaşlı amfibyumlara benzeyen, fakat birçok bakımdan memeli hayvanları andıran ağır gövdeli hayvanlar kapsar. (Birçok takım ve alttakıma ayrılır: *kotilozorlar, pelikozorlar, anomodonta* ve *theriodonta*. Bunlar, bugünkü sürüngenlerden tamamen farklı acayip yaratıklardır.) [L]

TERÖRİZM i. (fr. *terrorisme*'den). İhtilâlci grupların giriştiği şiddet eylemlerinin tümü, tedhişçilik. || Bir hükûmet tarafından uygulanan şiddet rejimi. (M)

TER-OVANESYAN (İgor), sovyet atleti (Kiev 1938). Üstün yetenekli atlettir. Seri depanıyle tanınır. 1967'de 8,35 m ile Boston'un elinde tuttuğu dünya uzun atlama rekorunu egale etti. 1958 ve 1962 Avrupa uzun atlama şampiyonu oldu. (L)

TERÖR i. (lat. *terror*'dan fr. *terreur*). Tedhiş: *Sokakta terörü düşünüyordu. «Yensek de terörü getiriyoruz, yenilsek de [...] Yıllarca terör altında yaşamışlarımız da, terörden hoşlanıyor»* (Kemal Tahir). [M]

Terör, fr. **Terreur,** Fransız devriminde, 5 eylül 1793 ile 27 temmuz 1794 (9 tehrmidor yıl II) arasındaki döneme ve rejime verilen ad. 1793 Anayasasının uygulanmasına ara verilince, Terör yönetimi, 14 - brumaire II'de (4 aralık 1793) Halk Huzuru ve Genel Güvenlik komitelerini birleştiren bir kanun hazırladı ve devrimci yargı kurullarının görevlerini düzenledi. Robespierre ve Saint-Juste gibi devrimcilerin çevresinde merkezîleşen Terör, tarihçilerin Fransız devrimini değerlendirmede en güçlük çektikleri dönemdir. Çünkü Terör, Anayasa meclisine ve Birinci Konvansiyon'a karşı idi ve bu dönemde liberal düşüncelerde bir gerileme oldu. Bugün daha dengeli bir görüşle, Terör'ün tarihteki yeri, güçlü bir hükûmet (Avrupa'daki birinci koalisyon ordularıyle çarpışan devrimci kuvvetlerin zafere ulaşması için gerekliydi) fonksiyonu içinde belirtilmekte ve aşağı sınıfları Devrim'in kaderine bağlama yolunda iktisadî ve sosyal bir siyaset güttüğü anlaşılmaktadır.

Beyaz terör, Güneydoğu Fransa'da mayıs 1795 - eylül 1816 arasında kralcıların, rakiplerine karşı giriştikleri karşı - devrimci hareketlere verilen ad. *Beyaz terör* kralcıların katledilmesiyle son buldu. (ML)

TERPANDROS, yunan şairi ve müzikçisi (Midilli [Lesbos] M. Ö. VII. yy. sonu). Isparta'ya çağrıldı; orada kitharodos okulunu kurdu ve M. Ö. 676'da, Apollon Karneios (Dorların Karneios [ağustos] ayından) onuruna kutlanan Karneia bayramının ilk müzik yarışmasında birinci ödülü kazandı. Barbitos'u, yedi telli sitarı, Aiolis ve Boiotia makamlarını bulduğu söylenir. Özellikle nomlar, proem'ler, skoli'ler yazdı; Isparta ve Midilli'de (Lesbos) bir okul kurdu. (LM)

TERPEN i. (fr. *terpène*). Kim. Formülü $C_{10}H_{16}$ olan hidrokarbonlar sınıfı; kokulu yağlarda bulunur ve türevleriyle (alkoller, aldehit'ler, ketonlar v.b.) birlikte terpen serisini meydana getirir. || *Terpen serisi.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bitkilerin damıtılmasıyle elde edilen kokulu yağlardaki çeşitli bileşikler *terpen serisi* adı altında toplanır. Bu maddelerin molekülünde on karbon atomu bulunur; bunlar, hidrokarbonlar ve hidrokarbonlardan türeyen alkoller, aldehitler ve ketonlardır. Birçoğu parfümcülükte kullanılır.

En genel anlamıyle terpenler, genel formülü $(C_5H_8)_n$ olan hidrokarbonlardır. $n = 1$ için *hemiterpenler*, $n = 2$ için *asıl terpenler*, $n = 3$ için *seskiterpenler*, $n = 4$ için *diterpenler*, n çok büyük olduğunda *politerpenler* elde edilir.

Gerçekte, bir hidrokarbonun terpen olması için $(C_5H_8)_n$ formülüne sahip olması yeterlidir; meselâ, yalnız bir tek hemiterpen (izopren) $CH_2 = (CH_3) — CH = CH_2$ bilinir.

Diğer terpenlerin yapısı da izopren kuralına uymalıdır; yani terpen iskeleti, n sayıda izopren iskeletinin teorik birleşmesinden meydana gelmelidir; hidrojen atomları ve çift bağlar iskelet üzerinde keyfî olarak yerleştirilir. Bk. İZOPREN, SESKİTERPEN, DİTERPEN, POLİPREN.

Asıl terpenler $C_{10}H_{16}$. Hepsi de

$$\begin{array}{cccccccccccccc} C_1 & — & C_2 & — & C_3 & — & C_4 & — & C_5 & — & C_6 & — & C_7 & — & C_8 \\ & & | & & & & & & & & & & | & & \\ & & C_{10} & & & & & & & & & & C_9 & & \end{array}$$

iskeletinden türer. Asiklik terpenlerde bu iskelet üzerine üç çift bağ yerleştirmek gerekir; bu tek çevrimli terpenlere «altı değerli» denir. Fakat terpenlerden birçoğu çevrimleşmiş iskeletten türer; en sık çevrimleşme 2 ile 7 karbonları veya 3 ile 8 karbonları arasında olur. Tek çevrimli terpenlerde ayrıca iki çift bağ daha bulunur; iki çevrimli terpenlerin bir tek çift bağı vardır; ayrıca üç çevrimli doymuş terpenler de bilinir. Terpenlerin birçoğu sıvıdır; sadece kamfenler katıdır. Çoğu ışığın polarma düzlemini döndürür. Bunlar kolayca yükseltgenen ve polimerleşebilen çok etkin bileşiklerdir; fakat en büyük özellikleri çok sayıda anormal tepkimelere yol açmalarıdır. Başlıca terpenler, mirsen, osimen, limonen, terpinen, felcandren, pinen, nopinen, kamfen, sabinen, trisilen v.b.dir. (L)

TERPİGOREV (Sergey Nikolayeviç). Bk. ATAVA.

TERPİN veya **TERPİNOL** i. (fr. *terpine* veya *terpinol*). Kim. Formülü $C_{10}H_{18}(OH)_2$ olan hidroterpenik glikol.

— ANSİKL. *Terpin*, iki geometrik izomer şeklinde bulunur: *sis* ve *trans*. *Sis* terpin, terebentin esansının seyreltik hidroklorik veya nitrik asit yardımıyle hidratlanmasından elde edilir. Bileşiminde bir mol su bulunan ve 117°C'ta eriyen bir hidrat meydana getirir. Susuz halde 104°C'ta erir, 258°C'ta kaynar. Su kaybederek terpinol verir.

Trans terpin, limonen'in *trans* dibromhidrat'ından türer. 157°C'ta erir, 265°C'ta kaynar ve hidrat meydana getirmez.

— Eczc. Terpin hafif dozlarda (5 ilâ 10 sgr) balgam ve sidik söktürücüdür; yüksek dozlarda (1 gr) etkisi bunun tam tersidir; şurup, iksir, hap (kodeinli) halinde verilir. (L)

TERPİNEN i. (fr. *terpinène*). Kim. Dihidrosimenleri meydana getiren, terpen sınıfından $C_{10}H_{16}$ formülündeki hidrokarbonlara verilen ad.

— ANSİKL. α, β ve γ ile gösterilen üç *terpinen* bilinir. Birincisi ile üçüncüsü birçok esansta karışım halinde bulunur ve limon kokusundaki, 180°C'ta doğru kaynayan tabiî terpineni meydana getirir. γ terpinen 173°C'ta kaynar ve ancak kimyasal yolla elde edilir. (L)

TERPİNEOLLER çoğl. i. (fr. *terpinéols*'den). Kim. Formülü $C_{10}H_{18}O$ olan sunî hidroterpenik alkoller; terpin'den kısmî su giderilmesiyle türer.

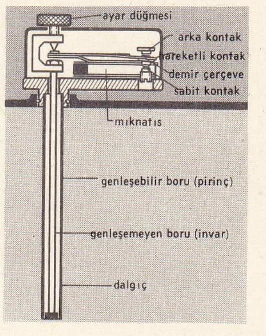

termostat

TERNAUX
Renard'ın gravürü
Lefebure'den
Cabinet des Estampes,
Paris

ternöv

ters kuplajlı pervane. Rotor R yönünde döndüğü zaman, gövde üzerine, gövdeyi ters R′ yönünde döndürecek bir kuvvet çifti uygular. Ters kuplajlı pervane r, bu kuvvet çiftini denkleştiren ters itme kuvvetini R′ meydana getirir (a). Pervane, ayrıca, bu itme kuvvetinin R″den daha küçük veya daha büyük olmasına göre, taşıtın sağa (b) veya sola (c) dönmesini sağlar.

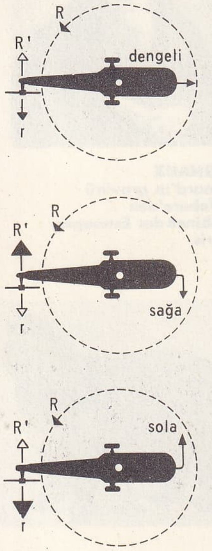

— ANSİKL. Sıvı haldeki ticarî *terpineol*, menekşe kokusundadır; parfümcülükte, sabunculukta (alkalilere dayanıklılığı sebebiyle) ve tıpta terpin yerine kullanılır; iki izomer karışımından meydana gelen bir maddedir. (L)

TERPİNOL i. (fr. k.). Kim. Bk. TERPİN.

TERPİNOLEN i. (fr. *terpinolène*). Kim. Formülü $C_{10}H_{16}$ olan terpen sınıfından hidrokarbon; 186°C'ta kaynar; terpin'in, terpineol'ün ve ökaliptol'ün sülfürik asitle su kaybetmesinden elde edilir. (L)

TERPOLİMER i. (fr. *terpolymère*). Plast. mad. Birlikte işlenmiş üç ayrı monomerden elde edilen polimer: *ABS, akrilonitril, bütadien ve stirenden meydana gelen bir terpolimerdir.* (L)

TERPSİKHORA, dokuz musa'dan biri. Dans, tiyatro koroları ve lirik şiir ilham perisidir. Timsali lirdir. Bazı yazarlara göre sirenlerin anasıdır. (L)

TERQUEM (Alfred), fransız fizikçisi (Metz 1831 - Lille 1887). Strasbourg, Marsilya ve Lille Fen fakültelerinde dersler verdi; kılcallık, akustik ve ısıyle ilgili çalışmalar yaptı, özellikle kesikli vuruşlardan doğan seslerin tınısını inceledi (1870). [L]

TERRA AMATA, 1966'da Fransa'nın Nice şehrinde ortaya çıkarılan Tarihöncesinden kalma yer; burada 300 000 yıl kadar önce kullanıldığı anlaşılan kulübe ve ocak izleri, hayvanlardan gergedan ve fil, bitkilerden ise çam ve meşe ağaçları ile eğreltiotu fosilleri ortaya çıkarıldı. (L)

TERRACİNA, İtalya'da şehir, Latium'da (Latina ili), Lepini dağlarının güney eteğinde, Gaeta körfezi kıyısında; 33 300 nüf. Yamacın alt kısmındaki eski şehir, XII. - XIV. yy.dan kalma katedraliyle ortaçağ havasını muhafaza eder. Yeni şehir, via Appia kenarında denize kadar uzanır. Tepede Roma ve Augustus tapınağının kalıntıları. Liman çok işlek değildir. Domates konserveciliği.

— Tar. *Anxur* adıyle Volscusların başkenti olan Terracina, M.Ö. 406'da Romalıların eline geçti, M.Ö. 329'da koloni haline getirildi; via Appia üzerindeki konumu ve limanı sayesinde roma aristokrasisinin gözde şehirlerinden biri oldu ve Augustus Galba, Domitianus ve Trajanus tarafından imar edildi. Limanı yaptıran Dindar Antoninus'tur. Theodorich şehirde bir saray inşa ettirdi. (L)

TERRA - COTTA i. Feldispatlarla sertleştirilen ve yüksek ısıda pişirilen kil. (Terracotta, mimarî motiflerin yapımında kullanılır.) [L]

TERRA-FERMA eyaletleri, Venedik cumhuriyetinde hükûmet merkezinin kurulduğu adalara ve denizkulaklarına karşıt olarak. İtalya yarımadasındaki illere verilen ad. (L)

TERRAFUNGİN i. Eczc. *Streptomyces rimosus*'un metabolizmasıyle oluşan bir antibiyotik. *Eşanl.* OKSİTETRASİKLİN.

— ANSİKL. *Terrafungin*'in yapısı, areomisin'in yapısına yakındır. Terrafungin, Gram pozitif ve negatif bakterilerin çoğuna etkilidir; verem basiline etki yapmaz; spiroket (Vincent anjini), virüs ve protozoer hastalıklarında da (amibyaz) etkilidir. Hemen sadece ağız yoluyle, nadiren damar yoluyle verilir. Büyüklerde 24 saatlik doz 2 gramdır. (L)

TERRAİL, Fransa'da Dauphiné'li sülâle; Bayard senyörleri bu sülâledendiler. (L)

TERRAMARE sıf. (ital. k. *tera*, toprak ve *marna*, marn'dan). Sağlam topraklarda kazıklar üzerine kurulmuş tarihöncesi merkezleriyle ilgili. (Kuzey İtalya'da izlerine rastlanan bu merkezlerin Bronz çağı sonunda, ilk hint-avrupalı istilâcılar tarafından kuruldukları sanılır.) [L]

TERRANOVA Dİ SİCİLİA, Gela'nın eski adı. (L)

TERRANOVA PAUSANİA, Sardinya'da Olbia'nın eski adı. (L)

TERRASSE (Claude), fransız bestecisi (Le Grand-Lemps 1867 - Paris 1923). Paris'te birçok kilisede orgçuluk yaptı, genç yaşta tiyatroya yöneldi. Yirmi kadar operet besteledi. Bunlar daha çok Offenbach'ın üslûbuna yaklaşır. Operetlerinden bazıları: *Les Travaux d'Hercule* (Herkül'ün Marifetleri) [1901], *M. de La Palisse* (1904), *Cartouche* (1912). Ayrıca, Nouveau-Théâtre'da temsil edilen *Kral Ubu*'nün (Ubu Roi) müziğini yazdı (1902). [L]

TERRASSON (Jean), fransız yazarı (Lyon 1670 - Paris 1750). Collège de France'ta yunan felsefesi ve latince profesörlüğü yaptı. Eskilerle Yeniler arasındaki tartışmada Yenilerin tarafını tuttu. Yazılarında güzellikten çok akıl ve bilgi ağır basar. Başlıca eserleri: felsefî romanı *Sethos* (1731), *Dissertation Critique sur «l'Iliade» d'Homère* (Homeros'un «İlyada»sı Üstüne Tenkitli Bilimsel Araştırma) [1715]. (L)

TERREBONNE, Kanada'da (Quebec) idare bölümü, Laurentides bölgesinde; 102 300 nüf. Merkezi, *Saint Jérôme.* (L)

TERRE HAUTE, A.B.D.'de (İndiana) şehir, Watash ırmağı kıyısında, İndianapolis'in güneybatısında; 72 500 nüf. İndiana petrol ve kömürünün yakınlığı sayesinde şehirde sanayi gelişmiştir: imalât metalürjisi (tarım makineleri); un fabrikaları; küçük dokuma sanayii. (L)

TERRİEN DE LACOUPERİE (Albert), fransız asıllı ingiliz sinoloğu (İngouville, Saint-Valery-en-Caux yakınları 1845 - Londra 1894). British museum'daki «Çin Paraları Katoloğu»nu düzene koymak üzere Londra'ya gitti, ingiliz yurttaşlığına girdi ve University college'ta profesör oldu. Başlıca eserleri: *Histoire de la Civilisation Chinoise* (Çin Medeniyeti Tarihi) [1800], *Les Langues de la Chine avant les Chinois* (Çinlilerden Önce Çin Dilleri) [1887], *Western Origin of the Early Chinese Civilisation From 2300 B.C. to 200 A.D.* (M.Ö. 2300 - M.S. 200 Arasındaki İlk Çin Medeniyetinin Batılı Kaynakları) [1894]. (L)

TERRY (Charles Sanford), ingiliz müzik yazarı (Newport Pagnell 1864 - Aberdeen yakınları 1936). Aberdeen üniversitesinde tarih öğretmenliği yaptı, J.-S. Bach ve eserleri üstüne incelemeler yazdı. Başlıca eserleri: *Bach'ın Koralleri* (3 cilt, 1915-1921), *Bach'ın Bestelediği İlâhiler, XVI. yy. İlâhi Kitabı, Melodiler* (1923), *Kahve Kantatı*'nın tiyatro düzenlemesi, Bach'ın biyografisi v.b. (L)

TERRY (Ellen), ingiliz kadın oyuncu (Coventry 1847 - Small Hythe, Kent 1928). Meslek hayatına 1856'da Princess's theatre'da başladı. 1878'den itibaren, Lyceum'da H. Irving ile birlikte sahneye çıktı. Shakespeare'in piyeslerinde başarılı roller aldı. 1905'-te Court theatre'da G.B. Shaw'un oyunlarında rol aldı. (L)

TERS sıf. (esk. türk. k.). Önü arkası yer değiştirmiş olan: *Duvardaki tablolardan biri ters.* || [Yön için] Yanlış, aksi: *Ters yol, ters yazı.* || *Mec.* Huysuz, hırçın, sert: *Ters bir adam. Ters bir cevap.* || Uygun olmayan, elverişsiz: *Ters bir iş.*

— ÇEŞ. DEY. *Ters tarafından kalkmak*, işleri iyi gitmemek. Huysuzluk etmek. || *Ters yüz.* Bk. TERSYÜZ.

— Bot. *Ters duruş*, bir çiçeğin, üstteki taçyaprağı alta gelecek şekilde dönük durması.

— Coğ. *Ters alize*, alizelerle ters yönde esen yüksek rüzgâr.

— Dy. *Ters yol*, bir trenin izlediğ yola paralel olan demiryolu. (Çift yollu bir hat üzerinde, normal gidiş yönüne ters doğrultuda yapılan seyre «ters yolda seyir» denir.)

— Denizbil. *Ters akıntı*, ana akıntıya ters olarak kıyı çizgisini takip eden akıntı. (Buna Karadeniz boğazında «anafor» denir.) || *Ekvator ters akıntısı*, Atlas okyanusunda ve Büyük okyanusta Ekvatora doğru akan (batıdan doğuya doğru ve alizelerin meydana getirdiği akıntılara ters yönde) akıntı.

— Denizc. *Ters maymun*, üst üste tespit edilmiş tek dilli iki makaradan meydana gelen blok (alttaki makara daha küçüktür). || *Tersine salmak*, dümen ve makine manevralarına rağmen, bir geminin rüzgâr veya akıntı etkisiyle istenilen yönün tersine dönmesi.

— Havc. Uçağın hareketine ters yönde etki eden bir pervanenin veya bir jet saptırıcısının konumu için kullanılır. || *Ters kuplajlı pervane*, mekanik transmisyonlu bazı helikopterlerde arka uca yerleştirilen ve gövdenin dönüş kuvvet çiftini yok etmeğe yarayan pervane. || *Ters uçuş*, sırt üstü uçuş. (Ters uçuş ve bu şartlarda yapılan akrobasi hareketleri, hava cambazlığının çok ileri bir aşamasını belirtir.)

— Jeol. *Ters fay*, yüzeyi aşırı yükselmiş fay kanadına doğru eğik olan çapraz fay. || *Ters kanat*, devrik veya yatık kıvrımda, en eski tabakaları daha yeni tabakalar üzerinde yer alan kanat.

— Jeomorfol. *Tersine fay sarplığı.* Bk. FAY.

— Kim. *Ters akım*, birbirini fiziksel veya kimyasal bakımdan etkileyecek olan iki maddeyi ters yönlerde harekete geçirmeğe dayanan usul. (Bk. ANSİKL.) || *Ters akımla yoğunlaştırma, çözündürme*, işlenecek madde ile eriticiyi, en fakir karışımı taze eriticiyle işleyecek şekilde birbirine ters yönde gönderme. (Bu usul daha az çözücü kullanılmasını sağlar.) || *Ters optik*, ışığın polarılma düzlemini eşit, fakat ters yönde döndüren iki izomer için kullanılır. (Bu bileşiklerde genellikle asimetrik bir karbon atomu vardır ve açık formülleri stereokimyanın kapsamına girer.) *Eşanl.* ENANTİYOMORF.

— Mad. oc. Yatağın, tektonik olaylar sonucu ters dönmüş olan bölümü için kullanılır.

— Mant. Konusu ilkel öznenin çelişkeni olan önerme.

— Marang. *Ters yön*, ağaç liflerinin normal yönüne ters olan doğrultu.

— Mat. *Ters açılar*, birinin kenarları öbürünün kenarlarının uzantısından meydana gelen iki açı için kullanılır. || *Ters elemanlar*, bir bileşim kanunu ile donatılmış bir cümlede, bileşimleri birim elemanı veren iki eleman. || *Ters fonksiyonlar*, $y = f(x)$ ve $x = g(y)$ aynı fonksiyonel kanunu verecek şekilde seçilmiş $f(x)$ ve $g(x)$ fonksiyonları: «$f(x) = x^2$» ve «$g(x) = +\sqrt{x}$» *fonksiyonları* («$x > 0$» *olmak şartıyle*) *ters fonksiyonlardır.* || *Ters işaretli*, cebirde, mutlak değerleri aynı, fakat işaretleri zıt olan iki nicelik için kullanılır. || *Ters işlemler*, biri öbürünün sonucunu sıfıra indirgeyen iki işlem: *Herhangi bir büyüklüğün aynı sayıyle çarpılması ve bölünmesi ters iki işlemdir.* || *Ters matris*, bileşimi birim matrisi veren matris. || *Ters oranlar*, ters olarak alınmış aynı terimlerden meydana gelen, yani birinde pay olan terimin öbüründe payda olduğu oranlar. || *Ters orantı*, bir terimi artarken öteki terimi aynı oranda azalan oran: *Bir büyüklüğün ölçüsü başka bir büyüklüğün ölçüsüyle ters orantılıysa, bu büyüklük ötekine göre ters orantılı olarak artar veya azalır.* || *Ters sayılar*, çarpımları 1'e eşit olan sayılar. (KARŞIT SAYILAR da denir.) || *Ters üçlü kuralı*, bilinmeyen büyüklüğün, verilen büyüklükle ters orantılı olduğu üçlü kuralı. || *Ters yön*, karşıt yön: *Düzlem üzerinde bir dönme hareketinin doğru yönü, saat ibrelerinin hareketinin tersi olan yönle tanımlanır.* || *Ters yönlü vektörler*, eşit uzunlukta, fakat zıt yönde olan paralel vektörler.

— Mim. *Ters kavis*, bir kemerin tepesinde açı yapacak şekilde birleşen ve bitişik bir kemerin üst ucunu meydana getiren ters eğrililerden her biri.

— Mus. *Ters hareket*, iki sesin zıt hareketle ilerlemesi. (Birinin çıkıcı aralıklarına ötekinin inici aralıkları tekabül eder.)

— Res. *Ters prova*, bir deseni veya bir gravürü, nemli bir kâğıda bastırarak elde edilen ters kopya. || *Ters taramak*, bir desene veya bir gravüre ters yönde taramalar çizmek.

— Sibern. *Ters etki*, temel bir etkinin yerini geri dönüşlü bir etkinin alması. Bk. ANSİKL.

— Spor. *Ters köşe*, teniste topu vurulan tarafın ters yönüne gönderme. (Raketi sağ eliyle kullanan bir oyuncu tarafından topun sol tarafa gönderilmesi.) [*Röver* de denir.]

— Teknol. *Ters kanat*, sıvıyı çarkın ekseninden uzağa atmak için, bir hidrolik çar-

kın kanatlarına ters yönde yerleştirilmiş küçük kanat.

— Tekst. *Ters örgü,* ipliklerin normal büküm yönüne ters doğrultuda yapılan armür.

— ANSİKL. Kim. *Ters akım usulü,* bir maddenin diğerine tam olarak etkemisini sağlamak için kullanılır. Meselâ, bir sıvının damıtılması sırasında soğutma borusundan geçen su, en fakir buhar en soğuk su ile karşılaşacak şekilde buharın ters yönünde gönderilir.

— Sibern. *Ters etki,* tabiî veya sunî her türlü ayarlama süreçlerinin temelidir: gerçekten de bir büyüklük, kendisini normal değerinden uzaklaştırmağa çalışan her türlü geçici etkenden sonra, zıt yönde etki yaratan bir ters etki süreci kendiliğinden meydana gelmedikçe sabit bir değerde kalamaz. Biyolojide bütün ayarlamalar, ancak ters etki süreçleriyle gerçekleştirilebilir: meselâ kandaki karbondioksit oranı. ensülin üretimi veya üstün varlıklarda organizmanın ısısını sabit tutan mekanizmalar.

Sibernetik bu tabiî ters etkilerle modern makinelerde regülatör vazifesi gören sunî ters etkiler arasında büyük bir benzerlik bulunduğunu ispatlamıştır.

◆ Zf. Ters biçimde, ters olarak: *Çorabını ters giydi.*

— ÇEŞ. DEY. *Ters anlamak,* yanlış anlamak, ters bir anlam vermek. || *Ters bakmak,* kin ve öfke ile bakmak. || *Ters dönmek,* alt üst olmak. || *Ters düşmek,* aykırı olmak, bağdaşmamak. || *Ters gelmek,* uygun düşmemek: *Bu fikir bana biraz ters geliyor.* || *Ters gitmek,* aksilik olmak, rast gitmemek. || *Ters pers,* çok aksi giden, düzelemeyecek kadar ters olan. || *Ters pers olmak,* çok bozulmak. || *Ters yüzü geri dönmek,* istediğini elde etmeden geri dönmek.

— Astron. ve Geod. *Ters çevirme.* Bk. ANSİKL.

— Mat. *Bir kesri, bir oranı ters çevirmek,* paydayı paya, payı da paydaya aktarmak, yani kesir veya oran yerine terslerini koymak. || *Bir önermenin terim sırasını ters çevirmek,* terimlerini kendi aralarında değiştirmek. || *Bir terimler dizisinin terim sırasını ters çevirmek,* bu terimleri ters sırada almak. || *Dış ters açılar.* Bk. DIŞ. || *İç ters açılar.* Bk. İÇ.

— ANSİKL. Astron. ve Geod. *Ters çevirme metodu.* Bir âletin kusurlu olmasından ileri gelen bir gözlem hatası, âleti ilk konumuna ters veya simetrik bir konuma getirmekle genellikle işaret değiştirir. Bu şartlarda, âletin her iki konumunda da gözlem yapılarak ve elde edilen rakamların ortalaması alınarak hata ortadan kaldırılır. Böylece bu metot, her gözlemde âletin verdiği sonuca etki edecek düzeltmeyi bir defada yapmak imkânını verir.

◆ İ. Bir şeyin içe gelen tarafı, arkası: *Ceketinin tersiyle alnındaki teri sildi* (A. H. Tanpınar). *Aynanın tersi. Çorabın tersi.* || Bir şeyin veya bir âletin kesmeyen, işlemeyen kısmı, arkası: *Baltanın tersi. Kılıcın tersi.* || — *Mec.* Bir şeyin aksi, karşıtı: *Doğru söyle. Sonra bu sözünün tersi ortaya çıkarsa sen bilirsin ha...* (H. R. Gürpınar).

— ÇEŞ. DEY. *Tersi dönmek,* şaşırıp kalmak, ne yapacağını bilemez duruma gelmek. || *Tersinden okumak,* yanlış anlamak. || *Tersine çevirmek,* içini dışına getirmek.

— Mat. *Tersi alınabilir eleman,* bir etkisiz elemanı bulunan bir iç bileşim kanununda, uygun şekilde seçilmiş başka bir elemanla birleştiğinde bu etkisiz elemanı eşit bir çarpım veren eleman.

— Psikanaliz. *Tersine dönme,* kendi üzerine dönme, bir itimin, kendi tersine dönmesini sağlayan savunma mekanizmaları. İtimin zıddına dönme bu dönmenin tersine dönme bakımından amacını, kendi üzerine dönme bakımından da konusunu ilgilendirir.)

◆ **Tersine** zf. Aksine, karşıt olarak, bilâkis.

◆ **Ters ters** blş. zf. Ters bir şekilde. || *Ters ters bakmak,* düşmanca veya öfkeli bir şekilde bakmak: *Mehmet Ali öyle bir ters baktı ki; kadın, bütün hıçkırıklarını katı lokmalar yutar gibi içine çekti* (Y. K. Karaosmanoğlu). [ML]

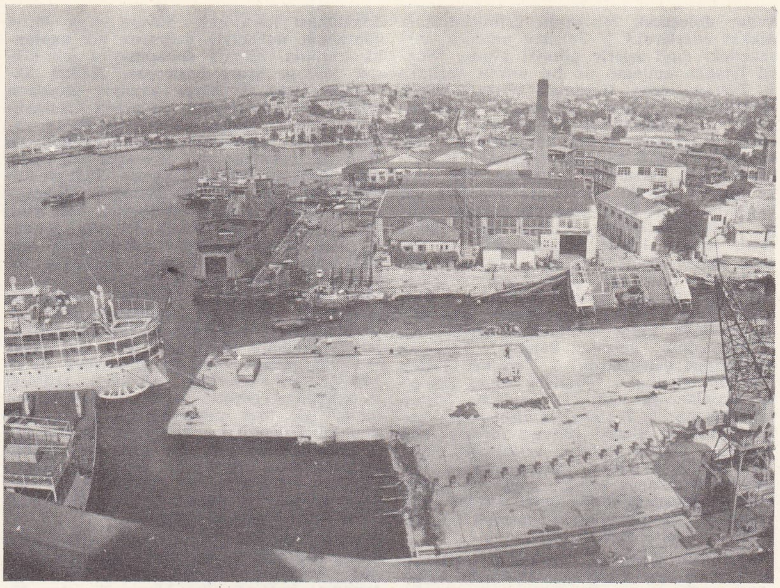

Haliç tersane'si, İstanbul

TERS i. (esk. türk. k.). Hayvan pisliği. (M)

TERS i. (fars. *ters*). *Esk.* Korku. || *Tersengiz,* korkutan, korku verici. (M)

TERSA i. (fars. *tersā*). *Esk.* Hıristiyan. || *Tersa-beçe.* Bk. TERSABEÇE.

TERSA i. («üçüncü» anlamında ital. *terza*'dan). İskambilde üçlü. (M)

TERSABEÇE blş. i. (fars. *tersā* ve *beçe*'den *tersā-beçe*). *Esk.* Hıristiyan çocuğu.

— Tasav. Mürşidi kâmil diye nitelenen ve mânâ âleminde en yüksek mertebeye varan kimseye verilen ad.

◆ **Tersabeçegân** çoğl. i. *Esk.* Hıristiyan çocukları. (M)

TERSAKAN çayı, Yeşilırmak'ın kollarından biri. Ladik'in kuzeydoğusundan doğar. Bir süre doğu-batı doğrultusunda aktıktan sonra Havza yakınında güneye kıvrılır. Bir yay çizerek Amasya kuzeyinde Yeşilırmak'a ulaşır. Denizin aksi yönünde aktığı için Tersakan çayı adını almıştır. (M)

TERSAN sıf. (fars. *ters,* korku'dan *tersān*). *Esk.* Korkak, korkan.

◆ **Tersan tersan** zf. *Esk.* Korka korka, çekinerek: *Azm-i rah eyledi tersan tersan* (Muallim Naci). [M]

TERSANE i. (ar. *dār-üs-sınāʿa* veya *dār-şınāʿa,* sanat yeri > ital. *darsena*'dan). Ticaret veya savaş gemilerinin yapıldığı yer. || *Esk.* Denizcilik işlerinin yönetildiği yer.

— DEY. *Tersane umuru. Halk dili.* Çok önemli iş.

— Denizc. *Tersane nöbetçisi,* bir tersanenin giriş-çıkış yerlerinde ve bazı kısımlarında gözcülük yapmakla görevli olan yeminli askerî memur.

— Mal. *Esk. Tersane bedeliyesi,* Tanzimat'tan önce gemilerde kürek çeken ve yelken açıp toplayanların ücretlerini karşılamak üzere alınan verginin adı. || *Tersane sergisi,* Osmanlı devletinde tersanede çalışanların alacakları hakkında hazırlanan cetvellere verilen isim. (Bugünkü bordro cetvellerinin yerini tutardı.) || *Tersanei âmire hazinesi,* tersanenin para işlerinin düzenlendiği bir çeşit vezne için kullanılan deyim.

— Metrol. *Tersane zirai,* eskiden tersanede kullanılan ölçülerden birinin adı. (Bir tersane zirai, yirmi yedi parmak* uzunluğundadır.)

— Teşk. tar. *Tersane ağası,* kaptanpaşanın tersanedeki vekiline verilen ad. (Hint kamışından asası ve üç çifte kayığı vardı. Tersane ağasının maaşı XVIII. yy.da 2 500 akçeydi.) || *Tersane ambarı nazırı,* tersane ambarına giren çıkan malzemenin defter ve kayıtlarını tutan görevli. || *Tersane ambarlar emini,* tersaneye ait kereste v.d. malzemenin bulunduğu ambarların hesaplarını tutan ve denetleyen görevli. || *Tersane başçavuşu,* tersanenin iç güvenliğini ve disiplinini sağlayan görevli. (Emrinde divanhane çavuşları bulunurdu.) || *Tersane başmimarı,* tersanedeki her çeşit gemi inşaat ve onarımı denetleyen görevli. (Tersane başmimarının emrinde on mimar ve dört yüz marangoz vardı. Elinde gümüş asa taşırdı.) || *Tersane defter emini,* Kaptanpaşa eyaletinde bulunan sancakların tımarlı sipahilerinin defterlerini tutan görevli. (Tersane reisine bağlıydı. Yanında çalışan defter kethüdası ve kâtipleri, günlük işlemleri yaparlardı.) || *Tersane defterhanesi,* Kaptanpaşa eyaletine bağlı sancakların zeamet ve tımar kayıtlarının tutulduğu kalem. (Bu sancaklara ait tımar ve zeametlerin dağıtımı [tevcihat] Derya kalemine bağlı olan Tersane defterhanesinde yapılırdı. Dağıtımdan yararlananlara kaptanpaşa tarafından mühürlü tezkere verilirdi. Bu dağıtımlar sadrazama gösterilerek defterhanedeki kayıtlarına işlenirdi.) || *Tersane halkı,* osmanlı deniz kuvvetlerinde tersane görevinde bulunan gemi kaptanlarıyle azap reisleri, dümenci, yelkenci, topçu, humbaracı ve vardiyanlara genel olarak verilen ad. (Bunların hepsi ulufeliydi; üç ayda bir ücret alırlardı.) || *Tersane kâtipleri,* tersaneye ait kereste mahzeniyle (depo) öteki malzemelerin hesaplarını tutan hesap memuru. || *Tersane kethüdası,* kaptanpaşadan sonra tersanenin en yetkili görevlisi. (Azap reisi, vardiyanbaşı olduktan sonra yükselerek kaptan ve baştarde kaptanı olurdu. Bu görevden de tersane kethüdalığına gelinirdi. Tersane kethüdasının elinde hint kamışından mavi bir asa bulunurdu. Altı çifte kayığa binerdi. Padişah baştarde ile boğazda gezinti yaptığı zaman dümen tutardı.) || *Tersane muhafızları,* tersanede kızağa çekilmiş, yatan gemilerin koruculanna verilen ad. (*Mandacı* da denilen tersane muhafızları, liman reisinin emrinde bulunurlar ve tersane rıhtımında sabaha

Alanya tersanesi

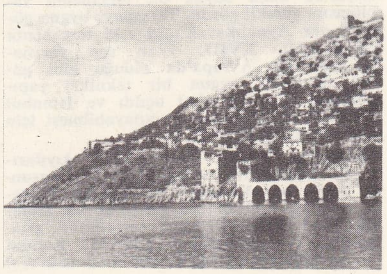

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

kadar dolaşarak bir şeyin çalınmamasına dikkat ederlerdi.) || *Tersane müdürü,* tersanedeki malî işlerle görevli kimse. (Sonra tersane eminine de bu unvan verildi.) || *Tersane reisi,* tersanede görevli büyük memurlardan birinin unvanı. (Tersanenin tımar ve zeametlerine ait işlemleri denetlerdi. Tersanenin defter kethüdası ile defter emini reisin emrinde çalışırdı.) || *Tersane ricali,* tersanede kaptanpaşadan sonra gelen büyük memurlara verilen ad. (Tersane ricali içine sırasıyle tersane emini, tersane kethüdası, tersane ağası, liman reisi, tersane kâtibi, tersane reisi ve tersane defter emini girerdi.) || *Tersane ruznamçecisi,* tersanenin günlük gelir ve gider hesabını tutmakla görevli memur.) || *Tersane tımar sipahisi,* kaptanpaşa sancağında bulunan tımar sahiplerine verilen ad. (Tımarlarının gelirine karşılık donanma hizmetinde çalışırlardı.) || *Tersanei Âmire,* Fatih'in İstanbul'u fethinden sonra Haliç'te Aynalıkavak semtinde yapımına başlattığı tersane. || *Tersanei Âmire emini,* tersanenin malî işlerini yöneten memur. (Kısaltılmış olarak *tersane emini* de denir. Yeni gemilerin yapımı tamamlandıkça bunları mühimmatıyle birlikte kaptanına teslim eder ve liman defterine kayıt işlerini yaparak bu kayıt işleminin bir suretini kaptanpaşaya ve defterdara verirdi.)

— ANSİKL. Gemi inş. Türkiye'de gemi yapımıyle uğraşan kuruluşlar Marmara bölgesinde toplanmıştır. Bu bölge dışında yalnız İzmir ve Van'da ikinci derecede önemli kamu müesseseleri bulunmaktadır. Denizcilik Bankası T.A.O.'ya bağlı tersaneler şunlardır:

1. *Haliç tersanesi,* Haliç kıyısında, Unkapanı köprüsüyle Kasımpaşa arasındaki alandadır. 1912 Yılına kadar Haliç Fabrika ve Havuzlar işletmesi adı altında bir müdürlük şeklinde ve Camialtı ile Hasköy atelyeleri de birer başmühendislik halinde buraya bağlı olarak çalışmalarını sürdürdü. 1952'de Haliç tersanesi, Denizcilik bankasına verildikten sonra, burada yeni gemi yapımına girişildi. Önce Camialtı ve Hasköy atelyeleri Haliç tersanesinden ayrılarak, ayrı birer tersane durumuna getirildi. Haliç tersanesi de gemi yapabilecek biçimde ve modern bir tarzda genişletilerek düzenlendi. Tersane bugün, Atatürk köprüsü ile Kasımpaşa arasında 75 000 m²'lik bir alanı kaplamaktadır. Tarihî değer taşıyan üç kuru havuzu ile iki yapım kızağı vardır.

2. *Camialtı tersanesi,* Haliç kıyısındadır. 72 000 m²'lik bir alanı kaplar; 20 000 tona kadar tanker, 15 000 tona kadar yük ve cevher gemileriyle 160 m boya kadar her çeşit yolcu gemisi ve özel tipte gemi inşa edebilir; 1 175 personeli vardır;

3. *Hasköy tersanesi,* Haliç kıyısındadır. 10 300 m²'lik bir alanı kaplar; 50 m boyundaki gemileri yapacak, karaya çekebilecek kapasitede iki kızağı vardır. 300 İşçi çalıştırır;

4. *İstinye tersanesi,* İstinye koyundadır. 26 000 m²'lik bir alanı kaplar. 8 500 t kaldırma gücünde, 137 m boyunda 21,25 m genişliğinde, 9,85 m yüksekliğinde bir yüzer havuzla 15 000 t kaldırma gücünde bir ikinci yüzer havuzu vardır. 1 000 İşçi çalıştırır.

Son yıllarda özel sektöre ait gemi inşaat kuruluşları da gelişmektedir.

— Tar. İlk önemli osmanlı tersanesi Yıldırım Bayezid zamanında Saruca Paşanın denetiminde Gelibolu'da kuruldu.

Yavuz Selim, Mısır seferinden sonra İstanbul'da daha büyük bir tersanenin yapılmasını gerekli gördü. Tersaneye uygun görülen yer Aynalıkavak'taki eski tersanenin yakınlarıydı. XVIII. yy.ın son yarısında gemilerin Avrupa'da olduğu gibi günün tekniğine uygun bir teknikle yapılabilmesi için bir okul açıldı ve İstanbul tersanesine, ihtiyaçları karşılayabilmesi için yeni bir düzen getirildi.

Osmanlılar, Mısır'ı ve Kızıldeniz kıyılarını ele geçirdikten sonra Hint okyanusunda güçlü bir donanma bulunduran Portekiz'e karşı mücadeleye giriştiler ve Memlûklardan kalma Süveyş tersanesini canlandırma yoluna gittiler. Özellikle Kanunî Sultan Süleyman döneminde Mısır (Süveyş) donanması kurularak Süveyş veya Mısır kaptanlığı unvanıyle bağımsız bir kaptanlık kuruldu. Süveyş donanmasını tek olarak 1532'de Mısır beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa 80 parça gemiyle meydana getirdi. XVI.yy.ın son yarısında Osmanlıların Yemen, Habeş kıyıları ve Basra yörelerini ele geçirmesi onları Kızıldeniz ve Hint okyanusunda bir donanma bulundurmak zorunda bıraktı. Ayrıca Süveyş donanmasını güçlendirmek amacıyle Memlûklardan kalan Süveyş tersanesi, her yönden ihtiyacı karşılayacak duruma getirildi. Bu tersanede Süveyş donanması için yeni gemiler yapıldığı gibi, gemilerin bakım ve onarımı da ele alınıyordu. Süveyş tersanesiyle güçlenen Süveyş donanması XVI.yy.da yaptığı savaşlarda başarılı sonuçlar aldı. Osmanlılar denizdeki üstünlüklerini, Akdeniz'de olduğu gibi Kızıldeniz ve Hint okyanusunda da göstermek ve özellikle hint sularında mücadele ettikleri Portekizlileri geçmek istediler. Süveyş donanmasıyle hint sularında ün yapan Hadım Süleyman Paşa, Pirî Reis, Murad Reis, Seydi Ali Reis, bu dönemin önemli denizcileriydi. XVI.yy.ın sonlarına doğru Osmanlı devletinin eski gücünü kaybetmeğe başlaması yüzünden Süveyş donanması ve tersanesi önemini kaybetti.

Osmanlı devleti Macaristan'ı hâkimiyeti altına aldıktan sonra Tuna üzerinde kurduğu donanma (İnce donanma), Tuna kaptanlığına bağlıydı. Tuna'da ve Tuna'ya dökülen ırmaklarda işleyen gemiler, Tuna kaptanlarının emrindeydi. Kaptanların da emrinde onar firkate ile bin kadar bahriye azabı vardı. Bunlar ırmakta dolaşarak güvenliği sağlardı. Rusçuk kıyısında bulunan tersanede genellikle Tuna gemileri kışlardı. İnce donanma gemileri ırmaklarda hızla hareket edebilirdi. Osmanlılar, XVI. yy.ın ikinci yarısında Basra ve yöresini korumak için Birecik'te de bir tersane kurdular; XVIII. yy.ın ortalarına doğru Birecik tersanesinde Fırat ırmağı için hafif bir donanma kuruldu. Osmanlı ülkesinde bunlardan başka önemli tersaneler, Sinop ve İzmit'te bulunuyordu. (M)

TERSANE adası. esk. **Telandria,** Akdeniz'de, Fethiye körfezinin batı kesiminde, tepelik ve ağaçlık ada. Körfezin güneybatı ucundaki Kapı dağı yarımadasının ve Domuz adasının uzantısıdır. (M)

Tersane camii. Bk. PİYALEPAŞA CAMİİ.

Tersane konferansı, İstanbul'da 23 aralık 1876'da toplanan konferans. Bk. İSTANBUL KONFERANSI (1876). [M]

TERSANELİ i. (*tersane*'den *tersane-li*). *Esk.* Deniz subaylarına ve erlerine verilen ad. (M)

TERSAYAN çoğl. i. (fars. *tersâ*'dan *tersâyân*). *Esk.* Hıristiyanlar. (M)

TERSCHELLİNG, Kuzey denizinde Hollanda'ya bağlı (Kuzey Hollanda) ada; Batı Friz takımadalarında; 3 570 nüf. Bu ada kısmen koruluk kumullardan meydana gelir. Sayfiye merkezi (Midsland). Balıkçılık (*West Terschelling* limanı). Tabiî rezerv. (L)

TERSELME i. (*ters* > *terselmek*'ten *tersel-me*). Ters bir hal alma.

— Jeomorfol. *Engebe terselmesi,* topoğrafya düzeni tabakalara ters olan yapısal biçim: *Bir antiklinal ortasındaki küçük vâdi bir engebe terselmesi biçimi meydana getirir; çünkü taban komşu senklinallerdeki vallerin seviyesinden aşağıdadır.* (Aynı şekilde yükselmiş kompartman, çökmüş kompartman eteğinde bir topografya çöküntüsü meydana getirdiği zaman fay'da engebe terselmesi görülür.) [L]

TERSEVİRME bļş. i. Mant. Bir tikel ve olumsuz önermeyi evirmeye yarayan dolaylı usul. (Tersevirme, ele alınan önermeyi tikel olumlu hale getirmek sonra da evirmektir: «Bazı hayvanlar sıçrayacak yetenekte değildir; bazı hayvanlar sıçramakta yeteneksizdir; öyleyse sıçramakta yeteneksiz bazı varlıklar hayvandır.») [L]

TERSİ i. Zool. Bk. TİRSİ.

TERSİ i. Bk. TARSİ.

TERSİB i. (ar. *rüsûb*'dan *tersîb*). *Esk.* Tortusunu dibe çöktürme, durultma. || *Tersib etmek,* duru hale getirmek, tortusunu dibe çöktürmek.

— Bayınd. Kullanılmış suların içinde asıltı halinde bulunan kum, çakıl gibi ağır maddeleri temizlemek amacını güden işlem. || *Tersible kurutma,* bataklık ve gölleri, toprak taşıyan sularla kurutma metodu.

◆ **Tersibat** çoğl. i. *Esk.* Tortuyu dibe çöktürmeler. (LM)

TERSİL i. (ar. *resl*'den *tersîl*). *Esk.* Yazıda veya konuşmada ağırbaşlı bir üslûp kullanma. (M)

TERSİM i. (ar. *resm*'den *tersîm*). *Esk.* Resmini yapma, şeklini çıkartma. || *Tersim etmek,* resmini yapmak. || *Tersim olunmak,* resmi çizilmek, resmedilmek: *Mensucatta gayrı millî ellerle tersim olunan yeni nakışlar da millî zevkimize uymuyor* (Ziya Gökalp). || *Tersim-bi-z-ziya* (veya *tersim-biş-şems*), fotoğraf. || *Tersim-i harita,* haritasını çizme.

◆ **Tersimat** çoğl. i. *Esk.* Resmini yapmalar, çizmeler. (M)

TERSİMÎ sıf. (ar. *tersîm*'den *tersîmî*). *Esk.* Çizmekle, resmini yapmakla ilgil.

— Fels. *Esk.* Çizgeli.

— Mat. *Esk. Tersimî hendese,* uzay geometri. (M)

TERSİNİR sıf. (*tersinmek*'ten *tersin-i-r*). Fiz. *Yeni.* Bir olayın meydana gelme şartlarındaki sonsuzküçük bir değişikliğin etkisiyle herhangi bir anda yön değiştirebilen bütün kimyasal, fiziksel ve mekanik dönüşümler için kullanılır (msl. kapalı kapta buharlaşma). || *Teşm. yol.* İçinde, sebep ile sonucun yer değiştirebileceği bir olay için kullanılır. (Msl. bir dinamonun çalışması tersinirdir, yani, bir elektrik motoru gibi de çalışabilir.)

— Havc. *Tersinir hatveli pervane,* eksen çevresinde uygun bir dönüş verildiğinde palalarının hatvesi negatif hale gelen pervane. (Normal olarak çekici olan pervane kuvveti böyle yön değiştirir ve uçak üstünde etkili bir frenleme elde edilir.)

— Kim. *Tersinir tepkime,* aynı sıcaklık ve basınç şartları içinde aynı anda her iki yönde meydana gelen kimyasal tepkime. (Stokiyometrik bir denklemle gösterilir:

$$\alpha A + \beta B \leftrightarrows \gamma C + \delta D,$$

burada A, B, C, D molleri, α, β, γ, δ ise sayısal katsayıları gösterir. Bu tür tepkimeler, az çok uzun bir sürede, kimyasal dengeyle sona erer.)

— Mat. *Tersinir bağıntı,* bir cümlenin iki *a* ve *b* elemanı arasında bulunan ve yönü değiştirilebilen bağıntı. (BAKIŞIMLI BAĞINTI da denir.) [L]

TERSİNİRLİK i. (*tersinir*'den *tersinir-lik*). Fiz. Tersinir bir olayın özelliği. Bk. ANSİKL.

— Psikogenet. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fiz. Koloitler, eriyiklerinin *tersinirliği* veya tersinmezliğine göre iki temel sınıfa ayrılır. Bir koloidal eriyiğin tersinirliği, bu eriyik içinde dağılmış koloidal maddenin çökeldikten veya pıhtılaştıktan sonra aynı sıvıda yeniden ergiyebilme özelliğidir.

Bu özellik genellikle, proteinler (jelatin, fibrin, albümin v.b.), bazı karbon hidratlar (dekstrin v.b.) ve türevleri (selüloz nitrat ve asetat), zamklar ve helmeler gibi (arap zamkı ve diğerleri) organik koloidal maddelerde bulunur.

— Psikogenet. Piaget'ye göre tersinirlik, tersinir olmayan işlem öncesi düzeyin TEMSİLÎ DÜZENLEMELERİ'ne karşıt düşünce işlemlerini niteler. (Bk. İŞLEMÖNCESİ.) Piaget, somut işlemlerin en önemli iki grubu olan sınıflamalar ve serilemelerin bir tersinirlik biçimiyle temsil edildiklerini ortaya çıkarmıştı: 1. *devrikleme* veya *olumsuzlama ile tersinirlik* (tersi N ile bileşen dolaysız işlem I, başlangıç noktasına döner, yani değişikliği ortadan kaldırır). Bu tersinirlik, katıcı sınıfların (nesneler sınıfından bir nesnenin çıkarılmasıyle) veya çoğaltıcı sınıfların (iki sınıfın çoğalmasının tersi, bu sınıflardan birinin çıkarılmasıdır) gruplarını niteler; 2. *karşılıklıkla tersinirlik* (veya farkların ortadan kaldırılması) ilişki gruplarını niteler. Somut işlemler düzeyinde, herhan-

gi bir yapı toyluluğu devrikleme ve karşılıklılığı biraraya getirmeden, her tersinirlik biçimi kendi özel alanını yönetir. İNRC grubunun biçimsel işlemler döneminde gerçekleştirdiği şey de budur ve her işlem aynı zamanda, bir başkasının devriklenmesi ve bir üçüncünün karşılığıdır. (L)

TERSİNME i. (*tersinmek*'ten *tersin-me*). Tersinmek işi.

— Biyol. Bir kromozom bölütündeki genlerin, normal homolog kromozoma kıyasla bir çizgi üzerindeki dizilişinin ters oluşunu anlatmak amacıyle Sturtevant'ın (1926) kullandığı kelime. (L)

TERSİNMEK geçz. f. (esk. türk. k.). *Yenid.* Geri dönmek. *Esk.* Rücu etmek. || Dönşl. f. Aksilik etmek, ters davranmak, aksilenmek. (M)

TERSİNMEZ sıf. (*tersinmek*'ten *tersinmez*). Tersinme özelliği olmayan.

— Elektr. *Tersinmez cihaz,* iki kısmı ancak bir tek bağıl konumda birleştirilebilen çok kutuplu prolongatör veya konektör olan akım prizi.

— Kim. *Tersinmez tepkime,* ters tepkimeyle sınırlanmadan maddelerden biri yok olana kadar devam eden tepkime.

— Mekan. Tek yönde çalışan bir mekanizma için kullanılır. (L)

TERSİNMEZLİK i. (*tersinmez*'den *tersinmez-lik*). Mekan. Ters yönde uygulanan güç ne kadar büyük olursa olsun tek yönde çalışan veya etki yapan bir mekanizmanın özelliği. (Çok kullanılan tersinmez mekanizma iyi hazırlanmış vida-somun sistemidir. Hızları veya kütleleri tehlikeli olabilecek araç ve yükleri tutan ya da iten mekanizmaların tersinmez olması gerekir.) [L]

TERSİSHAN gölü veya **Gez gölü,** İç Anadolu bölgesinde Tuzgölü'nün 8 km batısında tuzlu ve derinliği az göl; yüzölç. 55 km². (M)

TERSİYER sıf. (lat. *tertius,* üçüncü'den fr. *tertiaire*). Kim. Bk. ÜÇÜNCÜL.

Tersiye tümülüsü, Adapazarı'nın 14 km doğusunda Küçüktersiye (Küçükesence) köyünün Tepecik denilen yerinde, ovadan 3-4 m yükseklikte tümülüs. İstanbul Arkeoloji müzeleri adına N. Fıratlı tarafından araştırıldı (1958). Tümülüs, kuzey-güney yönünde uzanan bir oda ve bu odaya bağlı ince uzun bir koridordan (dromos) meydana gelir. Koridor girişi taş bir levha ile kapatılmıştır. Kalkerden ve üzeri tonozla örtülüdür. Mezar odası dikdörtgen planlıdır. Odanın batısında, üzerinde ölü hediyeleri bulunan taş bir sedir (kline) yer alır. Buluntular arasında gümüş kupalar, altın taç parçaları, helenistik tipli kulpsuz kandiller, ince uzun koku şişeleri ele geçirildi. Plan bakımından Trakya'daki tümülüslere benzeyen Tersiye tümülüsünün, M.Ö. I. yy.a ait olduğu tahmin edilir. (M)

TERSİYOBÜTİL i. (fr. *tertiobutyle*). Kim. Tek değerli — C $(CH_3)_3$ köküne verilen ad. (L)

TERSİYOBÜTİLİK sıf. (fr. *tertiobutylique*). Kim. Formülü $(CH_3)_3COH$ olan alkol için kullanılır; 83°C'ta kaynayan bir sıvıdır; petrolün cracking gazlarından elde edilir; sentez etkeni ve eritici olarak kullanılır. (L)

TERSKEY ALA-TAU, sovyet Tien Şan'larına bağlı sıradağlardan biri; büyük Issık-Kul (Köl) gölüne hâkimdir ve gölü Narin çöküntüsünden ayırır. Sıradağlar, Prievalsk'ın güneyinde 5 250 m'ye ulaşır ve Çu klüzüne kadar 4 000 m yükseltiyi muhafaza eder; buzulları ve hiç kalkmayan karları vardır. Dağ otlakları. (L)

TERSLEMEK geçl. f. (*ters*'ten *ters-le-mek*). Bir kimseye ters söz söylemek veya ters davranmak: *Bel bel bakan Yunan subayını bir terslesin. Bir haşlasın. Herif torpedonun güvertesinden rıhtıma nasıl hopladığını bilemedi* (Kemal Tahir).

◆ **Terslenmek** edilg. f. Terslemek işine konu olmak, söz işitmek: *Diğerlerinden bir takım istifade düşüncesiyle yüz bulsalar bile ilk fırsatta terslenirler ve kovulurlar* (Sabahattin Ali). || Geçz. f. Aksi olmak, terslik göstermek. (M)

TERSLEMEK geçl. ve geçz. f. (*ters*'ten *ters-le-mek*). [Hayvan için] Pislemek. (M)

TERSLENME i. (*terslenmek*'ten *terslenme*). Terslenmek eylemi.

— Meteorol. *Termik terslenme,* atmosferde sık rastlanan ve düşey termik gradyanın zayıflaması veya ters dönmesiyle ortaya çıkan olay. Bk. ANSIKL.

— ANSIKL. Meteorol. Yükseğe çıkıldığında sıcaklık artıyorsa *gerçek terslenme,* sıcaklık normalden (100 m'de 0,6°) daha düşük oranda azalıyorsa *görünür terslenme* vardır (şekil 1). Bu olay çok sıcak bir tabakanın varlığıyle açıklanır ve sıcak havanın kalınlığı *terslenme kalınlığı*'nı verir.

Bir sıcaklık terslenmesi aşağıdaki sebeplerle doğar: 1. farklı hava kütlelerinin üst üste gelmesi; 2. başlangıçta homogen olan bir kütle içinde düşey doğrultuda yapının bozulması. Birinci tipe, *alın terslenmeleri* (şekil 2), soğuk havanın vâdilerde kapalı kaldığı *dağ terslenmeleri* (şekil 3), *alize terslenmesi,* tropopozu gösteren terslenme girer (şekil 4); ikinci tipte toprağın gece ışıması sonucunda soğuduğu zaman meydana gelen *ışıma terslemeleri* (şekil 5) ile *alçalma terslenmeleri* vardır. Alçalma hareketi gerçekte çöken tabakanın adiyabatik ısınmasına (basınç) yol açar. Alçalma şu sebeplerle meydana gelir: 1. ıraksama; 2. antisiklon alçalması (bk. ANTISIKLON); 3. hızlı bir üst hava tabakasının ile yavaş bir alt hava tabakasının sürtünmesi. Termodinamik analiz (bk. KARARLILIK) zayıflayan düşey gradyanın düşey kararlılığa yol açtığını gösterir. Bundan dolayı termik terslenme stratüs tipi bulutlara eşlik eder: terslenme yere değiyorsa sis, yükseklerdeyse stratüs ve stratokümülüs bulutları vardır. Buna karşılık terslenmeye özellikle alçalma olayı sebep oluyorsa, terslenmenin üstündeki hava açık olur. (L)

TERSLİK i. (*ters*'ten *ters-lik*). Ters olma hali, aksilik: *Bir terslik olmazsa yarın geleceğim.* || Tersçe davranış, dikbaşlılık. (M)

TERSLİ YÜZLÜ blş. sıf. (*ters* ve *yüz*'den *ters-li yüz-lü*). Konfeksiyon. İç tarafı da, dış tarafı da giyilebilecek şekilde hazırlanmış (giyecek): *Tersli yüzlü bir manto.* || *Tersli yüzlü kumaş,* iç tarafı da yüzü gibi kullanılabilen kumaş. (L)

TERSNAK sıf. (fars. *ters* ve *-nāk*'tan *tersnāk*). *Esk.* Korkan, korkak. (M)

TERSO ünl. *Argo.* «Yeter, bırak kalsın, sus!» anlamında kullanılır. || Sıf. Parasız, züğürt. (M)

TERSTEEGEN (Gerhard), alman protestan mistiği ve şairi (Moers 1697-Mülheim, Ruhr 1769). Dokumacıydı. Manevî bir Hıristiyanlık anlayışını savundu. Çok tutulan yazılar, bu arada 1769'da *Geistliche Brosamen*'i (1769) ve alman ilâhilerini zenginleştiren şiir kitapları yayımladı (*Geistliches Blumengärtlein* [Dinî Çiçek Bahçesi] 1729). Mektupları iki ciltte toplandı (1773-1775). [L]

TERSYÜZ blş. i. [Yalnız *tersyüz etmek* (*olmak*) şeklinde kullanılır]. *Teryüz etmek* (*olmak*), içini dışına veya altını üstüne çevirmek (içi dışına veya altı üstüne getirilmek).

— Müz. *Tersyüz etme,* bir melodiyi, motifi ve melodi parçasını, ritmi değişikliğe uğramadan ama yükselen entervalleri alçalacak şekilde ve bunun tersine taklit etme. (ML)

TERSZTYANSKY (Jozsi Jenö), macar yazarı (Nagybanya 1888 - öl. 1952). *Nyugat* (Batı) dergisi etrafında toplanan genç yazarların arasında yetişti. Gerçekçi romanlar yazdı: *Kakuk Marci Ifjusaga* (Marci Kakuk'un Gençliği) [1923], *A Samsonok* (Samson'lar) [1923], *Kakuk Marci a Zendülök Között* (Marci Kakuk'un Av Serüveni) [1935]. (M)

TERŞİF i. (ar. *reşf*'ten *terşīf*). *Esk.* Azar azar, yudum yudum içme. (M)

TERŞİH i. (ar. *reşḥ*'ten *terşīḥ*). *Esk.* Süzme, damla damla sızdırma. || Besleme, terbiye etme.

— Ed. *Esk.* Sözü sanatlı ve özlü şekilde söyleme. (M)

TERTEMİZ sıf. (*temiz*'den). Çok temiz: *Yorganla yastıkların yüzleri tertemizdi.* (Kemal Tahir). *Tenceremizi ateşe koyduktan sonra mutfaktaki tertemiz hasırın üstüne oturduk* (R. N. Güntekin). || *Mec.* Lekesiz, kusursuz: *Vurulup tertemiz alnından uzanmış yatıyor / Bir hilâl uğruna Yârâb ne güneşler batıyor* (M. Â. Ersoy). *İyi kalpli ve tertemiz ahlâklı...* (Y. Z. Ortaç). [M]

TERTER'LER, kuman ırkından bir bulgar hanedanının adı; Georgi I Terter tarafından kuruldu; 1280-1323 arasında hüküm sürdü. (L)

TERTİB i. Bk. TERTİP.

TERTİBAT çoğl. i. (ar. *tertīb*'den *tertībāt*). Düzenleniş tarzı, tanzim: *Bihter evin tertibatını değiştirmek istiyordu* (H.Z. Uşaklıgil). || Bir işin güçlüklerini karşılamak için yapılan ön hazırlıklar: *Yunan ordusu karşısında bulunan kuvvetlerimiz ve tertibatımız üzerinde yaptığı suitesire, düşmanlarca memul netayici vermedi* (Atatürk). || *Tertibat almak,* olması muhtemel bir tehikeye karşı hazırlıkta bulunmak. (M)

TERTİL i. (ar. *retl*'den *tertīl*). *Esk.* Kur'an'ı kurallara göre ve güzel okuma. || *Tertil etmek* (*eylemek*), Kur'an'ı güzel bir şekilde okumak: *Doldu gönlüm nur ile bî-ihtiyar / Sure-i vennecmi tertil eyledim* (Muallim Naci). [M]

TERTİP veya **TERTİB** i. (ar. *rütūb*'dan *tertīb*). Uygun bir sıraya, düzene koyma, sıralama: *Kitaplığın, çekmecelerin tertibi. Plak, fotoğraf albümlerinin tertibi.* || Sıralanış, düzenleniş biçimi: *Tertibi bozuk cümleler.* || Hazırlama, düzenleme: *Bu zat, propagandayı tertip ve idareye memur imiş* (Atatürk). || *Mec.* Hile, düzen, komplo: *Yapılan münakaşaların birdenbire kesilmesine bakılırsa bu işte Halit Ayarcı'nın bir tertibi olduğuna hükmetmek hiç de yanlış olmaz* (A. H. Tanpınar). || *Tertip* (veya *tertib*) *etmek,* hazırlamak, düzenlemek: *O zamanlar kurulan bir cemiyet, kendine göre, dinle mücadele için zaman zaman böyle nümayişler tertip ederdi* (Ş. S. Aydemir).

— *Esk.* Usul, tarz: *Eski tertip üzere hareket etmek.* || Reçete. || *Tertib-kerde,* düzenlenmiş. || *Tertib-saz,* tertipleyen, düzenleyici. || *Tertib-sazî,* düzenleyicilik.

— DEY. *Hafif tertip.* Bk. HAFİF.

— Ask. *Esk.* Mahmud II devrinde kurulan Asakiri* Mansurei Muhammediye içinde yer alan askerî birlik. || *Tertibi evvel,* kura çeken asker adaylarından bir kısmına verilen ad. (Eskiden askerliğe alınacaklar kura çekerler ve çektikleri tertibe göre hizmet görürlerdi. Bunlardan tertibi evvel çekenler hemen askere alınırdı. İkinci Meşrutiyetten sonra bu usul kaldırıldı.) || *Tertibi sani,* çektikleri kura sonucu, gereğinde askere alınmak üzere ayrılmış asker adayı.

— Eczc. Bir ilâcın belirli bir süre içinde alınacak belirli miktarı. || Aynı müstahzar içinde birçok ilâcın biraraya gelmesi.

— Mat. *Esk.* Ordinat.

— Matbaac. Sayfa düzeni. || Mürettibin yaptığı sayfa düzenleme işlemi. (ML)

TERTİPÇİ i. ve sıf. (*tertip*'ten *tertip-çi*). (Kötü bir şeyi) Tertipleyen, gerçekleştiren (kimse). [M]

TERTİPLEMEK geçl. f. (*tertip*'ten *tertip-le-mek*). Düzene sokmak, düzen vermek, sıraya koymak, düzenli bir şekle sokmak: *Kitaplıktaki dağınık kitapları tertiplemek.* || Düzenlemek, hazırlamak: *Bunu düşünenler dün gece bir de fıkra yarışması tertiplemişlerdir* (Kemal Tahir).

◆ **Tertiplenmek** edilg. f. Düzene sokulmak, sıraya koyulmak: *Salondaki masalar, dünyayı teşkil eden kıtalara ve başlıca memleketlere göre tertiplenmişti* (Ş. S. Aydemir). || Düzenlenmek, hazırlanmak: *O sahte adalet fikri, ahmaklara boyun eğdirmek için tertiplenmiştir* (H.R. Gürpınar). [M]

TERTİPLİ sıf. (*tertip*'ten *tertip-li*). Düzenli, düzgün, derlenip toplanmış: *Tertipli bir oda. Tertipli ev.* || [İnsan için] Dağınıklıktan hoşlanmayan, her şeyin düzenli, derli toplu olmasını isteyen, her şeyi

terslenmeler (meteorol.)

1
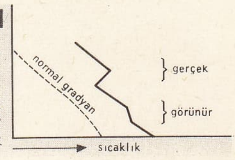

sıcaklığın düşey dağılımı

2
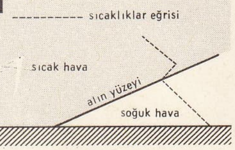

alın terslenmesi

3

dağ terslenmesi

4
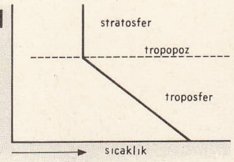

tropopoz terslenmesi

5
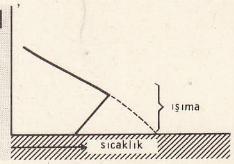

ışıma terslenmesi

yerli yerinde ve düzgün olan, intizamlı: *Tertipli bir kadın.* || *Mec.* Önceden kurulmuş ve hazırlanmış, özel surette düzenlenmiş: *Bu cinayetin tertipli bir iş olduğu kesinlikle anlaşılmıştır.*

◆ **Tertiplilik** i. Tertipli olma hali. (M)

TERTİPSİZ sıf. (*tertip*'ten *tertip-siz*). Dağınık, karma karışık, düzenlenmemiş, düzene sokulmamış, düzensiz: *Tertipsiz bir salon.* || Savruk, dağınık, intizamsız, derli toplu olmayan (kimse): *Tertipsiz bir çocuk.*

◆ **Tertipsizlik** i. Tertipsiz olma hali. (M)

TERTULLİANUS (Quintus Septimus Florens), savunucu ve ilâhiyatçı (Kartaca 155'e doğr.-ay.y. 220'ye doğr.). Bir yüzbaşının oğluydu. Roma'da okudu. Avukatlık yaptığı sanılır. Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra Afrika'ya döndü (195'e doğr.); bütün gücüyle Hıristiyanlık idealini savunmağa çalıştı. Bu dönemden yalnız, din kurbanlarını öven *Ad Martyres* (197'ye doğr.), sapkınlarla mücadele yollarını gösteren *De Praescriptione Haereticorum* (200'e doğr.) ve hıristiyanlara zulmeden Roma valilerine çatan şaheseri *Apologeticum* (197) günümüze kalmıştır.

Tertullianus, sonradan Kilise'den koparak montanus'çu düşünceleri benimsedi, artık yalnız *pnömatik* (doğrudan doğruya Ruhülkudüs'e ilişkin) düşüncelere saygı göstermeğe başladı ve ruhsal'larla alay etti; büyük incelemesi olan *Adversus Marcionem*'inden (Marcio'ya Karşı) [210'a doğr.] sonra birçok eserinde ruhsal'ların en küçük zayıflıklarını yüzlerine vurdu (*De Exhortatione Castitatis* [İffetin Teşviki Üstüne], *De Monogamia* [Tekkarılılık Üstüne], *De Pudicitia* [Terbiye Üstüne]), Tertullianus, dilinin renkliliği ve keskin belâgatıyle, latin ilâhiyat edebiyatının yaratıcısı sayılır. (L)

Tertullianus (SENATUS - CONSULTUM'U) [Hadrianus devri hukukçusu Tertullianus'un adından]. Rom. huk. Anneyi çocuklarının meşru vârisi yapan senato kararnamesi (M.S. 158). [L]

TERUEL, İspanya'da şehir, Aragon'da, il idare merkezi, Üniversales dağları eteğinde; 20 500 nüf. İç savaş sırasında kısmen yıkılan bu eski şehir, aragon muvahhid üslûbunun en önemli merkezlerindendi. Başlıca anıtlar şunlardır: ahşap örtülü muvahhid sahnı (XIV.yy.) ve çapraz sahın kubbesiyle (XVI.yy.) katedral; muvahhid üslûbunda büyük San Salvador (XIII.yy.) ve San Martin (XII.yy.) kuleleri; muvahhid üslûbunda San Pedro kilisesi (XIII. yy.). —*Teruel ili*, 215 000 nüf.

— Tar. İberlerin kurduğu *Turba*'yı, Sagonte'yi yerle bir eden Hannibal'den intikam almak isteyen Romalılar yıktılar. Stratejik konumundan yararlanmak amacıyle Araplar şehri yeniden kurdular. Aragon kralı Alfonso II, Teruel'i 1171'de aldı ama müslümanlar şehirden ancak 1365'te çıktı. 1936-1939 İç savaşı sırasında şehirde birçok askerî harekât yapıldı: Mola yönetiminde Franco kuvvetlerinin aldığı şehir, 1938 ocağına kadar iki taraf arasında sınır oldu; o tarihte kanlı çarpışmalardan sonra cumhuriyetçiler tarafından geri alındı. Ama kısa süre sonra hücum eden milliyetçiler, 22 şubat 1938'de şehri kesinlikle ele geçirdiler. (L)

TERUNCİUS i. (lat. k.; *ter*, «üç defa» ve *uncia*, «ons»tan). Esk. Rom. Üç onsa eşit ağırlık. || Dörtte bir as değerinde para (Roma onsu 27,19 gr, teruncius ise 71,57 gr idi. Teruncius'ların üzerinde Ceres veya Herkül'ün resmi; tersinde ise veliaht, bir strigilis veya bir gemi resmi vardı.) [L]

TERÜELİT i. (fr. *téruelite*). Miner. Siyah dolomi çeşidi. (L)

TERÜTAZE bls. sıf. (fars. *ter* ve *tāze*'den *ter-ü-tāze*). *Esk.* Pek taze, körpe. (M)

TERVEL, türk. **Kurtpınarı** (Kurtbunar), Bulgaristan'da kasaba; Deliorman yöresinde, Tolbuhin (Dobriç) idare bölgesinde; 5 730 nüf. (1965); Silistre-Tolbuhin karayolu üzerinde, Tarım ürünleri merkezi, plastik sanayii. Sanat okulu. (M)

TERVEL (?, 690'a doğr.-?, 718), bulgar hanı (702-718/719). Asparuh'un yerine geçti, Bizans imparatoru İustinianos II'yi (705) yeniden tahta çıkardı, Trakya'yı istilâ etti ve Doğu Rumeli'yi alarak (716) devletinin sınırlarını genişletti. (L)

TERVİÇ veya **TERVİC** i. (ar. *revāc*'dan *tervīc*). *Esk.* Bir şeyin değerini arttırma, revaçta olmasını sağlama. || Yaptırma, geçirme. || (Düşünce v.b.yi) Destekleme, beğenme: *Bu kanaatte bulunanlar fikirlerinde çok ısrar ettiler, isabet-i mutlakanın noktai nazarlarının tervicinde olduğunu ispata çok çalıştılar* (Atatürk). || *Terviç etmek,* itibarını arttırmak, değer vermek. Geçirmek. (Düşünce v.b.yi) Desteklemek, tutmak: *Sakın hanım, bu fena hissi etmeyin terviç* (Tevfik Fikret).

— Ed. *Esk. Tervici elfaz,* zamanla kullanılmayan bir kelimenin, yeniden ileri sürülmesi veya yeni bir kavramı anlatmak için ortaya atılan bir kelimenin kullanılması. (*Terviç* ve *icat* da denir.)

◆ **Tervicat** çoğl. i. *Esk.* Değer vermeler. || Revaçta olmalar. || (Düşünce v.b.yi) Destek̇lemeler, tutmalar.

◆ **Tervicen** zf. *Esk.* Önem vererek, itibarda tutarak. || Revaçta olmasını sağlayarak. || (Düşünce v.b.yi) Destekleyerek. (M)

TERVİH i. (ar. *rāyiha* ve *rāhat*'tan *tervīh*). *Esk.* Koku verme, güzel kokmasını sağlama. || Rahat ettirme. || *Tervih etmek,* güzel kokutmak: *Ki dallarıyle semasıyle, kuşlarıyle bütün / Şu köhne toprağı tervih eder* (Tevfik Fikret).

— Din. *Yevmi tervih* veya *yevmü't-terviye,* Kurban bayramı arefesinden bir gün önce; zilhiccenin sekizinci günüdür; o gün hacılar Mina'ya gitmeğe başlarlar. Bk. HAC.

— Mus. Eskiden kullanılan bir çeşit saz.

◆ **Tervihat** çoğl. i. *Esk.* Güzel kokutmalar, koku vermeler. || Rahat ettirmeler, rahatlık vermeler. (M)

TERVİHA i. (ar. *terviḥa*). Din. Ramazanlarda kılınan teravih namazının her dört rekâtı. Bk. TERAVİH. (M)

TERWESTEN (Augustijn), hollandalı ressam (Ouwerkerk 1649 - Berlin 1711). İtalya ve Almanya'yı gezdi, sonra dekoratör oldu, La Haye ve Amsterdam'da tavanlara mitolojik resimler çizdi. 1690'da, sonradan Prusya kralı olan Brandenburg seçicisinin sarayına gitti; seçici tarafından Berlin akademisi müdürlüğüne getirildi. Eserleri: Charlottenburg'daki dekorasyonları (*Adonis'in Ölümü*), *Venüs ve Aşk* (Braunschweig) ve *Kendi Portresi* (La Haye). — MATHEUS (La Haye 1670 - ay.y. 1757), Augustijn'in kardeşi. İtalya ve Berlin'de kaldı; La Haye akademisinin müdürü oldu. En önemli iki eseri, bir *Natürmort* (Valenciennes) ile *Kendi Portresi*'dir (La Haye). [L]

TERYE veya **TERİYE** i. (fr. *terrier*). Zootekni. Yer altında yuva yapan hayvanları avlamak için kullanılan av köpeği.

— ANSİKL. Zootekn. *Terye*'ler yer altında yuva yapan ve buralara saklanan hayvanları (tilki, porsuk v.b.) avlamak için kullanılan köpeklerdir; aynı zamanda sıçan ve farelere karşı da kullanılabilir; süs köpeği olarak kullanılan cinsleri de vardır. Teryenin pek çok çeşidi vardır; bunlar birbirinden boy, tüy ve renk bakımından farklıdır. Sert kıllı terye hepsinden iridir; diğer çeşitleri arasında foks-terye, irlanda teryesi, gal teryesi, bul-terye (bullterrier) sayılabilir. Ufak boylu teryelere bazen «ingiliz basesi» denir; iskoç teryesi, batı teryesi v.b. de ufak teryelerdendir. Alman teryelerine tekel* denir. (L)

TERZAGHİ (Karl), avusturya asıllı amerikalı mühendis (Prag 1883 - Winchester [Massachusetts] 1963). Temel toprağının mekanik özelliklerini incelemekte uzmandı; İstanbul (1916-1926), Boston (1926-1929) ve Viyana'da (1930-1938) ders verdi. Avusturya'nın Almanya ile birleşmesinden sonra Fransa'da kaldı, daha sonra A.B.D.'ye yerleşti. Harvard üniversitesinde profesör oldu; birçok baraj, liman, havaalanı, köprü ve tesviye havuzunun yapımında danışman - mühendis olarak çalıştı. Temel toprağının mekanik özelliklerini inceleme aygıtları yaptı ve metotlar ortaya koydu; bu tekniği gerçek bir bilim haline getirdi. (L)

TERZAKİS (Angelos), yunan yazarı (Nauplion 1907). Hikâye ve romanlarında, tarihî sahnelerin yanı sıra savaştan çıkan atina toplumunu anlatır. Başlıca romanları: *Desmotes* (Zincirlenmişler) [2 cilt, 1932], *İ Parakmi ton Skleron* (Skleros'ların Çöküşü) [1933], *İ Meneksedenia Politeia* (Mor Şehir) [1937], *İ Prinkipessa İzabo* (Prenses İzabo) [1945]; oyunları: *O Autokrator Mikhaël* (İmparator Mikhael) [1936], *O Stauros kai to Spathi* (Haç ve Silâh) [1939], *O Eksostes* (Balkon) [1943], *O Ziliaris* (Kıskanç) [1943], *Theophano* (1953), *Thomas o Dipsykhos* (Şüpheci Thomas) [1962] v.d. (ML)

TERZA RİMA i. (ital. k.). Bk. TERZİNA.

TERZEBAN sıf. (fars. *ter*, yaş, ıslak ve *zebān*, dil'den *ter-zebān*, ıslak dilli). *Esk.* Hazırcevap (kimse). || Kalem.

◆ **Terzebanî** bls. i. *Esk.* Hazırcevaplık. (M)

TERZETTO i. (*terzo*, üçüncü'den yapılan ital. k.). Müz. Üç ses veya üç çalgı için küçük beste. (L)

TERZİ i. (ar. *derzī*'den). Kadın veya erkek elbisesi biçip diken kimse: *Amca Bey Beyoğlunda kavga etmedik terzi bırakmamak suretiyle birkaç kat elbise yaptırdı* (H.R. Gürpınar). || Terzinin çalıştığı dükkân, terzihane: *Bakkalın yanına terzi açılmış.* || *Tüccar terzi,* müşterilere, dikeceği elbisenin kumaşını da satan terzi.

— Anat. *Terzi kası,* uyluk kaslarından biri; uyluğun bütün ön yüzünü saran yüzeysel bir kastır; bağdaş kurarak oturma imkânını bu kas sağlar. (Eskiden terziler dikiş dikerken bu şekilde oturduklarından, bu kasa terzi kası denir.) [LM]

TERZİ (Filippo), italyan mimarı (Bologna 1520'ye doğr. - Lizbon 1597). 1576'da Lizbon'a çağırıldı, orada Portekiz kralı Sebastian ile Felipe II'nin hizmetinde çalıştı: kıyı istihkâmları, Tomar ve Vila do Conde su kemerleri, Lizbon kral sarayı pavyonu. Birçok kilise yaptı, Sao Vicente kilisesi (Lizbon) şaheseri sayılır. (L)

TERZİHANE bls. i. (ar. *derzī* ve fars. *ḫāne* > *derzi-ḫāne*'den). Terzilerin çalıştığı, elbise biçilip dikilen yer, terzi dükkânı: *Selânikliler bir terzihane açtılar, bu defa İsmet de orada çalışmağa başladı* (M. Ş. Esendal). *Yeni.* Dikimevi. (M)

TERZİL i. (ar. *rezālet*'ten *terẕīl*). *Esk.* Rezil etme, küçük düşürme. || *Terzil etmek,* küçük düşürmek, rezil etmek: *Nesl-i hazır ki sarık gördü mü terzil ediyor / Defol ıskatçı diyor, çerçi diyor, leşçi diyor* (M. Â. Ersoy).

— Huk. *Terzil edici cürüm.* Bk. BOŞANMA. (M)

TERZİLİK i. (*terzi*'den *terzi-lik*). Terzinin yaptığı iş. (M)

TERZİLİYAT çoğl. i. (ar. *terẕīl*'den *terẕīliyyāt*). *Esk.* Bir kimseyi küçük düşürmek, rezil etmek için söylenen sözler. (M)

TERZİNA veya **TERZA RİMA** i. («üçlü» anlamında ital. k.). İtalyan şiirinde üç mısralık gruplar halinde düzenlenen kafiyeye verilen ad; her grupta kendi aralarında kafiyeli iki mısra vardır; bu mısralar arasında bir sonraki grubun birinci ve üçüncü mısraı ile kafiyelenen üçüncü bir mısra yer alır. || Üç mısralık bentler halinde yazılan şiir. (L)

TESADDUK i. Bk. TASADDUK.

TESADÜF i. (ar. *ṣadef* veya *ṣudūf*, bir yana yönelme'den *teṣādüf*). Yalnızca ihtimallere bağlı olduğu düşünülen olayların bağlı sebebi: *Dua et ki tesadüf, karşına çürüklüğe atılmış bir ihtiyar çıkardı* (R. N. Güntekin). || Tahmin edilmeyen olay, rastlantı: *Onun bu vakit mezarlığa gelmesi ne acaip tesadüf* (Namık Kemal). || Önceden kararlaştırılmadığı halde karşılaşma, rastlama, rastlayış: *Nihal ona yalnız bir kahkaha ile cevap vererek Bihter'e tesadüfünü anlatıyordu* (H.Z. Uşaklıgil). || *Tesadüf etmek,* rastlamak: *Bu manzaraya ilk defa tesadüf ettiğim için yeni bir sevinç ile bakınıyordum* (Ahmed Rasim).

— *Esk. Ale-t-tesadüf,* rasgele. || *Bi-t-tesadüf,* tesadüfen.

— Ask. *Tesadüf muharebesi,* birbirine doğru yürüyen iki düşman ordunun beklenmedik bir anda karşılaşarak çatışması. || *Tesadüf muharebesinde taarruz,* savaşmak için birbirlerine karşı ilerleyen iki silâhlı kuvvetin çatışması sonucu yapılan taarruz hareketine verilen ad.

— ANSİKL. Mant. Hem elverişli hem de tehlikeli bir kelime olan *tesadüf,* kimi zaman *kaza* ve *şans*'ın eşanlamlısı olarak belirlenmemişliğe ulaşan bilinmeyenleri dile getirir, kimi zaman da belli bir olaya ilişkindir veya determinizmin öznel yanından ibarettir. «Tesadüf, dış bir nedensellikle iç bir erekliğin karşılaşmasıdır» (Souriau). «Tesadüf etkiye orantılı manevî nedeni olmayan şeydir» (Renan). Orantılı olsun veya olmasın, nedensellik işin içine girince tesadüfün var oluşunu anlamak güçleşmektedir. Büyük sonuçlar doğurmuş olan önemsiz nedenlere birçok örnek verilebilir: Kleopatra'nın burnu, Napolyon'un Moskova'da nezle olması v.b. Bütün bunlar, nedensellik zinciri açıkça görülmediği zaman tesadüfle karıştırılması mümkün olan determinizm örnekleridir. «Nedenselliğin olumsuzlanması tesadüf değil *olumsallık;* erekliğin olumsuzlanması ise *ilineksel*'dir» (E. Goblot). Tesadüfün tanımlanmasındaki güçlük, nesnelden öznele kaymadan çok determinizmden teleolojizmi, kaderciliği ve tabiatüstü kavramını gizlice işin içine sokan bir «indeterminizm»e kaymada ortaya çıkar. Belirlenmemişlik, hürlük ve tesadüf terimlerinin semantik açıdan birbirlerine yakın olması bundan ötürüdür. Maddecilerin ve erekçilerin «bütün kuvvetlere sahip olmadığını» kabul etmekle birlikte tesadüfü determinizmle karıştırdıkları görülmektedir. Tesadüf, karşılıklı bağıntıları, her an sağlam bir şekilde belirlenmiş bulunan, ama nispî bağımsızlıkları ancak bizim bilgisizliğimizin veya güçsüzlüğümüzün sonucu olan iki veya daha fazla neden serisi arasındaki ilineksel ve genellikle önceden kestirilemeyen bir müdahale gibi görünmektedir.

● *Tesadüf ve olasılık.* «Olasılık kuralsız tesadüf değil, bunun tam tersidir, yani tesadüfte kurala bağlı olan şeydir» (Rosenfeld). «Olasılık kanunlarının hesabı, tesadüf kanunlarının incelenmesidir» (Borel). Birçok matematikçi tarafından ileri sürülmesine rağmen «tesadüf kanunu»nun varlığı tesadüfün varlığından daha kesin değildir. Nitekim tam anlamıyle istatistik özellik taşıyan olasılık kanununun yani büyük sayılar kanununun tesadüfle ilişkisi yoktur.

«Karışıklık», «belirlenmemişlik», «önceden kestirilmezlik», «olası-olmayış» terimleriyle de dile getirilen tesadüf, determinizmin öznel bakımdan olumsuz bir yanından, yani bilgisizliğimizin açıklanmasından başka şey değildir. Gözlemcinin bu terimlere çoğu zaman nesnel bir değer vermesi temelsiz bir iddiadır. Tesadüf ve olasılığın eşanlamlı kelimeler haline gelmesi şaşırtıcı bir şeydir. «Tesadüf» düzen ve yöneliş kavramlarını dışarda bırakır. Çünkü tesadüf her çeşit nedenden veya zincirlenişten bağımsız olarak ele alınmış olan olaylar topluluğudur. «Olasılık»ta ise yön ve yöneliş fikri vardır. İki kavram arasındaki bir başka fark da şudur: «tesadüf» kelimesinde zamana ilişkin herhangi bir yön fikri olmadığı halde, olasılık geleceğe yönelmiştir. Bu kavramların birincisi şartsız bir indeterminizmi var saydığı halde ikincisi şartlı ve istatistik bir belirlenmeye dayanır. İster doğum, ister ölüm veya demografi cetvelleri söz konusu olsun, olasılıklar ancak *a posteriori* olarak ortaya çıkar. Demek ki olasılık istatistiğin tesadüf ise hayalgücünün örünüdür. Ayrıca, kuvanta fiziğinde «olasılık» kelimesinin, klasik fiziktekinden çok farklı bir anlamı olduğunu da belirtmek gerekir.

● *Tesadüf ve ereklik.* Lalande'a göre, nedenlere bağlı olmayan olayların bütünü olarak ele alınan tesadüf, «ereklik fikrinden bağımsız olarak tanımlanamaz». Lalande'ın bu cümlesine «ve determinizmden de bağımsız olarak» sözlerini eklemek gerekir. Bu iki bağıntının uzlaşmaz olduğu söylenemez. Oysa, determinizm ve ereklik taban tabana zıttır, ama yan yana bulunabilirler. Psişizme bağlı olan tesadüf, ereklik terimleri arasında da yer almaktadır. Ama psişizmin biyolojik determizmle ilintisi olduğu kabul edilmezse tesadüfün varlığı da hayalî bir şey olarak görünür.

● *Tesadüf ve tesadüf-karşıtı.* Eddigton'a (1936) göre, «tesadüf, bir şeyin bulunmayışıdır. Bu bir şey ise, *ereklik*'tir, yani bir amaca yönelmiş olmaktır. Ereklik tesadüfü tamamladığı zaman tesadüf-karşıtı söz konusudur. Tesadüf-karşıtının cansızlar dünyasında bulunup bulunmadığını bilmiyorum. Bu benim yargı gücümün kavramadığı bir şeydir. Ama canlılar dünyasında kendini gösterdiğinden şüphe edemem.» Bu görüşün sakıngınlıkla kabul edilmesi gerekir.

Lecomte du Nouy, evrendeki olayların ve özellikle biyolojik fenomenlerin bir üstün yönelişe sahip olduğu görüşünü savunur. Bu düşünür «tesadüf-karşıtı» diye adlandırdığı belli bir erekliği matematik açıdan kanıtlamağa çalışır. Lecomte du Nouy, Charles Eugène Guye'in çalışmalarına dayanarak, yeryüzünde hayatın ortaya çıkışının olasılığını hesaplamak ister. Bu bilginler hayatın tesadüfen ortaya çıkmış olamayacağını göstermek amacını güderler. Hayatın ortaya çıkışından şüphe etmemiz mümkün olmadığı halde hangi şartlarda ortaya çıktığını ebediyen öğrenemeyeceğimizi söylerler. Varlığını inkâr edemediğimiz bu olgunun tesadüf eseri olamayacağını göstermeğe çalışırlar. Demek ki, bu olgunun, «tesadüf-karşıtı» denilen bir «başka şey»den doğduğunu kabul etmek gerekir.

L. Cuénot'ya göre, canlı varlıkta, ereklik nedenselliğe eklenir. Determinizm inkâr edilemez, ama bu bir *güdümlü* determinizmdir. «En katı maddeciler bile bu yönelişi kabul eder ve *tabiî seçim* diye adlandırırlar. Ama Maxwell'in kullandığı anlamda bir *seçici-şeytan* olan bu mekanizmanın sürekli ve belirgin varlığını ispat edemezler. Tabiî seçme, tesadüf-karşıtının rolünü oynar veya bu rolü oynamağa zorlanır.»

◆ **Tesadüfat** çoğl. i. *Esk.* Rastlantılar, rastlamalar.

◆ **Tesadüfen** zf. Rastlantıyle, rastlantı sonucu olarak: *Babam da tesadüfen İstanbul'da bulunuyordu* (R.N. Güntekin). [LM]

TESADÜFİ sıf. (ar. *teṣādüf*'ten *teṣādüfî*). Herhangi bir, rastgele: *Çünkü, ordu idare ve kumandasının tesadüfî bir zata tevdii caiz görülmedi* (Atatürk).

— İstat. *Tesadüfî hata,* sistematik hata, ölçme, gözlem ve cevap hatalarına karşıt olarak, sondaj işlemi çok fazla sayıda tekrar edildiği zaman ortadan kalkan sondaj hatalarının bir kısmı. || *Tesadüfî değişken,* bir ihtimal kanununa uyan, yani alabileceği değerleri belli bir ihtimalle alan değişken. || *Tesadüfî fonksiyon,* ihtimal kanunu zamanla değişebilen tesadüfî değişken. (Bk. STOKASTİK.) || *Tesadüfî sayı,* her rakamı eşit şansla tesadüfî olarak elde edilen ve örneğe dahil edilecek birimleri belirlemeğe yarayan sayı. || *Basit tesadüfî sondaj,* ihtimal hesabının kullanılmasını mümkün kılan bir plana göre yapılan sondaj. (LM)

TESADÜM i. (ar. *ṣadm*'den *teṣādüm*). *Esk.* Çarpışma, birbirine çarpma: *Bu iki rüzgârın tesadümünden peyda olan kasırga Arabistan'ı herc ü merc eyledi* (Cevdet Paşa). || *Tesadüm etmek,* birbirine çarpmak, tokuşmak. (M)

TESAHHUN i. (ar. *suḫūnet*'ten *tesaḫḫun*). *Esk.* Kızma, sıcaklığı artma.

◆ **Tesahhunat** çoğl. i. *Esk.* Sıcaklığı artmalar, ısınmalar. (M)

TESAHHUR i. (ar. *saḥūr*'dan *tesaḥḥur*). *Esk.* Ramazan'da sahur yemeği yeme. (M)

TESAHUP veya **TESAHUB** i. (ar. *ṣāḥib*'den *teṣāḥub*). *Esk.* Sahip çıkma, benimseme. || Arkadaşlık etme: *Bihter bu tesahubün altında gizlenen haset hissini bekliyormuşçasına gözlerini indirerek sükût etti* (H. Z. Uşaklıgil). || Koruma, gözetme. || *Tesahup etmek,* sahip çıkmak, benimsemek. Arkadaşlık etmek.

◆ **Tesahubat** çoğl. i. *Esk.* Sahip çıkmalar. || Arkadaş olmalar. || Gözetmeler, korumalar. (M)

TESAKALAR, Madagaskar'ın güneydoğusunda yaşayan kabile (yaklş. 226 000 kişi); Araplarla ve Bestimisarakalarla karışan komol zencilerinin soyundan gelen Tesakalar, 1852'de Merinalara karşı ayaklandılar, fakat yenildiler. (L)

TESALÜP veya **TESALÜB** i. (ar. *ṣalib*'den *teṣālüb*). *Esk.* İki şeyin birbiri üzerine haçvarî binmesi.

— Tıp. *Esk.* Sinir ve damarların birbiri üzerinden geçmesi.

— Zool. *Esk.* Irk karışması. (M)

TESALYA, yun. **Thessalia,** Kıta Yunanistanı'nda bölge; kuzeyde ve batıda Olympos ile Pindos kütleleri, güneyde Othyris dağları arasında uzanır, Karditsa, Larissa, Trikkala ve Magnesia nomos'larını içine alır; 694 500 nüf.

● *Tarih.* Eski efsanelere göre başlangıçta Pelasgosların yaşadığı Tesalya'yı önce Akalar, sonra Epir'den gelen Dorlar (Thesprotos) istilâ etti ve yerli halkı (Penestesler) köleleştirerek askerî bir aristokrasi kurdular. M.Ö. VI.yy. da Aleuas, ülkeyi dört tetrarkhos'luğa bölerek, kurumları oldukça gevşek bir konfederasyon haline getirdi. Bölgeyi dört tetrarkhos yönetiyordu. Savaş halinde tagos tek askerî başkandı. Büyük aileler (Pherai'de Aleuadesler, Pharsalos'ta Eklekratidesler, Krannon'da Skopadesler) hiç değilse tek bir sitede yönetimi ele geçirmeğe çalışıyordu. M.Ö. V. yy.da bu aileler arasındaki çatışmalar, şehirler arasındaki rekabet ve sosyal çatışmalar Tesalya'yı karıştırdı. Pherai'nin zorba kralları (Iason ve Aleksandros) Tesalya'da kendi çıkarlarına, birliği sağlamayı denediler. Bölge M. Ö. IV. yy. ortasında Makedonya'nın, sonra M. Ö. II. yy.da Roma'nın hâkimiyetini kabul etti (Kynos Kephalai, M.Ö. 197; Makedonya eyaletine ilhaklar, M.Ö. 146). Eski Tesalya, verimliliği (buğday, bağlar, ormanlar), atları ve süvarilerinin askerî değeriyle meşhurdu. Doğu Roma ve Sırbistan'ın (1349-1393) bir kısmı oldu. XIV. yy.da ilk defa osmanlı akıncılarının akınlarına uğradı. 1397'de Yıldırım Bayezid zamanında Osmanlılar tarafından alındı, fakat Ankara savaşından sonra osmanlı şehzadeleri arasında başlayan taht mücadeleleri sırasında Süleyman Çelebi ile Bizans imparatorluğu arasında yapılan bir antlaşma gereğince Bizans'a bırakıldı (1403). Daha sonra tekrar Osmanlılar tarafından alındı. Yunan devletinin kurulmasından sonra Osmanlılara karşı çıkan isyanlara sahne oldu. Berlin antlaşması (1878) md. 24 gereğince 1881'de İstanbul'da yapılan yazışmalar sonunda Yunanistan'a bırakıldı.

— Leng. *Tesalya lehçesi,* Aiolis öbeğinden eski yunanca lehçesi. Uzun süre siyasî birliğini sağlayamamış geniş bir ülkede konuşulan tesalya lehçesinin birçok değişik biçimi vardır. Tesalya lehçesiyle yazılmış hiç bir edebî metin ele geçirilememiştir ve bu lehçe ancak yazıtlar ve glozlar aracılığıyle bilinir. Tesalya lehçesi, bütünüyle ele alındığında boiotia lehçesinden çok lesbos lehçesine yakındır; ama bu lehçede dor lehçesinin ve kuzeybatı lehçelerinin etkisi görülür. (L)

Tesalya II kültürü. Bk. SESKLO KÜLTÜRÜ.

TESAMU i. (ar. *semᶜ*'den *tesāmuᶜ*). *Esk.* İşitme, duyma. (M)

TESAMUH i. (ar. *semāḥat*'tan *tesāmuḥ*). *Esk.* Hoş görme: *Onlar irticaa «demokratik tesamuh» diyorlar* (F. R. Atay). || Karşılıklı birbirinin kusuruna bakmama. || Kayıtsızca davranma.

◆ **Tesamuhat** çoğl. i. *Esk.* Hoş görmeler. || Karşılıklı birbirlerinin kusuruna bakmamalar. || Kayıtsız davranmalar: *Bu kadının ihmalât ve tesamuhatına rağmen...* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

TESANÜDİYE i. (ar. *tesānüd*'den *tesānüdiyye*). Sosyol. *Esk.* Dayanışçılık. (M)

TESANÜT veya **TESANÜD** i. (ar. *sened*'den *tesānüd*). *Esk.* Dayanışma, birbirine destek olma: *Vatanî ahlâkın yüksek olması, millî tesanüdün temelidir* (Ziya Gökalp). [M]

Tesanüt grubu, birinci T.B.M.M.'de beliren hiziplerden biri. Atatürk tarafından verilen ve meclisçe kabul edilen (18.IX.

1920) bir önerge yüzünden birçok hizip ortaya çıktı. Çünkü, bazı parlemento üyeleri bu önergede padişahlık ve hilâfetten hiç söz edilmemesini uygun görmemişler ve önergeyi Cumhuriyetin kurulması yolunda atılan bir adım olarak yorumlamışlardı. İlk anayasanın «Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir» ilkesine uygun olarak kanunlaşması hiziplerin açıkça eyleme geçmelerine sebep oldu. Meclis çalışmaları engellenirken, Erzurum ve Trabzon gibi illerdeki *Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk cemiyeti*'nin adı *Muhafazai Mukaddesat cemiyeti* şeklinde değiştirildi (1921). Atatürk, mecliste çoğunlukta bulunan Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk cemiyeti üyelerini *Birinci grup* adıyle teşkilâtlandırdı ve hizip mensuplarının Anadolu'da giriştikleri hareketlerin K. Karabekir tarafından önlenmesini istedi. Atatürk'ün kararlılığı karşısında Tesanüt grubu da öteki gruplarla birlikte dağıldı. (M)

TESARİF çoğl. i. (ar. *taşrîf*'ten *taşârîf*). *Esk.* Tanrı'nın kulları ve dünya üstündeki tasarrufu, istediği gibi hükmetmesi.

— Gram. *Esk.* Tasrifler, çekimler. (M)

TESAUD i. (ar. *şuᶜûd*'dan *teşâᶜud*). *Esk.* Yukarı çıkma, yükselme.

— Kim. *Esk.* Süblimleşme. (M)

Tesaül suresi. Bk. NEBE.

TESAVİ i. (ar. *seviyye*'den *tesâvî*). *Esk.* Aynı derecede bulunma, eşitlik: *Demek oluyor ki bunda sermaye iki senede resülmal ile tesavi hasıl ediyor* (Namık Kemal).

— Astron. *Esk. Tesavii leyl ü nehar,* gecegündüz eşitliği.

— Fiz. *Esk. Tesavii kuvâ,* kuvvetlerin eşitliği.

— Kim. *Esk. Tesavii şekl,* eşbiçimlik. || *Tesavii terkib,* izomeri.

— Mant. *Esk. Tesavii nakızevn,* çatışkı. (M)

TESAVİR çoğl. i. (ar. *taşvîr*'den *teşâvîr*). *Esk.* Tasvirler, resimler. (M)

TESAVT (VAD), Batı Fas'ta vad, Üm ür Rebia'nın kolu; yaklş. 180 km. Orta Büyük Atlas'ta M'Gun ve Gat kütleleri arasında doğar, Havz ovasına çıkar, Küçük Cebilet sıradağlarını ve Tadla ovasını aşar. (L)

TESBİ i. (ar. *sebᶜ*'den *tesbîᶜ*). *Esk.* Yedi yapma, sayısını yediye çıkartma.

— Ed. *Esk.* Yazılmış bir şiirin her beytine beş mısra ekleyerek yedişer mısralı bentler meydana getirme.

◆ **Tesbian** zf. *Esk.* Yediye ayırarak. (M)

TESBİH i. Bk. TESPİH.

TESBİHİYE i. (ar. *tesbîḥ*'ten *tesbîḥiyye*). Bot. *Esk.* Tespihağacıgiller. (İlmî adı *Meliaceae*.) [M]

TESBİL i. (ar. *sebîl*'den *tesbîl*). *Esk.* Bir şeyi Tanrı yoluna verme, Tanrı'ya bağışlama. || Yolcu etme.

— Huk. *Esk.* Vakıf, hayrat, sebil. Bk. VAKIF. (M)

TESBİT i. Bk. TESPİT.

TESCHEN. Bk. CIESZYN.

Teschen (Cieszyn) antlaşması, Fransa ile Rusya'nın garantisi altında, Prusya ve Avusturya arasında imzalanan antlaşma (13 mayıs 1779). Bavyera Veraset savaşı bu antlaşma ile sona erdi. (L)

TESCİ i. (ar. *secᶜ*'den *tescîᶜ*). Ed. *Esk.* Nesirde kafiye kullanma, seci yapma.

◆ **Tesciat** çoğl. i. Ed. *Esk.* Nesirde seci yapmalar. (M)

TESCİL i. (ar. *sicill*'den *tescîl*). Bir şeyin resmîleşmesi için gerekli deftere kaydetme, kütüğe geçirme. || *Tescil etmek,* (bir şeyi) bir yere kaydederek resmîleştirmek, kütüğe geçirmek.

— Denizc. *Tescil limanı,* bir geminin bağlı olduğu ve bütün sicillerinin tutulduğu liman. (*Bağlama limanı* da denir.) || *Tescil numarası,* tescil limanınca bir gemiye verilen kayıt numarası. || *Bir gemiyi tescil etmek,* gemiyi herhangi bir klas şirketine (Veritas bürosu veya Lloyd's Register) kayıt ettirmek. (Gemi, ekspertiz muayenesinden geçtikten sonra bir sicil numarası alır.)

— Huk. Bir gayrımenkul üzerinde bir aynî hakkın kurulması için, tapu kütüğüne yapılması gerekli kayıt. (Bk. ANSİKL.) || *Tescil prensibi,* bir gayrımenkul üstünde bir aynî hakkın kurulması için tescilin zorunlu olması. || *Mükerrer tescil* (*çifte tapu*), bir gayrımenkulün tapu kütüğüne birden fazla kaydedilmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Yolsuz tescil,* hukuken geçerli bir sebebe dayanmayan tescil. || *Esk. Tescili istibdal,* bir vakfın, mülk ile değiştirilmesinde hâkimin gerekli incelemeyle değiştirmeğe karar verdikten sonra, işleme açıklık vermek ve ondan dönülmemesini sağlamak amacıyle hükmünde bunu açıklaması. Bk. İSTİBDAL.

— ANSİKL. Huk. *Tescil,* resmî bir fiildir. Aynî hakkın kazanılması için kural, bu tescilin yapılmasıdır. Tescil olmadan gayrımenkul üstünde bir aynî hakkın kazanılması ancak kanunda gösterilen durumlarda olur. Tescili gereken haklar sadece aynî haklar olduğu için, bunların sayısı bellidir. Taraflar, aralarında, kanunda yazılı olanlardan başka hakların tescil edilmesine karar veremezler. Medenî kanuna göre gayrımenkule ilişkin olmak kaydıyle şu haklar tescil edilebilir: 1. mülkiyet hakkı; 2. irtifak hakkı; 3. gayrımenkul rehni; 4. gayrımenkul mükellefiyeti. Gayrımenkul üstünde tescilin geçerli olabilmesi için bunun dayandığı hukukî sebebin de geçerli olması lâzımdır. Tescil talebinde bulunan kimsenin, söz konusu gayrımenkul üstünde tasarruf yetkisinin bulunduğunu ispat etmesi gerekir.

● *Mükerrer tescil*'de bir gayrımenkul, iki ayrı kişi üstüne kayıtlıdır. Bu durum, çeşitli sebeplerden ileri gelebilir. Meselâ tapu memuru, A tarafından satılan bir gayrımenkulü, B'nin üzerine kaydeder; fakat A'nın üzerinden silmesi gerekirken bu işlemi yapmayı unutur. Bu şekilde gayrımenkulü devralan kimsenin, mülkiyeti kazanmasının ne yolla olacağı üzerinde bir görüş birliği yoktur. Bazı yazarlar burada, tapudaki kayıtlara güven ilkesinin uygulanacağını ve devralan kimse iyi niyetliyse, mülkiyeti kazanacağını kabul ederler. Bazı yazarlar da, burada ancak kazandırıcı zamanaşımı sonucu mülkiyetin kazanılacağı görüşünü savunurlar.

◆ **Tescilat** çoğl. i. *Esk.* Bir şeye resmiyet kazandırmak için bir yere kaydetmeler. (M)

TESCİLLİ sıf. (*tescil*'den *tescil-li*). Tescil edilmiş. *Eşanl.* MÜSECCEL. (M)

TESCİLSİZ sıf. (*tescil*'den *tescil-siz*). Tescil edilmemiş.

— Huk. *Tescilsiz iktisaplar,* gayrımenkul üstünde aynî hakkın tescil işlemi yapılmaksızın kazanılması.

— ANSİKL. Bu haller kanunda açık olarak belirtilmiştir: **1.** işgal. Tapuda kayıtlı olan, ama sahipsiz hale gelen bir gayrımenkul, başkası tarafından malik olma niyetiyle işgal edilecek olursa, ayrıca tescil yapılması gerekmeden, olayın gerçekleşmesiyle birlikte mülkiyet geçer (bk. İŞGAL); **2.** yeni arazi teşekkülü. Yeni teşekkül eden bir arazinin mülkiyeti, Medenî kanuna göre, ancak devlete ait olabilir. Devlet bu yerler üstünde ayrıca tescile gerek olmadan mülkiyet kazanır; **3.** cebrî icra. Borçluya ait bir gayrımenkul, alacaklının talebi üzerine haciz edilir ve cebrî icra yoluyle satılacak olursa söz konusu gayrımenkul üstündeki mülkiyetin alıcıya geçmesi için, tescilin yapılması aranmaz, ihaleyle birlikte mülkiyet alıcıya geçer; **4.** mahkeme kararı. Mahkeme kararıyle birlikte gayrımenkul üstündeki mülkiyet alıcıya geçer; **5.** zamanaşımı ile iktisap. (Bk. ZAMANAŞIMI); **6.** miras yoluyle iktisap. Bir küllî iktisap yolu olan mirasta mülkiyetin geçmesi, kendiliğinden olur; **7.** istimlâk. İstimlâk kararının kesinleşmesiyle birlikte mülkiyet kendiliğinden istimlâkı yapan makama geçer. (M)

TESDİS i. (ar. *süds*'ten *tesdîs*). *Esk.* Altılama, sayısını altıya çıkartma veya altıya bölme. || Bir şekli altı köşeli yapma.

— Ed. *Esk.* Bir şiirin her beytine aynı vezin ve kafiyede dörder mısra katarak altılı bentler meydana getirme. (Bu tür şiire *müseddes* denir.)

◆ **Tesdisat** çoğl. i. *Esk.* Altılamalar, sayıyı altıya çıkarmalar veya altıya bölmeler. (M)

TESEBBÜB i. (ar. *sebeb*'den *tesebbüb*). *Esk.* Sebep olma, yol açma.

◆ **Tesebbüben** zf. *Esk.* Sebep olarak.

— Huk. *Esk. Tesebbüben cerh,* bir kimsenin yaralanmasına sebep olmak. (Bk. ANSİKL.) || *Tesebbüben katil,* bir kimsenin ölümüne sebep olmak. (Bk. ANSİKL.) || *Tesebbüben sirkat,* birden çok kişinin kapalı yerden çaldıkları nesneyi, içlerinden birine vererek dışarı çıkartmaları şeklinde işlenen hırsızlık suçu. (Tesebbüben sirkatte, hırsızlık fiiline katılanların hepsine had uygulanır.)

— ANSİKL. Huk. *Esk. Tesebbüben cerh,* hataen cerh gibidir. Yaralayanın dolaylı fiiliyle yaralama olayı arasına, yaralananın fiili girerse, yaralanmaya sebep olana ceza verilmez.

● *Tesebbüben katil*'de sebep olana diyet cezası uygulanır. Kanunun gereğini yerine getirme sebebiyle veya ölenin fiilinin araya girmesiyle işlenen katil fiilleri suç sayılmaz, ölüme sebep olan cezalandırılmaz. (M)

TESECCÜD i. (ar. *secde*'den *teseccüd*). *Esk.* Secde etme, secdeye kapanıp Tanrı'ya yalvarma: *Es ey saba latif olur çemenlerin teseccüdü* (Muallim Naci). [M]

TESEHHÜR i. (ar. *sehr*'den *tesehhür*). *Esk.* Bütün gece uyuyamama, uyanık kalma. (M)

TESEKKÜN i. (ar. *sükûn*'dan *tesekkün*). *Esk.* Sükûnete erme, sükûnet bulma, yatışma. || *Tesekkün-i derya,* denizin durulması. || *Tesekkün-i niza,* kavganın yatışması. (M)

TESEKKÜR i. (ar. *sekr*'den *tesekkür*). *Esk.* Sarhoş olma. (M)

TESEKKÜR i. (ar. *sükker*'den *tesekkür*). *Esk.* Şekerlenme.

— Tıp. *Esk.* Şeker hastalığına tutulma. (M)

TESELLÂ i. (ar. *tesellâ*). *Esk.* Teselli: *Zaman zaman kapılır gamlı bir tesellâya / Dalıp gider nazar-ı kalbi leyl-i sevdaya* (Tevfik Fikret). Bk. TESELLİ. (M)

TESELLİ i. (ar. *sülv* veya *selâ*'dan *tesellî*). Acı bir olayı unutturmağa çalışma, acısını hafifletme, avutma: *Şayet kendisine karısının masumiyetine dair bir haber götürülürse, bu bîçareye bundan daha mükemmel bir teselli olmayacaktı* (Vâ - Nû). || *Teselli bulmak,* avunmak: *Sana baktıkça teselli bulurum aldanırım / Mai bir göz elem-i kalbime ağlar sanırım* (Tevfik Fikret). || *Teselli etmek* (veya *vermek*), bir kimseyi avutmak: *Ölümünden birkaç yıl önce bir gözünü kaybetti. Kendi kendisini şöyle teselli ediyordu: Bu yaştan sonra bana bir göz çok bile* (Y.Z. Ortaç).

— Esk. *Teselli-âmiz* (veya *teselli-bahş*), avutan, teselli veren. || *Teselli-napezir,* avutma kabul etmeyen, avunmaz. || *Teselli-pezir,* avutulabilir. || *Teselli-yâb,* teselli edilen, avunan.

— DEY. *Teselli mükâfatı,* teselli etmek amacıyle verilen ufak mükâfat.

◆ **Tesellisiz** sıf. Teselli kabul etmeyen, çok acı: *Babamın ve başka sevgililerin arapçasını / Tesellisiz şeyler düşündükçe* (F. H. Dağlarca).

◆ **Teselliyat** çoğl. i. *Esk.* Avutmalar, teselli etmeler. (M)

TESELLÜM i. (ar. *selm*'den *tesellüm*). *Esk.* Teslim edilen şeyi alıp kabul etme ve aldığını bildirme. || *Tesellüm etmek,* teslim almak: *Berveçhi meşruh Muaviye, hilâfeti Hazreti Hasan'dan tesellüm etmiş ve bütün halk ona biat eylemiş iken...* (Cevdet Paşa). || *Teslim ve tesellüm.* Bk. TESLİM.

— Huk. *Tesellüm ilmühaberi,* taşıma senedinin düzenlenmemiş olduğu durumlarda, gönderenin istemi üzerine taşıyıcının verdiği belge. (M)

TESELSÜL i. (ar. *silsile*'den *teselsül*). *Esk.* Zincirleme, birbirine bitişip gitme: *Sene-*

lerce aynı manzaraların birbirlerine kalboluşlarının lezzetli teselsülü içinde geçen hayat ... (A. Ş. Hisar). || *Teselsül etmek,* kesintisiz zincirleme devam edip gitmek: *Bülbüller edince fazla âğâz / Vadide eder teselsül âvaz* (Muallim Naci). || *Kaide-i teselsül,* memurların sıra ile terfi edebilmeleri.

— Huk. Birden fazla kimsenin bir borçtan dolayı sorumlu olması. (Bk. ANSİKL.) || *Eksik teselsül,* birden fazla kişinin aynı zarardan dolayı değişik sebeplerle sorumlu olmaları. (Bk. ANSİKL.) || *Tam teselsül,* birden fazla kişinin aynı sebepten dolayı bir zarardan sorumlu olmaları. (Bk. ANSİKL.) || *Esk. Devr-i teselsül,* dava ile delilin birbirine bağlı olmamasıyle davanın hallolmadan sürüp gitmesi.

— ANSİKL. Birden fazla kişi aynı zararın meydana gelmesine yol açabilir. Bu gibi durumlarda, zarar gören, zararının tamamının tazminini zarar verenlerden her birinden isteyebilir. Zarar verenler, zarar görene karşı müteselsilen sorumludur, başka bir deyimle sorumluluk açısından aralarında *teselsül* vardır. (Bk. MÜTESELSİL *alacak ve borç.*)

● *Eksik teselsül,* kural olarak birden fazla kişinin değişik hukukî sebeplerden ötürü (meselâ biri kusur sorumluluğu, diğeri kusursuz sorumluluk, bir üçüncüsü sözleşmeye aykırı davranış hükümleri uyarınca) aynı zarardan sorumlu tutulması halinde söz konusu olur. Bu durumda da, zarar gören, zarar verenlerden sadece birini veya birkaçını veya hepsini dava ederek zararı tazmin ettirebilir. Tazminat ödemek zorunda kalan sorumlunun, diğerlerine olan rücu hakkı bakımından, Borçlar kanununun kabul ettiği kural şudur: kusursuz sorumluluk hükümlerine göre sorumlu tutulan kişi, sözleşmeden ötürü veya kusur sorumluluğu hükümleri uyarınca sorumlu olanlara; sözleşmeden ötürü sorumlu olan sadece kusurdan ötürü sorumlu olana rücu edebilir. Kusur sorumluluğu hükümleri uyarınca sorumlu tutulanın diğerlerine rücu hakkı yoktur. Şu var ki, bu kural kesin değildir. Hâkim, durumun özelliğini göz önünde tutarak, farklı esaslar kabul edebilir (Borçlar kn. md. 51).

● *Tam teselsül* halinde birden fazla kişi ortak kusurlarıyle başkasına zarar vermektedirler. Ortaklaşa kusurdan söz açabilmek için, zarar verenlerin ya kasten zarar vermek üzere anlaşmaları ya da birbirlerinden haberli olarak hareket etmeleri gerekir. Bu durumda, zarar gören kimse, zararın tamamının tazminini haksız fiili işleyen kimselerden birinden isteyebilir. Yoksa her birine ayrı ayrı kusurları nispetinde baş vurması gerekmez. Borçlar kn. md. 50'ye göre «müşevvik, asıl fail ve yardımcı kişi arasında teselsül bulunur». Yataklık eden kimse ise, ancak bu haksız fiilden bir yarar elde etmişse sorumlu olur ve teselsüle girer.

◆ **Teselsülat** çoğl. i. *Esk.* Zincirleme gitmeler. (M)

TESERRİ i. (ar. *sery*'den *teserri*). *Esk.* Odalık alma, cariye edinme.

— ANSİKL. Huk. *Esk. Teserri,* bir erkeğin bir kadını köle olarak satın alması, ona herhangi bir mal gibi sahip olması ve onunla sürekli cinsel ilişkide bulunmasıdır. Kadının erkek köleyle teserride bulunması, şer'an mümkün değildir. Odalık, ahretlik, kapatma gibi adlar verilen kadınlarla müslüman erkeklerin teserride bulunması olağandı. Bu türlü bir ilişkinin, cariyeliğin aksine, hukukta dayanağı yoktur, zina sayılır. Bugün, metres hayatı, teserrinin hukuk dışı devamı niteliğindedir. (M)

TESETTÜR i. (ar. *setr*'den *tesettür*). *Esk.* [Genellikle kadınlar için] Örtünme, erkeğe gözükmeme: *Kadınlar tesettüre ait hiçbir kayıt ile mukayyet değildirler* (Ziya Gökalp). || *Tesettür etmek,* [kadın için] örtünmek. || *Tesettür-i nisvan,* kadınların örtünmesi. (M)

TESEYYÜB veya **TESEYYÜP** i. (ar. *seyb*'den *teseyyüb*). *Esk.* Tembellik, özensizlik, kayıtsızlık, ihmal: *Onlar ki verir lâf ile dünyaya nizamat / Bin türlü teseyyüp bulunur hanelerinde* (Ziya Paşa).

◆ **Teseyyübat** çoğl. i. *Esk.* Üşenmeler, tembellikler, kayıtsızlıklar. (M)

TESFİR i. (ar. *sefer*'den *tesfir*). *Esk.* Yola çıkarma, sefere gitme. (M)

TESHİL i. (ar. *sehl*'den *teshil*). *Esk.* Kolaylaştırma, kolay kılma: *Eder bu gayeyi teshile pek büyük hizmet / O tohm-ı lâneti baştan saçıp da orta yere* (M.Â. Ersoy). || *Teshil etmek (eylemek),* kolaylaştırmak: *Ve bittabi daha ziyade ehemmiyetle nazar-ı dikkate alınarak heyetin vazifesini teshil eyleyecektir* (Atatürk).

◆ **Teshilat** çoğl. i. *Esk.* Kolaylıklar: *Kendisine her türlü teshilât ve muavenatı lâzimei vataniyenin ifasını rica eylerim efendim* (Atatürk).

◆ **Teshilen** zf. *Esk.* Kolaylık olarak. Kolaylaştırma amacıyle, kolaylaştırarak. (M)

TESHİN i. (ar. *suhûnet*'ten *teshin*). *Esk.* Hararetini yükseltme, kızdırma. || Isıtma: *Bunları teshin ve tagdiyeden maada...* (Cenab Şahabeddin). || *Teshin etmek,* ısıtmak. Kızdırmak.

◆ **Teshinat** çoğl. i. *Esk.* Isıtmalar, kızdırmalar. (M)

TESHİR i. (ar. *sihr*'den *teshir*). *Esk.* Sihir yapma, büyüleme. || *Mec.* Kendine bağlama, aldatma, tutsak etme. || *Teshir etmek,* büyülemek: *Tevfiğin kâğıt parçalarına can veren ellerinin çevikliği, ustalığı [...] onu teshir ediyordu* (H. E. Adıvar). Kendine bağlamak: *Zavallı şaşkın! Onun gönlünü ben teshir ettim* (H.R. Gürpınar).

◆ **Teshirat** çoğl. i. *Esk.* Büyülemeler. || *Mec.* Aldatmalar, kendine bağlamalar. (M)

TESHİR i. (ar. *sihr*'den *teshir*). *Esk.* Zapt ve istilâ etme, ele geçirme: *Esirindir tabiat dest-i teshirindedir eşya / Senin ahkâmının münkadıdır, mahkûmudur dünya* (M. Â. Ersoy). || *Teshir etmek,* emri altına almak, zapt etmek.

◆ **Teshirat** çoğl. i. *Esk.* Ele geçirmeler, zapt ve istilâ etmeler. (M)

TE'SİM i. (ar. *ism*'den *te'sim*). *Esk.* Bir kimse için günahkâr deme, onu günahkâr sayma. (M)

TESİR i. (ar. *eser*'den *te'sir*). Etki: *O gün hava çok ağırdı. Sıcağın ve kapalılığın tesiriyle bahar kokuları artmıştı* (B. Felek). || *Tesir etmek,* etkilemek: *Herhangi bir kimsenin ona tesir etmesine imkân yoktu* (A. H. Tanpınar). || *Tesir yapmak,* etki bırakmak: *Yolculuk benim üzerimde daima iyi ve unutturucu bir tesir yapar* (A. H. Tanpınar). || *Esk. Seriü't-tesir,* çabuk etki yapan, etkileyen.

◆ **Tesirat** çoğl. i. *Esk.* Etkiler. || *Tesirat-ı hasene,* iyi etkiler. (M)

TESİR i. (ar. *sa'r*'dan osmanlıca *tes'ir*). *Esk.* Değer biçme. || Ateş yakma, yanmış ateşi hızlandırma.

— Huk. *Esk.* Zorunlu ihtiyaç mallarının, değerinden üstün fiyatla satılmasını önlemek için yetkililerce konulan narh. (Msl. ekmek, et, ilâç gibi beslenme ve sağlık için zorunlu maddeleri, tesire rağmen yüksek fiyatla satanlar cezalandırılır.) [M]

TESİRLİ sıf. (*tesir*'den *tesir-li*). Tesir eden, etkili: *Nağmeden tesirli sükûtunla sen / Bülbülü susturdun ey gül dudaklım* (F. N. Çamlıbel). [M]

TESİRSİZ sıf. (*tesir*'den *tesir-siz*). Tesir etmeyen, etkisiz: *İşte gölgehadiseler de, bizim arkamızdan gelen şu tesirsiz gölgeler gibidir* (Ziya Gökalp). [M]

TESİS i. (ar. *üss*'ten *te'sis*). *Esk.* Yapma, kurma, temelini atma: *Hemen oracıkta, aceleyle «Asiller serkli» namıyle bir kulüp tesisine karar verdiler* (Ömer Seyfeddin). || Kurulmuş olan, yapılmış, meydana gelmiş şey, kurum: *Kelimeler içtimaî müesseselerdir, yeni lâfızlarsa ferdî tesislerdir* (Ziya Gökalp). *Zaten bizim mahallenin müşterek tesisleri bunlardan ibaretti* (Ş. S. Aydemir). || *Tesis etmek,* kurmak, meydana getirmek: *Bu müddet zarfında Vesime ile Jülide yeniden bir ahbaplık tesis ettiler* (Vâ-Nû). || *Tesis olunmak,* kurulmak, meydana getirilmek: *Sao Paolo'da tesis olunan yılan enstitüsü evvelâ bütün Brezilya yılanlarını tetkik etti* (F. R. Atay). || *Tesis-i ilâhî,* Tanrı yapısı.

— Huk. Bk. VAKIF. (M)

TESİSAT i. (ar. *te'sis*'ten *te'sisât,* kurumlar). Belli bir işin yapımında kullanılan âletlerin ve gerekli malzemenin bir yere döşenmesi ve bu şekilde döşenen malzemenin bütünü: *Terasta gaz tenekeleriyle meydana getirdiği tuvalet tesisatını birer birer gözden geçirmiş, bütün burada şikâyeti icap ettirecek hiç bir eksiklik ve kusur görememiş* (R.N. Güntekin). || Bir akışkanı (su, havagazı) veya elektrik enerjisini dağıtım merkezinden sayaca veya kullanma yerine kadar ileten boru şebekesi.

— İnş. Özellikle bir yapının içinde su, hava, havagazı ve petrol ürünleri (mazot v.b.) için kullanılan boru şebekesi. (Bk. ANSİKL.) || *Sıhhî tesisat,* insan sağlığını korumak amacıyle meskenlerde bulunması şartnamelerce zorunlu görülen ısıtma (kalorifer tesisatı) ve havalandırma, kanalizasyon*, havagazı ve elektrik tesisatlarının, temiz ve kullanılmış su şebekelerinin (banyo, mutfak) tümü. || *Sıhhî tesisat malzemesi,* sıhhî tesisatta kullanılan lavabo, bulaşık taşı (eviye), banyo küveti, helâ taşı, pisuvar, bide, sifon, radyatör, aspiratör v.b. malzemelerin tümü.

— ANSİKL. İnş. *Tesisat* mümkün olduğu kadar dayanıklı ve uzun ömürlü olmalı, iç basınca yeterli direnci gösterebilmeli ve kesinlikle geçirimsiz olmalıdır. Malzeme seçimi, dağıtımı yapılacak akışkanın cinsine, sıcaklığına ve tesisatın maliyet fiyatına göre yapılır. Genellikle iç tesisatta, kullanılmış suların boşaltılması için dökme demir, kurşun, bakır ve amyantlı çimento borular kullanılır; yer altı şebekesinde ise dökme demir, gre, çimento ve amyantlı çimento borular tercih edilir. Yağmur sularını boşaltmağa yarayan dış borular genellikle çinko, dökme demir, kurşun, bakır, çelik veya amyantlı çimentodandır. Yapıların iç dağıtım şebekesinde en çok demir, kurşun ve bakır borular kullanılır. Eskiden, borular hep ağaçtan yapılırdı; A.B.D., Kanada ve iskandinav ülkelerinde cıvatalı madenî çemberlerle birleştirilmiş tahta borulara hâlâ rastlanır. Ortaçağda daha çok pişmiş toprak kullanıldı. Dökme demirden borular aşınmaya, mekanik basınca çok dayanıklıdır; fakat çok yer tuttuğu için genellikle sanayi tipi meskenlerde ve yapıların bodrumlarında tercih edilir. Ayrıca, basınçlı su ve sıkıştırılmış hava boruları da yine dökme demirden yapılır. Daha Milâttan önceki yıllarda, Mısırlılar ve Romalılar tarafından sık sık kullanılan kurşun borular, uzun süre tesisatçılıkta demirle birlikte ön sırayı almıştır. Kurşun kolay işlenir, atmosfer etkenlerine dayanıklıdır, fakat sıcak su tesisatında kullanılması tavsiye edilmez.

Kırmızı bakır soğuk ve sıcak su borularında kullanılır; bu maden çok iyi işlenir, fakat genleşme katsayısının yüksek olması yüzünden tesisatın serbestçe genleşebilmesini sağlamak zorunludur. Galvanizli çelik veya demir borular hafiftir, fakat bazı aşındırıcı etkenlere karşı korunmaları gerekir.

Plastik maddeden boru yapımı yakın zamanlara rastlar. Bunlar polivinil klorür veya politenden yapılır; işlenmeleri kolay, yüksek basınçlara dayanma özellikleri fazladır. Bununla birlikte sıcak su tesisatında kullanılması sakıncalıdır, çünkü 60°C civarında yumuşar. Üstelik maliyet fiyatları da henüz yüksektir.

Gaz tesisatı, karşılaşacağı iç basınca göre üç tipte sınıflandırılır. Düşük basınçlı olanlar genellikle dökme demirden yapılır ve dağıtım şebekesinde kullanılır; bunlar 50 ile 150 mm su basıncına eşit basınçta gaz taşır. Orta basınçlı tesisatta, gaz basıncı 150 mm su basıncı ile 1 hpz arasında değişir ve borular dökme demir veya çeliktendir. Genellikle ana nakil şebekesi olarak kullanılan yüksek basınçlı tesisatta gaz basıncı 1 hpz ile 60 hpz arasında değişir; borular çeliktendir ve elektrik kaynağı ile birleştirilir; ayrıca, aşınmaya karşı katranlı bir maddeyle kaplanır.

Elektrik tesisatı da, kullanılan gerilime göre dört grupta toplanır: *düşük gerilim* tesisatı (0 ile 220 V), *orta gerilim* (220 ile

tesettür

Foto. MEYDAN

1 000 V), *yüksek gerilim* (1 000 ile 100 000 V) ve *çok yüksek gerilim* (100 000'den fazla) tesisatı.

TESİSATÇI i. (*tesisat*'tan *tesisat-çı*). Elektrik, su, havagazı v.b. tesisatları döşeyen, bunların onarımıyle uğraşan usta. (M)

TESİSATÇILIK i. (*tesisatçı*'dan *tesisatçılık*). Tesisatçının yaptığı iş. (M)

Tesisatı Askeriye iane madalyası, Abdülhamid II (1876-1909) devrinde askerî tesisata yardımda bulunanlara verilmek üzere çıkarılan madalya (1896). Altın, gümüş ve alüminyumdan yapılmıştır. Kadın ve erkek 20 osmanlı lirasından fazla yardım edenlere verilirdi. Madalyanın bir tarafında şemse içinde Abdülhamid II'nin tuğrasıyle süslenmiş saltanat arması, öteki yüzünde defne dalı içinde ve üç satır halinde *Nişanei Hamiyeti Vataniyye* (Vatanî Gayret Alâmeti) yazısıyle *1314* tarihi vardır. (M)

TESİSEN zf. (ar. *te'sîs*'ten *te'sîsen*). *Esk.* Tesis ederek, kurarak.

— Huk. *Tesisen iktisap,* bir kimsenin sahip olduğu bir hakka dayanarak diğer bir kimse lehine bir hak kurması.

— ANSİKL. *Tesisen iktisap*'ta bir kimse, sahip olduğu bir hakka dayanarak yeni bir hak meydana getirir ve bunu karşı tarafa devreder. Tesisen hakkı devreden yine hak sahibi olmakta devam eder. Devrettiği hakkın kurulmasına temel olan hakkı elinde tutar. Meseâ geçit hakkını devreden kimse, sahip olduğu bir hakkı devretmemektedir. O önce mülkiyet hakkına sahip olması sebebiyle başkası lehine bir geçit hakkı tesis etmekte, ondan sonra da bu hakkı karşı tarafa geçirmektedir. Mülkiyet hakkı ise yine, geçit hakkını kuran kimsede kalmaktadır. Aynı örnek üst hakkı yönünden de verilebilir. Üst hakkında da üst hakkını devreden kimse, elinde bulunan bir hakkı devretmemekte, mülkiyet hakkına dayanarak, başkası lehine bir hak kurmaktadır. Mülkiyet hakkıyse yine kendisinde kalmaktadır. Hakkın devren iktisabıyle tesisen iktisabı arasındaki fark burada belirir. Devren iktisapta hakkı devreden kimse kendisinde var olan bir hakkı devreder ve devrettiği hak üstünde artık hiç bir hakkı kalmaz. Tesisen iktisapta ise, bir kimse kendisindeki bir hakka dayanarak yeni bir hak kurar ve bu hakkı devreder. Tesisen iktisapların en önemli şekli irtifak haklarının kurulmasıdır. Bk. İRTİFAK. (M)

TESİT veya **TES'İD** i. (ar. *sa'd*'dan *tes'îd*). *Esk.* Tebrik etme, kutlama: *İptidaî insanlar bile, sazda aşkın bir nevi tesit merasimini idrak ederek buna iştirak lezzetini duyuyorlar* (A.Ş. Hisar). || *Tesit etmek,* kutlamak: *Onun bu aşk busesini bir siyah mevce içinde tes'id etti* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

TESKERE i. (fars. *deskere*'den). Hastaları veya ağır eşyayı taşımağa yarayan dört kollu tahta sedye.

— İnş. İş yerinde ağır yük taşımağa yarayan dört kollu el arabası. (M)

TESKERECİ i. (*teskere*'den *teskere-ci*). Teskere (sedye) taşıyan kimse. || Yaralıları taşımakla görevli teskere servisinde çalışan kimse.

— ANSİKL. Ask. *Askerî teskereciler,* ilk hattaki yaralıları toplar, taburun veya alayın en yakın yardım merkezine taşınmalarını sağlarlar. Sağlık servisine bağlı değildirler, kıta hekiminin emrine verilmişlerdir. Alayın hizmet bölüğünün sıhhiye takımı kadrosu içindedirler. (M)

TESKİB i. (ar. *sakb*'dan *teskîb*). *Esk.* Delik açma, delme. (M)

TESKİF i. (ar. *sakf*'tan *teskîf*). *Esk.* Yapıya tavan koyma. || Bir hıristiyanın papaz olması. (M)

TESKİN i. (ar. *sükûn*'dan *teskîn*). Acı, öfke, heyecan v.b. duyguları yatıştırma, dindirmeğe uğraşma: *İşin en sıkıcı tarafı Halit Ayarcı'nın bu budalalıklardan her şikâyetimde bıyık altından gülmesi, beni teskini hiç aklına getirmemesiydi* (A.H. Tanpınar). || *Teskin etmek,* öfke, acı, heyecan v.b. duyguları dindirmek, yatıştırmağa çalışmak: *Gönlüme teselli kendimde buldum / Sabır ile teskin ettim özümü* (Âşık Veysel). || *Teskin olmak,* yatışmak: *Üç günden sonra ateşleri bir nebze teskin olan dervişler, Hoca Alâeddin'in elini öpüp...* (N. Araz).

— Gram. *Esk.* Bir harfi ünsüz okuma. (M)

TESKİYE i. (ar. *saky*'den *teskiye*). *Esk.* Su verme, su içirme. || Sulama. (M)

TESKRA i. Eczc. Kuzey Afrika'da yetişen dikenli bir bitki (*Echinops spinosus;* bileşikgillerden). [Teskra tentürü bazen varis ve hemoroitlerin tedavisinde kullanılır.] (L)

TESLA i. (özel ad *Tesla*'dan). 1 m²'lik bir yüzeyde 1 weber'lik toplam magnetik akı üreten, bu yüzeye dik düzgün magnetik indüklemeye eşit magnetik indükleme ölçüsü birimi (sembolü: T). [L]

TESLA (Nikola), yugoslav elektrik mühendisi ve mucidi (Smiljan, Hırvatistan 1857-New York 1943). Graz üniversitesinde okudu, 1881'de Budapeşte'de elektrik mühendisi olarak iş hayatına atıldı. Sonra New York'a yerleşerek (1887) bir alternatör yapım şirketi kurdu. Elektroteknik ve yüksek frekans tekniği alanında önemli buluşları vardır. İlk döner alanlı asenkron motoru yaptı; çok fazlı akımları, komütatörleri, yıldız montajı icat etti. 1889'da yüksek frekanslı akımları incelemeğe başladı. Karşılıklı indüklemeyle iki devrenin bağlanmasını (hertz dalgalı ilk sınaî jeneratörlerde kullanıldı) tasarladı. Yoksulluk içinde öldü. (L)

Tesla montajı, iki sargısı akortlu ve primer sargısı antenle toprak hattı arasında olan bir yüksek frekans transformatöründen meydana gelmiş bir radyo alıcısının giriş devresine verilen ad. (L)

TESLİH i. (ar. *silâh*'tan *teslîh*). *Esk.* Silâhlandırma, silâh verme. || *Teslih etmek,* silâhlandırmak: *Onları türk kafkas ordularından alınıp Batum'da depo olunan silâhlarla teslih ederek sahillerimize ihraca başladılar* (Atatürk).

◆ **Teslihat** çoğl. i. *Esk.* Silâh vermeler, silâhlandırmalar. || *Teslihat-ı askeriye,* askerin silâhlanması. || *Adem-i teslihat,* silâhsızlandırma. (M)

TESLİM i. (ar. *selm*'den *teslîm*). Bir şeyi sahibine verme: *Savaş esirlerinin teslimi. Ticaret eşyasının teslimi.* || Emanet alınan bir şeyi sahibine geri verme. || Bırakma, terk etme, devretme: *Oğlum ben kalenin teslimini düşünmüyorum. Kurtarmaya bir çare arıyorum* (Namık Kemal). || Gerçek olduğunu söyleme, doğrulama.

— *Esk.* Koruma, tehlikeden kurtarma. || Esselâmün aleyküm sözüyle selâmlama. || *Teslim-i ruh* (veya *teslim-i can*) *etmek,* ölmek: *İsmet yanına koşar, Gülnihal kucağına düşer, teslim-i ruh eder* (Namık Kemal). || *Teslim ve tesellüm,* verme ve alma.

— ÇEŞ. DEY. *Teslim almak,* hakkı olan ve teslim edilen bir şeyi almak: *Malları teslim almak.* Kuvvet yoluyle kazanmak: *Edirne hattını İngilizler, halis ingiliz askerleriyle teslim alıyor* (Atatürk). || *Teslim bayrağı çekmek. Halk dili.* Teslim olmak, yenilgiyi kabul etmek. || *Teslim etmek,* sahibine vermek. (Kale v.b. yi) Düşmana bırakmak. || *Teslim olmak,* üstün bir kuvvet karşısında mücadeleden vaz geçip boyun eğmek veya kendini teslim etmek: *Sanki zaptetmek isteyen düşman benim, teslim olmayan kara burasıdır* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Hakkını teslim etmek* (veya *hakkını vermek*). Bk. HAK. || *Ruhunu teslim etmek.* Bk. RUH.

— Ask. *Teslim olma,* düşmanla imzalanan veya imzalanmayan bir teslim şartnamesine göre kuşatılmış bir birliğin veya bir kalenin silâhlarını bırakması.

— Denizc. *Teslim denemesi,* bir gemiyi inşaat tezgâhlarından teslim almadan önce yapılan deneme. || *Bordada teslim,* gemideki yükleri boşaltma formülü. (Bu formüle göre yükü teslim alanlar, vapurda hiç bir gecikmeye sebep olmamak ve vapurun verebileceği çabuklukla teslim almak şartıyle, malı kendilerine ait yük dubalarına yükleyebilirler.) || *Vardiya teslim* (veya *devir*) *etmek,* talimat ve emirleri de vererek vardiyayı bir başkasına teslim etmek. (Buna *iskanca vardiya* da denir.)

— Huk. *Teslimi meşrut rehin.* Bk. REHİN.

— Mus. Bir saz eserinde, asıl hane ile mülâzimeyi bağlayan nağmeler. (Bu nağmeler her hanede tekrar edilir; fakat mülâzimeye katılmaz. *Esk.* Terkibi intikal.

— Tasav. Gayb âlemi denen ve duyularla algılanamayan evrenden gelen tanrısal buyruklara uyma. (Tanrı bütün varlık türlerini kuşattığı için, duyular dünyasında gerçekleşen her oluş onun buyruğu ve görünüş alanına çıkmasıdır. Bu yüzden her olayı, her oluşu olduğu gibi karşılamak, ona boyun eğmek, Tanrı buyruğuna uyma anlamına gelir.) || *Teslim halkası,* mücerret kolundaki bektaşî dervişlerinin kulaklarına taktıkları küpe. (Bk. ANSİKL.) || *Teslim taşı,* bektaşî babalarının göğüslerinde taşıdıkları on iki köşeli taşa verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tasav. *Teslim halkası,* Balım Sultan tarafından bulundu. Bir söylentiye göre Balım Sultanın dervişlerinden birini bilmeyerek öldürdüler, bu olayın unutulmaması için dervişlerin kulağına küpe takma geleneği doğdu. Mücerret kalacak bir dervişin kulağı Balım Sultanın türbesinin eşiğinde delinir ve derviş artık evlenemez, pirin küpeli kölesi olurdu. Mücerretler dergâhlarda ve zaviyelerde târiki dünyalar gibi otururlardı.

● *Teslim taşı,* oniki imamı gösterdiği için on iki köşelidir. «Hacı Bektaş taşı» denilen bu taş Kırşehir'de çıkar. Bektaşîlerin inanışlarına göre, Hacı Bektaş Veli'yi düşmanları zehirledi; kendisi zehirlendiğini anlayarak hemen kustu; taşların damarlı olması bundan ileri gelir. Bektaşî babaları teslim taşını takarak pirlerine bağlılıklarını gösterirler.

◆ Ünl. «Teslim ol veya teslim oluyorum» sözünün kısaltılmışı. (M)

TESLİMAT çoğl. i. (ar. *teslîm*'den *teslîmât*). *Esk.* Parça parça ödenen paralar veya yapılan ödemeler. || Teslim edilen eşya. (M)

TESLİMİYET i. (ar. *teslimiyyet*). Teslim olma, kendini verme, boyun eğme: *Peyker'in firar etmek tehdidine mukabil bütün kuvvetleri düşerek mağlûp bir teslimiyetle rıza gösterdi* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

TESLİS i. (ar. *sülş*'ten *teslîs*). *Esk.* Üçleme, üçe çıkarma. || Şarabı, üçte biri buharlaşıncaya kadar kaynatma.

— Din. Hıristiyan dininde, üç ayrı kişinin bir tek tanrıda birleşmesi. || Bu inanç onuruna yapılan yortu. Müslümanlıkta, gerçek halifelerin Hz. Ebubekir, Ömer ve Osman olduğunu iddia etme. || *Erbabı teslis* (veya *eshab-ı teslis* veya *teslis ehli*), hıristiyanlar, Tanrı'ya, oğluna ve Ruhülkudüs'e inananlar. || *Kutsal Teslis tarikatı,* üyeleri genellikle «teslisçiler» adıyle anılan tarikat.

— Mat. *Esk. Teslisi zevaya,* bir açıyı üç eşit parçaya bölme. (LM)

TESLİYET veya **TESLİYE** i. (ar. *sülv* veya *selâ*'dan *tesliyet* veya *tesliye*). *Esk.* Teselli etme, avutma: *Bir kalb-i merhamet sezen âvâreler bile / Âciz kalınca senden umar adl ü tesliyet* (Tevfik Fikret). *Zavallı validem* [...] *arkamdan yapura kadar gelmiş, beni teşci ve tesliye için ağlamamağa çalışıyor* (Cenab Şahabeddin). || *Tesliyet-i hatır,* gönlü avutma. || *Tesliyet-bahş* (*tesliyet-kâr* veya *tesliyet-saz*), avutan, teselli veren: *Tesliyet-bahş aradı kalb-i hazin / Buldu bir âşık-ı harbe-güzin* (Muallim Naci). [M]

TESMİM i. (ar. *semm*'den *tesmîm*). *Esk.* Zehirleme. || *Tesmim etmek,* zehirlemek: *Yazık! Şu neş'emi tesmim ederdi hiss-i firak / Düşerdi ruhuma her ayrılışta bir ahker* (Tevfik Fikret).

◆ **Tesmimen** zf. *Esk.* Zehirleyerek. (M)

TESMİYE i. (ar. *ism*'den *tesmiye*). *Esk.* Ad koyma, belli bir adla çağırma: *Binaenaleyh bu yılı Senet-ül-hazen diye tesmiye buyurdu* (Cevdet Paşa). || Besmele çekme, bismillâh deme. || *Tesmiye etmek,* ad koymak: *İşte bu surette bazılarının şahsî ahlâk ve bazılarının da medenî ah-*

lâk tesmiye ettikleri, ahlâk şubesi, dairesini genişletti (Ziya Gökalp). Besmele çekmek. || *Tesmiye olunmak,* ad konulmak, belli bir adla çağırılmak: *Fırkaya unvanına bilahire «Cumhuriyet» kelimesi de ilâve olunarak* [...] *«Cumhuriyet Halk Fırkası» tesmiye olundu* (Atatürk). || *Ba'd-et-tesmiye,* ad konduktan sonra. Besmele çektikten sonra. (M)

TESNİÈRE (Lucien Valérius), fransız dilbilimcisi (Mont-Saint-Aignant 1893-Montpellier 1954). Ljubljana üniversitesinde öğretim görevlisi oldu (1921-1924), Fransızca enstitüsünü kurdu; 1924'te Strasbourg Edebiyat fakültesinde islav dilleri ve edebiyatları dersleri verdi; Montpellier Edebiyat fakültesine geçti (1937) ve burada Karşılaştırmalı Gramer kürsüsünde Grammont'un yerini aldı. Çalışmalarında kelime hazinesinin öğrenilmesinin dil yapısı örneğiyle tamamlanması gerektiğini gözlemledi ve pedagoji ve bilim açısından genel bir sözdizimi gösterme metodu tasarladı. İlkel sözdizimi unsuru (nucleus), önze-fiil, Tesnière'in bağlantı adını verdiği bir bağlama olgusundan meydana gelir. Ona göre, «cümlenin yapısı bu bağlantıların mimarîsine bağlıdır. Yapısal dilbilim bu mimarîyi inceleyen bilimdir». Bu bağlantıların madde olarak gösterilmesi için Tesnière unsurlar bağlayarak ve mümkün bağlantı tipleri kurarak bir çeşit ağaç tasarlar. Böylece anlamlı kelimelerle anlamsız kelimeleri (gramer araçları) ayırır; anlamsız kelimeler bağlayıcı (iki nucleus arasında doğrudan doğruya ilişki kuran kelimeler; meselâ Ahmet çalıyor VE oynuyor) ve dönüştürücü (bir kelimenin bir gramer kategorisinden başka bir gramer kategorisine aktarılmasını sağlayan kelimeler) olarak bölümlere ayrılır. Dönüştürülmelerin sistemli incelenmesi yüzünden Tesnière tanımını yapısal olarak adlandırdı: ama bu tanım gerçek yapısalcılığa bağlanmaz. Eserleri: *Les Formes du Duel en Slovène* (Slovencede İki Biçimleri) [1925], *Statistique des Langues d'Europe* (Avrupa Dilleri İstatistiği) [1928], *Petite Grammaire Russe* (Rusça Küçük Grameri) [1934] ve özellikle ölümünden sonra yayımlanan *Eléments de Syntaxe Structurale* (Yapısal Sözdiziminin Unsurları) [1959]. (L)

TESNİM i. (ar. *tesnîm*). *Esk.* Cennetteki ırmaklardan birine verilen ad. || *Mâ-i tesnim,* cennet suyu: *Mâ-i tesnim içelim çeşme-i nev-peydadan / Görelim âb-ı hayat aktığın ejderhadan* (Nedim). [M]

TESNİYE i. (ar. *işneyn*'den *teşniye*). Gram. *Esk.* Arap gramerinde bir kelimeyi ikil yapma. (Kelimenin sonuna *-an* veya *-eyn* getirerek yapılır: *taraf* > *tarafeyn,* iki taraf.) [M]

Tesniye, Tevrat'ın beşinci kitabı. Musa'nın daha önceki kitaplarda bildirdiği temel kuralları içerir. Medenî ve dinî kanunları biraraya toplayan bu bölümde, Çıkış, Sina ve Fetih başlangıçlarını andıran parçalar da yer alır. Kitabın temeli olan yasalarla ilgili bölüm, Leviliier'in 721'den sonra Kudüs'e getirdikleri Kuzey krallığı geleneklerinden meydana gelir. Bunlar 621 yılına doğru kral Yeşua çağında birleştirilmiş olmalıdır. (L)

TESO'LAR, Uganda'da, Kyoga gölü bölgesinde yaşayan yarı göçebe çoban kalibesi. (L)

TESPİH veya **TESBİH** i. (ar. *sübḥān*'dan *tesbīḥ*). Namazdan sonra sübhanallah, elhamdülillah, allahüekber cümleleri söylenirken, bunların sayısının anlaşılması için veya yalnızca oyuncak gibi kullanılan, ipe dizilmiş taneler bütünü: *Öldüğü zaman odasında bir tespih ile seccade çıkmış...* (M. Ş. Esendal). *Kehribar tespih.* (Bk. ANSİKL.) || «Allah'ı, noksan sıfatlardan ve ulûhiyete aykırı şeylerden tenzih ve takdis ederim» anlamına gelen sübhanallah cümlesini tekrarlama. (Bk. ANSİKL.) || *Tespih çekmek,* tespihin tanelerini birer birer, işaret parmağı ile başparmak arasından geçirmek: *Teraviden sonra bir köşeye büzülerek tespihini çeken akrabadan ihtiyar bir kadına sordum* (A. H. Müftüoğlu). *Esk.* Tespih tanelerini tornadan geçirmek.

— DEY. *(Diline) Tespih etmek,* bir sözü, bir adı, bir olayı tespih çekerek dua eder gibi tekrarlamak: *Mecnun gibi, leylâ adını diline tesbih etmiş, çekip duruyordu* (N. Araz).

— Bot. *Tespih ağacı.* Bk. TESPİHAĞACI.

— Zool. *Tespih böceği.* Bk. TESBİHBÖCEĞİ.

— Mim. *Tespih çubuk,* bir sıra yuvarlak veya oval taneciklerden meydana gelen süs çubuğu. || *Tespih silme,* «silme çubuk» denen silmelere kazılmış küçük yuvarlak süslere verilen ad.

— ANSİKL. *Tespih*'in ilk defa hangi devirde kullanılmağa başlandığı kesin olarak bilinmiyor. Bazı hadislerde, tespih yerine kullanılan taş veya tanelerden söz edilir. Fakat uzunca bir süre tespihin sadece bazı sofi çevrelerinde kullanıldığı sanılmaktadır. Tespih hakkında ünlü islâm bilgini Suyutî'nin bir müdafaaname yazması, tespihin kullanılmasının bazı çevrelerce bid'at kabul edildiğini gösterir. Tespih taneleri rengi ve kokusu güzel ağaçlardan, kemikten, çekirdekten, sedef, mercan, kehribar, akik, zebercet v.b. taşlardan yapılır. Taneler yuvarlak ve ortası deliktir; bir ipliğe dizilerek ipliğin uçları bağlanır. İki ucun birleştiği yere imame konur. Bu, süslü ve uzunca bir sap gibidir. Genellikle tanelerin sayısı 33 veya 99'dur. 99'luk tespihlere her 33 taneden sonra, şekli tanelerden farklı bir nişane bulunur. İmamenin ucuna da püskül veya zincir takılır. Tekkelerde, zikirde kullanılmak üzere 500'lük veya binlik tespihler olurdu. Tekke şeyhleri hastaları veya bir muradı olanları, iyileşmesi veya muradının olması için, bu tespihlerin içinden geçirirdi. Eski tespihlerin, sanat eseri niteliğinde olanları vardı. Yeşim, firuze, mercan gibi kıymetli taşlardan yapılanlarda tanelerin aynı boy ve biçimde yapılması çok güç olduğundan ayrı bir önem taşıyordu. Tespih taneleri tornada çekildiği için onları yapanlara «çeken» denirdi ve bazıları, 10 yıl gibi uzun bir süre içinde yapılan kıymetli tespihler, çekenlerinin adıyle anılırdı. 60-70 Yıl önce Horoz Hasan Usta tespih çekenlerin en ünlüsüydü. Tophaneli İsmet, Halil Usta, Sahaflar'da Nuri Usta da ünlü tespih çekenlerdi. En güzel tespihler yüzyıllar boyunca İstanbul'da yapıldı. Meraklılar bunların çok değerli koleksiyonlarını meydana getirdiler. Padişahlardan ve sadrazamlardan tespih toplayanlar vardı. Bugün Topkapı Sarayı müzesinde en güzel tespihlerden örnekler sergilenmektedir.

● Allah'ı noksan sıfatlardan ve ulûhiyete aykırı şeylerden tenzih ve takdir ederek tespih etmek, islâmda iki yoldan yapılır: 1. namazlardan sonra, belli sayılarda önce sübhanallah, sonra elhamdülillah ve allahüekber sözlerini tekrarlayarak; 2. namaz dışında, özel zikir ve ibadetler sırasında Allah'ın güzel adlarını (esmai hüsna) anarak. İkinci tespih, daha çok tarikatlar geleneğinde vardır ve her tarikatın kendine has bir evradı bulunur. Allah'ı tespih edenler bu evrada göre, hangi adı kaç defa tekrarlayacağını bilir. Tarikatlarda tespih şeyh tarafından sâlike, sâlikin özel durumuna göre verilir. Ve genellikle her sâlik, sabah namazlarından sonra tespih görevini yapar. Buna «vazife» denir. (M)

TESPİHAĞACI blş. i. Bot. Hindistan'da ve Avrupa'nın sıcak bölgelerinde yetişen ağaç. (Meyvesinin çekirdekleri, Akdeniz bölgesinde tespih yapmak için kullanıldığından bu adla anılır.) [İlmî adı *Melia azedarach.* Tespihağacıgillerden.] (L)

TESPİHAĞACIGİLLER çoğl. blş. i. Bot. Abanozculukta kullanılan ekvatoral bölge ağaçlarından pek çoğunu kapsayan çiçekli bitki familyası. (Sardunyalar takımından.)

— ANSİKL. *Tespihağacıgiller* ayrı taçyapraklı, üst yumurtalıklı iki çenekli bitkilerdir. Ağaç veya ağaççık şeklinde olan bu bitkilerin yaprakları almaşık dizilidir; çiçekler yaprakların dibinden çıkar, tek tek veya bileşik başak veya salkım durumundadır. Erkek organların telcikleri birbiriyle birleşip kaynaşarak bir boru halini alır. (Tespihağacıgillerin elli kadar cinsi (*svietenia,* tespihağacı [*melia*], *cedrela, trichilia, guarea, khaya, turaca*) ve yedi yüz kadar türü vardır. Bunların çoğu ekvator bölgelerinde yetişir. Bir kısmından ilâç yapımında faydalanıldığı gibi bir kısmından da abanozculukta faydalanılır (ms' *akaju*). [L]

TESPİHBÖCEĞİ blş. i. Zool. Eşbacaklılardan *oniscus, porcellio, hemilepistus* ve *armadillium* gibi nemli yerlerde yaşayan kabuklu hayvanlara verilen ad.

— ANSİKL. Evlerde, karanlık, nemli yerlerde yaşayan *tespihböceği* (*Armadillidium vulgare*) tehlike sezince tortop olur, bacaklarını altına toplar, tehlikenin geçmesini bekler. Uzunluğu 15 mm kadardır. Duvar tespihböceği (*Porcellio officinalis*) eskiden Avrupa'da meşhur «tespihböceği şurubu» yapmakta kullanılırdı. Bu hayvanlarda bulunan az miktardaki nitrat tuzlarından dolayı yapılan şurup sidik söktürücü sayılırdı. Orta Asya steplerinde yaşayan bir cins tespihböceği (*Hemilepistus*) 1 m derinliğinde delikler açar; üç ay içinde, yaklaşık olarak hektar başına 1,5 ton toprağı yerinden oynatır ve bu çorak bölgelerde, yersolucanının Avrupa'da oynadığı verimi artırıcı rolü oynar. Bitkisel besinlerle beslendiği için tarım bitkilerine zarar verir, ama bulunması (hektar başına 1 milyon kadar) bulunmamasından daha iyi sayılır. (LM)

TESPİHLİ sıf. (*tespih*'ten *tespih-li*). Tespihi olan, tespihi bulunan. (M)

TESPİT veya **TESBİT** i. (ar. *şebt* > *şübūt*'tan *teşbīt*). Kıpırdamaz, yerinden ayrılmaz, çıkmaz hale getirme. *Yeni.* Saptama. || Belirleme, kararlaştırma: *Çevremi tesbite çalışıyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Fiyat tespiti. Kelimenin anlamını tespite çalışmak.* || *Tespit* (veya *tesbit*) *etmek,* bir şeyi kıpırdamaz, yerinden ayrılmaz duruma getirmek. Bir şeyin durumunu belirlemek, kararlaştırmak. *Yeni.* Saptamak.

— Ask. Kuvvetlerin büyük kısmına hareket serbestliği kazandırmak amacıyle, düşmanı zayıf bir kuvvetle geçici olarak durdurmak, baskı altında tutmak veya faaliyetini cephenin belirli bir kısmına bağlamak üzere harekette bulunmak.

— Biyol. ve Dokubil. *Tespit tekniği,* hücrenin içindekileri ve organik dokuları bozmadan pıhtılaştırıp saklamak için tespit edici maddelerin kullanılmasını gerektiren teknik.

— Cerr. Kırılmış bir kemiğin kırık parçalarını veya çıkık bir eklemdeki kemik uçlarını bir âlet (dış veya iç) yardımıyle yerinde tutma eylemi. (Tespit çoğu zaman dıştan kullanılan sargı, yakı, sürekli çekme âleti gibi dış aygıtlarla sağlanır. Bazı hallerde tespit ancak cerrahî yoldan yerleştirilen bir protezle [vida, çengel, plaka] gerçekleştirilebilir.) Bk. OSTEOSENTEZ.

— Dy. *Tespit açıklığı* dingilin, tekerlek

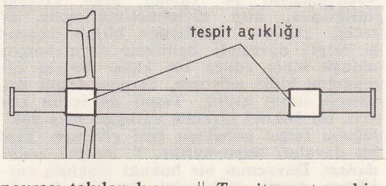

poyrası takılan kısmı. || *Tespit cıvatası,* bir makas dilinin yaslanma rayına bağlanmasını sağlayan özel cıvata. (Bir avarya veya arıza halinde makası kilitlemek gerektiği zaman kullanılan tespit cıvatası, her tür makasa uyar ve istenildiğinde sökülüp takılabilir. Tespit cıvatası genellikle bir kilitle donatılmıştır; kilidin anahtarı bu işle görevlendirilmiş memura teslim edilir.) || *Bir makasın tespiti* veya *kilitlenmesi,* makas dilinin yaslanma rayına yanaştırılarak sabit konuma getirilmesi. || *Manivela tespit açısı,* bir makinede manivelalar arasındaki açı. || *Ray tespit malzemesi,* rayların traverslere bağlanmasına ve contalı cebirelerin sıkılmasına yarayan parçaların tümü.

— Diş. cerr. *Tespit protezi,* çene kemiği kırığı hallerinde kemik parçalarını eski yerinde tutmak veya ortodonti ile elde edilen sonuca süreklilik sağlamak için yerleştirilen aygıt. (Tespit için oluk, kemer, köprü gibi hareketli veya sabit protezler kullanılır.)

TESLA

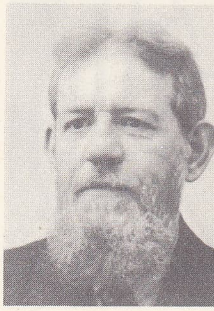

Lucien TESNIÈRE

Foto. U.S.İ.S. (LAROUSSE)

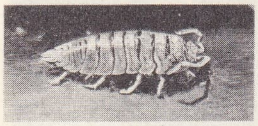

tespihböceği

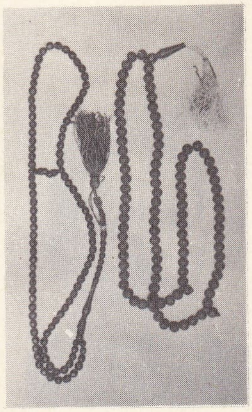

tespih
solda, doksandokuzluk tahta;
sağda, siyah taştan, Belediye kütüphanesi, İstanbul

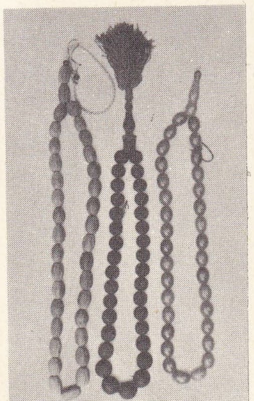

tespih
solda, otuzüçlük çekirdek; ortada, tahta; sağda, kehribar, Belediye kütüphanesi, İstanbul

— Foto. Görüntünün developmanından sonra yararsız hale gelen gümüş tuzlarını temizlemek amacını güden işlem. (Bk. ANSİKL.) || *Tespit banyosu*, tespit işinde kullanılan hiposülfit banyosu. || *Tespit etmek*, bir fotoğraf emülsiyonunu tespit banyosundan geçirmek.

— Havc. *Tespit direği*, hangar dışına bırakılan balonları yere bağlamak için kullanılan sırık. || Eskiden çift veya üç kanatlı uçaklarda kanatlar arasındaki açıklığı sabit tutmak için kullanılan ağaç veya madenî dikme.

— Huk. *Tespit davaları*, bir hakkın veya hukukî ilişkinin varlığı veya yokluğuna ilişkin bir karar elde etmek için açılan dava. Bk. ANSİKL.

— Mekan. *Tespit kuvveti*, bir parçalar bütününün yer değiştirmesini önlemek ve aralarında geçici bir birleşme sağlamak için bir makine elemanı tarafından parçalar üzerine uygulanan basınç.

— Psikol. *Hatıraların tespiti*, hatıraların kaydedilmesini sağlayan hafıza fonksiyonu. («Tespit amnezileri» denen bazı hafıza kayıplarında hasta, eski hatıralarını saklar, ama yeni hatıralar edinemez.)

— Teknol. *Tespit kuşağı*, bir yapı veya taşıtta, direnç ve sağamlıklarını arttırmak, aralarındaki sabit açıklığı korumak için iki eleman arasına konan bağlantı parçası. *Eşanl.* TESPİT TAKOZU; BAĞLAMA KUŞAĞI.

— Tekst. Dokunmuş kumaşlarda, çözgü ve atkı ipliklerinin kaymaması ve kumaşın enden veya boydan çekmemesi için, buharla basınç altında yapılan bir tür apre işlemi. || *Tespit çubuğu*, dokuma tezgâhlarında, çözgü başları veya dokunmuş kumaşın ön saçakları bağlanan ve gerek çözgü, gerek kumaş levendinde özel yarıklarına oturtulan küçük demir çubuklar.

— Vet. *Tespit araçları*, nallamak veya ameliyat etmek için evcil hayvanları tabiî savunma araçlarından yoksun bırakmak ve hareketsiz kılmak amacıyle kullanılan çeşitli usuller. (En çok kullanılan tespit araçları nalbant tezgâhı, buruntak, ayak bağı [köstekçik], burunduruk [yavaşa], burun halkası gibi âletlerdir.)

— ANSİKL. Foto. Gümüş tuzlarıyle kaplanmış duyar tabakaların, fotoğraf filimlerinin veya kâğıtlarının *tespit*'i, yüzde 20 veya 30'luk bir sodyum hiposülfit çözeltisiyle yapılır; kolodyumlu klişeleri tespit etmek için de sodyum veya potasyum siyanür kullanılır.

— Huk. *Tespit davaları* sadece bir hakkın değil, bir hukukî ilişkinin varlığının veya yokluğunun tespit edilmesi için de açılabilir. Meselâ taraflar arasında bir kira sözleşmesinin ne zaman sona ereceği ihtilâflıysa, kira sözleşmesinin sona ereceği zaman, taraflardan birinin açacağı tespit davasıyle belirlenir veya borçlu olduğu iddia edilen bir kimse borçlu olmadığını iddia ediyorsa, durumu tespit davasıyle tespit ettirir. Tespit davasının görevi, bir hukukî ilişkinin varlığı veya yokluğunu tespit etmekten ileri gidemez. Tespit davaları ikiye ayrılır: 1. *müspet tespit davası*. Davacının bir hukukî ilişkinin varlığının tespit edilmesini istediği davadır (msl. bir şahsın, bir şeyin kendi mülkiyetinde olduğu iddiasıyle açtığı dava). Bu dava sonunda verilecek karar, kabul veya ret kararı olabilir; 2. *menfî tespit davası*. Davacı, var olduğu iddia edilen hukukî durumun var olmadığına ilişkin bir karar verilmesini ister (msl. bir borcun var olmadığının tespitine ilişkin olarak açılan tespit davası). Mahkeme, davacının lehine karar verirse hukukî ilişkinin var olmadığı tespit edilmiş olur. Aksine, davanın reddedilmesi halinde, hukukî ilişkinin var olduğu sonucu ortaya çıkar. Tespit davasının iki şartı vardır: 1. dava konusunun sadece bir hukukî ilişki olması; 2. davacının tespit davası açmakta hukukî menfaati bulunması. Hukukî menfaat, var olan bir durumun tespitine ilişkin olmalıdır. İleride doğabilecek bir menfaat için tespit davası açılamaz.

Tespit davalarında görevli mahkemeye gelince; menfî tespit davalarında görev, davacının ifadesine göre, davalı tarafından kendisine karşı var olduğu iddia edilen hakkın değerine göre tespit edilir. Bir *kısmî tespit davası* açılmışsa, o zaman görev, aleyhinde dava açılan kısma göre tespit edilir. Yetkili mahkemenin tespitinde de genel esaslara göre hareket edilir. Açılan bir dava sonunda mahkeme bir hukukî ilişkinin varlığı veya yokluğuna dair bir karar verir. Buna *tespit hükmü* denilir. Ancak bu kararın verilebilmesi için, davanın esastan incelenmiş olması gerekir. Açılan davada çıkar bulunmadığı için, dava reddedilmişse, ortada bir tespit kararı yoktur. Müspet tespit davası sonunda, davacının iddia ettiği hukukî durumun var olduğuna karar verilirse, bununla, o hukukî durumun var olduğu kesin olarak tespit edilmiş olunur. Yani karar maddî anlamda bir kesin hükümdür. Bunun aksine, mahkeme müspet tespit davasıyle tespiti istenen durumun var olmadığına karar verirse, o zaman da bu hukukî ilişkinin var olmadığı kesin olarak tespit edilmiş olur. Menfî tespit davasındaysa davanın kabulü, söz konusu hukukî ilişkinin var olmadığını gösteren kesin bir hükümdür. Davanın reddiyse, var olmadığı iddia edilen hukukî ilişkinin varlığı kesin bir hüküm doğurur. Tespit hükümleri cebrî icra konusu olmaz. Bunun yanında tespit davaları için zamanaşımı da söz konusu değildir. Hukukî ilişki devam ettiği sürece dava açılması her zaman mümkündür. (ML)

TESRİ i. (ar. *sür'at*'ten *tesrî'*). *Esk.* Çabuklaştırma, hız verme: *Efkârı telhis, efali tesri için yapılacak şeyi de söylüyor* (Atatürk). || *Tesri etmek*, hızlandırmak: *O zaman hareketini tesri etti* (Recaizade Ekrem).

◆ **Tesrian** zf. *Esk.* Çabuklaştırarak, hız vererek.

◆ **Tesriat** çoğl. i. *Esk.* Hızlandırmalar, hız kazandırmalar. (M)

TESRİK i. (ar. *sirkat*'ten *tesrîk*). *Esk.* Bir kimseyi hırsızlıkla suçlama.

◆ **Tesrikat** çoğl. i. *Esk.* Hırsızlıkla suçlamalar. (M)

TESRİR i. (ar. *sürûr*'dan *tesrîr*). *Esk.* Sevindirme. || *Tesrir etmek*, sevinç vermek, sevindirmek.

◆ **Tesrirat** çoğl. i. *Esk.* Sevindirmeler. (M)

TESSAİ (Tomioka), japon ressamı (Kyoto 1836 - ay.y. 1924). Birçok şinto tapınağını onarmakla görevlendirildi, sonra resimle uğraştı; fakat eserlerini hiç bir sergiye göndermedi; bununla beraber ülkesinde birinci sınıf bir sanatçı sayıldı. Mürekkep tekniğine ve aydınların çin resmi temalarına bağlı kalarak yaptığı eserlerinde, Japonlara has karikatürcülük yeteneği, çizgilerde ve renklerde modern bir serbestlik sezilir. Rulolarının üzerine elyazısıyle şiirler yazılmıştır. (L)

TESSALA dağı, Batı Cezayir'de dağ, Tel Atlası'na bağlıdır ve Oran sebhası ile Sidi-bel-Abbes ovalarına hâkimdir; 1 061 m. Tessala komünü (Oran idare bölgesi, Sidi-bel-Abbes idare çevresi); 2 750 nüf. (L)

TESSALİT, Mali'de Sahra vahası (Gao çevresi); İfora'lar Adrar'ında. Kolom-Beşer-Gao yolu üzerinde idarî karakol. Havaalanı. Meteoroloji istasyonu. (L)

TESSERA i. (lat. k.). Eski Roma'da fildişi veya maden jöton.

imparatorluk devri, Cabinet des Estampes, Paris

— ANSİKL. *Tessera*'lar giriş bileti olarak veya benzer işlerde kullanılırdı. Hâkimler de oylarını bunlarla verirlerdi. İlk hıristiyanlar tessera'yı birleşme işareti olarak kabul ettiler. *Buğday tesseraları*'nın üzerinde buğdayın veya tayın hakkının nerede verileceği veya dağıtılacağı yazılıydı. *Çağrı tesseraları*, resmî toplantı davetiyesiydi. *Tiyatro tesseraları*'nda oynanacak piyesin adı, oynanacağı tarih ve taşıyıcısına ayrılmış olan yer yazılıydı. (L)

TESSİER (Alexandre Henri), fransız tarım uzmanı (Angerville 1741 - Paris 1837). Tıp fakültesini bitirdi, özellikle tabiî ilimlerle ilgilendi. Rambouillet Köy İşletmesi müdürlüğüne getirildi, merinos koyunlarının yetiştirilmesine ve iklime alıştırılmasına çalıştı. Eserleri arasında *Le Dictionnaire d'Agriculture et d'Economie Rurale* (Tarım ve Köy Ekonomisi Lûgati) [1787-1816] vardır. 1791'de *Le Journal d'Agriculture à l'Usage des Habitants de la Campagne*'ı (Köylerde Yaşayanlar İçin Tarım Gazetesi) kurdu. (L)

TESSİER (Valentine), fransız kadın tiyatro oyuncusu (Paris 1892). Paul Mounet'nin öğrencisiydi, 1920-1923 arasında J. Copeau'nun Vieux - Colombier tiyatrosunda çalıştı, sonra L. Jouvet ile anlaşarak Giraudoux tiyatrosunda başrollere çıktı (1925-1933). Ayrıca, *Madame Bovary* v.b. filimlerde rol aldı. (L)

TESSİN (Carl Gustaf, kont), isveçli devlet adamı (Stockholm 1695 - Akerö 1770), Küçük Nicodemus Tessin'in oğlu. Güzel Sanatlar akademisini kurdu ve fransız eserlerini topladı. Büyükelçi olarak Viyana'da bulundu (1725-1734), Şapkalar hizbinin başına geçti ve Takkeler hizbini devirdi (1738); rus etkisine karşı fransız etkisini savundu. Paris'te büyükelçilik yaptı (1747-1752), sonra veliaht Gustaf'ın (Gustaf III adıyle tahta çıktı) eğitimiyle görevlendirildi ve onun için incelemeler yazdı («*Bir İhtiyarın Mektupları*», 1751). [L]

J. L. Tocque'nin eseri, Stockholm müzesi

TESSİN Büyük (Nicodemus), isveçli mimar (Stralsund 1615 - Stockholm 1681). 1636'da İsveç'e gitti (Pomeranya'dan), Hollanda Palladio'culuğunun etkisinde kaldı; İsveç'in ilk büyük mimarıdır. Eserleri: Wrangel sarayı, Drottningholm şatosu (1662'de başladı, 1700'e doğru oğlu bitirdi), Kalmar kilisesi, birçok şato ve Stromsholm krallık villası ile Uppsala'daki Gustavianum gibi gösterişli yapılar. (L)

TESSİN Küçük (Nicodemus), isveçli mimar ve devlet adamı (Nyköping 1654 - Stockholm 1728), Büyük Nicodemus Tessin'in oğlu. İtalya'yı ve Fransa'yı dolaştı. Başlıca eseri Stockholm sarayıdır, bu eserde fransız zevki ve Palladio'nun etkisi ağır basar. Drottninggholm şatosunu tamamladı, bu şatonun ve Ulriksdal'ın (kral sarayı) bahçe planlarını çizdi ve Oxenstierna anıtını yaptı. Ömrünün sonuna doğru siyaset ve kamu işleriyle uğraştı. (L)

Tessin enstitüsü, Paris'te Brancas otelinin bir kısmında kurulmuş olan isveç teşkilâtı; amacı Fransa ile İsveç arasındaki sanat ilişkilerini kolaylaştırmaktır. 1933'te Gunnar W. Lundberg tarafından kuruldu. Burası, Paris'te oturan isveçli sanatçı ve bilginlerin buluşma yeridir. Roslin, Wertmüller, Cogell ve İsveç'de çalışmış olan Bouchardon, Desprez, Taraval gibi fransızların eserlerinin bulunduğu bir müzesi ve bir kütüphanesi vardır. (L)

TESSMANNİA i. Afrika'nın tropikal bölgelerinde yetişen ağaç. (*Tessmannia Africana*'dan [*T. Claessens*] Kongo'da *vamba* denilen kereste elde edilir. Baklagillerin erguvangiller familyasından.) [L]

Foto. LAROUSSE; N. Erkılıç (MEYDAN)

TEST i. («sınav» anlamında ing. k.). Bir kimsenin (denek) şu veya bu özelliklerini belirlemeğe veya derecelendirmeğe yarayan ve belli bir görevin yerine getirilmesine dayanan sınama. (Bk. ANSİKL. *Psikol. bölümü*). || *Teşm. yol.* Sınama, imtihan.

— Biyol. ve Fizyol. Biyolojik bir fonksiyonu veya değişmez bir niteliği, incelenen bireyin tepkisi örnek olarak alınan normal bireyinkiyle karşılaştırılarak ölçmeğe ve değerlendirmeğe yarayan yoklama. (Çeşitli testler için alfabe sıralarına b.akınız.)

— Farklar psikol. *Test-öncesi*, bir psikoloji testinin, son ve kesin şekline getiriliş aşaması. (Bu aşama, testi, araştırıcının, belirli bir nazariyeden hareket ederek ortaya koymuş olduğu ilk şekliyle, yöneltilmiş olduğu denek yığınının temsil edici bir örneğine uygulamaktan ibarettir. Denek yığınına testin bu ilk uygulanışı, test itemlerinin, sorularının gerek şekil, gerek öz bakımdan yeniden ayarlanması sonucunu verebilir. Böylece testin daha iyi bir uyarlanması elde edilir. Meselâ, bir gelişme testinde, 5 yaş seviyesi için uygun görülmüş olan bir item, 5 yaşındaki çocuklar tarafından güçlükle başarılmış ve 6 yaşındaki çocuklarca daha kolay cevaplandırılmışsa, bu item, testin son ve kesin şeklinde, 6 yaş seviyesini nitelendirir.)

— İstat. Bir halk topluluğunu temsil eden bir örneğin niteliklerini belirlemeğe yarayan metot. (Bk. ANSİKL.) || *Homogenlik testi*, birçok örnek arasındaki farkların, rasgele örnek almadan ileri gelen tabiî iniş çıkışlara mı, yoksa, sadece rastlantıya mı bağlanacağını ve bu durumda, örneklerin ayrı kategorilere ait olup olmadıklarını araştırmayı sağlayan metot. || *Konjonktür testi*, bir ülkenin iktisadî faaliyetinden sorumlu olanlar (işletme müdürleri) arasında yapılan ve bu faaliyetin o sıradaki eğilimleri (üretim, sipariş, fiyat, stoklar, mal teslimi, krediler, kullanılan el emeği, dış ülkelerle ticaret v.b.) ile muhtemel gelişme yönlerini saptamağa yarayan soruşturma. (Bu çalışmaya EĞİLİM SORUŞTURMASI da denir.) [Bk. ANSİKL.] || *Uygunluk testi*, bir topluluğun tümü için geçerli olduğu kabul edilen bir teoriye, belirli sayıda olgunun incelenmesinden elde edilen sonuçların ne dereceye kadar uygun veya karşıt düştüğünü araştırmağa yarayan metot.

— Petr. Kuyunun açılması sırasında, «deneme cihazı» denen bir âletle yapılan üretim deneyi.

— Psikol. Bk. ANSİKL.

— Sosyal psikol. *Test-öncesi*, bir anket soru dizisinin, ilk şekillendirilmesi için yürütülen deneme. (Bu denemenin 3 hedefi vardır: 1. soru dizisinin uygulama yollarını ayarlamak [meselâ anketçiye ayrılan zaman süresi içinde, ankette sorulacak sorular sayısının denenmesi]; 2. soruların anlaşılıp anlaşılmadığının araştırılması; 3. soruların, anket aracıyle ölçülmek istenen değişkeni gerçekten belirtip belirtmediğinin incelenmesi. Bir soru dizisine değgin test-öncesi, bir denek topluluğuna uygulanınca, bu toplulukla, soru dizisinin son ve kesin şeklinin uygulanacağı topluluğun birbirine mümkün olduğu kadar benzemesi önemlidir.)

— Zootekn. *Döl testi*, döllerine bakarak damızlıklar hakkında hüküm verme metodu. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İstat. *İstatistik testleri*, pek çoğu Gauss kanunundan türeyen, teorik dağılım özellikleri üstüne kurulmuştur. Bunların dışında, Student-Fisher'inki gibi küçük örnek ortalamalarını karşılaştırmağa veya Pearson'unki gibi, verilmiş teorik bir değer ile deneysel bir özelliği (ortalama veya frekansı) kıyaslamağa veya iki örnek üzerinde tespit edilmiş deneysel değerleri karşılaştırmağa yarayan çok daha özel testler de vardır.

● *Konjonktür testleri*, şu ana fikir üstüne kurlumuştur: ekonomi, kendisini meydana getiren etkenler tarafından her gün yeniden kurulmaktadır ve bu etkenlerin, kendi yaptıkları işlerin gidişatı hakkındaki düşüncelerini ve gelecek günler için öngördüklerini bilmekte fayda vardır. Bu etkenlerin davranışları, konjonktürün birer verisi durumundadır. Rakamlara dayanan bilgiler aramak yerine sadece eğilimleri tespite çalışmak (kuvvetli artış, istikrar, düşüş, kuvvetli düşüş) daha samimî ve daha süratli cevaplar almayı sağlar. Bu cevaplar sadece «evet» veya «hayır», «az» veya «çok» şeklinde belirir.

Fransa'da 1944-1950 arasında Millî İstatistik ve İktisadî İncelemeler enstitüsünce geliştirilen bu metot başka ülkelerde de taklit edilmiştir (Münih Konjonktür enstitüsü [İ.F.O. İnstitut] ve İtalyan Ticaret Odaları birliği).

— Psikol. Testlerin kullanılışı, psikoteknikte çok önemli bir rol oynar. Testler şu sınıflara ayrılır: *başarı testleri*, deneği, kendi başına çözmesi gereken çeşitli durumlar karşısında bırakır. Bu testlerden elde edilen sonuçların kolayca değerlendirilmesi lâzımdır; *analitik testler*, tek bir kabiliyeti ayırt ederek belirlemeğe çalışır; *sentetik testler*, deneklerin nitel bir yönünü belirtmek amacını güder; bundan dolayı, yorumlanmaları da, çok ince ve nazik bir işlemdir; *analojik testler*, incelenen mesleğin bellibaşlı özelliklerine göre hazırlanmış denemelere dayanır; *davranış gözlemi testleri*, çeşitli denemelerden geçirilen deneğin davranışlarını sistemli bir şekilde gözlemlemeyi sağlar; *kişilik testleri* ise, deneğin veya kişinin derin eğilimlerini ortaya koyar.

Bu metodun zorlukları, testi meydana getiren denemelerin seçilmesinde ve bunların, gerek sıralanmasında, gerek uygulanmasında, yani kullanılmasında ve yorumlanmasında ortaya çıkar. Bunun için test metodu, zaman zaman tartışma konusu olmuştur. Ne var ki, bu metot, ihtiyatla kullanılırsa, pedagoji ve mesleğe yöneltme gibi belirli alanlarda pekâlâ yararlı olmaktadır. Test metodundan psikiyatride de yararlanılır.

● *Zihin* veya *zekâ testleri* denekleri sınıflandırma amacını güder ve farklar psikolojisinin temel araçlarıdır. Testler, aynı zamanda, tahmin ve önceden bildirmeye yarar. Çünkü kişinin sunî bir durum, yani testin yarattığı durum içindeki davranışından hareket ederek aynı kişinin, günlük hayattaki birtakım durumlar içinde nasıl davranacağını kestirmek mümkündür. Birer ölçme aracı olan zihin testlerinin başlıca nitelikleri *güvenilirlik* ve *geçerlik*'tir. Zihin testleri, genellikle, iki büyük kategoriye ayrılır: *etkinlik testleri* ve *kişilik testleri*.

— Zootekn. *Döl testi*, damızlıkların genotipik değerini, bunların dölleri arasından tesadüfen seçilen bir miktar yavrunun ortalama kalitesine bakarak tayin etme amacını güder. Ele alınması gereken döl sayısının çokluğu yüzünden (bunların sayısı hayvanlara göre değişir, ama genellikle yirmi, otuz veya daha fazladır), memeliler için döl testini ancak erkekler bakımından gerçekleştirmek pratik olarak mümkün olabilir. Bu metot çeşitli evcil hayvanlara ve her biri için özel tarzda uygulanır; fakat hepsinde ortak olan özellik şudur: damızlık erkek hayvan döl vermeğe başlayınca, tabiî aşım veya sunî döllenme yoluyle, gene bu damızlığın ileride kullanılacağı dişi hayvan sürüsünden, en iyisi tesadüfen seçilen bir miktar dişiyle çiftleştirilir. Böylece elde edilen döller, elde edilmek istenilen zooteknik özellikler bakımından incelenir; bunun için yavrular arasından gene tesadüfen ve yeteri kadar döl seçilir; bunlar damızlık erkeğin erkeklik görevini yaptığı sürece ürettiği döllerin bir çeşit örneği kabul edilebilir. Bu ilk denemelerden sonra damızlık erkek, deneyin sonucu anlaşılıncaya kadar üretimden uzaklaştırılır. Sonuçlar memnunluk vericiyse damızlık erkek geniş ölçüde kullanılabilir, aksi takdirde üretimden temelli uzaklaştırılır.

Bir damızlık erkeğin döl niteliğini en iyi ölçebilen bu metot şimdi çoğu ülkelerde çeşitli hayvan türleri, özellikle sığırlar için uygulanmaktadır. Türkiye'de devlet üretme çiftliklerinde ve haralarda sığır, koyun ve at cinsleri için uygulanır. (LM)

TESTA (Pietro), il Lucchesino denir, italyan ressamı (Lucca 1611 - Roma 1650). Domenichino ile buluşmak ve Eskiçağı incelemek için Roma'ya gitti, Pietro da Cortona'nın yanında çalıştı, barok üslûba yöneldi ve sonunda dostu Poussin'in etkisinde kaldı. Eserleri arasında *Masumların Katliamı* (Roma) ve *Dido'nun Ölümü* (Floransa) sayılabilir. (L)

TESTACELLA i. Akdeniz bölgesinde bulunan sümüklüböcek. (*Testacellidae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Testacella*'nın gerçek sümüklüböceklerden farkı bunun vücudunun arka kısmında çok küçük bir kavkının bulunmasıdır. Tamamen gececi olan bu sümüklüböcekler gündüzün yerin içindeki deliklerde yaşar, yersolucanı ile beslenirler.) [L]

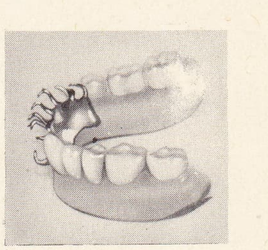

tespit protezi
(diş. cerr.)

Test act, İngiliz parlamentosu tarafından 1673'te kabul edilen ve resmî bir göreve aday olacak kişilerin anglikan mezhebine girmesini ve Katolikliği reddetmesini şart koşan kanun. Charles II'nin hoşgörü beyannamesine karşı (1672) anglikan tepkisini belirten ve *Test Bill* adıyle tanınan bu kanun, 1828-1829'da yürürlükten kaldırıldı. (L)

TESTAO i. Portekiz'de 10 centavos değerinde para; eskiden 100 reis'e karşılıktı. (L)

TESTE (Jean-Baptiste), fransız siyaset adamı (Bagnols-sur Cèze 1780 - Paris 1852). Avukattı. Yüzgün sırasında Lyon Emniyet müdürlüğüne getirildi (1815); milletvekili seçildi, sürgün edildi. 1830'da sürgünden döndü. Ticaret (1843), adalet ve din işleri (1839-1840), bayındırlık bakanı (ekim 1840 - aralık 1843) ve yargıtay başkanı oldu. Bakanlığı sırasında general Cubières ile işbirliği yaparak Gouhenans tuz madenlerini 100 000 frank karşılığı bırakmakla suçlandı ve yargılandı (1947); intihar etmeğe kalkıştı. Üç yıl hapse mahkûm edildi. (L)

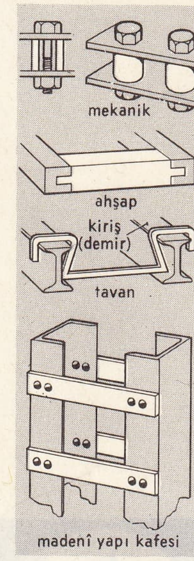

tespit kuşakları
(teknol.)

TESTE (LA), esk. **La Teste-de-Buch**, Fransa'da Gironde idare bölgesinde (Bordeaux idare çevresi) kanton merkezi, Arcachon havzasında; 13 700 nüf. Sayfiye yeri. Balıkçı limanı; istiridye yetiştiriciliği. Konservecilik. Sandık yapımı. Reçineli ürünler. Şato kalıntıları.

— Tar. Teste, Eskiçağda Boiilerin başkenti olan *Teste Boiorum* şehridir. (L)

TESTE (Paul Marcel), fransız deniz subayı (Lorient 1892 - Villacoublay 1925)). 1917'de deniz havacı sınıfına geçti, deniz hava kuvvetlerinin kurulmasında önemli rol oynadı. Uçakların hat gemilerinde kullanılmasını ve uçak gemilerinin güvertesine inip kalkmasını sağladı. Bir deneme uçuşu sırasında (1925) kayboldu. (L)

TESTELİN (Henri), **Genç** denir, fransız ressamı (Paris 1616 - La Haye 1695). Louis Testelin'in kardeşi, Vouet'nin öğrencisi. Kurucularından olduğu resim akademisinde önce sekreterlik (1650), sonra profesörlük yaptı. Protestan olduğu için 1681'de Hollanda'ya kaçmak zorunda kaldı. Eserleri: *Dole'un Fethi* (1668), *Ren'den Geçiş* (1672), *Cambrai'nin Teslimi* (Versailles), *Louis XIV* ve *Séguier*'nin portreleri. Charles le Brun'ün çömezi olan Testelin, akademik anlatım doktrinini *Sentiments des plus Habiles Peintres du Temps sur la Pratique de la Peinture* (Çağın En Usta Ressamlarının Resim Uygulaması Üstüne Duyguları) [1680] adlı eserinde tanımladı. (L)

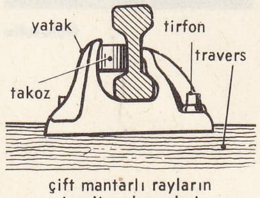

çift mantarlı rayların
tespit malzemeleri

TESTELİN (Louis), **Büyük** denir, fransız ressamı ve gravürcüsü (Paris 1615 - ay.y. 1655). Çok genç yaşta Philippe de Champaigne ve Le Brun'ün yanında çalıştı (Palais Royal'de, Val de-Grâce'ta duvar süsleri), resim akademisi'nin kurulmasına katkıda bulundu (1648). Eserleri arasında *Tabita'nın Dirilişi* (1652) [Rouen] anılmağa değer. (L)

TESTERE blş. i. (fars. *dest* ve *erre*'den *dest-erre* > *testere*). Kesilecek malzemeye veya yapacağı işe göre değişik biçimler alan ve genellikle üçgen şeklinde dişler taşıyan özel çelikten yapılmış lama.

— Böcekbil. *Testere sineği*, tenthredinidae grubundan zarkanatlı böceklere verilen ad.

— Cerr. Bk. ANSİKL.

— Ciltc. *Cilt testeresi*, dikişten önce formaların sırtında kertik açmağa yarayan dişleri verev açılmış bir tür küçük testere.

— Denizc. *Gondol testeresi*, Venedik'teki gondolların baş tarafına konan, geriye doğru kıvrık, testere görünüşlü süs bodoslaması.

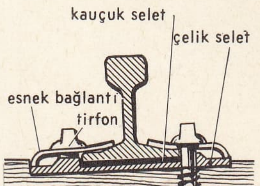

Vignole raylarının
tespit malzemeleri

ray tespit
malzemeleri
(dy.)

Foto. LAROUSSE

— Elektron. *Testere dişi,* gecikmeli bir salınım jeneratöründe elde edilen ve nispeten ağır bir çıkış (bir sığanın bir direnç üzerinden şarjı) ve hızlı bir düşme (anî boşalım) gösteren testere dişi biçiminde gerilim. (Bu tür gerilimler, televizyonda ve ölçü âletlerinde katot tüplerinin ekranlarını taramada kullanılır.)

— Marang. *Testere çaprazı,* testere dişlerinin lama düzlemiyle yaptığı açı. || *Testere eğesi,* testere dişlerini bilemede kullanılan üç köşeli eğe. || *Testere kanalı,* testerenin keserken ağaçta açtığı kanal. || *Testere kaplaması,* testere ile biçilerek elde edilen üstün değerli kaplama. || *Testere kılavuzu,* şerit testere makinesinde, testere lamasının hareketini düzenleyen parça. || *Testere sırtı,* testere lamasının diş açılmamış kenarı. || *Dekupaj testere makinesi,* motorla çalışarak, ince bir lamanın aşağı yukarı hareketiyle düz veya yuvarlak kesme yapabilen makine. || *El testereleri,* elle tutmak için bir ağaç sapla, uzun kenarlarından birine diş açılmış bir lamadan meydana gelen testere. ||*Gönyeburun kesme testeresi,* demir bir gövdeye özel bir düzenekle bağlanarak çeşitli açılarda kesme yapan testere. || *Kol testereleri,* ağaç kollar yardımıyle lamanın gerginliği sağlanarak kesme işlemi yapan testere. || *Portatif dekupaj testere makinesi,* elde taşınabilen dekupaj testere makinesi. || *Portatif daire testeresi,* motorla çalışan ve elde taşınabilen daire testere makinesi. || *Radyal baş kesme testere makinesi,* tezgâh üzerine kurulmuş deve boynu bir gövdenin kızakları içinde hareket ederek çok çeşitli kesme yapan marangoz makinesi. || *Şerit testere makinesi,* uçları kaynakla birleştirilmiş şerit lamayı iki kasnak üzerinde motor gücüyle döndürerek kesme işlemi yapan marangoz makinesi. || *Tepsi testere makinesi,* yatay bir mile takılan daire biçiminde bir lamayı motor gücüyle döndürerek değişik eğimlerde kesme yapan makine. (Bk. ANSİKL.)

— Mekan. *Testere tezgâhı,* madenî çubuk veya boruları kesmede kullanılan makine. || *Daire testere tezgâhı,* laması daire şeklinde olan testere tezgâhı. || *Demir el testeresi,* U şeklinde bir kolla bir lamadan meydana gelen ve elle kullanılan kesme âleti. || *Demir testereleri,* makine parçaları veya takım yapımında, daire kesitli çeşitli maden çubuk ve boruları eksenlerine dik doğrultuda kesmeğe yarayan özel testere. || *Şerit testere tezgâhı,* şerit halindeki laması vargel hareketiyle kesme işlemi yapan testere tezgâhı.

testacella

— Mim. *Testere dişi,* testere dişlerine benzeyen mimarî süs. Bk. ANSİKL.

— Müz. Küçük el testeresi şeklinde özel bir çelik levhadan meydana gelen âlet; bir yayla veya üzerinde çuha sarılmış bir çekiçle titreşim sağlanır ve bu titreşimler levhanın gerilme oranına göre değişik notalar çıkaracak şekilde öter.

— Seram. Çömlekçinin işlediği parçayı tornadan almak için kullandığı demir tel. || *Kiremit testeresi,* madenî bir iskelet üzerinde sırt sırta tutturulmuş iki lamadan meydana gelen ve kiremit veya tuğla yapımında yoğrulmuş hamuru kesmeğe yarayan testere.

— Taşçılık. *Taş testeresi,* taşları kesmeğe yarayan el hızarı şeklindeki dişli veya dişsiz testere.

— Teknol. *Bağ testeresi,* meyvecilikte kullanılan küçük el testeresi.

— ANSİKL. Cerr. Kemikleri kesmek veya çıkarmak için, cerrah çeşitli *testere*'ler kullanır. Âdi testere bir çerçeve üzerine gerili dişli bir şeritten ibarettir. Bu testerelerin bazılarıyle oymalar yapılabilir. Düz testere, keskin tarafı dişli geniş bir bıçaktır. Yuvarlak testere, eski dişli tekerleklerden geliştirilmiştir ve bugün çoğunlukla elektrikle işler. Zincir testere veya osteotom, halkalarının bir tarafı dişli olan bir saat kösteğine benzer. Salınımlı testere, kırıkların kaynamasından sonra alçıları kesmek için kullanılan testeredir; sert cisimler üzerine etkili olan bu testere kendi hareketlerini takip eden deriye bir şey yapmaz.

— Marang. Ağacı boyuna veya genişliğine kesme, zıvana açma, çeşitli diş kesme, kapak düşürme, alıştırma gibi işlemler ya testere *makineleri* ile veya *el testereleri* ile yapılır. İşin durumuna göre testereler ve testere makineleri çeşitli tiplere ayrılır.

Kol testereleri, şekil olarak birbirine benzer; fakat lama boyu ile genişliği ve diş şekilleri bakımından farklıdır. Bir kol testeresi bir kenarına kesici dişler açılmış kesme işlemi yapan lama, lamanın iki ucuna perçinlenmiş maşalar, maşanın iki ucunda bir pimle tutturulan saplar, iki ağaç kol, kolların ortasında kinişli olarak geçen köprü, iki kolu germede kullanılan gergi ipi veya gergi teli, ipi döndürmeğe yarayan gergi kaması veya gergi kelebeğinden meydana gelir. Bu testereler üç türe ayrılır: *kaptırma*'nın boyu 80-100 sm, lama genişliği 4 sm'dir, 5 sm aralıkla açılmış dişleri dik ve büyüktür; *zıvana testeresi*'nin lama boyu 60-80 sm, genişliği 2-3 sm'dir ve 2-3 mm'de bir geniş açılı dişleri vardır; *zemin testeresi*'nin lama boyu 60-80 sm, genişliği 1 sm'dir ve yuvarlak tabla veya eğimli işlerin kesiminde kullanılır.

El testereleri, kullanıldığı yer ve lamalarının biçimine göre çok çeşitlidir. *Sırtlı testere*'nin, lama boyu 30-40 sm, genişliği 10-15 sm, dişler küçük, çaprazı azdır ve lamanın üst kısmına demirden bir sırt geçirilmiştir; iterken keser, özel bir sapı vardır. Küçük parçaların boylarını ve kontrplak kesmede, kapak düşürme, zıvana, diş ve kanal açmada kullanılır. *Alıştırma testeresi*'nin boyu 20-30 sm, genişliği 6-8 sm'dir, ince dişli ve çaprazı azdır. Daha çok alıştırma işlerinde, kapak düşürmede kullanılır. *Çekme testere*'nin, lama boyu 30-40 sm, genişliği 6-8 sm ve lama kalınlığı az olduğu için çekerken keser. İyi kesme yapması için çaprazı fazla, dişleri büyük tutulmuştur. *Fare kuyruğu testere*'nin, laması uca doğru daralır, dişleri küçük, çaprazı azdır ve itme ile keser. Anahtar deliğinin açılmasında eğmeçli işlerin kesilmesinde, oyma yapımında kullanılır. *Kaplama testeresi*'nde, lama boyu 7-8 sm, genişliği 5-6 sm'dir, iki tarafına ince dişler açılmış ve dişli kenarları kavislidir. Hem iterken hem de çekerken kesen özel bir testeredir.

Kıl testeresi, çok ince bir lama «U» biçimindeki gövdeye kelebek vida ile sıkıştırılarak gerdirildikten sonra kesme yapar. Çok ince kavisli parçaları, kontrplak ve kaplama gibi malzemeleri biçmeğe yarar. *Pala testeresi,* el testerelerinin en büyüğüdür; boyu 40-60 sm'dir, lama uca doğru daralır ve iterken keser. *Testere dişleri,* genel olarak üçgen şeklindedir; fakat testerenin kullanılacağı yere göre değişebilir. Açılarına göre dörde ayrılır. *Dik açılı dişler*'de diş dibi doğrultusu ile diş önü doğrultusunun meydana getirdiği açı 90°'dir. İterken kesen kol testereleri, fare kuyruğu, pala, sırtlı testerelerde ve sert ağaç kesen şerit testere makinesinde bu tür dişler kullanılır. *Geniş açılı dişler* elyafa dik yönde kesme yapan testerelerde görülür. Kesme açısı 90°'den büyüktür. *Dar açılı dişler* dalıcıdır ve kaptırma kol testereleri çekme testereleriyle yumuşak ağaç kesen şerit testerelerinde rastlanır. Kesme açısı 75°-85°, diş dipleri yuvarlak, dişler seyrektir. Eşkenar üçgen dişler, alıştırma, kanal ve kaplama testerelerinde görülür, iterek ve çekerek kesme yapmağa elverişlidir ve kesme açısı 120°'dir. Bunların dışında tespit testere makinesine takılan lamaya, kesilecek parçaya göre dişler açılır. Elyaf yönünde kesimler için seyrek ve dalıcı dişli, baş kesme için sık ve üçgen dişli, kiniş veya boşaltmalar için kurtağzı dişli testereler kullanılır.

Testerelere çapraz verme. Testere lamasının rahat çalışması zorunludur. Kesim yaparken testere derinlere indikçe sürtünme yüzünden sıkışma yapar. Kestiği kanal içinde özellikle yaş ağaçlarda sıkışarak işlemez hale gelebilir. Bu sıkışma gerekli çapraz verilerek önlenir. Normal çapraz, lama kalınlığının 1/3 kadar, dişler, sağa ve sola eğilerek elde edilir. Yaş ve yumuşak ağaç için bu oran 1/2 olabilir. Çapraz verme âletleri değişiktir. Üzerinde çeşitli çapta delikler bulunan bir lama, değişik tipteki çapraz pensleri kullanılabilir. Ayrıca otomatik olarak çapraz veren makineler de vardır. Çaprazda dikkat edilecek nokta dişlerin aynı eğimde olmalarıdır.

Dekupaj testere makinesi, çeşitli kalınlıktaki plaka veya tabla üzerine açık ve kapalı kavisler kesmeğe ve oynamağa yarar. Kalınlığı ve boyu pek büyük olmayan testerenin iki ucu kovanlara sıkıştırılır ve bir motor yardımıyle düşey doğrultuda alternatif hareket yaparak keser. Lamanın hızı dakikada 650-1 750 arasında değişir. Dalıcı, beşik kollu ve magnetik gibi çeşitli tipleri vardır. Dalıcı ve beşik kollu makinelerde hareket, volan ve mil esasına dayanır. Kayışla dönen kasnağın diğer ucundaki kam düzeneği ve eksantrik milin ucuna bağlı bir piston dairesel hareketi doğrusal harekete çevirir; her dönüşte lamanın takıldığı alt kovan yukarı aşağı hareketle kesme işlemini sağlar. Magnetik dekupaj testeresinde alt kovanın hareketi bir elektromıknatıs yardımıyle olur. Kovan kursun alt sınırına gelince akım kesilir, gergi kolundaki bir yay lamayı tekrar üst sınır noktasına çeker. Başlıca parçaları, gövde, bir tezgâh veya sehpa üzerine bağlanır. Gövdenin üst ucuna baskı ayağı ve kılavuz düzeneği yerleştirilir. Tabla, dökme demirden yapılmıştır. Yatay düzleme göre 45° sağa sola eğilebilir. Çelik gergi kolu, içinde testere lamasını gergin tutan bir yay bulunur. Boğaz plakası, tablanın ortasında içinden testere laması geçen, ağaç veya alüminyumdan yapılmış yuvarlak bir parçadır ve destek görevi yapar. Alt ve üst kovanlar, testereyi uçlarından bir vida ile sıkıştırır. Üst kovan gergi yayı ile lamayı gerer. Kılavuz çubuğunda, testere lamasının kesme sırasında geriye gitmemesi için bir makara ve sağa sola dönmemesi için de bir yarık bulunur. Dekupaj testere makinelerinde lama kalınlığını arttırarak, esnek olmayan kılıç testereler takılarak çeşitli kavisler çıkarmak mümkündür. Bu testereler yalnız alt kovana bağlanır. Üst kovan ve kılavuz düzeneği sökülüp alınır. Ayrıca kuyumcu eğesi takılarak eğeleme ve zımpara takılarak zımparalama yapmak mümkündür.

Portatif dekupaj testere makinesi, elde taşınan, yüksek devirli elektrik motoruyle çalışan ve dönme hareketini doğrusal harekete çeviren bir düzenekle kesme işlemi yapan makinedir. Ucundaki kovana 7,5 sm ile 30 sm uzunluğunda kılıç testere bağlanır. Makinenin «D» şeklinde madenî veya bakalit bir sapı ve sap içinde makinenin kumanda tetiği bulunur. Motorun devri dakikada 800-2 000, bazı makinelerde daha yüksek olabilir. Oyma, boy kesme, baş kesme ve gönyeburun kesmede kullanılır.

Tepsi testere makinesi'nde, yatay bir mile takılmış ve çevresinde diş açılmış daire şeklindeki lama bir motor yardımıyle döner. Ağaç parçaların genişlik ve kalınlıklarını çıkarmada, yardımcı takımlarla seri halinde boy kesme, lamba ve kiniş açma, zıvana kesme, kapak düşürme gibi işlerde kullanılır. Tepsi testere makinelerinin alttan ve üstten kesen tipleri vardır. En çok kullanılan ve alttan kesme yapan tepsi testere makinelerinin başlıca parçaları gövde, tabla, siper kaldırma ve eğme kolları, testere, mil ve motordur. Dökümden yapılan gövde, dört cıvata ile yere tutturulur. Diğer bütün parçalar gövdeye bağlanır. Tablanın ortasında testerenin yüzeye çıkabilmesi için bir yarık, gönye siperinin bağlanması için delikler bulunur. Bir ayarlama vidası ileri geri hareket edebilen gönye siperi, parçaların gönyesinde ve tehlikesizce kesilmesini sağlayan yardımcı bir parçadır.

Portatif tepsi testere makinesi, bir elektrik motoru, motor miline takılan bir daire lama, kesme derinlik ve açısını ayarlayan taban tablası, motor mahfazası, bir siper ve sap içine yerleştirilmiş kumanda tetiğinden meydana gelir. Dakikada 4 600 devir yapan motoruyle kontrplak, sunta, düralit kesmede geniş ölçüde kullanılır.

Şerit testere makinesi, ağaç işlerinde en çok kullanılan makinelerden biridir ve başlıca parçaları şunlardır: gövde, dökme demirden, içi boş, deve boynu biçimindedir ve cıvatalarla yere bağlanır. Bütün öbür parçalar gövde üzerine monte edilir. Gövdeye yatay konumda bağlanan tabla kare veya dikdörtgen biçiminde dökme demirden yapılır. Tek veya iki parçalı olabilir. İki parçalı olan-

Foto. LAROUSSE

lar mafsallıdır ve değişik açılarda, eğik kesim yapmağa yarar. Tablanın ortasında kare şeklinde, şeridin geçtiği bir delik vardır. Buraya sert ağaçtan bir takoz yerleştirilir. Orta kısmı şerit kalınlığı kadar yarılır. Takozdan tabla önüne kadar uzanan kırlangıç kuyruğu bir kanal bulunur. Testere takıldıktan sonra bu kanal madenî bir kızakla kapatılır. Gönye siperi, tablaya cıvatalarla gerektiğinde sıkıca bağlanıp sökülebilmektedir. Siper, parçaların paralel ve aynı genişlikte kesilmesini sağlar. Kasnaklar, *alt* ve *üst* kasnak olmak üzere iki tanedir; gövde üzerindeki bilyalı yataklara oturtulmuştur ve şeridin dönmesini sağlarlar. Alt kasnak sabit, üst kasnak şeridin çıkarılıp takılması ve ayarlanması için öne arkaya eğilebildiği gibi aşağı yukarı da hareket edebilir. Şerit testereler 30 ile 100 sm arasında değişen kasnak çaplarına göre adlandırılır. Çap 80 sm ise 80'lik şerit, 40 sm ise 40'lık şerit denir. Kasnakların dönme hızları dakikada 1 000 - 1 150 devir arasında değişir ve çap büyüdükçe bu hız küçülür. Ayar kolları, iki tanedir; biri şeridi germeğe, öbürü ise üst kasnağın ayarlanmasına yarar. Şeritler 50 m'lik toplar halinde satılır: kalınlıkları 0,4-07-1 mm, genişlikleri 4-50 mm arasında değişir. Kasnak çapına göre kesildikten sonra uçları kaynakla birleştirilerek bilenir. Koruma kapakları dört tanedir ve gereğinde sökülebilir; saçtan yapılan ikisi kasnakları örter, ağaçtan olan öbürleri açıkta çalışan şeritten korunmağa yarar. Sevk düzeneği şeridin çalışırken arkaya kaçmasını, sağa sola bükülmesini önler. Bunlar silindir biçimindedir ve bilyalı yataklarda hareket eder. Ağırlık kolu ısınma yüzünden genleşen şeridin çıkmasını önlemek için üst kasnağı sürekli şekilde gergin tutmağa yarar. Motor doğrudan doğruya kasnak miline veya kayışla alt kasnağı döndüren bir düzeneğe bağlıdır. Şerit testere makinesinde parçanın ilerleme hızı, parça kalınlığına göre 2,5-12 m arasında değişir.

Arabalı şerit testere makineleri tomruk biçmede veya tomrukların kenarlarından kapak almada kullanılır. Tomruk ray üzerinde otomatik olarak yürüyen arabalara kancalarla bağlanır. Her kesişte araba tekrar geriye alınır, kalınlık ayarı verildikten sonra şeride doğru yürüyerek tomruğu şeride verir. Bu tip şeritlerde alt kasnak yer seviyesinden aşağıda olacak şekilde kurulur. Şerit kalınlıkları 1-1,5 mm, kasnak çapları 120 sm'dir.

— Mekan. Madenî parçaları kesmede kullanılan *testere tezgâhları* lamalarının şekline göre şerit testere tezgâhları ve daire testere tezgâhları olarak ikiye ayrılır. Ayrıca sıcakta veya soğukta kestiklerine göre de sıcak ve soğuk testereler olarak bir sınıflandırma yapılabilir. *Şerit testere tezgâhları*'nda lama boyu 20-50 sm, genişliği 10-25 mm'dir ve lamanın bir kenarına veya her iki kenarına diş açılır. Testere dişleri keserken 0,4 mm'den daha geniş kanal açacak şekilde çaprazlanır; diş sayısı 25 mm'de 8-16 (kaba diş), 18-22 (orta diş) ve 24-30 (ince diş) arasında değişir. Sürtünmeden doğan ısınma özel soğutma sıvılarıyle önlenir. Sıcakta kesen şerit testere tezgâhlarında lama kalınlığı 1-2 mm, genişliği 20-30 mm'dir ve 25 mm'de 14 ile 25 diş bulunur; kesilecek parça akkor halde ve otomatik olarak şerit ağzına sürülür.

Daire testere tezgâhları'nda çelikten yapılan daire biçimindeki lamanın çapı 30 ile 100 sm, kalınlığı 3 ile 10 mm arasında değişir. Soğukta kesen tezgâhlarda bu kalınlık sıkışmayı önlemek için lama çevresinden merkeze doğru azalır. Sıcakta kesen daire testere tezgâhlarında lama çapı 80-150 sm, kalınlığı 4-5 mm'dir ve diş açısı 80°-30° arasında değişir. Kesilecek parça sıcak halde testere ağzına sürülür; soğutma su ve hava ile yapılır.

— Mim. XI. yy.da ortaya çıkan *testere dişi* süsleme, XII. yy.da çok kullanıldı. Testere dişleri, başkemer kaburgalarını süslemek veya kemerlerin dış kaplamalarında saçak veya kiremitleri taklit etmek için gotik binalarda uygulanmıştır. (KURT DİŞİ de denir.)

◆ Sıf. Testereye benzeyen.

— Zool. *Testere burun*, balık eti yiyen ve gagası testereye benzeyen ördek çeşidi. (LM)

TESTEREBALIĞI blş. i. Köpekbalığı cinsi. (Testerebalığıgillerden.) [Testereyi andıran ağzında diş çukurlarına gömülü iki sıra diş bulunur. Hayvan ağzını hem kendini savunmakta, hem de balık sürülerine saldırmakta kullanır. Sıcak denizlerde birçok türü bulunur. Buradakilerin boyu 9 m'yi bulabilir. Bayağı testerebalığı (*Pristis pristis*) Akdeniz'de çoktur, eski insanlarca da bilinirdi. Taraklı testerebalığı (*P. Pectinatus*) da onun gibi sık görülür.] (L)

TESTEREBALIĞIGİLLER çoğl. blş. i. Köpekbalığı familyası; gövdesi basık, ağzı testere biçiminde olur. (Tek cinsi: *testerebalığı*.) [L]

TESTEREGAGALI blş. i. İri veya orta boylu, esmer, siyah ve beyaz tüylü ördek; gagasının kenarları testere gibi dişlidir.

— ANSİKL. *Testeregagalı*'lar (*mergus*), balıkla beslenen ördeklerdir. Dünyanın hemen her tarafında, özellikle soğuk bölgelerde bulunur. Testeregagalı büyük ördek (*Mergus merganser*) ile testeregagalı küçük ördek (*M. albellus*) kışın Türkiye'de de görülür. (LM)

TESTİ i. (fars. *desti*'den). Kulplu, geniş gövdeli, dar boğazlı, emzikli veya emziksiz olabilen topraktan su kabı: *Sonra hasır damlı, kamış duvarlı yığın yığın evler, tüten dumanlar, başlarında testilerle sudan dönen kızlar gördük* (R. H. Karay). || Sıf. Bir testinin alabileceği miktarda olan.

— ÇEŞ. DEY. *Testisini doldurmak. Argo.* Para kazanmak, zengin olmak. || *Testiyi kıran da bir, suyu dolduran da* (veya *testiyi kıran da bir, suyu getiren de*), kötülük yapanın da iyilik yapana eşit tutulduğunu belirten söz.

— Mutf. *Testi kebabı*. Bk. KEBAP.

— ANSİKL. Ham malzemesi çamur çukuru veya kuyusunda dinlendirilmiş toprak olan *testi*'nin yapımı büyük bir el ustalığını gerektirir. *Tezgâh* veya *çömlekçi tornası* da denilen çark'ta testiyi çekmek için, çarkın üst tablasına (*tabanca tahtası*) oturtulan bir testilik çamur topağı, yani *topaç*, torna'nın alt yuvarlak tablasına (*çark*) ayakla vurarak döndürülür. Topaç, pergele gelince, yanı, sağa sola vurması, yalpalaması önlenince, çömlekçi ustası, çeşitli mastarlarla yukarı doğru çektiği toprağa geleneksel testi biçimini vermeğe başlar: *deve boynu* ile testinin boğazını donaltır, *dip demiri* ile dibini yuvarlaklaştırır, *buçula* ile de topaca karın verir.

Genellikle tek kulplu olan türk testisi, ya sadece süzülmüş beyaz kil ile yer yer badanalanır, ya ağzı, kulpu, bazen de boynu boraks ile sırlanır, ya da ucuna leylek veya kaz tüyü takılmış bir boynuz ile krom veya demir oksitli sır akıtılarak süslenir.

Testiler, boylarına göre değişik adlar alır: *moloz, yoz boduk, boduk, bardak* ve *testi*.

Testilerin en büyük özelliği, alçak derecede pişirildikleri için nispeten gözenekli kalmaları ve hafif hafif su sızdırarak terlemeleri, dolayısıyle de suyu serin tutmalarıdır. (ML)

TESTİ (Flavio), italyan bestecisi (Floransa 1923). Kendi kendini yetiştirdi; değerli eserler besteledi: operalar (*Il Furore di Oreste* [Oreste'nin Öfkesi], 1956; *La Celestine*, 1963), senfonik eserler (*Musica da Concerto I, II, III, IV* (Konçerto Müziği I, II, III, IV), koro parçaları (*Stabat Mater*, motet'ler). [L]

TESTİ (Fulvio), italyan siyaset adamı ve şairi (Ferrara 1593 - Modena 1646). Ferrara dukasının kütüphanecisi, sonra Modena dukalığında bakan oldu. Kont unvanıyle Madrid elçiliğine tayin edildi, fakat görevinde başarı gösteremedi; Garfagnana valisi oldu (1640). O sırada Mazarin ile, aydınlatılamayan bir entrikaya katıldığı için hapsedildi. Cezaevinde öldü. Oyunlar (*L'Isola di Alcina* [Alcina Adası], 1636), *Mektuplar*, özellikle lirik şiirler yazdı (1655'te derlendi); şiirlerinde Marino ve Chiabrera'nın etkisi görülür. (L)

TESTİCARDİNA çoğl. i. Eklemli kolsuayaklıların başka adı. (L)

TESTİLİK i. (*testi*'den *testi-lik*). Mim. *Esk.* Evlerin iç avlularına su dolu testileri koymak için yapılan delikli tahta raflara verilen ad. (M)

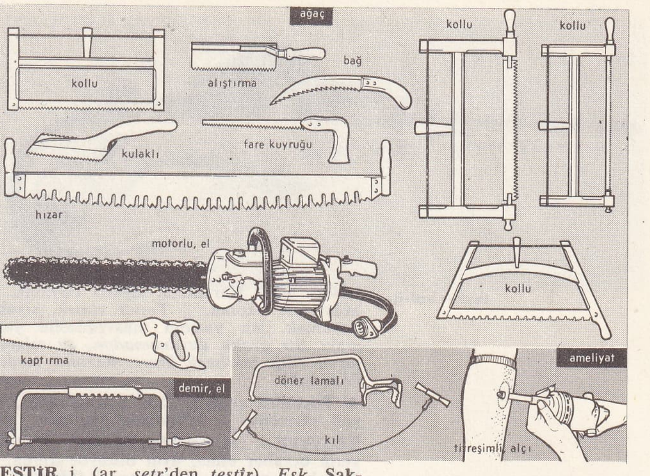

testereler

TESTİR i. (ar. *setr*'den *testîr*). *Esk.* Saklama, örtme. (M)

TESTİS i. Anat. Bk. ERBEZİ.

TESTOSTERON i. (fr. *testostérone*). İçsalgı bil. Erkek cinsiyet hormonu.

— ANSİKL. Bilinen erkek cinsiyet hormonları şunlardır: sidikte bulunan androsteron ile dihidroandrosteron; erbezinde bulunan *testosteron;* böbreküstü bezleriyle erbezinde bulunan adrenosteron. Bu hormonlar erkeğin cinsel niteliklerini, özellikle tam erkekliği, üreme organlarının ve iskeletin gelişmesini sağlar. (L)

TESTUDİNARİA i. *Testudinaria elephantipes*, Kap'ta yetişen filayağının ilmî cins adı. (Bunun köksapı aşağı yukarı bir yarımküre biçimindedir; yerden yukarı doğru bu şekilde yükselir ve çapı 1 m'yi bulur. *Diascoreaceae* familyasından.) [L]

TESTUDİNİDAE çoğl. i. Bağası tam olan ve boynu dikine kıvrılan kaplumbağalar familyası. (Bütün kara kaplumbağaları bu familyaya girer.) *Eşanl.* KARAKAPLUMBAĞA-SIGİLLER. (L)

TESTUR, Kuzey Tunus'ta (Mecez-el-Bab ili) şehir, Mecerda'nın sağ kıyısında, Tebursuk'un kuzeydoğusunda; 5 900 nüf. Eskiçağ şehri *Tichilla*'nın kalıntıları. (L)

TESTUT (Léo), fransız anatomi bilgini (Saint-Avit-Senieur, Dordogne 1849 - Bordeaux 1925). Önce Lille, sonra Lyon tıp fakültesinde anatomi dersleri verdi. Başlıca eserleri: *Les Anomalies Musculaires chez l'Homme Expliquées par l'Anatomie Comparée* (İnsandaki Kas Anormalliklerinin Mukayeseli Anatomiyle Açıklanması) [1884], *Traité d'Anatomie Descriptive* (Tasvirî Anatomi Ders Kitabı) [1889], Jacob ile birlikte yazdığı *Traité d'Anatomie Topographique* (Topografik Anatomi Ders Kitabı). [L]

TESVİLÂT çoğl. i. (ar. *su'âl* > *tesvîl*'den *tesvîlât*). *Esk.* Hileler, yalanlar. (M)

TESVİT veya **TESVİD** i. (ar. *sevâd*'dan

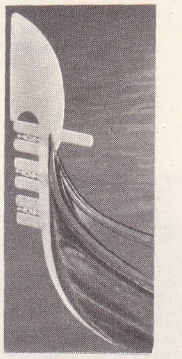

gondol testeresi

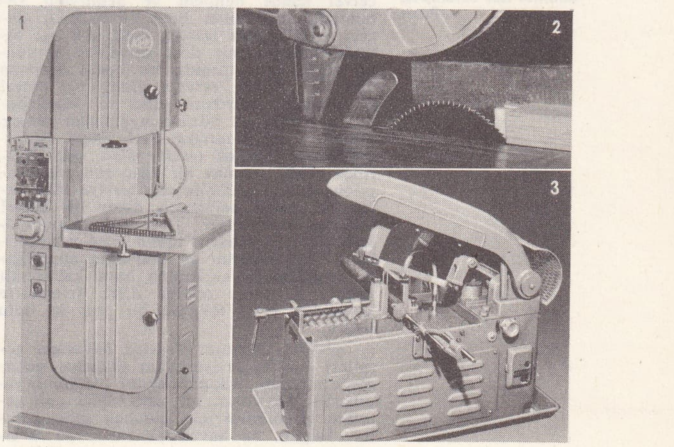

testere makineleri

1. şerit
2. daire
3. alternatif

Foto. LAROUSSE

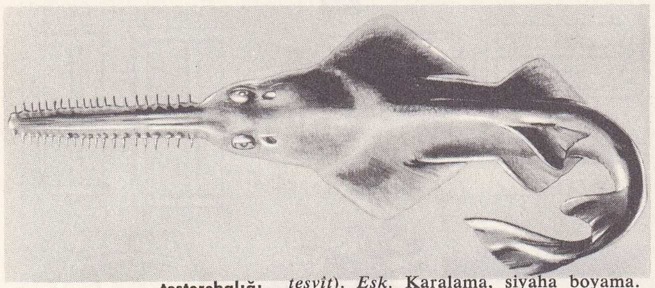

testerebalığı

tesvît). *Esk.* Karalama, siyaha boyama. || Müsvedde yapma. || *Tesvit etmek,* siyaha boyamak. Bir yazının müsveddesini yapmak: *Bir aralık dayanamadım, şu telgrafı tesvit edip çekilmek üzere memura verdim* (Atatürk).

◆ **Tesvidat** çoğl. i. *Esk.* Karalamalar, siyah sürmeler. || Müsvedde yapmalar. (M)

TESVİYE i. (ar. *sevî*'den *tesviye*). *Esk.* Bir yerle beraber etme, aynı düzeyde kılma. || Düz hale getirme, düzeltme. || Ödeme, verme. || Bir işi halletme, sonuçlandırma. || Hükûmet tarafından bir yere gönderilen erlere verilen ve bilet yerine geçen kâğıt. || *Tesviye etmek,* bir şeyi, istenilen düzeyle bir yapmak. Düzeltmek: *İkinci Dünya Harbi bizi Atatürk'ün cesaretle tesviye ettiği bir zemin üzerinde* [...] *buldu* (Ş. S. Aydemir). Vermek, ödemek: *Borçlarını tesviye ettiler* (H. Z. Uşaklıgil). || *Tesviye-i deyn,* borcu ödeme. || *Tesviye-i turuk,* yol yapma. || *Tesviye-i türabiye,* demiryolu güzergâhını düzeltme. || *Tesviye-i umur,* işlerin halledilip bir sonuç alınması.

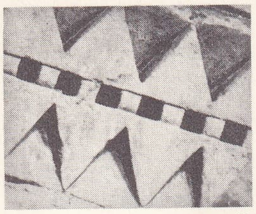

testere dişi
Aulnay kilisesi
sütun başlığı
(Charante-Maritime,
Fransa)

— Bank. ve Bors. *Kurların tesviyesi,* bir kambiyo borsasında, en elverişli arbitrajın uygulanabilmesi için, kote edilmiş kurların (rayiçlerin) aynı vadeye toplanması işlemi.

— Bayınd. *Tesviye etmek,* bir araziyi, bir hendeği, gerekli eğimi vermek üzere düzeltmek. || *Tesviye havuzu,* suları toplamak veya akıtmak için istendiğinde açılıp kapatılabilen kapı ve vanalarla donatılmış yapı. (ALAVERE HAVUZU da denir.) Bk. ANSİKL.

— Dy. *Bir şevin, bir yolun tesviyesi,* bir şev yüzeyini veya demiryolu günergâhını düzeltmek için yapılan işlem.

— İnş. Toprağı kazıyıp doldurarak araziyi düzeltme işlemi. Bk. ANSİKL.

— Kuyumc. Değerli bir madeni, eğer şekil verilecek bir parça ise çekiçle, bir plaka ise makineyle düzeltme.

— Mekan. *Tesviye alıştırması,* başka bir parça ile tam birleştirilmesi için bir parçaya gerekli boyutu verme amacı güden işlem. (Bk. ALIŞTIRMA.) || Bu işlemin sonucu.

— Mim. Arazide yatay bir doğru elde etmek üzere yapılan işlem.

Fulvio TESTI
Hubertus von Otteren'in
gravürü
Cabinet des Estampes,
Paris

— Teknol. *Tesviye âleti,* yatay bir çizgi çizmek, bir düzlemin yatay olup olmadığını denetlemek ve sonuç olarak yükseklik farklarını belirtmek için kullanılan âlet. (Bk. ANSİKL.) || *Tesviye ruhu,* kabarcıklı düzeç. || *Demiryol tesviye âleti,* kalın bir cetvel içinde bulunan ve demiryolu yapımında kullanılan hava kabarcıklı düzeç. || *Dik açılı tesviye âleti,* dik açı altında birleştirilmiş dört cetvelden meydana gelen ve ortasında bir çekül bulunan nivo. || *Dülger tesviye âleti,* bir cetvel ile çekülden meydana gelen ve denetlenecek parçanın alt yüzüne uygulanan dülger düzeci. || *Eğim tesviye âleti. Eşanl.* EĞİMÖLÇER. || *Gönyeli tesviye âleti,* dik kenarında çekül bulunan bir ağaç gönyeden yapılmış düzeç. || *Kaldırımcı tesviye âleti,* ortasında, çekül bağlanmış dikey bir cetvel bulunan uzun cetvel. || *Konsollu tesviye âleti,* bir çeşit madenî taban içine yerleştirilen ve bir duvarın, bir bölmenin düşeyliğini denetlemede kullanılan hava kabarcıklı düzeç. || *Sıvacı tesviye âleti,* sıvacıların kullandığı çekül takılmış bir çeşit içi dolu üçgen.

— ANSİKL. Bayınd. *Tesviye havuzları* gemileri bir su seviyesinden öbürüne geçirmeğe yarayan, dik paralelyüz biçiminde yapılardır; boyutları, bir veya daha çok geminin girebilmesi için oldukça geniş tutulur. Bugün, bu havuzlara en az 40 m uzunluk, 6 m genişlik ve 2,60 m derinlik verilir. Bazı kanallarda veya nehirlerde tesviye havuzları boyutları aşırı büyüklükte yapılmıştır. (Panama kanalı tesviye havuzları, Donzère-Mondragon'da Saint - Pierre tesviye havuzu.)

Bu havuzlar, genellikle, moloz taştan, kesme taştan ve betondan inşa edilir ve başlıca şu kısımlardan meydana gelir: 1. paralel duvarlar arasında kalan bir havuz ve bir taban döşek. Duvarların, doldurma ve boşaltma sırasında hızla değişen su ve toprak basıncına dayanıklı olması gerekir. Gemi ve halatların sürtünmelerine karşı sert kesme taştan bir köşe zinciri örülür. Taban döşek genellikle kalındır ve alttan gelen su basıncıyle üstten gelen duvar basıncına dayanabilmesi için kemer biçiminde yapılır (karinalı tesviye havuzu). Suyun havuza girdiği kenarda bir düşme duvarı bulunur; 2. iki su seviyesi sağlam kapılarla birbirinden ayrılır. Klasik çözüm yolu, birbirine dayalı iki kanadı bulunan bir kapıdan yararlanmaktır. Bu kapılar eskiden ahşaptı, bugün ise madenden yapılır. Geçirimsizlik ağaç dolgu maddeleriyle sağlanır.

Modern tesviye havuzlarında kemer biçimi verilmiş kapıların yerini ya kalkar kapılar ya da düşey eksenli segmanlı kapılar almıştır. Kalkar kapılar kalkar vanalara benzer. Rhin'deki Kembs tesviye havuzuyle Donzère'deki Saint-Pierre tesviye havuzunun kapıları bu tiptendir. Segmanlı kapılar ise her konumda farksız bir denge gösterme üstünlüğüne sahiptir; böylece tesviye havuzunu, kapıları hafifçe aralayarak doldurmak mümkün olur.

Havuzu doldurmak veya boşaltmak için, dört düzenekten yararlanılır: kapılardaki delikleri kapamağa yarayan ve ancak bazı küçük tesviye havuzlarında kullanılan küçük vanalar; kanatlar bölmesiyle havuzu birbirine bağlayan baş su kemerleri; bunlar, vanalarla kapatılır ve kapılar bölmesinin taban döşeği altında bulunan bir durgunlaştırma bölmesine açılır; giriş kapısından başlayan ve çıkış kapısına açılan uzunlamasına yanal su kemerleri. Bunlar kapalı su kemerleri yardımıyle havuza bağlanır. Daha yeni tesviye havuzlarında besleme (Ottmassheim, Donzère-Mondragon'da Saint - Pierre) taban döşek altına yerleştirilmiş uzunlamasına bir su kemeri ile yapılır.

— İnş. Tesviye işlemleri toprak veya kayalardan meydana gelen yer engebelerini düzeltme amacını güder. Âdi tesviye işlemleri için, mekanik kürekler, ekskavatörler, kazıyıcılar veya otomatik alıcı kepçeler, skraperler, buldozerler, greyderler veya tesviye makineleri kullanılır. Çok büyük tesviye işlemlerinde patenli dragline ve kovalı veya tekerlekli ekskavatörlerden yararlanılır.

— Teknol. *Tesviye âletleri* iki veya daha çok nokta arasındaki yükseklik farklarını çıkarmak için yatay doğrultuyu tespit etmeğe, bir doğru veya düzlemin ufka göre eğikliğini ölçmeğe ya da yatay olup olmadığını denetlemeğe yarar.

Duvarcı veya *çeküllü tesviye âleti* bir zıvana veya mille birleştirilmiş iki eşit tahta cetvelden meydana gelir. Tepesinde bir çekül ve milin ortasında çekül doğrultusunu gösteren bir çizgi vardır. Kullanmadan önce, duvarcı tesviye âletini ayarlamak için çekül çizgi üzerine gelecek şekilde düz bir yüzeye konur ve âlet döndürülerek yine çekülün aynı konumda olup olmadığı kontrol edilir. Bir doğrunun yataylığı, âletin her iki ayağının bu doğruya değmesi ve çekülün düzeç çizgisine gelmesiyle anlaşılır; bir düzlemin yataylığını denetlemek için aynı işlem bu düzlemin kesişen iki doğrusu üzerinde tekrarlanır. Doğruların eğikliğini ölçmek için, âletin ayakları yatayla bilinen açılar yapan doğrular üzerine dayandırılır ve çekülün alt eksendeki konumu tespit edilerek âlet eğim tesviye âleti haline getirilir. Delambre eğim tesviye âletini geliştirerek metrenin uzunluğunu tespit için triangülasyon tabanına uç uca konan cetvellerin eğimini değerlendirmede kullandı. İskenderiyeli Heron çağında bile bilinen su düzeci bileşik kaplar ilkesine dayanır. Bu tesviye âleti 1,20 metre kadar uzunlukta, uçlarında düşey birer cam boru bulunan pirinç veya tenekeden bir tüptür. Bu cihaz bir sehpanın ucuna mafsallı olarak monte edilir. Her iki kol yarıya kadar renkli su ile doldurulur. Sıvının serbest yüzeyleri gezleme çizgisini verir. Thévenot'nun bulduğu (1666) ve özellikle Chézy'nin geliştirdiği hava kabarcıklı düzeç de bir tür tesviye âletidir; içinde hava kabarcığı bulunan alkol veya eterle dolu, hafif eğik madenî çerçeveye yerleştirilmiş cam bir tüpten meydana gelir. Bu kabarcık, tübün iki ucunu birleştiren çizgi yatay olacak şekilde en yüksek noktada denge konumunda durur. İki düzeç çizgisi kabarcığın yatay konumunu gösterir ve ayar bir vida ile yapılır. Hava kabarcıklı düzeç, genellikle fizik âletlerine, dönme eksenini düşey konumda tutmak için takılır.

Dürbünlü tesviye âletlerinde (veya nivo), alidatı meydana getiren iki yatay bilezik üzerine oturtulmuş yatay bir dürbün bulunur. Bu dürbün üzerine hassas bir düzeç (hava kabarcıklı) takılmıştır. Önceden ayarlama ile kabarcık, düzeç çizgileri arasında olduğu zaman dürbünün optik ekseninin (gezleme ekseni) yatay olması sağlanır. Bu şartlar altında düşey konumdaki bir mira üzerinde yapılan okuma, âletin yatay eksenini verir. (Bk. DÜZEÇLEME.) Dürbünlü tesviye âletleri (nivolar) çok hassastır ve en az milimetre seviyesinde ölçme yapar; eskiden çok kullanılan serbest düzeçli tesviye âletlerinin yerini, tersinir düzeçli ve düzeci dürbüne bağlı âletler aldı. Ayrıca bir düzece başvurmadan optik ekseni yatay konum alabilen otomotik tesviye âletleri yapıldı; bunlarda optik düzenek yerçekiminden yararlanır. Bu tipe, eğim taksimatı bulunmayan ve geliştirilmiş bir klizimetre olan Goulier sarkaç kolimatorlu tesviye âletleri girer. (LM)

TESVİYECİ i. (*tesviye*'den *tesviye-ci*). Maden, tahta v.d. maddelerden yapılmış parçaları istenilen şekle sokmak için işleyerek düzelten usta.

◆ **Tesviyecilik** i. Tesviyecinin yaptığı iş. (M)

TESVİYERUHU blş. i. Kabarcıklı düzeç. (M)

TESYİL i. (ar. *seyl*'den *tesyîl*). *Esk.* Sel gibi akıtma.

— Kim. *Esk.* Sert bir cismi akışkan hale getirme. (M)

TEŞABÜH i. (ar. *şibh*'ten *teşâbüh*). *Esk.* Birbirine benzeme, benzeşme: *Bu, mah ü mihre mutabık birer teşabühtür / O, ruh-ı rikkate ait, bu kalbe ait ise* (Ahmed Hâşim).

— Ed. *Esk. Teşabühi etraf,* bir cümle veya beyitte kullanılan sözlerin, birbirine benzemesi. (Müraati nazirden ayrılan yanı, bunda sözün sonunun, başlayan söze uygun olarak tamamlanmasıdır.)

— Fels. *Esk.* Benzerlik.

— Mat. *Esk.* Homoloji. (M)

TEŞABÜHAT çoğl. i. (*teşâbüh*'ten *teşâbühât*). *Esk.* Benzeşmeler, birbirine benzemeler.

— Din. Kur'an'daki bazı ayetlerin mecazî anlamları olması. (M)

TEŞAHHUS i. (ar. *şahs*'tan *teşahhus*). *Esk.* Cisimlenme, şahıs şekline girme. || Ayrılarak belirme, kendini belli etme. || Birinin şahsını hatırlatma, ona benzeme. || *Teşahhus etmek,* cisimlenmek. belirmek. Ortaya çıkmak: *Hastalık henüz teşahhus edemedi* (Şemseddin Sami).

◆ **Teşahhusat** çoğl. i. *Esk.* Cisimlenmeler, belli bir cisim haline girmeler. || Belirmeler, kendini belli etmeler. (M)

TEŞAŞU i. (ar. *şa*ʿ*şa*ʿ*a*'dan *teşa*ʿ*şu*ʿ). *Esk.* Parıldama, parlak bir şekil gösterme: *Bu teşaşu-i lerzende-i gülgûn içinde...* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

TEŞAUR i. (ar. (ar. *şa*ʿ*r*'dan *teşa*ʿ*ur*). *Esk.* Kıllanma. || *Teşaur etmek,* kıllanmak. (M)

TEŞAUR veya **TEŞAÜR** i. (ar. *şi*ʿ*r*'den *teşâ*ʿ*ur*). *Esk.* Şairlik taslama, şair olduğunu iddia etme: *Fakat artık teşaürden kendileri de nefret duymağa başlamışlardı* (H. Z. Uşaklıgil). *Erbab-ı teşaür çoğalıp şair azaldı* (Muallim Naci). [M]

TEŞBİB i. (ar. *şebab*'dan *teşbîb*). Ed. *Esk.* Bir kadının güzelliğini şiirle övme. || Kasideye güzel bir kadını veya güzel bir erkeği överek başlama. || Kasidelerin başlarında bulunan ve girizgâhtan önce gelen bö-

Foto. *LAROUSSE*

lüm. (Şair kasidesinin teşbib kısmında manzara veya mevsim tasviri yapar. Bundan sonra girizgâh ile gerçek konuya girer.) [M]

TEŞBİH i. (ar. *şibh*'ten *teşbîh*). *Esk.* Kıyas etme, benzetme: *Yahya Kemal Cenab'ın bu teşbihi ile alay ederdi* (Y. Z. Ortaç). || *Teşbih etmek,* benzetmek. || *Lâ-teşbih,* «benzetmek gibi olmasın».

— DEY. *Teşbihte hata olmaz* (veya *olmasın*), kabaca bir benzetme yapılırken bundan alınılmaması için söylenen söz.

— Ed. İki varlık arasında, benzetme yoluyle bağlantı kurma. (Bir nesneden söz ederken, başka bir nesneye ait bazı özellikleri, söz konusu nesneye yükleyerek anlamı kuvvetlendirmek, anlatılanı daha ilgi çekici duruma getirmek üzere yapılan söz sanatlarındandır.) || *Teşbihi beliğ,* vechi şebehiyle (benzetme yönü; bir nesnenin başka bir nesneye yüklenen herhangi bir özelliği) edatı teşbihi (benzetme edatı; benzetme yapılırken kullanılan; *gibi, âsâ, veş, gûne* v.b. edat) söylenmemiş teşbih: *Türk askeri aslandır.* (Bu cümlede, aslanın, türk askerine yüklenen özelliği *yiğitlik*'le *gibi* edatı söylenmemiştir). || *Teşbihi mucez,* en geniş anlamı en kısa kelimelerle veren teşbih. || *Teşbihi mufassal,* dört unsuru da söylenmiş teşbih: *Türk askeri yiğitlikte aslan gibidir.* || *Teşbihi mücmel,* vechi şebehi söylenmemiş teşbih: *Türk askeri aslan gibidir.* || *Teşbihi müekked,* edatı teşbihi söylenmemiş teşbih: *Türk askeri yiğitlikte aslandır.* || *Erkânı teşbih,* teşbihin; müşebbeh (kendisine, başka bir nesnenin özelliği yüklenen nesne), müşebbehünbih (herhangi bir özelliği başka bir nesneye yüklenen nesne) vechi şebeh (benzetme yönü), edatı teşbih (benzetme edatı) şeklindeki dört unsuruna verilen ad. (*Türk askeri yiğitlikte aslan gibidir,* cümlesinde, *türk askeri,* müşebbeh; *aslan,* müşebbehünbih; *yiğit,* vechi şebeh; *gibi* edatı teşbih'tir. Benzetmenin teşbih olabilmesi için cümlede en az, müşebbeh ve müşebbehünbih unsurlarının bulunması gereklidir.)

— Gram. *Esk. Edatı teşbih,* benzetmelerde kullanılan, «sanki, gibi, mânend, misillû» v.d. edatlar. (M)

TEŞCİR i. (ar. *şecer*'den *teşcîr*). *Esk.* Bir yeri ağaçlandırma, ağaç dikme. (M)

TEŞÇİ i. (ar. *şecâ'at*'ten *teşcî'*). *Esk.* Cesaretlendirme, gayrete getirme. || *Teşçi etmek,* gayrete getirmek, cesaret vermek: *Toreador, ziya ile parlayan arenada, kendini teşçi eden, alkışlayan gözler altında...* (F. R. Atay).

◆ **Teşciat** çoğl. i. *Esk.* Cesaret vermeler, gayrete getirmeler: *Bizim askerlerimiz böyle teşciat-ı riyaziyeye hiçbir zaman ihtiyaç göstermedi* (Cenab Şahabeddin). [M]

TEŞDİT veya **TEŞDİD** i. (ar. *şiddet*'ten *teşdîd*). *Esk.* Şiddetini arttırma, kuvvet verme. || Sağlamlaştırma. || *Teşdit etmek,* şiddetlendirmek, kuvvetlendirmek: *Hatta o işkence devrelerini teşdit edecek şeylere...* (H. Z. Uşaklıgil). Sağlamlaştırmak.

— Gram. *Esk.* Arapçada bir harfi çift okuma veya çift okutan şedde işaretini yazma. || Arapça bir harfi çift okutan işaret, şedde. (M)

TEŞEBBÜK i. (ar. *şebeke*'den *teşebbük*). *Esk.* Birbirinin içine girme, ağ gibi olma. || *Teşebbük-i agsan-ı eşcar,* ağaç dallarının birbiri içine girmesi. (M)

TEŞEBBÜS i. (ar. *şebs*'ten *teşebbüs*). Bir işi yapmağa davranma, işe el atma, girişme: *Millet ve memleketimizi kurtaracak teşebbüsler Anadolu'dan değil, hemen daima İstanbul'dan sudur ediyordu* (Atatürk). *Kendisine de bazı teşebbüslerinde kullanılmak için, borç gibi, beş bin lira verilecek* (Ömer Seyfeddin). *Sanki bir teşebbüse hazırlanır gibi bir halleri var* (Y. K. Karaosmanoğlu). || Kendi kendine bir iş sahası açabilme, herkesle kolaylıkla temas kurabilme, bir işe hiç çekinmeden girebilme gibi yetenekleri içeren eylem, girişkenlik: *Sırf kendi teşebbüs ve azmiyle ilmen gayet kıymetli bir müzeyi yoktan var eden Hamdi Beyi takdir etmemek büyük bir nankörlük tür* (Ziya Gökalp). || Karşısındakinden daha önce davranabilme durumu, öncecilik: *Henüz kısa, fakat maceralı ömrümde dört, beş kadına rastlamıştım ki teşebbüsü erkeğine, yani bana bırakmışlar, faal rolü kendi üzerlerine almışlardı* (R. H. Karay). [*Eşanl.* İNİSİYATİF.] || *Teşebbüs etmek,* işe el atmak, girişmek: *—Dinlese dinlese, seni dinler. Bir vatan vazifesidir, teşebbüs et, dediler* (F. R. Atay). || *Teşebbüse geçmek,* bir işi yapmak için davranmak, yapmağa girişmek: *Almanların teşebbüse geçtiklerini biliyoruz, ama muvaffak olamadıklarını yine kendilerinden öğrendik* (R. H. Karay).

— DEY. *Teşebbüsü* (veya *inisiyatifi*) *ele almak.* Bk. İNİSİYATİF.

— *Esk. Teşebbüs-i cürm,* suç sayılan bir işi yapmağa başlayıp, çıkan bir engel yüzünden bu işi sonuçlandıramama. || *Teşebbüs-i şahsî,* kişisel teşebbüs, özel teşebbüs.

— Huk. Bir kimsenin, işlemeye karar verdiği bir cürmü elverişli vasıtalarla icraya başlaması; fakat elinde olmayan engel sebepler dolayısıyle icra hareketlerini bitirmemesi, yahut bu hareketleri bitirmesine rağmen yine engel sebepler yüzünden neticenin meydana gelmemiş olması. (Bk. ANSİKL.) || *İşlenemez suça teşebbüs.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. İki çeşit *teşebbüs* vardır: 1. *nakıs teşebbüs,* failin elinde olmayan sebeplerden dolayı icra hareketlerini bitirememesi; 2. *tam teşebbüs,* bütün icra hareketlerini bitirdiği halde, elinde olmayan sebeplerle neticeyi gerçekleştirememesi. Meselâ failin birini öldürmek amacıyle çektiği tabancasını boşaltacağı sırada başkası tarafından elinin tutulması halinde nakıs teşebbüsten; birini öldürmek için yönelttiği tabancasını boşaltmasına rağmen, kurşunun isabet etmemesi durumunda tam teşebbüsten bahsedilir.

Teşebbüsün şartları. Türk Ceza kanunu nakıs teşebbüsten (md. 61) ve tam teşebbüsten (md. 62) bahsetmiştir. Bu maddeler nazara alındığı takdirde, teşebbüs halinde kalan bir suçtan dolayı faile ceza verilebilmesi için gerekli şartlar şöyle tespit edilebilir: 1. kastın bulunması gerekir. Türk Cz. kn. md. 61 ve 62, «işlemeyi kasteylediği bir cürmü» ibaresini kullanır. Böylece bu maddelere göre teşebbüs ancak kasten işlenen suçlarda gerçekleşebilir. Teşebbüs halinde aranan kasıt, failin «suçu tamamlamaya yönelmiş irade»sidir. Bu sebeple kasıt bakımından tamamlanmış suçla teşebbüs halinde kalmış suç arasında herhangi bir fark yoktur; 2. fail tarafından elverişli vasıtalar kullanılmış olmalıdır. Ceza kanunu bu şartı belirtmek için «vesaiti mahsusa» tabirini kullanır (md. 61). Kullanılan vasıtanın elverişli olup olmadığının anlaşılabilmesi için, objektif olarak belirli bir sonucu meydana getirmeğe elverişli olup olmadığının araştırılması gerekir. Bu itibarla, silâhın fail tarafından sonucu meydana getirmeğe uygun tarzda kullanılmasında mutlak 'imkânsızlık bulunmadıkça, objektif olarak sonucu meydana getirmeğe elverişli olan vasıtanın elverişli sayılması gerekir. Ancak kullanılan vasıta özel teknik ve fennî bilgilerin varlığını gerektirip, failin bu çeşit bilgilerden yoksun olduğu, yani silâhı uygun tarzda kullanmasında mutlak imkânsızlık bulunduğu anlaşılırsa, vasıtanın elverişli olmadığı kabul edilebilir. Şu hususu da kaydetmek gerekir ki, kullanılan vasıtanın objektif olarak elverişli olup olmadığının tespitinde işlenmek istenilen suç nazara alınmalıdır. Belirli bir suç bakımından elverişli olmayan bir vasıtanın diğer bir suç yönünden elverişli olması mümkündür. Meselâ. adam öldürme suçu bakımından elverişli olmayan bir kibrit çöpünün çocuk düşürme suçunda elverişli bir vasıta olarak görülmesi imkânı olabilir. Vasıtanın elverişli olduğu sonucuna varıldıktan sonra, vasıtanın suçu işlemek bakımından yetersiz olduğu ortaya çıkarsa, bu durum teşebbüsün gerçekleşmesine engel olmaz. Meselâ bir kimseyi öldürmek için verilen zehir az miktarda verilmiş olsa ve bu sebeple mağdur ölmese, failin teşebbüsten dolayı yine de cezalandırılması gerekir. Zira bu durumda vasıta her ne kadar yetersizse de, elverişlidir; 3. suçun icrasına başlanmış olmalıdır. Türk Cz. kn. «bir kimse .... icraya balşayıp da...» (md. 61) ve «bir kimse kastettiği cürmün icrasına taallûk eden bütün fiilleri...» (md. 62) demek suretiyle

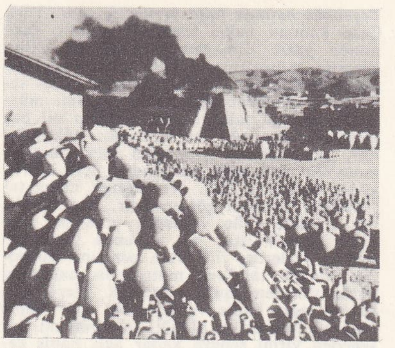

testiler

teşebbüsün bu şartına işaret etmiştir. Böylece kanun neticeye götüren hareketler bakımından bir ayırım yapmakta ve ancak icra hareketlerine başlama halinde teşebbüsten söz edilebileceğini öngörmektedir. Buna karşılık «icra hareketi» niteliğinde olmayan «hazırlık hareketleri» halinde teşebbüsü kabul etmemektedir.

Yani icra hareketleri cezalandırılabildiği halde, hazırlık hareketleri cezalandırılmaz. İcra hareketleriyle hazırlık hareketlerinin ayırımı hususunda doktrinde çeşitli görüşler ileri sürülür. Bazı yazarlara göre, suçun tamamlanması anına uzak olan hareketler hazırlık hareketi, yakın hareketler icra hareketi niteliğindedir. Başka yazarlara göre ise, suçun kanunî tanımında gösterilmiş hareketler veya suçun ağırlatıcı sebebine giren hareketler icra hareketi, bunların dışında kalan hareketler hazırlık hareketleridir. Bu konuda bir başka görüş, failin faaliyet sahasını aşan ve başkasının hak alanına girilmesini ifade eden hareketleri icra hareketi, bu nitelikte olmayan hareketleri ise hazırlık hareketi olarak kabul etmektedir. Yazarlardan bir kısmı da, hareketlerin icra hareketi olup olmadığının tespiti bakımından, hareketin bir suça yönelik olmasında herhangi bir şüphenin bulunup bulunmadığına bakmaktadır. Yapılan hareketin bir suça yöneldiği hususunda herhangi bir şüphe yoksa, icra hareketi; buna karşılık hareketin bir suça yönelmiş olduğu şüpheliyse hazırlık hareketi söz konusudur; 4. icranın bitmemesi veya neticenin meydana gelmemesi falin elinde olmayan engel sebeplerden ileri gelmiş olmalıdır.

Ceza kanunu «... ihtiyarında olmayan esbabı maniadan dolayı...» (md. 61) demek suretiyle bu şarttan bahsettiği gibi «ihtiyarında olmayan bir sebepten dolayı» (md. 62) diyerek yine bu şarta değinmiştir. İcra hareketlerinin yarıda kalması veya sonucun gerçekleşmemesi failin iradesiyle olmuşsa, böyle hallerde artık teşebbüsten bahsedilemez. Eğer, fail isteyerek icra hareketlerini yarıda bırakmışsa, ihtiyarıyle vaz geçme, icra hareketlerini bitirdiği halde sonucu isteyerek gerçekleştirmemişse «faal nedamet» söz konusu olur. Ceza kanunu «müteşebbis, cürmün ef'ali icraiyesinden ihtiyarıyle vaz geçtiği, fakat tamam olan kısım esasen suç teşkil ettiği halde, ancak o kısma mahsus ceza ile cezalandırılır» (md. 61) demek suretiyle «ihtiyarıyle vaz geçme» halinde failin teşebbüsten dolayı cezalandırılamayacağını kaydetmiştir. Teşebbüsün bu sonuncu şartı yönünden, icra hareketlerinin ne zaman bitmiş sayılacağının tespiti de önem taşır. Şayet, fail yaptığı hareketleri yapılmamış addettirmek iktidarına sahip bulunuyorsa, hareketlerinin bittiği sonucuna varılacaktır.

tesviye âletleri

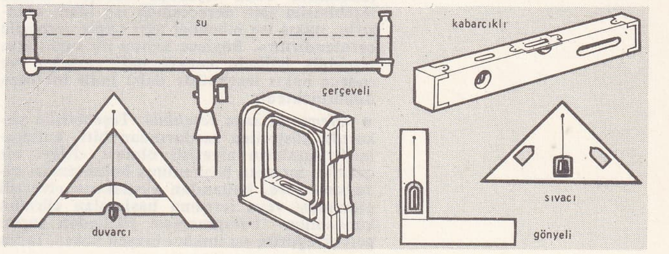

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

Teşebbüs halinde faile verilecek ceza. Türk Ceza kanunu nakıs teşebbüs halinde «kanunda yazılı olmayan yerlerde fiil ölüm cezasını müstelzim olduğu takdirde müteşebbis hakkında on beş seneden yirmi seneye ve müebbet ağır hapis cezasını müstelzim olduğu takdirde on seneden on beş seneye kadar ağır hapis cezası hükmolunur, sair hallerde o cürüm için kanunen muayyen olan ceza, yarısından üçte ikisine kadar indirilir» (md. 61) diyerek nakıs teşebbüsün cezasını göstermiştir. Tam teşebbüs halinde faile verilecek ceza ise md. 62'de belirtilmiştir: «... kanunda yazılı olmayan yerlerde, fiil ölüm cezasını müstelzim olduğu takdirde müteşebbis hakkında yirmi seneden aşağı olmamak üzere muvakkat ağır hapis ve müebbet ağır hapis cezasını müstelzim olduğu takdirde on beş seneden yirmi seneye kadar ağır hapis cezası hükmolunur. Sair hallerde o cürüm için kanunen muayyen olan ceza altıda birden üçte bire kadar indirilir».

Teşebbüse elverişli olmayan suçlar. Bazı suçlarda teşebbüs halinde kaldığı takdirde failin cezalandırılması mümkün değildir. Teşebbüsün şartlarından biri «kastın bulunması» olduğuna göre, taksirli suçlarda teşebbüs hükümlerinin uygulanmasına imkân yoktur. Teşebbüse elverişli olmayan ikinci suç grubu kabahat nevinden olan suçlardır. Kanunun teşebbüsten bahseden 61. ve 62. maddelerinde «cürüm» tabiri kullanıldığı için, ancak cürümlere teşebbüs mümkündür. Sonucu harekete bitişik suçlarda yani şeklî suçla da teşebbüs olmaz. Bu çeşit suçlarda hareket yapılır yapılmaz suç tamamlandığından, bu suçlarda tam teşebbüs düşünülemez. Nakıs teşebbüs bakımındansa, bir ayırım yapmak gerekir; eğer sonucu harekete bitişik olan suç tek hareketli bir suçsa, bu hareketin kısımlara bölünmesi imkânı olmadığı için, nakıs teşebbüs mümkün olmaz. Buna karşılık sonucu harekete bitişik olan suç tek hareketli bir suç değilse ve hareketlerin kısımlara bölünmesi imkânı varsa nakıs teşebbüsten bahsedilebilir.

Kastın aşılması suretiyle işlenen suçlarda da teşebbüs mümkün değildir; çünkü, bu çeşit suçlarda ya ağır sonuç gerçekleşmiştir ve bu durumda suç esasen tamamlanmıştır yahut ağır sonuç meydana gelmemiştir, bu haldeyse gerçekleşme en ağır sonuç failin kastettiği sonuç olmadığı için, teşebbüs yine söz konusu olamaz.

Teşebbüse elverişli olmayan bir suç grubu da cezalandırılabilme şartını ihtiva eden suçlardır. Bu kategoriye giren suçlarda, cezalandırılabilme şartı gerçekleşmedikçe faile ceza verilemez ve bu sebeple de teşebbüs mümkün olmaz. İhmalî suçlarda da teşebbüs mümkün değildir. İhmalî suçların da sonucu harekete bitişik suçlardan olması, bu çeşit suçlarda teeşbbüsün mümkün olmamasının sebebini açıklar.

Teşebbüse elverişli olmayan suçların sonuncu kategorisi itiyadî suçlardır. (Bk. İTİYADÎ *Suç.*) Gerçekten itiyadî suçun gerçekleşebilmesi için itiyadî gösterecek sayıda hareketin yapılması gerekir. Bu hareketlerin tümü yapılmışsa ortada tamamlanmış itiyadî suç vardır. Bu sayıdaki hareketler henüz yayılmamışsa itiyadî suçtan bahsedilemez. İşte itiyadî suçun bu niteliği teşebbüse imkân vermemektedir.

Yukarıda belirtilen grupların dışında kalmakla beraber, kanunda mevcut açık istisnaî hüküm sebebiyle tamamlanmış suç gibi cezalandırılan teşebbüs halinde kalmış suçlar vardır. Meselâ Türk Cz. kn. md. 156'ya göre, «Reisicumhur hakkında suikastta bulunanlarla buna teşebbüs edenler, fiilleri teşebbüsün tam derecesinde ise idam cezasıyle; nakıs ise müebbet ağır hapis cezasıyle cezalandırılır». Böylece kanun bu suçta tam teşebbüs halinde cezayı indirmemekte ve sadece nakıs teşebbüste daha hafif bir ceza öngörmektedir.

● *İşlenemez suça teşebbüs.* Teşebbüsün yukarıda gösterilen şartlarından biri, kullanılan vasıtaların elverişli olması, diğeri bir cürmün icrasına başlanılmış bulunulması olduğuna göre, kullanılan vasıtaların elverişli olmaması veya icrasına başlanılan cürmün konusunun bulunmaması yüzünden suçun gerçekleştirilmesi imkânı esasen yoksa, failin cezalandırılamayacağı sonucuna varılmak gerekir. Bu gibi durumlarda «işlenemez suçlar»dan bahsedilir.

İşlenemez suçlara teşebbüs eden bir kimsenin cezalandırılabilip cezalandırılamayacağı hukukçular arasında tartışma konusu olmuştur. Bu konuda bir sonuca varabilmek için, failin hareketini yaptığı sıradaki objektif şartları nazara almak gerekir. Mevcut objektif şartlar karşısında gündelik hayat tecrübesi, failin yaptığı hareketin belirli bir sonucu gerçekleştirmeğe elverişli olduğunu gösteriyorsa işlenemez suç mevcut değildir ve böyle bir halde failin teşebbüsten dolayı cezalandırılması gerekir. Buna karşılık, gündelik hayat tecrübelerine göre, failin hareketini yaptığı sıradaki objektif şartlar sonucun gerçekleşmesine imkân vermiyorsa, failin hareketinin sonuçsuz kalacağı büyük bir ihtimal dahilindeyse, işlenemez suç vardır ve dolayısıyle failin cezalandırılması mümkün değildir. Meselâ üfürükçülük suretiyle bir şahsı öldürmeğe kalkan veya esasen ölmüş bir kimseyi canlı diye öldürmek isteyen faili teşebbüsten dolayı cezalandırmak mümkün olmaz, böyle hallerde işlenemez suçtan bahsedilir.

◆ **Teşebbüsat** çoğl. i. *Esk.* Teşebbüsler, işe girişmeler, el atmalar. || Girişkenlikler. || Öncecilikler. (M)

Teşebbüsi Şahsî ve Ademi Merkeziyet cemiyeti, Prens* Sabahaddin Beyin kurduğu siyasî cemiyet. Sabahaddin Bey, Babası Damat Mahmud Paşa ile Avrupa'ya kaçtıktan sonra, Jön Türklerin faaliyetine katıldı. İttihat ve Terakki cemiyetinin 1902'de Paris'te yaptığı toplantıda, Abdülhamid II'yi devirerek meşrutiyetin kurulması konusunda üyeler, ikiye bölündü. Sabahaddin Bey cemiyetten ayrıldı. *Teşebbüsü Şahsî ve Ademi Merkeziyet cemiyeti*'ni kurdu. Cemiyetin programında meşrutiyetçi bir yönetim getirmek, imparatorluktaki çeşitli milletler arasındaki mücadeleyi önlemek için bölgesel muhtar idareler kurmak ve imparatorlukta girişilecek siyasî ıslahat hareketlerinin, bütün sınıf ve vatandaşları kapsaması öngörülüyordu. *Terakki* adlı gazete, cemiyetin yayın organıydı. Cemiyet İstanbul, Erzurum, Trabzon, İzmir, Alanya illerinde gizli olarak şubeler açtı. İhtilâlci bir cemiyet niteliğindeydi. 1908'de kapandı. (M)

TEŞEDDÜT veya **TEŞEDDÜD** i. (ar. *şiddet*'ten *teşeddüd*). *Esk.* Şiddetlenme, daha kuvvetli olma. || Keskinleşme. || *Teşeddüt etmek,* şiddetlenmek: *Daima sevilmek, her vakitten ziyade, saniyeden saniyeye teşeddüt edecek bir muhabbetle sevilmek* ... (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Teşeddüdat** çoğl. i. *Esk.* Şiddetlenmeler, kuvvet kazanmalar. || Keskinleşmeler. (M)

TEŞEHHÜT veya **TEŞEHHÜD** i. (ar. *şehādet*'ten *teşehhüd*). *Esk.* Namaz sırasında oturulduğu vakit «ettehiyatü» duasını okuma.

— DEY. *Teşehhüt miktarı,* çok kısa zaman. (M)

TEŞEKKİ i. (ar. *şekvā*'dan *teşekkî*). *Esk.* Şikâyet etme, sızlanma: *Duymamış hiç bu işte yorgunluk / Bir teşekki, hemen tokat yumruk* (Tevfik Fikret). || *Teşekki etmek,* sızlanmak, şikâyet etmek. (M)

TEŞEKKÜL i. (ar. *şekl*'den *teşekkül*). Bir şekle girme, belli bir şekil alma, oluşum: *Bu iki lisandan birincisi tabiî bir teşekkül ve teamülle kendiliğinden vücuda gelmişti* (Ziya Gökalp). *Bu dimağındaki ilk izler, ilk teşekküllerden vücuda gelen kanaatiydi* (H. E. Adıvar). || Meydana gelme, kurulma: *Umdeler, «Halk Fırkası»nın teşekkülüne ve temini faaliyetine kâfi geldi* (Atatürk). || Kuruluş, teşkilât: *Millî temsil kaabiliyetimizin iyi işlediği zamanlarda, İstanbul'da yerli bir teşekkül olan* [...] *harikulâde yüksek bir «efendi» tipi yetişmişti* (A. Ş. Hisar). *Hükûmete isyan edenler, ihtilâl yapmak isteyenler, hepsi, hepsi ayni çirkin hamurdan yoğrulmuş insanlar ve teşekküllerdi* (H. E. Adıvar). || *Teşekkül etmek,* belirmek, belli bir şekil almak, oluşmak: *Benim muhitim teşekkül ediyordu* (Ahmed Rasim). *Saçları kaşları gürdü, bıyıkları serbestçe teşekkül etmişti* (Ş. S. Aydemir). Kurulmak, meydana gelmek: *İstanbul'da beraber okuduk. Hükûmet teşekkül edince komitalarla bir kongre yaptık* (Ömer Seyfeddin). *Kurunu Vusta Avrupasında teşekkül eden Opera müessesesi yunan musikisindeki bu iki nakisayı izale etti* (Ziya Gökalp).

— Fels. *Esk.* Oluşum. Yoğrum.

— Jeol. *Esk.* Oluş. (M)

TEŞEKKÜR i. (ar. *şükr*'den *teşekkür*). Yapılan bir iyiliğe karşı duyulan memnuniyeti ve minneti ifade etme: *Delikanlı diyordu, iyiliğe karşı garip bir teşekkür tarzınız var* (A. H. Tanpınar). *Aman doktor bey. Allah senden razı olsun. Ben de teşekkür için sizi arıyordum. İlâçlarınızdan o kadar istifade ettim ki* (B. Felek). || *Teşekkür etmek,* yapılan bir iyiliğe karşı memnun olduğunu ve minnet duyduğunu belirtmek: *Bu akşam bu güzel oda için beye teşekkür etmek de hatırımızdan çıkmayacak değil mi Nihal?* (H. Z. Uşaklıgil). *Anlayışınıza hayran oldum Müjgân hanım. Bendenizi küçük görmediğiniz için teşekkürler ederim* (S. Kocagöz).

◆ **Teşekkürat** çoğl. i. *Esk.* Teşekkürler, duyulan memnuniyet ve minnetin açıklanmaları. (M)

TEŞEMAŞERİT i. (fr. *teschémachérite*). Miner. Tabiî amonyum karbonat; guano yataklarında bulunur. (L)

TEŞEMMÜ i. (ar. *şemʿ*'den *teşemmüʿ*). *Esk.* Mum haline gelme. || Üzeri mumla kaplanma.

— Tıp. *Esk. Teşemmüü kebed,* karaciğerin mumlaşması, siroz. (M)

TEŞEMMÜM i. (ar. *şemm*'den *teşemmüm*). *Esk.* Koklama, bir şeyin kokusunu alma. (M)

TEŞEMMÜS i. (ar. *şems*'ten *teşemmüs*). *Esk.* Güneş çarpması: *Evet, beni Sana'ya getirdikleri zaman yatağımın başına üşüşen doktorlar da öyle söylemişlerdi, 'teşemmüs demişlerdi* (F. R. Atay). || Güneşe çıkma, güneşlenme. (M)

TEŞENNÜC i. (ar. *senc*'den *tesennüc*). *Esk.* Buruşma. || Gerilme, kasılma: *Bir sinir pençesinde her meyli / Her gülüş bir teşennüc-i adalî* (Tevfik Fikret). || *Teşennüc etmek,* buruşmak, kasılmak, gerilmek.

— Tıp. *Esk. Teşennüci mizmar,* gırtlağın büzülerek kapanması.

◆ **Teşennücat** çoğl. i. *Esk.* Buruşmalar, büzülmeler, kasılmalar.

◆ **Teşennücî** sıf. *Esk.* Buruşma, kasılma, gerilme ile ilgili. (M)

TEŞERRÜF i. (ar *şeref*'ten *teşerrüf*). *Esk.* Şereflenme, şeref kazanma. || *Teşerrüf etmek,* (bir kimseyle tanışmaktan dolayı) şeref duymak: *Kalantor zat benimle teşerrüf ettiği için son derece mesuttu* (A. H. Tanpınar). *Efruz Beye birkaç sene evvel bir konferansta takdim olunmuştu. Biraz gözü ısırdı: Evvelden teşerrüf ettik galiba* (Ömer Seyfeddin). [M]

TEŞETTÜT i. (ar. *şett*'ten *teşettüt*). *Esk.* Dağılma, dağınıklık: *Bu teşettütün önüne geçmek için icabeden tedbirler alındı* (Atatürk). [M]

TEŞEÜM i. (ar. *şeʿāmet*'ten *teşeʿüm*). *Esk.* Uğursuz sayma, uğurlu görmeme: *İstikbale müteallik tefeül ve teşeümlere başlarlar* (Cenab Şahabeddin). || *Teşeüm etmek,* uğursuz saymak; kötüye yormak: *Lâkin bununla tefeül etti, demiş ve onun iran toprağını götürmesiyle kendisi teşeüm etmiştir* (Cevdet Paşa). [M]

TEŞEVVÜŞ i. (ar. *şevāş*'tan *teşevvüs*). *Esk.* Karmakarışık olma, karışma, karışıklık: *Türkiye Cumhuriyetinin, bu taze vücudun hayatında muzır teşevvüşler varmış gibi göstermek, bu memlekete hıyanettir* (Atatürk).

— Psikol. *Esk. Teşevvüşi kelimat,* kelime karışıklığı. || *Teşevvüşi hafıza,* bellek karışıklığı. || *Teşevvüşi teheyyücî,* heyecan çarpısı. || *Teşevvüşi zihnî,* zihin karışıklığı, bulanıklığı.

◆ **Teşevvüşat** çoğl. i. *Esk.* Karışıklıklar, karışmalar. (M)

TEŞHİR i. (ar. *şöhret*'ten *teşhir*). Gösterme. || Sergiye koyma. || Herkese duyurma, dile düşürme. || (Bir suçluyu) Halka gös-

terme. || —*Esk.* Şöhret kazandırma. || [Silâh için] Çekme, davranma. || *Teşhir etmek,* göstermek. Sergilemek. Dillere düşürmek. (Suçluyu) Ceza olsun diye halka göstermek: *Hişam onu pek şiddetli darp ve esvak ve pazarda dolaştırıp teşhir ederek adam katl ve salb olunagelen mahalle götürülmüşken iade ve hapsettirdi* (Cevdet Paşa).

— Huk. *Esk. Teşhiri silâh,* (bir kimseyi) yaralamak veya öldürmek amacıyle silâh çekme. (Silâh çekene *meşhur,* çekilene de *meşhurünaleyh* veya *meşehhürünaleyh* denir. Kanunun öngördüğü görevi yerine getirme, halkı savunma sırasında silâh teşhiri suç sayılmaz; teşhir edene ceza verilmez.)

— Psikiyatr. *Teşhir hastalığı,* soyunmak ve cinsiyet organlarını başkalarına göstermek şeklinde beliren marazî içtepi.

◆ **Teşhirat** çoğl. i. *Esk.* Teşhirler. (ML)

TEŞHİRCİ i. (*teşhir*'den *teşhir-ci*). Psikiyatr. İçtepi ile (delilik, manya v.b.) cinsiyet organlarını alenen gösteren akıl hastası. (L)

TEŞHİS i. (ar. *şahṣ*'tan *teşḫîṣ*). Tanıma, kim veya ne olduğunu anlama, seçme. || *Teşhis etmek,* tanımak, kim veya ne olduğunu anlamak: *Çehresi de artık onunki değildir; teşhis etmekte zorluk çekersiniz* (R. H. Karay). *Fakat içimizden kaç kişi onu biliyor, kaç kişi onu teşhis edebildi?* (N. Araz).

— Ed. *Esk.* Canlı olmayan bir şeyi canlı gibi göstererek söz söyletme sanatı. (Bir taşı, bir çiçeği dile getirmek, onun ağzından sözler düzenlemek için teşhis kullanılır. Bazen bu sanat, *teşhis* ve *intak* olarak ikiye bölünür; teşhis, cansızları canlandırma; intak, cansızları konuşturma anlamındadır.)

— Tıp. Belirtilerine bakılarak bir hastalığın ne olduğunu tespit etme. || *Çökelti yoluyle teşhis,* bir hastanın kanında veya suyuklarında, hastalığı yapan patojen etkene karşı savunmasından ileri gelen çökeltinin aranmasına dayanan teşhis metodu. || Çökeltici bir serum aracılığıyle bir hastada bakteri toksinlerinin varlığını ortaya çıkaran deney. || *Gebeliğin biyolojik teşhisi.* Bk. GEBELİK.

— Tıp. *Esk. Teşhisi tefrikî,* birbirine benzeyen iki hastalıktan birini diğerinden ayırt etme.

— ANSİKL. Tıp. *Teşhis,* gerekli en doğru tedavi yolunu gösterdiği için en önemli hekimlik işlemidir. Genellikle çok güçtür ve hekimden sadece tecrübenin zenginleştirdiği bilgi değil, aynı zamanda kuvvetli bir muhakeme gücü ve bazen de bir gerçek sezi yeteneği ister.

Teşhise, sıra ile birçok evreden geçip tanımda ilerleyerek varılır; hastanın anlattıklarından ve klinik muayeneden mümkün mertebe çok ve sağlam bilgi edinilir; bunlar pozitif bir teşhis koymağa yarar.

Hastanın anlattıkları derken, muayene anından önceki durumu anlamak gerekir, yani soy geçmişi, geçirdiği hastalıklar, uğraştığı işler, hayat tarzı, çevresi v.b. Klinik belirtilerin tespiti için hastanın dış görünümü, yüzü, tavırı, nefesinin kokusu, derisinin ve mukozalarının normal dışı renklenmeleri, dilinin durumu, kan basıncı, ısı derecesi göz önünde bulundurulur. Dinleme, vurma, elle yoklama v.b. ile hastalığın patognomonik işaretlerini değerlendirmeğe çalışır ve bu suretle de teşhisin doğruluğundan artık şüphe edilmez.

Fizik, kimya ve biyoloji bilimlerinin ilerlemeleri sayesinde durmadan mükemmelleşen laboratuvar muayeneleri, kesin teşhis için ihmal edilmez yardımcılardır. Fakat unutmamalıdır ki en gelişmiş teknikler bile hatasız değildir, doğru yorumlanmalıdır ve hiç bir zaman klinik bulguların yerini alamaz.

Çeşitli bilim dallarının sağladığı incelemeler çok yönlüdür. Bir yandan andoskopi, radyoloji, elektrokardiyografi, elektroansefalografi, organizmaya sokulan radyoaktif izotopların akıbetinin incelenmesi; öte yandan vücut suyuklarının (kan, sidik v.b.) fizik ve kimyasal tahlilleri, kan ve sidik tortularının, irinin, salgıların, dışkının, hastalanan dokuların mikroskopik muayenesi, fiziğin (optik, elektronik, ışıma) ve biyolojik kimyanın uygulama alanlarıdır.

Teşhiste kullanılan biyolojik araçlar şunlardır: suyuk ve kan muayenesi ve kültürü, bulunan mikropların türlerinin tayini ve antibiyotiklere olan duyarlılığı (bakteriyoloji), serolojik tepkimeler, seroaglütinasyonlar, tümlecin sapması v.b. (seroloji). Nihayet, çeşitli deneyler, hasta organı veya organların (mide, karaciğer, akciğer, kalp, içsalgı bezleri, sinir sistemi) çalışma durumu hakkında bir yargıya varmağa yarar. Bu deneyler fizyolojiye ve fizyopatolojiye dayanır. Bu sayılan pozitif teşhis ve biyolojik teşhis elemanlarının biraraya getirilmesi sayesinde asıl teşhis üstüne tartışılır, yani araştırma konusunu meydana getiren hastalık bazı ortak belirtiler gösteren başka hastalıklardan ayrılır. Etyolojik teşhis, bulunan hastalığın sebebini veya sebeplerini tanıma imkânını sağlar. Bu teşhise her zaman tam olarak varılamaz ve bu takdirde süregelen kararsızlık özgül tedaviyi büyük çapta engelleyebilir. Ama ne olursa olsun, bu teşhis sayesinde, hekim hastalığın akıbetini, yani tedavinin etkisine göre hastalığın muhtemel seyrini kestirebilir.

◆ **Teşhisat** çoğl. i. *Esk.* Teşhisler, tanımalar. (LM)

TEŞKİL i. (ar. *şekl*'den *teşkîl*). Başka unsurlarla birlikte bir bütün meydana getirme. || Örgütleme, örgütlendirme: *Kolordu kumandanı bu istizahıma «Konya'da vatan ordusunun teşkilinden haberdar değilim» demişti* (Atatürk). || Oluşum. || *Esk.* Şekil verme. || *Teşkil etmek,* meydana getirmek, oluşturmak: *Nihayet toplantı balşadı. Prezidyumu teşkil edenler sahnede yerlerini aldılar* (Ş. S. Aydemir). *O zaman izdivaç latifesinin, ikisinin arasında gülmeğe yeni bir vesile teşkil eden bir oyundan ibaret kalmasına dikkat ederdi* (H. Z. Uşaklıgil). Örgütlendirmek, kurmak: *İlk kabinenin, İsmet Paşa tarafından teşkil edildiği ve Meclis Riyasetine, Fethi Beyin intihab olunduğu malûmdur* (Atatürk).

— Dilbil. *Esk. Teşkil lâhikası,* yapım eki. Bk. EK. (M)

TEŞKİLÂT i. (ar. *teşkil* > *teşkilât,* kuruluşlar'dan). Bir işin çeşitli yerlerde yapılmasını sağlamak için meydana getirilen topluluk, kuruluş: *Bizim için ilk ve en esaslı prensip; evvelâ, memlekette teşkilât-ı milliyeyi vücuda getirmek, sonra da, bu teşkilâttan kuvvet alan bir grubun başında mecliste çalışmak olmalıdır* (Atatürk). *İyi oturmuş, rahat müesseseler emniyet verirler. Onun için müessesenin tam bir teşkilât olmasını istiyorum* (A. H. Tanpınar). *Millî harsın başka bir takım teşkilâtları da vardır* (Ziya Gökalp). *Yeni.* Örgüt.

— *Esk. Teşkilât-ı adliye,* adlî teşkilât. || *Teşkilât-ı esasiye,* anayasa.

— Huk. *Teşkilâtı Esasiye kanunu,* 1921 ve 1924 Anayasalarının resmî adı. (Bk. ANAYASA.) || *Teşkilâtı mahakim,* adliye mahkemeleri teşkilâtı. Bk. MAHKEME.

— Teşk. tar. Teşkilât tarihi, devlet yönetimiyle ilgili resmî kurumların tarihi.

— ANSİKL. İşletmec. «İş teşkilâtlandırma»nın amacı, çalışmayı daha az yorucu daha verimli kılmak için basitleştirmek ve tüketiciye daha az bir para karşılığında daha çok mal ve hizmet sağlayabilmektir.

Bu teknik, her şeyden önce meselenin çok ayrıntılı bir analizine girişerek, Descartes'ın ve Claude Bernard'ın bilimsel metotlarını kullanır.

İlk teşkilâtlandırma önce Taylor sonra öğrencileri tarafından yapılmış, elde edilen sonuçlardan sonra teknik bütün dünyaya yayılmıştır. Başlangıçta, teşkilâtlandırma özellikle makine atelyelerinde uygulandı; bugün idarî olduğu kadar, muhasebe veya sanayi çalışmalarında da her işe uygulanır. Fransa'da, kademeleşmenin her basamağına gerekli yetenekleri analizi çalışmalarıyle Fayol, sonra da «*Bureau Moteur*» adlı kitabıyle Maurice Ponthière, işletmelerde idarî servislerin oynadıkları rolü belirttiler. Bu iki fransız, idarî teşkilâtlanmanın öncüleridir. (LM)

TEŞKİLÂTÇI sıf. ve i. (*teşkilât*'tan *teşkilât-çı*). Teşkilât kurmakta usta olan: *O teşkilâtçıdır. Sonra güvenmediği işe girmez.* (A. H. Tanpınar). *Yeni.* Örgütçü.

◆ **Teşkilâtçılık** i. Teşkilâtçı olma hali. *Yeni.* Örgütçülük. (M)

TEŞKİLÂTLANDIRMAK geçl. f. (*teşkilât*'tan *teşkilât-la-n-dır-mak*). Teşkilâtla donatmak. *Yeni.* Örgütlemek. (M)

TEŞKİLÂTLI sıf. (*teşkilât*'tan *teşkilât-lı*). Teşkilâtı olan, teşkilât ile yürtülen, teşkilâtlandırılmış. *Yeni.* Örgütlü. (M)

TEŞMİL i. (ar. *şümûl*'den *teşmîl*). Yayma, kapsamına aldırma, genişletme: *Bu teşebbüsünü diğer vilâyetlere, bilhassa şark vilâyetlerine de birtakım beyannameler göndererek teşmile kalkışmıştır* (Atatürk). || Daha genel bir anlam verme, kapsamını genişletme. || *Teşmil etmek,* yaymak, kapsamına aldırmak. Kapsamını genişletmek. (M)

TEŞNE i. (fars. *teşne*). Esk. Susamış. || *Mec.* Çok hevesli, istekli. || *Teşne-çeşm,* aç gözlü. || *Teşne-dil,* gönülden istekli, çok hevesli. || *Teşne-dilî,* isteklilik. || *Teşne-i didar* («güzel yüze susamış»), sevgilisini özlemiş: *Umduğum oldur ki rûz-ı haşr mahrum olmıyam / Çeşme-i vaslın vere ben teşne-i dîdare su* (Fuzuli). || *Teşne-leb,* dudağı kurumuş, çok susuz. || *Teşne-lebî,* susuzluk. (M)

TEŞNİ i. (ar. *senaᶜat*'ten *teşniᶜ*). *Esk.* Ayıplama, çirkin görme: *Geliniz dersem gelirler, beni lisana almayınız, valilerinizi ta'n ve teşniden vazgeçiniz* (Cevdet Paşa).

◆ **Teşniat** çoğl. i. *Esk.* Ayıplamalar, kötülemeler: *Ezharı ebkâr manzumesine bir alay teşniat...* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

TEŞRİ i. (ar. *şerᶜ*'den *teşriᶜ*). *Esk.* Kanun yapma kuvveti ve görevi: *İcra kudreti ve teşri salâhiyeti, milletin yegâne ve hakikî mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder* (Atatürk). *Yeni.* Yasama. || Hz. Muhammed'in şeriate dair buyrukları. (M)

TEŞRİF i. (ar. *şeref*'ten *teşrif*). *Esk.* Şeref verme, şereflendirme: *Resuli Ekrem dahi «İnşallah konağımız burasıdır» diyerek devenin üzerinden indi ve Ebu Eyyub Ensarî (Halid İbn Zeyd) hanesini teşrif buyurdu* (Cevdet Paşa). || Bir yerden gelme veya bir yere gitme. || *Teşrif buyurmak,* teşrif etmek: *Peki şeyhim! Siz çarşamba günü gazeteye teşrif buyurun* (B. Felek). *Geçen gün kaymakam bey teşrif buyurmuşlardı, bendenizin yanında köyün pisliğinden bahis buyurdular* (M.Ş. Esendal). || *Teşrif etmek,* [şeref verecek bir kimse için] gelmek veya gitmek: *Akşama teşrif eder misiniz?* (Namık Kemal). *Beklerim, bize de teşrif edin köyünüze yeni geldik* (B. Felek).

— Teşk. tar. Halifelerin, sultan unvanını almak isteyen hükümdarlara gönderdiği kavuk, kuşak ve kılıçtan meydana gelen sultanlık işaretlerine verilen ad. || Osmanlı devletinde sancakbeyi olan şehzadelere verilen özel yetki işareti.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Teşrif* geleneği, bütün islâm ülkelerinde vardı. Bayezid I, Kahire'de bulunan halife Mütevekkil Âlallah I'in elçisiyle Bursa'ya gönderdiği teşrifi giyerek sultan unvanını aldı (1394).

Osmanlı devletinde, sancakbeyi olan şehzadeye sultan tarafından kavuk, kılıç, kuşak gibi eşya arasında hükümdarlık belirtisi olarak teşrif verilirdi. İlk olarak 1481'den sonra Manisa'ya sancağa çıkarken Korkut Çelebi'ye teşrif verildi. (M)

TEŞRİFAT i. (ar. *teşrif*'ten *teşrifât,* teşrifler). Resmî günlerde ve toplantılarda devlet büyüklerinin sınıf ve sıralarına göre kabulü: *Şair vüzera gibi efazıl / Teşrifata olurdu dahil* (Ziya Paşa). [*Eşanl.* PROTOKOL.] || Kurallara göre hareket etme, resmî davranma: *Bendeniz teşrifatta samimilik olduğuna pek inanmam* (B. Felek). || *Esk. Teşrifat-ı mülâkâne,* bir kimseyi tebrik için padişah tarafından gönderilen hediyeler.

— Teşk. tar. *Teşrifat dairesi,* Osmanlı imparatorluğunda son yüzyılda teşrifat işleriyle uğraşan daireye verilen ad. (Bu dairenin âmirine *teşrifat nazırı* denirdi. Resmî günlerde v.d. törenlerde teşrifata dahil olan kişilere bu daireden davet tezkiresi yazılırdı. Ayrıca kendilerine bir memuriyet verilenlere de teşrifat dairesinden resmî bir tezkire

verilirdi.) || *Teşrifat defteri,* sarayda yapılan törenlerin sırasını, kabul gün ve saatlerini, törenlere katılacak kişileri gösteren ve teşrifatçının tuttuğu deftere verilen ad. (Padişahların, sadrazamın, şeyhülislâmın, vezirlerin v.d. devlet adamlarının ayrı teşrifat defterleri vardı.) || *Teşrifat harcı,* nazırlık ve müsteşarlıkla daha aşağıdaki nezaret, emanet, devair başkanlığı v.b. memurlukları, bâlâ ve ulâ gibi yüksek rütbeler tevcih edildiği zaman Divan kaleminden yazılan fermanlar dolayısıyle alınan harç. (Bu harçların sağladığı gelir, Teşrifat ve Divan dairesi memurlarıyle hizmetlilerine aitti. Belirli bir tarifeye göre ve Teşrifat dairesinden verilen resmî bir pusula karşılığı alınırdı.) || *Teşrifat nazırı,* Babıâli'nin önem kazanmasından sonra teşrifatçıya verilen ad. (Babıâli'nin önemli görev sahiplerinden biriydi. Törenlerde teşrifat işlerini yönetirdi. Teşrifat dairesinin âmiriydi.)

— ANSİKL. Tar. *Saray teşrifatı,* kral saraylarının törenlerini belirler, saraylıların, elçilerin aşama sırasını belirtir. Bizans sarayında ve bunu örnek alan Doğu Latinlerinde karışıktı ve sıkı kurallara dayanırdı. Fransa'da XV. yy.a doğru yerleşmeğe başladı ve en gelişmiş şekline XVII. yy.da Anne d'Autriche ile ulaştı. Louis XIV, teşrifatın nedenlerini açık bir biçimde anlattı: teşrifat herkesin üstündedir, amacı devlet temsilcisi ve krallıkla ilgili kişileri yetiştirmektir. Teşrifat bazen saray yasasını iyice güçlendiriyordu. Louis XVI devrinde gevşediği görülür. İngiliz sarayında hep eski sıkılığıyle uygulandı. Durum İspanya'da da 1931'e kadar böyle oldu. Doğunun zorba devletlerinde teşrifat geleneksel olarak tiranlığa dayanıyordu ve Avrupa elçileri hükümdarın önünde küçük düşmekten zor kurtuluyorlardı. Buna karşılık modern demokrasilerde teşrifat gitgide yumuşamakta ve bazen sadece terbiyeye indirgenmektedir. Değişik ülkeler temsilcileri arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde teşrifatın eşdeğeri protokoldür.

◆ **Teşrifatlı** sıf. Teşrifatı olan, resmî ve kurallara bağlı: *Hele çalgıya en yakın olanların, teşrifatlı bir merasimin davetlileriymiş gibi, küçük bir gürültüden bile kaçındıkları görülürdü* (A. Ş. Hisar). [ML]

TEŞRİFATÇI i. (*teşrifat*'tan *teşrifat-çı*). Resmî davet veya günlerde davetlileri usulüne göre karşılamak ve ağırlamakla görevli kimse, protokol görevlisi: *Teşrifatçı kumandan kabararak, tercümana, bir teklif daha etti: Maiyetin burada kalacak, Huzura yalnız gireceksin* (Ömer Seyfeddin). *Tam merdivenleri çıkacaktık ki, teşrifatçıların ikisi birden koşup önümüzü kestiler* (S. Kocagöz).

— Teşk. tar. Osmanlı devletinde, törenlerde teşrifat işlerini yürüten ve yöneten memura verilen ad. (*Teşrifatî* veya *Teşrifatii Divanı Hümayun* da denilirdi.)

— ANSİKL. Teşk. tar. *Teşrifatçı,* Divanı Hümayun'un önemli görevlilerindendi. Teşrifatçılık Kanunî tarafından kuruldu. Teşrifatçı saray merasimini ve bütün törenleri bilirdi. Divanı Hümayun'da ve Paşakapısı'nda yapılan törende elindeki defter gereğince protokolu yönetir ve uygulardı. Divanı Hümayun'da kapıkulu askerlerinin maaşlarının verilmesi, ziyafetler, yabancı elçilerin gelişi, hükümdarın cep harçlığı olan Mısır hazinesinin gelmesi, yeni bir padişahın cülusu veya bayramlarda yapılan muayede ve tebrikler, donanmanın denize çıkması, bir geminin denize indirilmesi, hükümdara peşkeş verilmesi, hil'at gidyirilmesi, yıllık tevcihler ve huzurda tayin dolayısıyle giydirilen hil'atler ve Sadrazam dairesindeki törenlerde teşrifat kanununa uygun olan işleri yapmak teşrifatçının göreviydi. Ayrıca beylerbeyi v.d. devlet erkânına ait resim ve harçların defterini tutardı. Önceleri Divanı Hümayun'a bağlıydı; Ahmed III devrinde Paşakapısı'na nakledildi ve sadaret kethüdalığına bağlandı. Teşrifatçının emri altında bir Teşrifat kalemi vardı. Kalemin şefi teşrifatçıydı. Ondan sonra sıra ile teşrifat kesedarı, teşrifat halifesi, kaftancıbaşı ve teşrifat kesedarı yamağı gelirdi. Teşrifat halifesi ve kesedarı, teşrifatçının en yakın yardımcılarıydı. Kaftancıbaşı, padişah veya sadrazamın huzuruna kabul edilecek kimselere giydirilecek hil'atleri korurdu.

Teşrifatçı, Osmanlı devletinin sonuna kadar önemli bir memurluk olarak önemini korudu.

◆ **Teşrifatçılık** i. Teşrifatçı olma hali. || *Mec.* Protokola önem verme. (M)

Teşrifat-ı Kadime, Vakanüvis Esad Efendinin eseri. Osmanlı imparatorluğunda resmî teşrifatı, çeşitli merasimleri, saray ve hükûmet memurlarının teşrifattaki yerlerini, değişik teşrifat usullerini, bu sırada takip edilen yolları, örnekler göstermek suretiyle anlatan önemli bir eserdir. 1287 (1870) tarihinde İstanbul'da basıldı. (M)

TEŞRİFATÎ i. (ar. *teşrifât*'tan *teşrifâtî*). *Esk.* Teşrifat ile görevli kimse. Bk. TEŞRİFATÇI. (M)

Teşrifatüşşuarâ, Edirneli Kadı Güftî Ali'nin (öl. 1678) osmanlı şairlerinden bazılarının biyografilerini kapsayan eseri. Manzum olarak yazılan eser, Latifî ve Ahdî ile Âşık ve Hasan Çelebi tezkirelerinden sonra bu alanda ilk değerli ve önemli biyografik kaynaktır. Ölmüş veya yaşayan bazı şairlerin biyografilerini anlatırken, onların yaşayışlarını din ve mezhep eğilimlerini, özel hayatlarını da belirtir. Güftî'nin tezkiresi, edebiyatçılar için önemli bir eserdir. (M)

TEŞRİH i. (ar. *şerḥ*'ten *teşrîḥ*). *Esk.* Açma, meydana çıkarma, bir meseleyi inceden inceye tetkik etme: *Pek mühim olan bu noktanın tamamıyle teşrih ve izahı rica olunur* (Atatürk). *Sana sunduysa açıp ruhunu teşrihe çalış / Galiba oğlanı yanlış görüyorsun, yanlış* (M. Â. Ersoy). || Kesme, parça parça ayırma. || *Halk dili.* İskelet: *Gövde teşrihlere dönmüş, o bacaklar değnek / Daha yaş yirmi iken eller ayaklar titrek* (M. Â. Ersoy). || *Teşrih etmek,* açmak, izah etmek: *Ahmet Cemil ne vakit babasından bahsetse namusunu teşrih edecek hikâyelerin sonu gelmez* (H. Z. Uşaklıgil)... *Ah, ruhun ben / Bu incelikleri karşısında gaşyolurum / Bu incelikleri teşrih eder, neler bulurum* (Tevfik Fikret).

— DEY. *Teşrih masasına yatırmak,* bir meseleyi iyice incelenmek üzere ortaya çıkarmak.

— Anat. Organizmayı incelemek için bir cesedi kesip açma. (Bk. ANSİKL.) [*Eşanl.* DİSSEKSİYON.] || *Canlı üzerinde teşrih,* yaşayan bir yaratık üzerinde yapılan anatomik teşrih veya fizyolojik deney.

— Anat. *Esk.* Anatomi bilimi. || *Teşrihi hayvanî,* hayvan anatomisi. || *Teşrihî tatbikî,* hayvan ve bitki dokularını mukayese eden anatomi dalı, karşılaştırmalı anatomi.

— Bot. *Esk. Teşrihi nebatî,* bitkisel anatomi.

— Patol. *Esk. Teşrihi beşerî,* insan anatomisi. || *Teşrihi marazî,* patalojik anatomi.

— ANSİKL. Anat. *Teşrih,* (disseksiyon) zooloji ilminin en önemli dallarından biridir. İnsanın ve diğer hayvanların anatomisi hakkında edindiğimiz bütün kesin bilgileri teşrihe borçluyuz. İnsan kadavrasını ilk teşrih edenler muhtemelen Herophilos (M. Ö. 307) ile Erasistratos'tur (304). İskenderiye okulunun kurucusu olan bu iki doktor Ptolemaios'lardan insan kadavralarını teşrih etme izni aldılar. Romalılar teşrihi yasak ettiler. Yunanlılarda ancak birkaç adam, Efesli Ruphos, Marinos, Kilikya'lı Soranos ve Kappadokia'lı Aretaios İskenderiye okulunun geleneğini devam ettirdi.

Galenos (doğ. M.S. 131) İnsan kadavralarını değil, vücut yapıları itibarıyle insana çok benzeyen çeşitli hayvanları, özellikle maymunları teşrih etti. Arap okuluna mensup doktorlar cesetleri teşrih etmezlerdi. Ancak, 1315'te ilk olarak, anatomi bilgini Mondini di Luzzi iki kadın kadavrasını halk huzurunda teşrih etti ve tabiî büyüklükte resimli levhalarla birlikte bir kitap yayımladı. Nihayet, özellikle André Vésale'ın gayretleriyle anatomi çalışmaları bilginler arasında tekrar itibar kazandı. Talebesi Fallope, ismini birçok keşfe geçirdi. Eustachi insan ve hayvanlardaki aynı organları karşılaştırarak inceledi ve aynı anlarda mukayeseli anatomi, patolojik anatomi ve doku antomisi doğdu. François I'in ilk saltanat devirlerinde insan vücudunu teşrih etmeğe hâlâ günah gözüyle bakılıyordu.

XVII. yy.da teşrih olağan sayılmağa başlandı. Ruysch damarların içine, damarların yollarını ve en ince dallarına kadar ayrılışlarını gösteren renkli, derinlere nüfuz edici ve dondurucu sıvılar şırınga ediyor, ayrıca muhafaza edici sıvılar da kullanıyordu. Bu da teşrih usullerinin daha o zaman ne kadar gelişmiş olduğunu gösterir. Bugün tıp okullarının hemen hepsinde teşrih salonları vardır ve öğrenciler ilk seneden itibaren teşrihe başlar. Kadavralar hastahanelerden temin edilir; hastahane idarecileri, aranmayan ölüleri anatomi çalışmalarına ayırır. Kadavra teşrihi tehlikesiz değildir; anatomik yaralar eskiden çok tehlikeli sayılırdı; şimdi ise kadavraların strelizasyonu için alınan tedbirler ve antibiyotikler sayesinde bu tehlike büyük ölçüde azalmıştır.

● *Canlı üzerinde teşrih,* fizyoloji, patoloji ve tedavinin incelenmesinde kaçınılmaz bir metottur. Organlar arasındaki ilişkileri, çalışmalarına katılabilecek her çeşit sunî şartları, kısaca yaşayan bir hayvan üzerinde yapılabilecek bütün deneyleri kapsar. Sadece tam bilimsel bir amaçla ve yalnız anesteziyle uyuşturulmuş hayvanlarda yapılmalıdır.

◆ **Teşrihat** çoğl. i. *Esk.* Teşrih etmeler, açıklamalar, açmalar: *Eğer, şüphe eden var ise, teşrihat-ı âtiye iknaına kâfidir zannederim* (Namık Kemal). [LM]

TEŞRİHHANE bls. i. (ar. *teşrîḥ* ve fars. *hâne*'den *teşrîḥ-hâne*). Otopsi yapılan salon. || Tıp okullarında anatomi dersi görülen yer. (M)

TEŞRİÎ sıf. (ar. *teşrî'*'den *teşrî'î*). *Esk.* Kanun yapma ile ilgili: *Siyasî kuvvetler «teşriî, kazaî, icraî» namlarıyle üçe ayrıldığı gibi...* (Ziya Gökalp). *Yeni.* Yasamalı. || *Teşriî masuniyet,* milletvekili dokunulmazlığı.

— Huk. *Teşriî tefsir,* kanunların, kanun yapma yetkisine sahip olan yasama organı tarafından yorumlanması, açıklanması.

— ANSİKL. Huk. Türkiye'de 1924 Anayasası, Büyük Millet meclisine kanun yapma, değiştirme, fesih ve ilga etme yetkisini verirken, açıkça kanunları tefsir etme yetki ve görevini de vermişti. Bu sebeple, birçok tefsir kararı veriliyor ve bu kararlara *teşriî tefsir* (yasama organı yorumu) deniliyordu. 1924 Anayasasının temel görüşü millî hâkimiyet ve millî irade anlayışından hareket ederek, kanunu yapan makamın, onu yorumlamaya da yetkili olması gerektiği şeklindeydi. Aslında, kanunların iki şekilde yorumlanması mümkündür: 1. kanunun uygulandığı herhangi bir somut olayda o kanunun nasıl anlaşılması ve uygulanması gerektiğini açıklamak, yani olayla sınırlı kalarak belli bir uyuşmazlığı çözümlemek; 2. kanundan ne anlaşılması gerektiğini, her kişiyi ve her olayı içine almak üzere, genel olarak açıklamak. Birinci yorum şekli sübjektiftir ve yargı mercileri tarafından gerçekleştirilir. İkinci yorum şekli objektiftir ve 1924 Anayasasının yasama organına verdiği yorumlama yetkisinin de bu yönde olması gerekir. 1924 Anayasası sisteminde, teşriî tefsirin öğrenilmesinden itibaren her organın, artık kanunu yasama organının kabul ettiği anlamda kabul ederek uygulaması zorunluydu. Ancak, uygulamada bazı güçlüklerle karşılaşıldı. Teşriî tefsir, kanunu açıkladığı için, asıl kanuna katılıyor, dolayısıyle de geçmişe etkili oluyordu, yani kanunun, yapıldığı günden itibaren bu yeni anlamıyle kabul edilmesi ve uygulanması gerekiyordu. Böylece, müktesep (kazanılmış) haklar zedeleniyor ve güçlükler doğuyordu. Nitekim Danıştay da, 1949'da verdiği bir kararla, temel bir hukuk ilkesi olan hukukî istikrar ve müktesep hakların zedelenmemesi ilkesinden hareket ederek, tefsir kararlarının daha önce emrivaki haline gelmiş müktesep hakları ihlâl edemeyeceğini kabul etti. Kanunlar da daha üst hukuk kurallarına uygun olmak zorunda olan birer hukukî işlem sayıldığı için, 1961 Anayasası, kanunların yorumu işini, hukukî işlemleri, uyuşmazlıkları çözmek amacıyle uygulamakla görevli bağımsız yargı mercilerine bıraktı. Bu sebeple, kanun koyma yetki ve görevine ilişkin hükümlerde, teşriî tefsire yer verilmemiş, tersine, ilgili hükmün gerekçesinde şu düşünceler belirtilmiştir: kanunun resmî tefsiri, normal olarak yargı yetkisine giren bir

husustur. Tamamıyle bağımsız bir duruma getirilmiş bulunan yargının teşriî bir tefsirle bağlanabilmesi düşünülemez. Yasama, çıkardığı kanunun maksadını karşılamadığını, mahkemelerin uygulaması sebebiyle görürse, bu kanun, istediği muhtevayı taşımıyor demektir. Burada yapılacak işlem kanunu değiştirmektir. Yürütme organı için başvurulacak merciyse Danıştaydır. Meclisin yorumuna ihtiyaç yoktur.

◆ **Teşriiye** sıf. *Esk.* Teşriî'nin dişili: *Şimdi lâzım olan* [...] *İstanbul'da kariben toplanacak mebuslarımızın vazifei teşriiyelerini bihakkın ifa edebilmesidir* (Atatürk). || *Kuvve-i teşriiye,* kanun yapma kuvveti. (M)

TEŞRİK i. (ar. *şirk*'ten *teşrīk*). *Esk.* Yaptığı bir işe bir kimseyi de ortak etme, beraber çalışma. || Tanrı'ya ortak koşma. || *Teşrik etmek,* ortak etmek, bir işte birleştirmek: *Nihal, Şakire hanımı fikrine teşrik etmek için aşağıya indi* (H. Z. Uşaklıgil). *Tiyatro eğlencedir, fakat eğlencelerin en fâidelisidir. Çünki tebliğ-i meramda nazarı, samiaya teşrik ettiği için fikir ve vicdana iki vasıta ile tesirini icra eder* (Namık Kemal). || *Teşrik-i mesai.* Bk. TEŞRİKİMESAİ. (M)

TEŞRİK i. (ar. *şarḳ*'tan *teşrīḳ*). *Esk.* Pastırmanın güneşe bırakılarak kurutulması. || *Eyyam-üt-teşrik,* çölde Bedevîlerin kurban etlerini kuruttukları zilhicce ayının on, on bir, on iki ve on üçüncü günleri.

— Din. *Tekbiri teşrik,* teşrik günlerinde namazların farzlarından sonra tekrarlanan tekbir. (M)

TEŞRİKİMESAİ bls. i. (ar. *teşrīk* ve *mesāᶜī*'den fars. taml. *teşrīk-i mesāᶜī*). *Esk.* İşbirliği: *Zeynelâbidin partisiyle teşrikimesaiye çalışıyor* (Atatürk). || *Teşrikimesai etmek,* işbirliği etmek: *Suriye'de iyi bir avukat bulacak, onunla teşrikimesai ederek, bu işi halledecekti* (Vâ-Nû). [M]

TEŞRİN i. (süryanîceden k.; ar. *teşrīn*). *Esk.* Rumî aylardan onuncu ve on birincisine verilen ortak ad: *Bu mevsimin son yağmuru imiş, artık Teşrin sonuna kadar Buka ovasına bir damla su düşmezmiş* (R. H. Karay). *Tenha yolun ortasında rüzgâr / Teşrin yapraklarıyle oynar* (Yahya Kemal). || *Teşrin-i evvel (ilk teşrin* veya *birinci teşrin).* Bk. TEŞRİNEVVEL. || *Teşrin-i sani (son teşrin* veya *ikinci teşrin).* Bk. TEŞRİNSANİ. (M)

TEŞRİNEVVEL veya **TEŞRİNİEVVEL** bls. i. (ar. *teşrīn* ve *evvel*'den fars. taml. *teşrīn-i evvel*'den *teşrīn-evvel*). *Esk.* Ekim* ayı:*Teşrinevvelin ortalarına doğru idi* (A. H. Tanpınar). [M]

TEŞRİNSANİ veya **TEŞRİNİSANİ** bls. i. (ar. *teşrīn* ve *s̱ānī* > fars. taml. *teşrīn-i s̱ānī*'den *teşrīn s̱ānī*). *Esk.* Kasım* ayı: *Yalnız mevsim sonbaharla kış arası, demek eski teşrinsani, yeni Kasım* (B. Felek). [M]

TEŞT i. (fars. *dāşt*'tan *teşt*). *Halk dili.* Çamaşır leğeni. (M)

TEŞUP. Mit. Hurri asıllı hitit baştanrısı. Baştanrıça Hepat'ın kocası. Boğazköy Yazılıkaya'daki kabartmada erkek tanrıların en önünde karısı Hepat'ın karşısında iki dağ tanrısının üzerinde durmaktadır. Teşup genellikle Geç Hitit devri kabartmalarında bir elinde şimşek demeti, diğer elinde ay şeklinde tarha (küçük balta) tutar vaziyette tasvir edilir. Boğazköy'de 1 numaralı tapınaktaki aditonlardan biri Tepuş'a aittir. (M)

TEŞVİK i. (ar. *şevḳ*'ten *teşvīḳ*). Cesaretlendirme, arzusunu artırma, gayrete getirme: *«Haydi» demeğe cesaret edemiyor, gözleriyle, ipi, ağaç dallarını muayene ederek etraftan teşvik bekliyordu* (R. N. Güntekin). *Onun ve bilhassa Ferhat Beyin teşvikiyle Posta Telgraf Mektebine girdim* (A. H. Tanpınar). || Bir kimseyi kötü bir iş yapması için kışkırtma: *Kastamonu valisi, jandarma kumandanı, Posta Telgraf baş müdürünün teşviklerine, iğfallerine kapılan Kastamonu Piyade alayı, Ankara'nın, Kolordunun emirlerine isyan ederek...* (S. Kocagöz). *Hattâ kendi teşvikiyle evi taşlatmak gibi hadiseler vukua gelirdi* (Ahmed Rasim). || *Teşvik etmek,* şevklendirmek, cesaretini artırmak: *Onu Avrupa'ya gitmeğe teşvik ettiğim için, akrabalarımın hepsi beni tebrik ediyorlardı* (R. . Güntekin). Kışkırtmak, kötü bir iş yapmak için ayartmak: *Padişahın halkı isyana teşvik eden fetvasına karşı* [...] *Bursalı ulemadan fetva alacaktı* (S. Kocagöz).

— İşletmec. *İşçiyi teşvik,* çalışanları, çalışma sonuçlarına ve teşebbüsün kârlarına göre, sabit ücretinin üstünde bir ödemeyle mükâfatlandırma işlemi.

— ANSİKL. İşletmec. *İşçiyi teşvik etmek* ve böylece ilşetmelerin üretimini artırmak için çeşitli yollar vardır. Uygulamada en olumlu sonuç, çalışanlara satışlardan veya kârdan prim vermekle elde edilir. Ücret, ne kadar tatmin edici olursa olsun, genellikle sabittir; fakat, işletmenin, kârıyle orantılı olarak ödediği teşvik primleri, çalışanlara, emeğinin fiili sonucu hakkında daha belirli bir fikir verir. Ücretini artırmak, bu sistemde bir bakıma çalışanın elindedir.

◆ **Teşvikat** çoğl. i. *Esk.* Teşvik etmeler, şevklendirmeler, kışkırtmalar: *Lâkin Ebu Cehl'in teşvikatı üzerine Kureyş taifesi dönmeyip ehl-i İslâmdan intikam almak üzere Bedir'e kadar gelmişlerdi* (Cevdet Paşa). *Bizi fetret ve ihtilâfa sevk etmek için hariç ve dahilden birçok teşvikat ve tahrikât vuku bulacağı...* (Atatürk). [M]

TEŞVİKÇİ sıf. ve i. (*teşvik*'ten *teşvik-çi*). Teşvik eden, kışkırtan, şevklendiren (kimse): *İran'da Şiî bir hükûmet kuran Şah İsmail, İran'da bu mezhebin teşvikçisi tanınmış* (A. Gölpınarlı). [M]

TEŞVİKKÂR sıf. (ar. *teşvīḳ* ve fars. *-kār*'dan *teşvīḳ-kār*). *Esk.* Teşvik eden, isteklendiren, kışkırtan. Bk. TEŞVİKÇİ. (M)

TEŞVİŞ i. (ar. *şeveş*'ten *teşviş*). *Esk.* Karıştırma, karışıklık: *Ordudaki teşvişi bertaraf etti* (Namık Kemal). || *Teşviş etmek,* karıştırmak, bulandırmak: *Parlak görünür eğerçi Sami, Teşviş eder ekser-i kelâmı* (Ziya Paşa). [M]

TEŞYİ i. (ar. *şiyāᶜ*'dan *teşyīᶜ*). *Esk.* Giden bir kimseyi uğurlama, saygı gereği gidinceye kadar yanında durma: *Haydarabad'a giderken beni teşyie gelen / Mizbanın ne hazin çıktı şu ses kalbinden* (M. Â. Ersoy). *Murtaza, onu kapıya kadar teşyi için yerinden kalktı* (Vâ-Nû). [*Zt.* İSTİKBAL.] || *Teşyi etmek,* bir kimseyi uğurlamak, geçirmek: *O da kalktı sokak kapısına kadar İkbal hanımı teşyi etti* (H.E. Adıvar). *Bütün ömrüm boyunca her geçtiğim yerde beni karşılayan ve teşyi eden hazin baş sallamaları* [...] *başlamıştı* (A. H. Tanpınar).

— Din. Ramazanın son altı günü oruç tutma. (M)

TET veya **TET NGUYEN DAU** i. Çin takvimindeki yılın ilk gününün annam dilindeki adı. (Gregoryen takvimindeki 20 ocak ile 19 şubat arasına rastlayan ilk yeni ay ile başlar.)

— ANSİKL. *Tet* bayramlarında yılın son «ay»ının 29'undan itibaren başlayan bazı âyinler yapılır; atalardan kalma tabletler ve din işlerinde kullanılan tahta kaplar temizlenir; ayın otuzunda yemek hazırlanır ve yemek tabakları tabletlerin önüne konur. Böylece her yemekte yenecek yiyecekler, ataların yılı yenileme şenliklerine katılabilmesi için sergilenir. Tet bayramı âyinlerini yapmamak atalara saygısızlıktır. Tet özellikle Vietnam'da kutlanır ve kişilerin yaşı tet gününden başlayarak hesaplanır. (L)

TET (la), Fransa'da Doğu Pireneler'de ırmak; Bleu gölünden çıkar, Carlitte'in eteğindeki bataklık yaylayı sular, Bouillouses göllerini aşar, Mont-Louis'den geçer, sonra kuzeydoğuya doğru tırmanarak dar boğazlardan (Conflent bölgesi) akar; 120 km. Villefranche de Conflent'den, Prades'den, vâdisinin genişlediği Ille'den ve Perpignan'dan geçer. Yağmur-kar (akdeniz tipi) rejiminin başlıca özelliği sularının sonbaharda ve kışın yükselmesidir. Ortalama debisi 18 m³/sn; en yüksek debisi 2 000 m³/sn. Irmağın rejimini biraz düzenleyen Bouillouses barajından 6 santral yararlanır; La Cassagne, Fontpédrouse, Thues, Olette, Villefranche-de Confent, Vinça, Sulama aşağı vâdisinde sebze ve meyve tarımının gelişmesine imkân vermiştir. (L)

TETABBUB i. Bk. TATABBUB.

TETABU i. (ar. *tebaᶜ*'dan *tetābuᶜ*). *Esk.* Ara vermeden birbiri ardından gelme, birbirini takip etme.

— Gram. *Esk. Tetabuı izafat,* zincirleme isim tamlaması. Bk. TAMLAMA. (M)

TETABUK i. (ar. *ṭıbḳ*'tan *teṭābuḳ*). *Esk.* Birbirine uyma, uygun gelme. || *Tetabuk etmek,* uymak, uygun gelmek: *Hemen hikâyelerinden birinin bir sahifesiyle tetabuk edemeyen vakalar ehemmiyet verilmeyecek bir yalan derekesine inerdi* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

TETAFFUL i. Bk. TATAFFUL.

TETALİT i. (fr. *tétalite*). Miner. Manganez kapsayan kalsit çeşidi. (L)

TETANİ i. (*tetanos*'tan fr. *tétanie*). Patol. El ve ayak kaslarından kol ve bacaklara, hattâ gövdeye kadar yayılabilen kasılma nöbeti. Bk. SPAZMOFİLİ.

— ANSİKL. *Tetani* her yaşta görülebilir. Sebepleri ve mekanizması tek yönlü olmayan klinik bir belirtidir; birçok vakalarda paratiroit bezi yetersizliğine bağlıdır. Kanda kalsiyum eksikliği, suyuk alkalozu gibi birçok suyuk bozuklukları da nöbetin başlamasına sebep olabilir. (L)

TETANİN i. (*tetanos*'tan). Biyokim. Tetanos basilinin metabolizma ürünlerinden ptomain. (Brieger tarafından ortaya konan bu madde bir hayvana şırınga edildiğinde tetanos belirtilerine sebep olur.) [L]

TETANOLİZİN i. (fr. *tétanolysine*). Bakteriyol. Ehrlich tarafından tetanos basili kültürü süzüntüsünden elde edilen sıcağa dayanıksız madde. (Birçok hayvan türünün alyuvarlarını eritme yeteneğine sahiptir.) [L]

TETANOMOTÖR sıf. (fr. *tétanomoteur*). Tetanik hareketleri meydana getiren.

◆ İ. Sinirlerin bozulmasını önlemek şartıyle, sinirleri mekanik olarak irikiltmeğe yarayan küçük âlet. (L)

TETANOS veya **TETANUS** i. (yun. *tetanos*). Patol. İnsanda ve hayvanda görülen, kasları sertleştirip geren zehirli ve intanî hastalık. *Eşanl.* KAZIKLI HUMMA.

— Bakteriyol. *Tetanos basili,* tetanosun sebebi olan basil; 1885'te Nicolaier tarafından bulundu. (Havasızyaşar ve kirpikli bir basildir. Her zaman kullanılan kültür ortamlarında iyi ürer. Jelatini sulandırır, et suyunda bir spor meydana getirir; basilin bir kenarına yapışık olan bu spor ona bir «raket» görünümü verir. Tetanos basili, özellikle sinir dokusu üzerinde yerleşen bir toksin çıkarır.)

— Eczc. *Tetanos yapıcı ilâçlar,* yüksek dozlarda, az veya çok şiddetli kasılmalara sebep olan strikinin ve brüsin gibi ilâçlar; bazı felçleri ve barbitürik zehirlenmelerini tedavi amacıyle kullanılır.

— Fizyol. *Fizyolojik tetanos,* kasın gevşemesine zaman bırakmayacak kadar sık gelen uyartıların doğurduğu kas kasılması. (Fizyolojik tetanos için saniyede 30-40 uyartı yeterlidir.)

— ANSİKL. Patol. *Tetanos*'a toprakta yaşayan ve açık yaralardan giren Nicolaier basili sebep olur. Hastalığın belirtilerini vücuda dağılan basil toksinleri yapar.

Bir ile on gün süren bir kuluçka devresinden sonra önce çene kaslarının kasılması başlar, bundan sonra sertlik dilin tabanına, boyna (*opistotonos*), gövdeye, kol ve bacağa yayılır. Solunum sıkıntılıdır, omurga çoğu zaman arkaya doğru kıvrılır ve yüz kaslarının kasılması alaycı bir gülümseme hissi verir. Ateş yükselir ve kısa zamanda 40°C'a hattâ daha yükseğe çıkar. Bütün bu ağrılı krizler sırasında hastanın zekâsı bozulmaz. Bazen geçici iyileşmeler görülür. Düşükten sonra ortaya çıkan tetanos çok ağır bir hastalıktır.

Tedavi, eskiden sadece oyalayıcı ve geçiciydi (spazm önleyiciler). Bugün, mikrop kapmış bir yara karşısında koruyucu olarak küçük dozlarda, hastalık başladıktan sonra ise yüksek dozlarda tetanos serumu kullanılır. Fakat, hastalık başladıktan sonra girişilen tedaviden alınan sonuçlar, koruma amacıyle yapılan tetanos şırıngalarından elde edilen sonuçlardan çok daha az başarılıdır.

Geç tetanos terimi, mikrop alındıktan çok zaman sonra meydana çıkan bir tetanosu belirtir. Tedavisi ötekinin aynıdır. Tetanos aşısı çok zaman difteri (DT aşısı) ve bazen tifo ve paratifo aşılarıyle beraber (DTTAB) yapılır. Bu amaçla on beş veya otuz gün ara ile üç şırınga yapılır ve bir sene sonra bağışıklık üçüncü bir şırınga ile sürdürülür. Bundan sonra her dört senede bir veya kirli yara alma hallerinde aşı tekrarı yapılır.

— Vet. Tek parmaklılar özellikle tetanosa duyarlıdır. Sığırlar, koyunlar ve keçiler hastalığa oldukça duyarlı, domuz ve köpek ise çok dayanıklıdır. Kuşlar bu hastalığa tutulmaz. Hasta hayvanın özellikle ense kasları gerilir. Ayaklara ve kuyruğa da yayılan bu kasılma yürümede, harekette ve çiğnemede güçlüklere sebep olur. Ölüm oranı aşağı yukarı yüzde 75'tir. Hasta hayvan iki veya üç hafta dayanabilirse iyileşebilir.

● *Tetanos önleyici serum,* önce bağışıklık kazanmış sonra da tetanos toksin veya anatoksiniyle tedavi edilmiş at veya sığırlardan elde edilir. Bütün hayvanları hastalıktan korur. Bu serum özellikle tetanoslu ortamda yaşayan atlara uygulanır; had tetanosta iyileştirici etkisi yoktur. Yavaş ilerleyen tetanosta yararlı olabilir.

● *Tetanosa karşı aşılama,* tetanos anatoksiniyle yapılır; bir ay ara ile iki defada tatbik edilir. Dişi hayvana gebeliğin son aylarında yapılırsa hem anayı, hem dölütü doğum sırasında yakalanabilecekleri veya göbekten alabilecekleri tetanosa karşı korur. (L)

TETANOTOKSİN i. (*tetanos* ve *toksin*'den fr. *tétanotoxine*). Bakteriyol. Tetanos veya Nicolaier basilinin çıkardığı toksin. (Karakteristik özelliği, sinir sistemi elemanlarına sıkı sıkıya yapışmasındadır.) [L]

TETARTOEDRİ i. (yun. *tetartos,* dördüncü ve *edra,* taban'dan fr. *tétartoedrie*). Billûrbil. Simetri derecesi, billûr ağındakinden 4 kat daha küçük olan billûrların özelliği: *Kuvarsın bir altıgen tetartoedrisi vardır.* (L)

TETAVÜL i. (ar. *ṭūl*'den *teṭāvül*). *Esk.* Uzun olma, uzama. || Zulm etme. || *Tetavül-i leyl,* gecenin uzaması.

— Mat. *Esk.* Uzanım.

— Tıp. *Esk.* Bir organın anormal şekilde uzaması. || Ağrı dindirmek için sinirleri uzatma işi. (M)

TETAVVU i. (ar. *teṭavvuʿ*). *Esk.* Farz olmayan ibadette bulunma. (Nafile namaz kılma v.b. gibi.) [M]

TETAYYÜR i. (ar. *ṭayerān*'dan *teṭayyur*). *Esk.* Uçma, uçuşma. || Uçuşup dağılma.

— Kim. *Esk.* Bazı sıvıların sıcaklıkla gaz haline gelmesi. (M)

TETE, Mozambik'te şehir, idare bölümü merkezi, Zambezi kıyısında, ırmağın sefere elverişli aşağı kesiminin başlangıcında; 66 700 nüf. Bir madencilik bölgesinin (altın, uranyum, kömür) merkezi. — *Tete idare bölümü,* 471 400 nüf. (L)

TETEBBU i. (ar. *tebaʿ*'dan *tetebbuʿ*). *Esk.* Bir şeyi en ince noktalarına kadar inceleme, araştırma: *On sene evvel Piyer Loti'nin eserlerini tetebbua yeltenirken «Aziyade»yi de okumuştum* (Ömer Seyfeddin). *Bu tetebbularınızdan da bir şey çıkmayacaktır* (A. H. Müftüoğlu). || *Tetebbu etmek,* inceleme yapmak, incelemek, araştırmak: *Az tetebbu ediniz, çok hareket ediniz, dışarıya çıkınız ve çoğalınız* (F.R. Atay).

◆ **Tetebbuat** çoğl. i. *Esk.* İncelemeler, araştırmalar: *Efruz Bey Bilgi Bucağı'ndan çekildikten sonra evinde derin tetebbuatına dalmış, uğraşıyordu* (Ömer Seyfeddin). [M]

Tetebbuat-ı Siyasiye, Ahmed* Salahaddin Beyin eseri. Devletler hukuku alanında yazılan tetkikleri ve araştırmaları kapsayan bu eserde, siyasî alanda çalışacak olanlara bilgi vermek, onların tecrübelerini arttırmak amacı güdülmüştür. Ahmed Salahaddin Bey bu eserinde, İstanbul Hukuk mektebinde kazandığı tecrübe ve çalışmaları değerlendirdi. (M)

TÊTE-DE-RAN, İsviçre'de (Neuchâtel kantonu) Sagne vâdisine hâkim dağ; yüksl. 1 425 m. Neuchâtel'in kuzeybatısındaki Jüra'ya bağlı küçük sıradağlara adını vermiştir. Turistik yer ve kış sporları merkezi. (L)

TETEVEN, Bulgaristan'da Balkan dağlarının kuzey eteğinde, (Lofça [Loveç] idare bölümü) Tuna'ya dökülen Vit (Beli Vit) suyunun yukarı çığırında kasaba, 9 800 nüf (1965). Kereste ve mobilya imalâthaneleri, dokuma fabrikaları; ormancılık sanat okulu. Kış sporları merkezi. Kasaba 1801'de Kırcalılar* tarafından yakıldı. (M)

TETEVVÜÇ veya **TETEVVÜC** i. (ar. *tāc*'dan *tetevvüc*). *Esk.* Taç giyme, hükümdar olma. || *Tetevvüç etmek (eylemek),* taç giymek: *Eylerse nasıl hüsn-i hazini / Gîysû-yi zerrininle tetevvüç* (Cenab Şahabeddin). || *Resm-i tetevvüç,* taç giyme töreni. (M)

TETHYS. Yun. mit. Titanis'lerin en genci, Uranos ile Gaia'nın kızı. Deniz bereketini temsil ederdi. Okeanos ile evlenerek bütün ırmakları ve Okeanis'leri doğurdu. (L)

TETİ, Mısır'da VI. Sülâlenin ilk firavunu (M.Ö. 2423'e doğr.). Uzun süre hüküm sürdüğü biliniyor. Piramidi Sakkara'dadır. (L)

TETİAROA, Tahiti'nin 40 km uzağında mercan adası. Ada eskiden kraliyet ailesi Pomare'nin dinlenme ve sığınak yeriydi; prensesler evlenmeden önce burada şişmanlama kürü yaparlardı. (L)

TETİK sıf. (esk. türk. k.). Çevik, tez canlı, dikkatli ve uyanık (kimse): *Böylece «hep aynı tahassüsle meyillenmiş» gönüller, süslü ve güzel hanımlar, teşrifatlı ve gösterişli beyler, tetik ve usta kayıkçılar...* (A. Ş. Hisar). || Dikkat gerektiren, incelikli: *Tetik iş. Eşanl.* NAZİK.

— ÇEŞ. DEY. *Tetik* (veya *tetikte*) *bulunmak,* uyanık ve dikkatli olmak: *Dokunma keyfine; yalnız tetik bulun zira / Deniz kadın gibidir; Hiç inanmak olmaz ha!* (Tevfik Fikret). *Taburdaki bizim arkadaşlar, tetikte bulunsunlar. Benim hastalığımı başkalarından duyarlarsa, belki şaşırırlar* (S. Kocagöz). || *Tetik davranmak,* çok çabuk ve anında hareket etmek. || *Tetik (veya tetikte) olmak,* uyanık olmak: *Amanın tetik ol, İzmir'e girmeden...* (Sabahattin Ali). *Bu cephelerde Kuvayi Milliye vardı Yunan'ın karşısında. Salihli'de Ethem bey, Nazilli'de Demirci Mehmet Efe, Yörük Ali Efe tetikdeydiler* (S. F. Abasıyanık). || *Tetik durmak,* dikkatli ve hazırlıklı bulunmak: *Sevgililerimize karşı hep tetikte dururuz* (Kemal Tahir). *Keleş oturduğu yerde biraz tetik durarak...* (M. Ş. Esendal). || *Tetiğini bozmamak,* soğukkanlılığını korumak, telâş göstermemek: *Hilmi Bey ile Şakir'in bu Kübra meselesinden biraz fazla telâşa düştükleri, hattâ hiç tetiğini bozmayan Hacı Etem'in bile bu günlerde suratı asık olduğu söyleniyordu* (Sabahattin Ali). || *Atik tetik.* Bk. ATİK. (M)

TETİK i. (esk. türk. *tetik,* çabuk'tan [?]). Tüfek ve tabanca gibi ateşli silâhlarda, ateşleyici zembereği harekete geçiren aygıt: *Arabanın etrafındaki parmakları tetikteki askerler, öfkeli mülâzimlerinin yüzüne bakıyorlardı* (S. Kocagöz). || *Tetik düşürme,* bir piyade tüfeği veya benzeri bir silâhta tetiği geriye doğru çekme; gerçekte tetik çekilmez; fakat işaret parmağının büzülme hareketiyle derece derece sıkıştırılır. || *Tetik köprüsü,* bir tüfeğin tetik düzeninin altına konan koruyucu madenî parça. || *Tetik motoru,* bazı cins otomatik silâhlar üzerinde bulunan ve piyade tüfeğindeki tetiğin görevini yapan motor. || *Emniyet tetiği,* tetiği denetleyerek ateşlemeyi önleyen aygıt. || *Üst tetik.* Bk. ÜST.

— ÇEŞ. DEY. *Tetiğe basmak* (*dokunmak* veya *tetiği çekmek*), ateş etmek: *Tabancayı ağzına sokup tetiğe bastı* (Kemal Tahir). *Tetiği çektiği gibi genç kızı kanlar içinde yere sermiş* (N. Araz). || *Silâhı tetikte,* ateş etmeye hazır durumda: *Bu sırada odama silâhları tetikte birkaç asker daha girdi* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— Mekan. Bir makinenin iki parçası arasındaki bağlantıyı belli bir anda kesen mekanizma. Bk. ANSİKL.

— Saatçilik. Saat zilini çalıştıran parça. || *Ayar tetiği,* saati kurma ve ayarlama mekanizmasında, bir yayla itilen küçük levye.

— Tekst. El tezgâhlarını çalıştırmağa yarayan dirsekli manivela.

— ANSİKL. Mekan. *Tetik*'ler meselâ kazık çakma işinde, belirli bir yüksekliğe çıkarılmış bir şahmerdanı anîden düşürmeğe yarar. Çoğu zaman, şahmerdanın üst kısmında bulunan bir göze bir çengel geçirilmiştir. Bu çengel kendisini hareket ettiren bir levyeye bağlıdır. Tetik, tek veya çift çengelli olur.

Tetikli adı verilen bazı buhar makinelerinde, emme supapı dağıtım mekanizmasıyle açılır, sonra bu supapı serbest bırakmak için bir tetik makinist veya regülâtör tarafından istenilen anda hareket ettirilir; böylece supap bir yay veya bir dash-pot tarafından kapatılır.

— Sil. Portatif silâhlarda dirsekli kaldıraç biçiminde olan tetik, tetik işletme parçası üzerine etki yapar; tetik kurulduğu zaman işletme parçasının etkisini ortadan kaldırır; tetik düşürüldüğünde, müsademe yayını serbest bırakır, bu yay müsademe milini hızla ileri iter ve mil fişeğin dip tablasındaki kapsüle çarparak merminin atılmasını sağlar. (LM)

TETİMME i. (ar. *temām*'dan *tetimme*). *Esk.* Bir şeyin eksiğini gideren veya eksiği gidermek için eklenen şey. || Bir şeyin kusursuz olması için gerekli olan şey.

— Huk. *Esk. Tetimmei sükna,* köy ve kasabalarda ev yapılması için boş bırakılan arazi.

— Eğ. *Esk. Tetimme medreseleri,* medreselerin tamamlayıcı nitelikte olan bölümlerine verilen ad.

— ANSİKL. Eğ. *Esk.* Fatih, kendi adıyle anılan medreseleri yaptırdıktan sonra, bunlara ek olarak sekiz tane *tetimme medresesi* yaptırdı. Her tetimmede sekiz hücre, her hücrede üç öğrenci kalırdı. Sekiz tetimmenin dördü Akdeniz, dördü Karadeniz tarafındaydı. Bk. MEDRESE. (M)

TETİR i. Cevizin yeşil olan kabuğu veya yaprağı. || Meyve veya sebzenin bıraktığı leke. (M)

TETİS. Jeol. Jeoloji zamanlarında Akdeniz'den, İran bölgesi ve Sonda denizlerinin yerinden geçerek Antiller'e uzandığı varsayılan deniz. Bu denizin varlığı, bazı devirlerde, meselâ Akdeniz ile İran veya İran ile Hindistan arasındaki deniz favnası benzerlikleriyle ispatlanmaktadır. Tetis, kuzey ülkeleriyle güney ülkeleri arasında oluşturduğu set yüzünden karasal hayvan ve bitki değişimine bir engel meydana getirdi, ama bu set, sürekli, aşılması imkânsız değildir ve bir baştan öbür başa kadar uzamaz; bu nedenle bu topraklarda yer yer ve zaman zaman önemli değişmeler olmuştur. (L)

TETİŞ, Satürn'ün, 1648'de Jean Dominique Cassini tarafından keşfedilen üçüncü uydusu. (L)

TETKİK veya **TEDKİK** i. (ar. *diḳḳat*'ten *tedḳiḳ*). İnceleme: *Bu parasız mirasyedileri yakından tetkik merakıyle kalabalık etraflarını alır* (H. R. Gürpınar). *Rabia ile Osman selâmlıktaki piyanoyu da tetkik için çıktılar gittiler* (H. E. Adıvar). *Bütün fen adamları, çocuğun neden zenci doğduğunu tetkike başladılar* (Vâ-Nû). || *Esk.* Ufak parçalara ayırma, kırma, ezme. || *Tetkik etmek,* incelemek: *Fransızcadan Türkçeye kamus kitaplarını tetkik edince görürüz ki Fransızca kelimelerin her mânâsı için Türkçede birkaç misal gösteriliyor* (Ziya Gökalp). *Hele bir kere de ben tetkik edeyim sakın «Zoro'nun işareti» olmasın?* (R. H. Karay).

— Huk. *İcra tetkik mercii,* icra memurunun yaptığı takip v.d. işlemlerin kanuna uygunluğunu inceleyen mahkemeye verilen ad.

— ANSİKL. Huk. *İcra tetkik mercileri,* icra dairelerince yapılan işlemlere karşı yapılan itiraz ve şikâyetleri inceleyerek sonuçlandırır. Bu inceleme sonucunda merci, iptale veya söz konusu işlemin yerine, doğru olan işlemin yapılmasına karar verir. Bunun dışında tetkik mercileri, icra dairelerini disiplin bakımından denetler ve gereken disiplin cezalarını verir. İcra tetkik mercii, denetim görevini yaparken re'sen hareket eder. Kişilerin çıkarları ilişkin durumların incelenmesinde, talep ile bağlıdır; yani bu durumlarda talep olmadan kendiliğinden harekete geçemez. Alacaklı, tetkik merciine, icra dairesinin yapmış olduğu işlemi kanuna

aykırı görmesi halinde başvurur. Borçlu da, alacaklı tarafından aleyhine yapılan takiplere karşı icra tetkik merciinde itiraz edebilir. Ayrıca, İcra ve İflâs kanununda yazılı olan icra suçlarının büyük bir kısmının incelenme yetkisi de icra tetkik merciine verilmiştir. Tetkik mercii tarafından verilen kararların kanuna uygun olup olmadığı, Yargıtay İcra ve İflâs dairesi tarafından incelenir. Ayrıca bk. İCRA, HACİZ, İFLÂS. (M)

TETKİKAT veya **TEDKİKAT** çoğl. i. (ar. *tedkîk*'ten *tedkîkât*). *Esk.* Tetkik etmeler, incelemeler: *Öyle ise Sıvas'ta Konya'da Bursa'da mimarlığa ait tetkikatta bulunanlara sorunuz* (A. H. Müftüoğlu). *Bu zat üzerinde yapılan tetkikat, kendisinin zenci kanından olduğunu gösteriyor* (Vâ-Nû). [M]

TETKİKNAME veya **TEDKİKNAME** blş. i. (ar. *tedkîk* ve fars. *nâme*'den *tedkîk-nâme*). *Esk.* Bir şeyin incelenmesinden çıkan sonuçları tespit eden eser, araştırma: *Vaktiyle neşrettiğim bir tetkiknamede katiyetle gösterdiğim bu nokta, bu mesele ile uğraşan Avrupa Türkiyatçıları tarafından da kabul edilmiştir* (F. Köprülü). [M]

TETLEY (Glen), amerikalı dansçı ve koreograf (Cleveland, Ohio, 1926). Üniversiteye devam ederken, bir yandan da modern (1946) ve klasik (1950) danslara çalıştı. Çok yetenekli bir sanatçıydı, birçok topluluğa girerek (J. Butler balesi, 1953-1955; Robert Joffrey ballet, 1957; Martha Graham topluluğu, 1958; José Limon balesi, 1958; American ballet, 1960; Ballets USA. 1961). *The Moor's Pavane, Clytemnestra, Ateşten Sütun, Kafes* balelerinde ve *Olaylar* balesinin ilk temsilinde rol aldı. Nederlands Danstheaterd'e koreograflık ve birinci dansçılık (1962) yaptı, konuk sanatçı olarak Tel-Aviv'de Batşeva balesinde (1965) ve Londra'da Cochrane tiyatrosunda (1967) koreograf olarak çalıştı. İlk koreografisi *Richard Cory*'yi 1948'de düzenledi, sonra dramatik ve psikolojik balelerde kendini kabul ettirdi: *Keder Kuşları* (1962), *Pierot Lunaire* (1962), *Anatomi Dersi* (Rembrandt'ın tablosundan ilham alarak, 1964), *Nuh'un Oyunu* (1965), *Efsane Avcıları* (1965), *Ricercare* (1966). [L]

TETMAJER-PRZERWA (Kazimierz), polonyalı şair (Ludzimierz, Galiçya 1865-Varşova 1940). Üç lirik şiir (*Poezje* [Şiirler]) kitabında (1891, 1894, 1899) toprak sevgisini dile getirdi, köylüleri övdü ve milliyetçiliğin ancak köylülerle yaşayabileceğini söyledi. Öbür eserleri: *Ksiadz Piotr* (Papaz Piotr) [hikâyeler]; *Aniol Smierci* (Ölüm Meleği) [1899, roman]; *Revolucja* (Devrim) [1906, oyun], Tatra'da yaşayan dağlıların çetin hayatını anlatan *Na Skalnem Podlahu* (Podhal Kayaları Arasında) [1903-1912]. (L)

TETMİM i. (ar. *temâm*'dan *tetmîm*). *Esk.* Bitirme, tamamlama, eksik bırakmama. || *Tetmim etmek*, tamamlamak, bitirmek.

— Ed. *Esk.* İfade, şiir v.b.yi tamamlama.

◆ **Tetmimat** çoğl. i. *Esk.* Bitirmeler, tamamlamalar. (M)

TET NGUYEN DAU i. Bk. TET.

TETONLAR, A.B.D. kızılderilileri. Batı ovalarında göçebe ve avcı hayatı sürmüş olan Sioux'lar ailesindendirler. Bugün Güney ve Kuzey Dakota bölgelerinde toplanmışlardır. (L)

TETOVO, Yugoslavya'da (Makedonya) şehir; Polog'da 22 000 nüf. Güzel camiler. Tarım pazarı; hayvancılık ürünleri. Dokuma sanayii. (L)

TETRA—, yun. *tettares*, dört'ten alınan ve birçok kelimenin yapısına giren önek.

— Kim. Dört ornatmalı bileşikleri belirtmekte kullanılan kök. (L)

TETRABELODON i. Mastodontlar grubundan, dört savunma dişi bulunan fosil hayvan; savunma dişlerinden ikisi üst çenede, ikisi alt çenededir. (Örnek türü: *Tetrabelodon augustidens*'in kemikleri Simorre'da [Fransa] miyosen tabakasında bulunmuştur; tam iskeleti Paris'te Muséum National d'Histoire Naturelle'dedir.) [L]

TETRABERLİNİA i. Tropikal Afrika'da yetişen ağaç. (*Tetraberlinia* [veya *Berlinia*] *bifoliolata*'dan *ekaba* denen bir kereste elde edilir. Aynı keresteye Gabon'da *andung*, Kamerun'da *ribi* denir. Baklagillerden.) [L]

TETRABORAT i. (fr. *tétraborate*). Kim. Formülü $H_2B_4O_7$ olan asidin tuzu: *Boraks, sodyum tetraborat'tır.* (L)

TETRABROMETAN i. (fr. *tétrabrométhane*). Kim. Etanın $CHBr_2—CHBr_2$ formülündeki dört defa bromlanmış türevi. *Eşanl.* ASETİLEN TETRABROMÜR.

— ANSİKL. *Tetrabrometan*, 12 mm civa basıncında 114°C'ta kaynar; 2,97 olan yoğunluğu sebebiyle minerallerin ayrılmasında yoğun sıvı olarak kullanılır. (L)

TETRABROMETİLEN i. (fr. *tétrabrométhylène*). Kim. Etilenin $CBr_2{=}CBr_2$ formülündeki dört bromlu türevi; 53°C'ta erir. *Eşanl.* PERBROMETİLEN. (L)

TETRABROMOKİNON i. (fr. *tétrabromoquinone*). Kim. *Eşanl.* BROMANİL.

TETRABROMOMETAN i. (fr. *tétrabromométhane*). Kim. Formülü CBr_4 olan bileşik; 92°C'ta erir, 189°C'ta kaynar; iyot bromürün karbon sülfüre etkimesiyle meydana gelir. *Eşanl.* KARBON TETRABROMÜR. (L)

TETRABROMÜR i. (fr. *tétrabromure*). Kim. Dört brom atomu kapsayan bileşik. || *Asetilen tetrabromür*. Bk. TETRABROMETAN. || *Karbon tetrabromür.* Bk. TETRABROMOMETAN. (L)

TETRACERA i. Tropikal bölgelerde yetişen tırmanıcı bitki; bazen çok yüksek ağaçların tepesine kadar tırmanır. (Salkım halindeki bileşik çiçekleri beyaz veya sarı olur; meyvesi kapsül biçimindedir. Otuz kadar türü bilinir. *Dilleniaceae* familyasından.) [L]

TETRACİDARİS i. Paleont. Neokomiyen tabakalarında bulunan düzenli denizkestanesi. (Bunlarda su boruları sisteminin arasında kalan her bir alanda iri kabarcıklı dört sıra plaka göze çarpar.) [L]

TETRACLİNİS i. Callitris ve widdringtonia'ya yakın kozalaklı ağaç. (*Tetraclinis articulata* [Cezayir, Fas, Güney İspanya, Malta] yassı dallıdır ve kozalaklarında sadece dört pulcuk bulunur. Bundan işe yarar odun ve «sandarak» denilen bir reçine elde edilir.) [L]

TETRACORALLİA çoğl. i. Birinci zaman tabakalarında bulunan ve bölmeleri dörtlü kümeler halinde olan fosil polipöbekleri takımı. (Cyathaxonidae, zaphrentidae, cyanthophyllidae, cystiphyllidae, calceolidae v.b. familyalarını kapsar.) [L]

TETRACTİNELLİDA çoğl. i. İskeleti dört eksenli silis iğneciklerden oluşan süngerler takımı. (Bu süngerlerin çoğu okyanusların derin yerlerinde yaşar.) [L]

TETRADİMİT i. (fr. *tétradymite*). Miner. Formülü Bi_2Te_7S olan tabiî bizmut sülfotellürür. *Eşanl.* BORNİN. [L]

TETRADRAHMOS i. Esk. Yun. Birçok yunan ülkesinde kullanılan, dört drahmi değerinde gümüş para. (Attike sisteminin birimi olarak kabul edildiğinden bazen STATER veya ÇİFT STATER de denir. Altın tetradrahmos'lar da basılmıştır.) [L]

TETRAEDRİT i. (fr. *tétraédrite*). Miner. Tabiî bakır antimonyosülfür; düzgün dörtyüzlüler halinde billûrlaşır. (L)

TETRAETİL veya **TETRETİL** i. (fr. *tétraéthyle* veya *tétréthyle*). Kim. Bk. KURŞUN *tetraetil*.

TETRAFENİLETİLEN i. (fr. *tétraphényléthylène*). Kim. Formülü

$$(C_6H_5)_2C=C(C_6H_5)_2$$

olan çift bağlı hidrokarbon; 221°C'ta erir, benzofenon'un çinko ile ısıtılmasından meydana gelir. (L)

TETRAFENİLMETAN i. (fr. *tétraphénylméthane*). Kim. Formülü $C(C_6H_5)_4$ olan hidrokarbon; 282°C'ta ergir, 431°C'ta kaynar; fenilmagnezyum klorürün trifenilklorometana etkimesiyle elde edilir. (L)

TETRAFLÜOROMETAN i. (fr. *tétrafluorométhone*). Kim. Formülü CF_4 olan renksiz gaz; kolayca sıvılaştırılır; ince dağılmış karbonun (is siyahı) flüorla doğrudan doğruya birleşmesinden elde edilir. (L)

TETRAGASTRİS i. Amerika'da yetişen ağaç. (*Tetragastris Panamensis*'ten işe yarar kereste elde edilir. *Burseraceae* familyasından.) [L]

TETRAGEN veya **TETRAKOK** i. (fr. *tetragène*'den veya *tétracoque*). Bakteriyol. Mekânda iki yönde bölünerek dört tane olan ve dördü de birbirine yapışık kalan mikrokok. (Tetrakokun örnek tipi tükürük tetrajenidir.) [L]

TETRAGNATHA i. Uzun gövdeli, kızıl sarı renkli güzel örümcek; tercihan dere kenarlarında, nemli yerlerde bulunur. (*Tetragnatha extensa* Batı Avrupa'da çok görülür. *Tetragnathidae* familyasının örnek tipi.) [L]

TETRAGONİA i. Yeni Zelanda'da yetişen ve bayağı ıspanak gibi yetiştirilip sebze olarak kullanılan yaz ıspanağı (*Aizoacea* familyasından.) [L]

TETRAGONOLOBUS i. Sarı veya firfiri çiçekli, az veya çok yatık saplı otsu bitki; *Tetragonolobus purpureus* tarım bitkisi olarak yetiştirilir. (Fasulyegillerden.) [L]

TETRAGRAPTUS i. Alt silüryende bulunan graptolit; hücreleri taşıyan ışınsal dört koldan oluşur. (L)

TETRAHİDROBENZEN i. (fr. *tétrahidrobenzène*). Kim. *Eşanl.* SİKLOHEKSEN.

TETRAHİDROFÜRAN i. (fr. *tétrohydrofuranne*). Kim. Kapalı formülü C_4H_8O olan doymuş çevrimsel bileşik; füranın hidrojenlenmesiyle meydana gelir. (Organomagnezyum türevlerinin hazırlanmasında eritici olarak kullanılır.) [L]

TETRAHİDROKARVEOL i. (fr. *tétrahydrocarvéol*). Kim. *Eşanl.* KARVOMENTOL.

TETRAHİDROKARVON i. (fr. *tétrahydrocarvone*). Kim. *Eşanl.* KARVOMENTON.

TETRAHİDRONAFTALİN i. (fr. *tétrahydronaphtalène*'den). Kim. *Eşanl.* TETRALİN.

TETRAİYODETİLEN i. (fr. *tétra-iodéthylène*). Kim. *Eşanl.* DİİYODOFORM.

TETRAİYODOFLÜORESSEİN i. (fr. *tétra-iodofluorescéine*). Kim. *Eşanl.* ERİTROZİN.

TETRAİYODOMETAN i. (fr. *tétra-iodone*). Kim. Formülü $CHCl_2—CHCl_2$ olan bileşik; karbon tetraklorürün alüminyum iyodürle ısıtılmasından elde edilir. *Eşanl.* KARBON TETRAİYODÜR. (L)

TETRAKAİN i. (fr. *tetracaïne*). Eczc. p-butilaminobenzoil-dimetil-aminoetanol'ün yaygın adı; bunun kloridrat tuzu, prokain'e yakın, fakat ondan daha etkili ve daha zehirli bir anesteziktir. (Damar genişletici etkisini düzelten adrenalinle birlikte veya adrenalinsiz olarak, bilhassa oftalmolojide ve K.B.B.'de kullanılır.) [L]

TETRAKLORETAN i. (fr. *tétrachloréthane*). Kim. Formülü $CHCl_2—CHCl_2$ olan bileşik. *Eşanl.* ASETİLEN TETRAKLORÜR.

— ANSİKL. *Tetrakloretan* selüloz asetatların eriticisi olarak ve özellikle bez kanatlı uçakların bezlerini su geçirmez hale getirmekte kullanılmıştır. (L)

TETRAKLORETİLEN i. (fr. *tétrachloréthylène*). Kim. Etilenin $CCl_2{=}CCl_2$ formülündeki klorlu türevi; 121°C'ta kaynar; çözücü olarak kullanılır, heksakloretan'ın anilinle ısıtılmasından elde edilir. *Eşanl.* PERKLORETİLEN.

— ANSİKL. Eczc. Erişkinlere 6 sm³'lük dozda kapsül halinde verildiği zaman tetrakloretilen kurt düşürücüdür; ankilostoma'ya, askarid'e, oksiyür'e ve trikosefal'e karşı etkilidir. (L)

TETRAKLOROMETAN i. (fr. *tétrachlorométhane*). Kim. Formülü CCl_4 olan bileşik; daha çok KARBON TETRAKLORÜR adıyle anılır. (L)

TETRAKLORÜR i. (fr. *tétrachlorure*). Kim. Dört klor atomu kapsayan bileşik. || *Asetilen tetraklorür*. Bk. TETRAKLORETAN.

— ANSİKL. *Karbon tetraklorür* veya *tetraklorometan* CCl_4, yayınmış ışıkta klorun metan üstüne etkimesiyle meydana gelir. Karbonun klorla doğrudan doğruya birleştirilmesinden de elde edilebilir. Sanayide kükürt klorürün veya akkor derecedeki kömür eşliğinde klorun karbon sülfüre etkimesiyle elde edilir.

Saf haldeki karbon tetraklorür 1,63 yoğunluğunda renksiz bir sıvıdır; suda çözünmez, kokusu kloroform kokusunu andırır. —30°C'ta katılaşır ve 78,5°C'ta kaynar. Yanmaz, buharları alevi söndürür; bu nedenle ufak yangınları söndürmek için kullanılır. Kimyasal

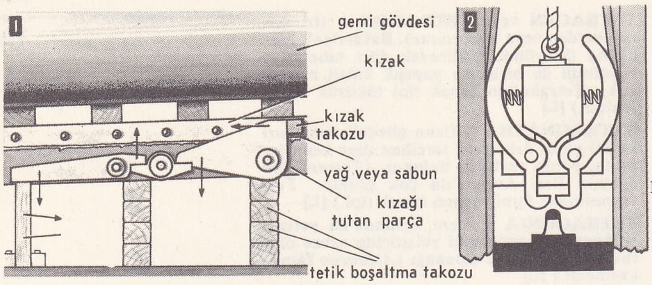

tetikler
1. gemi indirme
2. şahmerdan

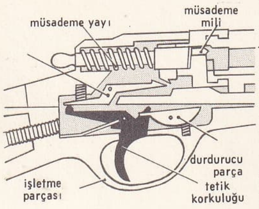

tetik

bakımdan ortokarbonik asidin türevi olarak kabul edilir; alkollü alkali çözeltileri karbonat tuzu vererek karbon tetraklorürü sabunlaştırır; potasyum hidroksit eşliğinde fenolleri paraasit-fenoller haline dönüştürür. Karbon tetraklorürden freon ve birçok organik bileşikler elde edilir.

— Eczc. Yağları iritici (ayırıcı, şampuan v.b.) olarak kullanılan karbon tetraklorür ağır zehirlenmelere sebep olabilir. Ayrıca, erişkinlerde, üç alışta 3 sm³'lük dozda, kurt düşürücüdür. (L)

TETRAKOK i. (fr. *tétracoque*). Bakteriol. Bk. TETRAGEN.

TETRAKORD i. (fr. *tétracorde*). Esk. Yun. Bitişik derecelerle biribirini işleyen ve arada ikisi değişken, birinci ve dördüncüsü sabit olan dört sesin meydana getirdiği grup. (L)

TETRALİN i. (fr. *tétraline*). Kim. Formülü $C_{10}H_{12}$ olan hidrokarbon; naftalinin katalitik hidrojenlenmesiyle elde edilir. (Az uçucu bir eriticidir ve dizel motorlarında yakıt olarak kullanılır.) *Eşanl.* TETRAHİDRONAFTALEN. (L)

TETRALKOL i. (fr. *tétralcool*). Kim. *Eşanl.* TETROL.

TETRALOJİ i. (fr. *tétralogie*). Yun. ed. Eski yunan trajedi yazarlarının yarışmalar için hazırladıkları üç trajedi ve bir de dramdan meydana gelen dörtlü eser.

— ANSİKL. Yun. ed. Bugüne kadar gelmiş *tetraloji*'lerin hiç biri eksiksiz değildir; yalnız Aiskhilos'un Orestie adlı tetralojisi tamamdır. Sophokles ve Euripides'in kullandıkları serbest tetraloji kısa zamanda eski bağımlı tetralojinin yerini aldı. (L)

TETRAMER sıf. (fr. *tétramère*). Zool. Art arda ve ışınsal olarak dört parçaya bölünmüş olan. || *Tetramer ayak*, böceklerde dört eklemli ayak. || *Tetramer böcek*, ayağı dört parçadan meydana gelen böcek. (L)

TETRAMETİLEN i. (fr. *tétraméthylène*). Kim. *Eşanl.* SİKLOBÜTAN.

TETRAMETİLMETAN i. (fr. *tétraméthylméthane*). Kim. Formülü $C(CH_3)_4$ olan hidrokarbon; 9,5°C'ta kaynar ve —20°C'ta billûrlaşır; çinkometil'in üçüncül (tersiyer) bütil iyodüre etkimesinden elde edilir. (L)

TETRAMORİUM i. Hepçil beslenen gececi küçük karınca. (İlmî adı *Tetramorium caespitum*. Zarkanatlıların karıncagiller familyasından.) [L]

TETRANEURA i. Karaağaç yapraklarında bakla iriliğinde mazı oluşumuna sebep olan yaprak biti. (Mazının içinde çok sayıda böcek bulunur. İlmî adı *Tetraneura ulmi*. Zarkanatlıların *aphididae* familyasından.) [L]

TETRANİTRANİLİN i. (fr. *tétranitraniline*). Kim. Anilin'in $C_6H(NH_2)$ $(NO_2)_4$ formülündeki dört kere nitrolanmış türevi; 1911'de patlayıcı madde olarak kullanılması teklif edildi. (L)

TETRANİTROMETAN i. (fr. *tétranitrométhane*). Kim. Formülü $C(NO_2)_4$ olan bileşik; 13°C'ta erir, 126°C'ta patlamadan kaynar; nitroform'un sülfürik ve nitrik asit karışımıyle işlenmesinden elde edilir. (L)

TETRANİTROMETİLANİLİN i. (fr. *tétranitrométhylaniline*). Kim. TRİNİTROFENİL-METİL-NİTRAMİN'in yanlış eşanl. (L)

TETRANTHERA i. Bot. *Eşanl.* LİTSEA.

TETRANYCİDAE çoğl. i. Tarım bitkilerine zararlı böcekler grubu. (Bunlar en başta yapraklara saldırır, yaprakların alt yüzünü deler. Yaprağın dokuları bozulur, içine hava dolar. Başlıca örnekleri: meyve ağaçlarına zarar veren kırmızı örümcek [*Tetranychus althene*], dokumacı tetranychus v.b.). [L]

TETRAOGALLUS i. Oldukça büyük boylu, gri, esmer ve beyaz tüylü, ince çizgili, nokta nokta siyah benekli kuş; Asya'daki yüksek dağlarda orman sınırının yukarısında yaşar. (Sülüngillerden).

— ANSİKL. *Tetraogallus* veya *kartavuğu*, keklik görünüşünde ve evcil tavuk büyüklüğündedir; Kafkasya'dan Çin'e kadar Asya'da görülür. (L)

TETRAPHYLLİDEA çoğl. i. Şeritler sınıfından, dört çekmenli cinsleri kapsayan yassı solucanlar takımı. (L)

TETRAPİROL i. (fr. *tetrapyrole*). Dört pirol çekirdeğinin birleşmesiyle oluşan organik çekirdek; porfin de denir. (Bu çekirdek hayvan ve bitki biyokimyasında önemli bir rol oynar, çünkü hemoglobinin ve klorofilin çekirdeği budur.) [L]

TETRAPLOİDİ i. (fr. *tétraploïdie*). Biyol. Kromozom sayısı 4 N'e eşit olan çekirdeğin durumu.

— ANSİKL. Normal diploit (2 N) kromozom sayısındaki bu bozukluk bir öploidi durumudur ve gen dengesi gene yerindedir.

Tetraploidi bitkiler âleminde çok yaygındır (çilek, domates, gül, tirfil); hayvanlar âleminde ise çok seyrek görülür (yaprakayaklı kabuklulardan artemia; kelebeklerden solenobia; düzkanatlılardan saga v.b.). Tetraploidi halinde hücrelerin boyunda uzama, dolayısıyle canlının tümünde bir irileşme görülür. İri çilekler, iri armutlar, iri meyvelerin çoğu tetraploididir. (L)

TATRAPLOİT i. ve sıf. (fr. *tetraploïde*). Biyol. Normal kromozom sayısı diploit (2 N) olduğu halde hücrelerinde 4 N sayıda kromozom bulunan birey. (Acıçiğdem özü [kolşisin], travma [aşı] veya sıcaklık gibi etkenlerle mitoz bölünmeyi belirli evrelerde durdurmak suretiyle tetraploidi sağlanabilir.)

— ANSİKL. *Tetraploit* bitkiler, özellikle çiçekli bitkiler çok irileşir. Böyle bitkilerin çiçekleri de, diploit olanlara göre daha iri ve renkli olur (msl. *Coreopsis Mistigri*). [L]

TETRAPOD i. (tes. edil. ad.). Kesik koni biçiminde dört çıkıntısı bulunan özel biçimli beton blok; çıkıntılar düzgün bir dörtyüzlünün merkezinden tepe noktalarına giden dört yüksekliği takip eder. (Tetrapodlar bentler ve küçük barajlar inşasında kullanılır ve direnme iskeletini meydana getirir.) [L]

TETRAPOLİS i. (yun. k.). Esk. Yun. Dört şehir veya devlet arasındaki siyasî birlik. (Başlıcası, Oinoe, Marathon, Probalinthos ve Trikorythos kasabalarını biraraya getiren Attike tetrapolisiydi. Atina synoikysmos'undan önce kurulmuştu. Yunan çağında Suriye'de, M.Ö. VI. yy.dan sonra Kyrenaika'da ve Doris'te başka tetrapolisler kuruldu.) [L]

TETRAPYRGİA. Esk. coğ. Ptolemaios'a göre Anadolu'da (Kappadokia bölgesi) şehir. Tyana'yı (Kilisehisar köyünde yıkıntılar) Mazaka'ya (Kayseri'nin [Kaisareia] en eski adı) bağlayan yol üzerinde yer aldığı belirtilen Tetra ile aynı şehir olduğu sanılır. Kesin yeri bilinmiyor. (M)

TETRAPYRGİA. Esk. coğ. Anadolu'da (Pamphylia bölgesi) antik şehir. Magydos'un kuzeyinde bulunan antik bir yola ait izlerin, Bağdeğirmeni adını taşıyan yerde kayalara vardığı noktada bulunan bir yazıt üzerinde Tetrapyrgia adına rastlandı. Şehrin burada bulunduğu sanılmaktadır. Kesin yeri bilinmiyor. (M)

TETRARHYNCHİDEA çoğl. i. Şeritler (asalak yassı solucanlar) sınıfından hayvan takımı; baş tarafında ilik biçiminde bir veya iki çift çekmen, içeri çekilebilen dikenimsi dört dokunaç bulunan türleri kapsar. (L)

TETRARKHES i. (yun. k.). Yunan falanjının bir bölümü olan tetrarkhia adlı birliğin kumandanı. — Bir tetrarkhia'nın yöneticisi. (L)

TETRASEMAT (fr. *tetracémate*). *Tetrasemat disodik* kelat yapıcı madde. (Kelat yapımı fizik ve kimyasal kanunlara uyduğu için, tedavide, bunu her hangi bir metale yöneltmek imkânsızdır. Vücutta bir fizyolojik rolü çok önemli olan iyonlaşmış kalsiyum, kelat yapımından kurtulamaz. Bu olay bazı hallerde tehlikeli olabilir ve ağır bir hipokalsemiye yol açabilir. Bu yüzden, bir kalsiyum fazlalığı hali dışında, daha önceden kalsiyumla birleştirilmiş, bu şekilde hipokalsemi tehlikesi kalmamış olan disodik kalsitetrasemat kullanılır. Disodik kalsitetrasemat her şeyden önce kurşun zehirlenmesine karşı kullanılır. Bu zehirlenmede salsitetrasemat kurşunun sidik yoluyle vücuttan atılmasını artırır ve kandaki kurşun oranını düşürür.) [L]

TETRASİKLİN i. (fr. *tétracycline*). Eczc. Dimetilamino - oktahidro - pentahidroksi - metildiokso - naftasen - karboksamit'in yaygın adı; antibiyotik bir maddedir; oksijenli türevi terrafungin'dir. (Tetrasiklin Gram pozitif ve negatif mikroorganizmalara, bazı virüs ve protozoerlere karşı etkilidir. Ortalama dozu, erişkinlerde 24 saatte 1-3 gramdır). [L]

TETRASİLİSİK sıf. (fr. *tétrasilicique*). Kim. Formülünde dört silis SiO_2 bulunan çeşitli silisik asitler için kullanılır. (L)

TETRASPOR i. (fr. *tétraspore*). Meyoz bölünme, yani kromozom indirgenmesi sonucunda oluşan özdeş dört spordan her biri; bunların çimlenmesiyle bir veya iki eşeyli bir önçim oluşur. Bk. SPOR. (L)

TETRASPORANJ i. (fr. *tetrasporange*). İçinde sporların dörderli gruplar halinde oluştuğu spor kesesi. (Sporların meyoz bölünme sonucunda oluşması halinde durum böyledir; o zaman bunlara «tetraspor» denir.) [L]

TETRASTATER i. Esk. Yun. Değeri sistemlere göre değişen dört stater'lik ağırlık. || Dört stater'lik gümüş para. || Seleukos'ların ve Lagos hanedanının 7,27 gr'lık altın parası. (L)

TETRASTİCHUS i. Hyponomeuta'da asalak yaşayarak gelişen böcek. (İlmî adı *Tetrastichus crassinervis*. Zarkanatlıların *chalcididae* familyasından.) [L]

TETRASTİGMA i. Orta ve Güney Asya'da yetişen genellikle yonca yapraklı, sarılgan sülüklü sarmaşık bitki; yaprakları asma yaprağına benzer, fakat yumurtalığı dört tepecikle sona erer. (Asmagillerden.) [L]

TETRASÜLFÜR i. (fr. *tétrasulfure*). Kim. Molekülünde dört kükürt atomu bulunan sülfür. (L)

TETRATİYONİK sıf. (fr. *tétrathionique*). Kim. Formülü $H_2S_4O_6$ olan asit için kullanılır. Bk. TİYONİK. (L)

TETRAZAN i. (fr. *tétrazanne*). Kim. Varsayımsal bir madde olan $NH_2—NH—NH—NH_2$ formülündeki doymuş azot hidrürden türeyen maddeler sınıfı. *Eşanl.* HİDROTETRAZON. (L)

TETRAZEN i. (fr. *tétrazène*). Kim. *Eşanl.* TETRAZON. || Formülü

$$HN = C — NH — NH — N$$
$$\quad\; | \qquad NH_2$$
$$= N — C — NH — NH — NO,$$
$$\quad\; \| \qquad NH$$

olan guanil-nitrozamino-guanil tetrazen'in kısa adı; bazı ağızotlarının yapımında kullanılır. (L)

TETRAZİNLER çoğl. i. (fr. *tétrazines*'den). Kim. Osazonların yükseltgenme ürünleri; bazı boyarmaddeleri üretmekte kullanılır. (L)

TETRAZOL i. (fr. *tétrazole*). Kim. Formülü CN_4H_2 olan çokçevrimli bileşik; 156°C'ta erir, hidrosiyanik asidin azothidrik (hidroazotik) asitle yoğunlaşmasından elde edilir. || Halkalarında dört azot atomu bulunan, beş atomlu çokçevrimli bileşikler serisinden maddeleri belirten genel terim. (L)

TETRAZOMİ i. (fr. *tetrasomie*). Biyol. İki eş ekstra kromozomlu (2 N—2) diploit organizmanın durumu. (Bir kromozom dört defa var demektir.) [L]

TETRAZON i. (fr. *tétrazone*). Kim. Formülü $NH_2—N=N—NH_2$ olan varsayımsal doymamış azot hidrürden türeyen bileşikler sınıfı; yükseltgenerek iki ornatmalı disimetrik hidrazinleri meydana getirir. (Bunlar, ısı veya kaynar haldeki asitler etkisiyle ko-

layca ayrışabilen katılardır.) *Eşanl.* TETRAZEN. (L)

TETRETİL i. (*tetril* ve *etil* kelimelerinin birleşmesinden). Kim. ve Pirotekni. Patlayıcı madde olarak kullanılan trinitrofenil-etil-nitramin'e verilen ad. (L)

TETRİB i. (ar. *türāb*'dan *tetrîb*). *Esk.* Toprağa, toza bulaştırma. (M)

TETRİCUS (Caius Pius Esuvius) [öl. 276'-ya doğr.], romalı Galya imparatoru (268-273). Senatör ve Akitanya *praeses*'i idi. Bordeaux'da, Victorinus'un halefi olarak imparator harmanisini giydi (268), oğlunu da Sezar unvanıyle tahtına ortak etti. Barışseverdi, Galya'yı sağduyuyle yönetti; Aurelianus ile anlaşarak, Châlons-sur-Marne'da yenilgiyi kabullendi (273); sonra yeniden senatörlüğe getirildi. (L)

TETRİL i. (fr. *tétryl*). Kim. Patlayıcı olarak kullanıldığında trinitrofenil metilnitramine verilen ad. (L)

TETRİTOL i. (*tetril* ve *tolit*'ten fr. *tétrytol*). Tetrit ve tolit karışımından meydana gelen patlayıcı madde. (L)

TETRİX i. Esmer veya gri renkli, arkaya doğru uzun göğüslü küçük örümcek; Batı Avrupa'da pek çok türü görünür. (Düzkanatlılardan *tetrigidae* familyasının örnek tipi.) [L]

TETROBOLOS i. (yun. k.). Dört obolos değerinde eski yunan parası. (L)

TETRODON i. Dört dişli balığın ilmî cins adı. (L)

TETROKSİT i. (fr. *tétroxyde*). Kim. Molekülünde dört oksijen atomu bulunan oksit. (L)

TETROL i. (fr. *tétrol*). Kim. Yapısında dört alkol grubu bulunan alkollerin genel adı. *Eşanl.* ERİTRİT. (L)

TETROLİK sıf. (fr. *tétrolique*). Kim. Formülü $CH_3—C{\equiv}C—CO_2H$ olan üç bağlı asit için kullanılır; propiyolik asidin homoloğudur, 76°C'ta erir, 203°C'ta kaynar; α-klorokrotonik asidin bir alkali çözeltiyle ısıtılmasından elde edilir. *Eşanl.* BÜTİN-2 OİK. (L)

TETROT i. (yun. *tetra*, dört ve *odos*, yol'-dan fr. *tétrode*). Radyotek. Bir katodu, iki ızgarası ve bir anodu bulunan dört elektrotlu elektron lambası.

— ANSİKL. Radyotek. Başlıca iki tip *tetrot* vardır. Birincide iki ızgara da kumanda elektrodu olarak kullanılabilir; 1928'e doğru süperheterodinlerde frekans değiştirici olarak kullanılan «iki ızgaralı» lambalar bu türdendi; öbür tipte birinci ızgara kumanda elektrodudur, ikinci ızgara anodu kumanda ızgarasından ayıran bir elektrostatik ekrandır ve iki elektrot arasında sığa etkisini azaltır. (L)

TETROZ i. (fr. *tétrose*). Kim. *Eşanl.* ERİTROZ ve TREOZ. Bk. OZ. (L)

TETTİGİA i. Çamlarda yaşayan ağustosböceği. (İlmî adı *Tettigia orni*. Eşkanatlıların *cicadidae* familyasından.) [L]

TETTİGONİA i. Büyük yeşil çekirge.

— ANSİKL. Yaklaşık olarak 35 mm uzunluğunda olan *Tettigonia viridissima* esmer benekli yeşildir; Türkiye'nin hemen her tarafında görülür. Esas itibarıyle ağaçlarda yaşar ve böcekleri (sinek, yaprak biti, tırtıl, kelebek) avlayarak beslenir. Sebze bahçelerine ve meyve ağaçlarına zararlı olabilir.

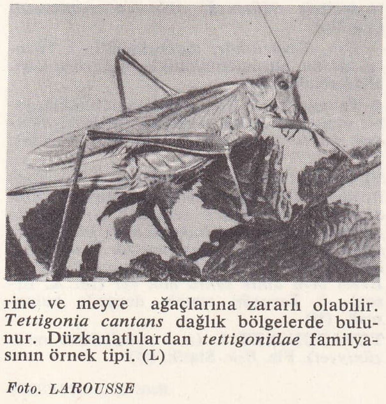

Tettigonia cantans dağlık bölgelerde bulunur. Düzkanatlılardan *tettigonidae* familyasının örnek tipi. (L)

Foto. LAROUSSE

TETTİGONİİDAE çoğl. i. Düzkanatlı böcekler familyası; örnek tipi *Tettigonia viridissima*'dır.

— ANSİKL. Bu familyadaki böceklerde duyargalar gövdeden daha uzun ve çok eklemlidir; gözler yarımküre biçiminde, çeneler geniş ve değirmidir; erkeğinde ses çıkaran bir organ, dişisinde yumurtalarını toprağın içine koymak için bir burgu bulunur. (L)

TETUAN, berberîce **Tittavin,** Fas'ta şehir, il idare merkezi, eski İspanyol bölgesinin merkezi; 101 400 nüf. Fondak çöküntüsüyle Tanca'ya bağlanan Tetuan, rio Martin'in kalkerli Rif sıradağlarını aştığı noktada, eski kartaca ticaret merkezi *Tamuda*'nın yerinde kuruldu. İspanyol akınları sırasında birçok defa hasar gören ve XV. y.da Endülüslüler tarafından yeniden inşa edilen şehirde, XVII. yy.da İspanya'dan çıkarılan Magribîlerin gelmesiyle sanayi ve ticaret gelişti. Zeytin ve portakal bahçeleri ortasında yüksek dağlarla çevrili beyaz bir şehir olan Tetuan, eski bir burjuvazinin oturduğu bir *hadriya* şehridir. Sanayi fazla gelişmemiştir: tütün, besin ürünleri, konservecilik. — *Tetuan ili,* Rif'in batı ucunda uzanır; 795 000 nüf. (L)

TETVİÇ veya **TETVİC** i. (ar. *tāc*'dan *tetvîc*). *Esk.* Taç giydirme, hükümdar etme. || *Tetviç etmek,* taç giydirmek: *Tetviç eden bu harikalardır güneş gibi / Eyvan-ı hilkatin ser-i tac-ı bülendini* (Tevfik Fikret). *Sahifelerde değil, çünki Attilâ, Cengiz / Zaferle ırkımı tetviç eden bu nasiyeler* (Ziya Gökalp). [M]

TETYUHE-PRİSTAN, S.S.C.B.'de liman şehri, Uzakdoğu'da, Japon denizi kıyısında, Sihote Alin sıradağlarının güneyinde. Maden ve sanayi merkezi. Kurşun ve çinko madenleri; çelik sanayii. — Yakınında Olga demir filizi yatakları. (L)

TETZEL (Johannes), alman dominiken rahibi (Pirna 1465'e doğr.-Leipzig 1519). 1514'-te Mainz başpiskoposu tarafından Roma'daki San Pietro kilisesinin tamamlanması için para karşılığında endüljanslar dağıtmakla görevlendirildi. Buna sinirlenen Luther, Tetzel'in Wittenberg'e geleceğini haber alınca, kilisenin kapısına Reformu başlatan 95 maddelik bildiriyi astı (31 ekim 1517). [L]

Teubner (B.G. —), 1811'de, Leipzig'de, Benediktus Gotthelf Teubner (1784 - 1856) tarafından kurulan alman yayınevi. Özellikle bilimsel kitaplar yayımladı: *Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum* (Yunan ve Latin Yazarları Kitaplığı) [1849'-dan itibaren], *Enzyklopädie der Mathematischen Wissenschaft* (Matematik Bilimler Ansiklopedisi) [1894'den itibaren], *Thesaurus Linguae Latinae* (Latin Dili Hazinesi) [1900'-den itibaren]. Yayınevi 1853'te Leipzig'den Stuttgart'a taşındı. (L)

TEUCRİUM i. Dalakotu'nun ilmî adı. (L)

TEUDEGESİLE (öl. Sevilla 549). Vizigot kralı (548-549). Kral Theodis'in generali idi. Franklara karşı kazandığı zaferlerle tanındı; sonra kral seçildi ve bir şölen sırasında öldürüldü. (L)

TEUKROS. Yun. mit. Truvalı kahraman, Tanrı-ırmak Küçük Menderes (Skamandros) ile Kaz dağı (İda) su perilerinden birinin oğlu. Truva'ya göç etmiş bir Girit'li olduğu ve Troas'taki Sminthe şehrine Apollon Smintheus kültünü getirdiği sanılır. Truva krallık ailesinin atasıdır. — Kıbrıs'ta Salamis'i kuran yunan kahramanı, kral Telamon'un oğlu, Aiakos'un üvey kardeşi. Telamon, Truva'da Aiakos'un ölümünün öcünü almayan Teukros'u affetmeyerek kovdu. Teukros, uzun yolculuklardan sonra Kıbrıs adasında bir krallık kurabildi. (LM)

TEUKROS'LAR, Anadolu'nun kuzeybatısında (Troas bölgesi) yaşamış bir kavim. Bunlardan ilk defa Kallinos bahsetti. Kallinos'a göre, Teukros'lar Troas bölgesine Girit adasından Teukros'un başkanlığında geldi. Herodotos Teukros'ların Troas bölgesinin yerli halkı olduğunu ileri sürdü. Herodotos'a göre, Teukros'lar Mysia'lılarla birlikte Truva savaşından önce Trakya'ya gitmişlerdi. Geride, Troas'ta kalan kısımsa Gergis'ler adını taşımaktaydı. Bu durumda, Teukros'larla birlikte Mysia'lıların Balkan yarımadasından Anadolu'ya gelmiş oldukları ileri sürülür. Kretschmer, bu halkın dili üstünde yapmış olduğu araştırmalara dayanarak ve Salamis kurucusu Teukros'u göz önüne alarak Gergis-Teukros'ların Kıbrıs adasıyle ilişkisi olduğunu ileri sürer. (M)

TEULADA burnu, Sardinya'nın güney ucunu meydana getiren burun. 27 Kasım 1940'-ta, açıklarında bir deniz savaşı oldu: Cebelitarık İngiliz filosu (Somerville) Napoli filosunu kaçmak zorunda bıraktı ve İskenderiye filosuyle (Cuningham) bağlantı kurmayı başardı. (L)

TEUTA, İllyria kraliçesi (M.Ö. 230-228), Agron'un dul karısı (M.Ö. 284). Makedonya'lı Demetrios II ile ittifak yaptı, Epir'de Phoinike'yi (230), Korkyra'yı ve Epidamnos'u işgal etti. Fakat Roma'nın baskısı karşısında Epir'den çekilmek zorunda kaldı (228 barışı). [M]

TEUTATES, Keltlerde kabile tanrısı. Adı, tanrının kişisel ve tabu sayılan adı yerine kullanılırdı. (L)

TEUTHOİDAE çoğl. i. Phragmophora alttakımından kafadanbacaklı yumuşakçaların diğer adı. (L)

TEUTHRANİA. Esk. coğ. Anadolu'da (Mysia bölgesi) bölge ve şehir. Adını Mysia kralı Teuthras'tan aldığı sanılıyor. Herodotos, şehrin ilk defa M.Ö. V. yy.da önem kazandığını yazar. Teuthrania, Dara'nın M.Ö. 491'-de kendisine sığınmış ve Yunanlılara karşı açtığı savaşa katılmış Isparta kralı Demaratos'a hediye ettiği şehirlerdendir. Ksenophon'a göre Ispartalı Strategos Thibron, Teuthrania şehrini işgal etti. Sonra şehir, Bergama'nın yanında önemini kaybetti. Thraemer, Strabon'un verdiği bilgilere dayanarak Teuthrania'nın Elaia, Pitane, Atarneus ve Bergama şehirleri arasında yer aldığını ileri sürdü. Bergama'nın güneybatısında bulunan Agios İlias adlı yerde Yunan devrine ait kalıntılar tespit edildi. Fakat ayrıntılı incelemeler burasının geniş bir yerleşmeden çok, tahkim edilmiş bir kale olduğunu ortaya çıkardı. Dorpfjeld ise şehrin Agios İlias tepesinde yer almış olamayacağını, çünkü bu tepede M.Ö. II. yy.a ait herhangi bir kalıntının bulunmadığını ileri sürdü. Bütün bunlardan Teuthrania'nın Bayramtepe (Bergama-Dikili yolunda) üzerinde yer aldığı kabul edilir. Bu tepenin kuzeydoğusundaki bir kilisenin yakınında antik yapı taşlarıyle, bir yükselti üzerinde çanak çömlek parçaları bulundu. (M)

TEUTOBODUS, Tötonların başkanı. Aix savaşında (M.Ö. 102) Marius'a yenildi ve kısa bir süre sonra Marius tarafından öldürüldü. (L)

TEUTOBURGER WALD, *Weser dağları* (Almanya) sistemine bağlı tepeler; 458 m. (L)

TEVA i. (ar. *tevā*). Huk. *Esk.* Bir alacağın havalesinde, havale edilen şeyi (muhalünbih) havaleyi ödemekle yükümlü olandan (muhalünaleyh) alamama. (*Teva* havale edilenin havaleyi ödememesidir.) [M]

TEVABİ çoğl. i. (ar. *tābiᶜ*'den *tevābiᶜ*). *Esk.* Bir kimseye tabi olanlar, onun arkasından gidenler, maiyet: *Gayrivakıf ve aleyhtar görünen zevat ve tevabii, mahdut ve milletçe malûmdur* (Atatürk). || Bir kimsenin fikrini benimseyenler. || Uşaklar, yardımcılar: *Ebû Ubeyde «Veba var deyince, askerde» / Tevabiiyle Ömer durdu, kalkacak yerde* (M. Â. Ersoy). || Bir merkeze bağlı olan yerler.

— Astron. *Esk.* Peykler, uydular.

— Gram. *Esk.* Bir önceki kelimeye göre harekelenen kelimeler.

— Huk. *Esk. Tevabii muttasılai müstakırre,* yerli dolap, kütüphane gibi evden ayrılamayan eşya. || *Tevabii sükna,* kiler, mutfak v.b. gibi bir evi tamamlayan kısımlar. (M)

TEVACÜD i. (ar. *vecd*'den *tevācüd*). Tasav. Tarikata giren bir kimsenin, bu yolda, derin bir coşkunluğa kapılmayı dilemesi; vecd (derin coşkunluk, kendinden geçiş) içinde olmak için çaba göstermesi. (M)

TEVAFUK i. (ar. *vefḳ*'ten *tevāfuḳ*). *Esk.* Birbirine uyma, uygun gelme: *Aşkları gittikçe ziyadeleşiyor, fikirlerinin tevafuku onları daha şedit bir iştiyak ile birbirlerine rapteyliyordu* (Ömer Seyfeddin). || *Tevafuk etmek* (veya *eylemek*), uymak, uygun gelmek: *Bu tahavvülü mesuttan istifade et-*

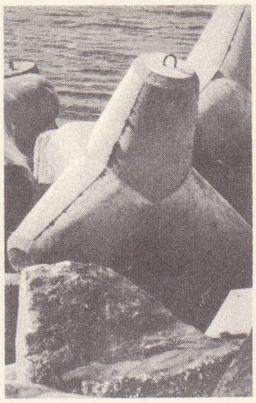
tetrapod

memek, millete karşı deruhte buyurduğunuz vazife ile asla tevafuk etmez (Atatürk). *İçimde bilmediğim bir neşat-ı muhişle / Tevafuk eyledi kırın hâl-i giryeperveri* (Tevfik Fikret).

— Huk. *Esk. Tevafuku âdat,* feraizde, tashihi meselede iki sayıdan birinin ötekiyle kalıntısız olarak bölünememesi yüzünden, ortak bölene başvurularak yapılan bölme.

— Mat. *Esk. Tevafukı âdat,* birbiriyle tam bölünemeyen iki sayının üçüncü bir ortak bölenle bölünebilmesi.

— ANSİKL. Huk. *Esk.* İki sayının ortak böleni birden çoksa, tashihi mesele, en büyük ortak bölenle çözümlenir. 12 ile 48'in ortak bölenleri, 12, 6, 4, 3, 2'dir. Paydaların birleştirilmesinde, bunların en büyüğü olan 12 alınır. Tavafuku âdatta, ortak bölen 2 ise *muvafakat binnısıf,* 3 ise *muvafakat bissülüs* denir. (M)

TEVAGGUL i. (ar. *vaġl*'dan *tevaġġul*). *Esk.* Bir işle devamlı ve yakından uğraşma. || *Tevaggul etmek* (veya *eylemek*), bir işle devamlı uğraşmak: *Şi'r-i Araba tevessül eyle / Nahvü lûgate tevaggul eyle* (Ziya Paşa). [M]

TEVAHHUŞ i. (ar. *vaḥşet*'ten *tevaḥḥuş*). Yabanî hayvanlar gibi korkma, ürkeklik içinde bulunma: *Terk eyle tevahhuşu emin ol* (Muallim Naci). || Yalnızlıktan, yalnız kalmaktan korkma: *Bozkıra gidecek adamlarımız tanınmış şahsiyetler olması sebebiyle fazlaca tevahhuş gösteriyorlar* (Atatürk). || *Tevahhuş etmek,* korkmak, ürkmek: *Bu hareketten kırmızılar büsbütün tevahhuş etti* (F. R. Atay). [M]

TEVAKİ çoğl. i. (ar. *tevḳiᶜ*'den *tevāḳiᶜ*). *Esk.* Fermanlar. || Fermanlara çekilen nişanlar. (M)

TEVAKKİ i. (ar. *viḳāye*'den *tevaḳḳī*). *Esk.* Korunma, çekinme, sakınma: *İcap edenlere verdiğimiz emir, İstanbul ile temastan tevakki ve telgraf hatlarını tamir bahanesiyle gelen olursa tevkifi lüzumuna dairdi* (Atatürk). || *Tevakki etmek* (veya *eylemek*), sakınmak, çekilmek: *Etmiş orada fünun terakki / Tahsilden eyleme tevakki* (Ziya Paşa). [M]

TEVAKKU i. (ar. *vuḳūᶜ*'dan *tevaḳḳuᶜ*). *Esk.* Bekleme, arzu etme, umma: *Al İlâhi vedianı benden / Budur ancak tevakkuum senden* (Recaizade Ekrem). || *Tevakku etmek,* beklemek, ummak.

◆ **Tevakkuat** çoğl. i. *Esk.* Beklemeler, ummalar, arzu etmeler. (M)

TEVAKKUF i. (ar. *vuḳuf*'tan *tevaḳḳuf*). *Esk.* Durma, bekleme, duraklama: *Araba köprüde biraz tevakkuftan sonra Beyoğlu'na doğru yollandı* (Ahmed Rasim). *Geminin altı saat tevakkufundan istifade ile bu şehrin içeri taraflarını araba ile gezdi* (A. H. Müftüoğlu). || Bağlı olma, ilgili bulunma. || *Tevakkuf etmek,* durmak, duraklamak: *Sonra birden babası tevakkuf ederek kendisine bakınca kızardı* (H. Z. Uşaklıgil). Bağlı olmak, ilgili bulunmak: *Ömer Seyfeddin'in lisan hakkındaki bu fikirleri tamamıyle benim kanaatlerime tevakkuf ediyordu* (Ziya Gökalp). || *Tevakkuf mahalli,* durak. || *Bi-tevakkuf,* durmaksızın. (M)

TEVALİ i. (ar. *veyl*'den *tevālī*). *Esk.* Arası kesilmeksizin devam etme: *Bu herc ü merc-i ubudiyetin tevalisi / Sukutu cephelerin sonradan tealisi* (M. Â. Ersoy). || Arkası gelme, bitmeme. || *Tevali etmek,* art arda sıralanmak: *Eyvah soyulduk! Lâfı hepimizin gözünü açtı ve feryatlar tevali etti* (B. Felek). *İri iri katreler tevali etti* (H. Z. Uşaklıgil). || *Ale-t-tevali,* arası kesilmeksizin, birbiri ardınca. (M)

TEVAN i. Bk. TÜVAN.

Tevâram, Siva onuruna yazılan tamul şiirleri (VII.-X. yy.). Bugün de hindu dininin temel metinlerindendir; Siva kültünün litürjik temeli sayılır. (L)

TEVARİH çoğl. i. (ar. *tāriḫ*'ten *tevāriḫ*). *Esk.* Tarihler: *Tagayyür eylemiştir âlemin ol rütbe ahlâkı / Bize naklı tevarihin gelir gûya yalan şimdi* (Ziya Paşa). || *Tevarih-i selef,* eskilerin tarihleri. || *Ehl-i tevarih,* tarihçiler, tarih yazarları. (M)

Tevarih-i Âl-i Osman, Âşıkpaşazade'nin yazdığı osmanlı tarihi. XV. yy. Osmanlı devleti tarihi için en önemli kaynaklardandır. Sonradan kaleme alınan birçok kroniğe de kaynak oldu. Çelebi Mehmed, Murad II, Fatih Sultan Mehmed ve kısmen de Bayezid II devirlerinde yaşayan Âşıkpaşazade, birçok olaya karışmıştır. Eserini 80 yaşına geldiği sırada yazdı. Kitap, Osmanlıların başlangıcından, Bayezid II devrinin bir kısmına kadar gelir. Eser, 1916'da tek cilt olarak yayımlandı. Bu baskının başına yazarın geniş bir biyografisi ve bazı ekler konuldu. 1929'da Leipzig'de yayımlandı. (M)

Tevarih-i Âl-i Osman, tarihçi Edirneli Ruhî Çelebinin eseri (XV. y.). Osmanlı devletinin kuruluşundan Bayezid II'ye kadar gelen devri ayrıntılarıyle anlatır. Eserde, Anadolu'da Türkmen ve Tatar boy ve ulusları hakkında bilgi verilir. Yazma olan bu eserin, fotokopisi Türkiyat enstitüsündedir. (M)

Tevarih-i Âl-i Osman, türk tarihçilerinden Edirneli Behiştî Çelebinin eseri (XV. yy.). Osmanlı devletinin kuruluşundan Bayezid II'nin tahta geçmesine kadar gelen devir anlatılır. Eser, yazma olarak Londra'dadır. Eserin fotokopisi Edebiyat fakültesindedir. (M)

Tevarih-i Âl-i Osman, XV. yy. türk tarihçilerinden Edirneli Oruç bin Âdil'in eseri. Osmanlı tarihinin ilk devirleri için önemli bir kaynaktır. Bugün mevcut olmayan anonim eserlerden yararlanılarak yazılmıştır. Osmanlı devletinin kuruluşundan Beyazid II devri sonuna kadar olan devreyi içine alır. Özellikle yazarın yaşadığı Fatih Sultan Mehmed ve Bayezid II devirlerinin tetkiki için müracaat edilmesi gereken eserler arasındadır. Uzun süre yazma olarak kaldı. 1925 Yılında Babinger tarafından Hannover'de yayımlandı. (M)

Tevarih-i Âl-i Osman, osmanlı bilgin ve şeyhülislâmlarından İbni Kemal'in (1468 - 1534) eseri. Bayezid II'nin emriyle yazıldı. Eser, önce Osmanlıların kuruluşundan Bayezid II'nin saltanatının son yılına kadar meydana gelen olayları içine alıyordu. İbni Kemal sonra Kanunî Sultan Süleyman'ın isteğiyle 1526'ya kadar Kanunî Sultan Süleyman devrini de yazdı. Eser 10 defterden (kitap) meydana gelir. Her hükümdar devri bir defterde anlatılır. Onuncu defter Mohaç seferi ve sonuçlarını anlattığından *Mohaçname, Tarih-i Engürüs,* (Macaristan Tarihi), *Fetihname* gibi adlarla da bilinir. Eserin, çeşitli kütüphanelerde yazmaları vardır. Fatih Sultan Mehmed devrini kapsayan 7 defter, Türk Tarih kurumu tarafından yayımlandı. (M)

Tevarih-i Âl-i Osman veya **Rüstem Paşa tarihi,** Kanunî Sultan Süleyman'ın damadı Rüstem Paşanın tarihî eseri, Osmanlı devletinin kuruluşundan XVI. yy.ın ikinci yarısına kadar gelen devreyi anlatır. (M)

Tevarih-i Âl-i Osman, tarihçi Lütfi Paşanın (1485 - 1563) eseri. Eser, Osman Gazi'den Kanunî Sultan Süleyman'a kadar ilk on osmanlı padişahının devrini anlatır. Bayezid II devrinin sonuna kadar büyük bir kısmı eski anonim *Tevarih-i Âl-i Osman*'lardan alınmıştır. Yazar, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman devirlerini bizzat yaşamış ve eserinde şahit olduğu olayları yazmıştır. Kendi vezirlik ve sadrazamlık devrine ait bilgilerle, özellikle imparatorluğun zayıf ve bozulmaya yüz tutan taraflarını açıklayan yerleri kıymetlidir. 1922'de İstanbul'da basıldı. (M)

Tevarih-i Âl-i Osman, XVII. yy. tezkirecilerinden Hasan Beyzade'nin eseri. Osmanlı devletinin kuruluşundan Murad IV (1630) devrine kadar olan dönemi anlatan eserin ilk kısımları, Hoca Sadeddin Efendinin *Tacü't-Tevarih* adlı eserinin özeti olduğundan *Telhis-i Tacü't-Tevarih* adını almıştır. (M)

Tevarih-i Âl-i Selçuk, onbeşinci yy. türk tarihçisi Yazıcıoğlu Ali'nin Selçuklularla ilgili tarihî eseri. *Tevarih-i Âl-i Selçuk,* XIII. yy. iran tarihçi ve ediplerinden İbni Bibî'nin *El-Avamirü'l-Ala'iye fi'l Umurü'l-Ala'iye* (Alâeddin Cüveynî'nin Alâeddin Keykubad'ın İşlerine Dair Emirleri) adlı farsça selçuklu tarihinin Türkçeye tercümesi ve bazı ilâveler yapılmasıyle meydana gelmiştir. Yazıcıoğlu Ali eserini Murad II'ye takdim etti (1424). *El Avamirü'l-Alâiye.* Gıyaseddin Keyhüsrev I'den itibaren başlar. Alâeddin Keykubad I devri hakkında geniş bilgi verir. Eseri diplomatik belgelerle de zenginleşmiştir. İbni Bibî birçok olaylar içinde yaşadığından kişisel görgü ve bilgileri değerlidir. Selçuklular devrinin özellikle yüzyıllık devresi için siyasî ve sosyal bakımdan en önemli yerli kaynaklardan biridir. Yazıcıoğlu'nun çevirdiği eser, *Oğuzname* diye de anılmaktadır. Büyük selçuklu emîrlerinin menşei, Selçuklu devletinde oğuz töresinin tatbiki hakkında bilgi verir. Eser dört kısımdır: 1. türk ve moğol kavimleriyle oğuz boyları hakkında tarihî ve etnolojik bilgi veren bu kısım için Yazıcıoğlu *Camiü't-Tevarih*'ten yararlanmıştır; 2. İran ve Irak Selçukluları tarihidir. Ravandî'nin *Rahaüs-Sudur*'undan tercümedir; 3. Anadolu Selçuklu tarihinin kuruluşu hakkında kısa bilgiden sonra *El-Avamirü'l-Ala'iye*'nin tercümesidir. Aslına sadık kalınmış yalnız arapça manzumeler ve zor ibareler atlanmıştır; 4. yine Reşidüddin'den tercümedir, araya Osman Gazi hakkında bir fasıl eklenmiştir. Murad II'ye hitaben bir yapılan bir manzume ile eser bitmektedir. (M)

TEVARÜS i. (ar. *verāṣet*'ten *tevārüṣ*). *Esk.* Mirasa konma, bir kimseden miras kalma. || Miras yoluyle bir kimseden diğerine geçme. || *Tevarüs etmek,* miras olarak kalmak: *Tevrat'ta yazıldığına göre Yakup aleyhisselâm, siyahlı beyazlı koyunlarla karışık sürüde doğan siyah koyunlara tevarüs edermiş* (Vâ-Nû). [Mal için] Miras olarak bir kimseden bir kimseye kalmak: *Tevarüs eden birkaç parça mal ve mülkü bir türlü paylaşamazlar* (Namık Kemal).

— Huk. Bk. MİRAS. (M)

TEVARÜT veya **TEVARÜD** i. (ar. *vürūd*'dan *tevārüd*). *Esk.* Birbiri arkasından gelme, birikme. || *Tevarüt etmek,* birbiri arkasından gelmek: *Mamafih İskenderiye'ye bahren haylice asker tevarüt edegelmiştir* (Cevdet Paşa).

— Ed. *Esk.* İki şairin birbirinden habersiz, aynı anlamda, aynı kelimelerle şiir söylemesi. (Tevarüd, divan edebiyatında, eserin, iki şairin gönlüne aynı anda doğduğu düşünülerek ayıp ve kusur sayılmazdı.) [M]

TEVASUL i. (ar. *vaṣl*'dan *tevāṣul*). *Esk.* Birbirine ulaşma, kavuşma. (M)

TEVATÜR i. (ar. *vitr*'den *tevātür*). Bir haberin ağızdan ağıza yayılması, söylenti: *Kadının söylediğine göre, meğer bu kadar tevatüre sebep olacak bir şey yokmuş* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Tevatür etmek,* ağızdan ağıza yayılmak, söylenti haline gelmek.

— Huk. *Esk.* Temeli bilinmeyen bir olay hakkında çıkarılan haber. (Kural olarak anlaşmazlıklar tevatüre dayanılarak çözümlenemez. Akıl ve yargı ile çözümlenebilecek bir konuda, birden çok kimsenin aynı noktada birleşmesi, tevatür değildir.)

◆ **Tevatüren** zf. *Esk.* [Haber için] Ağızdan ağıza yayılarak. || *Tevatüren sabit,* «herkes bilir» anlamına kullanılır. (M)

TEVAZU i. (ar. *vaẓᶜ*'dan *tevāżuᶜ*). Gösterişsiz, alçakgönüllü olma: *Tevazuuna rağmen, kendinden başka Türkiye'de âlim bulunmadığını söylemeğe mecbur olurdu* (Ömer Seyfeddin). *Ahmet Ferit tab'an halûk, hoş bir çocuk olduğu için tevazu gösterir, vaziyetiyle öğünmeği aklından geçirmezdi* (Vâ-Nû).

— *Esk. Tevazu-kâr,* alçakgönüllü. || *Tevazu-kârane,* alçakgönüllülükle. || *Tevazu-kâri,* alçakgönüllülük.

◆ **Tevazuen** zf. *Esk.* Alçakgönüllülükle, kibir etmeden: *Sakın tevazuen liyakatsizliğinden bahse kalkışma* (Cenab Şahabeddin). [M]

TEVAZÜN i. (fars. *vezn*'den *tevāzün*). *Esk.* Birbirine denk olma, dengede bulunma: *Şimdi velvele ile netice arasında bir tevazün göremeyince derhal hükmederim ki bir mesele-i kalemiyeden bahsolunuyor* (Cenab Şahabeddin). *Öyleyse biraz tevazün ister / Evvel beni dinle sonra hak ver* (M. Â. Ersoy). || *Tevazün etmek,* dengede bulunmak. (M)

TEVAZÜNİYET i. (ar. *tevāzün*'den *tevāzüniyyet*). Fiz. *Esk.* Statik. (M)

Foto. X (LAROUSSE)

TEVAZZU i. Bk. TAVAZZU.

TEVAZZUH i. Bk. TAVAZZUH.

TEVBE i. (ar. *tevbe*). *Esk.* Tövbe: *Gül mevsiminde tevbe-i meyden benim gibi / Zannım budur ki sen de peşimansın ey gönül* (Nedim). Bk. TÖVBE.

— Din. İşlenilen bir günah veya yapılan hatalı bir hareketten ötürü pişmanlık duyunca bir daha aynı şeyleri yapmamağa kesin karar vermek. (*Kur'an*'ın birçok ayetinde insanların yaptıkları hatalı işlerden ötürü tevbe etmeleri, Allah'ın da tevbeleri kabul edici [tevvab] olduğu belirtilir. Bir hadise göre Hz. Muhammed, günde yetmiş kere tevbe ederdi.) || *Tevbei nasuh,* temiz bir duyuş ve içtenlikle tevbe etme. (Bir hadisinde Hz. Muhammed tevbei nasuhu şöyle niteler; kulun işlediği bir günahtan ötürü büyük bir pişmanlık duyması, Allah'a affı için yalvarıp yakarması, sonra da sütün memeye dönmediği gibi o kötü işe bir daha dönmemesi.) [M]

TEVBİH i. (ar. *tevbīḫ*). *Esk.* Azarlama, paylama: ***Mutlak beni dikkatsiz eder «Hey koca sersem» / Tevbihi tokatlarla gürülderdi başımda*** (Tevfik Fikret). *Hz. Aişe ona bu tavrından dolayı tevbih yollu nasihat eyledi* (Cevdet Paşa). || *Tevbih etmek,* azarlamak: *Tahkimi kabul etmiş olduğundan dolayı tevbih ederek kılıcıyle Hz. Ali'nin başına vurdu* (Cevdet Paşa).

— Huk. Memurlar hakkında uygulanan disiplin cezalarından biri. (Bk. ANSİKL.) || *Adlî tevbih.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Tevbih,* özellikle memurlar hakkında uygulanan bir disiplin cezasıdır. Kanun tevbihi, «bir memura görevinde ve davranışında kusurlu sayıldığını yazıyle bildirme» olarak tanımlar. Eski Memurin kanununda da yer alır ve hangi durumlarda tevbih cezasının verileceği gösterilir. Bugün yürürlükte olan Devlet Memurları kanunu da tevbih cezasına, *kınama* terimini kullanarak yer vermektedir. Kınama veya tevbih, tayine yetkili âmir tarafından veya sicil âmirleri tarafından, doğrudan doğruya verilebilir. Yalnız, Devlet Memurları kanunu, hangi durumlarda hangi disiplin cezasının verileceğini tespit etmediğinden, her kurum kendi disiplin yönetmeliğiyle konuyu düzenleyecektir. Oysa, eski Memurin kanununda, tevbihi gerektiren durumlar şu şekilde sıralanmıştır; bir meselenin evrakını sebepsiz yere bir masada, bir günden fazla alıkoymak; maiyetindeki memurları ve müstahdemi özel işlerinde çalıştırmak; görevine iki defa mazeretsiz geç gelmek veya görevden erken ayrılmak yahut bir ay içinde mazeretsiz olarak bir gün gelmemek; memurluk haysiyetini kıran bir harekette bulunmak; âmire, görev başında saygısızlık etmek; kendi kusuruyle, zor durum içinde bulunmadığı halde borcundan dolayı bir ilâm gereği mahkûm olmak.

● *Adlî tevbih,* cezası hafif olan bazı suçlardan dolayı mahkûmiyet halinde, suçlunun özel durumuna ve suçun işlenmesindeki şekil ve özelliğe bakılarak hâkim tarafından mahkûma yöneltilen bir çeşit uyarma ve kınamadır. Böylece mahkûm, hapis, hafif hapis veya para cezası yerine bir tekdirle karşılaşır. Hâkim, suçluya ihlâl ettiği kanun hükmünü ahlâkî yönünü ve ortaya çıkan fiilin sonuçlarını açıklar. Mahkûm, tevbih için yapılan davete uymazsa, hükmolunan asıl ceza yerine getirilir. Adlî tevbihten itibaren, mahkemenin tayin ettiği belli sınırlar içindeki sürelerde yeniden bir suç işlerse, belli bir para verileceğinin taahhüt edilmesi ve kefil temin etmesi de suçludan istenebilir. Böyle bir istek olmuş ve suçlu tarafından kabul edilmemişse yine adlî tavbih yerine asıl ceza verilir.

◆ **Tevbihan** zf. *Esk.* Azarlayarak, paylamak suretiyle.

◆ **Tevbihat** çoğl. i. *Esk.* Azarlamalar, paylamalar. || *Tevbihat-ı şedîde,* şiddetli azarlamalar. (M)

TEVCİH i. (ar. *vech*'den *tevcih*). *Esk.* Belli bir tarafa çevirme, döndürme, yöneltme. || Bir kimseye bakma. || Bir kimseye söz söyleme, hitap etme: *Böyle bir sual tevcihinden maksadım biraz da medarı teşvik ve tembih olmak idi* (Atatürk). || Bir söze belli bir anlam verme, yorumlama. || Rütbe verme, terfi ettirme: *Osman Çorbacı yeniçeri ocağında hatırı sayılan Seyfullah Ağanın oğlu olup babası vefat ettiği zaman* [...] *çorbacılık rütbe ve memuriyeti oğluna tevcih ve ihale kılınmış idi* (Ahmed Midhat). || *Tevcih etmek,* bir tarafa döndürmek, çevirmek: *Seher'e gözlerini tevcih ederek muvazeneyi tanzime çalışıyordu* (H. Z. Uşaklıgil). Bir kimseye hitap etmek: *Toplantıya çağırılanlar arasında memleket eşrafı da vardı; zaten yeni kaymakam sözlerini asıl onlara tevcih etmişti* (Sabahattin Ali). Söze belli bir anlam vermek. Rütbe v.b. şerefli bir şey vermek: *Vali Paşa buyuruldu-yu nâmınıza göndermiş, bu sancağı size tevcih etmiş* (Namık Kemal). || *Tevcih olunmak,* çevrilmek, döndürülmek: *Adana cephesinden de bir kuvvet Karaman'a tevcih olundu* (Atatürk). [Söz için] Bir kimseye hitaben söylenmek. [Anlam için] Belli bir şekilde yorumlanmak. [Rütbe v.b. için] Verilmek.

— Ed. *Esk.* İki anlam gelen ve anlam bakımından birbirine zıt olan iki kelimeyi kullanma. (*Tevcih*'te övmeyle yerme birbirine karışır. Hangisi işe yararsa o anlaşılır. *İkiz anlam* ve *muhtemilüz zıddeyn* de denir.)

— Ask. Bir topu veya topçu bataryasını, istenilen hedefe yöneltebilmek için, çeşitli açı ölçme âlet ve sistemleriyle yapılan işlerin tümüne verilen ad. (*Tevcih,* görerek veya görmeyerek yapılabilir. Görerek tevcihte top, dürbün yardımıyle hedefe doğrudan doğruya yöneltilir; görmeyerek tevcih, nişan noktası, harita veya istikamet açısı v.b. çeşitli metotlarla yapılır.) || *Tevcih açısı,* atış hattından tevcih hattına doğru, saat yelkovanı doğrultusundaki yatay açıya verilen ad. (Bu açı hiç bir zaman 3 200 milyem, yani 180°'den büyük olamaz.) || *Tevcih hattı,* atışa hazırlanmış bir bataryanın yakınında, yan taraftan tevcih için esas tutulan, arazide belirtilmiş ve yönü bilinen hatta verilen ad. (Tevcih hattının istikamet açısı, tevcih yerinden, tevcih hattının belirli bir ucuna doğru istikamet açısı olarak kabul edilir. Tevcih hattının ucu, arazide belirli bir kule, işaret filaması veya kazık gibi iyi görülebilen bir noktayle belirtilir.) || *Tevcih yeri,* bir topçu batarya subayının, toplarını hedefe tevcih için üzerine nişan dairesi kurduğu ve tevcih hattı üzerinde bulunan noktaya verilen ad.

— İda. *Esk. Tevcihi cihet,* hayır kurumlarına ilişkin vakıf mütevelliliği, imamlık, hatiplik, vaizlik, müderislik gibi görevlerin bir kimseye verilmesi. (Kendilerine cihet tevcih edilen kimselere *hademei hayrat* veya *hademei vakıf* denirdi.) || *Tevcih fermanı,* vezir, beylerbeyi ve sancakbeylerinin yeni bir göreve tayinlerinde çıkarılan ferman. (Eski görevinde bırakılan kimselere verilen fermana *ibka fermanı* denirdi.) [M]

TEVCİHAT çoğl. i. (ar. *tevcih*'ten *tevcîhāt*). *Esk.* Rütbe vermeler: *Tevcihatın sebeplerinin içyüzünü anlatırken çok tuhaftı* (H. E. Adıvar). || Verilmiş olan rütbeler.

— Teşk. tar. Osmanlı devletinde Tanzimat'tan önce herhangi bir memuriyete tayin karşılığı kullanılan deyim. (Önceleri şevval ayında yapılan tayinler, Mehmed II devrinden sonra şaban ayında yapılmağa başlandı. Bütün görev ve memuriyetler sadrazamın arz ve buyruğuyle yapılırdı. Yalnız ilmiye sınıfından olanların tayinini şeyhülislâm arz eder, sadrazam da şeyhülislâmın bu arzını kabul ederdi. 1838'de çıkan bir fermanla, memurların sebepsiz yere azledilmeleri önlendi.) || *Tevcihatı mutade,* yılda bir şevval ayının ilk haftasında memurlar arasında yapılan tayinler. || *Tevcihatı umumiye,* devlet memurlarının tayinleriyle ilgili kararlar. (M)

TEVCİHLİ sıf. (*tevcih*'ten *tevcih-li*). Yöneltmek. (M)

TEVDİ i. (ar. *ved*ᶜ'den *tevdi*ᶜ). *Esk.* Emanet etme, bırakma, teslim etme: *Vali vekâleti de Mektubî İhsan Adlî Beye tevdi kılınmıştır* (Atatürk). *Fakat henüz aralarında dert tevdiine benzer bir kelime teati olunmamış idi* (H. Z. Uşaklıgil). || Veda etme. || *Tevdi etmek,* bırakmak, emanet etmek: *Zihniyeti biraz bunlardan ileri olan Rabia vücudunun sıhhatini tamamen bir doktora tevdi etmeyi kabul etmişti* (H. E. Adıvar). *Gitmek için bir hareket yaptıktan sonra tekrar başını karısına çevirdi, bir sır tevdi ediyormuş gibi ilâve etti* (Sabahattin Ali).

— Bank., Bors. ve Tic. huk. *Carî hesaba tevdi,* bir değerin (çoğu zaman kambiyo veya çek) bir kimse tarafından bankerine tevdi edilmek suretiyle, buna ait parayı tahsil etmesini ve bunu bu kimsenin hesabına alacak kaydetmesini sağlama.

— Huk. Alacaklı temerrüdünde, borçlunun borcundan kurtulması için edimi, belirli bir yere teslim etmesi. (Bk. TEMERRÜT.) || *Tevdi makamı,* alacaklının temerrüde düşmesi halinde, borçlunun borcundan kurtulmak için, borçlu olduğu şeyi tevdi edeceği yer. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Tevdi*'nin nereye yapılacağı, yani *tevdi makamı*'nın neresi olacağı, malın niteliğine göre değişir. Borçlanılan şey ticarî nitelikte değilse, borçlu, ifa yeri hâkimine başvurur. Hâkim, malın nereye tevdi edilmesi gerektiğine karar verir ve borçlu da borçlandığı şeyi, bu yere tevdi ederek, borcundan kurtulur. Bu yer, mahkeme veznesi, banka, noter, yeddiemin, bir antrepo v.d. olabilir. Buna karşılık mal, ticarî nitelikteyse hâkim kararı gerekli değildir. Borçlu, borçlandığı şeyi bir ardiyeye tevdi eder. Tevdi makamıyle borçlu arasında yapılan sözleşme, üçüncü kişi yararına bir vedia sözleşmesidir. Böylece, alacaklı tevdi edilen şeyi, tevdi makamından borçlunun herhangi bir katkısı gerekmeden alabilir. Ancak borçlu, alacaklı tevdi edilen şeyi kabul ettiğini açıklamadıkça, tevdi makamından geri alabilir. Buna karşılık tevdiyle alacaklı lehine bir rehin hakkı ortadan kalkmışsa, borçlu malı tevdi makamından geri alamaz.

◆ **Tevdian** zf. *Esk.* Emanet olarak bırakılarak, teslim edilerek. (ML)

TEVDİAT i. (ar. *tevdi*ᶜ'den *tevdîᶜāt,* emanetler). *Esk.* Banka v.b. yerlere para, senet yatırma, yatırım. || *Tevdiatta bulunmak,* para yatırmak. (M)

TEVECCÜH i. (ar. *vech*'den *teveccüh*). Bir tarafa doğru yönelme, yüzünü çevirme, doğrulma: *İkinci oda arkadaşımız bir din âlimi idi. O şeyhine değil Allah'ına yöneliş halinde idi; bu teveccüh daimiydi* (Ş. S. Aydemir). || Sevme, yakınlık duyma, beğenme: *Hakkımda gösterdiğiniz teveccühe lâyık olabilmek için yazacak söz bulamıyorum* (H. R. Gürpınar). *Bu âlim zatın hakkımda gösterdiği teveccühe lâyık olabilmek için bu kitapların ve makalelerin bir satırını bile atlamadığıma sizi temin edebilirim* (A. H. Tanpınar). || *Teveccüh etmek,* bir yere yönelmek: *Afrika sahili iki ruhun da daima teveccüh ettikleri bir kabe kesildi* (A. H. Müftüoğlu). *Ahmet Cemil yazıhaneye teveccüh etmek üzere idi* (H. Z. Uşaklıgil).

— Bot. *Esk. Teveccüh alez-ziya,* ışığa doğrulum. Fototropizm. || *Teveccüh alez-ziya-iş-şems,* güneşe doğrulum. Heliotropizm.

◆ **Teveccühat** çoğl. i. *Esk.* Yönelmeler, doğrulumlar. || Sevgiler, beğenmeler. || *Teveccühat-ı kalbiye,* içten duyulan yakınlıklar.

◆ **Teveccühünüz** ünl. Methedilen kimsenin, kendisini methedene teşekkür anlamında söylediği söz. (M)

TEVEDDÜD i. (ar. *vedd*'den *teveddüd*). *Esk.* Karşılıklı birbirini sevme, karşılıklı dostluk gösterme: *Fıtrattaki temayül-i teveddüd...* (Recaizade Ekrem). [M]

TEVEHHÜM i. (ar. *vehm*'den *tevehhüm*). *Esk.* Kuruntuya kapılma, zannetme: *Sıvas kongresinin millet ve vatan hakkında yapacağı hayırlı tesiri izah ve bu suretle halkın beyhude yere tevehhüme duçar olmamalarının temin buyurulmasını...* (Atatürk). || *Tevehhüm etmek,* kuruntuya düşmek, vehimlenmek: *Kalbinin çarpıntısını işittikçe, ayak sesleri tevehhüm edecek, bir demirden el biletlerini sıkıyor* [...] *zannedecek* (H. Z. Uşaklıgil). *Kati ret muamelesini de kendilerince tevehhüm ettikleri nezakete mugayir bulurlar* (H. R. Gürpınar).

— Huk. *Esk.* Hiç bir belge veya delille ispat edilmeyen ihtimali var sayma. (Meselâ, eczaneden alınan ilâcın, fen kurallarına aykırı yapılmış veya öldürücü olduğunu dü-

tetrix

TETZEL
gravür
Cabinet des Estampes,
Paris

TEVFİK FİKRET

TEVFİK FİKRET karakalem ile yaptığı portresi

şünme tevehhümdür. Tevehhüm, ruhî bir saplantı niteliğinde olduğundan, islâm hukukunda da delil sayılmaz.)

◆ **Tevehhümat** çoğl. i. *Esk.* Vehimlenmeler, kuruntuya kapılmalar: *Yalnız mahdut yerlerde bazı tevehhümat tesiriyle tereddüt edildiği anlaşılmıştır* (Atatürk). [M]

TEVEK i. Asma kütüğü: *Tırtıl geldi tevekleri taladı / Sel geldi de ele elek eledi* (Âşık Veysel). [M]

TEVEKKEL sıf. (ar. *tevekkül*'den). *Halk dili.* Kederine rıza gösteren, her işi oluruna bırakan (kimse). [M]

TEVEKKELİ zf. (ar. *tevvekkül*'den). «Boş yere, gereksiz, rasgele» anlamlarında olumsuz fiilleri nitelerken kullanılır: *Hem seviniyor, hem titizleşiyorum. Kaynanalar için tevekkeli titiz dememişler* (R. N. Güntekin). *Yoksa vaktiyle müslümandın da sonradan mı gâvur oldun? Tevekkeli bizim dilimizi böyle konuşmuyorsun* (H. E. Adıvar). || *Tevekkeli değil,* «mutlaka bir maksadı vardır» anlamında kullanılır: *Ah, tevekkeli değil, Tanrı'nın sırlarına ermek için böyle gökteki ayların yıldızların resimlerini çıkarınca işte sonu böyle olur* (H. R. Gürpınar). [M]

TEVEKKÜL i. (ar. *vekl*'den *tevekkül*). Kadere razı olma, her işini Tanrı'ya bırakma: *Arasıra yeisle incelip titreyen, bazan tevekkül ve teslimiyetle ağırlaşan ve pesleşen bu sesleri...* (Sabahattin Ali). *Bu kelimenin mânâsı her şeyi kadere ve kısmete bağlayarak gayret harcamadan, tam bir tevekkül içinde yaşamak demektir* (H. R. Gürpınar). [Bk. ANSİKL.] || *Tevekkül etmek,* kadere, Tanrı'ya boyun eğmek: *Hz. Muhammed kendisine «Devenin ayağını bağla da sonra tevekkül et» emrini verir* (P. Safa). *Verip kararı da azm eyledin mi.. Durmıyarak / Cenabı Hakka tevekkül edip yol almaya bak* (M. Â. Ersoy).

— ANSİKL. Din. İslâm dinine göre insan, Tanrı tarafından yaratılmış, *Kur'an* ile gönderilen emir ve yasaklara göre davranması gereken bir varlıktır. Her işin gerçek yaratıcı, her eylemin kaynağı Allah'tır. Allah'ın isteği (iradesi) dışında hiç bir şey olamaz, hiç bir şey Allah iradesi dışında kendiliğinden ortaya çıkamaz. Allah'ın, böyle sınırsız bir nitelik taşıyan, iradesine bağlanma, *tevekkül*'dür. Kul elinden geleni, din bakımından kendisine bir görev olarak yükleneni yapar; sonra Allah'ın takdirini, rızasını bekler. Ancak tevekkül hiç bir iş yapmadan Allah'ın takdirini beklemek anlamına gelmez. İnsan, Allah'ın yarattığı irade sahibi bir canlı olarak, görevini yapmak zorundadır. Tevekkül, görevden sonra gelir. Bazı yorumculara göre, tevekkül kulun kendine düşeni, elinden geleni yaptıktan sonra, dileğinin gerçekleşmesi için «Allah'ı vekil etme» anlamına gelir. Bu yüzden tevekkül, görevin yapılmasını gerekli kılar. Tevekkül, Allah'ın takdiriyle sınırlıdır.

— Tasav. Bazı mütasavvıflar, insanla Tanrı arasında öz birliğinin bulunduğunu ileri sürerek, tevekkülün insanın kendi kendine güveni anlamına geldiğini söylerler. İnsan, kendi kendine tevekkül etmekle Tanrı dışında başka bir varlık olmadığını gösterir. Çünkü, tasavvuf inançlarına göre yalnız Tanrı vardır, insan Tanrı'nın bir görünüşüdür. Bu bakımdan insanın kendine tevekkülü, kendi varlığında görünüş alanına çıkan Tanrı'ya bağlanması, onunla sınırlanmasıdır. (M)

TEVELLİ veya **TEVELLÂ** i. (ar. *veyl*'den *tevellî* veya *tevellâ*). *Esk.* Bir kimse ile dost olma, ona yaklaşma. || Akrabalık.

— Tasav. Birini dost edinmek, sevmek. (Tevellâ alevîler ve bektaşîlerce halife Ali ve soyunu sevmek, onları dost saymak, onlardan yardım ve şefaat istemek anlamlarında kullanılır.) [M]

TEVELLİYAT i. (ar. *tevellî*'den *tevelliyât*). Huk. *Esk.* Bk. VELÂYET.

TEVELLÜD i. (ar. *velâdet*'ten *tevellüd*). *Esk.* Doğum, doğma: *Olmaz, tevellüdün işte burada, adresinde belli diye dayattılar* (Sabahattin Ali). *Edebiyatta uzun ömür ancak âlâm-ı tevellüdü şiddetli eserlere mev'uddur* (Cenab Şahabeddin). || *Tevellüd etmek* (veya *eylemek*), doğmak, meydana gelmek: [...] *nâm dört oğlu ve Ümmül-Hasan nâm kerimesi tevellüd eylemiştir* (Cevdet Paşa). *Nedir, nereden tevellüd etmiştir? Bu yangın asıl bir serseri rüzgârın kanatlarıyle düşerek orasını tutuşturmuştur?* (H. Z. Uşaklıgil).

— Biyol. *Esk. Tevellüdi bi nefsihi,* kendi kendine doğma.

— Tıp. *Esk. Tevellüd kabl-el-miad,* vaktinden önce doğum.

◆ **Tevellüdat** çoğl. i. *Esk.* Doğmalar. || Nüfus yoğunluğu.

— Sosyol. *Esk.* Doğarlık. (M)

TEVELLÜTLÜ i. ve sıf. (*tevellüt*'ten *tevellüt-lü*). *Esk.* [...] tarihinde doğmuş (kimse): *Heyeti İcraiyye, bir kısım tevellütlüleri silâh altına da celbedebilecektir* (Atatürk). [M]

TEVEM sıf. (ar. *tevʾem*). *Esk.* İkiz, birbirinin eşi: *Bu iki emel hedefi bir çift tev'em hemşire gibi hatırasında öpüşüyordu* (H. Z. Uşaklıgil). || *Mec.* Benzer: *Kahra alkış, gurura secde: Kerem / Za'f ü zilletle daima tevem* (Tevfik Fikret). *Dinlerdik onun şiirini ben lâl o hayalî / Lâkin ne kadar hüzn ile tevemdi meali* (Ahmed Hâşim).

— Astron. *Esk. Tevemi muahhar,* Cevza burcunun en parlak yıldızı. || *Tevemi mukaddem,* Cevza burcunun ikinci derece parlak yıldızı.

— Bot. *Esk. Tevemi müsenna,* çiçeklerin, bir sap üzerinde ikişer olması. (M)

TEVEMAN çoğl. i. (ar. *tevʾem*'den *tevʾemân*). *Esk.* İkizler.

— Hattatlık. Bir yazı çeşidi. (M)

TEVEMÎ ve **TEVEMİYET** i. (ar. *tevʾemî* ve *tevʾemiyyet*). *Esk.* İkizlik, ikiz oluş. *Mec.* Benzer, eş olma: *Biraz daha yaklaşırsa bu hayalin tevemiyeti teayyüd edecekti* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

TEVERE. Bk. TİBER.

TEVERONE. Bk. ANİENE.

TEVERRÜM i. (ar. *verem*'den *teverrüm,* şişmek). *Esk.* Verem olma, vereme tutulma. || *Teverrüm etmek* (veya *eylemek*), verem olmak: *Evet, Zevrak teverrüm etti, hiçbir şey değil, teverrüm etti* (H. Z. Uşaklıgil). *Bu son ümid-i saadet ki eylemişti teverrüm* (Tevfik Fikret). [M]

TEVESSÜ i. (ar. *vüsʿat*'ten *tevessüʿ*). *Esk.* Yayılma, genişleme. || *Tevessü etmek,* yayılmak, genişlemek: *Anadolu'daki teşkilât kaza ve nahiyelere kadar tevessü ediyor* (Atatürk). *Bütün efrad-ı ailede tevessü ve teessüs eden bir ihtiyac-ı zerafetle...* (H. Z. Uşaklıgil). || *Tevessü-i mide,* mide genişlemesi. (M)

TEVESSÜL i. (ar. *vesile*'den *tevessül*). *Esk.* Bir şeyi vesile kabul etme. || İnanma, sıkı sıkı sarılma. || Girişme, başlama. || *Tevessül etmek,* vesile olarak kabul etmek. İnanmak. Girişmek: *İtilâf devletlerinin şimdiye kadar memleketimizi taksime yol bulmak için tevessül ettikleri muhtelif tedabir malûmdur* (Atatürk). [M]

TEVETİN i. (fr. *thévétine*). Eczc. *Thevetia neriifolia* bitkisinde bulunan kalp kuvvetlendirici heterozit. (Tevetin, dijitoksozit'ten daha az zehirlidir; 24 saatte verilebilecek ortalama doz 1 mg'dır.) [L]

TEVETTÜR i. (ar. *vitr*'den *tevettür*). *Esk.* Gerilme, gergin hale gelme.

— Fiz. *Esk.* Gerilim.

— Tıp. *Esk. Tevettüri asab,* sinirlerin gerilmesi. (M)

TEVFİK i. (ar. *vefk*'ten *tevfik*). *Esk.* Uygun hale getirme, uygunlaştırma. || Tanrı'nın yardımı, Tanrı'nın çizdiği doğru yol: *Allah, tevfik selâmet versin beyefendi* (M. Ş. Esendal). *Var mı bir başka sözün söyleyecek? Elbet var / Hani tevfiki hesap etmedin onsuz ne çıkar?* (M. Â. Ersoy). || Erkek adı. || *Tevfik etmek,* uydurmak, uygun getirmek: *Salihli ve Aydın cephelerindeki sevk u idarenin, askerî bir noktai nazara tevfik edilmesi icap ediyordu* (Atatürk). || *Tevfik-i hareket,* hareketi düzenleme, gerekli şekle uydurma: *Asker dahi, bu emirlere tevfik-i hareket eyleyerek üçüncü tekbirde çarhacılar çıkıp cengi kızıştırdılar* (Cevdet Paşa). || *Tevfik-i iman,* iman uygunluğu.

— Ed. *Esk.* Tezat yapmadan, bir kelimenin akla getirdiği başka kavramları da aynı iberede söylemek. (*Müraati nazir* de denir.)

— Tıp. *Esk.* Kırılan bir kemiğin parçalarını birbirine uydurma.

◆ **Tevfikan** zf. *Esk.* Uygun olarak, [...] ya göre: *Fikir ve hissin güzelini bulan bir şair, bu güzelliği kanun-ı bedaiye tevfikan ifade eden bir sanatkârdır* (Cenab Şahabeddin). *Müteveffanın son arzusuna tevfikan, çocuk, Velit'le karısına tevdi edildi* (Vâ-Nû). [M]

TEVFİK BEY (Mehmed), türk devlet adamı (öl. 1880). Sadaret Mektubî kalemine girdi. Tezkireci, amedî hülefası oldu. Abdülmecid devrinde mabeyn başkâtipliğine tayin edildi (1839). Tophane nazırı, bahriye müsteşarı, gümrük emîri, masarifatı askeriye nazırı, meclisi vâlâ azası gibi görevlerde bulundu. Bir ara deavî nazırı (adalet bakanı) oldu. Birinci Meşrutiyetten sonra Âyan meclisi üyesi oldu. (M)

TEVFİK BEY (Mehmed), türk hattatı (Manastır 1868-İstanbul 1924). Rüştiye'yi bitirdikten sonra İstanbul'a geldi ve Fatih medresesini bitirdi (1892). Sadrazam Cevad Paşa, Tevfik Beyin yazısını beğendiğinden Divanı Hümayun Mühimme odasına memur yaptı (1894). Tevfik Bey sonra Mabeyni Humayun Başkitabet dairesi memurluğu (1895) ve Mabeyn kâtipliğinde bulundu. Matbaai Osmaniyede yazı yazdı; özellikle sülüs, nesih, divanî ve celî divanî yazılarda ustalık gösterdi. (M)

TEVFİK EFENDİ (İbrahim), osmanlı şehzadesi (İstanbul 1874-Nice 1931). Mehmed Burhaneddin Efendinin oğlu. Abdülhamid II tarafından yetiştirildi, ferik rütbesi aldı. 1924'te bütün Osmanlı hanedanıyle birlikte Türkiye'den çıkarıldı. (M)

TEVFİK EFENDİ (Mustafa). Bk. MUSTAFA TEVFİK EFENDİ.

TEVFİK EFENDİ (Mustafa), türk kazaskeri ve hattatı (XIX. yy.). *Adalı* adıyle tanınan Mehmed Hilmi Efendinin oğlu. Dinî öğrenimini bitirdikten sonra ilmiye mesleğini seçti. Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Uzun süre meşihat mektupçuluğu ve Anadolu kazaskerliğinde bulundu. Tâlik yazıda ustaydı. (M)

TEVFİK EFENDİ Hafız (Mustafa), türk hattatı (Isparta, ?-Isparta-?, 1917). Hattat bir sülâleye mensup olan Tevfik Efendi yazıyı babası Ömer Efendi ile Isparta reisülhattatîni Karahafızzade Mehmet Efendiden öğrendi. 306 Tane *Kur'an* yazdı. Bunlardan birini Mehmed V'e hediye etti. (M)

TEVFİK FİKRET (Mehmed Tevfik, — denir), türk şairi (İstanbul 1867-ay.y. 1915). Çankırılı mutasarrıf Hüseyin Efendinin oğlu. İlköğrenimine Aksaray Mahmudiye Valide rüştiyesinde başladı (1877). Daha sonra girdiği Galatasaray sultanîsinde Fransızca öğrendi, fransız kültürü edindi; Muallim Naci, Muallim Fevzi, Recaizade Ekrem Bey gibi yazar-öğretmenlerden edebiyat dersleri gördü. Bu yıllarda şiir yazmağa başladı. 1888'de Galatasaray sultanîsini bitirerek Babıâli İstişare odasına memur oldu; muavinliğe yükseldi. Ticaret Mektebi Âlisi'nde Fransızca ve hüsnü hat (güzel yazı) dersleri verdi. 1891'de, İsmail Safa'nın çıkarmakta olduğu *Mirsâd* dergisinin «Tevhid» (Tanrı'nın bir olduğunu ispatlama konusunda şiir) ve «Sitayişi Hazreti Padişahî» (padişaha övgü) konularında açtığı şiir ve nesir yarışmalarını kazanarak dikkati çekti. 1894'te arkadaşları Hüseyin Kâzım ve Ali Ekrem ile birlikte *Malûmat* dergisini çıkarmağa başladı. Aynı yıl içinde Galatasaray sultanîsinde açılan bir yarışmayı kazanarak, okula türkçe öğretmeni oldu; kısa bir süre sonra bu görevden ayrıldı. Bu yıllarda, İstanbul'da yayımlanan *Mirsad, Maarif, Malûmat* gibi dergilerde şiirleri çıkıyordu. 1896'da öğretmen olarak Robert koleje girdi. Aynı yıl Recaizade Ekrem, Tevfik Fikret'i, *Servet-i Fünun* dergisinin yayımcısı Ahmed İhsan ile tanıştırdı. Ahmed İhsan, ona derginin edebiyat bölümü başyazarlığı görevini verdi. Fikret, titiz bir çalışma ile, dergiyi gerek öz gerek biçim bakımından tutarlı edebiyat anlayışı olan bir yayın organı durumuna getirdi. Dergi, kısa zamanda Halid Ziya, Cenab Şahabeddin, Mehmed Rauf, Hüseyin Cahid (Yalçın), Ali Ekrem (A. Nadir), Hüseyin

Foto. M. Erkmen (MEYDAN)

Siret (Özsever), Ahmed Reşid (H. Nazım), Hüseyin Suad (Yalçın), Süleyman Nazif, Ahmed Şuayb, Ahmed Hikmet (Müftüoğlu) gibi genç yazarları biraraya toplayarak Edebiyatı cedide akımının kaynağı oldu. (Bk. EDEBİYATI CEDİDE.) Dergi çevresinde toplanan gençler, kısa zamanda ilgi çektiler; edebiyat tartışmalarındaki ataklıkları, kullandıkları dil, seçtikleri konular ve alışılmamış anlatım biçimleri eski edebiyatı tutanları kızdırdı. Ahmed Rasim ve Ahmed Midhat gibi yazarlar Tevfik Fikret ve arkadaşlarını «dekadanlık» (gerilemişlik, yozlaşmışlık) ile suçladılar. Bu gürültü dergi çevresindeki gençleri, saray ve kamuoyu karşısında şüpheli kişiler durumuna getirdi. Bu edebiyatçılar, dergide yayımladıkları eserlerini, 1900-1901 yıllarında kitap haline getirdiler; ancak, bu sıralarda aralarında düşünce ayrılıkları da baş gösterdi. Ali Ekrem, H. Nazım, Menemenlizade Tahir. Samipaşazade Sezai ayrı görüşü savunarak yeni bir topluluk oldular. Aynı yıl, Tevfik Fikret, Ahmed İhsan ile arası açıldığı için *Servet-i Fünun*'un yazı işlerini bıraktı. Aynı yıllarda İngilizlerin Boerleri yenmesi dolayısıyle, serveti fünuncuların İngiliz elçiliğini tebrik etmeleri üzerine, Fikret ve arkadaşları hükûmet tarafından sorguya çekildi. Hüseyin Siret'in Adıyaman'a, İsmail Safa'nın Sıvas'a sürülmeleri üzerine, serveti fünuncular yazı ve yayım işlerini bir süre için bıraktılar. Fikret, bütün çalışmalarını Robert kolejdeki derslerine verdi. 1905'te kolejin yanında, planlarını kendisinin çizdiği Aşiyan*ı yaptırarak buraya çekildi. 1908 Meşrutiyetini Tevfik Fikret, sevinçle karşıladı; eski arkadaşlarıyle barıştı. Hüseyin Cahid ve Hüseyin Kâzım ile birlikte, *Tanin* gazetesini çıkardı. 1909'da bir ingiliz ile *Teceddüd ve Terakki* adlı bir okul kurmağa giriştiyse de, bu tasarısını gerçekleştiremedi. İttihat ve Terakki, kendisini, maarif nazırı yapmak istedi. Tevfik Fikret, bu görevi kabul etmedi; bunun üzerine Galatasaray sultanîsi müdürlüğüne getirildi, birçok yenilik yaptı. Maarif nazırıyle aralarında anlaşmazlık çıkınca müdürlükten ayrılmak zorunda kaldı; yeniden, Robert kolejdeki görevine döndü. Bazı şiirlerinde o zamanki toplum anlayışını aşan insancıl düşünceler ileri sürmesi, İttihat ve Terakki ilerigelenlerini yerici şiirler yazması, aleyhinde birçok yayın yapılmasına sebep oldu. *Tanin*, İttihat ve Terakki'nin organı durumuna gelince Tevfik Fikret, Hüseyin Cahid ile bozuşarak gazeteden ayrıldı; Dârülfünun ve Dârülmuallimîn'deki görevlerini de bıraktı. İlerleyen şeker hastalığından 1915'te öldü. Tevfik Fikret, önceleri eski biçimde gazeller yazdı. Çeşitli dergilerde yayımlanan bu tür şiirleri daha çok divan edebiyatı geleneğini sürdürür. Fikret'in aruz veznini ustalıkla kullanışı, bu ilk şiirlerinde de görülür. Recaizade Ekrem ve Abdülhak Hâmid'i okuyunca onlara nazireler yazdı. Bu ilk şiirlerini, o zamanın aruz veznine, kafiye kurallarına, nazım biçimlerine, mazmunlara, söz oyunlarına ve şiir konularına bağlı sanat anlayışı içinde yazdı. Batılı şairleri tanıdıktan sonra şiirinde köklü bir değişme başladı. *Servet-i Fünun* dergisinde yayımladığı şiirlerde, nazım tekniğine iyice hâkim olduğu, gelişen kişiliğini ve dünya görüşünü yaşattığı görülür.
Bu dönemde yazdığı ve 1900'de yayımlanan *Rübab-ı Şikeste* (Kırık Rübab) adlı kitabında biraraya getirdiği şiirler genel olarak 4 bölüme ayrılabilir: a) toplumsal konulu şiirler; b) kişisel duygu ve hayallerini anlattığı şiirler: c) tabiat tasvirleri; ç) portreler. Toplumsal konulu şiirlerinde genellikle, toplum gerçeklerine sistemli bir bakış açısından çok, acıma duygusu hâkimdir. Bu tür şiirlerde, Françoise Coppée'nin etkisi açık olarak görülür. Konuları gereği, manzum hikâye biçiminde yazılan bu bölümdeki şiirlerde vezin, ustalıkla kullanılır. Manzum konuşmaların tabiî bir akış kazanması için Fikret, nazım cümle yapısında da kendine has değişiklikler yaptı. Kişisel duygu ve hayallerini anlattığı şiirlerinde kötümser bir dünya görüşünün etkisiyle hayatın çirkinliği, uzaklara, rüya ülkelerine giderek oralarda yaşama konusu ağır basar. Bu bölümdeki şiirleri, genellikle sembolik ve alegoriktir; şiirsel musiki unsuru da önemli yer tutar. Tabiat tasvirlerinde, Fikret'in tabiata bir ressam gözüyle baktığı görülür. Kendisi de resim yapan şair, bazı şiirlerine konuya uygun renk, şekil ve kompozisyon unsurlarını yerleştirmiştir. Yalnız tabiatı anlattığı şiirlerinde tabiatla insan arasında ruhsal bir bağlılık kurar. Portre şiirlerinde de, resim sanatıyle şiir sanatını birleştirir. *Aveng-i Tesavir* (Resimlerin Demeti) adlı şiir dizisinde, Fuzuli, Nedim, Recaizade Ekrem, Nef'î, Abdülhak Hâmid gibi şairlerin kendisinde bıraktığı izlenimler uygun olarak onların maddî ve manevî portrelerini çizer. Serveti fünun döneminde yazdığı şiirlerinde siyasî temler yoktur; bu dönemde Fikret, yazdığı şiirlerde daha çok, psikolojik ve estetik yönlere ağırlık verir; vezin, kafiye, nazım cümlesi ve kompozisyon önem kazanır. Fikret'in şiirinin son dönemi *Sis* şiiriyle başlar. Bu şiirde ideolojik düşüncelere önem verilir ve anlatım bir hitabet havasına bürünür. Sis şiirinde, bütün İstanbul şehri, panoramik bir bakış açısıyle, şairin nefretine hedef olur. 1911'den sonra yayımlanan *Halûk'un Defteri* kitabındaki şiirler artık umutsuzluğu değil, umudu, sevgiyi ve insana olan inacı ortaya koyan iyimser şiirlerdir. Ayrıca *Han-ı Yağma* (Yağma Sofrası) gibi bazı şiirlerinde Fikret'in yergi gücü görülür.
Fikret, müstezat biçimini, vezin, kafiye ve mısra yapısını şiirinin gerektirdiği biçimde işler; anlamın bir mısrada bütünlenmeyerek, sonraki mısraya geçmesini sağlayan bağlantılı mısralarla serbest müstezat biçiminin en iyi örneklerini verir. Mısraların bölünmesi, nazım cümlesinin mısralara dağılması, noktalama işaretlerinin duraklamından yararlanılması, Fikret'in şiirine kendisine has bir anlatım gücü sağlar. Fikret'in dili, halkın konuştuğu dil değildir; bu dilde arapça ve farsça kelimeler, ikili, üçlü ad ve sıfat tamlamaları önemli yer tutar. 1914'te yayımlanan *Şermin* adlı kitabındaki şiirler hece vezniyle ve sade bir dille yazılmıştır ve çocuklar için yazılmış olmasına rağmen, Fikret'in bilime, çalışmaya ve ahlâka dayanan dünya görüşünü yansıtır. Eserleri: *Rübab-ı Şikeste* (Kırık Rübab) [1900]; *Halûk'un Defteri* (1911); *Şermin* (1914). Kitaplarına girmemiş şiirleri (Tarih-i Kadim, Rubabın Cevabı, Doksanbeşe Doğru v.d.) Cevdet Kudret'in düzenlediği *Tevfik Fikret, Son Şiirler* (1952); Murat Uraz'ın derlediği *Tevfik Fikret ve Kitaplarında Çıkmayan Şiirler* (1959) adlı kitaplarda toplandı. (→ Bibliyo.) [M]

TEVFİK LÂMİH (Ahmed) **Minkarîzade,** türk hukukçusu (İbradı 1862-İstanbul 1923). Kâtiplik göreviye adliye hizmetine girdi. Kastamonu, Rodos, Konya ve Dimetoka'da görev yaptı. İstanbul İstinaf müddeiumumî muavini oldu. Daha sonra Sıvas, Trabzon, Halep, Bursa İstinaf müddeiumumî muavinlikleriyle, Diyarbakır adliye müfettişliğinde bulundu. Üsküdar bidayet mahkemesi azalığına ve reisliğine getirildi. *Tercüman-ı Hakikat, Saadet* ve *Servet-i Fünun* gibi gazete ve dergilerde şiirler yazdı. (M)

TEVFİK NEVZAT, türk gazetecisi (İzmir 1865-Adana 1906). Hukuk mektebini bitirdi. İzmir'de avukatlık yaptı. *Nevruz* dergisini ve *Hizmet* gazetesini çıkardı. 1892'de Avrupa'ya kaçtı. Gazetesini çıkarmağa Paris'te devam etti. Affedildikten sonra İzmir'e döndü. Verilen bir jurnal üzerine Bitlis'e sürüldü. Tekrar affedildi ve İzmir'e döndü. İhtilâl çıkarmakla suçlanarak Adana hapishanesine gönderildi ve burada öldü. (M)

TEVFİK PAŞA. Bk. AHMED TEVFİK PAŞA.

TEVFİK PAŞA, türk askeri (İstanbul 1855-ay.y. 1915). Harbiye'yi topçu subayı olarak bitirdi. Paris, Londra ve Brüksel ataşemiliterliklerinde bulundu. Harbiye mektebi ders nazırlığına getirildi (1897). *Vatan Tehlikede* adındaki risalesinden dolayı Avrupa'ya kaçmak zorunda kaldı. İkinci Meşrutiyetten sonra Terbiye ve Tedrisatı Askeriye müfettişi oldu. (M)

TEVFİK PAŞA (Mehmed), türk devlet adamı (İstanbul 1840-ay.y. 1917). Beyazıt rüştiyesinde ve Dârülmaarif'te okudu. Babıâli kalemine girdi. Âli Paşa ile birlikte Girit'e gitti. Abdülaziz devrinde mabeyn kâtipliğinde bulundu. Sadaret mektupçusu oldu (1890). 1893'te rütbesi vezirliğe yükseldi. İkinci Meşrutiyetten sonra orman ve maadin nazırlığı, Şurayı Devlet reisliği ve Âyan meclisi üyeliğinde bulundu. (M)

TEVFİK PAŞA (Muhammed), Mısır hıdivi (Kahire 1852-Hulvan 1892), hıdiv İsmail Paşanın büyük oğlu. Babasının sağlığında Meclisül Hususî (Devlet konseyi) başkanlığı ve başnazırlık yaptı. Babası İsmail Paşa hıdivlikten azledilince, 1866 Veraset kanununa göre hıdiv oldu (1879), Hıdivliği zamanında Mısır üstünde Fransa ve İngiltere'nin sıkı malî kontrolu başladı. İdareden memnun olmayan Vatanî partisi, yabancılara karşı harekete geçti. Kısa süre sonra Arabî Paşa millî hareketin lideri olarak belirdi. Mısır'da avrupalı düşmanlığı gelişti; fakat İngiltere ve Fransa müdahale etmekte gecikmedi. 13 Temmuzda ingiliz filosu İskenderiye'yi bombardıman etti, 13 eylül 1882 Tell'ül Kebir savaşında Arabî Paşa taraftarları yenildi. Tevfik Paşa ingiliz kuvvetleri himayesinde Kahire'ye döndü. Bu şartlarda tahtını koruyabilmek için İngilizlerin arzularına uydu. 7 Mayıs 1883'te Kuruluş kanunu, 1884'te Milletlerarası Malî İdare nizamnamesi kabul edildi, milliyetçi subaylar ordudan çıkartıldı; şüpheli memurlar görevlerinden uzaklaştırıldı. 1885'te yapılan görüşme ile Abdülhamid II İngiltere'nin Mısır'da yerleşmesini kabul etti. Tevfik Paşa Sudan'da çıkan Mehdî isyanını bastıramadı. Mehdî, 1885'te Hartum'u elde etti. 1890'dan sonra Mısır yeniden bir barış devrine girdi. Tevfik Paşa (1892) Hulvan'daki sarayında öldü. Yerine oğlu Abbas Hilmi Paşa hıdivliğe getirildi. (M)

TEVFİK PAŞA Vidinli, türk askeri ve matematikçisi Vidin 1832-İstanbul 1901). Harbiyeyi erkânı harp yüzbaşısı olarak bitirdi (1859). Ataşemiliterlik göreviyle Paris'e gönderildi. Paris'te Mektebi Osmanî'nin müdür muavinliğini yaptı. İstanbul'a döndükten sonra askerî okullarda matematik öğretmenliğinde bulundu. Yeni alınan silâhları getirmek üzere Amerika'ya gönderildi. Amerika'dan döndükten sonra ferik oldu. Tophane meclisi reisliğine ve maliye nazırlığına getirildi. Ortaelçi olarak Amerika'ya gönderildi. Dönüşünde ticaret ve nafia nazırı oldu. Müşirliğe yükseldi (1892). Eserleri: *Zeyl-i Usul-u Cebir* (Cebir Metoduna Ek); *Cebr-i Alâ* (Yüksek Cebir); *Cebr-i Hattî* (Lineer Cebir). [M]

TEVFİK SEDAT. Bk. GÖKALP (Mehmed Ziya).

TEVFİK Selânikli, türk yazarı (Selânik 1860-Viyana 1910). İlköğrenimini doğduğu yerde yaptı. İstanbul'a gelerek (1870) Mahreci* Aklâm'da okudu, Fransızca öğrendi. Gazete ve dergilerde, makale, tefrika ve tercümeleri yayımlandı. Ayrıca çeşitli okullarda uzun süre tarih öğretmenliği ve Hukuk mektebinde hocalık yaptı. Eserleri: ***Musavver Hindistan Seyahatnamesi*** (Resimli Hindistan Gezi Notları); ***İslahatı Osmaniye Tarihi*** (Osmanlı Islahat Tarihi); ***Mirat-ı Vukuat-ı Harbiye*** (Savaş ve Olayların Aynası); ***Prusya'da Askerlik Âlemi; Nevsal-ı Askeriyye*** (Harbiye Yıllığı); ***Çanta.*** (M)

TEVHİDHANE bls. i. (ar. *tevḥîd* ve fars. *hâne*'den *tevḥîd-ḫâne*). Tasav. Bazı mevlevî tekkelerinde semahaneye verilen ad. Bk. SEMAHANE. (L)

TEVHİŞ i. (ar. *vaḥşet*'ten *tevḥîş*). *Esk.* Korkutma, korkutup kaçırma. || *Tevhiş etmek*, korkutmak: *Tevhiş edip hayalimi bir levh-i gam-nisar* (Tevfik Fikret). [M]

TEVHİT veya **TEVHİD** i. (ar. *vaḥdet*'ten *tevḥîd*). *Esk.* Birkaç şeyi biraraya getirme, birleştirme: *Efendiler, bu isimlerini saydığım hiziplerin her biri Meclis müzakeratında temini inzibat ve tevhidi ârâ maksadıyle teşekkül etmiş oldukları halde mevcudiyetleri aksini bâis oluyordu* (Atatürk). || Tanrı'nın birliğine inanma, tek olduğunu kabul etme: *Yahud Uzeyr'e, Nasara, Mesih'e ibnullah / Demekle unsur-ı tevhid olur giderse tebah* (M. Â. Ersoy). || Tektanrıcılık: *Hazreti Yunus dahi enbiyayı Beni İsrailden olup Ninova ahalisine mebus oldu ve onları tevhide davet eyledi* (Cevdet Paşa). || «Lailâhe illallah» sözünü söyleme ve tekrar etme. || *Tevhit etmek*, birleştirmek: *Bu üç terbiye unsurunu tevhit etmedikçe hakikî bir millet olmamız mümkün müdür?* (Ziya Gökalp). Tanrı'nın tek olduğunu söylemek: *İkinci mevc-i sehadetle aynı aks-i medîd / Huda'yı etti zeminden için için tevhid* (M. Â. Ersoy). || *Tevhid-i mesaî*, çalışmaları birleştirme: *Gerek Nureddin Pa-*

şa ve gerekse Ahmet Fevzi Paşa [...] teşkilâtı milliye ile tevhid-i mesaî eyleyeceklerdir (Atatürk). || *Ehl-i tevhid* (veya *tevhid ehli*), Tanrı'nın birliğine inanan kimseler.

— Din. *Kelimei tevhid,* «Lâ ilâhe illallah» sözü. || *Mezheb-i tevhid* (*ilmi tevhid* veya *tevhid ilmi*), tektanrıcılık.

— Ed. *Esk.* Tanrı'nın birliği konusunda yazılan kaside, manzume veya nesir eseri. Bk. ANSİKL.

— Eğ. *Tevhidi Tedrisat kanunu,* Türkiye cumhuriyetindeki bütün bilim, öğretim ve eğitim kurumlarını laikleştirerek Millî Eğitim bakanlığına bağlayan kanun (3 mart 1924). Bk. ANSİKL.

— Huk. *Tevhidi içtihat.* Bk. İÇTİHAD'*ı birleştirme kararı.*

— Mal. *Esk. Tevhidi düyûn,* Osmanlı imparatorluğunun son zamanlarında avrupalı alacaklılarla yapılan anlaşma. Bk. ANSİKL

— ANSİKL. Ed. *Esk. Tevhit* türk edebiyatına arap ve iran edebiyatlarından geçti. Bazı eski şairler, divan düzenlerken geleneğe uyarak ilk sayfaya Tanrı'nın birliğini, yüceliğini konu edinen mesnevî veya gazel türünde bir şiir koyarlardı. Arap ve iran şairleri, bilginleri ve yazarları da eserlerinin başına manzum veya mensur tevhitler koyarlardı. Tevhide «bismillahirrahmanirrahim» ile başlanırdı. Türk edebiyatında mensur tevhitlerin en başarılısı, Sinan Paşanın *Tazarruat* (Yakarışlar) adlı eserinin başındadır. Eserlere tevhit koyma geleneği Tanzimat dönemine kadar sürdü. Bu dönemde Şinasi'nin *Tevhid*'i, Ziya Paşanın *Terci-i Bend*'i ve Ziya Gökalp'ın halk diliyle yazdığı *Tevhid*'i bu türün son örnekleridir.

— Eğ. *Tevhidi Tedrisat kanunu*'na göre, Şeriye ve Evkaf vekâleti veya özel vakıflarca yönetilen bütün medrese ve okullar Millî Eğitim bakanlığına bağlandı. Şeriye ve Evkaf vekâleti bütçesinde medrese ve okullara ayrılan miktar, Millî Eğitim bütçesine nakledildi. Millî Eğitim bakanlığının Dârülfünunda bir ilâhiyat fakültesi, ve ayrıca din adamı yetiştirecek okullar kurması kararlaştırıldı. Askerî okullar dışında, öteki bakanlık ve kurumlara bağlı bütün okullar Millî Eğitim bakanlığına devredildi. Kanunun, devrim kanunlarından olduğu 1961 Anayasasında belirtildi.

— Mal. *Esk.* Osmanlı imparatorluğunun son yıllarında devletin malî gücü çok sarsılmıştı. Bu yüzden yabancı ülkelerden sık sık borç alındı. Muharrem kararnamesinden sonra 1886, 1890, 1893, 1894, 1896, 1903, 1904, 1905 ve 1908 yıllarında Düyunu Umumiye'nin kefaletiyle çeşitli dış borçlanmalar yapıldı. Zamanla bütün bu borçların birleştirilmesine (tevhidi düyun) teşebbüs edildi. Bu konudaki çalışmalar Halil Rifat Paşanın sadrazamlığında başladı (1901); Said Paşa zamanında devam etti ve Ferid Paşanın sadareti zamanında sonuçlandırıldı (1903). Borçların birleştirilmesi Muharrem kararnamesine ek bir kararnameyle sağlandı. (M)

TEVİL i. (ar. *evl*'den *te'vîl*). Bir sözü veya davranışı görünür anlamından başka bir anlamda kabul etme, çevirme: *Şemi bu noktayı tevil için çıkar yol bulamadı* (H. R. Gürpınar). *Söylediklerini yazdırsaydı, şimdiye kadar ne teviller, ne itirazlar, ne ihtiraslar, ne garezler doğacaktı* (Ömer Seyfeddin). || *Tevil etmek,* söz veya davranışa başka anlam vermek: *Normal insanlarda rastlanan böyle bir sezişi aleyhime tevil etmek haksızlık olur* (R. H. Karay). *Bu üç gecelik gaybubeti tevil edecek bir yalan bulmaktan bütün icat mahareti acze düşmüştü* (H. Z. Uşaklıgil). || *Tevil-i Kur'an,* Kur'an ayetlerine başka anlamlar verme.

— Huk. *Esk. Tevili akd ile istimal,* bir mal veya mülkü akitten doğan bir hakka dayanarak kullanma. (Gasp edilen bir malı kiralayan kimse, onu, sahibi ortaya çıkarak geri alıncaya kadar, kira akdine dayanarak kullanması gibi.) || *Tevili mülk ile istimal,* bir kimsenin, kendisinin olmayan bir şeyi, mülk olarak kullanması. (Öteki ortakların izni olmadan, paydaşlardan birinin, ortak mülkü, kendi bağımsız mülkü gibi kullanması.)

◆ **Tevilât** çoğl. i. *Esk.* Bir söz veya davranışa başka anlam vermeler: *Zihninde bulduğu tevilâtın altında saklanan...* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

TEVİOT, Büyük Britanya'da ırmak, İskoçya'nın güneyinde; 60 km. Cheviot dağlarından doğar, Tweed'e kavuşur (sağ kıyı). [L]

TEVKİ i. (ar. *vuķu*'dan *tevķî'*). *Esk.* Padişah ve vezir fermanlarına çekilen tuğra. || Bu tuğraları taşıyan ferman. || *Tevki-i refi-i hümayun,* padişahın yüce buyruğu.

— Hat. Sülüs yazının bazı harflerini birbirine bağlamak suretiyle uygulanan bir yazı şekli.

— İda. *Esk.* Berat, menşur ve mektuplara konulan işaret. || Sultan emirlerine ve beratlarına konulan padişah mührü.

— Teşk. tar. Bk. TUĞRA.

— ANSİKL. *Tevki, Subh-ul-Aşa* (Işıyan Sabah) adlı eserin sahibi olan Kalkaşandî'ye (1355-1418) göre halife ve vezirlerin hikâye kitaplarının arkalarında ve yazdıkları mektuplarda bu yazıyı kullandıkları için bu adı aldı. Hat sanatında bu yazıya tevkiin çoğulu olan *tevkiât* da denir. Tevkide bazen bir kelimenin son harfi arkadan gelen kelimenin ilk harfine bağlanır. Tevki genel görünüşüyle sülüs yazısını andırır. Bu yazı, nesih boyunda yazılırsa *rıka* veya *icaze* adını alır. Tevki yazı, büyük boy Kur'an'ların hatimelerinde kitap başlıklarında kullanıldı. XV. yy.dan sonra yerini rıkaya bıraktı. İlk tevki ustaları İbni Mukle ile İbni Bevvâb'dır; en güzel biçimiyle osmanlı hattatları tarafından yazılmıştır. (M)

TEVKİCİ i. (*tevki*'den *tevki-ci*). *Esk.* Padişah ve vezir fermanlarına tuğra çeken sanatkâr, tuğrakeş. (M)

TEVKİF i. (ar. *vaķf* ve *vuķûf*'tan *tevķîf*). Bir kimseyi işlediği suç dolayısıyle tutuklama: *Firar teşebbüsünüz hiç duyulmadı. Beklenilen tevkif ise, her nedense olmadı* (Ş. S. Aydemir). || *Esk.* Durdurma, bekletme: *Garib yolcuyu tevkife bin bükülmez kol / Omuzdan indi hasır, yoktu çünkü artık yol* (M. Â. Ersoy). || Alıkoyma. || *Tevkif etmek,* suçluyu tutuklamak: *Osman Nuri Beyin evini saracaksınız. Emir gelince tevkif eder, hükûmet konağına getirirsiniz* (S. Kocagöz). *Esk.* Durdurmak, alıkoymak: *«Bir kâğıt düşürdünüz» demek için ağzını açmak üzere idi, sonra birden doğuveren bir his onu tevkif etti* (H. Z. Uşaklıgil). || *Tevkif olunmak,* tutuklanmak, cezaevine götürülmek: *Birkaç gün sonra tevkif olunacağımızı öğrendik* (Ş. S. Aydemir). *Esk.* Durdurulmak, alıkonulmak: *İşbu otuz senesinde Hz. Osman her semte birer mushaf gönderdi ve bir nüshası Medine'de tevkif ve zikr olunan suhuf-i şerifeyi Hz. Hafsa'ya iade buyurdu* (Cevdet Paşa).

— Ask. *Tevkif ateşi,* savunma muharebesinde, düşman saldırılarını engellemek için asıl muharebe hattında ve bu hattın önünde aralıksız, yoğun bir ateş perdesi meydana getirmek üzere, piyade ağır silâhlarıyle topçu birliklerinin açtıkları ateş. (*Tevkif ateşi* özellikle ağır makineli tüfek, havan ve topçu barajlarının, asıl muharebe hattı önünde, tehlike beliren bölgelerde yapılır. Bu ateşle düşmanın mevzie girmesi çok zorlaşır.)

— Huk. Kanunun gösterdiği şartların varlığı halinde, hâkimin verdiği karara dayanılarak, henüz hürriyeti kaldırıcı bir cezaya mahkûm olmayan sanığın hürriyetinin zorla kısıtlanması şeklinde uygulanan tedbir. (Bk. ANSİKL.) || *Tevkif müzekkeresi,* tevkif kararını veren makamın, sanığın tevkifi için ilgili kolluk makamına verdiği yazılı emir. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Tevkif,* genellikle tahliye veya mahkûmiyet kararının verilmesiyle son bulacağı için, geçici bir tedbir niteliğindedir. Tevkifte, cezanın nitelikleri yoktur ve bu yüzden de bunu ceza olarak kabul etmek hatalıdır. Anayasanın 20.IX. 1971 tarihli ve 1488 sayılı kanunla değiştirilen 30. maddesi «Kişi Güvenliği» başlığı altında tevkiften ve yakalamadan söz ederek bu tedbirlere anayasal nitelik vermiştir. Bu maddeye göre, suçluluğu hakkında kuvvetli belirti bulunan kişiler, ancak kaçmayı veya delillerin yok edilmesini veya değiştirilmesini önlemek amacıyle veya bunlar gibi tutuklamayı zorunlu kılan ve kanunla gösterilen öteki durumlarda, hâkim kararıyle tutuklanabilir; tutukluluğun devamına karar verilebilmesi aynı şartlara bağlıdır. Böylece Anayasa, tevkifin amaçlarını göstermiştir. Bu amaçlar şu şekilde belirtilebilir: a) sanığın kaçmasını önlemek; b) delillerin yok edilmesini veya değiştirilmesini önlemek; c) bunlar gibi, tevkifi zorunlu kılan ve kanunda gösterilen öteki durumlarda bu zorunluluğu doğuran ihtiyacı karşılamak. Anayasanın aynı maddesinin 4. fıkrasına göre, yakalanan veya tutuklanan kimse, tutulma yerine en yakın mahkemeye gönderilmesi için gerekli süre dışında 48 saat ve kanunun açıkça belli ettiği kollektif suçlarda toplu olarak işlenen suçlarda yedi gün içinde hâkim önüne çıkarılır ve bu süre geçtikten sonra hâkim kararı olmadan hürriyetinden yoksun kılınamaz. Yakalanan veya tutuklanan kimse, hâkim önüne çıkarılınca durum hemen yakınlarına bildirilir.

Cz. Muhakemeleri Us. kn. md. 104 cürümlerde, md. 105 de kabahatlerde tevkif sebeplerini göstermiştir. Kanun, tevkif için sanığın suçu işlediğine dair «kuvvetli emarelerin bulunması»nı aramıştır. Böylece bu şart, bütün tevkif durumları için ortak nitelikte bir önşarttır. Bu önşartın dışında şu durumlar varsa sanık tevkif edilebilir: 1. sanığın kaçacağı şüphesini uyandıran durumlar. Kanuna göre bu durumlar şunlardır: a) soruşturmanın konusu olan suçun ağır cezalı cürümlerden olması; b) sanığın ikâmetgâhının veya meskeninin bulunmaması veya serseri veya şüpheli takımından olması yahut kim olduğunu ispat edememesi; c) yabancı bir sanığın, hâkimin dâvetine veya verilecek hükmün infazı için geleçeğinden şüphe uyandıracak ciddî sebeplerin bulunması; 2. sanığın suçun izlerini yok etmeye veya suç ortaklarını uydurma bilgi vermeye yahut şahitleri yalan şahitliğe veya şahitlikten kaçınmaya sevk edeceğini gösteren durumların bulunması; 3. suçun devlet ve hükûmet nüfuzunu kıran veya ülkenin güvenliğini bozan fiillerden olması yahut genel âdap aleyhinde olması. Bu durumların varlığı halinde sanığın tevkifi *zorunlu* değildir; bu sebepler ancak sanığın tevkifine imkân verir. Anayasa mahkemesi, 1918 sayılı Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair kn. md. 53'ün tutuklamayı zorunlu kılan birinci fıkrasını, Anayasanın 30. maddesine aykırılığı sonucuna vararak iptal etmiştir.

Tevkife ancak hâkim karar verebilir. Savcının tevkife karar verme yetkisi yoktur. 3005 Sayılı Meşhut Suçların Muhakemesi kanunundaki, savcıya tevkif yetkisi veren hüküm 1951'de kaldırılmıştır. Hazırlık soruşturması sırasında tevkife karar verecek makam sulh hâkimliğidir. Sorgu hâkiminin de sorgu safhasında tevkif yetkisi yoktur. İlk soruşturmada sorgu hâkimliğinin sanığı tevkif yetkisi vardır. Ancak bu kararın asliye ceza hâkimliğince onaylanması gerekir. Son soruşturmada tevkif kararına yetkili makam, mahkemedir; fakat acele durumlarda mahkeme başkanının da bu yetkisi vardır. Tevkif kararı, tevkif müzekkeresiyle infaz için savcılığa yollanır; savcılık da müzekkereyi kolluğa göndererek tevkifin infazını sağlar. Sulh ve sorgu hâkimlerinin kararlarını doğrudan doğruya infaz yetkileri bulunduğu için, bunlar müzekkereyi doğrudan doğruya kolluğa yollarlar. Tevkif kararına ve tevkifle ilgili öteki kararlara karşı itiraz yolu kabul edilmiştir. Anayasa md. 30, tevkifin şartlarını ve usullerini koyduktan sonra son fıkrasında, bu esaslar dışında işlem gören kimselerin uğrayacakları her türlü zararın devletçe ödeneceğini ve kanun dışı tutuklananlara, devletin tazminat vereceğini öngörmüştür. Anayasanın bu hükmünün yerine getirilmesi amacıyle 466 sayılı Kanun Dışı Yakalanan veya Tutuklanan Kimselere Tazminat Verilmesine Dair kanun 15. V. 1964 tarihinde çıkarılmıştır. Bu kanuna göre, zarar görenler ikametgâhlarının ağır ceza mahkemesine, tazminat için başvuracaklardır. Zarara uğrayanlar, işlemlerin yapılmasına esas olan davalar sonunda verilen kararların kesinleştiği veya bu iddiaların mercilerince karara bağlandığı tarihten sonraki üç ay içinde zararın tazminini isteyebilirler. Başvurma bir dilekçeyle yapılır. Suçun iz ve delillerini

yok etme şüphesinden dolayı tevkif edilenlerle mükerrirler dışındaki tutukluların teminatla salıverilmeleri mümkündür.

Bu yetki, hazırlık soruşturmasında sulh hâkimine, ilk soruşturmada sorgu hâkimine, son soruşturmada mahkemeye ve acele durumlarda mahkeme başkanlığına aittir. Kanun, teminatla salıverme için istek şartını aramamıştır; hâkimin kendiliğinden teminatla salıverme kararını verebileceğini öngörmüştür. Teminat, üçüncü bir kişi tarafından da gösterilebilir. Teminatın çeşidini ve miktarını tayin yetkisi hâkimindir. Sanık, Türkiye'de oturmayan bir kimseye, kendisine yapılacak tebligatı kabul için mahkemenin yargılama çevresi içinde oturan birisini vekil göstermesi gerekir. Sanığın soruşturmada hazır bulunması veya hürriyeti bağlayıcı cezaya mahkûm olduktan sonra, bu cezanın infazından kaçması halinde, yatırılan teminat hazineye gelir kaydedilir. Bu teminat, sanık beraat etse de geri verilmez. Tevkif kararını vermiş olan hâkim tevkif sebeplerinin kalmadığını görünce kararı geri alır, yani sanığı tahliye eder. Tahliye, talep üzerine veya re'sen yapılır.

Türk kanunları, bazı durumlarda genel hükümler dışında da sanığın hâkim kararıyle tutuklanabileceğini öngörmüştür. Meselâ, duruşmaya gelmemiş kamu davası sanığı hakkında, gelmemesinin sebeplerini ispat edemediği takdirde, tevkif kararı verilebilir. Duruşmadan vareste tutulan sanığın, duruşmada bulunmasını mahkeme gerekli görürse, her zaman tevkif kararı verilebilir. Bundan başka, duruşma sırasında mahkemeye, uygun olmayan sözler söyleyen veya hakarette bulunan kimsenin mahkemece hemen tutuklanması mümkün olduğu gibi, mahkeme başkanının duruşmanın ertelenmesi süresince, sanığı nezaret altına alabilmesi de gerçekte özel bir tevkif durumudur. Bütün bu durumların ortak özellikleri, genel hükümlere bağlı olmamaları ve kısa süreli olmalarıdır. Cz. kn. md. 40, sanığın tutuklu kaldığı sürenin mahkûm olduğu cezadan indirilmesini öngörmüştür. Mahkûmiyet para cezasıyse, bir günlük mevkufiyet üç lira hesabıyle indirme yapılır. Mahsup için, tevkife sebep olan suçla, mahkûmiyete esas olan suçun aynı olması gerekli değildir. Fail, tutukluluğuna sebep olan fiilinden dolayı beraat ederse ve tevkif edilmediği başka bir suçundan dolayı mahkûm olursa, tutuklu kaldığı süre, cezasından indirilir. Ancak bu gibi durumlarda, tutukluluk süresinin indirileceği cezaya yol açan suçun, failin tevkifine sebep olan ve beraatle sonuçlanan suçtan dolayı verilen beraat hükmü kesinleşmeden önce işlenmiş olması gerekir. Yargıtay bir kararında, bu şartı açıkça belirtmiştir. Bu şartın aranmasındaki amaç, bir defa tevkif edilen kimsenin o suçundan beraat etmesi veya hükmedilen cezanın mevkuf kalınan süreden az olması halinde, geri kalan tutukluluk süresini aşmamak kaydıyle bir suç işlemek konusunda serbest kalmasını önlemektir.

◆ **Tevkifat** çoğl. i. *Esk.* Tevkif etmeler, tutuklamalar: *Fakat ona rağmen Paşa, büyük ölçüde tevfikat yapılacağını biliyordu...* (H. E. Adıvar). || Durdurmalar. || (Parada) Kesintiler. (M)

TEVKİFHANE blş. i. (ar. *tevḳīf* ve fars. *ḫāne*'den *tevḳīf-ḫāne*). *Esk.* Tevkif edilen kimselerin, hapishaneye gönderilmeden önce konulduğu yer, tutuklu evi: *İstanbul tevkifhanesi kapısından çıkarken, kararımı vermiştim: Anadolu'ya gidecek ve orada çalışacaktım* (Ş.S. Aydemir). *Kâmil bey gazetelerde, yeni tevkifhaneye gönderilen tutuklulara yatak ısmarlandığını okumuştu* (Kemal Tahir).

— ANSİKL. Huk. *Tevkifhane.* Tutuklanan bir kimsenin hükümlü olmaması, ona hükümlülerden farklı davranılmasını gerektirir. Bu yüzden Cezaların İnfazı Hakkında 647 sayılı kanunun 13. maddesi tutukluların hükümlülerden ayrı kurumlarda muhafaza edileceklerini öngörmüştür. Yine aynı maddeye göre, tutuklular için ayrı bir bina ayırmak mümkün olmazsa bunlar, bulundukları cezaevinde kendilerine ayrılan kesimlerde kalırlar. Maddenin son fıkrasına göre de, hükümlülerle tutukluların birbirleriyle ihtilâtlarına izin verilmez. Tutukevlerinin yönetimindeki esaslar ayrı bir tüzükle tespit edilmiştir. Tevkifhanede tutukluların bağlı olacakları kurallar Cz. Muhakemeleri Us. kn. md. 116'da düzenlenmiştir. Bu madde tutuklanan kimsenin mümkün olduğu kadar mahkûmlardan ayrı bir yere konulacağını ve ayrı bir odada bulundurulacağını belirttikten sonra tutuklu hakkında ancak tutuklama ile gözetilen amacı ve tevkifhanenin düzenini sağlayacak kadar kayıt konulabileceğini emretmiştir. Yine aynı maddeye göre, tutuklu isterse tevkifhanenin düzen ve güvenliğini bozmamak ve tutuklamadaki amaca uygun olmak şartıyle servet ve durumuna göre kendi hesabına ihtiyaçlarını sağlayabilir.

Cz. Muhakemeleri Us. kn. md. 116, fıkra 2, tutuklunun tevkifhanede belirli şartlar altında demire vurulabileceğini öngörüyordu. Bu şartlar tutuklunun tevkifhanede ciddî bir tehlike olması ve özellikle öteki tutukluların güvenliği için zorunlu olması veya intihara yahut kaçmaya teşebbüs etmesi yahut da bu hususta hazırlıkta bulunmasıydı. Maddenin bu fıkrası Anayasa mahkemesi tarafından 1967'de iptal edildi. (M)

TEVKİİ i. (ar. *tevḳīʿ*'den *tevḳīʿī*). *Esk.* Padişah ve vezir fermanlarına tuğra çeken kimse. (Bk. NİŞANCI.) || *Tevkii-i divan-ı hümayun,* tevki çeken, tuğrakeş. (M)

TEVKİL i. (ar. *vekâlet*'ten *tevkīl*). *Esk.* Vekil etme: *Ca'de İbni Hübeyre'yi imamete tevkil buyurdu, o da mescid-i şerife gidip nâsa sabah namazını kıldırdı* (Cevdet Paşa). || *Tevkil etmek,* vekil tayin etmek: *Bu gün eniştenle konuşmak için beni tevkil eder misiniz?* (H. Z. Uşaklıgil).

— Huk. Bk. VEKÂLET. (M)

TEVKİR i. (ar. *vaḳar*'dan *tevḳīr*). *Esk.* Karşısındakini yüksek tutma, saygı gösterme, ululama. || *Tevkir etmek,* ululamak, saygı göstermek. (M)

TEVLİT veya **TEVLİD** i. (ar. *vilādet*'ten *tevlīd*). *Esk.* Dünyaya getirme, doğurma. || Doğum yapan kadına yardım etme. || *Mec.* Sebep olma, meydana getirme: *Ahmet Cemil bütün hayatının meşakkatlerini bu eserin tevlit lezzetine karşı unuturdu* (H. Z. Uşaklıgil). || *Tevlit etmek,* doğurmak. Doğurtmak. *Mec.* Sebep olmak, meydana getirmek: *Afetlerde, mistik düşüncenin uyanması tabiat bilgilerimizi aşan bir felâketin muvakkat bir zaman için ruhlarda tevlit ettiği düşkünlüğün bir neticesidir* (P. Safa). [M]

TEVLİYET veya **TEVLİYE** i. (ar. *vely*'den *tevliyet, tevliye*). Huk. *Esk.* Vakıf mallarına bakma görevi, mütevellilik. || *Tevliyet beratı,* vakıfları yönetecek olan mütevellilere verilen berat.

— Tic. *Esk. Tevliye tarikiyle bey,* bir şeyi mal olduğu fiyata, kârsız satma. (Satıcının elinde birikmiş malın fazla bekletilmesinden zarar doğacak hallerde veya satın alma gücünün düşük olduğu yer ve zamanlarda tevliye tarikiyle beye başvurulur.) [M]

TEVRAT, İbranîlerin *Ahdı Atik* adı da verilen din kitabı; Musa peygambere bildirilen Tanrı buyruklarını kapsar. Bk. KUTSAL KİTAP. (M)

TEVRİS i. (ar. *verāset*'ten *tevrīs*). Huk. *Esk.* Ölenin, ölmeden önce, bir kimseyi kendisine mirasçı kılması. (Miras bırakana *müverris* veya *muris,* miras olarak bırakılan mala *mevrus,* mirasçı olana da *vâris* denir.) [M]

TEVRİYE i. (ar. *verā*'dan *tevriye,* gizleme). Ed. *Esk.* Bir cümle, mısra veya beyitte, bir sözü birkaç anlamda kullanma sanatı. (*Īyham* da denir.)

— Takvim. *Tevriye günü,* hicrî takvimde zilhicce ayının sekizinci günü.

— ANSİKL. Ed. *Esk. Tevriye*'de, iki anlamda kullanılan kelime, cümlenin, mısraın veya beytin anlamını bozmayacak biçimde seçilir. Örnek: *Gül gülse, dâim ağlasa bülbül aceb değil / Zira kimine ağla demişler, kimine gül* (Zâti). Bu beyitin ikinci mısraındaki gül kelimesi iki anlamda kullanılmıştır: birinci anlamı «çiçek»; ikinci anlamı *gül*mek eyleminin emir biçimi. Her iki anlam da beyitin bütünlüğünü bozmuyor. (M)

TEVSİ i. (ar. *vüsʿat*'ten *tevsīʿ*). *Esk.* Açma, yayma, genişletme: *Tevsi-i maişette bütün zikr ile fikrin / Şeyhim, ne zaman, söyle müselman olacaksın?* (Ziya Paşa). || *Tevsi etmek,* genişletmek, *O ağlayan göze gönder biraz ümid ü ziya / Bu yükselen ele ufk-ı ümidi tevsi et* (Ahmed Hâşim). *Malûmat, zekâ gibi hamakatı da tevsi eder* (Cenab Şahabeddin). || *Tevsi-i hudut,* sınırlarını genişletme. (M)

TEVSİK i. (ar. *vüşuḳ*'tan *tevşīḳ*). *Esk.* Sağlamlaştırma. || Vesika haline sokma, belgeleme: *Her alınan haberi, arzu edildiği veçhile tevsik, nadiren müyesser olur* (Atatürk). || *Tevsik etmek,* sağlamlaştırmak. Bir belge ile ispat etmek, yazılı hale getirmek: *Hatıralarımla tevsik edemeyeceğim malûmat toplamak merakı ile değil, ancak kendi duygularımı hatırıma getirmeğe yarayacak ...* (A.Ş. Hisar). [M]

TEVSİM i. (ar. *vesm*'den *tevsīm*). *Esk.* Dağlayarak deriye işaret koyma. || Adlandırma, ad koyma. || Hac zamanı hacıların toplanması. || *Tevsim etmek,* deriye kızgın damga ile işaret koymak. Adlandırmak: *Müesseselerin bu sıfatlarla tevsim edilmeleri, onların duygulardan, heyecanlardan, ihtiraslardan ârî olmadığını gösterir* (Ziya Gökalp). [M]

TEVŞİH i. (ar. *vişāḥ*'tan *tevşīḥ*). *Esk.* Süsleme, süslendirme. *Eşanl.* TEZYİN.

— Din. Kur'an'ı, yol metoduna göre okuma. || Mevlit bahirleri içinde, dinî ve tasavvufî olarak kaside ve beste okuma.

— Ed. *Esk.* Mukayyet kafiye ile şiir yazma.

— Mus. *Esk.* Dinî musikide mevlit ile miraciye arasında okunan bir çeşit naat*.

— ANSİKL. Mus. Naata da *tevşih* denilir. Yalnız naat, tekkelerde v.d. yerlerde okunduğu halde tevşih, mevlit ve miraciye arasında okunur. Durak evferi, devri kebir, çenber, zencir gibi büyük ölçülerle ölçülür. Güftesi farsça ve arapça olur. Mısralar çok sayıdadır ve istenildiği kadar uzatılabilir. Konu bakımından naattan farkı yoktur. (M)

TEVVABİN, Şianın kollarından. Kurucusu Süleyman bin Sadrü'l-Huzaî'dir. Bu fırkaya bağlananlar, 684'te Kerbelâ'ya, Hüseyin'in mezarının başına gelerek ona yardım edemediklerinden ötürü duydukları pişmanlığı ifade ettiklerinden, kendilerine «tövbe ediciler» anlamına gelen Tevvabin adı verildi. Tevvabin fırkasına bağlananlar, Hüseyin'in mezarı başında ağlayarak, bağırıp çağırarak üzüntülerini belirtmeleri, sonraları bir gelenek niteliği kazandı ve muharrem ayındaki matem törenlerinin düzenlenmesine yol açtı. (M)

TEVZİ i. (ar. *vezʿ*'den *tevzīʿ*). *Esk.* Dağıtma, herkese paylaştırma: *Son müsabakalar, tevzi-i mükâfat suvaresi, daima herşey ehemmiyetsiz ve alâkasız geçiyor* (F. R. Atay). || *Tevzi etmek,* dağıtmak, üleştirmek: *Kalemden biri öldü mü maaşını tevzi etmek yok* (M. Ş. Esendal). *Dediler: «Sen ne basarsan, onu tevzi edecek / Vasıtan işte biziz, korkulacak bir şey yok* (M.Â. Ersoy). || *Tevzi olunmak,* dağıtılmak: *Matbu bir takım evrakın, bütün orduya, kumandan, zabit, herkese tevzi olunduğundan haberdar edildik* (Atatürk).

— Elektr. *Tevzi kutusu.* Bk. DAĞITIM *kutusu.*

— Mal. *Esk. Tevzi defteri,* eyaletlerde örfî vergilerin yazıldığı defter. (Bölgenin kadıları ve halk temsilcileri tarafından hazırlanır, tasdik ve denetim için de İstanbul'a gönderilirdi. Tevzi defterleri yılda iki defa [kasım ve hıdrellezde] hazırlanır; vergiler genellikle bu defterlere uygun olarak iki taksitte toplanırdı.) [M]

TEVZİAT çoğl. i. (ar. *tevzīʿ*'den *tevzīʿat*). *Esk.* Paylaştırmalar, dağıtmalar.

— Mal. *Esk.* XVIII.yy.dan sonra eyaletlerin mahallî ihtiyaçları için toplanacak olan vergilerin halka bildirilmesi.

— ANSİKL. Mal. *Esk.* Bir yıl içinde iki defa (kasım ve hıdrellez) *tevziat* yapılırdı. Elde edilen gelir, eyaletteki mirî binaların, yolların, köprülerin, su yollarının yapım ve onarımlarıyle o bölgeden geçen devlet memurlarının masraflarına harcanırdı. (M)

TEVZİN i. (ar. *vezn*'den *tevzîn*). *Esk.* Denkleştirme, denge haline getirme: *Başkumandan nezdinde tevhit ve tevzin için ve bunlardan başka* [...] *muamelâtın tedviri için de yanımda küçük bir kalem teşkil ettim* (Atatürk). || Tartma: *Zevkin miyar-ı müşkilpesendiyle kabil-i tevzin olabilen sanat-ı telebbüste* ... (H.Z. Uşaklıgil). || *Tevzin etmek,* denkleştirmek. Tartmak. (M)

TE WİNKEL (Jan), hollandalı dilbilimci ve yazar (Winkel 1847-Amsterdam 1927). 1892'de Amsterdam üniversitesinde Felemenk dili ve edebiyatı dersleri verdi. Başlıca eserleri: *«Felemenk Dili ve Edebiyatı Tarihi»* (almanca olarak H. Paul'ün *Grundries*'inde [Temel], *«Maerlant'ın Eserleri»* (1877-1892), *«Felemenk Edebiyatının Gelişimi»* (1908-1927). 1893'te felemenk lehçelerinin yayılma alanlarını gösteren bir harita yaptı. (L)

TE WİNKEL (Lammert Allard), hollandalı dilbilimci (Arnhem 1806-Leiden 1868). Mathias de Vries ile birlikte *«Felemenk Dili Büyük Sözlüğü»*nü hazırladı. Modern felemenkçe gramerinin kurucularındandır. (L)

TEWKESBURY, Büyük Britanya'da (Gloucestershire) şehir, Avon ve Severn ırmaklarının birleştiği yerin yakınında; 5 800 nüf. XII. yy.da yeniden inşa edilen ve genişletilen benediktin manastırı, İngiltere'nin en zengin manastırlarından biriydi. İki - Gül savaşı sırasında, şehir yakınında (*Bloody Meadow*) yapılan büyük bir muharebede (3 mayıs 1471) Lancaster taraftarları kesinlikle ezildiler. (L)

TEX i. (fr. *tex*). Metrol. Dokuma ipliklerinin numaralanması için kullanılan ve 1 000 m'lik ipliğin gram cinsinden ağırlığı ile gösterilen ölçü birimi. (Ayrıca elyaf için özellikle *desitex* [1 000 m'nin desigram cinsinden ağırlığı] ve *santitex* [1 000 m'nin santigram cinsinden ağırlığı] kullanılır.) [L]

TEXAS, A.B.D.'nin güneyinde eyalet; 692 408 km²; 10 981 500 nüf. Merkezi, *Austin.* Başlıca şehirleri, *Houston, Dallas, San Antonio, Fort Worth.* Texas toprakları A.B.D. yüzölçümünün on ikide birine yakınını içine alır.

● *Coğrafya.* Texas, Meksika körfezinden Kayalık Dağlar'a kadar uzanır ve birbirinden çok farklı bölgeleri kapsar. Rio Grande'nin ağzı ile Sabine ırmağının ağzı arasında uzanan kıyı ovası, iyi akaçlanmayan dördüncü zaman oluşumlarıyle çevrili ikinci ve üçüncü zaman topraklarından meydana gelir: bu kesimde denizin meydana getirdiği kıyı kancaları, geniş koyları ve denizkulaklarını birbirinden ayırır. Körfez ve denizkulakları düzenlenerek Brownsville ve Orange arasında sefere elverişli büyük bir suyolu (Gulf Intracoastal Waterway) haline getirilmiştir. Yol, Texas'ın ötesinde Florida'ya kadar uzanır.

Eyaletin iç tarafında biribirini izleyen alçak ovalar daha eski topraklardan meydana gelir ve kuzeybatıya doğru yavaş yavaş yükselir: bu kesim sert kaya çıkıntılarıyle ve yamaç şekilleriyle çevrili eski mahalli tabanın tümsekleriyle (Llano Burnet) engebelidir. Yüksek ovalar ve yüksek yaylalardan meydana gelen bir kütle (Llano Estacado, Edwards Plateau), batıda ve kuzeybatıda, yer yer badland'larla yarılı sarp bir kenar halinde (Balcones Escarpment) bu alçak ovalara hâkimdir. Eyalet sınırlarının geçtiği batı uç, Grande'nin sol kıyısında Kayalık Dağlar'ın güney sıralarından bir kısmını da kapsar. Burada başlıca dorukların yükseltisi 2 000 m'yi geçer ve Guadelupe Peak'in yükseltisi 2 666 m'yi bulur.

Eyaletin doğu kesiminde hüküm süren yağışlı astropikal iklim, yerini iç kısımda kara iklimine, Pecos'un ötesinde çöl iklimine bırakır. Bu yüzden Texas topraklarının büyük bir kısmı sığır, koyun ve keçi yetiştiriciliğine ayrılmıştır. Hayvanların bir kısmı demiryoluyle kuzey yaylalarına çıkarılır.

Eyaletin toplam yüzölçümünün ancak yüzde 17'sini kaplamakla beraber, tarım büyük ölçüde gelişmiştir ve Texas, tarım üretimi bakımından A.B.D.'nin ikinci eyaletidir. Başlıca ürünler pamuk (A.B.D.'de başlıca üretici), mısır, buğday, pirinç v.b. dir.

Körfez kıyısında pirinç tarımı için uygulanan sulama, başlıca ırmakların aşağı ve orta çığırları kıyısında sebze ve meyve yetiştiriciliğine de imkân verir. Fakat eyaletin başlıca gelir kaynağı maden yatakları, özellikle de 1928'den beri işletilen petrol ve tabiî gaz yataklarıdır. Bilinen rezervler A.B.D. rezervlerinin yarısını temsil eder ve ham petrol üretimi birliğin toplam üretiminin yüzde 40'tan çoğunu, tabiî gaz üretimi de yüzde 50'sinden çoğunu karşılar. Ayrıca, ülkenin başlıca krom, magnezyum, helyum ve kükürt üreticisi olan Texas'ta büyük kömür ve linyit (henüz az işletilmektedir) yatakları vardır. Eyalet sanayii çok çeşitlidir: bir yandan özellikle petrol rafinerileri, enerji kaynaklarının önemi sayesinde demirsiz madenler metalürjisi ve kimya sanayii, öte yandan da tarım ürünlerini (çırçır ve pamuk yağı fabrikaları, besin ve dokuma sanayii) işleyen tesisler; son zamanlarda gelişen elektronik sanayii de (Dallas) önemlidir.

Körfeze geniş bir şekilde açılan Texas'ın on üç derin limanı vardır. Bunların en işlekleri Houston, Beaumont ve Port Arthur limanlarıdır.

● *Tarih.* Eyalet topraklarını 1519'da ispanyol Pineda dolaştı: ilk köy 1682'de Ysleta'da kuruldu. 1685'te Cavalier de La Salle, Matagorda koyu yakınında bir kale inşa ettirdi. Eyaletin ilk şehri San Antonio, 1730'da kuruldu. 1821'de bölge Yeni İspanya genel valiliğine bağlandı, sonra Meksika devletinin federal bir eyaleti haline geldi: bu arada eyalet topraklarına 30 000 amerikalı kolon yerleşti. Lopez de Santa Anna diktatörlüğünü ilân edince, amerikalı kolonlar meksikalı liberalleri tuttuklarını ilân ettiler: Alamo kuşatmasında (6 mart 1826) kaleyi savunan bütün Amerikalıların öldüğü savaş, Santa Anna'nın San Jacinto'da yakalanmasıyle (21 nisan) sonuçlandı. 1836'da fiilen bağımsız bir cumhuriyet haline gelen Texas, 1845'te A.B.D.'ye katıldı: fakat başkan Polk, Meksika'yı Texas üstündeki haklarından vaz geçirmek için savaş ilân etti (mayıs 1846). Amerikalılar Buena Vista zaferinden sonra (22 şubat 1847) Mexico'yu aldılar. Meksika, Guadalupe Hidalgo antlaşmasıyle (2 şubat 1848) rio Grande'nin kuzeyindeki bütün topraklardan vaz geçti. Ayrılık savaşı sırasında Texas güneylilerin safında yer aldı. (L)

TEXAS CİTY, A.B.D.'de (Texas) liman şehri, Galveston denizkulağının kıyısında; 32 000 nüf. Dünyanın en büyük kalay rafinerisi. Petrol rafinerileri. Organik kimya. Petrol ve metalürji ürünleri. Pamuk ve kükürt ihracatı. (L)

Texas co., 1926'da kurulan güçlü bir amerikan petrol ortaklığının adı. A.B.D.'deki petrol ortaklıkları arasında dördüncü sırada yer alan Texas co., 5 milyon hektarlık bir alan üzerinde petrol çıkartır. Bundan başka, özellikle Kanada, Guatemala, Peru, Batı Afrika ve Yakındoğu'da 38 şube Texas co.'ın denetimi altındadır. Ortaklık, Yakındoğu'da Texas Cy-İran'a, Aramco'nun (Suudî Arabistan) yüzde otuzuna, İran Petrolleri ortaklığının yüzde yedisine sahiptir. Yıllık petrolünü kendisine ait olan 11 rafineride işler. 71 Gemiden meydana gelen bir tanker filosu ve 11 000 km'lik boru şebekesi vardır. Üretiminin bir kısmını Aramco'daki ortağı Standart Oil of California ile ve «Caltex» markasıyle satar, kendi hesabına yaptığı satışlarda da «Texaco» adını kullanır. Texas co., İkinci Dünya savaşı sırasında petrokimyaya yönelerek Jefferson Chemical Corp. Inc.'in yüzde elli hissesini satın aldı ve U.S. Rubber co. (dünyanın ilk sentetik kauçuk üreticisi) ile birlikte Texas U.S. Chemical Cy'yi kurdu. Bu kumpanya, petrolden çıkarılan yeni ürünler konusunda uzmanlaşmıştır. (L)

TEXCOCO veya **TEXCOCO DE MORA** veya **TEZCUCO,** Meksika'da (Mexico eyaleti) şehir, *Texcoco gölü* kıyısında, Mexico'nun kuzeydoğusunda; 5 450 nüf. Eski bir aztek krallığının başkenti olan şehirde birçok tapınak ve piramit kalıntıları vardır. Dokuma sanayii. (L)

TEXEİRA veya **TEİXEİRA** (José), portekizli rahip (Lizbon 1543-Paris 1601), infante Antonio'nun özel papazı idi. Sebestiao I'in ölümünden sonra, Felipe II'ye karşı, Antonio'yu destekledi (1578), Fransa'ya kaçmak zorunda kaldı (1582) ve Kral Henri III ile Henri IV'ün özel papazı oldu. *«Kısa Portekiz Tarihi»* (1582) adlı latince bir eser yazdı. (L)

TEXEİRA veya **TEİXEİRA** (Pedro), portekizli gezgin (doğ. XVI.yy.ın ikinci yarısı). 1601'de sona eren ilk yolculuğu sırasında, Malezya, İndonezya, Filipinler, Meksika ve Antilleri gezdi, sonra yeniden yola çıkarak (1602-1605) Hindistan, İran Mezopotamya ve Suriye'ye gitti. Gezi notlarını yayımladı (1610). [L]

TEXEL, Kuzey denizinde Hollanda'ya bağlı (Kuzey Hollanda), karadaki Helder burnundan 3 km eninde bir deniz koluyle ayrılan ada; 185 km²; 10 500 nüf. Texel, kenarında kumullar uzanan, deniz seviyesinden alçak bir kara parçasıdır. Koyun yetiştiriciliği. Deniz kuşları. Balıkçılık.

— Tar. Ada açıklarında birçok deniz savaşı yapıldı; Ruyter, İngilizlere burada yenildi (ağustos 1673). Hollanda'nın Pichegru tarafından istilâsı sırasında Lahure kumandasında bir piyade ve süvari birliği buzlar arasında sıkışan on dört hollanda harp gemisini teslim aldı (1795). [L]

Texel ırkı, menşei Texel adası olan hollanda koyun ırkı. Romalılar çağından beri bilinen çok eski bir ırktır. İri yapılı, beyaz yünlü, burnunun ucu koyu renkli bir koyundur, doğurganlığı ve süt verimiyle ünlüdür. Özellikle açık havada yetiştirilmeğe elverişli olan bu ırk Hollanda'nın millî koyun ırkıdır. (L)

TEXİER (Charles), fransız arkeoloğu ve gezgini (Versailles 1802-Paris 1871). Büyük bir kale harabesini inceledi; daha sonra arkeologlar bu kalenin hititlerin başkenti Hattuşaş olduğunu ortaya koydular. Başlıca eseri: *Description de L'Asie Mineure* (Anadolu'nun Tasviri) [1839-1848]. (L)

TEYAKKUZ i. (ar. *yakaza*'dan *teyakkuz*). *Esk.* Uykudan kalkma, uyanma. || *Mec.* Gafletten kurtulma, gözünü açma: *Biz Anadolu'ya çıkar çıkmaz, türk ahalinin dikkat ve teyakkuzunu davet ettik* (Atatürk). || *Teyakkuz etmek,* uyanmak. *Mec.* Gözünü açmak. (M)

TEY-Cİ i. Çin Yeni-Konfuçius'çuluğunda evrenin kökü ilkesini temsil eden kozmogoni simgesi. (İçinde zıt yönlü siyah ve beyaz iki virgül bulunan bir dairedir.) [L]

TEYEL veya **TEĞEL** i. Bir örneğe göre kesilen kumaşın parçalarını geçici olarak birbirine tutturmak. || Teyel yapmakta kullanılan iplik. (Dikiş ipliğinden daha kaba ve dayanıksız olur.) || *Teyel sökme,* bir elbisenin, bir kumaş parçasının dikiş bittikten sonra teyel ipliklerini çıkarma eylemi. || *Teyel yapma,* dikiş parçalarını birbirine tutturma eylemi. || *Bol teyel,* üst üste konmuş iki kumaş parçasına da aynı şekli çıkarmak için araya bol iplik bırakılarak yapılan ve sonra iki kumaşın arasından kesilerek açılan teyel. || *Hristo teyeli,* birbiri üzerine binmiş yatık haçlar şeklinde atılan teyel. (LM)

TEYELLEMEK veya **TEĞELLEMEK** geçl. f. (*teyel* veya *teğel*'den *teyel-le-mek* veya *teğel-le-mek*). Bir kumaşı seyrek dikerek teyelle tutturmak. || Bir kumaşın üzerine teyel atmak.

◆ **Teyellenmek** veya **teğellenmek** dönşl. f. [Kumaş için] Teyelle tutturulmak, üzerine teyel atılmak.

◆ **Teyelletmek** veya **teğelletmek** ettrg. f. Teyellemek işini yaptırmak. (M)

TEYELLİ veya **TEĞELLİ** sıf. (*teyel* veya *teğel*'den *teyel-li* veya *teğel-li*). [Kumaş için] Teyellenmiş, teyelle tutturulmuş: *Elbise henüz teyelli.* || Üzerine teyel atılmış. (M)

TEYEMMÜM i. (ar. *yemâm*'dan *teyemmüm*). Din. Su bulunmadığı veya bulunduğu halde kullanılması mümkün olmadığı durumlarda toprak v.b. cinsten bir madde ile dinî bakımdan temiz olmama halini giderme, bu yoldan abdest alma. || *Teyemmüm etmek,* toprak, kum v.b. şeylerle abdest almak.

— ANSİKL. Kur'an'da ne şartlar altında ve nasıl *teyemmüm* edileceği belirtilmiştir (Nisa suresi, 43). Din kurallarına göre teyemmüm, niyet edildikten sonra ellerin toprak v.b. bir maddeye sürülmesi, sonra da yüzün ve kolların sıvazlanmasıyle yapılır. (M)

TEYEMMÜN i. (ar. *yümn*'den *teyemmün*). *Esk.* Uğurlu sayma, uğur olarak kabul etme. || *Teyemmün etmek,* uğur saymak. (M)

TEY-HU, Çin'de göl, Aşağı Yang-dzı-kiang yakınında, Kiangsu ile Çe-kiang arasındaki sınırda. Birçok ada. (L)

TEYİT veya **TEYİD** i. (ar. *eyd*'den *te'yîd*). *Esk.* Kuvvetlendirme, sağlamlaştırma: *Süveyş'in ağzına heykel nasıl dikilmişse / Bekayı namını teyit için «de Lesseps»e* (M. Â. Ersoy). *Lâkin Hz. Fâtıma'nın vefatında tecdid-i bey'at ve teyidi hususiyet ve ondan sonra halife huzuruna müdavemet ile ...* (Cevdet Paşa). || Doğrulama, gerçek olduğunu ispat etme: *Bu emirlerinin teyidi lüzumunu da 10 Kânunevvel 1920'de cephe kumandanlığından temenni etmişlerdir* (Atatürk). || *Teyit etmek,* kuvvetlendirmek, sağlamlaştırmak: *Yavaş yavaş eve tasarruf hakkını teyit etmiş idi* (H.Z. Uşaklıgil). Doğrulamak: *Hakîmin vazifesi esasen malûm bulunan bu hakikatleri aklî delillerle ispat ve teyit etmektir* (Ziya Gökalp).

— Huk. *Teyit mektubu,* tarafların sözle veya telefonla kurdukları bir sözleşmeden sonra içlerinden birinin, ötekine yolladığı ve kurulmuş olan sözleşmenin muhtevasını gösteren yazı.

— ANSİKL. Huk. *Teyit mektubu,* özellikle tacirler arasında yürütülen bir usuldür. Burada önemli olan, kendisine teyit mektubu gönderilmiş olan tarafın susması halinde hukukî sonucun ne olacağıdır. Tic. kn. md. 23, kendisine teyit mektubu gönderilen kimseye sekiz gün içinde itiraz etme imkânı tanır. Bu süre içinde teyit mektubuna itiraz etmeyen kimse, teyit mektubunu daha önce sözlü olarak yapılan beyanlara uygun olarak kabul etmiş sayılır. Bu sebeple de daha sonra, teyit mektubunun aralarında yapılmış olan sözlü görüşmelere uymadığı itirazında bulunamaz. Daha doğru olan görüş de bu hükmü güven* nazariyesinin ışığı altında değerlendirir. Buna göre, kural olarak teyit mektubunu gönderen kimse, karşı tarafın sekiz gün içinde itiraz etmemesi, yani susması halinde, mektubun muhtevasını kabul ettiğine inanmak hakkına sahiptir. Karşı tarafın bu durumda, susmayı bir müspet irade açıklaması olarak değerlendirmeğe hakkı vardır. Teyit mektubu alan kimse de bu susmasının muvafakat şeklinde değerlendirilmesine katlanmak zorundadır. Ancak, teyit mektubunu yollayan kimsenin sekiz gün içinde itiraz edilmemesi halinde mektubun kabul edildiğine inanabilmesi için iyi niyetle hareket etmiş olması gerekir. Mektubu alan kimsenin de sekiz gün içinde itiraz etmemesi halinde, daha sonra bunu kabul etmediğini beyan edebilmesi için, karşı tarafın, yani mek-

TEXAS haritası

tubu gönderenin kötü niyetli olduğunu ispat etmesi gerekir. Bunu ispat edemezse sekiz gün içinde itiraz etmeme durumu sözleşmenin teyit mektubunda yazılı olan şekilde kurulması sonucunu doğurur. (M)

TEYLER (Johan), hollandalı ressam, gravürcü ve matematikçi (Nimègue 1648 - ay.y 1699'dan sonra). 1688'de, kendi buluşu olan tek baskıyle renkli gravürler yapma imkânı veren bir usul için imtiyaz aldı. Bu usulü özellikle bilimsel bitki ve hayvan levhaları, portreler ve manzaralar yapımında kullandı (Amsterdam). [L]

TEYMUR (Muhammed), mısırlı roman ve oyun yazarı (1892-1921). Arap tiyatrosunun ve küçük hikâye türünün kurucularından biri sayılır. — Kardeşi MAHMUD (doğ. 1894), ağabeyinin eserini devam ettirdi, küçük hikâyeler ve tiyatro oyunları yayımladı. (L)

TEYS i. (ar. *teys*). *Esk.* Erkek keçi, teke: *Olmuş idi masebakta rubah / Bir teys-i dıraz karna hemrah* (Recaizade Ekrem). [M]

TEY ŞAN, Çin'de, Şandung yarımadasında yaşlı kütle; en yüksek noktası 1 500 m'yi aşar; ormanlık ve yalçın boğazlarla yarılmış bir dağdır. «Büyük Dağ»da, kırk yüzyıldır bütün Kuzey Çin'in en çok saygı gösterilen tapınakları (buddha ve tao dini) yükselir. Kutsal Tey-an şehri de bu dağdadır. (L)

TEYP i. (ing. *tape-recording*, şerit kaydeden'den). Plastik maddeden yapılmış ve üzeri ferromagnetik bir maddeyle kaplanmış esnek bir şeridin kalıcı mıknatıslığından yararlanarak sesleri kaydeden ve istenince dinlenmesini sağlayan cihaz.

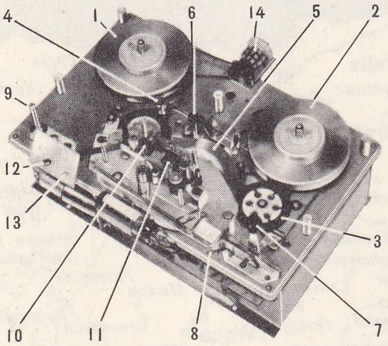

teyp: 1. boşalan bant; 2. dolan bant; 3. dolan bantı hızlı sarma diski; 4. hareket verici makara; 5. bant yürütme kasnağı; 6 hız değiştirme düğmesi; 7. kumanda düğmesi; 8. kayıt levyesi; 9. potansiyometre; 10. silme kafası; 11 kayıt - okuma kafası; 12 mikrofon girişi; 13. ilâve amplifikatör prizi; 14. sayac

— ANSİKL. Gerek müziğin, gerek sözün kaydedilmesinde kullanılan *teyp*, bir telefon abonesi yerinde bulunmadığı zaman gelen telefon haberlerini de banda geçirebilir. 1899'da* danimarkalı Poulsen'in yaptığı ilk modellerde kayıt elemanı olarak çelik tel veya şerit kullanılmıştı; bugün çelik şeridin yerini, ferromagnetik bir toz tabakasıyle kaplı plastik bir şerit almıştır. Bir teypte plastik şerit, elektromıknatıslardan meydana gelen üç magnetik kafanın önünden sıra ile geçer. Üzerinden, lambalı veya transistörlü bir osilatörün, ürettiği yüksek frekanslı bir alternatif akım geçen silme kafası, daha önce şerit üzerine kaydedilmiş bütün işaretleri siler; kayıt kafasından, silme osilatörü üzerinden alınan ve ses deformasyonlarını önlemeğe yarayan yüksek frekanslı polarma akımıyle üst üste binen, kaydedilecek seslere ait modülasyon akımı geçer; okuma kafası sesleri yeniden üretir veya kaydı aynı anda kontrol eder. Ayrıca, kayıt, okuma veya silme işlemleri arasından en az ikisini yapabilecek bileşik veya karmaşık magnetik kafalar gerçekleştirilmiştir. Magnetik şeridin en çok kullanılan geçiş hızları 4,75 sm/sn, 9,5 sm/sn, 19 sm/sn, 38 sm/sn ve 76 sm/sn'dir. Hız ne kadar fazla olursa, kaydedilebilen ve okunabilen frekansların sınırı da o kadar yüksek olur. 9,5 sm/sn'lik hızla 5 000 Hz'e yakın frekanslar okunabilir; 76 sm/sn'lik hızla 30 ile 20 000 Hz arasında uzanan bütün işitilebilir sesleri okumak mümkündür. Radyoevlerinde kullanılan çok hassas kayıt cihazlarının şerit geçiş hızı da 76 sm/sn'dir. (L)

TEYYAR i. (ar. *teyyār*). *Esk.* Dalga: *Teyyar-ı kef-nisar şeklinde köpürmüş...* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

TEYZE i. Annenin kızkardeşi: *Bizzat Pakize teyze bile yeğeninin haline hayrette kaldı* (Vâ-Nû). *Feridun Beyin teyzesi, yaşlı şişman bir kadın, elbisesini, süsünü doğrusu gözüm tutmadı* (R. N. Güntekin).

◆ Ünl. Anne akranı yabancı kadınlara teklifsiz bir şekilde hitap ederken kullanılır: *Emine'nin taze komşusu* [...] *manidar bir sesle: Bu oyuncular acayip oluyorlar, teyze* (H. E. Adıvar). [M]

TEYZEZADE bİş. i. (*teyze* ve fars. *zāde*'den). Teyze çocuğu. (M)

TEZ zf. (fars. *tîz*'den). Acele olarak, hızlı: *Tanrı acısını unutturmasın, açılan yaralar tez kapanmayacak* (N. Ataç). *Komşulardan bir genç kadın ile Hacı Hürmüz hanımın üvey kızı, tez yetiştiler* (M. Ş. Esendal).

◆ Sıf. Çabuk olan, süratli: *Fakat bunların hepsi elifbe meselesi halledilmedikçe bizim için öz ve tez bir ilerlemenin imkânsızlığında birleşmişlerdi* (P. Safa).

— ÇEŞ. DEY. *Tez beri. Halk dili.* Kolaylıkla, çabucak. || *Tez canlı.* Bk. TEZCANLI. || *Tez elden,* acele olarak: *O çocuklarla beraber gece gündüz didinin / Giden üç yüz senelik ilmi tez elden edinin* (M. Â. Ersoy). || *Tez vakitte* (veya *zamanda*), en kısa zamanda: *Tez vakitte kısmet ayağınıza gelir, hemen istediğiniz olurmuş* (N. Araz). || [...]*dan yok,* bir işin en kısa zamanda, gösterilen vakit süresi geçmeden yapılacağını bildiren söz: *Ertesi günden tezi yok Denizcizadeler, M...zadelere bir mektup yazdılar* (Vâ-Nû). *Yarından tezi yok seni odanda kilitleyeceğim* (S. Kocagöz). [M]

TEZ i. (yun. > lat. *thesis,* koyma'dan fr. *thèse*). Öne sürülen, savunulan düşünce, sav: *Müdafaa-i Milliye Vekili olan Refet Paşa, bizzat kürsüden bu tezi müdafaa ediyordu* (Atatürk).

— Mant. Diyalektik bir akılyürütmenin ilk terimi; ikinci terim antitez, üçüncü terim sentez'dir. || Fichte ve Hegel sisteminde düşüncenin ilk uğrağı veya anı. Düşünce, *tez*'de kendini biçimsel olarak koyar, *antitez*'de ortadan kaldırır, *sentez*'de gerçekleştirir.

— Öğr. Bir üniversite unvanı almak amacıyle hazırlanan bilimsel inceleme: *Bir doktora tezi.* || Bazı fakültelerden mezun olabilmek için belli bir konuda hazırlanan eser. (*Mezuniyet tezi* de denir.) || *Tez yapmak,* bir konu üzerinde eser hazırlamak. || *Tez (tezini) vermek,* hazırladığı tez yetkili kurullarca kabul edilmek.

— Modern mant. Teoremin eşanlamı. (Bk. SENTAKSİK *sistem.*) || İlk veya başlangıç tez, sentaksa değgin bir sistemin kurallarınca bir tez meydana getirdiği ileri sürülen formül. (Bk. SENTAKSİK *sistem.*) [LM]

TEZAD i. Bk. TEZAT.

TEZAHÜM i. (ar. *zahm*'dan *tezāḥüm*). *Esk.* Yığılma, bir yere birikme: *Mücahedatı ki, bir bî-nihaye silsiledir / Tezahümiyle yerin sinesinde yükseltir* (M. Â. Ersoy). || *Tezahüm etmek,* bir yere birikmek, toplanmak, sıkışmak: *Tezahüm etti mi âmali birçok efradın / Kesilmez arkası artık cihad-ı mutadın* (M. Â. Ersoy). [M]

TEZAHÜR i. (ar. *ẓuhūr*'dan *teẓāhür*). *Esk.* Görünme, ortaya çıkma: *Çünki muhtac-ı tezahür değil istidadın / Şüphe yok, hakk-ı semuhileri var üstadın* (M. Â. Ersoy). || Görünen iz, belirti: *Bütün bunları Sabiha Hanım gençliğin geçici tezahürleri diye görmekle beraber gene de içine kurt düşmüştü* (H. E. Adıvar). ||Yardım etme. || *Tezahür etmek,* görünmek, belirmek: *Bu imkân ve şerait çok namüsait bir mahiyette tezahür edebilir* (Atatürk). *Müslüman kavimler arasındaki milliyet cereyanları da aynı surette tezahür etti* (Ziya Gökalp). [M]

TEZAHÜRAT çoğl. i. (ar. *teẓāhür*'den *teẓāhürāt*). Bir şey veya bir kimse için yapılan toplu gösteri: *Yalnız miting ve tezahürat, büyük gayeleri hiçbir vakit kurtaramaz* (Atatürk). *Tevfik bu kadar tezahürattan o kadar ürkmüştü ki saklanacak yer arıyordu* (H. E. Adıvar). || *Esk.* Hastalık belirtileri. (M)

Tezakir, Ahmed* Cevdet Paşanın (1822 - 1895) tarihî eseri. Eser, yazarın vakanüvisliği sırasında tuttuğu önemli olaylarla ilgili notlardan meydana gelir. Cevdet Paşa bu notları kendisinden sonra vakanüvis olan Lutfi Efendiye, yararlanması için teskireler halinde gönderdiğinden, eserine *Tezakir* («tezkireler») adını vermiştir. Eserde, Tanzimat devrinin sosyal, siyasî ve ahlâkî yönlerinin anlatılması yanında, devlet ve saray adamlarının özellikleri, birbirleriyle olan ilişki ve çekişmeleri, Abdülmecid ve Abdülaziz devrinin iktisadî buhranlarını doğuran sosyal sebepler hakkında da bilgi verilmiştir. Cevdet Paşa, olayların anlatımında canlı, sade ve samimî bir dil kullanmıştır. Eser 40 tezkireden meydana gelir. Yazar, kırkıncı tezkirede kendi hayatını anlatır. Tezakir, Cavit Baysun tarafından 4 cilt halinde bastırıldı (Ankara, 1933-1967). [M]

TEZAKKUM i. (ar. *zaḳḳım*'dan *tezaḳḳum*). *Esk.* Lokmayı zorlukla yutma. (M)

TEZAT veya **TEZAD** i. (*żıdd*'dan *teżādd*). Birbirine zıt olma, birbirinin aksi olma, karşıtlık: *Lâkin gerdanı yanakları dolgunca, elleri tombulca olması vücudunun inceliğiyle latif bir tezat meydana getirir* (H. R. Gürpınar). *Araba hep ayni sürati muhafaza ediyor ve onun bu çılgınca koşuşu etrafın ağır kımıldanışları ve fısıltıya benzeyen sesleri ile tezat teşkil ediyordu* (Sabahattin Ali). || *Tezata düşmek,* bir sözü diğer sözünün zıddı olmak.

— Ed. *Esk.* Bir cümle veya mısrada birbirine zıt iki anlam bulunması. || *İlhamı tezat,* anlamları birbirine zıt iki kelimenin birarada kullanılması. (Tezat, divan edebiyatında *tıbak, mutabakat, tatbik, tekâfu* gibi adlar altında çeşitli şekillerde yapılırdı. Bu sanata bugün *karşıtlama* adı verilir. Tezat, anlam sanatlarındandır. Tasvir, tenkit v.d. yazılarda bir düşünceyi özlü olarak anlatmaya, anlatımın monotonluktan kurtulmasına, heyecan unsurunun canlı tutulmasına yardımcı olur.) || *Tezatlı üslûp,* eserin yazımında, çok tezat kullanılmış üslûp.

◆ **Tezatlı** sıf. Aralarında zıtlık olan, birbirinin karşıtı olan: *Bazı fikirlerinizin, bazılarımıza böyle müphem, tezatlı hattâ biraz garip görünmesinin başlıca sebeplerinden biri...* (P. Safa).

◆ **Tezatsız** sıf. Aralarında zıtlık bulunmayan, birbirine benzer: *Bir defa kaldırdınız mı, tezatsız demokrasiden başka ne kalır?* (F. R. Atay). [M]

TEZAUF i. (ar. *żıʿf*'tan *teżāʿuf*). *Esk.* İki misli olma, sayısı iki katına çıkma. || *Tezauf etmek,* iki kat olmak: *Hadis olacak halden maddî ve manevî vebal mesuliyetiniz derecesi tezauf etmektedir* (Atatürk).

— Psikol. *Esk. Tezaufı şahsiyet,* benlik ikileşmesi. (M)

TEZAYÜT veya **TEZAYÜD** i. (ar. *ziyāde*'den *tezāyüd*). *Esk.* Sayısı artma, çoğalma: *Hazreti Ali'nin hükümeti zaaf ve tenezzüle ve Muaviye'nin kuvveti tezayüd ve terakkiye yüz tuttu* (Cevdet Paşa). || *Tezayüt etmek,* artmak. (M)

TEZCANLI bİş. sıf. (*tez* ve *can*'dan *tezcan-lı*). İşlerin çabuk olmasını isteyen, sabırsız, bekleyemeyen: *Cemal paşa Allah iyilik versin biraz tezcanlıdır* (Kemal Tahir). *Her sene aynı yuvayı yapan, öteye beriye acele ile uçup gelen tezcanlı tiz sesli kırlangıçlar* (A. Ş. Hisar).

◆ **Tezcanlılık** bİş. i. Sabırsız, aceleci olma: *Teğmen Faruk, sevincini saklayamıyor, kabına sığamadığını meydana vuran bir tezcanlılıkla iskemlesinde kımıldanıp duruyordu* (Kemal Tahir). [M]

TEZDİŞİLİK bİş. i. Biyol. Organizmanın art arda iki evre geçirdiği, yani önce dişi, sonra erkek olduğu erdişilik şekli.

— ANSİKL. *Tezdişilik*'e tezerlikten daha çok rastlanır. Salyangozlarda, synapta'larda (derisidikenliler), loxosomalarda (endop-

Foto. LAROUSSE

rocta), salpalarda (gömlekliler) ve bazen pyrosomalarda görülür. (L)

TEZEHHÜR i. (ar. *zehre*'den *tezehhür*). *Esk.* Çiçeklenme, çiçek açma. || *Tezehhür etmek*, çiçeklenmek: *Nihayet dudakları deminden beri açılmak isteyen tebessümle tezehhür etti* (H. Z. Uşaklıgil). *Emellerimde soluk bir hazan tezehhür eder* (Tevfik Fikret).

— Kim. *Esk.* Çiçeksime. (M)

TEZEK i. (esk. türk. k.). Kimi bölgelerde yakıt olarak kullanılan kurutulmuş sığır pisliği: *Ocağın içinde gördüğün bu kara yığınlar, adını yalnız darbı mesellerde işittiğin «tezek» denilen bir şeyin külleridir* (Y. K. Karaosmanoğlu). || Kesek.

— ANSİKL. *Tezek* yapımında genellikle karasığır ve manda tersi kullanılır. Sığır güden çobanlar ellerindeki tenekelerle hayvan terslerini yere düşüp toprağa bulaşmadan toplarlar. Toplanan tersler, yazın kuvvetli güneş altında kaba saman ve su ile yoğrularak bulamaç haline getirilir, daire veya düzgün olmayan biçimler halinde kesilerek kuruması için duvarlara veya yere serilir. Doğu ve Orta Anadolu'da bugün de tezek geniş ölçüde kullanılıyor. (M)

TEZEKKÜR i. (ar. *zikr*'den *tezekkür*). *Esk.* Bir mesele için biraraya gelip konuşma: *Mebusin-i kiramın... bazı mevkilerde toplanıp âtideti hususatı tezekkür ve netayici müzakeratı tevhit maksadıyle...* (Atatürk). || Akla getirme. || *Tezekkür etmek*, [birkaç kişi için] bir yere toplanıp konuşmak. Hatırlamak, aklına gelmek. (M)

TEZELLÜL i. (ar. *zillet*'ten *tezellül*). *Esk.* Kendini hor görme, zillete katlanma, aşağılanma. || *Tezellül etmek*, aşağılanmak. (M)

TEZELZÜL i. (ar. *zelzele*'den *tezelzül*). *Esk.* Sallanma, sarsılma: *Kim bu yalçın kayalar sarsılacaktır derdi? / Öyle sarsıldı ki edvara tezelzül verdi* (M. Â. Ersoy). *Eşara gelir ise tenezzül / Elbette lisan bulur tezelzül* (Ziya Paşa). || Zelzele, deprem. || *Tezelzül etmek*, sallanmak, sarsılmak. || *Tezelzül-i esnan*, dişlerin sallanması.

◆ **Tezelzülât** çoğl. i. *Esk.* Sallanmalar, sarsılmalar: *Havas ve kuvasınca badi-i teheyyücat ve tezelzülât olmuş idi* (Recaizade Ekrem). || *Tezelzülât-ı arziye*, yer sarsıntıları. (M)

TEZEMMÜL i. (ar. *zeml*'den *tezemmül*). *Esk.* Bir şeye sarınma, bürünme.

— Din. *Tezemmüli Nebevî*, Hz. Muhammed'e vahy nazil olduktan sonra gelen titremede örtünmesi. (M-

TEZENE i. (fars. *tâziyâne* > *tâzene*'den). *Halk dili.* Bağlama, cura v.b. halk sazlarını çalmakta kullanılan çoğunlukla kiraz ağacının kabuğundan yapılmış mızrap. (M)

TEZERLİK bls. i. Biyol. Ardışık erdişilik şekli; organizmanın art arda iki evre geçirerek önce erkek, sonra dişi olması.

— Bot. Erkek organı dişi organından önce gelişen (tezeren) çiçeğin durumu.

— ANSİKL. *Tezerlik*'in birçok derecesi vardır. Evrelerden biri ötekinin yerini az çok alabileceği gibi iki evre, hiç bir duraklama geçirmeden art arda da gelebilir. Meselâ eşbacaklılardan bazı kabuklularda, kurtçuk şeklinden hemen sonra gelen bir serbest erkeklik devresi vardır. Hayvan erkek olarak görev yaptıktan sonra son konağına tutunur ve başkalaşma geçirdikten sonra dişi olur. Tezerlik crepidula'larda (önden solungaçlı karındanbacaklı yumuşakça), halkalı solucanlarda, yassı solucanlarda v.b.de görülür. (L)

TEZERV i. (fars. *tezerv*). *Esk.* Sülün.: *Eyler tezervi pençe-i gadrinde bâz hâr* (Ziya Paşa). || *Tezerv-i zerrin-per* («altın kanatlı sülün»), güneş. (M)

TEZEVVUK i. (ar. *zevk*'ten *tezevvuk*). *Esk.* Zevk alma, zevklenme. || *Tezevvuk etmek*, zevk almak: *Her millet bu ziyafete kendi harsını götürerek bütün milletlerin harslarından tezevvuk etmek hakkını iktisap eder* (Ziya Gökalp). [M]

TEZEVVÜÇ veya **TEZEVVÜC** i. (ar. *zevc*'den *tezevvüc*). *Esk.* [Erkek için] Evlenme, kadın alma: *Ümmü Seleme hazretleri ki kırk dört yaşında bir dul hatundu. Resulü Ekrem, bu esnada onu tezevvüc buyurmuştur* (Cevdet Paşa). || *Tezevvüç etmek*, [erkek için] evlenmek. (M)

TEZEYYÜN i. (ar. *ziynet*'ten *tezeyyün*). *Esk.* Süslenme: *Üstünü örten tezeyyün ve tasannu yükünün altında yok denebilecek bir hale gelen ruhu...* (H. Z. Uşaklıgil). || *Tezeyyün etmek*, süslenmek: *Taayyüs ve tezeyyün ederek atalet halinde kalması...* (Namık Kemal). [M]

TEZGÂH i. (fars. *dest*, el ve *gâh*, yer > *dest-gâh*, el yeri'nden). Dükkânlarda satıcının önündeki uzun masa: *Belli ki bu masa bizim bakkalın tezgâhının arkasına hiç benzemiyordu* (A. H. Tanpınar). *Ve bir gün arkasında yeldirme, başında başörtü geldi tezgâh başına geçti* (H. E. Adıvar). || Kahveci, meyhaneci gibi esnafın, üzerinde müşterilerin yiyip içtikleri büfe veya uzun masası: *Başını kaldırarak tezgâhın arkasındaki rafta dizili içki şişelerini saydı* (A. H. Tanpınar). *Çorbasını bitiren tezgâhın başına geliyordu* (Ömer Seyfeddin). || Üzerinde genellikle el veya küçük makinelerle iş görülen, masaya benzer yüksekçe tertibat: *Senin de dükkânını, tezgâhını, fabrika ile [...] değiştirdiğin zaman alnının onunkinden daha yüksek olduğunu göreceksin* (A. H. Müftüoğlu). *Marangoz tezgâhı. Torna tezgâhı. Çömlek tezgâhı.* || Dokumacıların çalıştığı âlet: *Halı tezgâhı. Kumaş tezgâhı. İplik tezgâhı.* || *Teşm. yol.* Elle çalışılan veya satış yapılan yer: *Bunlar dükkân, tezgâh iş güç sahibi adamlar* (M. Ş. Esendal). *Neden bunca yıldır dükkân tezgâh tutmadın derler* (Kemal Tahir). || Tersanelerde yapılan gemilerin, yapım esnasında üzerine oturtulduğu tahta altlık.

— ÇEŞ. DEY. *Tezgâh başı yapmak. Argo.* Meyhane peykesine dayanarak ayakta içmek. || *Tezgâh* (*tezgâhları*) *kurmak*, çalışmağa başlamak, bir işi başlatmak.

— Camc. Cam işçisinin, potadan çıkan ergimiş malzemeyi yaydığı, dökme demirden yapılmış tabla.

— Matbaac. Mürettiplerin üzerine kasaları koydukları masa şeklinde mobilya.

— Mekan. *Takım tezgâhı.* Bk. TAKIM.

— Saraçl. *Kesim tezgâhı*, deriyi falçata veya debbağ bıçağıyle kesmek için kullanılan, yüzeyi çinko ile kaplanmış, üzerine bütün bir deri yayılabilecek genişlikte büyük tezgâh.

— Seram. Tornada biçim vermeden önce kil tabakalarının hazırlandığı ve bitmiş çömleklerin yerleştirildiği masa.

— Teknol. Çeşitli meslekten işçilerin, üzerinde çalışacakları iş parçalarını yerleştirdikleri uzun ve dar, kalın masa: *Marangoz tezgâhı.* (Bk. ANSİKL.) || Mekanik olarak hareket eden bir kesici takımın yardımıyle malzemeyi işleyen makine: *Torna tezgâhı. Freze tezgâhı.* || *Tezgâh çırağı*, dülgerlerin, tezgâh üzerindeki işi kaldırmak için kullandıkları çok hafif, küçük kriko. || *Tezgâh gövdesi*, çeşitli meslek dallarında çeşitli işler için kullanılan tezgâhların madenî veya ahşap gövdesi. BANKO da denir. Bk. ANSİKL.

— Tekst. *Dokuma tezgâhı.* Bk. DOKUMA. || *Tezgâh aynası*, dokuma tezgâhlarında, şasinin iki yanında yükselen büyük dikmelerden her biri. || *Tezgâh örtüsü*, üzerinde iş bulunan tezgâha, çalışılmadığı zamanlar işin kirlenmemesi için örtülen bez.

— ANSİKL. Teknol. *Marangoz tezgâhı*, dört

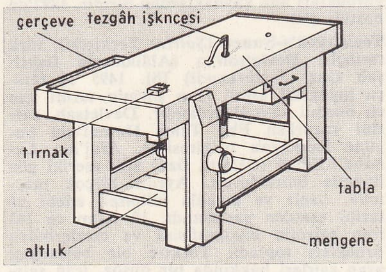

ayak üzerine oturan ve mengenelerin takılması için üzerinde delikler bulunan masif bir tabladan meydana gelir. İşlenecek ağaç parçası, «çengel» denilen dişlerle donatılmış bir ağaç takoza dayanarak sabitleştirilir. Yan tarafta, bir ağaç parçasından meydana gelen ve üzerinde çalışılan işi hareketli bir vida ile sıkıştırmağa yarayan *mengene* bulunur. Klasik ağaç işçiliğinde marangozun en büyük yardımcısı olan tezgâh, işlenecek parçanın hiç kıpırdamayacak şekilde üzerine bağlandığı, buna karşılık kesici takımın elle ileri geri götürüldüğü bir çalışma düzlemi olarak tarif edilebilir. Oysa odun işleme makinelerinde kesici takım sabittir, işlenecek parça takımın önünde gidip gelir.

Takım tezgâhlarının gövdeleri genellikle dökme demirdendir; bu gövdeler basınç zorlamalarına karşı çok dayanıklıdır ve titreşimleri yutma gücü çok yüksektir. Kaynaklı çelik gövdelerin hacmi ve ağırlığı daha azdır, üstelik daha büyük basınç zorlamalarında işlenecek parça için daha emniyetlidir. (M)

TEZGÂHÇI i. (*tezgâh*'tan *tezgâh-çı*). *Esk.* Tezgâhta çalışan dokumacı, çömlekçi v.b. usta. || Tahtadan kuyu çıkrığı, dolap v.b. şeyler yapan marangoz. (M)

TEZGÂHLAMAK geçl. f. (*tezgâh*'tan *tezgâh-la-mak*). Dokunacak bezi tezgâha yerleştirmek. || *Mec.* Bir iş için hazırlık yapmak, işe girişmek. (M)

TEZGÂHTAR i. (fars. *dest-gâh* > *tezgâh* ve *-dâr*'dan *tezgâh-tar*). Mağaza, dükkân, v.b. yerlerde tezgâhın başında duran ve satış yapan kimse.

— DEY. *Tezgâhtar ağzı*, methetmeyi, ısrarla beğendirmeğe çalışmayı nitelerken kullanılan söz. (M)

TEZGÂHTARLIK i. (*tezgâhtar*'dan *tezgâhtar-lık*). Tezgâh başında çalışma, satış yapma işi. || *Tezgâhtarlık etmek. Mec.* Dil dökmek, bir şeyi beğendirmeğe çalışmak. (M)

TEZHİP veya **TEZHİB** i. (ar. *zeheb*'den *tezhîb*). *Esk.* Yaldız sürme, yaldızlama. || Elyazması kitaplarla murakkalara boya ve altın tozuyle yapılan süsleme. (Bk. ANSİKL.) || *Tezhip kalıbı*, tezhip yapmak için hazırlanmış kalıp. (Kâğıttan yapılan bu kalıbın üzerine şekiller iğnelenir. Tezhibi yapılacak olan yere konularak silkelenir. Kalıp kaldırılır. Kâğıdın üzerine çıkan şeklin modeli üzerinden çizilerek tezhip yapılır.)

— Tıp. *Esk.* Çürümüş dişi altın dolgu ile doldurma.

— ANSİKL. G. santl. Eskiden her elyazması kitap ve özellikle Kur'an tezhiplenirdi. Tezhip işi eski Türklerde de vardı. Selçuklular tarafından geliştirilen bu sanat Osmanlılara geçti ve XVI. yy.da en yüksek seviyesine ulaştı. Osmanlılar devrinde birçok müzehhip* yetişti. Bunlar sarayda çalışarak, devletin resmî işlerini tezhip ederlerdi. Zengin kimseler de kendi işlerini saray tezhipçilerine yaptırırlardı. Tezhip işlerinde eski türk ve selçuklu etkisinden kurtulan Osmanlılar, özel bir üslûp getirdiler. (M)

TEZİN i. (ar. *ezân*'dan *te'zîn*). *Esk.* Ezan okutma: *Menairden ezan tezin olundukça...* (Şinasi). [M]

TEZKÂR i. (ar. *tezkâr*). *Esk.* Hatırlama, anma: *Bazı mesail-i muallaka-yı mühimme-i âliye-i inkılâbiye ve meşrutiyeti berâ-yı tezkâr ve müzakere Nuruosmaniye'deki muvakkat kulübümüze teşrifiniz rica olunur efendim* (Ömer Seyfeddin). || *Tezkâr etmek*, hatırlamak, aklına getirmek. (M)

TEZKATLİPOKA, Aztekler tarafından benimsenen mixtec tanrısı; bölgelere göre kırmızı, mavi, beyaz veya siyah elbiseli olarak tasvir edilirdi. Gözle görülmezdi, geceleri kedigillerden bir hayvan şeklinde dolaşırdı. Bazı yerlerde ateşi icat ettiğine ve bazı yerlerde de güneş veya sert içkiler tanrısı olduğuna inanılırdı. Genellikle tek ayaklı, ayı yüzlü olarak tasvir edilirdi. Bacaklarından birinde bir yılan başı vardı. Azteklerin çok korktuğu bu tanrı, kendisine insan kurban edilmesini isterdi. (L)

TEZKERE veya **TEZKİRE** i. (ar. *zikr*'den *tezkere* veya *tezkire*). Bir şeyi hatırlatmağa veya bir haberi bildirmeğe yarayan kısa pusula, küçük mektup: *Eve gelince masamın üzerinde şu tezkereyi buldum: «Bu akşam bize buyur»* (A. H. Müftüoğlu). *Nihal'in hepsinden haberi var, tezkere onun elinde* (H. Z. Uşaklıgil). || Bir şey için izin alındığını bildiren resmî kâğıt: *Eski her yeni-*

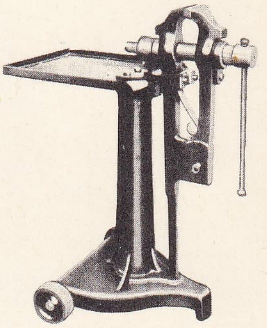
seyyar tezgâh

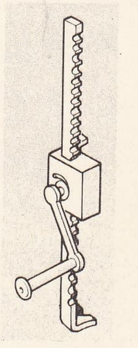
tezgâh çırağı

Foto. LAROUSSE

çerinin elinde bir sofra tezkeresi olurmuş (N. Araz). *Muhterem üstad, sizin öfkelerinizin, hakaretlerinizin, küfürlerinizin de tek sebebi bu: İhtiyarlık fikirlerinizle, sanatınızla, hattâ nüfus tezkerenizle ihtiyarladınız* (Y. Z. Ortaç). *Esnaf tezkeresi.* || Askerin terhis olduğunu, askerlik görevini bitirdiğini gösteren belge: *Sekiz sene sonra istibdal tezkerelerimiz geldi. Yolunu unuttuğum köyüme dönüyorum. Darısı hemşerilerimin başına* (Ömer Seyfeddin). *Bıraktıkları zaman baktım ki benden hayır yok. Tezkereyi terkedince başçavuşlukla gittik Yemen'e* (Ş. S. Aydemir). || Aynı şehirdeki resmî daireler arasında gidip gelen yazışma: *Bu malmüdürünün ağzından bir tezkere yazdım* (Sabahattin Ali). || *Esk.* Bir bilime dair kısa bilgileri kapsayan kitapçık. || *Tezkere almak,* [asker için] askerlik görevini tamamlamak ve bunu bildirir bir belge almak.

— DEY. *Tezkeresini eline vermek. Teklz.* Kovmak.

— Ed. *Esk.* Belli bir meslekte tanınmış kişilerin, özellikle şairlerin hayatlarıyle şiirlerinden söz eden eser. Bk. ANSİKL.

— Teşk. tar. *Tezkirei evvel,* birinci tezkireci. (Divanı Hümayunda ayakta hizmet ederdi. Yazı işleriyle uğraşırdı. Divan'da dilekçeleri okur ve havale ederdi. Tezkirei evvel bulunmadığı zaman bu görevi reisülküttap yapardı. *Büyük tezkireci* de denirdi.) || *Tezkirei hususiye,* iradei seniye denilen padişahın emrini bildiren ve mabeyn başkâtibi tarafından hazırlanan tezkireye denirdi. (Elçilerle yapılan görüşmeler hakkında sadaret makamından mabeyne yazılan tezkirelere de aynı ad verilirdi. Bu tezkireler sadrazam tarafından mabeyn başkâtibine hitaben yazılırdı.) || *Tezkirei maruza,* sadrazamın padişaha sunduğu tezkire. (Tanzimattan önce bunun yerine *telhis* veya *takriri âli* denirdi. Tezkirei maruzayı başkâtip padişaha okur, sözlü emrini alır, derkenar olarak sadrazama bildirirdi.) || *Tezkirei osmaniye,* Osmanlı devletinde nüfus cüzdanı olarak kullanılan kâğıt. (Çizgili bir kâğıttı. Üzerinde sahibinin baba, ana adı, görünüşü, oturduğu yer, sokak ve mahalle adı, ev numarası, doğum tarihi yazılıydı. İlk tezkirei osmaniye 1863'te yapılan nüfus sayımı sonunda verildi.) || *Tezkerei samiye,* sadrazam tarafından yazılan resmî yazı. (Sadrazam buyruklarını bildirir. Bu yazılarda sadrazamın, yetkisine dayanarak kendi başına aldığı kararlar ve verdiği emirler yer alır.) || *Tezkirei sani,* tezkirecilik ikiye ayrıldıktan sonra, tezkirei evvelden sonra gelen tezkireciye verilen ad. (Divanı Hümayunda ayakta durarak yazı işleriyle uğraşırdı.)

— ANSİKL. Ed. *Esk.* Türk edebiyatında şuara *tezkire*'leri yazılması geleneği Çağataylarda başladı; sonra Osmanlılarda gelişti. İlk türk tezkiresi, Mir Ali Şir Nevâî'nin 1491'de hazırladığı *Mecâlis-ün-Nefais*'tir (İlerigelenlerin Meclisleri). Türkiye dışında yazılmış türk şairleri tezkireleri içinde, Kitâbdâr Sadıkî'nin *Mecma-ül-Havas*'ının da (Seçkinler Dergisi) özel bir yeri ve değeri vardır. Osmanlı edebiyatında 30 kadar tezkire yazıldı. Bunların ilki Edirneli Sehi'nin *Heşt-Bihişt*'idir (Sekiz Cennet) [1538-1539]. Bu eser, *Mecalis-ün-Nefâis*'e benzer. Eserde Devletşah'tan da yararlanılmıştır; XIV.-XVI. yy. osmanlı şairleriyle onların şiirlerinden örnekleri kapsar. Bu eseri, aynı yüzyılda Kastamonulu Lâtifî'nin yazdığı tezkire izler. Alfabetik sıraya göre düzenlenen eser, tezkireler içinde en önemlilerinden biridir. Murad II'den Kanunî devrinde tezkirenin yazıldığı 1546'ya kadar gelen 310 şairin kısa biyografisiyle şiirlerinden seçmeleri içine alır. XVI. yy.da yazılan öteki tezkireler şunlardır: Ahdî'nin *Gülşen-i Şuara*'sı (Şairlerin Gül Bahçesi); Âşık Çelebi'nin *Meşâir-üş-Şuara*'sı (Şairlerin Duyuşları); Hasan Çelebi'nin *Kınalızade Tezkiresi* diye adlandırılan eseri ve Beyanî Mustafa'nın tezkiresi. XVII. yy. osmanlı şairleri tezkirelerinin başlıcaları şunlardır: Mehmed Rızâî'nin *Riyaz-üş-Şuara*'sı (Şairlerin Bahçeleri) [1609]; Kafzade Faizî'nin daha çok bir antoloji niteliğini taşıyan ve sadece şairlerin ölüm yıllarını açıklayan eseri *Zübdetü'l-Eş'ar*'ı (Şiirlerin Özü); Zehri Marzâde Rıza'nın küçük tezkiresi; Mehmed Salih Yümni'nin, Fâizî tarzında yazmağa başlayarak tamamlayamadığı tezkire ve Mehmed Âsım'ın *Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'ar*'ı (Şiirlerin Özü'ne Ek); Ali Güftî'nin manzum *Teşrifat-üş-Şuara*'sı (Şairlerin Derecelenmesi). XVI. yy.dan sonra tezkirecilik bakımından en zengin çağ XVIII. yy.dır. Bu yüzyılda Safaî Mustafa'nın tezkiresi (1720); Kazasker Salim'in alfabetik sıraya göre 415 şairden söz eden önemli tezkiresi; Bursalı İsmail Beliğ'in *Nuhbetü'l-Âsâr*'ı (Eserlerin Özü); Kemiksizzade Mustafa Safvet'in Safaî tezkiresinden kısaltarak hazırladığı derlemesi; Ramiz'in *Âdab-ı Zurafa*'sı (Zariflerin Âdabı) [1783-1784; Salim tezkiresinin ekidir]; İstanbullu Âkif'in Enderunlu şairlere ayırdığı *Mir'at-i Şiir*'i (Şiir Aynası) [1796-1797]; Şeyh Galip tarafından hazırlanan ve Esrar Dede tarafından son şekli verilen *Tezkire-i Şuara-yı Mevleviye* (Mevlevî Şairler Tezkiresi); Ali Enver'in mevlevî şairlerinden bahseden bu eseri özetleyerek meydana getirdiği *Semahane-i Edeb*'i (Edep Semahanesi) önemlidir. XIX. yy.da türk tezkireciliği geleneği, gücünü ve önemini oldukça kaybetmekle birlikte, bu alanda bazı eserler meydana getirildi: Bağdatlı Şefkat'ın tezkiresi (1814); Vakanüvis Mehmed Esad'ın *Bahçe-i Safâ-Endûz*'u (Safa Veren Bahçe); Şeyhülislâm Arif Hikmet'in tezkiresi ve Fatih Efendinin Sâlim ve Safâî tezkirelerinin eki niteliğindeki *Hâtimetü'l-Eş'ar*'ı (Şiirlerin Özü). XX. yy.da meydana getirilen son eserlerle tezkirecilik geleneği ortadan kalktı. Bu yüzyılın tezkire sayılabilecek eserleri şunlardır: Çaylak Tevfik'in ancak «D» harfine kadar sürdürebildiği eksik bir derleme durumunda kalan *Kafile-i Şuara*'sı (Şairler Bölüğü); Sadettin Nüzhet Ergun tarafından yayımına başlanarak tamamlanamayan *Türk Şairleri;* İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın *Son Asır Türk Şairleri* (1930-1941) adlı eserleri. (M)

TEZKERECİ veya **TEZKİRECİ** i. (*tezkere* veya *tezkire*'den *tezkere-ci, tezkire-ci*). Tezkere almış, terhis olmuş er: *Cami o sıralar tezkereci askerle dolu olmasaymış imam gömüyü bulmuş gitmişmiş* (Kemal Tahir). || *Esk.* Dava özetleri yazan memur.

— Teşk. tar. Osmanlı devletinde sadrazamların v.d. vezirlerin özel kalem müdürlerine verilen ad.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Sadrazam tezkirecisi,* Sadaret kaleminin de âmiriydi. Divanı Hümayunda ve ikindi divanlarında Sadaret makamına verilen istidaları yüksek sesle okurdu. İlk zamanlarda maiyetinde birkaç kâtip bulunurdu. Önce bir tezkireci vardı; sonra bunların sayısı ikiye çıkarıldı. Âmirleri reisülküttaptı. Tezkireci, Fatih kanunnamesine göre, kâtip derecesindeydi; mukataacıdan sonra gelirdi. Tezkireci, divan toplantısında, dilekçeleri, sadrazamın önünde okur, gereken yerlere gönderirdi. (M)

TEZKİR i. (ar. *ẕikr*'den *teẕkîr*). *Esk.* Hatırlama, akla getirme. || Nasihat etme, vaız verme.

— Gram. *Esk.* Bir kelimeyi eril şekliyle kullanma. (M)

TEZKİRE i. Bk. TEZKERE.

Tezkiretü'l-Bünyan (*Yapı Tezkiresi*), Mustafa* Sâî Çelebi'nin eseri (1899). Mimar Sinan'ın hayatını konu edinir. Sâî Çelebi, Mimar Sinan ile görüşerek onun hayatını, eserlerinin özelliklerini, kendisini yetiştiren ustaları öğrendi. Sonra bunları içine alan eseri yazdı. Eserde Mimar Sinan'ın toplam olarak 343 eseri yer alır. Mimar Sinan hakkında araştırma ve inceleme yapanların başvurdukları ana kaynaklardan biridir. 1897'de basıldı. (M)

Tezkiretü'ş-Şuara (*Şairler Tezkiresi*), türk tarihçisi Devletşah'ın (Alâüddevle Bahtişah Gazi Semerkandî) [öl. 1495 ?] farsça biyografi eseri. İran şiirinin tarihi için en önemli kaynaklardandır. Devletşah, eserini yazarken Ebu Tahir Hatunî'nin bugüne kalmayan tezkiresiyle, Afvî'nin *Lubabü'l-Elbab* (Özlerin Özü) adlı eserini göz önünde bulundurdu. Ayrıca birçok mecmua, risale ve divanla bilimsel, edebî ve tarihî eserden yararlandı. 10 Arap ve 143 iran şairinin biyografisini ve eserlerinden örnekleri topladı. Tezkire bir başlangıç, arap şairleri hakkında bir önsöz, iran şairlerine ait 7 tabaka ve bir hatimeyi kapsar. Devletşah, tezkireyi, Herat Sultanı Hüseyin ile Ali Şir Nevaî'nin adlarına yazdı. Devletşah'tan sonra yazılan türk ve iran tezkireleri, düzeni ve ifadesi bakımından Devletşah'ın eserine benzer. (M)

TEZKİYE i. (ar. *zekā*'dan *tezkiye*). *Esk.* Temiz etme, temize çıkartma, arıtma. || Bir kimsenin iyi bir insan olduğunu kendisini tanıyanlardan soruşturarak ortaya çıkarma. || Cenaze kaldırılırken hocanın, cemaatten ölünün iyi bir insan olup olmadığını sorması. || Bir malın zekâtını verme. || *Tezkiye etmek,* temize çıkartmak, methetmek: *Derhal hazırlığı durdurduk ve* [...] *oteli tezkiye etmeden ve şikâyetlerimizi resmen geri almadan dışarı çıkmadık* (R. N. Güntekin). Bir kimsenin veya bir ölünün iyi insan olduğunu söylemek. || *Tezkiye-i meyyit etmek,* cenazede hazır bulunan cemaatten ölünün iyi insan olup olmadığını sormak.

— ÇEŞ. DEY. *Tezkiyesi bozuk,* iyi insan olduğu şüpheli, güvenilmez kimse. || *Tezkiyesini düzeltmek,* kötüyken iyi bir insan olmağa çalışmak, halini düzeltmek.

— Huk. *Esk.* Tanıklık yapıldıktan sonra, hâkimin, tanığın kişiliği ve doğruluğu konusunda gizli veya açık olarak yaptığı soruşturma. (Hâkimi, tanık hakkında tezkiye eden kişiye *müzekki,* yazılı tezkiyeye de *tezkiye varakası* denir.) || *Tezkiyei şuhud,* bir davaya şahitlik yapan kimselerin doğru insanlar olup olmadıklarını mahkemenin araştırması.

— Tasav. *Tezkiyei nefs,* insan nefsinin, Tanrı sevgisi dışında kalan bütün heves ve tutkulardan arınması. (Tezkiyei nefs, geçici [fani] olandan yüz çevirerek, kalıcı [baki] olana yönelmedir. Dünya işlerinden el etek çekerek içine kapanan, kendini Tanrı'ya adayan bir kimsenin, tanrısal gerçeklere ulaşmak için nefsini bütün dünya heveslerinden sıyırması gerekir. Tezkiyei nefs, daha çok hücreye kapananlar tarafından yapılır.) [M]

TEZKİYENAME bls. i. (ar. *tezkiye* ve fars. *nāme*'den *tezkiye-nāme*). Huk. *Esk.* Bir şahidin doğru kimse olup olmadığını öğrenmek için muhtarlık v.b. makama mahkemelerin gönderdiği soruşturma yazısı. (M)

TEZLEMEK geçl. f. (*tez*'den *tez-le-mek*). *Halk dili.* Bir şeyi çabuklaştırmak, çabuk yapmak. (M)

TEZLENMEK dönşl. f. (*tezlemek*'ten *tez-le-n-mek*). [İş için] Çabuklaşmak, acele olmak. || [İnsan için] Acele etmek, sabırsızlanmak. (M)

TEZLEŞMEK geçz. f. (*tezlemek*'den *tez-le-ş-mek*). [İş için] Çabuklaşmak, ivedilik kazanmak.

◆ **Tezleştirmek** geçl. f. Bir işi çabuklaştırmak. Acele ettirmek. (M)

TEZLİ sıf. (*tez*'den *tez-li*). Tezi olan, bir tez ileri süren: *Faruk Nafiz'in yanılmıyorsam Cenap Şahabettin'le birlikte adapte ettiği Uçurum'u da artık kimseler bilmiyor, ama «tezli edebiyat» modası aldı yürüdü* (N. Ataç).

— Öğr. Tez hazırlamayı gerektiren: *Tezli sertifika.* (LM)

TEZLİK i. (*tez*'den *tez-lik*). Tez olma, çabuk davranma hali.

— Dil. bil. *Tezlik fiili,* herhangi bir fiilin -i (-ı, -u, ü) gerundiumiyle (ulaç), vermek fiilinin birleşmesinden meydana gelen ve çabukluk, kolaylık anlatımı veren bileşik fiil: *Bilivermek, bakıvermek, buluvermek, dönüvermek* vd.. (M)

TEZLİL i. (ar. *ẕillet*'ten *teẕlîl*). *Esk.* Tahkir etme, horlama, aşağılama. || *Tezlil etmek,* horlamak, tahkir etmek. (M)

TEZPUR, Hindistan'da (Assam) şehir, Şillong'un kuzeydoğusunda, Brahmaputra ırmağının kıyısında. (L)

TEZTOMURCUK bls. i. Kışı durgunluk içinde geçirmeksizin erken gelişen tomurcuk. (L)

TEZVİB i. (ar. *ẕevebān*'dan *teẕvîb*). *Esk.* Eritme.

— Kim. *Esk. Tezvib bi-t-tahlil,* bir maddeyi kül içinde yıkayarak alkali tuzları ayırma. [M]

TEZVİÇ veya **TEZVİC** i. (ar. *zevc*'den *tezvîc*). *Esk.* (Bir kadını) Evlendirme, ko-

caya verme: *Allahın emri peygamberin kavlile kendini bana tezvice razı mısın?* (R. H. Karay). *Fahri Âlem hazretleri, onun bedelini verdi ve kendisine tezviç buyurdu* (Cevdet Paşa). || *Tezviç etmek*, bir kadını evlendirmek. || *Tezviç olunmak*, kadın için evlendirilmek: *Bu kere dul kaldığından Resulü Ekreme tezviç olundu* (Cevdet Paşa).
— Huk. *Esk.* Eş kılma, nikâhlanma, bir kimseye eş olma. (M)

TEZVİR i. (ar. *zevr*'den *tezvîr*). *Esk.* Yalan söyleme; yalan dolan: *Herkese olmuş iken meşrep bu tezvir ü riya / Kâr-ı âkil mi bu halka nefsini etmek feda* (Ziya Paşa). || Ara bozuculuk yapma, ortalığı karıştırma: *Hattâ bu tezvir ve dedikodulara onun oğlu Alâeddin Çelebi'nin de adı karışmıştı* (N. Araz). || *Ehl-i tezvir*, yalan söyleyenler, ara bozanlar.

◆ **Tezvirat** çoğl. i. *Esk.* Yalan söylemeler, dedikodu yaparak ara bozmalar. (M)

TEZYİF i. (ar. *zeyf*'ten *tezyîf*). *Esk.* Bir şeyi değersiz göstermeğe çalışma, küçültmek isteme: *Raci az ötede bir risale-i mevkutede güzel bir manzumeyi tezyife çalışıyordu* (H. Z. Uşaklıgil). || Alay etme, eğlenme: *«Şamo» deve demekti ve Fransızcada tahkir ve tezyif olarak kullanılırdı* (R. H. Karay). || *Tezyif etmek*, alay etmek, aşağılamak: *Muhayyel bir âti namına geçmişte millî ve güzel ne varsa hepsinin tahrip ve tezyif edildiğini gördük* (A. Ş. Hisar). [M]

TEZYİL i. (ar. *zeyl*'den *tezyîl*). *Esk.* Ekleme yapma, ilâve etme. || Yazının altına devam etme. Zeyl* koyma. (M)

TEZYİN i. (ar. *ziynet*'ten *tezyîn*). *Esk.* Süsleme, ziynetlendirme: *Hazreti Osman Mescidi Medine'yi dahi müceddet suretiyle tamir ve tevşi ve tezyin ile Ebu Zerr'in tanıyamayacağı bir şekil ve tarza koymuştu* (Cevdet Paşa). || *Tezyin etmek*, süslemek: *Şu odayı bin türlü çiçeklerle tezyin edeceğim, cennet bahçelerine benzeteceğim* (Namık Kemal). *Yağardı sahili tezyin eden ağaçlardan / Sedefli kumlara titrek rakik bir sâye* (Tevfik Fikret). [M]

TEZYİNAT çoğl. i. (ar. *tezyîn*'den *tezyînat*). Yapılan süslemeler, süs: *Ayna başında kâh öperek, kâh canını yakarak tezyinatını itmam etti* (Ahmed Rasim). || *Tezyinat-ı mimariye*, mimarî süsler.

◆ **Tezyinatlı** sıf. Süslenmiş, bezenmiş: *Aralarına renk renk camlar geçirilmiş alçı tezyinatlı kubbe pencerelerinden içeriye ancak loş bir aydınlık süzülürdü* (Ş. S. Aydemir). [M]

TEZYİNÎ sıf. (ar. *tezyîn*'den *tezyinî*). *Esk.* Süsleme, süslemecilikle ilgili: *Eski zamanlardan kalma güzel sanat eserlerimizle bütün tezyinî eserlerimiz ve nihayet ideal Türk tarihimizin hazır resimleri olan tablolar ve gravürlerdir* (A. Ş. Hisar). [M]

TEZYİT veya **TEZYİD** i. (ar. *ziyâde*'den *tezyîd*). *Esk.* Ziyadeleştirme, çoğaltma, arttırma: *Tezyid-i mesaine bugün yeni bir sâik* (Tevfik Fikret). *Sonra o şeyhlerden bazıları, tezyid-i kuvvet ile büyük hükûmetler tesis etmişlerdir* (Cevdet Paşa). || *Tezyit etmek*, çoğaltmak, arttırmak: *Fakat yine kalp vardır ki muhafaza ettiği kederi sevinç tezyit eder* (Abdülhak Hâmid). *Müslüman unsuru az çok uyanıktır orada / Biz de ancak bunu tezyit ediyorduk arada* (M. Â. Ersoy). || *Tezyid-i gayret*, gayreti arttırma. (M)

th. Mat: *Hiperbolik tanjant*'ın sembolü. (L)

Th, *toryum*'un kimyasal sembolü. (L)

THABANTSHONYANA dağı, Drakensberg sıradağlarının en yüksek dağı, Basutolan'ın kuzeybatı sınırında; 3 482 m. (L)

THABOR dağı, Fransa'da Alplerde doruk, Briançonnais (Hautes - Alpes) ile Mauri-anne (Savoie) sınırında; 3 177 m. Eskiden tepesinden fransız, italyan sınırı geçen Thabor dağı, 1947'de Fransa'ya bırakıldı. (L)

THACKERAY (William Makepeace), ingiliz romancısı (Kalküta 1811-Londra 1863). İngiliz - hint asıllı bir ailedendir. Cambridge'te okudu, sonra Avrupa'da (özellikle Paris'te) yaşadı; resim ve desenle ilgilendi. Servetini tükettikten sonra geçimini karikatürcülük ve gazetecilikle sağladı. Çeşitli takma adlarla *Fraser's Magazine* ve *Punch* gibi dergilerde yazdı. İngiliz toplumunun ikiyüzlülüklerini ve gülünç yönlerini yerdiği, karikatürle süslü bazı denemelerle kendini tanıttı: *The Snob Papers* (1846). *Vanity Fair, a Novel Without a Hero* (1847 - 1848) adlı romanıyle büyük bir yazar olduğunu kabul ettirdi. Sonra, hemen hemen bir otobiyografya eseri olan ve soylu sınıfın âdetlerini çizen *The History of Pendennis*'i (Pendennis) [1848-1850] yayımladı. Büyük tarihî romanı *Henry Esmond* (The History of Henry Esmond) [1852] genellikle Thackeray'ın şaheseri olarak kabul edilir. Öbür eserleri: *The Newcomes* (Newcome'lar) [1853-1855], *The Virginians* (Virginia'lılar) [1857], *Lovel the Widower* (1860) ve *The Adventures of Philip* (Philip'in Serüvenleri) [1861-1862]. Ayrıca tenkitleri ve tarihî eserleri vardır: *The English Humourists of the Eighteenth Century* (XVIII. yy. İngiliz Mizahçıları) [1853'te yayımlandı] ve *The Four George* (Dört Georges) [1860'ta yayımlandı]. Thackeray iyi bir gözlemci, kötümser ve şüphecidir. Eserlerinin en belirgin özelliği mizahtır. (L)

THAER (Albrecht), alman tarım uzmanı (Celle 1750 - Gut Möglin 1828). Potsdam'da Möglin Tarım enstitüsünü kurdu. Berlin üniversitesinde köy ekonomisi profesörü oldu (1810). Eserleri: *Annalen des Ackerbaus* (Tarım Yıllıkları) [1805-1810], *Grundsätze der Rationellen Landwirtschaft* (Rasyonel Tarımın Temel İlkeleri) [1809-1810]. (L)

THAİ i. Leng. Değişik tonlu, tek heceli dil ailesine bağlı diller. Brahmaputra vâdisinden Çin denizine kadar uzanan dağlık bölgedeki halk tarafından (yaklaşık olarak 12 milyon kişi) konuşulur. Bu ailedeki dillerin başlıcası Tayland'da konuşulan *Siyamca*'dır. Öbürleri: *laos dili, Siyah Thai* (Laos, Orta Vietnam ve Tonkin sınırlarında), *Beyaz Thai* (Çin-Vietnam sınırı), *Nung ve Dioi* (Güney Çin). *Khamti* (Birmanya), *Şam* (Yukarı Birmanya), *Çam* (Güney Vietnam'ın kuzeyi), *Lai* (Hai-nan). || *Beyaz Thai* ve *Tho*, Çin-Vietnam sınırındaki dağlı halkların en önemlisi tarafından, Lao Kay bölgesiyle Mon Kay arasında konuşulan dil. (Vietnam dilinden ve Çinceden birçok kelime aktarmıştır. Beyaz Thailer laos yazısını benimsediler ama Vietnam hükûmeti aracılığıyle gelen Çin yazısının etkisi, harflerin düşey çizgiler halinde sıralanmasına yol açtı; bu olaya hint kaynaklı başka yazılarda rastlanmaz.) || *Siyah Thai*, Laos, Orta Vietnam ve Tonkin sınırlarında ve Kara Irmak'ın orta kesimi kıyılarında konuşulur. (Vietnam dilinden birçok kelime aktarmıştır.) [L]

THAİ BİNH, Vietnam'da (Kuzey Vietnam) şehir, il idare merkezi, Kızıl Irmak'ın deltası kıyısında, Hanoi'nin 85 km kadar güneydoğusunda. Damıtma yeri. — *Thai Binh ili*, 1 140 000 nüf. (L)

THAİ NGUYEN, Vietnam'da (Kuzey Vietnam) şehir, Song Cau kıyısında, il idare merkezi; 3 450 nüf. Irmak limanı. 1967'den sonra A.B.D. uçaklarının bombardımanlarından büyük zarar gören çelik karmaşası. — *Thai Nguyen ili*, 153 500 nüf. (L)

THAİS, yunanlı kadın dansçı (M. ö. IV. yy.), çok gözde, kibar bir fahişeydi. Komedi şairi Demandros ona tutuldu, piyeslerinden birine Thais adını verdi. Thais İskender'i baştan çıkardı ve onunla Asya seferine gitti. İskender'in içki âlemi sırasında Thais'in isteğini kıramayarak Persepolis'i yaktırdığı söylenir. İskender'in ölümünden sonra yerine geçen Ptolemaios'tan iki çocuğu olan Thais, Ptolemaios Mısır kralı olunca onunla birlikte Mısır'a gitti ve oradaki bir sarayda yaşadı. (L)

THAKHEK, Laos'ta şehir, Hammuan ilinin idare merkezi, Mekong'un sol kıyısında; 3 400 nüf. Kalay dökümevi. Annam'ı aşarak Vinh'e ulaşan karayolunun başlangıç noktası. (L)

THALA. Esk. coğ. Numidia'da şehir. Numidia krallarının hazinesi buradaydı. Jugurtha, şehri Romalılara karşı savundu; ama Metellus'un almasını (M. Ö. 107) önleyemedi. — Bugünkü *Thala* ile aynı yer olmadığı sanılır. (L)

THALASSARCTUS veya **THALARCTUS** i. Kutup ayısının, yani beyaz ayının ilmî cins adı. (L)

tezhip
(XV.yy.)
Condé müzesi, Chantilly, Fransa

THALASSİCOLA i. Denizin yüzey tabakalarında bulunan iskeletsiz, çok iri, ışınlı hayvan. (L)

THALATTOSAURUS i. Kuzey Amerika'da triyas tabakasında fosil olarak bulunan sürüngen; iskeletinin boyu 2 m'yi bulur. (L)

THALBERG (Sigismund), alman piyanocusu ve bestecisi (Cenevre 1812 - Napoli 1871), prens Moritz Dietrichstein ve Barones von Wetzlar'ın evlilik dışı oğlu. Viyana'da Sechtler ve Hummel'den ders gördü. Paris, Belçika, Hollanda, İngiltere, Rusya hattâ Brezilya ve Kuzey Amerika turnelerinde Liszt'in rakibi oldu. 1858'de yerleştiği Napoli'de piyano için fanteziler, kapris'ler, divertimento'lar, scherzo'lar, valsler, virtüozite çalışmaları, *mi* bemol bir konçerto (1830) v.b. besteledi. (L)

THALE, Almanya'da (Doğu Almanya, Hallen idare bölümü) şehir, Boden'in kıyısında; 17 200 nüf. Çelik fabrikası. Kereste ve mine işçiliği. — Yakınında Hubertus-bad ılıcaları. Turistik merkez. (L)

THALEİA. Yun. mit. Dokuz musa'dan biri. «Bitkileri çiçeklendiren» kır tanrıçasıydı; şölenleri yönetirdi. Yunan ve roma devrinde komedi ilham perisiydi. Elinde bir maske tutan, sarmaşıktan taç giymiş güzel bir kız olarak tasvir edilirdi. — Kharis'lerden biri. — Nereis'lerden biri. (L)

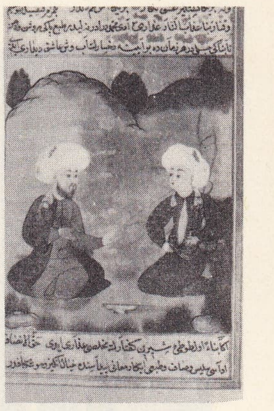

Aşık Çelebi tezkere'si

THALENİT i. (isveçli kimyacı R. *Thalen*'in adından fr. *thalénite*). Formülü $Y_2Si_2O_7$ olan hidratlı tabiî itriyum silikat. (L)

THALES, yunan matematikçisi ve filozofu, Kadmos'un soyundan Thebai'li bir ailenin çocuğu. Miletos'ta dünyaya geldi. M.Ö. VII. yy.ın son çeyreğinden VI. yy.ın yarısına kadar yaşadığı sanılır, fakat hayatının çeşitli dönemleri hakkında kesin bilgi yoktur. Yedi Bilgeler'in en eski ve en ünlüsüdür; Aristoteles ona ion filozoflarının ilki gözüyle bakardı. Thales, aynı zamanda matematikçi, astronom ve fizikçiydi. Mısır'lı keşişlerin yanında geometrinin temel bilgilerini öğrendiği ve bu bilgileri Mısır'dan Yunanistan'a götürdüğü sanılır. Ayrıca bu alanda, bir daire içine üçgen çizme problemini çözümlediği ve bir cismin gölgesi yardımıyle yüksekliğini belirlediği, açıların ait oldukları üçgenlerle bağıntıları üstüne açıklamalar yaptığı ve yine ters açıların eşitliğini doğruladığı ileri sürülür. Ancak Anadolu kıyıları yakınından görülen, muhtemelen 585 yılındaki bir güneş tutulmasını önceden haber vererek ün kazandı. Eski Lydia bölgesinde bazı demir filizlerinin demir üstündeki çekim etkisini ilk gözlemleyenlerden biridir. Theophrastos'un kaybolan bir eserinden kalan parçalarda Thales'in felsefî öğretisine ilişkin yararlı bilgiler bulunur. Thales'e göre ilk unsur, öbür unsurların meydana gelmesine sebep olan sudur; su yoğunlaşarak katı cisimlere, buharlaşarak havaya dönüşür, hava da ateşi meydana getirir. Dünyamızın ilkesi ve kaynağı olan su aynı zamanda onun dayanağıdır Su kütlesi dünyayı her taraftan kuşatır, yıldızlar üst sular üzerinde, kesin kanunlara göre hareket eder, çünkü bu hareketler düzenlidir ve önceden bilinebilir. Dünya alt sular üzerinde yüzmektedir; ye-

TEZKATLİPOKA
Mexico müzesi

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; Giraudon (LAROUSSE)

rın ve atmosferin bütün düzen bozukluklan buna bağlanabilir. Tabiat felsefesi üstüne ilk deneme ve sistemleştirilmiş bir tabiat biliminin taslağı olan bu açıklama, sular tanrısının ilk tanrı olduğu yolunda eski doğu evrenbilmilerinde bulunan inançların akılcı bir biçimde ele alınmasıdır. (L)

THALES veya **THALETAS**, yunan şairi ve müzikçisi (M. Ö. VII. yy.). Giritlidir. İsparta'ya memleketinin ritimlerini getirdi: bazı şiir ölçüleri icat ettiği söylenir. Paian'lar ve hyporkhema'lar yazdı. (L)

THACKERAY
Cabinet des Estampes, Paris

Thales teoremi, bir üçgenin bir kenarına çizilen her paralelin öbür kenarlar üzerinde orantılı parçalar ayırdığını ifade eden teorem. Yanlış olarak «Thales teoremi» denilen bu teoremin kesin ispatı ilk defa Eukleides'in *Des elements* (Elemanlar) adlı eserinin VI. kitabında yer almıştır.

Bir yarım çember içine çizilen açının dik olduğunu ifade eden teoremi de Thales'in bulduğu söylenir. (L)

THALİ i. Leng. Çeşitli hindistan lehçelerine, özellikle bir lannda ve bir marvari lehçesine verilen isim. (L)

THALİACEA çoğl. i. Salpaları, prosomaları ve doliolumları kapsayan gömlekliler sınıfı. (Bütün denizlerde enginlerde yaşayan saydam hayvanlardır.)

— ANSİKL. *Thaliacea*'nın en ilgi çekici yönü üreme tarzıdır. Tek başına bulunan bir salpa önce bir tomurcuk verir; tomurcuktan uzun bir zincir şeklinde birbirine bitişik bir miktar yavru salpa oluşur. Sonra zincir kopar, serbest kalan bireylerden her biri genellikle çok karmaşık bir başkalaşma geçirdikten sonra üreme organları edinir; bunların her birinden gene tek bireyler haline gelen kurtçuklar oluşur ve bu üreme çevrimi böylece tekrarlanır durur. Thaliacea sınıfı üç altsınıfa ayrılır: cyclomria (doliolidae diye bir tek familyası ve buna bağlı doliolium ve doliopsis diye bir tek familyası ve buna bağlı doliolium ve doliopsis diye iki cins vardır); desmomyaria (veya salpalar) on bir cinse ayrılır; bunlara bağlı türler açık denizde, özellikle sıcak denizlerde planktonlarda bulunur; pyrosomida (uzunluğu bir metreyi bulan silindirimsi bir manşon şeklinde yüzer koloniler meydana getirir). [L]

THALEIA
Vatikan müzesi

THALİCTRUM i. Yalancı ravendin ilmî adı. (L)

THÄLMANN (Ernst), alman siyaset adamı (Hamburg 1886 - Buchenwald 1944). İşçiydi, sosyal-demokrat partiye girdi (1903). Reichstag'a komünist partiden milletvekili seçildi (1924), parti genel sekreteri oldu (1925), iki defa cumhurbaşkanlığına aday gösterildi (1925 ve 1932), önce 2 milyon, sonra 4 milyon oy aldı. Ocak 1933'te tutuklanarak Buchenwald'da enterne edildi. (L)

THALYSİA i. (*thallos*, küçük dal'dan yun. k.). Esk. yun. Hasat bayramı. (Bu bayramda ilk ürün Demeter'e sunulur, ilk ekmeğe *thalusios* denirdi.) [L]

THALWİL, İsviçre'de (Zürich kantonu) komün, Zürich gölünün güney kıyısında; 11 480 nüf. İpekçilik. Pamuklu dokuma. (L)

THAM (Vaclav), çek tiyatro yazarı (Prag 1765 - Galiçya 1816). Çek modern şiir ve tiyatrosunun önderlerindendir. (L)

THAMARA ANGELOS. Bk. ANGELOS.

THAMES, Büyük Britanya'da ırmak, Londra havzasının başlıca ırmağıdır; 336 km. Cotswold Hills'in yamacından doğan Thames doğuya yönelir, Oxford'dan geçer, Chiltern Hills'i aşar, Londra'yı geçerken büyük ölçüde genişler, aşağı kesime doğru, Thames'in uzun halici dünyanın en büyük ulaşım yollarından biridir. (Bk. LONDRA.) Irmak rejiminin başlıca özelliği düzenliliğidir. Londra'nın yukarı kesimine kadar gelgitin etkisi hissedilir. (L)

THAMES, Kanada'da (Ontario) ırmak; Huron ve Erie gölleri arasında; Saint Clair gölüne dökülür. 220 km. (L)

THAMİN (Raymond), fransız filozofu (Bayeux 1857 - Paris 1953). 1900'de Rennes, 1904'te Bordeaux akademisi rektörü, 1922'de orta öğretim müdürü oldu; 1924'te Sorbonne'da ders verdi. Başlıca eserleri: *Éducation et Positivisme* (Eğitim ve Pozitivizm) [1891], *Psychologie Théorique et Appliquée* (Nazari ve Uygulamalı Psikoloji) [1891], *Pédagogie de Guerre* (Savaş Pedagojisi) [1920]. Ayrıca tarihî bir eser yazdı: *Alexandre le Grand* (Büyük İskender) [1931]. (L)

THAMNOPHİLUS i. Kuşbil. *Eşanl.* BATARA.

THAMYRİS, Trakya'lı efsanevî şair ve müzikçi. Meydan okumağa cesaret ettiği musa'lara yenildi, gözlerini kaybetti ve sanatını bile unuttu. Kitharanın dördüncü telini Thamyris'in icat ettiği söylenir. (L)

THANA, Hindistan'da (Maharastra) şehir, Bombay'ın kuzeydoğusunda; 109 200 nüf. Dokuma ve besin sanayii. (L)

THANARAT (Sarit), taylandlı siyaset adamı (Bangkok 1908 - ay.y. 1963). Pibul Songgram'ın savunma bakanıydı; mareşal oldu (mart 1957), eylül 1957'de Pibul'u iktidardan düşürdü. Başbakan ve silâhlı kuvvetler başkumandanı (mareşal) olarak önce fiilen (1958), sonra hukuken Pibul'un yerine geçti (1959). [L]

THANASİMUS i. Kozalaklıların kabuğunun altında scolytidae familyasından böcekleri avlayarak beslenen böcek. (İlmî adı *Thanasimus formicarius*. Kınkanatlıların *cleridae* familyasından.) [L]

THANATOS i. («ölüm» anlamında yun. k.). Psikanaliz. Hayat veya eros itimlerinin karşıtı olarak, ölüm itimlerinin tümü. (L)

THANATOS. Yun. mit. Ölüm tanrısı, Gece'nin oğlu ve Hypnos'un (uyku tanrısı) ikiz kardeşi. Sakallı ve kanatlı (veya siyah bir mantoya bürünmüş) bir ihtiyar olarak tasvir edilirdi. (L)

THANE i. Bk. THEGN.

THANET, Büyük Britanya'da yer, Kent'in kuzeydoğu ucunda, Roma çağında karadan bir kıstakla ayrıldığı için буraya *Thanet adası* denirdi. (L)

THANETİYEN sıf. ve i. (Büyük Britanya'daki *Thanet*'ten). Landeniyenin alt katına denir. (L)

THANG veya **TANG** i. Eskiden Çinhindi'nde kullanılan hacim ölçüsü birimi. (L)

THANH HOA, Kuzey Vietnam'ın güneyinde ova. Çin - Vietnam sanatının büyük dönemlerini, özellikle Dong Son, Han ve Sung dönemlerini yansıtan arkeoloji buluntularıyle (tunç ve seramik) tanınmıştır. (L)

Thanksgiving day («şükran günü»), A.B.D.'nin millî bayramı; kasımın son günü kutlanır. 1621'de, Plymouth kolonisi tarafından, ilk hasat için şükretmek amacıyle ihdas edilmişti. (L)

THANT (Sithu U), birmanyalı siyaset adamı (Pantanaw 1909). Eğitim bakanlığında sekreter (1942), Birmanya radyosu müdürü (1948), istihbarat bakanı (1949), Birmanya'nın Birleşmiş Milletler delegesi (1957) oldu ve kasım 1961'de Birleşmiş Milletler genel sekreterliğine seçildi. 1962 Kasımında göreve devam etmesine karar verilen U Thant, Vietnam anlaşmazlığının artması üzerine (eylül 1966) görevinin uzatılmasını kabul etmek istemedi; bununla birlikte 2 aralık 1966'da beş yıl için yeniden seçilince, görevde kalmağa razı oldu. Sekreterlik dönemleri sırasında çok ciddî milletlerarası anlaşmazlıkları çözmeğe çalıştı: Kongo (1961 ve özellikle 1967), Küba (ekim 1962), Yeni Gine (1962), Kıbrıs (1963 — 1965 ve 1967), Keşmir ve Rodezya (1965), Filistin (özellikle 1967). U Thant, gerek kişisel çaba, gerek Güvenlik konseyinin çalışmaları sayesinde Kongo'daki Birleşmiş Milletler askerlerini güç durumdan kurtardı (1963), Keşmir (eylül 1963) ve Filistin (haziran 1967) anlaşmazlıkları sırasında ateşkes antlaşmalarını sağladı. Ayrıca, Çin Halk cumhuriyetinin Birleşmiş Milletlere kabul edilmesini destekledi ve Kuzey Vietnam'a yapılan amerikan bombardımanlarının durdurulmasına çalıştı. 1966 ve 1967'de savaşan taraflara yaptığı barış tekliflerinde bombardımanların durdurulmasını ilk şart olarak ortaya attı. Mayıs 1971'de nükleer güce sahip beş devletin (A.B.D., Sovyetler Birliği, İngiltere, Fransa ve Çin Halk cumhuriyeti), dünya barışının korunması ve silâhsızlanma konularını görüşmek üzere bir zirve konferansı düzenlemesi için çağrıda bulundu. Son Hindistan-Pakistan anlaşmazlığına çözüm getirmeye çalıştı. 1 Ocak 1972'de görev süresini doldurarak Birleşmiş Milletler genel sekreterliğinden ayrıldı. (LM)

THAON Dİ REVEL (Paolo), italyan amirali (Torino 1859 - Roma 1948). 1905-1907 Arasında Livorno Deniz Harp okulu kumandanı oldu, 1911 Türk-İtalyan savaşında yararlık gösterdi; 1913'te Deniz kurmay başkanlığına, 1917'de Deniz kuvvetleri kumandanlığına getirildi. Adriya denizinin savunmasını hazırladı ve Adriya denizindeki müttefik deniz kuvvetleri kumandanı oldu. 1924'te oramiralliğe yükseldi. Faşizm taraftarıydı, bahriye bakanlığı görevini üstüne aldı ve iki yıl bu görevde kaldı. 1943'te Mussolini tarafından Kuzey İtalya'da kurulan Cumhuriyet rejimine katıldı. (L)

THAPSAKOS. Esk. coğ. Palmyrene'de eski ticaret şehri, Fırat kıyısında, Suriye ile Mezopotamya sınırında. Roma imparatorluğunun başlangıcında önemini muhafaza ediyordu. (L)

THAPSİA i. Parçalı yapraklı, sarımsı çiçekli, sert gövdeli (1,50 m) çokyıllık büyük ot; çorak topraklarda yetişir. (Maydanozgillerden.) [L]

THAPSUS. Esk. coğ. Konsillik öncesi Afrika'sında şehir. Sezar burada kesin bir zafer kazanarak (M. V. 46) Pompeius'un Afrika'daki taraftarlarını ortadan kaldırdı. (L)

THARAUD (Ernest, **Jérome** — denir ve Charles, **Jean** — denir), fransız yazarları (JÉROME [Saint-Junien 1874 - Varengeville - sur - Mer 1953]; JEAN [Saint - Junien 1877 - Paris 1952]). Burjuva bir ailedendiler, yüksek öğrenimlerini Paris'te yaptılar. Jérome 1899-1903 arasında Budapeşte üniversitesinde okutmanlık yaparken Jean, Barrès'in sekreteri oldu. Edebiyat hayatına 1898'de *Coltineur Débile* (Takatsız Hamal) adlı eserle atıldılar. Daha sonra *Dingley, L'illustre Écrivain* (Dingley, Ünlü Yazar) [1902] ile 1906 yılında Goncourt ödülünü kazandılar. Keskin görüşlü birer gözlemci olan Tharaud kardeşlerin eserleri oldukça çok ve çeşitlidir. Bu eserlerin başlıcaları şunlardır: *La Fête Arabe* (Arap Bayramı) [1912]; *Le Royaume de Dieu* (Tanrı Ülkesi) [1920]; *Quand Israel est Roi* (Israil Kral Olunca) [1920]; *Fez ou Les Bourgeois de L'Islam* (Fes veya İslâm Burjuvaları) [1930], *Les Cavaliers d'Allah* (Allah'ın Atlıları) [1935]; *Le Rayon Vert* (Yeşil Işık) [1941]; *La Chaîne D'or* (Altın Zincir) [1950]. (LM)

THAR çölü, Hindistan ve Pakistan'da tabiî bölge; batıda İndus, kuzeyde Satlec, doğuda Aravalli tepeleri, güneyde Kuç bataklıklarıyle sınırlıdır. Güney kenarları istisnaî olarak yaz musonunu alan bölgeye, yılda ortalama 200 mm yağmur düşer. Musonun şiddetli olduğu yıllarda çölün güney sınırları geçici otlaklarla örtülür. Ama devamlı tek bitki örtüsü, çok kesikli akasya ormanıdır. Çölün büyük kısmı kumullarla ve granitli, riyolitli, kumtaşlı tepelerle engebeli bir tabanı örten kumlarla kaplıdır. İndus'un alçak vâdisinin batısında Thar çölünün bulunması halkın Lahor enleminde Himalaya dağeteğine doğru göçmesine yol açmıştır. Toprak genellikle bölgeyi çevreleyen bozkırlarda göçebe koyun, keçi ve deve yetiştiriciliğine, çanaklarda ve alt akışlarla nemlenen vâdilerde ise buğday ve darı tarımına ayrılmıştır. Thar'ın batı kısmında, İndus ve Doğu Nara arasında Sukkur barajında toplanan suların kanallarla dağıtılması bir yerleşme hareketine ve daha yoğun, daha çeşitli bir tarım faaliyetine (tahıl, pamuk, yağ çıkarılan bitkiler) yol açmıştır. (L)

THARGELİA çoğl. i. (yun. k.). Esk. yun. İonia'da Apollon ve Artemis onuruna yapılan şenlik. (Bu şenlik Atina'da Apollon Delios'a adanan *thargelion* [mayıs-haziran] ayında yapılır ve birinci arkhon tarafından düzenlenirdi. Âyin alayında yılın ilk ürünleri halkın önünden geçirilirdi. Ayrıca ölüme mahkûm olanlar arasından seçilen biri erkek, biri kadın, iki kişi [*pharmakoi* (zehirler)] şehrin içinden geçirilerek kurban edilir veya şehri pisliklerinden temizlemek amacıyle siteden sürülürdü. [Leukas'daki yüksek burundan denize bir adam a-

Foto. Alinari (MEYDAN)

tılırdı.] Daha sonra, şiir yarışmaları yapılırdı.) [L]

THARGELİON i. (yun. k.). Esk. Yun. Attike'nin onbirinci ayı. (*Thargelia* bayramı [mayıs-haziran] bu ayda kutlanırdı.) [L]

THATÖN, Birmanya'da şehir, Mulmeyn'in kuzeybatısında; 16 850 nüf. M. Ö. VI. yy.-da kurulan Thatön, en eski mon krallığının başkenti oldu; ama Pegu'nun kurulmasından sonra geriledi. Şehir gerilemeye rağmen birman istilâsına kadar (XI. yy.) buddha dininin büyük merkezlerindendi. Laterit'ten yapılmış pagoda. (L)

THAU gölü, Languedoc'ta kıyı gölü; 7 000 ha. Göle varan Midi kanalı, çıkışında Etangs kanalıyle devam eder. Suları az derin (en çok 10 m) ve tuzlu olan gölün kuzey kıyısında istiridye ve midye yetiştiriciliğiyle, balıkçılık gelişmiştir. 50 m genişliğinde ve 7,50 m derinliğinde bir kanal yük gemilerinin göle ulaşmasına imkân verir. Göl kıyılarında kimyasal ürün fabrikaları, tersaneler ve petrol rafinerileri kurulmuştur. (L)

THAULOW (Fritz), norveçli ressam (Christiania 1847 - Volendam 1906). 1890-1892 Arasında Norveç manzaraları çizdi, sonra Paris, Artois, Normandiya, Flandre ve Bretagne çevresinden manzaralar yaptı. (L)

THAUMASİT i. (fr. *thaumasite*). Miner. Sülfat ve karbonat kapsayan hidratlı tabiî kalsiyum silikat; heksagonal sistemde billûrlaşır. (L)

THAUMASTOCHELES i. Okyanusun derin yerlerinde bulunan yengeç; çene ayaklarından biri ötekinden çok uzundur. (L)

THAUMASTUS i. Bulimulidae familyasından önemli bir salyangoz cinsi. (Kavkısı uzunca oval, oldukça sağlam, genellikle koyu ve donuk renkli. Güney Amerika'da bulunur.) [L]

THAUMETOPOEA i. Beslenmeyen ve ancak birkaç gün yaşayan, hortumsuz kelebek ve bu kelebeğin tırtılı. (Pulkanatlılardan *thaumetopeidae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Thaumetopoea*'nın tırtılı uzun ısırgan kıllarla kaplıdır; ipekten büyük bir kese içinde kalabalık sayıda birarada yaşar; akşamları buradan çıkar, art arda dizilerek ağaçların yapraklarını kemirmeğe gider; bazen çok büyük zararlara yol açar. Bunların yuvalarına yaklaşmak ve dokunmak tehlikelidir; yuvaların içi tırtıl kıllarıyle dolu olduğundan rüzgârla savrulan kıllar deriye değince şiddetli kaşıntıya sebep olur. Batı Avrupa'da başlıca iki türüne rastlanır: *Thaumetopoea processonaea* ve *Th. pityocampa.* (L)

Theagenes ve Kharikleia, Emesus'lu Heliodoros'un *Aithiopikai* adlı yunanca romanının ikinci adı. M. S. III. yy.da yazıldığı sanılır. Habeş kralının kızı Kharikleia, doğduğu zaman annesi tarafından terk edilir. Çeşitli serüvenlerden sonra, Delphoi'de Teselyalı Theagenes ile nişanlanır. Mısır'a gitmek için gemiye binen gençler yolda korsanların eline düşerek birbirinden ayrılır. Birçok maceradan sonra habeş kralının sarayında buluşurlar. Kharikleia babası tarafından tanınır, Theagenes'in de aslında büyük bir prens olduğu ortaya çıkar ve evlenirler. Bu olağanüstü serüvenler romanı ustaca düzenlenmiştir ve çok süslü üslûbuyle şiirli bir nesir halindedir. (L)

Theaitetos (*Theaitetos e Peri Epistemes*), Eflatun'un bilimle ve bilimin temelleriyle ilgili diyaloğu. Sokrates ile iki matematikçi (Theodoros ve Theaitetos) arasında geçen bu diyalogda bilimin üç ayrı tanımı verilir, üçü de reddedilir: bilim, duyumdur; bilim, doğru sanıdır; bilim, akla uygun doğru sanıdır. Eflatun, Protagoras'ın, Herakleitos'un tezlerini, belki de Antisthenes'in doktrinini tenkit eder. Amacı, daha önceki görüşleri çürüterek bilimi konusuyle, yani kavranabilir gerçek ile açıklamaktır. Metofizik diyaloglar dizisinde yer alan *Theaitetos*'un M. Ö. 360'a doğru yazıldığı sanılır. (L)

THEANO. Yun. mit. Truvalı Athena rahibesi, Trakya kralı Kisseus'un kızı, Antenor'un karısı. — Pythagoras'ın karısı; kocası gibi filozoftur (M.Ö. VI. yy.). [L]

Théâtre-Libre, 1887'de André Antoine tarafından Paris'te kurulan tiyatro. Birtakım beylik kurallardan sıyrılarak, daha çok gerçekçiliğe ulaşmak amacıyle tiyatroya yenilik getirmek isteyen Antoine, hiç oynanmamış birçok eserin temsiline girişti. Ayrıca, fransız seyircisine Tolstoy, Turgenyev, İbsen, Strindberg, Hauptmann, Björnson gibi yazarların eserlerini tanıtmak istedi. Théâtre-Libre, 1887'den 1889'a kadar devam etti ve önce Elysée-des-Beaux-Arts'a, sonra Montparnasse tiyatrosuna, daha sonra Menus-Plaisirs'e yerleşti. Antoine, 1897'de yönetimi ele aldı ve kuruluşa *Théâtre Antoine* (Antoine tiyatrosu) adını verdi. Antoine'dan sonra (1906) F. Gémier, öncüsünün geleneğini sürdürdü ve bu görevinde 1919'a kadar kaldı. (L)

THEBA i. Yuvarlak kavkılı salyangoz; peristomu kalın, kabuğu tebeşirli ince, tek renkli veya bir dizi dar şeritlidir. (Akdeniz çevresindeki bölgelerde özellikle pek yaygındır.) [L]

THEBAİ, Boiotia'da yunan şehri; 12 600 nüf. Pazar yeri. 1859 ve 1893 depremlerinden sonra şehir dörtgen bir plana göre yeniden inşa edilmiştir.

● *Tarih.* Geleneğe göre Thebai, Fenikeli Kadmos tarafından kuruldu, sonra Labdakos sülâlesi (Labdakides'ler) tarafından yönetildi. Orkhomenos'lu bir halk olan Minyai'ye bağlı kaldıktan sonra ve Phokis yolunun Atina'ya ve kıstağa doğru ikiye ayrıldığı noktada bulunması sayesinde, Boiotia'ların başkenti oldu; siyasî alanda Isparta'ya yanaştı. Hiç bir zaman bütün Boiotia'ya hâkim olamamasına rağmen bir konfederasyonun (bk. BOIOTIA BİRLİĞİ) başına geçmeyi başardı (M.Ö. VII. yy.). Oligarşik bir cumhuriyet olan bu site tacirlerin kamu hayatına katılmalarını yasakladı ve soylu ailelerin sayılarını sınırladı (*Bakkhios Philolaos kanunu*).

Atinalılara düşman olan Thebai'liler Yunan-Pers savaşları sırasında Perslerle birleştiler: Plataia'da yenildiler (M.Ö. 479); ama Khaironeia'da Atinalıları yendiler (M. Ö. 447). Antalkidas antlaşmasından sonra, sürgün Pelopidas'ın Atinalıların yardımıyle şehri ele geçirmesine kadar, Isparta'nın boyunduruğu altında yaşadılar. Epaminondas, ısparta ordusunu Leuktra'da yok etti (M.Ö. 371), Lakedaimon'a karşı Arkadia birliğini kurdu, fakat Mantineia zaferinden sonra ölmesiyle (M.Ö. 362) Thebai'nin hegemonyası da sona erdi. Philippos'a Khaironeia'da yenilen (M.Ö. 338) Thebai'liler onun ölümü üzerine ayaklanınca şehir Büyük İskender tarafından yıkıldı (M.Ö. 336) ve halkı köle olarak satıldı. Kassandros'un yeniden inşa ettiği (M.Ö. 316) Thebai'yi, Romalılar tekrar yıktılar (Mummius, M.Ö. 146). Ortaçağda Thebai ipekli kumaşları sayesinde önem kazandı, fakat Bulgarlar, Normanlar, Sicilyalılar (XII. yy.), Franklar (1205) ve Katalonyalılar (XIV. yy.) tarafından istilâ edildi. 1460'ta Osmanlılar tarafından fethedildikten sonra bütün önemini kaybetti. Kale veya Kadmeia (Thebai'nin akropolis'i) modern şehrin kurulduğu yerdeydi (İlkçağda büyüklüğü ve yedi kapısıyle meşhur sur duvarı kalıntıları). Şehirde 1963'te yapılan kazılarda içinde bir hazine bulunan bir mykenai yapısı ortaya çıkarıldı. (L)

THEBAİS. Esk. coğ. Eski Mısır'ın güney kısmı (başkenti Teb şehriydi). Zulümden kaçan ilk hıristiyanlar şehrin doğu ve batısındaki çöllere sığınmışlardı. (L)

Thebais, Statius'un, Domitianus'a ithaf ettiği on iki şarkılık manzum destanı. Konusu Eteokles ile Polyneikes'in kavgasıdır; şair, Kolophon'lu Antimakhos'un kaybolmuş bir *Thebais*'inden ilham almıştır. Statius'un bu eseri, topluluklarda okunan bir şiir çeşididir; uslûbu bu yüzden çoğu zaman tumturaklıdır ve yapmacığa kaçar. (L)

THEBASA. Esk. coğ. Anadolu'da (Lykaonia bölgesi) Konya (İkonion) şehrinin güneydoğusunda şehir. Perrot, şehrin Akgöl'ün güneybatısında Akşehir yakınında, Ramsay de Binbirkilise yakınında (Karaman) yer aldığını ileri sürerler. Plinius'a göre şehir, dağlar üzerindeydi; buna göre Thebasa'nın Toros dağları üzerinde bulunduğu sanılıyor. (M)

THEBE. Yun. mit. Boiotia'lı su perisi, tanrı-ırmak Asopos'un kızı. (L)

Thebesius kapakçığı, sağ kulakçıktaki taç sinüsünün deliğinde bulunan kapakçık şeklinde kıvrım. (L)

THECİDEİDAE çoğl. i. Kolsuayaklıların önemli bir familyası. (Devonyenden beri fosil olarak bulunan bu hayvanların kuluçka kesesi vardır. *Lacazella*'larda önce yumurtalar, sonra yavrular, kuluçka kesesinden uzanan saçak şeklindeki uzantıların ucuna bağlı bulunur. Yavrular sonra buradan ayrılarak serbest hale geçer.) [L]

THECLA i. Tırtılken erikte ve tek çekirdekli meyve ağaçlarında yaşayan kelebek. (İlmî adı *Thecla betulae.* Pulkanatlıların *lycenidae* familyasındandır.) [L]

THECOPHORAE çoğl. i. (yun. *theke,* bağa ve *phoros,* taşıyan'dan lat. k.). İskelete yapışık ve pullarla kaplı sağlam, tam bağalı kaplumbağalar takımı. (Gizli boyunlular ve dönerboyunlular diye iki alttakıma ayrılır. Bugünkü kaplumbağaların büyük çoğunluğu bu takıma girer.) [L]

THECOSMİLİA i. Bütün ikinci zaman tabakalarında bulunan, hexacorallia takımından dallı polipöbeği. (L)

THECOSOMA çoğl. i. Enginlerde yaşayan küçük boylu, büyük yüzgeçli bazı hayvanları kapsayan arttan solungaçlı yumuşakçaların küçük bir takımı. (Çok değişik olan kavkıları ya içte olur veya hiç bulunmaz.) [L]

THEER (Otakar), çek yazarı (Çernovtsıy 1880-Prag 1917). Önce şiirler yazdı (*Vypravy k Ja* [Benim Kırlarım], 1900), sonra fransız klasisizminin etkisinde tenkitler yazdı. Fakat tekrar felsefî ve idealist şiire yöneldi. *Uzkosti a Nadeje* (Bunaltı ve Umut) [1911], *Vşemu na Vzdory* (Her Şeye Rağmen) [1916] adlı şiir kitapları, bir perdelik manzum oyunu *Faethon* (1918) anılmağa değer. (L)

THEGAN, XI. yy. frank kronikçisi. Trier piskoposuydu, Dindar Louis'nin kroniğini yazdı, bu kronikle imparatorun tarafını tuttu ve Karolenjlerle ilgili önemli bilgiler verdi. (L)

THEGN veya **THANE** i. Anglosakson İngiltere'de silahşör, yani üstün ve özgür insan. (Thegn, kralın veya bir büyüğün refakatçişi, yani bir çeşit özel muhafızdı. Görevleri babadan oğula geçen thegn'lerin toplum içindeki yeri her zaman aynı olmadı: IX.-X. yy. larda ülkenin feodalleşmesiyle birlikte thegn'lerin mevkii de yükseldi ve baronluğa eşit duruma geldi.) [L]

THEİLE (Johann), alman bestecisi (Naumburg 1646-ay.y. 1724). Weissenfels'de Schütz'ten ders gördü, Stettin ve Lübeck'te müzik dersleri verdi, Gottorp (Holstein) düklük kapellasında yöneticilik yaptı, Danimarkalıların bu ülkeye saldırması üzerine Hamburg'a kaçtı. Wolfenbüttel ve Merseburg kapellalarında yönetici oldu, sonra Naumburg'a yerleşti. Missalar, Aziz Matta'ya göre bir passion, kantatlar, çalgı için parçalar besteledi, ayrıca kontrapunta kitapları yazdı. (L)

THEİLERİA i. (isviçre asıllı güney afrikalı asalakbilim uzmanı sir Arnold *Theiler*'in [1867-1936] adından). Büveleklerde asalak yaşayan ve onlar yoluyle sığırlara geçen sporlu hayvan. (*Piroplasmidae* familyasındandır.) [L]

THEİLLER (Max), güney afrikalı hekim (Pretoria 1899). 1923'te Harvard üniversitesi tropikal hastalıklar profesörü, iken 1930'da Rockefeller kuruluşuna girmiş ve sarı hummaya karşı kullanılmağa elverişli hale soktuğu bir aşı için 1951 fizyoloji ve tıp Nobel armağanını kazanmıştır. (L)

Theile sinüsü. Anat. Kalbin tabanının üst tarafında bulunan kalp dışzarının kanal şeklindeki uzantısı. (L)

THEİODAMAS. Yun. mit. Dryopos'ların efsanevî kralı. Herakles'i misafir etmeyi reddetti, buna öfkelenen Herakles onu da adamlarıyla da öldürdü. (L)

THEİRA. Tire'nin eski adı. (L)

THELODUS i. Paleont. Placoderma grubundan zırhlı balık. (Küçük bir vatoz biçiminde olan gövdesi iç iskeletsiz ve alt çenesiz olarak İskoçya'da silüryen ve devonyen tabakalarında iz bırakmıştır.) [L]

THÄLMANN

Sarit THANARAT

Sithu U THANT

Jérôme ve Jean (sağda) THARAUD

Foto. X, A.F.P., Keystone (LAROUSSE)

THELYPHONİDAE çoğl. i. Uropyga takımından örümcek familyası. (Bunlarda karnın arka kısmı iplik gibi ince, ağız bacaklarının ucu kuvvetli kıskaçlıdır. Düşmanlarını uzaklaştırabilecek kadar kuvvetli asit bir salgı çıkarabilir. Afrika'dan başka bütün tropikal ülkelerde bulunur.) [L]

THEMA i. (yun. k.). Doğu Roma imparatorluğunda askerî ve idarî bölüm.

— ANSİKL. Başlangıçta (VII. yy.) *thema*, yerli halktan asker toplayan sürekli bir garnizondu (Ermenilerin [Armeniakon], Anadoluluların [Anatolikon], Yunanlıların [tis Hellados] themaları). Kumandanlar mahallî iktidarları ellerine geçirdikleri zaman thema da bir idare bölgesi oldu ve bu usul VIII. yy.dan sonra genelleşti. Theophilos'un ölümünde themaların sayısı 17 idi; Leon VI devrinde 25'e, Konstantinos Porphyrogennetos zamanında 31'e yükseldi. General veya patricius denen thema kumandanı doğrudan doğruya imparatora bağlıydı; bütün yetkileri elinde toplardı. (L)

Thematic Apperception Test. Bk. T.A.T.

THEMİS. Yun. mit. Titanis; Uranos ile Gaia'nın kızı. Öğütleriyle Zeus'a yardım ediyordu. Dünyanın düzenini, kutsal kanunu ve eşyanın dengesini temsil eden Themis, Hukuk ve Adalet tanrıçasıdır. Kızkardeşi Mnemosyne ile birlikte, Titanların vahşet devrinde ruh gücünü temsil eder. Themis, kadınların kabile sır ve bilgilerine sahip güvenilir kişiler olduğu bir cemiyetin sembolü olarak yorumlanabilir. Themis'in, Thebai, Korinthos, Aigina ve Troizen'de tapınakları vardı. Ciddî bir genç kız olarak tasvir edilirdi. Themis, adalet'in sembolüdür; *Themis'in tapınağı* sözü «adalet sarayı» anlamına gelir. (L)

THEMİSKYRA. Esk. coğ. Pontos'da şehir, Pontos Eukseinos (Karadeniz) kıyısında, Amazonların efsanevî şehri olan Themiskyra, bir yunan kolonisiydi. Bugün, *Terme.* (L)

THEMİSONİON. Esk. coğ. Anadolu'da (Frigya bölgesinin güneyinde) şehir. Ramsay'e göre şehri, M.Ö. 261-246 arasında hüküm süren Antiokhos II Teos, gözdesi Themison'un şerefine kurdurdu. Themisonion, kuruldktan sonra Galat kavminin devamlı hücumlarına uğradı. Plinius, Roma çağında şehrin «Conventus Cibraticus» adını taşıyan birliğe girdiğini yazar. Eski yazarlardan Ptolemaios ve Hierokles'in Themisonion hakkında verdikleri coğrafî bilgilere dayanarak, bu şehrin Güney Frigya bölgesinde bulunduğu kabul edilmişse de kesin yeri tespit edilememiştir. (M)

THEMİSSOS. Esk. coğ. Anadolu'da (Karia bölgesi) şehir. Stephanos Byzantios'un ileri sürdüğüne göre, şehir Dadas tarafından kuruldu ve oğlu *Themissos*'un adı verildi. Eski yazarlara göre Themissos, Mithridates I savaşından sonra, Roma hâkimi Sulla tarafından Stratonikeia şehrine verildi. Kesin yeri bilinmiyor. (M)

THEMİSTİOS, yunan retorikçisi (Paphlagonia 317 - İstanbul 388'e doğr.). İmparator Constantius II (Ankara 350) tarafından İstanbul'daki üniversiteye çağırıldı (350). 355'te senatör, sonra prokonsül (358-359) oldu. İmparator Julianus ile yakınlık kurdu. Theodosius, Themistios'u vali tayin etti ve oğlu Arcadius'un eğitimiyle görevlendirdi. Themistios'tan *Aristoteles Üstüne Açıklamalar* ve otuz beş *Söylev* kalmıştır. *Söylev*'lerinin yirmisi tarihî yönden ilgi çekicidir. Themistios'a hem paganlar hem hıristiyanlar saygı göstermiştir. (L)

THEMİSTO. Yun. mit. Thebai kralı Athamas'ın karısı. İno'yu kıskandı ve onun çocuklarını öldürmek istedi. Yanlışlıkla kendi çocuklarını öldürdüğünü anlayınca intihar etti. (L)

THEMİSTOKLES, atinalı devlet adamı (Atina M.Ö. 525'e doğr. - Manisa [Magnesia epi Maiandro] 460'a doğr.), Atinalı Neokles'in oğlu. İleriyi gören, siyasete düşkün ve yükselmeğe hevesli bir insan olduğunu genç yaşta belli etti. M.Ö. 493'te arkhonluğa getirildi; Marathon savaşında parlak bir başarı kazandı (M.Ö. 490). Yunanistan'a ihanet eden Ege adalarına boyun eğdirdi. Rakibi, soylular partisinin başı Aristeides, büyük toprak sahiplerinin çıkarlarını temsil ediyordu; oysa sayıları gitgide artan denizcilerin ve tacirlerin sözcüsü Themistokles, deniz gücüne dayanan bir yayılma siyasetinden yanaydı. Phaleron limanı yerine, tahkimi ve savunulması daha kolay olan Pire (Peiraieus) limanının kullanılmasını önerdi. Laurion gümüş madenlerinin iki yüz savaş gemisi yapımına harcanmasını onaylattı (M.Ö. 483) ve Aristeides'i halk oylamasıyle sınır dışı ettirdi (M.Ö. 483-482). M.Ö. 480'de, Artemision burnunda, donanma kumandanlığının Ispartalı Eurybiades'e verilmesine rıza gösterek hemen hemen bütün Helenleri ortak düşman Kserkses'e karşı birleştirmeyi başardı. Thermopylai bozgunundan sonra Atinalıları şehri terketmeğe razı etti ve Salamis zaferini sağlayan stratejiyi kurdu (M.Ö. 480). Harabe haline gelen Atina'yı kalkındırdı, surları yeniden yaptırdı, Ispartalıların kıskançlığına ve entrikalarına rağmen Pire'yi (Peisaieus) tahkim etti, yerleşik yabancılardan alınan vergiyi kaldırdı. Fakat gösterişli yaşayışı ve Egelilerden ağır, adaletsiz vergiler alması ona halkın düşmanlığını kazandırmıştı; Themistokles Kimon ile çatıştı ve Atina'dan sınır dışı edildi (M.Ö. 472-471). Argos'a yerleşti, sonra Isparta kralı Pausanias'ın suç ortağı sayıldığı için Kerkyra'ya (veya Korkyra) [Korfu] kaçtı; ardından, Mollossos'ların kralına, daha sonra Artakserkses'e sığındı. Artakserkses, Themistokles'e Manisa (Magnesia), Lapseki (Lampsakos) ve Myonnesos'u verdi (M. Ö. 465-464). [L]

THENARD (Louis Jacques, baron), fransız kimyacısı (La Louptière, Nogent-sur-Seine yakınları 1777 - Paris 1857). Vauquelin'in laboratuvarına girdi, Collège de France'ta onun yerini aldı, 1821'de Fen fakültesi dekanı oldu. Millet meclisine girdi (1827-1832). Metalleri, su ve oksijenin etkisine karşı dirençlerine göre pratik olarak sınıflandırdı; alkali metaller, asetik asit, eter üstünde çalıştı; 1799'da *Thenard mavisi*'ni elde etti, 1818'de oksijenli suyu keşfetti. Gay-Lussac ile birlikte bor'u buldu. *Traité Élémentaire de Chimie Théorique et Pratique* (Teorik ve Pratik Kimya Kitabı) [1813] adlı eseri uzun süre ders kitabı olarak kullanıldı. — Oğlu PAUL, baron **Thenard** (Paris 1819 - Talmay Côte d'Or 1884), kimya ve tarım uzmanıydı. Filokseraya karşı karbon sülfür kullanılmasını önerdi. (L)

THENARDİT i. (kimyacı L. J. *Thenard*'ın adından fr. *thénardite*). Miner. Formülü Na_2SO_4 olan tabiî sodyum sülfat; ortorombik sistemde billûrlaşır. (İspanya'da kaya tuzu ocaklarında billûrlaşmış kırıntılar halinde bulunur.) [L]

THENİA, esk. **Menerville,** Cezayir'de (Cezayir idare bölgesi, Dar el-Beyza idare çevresi) komün, Mitica ovası ile İsser ırmağının vâdisi arasında, Cezayir ile Kabil arasındaki en kullanışlı geçitte; 11 186 nüf. Ticaret merkezi. (L)

THENİYET EL-HAD («Pazar boğazı»), Cezayir idare çevresinde (El-Asnam idare bölgesi) idare merkezi, Varsenis kütlesinde, sedir ağacı ormanları ortasında; 10 000 nüf. Sayfiye. Ticaret merkezi. — *Theniyet El-Had idare çevresi,* 91 600 nüf. (L)

Theo agnosto («bilinmeyen tanrıya» anlamında yun. k.ler). Atina'da, adsız ve belki de din hürriyetine saygı dolayısıyle bilinmeyen tanrılara adanmış sunaklar vardı. Havari Paulus, Areiospagos'un önüne götürüldüğünde, bilinmeyen tanrının İsa olduğunu söylemişti; ama ölülerin dirilmesinden söz edince kendisiyle alay edildi (Resullerin İşleri, XVII). [L]

THEOBROMA i. (yun. *theos,* tanrı ve *broma,* besin'den). Tropikal Amerika'da yetişen ve tohumları çikolata yapımında kullanılan ağaç. Bk. KAKAO. (M)

THEODAİSİA çoğl. i. (yun. *theos,* tanrı ve *dais,* şölen'den). Esk. Yun. Daha çok Dionysos onuruna düzenlenen kutsal ziyafet. (Tanrının şenlikte yer aldığına ve göründüğüne inanılırdı.) [L]

THEODAT veya **THEODAHAT** (öl. Ravenna 536), Ostrogot kralı (534-536), Büyük Theodorich'in yeğeni. Tacını Theodorich'in kızı Amalasonte sayesinde elde etti. Amalasonte, oğlu Athalarich'in ölümünden sonra, iktidarını koruyabilmek için Theodat'ı tahta ortak etti (534). Ama Theodat, Amalasonte'yi Bolsena gölündeki bir adaya hapsettirdi ve orada öldürttü (535). İustinianos, Amalasonte'nin öcünü almak için Mundus ile Belisarios'u İtalya'yı tekrar fethetmeğe yolladı. Theodat, Napoli'nin Belisarios tarafından alınmasından sonra tahttan indirildi. Ravenna'ya sığındıysa da yakalandı ve öldürüldü. (L)

THEODEBALD veya **THİBAUD** (öl. 555), Metz kralı (548-555), Theodebert'in oğlu. Yozlaşmış bir insandı. Babasının İtalya'da elde ettiği yerlerden bazılarını muhafaza etti. Çocuğu olmadığı için tahtı Chlothar I'e bıraktı. (L)

THEODEBERT I (504-548), Austrasia kralı (534-548), Clovis'in torunu. Babası Thierry I'den sonra tahta geçti. Babasının hükümdarlığı sırasında Ostrogot ve Vizigotlarla savaşmıştı. Gondemar tarafından ele geçirilmiş olan (534) Bourgogne'u amcaları Childebert ve Chlothar ile paylaştı, sonra İtalya'ya geçti, dört bir yana dehşet saldı; Yunanlıları ve Gotları yendi (539). [L]

THEODEBERT II (586-612), Austrasia kralı (595-612). Babası Childebert'in 596'da ölmesi üzerine, önce büyükannesi Brunhilde'nin vasiliği altında hüküm sürdü, sonra Leudes'in etkisinde kaldı (599). Kardeşi Bourgogne kralı Thierry II, Brunhilde'nin kışkırtmasıyle Theodebert'i devirdi; Toul ve Zülpich'in güneyinde yenilen (612) Theodebert ile oğlu Mérovée'yi öldürttü. (L)

THEODEKTES Phaselisli, yunanlı hatip ve trajedi şairi (Phaselis [Lykia] 380 - Atina 340). İsokrates'in, Eflatun'un ve Aristoteles'in öğrencisiydi. *Söylevler*'i ve birçok trajedisi (*Oidipus, Lunkeus, Tydeus, Alkmeon, Philoktetes*) vardır. Aristoteles bu eserlerin teknik ustalığını över. Kraliçe Artemisia'nın Mausolos'un hatırasına düzenlediği yarışmaya Theodektes *Mausolos* adlı bir sahne eseriyle katıldı ve büyük başarı kazandı. (L)

THEODELİNDE, lombard kraliçesi (öl. 625'e doğr.). Baveyra dükü Garibald'ın kızı, lombard kralı Authari'nin karısıdır (589). Kocasının ölümünden (590) sonra iktidarı elinde tuttu. Sarayın ileri gelenleri ondan kendisine bir koca seçmesini istediler. Theodelinde bunun üzerine Torino dükü Agilulf ile evlendi ve onu katolik yaptı. Dük 616'ya doğru ölünce, kraliçe, ülkeyi oğlu Adaloado adına yönetti. (L)

THÉODON (Jean-Baptiste), fransız heykeltıraşı (Paris 1646 - ay.y. 1713). Roma'da okudu; bu şehirde otuz yıl kaldı ve kiliseler için çalıştı (Sant'Ignazio del Gesu kilisesinde *Putperestliğin Şaşırtıcı İnancı,* San Pietro'da İsveç kraliçesi Kristina'nın mezarı). 1705'te Fransa'ya döndü, Versailles ve Marly'nin süslenmesine katıldı. (L)

THEODORA (İstanbul [Konstantinopolis] VI. yy. başı - ay.y. 548), bizans imparatoriçesi (527-548). Bir hipodrom bekçisinin kızıdır. Prokopios'a göre, İstanbul'da gerek sahne oyuncusu olarak, gerek çekiciliği ve serüvenleriyle dikkati çekti. Bir süre ortalıktan çekildi, sonra İustinianos'un metresi oldu, sevgilisi tahta çıkmadan hemen önce onunla evlenmeyi başardı. Haris ve zeki bir kadındı, kocasına sözünü geçirmeyi biliyordu. Paraya ve gösterişe düşkündü. 532'de, İstanbul'dan kaçmağa hazırlanan İustinianos'u, şehirde kalarak Nika ayaklanmasını bastırmağa razı etti; böylece imparatorluğu kurtardı. Çok nüfuzlu birçok devlet adamının ayağını kaydırdı; buna karşılık, kendisine bağlı olanları destekledi, yüksek mevkilere çıkardı, bazı kanunları kabul ettirdi (özellikle kadınlar, evlenme, boşanma, zina v.b. ile ilgili kanunlar). Daha 530'da, hem şahsî sempatisi dolayısıyle, hem siyaset gereği, monofizitlerin yaşadığı geniş eyaletleri (Asya, Suriye, Mısır) hoşnut etmek amacıyle monofizitlere taviz verilmesini istedi. Çünkü bu eyaletlerin imparatorluğun pers ve arap tehlikesine karşı savunmasında büyük önemi vardı. Theodora'nın, İustinianos devrinin ihtişamında büyük payı oldu. Bu durum, ithaf yazıtları, Theodora adına kurulmuş şehirler ve imparatorluk onuruna dikilen anıtlarda (Ravenna'daki San Vitale mozaikleri

v.b.) açıkça görülür. Theodora her zaman Iustinianos ile bir tutulmuş, her yerde onunla birlikte anılmıştır. (L)

THEODORA (öl. 867), oğlu Mikhael III'ün küçüklüğünde naibe olarak hüküm süren bizans imparatoriçesi (842-856). Kocası ikona düşmanı imparator Theophilos'un son isteğine uymayarak, oğlunun tahtını kurtarmak için bir konsil toplamağa razı oldu; bu konsil ikonalara tapınmayı yeniden kabul etti (şubat 843). Buna karşılık, Theodora din sapkınlarıyle mücadeleye girişti; Anadolu'daki Paulus'çulara zulüm yaptı. Bu siyaseti, din sapkınlarının müslümanlarla güç birliği kurmasına yol açtı; böylece imparatorluğun savunması zayıfladı. Bununla birlikte, imparatoriçe İslâmlığın elindeki mevkileri sarsmağa çalıştıysa da, Sicilya'yı kurtaramadı (842-847). Bizans Bulgarlar tarafından tehdit ediliyordu (852'ye doğr.); Theodora, Bulgarlarla hemen yeniden barış yaptı; bu arada Peloponnesos islavlarının yatıştırılması ve Hıristiyanlığı kabul etmesine çalıştı (847'ye doğr.). Ama Theodora'nın Mikhael III'ün desteklediği kardeşi Bardas, imparatoriçenin danışmanı Theoktistos'u öldürttü (856) ve Theodora'yı bir manastıra çekilmek zorunda bıraktı (858). [L]

THEODORA (995 ? - 1056), Bizans imparatoriçesi (1028 ve 1042 - 1056), imparator Konstantinos VIII'in kızı. Babası ölünce (1028) tahtı kızkardeşi Zoe ile paylaştı, ama kızkardeşi tarafından tahttan uzaklaştırıldı; bir manastıra çekildi. Mikhael V'in Zoe'ye karşı hükûmet darbesinin başarısızlığa uğraması üzerine (1042) yeniden iktidara çağırıldı. Zoe tarafından imparatorluğa ortak edildi ama Zoe'nin üçüncü kocası Konstantinos IX Monomakhos zamanında (1042 - ocak 1055) hiç bir sorumluluğu olmadı. Buna karşılık Konstantinos'un ölümünden sonra imparatorluğu tek başına ve yetkin bir biçimde yönetti. Makedonya hanedanı Theodora ile son buldu (31 ağustos 1056). [L]

THEODORİCH I (öl. Campus Mauriacus 451), Vizigot kralı (418-451). Arles'i kuşattı (425), ama sonuç alamadı; ardından Narbonne'u kuşattı (436). Bu iki şehri Aetius savundu. Böylece Theodorich, kendisini Roma'ya bağlayan ve Akitanya'yı yönetme hakkını veren antlaşmayı (*feodus*) bozmuş oldu. Ama Toulouse'da galip gelince eski duruma dönülmesini sağladı (439). Bundan sonra iki kızının evlenmesi sayesinde bir yayılma siyaseti uyguladı. Kızlarından biri Vandal kralı Hunerich, öbürü Süev kralı Rechiarius ile evlenmişti (449). Attilâ'ya karşı güç birliğine katıldı; Campus Mauriacus'da (Troyes yakını), savaşta öldü. (L)

THEODORİCH I, Küçük veya **Büyük** denir (454'e doğr.-Ravenna 526), ostrogot kralı (493-526), Kutsal Amales ailesinden, Pannonia'da yerleşmiş başkan Theodomir'in oğlu. Gençliğini rehine olarak İstanbul'da geçirdi (461-471); böylece yunan-roma medeniyeti tanıyarak benimseme imkânını buldu. Halkının Daçya'ya (471'e doğr.), sonra Moesia II ve Skhythia'ya (475'ten önce) yaptığı göçe katıldı. Babasından sonra tahta çıktı (474'e doğr.). İmparator Zenon'un, rakibi Basiliskos'u yenmesine yardım etti (476), sonra onun tarafından evlât edinildi. *Magister militum praesentalis* ve patricius oldu. Rakibi ostrogot şefi Şaşı Theodorich'in ortadan kalkmasından (484) ve halkının Moesia ve *Dacia Ripensis*'e yerleşmesinden (484) sonra, İtalya'yı Odoaker'in elinden almayı tasarladı. Zenon, İstanbul'a karşı bağımsız durumda olan bu bölgenin yönetimini Theodorich I'e verdi. Halkıyle 488 sonbaharında yola çıkan Theodorich, Odoaker'i, Isonzo kıyısında (ağustos 489) ve Verona'da (eylül 489) yendi, sonra Ticinum'da (Pavia) savunmaya geçti, burada kendisine vizigot takviyeleri geldi. 490 Yazında oradan çıktı, Ravenna'ya çekilen Odoaker ile Adda kıyısında çarpıştı. Uzun bir kuşatmadan sonra, rakibine İtalya'yı paylaşma vaadinde bulunarak silâhlarını bıraktırdı (şubat 493); ardından onu öldürdü (mart 493). İtalya'dan başka Dalmaçya'ya, Pannonia'ya, Noricum'a, Raetia'ya hâkim oldu ve iktidarın, imparator Anastasios'a kabul ettirdi ve *magister utriusque militiae* (497) unvanını aldı. Daha sonra, roma ile germen ordusunun desteğini sağlayarak güçlü bir devlet kurmağa çalıştı. Ravenna'ya girişinde kendisini kral ilân eden halkı Po ırmağının kuzeyine yerleşti. Theodorich'in hayat ve medeniyetine hayranlık duyduğu Romalılar, geleneksel hükûmet ve yönetim şekillerini muhafaza ettiler. Böylece, Tehodorich, 490'dan itibaren roma senatosunun işbirliğini sağladıktan sonra Ravenna'da oturdu ve bu şehri anıtlarla süsledi. Roma kilisesinin savunuculuğunu yaptı. Papaların seçimi işine karıştı. Doğu'da Iustinos I'in tahta çıkışından (518) yararlanarak Roma ve Doğu kiliseleri arasındaki uzlaşma *libellus*'unu kabul ettirdi (519). Batı başkentlerini etkisi altına aldı. Barbar krallıklarını da hâkimiyeti altına almağa çalıştı. Bu amaçla, önce kızlarını ve yeğenini, Vizigot, Burgond, Vandal ve Thüringen krallarıyle evlendirdi, kendisi de Herullerin bir kralını evlât edindi ve Clovis'in kızkardeşi Audofleda ile evlendi (493'e doğr.). Sonra, Raetia'da Almanlara sığınma imkânı sağlayarak, Vizigotların kralı olan (507) torunu Amalarich'i himayesine alarak Frankların ilerlemesini önledi. Bu sayede Franklardan Provence'ı aldı (508-509), sonra damadı Burgond kralı Sigismond'un kaybettiği Druentia ile Druma ırmakları arasındaki bölgeyi ele geçirdi (523). Hoşgörü ve sağduyu sahibi bir hükümdar olan Theodorich, saltanatının zirvesine ulaşmıştı, fiilen Batı Roma imparatoru olmak için, Galya'yı ele geçirmek istedi. Arius'çuluğu yasaklayan (523) İstanbul'un entrikaları karşısında Roma aristokrasisinin ilerigelenlerinden Boetius ile Siymmachus'u idam ettirdi (524), papa Johannes I'i, arius'çulara karşı alınan tedbirlerin kaldırılmasını sağlamak göreviyle İstanbul'a gönderdi (525-526); dönüşünde papayı hapse attırdı, papa çok geçmeden orada öldü (526). Theodorich I'in kendisi de ağustos 526'da öldü ve eseri ölümünden sonra varlığını uzun zaman sürdüremedi. Theodorich, DIETRICH VON BERN (Verona), adıyle, germen dünyasının efsanevî kişilerinden biri oldu. (L)

THEODORİCH II (öl. 466), vizigot kralı (453-466), Theodorich I'in oğlu. Ağabeyi Thorismond'u öldürdükten sonra tahta çıktı. Avitus'un dostuydu, onun kanalıyle latin edebiyat ve felsefe kültürü ile ilgilendi. Avitus, Theodorich'in imparator olarak tanınmasını sağladı (455). Theodorich, kısa süren hükümdarlığı (455-456) sırasında Süevlerin kralı Rechiarius'u kesin bir bozguna uğrattı (456 sonu); Galya ve İspanya'ya tam anlamıyle hâkim oldu. Roma ile yeniden ittifak yaptı ve Egidius ile mücadeleye girmesine karşılık, Ricimer'den Narbonne'u aldı (462); Orléans yakınında Egidius'a yenildi (463), kardeşi Eurich tarafından öldürüldü. (L)

THEODORİCH Büyük (öl. 484), ostrogot kralı (473-484). Pannonia'da yerleşmiş ve federal bir düzende birleşmiş olan Ostrogotların başına geçti, Doğu imparatoru Leon I'e karşı ayaklandı. Leon I, yağmayı önleyebilmek için, ona *magister militum praesentalis* ve «Gotların kralı» unvanını verdi (473). İmparatorluk için Basiliksos'un adaylığını destekledi (474), unvanlarını, Zenon'un başarıyle biten adaylığını (476) desteklemiş olan Genç Theodorich'e bırakmak zorunda kaldı. Zenon, Büyük Trakya'yı yakıp yıkan Büyük Theodorich'i silebilmek için ona unvanlarını geri verdi (479). Theodorich, isyan etti ve İstanbul'u ele geçirmeğe çalıştı (481), ama bir kaza sonucunda öldü. (L)

THEODORİCH Usta, çekçe **Detrich**, Bohemya okulu ressamı. 1339-1381 Arasında Prag'da bulunduğu biliniyor. Bu şehirde imparator Karl IV'ün hizmetindeydi. Kutsal Haç kilisesinde ve Prag yakınlarındaki yüz otuz üç pano Theodorich'e mal edilir (büst halinde aziz figürleri). Ayrıca Emmaüs manastırından gelen bir *Çarmıha Geriliş* ile oğlu Vaclav'ı temsil eden ve *Başpiskopos Ocko Vlasim Mihrap Arkalığı* ona mal edilir (Prag müzesi). [L]

THEODOROS, Phokis asıllı yunan mimarı (M.Ö. IV. yy. başı). Delphoi *tholos*'unu yaptı ve bu anıtla ilgili teknik bir eser yazdı. (L)

THEODOROS I LASKARİS (öl. 1222), ilk İznik bizans imparatoru (1204 - fiilen 1208 - 1222). İmparator seçilmesinden hemen sonra İstanbul alınınca (nisan 1204) İznik'e (Nikaia) yerleşti, ama Poimanenoi'de (6 aralık 1204) ve Edremit'te (Adramytteion) [19 mart 1205] Haçlılara yenildi ve Anadolu'nun kuzeybatısını kaybetti. İzmit'i (Nikomedeia) işgal etmesini önleyen (1205) Trabzon imparatoru David Komnenos'u yendikten sonra İvan Kaloyan Asen ile ittifak yaptı. Henri de Hainaut'nun Kapı dağı (Kyzibos) ile İzmit'i (Nikomedeia) kendisine bırakmasını sağladı (haziran 1207 mütarekesi). Bundan sonra İznik'te imparatorluk tacını giydi (nisan 1208). Gücünden endişelenen Konya (İkonion) selçuk sultanı Keyhüsrev, Theodoros I'e karşı Latinlerle anlaştı; Theodoros da Türkler tarafından tehdit edilen Küçük Ermeniye kralı Leon II ile ittifak yaptı ve Türkleri Akşehir (Menderes Antakyası) yakınlarında yendi (1210). Öte yandan Misia'da Latinlere yenilen (ekim 1211) Theodoros, Latin imparatorluğu naibesi Yolanda'nın (Yolanda de Flandres) kızı Maria'yı üçüncü eş olarak seçerek (1218) İstanbul'u siyasî yoldan tekrar ele geçirmeyi denedi; Yolanda'nın ölümünden sonra İstanbul'u yeniden ele geçirmeyi denedi ama başaramadı, imparator Robert de Courtenay ile barış yaptı (1221). Bir yandan da İznik imparatorluğunu Bizans imparatorluğunun benzeri haline getirdi; sırp kilisesine Aziz Sava yönetiminde bağımsızlık tanıdı (1219) ve Kiliseler birliğini yeniden kurmağa teşebbüs etti (1214-1220). [L]

THEODOROS II DUKAS LASKARİS (1222-1258), İznik bizans imparatoru (1254-1258), Ioannes III Pyatatzes'in oğlu. İşbaşına halktan kimseleri getirdi, hükûmet işlerinin yönetimini çocukluk arkadaşı Georgios Monzalon'a, Kilise işlerinin yönetimini manastır başrahibi Arsenios'a bıraktı (1225). Bu yüzden soylu sınıfını ve bazı kilise ileri-gelenlerini kızdırdı; fakat vergileri, ancak millî bir ordu kurmağa gerekli ağır masrafları karşılamak için arttırdığından kendini halka sevdirdi. Bu siyaset sayesinde hem Bulgarlarla, hem Epir despotluğuyle, hem de Türklerle savaşabildi. 1255 ve 1256 zaferlerinden sonra, çar Mihail II Asen'i Trakya'daki Tsepaina (?) kalesini kendisine bırakmağa zorladı. 1257'de kızı Eirene'yi yeni bulgar çarı Konstantin Asen Tih ile evlendirdi; öteki kızı Maria'yı da Epir despotu Mikhael II'nin oğlu Nikephoros'a verdi; despot Draç, Sırbistan ve Arnavutluk'u Theodoros'a bırakmak zorunda kaldı. Kendisine ihanet eden ve Türklere sığınan (1258), Mikhail Palaiologos'u bağışladı ve Avrupa'da Epir despotu Mikhael II'ye karşı savaşan birliklerin başkumandanlığına tayin etti; ama Palaiologos Pirlep'e (Prilep) ve Makedonya'yı (Selanik dışında) geri almak için Sırp ve Arnavutlarla birleşti. Buna kızan Theodoros, Palaiologos'u tutuklattı, ama az sonra öldü. (L)

THEODOROS III (Sage, Kuara 1818 - Magdala 1868). Habeşistan imparatoru (1855 - 1868). Amhara'lı küçük feodal bir ailedendi. Babası ile amcasının gücü yavaş yavaş arttı; KASA yahut KASSA adıyle, genç şef, kayın babası olan Amhara ras'ı Ali'ye karşı bağımsızlığını sağladı. Theodoros, 1850 ile 1855 arasında Gondor'dan hareketle ras Ali'yi, sonra Tigre ras'ını yendi. Menelik II'nin babasından Choa'yı aldı, kendini «Theodoros III» adıyle necaşi ilân etti; Habeşistan'a Avrupa tarzında bir düzen vermeğe çalıştı. Ama zorbalığı, uyruklarının bir kısmını aleyhine çevirdi. Theodoros III'ün, iktidara geçmesine yardım eden İngilizlerle iyi olan ilişkileri 1863'ten sonra bozuldu; Magdala'da Robert Napier'nin askerleri tarafından yenilen Theodoros III, kendini öldürdü. (L)

THEODOROS ANGELOS DUKAS KOMNENOS (öl. 1252'den sonra), Epir despotu (1215'e doğr. - 1230). Selânik bizans imparatoru (1224-1230), Mihael I Angelos'un kardeşidir. Epir despotuyken latin imparatoru Pierre de Courtenay'i esir etti (1217). Selânik latin kralı Demetrios de Montferrato'nun yurt dışında bulunmasından yararlanarak onun krallığını işgal etti, sonra da Selânik'i ele geçirdi (1224 sonu), Selânik'te taç giyerek (1230) İznik (Nikaia) imparatorunun rakibi haline geldi. Epir'e, Tesalya'ya ve Makedonya'nın bir kısmına hâ-

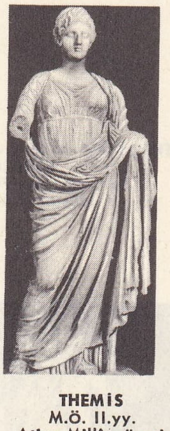

THEMİS
M.Ö. II.yy.
Atina Millî müzesi

THEMİSTOKLES
Napoli Millî
müzesi

Louis J. THENARD
Ambroise Tardieu'nün
gravürü

Foto. Alinari-Giraudon (LAROUSSE)

«THEODORA ve sarayının kadınları» Ravenna, San Vitali kilisesi mozaiği

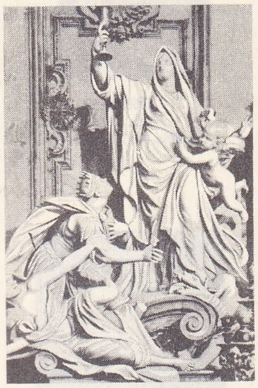

J.-B. THEODON

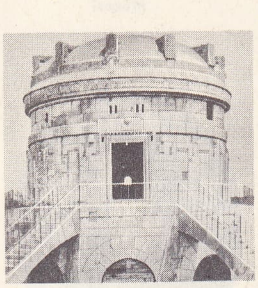

THEODORİCH I'in mezarı, Ravenna

kim oldu, Korfu ile Draç'ı Venediklilerden, Ksantheia ile Didymoteikhon'u Latinlerden ve Edirne (Andrinopolis) şehrini de (1225) İznik Bizanslılarından aldı. İstanbul'u almak için İoannes III Batatzes'e yaklaştı ve Bulgarlarla birleşmeğe çalıştı. Fakat kendilerini latin imparatorluğuna vâris sayan Bulgarlar, Theodoros Angelos'u Klokotnitsa'da (Klokotos) yendiler ve esir ettiler (mart 1230). Gözleri kör edilen, sonra hasmı İvan III Asen II tarafından serbest bırakılan Theodoros, kardeşi Manuel'i (1230-1238) büyük oğlu İoannes III Dukas Komnenos lehine (1239-1244) tahttan uzaklaştırdı ve İznik'e (Nikaia) yerleşti; bunun üzerine İoannes III Dukas Batatzes, Theodoros Angelos'u, imparatorluk unvanından vaz geçerek despotlukla yetinmesi için oğlu İoannes'e aracı gönderdi (1242). Theodoros Selânik'e dönünce oğulları İoannes ve Demetrios adına ülkeyi yönetmeğe başladı, fakat İoannes III Dukas Batatzes şehri aldı; Vodina'ya (Bodena) çekilen Theodoros Angelos (aralık 1246), İoannes III Dukas Batatzes'e saldırması için yeğeni Epir despotu Mihael II'yi kışkırttı (1252). Bu saldırıyı önleyen İoannes III Theodoros Angelos'un kendisine teslim edilmesini istedi ve onu zindana attırdı. (L)

THEODOROS Anagnostes, bizanslı tarihçi ve din adamı. Ayasofya kilisesinde dinî metinleri, ibadete gelenlere okumakla görevliydi (VI. yy. kilise tarihçilerinin eserlerinden derlediği ve 313-527 dönemi üstüne *Ekklesiastiken Historian* (Kilise Tarihi) adlı bir eser yazdı. (M)

THEODOROS Aziz, asker (Galatia IV. yy.). Birçok efsanenin kahramanı olan Aziz Theodoros iki ayrı kimlikte tanıtılır: GENERAL THEODOROS ve ASKER THEODOROS. Aziz Theodoros kültü Yunanistan ve İtalya'da çok yaygındı. Aziz Theodoros askerlerin koruyucusu sayılır. Aziz Theodoros'un Chartres katedralindeki heykeli gotik sanatın bir şaheseridir. (L)

THEODOROS Canterbury'li, Aziz, yunan asıllı ingiliz kilise adamı (Tarsus, Kilikya 602 - Canterbury 690). Papa Vitalianus tarafından Canterbury metropolitliğine getirildi (668). Anglosakson piskoposluğunu yeniden kurdu; manastırlarda reform yaptı, manastır okullarının sayısını artırarak Batı'da klasik kültürü sürdürenlerden biri oldu. (L)

THEODOROS Kayserili, XI. yy.da yaşamış bizanslı ressam. Studios manastırında keşiş olduğu sanılır. Manastırın Psalterion'unu (Mezamir kitabı) ikonalarla süsledi (1066). Bu ikonalar bugün Britanya müzesi kütüphanesindedir. (LM)

THEODOROS Kyrene'li, M. S. IV. yy. sonunda yaşamış yunan filozofu. Genç Aristippos'un öğrencisi ve halefidir. Kyrene okulunu geliştirdi. *Peri Theon* (Tanrılar Üstüne) adlı eserinde tanrıların varlığını inkâr ettiği için Theodoros'a Tanrı Tanımaz lakabı verildi. — Bu filozofu, matematikçi *Kyrene'li Theodoros* ile karıştırmamak gerekir. Eflatun bu matematikçinin derslerini izlemiş ve *Theaitetos* adlı dialoğunda ona yer vermiştir. (L)

THEODOROS Malatyalı (Melitenos), XIV. yy. sonunda yaşamış bizanslı şair. Bir astronomi incelemesi (*Peri Astronomias*) ve alegorik bir şiir (*İhtiyat Üstüne*) bıraktı. (L)

THEODOROS Mesis'li (Mopsuestia), yunanlı ilâhiyatçı (Antakya 350'ye doğr. - Mopsuestia 428). Rahipti (383), din kitaplarının tefsirlerini yaparak büyük ün kazandı. Kilikya'da Mesis'te piskopos oldu (392). Sonra Khalkedon konsilinde (451) ve «Tres Capitoli» («Üç Fasıl») meselesi sırasında Nesturîliğin kurucusu sayıldı ve 5. İstanbul konsilinde (553) mahkûm edildi; buna karşılık, İran imparatorluk kilisesi (yanlış olarak nesturî kilisesi denir) Theodoros'a doktor unvanını verdi. Theodoros, Antakya din okulunun en seçkin tefsircisi ve ilâhiyatçısıdır. Uzun eserinden ancak parçalar kalmıştır: *De İncarnatione, Contra Apollinarem, Cammentarum de Creatura.* (L)

THEODOROS Sisamlı, yunanlı kuyumcu; Roikos ile birlikte bronz dökümünü keşfettiği kabul edilir (M. Ö. 560'a doğr.). Krisos'un gümüş çanağı, Polykrates'in altın halkası gibi birçok kuyumculuk eseri ona maledilir. (L)

THEODOROS Studites, Aziz, bizanslı keşiş (Bizans 759 - Büyükada 826). 781'de Bithynia'da (Bursa) Sakkudion manastırına girdi ve genç yaşta bu manastırın başrahibi oldu. 796'da bir ara imparator Konstantinos VI tarafından Selânik'e sürgüne gönderildi; 797'de imparatoriçe Eirene tarafından yeniden görevine getirildi; sonra İstanbul'da Studios manastırına (bugün İmrahor camii) nakledildi. İkona düşmanlarını destekleyen Nikephoros devrinde bir daha sürgün edildi (809-811). Studios manastırı, Ermeni asıllı Leon'a cephe alanların merkezi haline geldiği için, Theodoros bu imparator tarafından üçüncü defa sürgüne gönderildi (815-820). Keşişlikte reform yapan Theodoros'un iki Din eğitimi kitabı ve Dinî konferansları vardır. Polemik eserlerinin en önemlisi ikonomakhos'lara karşı yazdığı *Kata ton Eikonomakhon* adı altında toplanabilecek olan üç *Söylev*'idir. *Yazışmalar*'ı önemli yer tutar. Theodoros, bizans hicvinin ustalarından biri sayılırdı. (L)

THEODORUS I (Kudüs - öl. Roma 649), papa (642-649). Doğu asıllıdır, Papa Johannes IV'ün yerine seçildi. Monotelizm'i savunan İstanbul Patriği Paulos I ile çatıştı, onu azletti, fakat hüküm yerine getirilmedi. (L)

THEODORUS II (öl. Roma 897), papa (897). Romanus'un halefi. Stephanus VI'nın emriyle Tevere'ye atılan papa Formosus'un cesedine dinî gömme töreni yaptırttı. (L)

THEODOSİA. Bk. FEODOSİYA.

THEODOSİOS Bithynia'lı, M.Ö. II. yy.-da yaşamış yunan astronomi bilgini ve matematikçisi. Üç değerli eser bıraktı: küre üzerine çizilmiş çeşitli dairelerin en basit özelliklerini anlattığı küre geometrisiyle ilgili *Peri Spherikon* (Küreler Üstüne), *Peri Hemeron kai Nykton* (Günler ve Geceler Üstüne) [2 cilt] ve yükselti değişikliklerine göre göğün görüş uzaklığı değişmelerini inceleyen *Peri Oikeseon.* (L)

THEODOSİUS I (Flavius Theodosius, **Büyük** denir) [Cauca, Galiçya 347'e doğr. - Milano 395]. Roma imparatoru (379-395), yaşlı Theodosius'un oğlu. Sarmatlara karşı girişilen ve başarıyle sonuçlanan sefer sırasında Birinci Moesia düküydü (374). Babasının idamından (376) sonra doğum yeri olan İspanya'ya çekilerek Aelia Flaccilla ile evlendi; iki oğlu oldu: Arcadius ve Honorius. Edirne yenilgisinden (378) sonra Gratianus, Theodosius'u *magister militum* tayin etti, sonra Sirmium'da Augustus ilân ederek (ocak 379) ona Doğu Roma imparatorluğunu (İllyricum ile birlikte) verdi. Selânik'e (haziran 379), sonra İstanbul'a (kasım 380) yerleşen yeni imparator, Valens yenilgisinden beri Tuna'nın güneyindeki eyaletleri kasıp kavuran Gotlarla savaşmayı pek istemiyordu; 382 barışıyle Gotların federasyon üyesi olarak İkinci Moesia'ya yerleştirilmeleri imparatorluğun lehine olmadı; üstelik imparator, orduya çok sayıda barbar sokmuş, hattâ kumandanlıkların çoğuna barbarları getirmeğe başlamıştı; bu durum Roma'lı generallerde hoşnutsuzluk uyandırdı. Sasanî kralı Şahpur III'ün Ermeniye kralı Arsas IV'ü tahtından indirmesine ve Ermeniye'nin büyük kısmını ilhak etmesine göz yuman Theodosius, 386/390'a doğru, hükümranlığını Batı Ermeniye'ye kabul ettirmekle yetindi. İstanbul'un güzelleştirilmesi, ordu, bürokrasi masrafları ve aşırı vergiler, büyük kentlerde ayaklanmalara yol açtı. İznik (Nikaia) konsili kararlarını benimseyen (28 şubat 380 kararnamesi) ve Arîlerle Mani'cilere karşı tedbirler alan imparator, İstanbul'da ikinci kiliselerarası konsili topladı; bu konsil, dinî hiyerarşiyi sivil çevrelere de soktu ve Makedonya'daki din sapkınlığını mahkûm etti (381). Theodosius, sapkınlarla dönmelere verilecek cezaları ağırlaştırırken (381-383) bir yandan da paganlığı yok etmeğe çalıştı: kehanetler, kurbanların iç organlarıyle fala bakılması, kurban kesme törenleri ve tapınak ziyaretleri arka arkaya yasaklandı.

Theodosius, istememesine rağmen Batı'ya müdahale etmek zorunda kaldı. Gratianus ile ilişkileri iyi değildi, büyük oğlu Arcadius'u Augustus ilân etti (ocak 383), sonra Gratianus'u öldürten zorba Maksimus'u tanıdı (ağustos 383); fakat Maksimus'un İtalya'dan kovduğu (387) Valentinianus II'nin kızkardeşi Galla ile evlenince Maksimus ile savaşmak zorunda kaldı; Maksimus Akitanya'da esir düştü ve Theodosius'un askerleri tarafından öldürüldü (ağustos 388). Valentinianus'u Arbogast'ın vesayeti altında Galya'ya gönderen Theodosius, İtalya'yı kendi yönetimine aldı. Milâno'da kaldığı iki yılı aşan sürede bir ayaklanmadan (393) sonra Selânik halkının kılıçtan geçirilmesini emrettiği için **Aziz** Ambrosius tarafından aforoz edildi. Valentinianus II'nin esrarlı bir şekilde ölümünden sonra (mayıs 392) Theodosius, Augustus unvanını ikinci oğlu **Honorius'a** verdi (ocak 393) ve zorba Eugenius'a karşı savaşa hazırlandı. Fluvius Frigidus savaşında (5-6 eylül 394) Theodosius'un rakipleri öldü ve Theodosius, Roma imparatorluğunun bütünlüğünü sağladı (eylül 394 - ocak 395). Honorius'u Roma'ya yerleştirdikten sonra imparator Milâno'da hastalandı ve Doğu Roma'nın yönetimini, Rufini'nin naipliği altında büyük oğlu Arcadius'a ve Batı'nın yönetimini de Stilicon'un naipliği altında küçük oğlu Honorius'a bıraktıktan sonra öldü. (L)

THEODOSİUS II (401-450), Doğu Roma imparatoru (408-450), Arcadius'un oğlu ve halefi. Kültürlü fakat silik bir hükümdardı; önce kızkardeşi Pulkheria, sonra karısı Eudoksia'nın etkisi altında kaldı; İstanbul'da 6 km uzunluğunda bir sur yaptırdı ve büyük kültür hizmetlerinde bulundu: İstanbul'da bir üniversitenin kurulması (425); Theodosius kanunlarının yazılması (435-438), Efes konsilinin toplanması (431).

Buna karşılık, Honorius'un ölümüyle (423) imparatorluğu birleştirme fırsatını ele geçirdiği halde, Valentinianus III'ün tahta çıkmasına (425) yardımcı oldu ve onu kızı Eudoksia (Likinia Eudoksia) ile evlendirdi (437). Dışta, pers tehlikesini başarılı bir seferle savuşturdu (421); bu zafer «Yüzyıl barışı» ile tamamlandıysa da (422), barış 441'de bozuldu. Öte yandan vandal korsanlarını ortadan kaldırmağa çalışan donanması Genserich'e yenildi (431); Hun istilâlarına (441-449) karşı koyamayan Theodosius, haraç ödemeyi kabul etti. (L)

THEODOSİUS III (öl. Efes 722), Doğu Roma imparatoru (716-717). Edremitlidir ve orada vergi tahsildarlığı yapıyordu; bu eyaletin askerleri tarafından Anastasios II'yi tahttan indiren bir ayaklanmanın başına geçmeğe zorlandı. Daha sonra İsauria'lı Leon tarafından tahttan indirildi ve Efes'te manastıra çekildi. (L)

THEODOSİUS Büyük (Flavius) [Galicia'-da - öl. Kartaca 376]. Romalı general. Hıristiyan bir ailedendi. Valentinianus I'in emrinde imparatorluk sınırlarını savunurken yararlık gösterdi. Galya bölgeleri kıyılarında savunma hazırlıkları yaptı (367), bir ayaklanmayı (368-369) bastırmak için Bretagne'a gitti. Asilerle mütareke yaptı, bölgeye enerjik bir vali (Vivilis) ve bir general (Dulcitius) tâyin etti (368). 369'da Barbar'ları sınırlara kadar püskürttü, Hadrianus surunu onarttı ve güneyde yeni Valentia ilini kurdu, bir donanma hazırladı. Bu başarılarıyle *magister equitum* unvanını aldı. Sonra Felemenk'te Germenlerle (369 sonu), Rhaetia'da Alamanlarla, 371-373 a-

Foto. Alinari-Giraudon (LAROUSSE)

rasında Orta Avrupa'da Sarmat'larla çarpıştı; 373-375 arasında Afrika'da Firmus'ların ayaklanmasını bastırdı. Fakat 376'da Gratianus'un emri üzerine bilinmeyen bir sebepten başı kesildi. (L)

Theodosius kanunu, vali Antiokhos'un teşvikiyle Theodosius II'nin 435-438 yıllarında hazırlattığı kanun. (İmparator, Constantinus zamanından beri çıkarılan imparatorluk kararnamelerini tek bir derleme halinde toplatmış ve tasnif ettirmişti. İmparatorluğun bütünlüğünü onaylayan bu kanun, Doğu Roma'da Theodosius II, Batı Roma'da ise Valentinianus III adına uygulanıyordu. Theodosius kanunu, Batı Roma imparatorluğu yıkılıncaya kadar süren dönemde *Theodosius sonrası kanunlar* ile tamamlandı.) [L]

Theodosius surları, İstanbul'da Bizans imparatoru Theodosius II (408-450) tarafından yaptırılan surlar (413). Şehri çevreleyen surların en önemlilerinden olan Theodosius surları Yedikule'den başlar Edirnekapı ile Ayvansaray arasında yer alan Tekfur sarayına kadar devam eder. 448'de bir depremle yıkılan ve iki ay içinde yeniden yapılan surlar üç sıra halinde inşa edilmiştir. Dış sur önünde ayrıca bir hendek yer alır. 1 300 m uzunluğunda olan bu surların iki sırası yer yer ayaktadır. (M)

THEODOTOS veya **THEODOROS,** M. Ö. IV. yy.da yaşamış yunan mimarı. Adının yazılı olduğu yazıtın THEO- harflerinden sonrası parçalanmıştır. Epidauros'taki Asklepios tapınağı (M. Ö. 375'e doğr.) ve doğu alınlığı akroterleri Theodotos'a mal edilir. (L)

THEODOXUS i. Neritidae familyasından önden solungaçlı, karındanbacaklı yumuşakça; derelerde ve ırmaklarda yaşar. (*Theodoxus fluviatilis* Avrupa'nın büyük bir kısmında yaygındır.) [L]

THÉODULE geçiti; Alpler'de geçit, İsviçre ve İtalya sınırında; 3 322 m. Zermatt'ı (İsviçre) Valturnanche'ye (İtalya) bağlar. İtalyan yamacında Breuil'den hareket eden teleferik, geçitin üstünde 3 600 m'ye kadar çıkar. (L)

THEOFİL, Helmershausen manastırının benediktin rahibi (XI. yy. sonu ve XII. yy. başı). Kuyumcu ROGERUS ile aynı kimse olduğu sanılır. *Diversarum Artium Schedula* adlı önemli eserinde boyaların yapımı, resim tarzları, mozayikler ve kuyumculuk üstüne bilgiler verir. (L)

THEOGAMİA çoğl. i. (yun. *theos,* tanrı ve *gamos,* düğün'den yun. k.). Esk. Yun. Tarımsal bir birleşmenin hatırasına yapılan şenlikler: Atina ve Sisam'da (Samos) Zeus ile Hera'nın; Sicilya ve Sultan Hisar'da (Nyssa, Lydia) Hades ile Persephone'nin birleşmesi kutlanırdı. (L)

THEOGNİS, yunan şairi, M. Ö. VI. yy. sonunda Megara'da doğdu. Hayatı hemen hiç bilinmiyor. Bilinen kadarıyle soylu bir ailedendi, siyasî ihtilâllerden çok zarar gördü, fakir düştü ve sürgüne yollandı. İmzasını taşıyan 1400 eleji mısraı bugüne kalmışsa da ona mal edilen elejilerin çoğu başkaları tarafından yazılmıştır. Mısraları canlı ve gerçekçi üslûbuyle dikkati çeker. (L)

THEOGNOSTOS, VIII. yy.da yaşadığı sanılan bizanslı gramerci. Okullarda pratik çalışmalarda kullanılması için bir gramer kitabı yazdı: *Enkheiridion Orthographias Hypo Ton Typon Khilion kai Trion Kanonon* (1003 Kuralla İmlâ Elkitabı). [M]

Theogonia, Hesiodos'un şiiri (M. Ö. VIII. yy.). Bin mısradan biraz fazladır. Fakat birçok kısmı sonradan eklenmiştir. Şair, başlangıçtan kutsal dünyanın kuruluşuna kadar tanrıların soy zincirini anlatır. Çoğu zaman birbirleriyle çelişen eski geleneklerî derlemiş ve bunları birbiriyle bağdaştırmağa çalışmıştır. (L)

THEOKRİTOS, yunanlı şair (Sicilya [?] M. Ö. 315'e doğr. - öl. 250'ye doğr.). Hayatı hakkında pek bilgi yoktur. İskenderiye'ye gitti. Ptolemaios Philadelphos'un sarayında oturdu, Philetas'tan ders aldı. Theokritos'tan *İdiller* adı altında toplanmış, gerek biçim, gerek konu bakımından çok farklı şiirlerden (epigramlar, diyaloglu mimler, ilâhiler, epik şiirler) bir derleme kaldı. Theokritos'un bütün eserlerini kapsamayan bu derlemede başkalarının eklemeleri de olduğu sanılır. En çok tanınan parçaları kır sahnelerini canlandıran şiirlerdir; bu yüzden Theokritos bükolik şiir türünün yaratıcısı sayılabilir. Gerçekten Theokritos'un şiirleri, tabiat duygusunu içtenlik ve gerçeklikle ifade etmesi bakımından ilgi çekicidir. (L)

THEOKSENİA çoğl. i. (yun. *theos,* tanrı ve *ksenia,* konukseverlik'ten). Esk. Yun. Tanrılara (Pellene ve Delphoi'de Apollon, Herakles, Dionysos, Demeter ve özellikle Dioskuros'lar) yemek sunma şenlikleri. (Delphoi'deki theoksenia bayramında bir şiir yarışması yapılırdı.) [L]

THEON İskenderiyeli, IV. yy.da yaşamış yunan astronomi ve matematik bilgini. Bir *Megiston* (Kitabu'l-Macisti) şerhi yazdı, Euklides'in *Stoikheia* (Unsurlar) ve *Optika* (Optik) adlı eserlerini birleştirerek yeniden kaleme aldı. Arkhimedes ve Heron'un eserlerinden derleyerek bir *Katoptrika* (Katoptrik) hazırladı. Ünlü matematikçi ve filozof Hypatia, Theon'un kızıdır. (L)

THEON İzmirli, II. yy.da yaşamış yunan matematikçisi ve filozofu. *Ta Kata to Mathematikon khresima eis ten Platonos Anagnosin* (Eflatun'un Okunmasında Yararlı Bilgilerin Açıklaması) adlı eseri yeni pythagoras'çı doktrinlerin etkisindedir. (L)

THEOPHANE. Yun. mit. Trakyalı genç kız, Bisaltes'in kızı. Güzelliğine vurulan Poseidon onu kaçırdı, koyun şekline soktu, kendi de koç oldu. Theophane altın yapağılı bir koç doğurdu. Bu koç Phriksos ve Helle'yi Kolkhis'e taşıdı. (L)

THEOPHANES, yunan tarihçisi ve şairi, Midilli'de doğdu (M. Ö. I. yy.). Pompeius'un tarihçisiydi. Pompeius onun hatırı için Midilli'ye hürriyetini bağışladı. *Pompeius'un Kumandasında Yapılan Roma Savaşları Tarihi* adlı bir eser yazdı. Kaybolan bu eserden Strabon ve Plutarkhos yararlanmışlardır. (L)

THEOPHANES, rusça **Feofan Grek,** Bizans asıllı rus ressamı (1350'ye doğr. - öl. 1410'a doğr.). Novgorod'daki Preobrajenskiy (Başkalaşım) katedralinin (1378) ve Spas-na-İline kilisesinin fresklerini ve Moskova'da A. Rublyov (öğrencisi olduğu sanılır) ile Blagoveşçenskiy (Tebşir) katedralinin ikonostazını (1405) yaptı. İkonalar ve minyatürler de resimledi. Eserlerinin başlıca özelliği, boyutlarının büyüklüğü ve dramatik güçlülüğüdür. (L)

THEOPHANES Bizanslı, VI. yy. sonunda yaşamış bizanslı tarihçi. Eseri: *İustinianos ve Maurikios'un Tarihi* (527-602). [L]

THEOPHANES Günah Çıkarıcı, Aziz, bizanslı kronikçi (758'e doğr. - Semendirek 818). İkona aleyhtarlarına karşı çıktı, ermeni asıllı Leon V tarafından Semendirek'e sürüldü. 284-813 Arasındaki dönemi içine alan ve Georgios Synkellos'un eserinin devamı olan bir *Khronographia* (Vakayiname) yazdı. (L)

THEOPHANİA çoğl. i. (yun. k.). Esk. Yun. Delphoi'de Apollon onuruna yapılan şenlikler. (Theophania ilkbaharda düzenlenir ve kışın kapalı günlerinden sonra Güneş tanrısının geri dönüşünü temsil ederdi. Bu tanrının kuzey ötesinden geldiği öne sürülür, heykeli halka gösterilirdi.) [L]

THEOPHANO veya **TEOPHANİA,** Bizans imparatoriçesi (X. yy.). Bir meyhanecinin kızıydı, 956'da Konstantinos VII'nin oğlu Romanos II ile evlenmeyi başardı ve onunla beraber tahta çıktı (959); sarayda büyük nüfuzu vardı. 963'te dört çocuğuyle dul kalınca iktidarda kalabilmek için (963) Nikephoros II Phokas ile evlendi. İoannes Tzimiskes ile evlilik dışı ilişki kurdu ve Nikephoros'u öldürmesine yardım etti (969). Fakat yeni imparatorla evlenmeyi başaramadı ve sürgüne gönderildi (970). Oğlu Basileios II tahta çıkıncı İstanbul'a döndü (976). [L]

THEOPHİLE DE VİAU. Bk. VIAU.

THEOPHİLOS, bizanslı hukukçu (öl. İstanbul 536'ya doğr.). Digesta'nın, Kanunlar'ın ve İnstitutiones İustiniani'nin yazılmasında görev aldı; İnstitutiones İustiniani'nin yunanca açıklamaları ona maledilir. (L)

THEOPHİLOS (öl. 842), Bizans imparatoru (829-842). Mikhael II'nin oğlu, ikona aleyhtarı sert bir siyaset uyguladı (832 cirmnamesi). Amuriye'nin düşmesinden sonra (838) Bağdat halifeleriyle mütareke yaptı ve onları yenmek için Pontos'a Türkler yerleştirdi. Ülkesini iyi idare etti ve adaleti atasözlerine geçti. (L)

THEOPHİLOS Adanalı veya **Tövbekâr, Aziz,** rahip (öl. 538'e doğr.). Adana kilisesi mutemediydi, piskopos tarafından görevinden alınınca öfkelenerek ruhunu şeytana sattı, fakat sonradan pişman oldu ve dualarıyle Meryem'den unvanının kendisine iade edilmesini sağladı. (L)

THEOPHİLOS, İskenderiyeli (öl. İskenderiye 412). 385-412 Arası İskenderiye patriği. Timotheos'un ölümünde İskenderiye patriği oldu, önce Antakya sapkınlığında uzlaştırıcı bir tutumu vardı. Daha sonra Aziz İoannes Khrysostomos ile çatışarak onu 404'te sürgün ettirdi. Papa İnnocestius I tarafından aforoz edilmesine rağmen sapkınlıktan vaz geçmedi ve monofizitlerce aziz sayıldı. Vaızlar, bir paskalya âyini duası ve 27 paskalya mektubu yazdı. (L)

THEOPHRASTOS, yunan bilgini ve filozofu (Eresos, Midilli adası M.Ö. 372'ye doğr. - Atina 287'ye doğr.). Asıl adı **Tyrtamos** idi ama Aristoteles ona «Theophrastos» («ilâh gibi konuşan») lakabını verdi. Atina'da önce Eflatun'un, sonra Aristoteles'in derslerini izledi. Lykeion felsefe okulunu yöneten Aristoteles dinsizlikle suçlanıp Khalkis'e sığınmak zorunda kalınca (322) okulun başına Theophrastos getirildi. 318'de Demetrois I Poliorkhetes filozofları sürgüne göndermeye başlayınca Theophrastos kendiliğinden sürgüne gitti. Aristoteles'in eserlerini yorumlayan pek çok kitap (Diogenes Laertios'a göre 240 tanedir) yazdı. Metotlu çalışan, açık ifadeli bir yazardı. Eserlerinin çoğu (özellikle 24 ciltlik *Kanunlar Üstüne*) kayıptır. Ama iki bilimsel eseri eksiksiz olarak bugüne kalmıştır: *Bitkiler Üstüne Araştırmalar* (9 cilt), *Bitkilerin Sebepleri* (6 cilt). *Bitkilerin Sebepleri*'nde bitki türlerini açıklamağa çalışır. (L)

THEOPHYLAKTOS, VII. yy.da yaşamış bizanslı tarihçi. İmparator Maurikios zamanının (582-602) tarihini yazdı. (L)

THEOPHYLAKTOS, XII. yy. başında yaşamış bizanslı ilâhiyatçı, Psellos'un çömezi, Eski ve Yeni Ahit üstüne *Epistolas* (Mektuplar) ve *Homilias* (Sohbetler) yazdı; *«Latinlerin Hataları Kitabı»*nı yayımlayarak Latinlerle Yunanlıları barıştırmağa çalıştı. (L)

THEOPOMPOS, efsanevî olduğu sanılan Isparta kralı (M.Ö. VIII. yy.ın son üçte biri). Hükümdarlığı sırasında ephoros'ların gücünün artırılması gibi anayasa reformlarının yapıldığı sanılır. Tyrtaios'a göre Isparta'ya bir koloni sağlayan Birinci Messenia savaşı Theopompos'un zamanında başlamıştır. (L)

THEOPOMPOS, yunan komedi şairi, Aristophanes'in çağdaşıdır. Eserlerinden ancak bazı parçalar günümüze kalmıştır. (L)

THEOPOMPOS, yunan tarihçisi (Sakız M. Ö. 378'e doğr. - Mısır 323'e doğr.). Hatip olarak şehir şehir dolaştı ve Mahsolos methiyesini okudu (352). Siyasî fikirleri tutucu ve saldırgan olduğundan sık sık yurt dışına kaçmak zorunda kaldı. Sakız'da ancak İskender zamanında ve onun himayesi altında oturabildi. Sık sık yaptığı seyahatlerden birçok belge topladı ve *Helleniak* (Helenler Tarihi) adlı eserinde (411-394) Thukidides'in tarihini Knidos savaşına kadar devam ettirdi; *Philippika* adlı eserinde Makedonya kralı Philippos'u yunan dramının başlıca kahramanı olarak gösterdi. Eleldığı tarihî kişileri ruhî açıdan inceden inceye tahlil etmeğe çalıştı ve demokrat Atina'yı tenkit ederek Isparta emperyalizmini savundu. (L)

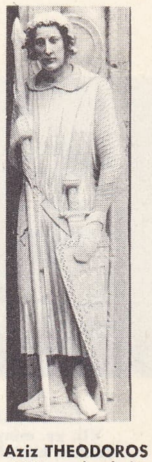

Aziz THEODOROS
XIII.yy. heykeli
Chartres katedrali
(Fransa)

Aziz Studites THEODOROS
XI. yy. mozaiği
Nea Moni, Chio

THEODOSIUS I'in
madalyası
bizans sanatı

THEODOSİUS II
VII. yy. minyatürü
Vatikan kütüphanesi

THEOKRİTOS
«İdiller» için
H. Laurens'in
ilüstrasyon'u
(Skira edit., 1945)

THEOPUS i. Amerika'da yaşayan kelebek. (Tırtılı bir kakao yaprağında barınır, bunun salgılarından yararlanan karıncalarca korunur. Pulkanatlıların *riodinidae* familyasından.) [L]

THEORİKON i. (yun. *theoros,* seyirci'den). Esk. Yun. Yoksul yurttaşlara, sahne oyunlarını ve şenlikleri izleyebilmeleri amacıyle verilen ödenek. || Bu masraflara ayrılmış kamu fonları.

— ANSİKL. Atina devleti, M. Ö. V. yy. sonlarından itibaren, temsilleri bütün Atinalıların izleyebilmesi amacıyle her yoksul yurttaşa her temsil günü ödenek (iki obolos) veriyordu. Temsiller dinî şenliklerin bir bölümüydü. *Theorikon,* daha sonraları gösterisiz şenliklerde de verildi. Theorikon fonları hellenotamos'lar tarafından yönetilir ve müttefik sitelerden toplanan vergilerden sağlanırdı. M. Ö. IV. yy.da, bu iş için özel bir sandık açıldı. M. Ö. 354'e doğru, Ebulos, bütün gelir fazlalarının theorikon sandığına verilmesini emretti. M. Ö. 339'a doğru Demosthenes gelir fazlalarını yeniden savaş hazinesine devrettirmeyi başardı. (L)

THEOROS i. (*seyirci* anlamında yun. k.). Esk. Yun. Dinî bir şölenin seyircisi. || Bir kâhine danışmak, bayramlarda hazır bulunmak veya yurdunun bayramlarını haber vermek ve bunlara öbür siteleri çağırmakla görevli din elçisi. (Theoros'lar bir *arkhitheoros*'un yönetiminde delegasyonlar halinde toplanırdı.) [L]

THEORRETOS, M. Ö. II. yy.da yaşamış Bergama'lı heykeltıraş. Menekrates'in yönetimi altında Dionysiades, Melanippos ve Orestes ile birlikte Bergama'daki büyük Zeus ve Athena Nikephoros tapınağı sunağının yapımında çalıştı. Bu sunak Berlin müzesinde yeniden kurulmuştur. (L)

Theoskepastos manastırı, Trabzon'da, Hıristiyanlığın ilk yıllarında kurulan kadınlar manastırı. 1660'ta terk edilen bu manastır, 1700'de yeniden kuruldu. (M)

THEOTOKİS (Georgios Nikolas), yunanlı siyaset adamı (Korfu 1847 - Atina 1916). Trikupisçi gruptan milletvekiliydi (1878), grubun başına geçti (1896), Dışişleri bakanı (1897) sonra Başbakan (1899-1901; 1903-1904; 1905-1909) oldu, ülkesinin kalkınması için Türkiye ile bir yakınlaşma kurmağa çalıştı. (L)

THEOTOKİS (Konstantinos), yunan yazarı (Korfu 1872 - öl. 1923). Ülkesinde sosyal roman türünün yaratıcısıdır. Başlıca eserleri: *O Katadikos* (Mahkûm) [1918], *I Zoi kai o Thanatos tu Karabela* (Karabelas'ın Hayatı ve Ölümü) [1920], *I Timi kai to Khrima* (Şeref ve Para) [1921]. (L)

THEOTOKOPULOS (Domenikos). Bk. GRÉCO (EL).

THERA. Bk. SANTORİNİ.

THERA veya **THİRA,** Yunanistan'da şehir, Santorini'nin (veya Thera) idare merkezi, adanın batı kıyısında; 1 750 nüf. (L)

THERA adaları. Bk. SANTORİNİ.

THERAMBOS. Yun. mit. Othrys dağlarının çobanı, Poseidon'un torunu. Yaz aylarını dağda şarkı söyleyerek, lir ve flüt çalarak geçirirdi. Fakat sonbaharda, Pan'ın öğütlerine uyarak dağdan inmeyi reddetti ve su perilerinin aşk serüvenleriyle alay etti. Su perileri Therambos'u boynuzları lire benzeyen bir makaslı böcek biçimine soktular. (L)

THERAMENES, atinalı devlet adamı (Keos M. Ö. 450'den önce-Atina 404). Atina yurttaşlığına kabul edildi, Pradikos'tan, sonra Sokrates'ten ders aldı. Etkili, ama siyasî bakımdan dönek bir hatipti; 411'de demokrasiyi yok eden komploda Peisandros ve Antiphon ile birleşti; böylece Dörtyüzlerden biri oldu. Daha sonra Dörtyüzlerin yerini alan hükûmetin belli başlı üyeleri arasında yer aldı. Arginusai'de galip gelen generaller olayında arkadaşlarını ele verdi, böylece mahkûm olmaktan kurtuldu. Aigos-Potamoi'den sonra düşmanla bir olarak entrikalar çevirdi. Lysandros ile birlikte Atina'nın teslim şartları görüşmelerine katıldı; daha sonra Kritias ile birlikte «Otuzlar»ın şefleri arasında yer aldı. Özlemini çektiği ılımlı oligarşi yönetimini gerçekleştirmeğe çalıştı; ama Kritias tarafından vatan hainliği ile suçlandı, baldıran zehirini içmeğe mahkûm edildi. (L)

THERAPHOSA i. Guyana'da bulunan örümcek. (Takımın en büyük türüdür [uzunluğu 9 sm'den fazla]. İlmî adı *Theraphosa Léblondi. Theraphosidae* familyasının örnek tipi.) [L]

THERAPNE. Esk. coğ. Lakonia'da şehir, Eurotas'ın sol kıyısında, Isparta'nın kuruldugu yerin yakınında. Dor öncesinden kalma bir kale olan Therapne çok zenginleşti; Dorlar tarafından yakıldıktan sonra, bütün vâdiye yayılarak Amykla'yı yağmalayan, işgal eden ve Isparta'yı kuran Dorların merkezi oldu. Helene ve Menelaion tapınaklarının M. Ö. V. yy.dan kalma yıkıntıları. Mikenai evlerinden kalıntılar. Bugün *Agios Ilias.* (L)

THERAVADA i. («eskilerin görüşü» anlamında sanskritçe k.). Buddha'cılığın en eski geleneğine göre Pali dini yasalarına uygun ve özellikle imparator Asoka devrinde (M. Ö. III. yy.) toplanan konsilde tespit edilen Buddha doktrini. (Theravada özellikle Seylan'da, Birmanya'da, Tayland'da, Kamboç ve Laos'ta yaygındır.) [L]

Thérèse Raquin, Emile Zola'nın romanı (1867). Teyzesi Raquin, Thérèse'i, oğlu Camille ile evlendirir. Thérèse, ihtiyar kadının tuhafiye dükkânında yavan ve tatsız bir ömür sürer. Fakat, Camille'in iş arkadaşı Laurent ile tanışınca hayatında büyük bir değişiklik olur; Laurent ile Thérèse sevişmeğe başlarlar ve Camille'i bir sandal gezisinde boğduktan sonra evlenirler. Ama, ölünün hayali durmadan karşılarına dikilir. Cinayeti birbirlerine yüklerler. Zola'nın romana yazdığı önsöz natüralizm akımının ilk bildirilerinden biridir. Yazar romanını oyunlaştırmış ve eser 1873'te sahneye konmuştur. Ayrıca, Feyder (1928) ve M. Carné (1959) konuyu filme aldılar. (L)

THEREVA i. Avcı sinek. (Pek çok türü vardır; kısa duyargalı ortoraf sineklerden *therevidae* familyasının örnek tipi.) [L]

THÉRİAULT (Yves), fransızca yazan kanadalı yazar (Quebec 1916). Giono'nun ilk zamanlarını hatırlatan natüralist hikâyeler (*Contes Pour un Homme Seul* [Yalnız Bir Adam İçin Hikâyeler], 1944; *la Fille Laide* [Çirkin Kız], 1950) yazdı. Romanlarında özellikle kanada toplumunu alaylı bir üslûpla anlattı: *Les Vendeurs du Temple* (Tapınak Satıcıları) [1951], *Aaron* (1954), *Agaguk* (1958), *Ashini* (1960), *Cul-de-ac* (Çıkmaz Sokak) [1961]. (L)

THERİDİON i. («küçük hayvan» anlamında yun. k.). Küçük boylu, az çok yuvarlak gövdeli, ince bacaklı örümcek; ağlarını bitkilerin üzerine veya duvarlardaki oyuklara örer. (*Theridiidae* familyasının örnek tipi.) [L]

THERİDOMYS i. Geomys'e benzeyen fosil kemirgen hayvan; Avrupa'da eyosen ve oligosen tabakalarında bulunur. (L)

THERİODONTA çoğl. i. Teromorflardan fosil sürüngenler alttakımı. (İlkel dörtköşemsi kafatası kemiği, dişlerinin kesici, köpek ve azı dişi şeklinde farklılaşmış olmasıyle memelileri andıran bu hayvanların hemen hepsi Güney Afrika'da ve Rusya'da permo-triyas tabakalarında bulunur. En iyi örneklerinden biri olan cynograthus, memeli tipine doğru çok belirgin bir gelişme göstermektedir.) [L]

THERİSTRON i. (yun. k.). Esk. Yun. Kadınların ve erkeklerin yaz aylarında giydikleri hafif elbise. (Oldukça saydam, renkli, hafif kumaşlardan yapılırdı.) [L]

THERİVE (Roger PUTHOSTE, **André** — denir), fransız edebiyat tenkitçisi ve romancısı (Limoges 1891-Paris 1967). Önce öğretmenlik ve gazetecilik yaptı, 1929'da *Temps* gazetesinde Paul Souday'in yerine tenkit yazıları yazmakla görevlendirildi. Tenkit eserlerinde özellikle üslûp düzgünlüğü üstünde durduğu görülür. Eserleri: *Le Français Langue Morte* (Fransızca, Ölü Dil) [1923], *Querelles de Langage* (Dil Çatışmaları) [1931-1940], *Libre Histoire de la Langue Française* (Fransız Dilinin Bağımsız Tarihi) [1931 - 1940], *Procès de Langage* (Dil Davası) [1962], *La Foire Littéraire* (Edebiyat Panayırı) [1963]. Romanlarında halkçı estetikten yana olduğu görülür. (Bk. POPÜLİZM): *Le Charbon Ardent* (Harlı Kömür) [1929], *Noir et Or* (Kara ve Altın) [1930], *Fils du Jour* (Zamane Çocuğu) [1936], *Comme un Voleur* (Bir Hırsız Gibi) [1948], *Les Voix du Sang* (Kanın Sesleri) [1955], *Le Baron de Paille* (Samandan Baron) [1965], *Entours de Foi* (Bütün Yönleriyle İman) [denemeleri 1967]. (L)

Thermidor yılı (İKİNCİ—) [9 VE 10 GÜNLERİ] (*27-28 temmuz 1794*), Fransa tarihinde Robespierre'in devrilmesine yol açan ve Konvansiyon'da Montanyar diktatörlüğüne son veren devrim günleri. Jirondenleri (1793), hebertistleri ve danton'cuları (mart - nisan 1794) ayıklayarak devrimci partiyi zayıflatan Robespierre'in siyaseti ve kamunun Büyük Terör düzenine karşı duyduğu hoşnutsuzluk bu günleri başlattı. Robespierre'in yoldan çıkmışları, adlarını açıklamadan, kesinlikle cezalandırma kararı (8 thermidor yıl II konvansiyonu nutku), kendilerini tehlikede hissedenlerin hepsini ona karşı birleştirdi. Bazı terörcüler (Tallien, Fouché, Barras, Villand-Barenne v.b.) ılımlı konvansiyonlarla Robespierre'i ortadan kaldırma yollarını aradılar. 9 Thermidor oturumunda Robespirre boş yere söz almağa çalıştı ve rahip Augustin, Saint-Just, Couthon ve Le Bas ile birlikte tutuklandı. Paris komünü ayaklanma ilân etti ve tutukluları kurtardı. Kanun dışı ilân edilen Robesierre ve arkadaşları yeni bir ayaklanmaya girişmek istemediler, çünkü bunun başarısızlıkla sonuçlanacağına inanıyorlardı.

Sabahın ikisine doğru, Barras kumandasındaki birlikler Belediye binasını (Robesierre ve partizanları hapisten kurtarıldıktan sonra buraya sığınmışlardı) işgal ettiler. Robespierre kendini öldürmeyi denedi, arkadaşlarıyle birlikte tutuklandı ve aynı günün akşamı (10 thermidor) 22 robespierre'ci (bu arada Robespierre, Saint - Just, Couthon ve Dumas) Devrim alanında giyotinle idam edildi. Robespierre'in düşmesi, daha sonraki günlerde, Konvansiyon'un, terörcü kurumlarla Jakobenlerin sertliğine karşı, «thermidor tepkisi» denen hareketine yol açtı. (L)

THERMODON. Esk. coğ. Pontos'ta (Anadolu) ırmak, Pontos Eukseinos'a dökülür. Efsaneye göre kıyılarında Amazonlar yaşardı. Bugün, *Terme.* (L)

THERMOPOLİON i. (yun. *thermos,* sıcak ve *polein,* satmak'tan). Esk. Yun. Sıcak veya soğuk içeceklerin satıldığı yer. (Ostia ve Pompei'de, yol kenarında bulunan tezgâhlı bir küçük dükkân biçimindeydi.) [L]

THERMOPYLAİ («sıcak kapılar»), Kıta Yunanistanı'nda geçit, Phtiotis'te, Lamia körfezi kıyısında. Eskiçağda bu geçit Tesalya ile Lokris'i dar bir yolla bağlıyordu. M. Ö. 480'de burada Yunanlılarla Persler arasında ünlü bir savaş patlak verdi. Filo ile bağlantıyı muhafaza ederek kıyı boyunca ilerleyen Kserkses ordusu, bu geçitten yararlanmak zorundaydı. Isparta kralı Leonidas, 300 Lakedemon'lu bir birlik ve 5 900 kadar yunanlı ile Thermopylai'de mevkilendi. Persler iki gün geçite sokulamadılar. Fakat Perslerin safına geçen Ephialtes adlı bir yunanlı askerin geçiti çevreleyen patikanın yerini söylemesi üzerine üçüncü gün bir pers birliği Yunanlıların gerisine sarktı. Bazı yunan birliklerinin kaçmasına veya teslim olmasına karşılık Ispartalılar, başlarında kralları olduğu halde, kanlarının son damlasına kadar çarpışarak öldüler. Bu örnek fedakârlıklarıyle Ispartalılar, vatanlarına bir zaferden çok daha büyük faydalar sağladılar; olay yerine dikilen bir levhanın üzerinde şu cümle vardı: «Yolcu git haber ver Isparta'ya, burada hepimiz onun yasalarına uymak için öldük.» (L)

THERMOS. Esk. coğ. Aitolia'da yunan sitesi; sitedeki Apollon tapınağı Aitolia birliğinin merkeziydi. M.Ö. 207'de Makedonyalı Philippos V şehri yıktı ve 2 000 heykeli ganimet olarak götürdü. Apollon tapınağının yıkıntıları. (L)

THÉROİGNE DE MÉRİCOURT (Anne Josèphe TERWAGNE, — denir), fransız kadın devrimci (Marcourt, Belçika 1762 - Paris 1817). Köylü kızıydı. Serbest bir hayat sürdü. Kendisine HÜRRİYET AMAZONU di-

Foto. X, ed. Skira (LAROUSSE)

yen (1790) «kanun dostları»nın devam ettiği bir salonu vardı. Cordeliers kulübüne üye idi. Kendisini alaya alan gazeteci Suleau'yu öldürttü. Gironde'a katıldı, 31 mayıs 1793'te kadınlar tarafından meydanda kırbaçlandı; çıldırdı ve Salpêtrière hastanesinde öldü. (L)

THERON, Akragos (Agrigente) tiranı (öl. M. Ö. 472), Gela ve Syrakusai tiranı Gelon'un kayın babası. 488'de Akragas'da iktidarı ele geçirdi; Gelon'un yardımıyle Hamilkar'a karşı Himera zaferini (M. Ö. 480) kazandı. Esirleri çalıştırarak Akragas'ı imar etti (Zeus tapınağı). [L]

THEROPİTHECUS i. Habeşistan'da bulunan ve papiolara benzeyen köpekbaşlı maymun. (Gelada denilen maymun bunun bir türüdür. *Theropithecus geleda.*) [L]

THEROPODA çoğl. i. Paleont. Dinozorlardan fosil sürüngenler alttakımı. (Az veya çok iri, bazen uzunluğu 10 m'yi bulan etçil hayvanları kapsar. Bunlarda baş küçük, dişler kesici, ön bacaklar arkadakilerden ufak, ayaklar pençe şeklinde üç parmaklıdır. Başlıca cinsler: *plateosaurus, anchisaurus, megalosaurus, tyrannosaurus, ceratosaurus.*) [L]

THEROPSİDAE çoğl. i. Kemik özellikleriyle memelilere yakınlık gösteren fosil sürüngenler; memelilerin ataları belki de bunlar arasındadır. Bugünkü sürüngenler favnasının ataları olan diğer sürüngenlerin ve sauropsidae'nin aksine bunların soyu tamamen tükenmiştir. (L)

THERSANDROS. Yun. mit. Thebai'li kahraman. Polyneikos'un oğlu. Epigonos'larla birlikte Thebai'lilere karşı savaştı, daha sonraları Truva kuşatmasına katıldı. Yiğitliğiyle dikkati çekti; Telephos tarafından öldürüldü. (L)

THERSİTES i. Yuvarlak, sağlam, gözalıcı parlak renkli salyangoz; Avustralya favnasının özelliklerindendir; seyrek olarak bazı türlerine Yeni Gine'de ve Timor adasında rastlanır. (*Pleurodontidae* familyasından.) [L]

THERSİTES. Yun. mit. Truva kuşatmasına katılmış Etolia'lı (Aitolin) kahraman. *İliada*'ya göre, ordunun en çirkiniydi. Alçak ve geveze bir kimse olan Thersites herkese küfreder, şeflere kusur bulurdu. Akhilleus tarafından bir yumrukta öldürüldü. Thersites küstahlık ve alçaklık timsali olarak efsaneleşmiştir. (L)

THERY (Edmond), fransız iktisatçısı (Rognac, Bouches-du-Rhône 1855 - Paris 1925). *Économiste Européen* dergisini kurdu (1892), Méline'in himayeciliğini savundu, *la Crise des Changes*'ı yayımladı (1894), Méline ve Loubet ile birlikte, altın ve gümüş para esasına dayanan birliği kurdu (1895). Eserleri: *Histoire Economique de l'Angleterre, de l'Allemagne et des Etats - Unis* (İngiltere, Almanya ve Birleşik Devletler'in İktisadî Tarihi) [1902], *l'Europe Économique* (İktisadî Avrupa) [1912] v.s. (L)

THES i. (yun. k.). Esk. Yun. Ücretli, uzmanlaşmamış işçi (özellikle tarım işçisi). || Atina'da, Solon'dan itibaren, dördüncü sınıftan, hür ama mülk sahibi olmayan veya 200 ölçekten az ürün veren bir toprağın sahibi yurttaş. (L)

THESEİA çoğl. i. (yun. *Theseus*'tan yun. k.). Esk. yun. Atina'da *pyanepsion* ayının (ekim-kasım) sekizi ile on biri arasında Theseus onuruna yapılan şenlikler. (L)

Theseion (veya *Theseus tapınağı*). Esk. Yun. Theseus'un M.Ö. V. yy.da Kimon tarafından Skyros'tan getirilen kemiklerini koymak için yaptırılan Atina tapınağı. Bu adla bilinen M.Ö. V. yüzyıldan kalma tapınak asıl Theseion değil, bir Hephaistos tapınağıdır. (L)

THESEUS. Yun. mit. Atina'nın efsanevî kralı, Egeus veya Poseidon'un oğlu. Anası Aithra tarafından Pelops soyundan gelen ünlü bir kahramandı. Troizen'de (Argolis) doğdu; Atina'ya, Egeus'un altına kılıcını koyduğu kayayı kaldırabilecek kadar güçlenince dönebildi. On altı yaşında yola çıktı ve haydutların kasıp kavurduğu ülkeleri kurtardı. Yırtıcı hayvanlarla mücadele etti. Atina'da Egues, karısı büyücü Medeia'nın etkisinden kurtulamıyordu. Theseus, kadının manevralarını ortaya çıkararak tahta vâris olmasını önledi. Atina'yı, Minos'a her yıl kurban vermekten kurtarmak için Girit'e gitti. Labyrinthos'ta yolunu bulmak üzere kendisine bir iplik yumağı veren Minos'un kızı Ariadne'in yardımıyle Minotauros'u öldürdü, sonra Ariadne ile Girit'ten kaçmayı başardı. Ariadne'yi Naksos'ta bıraktı, Atina'ya döndü. Zaferle dönerse gemisine kara yelken yerine beyaz yelken çekeceğini babasına vadetmişti. Ama sözünü unuttu, bunun üzerine Egeus gemiyi görünce kendini denize attı. Atina'da artık Thesus hüküm sürdü. Attike'de fetihlerle topraklarını genişlettiği sanılır. Korsanlık da yaptı: seferlerinden birinde Amazonlar kraliçesi Antiope'yi kaçırdı, sonra Phedre yüzünden ondan vaz geçti. Bu arada bir amazon saldırısını püskürttü. Helene'yi kaçırdığı, Pirithoos ile birlikte cehennemden Persephone'yi kaçırmağa kalkıştığı söylenirdi. Theseus'un yokluğunda Atinalılar kendilerine başka bir kral seçtiler. Bu yüzden Theseus, Skyros'a sığınmak zorunda kaldı. Kral Lylcomedes'in Theseus'u burada öldürttüğü sanılır. Kemiklerini Kimon buldu ve Atina'ya getirdi (M. Ö. 475 - 474). Atinalılar Theseus'u Herakles gibi bir kahraman saydılar.

— İkonogr. Theseus'un zaferleri yunan sanatında sık sık temsil edildi: Atina'da, Kentauros'larla veya Amazonlarla mücadeleleri; Eretria alınlığında Atinalıların Hazinesi grubu (Theseus ve Antiope veya Peleus ve Thétis, Khalkis müzesi), Louvre'daki kabartmalar (Theseus ve Ariadne); Vatikan'daki kabartmalar (Theseus ve Ariadne); Villa Albani'deki kabartmalar (Theseus Troizen'de, Theseus ve Minotauros); Théséion'da ve Poikile'de, Mikon ve Polygnotos'un kaybolmuş resimleri; Pompei freskleri; Louvre (Theseus'un kupası) ve Londra'daki (Theseus'un başarılarının kyliks'i [kulplu kupası]) boyalı vazolar. Theseus'un hikâyesi, Karl Van Loo'nun desenlerinde, Gobelins halılarında da işlendi. (L)

THESİS i. («koyma» anlamında yun. k.). *Esk.* Vezin. Bir ayakta kuvvetli zaman. (Zayıf zamana *arsis* denir). [L]

THESİUM i. Beyaz çiçekli, daima yeşil kuru meyveli, 10-15 sm yüksekliğinde otsu yeşil bitki; yakınındaki bitkilerin köklerinde yarı asalak yaşar. (Sandalağacıgillerden.) [L]

THESMOPHORİA çoğl. i. (yun. k.). Esk. Yun. Demeter ile Kore onuruna yapılan şenlik. (Özellikle, 11-13 pyanepsion [ekim-kasım] arasındaki Atina thesmophoria'sı ünlüdür. Bu şenlik kış ekimi dolayısıyle yapılırdı. Şenliğe yalnız evli kadınlar katılırdı. İlk gün [*anodos*], Kolias burnundan Pnyks'e kadar bir âyin alayı düzenlenirdi. İkinci gün [*nesteia*] oruç ve matem günüydü. Üçüncü gün [*Kalligeneia*] kurbanlar sunulur ve kadınlara büyük bir ziyafet çekilirdi.) [L]

Thesmophoriazusai (*Thesmophoria Bayramını Kutlayan Kadınlar*), Aristophanes'in komedisi (M. Ö. 411). Bu eser yazarın, şair Agathon ve özellikle Euripides ile alay ettiği edebî bir hicivdir. Euripides, Thesmophorion tapınağında toplanan Atina'lı kadınların, kendileri hakkında söylediği kötü sözlerden ötürü kendini cezalandıracaklarını öğrenir. Oraya kadın kılığında gönderdiği bir akrabası tarafından savunulur. Ama kurnazlık meydana çıkar, akrabayı kadınlar tutuklar. Piyesin sonunda, Euripides'in akrabasını kurtarmak için harcadığı çaba gösterilir. (L)

THESMOPHORİON. Demeter Thesmophoros ile Kore Thesmophoros'un tapınağı. (L)

THESMOTHETES i. (yun. k.). Esk. Yun. Atina'da M. Ö. VII. yy.ın ortasında, yazılı kanunun yazarı, muhafızı ve yorumcusu olarak iş başına getirilen altı yüksek görevliden her biri. (Ayrı bir binada toplanırlardı, yanlarında da bir kâtip [*grammateus*] vardı. Thesmothetes'ler, Arkhonlar topluluğundandı. Kanun koruyuculuğu görevinden başka adalet teşkilâtını da yönetirlerdi.) [L]

THESPESİA i. Ebegümecigillerden orman ağacı. (Büyük bir ağaç olan *Thespesia populnea*'dan Orta Amerika ve Venezuela'da «klekon» denen bir kereste elde edilir; aynı ağaca Asya'da da rastlanır. Odunu serttir, kaplamacılıkta kullanılır, çünkü çok iyi cilâ tutar.) [L]

THESPİA. Esk. coğ. Yunanistan'da şehir, Boiotia'da; dor istilâsından sonra Helikon'un eteğinde kuruldu. Komşu şehirlere ve Atina'ya bağlı basit bir kasaba olan Thespia, Media savaşlarına asker verdi. Güçlü komşusu Thebai'den zarar gördü.

— Arkeol. Eski Thespia şehri (bugün *Erimo - Kastro*), Apollon tapınağı (dor üslûbunda) ve küçük bir musalar tapınağı kalıntıları dışında kaybolmuştur. Şehrin 10 km kadar batısında fransız Atina okulu (P. Jamot ve G. Roux) Helikon'un eteğinde, Permessos'un eskiden koruluk olan vâdisinde musaların anıtsal sunağını (Helenistik devirden kalma) buldu. Çevresini kuşatan kutsal orman, şairlere ilham veren bir yer sayılıyordu; buradaki büyük heykeltıraşlar tarafından yapılan heykeller Constantinus tarafından yağmalandı. Helenistik üslûpta büyük bir cephe kapısının ve bir tiyatronun kalıntıları. (L)

THESPİAS'LAR. Yun. mit. Thespios'un elli kızına verilen ad. Bu kızların her biri babalarının misafiri Herakles'ten bir oğul dünyaya getirdi. — Thespios'un torunlarının adı. (L)

THESPİOS. Yun. mit. Thespia'ya (veya Thespia) adını veren kahraman, Erekhtheus'un oğlu. Elli kızı vardı. Bunları Herakles'in zevkine sundu. Kızların doğurduğu elli erkek çocuğun hemen hepsi Sardinya'ya giderek yerleşti. (LM)

THESPİS, yunan trajedi şairi, Marathon yakınlarında doğdu (M.Ö. VI. yy.). Atina geleneklerine göre trajedinin yaratıcısır; demoslarda verilen Dionysos temsillerine kahramanlık hikâyelerini getirmiş, piyeslerde giriş kısmına ilk o önem vermiştir. Maske kullanma âdetini de çıkaran Thespis, oyunculuk mesleğinin yaratıcısıdır. (L)

THESPROTİA, Yunanistan'da bölge, Epir'de, Korfunun karşısında; 47 300 nüf. İdare merkezi, *Hegumenitsa.* (L)

THESSALİS. Esk. coğ. Plinius'a göre, Anadolu'daki Bithynia bölgesinin eski adı. (M)

THETA i. Leng. Yunan alfabesinde harf; *thêt* adı verilen fenike işaretinden türemiştir ve yunanlıların sayı sistemindeki değeri 9'dur.

— ANSİKL. *Theta,* dişsi titreşimsiz soluklu bir kapantılıyı $(t + h)$ işaret eder. Modern Yunancada dişlerarası titreşimsiz bir sokulu (İngilizcedeki *th* gibi) haline gelen harfin evrimi bazı eski yunanca lehçelerinde (msl. lakonia lehçesi; bu lehçede harf bir sigma ile gösterilirdi) başlamıştı. (L)

THETFORD MİNES, Kanada'da (Quebec) şehir, Doğu kantonlarında; 21 600 nüf. Dünya üretiminin yaklaşık olarak yüzde 90'ını sağlayan amyant madenleri. (L)

THETİS. Yun. mit. Deniz tanrıçası, Mereus'un kızı. Themis, Thetis'in doğuracağı çocuğun, babasından daha iri yarı ve daha güçlü olacağını söyledi. Tanrılar ihtiyatlı davranarak, Thetis'i ölümlü Peleus'la evlendirmeğe karar verdiler. Kızın aslan, yılan, ateş, su haline girmesine rağmen, kentauros Khiron'un desteğiyle, Peleus onu bulmayı ve elde etmeyi başardı. Düğünleri Pelion'da, Khiron'un mağarasında oldu; törene bütün tanrılar katıldı. Thetis, Akhilleus'u dünyaya getirdi.

— İkonogr. *Thetis'in Peleus Tarafından Kaçırılması,* Ksanthos'taki Nereij'ler tapınağının alınlığına, *Düğün*'ü Villa Albani'de (Roma) bir mezara işlendi. «Thetis», Okeanos'un karısı Tethys ile karıştırılmıştır. Denizler ülkesini ziyaret eden Güneş tema'sı, 1664'de Versailles'da yapılan ünlü *Thetis mağarası*'nda canlandırıldı. Bu eserden günümüze yalnız, Girardon, Regnaudin, Marsy ve Guérin'e ait heykel grupları kalmıştır. (L)

Thetis ile Peleus'un Düğünü, Catullus'un İskenderiye okulu şairlerinin eserlerinden ilham alarak yazdığı, on iki heceli mısralardan oluşan şiir. Konusu, bir Nereis'in Argonaut Peleus ile evlenmesidir. Didon'un yakınmalarını yazarken Vergilius'-

THERMOPYLAI

un, Ariadne ile Theseus'un macerasından ilham aldığı sanılır. (L)

THEUDİS (öl. Sevilla 548), Ostrogot asıllı Vizigot kralı (531-548). Büyük Theodorich tarafından Amalarich'in naipliğine getirildi ve ondan sonra tahta çıktı. İspanya'nın savunmasını sağlamak için Barcelona'yı başkent yaptı; Franklarla savaştı; Frankları Septimania'dan ve Cantabria'dan kovdu ama Pamplona'yı onlara kaptırdı (541). Frankların Zaragoza kuşatmasını başarısızlığa uğrattı (542), ama büyük bir ganimet götürmelerini önleyemedi. 543'te geçici olarak Septem (Ceuta) mevkiini ele geçirebildi. (L)

THEROIGNE DE MÉRİCOURT
Vestier'nin yaptığı sanılan portre
Carnavalet müzesi, Paris

THEURİET (André), fransız yazarı (Marly-le-Roi 1833-Bourg-la-Reine 1907). Maliyede memurdu. Şiir kitaplarının yanı sıra aile ve taşra hayatını ince bir üslûpla yansıtan romanlar yayımladı: *le Bleu et le Noir* (Mavi ve Siyah) [1873], *la Fortune d'Angèle* (Angèle'in Kaderi) [1876], *la Maison des deux Barbeaux* (İki Barbeaux'nun Evi) [1879], *Amour d'Automne* (Sonbahar Aşkı) [1888], *les Revenants* (Hortlaklar) [1904], *Mon Oncle Flo* (Amcam Flo) [1906]. Tiyatro eserleri: manzum dram *Jean - Marie* (1871), *la Maison des Deux Barbeaux* (İki Barbeaux'nun Evi) [1885], *les Maugars* (Maugar'lar) [1901]. (L)

THEUX DE MEYLANDT (Barthélemy, — kontu), belçikalı siyaset adamı (Schabroek şatosu 1794 - Heusden 1874). 1830'dan itibaren milletvekilliği yaptı; Birlikçi katolik partisinin başına geçti. Başbakan oldu (ağustos 1834 - mart 1840), Prusya'nın protestolarına rağmen Hollanda sınırını tahkim ettirdi (1835). Ama Limbourg'un ve Lüksemburg'un bir kısmını Hollanda'ya bırakan antlaşmayı imzaladığı için (1839) halkın sevgisini kaybetti. (L)

Agrigento'da
THERON'un mezarı

THÉVENİN (Charles), fransız ressamı (Paris 1764 - ay.y. 1838). 1791'de Roma ödülünü kazandı, taşbaskısı örnekleriyle tanınan *Bastille'in Zaptı* adlı tablosundan başka çeşitli tarihî sahneler çizdi. 1798'de *Augereau Arcole Köprüsünde* adlı eserini yaptı (Versailles müzesi). Sonra Napolyon'un zaferlerinden ilham alarak tablolar yaptı. Bourbonlar devrinde İspanya seferinden ilham aldı (*Barcelona'nın Boyun Eğmesi*, 1824); 1829'da Krallık kitaplığı gravürlerinin muhafızlığına getirildi. (L)

THEVENİN (Léon), fransız fizikçisi (Meaux 1857 - öl. 1926). Posta idaresinde çalıştı; elektrikle ilgili araştırmalar yaptı. 1883'te, bir şebekeye eklenen bir koldaki akım şiddetinin hesaplanmasını sağlayan bir teorem ortaya koydu. (L)

THÉVENOT (Jean DE), fransız seyyahı (Paris 1633 - Mianeh, İran 1667). Batı Asya (1656) ve Hindistan'a 1666) gitti. Fransa'ya kahve içme âdetini Thévenot'nun getirdiği sanılır. Gezi hatıraları *Voyages de M. Thévenot tant en Europe qu'en Asie et en Afrique* (Bay Thévenot'nun Avrupa, Asya ve Afrika yolculukları) [1684] başlığıyla biraraya getirilmiştir. (L)

«THESEUS Korone'yi kaçırırken»
Euthymides'in boyadığı bir amforanın detayı
Antik Eserler müzesi, Münih

THEVETİA i. (André *Thevet*'in adından). Antiller'de, Meksika ve Güney Amerika'da yetişen, kabuğu zehirli ağaç. (*Thevetia neriifolia* borumsu güzel sarı çiçekli, hoş görünüşlü bir ağaççıktır; sıcak ülkelerde bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bunun kabuğu «ipoh» denen ok zehirlerinin bileşimine de girer. Antiller'de bu ağaççığa *ahuay* denir. Ahuay'ın kabuğundan tevetin elde edilir. Zakkumgillerden.) [L]

THİAİS, Fransa'da Val-de-Marne idare bölgesinde kanton merkezi, Paris'in güney banliyösünde; 15 360 nüf. XIII. yy.dan kalma onarılmış kilise. Büyük mezarlık. Damıtma yerleri. Konfeksiyon. Sanayi seramiği. (L)

THİARD (Pontus DE). Bk. TYARD.

THİASOS i. (*theos,* tanrı'dan türediği sanılan yun. k.). Esk. Yun. Dionysos veya başka bir tanrının maiyet alayı. || *Deniz thiasos'u,* Nereis'ler ve Triton'lar. (L)

THİBAUD, Austrasia'nın frank kralı. Bk. THEODEBALD. (L)

THİBAUD (Jacques), fransız kemancısı (Bordeaux 1880 - Barcelonetta yakınlarında uçak kazasında 1953). Paris konservatuvarını birincilikle bitirdi. Châtelet konserlerinde solo kemancı oldu. Üslûbu ve tekniği ile milletlerarası bir ün kazandı. Cortot ve Casals ile birlikte ünlü bir üçlü kurdu. Ayrıca Paris'te yorum dersleri verdi. (L)

THİBAUD (Jean), fransız fizikçisi (Lyon 1901 - ay.y. 1960). 1935'te Lyon Fen fakültesine profesör oldu ve bu şehirdeki Atom Fiziği enstitüsünü kurdu. Holweck ile aynı zamanda, morötesi ışınlarla X ışınlarını kaynaştırdı. Nükleer fizik alanında yaptığı çok sayıdaki çalışma arasında en önemlileri, çeşitli ayrışma ve dönüşme tepkileridir. 1933'te platin bir plakayı pozitif elektronlarla bombardıman ederek maddenin yok olmasını ve foton üretmeyi sağladı. (L)

THİBAUDEAU (Antoine, kont), fransız siyaset adamı (Poitiers 1765 - Paris 1854). Avukat oldu (1787), Konvansiyon meclisinde montanyarlar arasında yer aldı; La Rochelle'de temsilci olarak bulundu (1793). 21 Mart 1795'te Konvansiyon başkanlığı yaptı ve ayaklanmaya karşı çıktı, sonra 1793 anayasasına muhalefet etti. Beşyüzler konseyi üyesi olarak, Carnot ile birlikte, 18-Fructidor'dan önce ılımlılarla bir yaklaşma sağlamağa çalıştı. Medenî kanunun yazılışına katkıda bulundu. Kont oldu (1809); 1816'da sürgün edildi. Fransa'ya döndükten (1830) sonra, senatörlük yaptı (1852). Eserleri: *Histoire Générale de Napoléon* (Napolyon'un Genel Tarihi) [6 cilt, 1827-1828], *Mémoires sur le Consulat* (Konsüllük Devri Hatıraları) [1827], *Mémoires* (Hatıralar) [1792-1815]. (L)

THİBAUDET (Albert), fransız edebiyat tenkitçisi (Tournus 1874 - Cenevre 1936). Çeşitli liselerde ve Cenevre üniversitesinde (1925) ders verdi. Geniş kültürü, çeşitli eserleri sağduyuyle açıklamasını ve liberal bir anlayışla yargılamasını sağlıyordu. Bergson'culuğa sempatisi, Thibaudet'nin taraf tutmasına veya doğmacı olmasına yol açmadı. Eserleri: *La Poesie de Stéphane Mallarmé* (Stephane Mallarmé'nin Şiiri) [1912; 1926'da yeniden elden geçirildi], *Flaubert* (1922), *Paul Valery* (1924), *Physiologie de la Critique* (Tenkidin Fizyolojisi) [1930], *Stendhal* (1931), *Montaigne* (1962'de yayımlandı). *Histoire de la Littérature Française de 1789 à Nos Jours* (1789'dan Günümüze Kadar Fransız Edebiyatı Tarihi) [1936] adlı eseri XIX. yy. edebiyat tarihini yenileştirdi. (L)

Thibault (LES) [*Thibault'lar*], R. Martin du Gard'ın roman dizisi. Şu ciltlerden meydana gelir: *Le Cahier Gris* (Gri Defter) [1922], *Le Pénitencier* (Cezaevi) [1922], *La Belle Saison* (Güzel Mevsim) [1923], *La Consultation* (Danışma) [1928], *La Sorellina* (1928), *La Mort du Père* (Babanın ölümü) [1929], *L'Eté 1914* (1914 Yazı) [1936], *Epilogue* (Son Söz) [1940]. Bir çevrim roman olan eser, bir Fransız ailesinin XX. yy.ın ilk yirmi yılını kapsayan süre içindeki hayat hikâyesini anlatır. Yazar, birbirinin tam tersi iki kardeşi karşı karşıya getirir. Bunlardan biri duygusal, isyancı Jacques; öbürü, olumlu ve enerjik Antoine'dır. Kardeşler, sosyal ve dinî konformizme bağlı olan babaları Oscar Thibault'dan çok farklıdırlar. Yazar, devrin manevî ve toplumsal havasını, kaygılarını ve mücadelelerini dile getirir ve Birinci Dünya savaşı öncesinde Paris hayatının ilgi çekici bir tablosunu çizer. Bu geniş tasvirin devamı *Été 1914* (1914 Yazı) adlı uzun eserdedir. R. Martin du Gard bu eserinde kendini sağlam, yalın, kesin ifadeli bir yazar olarak ortaya koymuştur. (L)

THİBAUT, Blois, Chartres, Meaux ve Troyes kontları. Bk. THIBAUD. (L)

THİBAW, son Birmanya kralı (1878-1885). Alompra hanedanındandı. İngiltere'nin gücünü iyi hesaplayamadı ve saldırıya geçti, ama yenildi ve tahtından oldu, Madras'a götürülerek hapsedildi. (L)

THİBON (Antoinette, **Nanon** — denir), fransız kadın dansçısı (Paris 1943). 1963'te Paris operasında başbalerin oldu; G. Balanchine'in *İskoç Senfonisi* adlı eserinin ilk temsilinde oynadı; *Faust'un Lânetlenmesi*'nde Margaretha'nın ruhu rolünü canlandırdı (M. Béjart, 1964). 1965'te yıldız dansçılığa yükseldi. M. Béjart'ın düzenlediği *Bahar Âyini*'nde kurban kız ve yine Béjart'ın düzenlediği *Düğün*'de Nişanlı kızın ruhu rollerinde başarı kazandı. 1967'de *Kuğu Gölü*'nde (V. Bourmeister düzeni) Odile ve Odetet rollerinde dans etti. (L)

THİCH TAM CHAU, vietnamlı buddha rahibi (Kuzey Vietnam 1922), Birleşik buddha kilisesinin merkezi Buddha Enstitüsünün yöneticisi Vietnam buddhacılığının komünist aleyhtarı ve amerikan dostu kanadının lideri olduğu için, DA Nang ayaklanmasına (mart-mayıs 1966) katılmadı. Saygon yetkilileriyle Vietnam buddhacılığı konusunda yeni bir yasa hazırlanması konusunu görüştü; bu tasarının bir buddha rahipleri genel kurulunda benimsenmemesine rağmen (ekim 1966), Enstitüdeki yöneticilik görevinden ayrılmadı. Böylece, Birleşik buddha Kilisesi içinde «amerikan taraflıları» ile «tarafsızlar» arasındaki bölünmeyi onaylamış oldu. (L)

THİCH TRİ QUANG (PHAM PONG, — denir), vietnamlı buddha rahibi (Diem Den, Quang Binh ili 1922). Hue'de, Buddha'cılık üstüne ders verdi (1948). Orta Vietnam buddha lideri oldu. Ngo Dinh Diem rejimine karşı Vietnam buddha savaşını destekledi. Bir mücadele komitesinin başında, Saygon, Hue ve özellikle, DA Nang buddha ayaklanmasını hazırladı (mart - mayıs 1966). General Nguyen Cao Ky ile yaptığı görüşmelerden sonra, 1966 sonunda mücadele komitesini dağıtmayı kabul etti, ama Tich Tam Chau'nun hazırladığı Buddha yasasını kabul etmek istemedi. Buddha'cı harekete, tarafsız, askerlik aleyhtarı ve amerikan düşmanı bir yön vererek ve Millî Kurtuluş cephesiyle görüşmelere girişmeyi isteyerek, vietnam'lı buddha'cı yöneticilerin en önemli kişileri arasında yer aldı. (L)

THİÉBAULT (Paul, baron), fransız generali (Berlin 1769 - Paris 1846). Babası, Friedrich II tarafından Prusya Harp akademisine gramer profesörü olarak çağırıldı. Thiébault, 1792'de gönüllü olarak orduya girdi, 1800'de general oldu. Austerlitz'te yaralandı. Castilla la Vieja valisi ve baron oldu. Ciudad Rodrigo şehrine erzak ve silâh sağladı (1811). Hamburg'ta general Davout'nun yardımcılığını yaptı (1813-1814). *Hatıralar*'ı (Mémoires) 1769-1820 yıllarını kapsar (5 cilt, 1893-1895). [L]

THİELAVİOPSİS i. (alman botanikçisi F. von *Thielau*'nun latinceleştirilmiş adından). Basit mantar. (*Thielaviopsis basicola* birçok bitkinin köklerinde kara çürük hastalığına sebep olur; *T. paradoxa* [*Ceratostomella paradoxa*'nın konidi şekli] hindistancevizinde «ananas hastalığı» yapar.) [L]

THİÈLE, alm. **Zihl,** İsviçre'de ırmak, Aare'nin kolu. Orbe'un Talent ile birleştikten sonra Thièle adını alan aşağı çığırından meydana gelir. Yverdon'da Neuchâtel gölüne girer ve kuzeydoğu ucundan çıkar. Bienne gölüne girişine kadar kanal haline getirilmiş olan ırmak, Bienne'den Nidau'da çıkar ve Aare'a kavuşur. Irmak Bienne ve Neuchâtel gölleri arasında Neuchâtel ve Bern kantonlarının sınırını çizer. (L)

THİELT, flamanca **Tielt,** Belçika'da şehri, Batı Flandre idare çevresinin merkezi, Gand'ın güneybatısında; 13 500 nüf. Gotik üslûbunda kilise. Tarım pazarı. Kümes hayvanı yetiştiriciliği. Tuğla harmanı. Biracılık. Dokuma sanayii. Dokuma malze-

Foto. LAROUSSE

mesi. Yağ fabrikaları. İnşaat malzemesi. — *Thielt idare çevresi*, 76 000 nüf. (L)

THİEME (Ulrich), alman sanat tarihçisi (Leipzig 1865 - ay.y. 1922). F. Becker ile birlikte *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler*'e (Sanatçılar Ansiklopedisi) başladı. Bu esere H. Vollmer devam etti (37 cilt; 1907-1950). [L]

THİENE, İtalya'da komün, Veneto'da (Vicenzo ili), Venedik Alpleri'nin eteğinde; 14 000 nüf. XIII. yy.dan kalma şato. Önemli tarım pazarı. Dokuma (yün ve ipek) sanayii. Şapkacılık. (L)

THİERARCHE, Fransa'nın kuzeyinde bölge; doğuda Ardennes kütlesinin, güneybatıda Paris havzasının ve batıda Hainaut'nun birleştikleri yerde. Bölgede çayırlar ve sebze bahçeleri çitlerle çevrili, yerleşme dağınıktır. Bölgenin nemliliğinin sebebi, yağmurlardan (yılda 800 mm) çok, toprağı örten kil örtüsü ve birçok su kaynağının bulunmasıdır. Köy ekonomisinin temeli sütçül hayvan yetiştiriciliğidir (tereyağı ve peynir sanayii). Metalürji sanayii bugün çeşitlenmiş ve mamul maddelere yönelmiştir: demir fabrikası, kesici âletler, alüminyum, makine yapımı. Dokuma sanayii Tourmies çevresinde toplanmış (yün iplikçiliği) veya küçük atelyelere dağılmıştır (dokuma). [L]

THİERRY, XVII. ve XVIII. yy.larda yaşamış parisli org yapımcısı aile. — PIERRE (Paris 1604 - ay.y. 1665), org yapımını Valéran de Héman'da çalışarak öğrendi. Paris'te ve taşrada birçok önemli kilisenin orglarını onardı. Şaheseri, Saint-Germain-des-Prés kilisesi için, 1661'de yaptığı ve üç oğlu tarafından tamamlanan orgdur. — Bu üç oğlundan sadece üçüncüsü ALEXANDRE (Paris 1646 - ay.y. 1699) baba geleneğini sürdürdü, Paris orglarının birçoğunu onardı; ayrıca birçok büyük org yaptı: Sainte-Eustache kilisesinin orguna bir el bombarde klaviyesi koyarak orgculukta yeni bir çığır açtı. Kralın org yapımcısı olarak (1682) taşrada birçok org yaptı. — FRANÇOIS (Paris 1667 - ay.y. 1749), JEAN'ın oğlu (1637'ye doğr. - 1689), çıraklık dönemini amcası Alexandre'ın yanında geçirdikten sonra onun yerini aldı. Notre-Dame'ın orgu (1730-1733) şaheseri sayılır. (L)

THİERRY veya **THİERRİ I** (öl. 534), Reims kralı (511-534), Clovis'in evlilik dışı büyük oğlu. Vouillé'de, babasının safında çarpıştı (507), sonra Albigeois, Rouergue ve Auvergne'e (507-508) boyun eğdirdi; buraları hegemonyası altına aldı (511). 524 Seferine katıldı ve adamlarının başkaldıran Auvergne'i yağmalamalarına göz yummak zorunda kaldı. Chlothar I ile birlikte Thüringen'e boyun eğdirdi (530-531), Germania Saksonlarını haraca bağladı. (L)

THİERRY veya **THİERRİ II** (587-Metz 613), Bourgogne (595 sonu veya 596 başı -613) ve Austrasia kralı (612-613), Childebert II'nin oğlu ve halefi. Orléans'a yerleşti; önce ağabeyi Austrasia kralı Thibert (Theodbert) ile Metz'de yerleşmiş olan anneannesi Brunhilde'nin naipliği altında hüküm sürdü. Ağabeyiyle birlikte Chlothar II'ye karşı savaştı; Laffaux'da yenilen (596 veya 597) iki kardeş, Dormelles yakınlarında savaşı kazandılar (599 veya 600). Thierry, çok geçmeden, Austrasia aristokrasisi tarafından Metz'den kovulmuş olan Brunhilde'ye bağımlı duruma girdi. 604'te, Etampes yakınlarında Chlothar II'nin başmabeyincisi Landry'yi kaçırdı; kuşatılmış olan Orléans'ı kurtardı, Paris'i işgal etti, ama Austrasia aristokrasisi karşı çıktığı için Chlothar II'yi ortadan kaldırmadı (601). 610'da Alsace'ı istilâ etmek istedi; başarısızlığa uğradı; burayla birlikte Troyes Champagne'ını, Toul yöresini ve Thurgau'yu kardeşi Thibert'e bırakmak zorunda kaldı (610). 612'de Thibert'i Toul yakınlarında yendi, Zülpich'in güneyinde esir etti ve Austrasia kralı oldu (612-613); Chlothar II ile savaşmağa giderken öldü. (L)

THİERRY veya **THİERRİ III** (öl. 690 veya 691), Neustria ve Bourgogne kralı (673 ve 675-690 veya 691), Chlothar III'ün kardeşi ve halefi. Ebroin tarafından tahta çıkartıldıktan kısa süre sonra, bir aristokrat ayaklanmasıyle iktidardan uzaklaştırılarak Saint-Denis manastırına kapatıldı; Ebroin ise, Luxeuil'e sürüldü. Shilderich II'nin ölümünden (675) sonra, yeniden tahta çıktı ama bu defa Ebroin tarafından tahttan indirildi, yerine Clovis III geçirildi. Austrasia'lılar tarafından desteklenen Ebroin, Thierry III'ü yendi, sonra yeniden tahta çıkardı, ama Dagobert II'yi tahta çağıran (676) Austrasialılara kabul ettiremedi. Dagobert II'nin öldürülmesi (679), başmabeyinci Pepin de Herstal'in Austrasia tahtının tek vârisi Thierry III ile mücadeleye girişmesine yol açtı. 680'de Bois-du-Fays'de galip gelen Thierry III, Ebroin'in öldürülmesi (683) ve halefi Waratton'un ölümünden (686'ya doğr.) sonra çıkan anlaşmazlıklar dolayısıyle zayıf düşmüştü. Bundan dolayı Tertry'de Pepin de Herstal tarafından yenildi (687); ama Pepin de Herstal, Thierry III'ü, birliği onun ölümüne kadar son bir defa sağlanan *Regnum Francorum*'un tek hükümdarı olarak tanıdı. (L)

THİERRY veya **THİERRİ IV** (öl. 737), frank kralı (721-737), Dagobert III'ün oğlu. Önce Chelles'de manastıra kapatılmıştı. Ülkeyi onun adına yöneten Charles Martel tarafından tahta çıkartıldı. Merovenjlerin sonuncusudur. (L)

THİERRY (Amédée), fransız tarihçisi (Blois 1797 - Paris 1873). Augustin Thierry'nin kardeşi. *Histoire des Gaulois* (Galyalılar Tarihi) adlı eseri sayesinde Besançon'da ders vermek hakkını kazandı (1828), ama liberalizmi dolayısıyle dersleri durduruldu (1829). Haute-Saone valisi (1830), sonra imparatorluk senatörü oldu (1860). Romantizm akımının izlerini taşıyan çok sayıdaki eserinin başlıcaları şunlardır: *Saint-Jerome...* (Aziz Hieronymus...) [1867], *Nestorius et Eutychès* (1873). — Oğlu, Gilbert *Augustin-Thierry* (Paris 1843 - ay.y. 1915), tarihî romanları ve *Grandes Mystifications Littéraires* (Büyük Edebiyatta Uydurmalar) [1911-1913] konulu bir kitabı vardır. (L)

THİERRY (Augustin), fransız tarihçisi (Blois 1795 - Paris 1856). Saint-Simon'un sekreterliğini yaptı. Sonra *Le Censeur Européen*'de (1817-1820) tarih yazıları ve *Le Courrier Français*'de (1820-1821) İngiltere ile Fransa'nın tarihi konusunda yazılar yazdı; daha sonra *Histoire de la Conquête de l'Angleterre par les Normands*'ı (İngiltere'nin Normanlar Tarafından Fethinin Tarihçesi) [4 cilt, 1825] yayımladı. *Lettres sur l'Histoire de France*'ta (Fransa Tarihi Üstüne Mektuplar) [1827] tarihçi okulun metotlarını tenkit etti ve belgelerin araştırılmasını ileri sürdü. Şaheseri sayılan *Récits des Temps Mérovingiens* (Merovenjler Zamanının Hikâyesi) [2 cilt, 1835-1840] sayesinde Orléans dükünün kütüphane müdürü oldu. Bu eser, edebî değerinin yanı sıra, bazı temel nitelikteki kaynaklarla beslenmiş olduğu için önemlidir. Thierry, Guizot koleksiyonu için, Ortaçağda burjuvazinin gelişmesi konusunda belgeler topladı ve bunlara dayanarak *Essai sur la Formation et les Progrès de l'Histoire du Tiers État* (Tiers-État Tarihinin Oluşumu ve Gelişimi Üstüne Deneme) [1853] adlı eseri yazdı. Thierry modern tarihin yaratıcılarından biri sayılır. (L)

THİERS, Fransa'da Puy-da Dôme idare bölgesinde idare merkezi, Limagne ve Forez sınırında, Durolle boğazının yukarısında; 17 442 nüf. (L)

THİERS (Adolphe), fransız siyaset adamı, gazetecisi ve tarihçisi (Marsilya 1797-Saint Germain-en-Laye 1877), Aix'de avukattı; Paris'e giderek (1821) Laffitte, Manuel, La Fayette ve Talleyrand ile dostluk kurdu; *Constitutionnel*'de yazdı, *Histoire de La Révolution*'u (Devrimin Tarihi) [10 cilt; 1823-1827] yayımladı. Mignet ve Carrel ile *National* gazetesini kurdu (ocak, 1830); ingiliz usulü bir meşrutî krallık istediğini ilân etti, Saint - Cloud emirnamelerinden sonra gazetecilerin protestosunu kaleme aldı (20 temmuz). Louis-Philippe'i aday olarak öne süren ilânı hazırladı. Danıştay üyesi, Aix milletvekili, Laffitte hükûmetinde maliye bakanlığı müsteşarı (1830), içişleri bakanı (ekim 1832-kasım 1834) oldu. Deutz'ten, Berry düşesinin saklandığı yeri öğrenmeyi başardı; Lyon ve Paris ayaklanmalarını bastırdı (nisan 1834). Dışişleri bakanlığını da üstüne alarak başbakan oldu (şubat-ağustos 1836); kralın Don Carlos'a karşı İspanya'ya asker göndermemesi üzerine yerini Molé'ye bırakarak çekildi. Soult'tan sonra başbakanlığa geldi (mart 1840); o sırada Mehmed Ali Paşanın isteklerinin ve Londra'da imzalanan Dörtlü İttifak'ın (temmuz) yol açtığı tehlikeli bunalıma çare aradı; savaşı göze alarak Paris'in çevresinde tahkimat yapılması ve Napolyon'un kemiklerinin Fransa'ya getirilmesi yolunda karar aldırdı. Kral ile anlaşamayınca başbakanlıktan çekildi (ekim 1840). Bu zoraki emekliliğinden yararlanarak büyük eseri *Histoire du Consulat et de l'Empire*'i (Konsül ve İmparatorluk Devri Tarihi) [20 cilt; 1841-1862] yazmağa başladı. Molé'nin başarısızlığa uğramasından (şubat 1848) sonra yeniden başbakanlığa getirilen Thiers, Louis-Philippe'e Devrimi ezmek için Paris'in boşaltılmasını öğütledi ama sözünü dinletemedi. İstediği gibi idare edeceğini umduğu Louis-Napoléon'un cumhurbaşkanlığı adaylığını destekledi (aralık 1848). Eğitim ve genel seçimlerle ilgili 1850 kanunları konusundaki tartışmada «ayak takımı» tehlikesini öne sürerek büyük bir rol oynadı. Ama Changarnier'yi Paris garnizonunun başına getiremeyince «İmparatorluk rejiminin kurulduğunu» anladı (ocak 1851). 2 Aralıkta Fransa'dan sürüldü; Belçika, İngiltere, İtalya ve İsviçre'de yaşadı; 1852'de birkaç sürgünle birlikte Fransa'ya döndü. Liberal birliğinin başına geçerek «zorunlu hürriyetler»in verilmesini istedi (1864), sonra milliyetler siyasetinin tehlikelerini belirtti. 26 İl tarafından Millet meclisine seçildi; Fransız cumhuriyeti yürütme organının başına getirildi (şubat 1871) ve geniş bir millî birlik hükûmeti kurdu. 26 Şubat barış görüşmelerini yaptıktan sonra bu görüşmelerde alınan kararları meclise onaylattı (1 mart); Bordeaux paktıyle (10 mart), ülkesi kalkınmağa başladı. Paris ayaklanmasını sertlikle bastırdı. Rivet kanunu (31 ağustos 1871) ile, geçici olarak cumhurbaşkanı oldu. Vergiler konusunda meclisle arası açılınca istifa etti (ocak 1872); milletvekillerinin isteği üzerine istifasını geri aldı. Dolaysız vergilerin oylanarak kabul edilmesini sağladı. «Muhafazakâr» siyasetinin mecliste tenkit edilmesi üzerine (22 mayıs 1873) istifa etti, yerine Mac-Mahon getirildi. Bundan sonra Thiers, Seine milletvekili sıfatıyle (1876) 16 mayıs 1877'den itibaren muhalefetin başına geçti. (L)

thiasos

THİES, Senegal'de şehir, bölge ve çevre merkezi, Dakar-Nijer hattı üzerinde, Dakar'ın doğusunda; 69 000 nüf. Önemli ticaret (yerfıstığıgiller) merkezi. Dakar-Nijer demiryolu hattı atelyeleri. Askerî üs. Alümin fosfat işlenmesi; kamyon montajı; otomobil yapımı. — *Thies çevresi*, 144 800 nüf. — *Thies bölgesi;* 370 000 nüf. (L)

THİLL (Georges), fransız tenoru (Paris 1897). Napoli'de, de Lucia ile çalıştı; 1924'te Paris operasında *Thais* ile meslek hayatına başladı. 1940'a kadar, *Lohengrin*, *Samson*, *Alceste* ve *Wilhelm Tell*, *Huguenot*'lar gibi birçok operanın yeniden oynanışında veya ilk temsillerinde rol aldı. 1928'den sonra Scala'dan New York'un Metropolitan ve Buenos Aires'in Colon operasına kadar birçok önemli sahnelerde sanatını bütün dünyaya kabul ettirdi. Thill, fransız dilinin opera alanındaki en ünlü koruyucularından biri olduğunu ispatladı. (L)

THİMONNİER (Barthélemy), fransız mucidi (L'Arbresle 1793 - Amplepuis 1857). Amplepuis'de terzilik yaptı. İlk dikiş makinesini (bu makine tahtadandı) gerçekleştirdi. 13 Nisan 1930'da patentini aldığı bu makine,

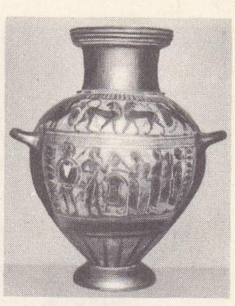

THETİS

THEUX DE MÉYLANDT
Bongniet'nin eseri
Cabinet des Estampes,
Paris

THİBAUDET

les Thibault
«baba Thibault»
R. Martin du Gard'ın
eseri

Foto. Giraudon, Manuel, X (LAROUSSE)

Nanon THİBON

Amédée THİERRY
Cabinet des Estampes, Paris

Augustin THİERRY
E. Lasalle'ın litografyası
Cabinet des Estampes, Paris

Adolphe THİERS

tek iplikle kesiksiz zincir biçiminde dikiş yapıyordu. 1831'de, Paris'te bir ortaklık kurdu ve buluşunun patentini bu ortaklığa bıraktı. Ama yapıma geçmek isteyen ortaklık, işçilerin muhalefetiyle karşılaştı ve işçiler makineleri tahrip etti. Kaçmak zorunda kalan Thimonnier, Amplepuis'ye döndü. 1834, 1845 ve 1848'de buluşunu sürekli olarak geliştirdi; sonra Mangin adında biriyle ortak oldu; 1848'de, madenden, zincir dikişli son «dikiş-nakış» makinesi modelinin patentini bir Manchester şirketine sattı. (L)

THİNG i. Germenlerde ve İskandinavlarda halk meclisi. (L)

THİNİS. Esk. coğ. Yukarı Mısır'da Büyük bir şehrin adı olan Thini'nin Avrupa'da geleneksel yazılışı; burası tanrı Onuris kültünün ve Abydos'u içine alan *Thinis* adlı nomosun merkeziydi. İlk iki firavun sülâlesi Thinis asıllıydı. (L)

THİNOCORUS i. (yun. *this, thinos,* kıyı ve *korein,* temizlemek'ten lat. k.). Sarımsı esmer tüylü, siyah-beyaz benekli, oldukça küçük boylu kuş; kuyruğu kısa, gagası kısa ve güçlüdür. Patagonya ve And sıradağlarının, çorak ve soğuk bölgelerinde yaşar; yaşam tarzı Kuzey yarımkürede bulunan kartavuğununkine çok benzer. *Thinocorythidae* familyasının örnek tipi.) [L]

THİNOCORYTHİDAE çoğl. i. Yağmurkuşları takımından *thinocorus* ve *attagis* cinslerini kapsayan kuş familyası. (L)

THİOBACTERİALES çoğl. i. Kükürt bileşiklerini kullanan bütün kimyotrof türleri kapsayan bakteri takımı (algobakteriler alttakımından). [İki grubu vardır. Thiorhodobacteria grubu aynı zamanda fototroftur: glüsit, kükürt veya sülfürik asit yapmak için, ışıktan yararlanarak karbon dioksit ile sülfidrik asidi kullanır. Thioleucobacteria grubu ise, aksine, klorofilden yoksundur ve karanlıkta, daha düşük bir randımanla, aynı indirgeni kullanır.] (L)

THİOLEUCOBACTERİA i. Havalı kükürtlü sularda bulunan havasızyaşar, renksiz, kimyotrof bakteriler; bu suların sülfürlerini oksitleştirir. Bk. THİOBACTERİALES. (L)

THİONVİLLE, Fransa'da Moselle idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Lorraine'de, büyük bir sanayi bölgesinin merkezinde, Moselle ırmağının kıyısında; 33 669 nüf. —*Thionville - est idare çevresi,* 104 536 nüf. —*Thionville-ouest idare çevresi,* 1967'de, komşu Veymerange komününün katılmasıyle genişledi; 148 001 nüf. (L)

THİORHODOBACTERİA çoğl. i. Kendibeslek, havasızyaşar, klorofilli ve kırmızı boyalı bakteriler takımı; aydınlık kükürtlü sularda yaşar; sülfürleri oksitleyerek kükürt birikmesini sağlayabilir; suyosunlarına benzediği için suyosunu-bakteri grubundan sayılır. Bk. THİOBACTERİALES. (L)

THİRASİA, Santorin takımadalarında (Kyklades adaları) küçük yunan adası. Ada, Santorin'den M.Ö. 236 yılında bir yanardağ patlamasıyle ayrıldı. Tarihöncesinden kalma bir sitenin yıkıntıları. (L)

THİRİET (André), fransız bestecisi (Tarare 1906). Chambery konservatuvarlarını yönetti. Senfonik eserler, koro ve orkestra eserleri, piyano ve orkestra için danslar, bir opera-buffa ve oda müziği besteledi. (L)

THİRİET (Maurice), fransız bestecisi (Meulan 1906). Paris konservatuvarında okudu. *Livre Pour Jean* (Jean İçin Kitap) adlı bestesiyle tanındı (1931). Lirik eserler (*Le Bourgeois de Falaise* [Falaise'li Burjuva], *La Véridique Histoire du Docteur* [Doktorun Gerçek Hikâyesi]), baleler (*La Nuit Vénitienne* [Venedik Gecesi]), din dışı ve dinî ses eserleri, senfonik müzik ve oda müziği besteledi. Son eserleri arasında, operalar (*La Locandiera,* 1960; *Ben-Hur,* 1961), baleler (*Le Maure de Venise* [Venedikli Mağrıp], 1959) ve bir flüt konçertosu (1959) anılmağa değer. (L)

THİRY (Marcel), fransızca yazan belçikalı yazar (Charleroi 1897). Genç yaşta Liège'e yerleşti; burada hukuk okudu. Yeni görüşlü şairlerin etkisi altında eski metotlarla çağdaş yenilikleri uzlaştırmağa çalıştı. Başlıca şiir kitapları: *Toi qui Pâlis au Nom de Vancouver* (1924), *Plongeantes Proues* (1925), *Statue de la Fatigue* (1934), *La Mer de la Tranquillité* (1938), *Vie Poésie* (1961), *Le Festin d'Attente* (Bekleyiş Şöleni) [1963]. Roman ve hikâyeler de yazdı: *Echec au Temps* (Zamanda Başarısızlık) [1945], *Nouvelles du Grand Possible* (Büyük Mümkünün Hikâyeleri) [1958], *Voie Lactée* (Samanyolu) [1960], *Simul et Autres Cas* (Simul ve Öbür Durumlar) [1963]. (L)

THİSTED, Danimarka'da liman şehri, Jylland'da, Limfjord kıyısında; 8 700 nüf. XIII. yy.dan kalma kilise. *Thisted amtı* 86 000 nüf. (L)

THİSTLEWOOD (Arthur), ingiliz devrimcisi (Tupholme, Lincolnshire 1770 - Londra 1820). Cato Street komplosunu hazırladı, tutuklanarak asıldı. (L)

THİUNTA. Esk. coğ. Anadolu'da (Frigia bölgesi), Hierapolis şehri sınırları içinde yerleşme. Bu yerleşmenin topografik açıdan tespiti, Kocagözler köyü yakınında ele geçirilen M.S. II. yy.a ait iki büyük yazıt yardımıyle oldu. Bunlar üzerinde ayrıca Zeus, Tykhe, Hellos ve Hermes gibi tanrıların tasvirleriyle birlikte, adak yapanların portreleri yer almaktaydı. Yine yazıtlardan elde edilen bilgilere göre, özellikle lahit yapımında kullanılan hierapolis mermeri Thiunta yerleşmesindeki mermer atelyelerinde işlenmekteydi. Kesin yeri bilinmiyor. (M)

THİVA. Bk. THEBAİ.

THLASPİ i. Pek çok türü bulunan beyaz veya pembe çiçekli, çokyıllık otsu bitki; yaprakları rozet biçiminde ve çok tüysüzdür, çimeni andırır. (Çobandağarcığı bunun bir türüdür. Turpgillerden.) [L]

THMUİS. Esk. coğ. Eski Mısır'da birçok yerin adı olan Tmui'nin («ada») yunanca yazılışı. Bu yerlerin başlıcası, Mendes'in büyük varoşuydu; Yunan-Roma çağında büyük ölçüde gelişerek Mendes nomos'unun merkezi oldu. (Yapılan kazılarda papirüsler bulunmuş olan kalıntıları *Tmai* kasabası yakınındadır.) [L]

THO (Nguyen Huu). Bk. NGUYEN HUU THO.

THOAS. Yun. mit. Myrina'nın efsanevî kralı. Dionysos Thoas'a bağcılığı öğretti. Afrodit'in lânetlemesinden sonra, Limmi (Lemnos) kadınları, babalarını ve kocalarını öldürmeğe karar verince, Thoas, kızı Hypsipyle tarafından kurtarıldı. (L)

THOATHERİUM i. Soyu tükenmis liptoterna alttakımından toynaklı memeli hayvan; Güney Amerika'da jeolojik birikintiler içinde bulunur. (Patagonya'da miyosen tabakasında bulunan thoatherium'da bugünkü atlarınkine benzer şekilde sadece bir parmak vardır.) [L]

THOİNAN (Ernest ROQUET denir), fransız müzik yazarı (Nantes 1827-Paris 1894). Amatör viyolonselci, müzik konusunda birçok yazı yazdı: *Notes Bibliographiques sur la Guerre Musicale des Gluckistes et les Piccinistes* (Gluck Taraftarlarıyle Piccini Taraftarları Arasındaki Müzik Savaşı Üstüne Bibliyografya Notları) [1878], Charles Nitter ile birlikte *les Origines de l'Opéra Français* (Fransız Operasının Kaynakları) [1886]. (L)

THO'LAR, Kuzey Vietnam'da Lang Son ve Cao Bang bölgelerinde yaşayan tay halkı. (L)

THOLEN, eski Felemenk'te (Kuzey Brabant) ada, Bergen - op - Zoom'un kuzeybatısında. İstiridye yetiştiriciliği. (L)

THOLİA i. (yun. *tholos,* kubbe'den yun. k.). Esk. yun. Eskiden kadınların güneşten korunmak için kullandığı geniş ve yuvarlak kenarlı hasır şapka. (Tanagra heykelciklerinin pek çoğunun başında bu şapkalardan vardır.) [L]

THOLOS i. (yun. k.). Kubbeli ve yuvarlak, yanında küçük bir yan yapı olan tarihöncesi mezar. || Daha sonraları (Atina ve Delphoi'de), SKİAS da denilen, tabanı daire biçiminde bir çeşit tapınak.

— ANSİKL. Kuzey Mezopotamya'da Tepe ve Arpaçay'da bulunan en eski *Tholos*'lar (M. Ö. V. binin sonu), çapı 4-10 m arasında değişen, bazen önlerinde dikdörtgen bir sofa bulunan değirmi yapılardır. Kerpiç duvarlı bu yapıların üstü bir kubbeyle örtülmüştü ve kutsal bir nitelik taşıyorlardı. Girit'te, *tholos genos*'un (soy) barındığı yuvarlak kulübeden türemiştir. Mykenai'de, kral mezarları, üzerlerinde 15 m yüksekliğinde taş bir kubbe olan *tholos*'lardır.

Atina agorasındaki *tholos* (M. Ö. 470'e doğr.), prytanis'lerin yemek salonu veya meclisin her zamanki toplantı yeriydi. Delphoi'de sikyonia'lılar tarafından, tüften, arkaik bir tholos yapılmıştır (VI. yy.). IV. yy.da ise Delphoi'liler tarafından, Athena tapınağında, Eleusis mermeri ve kirecinden başka bir tholos yapıldı. Genç Polikleitos'un eseri olan Epidauros tholos'u (IV. yy.) Asklepios'un mezarı sayılırdı. (L)

THOMA (Hans), alman ressamı (Bernau, Baden düklüğü 1839-Karlsruhe 1924). 1899'da Karlsruhe akademisi müdürlüğüne tayin edildi. Gerçekçilik ile idealizmi birleştiren kompozisyonlar, manzara resimleri ve portreler (*Kendi Portresi,* Dresden) yaptı. (L)

THOMA (Ludwig), alman yazarı (Oberammergau 1867-Rottach, Tegern gölü kıyısı 1921). Münih'te *Simplicissimus*'u yönetti ve bu dergide PETER SCHLEMİHL takma adıyle yazdı. Hicivci düşünüşü edebiyat eserlerinde göze çarpar. Başlıca edebiyat eserleri arasında renkli eskizler (*Lausbubengeschichten* [Aylak Oğlanların Hikâyeleri], 1905), komediler (*Die Medaille* [Madalya], 1901; *Lokalbahn* [Kasaba Demiryolu], 1902) özellikle Yukarı Bavyera'daki gençlerin hayatını anlatan canlı romanları (*Andreas Vöst* [1905], *Der Wittiber* [1911] v.b.) sayılabilir. (L)

THOMAS (Albert), fransız siyaset adamı (Champigny-sur-Marne 1878-Paris 1932). Tarih profesörü, sosyalist milletvekili seçildi (1910); topçulukla görevli bakan yardımcısı (1911), sonra silâhlanma bakanı (aralık 1916-eylül 1917) oldu; maden işçilerinden alınan vergileri erteleyerek ve yüksek ücret ödeme yoluyle vergi artırarak sanayi seferberliğini teşkilâtlandırdı. Washington Çalışma konferansına katıldı, sonra Milletlerarası Çalışma bürosu başkanlığı yaptı (1920-1932) ve büroyu düzenledi. Başlıca eserleri: *Syndicalisme Allemand* (Alman Sendikacılığı) [1903], Jaures'in *Histoire Socialiste* (Sosyalist Tarih) [1907] adlı eserinde yayımlanan *Le Second Empire* (İkinci İmparatorluk) [1903]. (L)

THOMAS (Ambroise), fransız bestecisi (Metz 1811-Paris 1896). Paris konservatuvarında Kalkbrenner, Dourlen, Barbereau ve Le Sueur'ün öğrencisi oldu (1828-1832). *Herman ve Ketty* adlı kantatla Roma Büyük ödülünü aldı (1832). İtalya'da, 1836'ya kadar da Viyana'da kaldı. Paris'te *La Double Échelle* (Çifte Merdiven) [1837], *Le Perruquier de la Régence* (Naiplik Perukacısı) [1838] adlı opera komikleri ve *Gypsy* (Çingene) [1839] balesini besteledi. Gerek Opéra'da gerek Opéra-Comique'te yirmi üç eseri (en başarılı iki eseri *Mignon* [1866] ve *Hamlet* ile *Françoise de Rimini* ve *La Tempête* [Fırtına] v.b.) temsil edildi. Ayrıca missalar, bir *Requiem,* romanslar, motet'ler, piyano parçaları v.b. besteledi. Paris konservatuvarında önce armoni ve beste dersleri verdi, 1871'de konservatuvarın müdürü oldu. (L)

THOMAS (Antoine), fransız dilbilimcisi (Saint-Yrieix-la-Montagne 1857 - Paris 1935). Sorbonne'da roman filolojisi okuttu. *Essais* (Denemeler), *Nouveaux Essais de Philologie Française* (Fransız Filolojisi Yeni Denemeleri) [1897-1904] adlı eserleri yazdı. A. Darmesteter ve A. Hatzfeld ile birlikte *Dictionnaire Général de la Langue Française*'i (Fransız Dilinin Genel Lûgati) [1889-1900] hazırladı. (L)

THOMAS (Antoine Léonard), fransız yazarı (Clermont - Ferrand 1732 - Oullins Şatosu, Lyon 1785). Voltaire'e karşı yazdığı ama daha sonra inkâr ettiği *Réflexions Philosophiques et Littéraires sur le Poème de la «Religion Naturelle»* («Tabiî Din» Şiiri Üstüne Felsefî ve Edebî Düşünceler) [1756] adlı eserini yayımladığı sırada Paris'te Beauvais kolejinde öğretmendi. Büyük kişilere (Saksonya mareşali, 1759; Sully 1763; Descartes, 1765) «övgüler» yazdı. Sonra bir *Essai sur les Eloges* (Övgüler Üstüne Deneme) [1773] kaleme aldı. (L)

THOMAS (Dylan Marlais), ingiliz şairi

Foto. B. N., Sirot (LAROUSE)

(Swansea 1914 - NewYork 1953). Kendi kendini yetiştirdi; İncil, Freud, Hopkins ve Joyce'tan ilham alarak yazdığı eserlerle neslinin ustalarından biri haline geldi: *Eighteen Poems* (18 Manzume) [1934], *Deaths and Entrances* (Ölümler ve Deliler) [1946], *Portrait of the Artist as a Young Dog* (Sanatçının Bir Yavru Köpek Olarak Portresi) [1904]. Şiirleri 1952'de derlendi: *Collected Poems* (Bütün Şiirler) [1934-1952]. Şaheseri olan *Under Milk Wood* (Süt Korusunda) [1953] adlı radyofonik piyesi, İtalia armağanını kazandığı sırada genç yaşta öldü. Ölümünden sonra, bitmemiş romanı *Adventures in the Skin Trade* (Deri Ticaretinde Serüvenler) [1955] ve iki anlatı derlemesi (*Quite Early one Morning* [Bir Sabah Çok Erken Saatte] 1954; *A Prospekt of the Sea* [Deniz Manzarası], 1955) yayımlandı. (L)

THOMAS (Jess), amerikalı tenor (San Francisco 1928). Üniversite öğreniminden sonra, 1957'de sahne hayatına atıldı, 1958'den sonra Almanya'da şarkı söylemeğe başladı. 1960'ta Münih'te sahneye çıktı. 1961'de Bayreuth festivaline *Parsifal*'de rol alarak katıldı. Sonra sırasıyle Viyana'da, New York Metropolitan tiyatrosunda (1963), Salzburg'da, Paris'te (1967) v.b. sahneye çıktı. Daha çok Wagner repertuvarını tercih eden bir sanatçıdır. (L)

THOMAS (Kurt), alman bestecisi ve koro yöneticisi (Tönning, Schleswig 1904). Straube'nin öğrencisidir; Berlin Hochschule'sinde öğretmenlik yaptı, sonra Frankfurt-am-Main Müzik gymnasium'unu (1939), Detmold Müzik Akademisi Koro Şarkısı bölümünü, Frankfurt'ta Üç Krallar kilisesinin korosunu yönetti; 1957'de Leipzig'de Thomas Kirche'ye kantor tayin edildi. Birçok koro parçası, klaviye için besteler, oda müziği besteledi. *Lehrbuch des Chorleitung* (Koro Yöneticiliği) adlı üç ciltlik bir nazarî inceleme yazdı. (L)

THOMAS (Sidney Gilchrist), ingiliz mucidi (Londra 1850-Paris 1885). Büro memuruydu, 1876'da fosforlu maden filizlerinden elde edilen dökme demirin fosfordan temizlenmesini keşfetti ve bu işlemi yüzde 99,9 oranında gerçekleştirmeyi başardı. Bu metodu, Blaenavon'da (Galler ülkesi) bir metalürji fabrikasında çalışan kimyacı akrabası Percy Carlyle Gilchrist'e denettikten ve tam bir başarı elde etmesinden sonra, Bolckow, Vaughan ve ortakları fabrikalarına sattı; bu firmanın geliştirdiği metot, 1877'de patenti alındıktan sonra Avrupa ve Amerika'da hızla yayıldı. (L)

THOMAS A KEMPİS (Thomas HEMERKEN — denir), alman mistik yazarı (Kempen, Rheinland 1379 veya 1380 - Sint Agnietenberg, Zwolle yakını 1471). Kardeşi Johann'ı izleyerek dinî öğretim gördü. 1399'dan sonra Johann, Zwolle yakınında Sint Agnietenberg kilisesini kurunca Thomas da onun yanına gitti. 1413'te papaz oldu. Din ve ilâhiyatla ilgili birçok eser yazdı. *İsa'nın Taklidi* adlı eser uzun tartışmalar sonunda Thomasa Kempis'e mal edildi. (L)

THOMAS BECKET (veya **BECKETT**) **Aziz**, ingiliz din adamı (Londra 1117 veya 1118 - Canterbury 1170). Paris ve Bologna'da ilâhiyat okudu ve Canterbury başpiskoposu Theobald ile dost oldu (1154). 1155'te Krallık kançılarlığına tayin edildi. Kral Henry II'nin samimî arkadaşıydı, Canterbury başpiskoposluğuna getirildi (1162). O tarihten sonra kilise menfaatlerinin koruyuculuğunu yaptı, 1164'te taraftarı bulunmasına rağmen kilise adaletinin kral adaletine tabi olmasını öngören Clarendon yasasına şiddetle karşı çıktı. Fransa'ya sürüldü ve Henry II'yi ve ona hizmet edenleri afaroz etti. Bu afaroz tehdidi karşısındaki kral kendisine başpiskoposluk görevini geri vermeyi teklif etti. 1170'te İngiltere'ye dönen Beckett, yeniden mücadeleye başladı ve Henry II'nin oğlunun taç giyme törenine katıldıkları için afaroz edilen piskoposları affetmeyi reddetti. 29 Aralık 1170'te kralın 4 şövalyesi başpiskoposu katedralinde öldürdüler. (L)

THOMAS BRADWARDİNE. Bk. BRADWARDİNE.

THOMAS DE THOMON (Thomas Jean), fransız mimarı (Nancy 1754-Petersburg 1813). Artois kontunun mimarlığını yaptı (1791), sonra Macaristan'a (1796) ve Rusya'ya (1798) gitti. Çar'ın mimarlığına tayin edildi, Petersburg'da Büyük Tiyatro'yu ve Denizcilik borsasını, Odesa'da tiyatro ve hastahaneyi, Poltava anıtını, Pavlovsk'ta Pavel I'in mezarını yaptı. (L)

THOMAS İngiltereli, XII. yy. anglo-norman saz şairi. XII. yüzyılın sonuna doğru bir *Tristan* romanı yazdı; büyük kısmı kaybolan bu eserin Gottfried von Strassburg tarafından Almancaya yapılan tercüme, uzunluğu konusunda bir fikir vermektedir. İngiltere sarayı içine yazılan Thomas'ın eseri, Béroul'unki kadar değerli değildir. İki âşığın serüvenleri hafifletilmiş, duyguları daha derinliğine incelenmiş, buna karşılık eser yavanlaşmıştır. Bununla beraber, bu aşk ve ölüm romanının acıklı sonucunu Thomas'a borçluyuz. (L)

THOMASİUS (Christian THOMAS, — olarak latinceleştirilmiştir), alman bilgini ve hukukçusu (Leipzig 1655-Halle 1728). Leipzig'de ve Halle üniversitesinde (Thomasius bu üniversiteyi 1694'te kurdu) hukuk dersleri verdi. Okulun şekilciliğine şiddetle karşı çıktı. Alman gazeteciliğinin kurucularından biridir. (L)

THOMAS MORE (veya **MORUS**) **Aziz**, ingiliz devlet adamı ve hümanisti (Londra 1478 - ay.y. 1535). Soylu bir ailedendi, Canterbury başpiskoposu John Morton'un hizmetine girdi. Oxford ve Londra'da hukuk okudu, hümanizm hareketine katıldı. 1504'te İngiliz parlamentosunda Henry VII'ye karşı çıktığı için siyasetten uzaklaşmak zorunda kaldı. 1509'da Henry VIII'in tahta çıkmasıyle yıldızı parladı; olağanüstü büyükelçi (1515-1516), Lancaster düklüğü kançıları (1525) ve 1529'da kardinal Wolsey yerine krallık kançıları (bu görev ilk defa din adamı olmayan birine veriliyordu) oldu. Reformun başlangıcındaki karışıklıklarda katoliklikten vaz geçmedi; Kilisenin ilk şekline dönmesinden yanaydı. Ama Henry VIII'in boşanması meselesinde krala karşı cephe aldı. 1532'de istifa etti, 1535'te tutuklandı ve vatan hainliğiyle suçlanarak öldürüldü. Hayalî bir hikâye perdesi altında ideal bir hükûmet sistemini korkusuzca anlatan «Utopya» (Utopia) [1516] adlı önemli bir eser bıraktı. Çok geniş yankılar uyandıran bu eser Rönesansın şaheserlerinden sayılır. (L)

Thomas usulü, forforca zengin demir cevherlerinden elde edilmiş dökme demirden bazik astarlı konvertisör yardımıyle çelik üretme usulü. Bu metot, Lorrain havzasında çok bol bulunan forforlu cevherlerden elde edilen fosforca zengin (ortalama yüzde 2) dökme demirleri işlemek için özellikle Fransa'da uygulanır. Buna karşılık İngiltere'de Bessemer usulü çok yaygındır.

Çeliğe dönüştürülecek dökme demirin bileşiminde yaklaşık olarak yüzde 3,5 karbon, yüzde 2 fosfor, yüzde 0,5 silisyum ve yüzde 1,5 manganez bulunur. Ergimiş haldeki bu dökme demir, bir miktar kireçle birlikte konvertisöre yüklenir; konvertisörün dolomitten yapılmış tuğla ve briketlerden meydana gelen ateşe dayanıklı astarı dökme demirdeki fosforun giderilmesini sağlar. Konvertisör karnisinin tabanından hava üflenerek dökme demirdeki yabancı maddeler temizlenir; önce silisyum, sonra manganez, daha sonra da karbon yanmağa başlar. Oksitleme yoluyle karbonun hemen hepsi temizlendikten sonra, daha çok hava üflenmesini gerektiren fosfor giderme safhası başlar. Bütün bu işlemler 15 dakika kadar sürer. Bundan sonra, fosforca zengin curufun (bir ton çelikte 250 kg) temizlenmesine girişilir. Konvertisörden alındıktan sonra birdenbire su ile soğutulan ve öğütülen bu curuf, fosfor pentoksitçe zengin tarım gübrelerini meydana getirir. Banyodan alınan nümuneler üstünde bazı deneyler yapıldıktan sonra, oksit giderme ve yeniden karbürleme için son katkılar yapılır ve nihayet meydana gelen çelik* ingot kalıplarına dökülür.

Klasik usulle elde edilen Thomas çeliği, yapısında daha çok yabancı madde, özellikle azot bulunduğu için, tabanda tasfiyeyle elde edilen Martin çeliğinden daha düşük kalitelidir. İkinci Dünya savaşından sonra, yüzde 40'a kadar oksijenle zenginleştirilmiş hava üfleme veya ergimiş maden banyosunun yüzeyine saf oksijen gönderme ya da oir oksijen ve su buharı karışımı üfleme metoduyle Thomas çeliğinin kalitesi büyük ölçüde artırıldı. Bu yeni metotlarla, aşağı yukarı Martin usulüyle elde edilen çeliğin kalitesinde çelik üretilir.

Thomas usulüyle elde edilen çelik çok çeşitli alanlarda (saç, ray, tel, putrel, çubuk, profile inşaat çeliği v.b.) kullanılır. (L)

THOMAS York'lu, ingiliz ilâhiyatçısı (öl. 1268'e doğr.). Fransisken rahibiydi. Oxford'da ilâhiyat dersleri verdi, 1245'te yayımladığı *Sapientiale*, XIII. yüzyılın ilk metafizik külliyatı sayılır. (L)

THOMİRE (Pierre Philippe), fransız maden oymacısı ve kuyumcusu (Paris 1751 - ay.y. 1843). Houdon, Pajou ve Gouthière'in öğrencisidir. 1775'e kadar Gouthière ile işbirliği yaptı, Sevr fabrikasının bronzcusu oldu. İşçilik bakımından kusursuz bronz kaplamalar yaptı: özellikle Paris şehri tarafından imparatoriçe Joséphine'e verilen tuvalet kutusu ve Roma kralının beşiği (Odiot ile birlikte), İlkçağ etkisindeki sanatı İmparatorluk üslûbunu etkilemiştir. (L)

THOMİSİDAE çoğl. i. Hemen bütün yeryüzünde yaygın 1 600'den fazla türü kapsayan örümcek familyası. (Bu örümcekler otların, çalılar in içinde yaşar; bacakları yanda bulunduğundan yürüyüşü yengeç yürüyüşüne benzer.) [L]

THOMİSUS i. Eski Dünya'nın sıcak ve ılıman bölgelerinde yaygın örümcek. (Orta boyda, tıknaz, gözalıcı renkte bir örümcektir. Çiçeklerin ve alçak bitkilerin üzerinde yaşar. *Thomisidae* familyasının örnek tipi.) [L]

THOMOMYS i. Orta ve Kuzey Amerikad'a yaşayan avurdu keseli sıçan. (*Thomomys Townsendi* İngiliz Kolombiyası'ndan Meksika'ya kadar Orta Amerika'da bulunur; toprak altında yaşar. Avurdukeseligillerden.) [L]

THOMOND, gaelce **Tuaidh-Muin**, İrlanda'da eski krallık; Brian Boru'nun soyundan gelen O'Brien'lerin yönettiği Munster'in bölünmesiyle kuruldu. O'Brien'lerden Murrough O'Brien (öl. 1551), prensliğini 1543'te Henry VIII'e bırakması karşılığında *Thomond earl'ü* unvanını aldı. (L)

THOMPSON, Kanada'da (İngiliz Kolombiya'sı) ırmak, Fraser'in kolu (sol kıyı); 430 km. (L)

THOMPSON (Francis), ingiliz şairi (Preston 1859 - Londra 1907). Katolik bir ailedendi; Manchester''de tıp okudu, ama sınavlarda üç defa başarı gösteremeyince, geçinecek parası kalmadığından Londra'ya gitti (1885) ve sefalet içinde yaşadı. 1888'de *Mery-England* dergisinin yayımcısı Meynell, şaire lirik şiirlerini üç kitap halinde (1893, 1895, 1897) yayımlaması için yardım etti. Hemen hepsi dinden ilham alan mistik şiirlerinde, Crashaw, Milton ve Coventry Patrome'un etkisi sezilmesine rağmen orijinalliğini muhafaza eder. Başlıca eserleri arasında *The Hound of Heaven* (Cenneti Bekleyen Köpek) [1893] adlı alegorisi sayılabilir. Ayrıca 1909'da Shelley üstüne çok başarılı bir inceleme yayımlamıştır: *Essay on Shelley* (Shelley Üstüne Deneme). [L]

THOMPSON (Randall), amerikalı besteci (New York 1899). Spalding ve Bloch'un öğrencisi; Berkeley'de, Philadelphia'da ve Harvard'da ders verdi. Bir opera, üç senfoni, birçok koro parçası, oda müziği besteledi. (L)

THOMPSON (Reginald Campbell), ingiliz arkeoloğu (1876-Londra 1941). Sami dilleri konusunda uzmanlaştı; 1899-1905 arasında British museum'un profesörü olarak çalıştı. 1904-1931 Arasında British museum'un Ninova, Kargamış ve Eridu'da düzenlediği kazıları yönetti. Birinci Dünya savaşında İntelligence Service'te görevli olarak Mezopotamya'ya giderek bütün Ortadoğu'yu dolaştı. Kazılarına savaştan sonra da devam etti. Bulguları üstüne birçok bilimsel makale yazdı, ayrıca yazıtların ve çivi yazısıyle yazılmış metinlerin çeviri ve yorumlarını yaptı. Başlıca eserleri: *Reports of the Magicians and Astrologers of Nineveh and Babylon* (Ninova ve Babil'de Büyücü ve Astrologlar Üstüne Raporlar) [1900, iki cilt],

Georges THILL

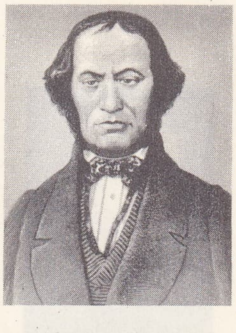

THİMONNIER

Sanat ve Meslekler Millî konservatuvarı, Paris aşağıda, dikiş makinesi

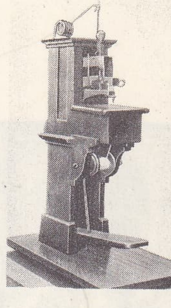

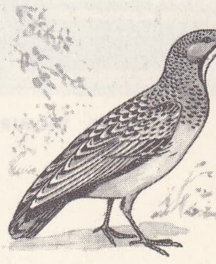

thinocorus

Foto. LAROUSSE

Maurice THIRIET

Marcel THIRY

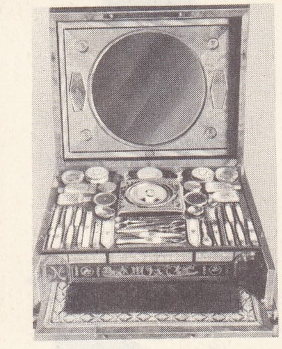
P. Ph. THOMIRE

The Devils and Evil Spirits of Babylonia (Babil Şeytanları ve Kötü Ruhları) [1903 - 1904, ik cilt]. (M)

THOMPSON (Robert G.), amerikalı komünist lider (Coos Bay, Oregon 1915-New York 1965). 1933'te Komünist partisine girdi ve Milletlerarası birlikler safında İspanya savaşına katıldı. Savaşta yararlık gösterdikten sonra 1945'te Komünist Meclisi Millî bürosuna girdi ve New York eyaleti komünist teşkilâtını yönetti. 1949'da Smith Act'a aykırı davranışından dolayı üç yıl hapse mahkûm edildi; temyiz müracaatının reddi üzerine (1951) kanun dışı bir hayat sürmeğe başladı ve ancak 1953'te tutuklanabildi; yedi yıl hapis yattı. (L)

THOMPSON (William), ingiliz iktisatçısı (1780-1833). Owen'ın görüşlerini benimsedi; Marx'ın artıkdeğer kavramının ilk tasarlayıcısı olarak kabul edilir. *An İnquiry into the Principles of the Distribution of Wealth* (Zenginliklerin Dağılım Prensipleri Üstüne Araştırmalar) [1824]. (L)

THOMSEN (Julius), danimarkalı kimyacı (Kopenhag 1826-ay.y. 1909). Kopenhag üniversitesinde kimya dersleri verdi (1866), Kopenhag Kimya Teknik okulunun müdürlüğüne getirildi (1883). Kimyasal değişmelerde enerjinin prensibini ortaya koymasına imkân veren birçok termokimya araştırması yazdı; en az 3 500 kalorimetrik ölçme yaptı ve çeşitli asitlerin gücünü gösteren bir cetvel hazırladı. (L)

THOMSEN (Vilhelm Ludvig Peter), danimarkalı türkolog (Kopenhag 1842-ay.y. 1927). Klasik dillerle birlikte nordik dilleri filolojisi ve karşılaştırmalı dilbilim okudu. Finlandiya'ya giderek Fince üstüne araştırmalar yaptı. «*Germen Dillerinin Fin-Lap Dilleri Üstündeki Etkisi*» (1869) adlı doktora tezini hazırladı. Bir yıl sonra Almancaya çevrilen ve Berlin akademisinden Bopp ödülünü kazanan bu eserle Thomsen, diller arasındaki kelime aktarma kurallarını buldu. İslav ve roman dilleri üstünde çalıştı. Kopenhag üniversitesinde doçent (1871), profesör (1875) ve Danimarka Bilimler akademisi başkanı oldu (1909). V. Thomsen, genellikle karşılaştırmalı dilbilim alanında çalıştı. Bu konudaki eserlerinin en önemlisi *Sprogvidenskabens Historie*'dir (Dilbilim Tarihi) [1902]. Thomsen'in türkoloji alanındaki başarısı, Orhon yazıtlarındaki eski türk yazısını çözmesi oldu (1893). V. Thomsen'in türkolojiyle ilgili başka eserleri: *Déchiffrement des İnscriptions de L'Orkhon et de L'İénissei, notice Préliminaire* (Orhon ve Yenisey Yazıtlarının Çözülmesi, Giriş Notları) [1893]; *İnscriptions de L'Orkhon Déchiffrées* (Çözülmüş Orhon Yazıtları) [1896]; *Une Lettre Méconnue des İnscriptions de L'İénissei* (Yenisey Yazıtlarında Bilinmeyen Harfler) [1912]; *Turcica* (Türkçe) [1916]. (M)

Thomsen hastalığı, miyotoni ve kaslarda hacim büyümesiyle beliren irsî ve ailevî hastalık. (Alman hekimi Asinus Julius Thomas *Thomsen* [1815-1896] adıyle anılır.) *Eşanl. Doğuştan* MIYOTONİ. (L)

THOMSENOLİT i .(hollandalı kimyacı J. *Thomsen*'in adından fr. *thomsenolite*). Miner. Hidratlı tabiî sodyum, kalsiyum ve alüminyum flüorür; Grönland adasında kriyolitle birlikte bulunur. (L)

THOMSON (Elihu), amerikalı mucit (Manchester, İngiltere 1853-Swampscot, Massachusetts 1937). Elektriğin sanayideki uygulamaları alanında birçok buluşu arasında e-

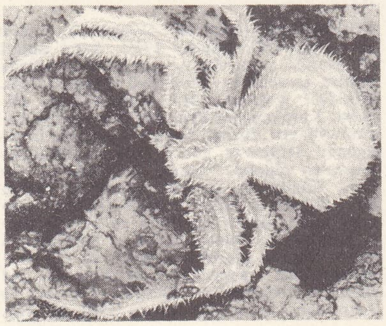
thomisus

lektrik arkının magnetik üflenmesi, direnç metoduyle elektrik kaynağı, itmeli motorlar (1888), yüksek frekans alternatörü, elektrik sayacı v.b. sayılabilir. 1883'te *Thomson -Houston company*'nin kurucuları arasında yer aldı. (L)

THOMSON (James), iskoç şairi (Ednam, Roxburghshire 1700-Kew 1748). Fakir bir rahibin oğludur. 1725'te Londra'ya gitti, 1726'da *Winter* (Kış) adlı şiiri yayımlandı. Bu şiirle isim yapması sayesinde şansölye Charles Talbot tarafından oğlunu eğitmekle görevlendirildi. *Summer* (Yaz) [1727], *Spring* (İlkbahar) [1728], *Autumn* (Sonbahar) [1730] adlı şiirleriyle *Seasons* (Mevsimler) bütününü tamamladı. «Tabiata ilâhi» ile son bulan bu şiir büyük başarı kazandı ve çağın ikinci yarısında avrupa şiirini büyük ölçüde etkiledi. Gene felsefî bir şiir olan *Liberty*'nin (Hürriyet) [1735-1736] oldukça soğuk ve tekdüze bir eser olmasına karşılık, Spenser tarzı kıtayı ustalıkla kullandığı *The Castle of İndolence* (Tembellik Şatosu) [1748] bir tembelin neşeli bir hava ile yazılmış itiraflarını kapsıyordu. Thomson trajediler de yazdı: *Edouard ve Eléonore* (1739), *Tancred ve Sigismunda* (1745), *Coriolanus* (1748). David Malet ile bilrikte *The Masque of Alfred* (Alfred'in Maskesi) [1740] adlı bir mask hazırladı. Bu maskta meşhur ilâhisi *Rule Britannia* yer alıyordu. (L)

THOMSON (James), ingiliz fizikçisi ve mühendisi (Belfast 1822-Glasgow 1892). Lord Kelvin'in ağabeyi, Belfast'ta inşaat profesörü oldu (1857), 1872'de Glasgow'da Rankine'in yerini aldı. Erime noktası üzerinde basıncın etkisini veren termodinamik formülünü hazırladı ve bu formüle dayanarak sıkıştırılmış buzun plastiklik görünüşünü açıkladı; ayrıca su içinde karbon dioksit erimesinin ısısal etkisini inceledi. (L)

THOMSON (James), iskoç şairi (Port - Glasgow, Renfrewshire 1834-Londra 1882). 1862'ye kadar askerî okullarda ders verdi; o tarihte disiplinsizlik sebebiyle görevden alındı. Londra'da yoksulluk içinde yaşadı. Dostu Bradlaugh ile birlikte hür düşünceyi savundu. *National Reformer*'da denemeler ve şiirler yayımladı; şiirleri *The City of Dreadful Night* (Korkunç Geceler Şehri) [1880] ve *Vane's Story and Other Poems* (Yelkovanın Hikâyesi ve Başka Manzumeler) [1881] adlı kitaplarda toplandı. Umutsuz bir karamsarlığı dile getiren şiirleri zengin bir hayal gücünün ürünüdür; ama yer yer belâgatçilik kaygısı ağır basar. (L)

THOMSON (sir George Paget), ingiliz fizikçisi (Cambridge 1892), sir J. J. Thomson'un oğlu. Cambridge'te fen öğrenimi yaptı, Birinci Dünya savaşı sırasında Kraliyet Hava kuvvetlerinde çalıştı ve bazı aerodinamik problemlerini incelemek için birçok deneme uçuşuna çıktı. 1922'de Aberdeen üniversitesinde tabiat felsefesi, 1930'da Londra üniversitesinde fizik dersleri verdi; aynı yıl Royal Society'ye üye seçildi. 1927'de, hızlı elektronların billûrlar içinde kırılmasını keşfederek L.de Broglie dalga mekaniğinin temel ilkesini doğrulamış oldu; çalışmaları elektron analizinin gelişmesine büyük katkıda bulundu. İkinci Dünya savaşı sırasında, Atom Bombası İnceleme kurulunda ingiliz topluluğunun başkanıydı. 1937 Nobel Fizik ödülünü (amerikalı Davisson ile ortaklaşa) aldı. (L)

THOMSON (sir Joseph John), ingiliz fizikçisi (Cheetham Hill, Manchester yakını 1856 -Cambridge 1940). Cambridge'te Maxwell'in öğrencisiydi, 1884'te Cambridge'te deneysel fizik profesörlüğüne tayin edildi; kırk iki yıl süreyle çalıştığı ve müdürlüğünü yaptığı Cavendish laboratuvarını dünyanın başlıca deneysel fizik okullarından biri haline getirdi. Aynı zamanda Londra Kraliyet enstitüsünde ders verdi (1905); Kraliyet cemiyetinin başkanı oldu (1916) ve Fransız Bilimler akademisine yabancı üye seçildi (1919). Deneysel fiziğin nazariyeci ve deneycisi olan J. J. Thomson, genel fiziğin bütün problemleriyle de ilgilendi, fakat araştırmalarında ana konu olarak maddenin elektriksel özellikleri üstünde durdu. 1881'deki ilk incelemesinde elektriğin, maddenin temel özelliklerine (eylemsizlik ve kütle) sahip olduğunu gösterecek elektronik teorisinin temellerini attı. 1894'te katodik ışımanın hızını ölçtü; 1897'de ünlü deneyiyle elektrik yükü ve elektronun kütlesi arasında *e/m* oranının bulunduğunu gösterdi; ertesi yıl bu yükün mutlak değerini hesapladı. Atomların ağırlıklarının ölçülmesini sağlayan ve izotopların bulunuşunda kullanılan kütle tayfçekerini icat etti. Pozitif bir çekirdek içine girmiş elektronlardan meydana gelen bir atom modeli (sonradan Rutherford tarafından değiştirildi) tasarladı. (1906 Nobel Fizik ödülü.) [L]

THOMSON (sir William), lord **Kelvin,** ingiliz fizikçisi (Belfast 1824-Netherhall 1907). Bir matematik öğretmeninin oğludur; öğrenimini Glasgow'da, sonra Cambridge üniversitesinde yaptı. Yirmi iki yaşında Glasgow'da fizik profesörlüğüne tayin edildi, 1846'da *Cambridge ve Dublin Matematik Gazetesi*'nin yöneticiliğine getirildi; 1890'da Londra Krallık derneğine başkan oldu. Özellikle ısı ve elektrikle ilgili incelemeler yaptı. Basınç altında buzun erime noktasındaki değişimleri belirledi ve 1852'de gazların genleşmesinin soğumaya yol açtığını ortaya koydu (*Joule -Thomson etkisi*). Termodinamik çalışmaları, sıcaklıkların teorik bir ölçeğinin hazırlanmasını sağladı (*Kelvin ölçeği*). Elektriksel görüntüler metodunu bularak elektrostatiğin matematik teorisine katkıda bulundu; 1851'de hareketli mıknatıslı galvanometreyi, kaydedici sifonu tasarladı ve 1853'te titreşen devreler teorisini ortaya attı. Temel jeofizik çalışmaları yaptı: yerkabuğundaki gelgitleri inceledi, yerkürenin sertliği ve gelgitlerin dönme hareketi üstüne yaptığı frenleme etkisini araştırdı. Ayrıca Yer'in yaşı ve Güneş'in kasılması üstünde çalıştı. 1876'da diferansiyel denklemlerin mekanik bir çözümüne imkân veren ilk integral alma düzeneğini ortaya koydu. Benzetmeli hesap makinelerinin yaratıcısı olarak kabul edilir. (L)

THOMSON (Thomas), iskoçyalı kimyacı (Crieff 1773-Kilmun, Argyllshire 1852). Edinburgh'da (1807) ve Glasgow'da (1817) ders verdi; burada Büyük Britanya'nın ilk araştırma laboratuvarını kurdu. Dalton'un atom teorisini ilk yayanlardan biridir. Platinin amonyaklı bileşiklerini inceledi. (L)

THOMSON (Virgil), amerikalı besteci ve müzik tenkitçisi (Kansas City, Missouri 1896). Harvard üniversitesinde okudu, sonra, Paris'te Nadia Boulanger'den ders aldı, «Arcueli okulu»na bağlanarak, estetik bakımdan Satie'nin etkisi altında kaldı. İki opera (*Üç Perdede Dört Aziz* [1934]; *Hepimizin Anası* [1947], bir bale, iki senfoni, iki orkestra süiti, org parçaları, bir *Missa pro Defunctis*, flüt, org, yaylı çalgılar ve vurma çalgılar için bir konçerto (1954) v.b. besteledi ve müzikle ilgili makale ve kitaplar (*The State of Music* [Müziğin Durumu], 1939; *The Art of Judging Music* [Müzik Hakkında Değer Yargısı Verme Sanatı], 1948; *Music Right and Left* [Sağda Solda Müzik], 1951) yayımladı. (L)

Thomson formülü, radyoteknikte, bir **C** sığası, bir L özindükleme katsayısı ve bir **R** ohm direncinden meydana gelen bir salınım devresinin f rezonans frekansını hesaplamağa yarayan formül:

$$f = \frac{1}{2\pi}\sqrt{\frac{1}{LC} - \frac{R^2}{4L^2}}$$

Eğer R direnci küçükse (çoğu zaman böyledir), R'nin bulunduğu terim ihmal edilebilir ve formül

$$f = \frac{1}{2\pi\sqrt{LC}}$$

şeklini alır. (L)

THOMSON OF FLEET (Roy Herbert THOMSON, birinci — baronu), britanyalı işadamı (Toronto 1894). Memurdu, önce otomobil, sonra radyo ticaretine girişti; 1917'de verici bir radyo istasyonu kurmağa karar verdi. İkinci Dünya savaşı sonunda birçok verici istasyonun ve Kanada'nın en büyük gazetelerinin sahibi olmuştu. O tarihten sonra faaliyetini Büyük Britanya'ya yöneltere, Edinburg'da çıkan *The Scotsman* gazetesini ve 1959'da lord Kemsley grubunun bütün gazetelerini (özellikle 1 400 000 tirajlı *Sunday Times*) satın aldı. 1964'te, on beş kadar gazeteyi, özellikle Odhams grubunu ele geçirerek ingiliz sol basınını kontrolu altına aldı (*The Daily Herald* [*The Sun* adını aldı], *The People*) ve 1966'da günlük *The Times*

Foto. LAROUSSE

gazetesini (1788'de John Walter tarafından kurulmuştu) alarak dünyanın en güçlü basın grubunun (129 gazete, 150 dergi, 28 radyo ve televizyon vericisi, 21 basımevi, 7 yayınevi) başına geçti. (L)

THONBURİ, Tahlandd'a şehir, Bangkok'un karşısında; 403 800 nüf. Cephane fabrikası. 1767-1782 Arası ülkenin başkentiydi. (L)

THONGALAR, Mozambik'te Ngoni'lere çok yakın halk. (L)

THONON-LES-BAİNS, Fransa'da Haute-Savoie idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Cenevre gölünün güney kıyısının yukarısında; 18 051 nüf. Şarap üretimi. Metalürji. — *İdare çevresi*, 60 700 nüf. (L)

THOR veya **TOR**, iskandinav tanrısı, Odin ile Jord'un oğlu, yıldırım, şimşek ve bereketli yağmur tanrısı. Sevimli bir dev, doymak bilmez bir obur ve iyi yaşamayı seven bir tanrı sayılan Thor, tanrılarla insanları canavarlara karşı korurdu. *Ragna rokkr*'da anlatıldığına göre, yılanla döğüşüp onu ezdikten sonra öldü. (L)

THORACOSAURUS i. Avrupa ve Amerika'da tebeşir tabaklarında bulunan ve ağızburun kısmı gaviyalinki gibi uzun olan fosil timsah. (L)

THORACOSTRACA çoğl. i. Yengeçlerde olduğu gibi göğüs halkaları bir sert kalkanı veya başlıgöğüs halinde birleşik olan kabuklular grubunun eski adı. (L)

THORBECKE (Heinrich), alman arapça bilgini (Meiningen 1837-Mannheim 1890). Heidelberg (1873) ve Halle'de (1885) ders verdi. Özellikle bedevî şiirlerini nceledi. (L)

THORBECKE (Jan Rudolf), hollandalı siyaset adamı (Zwolle 1798-La Haye 1872). Önce Gand (1825), sonra Leiden üniversitesinde (1831) ders verdi, Liberal partiden milletvekili seçildi (1840), anayasanın başlıca yazarlarından biri oldu (1848), başbakanlığa getirildi (1849-1853). Muhtariyet istekleriyle merkezî iktidarın gerekleri arasında denge sağladı, fakat yardım kuruluşlarını laikleştiremedi ve papa Pius IX'un beş katolik piskoposluk kurması üzerine çekildi. Tekrar iktidara gelince (1862-1866) serbest mübadele sistemini destekledi ve Amsterdam İjmuiden kanalının ve Nieuwe Waterweg'in yapımını başlattı. 1871-1872'de tekrar iktidara geldi. (L)

THORBOJORN HORNKLOFİ, Harald I Harfager'in sarayında yaşamış irlandalı şair (VIII.-IX. yy.). Eserleri: Hafrsfjord savaşını ve kral sarayındaki yaşayışı anlatan *Haraldskvaedi* ve *Glymdrape*. (L)

THORDARSON (Thorbergur), izlandalı yazar (Sudursveit 1889). Köylü çocuğudur; kendi kendine geniş bir kültür edindi. Önce çeşitli dilleri öğrendi. İlâhiyat ve ispirtizma ile ilgilendi. Sonra Wells, Shaw ve Upton Sinclair'in etkisiyle sosyalizme yöneldi. Önceleri kaba bir gerçekçilikle hafif bir romantizm etkisi sezilen şiirler yayımladı: *Hvitir Hrafnar* (Beyaz Kargalar) [1922]. *Bref Til Laro* (Laru'ya Mektuplar) [1924] adlı ilgi çekici eseri izlanda nesir sanatında bir devrim sayılır ve kapitalist sistemin alaylı bir tenkididir. İsveç, Danimarka ve Rusya'ya seyahatler yaptı ve Rusya seyahatinin etkisiyle bu ülkeye karşı sempatisini dile getiren *Rauda Haettan* (Kızıl Tehlike) [1935] adlı bir eser yazdı. Birer otobiyografi sayılabilecek *İslenzkur Adall* (İzlanda Soylu Sınıfı) [1938] ve *Ofvitinn*'i (Yalnız Adam) [1940] yazdı. Sonra yaşlı bir rahibin hatıralarını yayımladı: *Aefisaga Arna Thorarinssonar* (Rahip Arni Thorarinsson'un Hayatı) [6 cilt, 1945-1950]. 1950'den sonra yeni romanlar (*Salmurinn Um Blomio* [Çiçeklere Övgü], 1954-1955) ve bir dizi otobiyografik eser yayımladı (*Steinarnir Tala* [Taşlar Konuşuyor], 1956; *Um Lönd og Lydi* [Ülkeler ve Halklar], 1957, *Şaraf Operası*, 1958) yazdı. (L)

THOREAU (Henry), amerikalı yazar (Concord, Massachusetts 1817-ay.y. 1862). Harvard College'ta okudu, öğretmen oldu. Ticirliğe heves etti, desen ve resim yaptı, sonunda bir köşeye çekildi ve sade bir hayat sürdü. *A Week on the Concord and Merrimac Rivers* (Concord ve Merrimac Kıyısında Bir Hafta) adlı ilk eserini 1849'da yazdı. Bu kitabı, şaheseri olan *Walden, or Life in the Woods* (Walden veya Ormanda Hayat) [1854] izledi. Bu eserde Concord yakınındaki bir göl kenarında kendi yaptığı bir kulübede tek başına geçirdiği iki yıllık (1845 - 1847) hayatını anlatır. «Tabiata dönüş» ve «haksız yönetime karşı» doktrinleri, amerikan düşüncesinin oldukça geleneksel bireyciliğini ve konformizm düşmanlığını yansıtır. Emerson'un izleyicisi olan Thoreau'nun düşüncesi, büyük ölçüde hindu düşünürlerle alman idealistlerinin etkisinde kalmıştır. *Walden* amerikan nesrinin klasikleri arasında yer alır. *The Maine Woods* (Maine Ormanları) [1864], *A Yankee in Kanada* (Kanada'da Bir Amerikalı) [1866] adlı eserleri ölümünden sonra yayımlandı. (L)

THOREZ (Maurice), fransız siyaset adamı (Noyelles - Godault, Pas de Calais 1900 - Karadeniz'de 1964). On iki yaşında maden ocaklarında çalışmağa başladı; ama 1920 aralık ayında girdiği Komünist partisindeki faaliyetlerinden ötürü işinden çıkarıldı; Pas-de-Calais federasyonu sekreteri (1923), sonra Kuzey bölgesi sekreteri oldu (1924), 1925'te parti siyasî bürosuna girdi. Fas ve Yakındoğu savaşlarına karşı giriştiği faaliyet yüzünden mahkûm edildi. 1940 Temmuzunda partinin genel sekreteri oldu. 1932'de İvry'den milletvekili seçildi ve bu seçim bölgesinden sürekli olarak milletvekilliğini yeniledi. S.F.İ.O. (Sosyalist parti) ile bir faaliyet birliği paktı imzalayan (temmuz 1934) Thorez, bir halk cephesi kurulmasını istedi (ekim 1934) ve katolik emekçilere birleşme teklifinde bulundu (nisan 1936). İkinci Dünya savaşı başında Komünist partisi yönetimi, genel sekreterinin yeraltı faaliyetine geçmesine karar verdi (ekim 1939). S.S.C.B.'ye giden Thorez Komintern'in dağıtılmasıyle sonuçlanan tartışmalara katıldı (mayıs 1943); 1944'te Fransa'ya döndü; iki Kurucu meclise (1945-1946), sonra da Millet meclisine seçildi. Komünist partisi çoğunluğa geçince, De Gaulle kabinesinde kamu işleriyle görevli devlet bakanı (kasım 1945-ocak 1946), sonraki kabinelerde başbakan yardımcısı oldu. Mayıs 1947'de öteki komünist milletvekilleriyle birlikte Ramadier kabinesinden ayrıldı. 1950 Ekiminde bir beyin kanaması geçiren Thorez, S.S.C.B.'de uzun süren bir nekahet döneminden sonra Fransız Komünist partisinin yönetimini yeniden ele aldı (nisan 1953) ve 1964'te partiye başkan oldu. Siyaset hayatını *Fils du Peuple* (Halk Çocuğu) [1937; 1960] adlı kitabında anlattı. S.S.C.B.'de Çistyakovo şehrine Thorez'in adı verildi. (L)

THORİKOS. Esk. coğ. Attike'nin doğu kıyısında küçük kasaba. Atina synoikismos'unun unsurlarından biriydi. 409'da Atina Laurion madenlerinin girişini savunmak için burasını tahkim etti. Bugün *Theriko* (sur kalıntıları ve tiyatro). [L]

THORİLD (Thomas Thoren), isveçli şair ve gazeteci (Svarteborg 1759-Greifswald 1808). İlk eseri *Passionerna* (Tutkular) [1782] adlı od'u Kellgren şiddetle tenkit etti; bu eserden sonra çıkan polemikte Thorild, klasik geleneğe karşı modern şiiri, Shakespeare ve Goethe'yi savundu; *En Kritik Över Kritiker* (Tenkitçilerin Tenkidi) [1791] adlı denemesi polemikçi ustalığını ortaya koydu. Fransa devrimine hayrandı ve bu sempatisini gizlemedi; ihanetle suçlandı, dört yıl sürgün cezasına mahkûm edildi. Almanya'ya sığındı. İsveç romantizminin doğuşunu büyük ölçüde etkiledi. (L)

THORİSMOND (öl. 453), vizigot kralı (451-453). Theodorich I'in oğlu ve halefi. Attilâ'ya karşı kazanılan Campus Mauriacus zaferinde rol oynadı, sonra Arles'ı almağa çalıştı ama başaramadı (453); bu durum Aetius'u kaygılandırdı. (Thorismond'un kardeşi Theodorich II tarafından öldürülmesinde Aetius'un rolü olduğu sanılır.) [L]

THORNABY-ON-TEES, Büyük Britanya'da (Yorkshire, North Riding) şehir: 22 800 nüf. Çelik sanayii. Makine yapımı. (L)

THORNHİLL (sir James), ingiliz ressamı (Melcombe Regis, Dorsetshire 1676-ay.y. 1734). Önce Londra'da Highmore'dan ders gördü sonra öğrenimini Hollanda ve Fransa'da tamamladı (1715'e doğr.). Saint Paul kilisesinin kubbesine çizdiği Aziz Paulus'un hayatı ile ilgili resim sayesinde kraliçe Anne'ın, George I'in ve George II'nin baş tarih ressamlığına getirildi ve George II tarafından şövalye ilân edildi. Manzaralar, portreler ve mimarî çalışmalar yaptı. Greenwich hastahanesindeki resimleri (1708-1727) şaheseri sayılır. (L)

Thorn testi, böbreküstü bezi kabuğunun, kendi normal fizyolojik uyartıcısına, yani hipofiz kortikostimülin'ine (A.C.T.H.) karşı gösterdiği tepkiyi ölçmeğe yarayan fizyolojik deney. Test, belirli bir miktar A.C.T.H. şırınga edilerek yapılır. Normal kişilerde, 17-ketosteroit ve 11-oksikortikoit salgılarında artma ve kandaki eozinofil hücre sayısında büyük bir yükselme görülür. (L)

THORNYCROFT (sir William Hamo), ingiliz heyekltıraşı (Londra 1850-Oxford 1925). 1899'da Westminster'de açılan Olivier Cromwel'in dev heykelini ve ayrıca birçok anıt yaptı. (L)

THORSHAVN, Danimarka'ya bağlı Feroe takımadalarının merkezi. Strom adasının güneydoğu kıyısında; 4 400 nüf. Balıkçı limanı. (L)

THORTVEİTİT i. (fr. *thortvéitite*). Miner. Formülü $Sc_2Si_2O_7$ olan tabiî skandiyum silikat; monoklinik sistemde billûrlaşır. (L)

THORVALDSEN (Bertel), danimarkalı heykeltıraş (Kopenhag 1768 veya 1770-ay.y. 1844). [Adı çoğunlukla THORWALDSEN şeklinde yazılır ama bu şekil yanlıştır.] 1797-1819 Arasında Roma'da yaşadı. Winckelmann'ın teorilerini benimseyerek Canova'nın yanı sıra yeni-klasisizmin önderlerinden biri haline geldi; *İason* (1903), *Aşk, Psyke ve Hebe* (1816), *Ganymedes ve Kartal* (1817) adlı eserleriyle kısa süre içinde ün kazandı. 1820'de Kopenhag'a gitti, millî bir kahraman gibi karşılandı. Sonra Roma'ya döndü (1821-1838). Varşova'da (*Kopernik, Joseph Poniatovski*), Mainz'te (*Gutenberg*, 1833), Stuttgart'ta (*Schiller*, 1835), Roma'da (Pius VII'nin Mezarı, 1824-1831), Cambridge'te (*Byron*) heykelleri vardı. 1821-1840 Arasında şaheserini (Kopenhak katedralinin süslemeleri) yarattı; bu süslemeler arasında, sayısız röprodüksiyonu yapılan İsa heykeli, XIX. yy. kiliselerinde en yaygın İsa heykeli tipidir. Kopenhag'da bir Thorvaldsen müzesi vardır. (L)

THOT veya **THOTH**, Mısır tanrısı *Cehuti*'nin Yunanlılarca kabul edilen şekli. Genellikle kara leylek veya köpekbaşlı maymun başı taşıyan bir insan olarak temsil edilirdi. Ay tanrısı olan Thot'a, özellikle Hermupolis (Eşmuneyn) ve Delta'da tapılırdı. Eşyayı yaratan ve yazıyı icat eden bir demiurgos, ruhları tartan bir hâkim ve bir büyücüydü. Yunanlılar tarafından, Hermes (Hermes Trismegistos) ile bir tutuldu. (L)

THOUARS, Fransa'da Deux-Sèvres idare bölgesinde (Bressuire idare çevresi) kanton merkezi, Yukarı Poitou'da, Thouet'nin yukarısında; 11 983 nüf. Büyük tarım pazarı. (L)

Thoughts Concerning Education (*Eğitimle İlgili Düşünceler*), John Locke'un eseri (1693). Locke, öğrenimi ahlâk eğitiminden de, beden eğitiminden de ayırmaz. Beden eğitiminin amacı, bedeni «işe yarar bir araç, zihnin buyrultularını elden geldiğince yerine getirmeye elverişli bir araç» yapmaktır. Zekâ ve karakterle ilgili kuralların amacı, «her durumda, akıllı bir varlığın yüceliğine ve yetkinliğine uyan işlerden başkasını yapmayan sağlam ruhlar» yaratabilmektir. Çok yüksek bir ahlâk düzeyi ileri süren Locke, faydacı görüş açısını da ihmal etmez. Öğrenimin, «hayat bilgisi» dersleriyle başlamasını ister. Klasik ve yüksekögrenimi bir yana atmamakla birlikte, çocukların en gerekli bilgileri edinmelerini ve eğitimin herkesin ihtiyacına göre ayarlanmasını ister. Rousseau, *Emile* adlı eserinde Locke'un bu görüşlerinden geniş ölçüde yararlandı. (L)

THOURET (Nicolaus Friedrich VON), alman mimar ve ressamı (Ludwigsburg 1767 -Stuttgart 1845). Roma ve Paris'te yetişti, 1797'de tanıdığı Goethe'nin sayesinde Weimar şatosunun onarımını üstüne aldı. 1801'den sonra Stuttgart'ta önce dük, sonra kral Friedrich von Württemberg hesabına önemli inşaatlar yaptı. Kral, Thouret'ye soyluluk unvanı verdi. (L)

THOUVENEL (Édouard), fransız siyaset adamı (Verdun 1818 - Paris 1866). Dışişleri

sir J. J. THOMSON

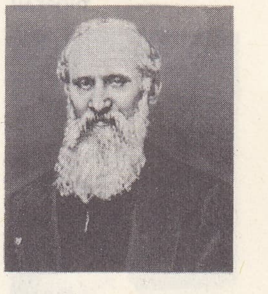

sir William-THOMSON

THOR
Midgard yılanını avlarken, Gosforth haçının detayı, Cumberland

J. R. THORBECKE

Foto. X, Van Dorp (LAROUSSE)

THOREAU

THOREZ

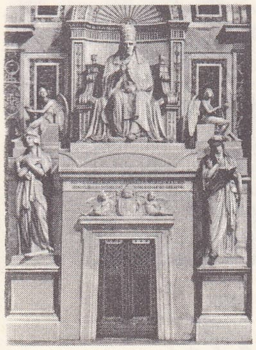

Bertel THORVALDSEN
Pius VII'nin
mezar anıtı

THOT
mısır heykeli
Louvre müzesi,
Paris

bakanlığında siyasî işler müdürü oldu (1852). Türkiye'de elçilik yaptı (1855), senatör seçildi (1859), dışişleri bakanlığına getirildi (ocak 1860-ekim 1862). Torino antlaşması müzakerelerine ve İngiltere ve Rusya ile yapılan ticaret anlaşmaları müzakerelerine katıldı ve Suriye seferini hazırladı. (L)

THOVEZ (Enrico), italyan yazarı (Torino 1869 - ay.y. 1925). Edebiyat ve sanat tenkitçisi olarak tanındı. İtalyan şiirinde yenilik yapılması için çalıştı, biçim bakımından daha fazla serbestlik ve ilham bakımından ise derinlik taraftarıydı. Şiir derlemeleri yayımladı: *Il Poema dell'Adolescenza* (Erginlik Manzumesi) [1901], *Poemi d'Amore et di Morte* (Aşk ve Ölüm Şiirleri) [1922]. (L)

THRASAMUND (öl. 523), vandal kralı (496-523). Aydın bir prens ve şairdi, ilâhiyata merak sardı, Arianus'çuluğu benimsedi. Büyük Teodorich'in kızkardeşi Amalafride ile evlendi (496), imparator Anastasios ile ilişki kurarak hareketsizlik siyaseti güttü. Magrıplıların isyanını bastıramadı. (L)

THARASEA (Lucius Paetus), romalı senatör (öl. 66). Stoa'cıydı, Neron'a karşı çıktı ve Senato tarafından ölüm cezasına çarptırıldı ve bilek damarlarını keserek intihar etti. (L)

THRASYBULOS, atinalı general ve devlet adamı (M. Ö. 425'e doğr. - Aspendos 388). Sisam'da Dörtyüzler'e karşı isyan eden ordu tarafından strategos ilân edildi, Alkibiades'e yardım etti (411). Kapıdağı (Kyzikos) ve Arginussai deniz savaşlarına katıldı ve başarı kazandı (406). Otuzlar meclisi tarafından sınır dışı edilince Thebai'ye sığındı. Thebai'den yetmiş sürgünle birlikte dönerek, Phyle (403), Munykhia (403) ve Pire'yi (Peiraieus) [Kritias burada öldürüldü] ele geçirdi, Otuzlar'ı Eleusis'e sığınmak zorunda bıraktı. Atina'ya girdi ve demokrasiyi yeniden kurdu. Isparta'ya düşman, fakat oligarklara karşı ılımlıydı, bir genel af çıkardı. 395'te Thebai ve Atina'yı Isparta'ya karşı savaşa sürükledi, Atina konfederasyonunu kurmak için Ionia kıyılarını donanmasıyla baştan başa dolaştı. Atina'ya vergi ödemek istemeyen Aspendos halkı tarafından öldürüldü. (L)

THRASYMAKHOS Kadıköylü (Khalkedon, Bithynia), yunan sofisti ve belâgatçisi; M. Ö. V. yy. sonunda Atina'da ders verdi. *Devlet* adlı eserde Sokrates'in sohbet ettiği kimselerden biridir. Hitabetle ilgili eserleri kaybolmuştur. Thrasymakhos, Gorgias okulunun çok şatafatlı üslûbuna tepki olarak «ılımlı üslûp»un ilk örneklerini vermiştir. (L)

THRASYMEDES Paros'lu, yunan heykeltıraşı (M. Ö. IV. yy.). Epidauros'taki Asklepios tapınağında çalıştı (tavanlar, iç kapı ve sütun aralarındaki panolar). Tanrı Asklepios'un oturmuş vaziyette altın ve fildişinden büyük bir heykelini yaptı; kaybolan bu heykelin resmi *Epidauros Sikkeleri* üzerinde görülmektedir. (L)

THRENODOS i. (yun. *threnos*, ağlayıp sızlanma ve *ode*, şarkı'dan yun. k.). Esk. Yun. Bir ölünün yatağının çevresinde veya cenaze töreninde, ağlayıp sızlamak için para ile tutulan kadın veya erkek. (L)

THRENOS i. («ağlayıp sızlanma» anlamında yun. k.). Esk. Yun. Özellikle Homeros çağında cenaze törenlerinde söylenen ağıt. (En ünlü threnos'lar, *İlyada*'da, Hektor'un ölümünde söylenen threnos Simonides ile Pindaros'un günümüze hemen hiç biri kalmamış olan şiirleridir.) [L]

THRİA'LAR. Yun. mit. Apollon'a kehanet sanatını öğreten Parnassos'lu üç peri. (L)

THRİPS i. Uzun gövdeli, genellikle parlak siyah renkli böcek; çeşitli bitkilerin üzerinde görülür, ağzıyle yaprakları sokarak özsuyunu emer. (Tahıl thripsi [*Thrips cerealium*] buğday ve çavdarın başağına yerleşir, yeni oluşan tanelerin suyunu emer; bazı türleri ise etçildir. Thysanoptera takımından.) [L]

THROMBİCULA i. Kurtçukken insanlara zarar veren böcek. (*Thrombididae* familyasından.)

— ANSİKL. *Thrombicula autumnalis*'in kurtçuğu 190 mikron eninde, 225 mikron uzunluğunda ve kırmızı-turuncu renktedir; yazın ve sonbaharda otlar arasında çok bulunur; buralarda dolaşan insanlara geçer; bacaklardan yukarıya tırmanarak jartiyer ve kemer gibi sıkma bölgelerinde toplanır, sivri ağzını deriye gömerek şiddetli kaşıntılara sebep olur; bazen ateş ve uykusuzluğa da yol açar. Ömrü birkaç gün süren bu kurtçuklar benzinli losyonlar ve merhem halinde peru belsemi sürülerek yok edilir. Alkollü losyonlar ise ısırık tahrişlerini hafifletir. (L)

THROSCUS i. Çiçekler ve otlar üzerinde barınan küçük böcek. (Kınkanatlılardan *throscidae* familyasının örnek tipi.) [L]

THUA THİEN, Vietnam'da (Güney Vietnam) il, Quang Tri ve Quang Nam ırmakları arasında; 509 700 nüf. Annam sıradağlarını ve güneyinde kumullar ve kıyı gölleri uzanan bir kıyı ovasını (güney kısmında pirinç tarımı) içine alır. Merkezi, *Hue*. (L)

THU DAU MOT, Vietnam'da (Güney Vietnam) şehir, aynı adı taşıyan ilin idare merkezi, Saygon ırmağının kıyısında, Saygon'un kuzeyinde; 19 000) nüf. Kereste ticareti merkezi. — *Thu Dau Mot* ili (230 600 nüf.), Koşinşin ovasında Laos'tan Saygon'a kadar uzanır. (L)

THUERİS, Eski Mısır'da iyilik tanrısı; vücudu su aygırı, başı timsah, ayakları aslan, elleri kadın eli biçiminde tasvir edilirdi. (L)

THUFUR i. (izlandaca k.). Bazı düz, yağışlı ve kışları soğuk geçen bölgelerde çimenli tümseklerden oluşan toprak. Don etkisi altında toprağın yer yer yükselmesi sonucudur. (L)

THUG i. Hindistan'da, insan öldürerek âyin yapan bir din topluluğunun üyesi.

— ANSİKL. *Thug*'lar, yaratılışın tahrip ve yok etme ilkesini temsil eden brahman tanrıçası Kali'nin müritleriydi. Kan dökmemek için kurbanlarını bir atkıyle öldürürlerdi. Kazanç sağlamak amacıyle cinayet işledikleri̇nden kurbanları daha çok zengin seyyahlar olurdu. Eski Hindistan'da resmen tanınan mesleklerinin saygıdeğerliğine inanan thug'lar bu yoldan edindikleri kazançların karşılığında vergi ödemek zorundaydılar. Bunlar XII. - XIX. yy.larda birçok zulüm yaptılar. (İngilizler 1835'te thug'ların 1 500 kadarını tutukladı.) [L]

THUG'CULUK i. (*thug* > *thug'cu*'dan *Thug'cu-luk*). Hindistan'daki thug'lar tarikatının öğretisi. (L)

THUGUT (Franz DE PAULA, baron VON), avusturyalı siyaset adamı (Linz 1736-Viyana 1818). Türkiye büyükelçiliğine tayin edildi (1769), Bukovina'nın bırakılmasını sağladı (1775). Prusya'da Bavyera veraset meselesi görüşmelerine katıldı (1778); önce Polonya (1780) sonra Napoli büyükelçiliğine getirildi (1787), Eflak-Boğdan valiliği (1788) yaptı, Sistova (Svistov) barışı görüşmelerine katıldı (1790), dışişleri bakanı oldu (mart 1793). Fransa'ya karşı ittifak karşılığında tavizler istediği Prusya'ya düşmanca davrandı ve Rusya'ya yaklaştı. Daha Campoformio antlaşması (1797) sırasında gözden düştü ve Hohenlinden yenilgisinden sonra yerini Cobenzl'e bırakmak zorunda kaldı (1801). [L]

THUKYDİDES, yunan tarihçisi (Atina M. Ö. 465'e doğr. -öl. 395'ten sonra). Trakya altın madenlerini yöneten büyük bir aileedendi. Sofist okullarına devam etti. 424'te strategos seçilerek Trakya kıyısını savunmakla görevlendirildi; Isparta'lı Brasidas'ın Amphipolis'i almasını önleyemedi ve sürgüne gönderildi. Uzun yıllar Trakya'da kaldı, Peloponnesos savaşları tarihini orada yazmağa başladı ve cezası bağışlanınca (406 -403 arası) eserine Atina'da devam etti, fakat bir kazada öldüğü için eserini bitiremedi. Thukydides bu eseri önce 421'de kesmişti, sonra 428'e kadar uzattı. Hemen hemen Herodotos'un çağdaşı olan Thukydides, eserini çok değişik bir anlayışla kaleme aldı; çağının tarih olaylarından yararlı dersler çıkarmağa uğraştı. Efsanevî hikâyeleri, tanrıları insan işlerine karıştıran masalları bir yana bırakıp tarafsız bir tutumla doğru ve gerçek olanı yazdı. İnsanların davranışlarında doğruluk anlayışını ve gücünü temel olarak aldı. İncelediği savaşların, anlaşmazlıkların yakın ve uzak sebepleri üzerine eğildi, savaş alanlarını belirtti, resmî belgeleri değerlendirdi, konudan uzaklaştırmağa dikkat etti. Ama devrin geleneklerine uyarak tarihî şahıslara nutuklar verdirmekten geri kalmadı. Olayları kısa ve özlü bir şekilde anlattı ve yer yer düşüncelerini ekledi. Eser aynı zamanda bir edebiyat anıtıdır. Thukydides okuyucusunu heyecanlandırmak ister; eserini tarihî bir trajediye benzetenler olmuştur. Savaşları anlattığı bölümlerde çok etkili bir dil kullanır. Thukydides tarih ilminin yaratıcılarından sayılır. (L)

THUKYDİDES, Kimon'un ölümünden sonra aristokrat partinin başına geçen atinalı (M. Ö. 499). Perikles'in para siyasetini tenkit etti, fakat 443'e doğru Atina halkı tarafından sürgün cezasına çarptırıldı. (L)

THULDEN (Theodoor VAN). Bk. VAN THULDEN (Theodoor).

THULE. Esk. coğ. Atlas okyanusunda ada, Britanya adalarının kuzeyinde. Adaların varlığından ilk olarak söz eden Pytheas, Bretagne'ın kuzeyinden altı günlük yolda olduklarını kaydediyordu. Söz konusu yerin İzlanda mı, Shetland'lardan biri mi olduğu anlaşılamadı. O tarihte bilinen dünyanın sonu (*ultima Thule*) sayılan Thule efsanevî bir şehir haline geldi. (L)

THULE, kutup üssü, 1910'da Grönland'da Knud Rasmussen tarafından Baffin körfezinin kuzeyinde Wolstenholme fiyordunun güney kıyısında kuruldu; yaklş. 10 000 nüf. Ticaret merkezi ve Knud Rasmussen'in 1912-1924, T. Malaurie'nin 1880-1951 arasında Grönland'ın iç kısımlarına yaptıkları seferlerin başlangıç noktası. A.B.D. 1945'te burada Danimarka'nın izniyle önemli bir hava üssü kurdu ve üs 1951'de stratejik üs haline getirildi. 1952'de düzenlenen 3 500 m uzunluğunda pistler, stratejik bombardıman uçaklarının inmesine imkân verdi ve 1960'ta kurulan radar tesisatı Kola yarımadasındaki S.S.C.B. üslerinin kontrolunu sağladı. Yerli köyü 700 km kuzeyindeki Kronok'a taşınmıştır. (L)

THULİEZ (Louise), fransız kadın kahramanı (Preux-aux-Bois, Nord 1881 - Paris 1966). Edith Cavell'in arkadaşı; müttefik kuvvetleri lehine çalıştığı için Cavell ile beraber Almanlar tarafından ölüme mahkûm edildi (1915); papanın aracılığıyle bağışlandı ve Louise de Bettignies ile birlikte Almanya'da enterne edildi; sonra Clemenceau'dan madalya aldı. İkinci Dünya savaşı sırasında Direnme hareketinde çok önemli rol oynadı: kaçış şebekelerini teşkilâtlandırdı, binlerce vatanseveri barındırdı ve özellikle Glières çetecilerine yiyecek ve malzeme sağladı. *Condannée à Mort avec Miss Edith Cavell* (Miss Edith Cavell ile Birlikte İdama Mahkûm Edilen Kadın) [1934] adlı bir eser yazdı. (L)

THUMB (Albert), alman helenisti (Freiburg -im-Breisgau 1865 - Strasbourg 1915). Yunan lehçelerini inceledi ve bunlar üstüne temel bir kitap yazdı: *Handbuch der Griechischen Dialekte* (Yunan Lehçeleri Elkitabı) [1909]. (L)

THUN, İsviçre'de (Bern kantonu) şehir, Aare'nin kıyısında, ırmağın Thun gölünden çıkışında; 29 000 nüf. Askerî okul. Şehirde birçok eski anıt vardır: kiliseler, XVI. - XVII. yy.dan kalma belediye binası; XII. yy.dan kalma şato (tarih müzesi); XV. yy.-dan kalma şato. Elektrik malzemesi. Seramik ve kereste sanayii. (L)

THUNBERGİA i. (isveçli botanikçi *Thunber*'in [1743-1828] adından). Tropik bölgelerde yetişen sarılgan ağaççık. (Süs bitkisi olarak en makbul türü, bahçelerde yetiştirilen *Thunbergia alata*'dır. *Acantaceae* familyasından.) [L]

THUN gölü, İsviçre'de göl, Ön Alpler'de, Aare buzyalağını kaplayan buzulun büyük ölçüde oyulmasıyle meydana gelmiştir; derinliği 217 m. Brienz gölünden Lütschine ırmağının ağzında deltamsı bir ova meyda-

Foto. Harlingue, Keystone, Alinari-Brogi-Giraudon, X (LAROUSSE)

na gelmesiyle ayrılmıştır. (L)

THUR, İsviçre'de ırmak; Ren'in kolu (sol kıyı); 125 km. Santis'in eteğinden doğar, Toggenburg'u sular ve Schaffhousen'in aşağı kesiminde son bulur. (L)

THURA (Laurids), danimarkalı mimar (Aarhus 1706-Kopenhag 1759). Saray mimarlığına getirildi (1733). Kopenhag yakınında Ermitaj'i, Hörsholm şatosunu, Kopenhag'da Jesu kilisesinin ilgi çekici spiralini yaptı. *Danske Vitruvius* (1746-1749) ve *Hafnia Hodierna* (1749) adlı iki kitap yayımladı. (L)

THUREAU-DANGİN (François), fransız asur bilimi uzmanı (Paris 1872 - ay.y. 1944), Paul Thureau-Dangin'in oğlu. Eserleri: *Recherches Sur l'Origine de l'Écriture Cunéiforme* (Çivi Yazısının Menşei Üstüne Araştırmalar) [1898], *Recueil de Tablettes Chaldéennes* (Kalde Tabletleri Derlemesi) [1903], *Les İnscriptions de Sumer et d'Akkad* (Sümer ve Akkad Yazıtları) [1905]. *Découvertes en Chaldée*'de (Kalde'deki Buluşlar) görev aldı. (L)

THUREAU - DANGİN (Paul), fransız tarihçisi (Paris 1837 - Cannes 1913). Katolik ve muhafazakâr anlayışta eserler yazdı. Başlıca eseri temel kitap olarak kabul edilen *Histoire de la Monarchie de Juillet'*dir (Temmuz Monarşisinin Tarihi) [7 cilt, 1884-1892]. Ayrıca *Renaissance Catholique en Angleterre au XIX*e *s.* (XIX. yy.da İngiltere'de Katolik Rönesansı) [1890, 1903 ve 1906] adlı bir eser yazdı. (L)

THURET (Gustave Adolphe), fransız botanikçisi (Paris 1817 - Nice 1875). Füküste döllenmenin, hayvanlardaki gibi olduğunu keşfederek ün kazandı. Kırmızı suyosunlarının döllenmesini de inceledi, suyosunlarında zoosporları ve anteridileri tanımladı; bugün Fransız tarım bakanlığına ait olan Antibes'deki villasında dış ülkelerden getirilmiş birçok ağaçsı bitki ve çalı yetiştirdi. (L)

THURGAU, İsviçre'de kanton, Constance gölünün kenarında; 1 006 km^2; 166 400 nüf. İdare merkezi, *Frauenfeld*.

● *Coğrafya.* Thurgau kantonu İsviçre tepeleri bölgesinin doğu ucundadır. Yüzey şekillerinin oldukça arızalı olmasına rağmen molaslı Önalpler'deki en yüksek noktası Hörnli'nin yükseltisi 1 100 m'yi aşmaz. Bölgede Thur vâdisi veya Ren buzulu tarafından büyük ölçüde oyulmuş Constance gölü çanağı gibi geniş vâdiler vardır. Tepeler buzultaşlarla örtülüdür ve ırmak - buzul dökültüleri geniş taraçalar halinde yarılmıştır.

Molas tepelerinin büyük kısmı ormanlıktır. Buna karşılık, büyük köylerle dolu vâdilerde hâlâ az ölçüde çeşitli tarım yapılır. Constance gölü kıyısında meyve bahçeleri ve bağlar uzanır.

Thurgau kantonu komşu şehirlerin etkisiyle sanayileşti. XIX. yy.da Sanhtgallen, bölgede dokuma sanayiini özellikle işlemeciliği geliştirdi. Bugün makine, elektrik cihazları, otomobil yapımı ve kimya sanayii daha önemli rol oynar. Kanton iki sanayi bölgesine ayrılır: Constance gölü kıyıları, Frauenfeld çevresi.

● *Tarih.* Göl döneminden beri yerleşilen ve başlangıçta kantondan çok daha geniş olan Thurgau bölgesini Alamanlar yakıp yıktılar. Sonradan Frank imparatorluğuna katılan bölgede VII. yy.da Aziz Colomban Hıristiyanlığı yaydı. 1094-1264 Arası Kyburg kontlarının, sonra 1464'e kadar Habsburgların olan şehir, 1464'te İsviçre konfederasyonu birlikleri tarafından fethedildi ve 1798'e kadar bir idare bölümü oldu. 1798'de hür kanton olan Thurgau 1803'te konfederasyona katıldı. (L)

THURİOİ. Esk. coğ. İtalya yarımadasında Lucca'lılar şehri, Brutium sınırında, Sybaris'in yıkıntıları yakınında. Şehri bir yunan birliği sitesi yapmak isteyen Perikles'in emriyle Lampon, Hippodamos (Miletoslu) ve Herodotos tarafından kurulan (M. Ö. 444) Thurioi, başlangıçta çok zenginleşti, sonra geleneksel düşmanı Lucca'lıların eline geçti; 282'de Romalılar tarafından kurtarıldı. 193'te bir latin kalonisi yerleştirilen şehir, *Copiae* adını aldı. (L)

THURİOT DE LA ROZİÈRE (Jacques Chevalier), fransız siyaset adamı (Sézanne 1753-Liège 1829). Avukattı; milletvekili seçildi (1791), 10 ağustos 1792'den sonra, savaş ve deniz bakanları d'Abancourt ve Laporte'un suçlanmalarını sağladı; sonra, olağanüstü bir mahkeme kurulmasını kabul ettirdi ve kiliselerin bronzlarından top dökülmesini teklif etti. Meşrutiyetçi bir Montanyardı, 9-Thermidor'da, meclis başkanlığına getirildi ve Robespierre'e söz hakkı vermedi. 12 germinal yıl III'e katılınca bir süre için yurt dışına kaçtı. Hâkim oldu, Cadoudal davasına başkanlık etti (1804), temyiz mahkemesinde başsavcı oldu. Kralı ölüme mahkûm ettiğinde 1816'da yurt dışına kaçmak zorunda kaldı. (L)

THURLES, İrlanda cumhuriyetinde (Munster ili, Tipperary idare bölümü) kasaba, Suir ırmağı kıyısında; 6 300 nüf. Modern katedral. Şeker rafinerisi. — Yakınında Holy Cross Abbey'in (XII. yy.) yıkıntıları. (L)

THURLOE (John), ingiliz siyaset adamı (Abbots Riding, Essex 1616 - Londra 1688). Devlet konseyi sekreteri (1652-1660), ingiliz siyasetini yönetti. Aşırı muhafazakârdı, cumhuriyetçi hareketi frenleyeceğine inandığı Cromwell'i destekledi. Restorasyondan sonra Clarendon'un yanında çalıştı. Önemli *state papers*'lar bıraktı. (L)

THURLOW (Edward I, baron), ingiliz siyaset adamı (Bracon Ash, Nofolk 1731 - Brighton 1806). 1754'te avukat oldu, 1765'te Tory partisinden milletvekili seçildi. Hırslı ve pişkin bir siyasetçiydi; kralın gözüne girmeyi başardı, 1778'de bakan oldu. Yalnız kendi çıkarlarını gözeterek herkese ihanet etti ve 1792'de Pitt'in baskısıyle istifa etmek zorunda kaldı. (L)

THURNEYSEN (Rudolf), isviçreli dilbilimci (Basel 1857 - Bonn 1940). Kelt dili incelemelerinde modern dilbilim ilkelerini kullanan ilk dilbilimcilerdendir. Başlıca eserleri: *Handbuch des Alt-İrischen* (Eski İrlanda Dili El Kitabı) [1909], *Die İrische Helden und Königssage bis zum XVII*ten *Jahrhundert* (XVII. Yüzyıla Kadar İrlanda'da Kahramanlık ve Kral Efsaneleri) [1921]; *Das Keltische Recht* (Kelt Hukuku) [1935]. (L)

THURNU (Jindrich Matias), alm. Heinrich Matthias **Thurn**, çek soylusu (1567-Pyarnu [Pernau], Livonya 1640). Prag'daki Pencere*den atılma (1618) olaylarında ve Bohemya'nın imparatorluk otoritesine karşı isyanında önemli rol oynadı, Viyana'yı tehdit etti ve Beyaz Dağ'da yenildi (1620). Sonra, Gabor Bethlen'in ve İsveç kralı Gustaf Adolf'un ordusunda hizmet etti. (L)

THURN UND TAXİS, alman prens ailesi. Geleneğe göre, Milano'lu Della Tore'lerin soyundandı. 1624'te İmparatorluk kontları olan üyeleri, XVII. yy. sonunda prens oldular. (L)

THUROT (François), fransız denizcisi (Nuits, Bourgogne 1727-Man adası 1760). Korsan kaptan, İngiltere'ye karşı bir seferde İrlanda'ya yapılan bir şaşırtma hareketini yönetti ve Le Havre önündeki ablukayı yararak Dunkerque'ten gemilere asker yükledi, İskoçya kıyılarını dolaştı ve bu askerleri karaya çıkararak Belfast yakınında Carrickfergus'u aldı (1 şubat 1768). Fransız filosunun Morbihan muharebesinde yenildiğini öğrenince askerlerini tekrar gemilere bindirerek denize açıldı, fakat amiral Elliot kumandasındaki ingiliz filosuna yakalandı ve Man adası önündeki muharebede öldü. (L)

THURROCK, Büyük Britanya'da (Essex) şehir; Londra banliyösünde, Thames halicinin kuzey kıyısında; 114 300 nüf. (L)

THURSTONE (Louis Leon), amerikalı psikolog (Chicago 1887 - Chapel Hill, Kuzey Karolina 1955). Cornell üniversitesinde (Ithaca, New-York eyaleti) mühendislik öğrenimi yaptı, sonra psikolojiyle ilgilendi ve doktorasını verdi. Psikolojiye başlıca katkısı zekâ «ölçülmesi» ve özellikle çok faktörlü analizle ilgili metotlardır. Yazılarının azlığına rağmen diferansiyel psikoloji tarihini büyük ölçüde etkiledi. Başlıca eserleri: *Vectors of the Mind* (Aklın Vektörleri) [1935] ve *Multiple-Factor Analysis* [1947]. (L)

THUTHMOSİS. Bk. TUTHMOSİS.

THÜRİNGEN, Almanya'da bölge, Thüringen havzası ile Thüringen ormanının meydana getirdiği iki fizikî birimi içine alır.

● *Tarih.* Hermundur'larla akraba oldukları sanılan Thüringenliler, M. S. V. yy.da ortaya çıktılar. Galya'da Attilâ'nın peşine takıldılar (451), Noricum'a hücum ettiler, sonra doğuda Mulde ve Elbe, kuzeyde Aller, batıda ve güneyde Werra ve Thüringerwald arasında kalan bölgeye yerleştiler. Unstrut kıyılarında Chlothar I ve Thierry I'in birliklerine yenilen (531) kralları Hermanfried esir düştü ve öldürüldü; Thüringen, Frank krallığına bağlandı. Austrasia'ya katılan (VI. yy. sonu) ve Avarlar tarafından yağmalanan bölge, Brunhilde tarafından kurtarıldı. İslav ve Sakson tehdidi karşısında Thüringen'in savunmasını Dagobert I, dük Radulf'a verdi (634). Charles Martel bölgede frank otoritesini güçlendirirken, Aziz Bonifacius da Hıristiyanlığı yaymağa girişti (719). Carloman'a verilen Thüringen'i sakson akınlarına karşı Kısa Pépin savunacaktı (753-758). Charlemagne, sakson akınlarını durdurdu. 804'ten sonra Saksonlara karşı bir kontluk haline getirilen Thüringen'i Lothar, Germen Ludwig'e verdi (833). Dindar Louis tarafından geri alınan (838) bölge, Louis ölünce germen imparatorluğuna katıldı (840) ve IX. yy.ın ortasında yeniden düklük haline getirildi. Ludwig III, 1180'de Aslan Heinrich'i yenerek Saksonya pfalz'ını ele geçirdi. Ludwig III'ün torunu Heinrich Raspe'nin (1227-1247) ölümünden sonra çıkan veraset kavgasının sonucunda Thüringen, Heinrich III von Meissen'in payına düştü. 1485'te seçici prens Ernst'e geçen Thüringen, sonra birçok prensliğe bölündü. (L)

THÜRİNGEN havzası, hersinyen Almanya'da coğrafî bölge; Maden dağları, Herz ve Thüringerwald ile çevrilidir. Yüzey şekilleri büyük ölçüde parçalanmıştır; kesikli yamaçlar, yaylalar ve çöküntüler birbirini takip eder. Rüzgâra en açık yamaç landa tarla, çayır ve ormanların yanı sıra bağlar uzanır. Havzada küçük mülkiyet ağır basar. Birçok köylü, sanayiden (hassas âletler, makine ve elektrik malzemeleri yapımı, porselen, tahta, deri ve seramik eşya yapımı) ek gelir kaynağı olarak yararlanır. (L)

Thüringen tavşanı, Thüringen çevresinde yaşayan ve dağ keçisi renginde olan tavşan ırkı. (L)

THÜRİNGERWALD («Thüringen ormanı»), hersinyen Almanya'da eski kütle. Thüringen ve Schwaben - Franken havzaları arasında. Kütle bir üçüncü zaman aşınma yüzeyinin budamış olduğu bir birinci zaman şistleri dolgusudur. Bölgede sanayi başlıca gelir kaynağıdır: cam imalâtı, küçük makine ve yedek parçalar yapımı, saatçilik, oyuncakçılık, porselen ve seramik, kâğıt fabrikaları kereste ve kauçuk işçiliği. Meşhur Wartburg şatosu bu kütlede çam ormanları ortasında yükselir. (L)

THYAMİS, yaygın şekliyle **Kalamas,** Batı Yunanistan'da (Epir) kıyı ırmağı, İon denizine dökülür; 120 km. (L)

THYATEİRA. Esk. coğ. (Bugün **Akhisar,** M. Ö. I. yy.a kadar **Pelopia.**) Anadolu'da (Lydia bölgesi) şehir. Adından eski bir Lyd yerleşmesi olduğu anlaşılır. M.Ö. 281'deki Korupedion savaşından sonra buraya, Seleukos I Nikator tarafından bir garnizon makedonyalı asker yerleştirildi. Bundan sonra kısa bir süre Bergama kralı Attalos I tarafından işgal edilen şehir, M.Ö. 190'daki Magnesia savaşına kadar Selefkilerin elinde kaldı. Bu savaştan sonra da Bergama krallığının eline, M.Ö. 133'te Attalos III'ün ölümünden sonra meydana gelen karışıklıklar sırasında da, geçici bir süre için Aristonikos ve Heliopolitler tarafından işgal edildi. Roma çağında çok gelişti. M. S. 123'te Hadrianus şehri ziyaret ederek şehir ölçüde yardımda bulundu. M.S. 215'te şehri ziyaret eden Caracalla da şehre resmî bir unvan verdi. Diocletianus zamanında eyaletlerin yeniden taksimi sırasında Thyateira, Lydia eyaletinin sınırları içinde kaldı. Hıristiyanlığın ortaya çıkışıyle havarilerden Aziz Paulos'un etkisiyle bu din kısa sürede Thyateira'da yayıldı. Bk. AKHİSAR. (M)

THYBARNA. Esk. coğ. Diodoros'a göre, Anadolu'da (Lydia bölgesi) Sardeis yakınında şehir. Diodoros, Agesilaos'un Tis-

thrombicula

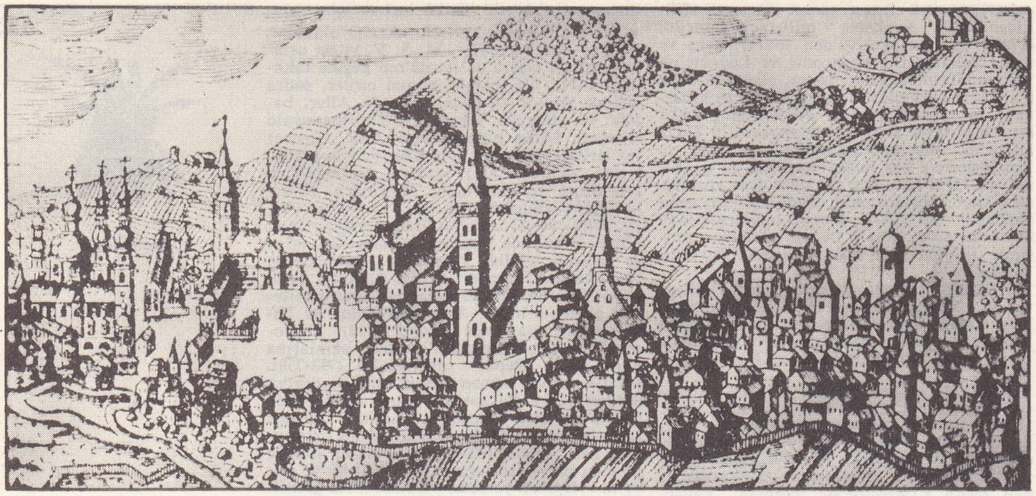

THÜRİNGEN
1729'da Fulda'dan görünüşü
J. H. Salver'in gravürü

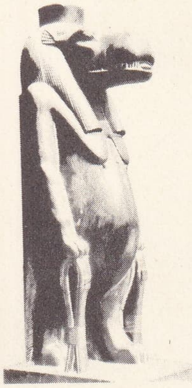

THUERİS
Kahire müzesi

THUGUT
Grüner'in gravürü
Millî kütüphane, Viyana

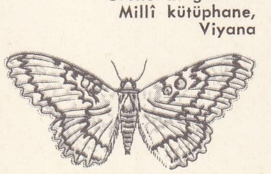

thysania

saphernes'e karşı yaptığı seferden söz ederken sık sık bu şehri anar. Şehrin kesin yeri bilinmiyor. (M)

THYESTES. Yun. mit. Pelops ile Hippodamea'nın oğlu, Atreus'un küçük kardeşi. Autreus'un karısı Aerope'yi baştan çıkardı. Atreus öc almak için Thyestes'in üç oğlunu öldürttü ve bir şölende babalarına yiyecek olarak sundu. Thyestes de bir kurban töreni sırasında oğlu Aigisthos'u, Atreus'u öldürmeğe teşvik etti. —*Thyestes'in şöleni* efsaneleşmiş ve Seneca'nın *Thyestes* trajedisine konu olmuştur. (L)

THYİA i. (yun. k. *thyein*, sıçramaktan). Esk. Yun. Atina'da özellikle Delphoi'de Dionysos kültünü kutlayan kadınlara verilen ad. (Thyia'lar kasımda, uyuyan tanrıyı uyandırmak ve uyanışını kutlamak için Parnasos'a çıkarlardı. Bu kutlama, danslar, çiğ et yemeler, içkili şenliklerle yapılırdı.) [L]

THYİA çoğl. i. (yun. k.). Esk. Yun. Elis'te yapılan Dionysos şenliği. (Kadınların sımsıkı kapattıkları üç testi, ertesi gün şarapla dolu olarak bulunurdu.) [L]

THYİA. Yun. mit. Delphoi yakınlarında yaşayan peri. Apollon kendisine âşık oldu ve Thyia Delphoi'ye adını veren kahraman Delphos'u doğurdu. Dionysos kültünü ilk olarak o kutladı ve thyiaların içkili şenliklerini başlattı. (L)

Thyion, Elis şehri yakınında Dionysos'a adanmış yer. Burada, onun onuruna *thyia* adı verilen şenlikler yapılırdı. (L)

THYLACİNUS i. Zool. Bk. KESELİKURT.

THYLACOLEO i. Paleont. Keseli memelilerden bir çeşit dev sıçankanguru; bir aslan başı kadar iri olan kafatasına Avustralya'da mağaralarda rastlanır. (Ayaklarında kuvvetli tırnaklar vardır.) [L]

THYLACOSMİLUS i. Paleont. Pars büyüklüğünde etçil keseli memeli hayvan; köpek dişleri kılıç gibi keskindir. Arjantinde pliyo-pleyistosen tabakasında bulunur. (L)

THYLOGALUS i. Küçük kanguru. (Kangurugillerden.) [L]

THYMBRA veya **THYMBRE.** Esk. coğ. Anadolu'da (Troas bölgesi), Truva yakınında şehir. Eskiçağda Apollon Thymbraios kültü ve tapınağıyle ün kazandı. İngiliz konsülü Calvert'in yaptığı araştırma ve kazılardan şehrin bugün Hanaytepe höyüğünün 500 m yakınında Akşiköy'de yer aldığı tespit edildi. Kazılarda elde edilen arkaik ve klasik çağlara ait seramiklerden şehrin M. Ö. VII. veya VI. yy.dan, IV. yy.a kadar var olduğu anlaşıldı. Lysimakhos tarafından İlion (Truva) şehrinin kurulması sırasında malzeme sağlamak için Thymbra'nın yıktırıldığı kabul edildi. (M)

THYMBRARA. Esk. coğ. Anadolu'da (Lydia bölgesi) Sardeis yakınında Sarıçay, Paktolos kıyısında şehir. Pers kralı Keyhüsrev, Lydia kralı Kroisos'u yendikten sonra bu şehri de kuşattı. Bundan sonra aşağı satraplıkların pers orduları, bu şehirde sürekli olarak toplanmayı bir gelenek haline getirdiler. Şehrin kesin yeri bilinmiyor. (M)

THYMBRE. Esk. coğ. Truva'da şehir. Efsaneye göre Paris, Akhilleos'u şehrin Apollon tapınağında öldürmüştü. (L)

THYMBRİA. Esk. coğ. Anadolu'da (Karia bölgesi) şehir. Strabon'a göre Büyük Menderes (Maiandros) kıyısında yer alan Myus şehrinden yaklaşık olarak 4 stadion uzaklıkta bulunan bu şehrin hemen yakınında zehirli gazları olan bir mağara vardı. Şehrin kesin yeri bilinmiyor. (M)

THYMBRİON. Esk. coğ. Anadolu'da (Frigya bölgesinin doğusunda) şehir. Batışında Kaustru pedion (Kaustros, Küçük Menderes ovası), doğusundaysa Tyriaion (Frigya sınırında Lykaonia şehri) yer alıyordu. Şehir, Akşehir yakınında, gölün güneyindedir. Ksenophon'a göre yakınında «Midas'ın kaynağı» adı verilen bir kaynak vardı. Efsaneye göre, kral Midas bu kaynağa şarap karıştırarak Silenos'u yakalamıştı. Şehrin kesin yeri bilinmiyor. (M)

THYMELE i. (*thyein*, kurban etmek'ten yun. k.). Esk. Yun. Kurban yeri, sunak. || Yunan tiyatrolarında orkestranın ortasına yerleştirilen Dionysos sunağı; koro şefi bu sunağın üstünde dururdu. (L)

THYMELEA i. (yun. *thymos*, kekik ve *elaion*, yağ'dan *thymelaia*). Bir veya çokyıllık bitki; çalı şeklindeki bazı türlerinin boyu 1,20 m'yi bulur. Kumlu bölgelerde yetişir. (*Thymeleaceae* familyasından.) [L]

THYMELEACEAE çoğl. i. İkiçenekli, ayrı taçyapraklı çiçekli bitkiler familyası; genellikle almaşık tam yapraklı, düzgün çiçekli, zeytinsi yemişli ağaç, ağaççık ve çalıları (nadiren otsu bitkileri) kapsar. (Başlıca cinsleri: *thymelea, daphne, gnidia.* Myrtales takımından.) [L]

THYMOİTES. Yun. mit. Efsanevî Atina kralı ve Theseus soyunun son ferdi. Boiotia kralı Ksanthos'un teklif ettiği düelloyu reddettiği için tahtından indirildi veya devrildi. (L)

THYMOS i. (yun. k.). Eflatun'un sisteminde ruhun üç parçasından biri. (Eflatun'un aslana benzettiği thymos'un [cesaret] yeri kalptir.) [L]

THYNİA veya **THYNİAS,** Trakya'nın Karadeniz'e bakan kıyısında burun, Apollonia ve Salimydessos arasında, Thynos'ların ülkesiydi. Strabon kitaplarında, Thynios'tan bazen «ülke», bazen «kıyı» diye söz eder. (M)

THYNOS'LAR, yun. **Thynoi,** lat. **Thyni.** Esk. coğ. Trakya'nın doğu kıyısında halk. Thynos'ların bir kısmı sonradan Bythynia adını alan bölgeye yerleşerek *Thynia*'yı (bugün *İniada*) kurdular. (L)

THYROPTERA i. Amerikanın tropikal bölgelerinde bulunan yarasa; ayak başparmağında yapraklara tutunmasına yarayan bir çekmen vardır ve bu durum bütün memeliler sınıfında yalnız bu hayvanda görülür. (İlmî adı *Thyroptera tricolor.*) [L]

THYRSOS (yun. k.). Esk. Yun. Dionysos ile çevresindekilerin simgesi: tepesinde çam kozalağı bulunan bir sap, asma yaprakları veya bir tutam sarmaşıktan meydana gelir. (Bazen buna düğümlü bir kurdele eklenirdi. Yapraklarının arasına bir mızrak demiri gizlenebilirdi. Bakkhos ile ilgisinin yanı sıra bir hayat ve bereket sembolüydü.) [L]

THYS veya **TYSSENS** (Pieter), flaman ressamı (Anvers 1624 - ay.y. 1677). Van Dyck tarzında portreler, dinî kompozisyonlar ve J. Van den Hoecke'nin eserlerini örnek alan halı desenleri yaptı. Eserleri Aalst, Anvers, Gand, Louvin ve Dendermunde kiliselerinde ve Anvers, Brüksel, Gand, Münih ve Viyana müzelerindedir. (L)

THYSANİA i. Bilinen kelebeklerin en irisi (kanat açıklığı 30 sm). [İlmî adı *Thysania Agrippina.* Pulkanatlıların *noctuidae* familyasından. Yalnız Guyana'da bulunur.] (L)

THYSANOPTERA çoğl. i. Ağzı emici, kanatları son derece dar ve kirpiksi uzun saçaklı, noksan başkalaşmalı böcekler takımı. (Bunlar genellikle bitkilerin yapraklarında yaşayan, özekdokuyu emerek beslenen çok küçük [milimetre ile ölçülebilen] böceklerdir. Birçok türü tarım bitkilerine zararlıdır. İki alttakıma ayrılır: deliciler ve tubulifera.) Bk. THRİPS. *Eşanl.* PHYSAPODA. (L)

THYSANURA çoğl. i. Gümüşçün ve machilis gibi karın kısmı, çok eklemli iplik şeklinde sona eren, kanatsız böcekler takımı.

— ANSİKL. *Thysanura* takımındaki böceklerin karın kısmı on iki bölütlüdür; iki alttakıma ayrılır: entotropha (yüz elli tür; başlıca cinsler: *campodea, japyx*) ve ectotropha (üç yüz elli tür; başlıca cinsler: *machilis, lepisma*). Bu böceklerin hepsi petekgözlü, eklemli ayaklı, üç kuyruklu ve pullu kabukludur. (L)

THYSDRUS. Esk. coğ. Kuzey Afrika'da şehir, önce Kartaca sonra Roma şehri (M. Ö. 146) olan Thysdrus, Sezar zamanında koloni haline getirilerek *Colonia Julia Thysdritana* adını aldı (bugün, *El-Cem*). [L]

THYSSANUS. Esk. coğ. Anadolu'da (Karia bölgesinin güneyinde) şehir. Eski yazarlardan Mela şehirden *Thysanussa*, Plinius ise *Tisanusa* olarak söz ederler. Şehir, Ortatzi adı verilen yerde, Reşadiye (Knidos) yarımadasının güneyindeki küçük yarımadanın batı kıyısında (Datça ilçesi, Tekir burnu) yer alır. Burada çok sayıda yazıt ele geçirildi. (M)

THYSSEN, alman sanayicileri ailesi. — AUGUST (Eschweiler 1842 - Landsberg şatosu, Kettwig yakını Westfalen 1926). Duisburg'da bir demir fabrikası kurdu (1867). 1871'de Mülheim'de (Ruhr) meydana getirdiği Thyssen und Co. A. G. güçlü bir konzern'in (August Thyssen - Hütte A. G.) çekirdeği oldu; bu konzern 1926'da Birleşik çelik fabrikaları (Vereinigte Stahlwerke A. G.) grubuna katıldı. — FRİTZ (Mülheim 1873 - Buenos Aires 1951), August'un oğlu. Babasının yerine geçti, nazi partisine ve Harzburg cephesine (ekim 1931) katıldı. Devlet bakanı ve Rheinland - Westfalen komiseri (1933) oldu; alman - sovyet anlaşmasından sonra Hitler ile bozuşarak İsviçre'ye kaçtı, sonra Fransa'ya geçti (1939). Mallarına el kondu, alman vatandaşlığından çıkarıldı ve 1940'ta Fransa'da tutuklanarak Dachau toplama kampına gönderildi. Müttefikler tarafından serbest bırakıldı ve Arjantine göçtü. — HEİNRİCH (Mülheim 1875 - Lugano - Castagnola 1947). Fritz'in kardeşi. Macar natüralisti (1906), Lugano'da yerleşti (1932). Sanat eserleri koleksiyonu yaptı. (L)

Thyssen - Hütte A. G. (August), alman sanayi şirketi. 1926'da, birçok demir ve maden şirketinin biraraya gelmesiyle kurulan güçlü Vereinigte Stahlwerke A. G.'nin çekirdeğidir. Bugünkü şirket, İkinci Dünya savaşından sonra parçalanan bu büyük çelik konzern'ini, kısmen de olsa, yeniden faaliyete geçirmek amacıyle kuruldu (1953); birçok şirketle birleşerek önemli bir sanayi alanını kontrolu altına aldı.

Phoenix - Rheinrohr grubunun da katılmasından (1963) beri Thyssen grubu yılda 6 milyon tondan çok çelik üretmektedir. (L)

Foto. X (LAROUSSE)

THYSVİLLE, Kongo'da (Orta Kongo ili) kasaba, Katarakt idare bölümünün merkezi, Kinşasa'nın güneybatısında; 10 300 nüf. (L)

TIB i. Bk. TIP.

TIBAA veya **TIBAAT** i. (ar. *ṭab*ᶜ'dan *ṭıba*ᶜ*a* veya *ṭıba*ᶜ*at*). *Esk.* Kitap v.b. şeyleri basma işi, matbaacılık: *Lisanı Osmanîde tıbaatin zuhurı tammı o zamandır denilebilir* (Namık Kemal). || Kılıç yapma sanatı. || *Dâr-üt-tıbaa,* matbaa. || *Dâr-üt-tıbaat-il-âmire,* devlet matbaası. (M)

TIBAHAT i. (ar. *ṭabaḫat* veya *ṭıbaḫat*). *Esk.* Aşçılık. Bk. TABAHAT. (M)

TIBAK i. (ar. *ṭıbḳ*'tan *ṭıbāḳ*). *Esk.* Birbirine uygunluk, uyma. || Tabaka, kat.

— Ed. *Esk.* Birden fazla anlamı olan kelimelerin eşanlamlıları arasında bağlantı kurma. (*Mutabakat, tezat, tekâfu* da aynı anlama gelir.) || *Tıbakı icap,* aralarında uygunluk olan kelimelerin icap anlamını kapalı şekilde anlatma. || *Tıbakı selb,* aralarında uygunluk olan kelimelerin selb anlamını kapalı şekilde anlatma. (M)

TIBBÎ sıf. (ar. *ṭıbb*'dan *tıbbî*). *Esk.* Tıpla, ilgili: *Bundan keskin, tıbbî zehirlenme olur mu?* (Ahmed Rasim). [M]

TIBBİYE i. (ar. *ṭıbbî*'den *ṭıbbiyye*). Tıp fakültesi, doktor yetiştiren yüksekokul.

◆ Sıf. *Esk.* Tıpla ilgili. (M)

TIBBİYELİ i. (*tıbbiye*'den *tıbbiye-li*). Tıp fakültesinde okuyan öğrenci: *Ne ise kızı kurtardılar, bir tıbbiyeli bulup nikâh ettiler* (M. Ş. Esendal). [M]

TIBK i. (ar. *ṭıbḳ*). *Esk.* Benzer, aynı. Bk. TIPKI.

◆ **Tıbkan** zf. *Esk.* Benzeyerek. Aynen. [M]

TIFL veya **TIFIL** i. (ar. *ṭıfl*). *Esk.* Küçük çocuk: *Şair dahi tıfl iken ıyandır / İrfanına meşrebi nişandır* (Ziya Paşa). *İşte her tıfl-ı bâdiyenin hulâsaten tercüme-i hali* (Cenab Şahabeddin). || Hayvan yavrusu. || *Tıfl-ı bidar,* uyumayan çocuk. || *Tıfl-ı bîhaber,* hiç bir şeyden haberi olmayan çocuk. || *Tıfl-ı canrüba,* gönlü alan çocuk: *Fakat şu tıfl-ı canrüba / Ki rûhtan nişanedir* (Tevfik Fikret). || *Tıfl-ı çihelruze,* Âdem peygamber. || *Tıfl-ı hindî,* gözbebeği. || *Tıfl-ı mahrum,* yoksul çocuk: *Büyük kızın eziyordu gururı mahrumu / Bebek elinde gezerken şu tıfl-ı mahrumu* (M. Â. Ersoy). || *Tıfl-ı masum,* günahsız çocuk. || *Tıfl-ı melek-çehre,* melek yüzlü çocuk: *Sevimli ev.. bugün altında aşkı bekliyorum / O penbe tıfl-ı melek çehre nerededir? diyorum* (Ahmed Rasim). || *Tıfl-ı meşime,* şarap tulumu. || *Tıfl-ı muhabbet,* sevgi çocuğu: *Bir şeb getirdi hâtime bezm-i muhabbete / Çıktı sabahı tıfl-ı muhabbet seyahate* (Tevfik Fikret). || *Tıfl-ı nâtüvan,* zayıf çocuk. || *Tıfl-ı nevzat,* yeni doğmuş çocuk. || *Tıfl-ı şirhare,* süt emen çocuk, süt çocuğu. || *Tıfl-ı uryan,* çıplak çocuk: *Zavallı bağrına bastıkça tıfl-ı uryanı / Bakan gururuna zanneylemez ki sâiledir* (Tevfik Fikret). || *Tıfl-ı zâr,* ağlayan çocuk: *Susturmak için o tıfl-ı zârı / Kalkar ararım leyâl-ı târı* (M. Â. Ersoy). || *Tıfl-ı zebandan,* akıllı çocuk v.d. (M)

TIFLİYET i. (ar. *tıfl*'dan *ṭıfliyyet*). Psikol. *Esk.* Çocuklara düşkünlük şeklinde görülen sapıklık. (M)

TIĞ i. (fars. *tîğ,* kılıç, çakı v.b. kesici, delici şey'den). El işleri. Dantela veya yün örmeğe yarayan, bir ucu çengelli, diğer ucu düz, kısa şiş: *Tığla örülmüş yün çorap.* Bk. ANSİKL.

— DEY. *Tığ gibi,* zayıf, ince, fakat kuvvetli, sağlam, ve çevik: *Köyün çarşısında tığ gibi bir delikanlı olan balıkçı Apostol'un oğlu...* (S. F. Abasıyanık).

— Saraçl. Saraçların kullandığı kalın iğne, biz. || *Gergi tığı,* birbirine enlemesine bir sapla bağlanan ve biri kertikli öbürü düz iki uçtan meydana gelen âlet; düz uçta kanat şeklinde bir somun bulunur: *Gergi tığları, dikişte patlamayı önlemek amacıyle, dikilecek maddeyi tellemek ve germek için ikişer ikişer kullanılır.*

— Tasav. Rufailerin kullandığı ince çorap şişi kalınlığında ucu sivri ve keskin şiş. (Şeyh, zikir sırasında bürhan makamında [derin coşkunluğa kapılıp kendinden geçince] bunu dervişin ağzından sokup avurdundan çıkartırdı.)

— Teknol. Demirci ve tesviyecilerin delikleri büyütmek veya eşit hale getirmek için kullandıkları takım.

— Tekst. Trikotaj makinelerinde kullanılan ve ilmiklerin meydana gelmesini sağlayan ucu çengelli iğnelerin her biri. || *Tığa alma,* düz dokuma tezgâhlarında, daha önce bir sırası örülmüş örgüyü iğne gagalarına elle takmak işlemi. || *Tığ tablası,* dokuma tezgâhlarında iğne veya tığların yerleştirildiği oluklu tabla.

— ANSİKL. El işleri. *Tığ*'ların şapkacılıkta, dantel ilşerinde ve çocuk takımlarının süslemesinde kullanılan çeşitli kalınlık ve uzunlukta olanları vardır. Tığla kullanılan iplik, yapılacak işe göre, keten, pamuk, ipek, yün, orlon, rovil veya sim olabilir. Tığ işinde, atılan ilmikler, bir iğne örneği üzerinde, çoğaltılarak, arkadan, önden, alttan veya üstten alınarak işlenir. Tığ işinin pek değişik motifleri bu işleme tarzlarının sonucu olarak ortaya çıkar. Bu işin örnekleri şunlardır: *zincir,* iplik sol elde, başparmak ile işaret parmağı arasında tutulur; sağ eldeki tığın ucu ipliğe takılır, bir ilmik yapılır ve tığ bu ilmiğin içinden geçirilir. Böylece birinci ilmik elde edilmiş olur. Tığın üzerine yine iplik sarılır ve bu iplik tığın üzerinde duran birinci ilmiğin içinden geçirilir. Bu ilmiklerin tekrarlanmasıyle, örgünün başlangıç sırası yapılmış olur. *Sık iğne*'de, örgüye başlamak için birinci üzerine ikinci bir zincir sırası yapılır. Tığ işindeki bütün farklılıkları yaratan, iğne örneği trabzandır. *Yarım trabzan,* tığı alt sıraya batırdıktan sonra üzerine bir iplik atarak elde edilir. *Trabzan*'da ise tığı alt sıraya batırmadan önce ipliği tığın üzerine bir kere attıktan sonra tığ batırılır; iplik tığın üzerine bir kere atılır ve ilmiklerin içinden çekilir. *Çift trabzan*'da tığ alt sıraya batırılmadan önce iplik tığın üzerine atılır; tığ batırılır, iplik bir kere atılır, ilmiklerin içinden çekilir, bir kere daha atılır ve son iki ilmiğin içinden çekilir. (M)

TIĞLAMAK geçz. f. (*tığ*'dan *tığ-la-mak*). *Halk dili.* [Yara için] Çok ağrımak. || (Yarayı veya vücudun bir yerini) Neşterle yararak açmak, deşmek. || (İğne, tığ v.b. sivri bir şeyle) Parçalamak, delmek. || Gözetlemek, kolaçan etmek. || —*Argo.* [Erkek için] Cinsî münasebette bulunmak. || (İnsanı) Bıçak v.b. ile öldürmek.

— Tasav. Kurban kesmek. (M)

TIĞLIK i. (*tığ*'dan *tığ-lık*). Eskiden tığ taşımağa yarayan ve bele bağlanan, üzerine tığ yuvaları açılmış ağaç çubuk. (L)

TIĞMAK geçz. f. *Halk dili.* Çabucak uzaklaşıp gitmek, koşarak kaçmak, savuşmak. (M)

TIHAL i. (ar. *tıḥāl*). Anat. *Esk.* Dalak. (M)

TIK i. (onomatope). İnce veya küçük bir cisimle sert bir yere vurulduğu zaman çıkan hafif sesi anlatır: *Parmakla cama tık diye vurmak.*

◆ **Tık tık** zf. «Tık» sesinin sürekli çıktığını veya çıkarıldığını belirtmek için kullanılır: *Gagasıyle tık tık cama vuran küçük bir kuş.* (M)

TIKABASA bls. zf. Hiç boş yeri kalmayacak şekilde, iyice dolacak tarzda, bastırılarak tıkılmış gibi: *Bolu'nun lokantasında tıkabasa karnımı doyurdum, otuz yedi buçuk kuruş tuttu* (N. Ataç). *Nine öteki odanın sobasını da aynı önemle ve aynı maddelerle tıkabasa doldurmuştu* (R. N. Güntekin). [M]

TIKAÇ i. (*tıkamak*'tan *tıka-ç*). Şişe, testi, sürahi gibi dar boğazlı kapların ağzını veya dar bir deliği tıkamağa yarayan silindir veya koni biçimindeki nesne.

— Bot. Yumurtacığın kapıcığını kapatan ve yumurtalığın çeperinden meydana gelen organ.

— Dy. Dingil yağdanlık kutusunun arka tarafında, yağ sızıntılarını önlemek için dingil başlığını çevreleyen, birbirlerine sustalarla bağlı iki düz levha.

— Denizc. *Yara tıkacı,* yelkenli gemilerde bir merminin ahşap gemi bordasında açtığı delikleri tıkamakta kullanılan tıkaç. || Bugün saç bir teknedeki küçük bir yırtığı hemen kapatmak için kullanılan araç.

— Jeol. *Yanardağ tıkacı,* çevreleyici yumuşak arazilerin farklı aşınması yüzünden meydana gelen lav kütlesiyle dolmuş eski yanardağ bacası. Bk. NECK.

— Mad. oc. Su sızıntısını önlemek için küçük bir deliği kapatmağa yarayan küçük ağaç kama. (Dip kısmına kadar gömülen kuru kamalar, daha sonra nem etkisiyle şişer.)

— Metalürji. Ergimiş madenin kalıba aktığı deliği kapatmağa yarayan parça.

— Teknol. Kanal şebekesini kapamağa yarayan çeşitli biçimde parça.

— Sil. *Ot tıkaç,* eski toplarda kullanılan ve barut hakkıyle mermi arasına konan ot yumağı.

◆ **Tıkaçlı** sıf. Tıkacı olan, tıkaçla tıkanmış. (LM)

TIKAÇ-DEVRE bls. i. Radyotek. Radyoelektrik dalgaların alınışında, dalga uzunlukları birbirine yakın verici postaların girişimlerini azaltmağa yarayan devre.

— ANSİKL. Radyotek. Bir kondansatörle paralel bağlı bir bobinden meydana gelen *tıkaç - devre,* alıcı tarafından alınan işaretlerin yolu üzerine yerleştirilir. Böylece frekansı yalnız tıkaç devrenin ayarlandığı frekansa uyan işaretler devre uçlarında önemli bir gerilim doğurur; bu da değişik frekanslardaki işaretleri ortadan kaldırmayı sağlar. (L)

TIKAÇLAMAK geçl. f. (*tıkaç*'tan *tıkaç-la-mak*). Tıkaçla kapamak.

— Mad. oc. *Bir çatlağı tıkaçlamak,* su sızdıran bir yarığa ağaç tıkaç yerleştirmek. (LM)

TIKALI sıf. (*tıkamak*'tan *tıka-lı*). Tıkanmış, kapanmış, herhangi bir şeyin geçmesine imkân vermeyen, kapalı: *Nezleden burnu tıkalı. Tıkalı yol. Tıkalı su borusu.*

— Anat. *Tıkalı delik,* kalça kemiğinin iskiyon-çatı kısmında bulunan delik. (Bk. ANSİKL.) || Bu delikle ılgili birçok anatomik eleman: *Tıkalı delik kası. Tıkalı delik siniri.*

— Patol. *Tıkalı delik fıtığı,* tıkalı delik kanalından bağırsağın çıkmasıyle meydana gelen fıtık.

— ANSİKL. *Tıkalı delik* kalça kemiğinin alt kısmında kemik hokkası boşluğunun üstünde bulunur. Bu delik hemen tümüyle tıkayıcı zarla kapanmıştır, yalnız çatıüstü kanalının başlangıcını teşkil eden üst parçası serbestir. İç ve dış tıkayıcı kaslar tıkalı deliğin iç ve dış yüzlerine yapışır, uyluğun büyük trokanterinde son bulur; uyluğu dışa döndürür. *Tıkalı delik atardamarı* hipogastrik atardamarın bir dalıdır. *Tıkalı delik siniri,* ikinci, üçüncü, dördüncü bel sinirlerinden gelir, leğen çukuruna uzanır, uyluğun iç tarafında meydana çıkar. (LM)

TIKALIMAĞARA. Arkeol. Bk. MAĞARACIK.

TIKAMA i. (*tıkamak*'tan *tıka-ma*). Tıkamak işi.

— İnş. *Tıkama tamir,* bir duvarın yarık veya çatlağına taş ya da moloz taş doldurarak yapılan tamir. (L)

TIKAMAK geçl. f. (*tıkmak*'tan *tık-a-mak*). Bir şeyin deliğini veya yarığını, içine konulan veya dışarıdan uygulanan bir nesneyle kapamak: *Yaprak kıpırdamasına bile rüzgâr gelen delikleri tıkayıp oturmak, hava sıcaksa, soğuğa göre hazırlanmak, gerektir* (B. Felek). || Kapamak, geliş geçişe engel olmak: *Yolu iki manda arabası tıkadığından iyice yavaşlamışlardı* (Kemal Tahir).

— ÇEŞ. DEY. *Kulaklarını tıkamak.* Bk. KULAK. || *Lâfı ağzına tıkamak.* Bk. LÂF. || *Rüzgâr gelecek delikleri tıkamak.* Bk. RÜZGÂR.

— Sanay. İs ve curufla kapatmak: *Maden kömürü kazan ızgaralarını çoğu zaman tıkar.*

◆ **Tıkatmak** cttrg. f. Tıkamak işini yaptırmak. (M)

TIKANIK sıf. (*tıkanmak*'tan *tıkan-ı-k*). Tıkanmış olan: *Yollar tıkanık.* (M)

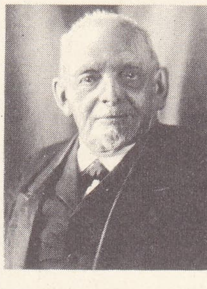

August THYSSEN

Fritz THYSSEN

Foto. Ullstein (LAROUSSE)

TIKANIKLIK i. (*tıkanık*'tan *tıkanık-lık*). Tıkanık olma hali, işleyemez durumda olma: *Yaya geçitlerinin düzensiz oluşu trafik tıkanıklığına yol açıyor.* || Soluğun tıkanır gibi olması: *Bir şey onu boğuyor gibiydi, boğazında ikmal etmekten meneden bir tıkanıklık vardı, sükût etti* (H. Z. Uşaklıgil).

— Ask. Haberleşmenin kesilmesi. (M)

TIKANMA i. (*tıkanmak*'tan *tıkan-ma*). Tıkanmak işi.

— Fonetik. Bazı fonemlerin çıkması sırasında ses organlarının bir an için kapanma evresi.

— Mad. oc. Pnömatik veya hidrolik doldurma kanalizasyonunda kendiliğinden taşınan ürünlerle meydana gelen kapanma.

— Patol. Organizmanın bir kanal veya boşluğuna maddelerin veya sıvıların birikmesi. (Organizmanın bütün doku veya kanalları tıkanabilir. Fıtık tıkanması, fıtık boğulmasının habercisidir.) || *Bağırsak tıkanması.* Bk. ANSIKL.

— ANSIKL. Patol. *Bağırsak tıkanması*, madde ve gazların hareketsiz kalması; bazen *bağırsak ileus'u* adıyle de anılır. Klinik olarak, madde ve gazların tamamen hareketsiz kalması, kusmalar, kolik tipinde ağrılar ve karnın şişmesiyle belirir. Fakat bu belirtiler tıkanmanın yeri ve sebebine göre çok değişebilir. İncebağırsağın üst kısımlarında meydana gelen bir tıkanma çok bol kusmalara ve genel durumun hızla bozulmasına sebep olur; bunun aksine aşağı kısımlarda, meselâ sol kolon hizasında meydana gelen tıkanmalarda kusmalar geç belirir ve genel durum uzun süre bozulmaz.
Sebebe göre, tıkanmalar ikiye ayrılır; anatomik bir engelden ileri gelen *mekanik tıkanma* ve bağırsak sığamsallığının ayarının bozulmasından ileri gelen *görevsel tıkanma.* Mekanik tıkanmalar iki türlü sebepten olur: yabancı cisimlerden, urlardan, daralmalardan, dıştan sıkışmadan, yapışıklıktan ileri gelen tıkanma ve bağırsak envajinasyonu, bağırsak dönmesi ve fıtık boğulmasından ileri gelen boğulma, görevsel tıkanmalar spazmlardan ileri gelebilir, fakat daha çok felç sonucudur, meselâ bir peritonitle ilgilidir. Şunu da bilmek gerekir ki tıkanmanın mekanizması çoğu zaman birkaç sebebe bağlıdır. Çoğu zaman, sadece klinik muayene, tedavi için gerekli bütün bu bilgileri veremez; bundan ötürü bazı başka araştırmalarla, özellikle tıkanmanın sebebini ve yerini tespite çalışan radyolojik muayene ile tamamlanmalıdır.
Bağırsak tıkanması, travma şoklarında görüldüğü gibi, kısa zamanda suyuklarda bozukluklar doğurur. Bu bozuklukların önemi, tıkanmanın yerine, sebebine ve hastanın durumuna göre değişir. Tıkanmanın âcil vahametini yaratan bu bozukluklardır; bazı hallerde, birkaç saat içinde ölüme götürebilir. Tıkanmanın tedavisi bütün bu bilgileri nazarı itibara almalıdır ve her hastaya göre değişik olabilir. Tedavi, kabataslak şöyle özetlenebilir: önce damar içine sıvılar şırınga edilerek suyuk dengesi yeniden kurulur; sonra, gaz basıncını ortadan kaldırmak amacıyle onikiparmak bağırsağına bir sonda sokulur ve bu sondaya sürekli olarak emici bir cihaz takılır. Cerrahî tedaviye gelince, gerekliliği, zamanı, tekniği, tıkanmanın sebebine, hastanın durumuna v.b. bağlıdır. Çoğu zaman cerrah, sadece dışkı ve gazların geçmesini sağlayacak palyatif bir ameliyatla yetinmeli ve tıkanma sebebinin tedavisini ilerde yapacağı ikinci bir ameliyata bırakmalıdır. (L)

TIKANMAK geçz. f. (*tıkamak*'tan *tıka-n-mak*). Tıkamak işine konu olmak veya bu duruma uğramak: *Trafik tıkandı. Lavabo tıkandı.* || İştahı kesilip yemek yiyemeyecek duruma gelmek: *Birkaç lokmadan sonra tıkanmış olmalı ki Bekir Sami Bey, mataranın kupasıyla su içip çekildi* (Kemal Tahir). || Soluğu kesilmek: *Deniz altında nefes almamağa çalışan bir adam gibi tıkandığını duyuyordu...* (R. H. Karay).

— Teknol. [Rende ve bütün testere makineleri için] Kötü çıkış yüzünden talaş yığılmak ve toplamak. (M)

TIKILMAK edilg. f. (esk. türk. k.). Tıkmak eylemine konu olmak: *Yıkılsa arş-ı hükûmet, tıkılsa kabre vatan, / Vazifesinde değil; çünkü «hepsi Allah'tan!»* (M. Â. Ersoy). || Dönşl. f. Kendini tıkmak, sokulmak, araya girmek: *Ufacık bir dünyaya tıkılmıştır; oradan çıkmağa korktuğu için [...] engin, uçsuz bucaksız tabiata, evrene çıkamaz* (N. Ataç). [M]

TIKINMAK geçl. f. (esk. türk. k.). *Kaba.* Eline geçen yiyeceği oburca bir iştahla yemek. || *Teklz.* Yemek yemek: *Bana on kuruş versene bir şeyler tıkınayım* (S.F. Abasıyanık). [M]

TIKIR i. (onomatope). Tıkırdayan, birbirine vuran veya çarpan şeylerin çıkardığı sesi anlatmak için kullanılır. || *Argo.* Para.

— ÇEŞ. DEY. [...] *tıkırında*, [...] yolunda, iyi, düzgün: *İşler tıkırında. Alışveriş tıkırında.* || *İşı tıkırında gitmek.* Bk. İŞ. || *İşini tıkırına koymak.* İşini düzene sokmak, düzeltmek.

◆ **Tıkır tıkır** zf. Düzenli bir şekilde, hiç aksamadan: *Çocuk bütün sorulara tıkır tıkır cevap veriyor.* || Bazı şeylerin çıkardığı hafif ve sürekli tıkırtıyı belirtmek için kullanılır: *Kaldırımların üzerinde tıkır tıkır yürümeye başladı* (Sabahattin Ali). [M]

TIKIRDAMAK geçz. f. (*tıkır*'dan *tıkır-da-mak*). Hafif ve kuru bir ses çıkararak gürültü etmek, tıkırtı çıkarmak: *Tevfik efendi, manipleye sarıldı. Makine tıkırdamaya başladı* (S. Kocagöz).

◆ **Tıkırdatmak** geçz. f. Tıkırtı çıkartmak, tıkırdamasını sağlamak: *Bir haftalık kırçıl traşıyla şişman telgrafçı [...] makinesini, dalgın, yarı uyur, tıkırdatıyordu* (Kemal Tahir). || (Yemeği) Bir taşım kaynatmak. (M)

TIKIRTI i. (*tıkır*'dan *tıkır-tı*). Hafif ve kuru bir sesle çıkan gürültü, tıkırdayan bir şeyin çıkardığı ses: *Arasıra tavanda tıkırtılar oluyor* (R.N. Güntekin). *Masanın üstünde ufak saatin gizli tıkırtısı, köşede yanan sobanın derin çatırtısı bu odaya ölgün bir ruh veriyordu* (A. H. Müftüoğlu). [M]

TIKIŞIK sıf. (*tıkışmak*'tan *tıkış-ı-k*). Tıkışmış olan.

◆ **Tıkışıklık** i. Bir yere birikme, pek çok kişinin aynı yerde toplanması. *Eşanl.* IZDIHAM. (M)

TIKIŞMAK ortaklş. f. (esk. türk. k.). Dar bir yere birlikte tıkılmak: *Yedi kişi bir arabaya tıkıştı.* (M)

TIKIŞTIRMAK geçl. f. (*tıkışmak*'tan *tıkış-tır-mak*). Hiç boş yeri kalmayacak şekilde doldurmak, tıkabasa sokmak: *Çamaşırları bavula tıkıştırmak.* || (Bir yiyeceği) İyice çiğnemeden, aceleyle yemek: *Yarın bakarsınız söner, bugün çıtırdayan ocak; / Bugünkü mideler kavi, bugünkü çorbalar sıcak / Atıştırın, tıkıştırın, kapış kapış, çanak çanak* (Tevfik Fikret). [M]

TIKIZ sıf. (*tıkmak*'tan). Dolgun, şişkin, kalın, tıknaz, yağlı: *Entarisi gerilmiş, belinin inceliğini, kalçalarının tıkız yuvarlaklığını meydana çıkarmıştı* (Kemal Tahir). *Kısa boylu, tıkız bir adam.* || Fazla sıkıştırılmış veya iyice doldurulduğu için sert bir hale gelmiş olan, katı: *Tıkız yastık, yatak. Tıkız dolma.* || Yoğunluğu fazla olan: *Tıkız hamur.* (M)

TIKIZLAŞMA i. (*tıkız* > *tıkız-la-ş-mak*'tan *tıkızlaş-ma*). Tıkızlaşmak eylemi.

— Teknol. Çok hızlı yapılan sunî kurutma sırasında bir tahta parçasının yüzeylerinin sertleşmesi; tahta kütlesinin homogen olarak kurumasını önler ve iç gerilimler ile çatlakların meydan gelmesine yol açar. (M)

TIKIZLAŞMAK dönşl. f. (*tıkız*'dan *tıkız-la-ş-mak*). Tıkız hale gelmek. (M)

TIKLIM TIKLIM zf. ve sıf. (*tıkılmak*'tan *tıkıl-ı-m* > *tıklım*'dan). Hiç boş yeri kalmayacak şekilde, tıkabasa: *Fakat bu kıyafetimiz tıklım tıklım yabancı askerlerle dolu olan lokantada derhal dikkati çekti* (Ş. S. Aydemir). [M]

TIKMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Bir şeyi bir yere zorla sığdırmak veya aceleyle sokmak: *Perukâr ağzıma koca bir şeker parçası tıktı* (Ahmed Rasim). *Yarın sabah ben kibrit kutularımı bir sepete tıkıp enstitüye gittiğim zaman başka adam olacaktım* (A. H. Tanpınar). || *Teklz.* Bir kimseyi bir yere zorla veya aceleyle kapamak: *«Bizi içeriye tıkmışlar, aklımızı almışlar, yaramızı sarmışlar* (F. R. Atay). *Suçluları yakalayıp hapishaneye tıktılar.* (M)

TIKNAZ sıf. (*tıkınmak*'tan). Şişmanca, tombul, toplu, kısa ve kalın yapılı: *Kısaca boylu, tıknaz, etli yüzlü, kalın dudaklı, yeşil mavi karışımı ışıl ışıl gözlü bir gençti İlhami* (Y. Z. Ortaç).

◆ **Tıknazlık** i. Tıknaz olma hali. (M)

TIKNEFES bls. sıf. *Halk dili.* Solunum sıkıntısı olan, güçlükle ve kesik kesik nefes alan: *Kaba ve mahmur bir ses; — Kimdir o?... Yaklaşıyorlar... Mahallenin tıknefes bekçisi* (B. Felek). [M]

TIKSIRIK i. (*tıksırmak*'tan *tıksır-ı-k*). Tıksırmak eylemi. (M)

TIKSIRMAK geçz. f. (onomatope). Ağzı kapalı durumda iken hafifçe aksırmak: *Yiyin efendiler, yiyin; bu han-ı pürneva sizin / Doyunca, tıksırınca, çatlayıncaya kadar yiyin* (Tevfik Fikret). [M]

TILÂ i. (ar. *ṭılā*). *Esk.* Sürülecek şey. || Altın yaldız. || Merhem. || Cilâ yapan boya. || Sırma. || Altın yaldızla yazı yazma veya süsleme yapma. || Sâf altın. || Altın para. || *Tılâdûz*, yaldızla süsleme yapan veya sırma işleyen sanatkâr. || *Tılâ-kâr*, yaldızcı. Sırmakeş. || *Zer-i tılâ*, yaldız altını.

— Hat. Hattatların yazı yazdıkları kâğıdın üstüne sürülen cilâ. (Tılâ sürülen kâğıt üzerine yanlış yazılan harf veya kelime silinerek yerine doğrusu yazılırdı. Tılâ, nişasta, gülsuyu, su, incir sütü, yumurta akıyle yapılırdı. İçine edirne tutkalı katılan tılâlar da vardı.) [M]

Tılanhöyük. Arkeol. Kozan'ın 16 km güneydoğusunda, Ceyhan-Kozan yolunun doğusunda yaklş. ol. 40 m yüksekliğinde höyük. Tabiî bir tepenin üzerinde kurulduğu sanılıyor. Teraslarında Tarihöncesi ve Demir çağına ait boyalı çanak çömlekler ve Kalkolitik-Helenistik devirleri kapsayan buluntular ele geçirildi. Yakınındaki çok alçak bir höyükte, klasik çağlara ait çanak çömlekler toplandı. (M)

TILAVET i. (ar. *ṭılāvet*). *Esk.* Güzellik, sevimlilik. (M)

TILSIM i. (ar. *ṭılsım*). Tabiatüstü işler yapabileceğine inanılan esrarlı güç: *Sarayların pencerelerinde sultanlar gülümseyen hazineleri tılsımla açılan şehirler* (Ş. S. Aydemir). || *Teşm. yol.* Muska, büyülü şey: *Hıristiyan devletlerinde verilmesi âdet olan ve sonraları bize de geçen nişanların hakikatte okunmuş, üflenmiş tılsımlar olduğunu Seyyit Lütfullah'dan işitmiştim* (A. H. Tanpınar). || *Mec.* Çare, kuvvet, tedbir: *Nihayet büyük tılsım keşfolundu. Bu tılsım tedavi değil, hıfzıssıhha idi* (F. R. Atay).

— Giz. ilm. Bk. SIHIR.

— Kıyf. Anadolu kadınlarının, başlarına taktığı madenî süs eşyası. (Gümüş, altın v.b. den olabilir. Bazıları kıymetli taşlarla bezenmiştir. Baş süslemelerinin arasına takılan tılsımın, takanı nazardan, kem gözden, kötü ruhlardan, iftiradan v.b. koruduğuna inanılır.)

◆ **Tılsımlı** sıf. Tılsım yapılmış, büyülü: *Yıllar sanki mehtabın tılsımlı ışıklarını giymekle Boğaziçi gecesinde tebdile çıkmış periler gibi olurlardı* (A. Ş. Hisar). [M]

Tılsımlı Deri (*La Peau de Chagrin*), H. de Balzac'ın romanı (1831) [*Etudes philosophiques* (Felsefe İncelemeleri)]. Yoksulluk yüzünden özlemlerini gerçekleştiremeyen ve intihar etmeyi düşünen Raphael de Valentin'e, karşılaştığı bir ihtiyar tılsımlı bir deri hediye eder. Bu tılsımlı deri sayesinde genç adamın en olmayacak istekleri hemen gerçekleşir. Yalnız, gerçekleşen her istekten sonra deri küçülecek; tükenince de Raphael ölecektir. Genç adam bu şartı kabul eder; ama kendini bir zevk ve eğlence hayatına kaptırır, çok geçmeden bu lânetlenmiş derinin durmadan küçüldüğünü görerek dehşete düşer. Bunun üzerine artık hiçbir şey arzu etmemeye çalışır. Ama günleri sayılıdır. Nitekim kısa süre sonra son günü gelir. (→ Bibliyo.) [L]

TIMAR i. (fars. *tîmār*'dan). Binek hayvanının derisini temizleme, (Tımarın amacı, hayvanların derisini ve kıllarını, yapışan kir ve tozlardan kurtarmaktır; tımar, derinin ısısını yükseltir, deriye bol kan gelmesini sağlar. Tımar, fırça, kaşağı, tarak, gebre, sünger, tırnak bıçağı ve makasla yapılır.) || —*Esk.* Hastaya veya yaralı

bir kimseye bakma. || Yarayı temizleme, tedavi etme. || Cariyelerin dinlenmek için bir yere gitmesi. || *Tımar etmek,* [binek hayvanı için] temizlemek, tüylerini düzeltmek: *Halbuki o herşeyden habersiz atını tımar ediyor, köylere gidiyor...* (Sabahattin Ali). *Esk.* [Yaralı hasta için] İyileştirmek. Toprağa veya ağaçlara bakmak: *Eski tarihler «Padişahlar ol ağacı tımar edüp daim kusurun giderürler» diye yazar* (N. Araz). [M]

TIMAR veya **TİMAR** i. (fars. *timār*). Teşk. tar. Osmanlı imparatorluğunda belirli görev ve hizmet karşılığında, kişilere tahsis edilen ve yıllık geliri 1 000 akçeyle 20 000 akçe arasında bulunan arazi. (Bk. ANSİKL.) || *Benevbet* (veya *münavebe*) *tımarı,* birkaç kişinin birlikte kullandığı ve sefer sırasında nöbetleşe bekledikleri tımar. (Benevbet tımarı kullananlara, normal tımar verilmezdi. Rumeli'de, benevbet tımarı, padişah tarafından verildiği için mülk gibi vârislere geçerdi.) || *Erbabı tımar,* aynı tımardan olanlara verilen ad. || *Eşkinci tımarı,* alay beyinin kumandasında sefere katılmakla yükümlü bulunan sipahilere verilen ad. || *Hizmet tımarı,* sınırlarda bulunan cami ve zaviye kademelerine verilen tımar. (Hizmet tımarı, sonradan, saray hademe ve müteferrikalarına da verildi.) || *Kılıç tımar,* tımarın en küçük birimine verilen ad. (Sipahilerin geçimine ayrılan kısımdı.) || *Mensuhat tımarı,* yaya ve müsellem teşkilâtı kaldırıldıktan sonra, bunlara ait çiftliklerin Derya kalemine bağlanmasıyle ortay çıkan tımar. (Kaptanpaşa eyaletine bağlı tımar ve zeametle birlikte yönetilirdi ve bazı görev sahiplerine verilirdi.) || *Mülk tımar,* sahipleri sefer zamanında yerlerine cebeli gönderen tımar. (Buna karşılık tımarın bir yıllık geliri önceden alınırdı. Mülk tımar sahibi ölünce, tımarı oğullarına verilirdi, oğlu yoksa vârislerine geçerdi. Bu tür tımarlar, sınırlı ve azdı. Ancak Anadolu'daki birkaç eyalette vardı.) || *Müstahfız tımar,* bir kaleyi korumakla görevli olanların tımarlarına verilen ad. (Bu tımar sahipleri başka yere gitmezler ve bulundukları kaleyi korumakla görevli bulunurlardı.) || *Sepet tımarı,* geliri az olan veya kimseye verilmeyerek açıkta bulunan tımar. || *Serbest tımar,* tımar bölgesinde rüsumu şer'iyenin ve rüsumu örfiyenin tamamının tımar sahibine ait olduğu tımar. (Bu bakımdan geliri ötekilere göre fazlaydı. Ayrıca sefer dışında, sancakbeyinin emrinde sayılmazlardı. Tımarlarına kimse karışamazdı.)

— Mal. *Esk. Bedeli tımar,* malikâne veya mukataa olarak iltizam verilen yerlere konulan vergi. (Malî sıkıntılar sebebiyle 1737'den sonra konulan bir vergiye göre aynı miktarda tasarruf edilen toprakların karşılığı olarak dirlik sahiplerine tahmil edilen mükellefiyet derecesindeydi. Cebeli bedeliyesine benzerse de ondan farklıdır.)

— ANSİKL. Teşk. tar. *Tımar,* Osmanlılardan önce, Anadolu Selçuklularında, Büyük Selçuklularda, Memlûklarda, öteki bazı doğu ülkelerinde de vardı; bunlara ıktâ* denirdi. Osmanlılar tımar sistemini Selçuklulardan yararlanarak geliştirdiler. Osmanlı tımar sisteminde, tımar sahipleri devletin birer memuruydu ve merkezin emri altında bulunurdu. Bunlar görevlerini yerine getirmezlerse hemen azledilirlerdi. Hizmet karşılığı toprağın gelirinden yararlandıkları için, elde ettikleri haklar, veraset yoluyle geçmezdi. İdarî, hukukî ve malî serbestlikleri yoktu. İdarî işlerde devletin verdiği emirleri yaparlar, verilen yetkileri kullanırlardı. Bu yönden herhangi bir idare âmirinden farklıydılar. Bazıları da devlet merkezinde gördükleri hizmete karşılık böyle bir gelire sahipti. Ayrıca saray kadınlarına, emekli ve mazul memurlara da tımar verilirdi. Feodalite ile tımar sitseminin benzerliği gelirin, devlet hazinesine girmeden tımar sahibinin eline geçmesidir. Serbest ve mülk tımarlarla yurtluk, ocaklık ve malikâne sistemleri, feodaliteye daha yakındı.

Osmanlılar bir yabancı ülkeyi fethedince, toprağın *tahrir**i yapılır, gelirine göre kısımlara bölünürdü. Tımar toprakları, savaşta yer alan sipahiye (silâhlı süvari), bazı geri hizmet erbabına, devlet merkezinde bazı çavuş ve kâtiplere, müteferrikalara, devlet merkezi dışındaki kale muhafızlarına verilirdi. İcmal defterinde, toprak dirliklerinin yalnız kılıç kısmı kayıtlıydı. Bir eyaletin 5 000 kılıca sahip olması, 5 000 dirliği olduğu anlamına gelirdi. Her kılıç, bir sipahiye verilirdi. Bir kimse elinde iki «kılıç» bulunduramazdı. İcmal defterinde kayıtlı bulunan tımar, mutlaka kılıca dayanırdı. Kılıçtan sonra, ifraz denen hisseler gelirdi. Bir tımar verilirken, bunun en küçük miktarına «iptida» denirdi. Kılıç, iptidanın bir kısmıydı. İptida miktarı imparatorluğun değişik yerlerinde farklıydı. Bir tımar açıkta kaldığı zaman (inhilâl) kılıç dışındaki hisseler düşer, açık olarak yalnız kılıç miktarı kalırdı. Bu durumda yeni bir iptida tevcih edilirdi. Eyaletlerde bazı tımarların kılıcı yoktu; bunlar, hisselerden meydana gelirdi. Böyle tımarlar icmal defterinde kayıtlı değildi ve *tezkiresiz tımar* olarak adlandırılırdı. Tezkiresiz tımarları beylerbeyi merkeze sormadan verebilirdi; ötekileri ancak merkezden verilirdi. İcmalli tımarlıların hepsi tezkireli yani kılıçtı. Tımarın kılıç kısmı bölünmezdi.

Tımara sahip olan sipahiye, bir tevcih beratı verilirdi. Tımarların gelirine giderine ait hesaplar defterhanede bulunurdu. Tımar sahibi sefere katılmakla görevliyse, bu görevi kendisi yerine getirir ve tımarının gelirine göre cebeli götürürdü. Tımar sahibi, tımarının kılıç kısmından başka her 3 000 akçe için bir cebeli getirmekle yükümlüydü. Tımar sahibi bir özürü olmaksızın sefere katılmazsa, tımarı elinden alınırdı. Bu işlemi, mevkufatçı adı verilen memurlar yapardı. Ortak tımarlarda nöbeti geldiği halde gitmeyenin hissesine elkonulurdu. Cebelilerin bakımı ve giyimi, kaçarsa yerine başkasının sağlanması tımar sahibine aitti. Cebelilerin denetimini beylerbeyi yapardı.

Tımar ve zeamet sahiplerinin ölümü halinde, tımarların kılıç kısmı oğullarına geçerdi. Babaları sağ oldukça oğullarına tımar verilmezdi. Şehit düşenin oğluna kılıçtan fazlası verilirdi. Tımar sahibi, devlete ait mirî toprakları, devlet adına kullanırdı; kendisine *sahibi arz* denirdi. Köylü (reâya) sınıfı onu efendi olarak tanır ve sayardı. Tımar sahibi de köylüyü korumak, ona daha iyi şartlar sağlamak, toprağa bağlamak, zıraatı geliştirmekle görevliydi. Tımar sahibi, kendi bölgesindeki arazinin bütün rüsumu şer'iyesini; ayrıca, rüsumu örfiyeden tekâlif kısmını (tımarın cinsine göre veya eyaletin kanunnamesinde gösterilen kısım) alırdı. Tımarda kullanma hakkı fiilen sipahilik yapmakla mümkündü. Tımar sahibi görevini bırakarak ticaret v.d. mesleklerle uğraşamazdı. Böyle bir durumda tımarı elinden alınırdı. Tımar sahibi, tımarın bulunduğu toprakta otururdu.

Tımar sistemi, osmanlı imparatorluğunda toprağın işlenmesi, devletin masrafa girmeden büyük bir askerî kuvvet sağlaması ve iktisadî hayatın gelişmesinde büyük yararlar sağladı. Tımar usulüne gereken önemin verilmeyişi, tımar tevcihindeki yolsuzluklar ve rüşvet gibi sebeplerle bu sistem zamanla bozulunca, devletin iktisadî ve askerî gücü de zayıfladı. Bu durum, imparatorluğu çökerten başarısızlıkların ve Anadolu'nun iktisadî ve sosyal bakımından gerilemesinin başlıca sebeplerinden biri oldu. (→ Bibliyo.) [M]

TIMARCI i. (*tımar*'dan *tımar-cı*). [At, eşek v.b.yi] Tımar eden kimse. || *Esk.* Pansumancı. (M)

TIMARHANE blş. i. (fars. *tımār* ve *ḫāne*, ev'den *tımār-ḫāne*). Akıl hastalarının tedavi edildikleri hastahane: *Tımarhane ilk defa Kanunî Sultan Süleyman tarafından yaptırılmıştır* (P. Safa). || *Esk.* Hastahane.

— DEY. *Tımarhane kaçkını,* tımarhaneden kaçmış bulunan hasta: *Gözlerinin bakışını beğenemiyorum. Ne bilirsin belki tımarhane kaçkınlarıdır* (H. R. Gürpınar). *Mec.* Delice işler yapan, deli.

— ANSİKL. Tar. *Tımarhane,* İslâm dünyasında *bimaristan, bimarhane, maristan, dârüşşifa, dârüssıhha* gibi adlar alan sağlık kurumlarında her türlü hastalığın yanı sıra akıl hastaları da tedavi edilirdi. Selçuklular, akıl hastalıklarını tedavi etmek için büyük şehirlerde yeni tedavi metotları uygulayan sağlık kurumları kurdular. 1206'da Kayseri'de Gıyaseddin Keyhüsrev I tarafından kızkardeşi Gevher Nesibe'nin vasiyeti üzerine yaptırılan çifte medreseden biri olan *Şifaiye*'de akıl ve sinir hastalarının özel olarak tedavi edildiği, musikiyle tedavinin uygulandığı bilinir. Memlûklular devrinde Kahire'de 1283'te Melikül Mansurî tarafından kurulan *Bimaristanül Mansurî* (fakirler hastahanesi) çeşitli hastalıklara ayrılmış oda ve laboratuvarları kapsıyordu. Yıllık tahsisatı 40 000 miskal altın olan bu bimarhanede Anadolu ve bütün Ortadoğu'dan gelen akıl ve sinir hastaları tedavi ediliyordu. Osmanlılar akıl ve ruh hastalarının da tedavi edildiği bimaristan ve dârüşşifaları, Bimaristanül Mansurî'den gelen hekimler ve özellikle bu hastahanede öğrenim yapan türk hekimleri işletiyordu. Bayezid I tarafından Bursa'da Yıldırım semtinde yaptırılan (1399-1400) dârüşşifa bunların en eskilerindendir. Bu hastahanelerde akıl hastaları Selçuklularda olduğu gibi musikiyle tedavi edilirdi. Edirne'de kurulan Bayezid II dârüşşifası (1484) akıl hastalıkları kısmında musikiyle tedavinin yapıldığı vakfiyesinde yazılıdır. İstanbul'da büyük selâtin külliyelerinin yanlarına birer de dârüşşifa yapılmıştır. İlk eser Fatih tarafından 1470'te caminin yanında yaptırılan dârüşşifadır (belgelerde bimaristan). Medrese şeklinde, ortası avlulu bir bina olan bu dârüşşifada akıl hastaları, ders hocasının nezaretinde eğitim ve öğretim yoluyle iyileştirilirdi.

İstanbul'un en eski tımarhanesi Kanunî devrinde Aksaray semtinde açılan (1539) ve Haseki Hurrem Sultan külliyesine bağlı *Bimarhanei Haseki Sultan*'dır. İkinci tımarhane de 1556'da hizmete açılan Süleymaniye külliyesine ait *Bimarhanei Sultan Süleyman*'dır. Bu hastahanede 1863'e kadar yalnız akıl hastaları bulunurdu. İstanbul'un üçüncü akıl hastahanesi olarak 1583'te Üsküdar'da kurulan *Bimarhanei Validei Atik,* Murad III'ün annesi Nurbanu Sultan tarafından yaptırıldı. *Toptaşı tımarhanesi* de denilen bu hastahane Selim III devrinde süvari kışlası oldu. Batılı anlayışa uygun tımarhaneler, XIX. yy. içinde kurulmağa başlandı. Cumhuriyet devriyle beraber profesör Mazhar Osman Uzman'ın çalışmalarıyle tımarhane ıslah edildi ve 1927'de Bakırköy'de modern bir akıl hastahanesi halinde yaptırıldı.

◆ **Tımarhanelik** sıf. Tımarhaneye kapatılmasını gerektirecek kadar aklî dengesi bozulmuş olan: *Özdemir, eskiden beri tımarhanelik bir adamdı* (S. F. Abasıyanık). [M]

TIMARLAMAK geçl. f. (*tımar*'dan *tımar-lamak*). (Binek hayvanını) Tımar etmek. || *Esk.* Yardım etmek. (M)

TIMARLI sıf. (*tımar*'dan *tımar-lı*). [Binek hayvanı için] Tüyleri taranmış, temizlenmiş. || —*Esk.* [Yara ve hasta için] Bakılmış, tedavi edilmiş. || İşlenmiş (toprak) veya bakımlı (ağaç). [M]

TIMARLI i. (*tımar*'dan *tımar-lı*). Teşk. tar. Belli sayıda sipahi besleyerek tımar sahibi olan bey. (M)

TIN i. (esk. türk. *tıñ*, ses, seda'dan). Tınlayan şeyin çıkardığı ses, tınlama sesi. (M)

TINAZ i. Ot yığını. || *Halk dili.* Savrulmak üzere yapılan dövülmüş harman yığını.

— Zır. *Tınaz makinesi,* harmandan sonra taneleri temizlemek için kullanılan âlet.

— ANSİKL. *Tınaz makinesi,* tanelerle onların arasına karışmış yabancı cisimlerin ağırlık ve hacim farklarına dayanılarak bir vantilatörle bunları birbirinden ayırmağa yarayan bir makinedir. Temizlenecek karışık taneler sarsılan kalburun üzerinden geçerken, vantilatörün esintisi ince, hafif cisimleri savurup uzaklaştırır. Bir ayar kolu vasıtasıyle hava akımının yönü değiştirilebilir. Biçerdöver makineler dahil bütün mükemmelleştirilmiş harman makinelerinde bir veya birkaç tınaz makinesi bulunur. (LM)

Tınaztepe muharebesi, İstiklâl savaşında, Büyük taarruz sırasında, Büyüksincanlı ovasını güneye karşı örten Tınaztepe'yi ele geçirmek için yapılan muharebe. Yunanlılar Tınaztepe'yi iki hat halinde dikenli tel ve lağımlarla tahkim etmişti. 26 Ağustos 1922 taarruzunda 1. Türk kolordusunun 15. Tümeni, Tınaztepe'nin alınmasıyle görevlendirildi. Türk ordusunun planı gereğince, bu tümen, 25 ağustos 1922 akşamı Dadak'taki Kömürtepe bölgesine yanaştı ve güvenlik tedbirleri aldı. Tınaztepe'de mevzilenen Yunanlılar Kömürtepe'deki 15. Tümenden 6 km uzaktaydı; iki kuvvet arasında, tutulmamış Savran

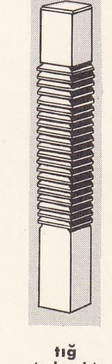

tığ (teknol.)

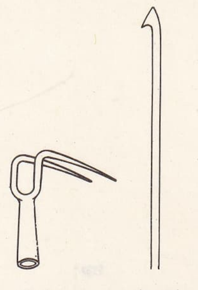

gergi tığı
dantel tığı
tığ

Foto. LAROUSSE

vâdisi vardı. Gece tümenin piyade alayları, Yunanlıların tel engellerine kadar yanaşarak, taarruz için tertiplenecekler ve 26 ağustos sabahı topçu ateş desteği altında taarruza başlayacaklardı. Alayların gece yunan kuvvetlerine emniyetle yanaşması için iki gün önceden tümenin ileriye sürdüğü emniyet müfrezesinin örtüsü altında, 25 ağustos 1922, saat 20,30'dan sonra piyade alayları Savran deresi yönünden yürüyüşe geçtiler. Savran deresini geçen birlikler açılarak Yunanlıların tel örgü hattına yanaştılar. 26 Ağustos 1922 sabahı, saat 5,30'da Büyük taarruz başladı. Topçunun tanzim ve tesir atışlarını, piyade alaylarının taarruzu takip etti. Tınaztepe'nin en yüksek kesimindeki istinat noktası 38. Alay, tepenin sağ yamacındaki Kepli istinadı da 56. Alay tarafından alındı. Yunan kuvvetleri kısa bir direnmeden sonra tepenin Büyüksincanlı ovasına bakan yamaçlarına çekildi. Öğleden sonra yunan birlikleri, kaybettikleri istinat noktalarını geri almak için dört piyade taburuyle takviye edilmiş birliklerle karşı taarruza geçtilerse de tepeyi geri alamadılar. 26/27 Ağustos 1922 gecesi, 56. Alay kumandanı yarbay Fehmi Beyin alayının bir taburuyle yaptırdığı süngü hücumu karşısında, yunan kuvvetleri daha geriye çekilmek zorunda kaldılar ve 27 ağustos 1922 sabahı şiddetle devam eden taarruz sonucu, Büyüksincanlı ovasına doğru sürüldüler. Böylece türk kuvvetleri Tınaztepe'yi ele geçirdi. (M)

TINGADAK zf. (onomatope *tıng'*dan). *Halk dili.* Birdenbire tınlayarak düşmeyi anlatmak için söylenir. (M)

TINGILDAMAK geçz. f. (onomatope *tıngıl*'dan *tıngıl-da-mak*). *Halk dili.* Tıngırdamak.

◆ **Tıngıldatmak** geçl. f. Tıngırdamasına yol açmak, tıngırdatmak. (M)

TINGILTI i. (*tıngıl*'dan *tıngıl-tı*). Tıngıldayan şeyin çıkardığı ses. (M)

TINGIR i. (onomatope). Madenî bir nesne sert, bir yüzeye düştüğü zaman çıkan ses. || *Argo.* Para. || Sıf. *Argo.* Parasız, züğürt. || Bomboş, tamamen boş.

— DEY. *Tıngır elek tıngır tas. Halk dili.* İçinde pek az eşya bulunan boş ev veya yer için kullanılır.

◆ **Tıngır tıngır** blş. zf. Birbirine çarpan madenî eşyanın çıkardığı sesin devamlılığını bildirmek için söylenir. || Sıf. Bir yerin tamamen boş olduğunu belirtmek için kullanılır: *Bu, Gelibolu'daki tıngır tıngır boş, eğreti eşyalı evden çok başka bir evdi* (H. E. Adıvar). [M]

TINGIRDAMAK geçz. f. (*tıngır*'dan *tıngır-da-mak*). [Madenî şeyler için] Tınlamak, kuru bir ses çıkarmak. || *Argo.* Ölmek.

◆ **Tıngırdatmak** geçl. f. Tıngırtı çıkartmak. || (Bir çalgıyı) Şöyle böyle çalabilmek. (M)

TINGIR MINGIR blş. zf. Yavaş ve düzenli bir şekilde yol almayı belirtmek için söylenir: *Nereye gidiyoruz, böyle tıngır mıngır? Yol uzaksa, bu kız donar!* (Kemal Tahir). [M]

TINGIRTI i. (onomatope *tıngır*'dan *tıngır-tı*). Tıngırdayan şeyin çıkardığı ses: *Tencere raftan tıngırtıyle düştü.* (M)

TINI i. (esk. türk. *tıng, tıñı*, ses, seda, nağme'den). Akust. *Yenid.* Çeşitli müzik âletlerinin verdiği sesleri birbirinden ayırt etmeyi sağlayan ses özelliği. Bk. ANSİKL.

— Fonet. Yükseklik, şiddet ve süreden bağımsız olarak tını, fonemin telaffuzu sırasında ses organlarının özel durumunun sonucudur.

— ANSİKL. Akust. N frekanslı (yani periyodik bir titreşim hareketinden doğan) her müzikal ses, frekansları N, 2N, 3N, 4N v.b. olan basit harmonik seslerin (yani sinüzoit halindeki titreşimlerin yol açtığı) üst üste gelmesi sonucunda doğar. Müzikal sesin *tını*'sı, kendisini meydana getiren farklı harmonik basit seslerin şiddetlerine bağlıdır. Bununla birlikte piyano, klavsen, harp, ksilofon v.b. gibi birçok müzik âletinin, verdiği seste titreşim hareketi periyodik değildir. Bu halde harmonik basit seslerin üst üste gelmesinden doğan bir ses artık düşünülemez; bu ancak ses kaynağının kısmî titreşimlerinin üst üste gelmesinden meydana gelir. Ayrıca müzik âletlerinin verdiği seslerin tınısı çıkış ve inişlere sıkı sıkıya bağlıdır; bundan dolayı kaydedilmiş bir piyano sesi (anî çıkış ve ağır iniş) ters yönde çalınırsa akordeon sesi izlenimi (ağır çıkış ve anî iniş) verir. (LM)

TINLAMAK geçz. f. (esk. türk. *tıñıla-mak*'tan). (Madenî şeylerden) Çıkan tın sesi bir süre devam etmek, tın etmek, çınlamak.

◆ **Tınlatmak** geçl. f. Tınlamasını sağlamak, tın ettirmek. (M)

TINMAK geçz. f. (esk. türk.· k.). *Teklz.* Aldırış etmek, önem vermek, aldırmak: *Hiç tınmaksızın: — Bu da bir ihtimal. Fakat nereye gidebilirim? diyor* (F. R. Atay). || Ses çıkarmak. || *Argo.* Açmak, bahsetmek, sır söylemek.

— DEY. *Tınmaz melâike,* «kendi halinde, sessiz kimse» anlamında alay yollu kullanılır.

— Dilbil. Bu fiil olumsuz biçimiyle kullanılır. (M)

TINNET i. (ar. *ṭınnet*). *Esk.* Çınlama: *Kılar bu kubbede peyda medîd bir tınnet / Ukusü velvele-i bî-nihaye-i şirin* (Tevfik Fikret).

— Fiz. *Esk.* Tını.

◆ **Tınnetli** sıf. *Esk.* Tınlayan, çın çın öten: *O zaman bütün o biraz evvel dinlediğim yabancı tınnetli kelimeler* ... (A.H. Tanpınar). [M]

TIP veya **TIB** i. (ar. *ṭıbb*). Hastalıkları ve sakatlıkları iyileştirmek, hafifletmek veya önlemek amacıyle başvurulan teknik ve bilimsel çalışmaların tümü: *Tıp, hastalığın klinik, biyolojik veya anatomik belirtilerinin tanınmasına (teşhis), ilâçla, fizik, biyolojik* veya *cerrahî usullerle uygun bir tedavi yolu tayinine dayanır.* (Bk. ANSİKL.) [*Eşanl.* HEKİMLİK.] || *İlm-i tıbb. Esk.* Hekimlik bilimi.

— Din. *Tıbbı nebevî,* Hz. Muhammed'in gerekli gördüğü ve uyguladığı sağlık kurallarının genel adı. (İnsan sağlığıyle ilgili hadislere dayanılarak yapılan ilâçlar, tedavi kuralları tıbbı nebevî diye anılır. Genellikle bal, kan alma, dağlama, sarı salur, sürme gibi bitkiler; veba, sıtma, cüzam gibi hastalıklar bu konuya girer. Tıbbı nebevî, Hippokrates ve Galenos tıbbına dayanıyordu.)

— Etnogr. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Tıbbı adlî.* Bk. ADLÎ TIP.

— Tasav. *Tıbbı ruhanî,* cismanî tıbbın yanı sıra, ruhsal sağlığı ve tedaviyi sağlayan yollar.

— ANSİKL. İnsanların, tarih boyunca, ıstırapları azaltmak ve hayatı uzatmak için çaba sarf ettiği görülür. XIX. yy.dan beri, anatomik, biyolojik ve klinik metotlar fizyolojik bilgilerin artmasını, hastalıkların tedavisinde ve önlenmesinde büyük adımlar atılmasını sağladı.

TARİH

● *İlkçağdan Ortaçağa kadar.* British museum'daki sümer medeniyetine ait belgelerden, mezopotamya medeniyeti hakkındaki Hammürabi yasasında (M.Ö. 2000), Mısır medeniyetini yansıtan Ebers, Brugsch, Smith papirüslerinden (M.Ö. 1500-1200) anlaşıldığına göre o devirlerde de bazı hekimlik işlemleri yapılıyordu. Bu belgelerde, din ve büyücülük âyinleriyle karışık olarak, apselerin açılması, çıkıkların, yanıkların tedavisi, bazı tıbbî bitkilerin kullanılması ve hekimlerin sosyal durumları hakkında bilgilere rastlanmaktadır. Tevrat'ta, daha sonra Talmut'ta görüldüğü gibi, yahudi hekimliği hidropizi, dizanteri, apopleksi kavramlarını belirtir ve sağlık kanunlarının ilk temellerini atar. Eski Çin'de hekimlik kitapları, dogma halinde pozitif (*yang*) ve negatif (*yin*) ilkelere dayanır; yüz ile iki yüz arasında değişen nabız atışları, ayrıca en önemli beş iç organın etkileri bunlarda anlatılır. Çin eczacılığında demir ve afyon kullanılır, çiçek hastalığının aşıyle önlenmesi, hadım etme, kol ve bacak kesme teknikleri bilinirdi. Bütün bu uygulamalar akupunktur ile beraber günümüze kadar süregelmiştir. Hint'te tıbbî bilgiler Veda'ların bir parçasıdır. Anatomi çalışmaları kadavralar çürüdükten sonra yapılırdı. Veda'larda bazı akciğer hastalıkları, çiçek, pronostik kuralları, apse, kırık, fistül, sidik torbası taşlarının, bademciklerin çıkarılması, burun ameliyatları, bazı tıbbî bitkilerin kullanılması tanımlanmakta ve bu konularda oldukça ayrıntılı tıbbî bilgiler verilmektedir.

Yunanlılarda, Asklepios kültünden sonra, ilk defa Perikles devrinde Hippokrates ve okulu patolojik olayların gözlem kurallarını ortaya koydu. Yetmiş iki kitabı kapsayan Hippokrates'in eserlerinde krizler, ödemler, reçeteler, tıbbî pronostik ve tıbbî ahlâk tanımlandı; hastalıkların şeytana bağlı olaylar olduğu kavramı bir kenara atılıp, gözlem ve inceleme yolu açıldı.

Roma imparatorluğu zamanında Hippokrates'in bıraktığı gelenekler devam edegeldi. Romalılar ilk olarak halk sağlığı kurallarını (ılıcalar, içme suları, beslenme) ortaya koydu.

Ortaçağda büyük salgınlar (cüzam, çiçek, tifüs) ve bunlara karşı kullanılan çeşitli ilâçların etkisizliği anlatıldı. Bu hastalıkların hepsi uzun zaman Tanrı'nın gazabına veya şeytanın müdahalesine bağlandı.

Arap medeniyeti yunan öğretilerini ele alarak VII. yy.dan itibaren tıbbî bilgileri geliştirdi. Razi, İbni Sina, İbni Rüşd, Bağdat, Kahire, Cordoba (Kurtuba) okullarını üne kavuşturdu. 1283'te Kahire'de yaralıları, ateşli hastaları, gebeleri ayrı yerlerde tedavi eden hastahaneler kuruldu. VII. ve XIII. yy. arasındaki bu devrede Avrupa'da birkaç okul, bazı çalışmaları sürdürebildi. Bologna'da 1316'da Mondino dei Liucci tarafından ilk gerçek anatomi ders kitabı yazıldı. Montpellierli, Guy de Chauliac (XIV.yy.) cerrahların öncüsü sayılabilir. Paris Tıp fakültesi XII. yy. da kuruldu. Bu devrede tıp, din ve büyücülükten yavaş yavaş ayrıldı, bitki ve hayvanlardan elde edilen ilâçların kullanılmasına başlandı. Hippokrates'ten ve Hintlilerden sonra tıpta gözlem ve muayene tıpta bir kural haline gelmeğe başladı. Ortaçağın sonlarına doğru kadavra üstünde ilk incelemeler yapıldı. (Bk. TEŞRİH.) Tabiî olayların gözlem konusu olması ise Rönesansla birlikte başlar.

● *Rönesanstan XVIII. yy.ın sonuna kadar.* Rönesansta anatomi ve deney bilgisinin önemi ön plana geçti. Vésale 1514'te otopsi çalışmalarına dayanarak yazdığı muazzam anatomi kitabıyle Leonardo da Vinci'nin dahiyane sezgilerini doğruladı. Michel Servet, Paracelse, Fracastor cüzam, kore, çiçek, tifüs gibi hastalıkların kesin tanımlamalarını yaptı. Frenginin civa ile tedavisi bulundu ve geniş çapta uygulandı. Ambroise Paré modern cerrahînin temelini attı.

Bu bilgi uyanışından sonra her alanda gözlem verileri yer aldı. Harvey 1618'de kan dolaşımını buldu. Malpighi, Pecquet, Morgagni, Winslow, Hunter anatomi verilerini ve bunlara dayanılarak yapılan ameliyatların sonuçlarını belirttiler, Leeuwenhoek ilk defa mikroskopla muayene yolunu açtı. Merhem ve müshil kullanmaya, kan almaya dayanan tıp tabikatı Molière'e alay konusu olurken, Boerhaave, Sydenham Ortaçağdan miras kalan kurallardan kurtulmağa çalıştılar. Cerrahî daha etkili olmağa başladı; kol ve bacak kesme, sidik torbasını açma, bazı doğum manevraları gibi cerrahî müdahaleler, ameliyat edilen hastaların sosyal durumları ve ameliyatların çok ağır olması yüzünden dikkati çeker hale geldi.

● *XVIII. yy. sonu ve XIX. yy.* Devam edegelen anatomik incelemelerden sonra Bichat (1771-1802) fizyoloji deneylemelerinin temellerini attı. Auenbrugger (1722-1809) klinik belirtilerin ilk muayene tekniklerini tanımladı. Pinel zincire vurulmuş delileri serbest bıraktırdı. Daviel bazı göz ameliyatlarının kurallarını ortaya koydu. Jenner çiçek aşısını buldu. XIX. yy. klinik belirtilerle anatomik lezyonlar arasındaki ilişkileri tayin etti. Corvisart ile Laennec ilk modern hekimler olarak kabul edilebilir.

Bayle, Louis, Bouillaud, Trousseau, Bretonneau hastalıkların belirtilerini ve onları tanıma yollarını anlattı. Larrey, Dupuytren, Lisfranc, Nélaton, Velpeau cerrahî anatomi-

tıp

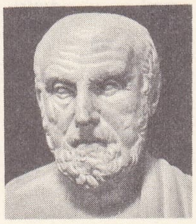

Hippocrate

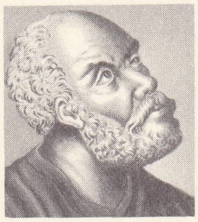

Avicenne

Foto. Alinari-Giraudon, B. N. (LAROUSSE)

nin kurallarını ortaya koydular. 1847 ile 1867 arasında, Horace Wells, Morton ve Simpson tarafından anestezinin keşfedilmesiyle cerrahî büyük bir hamle yaptı. Flourens, Magendie, Claude Bernard deneysel tıp ile fizyolojiyi, Ranvier, Cornil mikroskopik anatomiyi kurdu. Fakat bütün o devre hâkim olan isim Pasteur'dür (1822-1895). Pasteur, kendiliğinden türeme nazariyesini ortadan kaldırdı, bulaşıcı ve asalaklı hastalıkların, mikroskopla görülen veya görülemeyen mikroorganizmalardan ileri geldiğini keşfetti. Organizmadaki biyolojik tepkimeleri belirledi, mikroplu hastalıkları iyileştirme ve aşı ile korunma yollarını buldu. Loeffler, Roux, Yersin, Nicolle ve öğrencileri Pasteur'ün yolunda yürüdüler. Laveran sıtma mikrobunu buldu. Bu hastalıkların bulaşma yolları ve etkenleri keşfedildi. Bir milletlerarası işbirliği doğdu ve bütün dünyada Pasteur devrinin özelliği olan geniş bir araştırma faaliyeti yürütülmeğe başlandı. Bu işbirliğiyle beraber tıbbî tedavi doğdu ve günümüzdeki etkili durumuna doğru yavaş yavaş yol aldı. Osler, Widal, Charcot ve Trousseau'nun öncülüğüyle hastalıkların tanımlanması tamamlandı.

● *Türkiye*'de tıp yüzyılar boyunca çeşitli kaynaklardan etkilendi ve onlarla birlikte oluştu. Yalnız Türkiye tıbbını değil, aynı zamanda dünya tıbbını etkileyen büyük bilginlerin başında Hippokrates gelir. M.Ö. 460 yılında İstanköy adasında doğan Hippokrates, kendi adını taşıyan okulu meydana getirdi. Doğduğu yerde kalmayan, Trakya'yı, Marmara denizi kıyılarını, Taşoz adasını ve Atina'yı gezen Hippokrates bildiklerini her yerde öğretti. Diğer önemli bir tıp bilgini okulunu Bergama'da kuran Galenos'tur. Galenos'un tıbba yaptığı en büyük hizmet, hayvanlar üstünde otopsi yaparak tıbbî durumlarını ve hastalık durumlarını bilimsel şekilde göstermesidir. Bu yolla yaptığı çalışmaların sonucunda solunum ve dolaşım sistemine ait çeşitli bulgulara ulaşıldı. Dünya tıbbını etkileyen büyük tıp bilgini İbni Sina, 980'de Buhara civarında Afşar'da doğdu. Tıpta olduğu kadar felsefe ve matematikte de ün kazanan İbni Sina'nın tıp bilgilerini topladığı *Kanun* isimli eseri yüzyıllarca ders kitabı olarak okutuldu.

Selçuklular döneminde tıp bilimi, kurulan hastahanelerde usta - çırak eğitimi şeklinde ve daha önceki tıp okullarının geleneklerinden yararlanarak sürdürüldü. Osmanlılar döneminde, Selçuklular döneminde yapılanlara ilâve edilen hastahanelerde (dârüşşifa, şifahane) sistemli bir eğitim şeklinde değil de usta-çırak öğretimi şeklinde tıp öğretimi sürdürüldü. Çağında ün kazanan bazı hekim yazarların kitapları da bu öğretime yardımcı oldu. Hastahaneler aynı zamanda tıp öğretimi de yapılan medreselerle bir eğitim ve hizmet birimi biçimindeydi. Modern tıp eğitiminin başlangıç dönemi olan XIX. yy.a kadar durum genel hatlarıyle bu şekilde gelişti.

Murad I ve Yıldırım Bayezid dönemlerinde (1350-1402) yaşayan Murad bin İshak tarafından *Havassü'l-Edviye* (Tedaviye Yarayan Hassalar) adında bir kitap derlemesi yapıldı. Yine bu dönemde Hızır Paşa adıyle meşhur Celâleddin Hızır büyük bir hekim olarak tanındı. Celâleddin Hızır'ın tıpla ilgili eserlerinin başında gelen *Şifaü'l-Eskam* ve *Devaü'l-Âlâm* (Elemlerin Devası ve Kötülerin Şifası) zamanının Arapça yazılmış önemli bir eseriydi. XIV. yy.da yaşayan Şeyh Cemaleddin Aksarayî önemli bir bilgindi. *Şerh-i Mucizü'l-Kanun* (Kanundaki Güç Konuların Yorumu) adlı bir eserle İbni Sina'nın *Kanun*'unu şerh etti. Bu dönemin diğer bir bilgini de aynı zamanda ünlü bir türk şairi olan Ahmedî'dir. Asıl adı Taceddin İbrahim olan Ahmedî, *Tervihü'l Ervah* (Ruhları Ferahlandırma) adlı bir eser yazmıştı. XV. yy.ın başında Yıldırım Bayezid tarafından Bursa dârüttıbbı açıldı. Bu dönemin sonlarına doğru Murad II zamanında yetişmiş bir tıp bilgini de Mukbilzade Mümin'dir. Fatih Sultan Mehmed zamanında bütün bilim dallarında olduğu gibi tıpta da bir gelişme oldu. Fatih medresesine ilk olarak bir dârüşşifa yaptırıldı, buraya hekimler, cerrah ve eczacılar tayin edildi. Bu devrin tıp bilginleri Muhammed bin Hamza Akşemseddin, Sabuncuoğlu Şerafeddin, Ali bin Elhac İlyas, Altıncızade ve diğer bazı hekimlerdi.

XVII. yy.da Emîr Çelebi, şirvanlı Şemseddin İtakî, halepli Salih bin Nasrullah bin Sellum, Hayatîzade Mustafa Feyzî çeşitli kitaplar yazdılar. Bu dönemlerin tıbbında doğu ve batı kaynakları türk tıbbına dayanak oldu, fakat temel kaynaklar yine İbni Sina ve Galenos'tan alındı. Bu kaynaklara dayalı eserlere bağlı eğitim yanında hastabaşı pratiği, öğretilen ve uygulanan tıbbın esası oluyordu.

XVIII. yy.da Süleymaniye Tıp medresesi müderrisliğinde de bulunan Ayaşlı Şaban Şifaî adındaki bilginin doğuma ve çocukların beslenme ve tedavilerine dair iki eseri vardır. Bu dönemin diğer önemli bir hekimi de Mustafa II ve Ahmed III zamanlarında yaşayan ve «Bursalı» diye anılan Ömer Şifaî'dir. XVIII. yy.da yaşayan Abbas Vesim bin Abdurrahman astronomiden başka tıpla da ilgilenmiş ve büyük bir tıp kitabı yazmıştır. XIX. yy., Sultan Mahmud II'nin çeşitli reformları yaptığı dönemdir. Sultan Mahmud, tıp öğretiminin gerilediğini gördü ve 14 mart 1827'de hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi ve kardeşi hekimbaşı Abdülhak Molla idaresinde, Avrupa'dan hocalar da getirterek modern Tıbhane'yi açtı. Tıbhane'de zamanına göre bilimsel ve sistemli bir tıp öğrenimi başladı, insan vücudu ve organların işleyişi hakkındaki bilgiler öğretildi, çeşitli hastalıklar hakkında öğretim yapıldı.

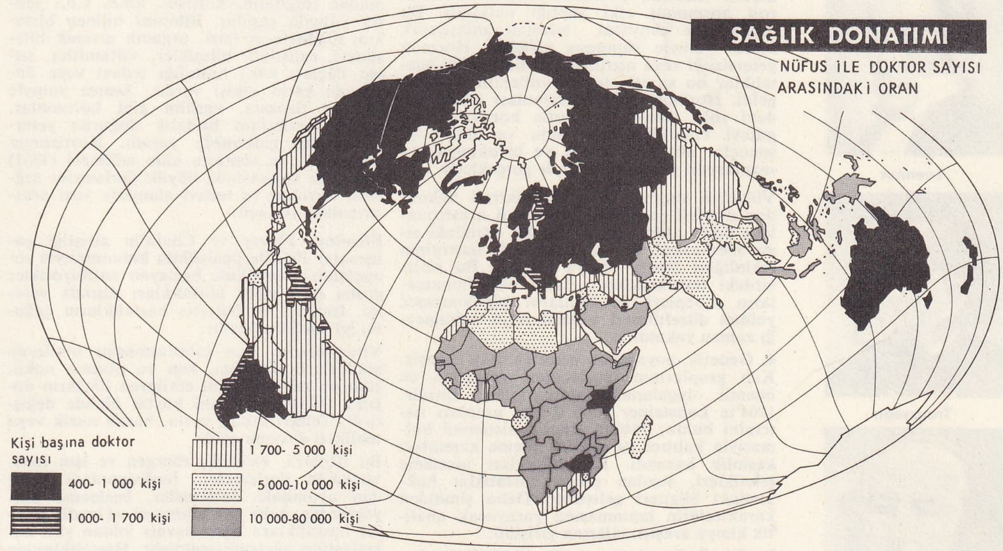

Bu dönemin önemli bir tıp bilgini de Şanîzade Ataullah Efendidir. Modern tıbbiyenin açılışından sonra tıp eğitimi, Batı'ya açıldı ve modern tekniklerden yararlanarak yıldan yıla gelişti. Türkiye'de tıbbın gelişmesi bir yandan eğitim ve öğrenimin gelişmesine, öte yandan sağlık hizmetlerinin gelişmesine bağlı oldu. Her iki gelişme de Cumhuriyet döneminde büyük mesafe kazandı. Tıp eğitim ve öğrenimi, fizik, organik kimya, zooloji ve botanik gibi dallarda bir yıllık eğitimden sonra «klinik öncesi» denilen dönemde anatomi, fizyoloji, biyokimya ve histoloji dallarında genişlemekte, ondan sonra klinik eğitim dönemi denilen aşamaya ulaşmaktadır. Klinik eğitim döneminde, hastalıklar hakkında teorik ve pratik bilgiler verilir. Yeni bir kanun tasarısıyle, mezun olan hekimlere, dört ana dal olan iç hastalıkları, cerrahî, kadın hastalıkları-doğum ve çocuk hastalıklarında üçer aylık, toplam olarak bir yıl meslekî pratik uygulama (internlik) yaptırılması öngörülmektedir. Böylece, Türkiye'nin ihtiyacı olan iyi yetişmiş pratisyen hekime kavuşulacaktır. Sağlık hizmetlerindeki en önemli gelişme, *toplumsal* veya *sosyal tıp* dediğimiz, hastalıklardan korunmayı ön plana alan modern tıp anlayışının hizmete uygulanışıdır. Bu anlayışa dayanan «sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi» 1961 yılında kabul edilen 224 Sayılı kanunla, 1963'te Muş ilinde uygulanmağa başlandı ve halen 25 il'e genişletildi. Türk tıbbının başarıyle verdiği imtihanlar özellikle sıtma savaşı, tüberküloz savaşı, frengi ve lepra gibi toplumsal bulaşıcı hastalıklarla yapılan savaştır.

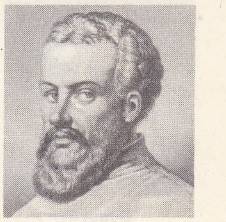
Vésale

Paracelse

Günümüzde tıp

Hastalıkların ve sebeplerinin tanınması, bunların ortaya çıkardığı fonksiyon bozukluklarının, veya anatomik ve biyokimyasal değişikliklerin, bunları tedavi usullerinin bilinmesi günümüzde tıbbın sağlam bir bütün haline gelmesini sağladı. Öteki biyoloji bilimleri gibi tıbbın da kendi alanındaki olayları gözleme ve ölçme metotları vardır. Düşünen ve sosyal bir hayvan olan insanın ıstıraplarını azaltmak ve hayatını uzatmak amacı güden tıp her şeyden önce insana zarar vermemeğe çalışır. Tıbbın etkisi, özellikle bazı hastalıkların ortadan kalkması ve ortalama yaşın, evvelce hiç bir metotla elde edilemediği kadar uzamasıyle belli olmuştur. Bununla beraber tıp, sınırlarını bilmekte ve bunları genişletmek için sonsuz bir çaba harcamaktadır.

● *Hastalıkların tanınması*. 1. Pasteur'ün çizdiği yolda sürdürülen çalışmalar sayesinde bulaşıcı ve asalaklı hastalıkların çoğunun etkeni ortaya çıkarıldı. Asalakların (tenya, Manson şizostomu, Laveran sıtma mikrobu v.b.) ve optik mikroskopta görülebilen mikropların (streptokoklar, treponemalar, Yersin tarafından bulunan veba mikrobu v.b.) yanı sıra bir de virüsler konusu ortaya çıktı. Virüsler insanda birçok hastalığa (kabakulak, sarı humma, çocuk felci v.b.), hayvanlarda ve bitkilerde çeşitli hastalıklara sebep olur. Başlangıçta bunların tanımı Chamberland mumları denilen süzgeçlerden geçme çülüyordu. Ültrasantrifüjleme, virüs üretme özelliğine dayanıyor ve çapları mikronla öl- usulleri ve elektronik mikroskop ile yapılan incelemeler sayesinde virüslerin yapısı hakkında geniş bilgiler elde edildi. 1935'te Stanley, tütünde mozaik hastalığı yapan virüsün bir nükleoprotein bileşimi olduğunu gösterdi ve virüslerin kimyasal yapılarını, üreme yollarını ve bunu durdurmağa yarayan maddeleri araştırma yollarını açtı.

Bağışıklığın incelenmesi, organizmanın enfeksiyonlara karşı gösterdiği tepkilerin mekanizmasını açıklığa kavuşturdu. XX. yy. başlarında Meçnikov bağışıklığın kanunlarını ortaya attı; Richet ve Portier anafilaksiyi keşfetti; von Pirquet alerjiyi, Landsteiner kan gruplarını buldu.

2. Claude Bernard'dan sonra fizyoloji çok büyük ilerlemeler yaptı: Brown-Séquard, Tournade iç organların çalışma kurallarını belirlediler; Pavlov tümbeyindeki çeşitli yapıların önemini ispatladı ve deneysel olarak yaşatkan sinir sistemiyle iç organlar arasın-

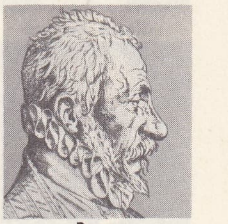
Pare

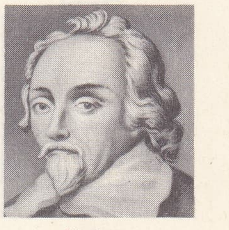
Harvey

Foto. Anderson-Giraudon, X (LAROUSSE)

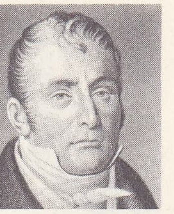

Dupuytren

Bretonneau

Laennec

Trousseau

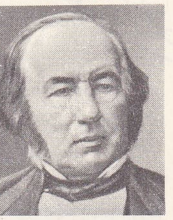

Claude Bernard

Charcot

Widel

daki ilişkileri gösterdi. Daha sonra Widal, Achard, Volhard, Osler lezyonlarla klinik belirtiler ve fonksiyon bozuklukları arasındaki ilişkileri ortaya koydular. Gerçekten anatomo-klinik metot, meselâ ödemlerin ve nefes darlığının kalpteki anatomik bozukluklardan ileri geldiğini gösterdi. Bu sonuçla bu görünür sebep arasında, kan dolaşımının hızı, tuzun dışarı atılması, oksijen yetersizliği gibi fizyopatalojik olaylar yer alır. Oksijenin hemoglobin tarafından tespit edildiği kimyasal olarak ortaya çıkarılmakla yeni bir adım daha atılmış ve ondan itibaren tıbbî düşüncenin bütün girişimlerinde yer alan biyokimya doğmuş oldu.

3. Brown-Séquard iç salgıların etkinliği hakkında araştırmalar yaptı; bundan yararlanan Pierre Marie akromegalide görülen şekil bozukluğunun hipofizde bir ur bulunmasıyle ilişkili olduğunu keşfetti. İçsalgı bezlerinin incelenmesi (içsalgı bilimi) XX. yüzyılın başındaki en büyük keşiflerden biridir. Böylece hormonların vücudu düzenlemede ve büyümede oynadığı rol incelenmeğe başlandı. İçsalgı bezi özütlerinin kullanılması, içsalgılardaki etkin maddelerin bulunması, bunların sentez yoluyle yapılması aşamalar halinde gerçekleşti. Daha XIX. yy.da Graves, Addison, Bassedow klinik belirtilerle guatr veya böbreküstü bezleri arasında ilişki bulunduğunu göstermişlerdi; XX. yy.da bu bezlerin «hormon» denilen maddelerle (ensülin, böbreküstü hormonları, tiroit hormonu) etki yaptığı anlaşıldı. Bu maddelerin kimyasal bileşimi anlaşılarak sentez yoluyle yapımına girişildi. Hormon yetersizliği veya aşırılığından ileri gelen hastalıklar bu suretle tedavi edilebilir duruma geldi. Hormonların fonksiyonları ayarlamadaki rolü, özellikle hipofiz hormonlarının görevi kesinlikle belli oldu ve bütün bu sonuçlar anatomi, klinik ve biyokimya uzmanlarının yapıcı işbirliğiyle gerçekleşti.

Vücudun sinirsel ve ruhsal-sinirsel bakımdan düzenli çalışması da önemli araştırmalara konu oldu. Beyin kabuğu altındaki sinir merkezleri ile yaşatkan sinir sisteminin etkinliğini Reilly ortaya çıkardı. Bu sinirlerdeki bozuklukların, hattâ bazı bunamaların sebepleri ile bunların biyokimyasal yoldan düzeltilmesi imkânlarının bulunacağı zaman yakındır.

4. Genetik, soyaçekim meseleleriyle uğraşır. Kan gruplarının incelenmesi genetiğin en önemli uygulanma alanlarından biridir. 1904'te Lansteiner A B 0 kan grupları sistemini buldu; 1940'ta Rhesus sistemini bulmasıyle kalıtım ve soydan geçme kanunları kesinlik kazandı. Kromozomları inceleme teknikleri, soydan geçen hastalıklar hakkındaki bilgileri geliştirdi. Daha şimdiden karakterlerin tanınmasına yarayacak analitik kimya araştırmalarına girişildi.

5. Bu ilerlemelerin tümü günümüzde fizyoloji ve biyokimya terimleriyle ifade edilir, istatistik kavramlarına ve kesinlikle ölçülebilen miktarlara dayanır. Şimdiye kadar sadece duyulan ve gözlenen belirtilere dayanılarak yapılan hastalık tanımı, anatomik karakterlerin ve meydana gelen fizyopatolojik değişikliklerin eklenmesiyle daha da zenginleşti. Bazı durumlarda etyolojik etken (mikroplu hastalıklar, zehirlenmeler, beslenme bozuklukları) bellidir. Etyolojik ve patolojik süreç çerçevesinde hastalığı belirleyen ortak terim «biyokimya» terimidir. Nükleoproteinlerin, enzimlerin, molekül yapılarının incelenmesi bugün tıpta en çok üstüne düşülen konudur.

Bununla beraber henüz aydınlanmamış noktalar çoktur: virüs hastalıkları, kanser hastalıkları ve yaşlanma olayları, bunları belirleyen genetik, ekolojik, içsalgısal, sinirsel, ruhsal ve toplumsal bozukluklar açısından incelenmektedir. Bu bozuklukların çeşitli tekniklerle (fizyolojik, biyoşimik ve tedavi) yapılan analizi elle tutulur sonuçlar vermeğe başlamıştır. Her vakada veya belirli bir patolojik grupta, mümkün olduğu kadar çok sayıda olayların incelenmesine çalışılmakta, hastalığın tanınması, tedavisi ve önlenmesi için yararlı genel bilgilerin çıkarılmasına çalışılmaktadır.

● *Tedavilerin etkililiği*. Tedaviler büyük derecede etkilidir. Cerrahî, XIX. yy.da anestezinin, son iki dünya savaşı sırasında da reanimasyon metotlarının bulunuşu sayesinde büyük ilerlemeler kaydetti. Th. de Martel, C. Vincent ve Cushing ile sinir sistemi de cerrahî kapsamına girdi. Anomalilerin düzeltilmesi, sakat doğmuş çocukların yaşamasını sağladı ve Taussig'den beri de doğuştan kalp hastalıklarının şartlarını değiştirdi. Şimdiye kadar yalnız anatomik bozuklukları düzeltmekte kullanılan cerrahî, şimdi hastanın içsalgı, sinir, ruh fonksiyonlarıyle ilgili denge bozukluklarının tedavisinde, tıpkı travmalardan, intanlardan veya urlardan ileri gelen lezyonların tedavisinde olduğu gibi kullanılmağa başlandı. Bütün bu durumlarda ameliyatın amacı, yapıları ve fonksiyonları mümkün olduğu kadar normale döndürmektir. Birçok vakada bu amaç tamamen gerçekleşmiştir.

Tıbbî tedavi Pasteur'ün çizdiği yolda ilerlemelerine devam etti ve sentez eczacılığı sayesinde çok büyük gelişmeler gösterdi (Ehrlich ve Fourneau). Aşılar büyük salgınları (sarı humma, çiçek, tifüs, difteri) ortadan kaldırdı. Calmette ve Guérin basiliye veremin önlenmesi (B.C.G.), çocuk felcine karşı aşılanma büyük ümitler doğurdu. Önleyici hekimlikte ve halk sağlığında kaydedilen ilerlemeler gözle görülür hale geldi. Organik kimyanın gelişmesi tıpta çok değerli tedavi araçları sağladı. Kimyasal yapıları tahlil edilen bitki veya hayvan organizmalarından elde edilen birçok madde (digitalin, kolşisin, kinin v.b.) sentez yoluyle yapıldı. Bileşimi bilinen birtakım maddelerin (msl. organik arsenik bileşikleri, salisilatlı bileşikler, sülfamitler, sıtma ilâçları v.b.) hastalığı tedavi veya önlemede kesin etkisi vardır. Sentez yoluyle yapılan tiroksin, ensülin gibi hormonlar, içsalgı bezlerinin hastalık doğuran yetersizliklerini gidermeğe yaradı. Kortizonun bulunması ve sentezle elde edilmesi (1851) steroitler kimyasında büyük ilerlemeler sağladı, fizyoloji ve tedavi alanında yeni araştırmalara yol açtı.

Fleming, Florey ve Chain'in giriştiği çalışmalar 1942'de penisilinin bulunmasıyle sonuçlandı. Penisilinle başlayan antibiyotikler grubu bazı virüs hastalıkları dışında verem, frengiyi ve bulaşıcı hastalıkların çoğunu iyi edebilmektedir.

Vitaminlerin, kan pıhtılaşmasını etkileyen maddelerin kimyası, kan ve plazma nakli, sinir ve ruh sistemini etkileyen ilâçların doğuşu tedavi usullerini büyük ölçüde değiştirdi. Tedavi etkili, kesin, bazen nazik veya tehlikeli duruma geldi.

Bu ilâçlara, elektrik, röntgen ve ışın tedavisindeki ilerlemeler, fonksiyonlara yeniden uyumdaki ilerlemeler, beslenme ihtiyaçlarının daha iyi bilinmesi eklendi. Bunlar hastalıklara karşı savaşı yıldan yıla kolaylaştırıp güçlendirmektedir. Hastalıklardan ileri gelen bozuklukların organ yerini tutan aygıtlarla (sunî böbrek, kalp, kalp irkilticisi v.b.) düzeltilmesi ve organ nakilleri deneysel olarak ele alındı. Bununla beraber tedavinin hastanın kişiliğine göre tayin edilmesi ve uygulanması her şeye rağmen önemini muhafaza etmektedir.

● *Tıbbî bilgilerin faydaları*. Son yüzyıl ile son birkaç on sene içinde biriken bilim sermayesi, kişilerle insan topluluklarının sağlığını önemli ölçüde düzeltti. Klinik belirtilerin gözlemine eklenen araştırma tekniklerinin ilerlemesi, önleyici ve iyi edici tedavilerin tesirliliği modern tıbbın özellikleridir. Modern tıbbın sosyal ve teknik imkânları ıstırabın gerçek hüviyetini pek değiştirmiş değildir. İnsanlar yine, ifadesini tıbbî eylemde bulan dayanışmaya muhtaçtır. Tıbbın uygulanışı pek çok ahlâk meseleleri ortaya çıkarır; bu meseleler Hippokrates'in yemininde belirtilmiştir.

1. *Muayene teknikleri ve birey hekimliği*. Klinik muayene kuralları her zaman geçerlidir; bu muayene birçok vakada teşhise varmayı, gerekli tedavinin uygulanmasını sağlar veya hastalığın teşhisi için gerekli ve yeterli inceleme teknikleriyle, yapılacak araştırmaları seçmeğe yarar. Kan ve suyukların durumu birçok fizik ve kimyasal ölçümle değerlendirilir. Bu ölçümler, şekilli elemanların, madensel, şekerli, yağlı ve proteinli maddelerin dengeleri hakkında bilgi verir. Bu suretle organizmanın ihtiyaçları, oksijen sarfı, yapı taşlarının yenilenmesi, artıkların dışarı atılması ve hastalıkla bozulan hormon metabolizması anlaşılmış olur. Elektrolojik muayeneler organların şekil ve fonksiyonları hakkında bilgi verir. Radyoloji iskeleti, özel şekilde donuklaştırılmış içi boş iç organları, damar sistemini, serözleri inceler. Elektronik tekniklerin uygulanması radyosinematografiyi, televizyon yayınını sağlar, ışınlardan gelen zararları sınırlandırır ve çekilen resimlerin daha düzgün olmasını sağlar. Kalp, beyin, kas potansiyellerinin kaydı (elektrokardiyografi ve elektroansefalografi) bu sistemlerin normal mi, bozuk mu çalıştığını belirtir. Radyoaktif izotopların kullanılması organizmanın yapı elemanları hakkında bilgi verir ve bazı hastalıkların teşhisine yardım eder.

Andoskopi, organların doğrudan doğruya, gözle görünmesidir; organizmanın tabiî boşluklarına, akciğerzarına, karınzarına optik bir sistemin sokulması demektir. Bu sayede lezyonlar gözle görülebilir. Organ parçalarının ponksiyon ve biyopsi ile alınması (kemik iliği, lenf düğümü, karaciğer, böbrek, dalak, akciğer) bu dokuların anatomik olarak incelenmesi imkânını sağlar. Uygun şekilde hazırlanan bu parçalar mikroskopta veya elektronik mikroskopta muayene edilir. İyice belirlenmiş ve sınırları çizilmiş olan bu teknikler gerekli şekilde kullanıldığı zaman teşhisteki emniyeti büyük ölçüde artırır ve uygulanacak tedavinin yolunu çizer. Ölçülebilen miktarların keşfi her klinik problem için dünya çapında yankı uyandırır; bu keşiflerde, mikrobiyoloji ile kimyanın rolleri büyüktür. Bu çalışmaların yapıldığı tıbbî teşekküller çok ciddî sosyal ve iktisadî külfetler ortaya çıkarır.

Tekniklerin çeşitli ve çok oluşu yüzünden, ağır sorumluluğu gerektiren her tıbbî vaka için, teknikler arasında bir ayırım yapabilen, sentez yeteneğine sahip kafalara ihtiyaç vardır. Çok güç alınan ve aydınlık bir düşünce isteyen tedavi kararları daima ıstırap çeken insanın yardımına koşar.

2. *Toplum hekimliği. Önleyici hekimlik.* Fertlerin toplamından meydana gelen insan toplulukları için, haklı olarak millî bir servet sayılan sağlığı düzeltmek amacıyle çeşitli tedbirlere başvurulur. Sağlığa yönelen tehlikelere karşı, sağlık kurallarıyle, hastalık önleyici tedbirlerle savaşılmakta, ayrıca bazı sigorta sistemleri uygulanmaktadır. Dünya Sağlık teşkilâtı, Milletlerarası Çocuklara Yardım fonu gibi milletlerarası veya millî (Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığı) kuruluşlar istatistik çalışmalar yapar ve çeşitli milletler tarafından uygulanan tedbirler (salgınlarla savaş, milletlerarası halk sağlığı tedbirleri, aşılanmalar) alır. Milletlerarası alışverişin çoğalması yüzünden bu tedbirler zorunludur. Hastalıklara karşı korunma tedbirleri almak üzere ülkeden ülkeye değişen kamusal veya özel sigorta sistemleri kurulmuştur. Bk. SOSYAL *sigorta*.

Önleyici hekimlik bu şekilde iktisadî ve teknik imkânlara göre çok yönlü özellikler gösterir. Devrî olarak yapılan muayeneler bazı hastalıkların erken teşhisine yardım eder. Toplum hakkında, demografi ve sosyoloji verilerine dayanan ve sonuçları önceden kestirilemeyen kararlar büyük güçlüklere alınır.

— Etnogr. Hastalık genellikle kötülük kuvvetlerinin bir müdahalesi olarak kabul edilirdi; tanrılardan biri hastanın veya yakınlarının bir hareketine kızmış olabilirdi; çoğu zaman belli bir yasağa karşı gelmek hastalığın sebebi olarak gösterilirdi. Hastalığı bazen bir büyücü veya unutulduğuna kızan bir ölü meydana getirebilirdi. Hastalık, kötü bir ruhun hastanın bedenine girmesi ve orada bozukluklar yapması demekti. Hastalığa karşı kullanılan «ilâçlar» da bu düşüncelere göre gelişti: muskalar, her çeşit tılsım, dokunma ile tesir gösteren madalyalar, tılsımlı ılıcalarda yıkanmalar, kutsal yerleri ziyaret, çeşitli kurbanlar ve adaklar (yumurta kırma, tavuk veya domuz kesme) hastalıkları iyi eden çarelerden birkaçıdır. Bununla beraber tedavi için yapılan törenlerde çoğu zaman iyileştirici birçok manevra da ortaya konmuştur; bun-

Foto. X, Richebourg, Pirou (LAROUSSE)

lar ilkel tıbbın başlangıcı olarak kabul edilebilir. Cerrahî müdahalelerin Tarihöncesinden beri var olduğu anlaşılıyor. Yaşayan insanda kaynadığı belli olan kırıklar taşıyan ve bir aygıtın kullanıldığını belirten iskeletler bulunmuştur. Kafatası açılmış ve sonra iyileşmiş kimselere rastlanmaktadır. Bu kafatası ameliyatlarının çakmaktaşı ile yapıldığı ve saralılara uygulandığı sanılıyor. Bazı ilâçların iyi tesir ettiği şüphe götürmez (kan almalar, kaynatılıp suyu içilen bitkiler). O zamanın insanları deri asalaklarını çıkarmayı, müshil etkisi olan etsuları yapmayı, alçı koymayı, şişe çekmeyi (özellikle Güney Afrika'da), masaj yapmayı, kan almayı biliyor, ezilmiş bitki özleri, sülükler v.b. kullanıyordu.

◆ **Tıbben** veya **tıbban** zf. Tıp bakımından, tedavi ile ilgili olarak: *Dönmeli miyim? Yani tıbban dönmem mi lâzım? Yer değiştirmeniz faydalı olur* (R. H. Karay). [LM]

TIPA i. (ital. *tappo*'dan *tapa* > *tıpa*). Şişe gibi ağzı dar olan şeyleri kapamağa yarayan, mantar v.b.den yapılmış tıkaç: *Derken aynı locada bir şampanya tıpasının patlayışı...* (Y. K. Karaosmanoğlu). Bk. TAPA.

— DEY. *Tıpası (tıpayı) atmak,* birdenbire öfkelenmek, patlamak.

— Tıp. Drenleri ve sondaları tıkamağa yarayan, tahta, cam veya kauçuktan yapılı koni biçiminde tıkaç.

◆ **Tıpalı** sıf. Tıpası olan: *Hacı Kalfa, iki tıpalı şişeye hazırlamış olduğu sularını çeşmeden tazeledi...* (R. N. Güntekin). [M]

TIPATIP zf. Tastamam, her bakımdan, tamamen, eksiksiz: *Yalnız Eleni'yle konuştuklarını değil, içinden geçirdiklerini de böyle nasıl tıpatıp aklında tuttuğuna şaşırarak sustu* (Kemal Tahir). *Elbise vücuduna tıpatıp uydu.* (M)

Tıp fakültesi, Türkiye'de tıp öğrenimi yapan üniversite dallarına verilen ad. Tıp fakültelerinin en eskisi Mahmud II tarafından *Tıphane* ve *Cerrahhanei* Âmire* adıyle kuruldu (14 mart 1827). Tıbbiye 1838'de Mektebi Tıbbiyei Şahane adını aldı. Viyana'dan getirilen Dr. Bernara, muallimi evvel adıyle öğretimin başına getirildi; hekimbaşı Abdülhak Molla da tıbbiye nazırlığına (dekanlığa) tayin edildi. 1892'de hekim ve cerrah sınıfları birleştirildi. Aynı yıl yapımına başlanan Haydarpaşa Tıbbiye binası 1903'te Askerî tıbbiye olarak açıldı. 1908'de binanın üst katı klinik haline getirildi ve öğretim genişledi. 1909'da Mülkî tıbbiye de Haydarpaşa'ya taşındı; askerî ve sivil tıbbiyeler birleştirilerek okula Tıp fakültesi adı verildi.

1933 Üniversite reformunda bazı enstitü ve kürsüler Beyazıt'taki merkez binasına, klinikler çeşitli hastahanelere yerleştirildi. 1971-1972 öğretim yılında İstanbul Üniversitesi Tıp fakültesinde 143 öğretim üyesi görev alıyordu; öğrenci sayısı da 2 357 idi. Bunun dışında kurulan tıp fakülteleri şunlardır: *Ankara Üniversitesi Tıp fakültesi* (kuruluşu 1945); *İzmir Tıp fakültesi* (kuruluşu 1955). 79 öğretim üyesi, üç öğretim görevlisi, 1 285 öğrencisi vardı; *Hacettepe Tıp fakültesi* (kuruluşu 1963). Öğrenci kapasitesi genişletilerek 240'a çıkarıldı; *Erzurum Atatürk Üniversitesi Tıp fakültesi* (kuruluşu 1966). Öğrenci kapasitesi 100; *Cerahpaşa Tıp fakültesi* (kuruluşu 1967). Öğretim üyesi sayısı 106, öğrenci sayısı 1 247'dir; *Diyarbakır Tıp fakültesi* (kuruluşu 1967). *Adana ve Kayseri Tıp fakülteleri,* 1971'de öğrenime başladı.

● *Öğretim.* Tıp fakültelerinde eğitim ve öğrenim üç bölüme ayrılır. Bu bölümlerin birincisi klinik öncesi dönemdir; bu dönemde anatomi, fizyoloji, histoloji ve embriyoloji ve biyokimya bilgileri verilir. Fakülte öğreniminin ikinci bölümü klinik dönemidir. Bu dönemde hastalıklar, hastalıkların çeşitli etkenleri ve hastalıklarla çevre arasındaki ilişkiler incelenir. Fakülte öğreniminin üçüncü ve son bölümü staj dönemidir. Staj döneminde öğrenciler, hastalarla kendileri uğraşarak hastalıkları inceler ve öğrenirler. Tıp fakültesine giren öğrenciler, birinci yılı fen fakültesinde fizik, kimya, botanik ve zooloji öğrenerek tamamlarlar. F.K.B. denilen bu öğrenim dönemini başarıyla bitiren öğrenciler Tıp fakültesinde klinik öncesi öğrenime başlarlar. Bu klasik tıp öğreniminin yanında, Hacettepe Tıp fakültesinde uygulanmağa başlanan, sonra Atatürk Üniversitesi Tıp fakültesinde uygulanmaya devam eden değişik bir öğrenim sistemi vardır. Bu sistemde, dal öğretimi değil, sistem öğretimi yapılır. Bu öğrenim tarzında, meselâ, sindirim, dolaşım sistemleri ele alınırsa, bu sistemlerin embriyolojisi, histolojisi, biyokimyası, fizyolojisi, patolojisi, hastalıkları ve hastalık tedavileri bütün olarak öğretilir. Ayrıca Toplum Hekimliği kürsüsü, insan ve çevre ilişkileri konusuna yönelmiştir. (M)

Tıphanei Âliye ve Cerrahhanei Mamure, Mahmud II devrinde açılan tıp okulu. Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendinin çabasıyle öğretime başladı. Behçet Efendi, okula nazır ve öğretmen tayin edildi. Okul sadece askerî hekim yetiştirmek üzere Seraskerliğe bağlı olarak açılmıştı. İlk günlerde tıp ve cerrahlık birlikte öğretildi. Öğretmenlikleri yirmi kadar pratisyen cerrah yaptı. Öğrenciler kısa bir eğitimden sonra cepheye cerrahlık yapmağa gönderildiler. Bu arada Topkapı sarayındaki ek yapılardan üç koğuş cerrahhane olarak ayrıldı ve Tıphane'deki cerrahlık öğrencileri buraya yerleştiler; eğitim, Sade de Calére adlı bir fransız cerrahın gözetim ve yönetimindeydi (1831). Daha sonra Cerrahhane, Tıphane ile birleşti; okul binası saray içindeki Otlukçu kışlasına taşındı ve Mektebi Tıbbiye adını aldı (1836). [M]

TIPIRDAMAK geçz. f. (*tıpır*'dan *tıpır-damak*). [Yürürken] Tıpır tıpır ses çıkarmak. || [Özellikle kalp için] Hafif hafif vurmak, tıp tıp diye çarpmak: *Avucundaki kuşun yüreği tıpırdıyordu.* (M)

TIPIRTI i. (*tıpır*'dan *tıpır-tı*). Tıpırdayan şeyin çıkardığı ses, tıpırdama sesi: *Dışarda yağmur damlalarının boğuk sesi arasında bir ayak tıpırtısı peyda oldu, kapıya yaklaştı...* (Sabahattin Ali). [M]

TIPIR TIPIR zf. (onomatope *tıpır*'dan). Hafif ve düzenli şekilde çıkan bir sesi anlatmak için kullanılır. (M)

TIPIŞ TIPIŞ zf. (onomatope *tıpış*'tan). Ayaklarını yere hafif hafif basarak, kısa adımlarla, çabuk çabuk yürümeyi anlatmak için kullanılır: *Uzak yakın deme artık; iniş, yokuş sorma! / Tıpış tıpış gidelim, haydi gir şu sağ koluma* (M. Â. Ersoy). *Tıpış tıpış yürümek.* (M)

TIPKI zf. (ar. *ṭıbḳ*, bir şeyin aynı, benzeri'nden). Tıpatıp, tamamen, tamamıyle, hiç farksız, aynen: *Fakat kızgınlığını belli etmedi, ancak Timur'un karşısına geçip tıpkı onun oturduğu gibi oturdu* (N. Araz). || İ. Bir şeyin eşi, tamamıyle benzeri, aynı: *Yokuşu soluk soluğa çıktı. Bu çıkışta, Reşit Beyin [...] polise haber verildiğini anladığı anda düştüğü çaresizliğin tıpkısı vardı* (Kemal Tahir). *Bu ayakkabının tıpkısını ben de aldım.*

— DEY. *Tıpkı tıpkısına. Halk dili.* Hiç farksız, aynen, tamamen aynı şekilde: *Alacağınız karşılıkları buraya tıpkı tıpkısına yazdırmanız rica olunur* (Kemal Tahir).

◆ Sıf. Aynı.

— Matbaac. *Tıpkı basım.* Bk. TIPKIBASIM. (M)

TIPKIBASIM bls. i. Bir yazı, desen veya tablonun kopyası, röprodüksiyonu, taklidi.

— ANSİKL. Bazı *tıpkıbasım*'lar yok olmuş birtakım eserlerin günümüze kalan biricik örnekleri, bazıları ise, asılları Leiden, Leningrad, Fransa devlet kütüphanesinde bulunan *Codex Sarravianus Colbertinus* (yunanca Yeni Ahit) veya British museum ve Fransa Devlet kütüphaneşi ile Chantilly'deki Condé müzesinde muhafaza edilen *Commentaires de la Guerre Gallique* (Galya Savaşı Üstüne Bilgiler) gibi dağınık haldeki eserlerin parçalarını biraraya getirir. Büyük halk kütüphanelerinde değerli veya nadir görülen parçaların (resimli elyazmaları, haritalar, eski baskılar, desenler, estamplar) korunmasını sağlayan tıpkıbasım koleksiyonları vardır. Daha XI. yy.dan itibaren yazı kopyaları çıkarılmıştır. Jean Mabillon, XVII. yy.da, gerçek anlamda ilk tıpkıbasımları yaptırdı. O tarihten beri, tıpkıbasım için litografya, fotolitografya, heliogravür, fototifi, similigravür kullanılmaktadır. (L)

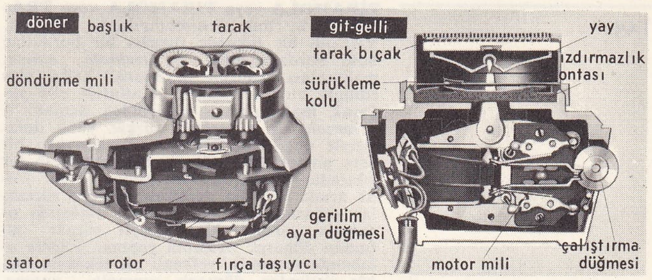

elektrikli tıraş makineleri

TIP TIP zf. (onomatope *tıp*'tan). Küçük, kısa ve hafif vuruşları anlatmak için kullanılır: *Musluktan tıp tıp damlayan su.* (M)

TIR (fr. *transports international routier* [miletlerarası karayolu nalkiyatı] kelimelerinin kısaltması), Milletlerarası alanda karayoluyle yapılan eşya nakliyatı. || *Tır karnesi,* tır sözleşmesinin öngördüğü sistem içinde nakliyat yapılması için gereken belge. || *Tır plakası,* tır sistemi içinde nakliyat yapan karayolu taşıtlarının ön ve arka taraflarında yer alan mavi zemin üzerine beyaz harflerle «TIR» yazılı plaka. || *Tır sözleşmesi,* Birleşmiş Milletler tır karneleri himayesinde milletlerarası mal ve eşya nakliyatını kolaylaştırmak üzere 15 nisan 1959'da yürürlüğe konan gümrük sözleşmesi. (Birleşmiş Milletler Genel sekreterliği, tır sözleşmesinin uygulanmasıyle Milletlerarası Karayolu Nakliyat birliğini [International Routier Transport Union: IRU] görevlendirmiştir. Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları birliği 1966'da IRU'ya üye oldu. Tır sözleşmesine göre Avrupa'dan Türkiye'ye giriş Kapıkule, İpsala, Dereköy gümrüklerinden; çıkış Yayla dağı, Cilvegözü, Gürkulak, Habur gümrüklerinden yapılır.) [M]

TIRABZAN i. Mim. Merdiven parmaklığı: *Rabia, merdivenleri yeni yürüyen bir çocuk gibi tek tek çıktı, bir düziye tırabzanlara abandı* (H. E. Adıvar). || *Tırabzan ayağı,* tahta merdivende küpeşteyle birbirine birleştirlen küçük sütunlar. (Bk. ANSİKL.) || *Tırabzan babası,* merdiven başlarında yer alan ve parmaklığı desteklemeğe yarayan kalın ve yuvarlak başlı dayanak.

— DEY. *Tırabzan babası,* babalık görevini yerine getiremeyeck kadar ihtiyar ve bilgisiz kimse: *Ol toflı naza öĵ diyüp itti nigâhı germ / Yüzü soğuk rakip tırabzan babasıdır* (Refiî Âmedi).

— ANSİKL. Mim. *Tırabzan ayağı,* rönesans mimarları tarafından süsleme unsuru olarak alınmadan önce ahşap yapılarda ortaya çıktı. Tornada işlenen tırabzan ayağı üç ana parçadan meydana gelir: başlık, gövde ve taban. Gövdenin de iki parçası vardır: karın ve boyun; karın genellikle tek boğumludur; iki boğumlu olduğu zaman bir bilezik konur. (ML)

TIRAD i. (ar. *ṭarď*'tan *ṭırād*). *Esk.* (Savaşta) İleri atılma, saldırma. || Vahşî hayvanları kovalama ve avlama. || Kısa av mızrağı, harbe. (M)

TIRAK i. (onomatope). Sert bir yere çarpan tahta veya madenî nesnelerin çıkardığı sesi anlatır. (M)

TIRAKA i. *Argo.* Korku. || Kabadayılık, gösteriş.

— Denizc. *Tıraka tutmak,* kaldırılan veya indirilen bir yükü sallanmaması, halatla birlikte dönmemesi veya istenilen duruma çevrilmesi için bir kenarına bağlanan ince bir halatla kontrol altında tutmak. || Düz olarak çalışmayan bir ipe veya halata, çaprazlamasına bir hareket yaptırarak yön değiştirmek ve böylece çalışmasını sağlamak.

◆ **Tırakalı** sıf. Korkak. (M)

TIRAKANA i. Denizc. Deniz altındaki yüzeyler üzerine biriken kabuklu organizma. || *Tırakana tutma,* deniz altındaki yüzeylerin kabuklu organizma ile kaplanması. (M)

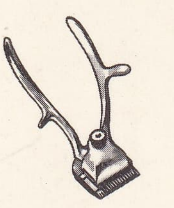

tıraş makinesi

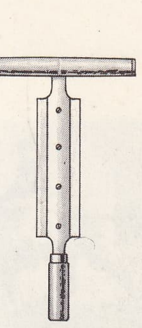

tıraş bıçağı (deric.)

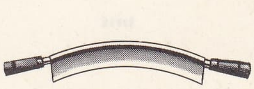

tıraş bıçağı (ayakkabıcılık)

TIRAMOLA veya **TİRAMOLA** veya **TRAMOLA** i. (ital. *tira-molla*'dan). Denizc. Yelkenli bir teknede rüzgârı bir bordadan öbür bordaya alma. || *Tıramola etmek*, makaraları birbirine dayanacak kadar vira edilmiş bir palanganın halatlarını elle sağarak makaraları birbirinden açmak. || *Tıramola ile yükselme*, rüzgâr yönü dolayısıyle doğrudan doğruya ulaşılamayan bir yere gitmek için, rüzgârı bir sancaktan bir iskeleden alarak zikzaklı gitme. — Bir yolda arada bir yön değiştirerek veya zikzaklar yaparak ilerleme. || *Boca alabanda tıramola*, yelkenli bir tekneyle rüzgâr altından dönerek tıramola yapma. || *Orsa alabanda tıramola*, yelkenli bir tekneyle rüzgâr üstünden dönerek tıramola yapma. (LM)

TIRANDİL Bk. TIRHANDİL.

TIRAŞ veya **TRAŞ** i. (fars. *teraşîden*, kıl yolmak, kazımak'tan *terāş* > *tirāş* >*tıraş*). [Sakal, bıyık, kıl için] Dibinden kesme, kazıma: *Ama tıraş için sıcak su lâzım, malûm ya!.. Havagazına ibriği koymak için ocağı açtım* (B. Felek). || [Saç için] Belli bir biçim verecek şekilde kesme. (Asker tıraşı, pehlivan tıraşı v.b. gibi saça verilen şekle göre çeşitli adlar alır.) || Kesilme ve kazınma zamanı geçmiş saç ve sakal: *Fakat ne bu halim, ne de iki aylık tıraşım Pakize'yi beni kıskanmaktan alıkoyamıyordu* (A. H. Tanpınar). || Üzerindeki pürüzleri almak veya belli bir biçim vermek için yontma: *Mermer tıraşı*. || *Argo*. Yalan dolan söz. || *Tıraş bıçağı*, ince çelikten yapılmış iki yüzü keskin âlet, jilet. || *Tıraş etmek*, tıraş işini yapmak: *Sabahleyin ayna bulamadığı için pencere camına bakarak sakalını tıraş eder, yüzünü yıkar, bu da olabilir.* (F. R. Atay). *Argo*. Yalan sözlerle karşısındakini rahatsız etmek. || *Tıraş fırçası*, sakal tıraşı olurken yüze sabun sürmeğe yarayan fırça. || *Tıraş olmak*, saçını veya sakalını kestirmek: *Elbise dolabının kapağındaki aynada, her sabahki gibi tıraş oldu* (S. Kocagöz). || *Tıraş sabunu* (*kremi*), saklı yumuşatan ve tıraşa hazırlayan sabun (krem). || *Tıraş losyonu*, tıraştan önce ve sonra kullanılabilen çeşitleri olan losyon. || *Tıraş pudrası*, tıraştan sonra kullanılan talk pudrası. || *Tıraş taşı*, içine su konulup tıraş fırçasının ıslatıldığı tas.

— ÇEŞ. DEY. *Tıraş geçmek*, gereksiz sözlerle kafa şişirmek: *E, tıraş geçmek iyi bir şey mi?* (M. Ş. Esendal). || *Tıraşa tutmak*, bir kimseyi lafa tutarak işinden alıkoymak. || *Tıraşı gelmek* (veya *uzamak*), saçı veya sakalı tıraş edilecek hale gelmek. || *Dikine tıraş*. Bk. DİKİNE.

— Ayakkabıcılık. *Tıraş bıçağı*, ayakkabı imalâtında ökçe ve taban bitirme işleminde kullanılan iki saplı özel bıçak.

— Deric. Deriyi yumuşatmak ve inceltmek için yapılan işlem. || *Tıraş bıçağı*, bitirme işleminde derileri et tarafından temizlemede kullanılan iki saplı, kılağısı dönük düz bıçak. || *Tıraş makinesi*, derileri tıraşlamağa yarayan makine. (Bir tabla üzerine tespit edilen makinenin baş kısmı, ekseni çevresinde dönen silindir biçiminde bir bıçakla donatılmıştır. Deri bıçak üzerine zımparalı bir tekerlekle sürülür. İstenen kalınlık, basınç pedalı ayarlanarak elde edilir. Art arda pasolarla derinin kenarı veya tümü tıraş edilir.)

— Kuyumc. Mücevher taşlarına biçim verme. || *Eski tıraş*, XX. yy.ın başlarına kadar değerli taşlara, özellikle pırlantaya uygulanan tıraş. (Bu tip tıraşta taş façetaları düzensizdir ve taşın orantıları ağırdır.) || *Modern tıraş*, mücevher taşlarına kırk yıla yakın bir süreden beri uygulanan gelişmiş tıraş: *Modern tıraşla yontulan pırlanta*.

koşu hayvanında

tırıs

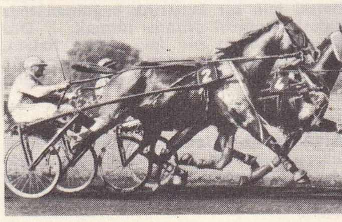

binek hayvanında

— Teknol. *Tıraş makinesi*, aralarına kesici ağız (jilet) konan iki parçadan yapılmış âlet. || *Elektrikli tıraş makinesi*, sabunsuz ve susuz kuru tıraş olma imkânı veren elektrik cihazı.

— ANSİKL. Günümüzde *tıraş makinesi*'nin yerini yavaş yavaş *elektrikli tıraş makinesi* almaktadır; çünkü bu âlet sabunsuz ve susuz, nemli olmayan bir yüzü kuru traş etme imkânı verir. Elektrikli tıraş makinesi, sap görevi yapan plastik gövde içine yerleştirilmiş bir motordan meydana gelir. Motorun gücü, besleme gerilimine göre 4 ile 10 W arasında değişir; modeline göre bir disk bıçak veya gitgel hareketli bir tarak bıçakla tıraş eder. Bu makineler kılları dibinden kesme yerine parça parça doğrar. Sabit bir tarak, bıçağın gitgel veya dönme hareketi sırasında kılları dik tutar.

Ayrıca döner tip elektrikli tıraş makinesinin 4 başı veya bıçağı olabilir. Bir elektrik prizinde tekrar doldurulabilen kuru küçük akümülatör veya pille çalışan tipleri de vardır.

◆ **Tıraşlı** sıf. Kesilmiş, düzeltilmiş: *Bıyıkları tıraşlı karşıki delikanlı kafesleri sürülü iki pencerenin ortasına geçmiş...* (H. R. Gürpınar). *Üniformasına nazaran komiser olduğu anlaşılan saç ve sakalı tıraşlı birisi girdi* (B. Felek). *Yüksek ağaçları, tıraşlı çimenleri, tertemiz yollarıyle Gülhane Parkı, mayıs ortasında gerçekten dinlendiriciydi* (Kemal Tahir). || Saçı ve sakalı uzamış. (M)

TIRAŞÇI sıf. ve i. (*tıraş* veya *traş*'tan *tıraş-çı, traş-çı*). *Argo*. Karşısındakini lafa tutarak bıktırmayı huy edinmiş olan (kimse), geveze: *Bazen yanındakileri çıldırtacak kadar «tıraşçı»* (F. R. Atay).

— Ciltc. Kitabı kenar kesme presinde sıkıştırdıktan sonra her üç kenarını da tıraş eden işçi. (ML)

TIRAŞLAMA veya **TRAŞLAMA** i. (*tıraşlamak* veya *traşlamak*'tan *tıraşla-ma, traşla-ma*). Ciltc. Cilt yapımında kullanılacak deriyi et yanından inceltme işlemi. (Tıraşlama, dolguların yapımını kolaylaştırmak için deri kenarlarına ve mozaikte kullanılan deri parçalarına uygulanır.) || *Tıraşlama bıçağı*, cilt yapmada kullanılacak deriyi inceltmeğe yarayan ve 12 sm uzunluğunda, 4 sm eninde çelik bir lamadan meydana gelen bıçak.

— Tekst. Kumaşlarda dış görünüşü bozacak değişik yükseklikteki havları keserek düzgün bir yüzey elde etmeyi güden işlem. (L)

TIRAŞLAMAK veya **TRAŞLAMAK** geçl. f. (*tıraş* veya *traş*'tan *tıraş-la-mak, traş-la-mak*). Budamak, yontmak. || (Saç v.b. örgüleri) Seyreltmek, inceltmek. || *Argo*. Gevezelik etmek, söze boğmak. Asılsız sözlerle kandırmağa çalışmak.

— Ciltc. Kitap kaplamada kullanılacak deriyi et tarafından tıraşlama bıçağıyle inceltmek.

— Deric. Kavaleta işleminden geçmiş bir deriyi veya köseleyi, aynı kalınlığa getirmek ve yumuşatmak için özel bir bıçak veya makine ile inceltmek. || Bir derinin çok kalın kenarlarını kesmek. (LM)

—TIRAZ sıf. (fars. *-tırāz*). *Esk*. «Donatan, süsleyen» anlamlarında bileşik kelimeler yapar. || *Bezm-tıraz*, meclis süsleyen. || *Şükûfe-tıraz*, çiçek süsleyen. || *Yâve-tıraz*, sözünü yalanla süsleyen. (M)

TIRAZ i. (fars. *ṭırāz*). *Esk*. İpekli işleme. || *Mec*. Tutulan yol.

— Santl. *Esk*. Türk ve müslüman topluluklarında, elbiselerin kollarına, yakalarına bir süs veya işaret olmak üzere sırma ile yapılan işaretlere verilen ad. (Abbasîlerde v.d. islâm devletlerinde kullanılan bu işaretleri yapmak için *dârüt tıraz* denilen imalâthaneler vardı.)

TIRAZENDE sıf. (fars. *ṭerāz* > *ṭerāzende*-den). *Esk*. Donatan, süsleyen. || *Tırazende-i arusan*, gelinleri süsleyen. (M)

TIRBOULJE, Yugoslavya'da (Slovenya) kasaba; 1 500 nüf. Bir linyit ve maden kömürü havzasının merkezi. (L)

TIRCİHALE i. (ar. *tırciḥāle*). Anat. *Esk*. Hançerenin üst kısmında bulunan iki kıkırdaktan biri. (M)

TIRFIL i. (yun. *triphyllos*, üç yapraklı bitki > *triphylli*'den). Yonca. (M)

TIRHALA, yun. **Trikala**, eskid. **Trikkala**, Yunanistan'ın Batı Tesalya kesiminde idarî bölüm (*nomos*) merkezi şehir; 38 150 nüf. Lethaios suyunun Selemvriya çayına karıştığı yer yakınında; yüksl. 120 m. Tarım ürünleri için canlı pazar yeri. İlkçağda burası Asklepios'un vatanı ve ünlü bir Asklepios tapınağı bulunan *Trikke* idi. Bizans devrinden bir hisar kalıntısı. Tırhala 1395-1881 arasındaki Osmanlı egemenliği devrinde Rumeli eyaleti içinde bir sancak merkeziydi. 1898 İlkbaharında bütün Tesalya ile beraber türk kuvvetleri tarafından bir süre işgal edildi. Kalampaka yöresini (ünlü Meteora kayalık ve manastırları) gezmek için turistik bir merkezdir. Türk devrinde Tırhala'da yaptırılmış olan cami, medrese, imaret, hamam gibi yapıların çoğu şimdi ortadan kalkmıştır. (M)

TIRHALLI sıf. (Yunanistan'daki *Tırhala* şehir adı'ndan *tırhala-lı* > *tırhal-lı*, Tırhal'ın yerlisi). [Yalnız *Tırhallı* (*hep*) *bir hallı* deyiminde geçer]. *Tırhallı* (*hep*) *bir hallı*, aynı şartlar altında bulunan kimselerin durumlarının birbirinden farklı olmadığını anlatmak için kullanılır. (M)

TIRHANDİL veya **TIRANDİL** i. (yun. *trekhantiri*, bir çeşit küçük ve hafif gemi'den). Denizc. Yelkenle ve kürekle hareket ettirilen bir çeşit tekne. (M)

TIRIK i. (onomatope). Bir nesnenin art arda iki yere çarpmasından çıkan kuru ve hafif sesi anlatmak için söylenir: *Kapı tırık diye kapandı*. (M)

TIRIKLAMAK geçl. f. *Argo*. Çalmak, aşırmak. (M)

TIRIK TIRAK bİş. zf. (onomatope). Art arda gelen kuru ve hafif seslerin devamlılığını anlatır: *Tavlanın pulları tahtanın üzerinde tırık tırak ses çıkarır*. (M)

TIRIL sıf. *Teklz*. Zayıf ve çıplak. || *Mec*. Parasız, züğürt.

◆ **Tırıllık** i. Çıplaklık. || *Mec*. Parasızlık. (M)

TIRILLAMAK geçz. f. (*tırıl*'dan *tırıl-lamak*). *Teklz*. Çıplak veya parasız kalmak. (M)

TIRINK i. (onomatope). Sert bir yüzeye çarpan para v.b. madenî bir nesnenin çıkardığı ses. (M)

TIRIS i. (onomatope). Binic. Atın kısa adımlar atarak, yavaş koşmasına verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Tırıs koşusu*, atların dörtnala kalkmaksızın koşması temeline dayanan at yarışı. (Bu koşu türüne katılacak atlar özel olarak seçilir ve özel bir biçimde yetiştirildikten sonra yarış ya atlara jokeyler tarafından binilerek ya da hayvanlar «sulky» adı verilen iki tekerlekli ve çok hafif arabalara koşularak yapılır. Arabalı yarışta, sürücü bu arabada yer alır.)

— ÇEŞ. DEY. *Tırıs gitmek*, koşarcasına, hızlı hızlı yürümek. || *Tırısa kalkmak*, [at için] tırış gitmeğe başlamak.

— ANSİKL. Binic. *Tırıs*, atın uzun bir mesafede hızlı gidebilmesini sağlayan biricik ilerleme biçimidir. Çünkü hayvan çok uzun bir zaman dörtnala gidemez.

Tırısa kalkabilmek için, at önce, meselâ sol ön ayağıyle sağ arka, sonra sağ ön ayağıyle sol arka ayağını atar. Öyle ki, bu iki hareket arasında atın ayakları bir an için havada kalmış olur. Muntazam tırıs için, atın ayakları arasındaki mesafe kısa olmaktadır. Yani ön ayaklarının her birinin bastığı yere arka ayakların basması gerekir. Tırıs koşan atın ayakları eşit aralıklı iki ses çıkarır. Yerden kalkan ön ayakla onun yerine basan arka ayak iki ayrı ses çıkarırsa, atın bu gidişine *bozuk tırıs* denir. Binicinin tırıs koşan atın üzerinde duruşuna göre iki çeşit tırıs vardır: *oturarak tırıs* ve *ayakta tırıs* (veya *ingiliz tırısı*). Bunların birincisinde, binici eğerin üzerinde atın adımlarının yaptığı sarsıntıyı önlemeğe çalışmadan oturur. Ayakta tırıs veya ingiliz tırısında ise, eyerde öne eğik ve üzengideki ayakları üzerinde ayağa kalkmış gibi durur; böylece atın adımlarının yaptığı iki sarsıntıdan birini önler. Oturarak tırıs özellikle manejde kullanılır.

Foto. LAROUSSE

İspanyol tırısı denilen tırısta ise at ön ayaklarını hemen hemen yatay durumda atarak koşar. (LM)

TIRKAZ i. (fars. *derivās,* kapı sürgüsü'nden). *Halk dili.* İyi kapanması için bir kapının veya pencerenin arkasına enlemesine sürülen demirden veya ağaçtan sürgü. (M)

TIRKAZLAMAK geçl. f. (*tırkaz*'dan *tırkaz-la-mak*). Kapının tırkazını sürmek, tırkazı sürerek kapıyı sağlamca kapamak. (M)

TIRLAMAK geçz. f. (onomatope *tır*'dan *tır-la-mak*). Kedi gibi hırıldamak, hırıltılı sesler çıkarmak. || —*Argo.* Kaçmak, savuşmak. || Ölmek. || Sınıfta kalmak. (M)

TIRMALAMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Tırnaklarıyle yüzeyden çizmek veya yırtmak: *Elini ısıran, yüzünü tırmalayan oldu mu içlerinde?* (Kemal Tahir). *Kedi yastıkları tırmalıyor.* || *Mec.* Rahatsız etmek: *Bu anılar, ona, zihnini tırmalayan kara kara düşüncelerini unutturur gibi oldu* (S. Kocagöz). *Şimdi dört aydan beri müziç bir fikir beynini tırmalıyordu* (H. Z. Uşaklıgil). *Bu ses kulağımı tırmalıyor.*

◆ **Tırmalanmak** geçz. f. Tırmalamak eylemine konu olmak.

◆ **Tırmalatmak** ettrg. f. Tırmalamak eylemini yaptırmak. (M)

TIRMAMAK geçl. f. (esk. türk. k.). *Esk.* Çengel takarak çekmek. (M)

TIRMANANLAR çoğl. i. Zool. Bk. TIRMANICILAR.

TIRMANICI sıf. (*tırmanmak*'tan *tırmanıcı*). Tırmanan, tırmanma âdeti olan, tırmanabilen: *Tırmanıcı hayvan.* || Yakınındaki cisimlere tutunarak dikine yükselen bitkiye verilen sıfat.

— ANSİKL. *Tırmanıcı* bitkilerin sapı, dikine yükselmek için yeteri kadar katı ve sert olmadığı için yakınındaki cisimleri çeşitli tarzda destek edinir: şerbetçiotunda, sarmaşıkta olduğu gibi kimisi desteğin etrafına sarılır (sarılgan bitkiler), kimisi yaprağının sapıyle desteğe tutunur (filbahar), kimisi ek kökçüklerle yapışır (sarmaşığın çengelleri), kimisi özel sarılma organlarıyle desteğe sarılır; «sülük» adı verilen bu organlar ya dalların (asma) veya yaprakların (fasulyegiller) bu göreve elverişli biçim almasıyle oluşur. (L)

TIRMANICILAR çoğl. i. (*tırmanıcı*'dan *tırmanıcı-lar*). Bazı eski sınıflandırmalarda, iki parmağı önde, iki parmağı arkada olan bütün kuşları kapsayan bir takıma verilen ad. (L)

TIRMANMA i. (*tırmanmak*'tan *tırman-ma*). Tırmanmak işi.

— Ask. Atom çağının strateji terimleri arasında yer alan ve atom silâhlarının gücünün önüne geçilmez bir biçimde hızlanmasını belirtmek için kullanılan terim. || *Teşm. yol.* Savaşan bir tarafın kendince gerekli görerek veya hasım tarafça girişilmiş bir arttırma hareketine karşılık olarak askerî imkânlarını hesaplı bir biçimde arttırması. (Bu durum nükleer silâhların kullanılmasına yol açabilir.) [L]

TIRMANMAK geçz. f. (esk. türk. *tırmamak*'tan *tırma-n-mak*). El ve ayaklarıyle tutunarak yükselmek: *Ahmet Bey, Despina'nın sarkıttığı ipi tutunca tırmanmağa başladı* (Ömer Seyfeddin). *Duvara yakın ağaçlardan birine tırmanıp çıktı* (H. R. Gürpınar). || Zorlukla ilerleyip yükselmek: *Bir saat sonra Kuşadası'nın doğusuna düşen tepelere tırmanmaya başladılar* (S. Kocagöz). || Eğimini izleyerek yükselmek: *Rumeli sahilinin gölgesi yavaş yavaş koyulaşa koyulaşa sulardan dağlara tırmanır ve güneş ufukta uzun uzun kanar* (A. Ş. Hisar). || [Uçak için] Havalandıktan sonra yükselmek: *Bazı uçaklar 30 000 metreye kadar tırmanır.* || [Bitki için] Yakınındaki bir cisim boyunca yükselmek: *İpe tırmanan bir sarmaşık.* || Geçl. f. Üzerine çıkmak: *Beşir'in dehlizden çıktığını, merdivenleri yavaş yavaş tırmandığını gördü* (H. Z. Uşaklıgil). *Yokuşu tırmanmağa başladım* (Ahmed Rasim).

— ANSİKL. *Tırmanmak,* tutunulan cismin (dal, kaya, duvar) ayakla, tırnakla veya çekmenin kavranma şekline göre üç çeşide ayrılabilir:

1. *sarılarak tırmanmak,* bir parmak diğerleriyle karşı karşıya gelmek şartıyle mümkündür: insanların eli, maymunların ayağı, tüneyici kuşların pençesi, bukalemunun ayakları gibi. Bazı hallerde yakalayıcı bir organın sarılmasıyle de tırmanılabilir: amerika maymunlarının ve bukalemunun kuyruğu, ağaç yılanlarının uzun gövdesi gibi;

2. *tırnaklarla tırmanmak,* etçil memeli hayvanlarda (kedi, kaplan), kertenkelelerde, tırmanıcı kuşlarda (ağaçkakan), tırmanıcı böceklerde v.b. görülen tırmanma tarzıdır;

3. *çekmenlerle tırmanmak,* çok değişik hayvan tiplerinde görülür: gekolar, ağaç kurbağaları, sinekler, deniz hayvanlarından ahtapotlar, denizyıldızları, denizkestaneleri, karındanbacaklılar gibi (bu sonuncularda tırmanma sürünmenin özel bir şeklidir). Fakat tırmanmak için hiç bir özel tertibatı bulunmayan hayvanlar bile pekâlâ tırmanabilir; meselâ keçiler, hattâ daha şaşırtıcı olarak Güney Asya'da yaşayan bir balık (anabas) bunlar arasında sayılabilir. Bu balık solungaç kapaklarındaki dikencikler yardımıyle çalılara tırmanır. (L)

TIRMAŞIKKUŞU bls. i. Sırtı benekli esmer, karnı açık esmer, kuyruğu kızıl tüylü, ince uzun, eğri gagalı, çok küçük ötücü kuş. (Kuyruk teleklerinin ucu sert bir nokta ile sona erer; bu sayede ağaçkakanlar gibi, böcek aramak için ağaç gövdelerini çepeçevre dolaşır. Başlıca türleri orman tırmaşıkkuşu [*Certhia familiaris*] ile bahçe tırmaşıkkuşudur [*C. brachydactyla*].) [L]

TIRMAŞIKKUŞUGİLLER çoğl. bls. i. Tırmaşıkkuşu ile benzerlerini kapsayan ötücü kuşlar familyası. (L)

TIRMAŞMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Tırmanmak. (M)

TIRMIK i. (esk. türk. *tırmak,* parmak, tırnak, pençe'den). Tırnakla meydana gelmiş çizik, yırtık veya yara, tırnak beresi: *Kolları tırmıklarla dolu idi. Tırmık atmak.* || *Esk.* Kanca, çengel.

— Balıkç. Deniz çekildiği zaman küçük kum yılanbalıklarını kumdan çıkarmağa yarayan tarak biçiminde aygıt. || Sürtme ağının önüne takılan ve balıkları kumdan çıkarmağa yarayan kocaman tarak.

— Dermatoloji. Kaşıntılı hastalıklarda tırnaklarla derinin çizilmesi sonucunda meydana gelen çizik veya yara.

— Zır. Seyrek dişli tarak biçiminde tarım âleti. || *Bahçe tırmığı,* toprağın taşını, çöpünü ayıklamak için kullanılan demir dişli tırmık. || *Çapa tırmığı,* büyük tarlalarda birçok sırada birden çapa yapmağa yarayan, at veya traktörle çekilen tarım âleti. || *Ekim* (veya *kesek*) *tırmığı,* tarladaki kesekleri kırmağa, toprağı düzleyerek ufalamağa yarayan, hayvan veya traktörle çekilen büyük tırmık. (Bk. ANSİKL.) || *Ekin tırmığı,* biçilen otları ve ekinleri toplamağa, samanı taneden ayırmağa yarayan, ağaç dişli tırmık. || *Makineli tırmık,* tırpanla veya orak makinesiyle biçilen ot ve ekini toplamağa yarayan, hayvanla çekilen, tekerlekli, yay şeklinde ve eğri dişli büyük tarım âleti. (Bk. ANSİKL.) || *Seyreltme tırmığı,* ilk çapadan önce pancarları seyreltmeğe yarayan ve traktörle çekilen tarım âleti.

— ANSİKL. Zır. *Ekim* veya *kesek tırmığı,* demirden veya ağaçtan bir çerçeve ile buna bağlı demir dişlerden meydana gelir. Âlet toprağın yüzünde çekilirken dişler toprağa girer ve çizgi şeklinde iz yapar; izlerin derinliği, dişlerin eğikliğine göre değişir. Dişler çekiş yönüne eğikse tırmıklama derin, arkaya eğikse, dişler topraktan çıkma eğilimi göstereceği için tırmıklama hafif olur.

Ekim tırmığının pek çok modeli vardır; *sabit dişli, yekpare çerçeveli tırmık* (üçgen tırmık); *esnek çerçeveli, sabit dişli tırmık; eklemli tırmık* (derin veya hafif sürmeğe yarar); *yumuşak tırmık* (çelik tellerden ağ şeklinde çerçeveli, çelik dişlidir; tohumları örtmeğe yarar); *merdaneli tırmık* (sabit dişli döner silindirler halinde); *döner dişli tırmık* (dişlerin bağlı olduğu çerçeve dikey bir eksen etrafında döner ve çekiş yönünde ilerler); *Z şeklinde tırmık* (çerçevesi Z şeklinde olan sabit dişli tırmık); tek tek veya üçü dördü birarada kullanılır; toprağı

1. filbahar (yaprak sapının kıvrılması);
2. çitsarmaşığı (sapın kıvrılması);
3. sarmaşık (çengelcikler);
4. şeytan şalgamı (sülük)

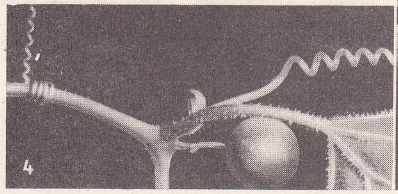

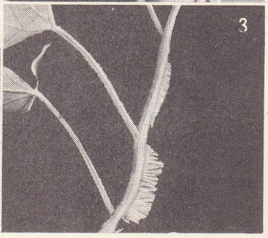

tırmanıcılar

hafif işlemeğe, ufalamağa yarar).

● *Makineli tırmık,* yatay bir eksene dizili, yay biçiminde bir sıra çelik dişten meydana gelir. Tırmığın çatısı demirdendir; iki tarafında birer tekerlek, üzerinde hayvan koşmağa yarayan bir kol ve sürücünün oturacağı bir oturak bulunur. Tırmık yerde sürüklenirken ot veya ekin, dişlerin kıvrımında toplanır; sürücü yeteri kadar ot toplandığına kanaat getirince bir kol yardımıyle dişlerin kalkmasını sağlar, biriken otlar topluca yere bırakılır.

Yığın tırmığı, özel bir transmisyon sayesinde tekerleklerle aynı veya ters yönde dönebilen, kasnak şeklinde ve çelik dişli taraklardan meydana gelir; çatısı makinenin hareket eksenine göre öne eğilebilir ve toplanan otları yığın yapabilir. (LM)

bahçe tırmığı

tırmıklar

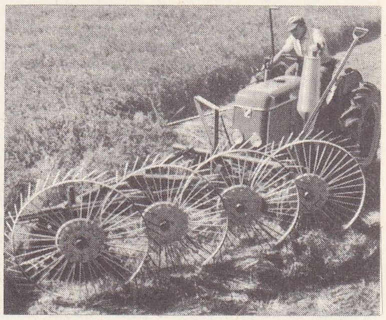

deste tırmığı

TIRMIKLAMA i. (*tırmıklamak*'tan *tırmıkla-ma*). Tırmıklamak işi.

— Zır. Toprağı tırmıkla kabartma ve düzeltme.

— ANSİKL. Önceden sürülmüş tarlanın keseklerini kırarak tarlayı düzeltmek, tarlaya saçılmış tohumların üzerini kapatmak, ekim makinesiyle çizgiye ekilmiş tohumları gömmek, gübreyi arazinin üst tabakasıyle karıştırmak, tahıl ekiminde ve patates uç vermeden önce zararlı otları yok etmek, çimen-

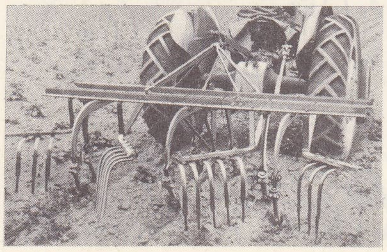

çapa tırmığı

Foto. LAROUSSE

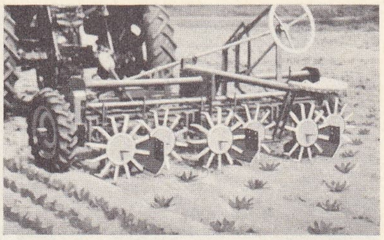

seyreltme tırmığı

leri yosundan temizlemek, patatesler çimlenmeden yabanî otları yok etmek, buğdayların kardeşlenmesini kolaylaştırmak için *tırmıklama* yapılır. Tırmıklanacak tarla, iyi tava gelmiş olmalıdır. Tırmıklama, saban izinin enlemesine doğru yapılır. (L)

TIRMIKLAMAK geçl. f. (*tırmık*'tan *tırmıkla-mak*). Tırmalamak: *Kedi çocuğun elini tırmıkladı.*

— Zır. Ağır bir tırmık, beygir koşulu tarla çapası veya herhangi bir benzer âletle tarlayı tapanlamak. (L)

tırnak (teknol.)

Tırmıltepe. Arkeol. Mersin-Tarsus demiryolunun kuzeyinde, Mersin'in yaklş. 2 km kuzeydoğusunda bulunan üzeri düz küçük höyük (13 m yüksl.; 30 m çap). 1951'de Seton - Williams tarafından yapılan yüzey araştırmasında, tepenin yüzeyinde büyük taş yapının kalıntıları ve duvar parçaları görüldü. Tüm yüzeyden toplanan malzeme, Kalkolitik'ten Ortaçağa kadar tarihlenir. Yerleşmenin son devirlerde bir bizans kalesi olduğu fikri ileri sürülür. (M)

TIRNAK i. (esk. türk. *tırngak*'tan). İnsanda ve birçok omurgalı hayvanda parmak uçlarının dış kısmını örten boynuzsu tabaka: *Bir taraftan konuşuyor, bir taraftan çantasından çıkardığı çakı ile tırnaklarını temizliyordu* (A. H. Tanpınar). || Bazı âletlerin kıvrık olan kısmı. || *Tırnak çekici*, arka ucu çatallı bir çekiç. || *Tırnak yeri*, çakı gibi açılıp kapanabilen şeyleri tırnakla kolayca açabilmek için yapılmış kertik, tırnaklık.

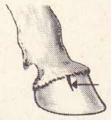

tırnak çatlağı

— ÇEŞ. DEY. *Tırnak göstermek*, korkutmak, gözdağı vermek. || *Tırnak iliştirmek* (*takmak* veya *geçirmek*), yapışıp bırakmamak, başına belâ olmak. || *Tırnak sürüştürmek*, kavgayı körüklemek. || *Tırnağı dibinde*, el değecek kadar yakın, yakınında. Peşin olarak, hemen gözleri önünde. || *Tırnağın varsa başını kaşı*, «kendi işini kendin gör» anlamında kullanılır. || *Tırnağını sökmek*, bir kimseyi elindeki güçten yoksun bırakmak. || *Tırnaklarını yaptırmak*, manikür yaptırmak. || *Attığı tırnak (bile) olamamak*. Bk. ATMAK. || *Badem tırnak*. Bk. BADEM. || *Et tırnak olmak*. Bk. ET. || *Et tırnaktan ayrılmaz*. Bk. ET. || *Etle tırnak arasına girilmez*. Bk. ET. || *Etle tırnak gibi*. Bk. ET.

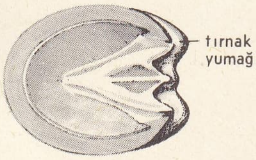

tırnak yumağı

— Anat. Gözçukurunun iç çeperinde bulunan küçük, dört köşe, ince kemik: *Tırnak, gözyaşı kanalının çeperlerinden birini teşkil eder.* || *Tırnak ayçası*, insan tırnağının kökünde görülen ayça şeklindeki beyaz leke. || *Tırnak boğumu*, tırnağı taşıyan boğum dizi kemiği. || *Tırnak maddesi*, tırnağın yapılı olduğu madde. || *Tırnak yatağı*, tırnağın gömülü olduğu ve oradan büyüdüğü oluk.

tırnakla tespit mekanizması

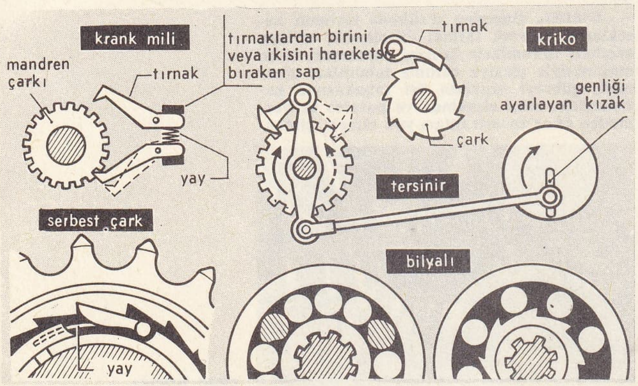

— Ask. Bir ateşli silâhta, merminin atılmasından sonra boş kovanın çıkıntılı bir parça yardımıyle çıkarılmasını sağlayan mekanizma kısmı.

— Atçılık. *Tırnak çeperi*, atın ayağında tırnağın yan kısmına verilen ad. (Bk. ÇEPER.) || *Tırnak yumağı*, tek tırnaklı hayvanlarda, ayakta bulunan boynuzlaşmış iki kabarıklığa verilen ad; bunlar tabanı kavrar ve taban çatalında son bulur.

— Bot. *Tırnak otu*, *Hieracium pilocella*. Bk. HIERACIUM. || *Katır tırnağı*. Bk. KATIRTIRNAĞI. || *Şeytan tırnağı*. Bk. ŞEYTANTIRNAĞI.

— Biyol. *Tırnak plağı*, yetişkinlerin tırnağındaki hücrelere benzer hücrelerden oluşan lam; insanda, dölütün gelişiminin dördüncü ayında, parmak ucu ve üst deri kıvrımı arasında belirir.

— Ciltc. Tek sayfaları büküp cilde tutturmak için sayfanın kenarında bırakılan şerit halindeki kısım. || *Tırnak mühre*, şemse kaplarını parlatmak için açılan kurşun kalemi biçimindeki mühre.

— Denizc. Bk. ADMIRALTI *demiri*.

— Dilbil. *Tırnak işareti*, metin aktarımları veya az kullanılan deyimlerden önce ve sonra kullanılan köşeli veya yuvarlak iki küçük çengel biçimindeki işaret. Bk. ANSİKL.

— İnş. Bir dam örtüsünde örtü malzemesini yerinde tutmağa yarayan madenî parça.

— Kozmetik. *Tırnak cilâsı*, tırnaklara parlaklık ve renk vermek için kullanılan ecza. (Tırnak cilâları, nitroselüloz veya asetil selüloz kaynaklı selülozik maddelerdir. Bu boya, fırça ile kolayca yapılabilmeli, aynı zamanda düzgün, ince ve kaplayıcı bir tabaka meydana getirmelidir. Tırnak üzerine cilâ sürmeden önce, tırnakların toz, pat gibi temizleyici maddelerle temizlenmesi, tırnak diplerindeki deri parçacıklarının özel maddelerle çıkarılması gerekir.) || *Tırnak keskisi*, el ve ayak tırnaklarını kesmeğe yarayan bir tür küçük pens. || *Tırnak makası*, el ve ayak tırnaklarını kesmeğe yarayan ucu eğik lamalı küçük makas. || *Tırnak temizleyicisi*, ağaç, kemik, maden v.b.den yapılan ve tırnakları temizlemeğe yarayan küçük âlet.

— Kuyumc. Yüzük taşını tutmak için madenî kaşın taş üzerine dönen parçası.

— Mekan. Bir tırnaklı kavrama bileziğinde tutucu diş.

— Mim. Sütun gövdesini oturtmalığına bağlayan pençe biçiminde süsleyici kenet. (Dört tane olan tırnakların görevi etek silmesinin köşelerini almak ve kareden silindire geçiş sağlamaktır.)

— Mutf. *Tırnak pidesi*. *Halk dili*. İnce hamur üzerine tırnakla iz bırakılarak yapılan bir çeşit pide.

— Patol. Bk. ANSİKL. || *Tırnak yarılması*, ayak tutukluğu sonucunda atın ayağında tabanın dış kenarı ile çeperin iç kenarı arasında tırnağın boynuz tabakasının yarılmasıyle beliren bozukluk.

— Teknol. Bir eksen çevresinde dönebilen ve bir parçayı itmeğe yarayan sivri veya yuvarlak uçlu parça; «tırnak dişlisi» denen bir çarkın dişlerine geçerek bu çarkın belli bir yönde dönmesini önleyen küçük kam veya levye. || *Tırnakla tespit mekanizması*, bir organın ters yönde dönmesini önleyen ve yalnız belli bir yönde hareket etmesini sağlayan düzenek. Bk. ANSİKL.

— Teşk. tar. *Çatal tırnak*, vergisi alınan ehli hayvanların etinden, yün, kıl, süt ve derisinden faydalanılırdı. Bu hayvanlar koyun, keçi, öküz, inek, manda ve yavrularıydı. Öteki kısma *bütün tırnak* adı verilirdi.

— Vet. *Tırnak çatalı sinüsü*, koyunda iki parmak arasında bulunan, eldiven parmağına benzer küçük kanaldır; katı bir yağlı suyuk salgılar. || *Tırnak çatalı yarası*. Bk. ANSİKL. || *Tırnak çatlağı*, beygir tırnağının çeperinde, yukarıdan şişkin yerine doğru, lifler yönünde beliren yarık veya çatlak. (Bk. ANSİKL.) || *Tırnak dokusu*, beygirin tırnak çeperinin boynuzsu dokusu; bu dokunun iç yüzünde birçok dikey tabakalar bulunur ve

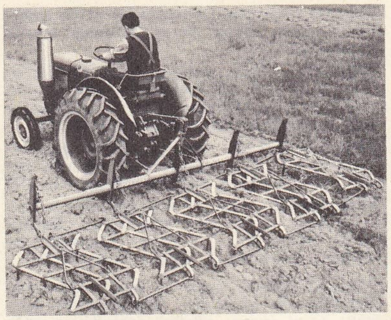

sürme tırmığı

bu tabakalar kendilerine uyan yapraksı doku tabakalarıyle iç içe birbirine geçer. || *Tırnak uru*, tırnak dokusunda meydana gelen ur. (Bu hastalık tırnakta meydana gelen bir çatlağın sonucudur. Giderilmesi için, bütün ur ya nalbant keskisiyle tabaka tabaka kesilerek çıkarılır, yahut da bir defada nalbant kıskacı ile sökülerek alınır.)

— Zool. Tırnaklı memeli hayvanlarda parmakların son parçasını koruyan, hafifçe kıvrık, boynuzsu lam. || Cırnak. || Pençe. || Böceklerin ayağının ucunda bulunan çengellerin her biri. || *Basit tırnak*, dişli ve tırtıllı olmayan tırnak. || Ayağında birkaç parmak bulunan gevişgetiren memeli hayvanlarda her parmağı saran toynak: *Öküzün her iki tırnağı ayrı ayrı nallanır.* Bk ANSİKL.

— ANSİKL. *Tırnak*, üstderinin boynuzsu tabakasına çok benzer, fakat daha serttir; üstderinin bir kıvrımı olan tırnak «matrice»i içine gömülüdür. İç yüzünün büyük bir kısmıyle «tırnak yatağı» denilen parmağın uç kısmına yapışıktır. Serbest bir kısımla son bulur. Tırnak sürekli bir büyüme halindedir ve altı ayda tamamen yenilenir. Dölyatağı içindeki yaşantının üçüncü ayına doğru meydana çıkar ve zamanında doğmuş çocukta parmak ucuna ulaşır veya geçer.

— Dilbil. *Tırnak işareti* (" ") bir başkasının yazısından veya sözünden aktarılan kısımların başına ve sonuna konulur. Ayrıca cümle arasında geçen ve başında ayrı bir punto ile belli edilmeyen kitap ve makale başlıkları ve cümlede dikkati çekmesi istenilen sözler de bu işaret içinde yazılır. Bir yerden aktarılan uzunca cümlelerin başlangıcından başka her satırının başına tırnak işaretinin açma şekli ("), sonuna kapama şekli (") konulduğu da vardır. Ayrıca üstte yazılı olan kelimeyi altta tekrarlamamak için tırnak işaretinin kapama şekli kullanılır ve *denden işareti* adını alır.

— Patol. Tırnakta mikroplu intanlar (oniksis), parazitli hastalıklar (onikomikozis) veya gelişme bozuklukları (kırılan tırnaklar, çizgili tırnaklar v.b., onikozlar) görülebilir. Ete batan tırnak, tırnak kenarının bir gelişme bozukluğudur; bu kenar altderinin içine kıvrılarak girer. Sık görülen intanlar ve bunun sonucunda o bölgede meydana gelen tahriş bunu ağrılı bir rahatsızlık haline getirir.

— Teknol. *Tırnakla tespit mekanizması*, birbirinden çok farklı iki iş için kullanılır: alternatif bir hareketi dairesel bir harekete dönüştüren organ olarak ve üzerine monte edildikleri milin tehlikeli bir yönde hareketini önlemek için emniyet organı olarak (bocurgatlarda, krikolarda ve birçok kaldırma araçlarıyle işaretleşme araçlarında olduğu gibi). Kaldırmak için uygulanan kuvvet kesilince, yükün motris güç olmasını önlerler. En basit bir tırnakla tespit mekanizmasında, bir tırnakla bir dişli çark bulunur. Her zaman çok kullanıldığı halde, çoğu defa parçaların biçimine bağlı olarak kama ile tespit yoluna gidilir.

— Vet. *Tırnak çatalı yarası*, gevişgetiren hayvanlarda tırnak arası bağı örten deride görülen kronik iltihap; taşkın bir sigillenme ve altderinin kabarcıklı tabakasının hipertrofisi, özelliğini meydana getirir.

Tırnak çatalı yarası, yataklıklar, gübre, gübre şerbetiyle devamlı temas sonucu tır-

Foto. LAROUSSE

nak arasında meydana gelen yüzeysel veya derin yaraların ve aftlı döküntülerin bir komplikasyonudur.

Siğilleri kesmek ve antiseptik ve büzüştürücü pansumanlar yaparak tedavi edilir. Hayvanlar çok temiz yerlerde, yataklıklarda tutulursa bu hastalık önlenir.

● *Tırnak çatlağı*. Eğer çatlak, tırnak ucuna dönükse, *tırnak ucu çatlağı* denir; eğer, tırnağın üst bölgesine doğru uzanıyorsa, *tırnak üstü çatlağı* denir. Derinliğine göre ya *yüzeysel* ya da *derin* olur. Tırnak uru halinde, canlı kısımlarda bozulur. Tırnak çatlağının varlığı yalnız yarığın bulunmasıyle değil, fakat özellikle az veya çok topallama ile belli olur. Tırnak ucu çatlağı, tırnak üstü çatlağından daima daha ağır bir durumdur, çünkü tırnak uru komplikasyonu yapabilir.

Eğer tırnak çatlağı komplikasyon yapmazsa, çatlağın dudaklarına her iki yanından iki tutturucu ile bir demir takılır, yahut da çatlağın dudaklarından geçen madenî bir dikiş yapılıp dudaklar sabitleştirilir. (Buna tırnak çatlağını kapamak denir.) Eğer tırnak çatlağı komplikasyon yapmışsa, hasta kısımları açmak, incelmiş, kangrenli kısımları kesmek ve hattâ, eğer nekroz varsa, kemiği kazımak gerekir.

Tırnak çatlamasını önlemek için, ayak tırnaklarının boynuzlaşmış kısımları katranlı iyi bir tırnak merhemi ile daima yumuşak tutulmalıdır. Uygun bir nallama ile, topuğun sıkılmasına mâni olmak gerekir.

— Zool. Sığırlarda *tırnak* durmadan büyür, uzar ve bu uzama ayda 1 sm'yi bulabilir. Otlakta hayvanların dolaşıp gezinmesi yüzünden meydana gelen aşınma bu düzenli uzamayı karşılar. Hayvanların uzun süre ahırda yer değiştirmeden kalması halinde durum değişir; ineklerin ve öküzlerin tırnakları aşırı derecede uzar, bu yüzden hayvan gövdesinin ağırlığıyle ayağının arka kısmına, yani topuğuna basmak zorunda kalır. Bundan da duruş bozuklukları ve anormal bir iç diz yorgunluğu doğar. Bu kusurlardan sakınmak için, fazla uzayan tırnağın muntazaman bir nalbant bıçağı veya özel bir testere ile kesilip kısaltılması gerekir. (L)

TIRNAKÇI i. ve sıf. (*tırnak*'tan *tırnak-çı*). *Argo*. Yankesici.

— Teşk. tar. Osmanlı devletinde, padişahların tırnaklarını kesen kimse. (Tırnakçı, hasodalılardan olurdu. Bunlar padişahların tırnaklarını perşembe günleri keserlerdi. Bu görev Abdülhamid I devrinde kaldırıldı.) [M]

TIRNAKLAMAK geçl. f. (*tırnak*'tan *tırnak-la-mak*). Tırmalamak. || Tırnaklarını geçirerek yolmağa, kazımağa veya çekmeğe çalışmak: *Girerken telleri tırnaklıyor ve akort ediyordu* (B. Felek). [M]

TIRNAKLI sıf. (*tırnak*'tan *tırnak-lı*). Tırnağı olan.

— Denizc. *Tırnaklı sapan*, kaldırılan yükün ağırlığıyle bu yükü kavrayan karşılıklı kancalara sahip sapan. (Genellikle sandıklı yüklerin kaldırılmasında kullanılır.)

— Kuyumc. *Dört köşe tırnaklı*, kenarlarından tutturularak halkaya bağlanmış dikdörtgen veya kare biçiminde yüzük taşı.

— Zool. Ayağında tırnak veya cırnak bulunan memeli hayvanlara denir. || *Tırnaklı kapakçık*, yumuşakçalarda bulunan dar ve kıvrık kapakçık. (Başlangıç çekirdeği tepede bulunan bu çeşit kapakçıklar fusus ve xancus gibi yumuşakçalarda görülür.) [LM]

TIRNAKLIK i. (*tırnak*'tan *tırnak-lık*). Bir kutunun kapağı üzerinde bulunan ve kapağın tırnakla çekilip açılmasını sağlayan yanlamasına çentik. || Tırnak yeri. (L)

TIRNAKSI sıf. (*tırnak*'tan *tırnak-sı*). Tırnağa benzeyen, tırnağı andırır. (M)

TIRNAVA, macarca **Küküllö,** Romanya'da ırmak, Mureş'in kolu (sol kıyı). Blaj'da iki ana kolun (Tırnava-Mica ve Tırnava-Mare) birleşmesiyle meydana gelir; 190 km. (L)

TIRNOVA, bulgarca **Trnovo,** Bulgaristan'da şehir, Balkanlar önündeki yaylada, 27 800 nüf. XVI. yy.dan kalma cami. Şato. Deri sanayii. İplikçilik ve dokumacılık. Besin sanayii. Şehir Yantra vâdisinin yukarısında amfiteatr şeklinde kurulmuştur. Tırnova İkinci Bulgar krallığının başkentiydi (1186-1393). İlk Bağımsız Bulgar cemiyeti «Trnovo anayasasını» burada kabul etti (1879). — *Tırnova idare bölümü*, 345 600 nüf. İdare merkezi, *Gorna Orjahovica*. (L)

TIRNOVACIK, bulgarca **Malko Trnovo,** Bulgaristan'ın Türkiye sınırı yakınında yer. Kırklareli'nden gelerek Dereköy sınır kapısında Bulgaristan'a giren yeni yol buradan geçer. (M)

TIRPALA i. Tekst. *Vurucu* veya *dövücü tırpala*, madenî bir temel üzerine sıralanmış birkaç vurucu pala taşıyan ve pamuk yığınlarını döverek toz ve toprağını temizleyen dövücü mil. || Tarak makinelerinde, tarak telleri içindeki elyafı kabartarak, hizar tarafından tül halinde çıkarılmalarını sağlayan, üzeri esnek ve ince çelik tellerle kaplı tambur. (L)

TIRPAN i. (yun. *drepanon*'dan). Uzun bir sapın ucuna tutturulan ve ot, ekin v.b. biçmeğe yarayan hafifçe kıvrık, uzun çelik bıçak.

— ÇEŞ. DEY. *Tırpan atmak*, (bir topluluğu) yok etmek, kırıp geçirmek. || *Tırpandan geçirmek*, bir şeyi yok etmek, ortadan kaldırmak.

— Ed. Azrail'in ölüm simgesi.

— Spor. Güreşte hasmın baldırına veya ayak bileğine kendi ayağını takarak onu devirmek amacıyle yapılan bir oyun.

— ANSİKL. Zır. *Tırpan*, ucuna doğru gittikçe incelen, ortalama 60 sm uzunluğunda 6-7 sm genişliğinde, çelikten keskin ağızlı bir lamdır. Hafifçe eğri olan bu lamın sırt kısmı kalın ve az bombelidir. Bir ucu bir halka ve bir perçinle uzun bir sapa bağlıdır. Sapın ortasında elle kavranacak bir tutamak bulunur. Orakçı kolunu her savuruşta 1,80 m genişliğinde 0,15-0,30 m derinliğinde bir çayır veya ekin kesimini biçer. Tırpan körelince orakçı, kemerine asılı bir masat yardımıyle onu biler. Keskin kısım iyice körelirse, bu sefer bir örsün üstünde yassı tabanlı bir çekiçle döverek keskinleştirmek gerekir. Tırmıklı tırpan, üzerinde biçilen sapları toplamağa, tutmağa yarayan, yan yana dizili çubuklardan bir tırmık bulunan tırpandır. Yulaf biçmekte kullanılır.

— Tar. Avrupa'da XVIII. yy.ın sonlarında arpa ve yulaf biçmek için kullanılmağa başlanan tırpan ancak XIX. yy.ın ikinci yarısında, el emeğinin azaldığı, daha güçlü bir âlete ihtiyaç duyulduğu zaman yaygınlaşarak orağın yerini aldı. (LM)

TIRPANA i. (yun. *drepanion*, küçük tırpan, orak'tan). Zool. Tırpangillerden kıkırdaklı balık. (İlmî adı *Raja batis*.)

— ANSİKL. *Tırpana* daha çok kuzey denizlerinde bulunur; sırtı kurşunî renkte, dikensiz ve pulsuzdur; boyu 2 m'ye varabilir. Eti lezetlidir. (M)

TIRPANAGİLLER çoğl. i. Hypotrema grubundan köpekbalıkları familyası. (Tırpanalarda vücudun ön kısmı [gövde ve göğüs yüzgeçleri] dörtköşemsi bir disk şeklindedir; kuyruk gittikçe daralarak uzar, fakat çok ince değildir; iki sırt yüzgeci, bir tane çok küçük kuyruk yüzgeci vardır. Görünüşleri uçurtmaya benzer. Biricik cinsi: *tırpana*.) [L]

TIRPANCI i. (*tırpan*'dan *tırpan-cı*). Tırpan kullanan, tırpanla ekin biçen kimse. (M)

TIRPANLAMAK geçl. f. (*tırpan*'dan *tırpan-la-mak*). [Ekin, ot v.b.yi] Tırpanla biçmek. || *Mec*. Bir şeyi yıkmak, ortadan kaldırmak. (M)

TIRTIK i. Çentik, pürüz: *Madenî paranın, pulun kenarındaki tırtıklar.*

◆ **Tırtık tırtık** zf. ve sıf. Pürüzlü, düz olmayan, çentikli durumda: *Kitabın kenarı tırtık tırtık olmuş*. (M)

TIRTIKÇI i. (*tırtık*'tan *tırtık-çı*). *Argo*. Yankesici, tırnakçı. (M)

TIRTIKLAMAK geçl. f. (*tırtık*'tan *tırtık-la-mak*). *Argo*. Aşırmak, çalmak: —*Şeşbeşse şeşbeş... Liramızı göz göre tırtıkladınız* (Kemal Tahir). [M]

TIRTIKLI sıf. (*tırtık*'tan *tırtık-lı*). Tırtığı olan, çentikli.

— Anat. *Tırtıklı eklem*, eklem yüzeyleri oyma kalemi ile yontulmuş gibi çentikli olan eklem.

— Jeol. Çok girintili çıkıntılı yüzey şekilleri için kullanılır: *Tırtıklı kıyı*. (LM)

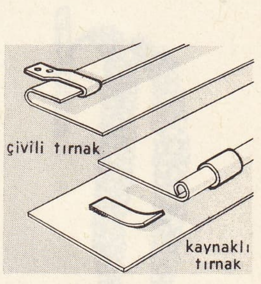

tırnak (inş.)

TIRTIL i. Pulkanatlıların (kelebek) kurtçuğunun ilk şekli, yani yumurtadan çıktıktan sonra krizalit oluncaya kadarki hali.

— ANSİKL. Zool. *Tırtıl*'lar solucanımsı, yumuşak kurtçuklardır; bunlarda baş yuvarlak, ağız parçaları çiğneyici (yetişkin kelebeğin tersi), göğüs kısmı üç bölümlü (her birinden bir çift bacak çıkar), karın kısmı on parçalıdır (karın halkalarının birçoğunda, genellikle 3., 4., 5., 6. ve 10. halkada bir çift «yalancı ayak» bulunur). Tırtıllar genellikle gözalıcı parlak renklidir. Üzerlerinde çoğu zaman kıl, tüy, diken,

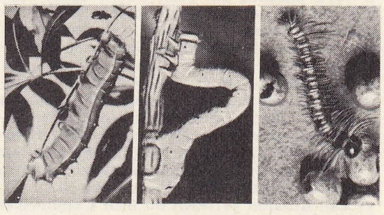

«gece tavuskelebeği», «çayır tırtılı», yumurtadan çıkmakta olan meşe tırtılı

kabarcık ve içeri çekilebilen mahmuz gibi çıkıntılar bulunur. Tırtıllar hiç bir zaman zehirli değildir; bununla beraber bazılarında ısırgan kıllar bulunur (msl. *processionaire tırtılı*). Sağda ve solda altı tane sadegözü vardır. Her deri değiştirişte deri sırt tarafından yarılır, tırtıl gömleğinden sıyrılarak çıkar. Bazı tırtıllar topladığı çalı çırpı ve yaprak parçalarını ipekle karıştırarak kendisine koruyucu bir kundak yapar, gittiği yere bununla birlikte sürünür. Tırtıllar genellikle bitkiyle beslenir, fakat çoğu zaman her birinin yiyeceği bitki bellidir: bu gibi tırtıllar bir tek bitki türüyle beslenebilir, o bitki olmazsa etrafı başka bitkiyle dolu olduğu halde açlıktan ölür. Tırtıllar yaprakları, çiçekleri, meyveleri kemirir, odunlara delik açar, bu yüzden genellikle çok zararlıdır. Tırtılların bazıları açıkta krizalit olur. Fakat çoğu bir bezden salgıladığı ve alt dudağı yoluyle iplik haline getirdiği ipekten bir koza içine yerleşir. İpekböceği bunun en iyi örneğidir. Tırtılların çoğu ileride olacakları yetişkin kelebeklere oranla daha uzun süre yaşar. Tırtılları yok etmek için en basit usul, tırtıl yuvası bulunan dalları kesip yakmaktır. Fakat bunun sakıncaları vardır, çünkü tırtılı yok etmek için faydalı dalları da yakmak gerekir. Bu yüzden başka usullere özellikle böcek öldürücü ilâçlara (arsenikli ilâçlar, D.D.T., H.C.H. v.b.) başvurulur. Teknik Zıraat müdürlükleri bu konuda her isteyene gerekli bilgileri sağlar. (LM)

TIRTIL i. Mekan. Çevresinde kertikler bulunan ve işlenecek parça üzerine bastırılarak bu kertiklerin izini parçaya basmağa yarayan çelik disk. Bk. ANSİKL.

— Nümism. Bazı madenî paraların kenarını çevreleyen kertikli kordon.

— Seram. *Tırtıl çekme*, henüz yumuşak olan bir parçayı madenî bir tırtılla süslemek.

— Sil. Bk. PALET.

— Teknol. Silindir biçiminde bir parça üzerine açılmış yivlerin tümü. || *Tırtıl çekme*, vida başı ve tampon mastar gibi elle kullanılacak parçaların silindirik yüzeylerinde yiv açma işlemi. (Bu yivler çalışma sırasında elin kaymasını önler.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mekan. *Tırtıl* çekmede kullanılan tırtıllar, işlenecek parçanın şekline göre içbükey yüzeyli veya bombeli silindir şeklinde olur. Bunlar tornada, elle tutulan tırtıl sapı yardımıyle veya bir kesici takım gibi torna arabasına tespit edilerek kullanılır ve üzerine takıldıkları parçanın dönmesiyle hareket eder. Tırtıllar, yapılacak

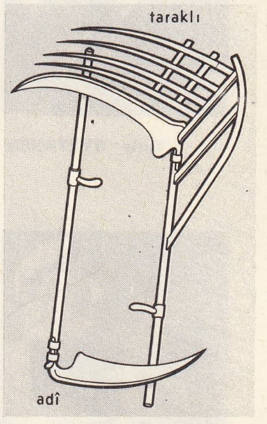

tırpan

tırtıllar (mekan.)

Foto. LAROUSSE

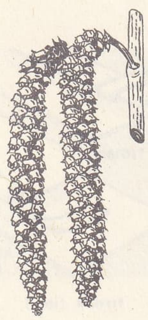

tırtılsı (bot.)

Yuriy TIYNYANOV

TİAHUANACO
kırmızı kumtaşından
aymara heykelleri

tırtıl çekme işleminin büyüklüğüne ve tarzına göre değişir.

— Teknol. *Tırtıl çekme* işlemi, elde edilmesi istenen yivlerin ters profilini taşıyan tavlanmış sert çelikten tırtılı işlenecek parça üzerine bastırarak yapılır: bu işlem için, genellikle paralel veya yarı otomatik tornalar kullanılır. Ayrıca sert madenden bir oluk üzerine daha yumuşak bir madenden kemer veya gömlek geçirmek için de tırtıl çekme işleminden faydalanılır. (L)

TIRTILLANMAK dönşl. f. (*tırtıl*'dan *tırtıl-la-n-mak*). [Ağaç için] Her yerini tırtıllar basmak, üzerine tırtıllar üşüşmek. (M)

TIRTILLI sıf. (*tırtıl*'dan *tırtıl-lı*). Tırtılı olan, kenarı kertikli.

— Nümism. *Tırtıllı kenar,* bir paranın ön ve arka yüzleri arasındaki kenar çizgisini meydana getiren yüzey. (Modern paracılıkta çok düzgün olan kenarlarda bazen girintili veya çıkıntılı bir yazı, bazen oyuk veya kabarık çizgiler bulunur; böylece para yanlarının aşınması önlenmeğe çalışılmıştır.) || *Tırtıllı para,* kenarlarında ince çizgiler bulunan madenî para. || *Tırtıllı sikkeler,* Eskiçağda Suriye (M.Ö. 190-145 arası), Makedonya ve Kartaca'da kullanılan, kenarları tırtıllı sikkeler. (Tırtıllı para örneklerine Suriye, Makedonya ve Kartaca ile Roma imparatorluğunun Cumhuriyet dönemi paraları arasında rastlanır. Roma'da sadece gümüş dinarlara uygulandı ve ülkede daha M.Ö. III. yy.dan itibaren yerleşen bu usul Cumhuriyet döneminin sonuna kadar devam etti.) [LM]

TIRTILSI sıf. ve i. (*tırtıl*'dan *tırtıl-sı*). Bot. Söğüt, kavak, fındık v.b. bitkilerin tırtıla benzeyen çiçek durumları için kullanılır. || Genellikle sarkık başak şeklinde, bir eşeyli çiçekler topluluğu: *Cevizin, fındığın çiçekleri tırtılsıdır.* Bk. ANSİKL.

— Zool. Tırtıl görünüşünde olan. (Göğüs bölgesinde eklemli bacak, karın kısmında yalancı bacak bulunan böcek kurtçuklarına denir.) || Gevişgetiren hayvanlarda dölyatağı mukozasında bulunan saplı şişkinlik.

— ANSİKL. Bot. *Tırtılsı*'da erkek ve dişi organlar basit pulcuklarla korunur. Erkek bir tırtılsı, çiçek mevsimi geçince kopup düşecek şekilde dipten eklidir. Eskiden çiçekleri bu şekilde olan ağaçlara *tırtılsılılgiller* denirdi; şimdi bu ağaçlar söğütgiller, huşağacıgiller, palamutgiller ve cevizgiller familyalarına ayrılır.

Bu ağaçların bazılarında (söğüt, kavak, gürgen) hem erkek, hem dişi çiçekler, bazılarında (meşe, ceviz, fındık) ise sadece erkek çiçekler tırtılsıdır. (L)

TIRTILSILILAR çoğl. i. Kavak, huş, kestane gibi tırtılsı çiçekli bitkiler takımı veya üsttakımı. *Eşanl.* AMENTALES.

— ANSİKL. Bilginlerin bir kısmı tırtılsı çiçekli ağaçları üç takıma ayırır: söğütler, cevizler, kayınlar. Bu takdirde *tırtılsılılar* grubunu üsttakım saymak gerekir. (L)

TIRTILYİYENGİLLER çoğl. blş. i. Tropikal bölgelerde yaşayan ötücü kuşlar familyası. (İlmî adı *Campephagidae.*) [L]

TIRTIR i. Uzun gövdeli, uzunduyargalı, zarkanatlı böcek; kurtçuk evresini tarım bitkilerine zarar veren böcekler üzerinde geçirir. (İlmî adı *İchneumon pisorius. İchneumonidae* familyasından.) Bk. İCHNEUMON. (L)

TIS i. (onomatope). Genellikle kaz, yılan, kedi v.b.nin düşmanını ürkütmek istediği anda çıkardığı sesi anlatmak için kullanılır.

— DEY. *Tıs yok,* bir yerde hiç ses olmadığını belirtmek için söylenir. (M)

TISLAMAK geçz. f. (*tıs*'tan *tıs-la-mak*). [Kaz, yılan, kedi v.b. için] Tıs diye ses çıkarmak. (M)

TIYÇİNA (Pavlo), ukraynalı şair (Peski, Çernigov 1891). Ukraynalı yazar Kotsyubinskiy'in izinde yürüdü, 1918'den sonra ismini duyurdu ve bütün eserlerinde rus devrimini, devrimin meydana getirdiği ilerlemeleri ve başarılarını övdü: *Pluh* (Araba) [1920], *Viter z Ukrayiniy* (Ukrayna Rüzgârı) [1924], *Çuttya Jedıynoyi Rodıynıy* (Birleştirilmiş Bir Ailenin Duygusu) [1938], *Den Nastanet* (Gün Doğuyor) [1944]. 1945'ten sonraki eserleri ülkenin ikinci Dünya savaşından sonraki kalkınmasını yüceltir: *İlkbaharın Uyanışı, Pobejdat i Jit* (Bize Yaşamak Lâzım), *İ Rasti i Deyrtvovat* (Gelişmek ve Etkilemek). [L]

TIYN i. (ar. *ṭıyn*). *Esk.* Balçık, çamur. || *Tıyn-ı ahmer,* kırmızı aşıboyası. || *Tıyn-ı asfer,* sarı aşıboyası. || *Tıyn-ı ebyaz,* tebeşir. || *Tıyn-ı hadidî,* aşıboyası. || *Tıyn-ı hikmet,* hattat tebeşiri.

◆ **Tıynî** sıf. *Esk.* Çamurla ilgili. (M)

TIYNET i. (ar. *ṭıynet*). Maya, huy, yaradılış: *Başka tıynetler mi hep şayan olan ihsanına / Ah, yükselsem de düşsem senin damanına* (M. Â. Ersoy). || *Tıynet-i pâk. Esk.* Temiz huy.

◆ **Tıynetsiz** sıf. Kötü yaradılışlı (kimse). [M]

TIYNYANOV (Yuriy), sovyet yazarı ve edebiyat tarihçisi (Rejitsa [bugün Rezekne, Letonya] 1894 - Leningrad 1943). *Rus biçimçiliği**nin en faal üyelerinden biri oldu. İlk kitabı *Dostoyevskiy i Gogol* (Dostoyevski ve Gogol) [1921], benzek nazariyesi üstüne bir denemedir. *Problema Stihotvornogo Yazıyka* (Şiir Dili Meselesi) [1924] şiir semantiği meselelerini ele alır. Makalelerinde (1929'da kitap olarak toplandı), daha sonra dilbilim veya antropolojide yapısal metodu oluşturacak olan temellerin taslağını çizdi. 1930 Yıllarında Puşkin'in ve Puşkin'in yaşadığı çağda yetişen yazarların romanlaştırılmış biyografyalarını yazdı. (L)

Tİ i. (onomatope). Ask. Bir tören sırasında, askerleri biraraya toplamak, törenin başladığını bildirmek v.b. amaçlarla çalınan borazanın çıkardığı ses.

— ÇEŞ. DEY. *Ti çekmek.* Bk. ÇEKMEK. || *Ti işareti,* borazanla «ti» sesi çıkararak verilen işaret. || *Tiye almak. Argo.* Biriyle alay etmek, eğlenmek. (M)

Ti, *titan*'ın kimyasal sembolü. (L)

T.İ.A. (fr. *Taitement İntégral Armand*'ın baş harflerinden), kazantaşı birikimini önlemek için, lokomotif kazanlarının besleme sularına uygulanan işlem. 1938 ile 1942 yılları arasında Louis Armand tarafından bulunan bu işlemin ilkesi, kazan suyunun içinde erimiş halde bulunan tuzlara ağırlık ve bileşim bakımından tamamıyle uyan karmaşık bir ürünü kazana sürekli olarak katmaktır. (L)

TİAHUANACO, Bolivya'da arkeolojik sit, Titicaca gölünün güneyinde, 3 900 m yükseltide. Kalıntılar 450 m × 1 000 m'lik bir dikdörtgende yayılır. Daha İspanyollar ülkeye geldiğinde yıkıntı halinde olan Tiahuanaco, Güney Amerika'nın en büyük dinî merkezlerinden biriydi. İnkalarınkinden daha eski birçok anıtı muhafaza eder (Güney ve Ay kapıları). Şehirde Chavin'inkileri andıran oldukça basit yapıda pek çok monolit kalmıştır. Seramik eserler boldur; Madencilik tekniği çok gelişmiştir (bronz, altın, gümüş ve bakır alaşımları). [L]

TİAMA i. Afrika'da *Entandrophragma Angolense*'den elde edilen kereste. (Kongo'da *kiluka, kalungi* veya *lifaki,* Gabon'da *abebenye* veya kırmızı *diololo,* Fildişi Kıyısı'nda tiyama denilen bu kereste oldukça sert, kırmızımsı esmer renkli, ters lifsiz, yer yer şerit çizgili bir odundur; ince marangozlukta, kaplamacılıkta kontrplak yapımında kullanılır.) Bk. TAHTA *levhası.* (L)

TİAMAT. Mit. Sümer tanrıçası. Sümerlerin yaratılış olayını konu edinen ve Hammurabi çağında (M.Ö. XX.yy. ortaları) yazıldığı söylenen Enuma Eliş adlı manzum destana göre denizler tanrıçasıdır. Denizler dışında kalan bütün tuzlu sular da onun yönetimi altındadır. Tiamat ile tatlı ırmakların (tatlı suların) tanrısı olan Apşu'nun birleşmesinden (tuzlu sularla tatlı suların kaynaşmasından) canlı varlıklar doğmuştur. Tiamat daha sonraki çağlarda Anadolu inançları arasına karışmış, Hitit ve Urartu dinlerine girmiştir. (M)

TİAMİN i. (fr. *thiamine*). Biyokim. Vitamin B_1. *Eşanl.* ANÖRİN. (L)

TİARA i. (yun. ve lat. k.). Arkeol. Eskiçağda Doğuda, Bizanslılarla Habeşlilerde hükümdarlık sembolü başlık.

— ANSİKL. Arkeol. *Tiara,* mezopotamya tanrılarına ayrılmıştır. Üst üste konmuş 1-4 sıra boğa boynuzuyle süslü olan tiara, tanrı veya tanrıçanın ululuk derecesini gösterirdi. Tanrılaştırılmış bazı krallar da, bugün Louvre'da bulunan bir dikme taşın (III. binyılın ikinci yarısı) üstünde olduğu gibi, boynuzlu tiara ile temsil edilmiştir. Asur krallarının başında, konik sivri uçla biten bir tiara vardı. (L)

TİARECHİNUS i. Alp triyasında fosil olarak bulunan, ilkel özellikler taşıyan, blastoit görünüşünde deniskestanesi. (L)

TİARELLA i. Dik saplı, ipliksi veya yonca yapraklı çokyıllık bitki; çiçekleri sap ucunda salkım halinde bulunur. (Taşkırangillerden.)

— ANSİKL. *Tiarella* Asya ve Amerika'nın dağlık bölgelerinde yetişir; birçok türü (*Tiarella cordifolia, T. unifoliata*), bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. (L)

TİARİS i. Koyu yeşil, siyah ve sarı tüylü, kısa konik gagalı, kısa kuyruklu küçük (10-15 sm) kuş; Amerika'nın tropikal bölgelerinde yaşar. (İspinozgillerden.) [L]

TİB i. (ar. *ṭib*). *Esk.* Güzel koku. (M)

TİBALDİ (Paolo), italyan fesatçısı (Piacenza 1825-Roma 1901). Roma'da Garibaldi ile birlikte savaştı (1849), sonra Fransa'ya gitti ve gözlükçülük yaptı. Napoléon III'e suikast hazırlamakla suçlanarak Cayenne'e sürüldü (1857), serbest bırakıldıktan sonra (1870) Paris komününe katıldı. (L)

TİBALDİ (Pellegrino), **Pellegrino de'Pellegrini** denir, italyan mimarı, ressamı ve

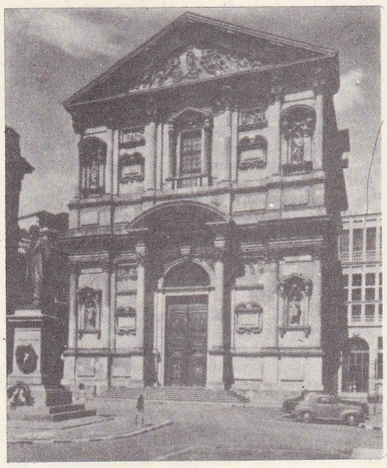

S Fedele kilisesi, Milano

heykeltıraşı (Bologna veya Puria di Valsolda 1527-Milano 1596). Bologna'da okudu, 1550'de Bologna üniversite sarayını süsledi. Milano'da S. Fedele ve S. Sebastiano kiliselerini yaptı. Madrid'de krallık sarayının yapısında çalıştı. — Kardeşi DOMENICO (Bologna 1541-ay.y. 1583), Bologna'da katedralin şapellerinden biri ile birçok saray yaptı. (L)

TİBBETT (Lawrence), amerikalı bariton (Bakersfield, Kaliforniya 1896-New York 1960). 1923'te Metropolitan'a alındı, 1925-1950 arasında önemli bariton rollerine çıktı; aynı zamanda çok iyi bir oyuncu olan Tibbett, Metropolitan'da İtalyanların yerine kendini kabul ettiren ilk amerikalı sanatçıdır. 1937'de Avrupa turnesine çıktı, *Peter İbbetson, İmparator Jones* v.b. adlı filmleri çevirdi. (L)

TİBBON'LAR, Provence'ta XII. ve XIII. yy.larda önem kazanan musevî mütercim ailesi. Bunlar, Ortaçağda Musevîlerin Arapça yazdıkları başlıca eserleri İbranîceye tercüme ettiler. Bu ibranîce tercümeler de Buxtorf v.d. tarafından Latinceye çevrilerek Avrupa'da yayıldı.

Tibbon ailesinin başlıca üyeleri şunlardır: — JUDAH BEN SAUL (1120-1190). İspanya'da doğdu, Lunel'e yerleşti. Bahya, Halevi ve Saadia'nın eserlerini, Janah'ın dilbilgisi üstüne denemeleriyle Gabirol'un ahlâk üstüne bir denemesini çevirdi; — SAMUEL

Foto. LAROUSSE; Dizionario Enciclopedico Italiano

TİBER: roma sanatı, Louvre müzesi, Paris

(1150-1230), öncekinin oğlu. Birçok eserle birlikte arkadaşı Maimonides'ten *Delalet ve Delailü'l-Hairin* (Şaşkınların Kılavuzu) adlı eseri çevirdi. *Ma'amar Yikkawu ha-Mayim* adlı felsefî bir deneme yazdı. — MOSES (Musa) [öl. 1283] öncekinin oğlu. Eukleides'in Arapçaya çevrilmiş *Stoikheia* (Unsurlar) adlı bir metnini ve birçok arapça eseri İbranîceye çevirdi. (L)

TİBER veya **TEVERE**, İtalya'da ırmak, Tiren denizine dökülür; 396 km. Toscana Apenninleri'nde Fumeriola dağında 1 268 m yükseklikte doğan Tiber, Toscana, Umbria ve Latium'u aşar. Yukarı vâdisi değişik oluşumlu topraklarda (kalker, kil, kum) oyulmuş, aşağı çığırı volkan püskürmeleriyle yön değiştirmiştir. Irmak Campagna Romana'da birçok menderes çizer, İtalya'nın başkentinden geçer ve iki kolla Ostia yakınında denize dökülür. Başlıca kolları sağda Amiata dağından gelen Paglia, solda Nera ve Aniene'dir. Irmağın rejiminde Nera başlıca rolü oynar; birçok akarsuyu olan kalkerli bir bölgeyi akaçlar ve Tiber'in debisini üç kat artırır; yaz mevsimindeki suların çekilmesi sırasında ırmağa nispeten bol su getirir. Tiber'in Nera ile birleştiği yerin yukarısında sonbahar maksimumu ilkbahar maksimumundan yüksektir; aşağı kesimde ise ilkbahar maksimumu daha yüksektir. Tiber'in sularına taşıdığı alüvyonlar kil rengi verdiğinden ırmağa «Sarı Irmak» denir. Çığırının uzunluğu ve hidrografya havzasının önemi (17 160 km²) sayesinde Po'dan sonra İtalya'nın ikinci ırmağıdır.

— Rom. tar. Rejimi oldukça dengeli olan (curataresler yönetiminde önemli çalışmalarla çığırı düzenlenmişti) Tiber, ırmak ve deniz ulaşımıyla büyük karayollarının kavşağında önemli bir şehir olan Roma'nın gelişmesinde önemli rol oynadı. Latium, Etruria (etrüskçe ad) ve Sabine arasında sınır meydana getiren ırmak, bu bölgeler arasındaki ilişkileri sağlıyordu. Irmak bir süre tanrı (Tiberinus), taşmaları da gökten gelen ihtarlar sayıldı. Mitolojide Tiber, kendini sularına atarak boğan vesta rahibesi Rhea Silvia'nın (Remus ve Romulus'un annesi) kocasıdır. Silvia için Tiber adasında (Roma) bir tapınak yapıldı ve Tiberinalia bayramları ona adandı.

— İkonogr. Tiber, geleneksel olarak yere uzanmış suların çıktığı vazoya yaslanmış bir ihtiyar olarak temsil edilir; yanı başında ana kurt, Remus ve Romulus'u emzirir (Roma'da bulunan ve Louvre'da muhafaza edilen Eskiçağdan kalma bütün). Belirtileri, kürek ve elinde tuttuğu bolluk sembolü boynuzdur. (L)

TİBERİNUS, Alba Longua'nın efsanevî kralı. Albula ırmağında boğuldu ve ırmağa o tarihten sonra *Tiberis* (Tiber veya Tevere) adı verildi. Tiberinus, ırmağın koruyucu cini sayıldı. (L)

TİBERİOS I (öl. İstanbul 582), Bizans imparatoru (578-582). Justinus II çıldırınca imparatoriçe Sophia tarafından iktidara getirildi; 574'te sezar ilân edildi ve 578'de imparator oldu. Vergileri indirdi, ödenmemiş olanları erteledi, fakat sık sık eğlenceler düzenleyerek, kendi siyasetine bağlamak için Lombardia dukalarına (577 ve 579), İtalya'ya saldırmaları için de Franklara bol para yardımı yaparak hazineyi boşalttı. Perslere karşı savaşa girişti; Persler İustinianos tarafından Malatya yakınlarında yenildiler (575). Tiberios, ölümünden önce kızını, Maurikios ile (sonradan imparator oldu) evlendirdi. (L)

Foto. LAROUSSE

TİBERİOS II (öl. İstanbul 705), drungarios Apsimaros'un, Bizans imparatoru olarak hüküm sürerken (698-705) aldığı ad. İmparator Leontios'u tahttan uzaklaştırdıktan sonra, Araplarla savaştı; İustinianos II onu tahttan indirdi ve Hipodrom'da idam ettirdi. (L)

TİBERİUPOLİS. Esk. coğ. Anadolu'da (Frigya Pacatiana bölgesi) şehir. Adını Roma imparatoru Tiberius'tan alır. Kaynaklarda adına çok az rastlanır. Eski yazar Hierokles, şehrin yerini yaklaşık olarak belirtir; Tiberiupolis'i Appia, Aizanoi, Kadoi, Ankyra ve Synaos ile birlikte sayar. Hierokles'in bu bilgileri göz önüne alınarak, şehrin büyük Rhyndakos ırmağının kollarından biri olan Eğrigöz çayının havzasında yer almış olduğu kabul edilir. Şehrin kuruluşundan sonra üç yüzyıl boyunca, üzerlerinde «Tiberiopoliton» yazılı sikkeler kullanıldı. Şehir, Hıristiyanlığı hemen benimsedi. (M)

TİBERİUS (Julius Caesar) [Roma M.Ö. 42'ye doğr. - Misena M.S. 32], Roma imparatoru (M.S. 14-37), T. Claudius Nero ile Livia'nın oğlu. Annesi Octavius ile evlenince (M.Ö. 38) Octavius ailesine girdi. Augustus'un verdiği görevleri ustalıkla başardı, Ermeniye'ye gitti (M.Ö. 20 ve 6). Roma'nın adayı Tigran III'ü tahta çıkardı; Galya'yı yönetti; Raetia (M.Ö. 15), Pannonia (M.Ö. 12-9) ve Germania'ya (M.Ö. 8-7) seferler yaptı. M.Ö. 19'da praetor, M.Ö. 13'te konsül oldu. Prokonsül *imperium* (M.Ö. 9) ve iki defa tribunus yetkisi (M.Ö. 6 ve M.S. 4) elde etti. Öte yandan, Augustus, Tiberius'u evlât edinmeden önce, onu karısı Vipsania Agrippina'yı boşamağa ve kızı Julia ile evlenmeğe zorladı (M.Ö. 11). M.Ö. 6'da, karısından hoşnut olmayan, imparatorun torunları Caius ile Lucius Caesar'ı kıskanan Tiberius, Rodos'a çekildi. Fakat iki genç prensin ortadan kaldırılmasından sonra, Tiberius, Augustus'un izni ile Roma'ya döndü (M.S. 2). Augustus, onu ve Agrippa Postumus'u evlât edindi (M.Ö. 4) ve Tiberius'u, bir oğlu (Genç Drusus) olmasına rağmen, yeğeni Germanicus'u evlât edinmeğe zorladı. Artık babalığının adını taşıyan Tiberius, Germania (M.S. 4-5) ve Pannonia-Dalmaçya (M.S. 6-9) seferlerini üstüne aldı. Varus yenilgisinden sonra Ren ordusu başkumandanlığına getirildi ve Germanicus ile birlikte yapılan Germania seferlerini (11 ve 12 yılları) hazırladı (9-10). Tekrar imparatorunkine eşit bir *imperium majus* yetkisi elde eden (13) Tiberius, Augustus'un yerine kolaylıkla tahta çıktı (14) ve Agrippa Postumus ile Julia'yı öldürttü. Senatodan, Augustus'a verilen yetkileri aldı ve üvey babasının olağanüstü magistratus'luğunu devamlı bir kurum haline getirdi. Augustus'un siyasetini devam ettirmek amacıyla *consilium principis*'e istikrar kazandırdı; fakat senatoyu yetkisine ortak etmekle yetinmeyerek, ona magistra'ları seçme hakkını tanıdı. Devlet giderlerini kıstı (Roma'da, *Domus Tiberiana*'yı, Augustus tapınağını, Praetor kampını ve Tiberius takını yaptırdı); taşra valilerini denetledi, fazla ve haksız vergi alanları cezalandırdı, yalnız Galya (Floris ve Sacrovir ayaklanması, 21), Numidia (Tacfarinas savaşı, 17-24) ve yahudi topluluğu (Hıristiyanlığın başladığı) endişe yaratmaktaydı. Tiberius, dış siyaset alanında ölçülü davrandı: Varus'un ölümünün, Germanicus seferleriyle öcü alındıktan sonra (14-16), Roma ordusu yeniden Ren ırmağına ulaştı (17). Doğu'da, Germanicus Ermeniye'ye müdahale etti (18), Kappadokia'yı aldı ve Kommagenos'u Suriye'ye bağladı. 34-37 Arasında Roma, Parth'ların içişlerine karıştı ve Ermeniye üstündeki denetimini devam ettirdi. Fakat Tiberius'un gururu ve sinsiliği, yetersiz gördüğü senatörleri kızdırdı. Senatörler Germanicus'u Tiberius'a karşı çıkarmağa kalkıştılar; sonra kamuoyu, imparatoru, yeğenini zehirlemekle suçladı (19) ve Tiberius, sorgusuz sualsiz Calpurnius Piso'yu ölüme mahkûm etti (20). Roma'nın yönetimini Prefectus'a bırakarak (26) bu şehirden kesinlikle ayrıldı (26) ve Capri adasına çekildi (27); işlerin büyük kısmını, tek perfectus praetor olan Sejanus'a bıraktı. 23'te Tiberius'un oğlu Drusus'u zehirleten Sejanus, imparatoru, Germanicus'un ailesini cezalandırmağa teşvik

TİBER

etti (Agrippina ile Neron'un [Nero Julius Caesar] sürülmesi, Agrippina'nın oğlu Drusus'un hapsedilmesi, 29). Fakat Sejanus imparatoru tahttan indirmeğe kalkıştığı sırada, Tiberius'un baldızı Antonia tarafından maskesi düşürüldü ve öldürüldü (31). Oğlunun Sejanus tarafından zehirlendiğini öğrenen Tiberius, büyük bir sarsıntı geçirdi (saltanatının son yıllarındaki zalimliği bu sarsıntıyla açıklanabilir). Eski majestate kanunundan (*lex de majestate*) yararlanan, hafiyeliği teşvik eden ihtiyar imparator, sürgün cezalarını artırdı ve birçok senatörü idam ettirdi; Germanicus'un oğullarından ikisini (Neron [31] ile Drusus [33]) ve karısı Agrippina'yı (33) öldürttü. İmparatorluğu sağlam bir şekilde yönetmeğe devam etti. Ölümünden sonra tahta çıkacak adaylar konusunda, aynı derecede yeteneksiz saydığı torunu Tiberius Gemellus (Drusus'un oğlu) ile küçük yeğeni Caius Caligula (Germanicus'un oğlu) arasında tereddüt etti. Avrupa'da yaptığı bir seyahat sırasında öldü (16 mart 37). [L]

TİBESTİ, Sahra'da (Çat) kütle, Emi Kusi'de 3 415 m. Kat kat yükselen kumtaşlı yaylalardan meydana gelir, bunların üstüne bazalt ve rigolit oluşumlu başka yaylalar oturmuştur. En yüksek yerler, volkan konileri ve çıkıntılarıdır. Yaylaları yaran vâdiler (*enneri*) genellikle dar ve derin boğazlardır. Tibesti'de yaşayan Tubu'lar (Teda'lar) güneybatı yamaçtaki oldukça cılız otlaklarda çobanlık yaparlar. Enneri Bardage'deki birkaç vahanın en tanınmışı Barday'dır. (L)

TİBET, Çince **Si-dzang** veya **Hsi dzang**, Yukarı Asya'da bölge, Çin Halk cumhuriyetinin muhtar bölgelerinden biridir; 1 221 600 km²; 1 275 000 nüf. Başkenti, *Lhasa*.

Coğrafya

Tibet, genellikle bir yayla olarak tanımlanır; daha doğru olarak batı doğu yönünde uzanan bir yüksek sıradağlar bütünüdür: yükselti 3 000 m'nin altına hiç düşmez ve bölge topraklarının 700 000 km²'si Mont Blanc'ın zirvesinden daha yüksektir. Başlıca sıradağlar *Kûn-lûn* (7 724 m) ve *Transhimalaya*'dır (7 225 m). İklim aşırı derecede serttir: 5 500 m'den itibaren karlar hiç kalkmaz ve toprak yılın bütün kısmında donar. Yağışlar az, hidrografya ağı düzenli değildir. Nan-dzı gibi bazı küçük göllerin denize akışı yoktur. Tibet yaylasının güneyinde Yukarı Brahmaputra (*Dzang-po*) havzasında insanların yaşamasına biraz elverişli tek bölge olan dar bir toprak şeriti vardır. Burası Himalaya ile Transhimalaya arasında uzun bir çöküntüdür, yağışlar yılda 500 mm'yi bulur ve iklim yumuşar: 3 600 m yükseltide yer almasına rağmen Lhasa'da ocak ayı ortalaması 0°C, yaz ortalaması 17,8°C'tır. Burası yılın her ayında tarım yapmağa ve şehirciliğe elverişli tek bölgedir. Tibet'in başlıca şehirleri şunlardır: Lhasa, Şigadzı, Giangdzı, batıda Keşmir sınırında Gartuk. Yaz mevsiminde topraklarının sulanmasını dağdan inen akarsuların bolluğu kolaylaştırır; bölgede arpa ve sebze tarlaları çoktur. Büyük ölçüde koyun, keçi ve yak öküzü yetiştiriciliği, dokuma tezgâhlarını ve deri işçiliğini besler. Merkezdeki ve kuzeydeki sıradağlarla yaylalarda ise tersine az sayıda göçebe yak öküzü çobanı dışında kimse yaşamaz. Çinliler iki büyük karayolu yapmıştır. Çing-hay yolu Kuku Nor yakınında Si-ning'den başlar ve 2 100 km sonra Lhasa'ya ulaşır; öbür yol Çing-du'dan başlar ve Lhasa'ya varmadan önce ülkenin güneyini baştan başa aşar (2 255 km). Eski-

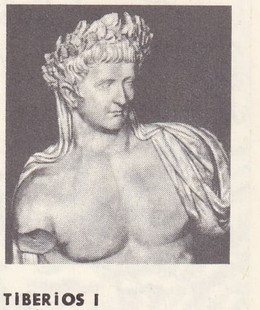

TİBERİOS I
antik mermer
Laterano müzesi,
Roma

TİBERIOS II
(özel koleksiyon)

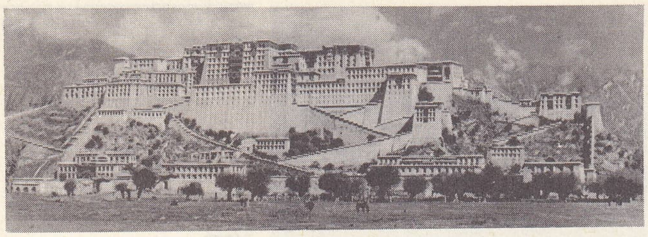

TİBET dalay lamanın sarayı: Potala, Lhasa

den kervanlarla aylarca, hattâ bir yıl süren Lhasa-Pekin yolu, bu iki yol sayesinde on bir-on iki güne inmiştir.

2 Milyona yakın Tibetli Tibet'te değil komşu çin illerinde (Çing-hay, Yûnnan, Sıçuan) ve Hindistan'ın kuzeybatısında (Ladakh bölgesi) yaşar.

Tarih

Ülkenin bilinen ilk yerlileri olan Kianglar (çince Çianglar) Huang-ho'nun kaynağı yakınında Çinlilerle çatıştılar (M.Ö. I. yy.), sonra Srong-btsan-sgam-po'nun 630-650'ye doğru bir ordu haline getirdiği Tu-fen barbar kavimleriyle savaşıldı. Türklerin ve Arapların müttefiki olan Tibet, iki yüzyıl boyunca Çin'i tehdit etti ve küçük Fergana ve Serinde devletlerini, özellikle de yeni otlaklar arayan yak çobanı tibetlilerin sızmağa başladığı Yukarı Birmanya ve Kuzey Hindistan'ı kendine bağlamağa çalıştı. Tibet kralları Çin'in siyasî teşkilâtını ve Hindistan medeniyetiyle Buddha'cılığı benimsediler, Buddha'cılık VII. yy.dan sonra eski tibet dini *Bon-po*'nun yerini aldı. Çin ile barıştan sonra, Bon-po ve buddha dinleri taraftarları arasındaki çatışma yüzünden zayıflayan monarşi ortadan kalktı (IX. yy. sonu) ve iktidar soylularla, lamaların yönettiği çeşitli mezheplerin (siyah veya Bon-po, kırmızı, beyaz, sarı v.b.) manastırlarına geçti. Kubilay Hanın Sakya manastırı başrahibine verdiği tibet hükümdarlığı (1264'e doğr.), 1345'e kadar Sakya-pa mezhebinde kaldı, sonra Beyaz mezhebe (Sitya sülâlesi, 1345'e doğr.- 1440), Kırmızı mezhebe (Rinpung sülâlesi [1440]), Tsagpa'ya (1556) geçti. XIV. yy. sonunda *Dzung-ha-Dzung-ha-ba*, Bud-dha'cılıkta reform yaptı ve Sarı mezhebi ön plana geçirdi; mezhebin yöneticileri dinî ve geçici önder birinci dalay lama (öl. 1474) ile büyük dinî önder pançen lama idi. XVI. yy. sonunda Moğollar Lamacılığı benimsediler; üçüncü dalay lama, kiliseleri düzenledi ve ölümünden sonra yerine bir moğol prensi geçti (1588). Koşot önderi (Koşotlar Kalmuklardan bir gruptu) Guşi Han (veya Goçi han) Kuku Nor'a yerleşerek (1636) Kırmızı mezhebi himaye eden Tsang kralına (Şigadzı bölgesi) karşı beşinci dalay lamayı destekledi; Guşi, Lhasa'yı aldı ve Orta Tibet'in hükümdarı ilân ettiği dalay lama, Lhasa'ya yerleşerek Potala'yı inşa ettirdi; Tsang ise pançen lamaya verildi. Pekin, Koşotların Lhasa üstünde himayesini kabul etti, ama bir çoro (veya cungar) ordusu kutsal şehri ele geçirince (1717), Çinliler müdahale ederek Çoroları kovdular ve dalay lamanın yanına iki yüksek komiser yerleştirdiler. Yeniden geçerli bir duruma gelen eski Çin hükümranlığı XVII. yy.da sağlamlaştı ve Çin, Kuku Nor bölgesini işgal etti (1792).

O tarihe kadar hint hacıları tarafından ziyaret edilen, Srinagar veya Patna'dan Pekin'e giden kervanlar tarafından aşılan, hattâ portekizli cizvit rahibi Andrade'nin yolculuğundan (1626) beri avrupalılarca bilinen Tibet, Çin'in emriyle yabancılara kapatıldı ve 1904'e kadar böyle kaldı: 1706'da ülkeden ayrıldı, Warren Hastings'in, Tibet'i ingiliz tacirlerine açma çabaları (1774-1783) başarısızlıkla sonuçlandı. Dışarıyla ilişkilerini kesen lamalar devleti yoksullaştı ve medeniyeti geriledi.

Büyük Britanya XIX. yy.da Transhimalayalar'daki Tibet'e bağlı bölgelere (Nepal, Bhutan, Birmanya, Sıkkım) himayesini kabul ettirdi; sonra lord Curzon'un gönderdiği küçük bir ordu (1903) Lhasa'ya girdi (1904) ve din önderlerine (Moğolistan'a kaçan 13. dalay lamanın yokluğunda) 3 pazar kurulmasını kabul ettirdi. Durumu Çin'e onaylattıran (1906) ve özel çıkarlarını Rusya'ya kabul ettiren İngilizler (1907), garanti olarak ellerinde tuttukları Çumbi vâdisini 1908'de boşalttılar.

İtibarlarını korumak isteyen Çinliler Lhasa'yı işgal ederek on üçüncü dalay lamayı devirdiler (dalay lama Hindistan'a kaçtı [1910]). Çin ihtilâli sırasında (1911) İngiliz-

Çamalhari Tçukya (Tchoukya) manastırının görünüşü (yüksl. 4 300 m)

tibetli bir sanatçı tarafından yapılan kâse, kaide ve kapak, yaldızlı bronzdan

TİBET haritası

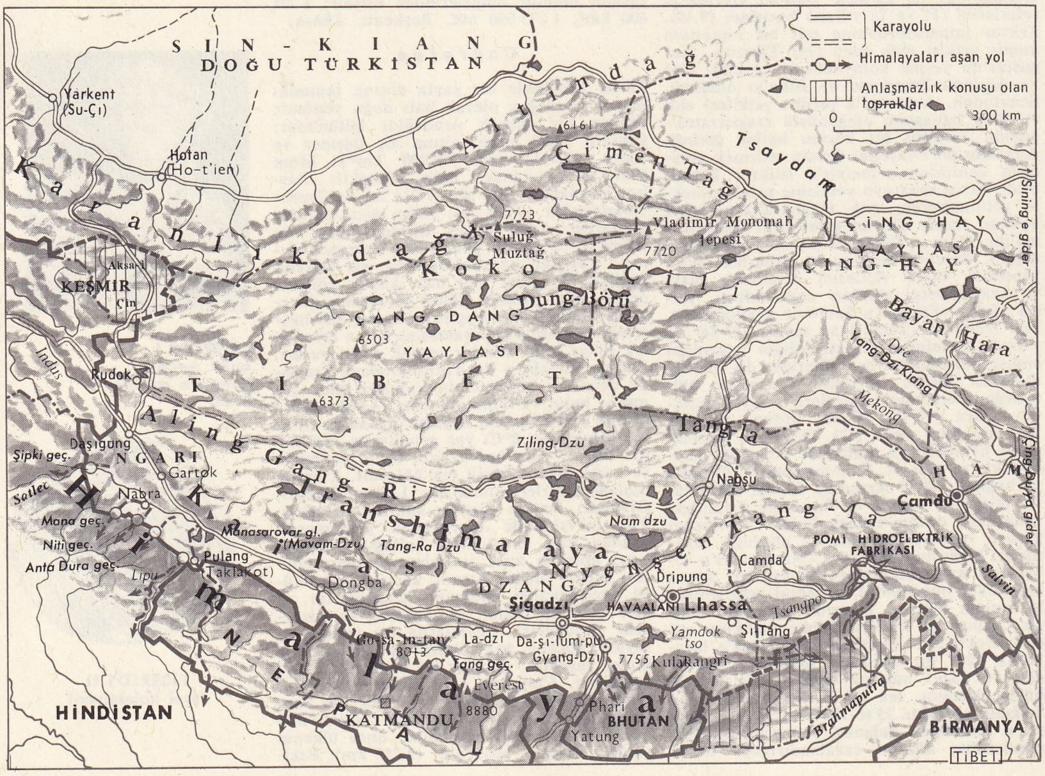

ıslık çalan oklarla müsabaka yapan tibetliler

saman taşıma işinde kullanılan yak'lar

Foto. LAROUSSE; Encyclopedia Americana

lerin yardımıyle Çinlileri bölgeden çıkaran Tibetliler dalay lamayı geri çağırdılar. Çin bunu üzerine pançen lamayı (1924'te Nankin'e sığındı) destekledi ve Doğu Tibet'i (Sin-kiang) muhafaza etti. Dalay lama, sonunda Nankin ile ilişkileri yeniden kurmak ve Çin'in Tibet'teki özel durumunu tanımak zorunda kaldı. Yerine geçen on dördüncü dalay lama (1940'ta seçildi) Goumindang'ın temsilcilerini sürgün etti. Tibet'i «Çin topraklarının ayrılmaz parçası» sayan halk Çin'i, ülkeyi işgal etti (ekim 1950) ve mahallî hükûmetleri tanıyarak Cumhuriyet çerçevesi içinde muhtarlık verdi; dalay lama, Çin'in tabiî müttefiki olan pançen lama ile barışmak ve Tsang'ı ona bırakmak zorunda kaldı.

1951'den sonra, Pekin'in öncülüğüyle ele alınan sosyal ve iktisadî reformlarla ülkenin sosyalizme yönetilmesi, ekili toprakların (yüzde 20) ve tarım ürünlerinin (yüzde 20) artması ve sanayileşmenin başlamasının yanı sıra 8 000 km'lik karayolları yapılmasına yol açtı. Buna paralel olarak, bir tarım reformuyle büyük mülk sahiplerinin topraklarına elkonuldu, lamalar rejimi zamanında sayıları çok fazla olan toprak köleleri kurtuldu. Fakat siyasî hâkimiyet ve askerî işgal, Çin boyunduruğunu günden güne ağırlaştırırken vaat edilen muhtariyet verilmedi. Hoşnutsuzluk, dalay lamanın ve hükûmetinin başlıca üyelerinin yurt dışına kaçarak (17 mart 1959) Hindistan'a sığınmasına (31 mart 1959) yol açan ciddî bir buhrana sebep oldu (Kam Kabileleri isyanı). Teokratik hükûmet başkanı dalay lama ile, Pekin görüşlerine yatkın pançen lama arasındaki anlaşmazlıktan yararlanan Çinliler, pançen lama (31 aralık 1964'te görevinden alındı) başkanlığında bir «Muhtariyete Hazırlık komitesi» kurdular; bu komitenin çalışmaları sonunda, eylül 1965'te Tibet muhtar bir bölge haline getirildi. Ngopo-Vang-Cigme'nin yönettiği (1967'de görevinden alındı) bir halk meclisi kuruldu. Fakat sürgündeki tibetli çevreler (Hindistan'da, Sıkkım'da, Nepal ve Bhutan'da) bağımsızlık sembolünü yaşattılar, Çinlilerin köleleştirme çabalarına (Tibetlileri kitle halinde sürgüne yollamak ve yerlerine çinli kolonlar yerleştirmek) şiddetle hücum ettiler.

Dil ve edebiyat

Tibet yazısı, bir sanskrit (hint) alfabesi harflerinin aktarılmasıyle meydana getirildi. Bu yazı VII. yy.ın birinci yarısında ortaya çıktı. Gramer de aynı döneme aittir ve bir hint örneğine göre oluşturulmuştur. Küçük unsurların kullanılmasıyle yumuşayan tek heceli kelimelerden meydana gelen dil, bu dönemde bir kültür dili haline gelmiştir.

Büyük kısmı Tibetliler tarafından yaratılmayan geniş bir edebiyat doğdu, ama bu edebiyat Hindistan ve Çin'den gelen buddha'cı eserlerden meydana gelir. Bununla birlikte, Asya için çok geç olan tibet dilinin kesinleştiği bu dönemden çok önce efsaneleri, temaları tacirler ve misyonerler taşıdılar ve göçebe ozanlar düzene koydular; her ozan bu şekilde oluşan çekirdeğe katkılar yapabilirdi. Yazının icadı, şüphesiz bu müşterek eser üretiminde özellikle sözlü olarak zenginleşmeğe devam eden halk edebiyatında hiç bir değişiklik yapmadı. Tibet edebiyatı, hint, iran, çin edebiyatlarının etkisinde kaldı, ama plastik sanatlarda olduğu gibi edebiyata da gerçekten kendine has unsurlar katar: psişik güçlerin ve gerçek ötesinin anlatımı. Bugün bilinen, en eski tibet eserleri, 1900'de Dun-huang (Kansu, Çin) bölgesinde bulunan yaklaşık olarak M. S. 800-1035 yıllarından kalma eserlerdir. Bu eserlerde bile daha sonrakilerin nitelikleri bulunur. Edebiyat gelenekleri, Tibet'te, ilişilmeden yüzyıllar boyunca yaşadı; bu durum tibet edebiyatının yalnız yabancı tarzların etkisiyle değil, aynı zamanda millî kabiliyetin derin anlatımıyle ortaya çıktığını gösterir. Yazı ve imlâda da aynı ruh görülür. Touen-honang'da bulunan yazılar dışında tibet edebiyatı, özünde hepsi de mitos haline gelen bir kahramanın hayatı çevresinde gelişen üç büyük edebiyat çevrimine ayrılır. Padma-Sambhava çevrimi veya *Dict de Padma* hem romanlaştırılmış bir biyografya hem de bir kroniktir. Bir Oddiyana kralının (Hindistan'ın kuzeybatısında) oğlu olan Padma-Sambhava, Tibet'in büyük din reformcusudur. Efsanesi, bon papazlarıyle olan mücadelesini anlatır. Esere her çeşit anlatılar, tasvirler ve açıklamalar eklenmiştir. İkinci edebiyat çevrimi, manzum şarkılarla kesilen Gesar Ling'in destanıdır. Buddha klişelerinin katı bir halk destanında sıralanması bazen karışık hayaller ortaya koyar. Sylvain Lévi'nin «Orta Asya İliada'sı» ismini verdiği bu epik efsane, bir Tibet beyinin hayatı çevresinde oluştu. Gesar destanı bugün bile söylenmektedir. Tam ve kesin bir nüshanın bulunmaması yüzünden eser sürekli değişim halindedir. *Milarepa'nın Hayatı*'na gelince bu eser bir otobiyografya olarak ortaya konmuştur. Bu üç büyük eserden yazılma tarihi kesinlikle belirlenebileceği sanılan tek eser budur (XII. yy.). Eserin kahramanı XI. yy. da doğdu, lamaların imparatorlukları devrinde yaşadı ve sihirbaz, şair ve çilekeş oldu. Milarepa çevriminin bize bir köylü toplumunun hayatını anlatmasına karşılık diğerleri aristokrat ve savaşçı çevreleri dile getirmişti.

— Leng. *Tibet-birman dili,* Hindistan ile Çin arasında 20 milyon kişi tarafından konuşulan ve Tibetçe ile Birmancayı kapsayan dil öbeği. || *Tibet dili,* Tibet ve Bhutan'da, Nepal'ın yukarı vâdilerinde 5 milyon kişi tarafından konuşulan tibet - birman öbeğinden dil. (L)

TİBET (KÜÇÜK). Bk. LADAKH.

Tibet buldoğu, köpek ırkı. Bk. BULDOK. (L)

TİBET-ÇİN dilleri. Bk. ÇIN-TIBET.

Tibet grifonu, çok tüylü, küçük boylu süs köpeği. (L)

TİBOUCHİNA i. Tropikal Amerika'da, özellikle Brezilya'da yetişen çalımsı bitki; dalları dörtköşemsi, yaprakları fırça gibi, çiçekleri dal ucunda ve pek azdır. (*Melastomaceae* familyasından.) [M]

TİBR i. (ar. *tibr*). *Esk.* Altın tozu. || Altın külçesi. (M)

TİBRE, İtalya yarımadasında fransız idare bölgesi (1809-1814), Papalık topraklarına geçici olarak elkonmasından sonra kuruldu. İdare merkezi *Roma,* ilçeleri, Frosinone, Ricti, Tivoli, Velletri ve Viterbo idi. (L)

TİBULLUS (Albius), latin şairi (M.Ö. 50'ye doğr.- 19 veya 18). Şövalye sınıfından büyük bir ailedendi. 31'den sonra, şairlerin koruyucusu general M. Valerius Messala Corvinus ile dostluk kurdu ve generalin Galya ve Doğu seferlerine katıldı. Fakat Korkyre'de hastalandı (29) ve kendini şiire adadı. Horatius, Vergilius, Propertius, Ovidius onun yakın arkadaşlarıydı; bu sonuncu, genç yaşta ölen şair için en dokunaklı ağıtlarından birini yazdı. Tibullus'un şiirleri üç *Eleji* kitabında toplanmıştır. Bu kitaplarında Delia Glycera ve Nemesis'e olan aşkını dile getirir; sunî bir ifadeyle yazılmış üçüncü kitapta, Lygdamus'un yazdığı altı şiir, Messala'ya bir övgü ve Messala'nın kızkardeşi Sulpicia'nın altı kısa şiiri yer alır. Hüzünlü aşkları dile getiren Tibullus'un şiirleri Vergilius'un şiirlerini andırır, ama onunkilerden daha yavandır. Buna rağmen Tibullus'un parçaları bir ruh hali üstüne bestelenmiş müzikal çeşitlemeler gibidir. (L)

TİBUR. Esk. coğ. İtalya'da (Latium) şehir. Çok eski tarihte kurulan şehri, M.Ö. 339 veya 335'te Romalılar aldı. Manzaranın güzelliği sayesinde (çağlayanlar) şehir, çok ziyaret edilen bir sayfiye yeri oldu: Maecenas Varus ve Horatius burada villalar yaptırdılar. Hadrianus'un yaptırdığı villa (villa Hadriana) çok büyüktü. Şehir Gotlar tarafından yıkıldı. Bugün, *Tivoli**. (L)

TİBURON burnu, Haiti cumhuriyetinde güney yarımadasının batı ucunda burun. Bu ad yarımadayı da ifade eder. (L)

TİC çoğl. i. (ar. *tâc*'dan *tic*). *Esk.* Taçlar.

◆ **Tican** çoğl. i. *Esk.* Taçlar. (M)

TİCANÎ i. (ar. *ticânî*). Kuzey Afrika'da kurulmuş bir tarikat. (Bk. TICANIYE.) || Bu tarikata mensup kimse. || Sıf. ve i. *Teşm. yol.* Dine aşırı derecede bağlı, yobaz kimse. (M)

silâhlarını teslim eden bir âsi grubu (1959)

TİBET

Mao Çe-Tung ile pançen lama arasında görüşmeler

Tibet-Şanghay karayolunun açılışının 10. yıldönümü (18 ocak 1965)

bir tibet manastırında oynanan «şeytan dansı»

Foto. LAROUSSE; Encyclopedia Americana

TİCANİLİK i. (*ticanî*'den *Ticanî-lik*). Ticaniye. (M)

TİCANİYE i. (Ahmed el-*Ticanî*'nin [öl. 1812] adından ar. *Ticaniyye*). Halvetî tarikatının kollarından biri; tarikata, *Tarikatı Ahmediye, Tarikatı Muhammediye, Tarikatı İbrahimîyei Hanifiye* de denir. (Daha çok Kuzey Afrika ve Batı Sudan'da yayılan Ticaniyenin esası Hz. Muhammed'den alındığını kabul ettikleri zikirdir. Zikir, sabah namazından kuşluk vaktine, ikindi namazından yatsı namazına kadar geçen süre içinde yapılır. Zikir sırasında 100 kere «estağfirullah» denir. 100 kere «selâvat» ve «kelimei tevhid» [Lâilâhe illâllah] okunur.) [M]

TİCARET i. (ar. *ticāret*). Mal, tahıl, hayvan alım satımı, alışverişi: *Ticarete atılayım desen, hem sermaye ister, hem tehlikeli iş* (Sabahattin Ali). *Modern hayat yavaş yavaş [...] memleketimizin en işlek iş ve ticaret sahası olan meslekleri bile söndürüyor* (A.H. Tanpınar). ***Buğday ticareti.*** || Bu konu ile ilgili bilim: *Ticaret öğretimi.* || —*Esk.* Büyük alışverişlerde fiyat farkından yararlanma: *Kureyş taifesi, Şam ticaretinden bire bir kâr ederdi* (Cevdet Paşa). *Bir ticaret, bir bezirgânlıktır gitti* (Orhan Kemal). || Yararlanılan fiyat farkı, kâr. || *Ticaret etmek*, kâr etmek, kazanmak.

— DEY. *Hem ziyaret, hem ticaret.* Bk. HEM.

— Denizc. *Ticaret filosu*, aynı bayrak altında çalışan her türden ticaret gemisinin (yolcu, yük, tanker, balıkçı) meydana getirdiği topluluk. || *Ticaret limanı.* Bk. LİMAN. || *Ticaret yelkenlisi*, kıyılar boyunca ticaret eşyası taşımacılığında kullanılan, yürütücü aracı yelkenden ibaret, küçük (50-450 ton) ağaç gemi. (Genel olarak *yapı* ve *kayık* gibi terimlerle anılan bu araçlar motorla yürütülmeğe, dolayısıyle de yelkenin ikinci plana düşmeğe başladığı günlerden bu yana orijinal siluetlerini önemli ölçüde kaybetti ve son yıllarda sayıları da hızla azalmağa başladı.)

— Eğ. *Ticaret liseleri.* Bk. TEKNİKÖĞRETİM.

— Huk. *Ticaret borsaları*, mislî nitelikte bazı eşyanın satıldığı borsa. (Bk. *Emtia* BORSA'*ları*.) || *Ticaret gemisi*, denizde kazanç elde etmek amacına tahsis edilen, böyle bir tahsis olmasa bile fiilen bu amaç için kullanılan gemi. (Bk. GEMİ.) || *Ticaret hukuku*, ticarete ilişkin işleri düzenleyen hukuk dalı. (Bk. ANSİKL.) || *Ticaret işleri tellâlı.* Bk. TELLÂL. || *Ticaret kanunu*, ticaret hukukuna ilişkin hükümleri kapsayan kanun. (Bk. ANSİKL.) || *Ticaret mahkemeleri*, ticarî davalara bakmakla görevli mahkemeler. (Bk. ANSİKL.) || *Ticaret sicili.* Bk. ANSİKL. || *Ticaret şirketi.* Bk. ORTAKLIK. || *Ticaret unvanı.* Bk. FİRMA.

— İkt. Bk. ANSİKL. || *Kaynaşmış ticaret*, çeşitli satış yerlerinin bir tek yönetim altında toplanmış olduğu dağıtım şekli. (Çok sayıda şubesi bulunan mağazalar, satış yerleri bulunan kooperatifler ve halk mağazaları bu gruptandır.) || *Ortaklaşa ticaret*, ihtiyarî şekilde meydana gelmiş zincir müesseseler veya alım grupları içinde toplanmış perakendeci ve toptancıların yaptığı ticaret. (Perakendeciler alım topluluklarının, üyeleriyle oldukça gevşek ilişkileri vardır. Bunlar, malların âdilane bir şekilde seçilmesi ve tarifelerden yapılan risturnları sağlamakla yetinirler. İhtiyarî zincir müesseseler, bir veya birçok toptancıyı perakendeci müşterileriyle bağlar. Bunlar, genel olarak, daha değişik hizmetler görür; gruplanmış alımlar, yönetimde yardım, satış yerlerinin tanziminde tavsiyeler, ortak bir alâmeti farika [amblem], önceden hazırlanmış ahenkli bir reklam ve piyasaya sürme kampanyası.)

— Tar. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Ticaret hukuku*'nun hangi işleri düzenleyeceğine ilişkin dört görüş vardır: 1. sübjektif sistem. Bu sistemde ticaret hukukunun alanı, ticarî faaliyetin öznesi yani tacir esas alınarak düzenlenir. Bu yönden ticaret hukuku, bir tacirler hukuku niteliğindedir. Tarihî gelişim yönünden ticaret hukuku, ticaretle uğraşan kimselerin kendi aralarında koydukları kurallardan oluştuğu için, ticaret hukukunda ilk görülen sistem budur; 2. objektif sistem. Tacirler hukuku niteliğinde olan sübjektif sistemin düzenlediği ticaret hukuku, 1789 Fransız devrimiyle sona erdi. Bu devrimle her türlü sınıf reddedildiği için, bu şekildeki bir sınıf hukukunun da reddi zorunluydu. Ancak ticaret hukukunun varlığına duyulan zorunluk, yeniden kabul edilmesi sonucunu doğurdu; 3. karma sistem. Karma sistem, sübjektif sistemle objektif sistemin bir karışımıdır. Yani bu sistemlerde hem tacir, hem de ticarî işlem kıstası kabul edilmiştir; 4. ticarî işletme esası. XX. yy.da ortaya çıkan ve modern görüş olarak kabul edilen bu sisteme göre, ticaret hukukunun esası ne tacir, ne de ticarî işlemdir; ticaret hukukunun esasını ticarî işletme teşkil eder. Zira, modern iktisat sisteminde müteşebbisin kendisinden çok, onun teşebbüsü işletmesi rol oynamaktadır. Türk Ticaret hukukunun gelişiminde, teokratik, yarı teokratik ve laik olmak üzere üç safha görülür: 1. teokratik devre. Bu devre Osmanlı devletinin kuruluşu XIII. yy.da başlar ve Tanzimatın ilânına (1839) kadar sürer. Bu devirde, bugünkü anlamda bir kanunlaştırma hareketi yoktur. Ticaret hukuku, Kur'an ve şeriat hükümlerine göre düzenlenir; 2. yarı teokratik devre. Medenî kanunun kabul edildiği 1926 yılına kadar sürer. Bu devrede şer'î hukukla avrupa ülkelerinden tercüme edilmiş olan kanunlarda oluşan laik hukuk birarada uygulanmaktadır; 3. laik devre. Bu devre, Türkiye'nin, batı anlamında laik hukuku uygulamaya başladığı ve teokratik hukukun etkisinden tamamen kurtulduğu devredir.

● *Ticaret kanunu.* Bugün Türkiye'de yürürlükte olan kanun. 1956 Tarihli ve 6762 sayılı Türk Ticaret kanunudur. İlk ticaret kanununun tarihi 1850'dir. *Kanunnamei Ticaret* adındaki bu kanunun birinci ve ikinci kitapları, 1807 tarihli Fransız Ticaret kanunundan çevrilmiştir. Ancak bu kanundaki hükümler şer'î hükümlerle çelişmekteydi. Meselâ, Kur'an faizi yasaklamaktayken, bu kanun faizi kabul ediyordu. Kanunnamei Ticaret, daha sonra çıkarılan zeyllerle (ekler) tamamlandı. Bu kanun, bir yandan tercüme yanlışlarıyle dolu, diğer yandan da ülkenin ihtiyaçlarını karşılamağa yeterli değildi. Bu sebeple, 1916'da bir kurul teşkil edilmiş ve söz konusu kanunun değiştirilmesi işlemlerine girişilmişti. Birinci Dünya savaşının araya girmesiyle bu çalışmalara son verildi. Cumhuriyetin ilânından sonra İstanbul'da kurulan bir komisyon, 1916'da yapılan proje üstünde çalıştı. Bunda birtakım değişiklikler ve ekler yaparak, tasarıyı meclise verdi. Tasarı 26 mayıs 1926'da maddeler üstünde tartışma açılmadan bütün olarak incelendi ve kabul edildi. Yeni kanun 4 ekim 1926'da Medenî kanun ile birlikte yürürlüğe girdi. Bu kanunda deniz ticareti kısmı yoktu. 13 Mayıs 1929'da 1440 Sayılı kanunla deniz ticaretini düzenleyen hükümler, Ticaret kanununun eki olarak yürürlüğe girdi. Bu kanun için yararlanılan kaynaklar değişik olduğu için hükümleri arasında çelişkiler vardı. Ayrıca Borçlar kanunu ve Medenî kanun hükümleriyle de çatışıyordu.

Bu sebeple kanun, birçok tenkide yol açtı ve birçok uygulama aksaklığına sebep oldu. Nihayet bütün bu durumları göz önüne alan kanun koyucu, yeni bir Ticaret kanunu hazırlattı ve eskisini 31 aralık 1956'da yürürlükten kaldırarak, yeni Ticaret kanununu 6762 sayıyle 1 ocak 1957'de yürürlüğe koydu. 1957 tarihli yeni Ticaret kanunu bir başlangıçla beş kitaptan meydana gelir. Birinci kitap, «Ticarî İşletme» başlığını taşır. Burada ticarî işletme, tacir, ticaret sicili, ticaret unvanı, haksız rekabet, tacir yardımcılarından bazıları düzenlenmiştir. «Ticaret Şirketleri» adını taşıyan ikinci kitapta, önce ticaret şirketlerine ilişkin genel hükümler konulmuş, sonra da her ortaklık türü ayrı ayrı düzenlenmiştir. Ancak 1969'da çıkartılan Kooperatifler kanunuyle, Ticaret kanunundaki kooperatiflere ilişkin hükümler yürürlükten kaldırılmıştır. Ticaret kanununun üçüncü kitabı «Kıymetli Evrak» başlığını taşır ve kıymetli evraka ilişkin hükümleri düzenler. Dördüncü kitap «Deniz Ticareti» başlığı altında deniz ticaretini düzenler. Beşinci kitap sigorta hukukuna ayrılmıştır. Bütün bunlardan sonra gelen son hükümlerse, bir yandan, kanuna sonradan eklenmesi ihtiyacı görülen hükümleri kapsarken, öte yandan da kaldırılan hükümleri gösterir. Yeni Ticaret kanunu 1 475 maddedir.

● *Ticaret mahkemeleri*, esasında Asliye mahkemelerinin bir türü, yani ihtisaslaşmış asliye mahkemeleridir. Bundan da anlaşılacağı gibi, ticaret sulh mahkemeleri yoktur; sadece asliye ticaret mahkemeleri vardır. Asliye ticaret mahkemelerinden söz edebilmek için, bir yerde birden fazla asliye mahkemesinin bulunması ve bu mahkemelerden birine ticaret mahkemesi sıfatının verilmesi gerekir. Bir yerde asliye mahkemesi varsa, o zaman bu mahkeme aynı zamanda ticaret işlerine de bakar. Kural olarak ticaret mahkemeleri de, diğer asliye mahkemeleri gibi toplu hâkim esasına göre kurulmuşsa da, bugün yalnız Ankara, İstanbul ve İzmir'de toplu ticaret mahkemeleri vardır. Bunun dışında kalan yerlerde, ticaret mahkemesi tek hâkimle çalışır. Sulh mahkemesinin görevine giren ticarî davalara normal sulh mahkemeleri bakar; fakat bu davalara ticarî hükümler uygular. Ayrı bir ticaret mahkemesinin bulunduğu durumlarda, bu mahkemeyle asliye mahkemeleri arasında bir görev ayırımı değil, işbölümü söz konusudur. Bu sebeple, işbölümüne ilişkin itirazın bir iptidaî itiraz şeklinde ileri sürülmesi gerekir. Sürenin kaçırılması halinde, işbölümü itirazı yapılamayacağı gibi, mahkeme de re'sen bunu göz önünde tutamaz. Ancak bu söylenenler, iki tarafın rızasına girmeyen durumlar için söz konusu değildir. Özellikle iki tarafın arzusuna bağlı olmayan durumlarda, mahkeme, işbölümünü re'sen göz önünde bulundurur. İki tarafın arzusuna bağlı olmayan davalarda, bir ticaret davasına asliye mahkemesinin bakması veya tersi olan durumlarda sırf bu durum, tek başına bozma sebebi olamaz. Bir ticaret davasına asliye mahkemesinde bakılması halinde, hâkim işbölümünü re'sen nazara alarak davanın görevli olan mahkemeye yollanmasına karar veremez. Taraflardan birince ileri sürülen işbölümü itirazı, mahkeme tarafından iptidaî itirazlara ilişkin hükümlere göre incelenir ve sonuçta işbölümü itirazı kabul veya reddedilir. İtiraz reddedilecek olursa, mahkeme davaya bakmaya devam eder. Bu red kararı aleyhine tek başına temyiz yoluna başvurulamaz. Bunun aksine, itiraz kabul edilecek olursa, mahkeme dosyayı yetkili mahkemeye yollar. Bunun için ayrıca harç alınmaz. İşbölümü itirazının kabul edilmesi halinde, da-

tibet alfabesi

şekiller	değeri	şekiller	değeri	şekiller	değeri	ünlüler ve işaretler	değeri	sayılar	değeri
	ka		ṇa		ja		a		1
	kha		ta		va		ā		2
	ga		tha		ža		ḥ		3
	ṅa		da		za		i		4
	ča		na		ya		u		5
	čha		pa		ra		ḥu		6
	ǰa		pha		la		e		7
	ña		ba		śa		āi		8
	ṭa		ma		ša		o		9
	ṭha		ca		sa		āo		0
	da		cha		ha		oṃ		
							ṃ		
							ünsüzü değiştirir		

vacı on gün içinde görevli olan mahkemeden davalıya bir davetiye tebliğ ettirmek zorundadır. Aksi halde dava açılmamış sayılır ve davacı, davanın görülmesini istiyorsa yeni bir dava arzuhali vermek ve harç ödemek zorundadır. İtirazın kabulü kararı da tek başına temyiz edilemez. Açılan davaya karşı işbölümü itirazı ileri sürülmüş ve bu itiraz mahkeme tarafından kabul edilerek dosya görevli görülen mahkemeye yollanmışsa, bu ikinci mahkeme artık davaya bakmak zorundadır; bunun aksi de söz konusu olur. İşbölümü itirazının kabul veya reddi tek başına temyiz edilemez. Ancak davada maddî hukukun yanlış uygulandığı iddiasıyle birlikte ileri sürülebilir ve bu halde bozma sebebi olabilir.

● *Ticaret sicili.* Gerçek anlamıyle ticaret sicili, türk hukukuna 1926 tarihli Ticaret kanunuyle girdi. Ticaret siciline ilişkin hükümler, Ticaret kanunu ile Ticaret Sicili nizamnamesinde vardır. Her asliye mahkemesi kaza dairesinde, bir ticaret sicili bulunur. Eğer asliye mahkemelerinden biri ticaret mahkemesi olarak görev yapmaktaysa, ticaret sicili, sözü geçen mahkemeye bağlanır. Memurlar, Adalet bakanlığı tarafından tayin edilir. Ticaret sicilinin tutulmasından, devlet objektif olarak sorumludur. Ancak kusuru olan memura devlet rücu edebilir. Ticaret sicilinin kurulmamış olduğu yerde sicil, ticaret ve sanayi odaları tarafından tutulur. Söz konusu yerde, ticaret ve sanayi odasının olmadığı, ama ajanlığının bulunduğu durumda, sicili bu ajanlık tutar. Ticaret ve sanayi odalarının da bulunmadığı yerlerdeyse ticaret sicilini tutma görevi belediyelere verilmiştir. Sicilin en önemli defteri, esas sicil defteridir. Bu deftere ticarî işletmeler sıra numarası altında yazılır. Sicil memuru tarafından tutulan diğer bir defter de fihrist defteridir. Fihrist defterine, ticarî işletmeler, firma adlarına göre harf sırasına uygun olarak kaydedilir. Ancak Adalet bakanlığının izniyle fihrist yerine fiş de tutulabilir. Sicilin diğer bir unsuru, ceza ve ihtar defteridir. Bu defterlere, ticarî işletmelere yapılan ihtarlar, verilen cezalarla, bu cezaların sonuçları kaydedilir. Sicile tescil, kural olarak talep üzerine yapılır. Tescil, ilgili olan kimse tarafından talep edilir. Bu, ticarî işletmenin sahibi olan tacir veya ticarî işletme, bir tüzel kişiliğin tescili istemeye yetkili olan organıdır. Tescilin yapılabilmesi için söz konusu hususun tescil edileceğine ilişkin kanun veya nizamnamede bir hükmün bulunması gerekir. Hakkında tescil edileceklerine ilişkin bir hükmün bulunmadığı haller, sicile tescil edilemezler. Yapılacak kayıtların ikinci türü tadil, yani değişikliklerdir. Tescil edilmiş bir hususta meydana gelen değişikliklerin de hüküm ifade edebilmesi için, tescil edilmesi gereklidir. Aksi halde bu tadiller üçüncü kişilere karşı ileri sürülemez. Ticaret siciline yapılacak kayıtların üçüncüsüneyse terkin* (hükmü sona ermiş bir tescilin ticaret sicilinden silinmesi) denir. Tescil edilen hususlardan bazıları, aynı zamanda ilâna da bağlıdır. Bunlar ilân edilmezse iyi niyetli üçüncü kişilere karşı ileri sürülemez. İlânla birlikte tescil edilen husus bütün Türkiye'de hüküm ifade eder. İlân, Türkiye Ticaret Sicili Gazetesi'nde yapılır. Sicildeki kaydın yanlış olmasından dolayı üçüncü kişilerin uğradıkları zararları, yanlış kayıttan sorumlu olan kimse yüklenir. Bu, tescil için yanlış beyanda bulunan ilgili kişi olabileceği gibi, yapılan beyanların sicil memuru tarafından yanlış geçirilmesi halinde, devlet de olabilir. Devletin sorumlu tutulabilmesi için kayıttaki yanlışlığın, sicil memurunun kusurundan ileri gelip gelmemesinin bir önemi yoktur. Sicil memurunun kusuru, ancak devletin ona rücu etmesi için önemlidir. Sicil memurunun kusuru yoksa, devlet ona rücu edemez. Ticaret sicili alenîdir; bunun anlamı şudur: herkes sicilde yazılı olan hususlarla, sicildeki diğer evrakı incelemeye yetkilidir. Tapu sicilinden farklı olarak, ticaret sicilinin incelenmesi için, incelemeyi isteyen kimsenin ilgisini ispat etmesi gerekmez. Sicile yapılması gereken kayıtların zamanında yapılmamasının hukukî ve cezaî olmak üzere iki türlü müeyyidesi vardır. Hukukî müeyyide, bu görevini yerine getirmeyen kimsenin, bu sebeple zarara uğrayan üçüncü kişilere tazminat ödemek zorunda kalmasıdır. Cezaî müeyyidelere gelince; kural olarak, tescilin zamanında istenmemesinin bir müeyyidesi yoktur. Bu görevin zamanında yerine getirilmemesi halinde, sicil memuru, söz konusu kişiyi, mükellefiyetini yerine getirmeye davet eder. Bu süre içinde görevini yerine getirmeyecek olursa, 100 ilâ 2 000 TL. kadar para cezasına çarptırılacağı da kendisine bildirilir. İhtarda belirtilen süre içinde ilgili kişi tescil için istemde bulunmazsa, sicil memuru sicilin bağlı bulunduğu mahkemeye başvurarak, söz konusu kişinin cezalandırılmasını ister. Mahkeme durumu evrak üstünde inceler ve gerekli görürse cezayı verir. Tescil için kötü niyetle gerçeğe aykırı beyanda bulunmak da cezayı gerektirmektedir. Ayrıca söz konusu kişi bir ve beş yıl süreyle ticaret ve sanayi odasına kayıt olma hakkından da mahrum edilir.

— İkt. Ticaret, alanına ve sınırlarına göre iki bölüme ayrılır: 1. iç ticaret (bir ülkenin sınırları içinde yapılan ticaret); 2. dış ticaret (bir ülkenin sınırları dışında yapılan ihracat ile ülkenin içinde yapılan ihracat hareketleri). Bk. İTHALÂT. İHRACAT.

Dış ticaret, deyimin kelime anlamı, bir ülkede oturanların dış ülkelerle emtia üstüne yaptıkları işlemlerdir. Mal satışları, ihracatı teşkil eder ve karşılık olarak yapılmış ödemelerin yabancı para (döviz) ile yurda gelmesini sağlar. Mal alımları ise ithalâttır ve bedeli de, genellikle, satıcı ülkenin para birimiyle ödenir (bk. KAMBİYO). İhracat tutarı (tahsilât) ile ithalât harcama tutarı arasındaki fark, ticaret dengesinin, eksi veya artı (lehte veya aleyhte) bakıyesini gösterir. Çokçası, dış ticaretten söz edilince yabancı ülkelerle ticaret kastedilir. Herhangi bir karışıklığı önlemek için, iktisatçılar «milletlerarası ticaret» deyimini kullanırlar. İç ticaret, nispeten homogen bir iktisadî alanda, aynı yasalara tabi olarak ve aynı para birimini kullanarak yapıldığı halde, dış ticaret, para, hukuk, vergi açılarından ve sosyal bakımdan değişikliği olan kurumların etkili olduğu «ortamlar» arasında yapılır. Günümüzde milletlerarası ticaretin en göze çarpan özelliği, ödemenin bir yabancı para ile yapılması gereğidir. Dış ticaretin üç faydası vardır: ülkenin üretmediği veya yeter miktarda üretmediği ilk maddeleri veya emtiayı, devamlı olarak veya ara sıra dış ülkelerde sağlamağa yarar; milletlerarası işbölümü ve uzmanlaşma sayesinde, emtiayı daha az pahalı elde etmeyi sağlar ve Leroy-Beaulieu'nün dediği gibi, rekabeti arttırır ve satıcılar arasındaki anlaşmaları değersiz kılarak bunların millî tüketicileri (vatandaşlar) fazla paradan çıkarmalarını önler.

Eskiden, merkantilist doktrinlere göre, dış ticaretin amacı ithalâttan fazla olan ihracat sayesinde, kıymetli madenler almaktı. İhracat dolayısıyle artan kısım, altın veya gümüş olarak tahsil edilirdi. Bu «madenî para» ile ödeme tamamıyle ortadan kalkmamışsa da, iktisatçıların çoğu, dış ticaretin temel amacının daha az fiyata daha iyi mal temini olduğu ve işlemden sağlanacak kârın, alınanın verilenden çok olması noktasında toplandığı inancındadırlar. Dış ülkelerle emtia üstüne yapılan işlemlerin tümü olarak ele alınınca, dış ticaret, daha geniş olan milletlerarası iktisadî ve malî ilişkiler şeklinde düşünülmelidir. İşlemler, maddî olmayan hizmetlerle de ilgili olabilir. Bir parti emtianın Marsilya'dan New York'a taşınması için bir fransız denizcilik şirketine bir Cenevre firması tarafından isviçre frangı üstünden ödenen navlun, Fransa için, malları taşımak suretiyle sağlanan «hizmet»in karşılığı olan yabancı para ile sağlanmış bir tahsisattır. Bu işlem bir ihracat işine eşittir. Aynı şekilde, sigorta şirketleri, avukatlar, ihtira beratı sahipleri (mucitler), sanatçılar için de durum böyledir. Yabancı turistlere sağlanan ve dolaylı veya dolaysız olarak yabancı para ile karşılanan mal ve hizmet arzları da (otel, yemek, hatıra eşyası v.b.) bir ihracat işlemi olarak kabul edilebilir (buna bazen «görünmeyen ihracat» adı verilir). Bir ülkenin dışarı ile olan ticareti hakında hükme varabilmek için, sadece emtia işlemlerini yansıtan ticaret dengesini değil, daha evvel, ödemeler dengesinin tümünü dikkatle incelemek daha doğru olur.

Olguların kaydedilmesi. Emtianın ithali, sınırdan geçiş sırasında yapılan beyanlara dayanılarak, Gümrükler Genel müdürlüğünce kaydedilir.

İthalâtta ise, gümrük şu ayırımı yapar: *genel ticaret,* dış ülkeler (Birlik ve öteki ülkeler) menşeli emtianın tümünü; *özel ticaret,* sadece iç tüketime mahsus emtiayı kapsar (yani transit veya «geçici ithal» emtiası buna dahil değildir). İhracat için de aynı ayırım vardır.

İstatistikler ağırlık ve değer (para) esaslarına dayanılarak yayımlanır. Değerler, ihracatçı ve ithalâtçılarca beyan olunanlardır: ithalât için «CIF» (yani içinde mal bedeli [alış fiyatı], sigorta ve navlun bulunan rakam), ihracat içinse, «FOB» (yani malın çıkış noktasındaki değerini gösterir rakam). Gümrük istatistikleri, yaklaşık bir değer taşır. Emtianın bir kısmı, gerek kaçak dolayısıyle gerek göz yumma sebebiyle (özellikle yolcular konusunda) tespit edilemez. Değerlere gelince, bunların denetimi zordur. Görülecektir ki, beyan olunan ithalât değeri, yabancı para ile yapılacak (veya yapılmış) ödemeler yekûnuna tam olarak eşit değildir. Buna sebep, gümrük değerine, ithalâtçı ülke şirket veya kurumlarına ödenmiş olabilen sigorta ve navlunun dahil edilmemesidir. Şu halde, gümrük istatistikleriyle kambiyo mercilerinin istatistikleri arasında uygunsuzluk görülürse şaşmamak gerekir. Çünkü kambiyo kayıtları dışarıya ödenen veya dışarıdan tahsil olunan gerçek paraların hesabını gösterir. Çok ayrıntılı istatistikler, ithalât ve ihracatı mal cinsi ve menşe veya alıcı ülke olarak ayrı ayrı gösterirler. Ürün çeşitlerine göre (dokuma v.b.) gruplamalar, alt sınıflara göre (dokuma hammaddeleri, iplikler v.b.) gruplamalar yapılabilir (yiyecek maddeleri, içkiler, tütün, ham ürünler, enerji, sınaî yağlar, mamul maddeler v.b.). Ayrıca para sahaları göz önüne alınarak yapılmış ayırmalar da vardır.

Birçok ülke, dış ticaretle ilgili sayısız istatistik yayımlar. Bunların esaslı bir özeti Birleşmiş Milletlerin *Aylık İstatistik Bülteni* ile yine aynı kuruluşun *İstatistik Yıllığı*'nda, *Milletlerarası Malî İstatistikler*'de (aylık) ve *Ücretlerin Ayarı Yıllığı*'nda (bu son ikisini Miletlerarası Para fonu yayımlar) yer alır. Değişmez bir nomanklatür (adlandırma) yokluğu ve özellikle, değerlere uygulanabilecek ortak bir ölçünün bulunmayışı dolayısıyle, milletlerarası karşılaştırmalarda ihtiyatlı davranmak gerekir. Beyan olunan değerlerin kambiyo kurundan dolara çevrilmesi de tam anlamıyle tatmin edici bir usul değildir. Bir ülkenin dış ticaretinin önemi hakkında fikir edinebilmek için, fert başına düşen dolar miktarına veya ihracat (ithalât da olabilir) ile gayrısafi millî hasıla arasındaki orana bakılır. Fransa'da ödemeler dengesi, yılda iki defa, Maliye bakanlığınca yayımlanır. Ele alınan sürede, karara bağlanmış veya uygulanmış olan değil, fakat «tesviye» edilmiş olan işlemlerin tümünden bahsedilir. Bu yayının şu bölümleri vardır:

a) carî ödemeler dengesi, çift taraflı karşılığı olan düzenli işlemleri kapsar. Bir işletme hesabını andıran bu tablo normal ticarî alış ve satış işlemlerini yansıtır. Bakıye olumsuz (aleyhte) ise bu, mal ve hizmet üretiminin, alınanları ödemeye yetmemiş olduğunu gösterir. Ödemeler dengesindeki açıktan bahsedilince işte bu olumsuz sonuç kastedilir ve asıl önem taşıyan da budur;

b) sermaye olarak işlemler dengesi, özel veya kamu sermayelerinin hareketlerini kaydederek daha çok bir para durumu hesabını andırır. Burada, bir tahsilât niteliği taşıyan para hareketi (msl. evvelce dış ülkelere yapılmış bir yatırımın tasfiye ve yurda getirilmesi) veya harcama (yatırım amacıyle dış ülkelere para gönderilince) söz konusudur. Ama tahsilât bir «gelir» değil, sermayenin alınmış bir miktarıdır. Nitekim harcama da tüketim niteliği taşımaz ve sermaye meydana getirmeğe yarar. Tahsilât, ülkeye yabancı sermaye gelişiyle olmuşsa ülke, gelecekte ödenecek bir borca girmiş demektir.

Böylece, sermayeler dengesindeki tahsilât,

Kamerun'da Duala limanı

evvelce dış ülkelerde meydana getirilmiş bir aktifin ya tasfiyesi ya da dışarıya karşı bir pasifin (yani geleceğe ait bir yükümlülüğün) ortaya çıkmasıdır. Öte yandan, harcama giderler, bir aktifin doğuşunu veya pasifte bir azalmayı dile getirir. Bundan doğan sonuç şudur: sermayeler dengesi bakımından, tahsilâtı lehte; giderleri ise aleyhte bir unsur olarak ele almak imkânsızdır. Sermaye hareketleri carî işlemlerin mukabil tarafını meydana getirir. Meselâ carî muameleler açık verirse, bu açığın, sermaye olarak bir tahsilât fazlası ile «finansmanı» mümkündür (bir kimsenin, aylık bütçesindeki açığı Tasarruf sandığından para çekerek finanse etmesi gibi);

c) genel bakıyenin tesviyesi, «tamamlayıcı» işlemleri kapsar. Bunlar, sermaye hareketleri yeterli olmadığı zaman, genel dengeyi tamamên sağlamağa yarar. Bu sınıfa, özellikle altın sevki ve dış yardım girer. Ödemeler genel dengesi daima düzenlidir. Esas mesele, bu dengenin nasıl sağlanmış olduğudur. Ticarî işlemler (carî ödemeler dengesi) açık vermişse ve dış ülkelerdeki rezervleri tasfiye etmek veya borçlanmak veya altın göndermek gerekmişse, ülke yoksullaşıyor demektir. Bundan başka, tam bir değerlendirme yapabilmek için, ithalât fazlasını kullanma hususunu da göz önüne almak gerekir. Bu fazlalık, ilmî donanım ve tesisleri artırmağa ve iktisadî bir ferahlığa imkân vermişse, rezervlerin kullanılmasıyle iyi bir yatırım yapılmış olduğu sonucuna varılır.

New York limanında lokomotiflerin bir yük gemisine yüklenmesi

İktisat teorisinin birkaç meselesi. En az iki yüzyıldan beri, uzmanlar ve (bazen kamuoyu) birbiriyle ilintili iki mesele üstünde farklı görüşler benimsemiştir. Bu iki mesele şunlardır: bir ülke, yabancılara bağlı ve muhtaç olmayacak şekilde, kendilerine gerekli her şeyi yine kendi topraklarında üretmeli midir? Yoksa en yatkın olduğu dallarda uzmanlaşıp, sonunda daha ucuza gelecek şekilde, ihtiyaçlarını milletlerarası mübadele yoluyle mi elde etmelidir? Birinci görüş «otarsi»ye (kendi yağıyle kavrulma), ikincisi ise miletlerarası işbölümüne kaymaktadır.

Bu sonuncusu, Adam Smith'in etkisi altında, özellikle XVIII. yy. sonlarından başlayarak yaygınlaşmıştır. Ulaştırma imkânlarının gelişmesi de bu görüşü güçlendirmiştir. İngiltere, XIX. yy.ın büyük bir kısmıyle XX. yy. başlarında, iktisadî siyasetine bu görüşü temel yaptı. «Otarsi» deyimi henüz yeniyse de, Fransa, Almanya, A.B.D. gibi ülkeler, tam anlamıyle «kendi kendine yeterlik»e («self-sufficiency») gitmeden gerekli kalemleri ve özellikle, her zaman halkın iaşesi gibi elzem tarım ürünlerini kendi toprakları üzerinde yetiştirme derdine eskiden beri düşmüşlerdir. 1930 ve daha sonraki yılların çöküntüsünden bu yana, otarsiye olan eğilim, özellikle İkinci Dünya savaşı içinde artmıştır.

Yakın geçmişteki devre (İkinci Dünya savaşı sonundan bu yana) milletlerarası işbölümüne bir dönüş devresi olarak nitelenebilir. Bundan başka, «bırakın yapsınlar» kuralını uygulamanın, yani yabancı ürünlerin serbestçe ülkeye girmesine izin vermenin mi doğru olduğu, yoksa millî sanayinin himaye edilmesinin yani yabancı ürünlere yüksek gümrük resmi uygulanmasının mı gerektiği üstünde tartışılmıştır.

Normal olarak, otarsi taraftarları aynı zamanda himayecidirler; fakat gümrük resimleri bir ülkeyi bağımsız kılmağa yetmez, daha başka tedbirler, meselâ bazı sanayi dallarının teşviki de gerekir.

Milletlerarası işbölümü taraftarları genellikle serbestînin bu amaca erişmek için en iyi araç olduğunu kabul etmişlerdir. Ama günümüzde, miletlerarası mübadelelerin yoğunlaşması, çekimser davranmanın yetersiz oldoğunu göstermektedir. Yabancı sanayinin zaferi sonucu millî işletmelerin ortadan kalkmasıyle doğacak can sıkıcı durumları bertaraf etmeyi öngören bir iktisadî siyaset gütmek artık zorunlu olmuştur ve aynı zamanda, kaçınılmaz değer ayarlamalarını da hazırlamak gereklidir.

Yukarıda bahsedilen anlaşmazlıklarla ilişkili olan üçüncü bir konu da, iktisatçıları birbirine düşüren otomatikleşme kavgası'dır. Klasik iktisatçılara göre, milletlerarası iktisadî ilişkilerin dengesi, «tabiî güçler» kuralı gereğince bozulduğunda, kendiliğinden veya hiç olmazsa, otomatik olarak yeniden kurulur. En ünlü örnek, ticarî dengenin otomatik olarak sağlanmasıdır. Riccardo bu konuda şöyle düşünüyordu: İngiltere'nin ticaret dengesinin açık vermiş olduğunu varsayalım, bunun sonucu, ülkeden altın çıkmasıdır. Çünkü kıymetli maden gönderilmesi açık bakıyeyi ödeme şeklidir. Ama altın sevki İngiltere'de para hacminde bir darlık meydana getirecek ve hemen sonra fiyatlar düşecektir. Ayarlayıcı mekanizma sonunda, fiyatların düşmesi ihracatı kamçılayacak, ithalâtı frenleyecek ve dengeyi sağlayacaktır. Başka analizlerde, fiyat seviyelerinin birleştirilmesi, milletlerarasında altının âdil bir şekilde dağılımı v.b. hususlarda benzer mekanizmaların işlediği ileri sürülür. Bu teorilerde, olguların doğrulamadığı bir «iyimserlik» bulunduğu ileri sürüldü. Otomatizm taraflılarının ileri sürdüğüne göre, ayarlayıcı mekanizmaların (altın esası fiyat serbestîsi v.b.) işlemesi için elzem şartlar sunî olarak yok edilmiştir. Fakat asıl mesele, iktisadî ve siyasî organların, ayarlayıcı oldukları iddia edilen mekanizmaların çalışması için gerekli ve mutlaka yeterli olmayan şartları hoş görüp görmeyeceklerídir.

Mukayeseli maliyetler teorisi, dış ticaret teorisi içinde önemli bir yer tutar. Ricardo'nun bir teorisine göre, bir ülke, bütün dallarda öteki ülkelerden geri de olsa, dış ticaretten yine de fayda sağlayabilir (yeter ki bu geriliğinin en az hissedildiği dallarda uzmanlaşsın). Önemli olan, buğday fiyatını İngiltere ve Fransa'da karşılaştırmak değil, Fransa'da buğday fiyatıyle kumaş fiyatı arasındaki oranı ve İngiltere'de buğdayla kumaş fiyatları arasındaki ilişkiyi karşılaştırmaktır. Şayet Fransa'daki kumaş fiyatı, buğday fiyatı (meselâ, $\frac{90}{30}$), İngiltere'deki orandan (meselâ, $\frac{30}{15}$) düşük değerdeyse, hem Fransa hem de İngiltere'nin, Fransa'nın buğday ve İngiltere'nin de kumaş üretiminde uzmanlaşmasında çıkarları vardır. İngiltere, bu iki kalemi Fransa'dan daha da ucuza mal ettiği halde bu böyledir. Değer, fayda sağlama ve fiyat kavramlarının maliyet kavramının yerine konması yoluyle, bu analize daha modern bir hava verilmiştir. Sözü geçen analiz teorik alanda değerinden bir şey kaybetmemiştir. Ama uygulanma şartları, Ricardo'nun sandığından çok daha çetrefildir. Analizin sağladığı teorik avantajları gerçekte elde edebilmek için belki de belirli ölçüde bir iktisadî güdüm gereklidir.

Şu son yıllarda, *mübadele şartları* veya *hadleri* (ing. terms of trade) meselesi enine boyuna incelenmiştir. Bu konuda «mübadele ilişkisi» ve «takas ilişkisi» deyimleri de kullanılır. Burada söz konusu olan, bir malın değeri ile mübadele edilme oranıdır. İki kişi arasında bir takas yapıldığında, bu deyim kolayca kavranır. Meselâ bu iki kişi kahve ve sigara alıp vermişlerdir. Takas oranı (ilişkisi) çeyrek kilo kahveye karşı verilen sigara adedidir (veya tersine, bir paket sigaraya karşı verilen kahve miktarı). Ama binlerce kalem malın söz konusu olduğu iki devlet arasındaki bu deyime kesin bir anlam yüklemek çok zordur. Oysa mübadelenin az veya çok avantajlı olup olmadığını belirlemeğe yarayan genel bir ölçüt sağlayan ana fikir değişmiş değildir. Kahve veren için, ne kadar fazla sayıda sigara alırsa, takasın o derecede avantajlı olduğu besbellidir. Bu fikirden hareket ederek, bir ülke için, ihraç malları karşılığında ne kadar çok ithal malı alırsa, takasın o kadar avantajlı olduğunu söyleyebiliriz. Yazık ki birçok engel, bu ölçütün uygulanmasını zorlaştırır. Daha iyi bir ölçme imkânı yokluğundan ötürü, bir ülkenin sattığı malların fiyatları, satın aldığı emtia fiyatlarına oranla yükseliyorsa (veya daha az azalıyorsa) mübadele şartlarının (hadlerinin) lehte geliştiği söylenir. Aksi durumda, şartlar aleyhe dönmüş demektir. Meselâ, ana mahsul (buğday, yün, kauçuk v.b.) ihracatçısı ülkeler, bu ürün fiyatları düşerse ve satın aldıkları mamullerin fiyatı değişmezse, term of trade'in (ticaret şartları) aleyhlerinde olduğunu görürler. Fiyat hareketlerindeki olumlu veya olumsuz nitelik taşıyan bu farklar, milletlerarası mübadelede ve carî harcamalar bilançosundaki dengede önemli bir rol oynar. Başka bir önemli nokta da, kambiyonun dış ticaret üstündeki etkisi ve özellikle, bir devalüasyonun ihracata ve daha geniş bir çapta da, dış ülkelerle olan iktisadî ilişkilere faydalı olup olmayacağıdır. İktisat biliminin bugünkü durumunda, sözü geçen soruya genel bir cevap vermek mümkün değildir. Her özel durum için eksiksiz bir analiz yapılması şartır ve bu analiz, tamamen iktisadî olan yanları ve aynı zamanda sosyal ve siyasî özellikleri de kapsamalıdır.

Dış ticaretin milletlerarası ve millî mevzuatı. Devletler, dış ticareti, mevzuata dahil etmeğe alışmışlardır. Geleneksel usul, ithal mallarına, spesifik (kesin rakamlarla tespit edilmiş) veya ad valorem (beyan edilen değer üzerinden bir yüzde alınmak yoluyle) az çok yüksek gümrük res-

Afrika'da malların uçağa yüklenmesi

Foto. LAROUSSE

mi yüklemektir. Bu usulle, bazı malların ithali, resmin yüksekliği oranında engellenebilir. Merkantilist düşüncelerden hareketle, devletler, ihraç mallarına nadiren resim mükellefiyeti yüklerler.

İkinci bir usul, kotalar düzenlemek, yani belirli bir süre içinde ithal edilebilecek azamî miktarları tayin etmektir. Gümrük resmi ancak dolaylı etkisini gösterdiği halde, bu usulle, ithal (veya ihraç) edilecek miktarı dolaysız olarak belirlemek mümkündür. Bu usul, kotaların ithalâtçıları arasında dağıtımı konusunda güçlükler yaratır. Fransa'daki uygulamada, evvelki bir «başvurma» (referans) devresinde yapılmış ithalât miktarını esas alan bir servis, ithal izinleri verir. Bu usulün sakıncası, sözü geçen alana yeni atılanları engellememesi ve ithalâtçılara gerçek birer imtiyaz sağlamasıdır. Hattâ, ithal lisanslarının açık artırma yoluyle satılmasını teklif edenler dahi çıkmıştır.

Üçüncü bir usul, dış ticarette devlet tekeli kurmaktır (savaş zamanları, totaliter devletler). Bu durumda, dışarı ile ticarete tek başına yetkili millî bir şirket kurulur. S.S.C.B.'deki gibi bu kurum bir plan dahilinde çalışır. Dış ticaret tekelinin ortaya çıkışı, meseleleri tamamen değiştirir ve yeni analizler yapılmasını gerektirir.

Tek taraflı hareket etmenin yaratacağı sakıncalara karşı devletler, aralarında ticaret anlaşmaları veya ticaret antlaşmaları yapma yoluna gitmişlerdir. Milletlerarası anlaşmalar yoluyle, belirli bir süre için gümrük resimlerini konsolide etmek usuldendir. Gümrük resimleri, karşılıklı tavizlere yol açan, gerçek pazarlıklara konu olmaktadır. Bazı sakıncaları bertaraf etmek için, her antlaşmaya, «en ziyade indirime layık memleket» maddesi eklenir. Bu madde gereğince, imza eden A ve B ülkelerince daha önceden bir C ülkesine tanınmış olan gümrük resmi indirimleri, ilk ortak için de otomatik olarak uygulanır. Bu alanda, para hareketleri olmaksızın, mahsup suretiyle malî tesviyeyi öngören iki taraflı «kliring» anlaşmalarını da saymak gerekir.

1944'ten beri, milletlerarası bir ticaret yönetmeliği düzenlemek ve bunun uygulanmasını sağlayacak kuruluşlar meydana getirmek için büyük çaba harcandı. *Bretton Foods anlaşmaları* (1944), kambiyo, nukut, kotalarla ilgili kuralları belirledi. Milletlerarası Para fonu, bu kuralların uygulanmasıyle görevlidir. Devletlerce onaylanmayan Havana anlaşması (1948), milletlerarası ticaret konusunda kurallar getirmeyi amaç edinmişti. Uygulamada, bu kuralların büyük bir kısmı, *General Agreement on Tariffs and Trade*'e (G.A.T.T.) dahil edilmiştir ve bunların işleyişine nezaret etmekle görevli servis ve konferanslar vardır. G.A.T.T.'in genel amacı, devletleri, asgarî bir ayırım ve müdahaleyle, dürüst bir rekabet yoluna doğru götürmektir. Roma antlaşması, 25 mart 1957'de Avrupa İktisadî topluluğunu (Ortak pazar) meydana getirdi: bu da, içinde emtia, işçi ve sermayenin güçlüğe rastlamadan bir yerden ötekine gideceği bir çeşit gümrük birliği halini aldı. Bu işe önayak olanlar serbestînin yetmediğini görünce, Ortak pazarı yürütecek çeşitli kuruluşlar öngördüler. 1958 ile 1965 (dahil) arası dünya ticareti (Çin hariç) değer olarak yüzde 10 artmıştır. A.B.D., başlıca ticareti elinde tutan millet olarak açık farkla başta gelmektedir (dünya ithalâtının yüzde 11'i, ihracatın yüzde 14'ü), ama Batı Almanya, Büyük Britanya'yı geride bırakarak ikinci sırayı almıştır. Dördüncülük, Fransa'dan önce gelen Benelüks devletlerindedir. Ortak pazar içinde, 1968'de gümrük duvarlarının tümüyle kaldırılması, bu topluluğu dünyanın birinci ticarî gücü haline getirecek niteliktedir.

Büyük bölgesel veya kurumsal topluluklara bağlı olarak ticaret eşit olmayan bir şekilde gelişmiştir. Ortak pazar ülkeleri için, dış ticaret değer olarak 1958 ile 1965 arasında iki katından fazlaya (ithalâtta hafif bir fazlalıkla) ulaşmıştır. Gelişme oranı, A.B.D. için yüzde 90'ın altında kalmış ve Avrupa Serbest Mübadele birliği için de yüzde 70'e ulaşmamıştır. Buna karşıt Japonya için bu oran yüzde 174 olmuştur. Bu durum, söz konusu ülkedeki iktisadî gelişmeyi pek iyi yansıtır. Fazlalık gösteren veya denk bakıyeli sovyet ticareti, değer olarak yüzde 85'lik bir artış göstermiştir ve bu, 1965'te Fransa ticaretinin aşağı yukarı beşte dördüne tekabül etmektedir. Kıtanın tümü bakımından Afrika ticareti değer olarak sadece yüzde 30 bir gelişme göstermiş, Japonya hariç tutulduğu zaman Asya ticareti de bundan pek az üstün bir yüzdeye ulaşabilmiştir. Afrika mübadelelerinin dengeli olduğu söylenebilir. Oysa Asya'da ise bu denge musonlar Asya'sının tümü için açık verecek niteliktedir. Petrolcü Ortadoğu ise fazlalık gösterir. Ticarî akımlar konusunda ise siyasî değişikliklere bağlı yeni durumlar ortaya çıkmış (Küba'dan A.B.D.'ye ihracatın durması ve buna mukabil, S.S.C.B.'ye yöneltilen satışlar; 1960'tan başlayarak çin-sovyet mübadelelerinde azalma v.b.); kurumsal değişiklikler kaydedilmiş (Ortak pazar üyesi ülkeler arasındaki mübadeleler iki katından fazlaya ulaşmıştır), ama kıtalararası seviyede önemli bir değişme görülmemiştir. 1965'te Ortak pazar üyesi ülkeler arasındaki mübadelelerin yüzde 40'ından fazlası, yine üyeler arasında olmuş, satışların yüzde 20'si, ticarî bakıyenin açık farkla fazlalık gösterdiği serbest mübadele bölgesine yöneltilmiştir (ithalatın yüzde 12'si A.B.D.'den gelir). Bu son ülke, ticaretinin beşte birini Kanada ile, altıda birini de Latin Amerika ile yapar. Avrupa sosyalist bloku ticaretinin yüzde 60'ı üye ülkeler arasındadır (ama, Ortak pazarla bu grup arasındaki ticaret, 1958-1965 arasında değer olarak iki katından fazlasına ulaşmıştır).

— Tar. Ticaretin tarihi, genellikle, insanoğlunun ilerlemeleriyle birlikte gelişir. Birkaç ilkel insanın yaptığı trampadan (değiş tokuş) en süratli araçları kullanarak dünyayı kucaklayan günümüz ticaret âlemine gelinceye kadar, dünyanın fethi, mübadelelerin yayılması ve temposu ile süregelmiş ve çeşitlenmiştir. Ticarî faaliyetin başlıca unsurları, yani değiş tokuş devresinin aşılmasını sağlamış olan unsurlar, en önce Yakındoğu'da ortaya çıktı. Para, yazı, yasalaşmış hukuk, bilinen ilk medeniyetler, yani büyük nehirler boyu doğup yerleşen medeniyetlerce yaratılmıştır. (Büyük çapta ticaretin gerektirdiği araştırıcılık ve heyecan Fenikelilerle başladı.) Atina gemileri, sitenin ürünlerini sömürge'lere dağıtıyordu. Fakat, Kuzey Denizi'ne yapılan uzak seferlere, Afrika sahilleri boyunca ilerlemelere ve IV. yy. sonundaki İskenderiye'nin parlak durumu-

bir otmobilin uçağa yüklenmesi

na rağmen teşkilâtlı ve düzenli ticaret alanı ancak dünyanın bilinen dar bölgelerine inhisar etti. Soysuzlaşmış kardeşi korsanlık, ticaretin yaygınlaşmasını tehlikeye düşürdü. Roma devletince sağlanan siyasî kadrolarda, Kalde Doğusu'nu keşfedip Eski Yunan'ın zenginleştirdiği teknik unsurlar, «Pax romana» içinde yaşamakta olan tüm milletlere aktarıldı; Devlet adamları ticarî hayat için gerekli garantileri verdiler. V. yy.da, bu iktisadî topluluk, Batı kesiminde bir çözülme ve gerilemeyle karşılaştı. Arapların ve Normandiyalıların korsanlık yaptığı denizlerde ticaret zordu. Pazar için üretim ekonomisi kısıtlandı. Malikâneler topraklarında kendi imkânlarıyle yetinmek zorunda kaldılar. XI. yy.dan itibaren, ticarette reform kendini iyice belli etti ve yerleşti. İtalyan şehirlerindeki tacirler, ilk kredi ve ilk komandit şirketlerinin ortaya çıkmasıyle, yeni teknikler yarattılar; icatlar (hayvan boynuna geçen hamut ve dikey dümen tertibatı), mübadelelerin hacim ve yayılma alanını genişletti. Akarsu yolu önceliğini koruyordu. XVI. yy.da, büyük keşifler Avrupa'yı Akdeniz'den kısmen başka yere çevirdi. Portekiz ve İspanyol tekneleri okyanuslarda seferler yaptı; Lizbon, baharat merkezi halini aldı, Anvers ise Brugge'yi geride bıraktı. Yeni ticarî yollar ortaya çıktı. Amerika'lardan Sevilla'ya altın akmağa başladı ve bu akış bütün Avrupa üzerinde binlerce ağ şeklinde yayıldı. Uçları üç kıtaya dayanan bir üçgen şeklinde, Avrupa'dan incik boncuk, Afrika'dan abanoz ağacı, Amerika'dan da şeker ve kahve aldı. İtalya'da malî önderlik alman bankerlere geçti. İmparatorun istikrazda bulunduğu Fugger'ler, ticarî kapitalizmin sembolü olarak kendilerini kabul ettirdiler. XVII. yy.da, sömürgelerle ticaret, siyasî çekişmelere konu oldu. Hollanda, İngiltere ve Fransa, Portekiz ve İspanya'nın miraslarını paylaşma derdine düştüler. Sanayi devrimiyle birlikte, hammadde alımı ve mamul madde satışı esası üstüne kurulu yeni bir ticaret şekli gelişti. Bu durum, liman ve iç bölgelerdeki tesislerin yenilenmesini gerektirdi. XVIII. yy. özellikle Fransa'da karayollarının, İngiltere'de kanalların yüzyılıdır. İktisadî doktrinlerde de önemli bir dönüşüm getirmiştir. Geleneksel himayeci merkantilizmin karşısına, 1776'da Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği Üzerine İnceleme*'si, Fransa'da ise iktisatçılarca savunulan ticarette serbestlik doktrini çıkmaktadır. 1786'da, ingiliz devlet adamı Pitt, Fransa ile, çok geniş serbestî esasları üstüne kurulu bir anlaşma imzaladı. Fransız devrimi arefesinde avrupa burjuvazisinin atılnuçlarını erteledi. İngiltere'ye kıta Avrupa'sını kapatmak amacıyle yapılan ablukaya rağmen kaçak yolla ticaret zafere ulaştı ve alınan tedbir boşa çıktı.

Fakat, merkantilizm-serbest mübadele savaşı, XIX. yy.da devam etti. Ticaretin geliş-

İstanbul'un ticaret merkezinden biri olan Sultanhamam meydanı

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN) ; LAROUSSE

mesi, başlıca iki sınıfa yararlı oldu: malî işlerle uğraşanlar ve tacirler. Bu sonuncular, sosyal kademeleşmede daha yükseğe çıktılar ve çoğu zaman siyasî iktidarı ele geçirerek XIX. yy. ortasının mübadeleler devrimi arefesinde avrupa burjuvazisinin atılgan bir unsurunu meydana getirdiler. Ticaretteki devrim, insan faaliyetlerinin şartlarını, mübadelelerdeki tempoyu, toplumun şeklini ve düşünüşleri değiştirdi. Bu değişme yavaş yavaş olmuş ve Avrupa'yı sonra da bütün dünyayı sarmadan önce, daha XVIII. yy.dan itibaren İngiltere'de ön belirtileri göstermişti. Bununla beraber, sözü geçen değişme yine de tamamlanmamıştır. Çünkü teknik alandaki gelişmelerin henüz arkası kesilmemiş, ama daha şimdiden geçici bir bilanço düzenlemek mümkün olmuştur. Yeni teknikler, ticarete, giderek daha canlı ve hareketli bir tempo zorunluğu getirdi. İki bin yıldan beri, emtianın dolaşımı, değişmez bir şekilde daima aynı hızla, yani yelkenli gemi ve kervanlarla olmuştu. Birkaç on yıl içinde, sürat devri gelip yerleşti. Önce, buhar ticaret âleminde belirdi ve XIX. yy. başlarında yaygınlaştı. Demiryolu, mesafeleri kısalttı, 1824'ten başlayarak lokomotif ağır katarlar çekecek hale geldi; demiryolu şebekesi genişledi ve dünyayı sardı. Buharlı gemi, emtiayı, rüzgârın keyfine tabi olmaktan kurtardı; limanlardaki uzun beklemeleri ve bitmez tükenmez ters rüzgâr seferlerini ortadan kaldırdı. Atlantik küçülmüştü, kırk gün yerine, altı günde aşılıyordu.

Yüzyılın sonunda, yeni icatlar ve petrolün kullanılması, yollara daha bir canlılık getirdi. Şiddetli bir rekabet kamyonla lokomotifi birbirine düşürdü; birbirlerinin tamamlayıcısı olmadan rakip haline getirdi. 1919'dan sonra, havacılık gelişti. Haberleşme araçlarındaki gelişme, aynı tempoyu izledi. 1832'de Mors alfabesi icat edildi; 1866'da okyanus dibine ilk kablo döşendi; 1878'de de ilk telefon bürosu kuruldu. Yeryüzü, gitgide daha yoğun çeşitli kara, deniz ve hava ulaşım araçlarıyle çevrelendi: okyanuslar arası kanalların açılması, Alpler'de tüneller açılması, büyük karayollarının inşası mesafeleri iyice kısalttı. Bunlara paralel olarak, mübadelelerde de bir hacim çoğalması görüldü. Ağırlıkları yüzünden XIX. yy. başından önce taşınması mümkün olmayan mallar, milletlerarası yollarda görülmeğe başladı. Dikey ve yatay toplaşma olayları büyük kuruluşların doğması sonucunu yarattı. Bu sonunculara önemli bir ilk maddeler akımı yöneldi ve aynı kuruluşlardan yarı mamul ve mamul eşya sevkiyatı başladı. Gitgide yoğunlaşan insan yığınları, yakıtın bulunduğu imtiyazlı bölgelerde birikmeğe başladı. Bu insanları beslemek, donatmak, durmadan yenilenen ve gitgide daha karmaşık olan ihtiyaçlarını gidermek için, çok yönlü taşıma araçları gerekliydi. Limanları daha derin duruma getirmek, tren ve demiryollarını çoğaltmak, antrepoları genişletmek zorunluğu vardı. Hızlanan ve genişleyen ticarî hareketler, o vakte kadar kendi içlerine kapanık olarak yaşamış bölgelere yayıldı. Avrupa devletlerinin içinde, taşra ile şehir arasındaki ulaştırma yollarında görülen gelişmeye bağlı değişmeler ortaya çıktı. Tarımsal veya sınaî alanlarda uzmanlaşma eğilimi, çok çeşitli tarım ve zanaat alanlarını daraltarak çiftlik birimlerini dağıtıp, dolaysız satışın ve eski seyyar satıcılığın yeni şekli olan, şehirli satıcının kapıdan kapıya hizmetinin tehdit ettiği pazar ve panayırların rollerini önemsizleştirdi. Avrupa dışında ise, alışverişte bulunma humması kıtaları sarmıştı. Ortaçağda, avrupalılar, denizler ötesinde baharat, ipekliler ve kıymetli madenler peşinde koştular; daha sonraları, Antiller'in zenginlik kaynağı kamış şekeri gibi tamamlayıcı maddeler arandı. XIX. yy.da da, fabrikaları yürütmek için hammaddelere (yün, pamuk) ve sınaîleşmiş halklarını doyurmak için ilk maddelere ihtiyaç duyuldu. Sömürgecilik devri, ticaretin gereksindirdikleriyle sıkı sıkıya ilgilidir. XIX. yy. başlarına kadar esrarengiz kıta olarak kalmış, kıyılarına ancak eski ticaret dolayısıyle uğranılmış olan Afrika, sonunda çağdaş tekniklere açıldı. Sömürge paktının klasik vatanı Amerikalar, çoğunluğu avrupa menşeli olan nüfuslarını, erken meydana gelmiş siyasî ve iktisadî bir bağımsızlığa borçludurlar. Asya, uzun süre büyük ticaret erbabı için seçme bir pazar olarak kaldı. Süveyş kanalının açılması, bu kıtaya yeni bir hamle yaptırdı. Hindistan'da yerli sanayinin yıkılması, ingiliz pamuklularının kütle halinde buralara girmesini kolaylaştırdı: Çin'de ve Japonya'da, A.B.D. ve Avrupa, yerli direnmeyi kırarak bu ülkelerde demiryolu döşemeğe, limanlar açmağa ve bin yıllık medeniyet sahibi bu ülkeleri, dünya mübadele devresine katmağa gayret ettiler. Başarı Japonya için tamdı. Fakat az sonra, iki büyük savaşın da körüklediği «değerlerin alt üst oluşu» olayı ortaya çıktı: Avrupa'nın siyasî ve iktisadî üstünlüğü yıkılmıştı. Avrupa artık A.B.D.'ye ve yeni devletlere borçlu durumdaydı. Mamul maddeler karşılığında, bütün dünyanın ham maddelerini Avrupa'ya doğru akar şekilde gösteren XIX. yy. şemasının yerini, daha renkli ve daha istikrarlı bir harita almıştı. Gelişmiş ekonomiler, bütün kıtalarda yeralma eğilimindeydi; sömürge paktı zamanını doldurmuştu. Fakat, iktisadî bağımsızlık, siyasî bağımsızlığı elde etmekten daha güçtü. Ticaretin yasası, kalabalık kitlelerin vaz geçilmez ihtiyaçlarının yasasından çok arz ve talep yasasıdır.

Ticaret şebekesi çekim kutuplarını değiştirmiş, bazı bellibaşlı maddeler uğruna (maden kömürü, petrol veya hammaddeler) yapısına başka şekil vermiş, fakat ihtiyaçları olduğu gibi kalmış hareketliliği son haddini bulmuş ve dengesi çabuk bozulur duruma gelmişti. Yoğunlaşma, rasyonelleştirme ve tedricî uzmanlaşmanın üçlü yasası altında, ticaret mesleğinin ve ticarî usullerin (tekniklerin) nitelikleri de, mübadele akımları kadar derin şekilde değişikliğe uğramıştı. Daha çok sayıda ve daha uzak mesafeleri içine alan bir emtia ticaretinin gerektirdiği zorunluklara göğüs germek için, yoğunlaşma gerekmekteydi. İşletmelerin boyutları durmadan büyüyordu. Firmaların aile damgası önemini kaybediyor ve yerini anonim şirketlere bırakıyordu. Para mübadelesi ve kredi alanlarındaki kolaylıklardan faydalanan kuvvetli işletmeler, dağıtma şebekelerini ellerine geçiriyorlardı. «Büyük mağazalar», XIX. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak ortaya çıkar: Fransa'da Bon Marché (1852), Louvre (1855), İngiltere'de Whiteley ve Peter Robinson, A.B.D.'de Magasin Wanker (Philadelphia), Marshall Field and co. (Chicago). XX. yy.la birlikte, çok şubeli mağazalar doğdu (önceleri yiyecek konusunda, sonra da çeşitli ticarî dallarda). Tek fiyat uygulayan mağazalar, Amerika'dan (1879) İngiltere'ye (1909) ve Fransa'ya (1927) geçti. İşletmeler, aile sırrı devrini çok gerilerde bırakan akılcı metotlar uyguladılar. İçlerinde muhasebeciden psikoloğa kadar uzmanlaşmış personel çalışan bürolara teknisyenler nezaret etmeğe başladı. Satış temsilcileri, gezgin satıcı ve komisyoncuların bulunduğu, işbilir bir kademeleşmenin hüküm sürdüğü ve eğrilerin işyerinin gelişmesini denklemler halinde gösterdiği grafiklerin aydınlattığı bürolar ortaya çıktı.

Ticaret mesleğinde, yukarıdan aşağıya kadar, «isimsizlik» hüküm sürmektedir. Neonla, gazete veya radyo (ticaretin yeni doğmuş hizmetkârları) ile reklam, baş köşedeki yerini aldı. Yeni bir insan tipi doğdu, çok katlı bir soyal sınıf ortaya çıktı. Kâr hadleri konusu esas mesele olarak ortaya çıkınca, bu sınıf, resmî makamların da dikkatini çekti. Vergi alanından başka, devletin ticaretten bir şeyler koparması için zemin hazır durmaktadır. Bazı ülkelerde, sosyalist rejimler bunu gerçekleştirmişlerdir. Her yerde, savaş ve kötü sonuçları buna kısmen fırsat vermiştir. Ticarî işlemlerin cinsine, alanına ve temposuna ilişkin bütün bu dönüşümler hiç de karşılık görmeksizin gerçekleşmemiştir. Coşkunluğa kapılmış, ülkelerindeki sınaî ilerlemeden güç kazanmış ve ticarî alışkanlıkların yıkılışına ilk tanık olmuş kimseler her şeyden önce, mübadelelerde kesin bir serbestî istemişlerdi. Peel ve Cobden, İngiltere'yi serbest mübadelenin gözde vatanı durumuna getirerek bundan yine ülkelerini faydalandırmışlardı. Gümrük birliğinin ticarî birliği kurmağa ve siyasî birliği kolaylaştırmağa çalıştığı Almanya da bu akıma kendini kaptırdı. Fransa'da ise, Kıta Avrupa'sı ablukasının bitmesiyle, 1815'te bir iktisadî Waterloo bozgunundan çekinen sanayicilerin isteksizliği yenilerek, 1861'de İngiltere ile bir ticaret ve serbest mübadele anlaşması imzalandı. Fakat ticarî siyaset bir teori veya dokrin meselesi değildir: bir durum ve olgu meselesi olarak kalmaktadır; genel ve özel, milletlerarası veya millî iktisadî şartlarla atbaşı gitmektedir. Bu siyaset, devletlerin kuruluşuna, yapısına ve sürekli ihtiyaçlarına bağlıdır. Bundan ötürü, dile getirdiği değerlerin tümü için bir test niteliği kazanır: bir sosyal sınıfın, bir parti veya bir grup üreticinin siyasî üstünlüğü: İngiltere'de landlord veya fabrikatörler, oy verme haklarının genişliği dolayısıyle, Fransa'da, köylüler; teçhizatlanmadan milletlerarası rekabete başarıyle göğüs germeyi sağlayacak olan tam gelişmeye kadar çeşitli devrelerden geçen bir ülkenin teknik, iktisadî veya malî gelişme derecesi; genel ideolojik durum ve öteki güçlerle olan ilişkiler. Bütün bu veriler, 1880'den sonra Avrupa ve dünyayı saran ve savaştan sonra da yerini katbetmemiş olan himayeciliğe dönüşü açıklar.

1929 Büyük buhranından sonra 1931 yılında, yeni bir himayeci devre başlar ve klasik usullere dönülür: «en çok yardıma layık millet» maddesinin iflâsı demek olan gümrük resimlerinin yükseltilmesi, kontenjanlar ayrılması v.b. Devletin bütün alanlarda müdahalede bulunması, böylece, mübadelelerin günümüzdeki oluşumuna damgasını vurmaktadır. Aynı tarihte, sovyet toplumu, kesin sonuçlu bir aşama geçiriyordu: N.E.P.'nin kurduğu ticaret, büyük kısmıyle özel sektörün elinden alınıyor ve üretim araçlarının tekelinde olduğu gibi, devlet, mübadele tekelini de kendine ayırıyordu. Öteki ülkelerde aynı millîleştirme derecesine erişmemekle beraber, siyasî iktidarların ticaret hayatına hâkim oluşu, İkinci Dünya savaşı sırasında her tarafta kendini daha çok duyuruyor ve savaştan sonra da kısmen de-

bir limanda vinçlerin çalışması

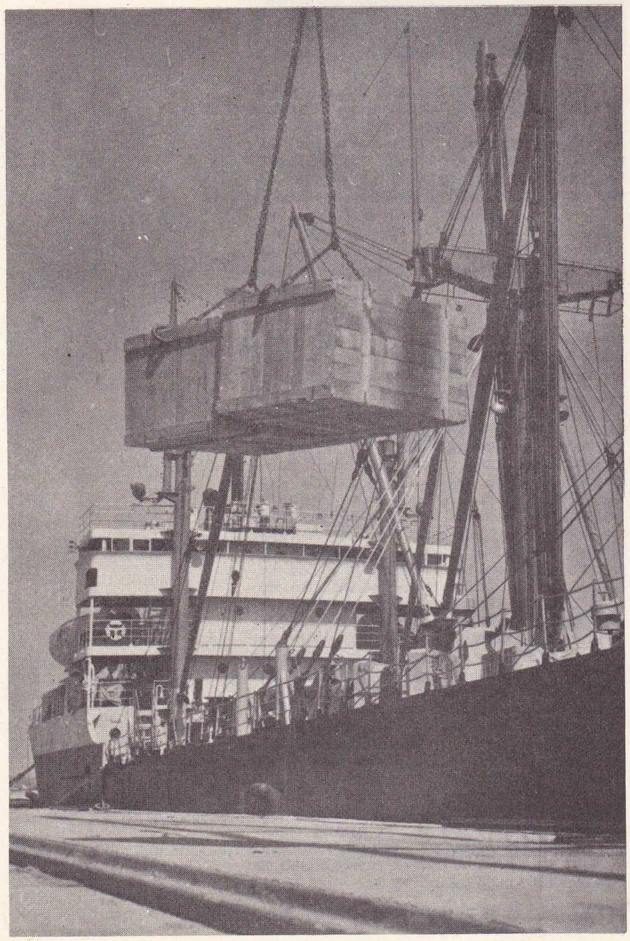

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

vam ediyordu. İdeolojiler arasındaki rekabet, dünyayı iki bloka ayırdığı oranda, devletin işe karışması da artmaktadır. Bu bloklar içinde, anlaşmalar, ticaretin temposunu ve tasfiye şekillerini düzenlemektedir. Avrupa'nın teşkilâtlanmasıyle, geleneksel çıkar çatışmalarının tekrar alevlendiği söylenebilir (himayecilik veya serbest mübadele). Ticaret dengesi, iktisadî sağlığın barometresi haline gelmekte ve bu durumu dolayısıyle de devletlerin siyasî ve sosyal göstergesi niteliğini taşımaktadır. Montesquieu'nün deyişiyle «yıkıcı hurafelerden kurtarıcı» bir özelliği olan ve milletlerarası ilişkilerin gelişmesinde şimdiye kadar büyük katkıda bulunan ticaretin, uzayın fethiyle açılmış yeni bir çağın eşiğindeki dünyada iktisadî birliği doğurmakta başarılı olup olmayacağı sorulabilir. (→ Bibliyo.) [LM]

Ticaret bakanlığı, iç ve dış ticareti düzenlemek, denetlemek ve bu konularda gerekli tedbirleri almak amacıyle kurulmuş (1929) devlet teşkilâtı. Görevleri: iç ticareti düzenler; yerli ve yabancı ortaklıkları denetler; tasarruf sandıklarının faaliyetini takip eder; Ticaret ve Sanayi odaları, ticaret borsaları, Türkiye Odaları birliği, esnaf dernekleri, Esnaf Dernekleri birliğinin çalışmalarını denetler; genel hükümlere bağlı kooperatiflerle tarım kredi kooperatifleri, tarım satış kooperatifleri ve bunların meydana getirdikleri birliklerin işleyişi ve denetimiyle uğraşır; Ziraat bankası, Halk bankası, Toprak Mahsulleri ofisi, Et ve Balık kurumu gibi kuruluşların belirli işlerini yürütür; ihracat ve ithalât işlerini denetler; ihracat için yeni pazarlar arar: ticarî anlaşmalara bağlı ihracat listelerini hazırlar; ithalât programlarını düzenler ve kendi alanına giren diğer işleri yapar.

Ticaret bakanlığının görevini yapacak olan ilk teşkilât 1924 sayılı kanunla ve *iktisat vekâleti* adıyle kuruldu. Daha sonra ticaret ve zıraat işleri de bu bakanlığa verildi (1928). 1931'de zıraat işleri için *Zıraat vekâleti* meydana getirildi ve İktisat vekâletinin ilgili kuruluşları buraya devredildi. 1939'da çıkarılan 3614 Sayılı kanunla, bakanlık *Ekonomi ve Ticaret bakanlığı* olarak yeniden teşkilâtlandırıldı. Kamu iktisadî kuruluşlarıyle maden işleri de bu bakanlığa bağlandı. Sonra kamu iktisadî kuruluşlarıyle maden işleri bu bakanlıktan alınarak yeni kurulan İşletmeler bakanlığına verildi (1946). 1948'de İşletmeler bakanlığının görevleri yeniden Ekonomi ve Ticaret bakanlığına verildi, sonra kamu iktisadî kuruluşları yeni meydana getirilen *Sanayi bakanlığı*'na (1957), madencilik ve enerji konuları da yeni kurulan *Enerji ve Tabiî Kaynaklar bakanlığı*'na (1964) bağlanarak Ticaret bakanlığı son durumuna getirildi. 1971'de bakanlığın adı *Dış Ekonomik İlişkiler* şeklinde değiştirildiyse de bir yıldan daha kısa bir süre sonra tekrar eski adını aldı.

Bakanlığın kuruluşundan bu güne kadar görev alan bakanlar: Hasan Hüsnü (29 ekim 1923); Ali Cenani (22 kasım 1924); Rahmi Köken (16 mayıs 1926); Şakir Kesebir (25 mayıs 1929); Mustafa Şeref (29 temmuz 1930); Celâl Bayar (9 eylül 1932); Şakir Kesebir (26 ekim 1937) [2. defa]; Hüsnü Çakır (29 aralık 1938); Cezmi Ercin (31 mayıs 1939); Nazmi Topçuoğlu (1 kasım 1939); Mümtaz Ökmen (27 kasım 1940); Behçet Uz (11 temmuz 1942); Celâl Sait Siren (10 mart 1943); Raif Karadeniz (1 haziran 1945); Mahmut Nedim Gündüzalp (11 eylül 1947); Cemil Sait Barlas (11 haziran 1948); Vedat Dicleli (8 haziran 1949); Zühtü Hilmi Velibeşe (25 mayıs 1950); Muhlis Ete (10 mart 1951); Enver Güreli (23 haziran 1952); Fethi Çelikbaş (29 mayıs 1953); Sıtkı Yırcalı (18 mayıs 1954); Fahrettin Ulaş (9 aralık 1955); Zeyyat Mandalinci (8 mayıs 1956); Abdullah Aker (28 kasım 1956); Hayrettin Erkmen (4 eylül 1958); Cihat İren (29 mayıs 1960); Mehmet Baydur (5 eylül 1960); İhsan Gürsan (29 kasım 1961); Muhlis Ete (26 haziran 1962) [2. defa]; Ahmet Oğuz (19 haziran 1963); Macit Zeren (22 şubat 1965); Sadık Tekin Müftüoğlu (7 haziran 1966); Ahmet Türkel (1 nisan 1967); Ahmet Dallı (3 kasım 1969); Gürhan Titrek (19 ocak 1970); Özel Derbil (2 nisan 1971); Naim Talu (12 aralık 1971). [M]

Ticaret bankası (TÜRK), Türkiye'de özel teşebbüs tarafından Adapazarı'nda kurulan (9 mart 1913) ilk banka. Kurucu ortakları: Sipahizade Hamid Bey, Şumnuluzade Hacı Mehmed Efendi, Diyarbekirlizade İbrahim Efendi, Hacı Adem Beyzade İbrahim Bey, Seyid Ahmed Efendi, Fevzizade Hacı Rıza Efendi, Seyid Agiç Ahmed Nazmi Efendi, Hacı Hafızzade Mehmed Ziyaeddin Efendi, Hasanzade Mustafa Nuri Efendi, Hacı Salimbeyzade Ethem Efendi, Hafızağazade Bekir Efendi, Ethemustazade Hakkı Efendi. İlk adı *Adapazarı İslâm Ticaret bankası* idi. Banka, sonra sırasıyle Adapazarı İslâm Ticaret Bankası Türk Anonim şirketi (15 mayıs 1924), Adapazarı Türk Ticaret Bankası Anonim şirketi (29 mart 1928), Türk Ticaret Bankası Anonim şirketi (31 mart 1937) adını aldı. İlk yönetim merkezi Adapazarı idi; sonra Ankara'ya (25 ekim 1934) ve İstanbul'a nakledildi (30 mart 1952). Bankanın 1928'de 10 şubesi vardı. Bu sayı 1972'de 119'a yükseldi. Bankada çalışanların sayısı aynı tarihte 2 500'ü geçmişti.

Türk Ticaret bankasının kuruluş sermayesi 13 629,63 osmanlı lirasıydı. Bu miktar 1924'te 200 000 TL. oldu. Sermaye her yıl artarak 1972'de 125 000 000 TL.na yükseldi. Aynı artış plasman ve mevduatta da görüldü. Mevduat 1972'de 2 544 402 863 TL.-na, plasman da 1 617 135 441 TL.na çıktı. (M)

TİCARETGÂH i. (ar. *ticâret* ve fars. *-gâh* ekinden *ticâret-gâh*). Ticarethane. (M)

TİCARETHANE blş. i. (ar. *ticâret* ve fars. *ḫâne*'den *ticâret-ḫâne*). Ticaret işlerinin yönetildiği yer: *İşleri öğrenerek ticarethane sahibinin emniyetini kazandığından efendisi, Osman'ı kahve, biber, baharat mübayası için Batavya'ya göndermişti* (A. H. Müftüoğlu).

— Huk. Bk. TİCARÎ *işletme.* (M)

Ticaret odaları, genel olarak «ticaret ve sanayi odası» adı altında, kanunda yazılı görevleri ve meslek hizmetlerini görmek, meslek ahlâk ve dayanışmasını korumak, ticaret ve sanayinin genel yararlara uygun olarak gelişmesine çalışmak ve bu amaçlarla verilecek işleri yapmak üzere kurulan, kamu kurumu niteliğindeki meslek teşekkülü. Ticaret odaları terimi, genellikle ticaret ve sanayi odası olarak ifade edilir ve sanayi faaliyetlerini de kapsar. Ancak bazı yerlerde sanayi odaları ayrı olarak kurulur. Bu durumda *ticaret odası* terimi kullanılır. Bir ticaret odası kurulabilmesi için, bu odanın kurulması istenen yerdeki müseccel tacirlerin yüzde 60'ının yazılı istemde bulunması gerekir. Ancak bu tacirlerin sayısı en az 100 olmalıdır. Ticaret odalarının kuruluş ve çalışma alanları belediye sınırlarıdır. Ticaret odalarının başlıca görevleri şunlardır: meslekî ahlâk ve dayanışmayı korumak, ticaretin gelişmesini sağlamak, Ticareti ilgilendiren bilgileri ve haberleri derleyerek ilgililere ulaştırmak; resmî makamlarca istenecek bilgileri vermek; ticaret ve sanayiye ait incelemeler, istatistikler yapmak; başlıca maddelerin piyasa fiyatlarını izlemek ve kaydetmek ve mümkün olan araçlarla yaymak; meslek faaliyetleriyle ilgili konular hakkında bakanlıklara, illere ve belediyelere teklif ve dileklerde bulunmak; bölgeleri içindeki örf, âdet ve teamülleri tespit etmek; tacir ve sanayicilerin uyması zorunlu meslekî kararlar almak. Ticaret odaları, ayrıca, ticaret mallarının niteliklerinin tayinine yarayacak laboratuvarlar kurabilir, kurslar açabilir; ilgililerin isteği üzerine ticarî ve sınaî uyuşmazlıklarda hakemlik yapabilir; mahallî veya bölgesel sergiler, panayırlar düzenleyerek genel mağazalar, depolar, kredi kurumları ve konularına giren kulüp, müze ve kütüphaneler açabilir. Ticaret odalarının üç organı vardır: meslek komiteleri; meclis ve yönetim kurulu. Odayı temsil yetkisi meclis başkanına veya başkanın vekil tayin ettiği ve oda meclisine giren kimselere aittir. Bir yerde bulunan tacir ve sanayicilerin sayısı, bir odayı yaşatmaya yetmiyorsa, bunların yüzde 60'ının isteği ve bağlanmak istenen oda meclisinin onayı üzerine, bunlar en yakın ticaret odasına ajanlık olarak katılabilir; bu ajanlığı bir kişi temsil eder. (M)

Ticaret teşkilâtı (MİLLETLERARASI), Birleşmiş Milletler teşkilâtının uzman kuruluşu; 6. A.T.T. anlaşmasıyle öngörüldü, fakat kurulamadı. (L)

Ticaret ve Zıraat nezareti, Osmanlı imparatorluğunda ticaret, zıraat ve maden işlerinden sorumlu bakanlık (kuruluşu 1839). Ticaretin yabancı tacirlerin eline geçmeğe başlaması üzerine ticaretle uğraşanlar, *hayriye taciri* (müslüman tacirler) ve *avrupa taciri* (yabancı tacirler) şeklinde ikiye ayrıldı; hayriye tacirlerine bazı imtiyazlar verildi. Hayriye tacirlerinin işlerini, aralarından seçilen ve *şehbender* adı verilen görevliler düzenliyordu. 1838'de Meclisi Zıraat ve Sanayi kuruldu; kısa bir süre sonra bu meclis, Meclisi Umuru Nafıa adını aldı. 1839'da kurulan Ticaret nezareti de Meclisi Umuru Nafıa'ya bağlandı. 1840'ta Ticaret nezaretinin, tacirler arasındaki anlaşmazlıkları çözümleyen kazaî görevi, Muhakemei Ticarete verildi ve bu teşkilât, Ticaret ve Zıraat nezareti olarak çalışmağa başladı. (M)

TİCARÎ sıf. (ar. *ticâret*'ten *ticârî*). Ticaretle ilgili, ticarete değgin: *Ticarî yazı. Ticarî iş.*

— Huk. *Ticarî dava,* ticaret mahkemesinin görevine giren davalar. (Bk. ANSİKL.) || *Ticarî defterler,* bir tacirin, işletmesi ile ilgili olarak tuttuğu defterler. (Bk. ANSİKL.) || *Ticarî hükümler.* Bk. ANSİKL. || *Ticarî iş,* Ticaret kanununda düzenlenmiş olan işlerle bir ticarî işletmeyle ilgili bütün diğer işlem ve fiiller. (Bk. ANSİKL.) || *Ticarî işletme,* kazanç sağlamak amacıyle kurulan ve esnaf işletmesi sınırlarını aşan ticarethane ve fabrika işletmeleri ve iktisadî faaliyeti konu seçen müesseseler. (Bk. ANSİKL.) || *Ticarî mümessil,* bir ticarî işletme sahibi tarafından işlerini idare etmek ve müessesenin unvanını kullanarak vekâleten imza atmak yetkisi verilen kimse. (Bk. ANSİKL.) || *Ticarî senet.* Bk. KIYMETLİ *evrak.* || *Ticarî vekil,* ticarî mümessil sıfatına sahip olmaksızın, bir ticarî işletme sahibi tarafından bir müessesenin bütün veya belirli işlerini yapması için kendisine temsil yetkisi verilen kimse. (Bk. ANSİKL.) || *Ticarî örf ve âdet,* tacirler arasında yürürlükte olan örf ve âdet. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Hangi işlerin *ticarî dava* konusu olacağı Türk Ticaret kanununda belirtilmiştir. Buna göre: I. iki taraf için de ticarî sayılan hususlardan doğan hukuk davaları ticarî davadır. Bir davanın ticarî sayılabilmesi için sözleşmesinin konusu olan işin ik taraf için de ticarî olması gerekir; II. bir taraf için ticarî sayılan işlerden bazıları; bir taraf için ticarî sayılan işler kural olarak ticarî davanın konusu olamaz. Bunun üç istisnası vardır: 1. havale; 2. vedia; 3. telif hakkı. Aşağıda sayılan işlemlerden ticarî dava doğabilmesi için tarafların veya taraflardan birinin tacir olması aranmaz: a) Ticaret kanununda yazılı olan hallerden doğan davalar; b) rehin karşılığı ödünç verme işlerinden doğan davalar; c) bir işletmenin satılması veya birleştirilmesine ilişkin Borçlar kanunundaki hükümlerden doğan davalar; ç) rekabet yasağından doğan davalar; d) yayın sözleşmesinden doğan davalar; e) komisyon ve ticarî mümessil ve diğer ticarî vekillere ilişkin davalar; f) marka ve ihtira beratına ilişkin mevzuattan doğan davalar; g) bazı borsa, sergi ve panayır yerleriyle ticarete mahsus diğer yerler hakkında özel hükümlerde bulunan davalar; h) Bankalar kanunu ile Ödünç Para Verme İşleri kanununda düzenlenen davalar. Bütün bu davalara ayrıca İcra İflâs kanununa göre, iflâs için açılacak davanın da eklenmesi gerekir.

● *Ticarî defterler.* Her tacir ticarî işletmesinin gerektirdiği ticarî defterleri tutmak zorundadır. Bu zorunluluk, tacir sıfatının kazanılmasıyle başlar ve bu sıfatın kaybıyle sona erer. Tasfiye haline giren ticarî işletmelerde de defter tutulmaya devam edilir. Tacir olma sıfatı sona erince defter tutma zorunluluğu da sona erer, ama bu halde eskiden tutulmuş olan defterlerin on yıl saklanması gereklidir. Tacirin gerçek ya da tüzel kişi olmasına göre tutulacak olan defterler farklıdır. Gerçek kişi tacirler yönünden kanun, tutulması zorunlu ve ihtiyarî olmak üzere iki tip defter kabul etmiştir.

Tutulması zorunlu olan ikinci tip defterler kanunlarda ismen sayılması, ticarî işletmenin önem ve genişliğine göre belirlenen defterlerdir. Bunlara «beyana tabi defterler» de denilir. Tacir her yıl başında hangi defterleri tutacağını ticaret siciline beyan eder.

Tüzel kişi tacirler yönünden de onamaya ve beyana tabi olmak üzere iki türlü defter söz konusudur. Tasdike tabi defterler yevmiye defteri, defteri kebir ve envanter ve bilanço defteri ile karar defteridir. Beyana tabi olan defterler ise, tüzel kişi tacirin işletmesinin önem ve genişliğine göre tutulması gerekli olan defterlerdir. Bu defterler yanında, tüzel kişi tacirler için diğer kanunlarla da bazı defterlerin tutulması mecburiyeti konmuştur. Tasdike tabi defterler noter tarafından tasdik edilmelidir. Tasdikten sonra noter, defterin türü ve niteliğiyle diğer hususları re'sen ticaret siciline bildirir. Tasdike tabi defterlerden bazıları her yıl sonunda yine noter tarafından kapatılır. Bu kapatma zamanı her defter için farklıdır. Beyana tabi olan defterlerin noter tarafından tasdiki gerekli değildir. Bunları, tacir ticaret siciline iki nüsha beyanname ile bildirir. Sicil memuru bu beyannamelerden birini alıkoyar, diğerini tacire geri verir. Her deftere geçirilecek olan hususlar farklıdır. Bunlar Ticaret kanunuyle diğer kanunlarda ayrı ayrı gösterilmiştir. Tacir yönünden ticarî defterler, ticarî davalarda delil kuvvetini haizdir. Bunun birinci şartı, anlaşmazlığın tacirler arasında çıkması ve her iki taraf için de ticarî iş niteliğinde olmasıdır. Taraflardan sadece biri tacirse veya iş her iki taraf için de ticarî iş niteliğinde değilse, o zaman defterlerin delil olarak kullanılması söz konusu olamaz. Defterler usulüne uygun olarak tutulmamışsa o zaman ancak sahipleri aleyhine delil olur. Usulüne uygun olarak tutulmama iki şekilde ortaya çıkar: defterler ya kanunun gerektirdiği kurala uygun olarak tutulmamıştır ya da tutulması gerekli olan defterlerin hepsi tutulmamıştır. Ticarî defterlerin delil olarak kullanılması halinde kural bu defterlerin mahkemeye ibraz edilmesidir. İbraz ile kastedilen, defterin tamamıyle mahkemeye teslimi değil de sadece anlaşmazlığın konusuyle ilgili kayıtların mahkemeye gösterilmesidir. İbraz ya tarafın kendi iradesiyle olur ya da karşı tarafın isteği veya mahkemenin re'sen karar vermesi sonucu olabilir. Defterlerin ibraz edilmesine karar verilse bile defter sahibi, bunları ibraz etmek zorunda değildir, davanın kaybedilmesi tehlikesi bulunsa bile, defter sahibi için ibraz zorunluğu yoktur. İbraz veya teslim edilen defterlerin sahipleri lehine delil olmaları için sadece mahkeme önüne çıkartılmaları yeterli değildir. Bunların yeminle kuvvetlendirilmesi gerekir.

● *Ticarî hükümler,* ticarî işlere uygulanacak olan hükümler Ticaret kanununda veya başka kanunlarda belirtilmiş hükümlerdir. Ticaret kanunu bu kanunda yazılı olan hükümler ile, ticarî örf ve âdeti ticarî hükümler olarak belirtmektedir. Ticaret kanununda yazılı olan hükümlere «mutlak ticarî hükümler» denilir. Diğer kanunlarda bulunan hükümlerin ise ticarî hüküm sayılması için ticarî işletmeyle ilgili olması gerekir. Gerek Ticaret kanununda belirtilen hükümlerle ticarî örf ve âdet, gerek diğer kanunlarda belirtilmiş olup da ticarî işletmeyle ilgili olan hükümler, ancak ticarî işlere uygulanır.

● *Ticarî iş.* Şu işler ticarî sayılır: 1. Türk Ticaret kanununda düzenlenmiş olan bütün işler bunu yapan kimse tacir sıfatını haiz olsun olmasın ticarî iş sayılır; 2. ticarî bir işletme ile ilgili bütün iş ve fiiller. Burada ticarî işletme kıstası esas olarak alınmış ve bir ticarî işletmeyle ilgili olan bir iş, ister Ticaret kanununda, ister başka kanunlarda düzenlenmiş olsun ticarî iş kabul edilmiş, tacirler yönünden ticarî iş karinesi öngörülmüştür. Buna göre gerçek kişi tacirin borçlarının ticarî olması asıldır. Ancak iki halde bu karine bertaraf edilebilir; a) halin icabının yapılan işin ticarî olmasına uygun olmaması; b) işin yapıldığı anda, gerçek kişi tacir tarafından, bunun işletmesiyle ilgili olmadığının açıklanması. Tüzel kişi tacirler için, yapmış oldukları her işlemin ticarî olması asıldır. Bunlar yapılan işin ticarî olmadığına ilişkin hiç bir istisna koyamazlar. Bir işin ticarî olarak nitelendirilmesinin sonuçları şunlardır: 1. teselsül karinesi. Âdi işlerden farklı olarak, ticarî işlerde teselsül karinesi yürür. Buna göre iki veya daha fazla kimse, içlerinden biri veya hepsi için ticarî sayılan bir iş için müştereken borç altına girecek olurlarsa, aksi kararlaştırılmış olmadıkça aralarında teselsül söz konusu olur. Aynı hüküm kefalet yönünden de yürür; 2. faiz. Ticarî işlerde şart edilmemiş olsa bile faiz ve bunun yanında, kural olarak faiz serbestîsi kuralı yürür (bk. FAİZ); 3. faize faiz yürütülmesi serbestîsi. Âdi işlerde faizin ana paraya eklenerek faiz yürütülmesi kararlaştırılmış olsa bile geçersizken ticarî işlerde bunun aksi olur. Carî hesaplarla borçlu yönünden ticarî nitelikte olan ödünç sözleşmelerinde, üç aydan az olmayan devrelerin faizleri ana paraya eklenerek faiz yürütülebilir.

● *Ticarî işletme.* Bir ticarî işletmede şu unsurların bulunması gerekir: 1. kazanç sağlama amacı. Burada önemli olan kazanç sağlama niyetidir, kazanç sağlanıp sağlanmamasının önemi yoktur. İşletme zarar etse bile, bu niyetin bulunması onun bir ticarî işletme sayılması için yeterlidir; 2. devamlılık. İşletme ancak devamlı bir nitelik taşımaktaysa ticarî işletme niteliğini alabilir. Burada da önemli olan fiilin devamından çok devam niyet ve kastıdır; 3. belirli bir çapın aşılması. Bunun için de iki şeyin gerçekleşmesi aranır: a) bir işletme esnaf faaliyeti çapında kalmaktaysa, onun bir ticarî işletme niteliğini alması söz konusu olamaz (bk. ESNAF); b) ticarî metot ve orbir iktisadî faaliyetin konu olarak alınması. ganizasyonu gerektirecek biçim ve önemde Bu şartları haiz bir ticarî işletmenin iki unsuru vardır: 1. maddî unsur; 2. maddî olmayan unsur. Maddî unsur işletmenin mal ve haklarından meydana gelir. Maddî olmayan unsur, işletmenin kurduğu ilişkiler, teşkilâtı, zamanla edindiği tecrübeleri ve özellikle müşteri muhitidir. İşletmenin devri Borçlar kanununda düzenlenmiştir.

● *Ticarî mümessil,* ticaret unvanını kullanarak temsil ilişkisini gösterecek şekilde imza atmaya yetkilidir. Ticarî mümessilin tayini herhangi bir şekle bağlı değildir. Ticarî mümessille onu tayin eden kimse arasında bir sözleşme vardır. Bu sözleşme genellikle bir hizmet veya vekâlet sözleşmesidir. Ticarî mümessilin temsil yetkisi kural olarak sınırlandırılamaz. Ticarî mümessil işletmenin amacına giren bütün işlemleri üçüncü kişilerle yapabilir. Hattâ onlarla tacir adına ve hesabına kambiyo taahhüdünde de bulunabilir. Kural bu olmakla beraber, kanun iki istisnaî halde ticarî mümessilin temsil yetkisinin sınırlandırılabileceğini kabul etmiştir, ticarî işletmenin gayrımenkullerinin mülkiyetini devredemez veya bunları bir sınırlı aynî hak ile yükümlendiremez. İkinci istisna, ticarî mümessilin temsil yetkisinin bir şubeye hasredilmesidir. Son sınırlamaysa, birlikte temsil yetkisinin verilmesidir. Tacir bir tek ticarî mümessil yerine birden fazla ticarî mümessil tayin edebilir ve bunların her birinin tek başına hareket etmesini yasaklayabilir. Ticarî mümessilin bu sıfatı, ölümü, medenî hakları kullanma ehliyetini kaybetmesi gibi sebeplerle sona erer. Tacirin ölümüyle veya medenî hakları kullanma ehliyetinin ortadan kalkmasıyle sona ermez. Ticarî mümessil her zaman istifa edebilir, tacir de her zaman onu azledebilir.

● *Ticarî vekil,* tabi tacir yardımcılarındandır, yani onu tayin eden kimsenin nezaret ve denetimi altındadır. Ticarî vekil temsil yetkisine sahiptir ama ticarî mümessil sıfatını haiz değildir. Bir ticarî işletmenin bütün veya belirli bazı işleri için vekil tayin edilir. Bütün işlerini görmek üzere tayin edilmişse, umumî ticarî vekil; belirli bazı işlerin yapılması için tayin edilmişse sadece ticarî vekil denir. Ticarî vekilin tayininin geçerli olması için tescil gerekli değildir. Ticarî vekille, ticarî işletme sahibi arasındaki temel ilişki genellikle bir hizmet sözleşmesidir. Ticarî mümessilden farklı olarak ticarî vekilin temsil yetkisi, ticarî işletme sahibi tarafından istenildiği gibi sınırlanabilir. Bu sınırlamanın iyi niyetli üçüncü kişilere karşı ileri sürülebilmesi için, onlar tarafından bilinebilir hale getirilmesi gereklidir. Aksi halde iyi niyetli üçüncü kişilere karşı ileri sürülebilmesi imkânı doğmaz.

● *Ticarî örf ve âdet,* ticarî işlerde yürümekte olan örf ve âdettir. Genel örf ve âdet hukukunun tasnifinde ticarî örf ve âdetler, özel örf ve âdetin içine girer. Zira ancak belirli bir gruba yani tacirlere uygulanmaktadır. Ticarî örf ve âdetler genel veya özel olabilir. Genel ticarî örf ve âdet her yerde ve her ticaret dalına uygulanan örf ve âdettir. Özel ticarî örf ve âdet ise, belirli bir ticaret dalında uygulanan örf ve âdettir. Tacir olan kimselere örf ve âdetin uygulanabilmesi için bunun onlar tarafından bilinmesi aranmaz. Tacir olmayan bir kimseye ise, ticarî örf ve âdetin uygulanabilmesi için bunun onun tarafından bilindiğinin ispat edilmesi gerekir. (M)

Ticarî İşbirliği teşkilâtı, ORGANISATION DE COOPÉRATION COMMERCIALE (O.C.C.), 1955'te Cenevre'de G.A.T.T. çerçevesi içinde gerçekleştirilmiş çalışmaları tamamlamak amacıyle kurulan daimî teşkilât. (L)

TİCARÎLEŞTİRME i. (*ticarîleştirmek*'ten *ticarîleştir-me*). Ticarîleştirmek eylemi. (M)

TİCARÎLEŞTİRMEK geçl. f. (*ticarî*'den *ticarî-le-ş-tir-mek*). Ticaret metaı haline getirmek, ticarette yaygın duruma getirmek. ‖ Ticaret hukukunun gereklerine uygun hale getirmek: *Bir borcu ticarîleştirmek.* (M)

TİCARÎLİK i. (*ticarî*'den *ticarî-lik*). Ticaret hukukuna uygun olarak işlem görmüş şeyin özelliği, ticarî olma hali: *Bir borcun ticarîliği.* (M)

TİCİKCA, fr. **Tidjikja,** müslüman Moritanya cumhuriyetinde kasaba, Tagant çevresinin idare merkezi; 6 000 nüf. Tagant'ın başlıca vahası. Coppolani 12 mayıs 1905'te burada öldürüldü. (L)

TİCİNO, İsviçre ve İtalya'da ırmak, Po'nun kolu (sol kıyı), 248 km. Uzunluk bakımından nehrin kollarının üçüncü, fakat debisi bakımından (410 m^3/sn; azamî debisi 4 500 m^3/sn) başlıca koludur; İsviçre'de Novena boğazından doğan ırmak, Maggione gölüne ulaşmadan önce İsviçre Alpleri kütlesinde büyük bir daire yayı çizer; gölden Sesto Calende'de çıktıktan sonra büyük ölçüde genişler ve ovada akar. Pavia'nın aşağı kesiminde Po'ya katılır. Ticino'dan sulamada büyük ölçüde yararlanılır.

— Tar. *Ticino muharebesi,* M. Ö. 218 yılında Hannibal ile ırmağı geçmesini önlemek isteyen konsül P. Scipio arasında yapıldı. Hannibal'in süvari kuvvetlerinin hızla kuşattığı roma süvarileri bozguna uğradılar. (L)

TİCİNO kantonu, İsviçre'de Alpler'in güney yamacında kanton. Merkezi, *Bellinzona;* 2 813 km^2, 195 550 nüf.

Yukarı Ticino'da dağlar aşınma etkisiyle büyük ölçüde yarılmıştır. Aşağı Ticino'da Lugano'ya doğru buzultaşlarla dolu geçitler, vâdileri birbirine bağlar. Bölgenin iklimi yumuşak fakat çok yağışlıdır. Her mevsimde düşen yağışlar yılda 1 500 - 2 000 mm'yi bulur. Vâdi tabanlarında, Po vâdisinde olduğu gibi yoğun ve çeşitli tarım yapılır: meyve ağaçları, bağlar, tahıl, mısır, sebze. Yüksek taş binalardan meydana gelen büyük köyler de italyan tarzındadır; hayvanlar yüksek tepelerdeki birkaç köye çıkarılır.

Saint-Gothard demiryoluna rağmen bölgede sanayi gelişmemiştir ve Ticino halkının büyük kısmı İsviçre'nin öbür kısımlarına göçer. Dokuma tezgâhlarında ipekli kumaş imalâtı gerilemiştir. Şehirlerde, küçük fabrikalar vardır; konfeksiyon fabrikalarında köylü işçiler çalışır. Ticino ırmağı üzerindeki büyük hidroelektrik santrallar ve özellikle demiryolları bazı elektrokimya sanayii tesislerini besler. Fakat bölgenin başlıca gelir kaynağı göllerin kıyısında gelişen turizmdir. (L)

TİCİNUM. Esk. coğ. Gallia Cisalpina'da şehir, Insuber'ler ülkesinde. Bugünkü Pavia şehrinin yerinde büyük bir roma municipium'uydu. (L)

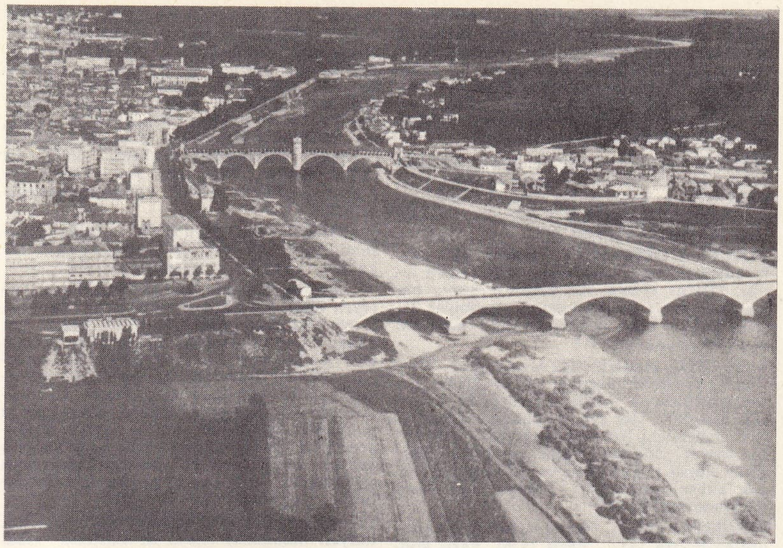

TICINO'dan görünüş (Pavia)

TİCK FEVER [tik fivı] i. («kene humması» anlamında ing. k.). Patol. Dönüşlü hummaya benzeyen hastalık.

— ANSİKL. *Tick fever,* insana sokucu böcekler ve bu arada özellikle keneler tarafından geçirilen bir spiroketozdur. Keneler hastalık yapan spiroketayı kan damarlarına sokar. Hastalık özellikle Doğu Afrika'da görülür. (L)

TİDAHOLM, İsveç'te (Skaraborg) şehir, Vänern (Vänersee) gölünün kolu olan Tidan ırmağı kıyısında; 6 750 nüf. Makine yapımı. (L)

TİDİGİN (CEBEL), Kuzey Fas'ta dağ, Rif sıradağlarının en yüksek yeri; 2 452 m. (L)

TİDİKELT, Cezayir Sahrası'nda (Vahalar idare bölgesi, Vargla idare çevresi) bölge, Tademayt yaylasının güneyinde; 17 500 nüf. Başlıca merkezi *İn-Salah.* Tidikelt oldukça yoksul halkın hurma yetiştiriciliği ve az miktarda tarımla geçindiği bir vahalar dizisini içine alır. (L)

TİDORE, Molük takımadalarında (İndonezya) volkanik ada, ekvatorun kuzeyinde, 18 400 nüf. Çok düzgün konili (1 730 m) sönmüş bir volkanın hâkim olduğu iç kısmı ormanlarla örtülü bu adanın alçak bölgelerinde kaba tarım yapılır. XVI. yy.dan beri Hollanda Hindistanı'nın en tanınmış baharat adasıdır. Ticore'de pirinç, kahve, hindistancevizi içi, kereste hint ve hurması da üretilir. (L)

TİECK (Ludwig), alman yazarı (Berlin 1773 -ay.y. 1853). Berlin'de okuduğu sırada Wackenroder ile tanıştı; ilk eserlerinin bazılarında (*Fransız Sternbald Wanderungen* [Franz Sternbald'ın Serüvenleri], 1789) Wackenroder'in romantizmi görülür. 1799'da Jena'ya yerleşti ve başta Schlegel ile Novalis olmak üzere, romantik akımın başlıca temsilcileriyle yakınlık kurdu. *Die Verkehrte Welt* (Tersine Dünya) [1798] komedisiyle geleneksel tiyatro anlayışına karşı çıktı; ama özellikle yabancı edebiyatlarından da ilham alarak, romantizmi, olağanüstü unsurlara, Ortaçağ Almanyası'nın efsanelerine yöneltti. *Don Kişot*'u çevirdi (1799-1801), A. W. von Schlegel ile birlikte Shakespeare'den tercümeler yaptı. Bu çalışmalarının etkisi dramatik hikâyelerinde sezilir: *Der Blonde Eckbert* (Sarışın Eckbert) [1796]; *Der Gestiefelte Kater* (Çizmeli Kedi) [1797]; *Prinz Zerbino* (Prens Zerbino) [1799] v.b. Piyesleri, oynanmamakla birlikte tiyatro sanatına birtakım yenilikler getirdi: *Leben und Tod der Heiligen Genoveva* (Azize Genoveva'nın Hayatı ve Ölümü) [1799]; *Kaiser Octavianus* (İmparator Octavianus) [1801-1803]. Tieck ayrıca bazı ortaçağ eserlerinden modern Almanca'ya uyarlamalar da yaptı (Ulrich von Lichtenstein'in *Frauendienst*'i [Kadının Görevi] gibi). Avrupa'yı dolaştıktan sonra 1819'da Dresden'e yerleşti ve hikâyeler yazmağa koyuldu: *Der Aufruhr in der Cevennen* (Cevennes'de Ayaklanma) [1826]; *Der Junge Tischlermeister* (Genç Marangoz) [1836]. Son eserlerinden birinde (*Vittoria Accorombona,* 1840) W. Scott ve Manzoni'nin etkisini alman zevkine uyguladı. (L)

TİEDEMANN (Dietrich), alman filozofu (Bremervorde 1748-Marburg 1803). Marburg üniversitesinde ders verdi. Kant'ın fikirlerine karşı çıktı. Wolff'un ilkelerini savundu, Locke'un doktrinine yaklaştı. Başlıca eserleri: *Untersuchungen über den Menschen* (İnsanoğlu Üstüne Araştırmalar) [1777-1778]; *System der Stoischen Philosophie* (Stoa'cı Felsefenin Sistemi) [1776]; *Griechenlands Erste Philosophen* (İlk Yunan Filozofları) [1780]; *Geist der Sepkulativen Philosophie von Thales bis Berkeley* (Thales'den Berkeley'e Kadar Kurgul Felsefe Anlayışı) [1791-1797]. (L)

TİEDEMANN (Friedrich), alman fizyoloji ve anatomi bilgini (Kassel 1781-Münih 1861). Bir süre Paris'te kaldı, Cuvier ile Lamarck'ın derslerini izledi. Almanya'ya dönüşünde önce Landshut sonra Heidelberg (1816) üniversitelerinde ders verdi. Sindirim üstüne araştırmaları çok önemlidir. İnsan beyninin oluşumuyle ilgili çalışmaları büyük başarı kazandı. (L)

TİEFFENBRUCKER (Kaspar), alman lavta imalâtçısı (Tieffenbruck, Füssen yakınları 1514-Lyon 1571). Çağında özellikle lavta yapımcısı olarak tanındı; kemanın yapımında rol oynadığı tartışma konusudur. (L)

TİEİON. Esk. coğ. Anadolu'da (Bithynia - Paphlagonia sınır kesiminde) şehir. Siyasî bakımdan hangi bölgeye girdiği bilinmiyor. Bithynia'lı Demosthenes, şehri Pataros'un kurduğunu bildirir. Bazı eski yazarlar da Tieion'un bir Miletos kolonisi olduğunu ve adını da Miletoslu bir rahip olan *Tios*'tan aldığını yazarlar. M.Ö. 800'den kısa bir süre önce, Herakleia (Karadeniz Ereğlisi) şehrinin kraliçesi Amastris, Sesamos, Kytoros, Kromna ve Tieion şehirlerini Amastris şehrinin bir bölümü halinde birleştirdi. Strabon'a göre Tieion bu dört şehirden kısa bir süre sonra ayrıldı. Kraliçe Amastris M.Ö. 290'da oğulları tarafından öldürülünce, Amastris'in ilk kocası Lysimakhos, Tieion ve Herakleia şehirlerini yeni karısı Arsihoe'ye hediye etti. Bundan sonra şehirden Nikomedes çağında söz edilir. Kaynaklara göre M.Ö. 279'da Nikomedes, M. Ö. II. yy.ın başlarında Bithynia kralı Prusias I, sonra da Pharnakes Tieion'u ele geçirdi; fakat Pharnakes ile Bergama kralı Eumenes II barış yapınca Tieion şehri, Eumenes'e geçti. Eumenes bir süre sonra şehri Prusias II'ye verdi. Son Bithynia kralının M. Ö. 74'te ölmesinden sonra Bithynia krallığı ve dolayısıyle Tieion şehri de Roma hâkimiyetine geçti. Mithridates III savaşlarından sonra, kesinlikle Roma'ya bağlandı. Bu tarihten itibaren şehir hakkındaki bilgiler azalır. Hıristiyanlık, Tieion'da çok sayıda taraftar kazandı ve kısa zamanda yayıldı. (M)

TİEMANNİT i. (fr. *tiemannite*). Miner. Formülü HgSe olan tabiî civa selenyür; kübik sistemde billûrlaşır, Kaliforniya'da bulunur. (L)

Tien-Lung Şân, Merkezî Şansi'de, Tay-yûen'e 16 km uzaklıkta, buddha manastırı; içinde birçok mağara, mağaralarda da Kızay Çi'lerin ve Tano'ların en mükemmel heykel örnekleri vardır. Tang'larda hindugupta etkisi özellikle belirgindir. (L)

TİEN ŞAN («Semavî Dağ»), Orta Asya'da yüksek dağlar; Doğu Türkistan'ın kuzeyinde, yaklaşık olarak 3 000 km boyunca doğudan batıya doğru uzanır; büyük kısmı S.S. C.B. topraklarındadır. Sıradağların S.S.C. B.'deki kısmı, Han Tengri dağ düğümünde (Pobyeda veya Zafer tepesinde 7 439, asıl Han Tengri'de 6 995 m) başlar. Ural-Hazar çöküntüsü yönünde, Isık Köl'ün kuzeyinde hâlâ 5 000 m'ye yakın olan yükselti batıya doğru yavaş yavaş alçalır. Bu sıradağların güneyinde, havzaları (Isık Köl gölü, Narin, Fergana havzaları) başka yüksek kıvrımlar kuşatır: Isık Köl'ün güneyinde Aladağ ve Terskey sıradağları, Narin havzasının güneyinde Çin sınırında Kokşaal sıradağları, Fergana'nın kuzeyinde Çatkal ve Kurami sıradağları, Fergana'nın güneyinde Türkistan ve Alay sıradağları. Bu sıradağların en yüksek noktaları 3 500 - 5 000 m arasındadır. (L)

TİEN-ŞÛY, ing. **Tienshui,** Çin'de (Kansu) şehir, Vey-şûy kıyısında; 63 000 nüf. Irmağın sulanan havzasının tarım merkezi. Lung-hay demiryolu üzerinde. (L)

TİENTSİN, Çin'de şehir, Hopey ilinin mer-

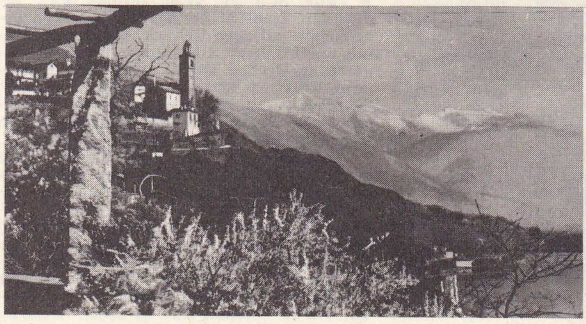

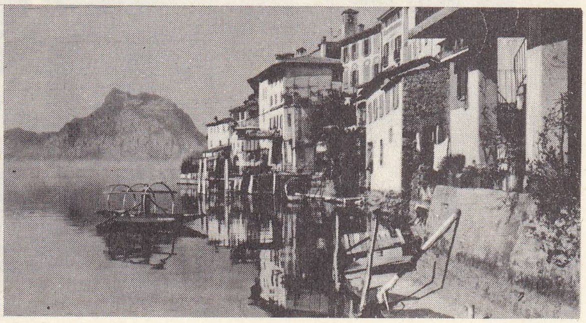

TICINO kantonu
solda,
Ronca, Ascona yakını;
sağda,
Gandria, Lugano yakını

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano; Rüedi (LAROUSSE)

kezi, Kuzey Çin'in başlıca limanı, Hay-ho'nun ağzında, Pekin'in güneydoğusunda; 3 220 000 nüf.

Önünde kum setleri bulunan liman, Kuzey Çin'in tabiî ağzı olduğu halde uzun süre kullanılmadı. Önce Japonların sonra Çinlilerin (1945) çabalarıyle Hay-ho'nun halicinin kuzey kıyısında bir liman düzenlendi ve 1952'de hizmete girdi (Tang-ku limanı), 10 000 tonluk gemilere açıktır. Demiryolu ve ırmak ulaşımı şebekesinin sıklığı Tientsin'i Çin limanlarının en işleklerinden biri haline getirdi. Bu liman ve ticaret faaliyeti, sanayi dallarının kurulmasına imkân verdi: dokuma sanayii (pamuk ve yün iplikçiliği), besin maddeleri. 1949'da şehirde bir metalürji tesisi kuruldu. Soda sanayii gelişmektedir.

— Tar. Tientsin antlaşmalarıyle (26-28 haziran 1858), İngilizler, Fransızlar, Amerikalılar ve Ruslar'a on bir yeni çin limanı (Tientsin, Nankin v.b.) açıldı, Yang-dzı Kiang üzerinde Han-kou'ya kadar sefer izni ve hukukî imtiyazlar verildi. Bu antlaşmalara uyulmayınca, müttefikler 23 ağustos 1860'ta Tientsin'i işgal ettiler. Yine Tientsin'de imzalanan antlaşmalarla (11 mayıs 1884, 9 haziran 1885) Çin, Fransa yararına Annam ve Tonkin üstündeki haklarından vaz geçti. Bokserlerin isyanından sonra şehri milletlerarası bir komisyon idare etti. Fransız ve İngilizlerin imtiyazları Japonlar tarafından 1941'de fiilen, 1946'da ise hukuken kaldırıldı. (L)

Giambattista TİEPOLO «Antonius ile Kleopatra» Labia sarayı, Venedik

TİENTO i. İtalyan *ricercare*'sinin karşılığı olan ve kanonlu taklit kalıbı üzerine kurulan, XVI. ve XVII. yy.ların ispanyol çalgılı müzik biçimi. (L)

TİEPOLO, XI. yy.dan beri tanınan venedikli aile. Başlıca temsilcileri: GİACOMO (öl. Venedik 1249), Kandiye dükü (1208-1216), Venedik dukası (1229-1249). Kandiye isyanını bastırdı (1230), Yunanlılara ve Bulgarlara karşı Latin imparatoruna yardım etti. Friedrich II'ye karşı papa Gregorius IX ile ittifak yaptı (1239); Ferrara'yı kuşattı, Zara ve Dalmaçya'yı geri aldı (1242); — Oğlu LORENZO (öl. 1274), Cenovalılara karşı çarpışmalarda yararlık gösterdi, Akkâ'yı aldı (1256); — GİACOMO Dİ LORENZO (öl. Venedik 1290'dan sonra), öncekinin kardeşi, Zara kontu; Giovanni Dandolo'nun ölümünden sonra duka seçildi, fakat Pietro Gradenigo'yu seçtirmek isteyen Büyük Meclis'in muhalefetine karşı koyamayarak kaçmak zorunda kaldı; — BAIAMONTE (öl. Venedik 1328'e doğr.), öncekinin oğlu, Querini'lerle birlikte komplo kurdu, fakat komplo başarısızlığa uğrayınca kaçtı. (L)

TİEPOLO (Giambattista), italyan ressamı ve gravürcüsü (Venedik 1696-Madrid 1770). Gregorio Lazzarini'nin öğrencisiydi. Piazzetta'nın, sonra Veronese ile Sebastiano Ricci'nin etkisinde kaldı. İlgi çekici bir şeffaf ve açık renk anlayışına sahipti. Milano, Würzburg ve Madrid'de çalıştı. 1763'te Madrid'de kral Carlos III'ün ressamı oldu. Büyük İtalyan okullarının son temsilcisidir. Birçok sarayı, özellikle Brenta kıyısında Mira'daki Contarini konağını (büyük şeref salonu girişinin freskleri) süsledi. Tuvale aktarılan bu freskler, bugün Paris'te Jacquemart - André müzesindedir. Gravürcü olarak, Pulcinella'nın maceralarını anlatan *Kaprisler* adlı bir dizisi vardır. (L)

TİEPOLO (Giandomenico), **Genç Tiepolo** denir, italyan ressamı ve gravürcüsü (Venedik 1727 - ay.y. 1804). Giambattista Tiepolo'nun oğlu. Daha çok gravür ve desen alanında başarı gösterdi. (L)

TİERRA FİRME, XVI. - XVIII. yy. arası İspanyol Güney Amerikası'nı ifade eden terim. 1718'de Güney Amerika'nın kuzey batısı (Venezuela ve bugünkü Kolombiya) Tierra Firme kral naipliği haline getirildi; merkezi Bogota'ydı. (L)

Tiers État Nedir? (*Qu'est-ce Que Tiers État?*), Sieyès'in broşürü (ocak 1789). Yazar, broşürde şu soruları soruyordu: «Tiers etat nedir? — Her şey. — Şimdiye kadar siyasî düzendeki yeri ne olmuştur? Hiç. — Ne istiyor? Bir şey haline gelmek». Broşürün etkisi büyük oldu ve bu taşlama, birçok kimse tarafından Fransız devriminin programı sayıldı. (L)

TİERSOT (Julien), fransız müzikoloğu (Bourg-en-Bresse 1857 - Paris 1936). Paris konservatuvarında Massenet ve Franck'ın öğrencisiydi. Konservatuvar kütüphanesinde önce yönetmen yardımcısı, daha sonra yönetmen olarak çalıştı (1909). Bestecilikten vaz geçerek kendini müzikolojiye verdi. *Histoire de la Chanson Populaire en France* (Fransa'da Halk Şarkısı Tarihi) [1889] adlı ilgi çekici eseri, hem Fransa, hem öbür ülkelerdeki folklor çalışmalarına temel oldu. Ayrıca *Gluck, Couperin, J. J. Rousseau, Bach* adlı biyografi eserleriyle müzikçilerin mektuplarını yayımladı. (L)

TİESSEN (Heinz), alman orkestra yöneticisi ve bestecisi (Königsberg 1887). 1925'ten sonra Berlin'de, Hochschule für Musik'de, Richard Strauss estetiğine uygun dersler verdi; Strauss'un çömezi ve hayranıydı; eserlerinde onun etkisi görülür. Bir fa minör senfoni (1911), bir opera (*Salambo* [1924]) besteledi; ayrıca müzikoloji ve müzik tarihi konularında eserler yazdı: *Zur Geschichte der Jüngsten Musik* (Modern Müzik Tarihi) [1928] ve *Musik der Natur* (Tabiatın Müziği) [1953]. (L)

TİETAR, Orta İspanya'da ırmak, Tajo'nun kolu (sağ kıyı); 173 km. (L)

TİETE, Brezilya'da ırmak, Sao Paulo eyaletinde, eyaletin merkezini sular; 1 120 km. Serra do Mar'dan doğan ırmak batıya doğru akar ve Parana'ya dökülür. Sömürge devrinde Brezilya'nın iç kısmına giriş yolu olan Tiete, çağlayanlar arasında yer yer sefere elverişlidir. Elektrik üretimi için kısmen donatılmıştır. (L)

TİETZE (Andreas), avusturyalı türkolog (Viyana 1914). Viyana üniversitesinde doktorasını verdi (1937). İstanbul üniversitesinde almanca ve ingilizce okutmanlığı yaptı (1938 - 1952, 1953-1958). Halen Kaliforniya üniversitesinde profesördür. Başlıca eserleri: *The Lingua Franca in the Levant* (Yakındoğu'da Konuşulan Frenk Dilleri) [Renee Kahane ile birlikte, 1958]; *Turkish Literary Reader* (Türk Edebiyat Okuyucusu) [1964]; *The Koman Riddles and Turkish Folklore* (Kuman Bilmeceleri ve Türk Folkloru) [1966]. Ayrıca, *Redhouse Yeni Türkçe-İngilizce Sözlük*'ün (1968) hazırlanmasında çalıştı. (M)

TİFDRUK veya **TİFTRUK** i. (alm: *tiefdruck*). Matbaac. Fotomekanik yoldan baskı kalıpları hazırlayıp kullanma metodu.

— ANSİKL. Kalemle oyma tekniğinden türeyen *tifdruk* baskıda, kalıp hazırlama şekli bu teknikten ayrılır. Tifdruk baskı için kalıp, fotoğraf tekniğiyle kimyasal yoldan elde edilir. Karl Klietsch tarafından bulunan tifdruk baskı tekniği şu ilkeye dayanır: kalıbın kanalları mürekkeple doldurulur, çıkıntıların üzeri silinir ve kanallardaki mürekkep baskı kâğıdına aktarılır. *Helyogravür* adı da verilen bu baskı tekniğinden sanayide, katalogların ve ambalaj kâğıtlarının siyah-beyaz veya renkli basımı için faydalanılır. Bk. HELYOGRAVÜR. (M)

TİFERNATE veya **TİFERNAS** (Gregorio), italyan hümanisti (Citta di Castello [esk. «*Tifernum Tiberinum*»] 1414 - Venedik 1465'e doğr.). İtalya'da öğretmenlik yaptı. Strabo'nun *Geographica* (Coğrafya) adlı eserinin son yedi kitabını çevirdi ve Paris üniversitesinde Dilbilgisi ve Hitabet kürsüsüne getirildi (1458). İlgi çekici latince şiirler yazdı. (L)

TİFFANY (Charles Lewis), amerikalı kuyumcu (Killingly, Connecticut 1812-New York 1902). Önce babasının imalâthanesinde çalıştı, 1937'de New York'ta kurduğu müessese gümüş eşya alanında dünya çapında ün kazandı. (L)

TİFFENEAU (Marc), fransız kimyacısı ve eczacısı (Mouy 1873-Paris 1945). Tıp ihtisası yaptı, Paris Tıp fakültesinde farmakoloji dersleri verdi (1926); 1937'de fakültenin dekanlığına getirildi. Organik kimya alanında, moleküler yer değiştirmeler, stereokimya ve bakışımsız sentez üstüne yaptığı çalışmalar sayesinde norefedrin, analeptik aminler, mevzii anestezikler gibi önemli tedavi maddelerini buldu. Farmakodinami alanındaki araştırmaları, alışkanlık, kuvvetli zehirler ve H ile OH iyonlarının, ilâçların faaliyeti üstüne yaptığı etkileri kapsar. *Abrégé de Pharmacologie* (Farmakoloji Özeti) adlı bir eseri vardır. (L)

TİFİNAGH i. Leng. Tuareglerin yeni alfabesi. (L)

TİFLEKTAZİ i. (fr. *typhlectasie*). Patol. Mukoza nezlesinden ileri gelen ve apandisite benzeyen körbağırsak genişlemesi; dışkının hareketsiz kalmasına yol açar. (L)

TİFLİS, bugün **Tbilisi,** S.S.C.B.'de şehir, Gürcistan cumhuriyetinin başkenti, Kura ırmağının kıyısında; 889 000 nüfus. Hızla çoğalan nüfusun (1926'da 300 000 nüf.) ihtiyacını karşılayabilmek için anıtsal görünüşlü eski şehrin yanında modern semtler kurulmuştur. Tiflis, cumhuriyetin idarî başkenti olmasının yanı sıra bir üniversite ve sanayi merkezidir; makine yapımı, dokuma (özellikle ipek) ve besin sanayii, kereste sanayii. Yüksek kaliteli elsanatları ürünleri.

● *Tarih.* M.S. IV. yy.da kurulan şehir, Bizanslılar, İranlılar ve Araplar arasında çekişmelere yol açtı. VII. yy. ortalarında Habib bin Mesleme kumandasındaki arap orduları tarafından alındı. VIII. y.da Hazarların istilâsına uğradı. Abbasîler zamanında tekrar arap hâkimiyetine geçti. Abbasîlere bağlı olarak Kafkasya'da hüküm süren birçok ailenin hâkimiyetinde bulundu. X. yy. sonlarında Gürcülerin eline geçti. Daha sonra da Selçuklu hâkimiyetine girdi. Selçuklulardan sonra Gürcüler tekrar şehre sahip oldular. Bundan sonra Celâleddin Harizmşah, Gürcüler ve Moğollar arasında el değiştirdi. Daha sonra da Timur'un eline geçti. Timur'dan sonra Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Gürcüler arasında çekişme konusu oldu. Safevîler tarafından işgal edildi. 1578'de Osmanlı-İran savaşları başlayın-

Giambattista TİEPOLO Würzburg piskoposluk sarayının büyük merdiveninin tavanı

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

ca Osmanlılar tarafından işgal edildi, 1603'e kadar Osmanlıların elinde kaldı. 1723'te ikinci defa Osmanlıların eline geçtiyse de 1734'te tekrar İranlıların eline geçti. 1795'te, İranlılar tarafından yıkılan Tiflis, 1801'de kesinlikle Rusya'ya bağlandı. Uzun süre iran ipeklileri, pamukluları ve tarım ürünleriyle rus mamul maddelerinin değiştirildiği bir ticaret yeri oldu.

— G. santl. VI. yy.da tamamlanan, haç planlı ve sekiz kenar kubbeli Sion katedrali, yüksek kabartmalar ve fresklerle süslüdür. Ançishat bazilikası (XVI. yy.) adını, XVI. yy.-da Ança katedralinden getirilen ikonadan almıştır. Ortaçağdan kalma şato (XVII. yy.-da onarıldı), Meteh Meryem kilisesi (XIII. yy.), Sv. David manastırı ve XI. yy.dan kalma kilise, Vank, ermeni tapınağı, Didubi kilisesi (Gürcü panteonu) XVIII. yy.dan kalma cami, 1795'te yıkılan Kraliyet sarayının kulesi. (L)

TİFLİT i. (fr. *typhlite*). Patol. Körbağırsak iltihabı.

— ANSİKL. *Tiflit*, çoğu zaman körbağırsak ve apandis etrafında yerleşmiş bir peritonittir (peritiflit ve periapandisit). [L]

TİFLOGRAF i. (fr. *typhlographe*). Körlerin yazmalarına yarayan âlet. (L)

TİFLOSTOMİ i. (fr. *typhlostomie*). Cerr. Körbağırsağın deriyle ağızlaşmasını sağlayan cerrahî müdahale. (L)

TİFO i. (yun. *typhos*, sersemlik ve *eidos*, şekil > fr. *typhoïde*'den). Patol. Eberth basili denilen bir mikrobun yaptığı intanî hastalık: *Doktorun kimsesi yok, yirmi beş sene evvel evlenmiş, dokuz ay sonra karısı tifodan ölmüş* (R.N. Güntekin). *Tevfik hastaydı. Tifoya tutulmuştu* (H.E. Adıvar). [Bk. ANSİKL.] || *Tifo hali*, ağır bazı intanlarda (tifo, tifüs v.b.) görülen dalgınlık hali; merkez sinir sisteminin, patojen bakterilerin salgıladığı toksinlerle zehirlenmesinden ileri geldiği sanılmaktadır.

— ANSİKL. Patol. *Tifo*, Eberth tarafından 1881'de keşfedilen bir mikroptan ileri gelir. Çok yaygın olan bu mikroba, tifoluların dışkılarıyla kirlenmiş sularda, bu sularla sulanmış sebzelerde, istiridyelerde v.b. rastlanır.

Hastalık daima kirli sularla veya sebzelerle bulaşır. Büyük şehirlerde tifo tehlikesi, ilâçlanmış ve iyice süzülmüş sular kullanılmağa başlandığından beri azalmıştır.

Tifo, anatomik olarak bağırsaklardaki Peyer plaklarının ve kapalı foliküllerin iltihaplanması ve ülserleşmesidir. Tifonun klinik belirtileri ise şöyledir: devre devre gelen ateş (yükselme, duraklama, düşme), sinir ve bağırsak bozuklukları (ishal), dalak büyümesi ve sekizinci günü karın derisi üzerinde beliren *pembe mercimek tanesi şeklinde lekeler*.

Antibiyotiklerin bulunmasından önce hastalığın evresi yirmi bir gündü ve oldukça sık görülen komplikasyonlardan ötürü daha da uzayabilirdi. Komplikasyonlar şöyle sıralanabilir: bağırsak kanaması, bağırsak delinmesi, peritonit, osteit, flebit, nüksetme v.b.

Tifoyu teşhis etmek bazen zordur. Widal'ın bulduğu serumla teşhis metodu tifolulardan alınan serumun saf kültürdeki mikropları çökeltme yeteneğine dayanır ve bütün şüpheleri ortadan kaldırır. Bununla beraber bu metot oldukça geç sonuç verir. Kan kültürü ile Eberth basili daha erken bulunur. Tifonun seyri ve sonucu kloramfenikolün kullanılmasından beri çok değişmiştir: ateş, belirtilerin çoğu, hattâ bazı komplikasyonlar bu antibiyotiğin etkisiyle geriler. Bununla beraber tedaviden iyi sonuç alınması tifo aşısından vaz geçilmesini haklı göstermez.

— Vet. Tifo atta görülen çok bulaşıcı had bir hastalıktır; başka hayvana da bulaşabilir; bir ultravirüsten ileri gelir ve yüksek ateş yapar, ileri derecede bitkinlik meydana getirir. Hastalık hızlı gelişir ve genellikle tehlikesizdir. Bulaşması kolay ve çeşitli yollardan olur, bu sebeple önleyici tedbir almak nafiledir. Yaz mevsiminde, en iyisi bütün hayvanları açık havaya çıkarmaktır. Tedavisi, özellikle sağlık tedbirlerine ve sırf belirtileri yok etme esasına dayanır. (L)

TİFOBASİLOZ veya **TİFOTÜBERKÜLOZ** i. (fr. *typhobacillose* veya *typhotuberculose*). Patol. Tanecikli had tüberküloz tipi; genel belirtileri, tifoya benzeyen bir klinik görüntü verir. (L)

TİFOMANİ i. (fr. *typhomanie*). Tifonun ve tifüsün ağır şekillerinde görülen, sayıklamalı hastalık durumu. (L)

TİFOPLEKSİ i. (fr. *typhlopexie*). Cerr. Körbağırsağı tespit etmek için yapılan ameliyat. (L)

TİFOZ i. (yun. *typhos*, kendinden geçme'den fr. *typhose*). Patol. Tifoya benzeyen ateşli hastalık hali (hastada tifo mikrobu bulunmaz).

— Vet. *Kuş tifozu*, kuşlarda görülen intanî ve bulaşıcı hastalık; *Bacterium gallinarum*'dan ileri gelir; özellikle tavukta görülür. (Hastalık en had şekliyle belirdiği zaman çabucak ölümle sonuçlanır; had hali uyku ve pis kokulu yeşilimsi sarı ishalle belirir; müzmin olduğu zaman, kansızlığa ve kabızlığa ve ishale sebep olur. Ölüm oranı yüzde 15 ile yüzde 80 arasında değişir. Özgün aşı genel olarak iyi sonuç verir. Bazı sülfamitler de etkilidir.) [L]

TİFTİK i. (ar. *fetk* > *tiftik*, pamuk atma, yün açma'dan). Tiftik keçisinin ince, yumuşak ve parlak yünü. || İlkbaharda koyunlardan kırkılan ince ve yumuşak yün. || Sıf. Tiftikten yapılmış: *Başındaki tiftik atkıyı tutan eli mosmordu* (N. Araz).

— Tekst. Çengelli tiftik, elyafı devetüyü renginde olan bir cins tiftik.

— Tıp. *Esk.* Yaraların tedavisinde pamuk yerine kullanılan tiftik şeridi.

— Zool. *Tiftik keçisi*. Bk. ANKARA KEÇİSİ.

— ANSİKL. *Tiftik*, tiftik keçisinin kırpımından elde edilen ve gömlek diye anılan ana maddedir. Bu madde başlangıçta iki sınıfa ayrılır: 1. asıl tiftik; ince, uzun ve parlak kıllar; 2. kemp adı verilen, cansız olan, boyanamayan, kısa, kireç beyazlığındaki kıllar. Kemp, genellikle yaşlı tiftiklerde ve tiftik karışımı keçi melezlerinde fazladır. Tiftiğin genel rengi gümüşî-beyazdır. Türkiye'de değişik iklim ve flora bölgelerine göre, renklerde bazı değişiklikler görülür: Siirt çevresinde siyah ve kahverengi, Konya'nın dağlık bölgelerinde «çengel» adı verilen sarı, Konya'nın daha düşük yükseltili bölgelerinde «alatlı» adı verilen koyu ve esmer, Ankara ve Yozgat çevrelerinde görülen krem. Tiftik kıllarının parlaklığı, kılın inceliğine ve kütiküla hücrelerinin büyüklüğüne göre değişir. Türkiye'de tiftik kıllarının inceliği, Nallıhan (Ankara) bölgesinde yapılmış bir incelemeye göre dört grupta şöyledir: a) bir yaş (oğlak) orta ince: 25,84 mikron; b) iki yaş (çepiş): 32,82 mikron; c) üç yaş: 35,20 mikron; ç) dört yaş: 55,34 mikron.

Türkiye'nin başlıca ihracatçısı olduğu tiftik, bu ihracatın denetlenmesiyle ilgili 1940 tarihli ve 1705 sayılı ve bunun bazı hükümlerini değiştiren 3018 Sayılı kanunlara dayalı kararnameye göre iki ana grupta toplanır: a) esas tiftikler; b) tali tiftikler. Bu gruplar da kendi içlerinde şu cinslere ayrılır: a) esas tiftikler: 1. birinci oğlak; 2. ikinci oğlak; 3. ince tiftikler (anaç tiftikleri); 4. iyi tiftik; 5. sıra tiftiği; 6. kastamonu tiftiği; 7. konya dağ tiftiği; 8. konya ova tiftiği; 9. çengelli; b) tali tiftikler: 1. renkli (boz); 2. yağlı; 3. hafif; 4. sarı; 5. deri (tulup tutmuş, tulup tutmamış, tabak malları); 6. şekerî; 7. alata; 8. pıtraklı.

Türkiye'nin tiftik ihracatı 1923'te 2 625 tondu. Sonraki yıllarda ihracat grafiği dalgalı bir seyir takip etti. 1930'da 3 060 ton; 1940'ta 4 551 ton; 1945'te 663 ton; 1950'de 3 622 ton; ihracat 1969'da 5 100 ton; 1971'de 4 000 ton oldu.

— Tekst. Renkli tiftikler işlenirken, bej veya buna yakın renktekiler bir harmanda toplanır; bu harmana *çengelli* adı verilir. Daha açık veya daha koyu renktekiler ise ayrı bir harman yapılarak *aletalı çengelli* adıyle piyasaya sürülür.

◆ **Tiftik tiftik** zf. ve sıf. Telleri birbirinden ayrılıp kabarmış, tarazlanmış. || *Tiftik tiftik olmak*, tiftikleşmek. (M)

TİFTİKLENMEK geçz. f. (*tiftik*'ten *tiftik-le-n-mek*). [Kumaş için] Tel tel ayrılmak: *Etekliği yıkana yıkana iyice tiftiklenmişti*. (M)

Tiftik ve Yapağı Tarım Satış Kooperatifleri birliği, bağlı kooperatiflere üye olan tiftik ve yapağı üreticilerinin mallarına piyasa yaratmak, bu malların alım ve satımıyle uğraşmak üzere kurulmuş (1969) kooperatifler topluluğu. Başlangıçta 68 ortağın toplandığı 4 kooperatifi bünyesinde biraraya getiren birliğin ortak sayısı 1972'de 4 623'e, bağlı kooperatiflerin sayısı da 22'ye yükseldi. Birliğe, tiftik ve yapağı alım satımının yanı sıra bunları işlemek; kalite ıslahı için çalışmalar yapmak; devlet adına destekleme alımında bulunmak, ortaklara damızlık sağlamak; ortakların besledikleri koyun ve keçilerin sağlık konularıyle ilgilenmek görevleri de verildi. 1971'de Türkiye'nin tiftik ihracatının yüzde 22'si (520 t) doğrudan doğruya Birlik tarafından yapıldı. (M)

TİFTRUK i. Bk. TİFDRUK.

TİFÜS i. (fr. *typhus*). Bitle geçen, vücutta pembe lekelerle beliren, ateşli ve tehlikeli hastalık. (*Eşanl.* LEKELİHUMMA.)

— ANSİKL. *Tifüs*, bulaşıcı salgın bir hastalıktır; bazı ülkelerde (Asya, Kuzey Afrika ve Güney Amerika'daki bazı ülkeler, Meksika, Almanya'nın bazı bölgeleri) yerleşik olarak bulunur. Mikrobu, vücut bitinin taşıdığı bir riketsiya'dır (Ch. Nicolle). Tifüsün sadece bitle geçmesi ve yorgun, kötü beslenmiş kişilerin enfeksiyonlara daha az dayanıklı olması tifüsün savaş sırasında, özellikle seferî ordularda ortaya çıkmasına yol açar. 1546'da Fracastoro tarafından vebadan ayırt edilmiş, 1760'ta Sauvage tarafından tanımlanarak adlandırılmış, XVI. ve XVII. yy.larda, özellikle Otuzyıl savaşında, ordularda çok görülmüştür. Napolyon ordularında da tahribatını sürdürmüş ve Rusya'dan ricat eden orduların kayıplarının büyük bir kısmı tifüsten ileri gelmiştir. Kırım savaşı ve 1878 Türk-Rus savaşı sırasında yine ortaya çıkan tifüs, Birinci Dünya savaşında, özellikle Almanya'daki esir kamplarında, alman ve sırp ordularında en büyük tahribatı yapıp Romanya'ya kadar yayılmıştır. Yerleşik halde kalan yuvalar 1919'dan 1922'ye kadar Almanya'da, Polonya'da ve Rusya'da birçok vakanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

İkinci Dünya savaşı sonlarında, 1944 ve 1945'te geri çekilen alman ordularının ve toplama kamplarının korkunç durumu ve sivil halk göçlerinin meydana getirdiği uygun ortam, tifüs âfetinin Almanya ve Polonya'da yeniden alevlenmesine sebep oldu. Bu son salgın Rusya'yı, Fransa'yı ve İtalya'nın kuzeyini sardığı sırada, amerikan ordusu böcek öldürücü yeni ve güçlü bir ilâç (D.T.T.) ile sistematik şekilde bitleri yok ederek âfetin önünü aldı. O zamandan beri, sadece tek tük vakalar görülmüştür; bunlara karşı da antibiyotikler çok etkilidir. Hastalığın başlangıcı genellikle anîdir (yüksek ateş, bel ve baş ağrıları, anjin, konjonktivit, burun kanaması ve çırpınma). Hastalık yerleştikten sonra özellikle dalgınlık (tifüs) ve az çok koyu kırmızı sayısız küçük lekenin meydana getirdiği genel döküntü görülür. Ateş süreklidir. İyileşme, başlangıçta olduğu gibi, birdenbire on beşinci günde meydana gelir.

Bazı salgınlarda ölüm oranı yüzde 30'a kadar yükselir. İyileştirici tedavi esas olarak antibiyotiklerle yapılır (oreomisin ve kloromisetin). Antibiyotiklerle hastalığın korkunç sonucu değişir ve hastalık iyileşmeğe yüztutar. Korunma, sağlık şartlarına riayetle ve temizlikle olur (böcek öldürücü maddelerle ve özellikle D.T.T. ile bitlerden arınma). İnleme bakımından aşı da çok iyi sonuç verir.

Tifüsün *japon akarsu tifüsü* denilen çeşidi değişik bir riketsiyadan (*Rickettsia Orientalis*) ileri gelir ve trombidiidae familyasından çeşitli böceklerin kurtçuklarıyla insana bulaşır. Böceğin mikrobu bulaştırmasından 4 ilâ 10 gün sonra hastalık şiddetli başağrısı, yüksek ateş ve bezlerde iltihapla belirir, 8 ilâ 12 gün süreyle döküntü görülür. Dalak aşırı büyür. Ölüm oranı çok değişiktir. Bir defa hastalığa yakalanmak, bir dereceye kadar bağışıklık sağlar. (L)

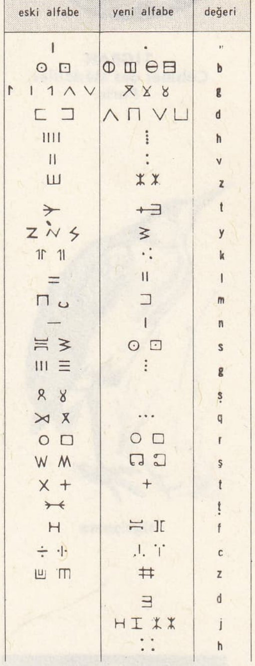

tifinagh alfabesi

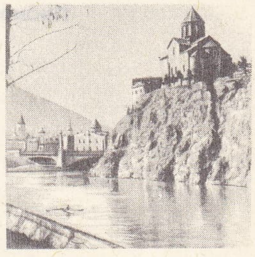

TİFLİS
Notre-Dame de Metekh kilisesi

TİGRAN
Cabinet des Médailles, Paris

tigrisoma

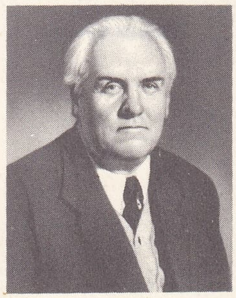
TİHONOV

TİG i. (fars. *tîğ*). *Esk.* Kılıç: *Bir çelik parçası, bir tig-i mehib olmak için* (Tevfik Fikret). *Tigin içürdi düşmene zahm-i zebanları / Bahsetmez oldu kesildi lisanları* (Baki). || Dağ zirvesi. || Işık huzmesi. || *Tig-bend,* kılıç kuşanan. || *Tig-dâr,* kılıç taşıyan. || *Tig-zeban,* etkili konuşan. || *Tig-zen,* iyi kılıç kullanan. || *Tig-i âbdar,* keskin, sivri kılıç. || *Tig-i âftâb,* ışık huzmesi. || *Tig-i âteşbar,* ateş yağdıran, keskin kılıç. || *Tig-i bürran* (veya *tig-i tiz*), keskin kılıç. || *Tig-i dudestî,* kuvvetli ışık. || *Tig-i Efrasyab,* («Efrasyab'ın kılıcı») şarap kâsesinin pırıltısı. || *Tig-i güştin,* («etten kılıç») dil. || *Tig-i hindî,* hint çeliğinden yapılmış kılıç. || *Tig-i kûh,* dağ zirvesi. || *Tig-i sitem,* zulüm kılıcı. || *Tig-i zeban,* yaralayıcı söz: *Çarhdan aldım Ziya tig-i zebanla intikam / Rahmet olsun fenn-i nazmın pirine üstadına* (Ziya Paşa).

— DEY. *Tigi teber, şahı merdan,* her şeyini kaybetmiş, elinde avucunda bir şey kalmamış.

— Ciltc. *Esk. Tigi bâtın,* başlıkların üzerine, kitabın kenarlarına değercesine çekilen motif ve çizgiler.

— Ed. *Esk.* Edebiyatta sevgilinin kaşı, kirpiği ve bakışı anlamında kullanılırdı. (Tig, divan edebiyatına iran şiirinden geçti.)

— Tasav. *Tigi bend,* bektaşî tarikatına girecek olan kimsenin gönderdiği kurbanlık koyunun tüyünden örülmüş bağ. (M)

TİGA i. (sasakca'da üç) [*Vaktu tiga* da denir]. İndonezya'da Lombok adasında yaşayan yerli bir kabilenin günde üç vakit namazına verilen ad. Bu kabile, günde üç vakit namazdan başka Müslümanlığın hiç bir şartını kabul etmez. (M)

TİGA i. Üç parmaklı, siyah-beyaz başlı, kırmızı tepelikli, açık sarı sırtlı ağaçkakan; İndonezya'da yaşar. *Esk.* Dinopium. (L)

TİGAL i. Bk. TIKAL.

TİGAYD i. (ing. *T guide,* «T» şeklindeki âlet'ten). Denizc. T biçimi küçük kilitleme âleti. (Yelkenli yatlarda yelkenin direğe veya açıldığı eğik serene bağlanan yakasına yakın aralıkla takılır ve direk veya bu serendeki oluk içinde kayarak yelkenin rahatlıkla açılıp toplanmasını sağlar.) [L]

TİGELLİNUS (Ofonius veya **Sofonius),** Neron'un yakın adamı (Agrigento - öl. Sinuessa M.S. 69). Agrippina ile ilişkisi sebebiyle Caligula tarafından sürgün edildi (39). Güney İtalya'da arazi satın aldı, yarış atları yetiştirdi; Roma'ya döndükten sonra Neron'un sefahat arkadaşı oldu; 62'de Neron onu praetorianus başkumandanı yaptı. Tigellinus talihi ters dönen Neron'u terk ederek praetorları ihanete sürükledi. Otho ona intihar etmesini emretti. (L)

Tigillum Sororium, Juno'ya adandığı söylenen yer. Genç Horatius'un cezasını çekmek için altından geçmek zorunda bırakıldığı kalas buraya yerleştirilmişti. (L)

TİGLATPİLESER (asurca Tukulti-apal-Esharra'nın transkripsiyonu), üç Asur kralının adı. **Tiglatpileser I** (M.Ö. 1112-1074), Kommagene'yi ilhak etti, Fırat'ın batısındaki ve Van gölü bölgesindeki birçok kralı haraca bağladı. Dağlılardan haraç olarak alınan çok sayıda at ve keçiyi ülkesine soktu, fethedilen ülkelerin bitkilerini ülkesinde yetiştirtmeğe çalıştı; — **Tiglatpileser II,** M.Ö. 965-933 arasında hüküm sürdü; — **Tiglatpileser III** (M.Ö. 745-727), Asur'u rakipsiz bir devlet ve iyi teşkilâtlanmış bir imparatorluk haline getirdi. Fethedilen bölgelerin halkını sürdü, yendiği kralların yerine çoğunlukla asurlu valiler tayin etti. M.Ö. 729'dan sonra *Pulu* adıyle Babil'de hüküm sürdü ve Filistin'deki topraklarını Mısır sınırlarına kadar genişletti. (L)

Tiglatpileser kütüphanesi, Asur şehrinde Tiglatpileser'e ait kütüphane. 1904-1905 Yıllarında W. Andrea tarafından yapılan araştırmalarda bulundu. Şehirdeki Asur mabedinin güneybatı avlusunda yer alır. Kazılarda, bu kısımda çok sayıda tablet bulunması bunu doğrular. Asur şehrinin tahribi sırasında kütüphane yıkılınca tabletler de avluya dağıldı. Bunların büyük bir kısmı, Tiglatpileser ve Tikulti Ninurta I'in Babil'e yaptıkları sefer dönüşlerinde getirdikleri tabletlerdir. Ayrıca, asur dilinde olanları da vardır. Tabletler kırmızı kildendir; üzerleri fildişi renginde bir astarla kaplıdır. Tabletlerin konuları kanunnameler, emirnameler, mitoslar, dualar, matematikle ilgili metinler, tıbbî reçeteler, sağlık ve iyileştirme duaları v.b.dir. (M)

TİGLİK sıf. (fr. *tiglique*). Kim. Formülü

$$CH_3 - CH = C(CH)_3 CO_2H$$

olan bir etilenik asit için kullanılır; 64°C'ta erir, 198°C'ta kaynar, papatya esansında ve kroton yağında bulunur; geometrik izomeri olan angelik asidin ısı etkisiyle yer değiştirmesinden elde edilir. || Bu aside tekabül eden aldehit (*gayol*) için kullanılır; 110°C'ta kaynar, gayak ağacı reçinesinin damıtılmasından elde edilir. *Eşanl.* α-METİL-KROTONİK. (L)

TİGLON i. Bk. TİGRON.

TİGMOMORFOZ i. (fr. *thigmomorphose*). Temasın sağladığı morfogen etki; canlı varlığın oluşma veya gelişme süreci için gerekli olabileceği gibi olmayabilir de. (L)

TİGMONASTİ i. (fr. *thigmonastie*). Bitkisel bir organın, katı bir cismin çarpmasına karşı gösterdiği tepki. (Bunun en iyi örneği küstümotu [*Mimosa pudica*] yapraklarının kıvrılmasıdır; fakat yağmur damlası gibi su kütleleri, şiddetli bile olsa çarptığı zaman hiç bir bitkide tepki uyanmaz.) Bk. NASTİ. *Eşanl.* SEISMONASTİ. (L)

TİGRAN Büyük, yun. **Tigranes** (M. Ö. 121'e doğr.-54'e doğr.), Arsakid hanedanından Ermeniye kralı (M.Ö. 95-54). Parth kralı Mithridates II'ye rehin olarak verildi, 70 idare bölümünün Mithridates'e verilmesi karşılığında serbest bırakıldı. İktidara gelince, Atropatene (86'ya doğr.), Osroène, Kuzey Mezopotamya, Kilikya ve Kuzey Suriye'yi (83) fethetti. Bir başkent yaptırdı: *Tigranocerta.* Güçlenmesi Romalıları endişelendirdi, Licinius Lucullus'a yenildi (69 ve 68). Oğlu Romalıların safına geçti ve Pompeius'u Ermeniye'nin içine kadar soktu (66). Romalılar Tigran'a yalnız bağımlı kral unvanını bıraktılar. (L)

TİGRANOCERTA. Esk. coğ. Ermeniye'de şehir, M.Ö. 78'e doğru Büyük Tigran tarafından kuruldu, M.Ö. 69'da Lucullus'un eline geçti. Kesin yeri bilinmez. (L)

TİGRE i. Leng. Habeşistan'da yaklaşık olarak 200 000 kişi tarafından konuşulan hamîsamî dili. (L)

TİGRE, Habeşistan'ın kuzeyinde il, Habeş kütlesinin kuzeyinde; yaklş. 1 000 000 nüf. Merkezi, *Makalye.* (L)

TİGRE (EL), Venezuela'da (Anzoategui eyaleti) şehir; 10 100 nüf. Petrol işletmesi. (L)

TİGRES, Dicle nehrinin eski adı. (L)

TİGRİ (ŞOT), Doğu Fas'ta «sebha», yüksek ovalarda, Cezayir sınırının batısında. (L)

TİGRİDİA i. Süs bitkisi. (Süsengillerden.)

— ANSİKL. *Tigridia* soğanlı bir bitkidir. Çiçeğinde dişi organ iplik gibi uzundur, tepecikler de bunun ucunda bulunur. Hepsi Güney Amerika'da yetişen on beş kadar türü bilinir. *Tigridia pavonia*'da çok gelişkin olan çanak yapraklar yer yer kırmızı, sarı ve eflatun benekli, parlak kırmızı uçludur. (L)

TİGRİNA i. Leng. Habeşistan'ın kuzeyinde ve Erythrea yakınında konuşulan hamîsamî öbeğinden dil. (Gezcenin gelişmiş bir biçimidir. Tigrina'nın 500 000 ile bir milyon kişi tarafından konuşulduğu sanılır.) [L]

TİGRİSOMA i. Enlemesine koyu çizgili, esmer tüylü, kalın boyunlu balıkçıl; balabana benzer; Amerika'nın tropikal bölgelerinde, Afrika ve Yeni Gine'de yaşar. (Balıkçılgillerden.) [L]

TİGRON veya **TİGLON** i. Erkek kaplanla dişi aslanın veya erkek aslanla dişi kaplanın çiftleştirilmesinden türeyen kısır melez. (L)

TİGURİNLER i. Esk. coğ. Helvetia'da halk. *Aventicum* bölgesinde (Avanches) yaşayan Tigurinler, Allobroges'lere sık sık müdahale ettiler, Cimbrelerle birlikte Galya'yı işgal ettiler (M.Ö. 108); ama M.Ö. 100'de Romalılar tarafından püskürtüldüler ve M.Ö. 58'de Sezar'a yenildiler. (L)

TİGZİRT - SUR - MER, Cezayir'de sayfiye merkezi (Tizi Uzu idare bölgesi ve çevresi), Büyük Kabiliye'nin kıyısında. Eskiçağdan kalma yıkıntılar: tapınak ve hamamlar, hıristiyan bazilikası. (L)

TİĞREL (Zülfi), türk siyaset adamı (Diyarbakır 1877 - ay.y. 1942). Diyarbakır'da idadîyi bitirdi. Meşrutiyetin ilânından sonra (1908) Bidayet ve İstinaf mahkemesi, Vilâyet İdare heyeti, Meclisi Umumî azalıklarında bulundu ve Meclisi Mebusanın ikinci devresine katıldı (1908). Ermenilerin tehciri olaylarına karıştığı için tutuklanarak Mısır'a götürüldü ve Polverista kalesine hapsedildi (1917); İngilizler tarafından Malta'ya gönderildi (1918). Malta'da bulunduğu sırada Diyarbakır mebusu seçildi; serbest bırakılınca Ankara'ya gelerek birinci T.B.M.M.'de görev aldı (1920); Lozan görüşmelerinde İsmet İnönü'nün yanında uzman olarak çalıştı (1923-1924). [M]

TİH i. (ar. *tîh*). *Esk.* Çöl. (M)

TİHAME, Arabistan'ın batısında (Hicaz, Asir, Yemen) denizle içerideki dağlar arasında yer alan kıyı ovası. Mercan kayaları çok yerde kıyıya yaklaşmayı güçleştirir; ova içinde yer yer volkanik veya tortul kayaçlardan oluşmuş tepeler yükselir. İklimi çok sıcak ve kuraktır. Bitki örtüsü genellikle çok fakirdir (dikenli seyrek çalılıklar, tuzcul bitkiler, çöl bozkırları). Seyrek olan yerli nüfus çoğunlukla afrika halkıyle karışmış zeytunî melezlerden meydana gelir; bunlar gemicilik, balıkçılık ve iç kesimlerde tarım (darı ve başka tahıl türleri, şekerkamışı, susam, çivit, hurma v.b.) ile geçinirler. Dağlardan inen vâdilerin tabanında tarım zenginleşir. Siyasî bakımdan Tihame, kuzey ve orta kesimlerinde Suudî Arabistan (Hicaz, Asir), güneyde Yemen ve Güney Yemen sınırları içinde kalır. (M)

TİHAME i. (ar. *tihâme*). *Esk.* Mekke şehrine verilen ad: *Ol nur Tihame'de açıldı / Dünyaya şeraresi saçıldı* (Ziya Paşa). *Yıkıldı hepsi. Ben aştım diyar-ı Sudan'ı / Üç ay «Tihame» deyip çiğnedim beyabanı* (M. A. Ersoy). || *Arz-ı Tihame,* Hicaz toprağı. (M)

TİHANY, Macaristan'da turistik merkez, Balaton gölünün kuzey kıyısında, gölün ortasına doğru uzanan kayalık burun üzerinde. Eski benediktin manastırı. Biyoloji araştırmaları enstitüsü. (L)

Tih çölü, Mısır ile Filistin arasında, Kızıldeniz kuzeyindeki Sina yarımadasının iç kesiminde yer alan taşlık veya kumluk çöl. Bazı yerlerinde vahalar da görülen bu çöle arap coğrafyacıları «Benî İsrail çölü» derlerdi; bu ad, Musa kumandasında Mısır'dan çıkan Yahudilerin 40 yıl süreyle burada dolanıp durmuş olmaları efsanesine bağlanır. Mısır'ı Filistin'e bağlayan Cifar denilen kuzey kesiminden ve El-Ariş'ten geçerdi. (M)

TİHOMİROV (Mihail Nikolayeviç), sovyet tarihçisi (Moskova 1893 - ay.y. 1965). Moskova Edebiyat fakültesi dekanlığı yaptığı (1945-1947) sırada S.S.C.B. Tarihî Kaynakları kürsüsünü kurdu. İslav tarihi ve özellikle rus tarihi uzmanı olan Tihomirov üç yüzden fazla kitap veya makale yazdı. Başlıca eserleri: *Eskiçağ'dan XVII. yy. Ortalarına Kadar Ruslarla İslavlar Arasındaki Tarihî İlişkiler* (1947); *XIV.-XV. yy.da Moskova'da Ortaçağ* (1957); *XVI. yy.da Rusya Tarihi* (1962). 1960'tan sonra *Sovyet Tarihi Ansiklopedisi*'nin hazırlanmasında görev aldı, bir yandan da *Dünya Tarihi* adlı bir eserin yöneticiliğini yaptı. (L)

TİHON (patrik), asıl adı **Vasiliy Belavin,** rus din adamı (Pskov eyaleti 1866 - Moskova 1925). Moskova metropoliti oldu (1917). 1917'de Patriklik, Tihon için yeniden kuruldu. (L)

TİHONOV (Nikolay Semyonoviç), sovyet yazarı (Petersburg 1896). Önce şair olarak tanındı, ilk eserleri Mayakovskiy'i hatırlatır. Sonra romanlar yayımladı: *Koçevniki* (Göçebeler) [1930]; *Ten Druga* (Dost Gölgesi) [1936]. Ama en ünlü eserleri, İkinci Dünya savaşında yazdıklarıdır. Savaş sırasında Leningrad'daki yaşayışı anlatan hikâyeleri ve *Kirov s Nami* (Kirov Bizim İle)

Foto. LAROUSSE

[1941] adlı şiiri bu döneme aittir. (L)

TİHONRAVOV (Nikolay Savviç), rus bilgini (Kaluga 1832 - Moskova 1893). 1859-1863 Arasında *Letopisi* (Kronikler) [5 cilt] adlı büyük bir derleme yayımladı. Daha sonra XVIII. yy. edebiyat tarihiyle ilgili incelemeler yaptı. Gogol üstüne bir tenkitli basımı vardır (1889). [L]

TİHU i. (fars. *tihū*). Zool. *Esk.* Çil kuşu. (M)

TİHVİN, S.S.C.B.'de şehir, Ladoga gölünün güneyinde, Tihvinka ırmağının kıyısında; 18 300 nüf. Leningrad bölgesi boksitlerinin çıkarım merkezi. (L)

TİJUANA, Meksika'nın kuzeybatısında (Kuzey Aşağı Kalifornıya eyaleti) şehir, A.B.D. sınırı yakınında; 191 600 nüf. A.B.D.'de içki yasağı sırasında çok turist çeken turizm merkezi. (L)

TİK i. (fr. *tic*). Patol. Bir veya birkaç kasın istem dışı kasılmasıyle meydana gelen, alışkanlığa bağlı bilinçli seyirme hareketi: *Yüzündeki tiklere engel olamıyor.* || Alışkanlıkla ikide bir tekrarlanan, gülünç veya can sıkıcı söz veya el, kol, yüz hareketi. (Bk. ANSİKL.) || *Ağrılı yüz tiki,* yüz nevraljisi; bu hastalıkta ağrılı krizlerle beraber ilgili bölgenin kaslarında istemsiz hareketler meydana gelir.

— Vet. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Patol. *Tik*'ler, çoğu zaman günlük hayatta otomatik olarak ve rasgele zamanlarda yapılan hareket ve jestlerdir. Bu jest ve hareketler üzücü bir bunalım pahasına da olsa bir süre için önlenebilir; uykuda kaybolur; istemsiz hareketle birlikte bazen, yine istemsiz ve bazen terbiyesiz bir söz sarfedilir (koprolali).

İhtilâçlı tik hastalığı'nda, tik çoğu zaman hastanın önünde yapılan bir hareketin tekrarlanmasıdır; duyulan sözler de tekrarlanabilir (ekolali). Nevrotik karakterde ruhî bozukluklar bu hastalıkta sık görülür.

— Vet. Veterinerlikte, atın çeşitli kötü huylarına tik denir; bu huylardan bazıları kendiliğinden olur, diğerleri taklit yoluyle veya işsiz kalmaktan edilinir. En sık görülen tik, salyaya karışan belirli miktarda havanın yutulması sonucu meydana gelendir (aerofaji); bu durumda, genellikle baş ve boyun kaslarının kasılması ve yutakta meydana gelen geğirme sesiyle birlikte belirir. (L)

TİK i. (ing. *teak*). Doğu Hindistan'da yetişen bir tür sert ağaç. (*Tik ağacı* da denir.) [Bünyesindeki reçine yağından ötürü kendisiyle bağlantı halindeki demir elemanların paslanmasını önleyici ve kurt vurmasına karşı çok dayanıklı olduğundan özellikle ağaç gemi yapımında kullanılır. Çelik gemilerde tabiî etkiler altında kalacak ağaç elemanlarda (güvertelerin kaplamasında, dış kapılarda, ağaç korkuluklarda) kullanılır. Buna *hint meşesi* denir.] (L)

TİKAL, Guatemala'da arkeolojik yer (Peten yönetim bölgesi). Burada M.Ö. 320 tarihli yeşim taşından bir levha bulundu. Bölgede rastlanan diğer kalıntılar arasındaki Tikal piramidi (58 m) Amerika'nın en gösterişli ve en uyumlu anıtlarından biridir. Son kazılardan burada başlangıcı M.Ö. 600'e dayanan bir medeniyetin yaşamış olduğu anlaşılmıştır. Üç yüz elli kadar, yapı, tapınak ve din adamlarının evleri Tikal'in dinî niteliğini gün ışığına çıkardı. Gelişmesinin en ileri dönemi M.S. VI. ve VII. yy.lara rastlar. Şehrin merkezi, geçit törenleri ve âyinlerin yapıldığı meydanların çevresinde toplanmış çok katlı ehramlarla doludur. Buralarda, insan kurban edildiğini gösteren izlere rastlanır. (L)

TİKAL veya **TİGAL** i. 15,292 gr değerinde, altın ve gümüş tartmakta kullanılan siyam kütle ölçüsü. (L)

TİKE i. ve sıf. (esk. türk. *tike, tikü*, parça, lokma'dan). *Halk dili.* Parça: *İnsan tabiatın anan, andığı için de bengileşmek isteyen bir tikesidir* (N. Ataç). *Esk.* Cüz. || Kuşbaşı et. || Ekmek ufağı. || Sıf. Az, azıcık.

◆ **Tike tike** zf. ve sıf. Parça parça, lime lime. (M)

TİKEL sıf. (*tike*'den *tike-l*). Fels. *Yeni.* Bir bütünün parçası olan. *Esk.* Cüzî. || Bütünün bir kısmına uygulanabilen. *Esk.* Kısmî.

— Mant. Bir genelliğe değil, sadece bir bölüme ilişkin olan: *Tikel önerme, tikel terim. Zt.* TÜMEL.

— ANSİKL. Mant. *Tikel önerme,* yüklemi, konunun belirttiği sınıfın sadece bazı fertlerine uygulanabilen önerme: *Bazı Yunanlılar Marsilya'yı kurdu.*

Yüklem tek bir varlığa uygulanıyorsa «tikel önerme», bir türe uygulanıyorsa «özel önerme» denir. (ML)

TİKEN i. *Halk dili.* Diken. (M)

TİKİ i. Okyanusya tanrısı Tiki*nin tasviri.

— ANSİKL. Taştan yontulan *tiki*'lerin boyutları bazen çok büyüktür. Biçimleri birbirine benzer: bodur, tıknaz, iri başı omuzlarının üzerine oturmuş, ağzı yarı açık, dili görünen bir insan. Olta iğneleri, davulları, tabaklar, topuz üzerine de tiki kabartmaları yapılır ve bu sayede o eşyanın etkili olması sağlanırdı. (L)

TİKİ, Okyanusya'da erkeklik ve bereket tanrısı. (Çoğunlukla insan şeklinde temsil edilir.) [L]

TİKKER i. (fr. k.). Bir radyo alıcı devresinde periyodik kesilmeler meydana getiren elektromagnetik vibrör. (Tikker, kesiksiz yüksek frekanslı dalgalarla gönderilen radyotelgraf işaretlerinin alıcıda tekrar elde edilmesini sağlar.) [L]

TİKOPSİ i. (yun. *tykhe*, rastlantı ve *opsis*, görünüş'ten fr. *tychopsie*). Evrimin matematiksel teorisinde, bir karakterin değişim genliğini belirlemek için kullanılan rastlantılı hatalar kanunu eğrisi. (L)

TİKRİT veya **TAKRİT,** Irak'ta, Dicle nehrinin sağ kıyısında, cebel Hamrin eteğinde, Samarra'nın kuzeyinde kasaba. Düz ve kurak iklimli asıl Irak'tan, eski Musul vilâyetinin daha engebeli ve yağışlı Kuzey Irak topraklarına geçilen yerde kurulmuştur. Şehrin geçmişi Asur devrine kadar çıkar. Eski kaynaklarda, buraya verilen *Birtha* veya *Virta* adı, kalenin kurulduğu tepenin adında (Buntha) geçer. Osmanlı hâkimiyetinin ilk dönemlerinde Rakka eyaletine bağlı bir sancak merkezi olan Tikrit, XX. yy.da Bağdat vilâyetinin Samarra kazası içinde bir nahiye merkezi oldu. (M)

TİKSİ, S.S.C.B.'de arktik liman, Lena deltasının doğusunda; 6 000 nüf. Kuzey yolu üzerinde iskele. (L)

TİKSİNMEK geçz. f. (esk. türk. *tiskinmek*'ten). Bir şeyi çirkin veya kötü bularak iğrenme duygusuna kapılmak, iğrenmek: *Fareden, solucandan tiksinmek* (*Eşanl.* İSTİKRAH *etmek.*) || Bir kimseyi, düşünceyi v.b. kötü, çirkin veya aşağılık bularak kendini ondan uzak durma duygusuna kaptırmak, nefret etmek: *Milletinin uğradığı felâkete üzülmeyen kişiden tiksinirim, insanlığı, insan oğlunu sevmiyor demektir* (N. Ataç). *Zaten her ikisini sarmaş dolaş bir yatakta, bir yorgan altında tasavvur etmek, Emine'den tiksinmek için başlı başına bir sebep teşkil etmez mi?* (Y.K. Karaosmanoğlu). *Bayağı davranışlardan tiksinmek.*

◆ **Tiksindirmek** geçl. f. Tiksinmesine yol açmak.

◆ **Tiksinilmek** geçz. f. [Herhangi bir kimse için] Tiksinmek. (M)

TİKSİNTİ i. (*tiksinmek*'ten *tiksin-ti*). Tiksinme: *Ben, bütün tiksintime rağmen gidip onlarla görüşmekten kendimi alamadım* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Vücudumda bir şey değişmiş gibi kendi kendime karşı yenilmez bir korku ve tiksinti duyuyordum* (R. N. Güntekin). *Hiçbir insana kin, hiçbir insana tiksinti duymamıştı* (S. F. Abasıyanık). [M]

TİKSO—, yun. *thixis*, dokunmak'tan alınan ve birçok kelimenin yapısına giren önek. (L)

TİKSOTROP sıf. (fr. *thixotrope*). Fiz. Çalkalanınca sıvılaşan, durulunca yeniden eski haline dönüşen jeller için kullanılır. Bk. TİKSOTROPLUP. (L)

TİKSOTROPLUK i. (*tiksotrop*'tan *tiksotrop-luk*). Fiz. Hafif bir çalkalama ile jel halinden sıvı hale geçen bazı karışımlarda meydana gelen olaya verilen ad. (Yeniden jel haline dönüşmesi için, sıvı hale geçtiği zaman kütleyi hareketsiz bırakmak yeterlidir.)

— ANSİKL. Demir hidroksit, alümin, vanadik asit, benzopurpurin, kaolin, jelatin v.b.nin sulu koloidal çözeltilerinde, çalkalandıktan sonra durulunca büyük ölçüde sertleşme özelliği vardır. *Tiksotropluk*'un maksimum oranda etki edebilmesi için, kullanılan tuzlara uygun oranlarda elektrolitlerin katılması gerekir.

Tiksotropluğun etkileri, aynı sollerde gözlenen çift kırılma ile yakından ilgilidir.

Benzin gibi elektrolizi yapılmayan bazı ortamlarda da benzer sonuçlar elde edilebilir; benzin, çok küçük miktarlarda yabancı madde katılarak bir çeşit hamur haline dönüştürülebilir. (L)

TİKULTİ-NİNURTA, iki Asur kralının ortak adı. TİKULTİ - NİNURTA I, hakkında fazla bilgi yoktur. — TİKULTİ-NİNURTA II (M.Ö. 889-884), Adad-Nirari II'nin oğludur. Nairi ülkesine ve Aramilere karşı sefer yaptı. Kısa süren saltanatı zamanında önemli olaylara rastlanmaz. (M)

TİKVEŞ veya **TEKVEŞ,** Osmanlı imparatorluğu devrinde, Selânik vilâyetinde kaza. Merkezi *Kavadar* (bugün Kavadarci). Kuzeyde Köprülü (Titov Veles), güneyde Doyran (Dojran), doğuda İstromiça (Strumica), batıda Pirlepe (Prilep) kazalarıyle çevriliydi. Verimli vâdiler, ormanlar ve meralar. Buğday, arpa, çavdar, mısır, ipek kozası yetiştiriciliği. Şarap, halı, kilim imalâthaneleri. Hayvancılık. Kaza merkezi yakınında her yıl hıdrellezde *Karasu* adıyle panayır kurulurdu. (M)

TİL i. (fr. *thylle*'den). Bot. Bitkilerde odun ve soymuk damarların çeperlerinde oluşan ve bu damarları az çok tıkayan kabartı. (Ağaçların üzerinde kalan ölü yaprakların saplarında görülür.) [L]

TİL i. Buzul menşeli blok kil. (L)

TİLAKA i. («susam tanesi» anlamında sanskritçe k.). Brahma tarikatından olanların vücutlarına veya alınlarına renkli toz, kül, beyaz tebeşir v.b. ile yaptıkları işaretlere verilen ad. (Hintli kadınların alınlarına taktıkları süslere de tilaka denir.) [L]

TİLÂL çoğl. i. (ar. *tell*'den *tilâl*). *Esk.* Tepeler. (M)

Tilali höyüğü. Arkeol. Diyarbakır iç kalesinin kurulduğu yer eski bir höyüktür. Burada Kılıç Kökten tarafından 1946'da yapılan araştırmada, Bakır çağına ait püskürük kütleden yapılmış, ortası çevre yivli, büyük bir taş balta veya gürz ele geçirildi. (M)

TİLÂMİZ ve **TİLÂMİZE** çoğl. i. (ar. *tilmiz*'den *tilâmiz* ve *tilâmize*). *Esk.* Öğrenciler. || Çıraklar. (M)

TİLAPİA i. Yumurtasını ağzında kuluçkalayan kemikli balık; Afrika'da ve Suriye'de bulunur. (Sihlidgillerden.) [L]

TİLASİT i. (fr. *tilasite*). Miner. Flüorlu tabiî kalsiyum ve magnezyum arsenyat. (L)

TİLÂVET i. (ar. *tilâvet*). *Esk.* Kur'an'ı güzel sesle ve usulünce okuma: *Kur'an'ı Kerim'i tekrar be tekrar tilâvet ile insan safa ve halavet bulur ve okudukça okuyacağı gelir* (Cevdet Paşa). || *Tilâvet etmek* (*eylemek*), Kur'an'ı usulüne göre güzel okumak: *Tezahür eyledi: Baktım çocuk «Tebareke»yi / Kemal-i vecd ile ezber tilâvet eylemede* (M. Â. Ersoy).

— Mus. Türklerde *Kur'an'ı Kerim*'in musikiyle okunmasına verilen ad.

— Tasav. *Tilâvet odası,* tekkelerde dervişlerin Kur'an okudukları odaya verilen ad. (M)

TİL BARSİP. Arkeol. Bk. BARSİP (TİL—).

TİLBEŞAR ovası, Güneydoğu Anadolu'da

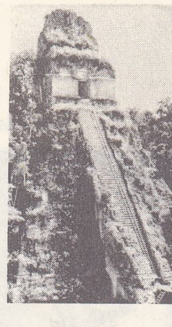

TİKAL piramidi

TİKİ
okyanusya sanatı
Sanat ve Tarih müzesi, Brüksel

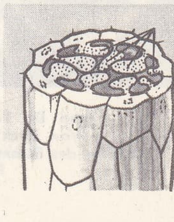

til (bot.)

Zoltan TİLDY

Foto. LAROUSSE

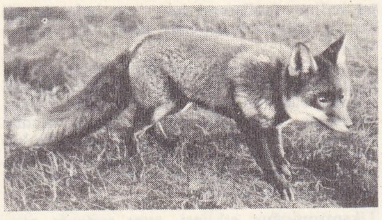

tilkiler

Gaziantep güneyinde yer alan dalgalı düzlük; yüksl. 500-600 m. Tahıl ekimi ve küçükbaş hayvancılık. (M)

TİLBORGH (Gillis veya Egidius VAN). Bk. VAN TİLBORGH.

TİLBURG, Hollanda'da (Kuzey Brabant) şehir, Wilhelmine kanalının kıyısında, Belçika sınırı yakınında, 140 300 nüf. Sanayi merkezi: demiryolu malzemesi, sepicilik, elektrik malzemesi, lastik fabrikası. (L)

TİLBURY, Büyük Britanya'da (Essex) şehir, Londra'nın doğu banliyösünde. Thames ırmağının kıyısında kurulan şehrin büyük dokları vardır; 1886'da Londra'nın en derin limanı haline getirildi ve birçok denizyolunun hatbaşı oldu. (L)

TİLDEN (William Tatem), amerikalı tenis şampiyonu (Germantown, Pennsylvania 1893 - Hollywood 1953). 1920'de Wimbledon'da kazandığı büyük başarıyı, on yıl boyunca aralıksız sürdürdü. (L)

Jean De TİLLY
Van Dyck'dan
Cabinet des Estampes,
Paris

TİLDY (Zoltan), macar siyaset adamı (Budapeşte 1889 - ay.y. 1961). Küçük mülk sahipleri partisine girdi ve bu partiyi Macar parlamentosunda temsil etti. Kasım 1945'te partisi 409 sandalyeden 245'ini aldı ve Tildy bir koalisyon hükûmetinin başına geçti. Cumhuriyet ilân edilince (şubat 1946) devlet başkanı oldu. Fakat 30 haziran 1948'de komünistlerin baskısıyle istifa etmek zorunda kaldı. Ekim 1956 olaylarında, İmre Nagy hükûmetinde devlet bakanlığı yaptı. 3 Kasımda tutuklandı ve altı yıl hapse mahkûm edildi. 1960'ta şartlı olarak serbest bırakıldı. (L)

TİLİA i. Ihlamurun ilmî adı. (L)

TİLKİ i. (esk. türk. *tilkü*'den). Etçil memeli hayvan. (İlmî adı *Vulpes*. Köpekgillerden.) [Bk. ANSİKL.] || *Mec.* Kurnaz kimse.

— ÇEŞ. DEY. *Tilki gibi,* kurnaz (kimse). || *Tilki uykusuna yatmak,* uyuyormuş gibi yapmak; böylelikle fırsat kollamak.

— Deric. Tilki postu veya bu posttan yapılmış kürk. Bk. ANSİKL.

— Bot. *Tilki taşağı,* bir salep türü (*Orchis hircina*). || *Tilki tırnağı,* bir salep türü (*Orchis mascula*). || *Tilki üzümü, Paris incompleta.* Bk. PARİS.

Paul TİLLİCH

— ANSİKL. Zool. *Tilki* güzel postlu bir hayvandır; özellikle kuyruğu bol tüylüdür; kuyruğun dibinde pis koku çıkaran bir bez bulunur. Ağız-burun kısmı uzun ve sivri, alın yassı, kulaklar üçgenimsi ve büyüktür. Tilkinin uzunluğu 70 sm'yi bulur. Gebelik süresi 63 gündür. Bayağı tilki (*Vulpes vulpes*) hafif siyaha çalan kızıl sarı renklidir. Özellikle geceleri avlanır; kümes hayvanlarının, kemirgenlerin (sıçan, tarla faresi v.b.) ve memeli küçük hayvanların düşmanıdır; bitkiyle (meyve, kök) beslenir. Kutup tilkisi (*V. lagopus*) iyice kuzeyde yaşar; «mavi tilki» denilen ve kışın beyazlaşan tilki budur. Amerika tilkisi (*V. fulva*), postu çok makbul bir hayvandır. Amerika'da bulunan diğer bir türü de Kanada'da yaşayan boz tilkidir (*V. felox*).

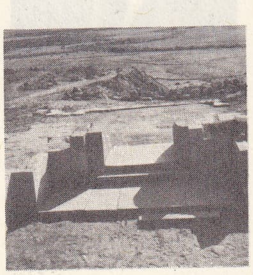

Tilmenhöyük
sarayın girişi
(M. Ö. XVIII. yy.)

— Avc. *Tilki avı.* Tilki, özellikle İngiltere'de ve Avrupa'nın bazı bölgelerinde kovalama yoluyle avlanır. Bazen, canlı yakalanan bir tilki aldatmaca olarak kovalayıcı köpeklerin önüne katılır. Hayvanın saldığı koku çok keskin olduğu için tilki avı öyle pek önemli derecede avcılık bilgisine ihtiyaç göstermez. Tilki, gürültücü köpeklerin yardımıyle tüfekle avlanabileceği gibi geçtiği yere veya inin ağzına yakın pusuya yatılarak da avlanır. İnin içine kavgacı köpekler salınarak tilki ininden çıkarılıp tutulabilir. Kloropikrin dumanıyle de delikten çıkmağa zorlanabilir veya içeride boğulabilir. Tilkileri yok etmek için tuzak da kullanılır; tuzağın en yaygın şekli kapan kurmaktır; kapana dokunan hayvan kapanın kıskaçlarına yakalanır. Tilkiler yemle de zehirlenebilir.

Tilki ini üç kısma ayrılır:

1. giriş; 2. çukur (genellikle iki yolu olan bu çukurda tilki, yiyeceklerini saklar); 3. dip (asıl yuva burasıdır, yuvarlak bir oyuk olan bu boşlukta tilki, yavrularını doğurur). Bu kısımlar uzun tünellerle birbirine bağlıdır; bir in alanının çevre uzunluğ 15-20 m'yi bulur.

— Deric. *Âdi tilki,* bayağı tilkilerden elde edilen post ve bunlardan yapılan kürk. (Dağ tilkilerinin kürkü ova tilkilerininkinden daha üstündür.) [Kravat, etol ve küçük manto yapmağa elverişli sağlam bir posttur; köpek pqstunu andırır.] || *Beyaz tilki* ve *mavi tilki,* çok sık ve yumuşak tüylü kürkler. (Çok güzel olan bu kürkler, kap ve gece elbisesi için kullanılır; kedi derisine benzer.) || *Gümüş tilki,* uzun, ipek gibi yumuşak, ucu beyaz ince kıllı tilki postu; özel olarak üretilen tilkilerden elde edilir ve kürk yapımında kullanılır. (Tilki derilerinin en pahalı ve en nazik olanı budur; yaka, kap ve küçük manto yapmakta kullanılır.) || *Kızıl kanada tilkisi,* kıl uçları siyah olan gri ile karışık kırmızı kürk. (Gümüş tilkiden daha dayanıklıdır ve onun kullanıldığı yerlerde kullanılır.)

— Spor. *Tilki kuyruğu,* alta düşen güreşçinin, karşısındakinin kündesini bozmak veya önlemek amacıyle, bir elini ters kıvırarak, omuzundan veya çenesinden yakaladığı rakibini yere doğru çekmesi. (LM)

TİLKİCİK lat. *Vulpecula,* Yunus, Kartal ve Kuğu takımyıldızları arasında yer alan küçük kuzey yarıküresi takımyıldızı; önemli hiç bir yıldızı yoktur. (L)

TİLKİKUYRUĞU blş. i. Bot. Nemli çayırlarda yetişen otsu bitki; mükemmel bir hayvan yemidir. (İlmî adı *Alopecurus.* Buğdaygillerden.)

TİLKİLEŞMEK dönşl. f. (*tilki*'den *tilki-le-ş-mek*). Kurnaz hale gelmek. (M)

TİLKİLİK i. (*tilki*'den *tilki-lik*). Tilkilerin çok bulunduğu yer. || *Mec.* Kurnazlık. (M)

Tilkitepe, Van ilinin 7-8 km güneyinde, Van gölünün kıyısında höyük. 45 m çapında ve 7 m yüksekliğindedir. Höyükte ilk defa 1899'da Belck adlı bir ingiliz arkeoloğu çalışmalar yaptı. Daha sonra 1937'de Edward Rilley tarafından yeniden araştırıldı. Fakat her iki çalışma da tam bilimsel metotlarla yapılan kazılar değil birer sondajdır. Kazılar sonucu höyükte üç kültür katı tespit edildi. En üstteki birinci kat, kısmen ve ikinci katla birlikte Orta Kalkolitik çağa aittir. Birinci katta Tell* Halaf seramikleri vardır. Çanaklar elde yapılmış ve iyi cilâlanmıştır: açık renk zemin üzerine kahverengi süslemeleri vardır. Bu süsler tamamen Tell Halaf bezekleri gibidir. İkinci katta Tell Halaf seramikleri yoktur. Kuzeydoğudaki İran yaylasında tarihöncesi kültürlerindeki gibi kaplar vardır; Kırmızı boyalı olan bu kaplar, İran'daki Tepe Sialk ve Tepe Hisar kaplarına çok yakın benzerlik gösterir. (M)

TİLLAMOOK'LAR veya **KİLLAMOOK'LAR,** Oregon (A.B.D.) kıyısında yaşayan kızılderili kabile. (L)

TİLLANDSİA i. (isveçli hekim Elias *Tillandz*'ın [1640-1693] adından). Ananasgillerden, tam yapraklı konuk bitki. (*Tillandsia usneoides,* Avrupa'da ağaçlarda yetişen sakal likenini [*Usnea barbata*] andırır tarzda ağaçlardan tutam tutam sarkar. Tillandsia bitki lifleri gibi kullanılır. İki yüz kadar türü vardır; hepsi Tropikal Amerika'da yetişir; bazıları rengârenk çiçeklerinin güzelliğinden dolayı limonluklarda süs bitkisi olarak yetiştirilir.) [L]

TİLLAUX (Paul), fransız cerrahı (Aunay-sur-Odon 1834 - Paris 1904). Paris Tıp fakültesinde cerrahî kliniği dersleri verdi. Başlıca eserleri: *Traité d'Anatomie Topographique* (Topografik Anatomi Ders Kitabı); *Traité de Chirurgie Clinique* (Klinik Cerrahî Ders Kitabı). [L]

TİLLE (Vaclav), çek etnografı (Tabor 1867 - Prag 1937). Prag üniversitesinde karşılaştırmalı edebiyat dersleri verdi; birçok çek halk efsanesi derledi ve yayımladı. (L)

TİLLETİA i. Bot. Bk. BUĞDAY SÜRMESİ.

Till Eulenspiegel, Richard Strauss'un 1895'te bestelediği senfonik şiir. Rondo biçiminde, şaka ve mizah dolu bir anlatımla, halk motifleri kullanılarak, göz kamaştırıcı bir orkestra düzenlemesiyle yazılmıştır. (L)

Till Eulenspiegel. Bk. UYLENSPİEGEL.

TİLLİCH (Paul), alman asıllı amerikalı protestan ilâhiyatçı (Starzeddel, Prusya 1886 - Chicago 1965). Halle Üniversitesinin İlâhiyat bölümünü bitirdi, 1912'de Protestan rahibi oldu, Birinci Dünya savaşında askerî rahip olarak görev aldı. Berlin üniversitesinde çalıştı (1919-1924), Marburg, Dresden ve Frankfurt (1929) üniversitelerinde felsefe dersleri verdi. 1933'te Naziler tarafından yurt dışı edilince A.B.D.'ye yerleşti ve 1940'ta amerikan yurttaşı oldu. New York (1933-1955), Harvard (1955-1962) ve Chicago üniversitelerinde ilâhiyat okuttu. Başlıca eseri: *Systematic Theology* (Sistematik İlâhiyat) [3 cilt; 1951-1963]. (L)

TİLLİER (Claude), fransız yazarı (Clamecy 1801 - Nevers 1844). 1831'de, Clamecy'de yayımlanan muhalefet gazetesi *İndépendante*'taki hicivleriyle dikkati çekti; liberal ve kiliseye karşı fikirlerinden ötürü başı derde girdi. Sonra kendini edebiyata verdi, taşra âdetlerini çok zarif bir şekilde dile getiren *Mon Oncle Benjamin* (Amcam Benjamin) [1841] adlı romanıyle ün kazandı. (L)

TİLLİT i. (fr. *tillite*). Jeol. Buzul menşeli çakıltaşı. (L)

TİLLİUS CİMBER (Lucius), Sezar'ın katillerinden biri; suikastçılara başlama işaretini o verdi. (L)

TİLLODONTA çoğl. i. Bugünkü böcekçillere, kemirgenlere ve etçillere benzeyen soyu tükenmiş memeli hayvanlar takımı (Eyosen). [L]

TİLLOT (François Guillaume Leon DU), **Felino markisi,** fransız siyaset adamı (Bayonne 1711 - Paris 1774). Parma dükü Filippo'nun hizmetine girdi (1749), Parma maliye bakanı oldu, ateler ve okullar açtırdı. Dük Ferdinando'nun başbakanı oldu (1765), engizisyonun kaldırılmasını ve cizvitlerin sınır dışı edilmesini sağladı (1767), bir üniversite kurdu. 1771'de gözden düştü. (L)

TİLLOTHERİUM i. Tillodonta takımından fosil memeli hayvan; A.B.D.'de orta eyosen tabakasında bulunur. (Tillotherium'un kafatası, ayı iriliğinde etçil bir hayvanın kafatasını, kesici dişleri kemirgenlerinkini andırır; beş parmaklı olan ayakları ise çırnaklıdır.) [L]

TİLLUS i. Bazı oduncul kınkanatlılarda asalak yaşayan böcek. (İlmî adı *Tillus unifasciatus.* Kınkanatlıların *cleridae* familyasından.) [L]

TİLLY (Jean T'SERCLAES, DE — kontu), Kutsal Roma imparatorluğu hizmetinde belçikalı general (Tilly şatosu, Brabant 1559 - İngolstadt 1632). Macaristan'da Türklerle savaştıktan sonra Bavyera ordusunu yeniden teşkilâtlandırdı (1610), sonra Katolik birliği ordularına kumanda etti. Bela Hora'da savaşı kazandı (1620), Heidelberg'i, sonra Mannheim'ı aldı (1621), Wimpfen'de Baden markgrafını yendi ve kilisenin mallarını geri verdi. Lutter'de Danimarkalılara karşı savaşı kazandı (1626). Schleswig, Holstein ve Jylland'ı fethetti. Wallenstein'den sonra İmparatorluk kuvvetlerinin başına geçti, Magdeburg'u ele geçirdi ve yakıp yıktı (mayıs 1631). Breitenfeld'te Gustaf-Adolf'a yenildi (17 eylül 1631). Lech geçidini savunurken yaralandı ve öldü (nisan 1632). [L]

TİLLY (Joseph-Marie DE), belçikalı general ve matematikçi (İeper 1837-Schaerbeek 1906). 1858'de topçu subayı çıktı, 1899'da askerî okul kumandanlığına getirildi; generalliğe yükseldi ve Krallık akademisi üyesi oldu. Eukleides'ci olmayan geometri üzerine birçok inceleme yazdı: *Essai sur les Principes Fondamentaux de la Géométrie et de la Mécanique* (Geometri ve Mekaniğin Te-

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

mel İlkeleri Üstüne Deneme) [1878], *Integration des Euquations Linéaireş du Deuxiéme Ordre* (İkinci Dereceden Çizgisel Denklemlerin İntegrasyonu), *Essai de Géométrie Analytique Générale* (Genel Analitik Geometri Denemesi) v.b. [L]

Tilmenhöyük. Arkeol. Gaziantep'e bağlı İslâhiye ilçesinin 7 km doğusunda höyük. Kuzey Suriye ile Kuzeybatı Mezopotamya'yı Güneydoğu Anadolu'ya bağlayan bölgede yer alır. İslâhiye ovasından 21 m, denizden 442 m yüksekliktedir. Türk Tarih kurumu, Millî Eğitim bakanlığı ve İstanbul üniversitesi adına Prof. Bahadır Alkım başkanlığında, 1959-1964 ve 1969-1972 tarihleri arasında kazılar yapıldı. Kazılarda höyükte alttan üste doğru; Kalkolitik çağa (kat IV), Eski Tunç çağına (kat III), M.Ö. II. binyıl yerleşmesine (kat II), Demir çağına (kat I), Roma (kat C), Geç Roma ve Bizans (kat B) devirleriyle geç devirlere ait kültürler ortaya çıkarıldı.

Kalkolitik çağ, Tilmenhöyük'te dört evrelidir (IV *a,b,c,d*) ve Geç Kalkolitik çağa ait köy yerleşmesini temsil eder. Yerleşme evlerinin temelleri taştan, üst kısmı kerpiçtendir. Ele geçen tek renkli ve El Ubeyd tipindeki boyalı çanak çömlekler Gedikli ve Amuk-F geç kalkolitik katlarında bulunanlara benzerlik gösterir (yaklş. M. Ö. XXXVI. - XXXV. yy.). Eski Tunç çağı dokuz evrelidir. Bunlar; Eski Tunç I (II*k*, III*k*), Eski Tunç II (III*i*, III*h*, III*g*), Eski Tunç III (III*f*, III*e*, III*d*, III*c*) gibi tabakalara ayrılır. Evler dikdörtgen planlı, taş temelli, kerpiç duvarlıdır ve sıkıştırılmış toprakla örtülüdür. III*h* evresinde (yaklş. M.Ö. XXVI. yy.) ev çatılarının düz olduğu, bulunan bir loğ taşından anlaşıldı. III*f* ve III*d* evrelerinde üç şist mezar, III*e* evresinde de (yaklş. XXIV. yy.) pişmiş topraktan bir silindir mühür baskısı (bulla) ele geçirildi. «Suriye şişesi» adıyle bilinen küçük bir kap, üslûplaştırılmış yassı idol, çakmaktaşından yapılmış ve uzunluğu 15-20 sm olan orak-bıçak şekilli âletler, başlı bronz iğneler höyüğün Eski Tunç çağına ait karakteristik buluntuları arasındadır. Hâkim seramik türleri, kırmızımtırak portakal renkli olanlarıdır. Ayrıca yatay oluklu bej fincanlarla kaba hamurlu siyahımtırak, gri-siyah ve kırmızı çanak çömlekler ele geçirildi. Eski Tunç çağında höyüğün Amanus bölgesinin önemli yerleşmelerinden biri olduğu anlaşıldı.

M.Ö. II. binyıl (kat III *a-b* ve kat II) başlarında Tilmenhöyük'teki yerleşme, batı doğrultusunda genişlemiş ve arazinin tabiî biçimine uyarak etekten itibaren 150 m uzunlukta bir dil meydana getirmiştir. Burası iç ve dış olmak üzere kazamatlı ve sandık duvar tekniğinde iki surla çevrilmiştir. Bu sistem bugünkü bilgilere göre bu tekniğin en eski örneğidir. Höyüğün tepesinde ve iç kalenin orta kesiminde, duvarlarının alt kısmı yer yer bazalt ortostatlarla süslü olan iki katlı ve M.Ö. XVIII.-XVII. yy.lar ile M.Ö. XV.-XIV. yy.lara ait anıtsal bir saray ortaya çıkarıldı. Saray ve kazamatlarda bulunan küçük buluntular ve seramik Alalah'ta (Tell Açana) ele geçirilen VII. kat sarayına büyük benzerlik gösterir. Tilmenhöyük'ün M.Ö. XVIII. -XVII. yy.larda, Kuzey Suriye'deki Yamhad krallığını meydana getiren yirmi küçük krallıktan birinin başkenti olduğu ve hitit kralı Hattuşil I'in Halep seferi sırasında tahrip edildiği sanılıyor. M.Ö. XV.-XIV. yy.da höyük, Amuk bölgesindeki Mukiş krallığına bağlı bir şehirdi. Yoğun bir yangın tabakası ve yıkıntılar Tilmenhöyük'ün Geç Bronz devri sonunda (yaklş. M.Ö. 1200) ortadan kalktığını gösterir. Höyükteki kazılarda M.Ö. I. binyıla ait mimarî buluntulara az rastlandı. Bu devirde höyük önemini kaybetti ve Zincirli'ye (Samal) bağlı bir yerleşme oldu. (M)

TİLMİZ i. (ar. *tilmîz*). *Esk.* Öğrenci: *Mesai'ler Aristo'nun, İşrakî'ler Eflâtun'un tilmizleriydi* (Ziya Gökalp). || Çırak.

◆ **Tilmizane** zf. *Esk.* Öğrenci gibi, öğrenciye yakışır tarzda: *Dükkânlarda daima bir hürmet-i tilmizane ile dinlenirdi* (H.Z. Uşaklıgil).

◆ **Tilmiziyet** i. *Esk.* öğrencilik. (M)

TİLOPTERİDALES çoğl. i. Esmer suyosunları takımı (*pheophyceae*); ne oosferinde, ne sporunda kamçı veya kirpik bulunmayan iplik biçimindeki türleri kapsar. (L)

TİLOS, esk. **Telos,** ital. **Episkopi,** Ege denizinin güneydoğu kesiminde, Datça yarımadası güneyinde, Rodos'un kuzeybatısında Onikiada'dan biri; 63 km²; 2 200 nüf. 1911'de İtalyanlar tarafından işgal edildi; 1945'te Yunanistan'a geçti. (M)

TİLOZ i. (fr. *thyllose*). Odun damarlarda zamk ve til oluşumuna sebep olan çeşitli bitki hastalıklarına verilen ad. (Karaağaç asalak tilozuna [grafiyoz] *Ceratostomella ulmi* mantarı sebep olur. Tiloz bitkide özsu dolaşımını güçleştirir.) [L]

TİLSCHOVA (Anna Maria), çek kadın romancı (Prag 1873-Dobriş 1957). Nesnel natüralizm anlayışını gerçekleştirdiği eserleriyle neslinin en önemli yazarı oldu. Eserleri: *Sedmnact Povidek* (On Yedi Anlatı) [1903]; *Stara Rodina* (Eski Aile) [1916]; *Synove* (Oğullar) [1918]; *Vykoupeni* (Kurtarma) [1923]; *Alma Mater* (1934); *Matky a Dcery* (Anneler ve Kızlar) [1935]; *Tri Krize* (Üç Haç) [1940]; *Orle Hnizdo* (Kartal Yuvası) [1941]; *Navrat* (Dönüş) [1945]. (L)

TİLSİT antlaşmaları, Tilsit'te (eski Doğu Prusya'da, bugün *Sovyetsk*) Napolyon ile çar Aleksandr I'in imzaladıkları (temmuz 1807) antlaşmalar, Aleksandr I, Freidland yenilgisinden sonra Polonyalıların ayaklanmasından çekinerek Napolyon'a yaklaştı. Çar ve imparator Tilsit önünde, Neman ırmağı üstündeki bir salda buluştular (25 haziran 1807), görüşmeler 7 temmuz antlaşmasıyle sona erdi: İngiltere'ye karşı gizli bir ittifak olan bu anlaşmaya göre, arabuluculuğunu kabul etmediği takdirde çar İngiltere'ye savaş açabilecek, Napolyon Türkiye'ye karşı Ruslara yardım edecek, Rusya Napolyon'un Kıta ablukasına katılacak, Tuna prensliklerini boşaltacak, İon adalarından vaz geçecek ve Germen konfederasyonunu tanıyacaktı. 9 Temmuz antlaşmasıyle Prusya, Polonya'daki payını (Varşova düklüğüne katıldı) ve Elbe'nin batısındaki topraklarını (Westfalen krallığına katıldı) kaybetti; topraklar tazminat ödeninceye kadar fransız birlikleri tarafından işgal edilecekti. (L)

TİLTDOZER [tiltduzer] i. (ing. *to tilt*, eğmek ve *to dozer*, yenmek'ten). Bayınd. Bıçağı yatay bir eksen etrafında dönebilen buldozer. (L)

TİM i. (ing. *team*). Ask. Silâhlı kuvvetlerde belirli bir iş veya hizmeti başarabilecek güçteki en küçük (birkaç kişilik) birliğe verilen ad.
— Spor. Takım.
— ANSİKL. Ask. Silâhlı kuvvetlerde taktik ihtiyaçlar için, önceleri tank ve piyadeden çeşitli oranlarda, öteki silâhlarla da pekiştirilmiş zırhlı muharebe *tim*'leri kuruluyordu. Bugünkü şartlar altında bu tip güçlü taktik müfrezelere «zırhlı muharebe grubu» adı verilir. Taktik ihtiyaçlar dışında teknik ihtiyaçlarla da küçük (üç dört kişilik) istihkâm ve muhabere timleri kullanılır. (M)

TİMAGENES, yunan tarihçisi (M.Ö.I.yy.). M.Ö. 55'te İskenderiye'de esir edildi. Roma'da köle olarak satıldı; azat edilince, burada bir okul açtı. Bir süre imparator Augustus tarafından el üstünde tutuldu. *Peri Basileon* (Krallar Üstüne) adlı bir eser yazdı. (L)

TİMAİA. Esk. coğ. Pontos'ta (Krateia bölgesi) şehir, Phlabiupolis ile Klitai arasında. (M)

TİMAİOS, yunan tarihçisi, Tauromenion'da doğduğu söylenirse de Syrakusai'de dünyaya gelmiş olması daha doğrudur (öl. Syrakusai M.Ö. III. yy. ortası). Agathokles tarafından Sicilya'dan sürülünce, özellikle Atina'da yaşadı ve ancak bazı parçaları ele geçirilebilen *Historiai* (Tarihler) adlı eserini orada bitirdi. Birçok epigrafi belgesi topladı, ama laf ebeliğine kaçan bir hatipti. Tarihleri, olimpiyat yılları ile belirtmek usulünü o getirdi. Eserleri: *Olympionikai* (Olimpiyat Oyunları Şampiyonları), *Sylloge Restorikon* (Retorikçiler Derlemesi). [L]

Timaios, Platon'un son diyaloglarından.

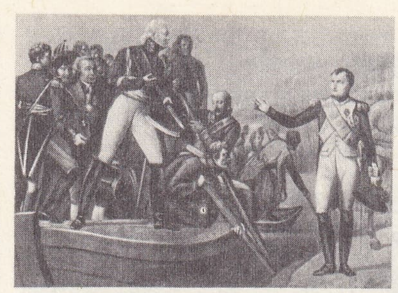

TİLSİT antlaşmaları «Napolyon I Aleksandr I'i uğurlarken» 9 temmuz 1807 Serangeli'nin eseri, Versailles müzesi, Paris

İlk olarak bu eserde tabiat meseleleriyle ilgilenen Platon, bu meselelerde akla dayanan bir çözümün söz konusu olamayacağını ve ancak akla yakın kanılardan söz edilebileceğini düşünerek, tabiat meselelerini mitos'lar biçiminde ortaya koyar. *Timaios*'ta, Demiurgos tarafından dünyanın, dünya ve insan ruhunun yaratılması gibi en soyut bölümler özellikle filozofları ilgilendirmektedir; bilginler hâlâ Atlantis konusunu bugün de tartışırlar. İnsanlığın ve dünyanın tarihöncesiyle ilgili bu konuda, ilk olarak *Timaios*'ta sözü edilen Atlantis'in jeolojik bir gerçeğe mi dayandığı, yoksa Platon'un hayal gücünün ürünü mü olduğu kesin bir sonuca bağlanmış değildir. (L)

TİMAİOS Lokris'li, yunan filozofu, Eflatun'un «Timaios» adlı diyaloğunun başlıca kişisidir, hayatı üstüne başka bilgi yoktur; M.Ö.V.yy.da, Büyük Yunanistan'da, Lokris'te doğduğu ve ana yurdunda yüksek mevkilerde bulunduğu sanılır. Dünyanın ve tabiatın ruhu üstüne *Peri Psykhos Kosmo* başlıklı bir inceleme Timaios'a maledilirse de, aslında Eflatun'un *Timaios* diyaloğunun M.S. I. yy.dan kalma bir özetidir. (L)

TİMALYA i. Küçük boylu (10 sm), değişik tonda esmer, kızıl, gri, bazen sarı renkli ötücü kuş; görünüşü biraz ardıçkuşunu andırır. (Timalyalar [*timalia* cinsi ve benzerleri] ağaçlarda yaşayan kuşlardır; İndonezya ve Malezya bölgesinde pek çok türü bulunur. Timalyakuşugillerin örnek tipi.) [L]

TİMALYAKUŞUGİLLER çoğl. i. blş. Orta veya ufak boylu, genellikle gri, esmer ve kızıl, bazen sarı ile karışık renkli ötücü kuşlar familyası; Eski Dünya'da, özellikle Asya'nın tropikal bölgelerinde yaygındır. (Familya, değişik görünüşte çeşitli kuşlardan meydana gelir; yavrularda tüylerin beneksiz oluşuyle öteğengillerden [ardıçkuşu v.b.] ve sinekkapangillerden [sinekkapan], duruşu ve özellikle kuvvetli bacaklarıyle de öteğengillerden ayrılır. Bunlar kısa kanatlı, az göçücü, böcekle beslenen, ormanlarda ağaç üzerinde veya yerde yaşayan kuşlardır; ötüşleri nadiren ahenkli olmakla beraber ses yetenekleri çok iyidir. Uzakdoğu favnasının önemli unsurlarından biri bunlardır: *timalyakuşu*, crateropes, garrulax, liothrix v.b.) [L]

TİMAN tepeleri, S.S.C.B.'de tepeler, Kuzey Rusya'da, Kuzey Ural'dan ayrılarak kuzey-kuzeybatı yönünde uzanır. Timan kıyısına kadar uzanan Timan tepeleri, Peçora havzasını Viyçegda ve Mezen havzalarından ayırır. (L)

TİMANTHES, yunanlı ressam, Kyklades adalarından birinde (Kythnos) doğdu (M.Ö. 400'e doğr.). Tutkuları ustalıkla dile getirmeği başarmıştır. Sisam'da Parrasios ile birlikte *Akhilleus'un Silâhlarını Odysseus'a Veren Yunan Şeflerine Kızmış Aias* adlı tablosuyle ödül kazandı. Şaheseri *İphigeneia'nın Kurban Edilişi* birçok ressama ilham kaynağı oldu. (L)

TİMANTHES Kleonai'li, yunan atleti (M. Ö. V. yy.). Birçok olimpiyat oyununu kazandı. İhtiyarlığı hazmedemediği için kendini bir odun yığını üzerinde yaktığı söylenir. (L)

TİMAR i. Bk. TIMAR.

TİMAR, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Murat-Van bölümü, Van ili, merkez ilçesi) bucak; 13 386 nüf. (1965).

— *Bucak merkezi (Gedikbulak köyü)*, 878 nüf. (1965). Van-Erçiş yolunun 43. km'sine

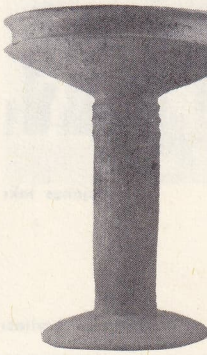

Tilmenhöyük ayaklı meyvelik

Tilmenhöyük bronzdan tanrıça heykeli (M. Ö. II. binyıl)

Foto. LAROUSSE; V. B. Alkım MEYDAN

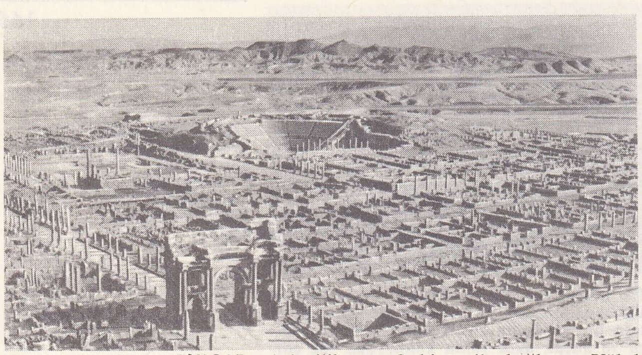

TİMGAD

Trajanus takı

1 km'lik toprak bir yolla bağlanır. Yüksl. 1 750 m. (M)

TİMARCHA i. Yakalandığı zaman kırmızı bir sıvı fışkırtan böcek. (İlmî adı *Timarcha tenebricosa.* Kınkanatlıların *chrysomelidae* familyasından.) [L]

TİMARCI i. Bk. TIMARCI.

TİMARHANE bls. i. Bk. TIMARHANE.

TİMARKHOS i. (*time,* şeref ve *arkhos,* kumanda edenden yun. k.). Yun. tar. Para ödenerek girilen ve askerlik mesleğine bağlı olan bir oligarşinin üyesi. (L)

TİMARKHOS, atinalı siyaset adamı (M. Ö. IV.yy.). 347'de Makedonya kralı Philippos'a silâh satımını yasaklattı ve Atina surlarını onarttı. 346'da elçilikler davasında Demosthenes'in teşvikiyle Aiskhines'i suçlayanlara önderlik etti. Ama ahlâk yönünden kötü şöhreti, Aiskhines için iyi bir koz oldu. Hakkında yapılan açıklamaların ağırlığı karşısında Demosthenes'in de savunmadığı Timarkhos'un (345) medenî ve siyasî hakları elinden alındı. Bu karardan önce intihar ettiği sanılır. (L)

TİMARLI sıf. Bk. TIMARLI.

TİMBAL i. (ar. *ṭabl*'dan isp. *atabal* > esk. fr. *tambale* > fr. *timbale*'den). Üstü belirli, fakat değişebilir bir ses perdesi çıkaran deriyle kaplı, bakırdan yapılma ve küre biçiminde bir çeşit davul. (İlk zamanlar NAKKARE diye adlandırılan bu çalgı, daha çok, çift olarak çalınır ve kimi zaman da uzun trompetin yanına katılırdı; XVIII. yy.da senfonik orkestralara girene kadar askerî alanda kullanılan bir çalgıydı.) [LM]

TİMGAD haritası

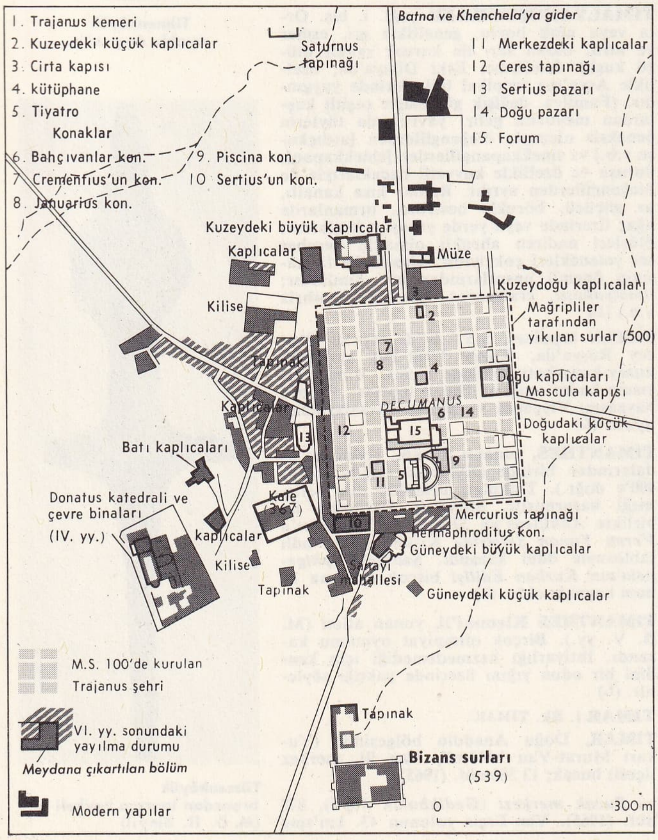

TİMBRİADA. Esk. coğ. Anadolu'da (Psidia bölgesi) şehir. Eski yazar Hierokles'in listesini verdiği piskoposluk merkezlerinin düzenine göre, şehrin bugünkü Beyşehir gölünün batısında, Eğridir gölünün de güneyinde yer almış olması gerekir. Şehre ait sikkelerin bir kısmı otonom, bir kısmı da imparatorluk çağına aitti. Sikkelerin üzerindeki tasvirlerinden şehirde, Kybele, Dionysos, Hermes, Men ve Tykhe gibi tanrıların kutsandığı anlaşılır. (M)

Time, haftalık amerikan haber dergisi. B. Hadden ve H.R. Luce tarafından 1923'te New York'ta kuruldu. Canlı bir üslûpla memleket ve dünya olaylarını özetler, halka en doğru bilgiyi ulaştırır, kapağına resmini bastığı kişilere ise dergide daha geniş yer verir. Dünyanın her köşesinde sayısız muhabirler bulundurması ve yazı kurulunun iyi bir şekilde teşkilâtlandırılması sayesinde, *Time* A.B.D.'nin ve Güney Amerika'nın en gözde ve en çok okunan (4 000 000) haftalık dergisidir. (M)

TİME CHARTER. Bk. *Zaman* ÇARTER'*i.*

TİMEKTOMİ i. (yun. *thymos,* timüs ve *ektome,* kesip çıkarmaktan fr. *thymectomie*). Cerr. Cerrahî ameliyatla timüsü çıkarmak. (L)

Times (THE), 1785'te John Walter tarafından *Daily Universal Register* adıyle kurulmuş olan ingiliz gazetesi. Şimdiki adı 1788'de kabul edilmiştir. Pitt'in malî yardımda bulunduğu gazete, birçok güçlükle karşılaşmasına sebep olan siyasî tartışmalara girişti. Yönetimi 1812'de John Walter Jr'a geçti, Walter Jr., yazı işlerini usta gazeteciler olan Thomas Barne (1816-1841) ve sonra John Delane'e (1841-1877) bıraktı. Ünlü yazarlardan yararlanan gazete, hükûmete karşı bağımsızlığını sağladı ve bugüne kadar, dürüstlük ve ciddiyetini sürdürmesini bildi. Times, elde ettiği yüksek seviyeyi muhafaza etmek için, diğer gazeteler gibi fiyatını indirmedi ve tirajından fedakârlık etti. Gazete ılımlı bir muhafazakârlık anlayışını savunur. Destekleyici yayınları da vardır: bir edebî ilâve, haftalık bir baskı (1877'den itibaren) ve eğitim için bir ilâve v.b. (L)

TİME-OUT [taymavt] i. (ing. k'ler). Spor, Basketbol oyununda mola almaya verilen ad.

— ANSİKL. Bir basketbol maçı oynanırken antrenörler, takımlarına yeni taktik vermek, oyuncularını maçın heyecanından uzak tutmak için hakemden *time-out* (mola) isterler. Takımların her devre 2 kere birer dakikalık mola alma hakkı vardır. Time-out isteminin özel bir işareti vardır. Sol el açılarak yere paralel tutulur ve sağ el avucun içine dikey olarak konularak ellerle bir «T» harfi meydana getirilir. Bu süre içinde antrenör, sahanın kenarına aldığı takım oyuncularına taktik verir, onlarla konuşur. (M)

TİMGAD, Cezayir'de (Batna idare bölge ve çevresi) komün, Avras'ın kuzey yamacında, 1 072 m yükseltide, 3 388 nüf.

— Arkeol. Lambese'yi Maskula ve Tebessa'ya bağlayan bir roma yolu üzerinde kurulan Timgad (*Thamugadi*), Avras geçitlerinden birine hâkimdi. Başlangıçta basit bir askerî karakol, sonra Trajanus zamanında bir roma kolonisi olan (M.Ö. 100) Thamugadi, IV. yy.da Donatius'çuluğun merkezlerinden biri haline geldi. VI. yy.da Magribîler tarafından yıkıldı; Bizanslılar tarafından yeniden kuruldu. 1880'de metotlu kazılara başlandı. Yazıtlar, heykeller, çiniler, sırlı topraklar ve her çeşit eşya dışında, birçok anıt ortaya çıkarıldı: forum, birçok hamam ve tapınak (Ceres, Merkür), pazarlar, kütüphane, zafer anıtı, Roma imparatorluğu zamanında bir afrika sitesini ve afrikalı evini göz önünde canlandırmayı sağlayan yüzlerce ev. Afrika evi, roma evi gibi bir merkez avlu çevresinde oturma odalarından meydana geliyordu. Zenginlerin evleri çini, tunç, mermer ve sırlı topraklarla süslüdür. (L)

TİMİN i. (fr. *thymine*). Pirimidin serisinden azotlu baz. (Timin, bir pentozla birleşerek bir nükleozit verir; bu nükleozit, fosforik asitle birleşerek, nükleik asitlerin bileşimine giren nükleotitlerden birini meydana getirir. Ribonükleik asit molekülünde timin, bir metil grubu kaybederek ürasil* haline dönüşür.) [L]

TİMİRYAZEV (Kliment Arkadyeviç), rus biyoloji ve fizyoloji bilgini (Petersburg 1843 -Moskova 1920). Pavlov gibi, Pisarev'in etkisinde kaldı. 1877-1911 Arasında Moskova üniversitesinde ders verdi; devrimci ve maddeci fikirleri yüzünden yargılandı ve kürsüsüne ancak 1917'de dönebildi. Biyoloji dalında Darwin'in fikirlerini savundu ve sonradan kazanılan özelliklerin veraset yoluyle geçtiğini ileri süren teorinin hazırlanmasına katkıda bulundu. (L)

TİMİSKAMİNG, Kanada'da (Quebec ve Ontario) göl; 280 km². Ottawa ırmağının genişlemesiyle meydana gelir; buraya Quinze ırmağı çağlayanlarıyle varan ırmak, gölden Long Sault çağlayanlarıyle çıkar. —*Timiskaming idare bölümü,* 60 300 nüf. İdare merkezi, *Ville-Marie, Timiskaming* ve *Rouyn-Noranda* adıyle ikiye bölünür. (L)

TİMİSKAMİNG, Ontario'da idare bölümü, *Timiskaming gölü*nün kıyısında, Quebec eyaletinin sınırında; 51 000 nüf. İdare merkezi, *Haileybury.* (L)

TİMİŞ, Romanya ve Yugoslavya'da ırmak, Banat dağlarından doğar, Caransebeş'ten geçer. bir daire yayı çizerek ovayı sular ve Tuna'ya dökülür (sol kıyı); 340 km. (L)

TİMİŞOARA. Bk. TAMIŞVAR.

TİMMERMANS (Felix), flamanca yazan belçikalı yazar (Lierre 1886-ay.y. 1947). Şiirler ve hikâyeler yayımladı, 1917'de çıkardığı *Pallieter* adlı romanıyle tanındı. Flaman geleneklerini dile getiren bu eserin kahramanı genç ve neşeli bir değirmencidir. Öbür eserleri: *Het Kindeken Jezus in Vlaanderen* (Çocuk İsa Flandre'da) [1917]; *De Zeer Schoone Uren von Joffrouw Symforosa* (Yaşlı Kız Symphorosa'nın En Güzel Saatleri) [1918]; *Het Keerseken in de Lanteern* (Fenerdeki Işık) [1925]; *Poerenpsalm* (Köylü Mezmuru) [1935]. (L)

TİMMERMANS (Jean Emile Charles). belçikalı kimyacı (Brüksel 1882). 1920'de Brüksel üniversitesinde fizikî kimya dersleri verdi. fizikî-kimya ayarları için Milletlerarası Kimya Birliği laboratuvarı müdürü oldu. Elektrolitik çözeltilerin özelliklerini inceledi ve birçok fizikî kimya çalışmaları yaptı. Genel kimya üstüne çok sayıda yazısı vardır. (L)

TİMMİNS, Kanada'da (Ontario) şehir, Mattagami ırmağının kıyısında; 29 300 nüf. Altın yatağı (Hollinger madeni). Bakır, çinko ve gümüş yatakları. Kâğıtçılık. Makine yapımı. (L)

TİMNA, İsrail'de şehir, Necef'te, Elath'ın kuzeyinde. Bakır yatağı. (L)

TİMNE'LER, Siera Leone'de zenci halk. (L)

TİMO-ANALEPTİK sıf. ve i. (fr. *thymoanaleptique*). Suyukları uyarıcı etkisiyle ruhî çöküntüyü gideren ilâçlara denir. (Başlıca iki gruba ayrılır: iminodibenzil ve yakın türevleri [en iyi bilinen ve en çok kullanılan imipramin'dir]; monoaminoksidaz'ı giderici maddeler [ipromiazit].) [L]

TİMOHİDROKİNON i. (fr. *thymohydroquinone*). Kim. Formülü $C_3H_7—C_6H_6\ (CH_3)\ (OH)_2$ olan difenol; 140°C'ta erir; 290°C'ta kaynar; öküzgözü bitkisinin köklerinde bulunur ve timokinonun kükürt dioksitle indirgenmesinden elde edilir. *Eşanl.* HİDROKSİTİMOL. (L)

TİMOKHARİS, yunan astronomi bilgini (M. ö. IV.-III. yy.). Birçok yıldızın yerini kesinlikle belirlemeğe ve tutulumlarını inceleyerek enlem ve boylamlarını hesaplamağa çalıştı. Ptolemaios, Timokharis'in gözlemlerinden yararlanmıştır. (L)

TİMOKİNON i. (fr. *thymoquinone*). Kim. Formülü $C_3H_7 — C_6H_2O_2 — CH_3$ olan kinon; timole tekabül eder; 45°C'ta ergiyen, 232°C'ta damıtılabilen sarı iğneler meydana

Foto. LAROUSSE

na getirir ve aminotimol veya nitrozotimolün yükseltgenmesiyle hazırlanır. (L)

TİMOKRASİ i. (yun. *timokratia; time,* gelir tahmini ve *kratos,* iktidar'dan fr. *timocratie*). Siyasî hakların yalnız varlıklı sınıfa tanındığı yönetim sistemi. (Demokrasiyle oligarşi arasında yer alır.) [L]

Timokrates'e Karşı, Demosthenes'in, Diodoros adlı bir vatandaşın siparişi üzerine 352'de yazdığı nutuklar. Mausolos ile savaşmak için gönderilen üç yurttaş bir mısır gemisini ele geçirmiş ve ganimeti bölüşmüşlerdi. Halk üçünü de ağır para cezasına çarptırdı. Timokrates, beraat etmelerini sağlayacak bir kanun teklifi getirince, Diodoros Demosthenes'e başvurarak Timokrotes'e karşı bir suçlama yazmasını istedi. Bu eser, Atina kurumları üstüne bilgi edinmek isteyenler için önemli bir kaynaktır. (L)

TİMOKREON Rodos'lu, yunan lirik şairi (M.Ö. V. yy.). Themistokles'e karşı duyduğu kin ile tanınır. Çok acı ve keskin bir dille yazılmış birkaç şiiri ele geçmiştir. (L)

TİMOK suyu, Balkan yarımadasında, Doğu Sirbistanda kuzeye doğru akan ve aşağı çığırında Yugoslavya ile Bulgaristan arasında sınır çizerek Tuna nehrine dökülen akarsu; 183 km. (M)

TİMOL i. (fr. *thymol*). Kim. Formülü $C_6H_3 (C_3H_7) (OH) CH_3$ -1-2-4 olan monofenol; kekik esansında bulunur.

— ANSİKL. Kim. *Timol,* simenden türeyen iki fenolden biridir.

Timol, bir alkali çözeltisiyle çalkalanarak kekik esansından çıkarılır, sonra hidroklorik asit katılarak bu esanstan ayrılır. Çekirdek üzerine altı hidrojen atomunun bağlanmasıyle mentollere dönüşür; bu olay timolün yapısını ispatlar.

Timol, 51°C'ta ergiyen tabakalar meydana getirir; 232°C'ta kaynar. Kekiğin kokusu timolden ileri gelir. Suda az çözünür, organik çözücülerde çözünür.

— Eczc. Timol, içten kurt düşürücü olarak günde 1 ilâ 5 gr'lık dozda tenyaya, ankilostoma, askarislere, oksiyürlere karşı verilir. Timol alırken, çözünürlüğünü kolaylaştıran alkollü içkilerden sakınmak gerekir. Dıştan, gargara halinde ağız antiseptiği olarak veya solunum yolları hastalıklarında buğu ve püskürtme halinde, pansumanlarda ise pomat halinde kullanılır. İyotlu türevi, iyodoformun yerini tutan bir ilâçtır. (L)

TİMOLEON, yunan devlet adamı (Korinthos M.Ö. 410'a doğr. - Syrakusai 336'ya doğr.). Hürriyet taraftarı bir soyluydu. Kardeşi Korinthos tiranı Timophanes'i öldürttü veya öldürülmesine göz yumdu (365). Uzun süre siyasî hayattan uzak kaldıktan sonra, Syrakusai'ye yardım için Sicilya'ya gönderildi. Bir avuç adamla kıyıya çıktı ve Genç Dionysios'u tahttan çekilmek zorunda bıraktı (344). Sonra yunanlıların kazandığı zaferlerden kaygıya düşen Kartaca ile savaşmak zorunda kaldı; 341 veya 339'daki Krimisos savaşı, Kartaca topraklarında yunan kolonilerinin kurulmasına yol açtı. O sırada cumhuriyetçi bir hareketle, Timoleon'ın düşmanı olan bütün Sicilya tiranları devrildi; Timoleon, Syrakusai'de ılımlı bir demokrasi ve altıyüz üyeli bir Meclis kurdu. Bir federasyon çerçevesinde (çok kısa ömürlü oldu) toprak dağıtarak yeni yunan kolonlarını çekti ve bunları Gela veya Akragas (Agrigente) gibi yeniden yapılan şehirlerin yakınında yerleştirdi; görevinin sona erdiğini düşünerek çekildi (337-336). [L]

TİMOLFTALEİN i. (fr. *thymolphtaléine*). Kim. Suda çözünmeyen ve fenolftalein'in yerine kullanılan beyaz tuz. (L)

Timon, Lukianos'un diyaloğu. Timon, Zeus'u insanların kötülüğünü cezalandırmakta geç kalmakla ve kendisine karşı adaletsiz davranmakla suçlar. Dostları ona ihanet etmiş, yaptığı iyiliklerin karşılığını görmemiş, yoksul düşmüştür. Zeus, Timon'a, Thesauros ve Plutos ile birlikte habercisi Hermes'i gönderir. İnsanlardan kaçan Timon, önce onları çok kötü karşılar; sonra zenginliği kabul etmeye karar vererek yeniden zengin olur, tekrar etrafını almağa kalkışan asalakları ve eski dostlarını kazma ile kovar. (L)

TİMON Adamcıl, atinalı filozof (M.Ö. V. yy.). Vatanının başına gelen felâketler, servetini kaybetmesi ve dostlarının nankörlüğü insanlara derin bir kin duymasına yol açtı. Yalnızca ileride vatanı felâkete sürükleyecek gibi görünen Alkibiades'i hoş görüyordu. Adamcıl tipinin örneği oldu ve birçok komedi ve yergi yazısında alaya alındı. (L)

TİMONEDA (Juan DE), XVI.yy.da yaşamış ispanyol hümanisti ve yazarı, Valencia asıllıdır. JUAN DIAMANTE takma adıyle on beş kadar piyes yazdı, bunların çoğu *Turiana*'da yer alır. Ayrıca *Sobremesa y Alivio de Caminantes* (Yolcuların Halısı ve Yatışması) ve özellikle *Patranuelo* adlı hikâye kitapları, birkaç lirik şiir ve bir roman derlemesi (*Rosa de Romances*) yayımladı. (L)

TİMON Hicivci, yunan şairi ve filozofu (Philius 320'ye doğr.-öl. 230'a doğr.). önce dansçıydı, Megara'da Stilpon'un, Elis'te ise Pyrron'un derslerini izledi; sonra sofistlerin gezginci hayatını yaşadı; sonunda Atina'ya yerleşti. En ünlü eserleri felsefî iki şiirdir: *İmgeler* ve özellikle üç *Silloi* (Hicivler) kitabı. Homeros destanlarını ele alan *Silloi*'de, yergili bir üslûpla, filozoflar arasındaki bir mücadeleyi ve bu filozofların Cehennemi ziyaretlerini anlatır; şiir, felsefe sistemlerini gözden geçirir, filozofları konu alır ve hocası Pyrron dışında hepsi ile alay eder. Timon trajediler, komediler, hicivler ve felsefî yazılar da yazdı: *Python, Duyular Üstüne, Fizikçilere Karşı, Arkesilaos'un Ölümü Ziyafeti.* Eserlerinden sadece yüz elli kadar mısra ele geçirilebilmiştir. (L)

TİMONİUS i. Okyanusya ve Asya'da yetişen kökboyasıgillerden çalı şeklinde bitki. (Timonius'lar karşıt yapraklı, çok çekirdek taşıyan etli meyveli, poligam veya ikievcikli ağaç veya ağaççıklardır. Çinhindi'nde yetişen *Timonius jambosella*'dan birçok işlerde kullanılan çok sert ve mükemmel bir kereste elde edilir.) [L]

TİMONÜKLEİK sıf. (fr. *thymonucléique*). Biyokim. Hücre çekirdeğindeki proteinlerin bileşimine giren karmaşık yapılı bir asit için kullanılır. (L)

TİMOPHANES, Korinthos tiranı; M. Ö. 365'te, tahttan vaz geçmesi için ısrar eden kardeşi Timoleon yönetimindeki aristokratlar tarafından öldürüldü. (L)

TİMOR, Sonda takımadalarında ada, Flores ile Sumba'nın doğusunda; iki kesimden meydana gelir: batıda İndonezya'ya bağlı arazi (19 000 km²; yaklş. 500 000 nüf.; merkezi *Kupang*), doğuda Portekiz'e bağlı arazi (14 925 km²; 560 000 nüf.; merkezi *Dili* [52 200 nüf.]). Portekiz'e bağlı kesim daha batıda Suva denizinde Atauro ve Jaco adaları arasında yer alan Oe-Cusse'yi de (Ambeo) kapsar.

● *Coğrafya.* Timor, Sonda adalarının en güney yayındadır. Billûrlu şistli bir çekirdeği, üçüncü zamanda kıvrılmış tortul kayalıkları ve bir dizi yanardağı kapsayan sıradağlar, batıdan doğuya doğru uzanır ve yükselti Ramelau tepesinde (Portekiz kesimi) 2 920 m'yi bulur. Dağlarla alçak ve sıtmalık kıyı arasına basamak basamak kalker yaylalar sıralanmıştır. 8°-10° Güney enlemi arasında yer alan Timor alizeden ve Avustralya kıtasına yakınlığının sebep olduğu uzun bir kurak mevsimden (mayıs-kasım) zarar görür. Kurak mevsimde sık sık yangın çıkar ve seyrek orman yerini günden güne savana bırakmaktadır. Adanın en kalabalık halk grubu olan Papu'lar geleneklerini muhafaza etmişlerdir (ortadaki bir kazığa dayanan daire biçimi kulübeler); ignam, taro ve mısır tarımıyle hayvancılık, meyve devşirmeciliği ve avcılığı birarada yürütürler. Kıyı ovalarına yakın bir tarihte yerleşen indonezyalı göçmenler balıkçılıkla pirinç ve hindistancevizi tarımıyle geçinirler. İki arazi de sandal ağacı ve hindistancevizi içi ihraç eder. İndonezya kesimi Batı İndonezya'nın büyük adalarına sığır ve balıkçılık ürünleri satar. Portekiz arazisinde, ticarî bitkiler tarımına başlanmıştır (kahve, tütün ve kauçuk).

● *Tarih.* Portekizliler tarafından keşfedilen (1520) ada kısmen Hollandalılar tarafından fethedildi (1613-1618). Halkın Portekizlilerle büyük ölçüde karışması (zenci portekizliler) adanın geri kalan kısmının Portekiz'de kalmasına imkân verdi. XVIII. yy.da Portekizlilerle Hollandalılar ve yerliler arasındaki uzun mücadelelerden sonra sınır, 1859, 1893 ve 1904 antlaşmalarıyle tespit edildi. Timor 1942'de Japonlar tarafından işgal edildi. 1946'da İndonezya cumhuriyeti, Hollanda kesimini ilhak etti. (L)

TİMOR denizi, Hint okyanusunun Timor adası ile Avustralya arasındaki kısmı. Kıta yaylasının uzandığı Avustralya kenarında derinlikler 100 m'den azdır; ama Timor adası boyunca bir çukur 3 310 m derinliğe iner. (L)

TİMOSHENKO (Stephen), rusça **Stepan Prokofyeviç Timoşenko,** rus asıllı amerikalı mühendis (Spotovka, Kiev yakını 1878). Kiev Politeknik okulunda (1907-1911) ve Petersburg Bayındırlık okulunda (1912-1913) ders verdikten sonra Yugoslavya'ya göç etti, Zagreb Politeknik okulunda öğretmenlik yaptı (1920-1922). 1922'de A.B.D.'ye yerleşti, Westinghouse firmasına müşavir oldu (1923-1927) ve 1927'de amerikan uyruğuna girdi. Michigan üniversitesinde teorik ve uygulamalı mekanik kürsüsüne getirildi (1927-1936), sonra Stanford ve Kaliforniya üniversitelerinde çalıştı (1936-1944). Malzemelerin direnci alanında verimli bir araştırıcı ve ünlü bir teorikçiydi, esneklikle ilgili incelemenin en büyük uzmanı olarak kabul edilir. Eserleri: *Vibration Problems in Engineering* (Mühendislikte Titreşme Problemleri) [1928]; *Strength of Materials* (Maddelerin Dayanıklığı) [1930]; *Theory of Elasticity* (Esneklik Teorisi) [1934]; *Theory of Elastic Stability* (Esnek Kararlılık Teorisi) [1936]; *Theory of Structures* (Yapılar Teorisi) [1945]. (L)

J. E. Ch. TIMMERMANS
Opsomer'in eseri
Anvers müzesi,
Belçika

TİMOŞENKO (Semyon Konstantinoviç), sovyet mareşali (Furmanka, Besarabya 1895 -Moskova 1970). 1915'te orduya yazıldı. Rus devrimine katıldı, 1918-1920 arasında Budyonnıy emrindeki I. Orduda bir süvari tümenine kumanda etti ve Çariçin (Stalingrad) [bugün Volgograd] bölgesinde Stalin ve Voroşilov'un yanında Vrangel'in kıtalarına karşı savaştı. Komünist partisine yazıldı (1919), Stalin'in güvenini kazandı, partinin merkez komitesinde göreve çağırıldı. Bir süvari kolordusuna, Kafkasya bölgesi kuvvetlerine kumanda etti, sonra Uzakdoğu'ya gönderildi. 1939'da Polonya'nın işgalini yönetti. Savunma Komiserliğine getirildi ve 1940'ta millî savunma komiseri ve mareşal oldu. Temmuz 1941'de cephenin merkez bölgesine kumanda etti ve Smolensk önünde Almanları yendi. Daha sonra güney cephesi kumandanlığına getirildi. Kasımda Rostov'u Almanların elinden almayı başardı, fakat mayıs 1942'de Harkov'da ağır bir yenilgiye uğrayınca yerine Jukov getirildi. 1945 - 1947 Arasında görevli olarak Çin'de kaldı ve Mao Çe-tung'un kıtalarını yeniden teşkilâtlandırdı. 1951 - 1960 Arasında Minsk bölge kumandanlığı yaptı, 1962'de Kazakistan milletvekili olarak Sovyet'e seçildi. (L)

TİMETHEOS, yunan lirik şairi (M.Ö. V.-IV. yy.). Devrinde çok ünlüydü. Birçok şiir yarışmasında ödül kazandı; lira'ya birçok tel eklediği ve yeni bir müzik üslûbu getirdiği söylenir. Şiirlerinden (özellikle Salamis zaferinden mülhem *Persai* [Persler] adlı şiirinden) bazı parçalar kalmıştır. (L)

TİMETHEOS, yunan heykeltıraşı (M. Ö. IV. yy.). M. Ö. 357'ye doğru Epidauros'ta Asklepios tapınağında çalıştı. Saçaklığın iç kısmındaki oymalı metopları ve batı cephesindeki alınlığın akroterlerini yaptı. Kopyaları aracılığıyle bilinen bir Nemesis-Leda ve Troizen'deki Hippolytos heykeli Timotheos'a mal edilir. 350'ye doğru Halikarnassos'taki Mausolos anıt kabrinin süslemelerini yapan heykeltıraşlar arasında yer aldı. (L)

TİMETHEOS, atinalı general, Konon'un oğlu (öl. Khalkis M.Ö. 354). 378'de strategos oldu. 376-375'te deniz kuvvetlerinin başına getirildi. Molossos'lar kralını ve Akarnania, Kephallonia ve Kerkyra'yı Atina'nın tarafına çekmeyi başardı. 373'te, Ege'de Ispartalılara gereken hızla saldırıya geçmemekle suçlandıysa da beraat etti. 366'dan sonra tekrar strategos oldu, Sisam'ı aldı.

Trakya Khersonesos'unda zaferlerle sonuçlanan harekâta girişti. 357-355'te müttefiklerin yürüttüğü savaşta talihi yaver gitmedi ve Khares'in sakız (Khios) adası önündeki yenilgisiyle suçlu duruma düştü. Halk tarafından görevini yapmamakla suçlandı ve sürgünde öldü. (L)

TİMOTHEOS Aziz, Aziz Paulus'un öğrencisi (öl. Efes 97). Annesi yahudi, babası anadolulu bir yunanlıydı; çömezi olduğu Aziz Paulus'un teşvikiyle sünnet oldu, onun dini yayma çabalarına katıldı. Paulus, Timotheos'a iki mektup yazdı; hapishanede yazıldığı sanılan ikinci mektupta onu genel vâris seçti. Gelenek Timotheos'u Efes piskoposu sayar. Bir pagan bayramına karşı çıktığı için öldürüldüğü söylenir. (L)

TİMOTİK sıf. (fr. *thymotique*). Kim. Formülü $C_3 H_7 (CH_3) C_6 H_2 (OH) CO_2 H$ olan timolkarboksilik asitler için kullanılır. (123° C'ta eriyen *orto* izomeri sodyum hidroksitli timol'ün karbon dioksitle ısıtılmasından elde edilir; 157° C'ta eriyen *para* izomeri karbon tetraklorürün sodyum hidroksit eşliğinde timol'le yoğunlaşmasından elde edilir. Sadece orto izomeri, demir III klorürle koyu mavi renge boyanır.) [L]

TİMPAN i. (fr. *tympan*). Anat. Bk. KULAKZARI. || *Timpan halkası*. Bk. KULAKZARI *halkası*. (L)

TİMOŞENKO

TİMPANİZM i. (*timpanit* > fr. *tympanisme*'den). Patol. Bağırsaklarda büyük miktarda gaz birikmesinden ileri gelen karın şişkinliği; elle vurulduğunda, tiz perdeden özel bir ses verir. (Timpanizm, aerofajiden, bağırsaktaki mayalanmalardan, bağırsak tıkanmasından v.b. ileri gelir.) [L]

TİMPANON i. (yun. *tympanon*). Madenî telli, tahta veya çelikten iki değnekle çalınan müzik âleti. (Eskiden psalterion kadar yaygın olan *timpanon* bazen yamuk biçiminde yapılırdı.) [L]

TİMPANOPLASTİ i. (fr. *tympanoplastie*). Cerr. Müzmin otit hallerinde uygulanan ve normale yakın bir işitme sağlamak üzere bir deri parçasının kulak zarı yerine kullanılmasını öngören cerrahî müdahale. (L)

TİMPANOSKLEROZ i. (fr. *tympanosclérose*). Sağırlıkla son bulan kulakzarı sklerozu. (L)

TİMSAH i. (ar. *timsāh*). Zool. Nehirlerde yaşayan büyük sürüngen hayvan

— ANSIKL. Timsahlar takımından olan bütün sürüngenlere (*timsah*, aligator, kayman v.b.) timsah denir.

Fakat esas timsahlar *crocodilus* cinsinden olanlardır. Bunların ağızburun kısmı gavialda olduğu gibi çok uzun değildir. Ayrıca altçenenin dördüncü çift dişi üst çenedeki bir çift kertiğe (boşluğa değil) girer. Bu özellikler timsahları aligatorlarla kaymanlardan ayırır. Timsah yumurta ile ürer. Bir timsah yirmi-otuz yumurta yapar; bir yumurtanın uzunluğu 5-9 sm kadardır; karaya bırakılan yumurtalardan sekiz hafta sonra yavru çıkar. Timsah bugünkü sürüngenlerin en büyüğüdür; boyu 10 m'yi bulur. Eski Dünya'nın bütün sıcak bölge akarsularında bulunur. Amerika'da da vardır. Karadan pek ayrılmaz, günün büyük kısmını kıyıda yatarak geçirir veya burnunu azıcık suyun üstünde tutarak yüzer, önüne çıkan canlıları yakalar, boğar, sonra boş zamanında parçalayıp yer. Çoğu kendine has bir misk kokusu çıkarır. Pek çok türü vardır. Öteden beri en iyi bilinen türü nil timsahıdır (*Crocodilus Niloticus*). Bu tür, Afrika'nın ekvator ve tropikal bölgelerindeki akarsularda ve bataklıklarda pek yaygındır ve eskiden Aşağı Mısır'da da bulunurdu. Eski Mısırlıların kutsal saydıkları timsah budur. Asya'da en yaygın olan tür hint timsahıdır (*C. palustris*); Hindistan, Çinhindi ve Malezya'da görülür. İndonezya ve Malezya'da yaşayan bir başka türü (*C. porosus*) denizde epey uzaklara kadar açılır. Amerika'da bütün sıcak bölgelerde ve Antiller'de yaşayan türü ise amerika timsahıdır (*C. Americanus*).

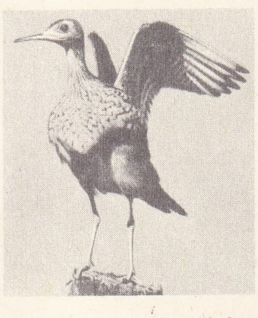

timsahbekçisi

hindistan timsah'ı

Boyu, gücü ve bazen kurşunu bile saptıran kalın zırhı sayesinde timsahın korkacağı düşman pek azdır. Bununla beraber dolaylı yoldan çeşitli hayvanların kurbanı olur. Mangustlar, firavun fareleri ve nil varanları, kıyıda batakta timsahın yumurtalarını bularak yer. Timsah ve timsahbekçisi masalı da büsbütün yanlış değildir: timsah karnını doyurup kumsala uzandığında ağzı yarı açık uykuya dalar, o zaman bazı küçük kuşlar, özellikle timsahbekçileri onun ağzına yapışık bulunan solucanları, sülükleri, dişlerinin arasında kalmış et parçalarını gagalayarak yer. (L)

TİMSAH, Mısır'da göl, Aşağı Mısır'da, Süveyş kıstağında, Süveyş ve Port Said'e eşit uzaklıkta; 15 km². Süveyş kanalının aştığı gölün kuzey kıyısında İsmailiye şehri uzanır. (L)

TİMSAHBEKÇİSİ blş. i. Gri, kızıl sarı, siyah beyaz tüylü, uzun kanatlı kuş (uzunl. 23 sm); Tropikal Afrika'da göllerin ve ırmakların kumlu yamaçlarında yaşar. (Mısır timsahbekçisi [*Pluvianus AEgyptius*] böceklerle beslenir ve Herodotos'tan beri, timsahların ağzında arta kalan yiyecek kırıntılarını temizlediğine inanılır. Yağmurkuşları takımının bataklık kırlangıcıgiller familyasından.) [L]

TİMSAHİYE i. (ar. *timsāh*'tan *timsāhiyye*). Zool. *Esk*. Timsahlar. (M)

TİMSAHLAR çoğl. i. Sürüngen hayvanlar takımı. (Suda yaşayan, iri, kalın derili, vücudu kemik levhacıklarla kaplı, uzun çeneli büyük hayvanları kapsar. Timsahta iki çift bacak da birbirine eşittir. Ayaklarda dörder parmak ve bunların arasında yüzme perdesi, ucunda kuvvetli tırnaklar bulunur. Sürüngenler arasında, vücut yapısı bakımından en çok evrim geçirmiş olan hayvan timsahtır; meselâ bunlarda yürek dört gözlüdür; dişler çene kemiğine gömülüdür; üst çenede damak vardır; hepsi yaşadığı sürece büyür. Timsahlar iki familyaya ayrılır: *niltimsahıgiller, gaviyalgiller*.) [L]

TİMSAL i. (ar. *misl*'den *timsāl*). Simge, sembol: *Eski Türklerin dininde, şahsiyeti gösteren timsaller de vardır* (Ziya Gökalp). *Suratsızdı, gülmezdi, imanın akidesinin biricik timsali gibiydi* (H.E. Adıvar).

— *Esk*. Resim, suret, tasvir. || *Timsal-ger*, ressam. || *Timsal-i cehalet*, cahillik sembolü. || *Timsal-i mücessem*, heykel. Örnek. (M)

TİMUR. Timur imparatorluğunun kurucusu (Keş 1336-Otrar 1405). Kendisine Türkler **Aksak Timur,** İranlılar **Timurleng,** Avrupalılar **Tamerlane** derler. Barlas aşiretinin başbuğlarından Emîr Turagay ile Tekina Hatunun oğlu. Kaynaklara göre Timur ile Cengiz Han aynı soydandır. Timur'un mensup olduğu aşiret, Cengiz Han ve oğullarının askerî harekâtında önemli işler başararak, Keş, Huttelan ve Taşkent çevresine hâkim oldu. Timur da, bu kabile emîrlerinin soyundan gelir. XIV. yy. ortalarında Çağatay hanlığı zayıfladı, devletin yönetimi, nüfuzlu emîrlerin eline geçti. Timur'un ailesinin de içinde bulunduğu birçok aile, hana baskı yaparak istediklerini yaptırıyordu. 1358'de çağatay hanı Bayan Kuli Han ölünce, karışıklıklar başladı. Emîrler Timurşah'ı Han; Emîr Abdullah'ı da ulus emîri yaptılar. Bir yıl sonra Emîr Abdullah öldü ve Timurşah tahttan indirildi. Bu karışıklıklardan yararlanmak isteyen Doğu Türkistan hâkimi Tuğluk Timur Han, Maveraünnehir'e girdi. Bazı emîrler kaçtılarsa da Timur, ülkesinden ayrılmadı ve Tuğluk Timur'un hizmetine girdi; Maveraünnehir'in yönetimi Timur'a verildi. Bir süre sonra Tuğluk Timur, Maveraünnehir'in yönetimini oğlu İlyas Hocaya verince Timur, Maveraünnehir'den ayrılarak kayınbiraderi Emîr Hüseyin ile birlikte Harizm'e çekildi. Timur, daha sonra Buhara'ya, bir süre sonra da Afganistan'a gitti. Bu sırada Hindistan'daki düşmanlarıyle savaşan Sistan hâkimi Kutbüddin, Timur'dan yardım istedi. Timur yanında bulunan adamları ve Emîr Hüseyin ile birlikte Kutbüddin'e yardım etti. Yapılan bir savaşta Leng (topal) veya Aksak unvanıyle anılmasına sebep olan yarayı aldı. 1364'te Tuğluk Timur Han ölünce, yerine oğlu İlyas Hoca geçti. Emîr Hüseyin ile Timur, İlyas Hocaya karşı Taşköprü'de yaptıkları savaştan bir sonuç alamadılar. Kısa süre sonra İlyas Hocayı yenerek Semerkand'a girdiler. Bir yıl sonra İlyas Hoca yeni kuvvetlerle tekrar harekete geçti. 1365'te yapılan Lay savaşında, Emîr Hüseyin büyük kayıplar vererek Hindistan sınırındaki Şıbırtı'ya gitti. Timur da Belh tarafına çekildi. Bu olay Timur'un Emîr Hüseyin ile arasının açılmasına sebep oldu. Emîr Hüseyin'in Timur'un elinde bulunan bazı şehirleri işgal etmesi üzerine aralarında savaş başladı. Timur, Buhara'ya, sonra da Horasan'a sığındı. 1368'de Timur ile Emîr Hüseyin barıştılar; fakat bu barış uzun sürmedi, araları yine açıldı. Bu arada Emîr Hüseyin'in emîrleriyle birleşen Timur, Kunduz şehrinde yapılan savaşta Hüseyin'i esir ederek öldürttü (1370). Belh'te toplanan Kurultayda Timur'a «Sahib Kıran» ve «Kutbüddin» unvanları verildi. Bir süre sonra Timur, devlet yönetimini ve askerî işleri yeniden düzenledi. Bu sırada Harizm ülkesinin hâkimi Kongirat emîri Hüseyin Sofî, Kat ve Hive'yi ele geçirerek sınırlarını genişletti; Timur ile yaptığı savaşta, Hüseyin Sofî ölünce yerine geçen kardeşi Yusuf Sofî, Timur'dan barış istedi; fakat bir yıl sonra Yusuf Sofî, barış şartlarını bozduğu için, Timur 1373'te ikinci Harizm seferine çıktı. Aralık 1373'te Emîr Kamerüddin Duglat'ın üzerine yürüdü. 1375'te Kamerüddin'i yendi; Kat şehrini ele geçirdi. Bu sırada Adilşah Celâyir ve bazı emîrler Buhara'da karışıklık çıkardılar. Timur onların üzerine oğlu Cihangir Mirza'yı gönderdi. Adilşah ve arkadaşları Cihangir'in ordusuna karşı koyamayacaklarını anlayınca, Emîr Kamerüddin'in yanına giderek onu yeniden savaşa kışkırttılar. Timur, bu haberi alınca, Celâyirlilerin merkezi Hocend üzerine yürüyerek şehri ele geçirdi. Adilşah'tan başka bütün emîrler öldürüldü; Timur sonra, Emîr Kamerüddin'i de yenilgiye uğrattı. Altınordu hanı Urus Hanın emîrlerinden Emîr Tuy Hocanın oğlu Toktamış'ın çağatay ülkesine sığındığını haber aldı. Timur, Toktamış'ın emrine kuvvetler vererek Urus Hanın üzerine gönderdi; fakat yapılan bu savaşta Toktamış yenildi. Timur 1377'de Urus Hana karşı sefere çıktı. Üstyurt'da yapılan savaşı Timur kazandı; Toktamış'ı, Gökorda hanı ilân etti. Timur'un Deşti Kıpçak meseleleriyle uğraşmasından yararlanan Hüseyin Sofî, Buhara ve Hazarötesi Türkmenlerine karşı yağma seferlerine çıktı. Harizm meselesini kesin bir şekilde çözümlemek isteyen Timur, 1379'da Harizm üzerine yürüdü ve bölgeyi ele geçirdi. 1381'de Doğu Horasan'ı elinde bulunduran Serbedarilerin merkezi Sebzvar alındı. Timur sonra, Sistan üzerine yürüdü. Kısa süre içinde Zerenc ve çevresini ele geçirdi. Timur, bu bölgede nüfuzu büyük olan Togay Timurîler ve onların emîri Veli Cengiz Handan çekiniyordu.

1384'te bunlara karşı harekete geçerek Esferain ve Esterâbât'ı ele geçirdi. Cengiz Han Azerbaycan'a kaçtı; ülkesi Timur'un eline geçti. Bundan sonra Irakı Acem'e giren Timur, Celâyirlilerin ülkesine hâkim oldu.

Bu sıralarda Luristan bölgesindeki dağlıların hac kervanlarını yağmalamaları üzerine Timur 1386'da bu bölgeye bir sefer yaptı; üç yıl süren savaşlar sonunda, dağlıları da kendisine bağladı. Aynı yıl Tebriz, Kars ve Tiflis'i aldı. Gürcü kralı Bagrat V esir düştü; Gürcistan'ı geçen Timur, kışlamak için Karabağ ve Aşağı Kür bölgesine çekildi. 1387'de Kıpçak Hanı Toktamış, Azerbaycan topraklarına saldırdı; fakat yapılan savaşta yenilerek geri çekilmek zorunda kaldı. Timur, Azerbaycan ve Ermenistan bölgelerindeki seferleri sonunda, Karakoyunlu hükümdarı Nasrüddin Kara Mehmed ile karşılaştı; 1387'de Doğu Bayazıt, Ahlat, Adilcevaz ve Van'ı ele geçirmekle birlikte Kara Mehmed'e karşı kesin bir zafer kazanamadı. Batıdaki fetihlerine bir süre ara veren Timur, İran'a dönerek Maraga, Rey ve Isfahan üzerine yürüdü. Bu bölgeye hâkim olan Muzafferîler ona bağlılıklarını bildirdiler. Tok-

Foto. Popper-Atlas Photo (LAROUSSE)

TİMUR, minyatür

tamış, Timur'un batıdaki seferleriyle uğraşmasından yararlanarak Mevaraünnehir'e ve 1388'de Harizm'e saldırdı. Ertesi yıl toplanan kurultayda Altınordu üzerine sefer yapmağa karar verildi. 1389'da bazı kumandanlar istemediği halde Timur, 'kış mevsiminde sefere çıktı. Hokend şehrinde ve 1391'de Kunduzca ırmağı yakınlarında Toktamış'ı iki kere yendi. 1391 Kışını «beş yıllık sefer» diye bilinen seferin hazırlıklarıyle geçirdi; seferin ilk hedefi Mazenderan bölgesiydi. Timur, burada karşısına çıkan şiî seyyidlerini yenerek bölgeye hâkim oldu (1392). Ertesi yıl Fars bölgesindeki Muzafferîler üzerine saldırdı, Ebu Mansur savaşta öldürüldü ve Timur bütün Şiraz ile Kirman'ı ele geçirdi. Bundan sonra bir baskınla önce Bağdad'ı sonra Tekrit, Erbil ve Musul şehirlerini ele geçirdi. Mardin'e Artukoğlu İsa Beyi vali tayin ettikten sonra Urfa'yı aldı. Bütün Irakı Arap'ı ele geçiren Timur, Karakoyunlu ve Akkoyunlu beyleriyle öteki Türkmen emîrlerine haber göndererek kendisine bağlanmalarını istedi. Bundan sonra Avnik kalesini kuşattı. Kuşatma sırasında Erzincan emîri Mutahharten, Timur'a bağlılığını bildirdi. Avnik'in ele geçirilmesinden sonra Timur Tiflis'e döndü, Toktamış'ın Derbend'e saldırdığını haber alınca sefere çıktı; Toktamış, Timur gelmeden geri çekildi. Kışı Kür ırmağı boyunda geçiren Timur, 1395 ilkbaharında Derbend'i geçerek kuzeye doğru hareket etti. 2 Nisan 1395'te Toktamış ile yapılan savaşı Timur kazandı. Sonra da Ukrayna ve Kiev üzerine yürüdü. Özi ırmağı boyunda bulunan kaleleri, Kırım ve Azak çevresindeki Venedik ve Ceneviz kolonilerini ele geçirdi. Moskova'ya kadar ilerledi. 1396'da Semerkand'a döndü ve kışı burada geçirdi.

Timur, torunu Pir Muhammed'i, Kandehar'a tayin ederek Hindistan seferine çıktı. 1398'de Kabil yakınında dağlı halkı yendi. Sonra Hindistan'a girdi; Delhi sultanının ordusuyle yapılan savaşı kazandı ve Delhi'yi ele geçirdi. 11 Eylül 1399'da kaynakların «Gürcü ve Ermeni seferi» dedikleri Ön Asya seferine çıktı. 1400'de Katurkent'te yapılan kurultayda Gürcistan seferine çıkılmasına karar verildi. Trabzon imparatorluğundan da yardım gören Gürcü kralı Georgi VII, önce karşı koyduysa da, sonunda Timur'a bağlanmak zorunda kaldı. Timur, daha sonra Ardahan ve Kars üzerinden Bingöl'e geldi. Ahmed Celâyir ve Kara Yusuf, Timur'dan kurtulmak için osmanlı padişahı Yıldırım Bayezid'e sığındılar. Bayezid, Timur'a bağlı olan Erzincan emîri Mutahharten'i yerinden uzaklaştırarak Erzincan'ı ele geçirdi. Timur da 1400 yazında Erzincan, Sıvas, Malatya ve Behisni şehirlerini aldı, sonra Suriye üzerine yürüdü ve Halep'i ele geçirdi. Hama, Hıms ve Baalbek'i de alarak Şam'ı kuşattı. Bu sırada memlûk sultanı Ferec, Timur'a karşı harekete geçti. Memlûk ordusunu yenen Timur Şam'ı ele geçirdi. Bu sırada Yıldırım Bayezid de Sıvas, Erzincan ve Erzurum'u aldı. Timur 1402'de hareket ederek Erzurum, Erzincan, Kemah ve Kayseri üzerinden Ankara'ya doğru hareket etti. Yıldırım Bayezid de Sıvas'a geldi. Sonunda iki ordu Çubuk ovasında karşılaştı; Ankara* meydan savaşı diye bilinen bu savaşta osmanlı ordusu yenildi ve Yıldırım Bayezid esir düştü. Savaştan sonra bir yıl Anadolu'da kalan Timur, İzmir'e kadar bütün Batı Anadolu şehirlerini ele geçirdi. 1403'te Anadolu'dan ayrılarak Gürcistan'a girdi; sonra, İran yoluyle Semerkand'a döndü. 1405'te Çin seferine çıktı. Otrar'a gelince kurultayı toplayarak torunu Pir Muhammed'i veliaht tayin etti ve kısa bir süre sonra da burada öldü. (M)

Timurağası barı. Folk. Özellikle Doğu Anadolu'da, Artvin ve yöresinde oynanan türk halk grup oyunlarından biri. Grup oyunudur. Folklor araştırmacıları, aksayan ritminden dolayı, oyunun, bir ayağı sakat olan Timurlenk ile ilgisi bulunduğunu ileri sürerler. (M)

TİMURLENK. Bk. TIMUR.

TİMUROĞULLARI, Timur'un soyundan gelen ve onun kurduğu devleti bir süre devam ettiren hükümdarlar. Timur, Otrar'da hastalandığı zaman, torunu Pir Muhammed'i veliaht tayin etti. Fakat ölümünden sonra kimse bu vasiyete uymadı. İlk mücadele, Pir Muhammed ile Halil Sultan arasında çıktı. Halil Sultan'a yenilen Pir Muhammed, 1406'da veziri tarafından öldürüldü. Bundan sonra devam eden iç karışıklıklar Halil Sultan'ı zayıflattı. Bu arada Celâyirliler ve Karakoyunlular tekrar harekete geçtiler. Babası Timur tarafından Horasan valisi tayin edilmiş olan Şahruh işe karıştı ve Halil'in ülkesini ele geçirdi (1407). Şahruh başa geçtikten sonra, Timur devrindeki imparatorluğu yeniden kurmak için Semerkand, Merv, Murgab, Fars, Kirman ve Azerbaycan bölge ve şehirlerini kendisine bağladı; batıda Anadolu, Suriye ve Arabistan dışında babasının bütün ülkesini ele geçirdi. Şahruh'un ölümünden (1447) sonra yeniden karışıklıklar çıktı. Uluğ Bey, tahtın kendi hakkı olduğunu ileri sürerken, Baysungur'un oğlu Alâüddevle de tahtı ele geçirmek için uğraşıyordu. Sonunda Uluğ Bey tahtı ele geçirdi. Uluğ Bey, siyasî ve askerî çalışmaları yanında bilim çalışmaları da yaptı; fakat saltanatı uzun sürmedi ve oğlu tarafından öldürülünce, iktidar için mücadeleler devam etti. Bu karışık dönemde Ebu Said ve Hüseyin Baykara, devleti ayakta tutmayı başardı. Timuroğulları arasında bu taht kavgaları devam ederken, Özbekler yavaş yavaş güçlendiler; Şahruh'un ölümünden sonraki dönemde Sunak ve Özkent gibi kaleleri ele geçirdiler. Özbek hanlarından Şahi Bey, Timuroğulları karşısında birçok yenilgiye uğradıktan sonra, 1500'de Horasan ve Maveraünehir'i ele geçirdi. Timuroğullarından Babur'u Hindistan'a gitmek zorunda bıraktı. (Bk. GURKANLI DEVLETİ.) Timuroğulları devrinde Orta Asya'da mimarlık ve bilim gelişti. Semerkand'da yaptırılan *Guri Mir, Bibihatun* ve *Uluğbey* camileri önemli yapılardır. Çinicilik, dokumacılık, çin ve hint etkisi altında kalan resim ve ciltçilik önem kazandı. Hüseyin Baykara şair; Babur, şair ve hatıra yazarıydı. Matematikçi ve astronom olan Uluğ Bey, rasathane ve medrese kurdurarak çalışmalar yaptı. Şair Canî, tarihçi Mirhond ve Hondmir Timuroğulları devrinin önemli kimseleriydi. Bu devirde genellikle eserler farsça yazılıyordu; fakat Hüseyin Baykara ve Babur'un türkçe şiirleri de vardır. (M)

Timurözü mağarası. Arkeol. Ankara'nın güneybatısında, *Timurözü vâdisi* yanında mağara. Ağzı küçüktür. Buna karşılık çok derin birkaç kola ayrılır. İç kısmında, horasan harcıyle sıvalı su sarnıçları ve latince yazılı kırık taş parçaları bulundu. Kılıç Kökten'in 1945'te mağara ağzında açtığı sondaj çukurunda insana ait kırık bir bacak kemiği ve hayvan çenesi bulundu. (M)

TİMUR ŞAH, Afganistan hükümdarı (öl. 1793). Ahmed Şah Abdalî'nin oğlu. Babasının hükümdarlığı döneminde devlet yönetimine katıldı. 1749'da Meşhed'i ele geçiren Ahmed Şah, Meşhed'in yönetimini oğlu Timur Hana verdi. Timur Han, 1758'de Maratalar Meşhed'i ele geçirince, babasının yanına kaçtı. 1773'te Ahmed Şah öldü, Veziri Şah Veli Han, tahta Timur Şahın kardeşi Süleyman Şahı geçirdi. Bu sırada Herat valisi olan Timur Han, kardeşinin üzerine yürüyerek, Afganistan tahtını ele geçirdi; ilk iş olarak kendisini tutmayan devlet adamlarını işbaşından uzaklaştırdı ve devlet merkezini Kandehar'dan Kâbil'e getirdi. Sert tutumu üzerine bir isyan çıktıysa da, Timur Şah, bu ilk isyanı bastırmayı başardı. Sonra ülkenin çeşitli bölgelerinde yeni isyanlar çıktı. 1778'de Hindistan'a karşı sefere çıkan Timur Şah, Multar ve Bahavalpur'u aldı. Onun Hindistan'da bulunmasından yararlanmak isteyen Buhara hükümdarı, Afganistan'a karşı saldırıya geçtiyse de yenilgiye uğradı. (M)

TİMUR
XVI. yy. moğol elyazması, Cabinet des Estampes, Paris

TİMURTAŞ (Faruk), türk dili profesörü (Kilis 1925). Kabataş lisesini (1942), İstanbul Edebiyat fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirdi (1946). Aynı kürsüye doçent (1958) ve profesör oldu (1967). Sarbonne'da fonetik ve dilbilimi ihtisası yaptı (1954-1956). Eserleri: *Şeyhî ve Çağdaşlarının Eserleri Üzerinde Gramer Araştırmaları* (1960, 1961); *Osmanlıca* (1962); *Şeyhî'nin Husrev ü Şirin*'i (1963); *Osmanlıca Grameri* (1964); *Şeyhî-Hayatı ve Eserleri* (1968); *Şeyhî'nin Harnâme*'si (1971); *Yunus Emre Divanı* (1972); *Yeni Osmanlıca Metinleri* (1972). [M]

TİMURTAŞ PAŞA Kara, türk kumandanı (öl. 1404). Akıncı kumandanlardan Kara Ali Beyin oğlu. Hayatının bir kısmı söylentilere dayanır. Timurtaş Paşa, Rumeli fetihleri sırasında ölen Lala Şahin Paşanın yerine Rumeli beylerbeyliğine getirildi. Yanbolu, İslimye, İstip, Manastır ve Pirlepe'yi aldı. Bu görevdeyken zeamet usulünü kurduğu söylenir. 1383'te Arnavutluk'a büyük bir akın yaparak çok sayıda esir aldı. Murad I'in, Karamanoğluna karşı yaptığı savaşta bulundu. Yıldırım Bayezid devrinde Anadolu beylerbeyi oldu (1390). Bayezid'in, Rumeli'de bulunduğu sırada, anî bir baskınla Karamanoğlu Alâeddin Ali Beyin eline esir düştü. Yıldırım Bayezid Karamanoğlu üstüne yürüyünce, serbest bırakıldı (1397). [M]

TİMURTAŞ PAŞA Sarı, türk kumandanı (XIV. - XV. yy.) Uzun süre Germiyan (Kütahya) ve Ankara yöresinde beylerbeyi olarak görev yaptı. Fetret devrindeki (1402-1413) olaylara karıştı. Kardeşler arasındaki saltanat mücadelesinde İsa Çelebi'nin ku-

TİMUR

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN) ; LAROUSSE

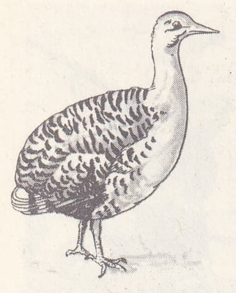

tinamu

Nikolas TİNBERGEN

TİNG-HSİAO-PİNG

mandanlığını yaptı. İsa Çelebi'nin kuvvetleri Ulubat muharebesinde Mehmed Çelebi'nin ordusu karşısında bozguna uğrayınca Çelebi Mehmed tarafından öldürüldü. Mezarı Bursa'da Balıkpazarı semtindedir. (M)

TİMÜÇİN. Bk. CENGİZ HAN.

TİMÜS veya **TİMUS** i. (yun. *thymos*, et beni'nden fr. *thymus*). Anat. Göğüs kemiğinin arkasında bulunan bez.

— ANSİKL. Anat. İnsanlarda, *timüs* doğuşta iridir, çocuklukta aynı kalır, erginlik çağında küçülür ve erişkinde temelli körelir. Ön mediyastinin üst kısmında bulunur.

— Biyol. R. Ruth'a göre (1960), timüs lenfosit üretir; lenfositler sonra lenf düğümlerine ve dalağa göç eder. Timüsün erken yaşta çıkarılması organizmanın bağışıklık düzenini tehlikeye sokar: bu durumda organizma, hattâ başka türden bile organ nakline tahammül eder, fakat mikroplara karşı savunmasız kalır. Kuşlarda, beyindeki timüsten başka, bir de dışkılık timüsü bulunur (*Fabricius kesesi*). Bu lenf organlarının özelliği, yetişkin yaşa yaklaşıldıkça hemen hemen kaybolacak derecede küçülmesidir.

— Ted. Dana veya koyun timüsü kuru toz halinde raşitizmin, bazı kansızlıkların ve agranülositozun tedavisinde kullanılır. (L)

TİN i. (esk. türk. k.). *Yenid.* Ruh.

— Fels. Bk. RUH. (M)

TİN i. (ar. *tîn*). *Esk.* İncir.

— Din. *Tin suresi, Kur'an*'ın XCV. suresi. (M)

TİNAMU i. Tinamugillerden bütün kuşların ortak adı (*tinamus*). [Tropikal ormanlarda yaşayan pek çok türü vardır.] (L)

TİNAMUGİLLER çoğl. i. Tavuğa benzeyen, fakat kuyruğu yok denecek kadar küçük olan, orta büyüklükte, donuk renkli kuşlar familyası. (Bu kuşlar Meksika'dan Patagonya'ya kadar yaygındır. İyi uçamaz ve açaca tüneyemez; tropikal ormanlarda özellikle pampalarda ve Andlar'daki yüksek yaylalarda yerde yaşar. Yalnız erkekleri kuluçkaya yatar; ötüşü çok ahenkli, tatlı bir ıslığı andırır. Anatomik özelliklerinden dolayı özel bir grup sayılır; birçok bakımdan koşucu kuşlara [devekuşu, apteryx], bir yönden de tavuksulara benzer. Tinamular takımının tek familyasıdır.) [L]

TİNAMULAR çoğl. i. Yalnız tinamugilleri kapsayan kuş takımı. (L)

TİNAYRE (Marcelle CHASTEAU), fransız kadın yazar (Tulle 1872-Grosrouvre, Seine-et-Oise 1948). 1891'de yazdığı ilk romanı *Avant l'Amour*'u (Aşktan Önce) 1897'de yayımladı, ama asıl ününü *La Maison du Péché* (Günah Evi) [1899] ile kazandı. Daha sonra yine birçok roman yazdı: *La Rebelle* (Âsi Kadın) [1905]; *La Veillée des Armes* (Silâhların Uyanışı) [1914]; *Un drame de Famille* (Bir Aile Dramı) [1925]; *Gérard et Délphine* (Gerard ve Delphine) [1936]. (L)

TİNBERGEN (Jan), hollandalı iktisatçı (La Haye 1903), Leiden üniversitesini bitirdi, 1929 - 1945 arasında Hollanda hükûmeti Merkez İstatistik bürosunda çalıştı. 1938'de Cenevre'de Birleşmiş Milletler adına iş çevrelerinde bir araştırma yapmak için görevinden ayrıldı; 1945'ten sonra 10 yıl Hollanda hükûmetinin La Haye'deki Merkez Planlama bürosunun başkanlığını yaptı. Aynı zamanda da 1933'ten sonra Rotterdam ekonomi okulunda kalkınma planlaması dersleri verdi. 1960'ta Birleşmiş Milletler Kalkınma Planlama komitesi başkanlığına getirildi. Tinbergen'in ekonometri'ye büyük katkısı oldu. 1961'den sonra Türkiye'ye gelerek D.P.T. çalışmalarına danışman olarak katıldı. Ekonomi dalında, 1968'de İsveç bankasının koyduğu ilk Nobel ödülüne aday oldu. İsveç Bilim Akademisi, ödülü 27 ekim 1969'da Tinbergen ile norveçli Ragner Frisch arasında paylaştırdı. Tinbergen'in ödül alma gerekçesi, «ekonomi süresinin çözümlenmesi için dinamik bir model» geliştirmesi ve uygulamasıydı. (M)

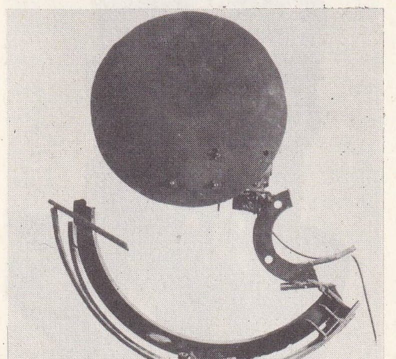

Jean TİNGUELY
«Santana» (1966)

TİNBERGEN (Nikolas), hollandalı zooloji bilgini (La Haye 1907). Oxford'da ders verdi, özellikle içgüdüleri inceledi. Lorenz ile birlikte pozitif etolojik okulun önde gelenlerinden oldu. Eserleri: *The Study of Instinct* (İçgüdünün İncelenmesi) [1951]; *Social Behaviour in Animals* (Hayvanlarda Toplumsal Davranış) [1953]. (L)

TİNCTORİS (Johannes), flaman müzik nazariyecisi ve bestecisi (Nivelles 1435'e doğr. -öl. 1511). 1471'de Louvain'de, 1474'ten sonra Napoli'de yaşadığı bilinir. Çok önemli olan on iki incelemesini Napoli'de kaleme aldı; *Liber de Arte Contrapuncti* (Kontrapunto Sanatı) adlı eseri Busnois, Ockeghem, Dufay v.b. gibi bestecilerin eserlerini kapsar. Onuncu incelemesi *Diffinitorium* ilk müzik terimleri sözlüğüdür (1475). On ikinci incelemesi ise çalgılar üstüne bilgi verir. Fransa ve Almanya'ya yolculuk yapan Tinctoris, 5 sesli *L'Homme Armé* missasını, birçok şarkı, 3 sesli kutsal parçalar, 4 sesli bir *Lamentation* da (1506) besteledi. (L)

TİNDAL (Matthew), ingiliz ilâhiyatçısı (Beer Ferrers, Devonshire 1653'e doğr.-Oxford 1733). *Christianity As Old As the Creation...* (Dünyanın Yaradılışından Beri Var Olan Hıristiyanlık) [1730] adlı eseri, akılcı tanrıcılığın bildirisi sayılır; bu eser, Voltaire ile Holbach'ın felsefesini kısmen etkilemiştir. (L)

TİNDİGO'LAR. Bk. KANGEJİ'LER.

TİNDUF, Cezayir Sahrası'nda karakol. Saura idare bölgesinde idare çevresi merkezi, İspanyol Sahra ili ve Güney Fas arasında. — 120 km güneydoğusunda gara Cebilet demir yatakları. (L)

TİNEİDAE i. Zool. Bk. GÜVEGİLLER.

TİNEL (Edgar), belçikalı besteci ve piyanocu (Sinaai Waes 1854-Brüksel 1912). Brüksel konservatuvarında Gevaert, Kufferath, Joseph Dupont ve Adolphe Samuel'in öğrencisi oldu; *Klokke Roeland* (1877) adlı kantatıyle Roma birinci ödülünü aldı; piyanocu sonra besteci olarak birçok turneye çıktı. Çeşitli resmî görevlerde bulundu. Brüksel konservatuvarında kontrapunto ve füg dersleri verdi; Gevaert'in ölümünden sonra aynı konservatuvarın müdürü oldu (1909), daha sonra kraliyet kapellası yöneticiliğine getirildi. Başlıca eserleri: *Loverkrens; Grafgesangen;* Corneile'in *Polyeucte* eseri için üç senfonik tablo; *Franciscus* oratoryosu; *Godelieve* (müzikli dram); *Katherina* (masalımsı dram); *Jübile için Te Deum.* Ayrıca *Manuel de Chant Grégorien*'i (Gregoryen Şarkıları Elkitabı) [1890] yazdı. (L)

TİNG-HSİAO-PİNG, çinli siyaset adamı (Hunan 1902). Komünist partisi genel sekreteri (1948), maliye bakanı (1953-1954) oldu. Moskova'da iki parti arasındaki son barışma teşebbüsü olan Çin-Sovyet görüşmesinde (temmuz 1963) Çin delegasyonunu yönetti. Merkez komitesinin «kültür ihtilâli» kararından (8 ağustos 1966) az sonra «kızıl muhafızlar»ın şiddetli hücumlarına uğradı ve hiyerarşiden çıkarıldı (eylül 1967). [L]

TİNGİ. Esk. coğ. Roma eyaleti Mauritania Tingitana'nın merkezi. Antaios tarafından kurulduğu söylenirdi. Roma imparatorluğu zamanında faal bir ticaret municipium'uydu. Bugün *Tanca.* (L)

TİNGİDAE çoğl. i. Heteroptera takımından böcek familyası; örnek tipi *tingis*'tir; bu böceklerin başlıca özelliği öngöğüs ve elitralarda ağımsı uzantılar bulunmasıdır. (L)

TİNGİS i. Armut ağaçlarına zararlı küçük böcek.

— ANSİKL. *Tingis piri* 3 mm uzunluğundadır; armudun yapraklarının altında yaşar; yaprağı sokar ve dışkılarıyle örter; yapraklar kuruyarak dökülür, meyveler olgunlaşamaz. (L)

TİNGİTANA. Bk. MAURİTANİA TİNGİTANA.

TİNGUELY (Jean), isviçreli heykeltıraş (Fribourg 1925). Önceleri resim yaptı, 1944'ten sonra mekânda gerçek hareketi incelemekle uğraştı. 1954-1955'te Paris'te sınırsız değişimli kabartmalarını ve ilk «metamekanik» (mekanik üstü) yapımlarını sergiledi; bunlar, yaratıcı bir dadacı zekânın eseri olan seslendirilmiş çılgınca makinelerdi. 1959'da *Metamatics* sergisinde barok resim yapma robotlarını, 1961'de büyük patlamalarla kendi kendilerini tahrip eden «happening makinaları»nı sergiledi. 1967'de, Montreal dünya sergisinde, Niki de Saint-Phalle ile birlikte fransız pavyonu taraçasını yaptı. Sanatçı, sonluluktan kaçan mekâna yeniden yerleştirilmiş bir eser anlayışı ve özellikle teknoloji medeniyetine karşı yıkma teşebbüsü ile çağdaş sanatın bazı eğilimlerini yüceltir. (L)

TİNH TUC, Vietnam'da (Kuzey Vietnam, Cao Bang ili) yer, Pia Uac dağlarının eteğinde. Açık tavanlı kalay ve tungsten madenleri. (L)

TİNKAL veya **TİNKALKONİT** i. (fr. *tincal* veya *tincalconite*). Miner. Hidratlı tabiî sodyum borat. *Eşanl.* BORAKS. (L)

TİNMAL, Fas'ta (Marakeş ili) şehir, Batı Büyük Atlas'ta, vad Nfis'in bir çanağında. Muvahhidîler fetih seferlerine hareket noktası olarak burayı seçmişlerdi. Çok güzel bir caminin kalıntıları; surlar. (L)

TİNNE (Alexandrine), hollandalı kadın gezgin (La Haye 1839 - Murzuk yakınları 1869). 1858'de Nil boyunca ekvatoru birkaç derece uzağına, sonra Bahr-ül-Gazal boyunda (1861) Gondokoro'nun yukarı kesimine kadar (1862) çıktı, Hartum'a yerleşti, buradan Bahr-ül-Gazal'i keşfetmeye (1863) girişti. Daha sonra Trablus'tan hareket ederek, Sahra içinden Sudan'ın iç kısımlarına ulaşmayı tasarladı. 1869'da yola çıktı, aynı yılın ağustos ayında Murzuk yakınlarında kendi kafilesi tarafından öldürüldü. (L)

TİNNEVELLY. Bk. TİRUNELVELİ.

TİNNİN i. (ar. *tinnîn*). *Esk.* Büyük yılan. || Ejderha.

— Astron. *Esk.* Ejderha burcu. || Samanyolu. (*Tinnini felek* de denir.) [M]

TİNOCO (Pedro NUNES), portekizli mimar (öl. 1641). Kralın mimarı oldu. Günümüze kalan tek eseri Coimbra'daki Santa Cruz kilisesinin kutsal eşya yeridir (1626). — Oğlu Joao **Nunes** *Tinoco* da mimardı, müstahkem mevkilerin ve Aziz Augustinus tarikatı manastırlarının yapımında çalıştı. (L)

TİNODİ (Lantos Sebestyén), macar şairi (Tinod 1510'a doğr. - Sár, Sárvár 1556). Bálint Török'ün yanında çalıştı. Türklere karşı savaştı, sonra şato şato gezerek çağının kahramanlık olaylarını anlatan şarkılar söyledi. Şiirlerinin notalarını kendi yazarak macar müziğinin en eski eserlerini muhafaza etti. «Kronikler» (1554) adlı epik eseri çok önemli bir tarihî kaynaktır. (L)

TİNO Dİ CAMİNO, italyan heykeltıraşı (Siena, 1285'e doğr. Napoli 1337). Giovanni Pisano'nun öğrencisiydi. İmparator Heinrich VII (Pisa katedrali, 1315), piskopos Orso (Floransa katedrali, 1321-1323), Macaristanlı Maria (Santa Maria Donnaregina, Napoli 1325-1326) ve Calabria'lı Carlo'nun (Santa Chiara, Napoli 1333) anıtlarını yaparak, anıtsal gotik mezar formülünü ortaya koydu. (L)

TİNOSPORA i. Aslında şişmiş kovucuklardan başka bir şey olmayan çekmenleriyle başka ağaçların gövdesine sarılıp tırmanan sarmaşık bitki; Asya ve Okyanusya'da yetişir. (*Menispermaceae* familyasından.) [L]

TİNSEL sıf. (*tin*'den *tin-sel*). Psikol. *Ye-*

Foto. Morain (LAROUSSE)

nid. Madde ile ilgili olmayan, manevî. (L)

TİNSELCİLİK i. (*tinsel* > *tinselci*'den *tinsel-ci-lik*). Fels. Ruhun varlığını temel gerçeklik sayan öğreti. *Eşanl.* SPİRİTÜALIZM. *Zt.* MADDECİLİK.

— ANSİKL. *Tinselcilik,* psikolojik ahlâkî ve metafizik bir anlam taşıyabilen bir öğreti olarak görünür. Psikolojik tinselcilik ruhsal olguların fizyolojik olgulara indirgenmeyeceğini kabul eder. Başka bir deyişle, tinselci psikoloji, ruhsal olayları ruh yetilerinin ürünleri olarak görür. Nesnel psikolojiye karşıttır. Ahlâk açısından, tinselcilik, ruhta sonsuz bir yaratma gücü bulunduğunu kabul eder ve ahlâk değerlerini, ferdin tinsel bir etkinliğinin veya sosyal veya kültürel ortamın her türlü maddî nedenselliğinden bağımsız olan yüce özlemlerinin ürünü olarak görür (Fichte, Bergson). Tinselci metafizik, hayat ve maddenin aslında tinsel bir güç veya enerjiden başka şey olmadığını ileri sürer (Leibniz). [LM]

TİNTİLLO i. Rota bölgesi dolaylarında yetişen *tinto* üzümünden yapılmış ispanya (andalusia) kırmızı şarabı. *Eşanl.* ROTA, ROTA TİNTOSU. (L)

TİN TİN zf. *Halk dili.* Sessizce, patırtı yapmaksızın, ayaklarının ucuna basa basa, küçük adımlar atarak: *İkimiz de tin tin yürüyorduk* (Ahmet Rasim). [M]

Tintin (*Tenten*), desenci Herge'nin çizdiği çocuk edebiyatı kahramanı. Becerikli ve zeki bir çocuk olan Tintin, birçok serüvene girer ve haklı davaları savunmağa çalışır. (L)

TİNTO i. İspanya'da yetişen kırmızı üzüm.

— Şarapçılık. Aynı üzümle yapılan ispanyol şarabına verilen ad. (L)

TİNTO. Bk. MİNAS DE RİO TİNTO.

TİNTO (RİO), İspanya'da kıyı ırmağı, Andalucia'da, Atlas okyanusuna dökülür; 100 km. Adını verdiği madencilik idare bölümünün (bakırlı demir) ortasından doğar, Andalucia ovasını geçer, ansızın genişleyerek halicini Odiel'in haliciyle birleştirir ve 1492'de Kristof Kolomb'un yola çıktığı körfezi meydana getirir. Irmağın kaynağında önemli rio Tinto bakır madenleri yer alır. Bk. MİNAS DE RİO TİNTO. (L)

TİNTORETTO (Domenico ROBUSTİ, **il** — denir), italyan ressamı (Venedik 1560-ay.y. 1635). İacopo Robusti Tintoretto'nun oğlu. Dukalık sarayının süslemelerinde, özellikle *Cennet* sahnesinde babasıyla birlikte çalıştı. Ayrıca bazı portreler de ona mal edilir (*San Marco Vekilharçları,* Viyana). [L]

TİNTORETTO (İacopo ROBUSTİ, **il** — denir), italyan ressamı (Venedik 1518-ay.y. 1594). Tiziano'nun ve Paris Bordone'nin öğrencisiydi, fakat Pordenone'nin hareketli sanatından ve Schiavone'deki gerçek dışı unsurlardan da ilham aldı. 1545-1546'da Roma'ya yaptığı seyahatte Michelangelo ve maniyeristlerle yakınlık kurarak kesinlikle dramatik anlatıma ve büyük ışık etkilerine yöneldi.

İlk şaheserlerini (*Cena,* 1547, San Marcuola; *Kölenin Mucizesi,* 1548, Akademi) bütün meslek hayatını geçirdiği Venedik'te verdi. Fırçasını şaşırtıcı bir ustalıkla kullanan Tintoretto bazen Tiziano'ya (*Yaratılış,* Scuola Santa Trinita; *Âdem ile Havva,* Akademi), bazen Veronese'ye (*Suzanne Banyoda,* 1560'a doğr., Viyana) yaklaşır. *Suzanne* adlı tablosunda saydam gibi görünen çıplak bir kadın vücuduyle bahçenin mat fonunu bağdaştırmayı bilmiştir. Maniyerizmin bütün kaynaklarından yararlandı, dolambaçlı, hareketli figürleri, zıt ışık oyunlarını kullandı ve kompozisyonlarını alabildiğine uzanmış duygusunu uyandıracak şekilde büyük köşegenlere göre düzenledi (*Vebalıları İyi Eden Aziz Augustinus,* Vicenza).

Öbür eserleri: *Çobanların Tapınması, Mısır'a Kaçış, Sainte Madeleine ve Mısırlı Sainte Marie* peyzajları, *İsa'nın Vaftizi, Son Yemek,* İsa'nın çilesinden trajik dönemler (özellikle dev boyutlu *Çarmıha Geriliş*); Dukalık sarayında, Kolej salonunun süslemesi (tavanda, *Denizler Kraliçesi Venedik,* 1581); Büyük Meclis salonu için yaptığı *Cennet* (1588) adlı büyük tuval, Anticollegio'da muhafaza edilen birkaç mitolojik tuval (*Bakkhos ve Ariadne; Vulcanus ile Kyklop'lar*). Tintoretto'nun ayrıca birçok portresi vardır: *Alvise Barbaro* (Floransa, Pitti sarayı), *İacopo Soranzo* (Milano), *Battista Morossini* (Floransa, Akademi). Bu portrelerin başlıca özelliği yüzlerin hep açık renk ve zeminlerin koyu olmasıdır. Sinirli ve katı desenleri, büyük tuvallerini yapmak için büyük ölçüde aydınlatılmış küçük modeller kullandığını ortaya koyar. XVI. yy.ın ikinci yarısında, avrupa maniyerizminin gelişmesi ve özellikle El Greco'nun yetişmesinde Tintoretto'nun etkisi büyük olmuştur. (L)

TİNTORETTA (Marietta ROBUSTİ, **La** — denir), italyan kadın ressam (Venedik 1550-1560 arası-ay.y. 1590'a doğru), Tintoretto'nun kızı. Babasının birçok tablosuna modellik etti. Tintoretta'nın değerli portreleri vardır (Viyana, Budapeşte, Wiesbaden Madrid). [L]

TİORBA i. (ital. k.). Lavta ailesinden telli çalgı; lavtadan farkı, tiorbada lavta tellerinden başka, sap üstüne gerilmemiş, fakat daha yüksek ikinci bir kulaklığa tutturulmuş kalın ses tellerinin bulunmasıdır. (Lavtanın tellerinden daha uzun olan tiorbanın telleri on beşi bulur [bunların kimisi çifttir] ve şu düzene göre akort edilir: *fa, sol, la, si, do, re, mi, fa, sol, do, la, re, sol.* XVI. yy. sonlarında A. Piccinni, Antonio Valdi veya Tiorba tarafından icat edilen tiorba, ya sese eşlik eder ya da sürekli bir bas sağlamağa yarardı.) [L]

TİOS veya **TİON.** Esk. coğ. Anadolu'da (Bithynia-Paphlagonia sınırı yakınında), Karadeniz kıyısında şehir, Herakleia, Pontika ve Amastris arasında yer alır. Şehirde yaşayanlara Tianos'lar adı veriliyordu. Stephanos Byzantios, şehrin Miletoslu bir rahip olan *Tios* tarafından kurulduğunu bildirir; aynı yazar şehrin Pataros tarafından kurulmuş olduğunu da ileri sürer. Şehirde kutsanmış olan tanrılar arasında Zeus, Tios, Bendis, İsis ve Caduceus sayılabilir. Eski yazar Ailianus da, şehrin tabiî zenginliklerinden ve özellikle kıyılarında çok lezzetli ton balıkları olduğundan söz eder. (M)

TİNO Dİ CAMİNO
imparator Heinrich VII'nin anıtı,
Pisa katedrali

TİP i. (yun. *typtein,* vurmak'tan *typos,* klişe > lat. *typus* > fr. *type*). Aynı cinsten bütün varlıkların veya nesnelerin temel özelliklerini büyük ölçüde kendinde toplayan ideal örnek: *Dede Korkut, Yunus Emre, Kaygusuz Abdal, Dertli, Karacaoğlan, Âşık Ömer, Gevherî gibi halk şairlerine ve Nasreddin Hoca, Karagöz, İncili Çavuş, Bekri Mustafa gibi halk tiplerine hususî geceler tahsis ederek bunların hatıralarını idameye çalışmalıdırlar* (Ziya Gökalp). *Meftun'un kadın cinsine karşı o kadar büyük bir zaafı vardı ki, kadınlar içinde hoşlanmadığı tipin hangisi olabileceğini düşünür düşünür, bir türlü tayin edemezdi* (H. R. Gürpınar). || *Mec.* Değişik, ilgi çekici, tuhaf kimse: *Kafamın içinde yer edip kalan bir tip var: Metr Hâşim'in şöför olarak garajdan aldığı beli tabancalı iri adam! Bunu nedense hiç unutmuyorum* (R. H. Karay).

— Biyol. Bir ırkın, bir türün v.b. çeşitli karakterlerini taşıyan sentetik genel örnek.

— Bot. Bir türe veya bir çeşide has karakterlerin en çoğunu kendinde toplayan bitki. || *Biyolojik tipler,* yaprakların, sapların ve tomurcukların durumuna göre bitkilerin sınıflandırılmasına imkân veren karakterler. || *Çiçek tipi,* çiçeklerin genel düzenini gösteren tip. (Birçeneklilerin çiçekleri genellikle üçlü tiptedir: üç çanakyaprak, üç taçyaprak, üç veya altı erkekorgan, üç meyveyaprak). || *Herbaryum tipi,* bir türün ilk defa tanımlanmasına esas olan herbaryum eşantiyonu.

— Dy. Bir lokomotif sınıfının girdiği kategori: *Mountain veya 241 tipi, BB tipi, 2D2 tipi.* (Bu sınıflandırma, dingillerin sayısına ve dağılım şekline göre yapılmıştır; ön taşıyıcı dingiller, motris dingiller, arka taşıyıcı dingiller. Harfler elektrik motorlu dingilleri belirtir.)

— Mant. *Tipler nazariyesi,* Whitehead, Russell, Burali-Fosti gibi mantıkçıların ortaya koyduğu nazariye. (Bu mantıkçılar, çeşitli kanıtların kullanılışıyle ilintili belli kurallara uyabilen birçok önerme tipi ayırt ederler.)

— Patol. Bir hastalığın belirtilerinin ardışık olarak gelişme ve belirme düzeni.

— Zootekn. Bir hayvan ırkını belirleyen karakterlerin tümü. || Bir davranışa veya bir üretime tekabül eden morfolojik karakterlerin tümü: *Süt ineği tipi.*

◆ Sıf. Çeşit, cins: *Bu hayat bu tip subayın aslî ve daimî sanatıdır* (Ş.S. Aydemir). [M]

T.İ.P. Bk. İŞÇİ PARTİSİ (TÜRKİYE).

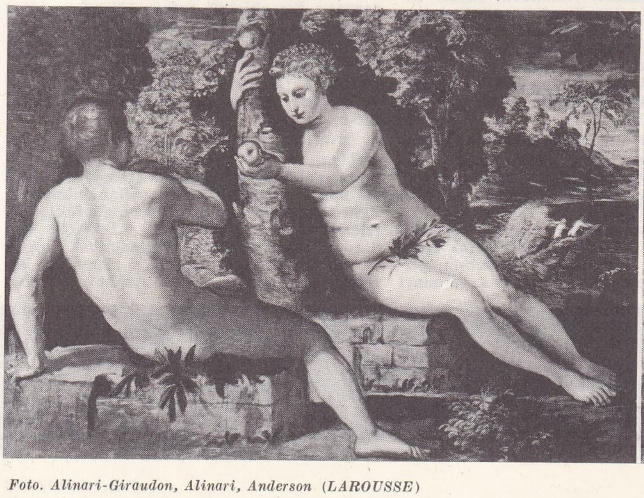

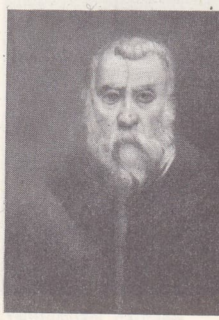

kendi portresi,
Louvre müzesi, Paris

İacopo Robusti
TİNTORETTO

solda, «Adem ile Havva»;
Güzel Sanatlar akademisi, Venedik;
sağda,
«Son Yemek»
San Rocco okulu,
Venedik

Foto. Alinari-Giraudon, Alinari, Anderson (LAROUSSE)

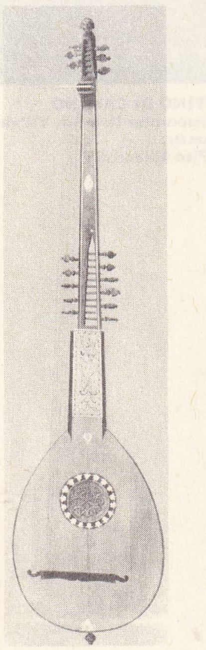

tiorba

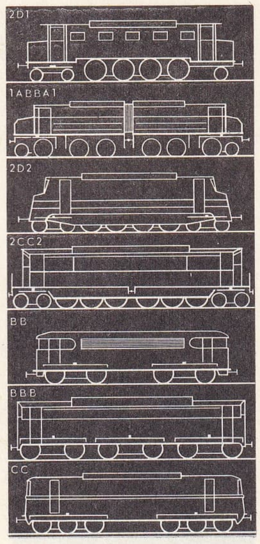

elektrikli lokomotifler

tip (dy.)

buharlı lokomotifler

TİPASA, Cezayir'de (Cezayir idare bölgesi, Blida idare çevresi) komün, kıyıda, cebel Şenua'nın eteğinde. Sahil tepelerinin batı ucunda; 9 300 nüf. Eski bir Fenike şehri olan Tipasa, Romalılara geçti, Claudius zamanında roma hukukunu elde etti ve roma kolonisi oldu. Roma şehrinden önemli kalıntılar: amfiteatr, tapınak, havuz, tiyatro, büyük bazilika, hıristiyan kiliseleri. (L)

TİPHOBİA i. Melaniidae familyasından, öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça. (Kavkısı armut biçiminde ve güzeldir; sarımları köşeli ve her sarımın üzeri daire halinde bir dizi dikenlidir. Tanganyika gölünde [Doğu Afrika] tatlısularda yaşar. HİLACANTHA da denir.) [L]

TİPHYS. Yun. mit. Boiotia'lı kahraman, *Argo* gemisinin kaptanı. Yolculuk sırasında öldü. (L)

TİPİ i. (esk. türk. *tüpi*'den). Kar fırtınası: *Bu göz gözü görmeyen tipi gününün siyah bir duman gibi inen akşamıyle beraber içime vahşî bir ümitsizlik çöktü* (R. N. Güntekin). *Tipi,* [...] *alabildiğine savuruyor* (Yaşar Kemal). [M]

TİPİ (Fatma Beyhan Nil), ilk türk kadın hâkimi (İstanbul, 1912). Yanya valisi Ömer Hüsamettin Paşanın kızı. İstanbul'da Bezmiâlem Valide sultanîsini ve Dârülfünun Hukuk fakültesini bitirdi. 1930'da Türkiye'nin ilk kadın hâkimi olarak İstanbul Ticaret mahkemelerine tayin edildi; on bir yıl bu görevde kaldı. Sonra, çeşitli sigorta şirketleri hukuk müşavirliklerinde bulundu. Bugün serbest avukat olarak çalışmaktadır. (M)

TİPİK sıf. (fr. *typique*). Bir kimseyi veya şeyi, bir tipi niteleyen: *Sarı ırkın tipik özellikleri.* || Son derece özgün; bir tip, bir örnek meydana getiren: *Pek tipik ve âdeta «alâmeti farika»lı bir kadını bulmak zor değildir* (R. H. Karay).

— Patol. *Tipik ur,* zararına geliştiği dokunun yapısını andıran ur.

◆ İ. Karakteristik olan şey.

— ANSİKL. *Est.* Bazı estetik uzmanlarına göre, *tipik,* sanatın belli başlı bölümlerinden biridir, evrensel tiplerin yaratılmasına bağlı olduğu için, güzel olmasa bile ilgi çekicidir. «Tipik» kavramını başka bir biçimde kullanan sosyalist gerçekçiliğe göre, tipik, somut ve tarihsel gerçeklerde öz olanın seçilmesidir. (LM)

TİPİLEMEK geçz. f. (*tipi*'den *tipi-le-mek*). [Hava için] Tipiye çevirmek. (M)

TİPO i. (fr. *typo*). TİPOGRAFİ kelimesinin kısaltması. (L)

TİPOGRAFİ veya **TİPOGRAFYA** i. (yun. *typos,* işaret, iz ve *graphein,* yazmak'tan fr. *typographie*). Kabartma şekiller (erkek hurufat, gravür, klişe) üzerine baskı usulü. (Daha çok TİPO BASKI denir.)

— ANSİKL. Matbaac. *Tipografi* tekniğiyle metinler ve resimler basılabilir. Metinler genellikle el veya makine dizgisiyle, resimler de fotogravür usulüyle elde edilir. Dizgi ve fotogravür klişelerle doğrudan doğruya baskı yapılabilir; bu arada stereotipi, galvanotipi ve plastotipi klişeleriyle de baskı yapmak mümkündür. Sayfalar bağlandıktan ve mizantren yapıldıktan sonra çemberler baskı makinesine alınır, mürekkep ayarı için birkaç boş tabaka geçirildikten sonra baskı başlar. Tabaka, silindirlerle mürekkeplenmiş forma arasından basınç altında geçerken baskı gerçekleşir. Ofset ve tiftruk'un rekabetine rağmen, modern tekniklerle geliştirilen eski tipo baskı usulü matbaacılık sanayiinde ilk sırayı korur. En basit, en iyi bilinen ve en az masraflı olan usul budur. Tipo baskı tekniğinin çeşitli imkânları, kartvizitten günlük gazetelere ve lüks dergi baskılarına kadar her çeşit işe elverişlidir. Bk. BASIM. (LM)

TİPOLOJİ i. (yun. *typos,* karakter ve *logos,* bilim'den fr. *typologie*). İnsan tiplerini belirleme ve ayırt etme metodu. Bk. BİYOTİPOLOJİ.

— Farklar psikol. Herhangi bir bireyi, bir tek fizik veya psikolojik tipe göre sınıflandırmaya yönelen sistem.

— ANSİKL. En çok kullanılan *tipoloji*'ler, Kreschmer ve Sheldon'unkilerdir. Bu tipolojiler, yalnız bileşkenleri sınıflamak amacını değil, aynı zamanda, beden tipleriyle psişik tipler arasında da bir bağlantı kurmak amacını güder. Çünkü, somatik tip, yani beden tipi, psişik tipi açıklar. Kretschmer'e göre bu etki, sinirsel - salgısal yoldan belirir.

Kretschmer'in tipolojisi'ne (1921) göre, 5 ayrı beden yapısı vardır: leptozom, piknik, atletik, displastik, atipik. Bu beden yapılarına tekabül eden hastalıklar, şizofrenlerin, manyak depresiflerin ve saralıların psikozlarıdır.

Sheldon'un tipolojisi (1927), bir yandan, beden yapıları bileşkenlerini üç çeşide (endomorf, mezomorf, ektomorf), öte yandan mizaç ölçeğini de üç tipe ayırır: viserotonik, somatotonik, serebrotonik.

Heymans ve Wiersma tipolojisi, her zaman kullanılır. Bununla beraber bu tipolojide, fizyolojik (özelikle nörolojik) verilere, psikolojik verilerden daha az önem vermesi bakımından bir tipolojiden çok bir «karakteroloji»dir. (L)

TİPOLOJİK sıf. (fr. *typologique*). Tiplerin tipik olguların incelenmesine dayanan. || Tipolojiyle ilgili. (M)

TİPOMETRE i. (yun. *typos,* harf ve *metron,* ölçü > fr. *typomètre*'den). Matbaac. Basım işlerinde kullanılan özel taksimatlı cetvel. (Tipometre, genellikle iki kenarı pahlı yassı bir cetveldir; kenarlardan birinde, metre sisteminden ondalık taksimat [santimetre, milimetre], öbüründe de kadrat sisteminden *punto* taksimatı bulunur; bu kenardaki her çizgi 2 punto'yu, rakamlar da *kadrat*'ları gösterir.) || Büyük harflerin ve külçelerin çapını ölçmek için hurufat dökümcüsünün kullandığı âlet. (L)

TİPON i. (tramlı noktaları kimyasal olarak zayıflatma imkânı veren, büyük kontrastlı ilk jelatin bromürlü filmi yapan isveç firması *Typon*'un adından). Graf. santl. Ofset levha üzerine geçirmek için kullanılan tramlı pozitif. (L)

TİPPERARY, gaelce **Tiobraid Arann,** İrlanda cumhuriyetinde (Munster ili) kasaba, verimli *Tipperary ovası*'nın (Golden Vale) merkezinde; 5 400 nüf. Pazar yeri. Muşamba fabrikası. Eldiven fabrikası.

— *Tipperary idare bölgesi,* Lough Derg ile Comeragh dağları arasında uzanır. 123 800 nüf. İdare merkezi, *Clonmel.* (L)

TİPPETT (Michael), ingiliz bestecisi (Londra 1905). Wood ve Morris'ten beste, Boult ve Sargent'tan orkestra yöneticiliği dersi aldı. Polifonik yazı bilgisi ve ritim yenilikleri (çok ritimlilik) yönünden, çağdaş ingiliz müziğinin en orijinal temsilcilerinden biridir. Başlıca eserleri: *Zamane Çocuğu* oratoryosu, *Yaz Evliliği* operası, korolar, senfoniler, piyano ve orkestra için *Fantasia,* oda müziği eserleri, piyano ve orkestra için bir konçerto (1955), *King Priam* (1962) operası. (L)

TİPPU SAHİB, ing. **Tippoo Sahib, Bahadır** denir, Maisur kralı (1749'a doğr. - Seringapatam 1799). Fransız subaylarından askerlik sanatını öğrendi, Karnatik'e (1767), Mahratlara (1775-1779) ve İngilizlere karşı (1782) giriştiği seferlerde yararlık gösterdi. Babası Haydar Ali'nin yerine geçerek fransız yanlısı, İngilizleri Maisur'dan çıkardı (1783). Louis XVI ile ittifak yapmayı başaramadı (1788), ama İngilizlerin desteklediği Travancore racasına saldırdı (1789). İngilizlerin koalisyon ordusuna yenildi, Seringapatam'da kuşatıldı ve eyaletlerinin yarısından vaz geçmek zorunda kaldı (mart 1792). İle-de-France valisi general Malartic'ten yardım sağladı, Napolyon'dan yardım umarak tekrar savaşa başladı (1798). Seringapatam yakınlarında bozguna uğradı (mart 1799) ve şehri savunurken öldü. (L)

TİPPU-TİB (Ahmed bin Muhammed), afrikalı devlet başkanı (Buamadi, Bagamoyo yakınları 1837 [veya 1938] - Zengibar 1905). Kongo havzasında bir devlet meydana getirdi. Livingstone (1867) ve Kamerun (1874) ile ilişki kurdu. Bağımsız Kongo devletiyle önce bir antlaşma imzaladı (1886), sonra bu devletle çatıştı, yenilince Zengibar'a çekildi (1893). [L]

TİPTERLER veya **TEPTERLER,** Başkırtlara bağlı bir türk boyu. Bugün büyük çoğunluğu Başkırt Sovyet Sosyalist cumhuriyetinde yaşar. Sayıları yaklaşık olarak 300 000 kadardır. Dilleri, Başkırtçanın *tipler diyeleği*'dir. (M)

TİPTOLOJİ i. (yun. *typtein,* vurmak ve *logos,* bilimden fr. *typtologie*). Giz. ilm. Döner masalar veya herhangi bir cisme vurulan darbeler aracılığıyla ruhlarla ilişki kurma. (L)

TİPTON, Büyük Britanya'da (Staffordshire) şehir; 38 000 nüf. Metalürji. Makine ve elektrik malzemesi yapımı. (L)

TİPULA i. Çok ince ve uzun bacaklı sinek. (Tipula Avrupa'da yaşayan sineklerin en büyüğüdür. Bazı türlerinin kurtçuğu çayırlara ve sebze bahçelerine zararlı olabilir. İnce duyargalı sineklerin *tipulidae* familyasından.) [L]

TİR i. (fars. *tir*). *Esk.* Ok. || *Teşm. yol.* Sevgilinin kirpiği. || *Tîr ü keman* («ok ve yay»), sevgilinin kirpiği ve kaşı. || *Tîr-bârân,* ok yağdıran. || *Tîr-i kaza* («kaza oku»), kader. || *Tîr-i seher,* güneş ışığı. || *Tîr-i tazallum,* zulümden şikâyet etme. || *Tîr-i terazu,* terazi kolu. (M)

TİR, Lübnan'daki Sur* şehrinin eski adı. (M)

TİR i. Fas'ta yeterli derecede sulanan ovalarda en verimli tarım alanlarına verilen ad. (Bunlar genellikle killi-marnlı veya marnlı, siyah, gri, bazen kırmızı renkli, sıkı, ağır ve geçirgen olmayan topraklardır; kalınlıkları çok farklıdır. Cezayir ve Tunus'ta tir'lere çoğunlukla TEL adı verilir.) [L]

TİRABOSCHİ (Gerolamo), italyan yazarı (Bergama 1731 - Modena 1794). Cizvit papazı (1746), Modena'daki Este kütüphanesi yöneticiliğine getirildi. Başlıca eseri *Storia della Letteratura İtaliana* (İtalyan Edebiyatı Tarihi) [1772-1781, yeni baskısı 1787-1793] Roma devrinden 1700'e kadar italyan edebiyatının ilgi çekici bir tablosunu çizer. (L)

TİRAD veya **TİRAT** i. (ital. *tirata* > fr. *tirade*'dan). Tiyatroda bir oyuncunun bir kerede söylediği parça. || Bir düşüncenin kesintisiz gelişimi olan yazı veya konuşma parçası: *Bir objektif roman tekniğine göre, yapılmaması gereken bu çeşit tirat'larla Yaban'ın hemen her tarafı tıklım tıklım doludur* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

TİRAJ i. (fr. *tirage*). Bir gazete, kitap veya derginin bir seferde basılan nüshalarının tümü.

— ANSİKL. Türkiye'de, gazete *tiraj*'larının açıklanması hakkında bir zorunluluk bulunmamakla birlikte, yayın organlarının resmî ilân kaynaklarından yararlanabilmesiyle ilgili bildirimlere göre, 1972'de günlük gazetelerin toplam tirajı yaklş. 2 500 000 kadardı. Tiraj toplamı bakımından, başlıca üç büyük şehirde, başta İstanbul gazeteleri (1 633 000), sonra Ankara (105 000)

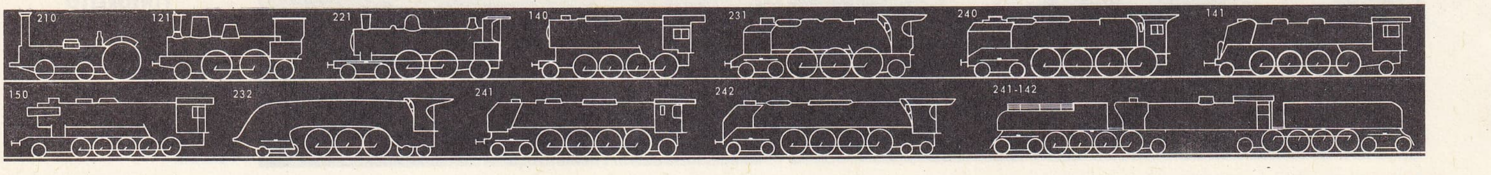

Foto. LAROUSSE

ve İzmir (90 000) geliyordu. Basının merkezi olan İstanbul'da çıkan 56 günlük gazete arasında en yüksek tirajı *Hürriyet* yapıyor, bunu sıra ile *Günaydın*, *Tercüman*, *Milliyet* ve *Cumhuriyet* izliyordu; İstanbul'da en yüksek tiraj 625 000, Ankara'da 16 000, İzmir'de de 40 000 kadardı. Toplam tiraj çok düşük olmakla birlikte, 1971'de Türkiye'de 412 günlük gazete yayımlanıyordu; bunların başlıca şehirlere dağılışı şöyleydi: İstanbul 56, Ankara 44, İzmir 19, Zonguldak 14, Samsun 11, Adana 8, Erzurum 8, Konya 7, Diyarbakır 7, Bursa 4. Bunların büyük bir çoğunluğunun tirajı, normal bir günlük gazetenin ayakta kalabilmesine yeterli olmadığı halde, 1971'de 70 000 000 lirayı bulan resmî ilânların dağıtılışı hakkında konulan hükümlerden yararlanan küçük kuruluşlar, tirajdan çok bu kaynağa dayanarak yayımlarını sürdürdüler. (LM)

TİRAJE i. (fars. *tîrâje*). Gökkuşağı. (M)

TİRALİ (Naim), türk hikâyecisi (Giresun 1925). Galatasaray lisesini (1945) ve İstanbul Hukuk fakültesini bitirdi (1950). *Yenilik* dergisini yayımladı (1952-1957). *Vatan* gazetesinde fıkra yazarlığı ve yazışleri müdürlüğü yaptı (1959-1960). Giresun milletvekili oldu (1961-1965). 1945-1955 Arasında hikâyeler yayımladı. Eserleri: *Park* (1947); *Yirmi Beş Kuruşa Amerika* (1948); *Aşka Kitakse* (1953). [M]

TİRAMİN i. (fr. *tyramine*). Eczc. Aminoetilfenol'ün klorhidrat'ı; adrenalin'e yakın bir bazdır; çavdar mahmuzunda bulunur. (Tiramin damar büzücüdür; gebelikte dölyatağında kasılmalara sebep olur.) [L]

TİRAMOLA i. (ital. *tira-molla*'dan). Denizc. Bk. TIRAMOLA.

TİRAN i. (yun. *tyrannos* > lat. *tyrannus*'tan fr. *tyran*). Eski Yunan'da mutlak iktidarı elinde tutan kimse. || *Teşm. yol.* İktidarı zorla ele geçiren, onu kötüye kullanan kimse. || Mutlak, haksız, zalim hükümdar: *Neron zalim bir tirandı.* || Elindeki iktidarı kötüye kullanan kimse. (M)

TİRAN veya **TİRANA,** arnavutça **Tiranë,** Arnavutluk Halk cumhuriyetinin başkenti, demiryolu ve karayoluyle Draç'a (Durres) bağlıdır; 169 300 nüf. Liyum Diyanese suyu vâdisinde, Mali Daştir dağı eteğinde; yüksl. 115 m. İkinci Dünya savaşından önce küçük bir kasaba durumundaydı. Üniversite. Ova ve tepelerde yetiştirilen tarım ürünlerinin geleneksel pazar yeri. Şehrin bir linyit havzası ortasında kurulması büyük sanayi tesislerinin gelişmesini kolaylaştırmış, rus yardımı da dokuma sânayiinin büyük ölçüde gelişmesini sağlamıştır.

Osmanlı hâkimiyeti sırasında İşkodra vilâyetinin Draç sancağında bir kaza merkeziydi. Tiran XVII. yy.a kadar küçük bir köy olarak kaldı. İşkodra valisi Süleyman Paşa zamanında gelişmeğe başladı. Süleyman Paşa şehirde iki cami yaptırdı. İskelesi olan Draç'a iyi bir kara ve demiryoluyle bağlıdır. Halıcılık, dokuma sanayii, tütün, içki, çimento v.b. fabrikaları. (M)

TİRAN boğazı, Akabe körfezinin girişini Kızıldeniz'den itibaren kontrol altında tutan adaların ve boğazın adı. Birleşmiş Milletler kuvvetlerinin Şarm-ül-Şeyh üssünü boşaltmasından (mayıs 1967) sonra Mısır kuvvetlerinin Tiran boğazını israil gemilerine kapatması, Üçüncü Arap - İsrail savaşının başlamasına (haziran 1967) yol açtı. (L)

TİRANDİL. Bk. TIRHANDIL.

TİRANGİLLER çoğl. i. Kral kuş (*tyrannus*) adıyle bilinen kuşları kapsayan ötücü kuş familyası; Amerika'da yüzlerce türü bulunur. (L)

Tiran Katilleri, M.Ö. 514'te tiran Hipparkhos'un, Harmodias ve Aristogeiton adlı atinalı iki soylu tarafından öldürülmesini gösteren heykel grubunun adı. Önce heykeltıraş Antenor tarafından yapılan bu heykel grubunu Kserkses İran'a götürdü. Pers istilâsından sonra aynı konu Kritios ve Nesiotes tarafından yeniden ele alındı. İkinci grup M.Ö. 477-476 yılında yapıldı. Alçak bir kaide üzerinde duran kişilerden biri sakallıdır, genç olanı elindeki kılıcı havaya kaldırmıştır. Öbürünün elinde yine bir kılıç ve dikey hatlarla yere doğru sarkan bir manto vardır. Grup iki cepheli bir eserdir ve portre sanatının ilk örnekleri arasında yer alır. (M)

TİRANLIK i. Eski Yunanistan'da hükümdarlık yetkisi. || Gayrımeşru ve gaspedilmiş iktidar: *Atina'da Peisistratos tiranlığı.* || Zorba, haksız, gaddar yönetim: *Tiranlık altında inlemek.*

— ANSİKL. *Tiranlık* kurumu, daha Eskiçağ Yunanistanı'nda çok sert bir biçimde yargılanmıştı. Çünkü yunan tarihi kaynaklarının çoğu, genellikle, tiran ile kölelerini kral ve tebaasının karşısına çıkaran aristokrat kaynağa dayanan belgelerdir. Aslında bu terimin mutlaka küçültücü nitelik taşıması gerekmez. Tiranlar, dinî nitelikleri bulunmayışı yönünden ve mutlak olduğu kadar gayrımeşru iktidar sahibi olmaları bakımından krallardan ayrılırlardı. Tiranlık tarihinde iki dönemi ayırt etmek gerekir. M.Ö. VII. ve özellikle VI. yy.da, muhtemelen Anadolu'da doğan tiranlık, halkın, aristokrasi karşısında üstünlük sağlayabilecek kadar güçlü olduğu sitelerde, yani ticaret ve sanayi sitelerinde görülmüştü. Tiranlık, oligarşilerin aşırı davranışlarına son verdi ama sınıf kavgalarını durduramadı. İktidarı, çalışan sınıflara üstünlük tanıyarak yöneten tek bir insana verdi ve onun mutlak gücü genellikle, iktisadî bir refah çağını getirdi. Thukidides, tiranlığın kurulmasıyle sitenin zenginliğinin artması arasında karşılıklı ilişkiler bulunduğuna dikkati çekiyordu. Bu çağın en ünlü tiranları, Korinthos'ta Kypselos, Megara'da Theagenes, Sikyon'da Orthagoras, Agrigento'da Phalaris, Atina'da Peisistratos, Samos'ta Polykrates olmuştur. Bu birinci tiranlık çoğu zaman oligarşi ile demokrasi arasında bir aşama meydana getirdi. M.Ö. IV. yy.dan itibaren gelişen ikinci tiranlık gerek Yunanistan'da, gerek Batı'da (Sicilya ve Güney İtalya'da) tiranlıklar pek farklı nitelik kazandı; Pheres'li Jason, Syrakusai'li Dionysios, sonra Isparta'lı Nabis, küçük bir oligarşinin ve bir ücretli asker garnizonunun desteğiyle hüküm süren otokratlardı. Bu tiranlık, Polybes'e göre, Yunan sitesinin siyasî gelişiminin sona erişini belirler. (L)

TİRARD (Pierre), fransız siyaset adamı (Cenevre 1827 - Paris 1893). 1871'de milletvekili seçildi. Komün ile olan ilişkileri kesilmemesi için kralı boş yere ikna etmeğe çalıştı. Cumhuriyetçi sol milletvekili (1876), Tarım ve Ticaret bakanı (1879-1880), Ticaret bakanı (1882) ve Maliye bakanı (1882 - 1885) oldu, temelli senatör seçildi (1883). Başbakanlığa getirildi (aralık 1887 - mart 1888, şubat 1889 - 1890), Boulange'cıların önderlerini Yüce Divan'da yargılattı. Aralık 1892-1893 arasında yeniden Maliye bakanlığı görevine döndü. (L)

TİRASPOL, S.S.C.B.'de (Moldavya) şehir. Dniester'in kıyısında; 75 000 nüf. Makine sanayii. Tiraspol, büyük bir tahıl, günebakan, bağcılık ve meyve ağaçları bölgesinin tarım donatımı merkezidir. (L)

TİRAŞ i. (fars. *teraşîden*, yontmak'tan *terâş* > *tirâş*). *Esk.* Tıraş. || Üstten ve yüzeysel bir biçimde yontma. || Sıf. Yontulan, yontulmuş (şey). || Yontma işini yapan (şey veya kimse). || *Büt-tiraş*, put yontan. || *Kalem-tiraş*, kalem yontan. || *Seng-tiraş*, taş yontan. || *Ser-tiraş* («baş yontan»), berber. (M)

TİRAT i. Bk. TIRAD.

TİRATRON i. (fr. *thyratron*). İçindeki bir veya birkaç kumanda elektrodu, bazı özel çalışma şartları dışında boşalma rejimi üzerine etki yapmaksızın boşalma akımını başlatan, sıcak katotlu gazlı elektron lambası. (Fransız P. Toulon tarafından icat edilen tiratron, redresör, regülatör veya gecikmeli salınım üreteci olarak kullanılır.) [L]

TİRBUŞON i. (fr. *tire-bouchon*). Şişelerin tıpalarını çekip çıkarmağa yarayan alet. (Genellikle bir sapa bağlı bir vidadan meydana gelen tirbuşonun, ancak XVII. yy.dan sonra ortaya çıkmıştır.) [L]

TİRBUTON i. (fr. *tire-bouton*). Düğmeleri iliğe sokmağa yarayan, sert veya kıvrılabilir bir çengel biçiminde âlet. (L)

TİRDAN i. (fars. *tir*, ok ve *-dān*, -lık ekinden *tîr-dān*). Sil. *Esk.* Ok koymağa yarayan, 70 sm uzunluğunda, tahtadan yapılmış kutu. (En iyileri İstanbul'da ve Edirne'de yapılırdı. Üzerine sahibinin adı da yazılırdı.) [M]

TİRE i. (fr. *tiré* [?]). Dikişte kullanılan pamuk iplik. || Sıf. Pamuk ipliğinden yapılmış. (M)

TİRE sıf. (fars. *tîre*). *Esk.* Karanlık, kara: *Hayalim tîre-i mihnet, dilim pür ızdırap* (Recaizade Ekrem). || Bulanık. || *Tîre-baht* («bahtı kara»), talihsiz. || *Tîre-batın* («içi kara»), üzüntülü. || *Tîre-dil* kötü yürekli. || *Tîre-gûn*, rengi bulanık. || *Tîre-hal*, ümitsiz. || *Tîre-mağz*, aptal. || *Tîre-rey*, tedbirsiz. || *Tîre-şeb*, karanlık gece. || *Tîre-zamir*, vicdanı karanlık.

— G. santl. *Tire resim*, gölge vurmadan ve oylum vermeden, şekilleri sadece çevre çizgileriyle gösteren resim.

— Matbaac. *Tire klişe*, yalnız çevre çizgileriyle çizilmiş herhangi bir resim, plan, kroki v.b.den maden üzerine aktarılan klişe.

◆ **Tiregî** i. *Esk.* Karanlık. || Bulanıklık. (M)

TİRE i. (fr. *tiret*). Konuşan kişinin değiştiğini göstermek, tırnak veya parantez yerini tutmak ya da cümleleri ayırmak için satır başına veya satır arasına konulan küçük çizgi (—). [L]

TİRE, Ege bölgesinde (İzmir ili) ilçe merkezi şehir; 28 298 nüf. (1970). Küçük Menderes ovasının güney kenarında, bu ova ile Aydın dağlarının birleştiği eğimli bir yüzey üzerinde; yüksl. 100 m. Karayoluyle İzmir'e 74 km uzaklıktadır. İzmir-Aydın demiryolu üzerindeki Torbalı istasyonundan doğuya ayrılan bir hattın, Çatal istasyonunda güneye ayrılan başka bir kolu Tire'de son bulur. Tire, Aydın dağlarını aşan toprak fakat, kestirme bir yolla Aydın'a bağlanır. Şehirde pamuk çırçırhaneleri ve zeytinyağı yapan tesisler vardır.

— Tar. Selçukluların Bizanslılarla mücadelesi sırasında şehir Çaka Bey tarafından alındı (1086). Aydınoğulları beyliği devrinde önemli bir merkez oldu. Beyliğin öteki merkezleri gibi gelişti. Yıldırım Bayezid zamanında Osmanlıların eline geçti. Ankara savaşından sonra, kısa bir süre Osmanlıların elinden çıktıysa da Çelebi Mehmed osmanlı birliğini tekrar kurunca, osmanlı yönetimine geçti. Osmanlı devrinde Tire bölgesinde pamuk ve pamuklu dokumacılığı gelişti, ticaret canlandı. Yeniçerilerin iç çamaşır bezleri Tire ve çevresindeki bölgelerden dokunan bezlerden yapılırdı. Şehir, osmanlı devleti zamanında İzmir'e bağlıydı. Birinci Dünya savaşından sonra Yunanlılar tarafından işgal edildi.

— *Tire ilçesi*, 802 km², 63 208 nüf. (1970). Merkez, Boğaziçi ve Gökçen bucakları; 65 köy. Tütün, pamuk, bağcılık. Kenevir ekimi. (M)

TİREBAHTİ i. Denizc. *Esk.* Her çeşit teknenin ve özellikle yelkenlilerin baştan demirleyerek veya şamandıraya bağlanarak kıçtan da palamar vermek suretiyle yatması. (M)

TİREBOLU, Karadeniz bölgesinde (Doğu Karadeniz bölümü, Giresun ili) ilçe merkezi kasaba; 6 108 (1970). Harşit ırmağının Karadeniz'e ulaştığı noktanın hemen ba-

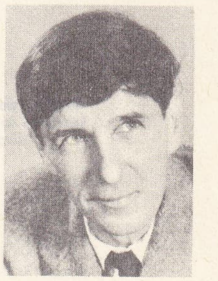

Michael TIPPETT

TİPPU SAHİB
Pass'ın gravürü,
Cabinet des Estampes,
Paris

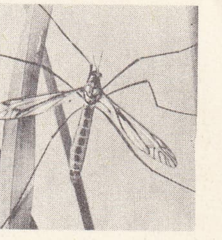

tipula

TİRAN

Foto. LAROUSSE

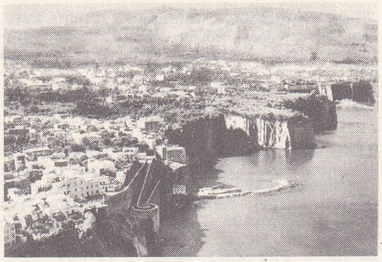

TİREN denizi
Şorrente kıyısı
(Napoli)

TİRİDATES I
Ermeniye kralı
roma-yunan sanatı
Louvre müzesi, Paris

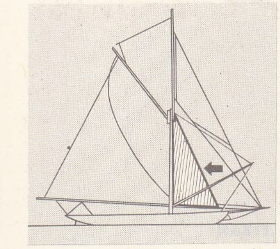

tirinket yelkeni

tısında, Giresun-Trabzon karayolu üzerinde kurulmuştur. İl merkezine 55 km uzaklıktadır. Harşit vâdisini boylayan çok keskin virajlı bir yolla da Gümüşhane'ye bağlanır. —*Tirebolu ilçesi,* 867 km²; 55 166 nüf. (1970). Merkez ve Doğankent (Harşit) bucakları; 68 köy. Fındık, mısır, elma. (M)

TİREK i. (fars. *tîrek*). Küçük ok. || Tüfek, kılıç v.b. silâhlarla vücutta açılan yaranın verdiği sızı. (M)

TİREMENTİ i. Bk. TEREBENTİN.

Tire müzesi, Tire'de (İzmir ili) Yahşibey (Yeşilimaret) camiinde müze (1935). Tire ve çevresinden derlenen eserler (tekke eşyası, yazma tezhipli kitaplar, levhalar, arşiv malzemesi, çini, silâh, madenî ve ahşap eserler, el işleri, mahallî giyim örnekleri ve çeşitli etnografik eserler) teşhir edilmektedir. Ayrı bir bölümde eski paralar vardır. Avluda Helenistik ve Roma çağlarına ait taş eserler, osmanlı devri mezar taşları sergilenir. (M)

TİRENDAZ sıf. (fars. *tîr* ve *endâz*'dan *tîrendâz*). *Mec.* Elinden her iş gelen, hamarat. || Güzel görünüşlü, iyi giyinmiş (kimse). || *Esk.* Ok atan (kimse).

— Teşk. tar. *Tirendazlar tekkesi.* Bk. OKÇU'*lar tekkesi.*

◆ **Tirendazan** çoğl. i. *Esk.* Ok atanlar.

◆ **Tirendazî** i. *Esk.* Okçuluk. (M)

TİREN denizi, Batı Akdeniz'in Korsika, Sardinya ve Sicilya arasındaki kısmı; Cenova körfezinden Korsika burnu ve Piombino arasındaki 300 m derinlikte bir eşikle ayrılır; en derin yeri Sardinya'nın enleminde 3 731 m'yi bulur. Oldukça dar bir kıta platformu kıtayı ve adaların kenarını çevirir; gelgit hemen hemen belirsizdir, maksimumu Civitavechia'da 21 sm'ye ulaşır. Kıta yüzey şekillerinin etkisi altındaki kıyılar oldukça çeşitlidir: özellikle Napoli'den sonra Güney İtalya ile Sicilya'da yüksek ve kayalıktır; adalar takımadalar halinde toplanır. Toscana takımadaları, Capri ve İschia adaları, Eolia ve Egadi adaları. Adaların hemen hepsi volkaniktir. Balıkçılık yalnız kıta platformunda yapılır. (L)

TİRENİYEN i. ve sıf. (fr. *tyrrhénien*'den). Jeol. Dördüncü zamanın denizsel katı; Akdeniz'de yumuşakçalar ve öbür sıcak iklim favnalarıyle nitelenir ve milazziyen ile flandriyen arasında yer alır. (Çoğunlukla 0 ve 35 m derinliktedir. Mindel-Riss veya Riss-Wurm buzullararası devirlerinden biriyle veya her ikisiyle çağdaş olması mümkündür.) [L]

TİRENTİ i. (ital. *tirante*'den). Denizc. Genel anlamda, bir yere temelli bağlanmamış olan, çekilip uzatılabilen ve yeri değiştirilen yelken ve arma ipleri. || Bir halatın makaralardan geçen ve tutularak çekilen kısmı. (L)

TİREOGLOBÜLİN i. (fr. *thyréoglobuline*). Biyokim. *Eşanl.* TIROGLOBÜLİN. (L)

TİREOPRİV sıf. (fr. *thyréoprive*). Patol. Deneysel olarak tiroit bezi çıkarılmış hayvanlara denir; bu hayvanlarda hipotiroidizmin sebep olduğu olaylar tespit edilir. (L)

TİREOPTOZ i. (fr. *thyréoptose*). Patol. Tiroit bezinin aşağıya, göğsün üst bölgesine doğru yer değiştirmesi. (L)

TİREOSTİMÜLİN i. (fr. *thyréostimuline*). Biyokim. Tiroit bezinde tiroksin oluşumunu düzenleyen hipofiz hormonu. (L)

TİREOTOKSİKOZ veya **TİREOZ** i. (fr. *thyréotoxicose* veya *thyréose*). İçsalgı bil. Basedow hastalığının ağır şekilleri sırasında tiroit hormonlarının aşırı salgısından ileri gelen bozuklukların tümü. (İleri derecede zayıflama, taşikardi sonucu kalbin zayıflayıp yorulması başlıca belirtilerindendir.) [L]

TİREOTROP sıf. (fr. *thyréotrope*). İçsalgı bil. Tiroit bezinin salgı çıkarması için uyarıcı etki gösteren maddelere denir. (Hipofiz ön lobunun salgıladığı tireotrop hormon, tiroit bezinin çalışmasını ayarlar.) [L]

TİRFİL i. (yun. *trifullon*). Bot. Yabanî yonca. Bk. ÜÇGÜL. || *Çayır tirfili,* hayvan yemi olarak yetiştirilen baklagillerden bir bitki çeşidi.

— Denizc. *Tirfil palangası,* bahriyede, hafif yükleri kaldırmak için kullanılan orta boy palanga.

— ANSİKL. *Tirfil palangası* tek veya çift tirentili oluşuna göre tekli veya çifte olur. Tek dilli iki makarası vardır ve tirentiye uygulanan kuvveti üç katına çıkarır. Üç tane tek dilli makarası olduğu zaman uygulanan kuvveti dört katına ve iki tane tek ve bir tane çift dilli makarası olduğu zaman ise beş misline ulaştırır. (LM)

TİRFİLLENMEK geçz. f. (*tirfil*'den *tirfil-le-n-mek*). Havı dökülmek: *Bu adamın karşısında herkesle ahbap oluveren cinsten karakuru, parmağı zifirli, yüzü traşlı, rengi uçmuş paltosunun kolları tirfillenmiş birisi duruyordu* (B. Felek). [M]

TİRFON i. (fr. *tirefond*). Dy. Rayı travers üzerine doğrudan doğruya veya bir tespit sistemi yardımıyle vidalamak için kullanılan büyük vida. (L)

TİRFONÖZ i. (fr. *tirefonneuse*). Dy. Yol döşeyiciler tarafından tirfonları takmak veya sökmek için kullanılan küçük makine. (L)

TİRGER blş. i. (fars. *tîr,* ok ve *ger,* yapan'dan *tîr-ger*). *Esk.* Ok yapan usta.

◆ **Tirgerî** blş. i. *Esk.* Ok yapma işi. (M)

TİRGERAN çoğl. i. (fars. *tîr-ger*'den *tîr-gerān*). G. santl. Saray için süslü ok yapan ustalara verilen ad. (Yabancı hükümdarlara armağan edilen okları da bunlar yapardı.) [M]

TİRGOVİŞTE, Romanya'da şehir, Muntenia'da (Ploeşti bölgesi), Erdel Alpleri'nin eteğinde, Yalomita'da; 45 700 nüf. Eski bir roma kolonisi, sonra XV.-XVII. yy. arasında Eflak prenslerinin merkezi olan şehirde, eski bir kalenin yıkıntıları ve XVI.-XVII. yy.dan kalma kiliseler vardır. Yakınında Dealului manastırı (XV.-XVI. yy.). [L]

TİRGU - CARBONEŞTİ. Bk. CARBUNEŞTİ.

TİRGU-JİU, Romanya'da şehir, Eflak'ta (Oltenia), Craiova'nın kuzeybatısında; 23 600 nüf. Deri ve tahta işçiliği. Konfeksiyon. (L)

TİRGU-MUREŞ, macarca **Marosvasarhely,** Romanya'da şehir, Erdel'de Mureş ırmağının kıyısında, muhtar Magyar bölgesinin merkezi; 84 200 nüf. Fikir merkezi (enstitü, kütüphaneler, tiyatrolar). Bira fabrikaları. Tütüncülük. Şeker fabrikaları. Sepi yerleri. Metalürji. Mobilya yapımı. (L)

TİRGÜVERTE i. (yun. *trikubertos*'tan). Gemic. Üç ambarlı bir çeşit tekne. || Denize indirilecek teknenin geçici tayfası. || *Esk.* Deniz subaylığında bir rütbe. Yelkenli gemilerde ağır donanım işlerini yapan sanatkâr. (M)

TİRHOS i. (yun. *trikhias*'tan). Ateşbalığı, sardalya. (M)

TİRİDATES, parth kralı (M.Ö.I.yy.), Arsakes ailesindendir. Roma'nın desteğiyle kral oldu (M.Ö. 32). Phraates IV'ün kovulmasından sonra devrildi, tekrar iktidara geldi, yeniden kovuldu ve Augustus'a sığındı. (L)

TİRİDATES I (öl. M.S. 73'e doğr.), Parth asıllı Ermeniye kralı (M.S. 53-60'a doğr.). Vologius'un kardeşi. Roma'nın zorla iktidara getirdiği prenslere karşı girişilen millî bir ayaklanma sonunda kral oldu. Domitius Corbula kumandasındaki romalı kuvvetlere karşı mücadele etti; Romalılar Ermeniye'yi istilâ ettiler (58-59) ve Tigran V'i tahta geçirdiler (59-60). Neron 66'da Tiridates I'e tacını geri verdi. (L)

TİRİDATES II (veya III), [öl. 324], Ermeniye kralı (294-324). Romalıların sadık bir müttefikiydi, Diocletianus zamanında hıristiyanları ezdi, sonra Aziz Gregorius'un etkisiyle Hıristiyanlığı kabul etti (305'e doğr.); tebaasının büyük kısmı da onu izledi. Pers kralı Şahpur II'nin kışkırttığı sanılan bir ayaklanmada öldü. (L)

TİRİLDEMEK geçz. f. (*tiril*'den *tiril-de-mek*). Titremek. (M)

TİRİL TİRİL zf. (onomatope). Tir tir: *Yalnız, gözüne bir gölge gösterdin mi, tiril tiril titremeğe başlar* (Namık Kemal). *Biz iki kardeş uzun gecelik entarilerimiz içinde tiril tiril titreyerek ...* (Orhan Kemal). || Sıf. Titrer gibi dalgalanan, çok yeni: *Bu sıcak havada herkes, bu hafif lâstik ayakkabıları, bu tiril tiril gömleği* [...] *giyinmeği ister* (S. F. Abasıyanık). [M]

TİRİLYE. Bk. ZEYTİNBAĞ.

TİRİM i. Denizc. Yüzen bir geminin baş ve kıç taraflarının suya batma miktarları arasındaki fark. (Bir geminin başında ve kıçında çektiği su miktarları arasındaki veya baş ve kıç kanalları arasındaki fark olarak da açıklanır.) || *Tirim yapmak,* dökme katı yükleri (tahıl, maden cevheri v.d.) ambara yayarak düzlemek. || *Tirim tutturmak,* yük yerleştirme planına uygun olarak bir gemiyi istenilen tirimde yüklemek. (M)

TİRİMLİ sıf. (*tirim*'den *tirim-li*). Denizc. *Tirimli gemi,* başında ve kıçında çektiği sular arasında fark olan gemi. || *Başa tirimli,* bir geminin başında çektiği suyun kıçında çektiği sudan fazla olması. || *Kıça tirimli,* bir geminin kıçında çektiği suyun başında çektiği sudan fazla olması. (Gemiler normal olarak tirimsiz veya kıça tirimli olarak yüklenir.) [M]

TİRİMSİZ sıf. (*tirim*'den *tirim-siz*). Denizc. *Tirimsiz gemi,* başında ve kıçında çektiği sular eşit olan, yani yatay gemi. (M)

TİRİMÜJGAN KADINEFENDİ, Abdülmecid'in hanımı ve Abdülhamid II'nin annesi (öl. 1853). Çerkez asıllıydı. Abdülhamid'den başka Naime Sultan ve şehzade Mehmed Abid Efendi adlı çocukları oldu. (M)

TİRİNGA veya **TRİNGA** i. (ital. *tringa,* bir kuş türünden). Denizc. Yelkenli gemilerde civadırayı talimara tespit eden bağ. (Önceleri kalın halatlarla, daha sonra zincirle yapılan tiringa, talimar üzerine açılmış oval bir deliğin içinden ve civadıranın dışından dolaştırılan çok sayıda sargılardan meydana gelirdi. Irgat veya palanga yardımıyle çekilip iyice gerilerek bağlandıktan sonra, bu sargının üzeri yağlı deriyle kaplanırdı.) || *Argo.* Şık, gösterişli. || *Tringa kamçısı,* tiringa zincirini sardıktan sonra bir ucundan zincirin sargılarına, öteki ucundan palangaya veya ırgata bağlayarak çekip germekte kullanılan halat. || *Tiringa payı,* civadıranın tiringa veya tiringalarının (iki ayrı tiringa olabilir) sarıldığı bölüm. (L)

TİRİNKET i. (ital. *trinchetto* > *trinquet*'ten). Denizc. Pruva direğinde en altta bulunan ana seren. || *Tirinket bastonu,* baş kasara çıkmasının başladığı yerin yakınında bordaya sağlam olarak tespit edilen ve tirinket yelkenini germeğe yarayan çubuk. || *Tirinket yelkeni,* tirinket sereni üzerine açılan yelken. (ML)

TİRİSTOR i. (*tir* [atron] ve [trans] *istor*'dan). Elektron. Yarı iletken üç bağlantıdan ve akımın geçmesini sağlayacak bir kumanda elektrodundan oluşmuş, tek yönde akım ileten eleman. || *GCO tiristoru,* akımın kumanda elektrodu ile kesildiği tiristor.

— ANSİKL. *Tiristor,* yarı iletkenli elemanlar ailesindendir. Hemen her zaman yapısında silisyum kullanılır. Bu yüzden, teknik anglosakson dilinde tiristora *silicium controlled rectifier,* kısaca SCR denir. Tiristor, art arda üç bağlantı kuracak şekilde alternatif olarak sıralanmış dört tabakalı (P ve N) bir yapı gösterir:

Foto. LAROUSSE

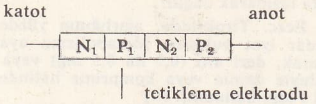

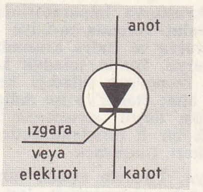

iletim yönü anottan katoda doğrudur. Kumanda elektroduna *tetikleme elektrodu* da denir. Ana devre iki uç tabakaya bağlanır ve genel olarak ara tabakalardan yalnız birinden, tetikleme elektroduna bağlı olanından uç çıkarılır. Tiristor için iki yapı şekli mümkündür. Teknolojik sebeplerle, en çok (1) yapısı kullanılır.

—*Çalışması.* (1) yapısında, A anadu C katoda göre pozitifse, P_2N_2 ve P_1N_1 bağlantıları doğru yönde N_2P_1 merkezî bağlantısı da ters yönde kutuplanmıştır. Demek ki P_2N_2 ve P_1N_1 bağlantıları iletkendir; fakat N_2P_1 bağlantısı iletken değildir. Yalnız G kumanda elektroduna, C katoduna oranla pozitif olan bir empülsiyon uygulanarak N_2P_1 bağlantısı iletken hale getirilebilir. Kumanda empülsiyonu uygulandığı an akım geçmeğe başlar. A anodu C katoduna göre negatifse, P_2N_2 ve P_1N_1 bağlantıları ters yönde, merkezî N_2P_1 bağlantısı doğru yönde kutuplanmıştır; demek ki N_2P_1 bağlantısı iletkendir. Yapı gereğince, P_1N_1 bağlantısının delinme gerilimi düşük, P_2N_2 bağlantısınınkî yüksektir ve tiristorun ters gerilime dayanma gücünü belirleyen de P_2N_2'dir. Demek ki tiristor, ancak bir kumanda empülsiyonu uygulandıktan sonra doğru yönde akım geçirebilen bir doğrultucu eleman gibi çalışır. Tiristorun çalışmasını daha iyi açıklamak için bu düzeneği, birbirine bağlanmış NPN ve PNP gibi iki transistor halinde ele almak daha faydalıdır

İki transistorun bağlanması için kumanda elektroduna akım verilmedikçe şu iki şart zorunludur:

1. J_1 noktasında akımların eşitliği:

$$(1-\alpha_{12})\, I_c - I_{f_1} = \alpha_{23}\, I_A + I_{F_2}; \qquad (1)$$

2. giriş ve çıkışta akımların eşitliği:

$$I_c = I_A = I, \qquad (2)$$

$$\text{buradan da } I = \frac{I_{f_1} + I_{f_2}}{1 - (\alpha_{12} + \alpha_{23})}. \qquad (3)$$

$\alpha_{12} + \alpha_{23} < 1$ olduğu zaman, I akımı ters yönde kutuplanmış bir bağlantının kaçak akımının $\frac{1}{1 - (\alpha_{12} + \alpha_{23})}$ katıdır; burada α_{12} ve α_{23} kaçak akımın, dolayısıyle uygulanan gerilimin fonksiyonudur. Bu gerilim yavaş yavaş artırılırsa, bir an gelir ki $\alpha_{12} + \alpha_{23}$ toplamı 1'e eşit olur. Böylece tiristor, N_2P_1 bağlantısının kutuplanma yönü değiştiğinden iletken olur.

Kumanda elektrodu (taban) ile katot (yayıcı) arasından bir I_g akımı geçirilirse (1) ve (2) bağıntıları aşağıdaki şekli alır:

$$(1-\alpha_{12})\, I_c - I_g - I_{f_1} = \alpha_{23}\, I_A + I_{f_2}, \qquad (4)$$

$$I_c = I_A + I_g = I + I_g, \qquad (5)$$

$$\text{buradan da } I = \frac{I_{f_1} + I_{f_2} + \alpha_{12}\, I_g}{1 - (\alpha_{12} + \alpha_{23})} \qquad (6)$$

bulunur.

Yukarıdaki halde uygulanan gerilimden daha düşük, birkaç voltluk bir gerilim uygulandığında, $\alpha_{12}\, I_g$ akımı kutuplaşmanın değişmesi için gerekli toplam kaçak akıma eşit olduğu zaman bağlantının kutuplaşması ters yön alır. N_2P_1 bağlantısının kutuplaşması ters döndüğünde, birbirine bağlanmış iki transistor doymuş hale gelir ve (3) ile (6) formüllerinin bir anlamı kalmaz ($\alpha_{12} + \alpha_{23} > 1$). Artık kumanda elektrodundan akım geçmesi zorunluğu ortadan kalkar ve tiristor iletkenliğini korur. Yalnız geçen akımın şiddeti, N_2P_1 bağlantısının kutuplaşmasını değiştirme eşiğinden aşağı düşerse iletkenlik kalmaz. Ayrıca uygulanan gerilim ters çevrilirse, N_2P_2 bağlantısı akımın ters dönmesini engelleyeceğinden yine iletkenlik kaybolur.

Tiristorun geliştirilmiş şekillerinden biri *simistor**dur; bu âlet, beş tabakalı, bakışımlı yapıda bir tiristordur; dört bağlantısıyle etkin ve hassas yarı iletkenli elektronik anahtar görevi yapar.

—*Kumanda elektrodu ile akımın kesilmesi.* İlke olarak kumanda elektroduna negatif bir akım uygulandığında, N_2P_1 bağlantısı iletkenliğini kaybeder ve dolayısıyle akımı keser. Yerine getirilmesi zorunlu olan şartlar ayrıntılı olarak incelendiğinde, tiristorun başka niteliklerinden fedakârlık ederek bu sonuca varılabileceği anlaşılmıştır; kullanılan akım şiddeti birkaç amperi aştığında, bu usul çoğu zaman beklenen yararı sağlayamaz. (L)

Tirişin yaylası kaya resimleri. Arkeol. Van-Hakkâri. sınırında Tirişin (veya Yeşilok) yaylasında bulunan kaya resimleri. Bunlar, kayalara çizilerek yapılmış geyik, dağ keçisi, bizon, at, köpek ve ceylân resimleridir. İnsan figürlerine çok rastlanmaz. Bazı resimler siliktir. Av sihriyle ilgili olup olmadıkları kesin olarak anlaşılmaz. Bir sığır resmi üzerinde, tuzaklara konulan dalları sembolize eden bir çerçeveye rastlandı. Resimler oldukça gerçekçi bir üslûpla yapılmıştır. Neolitik devre ait oldukları sanılıyor. (M)

TİRİT i. (ar. *şerîd*'ten *tirîd*). Mutf. Et suyuyle haşlanmış kızartılmış ekmekten yapılan yemek. || *Halk dili.* Yaşlı ve zayıf kimse.

— ÇEŞ. DEY. *Tirit gibi,* yerinden kımıldayamayacak kadar yaşlı ve zayıf (kimse). || *Suyuna tirit.* Bk. SU.

— ANSİKL. Mutf. *Tirit* yapmak için et suyu, tavuk suyu, balık suyu veya paça suyuyle ıslatılan kızarmış ekmeklerin üzerine haşlanmış olan etler didilerek döşenir. Gerekirse terbiye yapılır (terbiyeli tirit). Ayrıca soğanlı, peynirli, yumurtalı, yoğurtlu, ciğerli, kıymalı tirit çeşitleri de vardır. Kızarmış ekmeklere meyve suyu ve şurubu dökülür; üzerlerine pişmiş meyve konarak meyveli tiritler de yapılır (vişneli, kayısılı, kızılcıklı, erikli, ayvalı tirit gibi). [M]

TİRİTLEŞMEK geçz. f. (*tirit*'ten *tirit-le-ş-mek*). İyice ihtiyarlayıp kuvvetten düşmek. (M)

TİRİZ i. (fars. *tiriz*). İnce tahta parçası, çota. || *Esk.* Biçim verme, kalıba koyma.

— Denizc. Çarpma ve sürtüşmelerden korunmak üzere, güvertesiz teknelerin, direklerin ve dubaların dış kenarlarına takılan ve tahtadan veya halat örgüsüyle yapılmış çıkıntı. || *Tiriz tahtası,* ambarlarda ve palavra güvertelerde geminin kaburgaları arasına düzenli olarak 30 santim aralıkla enlemesine ve boylamasına konulan tahtalar. (Görevleri, yükün borda kaplamasıyle temasını önlemektir. [Kaburgalara çengellerle takılan ambar tiriz tahtaları, gemi dengeli dökme yük aldığı zaman çıkarılır.])

— Terz. Giyeceklerin eteğine veya yırtmacına eklenen ince kumaş parçası. || Kumaşın çapraz dikişi. (M)

TİRKA. Esk. coğ. Eski Doğu'da şehir. Tell Asharah'ın altında, Orta Fırat'ın sağ kıyısında. Şehre önce III. binyıl başında, sonra II. binyılda Hammurabi zamanında yerleşilmişti. (L)

TİRKEŞ blş. i. (fars. *tîr*, ok ve *-keş*, çeken'den *tîr-keş*). *Esk.* Ok atan kimse, okçu.
— Sil. *Esk.* Ok konulan mahfaza. (Meşinden yapılır, arkada taşınırdı. Süvariler tirkeşlerini eğerlerinde taşırlardı. Her tirkeş 50 kadar ok alırdı.) [M]

TİRLE i. (fr. *tire-lait*). Meme başı üzerine yerleştirilip sütün çekilmesine yarayan küçük âlet; ya alınan sütle bir çocuğu beslemek için ya da bir apse halinde memeyi boşaltmak için kullanılır. (L)

TİRLEMONT, flamanca **Tienen,** Belçika'da (Brabant, Louvain idare çevresi) şehir, Louvain'in doğusunda, Büyük Geete kıyısında; 22 550 nüf. Büyük şekercilik merkezi. Makine yapımı. Kazan fabrikası. Yük kaldırma araçları. Motorlar. Şekercilik malzemesi. Karosercilik. Besin sanayii (bira ve sirke fabrikaları, mandra). XIII.-XV. yy.dan kalma kiliseler. (L)

TİRLİN i. (fr. *tire-ligne*'den). Ucundaki kıskacı bir vida ile sıkılıp gevşetilen ve desinatörler tarafından çizgi çizmek için kullanılan âlet. (L)

TİRMİZ, yeni haritalarda **TERMEZ,** Doğu Türkistan'da S.S.C.B.'nin Özbekistan cumhuriyeti içinde kent. Amuderya vâdisinin kuzey kıyısında ve Afganistan sınırı üzerinde yer alır. Karşi-Buhara üzerinden demiryoluyle S.S.C.B. demiryolu ağına bağlanır. Ortaçağda elden ele geçen, zaman zaman gelişen veya yıkılan Tirmiz'de, *Tirmizî* diye anılan islâm bilim adamları yetişti; XIX. yy.ın ikinci yarısında eski şehirin kalıntıları yanında Ruslar, Termez kalesini yaptılar. Bundan sonra şehir yeniden gelişti. (M)

TİRMİZÎ ebu Abdullah Muhammed bin Ali, Hâkim Tirmizî diye anılır, mutasavvıf (Tirmiz 859-ay.y. 932). Öğrenimini doğduğu şehirde yaptı. Bir süre Mekke'de kaldı. Tirmiz'e döndükten sonra tasavvuf yoluna girdi. Bir ara sözleri yanlış anlaşıldığından takibata uğradı. Hadis, tefsir, fıkıh, kelâm ve tasavvuf alanında birçok eseri vardır. (M)

TİRMİZÎ ebu İsa Muhammed bin İsa, hadis bilgini (Mekke 821-Tirmiz 892). Mekke'de başladığı öğrenimini Bağdat'ta tamamladı. Hadis toplamak için Arabistan, Mezopotamya, İran ve Horasan bölgelerini gezdi. Devrinin ünlü hadisçileri Buharî, Müslim ve Ebu Davud ile arkadaşlık yaptı. Hadis alanında yazdığı *Câmi* (Toplayan) adlı eseriyle tanındı. Bu eseri, hadis bilginlerince, hadisleri içine alan en sağlam altı hadis kitabından (kütübü sitte) biri sayıldı. (M)

TİRNELE i. Denizc. Bk. HALAT'*ların akşamı.*

TİRO (Marcus Tullius). Bk. TULLİUS TİRO (Marcus).

TİROGLOBÜLİN i. (fr. *thyroglobüline*). Biyokim. Tiroit keseciklerinde bulunan iyotlu protein; tiroit iyodunun depo edilmiş şeklidir. (Tiroglobülinin hidroliziyle iyotlu aminoasitler [mono- ve di-iyodotirozin] elde edilir; tiroit bezi bunlarla tiroit hormonlarını yapar.) *Eşanl.* TİREOGLOBÜLİN. (L)

TİROİDEKTOMİ i. (fr. *thyroïdectomie*). Cerr. Tiroit bezinni ameliyatla çıkarılması. (L)

TİROİDİT i. (fr. *thyroïdite*). Patol. Tiroit iltihabı; ağrı, şiş ve ateşle belirir. (Tiroiditler had, yarı had veya müzmin olur; iltihap, mikroplu veya mikropsuz olabilir.) || *Asalaklı tiroidit* veya *Chagas hastalığı,* Brezilya'da rastlanan bir intanî hastalıktır; *Schizotrypanum cruzi*'den ileri gelir, bir böceğin ısırmasıyle insana geçer. (Özellik-

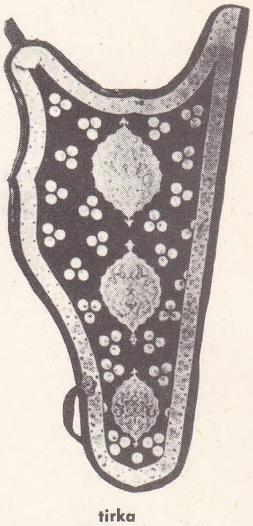

tirka
(XVI.yy.)

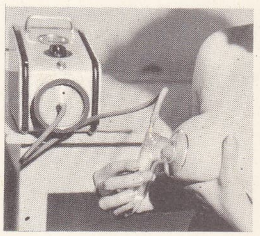

tirlet

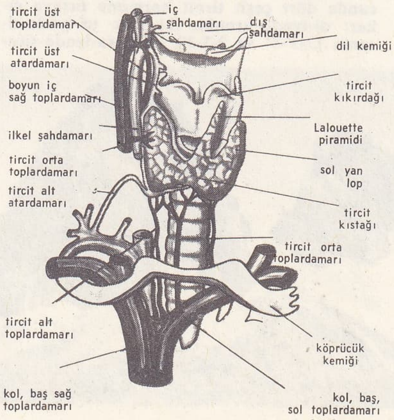

tiroit bezi

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

TİROL Lienz'de tirollu grup

le körpe çocuklarda görülen bu hastalık, meme çocuklarında genel olarak ölümle sonuçlanır; yaşları daha büyük çocuklarda müzmin bir hal alır ve kalp bozukluklarına, spazmodik paraplejilere, bazen de budalalığa sebep olur.) [L]

TİROİDİZM i. (fr. *thyroïdisme*'den). Patol. Tiroit zehirlenmesinden ileri gelen olaylar; çoğu zaman fazla miktarda tiroit hûlâsası almaktan ileri gelir. (L)

TİROİT i. (yun. *thyroeides,* kapı şeklinde'-den fr. *thyroïde*'den). Anat. Gırtlağın ön ve alt kısmında bulunan bez. (*Kalkan bezi* de denir.) || *Tiroit atardamarı,* iki atardamara verilen ad. (Tiroit üst atardamarı dış şah damarının bir dalı; *tiroit alt atardamarı,* köprücükaltı atardamarının bir dalıdır.) || *Tiroit-boyun-kürek damarı,* köprücükaltı atardamarının kalın ve kısa dalı; dört uç dala ayrılır. || *Tiroit-dil kası,* gırtlağın dış kaslarından birine verilen ad. || *Tiroit-dil-yüz damarı,* yüz, dil ve tiroit üst toplardamarlarının birleşmesinden meydana gelen büyük toplardamar. || *Tiroit kapsülü,* tiroit bezini saran telsel zar. || *Tiroit toplardamarları,* üç toplardamara verilen ad: *Tiroit üst toplardamarı* (boyun iç toplardamarın bir dalı), *tiroit orta toplardamarı* (boyun iç toplardamarının bir dalı), *tiroit alt toplardamarı* (kol-baş toplardamarının bir dalı).

— ANSİKL. Anat. *Tiroit bezi,* salt içsalgı bezidir. İçinde koloit bir madde bulunan keseciklerden meydana gelir. Fizyolojik bakımdan çok büyük önemi vardır; kemiklerin gelişmesini, büyümeyi, cinsel organların gelişmesini, deri ve kıl oluşumunu ve genel metabolizmayı büyük ölçüde etkiler. Öteki içsalgı bezleriyle ilişkili olarak etki gösterir; etkinliği özellikle hipofizin salgıladığı uyarıcı tireotrop hormonunun etkisine bağlıdır. Tiroit fazla salgı yapabileceği gibi (hipertiroidi) yetersiz veya çok az da yapabilir (hipotiroidi). İçsalgı bozukluklarına yol açmadan hiperplazi sebebiyle şişmiş olabilir (basit guatr) veya iltihaplı lezyonlarla bozulmuş olabilir (tiroidit); nadiren içinde kist, adenom, kanser olabilir.

— Biyokim. *Tiroit hormonları,* tiroit bezi tarafından, monoiyodo-tirozin ve di-iyodotirozin denilen iyotlu iki aminoasitten sentezlenir. Bu moleküllerin birbiriyle veya çifter çifter değişik şekilde birleşmesi sonucunda dört çeşit tiroit hormonu ortaya çıkar: di-iyodo-tironin, iki tane tri-iyodo-tironin (3-3'-5' ve 3-5-3') ve tetra-iyodo-tironin. Tiroksin de denilen sonuncusu taze tiroit bezinde serbest olarak yüksek oranda bulunduğundan, uzun süre tek tiroit hormonu sanıldı; gerçekte tri-iyodo-tironin 3-5-3' tiroksinden on defa daha kuvvetlidir, fakat oluşur oluşmaz kana geçtiğinden tiroit bezinde çok az miktarda bulunur. Tiroit hormonlarının kana geçişi ve dolaşımı, iz bırakan radyoaktif iyot kullanılarak ortaya çıkarıldı. Hormonlar protein bileşikleri halinde iletilir; bu proteinin α-1 ve α-2 globülinleri arasında yer alan bir geçit globülini olduğu elektroforezle anlaşılmıştır. Tiroit hormonları kandan hücrelere geçer, orada metabolizmayı artırır. Son araştırmalar, taşıyıcı globülinin hormonu nasıl ve ne şekil altında hücreye bıraktığını ortaya çıkarmağa çalışıyor.

TİROL Alpleri İtalya kesiminde Sassolungo

— Eczc. *Tiroit opoterapisi,* at, sığır, koyun veya domuz tiroit bezi tozu kullanılarak yapılır. Tedavinin etkinliği tiroit hormonlarına dayanır. Tiroit hulâsaları ağız yoluyle verilerek metabolizma uyarıcısı olarak kullanılır. Liyofilizasyon tiroit opoterapisinin uygulanmasında bir ilerleme sayılabilir, çünkü bu usulde birçok hormon, özellikle en etkili olanlar yer alır. Aynı zamanda hormonlardan sadece biri ya tiroksini veya tri-iyodo-tironini kullanma imkânı vardır. (L)

TİROKALSİTONİN i. (fr. *thyrocalcitonine*). Tiroit bezi tarafından salgılanan ve kandaki kalsiyumu azaltan hormon.

— ANSİKL. *Tirokalsitonin,* ileri derecede bir arıtma ile elde edilen ve formülü henüz bilinmeyen bir polipetittir. İnsanların ve bazı hayvanların tiroitinden çıkarılabilir.

Deneysel olarak tirokalsitonin, verildiği hayvana, kullanılan dozun miktarını ve süresine göre kandaki kalsiyumu az veya çok azaltır. Kalsiyum azlığı kemik katabolizmasının frenlenmesinden ileri gelir. Tirokalsitonin salgısını doğrudan doğruya tiroitteki kalsiyum miktarının harekete geçirdiği sanılmaktadır. Paratiroitlerle hipofizin, kandaki kalsiyum azalmasında doğrudan doğruya rol oynamadıkları kabul edilmektedir. Tirokalsitonin salgısının tireotrop hormonla da ilgisi yoktur.

Tirokalsitoninin kandaki kalsiyumu azaltması, bu hormonun tedavide birçok hiperkalsemi tiplerinde kullanılmasına imkân verir. (L)

Tiro işaretleri. Paleogr. Hızlı yazmak amacıyle Cicero'nun öğrencisi Marcus Tullius Tiro tarafından ortaya atılan işaretler. Bu hızlı yazma sisteminde her kelime latin alfabesinden alınan unsurlardan meydana gelen bir harfle (bu harf, düşmüş, değişikliğe uğramış veya bağlanmış harfleri belirtir) gösterilir.

Bir *tiro işareti* iki unsurdan meydana gelir: kökü gösteren bir ana işaret ve eki gösteren bir yardımcı işaret.

Tiro işaretleri on iki yüzyıldan fazla kullanıldı. Bu işaretlere, merovenj diplomalarında rastlanır. Bu diplomalarda tiro işaretleri, uzun süre sanıldığı gibi yanlışlara karşı bir tedbir olarak değil hızlı yazma sistemi olarak kullanıldı. Karolenj yazı reformu sırasında tiro işaretleri kurallara bağlandı, yaygın olarak kullanıldı. XI. yy.dan itibaren bunlara diplomalarda kesinlikle yer verilmez oldu. Tiro işaretleri VII.-XI. yy. arasındaki özel belgelerde de yaygın olarak yer aldı.

Uzun süre unutulan bu işaretler, XVI. yy.-da yeniden keşfedildi ve çeşitli bilginler tarafından incelendi. Alman Kopp, bulduğu bu yazıyle ilgili çözümleri 1817'de yayımlanan bir temel eserde açıkladı; daha sonra Kopp'un izinde yürüyen alman (özellikle Th. von Sickel) ve fransız (J. Tardif ve J. Havet) bilginleri tiro işaretleriyle ilgili incelemeleri tamamladılar. (L)

TİROKSİN i. (fr. *thyroxine*). Biyokim. Tiroit hormonlarının ilki; kimyasal adı 3-5-3-3 tetraiyodo-tironin'dir.

— ANSİKL. Biyokim. *Tiroksin* 1915'te Kendall tarafından bulundu. Uzun süre tiroit bezinin başlıca, hattâ tek hormonu sayıldı. Gerçekte, en önemli tarafı, bu hormonun tirritteki oranıdır; diğer hormonlar ancak çok küçük miktarlarda bulunur; bunlar ya tiroglobülin içinde birikir veya hemen etrafa taşınarak dağılır.

— Eczc. Tiroksinde, ağırlığının yüzde 65'i kadar iyot bulunur. Metabolizma uyarıcısı olarak, deri altı (0,2 ilâ 0,5 mg) veya ağız yoluyle damla veya komprime halinde (0,5 ilâ 1 mg) kullanılır. (L)

TİROL, Avusturya imparatorluğunda eski il, 1919 Saint-Germain-en-Laye antlaşmasıyle Avusturya ve İtalya arasında bölüşüldü. Avusturya, İnn'in suladığı kesim (asıl Tirol) ile Drava'nın suladığı kesimin bir bölümünü aldı; İtalya'ya ise Adigo'nun suladığı bölüm düştü. *Avusturya Tirol*'ü 12 649 km^2'lik bir il meydana getirir (462 500 nüf.). Merkezi, *İnnsbruck.*

● *Coğrafya.* Tirol'ün ekseni tarım ve beşerî faaliyetin yoğunlaştığı İnn vâdisidir. İnnsbruck'ta ve birçok küçük şehirde çeşitli sanayi kolları yerleşmiştir: dokuma, kereste sanayii, hassas âletler, besin ürünleri. İnn'in güneyinde ancak Brenner geçitinde kolayca aşılabilen Orta Alpler yükselir; sıradağlar arasına girinti yapan öbür vâdiler ancak buzullarla örtülü dağlara (Ötztal, Tillertal) ulaşır. Manzaraların güzelliği, dağda birçok gezinti yapma imkânı ve kış mevsiminde karların bolluğu, Tirol'ün Avrupa'nın en önemli turistik merkezlerinden biri haline gelmesine yol açmıştır.

Doğu Tirol 1919 bölüşülmesinden beri asıl Tirol'den ayrılmıştır. Ekseni Drava vâdisindedir ve halkı özellikle turizm, hayvancılık, sanayi ve kereste ticaretiyle geçinir. Başlıca şehri, *Lienz*'dir.

● *Tarih.* Önce Raetia'lıların yaşadığı, fetihten sonra romalılaşan (M.Ö. 15) Tirol vâdilerine M.S. VI. yy.dan sonra Almanlar, özellikle de Bavyeralılar yerleşti; bu halkların konuştuğu lehçeler, roman ağzını (hâlâ ladin lehçesiyle temsil edilir) güneye doğru geriletti. Brenner'e hâkim olmak isteyen Germania kralları bu bölgeyi Bavyera'dan ayırarak XI. yy.da Trento ve Brixen piskoposlarına kontluk olarak verdiler. XII. yy.da bu dinî önderler, yönetimi, kendilerine bağlı olan *Tirol kontları*'na (adlarını Merano yakınındaki bir şatodan aldılar) bıraktılar. Önce Gorz ailesi (1233), sonra Habsburglar (1363) yavaş yavaş topraklarına girinti yapan veya komşu senyörlükleri ilhak ettiler. Sankt-Gothard'ın rekabeti (XIII. yy.dan sonra) transit ticaretin gelişmesini durdurduysa da, Tirol, madenleri (tuz, gümüş, bakır) ve silâh yapımı sayesinde zenginleşti. Dağlarla korunan Tirollüler siyasî bağımsızlıklarını muhafaza ettiler ve Reformu desteklediler: ama köylülerin ve protestanların ayaklanmasının bastırılmasından (1525) sonra, karşı-devrim Tirol'de yeniden geleneksel Katolikliği yerleştirdi. Piskoposluk toprakları Trento ve Brixen'in katılmasıyle büyüyen (1803) Tirol, Bavyera'ya bırakıldı (Pressburg, 1805), Bavyera'nın aydınlar zorbalığının yol açtığı halk ayaklanmasını (Andreas Hofer), beşinci koalisyon zamanında (1809) Avusturya istismar etti; Tirol'ü güçlükle alan Napolyon, Yukarı Adigo'yu İtalya krallığına verdi (1809-1810). Tirol 1814'te Avusturya'ya geri verildi; ama nüfusunun çoğu italyan olan Trento bir irredentismo (italyan ırkçılığı) yuvası haline geldi. Saint-Germain-en Laye antlaşmasıyle, Avusturya-İtalya sınırı Brenner oldu; Trento'nun kuzeyinde almanca konuşan bir halk topluluğunun yaşadığı *Güney Tirol* İtalya'ya verildi; faşist rejim italyan işçileri bölgeye çekebilmek için Bolzano sanayi merkezini kurdu ve böylece bölgedeki dil üstünlüğü değişti. 1939 Alman-İtalyan sözleşmesi 186 000 güney tirolünün göçmek şartıyle Almanya lehine oy vermesini sağladı; ama aslında ancak 70 000 kişi ülkeden ayrıldı. İkinci Dünya savaşından sonra müttefiklerin isteğine uygun olarak İtalya, Avusturya ile Güney Tirollülere muhtariyet vaat eden bir sözleşme imzaladı (Paris, 5 eylül 1946). Ama 1948'de kurulan Trentino-Yukarı Adigo (Trentino [Trento] ve Güney Tirol'den [Bozen] meydana geldi) muhtar bölgesinde almanca konuşanlardan çok italyan (Trentino'da) yaşaması, Güney Tirol'de (110 000 italyana karşılık 222 000 alman) zaman zaman karışıklıklara yol açtı; Güney Tirol'de *Südtiroler Volkspartei*'in temsil et-

Foto. Almasy, Avusturya Millî kütüphanesi (LAROUSSE)

tiği alman muhalefeti, İtalyan Millet meclisinde 3 milletvekilliği elde etti (1953). [L]

TİROL ALPLERİ, Doğu Alpler'de kütle, Avusturya Tirolü topraklarında uzanır; İnn'in güneyinde, Ötztal, Stubaital ve Zillertal'ın billûrlu kütlelerini, kuzeyde ise Lechtal Alpleri'ni, Wettersteingebirge'yi ve Karwendel kütlelerini içine alan kalkerli Bavyera Alpleri'ni kapsar. (L)

TİROLİT i. (fr. *tyrolite*). Miner. Hidratlı tabiî bakır arsenyat. (L)

TİROLİTES i. Alp triyasında bulunan ammonit; birleşme çizgisi yalın, kavkısı geniş göbekli, kabarık çizgi ve yumrucuklarla kaplıdır. (L)

TİROLYEN i. (fr. *tyrolienne*). Müz. Geniş aralıklarla birbirini hızla izleyen göğüs ve baş notalarını kullanarak söylenen bir çeşit türkü.

— ANSİKL. Müz. *Tirolyen,* üç zamanlı ritmi olan bir şarkı türüdür; ikinci zaman genellikle kuvvetli olur, temposu orta hızdadır; özelliği, eşit olmayan bir ritim içinde üçerli olarak notalanan son cümlede kendini gösterir. Göğüs seslerinden baş seslerinin en incelerine geçen veya tersini yapan şarkıcı bu son cümlede güvercin sesini andıran bir ses çıkarır. (L)

TİRONİN i. (fr. *thyronine*). Biyokim. Bir aminoasit; levojir çeşidi birçok tiroit hormonunun çekirdeğini meydana getirir.

— ANSİKL. *l - tironin,* bir oksit köprüsüyle birbirine bağlı iki benzenik çekirdekten oluşur; bu çekirdeklerden biri fenol, diğeri alanin görevi yapar. Tironin'in iki, üç, dört iyotlu türevleri hep tiroit hormonlarıdır. (L)

Tiros (ing. *Television and Infrared Observing Satellite*'in baş harflerinden), bir dizi amerikan meteoroloji uydusuna verilen ad. Bu uydular, televizyon cihazları ve kızılaltı ışınlı düzenekler yardımıyle bulut kütlelerini ve bu kütlelerin hareketlerini gözlemlemek imkânı verir. Tirosların tek sakıncası, bütün yörünge boyunca kendi eksenine paralel kalan bir fotoğraf makinesiyle donatılmış olmasıydı. Bu yüzden, elde edilen belgelerin büyük bir kısmı işe yaramıyordu. (L)

TİROSİDİN i. (fr. *tyrocidine*). Eczc. Gramisidin ile birlikte tirotrisin meydana getiren madde. (L)

TİROTOMİ i. (fr. *thyrotomie*). Cerr. Tiroit kıkırdağının kesilmesiyle gırtlağın açılması. (L)

TİROTRİSİN i. (fr. *tyrothricine*). *Bacillus brevis* kültüründen alınan bir antibiyotikler karışımının yaygın adı.

— ANSİKL. *Tirotrisin* iki maddenin, gramisidin'in ve tirosidin'in karışımıdır. Tirotrisin hem bakteriyostatik, hem bakterisittir; Gram pozitif mikroorganizmalara (stafilokok, streptokok, pnömokok, kuşpalazı basili, tüberküloz basili) karşı etkilidir. Toksiktir ve sadece lokal olarak, başlıca kulak - boğaz-burun hekimliğinde, tablet, burun damlası v.b. halinde kullanılır. (L)

TİROZİN (fr. *tyrosine*). Biyokim. Formülü

$$HO—C_6H_4—CH_2—CH(NH_2)—CO_2H$$

olan hidroksifenilalanin; 235°C'ta ergir; karaciğer, dalak ve pankreasta bulunur. (Albüminoit maddelerin hidroklorik asit etkisiyle veya çürüyerek ayrışmasından meydana gelir.) [L]

TİROZİNAZ i. (fr. *thyrosinase*). Biyokim. Oksidazlar grubundan enzim; Russula cinsinden mantarlarda bulunur ve tirozini oksitleyebilir. (L)

TİRPİDİN veya **TİRPİTİN** veya **TİRPİTİL** veya **TİRPİT** i. Küçük, iki ağızlı ve ağızlarından biri iki çatallı bahçe çapası. (M)

TİRPİTZ (Alfred VON), alman amirali (Küstrin 1849-Ebenhausen, Münih yakınları 1930). 1892'de Deniz kuvvetleri kurmay başkanı, 1898'de bahriye bakanı oldu. Wilhelm II'nin gözüne girerek bir savaş donanması kurmak için gerekli kredileri sağladı; bu donanma 1914'te dünyanın ikinci büyük donanmasıydı. Alman donanmasını ingiliz donanmasıyle savaşa sokmayınca harekâtı denizaltı muharebesine yöneltti. 1916'da istifa etti. 1924-1928 Arasında milletvekili seçildi. (L)

TİRSİ blş. i. Ringaya benzeyen kemikli balık; ringadan daha iridir (60 sm) ve üst çenesinde bir kertik bulunur. (Hamsigillerden.)

— ANSİKL. *Tirsi* Avrupa denizlerinde yaşar ve yumurtlamak için tatlısulara geçer.

Büyük tirsi'nin (*Alosa alosa*) solungaç kapakları arkasında birkaç tane siyah benek görülür. En çok Atlas okyanusunda bulunur; şubattan itibaren nehirlere girer ve hayli yukarılara çıkarak yumurtlar; haziranda yavrular meydana gelir. Küçük tirsi (*A. fallax*) yalnız haliçlerde tatlısuya geçer, fazla ilerlemez.

Üçüncü bir tirsi türü (*A. rhodanensis*) Rhon nehrine yumurtlar. Alp dağlarının İtalya kesimindeki göllerde de tirsi balıkları vardır (*A. lacustris*).

Türkiye denizlerinde büyük tirsiden başka dişli tirsi (*A. finta*), küçük tirsinin bir alt türü (*A. fallax nilotica*) ve karadeniz tirsi balığı (*A. Bulgarica*) bulunur.

— Balıkç. Tirsiler ilkbaharda nehirlere geçer, ağustosta 15 sm'yi bulan yavrularıyle birlikte tekrar denize döner. Karadeniz kıyılarında çoktur. Dalyanlara, ağlara girer. Çapariyle de avlanır. Tatlısularda tutulanları denizde tutulanlardan daha yağlı ve lezzetlidir. (LM)

TİRSO, Sardinya'nın başlıca ırmağı; 150 km. Granitli dağlardan doğar, adayı Oristano'ya kadar kuzeydoğudan güneybatıya aşar. Orta çığırında 1923'te düzenlenen 22 km²'lik hazne bir elektrik santralını besler. Büyük alüvyon ovalarında değerlendirme çalışmaları yapılmaktadır. (L)

TİRSO DE MOLİNA (Fray Gabriel TÉLLEZ, daha çok — takma adıyle tanınır), ispanyol tiyatro yazarı (Madrid 1583'e doğr. - Soria 1648). Alcala üniversitesini bitirdi, 1601'de Merci tarikatına girerek değişik görevler aldı ve 1613'ten sonra manzum tiyatro eserleri yazdı. Çağının edebî tartışmalarına katıldı: gongora'cılığa şiddetle karşı çıktı. Oynanış tarihleri pek bilinmeyen eserlerinin çoğu 1621-1625 arasında yayımlandı. Sayıları üç yüzü aşan eserleri arasında komediler (*Marta la Piadosa* [Sofu Marta], 1614; *Don Gil de las Calzas Verdes* [Yeşil Poturlu Don Gil], 1617; *La Villana de Vallecas* [Vallecas'lı Köylü Kadın], 1620) tarihî dramlar (*La Prudencia en la Mujer* [Kadındaki İhtiyat], 1635), aşk dramları (*Los Amantes de Teruel* [Teruel Âşıkları], 1635) sayılabilir. Tirso de Molina, asıl ününü Don Juan tipini ilk olarak canlandıran *El Burlador de Sevilla* (Sevilla'lı Kadın Avcısı) [1625'e doğr.] ve *El Condenado por Descondenado por Desconfiado* (İnançsızlığı Yüzünden Cezalandırılan Mahkûm) [1635] adlı dinî dramıyle sağladı. Ayrıca *Miscelaneas* başlığı altında hikâye ve komediler de yayımladı.

Tirso de Molina, Lope de Vega'dan sonra İspanyol tiyatrosunun en değişik ve en usta oyun yazarıdır. Kavrayışlı bir gözlemci, insafsız bir hicivci ve zarif bir üslûpçu olan yazar, ispanyol tiyatro tarihinde önemli yer tutar. (L)

TİRŞE i. ve sıf. (fars. *terâşe,* kazınmış, kâğıt gibi ince deri'den). Yeşil ile mavi arasındaki renge verilen ad, cam göbeği (*tirşe rengi* de denir); *Tirşe rengi bir elbise. Evin duvarlarını açık tirşeye boyadılar.*

◆ 1. Eskiden üzerine yazı yazmak için kâğıt gibi inceltilerek hazırlanan açık renkli deri, parşömen: *Kitaplığının açık tirşe kaplı kitaplarını masanın üzerine döker* (H. R. Gürpınar).

— ANSİKL. Kâğıtç. *Esk. Tirşe* yapımında dana, keçi, koyun ceylân derileri kullanılırdı. İlk tirşe M.Ö. II. yy.da Bergama'da yapıldı. Tirşenin en iyisi genç dana derisinden yapılanıydı. Tirşe yapmak için önce derinin kılları kesilir ve kireçlenerek kurumaya bırakılırdı. Bir bıçakla deri üzerinde kalmış olan et ve yağ parçaları çıkarılırdı. Sonra bir tahta üzerine gerilen derinin üzerine tebeşir tozu serpilir, deri, sünger taşıyle düzeltilir ve temizlenirdi. Sonra bu yapım tekniği geliştirildi; deriler ıslatılarak kirece 1/9 oranında zırnık katılır ve kireç havuzuna daldırılır, dört gün daha kireç havuzunda bırakılırdı. İkinci bir temizlemeden sonra ekşimiş kepek veya ayran içine daldırılır; burada iki gün kalırdı. Daha sonra derilerin üzerine balıkyağı sürülür ve düzeltilirdi. Bir süre kapalı bir yerde üzerleri örtülü durduktan sonra 45°C ısıtılmış suya daldırılırdı. İçinde az miktarda potas eritilmiş olan bir suda son defa temizlenir ve kurutulmak üzere bir tahta üzerine gerilirdi. Tirşe, beyaz, sarı ve kırmızı olmak üzere üç renkte olurdu. Bu malzeme, XV. yy.a kadar kullanıldı. (M)

TİRŞEMSİ sıf. (*tirşe*'den *tirşe-msi*). Bot. Gök yeşiline çalan. Limon küfünü andıran. (L)

TİRTHAKARA veya **TİRTHANGKARA** i. («yol açıcı, yol gösterici» anlamında sanskritçe k.). Cayna'cılıkta peygamberlere ve patriklere verilen ad (JİNA veya ARHANT da denir); bunlar, bedenleşerek, insanların âhiret mutluluğuna ulaşmasına yardımcı olurlar (24 kişilik bir tirthakara dizisinin birincisi Rishabha; son ikisi, Parsvanatha ve Buddha Sakyamuni'nin çağdaşı ünlü Mahavira'ydı.) [L]

TİR TİR zf. (onomatope). Şiddetle titremeyi anlatmak için *titremek* fiiliyle birlikte kullanılır: *Sinirinden, eli ayağı tir tir titriyordu* (S. Kocagöz). *Ev sahibesini dehşetli bir telâş almış tir tir titriyordu* (Ahmed Rasim). [M]

TİRUÇÇİRAPPALLİ, esk. **Trichinopoly,** Hindistan'da (Madras eyaleti) şehir, Kaveri ırmağının sağ kıyısında ve deltasının başlangıcında; 250 000 nüf. Şehir Kaveri geçitine hâkim bir kale (Fransızlarla İngilizler arasında XVIII. yy.da çekişmeye yol açtı) çevresinde gelişti. Bir kara ve demiryolu kavşağı olan Tiruççirappalli'de birçok sanayi (demiryolu malzemesi yapımı, ipekli dokumalar, tütün imalâtı) yerleşti, ama el sanatları da (altın ve gümüş filigran) devam etti. Her yıl kalabalık hacı toplulukları Kaveri üstündeki bir adada, kalenin 3 km kuzeyinde olan Srirangam'ı ziyaret eder; burada iki tapınak vardır: Vişnu'ya adanan ve X. yy. ile XVI. yy arasında yapılan büyük Raghunathasvami tapınağı ile içinde Pallava üslûbunda oyulmuş (VII. yy.) bir mağara bulunan tepede kurulmuş (XVII. yy.) ve Siva'ya adanmış Cambukesvar tapınağı. Biri XI. yy.da Çolalar tarafından kurulan barajlar (Anikut) Kayeri'nin sularını Tiruççirappalli'nin yukarısına ve aşağısına sevk eder. (L)

TİRUNELVELİ, esk. **Tinnevelly,** Hindistan'da (Madras) şehir; 113 500 nüf. Hıristiyan misyonları merkezi. Kereste ticareti. Dokuma (pamuk) ve besin (şeker fabrikası) sanayii. (L)

TİRUPATİ, Hindistan'da (Andhra Pradeş) şehir, Doğu Gatlar'da, Madras'ın kuzeybatısında; 35 800 nüf. Bütün Hindistan'da ünlü bir hac yeridir. (L)

TİRUPPUR, Hindistan'da (Madras eyaleti) şehir, Koimbatur'un doğu - kuzeydoğusunda; 79 800 nüf. Ticaret merkezi. (L)

TİRYAK i. (yun. *ther,* vahşî hayvan > *theriakos,* vahşî hayvanlara ait'ten ar. ve fars. *tiryāk*). *Esk.* İçinde bitkisel ve madenî menşeli 45-50 madde ile 2 hayvansal madde bulunan ünlü macun. || *Tiryak-ı farsî,* panzehir taşı. || *Tiryak-ı faruk* (veya *tiryak-ı farukî*), panzehir. || *Tiryak-ı rustaiyan,* sarmısak. || *Tiryak-ı türkî,* maden zifti.

— ANSİKL. Mithridates tarafından bulun-

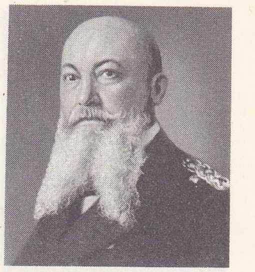

von TİRPİTZ

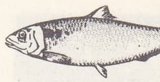

tirsi balığı

TIRSO DE MOLİNA

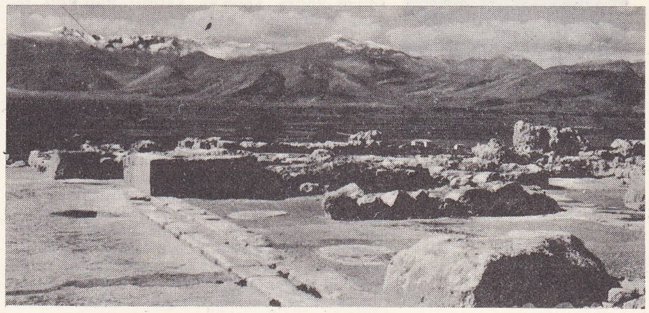

TİRYNS
sarayın büyük kalıntıları

rahip TİSO

TİSSANDİER

İstvan TİSZA

Kalman TİSZA

duğu söylenen *tiryak* her derde deva bir ilâç sayılırdı. Venedik'te, bu ilâcın hazırlanması esnasında halk eğlenceler tertip ederdi. Paris'te XVII. yy.da, bu macun özel bir törenle hazırlanırdı. O zamandan beri tiryakın formülü gittikçe basitleştirilmiştir. Bu yüzden, eczacılık kitaplarında çok sayıda değişik tiryak formülleri bulunmuştur. Bugün tiryak artık kullanılmamaktadır. (ML)

TİRYAKİ sıf. ve i. (ar. ve fars. *tiryāk*'tan *tiryākī*). Afyon, tütün, kahve v.b. keyif veren maddeleri kullanmağa ve içmeğe alışmış: *Büyük, kibrit çaktı, arkadaşına da ateş verdi. Eski tiryakiler gibi içlerine çekerek içmeğe başladılar* (Kemal Tahir). *Oruçlu erkekler bizde tiryaki, aksi olur* (H. E. Adıvar). || *Teşm. yol.* Bir şeye çok alışmış, vaz geçemeyen: *Birdenbire, yüzümün kara sarı boyasını silip, dayak tiryakisi bir topal uşak, bir kambur âşık, bir korkak ihtiyar makyajı yapamam* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Onlar tiryaki kapılarını bilirler ve o kapıların önünde «Boza var, boza..» seslenişini çok ahenkli bir ifadeyle «Vefa'nındır» diye mühürlerler* (N. Araz).

— DEY. [...] *tiryakisi*, [...] ye çok düşkün, onsuz edemeyen: *Övülmek bir ihtiyaçtır onun için, övülmenin tiryakisi olmuştur* (N. Ataç). *Oysa Rıfkı Bey tütün tiryakisi bile değil* (Kemal Tahir).

— Folk. *Tiryaki fincanı*, genellikle kahve tiryakilerinin kullandıkları, ağzı genişçe, kulpsuz kahve fincanı (*kallavî* fincan da denir.) [M]

Tiryaki çarşısı, Süleymaniye külliyesine bağlı çarşı, Mimar Sinan tarafından 1550 - 1557 yılları arasında yaptırıldı. Medreselerin altında sıralanan dükkânlardan kuruludur. Dükkânlar gereğinde bölünmek için iki akslı yapılmıştır. Cami duvarı ile Tiryaki çarşısı arasında bir medyan vardır. Çarşıda başarılı bir taş işçiliği görülür. Kemer taşları basıktır. Dükkânların bir kısmı bugün dispanser olarak kullanılmaktadır. (M)

TİRYAKİ HASAN PAŞA. Bk. HASAN PAŞA *Tiryaki*.

TİRYNS. Esk. coğ. Argolis'te, bugünkü Nauplion yakınında yunan sitesi. Kulübe yıkıntıları tarihöncesi dönemden kalmadır. Kaleler III. binyılda yapılmağa başlandı. Tiryns, en parlak dönemini Girit-Mykenai devrinde yaşadı; Mykenai'nin uydu sitesi olan ve Akhaia'lıların oturduğu şehir o devirde üçlü surlarla çevrili bir kaleydi. Oldukça iyi muhafaza edilmiş olan saray, Knossos sarayı gibi bir taht salonunu kapsar. Girit üslûbunda birçok fresk ortaya çıkarılmıştır. Aşağı şehir, ırmakların yolunun değiştirilmesiyle su baskınlarından korunmuştur. Bir Dor sitesi olan Argos, Peloponnesos'taki bu son Akhaia barınağını M.Ö. 468'de tamamıyle yıkmayı başardı. (L)

TİSA sıf. (ar. *tis'a*). *Esk.* Dokuz.

— Astron. *Esk. Abai tisa* (veya *eflâki tisa*), Güneş sistemini meydana getiren gezegenler ile Ay. (M)

TİSA veya **TİSZA,** almanca **Theiss,** Orta Avrupa'da ırmak, Tuna'nın (sol kıyı) kolu, 1 30 km. Tisa, Ukrayna Karpatları'nda, Hoverla kütlesinin eteğinde doğar. Dağdaki çığırının bir kısmı Romanya ile S.S.C.B. (Askarpat Ukraynası) arasında sınırı çizer. Macar topraklarına girince yükseltisi 114 m'ye düşen ırmak, 650 km ötede, Yugoslav topraklarında, Banat'ı aştıktan sonra Tuna'ya katılır; hidroloji rejimi dağlardaki kaynağının etkisinde olan bir ova ırmağı görünüşündedir. Karların erimesi sırasında veya yaz fırtınalarının hem ovayı hem de Karpatları etkilediği sırada görülen kabarmaları anî ve şiddetlidir; daha çok Macaristan'ın kuzeydoğusunda tehlikeli bir hal alır. Tisa eskiden Ukrayna sınırından Tuna ile birleştiği yere kadar, Pannonia ovasının löslü taraçaları arasında birçok menderes çizerek ağır ağır akardı. Taşkınları kıyılardaki yamaçlara çarparak sık sık kopmalara ve yatak değişmelerine yol açıyor ve pek çok balçık sürüklüyordu. Ama su baskınlarına karşı büyük çalışmalara girişildi: XIX.yy. ortasından sonra yapılan setler, bugün 4 000 km uzunluğa ulaşmıştır. Tisa, 150 000 km²'lik bir havza'ya yılda 10-11 milyon ton döküntü taşır. Her zaman çamurlu olan ırmak, Aşağı Tuna'nın deltaya ve Karadeniz'e kadar bulanık renkte akmasına yol açar. Rejim değişikliklerinin şiddeti (taşma devresinde 4 200 m³/saniye yaz sonunda 100 m³/saniyeden az) bakımından, Siret, Prut, hattâ Ural gibi Orta Avrupa ırmaklarına benzer. (L)

TİSAMENOS (veya **TEİSAMENOS**). Yun. mit. Efsanevî Isparta kralı, Orestes ile Hermione'nin oğlu. Herakleides'lerin saldırısına uğradı, Akhaia'ya püskürtüldü ve orada İonia'lılarla yaptığı savaşta öldü. (L)

TİSCHBEİN'LAR, alman ailesi (XVIII. yy.). Yirmi dördü aşan ressam üyeleri arasında şunlar sayılabilir: — *Büyük* JEAN-HENRI (Haina 1722-Kassel 1789), Hesse-Cassel landgravı Guillaume VIII'in ressamıydı. Başarılı bir portreci olarak tanındı. — *Küçük* WILHELM (Haina 1751-Eutin 1829). Napoli'ye gitti, Resim akademisinin müdürü oldu (1790). Tarihî tabloları, peyzajları ve portreleri dışında *Eski Vazolardan Gravürler Derlemesi* (1803-1806) ve *Yunan Tabloları Gravürleri* (1797) adlı iki eser yazdı ve *Hatıralar*'ını yayımladı (1861). [L]

TİSCHENDORF (Konstantin VON), alman Kutsal Kitap yorumcusu (Lengenfeld 1815-Leipzig 1874). Protestandı. Doğu kütüphanelerinde yaptığı araştırmalar sonunda, 1859'da, Sina'daki bir manastırda kutsal kitapların elle yazılmış eskisi olan *Codex Sinaiticus*'u buldu. Yeni Ahit'in tenkidi olan *Editio Octava Critica Major* (1869-1872) adlı eserini bu kitaptan ilham alarak yazdı. (L)

TİSE (Eduard Kazimiroviç), sovyet sinema operatörü (doğ. 1897 - Moskova 1961). Birinci Dünya savaşında aktüalite filimleri çekerken Ayzenştayn ile tanıştı ve o tarihten sonra ünlü yönetmenin değişmez iş arkadaşı oldu. Etkili ve gerçekçi üslûbuyle (*Grev* [Staçka], *Potemkin Zırhlısı* [Bronenosets Potyomkin], *Kasım* [Noyabr]), çerçeveleme bilgisi ve plastik yetisiyle (*Que Viva Mexico, Aleksandr Nevskiy*) kısa süre içinde başlıca sovyet fotoğraf yöneticileri arasına girdi. 1935'te A. Dovjenko ile *Aerograd*'ı, 1949'da G. Aleksandrov ile *Vstreça na Elbe*'yi (Elbe'de Karşılaşma) ve 1952'de gene aynı yönetmenle *Glinka*'yı çekti. 1956'da Z. Agranenko ile birlikte *Ölümsüz Garnizon*'u yönetti. (L)

TİSELİUS (Arne Wilhelm Kaurin), isveçli biyokimya uzmanı (Stockholm 1902). Uppsala'da ve Princeton'da okudu. 1930'da, Uppsala'da biyokimya profesörlüğüne getirildi. Elektroforez yoluyle, kan ve süt gibi organik sıvılardan çeşitli proteinler elde etti. Soğurma yoluyle çeşitli aminoasitleri birbirinden ayırdı. Molekül çalkalanması ve yayınma üstünde de çalıştı (1948'de Nobel Kimya ödülünü aldı.) [L]

TİSİN sıf. (ar. *tis'īn*). *Esk.* Doksan. (M)

TİSİPHONE («cinayeti cezalandıran»). Yun. mit. Erinya'lardan birinin adı. (L)

TİSEMSİT, esk. fr. **Vialar,** Cezayir idare çevresinin (Tiaret idare bölgesi) merkezi, Sersu'da; 10 515 nüf. — *Tisemsit idare çevresi.* 52 573. nüf. (L)

TİSNA. Esk. coğ. Anadolu'da (Aiolia bölgesi) şehir. M.Ö. IV. yy.a ait bazı sikkeler üzerinde adına *Tisnaion* şeklinde rastlanır. C. Schuchhardt, şehrin Aiol Kyme'si yakınlarında Kyme ile Aigai arasında Kocaçay'ın kenar vâdilerinden biri içinde yer almış olduğunu ileri sürer. Burada oldukça geniş bir alana yayılmış eski kalıntılar vardır. Daha geç antik kaynaklarda şehirden söz edilmez. Tisna'nın geç devirlerde önemini kaybetmiş olduğu ve bir köy haline gelerek şehir devletlerine katıldığı sanılıyor. (M)

TİSO (Josef), slovak din ve siyaset adamı (Velka Bytça 1887 - Bratislava 1947). Rahipti (1910); halkçı milletvekili seçildi (1925), sağlık bakanı (1927-1929) oldu. Çeklere karşı slovak isteklerini destekledi. Bağımsız slovak hükûmetinin başkanı oldu (eylül 1938), Hitler tarafından Berlin'e çağrıldı (13 mart 1939). Diyete, Slovak cumhuriyetinin Almanlar himayesinde bağımsızlığını ilân ettirdi (14 mart). Polonya'ya karşı Almanya'dan yardım istedi (eylül). Başbakan oldu (26 ekim 1939 - 4 nisan 1945). Hitler ile işbirliği yaptığı için Bratislava Halk mahkemesi tarafından ölüme mahkûm edildi. (L)

TİSSAMAHARAMA, Seylan'da yer, adanın güneybatısında, Kirindi Oya ve Kumbukkan Oya vâdileri arasında; 5 000 nüf. M. Ö. III. yy.da Seylan'ın başkenti olan Tissamaharama'nın çevresinde birçok budd-ha anıtı vardır. (L)

TİSSANDİER (Gaston), fransız bilgini ve balon pilotu (Paris 1843 - ay.y. 1899). Önce kimya ile ilgilendi, kısa süre sonra meteoroloji gözlemleri yapmak amacıyle balonculuğa yöneldi. 1868'de Calais'ye yaptığı ilk hava yolculuğundan sonra, özellikle fransız - alman savaşı sırasında, kuşatılan Paris'ten ayrılmak ve tekrar oraya dönmek için balonla birçok yolculuk yaptı. 1875'te, Crocé-Spinelli ve Sivel ile birlikte *Zenith* adlı balon içinde 8 600 m yüksekliye ulaştı, fakat iki arkadaşı öldü. 1883'te kardeşi ALBERT ile birlikte güdümlü bir balon yaparak, pilli elektrik motoruyle işleyen bir pervane ile donattı; iki kardeş bu balonla bir hava akımına karşı yükselmeyi başardılar. Tissandier çeşitli eserler yazdı ve 1873'te *Nature* (Tabiat) dergisini kurdu. (L)

TİSSAPHERNES (öl. Kolossai M. Ö. 395), Lidya ve Karia'da pers satrapı (413'e doğr.). Artakserkses Mnemon zamanında, dargın olduğu Kyros'un oyunlarını açığa vurarak onu Kunaksa'da yendi (M. Ö. 401). Çadırına kadar sokulan yunanlı kumandanları tutuklattı ve Babil'e göndererek öldürttü, ama ordularının geri çekilmesine engel olamadı. Artakserkses, Tissaphernes'e kızını ve Kyros'un yönettiği vilâyetleri verdi; ama Paktolos suyu kıyılarında Agesilaos II'ye yenilince (Sard, 395), Artakserkses onu görevinden aldı ve öldürttü. (L)

TİSSERAND (Eugène), fransız tarım uzmanı ve yöneticisi (Flavigny-sur-Moselle 1830 - Paris 1925). Zıraat mühendisiydi. Çeşitli ülkelerde incelemeler yapmakla görevlendirildi. 1871'de zıraat bakanlığında genel müfettiş, sonra müdür muavini (1874) oldu; Tarım enstitüsünü yeniden kurdu ve bu enstitünün müdürlüğüne getirildi. 1879'da Tarım bakanlığında görev aldı, Bilimsel Araştırmalar servisine yeni bir düzen verdi, tarım öğretimini geliştirdi. Tarımcılık üstüne yazılmış birçok eseri vardır. (L)

TİSSERAND (Félix), fransız astronomu (Nuits, Cote-d'Or 1845 - Paris 1896). 1873'te Toulouse rasathanesi müdürlüğüne ve Toulouse üniversitesi astronomi profesörlüğüne getirildi. Venüs'ün Güneş'in önünden geçişini gözlemlemek için Japonya'ya gönderilen (1874) heyette yer aldı, 1882'de Saint - Domingue'de ikinci geçişi gözlemlemek için gönderilen heyete başkanlık yaptı. 1892'de Paris rasathanesi müdürlüğüne, aynı yıl içinde Sorbonne üniversitesi astronomi profesörlüğüne getirildi. Güneş sistemi üstüne çalışmaları çok önemlidir. *Traité de Mécanique Céleste* (Gök Mekaniği İncelemesi) [1889-1896] adlı eserinde Laplace'ın çözemediği problemleri çözdü. (L)

TİSSİER (Ange), fransız ressamı (Paris 1814 - Nice 1876); günlük hayattan sahneler, portreler ve tarihî kompozisyonlar yaptı. (L)

TİSSOT (Charles Joseph), fransız arkeoloğu (Paris 1828 - ay.y. 1884). İstanbul (1880) ve Londra'da (1882) büyükelçilik yaptı. Başlıca eserleri: *Géographie Comparée de la Province Romaine d'Afrique* (Roma'nın Afrika Eyaletinin Karşılaştırmalı Coğrafyası) [1884], *Fastes de la Province Romaine d'Afrique* (Roma'nın Afrika Eyaleti Yıllığı) [1885]. (L)

TİSSOT (James), fransız ressamı, gravürcüsü ve minecisi (Nantes 1836 - Bouillon, Doubs 1902). On yıl İngiltere'de kaldı, özellikle portreler çizdi, sonra Paris'e döndü. 1883 Millî sergisine *Müsrif Çocuğun Hikâyesi*'ni gönderdi. 1887'de Filistin'e gitti. Üç yüz elli suluboya çalışmasını 1894'te *İsa Efendimizin Hayatı* adı altında sergilendi. Sonra dinî resimler yaptı: *Kardinal Langénieux'nün Kudüs'e Kabulü* (Reims katedrali). [L]

TİSSOT (Pierre François), fransız yazarı (Versailles 1768 - Paris 1854). Babeuf'ün hazırladığı kompoloya katıldı, sonra siyasetten çekildi. 1813'te Collège de France'ta Delil-

Foto. X, Dornac (LAROUSSE)

le'in yerine Latin Şiir kürsüsüne getirildi. Tarih ve latin edebiyatı üstüne incelemeler yazdı: *Souvenirs de la Journée du Ier Prairial an III...* (Yıl III Prairial I Günü Hatıraları...) [1799], *Trophées des Armées Françaises Depuis 1792 Jusqu'en 1815* (1792-1815 Arasında Fransız Ordularının Zaferleri) [1819], *De la Poésie Latine* (Latin Şiiri Üstüne) [1821], *Études sur Virgile* (Vergilius Üstüne İncelemeler) [1825 - 1830], *Histoire Complète de la Révolution Française* (Fransız Devriminin Tam Tarihi) [1833]. (L)

TİSSOTİA i. Tebeşir devrinde yaşamış ammonit. (Kavkısı ve kavkı bölmeleri, triyasta yaşamış ceratites'e benzediği için TEBEŞİR CERATİTES'i de denir.) [L]

TİSTA, Hindistan ve Doğu Pakistan'da ırmak; yaklş. 400 km. Irmak, Sıkkım Himalayası'nda doğar, güneybatıya yönelir, Darjeeling'in güneyinde Ganj ovasına varır; Pakistan'a girer ve Rangpur'un güneybatısında Brahmaputra'ya kavuşur. Himalaya karlarının erimesi, felâketler doğuran ilkbahar taşkınlarına yol açar. Bununla beraber Hindistan ile Tibet arasında en kestirme yol, Kalimpong'a kadar Tista vâdisinden geçer. (L)

TİSZA. Bk. TISA.

TİSZA (Istvan, kont), macar siyaset adamı (Budapeşte 1861 - ay. 1918), Kalman Tisza'nın oğlu. Liberal milletvekili (1866) seçildi. İktisat meselelerinde uzmanlaştı. 1903-1905 Arasında başbakanlık yaptı. Macarların azınlıklara üstünlüğünü savunduğu için uzun süre iktidardan uzaklaştırıldı, fakat eski Liberal partiyi «Millî Emek partisi» adıyle yeniden kurdu ve tekrar iktidara geldi (haziran 1913 - mayıs 1917). Gerçek bir diktatördü. Azınlık haklarına karşı çıktı. 1914 Haziranında Berchtold'un Sırbistan'a karşı sefer açmasına engel olmağa çalıştıysa da sonradan savaşa razı oldu. Burian'ı birtakım tavizler vermeğe teşvik ederek, İtalya'nın savaşa katılmasını önlemeğe çalıştı (1915); fakat Romanya ile savaşı önleyemedi (1916). Kendisini savaşın sorumlusu olarak kabul eden askerler tarafından öldürüldü (31 ekim 1918). [L]

TİSZA (Kalman), macar siyaset adamı (Geszt 1830 - Budapeşte 1902). Merkez sol milletvekiliydi. Partisiyle birlikte Deak'ın Merkez partisine katıldı ve böylece Liberal parti kuruldu (1875). 1875'ten 1890'a kadar hükûmet başkanlığı yaptı. Bu iki partinin birleşmesi sayesinde Macaristan'ın iktisadî ve siyasî durumunu güçlendirdi. (L)

TİSZALÖK, Macaristan'da (Szabolcs-Szatmar idare bölümü) kasaba, Tisza ırmağının kıyısında, Nyiregyhaza'nın batısında. Tisza üstündeki baraj, bir hidroelektrik santralı ve bir su dağıtım şekebesini (Hortobagy bölgesinde 120 000 hektarı sular) besler. (L)

TİSZANTUL, Macaristan'da bölge, Tisza ile Romanya sınırı arasında. İklimin oldukça çorak ve toprakların daha az verimli olduğu kuzey kesimi dışında Tiszantul bölgesi Macaristan'ın en elverişli tarım bölgesidir. Lös tabakası burada çok kalındır ve verimli buğday, mısır ve tarla sebzesi (paprika) tarımına imkân verir. Ayrıca bölgede şeker pancarı yetiştirilir ve hayvancılık yapılır. (L)

TİSZAPALKONYA, Macaristan'da (Borsod - Abauj - Zemplen idare bölgesi) şehir; Tisza ile Sajo'nun birleştiği yerde. Elektrik santralı. Kimya sanayii. (L)

TİŞE i. (fars. *tişe*, keser, heykeltıraş kalemi'nden). *Esk.* Keser, kazma, külünk. || Balta, nacak. || *Tişe-i Ferhad*, Ferhad'ın dağı delip açmak için kullandığı kazma. M)

TİŞÖRT i. (ing. *tee-shirt*). Kısa kollu gömlek; düz konduğunda T şeklini alır. (L)

TİTAGARH, Hindistan'da (Batı Bengal) şehir, Hugli (Hooghly) kıyısında; 76 400 nüf. Kalküta'nın sanayi banliyösü. Şehirde Assam'dan gelen çay ve Doğu Pakistan'dan gelen jütler işlenir. Dokuma tezgâhları fabrikası; kâğıt ve cam sanayii. (L)

TİTAN i. (yun. *titanos*, alçı'dan fr. *titane*). Kim. Özellikleri bakımından silisyum ile kalay arasında yer alan, genellikle dört değerli maden. *Eşanl.* TİTANYUM.

— Miner. *Titan oksit. Eşanl.* RÜTİL. || *Demirli titan oksit. Eşanl.* İLMENİT. || *Silisyum ve kalsiyumlu titan. Eşanl.* SFEN.

— ANSİKL. *Titan*, atom numarası 22, atom ağırlığı Ti = 47,9 olan kimyasal elementir. 1789'da Gregor tarafından keşfedilen titan, Liebig tarafından rütilden elde edildi (1831) ve Klaproth ile Marignac tarafından incelendi.

Katı haldeki titan, 4,5 yoğunluğunda, çok sert, parlak beyaz bir madendir; 1 800°C'a doğru ergir. Özellikleri bakımından silisyuma benzer. Soğukta yüzeysel olarak oksitlenir, sıcakta azot ve halojenlerle, hidroklorik ve nitrik asitlerle birleşir.

Rütil'in en önemli bileşeni olan titan oksit TiO_2 (*titanik anhidrit*) ısıtılınca sararan beyaz bir katıdır. Suda çözünmez, 1 600°C'a doğru ergir. Alkalilerle birleşerek silikatlara benzeyen, K_2TiO_3 gibi titanatlar verir. «Titan beyazı» adı altında boyacılıkta ve bazı kumaşların aprelenmesinde kullanılır. Titan ve flüorun birleşmesiyle meydana gelen titan flüorür TiF_4, beyaz bir katıdır; alkali flüorürlerle birleşerek, H_2TiF_6 asidinin tuzları olan flüorotitanatları verir.

Klorürleri arasında en önemlisi, karbon tetraklorürün titan okside akkor derecede etkimesiyle elde edilen titan tetraklorürdür $TiCl_4$. Titan tetraklorür renksiz bir sıvıdır; nemli havada ayrışarak sis meydana getirir ve titan hidroksit $Ti(OH)_4$ açığa çıkarır. Bu özelliğiyle sis verici madde olarak da kullanılır. Mor renkli bir katı olan titan triklorür $TiCl_3$ ile siyah renkli bir toz olan titan diklorür $TiCl_2$ de bilinmektedir.

● *Cevherleri.* Tabiatta oksitli bileşikler halinde çok yaygın olarak bulunan titanın en önemli cevherleri, *rütil* (Kamerun, Avustralya ve A.B.D.'de işletilir) ile karmaşık demir ve titan oksit (titan ortalama olarak yüzde 20 oranında bulunur) olan *ilmenit**tir (özellikle A.B.D., Norveç, Hindistan, S. S.C.B. ve Gine'de işletilir).

● *Üretim.* Günümüzde titan elde etmek için en çok kullanılan sınaî usul, Kroll usulüdür. Tabiî oksitlenmiş ürünün elektrik arkıyle ısıtılan kapalı bir kap içinde, 800°C'ta klorürleme işleminden geçirilmesi, yoğunlaşma ve temizleme işlemlerinden sonra titan tetraklorürün elde edilmesini sağlar. Gaz halindeki bu ürün, ikinci bir işlem için kapalı bir kaba gönderilir ve titan tetraklorür, 900°C'ta etkisiz helyum atmosferi altında magnezyum yardımıyle indirgenir. Elde edilen maden, sünger, toz veya tane şeklindedir ve özel elektrik arkı fırınında, argon atmosferi altında yeniden ergitilmelidir.

● *Uygulama alanları.* Yoğunluğunun nispeten az, kopma yükünün yumuşak çeliğinkine yakın olması ve çeşitli aşındırıcılara dayanıklılığı yüzünden titan, bazı mermi parçalarının, güdümlü mermi veya tepkili uçak gövdelerinin yapımında kullanılır. Sanayide maden, saç, tel ve çubuk halinde tüketilir. Bu titanın kırılgan durumlarda olmasına ve tel haline gelebilme özelliğinin kaybolmasına yol açan ergimiş gazların giderilmesi gerekir. Titan, kimya sanayiinde, klor ve kromik asidin aşındırıcı etkisine karşı dayanıklı olması yüzünden kullanılır. Ayrıca, âdi çeliklere (oksit giderici), paslanmaz çeliklere (karbürleri kararlı hale getirici), dökme demirlere (grafitleştirici), ateşe dayanıklı alaşımlara (uzamaya karşı direncin arttırılması), bakır alaşımlarına (oksit giderici ve saflaştırıcı), alüminyum alaşımlarına (alaşımın temizlenmesi ve saflaştırılması için) katılır. Alotropik dönüşüm sebebiyle titan, demirle olduğu gibi, menevişleme ve su verme işlemlerinden geçirilebilen birçok alaşım verebilir. Mekanik karakteristikleri ilgi çekici olan alaşımlar, manganez, krom, vanadyum, alüminyumla hazırlanır. Fakat imalât fiyatlarının yüksek olması yüzünden bu alaşımların uygulama alanları sınırlıdır. Titan karbür, türbin kanatçıklarının ve keski âletlerinin yapımında kullanılan bazı ateşe dayanıklı alaşımların en etkin maddesidir. Bu alaşımlar, bazen tungsten karbür karıştırılmış titan karbürün kobalt veya nikelden meydana gelen bir bağlayıcı ile sinterlenmesinden hazırlanır. Bu alaşımlar ayrıca, çok sert ve darbelere karşı dayanıklı olması yüzünden, tel haddesi ve kalıp veya çeşitli âlet parçalarının yapımında da kullanılır. Titan, boya sanayiinde beyaz pigment olarak işe yarar.

Havacılık ve uzay sanayii, titanın ve haddelenmiş, tel halinde çekilmiş veya dövülmüş ürünler halindeki titan alaşımlarının en önemli tüketicisi durumuna gelmiştir. Hacim ağırlığının az (dm³'te 4,5 kg), mekanik karakteristiklerinin yüksek (şekil değiştirmiş ve işlenmiş alaşımlarda kopma yükü 90 ile 12 bar arasında), kopma yükü ile hacim ağırlığı arasındaki oranın 27 olması yüzünden (bu oran, işlenmiş özel çelikler için 20 ile 25, işlenmiş hafif alaşımlar için 20'dir) bu alaşımlar çok kullanışlıdır. Üstelik, alüminyum alaşımlarının aksine, çeliklerde olduğu gibi, kullanma sıcaklığının artmasıyle bu oran belli bir değerde kalır. Sanayide kullanılan başlıca titan alaşımlarında yüzde 4 ile 8 manganez, yüzde 3 ile 5 alüminyum, yüzde 2 ile 7 krom, bazen de az miktarda demir, molibden, kalay bulunur; bu elementler termik işlemleri kolaylaştırır ve titanın mekanik karakteristiklerini arttırır. Son zamanlarda bu alaşımların işlenme ve dönüşüm tekniklerindeki gelişmeler, bunların uygulama alanlarının genelleştirilmesini sağlamıştır. (L)

TİTAN, Satürn*ün, 1655 martında Huygens tarafından keşfedilen altıncı ve en büyük uydusu. Aşağı yukarı 4 000 km'yi bulan çapı ve Ay kütlesinin iki katına yakın kütlesiyle, Güneş sistemindeki uydular içinde en büyüğüdür. Titan, üzerinde atmosfer olduğu tespit edilebilen tek uydudur. (L)

Titan, 1955'te tasarlanmış kıtalararası balistik bir füzeden türeyen bir dizi amerikan uydu fırlatıcısına verilen ad. Bu diziye dahil 195 ton itiş gücündeki «Titan II» füzesi, «Gemini*» programının uzay kapsüllerini fırlatmakta kullanıldı. «Titan» füzesinin başka tipleri de denenmiştir veya deneme safhasındadır; özellikle, öncekilerden farklı olarak, her biri 450 tonluk bir itiş gücü sağlayan barutlu iki büyük yan hızlandırıcı eklenmiş «Titan III C» füzesi üzerinde incelemeler devam etmektedir. Böyle bir füze, 11 tondan daha ağır bir yükü 500 km'lik dairesel bir yörünge üzerine oturtabilecektir. (L)

Titan, Johann Paul Richter'in romanı (1800 - 1803). Bu serüven romanının kahramanları genç Albano ile sevdiği kızın erkek kardeşi Roquairol Titan'dır. Eser, konunun geleneksel serüvenlerinden çok, kimi zaman en aşırı romantizme kayan, kimi zaman da kahramanlarıyle nükteli bir şekilde alay eden romancının tutumu açısından ilgi çekicidir. (L)

TİTANAT i. (fr. *titanate*). Titanik asidin tuzu. (L)

TİTANİA, Uranüs*ün üçüncü uydusu; 1787'de William Herschel tarafından dördüncü uydu Oberon ile aynı zamanda keşfedildi. (L)

Titania, periler kraliçesi, Oberon'un karısı. Shakespeare'in *Bir Yaz Gecesi Rüyası* ve Wieland'ın *Oberon* adlı eserindeki kişilerden biri. (L)

Titanic, İngiliz White Star Line Vapurculuk şirketinin, boyutları (uzunluk 271 m, tonilato 60 000) ve donanımının lükslüğü ile ün kazanan transatlantiği. 14/15 Nisan 1919 gecesi New Foundland'ın güneyinde bir buzula çarparak battı. Kazada, en az bin beş yüz kişi öldü. Gemi ilk seferini yapıyordu ve korkunç kaza, dünyada büyük bir heyecan yarattı. Bu deniz faciası, 1929 ve 1948 yılları arasında, denizde can güvenliği konusunda milletlerarası konferanslar yapılmasına yol açtı. (L)

TİTANİK sıf. (fr. *titanique*). Kim. Formülü TiO_2 olan anhidrit ile buna tekabül eden asitler için kullanılır. (L)

TİTANİL i. (fr. *titanyle*). Kim. Formülü = TiO olan iki değerli kök. (L)

TİTANİT i. (fr. *titanite*). Kim. Genel formülü M_2TiO_3 olan karmaşık tuz; M, tek değerli bir madenin sembolüdür.

— Miner. Formülü $CaTiSiO_5$ olan tabiî kalsiyum ve titan silikat. (L)

TİTAN'LAR. Yun. mit. Olympia tanrılarından önceki ilkel tanrılar. Uranos ile Gaia'dan doğan Titan'lar, altısı erkek, altısı dişi (bunlara *Titanis'ler* de denir) olmak

«Athena'nın **TİTAN'LAR**'la savaşı»nın detayı
Peygamon sunağı (Bergama)

titanus

Foto. X (LAROUSSE)

TİTİCACA gölü kamıştan kayıklar

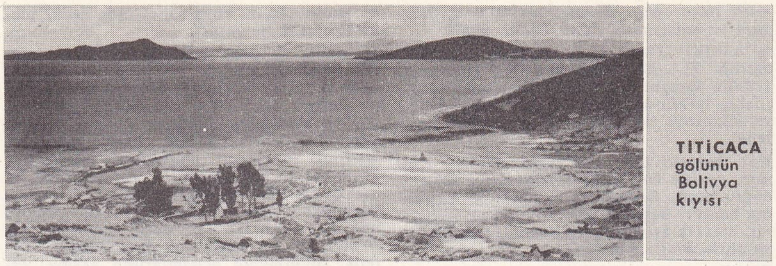

TİTİCACA gölünün Bolivya kıyısı

mareşal TİTO

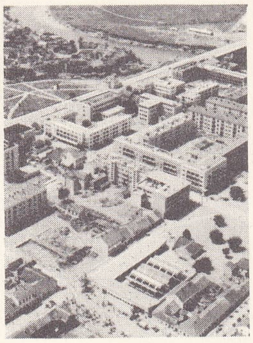

TİTOGRAD

üzere on iki tanrıydı. En gençleri Kronos'tu. Olympia'lılarla savaştılar ve Kronos'un birkaç yıl için iktidarı ele almasından sonra yenildiler. Zeus, Titan'ları yıldırımlarıyle vurup Tartaros'a attı. Bazı efsanelerde insanların atası olarak gösterilmişlerdir. (L)

TİTANLI sıf. (*titan*'dan *titan-lı*). Bileşiminde titan bulunan. || *Titanlı demir. Eşanl.* ILMENİT. (L)

TİTANOBROMÜR i. (fr. *titanobromure*). Kim. Bk. BROMOTİTANAT.

TİTANOMAGNETİT i. (fr. *titanomagnétite*'ten). Miner. Titan bakımından zengin magnetit; gabrolar içinde bulunur. (L)

TİTANOMAKHİA i. (*Titan* ve yun. *makhe*, savaş'tan). Yun. mit. Titan'ların, kardeşleri Kronos ile birleşerek başkaldıran Zeus'a karşı giriştikleri savaş. (Titanomakhia, yunan dininin, tanrılara yer veren başlıca masallarındandır. Sanatta Titanların Kavgası, Devler Savaşıyle karışır.) [L]

TİTANOMYS i. Lagomys'e yakın kemirgen memeli hayvan; oligosen ve miyosen tabakasında fosil olarak bulunur. (L)

TİTANOTHERİDAE çoğl. i. Kuzey Amerika ve Avrasya'da eyosen ve oligosen tabakalarında bulunan, soyu tükenmiş toynaklı memeli hayvanlar familyası. (Bunlar başlangıçta bir tapir büyüklüğünde orta boylu hayvanlardı; kafatası normal büyüklükte, köpekdişleri kuvvetliydi [msl. palaeosyops, telmatherium]; daha sonra kafatası boynuzlu, küçük köpekdişli çok iri şekilleri ortaya çıktı [msl. titanotherium veya brontotherium].) [L]

TİTANOTHERİUM i. Soyu tükenmiş toynaklı memeli hayvan; Kuzey Amerika'da oligosen tabakasında bulunur. (*Titanotheridae* familyasının örnek tipi. Titanotherium küçük bir fil büyüklüğünde, tıknaz gövdeli dört bacaklı, iri bir hayvandır; her ayağında

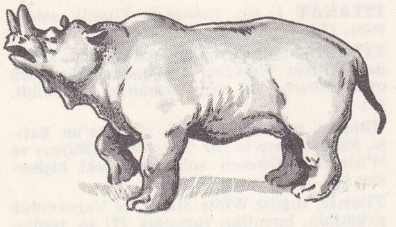

üç parmak bulunur; başında, burnunun üstüne doğru eğik iki kemik çıkıntı vardır. BRONTOHERİUM da denir.) [L]

TİTANUS i. Bilinen kınkanatlı böceklerin en büyüğü (uzunl. 15 sm); yalnız Guyana'da bulunur ve yaşlı ağaçlarda yaşar. (İlmî adı *Titanus giganteus*. Kınkanatlıların *cerambycidae* familyasından.) [L]

TİTARİSSOS. Esk. coğ. Ptolemaios'a göre, Anadolu'da (Kappadokia bölgesi), Melitene (bugün Malatya) bölümünde şehir. Araştırmalara rağmen kesin yeri bilinmiyor. (M)

TİTCHENER (Edward Bradford), ingiliz asıllı amerikalı psikolog (Chichester 1867 - İthaca, New York 1927). W. Wundt'un öğrencisi oldu. Önce Leipzig'de sonra Amerika'da, deneysel psikoloji üstünde çalıştı. Eserleri: *An Outline of Psychology* (Psikolojiye Bir Bakış) [1896], *Feeling and Attention* (Duyma ve Dikkat) [1908], *Thought - Process* (Düşünce Oluşumu) [1909], *Lehrbuch der Psychologie* (Psikoloji Ders Kitabı) [1910-1912], *A Beginner's Psychology* (Psikolojiye Giriş) [1915], *Experimental Psychology* (Deneysel Psikoloji) [1927]. Titchener anglosakson psikoloji bilimini büyük ölçüde etkiledi. (L)

TİTELOUZE (Jehan), fransız din adamı, bestecisi ve orgcusu (Saint-Omer 1563 - Rouen 1633). Saint-Omer veya Douai'de okudu. Rouen'da Saint-Jean kilisesi, sonra Rouen katedralinde (1601'de Crespin Carlier'ye onarttı) orgcu oldu. Çalgı yapımı ve müzik nazariyesiyle ilgilenerek bu konuda P. Mersenne ile yazıştı. Kralın orgcusu La Barre ve F. Bienvenu ile dostluk kurdu, Ballard yayınevinde orgla ilgili eserler yayımladı. Ayrıca missalar yazdı. Klavye eserleri sadece, ses imkânlarını çok iyi bildiği, org için yazılmıştır. Titelouze, İngilizlerin (Philipp, Bull), İspanyolların (Cabezon), İtalyanların (Frescobaldi), Fransızların (Du Caurroy) klavye eserlerini biliyordu. XVI. yy. polifonicilerine duyduğu hayranlık, henüz motet ruhuna sadık çizgisel «araştırmaları», yer yer ince uyuşumsuzluklarla bezenmiş müzik dili ve ritim yenilikleri Titelouze'un eserine modal ile tonal müzik dünyası arasında bir yer sağlar. (L)

TİTHE veya **TİTHİNG** i. («önlük» anlamında ing. k.). İng. tar. Dinî yönetim çevresinin aldığı aşar. || Onar kişilik büyük toprak sahipleri topluluğu. Bunlar kolektif bir sorumlulukla yükümlü idiler ve genel olarak kırlık bölgelerde güvenliği sağlarlardı. (L)

TİTHENİDİA i. (*tithene*, sütanne'den yun. k.). Esk. Yun. Sütannelerle emzikteki çocukların Artemis tapınağında kutlanan Lakonia bayramı. (L)

TİTHONOS. Yun. mit. Truvalı kahraman, Laomedon'un oğlu. Eo ile evlendi. Zeus onu ölümsüzleştirdi; fakat karısı onun için ebedî gençlik istemeyi unuttu; bu yüzden Tithonos, sorgun ağacından yapılmış bir beşikte yatabilecek kadar ihtiyarlayıp küçüldü. Ümitsizliğe kapılan karısı onu ağustos böceği şekline soktu. (L)

TİTİCACA, Andlar'da göl; Peru ile Bolivya arasında paylaşılmıştır. Yüzölçümü 6 900 km² olan göl, 3 812 m yükseltidedir; en derin yeri 280 m'dir. Kısmen bataklık olan kuzey ve güney uçları dışında, mavi sularına dimdik inen yüksek dağlarla çevrilidir. Sularının fazlasını Desaguadero ırmağı aracılığıyle Poopo gölüne akıtır. Copacabana yarımadası, gölün kuzey kesimini «Uinamarca denizkulağı» adı verilen güney kesiminden ayırır. Gölün karmaşık tektonik olaylar sonucunda meydana geldiği sanılır. Tatlı olan sularında bol balık vardır; düz kıyılarında yetişen sazlıklar hem sığır otlağı olarak hem de baş tarafı hafifçe kalkık, dar ve uzun kayıklar yapımında kullanılır. Su kütlesi, kıyılardaki iklimi yumuşatır ve tahıl tarımına imkân verir (arpa, buğday hattâ mısır). Titicaca gölünü kuşatan dağların yamaçları, kolomböncesi kızılderilileri tarafından taraçalar haline getirilmiş ve kıyı topraklarının verimliliği oldukça yoğun bir nüfusun yerleşmesine yol açmıştır. Düzenli bir vapur servisi Puno limanını (Peru) Guaqui limanına (Bolivya) bağlar. (L)

TİTİENSİS'LER, Eski Roma'nın üç ilkel kabilesinden (öbür ikisi *Ramnes* ve *Luceres*) biri. (L)

TİTİİ SODALES. Esk. Rom. Sabinlerin âyinlerine benzer âyinleri uygulayan rahipler. (Varro'ya göre, bu rahipler, Roma'da Sabinlerden gelen gelenekleri korumak için Titus Tatius tarafından görevlendirilmişlerdi. Ama etkili bir rol oynayamadılar.) [L]

TİTİNİUS, latin komedi şairi (M.Ö. II. yy.). Ruh incelemeleri bakımından Eskiçağda beğenilen ve Terentius'un piyeslerine öncülük eden komediler (*togatae*) yazdı. Eserleri üstüne, birkaç komedisinin adından başka şey bilinmiyor. (L)

TİTİOPOLİS. Esk. coğ. Anadolu'da (İsauria bölgesi) şehir. Dekapolis adlı bir birliğin içinde yer alıyordu. Roma imparatorlarından Hadrianus, L. Verus, Caracalla ve Geta devirlerine ait olan sikkeleri üzerinde *Titiopoliton* yazıtı ile Zeus, Dionysos ve Tykhe'nin tasvirleri yer alır. Şehrin adına *Titiupolis, Tityupolis* şekillerinde de rastlanır. Titiopolis podriği Artemios, M. S. 381'deki Konstantinopolis konsiline, Mampretus ise M. S. 451'deki Khalkhedon konsiline katılmıştır. Şehrin yeri bilinmiyor. (M)

TİTİSEE, Almanya'da göl, Karaorman'da, bir buzul oluğunun dibinde. Önemli turizm merkezi. (L)

Titius kanunu, *Bode Titius kanunu* diye bilinen kozmogoni kuralı. Bk. BODE (Johann Elert). [L]

TİTİZ sıf. (esk. türk. k.). Çok dikkat ve özenle davranan veya böyle davranılmasını isteyen, memnun edilmesi güç: *Vazifesinde böyle dikkatli, böyle anlayışlı, böyle titiz adam az gördüm Bizim Yokuşta* (Y. Z. Ortaç). *Müdürümüz yalnız bir şey hususunda titizdi* (A. H. Tanpınar). || Temizliğe aşırı düşkün olan, pek temiz ve derli toplu: *Ahmed Efendi titiz adam olduğu için elini sık sık yıkar* [...] *musluğu çok kullanırdı* (B. Felek). *Muzaffer Bey biraz titiz olduğu için temiz dediği zaman «ze»yi keskince telâffuz ediyordu* (Ahmed Rasim). || Huysuz: *O, daha aksi, daha titiz, belki de biraz hastaydı* (H. E. Adıvar). [M]

TİTİZLENMEK dönşl. f. (*titiz*'den *titiz-le-n-mek*). Çok dikkat ve özenle davranmak veya böyle davranılmasını istemek, titiz olmak, titizlik göstermek. || Rahatsız olmak, gücenmek: *Bana, B ...de İpekböceği, Ç...de Gülbeşeker dedikleri zaman ne kadar üzülmüş, titizlenmiştim* (R.N. Güntekin). [M]

TİTİZLEŞMEK dönşl. f. (*titiz*'den *titiz-le-ş-mek*). Titizlenmek. (M)

TİTİZLİK i. (esk. türk. k.). Titiz olma, titizce davranma hali: *Bu dergi, büyük bir intizam ve titizlikle neşrediliyordu* (Ş. S. Aydemir). || Çok temiz olma, temizliğe düşkün olma durumu: *Otel odacıları sizin cinsten müşterilerin titizliğine alışıktırlar* (R. N. Güntekin). || Huysuzluk: *Belki titizlik filân etmeğe kalkar, katiyen aldırma, öleceğini bilsen bırakma* (R. N. Güntekin). [M]

TİTLİS, Orta İsviçre'de buzullarla çevrili doruk, Dört - Kanton gölünün güneyinde; 3 239 m. (L)

TİTO (Josip BROZ, — denir), yugoslav devlet adamı (Kumrovec, Hırvatistan 1892). Bir demircinin oğludur. Avusturya-Macaristan ordusunda görev aldı; 1915'te Ruslara esir düştü, 1917-1923 arasında Kızılordu saflarında çarpıştı, sonra Yugoslavya'ya döndü. Yugoslav Komünist partisinin kurucularından biri olduğu için birçok defa tutuklandı (1928'de altı yıl hapse mahkûm edildi). Serbest bırakılınca Moskova'ya gitti (1934); 1936'da Paris'e geçti, milletlerarası birliklerin İspanya'ya sokulmasını düzenledi. Yugoslav Komünist partisi genel sekreteri oldu, memleketine döndü (1937). İkinci Dünya savaşında Uzice'de bir Kurtuluş komitesi kurdu, Yugoslavya'nın federasyon şeklinde teşkilâtlanmasını teklif ederek işgalcilere ve müttefikleri *ustaşi*'lere karşı devamlı gerilla savaşı yürüttü. Churchill tarafından da desteklenen Tito, rakibi Mihayloviç'in ayağını kaydırdı, partizanlardan meydana gelen gerçek bir ordu kurdu ve devrimci hükûmetin başına geçti. Sonra kral Petar'ın yurt dışına kaçmış olan hükûmetine karşı çıktı, ekim 1944'te Kızılordu ile Belgrad'a girdi. 29 Kasım 1945'te cumhuriyet ilân edildi; Ribar komitesinde Millî Savunma bakanlığı yapan ve mareşal rütbesini alan (1943) Tito, hükûmet başkanlığına ve başbakanlığa getirildi (7 mart 1945). Partisi «Halk cephesi», kasım 1945 seçimlerini kazandı. 1946 ve 1947'de öbür halk demokrasileriyle dostluk antlaşmaları imza-

Foto. Almasy, Yugoslavya Turizm bürosu, Keystone (LAROUSSE)

ladı. 1946'da Tito, Atina hükûmetine karşı yunanlı komünistleri destekledi, ama 1948'de Kominform'un direktiflerine boyun eğmeyi reddetti ve devlet yönetiminde ›komünist olduğu kadar milliyetçi bir yol izleyerek S.S.C.B. ve halk demokrasilerine karşı bağımsız bir tutum aldı. Böylelikle batılı devletlere ve A.B.D.'ye yaklaştı, onlardan malî ve iktisadî yardım sağladı (13 kasım 1951 antlaşması), Türkiye ve Yunanistan ile Ankara (1953) ve Bled (1954) antlaşmalarını imzaladı. Bununla birlikte Atlantik blokuna ve Sovyet blokuna karşı tamamıyle bağımsız bir siyaset takip etti: 1955'te S.S.C.B. ile yeniden uzlaşmakla beraber, Batı devletleriyle ilişkilerini sürdürdü ve bloklar dışı devletleri de (Mısır, Hindistan) biraraya getirmeğe çalıştı (Belgrad 1961 ve 1963, Kahire 1962 konferansları). 30 Haziran 1963 ve 16 mayıs 1967'de tekrar Federal Yugoslav cumhuriyeti başkanlığına seçildi. 1963'te resmen yayımlanan Anayasa'nın 220. maddesi her seviyedeki görevlerin belli aralıklarla devredilmesini öngördüğü halde bu madde mareşal Tito'ya uygulanmadı. Ekim 1966'da 1937'den beri mareşalin elinde tuttuğu komünist partisi genel sekreterliği görevi kaldırıldı; fakat Tito, Merkez komitesinin 5. toplantısında Yugoslav Komünistleri birliği başkanlığına seçildi. (L)

TİTO (Santi DI), italyan ressamı ve mimarı (Borgo San Sepolcro 1536 - Floransa 1603). Kardinal Salviati hesabına Roma'da ve 1566'dan sonra Alessandro Allori ile birlikte Floransa'da çalıştı (*İsa'nın Çarmıha Gerilişi, Emvas Hacıları*, Santa Croce'de). [L]

TİTO'CULUK (*Tito*'dan *tito'cu* > *Tito'culuk*). Tito tarafından yönetilen Yugoslavya'da uygulanan sosyalizm biçimi. (L)

TİTOGRAD, Yugoslavya'da şehir, Karadağ'ın başkenti, Morava ırmağı kıyısında; 29 100 nüf. 1945'ten sonra, bombardımanlarla yıkılan eski *Podgorica*'nın yakınında gelişen şehir Karadağ ekonomisinin merkezidir (metalürji, inşaat ve besin sanayii). [L]

TİTON DU TİLLET (Evrard), fransız yazarı (Paris 1677-ay.y. 1762). 1913'te ordu levazım başkanı oldu; Louis XIV'ün ve devrindeki başlıca şair ve müzikçilerin madalyalarını bastırdı ve Louis Garnier'yi bunları *Parnasse Français* (1718) adlı bir anıtta Eskiçağ tarzında canlandırmakla görevlendirdi (anıtın yalnız tunçtan modeli yapıldı). Titon du Tillet, *Description*'da (Tasvir) [1718] bu anıtı tasvir etti. Sanatçıları ve yazarları korudu. (L)

TİTONİK i. ve sıf. (fr. *tithonique*). Jeol. Portlandiyende oluşmuş alp fasiyesi. (Zengin ammonit favnası kapsayan kalın kireçtaşı tabakalarıyle nitelenir.) [L]

TİTOV (Aleksey Nikolayeviç), rus bestecisi ve kemancısı (Petersburg 1769-ay.y. 1827). Mozart üslûbunda on iki opera yazdı; bu eserlerin tümü Petersburg'ta temsil edilmiştir. Başlıcaları, A.Y. Knyajnin'in *Nurhazad* adlı eseri üstüne yazdığı *Yam veya Posta İstasyonu* (1805) ve Knyajnin'in bir metnine dayanarak yazdığı *Budalalar*'dır (1812). Titov ayrıca bir bale ve çeşitli dramlar için müzik de besteledi; bunlar arasında, A.I. Kluşin'in *Kral Süleymanın Adaleti* (1803) ilgi çekicidir. (M)

TİTOV (German Stepanoviç), sovyet uzay adamı (Verhneye Hilino, Doğu Kazakistan 1935). 1955'te Stalingrad askerî hava okuluna girdi, S.S.C.B.'nin ikinci uzay adamıdır. 6 Ağustos 1961'de yaklaşık olarak 400 tonluk bir füze ile yörüngesine oturtulan uzay gemisi «Vostok II» (4731 kg) Dünya çevresini on yedi defa dolaştı. Titov 1962'de Yüksek Şûra'ya (Sovyet) seçildi. (L)

TİTOV (Nikolay Alekseyeviç), rus müzikçisi (Petersburg 1800-ay.y. 1875), Aleksey Nikolayeviç Titov'un oğlu. Halk müziği besteledi; altmış kadar romansıyle «rus romansının babası» unvanını kazandı. (M)

TİTOVO UZİCE, esk. **Uzice,** Yugoslavya'da (Batı Sırbistan) şehir; 20 100 nüf. Besin ve dokuma sanayii. Sepi yerleri. (L)

TİTOV VELES, esk. **Köprülü,** Yugoslavya'da (Makedonya) şehir; 26 600 nüf. El sanatları. Bk. KÖPRÜLÜ. (L)

TİTRE zf. (fr. *titre*, ayar'dan). Kim. [Yalnız *titre etmek* şeklinde kullanılır.] *Titre etmek*, derişikliği bilinen bir çözeltiyi, derişikliği bilinmeyen bir çözelti üzerine büretle akıtarak bu çözeltinin bileşimini tanımağa yarayan sayısal değeri bulmak.

— ANSİKL. *Titre etmek*, kimyasal miktar analizinde kullanılan bir hacim ölçme işlemidir. Derişikliği bilinen çözelti, belli miktarda alınan ve derişikliği bilinmeyen çözelti üzerine bir büretle azar azar akıtılır. İşlem, iki çözelti arasındaki kimyasal tepkime tamamlanınca kesilir. Bu durumda, her iki çözeltideki kimyasal maddeler eşdeğer miktarda birbirine etkimiştir. Meselâ, 50 sm^3'lük bir asit çözeltisine birkaç damla fenolftalein damlatalım ve bir bürete 0,2 N baz çözeltisi koyalım. Baz çözeltisi büretten yavaş yavaş akıtılır ve akan baz miktarı ölçülür. Asit çözeltisi içindeki fenolftalein pembeleşince, aside karşı eşdeğer miktar baz harcandığı anlaşılır ve işlem durdurulur. 50 sm^3 aside karşılık 40 sm^3 baz akıtılmışsa, asidin normalitesi $N = \frac{40}{50} \times 0{,}2 = 0{,}16$'dır. (M)

TİTREK sıf. (esk. türk. k.). [Sürekli olarak] Titreyen: *Kadıncağıza da bir bardak su verdim. Zavallı, titrek elleriyle tutmuş, fakat* [...] *içemiyordu* (Ahmed Rasim). *Toprak kandilin saçtığı titrek ışıklar içinde oda, bir mağara esrarlılığına büründü* (Ş.S. Aydemir).

— Bot. *Titrek başçık*, ipçiğine çok küçük bir noktadan bağlı olduğu için durmadan salınım yaparak dengede duran başçık. || *Titrek kavak*. Bk. KAVAK. || *Titrek korunga*. Bk. DESMODİUM.

— Dokubil. *Titrek hareket*, bazı epitelyum hücrelerinde bulunan titrek tüycüklerin hareketi. Bk. ANSİKL.

— Tab. bil. *Titrek tüycük*, kirpikli birhücrelilerin zarını kaplayan titrek uzantı. (Bk. ANSİKL.) || Selenterelerin derisindeki duyu hücrelerinin serbest kenarında bulunan dokunaç teli.

— Zool. *Titrek sinek*, duyargaları durmadan titreyen ichneumon'ların yaygın adı.

— ANSİKL. Dokubil. *Titrek hareket*'i titrek tüycüklü hücreler sağlar. Bu hücreler başlıca iki tipe ayrılabilir: birinci tip, serbest hücrelerden meydana gelir (msl. titrek tüycükleri veya kamçılarıyle sağladığı hareket sayesinde sıvı ortamda yer değiştiren haşlamlılar); ikinci tip, çokhücreli canlıların dokularında, özellikle örtü dokularında (msl. soluk borusu ve bronşların iç yüzünü örten epitelyum) bulunan hücrelerdir.

— Tab. bil. *Titrek tüycük*'ler kirpikli birhücrelilerin zarını kaplar, titreyerek bu hayvanların yüzmesini ve avlarını yakalamasını sağlar. Titrek tüycükler çeşitli gruptan hayvanların kurtçuklarında da aynı ödevi görür; sabit bazı hayvanlarda suyun dolaşımını sağlar; sivri tatlısu salyangozunun sürünerek yer değiştirmesine imkân verir; insanların soluk borusunun iç yüzünü kaplar ve tozdan korur. Eklemliler hariç (çünkü onlarda yoktur) bütün hayvanlarda çeşitli işler gören titrek tüycüklere rastlanır.

◆ **İ.** Kuyumc. İnce ve helezon biçiminde telden bir sap üzerine dizilen mücevherlerden yapılmış çiçek. (LM)

TİTRELEMEK geçl. f. (fr. *titrer*, nispetini belirtmek'ten *titre-le-mek*). Kim. *Yeni*. Titre* etmek. (M)

TİTREM i. (*titremek*'ten *titre-m*). Dilbil. Ses titreşimlerinin yükselip alçalması. (M)

TİTREME i. (*titremek*'ten *titre-me*). Titremek eylemi.

— Fonet. Dilin titreşme hareketi.

— Müz. *Ses titremesi*, sesin istemeyerek dalgalanması; daha çok yorgunluktan veya kötü ses tekniği sonucu olur. (Av borusu ve trompet çalanlarda da görülür.)

— Fizyol. ve Patol. Vücudun veya bir parçasının düzensiz ve istemsiz olarak şiddetle sarsılması. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fizyol. Keskin ve kısa sarsıntılı düzensiz *titreme*, meydana getirdiği kas kasılmalarıyle soğuğa karşı bir savunma yoludur. Normal olarak, çevre ısısının birden düşmesi karşısında ortaya çıkarsa, çevresel kaynaklı olduğu söylenir. Özellikle zatürree, grip, sıtma nöbeti v.b. ateşli hastalıkların başlangıcında görülürse, kaynağı merkezdedir ve bir hastalıktan ileri gelir, organizmanın mikrop toksinlerine karşı tepkisini ifade eder.

— Patol. Titremeler kabataslak bir tasnifle üçe ayrılır: 1. *dinlenme halindeyken titreme*, kaslar gevşekken ortaya çıkar, bir hareket yapılınca kaybolur; 2. *hareketteyken titreme*, sadece bir hareket anında meydana çıkar; 3. dururken titreme veya statik titreme; belli bir duruş şekli alındığı zaman meydana gelir.

Titremelerin birçok sebebi vardır: Parkinson hastalığı (dinlenme halindeyken titreme), plaklı skleroz (hareketteyken titreme) ve genel olarak, çizgili cisimlerle ve beyincikteki bütün lezyonlar, alkol, kurşun v.b. zehirlenmeleri, Basedow hastalığı, ailevî titreme, yaşlılık titremesi v.b.

— Vet. Koyunlarda görülen sinir sistemi hastalığı. (Hastalığın en belirli özelliği omuz ve sağrı kaslarının ürpermesinden sonra gelen bir kas titremesidir; aynı zamanda sırtta ve böğürlerde şiddetli kaşıntı görülür. Ölüm oldukça geç gelir.) [LM]

TİTREMELİ sıf. ve i. (*titreme*'den *titreme-li*). Fonet. Dışarı verilen havanın geçişi sırasında ses borusunun hızla açılıp kapanması sayesinde telaffuz edilen daralmalı ünsüz.

— ANSİKL. Fonet. İki çeşit titremeli vardır: *r* ve *l*. Telaffuz noktası ses borusunun herhangi bir yeri olabildiğinden *r*'nin çeşitleri çok fazladır. *l* ise daha az değişkendir ve dil ucunun dişler kesiminde damağa değdirilmesi ve dışarı verilen havanın etkisiyle dil kenarının titremesi sayesinde söylenir. (L)

TİTREMEK geçz. f. (esk. türk. k.). Küçük ve hızlı salınım hareketleri yapmak: *Bucaklıların alkış tufanından salonun havası sarsılıyor, elektrik lambaları titriyor, duvarda meşhur dâhilerin resimleri sallanıyordu* (Ömer Seyfeddin). || Kasları, hızlı, küçük kasılmalı hareketlerle sarsılmak: *Fakat bir şeyler yapmak ihtiyacı içinde kıvranıyordum, hattâ öfkeden benim de titrediğimi anlıyorum* (R. H. Karay). *Cebindeki tabancanın sapını sıkan eli titremeğe başlamıştı* (Kemal Tahir). || [Ses için] Kısık ve kesik kesik çıkmak: *Sevgi dolu gözlerle bakar, titreyen seslerle konuşurdu* (Y. Z. Ortaç). *Yabancı kadın, ağır ağır yanıma gelmişti sesi titreyerek*: ... (R. N. Güntekin). || [Işık için] Kesikli olarak gücü azalıp çoğalmak: *Mumun titreyen ışıkları altında ders çalışıyordu*. || *Mec*. Korkuya kapılmak.

— ÇEŞ. DEY. *Üstüne titremek*, çok sevgi ve özen göstermek: *Kadın çocuğunun üstüne titriyordu*. || *Yer gök titremek*, korku ve ürperti veren bir olay olmak.

◆ **Titretmek** geçl. f. Titremesine yol açmak: *Hele arasıra çenesini titreterek hafif hafif sesler çıkarması var ki onlarla konuşuyor zannedersiniz* (R. N. Güntekin). || *Mec*. Korku salmak: *Titretirsin yine dünyayı, emin ol, tir tir; / Hele sen Şarka o imanda beş on sine getir* (M. Â. Ersoy). [M]

TİTREMLEME i. (*titrem*'den *titremlemek* > *titremle-me*). Dilbil. Konuşmada, düşünce ve duyuştan gelen yumuşaklık veya sertlik özelliklerini belirtmek üzere, titremleri düzenleme. (M)

TİTREŞİM i. (*titreşmek*'ten *titreş-i-m*). Küçük ve hızlı salınım: *Bir telin titreşimleri*. *Esk*. İhtizaz

— Akust. *Akustik* veya *mekanik titreşim*, esnek bir ortamın taneciklerinin bir denge konumunun her iki yanına doğru olan hareketi. (Bk. ANSİKL.) || *Bir sistemin tabiî titreşimi*, bir sistemin, kendisine etki eden dış kuvvetler sıfır veya sabit olduğu zaman yapacağı titreşim. || *Bir sistemin zorlanmış titreşimi*, bir sistemin, kendisine uygulanan periyodik bir kuvvetin frekansıyle eşit frekanstaki titreşimi.

— Elektr. ve Elektron. Şarj ve deşarj akımlarının bir elektrik devresinden art arda geçmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Titreşim büyüklüğü*, alternatif olarak artan ve azalan büyüklük. || *Titreşim devresi*, serbest titreşimlerin mey-

TİTULESCU

TİTUS
roma sanatı
Louvre müzesi, Paris

TİXİER-VİGNANCOUR

dana geldiği bir kondansatörü ve bir indükleme bobini olan devre. || *Titreşim kıvılcımları,* titreşimle boşalan bir kondansatörün kutuplarına yerleştirilmiş bir eklatörün iki yarım küresi arasında meydana gelen kıvılcımlar. || *Gecikmeli titreşim,* frekansı bir kondansatörün şarjına veya deşarjına ya da bir direnç üzerindeki bir indükleme devresine bağlı olan ve bir osilatör tarafından üretilen sinüsoidal olmayan titreşim. Bk. ANSİKL.

— Mekan. *Tartaklama tireşim,* kesici bir parça veya takımın talaş kaldırma sırasındaki tireşimi. Bk. ANSİKL.

— Oto. *Krank tireşimi,* belli bir rejimde bir motorun krank milinde meydana gelen karakteristik titreşim. (Çok silindirli motorlarda, bazı krank millerinin fazla uzun olmasından ileri gelen bu kusur krank milinin statik ve dinamik dengesini tam anlamıyle sağlayarak önlenir.)

— Teknol. *Titreşim yutucu,* bir darbe veya bir titreşim etkisiyle az gürültü çıkaran ve ayrıca darbe gürültülerinden ileri gelen ses düzeklerini düşüren her türlü malzeme için kullanılır.

— Zool. *Titreşim duyusu,* hayvanların sesaltı frekanslı esnek titreşimleri algılaması. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Akust. Esnek bir cisim, meselâ bir ucu bir mengeneye sıkıştırılmış madenî bir çubuk, denge konumundan ayrılırsa, kendisine uygulanan kuvvet kalkınca tekrar aynı konuma dönmeğe çalışır ve kazandığı hızla bu konumu geçerek denge konumu etrafında bir dizi git-gel hareketi yapar. Cismin her *tireşim*'i bir gidiş ve bir dönüş hareketinden meydana gelir.
Bu hareketi koruyacak bir düzenek yoksa titreşimin genliği bir titreşimden diğerine geçerken azalır. Bu halde titreşim sönümlüdür denir. Fakat genellikle bu hareketi korumak mümkündür, yani titreşen cisme yeterli empülsiyon verilerek her an genlik kayıpları karşılanabilir. Böylece her titreşim, kendisinden öncekiyle eşdeğer hale getirilebilir (salıncak, sürekli titreşen diyapazon). Bu durumda hareket periyodiktir, yani bütün titreşimleri birbirine eşdeğerdir. Bir titreşimin süresine «periyot» veya «devir» denir. Hareketin frekansını, zaman birimi içindeki titreşim sayısı verir. Periyot ve frekans birbirinin tersi olan iki sayı ile ölçülür. Meselâ normal *la*'yı veren bir diyapazonun kollarındaki hareketin periyodu 1/435 saniyedir ve buna tekabül eden frekans saniyede 435 titreşimdir.

— Elektr. ve Elektron. ● *Elektrik titreşimleri, titreşimli deşarj.* Sığası C olan bir kondansatörün, direnci R, özindükleme katsayısı L olan bir devrede boşalması sonucunda farklı iki olay meydana gelir:

$$\text{eğer } R > \sqrt{\frac{4L}{C}},$$

ise, deşarj akımının yönü değişmez, şiddeti sıfırdan maksimum bir değere yükselir ve hızla azalarak sıfıra yaklaşır;

$$\text{eğer } R < \sqrt{\frac{4L}{C}},$$

ise, deşarj akımı periyodik bir şekilde pozitif ve negatif değerler arasında, şiddeti gittikçe azalarak titreşir ve nihayet sıfır olur.
Helmholtz tarafından gözlemi yapılan ikinci olayı, aralarında Hertz ve Lodge'un da bulunduğu birçok bilgin inceledi. R,L ve C'ye uygun değerler veren Lodge, periyodu saniyenin 100 milyonda biri ile 500'de biri arasında değişen bir elektrik titreşim gamı elde etmeyi başardı. Bu titreşimli deşarjlar telsiz telgrafın ilk denemelerinde kullanıldı.

● *Radyoelektrik titreşimler.* Bk. DALGA, *Radyoelektrik dalgalar.*

● *Gecikmeli titreşimler.* Bunlar, devre çeşitlerine ve ayarlarına göre ya testere dişi şeklinde kısa empülsiyonlar, ya da dikgen veya üçgen dalgalardır. Periyot, şarj devresinin zaman sabitine, besleme ve ızgara gerilimlerine göre değişir. Titreşimlerin genliğini değiştirmek için ızgara gerilimine etki edilir, fakat aynı zamanda periyot da değiştirilir.

Bir tiratron kullanılarak, gecikmeli titreşimlere kumanda etmek mümkündür. Kondansatörün sığası yavaş yavaş bir direnç üzerinde birikir, sonra ansızın tiratron üzerinde boşalır; böylece sürekli ve düzgün bir beslemeyle süreksiz ve periyodik bir olay meydana getirilebilir.

— Mekan. Bir parçanın *tartaklama titreşimi,* ya tezgâhın düzensizliklerinden (iyi dengelenmemiş organlar, kötü açılmış veya eskimiş dişler) ya da parçanın esnekliğinden ileri gelir. Takımın titreşimi, kendisinin esnekliğinden ve talaşın direncinin periyodik değişimlerinden doğar. Bunu önlemek için, kabul edilebilecek bir eskime hızına uygun maksimum eğim açısı vermek, takımı desteğe kesici kenarı mümkün olduğu kadar yakın olacak şekilde bağlamak, daha büyük hızla daha küçük pasolar halinde çalışmak yoluna gidilir. Ayrıca hız çeliğinden yapılmış takımlar çözümü kolaylaştırır. Kesici ağzın esnek yörüngesi hemen hemen işlenen yüzeye teğet kalacak şekilde bir takım kullanmak da yerinde olur. Kesici ağzı doğrusal olan bir takım tartaklama titreşimin doğmasını kolaylaştırır, çünkü talaş kalınlığı düzgündür ve titreşim periyodu bu ağzın her noktasında aynıdır; tartaklama titreşim tehlikesi takıma hafif eğiklik verilerek azaltılır.
Nihayet bu olay, takımın titreşim periyodu ile tezgâhın titreşim periyodu arasındaki bir rezonanstan ileri gelebilir; bu rezonans da kesme hızı değiştirilerek önlenir.

— Zool. *Titreşim duyusu,* genellikle işitme organından tamamen farklı olan ve dokunma duyusu alıcılarına oldukça benzeyen organlarca sağlanır. Memelilerde ve insanlarda alıcı uçlar Pacini cisimcikleridir; bunlar alıcı dış bölgelerde (parmak uçları, kedinin ayaklarındaki halka yastıklar, yarasanın kanatları, maymunun kuyruğu), hattâ vücudun derinliklerinde (mezenter, pankreas, cinsiyet organları, gözdeki sulu damarlar, kirişler) bulunur; çok değişik görevleri yerine getirir; genellikle organik sıvıların düzenli akışını kontrol eder. Farenin varlığını kediye haber veren organın bu cisimcikler olduğu anlaşılmıştır.
Köstebeğin burnunun ucunda Eimer cisimcikleri denen ve avlandığı böceklerin toprakta meydana getirdiği titreşimleri almasına yarayan özel alıcı organlar vardır.
Kuşlarda suyun, havanın veya üzerine tünedikleri dalların titreşimini almağa yarayan organ Herbst cisimcikleridir; bunlar ayaklarda, kanatların kökünde, su kuşlarında gaganın dibinde çok olur. Yeşil ağaçkakanda Herbst cisimcikleri dilin üzerinde bulunur ve kuşun ağaç gövdesine vurduğu gaga darbelerini analiz etmeğe yarar. Ekolokasyonun bu özel şekli sayesinde yeşil ağaçkakan kabuğun ve odunun yarık yerinin nerede olduğunu anlar, böcekleri yakalamak için dilini buralara sokar. (L)

TİTREŞİMLİ sıf. (*titreşim*'den *titreşim-li*). Titreşim yapan veya titreşim meydana gelen.

— Elektr. *Titreşimli boşalma,* bir indükleme devresinde, bir kondansatörün seri halde alternatif deşarjlarla boşalması.

— Fonet. Ses telleri titreşerek telaffuz edilen foneme denir. (LM)

TİTREŞİMSİZ sıf. (*titreşim*'den *titreşimsiz*). Titreşimi olmayan, titreşim meydana getirmeyen. (M)

TİTREŞİMSİZLEŞTİRME i. (*titreşimsizleştirmek*'ten *titreşimsizleştir-me*). Fonet. Titreşimli bir fonemin titreşimsiz hale getirilmesi. (L)

TİTREŞİMSİZLEŞTİRMEK ettrg. f. (*titreşim*'den *titreşimsizle-ş-tir-mek*). Fonet. Başlangıçta titreşimli olan bir fonemi titreşimsiz hale getirmek. (L)

TİTREŞİMSİZLİK i. (*titreşimsiz*'den *titreşimsiz-lik*). Fonet. Gırtlakta titreşim meydana gelmeden telaffuz edilen fonemlerin niteliği: *p, k, t, s, f'nin titreşimsizliği.* (L)

TİTREŞME i. (*tireşmek*'ten *titreş-me*). Radyotek. *Bir radyo vericisinin titreşmesi,* bir vericinin taşıyıcı frekansında, meselâ, modüle eden işaretin ortalama değerindeki anî değişme, besleme gerilimindeki değişme, mekanik titreşim gibi sebeplerden ileri gelen ve arzu edilmeyen çalkalanmaları tümü. (LM)

TİTREŞMEK geçz. f. (*titremek*'ten *titre-ş-mek*). Her yanı titremek: *Eser seher yeli her sabah sabah, / Dalgalanır sular titreşir yaprak* (Âşık Veysel). || Titreşim halinde bulunmak. *Esk. İhtizaz etmek.* || Ortaklş. f. Hep birlikte titremek: *Birahane boşanıyordu. Biz, üç gölge, titreşip duruyorduk* (Ahmed Rasim). [M]

TİTREŞTİRMEK geçl. f. (*titreşmek*'ten *titreş-tir-mek*). Her yanını titretmek.

— Fiz. Titreşim haline getirmek. (M)

TİTRİMETRİ i. (fr. *titrimétrie*). Titre edilmiş ayıraçlar kullanarak kimyasal çözeltilerin titre ölçümü. (L)

TİTSİNGH (İsaäc), hollandalı şarkiyatçı (Amsterdam 1745 - Paris 1812). Hindistan şirketinin hizmetinde Japon ticaretinin sorumlusu (1778), Bengal'deki çinsura'nın yöneticisi (1784) oldu. Çin'deki büyükelçiliğiyle ilgili bir anlatı (1794) ve Japonya üstüne birçok kitap yazdı. (L)

TİTTONİ (Tommaso), italyan siyaset adamı (Roma 1855 - Manziana, Bracciano 1931). Sağcı milletvekili (1886-1897), vali, senatör oldu (1902). Dışişleri bakanlığı sırasında (1903-1905) Venedik ile ilişkileri normale döndürmeğe çalıştı. Sonra Londra büyükelçiliği (1906), dışişleri bakanlığı (1906-1909), Paris büyükelçiliği (1910-1915) yaptı. İtalya'nın müttefikler yanında savaşa girmesine yanaşmadı. Milletler cemiyeti delegesi (1919), yeniden dışişleri bakanı (1919-1920) ve Senato başkanı (1920-1929) oldu. (L)

TİTUA. Esk. coğ. Ptolemaios'a göre, Anadolu'da (Paphlagonia bölgesi) şehir. Eski bir yerleşmeye ait kalıntıların yer aldığı, Vezirköprü'nün doğusunda Stavros çayının yakınında, üzerinde bu şehrin adının geçtiği bir sınır taşı bulunmuştur. Burada henüz sistematik bir araştırma yapılmamış olduğundan, kesin yeri bilinmiyor. (M)

TİTULESCU (Nicolae), romanyalı siyaset adamı (Craiova 1883 - Cannes 1941). Hukuk profesörü, muhafazakâr-demokrat milletvekili (1912), maliye bakanı (1917 ve 1920-1926), Milletler cemiyeti delegesi (1922), Londra büyükelçisi, dışişleri bakanı (1927-1928) oldu. Yeniden dışişleri bakanlığına getirilince (1932-1936) Balkan antantını destekledi, ama Sovyet Rusya'ya çok yaklaştığı iddiasıyle Tatarescu tarafından görevinden uzaklaştırıldı ve Fransa'ya göçtü. (L)

Titurel, Ortaçağda yazılmış iki alman manzumesinde Graal kralı, Wolfram von Eschenbach tarafından yazılan ve yalnız 170 kıtası ele geçen birinci manzume, şövalye Schionatulander ile güzel Sigune'nin aşklarını anlatır. İkincisi *Der Jüngste Titurel* (Genç Titurel) Alberecht von Scharfenberg ile aynı kimse olduğu sanılan Albrecht adlı bir şair tarafından 1272'den önce kaleme alınmıştır; 45 000 mısralık bu eser, Parsifal'a kadar Graal hanedanını anlatır. (L)

TİTUS (Titus Flavius Sabinus Vespasianus) [Roma M.S. 39 - Aquae Cutiliae, Sabina 81], Roma imparatoru (79-81), Vespasianus'un oğlu. Neron'un sarayında yetişti, Germania'da, Bretagne'da yararlık gösterdi. 67'de babasıyle Yahuda'ya gitti, Vespasianus imparator olunca Kudüs'ü kuşatmakla görevlendirildi ve 70'te şehri ele geçirdi. Roma'ya dönünce iktidarı babasıyle paylaştı, onunla birlikte censor (73-74), yedi defa konsül (70-79 arasında), sonra praetor oldu; 79'da babasının yerine tahta çıktı. Doğu'da bağımsız bir imparatorluk kurmayı tasarlamakla suçlandırıldı. Gerçekte ise Titus, çok iyiliksever, eliaçık, liberaldi ve hiç ölüm cezası vermedi. Hafiyeleri kovdu, senatonun yetkilerine, imtiyazlarına saygı gösterdi fakat hanedan siyasetini sürdürmeyi de ihmal etmedi. Yaptırdığı binalar (Colosseum ve imparatorluk sarayı çalışmaları, Titus hamamları, Vespasianus tapınağı, Titus takı) ve muhteşem şölenler, bütçenin dengesini bozdu. Bretagne'da Agricola, başarılı askerî seferlerini sürdürüyordu. Büyük salgınlar, Vezüv yanardağının ünlü patlayışı (79), Roma'yı harabeye çeviren yangın (80) ve bir veba salgını imparatorluğun üstüne çöktü. (L)

Titus Andronicus, Shakespeare'in dramı

Foto. LAROUSSE

(1593). Titus, yırtıcı ve kan dökücü bir insan düşmanı tipidir. Çevresindeki kişiler o kadar çok ve o kadar inanılmaz suçlar (tecavüz, sakatlama, cinayet, hattâ yamyamlık) işlerler ki, bu «dehşet dokusu» modern seyirciyi yıldırır. Piyesin bütünü Shakespeare'in elinden çıkmamış gibidir; Shakespeare bu piyesi, belki de yeniden ele almak ve düzenlemekle yetinmiştir. (L)

TİTUS Aziz, Aziz Paulus'un öğrencisi (M. S. I. yy.). Yunanlı ve sünnetsiz olan Titus, Paulus ile beraber Kudüs'e gitti. Havari Paulus'un güvenini kazandı, Korinthos kilisesine boyun eğdirdi ve özellikle Girit'te birçok manastır kurdu. (L)

TİTUS LİVİUS, romalı tarihçi (Padova M. Ö. 64 veya 59 - Roma M.S. 17). Uzun süre Padova'da yaşadı; siyasî hayata katılmadı. Belâgat ve felsefeyle ilgilendi, M.Ö. 27'de 142 kitaplık *Roma Tarihi*'ni yazdı. Tamamlayamadığı bu tarihin (M.Ö. 9'a kadar gelir) küçük bir parçası günümüze kalmıştır; bir millî tarih niteliğinde olan bu eser tarafsız bir tutumla yazılmıştır. Titus Livius çoğunlukla önceki tarihçilerden ve arşivlerden elinden geldiği kadar yararlanmıştır; fakat yıllıklar çoğunlukla eski aileleri övecek şekilde hazırlandığı için bu belgeler aracılığıyla ilk dönemlerin gerçek tarihini ortaya koyamamıştır. Üsûbu çok canlıdır, fakat belâgat sanatının izlerini taşır. (L)

TİTYOS. Yun. mit. Zeus ile Elara'nın oğlu. Leto'ya tecavüz ettiği için Apollon ve Artemis tarafından okla öldürüldüğü ileri sürülür. Başka yazarlara göre Zeus tarafından Tartaros'a atılmış ve orada Prometheus ile aynı işkenceyi çekmiştir. (L)

TİTYRA i. Tropikal Amerika'da yaşayan, örümcekkuşu görünüşünde gri, siyah, beyaz kuş. (Kotingagillerden.) [L]

Tityros, Theokritos, Vergilius ve Kalpurnios'un egloglarındaki çobanın adı; özellikle Vergilius'un birinci eglogundaki çobanlardan biri. (Şair onun ağzından kendi durumunu ve duygularını anlatır.) [L]

TİVERTON, Büyük Britanya'da (Devon) şehir, Exe ırmağının kıyısında; Exeter'in yukarı kesiminde; 12 300 nüf. XIV. yy.dan kalma bir şatonun kalıntıları. XV. yy.dan kalma kilise. Eski evler. (L)

TİVOLİ, İtalya'da şehir, Latium'da (Roma ili), Prenestini dağlarının kuzey yamacında, Campana Romagna sınırında; 34 100 nüf. Kaymakatşı ocakları. Suların kâğıt ve kimya fabrikalarının da kullandığı Aniene çağlayanlarından yararlanan hidroelektrik santralları. Eskiçağdaki Tibur şehri olan Tivoli, *Via Tiburtina* ile Roma'ya bağlıydı ve Romalıların sayfiye yerlerinden biriydi: Vesta ve Sibylle tapınakları. Tivoli'nin aşağısındaki ovada Hadrianus, villa Hadriana'yı inşa ettirdi. 1550'de Este kardinali bir villa yaptırdı; villanın taraça biçiminde düzenlenen bahçeleri sık bitkilerle kaplandı ve çok karışık bir kanallar sistemiyle beslenen birçok çeşmeyle süslendi. Vahşî ve kuytu *villa Gregoriana*'da, Catillo dağını aşan tünelin çıkışında Aniene ırmağının meydana getirdiği büyük çağlayan (108 m yüksl.) yer alır; eski küçük çağlayanlar hidroelektrik santralların kurulmasıyle ortadan kalkmıştır. (L)

TİXİER - VİGNANCOUR (Jean Louis), fransız avukatı ve siyaset adamı (Paris 1907). 1927'de Paris Temyiz mahkemesi savcısıydı, 1936'da ve 1956-1958 arasında mecliste Aşağı Pireneler'i temsil etti. Aşırı sağcıydı. 1940'ta istihbarat genel sekreter yardımcısı oldu. 1954'te Millî Toplanma hareketine başkanlık etti. Cezayir olaylarından sonra mahkemelerde isyanla suçlandırılan siyasetçileri ve askerleri savundu. 1965'te cumhurbaşkanlığına adaylığını koydu, geçerli oyların yüzde 5,19'unu aldı. 30 Ocak 1966'da Hürriyet ve Gelişme İçin Cumhuriyetçi birlik'i kurdu. (L)

TİYAL i. (fr. *thial*). Kim. *Eşanl.* TİYOALDEHİT.

TİYALDİN i. (fr. *thialdine*). Formülü $C_6H_{13}N_2S$ olan kükürtlü baz; sülfürik asidin amonyak aldehidat üstüne etkimesiyle hazırlanır. (L)

TİYANTREN i. (fr. *thianthrène*). Formülü

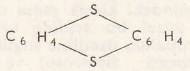

olan difenilen bisülfürün adı; 158°C'ta erir, 300°C'ta kaynar, kükürtün fenil sülfüre etkimesiyle elde edilir. (L)

TİYATRO i. (yun. *theatron;* lat. *theatrum* > ital. *teatro*'dan). Tiyat. İçinde her türlü piyesin oynanıp gösterilebilmesi amacıyle yapılan bina: *Bir tiyatroda beyazlara mahsus yere oturmak istediği için bir zenci linç edilmiştir* (F. R. Atay). ‖ Dram, komedi, vodvil gibi sahnede oynanmak amacıyle yazılan eserlerin ortak adı: *Bu vakaya dair bir tiyatro yazmağı dimağında kurmuştu* (Vâ-Nû). ‖ Piyeslerde oynamayı meslek edinmiş kimsenin sanatı: *Biz ailece artistiz. Gençliğinde tiyatroda çalıştı. Son zamanlarda bir filmde de rolü vardı* (A. H. Tanpınar). *Kendini tiyatroya adamak.* ‖ Oyun yazma sanatı: *Şiir gibi, musikî gibi, resim gibi, tiyatro gibi bir sanat değil...* (N. Ataç). ‖ Yazılmış oyunların tümü: *Fakat o bu vodvili bir sofokles veya Şekspir tiyatrosuymuş gibi ciddî ve muztarib yaşadı* (A.H. Tanpınar). *Türk tiyatrosunun şaheserleri.* ‖ *Açık hava tiyatrosu,* yarım daire veya at nalı şeklinde bir orkestra ile bunun etrafında seyircilerin oturmasına mahsus kademeli sıralardan meydana gelen üstü açık tiyatro. ‖ *Bulvar tiyatrosu,* sanat tiyatrosuyle geleneksel büyük tiyatroların ciddî repertuvarlarına karşılık hafif ve kolay oyunlar sahneye koyan tiyatroların repertuvarlarını belirtmek için kullanılan genel terim. ‖ *Belediye tiyatrosu,* yönetimi bir şehrin belediyesi tarafından denetlenen tiyatro. ‖ *Devlet tiyatrosu,* yönetimi doğrudan doğruya devlet tarafından denetlenen tiyatro. ‖ *Halk tiyatrosu,* daha çok şehirlerde oluşmuş geniş halk topluluklarının anlayış seviyesine uygun tiyatro. (Bu tiyatronun sanatçıları halk adamlarıdır; Türkiye'deki halk tiyatrolarının kaynağı kukla, karagöz ve ortaoyunu gibi geleneksel türlerdir. Sahnesiz, metinsiz bir tiyatro anlayışı olan halk tiyatrosu, başka ülkelerin halk tiyatrolarına, bu arada İtalyanların Commedia dell'arte'sine çok benzer. Geniş ölçüde taklide dayanır.)

— ANSİKL. ● *Eski Yunan.* Yunanlıların tiyatroları uzun süre pek basitti: toprağı sertleştirilmiş bir alan, basamaklı sıralar ve salaş bir sahne. Taş tiyatrolar ancak M.Ö. IV. yy.da yapılmağa başladı. Çok zaman, arka tarafı, yarım daire şeklinde oyulmuş bir dağ yamacına dayanan bu tiyatroların ön yüzleri denize veya dağlara dönüktü. Tiyatro üç kısımdan meydana gelirdi: bir dış duvarla (*analemma*) çevrilmiş olan seyirci bölümü *koilon;* oyuncuların oynadığı sahne; koronun yer aldığı *orkhestra.* Seyircilere ayrılan yer bir dairenin yarısından çoğunu kaplardı. Kat kat sıralar arasındaki diaresel yollar boylamasına merdivenlerle kesilmişti. Salonun iki giriş kapısı, sağda ve solda, sahneyle sıra uçları arasındaydı.

Orkhestra, en alt sırayle sahne arasında yer alan, bazen taştan, daire şeklinde bir alandı. Bu alanın tam ortasında, çevresinde koronun dolaştığı Dionysos sunağı (*Thymeie*) vardı. Orkhestra'ya en yakın sıralarda, yüksek memurlarla din adamlarına ayrılmış mermer koltuklar bulunurdu.

Sahne, seyircilere dönük ve süslü bir duvar üzerine kurulu, 1-2 m yüksekliğinde bir düzlüktü. Sahnenin, üzerinde oyuncuların durduğu ön kısmına *proskenion* veya *logeion;* sahneyi sağ ve sol yanlardan çevreleyen duvarlara *paraskenia;* orkhestra'ya geçiş yoluna *parodos;* sahne duvarının yüksek bölümleriyle koridorlarına *episkenia* denirdi. Proskenion'un gerisinde, üzerinde kapılar bulunan sahne duvarı (*skene*) yer alırdı. Bu duvar, saray, tapınak, evler, ordugâh, nehir kıyısı, kutsal orman v.b. gibi değişmez bir dekor biçimindeydi. Dekor, kendi ekseninin çevresinde dönerek yer değişikliği yapmayı sağlayan üçgen prizmalarla (*periakte*) tamamlanmıştı. Bazen, hareket edebilen bir sahne de (*ekkyklema*) kullanılırdı. Sahne duvarının gerisinde oyuncuların soyunma odalarıyle depolar vardı. Yunan tiyatrosunun en güzel örnekleri Atina tiyatroları (17 000 kişilik Dionysos tiyatrosu) ve tam bir daire şeklindeki 20 000 kişilik orkhestra'sıyle bunların en mükemmeli olan Epidauros tiyatrosu; Pire, Eretria (sahnesinin değişik konumu), Aitolia'daki Oinadai, Arkadia'daki Megalopolis (21 000 kişilik), Thorikos (düzensiz şekilli), Isparta, Korinthos, Sikyon, Oropos, Delphoi, yeni restore edilmiş olan Dodone ve Delos tiyatrolarıdır. Bu konuda ayrıca, Si-

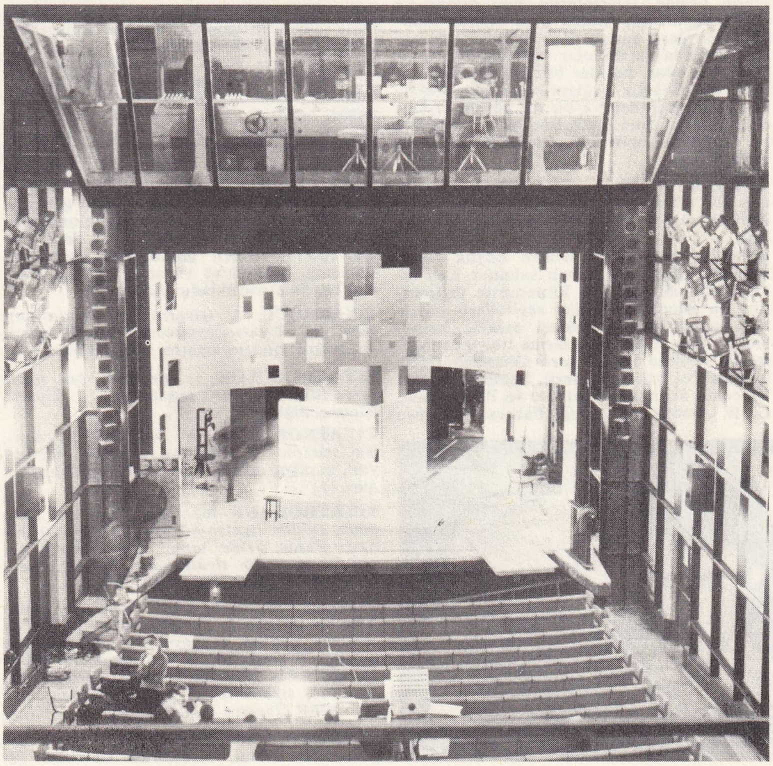

Aubervilliers belediye tiyatrosu salonu. 1962-1965 Arasında sahne uzmanı René Allio ve mimar R. Boudier'nin yönetiminde yapıldı, camlı rejisör odası tavana yerleştirilmiştir

Foto. LAROUSSE

cilya'da Syrakusai ile Egestai tiyatroları özellikle anılmağa değer. Anadolu'da ise Manisa (Magnesia), Efes (Ephesos), Assos, Bergama (Pergamos) ve Priene tiyatroları önemlidir.

● *Roma.* Romalılar uzun süre ahşap tiyatrolarla yetindiler. M.Ö. 55 yılında Pompeius ilk taş tiyatroyu yaptırdı. Roma tiyatrosu, yunan tiyatrosundan üç noktada ayrılır: 1. genellikle sırtını bir dağ yamacına vermiş değildir (basamaklı sıralara destek olan duvarlar vardır; bu duvarların dış yüzü sütunlu veya üst üste konmuş dört köşe direklidir); 2. kelimenin tam anlamında bir orkhestra'sı yoktur (burada, senatör ve yüksek memurlara ayrılmış koltuklar bulunur); 3. seyircilere ayrılan bölüm yarım daire biçimindedir.

Sıralar (*gradus*), duvar (*baltei*) ve sahanlıklarla (*praecinctiones*) eşmerkezli bölümlere (*moenia*) ayrılmıştır.

Seyirciler cephelerde bulunan çok sayıdaki kapılardan girer, yerlerini almak üzere iç merdivenler ve koridorlardan, sonra *vomitoria* adlı kapılardan ve sıraları boylamasına kesen başka merdivenlerden geçerdi. Bu iki merdivenin arasında kalan sıraların köşemsi parçalarına *cunei* denirdi. En tepede, altında ayakta durulan bir revak vardı. *Cavea*'yı zemini tahta, taş veya mozaik olan sahneden bir duvar ayırırdı. Dipteki duvarın (*scena*) üzerinde ise değişmeyen bir dekor bulunurdu.

Roma imparatorluğunun her bölgesinde sayısız tiyatro kalıntıları vardır.

● *Tiyatro tipolojisinin gelişmesi.* Tiyatro mimarîsi, ilk ortaya çıktığı klasik çağ medeniyetinden önce mimarînin ortaya attığı son çözüm yollarına kadar sık sık değişiklik geçirmiştir. Bu değişikliklerin bazı temel unsurları, oyuncu ile seyirci arasındaki bağlantı ve «tiyatro binası» ile şehir arasında bir oran kurma eğilimidir. Yunan *cavea*'sı eğimli bir arazi üzerinde ve bir tapınağın yakınlarında kurulurdu, önünde sahnesi bulunurdu. Böylelikle yunan tiyatrosunun dinî niteliği ile tiyatroyu şehrin küçük bir örneği haline getirme eğilimi yunan *cavea*'sında birleşirdi.

Gösterilere verilen önem ve tiyatroya verilen sembolik değer roma tiyatrosunun özelliklerini meydana getirir. Romalılar, Yunanlıların aksine, tiyatrolarını sunî olarak ve taştan yaparlardı. Roma tiyatrosunda basamaklı sıralara destek olan duvarlar, duvarların dışında da sütunlar veya üst üste konmuş dört köşe direkler bulunurdu. Gösterilerin çeşitliliğiyle bağlantılı olarak, orkestra ve sahnenin değişik bir dış görünüşü vardı. Yerlerin sınıf farklarına göre ayrılması bu tiyatronun belli başlı özelliklerinden biri olarak kaldı.

Ortaçağda arkitektonik bir tiyatro yapısından söz edilemez: sahne olarak şehir meydanları seçilir ve salaş sahneler kullanılırdı.

Rönesans sonlarında tiyatro büyük önem kazandı. Büyük ve kapalı salonlar inşa etmek fikri de ilk defa Rönesansta doğmuştur. Bu salonlarda sıralar seyircilerin gösteriyi rahat izleyebilecekleri şekilde konulmuştu. Bunun ilk örneklerine italya'da rastlanır: Vicenza'daki Teatro Olimpico (1580, Andrea Palladio'nun eseri), Sabbioneta'daki Vincento Scomozzi tiyatrosu ve Parma'daki, G. B. Aleotti'nin yaptığı Farnese tiyatrosu (1618 - 1619). Bu tiyatrolarda, basamaklı ve daire biçimindeki klasik şema o çağın zevkine çok güzel bir şekilde uygulanmıştır. Bütün Avrupa'da, özellikle İngiltere'de (Elizabeth dönemi tiyatrosu) ve İspanya'da (*corrales*'ler) çok geniş bir kitleyi içine alan bir yapı tipi gelişirken İtalya'da, o çağda şehir burjuvazisinin gitgide kendini kabul ettirmesine uygun olarak, tiyatro binasının sembolik ve temsilî niteliği gittikçe büyük önem kazanıyordu. Belli başlı italyan lirik tiyatroları böyle doğdu. Bu arada Avrupa'da yeni tipolojiler ortaya çıktı: italyan usulü tiyatroya çok benzeyen fransız usulü tiyatro ve sınıflara göre yer ayırımının ortadan kalktığı Wagner usulü salon. Çağımızdaki tiyatro tipolojisi ayrı bir yer tutar; bu arada özellikle belirtilmesi gereken bazı ilgi çekici yapılar da vardır: W. Gropius'un Piscator tiyatrosu (1927) ile G. Barhin'in Meyerhold tiyatrosu (1932). Bunun dışında, tiyatro gösterileri için, başka maksatlarla yapılmış çeşitli binalar kullanıldı ve birçok zorluk ortaya çıktı. Böylelikle tiyatro yüzyıllar boyu değişmeyen bir özelliğini, yani sembolik niteliğini, yavaş yavaş kaybetti.

● *XX. yy.da tiyatro binası.* XX. yy.da tiyatro binası, Ortaçağdaki dinî temsillerin sahnesini örnek alarak XVII. ve XVIII. yy.larda ortaya çıkan yapı üstünde gelişti. Bununla birlikte XX. yy.da, salonu ve sahneyi mümkün olduğu kadar «demokratik» bir biçimde (böylelikle ön ve arka sıralar arasındaki geleneksel düzensizlik ortadan kalktı) yeniden inşa etme teşebbüsleri sık sık görüldü: oyunculara ayrılan yer ile seyircilere ayrılan yer arasında yeni oranlar arandı; günümüzde de en yaygın olan tiyatro tipi, sahne ile salonun kesinlikle birbirinden ayrılmasına dayanır. Parter ve balkon veya parter ve çeşitli localardan meydana gelen salon bir hacim ve üslûp bütünlüğü ortaya koyar. Salonu sahneden perde ayırır. Perdenin önünde sahne önü yer alır. Perde arkasında ise sahne ile seyircinin görmediği teknik servisler ve sanatçıların locaları bulunur. Böylelikle sahne ile salon karşı karşıya gelir ve birbiriyle karışmaz. Salonun etrafında halk hizmetleri yer alır: *fuaye* ve *bar, gişe, giriş*. Sahne arkasında teknik servisler vardır: bir kapakla açılan suflör deliğinin, dekorların inip kalkması veya sahnenin dönmesi için gerekli mekanizmanın bulunduğu *sahne altı; ışık odası* (eskiden sahnede görülürdü; günümüzde ise çoğunlukla sahneden uzakta olmakla birlikte hoparlör ve mikrofon tertibatıyle sahneye bağlanmıştır); *ses odası* (sahne değişmeleri için gereken malzemenin saklandığı oda); sahnenin üstünde bulunan *sofita* (dekorları yukarı çekmek v.b. işler buradan yönetilir) ve nihayet sanatçı locaları. Perde arkasında, seyircinin görmediği, yan taraflarda ve yukarıdaki ışıklar, sahne önündeki ışıklarla birlikte sahneyi aydınlatır; bununla beraber modern tiyatroda, hattâ geleneksel yapılarda, ışıkları sahneden salona kaydırma eğilimi vardır: bunlar ya sahneden seyircilerin kısmen görecekleri yerde, ya sahnenin önünde ve yüksekte, ya da salonun büyük duvarındadır. (LM)

TİYATROCU i. (*tiyatro*'dan *tiyatro-cu*). *Halk dili.* Tiyatro oyuncusu, tiyatro artisti. || Tiyatro işleten, tiyatro sahibi kimse. (M)

TİYATROCULUK i. (*tiyatrocu*'dan *tiyatro-cu-luk*). Tiyatro sanatçılığı. Tiyatro işletmeciliği. (M)

TİYATROFON i. (fr. *théatrophone*'dan). Bir telefon ve mikrofon aracıyle, bir piyesi, şarkıyı, müziği v.b. dinletmeğe yarayan âlet. (L)

TİYATROHANE blş. i. (*tiyatro* ve fars. *ḫāne*, ev'den *tiyatro-ḫāne*). *Esk.* Tiyatro binası: *Perde perde sanat ibraz etmeye üstad-ı sun / Bir tiyatrohane yapmış sonra âlem koymuş ad* (Ziya Paşa). [M]

Tiyatroyi Osmanî, Güllü Agop'un Gedikpaşa'da (İstanbul) kurduğu tiyatro. 1868'de tercüme eserleri sahneye koyarak faaliyete başladı (Crisafallu ile Devicque'ten *Cesar Borgia* v.d.). 1869'dan itibaren gösterilerine *Osmanlı tiyatrohanesi* adıyle devam etti. Bk. TÜRK (*Tiyatro bölümü*). [M]

TİYAZİN i. (fr. *thiazine*). Kim. Tiyodifenilamin'in aminli türevlerini meydana getiren mavi veya mor boyarmaddeler sınıfı; en önemlileri metilen mavisidir. *Eşanl.* TİYOİNDAMİN. (L)

TİYAZİNAMYUM i. (fr. *thiazinamium*). Eczc. Fenotiyazinil - propil - trimetil - amonyum'un kısa adı; sentetik olarak elde edilen bir antihistaminiktir; büyüklerde günde 0,1 ile 1 gr'lık dozlarda kullanılır. (L)

TİYAZİNİK sıf. (fr. *thiazinique*). Kim. Tiyazinlerle ilgili: *Tiyazinik boyarmadde.* (L)

TİYAZOL i. (fr. *thiazole*). Formülü C_3H_3SN olan çok çevrimli bileşik; 117°C'ta kaynayan ve aminotiyazol'ün etil nitrit ve alkolle işlenmesinden elde edilen, piridin kokusunda bir sıvıdır. || Aynı seriden maddelerin genel adı. (L)

TİYAZOLİK sıf. (fr. *thizolique*). Kim. Fenilbenzotiyazol'den türeyen sarı boyarmaddeler için kullanılır; başlıcaları primülin, tiyoflavin, tiyazol sarısı, kloramin sarısı'dır. (L)

TİYAZOLİN i. (fr. *thizoline*). Kim. Dihidrotiyazollerin genel adı; dihalojenli etilenik türevlerin tiyoamitlerle yoğunlaşmasından sentetik olarak elde edilir. (L)

TİYAZON i. (fr. *thiazone*). Kim. Tiyodifenilaminin fenollü türevlerini meydana getiren boyarmaddeler sınıfı. *Eşanl.* TİYOİNDON. (L)

TİYİ, XVIII. Sülâleden firavun Amenofis III'ün karısı. Akhmim asıllı basit bir burjuva ailesindendi. Yabancı prensler, tasarılarını gerçekleştirmek için sık sık ona başvururlardı (Amarna'nın siyasî mektupları). [L]

TİYOALDEHİT i. (fr. *thioaldéhyde*'den). Kim. Aldehitlere benzeyen kükürtlü organik bileşiklerin genel adı. *Eşanl.* TİYAL.

— ANSİKL. Bileşimlerindeki tek değerli —CHS grubuyle nitelenen *tiyoaldehit*'ler, molekül ağırlığı üç defa daha fazla olan bileşikler vererek hızla polimerleşen kararsız türevlerdir. (L)

TİYO—, TİYON— (yun. *theion*, kükürt'ten fr. *thio-*, *thion-*). Kim. Bir kükürt atomunun bir oksijen atomu yerine geçtiğini (msl. *tiyoüre*) ve bazen, bir moleküldeki kükürt atomunun bulunduğunu belirten önek. (L)

TİYOALKOL i. (fr. *thialcool*). Kim. *Eşanl.* MERKAPTAN* veya TİYOL.

TİYOAMİT i. (fr. *thioamide*'den). Kim. Oksijen yerine kükürt ornatılmasıyle amitlere tekabül eden bileşiklerin genel adı. (Genel formülü R—CS—NH_2 olan tiyoamitler [R, bir karbon kökünü belirtir], hidrosülfürik asidin nitrillerle yoğunlaşmasından veya fosfor pentasülfürün amitlere etkimesinden elde edilir; bunlar, asitler, kükürtlü hidrojen ve amonyak halinde kolayca ayrışan katılardır.) [L]

TİYOARSFENAMİN i. (fr. *thioarsphénamine*). Eczc. Di-amino-dihidroksi-arsenobenzen-dimetilen-sodyum sülfit'in yaygın adı; frengiye karşı etkili bir ilâç olarak deri altına zerk edilir; Vincent anjinine karşı da, ağız yoluyle verilir. (L)

TİYOASETAL i. (fr. *thioacétal*). Kim. *Eşanl.* MERKAPTAL.

TİYOASETAMİT i. (fr. *thioacétamide*'den). Formülü CH_3—CS—NH_2 olan tiyoamit; 108°C'ta erir, asetamide tekabül eder. (L)

TİYOASETİK sıf. (fr. *thioacétique*). Formülü CH_3—CO—SH olan tiyoasit için kullanılır; 93°C'ta kaynar, suda az çözünür, asetik asidin fosfor pentasülfürle işlenmesinden elde edilir. (L)

TİYOASİT i. (fr. *thioacide*'den). Genel formülü R—CO—SH olan bileşiklerin cins adı; R, bir karbon kökünü belirtir; fosfor pentasülfürün etkisiyle, organik asitlerdeki oksijen atomu yerine kükürt atomunun geçmesiyle elde edilir. (Bunlar keskin kokulu sıvılardır.) *Eşanl.* TİYOLOYİK. (L)

TİYOBENZOİK sıf. (fr. *thiobenzoïque*). Formülü C_6H_5—CO—SH olan tiyoasit için kullanılır; 24°C'ta erir, benzoil klorürün potasyum sülfüre etkimesiyle elde edilir. (L)

TİYODİFENİLAMİN i. (fr. *thiodiphénylamine*). Formülü

«Laterna Magika», tiyatro-sinema karışımı çek oyunu, Prag'da Svoboda tarafından sahneye konuldu

Foto. LAROUSSE

$$C_6H_4 < \overset{S}{\underset{\underset{H}{N}}{}} > C_6H_4$$

olan çok çevrimli baza yanlış olarak verilen ad; 150°C'ta erir, 370°C'ta kaynar; alüminyum klorür eşliğinde difenilamin'in kükürtle ısıtılmasından elde edilir. (Tiyazinik ve tiyazonik boyarmaddelerin çekirdeğini meydana getirir.) [L]

TİYODİGLİKOLİK sıf. (fr. *thiodiglycolique*). Formülü $S(CH_2—CO_2H)_2$ olan asit için kullanılır; 129°C'ta erir; diglikolik aside ve bu asidin 102°C'ta eriyen $S=(CH_2—CO)_2=O$ formülündeki anhidridine tekabül eder. (L)

TİYOETER i. (fr. *thioéther*). Kim. Genel formülü R—S—R′ olan bileşiklerin cins adı; R ve R′, birbirine benzeyen veya birbirinden farklı olan karbon kökleridir; oksijen atomunun yerine bir kükürt atomunun geçmesiyle eter-oksitlere tekabül eder. *Eşanl.* ALKOYL SÜLFÜR.

— ANSİKL. *Tiyoeter*'ler, alkali sülfürlerin alkoyl halojenlere veya fosfor pentasülfürün eter oksitlere etkimesinden elde edilir. Kurşun merkaptitlerin damıtılmasıyle de meydana gelir. Çok saf olduğu zaman eter kokusunda suda çözünmeyen renksiz sıvılardır; fakat tiyoller eşliğinde iğrenç bir koku yayar. Kükürt atomuyle kolayca katılma bileşikleri ve yükseltgenerek sülfonları verir. (L)

TİYOFEN i. (fr. *thiofène*). Kim. Kükürt atomunun oksijen atomuyle yer değiştirdiği, füran'a tekabül eden beşgen çevrimli bileşik.

— ANSİKL. Formülü C_4H_4S olan *tiyofen*, taşkömür katranından çıkarılan üründe benzenle birlikte bulunur; 83°C'ta kaynar ve benzenle birlikte billûrlaştığı için iki madde fiziksel olarak birbirinden ayrılamaz; tiyofenin çıkarılması için civa III sülfatla verdiği çözünmez bileşikler kullanılır; suda, tiyofen'i tiyofen sülfonik asit halinde çözündüren ayrımsal sülfonlama işlemi de uygulanır ve tiyofen daha sonra hidrolizden geçirilir. Tiyofen, gösterdiği bütün dönüşümlerle benzene benzer; benzenden daha kolay ornatılır. Ticarî benzende, sülfürik çözelti halindeki izatinle meydana getirdiği koyu mavi boya ile kullanılır. (L)

TİYOFENOL i. (fr. *thiophénol*). Kim. *Eşanl.* FENİLMERKAPTAN.

TİYOFLAVİN i. (fr. *thioflavine*). Kim. Tiyazolik boyarmadde; dihidrotiyotolüidin'in otoklavda metil alkol ve hidroklorik asitle ısıtılmasından elde edilir. (Tanenle mordanlanmış pamuğu ve yünü yeşilimsi sarı renge boyar.) [L]

TİYOFORMİK sıf. (fr. *thioformique*). Formülü H—CO—SH olan bir asit için kullanılır; serbest halde kararsızdır; fenil formiyatın, alkol çözeltisi halindeki sülfhidratla sabunlaşmasından alkali tuz şeklinde elde edilir. (L)

TİYOFOSGEN i. (fr. *thiophosgène*'den). Formülü $SCCl_2$ olan bileşik; 73°C'ta kaynayan ve suda çözünmeyen koyu kırmızı renkte bir sıvıdır. Klorun karbon sülfüre etkimesiyle meydana gelir. *Eşanl.* KARBON KLOROSÜLFÜR, TİYOKARBONİL KLORÜR. (L)

TİYOFTEN i. (fr. *thiophtène*). Formülü $C_6H_4S_2$ olan iki çevrimli bileşik; tiyoften ile tiyofen arasında, naftalenle benzen arasındaki ilişkiye benzer bir ilişki vardır. (L)

TİYOGLİKOLİK sıf. (fr. *thioglycolique*). Formülü $HS—CH_2—CO_2H$ olan sıvı haldeki merkaptan asit için kullanılır. *Eşanl.* ETANTİYOLOYİK. (L)

TİYOGOM i. (fr. *thiogomme*). Etilen klorür ile sodyum polisülfürün yoğunlaşmasından elde edilen yüksek polimer. (Tiyogom, düşük kaliteli bir elastomer meydana getirir.) [L]

TİYOİNDAMİN i. (fr. *thio-indamine*). Kim. *Eşanl.* TİYAZİN.

TİYOİNDİGO i. (fr. *thio-indigo*). Kim. Kükürt atomlarının NH gruplarıyle yer değiştirmesinden oluşan indigoya tekabül eden kırmızı boyarmadde. (İndigoya benzer şekilde, sentezle elde edilir.) [L]

TİYOKARBAMİT i. (fr. *thiocarbamide*'den). Kim. *Eşanl.* TİYOÜRE.

TİYOKARBANİLİK sıf. (fr. *thiocarbanilique*). Formülü $C_6H_5—NH—CS—OC_2H_5$ olan bir ester için kullanılır; 71°C'ta erir, alkollü potasyum hidroksit'in fenilsenevol'e etkimesiyle elde edilir. (L)

TİYOKARBANİLİT i. (fr. *thiocarbanilide*'den). Formülü $SC(NH—C_6H_5)_2$ olan bileşik; 151°C'ta erir, anilinin karbon sülfüre etkimesiyle elde edilir ve kauçuğun kükürtlenmesini hızlandırıcı olarak kullanılır. *Eşanl.* SİMETRİK DİFENİLTİYOÜRE. (L)

TİYOKARBONAT i. (fr. *thiocarbonate*). Tiyokarbonik asidin tuzu. (L)

TİYOKARBONİK sıf. (fr. *thiocarbonique*). Formülü $S=C(OH)_2$ olan bir asit için kullanılır; serbest halde bilinmez, fakat 161°C'ta kaynayan $SC(OC_2H_5)_2$ formülündeki etilik dieteri bir alkali alkolatın karbon klorosülfüre etkimesiyle elde edilir. *Eşanl.* SÜLFOKARBONİK. (L)

TİYOKARBONİL i. (fr. *thiocarbonyle*). Kim. Formülü =CS olan iki değerli köke verilen ad; katyon rolü oynayabilir. (L)

TİYOKETON i. (fr. *thiocétone*'dan). Kim. Ketonlara benzeyen kükürtlü organik bileşiklerin genel adı. *Eşanl.* TİYON.

— ANSİKL. İki değerli =CS grubuyle nitelenen *tiyoketon*'lar, molekül ağırlığı üç misli artan bileşikler vererek hızla polimerleşen karasız bileşiklerdir. (L)

TİYOKOL i. (fr. *thiokol*). Kim. Genel formülü $(RS_x)_n$ olan kükürtlü polimerlerin cins adı; R, iki değerli organik bir kökü belirtir, *x* genellikle 2 veya 4'e eşittir, *n* ise çok büyüktür. (Bu maddeler, bazı maden oksitlerle ısıtılarak bir vülkanizasyon meydana getiren, yağların etkisine dayanıklı elastomerlerdir.) [L]

TİYOKREZOL i. (fr. *thiocrésol*). Formülü $CH_3—C_6H_4—SH$ olan merkaptan. (Orto- ve para- izomerleri sırasıyle 15°C ve 43°C'ta erir, 188°C ve 194°C'ta kaynar; sıvı halde olan meta izomeri 200°C'a doğru kaynar.) [L]

TİYOKSANTEN i. (fr. *thioxanthène*). Formülü

$$C_6H_4 < \overset{CH_2}{\underset{S}{}} > C_6H_4$$

olan çok çevrimli bileşik; 128°C'ta erir, tiyoksanton'un indirgenmesiyle elde edilir. (L)

TİYOKSANTHİDROL i. (fr. *thioxanthydrol*). Kim. Çok çevrimli alkol; 97°C'ta erir, tiyaksanton'un çinko ve sodyum hidroksit eşliğinde indirgenmesiyle türer. (L)

TİYOKSANTON i. (fr. *thioxanthone*). Formülü

$$C_6H_4 < \overset{CO}{\underset{S}{}} > C_6H_4$$

olan çok çevrimli bileşik; 207°C'ta erir, tiyosalisilik asidin sülfürik asit eşliğinde benzenle yoğunlaşmasından elde edilir. (L)

TİYOKSEN i. (fr. *thioxène*). Kim. Dimetiltiyofenlerin adı; 135°C ile 145°C arasında kaynar, taşkömür katranında ksilen ile birlikte bulunur. (L)

TİYOL i. (fr. *thiol*). Kim. *Eşanl.* MERKAPTAN.

TİYON.— Bk. TİYO—.

TİYON i. (fr. *thione*). *Eşanl.* TİYOKETON.

TİYONAFTEN i. (fr. *thionaphtène*). Kim. Formülü C_8H_6S olan çok çevrimli kükürtlü bileşik; kumaron'a benzer ve taşkömür katranında naftalinle birlikte bulunur. *Eşanl.* BENZOTİYOFEN.

— ANSİKL. *Tiyonaften*, 32°C'ta eriyen, 221°C'ta kaynayan renksiz bir katıdır; kokusu naftaline benzer. Türevlerinden bazıları önemli bir boyarmadde sınıfı meydana getirir, bunlar arasında kırmızı renkli *tiyoindigo* sayılabilir. (L)

TİYONAMİT i. (fr. *thionamide*'den). Sülfüröz asidin $SO(NH_2)_2$ formülündeki amidi; amonyağın tiyonil klorüre etkimesiyle elde edilen beyaz bir katıdır. (L)

TİYONAT i. (fr. *thionate*). Kim. Tiyonik serisinden bir asidin tuzu. (L)

TİYONİK sıf. (fr. *thionique*). Kim. Genel formülü $H_2S_nO_6$ olan, kükürtün oksijenli asit serisi için kullanılır; *n*, 2, 3, 4 ve 5 değerlerini alabilir.

— ANSİKL. *Tiyonik asitler* yalnız çözelti halinde bilinir ve tek olarak elde edilmek istendiğinde ayrışır; bunun aksine tuzları billûrlaşmıştır. Bunların içinde en önemlisi *ditiyonik asittir* $H_2S_2O_6$; bunun manganez tuzu, sulu ortamda hidrojen sülfürün manganez dioksit üzerine etkimesiyle elde edilir; kolayca ayrışarak sülfürik asit ile kükürt dioksit verir. *Tritiyonik asit*'in $H_2S_3O_6$ alkali tuzları kükürt dioksitin bir hiposülfite etkimesiyle elde edilir. Nihayet, *pentatiyonik asit* $H_2S_5O_6$ kükürt dioksitin çözelti halindeki hidrosülfürik asite etkimesiyle hazırlanır. (L)

TİYONİL i. (fr. *thionyle*). Formülü = SO olan tek değerli kök; $(HO)_2$ SO hidroksiti olan sülfüröz asitten türer: *Tiyonil klorür* $SOCl_2$. (L)

TİYONİN i. (fr. *thionine*). Kim. Mavi renkli tiyazinik boyarmadde; ayrıca LAUTH MORU da denir. *Eşanl.* 6 - AMİNOFENOTİYAZİN. (L)

TİYONÜRİK sıf. (fr. *thionurique*). Formülü

$$CO < \begin{matrix} NH - CO \\ NH - CO \end{matrix} > CH - NHSO_3H$$

olan bir asit için kullanılır; amonyak ile kükürt dioksitin alloksan üzerine etkimesiyle elde edilir. *Eşanl.* SÜLFAMİNOBARBİTÜRİK. (L)

TİYOSALİSİLİK sıf. (fr. *thiosalicylique*). Formülü $SH—C_6H_4—CO_2H$ olan bir asit için kullanılır. Antranilik asidin diazolanması ve potasyum sülfosiyanatın etkimesiyle elde edilir. (164°C'ta erir, tiyoindigonun hazırlanmasında ara ürün olarak ve salisilik asidin yerine kullanılır. Bizmut tuzu tiyoform'dur.) [L]

TİYOSEMİKARBAZON i. (fr. *thiosemicarbazone*). Verem ve cüzam tedavisinde kullanılan ilâç. *Eşanl.* TİYOASETAZON.

— ANSİKL. Kullanılan ilâç aslında para-asetil-aminobenzoyik aldehit *tiyosemikarbazon*'dur (T.Bİ). Bu yeni ilâç 1946'da G. Domakg ve çalışma arkadaşları tarafından öne sürüldü. Alman bilginleri sülfatiazol türevlerini incelerken bunun tedavi edici niteliğini keşfettiler. Tiyosemikarbazon verem tedavisinde streptomisinden daha aşağı, fakat para aminosalisilikten (P.A.S.) daha üstün etki gösterir. Mukoza veremi (larenjit tüberküloz, ağız-yutak, bronş, bağırsak v.b. yaraları) tedavisinde tercihan kullanılır. Cüzam tedavisinde tiyosemikarbazondan, sülfonlarla elde edilen etkiye yakın sonuçlar elde edilmektedir. Tedavi sırasında sindirim, deri, sinir, böbrek, karaciğer veya kan bozuklukları görülebilir. (L)

TİYOSİNAMİN i. (fr. *thiosinamine*). Eczc. Aliltiyo-üre'nin yaygın adı. (Tiyosinamin, nedbe dokularını yumuşatır; bu sebepten ameliyatlılarda, veremlilerde, kanserlilerde kullanılmamalıdır.) [L]

TİYOSİYANİK sıf. (fr. *thiocyanique*). Kim. *Eşanl.* SÜLFOSİYANİK.

TİYOSİYANOJEN i. (fr. *thiocyanogène*). Formülü $(SCN)_2$ olan katı madde. (L)

TİYOSÜLFAT i. (fr. *thiosulfate*). Kim. *Eşanl.* HİPOSÜLFİT.

TİYOSÜLFÜRİK sıf. (fr. *thiosulfurique*). Kim. Formülü $H_2S_2O_3$ olan asit için kullanılır. (Bu asit tek olarak elde edilememiştir; çözelti halindeyken bile, sülfüröz asit ve çökelmiş kükürt vererek ayrışır.) [L]

TİYOTOLEN i. (fr. *thiotolène*). Tiyofen'in $C_4H_3S—CH_3$ formülündeki üst homoloğu; 113°C'ta kaynar, taşkömür katranında tolüenle birlikte bulunur. *Eşanl.* METİLTİYOFEN. (L)

TİYOÜRE i. (fr. *thio-urée*). Formülü

$$NH_2 — CS — NH_2$$

olan bileşik; oksijen yerine kükürt geçmesiyle üreden türer; amonyum sülfosiyanatın ısıyle yer değiştirmesinden veya kükürtlü hidrojenin siyanamide etkimesinden elde edilir. (Su ve alkolde çözünür, 172°C'ta erir.) *Eşanl.* SÜLFOKARBAMİT, SÜLFOÜRE, TİYOKARBAMİT.

— ANSİKL. *Tiyoüre* grubundan kimyasal maddeler, özellikle tiyoürasil ve türevleri,

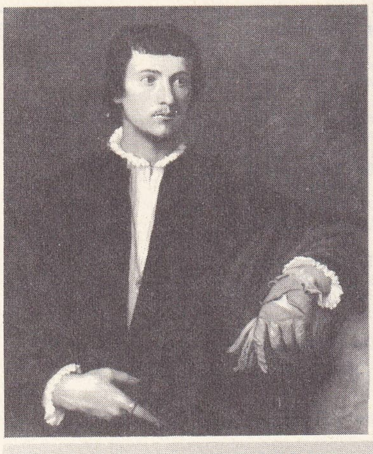

«Eldivenli Adam», Louvre müzesi, Paris

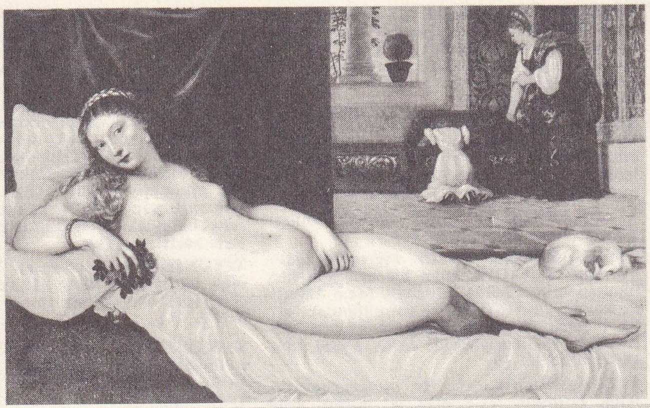

«Urbino Venüs'ü» , Uffizi, Floransa

«Kutsal Aşk ve Din Dışı Aşk» detay (Kutsal Aşk)

Venedik akademisi

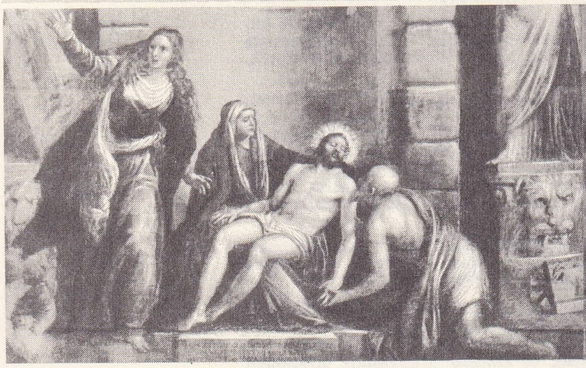

solda, «Çarmıhtan İniş» Venedik akademisi

sağda, «Mezara Konuş» Louvre müzesi, Paris

TİZİANO

«Meryem'in Tapınağa Takdimi» Venedik akademisi

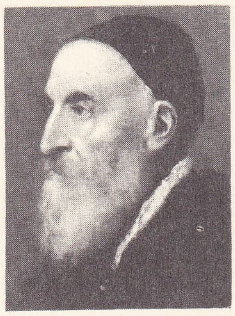

TİZİANO kendi portresi Prado müzesi, Madrid

tiroit hormonunun sentezini önleme özelliği taşır. (L)

TİYÖ (Nguyen Van). Bk. NGUYEN VAN THİEU.

TİYÜYAMÜNİT i. (fr. *tyuyamunite*). Mineı. Hidratlı tabiî kalsiyum ve uranil vanadat; ortorombik sistemde billûrlaşır, sarı renklidir. (L)

TİZ sıf. (fars. *tîz*). [Ses için] İnce, keskin: *Bülendin tiz sesi sayıları haber veriyordu: Dört!.. Beş!..* (H. Z. Uşaklıgil). *Ülfet'in bu gece sesi daha lâtif, daha tiz çıkıyordu* (Ahmed Rasim). *Çocuk* [...] *anasının ağlamasına daha tiz bir perdeden iştirak ederdi* (Sabahattin Ali).

— ED. TELM. ***Tiz reftar olanın payine damen dolaşır,*** Ziya Paşa'nın bu mısraı, bir işin acele olarak yapılmasının sakıncalı olduğunu, düşünerek ve yavaş yavaş yapılması gerektiğini anlatmak için kullanılagelmiştir.

— *Esk.* [Kılıç, bıçak v.b. için] Keskin, sivri. || Tez, çabuk. || Öfkeli, alıngan, çabuk kızan. || *Tiz-bin,* delici, nüfuz edici bakışı olan, keskin bakışlı. || *Tiz-çeşm,* gözü keskin olan, keskin gözlü. || *Tiz-dest,* çabuk iş yapan, eli çabuk. || *Tiz-destî,* eli çabukluk, çabuk iş görme. || *Tiz-fehm,* çabuk anlayan. || *Tiz-intikal,* çabuk kavrayan, zeki, akıllı. || *Tiz-meşreb* (veya *tiz-mizac*), sabırsız. || *Tiz-pa,* ayağına çabuk, çevik. || *Tiz-per* (veya *tiz-pervaz*), hızlı uçan. || *Tiz-reftar* (veya *tiz-rev*), hızlı giden, yürüyen. || *Tiz-tab,* aceleci, sabırsız, tez canlı. || *Tiz-vir,* kurnaz, zeki. Hızlı, seri. Keskin. || *Tiz-zeban,* çabuk ve güzel konuşan.

— Leng. Fonolojide, akustik yönden enerjinin yüksek frekanslarda toplanmasıyle, telaffuz açısından ise telaffuzun orta niteliğiyle belirlenen ayırıcı özellik: *i, e, t tiz fonemlerdir.*

— Mus. İnce ses. || Türk musikisinde, perdelerin adlandırılmasında, tiz segah perdesinden itibaren nota adlarının başına getirilen kelime. || *Tiz buselik.* Bk. PERDE. || *Tiz sekizli,* klasik türk musikisinde kullanılmış 4 sekizliden üçüncüsüne verilen ad. (Sonuncusuna da *en tiz sekizli* denir.) || *Tiz tiz,* türk musiki sisteminde perdelerin adlandırılmasında, bir pest sekizlideki karşılıklarından ayırmak için nota adlarının başına getirilen kelime. (Bazı sekizlilerdeki aynı seslerin adları değiştiği halde, bazılarında değişmez ve çok pest ve çok tiz sekizlilerde nota adlarına *kaba* ve *tiz* gibi kelimeler ekleme zorunluğu vardır. Her «tiz», sesin bir sekizli daha yüksekte olduğunu gösterir. Meselâ, «tiz tiz tiz» buselik sesi, buselik perdesinin 3 sekizli yukarıdaki karşılığıdır.)

◆ **Tizcek** zf. *Esk.* Çabucak, acele olarak.

◆ **Tizî** i. *Esk.* Keskinlik, incelik. || Çabukluk, hızlılık.

◆ **Tizlik** i. İncelik, keskinlik: *Sesin tizliği.* (ML)

TİZAB blş. i. (fars. *tîz* ve *āb*'dan *tîzāb*). *Esk.* Kezzap. (M)

TİZE i. (ital. *teso,* gerilmiş'ten). Denizc. *Tize etmek,* halatı germek. || *Tize tizeye,* halatın bir yere ucu ucuna yetişmesi. (M)

TİZİ i. «Boğaz» anlamında berberîce kelime. (Başlıca tizi'ler Büyük Atlas'tadır: N'fis vâdisi aracılığıyle Marakeş'i Taroudant'a bağlayan yol üzerinde *Tizi n'Test,* Marakeş-Draa yolu üzerinde *Tizi n'Tişka,* Midelt-Tafilalet yolu üzerinde *Tizi n'Talgemt.*) [L]

TİZİANO (Vecellio), italyan ressamı (Pieve di Cadore 1490'a doğr. - Venedik 1576). Uzun meslek hayatı boyunca venedik sanatını etkiledi. Alfonso d'Este ve Federico di Gonzaga, Paolo III Farnese, François I ve Karl V (Tiziano'yu Saray kontu yapmıştı), Tiziano'ya önemli siparişler verdiler.

Tiziano, Sebastiano Zuccato ile Giovanni Bellini'nin öğrencisiydi; ilk eseri *Aziz Paulus'a Takdim Edilen Jacopo Pesaro*'da (Anvers) Bellini'nin etkisi görülür. Tiziano sonra Giorgione'den etkilendi ve 1508'de Fondaco dei Tedeschi'nin ön yüzünün yapımında onunla birlikte çalıştı. Fakat Giorgione'nin, tondan tona geçişleri ve renkleri yavaş yavaş düzgünleştirmesi yerine, dengeli kütleler ve yaygın ritler kullanarak kısa zamanda kişiliğini buldu. Şatafatlılığı gerçekçilikle birleştirdi, yaradılışın güzelliği ile ruhun atılganlığını yüceltti: Padova'daki Scuola del Santo'nun freskleri (1511) ve özellikle *Kutsal Aşk ve Din Dışı Aşk* (1514'e doğr. Roma, Galleria Borghese), *Florg* (1516'ya doğr., Floransa, Uffizi), *Eldivenli Adam*'ın (Louvre) veya *Malta Şövalyesi*'nin (Floransa, Uffizi) beyazlı ve grili ciddî figürleri. Sonra büyük dinî şaheserler dizisini yaptı: *Uruç* (1518, Venedik, Santa Maria Gloriosa dei Frari), *Meryem'in Aziz Francesco ile Aziz Alviso'ya Görünmesi* (1520, Ancona), *Ca'Pesaro Meryem*'i (1562, Frari), *Meryem'in Tapınağa Takdimi* (1538'e doğr., Venedik akademisi) ve *Mezara Konuş* (1525'e doğr., Louvre). Bunlara paralel olarak Ferrara dükü için mitolojik bir dizi yaptı: *Venüs'e Adak, Bacchanalia* (Madrid, Prado), *Bacchus ve Ariadne* (Londra, National gallery), *Urbino Venüs'ü* (1538, Uffizi). *Tommaso Mosti, İppolito Rinaldi, Gururlu Güzel* ve *Aretino*'nun (1545) portreleri de bu döneme rastlar (dördü de Pitti sarayındadır). *Dikenli Taç Giymiş İsa*'da (Louvre) görülen maniyerizm kaygısına, kuvvetli renkler ve ince uzun şekiller tutkusuna Roma'dayken (1540-1545) kapıldı. Fakat Tiziano kısa bir süre sonra tekrar içe dönük coşkunlukları ön plana aldı ve coşkunluğu, resmini yaptığı ünlü kişilerin süslemeli elbiselerinde bile görülen titizlikle ölgünleştirilmiş renklerle verdi: *Paolo III Farnese* (Napoli), *Karl V* (Münih), *Mühlberg Galibi Karl V At Üzerinde* (Madrid, Prado), koleksiyonu *Jacopo Strada* (1567, Viyana), *Tebşir* (1566'ya doğr., San Salvatore kilisesi, Venedik), *Aziz Laurentius*'un *Din Uğruna Ölüşü* (1570'e doğr., Cizvit kilisesi, Venedik), *Lucretia* (Akademi, Venedik), *Dikenli Taç* (Münih) ve kendi mezarı için yapmağa başladığı *Mezara Konuş* (Tiziano'nun ölümünden sonra Küçük Palma tarafından bitirildi) adlı tablolarda daha ağır basan bir ciddiyet görülür. Tiziano, özellik-

Foto. LAROUSSE

le Büyük Palma, Veronese ve Paris Bordone'yi, bir sonraki yüzyılda da Rubens ile çağdaş ressamları etkiledi. (L)

TİZİ-UZU, Cezayir'de şehir, idare bölümü ve idare çevresi merkezi, Büyük Kabiliye'de, Sebau vâdisinde; 41 000 nüf. Ticaret ve idare merkezi. Tuğla harmanları. —*Tizi-Uzu idare çevresi,* 151 844 nüf. (L)

TİZİ UZU idare bölgesi, Cezayir'de idare bölgesi; 5 806 km²; 751 200 nüf. İdare merkezi, *Tizi Uzu;* 7 idare çevresi (Tizi-uzu, Azazga, Buira, Burc-Menayel, Dra el-Mizan, Larbaa - Nath - İraten, Lahdaria [Palestro]) vardır. Büyük Kabiliye dağının büyük kısmını içine aldığı için bu idare bölgesine *Büyük Kabiliye idare bölgesi* de denir. Denize doğru Büyük Kabiliye, yüksek tepelerden ve kalkerli kütlelerden meydana gelir; vad Sebav çöküntüsünün ötesinde Curcua'nın sarp (2 308 m) kalkerli dağlarına bağlanan billûrlu bir kütlenin basık sırtları ortaya çıkar. Bütün bu bölgede çok yoğun nüfuslu bir berberî halkı yaşar, doruklarda kurdukları köylerde oturur ve ağaç yetiştiriciliğiyle (incir, zeytin ağaçları) geçinir. İdare bölgesi güneye doğru vad Sahel-Summam çöküntüsünün ötesinde, Biban sıradağlarının küçük bir kısmını içine alır. (L)

TİZNA i. (fars. *tiznā*). *Esk.* Kılıç, bıçak v.b. şeylerin keskin yüzü, kesici tarafı. (M)

TİZNİT, Güney Fas'ta (Agadir ili) kasaba, Batı Anti-Atlas ile Ayt Ba Amran kütlesi arasında; 7 700 nüf. 1882'de Hasan I'in kurduğu eski kasaba. (L)

TJALE i. («donmuş toprak» anlamında isveçce k.). Jeomorfol. Bazen abartmalı olarak «devamlı buz tutan toprak» anlamında kullanılan kelime. (L)

TJODOLV OR HVİNİ, norveçli şair (X. yy.). Harald I Harfager'in sarayına girdi. Snorri Sturluson'un isveçli ilk kralların hayatını anlatan *Ynglingasaga* adlı eserinde bir parçası ile yer alan *Ynglingatal* adlı manzume Tjodolv or Hvini'ye mal edilir. Ayrıca, *Haustlong* adlı bir mitolojik manzumesi vardır. (L)

Tl, *talyum*'un kimyasal sembolü. (L)

TLACOLULA, Meksika'da (Oaxaca eyaleti) kasaba, Güney Sierra Madre'de, Oaxaca'nın güneydoğusunda; 5 300 nüf. Maden kömürü, gümüş, kurşun merkezi. XVI. yy.-dan kalma kilise. (L)

TLALNEPANTLA, Meksika'da Mexico' nun kuzeyinde şehir. (L)

TLALOC («Toprağın özü»), Eski Meksika'da tanrı. Gök sularını (yağmur, kar) temsil ediyordu. Hueksotzinco dağlarında, çok ziyaret edilen bir tapınağı vardı. Tlaloc'a, çocuklar kurban edilirdi. Boğulan veya kötü hastalıklardan ölenlerin ruhlarının gittiği cehennem (*Tlalocan*), Tlaloc'un yargı alanına girerdi. (L)

TLALPAN veya **TLALPAM,** Mexico'nun (Meksika) güney banliyösünde iskân merkezi; 18 150 nüf. Ajusco volkanının yamaçlarında yer alan Tlalpan eski bir aztek sitesidir. XVI. yy.dan kalma kilise. Dokumacılık. Kâğıt fabrikaları. (L)

TLATELULCO, Montezuma zamanında Meksika'nın başkenti olan iki siteden biri (öbürü Tenochtillan); bugünkü Mexico'nun yerindeydi. (L)

TLATİLCO (Mexico yakınında bir kil ocağının adından), M. Ö. V. yy.a doğru ortaya çıkan ve çağımızın başlarında sönen eski medeniyeti. Hayli gelişmiş olan tlatilco sanatı, seramik bakımından, Olmeklerin sanatıyle kıyaslanabilir: genç çıplak vücutlar ve bebek figürleri. (L)

TLAXCALA, Meksika'nın en küçük eyaleti, Mexico'nun batısında; 4 027 km²; 368 300 nüf. Merkezi, *Tlaxcala* (5 100 nüf.). Dağlık bir bölgede yer alan eyalet bir hayvancılık ve tahıl tarımı bölgesidir. Kolomböncesi dönemde küçük, zengin bir devletti. (L)

TLELAT ovası, Batı Cezayir'de bölge, Oran sahilinin güneyinde ve Tesala dağlarının kuzeyinde, doğuda Sig ve Mleta ovaları arasında. Bağcılık. Tahıl tarımı. (L)

TLEMSEN, Batı Cezayir'de şehir, *Tlemsen idare bölgesi* ve *çevresinin* idare merkezi; 82 527 nüf. Oran «causse»unun sarplıklarına yaslanan, akarsu kaynakları ve sebze bahçeleriyle çevrili olan Tlemsen, Tafna ve İsser ırmaklarıyle kollarının aştığı çanağa hâkimdir. Bir roma kasabası olan ve XI. yy.da büyüyen şehir, Fas'tan Cezayir ovalarına ve Sahra'dan Akdeniz'e giden karayollarının kavşağında bulunduğundan büyük bir ticaret merkezi haline geldi. XII. ve XIII. yy.da Orta Magribin ve Addavadî sülâlesinin merkezi oldu. Şehirdeki, mişvar (Bakanlar kurulunun toplandığı yer), Seyitbinhasan camii ve Sahric havuzu o dönemden kalmıştır. Büyük camiyi (XI. yy.) Murabıtlar yaptırmıştır. (Bk. TLEMSEN CAMİİ.) Tlemsen Cezayir'de müslüman özelliğini ve Fas ile Endülüs'ün büyük şehirlerini andırmasını sağlayan tarihî eserleri en iyi muhafaza eden şehirdi. Eskı parlaklığını kaybetmesine rağmen el sanatları (halıcılık, deri işçiliği, armacılık) Cezayir'in öbür kısmından daha ileridir. Şehirde birkaç modern sanayi tesisi kurulmuştur: yağ fabrikası, yün ipliçiliği ve hazırlanması, konfeksiyon.

Şehir sebze bahçeleri, zeytinlikler ve «dağ» bağlarıyle çevrilidir. —Tlemsen yakınında, eski *Pomaria*'nın yerinde kurulan *Agadir*'in kalıntıları ve güneybatıda eski *Mansura* şehrinin marunîlerden kalma cami ve suru yer alır. Seyitebumadin camii (XIV. yy.) bahçeler arasında yükselir.

—*Tlemsen idare çevresi,* 149 548 nüf. (L)

TLEMSEN, Cezayir'de idare bölgesi; 8 100 km²; 383 000 nüf. İdare merkezi *Tlemsen.* Beş idare çevresi (*Tlemsen, Beni-Saf, Marnia, Gazavet, Sebdu*) vardır. Vad Tafna'nın her iki kıyısındaki ova karmaşık yapılı bir kıyı kütlesiyle (Traraslar) ve Tlemsen dağlarının kalkerli yükseklikleriyle sınırlıdır. İdare bölgesi bozkır özelliğinde yüksek ovaların küçük bir kısmını içine alır. Bağcılık Tlemsen bölgesinin tarım ekonomisinde önemli rol oynar. Beni Saf bölgesinin demir filizi de ek bir gelir kaynağıdır. (L)

Tlemsen camii, Tlemsen'de, Murabıtlar devrine ait cami. Ali Bin Yusuf tarafından yaptırıldı (1135). Derinliği 60 m kadardır. Ortada her kenarı 20 m olan kare bir avlu yer alır. Kuzeyde iki galeri ortasında kare biçimli bir minare vardır. Caminin batı tarafının köşesi yarıya kadar kesiktir. Bu durum camiye bitişik bir yapının varlığıyle açıklanabilir. Şekli bozulan camiye bir simetri vermek için, cami içine göre avlu, eksenden çıkarılmıştır. Kubbenin dayandığı kemerler bordürlerle ve bol yapraklı köşeliklerle süslüdür. Mihraptan önceki kubbenin önünde iki mermer sütun ayakların yerini alır. Mihrap, sekiz köşeli bir kasnağa oturan kubbeyle örtülüdür ve caminin süs bakımından en zengin köşesidir. (M)

TLEMSEN dağları, Batı Cezayir'de dağlık bölge, Tlemsen ovasının güneyinde. Cerada tepeleri (Fas) ile vad Mekkerra vâdisi arasında. Bu dağlar aslında Oran «causse»u bütününe bağlı bir kalkerli yaylalar dizisinden meydana gelir. (L)

TLEPOLEMOS. Yun. Mit. Herakles ile Astyokhe'nin oğlu. Amcası Likymnios'u öldürdükten sonra, Rodos'a kaçtı; orada hükümdar oldu. Lindos, İalysos ve Kameiros'u kurdu. Truva önünde Sarpedon tarafından öldürüldü. (L)

TLESON, attikeli çömlekçi (M.Ö. VI. yy.), Nearkhos'un oğlu. Siyah figürlü çanaklar yapan attikeli küçük ustaların başlıca temsilcisidir. Tleson'un yaptığı altmıştan çok kupa ele geçirilmiştir; bu kupaların dış kenarda veya çerçeve içinde çoğunlukla küçük bir hayvan (teke, arslan, sfenks, horoz, kuğu) ve pek ender olarak da insan resimleri (*Avcının Dönüşü* kupası; British museum) vardır. (L)

TLİNGİT'LER, eskiden Kuzey Amerika'nın kuzeybatısında, Alaska yarımadasının güneyinde yaşayan kızılderili halk. Tlingit'ler, Haida'larla aynı kültür grubundandılar; balinagiller, fok ve balık bakımından zengin kıyılara yerleşerek elverişli şartlar altında ilgi çekici kültürlerini geliştirdiler. Haida'larınkine yakın ahşap binaları vardı. Kayalık dağlardaki yaban keçilerinin kıllarından kumaş dokurlardı. (L)

TLOS. Bk. DÜVER.

Tm, *tulyum*'un kimyasal sembolü. (L)

T.M.G.T. (*Türkiye Millî Gençlik teşkilâtı*), gençlik kuruluşu (1951). Görev ve amaçları: içerde ve dışarda türk gençliğini temsil etmek, öğrencilerle ve işçilerin gençlik kesimiyle ilgili meseleleri çözmeğe çalışmak ve bu konuda tekliflerde bulunmak, dünya gençliğiyle türk gençliği arasındaki dayanışmayı sağlamak, öğrenci mübadelesinde bulunmak, dünya barışı için çaba göstermektir. Genel merkezi İstanbul'da, ikinci başkanlığı Ankara'dadır. Genel Yönetim kurulu kendisine bağlı federasyonlardan oluşur. Ayrıca merkez ve mahallî yürütme kurulları vardır. Kuruluşun bünyesindeki federasyonlar şunlardır: T.M.T.F. (Türkiye Millî Talebe federasyonu), T. İ. B. (Türkiye İzciler birliği), T.K.B. (Türkiye Kadınlar birliği), T.D.O. (Türk Devrim Ocakları), **TEKSİF** (Türkiye Tekstil İşçileri federasyonu). T.M. G.T. birçok milletlerarası gençlik teşkilâtının üyesidir ve Bakanlar kurulu kararıyle «kamu yararına çalışan dernek» niteliğini kazanmıştır (1964). [M]

TLALOC
meksika sanatı
musée de l'Homme, Paris

TMOLOS. Yun. mit. Efsanevî Lydia kralı, Ares'in oğlu. Nymhe Arripe'ye tecavüz ettiği için, Artemis onu bir boğaya öldürterek cezalandırdı. *Tmolos dağı*'na (bugün *Bozdağ*) gömüldü; yakınında bulunan ve Tiberius devrinde bir depremle yıkılan şehre bu dağın adı verildi. (L)

TMOLOS. Bk. BOZDAĞLAR.

Tmolos molozları, Bozdağlar'ın kuzey ve Aydın dağlarının güney yamaçlarında aşağı yukarı 10 km uzunluğunda, 100 m kalınlığında çökelti topraklar. A. Philippson tarafından bu adla anılan bu çökeltiler, kumlu-killi, kızıl veya esmer renklidir. A. Philippson'a göre Bozdağlar, güneydeki Aydın dağlarıyle tek bir kütle meydana getiriyordu ve Tmolos molozları, bu kütle yükselirken onun çevresine çökeldi. (M)

T.N.T., TRİNİTROTOLÜEN'in kısaltması.

TO i. Japonya'da kullanılan 18 litre değerindeki eski hacim ölçüsü birimi. (L)

TOARSİYEN i. ve sıf. (fr. *toarcien*'den). Jeol. Liyasın Şarmusiyen ile Aaleniyen arasında kalan katına denir. (L)

TOBAGO, Küçük Antiller'de Trinidad'a bağlı ada, Trinidad'ın kuzeydoğusunda; 33 550 nüf. Merkezi, *Scarborough.* Kakao, hindistancevizi içi ve şekerkamışı üretimi. Orman işletmeleri.

— Tar. 1498'de Kristof Kolomb'un bulduğu Tobago, 1580'de İngilizler, 1632'de Hollandalılar tarafından işgal edildi. Sonra Fransa'ya geçti ve 1814'te İngiltere'ye bırakıldı. (L)

TOBA'LAR, Chaco'da (Arjantin, Bolivya, Paraguay) gaukuru ailesinden kızılderililer. Pilcomayo kıyısında yaşayan Toba'lar, 1882'de gezgin Crevaux'yu öldürmüşlerdi. (L)

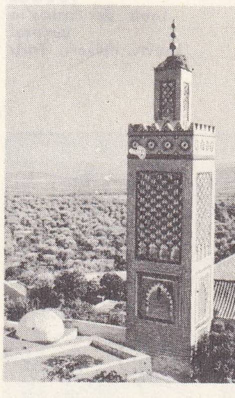

TLEMSEN
Sidi Halvi camii
(XIV. yy.)

Tobar doktrini (1907'de doktrini ortaya koyan Ekvator dışişleri bakanı *Tobar*'ın adından). Huk. Milletlerarası sözleşmeler yaparak, ihtilâl sonucu kurulan hükûmetleri, muntazam seçimler yapılmadan önce tanımamayı bir yükümlülük sayan amerikan görüşü.

— ANSİKL. Huk. *Tobar doktrini* özellikle Güney Amerika devletlerinin sık sık ihtilâllerle hükûmet değişikliklerine uğraması gözönünde bulundurularak ortaya atıldı. Buna göre, sık sık darbe veya ihtilâl yapılan ülkelerde siyasî düzenin kurulması ve milletlerarası ilişkilerde hak ve görevlerin devamlılığının sağlanması için, ihtilâl sonucu kurulan hükûmetlerin, demokratik seçimler yapılmadıkça tanımamak gerekiyordu. Bu davranış, devletler arasında yapılacak antlaşmalarda bir yükümlülük haline getiriliyor ve böylece Tobar doktrini, devletler hukukunun iç hukuka, özellikle anayasa hukukuna etkisinin bir örneği olarak uygulanıyordu. Aynı doktrinin, idare hukukuna da etkisi vardır; çünkü, böylece bir darbe veya ihtilâl sonucu, fiilen yönetici durumuna geçen kimselerin eylem ve işlemleri, idare hukuku yönünden geçerli olmaz. Bu gibi eylem ve işlemlerin geçerli olabilmesi için, sonradan kurulacak meşru yönetim tarafından onaylanması gerekir. (ML)

TOBASOCO, japon ressamı (Kyoto 1053-ay.y. 1140), Takakuni'nin oğlu. Tenday mezhebinin ilerigelenlerindendi, desenleri

Foto. X, Boudot-Lamotte (LAROUSSE)

Hideki TOCO

TOCQUE
Louis de France'ın portresi
Louvre müzesi, Paris

TOCQUVİLLE
Chaséeriau'nun eseri

ve karikatürleriyle tanındı. Şaheseri olan *Çocu-Guiga*'da hayvanları işledi. (L)

TOBATA, Japonya'da eski şehir, Kyuşu adasında (Fukuoka ili), iç deniz kıyısında, 1962'de yeni Kita Kyu şehrine katıldı. Çelikhanelerin dokuma ve seramik fabrikalarının kurulduğu kömür limanı. (L)

TOBERMORİT i. (fr. *tobermorite*). Yaklaşık formülü $3CaO\ 2SiO_2\ 3H_2O$ olan hidratlı kalsiyum silikat; portland çimentosu hamurunun temel maddesini meydana getirir; İskoçya'da, *Tobermory*'de tabiî olarak bulunur. (L)

TOBEY (Mark), amerikalı ressam (Centerville, Wisconsin 1890). Chicago sanat okuluna devam etti, sonra reklam ressamlığına başladı, 1911'de New York'a gitti. 1922'de Seattle'e yerleşti, oradaki Cornish School'da ders verdi. 1925 ile 1931 arasında Paris, Ortadoğu ve Meksika'yı dolaştı. 1931'den 1938'e kadar İngiltere'de ders verdi. Çinli ressam Tang Goy'dan doğu sanatı üstüne bilgi edindi ve daha sonra Japonya ve Çin'e giderek bu ülkelerin sanatıyle daha yakından ilgilendi ve zen felsefesini öğrendi. Doğu medeniyetinin etkisiyle ince ve hassas bir yazı biçimine vardı (*white writing*) ve 1935'ten itibaren resim yoluyle vecde gelme kaygısının ağır bastığı eserler verdi. 1956'da Guggenheim ödülünü alan Tobey'in tabloları birçok müzede, özellikle de New York çağdaş sanat müzesindedir. (M)

TOBİRA i. Odunu ince marangozlukta kullanılan japon ağacı (Pittosporum tobira). [Pittosporaceae familyasından.] (L)

TOBİYA veya **TOBİAS,** Kutsal Kitap'a göre M.Ö. VII.yy.da yaşadıkları sanılan yahudi baba-oğul. Naftali kabilesindendir. Hayat hikâyeleri *Tobiya'nın Kitabı*'nda anlatılır. Esir edilerek Ninova'ya götürülen baba Tobiya, İsraillilerin sefaletini hafifletmeğe çalıştı. Elli altı yaşında kör oldu. Ölmek üzere olduğunu sanarak bir akrabasına ödünç verdiği on talan gümüşü istesin diye oğlunu Media'ya gönderdi. Küçük Tobiya, adının Azarya olduğunu söyleyen bir yabancının yardımıyle Ekbatana'ya vardı ve orada Raguel'in kızı Sara ile evlendi. Küçük Tobiya, Ninova'nın karısıyle birlikte döndü ve Azarya'nın yardımıyle babasını körlükten kurtardı. Azarya ise kendisinin melek İsrafil olduğunu ifşa etti. (L)

TOBİYA babasının körlüğünü tedavi ediyor, bir minyatürden detay, Souvigne incili (XII. yy.), Moulins kütüphanesi

TOBİYA'LAR, Ammon asıllı yahudi ailesi. Önemli bir bankaları vardı. Ptolemaioslar hesabına vergi toplama yetkisine sahiptiler. Yahudilik döneminde Kudüs'e yerleştiler ve nüfuz kazandılar. Selefkilerin ateşli taraftarlarıydılar. (L)

A. Zeki Velidi TOGAN

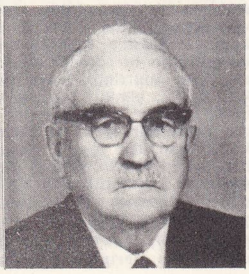

Tobiya'nın Kitabı, Eski Ahit'in kitaplarından biri. M.Ö. IV. veya III. yy.da aramca yazıldığı sanılan bu kitap, Tobiya'nın hayat hikâyesini anlatır. Tarihî bir eser olmasına rağmen, büyük ölçüde tarih ve coğrafyanın sınırları dışına çıkar. Özellikle ahlâk dersi vermeyi amaçlar: evlenme, aile, ölülere karşı ödevler, sadakanın faydaları v.b. Kitabın yazarı, edebî yönden Tekvin'deki bazı hikâyelerden yararlanmıştır. (L)

TOBLER (Adolf), isviçreli dilbilimci (Hirzel, Zürich 1835 - Berlin 1910). Berlin'de roman dilleri üstüne ders verdi. *Altfranzösisches Wörterbuch* (Eski Fransızca Lûgat) [1915] adlı bir eser yazdı. (L)

TOBOL, S.S.C.B.'de ırmak; Kazakistan'da Ural tabanının kenarından doğar, Turgay bozkırını aşar, Kustanay ve Kurgan arasında Sibirya'ya girer, Batı Sibirya'nın güneyindeki büyük tarım bölgesini akaçlar ve Tobolsk'ta İrtiş'e ulaşır; 1 670 km. (L)

TOBOLSK, S.S.C.B.'de şehir, Batı Sibirya'da İrtiş ve Tobol ırmaklarının kavşağında; 39 000 nüf. Balıkçılık. Mavna yapımı. Kereste sanayii.

— Tar. Tobolsk, 1581'de Yermak tarafından alınan eski Sibir'in yerinde kuruldu (1587). Kürk alışveriş merkezi ve küçük bir askerî tabya olan Tobolsk, 1708-1824 arası Sibirya'nın başkenti oldu ve bölge fethi için yapılan seferlerin hareket noktası haline geldi. Aynı zamanda eski Rusya'da bir sürgün yeriydi. 1917 Devriminden sonra çar Nikolay II burada enterne edildi. (L)

TOBOSO (EL), İspanya'da kasaba, Castilla la Nueva'da (Toledo ili), 3 100 nüf. Burası, Cervantes'in kahramanı Don Kişot'un sevgilisi Dulcinea'nın yurdudur. (L)

TOBRUK, ital. **Tobruch,** arapça **Tubruk,** Libya'da liman şehri, Sirenaika'nın doğu kıyısında; 5 000 nüf.

— Ask. tar. Libya harekâtı sırasında 1941 ocağında Avustralyalılar Tobruk'u aldılar. Mihver devletleri tarafından nisanda kuşatılan, 1941 kasımında kuşatmadan kurtulan şehri 1942 haziranında Almanlar ele geçirdiler. Şehir 13 kasımda Montgomery tarafından kurtarıldı. İkinci Dünya savaşından sonra Amerikalılar Tobruk yakınında El-Adam'da bir hava üssü kurdular. (L)

TOCANTİNS, Brezilya'da ırmak, Goias eyaleti yaylalarından doğar ve Amazon halicine dökülür, 2 640 km. Başlıca kolu Araguaia (sol kıyı). [L]

TOCCATA i. (ital. k. *değme*). Menşei iyi bilinmeyen çalgılı müzik biçimi.

— ANSİKL. Trompet biçiminde birkaç *toccata*'nın varlığı, bazı müzik yazarlarını, toccata'yı üfleme çalgılar estetiğine (fanfar boruları, arpejlemeli akorlar, timpani vurguları üstüne bindirilen ritim) bağlamağa yöneltmiştir. Bir kısım yazarlar da, klavyeli bir çalgı üstünde yapılan irticalleri hatırlattığı için toccata'yı ilkel bir prelüt olarak ele aldılar; daha başkaları toccata'nın ritmik ve çizgisel kuruluşunu göz önünde tutarak toccata ile ricercare arasında bir yakınlık buldular. XVI. yy.dan itibaren klavye (org veya klavsen) toccata'ya tamamen hâkim oldu. Gabrieli, Merulo, Sweelinck, toccata'larında, gamları ve kaydırmaları, kondurulan akortlara ve füg bölümlerine karşılık meydana getirmesi için kullandılar. Frescobaldi, daha sonra Froberger ve Kerll, toccata'yı kimi zaman sürekli bir ritim olarak, kimi zaman da lirik parçalar olarak ele aldılar. Toccata bir sonat veya bir rapsodi şekline de girdi. Sonunda, Bach bu değişik toccata yazılarını kaynaştırıp bir sentez meydana getirdi, böylece klavsen için bir bölümlü serbest sonatlar, org için toccata'lar biçiminde ortaya çıktı; toccata'lardan bazıları serbest ve fanteziye kaçan bir yol tuttu, bazıları da *motu perpetuo* şeklinde kuruldu. Baskın çıkan bu sonuncu şekli benimseyenler arasında Clementi, Schumann, Mendelssohn, Boëly, Ravel, Debussy, Prokofiev (piyano), M. Rever, Gigout, Dupré (org) sayılabilir. (L)

TOCE, İtalya'da ırmak, Piemonte'de; 83 km. İsviçre sınırından doğar, önce val Formazza'yı, sonra val d'Ossola'yı akaçlar ve alüvyonlarıyle Mergozzo gölünü ayırdığı Maggiore gölüne dökülür. Çığırının yukarı kesimi birkaç elektrik santralını besleyecek şekilde düzenlenmiştir. (L)

TOCH (Ernst), avusturya asıllı amerikalı besteci (Viyana 1887-Santa Monica 1964). Mannheim ve Berlin'de müzik dersi verdi. Önce Londra'ya, sonra A.B.D.'ye yerleşti (1934); New York'ta, Los Angeles'de, Tanglewood'da öğretmenlik yaptı. Lirik partisyonlar (*Der Fächer* [Yelpaze], 1930), altı senfoni, birçok kısa senfonik parça, bir piyano konçertosu, on üç dörtlü, melodiler, birçok piyano parçası besteledi. (L)

TOCİ, japon buddha'cılarının şingon mezhebine ait tapınağı. 823'te Kobo-Dayşi tarafından kurulmuştur. (L)

TOCO (Hideki), japon generali (Tokyo 1884-ay.y. 1948). Guana-dang ordusunun kurmay başkanı (1937), askerî havacılık müdürü, savaş bakanı oldu (1940); prens Konoe'nin devrilmesinde rol oynadı (ekim 1941) ve onun yerine hükümetin başına geçti. Pearl Harbor hücumuna karar verdi (7 aralık 1941) ve bazı başarısızlıklardan sonra istifa etti (temmuz 1944). Amerikalılar tarfından savaş suçlusu olarak idam edildi. (L)

TOCOLOSİDA. Esk. coğ. Volubilis'in (Fas) güneyinde *limes* ordugâhı, Antoninus'un yolunun en uç merkeziydi. Severus'lar zamanından kaldığı ve I. yy. şehrinin yerine inşa edildiği sanılır (hamamlar, su kemerleri). [L]

TOCOPİLLA, Kuzey Şili'de liman şehri (Antofagasta ili); 19 400 nüf. Bölgede bakır ocakları; bakır dökümhaneleri. (L)

TOCQUÉ (Louis), fransız ressamı (Paris 1696 - ay.y. 1772). Nattier'nin öğrencisi, öğretmeninin kızıyle evlendi; yalnız portreler yaptı ve 1734'te Resim akademisine üye oldu. 1756'da Rusya'ya gitti, sonra Danimarka ve başlıca kuzey devletlerini dolaştı. Başlıca portreleri: *Lemoyne*, veliaht *Louis de France*, kraliçe *Marie Leszczynska*, *Marigny*, *Madam de Graffigny*. (L)

TOCQUEVİLLE (Charles Alexis Henri CLEREZ DE), fransız siyaset yazarı (Paris 1805 - Cannes 1859). 1827'de hâkim oldu, G. de Beaumon ile birlikte cezaevi rejimini incelemek için A.B.D.'ye gitti (1831-1832). Beaumont'un görevden alınması (1832) üzerine istifa etti ve 1835'te *La Démocratie en Amérique* (Amerika'da Demokrasi) adlı eserinin birinci bölümünü yayımladı; bu eserde bir tarihçi kesinliğini ve şaşırtıcı bir açık görüşlülüğü, ender bir toplum psikolojisi anlayışıyle bağdaştırdı. 1839'da milletvekili seçildi; demokratik reformlar yapılması, basın hürriyetinin tanınması ve yönetimin merkeziyetçilikten ayrılması gerektiğini ileri sürerek Guizot'ya karşı çıktı. 1840'ta eserinin ikinci bölümünü yayımladı. Roma seferi (1849) sırasında Dışişleri bakanı oldu. 1856'da yayımladığı *L'Ancien Régime et la Révolution*'da (Eski Rejim ve Devrim) katolik ve kralcı düşüncelerine rağmen, devrimin kaçınılmaz sonuçlarını güçlü bir şekilde aydınlattı. (L)

TOÇİGİ, Japonya'da şehir, Hondo adasında, Toçigi ilinin eski idare merkezi; 68 800 nüf. Kereste sanayii. *Toçigi ili;* 1 547 000 nüf. İdare merkezi, *Utsunomiya*. (L)

TOD. Esk. coğ. Nil'in sağ kıyısında Luksor'un aşağı yukarı 20 km güneyinde kurulmuş şehir. Eskiden Teb şehrinin savunma sistemine dahildi. Tod'un tanrısı Montu idi.

gümüş aslan, mısır sanatı

Kalıntıları Ptolemaios ve Roma devrinden olan tapınak 1934'ten itibaren temizlendi. Burada V. Sülâle ve Orta imparatorluktan kalma mimarî unsurlar ve Asya menşeli çok kıymetli eşya ile dolu dört bronz sandık bulundu. Bu sandıklar, Ammenemes II tarafından temellere konulmuştur. (L)

Foto. LAROUSSE; MEYDAN

TODALAR, Dekkan'ın güneyinde hint-afgan ırkından kabile, XIX. yy. başında 2 000 kişi olan Todalar bugün ancak 500 kişi kalmışlardır; manda yetiştiriciliğiyle geçinirler. (L)

TODD (sir Alexander Robertus), ingiliz kimyacısı (Glasgow 1907). Manchester de öğretmenlik yaptı (1938), 1944'te Cambridge üniversitesi organik kimya profesörlüğüne tayin edildi. E ve B_1 vitaminlerinin sentezini yaptı ve 1955'te B_{12} vitamininin yapısını açıkladı. Ayrıca enzimleri ve özellikle nükleotitleri (nükleoproteit enzimleri) inceledi, bu çalışmasıyle 1957 Nobel kimya ödülünü kazandı. (L)

Todd-AO (tes. edil. ad), Cinerama'nın yaratıcısı Micheal Todd'un ortaya attığı filim gösterme tarzı. Bk. *Geniş* PERDE. (L)

TODDY i. (Hintçeden gelme ing. k.). Hindistan'da çeşitli palmiyelerin (Phanix borassus, cocos, arenga ve özellikle *Caryota urens* veya *toddy palm*) besisuyundan elde edilen mayalanmış içki. (Toddy veya palmiye şarabı Herodotos devrinde, yani M. Ö. 420'de bile bilinirdi.) [L]

TODİ, İtalya'da şehir, Umbria'da (Perugia ili), Naia ile Tevere'nin kavşağında; 19 700 nüf. Etrüsklerin eski *Tutere* şehri olan Todi, Roma'lılar zamanında *Colonia Julia Tuder* adını aldı. İç içe üç surla (etrüsk, roma ve ortaçağ surları çevrili olan şehir, ortaçağ havasını muhafaza eder. Öbür anıtların hepsi XII. yy.dan kalmadır. Halk sarayı, Priori sarayı, Capitano sarayı, San Fortunato kilisesi (XIII. - XV. yy.). [L]

TODİDAE çoğl. i. Gökkuzgunumsulardan kuş familyası; biricik cinsi *todus*'tur. [L]

TODİROSTRUM i. Boz ve sarı tüylü, uzun, geniş ve yassı gagalı, çok küçük ötücü kuş; Amerika'nın tropikal bölgelerinde yaşar. (Tirangillerden). [L]

TODİTES i. Jüra tabakalarında fosil olarak bulunan eğrelti cinsi; *osmondaceae* familyasından *todea*'ya benzer. (L)

TODOROV (Petko Yurdanov), bulgar yazarı (Elena 1879-Chateau-d'Oex, Vaud 1916). 1896'da Toulouse'a yerleşti, ilerici *La Dépêche* gazetesinde yazmağa başladı; çar Ferdinand ve başbakan K. Stoilov'un siyasetini yerdi. Bern'de hukuk, Berlin ve Leipzig'de edebiyat ve felsefe okudu. Tenkitçi ve gerçekçi hikâyeler, halk edebiyatından ilham alan psikolojik ve ahlâkî idiller, dramlar yazdı. Kahraman olarak talihsiz insanları konu alan idillerinin başlıcaları şunlardır: *Nesretnikut* (Talihsiz), *Zidari* (Duvarcılar) [1902], *Strahil, Straşen Haydutin* (Korkunç Haydut Strahil) [1903], *Nevyasta Boryana* (Gelin Boryana) [1910], *Pırvite* (Birinciler) [1907], *Zmeyova Svatba* (Ejderha Düğünü) [1910] v.b. Eserlerinde kişi ve toplum arasındaki çatışmaya yer verdi. Ayrıca islav halkları arasında dayanışmayı sağlamak için çaba harcamıştır. (M)

TODOROVİÇ (Mijalko), yugoslav siyaset adamı (Draguşica, Kragujevac yakınları 1913). 1937'den beri Yugoslav Komünist partisi üyesidir. İkinci Dünya savaşında direnme hareketine katıldı. Federal tarım bakanı (1948-1953), Ekonomi odası başkanı (1953-1958), başbakan yardımcısı (1958-1963) oldu. 1963'te Federal meclis başkan yardımcılığına seçildi. Rankoviç'in görevden uzaklaştırılmasından (temmuz 1966) sonra, Yugoslav Komünist Birliği Merkez komitesi sekreterliğine getirildi. 1967'de birliğin Merkez Komitesini Yeniden Teşkilâtlandırma komisyonu başkanlığına getirildi. (L)

TODOR-SVETOSLAV (öl. 1322), bulgar çarı (1295, fiilen 1300-1322), Georgi I Terter'in oğlu. Sırp, moğol ve macar istilâlarından büyük zarar gören Bulgaristan'ın bütünlüğünü yeniden kurdu; Bizans imparatorluğunu istilâ etti (1305) ve Mesembriya (bugün Nesebır) ile Ankhialos'un (bugün Pomorie) kendisine bırakılmasını sağladı (1307 antlaşması); ama 1308'den sonra fethettiği topraklardan vaz geçmek zorunda kaldı. Bizans ile yeniden dostça ilişkiler kurdu, Andronikhos II'nin torunu Theodora ile evlendi (1320). [L]

TODOS OS SANTOS (BAHIA DE) [«Bütün Azizler körfezi»], Brezilya kıyısında körfez; Bahia eyaletinin merkezi Salvador bu körfezin kıyısında kurulmuştur. (L)

TODRA, Güney Fas'ta vad, Orta Büyük Atlaslar'dan doğar, Ugnat kütlesinin yamaçları boyunca aktıktan sonra vad Rheris'e kavuşur. (L)

TODT (Fritz), alman generali ve teknisyeni (Pforzheim 1891 - öl. uçak kazasında 1942). 1922'de Nazi partisinin militanı oldu. 1933'te Hitler tarafından ulaşımın teşkilâtlandırılmasıyle, özellikle otomobil yollarının yapılmasıyle, 1938'de de Batı müstahkem mevzilerinin kurulmasıyle görevlendirildi. 1939'da generalliğe yükseldi, 1940'ta Silâh ve Cephane bakanlığına tayin edildi. 1941-1942'de Rusya cephesi geri hizmetlerini (yollar, demiryolları v.b.) yönetti. (L)

Todt teşkilâtı, Nasyonal Sosyalist Almanya'da kurulan, Reich'ta ve işgal edilen topraklarda donanım ve tahkimat işleriyle görevli, askerî kuruluş.

Şefinin adıyle anılan Todt teşkilâtı, 1933'te o zaman işsiz bulunan birçok işçinin iktisadî ve stratejik amaçlarla çalıştırılması uygun ve yararlı görülerek meydana getirildi. Hitler bu teşkilâta önce geniş bir otomobil yolları ağı kurulması (1933-1938), sonra da Siegfried hattının inşası görevlerini verdi (1937-1940). Todt'un 1942'de ölümünden sonra Speer tarafından yönetilen teşkilât, Almanya'nın işgal ettiği topraklarda çeşitli işlerle ve özellikle Atlantik Duvarı'nın inşasıyle uğraştı, bu çalışmalarında birçok işçinin çalışmasından yararlandı. (L)

TODUS i. Uzun, geniş ve yassı gagalı, sırtı yeşil, karnı beyaz ve pembe tüylü, küçük boylu (12 sm) kuş; parmakları kısmen birbirine bitişiktir; böcekle beslenir; sadece Antiller'de bulunur; toprağın içine kazdığı bir deliğin dibine yuva yapar. (*Todidae* familyasının yegâne cinsi.) [L]

TOEPFFER (Rodolphe), fransızca yazan isviçreli yazar (Cenevre 1799 - ay.y. 1846). Wolfgang Adam Toepffer'in oğlu. Bir çeşit otobiyografi olan *La Bibliothèque de Mon Oncle* (Amcamın Kitaplığı) [1832]; *Le Presbytère* (Papaz Evi) [1839-1846], roman ve özellikle 1841'de *Nouvelles Genevoises*'da (Cenevre Hikâyeleri) biraraya getirdiği küçük hikâyeleriyle (*L'Héritage* [Miras], *La Traversée* [Deniz Yolculuğu], *La Vallée Trient* [Trient Vâdisi], *Le Lac de Gers* [Gers Gölü], *Le Col d'Anterne* [Anterne Geçidi]) tanındı. Kendi resimlediği *Voyages en Zigzac*'da (Zikzak Yolculuklar) İsviçre dağlarındaki gezilerini anlattı. İğneli bir karikatür yeteneği olan yazar, çok orijinal mizah albümleri çizdi: *Monsieur Vieux-Bois, Monsieur Jabot, Voyages et Aventures du Dr. Festus* (Dr. Festus'un Yolculukları ve Maceraları), *Monsieur Crepin, Monsieur Cryptogame, Réflexions d'un Peintre Genevois*'da (Cenevreli Bir Ressamın Düşünceleri) [1839-1848] en ilgi çekici estetik meselelerini kendi açısından inceledi. (L)

TOEPFFER (Wolfgang Adam), isviçreli ressam (Cenevre 1766-ay.y. 1847). Paris'te imparatoriçe Josephine'in desen öğretmeni oldu. Eserleri: yağlıboya tabloları, suluboya resimleri ve karikatürleri kapsar. Kır hayatından sahneleri ve peyzajları teknik bakımdan biraz kurudur; doğrudan doğruya modelle yaptığı resimler bunlara tercih edilir. (L)

TOFAH i. Metrol. Eskiden İbranîler tarafından kullanılan ve Romalıların palmus'una benzeyen uzunluk ölçüsü birimi. (L)

TOFALAR. Bk. TOPALAR.

TOFAŞ (Türk Otomobil Fabrikası A.Ş.), Türkiye'de kurulan ve otomobil imâl eden şirket (1971). 2 Mayıs 1968 tarih ve 6/9910 sayılı kararnameyle FİAT lisansı adı altında kuruldu. Fabrika 12 şubat 1971'de günde 12 otomobille imalâta başladı. 1972'de günlük imalât 100'e; şirket sermayesi 225 milyona yükseltildi. *Murat 124* tipi araba imal eden fabrika Bursa - Yalova karayolu üzerindedir. İmalâtında yüzde 65 yerli malzeme kullanılır. (M)

Tofet («kurban yakma yeri» anlamında, Kartaca dilinde k.). Dikdörtgen şeklindeki limanın yakınında, 1921'de keşfedilen Kartaca mezarlığı. Önce basitçe düzenlenmiş, duvarla çevrili kutsal bir yerdi. Tanit ve Baal Hammon'a sunulan insan kurbanlar (çocuklar) için mezarlık olarak kullanılıyordu. Kömürleşmiş kemikleri kapsayan vazolar toprağa gömülmüştü ve üzerlerinde bir dikilitaş vardı. Yerin darlığından ötürü birçok mezar doldurma yapılarak üst üste konmuştur. Tofet aşağı yukarı, M.Ö. VII. yy.dan II. veya I. yy.a kadar kullanılmıştır. (L)

TOFİELDEA i. Süsene veya glayöle benzeyen, sarımtrak veya beyaz çiçekli çokyıllık otsu bitki; nemli kumsallarda yetişir. (Zambakgillerden.) [L]

TOFOLİPOM i. (fr. *topholipome*). Patol. İçlerinde tofusların bulunduğu lipomlar. (Damla hastalığına yakalananlarda rastlanır.) [L]

TOFUS i. (yun. *tophos*, tüf'ten fr. *tophus*). Patol. Damla hastalarında eklemlerin etrafında ve kulak kepçesinin kenarında görülen sodyum ve kalsiyum ürat birikimi. (L)

TOGA i. (lat. k.). Esk. Rom. Yünden ve daha sonra ketenden yapılmış geniş ve uzun harmani. (Eskiçağda Romalıların millî elbisesiydi.) || Hâkim, avukat ve profesör cüppesi.

— ANSİKL. Esk. Rom. *Toga*'nın Etrüsklerden geldiği sanılır. Yaklaşık olarak 5 m çapında aşağı yukarı bir yarım daire meydana getiren beyaz bir kumaş parçasıydı. Sol omuz üzerine atılır ve kumaşın arkada kalan kısmı sağ kolun altından geçirildikten sonra yeniden sol omuzun üzerine getirilirdi. Toga ne kadar geniş olursa o kadar zarif görünürdü. Hâkim adayları, tebeşirle beyazlaştırılmış bir toga (*toga candida*) giymek zorundaydı. Kahverengi veya gri toga, sıradan kimselerin veya hizmetkârların elbisesiydi. Çocuklarla hâkimler kenarları al tülden beyaz bir toga (bayağı toga veya toga *virile*'nin aksine olarak toga *praetexta* [bahane toga]) giyerlerdi. Sezar al renkteki togayı kabul etti. Bu, zafer kazananların togasıydı ve ondan sonra imparatorların da togası oldu. İmparatorluk zamanında toga, daha çok kiliselerde ve forumda giyilen bir nevi merasim elbisesi haline geldi. (L)

TOGAN (Ahmet Zeki Velidi), türk tarihçisi (İsterlitamak kantonu, Başkırdistan 1890 - İstanbul 1970). Kazan'da Kasimiye medresesinde türk tarih ve arap edebiyatı dersleri verdi (1909-1910). Kazan üniversitesinde ve Fergana'da tarihî ve etnografik araştırmalar yaptı. Fergana'da *Kutadgu Bilig*'in bir nüshasını buldu. Ufa'da tarih öğretmenliği yaptı (1914-1915). Moskova parlamentosu olan Duma'da, Ufa ili müslümanlarının temsilcisi olarak siyasî hayata atıldı (1917). Rusya Kurucular meclisi üyesi (1917), Sovyet Başkırdistan cumhuriyeti harbiye vekili (1919-1920), Başkırdistan devlet başkanı (1920) oldu. Rusya yöneticileriyle arası açılınca Türkistan'a geçti; buradaki bağımsızlık mücadelesine katıldı. Paris'e, oradan Berlin'e gitti. Türkiye'ye gelince (1925), İstanbul dârülfununu türk tarih müderrisliğine getirildi. Viyana'da *İbn Fadlan's Reiseberichte* (İbni Fadlan'ın Seyahatnamesi) [1939] adlı teziyle felsefe doktoru oldu. İkinci Dünya savaşının başlaması üzerine İstanbul üniversitesine tarih profesörü olarak döndü. Başlıca eserleri: *Türk ve Tatar Tarihi* (1912); *Bugünkü Türkistan ve Yakın Mazisi* (1928-1940); *Birunî's Picture of the World* (Birunî'nin Dünya Hakkında Tasavvuru) [1940]; *Umumî Türk Tarihine Giriş* (1946-1970); *Tarihte Usul* (1950-1970); *Harezmce Tercümeli Mukaddemetü'l-Edeb* (1951); *Hatıralar* (1969); *Oğuz Destanı* (1972). [M]

TOGAN TİMUR (Çince Şun-di), Çin'de hüküm süren ve Kubilay Hanın soyundan gelen sonuncu moğol hükümdarı (1333-1368). Beyaz Lotus hareketi (1348) ve askerî ayaklanmalara karşı savaştı. 1351'de Sarıırmak bentlerinin yıkılmasıyle siyasî durum ağırlaştı. 1352-1355 Arasında Guo Dzı-hsing ve 1355'ten sonra Çu Yüen-cang bir halk ayaklanması yönettiler, bir ordu kurdular ve bütün Güney Çin'i fethettiler (1355-1367). Togan Timur, 1368'de Pekin'den kovuldu ve Moğolistan'da öldü. Kendisine dört fransisken papazı gönderen (1342) papa Benedictus XII ile dostça ilişkiler kurmuştu. (L)

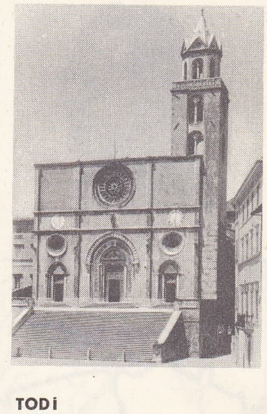

TODİ
katedral

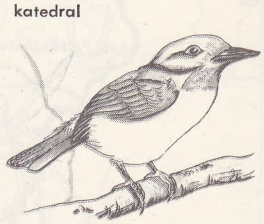

todus

TOEPFFER
illüstrasyon

toga
Laterano müzesi, Roma

Foto. LAROUSSE

TOGLİATTİ

TOGATA i. («toga giymiş kimse» anlamında lat. k.). Esk. tiyat. Eski Roma'da, kişileri romalı ve toga giymiş olan komedilere verilen ad. Yunanlı kişilerden kurulu, *palliatae* denen komedilere karşıt olarak kullanılırdı. (L)

TOGERE i. Nijer ırmağının orta deltasında hep su yüzünde kalan adacık. (Başlıca köyler togerelerde kurulmuştur.) [L]

TOGGENBURG, İsviçre'de (Sankt Gallen kantonu) bölge, Ren'in sol kolu olan Thur ırmağının yukarı vâdisidir. XVIII. yy.da burası, İsviçre'de köy dokumacılık sanayiiyle uğraşan (Zürich'in etkisiyle) ilk bölgelerden biriydi. (L)

TOGO cumhuriyeti haritası

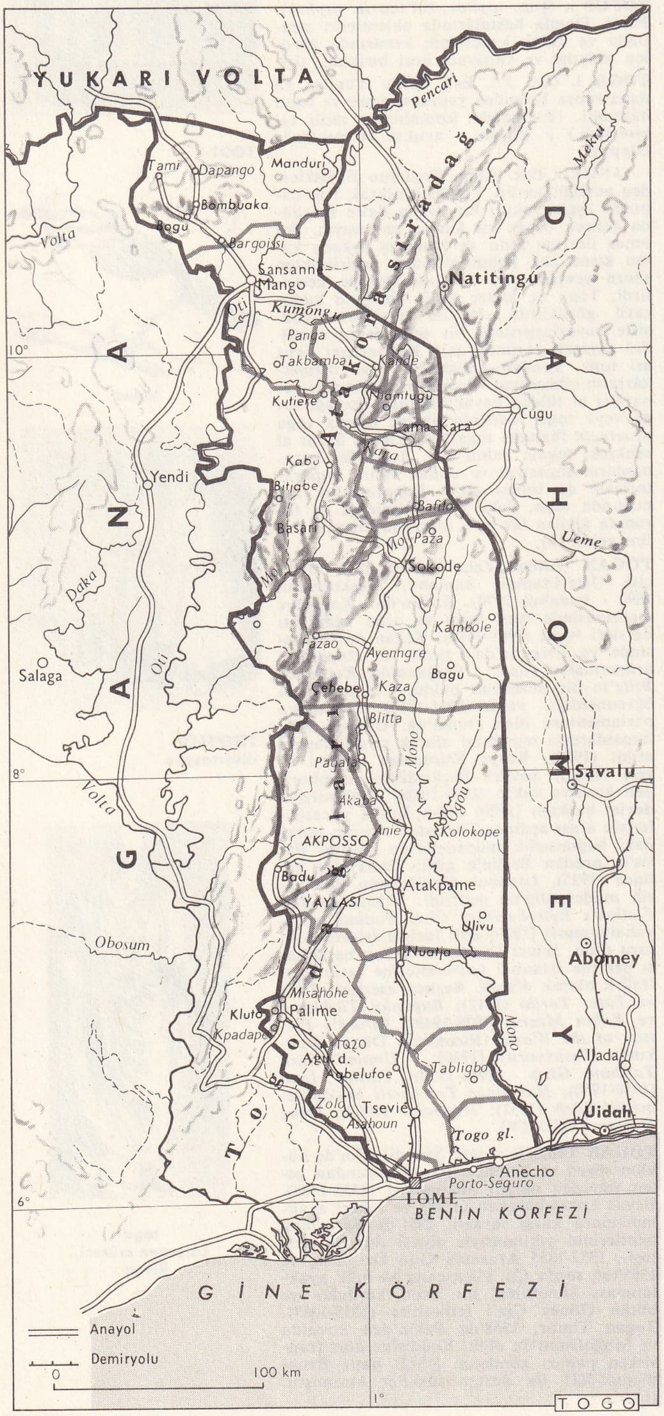

Toggenburg ırkı, İsviçre'de Toggenburg vâdisinde üretilen keçi ırkı; rengi grimsi kahverengidir; alp keçileri grubundan olmakla beraber birçok ülkede, özellikle A.B.D.'de de yetiştirilmektedir. (L)

TOGİAN, Indonezya'da takımadalar, Tomini körfezinde, doğuda Sulawesi adasını sona erdiren iki yarımada arasında; 10 800 nüf. (L)

TOGLİATTİ, esk. **Stavropol,** S.S.C.B.'de şehir, Volga kıyısında; 67 500 nüf. Otomobil yapımı. (L)

TOGLİATTİ (Palmiro), italyan siyaset adamı (Cenova 1893 - Yalta 1964). İtalyan Komünist partisinin kurucularından biridir (1921). Faşistler tarafından takip edildiği için yurt dışına kaçtı (1926) ve partisini oradan yönetti. Komintern sekreteri (1937-1939), İspanya iç savaşında siyasî komiser oldu (1937-1939). Rusya'ya geçti ve 1944'te İtalya'ya döndü. Badoglio hükûmetinde sandalyesiz bakan, Bonomi hükûmetinde başbakan yardımcısı ve adalet bakanı oldu (1946); fakat kısa süre sonra muhalefete geçti (1947). Parlamentodaki komünist grup başkanlığı sırasında Stalin'cilikten kurtulma taraftarları arasına katıldı (1956). Hayatının son yıllarında Çin ile S.S.C.B. arasındaki ideolojik anlaşmazlıkta uzlaştırıcı bir tutum takındı ve komünist hareketteki iç anlaşmazlıkların çözümünü kolaylaştırmak istedi. (L)

TOGNİ (Camillo), italyan bestecisi (Gussago, Brescia yakınları 1922). Alfredo Casella'dan ders aldı, sonra Darmstadt'ta çağdaş müzik derslerini izledi, Weber okulunun öncülerinden biri oldu. 1951'de «XX. yy. Eseri» ödülünü aldı. Eserleri: Bir *Mezmur* CXXVII (1950), Sartre'ın *Bulantı*'sından yararlanarak *Ricerca*, Trakl'dan *Helian* (1950). Ayrıca «klasik» bir weber'ci olduğunu gösteren birçok oda müziği besteledi. (L)

TOGO (Heyhaciro), japon amirali (Kagoşima, Kyuşu adası 1847-Tokyo 1934). İngiltere'de deniz subaylığı eğitimini tamamladıktan sonra, kumandanı olduğu bir kruvazörle 1894 Çin-Japon savaşını başlattı. (Bk. ÇİN-JAPON SAVAŞLARI.) Rus-Japon savaşında da Port-Arthur üssünü abluka eden japon filosuna kumanda etti, Çoşima muharebesinde rus filosunu yok etti (1905). Deniz kurmay başkanlığı yaptı. İmparator Mutsu-Hito ölünce, harakiri yaparak intihara teşebbüs etti. (L)

TOGO cumhuriyeti, Batı Afrika'da devlet; 55 600 km²; 1 680 00 nüf. Başkenti *Lomé* (90 000 nüf.).

Coğrafya

● *Fizikî coğrafya.* Togo, 60 - 110 kuzey enlemleri arasında Dahomey'den Gauna'ya kadar 600 km boyunca uzanan 50 - 150 km eninde dar bir toprak şeritidir. Bütünüyle tropikal bölgede yer alan ülke toprakları denize ancak yüksek bir setin ulaşmayı güçleştirdiği alçak kıyı bölgesiyle açılır.

Ülkede kuzeyden güneye doğru savan, oldukça kurak ve içinde tarlalar açılmış orman, kenarında palmiye ağaçları dikili alçak kıyı ayırt edilir. Dağlık savan bölgesi, yanıbaşında *Togo dağları* (*Agu dağı*'nda 1 025 m) yükselen 400-500 m yükseltide bir yayladır; Togo dağları Kara bölgesiyle Atakora kütlesine bağlanır.

Hidrografya basittir: kuzeyde ve kuzeybatıda Volta'nın kolu Oti, eni 200 m'yi bulan ve kabarma döneminde yatağından taşan bir ırmaktır; doğuda Mono ile kolları Ogu ve Anie akar.

● *İktisadî ve beşerî coğrafya.* Nüfus yoğunluğu yüksek olan güneyde, en kalabalık topluluk olan Eveler, Minalar ve Fonlar yaşar; bunlar Avrupalıların yaşayışını oldukça benimsemiş çiftçilerdir. Merkezde, Fetiş kütlesinde ve ovalarda nüfus yoğunluğu çok az ve halk (Aposolar) çok ilkeldir. Kuzeyde Mo ve Kara vâdilerinde Kotokoliler, Kabreler, Konkombalar v.b. oldukça yoğun ve çok karmaşık bir nüfus meydana getirir. Kabre ülkesinde yoğunluklar yer yer 100, bazen 200 kişiyi aşar. Özenle tarım yapan bu bölgenin halkı, merkezdeki

başkent Lomé'de bir cadde

ıssız bölgelere doğru göçmektedir. Cumhuriyetin gelir kaynakları özellikle tarıma dayanır: mısır, yerfıstığıgiller, kapok, pamuk, kakao ekimi, yaygınlaşmakta olan kahve. Hayvancılık kuzey bölgede sınırlıdır; ama balıkçılık çok gelişmiştir ve Dahomey ile Gana arasında canlı bir ticarete imkân verir. Togo'nun iki önemli limanı vardır: başkent Lomé ve Anecho. Bu iki yolu bağlayan demiryolu ile Kuzey ürünlerini kıyıya indiren Lomé Palime ve Lomé Blitta demiryollarını Almanlar döşemiştir. Yeraltı kaynakları demir, boksit (Agu dağında) ve özelikle Anecho bölgesinde çıkarılan fosfatlardır (1966'da 1 Mt'dan çok).

Tarih

Kuzeyde yerli Konkombalar, Basariler, Lossolar ve Kabrelere göçmen Dagombalar, Gurmalar ve Tyokossiler eklendi. Kıyı bölgesinde (Köle kıyısı) doğudan (Aşağı Nijer bölgesi) gelen Eveler, fetişçi Afoçe yönetiminde (XVII. yy. sonu) Nuatja'ya yerleştiler. Afoçe'nin yerine geçen oğlu Agokoli (XVIII. yy. başı) zalimliği ve gariplikleriyle tanınmıştı; başkentini 12 km uzunluğunda bir surla çevirtti, sonra Akposo ve Akepu halklarının sığındığı taş bir surla çevrili Agbogbome'yi inşa ettirdi. Agokoli'nin zulümlerinden kaçan Akposso'lar, kısa süre sonra da Akebular Ahlo'ya yerleştiler (1720). Nuatja'da yerleşmiş birçok kabile de (Anlo, Eve ve Uaçi halkları) onları örnek alarak şehrin kuzeybatı, batı ve güneyindeki bölgelere göçtüler. Altın Sahili'nden gelen Minalar güneydoğuya yerleşti. Bu halklar zenci köle ticaretinden büyük zarar gördü.

Portekizlilerin keşfettiği Togo kıyısı, komşu ülkelerden daha az avrupalı çektiği halde, önce köle, sonra yağ ihraç etmeğe başladı. 1847 ve 1852'de Kuzey Almanya misyonları derneğinden rahipler Togo'ya yerleştiler. 1860'ta Eve bölgesinde alman misyonları kuruldu. 1884'te gezgin Machtigal, Bagida'ya, Lomé'ye, Porto Seguro'ya yerleşti ve kral Anedro'ya kabul ettirdiği alman himayesi, Berlin konferansıyle onaylandı (1885). Ülkenin kıyı sınırları Fransa (1885) ve Büyük Britanya (1886) ile yapılan antlaşmalarla tespit edildi. İç kısımlardaki ke-

bir kabre köyünde tipik darı ambarları

Foto. Keystone, Huet-Hoa-Qui (LAROUSSE)

Grunitzki, 1963'te; solunda Meatşi, sağında Daco

şiflerden sonra Fransa (Fransa'nın Anecho'yu bırakması, 1897) ve İngiltere (1899) ile yapılan antlaşmalarla 1884-1914 arasında on sekiz yüksek komiser veya vali tarafından yönetilen Alman Togosu'nun iç sınırları tanımlandı. Almanlar Konkombalara boyun eğdirdiler, demiryollarını döşettiler ve Lomé'de bir başkent kurdular. XX. yy. başında alman sömürgeler bakanı Dernburg, Togo'nun kauçuk üretiminde uzmanlaşmasını sağlamağa çalıştı. Togo'da köle satışı ve mülkiyetini yasaklayan (1893) kanuna rağmen bazı sömürgeciler yerlileri sömürmeye kalkışınca, Dernburg 1907'den sonra bu durumu düzeltmeğe uğraştı: mahallî asayişin kabile reislerince sağlanması, bırakılmamış veya muhafaza edilen toprakların satışının yasaklanması, nüfusun yüzde 1,5'ini etkileyen eğitim çabası.

Dr. Lendequist (1910-1911) ve Dr. Solf'un (1911-1918) devam ettirdikleri bu çabaya Birinci Dünya savaşı ara verdi. Ancak yerli polisler tarafından savunulan Togo'yu 1914 ağustosunda fransız-ingiliz kuvvetleri işgal etti. Savaştan sonra Milletler camiası Fransa (bütün kıyı dahil, ülkenin doğusundaki toprakların üçte ikisini aldı) ve İngiltere'ye «B» mandaları verdi. Fransız Togosu'nun özellikle İkinci Dünya savaşından sonra özel bir idareyle yönetilmesine (seçimle işbaşına gelen 30 üyelik bir temsilciler meclisi ve fransız yüksek komisere yardımcı olan bir yürütme danışmanları kurulu) karşılık Kuzey Togo ve Güney Togo adlarıyle ikiye bölünen İngiliz Togosu (Togoland) Altın Sahili Kuzey toprakları ve Altın Sahili sömürgesi yönetimlerine bağımlıydı. 1929'da çizilen ve 1946'da Fransız ve İngiliz Togosu Birleşmiş Milletler teşkilâtı vesayetine girince kesinleşen Togo sınırı, Eveler bölgesini ikiye böldü. Bunun üzerine Togo Birliği partisi, savaştan hemen sonra bir bağımsızlık ve yeniden birleşme kampanyası açtı. 1952'de ingilizler Altın Sahili Eveleri ile İngiliz Togosu Evelerinin ortak meselelerini çözmekle görevli bir Transvolta ülkeleri kurulu kurdu. İngiliz Togosu 1956 plebisitiyle Altın Sahili'ne katılmak isteğini ortaya koydu (birleşme 1956 aralığında gerçekleşti) ve Altın Sahili 1957'de Bağımsız Gana devleti adını aldı. Fransız birliği çerçevesi içinde muhtar bir cumhuriyet haline getirilen (9 mayıs 1956 plebisiti) Fransız Togosu da 27 nisan 1960'ta bağımsızlığını kazandı ve Togo Birliği partisi başkanı Sylvanus Olympio cumhurbaşkanı oldu. Mayıs 1962'de Monrovia konferansına katılan genç cumhuriyet iki meseleyle karşılaştı: bir bölümü Gana'ya katılan eve halkının yeniden bütünlüğünün sağlanması, başkan Olympio'yu 1962'de A.B.D.'den yardım istemek zorunda bırakan hayat seviyesinin yükseltilmesi meselesi. 1963'te Sylvanus Olympio'ya karşı yapılan hükûmet darbesinde başkan öldürüldü ve yerine siyasî rakibi Grunitzki geçti.

O tarihten sonra, Togo siyasetinin başlıca özelliği, öldürülen başkanın taraftarlarının partisi olan «Togo Birlik komitesi»nin üyeleri ile, kayınbiraderi, yeni başkan Nicolas Grunitzky'nin taraftarları arasındaki mücadele oldu. Nicolas Grunitzky, ülkenin dış ilişkilerini yeniden sağladı: Fransa ile tekrar ilişki kurdu (temmuz 1963 antlaşmaları) ve Togo'yu yeniden Antant konseyine soktu (haziran 1966). Kamuoyunu yatıştırmak için, liberal bir siyaset uyguladı ve kendi partisinin (Togo Halkları Demokratik birliği) yanı sıra başka partilerin varlığını da kabul etti. Buna rağmen, birçok hükûmet darbesine, bu arada kasım 1966 darbesine göğüs germek zorunda kaldı. 1963'te ordunun göreve çağırdığı, kasım 1966'da gene ordunun kurtardığı başkan, sonunda ocak 1967'de yarbay Eyadema tarafından devrilince, orduya boyun eğdi. Nkrumah rejimi sırasında Gana ile Togo arasında patlak veren anlaşmazlıklar, Nkrumah'ın ortadan kalkmasıyle yatıştı; iki ülke arasındaki sınır 1966'da yeniden açıldı. 14 Nisan 1967'de cumhurbaşkanı olan ve yeni bir hükûmet kuran Eyadema 12 mayısta, dört siyasî partiyi feshetti ve bir anayasa reformu vaat etti.

Yeni Başkan Eyadema, bundan sonra ülkenin tek bir parti tarafından yönetileceğini açıkladı (31 ağustos 1969). Eyadema, aynı zamanda, «Ressemblement du peuple togolais» adını taşıyan partinin başkanlığına getirildi.

9 Ağustos 1970'te Eyadema rejimine karşı girişilen bir askerî darbe sonuçsuz kaldı. Togo hükûmeti Çin Halk cumhuriyetini tanıyarak ilişkilerini geliştirmeğe karar verdi (10 eylül 1971).

R.P.T.'nin (Rassemblement de peuple togolais) 12-14 aralık 1971'de yapılan kongresinde cumhurbaşkanlığına general Eyadema'nın aday gösterilmesine karar verildi. 9 Ocak 1972'de yapılan halk oylamasıyle Eyadema yeniden cumhurbaşkanı seçildi.

Siyasî kurumlar

1963'ten beri cumhurbaşkanı beş yıl süreyle seçilir. Yine beş yıl için seçilen, kendine ve Millet meclisine karşı sorumlu olan bakanları tayin eder. Cumhurbaşkanı Millet meclisini dağıtabilir, ama o zaman kendisi de yeni bir seçime gitmek zorundadır; halkın onayını gerektirdiğine karar verdiği bazı kanun tasarıları için referanduma başvurabilir. Gerek yasaların anayasaya uygunluğuna, gerek adlî ve idarî konulara Yüce meclis karar verir. (L)

TOGO gölü, Togo kıyısında denizkulağı. Önemli fosfat işletmesi. (L)

TOĞRUL i. (esk. türk. *toğrıl*, *toğrul*'dan). Zool. Çakırdoğan. (M)

TOHARCA i. Toharların dili.

— ANSİKL. Yunanca *tokharos*'lardan aktarılan *Toharca* teriminin yanlış olduğu sanılır ve bu terim Türklerin (Uygurlar) komşuları Yunanlıları belirtmek için kullandıkları *Tug'ry* ismiyle karıştırılması sonucunda ortaya çıkmıştır. Toharlar kendilerine *Arçi* («beyazlar») derlerdi. Toharca metinler kapsayan elyazmalar hint brahmi alfabesiyle yazılmıştır; bu elyazmalar, özellikle, sanskritçe buddha edebiyatından tercümeler kapsar; bu durum dilin okunabilmesini kolaylaştırdı. Toharcanın iki lehçesi vardır: agni ve kuça. Bütünüyle ele alındığında, Toharca, Hititçeye benzeyen eski bir hint-avrupa dili görünümündedir: hattâ bazı dilbilimciler Toharlar ile Hititlerin bir süre birarada yaşadıklarını bile öne sürmüşlerdir. Ama, buna karşılık fonetik sistemi büyük ölçüde bozulmuştur: kapantılıları, telaffuz şekillerine göre titreşimsiz, titreşimli ve soluklu olarak ayırt etmez. Bu özellik Toharcayı Hititçeden uzaklaştırır: Toharca, eski ortak dilden gelme ana unsurların izlerini muhafaza ederek yüzyıllar boyunca tek başına evrim geçirdi; Çincenin baskısı ve türk-moğol göçleri etkisiyle Ortaçağda ortadan kalktı. (L)

TOHMA, Fırat ırmağının kollarından; 255 km. Karasu ve Murat ırmağının birleşmesiyle meydana gelen Fırat'ın Türkiye toprakları içinde aldığı en uzun koldur. Uzunyayla'dan doğar. Önce kuzeybatı-güneydoğu doğrultusundan akar. Darende doğusunda Gürün ve Darende'den gelen İncesu'yu aldıktan sonra batı-doğu doğrultusuna yönelir. Malatya kuzeyindeki çığır, kuzeydeki Yazıhan düzüyle güneydeki Malatya ovasını biribirinden ayırır. Malatya - Sıvas karayolu tarihî Kırkgöz köprüsüyle Tohma'yı aşar. (M)

TOHUM i. (fars. *tuhm*'dan). Bitkilerde, döllenme sonunda yumurtacıktan oluşan ve yeni bir bitki meydana getirebilen organ: *Utanarak Bihterden kokular istedi, çamaşırları için sevsen tohumundan yastıklara serpmek hevesini saklayamadı* (H. Z. Uşaklıgil). *Tabiat, [...], göğsüne her düşen tohuma hayat hakkı vermez. Bir tohumun yeşermesi için, binlerce ve binlercesi arasından seçilmesi lâzımdır* (Ş. S. Aydemir). [Bk. ANSİKL. *Bot. bölümü.*] || *Teşm. yol.* Soy sop, asıl, nesil, sülâle, döl: *O, kötü bir tohumdan geliyor.* || *Mec.* Ortaya bir sonuç çıkaran şey, bir sonucun meydana gelmesine neden olan şey: *Seyahat ne kadar rahat ve eğlenceli olsa yine için için anlaşılmaz bir endişe tohumu taşır* (Ahmed Hâşim). *Ruhuna ve hafızasına serpilen bu tohumlar onda zaman ile çiçeklerini açar ve meyvelerini verir* (A. Ş. Hisar). *Çevresine kötülük tohumları saçmak.*

— ÇEŞ. DEY. *Tohuma kaçmak*, yaşlanmak, kartlaşmak anlamında şaka yollu kullanılır. || *Tohumu dökülmek*, artık döl veremez olmak, dölden kesilmek.

— Balıkç. Balık üretilmek istenen sulara atılan balık yavruları veya ufak balıklar.

— Biyol. Döllenmiş yumurtayı ifade eden genel terim. || Erkeklerin dölleme maddesi.

— Bot. *Tohum gömleği*, tohum kabuğunun benzerliği sebebiyle ipekböceği yumurtasına

TOGO arması

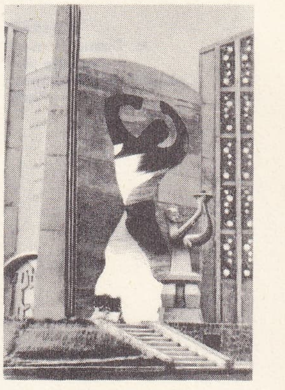

Lomé'de Bağımsızlık anıtı

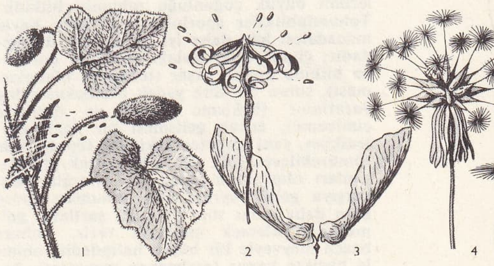

1. eşekhıyarı (Ecbalium elaterium); 2. kınaçiçeği (İmpatiens noli-tangere); 3. akçaağaç (acer); 4. marul (Lactuca virosa)

Tohum (bot.)

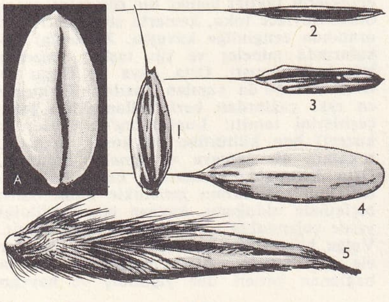

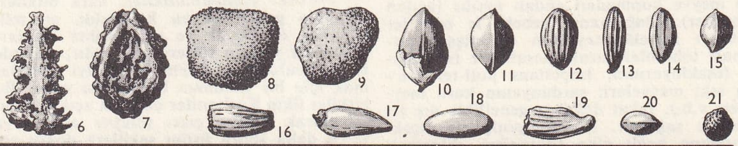

BAZI YABANÎ BİTKİLERİN TOHUMU

1. tilkikuyruğu; 2. vulpia; 3. kılçıksız bromus; 4. delice; 5. deli yulaf; 6. düğünçiçeği; 7. aptesbozanotu; 8. karamuk; 9. sarmaşık; 10. çobandeğneği; 11. kuzukulağı; 12. yabanî havuç; 13. kuzugevreği; 14. setaria; 15. küçük kuzukulağı; 16. hindiba; 17. devedikeni; 18. sinirotu; 19. kantaron; 20. brunella; 21. lychnis. (A. büyüklük ölçüsü olarak buğday tanesi)

Foto. A.F.P., Rapho (LAROUSSE)

TOİRAS
M. Dasne'ın eseri
Mariette'den
Cabinet des Estampes,
Paris

verilen ad. (Tohumun ağırlığı, 0,5 ilâ 1 m gr'dır.)

— İşl. *Tohum iğnesi,* işlemecilikte kıvrımlı veya dalgalı işlemeler için kullanilan özel bukle (iplik halkası).

— Zır. Ekilen tane. || Çimlenmek için toprağa atılan meyve veya tane. (Bk. ANSİKL.) || *Tohum ekme makinesi.* Bk. EKİM *makinesi.*

— ANSİKL. Bot. *Tohum,* açıktohumlularda bir pulcuğun üzerinde açıkta, kapalıtohumlu bitkilerde ise kapalı bir meyvenin içinde bulunur. Meyvenin içindeki tohumların sayısı bitkiden bitkiye değişir. Eğer meyvenin içinde bir tek tohum varsa tohumun büyüklüğü meyveninkine yaklaşır (tek çekirdekli meyve); eğer tohum sayısı çoksa bunların büyüklüğü meyveninkinden çok küçük olur (çok çekirdekli meyve). Tohumda bir *kabuk* bir de *öz* vardır; kabuğun yüzeyi kimisinde düz, kimisinde dikenli (haşhaş) veya tüylüdür; tüylü olanlarda da tüy ya tohumun her tarafında bulunur (pamuk tohumu) ya da bir tarafında sorguç şeklinde olur (söğüt tohumu). Tohumun üzerinde, tohumu meyveye bağlayan göbekbağının izi olarak bir göbek, yumurtacığın kapısının kalıntısı olan ve *kapıcık* denen çok küçük bir delik bulunur. Bazen kabuk, kapıcığın çevresinde ibik adı verilen bir *çıkıntı* meydana getirir (keneotu).

Tohumdaki özün önemli kısmı embriyondur. Embriyonda bir *kök taslağı* ve bunun devamı olan bir *sap taslağı* bulunur; sap taslağının iki yanında *çenek*'ler veya buğday tohumunda olduğu gibi bir tek çenek yer alır. Sap taslağının ucunda «büyüme ucu» denen bir embriyon tomurcuğu bulunur.

Embriyon genellikle, besidokusu denen bir depo dokusunun içindedir (albüminli tohumlar). Albüminsiz denilen bazı tohumlarda besidokusu bulunmaz (fasulye); bu gibi tohumlarda besin maddeleri etli ve şişkin olan çeneklerde birikir.

Tohumlar rüzgârla (kanatlı veya sorguçlu küçük tohumlar), memeli hayvanlar, kuşlar veya böceklerle (çengel tüylü veya yapışkan tohumlar), su ile (yüzen tohumlar) etrafa dağılır. Sonra tohum canlı bir uyuşukluk içinde çimlenmek için elverişli zamanın gelmesini bekler. Canlılığı, bitkisine göre birkaç günden birçok yıla kadar değişik bir zaman sürer. Bazı tohumlar yiyecek olarak kullanılır (buğday, fasulye v.b. taneleri); bazılarından yağ elde edilir (yağ ya çeneklerde [kolza] veya besidokusu içinde bulunur); bazıları da bahar olarak kullanılır (karabiber, kimyon v.b.). İz halinde veya silisleşmiş olarak bulunan fosil tohumlar pek çoktur.

Tohum bulunup bulunmadığına bakılarak bitkiler iki şubeye ayrılır: *sporlubitkiler* ve *tohumlubitkiler;* büyük boylu kara bitkilerinin büyük çoğunluğu tohumlu bitkidir. Tohumlubitkiler sporlubitkilere göre hayat mücadelesi için daha iyi donatılmış durumdadır; çünkü bitki taslağı bunlarda önce ana bitkide asalak yaşar (tohumun olgunlaşması), sonra bir süre yedek besidokusundan yararlanır (bekleme devresi ve özellikle çimlenme), ancak gelişmesi bir hayli ilerledikten, yani nispeten fakir bir toprağı bile sömürebilecek kök ve yeşil yaprak gibi kısımları oluştuktan sonra dış ortamla karşı karşıya gelir. Ayrıca bazı tohumlar spora göre daha uzun süre elverişli şartların gelmesini beklemek imkânını verir. Tohum bazen meyveyle bir bütün halindedir; onunla birlikte kopar (açılmayan meyveler), bazen meyve kopmadan ondan ayrılır (açılan meyveler). Dağılmanın sebebi iç etkenler olabilir: meselâ meyvenin olgunlaşıp çatlaması tohumları uzak mesafelere fırlatabilir (eşekhıyarının, İmpetians poli-tengere'nin etki meyveleri; sardunyanın kuru meyveleri v.b.), fakat dağılma genellikle dış etkenlerle sağlanır. Rüzgâr geniş bir çiçekyaprağına bağlı olan (karaağaç, ıhlamur), bir kanadı (akçaağaç) veya bir sorgucu bulunan (kara hindiba) meyveler üstünde tam etki gösterir. Darwin suda, hattâ deniz suyunda uzun süre kalan tohumlarda çimlenme gücünün nerelere kadar varabileceğini gösterdi ve böylece akarsuların ve deniz akıntılarının bazı bitkilerin dağılmasında oynadığı önemli rolü açıkladı. Hayvanlar da birçok bitkinin dağılmasını sağlar: kuşlar, özellikle taneyle beslenen kuşlar etli meyvelerin ve kapçıklıların dağılmasına sebep olur; çengelli meyveler veya meyve toprakları (dulavratotu) memeli hayvanların postuna yapışarak dağılır. Ayrıca insanlar da tohumların dağılmasında rol oynar; meselâ, Erigeron Canadense'nin tohumları ambalaj maddeleriyle Avrupa'ya gelmiştir. Çiçektozları bir çiçekten ötekine veya bir bitkiden diğerine ya rüzgârla (rüzgârla tozlaşma: kozalaklılar, buğdaygiller) ya hayvanlarla, daha doğrusu böceklerle (böceklerle tozlaşma: vanilya, adaçayı, salep) veya su ile (su ile tozlaşma; vallisneria) taşınır ve çapraz döllenmeye imkân sağlar. Sporların dağılmasında, rüzgâr, böcekler ve su aynı derecede rol oynamakla beraber bunlardaki higroskopik şeritlerin açılması veya sarılmasından ileri gelen hareketleri de dağılmalarını sağlar. Bk. DİYASPOR.

— Zır. Tohum, hasat edildikten sonra toprağa ekilinceye kadar asalaklardan (mantarlar, böcekler) ve kemirgenlerden korunmalıdır; asalaklara karşı, tohumun çimlenme gücünü bozmayan ilâçlar kullanılır; tohumlar bazı işlemlere tabi tutularak yetişecek bitkilerin gelişme devresi kısaltılabilir (özel nem, sıcaklık ve havalandırma şartlarına tabi tutma). Tohumun sağlamlığı hakkında fikir edinmek için üstünkörü bir incelemeyle (koku, renk, kuruluk v.b.) yetinmemeli, çimlenme yeteneği (çimlenebilen tohum yüzdesi) ve çimlenme hızı da denenmelidir. Bunun için her kenarı 15 sm olan bir kurutma kâğıdı alınır; kâğıt ıslatıldıktan sonra üzerine 100 tane tohum konur; kâğıt katlanarak bir tabağa konur ve üzeri bir başka tabakla kapatılır; sıcak bir odada üç dört gün tutulduktan sonra açılarak iyice çimlenmiş olanlar sayılır; kâğıt sık sık gene ıslatılır ve on ikinci güne kadar her iki üç günde bir açılır ve çimlenmiş taneler sayılır; sonunda ne kadar tohumun çimlenmiş olduğu hesaplanır. Bu deney üç ayrı kapta dikkatle yapılmalı ve çimlenmiş tohumların ortalaması alınmalıdır. Bu sayı tohumun çimlenme yeteneğini verir. (LM)

TOHUMLAMAK geçl. f. (*tohum*'dan *to-hum-la-mak*). Döllemek: *Mantarlar nebatat ilminin kendi kendini tohumlayan ve kendi kendine üreyen sınıfındandırlar* (H.R. Gürpınar). || Bir hayvanın dişisini, erkeğinden alınmış tohumla yapay olarak döllemek, aşılamak.

◆ **Tohumlanmak** geçz. f. Tohumlu hale gelmek. (M)

TOHUMLARIİPEKLİGİLLER çoğl. blş. i. Centiyaneler takımından bitki familyası. *Eşanl.* ASCLEPIDIACEAE.

— ANSİKL. *Tohumlarıipekligiller* basit, bütün ve kulakçıksız yapraklı otsu veya odunsu bitkilerdir; çiçekleri düzgün ve erdişidir. Her çiçekte beş erkek organ bulunur; erkek organların başaklarında bulunan çiçektozları bitkilerin çoğunda görüldüğü gibi ayrı tanecikler halinde değil, birçoğu birarada topak şeklindedir. Tohumlarıipekligiller her iki yarımkürede genellikle sıcak bölgelerde yetişir. Hepsinde acı ve sütlü bir özsu bulunur. (L)

TOHUMLU sıf. (*tohum*'dan *tohum-lu*). Tohumu olan. || Tohumla çoğalan, üremesi tohumla olan. (M)

TOHUMLUBİTKİLER çoğl. blş. i. Bitkiler âleminin büyük bir şubesi. *Eşanl.* ÇİÇEKLİ BİTKİLER. SPERMAPHYTA, PHANEROGAMAE.

— ANSİKL. *Tohumlubitkiler,* kara bitkileri arasında genellikle en kalabalık, en mükemmel, en büyük ve «en üstün» olanlardır; suda yetişen türleri pek azdır, denizde ise hiç bulunmaz. Böyle bir bitkiyi tanımlamak için bir tohumun bulunması yeter. Bu bitkiler ilkin Karbonifer çağında açık tohumlu olarak ortaya çıktı (meyve açık veya yok), daha sonra üstün şekillere doğru gelişti (kapalıtohumlular); çifte döllenmenin, kapalı tohumun ve tipik çiçek şeklinin görüldüğü bu bitkiler hemen tamamen öncekilerin yerini aldı. Yaklaşık olarak 400 000 kadar canlı ve fosil tohumlu bitki vardır. (L)

TOHUMLUK sıf. (*tohum*'dan *tohum-luk*). Tohum olarak kullanılmak üzere ayrılan, ekilmek için saklanan, tohum olmaya elverişli: *Tohumluk buğday, arpa.* || *Argo.* Yaşlı, geçkin, kart. || İ. Ekilmek için ayrılan tohumların saklandığı yer. (M)

TOHUMSUZ sıf. (*tohum*'dan *tohum-suz*). Biyol. Tohumu bulunmayan bitkilere denir. (L)

TOİRAS (Jean DU CAYLAR DE SAINT-BONNET, — markisi), Fransa mareşali (Saint-Jean-de-Gardonneque, Languedoc 1585-Fontanella, Milanais 1636). Saint-Martin-de-Re'yi Buckingham'a karşı başarıyla savundu (1627), 1630'da mareşal oldu. Servien ile Cherasco anlaşmasını görüştü (1831). [L]

TOİSE i. (fr. k.). Metrol. Metrik sistemin kabulünden önce Fransa'da kullanılan eski uzunluk ölçüsü; Paris'te değeri 1,949 metreydi. (L)

TOK sıf. (esk. türk. k.). Doymuş, bir şey yiyerek açlığını gidermiş: *Merhum babanın geride bıraktığı ailesi aç mıdır, tok mudur, diye sormaya gelmiş* (Sabahattin Ali). *Ama ne olursa olsun, ben, ölecek de olsam, karnım tok ölmek isterim* (S. Kocagöz). *Biz ki tokuz, biz ki giyinmişiz; biz ki adaleti dağıtanlar arasındayız, ruhumuz bin türlü gamla doludur* (Y.K. Karaosmanoğlu). [*Zt.* AÇ.] || [Kumaş için] Sık dokunmuş, kalın. (*Zt.* SEYREK.) || *Tok karnına.* Bk. KARIN. || [Ses için] Kalın.

— ÇEŞ. DEY. *Tok evin aç kedisi,* herhangi bir şeye ihtiyacı yokken açgözlülük eden kimseler için kullanılır. || *Tok gözlü* (veya *gözü tok*), açgözlülük etmeyen, gereğinden fazla mala ve yiyeceğe düşkün olmayan, kanaatkâr: *İyi insan, tok gözlü insandı* (Y. Z. Ortaç). || *Tok sözlü,* hatır ve gönül dinlemeden, hiç bir şeyden çekinmeden konuşan kimse. || *Tok tutmak,* açlığı uzun süre giderme veya doyurma özelliği olmak, acıktırmamak. || *Karnı tok sırtı pek.* Bk. KARIN. || *Karnım tok.* Bk. KARIN. (M)

TOK i. (fr. *toque*). Moda. Kumaştan yapılmış kenarsız başlık. (M)

TOK veya **TOKO** i. Grimsi ve beyaz tüylü kuş (*lophoceros*); üstü siyah veya kahverengi benekli, başı tepelikli, gagası uzun, kıvrık, sivri ve kuvvetlidir; miğfersiz gagası kırmızı veya sarı olanlar küçük kalao'lardır; bazılarında sadece küçük bir ibik bulunur; Hindistan'da, özellikle Afrika'da yaşayan bu kuşların pek çok türü vardır. (Boynuzlugagalıgillerden.) [L]

TOKA i. (esk. türk. *tokmak,* iliştirmek, takmak'tan *tok-a*). Kemer, kayış v.b.nin iki ucunu birbirine bağlamağa ve bu gibi şeyleri istenilen genişlikte sabit tutmağa yarayan, türlü biçimlerde yapılmış halka: *İlyas, fişekliği beline tokasını geçirip bağladıktan sonra ...* (S. Kocagöz).

— Denizc. *Toka etmek,* mümkün olduğu kadar çekmek ve germek: *Bir yelkeni toka etmek.* || *Toka olmak,* tamamen yukarı çekilmiş durumda olmak: *Toka olmuş seren.* || *Toka prasya,* bir sereni, gidebildiği kadar prasya etmek. || *Toka sancak,* sancağı, direğinin tepesine çekmek için verilen kumanda. || *Palanganın toka olması,* bir palanganın hareketli makarasının, sabit makarasına dayanacak kadar çekilmiş olması.

— Saraçl. *Toka dili,* tokanın ortasında bulunan ve kayış deliğine girerek onu tutmağa yarayan madenî uç.

— Teknol. Bir anahtarın açılmamış yuvarlak ucu.

— ANSİKL. *Kemer tokaları.* Dilli tokaları Romalılar kullanırdı. Ortaçağda kadın ve erkeklerin taktığı kemer bir süslenme aracı oldu. Böylece toka, kemerin süsü ve değeri oranında zenginliğe kavuştu. Merovenj tokalarında mineler ve süs taşları, bezeme için kullanılmıştı. Orta Asya ile Doğu ve Orta Avrupa'da yapılan kazılar, Türklerin en eski çağlardan beri kullandıkları toka çeşitlerini tanıttı: Luan-P'ing'de (Pekin'in kuzeyi) hun kültürüne ait kuşak tokaları, tokalara ait çerçeve ve iğneler bulundu. Orta Avrupa'da Hunlardan kalan buluntular, hun tokalarının genellikle kalın daire biçiminde olduğunu, kayışın tespit edildiği yerde çoğunlukla bir kaş olduğunu gösterir. Volga bölgesinde Hunlara ait altın tokalar ele geçirilmiştir. Avar tokalarının kayışa bağlanan yerleri düz yapılmış ve hayvan

Foto. LAROUSSE

motifleriyle (at·gövdeli, kuş başlı yaratıklar, grifonlar, aslanlar v.d.) süslenmişti. Kıvrıkdallar, yaprakların yan yana getirilmesinden meydana gelen süsler de vardı. Şekil bakımından tokaların; 1. çerçevelerinin ön kısmı fazla basık, 2. çerçeveleri fazla yüksek; 3. çerçeveleri köşeli olanları vardı. Tanrıdağları kültür çerçevesinde (Narın ırmağı kıyısı) demirden; Orhon bölgesinde (Tola nehri kıyısı) kemikten, Kazakistan'da Karluklara ait yeşim taşından tokalar bulundu.

◆ **Tokalı** sıf. Tokası olan: *Tokalı ayakkabı.* (LM)

TOKA i. (ital. *tocare,* dokunmak > *tocca,* dokun'dan). El sıkışma. || İçki içerken, birinin şerefine veya sağlığına kadeh tokuşturma. || *Toka etmek,* el sıkışmak. Kadeh tokuşturmak: *Hele bir kadeh daha toka et...* (H. R. Gürpınar). *Sıhhatinize diye Rakım ile toka ederek içtiler* (Ahmed Midhat). *Argo.* Vermek, ödemek: *Hemen giyin, arka yoldan Sarayiçi'ne geç, beşliği toka et, gir müzeye ...* (Kemal Tahir). [M]

TOKAÇ i. (esk. türk. *tokamak,* vurmak, dövmek, ezmek'ten *toka-ç*). Çamaşır yıkarken kullanılan, tahtadan, yassıca tokmak. (Genellikle tek tahtadan ve kabaca yontulmuş olur. Kille çamaşır yıkarken killenen ve sabun sürülen çamaşırlar, çamaşır taşının üstüne konur ve tokaçla çevrile çevrile dövüldükten sonra kaynamağa atılır.) [M]

TOKAÇLAMAK geçl. f. (*tokaç*'tan *tokaçla-mak*). [Çamaşırı] Tokaçla dövmek. (M)

TOKAJ, Macaristan'da (Borsod - Abauj - Zemplen idare bölümü) kasaba, Bodrog kıyısında, Hegyalja'nın son yamacının eteğinde, şehirde XII. yy.dan beri bağcılık yapılır (*tokaj şarabı*). [L]

TOKALAMAK geçl. f. (*toka*'dan *toka-la-mak*). Bir şeyin tokasını kapamak, toka ile bir şeyin iki ucunu birbirine bağlamak: *Fakat enseden raptedilen boyun bağlarını bir türlü o iki kat yakalığın ortasına geçirip tokalayamazlar* (H. R. Gürpınar). [M]

TOKALAMAK geçl. f. (*toka*'dan *toka-la-mak*). *Argo.* Vermek, ödemek. (M)

TOKALAŞMAK ortaklş. f. (*toka*'dan *toka-la-ş-mak*). Birbirinin elini sıkmak, el sıkışmak: *Cemal güldü. Elini uzattı. Tokalaştılar* (S. F. Abasıyanık). [M]

TOKALI sıf. (*toka*'dan *toka-lı*). Tokası olan.

— Sil. *Esk. Tokalı kolan,* okta, siperin parçalarından biri. (Siperi sıkı şekilde bağlamağa yarardı. At eğerini bağlayan kolanı andırdığından ve istenildiği kadar sıkı bağlanabilmesi için ucunda toka bulunduğundan bu adı aldı.) [M]

Tokalıkilise, Göreme'de Göreme-Avcılar yolunun sağında kilise (VII.-IX. yy.). Beşik tonozlu uzunlamasına açılan bir girişle buna bitişik bir neften meydana gelir. Sütunların arkasında dar, yükseltilmiş bir koridor yer alır. Kilisenin altında yakın tarihlerde açılan bir mezar şapeli vardır. Kilisenin süslemeleri çeşitli dönemlerde yapılmıştır; bunlar, beşik tonozun tepesinde madalyonlar ve kubbelerde İncil'den sahnelerdir. Çevredeki kiliseler içinde İsa'nın hayatının en ayrıntılı tasviri bu kilisededir. (M)

TOKARİZ, bugün **Akıncılar,** Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Orta Fırat bölümü, Adıyaman ili, Kâhta ilçesi) bucak; 8 865 nüf. (1965); 12 köy. —*Bucak merkezi;* 956 nüf. (1965). İlçe merkezinin 29 km doğusunda; yüksl. 670 m. (M)

TOKAT i. (esk. türk. *tokamak,* dövmek, vurmak'tan *toka-t*). Açık elle yüze veya enseye vurulan darbe: *Bu sırada tekrar tokat sesleri, ağıt ve erkeğin kahkahaları* (Orhan Kemal). *Fakat Sadri başını geri çekti. Tokat boşa gitti* (H. R. Gürpınar). || — *Halk dili.* Köylerde hayvan sürülerini geceletmek amacıyle kullanılan, etrafı tepelerle çevrili çukurca yer, çukur, oyuk. || Üzeri açık hayvan ağılı. || *Esk.* El içi, aya. || *Tokat vurmak,* tokatlamak: *Yanağıma bir tokat vurup: «Hele sen, bir kenarda sesini kes de otur!» deyiverecek sanıyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

TOKAT, Orta Karadeniz bölümünün iç kesiminde il merkezi şehir; 44 825 nüf. (1970 sayımının ilk sonuçları). Şehir, ortasından Yeşilırmak'ın geçtiği doğu-batı doğrultulu Kazova güneyindeki dağlar arasından inen bir vâdinin ağzına yakın yerde ve iki yamaç boyunca kurulmuştur; şehrin içinde Behzat deresi adını alan bu vâdiye, Tokat suyu veya Kızıliniş deresi de denir. Şehrin orta kesiminde (Cumhuriyet meydanı) yükselti 623 m'dir; bu yükselti, yukarı kesimde 710 m'ye varır ve aşağı kesimde 610 m'ye iner. Şehrin üzerinde dik yamaçlarla yükselen Hisar tepesi de 750 m'ye ulaşır. Genellikle eski mahalleler, şehrin yukarı kesiminde, kalenin çevresinde kümelenir; yeni mahalleler kuzeye, Yeşilırmak'a uzanır. Cumhuriyet devrinde büyüyen şehir, tek gelişme alanı olarak kuzeydeki ovayı bulmuşsa da, alüvyonlu vâdi tabanı evlere temel olmak bakımından çok sağlam sayılmaz. Nitekim Tokat, sık sık depremlere uğramış, son olarak 1939 ve 1942'de depremlerden zarar görmüştür. Ayrıca şehir, geçmiş yıllarda sel tehlikesiyle de karşılaşmıştır. Geçen yüzyıllarda Osmanlı imparatorluğunun sanayi ve ticaret bakımından başta gelen şehirleri arasında yer alan Tokat, Batı'da büyük sanayiinin doğmasıyle bu durumunu geniş ölçüde kaybetmiş olmakla birlikte çevresinin çeşitli ürünleri için bugün de canlı bir alışveriş merkezidir. Eski çağlardan beri önemli olan birtakım yollar, Tokat yakınında düğümlenir; Çamlıbel ve Kızıliniş geçitlerini aşan Sıvas caddesi Tokat önünde Kazova'ya inerek batıda Yeşilırmak güneyinde Zile'ye ve oradan Anadolu içlerine, ırmağın kuzeyinden Turhal'a, oradan Amasya ve Samsun'a, ayrıca Çorum ve Kastamonu'ya yönelir. Kazova'dan doğuya doğru giden yol da Almus'a, kuzeydoğuda Kelkit vâdisine (Taşova, Erbaa, Niksar, Suşehri, daha ötede Erzincan'a) gider ve Ünye'de Karadeniz kıyısına iner. Böylece Tokat, eskiden beri işlek yollar boyunda konak yeri olmuş ve korunmaya elverişli bir noktaya yerleşmiştir.

● *Tarih.* Tokat'ın Ortaçağdan önceki tarihi hakkında bilgi yoktur: bu çağda Tokat'ın yerinde *Dazimon* hisarının bulunduğu ve bazı kaynaklara göre de Eudoxia adlı bir şehrin varlığı ileri sürülür. *Amasya Tarihi* yazarı Hüseyin Hüsameddin, şehrin *Toğayıt*'lar tarafından kurulduğunu, *Tokayıt* biçimini alan adın, sonra Tokat'a dönüştüğünü söyler. Kale, Bizans imparatorluğunun sınır savaşları sırasında önem kazanmış olmalıdır. Tokat adı islâm kaynakları arasında Yakut'tan beri geçer. Tokat yöresinde İlkçağdan beri adı geçen ünlü şehir *Komana* (Comona Pontica) idi. Bir zamanlar Tokat'ın yerinde bulunduğu sanılan bu şehrin, Tokat'ın 9 km doğusunda Kazova kenarında yer aldığı anlaşılmıştır. Bu şehrin yerinde de bu eski adı belirten *Gümenek* (Kılıçlı) köyü vardır. Komana'nın ne zaman kesinlikle gerilediği ve yerini Tokat'ın aldığı bilinmiyor.

Şehir, Anadolu'da ilk siyasî birliği kuran Hitit devleti sınırları içine girdikten sonra Asurlular, hâkimiyetlerini buraya kadar uzattılar. Şehir, hurri ve kimmer akınlarının da etkisinde kaldı. Sonra, Perslerin yönetimine girdi ve Büyük İskender zamanında Makedonya hâkimiyetinde yaşadı. Şehir, İskender ve Kappadokia ile Pontos kralları arasında çekişmelere sebep oldu. M.Ö. I. yy.da Romalılar tarafından alındı. Roma imparatorluğunun ikiye ayrılmasından sonra, Bizans'ın payına düştü. Bizans devrinde Sasanîlerin ve sonra Arapların saldırılarına uğradı. Tokat kalesi bizans-iran ve bizans-arap savaşlarında, önemli bir rol oynadı. Tokat çevresi, Artuk Bey veya Danişment Bey tarafından alınarak türk hâkimiyeti altına girdi. Bir süre sonra bu yörede başşehri Niksar olan Danişment beyliği kuruldu. Bu beylik yıkılınca şehir, Anadolu Selçuklularına bağlandı. Moğol istilâsından sonra Tokat çevresi ilhanlı hâkimiyetine geçti. İlhanlıların Anadolu genel valisi Eretna Bey, Sıvas ve Orta Anadolu'da bir devlet kurdu. Tokat, daha sonra Kadı Burhaneddin'in eline geçti; onun öldürülmesinden sonra Bayezid I, Tokat'ı osmanlı ülkesine kattı. Timur istilâsında osmanlı hâkimiyetinden çıkan şehir, yeniden ele geçirildi. Mehmed II devrinde Tokat, Uzun Hasan kuvvetleri tarafından yıkıldı (1471). Osmanlılar devrinde ikinci derecede bir şehir oldu.

Türkiye cumhuriyetinin kuruluşundan sonra yapılan ilk sayımda (1927) şehrin nüfusu 20 430 olarak tespit edildi; bu sayı uzun süre hemen hemen değişmedi (1940'ta 21 447), hattâ geriledi (1945'te 20 078), sonra oldukça yavaş bir artma gösterdi (1955'te 26 661); 1965'te 37 368'e ulaştı.

● *Güzel sanatlar.* Tokat şehrinin başlıca yapıları Danişmentli, Selçuklu ve Osmanlı devirlerine aittir. Şehirde bulunan başlıca yapılar şunlardır: Danişment Ahmed Gazinin yaptırdığı *Garipler camii* ile Nizameddin Yağıbasan devrinde yapılmış *Çukurmedrese* (1143), *Ebulkasım*

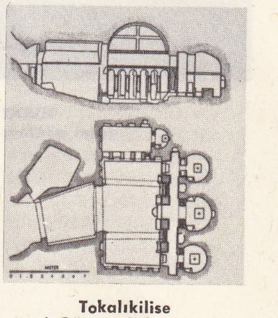

Tokalıkilise
(«Göreme Kılavuzu» adlı kitaptan)

TOKAT
il haritası

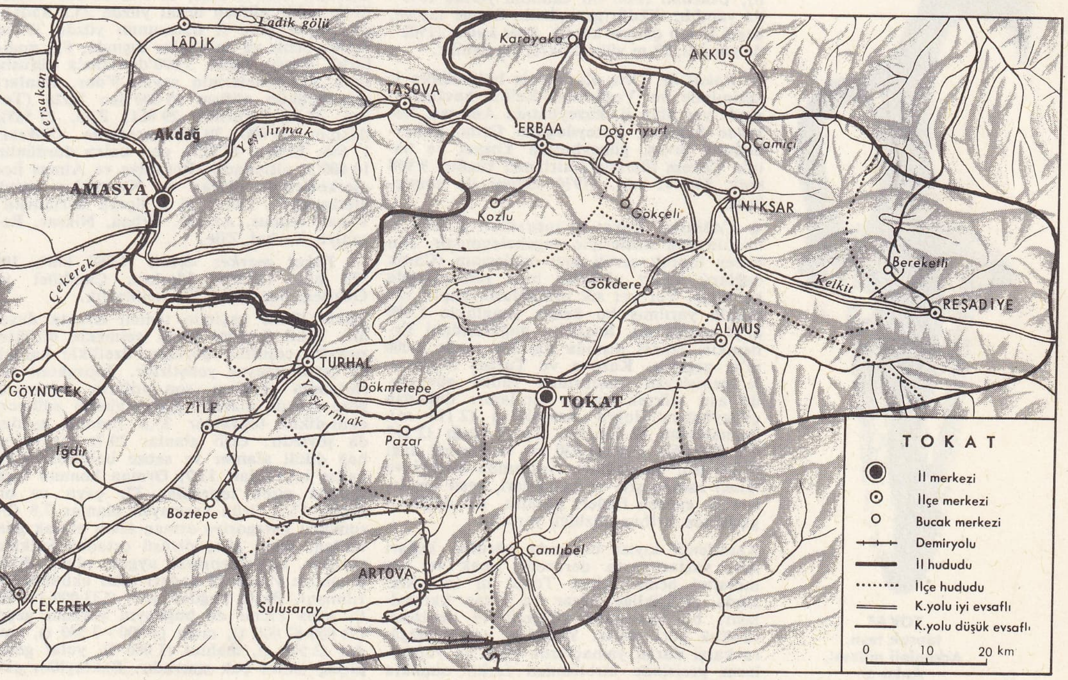

Foto. MEYDAN

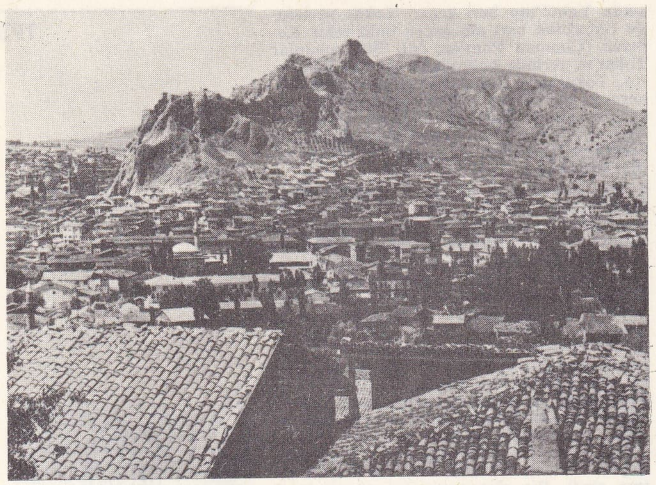

TOKAT genel görünüş

türbesi (1234), onun oğlu Seyfeddin Hamid tarafından Yeşilırmak üzerinde 1250'de yaptırılmış taştan köprü (eni 7, boyu 151 m'dir, beş kemerli gözü ve ortasında kitabesi vardır, mimarı Bahaeddin Muhammed'dir), *Seferbeşe mescidi* ve *türbesi* (1251), *Sünbülbaba zaviyesi* ve *türbesi* (1292), *Halefsultan zaviyesi* (1292), *Pervanebey dârüşşifası* (1275'te Meydan mahallesinde yaptırıldı; bugün Gökmedrese adıyle müze-kütüphane olarak kullanılır: iki katlı olan yapının avluya bakan cephesi çinilerle kaplıdır. Selçuklu hastahanesi olan yapı, Osmanlı devrinde de faaliyet gösterdi), bunun yakınında erkek ve kadın kısımları ayrı olan *Pervane hamamı*. Osmanlı devri yapıları arasında *Hamzabey camii* (1412'de Çelebi Mehmed zamanında yapıldı), *Meydan camii* (Bayezid II tarafından, annesi Gülbahar Hatun adına yaptırıldı; *Hatuniye camii* de denir; son depremlerden sonra onarıldı), *Behzat camii* (1535'te Kanunî Sultan Süleyman devrinde fakih Şirvanizade Hoca Behzad tarafından yaptırıldı; sel ve depremden zarar gördükten sonra onarıldı. Kare biçimli bir yapıdır), *Alipaşa camii* (yapılma tarihi 1565-1572; kare planlıdır; 1939 depreminden sonra onarıldı), *çifte hamamı*, *Taşhan* (*Voyvoda hanı;* yapılış tarihi 1631; Doğan Bey vakfıdır; bugün sebze hali); *Ulucami* (eski bir caminin yerine 1679'da yapıldı; dikdörtgen planlı, kesme taştan, üzeri ahşap çatıyle kaplı), *Saat kulesi* (1902'de yapıldı; 33 m yükseklikte) sayılabilir.

— *Tokat ili.* Orta Karadeniz bölümünün iç kesiminde ve Yeşilırmak-Kelkit havzası içinde yer alan il, kuzeybatıda Amasya, kuzeyde Samsun, kuzeydoğuda Ordu, güneydoğuda Sıvas, güneybatıda Yozgat ve batıda Çorum illeriyle sınırlanır; yüzölç. 9 958 km²; 544 442 nüf. (1970 sayımı ilk sonuçları).

TOKAT toprak testi, Arkeoloji müzesi, Ankara

● *Coğrafya.* Tokat ili toprakları Kuzey Anadolu dağ sıralarıyle engebelenmiştir. İlin kuzey toprak şeridi kıyı dağlarının (Canik dağları) kelkit vâdisine inen yamaçlarıyle kaplanır. Yer yer sık ormanlarla kaplı, vâdilerle yarılmış bu kesim genellikle 1 500 m'yi aşarsa da, Reşadiye doğusundaki Erdemkırı tepesi dışında hiç bir yerde 2 000 m'yi geçmez. Kazova ve Turhal ovalarıyle genişleyen Yeşilırmak vâdisi güneyinde asıl yüksek dağlar sıralanır: doğudan güneybatıya doğru Asmalıdağ (2 116 m), Dumanlıdağ (2 374 m), Toraç dağı (2 112 m), Köroğlu dağı (1 930 m) ve Deveci dağı (1 892 m); bu dağların yapısında birinci ve ikinci zaman şist ve kalkerleri, yeşil kayaçları ve eyosen flişleri görülür. Bu dağların gerisinde Artova düzlüğü yer alır.

Karadeniz kıyısı boyunda görülen kışları ılık, yazları orta derecede sıcak ve her mevsimi nemli iklim, Tokat ili topraklarında değişikliğe uğrar ve biraz karasallaşır: bu bakımdan yükselti ve denizden uzaklık etki yapar. Yağışlar, nemli rüzgâra karşı duran yamaçlarda veya bu yamaçların gerisinde birbirinden farklı olmakla birlikte yaz kurakları bir dereceye kadar hafifler. Tokat Meteoroloji istasyonunda yapılan kayıtlara göre, en soğuk ayın ortalama sıcaklığı 2°5 C, en sıcak ayın 22°2 C, yıllık ortalama sıcaklık 12°6 C, kaydedilen en düşük ve en yüksek sıcaklıklar: —19°3 ve 40°0 C, sıcaklığın 30°C üstüne çıkabildiği günlerin ortalama sayısı 50,5; 0°C altına düşebildiği donlu günler sayısı 56,3; 0° altında kaldığı günler 7,0'dır. Yıllık yağış tutarı 461 mm, yağışlı günlerin ortalama sayısı 92'dir; yağışların mevsimlere dağılışı şöyledir (yüzde olarak): kış 30,9; ilkbahar 34,0; yaz 14,7; sonbahar 20,4. Kar yağışlı günler sayısı 10, karla örtülü gün sayısı da 20'dir. İl sınırları içinde yağış ölçüsü yapılan başka istasyonların yıllık yağış tutarları da şöyledir (mm olarak): Almus 542, Reşadiye 502, Niksar 473, Artova 435, Erbaa 411, Turhal 396, Zile 395. Tokat ilinin çoğunlukla dağlık yerey üzerinde yeteri kadar nemli bir iklime sahip olması, ağaçsı bitkilerin gelişmesine elverişlidir. Toprakların yaklaşık beşte ikisi (yüzde 37) orman toprağı sayılırsa da, yüzyıllardan beri, özellikle yakın devirlerde yapılan baltalamalar, gerçek ormanı oldukça azaltmıştır. Karaçam, sarıçam, kayın ve çeşitli meşe türlerini kapsayan ormanlar kuzeye bakan yamaçlarda nemcil, iç kısımlarda kurakçıldır. Ovalık kesimlerde otsu bitkiler hâkimdir. Bu alanlar Kelkit ve Yeşilırmak vâdi tabanlarında daha çok ağaçlı step özelliği gösterir; güneye doğru (Zile, Artova kesimleri) ağaçlar çok seyrekleşir. Tokat ili toprakları bütünüyle Yeşilırmak havzası içinde bulunursa da, bu ırmağın üç önemli kolunun ancak bir kısım çığırı il sınırları içinde yer alır. Bunlardan Kelkit suyu, kuzey kesiminde güneydoğu-kuzeybatı doğrultulu geniş bir vâdinin tabanını boylar; Kale boğazında (yükseltisi 188 m, ilin en alçak yeri) Yeşilırmak ile birleşerek Samsun iline geçer. Asıl Yeşilırmak (Tozanlı çayı) doğuda Sıvas ili topraklarından gelir. Almus barajı gerisinde sunî bir göl meydana getirir. Kazova da Tokat önünden akar, Turhal'ın batısında Amasya iline geçer. Yeşilırmak'ın üçüncü kolu olan Çekerek suyu, il topraklarının güneyinden çıkarak Yozgat iline, sonra tekrar Tokat iline, daha sonra Amasya iline geçer.

Tokat ilinin nüfusu 1965 sayımında 495 749; 1970 sayımının ilk sonuçlarına göre 544 444'tür; km²'ye düşen ortalama nüfus sayısı da 50'den 54,6'ya çıkmıştır. Şehir nüfusu ayrılacak olursa, kır nüfusu yoğunluğu ortalaması 1965'te 35,6; 1970'te 38'dir. Tokat ilinin şehir nüfusu oranı yüzde 28,5 kadardır; buna göre il nüfusunun yüzde 70'ten fazlası şehir ve kasabalar dışında, 679 muhtarlık içinde yaşar. 3 000'den fazla nüfuslu şehir yerleşmelerinin sayısı 9'dur. Bunlardan üçünün nüfusu 25 000'den fazla (Tokat, 44 825, Turhal, 29 061; Zile, 27 565), ikisinin 15 000 - 20 000 arasında (Niksar, 17 686; Erbaa, 15 727), geri kalan dördünün 10 000'in altındadır (Reşadiye ve Almus ilçe merkezleriyle Pazar ve Karayaka bucak merkezleri). Tokat ili 8 ilçeye ayrılmıştır: Tokat, Almus, Artova, Erbaa, Niksar, Reşadiye, Turhal, Zile.

— *Tokat merkez ilçesi,* 1 968 km²; 104 393 nüf. (1970). Merkez, Çamlıbel ve Gökdere bucakları; 116 muhtarlık.

Tokat ilinde geçimin temeli zıraata dayanır. Tahıl üretimi başta gelmekle birlikte, zıraatta çeşitlilik görülür; özellikle kaliteli ve çeşitli meyve yetiştirilir. Topraktan yararlanma oranları, son yılların durumuna göre (yüzde olarak) şöyle tahmin ediliyor: ekili-dikili topraklar 23,8 (bunun ayrılışı da şöyledir: ekili alanlar 20,7; meyve ve bağ dikili alanlar ve sebze bahçeleri 3,1); nadas toprakları 13,7; Orman kanunu kapsamına giren topraklar 37; çayır ve otlaklar 17,7; ürün vermeyen alanlar 7,8 (bu sonuncu kategoriye orman alanı olarak gösterilen, fakat ağaç örtüsü ortadan kalkmış yerlerin de eklenmesi uygun olur). Ekili alanların yüzde 78 kadarı tahıl ekimine ayrılmıştır. Başta buğday gelir (133 000-144 000 t), arpa ekimi de buğdayın yarısını geçer (74 000-87 000 t), mısır (6 400 - 7 500 t), çavdar (3 500 t), mahlut (1 000 t), yulaf gelir; pirinç ekimi çok sınırlıdır. Baklagiller ekimi nohut ve fasulyeye öncelik verir (2 000'er t), bunların arkasından mercimek gelir (1 500 t), fiğ (6 000-7 000) ve burçak (1 200 t) ekilir. Yumrulu bitkilerden patates (10 000 t) ve soğan (8 000 - 9 000 t) sayılabilir. Sanayi bitkileri arasında en yaygın olanı şeker pancarıdır (8 000 - 9 000 hektar tarladan 290 000 - 385 000 t kadar pancar). Bu üretim 1934'te Turhal fabrikasının açılmasıyle başladı. Tütün üretimi (Kelkit vâdisinde önemlidir; burada «taşova» tipi denilen tütün ekilir (en çok Erbaa ve Niksar ilçelerinde). Üretim son yıllarda 5 000 - 7 000 t arasında değişmiştir. Eskiden önemli olan haşhaş ekimi bugün durdurulmuştur. Keten ve kenevir ekimi önemsizdir. Ayçiçeği ekimi fazla gelişmemiştir (250-300 t kadar).

Dikili alanların en büyük kısmı bağlarla kaplanır (30 000 hektar alanın 16 000 hektarı); başta «narince» soyu olmak üzere çeşitli üzüm yetiştirilir, şarap da yapılır. Öteki meyveler arasında da elma, armut, erik, şeftali, kiraz, vişne sayılabilir. Sebzecilik de oldukça yaygındır.

Tokat ilinde yetiştirilen başlıca evcil hayvanlar şunlardır: koyun (481 000), keçi (300 000; bunun 5 000 kadarı tiftik, geri kalanı kıl keçisi), sığır (271 000), manda (58 000), at (23 000), eşek (44 000), katır (1 300). Kümes hayvanları (tavuk) sayısı yarım milyona yakındır. 25 000'e yakın kovandan 90 t bal elde edilir. Yün üretimi 540 t kadardır.

Tokat ilinin birkaç yerinde linyite rastlanır, yatakların bazıları işletilir (Artova, Zile). Birkaç yerde krom ve manganez yatakları bulunmuştur. Turhal'ın Hacılar köyü yakınındaki Özdemir Antimon Madeni işletmesinden her yıl 300-350 bin t ham antimon cevheri çıkartılır; laboratuvardan geçirilerek Turhal istasyonundan Samsun'a gönderilir ve denizyoluyle ihraç edilir. İl içinde başlıca kaplıca Sulusaray'dadır. Sanayi alanında büyük denilebilecek kuruluşlar azdır ve bunların başında, 1934'te kurulmuş olan Turhal Şeker fabrikası yer alır. Tokat'ın eski bakırcılığından birtakım atelyeler ve bir külçe bakır işleme fabrikası kalmıştır. Turhal, Erbaa ve Niksar kiremittuğla atelyeleri, Tokat ve Zile'de un fabrikaları, şarap atelyeleri, dokuma tezgâhları, karoseri yapımevleri, zıraat ve taşıt araçları onarım yerleri, kereste işçiliği, keçecilik, yazmacılık vardır. Gerekli enerji Almus hidroelektrik santralından elde edilir.

Tokat ili yakın ve uzak çevresine karayolu ve demiryoluyle bağlanır. İl sınırları içinde 685 km devlet yolu, ayrıca yaz kış ulaşıma açık 912 km, yalnız yazın açık 1 588 km köy yolu vardır. İl merkezi iyi nitelikte, asfalt kaplı bir yolla Turhal istasyonuna (48 km) bağlanır. İlin Artova, Zile ve Turhal ilçelerinden geçen 105 km'lik bir demiryolu vardır. Tokat ili çeşitli zıraat ürünleri satar; yapılmış eşya, petrol v.b. satın alır. (→ Bibliyo.) [M]

Tokat bahçesi, Beykoz (İstanbul) çayırının iç tarafında, *Tokat deresi* denilen derenin etrafındaki düzlükte mesire. Evliya Çelebi'ye göre, Tokat bahçesi ilk defa Fatih Sultan Mehmed tarafından, Tokat kalesinin alınış hatırası olarak yaptırıldı. Çitle çevrili geniş bir ağaçlık olan bahçede av hayvanları yetiştirilirdi. Tokat bahçesinde bir köşk, büyük bir havuz, güzel bir şadırvan, bir hamam vardı. Kanunî Sultan Süleyman burada çağlayanlı, dört katlı havuz yaptırdı. 1746'da Mahmud I, havuzları ve köşkü tamir ettirdi. Bu devirde köşke *Kasrı Hümayunâbâd* denildi. Bugün mesire olarak kullanılmaktadır. (M)

Tokat kalesi, Tokat'ta kale. Evliya Çelebi'ye göre Amasya kalesiyle aynı zamanda yapıldı. Kalenin çevresi 1 500 m'dir; 28 burcu, batıya açılan bir kapısı vardır. Kalenin içinde, dizdarhane, kethüdalar, mehterler ve muhafızlar için çeşitli binalar, cephanelikler, erzak ambarları, su sarnıçları yer alır. «Ceylan yolu» adı verilen 362 basamaklı taş bir merdivenden Tokat suyuna inilir. Kalenin batısındaki Ayarkayası, savunması kolay olduğundan kaleye eklenmiştir. Eskiden halkın değerli eşyası bu kalede saklanırdı. Yine Evliya Çelebi'ye göre; kale mahzenleri hapishane olarak kullanılmıştır. Sultan İbrahim'in evlenmek is-

Foto. G. Çizgen, N. Erkılıç (MEYDAN)

tediği Peri Hatun bir süre bu kalede kaldı. (M)

TOKATLAMA i. (*tokatlamak*'tan *tokatlama*). Tokatlamak eylemi. Süt veren dişi koyunların memesini elle dövme eylemi. (Tokatlama, memede süt alma işleminin tekrarını kolaylaştıran bir kan hücumuna sebep olur; ilk sağım bittikten sonra yapılan tokatlama sonucunda memeden bol yağlı bir miktar süt daha fışkırır.) [L]

TOKATLAMAK geçl. f. (*tokat*'tan *tokat-la-mak*). Tokat vurmak, tokat atmak: *Sebebini pek iyi bilmiyordu, fakat bu adamı tokatlamak istiyordu* (H.Z. Uşaklıgil).

— Zootekn. *Dişi koyunları tokatlamak*, ilk sağımdan sonra, yeniden kan toplanmasını sağlamak için, dişi koyunların memesine elle kuvvetlice şamarlar indirmek.

◆ **Tokatlanmak** geçz. f. Tokatla vurulmak. || Tokat atılmak. (M)

Tokat müzesi, Gökmedrese'de kurulan müze (1920). Müzede, ayrı odalarda sergilenen eserler şunlardır: 1. tekke ve tarikat eşyası (Tokat ve çevresinden derlenen teber, tef, ney, sikke, nefir, keşgül, şiş, alem ve sancak, mühür v.d. eşyalar); 2. giyim eşyası (Tokat'ta yapılmış ve kullanılmış entari, cepken, peşkir, kuşak, şallar, tütün ve para keseleri, çevre, fes ve takke v.d. etnografik eşyalar); 3. arkeolojik eşya (Tokat ve çevresinden derlenen heykel, lahit, gözyaşı şişeleri, kabartmalar, çanak-çömlek, mozaik, sütun başlıkları v.d. En önemlileri bir romalı heykeli, bir muharip kabartması, başı olmayan bir ilâh heykeli, bir bizans lahdi, tanrıça Kybele, bir arslan, bir at heykelidir); 4. mezar taşları ve kitabeler (bazı ünlü kişilerin mezartaşları, mimarî eser kitabeleri [osmanlı vezirlerinden Horozoğlu Ahmed, Ahi Bayezid'in mezar taşları]); 5. sikkeler (Roma, Bizans, Pontus, Dört halife, Abbasîler, Selçuklu, Orta Avrupa, Osmanlı, İran ve daha birçok küçük devlete ait 830 sikke); 6. arşiv (Tokat, Amasya, Gümüşhacıköy'e ait şer'iye sicilleri, fetva ve beratlar) v.d. (M)

TOKAT suyu. Bk. TOZANLI ÇAYI.

TOKAY i. Güney Asya'da yaşayan geko. (L)

TOKAY i. Macaristan'da üretilen altın sarısı likör şarabı.

— ANSİKL. En ünlü *tokay*, Tarczall kasabasında yapılır ve bu şarapların en iyisi Mezes Male dağlık bölgesinde üretilen üzümden elde edilir. Bundan sonra, Mad Keresztur, Satoraljaujhely, Tallya, Zombor, Erdöbenye, Megyaszo, Szadany, Tolesva v.b. gibi tokay şarapları gelir. (L)

TOKAYDO, Honşu adasında (Japonya) derebeylik devrinden kalma eski karayolu, Büyük Okyanus kıyısını takip ederek Kyoto ile Tokyo'yu birbirine bağlar; 500 km. Bugün yanında bir otomobil yolu ve bir demiryolu uzanır. (L)

Tokaydo demiryolu, Tokyo'yu Osaka'ya bağlayan demiryolunun yükünü hafifletmek için 1959-1964 arasında döşenen japon demiryolu; bu hat, sadece çok süratli yolcu trenlerinin seyrüseferi için düzenlenmiştir: bugün maksimum hız 210 km/saat'tir, fakat güzergâh aslında 250 km/saat'e göre düşünülmüştür. 25 kV 60 Hz'lik alternatif akımla işleyen elektrikli trenlerin çalıştığı, 515 km uzunluğundaki bu demiryolu üzerinde hiç hemzemin geçit yoktur, buna karşılık güzergâh boyunca birçok yapı, köprü ve tünel uzanır; köprülerin toplam uzunluğu 114 km'yi, tünellerinki de 68 km'yi bulur. Bütün dizi klima tesisatıyle donatılmış ve iç basınç sağlanmıştır, ayrıca, tünellerden geçerken doğabilecek basınç değişikliklerine karşı, arabaların hava sızdırmamasına dikkat edilmiştir. Yolcuların güvenliği, otomatik bir hız kontrol tertibatıyle donatılmış sinyal kabinleri sistemiyle sağlanır; otomatik hız kontrol tertibatı, trenin beş kademelik hızını (210, 160, 70, 30 ve 0 km/saat) denetler. (L)

TOKAYMURA, Japonya'da yer, Honşu adasında (Ibaraki ili), Büyük Okyanus kıyısında. 160 MW gücünde nükleer santral. (L)

TOKE, Güney Norveç'te (Telemark), üzerine birçok büyük hidroelektrik kuruluş bulunan iki ırmağın adı: birincisi Totak gölünü Bandak gölüne bağlar; Dalen'de büyük bir tesis kurulmuştur; Bandak gölünün güneydoğusundaki küçük bir gölden çıkan ikincisi Kragerö'de Skagerrak'a dökülür. (L)

TOKELAN veya **UNİON adaları,** Polinezya'da küçük takımadalar, üç atolden (Atafu, Fakaofo, Nukuono) meydana gelir, Samoa adalarına yaklaşık olarak 480 km uzaklıkta; 1 600 nüf. Batı Samoa'lara bağlı. (L)

TOKELO i. (fr. *tokelau*). Okyanusya'nın birçok adasında ve Çinhindi'nde andemik halde bulunan deri hastalığı. (Sebebi, küfmantarı cinsinden bir mantardır. Başlıca özelliği, özekdeş halkalardan yapılı kokart şeklinde döküntülerdir.) [L]

TOKENGTONLAR. Bk. PUOLAR.

TOKER (Metin), türk gazetecisi ve yazarı (İstanbul 1924). Galatasaray lisesini (1942), İstanbul Edebiyat Fakültesi Fransız Filolojisini (1948), Paris üniversitesinin Siyasal Bilgiler bölümünü bitirdi (1953). Bir süre *Zafer* gazetesinde çalıştı (1955); haftalık *Akis* dergisini kurdu (1953). 1958'de *Akis* dergisini kapatarak serbest yazarlığa başladı. İsmet İnönü'nün kızıyle evlendi. Başlıca eserleri: *Bir Diktatörün İktidar Yolu* (inceleme, 1961); *İsmet Paşayla 10 Yıl* (hatıra, 1965-1967); *Şeyh Sait ve İsyanı* (inceleme, 1968); *4 Buhranlı Yıl* (inceleme, 1969); *Tek Partiden Çok Partiye* (inceleme, 1971); *Sağda ve Solda Vuruşanlar* (inceleme, 1971). [M]

TOKGÖZ (Ahmet İhsan), türk yazarı ve yayımcısı (Erzurum 1868 - İstanbul 1942). Kastamonulu Tokgözoğlu Saraç Abdurrahman Ağanın soyundan gelir. İlk ve ortaöğrenimini İşkodra ve Şam'da yaptı. Mülkiye mektebini bitirdi (1887). Hariciye Tercüme kaleminde ve Tophane tercümanlığında çalıştı. 1886'da *Şafak*, 1889'da *Umran* dergilerini kurdu. Âlem matbaasını açtı (1890) ve *Servet-i Fünun* dergisini yayımlamağa başladı (1891-1942). Adıyle anılan bir edebiyat çığırını açan bu dergi ve basımevi, Türkiye'de basın sanayiinin ilk ciddî kuruluşu olarak da önem kazandı. Ticaret mektebinde coğrafya öğretmenliği yaptı. Beyoğlu Belediye reisliğine tayin edildi (1912). 1931'de Ordu vilâyetinden milletvekili seçildi. Matbuat delegesi olarak geziler yaptı. Jules Verne'i Türkiye'de ilk tanıtan Ahmet İhsan Tokgöz'dür. Eserleri: *Avrupa'da Ne Gördüm* (gezi notları) [1891]; *Haver* (Güneşin Doğduğu Yer) [roman]; *Ülfet* (roman); *Haraşo* (roman); *Matbuat Hatıraları*. (M)

TOKİLLA i. Amerika'da yetişen bir palmiye türünün (*Carludovica palmata*) yaprağı; «panama» denilen şapkaların yapımına yarar. (L)

TOKİMUNE (1256-1284), altıncı ve en ünlü *şikken* («naip») Kamakuralı Hoco (1268 - 1284). Vasallere saygı gösterilmesini isteyen moğol elçilerini ülkeden çıkardı (1268). 1274'te girişilen ilk istilâ girişimi Moğolların zararına sonuçlandı. Moğollar, 1276'da yeni elçiler gönderdiler, ama Tokimune elçilerin boyunlarını vurdurdu. İstilâcılar 1281'de karaya çıktı ve binlerce gemi ve toplarına rağmen enerjik bir direnmeyle karşılaştılar. Tanrıdan gelme bir fırtına (*kamikaze*) Moğolların bozguna uğramasına yol açtı. Tokimune, kıyıların tahkimatını sağlamlaştırdı. (L)

TOKLAR, İç Anadolu bölgesinde (Orta Kızılırmak bölümü, Kayseri ili, Tomarza ilçesi) bucak; 11 579 nüf. (1965); 24 köy. — *Bucak merkezi*, 471 nüf. (1965). Tomarza'nın 24 km doğusunda; yüksl. 1 440 m. (M)

TOKLU sıf. (esk. türk. *toklı*'dan). Bir yaşına girmiş kuzu. || *Esk.* Gerdanında küpe gibi sarkık bezleri olan (keçi v.b. hayvan). [M]

TOKLU dağı veya **TOKLU tepe,** Anadolu'da iki tepenin ortak adı. 1. Akdeniz bölgesinde Kozan ve Göksun arasında, Orta Toroslar'ın Binboğa dağlarına ait bir doruk; yüksl. 2 307 m; 2. İç Anadolu'nun Ankara yöresinde, Ayaş'ın güneybatısında, Abdüsselâm dağının batısında bir tepe; yüksl. 1 350 m. (M)

TOKLUK i. (esk. türk. k.). Tok olma hali.

— DEY. *Boğaz tokluğuna*. Bk. BOĞAZ. (M).

TOKLU SİVRİSİ, Afyon yöresinde Ahır dağının batı kesiminde dik yamaçlı bir tepe; 26 ağustos 1922 günü kanlı savaşlara sahne oldu. (M)

TOKMAK i. (esk. türk. *tokımak*'tan). Sert ağaçtan veya parşömen deriden yapılan ve darbe ile çalışan kesici bir âletin sırtına, âleti zedelemeden vurmağa yarayan çekiç: *Tokmakla vurmak*. || Zilin içinde veya dışında bulunan ve çana vurarak zilin çalmasını sağlayan maden parçası. || Çamaşırı suyun içinde vurarak temizlemeğe yarar kalın ve yassı odun, tokaç: *Çamaşır tokmağı*. || Dibek içinde tahıl v.b. yi dövüp ezmeğe yarar döveç: *Dibek tokmağı*.

— DEY. *Tokmak gibi*, tıkız etli.

— Bayınd. Toprakları ezip sıkıştırmağa yarayan, düşey saplı, ağaç veya madenden yapılmış âlet.

— Denizc. *Kalafatçı tokmağı*, kalafatçılar tarafından kalafat üstüpülerini yuvalarına sıkıştırmak için kullanılan iki başlı tahta çekiç. || *Kavalya tokmağı*, bir halata dikiş yaparken halatın kollarını açarak kavalyayı sokmak için kullanılan bir çeşit tahta çekiç. || *Tıkaç tokmağı*. Bk. TIKAÇ.

— Folk. Davul v.d. vuruşlu çalgıları çalmakta kullanılan ve çalgının bir parçası olan araç. Bk. ANSİKL.

— İnş. *Kapı, pencere tokmağı*, bir kapıyı, bir pencereyi, bir pancuru v.b. elle açmağa veya kapamağa yarayan parça. (Bazı tokmaklar bir mil üzerinde mafsallıdır ve kullanılmadığı vakit bulunduğu yer üzerine yatar.) || Kapının dışına takılan ve kapıyı çalmağa yarayan, çeşitli biçimlerde madenî parça.

— Metalürji. *Dökümcü* veya *kalıpçı tokmağı*, kumu, kalıp içinde sıkıştırmağa yarayan dökümcü âleti.

— Müz. *Çan tokmağı*, çana vurması için çanın içine veya dışına takılan madenî parça. (Bu parça, bacak, top ve ev denilen kısımlardan meydana gelir.)

— Saatçilik. *Saat tokmağı* veya *çekici*, bir çan üzerinde saatleri vuran ve bir çubuğun ucuna tutturulmuş madenî bir kütleden meydana gelen, saatin hareket ettirdiği parça.

— Teknol. Dönme hareketi yapan bir mil üzerine tutturulmuş kamla hareket ettirilen ve toz haline getirmek istenen maddeleri ezmeğe yarayan, ağırlıklı bir kütle takılmış büyük çaplı düşey madenî çubuk. (Bu tokmak çok nadir hallerde tek olarak kullanılır; dört, altı, sekiz, on v.b.lik bataryalar halinde dizilir ve aynı mille birleştirilir.) || *Çekmece tokmağı*, bir çekmeceyi açmağa yarayan, az çok süslü parça (ağaç, demir, bakır, dökme demir, tunç, cam v.b.den yapılır). || *Çinkocu* veya *kurşuncu tokmağı*, kurşuncu ve çinkocuların kurşun ve çinkoyu dövmede kullandıkları tahtadan bir tür çekiç. || *Fıçıcı tokmağı*, fıçıcıların fıçı tahtalarını çemberler arasında sıkıştırmak veya bir fıçının tapasını çıkarmak için kullandıkları uzun saplı küçük tokmak. || *Güderici tokmağı*, güdericilikte, yağı deri içine emdirmek ve şaplı sepilemede kurumuş derileri yumuşatmak için kullanılan araç. || *Kerpiçci tokmağı*, kerpiççilerin kalıp içinde toprağı dövmek için kullandıkları sert ağaçtan yapılmış tokmak.

— ANSİKL. Folk. Eski Türkçede *balaban* da denilen *tokmak*, vurularak çalınan, davul, trampet, timbal, ksilofon, santur, çimbalon, gong ve daha bunlara benzer çalgıların vaz geçilmez yardımcı aracıdır. Daha büyükleriyle kiliselerde kampanalara vurulur. Trampet ve timbal tokmaklarına çubuklu (bagetler) denir. Davul tokmağının en irisi topuzdur. Bunun topağı deri kaplıdır ve gong çalmağa da yarar. Trampet bagetlerine «değnek» de denir. (LM)

TOKMAK adaları, Ege denizinde, Yunanistan'ın Midilli adasının kuzeydoğu kıyısında *Tokmak burnu* önündeki dört küçük ada. Tokmakia (esk. Leukai), Aspronisia v. d. Midilli boğazı bu adaları Ayvalık önün-

Metin TOKER

A.İ. TOKGÖZ

Foto. MEYDAN

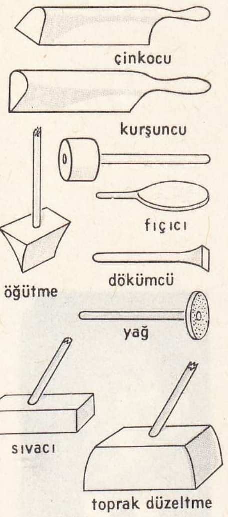

tokmaklar

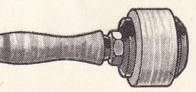
tokmak (saraçl.)

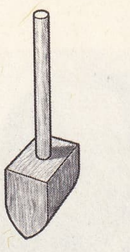
kerpiççi tokmağı

de Türkiye'ye ait Yurt adalarından (Alibey gibi) ayırır. (M)

TOKMAKBAŞ blş. i. Zool. Kayabalığı türü (*Gobius Ophiocephalus*). [M]

TOKMAK burnu, İstanbul boğazının Rumeli yakasında, Emirgân ile İstinye arasında yer alan ve İstinye koyunu güneyden sınırlayan burun. Eskiden burayı servi ağaçlarıyle örtülü olduğu için, *Kyparodes* denirdi ve burada Hekate için yapılmış bir adak yeri vardı. (M)

TOKMAKÇI i. (*tokmak*'tan *tokmak-çı*). *Argo.* Jigolo. (M)

TOKMAKLAMA i. (*tokmaklamak*'tan *tokmakla-ma*). Tokmakla dövme.

— Balıkç. Suyu bulandırmak için kumu tokmakla dövmeğe dayanan balık avlama şekli.

— Sanay. Keten ve kenevir saplarını tokmakla dövme. (L)

TOKMAKLAMAK geçl. f. (*tokmak*'tan *tokmak-la-mak*). Tokmakla vurmak.

— Bayınd. Yeni kazılmış veya taşınmış toprağı, bir tokmak veya havan yardımıyle sıkıştırmak. (LM)

TOKOFEROL i. (yun. *tokos*, doğum ve *pherein*, taşımak'tan fr. *tocophérol*). Biyokim. Bk. E VİTAMİN*1.

TOKSALBÜMİN i. (fr. *toxalbumine*). Biyokim. Protein niteliğinde toksin. (Toksalbüminler hem hayvanlar âleminde [yılan zehirleri], hem bitkiler âleminde [keneotu] bulunur. Mikropların toksinleri genellikle toksalbümindir. Toksalbümin ağız yoluyle alındığında bir şey yapmaz, ancak sokma ve şırınga şeklinde vücuda girerse zararlı olur.) [L]

TOKSEMİ i. (yun. *toksikon*, zehir ve *haima*, kan'dan fr. *toxémie* veya *toxhémie*). Patol. Çıkartı organlarının (böbrek, karaciğer v.b.) kötü çalışması sonucunda dışarıya atılamayarak kanda biriken dış veya iç toksinlerin sebep olduğu olayların tümü. || *Gebelik toksemisi,* gebelik sırasında görülen ve sebebi kesin olarak bilinmeyen zehirlenme hali (durdurulamayan kusmalar, albümüri, eklampsi v.b.).

— Vet. *Koyunda gebelik toksemisi,* kanda ve dokularda ketonlu maddelerin birikmesiyle beliren beslenme hastalığı.

— ANSİKL. Vet. *Gebelik toksemisi,* genellikle ikiz veya üçüz gebelik hallerinde, doğumdan önceki iki hafta içerisinde koyunlarda görülür. Çok belirli bir bitkinlik yapar; dört ilâ on dört günde ölümle sonuçlanır. Hastalığın sebebi besin dengesizliğidir; dengesizlik ya yeteri kadar besin verilmemesinden veya aşırı miktarda glüsit ve protit verilmesinden doğar. Glükoz, lipotrop maddeler, kalsiyum tuzları verilerek hastalık tedavi edilir. Tedavinin sonucu, hastalığın önemine göre değişir. (L)

TOKSİ i. (fr. *toxie*). Fizyol. Damar içine şırınga edildiğinde bir kiloluk bir tavşanı hemen öldürebilen zehirli sıvı miktarı. (L)

TOKSİDERMİ i. (fr. *toxidermie*). Patol. Zehirli maddelerden ileri gelen deri lezyonlarına verilen ad.

— ANSİKL. *Toksidermi,* genellikle döküntü şeklinde ve pigmentli sabit kabarcık veya lekelerle belirir. Lekeler, aynı madde alındığında yeniden canlanır (eritem, kaşıntı). Toksidermiler çoğunlukla şu maddelerden ileri gelir: iyot, brom, fenolftalein, antipirin, amidopirin, fenasetin. (L)

TOKSİENFEKSİYON i. (fr. *toxi-infection*). Patol. Hastalık mikroplarının, daha çok çıkardıkları toksinlerle etki yaptıkları enfeksiyon şekli.

— ANSİKL. *Toksienfeksiyon*'larda mikrop odağı nispeten sınırlı olabilir; toksik belirtiler, genel dolaşıma geçen eksotoksinler tarafından uzaktan meydana getirilir. Toksienfeksiyonların en tipik örnekleri difteri, tetanos ve bazı bağırsak hastalıklarıdır; bunların mikropları korkunç toksinler çıkarır ve tedavisi güç olan sinir, soğanilik ve Varol köprüsü bozukluklarına sebep olur. Bir mikrop eksotoksininden ileri gelmesine rağmen botülizm, bir toksienfeksiyon sayılamaz; mikroplar daha önce besinlerin içinde üreyip çoğalmış olduğundan, botülizm gerçek bir enfeksiyon değil, bir zehirlenmedir. (L)

TOKSİGEN sıf. (fr. *toxigène*). Toksin meydana getiren. (L)

TOKSİK sıf. ve i. (fr. *toxique*). Zehirli. (M)

TOKSİKOFAİ sıf. (fr. *toxicophage*). Morfin, kokain v.b. zehirli maddeleri alışkanlık halinde ve genellikle gitgide artan bir dozda kullanan kimseye verilen ad. (L)

TOKSİKOLOG i. (fr. *toxicologue*). Toksikoloji ile uğraşan kimse. (L)

TOKSİKOLOJİ i. (fr. *toxicologie*). Tıp. Zehirlerle, onların organizmaya olan etkileriyle ve zehirlerin tanınmasıyle uğraşan bilim dalı.

— ANSİKL. Madensel veya organik zehirli maddelerin çok küçük miktarlarını ortaya çıkarabilecek bilimsel metotlar bulup uygulamak suretiyle zehirlerin incelenmesine ilk hızı veren Orfila oldu. Daha sonra analitik kimya metotlarına fizik metotlar, özellikle spektroskopi ve hayvanlarda karşılaştırmalı deneye dayanan fizyoloji metotları eklendi. İnsana uygulanan *toksikoloji,* adlî tıbbın önemli bir dalıdır. (L)

TOKSİKOMAN i. (fr. *toxicomane*). Toksikomaniye tutulmuş (kimse). [L]

TOKSİKOMANİ i. (fr. *toxicomanie*). Keyif verici, ağrı dindirici maddelerle (eter, afyon, kokain, haşiş v.b.) kendini zehirlemeyi âdet haline getirmiş kişilerin marazî alışkanlığı. Bk. ZEHİR. (L)

TOKSİKOZ i. (fr. *toxicose*). Pediyatri. Genel durumun ileri derecede bozulması ile beliren ve ağır sonuçlar doğuran bedenî fonksiyon bozukluğu.

— ANSİKL. *Toksikoz* genellikle iki yaşından küçük çocuklarda görülür; daha çok sunî emzirme ile beslenenlerde ve toplu halde yaşayan çocuklarda rastlanır (hastahane, kreş, meme çocuklarının bakıldığı kurumlar v.b.). Toksikoz enfeksiyondan doğar; sindirim bozuklukları, su kaybı, ileri derecede zayıflama, sinir ve kalp-damar bozuklukları yapar. Bu ağır hastalık, antibiyotikler ve hormonlarla tedavi edilir. Su kaybı vakaya göre maden tuzları (sodyum klorür) veya glükoz la karşılanır. (L)

TOKSİN i. (fr. *toxine*). Bazı canlı organizmalarda rastlanan zehir. (Bk. TOKSALBÜMİN.) || Bakterilerin meydana getirdiği, eriyebilen toksik maddelere verilen ad. (Bu anlamda genellikle çoğul olarak kullanılır.)

— ANSİKL. Bakteriyol. *Bakteri toksinleri,* gerek bir organizmada, gerek bir kültür ortamında yaşayan bakterilerin metabolizma ürünüdür. Bazı mikropların (tavuk kolerası mikrobu) kültür süzüntülerinin zehirliliğini ilk defa 1880'de Pasteur gösterdi; birkaç sene sonra 1887'de, Roux ve Yersin, kuşpalazı basili kültürleri süzüntüsünün zehirlilik ve aşılama yeteneklerini incelediler.

Bakteri toksinleri iki çeşittir: andotoksinler ve eksotoksinler; andotoksinler bakterinin yapı maddelerindendir; ve ölümü sonucunda serbest kalır, eksotoksinler ise bir canlıda veya deney tüpünde yaşayan bakterilerin saldığı zehirlerdir. Andotoksinler suda erir ve sıcaklıkla bozulmaz (bazıları 100°C sıcaklığa dayanır). Formolle de harap olmaz. Ancak bedenî antikorlarla çökeltilir. (O antikonu). Genellikle şeker-yağ-polipeptit yapısında olan bir O antijeni olarak tanımlanır.

Eksotoksinler daha çok zehirlidir; bakterilerin metabolizma ürünü olan bu zehirlerin oluşumu üreme ortamının bileşimine bağlıdır; kültür ne kadar eskiyse eksotoksinler de o kadar çoktur. Eksotoksinler sıcağa dayanmaz (60°C ile 80°C arasında tahrip olur). Andotoksinlerin aksine özgüldür ve hayvana şırınga edilince hastalığın belirtilerini doğurur. Aşılama yeteneğine sahiptir, yani hayvana azar azar artırarak şırınga edilirse özgül bir bağışıklık sağlar. (L)

TOKSİNEMİ i. (fr. *toxinnémie*). Mikrop kana geçmeden, organizmanın mikrop toksinleriyle genel olarak zehirlenmesi (kuşpalazı, tetanoz). [L]

TOKSİTERAPİ i. (fr. *toxithérapie*). Ted. Bazı toksinlerden yararlanan tedavi usulü. (L)

TOKSOİT i. (fr. *toxoïde*'den). Bakteriyol. Bazı tetanos ve difteri kültürlerinde rastlanan zayıflamış toksin. (Hastalık yapma gücü çok az olmakla beraber bu madde antitoksini tespit edebilir.) [L]

TOKSOLİZ i. (fr. *toxalyse*). Patol. İçinde yaşadığı ortama bir zehirli maddenin girmesiyle hücrede meydana gelen bozukluk. (L)

TOKSOPLAZMA i. (fr. *toxoplasme*'dan). Bakteriyol. Hangi gruptan olduğu belirsiz (bazı bilginler sporlulardan sayar), daima pigmentsiz, tek çekirdekli, birhücreli canlı varlık; omurgalılarda akyuvarların, istisnaî olarak alyuvarların içinde görülür ve şiddetli bir hastalık olan toksoplazmoza sebep olur. (L)

TOKSOPLAZMOZ i. Patol. Omurgalılarda organizma içinde toksoplazma bulunmasından ileri gelen asalak hastalığı.

— ANSİKL. İnsanda *toksoplazmoz* yeniyetmede ve erişkinde, yüksek ateş, ansefalit belirtileri (baş ağrıları, pareziler, ihtilâç nöbetleri), bronş-akciğer ve kalp kası hastalığıyle kendini belli eder. Çocukta ve anasından hastalığı kalıtımla alabilen meme çocuğunda, ağır içorgan hastalıklarına ve şekil bozukluklarına (sinir sistemi, duyu organları, karaciğer, böbrek) rastlanır. Sonuç genellikle ölümdür.

— Vet. Toksoplazmoz, geviş getirenlerde, kemirgenlerde ve kuşlarda görülür. Hastalık sinir (huysuzluk, felç) veya içorgan (akciğer veya bağırsak) belirtileriyle ortaya çıkar. Anlaşılmadan geçen şekilleri de vardır. (L)

TOKTAĞAN i. (esk. türk. *toktamak,* durmak, yerleşmek'ten *tokta-ğan*). *Yeni.* Sürme, devam etme. || Sıf. Uzun süre kalan, daimî.

— Coğ. *Toktağan karlar,* belli bir yörede sürekli olarak kalan, yaz kış hiç erimeyen karlar.

— Hidrol. *Toktağan ırmak,* hiç kurumadan akan ırmak, kaynak. (M)

TOKTAMIŞ HAN, Altınordu hanı (öl. 1408). Mangışlak bölgesinin hâkimi Tuli Hocanın oğlu. Cengiz Hanın oğlu Cuci'nin soyundan gelir. Babası, Urus Han tarafından yenilgiye uğratılınca Toktamış, 1376'da Timur'un yanına sığındı. Timur ona Otrar, Sabran ve Sigmak şehirlerini verdi. Toktamış Urus Hanın oğullarından Kutluğ Boğanın saldırısına uğradı. Yapılan savaşta Kutluğ Boğa öldü; fakat Toktamış savaşı kaybederek Timur'dan yardım istedi. Aldığı yardımcı kuvvetlerle Sabran'a dönen Toktamış, Urus Hanın başka bir oğlu tarafından yenilgiye uğratıldı. Bunun üzerine Timur, Toktamış'a yardım için 1377 başlarında harekete geçti; Urus Han ile yaptığı savaşı kazandı ve kısa bir süre sonra da Urus Han öldü. Böylece Toktamış büyük bir rakipten kurtuldu. 1378 İlkbaharında Urus Hanın oğlu Timur Melik'e karşı savaşa girişen Toktamış, Altınordu devletinin batı bölgelerini ele geçirdi. 1380'den sonra da Rusların saldırısıyle zayıflamış olan altınordu ülkesine hâkim oldu. Altınordu birliğini yeniden kurarak, devletin başına geçti. Rusları yenilgiye uğrattı ve Moskova'ya kadar ilerledi. Başlangıçta Timur'un yardımıyle kuvvet kazanan Toktamış, onun baskısından kurtulmak için 1387'de Azerbaycan'a saldırdı. Bu olay Timur ile arasının açılmasına sebep oldu. Aynı yıl Toktamış'ın birlikleri Buhara'yı kuşattı ve şehrin çevresini yağmaladılar. Bunun üzerine 1391'de Timur, Altınordu'ya karşı sefere çıktı. Kunduzca'da yapılan savaşı Toktamış kaybetti. Timur 1395'te Altınordu'ya karşı yeni bir sefere çıktı. Toktamış, büyük bir orduyle onu karşıladı. 2 Nisan 1395'te yapılan savaşı Timur kazandı. Bu zaferden sonra altınordu ülkesine giren Timur, birçok ganimet ele geçirdi. Bu yenilgiler Toktamış'ın nüfuzunu kırdığı gibi Altınordu devletinin de zayıflamasına sebep oldu. Toktamış, eski kuvvetini kaybetti. (M)

TOKUGAVA, Minamoto'lardan gelen japon soylu klanı. Üçüncü ve en önemli Şogun sülâlesi oldu (1603-1867). 1600'de zafer kazanan İyeyasu, Japonya'da yönetim birliğini sağladı ve hükûmetini Yedo'ya yerleştirdi. O tarihten sonra daymyo'lar, herhangi bir ayaklanmaya kalkışmalarına

ticaret merkezi

imkân bırakmayan ve her şeyi şoguna bağlayan bir teşkilâtta toplandı. Öte yandan Japonya ile yabancı ülkeler arasındaki bağlantı kesildi (İspanyolların, Portekizlilerin ülkeden çıkarılması, katoliklerin ezilmesi, Japonya dışına çıkmanın yasaklanması). XIX. yy.da bu siyaset birtakım güçlükler ortaya çıkardı; XVII. ve XVIII. yy.larda barış sayesinde japon kültür hayatının gelişmesine yardımcı olan Tokugavalar, kanlı ayaklanmalarla ve batılıların giderek artan baskılarıyle karşılaştılar. 1867'de son Tokugava Yoşinobu, yetkilerini imparatora devretti. (L)

TOKURCUN i. *Halk dili.* Dokurcun.

— Oyun. Dokuz taş oyunu. (M)

TOKURDAMAK geçz. f. (onomatope *tokur*'dan *tokur-da-mak*). Suyun içinden hava geçerken ses çıkmak.

◆ **Tokurdatmak** ettrg. f. Tokurdamak işini yaptırmak: *Nargileyi tokurdatmak.* (M)

TOKURTU i. (onomatope *tokur*'dan *tokurtu*). Tokurdama sesi: *Nargilenin tokurtusu.* (M)

TOKUSO i. Habeşistan'da buğdaygillerden *Eleusine coracana*'ya verilen ad; Hindistan'da *ragi*, Seylan'da *kurdkan* denir; taneleri, Hindistan, Habeşistan ve Doğu Afrika'da, pirinç kıt olduğu zaman yiyecek olarak kullanılır. (L)

TOKUŞ i. (esk. türk. k.) [*Değiş tokuş etmek* deyiminde kullanılır.] *Değiş tokuş etmek.* Bk. DEĞIŞ. || *Esk.* Savaş: *Vuruş, tokuş başladı. Oklarla, kılıçlarla vuruştular. Oğuz Kağan üstün geldi, Çürçet Kağanını bastı* (Oğuz Kağan Destanı). [M]

TOKUŞİMA, Japonya'da şehir, Şikoku adasında, il idare merkezi, Yoşino'nun ağzında, Kii boğazının kıyısında; 185 000 nüf. Folklor geleneğinin yaşadığı eski derebeylik şehri Tokuşima, bugün faal bir sanayi merkezi olmuştur: pamuk fabrikaları, tezgâhlar, kereste sanayii. Başlıca limanı Komatsuşima'da, şehre 7 km uzaklıktadır. — *Tokuşima ili,* 878 000 nüf. (L)

TOKUŞMAK ortaklş. f. (esk. türk. *tokışmak*'tan). Çarpışmak. || Kafalarını birbirine vurmak. (M)

TOKUŞTURMAK ettrg. f. (*tokuşmak*'tan *tokuş-tur-mak*). Birbirine dokundurmak, çarpıştırmak. || *Kadeh tokuşturmak.* Bk. KADEH. (M)

TOKUYAMA, Japonya'da liman şehri, Honşu adasında (Yamaguçi idare bölgesi) İç deniz kıyısında; 62 900 nüf. Tahıl ve hayvan ihraç edilen tarım pazarı. Besin sanayii. İplik fabrikası. Cam fabrikası. (L)

TOKUZ sıf. (*tokumak*'tan *toku-z*). Kalın ve sık dokunmuş (kumaş). [M]

TOKUZ OĞUZ. Bk. DOKUZ OĞUZ.

TOKUZ UYGUR. Bk. DOKUZ UYGUR.

TOKYAY (Mehmet Fehmi), türk bestecisi (İstanbul 1889-ay.y. 1959). Ravzai Terakki ilkokulunu, Toptaşı Askerî rüştiyesini, Mektebi Hendesei Mülkiyei Şahaneyi bitirdi (1920). Kocaeli, Ankara, Bolu, Çankırı'da mühendislik ve nafıa müdürlüğü, Nafıa vekâleti Şose ve Köprüler dairesi reis muavinliği yaptı (1938). Hadi Beyden musiki dersleri, Yenişehirli Ferid Efendiden edebiyat ve tasavvuf dersleri aldı. 2 *İlâhi;* bir *Durak* ve 100'den fazla şarkı besteleyen Fehmi Tokyay, *neoklasik* tarzda eser veren son bestecidir. (M)

TOKYO, Japonya'nın başkenti, Honşu adasında, Büyük Okyanus kıyısında, Tokyo körfezinin kuzeybatısında, Sumida'nın ağzında; 8 310 000 nüf. (banliyöleriyle birlikte 10 541 000 nüf.). Şehrin eskiden («uzun ve dar körfez») *Edo* veya *Yedo* olan adı 1868'de Japonya'nın resmî başkenti olunca Kyoto'ya (o zamanki adı «batının başkenti» anlamına gelen *Saikyo* idi) karşıt olarak Tokyo'ya («doğunun başkenti») çevrildi. New York'tan sonra dünyanın ikinci büyük şehri olan Tokyo, Japonya'nın iktisadî, siyasî ve kültürel merkezidir.

● *Coğrafya.* Tokyo, alçak alüvyon ovası *Şitamaçi* ve dilüvyon yaylası Yamanote üzerinde uzanır. Deniz seviyesinden yüksekliği 5,2 m'den az olan alçak Şitamaçi ovasının büyük kısmı 1600'den sonra, denizden kazanılarak tarıma elverişli hale getirilmiştir. İş ve sanayi semtleri genellikle *Şitamaçi*'de (aşağı bölge), en büyük mesken semtleri ise Yamanote veya *Yamate*'de (yukarı bölge) toplanır. Sıcaklığın düşük olduğu Yamanote yılda 60-100 gün, Sumida ırmağı deltası yakınları ise 30-40 gün kadar buzlarla örtülüdür.

Merkezî Tokyo'da yıllık sıcaklık ortalaması 14°C, en sıcak ay olan ağustosta 26°4C, en soğuk ay olan ocakta 3°30C'tır. Haziran - eylül arası sıcaklık ortalaması 20°C'tan fazla, nem ise yüzde 80 kadardır. Yılda ortalama 102 gün yağışlıdır (13 günü karlı).

● *Tarih.* 1180'den kalma belgelerde *Edo* adına rastlanırsa da, şehrin gerçek tarihi 1456'da Ota Sukenaga'ların bugünkü imparatorluk sarayının bulunduğu yerde ilk Edo sarayını inşa ettirmesiyle başlar. XVI. yy. sonlarında Edo yüz kadar evli küçük bir balıkçı kasabasıydı. Saray, 1590'da Toyotomi Hideyoşi tarafından Kanto'daki geniş fieflerle birlikte Tokugava İyeyasu'ya verilinceye kadar, birçok defa el değiştirdi. İyeyasu, Kanto ovasının batı ile kara ve deniz ilişkilerini kontrol edebilen bir yerde kurulmuş olan Edo'yu başlıca ikametgâhı haline getirdi ve şogun olunca şehri askerî hükûmet bakufu'nun idare merkezi yaptı; böylece şehir, Kyoto'da bir imparatorluk sarayı bulunmasına rağmen ülkenin gerçek başkenti haline geldi.

O tarihte topraklar denizden kazanılarak ıslah edildi ve bataklıklar kurutuldu. Edo körfezine dökülen Tone ırmağı, yatağı değiştirilerek Büyük Okyanus'a akıtıldı. Nüfus hızla arttı. Tokugava'nın hizmetindeki 80 000 kadar savaşçı (veya samuray) kısa süre içinde şehre yerleşti. Bütün daymyo'lar (veya derebeyleri) zamanlarının büyük kısmını şehirde geçirmeğe başladılar. Şehirde birçok tapınak ve anıt-mezar yapıldı.

1613'te 150 000 kişi kadar olan şehir nüfusu 1721'de 1 300 000'i buldu. XVIII. yy. sonlarına kadar, Pekin dışında, dünyanın en büyük şehri olan Edo'nun nüfusu 1800-1850 arasında 1 500 000'i geçti. Şehir bir ulaşım merkezi haline geldi. Pirinç, balık ve kereste, denizyoluyle Edo'ya getiriliyor ve Sumida ırmağı kıyılarındaki kanal şebekesinde boşaltılıyordu. XVIII. yy. başlarında şehir bugünkü görünüşünü aldı ve İmparatorluk hükûmeti tekrar kuruluncaya (1868) kadar önemli değişiklikler olmadı. Bazı tapınaklar ve anıt-mezarlar banliyölere taşındı; daymyo'lar şehrin Yamanote kesiminin serin setlerinde saraylar ve parklar kurdular. Bazı daymyo saraylarının parklarında daha sonra üniversiteler açıldı, devlet parkları düzenlendi. Sık sık yangın çıkması yüzünden bazı maçiya'lar asıl şehrin uzağında kuruldu. Evlerin gerek çokluğu, gerek ahşap olmaları yüzünden Tokyo'daki yangınlar çok tehlikeliydi. 1657, 1668 ve 1825'teki büyük yangınlarda şehir hemen tamamıyle yandı. Küçük kesimlerde yangın daha sık çıkıyor ve ortalama olarak 11 yılda bir şehir bütünüyle onarılıyordu. Depremler de (başlıcaları 1633, 1650, 1703, 1855 ve 1923'te) büyük yıkıntılara yol açmıştır.

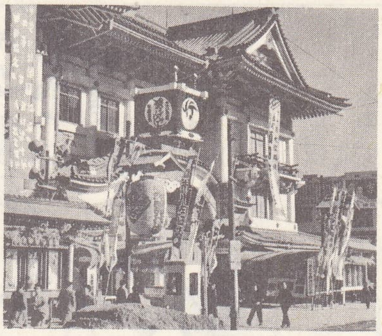

Kabuki tiyatrosu

TOKYO amblemi

Bakufu 1868'de devrildi ve şehre Tokyo adı verildi. İmparatorun Tokyo'ya yerleşmesine ve şehrin Japonya'nın idare merkezi olarak kalmasına rağmen, Restorasyon devrinde nüfus hızla geriledi; halkın yüzde 60'ını mülkü elinden alınan samuray'lar ve daymyo'lar meydana getiriyordu. Nüfus ancak 1880'de tekrar 1 000 000'u geçebildi. Şehir, Tokugava devrindeki gibi bir sanayi, ticaret ve kültür merkezi olmağa devam ederken aynı zamanda da bir siyaset ve idare merkezi haline geldi. Tokyo'nun daha sonraki gelişmesi modern ulaşımın gelişmesine sıkıca bağlıdır. 1872'de kurulan ve Tokyo'yu Yokohama'ya bağlayan demiryolu, Tokyo'nun merkezi olduğu önemli bir demiryolu sisteminin başlangıcıdır. Şehrin sınırları içinde Yamate hattı adı verilen ve 1910'da tamamlanan elektrikli bir hat vardır. Yeraltı yollarının açılması ve elektrikli taşıtların artmasıyle şehre akın edenlerin sayısı hızla artmağa başlamıştır.

1 Eylül 1923'teki korkunç depremde, şehrin büyük kısmı yıkıldı ve depremden sonraki kuvvetli rüzgârların körüklediği yangın son derece büyük zararlara yol açtı. Ölü sayısının 74 000'i bulduğu sanılır; sağ kalanların büyük kısmı ise evsiz kaldı. Bu felâket, Şitamaçi alçak ovasına oranla daha az zarar gören Yamanote yaylasına göçü hızlandırdı. Doğudaki sanayi bölgesinin büyük zararlara uğraması, batıda Şumida ırmağı ağzı yakınlarındaki Keyhin bölgesinde ve Çuo demiryolu kenarında yeni fabrikalar inşa edilmesine yol açtı. Şehrin alanı 1932'de, komşu köyleri kapsamına alarak genişlemeğe başladı, yüzölçümü 85 km²'den 554 km²'ye çıktı (1960'ta 578 km²). 1930'da Çin'deki askerî olaylar, Tokyo'da fabrikaların çoğalmasına, sanayinin gelişmesine ve nüfusun artmasına yol açtı. 1942'de 6 916 000'i

iki ayrı nesil

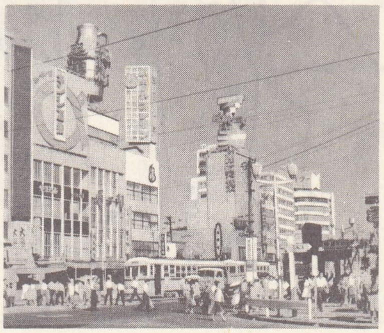

sağda, Ginza caddesi; solda, Asakasa'da Kanon budist tapınağının detayı

Foto. LAROUSSE

VARABI
SOKA
KAVAGUÇİ
MABAŞİ
ASAKA
Arakava
MATSUDO
NARIMASU
İTABAŞİ
Edo
kanalı
ADAÇİ
KİTA
İÇİKAVA
KAMİİŞİKİÇO
KİÇİCOGİ
TOŞIMA
BUNKYO
Botanik bahçeleri
Üniversite
ARAKAVA
Ueno parkı
TAİTO
Sumida
KATSUŞİKA
FUNABAŞİ
MUSAŞİNO
HONGO
EDOGAVA
NAKANO
ŞİNCUKU
Kanda
SUMIDA
MİTAKA
Şincuku parkı
İmparator Meyci'nin anıtı
ÇİYODA
İmparatorluk sarayı
CHUO
MARUNOUCHI
Kasumi gaseki
KOTO
Kabuki
ŞİBUYA
MİNATO
Şiba parkı
URAYASU
KÖRFEZİ
ÇOFU
SETAGAYA
LİMAN
MEGURO
ŞİNAGAVA
İKUTA
Tama
MİZONOKUÇİ
KÖRFEZİ
TOKYO
OTA
HANEDA HAVAALANI
KAVASAKİ
1 Hibiya parkı
2 Bahçe, stad, velodrom ve saray
3 Milli müze
4 Asakusa bahçesi
5 Hyakkaen bahçesi
6 Eski Akasaka sarayı
7 Kiyosumi bahçesi
Demiryolu
İdarî ve ticarî merkez
Yoğun konut bölgesi
Dağınık villa ve evlerin ağır bastığı konut bölgesi
Sanayi semti
Liman tesisleri
Akaryakıt depolanması
0
5 km
Osava
Toride
Varabi
Kaşiva
Asaka
KAVAGUÇİ
MATSUDO
Narimasu
İÇİKAVA
Toşima
Nakano
FUNABAŞİ
Suginami
TOKYO
Urayasu
Makuhari
Şibuya
Minato
ÇİBA
Eda
Ota
TOKYO
KAVASAKİ
Tsurumi
Anegasaki
Yokohama
Kisarazu
İsoko
KÖRFEZİ
Hirakava
Futtsu noharna
Kamakuta
Kannon saki
Hayama
Oosava
Tsurugi saki
Misaki
Hota
Kosuka
Kamogava
0
20 km

bulan nüfus İkinci Dünya savaşında evlerin yıkılması ve göçler sonucunda eylül 1945'te 2 777 000'e düştü. Şehrin merkezinde *Marunouçi*'deki bazı yabancı üslûptaki binalardan başka bir şey kalmamıştı. Fakat bu zararlar, savaştan sonra göçmenlerin dönmesi, eski fabrikaların ve yeni sanayilerin kurulmasıyle kısa zamanda giderildi. 1951'den sonra, kısmen hükûmetin de yardımıyle yapılan geniş modern apartmanlar savaş sonrası Tokyo'sunun başlıca özelliğidir.

Tokyo körfezinin yukarı kısmı sığ olduğundan, XIX. yy.ın ikinci yarısında Yokohama Tokyo'nun dış limanı olarak gelişti. Bununla beraber 1930'ların sonunda bir kanal açılarak, açık deniz gemilerinin Tokyo limanına yanaşması sağlandı. İkinci Dünya savaşından sonra sanayi Tokyo körfezinin kuzey ucuna kadar yayıldı. Çiba'daki demir - çelik sanayii kuruluşlarının bulunduğu yeni sanayi bölgesine Keyyo adı verildi. Hanedan'daki Tokyo milletlerarası havalimanı Japonya'nın başlıca milletlerarası havalimanı ve yurt içi hava hatlarının merkezidir. İmparatorluk sarayının temeli şehrin çekirdeğidir. Saray İkinci Dünya savaşında hemen tamamıyle yanmıştır. Yakınında Tokyo'nun en önemli hükûmet ve adliye binaları yer alır. Üniversiteleri, kütüphaneleri ve müzeleriyle Tokyo, Japonya'nın başlıca kültür merkezidir. Ülkenin 465 üniversite ve yüksekokulundan 146'sı Tokyo'dadır. Eski üniversitelerin çoğu 1868'deki Restorasyon'dan sonra daymyo saraylarının temelleri üzerine kurulmuştur.

Tokyo'da japon ve dünya sanatını temsil eden büyük müzeler vardır: Millî Sanat müzesi, Tokyo Millî müzesi (Eski imparatorluk müzesiydi), Şehir Güzel Sanatlar galerisi, Okura Eskiçağ Eserler müzesi, Halk Sanatları müzesi v.b. Elektrik bilimi müzesi, Millî Bilim müzesi v.b. Tokyo'da tiyatrolar üç çeşittir; klasik no tiyatrosu, kabuki ve modern tiyatro. No piyesleri eski Japonya'da yüksek sınıflar için, kabuki ise halk içindi. Tokyo, Edo devrinde de kabuki'nin merkezi olmağa devam etti.

Şehir 23 semte (*ku*) bölünür; bunların dördü (Bunkyo, Çiyoda, Şincuku ve Minato) Yamanote kısmında, dördü (Çuo, Tayto, Sumida ve Koto) Şitamaçi kısmındadır. Geriye kalan 15'i 1932'de şehir birliğine katılmıştır: Katsuşika, Edogava, Arakava, Adaçi, İtabaşi, Nerima, Kita, Meguro, Şinagava, Nakano, Şibuya, Setagay, Ot, Toşima ve Suginami. 1964 Olimpiyat oyunları Tokyo'da yapılmıştır. (M)

TOLA i. Afrika'da *Gossweilorodendron balsamiferum*'dan (erguvangiller) elde edilen ticarî kereste. (Bu keresteye Nijerya ve Uganda'da *agba* denir. Sarı-pembe renkte açık esmer tonda, yalancı odunu ince, oldukça yumuşak ve ince grenli bir kerestedir; marangozluk, mobilyacılık ve fıçıcılıkta kullanılır.) [L]

TOLAİN (Henri Louis), fransız siyaset adamı (Paris 1828 - ay.y. 1897). Bronz oyma işçisiydi, sosyalist fikirlere bağlandı. 1861'de *Opinion Nationale*'de yayımladığı bir makalesiyle tanındı. Mayıs 1863'te *Quelques Vérités sur les Élections de Paris* (Paris Seçimleri Üstüne Birkaç Gerçek) adlı yazıda iki temel istekte bulundu: hürriyet, sendika kurma. İşçi Enternasyonalinin birinci Paris bürosunu yönetti (1864) ve birinci Enternasyonalin 1866 - 1869 arasında kongrelerine katıldı, başkan yardımcısı oldu, 1871'de Seine temsilcisi olarak Millet Meclisine seçildi. Komün'e karşı çıktı. Dernek kurma hakkı üzerine sunduğu kanun tasarısı (1872) reddedildi. Seine senatörü oldu (1876). [L]

TOLAMİT i. (fr. *tolamite*). Pirotekni. Plastik dinamit çeşidi. (L)

TOLAN i. (fr. *tolane*). Kim. Formülü

$C_6H_5 - C \equiv C - C_6H_5$ olan asetilen sınıfı hidrokarbon; 60°C'ta erir, alkollü potasyum hidroksidin stilben dibromüre etkimesiyle elde edilir. *Eşanl.* DİFENİLASETİLEN. (L)

TOLAND (John), irlandalı filozof (Redcastle, Londonderry yakınları 1670-Putney 1722). Katolik bir ailedendi, Presbiteryenliği kabul etti; Oxford'da yaşadı (1694-1696), tanrıcı bir felsefe incelemesi olan *Christianity Not Mysterious*'u (Gizemli Olmayan Hıristiyanlık) yayımladı (1696). Hakkında kavuşturma açılınca kaçmak zorunda kaldı. Siyasete atıldı ve whig partisinin liberal fikirlerini savunmağa başladı. 1701'de Hannover'e gitti ve *Anglia Libera* adlı eserini seçici prensin eşi Sofie'ye adadı. Hıristiyanlık aleyhinde birçok hiciv yazdı: *Pantheisticon* (1720), *Letters to Serena* (Serena'ya Mektuplar) [1704]. Toland fransız ansiklopedicilerini büyük ölçüde etkilemiştir. (L)

TOLAY i. «Tibet tavşanı»nın özgül adı. (Tibet'te ve Moğolistan'da yaşar.) [L]

TOLBUHİN, Dobriç*'in 1949'dan sonraki adı. (M)

TOLBUHİN (Fyodor İvanoviç), sovyet mareşali (Androniki, Yaroslavi yakınları 1894-Moskova 1949). 1917'de çarlık ordusunda piyade yüzbaşısıydı, dindar bir ailede yetişti. Devrime katıldı, iç savaşta çarpıştı, 1939'da Orenburg'da (Ural) bir süvari tümenine kumanda etti. 1942'de Üçüncü Ukrayna cephesi kumandanlığına getirildi, Stalingrad savaşında yararlık gösterdi. Ertesi yıl, on iki süvari tümeninin başında Stalino yönünde Almanların geri hatlarına atak bir saldırıya geçti; eylül 1943'te Stalino'yu kurtardı. Karadeniz kıyısı boyunca saldırıya devam ederek Besarabya'yı işgal etti; ağustos 1944'te Bükreş'e, eylülde Sofya'ya girdi.

Sofya'da Bulgar hükûmetine mütarekeyi zorla kabul ettirdi. Kısa süre sonra, mareşalliğe yükseltildi. Sırbistan'a doğru yürüyüşüne devam etti ve ekimde Belgrad'ı geri aldı. Sonra kuzeye yönelerek Malinovskiy ile birlikte Macaristan ve Avusturya'yı işgal etti; nisan 1945'te Avusturya'da amerikan kıtalarıyle birleşti. Daha sonra Avusturya'daki işgal birliklerine kumanda etti. (L)

TOLBÜTAMİT i. (fr. *tolbutamide*'den). Ağız yoluyle etki yapan, kan şekerini düşüren sülfamit.

— ANSİKL. *Tolbütamit*, asidoz yapmayan şekerli diyabetin tedavisinde kullanılır. Alınması, hastanın perhizi bırakmasını gerektirmez. Dışarıya atılmasının çabukluk ve kolaylığı tedavide kullanılmasını çok kolaylaştırır. Dolaşımda bulunan iç ensülini güçlendirerek ve salgısını artırarak etki gösterir. Diyabet asidozunda, otuz yaşından aşağı gençlerde ve gebelikte verilemez. (L)

Toldi, J. Arany'nin üç kitaptan (*Toldi* [1847]; *Toldi Esteje* [Toldi'nin Akşamı], 1854; *Toldi Szerelme* [Toldi'nin Aşkı], 1879) meydana gelen destan dizisi. Eserin başlıca kahramanı, bir XVI.yy. kroniğinden alınan ve zayıflar ile ezilmişleri korumağa çalışan tarihî bir kişidir. Toldi'nin serüvenleri, yazara eski Macaristan'ı yeniden yaşatma imkânını verir; bu eserle macar edebiyatı millî bir destan kazanmıştır. (L)

TOLDY (Ferenc), macar yazarı ve filozofu (Budapeşte 1805-ay.y. 1875). Önce hekimdi, sonra Budapeşte üniversitesinde ders verdi, 1836'da dostlarıyle birlikte Kisfaludy derneğini kurdu. Toldy, Macaristan'da edebiyat tarihinin yaratıcısıdır; birçok XVIII. ve XIX.yy. yazarının eserlerini yayımladı ve macar dilinin eski eserlerini inceledi. Başlıca eserleri: *A Magyar Költeszet Törtenete* (Macar Şiiri Tarihi) [1854], *Kazinczy Ferenc es Kora* (Kazinczy ve Devri) [1859-1860], *A Magyar Nemzeti İrodalom Törtenete a Legregibb İdöktöl a Jelen Körig* (Başlangıcından Bugüne Macar Millî Edebiyatı Tarihi) [1865]. (LM)

TOLEDO, arapça **Tuleytule**, İspanya'da şehir, Castilla la Nueva'da, il idare merkezi, Tajo'nun sol kıyısında; 40 650 nüf. Kara Kuvvetleri akademisi. Nüfusu bir zamanlar 200 000 kişiyi bulan ve Magrıbîler zamanında silâh ve ipek imalâthanelerinde binlerce işçi çalışan Toledo'da bugün bir silâh fabrikası dışında önemli sanayi kuruluşu yoktur. —*Toledo ili*, 521 600 nüf. Castilla la Nueva'nın doğudan batıya doğru Tajo tarafından aşılan az engebeli geniş bir kısmında uzanır; Doğuya doğru Mancha'nın bir kısmını içine alır.

● *Tarih*. M.Ö. 192'de Romalıların fethettiği Toledo VI. yy. da önemli bir din merkezi haline geldi ve şehirde on sekiz din meclisi toplandı. Üçüncü Toledo konsilinde arianus'çu kral Reccared ve birçok piskopos mezhep değiştirdi (589). 711'de Arapların eline geçen şehir, Kurtuba lehine geriledi; kısa süre sonra Müslümanlığa karşı direniş yuvası haline gelerek kanlı bastırma hareketlerinden (797) zarar gördü. X. yy. başında muhtar bir arap devletinin merkeziydi. Ülkeye hâkim olan Emevîler, şehrin fikrî ve iktisadî (Toledo demir ve çelikleri) gelişmesine katkıda bulundular, saraylar inşa ettirdiler. XI. yy. başında Kurtuba halifesi güçsüzleşince bir Toledo krallığı kuruldu; ama 1085'te Leon ve Castilla kralı Alfonso VI, Toledo'ya girerek şehri başkent ve «reconquista» hareketinin bir burcu haline getirdi; bununla birlikte müslüman zanaatçılardan ve zengin yahudi cemaatinden yoksun kalan şehir hızla geriledi; comuneros'ların ayaklanmasından (XVI.yy.) ve ayaklanmayı izleyen bastırma hareketinden sonra daha da güçsüzleşti ve sonunda 1561'de Philippe II tarafından Madrid'e bırakıldı.

● *Güzel sanatlar*. Bir roma circus'unun yıkıntıları ve vizigot surlarının yanı sıra, şehirde Ortaçağdan kalma birçok anıt vardır: Puerta de Visagra (IX. yy.), Puerta del sol (XIV. yy.), Alcantara köprüsü (X. yy.da müslümanlar tarafından yapıldı, XII. ve XV. yy.da hıristiyanlar tarafından onarıldı), Cristo de la Luz denen eski cami. San Salvador, Santo Tome, Santiago del Asrabal ve Cristo de la Vega kiliseleri. Gotik üslûbunda katedralin yapımına XIII. yy.da başlanmış XV.yy.da bitirilmiştir, çifte dehlizli mihrabı ve beş sahnıyle zengin bir bütündür: XIV. yy.dan kalma avlu dehlizi, XV. yy.dan kalma Aslanlar kapısı ve kule. Başlıca anıtlar arasında San Juan de Los Reyes kilisesi, Santa Cruz hastahanesi (XVI. yy.); XVI. yy.dan kalma Alcazar (iç savaşta yıkıldı); XVI. yy. sonundan kalma San Juan Baustista veya Afrika hastahanesi, Ayuntamiento ve San Juan Batista kilisesi, birçok ev ve saray (Corral de Don Diego, Casa de la Mesa, Casa de Cedillo, Taller de Moro, Casa de la Santa Hermandad, Posada de la Sangre) ve bugün müze olan Greco'nun evi sayılabilir. (L)

TOLEDO, A.B.D.'de (Ohio) şehir, Maumee ırmağının ağzında, Erie gölünün güneybatı ucunda; 318 000 nüf. Toledo, A.B.D.'nin en büyük iç limanı ve dünyanın başlıca kömür limanıdır. Maumee'nin halici ortalama 7,50 m derinliğiyle çok elverişli bir tabiî limandır. Toplam trafiği 26 milyon ton olan limanda, maden kömürü trafiği 18 milyon ton, demir filizi trafiği 4 milyon tondur. Bu hammaddeler şehirde sanayinin gelişmesine imkân vermiştir. Çelik sanayii, makine yapımı (uçak, otomobil, elektrik malzemesi yapımı), un fabrikaları, kereste sanayii, petrol rafinerisi, dokumacılık. Zengin sanat müzesi. (L)

TOLEDO (Francisco DE), **Oropesa** kontu (öl. 1581). 1569-1581 Arasında İspanya'nın Peru genel valisi oldu, ülkeyi sistemli bir şekilde dolaştı, idareyi teşkilâtlandırdı, birçok emirname çıkardı. İnka şefi Tupac Amaru'nun başını kestirmekle suçlandı (1571). [L]

TOLEDO (Francisco DE), ispanyol din adamı (Cordoba 1532-Roma 1596). Salamanca'da profesördü, Cizvit tarikatına girdi (1558) ve Collegium Romanum'da metafizik dersleri verdi. Papa Pius V tarafından Roma kilisesi mahkemesi ilâhiyatçılığına ve Papalık özel vaizliğine tayin edildi (1569); birçok meseleye, özellikle Fransa kralı Henri IV'ün Kilise ile barışması meselesine karıştı. Papa Clemens VIII tarafından 1593'te kardinalliğe yükseltildi. Başlıca eserleri: 72 defa yayımlanan ve birçok dile çevrilen *Summa de İnstructione Sacerdotum* (1599) ve Kutsal Kitap tefsirleri şaheseri olan «*Commentarii [...] in Epistolam Beati Pauli [...] ad Romanos* (Aziz Paulus'un Romalılara Mektupları Üstüne Yorumlar) [1602]. (L)

TOLEDO (Fray Bautista DE), ispanyol mimarı (Murcia-öl. Madrid 1677). Cizvitti. Madrid'de planlarını rahip Pedro Sanchez'in çizdiği eski cizvit kilisesini (bugün San İsidro el Real katedrali) inşa etti (1626-1651). Toledo'da San Juan Bautista kilisesini de Toledo'nun yaptığı sanılır. (L)

TOLEDO (Juan Bautista DE), ispanyol mimarı, heykeltıraşı ve matematikçisi (öl.

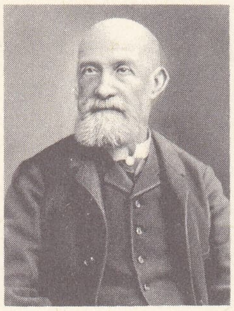
TOLAİN

mareşal TOLBUHİN

Madrid [?] 1567). Roma'da Michelangelo'nun yardımcısı oldu, bir süre yaşadığı Napoli'de çeşitli eserler verdi. Felipe II tarafından İspanya'ya çağrıldı; Madrid alcazar'ında, Aranjuez şatosunda ve Castilla'daki çeşitli yapılarda çalıştı; Escorial'in ilk planlarını çizdi (1563). [L]

TOLEDO (Pedro DE), **Villafranca** markisi (Alba de Tormes 1484-Napoli 1553), ikinci Alba dükünün oğlu. 1532'de Karl V tarafından Napoli genel valiliğine tayin edildi ve belediyecilik alanında önemli işleri gerçekleştirdi, fakat ispanyol engizisyonunu şehre sokmağa kalkışınca bir isyanla karşılaştı. (L)

TOLEDO dağları, Orta İspanya'da sıradağcıklar, sierra Guedalupe'nin doğu uzantısıdır. (L)

TOLENTİNO, İtalya'da komün, Marche'de (Macerata ili), Chienti ırmağının kıyısında, 15 500 nüf. XIII. yy.dan kalma San Nicola bazilikası. Seramik atelyeleri. Dokuma (yün) sanayii. Metalürji. Kâğıt fabrikaları. (L)

Tolentino antlaşması, Napolyon ile papa Pius VI'nın temsilcisi kardinal Mattei'nin imzaladığı antlaşma (19 şubat 1797). Papa, Bologna, Ferrara ve Romagna'yı Fransa'ya bıraktı, genel barış ilânına kadar Ancona'nın işgaline izin verdi, savaş teminatı ödemeyi ve sanat eserleri vermeyi kabul etti. (L)

TOLERANS i. (fr. *tolérance*). Hoşgörü, müsamaha.

— Mekan. İşlenmiş bir parçanın yapım ölçüsünde kabul edilebilecek hata payı. (Bk. ANSİKL.) || *Tolerans bölgesi,* bir parçanın maksimum ve minimum arasındaki kot elemanı. (Bazen buna ölçme âletlerinin toleransları da eklenir. Bu âletler, üç kotların her biri üzerine «artı, eksi sapmalı» olarak yerleştirilir.)

— ANSİKL. Mekan. İmalât usullerinin ve âletlerinin çok hassas olmaması yüzünden, bir parçayı önceden tespit edilmiş boyutlara tıpatıp uyacak şekilde yapmak imkânsızdır; bu yüzden parça için bir maksimum ve bir minimum sınır tayin etmek gerekir; bu iki sınır arasındaki fark kabul edilebilir *tolerans*'tır.

1928 Prag kongresinde Fransa, kabul edilebilir toleransları belirleyen milletlerarası bir sistem hazırlanmasını teklif etti. Birçok incelemeden sonra İ.S.A. sistemi (International federation of national standardization) doğdu, 1947'de İ.S.O. (International organisation for standardization) adını aldı; Türkiye'de aynı görevi, bu kuruluşa bağlı Türk Standartları enstitüsü yerine getirir.

● *İ.S.O. sistemi.* Türk tolerans normları, 1 ilâ 500 mm'lik parçalar için İ.S.O.'nun aldığı kararları kabul eder. Bu normlar, parçaların değişik boyutları için, her parçanın görevine ve istenen imalât hassasiyetine göre imalât sırasında nominal kot üzerinden kabul edilebilecek hata paylarını tespit eder.

İ.S.O. sisteminde tanımlanan boyutlar 20°C için geçerlidir. Her ne kadar bu sıcaklıkta kesin değerlendirme yapmak 0°C'takinden (eriyen buzun sıcaklığı) çok daha güçse de, 20°C atelyelerin ortalama sıcaklığına en yakın değer olarak kabul edilmiştir. Tolerans, maksimum ve minimum iki sınır arasındaki fark olduğuna ve parçanın boyutlarının bu sınırlar arasında kalması gerektiğine göre, bir parçayı tanımlamak için, teorik olarak bu iki sınırın yerini nominal kota göre belirlemek, yani nominal kotun sapmalarını göstermek yeterlidir. Bütün toleranslar mikron cinsinden (1μ = 1/1 000 mm) ifade edilir. Her biri belli bir hassasiyet kalitesine tekabül eden 16 tolerans tespit edilmiştir.

Nominal kot ile maksimum (veya minimum) sınır arasındaki cebirsel farka «sapma» denir. Sıfır çizgisi, nominal kota tekabül eden çizgidir; bu çizgi, sıfır sapma çizgisiyle çakışır.

Tolerans bölgesinin sıfır çizgisine göre konumu, sapmalardan birinin işaret ve değerini nominal kotun fonksiyonu olarak gösteren bir harfle (delikler için A'dan Z'ye, miller için *a*'dan *z*'ye) verilir. Delikler için H'nin nominal kotla minimum sınır arasındaki sıfır sapmaya, yani «normal delik sistemi»ne tekabül ettiği uzlaşmalı olarak kabul edilmiştir; aynı şekilde miller için *h*, nominal kotla maksimum sınır arasındaki sıfır sapmaya, yani «normal mil sistemi» denilen sisteme tekabül eder.

Parça, bir harf ve bir kalite numarasından meydana gelen bir sembolle birlikte nominal kutuyle tanımlanır.

Meselâ 100 H_7, kotu 100 mm, sembolü H, kalitesi 7 olan bir deliği gösterir. 100 mm'lik kota ve 7. kaliteye tekabül eden tolerans 35 μ'dur. Öte yandan, bir H deliğinin minimum sınırı nominal kotudur. Demek ki deliğin çapı, (100 mm + 35 μ) ile (100 mm + 0) arasında, yani 100,035 mm ile 100 mm arasında olabilir, bu da 100^{+35}_{+0} şeklinde ifade edilir.

Aynı şekilde, 100g_6 ile gösterilen bir milin toleransı 22 μ'dur. Normlara göre, 100g_6'ya tekabül eden toleranslı sapmalar (—12μ ile — 34μ)'dur. Dolayısıyle milin çapı (100—12μ) ile (100—34μ), yani 99,988 mm ile 99,966 mm arasında değişir; bu da uzlaşmalı olarak 100^{-12}_{-34} şeklinde gösterilir.

100 H_7g_6'lık bir alıştırmada (35 + 34)μ ile (0 + 12)μ, yani 69 ile 12 μ arasında bir boşluk olabilir. Bu, bazen «kayar geçme» adı verilen bir alıştırma tipidir. Bk. MASTAR. (L)

TOLFA tepeleri, İtalya'da tepeler grubu, Latium'da, Civitavecchia'nın kuzeydoğusunda, 616 m yükseltide. Tolfa tepeleri traşitten meydana gelen aşınma ile parçalanmış yanardağlardır. Maden yatakları boldur ama bugün aylnız kaolin ve alünit çıkarılır (Civitavecchia'da işlenir). [L]

TOLGA i. (esk. türk. *tavulga, tobulga*'dan). Savaşta askerlerin başlarına giydikleri demirden yapılmış başlık. (Altın ve gümüşle süslenenleri de vardı.)

◆ **Tolgalı** sıf. Başına tolga giymiş: *Ak tolgalı beylerbeyi haykırdı: İlerle / Bir yaz günü geçtik Tuna'dan, kafilelerle...* (Yahya Kemal). [M]

TOLGLİBÜTAMİT i. (fr. *tolglybutamide*'den). Eczc. Tolil-sülfonil-bütil-karbamit'in yaygın adı; kanda şeker miktarını düşüren bir sülfamittir. Ağız yoluyle alındığında etkilidir ve şeker hastalığının tedavisinde kullanılır. (L)

TOLİDİN i. (fr. *tolidine*). Benzidin'in homoloğu olan

$$NH_2\ (CH_3)\ C_6H_3 — C_6H_3\ (CH_3)\ NH_2$$

formülündeki bazlara verilen ad; en çok kullanılanı, ortonitrotolüen'in hidrazoik halinde indirgenmesi ve sonradan yer değiştirmesiyle elde edilen, 128°C'ta eriyen ortotolidin'dir. (Boyarmadde sanayiinde kullanılır.) [L]

TOLİL— Kim. Yapısında tolil kökü bulunan bileşikleri adlandırmak için kullanılan önek (msl. *tolilasetik asit, tolilüre* v.b.). [L]

TOLİL i. (fr. *tolyle*). Kim. Formülü $CH_3 — C_6H_4$ — olan tek değerli kök; fanil'in homoloğudur, çekirdekteki bir hidrojen atomunun çıkarılmasıyle tolüen'den türer. (Benzil'in izomerleri olan *orto-, meta-* ve *paratolil* ayırt edilir.) [L]

TOLİL i. (fr. *tolile*). Kim. Formülü $CH_3 — C_6H_4 — CO — CO — C_6H_4 — CH_3$ olan diketon; 104°C'ta ergir, benzil'in homoloğudur ve paratolüoin'in yükseltgenmesinden elde edilir. (L)

TOLİMA (NEVADO DEL), Andlar'da Kolombiya Orta cordillera'sında yanardağ. — *Tolima idare bölgesi,* 915 800 nüf. İdare merkezi. *İbague.* (L)

TOLİT i. (fr. *tolite*). Patlayıcı madde olarak kullanılan simetrik trinitrotolüen'e verilen ad. (Tolüenin derişik sülfürik ve nitrik asit karışımları yardımıyle nitrolanmasından elde edilir.) [L]

TOLL (Johan Christofer), isveçli mareşal (Mölleröd 1743-Bäckaskog 1817). Gustaf III'ün hükûmet darbesinde Kristianstad'ı aldı (1772), tarafsızlar birliğini imzalamak üzere Rusya'ya gitti (1800) ve İngiltere ile ittifak görüşmelerini yaptı (1804). Stralsund geri çekilmesini yönettiği için (1807) feldmareşalliğe yükseltildi ve Skane valiliğine getirildi. (L)

TOLLENO i. (lat. k.). Esk. Rom. Asker dolu bir sandığı surların yüksekliğine kaldıran savaş aracı. Askerler bu sayede surlardan içeri atlayabiliyordu. (L)

TOLLENS (Hendrik), hollandalı şair (Rotterdam 1780-Ryswick 1856). Duygulu aşk şiirleri ve yurtsever türküler yayımladı; Willem I devrinde yurt sevgisinin ve aile mutluluğunun övücüsü oldu. Belâgatli, güçlü ve güzel bir üslûpla tasvirci şiirler de yazdı; bunların en ünlüsü Barents'in Novaya Zemlya'da geçirdiği kışı anlatır. (L)

TOLLER (Ernst), alman oyun yazarı (Samotschin [bugün Szamocin], Poznan 1893-New York 1939). Barışsever ve komünistti, 1918-1919'da Münih'te başlayan devrim hareketinde faal bir rol oynadı. Eserleri: *İnsan Kalabalığı* (Masse Mensch) [1921], *Die Maschinenstürmer* (Makine Yıkıcıları), *Hinkemann* (1923), *Hoppla Wir Leben!* (Hayda, Yaşıyoruz!) [1927]; *Gedichte der Gefangenen* (Mahkûm Şiirleri) [1921] ve *Der Tag des Proletariats* (Proletarya Günü), *Requiem der Gemordeten Brüdern* (Öldürülen Kardeşler İçin Dua) [1926]. 1939'da New York'ta intihar etti. İngilizce olarak *I was a German*'ı (Ben Bir Almandım) [1934] ve *Pastor Hall*'ı (1939) yazdı. (L)

TOLLU (Cemal), türk ressamı (İstanbul 1899-ay.y. 1968). Ortaöğrenimi doğduğu yerde yaptı. Güzel Sanatlar akademisine girdi (1919). Kurtuluş savaşının başlaması üzerine Anadolu'ya geçerek savaşa katıldı. Akademiyi savaştan sonra bitirdi. Elazığ Öğretmen okulu resim öğretmenliğine tayin edildi (1927). Aynı yıl ilk sergisini açtı. Fransa ve Almanya'da A. Lhote, Léger, Gromaire, Hoffmann ve Despieau ile çalıştı (1929-1932). Türkiye'ye dönüşünde Erzincan Askerî ortaokulunda resim öğretmenliği yaptı (1932-1935). Abidin Dino, Nurullah

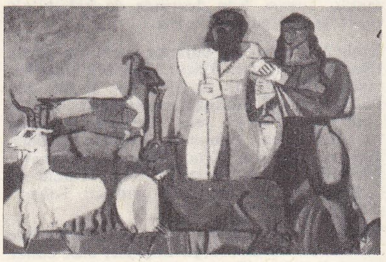
«Çobanlar»

Berk, Zeki Faik İzer, Zühtü Müritoğlu ve Elif Naci ile birlikte *D* grubu*nu kurdu. Güzel Sanatlar akademisinde, emekli oluncaya kadar öğretmenlik yaptı (1937-1964). Eserleri sırasıyle şu üç dönemde toplanabilir: 1. konstrüktivist ve kübik dönem; 2. hitit sanatından ilham aldığı dönem; 3. soyut dönem. Bağımsız ve ortak olarak bir çok sergiye katıldı. En bilinen resimleri şu adları taşır: *Okuyan Köylüler, Mevlevîler, Hatay Portakal Bahçelerinden, Zeytin Ağacı, Balerin.* Resim sanatının yayılması için çeşitli dergi ve gazetelerde yazılar yazdı. Eseri: *Mitoloji* (1964). [M]

TOLLY (prens Mihail Bogdanoviç BARCLAY DE). Bk. BARCLAY DE TOLLY.

Tolmedrese, Konya ilinin Ermenek ilçesinde medrese. Karamanlı hükümdarı Bedreddin Mahmud Beyin oğlu Emir Musa Bey tarafından yaptırıldı (1339). Emir Musa Bey ölünce, Tolmedrese'nin türbesine gömüldü (1356). Medrese, 27,75 m × 27,30 boyutlarındadır; açık avlulu ve üç eyvanlı olan Tolmedrese'ye, doğu cephesinin ortasındaki portaldan girilir. Karamanlı devrinin en güzel eserlerinden biri olan Tolmedrese, 1708'de Şahin adlı biri tarafından onartıldı. Son yıllara kadar harap durumda ve güney tarafındaki revakı yıkık olan medrese, Vakıflar Genel müdürlüğü tarafından onartılmıştır. (M)

TOLNAİ (Lajos HAGYMASSY, — denir), macar yazarı (Györköny 1837-Budapesşte

Foto. *LAROUSSE*

1902). Arany tarzındaki *Baladlar*'ıyle (1861) tanındı. Bu eseri *Lirik Şiirler* (1865) izledi. Tolnai, gerek şiirlerinde, gerek hikâye ve romanlarında insan kaderinin hüzünlü yönlerini dile getirdi ve zamanın macar toplumunu yerdi. Başlıca romanları: *Barones* (1882), *Daniel Papaz Olacak* (1885), *Belediye Reisi* (1885), *Kasabanın Efendileri* (1885), *Satılık Mallar* (1886), *Jübile* (1886), *Yeni Vali* (1886). Ayrıca bir otobiyografisi vardır: *Şüpheli Belirtiler* (1895). [L]

TOLNA idare bölgesi, Macaristan'da idare bölgesi, Transtuna'da, Tuna ile sınırlıdır; 270 000 nüf. Merkezi, *Szekszard*. (L)

TOLOMAN i. Antiller'de çeşitli tespih ağaçlarından çıkarılan ve besin maddesi olarak kullanılan fekül. (L)

TOLOMEİ (Claudio), italyan yazarı (Asciano, Siena yakınları 1492'ye doğr. - Roma 1556). Parma Dukalığı Yüksek meclisi başkanlığı yaptı (1545-1547). 1556'da Siena'ya gitti, Medici'lerin taraftarı olduğundan sürüldü ve Fransa büyükelçiliğine tayin edildi. Hukuk eserleri ve devrinin tarihi bakımından faydalı birçok mektup bıraktı. *Versi e Regole della Nuova Poesia Toscana*'daki (Yeni Toscana Şiirinden Mısralar ve Kurallar) [1539] latin vezin usullerini canlandırmağa çalıştı. (L)

TOLOSA, İspanya'da (Bask ülkesi, Guipuzcoa ili) şehir, Oria kıyısında; 16 300 nüf. Kâğıt fabrikası. (L)

TOLOSA (Pedro DE), ispanyol mimarı (öl. Ucles 1583), Escorial'in (Juan de Herrera ile) ve Ucles manastırının yapımında çalıştı. (L)

TOLOZ i. (yun. *tholos*, kubbe'den). Tonoz. (M)

TOLPİS i. Bir veya iki yıllık otsu bitki. (Batı Avrupa'da yetişen iki türünden biri çok küçük, öteki büyüktür [1 m yüksk.]; küçüğü koyu sarı, büyüğü açık sarı çiçeklidir. Bileşikgillerden.) [L]

TOLSTOY (Aleksey Konstantinoviç, kont), rus yazarı (Petersburg 1817 - Krasnıy Rog, Çernigov 1875). *Smert İoanna Groznago* (Müthiş İvan'ın Ölümü) [1866]; *Tsar Fyodor İoannoviç* (Çar Fyodor İvanoviç) [1868]; *Tsar Boris* (Çar Boris) [1870] adlı üç dram, bir tarihî roman (*Knyaz Serebryanıy* [Prens Serebryanıy] (1862), lirik ve yergili şiirler (*Stihotvoniya*) yazdı. (L)

TOLSTOY (Aleksey Nikolayeviç), sovyet yazarı (Nikolayevsk, Samara 1883-Moskova 1945). Birinci Dünya savaşından önce *Çiçeklerin Ötesinde* (1907) adlı şiirleri, sonra *Saksağan Masalları* adlı hikâye kitabı ve *Hromoy Barin* (Topal Senyör) [1912]; «*Çukur Yollar*» adlı eserleri ile edebiyat hayatına atıldı. 1913'ten sonra birçok komedi (en başarılısı *Kanatka*'dır) yazdı. Ekim 1917 devriminden sonra Paris'e göç etti ve Vieux-Colombier tiyatrosunda *Lyubov-Kniga Zolotaya* (Aşk, Altın Kitap) ile büyük başarı kazandı; kısa süre Berlin'de oturdu ve bu dönemde iki roman yadı: *Detstvo Nikitıy* (Nikita'nın Çocukluğu) [1922] ve *İki Kızkardeş* (Sestrıy) [1922]. 1923'te yeni rejimle anlaştı ve Rusya'ya döndü. Bu tarihten sonra yayımlanmış başlıca eserleri: *Hojdenize po Mukam* (İşkenceler Yolu) genel adı altında *İki Kızkardeş* ile bir üçleme meydana getiren ve özellikle Devrim karşısında aydınların meselesini ele alan *God 1918* (Yıl 1918) [1927-1928], *Karanlık Sabah* (1940-1941); rus göçmenlerinin yabancı ülkelerdeki çetin hayatını anlatan *Çyornoye Zoloto* (Siyah Altın) [1931'de yazıldı; 1938'de *Emigrantıy* (Göçmenler) adı altında yazar tarafından yeniden elden geçirildi]; Stalin'in Çariçin'deki (Tsaritsıyn) [daha sonra Stalingrad adını aldı] rolünü öven *Hleb* (Ekmek) [1935]; tabiatüstü olaylara yer veren anlatılar (*Aelita* 1923, *Makinelerin İsyanı* ve *Giperboloid İnjenera Garina* [Mühendis Garin'in Hiperboloidi] 1925). Ayrıca *Pyotr Pervıy* (Petro I) adlı üç ciltlik anıtsal bir roman yazdı; sahneye ve beyaz perdeye de aktarılan bu eserde Büyük Petro anlatılır. *İvan Groznıy* (Korkunç İvan) [1943] adlı anlatısında Tolstoy, bu ünlü XV. yy. çarının güçlü bir devlet kurduğunu belirtir. (L)

TOLSTOY (Dimitriy Andreyeviç), rus siyaset adamı (1823-Petersburg 1889). 1865'te Kutsal Meclis (Svyatoy Sinod) savcılığına, sonra eğitim bakanlığına (1866-1880) getirildi. Gericiydi. Eğitimin gelişmesini nihilizmin başlıca sebebi sayıyordu. Aleksandr II'nin öldürülmesinden sonra, Kutsal Meclis'i yönetmeğe devam etti ve içişleri bakanlığına getirildi (1883-1885). [L]

TOLSTOY (Lev Nikolayeviç, kont), rus yazarı (Yasnaya Polyana, Tula 1828-Astapovo [bugün Lev Tolstoy], Ryazan 1910). Zengin bir toprak sahibinin oğlu idi; çok küçük yaşta yetim kaldı; çocukluğunu aile topraklarında geçirdi; birçok eğitimci tarafından (özellikle fransız Saint-Thomas; hatıralarında ondan Jerom adıyle söz eder) Kazan ve Petersburg'da gördüğü öğretim pek başarılı olmadı; kendi durumundaki birçok öğrenci gibi oyun ve eğlenceyi çalışmaya tercih etti. Yasnaya Polyana'daki topraklarına döndükten sonra (1847), bu topraklarda çalışan köylülerin hayat seviyelerini yükseltmeğe çalıştıysa da bir sonuç alamadı. Bundan sonra orduya yazıldı, topçu astsubayı oldu. Kafkasya, sonra Kırım (burada Sıvastopol'da savaştı, 1885) seferlerine katıldı. Savaş bitince ordudan ayrıldı ve 1856'da Petersburg'a gitti. Bu sırada otobiyografik bir anlatı yayımlamıştı: *Çocukluk* (Detstvo) [1852]. Bu eseri *İlk Gençlik* (Otroçestvo) ve *Gençlik* (Yunost) adlı eserlere tamamladı; bu üçleme *Detstvo, Otroçestvo i Yunost* (Bir Hayatın Dönemleri) [1856] adı altında yayımlandı. Aynı yıl *Metel* (Kar Fırtınası), *Dva Gusara* (İki Süvari) ve *Utro Pomeşçika* (Bir Mülk Sahibinin Sabahı) adlı eserleri yazdı. İsviçre, Fransa ve Almanya'ya gitti (1858). Çar serflerin hürriyetiyle ilgili reformlara giriştiği sırada Rusya'ya döndü.

Yeni düşünüşe taraftar olan Tolstoy, köylüler için bir örnek okul kurdu ve idarî bölgede hakem-yargıç görevini yüklendi. Sofiya Andreyevna Bers ile evlenmesi (1862) yazar için büyük bir mutluluk ve umut döneminin başlangıcı oldu. Tolstoy'un, askerlik hayatı hatıralarını kapsayan *Kazaklar* (Kazaki) [1863] ve *Sevastopolskiye Rasskazıy* (Sivastopol Anlatıları) [1868], Napolyon I ile yaptığı savaşlar sırasında rus halkının hayatını anlatan ve yazarın ilk büyük eseri olan *Harp ve Sulh* (Voyna i Mir) [1865-1869] bu dönemde kaleme alındı. Ama, aile hayatının zevkleri (on üç çocuk) Tolstoy'a huzur getirmedi. 1874'ten itibaren hayatın boşluğunu düşünmeğe ve insan mutluluğunu bozan tutkuların zararlarını görmeğe başladı. *Anna Karenina* (1876-1877), yıldan yıla artan bu inanç buhranının başlangıcına tanıklık eder: Tolstoy, Tanrı dışında kurtuluşun bulunamayacağına inanıyor, ama rus kilisesinin İncil'in ruhuna gitgide ters düştüğünü ileri sürüyordu. 1881'de *İspoved* (İtiraflar) [1882] adlı eserinde anlattığı sıkıntılı bir dönemden sonra evini terk etti ve Optina Pustıyn manastırına çekilmek istedi, ama bu tasarısından da çabuk vaz geçti. Topraklarının başına döndükten sonra, köylüler gibi giyindi, toprağı sürdü ve malını mülkünü terk etmeyi tasarladı; ama ailesinin karşı koyması üzerine bu tasarısını ertelemek zorunda kaldı ve 1891'de topraklarını karısıyle çocukları arasında paylaştırdı. Bu dönemde birçok yeni roman yazdı: *İvan İlyiç'in Ölümü* (Smert İvana İlyiça) [1884-1886], *Kröyçer Sonat* (Kreytserova Sonata) [1888], *Usta ve İşçi* (Hozyain i Rabotnik) [1895], *Hacı Murat* (1896-1904), *Diriliş* (Voskreseniye) [1899], *Serj Baba* (Otets Sergiy) [1911-1912'de yayımlandı]. Dramlar da yazdı: *Karanlığın Kudreti* (Vlast Tmıy) [1886], *İ Svet vo Tme Svetit* (Işık Koyu Karanlıklarda Işık Saçar) [1900], *Yaşayan Ölü* (Jivoy Trup) [1900]. Aynı zamanda felsefî, dinî, toplumsal ve estetik düşünceleri de tanımlamağa çalıştı: *V Çyom Moya Vera* (İnanım Nedir?) [1884], *Tserkov i Gosudarstvo* (Kilise ve Devlet) [1891], *Tsarstvo Bojiye Vnutri Vas* (Tanrı Gücü Sizdedir) [1891-1893], *Çto Takoye İskusstvo* (Sanat Nedir?) [1898]. Öbür eserleri: *Üç Ölüm* (Tri Smerti) [1898], *Samimî Saadet* (Semeynoye Sçastye) [1859], *Polikuşka* (1860'ta yazdı, 1863'te yayımlandı), *Balodan Sonra* (Posle Bala), *Halk İçin Hikâyeler* (Rasskazıy dyla Naroda), *Katya*. 1901'de kilise *Diriliş*'in (Voskreseniye) bazı bölümlerini suçlayarak yazarı tanrıtanımaz ve sapkın olarak afaroz etti. Ama bu, aydın gençler arasında yazarın ününü artırmaktan başka işe yaramadı ve Yasnaya Polyana bir ziyaret yeri haline geldi. Bu ünden bıkan ve sürekli olarak yalnızlık ve yoksulluğun özlemini çeken Tolstoy, insanlardan kaçmak istedi; 10 kasım 1910'da gizlice topraklarını terk etti, trene bindi, fakat hastalık yüzünden güçsüz bir halde Astapovo (bugün Lev Tolstoy) istasyonunda öldü.

Tolstoy, düşünce bakımından uzaktan J.-J. Rousseau'ya benzer. O da, Rousseau gibi, insanların ahlâkını bozan sanata düşmandı. Daha büyük bir saflığa ulaşacağını sanarak ilk Hıristiyanlığa yönelmeğe çalıştı ve insan yapısındaki derin içgüdüleri ancak ilkel Hıristiyanlığın destekleyebileceğini ileri sürdü. Zorbalığa ve büyük mülkiyete cephe almakla birlikte, hayatı ile düşüncesini bağdaştıramadı. Ömrü boyunca çektiği manevî acıların kaynağını bu çelişmede aramak doğru olur. Ülkücü ve mistik Tolstoy, gerçeği ele alışıyle çağının en büyük yazarlarından biridir; üslûbuna dikkat etmekten ve romanı bir sanat eseri haline getirmekten özellikle kaçınmış, rus toplumunu ve ruhunu büyük bir güçle yaşatmayı ve tahlil etmeyi başarmıştır. Ölümünden bu yana Tolstoy'un ünü günden güne yayıldı; Moskova'da daha 1911'de kendisine ayrılan müze, 1939 yılında eserlerinin yer aldığı sürekli bir sergi haline getirildi. (→ Bibliyo.) [L]

TOLSTOY (Pyotr Andreyeviç, kont), rus siyaset adamı (1645 - Solovetskiy manastırı 1729). İtalya'ya gönderilerek (1696-1698) denizcilik meselelerini inceledi. 1701'de İstanbul'a ilk rus elçisi olarak tayin edildi. Prut seferi başlayınca Yedikule'ye hapsedildi (1711). Prut barışından sonra ülkesine dönerek Büyük Petro'nun dış siyasette en çok dinlenen danışmanlarından biri oldu; Petro'nun Hollanda ve Fransa gezilerine (1716) katıldı, gizli kançılarlık şefi (1718), Özel Konsey üyesi (1725) oldu. Pyotr II tahta geçince kuzeye sürüldü (1727). [L]

TOLTEKLER veya **TOLTEKALAR,** yarı efsanevî halk; Aztekler, Meksika'da medeniyeti bu halkın kurduğuna inanırlardı. 1. Toltek hanedanının kurucusu Mikskvatl 935 veya 947'de öldürüldü. Topiltzin, Kuetzalkoatl*ın yeryüzünde tenleşmesi olarak kendini kabul ettirdi ve Toblan'ı (Tula) başkent yaptı; Doğuya, Yucatan'a doğru yola çıktığına (987 veya 999) inanılan bu kutsal kişinin, «yeni Maya imparatorluğu»nun kurucusu kahraman Kukulkan olduğu kabul edilir. 2. Tula hanedanının (XI.-XII. yy.) daha kan dökücü başka bir nahua kabilesinden («Tezkatlipoka'ya tapınanlar») geldiği ve Kuetzalkoatl'a sadık olanları kovduğu sanılır. Tula alınıp yağma edildi (1168) ve Toltek ülkesi barbar Şişimekler tarafından işgal edildi. Toltek medeniyeti, Teotihuacan medeniyetini devam ettirdi; buna takvimi ve tarihleri yazmakta kullanılan işaretleri ekledi. Toltek şehirleri ve özellikle Tula büyük anıtlarla (piramit, tapınak, pelota oyunu alanı) süslüdür. Heykeller büyük boyutludur. Seramik daha az önemlidir. (L)

Aleksey TOLSTOY
Yan Krauçenko'nun eseri

TOLU, Kolombiya'da (Bolivar ili) şehir, Antil kıyısında, Kartagena'nın güneyinde; 5 000 nüf. *Baume de Tolu*'nun eski ticaret merkezi. (L)

Tolu belsemi. Eczc. *Toluifera balsamum*'un (fasulyegillerden) kabuğu çentilerek elde edilen belsem. Bu ağaç Kolombiya'da Tolu şehrinin dolaylarında yetişir. Tolu belsemi, kuruyken vanilya gibi kokar ve gevrektir. Göğüs yumuşatıcı etkisi, içindeki benzilbenzoat ile benzoik ve sinamik asitlerden ileri gelir. (L)

TOLUCA veya **TOLUCA DELERDO,** Meksika'da şehir, Mexico eyaletinin başkenti, Mexico'nun batısında, Navado de Toluca'nın eteğinde; 80 000 nüf. Ticaret ve el sanatları (kızılderili Otomilerin dokuma, çanak çömlek ve deri eşyası) merkezi. Arkeoloji müzesi. (L)

TOLUİFERA i. Bot. Myroxylon'un özel adı. (L)

Foto. LAROUSSE

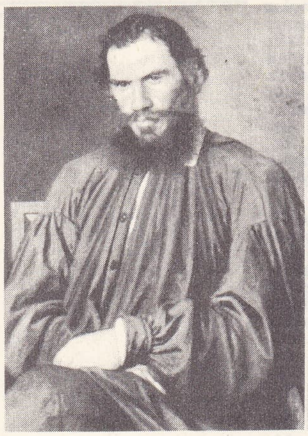

1909'da

Bourdelle'in eseri, Bourdelle müzesi

1873'te, Kranskol'un eseri

L.N. TOLSTOY

TOLUN sıf. (esk. türk. k.). Tamamıyle aydınlık ve yuvarlak halde olan (ay). Bk. DOLUNAY. (M)

TOLUNMAK geçz. f. (*tolun*'dan *tolun-mak*). [Ay] Tolun hale gelmek. (M)

TOLUNOĞULLARI, Mısır'da kurulan ilk türk devleti (868-905). Abbasî halifelerinin siyasî nüfuzu IX. yy. başlarından itibaren zayıflamağa başlayınca eyalet valileri bağımsızlıklarını kazanarak yeni devletler kurdular. Bu devletlerden birisi de Mısır'daki Tolunoğulları devletidir. Tolunoğulları devletinin kurucusu olan Ahmed bin Tolun buharalı bir türktü. Babası Tolun, halife Mutasım'ın ve halife Müstain'in hizmetinde çalıştı. Ahmed, 868'de Mısır valisi tayin edilen üvey babası Bayıkbeg'in naibi olarak Mısır'a gönderildi. Mısır, Mutasım devrinden itibaren genellikle türk valileri tarafından yönetildiği için Ahmed daha başlangıçta bu bölgeye yerleştirilmiş olan Türklerden destek gördü. Kısa sürede Mısır'ın yönetimine hâkim oldu. Halifeye az bir vergi vererek ülkeyi dilediği gibi yönetmeğe başladı. Kendisinin tek rakibi olan Ahmed bin Mudebbir'i 872'de Mısır'dan uzaklaştırdı. Halife Mutemid, kardeşi Muvaffak'ı kendisine naip tayin ederek bütün devlet işlerinin yönetimini ona bırakınca Ahmed ile merkez arasındaki ilişkiler bozulmağa başladı. Muvaffak gittikçe kuvvetlenen Ahmed'i Mısır'dan uzaklaştırmak ve nüfuzunu kırmak için onu, Suriye valiliğine tayin ettiyse de Ahmed bu emre uymadı. 877'de Suriye valisi Amaçur ölünce Ahmed, Suriye'yi işgal etti. 881'de Ahmed'in Suriye valisi Lulu'nun Muvaffak'ın tarafına geçmesi ve halifeyi Mısır'a kaçmağa teşvik etmesi, Muvaffak ile arasının açılmasına yol açtı. Muvaffak Ahmed bin Tolun ile anlaşmazlığını barış yoluyle çözümlemeğe çalıştı. Bu sırada Humareveyh'e isyan etmiş olan Şam ve El-Cezire valilerini desteklemeğe karar verdi. Muvaffak, oğlu Ahmed'in kumandasında bir orduyu âsilerle birlikte Humareveyh üstüne gönderdi. Yapılan savaşı mısır ordusu kaybetti; fakat Ahmed ile âsi valiler ganimet yüzünden bozuştular. Humareveyh 885'te büyük bir orduyle tekrar Filistin'e girdi. 6 Nisanda Remle yakınında Ahmed ile yaptığı savaşı kaybeden Humareveyh, Mısır'a döndü. 886'da barış yapılarak Mısır ve Suriye valilikleri Humareveyh'e bırakıldı. 892'de halife Mutemid ölünce yerine geçen Muvaffak'ın oğlu Ahmed (Mutezid Billah), Humareveyh ile yeniden barış yaptı ve 895'te onun kızıyle evlendi. Humareveyh 896'da Şam'da öldürülünce yerine oğlu Ebu Ceyş geçti ve onun dokuz ay süren hükümdarlığı sırasında Tolunoğulları devleti zayıfladı. Karmatîlere karşı Suriye halkı, halife Muhtefi'den yardım istedi. Halife, Suriye'de barışı sağladıktan sonra Tolunoğullarının üstüne yürüdü. Mısır'a gelen halife ordusu Dimyat'ı ele geçirince Harun, akrabaları tarafından öldürüldü (904). Kısa bir süre sonra da 12 aralık 905'te Fustat, abbasî ordusunun eline geçti ve Tolunoğulları hanedanına son verildi.

Tolunoğulları, Mısır'da daha sonraki dönemlere oranla başarılı bir yönetim kurmuştu. Ahmed bin Tolun, birçok yolsuzluğu ortadan kaldıran, yabancıların ülkeyi sömürmesine son veren ve malî siyasetiyle halkın refahını yükselten bir hükümdardı. Fustat yakınındaki Katai mahallesinin kurulması devletin zenginliğini gösterir. Ahmed bin Tolun tarafından. 876-879 yılları arasında yaptırılan Tolunoğlu camii de sanat tarihi bakımından büyük önem taşır. (M)

TOLTEK'LER
toltek sanatı
Tula'da karyatit

TOLÜEN i. (fr. *toluène*). Kim. Formülü C_6H_5 — CH_2 olan hidrokarbon; benzenin yüksek homoloğudur. *Eşanl.* METİLBENZEN, FENİLMETAN.

— ANSİKL. *Tolüen*, sanayide taşkömür katranının hafif ayrımsal damıtma ürünlerinden, petrokimyada katalitik reforming (hidroforming) benzinlerinden çıkarılır. Hidrokarbon, damıtma yoluyle bağlanır; fakat genellikle tiyotolen ile karışmıştır ve sülfürik asitle işlenerek, tiyotolen ortamdan giderilir. Saf tolüen, benzen kokusunda, 110,3° C'ta kaynayan renksiz bir sıvıdır. Yoğunluğu 0,87'dir; suda hemen hemen hiç çözünmez, organik eriticilerle karışabilir ve birçok maddeyi eriten bir eritici meydana getirir.

Tolüen, benzoik asit ve benzaldehit, sakarin, tolüidin, tolit ve birçok boyarmaddenin üretiminde işe yarar. Ayrıca, düşük sıcaklıklar için termometre yapımında kullanılır; parazit öldürücü, antiseptik, eritici ve uçak benzinlerinde yakıcı madde olarak değerlendirilir. (L)

TOLÜİDİN i. (fr. *toluidine*). Kim. Formülü CH_3 — C_6H_4 — NH_2 olan baz; anilinin homoloğudur ve çekirdekteki bir hidrojen atomunun yerine NH_2 grubunun geçmesiyle tolüenden türer.

— ANSİKL. Üç *tolüidin* izomeri vardır. *Orto-* ve *paratolüidin*, orto- ve paranitrotolüenin indirgenmesiyle elde edilir. Birincisi, 197° C'ta kaynayan bir sıvıdır; ikincisi, 45° C'ta ergiyen, 198° C'ta kaynayan bir katıdır. Boyarmadde sanayiinde anilin ile birlikte (kırmızı için anilin) kullanılır. 199° C'ta kaynayan *metatolüidin*, metanitrobenziliden klorürün indirgenmesiyle elde edilir. Tolüidinler, anilinle aynı özellikleri taşır. (L)

TOLÜİK sıf. (fr. *toluique*). Kim. Tolüenin bazı türevleri (asitler, nitriller, aldehitler v.b.) için kullanılır.

— ANSİKL. CH_3 ve CO_2H gruplarının orto, meta, para konumlarına tekabül eden üç *tolüik asit* CH_3 — C_6H_4 — CO_2H ayırt edilir; bunlar, suda az çözünen ve sırasıyle 102°C, 110°, 186°C'ta ergiyen beyaz katılardır. Tolüik asitlerin özellikleri benzolik asidin özelliklerine benzer. Kireç üzerinde damıtıldığında, karbon dioksit kaybederek tolüen haline dönüşür. (L)

TOLÜİL i. (fr. *toluyle*). Kim. Formülü CH_3—C_6H_4—CO— olan tek değerli kök; tolüik asitten hidroksil kökünün çıkarılmasıyle türer. (Orto- meta- ve paratolüil klorürler, sırasıyle 212°C, 220°C ve 226°C'ta kaynayan sıvılardır.) [L]

TOLÜOL i. (fr. *toluol*). Kim. Saf olmayan tolüen* e verilen ad. (L)

TOLÜSAFRANİN i. (fr. *tolusafranine*). Kim. Fenosafraninin homoloğu olan boyarmadde; ticarî safranini meydana getirir, tolüilen-diamin, ortotolüidin ve anilin karışımının yükseltgenmesiyle elde edilir. (L)

TOLYPEUTES i. Güney Amerika'da yaşayan, gerektiği zaman tortop olabilen ve böceklerle beslenen üç kemerli tatu'nun ilmî cins adı (*Tolypeutes tricinstus*). [L]

TOM, S.S.C.B.'de ırmak, Sibirya'da, Altay'dan doğar, güneyden kuzeye doğru akarak Tomsk'un aşağı kesiminde Ob'a kavuşur; 840 km. Kuzbass sanayi bölgesini aşar; Osinniki, Novo-Kuznetsk ve Kemesovo'dan geçer. (L)

TOMA (Jean Pierre), fransız dansçısı ve koreografı (Paris 1936). 1957'de Opéra-Comique'e girdi, 1964'te birinci dansçı, 1966'da yıldız dansçı oldu. *Kafkas Mahpusu* (1965) balesiyle tanındı, aynı yıl *Fındıkkıran*'da (M. Rayne'in sahnelemesi) oynadı, daha sonra C. Bessy'nin *Karıncalar* balesinde dans etti. Koreograf olarak 1965'te *Orphée* (İkili), *Üç Mektup* ve *Hayaletlerin Gecesi* balelerini, 1966'da *Le Mobile*'i, 1967'de *Av*'ı düzenledi. 1966'da Nice'te bale yönetmenliğine getirildi ve J. Charrat ile *Bağlar* balesini düzenledi. (L)

TOMAHAWK veya **TOMAWAK** i. Amerika yerlilerinin savaş baltası. (L)

TOMAK i. (*tom*, yuvarlak şey'den *tom-ak*). Ağaçtan yapılmış top. || Atın terkisinde taşınan ağaç gürz.

— Folk. *Tomak oyunu*, tomak adı verilen araçla oynanan oyun. Bk. ANSİKL.

— Kıyf. *Esk.* Bir çizme çeşidi. (Tomak, genellikle, kısa konçlu, kopçalı ve ökçesiz olurdu. Altı kösele olanına *mest* denirdi. Bir de altı kösele ve koncu uzun tomaklar vardı. Bunları sınırdaki askerler giyerdi; bu çeşidine *serhadlik* de denirdi. Sünbülî tarikatına bağlı dervişler, devran sırasında tomak giyerlerdi. Tomak, törenle ve tekbirle giydirilirdi.)

— ANSİKL. Folk. *Tomak oyunu* altışar kişilik iki takımla oynanırdı, her takımın birer tomağı vardı. Oyun, rakip takıma vurmak ve pes dedirtene kadar hırpalamak esasına dayanırdı. Hamle edene karşı kollar uzatılır, hasmın vurmasına fırsat verilmezdi. Tomak, hasmın arkasına vurulurdu. (M)

TOMAKÇI i. (*tomak*'tan *tomak-çı*). Folk. Tomak oyununu oynayanlara verilen ad. (Sarayda eliçabuk olan, kolay iş görenlere de takdir için tomakçı denirdi.) [M]

TOMAKOMAY, Japonya'da (Hokkaido) şehir, Sapporo'nun güneyinde; 31 000 nüf. Büyük Okyanus kıyısında yeni ticaret limanı. (L)

Tom Amcanın Kulübesi (*Uncle Tom's Cabin*). Harriet Beecher Stowe'un romanı (1851). 1850'de, yurttaşları, kaçak köleleri resmî makamların ele geçirmesine yardımcı olmakla yükümlü kılan bir kararın ilânından sonra yazılan bu roman büyük başarı kazandı. Köleliğin kaldırılmasından yana ateşli bir savunma niteliği taşıyan eser, sahipleri tarafından bir eşya gibi alınıp satılan ve ancak hürriyetini satın alarak veya kaçarak insan onuruna yaraşan bir hayat sürme imkânı bulabilen zenci kölelerin hayatını anlatır. Kitabın kahramanı olan ve eserin sonunda ölen zenci esir ihtiyar Tom Amca, ölümünden önce genç efendisini bütün kölelerinin hürriyetlerini vermeğe ikna eder. (→ Bibliyo.) [L]

TOMAN (Antonin BERNAŞEK, **Karel** — denir), çek şairi (Kokovice, Slany 1877 - Prag 1946). Villon ve Verlaine'in etkisinde geçirdiği serserice bir gençlik devresinden sonra, ilhamını ana vatanından aldı: *Pohadky Krve* (Kan Masalları) [1898], *Torso Zivota* (Hayatın Gövdesi) [1902], *Melancholicka Pout* (Melankolik Yolculuk) [1906], *Verşe Rodinne* (Aile Mısraları) [1918], *Mesice* (Aylar) [1919], *Hlas Ticha* (Sessizliğin Sesi) [1923], *Stolety Kalendar* (Yüzyıllar Takvimi) [1926]. (L)

TOMANBAY veya **TUMANBAY,** mısır memlûk sultanı (öl. Kahire 1517). Kansu Gavri'nin kardeşinin oğlu. Kansu Gavri, Osmanlıların Mısır'ı istilâlarını önlemek

Foto. LAROUSSE

için Suriye'ye gelince Tomanbay Kahire'de amcasına vekâlet etti. Merci Dabık savaşında Kansu Gavri ölünce memlûk sultanı ilân edildi (1516). Yavuz Sultan Selim'in, Kahire'nin Osmanlılara bağlanması teklifini reddetti ve Kahire'yi savunmağa hazırlandı. Sina çölünü geçen osmanlı ordusuyle Reydaniye'de karşılaştı (1517). Yapılan savaşı kaybedince kaçtı. Kahire, osmanlı hâkimiyetine girdi. Tomanbay, tekrar kuvvet toplayarak Kahire'yi geri almak için çalıştı; fakat, yakalanarak idam edildi. (M)

TOMAR sıf. ve i. (yun. *tomos* ve *tomarios*, kitap cildi, parça veya ar. *tūmār*, kâğıt rulosu'ndan). Silindir biçiminde katlanmış (kâğıt veya deri). || Sarılıp tomar biçimine konulmuş (eşya): *İhtarlı, doğrudan doğruya, yahut transit olarak, bir tomar telgraf yığılmış olduğunu ben görmüştüm* (F.R. Atay).

— Denizc. *Tomar sargı halinde*, çabucak ve fazla itina göstermeden sarılmış.

— Sil. Bir sırığın ucuna tespit edilmiş fırça biçiminde olan ve top namlularının içini temizlemek ve yağlamak amacıyle kullanılan araç. (Toplar ağızdan doldurulduğu devirde, tomar, mermi sürgüsüne takılır, her atımdan sonra bir numara eri tomarı geçirir, sonra doldurma tomarıyle barut hakkını namluya sokardı.) [L]

TOMAR, Portekiz'de şehir, Estremadura'da (Santarem idare bölümü); 12 300 nüf. Şehrin yanıbaşında Templier şövalyelerinden kalma bir kilise ve manastır yükselir; güçlü bir kale olan manastır 1314'e kadar tarikatın merkeziydi, XIV. yy.da İsa şövalyeleri milisinin eline geçti. (L)

TOMARA veya **TOMARİS.** Esk. coğ. Anadolu'da (Lydia bölgesi) şehir. M.Ö. II. yy.a ait sikkelerde adı *Tomaranon* olarak geçer. Sikkeler üzerindeki tasvirler Thyateira ve Attaleia sikke tasvirlerine büyük benzerlik gösterdiğinden, Tomara'nın bu iki şehir yakınında yer almış olduğu sanılır. J. Keil ile von Premerstein, Tomara'nın, bugünkü Akhisar'ın (Thyateira) yaklş. ol. 16 km doğusundaki Göcek adlı yerde bulunduğunu ileri sürerler; buna göre, tomara sikkeleri üzerinde adı ve tasviri bulunan ırmak, Kumçay'ın (Hyllos) kollarından biri olan Gürceçay olmalıdır. (M)

Tomar-ı Turuk-ı Âliye (*Büyük Tarikatlar Kitabı*), M. Sadık Vicdanî'nin tarikatları konu edinen eseri. Halvetî, Kadirî ve Melâmîlikten söz eden ayrı parçaları vardır. Eserde tarikatların özelliği, pirleri, silsilesi v.d. anlatılır. (M)

TOMARZA, İç Anadolu bölgesinde (Orta Kızılırmak bölümü, Kayseri ili) ilçe merkezi kasaba; 4 828 nüf. (1970). Kayseri'nin 55 km güneydoğusunda, aynı adı taşıyan ovada; yüksl. 1 375 m. Kasabadaki eski evlerin çoğu toprak damlıdır. Tomarza, 1953'ten beri ilçe merkezidir. —*Tomarza ilçesi;* 1 500 km², 38 153 nüf. (1970). Merkez ve Toklar bucakları; 54 köy. Ziraat, hayvancılık. Tahıl türlerinden çavdar. (M)

TOMAS (Americo), portekizli devlet adamı (Lizbon 1894). Birinci Dünya savaşına genç bir deniz subayı olarak katıldı. 1944'te bahriye nazırı oldu. Amiralliğe terfi etti (1951). Mareşal Creveiro Lopes'in yerine, 1958'de genel seçim sonucu cumhurbaşkanı oldu. 1965 ve 1972 yıllarında aynı göreve, 669 üyeli bir kurulca seçildi. (M)

TOMAS Aziz (Didimos denir), İsa'nın havarisi (I. yy.). Celile'li olduğu, İsa'yı izledi ve oniki havariden biri oldu. Aziz Yuhanna İncili, Tomas'tan üç defa söz eder: Azir'in hastalığından sonra, İsa ile ölmeğe hazır olduğunda (XI, 16); Mesih'e ulaşmak için tutulacak yolu öğrenmek istediğinde (XIV, 5); İsa'nın yaralarına dokunduktan sonra Mesih'in yeniden dirileceğine inandığında (XX, 19-29). Tomas'ın sonradan Media'lılar, Persler arasında, Hindistan'a kadar yaptığı dine davetler, ancak apokriflerden öğrenilebilmiştir. Ayrıca çok ilgi çekici apokrif bir İncil de Tomas'a mal edilir (M. S. II. yy.).

— İkonogr. Sanatçıların Aziz Tomas'a verdiği sıfatlar mimarların kullandığı üçgen cetvel (Rubens'in Madrid'deki tablosu) veya

«Tom Amcanın Kulübesi»
için illüstrasyon
Güney Carolina'da bir gezi

azabının mızrağıdır (Portinari triptiğinin kanadı, Van der Goes, Floransa). [L]

Tomaselli hastalığı. Patol. Bk. HUMMA (*sarılık humması*).

TOMASİ (Henri), fransız bestecisi (Marsilya 1901). Paris konservatuvarını bitirdi, 1927'de Roma ödülünü aldı ve orkestra yöneticiliği ile besteciliği birarada yürüttü. Senfonik tablolar, konçertolar, melodiler, oda müziği, baleler (*Les Santons, Noces de Cendres*), bir opera-bale (*Atlantide*, 1954), üç opera (*Muguel Manara*, 1952; *Sampiero-Corso* 1956; *Triomphe de Jeanne* [Jeanne'ın Zaferi], 1956), bir oratoryo (*Saint François d'Assise*), bir senfonik şiir (*Vocero*) ve *il Poverello* (1957), Vercors'dan *Susan Deniz* (1960), Jean Giono'dan *Ulyssos veya Güzel Periple* (1960), Daudet'den *Peder Gaucher'nin İksiri*'ni, lirik eserler, klarnet, trombon, obua, flüt ve keman için konçertolar, çocuk korosu, Provans kavalı, obua, çelesta vibrafon ve üç gitar için bir *Gece Missası* (1960), *Deliliğe Övgü* (1964) ve arp ve yaylılar için *Highland's Ballad*'ı besteledi. (L)

TOMASZOW MOZOWİECKİ, Polonya'da (Lodz voyvodalığı) şehir; 43 900 nüf. Büyük sanayi merkezi: yün iplikçiliği ve dokumacılığı, kumaş, sunî ipek, motor, tarım makine ve âletleri, halı v.b. fabrikası. (L)

TOMAŞEVSKİY (Boris Viktoroviç), sovyet edebiyat tarihçisi ve nazariyecisi (Petersburg 1890 - denizde, Yalta yakınları 1957). Rus biçimciliği grubu üyesiydi, önce Puşkin'in kullandığı vezni istatistik açıdan inceledi; bu çalışmalarına daha sonra *O Stihah* (Mısralar Üstüne) [1929] adlı eserinde devam etti. Öbür iki kitabı *Russkoye Stihoslojenie* (Rus Nazım Sanatı) [1923] ve rus biçimciliğinin tek sistemli açıklaması olan *Teoriya Literatury* (Edebiyat Nazariyesi) [1925] aynı dönemde yayımlandı. Leningrad üniversitesinde önce istatistik, sonra mısra ve üslûp incelemesi dersleri verdi. Puşkin üstüne birçok kitap yazdı (1925, 1956, 1961). Son kitapları ölümünden sonra yayımlandı: *Stihiy i Yazıyk* (Mısralar ve Dil) [1958], *Stilistika; Stihoslojeniye* (Üslûpbilim ve Nazım Sanatı) [1959]. (L)

TOMAWAK i. Bk. TOMAHAWK.

TOMBAK i. (ital. *tombacco*'dan fr. *tombac*). Yüzde 80 bakır, yüzde 20 çinkodan meydana gelen sarı renkli alaşım; kuyumculukta şerit veya tel şeklinde kullanılır. || Sıf. Bu alaşımdan yapılmış: *Tombak leğen.* || Sıf. ve i. Altın kaplamalı bakır (eşya). [LM]

TOMBALA i. (ital. *tombola*'dan). Her birinin üzerinde 1'den 90'a kadar rakam bulunan silindir şeklinde, genellikle tahtadan yapılmış 90 küçük taş ve 24 kart ile oynanan oyun.

— ANSİKL. *Tombala* birçok kişi arasında oynanabilir. Oyuncular istedikleri kadar kart alabilirler. Bu kartların üzerinde yanlamasına üç sıra, her sırada da beş ayrı rakam vardır. Oyunu yöneten kişi, torbadan taşları birer birer çeker ve her çıkan rakamı yüksek sesle okur. Öbür oyuncular, kendi kartlarındaki rakamlardan hangileri okunduysa onları kapatırlar. Bir sıranın bütün rakamlarını ilk kapatan birinci *çinko*, iki sıradaki bütün rakamları kapatan ikinci çinko, bir kartın bütün rakamlarını kapatan da tombala der. (M)

TOMBALACI i. (*tombala*'dan *tombalacı*). Seçilen numaralı bir kâğıt ve torbadan çekilen numaralı pullarla şans oyunu oynatan kimse. (M)

TOMBALAK sıf. (esk. türk. k.). Tombulca, dolgun: *Şarkı okuyan tombalak kızın gelecek hafta nikâhı vardı* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

TOMBALBAYE (François), Çat'lı siyaset adamı (Bedaya 1918). Fransız Ekvator Afrikası Büyük konseyi başkan yardımcılığına (1957-1959), mart 1959'da başbakanlığa getirildi. Çat İlerici partisine girdi. Partisi 31 mayıs 1959 genel seçimlerini kazanınca Tombalbaye 17 haziran 1959'da bir birlik hükûmeti kurdu. Bağımsızlıkla sonuçlanan görüşmelere katıldı (8-12 temmuz 1960) ve Çat cumhuriyetinin ilk cumhurbaşkanı oldu (12 ağustos 1960), 1962'de tekrar cumhurbaşkanı seçildi ve 1966 nisanından itibaren Ordular bakanı, eski muharipler bakanı ve içişleri bakanı görevlerini aldı. (L)

TOMBAZ i. Irmaklarda çalışan, altı düz, güvertesiz kayık çeşidi. || Fıçı biçiminde, yuvarlak, küçük duba. || Altı düz borda kayığı.

— Bayınd. *Köprü tombazı*, üzerine köprü kurulan kayık biçiminde duba. (M)

TOMBOLO i. (ital. k.). Denizbil. İtalya'da kumullarla örtülü kıyı şeridi. || *Özellikle.* Eski bir adacığı karaya bağlayan kum kancası. (Adacığı genellikle farklı enlilikte iki kanca karaya bağlıyorsa buna «çift tombolo» adı verilir, kancaların her biri ters yönlü bir kara sapmasıyle meydana gelmiştir: bu durumda ikisi arasında Glen yarımadasında olduğu gibi bir denizkulağı veya bataklıklar kalır.) [L]

TOMBUKTU, Mali cumhuriyetinde (Gao bölgesi) şehir, çevre idare merkezi, Nijer'in büyük kıvrımında meydana getirdiği dirseğin kuzeybatısında, suların en alçak olduğu zamanda Nijer ırmağının kıyısına 12 km uzaklıkta; 8 700 nüf. Sahranın sınırında bulunan Tombuktu her yıl Taudeni madenlerinden tuz almağa giden kervanların hareket noktasıdır. Eskiden Kuzey Afrika ve Zenci Afrika arasında büyük bir ticaret merkezi olan bu eski şehirde ilgi çekici birçok eski cami (özellikle Cingereber camii) vardır. —*Tombuktu çevresi*, 47 000 nüf. (L)

TOMBUL veya **TONBUL** sıf. (esk. türk. *tom;* yumru, toparlak şey'den). Şişmanca, dolgun: *İçerde tombul yanakları kızarmış, ter içinde tıknaz bir kadın kıvranıyordu* (S. F. Abasıyanık). *Tombul bir kadın.* || *Teşm. yol.* Şişkin, etli: *Bu koyu nefti, terütaze, cilâlı ve tombul fıstıklar...* (R. H. Karay). *Tombul bamyalar.*

◆ **Tombulca** veya **tonbulca** sıf. Oldukça tombul: *Biri uzunca boylu, diğeri ondan kısa, daha tombulca idi* (Ahmed Rasim).

◆ **Tombulluk** veya **tonbulluk** i. Tombul olma hali. (M)

TOMEK (Vaclav Vladivoj), çek tarihçisi (Hradec Kralove 1818 - Prag 1905). Prag'da profesörlük yaptı (1850-1888), Senyörler meclisine milletvekili seçildi. Başlıca eserleri: *Deje Kralovstvi Çeskeho* (Bohemya Krallığının Tarihi) [1898], *Dejepis Mesta Prahy* (Prag Şehri Tarihi) [12 cilt, 1855-1901]. (L)

TOMELLOSO, İspanya'da şehir, Castille la Nueva'da (Ciudad Real ili), Mancha'da, Manzanares'in kuzeydoğusunda; 27 800 nüf. Büyük tarım merkezi. Deri ve kumaş. Anasonlu içkiler. (L)

Tomes telleri. Diş cerr. Dişin fildişi kısmındaki kanalcıkların içinde bulunan organik teller. Fildişi bölgesinde sık dokulu bir ağ meydana getirir ve fildişinin organik yapısını teşkil ederler (diş bunlarla yaşar). [Teller ingiliz diş hekimi sir John *Tomes*'un (1815-1895) adıyle anılır.] (L)

TOMİGERUS i. Balık, sağlam kavkılı salyangoz çeşidi; kavkı ağzı üçgenimsidir ve kenarında pek çok kıvrım ve lamel bulunur. (Brezilya ve Venezuela'da yaşar.) [L]

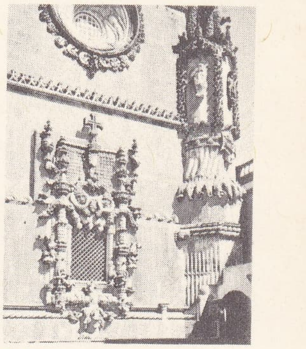

TOMAR
İsa manastırının ön yüzünün detayı

başkan TOMAS

Henri TOMASİ

Foto. LAROUSSE

TOMİSLAV (öl. 928), Hırvatistan dükü (910-925'e doğr.). Hırvatistan kralı (925'e doğr. - 928). 926'da bulgar çarı Simeon'un gönderdiği bir orduyu bozguna uğrattı ve Bulgarlara karşı Bizans ile anlaştı. (L)

TOMİSLAV II, Spoleto dükü Aimone d'-Aosta'nın Hırvatistan kralı (1942-1944) olunca aldığı unvan. (L)

TOMİUM i. (yun. *tomios,* kesik'ten lat. k.). Kuşlarda her iki gaga parçasının az veya çok keskin olan kenarı. (L)

Tom Jones, H. Fielding'in romanı (1749). Eser, bulunmuş bir çocuğun hikâyesidir. Squire Allworthy bulduğu Tom Jones'u, yeğeni Blifil ile birlikte yetiştirir. Blifil. Tom'u kıskanarak Allworthy'nin gözünden düşürür ve ayrıca, kendini, kızını Tom Jones'un âşık olduğu Western'e damat olarak kabul ettirir. Tutkularının etkisine kapılan Tom Jones, oldukça tehlikeli birçok serüven yaşar, ama sonunda her şey en iyi biçimde çözümlenir ve Blifil'in bütün oyunları ortaya çıkar. Tom'un Allworthy'nin yeğeni olduğu anlaşılır ve Western kızını Tom'a verir. Richardson'un idealizmine bir tepki olarak yazılan bu roman iyi veya kötü içgüdülerinin hiç birini saklamadan insanı dile getirir. François-André Danican-Philidor bu konuda bir opera yazdı (*Tom Jones* [1765], Libretto; Poinsinet). — Tony Richardson ise eseri filme aldı (1963). [L]

TOMBALBAYE

TOMKİNS, XVI. ve XVII. yy.larda yaşamış ingiliz müzikçi ailesi. Başlıca üyeleri: THOMAS I (Lostwithiel, Cornwall 1545'e doğr. - Gloucester 1627'ye doğr.). Saint David's katedralinin orgcusu ve koro yöneticisi; —Oğlu THOMAS II (Saint David's 1572 - Martin Husingtree, Worcester yakınları 1656), Byrd'ın öğrencisi oldu; Worcester katedralinin orgculuğunu yaptı; bu görevinin yanı sıra kraliyet kapellası orgçusuydu. 1622'de şarkılar, madrigaller, baleler yayımladı. Tomkins'in kilise müziği konusundaki eserlerinin bir kısmı (beş âyin müziği ve 95 antem) ölümünden sonra *Musica Deo sacra*'da yayımlandı. Ayrıca viyol için müzik (basılmamıştır) ve çok sayıda klavye müziği besteledi. Byrd'ın izleyicisi ve Elizabeth çağı madrigal okulunun sonuncu ve en seçkin temsilcilerinden biri olan sanatçı, fantezi, pavan, gaillarde ve halk temaları üzerine çeşitleme türlerine bağlı kaldı. (L)

«Tom Jones» Heat'in illüstrasyonu

TOMMASEO (Niccolo), italyan yazarı (Şibenik, Dalmaçya 1802 - Floransa 1874). İtalya'da okudu. Hürriyetçi ve yurtsever çevrelerle ilişki kurdu, sonra Fransa'ya sığındı (1833-1839). 1848'de Venedik'te millî eğitim bakanı oldu, hürriyetçi ihtilâlin başarısızlığa uğraması üzerine yeniden kaçmak zorunda kaldı ve Korfu'ya sığındı. 1859'da Torino'ya, sonra Floransa'ya yerleşti. *Confessioni* (İtiraflar) [1836] adlı romantik şiirlerinde Hıristiyanlığın izleri sezilir. *Fede e Bellezza* (İnanç ve Güzellik) [1840] adlı romanda ruhî tahlile yönelerek tarihî roman türüne karşı çıktı. Fakat eserlerinin çoğunda İtalyan birliğinin sağlandığı dönemde milliyetçilik akımını geliştirmeğe çalıştı. Eserleri arasında, ahlâk, felsefe, öğretim ve siyaset üstüne yazılar (*Dell'Italia* [İtalya Üstüne], 1835), Fransızca olarak kaleme aldığı *Rome et le Monde* (Roma ve Dünya) [1851], filoloji (İtalyan Dili Lûgati) [1858-1879] vardır. (L)

TOMMASO Aquino'lu, Aziz, italyan ilâhiyatçısı (Roccasecca, Aquino yakınları, Napoli krallığı 1225 - Fossa Nova 1274). Lombardia'lı soylu bir ailedendi. Monte Cassino'da bir dinî tarikatta eğitim gördü. 1239'da Napoli üniversitesinde okudu, 1240 veya 1243'te, ailesinin isteğine reğmen dominiken tarikatına girdi. 1244'te kardeşleri tarafından manastırdan kaçırıldı, bütün dünya zevklerinden uzak kalarak tekrar tarikata döndü. Köln ve Paris'te ilâhiyat öğrenimine devam etti. 1252'de Paris'te Saint-Jacques manastırında ders verdi. *Sententia*'ları bu dönemden kalmadır. 1256'da ilâhiyat doktoru oldu. 1259'a kadar Paris üniversitesinde ders verdi. İtalya'ya geri çağrılınca, Anagni'nin Papalık sarayında (1259), Orvieto'da (1261) kaldı. 1260'ta tarikatın genel vaizliğine getirildi. Aynı tarihte papa Urbanus IV tarafından Kutsal Sır âyininin hazırlanmasıyle görevlendirildi. Roma'da Büyük Albertus'un yanında Aristoteles doktrinini inceledi ve *Summa Theologiae*'yi yazmağa başladı. 1265'te teklif edilen Napoli piskoposluğunu reddetti. 1269'da Paris'teki kürsüsüne döndü ve bir yandan *Summa* çalışmalarına, bir yandan da tarikatlara karşı olan Guillaume de Saint-Amour ile mücadeleye devam etti ve İbni Rüşd tartışmasına katıldı. 1272'de Napoli'ye geri çağrılarak, bir yıl ders ve vaızlar verdi. Gregorius X tarafından ilâhiyatçı olarak İkinci Lyon konsiline davet edilince 1274'-te yola çıktı, fakat Maenza şatosunda hastalandı ve şato yakınındaki bir manastırda öldü. 1323'te, papa Johannes XXII tarafından aziz ilân edildi.

Mantıkçı, metafizikçi ve ilâhiyatçı olan Aquino'lu Tommaso çok çeşitli konularda eserler yazdı: Kutsal Kitap, Aristoteles ve *Vecizeler Kitabı* üstüne yorumlar, risaleler, *Questiones Disputatae* adlı bir eser ve iki külliyat: *Summa... contra Gentiles* (1258-1264) ve özellikle insan zekâsının doruklarından biri olan *Summa Theologiae* (1266-1273).

Aziz Tommaso, Aristoteles'in ve onu yorumlayan arap filozoflarının latin batı âlemi için önemini, ustası Büyük Albertus Magnus'tan daha iyi kavradı. Daha demokratik yapılı dilenci tarikatlarının yeni sivrilen sosyal sınıflar karşısında gerilediği, merkezî tipte krallıkların imparatorluğun yanında teşkilâtlanarak papalık iktidarına baş kaldırmağa hazırlandığı bir çağda, sırf yunan kavramlarına dayanan dünyevî bilgelik ile o zamana kadar Eflatun ve Augustinus doktrinleri çerçevesi içinde kalan hıristiyan imanı arasındaki bağları koparmamak gerekiyordu. Hiç bir İbni Rüşd taraftarının açıkça savunmadığı, fakat İbni Rüşd'ün bazı formüllerinden ilham alan bir ayrıcılığın mantıklı sonucu gibi görünen bir «çift gerçek»e Aziz Tommaso temel bir tema ile karşı çıktı: iman ve aklın ahengi. Ona göre, imanın ve aklın ayrı yerleri ve işlevleri vardır: «bilinen» şey, «inanılan» şey değildir; fakat bilim, kutsal doktrine, Tanrı ile, insanla, dünya ile ilgili bazı temel unsurlar ve bir muhakeme metodu verir. Bununla beraber, Aziz Tommaso'da akıl imana bağlıdır. Filozof, zaman içinde yaratılış meselesinde olduğu gibi, antinomilerle karşılaştığı zaman iman kurallarına baş eğer; ayrıca, inayetin tabiatı mükemmelleştirmesi gibi iman kuralları da felsefenin insanlık kaderi ve tarih anlamı üstüne vardığı sonuçları bozmayıp tamamlar. Fakat asıl «sırlar» ermişlere ve meleklere daha yüksek bir zekânın ışığıyle kavranabilen gerçekler gibi görünür: bu sebepten sırlar, kıyas yoluyle muhakeme yürüten ve scotus'çularla ockham'cıların sonradan ileri sürdükleri gibi sadece «pratik» olmayan bir teoloji «bilimi»ne öncül vazifesi görürler.

Aziz Tommaso'nun düşüncesi, Aristoteles felsefesinden yaptığı bütün aktarmalara rağmen «Summa»larda geleneksel bir çerçeveye dayanır. Tommaso'nun düşüncesi, yunan din adamlarından ve Pseudo-Dionysios'tan mülhemdir; Tanrı'dan hareket ederek meleklere ve insanlara iner, insanları dünya gerçeği içinde inceledikten sonra Kilise ve Sırlar yolu ile tekrar âhirete yükselir. Tommaso'culuğun devrimci göründüşü, İbni Rüşd'cülükle birleşir gibi görünen bazı iddialarından ileri gelir. Piskopos Tempier'nin 1277 kararnamesi, Tommaso'-nun iradî eylemde zekânın üstünlüğü, meleklerin bedensizliği v.b. üstüne bazı formüllerini mahkûm eder.

— İkonogr. Aziz Tommaso, Fra Angelico'nun *Bakirenin Taç Giymesi* adlı tablosunda (Louvre) ve Raffaello'nun *Kutsal Tartışma* adlı tablosunda (Vatikan) canlandırılmıştır. (L)

TOMMASO'CULUK i. Aquino'lu Tommaso'nun ve çömezlerinin öğretisi.

— ANSİKL. 1323'te azizler arasına resmen giren ve Duns Scotus ile Ockham'ın çömezleri tarafından şiddetle eleştirilen Tommaso, XVI. yy.da ancak sınırlı çevrelerde bir otorite olarak kabul ediliyordu. Bu çağda, kendi tarikatı içinde bile yabancı etkiler ağır basmağa başlamıştı. Rönesansla birlikte Tommaso'culuğun yerini eflatun'cu öğretiler aldı (Niccolo Cusano, Marsilio Ficino). Ayrıca, Tommaso'culuk, bilimsel ilerlemeye engel olan bir öğreti olarak görüldü. Luther zamanında, dominiken tarikatı başkanı ve papalık elçisi Cajetanus, Tommaso'culuğu etkili kılmak için çalıştı. Nitekim, Trento ruhanî meclisinde, çeşitli görüşleri benimseyen ilâhiyatçılar, yeni sapkınlıklar ve Rönesans akımı karşısında geleneksel dogmaları tanımlamak için, genellikle Tommaso'culuğa başvurmak zorunda kaldılar.
1879 Yılında, din okullarında ve katolik üniversitelerinde felsefî çalışmaların düşük seviyesi karşısında papa Leon XIII, Tommaso'nun ileri sürdüğü görüşlerin öğrenilmesini zorunlu kıldı. Bu teşebbüs, yeni çağlara uygun düşmeyen bir «iskolastik»in yeniden canlandırılması olarak yorumlandı. Ama Tommaso'culuğu benimsemiş olan birçok din adamı ve düşünür, bu öğretiyi, bilimsel buluşları da gözönünde tutarak yenileştirmeğe çalıştılar. Günümüzde, fenomenoloji ve varoluşçuluk gibi felsefî akımların, Tommaso'culuk içinde eritilmesine yönelen çalışmalar da vardır. E. Gilson gibi tarihçiler ise, Tommaso'culuğu tarihî çerçevesi içine oturtmağa ve evrensel geçerliği olan yanlarını ortaya koymağa çalışırlar. Öte yandan Jacques Maritain, gelenksel Tommaso'culuğun daha da derinleştirilmesine, sanatların, bilimlerin, insan duyarlığının ve sosyal yapıların gelişmesinden doğan meselelerin çözülmesi için gerekli ilkeleri, Tommaso ile yorumcularının yazılarından çıkarmağa çalışmaktadır. (L)

TOM MİX, Oklahoma'lı kovboy [Clearfield County, Pennsylvania 1880 veya El Paso yakınları, Teksas 1879 - Florence yakınları, Arizona 1940). Filimler çevirdi, kötüleri cezalandıran, cesaret, kahramanlık ve adaleti temsil eden bir kovboy tipi yarattı. Geniş kenarlı kovboy şapkası ve hırçın atı ile Far West kahramanlarının sembolüydü. (L)

TOMOGRAFİ i. (fr. *tomographie*). Elektroradyol. Bir organ veya organizma kesitinin röntgenle filmini çekmeğe yarayan usul. (Gerçekte, 1-2 sm kalınlığında ince bir dilimin filmi söz konusudur. Böylece belli bir organ, meselâ akciğer art arda dilimler halinde yatay veya enine ve boyuna dikey düzlemler üzerinde incelenebilir.) [*Eşanl.* RADYOTOMİ. STRATİGRAFİ.] || Bu şekilde elde edilmiş röntgen filmi.

— ANSİKL. *Tomografi* yapmak için, X ışınları üreten tüpe ve hassas filme çeşitli yer değiştirme hareketleri yaptırılır; öyle ki sadece bu yer değiştirme hareketinin eksenine rastlayan belli bir düzlem üzerinde bulunan şekiller filimde gözükür; belli düzlemin önünde arkasında, üstünde, altında v.b. bulunan şekiller açıkça gözükmez; yani hassas filmi hemen hiç etkilemez; ancak çok silik çizgiler halinde belirir.
Tomografi 1915'te fransız doktoru Boccage tarafından bulundu. Teknik güçlükler bu buluşun uygulanışını geciktirdi. Nihayet 1930 yılında Almanya'da Ehaul, İtalya'da Vallebona ilk tomografi klişelerini gerçekleştirdiler. Kullanılan çeşitli teknik usullere göre genel tomografi ilkesinin çeşitli uygulamaları vardır. Işın yayan tüple filmi taşıyan zarf, kesit düzlemine paralel olarak ters yönde hareket eder, buna *planigrafi* denir. Hareket dairesel, helezonî veya episikloit biçiminde de olabilir. Fakat hareket kesit düzlemine dikeyse gerçek anlamda tomografi elde edilir. Benzer bütün tekniklere adını veren bu teknikte tüp bir sarkaç hareketi içinde yer değiştirir. *Stratigrafi*'de (Vallebona, Bozetti) ışın yayan tüp sabittir; hasta ile filim belli bir açıyle (20°-30°) iki paralel eksen etrafında normal ışına dik olarak döner. Genel olarak elde edilen tomografiler ya enine dikey veya yatık bir düzlem, yahut incelenen organın büyük eksenine dikey bir düzlem üstünde bulunur.
Işın yayan tüpün silici bir hareketiyle tek kılıf içinde yan yana belli aralıklarla konmuş iki filim kullanılırsa tomografi *zamandaş* olur. Damarların X ışını geçirmez duruma getirildiği hallerde zamandaş tomografi daha iyidir. (L)

TOMOİ. Esk. coğ. Aşağı Mysia'da şehir, Pontos - Eukseinos (Karadeniz) kıyısında, İster (Tuna) ağızlarının güneyinde. Bir Mi-

Foto. *LAROUSSE*

letos kolonisi (VII. yy.) olan şehir, zaman zaman bağımsızlığını kaybetti (İskitlerin uydusu oldu, sonra Mithridates ve Romalılara boyun eğdi); ama bir barbar sitesi görünüşünü muhafaza etti. Ovidius'un sürgün yeriydi. Aşağı imparatorluk zamanında adı *Constantia* idi. Bugün Romanya'da *Constanta* (*Köstence*). [L]

TOMOLO i. Güney İtalya'da kullanılan eski hacim ölçüsü; Napoli'de 55,54 litre, Palermo'da 27,5 litre değerindeydi. (L)

TOMOMANİ i. (yun. *tome*, kesme ve *mani*'den fr. *tomomanie*). Psikopatol. Hipokondri sonucu, cerrahî müdahalelere merak salma, ameliyat olmayı isteme. (L)

TOMONAGA (Sin İtiro), japon fizikçisi (Kyoto 1906). 1945'te, alanlar teorisi için göreceli bir çözüm yolu öne sürdü; amerikalı Feynman ve Schwinger, elektromagnetik alanla foton arasındaki iç etkileri incelerken bu çözümden yararlandılar. 1965 Nobel Fizik ödülü bu üç bilgin arasında paylaştırıldı. Tomonaga, Tokyo üniversitesinde Teorik Araştırmalar bölümü müdürüdür. (L)

TOMPA (Mihaly), macar şairi (Rimaszombat 1817 - Hanva 1868). Protestan papazıydı. 1848-1849 Kurtuluş savaşı sırasında orduda papazlık yaptı. Petöfi ve Arany ile birlikte macar halk şiirinin en büyük temsilcisidir. İlk kitabı *Nepregek es Nepmondak*'tan (Halk Masal ve Efsaneleri) [1846] sonra, *Matyas Szuhay* (1847) ve *Çiçek Masalları* (1854) adlı eserleri yayımladı. Bunları, alegorik yoldan milliyetçilerin ruhî çöküntülerini yansıtan birçok şiir izledi: *A Pusztulo Erdö* (Kuruyan Orman) ve hapse atılmasına yol açan *A Golyahoz* (Leylek). [L]

TOMPİON (Thomas), ingiliz saatçisi (Northhill, Bedfordshire 1639'a doğr.-öl. ay.y. 1713). İngiliz saatçiliğinin babası sayılır. İngiltere kralı Charles II'nin saatçisi oldu. Hoke ve Barlow'un buluşlarından yararlanarak 1675'te iki sarkaçlı bir saat yaptı. Saat zembereklerine yay uygulayan ilk zanaatçılardandır. 1675'te Booth ve Houghton ile birlikte silindirli zemberekler için patent aldı. (L)

TOMPİON
G. Kneller'den

TOM-POUCE (Charles Sherwood STRATTON, **general** — denir), ünlü cüce (Bridgeport, Connecticut 1838 - Middleborough, Massachusetts 1883). İngiltere ve Rusya'yı baştan başa dolaştıktan sonra Fransa'ya gitti. 1845'te Vaudeville'de Dumanoir ve Clairville'in *Le Petit Poucet* (Parmak Çocuk) adlı eseriyle sahneye çıktı. Boyu 1,01 m idi. (L)

TOMRIS veya **THOMYRİS**, Massagetesler kraliçesi (M.Ö. VI. yy.). Herodotos'un anlattığı bir söylentiye göre Pers kralı Keyhüsrev II dul kraliçeye evlenme teklif etmişti. Teklifi reddedilince gücenen Keyhüsrev Massagetesleri yendi; kraliçenin büyük oğlunu esir etti ve kendini öldürmesine sebep oldu. Kraliçe, Keyhüsrev'i esir edince, oğlunun ölümünün öcünü onun kafasını, kana daldırıp boğarak aldı.

— İkonogr. Kraliçenin, Keyhüsrev'in kafasını kan dolu bir vazoya daldırttığı sahne, Luca Ferrari (Modena), Mattia Preti (Malta) ve özellikle Rubens'e ilham vermiştir. Rubens konuyu iki defa işlemiştir (Louvre ve Boston). [L]

TOMRUK i. (esk. türk. *tomurmak*'tan *tomur-u-k* > *tomruk*). Kereste haline getirilerek yapı işlerinde ve marangozlukta kullanılan kütük: *Meşe tomruğu. Ceviz tomruğu.* || İşlenmek veya biçilmek için hazırlanmış taş kütlesi: *Mermer tomruğu.* || —*Esk.* Tomurcuk. || Kalınlaşmış yaş ağaç gövdesi.

— ÇEŞ. DEY. *Tomruğa atmak. Esk.* Hapishaneye koymak. || *Tomruğa vurmak. Esk.* İşkence aletini suçlunun ayaklarına geçirmek.

— İda. *Esk.* Özellikle Doğu ülkelerinde kullanılan bir işkence âleti. (Bk. ANSİKL.) || *Tomruk ağası*, Osmanlılarda tevkifhane müdürü. || *Tomruk dairesi*, tevkifhane. Bk. ANSİKL.

— Marang. *Tomruk biçme*, tomrukların kereste haline getirilmesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İda. *Esk. Tomruk*, içi oyulmuş büyük bir ağaç kütüğüdü; 4-5 m uzunluğunda, 40-50 sm çapındaki kütük ortadan ikiye bölünür ve insanın iki baldırının geçeceği genişlikte parçalar karşılıklı oyulurdu. Cezaya çarptırılanın bacakları bu oyuklara sokulduktan sonra kütük parçası (tomruk) birleştirilerek kilitlenir veya bir vida ile sıkıştırılarak kapatılırdı. Bazı tomruklarda oyuk, bir insan vücudunun girebileceği genişlikte olur ve tomruğa vurulanın sadece başı dışarıda kalırdı. Sanıklar, ancak suçlarını itiraf ederlerse bu ağır cezadan kurtulabilirler ve zindana kapatılırlardı. Tomruklar, hükûmet konaklarının cümle kapıları önüne konulur ve cezalar aynı yerde yerine getirilirdi.

● *Tomruk dairesi.* İstanbul'daki bazı hapishanelere tomruk, bazılarına da zindan adı verilirdi. Babıâli'nin karşısında jandarmaların oturduğu bina da Tomruk dairesiydi. Burası Babıâli tevkifhanesiydi. Tevkifhane, önceleri *tomrukağası* denilen çavuşbaşı tarafından yönetilirdi. Bu görev ve daire Tanzimattan sonra kaldırıldı (1836).

— Marang. Ormandan kesilen ağaçların önce dalları budanarak yalın gövde haline getirilir, sonra kusur, eğrilik ve çap durumlarına göre 150 sm'den küçük olmamak üzere standart boylara bölünür. Bu ağır parçalara tomruk adı verilir. *Tomruk biçme*'de çeşitli araçlar kullanılır: balta, el ve su hızarları gibi ilkel araçların yanı sıra, özel atelyelerde daha ekonomik iş veren büyük şerit testere makineleri, yatay ve dikey katrakler v.b.

Tomruktan çıkarılan keresteler, genel olarak genişlik ve kalınlık ölçülerine göre direk, kadron, kalas, kiriş, azman, tahta, lata ve çıta (bağdadî) isimlerini alır. Tomruğun dışından çıkan bir tarafı kavisli parçalara *kapak tahtası* denir. Tomruk biçmede kerestenin kullanılacağı yere göre genel, bazen de özel biçme metotları uygulanır. Bellibaşlı biçme metotları şunlardır: *kiriş biçme*, tomruğun yanından dört kapak alınarak yapılan biçmedir; kapaklar çıta veya yakacak olarak kullanılır; bu tip biçmelerde fire yüzde 20 ile 30 kadardır; *paralel biçme*, kapak düşürülmeden belirli kalınlıkta tahta elde etme işlemidir; çıkan keresteler kenarlıdır ve fire azdır; piyasada «bul» adı verilen bu tip kereste daha çok kalıp, tavan ve taban tahtası olarak kullanılır; *sırt biçme*'de, tomruktan dört kapak alındıktan sonra meydana gelen kiriş belirli ölçüde paralel olarak biçilir, orta kısımlar mobilyada, öbür kısımlar inşaat işlerinde kullanılır, fire yüzde 30 ile 40 arasındadır; *prizma biçme*'de, tomruktan ince iki kapak ve özünden bir tahta alınır; geriye kalan iki parça paralel olarak biçilir; yıl halkaları yüzeye dik geldiğinden bu tahtalar düzgün işlenir; bu yüzden mobilya yapımına elverişli bir malzemedir; daha çok büyük çaplı tomruklara uygulanan *şeritleme biçme*'de, özden bir tahta alındıktan sonra geri kalan iki parça paralel olarak biçilir; bu tahtaların birer kenarı yuvarlaktır; *kaburga biçme*'de, ince öz kısmından birkaç tahta alınır; geriye kalan parçaların da öze yakın yerleri paralel olarak biçilir; *merkezî biçme*'de, önce özden geçmek üzere birbirine dik iki tahta alınır; geriye kalan dört çeyrek parça ağacın özü yönünde birbirine paralel olarak biçilir; meydana gelen tahtaların yıl halkaları yüzeye dik geldiğinden mobilyaya çok elverişlidir; biçme tekniği yönünden uygulanması oldukça zor bir metottur; *putlama biçme*'de önce tomruğun özünden kare şeklinde bir direk çıkarılır; geriye kalan parçaların öze yakın yerleri paralel olarak biçilir; *takım biçme*'de, rende ve planya gibi marangoz takımlarının imalinde kullanılacak keresteler elde edilir; çabuk aşınmaması için yıl halkalarının rende tabanına dik gelmesi istenir; tomruk istenilen ölçülere göre kare veya dikdörtgen şeklinde biçilerek yalnız iç odun kısmından alınan malzeme takım imalinde kullanılır. (M)

TOMRUKLANMAK geçz. f. (*tomruk*'tan *tomruk-la-n-mak*). Tomruk haline gelmek. (M)

TOMSK, S.S.C.B.'de şehir, Batı Sibirya'da, *Tom* ırmağının kıyısında, ırmağın Obi ile birleştiği yerin yukarısında; 232 000 nüf. Tomsk büyük sanayi bölgesi Kuzbass'ın dışında ve Transsibirya'nın kuzeyindedir. Bununla birlikte komşu sanayi bölgesinin hızlı gelişmesinden yararlanmıştır: makine, kereste ve besin sanayii. Nükleer. araştırma merkezi. (L)

TOMSONİT i. (fr. *thomsonite*). Miner. Hidratlı tabiî sodyum ve kalsiyum silikat; zeolitler grubundandır. (L)

TOMURCUK i. (*tomruk*'tan *tomruk-çuk* > *tomru-cuk* > *tomurcuk*). Bot. Bir bitkinin üzerinde bulunan ve ileride sap, çiçek, bir veya birçok yaprak verecek olan filiz. (Bk. ANSİKL.) || Özellikle çiçeği verecek olan gonca, yani açılmadan önce çiçeğin kendisi: *Gül tomurcuğu.* || *Tomurcuk iç düzeni*, çiçek kısımlarının tomurcuğun içindeki durumu. (Tomurcuk iç düzeni, çeşit çeşittir: sarmal, kapaklı, yumak, buruşuk, kiremitsi, baklamsı, salyangozumsu v.b.). || *Tomurcuk tüyü*, tomurcukları, yaprakları, meyveleri, hattâ bazı ağaçların gövdesini kalın bir tabak halinde kaplayan çok ince tüy. || *Tomurcuk yaprağı*, tomurcukların içinde bulunan yaprak taslakları ve bunların dizeni. Bk. ANSİKL.

— Bağc. *Uyur tomurcuk*, bir don olayı sebebiyle yanan ilk gözden sonra arkadan gecikerek süren yan göz.

— Biyol. Çokhücreli bazı hayvanlarda eşeysiz çoğalmayı sağlayan, çıkıntı şeklinde hücre grubu. Bk. TOMURCUKLANMA.

— Dokubil. *Katılgandoku tomurcuğu*, bir yarada katılgandokunun çoğalma, ürüme bölgesi; yaranın doku kaybını örtmeye yönelirse de bazen ölçüyü aşar. (Gümüş nitrat veya triklorasetik asit ile yapılan yakmalar, yayılmasını kolaylıkla önler.)

— Mim. Çiçek tomurcuğu şeklinde süs.

— Vet. *Et tomurcuğu*, bir yaranın yüzeyinde, özellikle at ayağının iç yüzünde gelişen bir çeşit et beni. (Yakıcı maddeler yardımı ile yok edilir; bazen kesici bir araçla alınması gerekir.)

— ANSİKL. Bot. Bulundukları yere göre *tomurcuk*'lar çeşitli ad alır: bir sapın ucunda bulunan tomurcuğa *tepe tomurcuğu;* sapın yanlarından çıkanlara *yan tomurcuğu* (bunlar genellikle yaprakların koltuğundan çıkar); yaşlı gövde, kök veya yaprağın herhangi bir yerinde gelişen tomurcuğa *gizli tomurcuk* denir. Yapılarına göre de tomur-

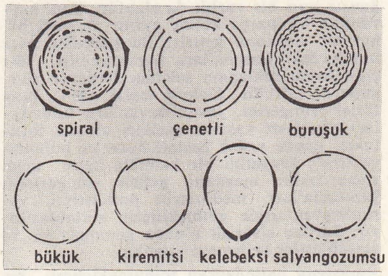

cuklar çeşitlere ayrılır: çıplak tomurcuklarda yapraklı sürgün çok az korunaklıdır (otsu bitkiler veya sürekli büyüyen odunsu bitkiler); pullu tomurcuklarda yaprak taslaklarıyle sarılı olan sürgün, kalın pul halini almış yapraklarla korunur (sürekli büyüyemeyen odunsu bitkiler). Koruma olayı, çoğu zaman bu pulların salgıladığı bir reçine veya zamkla (kozalaklılar, kestane, kavak), hattâ körpe yaprakların arasındaki tüylerle da pekiştirilir (kestane). Pullu tomurcuklar genellikle oluştuğu yılın ertesi baharda açılır. Tomurcuklar, oluşturduğu organlara göre de değişik ad alır: sadece yaprak veren tomurcuklara *yaprak tomurcuğu* (bunlar genellikle dar ve sivridir); az yaprak, fakat çok çiçek veren tomurcuklara *çiçek* veya *meyve tomurcuğu* (bunlar tombul ve kütlür); aynı miktarda yaprak ve

tomurcuklanma

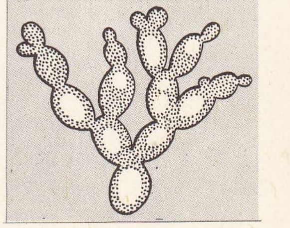

tomurcuklanmayle oluşan koloni

TONATİULA
Mexico müzesi

350 kg'lık bir tonbalığı

çiçek veren tomurcuklara *karma tomurcuk* denir (asma: bu türde zaten bir tek çeşit tomurcuk bulunur.)

● *Tomurcuk yaprakları*, birkaç çeşittir: küçük yapraklar geniş ve yaygınsa, *düz* tomurcuk yaprağı; orta damar üzerine kıvrıksa, *katlı* tomurcuk yaprağı; yelpaze gibi kıvır kıvır katlı ise, *kıvrımlı* tomurcuk yaprağı (huş ağacında olduğu gibi); ucundan dibine doğru dürüm şeklinde ise, *sarmal* tomurcuk yaprağı (eğrelti yapraklarında olduğu gibi) denir.

— Zır. teknol. *Tomurcuk alma.* Bu işlem ağaçlar üzerindeki (özelikle meyve ağaçlarında) bazı tomurcukların alınmasından ibarettir. Böylelikle faydasız dalcıkların meydana gelmesi önlenmiş olur veya yerinde bırakılmış gözlere bitki özsuyunun bütün gücünü toplamak suretiyle daha iri ve gösterişli meyveler elde etmek ve ağacın gelişme gücünün artmasını sağlamak mümkün olur. Bağcılıkta filiz alma işlemi de uygulanır. (LM)

TOMURCUKLANMA i. (*tomurcuklanmak'*-tan *tomurcuklan-ma*). Tomurcuk verme.

— Biyol. Çokhücreli hayvanlarda çıkıntı (*tomurcuk*) teşkil eden bir hücre grubundan başlayan eşeysiz çoğalma şekli. || Biramayalarının karakteristik çoğalma şekli. (Biramayasının zarında bir noktada küçücük bir çıkıntı belirir, gittikçe büyüyerek birincisine benzer bir hücre olur ve bir bölmeyle ondan ayrılır.)

— ANSİKL. Biyol. *Tomurcuklanma*, eşeysiz bir üreme şeklidir; ana organizmadan kendisine benzer bir taslağın oluşması ve ona benzer bir organizmayı meydana getirmesidir. Tomurcuklar çeşitli tipte olur. Organ oluşumunu tamamladıktan sonra ana organizmadan ayrılan hareketli tomurcuklar serbest bir hayat sürer; bu tip tomurcuklanma haşlamlılardan asinetgillerde, selenterelerde (tatlısu hidrası, bazı medüzler), süngerlerde, çokkıllı halkalı solucanlarda (syllis) görülür. Hareketli tomurcuklar oluştuktan ve gelişmelerini tamamladıktan sonra ana organizmadan ayrılmayarak ona bağlı kalabilir; selentere (hidralar, alcyonlar, mercanlar), yosunhayvanları ve tulumlu hayvan kolonileri bu şekilde oluşur. Hareketli tomurcuklar ana organizmadan bağımsız ayrı bir varlık da olabilir. Yani hayvandan bir parça kopar ayrılır ve yeni bir hayvan meydana getirir. Bu parçalar bazı bitkilerdeki gemma'lara benzetilebilir. Bu çeşit tomurcuklanma selenterelerde ve süngerlerde görülür. Koloni teşkil eden bazı türler (süngerler, yosunhayvanları, tulumlular) elverişsiz yaşama şartları altında tutulursa, içinde yedek besinli hücreler bulunan ve üzeri dayanıklı bir kabukla kaplı uyur tomurcuklar meydana getirir (süngerlerin gemmula'ları, medüzlerin podositleri, yosunhayvanlarıyle gömleklilerin statoblastları). Şartlar elverişli olunca gemmula'lar ve statoblastlar gelişmeye koyulur.

Embriyon halindeyken tomurcuklanma bir hidra türünde (polypodium) görülür; kurtçukken tomurcuklanmaya da oldukça sık rastlanır (büyük medüzlerin sifistomları, şeritlerin sistiserkleri).

Tomurcuklanarak çoğalma ile bölünerek çoğalma arasında temelli bir fark yoktur; eşeysiz üreme terimi her ikisinin de yerini tutar. Tomurcuklanma eşeyli üremeyi büsbütün ortadan kaldırmaz; her iki üreme şekli ardışık olabilir. (L)

TOMURCUKLANMAK dönşl. f. (*tomurcuk*'tan *tomurcuk-la-n-mak*). Tomurcuk meydana getirmek, tomurcuk çıkarmak. (M)

TON i. (yun. *tonos*, gerilme > lat. *tonus*'-tan fr. k.). İnsan veya çalgı sesinin yükseklik veya alçaklık derecesi; perde: *İnce ton. Kalın ton. Bir ton yukarıdan çalmak.* || Sesin, duyguları da belirtecek biçimde çıktığı konuşma tarzı: *Yumuşak, kararlı bir ton.*

— Fiz. Chavreul sisteminde, az veya çok koyu bir rengin yoğunluğu (buna karşılık *nüans*, komşu bir renkle karışımdan ileri gelen yoğunluğu ifade eder). || *Ton yüksekliği*, işitme duyusunun, seslerin frekansına bağlı olan niteliği. Bk. ANSİKL.

— Fonet. Yükseklik vurgusu. (Şiddet vurgusundan farklıdır; ünlü telaffuz eğrisinin eşit, artan veya eksilen olmasına göre ton, eşit veya tekbiçimli, inici veya çıkıcı olabilir.) || *Cümle tonu*, sözün telaffuzunda, sesin yüksekliğindeki ve ritimdeki değişiklikler yüzünden cümlede meydana gelen ses dalgalanması.

— Graf. santl. *Yarım ton*, tonu beyazdan siyaha doğru çok hafif olarak değişen bir klişeyi veya orijinal bir baskıyı niteleyen terim.

— Müz. İnsan ve bir çalgı sesinin tizlik ve peslik derecesi. Bk. ANSİKL. ve PERDE.

— Res. Bir rengin açıklık veya koyuluk derecesi: *Açık tonlar. Koyu tonlar.* || Renklerde hâkim olan etki: *Bu tabloda soğuk tonlar hâkim.* || Bir rengin yoğunluk derecesi: *Arka plandaki tonları hafifletmek gerekir.* || *Karma tonlar*, birçok rengi birleştiren tonlar. (Değişik tonlar arasındaki bağıntılara *değer* denir.) || *Sert tonlar*, yoğunluğu fazla olan tonlar. || *Sıcak tonlar*, turuncuya yakın renkler. || *Soğuk tonlar*, maviye yakın renkler.

— Tekst. *Ton değiştirmek*, boyanmış bir tekstil maddesinin rengini açmak veya koyulaştırmak.

— ANSİKL. Fiz. Aynı frekans için *ton yüksekliği*, akustik basınçla bir miktar değişebilir. Gerek itibarî bir akustik basınç seviyesiyle, gerek itibarî bir izosoni* seviyesiyle olsun, ton yüksekliği basit bir sesin frekansıyle belirtilebilir; bunlar, normal bir dinleyiciye, kıyaslanabilir bir ton yüksekliği duyusu verecek şekilde normlaştırılmalıdır.

— Müz. *Pythagoras tonu*, Pythagoras teorisinin aralık birimidir; çıkıcı beşlikler ve inici dörtlükler çevriminde bir beşli çıkıp sonra bir dörtlü aralık inerek elde edilir (msl. *do-sol-re*), bu da 8/9 oranını verir. Batı müziğinin nazarî hesaplarında XVI. yy.a kadar temel olarak bu oran ele alınırdı. O sıralarda, Pythagoras üçlüsünden daha pes bir majör üçlünün araya girmesiyle daha küçük bir ton ortaya çıktı: büyük ton'a, yani majör ton'a karşıt olan küçük ton, yani minör ton. Bu iki ton'un yerini, oktavın sekizde bir değerindeki ortalama bir üçlü aralık aldı. *Holder sistemi*'nde, ton 9 derece-koma'dan oluşur; her koma, bu sistemde, oktavın 53'te biri ve Pythagoras komasıyle sentonik koma'nın ortalamasıdır. *Bizans müziği*'nde 1821'de büyük ton 12 derece-koma, küçük ton ise 9, sonra da 10 derece-koma olarak tespit edildi; derece-koma, o sırada, oktavın 68'de biri olarak kabul ediliyordu; 1861'de ise oktavın 72'de biri olarak sayıldı. Eski yunan müziğinde, bugün bilinen diyapazon olmadığından, ton ıskalanın mutlak yüksekliğini belirlemek için başvurulan bir usuldür. İki oktavlık nazarî ses genişliği yarım tonlarla ölçüldüğü için, esas zannın şu veya bu tonda olduğu söylenir, bu tonun adı da eski terminolojiden seçilirdi (dar makamı v.b.). *Klasik teori*'de ton, makam oktavının birinci derecesini, yani *eksen*'i mutlak yükseklik olarak ifade ederek mutlak ıskala yüksekliğinin belirtilmesidir (*ut* tonu, *re* tonu v.b.). Ton ile birlikte, genellikle makam da (majör veya minör) belirtilir. Ton terimi çoğu zaman bir parçanın bütünü için kullanılır. (msl. *re* majör tonu), gereğinde de zımnî olarak kalır (msl. *re* majör keman konçertosu). Ayrıca, «ton» kelimesi, bir parçada gezen çeşitli tonların ekseni olan ana tonu da belirtmeğe yarar. (LM)

TON i. (halk lat. *tonna* veya *tunna*'dan fr. *tonne*). 1 000 kilograma eşit kütle ölçüsü birimi (sembolü: t veya ton). [METRİK TON da denir.] || Anglosakson kütle birimi. (Bk. ANSİKL.) || [*ile* edatıyle birlikte] Çok fazla, bol miktarda: *Tonla balık yakaladılar.*

— Denizc. Bk. GEMİ *tonu*.

— ANSİKL. Metrol. 2 240 pound'a eşit olan anglosakson *ton*'u 1 016,05 kg'dır. Amerikan tonu 2 000 pound, yani 907,18 kg'-dır. A.B.D.'de long ton denilen ingiliz tonunu amerikan tonundan ayırt etmek için buna *short ton* denilir. İngiliz tonunu amerikan tonuna çevirme katsayısı 0,893, amerikan tonunu ingiliz tonuna çevirme katsayısı 1,12'dir. (L)

TON i. (yun. *thunnos* > lat. *thunnus* > fr. *thon*). Zool. Bk. TONBALIĞI.

— Balıkç. *Ton ağı*, tonbalığı gibi büyük balıkları tutmağa yarayan ağ. (ML)

TON (Konstantin Andreyeviç), alman asıllı rus mimarı (Petersburg 1794 - ay.y. 1881). Roma'da eski yapıların onarımı üstüne incelemeler yaptı ve bu konuda iki kitap yayımladı (1825-1828). Çar Nikolay I tarafından korundu ve Moskova'da büyük Kremlin sarayının (1838-1849) ve Spasitel katedralinin yapımıyle görevlendirildi (1837-1883). [L]

TONA. Bk. TON.

TONADİLLA i. (isp. k.). Eski İspanyol edebiyatında, şarkılarla süslenen ve müziklendirilen güldürücü kısa oyun. (L)

TONAFAZİ i. (fr. *tonaphasie*). Müzikle ilgili paramnezi çeşidi; hasta, notaları işaret olarak anlar, fakat ilgili seleri hatırlamaz. (L)

TONAJ i. (fr. *tonnage*). Denizc. Bir ticaret gemisinin iç hacminin hesaplanmasıyle bulunan ve 2,83 m^3 veya 10 ingiliz ayak küpü 1 ton hesabıyle hacim tonu olarak ifade edilen taşıma kapasitesi. (BRÜT TONAJ veya GAYRİ SAFİ TONAJ da denir.) [Bk. ANSİKL.] || *Tonaj güvertesi*, gemilerin tonaj hesaplarını sınırlayan en üst devamlı güverte. || *Tonaj kuyusu ağzı*, bir barınak güvertede su sızdırmazlık vasfı bulunmayan ambar ağzı. (Bk. ANSİKL.) || *Tonaj rüsumu*, liman otoritelerince, gemilerin net tonları (bk. *Gemi* TON'*u*) üstünden alınan vergi. (*Liman rüsumu* da denir. Gemi sahiplerinin ödediği bu vergi, gemilerin yararlandığı bütün liman tesislerinin bakım giderlerinde kullanılır.) || *Net tonaj*, bir geminin ticarî olarak kullanılan hacmi. (RÜSUM TONAJI veya REGİSTER TONAJI da denir.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Denizc. *Tonaj*, ağırlık ölçüleri olan deplasman ve yük taşıma kapasitesinin tersine, bir hacim ölçüsüdür. Tonaj kelimesi tek başına kullanıldığı zaman sadece genel bir anlamı vardır. Bu anlam belirtilmek istenirse, *brüt* veya *net* kelimeleriyle birlikte kullanılması gerekir. Bununla birlikte, bir geminin tonajından söz edildiği zaman, tersi öne sürülmedikçe daima brüt tonaj söz konusudur. Gemilerin birbirleriyle karşılaştırılmasında ölçü brüt tonajdır; çünkü gemilerin boyutları konusunda en kesin fikri tonaj verir.

● *Tonaj kuyusu ağzı*, genellikle barınak güvertenin arka tarafında, sondaki ambar ağzının gerisindedir. Geniş olan tonaj kuyusu ağzının uzunluğu dört ingiliz ayağından, yani 1,22 metreden büyük olmaz ve kenarları çok alçaktır. Kapakları, kenarlardaki halkalar takılı iplerle bağlıdır. Böylece, barınak güvertenin su sızdırmaması gerekliğine uyulmuş ve bu ilke uygulamada da sağlanmıştır. Tonaj kuyusu ağzı, barınak güverteyi alttaki ara güverteyle birleştiren tonaj kuyusuna inmeyi sağlar.

● *Net tonaj*, geminin sevk ve idaresi için gerekli donanımın kapladığı alanların hacmi brüt tonajdan çıkarılarak bulunur. Bu alanlar, kaptan köprüleri; personel oturma, yatma ve çalışma yerleri, makineler, su ve yakıt ambarları v.b.dir. Hükûmetler genel olarak, gemilere konulan çeşitli vergileri geminin net tonajına göre belirler. (L)

TONALE geçidi, İtalya'da boğaz, Trentino'da, Val Camonica ve Val di Sole'yi birleştiren Adamello ile Ortler arasında; 1 884 m. Büyük Bergamo-Bolzano karayolu bu boğazdan geçer. (L)

TONALİTE i. (fr. *tonalité*). Müz. Bk. EKSENLİLİK.

TONATİULA veya **TONATİUH**, Azteklerde Ateş ve Güneş tanrısı. Ona Teotihuacan'da tapılırdı. Tonatiula adı ile evrende birbiri ardına ortaya çıkan beş güneş (şimdiki güneş bunların beşincisidir) ifade edilirdi. (L)

TONBALIĞI bİş. i. Zool. Sıcak ve ılıman denizlerde yaşayan ve büyük ölçüde avcılığı yapılan kemikli balık. *Eşanl.* ORKİNOS.

— ANSİKL. *Tonbalığı* (*Thynnus thynnus*) mekik biçiminde iri ve kuvvetli bir balıktır. Göğüs kısmında büyük pullardan bir göğüs kalkanı, kuyruk kısmında 6-9 tane düğüm çıkıntısı, her iki böğründe birer

Foto. LAROUSSE

karina bulunur. Tonbalığının boyu 5 m'yi, ağırlığı 900 kg'ı bulur. Sırtı güzel çelik mavisi, böğür kısmı boz, karın kısmı gümüşî beyaz benekli açık renktedir. Atlas okyanusunda ve Akdeniz'de yaygındır; Akdeniz'de ürer.

Tonbalıkları göçmendir. *Kırmızı ton* ilkbaharda Sardinya, Sicilya ve Tunus kıyılarına, *beyaz ton* (atlantik tonu) ise İspanya kıyılarına, özellikle Cadix körfezine yumurtalarını bırakır. Kayıklara binerek olta ile ton avlama usulü bugün de uygulanmaktadır. Beyaz tonlar, olta iğnesine tüy veya bitki liflerinden yapılma sunî sinekler bağlanarak, sürütme olta ile avlanır. Canlı sardalyaların takıldığı sabit oltalarla avcılık gemilerle yapılır. Tonbalığı gemileri boyu 20 m'yi bulan büyük teknelerdir. Çoğu zaman bir gemide on tayfa bulunur. Geminin motorları, tonbalıklarının yeri radyo ile bildirildiği zaman oraya hızla ulaşmasını sağlayacak kadar güçlüdür. Bu gemilerde tonbalığı sürülerine yem olarak verilecek sardalyaları canlı tutmak için özel havuzlar bulunur. Ayrıca soğuk hava tertibatlı çok büyük tonbalığı gemileri de vardır. (L)

TONBRİDGE, Büyük Britanya'da (Kent) şehir, Weald çöküntüsünde, Medway ırmağının kıyısında; 22 150 nüf. Bir norman şatosunun kalıntıları. XII. yy.dan kalma kilise. Eski evler. Kriket topu fabrikası. Hassas âletler. Plastik malzeme. (L)

TONBUL sıf. Bk. TOMBUL.

TONDURA i. Bk. TUNDURA.

TONE, Japonya'da Honşu adasının ortasında ırmak, Büyük Okyanus'a dökülür; 360 km. Japonya'nın en geniş ve en verimli ovasını aşar. (L)

TONE (Theobald Wolfe), irlandalı milliyetçi (Dublin 1763 - ay.y. 1798). Ayrı ayrı inanışlardaki İrlandalılar arasında anlaşmayı sağlamak amacıyle Birleşik İrlandalılar derneğini kurdu (1791). Fransa ile müzakerelere giriştiği için A.B.D.'ye kaçmak zorunda kaldı (1795). Fransa'ya dönünce, İrlanda'ya Hoche seferinin yapılmasını sağladı ve seferin kumandan yardımcısı oldu (1796). Seferin başarısızlığa uğramasından sonra, adaya akınlar yaptı; yakalandı, ölüme mahkûm edildi ve cezaevinde intihar etti. (L)

TONEA. Esk. coğ. Anadolu'da (Tavium'dan Amasia'ya giden yol üzerinde) şehir. Anderson, bu şehrin Hacıköy yakınlarında bulunduğunu kabul eder. Sterret ile Hirschfeld de Tonea'nın aslında Tomba şehri olduğunu ve ad benzerliği yüzünden Tomba şehrinin bugünkü Tambahasan denilen yerde aranması gerektiğini ileri sürerler. Tambahasan, Büyüknefes köyünün (Tavium) yaklş. ol. 10 km kuzeyindedir; fakat, Tonea ile Tomba'nın aynı şehir olduğu kesin değildir. (M)

TONGA i. *Argo.* Hile, tuzak, düzenbazlık, dalavere.

— DEY. *Tongaya basmak* (*düşmek* veya *oturmak*). Bk. BASMAK. (M)

TONGA i. Leng. Tonga adalarında konuşulan polinezya dili. (L)

TONGA adaları, ing. **Friendly Islands,** Büyük Okyanus'un güneyinde takımadalar, Samoa'nın güneyinde; 697 km², 63 900 nüf. Merkezi, Tongatabu adasında *Nukualofa.* Takımadalar 9 000 m derinliğinde bir deniz çukurunun kenarında kuzey - kuzeydoğudan güney - güneybatıya yönelen 150 kadar ada ve adacıktan meydana gelir. Güneyde Tongatabu, kuzeyde Vavau grupları volkanik asıllıdır; bu iki grup Haabai mercan adacıklarıyle birbirinden ayrılır. Kuzey uçtaki Niuafoo adası 1946'daki yanardağ püskürmesinden sonra boşaltılmıştır. Halk polinezya ırkındandır. Doğum yüzdesi yüksek (yüzde 30), ölüm yüzdesi ise çok düşüktür (binde 10). Tongalıların yarısından çoğu, takımadaların başlıca adası olan Tongatabu'da yaşar, halk özellikle yumrulu bitkiler tarımı ve balıkçılıkla geçinir. Hindistancevizi içi Büyük Britanya ve Kuzey Amerika'ya (20 000 ton) ihraç edilir. Yeni Zelanda, muz ve başka meyveler satın alır.

— Tar. 1616'da Lemaire ve Schouten'in bulduğu adaları, Tasman (1643) ve Cook (1773 ve 1777) ziyaret etti. Adaların meydana getirdiği birleşik krallık (1900) bir britanya himayesi oldu (1901).

1952'de İngiltere'nin batı Büyük Okyanus yüksek komiseri adaların sorumluluğunu Fici adaları valisine devretti. 1965'te anayasada yapılan yeni bir düzenlemeyle yargılama gücü Tonga adaları ingiliz konsolosu ve komiserine verildi. Aynı yıl 1918'den beri hüküm süren kraliçe Salote öldü. Oğlu prens Tugi 16 aralıkta Tupu IV adıyle annesinin yerine tahta çıktı. (L)

TONGHAK, birkaç ayrı doktrini bünyesinde toplayan kore dini; 1859'da Ço tarafından kuruldu. (Doktrinlerinin hepsi, mahallî dört dinden alınmıştır: Şamancılık [*şinkyo*], Konfuçius'çuluk, Buddha'cılık ve Hıristiyanlık. Dinî törenlerde katolik mezhebinden ilham alır. Dinin kurucusu 1864'te idam edildi; halefleri de japon aleyhtarı eylemleri yüzünden asıldılar veya hapsedildiler. 1905'te tarikat *Çandokyo* [Gökten Gelen Ses derneği] adını aldı ve japon işgal kuvvetlerine karşı tedhiş hareketleri düzenledi; ama bu hareketler kanlı misillemelere yol açtı. Bugün Tonghak dinine bağlı olanların 2 milyonu bulduğu sanılır.) [L]

TONGRES, flamanca **Tongeren,** Belçika'da (Limbourg) şehir, Geer ırmağının kıyısında, Campine'de, idare çevresi merkezi; 16 200 nüf. Notre-Dame kilisesi (IX. - XVI. yy.); XII. yy.dan kalma avlu dehlizi. XIII.-XVII. yy.dan kalma manastır binası; Roma surlarının yıkıntıları. Şehir bugün Hesbaye'in başlıca pazar yeridir: hayvan, meyve (elma, erik, kiraz). Sunî gübre fabrikası. Reçel fabrikası. Tarım makineleri. Madenî eşya atelyeleri. Soda fabrikaları. Bakır dökümhanesi. — *Tongres idare çevresi*, 160 200 nüf.

— Tar. Romalılar zamanında Bavai ile Köln arasında bir konak yeri olarak önemli rol oynayan Tongres, Franklar (IV. yy.), Normanlar (881), Brabançonlar (1212) ve Fransızlar (1677) tarafından tahrip edildi. (L)

TONGRİYEN i. ve sıf. (fr. *tongrien*'den). Jeol. Oligosen'in alt katına denir. (Belçika'da Tongres kumuyle adlandırılan bu kat, latorfiyet ve sanuvaziyen ile yaşıttır.) [L]

TONGUÇ (İsmail Hakkı), türk eğitimcisi, köy enstitülerinin kurucusu (Silistre 1897 - Ankara 1960). İstanbul Erkek Öğretmen okulunu bitirdi (1918); Almanya'da Ettlingen Öğretmen okuluna devam etti; savaş yüzünden yarıda kalan öğrenimini Almanya'ya tekrar giderek tamamladı. Eskişehir (1919), Konya (1922), Ankara (1924), Adana (1924) öğretmen okullarında ve Ankara Orta Öğretmen okulunda (1925) resim-iş öğretmenliği yaptı; Millî Eğitim Bakanlığı Pedagoji müzesi müdürlüğü (1926-1935), İlköğretim Genel müdürlüğü (1936-1946) görevlerinde bulundu ve bu devrede köy enstitülerinin kurulmasına öncülük etti (1940). Talim Terbiye heyeti üyesi (1947), Ankara Atatürk lisesi resim öğretmeni oldu (1949); emekliye ayrıldı (1954). Başlıca eserleri: *Mürebbinin Ruhu ve Muallim Yetiştirme Meselesi* (1931); *İş ve Meslek Terbiyesi* (1933); *Almanya Maarifi* (1934); *Köyde Eğitim* (1938); *Canlandırılarak Köy* (1938); *İlk Öğretim Kavramı* (1946); *Eğitim Yolu ile Canlandırılarak Köy* (1947); *İş Eğitimi İlkelerine Göre Hazırlanmış Öğretmen Ansiklopedisi* (1949); *Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü*, (1953); *Pestalozzi Çocuklar Köyü* (1960). [M]

TONİK sıf. (yun. *tonikos*, gerilen'den fr. *tonique*). Tonusla ilgili: *Tonik kasılma.* || Uyarıcı, kuvvetlendirici: *Kalbe tonik etki yapan ilâç.*

— Müz. Bk. EKSEN.

— Patol. *Tonik ihtilâç*, kaslar, özellikle kol ve bacak kasları daimî gergin olduğu halde görülen ihtilâç (kas kasılmalarının az veya çok hızla art arda gelmesi haline klonik ihtilâç denir ki, buna zıttır). [Genel sara nöbetinde önce tonik ihtilâçlar, sonra klonik ihtilâçlar yer alır.]

◆ İ. Uyarıcı, kuvvetlendirici ilâç.

— Kozmetoloji. Deriyi sağlamlaştırmak amacıyle yüze ve boyuna sürülen büzücü hafif losyon. (L)

TONİLATO i. (ital. *tonnelata*'dan). Denizc. Gemilerin alabileceği yükü belirtmekte kullanılan, 1 tona eşit birim: *Bu geminin tonilatosu üç bindir.* || *Hacim tonilatosu* veya kısaca *tonilato*, gemilerin hacmini ölçmekte kullanılan 100 ayak küp, yani 2,83 m³'lük milletlerarası hacim birimi. (Bazen yanlış olarak YÜK TONAJI denir.) || *Navlun tonilatosu*, herhangi bir ticarî yükün ağırlık veya hacmini gösteren miktar. (Bu rakamın, malın gideceği ülkeye göre değişen navlun ücretiyle çarpımı, söz konusu ülkeye taşıma ücretini verir.)

◆ **Tonilatoluk** sıf. [...] tonilato hacminde olan: *Bin tonilatoluk gemi.* (M)

TONKA i. Kokulu coumarauna'nın yerli adı. || *Tonka baklası* (veya sadece *tonka*), aynı bitkinin tohumu. (Tonka baklası, içindeki kumarinden dolayı vanilya gibi veya yeni biçilmiş ot gibi kokar. Tütünlere koku vermekte kullanıldığı gibi parfüm sanayiinde de kullanılır.) [L]

TONKİN, vietnamca **Tong King,** Vietnam'da (Kuzey Vietnam) bölge; kuzeyde Çin, batıda Laos, güneyde Annam'ın kuzey kesimi, doğuda Güney Çin deniziyle sınırlıdır; 115 700 km². Başlıca şehri, *Hanoi.*

Coğrafya

Tonkin, Kızıl nehir ovası ile bu ovayı çevreleyen dağları içine alır. Yukarı Kuzey Tonkin'deki tepeler ve orta yükseklikte dağlar çoğunlukla şistlerden ve kalkerli kumtaşlarından meydana gelir ve Kızıl nehir ile Claire ırmağı arasında kuzeybatıdan güneydoğuya, Claire ırmağı ile Cao Bang arasında kuzeyden güneye ve Cao Bank ile Kızıl nehir ve deniz arasında batıdan doğuya doğru uzanır. Bu bölge Cao Bang, That Khe ve Lang Son'un kurulduğu ovalarla ve geleneksel olarak Çin'e giriş yolları olarak kullanılan geniş vâdilerle açılmıştır.

Kızıl nehrin güneyinde dağlar daha yüksektir ve daha az geçit verir. Billûrlu Fan Si Pan kütlesi Vietnam'ın en yüksek noktasını (3 142 m) teşkil eder. Burada yaylalar, derin vâdiler ve boğazlarla tecrit edilmiştir. Büyük sarplıkların ulaşılmaz hale getirdiği Yukarı Güney Tonkin kütlelerinde ve yaylalarında pek az insan yaşar; bu kesimlere yakın bir tarihte yerleşilmiştir: XVI. yy.dan sonra Vietnamlılar ile Taylar, XIX. yy.dan sonra Meolar ve Manlar. Çok alçak olan Kızıl nehir ovası (denizε 500 km uzaklıkta, 80 m yüksl.), geniş bir çöküntü havzasını kaplar. Ova, zaman zaman su altında kalan ve kıyı şeritleriyle daha da genişleyen 16 000 km²'lik bir delta ile Tonkin körfezine açılır.

Tonkin'in iklimini muson rüzgârları düzenler. Temmuz - ekim arası hava sıcak ve nemlidir; yağışlar bol, tayfunlar sıktır. Eskiden bütün alçak bölgeleri kaplayan sık tropikal ormanlar bugün de Yukarı Güney Tonkin'i örter. Tarihöncesinden beri yerleşilen Tonkin ovası, M.Ö. III. yy.dan sonra bir çin eyaleti oldu ve o tarihte Vietnamlılar bölgeye yerleşti. Başlangıçta bataklık bir mangrov ormanıyle örtülüyken yüzyıllar boyunca ıslah edilen Tonkin ovası bugün Çinhindi yarımadasının en yoğun nüfuslu bölgesidir. Günümüzde uzunluğu 2 000 km'yi aşan bentler ağının yapımına daha XI. yy.dan önce felâket halini alan su baskınlarını önlemek ve suların rejimini bugün Tonkin ovası yüzölçümünün üçte ikisinden fazla yer kaplayan pirinç ekimine elverişli hale getirmek amacıyle başlanmıştır. Bununla beraber, alçak topraklar yazın hâlâ su altında kalır ve balıkçılık başlıca faaliyet haline gelir: pirinç, yılın başlangıcında, ekilir ve beşinci ayda ürün alınır. Kışın sulanmayan yüksek topraklarda ise tersine yazın ekilir, onuncu ayda toplanır. Ovanın suların tamamıyle kontrol altına alındığı orta yükseklikteki topraklarda beşinci ve onuncu aylarda olmak üzere yılda iki defa pirinç ürünü alınır. Yılda tek ürün alınan bölgelerde akarsu kıyılarıyle bentler arasında başka ürünler de (patates, fasulye, şekerkamışı, tütün, pamuk) yetiştirilir. Bentler veya alüvyon tümsekleri ipekböcekçiliği için yetiştirilen dut ağaçlarıyle kaplıdır. Tarım ekonomisinin yoğunluğu büyük tarım işletmelerine pek az yer bırakır (San Tai ile Ninh Binh arasında kahve yetiştiriciliği).

El sanatları Tonkin köylüsünün günlük hayatında öteden beri önemlidir. Dağlı Meolar ve Manlar, geleneksel giyeceklerini hâ-

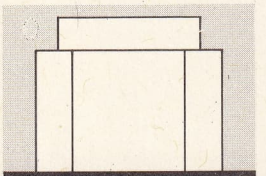

basit tonoz

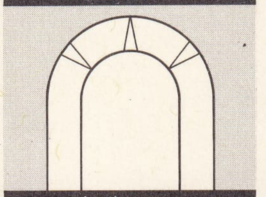

beşik tonoz

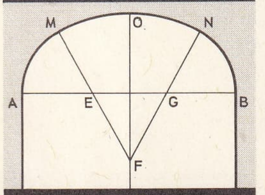

sepet tonoz

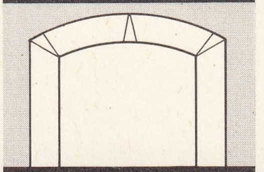

daire kavisli tonoz

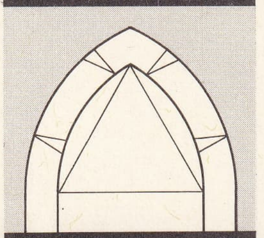

sivri tonoz

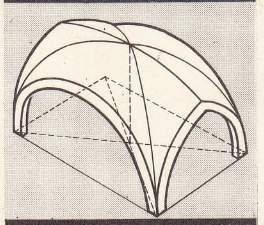

haç tonoz

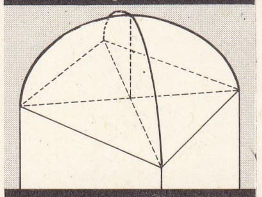

geçme veya manastır tonozu

tonozlar

lâ kendileri dokur ve dikerler. Erkekler dut yaprağından kâğıt yaparlar. Sepetçilik, çömlekçilik, tahta işçiliği, kuyumculuk gelişmiştir.

Modern sanayi, bölgede fransız işgalinden sonra kuruldu. Ke Bao'dan Hong Hay'e kadar uzanan kıyı dağlarındaki kömür yataklarıyle Tonkin, Güneydoğu Asya'da olağanüstü sayılacak bir enerji kaynağına sahipti. Haifong'da tersaneler ve büyük bir çimento fabrikası kuruldu. Şa Dien'den çıkarılan çinko filizi ve Cao Bang'ın batısında çıkarılan Pia Uac'da kalay filizi kısmen Tonkin'de işleniyordu. Ayrıca besin sanayii (pirinç ve damıtma yerleri) ve günlük tüketim maddeleri sanayii (Hanoi, Haifong ve Dam Dinh'de pamuk ve ipek iplikçiliği ve dokumacılığı, cam fabrikaları, bıçkıhaneler ve kâğıt yapımı, tütüncülük) gelişti. Tonkin ekonomisinin gelişmesi modern karayollarının Yun-nan'da Gûn-ming ve Lao Kay'a (1910), Şam ile Saygon'a giden demiryollarının döşenmesiyle daha da hızlandı. Buharlı gemicilik, Hanoi'nin Kızıl nehir kıyısında Yen Bay'a, Clair ırmağı kıyısında Tuyen Quang'a ve Kara ırmak kıyısında Şo Bo'ya bağlanmasını sağladı.

Tarih

Bölgeye, daha Paleolitik çağın sonunda yerleşildi; sonra çeşitli ırkların karışmasıyle Vietnam halkı burada meydana geldi. Yun-nan'dan daha geç bir tarihte dağlılar (Taylar, Manlar ve Meolar) art ülkeye yerleşirken, Vietnamlılar pirinç tarımıyle uğraştıkları Delta ile yetindiler; çin medeniyeti M.Ö. III. yy.dan sonra Tonkin'e yayıldı; M. Ö. 208'e doğru çin generali Çao-to (annamca Triö Da, kral Vo Vuong), iki Kuang ırmağını Kızıl nehrin deltasını veya Tonkin'i ve Kuzey Annam'ı içine alan *Nam Viet* krallığını kurdu; krallık M.Ö. III. yy.da Çin ile birleşti. Çinliler ülkenin güney ucuna törelerini kabul ettirdiler ve *Annam* («barışa kavuşturulmuş Güney») adını verdiler. *Dai Viet* adıyle tekrar bağımsızlığına kavuşan (939) Tonkin-Kuzey Annam bütününden hareket eden vietnam halkı Çampa'yı ve Khmer imparatorluğunu istilâ etti. Fakat Dai Viet'in kıyı boyunca uzanması, 1545'ten sonra krallığın ikiye ayrılmasına yol açtı; Trinh derebeyleri hâkimiyetindeki kuzey (Tonkin ile Kuzey-Annam), Nguyen ailesinin hâkimiyetindeki güney (Merkezî ve Güney Annam, Koşinşin). Nguyen ailesi, 1677'de bağımsızlığını kesinlikle kazandı. XVII. yy.da, önce Hung Yen'e, sonra Hanoi'ye yerleşen portekizli, hollandalı ve ingiliz tacirleri takip eden misyonerler ülkede Hıristiyanlığı yaydılar. Güneyden gelme âsi Tay-son'ların zaferi, naip Trinh Khoi'nin intiharına (1786) ve Le hanedanının devrilmesine (1789) yol açarken, âsi önderlerin en genci olan Nguyen Hue Cau, Pekin'in kendisine verdiği Annam kralı unvanıyle kuzeye yerleşti. Güney naipleri ailesinden Nguyen Anh, Hanoi ile Tonkin'i işgal etti. Vietnam milletini yeniden birleştirdi (1802) ve Pekin tarafından imparator Gie-long adıyle Vietnam hükümdarı tanındı. Gie-tung'un, Koşinşin'e fransız sızmasına göğüs germek zorunda kalan üçüncü halefi Tu Duc'un (1848-1883) karşılaştığı güçlüklerden yararlanan Le hanedanı taraftarlarının Tonkin'de ayaklanması (1861), Tu Duc'u Fransızlarla anlaşmak zorunda bıraktı. Fransızlar, Hanoi, Haifong ve Qui Nhon'u ticaretlerine açan 1874 antlaşmasıyle yetindiler; fakat annamlı yöneticilerin anlaşmaya uymaması yeni bir mücadeleye yol açtı (19 mayıs 1883).

Hue sarayı fransız himayesini tanıdı ve Tonkin için özel bir rejim kabul etti; bölgedeki eyaletler fransız temsilciler tarafından yönetilecekti (haziran 1884). Uzun çatışmalardan sonra Çin, Fransa'nın bölgedeki himayesini kabul etti (ikinci Tientsin antlaşması, 9 haziran 1885). Fakat bağımsızlık taraftarı aydınlar uzun süreden beri karışıklıkların hüküm sürdüğü bölgeyi 1908 (De Tham'ın desteğiyle genelleşip bütün Tonkin'i içine alan isyan) ve 1930 (ihtilâlci eğilimli Vietnam Milliyetçi partisinin kışkırttığı Yen Bay ayaklanması) ayaklanmalarının merkezi haline getirdiler. Ayaklanmalar kanlı bir şekilde bastırıldı. İkinci Dünya savaşında Japonların işgal ettiği Tonkin (22 eylül 1940), 10 mart 1945'te bağımsızlığı ilân edilen Vietnam'a bağlandı. Çinliler tarafından işgal edilen (eylül 1945 - mart-nisan 1946), general Leclerc tarafından geri alınan bölge, Fransa'ya karşı mücadelenin merkezi haline geldi. Çinhindi savaşının en kanlı çarpışmalarının yapıldığı Tonkin, 21 temmuz 1954 mütarekesinden beri Kuzey Vietnam'ın en önemli bölgesidir. (L)

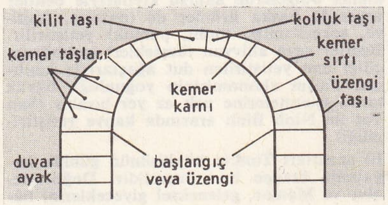

TONKİN körfezi, Güney Çin denizinde körfez; Tonkin kıyılarıyle Annam (Kuzey Vietnam), Ley-cou yarımadası ve Hay-nan adası (Çin) arasında; girişinde genişliği 240 km; uzunluğu 400 km; derinliği 100 m. Along koyu körfezinin girintisinde, Hayfong'un kuzeyinde uzanır. Başlıca limanları: *Hayfong* (Kuzey Vietnam) ve *Peyhay* (Çin). [L]

TONLANMA i. (*ton*'dan *ton-la-n-ma*). Fonet. Cümlenin ezgi veya müzik ahengi. (Tonlanma, seslerin yüksekliğinde meydana gelen değişikliklerle nitelenir.) [L]

TONLE SAP (khmer dilinde «büyük göl» anlamında k.). Kamboç'ta göl; kuzeyde Dan Rek, güneyde Kardomom dağları arasında; 2 700-10 000 km². Kasım-haziran ayları arasında gölün suları (derinliği 1-3 m) 112 km uzunluğundaki Tonle Sap ayağıyle Mekong'a akar. Göl en büyük yüzeyine ve en büyük derinliğe (10-16 m) yağmur mevsiminde (yaz) erişir. O zaman akıntı ters yönlüdür: göl kabaran Mekong'un sularının bir kısmını alır. Bu mevsimde çok faal olan balıkçılık, Tonle Sap kıyılarına, Tayları, Malezyalıları ve Çinlileri çeker. Üretimin büyük kısmını çinli aracılar Singapur'a ihraç eder. (L)

TONLUK sıf. (*ton*'dan *ton-luk*). Hacmi [...] ton olan: *Beş tonluk kamyon.* (M)

TONLULUK i. (*ton* > *tonlu*'dan *tonluluk*). Fonet. Ses yüksekliklerinin normal dizisinde bir ünlünün niteleyici yüksekliği. (L)

TONO—, yun. *tonos*, gerilimden gelen ve birçok kelimenin bileşimine giren önek. (L)

TONOFİBRİL i. (fr. *tonofibrille*). Dokubil. Sitoplazmada bazen rastlanan çok ince iplik şeklindeki destek elemanı. (L)

TONOLİZ i. (fr. *tonolyse*). Biyol. Ortamdaki osmoz geriliminde meydana gelen değişmelerden dolayı hücre içindeki elemanların bozulması. (L)

TONOMETRE i. (fr. *tonomètre*'den). Oftalmoloji.Göz içi basıncını ölçmeğe yarayan âlet.

— Kim. Molekül ağırlıklarını tonometri metoduyle belirlemekte kullanılan cihaz. (L)

TONOMETRİ i. (fr. *tonométrie*). Fiz. Eriyiklerin, buhar basınçlarının ölçümüne dayanarak incelenmesi. (L)

TONOSA. Esk. coğ. Anadolu'da (Sebasteia'yı [Sıvas] Cocuso'ya bağlayan yol üzerinde) şehir. Bir bilgiye göre şehrin, bugünkü Sıvas yakınlarında Tonus (bugün Altunyayla) adlı yerde bulunduğu sanılıyor. Şehir hakkında fazla bilgi yoktur. (M)

TONOSKOPİ i. (fr. *tonoscopie*). Gözyuvarı üzerine yapılan bir basınçla çıkarılan sinir tabakası atardamarının atımlarının oftalmoskopla muayenesi. (L)

TONOTAKTİZM i. (fr. *tonotactisme*'den). Balıkları su titreşimlerinin başlangıcına doğru yüzmeğe veya oradan uzaklaşmağa iten bedenî tepki. (L)

TONOZ i. (yun. *tholos*, kubbe, kümbet'ten). Mim. Bir kemerin arka arkaya tekrarlanmasından meydana gelen örtü. (Bk. ANSİKL.) || *Tonoz bingi.* Bk. KÖŞE *tonozu.* || *Tonoz beşiği,* farklı yükseklikte iki beşik tonozun birleşmesinden meydana gelen boşluk. || *Tonoz böğrü,* tonozun tepesinden duvar ayaklarına kadar uzanan içbükey yüzey. || *Tonoz kolu,* bir haç tonozda kaburgalardan her biri. || *Tonoz penceresi,* bir haç tonozun merkezinde açılmış yuvarlak pencere. || *Beşik tonoz,* üzengi hatları iki paralel duvardan oluşan yarım silindir biçiminde tonoz. (Bk. ANSİKL.) || *Haç tonoz,* tonoz parçalarının kesişmesi ve iç içe girmesiyle meydana gelen tonoz. (Gotik tonozların bulunuşundan önce kullanılan bu sistemde, itme kuvveti beşik tonozdaki gibi sürekli olmayıp yalnız dört dayanma noktası üzerine aktarılır.) || *Manastır tonozu,* iki beşik tonozun birbirini kesmesinden meydana gelen örtü. (GEÇME TONOZ da denir.)

— Denizc. *Tonoz atmak,* tonoz demiri atmak. || *Tonoz demiri,* tel halata bağlı olarak geminin kıç tarafından atılan ve göz demiriyle birlikte, gemiyi istenilen yönde tutmağa yarayan demir. (Genellikle amiralti biçiminde olan bu demir, göz demirinin yüzde 25 veya 50'si ağırlığındadır.)

— Müz. Yaylı çalgıların üst ve alt kapaklarının ortasındaki şişkince kısım. (Bu üst ve alt kapakları, köprünün baskısına dayanabilecek kalınlıkta [kemanın üst kapağı 2,5'ten 3 mm'ye kadar, alt kapağı 3,5'ten 5 mm'ye kadar] oyma kalemi ve rendeyle yapılmıştır. Her çalgı ustası, çalgıya kendine has bir tonoz biçimi vererek özel bir ötüm elde eder.)

— ANSİKL. Mim. İlk *tonoz*'lu yapılar, dayanma noktalarını veya duvar ayaklarını birbirinden ayıran boşluğun üzerini taştan veya ağaçtan yekpare bir parça ile örterek gerçekleştirildi; böylece taş döşemeler veya düz atkılar meydana getirildi. Düz kirişler gibi aşırı yüke ve kendi ağırlıklarına karşı dayanıklık olan bu parçalar, duvar ayakları üzerine yalnız düşey basınçlar uygular.

Yarım daire kavisli tonoz'larda, kemer karnı eğrisi bir yarım çemberdir. Yapının dengesi, kemer taşlarına verilen biçime bağlıdır; bu taşlar, kendilerini düşmeğe zorlayan ağırlıklarının bir kısmına karşı koyarak birbirini tutar.

Yarım daire kavisli bir tonoz çok kuvvetli bir yük altında kaldığı zaman, kilit taşının derzleri kemer karnında, tonoz böğrünün derzleri de kemer sırtında açılır ve tonoz böylece dört parçaya ayrılma eğilimi gösterir. Elips tonozlar için de durum aynıdır.

Yarım daire kavisli tonozların en tanınmış örneği olan *beşik tonoz*'un ekseni temel düzleme dikse, tonoz «doğru»dur denir. Aynı yükseklikte iki tonoz 180°'den farklı bir açı altında karşılaşırsa, dirsekli bir beşik tonoz meydana gelir. Arakesit, tonozların tipine göre daire veya elips şeklinde bir eğridir. Bu eğrinin düzlemi iki tonozun ortak başlangıç düzlemine diktir. Dirsekli bir beşik tonozun keskin köşesi, iki elemanter tonozu bir üçüncüsüyle keserek ortadan kaldırılırsa, pahlı dirsekli beşik tonoz elde edilir.

Sepet tonozlar, birçok daire yayından meselâ E merkezli AM, F merkezli MON, G merkezli NB yaylarından meydana gelir. Eskiçağın oval tonozları da. MFN açısı 53°'ye yakın olacak şekilde üç daire yayından meydana geliyordu.

Daire kavisli tonoz'larda, kemer karnı eğrisi bir çember yayıdır. Bu tonozlar başlangıç noktalarının çok yakınında ve kilit taşı etrafında açılma gösterir. Yükseklik veya başlangıç noktaları üzerindeki tonoz oku ile duvar ayakları arasındaki tonoz açıklığı arasında bulunan oran, yani basıklık, beşte biri bulduğu zaman kopma derzleri tamamen bu başlangıç noktalarına tekabül eder. Sivri tonozlarda kopma kilit taşının kalkmasıyle başlar. Bu türün örnek tipi olan sivri kemerler, genellikle eşkenar üçgenin çevresine çizilmiş bir yaydan meydana gelir, böylece her yayın merkezi karşısındaki yayın başlangıç noktası olur. Bütün tonozlar duvar ayakları üzerine bir itme gücü uygularlar, bu da duvar ayaklarını dışa doğru devrilmeğe zorlar. Dayanma noktalarının bu yatay tepkileri, tonoz ne kadar basıksa o kadar kuvvetlidir. Bu tepkiler tonozu, kapladığı bütün alan üzerinde sıkıştırır ve kemer

taşlarını birbirine yapıştırır; taşların derzleri kemer karnına dik olarak yontulur ve sürtünme yapıyı taşımağa yeterli hale gelir. İyi yapılmış bir tonozda harç, sadece güvenliği sağlamak bakımından yardımcı bir eleman vazifesi görür. Gotik katedrallerde çok yüksek duvar ayakları, tonozların ağırlığı altında devrilmemesi için, sahının dışında büyük hafifletme kemerleriyle desteklenir. Eğik tonozların inşasında, kemer taşlarının derzleri hem kemer karnına hem yapının temel düzlemine dik biçimde yerleştirilerek boşluğa itiş önlenir; buna dikkat edilmezse, bu itme yapıyı yıkabilir.

Basit tonozlar, mimarlıkta, bütün üslûplardan faydalanılarak birleşik tonozlar, kubbeler, gözler v.b. inşa etmekte kullanılır; yapıya giren her tonozun derzleri ve dengesi dikkatle incelenir. En çok bilinenleri iki yarım daire yayının kesişmesiyle meydana gelen *haç tonozlar* (msl. sütunlar üzerine yapılan tonoz tavanlar) ve sivri kemerlerin kesişmesinden meydana gelen *geçme tonozlar* veya *manastır tonozları*'dır. Tonozlar, tonozun karnını meydana getiren ve kalastan yapılan kemer iskeleleri üzerine inşa edilir. Bu kavisli ahşap çatı üzerinde, taş yerleştirilecek noktaların ayrıntılı çizimi yapılır; bu çizim ustanın değişmez kılavuzudur. İnşaat bittikten sonra iskelenin sökülmesi için harcın priz yapması beklenir. (L)

TONTİ (Lorenzo), italyan bankacısı (Napoli 1630 - Paris 1695). Fransa'ya göçmen olarak gitti. Orada daha sonra Tontin* adını alacak bir hayat sigortası projesi hazırladı ve bunu Mazarin'e sundu. (M)

TONTİN i. (Lorenzo *Tonti*'nin adından fr. *tontine*). Huk. Tüm üyeleri, hayatta kalanlara ömür boyunca gelir bağlamak amacıyle aidat ödeyen karşılıklı yardım topluluğu. (Kapital yatırımı ve kapital devri ycluyle ihtiyarlık sigortası bir çeşit tontin meydana getirir.)

— ANSİKL. Huk. *Tontin*'de, birden fazla kimse bir ortaklık şeklinde hayat sigortası yaptırır. Bu durumda, ortaklardan her biri belirli bir miktar taksit öder ve bu taksitlerin toplanması sonucu ortaya bir sermaye çıkar. Bu sermaye, belirli bir sürenin geçmesinden sonra hayatta kalan ortaklar arasında paylaştırılacaktır. Türk hukukunda bu şekilde bir sigorta yapılması yasaktır. Herhangi bir şekilde yapılacak olursa bâtıl sayılır (Tic. kn. md. 1333). [M]

TONTON i. (fr. çocuk dilinde «amca» anlamında k.). Hoş, sevimli kimse. (M)

TONUS i. (yun. *tonos*, gerilim'den lat. k.). Fizyol. Sinir merkezleri tarafından kumanda ve kontrol edilen çizgili kasların hafif ve sürekli kasılması.

— ANSİKL. *Tonus* veya kasların tonik kasılması, hareketleri sağlayan *faz tonusu* karşıtı olarak, eklemleri belirli bir biçimde tutarak duruşu sağlar. Tonusu piramit dışı sinir yollarındaki nöronları yönetir; bu nöronların merkezleri beyindeki boz çekirdeklerde ve beyin sapında bulunur. Merkezlerin çalışması beyinciğin kontrolu altındadır; beyincik, iç duyarlık yollarından ve beynin öteki kısımlarından gelen sinir akımlarını alır ve koordine eder. Tam istirahat halindeyken hafif olan tonus, çeşitli durumlara göre değişikliklere uğrar.

Tonus, beyin ve beyincikteki merkezlerin kontrolu altında olmakla beraber, doğrudan doğruya kasın içinde bulunan iki özel oluşumun da etkisi altındadır. Bunlar golgi organları ile sinir-kas iğidir:

1. *golgi organları*, kasın yapıştığı yerde kirişin içinde bulunan duyu organlarıdır, insanda yaklaşık olarak 1 mm'dir;

2. *sinir-kas iği*, Babinski ile Golgi'nin tanımlamaları sayesinde 1862'den beri bilinmektedir. Yaklaşık olarak 1 sm'lik alıcı bir organdır; içinde omuriliğin arka boynuzlarına giden duyu siniri telleri ve omuriliğin ön boynuzlarından iğin kas tellerine giden hareket siniri telleri bulunur. Bunların tümü iğ sistemini meydana getirir; yeni araştırmalar (Laporte, Lloyd) iğ sisteminin kesin tanımını sağlamış ve buna bağlı kas tonusu üstündeki önemli rolünü tespit etmiştir. Bu çalışmaların sonucunda, iğ sisteminin dengesi bozulduğu takdirde hipertoni ve hipotoni gibi bozuklukların ortaya çıkabileceği anlaşılmıştır (bu durumda, bu bozukluklar merkez sinir sisteminden bağımsız olarak oluşur).

— Psikiyatr. Tonus ayarlanmasından doğan ruhsal anomalilerden bazıları şunlardır:

— *hipertonili akinezi*. Bazı kaslar sürekli olarak hipertoni halindedir: meselâ boyun kasları hipertonikse ve hastanın yastığı başının altından çekilirse, hasta duruşunu muhafaza eder; buna «ruhsal yastık» olayı denir. Hipertoni inatçı da olabilir: hasta harekete geçirilmeğe çalışıldıkça hipertoni artar. Hipertonisiz akinezi daha da nadirdir; özellikle bazı uyku ve uyuşukluk hallerinde rastlanır;

— *hipertonik hiperakinezi*. Bazı hareketleri yapmak için faaliyete geçirilen tonus aşırıdır ve bu aşırı tonus hareketlere yapmacık görüntüsü verir;

— *paratoniler*. Hastanın yapmakta olduğu bir hareket sırasında, normal olarak hiç bir faaliyet göstermemesi gereken bir kas grubunda tonus harekete geçer (meselâ hastaya yumruğunu sıkması söylendiği zaman, hasta hem elini, hem de dudaklarını sıkar);

— *katalepsi* veya *mumsu bükülgenlik*. Pasif bir hareketten sonra el veya kol gevşek bırakılınca, bu organda tonusun devam ettiği görülür. Kataleptik hallerde yapılan elektromiyogramlar, istemli kasılmalarda elde edilenlerin aynıdır; bu da katalepsinin ruhsal menşeli olduğunu gösterir. Katalepsi katatoninin ön plandaki bir belirtisidir; fakat histeride de görülebilir. (L)

TONUS, esk. **TONOSA**, İç Anadolu'da (Yukarı Kızılırmak bölümü, Sıvas ili, Şarkışla ilçesi) *Altınyayla* bucağının merkezi; 1 628 nüf. (1965). Kızılırmak'a dökülen Üçgülüç suyu vâdisinde, Şarkışla'ya 45 km uzaklıkta. —*Altınyayla bucağı* 11 161 nüf., 17 köy. (M)

TONYA (veya **ORTAMAHALLE**), Karadeniz bölgesinde (Doğu Karadeniz bölümü, Trabzon ili) ilçe merkezi küçük şehir; 10 164 nüf. (1970). Trabzon-Giresun kıyı yolundan Vakfıkebir'de güneye ayrılan 21 km'lik bir yolun sonundadır; yüksl. 900 m. 1954'ten beri ilçe merkezidir. —*Tonya ilçesi*, 265 km², 22 850 nüf. (1970). Tek bucak; 19 köy. Orman ürünleri, fındık ve çeşitli meyvecilik. (M)

TOOKE (John HORNE), ingiliz filoloğu (Londra 1736-Wimbledon 1812). Başlıca eseri *Diversions of Purley*'dir (Purley Eğlenceleri) [velinimeti William Tooke'un evine purley deniyordu]. Yazar bu eserinde bütün kelimelerin başlangıçta dış algılarımıza bağlı nesnelerden aktarıldığını ileri sürerek etimolojinin gerçek bir bilim olduğunu iddia etti ve nominalist felsefeyi savundu. (L)

TOOKE (Thomas), ingiliz iktisatçısı (Petersburg 1774-Londra 1858). Serbest mübadele taraftarı bir tacirdi. Başlıca eseri: *History of Prices and of the State of the Circulation During the Years 1793 - 1856*'dır (1793-1856 Yılları Sırasında Fiyatların ve Tedavül Durumunun Tarihi) [1838-1857]. (L)

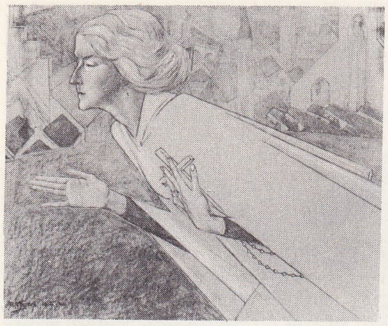

TOOROP
«Kutsal Kaçış»,
Stedelijke museum,
Amsterdam

TOOROP (Jan), hollandalı ressam ve desinatör (Purvoreco, Cava 1858-La Haye 1928). Ailesi Hollanda'ya dönünce (1874) Amsterdam, sonra Brüksel akademisine girdi. Paris'e gitti; orada Gustave Moreau, Bastien-Lepage ve Manet'nin etkisinde kaldı. Canlı üslûbu, çevresi çizgili şekiller ve parlak renklerde dile gelir. 1890'a doğru bir ara noktacılık tekniğine yöneldi (*Baştan Çıkarma*, Kröller-Müller müzesi), sonra yine aydınlık renklere ve akışkan çizgilere döndü (*Üç Nişanlı Kız, Aylaklar*, ay. y.). Katolikliği kabul ettikten sonra dinî ve sembolik sahneler çizdi (*Loordes'da Sainte Vierge Kilisesi*, Kröller-Müller müzesi; *Kutsal Kaçış*, Stedelijke museum, Amsterdam; Nimègue'de Saint-Joseph'in vitrayları). [L]

TOOWOOMBA, Avustralya'da (Queensland) şehir, Avustralya cordillera'sının batı yamacında; 50 100 nüf. Ticaret ve turizm (yakınında millî park) merkezi. (L)

TOP i. (esk. türk. k.). Birçok spor dalında (tenis, ping pong, futbol, basketbol v.b.) oyun oynanan küre. (Topun boyutları, ağırlığı, yapısı ve zıplama niteliği kullanıldığı spor dalına göre değişir.) [Bk. ANSİKL. *Spor bölümü*.]. || Barut gazının itme gücüyle gülle veya şarapnel atan büyük ateşli silâh. (Bk. ANSİKL. *Sil. bölümü*.) || Bazı aygıtların yuvarlak biçimde olan kısmı: *Kantar topu*. || Kumaş, kâğıt v.b. şeylerin düzenli bir yığın haline getirilmiş bağı. || *Top altı*. Bk. TOPALTI.

— ÇEŞ. DEY. *Top* (veya *topu*) *atmak*. Bk. ATMAK. || *Top etmek*, bir yığın haline getirmek. || *Top gibi gürlemek*, sesi gür bir şekilde çıkmak, büyük gürültü ile konuşmak: *Binbaşı Arif Bey top gibi gürledi: Yıkıl herif.. Yıkıl gözüm görmesin* ... (Kemal Tahir). || *Top gibi patlamak*, birdenbire ortaya çıkan, şaşırtıcı bir haber için kullanılır. || *Top olmak*, bir yığın halinde kümelenmek: *Her üçü de gözetledikleri hedef istikametinde adeta top olmuşlardı* (Ş. S. Aydemir). || *Top tüfek*, çeşitli silâhlar: *Bilmem onlarda bu kadar top tüfek var mı?* (N. Ataç). || *Topu. Halk dili*. Hepsi, tamamı: «*Şimdi bombayı bir patlatırsam, topunuzu havaya uçururum!*» *dedi* (S. Kocagöz). || *Topun ağzında*, tehlikeye çok yakın.

— Ask. *Top kuyruğunu yerden çıkarma*, atış yönünü değiştirmek üzere top kuyruğunun mahmuzunu yerden çıkarma işlemi: *Çatal kundak, top kuyruğunu yerden çıkarmaksızın geniş yatay bir atış alanını*

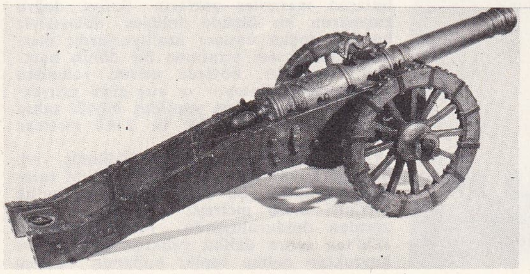

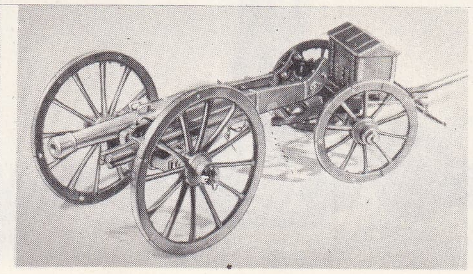

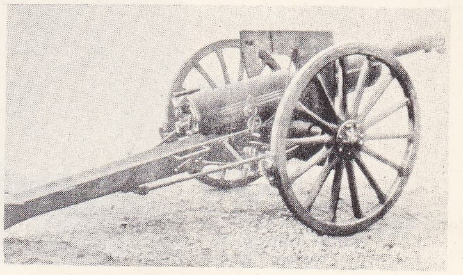

soldan sağa doğru,
24'lük top
Vallière sistemi,
Ordu müzesi;
kundak üzerinde
Gribeauval **topu**
6 kısa veya 3 dağ **topu**
Ordu müzesi;
75'lik top

Foto LAROUSSE

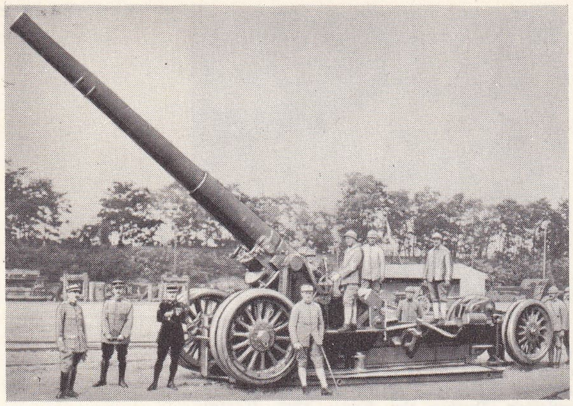

220'lik uzun Schneider (1918

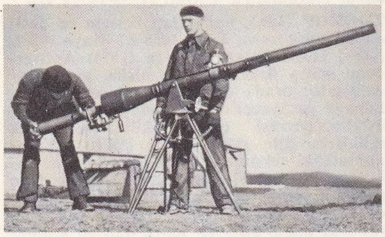

75'lik geri tepmesiz top

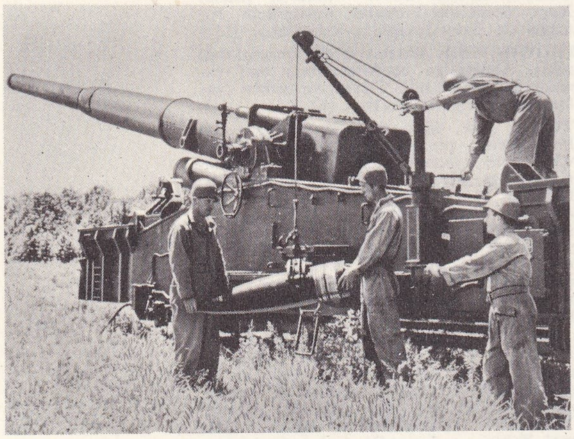

280'lik amerikan atom topunun doldurulması

sağlar. || *Esas top,* atışın hazırlanması, tanzimi ve idaresi için esas olarak seçilen top.

— Ask. *Esk. Top arabacıları,* Osmanlı devletinde topların çekilmesinde kullanılan at, katır, öküz ve manda gibi koşum hayvanlarını kullanan ve yöneten kimselere verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Top arabacıları başı,* Top Arabacıları ocağının kumandanlarına verilen ad. (Bunlar XVI. yy.da Istablı Âmire kethüdalarından tayin edilirdi. Sefere çıkarken ihtiyaç duyulan top arabalarının cins ve sayısı, top arabacıları başına bildirilir; bu görevli de bunları hazırlardı. Bazı durumlarda top arabacıbaşılığının topçu başına verildiği de olurdu.) || *Top Arabacıları ocağı,* Osmanlı devletinde büyük topların taşınması için kurulmuş olan ocaklara verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Top otu,* eskiden toplarda kullanılan sevk barutuna verilen ad. (Bunlar torbalar içinde veya kartuş [kovan] içinde namluya, barut haznesi denilen yere konulurdu. Bugün merminin dibine basınç yaparak ona ilk hız veren baruta, *sevk barutu* denir.)

— Ask. denizc. *Top tevcih âleti,* Birinci Dünya savaşından az önce İngiltere Deniz kuvvetlerinde gerçekleştirilen ve bütün deniz kuvvetlerinde kullanılan ateş idare ve tevcih âleti. || *Baş topu,* ileriye doğru ateş etmek üzere geminin baş tarafına konmuş top. || *Gemi topu.* Bk. KUNDAK ve DENİZ TOPÇUSU. || *Kıç topu,* geriye doğru gemi izi istikametinde ateş etmek üzere geminin kıç tarafına konan top.

— Ask. denizc. *Esk.* Savaş gemilerinde üstten aşağı doğru dördüncü kat güverte. || *Top palangası,* eski gemilerde topların geri tepmesine engel olmak üzere gerek küpeşteye, gerek şasiye bağlanan üç veya dört kollu halat. || *Top lumbarı.* Bk. LUMBAR.

— Jeomorfol. *Top halinde dağılma,* diyaklazları aralıklı olan tıkız billûrlu kayaların (granitler, diyabazlar, diyoritler) bozuşma süreci. Bk. ANSİKL.

— Kâğıtç. Belli sayı veya ağırlıkta baskı kâğıdı veya karton tabakasını biraraya getiren paket. (Genellikle kâğıt toplarında 250 veya 500 tabaka, karton toplarında 22 kg tutarında karton bulunur.) || Bu paketin ihtiva ettiği kâğıt veya karton miktarı: *Kitabın baskısı için 120 top kullanıldı.*

— Koreografi. Dansçının art arda sıçramalarla havaya yükseldikten sonra yere düşmesinin ardından daha yükseğe fırlayarak icra ettiği hareket.

— Mat. Üzerinde bir N (x) normu tanımlanan bir E vektörel uzayında, a E'nin *merkezi* denilen sabit bir elemanını, r de *topun yarıçapı olan* pozitif bir sayıyı göstermek ve $N(x—a) < r$ olmak şartıyle x elemanlarının cümlesi. (Bu tanım, elemanter geometride bayağı küre halinin genelleştirilmesidir ve hiç bir özel yüzey şekline

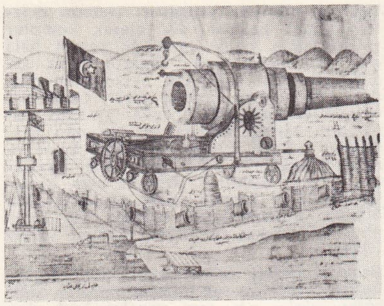

Çanakkale'de kullanılan toplardan biri

tekabül etmez. Dar anlamda $N(x—a) < r$ eşitsizliği kapalı bir top tanımlar. İki boyutlu bir uzayda top bir daire şeklini alır.)

— Sil. *Top kuyruğu.* Bk. KUYRUK. || *Sahra topu, uzun top, kısa top, geri tepmesiz top.* Bk. ANSİKL.

— Tekst. İstenilen boyda kesmek üzere özel bir kartona sarılmış kumaş. || *Top başı,* kumaş topunun başlangıcına ve sonuna, başka renk veya cins iplikle atılan 5-6 sm genişliğindeki işaret.

— Zır. *Dolu topu,* dikine ateşlenerek patlamasıyle bulutların dolu yapmasına engel olan, saçtan yapılma bir çeşit top: *Dolu topunun etkisi kesin değildir.*

— ANSİKL. Sil. Başlangıçta namlusu 20 çaptan büyük olanlara *uzun top,* 10 ile 12 arasında olanlara *kısa top,* 6 ile 8 çap uzunluğunda olanlara da *havan* adı verildi. Pratikte, yatık mermi yoluyle atış yapanlara «top», yatık ve dik mermi yoluyle atış yapanlara da «obüs» denir. Ayrıca, yalnız 20 mm ve daha büyük çapta olanlara top adı verilir.

XV. yy.a kadar toplar, birbirine lehimlenmiş madenî çubuklardan yapılıyor ve demir çemberlerle destekleniyordu. Taş gülleler atan bu toplar ortalama on atıştan sonra parçalanıyordu ve attıkları güllelerin ilk hızı saniyede yüz metre kadardı. XV. yy.da namlular, yekpare dökme tunçtan ve mücefleri yivsiz olarak yapıldı, bu büyük bir ilerlemeydi. Merminin ilk hızı saniyede 300 m'ye çıktı; namlu parçalanmadan önce yüz kadar atış yapılabiliyor ve mermiler birkaç yüz metreye fırlatılıyordu. Namlunun kapalı ucunda bir kuyruk düğmesi bulunuyor, kuyruk yakınındaki kama payı içinde delinmiş bir falya kanalıyle ateş sevk barutuna sirayet ediyordu; nişan almak için bir gez ve bir arpacıktan yararlanılıyordu.

XVIII. yy.da Vallîère, topların uzunluğunu 25 çap ve barut haklarını da gülle ağırlığının yarısı olarak tespit etti. Gribeauval, atış hızını düzene koydu, bu hız dakikada bir atımdan iki gülleye veya beş misket kutusuna çıkarıldı; o sıralar maden sanayiindeki ilerlemeler de namluların atış sırasında parçalanmasını önledi. Ancak, XIX. yy.ın ortalarına kadar topların menzilleri hiç uzamadı (1 000 m), çünkü tunçtan yapılan namluların uzunluğunu arttırınca ağırlık da otomatikman fazlalaşıyordu. Namluya yivlerin açılması menzilin büyümesini sağladı; yivli toplar, sivri uçlu silindir biçiminde ve yivsiz toplarla atılan güllelerin iki kat ağırlığında mermilerin kullanılmasına imkân verdi. Sivri uçlu silindir biçimindeki mermiler kurşun kanatçıklarla ve kurşundan bir zarfla donatılmıştı; gazların etkisi altında yivlere göre kalıplaşan mermiler gazların ileriye doğru kaçmasını bir ölçüde önlüyor, dolayısıyle bundan doğan basıncı azaltıyorlardı; mermi kendi ekseni etrafında bir dönüş hareketi kazanıyor, böylece mermi yolundan sapmaması sağlanıyor ve atış gücü artıyordu. Böylece, tunçtan yapılmış büyük sahra toplarının menzili 1 800 ile 2 000 metreye ulaştı.

1870'te Fransızlar, tunçtan dökülmüş yivli bir top kullandılar; 1858'de La Hitte tarafından yapılan bu top 4 veya 12 kg'lık mermiyi 3 000 metreye atıyordu ve hâlâ ağızdan dolduruluyordu. Prusya topçusu, 1870'ten sonra delikli çelikten yapılma ve kuyruktan dolma toplar kullandı; bundan

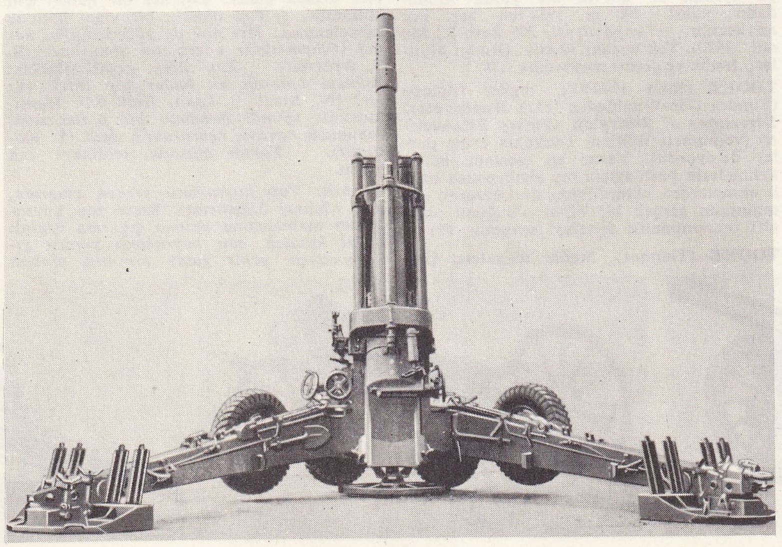

155 ABS fransız obüsü 1950 modeli (düşey atış sahası −4 ile + 70° yatay atış sahası 1420 milyem 19 km menzil mermi ağırlığı 42,5 kg) kundağı motorlu tipleri de vardır (ağırlığı 30 t motoru 700 BG)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; LAROUSSE

böyle tuncun yerini alan çelik, merminin imlâ hakkını ve ilk hızını artırma imkânı veriyordu. Namlunun direncini daha da artırmak üzere demir çemberler kullanıldı; bunlar silâhın içindeki birkaç bin kg/sm²'lik basınçlara karşı namlunun direncini yükseltiyordu. Kuyruktan doldurmanın ve bakır çemberin kabul edilmesi, merminin zorlanma ve merkezini belirtme meselelerinin çözülmesini sağladı. Bütün bu gelişmeler Bange sistemi toplarda birleştirilmiştir (1880). Bunlar daha sonra dumansız barutun (1884) ve daha iyi kuyruk kapama sistemlerinin ortaya çıkmasıyle tamamlanmıştır. XIX. yy. sonlarında 97 modeli 7 mm'lik topta (yatay atış alanı: 100 milyem; menzili: 5,5 km; etkili menzili: 4 km) bütün bu gelişmeler uygulandı ve hidropnömatik freni sayesinde dakikada 20 atımlık bir atış hızına ulaşıldı. Bu top, 1904 modeli yarım otomatik kamalı 155'lik Rimailho topu ile birlikte modern topların ilkidir. Birinci Dünya savaşında, toplardan çok, top mermilerinin şekilleri ve kundakları gelişti ve İkinci Dünya savaşında taraflardan çoğu, bir önceki savaşta kullandıkları toplardan pek farklı olmayan toplarla girdiler. Bunun ardından, tanksavar mermilerinde delme gücünün, uçaksavar toplarında menzillerin ve etkilerin artırılması ihtiyacı, namluların 70 çap'a kadar uzatılmasına ve atış hızının gittikçe artmasına imkân veren besleme düzeninin otomatikleşmesine yol açtı. (Bk. UÇAKSAVAR.) Geri tepmeyi sınırlamak üzere ağız frenlerinin kullanılması genelleştirildi. Mermilerin ilk hızları büyük olduğu için namlular çabuk yıprandığından, eskimiş topların yenilenmesine imkân veren namlu zarfları kabul edildi. Sonunda, 20 mm'lik, 37 mm'lik ve hattâ 40 mm'lik otomatik toplar hizmete girdi. 1944-1945'te, mücefi kesik koni biçiminde ve namlucuk mermileri atan toplar ortaya çıktı. Bk. *Top* MERMİ'*si*.

● *Geri tepmesiz top.* Oldukça büyük mermiler atan hafif toplara duyulan ihtiyaç, İkinci Dünya savaşında, daha önce 1917-1918'de incelenmiş olan geri tepmesiz topların kabulüne yol açtı. Bu top, iki ucu da açık bir namludan başka bir şey değildir; bu namlunun içinde mermi ileri doğru gittiğinde gazlar, mermi kovanında hava payı delikleri arasından geriye doğru atılır. Çok hafif olan bu topun en büyük menzili 5 000 ile 6 000 metre arasındadır, ancak bunun atış kabiliyeti klasik toplarınkinden çok daha azdır ve etkili menzili de 600 ile 1 000 metreyi geçmez.

● *Atom topu.* 1953'te A.B.D.'de yapılan ve 2 ile 20 kiloton imlâ hakkı atom mermileri atan 280 mm'lik top, bildiğimiz klasik topun aynısıdır. Atış kudretine bakılırsa, atom topunun kısa zamanda ağır topun yerini alacağı bir gerçektir. 1956'da aynı güce sahip 175 mm'lik bir modeli yapıldı.

● *Türkiye'de.* Osmanlı ordusunda ilk topun 1389'da, Kosova savaşında kullanıldığı biliniyor. Bu bakımdan XIV.yy.da top yapımına başlandığı sanılıyor. Osmanlı topçuluğ, XV. yy.da Fatih Sultan Mehmed devrinde gelişti. XVI. yy.da özellikle Kanunî Sultan Süleyman devrinde en yüksek durumuna ulaştı. Osmanlı topçuluğu XVI. yüzyıl sonlarına doğru gittikçe ilerleyen avrupa topçuluğu karşısında geriledi. Osmanlı ordusunda kullanılan ve çoğu yivsiz olan topların başlıca çeşitleri, hafiften ağıra doğru şöyle sıralanırdı: *küçük şayka, orta şayka, büyük şayka, zarbazen, miyane zarbazen, şahi zarbazen, şakloz, pranki, bedoluşka, marten, ejderhan, kolomborna, miyane, balyemez.* Önceleri ağır toplar, taşınma güçlüğü yüzünden, çoğunlukla kuşatılacak kalelerin çevresinde dökülürdü. Bu dönemlerde toplar, top ve havan olarak ikiye ayrılırdı. Bunların mermileri taş ve demirden yapılmıştı ve yuvarlaktı. Mermilerin ağırlıkları dirhem ve kıyye (okka) olarak ifade edilirdi. Bunların ağırlıklarına göre, top ve havanların çapları, *çay kıyye* olarak belli olurdu (msl. mermilerin 100, 200 dirhem; 0,5,3,5,7,9,11,14,16,18, 22 çap kıyye; humbaraların 24,32,35,45,80,85 çap kıyye olması gibi). Namlu uzunlukları da «karış» ile ifade edilirdi. Sonraları, menzili uzatmak için namlular yivli yapılmağa başlandı. Kara barut yerine, itme gücü kuvvetli olan dumansız barutlar kullanıldı; topların çapları, namlu uzunlukları, mermi yolları, kullanılacak hedefi etkileyecek şekilde yapıldı. Hayvan sırtında taşınan (dağ topları), hayvanla çekilen, motorla taşınan ve çekilen (sahra topları), demiryolu üzerinde taşınan ve kullanılan toplar yapıldı.

Son zamanlarda kızaklar üzerinden çok uzak mesafelere mermi atan *Honest John* topları ve daha çok uzak mesafelere atan ve özellikle hava hedefleri için kullanılan ve güdümlü mermi atan *Nayki* (Nike) isimli uçaksavar topları yapıldı. Bugün türk ordusunda toplar, *namlulu* ve *namlusuz* olmak üzere ikiye ayrılır: namlulu toplar ağırlıklarına, mermi yollarına, taşınma ve çekilme durumlarına, kullanıldıkları amaçlara göre çeşitlere ayrılır. Ağırlıklarına göre, *hafif* (115 mm'den küçük çaplı); *orta* (115 mm veya daha büyük çaplı); *ağır* (210 mm'den büyük çaplı) *en ağır* (210 mm veya daha büyük çaplı) toplar olmak üzere çeşitlere ayrılırlar. Mermi yollarına göre ise de topların *düz mermi yollu* toplar (top); *orta dik mermi yollu* toplar (obüs); *dik mermi yollu* toplar (havan) olmak üzere çeşitleri vardır. Taşınma ve çekilme durumlarına göre dağ topları (hayvan sırtında taşınan toplar; sahra topları (hayvanla çekilen toplar); motorlu aracın arkasında römork gibi çekilen toplar; bir motorlu araç üzerine monte edilmiş kundağı motorlu toplar; parça veya kısımlar halinde hava ordusu uçakları tarafından taşınan toplar olmak üzere kısımlara ayrılır. Eskiden açık vagonlar üzerine monte edilmiş şimendifer topları da vardı. Kullanıldıkları amaçlara göre toplar şu çeşitlere ayrılır: sahra topu, dağ topu, kıyı topu, tanksavar topu, uçaksavar topu, gemi topu. Eskiden kale topları da vardı.

Namlusuz toplar, kızak ve rampalardan atılan toplardır. Kara hedeflerine karşı kullanılan ve kızak üzerinden atılan Honest John toplarının 25,5 km menzili vardır. Uçaklara karşı kullanılan ve rampalardan atılan Nayki (Nike) toplarının menzilleri, çeşitlerine göre 40-160 km arasında değişir. Bunlar güdümlü mermi atarlar. Bunlardan başka daha gelişmiş ve uzak mesafelere atış yapan, güdümlü füzeler de vardır. Bk. GÜDÜMLÜ *mermi*.

— Jeomorfol. *Top halinde bozuşma,* diyaklazlardan hareket ederek daha çok diyaklazların arasındaki köşeleri etkiler; bu durum blokların giderek yuvarlaklaşmasına yol açar. Bu bozuşma, tropikal ortamda özellikle sık görülür. Orta iklimlerde (msl. Margeride'de) bulunan granit topları karmaşası, nemli tropikal iklimde eski bir yer altı bozuşmasının ve bundan sonra da topları birleştiren kum alanını süpürme olayının sonucudur. Yarı kurak bölgelerde tane halinde parçalanmanın, kaba granitlerden hareket ederek açık havada doğrudan doğruya toplar meydana getirebildiği sanılır.

— Ask. *Esk. Top arabacıları,* Osmanlı devrinde, büyük toplar, öküz ve manda koşularak çekilirdi. Bu çekilişte insanlar da, yanlardan halatlarla yardım ederlerdi. Sonraları ağır toplara, kalın tekerlek katıldı ve bu şekilde topların çekilmesi kolaylaştırıldı. Hayvan koşulu tekerlekli toplar, ağırlıklarına göre üç veya dört çift hayvanla çekilirdi. Bu çift hayvanlardan bir çift hayvanı sevk ve idare etmek için binicinin üzerinde bulunduğu soldaki hayvana *binek,* öteki hayvana da, *yedek* denirdi. Üç hayvanla çekilen toplarda, topun ok demirinin tarafına koşulan hayvanlara dip hayvanları, arabacısına da dip arabacısı; koşum kollarıyle dip hayvanlarının önüne koşulan ortadaki çift hayvana şivgar atları, arabacısına da şivgar arabacısı; yine koşum kollarıyle şivgar hayvanlarının önüne (yani en öne) koşulan hayvanlara, çengel hayvanları, arabacısına da, çengel arabacısı; dört çift hayvanla çekilen toplarda, ortada koşulan çift hayvanlardan geridekine, şivgar hayvanları, onun önündekine (yani çengel hayvanlarının arkasına) koşulan hayvanlara da şivgar şivgarı hayvanları ve arabacısına da şivgar şivgarı arabacısı denirdi. Bugün, hayvanla çekilen toplar çok azaldı; sahra toplarında, çekme aracı olarak hayvan yerine, motor kullanılmağa başlandı.

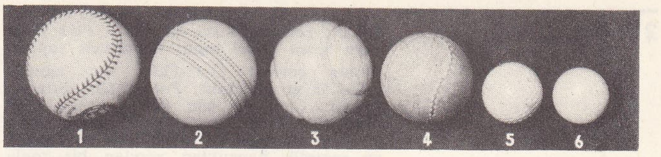

toplar

1. beyzbol: çevresi, 20 ile 30 sm, 120 ile 148 gr; 2. hokey: çevresi 22,4 ile 23,5 sm, 156 ile 163 gr; 3. tenis: 6,35 ile 6,67 sm, 56,70 ile 58,47 gr; 4. bask pölotu: çapı yaklaşık olarak 6 sm, ağırlığı çok değişiktir; 5. golf: çapı en az 41 mm, 46 gr'dan az ağırlık; 6. ping - pong: çevresi 11,43 ile 12,05 sm, çapı 3,63 ile 3,83 sm, 2,397 ile 2,535 gr.

● *Top Arabacıları ocağı,* kapıkulu ocaklarındandı. At, katır ve deve gibi hayvanların sırtlarında taşınamayacak büyüklükte topların yapılmasına başlandıktan sonra, büyük topların taşınması işini üzerine alan bu sınıfın, Fatih Sultan Mehmed devrinde kurulduğu sanılıyor. XVIII. Yüzyılda top arabacıları ocağı 63 bölükten kuruluyordu. Her bölüğün mevcudu değişikti; en kalabalık olanı 52 kişiydi. Bu bölüklerden 1. bölük, Ağa bölüğü; ikinci bölük, Kethüda Yeri bölüğü; 60. bölük, Dülger (Neccar) bölüğüydü. Bunlardan başka, 30 mevcutlu Tulumbacılar cemaati de vardı. Top Arabacıları ocağı, araba kullananlar ve araba yapanlar olmak üzere iki bölümdü. Bu ocağa, Acemi ocağından er alınırdı. XVII. yy.dan sonra ocak arabacılarının çocuklarından ve «kul kardeşi» adıyle dışardan er alınmağa başlandı. Top arabacılarının yapım yerleri Tophane'de deniz kenarında, kışlaları Şehremini'de, hayvanların ahırları da Ahırkapı'daydı.

— Spor. Top oyunlarının tarihi oldukça eskidir. Homeros, Nausicaa'yı arkadaşlarıyle top oynarken tasvir eder. Mısır'da çok yaygın olan top oyunları kadınlar tarafından da oynanırdı. Eski zamanlardaki toplar, hayvan derilerinin içine herhangi bir madde doldurularak yapılırdı. Oyunlarda, topa bir raket, bir sopa, bir değnek v.d. araçlarla veya elle yahut ayakla vurulur. Toplar, esnek veya katı deri, tabiî veya sentetik kauçuk, selüloit, mantar v.b.den yapılır. Bazı spor dallarında top, üstü meşinle kaplı lastik bir balondan meydana gelir.

Basketbol topu küre biçimindedir, kauçuktan yapılır; üzeri deri, sentetik veya tabiî kauçuk kaplanır. Çevresi 75-80 sm; ağırlığı 600-650 gr olur. Topun 0,900 kg/cm² basınçla şişirilmesi gerekir, *Beyzbol* topu, küre biçiminde 141-149 gr ağırlığında yapılır. Çevresi 22,5-23 sm olmalıdır. *Futbol* topu, küre biçiminde ve genellikle deriden yapılır. Topun çapı 68-71 sm, oyunun başındaki ağırlığı 396-453 gr olmalıdır. *Golf* topu küre biçiminde ve sert maddelerden yapılır. Çapı 41-42,7 mm (ingiliz golf topu standart 41 mm, amerikan golf topu standartı 42,7 mm çapında olur); ağırlığı 46 gr olmalıdır. *Hokey* topu, kural olarak beyaz renkte ve küre biçiminde, çapı 23 sm; ağırlığı 156-163 gr olmalıdır. *Hentbol* topu, küre şeklinde deri, kauçuk veya sentetik kauçuktan yapılır. Topun çevresi 55-58 sm; ağırlığı 400-500 gr olur. *Kriket* to-

toplar

1. futbol: çevresi 68 ile 71 sm, ağırlığı 396 ile 453 gr; 2. rugby: büyük eksenin uzunluğu 27,45 ile 28,50 sm, büyük çevre 76 ile 79 sm, küçük çevre 60 ile 65 sm, ağırlığı 375 ile 425 gr; 3. basketbol: çevresi 75 ile 80 sm, ağırlığı 600 ile 650 gr; 4. sutopu: çevresi 68 ile 71 sm, ağırlığı 400 ile 450 gr; 5. hentbol: çevresi 55 ile 58 sm, ağırlığı 400 ile 500 gr; 6. voleybol: çevresi 65 sm, ağırlığı 250 gr.

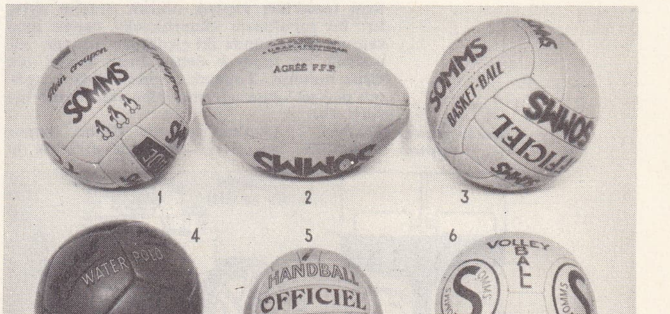

Foto: LAROUSSE

pu, taş kadar sert ziftten yapılır. Ağırlığı 172 gr; çevresi 23 sm olmalıdır. *Ping pong* veya *masa tenisi* topu, selüloitten yapılır. Topun çevresi 11,43-12,06 sm; ağırlığı 2,40-2,53 gr olmalıdır. *Polo* topu, tahtadan yapılır. Çapı 8,5 sm; ağırlığı 121-135 gr olmalıdır. *Pom* oyunu, 0,058 m çapında; 60-65 gr ağırlığında zıplayabilen ve kauçuk ve sentetik kauçuktan yapılan bir topla oynanır. Aşağı yukarı tenis topunun özelliklerini taşır. *Rugby* topu, deri, kauçuk veya sentetik kauçuktan oval şekilde yapılır. Uzunluğu ortalama olarak 28 sm olan topun büyük çevresi 76-79 sm; küçük çevresi 60-65 sm; ağırlığı 375-425 gr olmalıdır. *Su topu*'nun plastik, kauçuk veya sentetik kauçuktan yapılması gerekir. Topun çevresi 68-71 sm, oyun başındaki ağırlığı 400-450 gr olmalıdır. *Tenis* topu, tek parça kauçuktan yapılır, üzeri bez kaplıdır. Çapı 6,35-6,67 sm; ağırlığı 58,47 - 65,70 gr olur; 2,54 sm yüksekten beton zemine bırakılan topun 1,34-1,47 sm arasında zıplaması gerekir. Tenis topu 20°C sıcaklıkta 8,165 kg'lık bir basınç altında en çok 7,36 mm, en az 6,7 mm'lik bir şekil değişikliğine uğramalıdır. *Voleybol* topu, deri, kauçuk veya sentetik kauçuktan yapılır. Çevresi 56,5-67 sm; ağırlığı 250-280 gr'dır (toleranslı olarak bazı hallerde çevresi 68,5 sm; ağırlığı 300 gr olabilir). Topun 0,52-0,58 kg/sm² basınçla şişirilmesi gerekir.

◆ Sıf. Yuvarlak biçimde olan.

— ÇEŞ DEY. *Top çehre,* toparlak yüz: *Kırkbeş, elli yaşlarında az buruşuk top çehreli* [...] *iri ağızlı bir kadın* (Ahmed Rasim). || *Top sakal,* yuvarlak bir biçimde olan sakal: *Ağarmış top sakalının çerçevesi içinde yuvarlak yüzü, elma gibi kırmızı yanakları* [...] *vardı* (R. N. Güntekin).

— Bahç. *Top ağaç,* gövdesi belli bir yükseklikte kesilerek dallandırılan ağaç; kesik yerin çevresinde çıkan sürgünlerden sık sık faydalanmak amacıyle yapılır: *Söğüt ve karaağaç top ağaç şeklinde budanır.* || Bir kesimde sınır başı (işaret) olarak bırakılan ağaç.

◆ **Top top** zf. ve sıf. Topak halinde, öbek öbek: *Top top söğüt ağaçları altına gizlenmiş şirin bir kır evidi* (Ş.S. Aydemir).

◆ **Topu topu** *zf.* [Azımsanan miktarlar için] Hepsi: *Topu topu on iki kişi değil mi?* (Ömer Seyfeddin). [LM]

TOP i. (*stop*'un bozulmuş şekli). Televizyon. Senkronizasyon için kullanılan kısa süreli akım empülsiyonu.

— ANSİKL. Her tarama satırının sonunda meydana gelen *satır topları* ve her tarama çerçevesinin sonunda yayınlanan, bu yüzden adı pek tutarlı olmayan *görüntü topları* ayırt edilir. Senkronizasyon toplarının şekli, miktarı ve dağılımı, televizyon standart normlarına göre değişir. (L)

TOPA i. Hindistan'da yerli ve avrupalı karışığı melez. (L)

TOPACIK i. (*topak*'tan *topak-çık* > *topacık*). Bot. Orkidelerde çiçektozu topağının alt ucunda bulunan bezli küçük cisim.

— ANSİKL. Bot. Bir böcek bir orkide çiçeğine konduğu zaman vücudunun çeşitli kısımlarına (hortumuna, başına v.b.) çiçektozu topakları yapışık olarak oradan ayrılır; bu topakların «kuyrukçuk» denen ince sapının üst ucunda iki çiçektozu topağı, alt ucunda ise *topacık* denen bezli küçük bir cisim bulunur. Topacık orkide çiçeğinin, görev değişikliğine uğramış tepeciklerinden biridir. (L)

TOPAÇ i. (*top*'tan *top-aç*). Oyun. Armut biçiminde, ucu sivri, genellikle etrafına ip dolanıp birden boşandırılarak veya bir yay yardımıyle döndürülen oyuncak: *Çocuklar topaçlarını toplarını aldılar, öteki mahalleye geçtiler* (H. E. Adıvar). || Yuvarlak sepet veya küçük boydaki küfe.

kömür topağı yapımı

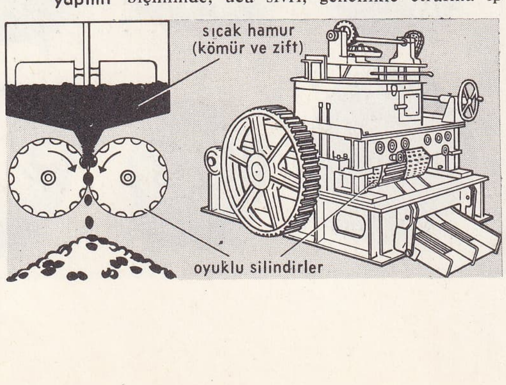

— DEY. *Topaç gibi,* şişman ve sıhhatli: *Topaç gibi bir vücut, fırça ile boyanmış gibi bir yüz* (R. N. Güntekin).

— Denizc. *Kürek topacı,* bir küreğin, çekilirken tutulan yeri ile boğazı arasındaki bölüm. Bk. KÜREK.

— Seram. Kullanılmadan önce yoğurulup dövülen ve birçok parçaya (topak) ayrılan, iri silindir veya dikdörtgen prizma biçiminde hamur kütlesi. (M)

TOPAK i. (esk. türk. k.). Yufka açmak amacıyle ele alınarak avuç içinde yuvarlak biçime sokulan hamur parçası. || Hayvanlarda ayağın arka kısmındaki topuğu andıran çıkıntı. || *Halk dili.* Şişe veya kadeh.

— Bot. *Çiçektozu topağı,* salepgillerde, tohumlarıpekligillerde çiçektozu taneciklerinin birbirine yapışmasıyle meydana gelen küme.

— Miner. Toz halindeki parçaların bir bağlayıcı ile birleştirilmesi ve sertleşmesiyle meydana gelen kütle. *Eşanl.* AGLOMERE. Bk. ANSİKL.

— Seram. Küçük parçaların taslağını yapmak için, çömlekçinin torna başına yerleştirdiği hamur parçası. || İşlenmek üzere tornaya konan toprak parçası.

— Tekst. Taraklama sırasında çalışıcı silindirlerin iyi ayarlanmaması sonucunda meydana gelen elyaf kümeleri.

— Tic. *Tereyağı topağı,* perakende satış için hazırlanan tereyağı kütlesi.

— ANSİKL. Miner. ● *Cevher topakları.* Toz halindeki demir cevheri sanayide kullanmağa elverişli değildir; bunların büyük parçalar halinde birleştirilmesi gerekir. Toz halindeki manganeze de aynı işlem uygulanır.

● *Kömür topakları.* Kömür tozu ocaklarda, mekanik ızgaralarda yakılarak, gereğinde kok haline getirilerek sanayide kullanılır. Bununla birlikte bazı özel sanayi dallarında (lokomotiflerde, eskiden gemilerde) kömür tozu, paralelyüz şeklinde *briketler* haline getirilir ve depolanır. Bağlayıcının ana maddesi genellikle kömür ziftidir ve briketler kapalı kalıp içinde bir presle sıcakta sıkıştırılarak hazırlanır.

Yuvarlak şekilde hazırlanan topaklar, prizma biçimindekilerden daha önemlidir ve daha çok evlerde kullanılır. Bunlar antrasit veya yağsız kömür tozundan yapılır; topaklar, birbirine teğet yuvalı iki dönel silindir arasında sıkıştırılır; bu yuvalar topaklara biçim verir: yumurta, kalp, çeyrek portakal v.b. Bağlayıcının seçimi, niteliği (kömür ve petrol zifti, bazen başka ürünler), toza karıştırma usulü ve yüzde oranı (karışımda mümkün olduğu kadar az) maliyet fiyatını büyük ölçüde etkiler. Topaklar parça kömürden daha düşük kalitededir ve daha ucuzdur. Linyit çok yüksek basınç altında (1 000 kg/sm²) kendi kendine topak haline gelebilir. İçinde bulunan suyun büyük kısmını gidermek için ısıtıp öğütüldükten sonra açık kalıplı özel preslerde briket haline getirilir. Bu briketler evlerde ocak ve sobalar için iyi bir yakıttır; çünkü, içindeki uçucu madde oranı yüksek olduğundan kolayca tutuşur ve is yapmadan yanar.

◆ Sıf. Yuvarlak biçime sokulmuş, top şeklinde (şey): *Bir topak yağ. Bir topak çamur.* (ML)

TOPAKÇIK i. (*topak*'tan *topak-çık*). Orkidelerin ve tohumları ipekligillerin erkek organ keselerinde birbirine yapışık halde bulunan çiçektozu kütleciği. (L)

TOPAKLAMA i. (*topak* > *topaklamak*'tan *topakla-ma*). Malzeme. Toz veya parça halindeki malzemeyi kütle, yığın şeklinde birleştirmek. (Topaklanacak malzemenin ve bağlayıcının cinsine göre, topaklama soğukta veya sıcakta, basınçla veya basınçsız, malzemeye geometrik bir biçim veren kalıplarda veya kalıpsız yapılır.) *Eşanl.* AGLOMERASYON.

— Metalürji. Cevherleri, üretim cihazlarında işlenmelerini kolaylaştırmak amacıyle hazırlama usulü.

— ANSİKL. Cevherleri hazırlama sırasında uygulanan farklı işlemlerden (kırma, öğütme, eleme, ayırma, yüzdürme) biri olan *topaklama,* cevherlerin metalürji cihazlarında işlenmesinden önce son kademe olarak yapılır. Söz konusu işlemin birçok amacı vardır: ince ürünlerin toplanması (ince cevher taneleri, işleme cihazlarında gazlarla sürüklenen tozlar), fırına yüklenecek cevherin tamamıyle homogen hale gelmesi, zararlı yabancı maddeleri (su, sülfürler, karbon dioksit) önceden temizleyerek cevherlerin zenginleştirilmesi. Topaklanacak malzemenin cinsine ve sonradan göreceği metalürji işlemlerinin türüne göre birçok işleme metodu vardır.

● *Izgarada topaklama.* Bu metotta cevher, yakıt (toz halinde kömür) ve bağlayıcı görevi yapan bir eriticiden meydana gelmiş karışım bir ızgara üzerine konur ve ateşlenir. Birkaç santimetre kalınlığındaki gözenekli malzeme tabakası içinde yanma yayılır ve ayrıca emme ile kuvvetli bir hava akımı dolaştırılır; böylece bu tabaka yüksek bir sıcaklığa (demir cevherleri için 1 000°C) ulaşır. Bu işlem sırasında aynı anda farklı tepkimeler meydana gelir: kavurma, yanma, yükseltgenme, sinterleme. Bu işlem için iki tip cihaz kullanılır: sürekli zincirli Dwight Lloyd ızgarası ve fasılalı işlemler için Greenawalt cihazı; bu cihazlardan herhangi biri ile günde 1 700 ton topak demir cevher işlenebilir.

● *Döner fırında topaklama.* Dışarıdan gazla ısıtılan 90 m uzunluğundaki döner Smidth fırınında ürünler, yakıt katılmadan topaklama işlemine tutulabilir.

● *Briketleme.* Bu metotta, gerek preslerde, gerek döner tamburlarda yapılmış briket veya topaklara, 80 m uzunluğundaki tünel fırında uygulanan pişirme işlemi sonucunda arzu edilen kohezyon kazandırılır. Cihaz, yanma gazlarını ters yönden göndererek dıştan ısıtılır. Bu tesislerin üretim gücü daha düşüktür, günde 200 ton kadar ürün verebilir. (L)

TOPAKLI, İç Anadolu bölgesinde (Orta Kızılırmak bölümü, Nevşehir ili, Avanos ilçesi) bucak; 7 495 nüf. (1965); 6 köy.

—*Bucak merkezi,* 1 387 nüf. (1965); ilçe merkezinin 51 km kuzeyinde; yüksl. 1 200 m. Ankara-Kayseri asfalt yolu üzerinde. (M)

Topaklıhöyük veya **Topraklıköyük.** Arkeol. Nevşehir'in kuzeyinde höyük. 1966'da A. Meriggi tarafından araştırıldı; bunu, Luigi Polacco'nun 1967'deki kazısı izledi. Tepe ve etek kısmında sondajlar yapıldı.

I. Kazı alanı 0,15-0,20 m'de biri absidli, öteki yarım absidli iki yapı ve iki duvar; çok renkli cam hamurundan inciler, kaba seramik parçaları, geniş ağızlı küpler bulundu. Bu tabakanın altından doğu-batı yönünde birçok iskelet çıkarıldı. 1 nu.lı absidli yapı, doğu-batı yönündedir; kuzeybatı köşesinden 1,20 m uzaklıkta yer alan ambardan kırmızı renkli vazo, öğütme taşı, buğday v.d. ele geçirildi. Yarım absidli yapının güneyinde ikinci bir ambar bulundu; daha alttaki C katı 1,70 m derinliktedir; kalın taş temelli bir duvarla bir döşeme bulundu. Bu tabaka 1 C, 2 C, 3 C evrelerine (yapı katlarına) ayrılır. 4 C'ye ait bir duvarın batısında çok sayıda mutfak kabı ele geçirildi.

II. Kazı alanı. 70-80 sm derinlikte büyük bir dikdörtgen binaya ait taş döşemeyle binanın kuzey kısmı çıkarıldı. Bu alanda 4 tabaka tespit edildi. Her tabakanın mimarî durumu grek haçı şeklindedir. C tabakasında son devirlere ait bir de ambar bulundu. Bu kısımda bronzdan ve camdan çeşitli eşya ele geçirildi. Bunun altında iki mimarî kat ve daha altta galathelenistik tipinde seramik parçaları bulundu.

I. Kazı alanındaki yarım absidli bina (muhtemelen bir bizans kilisesi) ve mezarlar geç bir devreye aittir. II. Kazı alanındaki grek haçı tipindeki bina M.S. V.-VI. yy.a ait paleohıristiyan martironudur. Bu binanın kuzeybatısındaki son F tabakasının helenistik olduğu sanılıyor. Çanak çömleğe göre Bizans ve Roma devirlerine ait bir kültürün Topraklı'da yaşadığı anlaşılıyor. (M)

TOPAL sıf. (*top*'tan *top-al*). Yürürken vü-

cudunu bir yana diğer yana oranla daha fazla eğen veya sırayle bir o yana bir bu yana eğen (insan veya hayvan): *Ben hem koca bir hükümdarım, hem de topalım* (N. Araz). *Topal Durmuş aldırmadı* (Orhan Kemal). || Yürürken aksayan (ayak): [...] *topal bacağım, delik deşik göğsüm ve bozuk sinirlerimle kendimi küçük ve biçare görüyor...* (A. H. Tanpınar). *Başında saçtan eser yok, ayak topal, kollar / Omuzdan oynamıyor, kim bilir ne illeti var?* (M. Â. Ersoy). || Ayaklarından biri diğerlerine göre kısa olan: *Topal sandalye.* || İ. Topal kimse: *Beğenmez topalı, bulamaz körü / İsterler bir kaşı keman âşıklar* (Âşık Veysel).

— ÇEŞ. DEY. *Topal eşekle kervana katılmak. Teklz.* Gücünün ve yeteneğinin üstünde bir işi yapmağa kalkışmak. || *Kör topal.* Bk. KÖR.

— TAR. TELM. ***Dünyayı bir körle bir topal idare ediyor.*** Ankara savaşından sonra Yıldırım Bayezid esir düşünce Timur güler. Yıldırım Bayezid, «Size bir esir karşısında gülmeyi yakıştıramadım» deyince, Timur da «Ben sizin halinize değil, dünyanın idaresini senin gibi bir körle benim gibi bir topala bırakan Allah'ın işine gülüyorum» der. Bu telmih vücutça bir sakatlığı olan ve önemli görevlerde bulunan kimseler için telmih yollu kullanılagelmiştir.

— Folk. ve Mus. *Topal kazma,* serbest ritimli ve resitatif nitelikteki söz bölümü bittikten sonra, melodisi oyun havasına geçen koşma*. (M)

TOPALAK i. (esk. türk. *tapulgak*'tan). Bot. Yapraklarından yeşil boya çıkarılan bitki türü. (İlmî adı *Rhamnus chlorophorus globosus.* Hünnapgillerden.) [M]

TOPALAR veya **TOFALAR,** türk. **Tabgaç,** Kuzey Çin'de devlet kuran türk boyu. III. yy. sonlarına doğru Kuzey Şansi'de Ta-tung bölgesine yerleştiler. Topa hükümdarlarından Topa Kuci (hük. 386 - 409) devrinde Topalar bütün Kuzey Çin'e hâkim oldular. Merkezleri, önce Pın-Çıng, sonra Lo-yang idi. Topaların en büyük rakipleri, İrtiş'ten Kore'ye kadar uzanan geniş bir alanda hâkimiyet kuran moğol asıllı Juan - juanlardı. Topa Kuci, 402'de onlara karşı başarılı bir sefer yaptı. Topa Kuci'den sonra hükümdar olan Topa Sen (hük. 409-423) daha çok savunma tedbirlerine önem verdi. Topa hükümdarları arasında önemli bir yeri olan Topa Tao, 425'te Gobi çölünü aşarak Juan-juanları yenilgiye uğrattı; Kuça ve Karaşar devletlerini ortadan kaldırdı. 431'de Ho-lien tahrip edildi; Şansi, Topa devletine bağlandı. 436'da Topa Tao'nun birlikleri, Peiyen krallığını ortadan kaldırdı ve üç yıl sonra da Kansu'daki Pei-liang devletine son verdi. Böylece Çin'de kurulmuş bütün türk-moğol devletleri ortadan kalktı. Daha sonra Juan-juanlar üstüne yürüyen Topa Tao, arka arkaya yaptığı üç seferde onları yendi. Topa Tao'dan sonra tahta geçen Topa Siun (hük. 452-465), Turfan'ı ele geçirerek askerî bakımdan kuvvetlenmiş olan Juan-juanlara karşı bir akın yaptı. 466'dan sonra Topalar sürekli seferlerle Güney Çin'deki Çin devletini de yıktılar.

Topalar, siyasî ve askerî başarılar kazanmalarına rağmen kültür alanında başarı gösteremediler. Çinlilerin vey sülâlesi diye adlandırdıkları Topa hükümdarları ele geçirdikleri ülkelerin eski ve gelişmiş kültürünün etkisi altında kalarak benliklerini kaybettiler; kendi millî kıyafetlerini ve kendi dillerini yasak ettiler. Çince konuşmağa ve Çinliler gibi giyinmeğe başladılar. 534'te Topa devleti ikiye bölündü. VI. yy. sonlarına doğru Topalar, çin halkı içinde eridiler. Topa devletinin, çin türk tarihleri bakımından büyük önemi yoktur; ancak Buddha'cılığın Hindistan'dan kuzeydoğu yönünde yayılmasında payları vardır. Yabancı etkiler altında Topa devletinde heykelcilik gelişmiştir. (M)

TOPALLAMA i. (*topallamak*'tan *topallama*). Patol. Topal yürüme durumu. (Aynı zamanda yürümedeki bazı görev bozukluklarını ifade eder.)

— ANSİKL. *Topallama* pek çok sebepten olabilir: bacaktaki kırığın yanlış kaynaması, doğuştan veya sonradan olma kısalıklar, doğuştan kalça çıkığı v.b. *Kesik kesik topallama,* bir süre yürüdükten sonra ortaya çıkar; omuriliğe veya damarlara bağlı çeşitli sebeplerden olur. (L)

TOPALLAMAK geçz. f. (*topal*'dan *topal-la-mak*). Ayağındaki bir sakatlık veya rahatsızlık dolayısıyle yürürken bir o yana bir bu yana veya sadece bir yana eğilerek yürümek: *Belli belirsiz topallıyordu. Ağanın önüne gelince ellerini göbeğine kavuşturup durdu* (Kemal Tahir). *Az topallıyor, kalın bir bastona dayanıyordu* (Ahmed Rasim). [M]

TOPALLIK i. (*topal*'dan *topal-lık*). Topal olma hali. (M)

TOPAL OSMAN, Osman Ağa da denir, Kurtuluş savaşı Milis kuvvetleri kumandanı. Mustafa Kemal'in muhafız birliği başkanı (Giresun 1883 - Ankara 1923). Giresunlu Hacı Mehmed Efendinin oğlu. Balkan savaşına gönüllü olarak katıldı (1912). Çatalca önlerindeki çarpışmada 15 yerinden yaralandı, sağ ayağı sakat kaldı. Birinci Dünya savaşında topladığı 93 gönüllüyle Kafkas cephesine katıldı. İzmir'in işgalinden sonra Karadeniz bölgesinde kurduğu gönüllü birliklerle rum çetelerine karşı mücadele etti. Erzurum kongresinden itibaren Mustafa Kemal'i destekledi. Giresun'da emrinde 5 000 silâhlı topladı (mart 1920). Bu sırada Giresun belediye başkanıydı. Emrindeki 15 kişilik gönüllü müfrezesiyle Mustafa Kemal'in muhafız birliğinin başına getirildi (11 kasım 1920). Koçkiri ayaklanmasının bastırılmasında önemli rol oynadı. Emrindeki 47, Alay ile Sakarya savaşına katıldı. Mustafa Kemal'e karşı olan Trabzon mebusu Ali Şükrü Beyi tuzağa düşürerek boğdurdu (27 mart 1923). Olay, Mecliste geniş yankılar uyandırdı. Alınan tedbirlerle arkadaşlarıyle birlikte Ayrancı bağlarındaki evinde kıstırıldı. Çarpışma sonucu ağır yaralı olarak ele geçti ve öldü. (M)

TOPAL OSMAN PAŞA. Bk. OSMAN PAŞA *Topal.*

TOPALTI blş. i. Kale toplarının koruması altındaki yer, bir şehrin yakın çevresi. (M)

TOPARLAK sıf. (*toparlamak*'tan *toparla-k*). Top biçiminde olan, yuvarlak (şey). *Eşanl.* KÜRE. *Esk.* Kürevî. || İ. Top cephanesi taşıyan araba. || *Toparlak hesap,* küsursuz hesap, yuvarlak hesap. || *Toparlak sayı* (veya *rakam*), yüze kadar sadece onlukları, bine kadar sadece yüzlükleri bildiren sayılara denir.

— Sil. *Toparlak denge kolu,* koşulu topçuda toparlağın falakasına takılan ve sarkıtıldığı zaman toparlak okunu yatay olarak tutmağa yarayan hareketli çubuk. (M)

TOPARLAMAK geçl. f. (*top*'tan *top-arla-mak*). Biraraya getirmek, toplamak: *Eşyasını toparlayıp gitti.* || Düzenlemek: *Odayı toparlamak.* || *Esk.* Top haline getirmek.

— DEY. *Kendini* (*kendisini*) *toparlamak,* kendini düzene sokmak: *Bir gayret yapıp kendimi toparlamazsam, sınıfta kaldığımın resmiydi* (R. N. Güntekin). Şaşkınlığını yok etmek: *Daha kendini toparlamaya vakit bulamadan karşısında bir alevin parladığını gördü ve sağ kulağının dibinden vınlayarak geçen kurşun arkasındaki duvara saplandı* (Sabahattin Ali). [M]

TOPARLANMAK edilg. f. (*toparlamak*'-tan *toparla-n-mak*). Toparlamak işine konu olmak: *Eşya toparlandı mı?* || Dönşl. f. Kendini toparlamak, kendine çeki düzen vermek: *Yan gözle masanın bir kenarına koyduğum öteberiye baktım. Galiba toparlanıp gitmek zamanı gelmişti* (A. H. Tanpınar). *Yemekten biraz sonra ben toparlandım* (B. Felek). || Hastalıktan sonra sağlığına kavuşmak: *Nasıl oldu, toparlandı mı biraz?* (M)

TOPATAN blş. i. Sarı renkte, güzel kokulu, uzunca bir kavun çeşidi. (M)

TOPAZ i. (Kızıldeniz'deki *Topazos* adasının adından yun. *topazion* > fr. *topaze*). Tabiî alüminyum flüorosilikattan meydana gelen, kahverengi - sarı renkte, sert, değerli taş.

— ANSİKL. Mücevhercilere göre *topaz* adı, sarı renkli herhangi bir değerli taşı belirtir; mineraloglara göre ise belirli bir mineral türüdür. Asıl topaz, ortorombik sistemde billûrlaşan $Al_2SiO_4F_2$ formülündeki flüorlu alüminyum silikattır. Çok kolay dilinir; zümrütü, berili, grenayı ve kuvarsı çizer. Ticarette brezilya topazı çok değerlidir. İskoçya'da çıkanları hacim bakımından çok büyüktür. Kavrularak pembeleştirilen brezilya topazına *yanık topaz* denir. *Piknik,* Saksonya ve Bohemya'daki kalay madenlerinde rastlanan ince uzun topaz türüdür. *Pirofisalit,* bir başka topaz çeşididir. (L)

TOPAZOLİT i. (fr. *topazolite*). Miner. Soluk sarı veya zümrüt yeşili renkte melanit grena çeşidi. (L)

TOPBOĞAZI, Akdeniz bölgesinde, İskenderun-Antakya yolunun Amanos dağlarını aştığı Belen geçidinin, doğuda Amik ovasına açılan kesimine verilen ad. Mısırlı İbrahim Paşanın buradan savaş topları geçirmesiyle ilgili olarak, bu adı almıştır. —*Topboğazı köyü,* Hatay ilinin Kırakhan ilçesi içinde, dağ yolunun Amik ovasına indiği yerde; 394 nüf. (1965). [M]

TOPÇAM, Karadeniz bölgesinde (Doğu Karadeniz bölümü, Ordu ili, Mesudiye ilçesi) bucak; 10 174 nüf. (1965); 19 köy. —*Bucak merkezi* (esk. *Gebeme*), 534 nüf. (1965). Mesudiye'yi Ordu'ya bağlayan yolun 23. km'sinden doğuya ayrılan 19 km'lik yolun sonundadır; yüksl. 770 m. (M)

TOPÇEKER blş. i. Ağır top taşıyan, ufak savaş gemisi, gambot.

— Ask. Denizc. *Esk.* XIX. yy. sonlarında kullanılan, omurga yönünde ateş eden tek büyük toplu küçük bir gemi; dengesiz olduğu için artık kullanılmaz olmuştur.

◆ Sıf. Top çektirilen (hayvan). [LM]

TOPÇU i. (*top*'tan *top-çu*). Topların bakımı, taşınması, ikmâli ve kullanılmasıyle uğraşan asker sınıfı: *Gece, baskın bir topçu ateşiyle açıldı. Gündüzden hedeflerini, mesafelerini tespit eden düşman topçusu, önce solumuzdaki bir dayanak noktasını döğmeye başladı* (Ş. S. Aydemir). *Düşük bıyıklarıyle bir çalım Cemil'e benziyor, bu*

cevherleri **topaklama** şeması

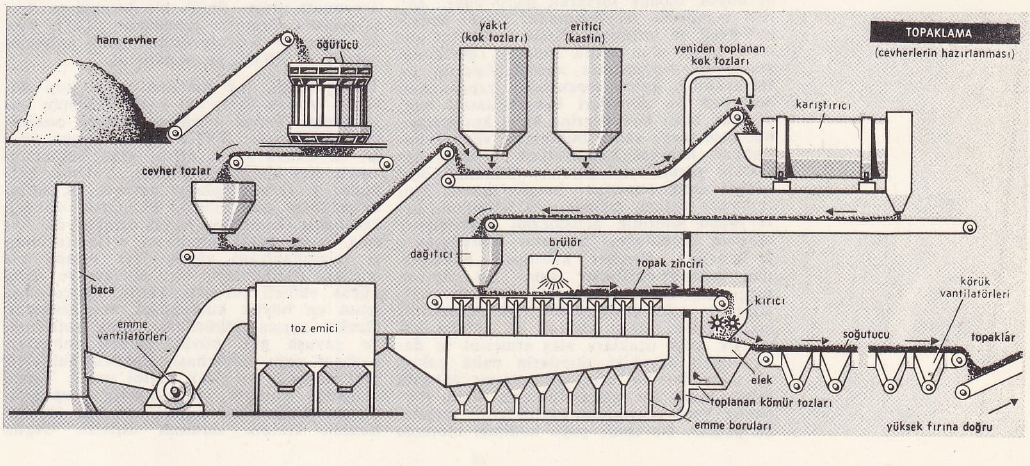

benzerlik, topçu yüzbaşısı olduğunda hiç şüphe bırakmıyordu (Kemal Tahir). || Bu sınıftan olan asker: *Hiç mermi yakmadan topçu olduk biz. Manevra bile görmemiştik* (Kemal Tahir). || *Mec.* İflâs edeceği zannedilen kimseler için alay yollu kullanılır. || *Argo.* Sınıfta kalmış öğrenci.

— Ask. *Topçu irtibat subayı*, savaşta, bir piyade alayının doğrudan doğruya desteğine ayrılan topçu birliğinin (çok defa bir sahra topçu taburunun) desteklediği alayın karargâhına, topçu desteğinin en etkili bir biçimde yürütülmesini sağlamak amacıyle gönderdiği topçu subayına verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Topçu sınıfı*, piyade ve zırhlı birlikleri muharebe meydanında ateşleriyle desteklemek, piyadeye ve zırhlı birliklere engel olan hedefleri baskı altında tutmak veya yok etmekle görevli bulunan, çeşitli topçu silâhlarına sahip askerî sınıfa verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Ağır topçu*, büyük çaplı topları (105 mm'den yukarı) kapsayan topçu (buna eskiden MUHASARA veya MÜSTAHKEM MEVKİ topçusu denirdi). || *Dağ topçusu*, malzemesi parçalara ayrılarak katırlarla taşınmağa elverişli küçük veya orta çaplı topçu. || *Deniz topçusu.* Bk. ANSİKL. *Ask. denizc. bölümü.* || *Güdümlü topçu*, yerden yere veya yerden havaya özel silâhlarla donatılmış topçu. (Bk. ANSİKL.) || *Sahra topçusu*, sahradaki kıtaları desteklemekle görevli topçu. || *Siper topçusu*, piyade tarafından mevzî harbinde kullanılan dik mermi yollu malzemeye Birinci Dünya savaşı yıllarında verilen ad.

— Teşk. tar. *Topçu ocağı*, Osmanlı devletinde Kapıkulu ocaklarına bağlı, top yapmak ve sonra savaşlarda top kullanmakla görevli ocak. Bk. ANSİKL.

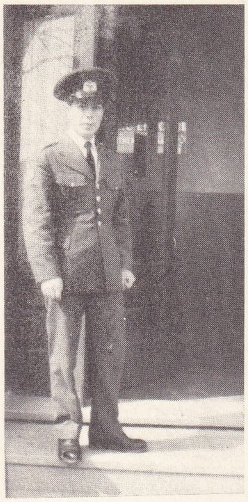
Cengiz TOPEL

— ANSİKL. Ask. *Topçu irtibat subayı*, desteğine ayrıldığı alayın istihbarat ve harekât subayıyle birlikte çalışarak, doğrudan doğruya destek topçu ateşlerini planlar ve özellikle alay cephesindeki düşman silâhlarının susturulması için çeşitli ateş faaliyetlerini düzenler. Ayrıca, kendi kıtası olan topçu birlik (tabur) kumandanına da, desteklediği birliklerin yerlerini, piyadenin harekât ve manevra planıyle yapılan değişiklikler hakkında ve düşmanın durumu üstünde sürekli olarak bilgiler verir.

● *Topçu sınıfı*, genellikle bütün topçu silâhlarını kendi bünyesinde toplar. Bu bakımdan bu sınıf, sahra topçu birliklerini, kale ve müstahkem bölgelerdeki topçu birliklerini içine alır. Yerini uçaksavar füze birliklerine bırakan uçaksavar topçusu da eskiden bu sınıf içindeydi. Bugün gezici ordu birliklerinde yer alan güdümlü veya güdümsüz roket birlikleri, taktik alanda kullanıldıkları zaman topçu sınıfının özel bir grubu olarak kabul edilebilir. Topçu sınıfında başta gelen silâhlar sahra toplarıdır. Sahra topçusu oynaklığıyle geniş bir alanda dağılmış bulunan mevzilerinde, yer değiştirmeden görevini başarabilir. Geri bölgelerdeki her çeşit harekât ve manevraya engel olur, düşmanın emir ve kumanda, denetim ve ulaştırma araç ve gereçlerini, yapacağı etkin ateşlerle işlemez duruma sokarak, düşman sevk ve idaresini büyük ölçüde sarsarak tecrit eder. Ayrıca muharebe meydanındaki çeşitli hedefleri keşif ve tespitiyle büyük istihbarat gücüne sahip olan sahra topçusu, gereğinde muharebe meydanının aydınlatılmasını da sağlayabilir. Sahra topçusunun kendisinden beklenen bu görevleri başarabilmesi için, düşman hava kuvvetlerine karşı korunması, bol cephaneye sahip bulunması ve her bakımdan hareket kabiliyetinin arızasız bir şekilde yürütülmesi gerekir. Güdümlü özel silâhla atom topunun hemen hemen aynı zamanda ortaya çıkması, 1955-1960'tan beri topçu sınıfının gelişmesini sağlamıştır: modern muharebe, topçunun karşılaşacağı hedefler, hareket kabiliyeti bakımından değişik özellikler taşır. Bu durum topçunun, malzemelerindeki hareket kabiliyetinin eskisinden daha çok artmasını, mermilerinin artan kudreti de hesaba katılarak daha uzaklara ateş etmesini ve daha sınırlı sayıdaki atımlarla daha çabuk ve daha iyi bir etki yaratmasını zorunlu kılmaktadır. Bu zorunlulukların tümü, topçunun yeni çehresinin özelliklerini meydana getirir. Bu sınıf, çoğu kundağı motorlu olan klasik topların yanında, muharebe bölgesinde yararlanılabilen ve kudretleri 0,5 kilotona kadar varan nükleer mermileri kullanmaktadır. Atışın hazırlama ve idaresinde gittikçe daha geliştirilen âletlerden de yararlanılmaktadır, radyosond, cayroteodolit, açı ölçülerini ve büyük bir kesinlikle mesafeyi veren tellürometre, elektronik hesap makinesi, radar ve enfraruj sistemleri (hedef kestirmeleri için) bu âletlerin başlıcalarıdır.

Ayrıca, şimdi toplara gittikçe değişik serideki roketler («Honest John», menzili 40 km), yerden yere özel silâhlar («Sergeant», menzili 40:130 km; «Pershing», menzili 180: 800 km) ve bazıları nükleer başlıkla donatılan yerden havaya özel silâhlar da eklenmektedir. Bu gelişmeler dolayısıyle topçunun menzili çok fazla artmış bulunmaktadır.

— Ask. denizc. *Deniz topçusu*'nun malzemeleri uzun süre kara topçusundan ancak kale toplarınınkine benzer kundaklarla ve daha kısa geri tepme ile farklı oldu. Topçunun önemi, geminin sıradaki derecesine bağlıydı. Ancak, XIX. yy.ın ikinci yarısında dumansız barutun, kuyruktan dolmanın, frenle donatılı beşikli kundağın ve bir yerine getirme düzeninin, hartuçların, plastik gaz paftasının (büyük çaplı toplarda) ve pirinç kovanların (küçük çaplı toplarda) ortaya çıkmasıyle deniz topçusu değişikliğe uğradı. 1880'de henüz çok büyük olan çaplar (italyan Dandolo zırhlısındaki 450 mm'likler) donanmaların birçoğunda yaklaşık olarak 305'e indi. Takım halindeki direklerin ortadan kalkması, topların zırh kompartıman, daha sonra zırh taretler içinde sıralanmalarına yol açtı. 1939'da büyük savaş gemilerinin ön topçusu (çapları 380 veya 406'ya kadar giden ve 1922'deki Washington anlaşmalarıyle sınırlandırılan) çift, üçlü veya dörtlü taretler içinde sıralanmış bulunuyordu. Her top 40 km'ye ulaşabilen mesafeye her biri yaklaşık olarak bir ton ağırlığında olan iki mermiyi bir dakikada atardı. Eskiden zırhlı kompartımana veya güverteye konulan orta çaplı topçu ve uçaksavar topçusu kundakları gizli olarak veya cephane ambarından itibaren otomatik dolduruşlu hafif taretler halinde sıralanırdı. Bütün topçu uzak nişan düzenli veya uzaktan kumandalıydı. Bk. ATIŞ.

İkinci Dünya savaşı sırasında bomba veya torpillerin uçak gemilerinin hava taşıtları tarafından birkaç yüz km'ye atılması, top mermileri atılmasının yerine geçme sonucunu doğurdu. Bununla beraber güdümlü araçların genelleşmesinden beri (1950-1955) bu çeşit özel mermilerin büyük gemilerden (kruvazörler) veya denizaltılardan, hattâ dalış halindeki denizaltıların içinden atılması yeniden yaygınlaştı.

— Teşk. tar. Osmanlılarda topun, ilk defa Murad I zamanında ve Birinci Kosova savaşında kullanıldığı biliniyor. Bundan dolayı *Topçu ocağı*'nın da, Murad I devrinde ve Yeniçeri ocağından kısa bir süre sonra kurulmuş olduğu söylenebilir. Osmanlı topçuluğu, Fatih devrinden sonra gelişmeğe başladı ve XVI. yy.da, en yüksek durumuna ulaştı. Sonra bir duraklama devri geçiren Osmanlı topçuluğu, XVII. yy.da, Avrupa topçuluğundan geri kalmağa başladı ve XVIII. yy.da geriledi.

Topçu ocağı, top kullananlar ve top dökenler olmak üzere iki bölüm halinde kurulmuştu. Topçu ocağına, Acemi ocağından er alınırdı. XVIII. yy.da Topçu ocağı, 72 ortaya ve 1. Orta, «ağa bölükleri» adıyle beş bölüğe ayrılmıştı. 2. Orta, kethüda; 3. Orta, tophane çavuşu; 24. Orta. dökücübaşı (ser rıhta); 25. Orta, dökücü kethüdası (kethüdayı rıhta) ortalarıydı. Ayrıca 76 mevcutlu tulumbacı ortası (cemaatı tulumbacıyan) vardı. Her ortada bir çorbacı (bölükbaşı), bir odabaşı ve daha küçük rütbeli subaylar vardı. Topçu ocağının en büyük kumandanı, topçubaşıydı. Ocakta ayrıca dökücübaşı, ocak kethüdası ve çavuşu gibi büyük rütbeli subaylar; çorbacı veya bölükbaşı, dökücü halifeleri gibi subaylar ve ocak kâtibi vardı. Topçu ocağının bayrağı, sarı-kırmızı renkteydi. Topçu ocağına ait kışlalar ve top dökümhanesi, Galata surunun dışında, bugün Tophane denilen yerdeydi. Bugün burada, dökümhane binalarından bazı kısımlar kalmış; kışlalar yıkılmıştır. İstanbul'dan başka Belgrad, Budin, İşkodra, Tamışvar, Praviște, Erzurum gibi yerlerde, gerektiği zaman ihtiyaca göre, tophaneler kuruldu ve top döktürüldü. Ayrıca Bilecik, Van, Rudnik ve Novoberde gibi yerlerde de, toplar için gülleler yapılırdı. Yapılan birçok savaş sonunda, Osmanlı topçusunun çok geri kaldığını anlayan Mustafa III, Topçu ocağında ıslahat yapmayı düşündü ve 1774'te çıkardığı bir hattı hümayunla, esas Topçu ocağına dokunmadan, sürat topçuları (Sahra topçusu) sınıfını kurmuştu. Böylece, Osmanlı ordusunda, ilk olarak, avrupa biçiminde bir askerî reform yapılmıştı. Sürat topçuları, 37 takım halinde kuruldu. Her top takımı, bir top ustası, bir tomarcı, bir barutçu, bir falyeci, üçer erden kuruluydu. Böylece sürat topçuları 259 kişiyi buldu. 1781'de Yeniçeri ocağının karşı çıkması üzerine, Sürat Topçu teşkilâtı kaldırıldı; fakat, iki yıl sonra 1782'de Halil Hamid Paşa, sürat topçu sınıfını yeniden kurdu. Sürat Topçu teşkilâtı sonraları Edirne, Varna, Silistre, İshakçı, Bosna, Vidin ve Belgrad gibi büyük kalelerde de kuruldu. (LM)

TOPÇUBAŞI blş. i. Ask. *Esk.* Topçu ocağının en büyük subayı. (*Topçular ağası* veya *sertopî* de denirdi). Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. *Esk. Topçubaşı*'lığın hangi tarihte kurulduğu hakkında kesin bir bilgi yoksa da, topun Osmanlılarda kullanılmağa başlamasiyle birlikte bu görevin ortaya çıktığı anlaşılıyor. Topçubaşı, Osmanlı imparatorluğunda bulunan bütün topçuların ve top dökücülerin kumandanı ve aynı zamanda İstanbul'da ve vilâyetlerdeki kalelerde bulunan top ambarları ve cephanelerin sorumlusuydu. 1574'e kadar padişah sefere gitmedikçe seferlere katılmazdı. Topçubaşı bazı durumlarda top arabacıbaşılığını da yapardı. Bozuk topların yeniden yaptırılması, topların sefere yetiştirilmesi, seferde yol işlerinde çalışacak dülger ve demircilerin sağlanması, döküm işlerinde görev bölümü ve tayini, harp gereçlerinin tamamlanması, öteki tophanelere malzeme gönderilmesi, yeni ele geçirilen yerlerin korunması için topçu sağlanması, kalelerdeki topçuların denetimi ve cezalandırılması, eğitimleri ve ikmalleri topçubaşının görevleri arasındaydı. Bu askerî görevler yanında Galata, Tophane ve Beyoğlu ile çevresinin korunması ve güvenliğinin sağlanmasından da topçubaşı sorumluydu. Topçubaşı, başına yeşil çuhadan kalafat, arkasına uzun kollu, içi kürk kaplı kırmızı çuhadan kaftan, bunların altına entari, ayağına da sarı çizme giyerdi. Topçubaşılık 1832'den sonra Tophane müşirliği durumuna getirildi. (M)

TOPÇULAR, İstanbul'un yoğun sanayi semtlerinden biri. Haliç sırtları üzerindeki yayla yüzeyinde yer alır. Özellikle dokuma sanayii kuruluşları vardır. (M)

TOPÇULUK i. (*topçu*'dan *topçu-luk*). Ask. Topçu sınıfı hizmeti. (M)

TOPEKA, A.B.D.'de şehir, Kansas'ın merkezi, Kansas ırmağının kıyısında, Kansas City'nin batısında; 119 500 nüf. Tarım (tahıl) pazarı; un ve konserve fabrikaları. Metalürji (dökümevleri, makine ve demiryolu malzemesi yapımı). [L]

TOPEKTOMİ i. (fr. *topectomie*). Beyin kabuğunun alın lobunun bazı bölgelerini cerrahî olarak kesme ameliyatı. Bk. PSİKOŞİRÜRJİ. (L)

TOPEL (Cengiz), türk hava şehidi (İzmit 1934 - Kıbrıs 1964). Kuleli Askerî lisesini ve Harp okulunu bitirdi (1955). Kanada'da pilot tahsili yaptı. I. Ana Jet Üs kumandanlığına tayin edildi (1958-1964). Kıbrıs harekâtına dörtlü bir kol lideri olarak katıldı (8 ağustos 1964). Görev sırasında şehit oldu. (M)

TOPELİUS (Zacharias veya Zachris), isveççe yazan finlandiyalı şair (Kuddnas, Uusikaarlepyy yakınları 1818-Helsingfors [bugün Helsinki] 1898). Helsingfors üniversitesinde profesörlük (1854-1878) ve rektörlük (1875-1878) yaptı. *Helsingfors Gazetesi*'ni yönetti (1841-1860). Şiirlerini 1860'ta *Funda-*

Foto. MEYDAN

lık *Çiçekleri* adlı bir kitapta topladı. Daha sonra, olgunluk çağının eserleri olan şiirleri *Yeni Yapraklar* (1870) ile yaşlılık döneminin eserleri *Fundalıklar*'ı (1889) yayımladı. Ayrıca İsveç ve Finlandiya tarihinden ilham alarak yazdığı *Cerrahın Anıları* (1853-1867) ile çocuklar için yazdığı masalları, şiirleri ve tiyatro oyunları da vardır. Topelius, geniş ölçüde fransız okulunun etkisinde kalmış bir romantiktir. (L)

TOPETE Y CARBALLO (Juan Bautista), ispanyol siyaset adamı (San Andrés de Tuxtla, Meksika 1821 - Madrid 1885). Fas (1860), daha sonra Şili ve Peru (1865-1866) savaşlarında yararlık gösterdi. Cadiz'de (17 eylül 1868) kraliçe İsabella'ya karşı ayaklanmayı başlattı, Prim ve Serrano ile birlikte bir triumvirlik kurdu. Denizcilik bakanı oldu, Küba ayaklanmasına karşı tedbir aldı. Cortes'in başkan yardımcılığına getirildi, Montpensier dükünün tahta çıkmasına taraftardı. Amedeo tahta geçince (aralık 1870) istifa etti. Sonra Amedeo'yu destekledi ve yeniden Deniz bakanlığına getirildi (1872); Carlos'cularla mücadele etti; 1879'da senatör oldu. (L)

TOPGEDİĞİ dağı, Batı Torosların Göksu vâdisi üzerine dik inen doğu ucunda, Mut-Ermenek yolu kuzeyinde yer alan dağ. XX. yy. başlarında yayımlanan haritalarda 3 000 m olarak gösterilen bu dağın yüksekliği 2 000 m'yi bulmaz. (M)

TOPHANE bls. i. (türk. *top* ve fars. *ḫāne*'den *top-ḫāne*). Top dökümü yapılan dökümhane veya dökümhanenin bir kısmı. (Terim eskiden, genellikle bronz top dökümhanelerini belirtmek için kullanılırdı.) || Ayrıca bk. TOPHANE veya TOPHANE-İ ÂMİRE.

— Teşk. tar. *Tophane müşiri*, Tophane'nin en büyük âmiri. (Müşirlik 1832'de kuruldu. Tophane müşiri aynı zamanda Galata ve Beyoğlu yörelerinin güvenliğinden sorumluydu. Zaptiye nezareti kurulunca, bu görev tophane müşirinden alındı. Tophane müşiri Meclisi Vükelâ'nın tabiî üyesiydi.) [ML]

TOPHANE, İstanbul'da semt. İstanbul boğazının Rumeli yakasında, Galata (Karaköy) ile Salıpazarı arasında yer alır. Adı, Fatih Sultan Mehmed tarafından kurularak Kanunî Sultan Süleyman zamanında geliştirilen büyük tophaneden gelir. Eskiden semt, ağaçlık ve bahçelikti. Sonra, İstanbul'a yakın olduğu için devrin ileri gelenlerinin konaklarıyle süslendi. Semtin anıtsal yapıları arasında Kılıçalipaşa camii (1580'de Mimar Sinan tarafından yaptırıldı), Nusretiye camii ve sebili (Mahmud II zamanında 1825'te yaptırıldı). Tophane çeşmesi (Ahmed III tarafından başlatıldı ve Mahmud I tarafından 1732'de tamamlandı) sayılabilir. Başlıca ulaşım. yolunu, Necatibey caddesi meydana getirir. Tophane semti kıyısında Cumhuriyet devrinde rıhtım ve antrepolar yapıldı. Semt, oturma yeri özelliğini yavaş yavaş kaybederek, iş hanları ve büroların kuruluş yeri halini aldı. (M)

Tophane veya **Tophane-i Âmire,** Osmanlı imparatorluğunda topların döküldüğü ve saklandığı yer. İstanbul'da Galata suru dışında Kılıçalipaşa camii yöresinde bugün aynı adla anılan semtteydi. Fetih'ten önce ağaçlarla kaplı bir körfezdi. Burada Apollo mabedi, sonraları da bir manastırın yer aldığı söyleniyordu. Tophane ilk defa Fatih tarafından kuruldu, sonra gelen padişahlar zamanında da genişletildi. Kanunî Sultan Süleyman zamanında, Tophane'de deniz kenarına yakın bir yerde yapılan Topçular kışlasıyle beraber Tophane binası da yıktırılarak yeniden yaptırıldı. İmparatorluğun harp sanayii merkezi olan Tophane'nin, topçubaşının emrinde teknik ve idarî bakımdan iki gruba ayrılan oldukça geniş teşkilâtı vardı. Teknik elemanların başında dökümcübaşı, idarî âmirlerin başında tophane âmiri gelirdi. XIX. yy.a kadar zaman zaman yangınlarla harap olan Tophane binası onarıldı ve ilâveler yapıldı. En büyük ilgiyi Selim III ve Mahmud II zamanlarında gördü. İmparatorluğun sonlarına doğru «Tophanei Âmire İdadî Sanayi alayları» adında faaliyetine devam eden Tophane bir ara Tophane müşirliği adını aldı. 1923'ten sonra önemini kaybetti. Bugün geniş bir arazi üzerinde Fatih ve Kanunî devirlerinden kalma yalnız iki dökümhane kaldı. Bu yapılar da Askerî müzenin deposu olarak kullanılmaktadır. (M)

Tophane iskelesi, İstanbul'da Tophane'ye gerekli malzemenin getirilmesi ve topların nakli için kurulan iskele. Şehre gelen elçiler ve resmî şahsiyetler buradan uğurlanırdı. Seferden dönen donanmalar da çoğu zaman bu iskele önünde demirlerdi. XVIII. yy.ın sonlarında burada ikinci bir iskele kuruldu. Buradan daha çok büyük kayıkçılar yararlanırdı. Bugün bu iskelelerin ikisi de kaldırıldı. (M)

Tophane kasrı, İstanbul'da bugün Malul Gaziler yurdu olarak kullanılan, eskiden deniz kıyısında bulunan kasrın adı. 1723'te Tophanei Âmire ocaklarında ve çevresinde su sıkıntısı çekildiğinden kasrın bugünkü yerinde bir sarnıç yapılmıştı. Aynı sarnıcın üzerinde de Ahmed III'ün Tophane'ye geldiğinde istirahat etmesi için bir kasır kuruldu. Zamanla yok olan bu kasrın yerinde Selim III ve Mahmud II devirlerinde topçubaşılar için bir daire yaptırıldı. *Talimhane, Nusretiye* veya *Tophane kasrı* diye bilinen bu kasrı tophane müşiri Halil Paşa yaptırdı. Abdülmecid I tarafından sık sık ziyaret edilerek içinde eğlenceler tertip edilen kasır, 1867 yılında yandı ve Müşiriyet dairesi olarak yeniden yapıldı. 1897 Osmanlı-Yunan savaşını sona erdiren İstanbul* konferansı burada toplandı. Mütarekede ingiliz bahriyesi tarafından işgal edilen kasır, Lozan barışından sonra da Boğazlar komisyonunun çalışmalarına ayrıldı. (M)

Tophane Meydanı çeşmesi, İstanbul Tophane meydanında Kılıçalipaşa camiinin kuzeyindedir. *Mahmud I çeşmesi* olarak da tanınır. Tophane ve Fındıklı semtlerinin su ihtiyacını karşılamak üzere Mahmud I zamanında yaptırıldı. Mimar Ahmed Ağanın yaptığı Tophane çeşmesi, mermer işleme sanatının en güzel örneklerinden biridir. Çeşme dört cephelidir. Her cephenin ortasında geniş bir mihrabın içinde musluk ve yalak, yanlarında daha ensiz, oymalı mihrapçıklar vardır. Bunların arasındaki dar kolonlara vazoların içinde kabartma çiçekler işlenmiştir. Bu motifler arasında çeşmeyi çevreleyen, devrin tanınmış şairleri, Süleyman Nahifî, Rahmi ve Diyarbakırlı Çâkerî'den beyitler görülür. Türk rokokosu tarzında yapılan bu çeşmenin geniş ve oymalı saçakları ve kubbeleri zamanla bozulduğundan yakın geçmişte aslına uygun olarak yeniden yapılmış ve bugünkü biçimini almıştır. (M)

Tophane tabyaları, Selim III zamanında Tophane semtinde kurulan tabyalar. Padişahın seyahati, şehzadelerin doğumu, bayram günlerinin başlangıç ve bitimi, elçilerin İstanbul'a geliş ve ayrılışları, bu tabyalardan atılan toplarla bildirilirdi. Zamanla geliştirilen tabyalardan bugün bir iz kalmadı. (M)

TOPHET i. (tes. edil. ad). İçinde nikel bulunan, ateşe dayanıklı alaşım; ısıtma cihazları için elektrik dirençleri yapımında tel şeklinde kullanılır. (L)

TOPİK sıf. ve i. (yun. *topos*, yer'den *topikos* > fr. *topique*). Eczc. Daha çok sıvı halinde, deriye, bazen de mukozalara sürülmek üzere hazırlanmış ilâçlara denir. (Çeşitli topikler vardır: astrenjan topikler [kurşun tuzları, demir klorür, şap, formol], yakıcı topikler [salisilik asitli kolodiyon (nasır sökücü)], yumuşatıcı topikler [lapalar], kan çekici topikler [tentürdiyot, terebentin ruhu, hardal].) [L]

TOPİK i. Tahin, nohut, patates ve soğanla yapılan meze. (Nohut ve patates haşlandıktan sonra kabukları soyulur ve ezilir. İçine tahin koyularak yoğrulur. Az miktar zeytinyağıyle yumuşatılır. İstenilen büyüklükte parçalara ayrılır. Parçaların içi açılarak soğan, karabiber, kimyon, çam fıstığı karışımı konur. Beze sarılır; on dakika haşlanır. Topik bir ermeni yemeğidir.) [M]

TOPİNAMBULAR, XVI. yy.da Brezilya'da yaşayan birçok kızıldereli topluluğuna verilen ad. Bk. TUPİNAMBALAR. (L)

TOPİNARD (Paul), fransız hekimi ve antropoloğu (L'Isle-Adam 1830 - Paris 1911). 1871'e kadar hekimlik yaptı, sonra Broca'nın antropoloji laboratuvarına girdi. 1876'da Antropoloji okuluna profesör oldu. Başlıca eserleri: *L'Anthropologie* (Antropoloji); *Eléments d'Anthropologie* (Antropolojinin Unsurları); *L'Homme Dans la Nature* (Tabiatta İnsan); *Les Dernières Étapes de la Généalogie de l'Homme* (İnsan Şeceresinin Son Safhaları) v.b. (L)

TOPİNO-LEBRUN (François Jean-Baptiste), fransız ressamı ve devrimcisi (Marsilya 1769 - Paris 1801). David'in öğrencisiydi; Robespierre'e düşmanlığı yüzünden hapsedildi, fakat 9-Thermidor'dan sonra serbest bırakıldı. 1800'de, eski milletvekili Aréna ile heykeltıraş Ceracchi'nin Birinci konsüle karşı girişikleri kompleya katıldığı için tutuklandı; ölüme mahkûm edildi ve giyotinle başı kesildi. (L)

TOPKAPI, İstanbul'da semt. Fatih ilçesinin Şehremini bucağı içinde bulunan semt. Beyazıtağa, Fatmasultan, Arpaemini mahallelerini içine alır. Semtin adı İstanbul'un kara surlarının orta kesimindeki kapıdan gelir. Mevlevîhane ve Sulukule kapıları arasında yer alan bu kapıya, Bizans devrinde Aziz Romanos kapısı adı verilirdi. Topkapı semti, 68 m yükseklikteki basık bir tepeden güneydoğudaki Bayrampaşa deresi vâdisine doğru eğimlidir; yoğun bir oturma alanı meydana getirir. İstanbul'un batısında bulunan bu Topkapı'dan başka, şehrin doğusunda, Sarayburnu'nun güneyinde bulunan başka bir kapıya da (Aziz Demetrios kapısı) Türkler, Topkapı adını verdiler. (M)

Topkapı Gençler mahfili, İstanbul'da mütareke yıllarında M.M. grubunda çalışanlar tarafından kurulan tiyatro topluluğu (27 mart 1928-1931). Kurucuları arasında Müçteba (Or), Mehmet ve Bican (Bağcıoğlu) Beyler vardı. On beş günde bir alaturka ve alafranga konserler, daha sonra düzenli oyunlar verdiler. Talât Artemel, Hadi Hün gibi sanatçılar önce bu toplulukta sahneye çıktılar. (M)

Topkapı sarayı, esk. **Sarayı Cedid** (Yeni saray), İstanbul'da, Sarayburnu sırtları üzerinde, Fatih devrinden Abdülmecid'e kadar osmanlı padişahlarının oturduğu saray. Dolmabahçe sarayı yapılıncaya kadar Abdülmecid de burada oturdu. Şehrin birinci tepesinde Zeytinlik adlı mahalde kurulan saray 1478'de yaptırılan 1 400 m uzunluğunda bir surla çevrilidir. Haliç ve Marmara kıyılarında, şehri çeviren Bizans çağı kıyı surlarıyle birleşen bu tahkimata *Suru Sultanî* adı verilir. Kara yönünde sarayı koruyabilecek durumda olan bu surda 25'i dört köşeli, ikisi sekiz köşeli, biri de dokuz köşeli 28 kule vardır. Marmara tarafındaki Otluk kapısı ve Haliç tarafındaki Demirkapı'dan başka küçük ölçüde beş koltuk kapısı (biri, bugün Sirkeci'de PTT atelyesinin girişi, öteki Alay köşkü altındaki kapı) olan bu surun ana girişi Ayasofya arkasındaki *Bâbı Hümayun*'dur, önceleri bu kapının üzerinde bulunan köşk sonradan kaldırıldı: 1868'de yan hücreler mermer kaplandı. Bu duvarların içindeki alanda ilk inşaat, 1472 - 1478 arasında başladı. Zamanla yapıya bazı eklemeler yapıldı. Edirne sarayının bir benzeri olan Topkapı

TOPETE Y CARBALLO
Cabinet des Estampes, Paris

Paul TOPINARD

Tophane

Foto. LAROUSSE; N. Erkılıç (MEYDAN)

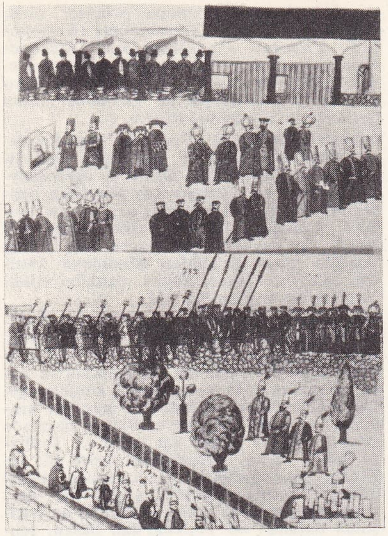

Topkapı sarayı ikinci avlu (M. And arşivi)

sarayı, 699 000 m²'lik bir alanı kaplar; içinde, kasırlar, köşkler, devlet daireleri, saray halkına ayrılan koğuşlar, camiler, kütüphaneler ve büyük bir mutfak vardır. Burada yapılan son köşk, Abdülmecid'in Avrupa üslûbundaki *Mecidiye kasrı*'dır. Sarayburnu kıyısında bulunan yazlık saray binaları, 1863'teki yangınla ortadan kalktı; bu alandan tren yolu geçirildi. Bu kıyıdaki yapılardan *Balıkhane kasrı*, Mimar Davud Ağa tarafından yapılan *İncili köşk, Kâğıtemini kulesi, Bamyacılar kasrı, Gülhane kasrı, Hasanpaşa köşkü*, tam Sarayburnu'nda bulunan Topkapı sahil sarayı, *Bostancıbaşı köşkü*, Saray kayık müstahdemlerine ayrılan Hamlacılar ocağı, Sirkeci istasyonuna doğru bir yerde bulunan ve kaptanıderya ile padişahın vedalaşmasında kullanılan *Yalı köşkü* gibi binalar son yüzyıl içinde ortadan kalktı. Önünde toplar durduğundan, sahil sarayına Topkapı sarayı denirdi; sonradan bu ad, bugünkü Topkapı sarayına verildi. Kıyıdaki yapılardan Sinan Paşanın yaptırdığı ve bir bölümü sur duvarları üzerinde olan İnciliköşkün alt kesimindeki kemerler bugün de vardır. Yine sur duvarı üstünde ve saray kayıkhanesine ait gözlerin üzerinde Sultan İbrahim tarafından yaptırılan, sonraları birçok defa değişikliğe uğrayan, genişletilen *Sepetçiler kasrı* vardır ve Bayezid II devrinden kalan bir yapının temelleri üzerine kurulmuştur. Sarayın ilk avlusunun içindeki köşklerden yalnız ikisi bozulmadan bugüne kadar gelmiştir. Bunlardan biri 1472'de yaptırılan *Sırçasaray* (Çiniliköşk), öteki de cadde üzerindeki sur duvarı üzerinde 1810'da Mahmud II tarafından barok ile ampir karışığı bir üslûpta yaptırılan *Alay köşkü*'dür. Eski bir köşkün yerine yaptırılan Alay köşkü, geçit alaylarının seyri için yapılmıştır; cadde üzerindeki pencerelerinin kemerlerinde, siyah taş üzerine altın yaldızlı madenî harflerle yazılı olan manzum kitabesi vardır.

Bakanlar kurulu kararıyle 3 nisan 1924'te müze haline getirilen sarayın Alay meydanı denilen birinci avlusunda, sağında Defterdar dairesi, solunda Iç cephane (eski Hagia Eirene kilisesi) arasından geçen bir yolla çifte kuleli orta kapıya ulaşır. Bâbüsselâm adı verilen bu kapının temelinin Fatih çağından kaldığı sanılıyor; fakat, Kanunî devrinde kuleler değiştirilmiş; Mustafa III devrinde iç tarafı geniş saçaklı bir revak yapılmıştır. Bu kapıdan geçilen ikinci avlu sarayın ana sınırlarının başladığı yerdir. İkinci avlunun sağ tarafında Dolap ocağı, Marmara'ya bakan sınır boyunca Mimar Sinan'ın yaptığı mutfaklar, Aşçılar koğuşu, hamamı, camii, ayrıca Vekilharç dairesi ve Yağhane vardır. Avlunun solundaki yokuşlu yol, Has ahıra (Baltacılar koğuşu), Raht hazinesine ve Beşir Ağa tarafından yaptırılan camiye iner. Avlunun sol tarafındaki revakların sonunda, sadrazamın başkanlığında vezirlerin toplandığı ve uzun süre devletin yönetildiği *Kubbealtı* denilen iki kubbeli daire vardır; burası da Kanunî zamanında yapılmıştır. Kubbealtının arkasında yüksek bir kule yer alır. Sarayın gözetleme kulesi olan bu yapının temeli Fatih zamanında atıldı; fakat yapı, sonraları çok değiştirildi; 1860'tan sonra, bu kulenin üst kısmı bugünkü şekliyle pencereli olarak yeniden yapıldı. Kubbealtının sağ tarafında İç defterdarlık dairesi vardır. İkinci avlunun sonunda bulunan ve üçüncü avlu veya *Enderun*'a geçişi sağlayan büyük kapıya Akağalar kapısı denir. Bugünkü biçimiyle Selim III devrinde yapılan bu kapının iki yanında Ağa dairesi ve Akağalar koğuşu vardır. Bu kapının iç tarafında uzanan üçüncü avlunun içinde temeli Fatih devrinden kalan, sonraları değiştirilen, iç süslemesi ve kapıları XIX. yy. üslûbunda yenileştirilen *Arz odası* vardır. Çevresi revaklı, saçakları geniş ve duvarları çinilerle kaplı olan bu yapı, elçilerin ve vezirlerin kabulünde kullanılırdı. Arkasında Ahmed III tarafından 1718-1719'da yaptırılan *Enderun kütüphanesi*, sarayın kütüphanelerinin en büyüğüdür. Üçüncü avlunun sağ tarafında Enderun mektebi, meşkhanesi, Seferli koğuşu; bugün Hazine dairesi olan ve Fatih devrinden kalma köşk; Selim II devrinden kalma bir hamam kalıntısı; solda Silâhdar hazinesi ve Mukaddes Emanetler'in saklandığı dört kubbeli *Hırkai Saadet dairesi* vardır. Burada sol tarafta, üzeri tonozla örtülü, *Ağalar camii* vardır. Bu cami onarılarak sarayın öteki daire ve odalarındaki dolaplarda duran kitapların toplandığı bir merkez kütüphane durumuna getirilmiştir. Caminin arkasında, Haremin ikinci girişinin hemen yanında bulunan ve Ağalar koğuşuna bitişik çok küçük kâgir yapıda, padişahın yemeğinin özel olarak hazırlandığı *Kuşane*'dir. Üçüncü avludan yokuş iki yol ile dördüncü avluya inilir. Bunlardan sağdakinin iki tarafında Kilerli koğuşu ve Hazineli koğuşu, ötekinin sol yanında Emanet hazinesi dairesi bulunur. Sarayburnu'nun yüksekçe bir terasının son ucu olan dördüncü avlu geniş bir bahçedir. Bu bahçeyi daha aşağıdaki başka bir bahçeden ayıran set duvarının kenarındaki siyah kule, *Başlala kulesi* veya *Hekimbaşı kulesi*'dir. Saray için gerekli ilâçlar burada hazırlanır ve saklanırdı. Biraz ileride set duvarı üzerinde çıkıntılı *Sofa köşkü* veya *Mustafa Paşa köşkü*, XVIII. yy. başlarında yapılmış, 1752'de onarılmıştır. Aydınlık, ferah ve her tarafı avrupa etkisini gösteren nakışlarla süslü olan bu köşkün, genel olarak eski türk köşkleri geleneğine uygun bir mimarîsi vardır. Avlunun sol yanında, merdivenle çıkılan büyük bir taşlık ve Hırkai Saadet dairesinin geniş revakları önünde bir havuz vardır. Merdivenin hemen yanında bulunan ve Sarık odası denilen *Revan köşkü*, 1635'te Murad IV tarafından yaptırıldı. Taşlığın sağ tarafında, Boğaz'a ve Haliç'e bakan noktada 1639'da Bağdat'ın Murad IV tarafından ikinci defa alınışı üzerine yapılan *Bağdat kasrı*, içini ve dışını kaplayan çinileri, kubbe ve tonoz nakışları, sedef kakmalı kapı kanatlarıyle türk geleneğine uygundur. Taşlığın, şehre ve Haliç'e bakan tarafındaki korkuluğundan konsol biçiminde dışarı taşan altın yaldızlı bronzdan yapılmış olan *İftariye kameriyesi* vardır; bunun altındaki arazi, eskiden sarayın *İncirlik* denilen bahçesiydi. Taşlığın sol yanında, Hırkai Saadet dairesinin revakına bitişik küçük bir daire daha vardır. *Sünnet odası* denilen bu daire de Sultan İbrahim tarafından 1641'de yaptırılarak çinilerle süslenmiştir. Dördüncü avlunun Marmara'ya bakan yüzünde Fatih devrinden kaldığı sanılan bir köşk bodrumunun üstünde, Anadolu yakasına ve denize bakan bir noktada *Çadır köşkü* ve Abdülmecid tarafından yaptırılan *Mecidiye kasrı* vardır. Avrupa mimarîsi üslûbunda olan bu küçük saray, Arz odasının içindeki bazı bölümlerle, Topkapı sarayında inşa edilen son yapılar. Bunun yanında, *Esvab odası* denilen ufak bir bina ve *Sofa camii* adı verilen minareli küçük bir cami yer alır. Yeniköşk de denilen Mecidiye kasrının önünden aşağıdaki kapıya giden bir yol vardır. Buradan da bugün Gülhane parkı denilen, Sarayburnu bahçesine çıkılır. Aşağıda, tam Sarayburnu bölgesinde bulunan ve birçok oda, daire, avlu, köşk ve kasırlardan meydana gelen esası Ahmed III ile Mahmud I tarafından yaptırılan yazlık saray, 1863'te yanmış ve kalıntıları da tren yolu yapılırken kaldırılmıştır.

Harem denilen kısmın Kubbealtı yanında açılan ve 1588 tarihli *Araba kapısı* denilen esas girişinden başka, ikinci avluya ve üçüncü avluda Akağalar dairesi yanında *Kuşane kapısı* ve Raht hazinesinin arkasından dışarı parka açılan bir de *Şal kapısı* vardır. Araba kapısının yanında, padişahın hizmetine bakan Zülüflü Ağalar koğuşu bulunur. Ortası avlulu olan bu koğuş, revaklarla çevrilidir. Zülüflü Baltacılar dairesiyle Hırkai Saadet dairesi arasındaki alanda bulunan Harem, eğimli bir arazi üzerinde kurularak dört yüzyıl boyunca devamlı ekler ve değişikliklerle bugünkü görünüşünü almıştır. Harem, 250 kadar oda, hamamlar ve aralarda bulunan avlulardan kuruludur. Haremin yönetimine bakan görevlilerin (Kara ağalar) Dârüssaade dairesi, Cariyeler dairesi ve hastahanesi, Veliaht ve Valde Sultan dairesi, Şahzadeler dairesi, Gözdeler dairesi gibi her birinin birçok bölümü olan dairelerden başka, bir de *Hünkâr dairesi* vardır. Burada Osman III köşkü, Abdülhamid I ve Selim III daireleri bulunur. Bu arada esası Mimar Sinan tarafından yapılan, fakat sonraları çok değiştirilen Hünkâr hamamı veya Murad III odası gibi bölümler, Ahmed I kütüphanesi ve Ahmed III yemek odası gibi küçük, fakat iç süslemesi bakımından çok zengin daireler vardır. Osman III köşkünün önünde bulunan havuzlu taşlık adlı terasın altında, Mimar Sinan tarafından yapılan ve tonozları kalın payelere oturan yüksek bir bodrum ve bunun ortasında geniş bir havuz yer alır. (→ Bibliyo.) [M]

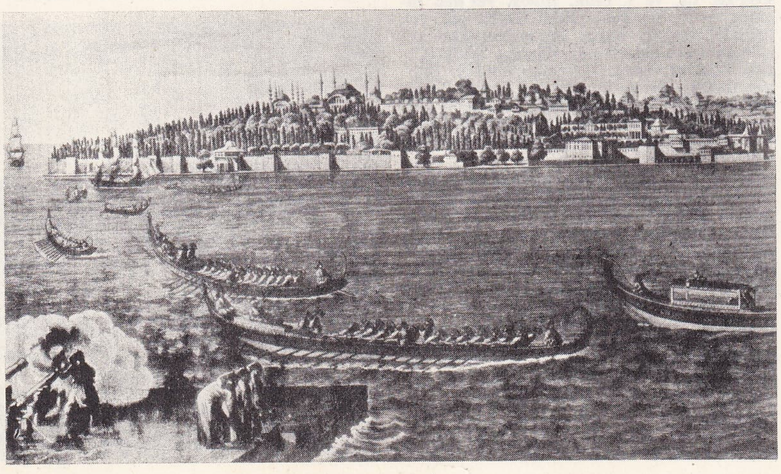

Topkapı sarayı'ndan genel görünüş (XIX. yy.)

TOPLA i. Üç parmaklı diren. (M)

TOPLAÇ i. (*toplamak*'tan *topla-ç*). *Yeni.* Elektr. Bk. KOLEKTÖR.

TOPLAM i. (*toplamak*'tan *topla-m*). Mat.

Foto. MEYDAN

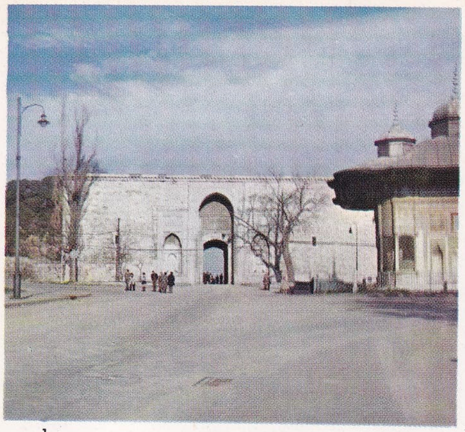
1

2

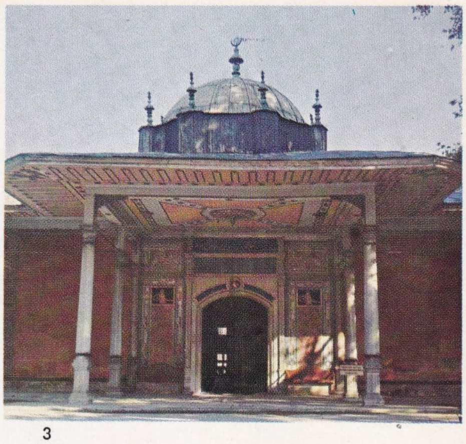
3

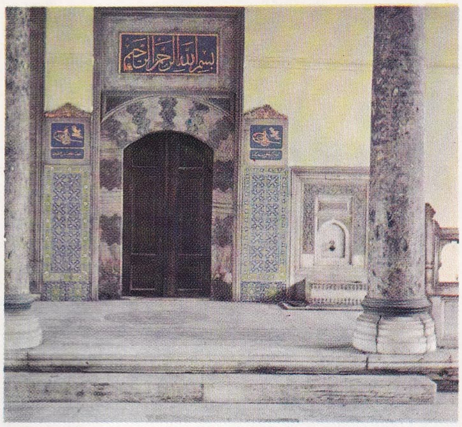
4

5

6

7

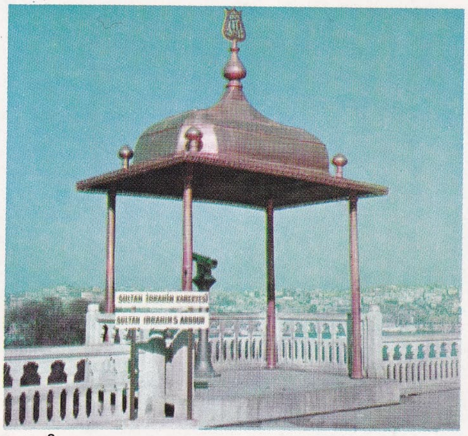
8

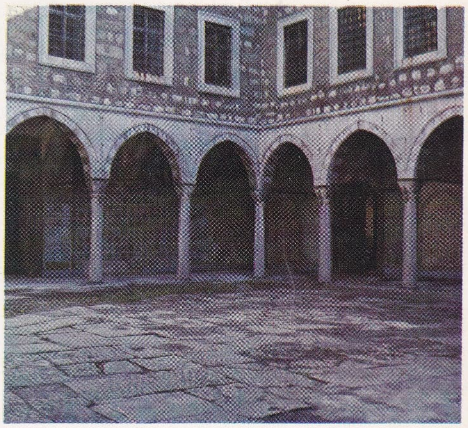
9

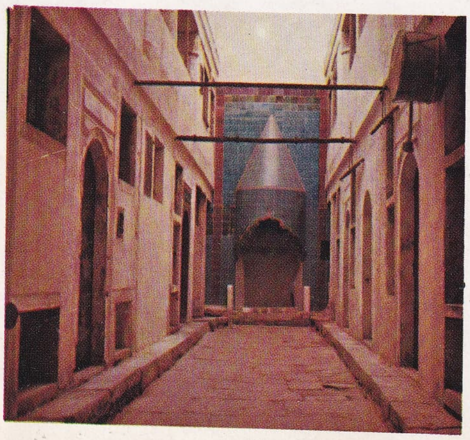
10

11

TOPKAPI SARAYI

1. Babıhümayun; 2. Babüsselâm (Orta kapı); 3. Babüssaade (Akağalar kapısı); 4. Arzodasına giriş; 5. Kubbealtı; 6. Beşirağa camii; 7. Bağdat köşkü; 8. Sultanibrahim kameriyesi veya Sultanibrahim iftariyesi; 9. Validesultan taşlığı (Harem dairesi); 10. Siyahağalar dairesi (Harem); 11. Hekimbaşı kulesi

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

TOPKAPI SARAYI

Harem Dairesi Hünkâr sofasında kumaş üzerine yaldızla yapılmış süslemeler

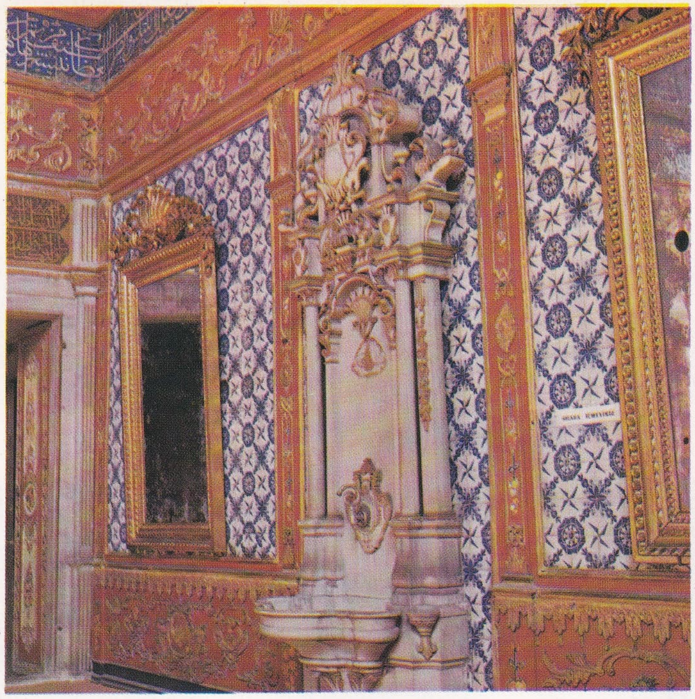

Harem Dairesi Hünkâr sofasında yaldızla süslü mermer çeşme ve duvar çinileri

Bağdat köşkünün sedef ve çinilerle süslü iç kısmı ▼

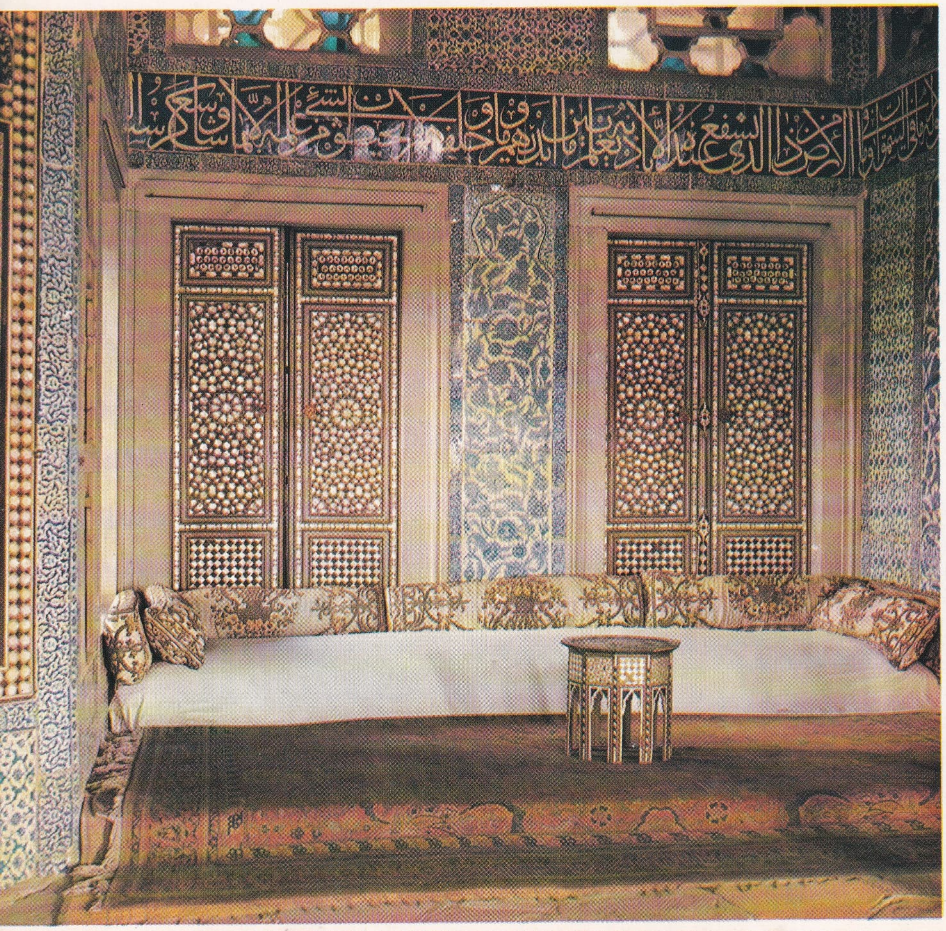

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

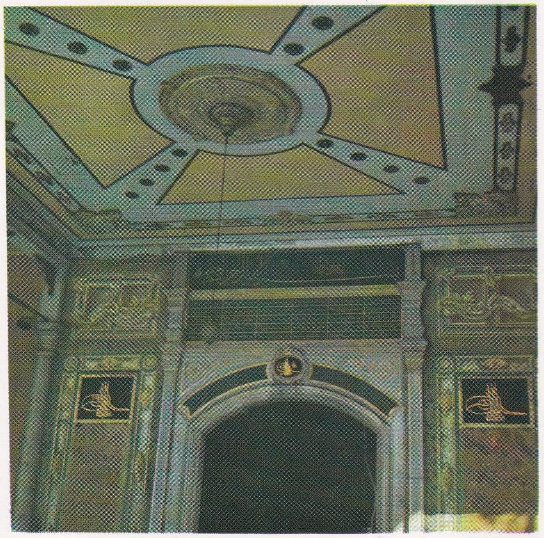

Babüssaadenin (Akağalar kapısı) süslemeleri

Hırkai Saadet dairesinin süslemeleri

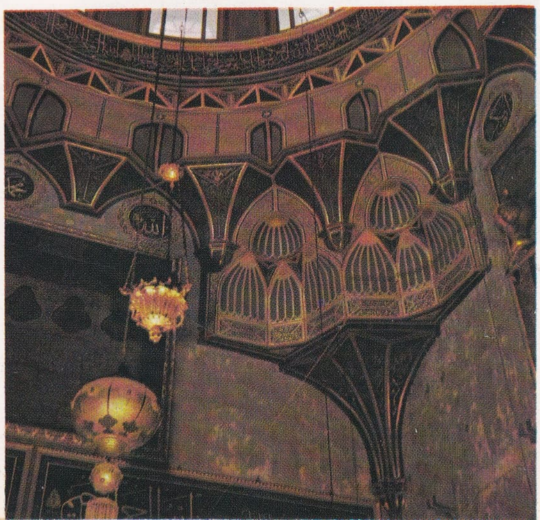

Yeni. Toplama işleminin sonucu: *İki sayının toplamını bulmak. Esk.* Yekûn.

— Bilgi - işlem. *Kontrol toplamı,* verilerin ve sonuçların denetleme amacıyle yapılan toplamı.

— İkt. ve Sosyal mevzuat. *Toplam ücret,* işletmeler tarafından, belirli bir ülkede ödenen dolaysız ücretler ve bunlara ilişkin sosyal giderlerin tümü. (Bu, gelir ücrete oranla *maliyet ücret*'tir. Prensip olarak, maliyet ücret, sağlanan işin karşılığıdır; oysa gelir ücret, ücretlilerin ihtiyaçlarına kısmen tekabül eder: bakımıyle yükümlü bulundukları çocuklar, hastalık, ihtiyarlık maaşı v.b.)

— Mant. *Birçok kavramın veya önermenin mantıksal toplamı,* kavramların veya önermelerin kaplamını meydana getiren fertlerin topluluğu.

— Mat. *Bir serinin toplamı,* bir serinin ilk *n* terimi toplamının, *n* sonsuza gittiğinde limiti. || *Genel toplam, tüm toplam,* kısmî toplamların toplanmasından elde edilen toplam. || *Geometrik toplam,* iki veya daha çok vektörün bileşiminin sonucu. || *İki önermenin mantıksal toplamı,* bu iki önermeden en az birini doğrulayan yeni önerme. (LM)

TOPLAMA i. (*toplamak*'tan *topla-ma*). Toplamak eylemi.

— Ask. Dağılmış olan birlikleri veya kıtasından ayrı kalanları biraraya getirme eylemi. || *Ateş toplaması,* aynı veya başka başka cinsten silâhlarla (topçu, piyade, hava sınıfı) imha veya etkisiz kılma amacıyle aynı hedefe yapılan atış.

— Ask. ve Siyaset. *Toplama kampı,* ordunun veya polisin nezareti altında, gerek düşman millete mensup sivil halkın, gerek esirlerin veya siyasî tutukluların toplandığı kamp. *Eşanl.* TEMERKÜZ KAMPI. Bk. ANSİKL.

— Bayınd. *Toplama havuzu,* suların, borularla dağıtılmak üzere toplandığı havuz.

— Büro. *Toplama makinesi,* bir düğme, bir tuş veya bir sürgünün hareketiyle, kaydedilmiş sayıların toplamını mekanik olarak yapan hesap makinesi.

— Eğ. *Toplama teşkilâtı,* öğretim merkezinden uzakta oturan öğrencileri bu merkeze taşıma teşkilâtı.

— İkt. *Toplama süreci,* geniş anlamda, ister parasal faktörlerin, ister iktisadî faktörlerin değişmeleri sonucu başlamış olan, kendiliğinden genişleme eğilimi gösteren ve bu sebeple, iktisadî zincirde sıkışmalar veya yayılmalar meydana getiren hareket. Dar anlamda ise, «tabiî faiz haddi oranı» ile «parasal faiz haddi oranı» arasında bir dengesizlik sonucu, iktisadî faaliyette yayılma veya sıkışma hareketi. (Bu kavram isveçli profesör Wicksell'e, yatırımdaki bir değişikliğin iktisadî faaliyet üstündeki etkilerini açıklama imkânı sağlamıştır.)

— Jeomorfol. ve Hidrografya. *Toplama bölgesi* veya *havzası,* selin* yukarı kesimi.

— Kim. *Toplama tüpü,* bir kimyasal tepkimede, gazları toplamak için kullanılan tüp. (*Eşanl.* GAZ TOPLAMA TÜPÜ.) || *Gaz toplama,* laboratuvarlarda gazları toplamak için kullanılan metot. (Gazı geçiren boru, ağzı açık olan hava dolu bir şişeye daldırılır; gelen gaz, havayı yavaş yavaş iter; toplanacak gazın yoğunluğunun havadan daha fazla veya daha az olmasına göre, şişenin ağzı yukarıya veya aşağıya doğru çevrilir.)

— Mant. *Mantıksal toplama,* birçok kavram veya önermenin mantıksal toplamını yapmaktan ibaret olan işlem.

— Mat. Çok sayıda birimi veya birim kesrini bir tek sayı halinde birleştirmek amacını güden işlem. (Bk. ANSİKL.) || Birçok niceliğin toplamını bulmağa yarayan işlem: *Bir serinin terimlerini toplama.*

— Tekst. *Toplama makinesi,* birçok ipliği biraraya getiren ve bunları bükmeden bobine saran makine. || *Toplama plakası,* keten çekme makinelerinin çıkışına yerleştirilen dökme demirden levha. (Yatay üzerinden 45° eğimli birkaç yarık bulunur; çekme makinesindeki her başın karşısına bir yarık rastlar. Böylece, çekme makinesinin çeşitli başlarından gelen şeritler bir tek şerit halinde birleşir.)

Babıhümayun ile Babüssaae arasındaki avlu (XIX. yy.)

— Telekom. *Toplama direği,* bir telgraf merkezinin tepesine yerleştirilen ve havaî hatların aynı noktada toplanmasını sağlayan büyük kafes biçiminde yapı.

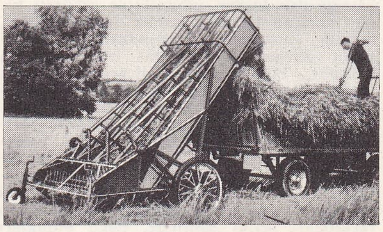

ot toplama makinesi

— Zır. teknol. *Toplama makinesi,* hububat sapı, ot ve mısır toplamak için kullanılan makine. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. *Toplama kampları,* Küba isyanı sırasında İspanyollar tarafından toplama kampları meydana getirilmişti. Boerler savaşında İngilizler, Boerlerin direnişini kırarak onlarla başa çıkabilmek için kadınları, çocukları ve ihtiyarları enterne ettiler, ülkelerin milliyetçileri toplatılarak kamplara konuldular. İkinci Dünya savaşından önce ve bu savaşta toplama kamplarına kötü şöhretini nasyonal sosyalist Almanya vermiştir, o zamandan beri bu şöhret sürüp gitmektedir. Öbür devletler de toplama kampları açmışlardır; bunlar enterne kampları veya işçi kamplarıdır (bu işçiler çokluk siyasî mahkûmlar yahut âdi tutuklulardı), meselâ İspanya'da 1936-1939'daki İç savaşta, S.S.C.B.'de 1917'den beri, Yunanistan'da 1944'teki komünist isyanından sonra bu gibi kamplar açılmıştır.

Nazi toplama kampları

● *Doğuşu ve amaçları.* Almanya'da toplama kampları, nazi rejiminin iktidara geldiği 1933'te doğdu. Bu kamplar nazi rejiminin en belirgin kurumuydu. Bunlar önce Nazilik aleyhtarı olan Almanları ayırmağa ve onları «yeniden terbiye» etmeğe ayrılmıştı (komünistler, sosyal demokratlar, inançları dolayısıyle askerlik hizmetini yapmaktan kaçınanlar, Yahudiler, katolikler ve protestanlar). Aynı zamanda, nazi ideolojisine göre alman ırkının soyluluğunu tesis etmekle görevli olan koruyucu kıtalar (S.S.) muhafızları, 1936'dan sonra bu kamplarda ölçüsüz kabalıklarıyle, duygusuzca davranışlarıyle ve körü körüne itaatlerini gösteren otomatik hareketleriyle şef adayı olarak çıraklık devrelerini geçiriyorlardı.

1939'da Polonya'nın işgal edilmesinden sonra bu kamplar çoğaldı; buralara yirmi milletin erkek, kadın ve çocukları kapatıldılar, önce Polonyalılar, sonra S.S.C.B.'nin imzalamamış olduğu Cenevre sözleşmesi tarafından korunmayan rus esirleri ve Avrupa'nın işgal edilen bütün ülkelerinde nazilere direnenler kamplara alındı.

Nazi savaş ekonomisinin ihtiyaçlarıyle bu kamplar, köleler gibi kullanılan işçilerden oluşan büyük yedek insan kaynakları durumuna girdi. Hiç bir hak istemeyen ve süresiz olarak değiştirilebilen bu işçiler «Büyük Almanya»nın bütün bölgelerindeki her çeşit fabrikayı beslediler. Nürnberg davasındaki resmî deyime göre bu «çalıştırma ile yok etme» işine, hemen ardından yahudi ve çingene gibi «aşağılık» ırkların ve daha sonra da İslavların sistemli bir şekilde yok edilmesi hareketi eklendi. Yahudileri yok etme hareketine «son çözüm yolu» adı verilmişti; bu iş ölü yakma fırınlarını besleyen gaz odalarında icra edilirdi.

● *Kampların durumu.* Çoğu Polonya topraklarında bulunan yirmi kadar büyük kamp vardı: Polonya'da, Maidanek, Auschwitz, Birkenau, Stuthof; Almanya'da Dachau, Buchenwald, Oranienburg-Sachsenhausen, Flossenburg, Bergen-Belsen, Ravensbrück, Dora, Neu-Bremm, Neuengamme;

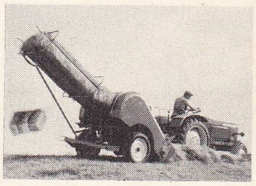

ekin ve ot toplama makinesi

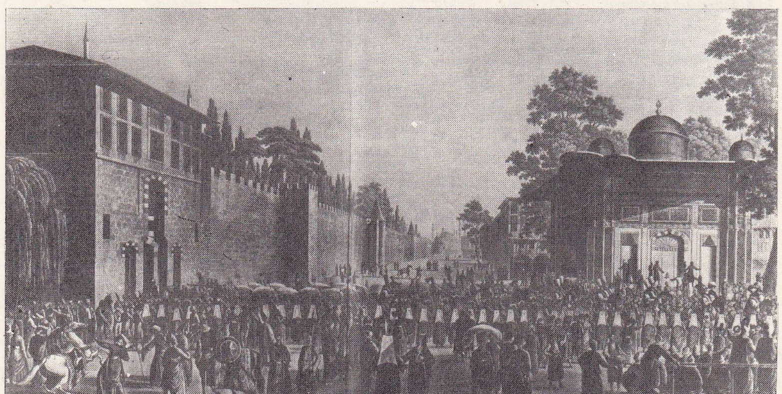

Babıhümayun'dan padişahın çıkışı (XIX. yy.)

Foto. MEYDAN

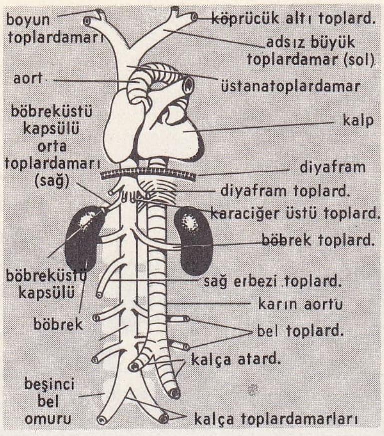

ana toplardamarlar

Avusturya'da Mauthausen; Bohemya'da Theresienstadt; Alsace'ta Natzwiller ve baltık ülkelerinde (Kaunas, Riga) toplama kamplarına bağlı çeşitli büyüklükteki yüzlerce geçici esir kampı geniş bir bölgeye dağıtılmış olarak yönetiliyor ve kamptakilerin çalışmalarından yararlanılıyordu.

● *Kampların yönetimi.* Kampların büyük otoriteye sahip başı, S.S.'lerin şefi Himmler'di. Himmler ve kamplar genel müfettişi Pohl, sık sık buraları ziyaret ederlerdi. Bunların gözetimi altında her kampta şu elemanlar bulunurdu: kamp kumandanlığı, mahpus dosyalarının saklandığı siyasî kısım, iktisadî servisler, revir, kadınlar için bir ev ve bir cezaevi.

Mahpuslardan dolaysız olarak sorumlu olan S.S.'lerin sayısı (kadın S.S.'ler, kadınlar kampından veya kadınların bulunduğu bloktan sorumluydular) daha azdı, on binlerce tutuklu için birkaç yüz kişi kadardı. Toplama kampı S.S.'ler için bir gelir kaynağı olabiliyordu (kiralanan işçiler veya ölenlerin üzerlerinden çıkanlarla), bununla birlikte bunların mahpuslarla ilişkileri uzaktan olurdu.

Gerçekten, S.S.'lerin büyük buluşlarından biri de kampların yönetimini astlara yani mahkûmların kendilerine bırakmak olmuştu. Bu yönetim işi bazen komünist Almanların en eskilerine ve çokluk âdi suçtan hükümlülere bırakılmıştı; amaç mahpusları hâkim olmak için bölmek, aynı zamanda insanlık kalıntısı haline getirilen bu kişilerde değer bilincini yok etmekti. Kampta iç teşkilâtın başında, esir halkın S.S.'lere karşı sorumlu temsilcisi durumunda bulunan bir başkan vardı; kamp sekreterliği, mahkûmlara ait fişlerle, yoklama listeleriyle, bina bloklarının tahsisi işiyle uğraşırdı. Her blok, «blockaltester» denen kimseler tarafından yönetilir, bunlara gözcüler ve kapo'lar («görevli» mahkûmlar) yardım ederlerdi.

● *Mahkûmların yaşayışı.* Yazın saat 4 veya 5'te, kışın saat 6 veya 7'de uyandırılan mahkûmlara sabah kahvaltısı olarak bir parça ekmekle yarım litre sulu çorba verilirdi; mahkûmlar sıra halinde, çizgili elbiseleriyle yoklamaya giderler; oradan, bazen uygun adımla veya marş söyleyerek yahut mızıka ile çalışma yerlerine ulaşırlardı. Kışın saat 17'ye, yazın saat 20'ye kadar çalışırlar, öğleyin yarım saat kadar yemek paydosu yaparlardı. Öğle yemeğinde biraz et biraz da margarin verilirdi; mahkûmlar kampa dönerler, akşam yemeğinden ve yoklamadan sonra saat 22'de tahta kerevetlerinde yatarlardı. Bir kerevete çokluk iki kişi yatırılırdı.

Kapo'ların keyfî hareketi ancak S.S.'ler tarafından sınırlandırılabilirdi. Bununla birlikte en küçük bahanelerle mahkûmlar dövülürdü. Sık sık uygulanan cezalar şunlardı: aç bırakma, yoklama yerinde ayakta bekletme, sopa veya kırbaçla dövme, bir ağaca veya direğe asma, zindana atma, sabah ayazında aç karnına jimnastik yaptırma. Ağır cezalar akşamları herkesin önünde verilirdi (kaçmağa kalkanların meydanda dövülmesi veya asılması gibi).

● *Toplama kamplarının kendi dünyası.* Gerçek şehirleri andıran bu kamplarda (bazılarında 70 000 kadar mahkûm bulunurdu) çeşitli soydan, milletten, sınıftan ve dinden insanlar birarada yaşarlardı. Her kategoriden kişiler, elbiselerine dikilmiş birer tanınma işareti taşımak zorundaydılar, meselâ Auschwitz kampındakilerin kollarında dövme ile yapılmış birer numara bulunur, bunlar ayrıca üçgen biçiminde renkli birer işaret taşırlardı: siyasî tutukluların kırmızı renkte, âdi suçlardan mahkûm olanların yeşil renkte, homoseksüellerin pembe renkte işaretleri vardı. Yahudilerin üçgen biçimindeki işaretlerinin altında, Davut peygamberin yıldızını gösterecek şekilde konmuş sarı renkte ikinci bir üçgen bulunurdu. Alman olmayanların taşıdıkları işaret üzerinde, bağlı oldukları milletin baş harfi yazılıydı. Geri zekâlı olanlar, üzerinde «ahmak» yazılı bir kolluklu dolaşırlardı. Bazı mahkûmların işaretlerinde «N.N.» harfleri vardı (gece ve sis kelimelerinin baş harfleri).

Mahkûmlar arasında, milliyetlere yahut siyasî partilere göre küçük topluluklar kuruluyordu. Fakat, genel olarak kamptaki esirler arasında bulunan «siyasî»lerle bir suçtan mahkûm olmuş kişiler arasında, kamp yöneticisi olma konusunda kıyasıya bir mücadele olurdu: Buchenwald ve Sachsenhausen kampları uzun zaman komünistlerin baskın olduğu «Milletlerarası komiteler» tarafından yönetilirdi. Ayrılmalardan doğan rekabetlere, genelleştirilen itimatsızlığa, insanlıktan yavaş yavaş uzaklaştırılmalarına ve çetin hayat mücadelesine rağmen bu kampların içinde yine de bir çeşit direnç kuruluyor, mahkûmlar arasında dayanışmalar görülüyor, haberler yayılıyor, gizli toplantılar yapılıyor ve kurtuluş için silâhlı gruplar kurmağa girişiliyordu.

● *Kamplarda uygulanan sistem ve sonuçları.* Toplama kampları yalnız sapıkların içgüdülerini serbestçe uyguladıkları yerler olarak kalmamıştır. Bunlar, nazilerin zafer elde etmesi halinde sürekli olarak kullanılacak olan bir sistemin uygulama yerleriydi. Bu sistem, ırk üstünlüğüne ve kuvvet sayesinde hâkim olmağa dayanan siyasî ve ahlâkî bir anlayışa bağlı bulunuyordu. Gıda yetersizliği mahkûmlar arasında çeşit çeşit hastalıklara yol açıyordu: açlığın verdiği bütün psikozlar, iskelet haline gelinceye kadar zayıflık yahut büyük ödemler. Zorla çalışma, karmakarışık topluluk halinde yaşayış, sağlığa ait bakım eksikliği, bakım yetersizliği ölüm oranının yükselmesine yol açıyor, ayrıca tifüs salgını bu kötü durumu büsbütün artırıyordu.

toplama kampları

Tek tek bloklar içinde sözde bilimsel deneyler de yapılmıştı: sıtma ve tifüs mikroplarının aşılanması; hadım etme, kısırlaştırma; fosforla ciltte yanıklar meydana getirme; bir kişiyi on bin metre yüksekten birden bire düşürme; gazlara veya soğuğa direniş deneyleri ve fizyolojik deneyler için canlı insan üstünde yapılan ameliyatlar.

Uzaktan bakıldığında bu kamplar, mahkûmların acayip kıyafetleriyle, uygulanması tamsayılarınki gibi yapılır; ondalıklı yuvasını andırıyordu. Kamptaki levhalardan birinde «Bir bit senin ölümüne sebep olur» yazısı bulunuyordu. Öbür pankartlarda anlaşılmaz bir mizahın cümleleri görülüyordu: «Çalışma, hürriyet demektir» gibi. Buna karşılık bir yandan da «Baléar adalarında dinlenme tatili»ne ait filimler gösteriliyordu. Gerçekte bu kamplar, barbarlığın şimdiye kadar rastlanmamış en aşağı derecesini gösteriyordu; «teşkilâtlı cehennem», «yavaş yavaş ölüm kampı» olan bu kuruluşlar milyonlarca insanın hayatına mal olmuştur.

— Mat. Aynı türden birçok tamsayının birleşimi, önce basit birimler, sonra onluklar, sonra yüzlükler v.b. toplanarak yapılır. Sonuca *toplam*, ya da *tutar* denir. İşlem, doğrudan doğruya sayılamayla ilgili daha basit başka bir sayı verir. Toplama işareti +'dır. Ondalıklı sayıların toplaması tamsayılarınki gibi yapılır; ondalıklı birimler, daha yüksek basamaktan birimlerle aynı sayılama sistemine katılır. Bayağı kesirleri toplamak için önce ortak payda bulunur; payı, elde edilen kesirlerin paylarının toplamı, paydası da ortak payda olan kesir aranan kesirdir. Toplama değişli $(a + b = b + a)$ ve katılmalıdır $(a + [b + c] = [a + b] + c)$.

— Zır. teknol. *Ot toplama makinesi* traktörle, bazen de atla çekilir. Önceden biçilip demetlenmiş otları toplayıp balya haline getirir. Makinenin gövdesi tekerlekler üzerine monte edilmiştir; makinenin ot toplama, sıkıştırma ve bağlama kısımları vardır. Bu kısımlar yardımcı bir motor veya traktörle harekete geçirilir.

Mısır toplama makinesi'nin birçok tipi vardır: basit toplama makinesi kabuklarından ayrılmış mısırları toplar; soyma ve toplama makinesi mısırları sapında toplar, kabuklarından ayırır, kabukları yere, mısırları römorkore atar. Taneleyici toplama makinesi ayrıca soyulmuş mısırları tanelerine ayırır.

Mısırların sapından toplanması eğik ve parmaklı iki zincirle yapılır; mısır koçanları biri kauçuktan diğeri madenî iki zincirin dişleri arasındaki geçerken sapından kopar; taneleme bir çift merdaneyle yapılır. Yüklemeyi döner bir halı ile (taneli koçan), tırtıklı bir zincir (koçan ve tane) gerçekleştirir.

Mısır toplama makinesi traktörle çekilir, bir veya iki sıra boyunca çalışır, hareketini traktörün motorundan alır. (LM)

TOPLAMAK geçl. f. (*top*'tan *top-la-mak*). Ayrı ayrı yerlerde bulunan şey veya kimseleri biraraya getirmek: *Öbür bölükle, ben arkadaşlarımı toplayacaktım* (Y. Z. Ortaç). *Kâmil Bey, fincanları toplarken ortaya sordu* (Kemal Tahir). || Devşirmek: *Bahçeden iki kucak çiçek [...] topladık* (R. N. Güntekin). || Dağınıklıktan kurtarmak, her şeyi yerli yerine koymak: *Odayı toplamak.* || Derleyip kaldırmak: *Sofrayı da Râkım topladı* (H. E. Adıvar). *Bohçayı, yatakları toplamak.* || Bir iş veya görev vermek üzere devşirip biraraya getirmek: *Talimgâhı*

bitirince bizi birgün İç Erenköy tarafında bir düzlükte topladılar* (Ş. S. Aydemir). || Elde etmek, kazanmak: *Belki de etraftan bir alâka toplamak için hiçbir gayret göstermiyordu* (S. Kocagöz). *Puan toplamak. Oy toplamak.* || Biriktirmek: *Beş on para topladım. Bununla Avrupa'ya gidecektim* (R. N. Güntekin). || Bir şeyin sökülmüş bütün kısımlarını yeniden takmak: *Motoru toplamak.* || Sayıları veya nicelikleri birbirine ekleyip bunların toplamını bulmak: *Rakamları mutlak kıymetleriyle tekrar topladı* (A. H. Tanpınar). || [Vergi ve bağışı] Verecekli veya verecek olanlardan almak. || Geçz. f. Kilo almak, toplanmak. || [Çıban, yara v.b. için] İrin peyda etmek.

— ÇEŞ. DEY. *Aklını başına toplamak,* davranışlarına çeki düzen vermek: *Onu da toplayamazsan, aklını başına topla!* (Y. Z. Ortaç). || *Arkasını toplamak,* bir kimsenin dağılmış saçılmış şeylerini toplamak. || *Kendini toplamak,* iyileşmek: *İhsan beyin yarası tehlikeli aeğilmiş, bir aya kadar kendini toplayabilirmiş* (R. N. Güntekin). Aklı başına gelmek: *—Ne gibi? demişim —Ay gibi... deyince kendimi topladım* (B. Felek).

— Bayınd. *Su toplamak,* bir veya birçok kaynağın sularını hendekler veya su kemerleri aracılığıyle biriktirmek.

— Matbaac. Musahhih tarafından işaretlenmiş hataları ve düzensizlikleri gidermek. || *Bir provanın tashihlerini toplamak,* tashihin yapılması için gerekli bütün harfleri sıra ile bir kumpasta biraraya getirmek. || *Harf toplamak,* harfleri kasalardan alıp, kelimeleri dizmek için kumpasta yerleştirmek. || *Tashih toplamak,* hatalı harf, rakam veya kelimeyi çıkarmak ya da değiştirmek.

— Oto. (Direksiyonu) Ortadaki duruma gelecek biçimde çevirmek.

— Oyun. Hepsini almak, oyun masasına sürülmüş bütün parayı kazanmak. || *Kâğıtları toplamak,* dağıtılan kâğıtları sıraya koymak amacıyle ele almak.

— Psikol. Enerjimizi ve dikkatimizi kendisiyle belli bir amaca doğru yönelttiğimiz eylem.

— Saraçl. Bir parçanın çeşitli kısımlarını biraraya getirmek için, parçanın kenarlarını katlayarak yapıştırmak.

— Teknol. Birleştirilecek parçaları yerli yerine koyarak biraraya getirmek: *Motoru toplamak.*

— Zır. teknol. Meyveleri tam olgunlaştıkça peyderpey ağacından almak. (ML)

TOPLAMALI sıf. (*toplama*'dan *toplamalı*). Mat. *Toplamalı cümle fonksiyonu,* bir cümlenin alt cümlesi cebirinde, bir E ana cümlesinin sayısal değerler ailesi üstündeki f uygulaması; burada iki ayrık alt cümlenin bileşiminin görüntüsü, bileşenlerin görüntüleri toplamına eşittir, yani $f(A \cup B) = f(A) + f(B)$'dir. [Bu özellik, boş bir cümlenin görüntünün sıfırı olmasını zorunlu kılar ve ayrık olmayan iki cümle için $f(A \cup B) = f(A) + f(B) - f(A \cap B)$ bağıntısını verir.] || *Toplamalı işaretleme,* bir cümlede elemanların ve işlemin türü ne olursa olsun, bir iç bileşim kanununu (toplama kanunu) göstermek için + işaretinin kullanılması. (Bu işaretleme genellikle değişli işlemlere uygulanır. Benzetme yoluyle, etkisiz eleman çoğu zaman 0 ile gösterilir.) [L]

TOPLANIK sıf. (*toplanmak*'tan *toplan-ı-k*). Toplanmış halde, toplantı durumunda olan. (M)

TOPLANMA i. (*toplanmak*'tan *toplan-ma*). Toplanmak işi.

— Doğ. *Dölyatağı toplanması,* doğumdan sonra dölyatağının yeniden normal halini alabilmesi için geçirdiği değişikliklerin tümü.

— Fonet. Komşu iki ünlünün bir diftong halinde kaynaşması. (Bu iki ünlüden ilki bir yarı ünlü görevi yapar.)

— Jeomorfol. ve Hidrojeol. *Toplanma bölgesi,* selin yukarı kesimi.

— Sanay. Bileşenlerden birinin yüzeyde anormal bir şekilde yoğunlaşması: *Çok ısıtılmış ve anî soğutulmuş bir bakır-kurşun alaşımında, kurşun yüzeyde toplanır.* (LM)

TOPLANMAK edilg. f. (*toplamak*'tan *topla-n-mak*). Toplamak eylemine konu olmak: *Eşya ve kitaplar toplandı. Yataklar, bohçalar toplandı.* || Geçz. f. Birikmek, yığılmak: *İşin fenası masadan kalkarken önümde toplanan parayı cüzdanıma yerleştirmiş bulunuyordum* (A. H. Tanpınar). || Toplantı yapmak üzere biraraya gelmek: *Kongre için bütün azanın toplanması gerekmez* (Ömer Seyfeddin). *Koca memlekette, mezarlıktan başka, toplanacak yer bulamadık* (Namık Kemal). || Kendine çeki düzen vermek: *İçeri girince toplanıp öğretmenin karşısına oturdu.* || İşlerini düzene koyup dağınıklıktan kurtarmak: *Biraz toplanalım da bir eğlence yapalım* (Şemseddin Sami). || Çekilip darlaşmak, sıkılaşmak: *Bu çuha yıkandıkça toplanır.*

◆ **Toplanılmak** geçz. f. Kişiler biraraya gelmek: *Burada toplanılmaz.* || Edilg. f. Toplamak eylemine konu olmak: *Bütün eşya toplanıldı.* (M)

TOPLANTI i. (*toplanmak*'tan *toplan-tı*). Bazı kimselerin çeşitli amaçlarla biraraya gelmesi, toplanma: *Bir akşam İstanbul'da Yüksek Muallim Mektebinde Ahmet Haşim için bir toplantı oldu, ben de oradaydım, bir iki söz söyledim* (N. Ataç). *Daha camide toplantı yaptığımız gecenin sabahında, askerî depoyu açıp, silâhları çıkarmakla işe başlamıştık* (S. Kocagöz). *Esk.* İçtima.

— Huk. *Toplantı ve gösteri hürriyeti,* kişilerin, önceden izin almadan silâhsız ve saldırısız toplanma veya gösteri yürüyüşü yapma hakkı. (Bk. ANSİKL.) || *Toplantı ve müzakere defteri,* anonim ortaklıklar yönünden tutulması zorunlu olan defterlerden biri. (Bu deftere genel kurul zabıtları yazılır.)

— ANSİKL. Huk. ● *Anayasa ve İdare hukuku. «Toplantı ve gösteri hürriyeti»,* düşünce hürriyetinin tabiî bir sonucudur. Düşüncelerin açıklanması, duyurulması için toplantı ve gösteriler yapmak da, bir ifade şekli olarak kabul edilmiştir. Toplantı hak ve hürriyetleri arasında gerçekte dernek kurma hakkı da yer alır. Ancak, önemini ve Türkiye'deki uygulamayı göz önünde tutan Anayasa, dernek kurma hakkını aynı başlık altında; fakat ayrı bir maddeyle düzenlemiştir. Türk anayasa hukuku alanında «toplanma hürriyeti», ilk olarak 1876 Anayasasının 1909'da değiştirilmesi sonunda yer almıştır. Bu değişiklikle getirilen 120. madde, özel kanuna uygun olmak şartıyle Osmanlıların toplanma hakkına sahip bulunduğunu belirtiyordu. Dernek kurma hakkı da bu maddeyle tanınmış oldu. İmparatorluk döneminde, ilk olarak 27 mayıs 1325 tarihli İçtimaatı Umumiye kanunu çıkarılmış; ayrıca 3 mart 1328 tarihli Tecemmüat Hakkında Kanunu Muvakkat yapılmıştır. İçtimaatı Umumiye kanununa göre, toplantı yapmak izne bağlı değildir. Osmanlılar, silâhlı olmamak şartıyle, toplantılar yapabilecekti. Kanun, toplantı yapmadan önce verilecek bildiriyi, bu bildirinin süresini, toplantıda bulunacak yetkilileri de gösteriyor ve kamu düzeninin bozulması halinde verilecek cezaları tespit ediyordu. 1924 Anayasası da iki maddesiyle toplanma hakkını düzenlemişti: md. 70'te, çeşitli hak ve hürriyetler arasında, toplanma ve dernek kurma da sayılmış; md. 79'da ise, bu hürriyetlerin sınırının kanunlarla belirtileceği ifade edilmiştir. Aradan uzun bir süre geçmesine, yeni bir devlet kurularak yeni bir anayasanın yürürlüğe girmesine rağmen, İçtimaatı Umumiye kanunu, 27 haziran 1956'ya kadar yürürlükte kaldı. Bu tarihte, 6761 sayılı Toplantılar ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkında kanun hukuk hayatına girdi ve «gösteri yürüyüşü hürriyeti» terimini resmen kullandı. Bu kanun, toplantı ve gösteri hürriyetinin kullanılması bakımından etkili sınırlamalar getirerek seçim dönemi dışında kalan dönemde, siyasî partilerin veya gerçek ve tüzel kişilerin, siyasî propaganda amacıyle toplantı yapabilmelerini, mülkiye âmirinin iznine bağlar. Burada mülkiye âmirinin toplantıya izin verip vermemek konusunda takdir yetkisi vardır. Kanun, mahallî örf ve âdetlere göre yapılacak tören, eğlence, düğün, balo gibi toplantılarla okullar veya resmî kuruluşlar tarafından düzenlenecek toplantılar ve bilimsel konferanslarla pazar veya panayır gibi yerlerde ticarî ve iktisadî v.d. amaçlarla biraraya gelecek halk topluluklarını, sınırlama dışında bırakmıştı. 1961 Anayasası, toplantı ve gösteri hürriyetine özel bir önem vermiş ve sırf bu hak ve hürriyet için ayrı bir madde koymuştur. Bu maddeye göre herkes, önceden izin almadan silâhsız ve saldırısız toplanma veya gösteri yapma hakkına sahiptir. Bu hak, ancak kamu düzenini korumak için kanunla sınırlanabilir. 1971'de getirilen değişiklikle temel hak ve hürriyetlerin sınırlanması ve kötüye kullanılmaması bakımından genel kuralı koyan md. 11, toplantı ve gösteri hürriyetini de ayrıca sınırladı. Bu duruma göre, insan hak ve hürriyetlerini veya Türk devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü veya dil, ırk, sınıf, din ve mezhep ayırımına dayanarak, nitelikleri Anayasada belirtilen Cumhuriyeti ortadan kaldırmak kastıyle toplantı ve gösteri yapılamaz. Anayasanın öngördüğü kanun, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hürriyeti Hakkında kanundur. Bu kanun 10 şubat 1963'te kabul edildi. Kanuna göre, toplantı ve gösteri yürüyüşü yapma hakkının kullanılması izne bağlı değildir. Yalnız, toplantının yapılmasından en az 48 saat önce, toplantı yerinin en büyük mülkiye âmirliğine toplantının tertip heyeti tarafından bir beyanname verilmesi gerekir. Bu bir haber vermeden ibarettir. Beyanname karşılığında mülkiye âmirinin bir ilmühaber vermesi gerekir. Mülkiye âmiri beyannameyi kabul etmez veya karşılığında ilmühaber vermezse, durum bir tutanakla tespit edilir. Ayrıca noter bulunan yerlerde, 3 noter vasıtasıyle bir ihbar yapılır. Yabancıların yapacakları toplantılar veya gösteri yürüyüşleri hükûmetin iznine bağlıdır. Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkında kanun, siyasî partilerin, derneklerin, şirket, sendika v.d. tüzel kişilerin kanun ve tüzüklere göre yapacakları kapalı yer toplantıları; sportif, bilimsel, ticarî ve iktisadî amaçlarla yapılan toplantıları; kanun, örf ve âdete göre yapılacak toplantı; tören, şenlik, karşılama ve uğurlamaları; cumhurbaşkanı, başbakan ve bakanların devlet ve hükûmet işleri hakkındaki toplantı ve konuşmalar ile T.B.M.M. üyelerinin halk ile yapacağı sohbetleri kapsamı dışında bırakmıştır. Seçim zamanında yapılacak propaganda toplantıları da ayrı bir kanunla düzenlemeğe bağlanmıştır. Toplantı ve gösterilerin silâhsız ve saldırısız olması gerekir. Yine kanuna göre, mülkiye âmirine verilecek beyannamede toplantı veya gösterinin amacı belirtilecektir. Bundan sonra yetkililer, toplantı veya gösteri yürüyüşü yapılacak yeri tayin edeceklerdir. Genel yollar, parklar ve tapınaklarda, kamu hizmeti gören binalar ve T.B.M.M.'den 1 km uzaklık içinde toplantı yapılması yasaktır. Mülkiye âmirleri, gidiş geliş güvenliğini bozmayacak, pazar kurulmasına engel olmayacak yerler göstermek zorundadırlar.

● *Ceza hukuku* 171 Sayılı kanun, kanuna aykırı toplantı veya yürüyüşleri düzenleyen, yöneten ve bunların hareketlerine bilerek katılanların altı aydan bir yıla kadar hapis veya beş yüz liradan bin liraya kadar ağır para cezasıyle cezalandırılacağını öngörmüştür. Kanunun 17. maddesi de «halka karşı doğrudan doğruya veya ses yükselten veya nakleden herhangi bir âlet veya vasıta ile söz söyleyerek veya seslenerek yahut basılmış veya çoğaltılmış veya el ile yazılmış veya çizilmiş kâğıtları duvarlara vesair yerlere yapıştırarak veya dağıtarak veya benzeri vasıta veya yollarla, halkı kanuna aykırı toplantı veya yürüyüşe teşvik ve tahrik etmek yasaktır» diyerek, kanuna aykırı toplantı veya yürüyüşlere teşvik ve tahrik suçunun unsurlarını göstermiş; md. 24'te de bu suçun cezasını belirtmiştir. Ayrıca md. 16, kanuna aykırı propaganda vasıtası kullanılmasını ve bu vasıtalarla suç işlemeğe teşvik edilmesini, md. 22 ve 23, toplantı ve gösteri yürüyüşlerinde dağılma emrine karşı gelinmesini yasaklamış ve bu suçların cezaları da aynı kanunda gösterilmiştir. 171 Sayılı kanunda toplantı ve gösteri yürüyüşlerini koruyan hükümler de vardır. Kanun, toplantı ve yürüyüşe engel olanları, yapılmakta olan toplantı ve yürüyüşte hu-

zur ve düzeni bozanları cezalandırmıştır. Türk Cz. kn. md. 174'te «siyasî hürriyet aleyhinde cürümler» başlığı altında siyasî haklara karşı yapılan tecavüz hareketlerini cezalandırmıştır. Bu hüküm gereğince, şiddet veya tehdit göstererek veya gösteri veya gürültü yaparak birinin siyasî haklarını kullanmasına tamamen veya kısmen engel olan kimselere, kanunun başka ceza vermediği durumlarda, bir aydan otuz aya kadar hapis veya on beş liradan elli liraya kadar ağır para cezası verileceğini belirtmiştir. Bu kimse devlet memuru olur ve memuriyet nüfuzunu kötüye kullanarak bu suçu işlerse cezası artırılır. Ceza kanunu, geniş kapsamı olan bu hükümle, aynı zamanda siyasî toplantılara engel olanları da cezalandırmıştır. (M)

TOPLARDAMAR blş. i. Anat. *Yeni.* Kanı organlardan kalbe giren damar. (*Zt.* ATARDAMAR.) [Toplardamarların kanı kulakçıklara ulaşır.] Bk. ANSİKL. *Dokubil. bölümü.*

— Anat. ve Fizyol. *Toplardamar kanı,* büyük dolaşımda toplardamarların kalbe götürdüğü kan. || *Ana toplardamar,* vücudu dolaşıp dönen kanın tümünü kalbin sağ kulakçığına döken iki kalın toplardamardan her biri. (Bk. ANSİKL.) || *Ana toplardamar sistemi,* kapı toplardamar sistemi karşıtı; iki ana toplardamara açılan toplardamarların tümü. || *Arantius toplardamar kanalı,* dölütte, kapı toplardamarının sol dalı ile alt ana toplardamarı birleştiren kanal. (Doğumdan sonra tam veya kısmen tıkanır.) || *Bazilik toplardamar,* kolun iç yüzündeki yüzeysel toplardamar. (Dirsek kıvrımında, yüzeysel dirsek toplardamarı ile orta toplardamarın birleşmesinden meydana gelir, sonra yüzeyden kolun iç yüzünde ilerleyerek yüzeyden koltuk altı toplardamarına dökülür.) || *Boyun toplardamarı,* boyundaki kalın toplardamarlardan her biri. Bk. ANSİKL.

— Embriyol. *Ana toplardamar,* embriyonun ilk dört toplardamarına verilen ad; bu damarlar sonradan, boyun toplardamarı ve azigos toplardamarı olur.

— Patol. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Dokubil. *Toplardamar*'lar üç gömlekten meydana gelir: içzar, kas tabakası ve katılgan doku tabakası; anatomi bakımından toplardamarların içinde yer yer, kanın dönmesini engelleyen kapakçıklar vardır. Toplardamarlarda kanın akması, sürekli olarak kılcaldamarlardan kan gelmesi ve kasların kasılmasından doğan basınçla sağlanır; kasılmalar kanı kalbe doğru iter. Toplardamarlardaki kanın hepsi *üst* ve *alt ana toplardamar*'lara ulaşır; karındaki iç ogranlardan kan toplayan ana damara *kapı toplardamarı,* akciğerlerden oksijenlenmiş kırmızı kanı alan damara ise *akciğer toplardamarı* denir.

Lenf toplardamarı. Bu büyük lenf toplardamarı, baştan, boyundan, göğüsten, akciğerden, diyaframın sağ yarısından ve sağ koldan gelen lenfi toplar. 1 ilâ 2 sm uzunluğundadır ve iç boyun karadamarı ile köprücük altı toplardamarı arasında boyun köküne ulaşır.

Kan ve lenf toplardamarlarında, kanın ve lenfin, kılcaldamarlara doğru geriye akmasını engelleyen kapakçıklar bulunur; bu kapakçıklar olmasa, aşağı bölgelerde damarlar sürekli olarak yüksek basınç altında kalır ve genişler (bacaklardaki varisler).

— Anat. ve Fizyol. *Üst ana toplardamar,* diyaframdan yukarıdaki bütün toplardamarların döküldüğü büyük bir damardır. Sağ ve sol kol - baş toplardamarlarının (*vena brachiocephalica dextra et sinistra*) birleşmesinden meydana gelir. Üst ana toplardamar başlangıç noktasından itibaren aşağıya doğru dikey 7 sm kadar iner ve sağ kulakçığın üst çeperine açılır. Bu dikey kısımda sadece bir yan damar dalı alır: büyük azigos toplardamarı.

Alt ana toplardamar, diyaframdan aşağıdaki bütün toplardamarların döküldüğü büyük bir damardır. 5. Bel omuru hizasında, iki kalça toplardamarının birleşmesinden doğar, sonra omurganın ön tarafında ve büyük atardamarın yanında ilerler. Özel bir delikte diyaframı geçtikten sonra 3 sm kadar yükselir, sağ kulakçığın alt çeperine açılır. Ortalama uzunluğu 22 sm'dir. Yolu üzerinde, bel toplardamarları, böbrek toplardamarları, orta kapsül toplardamarları, sağ erbezi veya yumurtalık toplardamarı, karaciğeraltı toplardamarları ve alt diyafram toplardamarları buraya dökülür.

● *Boyun toplardamarları,* boynun her iki tarafında dörder tanedir: ön, dış, arka ve iç. Dış boyun toplardamarı, boynun dış çeperinde aşağıya doğru iner ve köprücükaltı toplardamarına dökülerek son bulur.

Ön boyun toplardamarı boynun ön kısmına iner ve köprücükaltı veya dış boyun toplardamarında son bulur.

Arka boyun toplardamarı ensenin derin kısmına iner ve kol-baş toplardamarında son bulur.

İç boyun toplardamarı arka yırtık delik hizasında, yan sinüsün devamı olan ve «boyun soğanı» denen bir şişkinlikle başlar. İç boyun toplardamarına kafatasının içinden gelen kirli kan ile göz çukuru toplardamar kanı dökülür. İç boyun toplardamarı köprücükaltı toplardamarıyle birleşip kol-baş toplardamarını meydana getirerek köprücük kemiğinin iç ucunun ardında son bulur.

— Patol. Baskılardan, delinmeden, yaralardan v.b. toplardamarlara genellikle önemli bir zarar gelmez; damar çok kalın değilse, kanamalar kolayca durur. Korkulması gereken bozukluklar flebit ve varis gibi hastalıklar ile kesilen bir toplardamarın açık kalıp içine hava girmesidir.

Ana toplardamar hastalıkları diğer toplardamar hastalıklarından ancak ağırlık bakımından farklıdır. Üst ana toplardamar flebiti genellikle mediyastenin iltihabî lezyonlarından ileri gelir. Alt ana toplardamar flebiti çok nadirdir; vücudun alt kısım toplardamarındaki bir flebitin yayılmasıdır. (L)

TOPLAŞMAK ortaklş. f. (*toplamak*'tan *topla-ş-mak*). Biraraya gelmek, toplanmak: *Teravih namazlarında cemaat mescitte namaz kılarken mahalle çocukları teklifsizce, mescit kapısına toplaşır, ibadeti seyrederdik* (Ş. S. Aydemir). || Dönşl. f. Top haline gelmek, top gibi olmak.

— Psikol. *Toplaşma kanunu,* her bilinç unsurunun, daha önce bir bölümünü meydana getirdiği bütünü yeniden meydana getirmeğe yöneldiğini ileri süren çağrışım kanunu. (Bazı psikologlar bu kanunun, her türlü fikir çağrışımının temelini meydana getirdiğini ileri sürerler.) [LM]

TOPLATMAK ettrg. f. (*toplamak*'tan *topla-t-mak*). Toplamak işini yaptırmak.

◆ **Toplatılmak** edilg. f. Toplatmak işine konu olmak: *Bazı kitaplar sakıncalı görülerek toplatıldı.* (M)

TOPLU sıf. (*top*'tan *top-lu*). Baş tarafında veya ucunda top şeklinde bir yuvarlak bulunan, topu olan: *Hacı Etem masanın üstündeki iri, toplu tabancayı beline yerleştirdi* (Sabahattin Ali). || Toplanmış, birarada olan: *Bu silâhların toplu olarak kullanılması bir meseleydi* (Ş.S. Aydemir). *Aslında o hikâyenin adı «Şimeler» olup, şimdi yayınladığımız ve şimdiye kadar toplu eserleri içinde çıkmayan hikâyesi bu adı taşımaktadır* (Ömer Seyfeddin). || Derlenip toplanmış, düzenlenmiş: *Burada da bir tek toplu, bakımlı mezar vardı* (H. E. Adıvar). *Toplu bir salon.* || Hepsini içine alan, tümünü kapsayan, bütününü kavrayan: *Toplu bir bakış. Toplu sözleşme.* || Vücut yapısı bakımından dolgun, şişmanca: *Vücuduna bakan onu zayıf, yüzüne bakan da toplu zanneder* (H.R. Gürpınar). || İ. *Halk dili.* Toplu iğne: *Bir toplunuz var mıdır?* (Şemseddin Sami). || *Toplu iğne.* Bk. İĞNE. || *Derli toplu.* Bk. DERLİ TOPLU.

— Coğ. ve İstat. *Toplu nüfus,* bir komünde halkın belediye binası çevresindeki birbirine bitişik veya pek az aralıklı meskenlerde oturan kısmı; sıkışık bir köyün halkı.

— Huk. *Toplu iş sözleşmesi,* hizmet sözleşmesinin yapılması, kapsamı ve sona ermesini düzenlemek amacıyle, Grev, Lokavt ve Toplu İş Sözleşmesi kanununun yetki verdiği taraflar arasında yapılan sözleşme. (Toplu iş sözleşmesi, türk hukukuna 15 temmuz 1963 tarihli ve 275 Sayılı Grev, Lokavt ve Toplu İş Sözleşmesi kanunuyle girdi.) [Bk. ANSİKL.] || *Toplu iş sözleşmesi yapma ehliyeti,* genel olarak bir toplu iş sözleşmesine taraf olma ehliyeti. (*Taraf ehliyeti* de denir.) || *Toplu iş sözleşmesi yapma yetkisi,* somut bir toplu iş sözleşmesine taraf olabilme. (Bk. ANSİKL.) || *Toplu mahkeme,* birden fazla hâkimin görevli olduğu mahkeme: *Toplu basın mahkemesi. Toplu ticaret mahkemesi. Ağır ceza mahkemesi.* (Sıkıyönetim mahkemeleri de toplu hâkim sistemine göre görev yaparlar.)

— Sil. *Toplu tabanca.* Bk. TABANCA, REVOLVER.

— ANSİKL. Huk. *Toplu iş sözleşmesinin yapılması.* Yapılan yetki itirazları reddedilirse toplu görüşmenin yer, gün ve saati taraflar arasında yapılacak anlaşma ile tespit edilir; «işkolu toplu iş sözleşmesi» söz konusuysa, toplantı gün ve saatini tespit görevi Çalışma bakanlığınındır; toplantı Ankara'da yapılır (Grev, Lokavt ve Toplu İş Sözleşmesi kn. md. 10). Toplu görüşme sırasında, işçi teşkilâtı bir tasarıyle bütün tekliflerini tartışma masasına getirir. Toplu görüşme olumlu sonuç verirse toplu sözleşme imzalanır; sonuç vermezse, teklif ve itirazları gösteren bir tutanak hazırlanarak, «işyeri toplu iş sözleşmesi»nde bölge çalışma müdürlüğüne; işkolu toplu iş sözleşmesinde, Çalışma bakanlığına gönderilir. Bu tutanağı alan makam (bölge çalışma müdürlüğü veya Çalışma bakanlığı) tutanağı aldığı tarihten başlayarak on iki işgünü içinde bir uzlaştırma toplantısı düzenler. Uzlaştırma toplantısına bölge çalışma müdürü veya görevlendireceği iş müfettişi ve (toplantı işkolu için yapılıyorsa) çalışma bakanı veya görevlendireceği yüksek dereceli bir bakanlık memuru ile taraflar veya temsilcileriyle, tarafların seçecekleri tarafsız aracılar katılır. Uzlaştırma toplantısı en çok on beş gün sürebilir. Taraflar anlaşarak toplantıların devam süresini uzatabilirler. Tarafsız aracılar, çoğunlukla karar verirler. Taraflar bu kararı kabul ederlerse, uzlaştırma kurulu kararı, toplu iş sözleşmesi hükmünde olur; kabul etmez veya taraflardan biri toplantıya hiç gelmezse durum, uzlaştırma kurulunca bir tutanakla belirtilir. Bu tutanağı alan işçi kuruluşu, öteki usulleri de yerine getirerek, greve başvurabilir. Bütün bu usuller tamamlanmadan yapılan grev kanun dışı olur. Bk. GREV.

Toplu iş sözleşmelerinin hükümleri, kapsamlarına giren işçilerin ferdî iş sözleşmelerine oranla, öncelikle uygulanır; yani, toplu iş sözleşmesiyle getirilen daha avantajlı çalışma, ücret v.d. sosyal haklara ilişkin hükümler, ferdî iş sözleşmesinin birer hükmü, birer unsuru haline gelir. Toplu iş sözleşmesi belirli veya belirsiz süreli olarak yapılabilir. Süre belirliyse, bu süre bir yıldan az ve üç yıldan uzun olamaz. Ancak faaliyetleri bir yıldan daha az bir süre devam eden ve özellikle mevsimlik işlerde uygulanmak için yapılan toplu iş sözleşmelerinin yürürlük süresi bir yıldan kısa olabilir. Belirli süreli toplu iş sözleşmelerinde, sürenin bitiminden önce taraflardan biri sözleşmeyi feshedebilir; feshetmezse, eski sözleşme kendiliğinden bir yıllık süre için yenilenmiş sayılır. Belirsiz süreli toplu iş sözleşmelerinde taraflardan her biri, sözleşmenin yürürlüğe girmesiyle başlayacak bir yılın geçmesinden sonra hüküm ifade etmek üzere ve üç ay önce bildirmek şartıyle sözleşmeyi feshedebilir. Toplu iş sözleşmesinden yararlanma, taraf işçi veya işveren kuruluşunun üyelerine veya işverene tanınmıştır. Toplu iş sözleşmesinin kurulması sırasında kuruluşunun elde ettiği yararlardan işçi, teşkilâtından ayrılsa da yararlanmağa devam eder. Belirsiz süreli toplu iş sözleşmesini kuran işveren teşkilâtından ayrılan işveren de, ayrıldığı tarihten itibaren bir yıl geçtikten sona hüküm taşımak ve aynı yılın bitiminden üç ay önce bildirmek şartıyle sözleşmeyi feshedebilir. Taraf işçi kuruluşuna üye olan işçi, toplu iş sözleşmesinin kurulmasından sonra istifa ederse, hiç bir aidat ödemek zorunda

olmadan, o sözleşmeden yararlanır. Toplu iş sözleşmesi kurulduğu sırada, taraf işçi kuruluşuna üye olmayan işçinin bu toplu iş sözleşmesinden yararlanması, o teşkilât üyesi işçilerin ödediği sendika üyelik aidatının üçte ikisini geçmeyecek bir dayanışma aidatı ödemeğe hazır olduğunu bildirmesi ve taraf işçi teşkilâtının bu konuda yazılı onayını alması şartlarına bağlıdır. *Toplu iş sözleşmesinin teşmili.* Toplu iş sözleşmesinden yararlanma bakımından bir başka mesele, toplu iş sözleşmesinin Bakanlar kurulu kararıyle teşmil edilmesidir. Bunun için, toplu iş sözleşmesinin kapsadığı işçilerin, o işkolunda çalışan işçilerin çoğunluğunu meydana getirmesi ve yüksek hakem kurulunun danışma niteliğinde görüşünün alınması gerekir.

● *Toplu iş sözleşmesi yapma yetkisi*, somut bir toplu iş sözleşmesine taraf olup olmama meselesidir. Toplu iş sözleşmesi yetkisi, bu sözleşmenin işçi ve işveren tarafı için ayrı ayrı incelenir. Toplu iş sözleşmesi, ancak bir işçi kuruluşu tarafından yapılabileceğine göre, yetkinin tespiti için, bu sözleşmenin işyeri toplu iş sözleşmesi veya işkolu toplu iş sözleşmesi oluşuna göre bir ayırım yapılır. İşyeri toplu iş sözleşmesi bir işyerine ilişkinse, o işyerindeki; birden fazla işyerini kapsayacaksa, her bir işyerinde işçilerin çoğunluğunu temsil eden işçi kuruluşunun çağrısı üzerine yapılır. Uygulamada bu konudaki yetkiye, çağrı (veya çağırma) yetkisi denir. İşyeri toplu iş sözleşmesinin işveren tarafı işverenin kendisi veya bağlı olduğu işveren kuruluşudur. İşverenlerin veya işveren kuruluşlarının bu yetkisine, çağrılma yetkisi de denir. İşkolu toplu iş sözleşmesinde yetki meselesi, söz konusu olan işkolundaki işçilerin çoğunluğunu temsil eden işçi federasyonu veya işkolu esasına göre kurulmuş işçi sendikasıdır. İşveren tarafı da, o işkolundaki işçilerin çoğunluğunu çalıştıran, işverenlerin bağlı olduğu işveren federasyonu veya sendikasıdır. İşyeri toplu iş sözleşmesi yapacak olan işçi kuruluşu, hangi işyerinde toplu iş sözleşmesi yapmak istediğini yazı ile bildirmek ve bunu, varsa, o yerde çıkan bir gazeteyle ilân etmek zorundadır.

İşyeri sözleşmesi yapma yetkisine üç işgünü içinde Bölge Çalışma müdürlüğünde itiraz edilir. Bölge çalışma müdürlüğünün bu konuda vereceği karara karşı taraflar, kendilerine bildirim tarihinden itibaren üç işgünü içinde, iş mahkemesinde itiraz ederler. Bu itiraz iş mahkemesi tarafından, üç işgünü içinde kesinlikle karara bağlanır. Bu karara karşı, Yargıtaya başvurma imkânı yoktur. İşkolu toplu iş sözleşmesi yapma yetkisine itiraz da, yazılı çağrı tarihinden başlayarak altı işgünü içinde Çalışma bakanlığına yapılır. Çalışma bakanlığının bu itiraz üzerine alacağı karara taraflar, bildirme tarihinden itibaren altı işgününde Yargıtayın ilgili dairesine (bugün 9. Hukuk dairesi) başvurarak, itiraz edebilirler. Yargıtaydaki inceleme evrak üstünde olur: verilen karar kesindir. (M)

TOPLUCA zf. (*toplu*'dan *toplu-ca*). Toplu olarak: *Topluca bize geldiler.* || Sıf. Vücutça dolgun: *Topluca bir adam.*

— Mat. *Topluca invaryant şekil*, bir noktasal dönüşümde, noktalarından her biri kendi dönüşmüşü ile çakışmaksızın dönüşmüşü ile çakışan şekil. (Bir evirtimde, bir doğru, evirtim merkezinden geçerse topluca invaryant bir şekildir.) [ML]

TOPLUİĞNE blş. i. Bk. İĞNE.

TOPLULUK i. (*toplu*'dan *toplu-luk*). Aynı cinsten nesnelerin biraraya gelmesiyle oluşan küme: *Ağaç topluluğu. Ev topluluğu.* || Özellikleri ortak ve amaçları bir insan grubu, toplum: *Bir dilde birtakım bilim, felsefe terimlerinin karşılığı olmayabilir; ama insan kavramı her toplulukta, hele ilerlemiş toplumların hepsinde elbette vardır* (N. Ataç). || Aynı yerde bulunan insan kalabalığı. *Esk.* Cemiyet.

— Biyol. Belli bir alanda bulunan ve büyük bir ihtimalle akraba olan aynı türden bireylerin tümü. (Toplulukların hem sayı hem nitelik bakımından analizi, eskiden homogen sayılan bu kalabalık kütle içinde az veya çok saf tiplerle karışık sabit mutant çeşitlerin de bulunduğunu ortaya koyar. Zamanımızda nazarî ve uygulamalı genetiğin temelleri bu gözlemlere dayanır. Hayvan ve bitki topluluklarını incelemek için istatistikçilerle genetikçilerin kullandıkları metotlar insan topluluklarının incelenmesi için de geçerlidir.) Bk. KOLONİ. Bk. ANSİKL.

— Demogr. Aynı dönem içinde aynı demografi olayını yaşamış şahıslar veya çiftler bütünü: *1930 yılında doğan kadınlar topluluğu, 1943 yılındaki evlenmeler topluluğu.* (Aynı yıl doğan şahıslar söz konusu olunca topluluk terimi «nesil» terimiyle karışır.)

— Müz. Konçerto solocusunu belirleyen niteliklerin tersine, eksiksiz bir bütün meydana getirmek için her icracının kimliğini silikleştirip öteki müzikçilere uydurmak suretiyle oluşturduğu eser. || Dramatik müzik alanında (opera, oratoryo v.b.), en azından bir üçlü veya dörtlü ses kümesi kurmak üzere birleşen çok kişili bölümler. (Çok defa bir mantıksızlık örneği olan bu metot, özellikle opera buf stilinde ve operetlerde gelişti.) || *Topluluk müziği çalmak*, çok sesli veya çok çalgılı bir eserin icrasına katılmak: piyano ve keman sonatı, üçlü, dörtlü v.b. (Bu açıdan bakılacak olur sa topluluk müziği oda müziği repertuvarını kapsar. Tarihî bakımdan Asurlularda ve Mısırlılarda görülen çalgı ve ses gruplarına topluluk müziği sınıfında yer verilirse de meseleye bugünün ışığı altında bakılınca bu müzik türünün polifoni ile birlikte geliştiği ve birden fazla icracı için yazılmış eserlerin tümünü kapsadığı görülür.) — Bir lirik eserde (opera, operakomik veya operet) çok kişinin aynı anda sahnede bulunması veya şarkı söylemesi; ancak bu terim koro için kullanılamaz. (Ünlü topluluklara örnek olarak Rameau'nun *Parques* adlı eserindeki 2 üçlü, Mozart'ın operalarındaki topluluklar, Wagner'in *Usta Şarkıcılar* operasındaki beşli v.b. ilk akla gelenlerdir. İtalyanların eski *opera seria*'sında bu biçim pek az kullanılmış, ancak opera-buffa ve operakomik'in doğuşundan sonra gelişmiştir.)

— ANSİKL. Biyol. Hayvan *topluluk*'ları değişik türden bireylerin biraraya gelmesiyle (asalaklık, ortak yaşama) veya aynı türden hayvanların birleşmesiyle oluşur. Fakat yalnız bu sonuncusuna gerçek topluluk denir. Asalaklığa veya ortak yaşarlığa dayanan topluluklar her iki tarafın veya hiç değilse bir tarafın fayda sağlamasıyle açıklanabilir. Gerçek topluluklarda ise durum aynı değildir. Arılar gibi en mükemmel hayvan topluluklarında, birçok toplumsal görevin yerine getirilebilmesi için birbirinden farklı birçok kast bulunur. Bunlar (arılarda anaarı, erkek arılar, işçi arılar) ya ortaklaşa çaba gösterir ya da şeflerin verdiği emirleri yapar. Karıncalarla diviklerde ise aynı kasttan olanlarda da çokşekilliliğe rastlanır. (LM)

TOPLUM i. (*toplu*'dan). *Yeni.* Ortak yasalara uyarak birarada yaşayan insanlar topluluğu: *İlkel toplumlar. İleri toplumlar.* || Bireyin içinde yaşadığı insan ortamı: *Hatta şahsiyetin, kendi büyüklüğünü, içinden çıktığı topluma borçlu olduğunu, bunun için de meselâ dâhinin, dâhi olduğu için cemiyetten bir şey talep etmeğe hakkı olmadığını nazarî olarak ileri sürerler* (Ş. S. Aydemir). *Esk.* Cemiyet.

— Huk. *Toplum polisi* (*zabıtası*), cumhuriyet ve hürriyeti korumak amacıyle kanundışı sokak hareketlerini önlemek için kurulan polis teşkilâtı. Bk. ANSİKL.

— Siyaset. *Toplum sözleşmesi*, bazı yazarlara göre, vatandaşların kendi aralarındaki ve hükûmetlerle vatandaşlar arasındaki hak ve vazifeleri düzenleyen açık veya zımnî anlaşma.

— ANSİKL. *Toplum polisi*, kanundışı sokak hareketlerini hürriyet ve cumhuriyetin korunması amacıyle önler, toplum ve kişinin maddî, manevî varlıklarını korur, kanundışı grev ve lokavt sonucu ortaya çıkacak tahripleri önler. 1965 Tarihli ve 654 sayılı Toplum Zabıtası kanununa göre, Adana, İstanbul, Ankara, İzmir ve Zonguldak'ta toplum polisi teşkilâtı kuruldu; ancak gerekli görülürse diğer illerde de toplum polisi teşkilâtı kurulur. Yetersizlik veya başarısızlık sebebi dışında toplum polisi emniyet teşkilâtının başka bir kısmında çalıştırılamaz. (ML)

TOPLUMBİLİM blş. i. Toplumların yaşayışını ve onları yöneten yasaları inceleyen bilim. Bk. SOSYOLOJİ. (M)

TOPLUMCU sıf. ve i. (*toplum*'dan *toplum-cu*). Bk. SOSYALİST.

TOPLUMCULUK i. (*toplumcu*'dan *toplumcu-luk*). Bk. SOSYALİZM.

TOPLUMDAŞ i. (*toplum*'dan *toplum-daş*). *Yeni.* Aynı toplumdan olan kimselerin her biri. (M)

TOPLUMLAŞTIRMAK geçl. f. (*toplum*'dan *toplum-la-ş-tır-mak*). Bk. SOSYALLEŞTİRMEK.

TOPLUMSAL sıf. (*toplum*'dan *toplum-sal*). *Yeni.* Toplumla ilgili: *Asırlar boyunca yaşadığımız yayla ve ordu hayatı, bizde toplumsal bir kumanda ve disiplin nizamını her şeyin üstüne çıkarmıştır* (Ş. S. Aydemir). *Toplumsal meseleler. Esk.* İçtimaî. (M)

TOPLUMSALLIK i. (*toplumsal*'dan *toplumsal-lık*). Toplum hayatına yatkın bir kimsenin özelliği.

— Ekoloji. Aynı türden kişilerin belirli bir topluluğun içinde birbirlerine göre yer alma tarzı. (L)

Toplum Sözleşmesi veya Siyasî Hakkın İlkeleri (*Du Contrat Social ou Principes du Droit Politique*), fransız filozofu Jean-Jacques Rousseau'nun (1712-1778), 1762'de Paris'te yayımlanan eseri. Rousseau, siyasî yapıya temel olarak, toplumun bütün üyeleri tarafından serbestçe benimsenmiş kökel bir sözleşme kabul eder. Bu sözleşme üstün olanın üstün olmayanla anlaşması değil, bütün bir siyasî yapının her üyesiyle ayrı ayrı anlaşmasıdır. Böyle bir anlaşma adaletlidir, yararlıdır, sağlamdır. Adaletlidir, çünkü herkes için ortaktır; yararlıdır, çünkü toplumun çıkarından başka konusu yoktur; sağlamdır, çünkü halkın gücüyle ve yüce iktidarla garantilidir. *Toplum Sözleşmesi*, siyaset ve ahlâk alanlarına büyük bir yenilik getirmiştir; Kant'ın siyaset ve ahlâk anlayışı doğrudan doğruya bu eserde öne sürülen düşüncelere dayanır. (→Bibliyo.) [L]

TOPO—, yun. *topos*, yer'den alınan ve birçok kelimenin yapısına giren önek. (L)

TOPO i. İki yelkenli bir flokalı, dibi düz italyan balıkçı teknesi; Adriyatik'te kullanılır. (L)

TOPOFOBİ i. (fr. *topophobie*). Psikiyatr. Belirli bazı yerlere karşı marazî korku. (L)

TOPOGRAF i. (fr. *topographe*). *Eşanl.* TOPOGRAFYACI.

TOPOGRAFYA i. (fr. *topographie*'den). Arazi şekillerini tabiî veya sunî ayrıntılarıyle kâğıt üzerinde gösterme sanatı. || Bu çizimi arazi üzerinde yapma işlemi. || *Teşm. yol.* Bir yerin, o yerin konumunun tanımı: *Bir şehrin topografyası.*

— Arkeol. *Tarihî topografya*, tarihî yerlerin ve sınırlarının tespitinde kullanılan metotların (topografya, toponimi, arkeoloji, tarih ve edebiyat) tümü.

— ANSİKL. Topogr. *Topografya* çalışmaları, arazide doğrudan doğruya plançeteyle, grafik aktarma yoluyle yapılır. Bu işlemde, düzeçleme alidatı, eklimetreli cetvel veya holometreli alidat kullanılır.

Bütün *yüzey* alımları*'nda olduğu gibi, kaneva alım metotları, ayrıntıları alım metotlarının bütününden ayrılır. Topografya kanevaları her şeyden önce, topografyacının plançetesine önceden taşıdığı geodezik noktaların kanevasıdır; bu, arazi üzerinde poligon ölçümü veya grafik nirengi işlemleriyle (konum belirleme, kestirme) tamamlanır. Bu kanevanın yoğunluğu alımın ölçeğine bağlıdır.

Büyük ölçekli alımlar (1/10 000'den büyük) *topometri* çalışmalarına girer, yani her ayrıntının işlenmesi bir ölçüye dayanır. Gerçekte bu tür çalışmalar plan çıkarılmasında uygulanır. Gerçek topografya alımlarında (ölçeği 1/20 000'e eşit veya daha küçük), topometrik alım usullerinden başka, akarsu ve rüzgâr erozyonunun doğurduğu yüzey şekilleriyle ilgili topoloji ka-

nunlarının gözlemine başvurulur. Topografyacı kanevasını belirledikten sonra yollar, su bölüm eğrileri, talweg eğrileri gibi temel planimetri elemanlarını yerli yerine yerleştirir ve kotlarını belirler; sonra çeşitli yardımcı istasyon noktaları etrafında tesviye eğrilerini (düzeç eğrileri) çizerek yüzey şekillerini gösterir; düzeç eğrileri usulü ve profil metodunu birlikte kullanan topografyacı, tesviye eğrilerini su bölümü ve talweg eğrilerine dik getirerek, bu karakteristik eğriler boyunca eğim değişimleri kanununa yakından uyarak elde edilen noktaları birleştirir. Ayrıca, bitmiş harita üzerinde bulunması gereken en küçük planimetri ayrıntılarını kestirme veya işaretleme yoluyle yerli yerine koymak, yolları işaretlemek (ulaşım yolları, patika ve avcı yolları), ikinci derece ayrıntıların (tepeler, boğazlar, kayalıklar) kotlarını belirlemek için bütün yardımcı istasyon noktalarından yararlanılır.

Arazi alımından sonra, temize çekme işlemine sıra gelir; harita belli renkte mürekkeplerle yeniden çizilir ve uzlaşmalı işaretler, yani ölçeğe göre gösterildikleri zaman harita üzerinde okunmayacak kadar küçük kalan gerekli bilgileri verecek grafik semboller konur. Nihayet bitki örtüsü ve kotlar eklenerek harita tamamlanır. Bk. HARİTA.

Topografyada, topografyacının kişisel bir yorum payı vardır; bu da, bu bilim dalının hem çekici, hem güç yanıdır: grafik tolerans sınırı içinde (2/10 ile 3/10 mm arasında) kalması gereken bu yorumun amacı, arazinin özel niteliklerini, jeolojik yapısını, engebelerin sertliğini veya yumuşaklığını ifade etmektir.

Dolaysız arazi alımına dayanan topografya metotları bugün artık, fotogrametri usullerinden yararlanarak arazi üzerinde kısa bir çalışmayle doğru alımlar yapan fototopografya metotlarının rekabetiyle karşı karşıyadır. Bu yeni metotların çabuk sonuç verme, randıman gibi sayısız üstünlükleri vardır, fakat uzman topografların denetimini gerektirir.

Topografyanın başlangıcı eski ve oldukça karanlıktır. Romalılar, birbirine dik iki yerel eksene göre alımın konumunu tespit ediyorlardı; arazide 2 400 ayaklık (kenarı yaklaşık olarak 700 m) kare biçiminde bir kafes meydana getiriliyor, kenarları sırıkla ölçülerek gösterilecek ayrıntılar bu kenarlara göre işaretleniyor ve hemen çizim yapılıyordu. Bu usuller veya daha ilkel olanlar Ortaçağın sonuna kadar kullanıldı. Değerli topografya çalışmaları, İsveç, Hollanda ve Fransa'da ancak XVII. yy.da yapılabildi.

Ayrıntıların nirengisi için grafometre ve başka açı ölçme âletleri (dörtlük, daire kesmesi, sekizlik) kullanıldı; çizim için de, hedefeli alidat ile Goulier pusulalı planşeteden yararlanıldı; uzaklıklar ya gözle tahmin edildi ya adımla ölçüldü ve yaklaşık birkaç kotla yükseklikler verildi. Cassini haritası bu metotlarla çizildi. Alımda, açıklık açılarıyle eğimleri ölçmeğe imkân veren pusulalı eklimetre kullanıldı; bununla birlikte düzeçleme ölçümü yeterli incelikle uygulanmamıştır. (L)

TOPOGRAFYACI i. (*topografya*'dan *topografya-cı*). Arazinin haritasını çıkaran kişi. || *Uzman topografyacı*, topografya ve topometre çalışmalarıyle ölçme ve hesaplar yapan, verileri değerlendiren uzman. (L)

TOPOLOJİ i. (fr. *topologie*). Mat. Sürekli bir şekil değişiminden sonra herhangi bir yerde varlığını devam ettiren geometrik şekillerin özelliklerini inceleyen geometri dalı. (KONUM ANALİZİ de denir.) [L]

TOPOLOJİK sıf. (fr. *topologique*). Topoloji ile, yer bilgisiyle ilgili. || *Topolojik sistem*, soyut fikirlerin somut ve belli fikirlere bağlandığı mnemoteknik sistem.

— Psikol. *Topolojik sistem*, K. Levin'in sistemine verilen ad. (Bu sistemin tesvirî modelleri, gerek fizikteki alanlar nazariyesine, gerek matematik topolojiye dayanır.) [L]

TOPOLOVGRAD, esk. **Kavaklı**, Güney Bulgaristan'da, Edirne - Yanbolu arasında, Sakardağ'ın kuzey eteğinde kasaba. (M)

TOPOMETRİ i. (fr. *topométrie*). Harita elemanlarının ölçüyle tespiti için arazi üzerinde yapılan işlemlerin tümü. (Topometri, topografyanın temel işlemidir.) [L]

TOPONİMİ i. (fr. *toponymie*). Yer adlarının menşeini ve etimolojisini inceleyen bilim.

— ANSİKL. Yeni bir bilim olan *toponimi*, belli bir ülkedeki yer isimlerinin hangi dilden geldiğini bulmağa çalışır ve böylece bu ülkede yaşamış çeşitli halk tabakalarını belirler. Arbois de Jubainville ve A. Longnon'un çalışmaları üstüne kurulan toponimi, önemli gelişmeler göstermiştir. İtalyan okulu (Bertoldi, Trombetti ve Ribezzo) sayesinde dağ ve ırmak isimlerinin en eski ve en değişmez dil tabakalarını meydana getirdiği ispatlanmıştır. Güç ve ince bir bilim olan toponimi ciddî bir öğrenim gerektirir. (L)

TOPOŞİMİK sıf. (fr. *topochimique*). Fizyol. *Topoşimik duyu*. Forel'in, karıncalarda ve genel olarak bütün böceklerde bulunduğunu öne sürdüğü özel duyu. (Bu duyu çeşitli organlarda, çoğu zaman duyargalarda bulunur; duyargalar aynı zamanda koklama duyusunun da organıdır.) [TOPOŞİMİK KOKLAMA DUYUSU da denir.] (L)

Top Oynayan Kedi Mağazası (*La Maison du Chat-qui-Pelote*), H. de Balzac'ın kısa romanı (*Scènes de la Vie Privée* [Özel Hayattan Sahneler]). Saint-Denis sokağındaki pamuklu ve basma satan bir tacirin hayatını anlatır. (→Bibliyo.) [L]

TOPOZERO gölü, S.S.C.B.'de (Karelya) büyük göl, sularının fazlasını Pongoma ırmağıyle Onega körfezine (Beyaz deniz) akıtır; 1 120 km². (L)

TOPPİNG i. («derleme» anlamında ing. k.). Sanay. Bir maddenin ilk ayrımsal damıtma ürünlerini çıkarmak için yapılan damıtma. || Ham petrole ilk defa veya atmosfer basıncı altında uygulanan damıtma. (L)

TOPRAK i. (esk. türk. k.). Yer kabuğunun, atmosfer temasıyle bozulmuş olan ve bitkilerle hayvanlara yaşama ortamı sağlayan yüzey kısmı (bk. ANSİKL.. *Pedoloji bölümü*): *Uzun zaman toprağı kazdılar. Çukurdan Yusuf, toprağı avuçları ile çıkarıyordu* (S. Kocagöz). *Toprağı işlemek*. || Ekime elverişli arazi, tarla: *Bütün bereketli ve zengin toprakları çepeçevre elinden alınmıştır* (Y. K. Karaosmanoğlu). «*Bahar olunca bu toprağın üstüne bir avuç arpa atarım*» (N. Araz). || Özellikleri yönünden düşünülen toprak: *Kumlu toprak. Killi toprak*. || Ülke, memleket: *Şurasını da hiç unutmayalım: Düşman bizim topraklarımızda bulunuyor* (Kemal Tahir). *Bu resmi yapanlar gibi, yazıyı yazanlar da, elbette ki bu toprağın çocuklarıydılar* (Ş.S. Aydemir). || Bölge, yöre: *Sıra dağlar birinden birine geçire geçire bu sırrı ta Anadolu topraklarına ulaştırdılar* (N. Araz). || Kara: *Toprağa ayak basmak*. || *Argo*. Bozuk eroin, esrar, afyon v.b. keyif verici madde. || *Toprak işi*, topraktan yapılan şeylerin tümü, çanak çömlek.

— ÇEŞ. DEY. *Toprak kabul etmez*, kötü ve günahkâr olarak tanınmış kimseler için kullanılır. || *Toprak olmak*, ölmek, öldükten sonra bedeni çürüyüp toprağa karışmak: *Aslına karışıp toprak olunca / Çiçek olur mezarımı süslerim* (Âşık Veysel). *Boş saatlerde, en çok, şimdi ikisi de toprak olan iki dostumla [...] sanat tartışmaları yapıyorduk* (Y. Z. Ortaç). || *Toprağa bakmak*, ölümü yakın görülmek, ölüme yakın olmak. || *Toprağa düşmek*, ölüp toprağa gömülmek: *Bir insan kendi ölümü ile değil, kendisini sevmiş, [...] en son insanın da toprağa düşmesile ölür* (N. Ataç). || *Toprağa girmek*, gömülmüş olmak, ölmek. || *Toprağa vermek* (*verilmek*), ölen bir kimseyi gömmek, ([ölmüş olan kimse] gömülmek): *Sevgili karısı Mümine Hatunu ve ilk oğlu Alaüddin'i orada toprağa verdi* (N. Araz). *Son vasiyeti, hücra bir Türk köyünün mezarlığında toprağa verilmekti* (Ş. S. Aydemir). || *Toprağı bol olsun*, [müslüman olmayan ölüler için] «ruhu sükûn içinde yatsın » anlamında söylenir. || *Toprağına ağır gelmesin*, ölmüş olan birinin aleyhinde konuşulacağı zaman söylenir. || *Eski toprak*. Bk. ESKİ. || *Gözünü toprak doyursun* (veya *toprak doyursun gözünü*). Bk. GÖZ. || *Kara toprak*, mezar, kabir: *Ölüm, yol, erkân bilmiyor... Ah kara toprak onu bırak beni al...* (H. R. Gürpınar). || *Kara toprağa* (*kara yere*) *aş olmak*, mezara girmek, ölmek, gömülmek. || *Kâbe toprağı. Halk dili*. İstanbul'a göre Üsküdar ve ötesi, Boğaz'ın Anadolu yakası.

— Bahç. *Funda toprağı*. Bk. FUNDA.

— Bakteriyol. ve Biyol. Bk. ANSİKL.

— Balistik. *Toprak açısı*. Bk. MERMİ *yolu*. || *Toprak açısı ek düzeltmesi*. Bk. MERMİ *yolunun değişmezliği hipotezi*. || *Toprak hattı*, merminin çıkış noktasıyle hedefi birleştiren doğru.

— Bayınd. *Toprak tesviye*. Bk. TESVİYE.

— Böcekbil. *Toprak kurdu*, bitki köklerini kemirerek tarıma zarar veren gececi tırtıl. Bk. ANSİKL.

— Coğ. *Toprak perdesi*, düzey eğrilerine paralel şev; ekili yamaçları keser ve birbirini izleyen düzlükler halinde böler. (Toprak perdelerinin boyutları yirmi-otuz ile birkaç yüz metre arasında, yükseklikleri genellikle 1-3 m [bazıları 10 m'yi bulur] arasında değişir. Tabiî oluşumlar değil, köylülerin aşınmaya karşı yaptığı düzenlemelerdir. Bazıları yamacın engebeliğinden yararlanılarak düzenlenir. Paris havzasında, Belçika'da, Almanya'da Massif Central'de ve İspanya'da toprak perdelerine rastlanır.)

— Din. tar. *Kutsal toprak*, İsa'nın doğuşu, yaşaması ve ölümü ile kutsallaşan yerler. || *Vadedilen toprak*, Tanrı'nın İbranîlere armağan ettiği Kenan toprağı.

— Elektr. *Toprak devresi*, toprak potansiyelinde olması gereken bütün noktaları birbirine ve toprak hattına bağlayan iletkenlerin tümü. || *Toprak hattı*, nemli toprağa gömülen bir topraklama çubuğu veya geniş yüzeyli, galvanizli bir demir plaka yardımıyle bir elektrik veya radyoelektrik tesisatını toprağa bağlayan iletken veya iletkenler bütünü: *Bir toprak hattının direnci 15 ohm'u geçmemelidir*. (Bk. ANSİKL.) || *Toprak kaçağı*, yalıtma hatası yüzünden toprağa kaçan akım. || *Toprak kontağı*, bir iletkenin toprakla geçici teması.

— Giz. ilm. *Toprak falı*, toprağa bakarak kehanette bulunma. || Arapların bir masa üzerinde serptikleri toprak ve tozların görünüşüne bakarak kehanette bulunmaları.

— G. santl. *Pişmiş toprak*, biçim verilmiş ve fırınlanmış toprak; bu topraktan yapılmış eşya. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Toprak bayramı*, Çiftçiyi Topraklandırma kanununun kabul tarihi olan 11 haziran 1945'ten üç gün sonra çıkarılan 15 haziran 1945 tarih ve 4760 Sayılı kanunla kabul edilen ve 11 haziran günü kutlanan bayram. || *Toprak esası*. Bk. VATANDAŞLIK. || *Toprak hukuku*, bir ülkede, arazinin mülkiyet yönünden genişlik ve çeşitlilik özelliklerini, arazi mülkiyeti rejimini ve bu rejimin dayandığı mülkiyet bünyesini, arazinin bağlı tutulacağı işletme rejim ve esaslarını gösteren hukuk kurallarının bütünü. || *Esk. Toprak kadısı* (veya *naibi*), toprak davaları dolayısıyle, toprak sınırlarını, yerinde yaptığı soruşturma ile tespit eden hâkim yardımcısı veya naip. || *Toprak reformu*, topraksız olan veya yeter toprağı bulunmayan çiftçiye toprak sağlamak ve toprağın verimli olarak işletilmesini gerçekleştirmek amacıyle devlet tarafından alınan tedbirlerin tümü. (Bk. ANSİKL.) || *Toprağın birleştirilmesi*. Bk. ANSİKL. || *Toprağın bölünmesi*. Bk. ANSİKL.

— Jeol. *Toprak çökmesi*, toprağın yeraltındaki bir boşluğun kayması sonucunda dili kenarlı bir huni biçiminde veya açık yarık şeklinde göçmesi. || *Açık toprak çökmesi*, bir yeraltı çukurunun sebep olduğu göçme.

— Kim. *Nadir topraklar*, homogen bir bütün meydana getiren üç değerli maden oksitler veya bunlara tekabül eden madenler grubu. Bk. ANSİKL.

— Malzeme. *Ateş toprağı* ve *tuğlası*, 1 500° C'ın üstündeki yüksek sıcaklıklara dayanıklı malzeme: *Ateş toprakları ve tuğlaları, seramik çimento, demir-çelik ve cam sana-*

yiinde, ayrıca kazanların astarlanmasında kullanılır. YANMAYAN TOPRAK da denir. Bk. ANSİKL.

— Metalürji. *Kalıp toprağı,* dökümcülükte, özellikle büyük boyutlu kalıp yapımında kullanılan ve toprak, kil, kıyılmış saman, maden kömürü veya kok tozundan meydana gelen karışım.

— Miner. ve Kim. Eskiden basit cisim olduğu sanılan, itriyum ve alüminyum oksit, silis gibi kuru, kokusuz, tatsız, suda çözünmeyen maden oksitlere verilen ad. || *Alkali topraklar,* barit, kireç, magnezya, stronsiyan. || *Beyaz toprak,* ksolen oranı yüksek olan toprak. || *Çömlekçi toprağı,* tornada çekilmeye elverişli, renkli veya renksiz yumuşak kil. || *Kırmızı toprak,* kireçli toprakların yüzeysel bozunmasıyle oluşan kırmızı kil. || *Ombriya* veya *nocera toprağı,* Ombriya'da bulunan hidratlı tabiî demir III oksit çeşidi. (Kızıl kahverengi bir kildir, boyacılıkta kullanılır.) || *Porselen toprağı,* yıkandığı zaman kaoleni meydana getiren grenalı kil. || *Siena toprağı,* bileşimindeki demir ve manganez oksitler yüzünden kahverengini alan ve boyacılıkta kullanılan kil. || *Yeşil topraklar,* piroksenlerin ve bazı killerin ayrışmasından meydana gelen bileşikler; bunlar gerçekte, bileşiminde demir de bulunan sodyum, potasyum, alüminyum, kalsiyum, magnezyum silikatlardır. (Bazik boyarmaddeleri tespit eder ve boyacılıkta kullanılır.)

— Oto. *Toprak hattı,* arabadaki elektrik tesisat devrelerini tamamlayan madenî bütün: *Toprak hattı, klasik elektrik tesisatında «dönüş teli» denilen ikinci telin yerini tutar. Eşanl.* TOPRAKLAMA.

— Sanay. Yüze soğurarak arıtma işlemlerinde veya katalizör olarak kullanılan kil, lekeci kili, boksit v.b. || *Etkinleştirilmiş toprak,* kavrularak veya sülfürik asitle soğurma özelliği arttırılmış toprak.

— Sim. Maddenin dört elemanından biri.

— Tar. Bk. ANSİKL.

— Telekom. *Toprak hattı,* bir telgraf merkezine gelen hatların devrelerini toprağa bağlayarak tamamlayan madenî tel. (Telgraf merkezlerinde toprak hattı, bir çukura veya nemli toprağa yerleştirilen geniş yüzeyli galvanizlenmiş bakır veya demir levhaya bağlanır.)

— Yağlı maddeler. *Renk açıcı toprak,* ham yağın rengini açmakta kullanılan madde. Bk. ANSİKL.

— Zır. *Ağır toprak,* sıkı, zerreleri ince, güç sürülebilen toprak. || *Alkali toprak,* asitlerle köpüren toprak. || *Asit toprak,* PH'ı düşük veya çok nemli toprak. || *Bakir toprak,* henüz işlenmemiş toprak. || *Balçık toprağı.* Bk. BALÇIK. || *Bitkisel toprak,* bitki köklerinin gelişip yayıldığı toprak. || *Kara toprak.* Bk. ÇERNOZEM. || *Mümtaz toprak,* fiziksel, kimyasal ve biyolojik kalitesi yüksek, çok iyi işlenebilen toprak. || *Sarı toprak,* hafif, çok kumlu, kuru ve zayıf toprak. || *Sıcak toprak,* çakıllı, az derin, bitkilerin sıcak ve kuru havalarda yaşayamayıp öldüğü toprak. || *Soğuk toprak,* killi ve güç ısınan, bitkilerin büyümesi güç ve yavaş olan toprak.

— Zır. âlet. *Toprak kabartma makinesi,* toprağı kabaca işlemek amacıyle derin ve dar izler açan âlet.

— ANSİKL. Bakteriyol. ve Biyol. Yakın zamanlarda yapılan tahminler *toprak* bakterilerinin miktarını belirten yeni rakamlar ortaya koydu. Şimdi 1 gr toprakta 3 milyar ve bir hektar genişliğinde, 10 sm derinliğinde iyi bir toprakta 10 ton kadar bakteri bulunduğu ileri sürülmektedir. Aynı şekilde yer solucanının ve collembola denilen ilkel küçük böceklerin etkisine de büyük önem verilmektedir (bir çayırdaki humusun tamamı on yıl içinde en az bir kere yer solucanının sindirim borusundan geçer); collembola takımından böcekler ise yer solucanlarının çıkardığı toprağı içlerine alarak yaklaşık olarak 150 mikron büyüklüğünde parçalar halinde dışarı atar; böylece bakterilerin toprağa saldırması kolaylaşır. Ayrıca, tropikal bölgelerdeki topraklarda bulunan diviklerin iki bakımdan faydalı olduğu gene yakın zamanlarda ortaya çıktı. Bu böcekler, toprağı verimsizleştiren laterit'ten kabuğu delerek parçalar; bağırsaklarında da azot bakterilerini barındırır.

— Böcekbil. *Toprak kurdu (Agrotis segetum)* pulkanatlıların noctuidae familyasından bir gece kelebeğinin tırtılıdır; gündüzün bitkilerin dibinde toprağa gömülü durur, geceleyin ortaya çıkarak kemirmeğe başlar; özellikle pancar tarlalarında büyük zararlara sebep olur.

— Elektr. *Toprak hatları* ancak birbirlerine bağlandığı zaman etkili olabilir. Paratoner kullanılıyorsa, toprak hatlarını, korunacak makinelerin (alternatörler, transformatörler) mümkün olduğu kadar yakınına yerleştirmek gerekir; ayrıca, çarpma dalgaları sırasında çok önemli sonuçlar veren gerilim düşmelerini önlemek için, yıldırımlıkları kısa ve düz tellerle toprak hattına bağlamak şarttır. Makinelerin veya cihazların gövdesini de, iletkenlerin çıktığı paratonerin toprak kutbuna doğrudan doğruya bağlamalıdır. Üç fazlı ve dört telli bir dağıtım şebekesinde nötür kutbun doğrudan doğruya toprağa bağlanması, toprakla geçici temas halinde doğabilecek aşırı gerilimleri büyük ölçüde düşürür ve birikme aşırı gerilimlerinin meydana gelmesini önler. Ayrıca hattan gelen dalga ile nötür noktada yansıyan dalganın üst üste gelmesi sonucunda transformatör veya makinelerde doğacak salınımların genliğini azaltır. Buna karşılık, her geçici toprak temasında şebekede bir kısa devreye yol açar ve indükleme sonucu telefon hatlarında parazitlere sebep olur. Bir dirençle toprağa bağlama, hemen hemen doğrudan doğruya bağlama ile aynı faydayı sağlar; bazı hallerde, arkın sönümü sırasında doğacak akımla gerilim arasındaki faz farkını azaltarak arkın sönmesine yardım eder. Çok yüksek gerilimli hatlarda toprağa bağlı koruma teli atmosfer elektriğinin yol açabileceği ârızaları yarı yarıya indirir. Elektrik tesislerinin koruma düzeneklerinde toprak hattı direnci 15 ohm'u geçmemelidir.

— G. santl. *Pişmiş toprak.* En eski çömlek şekli olan pişmiş toprak, sırsız, mat yüzeyli, kumlu kilden yapılmış bir hamurdur (tuğla, kiremit, saksı). Daha Eskiçağda, süsleme ve ev eşyası olarak pişmiş toprak çok önemli bir yer tutar. Tanagra heykelcikleri bunların en güzel örnekleridir. Ortaçağda, genellikle çokrenkli bir dekoru olan pişmiş topraktan heykeller ve alçak kabartmalar çok yaygındı; fakat kırılgan oluşları yüzünden çok azı bugüne kalmıştır. Rönesans devrinin italyan sanatçıları pişmiş topraktan birçok maket ve portreler yaptılar.

— ANSİKL. Huk. *Toprak reformu* kavramı, genel olarak zıraat alanını kapsar. Amaç, topraksız veya yeterli toprağı olmayan çiftçiye devlet tarafından toprak vermek ve toprağın verimli bir şekilde işletilmesini sağlayacak teknik ve malî yardımı gerçekleştirmektir. Bu bakımdan, toprak reformu terimi, *arazi reformu* ile karıştırılmamalıdır. Çünkü arazi reformunun kapsamı daha geniştir; şehir içindeki araziyi ve zıraatte kullanılmayan şehir dışı araziyi de ifade eder. Meselâ bir belediye imar planının gerçekleştirilebilmesi için, belediye sınırları içinde bazı yerleri kamulaştırabilir. Bu kamulaştırma bölgesel ve genel nitelikte olursa, o yerde bir çeşit arazi reformuna gidiliyor demektir. Şehir dışı arazinin bir kısmı da, zıraatten başka bir amaçla kamulaştırılabilir. Meselâ Anayasa, kıyıların korunması ve turizm amacıyle kamulaştırmalar yapılabileceğini belirtmiştir. Burada da, genel bir uygulamaya geçilirse, bir arazi reformu söz konusudur.

Türkiye'de, Cumhuriyetin kurulmasından sonra, küçük çapta toprak reformu denemeleri yapılmıştır. Çiftçiyi Topraklandırma kanunu, Bataklıkların Kurutulması ve Bundan Elde Edilecek Topraklar Hakkında kanun, İskân kanunu, Orman kanunu, âfetler dolayısıyle çıkarılan kanunlar, Teknik Zıraat ve Bahçıvanlık Okulları kanunu ve Tapulama kanununun bazı hükümleri bu denemelerin örnekleridir. Özellikle Çiftçiyi Topraklandırma kanunu, bu konuda geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Ancak kanun, temel felsefesi bakımından, kişilere ait fazla toprağın kamulaştırılmasına en son imkân olarak yer vermiş; bu özelliğiyle, 1961 Anayasasının öngördüğü genel nitelikte ve iktisadî, sosyal ve siyasî amaçları olan toprak reformundan ayrılmıştır. Anayasa, toprak reformunu tarım reformuyle birlikte kabul ederek, öncelikle toprağın verimli olarak işletilmesi amacıyle, topraksız veya yetersiz toprağı olan çiftçiye toprak verilmesini de sağlamak görevini devlete yüklemiştir. Anayasanın, toprak ve tarım reformu konusunda koyduğu ana ilkeler şunlardır: toprak reformunu devlet gerçekleştirir; topraklandırma için başvurulacak yol, kamulaştırmadır; toprak reformu kapsamına giren kamulaştırmalarda, taksitle ödeme yapılabilir; taksitle ödeme süresi yirmi yılı geçemez; taksitler eşit olmalıdır; kamulaştırılan topraktan, o toprağı doğrudan doğruya işleten çiftçinin hakkaniyet ölçüleri içinde geçinebilmesi için gerekli olan ve kanunla gösterilen kısmın bedeli ile küçük çiftçinin toprağı kamulaştırılırsa, bu toprağın bedelinin tamamı peşin ödenir. Toprak reformu konusunda en önemli mesele, zıraat arazisinin tanımlanması ve çeşitli etkenler göz önünde tutularak hangi miktardan fazla arazinin kişilerden kamulaştırma yoluyle alınacağıdır. Bunun yanında, kamulaştırma bedelleri, uyuşmazlıklar, reformu yürütecek teşkilâtın kurulması gibi ön meseleler ortaya çıkmıştır. Bu ön meselelerin bazı ön tedbirlerle çözümlenebileceği görüşüyle, Türkiye'de 1617 sayılı ve 19 Temmuz 1972 tarihli bir kanun çıkarıldı. Toprak ve Tarım Reformu Ön Tedbirler kanunu adını taşıyan bu kanuna göre zıraat arazisi, üzerinde ekim, dikim, bakım, yetiştirme yapılabilen veya orman dışında doğrudan doğruya tabiattan yararlanmak veya ıslah suretiyle üretime, bitki ve hayvan yetiştirmek üzere elverişli duruma getirilen arazidir. Yalnız, kanunun yürürlüğe girdiği 26 temmuz 1972 tarihinde, bağ, zeytinlik, fındıklık, antep fıstığı, çay plantasyonu ve benzerleriyle, meyve bahçeleri, kavaklık ve ökaliptüslük olarak kullanılan zıraat arazileri, kanunun kapsamı dışında bırakıldı. Kapsam dışı kalan bu arazinin tespiti işi, bilim ve fen esaslarına göre Tarım bakanlığınca yapılır. Kanun, ilerde gerçekleştirilecek kamulaştırmaların engellenmesi amacıyle aile içinde yapılacak devir ve temliklerle, büyüklüğü otuz dönümü aşan bağımsız parçaların devir ve temlikini geçersiz saymıştır. Ayrıca kanuna göre, 1961 Anayasasının yayımlandığı 20 temmuz 1961 tarihinden sonra, usul ve füru, üçüncü dereceye kadar nesepten ve ikinci dereceye kadar nesepten civar hısımlarıyle eş lehine yapılmış her çeşit devir ve temlike konu olan araziler, lehine devir ve temlik yapılmış kişiler tarafından asıl reform kanununda belirtilecek esaslara uygun olarak işletilmiyorsa, kamulaştırılabilir. Yalnız miras yoluyle kanunî mirasçılara intikal etmiş veya cebrî icra ile el değiştirmiş arazi bu hükmün dışında bırakılmıştır. Ön tedbirler kanununun yürürlüğe girmesinden sonra, bu kanun açısından geçersiz bir mülkiyet devri işlemi yapılırsa, tapu sicil muhafızı veya memur mülkiyet intikalinin, toprak ve tarım reformunun uygulanması açısından geçersiz sayılacağını tapu siciline re'sen şerh etmekle yükümlüdür. Ön tedbirler kanunu, 7 şubat 1972 tarihinden itibaren zıraat arazisi üstündeki ifraz ve aynen taksim işlemlerini de, yine toprak reformu uygulaması bakımından geçersiz saymıştır. Çiftçiyi Topraklandırma kanunu ile Teknik Zıraat ve Bahçıvanlık Okulları Hakkındaki kanunlara dayanılarak dağıtılan zıraat arazisinin, Toprak ve Tarım Reformu kanunu yürürlüğe girinceye kadar devir, temliki yasaklanmış, çiftçiyi topraklandırma mevzuatı gereğince yapılan toprak dağıtımı durdurulmuştur. Ayrıca, Bakanlar kuruluna, gerekli bölgelerde yapılacak devir ve temlikleri durdurma yetkisi de verilmiştir. Ön tedbirler kanunu, zıraat arazilerinin malikleri veya malik sıfatıyle zilyetlerini, Bakanlar kurulunun tespit ve ilân edeceği bölgelerde altı ay içinde bildirim vermekle yükümlü kılmıştır. Arazi hakkında bilgi verecek olan bu bildirimler, köy ve mahalle muhtarlıklarına verilecektir. Arazinin bulunduğu yerde ikamet etmeyenler bu bildirimleri, ikametgâhlarının veya arazilerinin bulunduğu yerin en büyük mülkî âmirliklerine, yurt dışında olanlar da Türkiye Cumhuriyeti elçilik veya konsolosluklarına

vereceklerdir. Süresinde bildirim verilmemesinin cezası 200 liradan 1 000 liraya kadar hafif para cezasıdır. Reform çalışmalarını yürütmek üzere başbakana veya başbakanın görevlendireceği bir bakan veyahut bakanlığa bağlı Toprak ve Tarım Reformu müsteşarlığı kurulmuştur. Müsteşarlığın personeli; müsteşar, müsteşar yardımcısı, genel sekreter, danışmanlarla teknik hizmetliler ve yardımcılardan meydana gelir. Müsteşarlık ayrıca sözleşmeli personel çalıştırmağa v.d. bazı kurumlardan geçiçi personel sağlamağa, ilgili kurumun onayı ile yetkilidir. Üniversite, akademi ve yüksekokul öğretim üye ve yardımcılarından da müsteşarlık hizmetinde yararlanılması mümkündür.

● *Toprağın birleştirilmesi,* küçük toprak parçalarının daha verimli bir şekilde işletilebilmesi için gerekli olabilir. Birleştirme sonucu, bir bölgede dağınık şekilde bulunan küçük toprak parçaları biraraya toplanır. Medenî kanunun 678. maddesi, toprağın ve su yollarının ıslahı, bataklıkların kurutulması, orman yetiştirilmesi ve yol açılması için toprağın birleştirilmesini öngörür. Bu işlemin yapılabilmesi için arazi sahiplerinin sayıca üçte ikisi veya toplam arazinin yarısından fazlasını elinde bulunduranların birleştirmeyi uygun görmesi gerekir. Çoğunlukla alınan kararlara öteki maliklerin de uyması gerekir. Toprak Reformu kanun tasarısında da birleştirmeğe ilişkin hüküm vardır. Tasarıda Medenî kanundan farklı olarak birleştirme için maliklerin rızası aranmaz; ayrıca tasarının toprağın verimli şekilde işletilmesini öngören 37. maddesine dayanarak birleştirmeğe devlet eliyle gidilmesi de mümkündür.

● *Toprağın bölünmesi.* Bölünmenin hangi şartlar altında yapılacağı toprağın bulunduğu yer ve uygulanacak kanuna bağlıdır. Kesin bir kural olmamakla birlikte bölünme sonunda, topraktan yararlanma imkânı ortadan kalkmamalıdır. Bölünmeyi engelleyen hükme zıraî gayrımenkuller yönünden miras hukukunda rastlanır. Bk. ZIRAÎ *gayrımenkul*.

— Kim. Periyodik sınıflandırmada 57 numaradan 71 numaraya kadar peş peşe sıralanan on beş element, «*nadir toprak* madenleri» adı altında toplanır. Bunlar, lantan, seryum, praseodim, neodim, prometeyum, samaiyum, evropiyum, gadolinyum, terbiyum, disprosyum, holmiyum, erbiyum, tulyum, iterbiyum ve lütesyum'dur. Çok benzer özellikleri olan skandiyum ve itriyum da çoğu zaman bu gruba bağlanır. Bu madenlerin birçoğu tek olarak elde edilmiştir, fakat bazıları çok nadir olarak bulunur ve çok az tanınmıştır. Daha çok oksitleri ve tuzları incelenmiştir.

Bu madenler, cevherlerinde çoğu zaman birbiriyle birleşmiş olarak bulunur. Bunları birbirinden ayrılmış halde saf olarak elde etmek çok zordur. Asit ortamda oksalatlarının çok az çözünmesi sayesinde bu madenler diğer elementlerden kolayca ayrılır. Nadir toprakların en önemli iki cevheri, gadolinit (veya iterbit) ve serit'tir; ayrıca, karmaşık fosfatlardan monazit ile ksinotim'i de saymak gerekir. Bu cevherlerden ilkini Gadolin, başlıca itriyum oksitten Y_2O_3 meydana gelen itriya'dan 1794'te çıkardı; 1814'te Berzelius, serit'te seryum oksitleri buldu. Öbür elementler de yavaş yavaş bu maddeler içinde keşfedildi. Nadir toprak madenleri, çıkarıldıkları cevhere ve tuzlarının çözünürlüğüne göre çeşitli gruplara ayrılır: *seryumlu topraklar,* lantan, seryum, praseodim ve neodim (önceleri «didim» denen aynı elementle karıştırılmıştır), prometeyum, samaryum elementlerini kapsar; *itriyumlu topraklar,* evropiyum, gadolinyum ve terbiyum elementlerini kapsayan terbiyum grubundan disprosyum, holmiyum, erbiyum ve tülyum elementlerini kapsayan erbiyum grubundan nihayet iterbiyum ve lütesyumdan meydana gelir.

Bütün bu madenler üç değerlidir; oksit ve tuzlarının formülleriyle alüminyuma benzer; fakat tuzlu çözeltilerinde alkalilerle çökeltilen hidroksitleri alkali fazlasında çözünmez ve bu madenlerden hiç biri şap meydana getirmez.

Nadir toprakları cevherlerinden üretmek için, cevherler kaynar sülfürik asitle işlenir; sonra, kalan kısım su ile alınarak oksalatları çökelten oksalik asit katılır. Bu oksalatlar kavrularak oksit karışımı elde edilir. Nadir toprak madenlerinin tuzları genellikle eşbiçimlidir. Birbirinden çok zor ayrılırlar ve ayırma işlemi, ancak çok uzun ve usandırıcı ayrımsal billûrlaştırma işlemleriyle yapılabilir. Meselâ, iterbiyum ile lütesyumun birbirinden yaklaşık olarak ayrılması için G. Urbain'in yirmi yıl çalışması ve iki yüz binden fazla billûrlaştırma işlemi yapması gerekti. Bu işlem çok çeşitli tuzlarla yapılır: basit ve çift nitratlar (özellikle amonyum ve magnezyum ile), nötür veya asit çözeltiler halinde, oksalonitratlar, sülfatlar, etilsülfatlar, bromatlar v.b.

İşlemin gelişmesi, soğurma ve yayım çizgilerinin incelenmesiyle, ortalama atom ağırlığının belirlenmesiyle, magnetik özelliklerin araştırılmasıyle ve özellikle, Moseley kanunu sayesinde atom numaralarının özdeşlenmesini sağlayan X ışınlarının tayf ölçümüyle izlenebilir.

Bu elementler arasında yalnız seryumun uygulamaları vardır.

— Malzeme. *Ateş toprakları* çok çeşitli nitelikler gösterir, çünkü ateşe dayanıklı olmalarının yanı sıra, değişik kimyasal etkilere de dayanıklı olmaları gerekir. Bu topraklar ve bu topraktan yapılan malzemeler genellikle kimyasal bileşimlerine göre sınıflandırılır: *Silis ürünleri*'nde silis oranı yüzde 91'in üstündedir ve yüzde 3'ten az alüminyum bulunur; *silisli ürünler*'de, silis oranı yüzde 85 ile 93 arasındadır ve yüzde 5'ten fazla alümin vardır; *kil esaslı ürünler* alümin, silis-alümin (yüzde 15 ile 32 arasında) alümin (yüzde 32 ile 40 arasında) ve ekstra alümin (yüzde 40'tan yukarı) oranlarına göre sınıflandırılır; *özel ürünler,* bunların ana maddelerini boksit, magnezya ve dolomi, silimanit, korindon, kromit, karbon, silisyum karbür, zirkon v.b. meydana getirir; *fritaj ürünleri*'ni alüminyum, glüsinyum, toryum, zirkonyum v.b. oksitleri meydana getirir. (Fritaj tekniği sıkıştırılmış bir tozu ergime sıcaklığının hemen altında bir sıcaklıkta ısıtmaya dayanır ve 2 000 ile 2 500°C arasındaki ergime noktaları yakınında kullanılabilen saf oksitleri işlemeyi sağlar); *istisna ürünler* (bazı karbürler, nitrürler ve borürlerin ergime noktaları 3 000°C'ın üstündedir; dört kısım tantal karbürle bir kısım zirkonyum karbür karışımı 4 000°C civarında bir ergime noktası gösterir).

Kil esaslı ateş toprakları plastik hamur halinde kalıplanabilir. Ateş toprakları genellikle kuru halde preslenir; istisna olarak, dökerek ve elektrik fırınında ergiterek (ergimiş boksit veya silis) kalıplama yoluna gidilir.

— Pedoloji ve Zır. Toprak, dinamik bir denge sağlayan çeşitli etmenlerin meydana getirdiği canlı bir ortamdır.

● *Toprakların oluşumu ve evrimi.* Toprak, iklimin ve canlıların «kayalar»a yaptığı etkiler sonucunda oluşur. Üzeri daha yeni açılmış bir kayanın üstüne düşen yağmur suları, yukarılardan sızıp gelen sular, don, fizik veya kimyasal çözülme, belirli bir alanda kaya zerreciklerinin kabarıp kıpırdanmasına yol açar. Burada beliren bitki örtüsü, mineral ortamın sınırlı imkânları yüzünden önce cılız olur. Fakat bitkilerin ve hümik asitlerin kayalara etkimesi arttıkça kayanın kimyasal yapısı değişir ve daha üstün yapılı bitkilerin yerleşmesi imkânı doğar. Organik ve mineral maddelerin karışımı olan toprak yavaş yavaş kalınlaşıp çoğalır.

Genç toprak, henüz oluşmağa başlamış, fakat ana kayadan çok az farklılaşmış olan topraktır. Buna karşılık olgun toprak, bitkilerle iklim arasında denge sağlayan topraktır: böyle topraklara «klimatik toprak» veya «pedoklimaks» denir.

Toprakların oluşu, ortak etki gösteren üç süreç sonunda gerçekleşir: kayaların çözülmesi, organik maddelerin artması, suyun etkisiyle bazı elemanların taşınması. Bu süreçlerin en belirgin olanı sonuncu mekanizmadır; topraklar buna göre tanımlanır ve sınıflandırılır. Gerçekten de topraklardaki tabaka farklılaşmasının temeli budur. Taşınanlar esas itibarıyle eriyen tuzlar (özellikle karbonatlar) ve bileşik halinde taşınan koloitlerdir. Taşınmaların başlıca etkeni toprağın içinde dolaşan sudur; yerçekimine uyarak dolaşan su, toprağın yıkanmasını sağlar.

Pedolojik evrim sonucunda, çoğu zaman yıkanma yoluyle, «alüvyonlu» denen üstteki bir tabakadan süzülen maddeler altta yeni bir birikim tabakası meydana getirir (ilüvyonlanma). Bir demir - silis karmaşasının taşınması sonucunda oluşan bu tabaka, toprak kesiminin belli bir düzeyinde kil ve demirin, hattâ bazen humusun (podzol) toplanıp birikmesinden meydana gelir. Fakat bu basit mekanizma bütün iklimlerde ve bütün kayalar için geçerli değildir. Tabakaların farklılaşmasının esas sebebi, genel ortam şartlarıyle gayet yakından ilintilidir. Bu yüzdendir ki çeşitli pedolojik sınıflandırmalar birçok kriteri aynı zamanda göz önünde bulundurur. Auber-Duchaufour'un sınıflandırmasına göre topraklar on sınıfa ayrılır:

1. evrimsiz topraklar (özellikle çöl bölgelerinde bulunan ham mineral topraklar); **2.** az evrimli topraklar (rankerler, dağ toprakları); **3.** kirecimsi topraklar (ana kalker kayalar [rendzinler]); **4.** yumuşak humuslu evrimli topraklar (esmer topraklar ve yıkanmış topraklar); **5.** ham humuslu evrimli topraklar (podzol); **6.** sıcak iklim bölgelerinde bulunan demirli topraklar; **7.** demirtaşlı topraklar (laterit); **8.** tuzlu topraklar (tuz etkisi); **9.** sulu topraklar (suya boğulma); **10.** turbalar (toprakla bitki oluşumu arasındaki sınırda).

● *Toprağı meydana getiren unsurlar.* Topraklar, kaba unsurlardan veya kumdan, kal-

TOPRAKLARIN BAŞLICA ÖZELLİKLERİ

ELEMAN YÜZDESİ	TOPRAKLAR	FİZİK YAPI	ÂLETLERE DİRENÇ	BİTKİLER	EKİLEBİLECEK ÜRÜN	GEREKLİ KATKI
yüzde 70-80 kum, kil yok	kumlu veya silisli	su tutmaz, kuraklıktan korkar	süzek. işlenmesi kolay	kestane, çam, katırtırnağı, eğrelti, funda	çavdar, karabuğday, yer elması, patates	kil
yüzde 30'dan fazla kireçli	kalkerli	kuraklıktan korkar	süzek. işlenmesi kolay	gelincik, çakırdiken	korunga, yonca, buğday	az, fakat sık gübre
yüzde 30'dan fazla kil	killi veya kuvvetli	yazın sert kışın yapışkan	su geçirmez, işlenmesi zor	atkuyruğu, katırtırnağı	çayır, otlak	marn ve kireç
yüzde 20'den fazla humus	humuslu	turbalı veya bataklık, çok su emer	tarıma elverişli değil	katırtırnağı, nemçe saparnası, süsen	tarıma elverişli değil	
yüzde 80 kum, yüzde 5 kireç, yüzde 10 kil, yüzde 5 humus	karma	nem tutar	işlenmesi kolay	mürver, yabanî hindiba	her çeşit ürün	

kerden; koloidal, mineral (kil) ve organik (humus) maddelerden meydana gelir.

1. *Kum.* Silis taneciklerinden ve çeşitli kırıntılardan (feldispat, mika, kavkı parçacıkları v.b.) oluşur. Genellikle toprakta en bol olan budur. Kum, toprakta fizik rol oynar.

2. *Kalker.* Ana kayadan doğan kireç, karbonat şeklindedir; ana kaya tortul kaya ise kalker miktarı fazladır; toprak billûrsu kayalardan olmuşsa içinde kalker bulunmayabilir. Kalkerin yapısı, toprağın nitelikleri üstündeki eylemini etkiler: sert kalkerler (mermer, billûrsu kalkerler) az etkilidir; yumuşak kalkerler, tebeşir, karbonik anhidrit yüklü sularda kolayca eridiğinden toprakların fizik, kimyasal ve biyolojik nitelikleri üstünde etki gösterir. Kalker fazla olduğu zaman kloroza sebep olur (bu bitki hastalığında yaprakları yeşilimsi sarı bir renk alır).

3. *Kil.* Çapı milimetrenin binde 2'sinden aşağı olan bütün mineral unsurlardan meydana gelir; marn ve liyas killeri (jeolojik menşeli) gibi killi ana kayalardan veya silikatlı, feldispatlı veya mikalı minerallerden, bozularak toprağa dönüşen kayalardan (pedolojik menşeli) oluşur. Bu yüzden kilin belli bir yapısı yoktur; «toprak kili»nde demir oksitler, silis tanecikleri v.b., fakat ikisi birarada olmak üzere en çok silis ve alüminyum bulunur (kalsiyum, magnezyum, potasyum, sodyum gibi diğer madensel elemanlarla karışık alüminyum ve demir silikatlar).

Kilin nitelikleri, bu elemanın koloidal duruma geçebilme yeteneğine bağlıdır; genellikle topak haline gelebilen kil diğer parçacıkları birbirine yapıştırır, toprağın yapısını ortaya çıkarmağa yarar; çok parçalanmış bütün maddeler gibi, kalsiyum, magnezyum, potasyum, sodyum gibi madenî elementleri de tespit eder; bu tespit yüzeyi, «soğurma», «emici güç» adıyle belirtilen toprak tepkimelerinin başlıca etmenidir.

4. *Organik maddeler.* Topraktaki organik maddeler mikroorganizmaların kalıntılarından, bitkilerden, hayvanlardan oluşur; organik maddeler daimî bir gelişim halindedir ve çürümenin her evresinde bunlara rastlanır. Parçalanmış, topraktaki mineral maddelere karışmış ve onlarla birleşmiş olan organik maddelerin tümüne birden «humus» denir.

Humus koloidal durum alabilir ve kille birleşince topraklardaki «emici karmaşa»yı meydana getirir.

● *Toprakların fizik nitelikleri.* 1. *Toprağın temel dokusu veya bileşimi.* Toprağın temel dokusu deyince, toprağı meydana getiren unsurların, yani katışmaçların (kil, mil, lığ, ince kum v.b.) parçalanmasından sonra büyüklük sırasına göre ortaya çıkan maddelerin miktarı anlaşılır.

2. *Toprağın yapısı.* Katışmaçları meydana getiren parçacıkların tümüne birden «toprağın yapısı» denir; bu yapı toprağın fizik niteliklerinin tümünü etkiler.

Kuvvetli yağmur, katışmaçları parçalar ve toprağa yapısını kaybettirir; az çok iri kesekler meydana getiren sürme ve işleme toprağa yapısını yeniden kazandırır. Toprakların ekilebilmesi için, içinde havanın ve suyun dolaşabilmesine imkân veren boşluklar bulunan iyi bir yapıya ihtiyaç vardır.

3. *Gözeneklilik ve özgül ağırlık.* Gözeneklilik, toprağın içindeki boşluk hacminin toprağın genel görünür hacmine oranıyle tanımlanır ve toprağın gerçek özgül ağırlığı (bu ağırlıkta yalnız toprağı meydana getiren unsurlar hesaba katılır) ile görünür özgül ağırlık (bu ağırlıkta boşluklar da hesaba katılır) arasındaki farkla ölçülür; gerçek özgül ağırlık 2,5 dolayında oynar; görünür özgül ağırlık 0,75 ile (humuslu toprak) 1,5 (ovalardaki mil) arasında değişir.

4. *Toprağın su kapasitesi.* Bütün boşluklar su ile dolunca kapasite en yüksek dereceyi bulur, ama bunun hiç bir pratik faydası yoktur, çünkü böyle bir toprakta bitki yetişmez; en düşük kapasite, suyu süzülen toprağın içindeki su oranıdır; bu oran en yüksek kapasitenin yüzde 10-25'i arasında değişir. Toprağın alıkoyarak tuttuğu bu suyun tarımda çok önemi vardır, çünkü tohumların çimlenmesi ve tarım bitkilerinin su ile beslenmesi buna bağlıdır. Onun için çiftçi sonbaharda ve kışın tarlayı sürerek toprağın su kapasitesini artırmalı, doğrudan doğruya buharlaşma yoluyle ve fena otlar aracılığıyle suyun faydasız yere gitmesini önlemeli, gerekirse çapa yapmalıdır.

5. *Özgül ısı.* Sıcaklık, bitkilerin büyüme etkenlerinden biridir; bunun için toprağın iki niteliğine, yani özgül ısısına ve ısıyı iletebilme özelliğine bakmak gerekir. Özgül ısı (1 gr toprağın sıcaklığını 1°C yükseltmek için gerekli ısı) toprağın bileşenlerine, rengine, nem durumuna v.b. bağlıdır; kilin özgül ısısı kumunkinden daha yüksektir, onun için çiftçiler killi toprakların silisli ve kireçli topraklardan daha «soğuk» olduğunu söyler.

Toprağın ısı iletkenliği özellikle nem durumuna bağlıdır.

● *Kimyasal nitelikler.* 1. *Emme gücü ve madde alışverişi olayları.* Topraktaki koloitlerin, yani kil ve humusun soğurma yoluyle katyonları (NH_4 K, Ca) tutma niteliği kimyasal bir niteliktir; toprak kalsiyum aracılığıyle fosforik anyonu da tutabilir; madde alışverişi olayları bu şekilde tutulan iyonlar arasında gerçekleşir; kayaların çözülmesiyle serbest hale geçen bazlar emici karmaşaya (kil + humus) tutunur ve bitkilerce özümlenebilecek bazların ana kaynağını meydana getirir.

2. *Asitlik.* H^+ iyonlarının miktarlarını ifade eder ve emici karmaşanın doyma derecesi hakkında bilgi verir; topraktaki asitlik değişiklikleri tedricen oluşur, çünkü toprak tıkalı bir ortamdır.

3. *Bitkilerin madensel maddelerle beslenmesi.* Genellikle kabul edildiğine göre bitkilerin madensel maddelerle beslenmesi köklerle emici karmaşa arasında doğrudan doğruya bir alışveriş şeklinde olur; bu beslenme, koloidal elemanların (hümik karmaşa) yeteri kadar bulunmasıyle sağlanan alışveriş kapasitesine, karmaşanın doyma oranına (bu oran çok düşükse [asit toprak]) bazlar toprak tarafından vargücüyle tutulur ve bitkilerce emilemez, bazların birbiriyle olan ilişkilerine bağlıdır (beslenme için gerekli bütün bazlar kullanılabilir halde yeteri kadar bulunmalıdır).

● *Biyolojik nitelikler.* Topraktaki organik kırıntılar, biyolojik etkenlerle az veya çok hızla çözülüp ayrışır; taze organik madde başka maddelere dönüşür: organik maddeden mineralleşme olayları sonucunda suda eriyen veya gaz halindeki (msl. NH_3, NO_3 H, CO_2) madensel maddeler ve nispeten durağan olan koloidal karmaşalar (humus) meydana gelir; koloidal karmaşalar ise taze organik maddeye göre çok daha yavaş mineralleşir.

Mineralleşme iki evrede gerçekleşir: önce amonyak ürer (amonyumlaşma), sonra nitrik asit çıkar (nitratlaşma); toprak elverişsiz şartlar içindeyse (fazla asitlilik, havasızlık) amonyumlaşma olayı tek başına gerçekleşir. Toprağın yapısı değiştiği gibi topraktaki ana unsurların oranı da değişir. Bu unsurlar arasındaki oranı düzeltmek için çeşitli çarelere başvurulur: akaçlama, sulama, gübreleme. Toprağın işlenmesi ise iki kısma ayrılabilir: sürme ve yüzey bakımı. *Sürme*, toprağı kabartıp yumuşatmak, kötü otları yok etmek, gübre ve katkıları sıkıca karıştırmak, suyun dolaşımını ve birikimini kolaylaştırmak ve toprağı havalandırmak amacıyle yapılır. Bunun için saban ve pulluk kullanılır. Sürme, derinliğine göre çeşitlere ayrılır:

hafif sürme (10 sm derinlik);

orta sürme (15-25 sm);

derin sürme (25-40 sm);

çok derin sürme (10-80 sm).

Toprağın yapısına ve özellikle nem derecesine göre sürmeye çeşitli şekiller verilir: tahta sürme, eğik sürme, düz sürme. İlk iki sürme tarzı (çizgilerle ayrılmış toprak dizileri) nemli ve su geçirmez topraklar için tavsiye edilir.

Ne çok kurak veya don toprakta (kötü otların canlanmasına yarayacağı için), ne de çok nemli toprakta (toprak sertleşeceği için) sürme yapılmalıdır; tersine tam tava gelmiş olan, yani pulluğun kulağına yapışmayan ve çevrilme sırasında parçalanan bir toprakta yapılmalıdır. Toprakta yapılacak yüzey bakımı şekilleri; tapanlama, merdane geçirme, paçalama ve dip doldurmadır. Bunların en önemlisi belki de çapalamadır. Çapalamanın amacı kötü otları yok etmek ve kılcal boruları kırarak topraktaki nemi korumaktır; onun için «iyi bir çapa iki su yerine geçer» derler.

— Tar. *Yunanistan'da.* Yunanistan'da tam anlamıyle toprak kanunları bulunmamakla beraber, toprak meselesi bu ülkede çok erken ortaya çıkmış ve sitelerin çoğunda son derece şiddetli mücadelelere yol açmıştır: toprak yokluğundan çok, toprakların kötü dağıtımından doğmuş olan yunan sömürgeleştirme hareketinin başlıca sebeplerinden biridir. Toprak mülkiyeti uzun müddet Eupatride'lerin ve her soylu ailede mülk bölünemediğinden büyük oğlun imtiyazı olarak kaldı. Bu yüzden M. Ö. VII. yy. boyunca tarım kolonileri kuruldu. Atina da zenginlerle fakirler arasındaki bu toprak elde etme mücadelelerinden kaçınamadı. Solon'dan önce Atina'da toprak meselesi şiddetle ortaya çıktı ve Dracon'un giriştiği reformlar duruma bir çözüm getirmedi: gerçekten bu reformlar aristokrasinin iktisadî gücünü kökünden kazıyamamıştı. Hasımlar tarafından hakem tayin edilen Solon, koyduğu kanunları taraflara kabul ettirmeyi başardı (594). Hem parçalanmasını kolaylaştırarak toprağı, hem de borçlarından muaf tutarak ve hapis yoluyle baskıyı kesinlikle kaldırdığını ilân ederek insanları hürriyete kavuşturdu; Eupatride'lerin mülkünün devredilmezliği kaldırıldı ve parçalandı. Pisistrates verdiği avanslar sayesinde küçük mülkiyetin gelişmesine imkân sağladı. Bundan sonra, yunan sitelerinde aristokratlarla demokratlar arasındaki mücadeleler mülkelerin durumunda büyük değişikliklere yol açtı; Atina'da şehir buğday ihtiyacının sağlanması meselesi, Ege'de ve Karadeniz kıyılarındaki bazı yerlerde buğday kolonileri kurulmasıyle kısmen çözüldü. III. ve II. yy.da mülkiyetin büyük ölçüde yoğunlaşması ve yoksulluğun yayılması kanlı elkoyma hareketlerine yol açtı. Roma fethine kadar (146) devam eden bu toprak mücadeleleri yunanlıların bölünmesinin, dolayısıyle de Yunanistan'ın boyun eğmesinin ve helenizmin gerilemesinin sebeplerinden biridir.

● *Roma'da.* Toprak kanunları soyluların ***ager publicus***'u (devlet toprakları) ele geçirmesini önlemek amacıyle pleb'ler lehine kabul edilmiş kanunlardır. Yunanistan'da Solon'dan önce, büyük toprak sahipleriyle köleleşmiş çiftçiler arasında bir toprak anlaşmazlığı çıkmasına karşılık, Roma'da anlaşmazlık küçük çiftçi köylülerle hayvan yetiştiriciler arasında patlak vermiştir; bunun sebebi köylülerin her fırsatta (Latium'un fethi, İtalya'nın fethi) hayvanlarını otlattıkları toprakları genişleten büyük hayvan sahipleri zararına ***ager publicus***'un bölüşülmesini sağlamağa uğraşmalarıdır. Konsül Spurius Cassius'a atfedilen ilk toprak kanunu ***ager publicus***'un bir kısmının bölüşülmesini hedef almıştı. Fakat M. Ö. IV. yy. başındaki kargaşalıklardan sonra ***ager publicus***'tan yararlanma haklarını düzenleyen Licinius Stolo'nun kanunu kabul edildi. Yüz yıl sonra yapılan yeni toprak reformu köylü sınıfının gerçekleştirdiği gelişmeyi doğrular. M. S. 297'de bir kanunla (belki de daha önceki bir tarihte hazırlanmış olan Licinius Stolo kanunuyle) özel şahısların işgal edebilecekleri ***ager publicus*** alanı sınırlandı. Toprak meselesi M. Ö. II. yy. ortalarında ciddileşerek Halk partisini yönetici sınıflarla çatıştırdı. Kamu topraklarının işletilmesi kesin kurallara bağlanmıştı. 297 Kanunuyle bir ailenin kullanma hakkı uygulayabileceği toprak 500 juger ve otlatabileceği hayvan sayısı da 100 sığır olarak sınırlanmıştı; fakat bu kanuna uyulmamağa başlandı. Toprak sahipleri arazi üstünde kullanma hakkı kazandılar ve bu hakları daimî hale getirmeğe çalıştılar. Oysa küçük hür köylülerin durumu, savaşlar, haraç ödeyen ülkelerden buğday ithali, köleliğin yayılması ve sömürgeleştirme siyasetinin durdurulması gibi sebeplerden dolayı daha da

toprak piresi

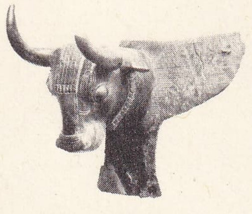

TOPRAKKALE
bronz boğa başı,
Urartu devri
(M. Ö. VII. yy.)
[«Anatopien II»
adlı kitaptan]

kötüleşmişti. Bu yüzden Tiberius Gracchus 134'te toprak kanununu değiştirmeyi teklif etti. Olağanüstü yetkiler verilmiş bir triumvir komisyonunun kamu topraklarının dökümünü yapmasını ve her toprak sahibinin işgal hakkını 125 hektarla, iki oğlu varsa 250 hektarla sınırlanmasını, hayvan sayısını sınırlamasını, pleb'lere devlete vergi ödemek şartıyle, devredilemez özellikle 7'şer buçuk hektarlık hisseler verilmesini istedi. Şiddetli bir mücadeleden sonra kanun çıktı, ama kısa süre sonra Tiberius bir ayaklanmada öldü. Senato, kanuna dokunmağa cesaret edemediyse de 129'da triumvir komisyonunu lağvetti. Sonra toprak kanunu birçok defa küçük köylülerin zararına değiştirildi (*lex Thoria*). Bunun üzerine Halk partisi yeniden mücadeleye girişti. Saturninus ve Glaucia 103-100 yılları arasında Po ovasında, Korsika'da ve Afrika'da toprak dağıttılar; fakat kısa süre sonra aristokrat parti mücadeleyi kazandı ve toprak mevzuatı geçici olarak kaldırıldı. Çok sonra Sezar, konsüllüğü sırasında bütün İtalya'daki *ager publicus*'un bölüşülmesini tamamlayan iki toprak kanunu çıkarttırdı. Sezar'ın öldürülmesinden sonra Halk partisi 44'te Antonius'a yeni bir toprak kanunu çıkarttırmayı başardı. Toprak meselesi Nerva zamanında (96-98) yeniden ortaya çıktı. Küçük köylülerin ve Roma pleb'inin durumuyle ilgilenen Nerva, halk meclislerine yoksullara dağıtmak için toprak satınalınmasını öngören bir toprak kanunu teklif etti. Bu teklif kabul edilmedi. Bununla beraber İtalya'da toprakların daha iyi bölüşülmesi uğruna girişilen bu mücadelelerin sonuçları önemlidir. Özellikle Güney İtalya'da birçok latifundia'nın ortadan kalkmamış olmasına rağmen birçok bölgede küçük ve orta toprak sahipleri yeniden yerleşti, topraklarında yaşayarak verimli bağların ve zeytinliklerin işletilmesini yakından gözeten sağlam bir küçük burjuvazi meydana getirdi. Toprak kanunları italyan halklarının kaynaşmasını kolaylaştırdı, fethin hür köylüleri için yarattığı felâketli sonuçları düzeltti ve büyük engeller aşarak, kaybolmağa yüztutmuş bir sınıfın yeniden toparlanmasına imkân verdi.

— Yağlı maddeler. Başlıca *renk açıcı topraklar*, kiselgur, lekeci kili ve etkin topraklardır. Kiselgur veya fosil diatomeler toprağı, yüzde 70 ile 80 hidratlı amorf silis ile, durultma ve kavurma işlemleriyle ortamdan giderilen yabancı maddeler kapsar. Lekeci kili kiselgur gibi saflaştırır ve durultma işleminden sonra, 400° C'tan düşük sıcaklıkta kurutularak öğütülür. Etkin topraklar, koloidal silis haline dönüştürülen ve uygun bir işlemle demir tuzları, alkali ve kalsiyum tuzları giderilen tabiî silikatlardır. Renk açıcı toprakların kullanılma şartları laboratuvar deneyleriyle tespit edilmelidir.

◆ Sıf. Topraktan yapılmış: *Avlunun ötesinde berisinde toprak çanaklar, içlerinde sular vardı* (H. E. Adıvar). *Toprak damlı ev. Toprak yol.*

— Balistik. *Toprak siper,* otomatik silâhların veya topların ve numara erlerinin gizlenmesini ve ateşe karşı korunmasını sağlayan toprak yığını. (Toprak siperin etkili olması için yer üzerinde gösterdiği kabarıklık mümkün olduğu kadar az olmalı ve ustaca kamufle edilmelidir.)

— Boya. *Toprak boya,* kayaların basit fiziksel işlemlerden geçirilmesiyle elde edilen tabiî madenî pigmentler grubu. (Sunî pigmentler kadar kuvvetli olmayan toprak boyalar, genellikle kilsi minerallerdeki demir oksitlerden meydana gelir.) Bk. ANSİKL.

— Kim. *Toprak alkali madenler,* kalsiyum, stronsiyum, baryum ve radyumu kapsayan madenler grubu. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Boya. Boya sanayiinde kullanılan başlıca *toprak boya*'lar şunlardır: *cassel toprağı,* genellikle yarı fosilleşmiş bitkilerden meydana gelen humuslu kahverengi-siyah tonda tabiî pigmentlerdir; *ombriya toprağı,* koyu kahverengi tabiî madenî pigmentler, genellikle hidratlı demir peroksit ve manganez dioksitle renklenmiş kildir (tabiî ombriya toprağı ve kireçli ombriya toprağı olarak ikiye ayrılır); *siena toprağı,* sarıkahverengi tonda, nispeten saydam, hidratlı demir peroksitle renklenmiş kilden meydana gelen tabiî madenî pigmentlerdir (bunlar da tabiî siena toprağı ve kireçli siena toprağı diye ayırt edilir); *yeşil toprak,* genellikle demir tuzlarıyle renklenmiş karmaşık silikatlardan meydana gelen ve gri-yeşilden yeşile kadar tonları bulunan tabiî madenî pigmentlerdir.

— Kim. *Toprak alkali madenler,* oksitlerine (kireç, stronsiyum oksit, baryum oksit) eskiden toprak adı verilmesi ve alkalilerinkine benzer kimyasal özellikleı göstermeleri sebebiyle bu şekilde adlandırılmıştır. Bunlar, periyotlar cetvelinin ikinci sütununda yer alan iki değerli pozitif elementlerdir; atomlarının dış elektron kabuklarında iki elektron vardır. Çok sert değillerdir, akkor derecede erirler, yoğunlukları da fazla değildir. Alkali madenlerle aralarında sadece değer farkları bulunur ve bunlar kadar olmamakla beraber çok elektropozitif ve aktiftirler; halojenler ve oksijen ile kolayca birleşirler, indirgendirler ve suyu ayrıştırırlar. Az çözünen hidroksitleri kuvvetli bazlardır; alkali tuzlardan daha az çözünen tuzları da anyonların renkli olduğu haller dışında renksizdir. (LM)

Toprak (*La Terre*), Emile Zola'nın romanı (1887), *Rougon-Macquart* dizisinin on beşinci kitabı. Yazar, bu eserde Beauce köylülerini anlatır, onların kabalıklarını ve açgözlülüklerini önümüze serer. Zola, Balzac'ın *Paysans*'da (Köylüler) ortaya koyduğu katı imajı daha da ileri götürür. Ama hiç bir yazarın yapmadığı şekilde, toprak adamıyle toprağın anlaşmasını dile getirir. 1887'de bu roman skandal yarattı ve natüralistler arasında bile tepkiler yarattı (18 ağustosta *Figaro*'da Paul Bonnetain, J.-H. Rosny, Paul Margueritte, Lucien Descaves, Gustave Guiches tarafından yayımlanan «Beşler bildirgesi»). [→ Bibliyo.] (L)

TOPRAK (Burhan), türk yazarı (Demirci 1906 - İstanbul 1967). İzmir Erkek lisesini (1924), Paris Üniversitesi Edebiyat fakültesini bitirdi (1929). Güzel Sanatlar akademisi sanat tarihi profesörlüğünde bulundu. Eserleri: *Yunus Emre Divanı* (1933); *Epiktetos'tan Düşünceler ve Sohbetler* (1937); *Ballar Balını Buldum* (1940); *Sanat Şaheserleri* (3 cilt, 1940). [M]

TOPRAK (Ömer Faruk), türk şairi (İstanbul 1920). Kütahya lisesini bitirdi (1941), İstanbul Hukuk fakültesinde okudu. 1938'den itibaren çeşitli dergilerde şiirler ve denemeler yayımladı. Şiir kitapları: *İnsanlar* (1943); *Hürriyet* (Suat Taşer ile) [1945]; *Dağda Ateş Yakanlar* (1955); *Susan Anadolu* (1966); hatıra: *Duman ve Alev* (1968). [M]

TOPRAKALTI bls. sıf. Özellikle toprağın altında bulunan, henüz işletilmemiş tabiî zenginlikler, cevherler için kullanılır: *Toprakaltı zenginliklerimiz. Eşanl.* YERALTI. (M)

TOPRAKBASTI bls. i. *Esk.* Yabancı bir ülkeye giren yolcudan veya eşyadan alınan vergi. (*Toprakbastı parası* da denirdi). *Eşanl.* OKTRUVA.

— Mal. *Esk. Toprakbastı parası,* küçük baş hayvanlar için alınan bir çeşit vergi.

— ANSİKL. Mal. *Esk.* Ağnam (koyun ve keçi) çeşitli yerlerden (özellikle Trakya bölgesinden) İstanbul'a gönderilirdi. Ağnam resmi de denilen *toprakbastı parası* İstanbul'a gönderilen koyun, keçi gibi kasaplık hayvanlardan geçit, derbent ve iskelelerde alınan vergidir. Bu vergi, hayvan sayısına göre hesaplanırdı. Toprakbastı parası, yerine göre değişik seviyede olurdu. (M)

TOPRAKKALE. Esk coğ. Van'ın 2 km kuzeydoğusunda urartu kalesi ve şehri. Urartu krallarından Rusa I (M.Ö. 733-714) tarafından kuruldu; şehre, *Rusahinili* (Rusa şehri) adı verildi. Şehrin hangi tarihte yıkıldığı kesin olarak bilinmiyor; İskitler veya Medler tarafından M.Ö. VII.yy. sonu veya VI.yy. başlarında tahrip edildiği ve bu tarihten sonra terk edildiği sanılıyor. Urartu devletinin son başşehri olan Toprakkale'yi XIX.yy. başlarında bazı gezginler ve bilim adamları ziyaret etti; ingiliz, alman ve ruslar şehirde araştırma yaptılar. Sistemli kazılar Prof. Dr. Arif Erzen başkanlığında yapıldı (1959-1961). Kazılarda ortaya çıkan en önemli yapı baştanrı Haldi'ye ait kare planlı (13,80 m × 13,80 m) tapınaktır. Cephesi madenî kalkanlarla süslüdür. Tapınağa ait, bugüne kadar ele geçirilen 5 kalkandan biri, son kazıda bulunmuştur (Ankara Arkeoloji müzesinde). Kalkanların üzerinde kral Rusa III'ün adak kitabeleri yer alır. Akropolün güneyinde ortaya çıkarılan önemli bir yapı da, içinde 14 şarap küpünün bulunduğu mahzendir. Mahzenin güneyinde, ana kayaya oyulmuş bir sarnıç yer alır. Sarnıca, yine kayaya oyulmuş merdivenlerle inilir. (M)

TOPRAKKALE, Akdeniz bölgesinde (Adana ili, Osmaniye ilçesi) bucak; 6 752 **nüf.** (1965); 6 köy.

— *Bucak merkezi (Toprakkale kasabası),* 3 446 nüf. (1965), Osmaniye'nin batısında, tarihî kalenin bulunduğu tepenin eteğinde. İstasyonu, İskenderun'da son bulan demiryolunun ayrım noktası olarak önem taşır. (M)

TOPRAKLAMA i. (*topraklamak*'tan *toprakla-ma*). Topraklamak eylemi.

— Telekom. *Topraklama çubuğu,* geçici bir telgraf hattı kurulduğunda, toprak hattını toprağa bağlamak için kullanılan madenî çubuk. (L)

TOPRAKLAMAK geçl. f. (*toprak*'tan *toprak-la-mak*). Üzerini toprakla örtmek.

— Zır. Kışın bir toprak tabakasıyle örtmek: *Çayırları topraklamak.* || *Tarlavı topraklamak,* bir tarlanın yüzeyine, verimini arttırmağa yetecek miktarda işlenebilir toprak yaymak.

◆ **Topraklanmak** edilg. f. Topraklamak eylemine konu olmak. (ML)

TOPRAKLANDIRMAK geçl. f. (*topraklanmak*'tan *topraklan-dır-mak*). Birini, işletip geçimini sağlayabilecek kadar toprak sahibi etmek: *Fakir çiftçiyi topraklandırmak.* (M)

TOPRAKLI sıf. (*toprak*'tan *toprak-lı*). İçine toprak karışmış olan. || İşleyecek toprağı olan (köylü). [M]

Topraklı. Arkeol. Karataş - Adana karayolunun batısında, Karataş'ın 12 km kuzeybatısında arkeolojik yer. Roma çağına ait bir yerleşmedir. Yapı kalıntıları, çanak çömlekler, sütun parçaları görülür. (M)

Toprak Mahsulleri ofisi, tahıl üreticisini ve tüketicisini korumak üzere piyasayı düzenlemek, afyon ve benzeri uyuşturucu madde tekellerini işletmek amacıyle kurulmuş (1938), Ticaret bakanlığına bağlı; malî ve idarî muhtariyeti olan, sorumluluğu sermayesiyle sınırlı; özel hukuk hükümlerine bağlı iktisadî devlet teşekkülü. Görevleri: tahıl alım ve satım fiyatlarını tespit eder; tahıl ve pirinç alır, satar; gerekli durumlarda buğday ve pirinç ithal ederek piyasaya sürer; un ve ekmek fabrikaları kurar, işletir; tahılın muhafazası ve temizlenmesiyle ilgili silo, depo v.b. tesisleri kurar, işletir; devlet tekelinde bulunan afyon v.b. uyuşturucu maddelerin alım, imalât ve satış işleriyle uğraşır. Genel müdürlük seviyesindeki kuruluşun bölüm ve birimleri şunlardır: Planlama kurulu, Müdürler Disiplin komisyonu, Memurlar Disiplin komisyonu, Memurlar Seçim komisyonu, Teklifleri İnceleme komisyonu; Tetkik ve İstişare kurulu, Teftiş kurulu, Hukuk müşavirliği, Araştırma Planlama ve Koordinasyon müdürlüğü, Organizasyon ve Metot müdürlüğü, Savunma sekreterliği; Alım ve Muhafaza müdürlüğü, Afyon müdürlüğü, Satış müdürlüğü.

Ofisin taşra teşkilâtı Afyon, Ankara, Diyarbakır, Erzurum, İskenderun, İstanbul, İzmir, Konya, Samsun bölge müdürlükleriyle İstanbul Afyon İşleri, İstanbul Malzeme Şube müdürlükleri, kampanya durumunun gerektirdiği yerlerde görevlendirilen ekipler ve Washington bürosundan meydana gelir. (M)

TOPRAK PİRESİ bls. i. Sebzelere ve asmalara dadanan sıçrayıcı kınkanatlı böcek. (İlmî adı *haltica.* Chrysomelidae familyasından.)

— ANSİKL. *Toprak piresi,* lahana, asma v.b. gibi bitkilere zararlıdır; çok ufak oluşu (birkaç milimetre) onu yok etmek için başvurulan usulleri çoğu zaman etkisiz bı-

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

rakır. Bağ toprak piresine (*Haltica ampelophaga*) karşı mücadele etmek için asmanın dibine ufak çubuk, kuru yaprak veya kokulu bitki demetleri dizilir; böcekler kışlamak için buraya birikince demetler ateşe verilerek imha edilir. Kurtçuklar, yapraklı asma dalları üzerine arsenikli ilâç veya sabun ve petrollü bir emülsiyon püskürterek yok edilir. Bu işlemler sebzelere uygulanamaz. (L)

TOPRAKSIZ sıf. (*toprak*'tan *toprak-sız*). İçinde toprak olmayan. || İşleyecek toprağı olmayan: *Topraksız köylüye toprak dağıtmak.* (M)

Topraksu Genel müdürlüğü, zıraata elverişli topraklarda toprak aşınmasını önlemek, sel zararlarına engel olmak, suyun toprakta kalmasını ve toprağın veriminin arttırılmasını sağlayıcı tedbirleri almak amacıyle, Köy İşleri bakanlığına bağlı olarak kurulmuş (1963), genel müdürlük seviyesinde devlet teşkilâtı. Zıraatta sudan yararlanılabilmesi için gerekli toprak tesviyeleri yapmak; tarla içi sulama çalışmalarına yardımcı olmak; drenaj tesisleri kurmak; küçük su tesisleri meydana getirmek; devletin veya özel kişilerin mülkiyetindeki yabanî zeytinlik, harnupluk, sakızlık, fundalık, makilik, tabiî mera v.b. yerlerde ıslah çalışmalarını yürütmek; ıslah edilmesi gereken veya bataklıktan kurutulmuş yerleri canladırmak; toprak araştırmaları yapmak ve toprak haritaları hazırlamak gibi görevleri yerine getirir. Faaliyetiyle ilgili eğitim ve öğretim işlerini düzenler; görevleriyle ilgili çalışmaları yapacak olan çiftçilere kredi sağlar. Gerekli kuruluşları, laboratuvarları, tüzel kişiliği olan işletmeleri, birlikleri ve ortaklıkları kurar. (M)

TOPRAK TEPE, Batı Toroslar'da, Sultan dağlarının kuzeybatı ucunda, bu dağların en yüksek doruğu; yüksl. 2 520 m. (M)

TOPSÖE (Vilhelm), danimarkalı yazar (Skaelskör 1840-Skodsborg 1881). İsviçre. Fransa ve Amerika seyahatleriyle (1870-1874) ilgili notlarını kâleme aldı, *Dagbladet* gazetesi müdürü oldu (1872), *Jason med det Gyldne Skind* (Jason ve Altın Post) [1875] adlı romanıyle büyük başarı kazandı. Sonra *Nutidsbilleder*'ini (Bugünden Görüntüler) [1878] yayımladı. Topsöe romantizmle natüralizm arasındaki geçiş döneminin temsilcisidir. (L)

TOPTAN zf. (*top*'tan *top-tan*). Topluca, toplu olarak: *Bunların hepsi de, toptan iyi yürekli insanlardı* (Kemal Tahir). *Muhtar, Ağa, İmam, toptan köy senin emrindedir* (S. Kocagöz). || Büyük miktarda: *Bir gün evvel bakkalda soğan bulamamıştı. Toptan soğan almak kararında idi* (B. Felek). *Toptan satış.*

— Tic. Ürünlerin imalâtçıdan önemli miktarlarda satın alınması ve perakendeci tacirlere büyük miktarlarda satılması. (Toptancı tacir malları üretim veya imalât yerinden alır, depo eder ve dağıtır. *Yarı-toptan ticaret*'te miktarlar azalmıştır). [ML]

TOPTANCI i. (*toptan*'dan *toptan-cı*). Bir malın parça parça değil de toplu olarak ve büyük ölçüde satımıyle uğraşan tacir.

◆ **Toptancılık** i. Toptancının işi. (M)

Toptepe. Arkeol. Trakya'da Marmara Ereğlisi'nin 5 km batısında, İstanbul-Tekirdağ karayolunun 1 km güneyinde, deniz kıyısında yerleşme. Kargaburun'un ucundadır. D.H. French tarafından tespit edilen yerleşmenin üzerinde İlk Tunç çağa ait, Truva I ve Truva II-V arasında bulunan çanak çömleğe benzer eşya ele geçti. Çarkta yapılmış bazı parçaların Orta Tunç çağa veya daha geç evrelere ait olduğu sanılıyor. (M)

TOPUK i. (esk. türk. *topık*'tan). İnsan ayağının, içinde ökçe kemiği bulunan arka ve alt kısmı: *Ürktü, manevî, sebepsiz bir korku, soğuk ürperme rüzgârı gibi, topuklarından yukarı yürümeye başladı* (Ömer Seyfeddin). *Topuklarımla merdiven tahtalarına vurarak, kapılara çarparak odama çıktım* (R. N. Güntekin). || Ökçe. || *Topuk demiri.* Bk. TOPUKDEMİRİ.

— ÇEŞ. DEY. *Topuk çalmak,* (atlarda) yürürken ayakları birbirine çarpmak. || *Topuk çatlatmak,* hızlı gitmek, uzağa gitmek. || *Topuklarına kadar,* aşık çıkıntılarına kadar: *Çizmeleri topuklarına kadar çamura batıyor ve ayağını kaldırdığı zaman bıraktığı çukura kirli sular doluyordu* (Sabahattin Ali). || (*Birinin*) *Topuğuna basmak,* birinin peşi sıra gitmek, birini yakından izlemek.

— Anat. *Topuk kemiği,* ayakbileği kemiklerinin en irisi; topuk çıkıntısını meydana getirir. Bk. ANSİKL.

— Denizbil. Deniz dibinin, belirli bir derinlikte giderken birdenbire bir tümsek meydana getirecek şekilde yükselmesi sonucu oluşan sığlık. || Bir halicin girişinde meydana gelen, ırmak akıntısı ve deniz dalgalarıyle temas halindeki sığlık. (*Eşanl.* SET.) || Bazı düz kıyıların kenarında oluşan ve bir kıyı şeridi meydana getirerek su yüzüne çıkabilen kum kancası. || *Kıyı topuğu,* bazı kıyıları, özellikle Batı Afrika kıyılarını döven büyük dalgaların meydana getirdiği bölge. Bk. ANSİKL.

— Denizc. Bir gemi omurgasının geri taraftaki ucu. || Madenî inşaatta dümen bodoslamasının dümen anası oturtulan alt kısmı. || *Topuk atlamak,* bir geminin topuk biçiminde bir sığlığı sürtünerek geçmesi. || *Topuk çemberi,* bir kotra direği topuğunun içine geçirilen iki yanaklı ağaç veya madenî yuva. (Direk bu yuva içinde ve kendi ekseni üzerine yatırılıp kaldırılır ve düzey olarak geriye yatırılarak indirilmiş olur. Bu yataklar ya direğin topuğuna tespit olunur veya güverteye mıhlanır.) || *Döşek postası topuğu,* bu postanın omurgaya dayanan kısmı. || *Makara topuğu,* sabit bir konumda durmasını sağlamak için, bir makaranın dibinde bırakılan ağaç çıkıntı. || *Topuk makarası,* yük bumbasının dibindeki makara. (Yük teli bu makaradan dolaştıktan sonra vince verilir.) || *Bumba topuğu,* bumbanın alt ucu. || *Cıvadıra topuğu,* cıvadıranın gemiye dayanan geri ucu.

— Kıyf. *Esk. Topuk mesti,* kadınların giydiği kısa mest. (Rengi siyahtı, çedikten sonra giyilir; koncu, aşık kemiğini iki parmak kadar geçer, üzerine yemeni veya papuç giyilirdi.)

— Mad. oc. Toprak çökmelerini ve kaymalarını önlemek için, işletme alanının ortasında el değmeden bırakılan kömür veya cevher adası. || *Topuk alma,* bir işletmenin ilk kısmında, galeri veya şantiyelerle sınırlanmış cevher veya kömür topuklarının işletilmesi. || *Ağaç topuk,* tavanla birleşinceye kadar ikisi bir yönde ikisi öbür yönde olmak üzere üst üste konmuş, duvardan çatıya doğru yatay olarak (veya tabana ve tavana paralel olarak) yerleştirilmiş ağaç parçalardan meydana gelen tahkimat. Bk. ANSİKL.

— Mim. Birbiriyle birleşen biri içbükey, öbürü dışbükey iki çeyrek daireden meydana gelen süsleme motifi. || Bir yarım kaval ve bir çukur silmeden meydana gelen çıkıntısı yüksekliğine eşit olan silme.

— Müz. Kimi zaman kemanın yay yükselteceğine verilen ad. || *Topukta çalmak,* yayın yükseltecek yakın kısmıyle çalmak.

— Zool. ve Vet. Bazı hayvanlarda ayağın arka kısmı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Anat. *Topuk kemiği* önden arkaya doğru uzun, yandan basıktır. Üst yüzü aşık kemiğiyle eklemlenir, ayakta dururken bütün vücut ağırlığını taşır. Alt yüzü doğrudan doğruya deri altında bulunup topuk çıkıntısını meydana getirir. Ön tarafta topuk kemiği zarkemik ile eklemlenir. Arka yüzü Akhilleus kirişinin yapışma yeridir. Topuk kemiği kırıkları hemen her zaman topuk üzerine düşmekten ileri gelir; tedavisi güç, sonucu şüphelidir.

— Denizbil. *Kıyı topuğu*'nun meydana getirdiği sığlıklar denizcileri çok sıkıntıya sokar. Senegal kıyılarındaki topuk, sular yükselince ancak 2 m, alçalınca birkaç desimetre derinlik bırakır; oysa halicin dip derinliği 10-15 m arasındadır. Kıyı topukları, ırmak akıntısı taşıdığı gereci açığa göndermeye yeterince olduğu dönemlerde, kıyı sapması etkisiyle meydana gelmiştir. Kum etiyaj sularının sızmasına yetecek kadar gözenekliyse, kıyı topukları tamamıyle su yüzüne çıkabilir: Batı Fildişi Kıyısı'nda olduğu gibi. Kıyı topukları özellikle az girintili çıkıntılı, büyük dalgalarla dövülen, bol kumlu yani kıyı sapmasına elverişli şartların hepsinin bulunduğu kıyılarda gelişir. Bu yüzden Moritanya, Senegal, Fildişi Kıyısı, Togo ve Dahomey kıyılarında net bir şekilde görülür.

— Mad. oc. *Ağaç topuk* çok sağlam ve dengelidir. Tabaka halindeki bir galerinin kenarına yuvarlak ağaçlardan (genellikle toplanmış eski tahkimat ağaçlarından) yapılmış bir topuk hattı yerleştirilebilir. Bu topuk hattının sıkıştırma gücü ağaçların meydana getirdiği bacanın içine toprak doldurarak azaltılır. Bir kazı alnında, doldurmanın kenarına bir ağaç topuk hattı yerleştirilebilir; fakat sıkıştırma güçlerinin az olması için çaplanmış sert kalaslarla yapılır ve her ayakta araya iki sıkılayıcı sokulur.

— Zool. ve Vet. Topuk kemiği, insan gibi, ayakta dururken veya yürürken tabanına basarak yürüyen türlerde çok geliştiği gibi, ancak ayaktayken ayağını yere basabilen ve tırnağına basarak yürüyen hayvanlarda da (atlar, sığırlar) çok gelişmiştir. Bu hayvanlarda topuğun başlıca görevi Akhilleus kirişinin yapışmasına, tutunmasına yaramaktır; hayvan yürürken veya ayakta dururken bu kiriş önemli ve daimî bir çaba içindedir.

Atta topuk toynağın çok önemli sayılan bir bölgesidir. İyi bir topuk toynağın ön kısmının yarısı yüksekliğinde ve tıpkı onun gibi yere 45° eğik olmalıdır. Topuğun iki kenarında birer payanda kemeri, bunların arasında da taban çatalı yer alır. Üzeri, toynak çeperinin üst kenarını bir şerit gibi saran tüylerle kaplıdır.

Yüksek topuk, toynağın ön kısmının yarısından daha fazla olur ve doğrultusu hemen hemen dikeye yaklaşır. Böyle topuklar genellikle «sıkı»dır. Bu kusur çoğu zaman nalbandın topuğu yeteri kadar yontmamasından veya nalın çok uzun ve kalın olması dolayısıyle topuğun yeteri kadar aşınmamasından ileri gelir. Böyle bir durum *dar topukluluğun* başlangıcıdır.

Alçak topuk bunun tersidir; genellikle düz ayaklarda görülür. Önceki kusur gibi bu da nallama ile düzeltilebilir. (LM)

TOPUKDEMİRİ bİş. i. Üzerinde kapı menteşesinin döndüğü yuvarlak ve dirsekli madenî parça. (L)

TOPUKLU sıf. (*topuk*'tan *topuk-lu*). Ökçesi yüksek olan: *Topuklu ayakkabı.* (M)

TOPUR i. *Halk dili.* Kestanenin dikenli dış kabuğu. (M)

TOPUSKO, Yugoslavya'da (Hırvatistan) ılıca merkezi, Glina vâdisinde. Radyoaktif kaynaklar ve çamur banyoları. Demir filizi. (L)

TOPUT i. (*top*'tan). Kim. *Yeni.* Durgun bir sıvıdan ayrılarak dibe çöken katı madde. *Esk.* Rüsup. *Eşanl.* ÇÖKELTİ, TORTU (M)

TOPUZ i. (esk. türk. k.). Bir ucu top gibi olan silâh: *Uzandı, ezdiği başın üstünde duran kanlı topuzu aldı* (Ömer Seyfeddin). || Bir şeyin elle tutulan çıkıntısı: *Eliyle kapının topuzunu kavrıyarak sarsıyordu* (H. Z. Uşaklıgil). || Saçın top gibi toplanmış şekli: *Nihal'in uzun saçları çocukluğundan bir hatıra olarak arkasına salıverilmiş* [...], *iki taraftan alınan birer demetle tepesinin üstünde bir küçük topuz, ancak peçesiyle çarşafını tutacak kadar bir şey yapılmış idi* (H.Z. Uşaklıgil).

— ÇEŞ. DEY. *Topuz altında,* baskı altında. || *Topuz gibi,* bodur ve tıknaz (kimse).

— Denizc. Millî bayramlarda alay sancaklarıyle (işaret bayrakları) birlikte veya yalnız olarak gemi direklerinin tepesine çekilen millî bayrak.

— Müz. Davulu tınlatmak için kullanılan yuvarlak uçlu kollu âlet.

— Teknol. Bir ayağın veya şapkalı destenin üst kısmı.

— Zool. Bir organın uç tarafındaki şişkinlik. (Gündüz kelebeklerinde duyargaların ucu topuz şeklindedir. Değişik sayıda parçacıklardan oluşan topuz, daima duyarganın ucunda bulunur.)

— ANSİKL. Arkeol. Eski Mezopotamyalıların inançlarına göre, *topuz*'u ancak tanrılar kullanabilirdi. Topuz, taştan yapılırdı; yuvarlak, yumurta ve armut biçimin-

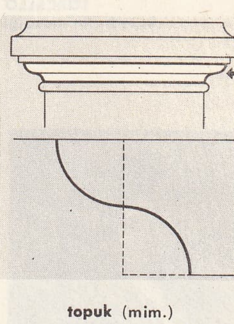

topuk (mim.)

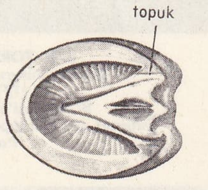

topuk (vet.)

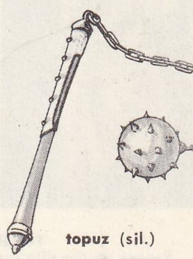

topuz (sil.)

topuz (zool.)

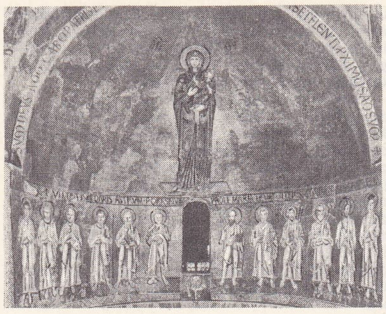

TORCELLO
katedralin mozaiği

deydi, sapa geçirilebilmesi için delinirdi. III. Binyılda Kartallar dikme taşının bir yüzünde (Louvre müzesi), tanrı Ningirsu yenilmişlerin başını topuzla ezerken tasvir edilmiştir. Kralların veya prenslerin tanrılara kendi tapınaklarında adak olarak sunduğu birçok topuz bulunmuştur. Asur devrinde, topuz bir hükümdarlık, bir saltanat işareti haline geldi, krallar ve yüksek rütbeli kimseler, kendilerini, bu topuzu asa gibi ellerinde tutmuş halde tasvir ettirirlerdi.

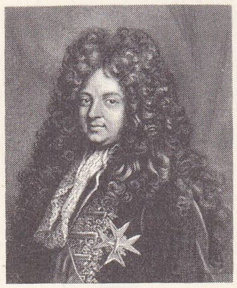

J.-B. TORCY
Dossier'nin eseri (1711)
H. Rigaud'dan
Cabinet des Estampes, Paris

— Etnogr. Tarihöncesinde taştan yapılmış topuz başları vardı. Madenî topuz, Ortaçağda da «silâh topuzları» adıyle ortaya çıktı. Melanezya ve Avustralya'da topuzların öldürücü niteliği başlarına yıldızlı topuzlar konarak artırılmıştır. Güney Amerika'da, Orta Asya'da ve Aynularda bugün de topuz kullanılmakatdır.

— Sil. Silâh olarak kullanılan ilk topuzların başı bronzdandı, bu baş sivri uçlarla kaplıydı. Zırh elbiseler daha iyi korumağa başladığı zaman demir ve çelikten topuzlar yapıldı, başları da kanatçık biçiminde kesildi. XVI. yy.da kullanılmış olan son topuzlar bu cinstendir; bunlar eyerin kaşına ve sağ tarafa asılırlardı. Yakın vuruşma âleti olarak kullanılırdı. Süvarilerin kullandığı topuzlar, piyadeninkine göre daha ağırdı.

◆ Sıf. Topuz biçiminde olan: *Topuz burun.* (ML)

TOREL
Leonor de Castilla'nın heykeli,
Westminster kilisesi

TOPUZ (Hıfzı), türk gazetecisi (İstanbul 1923). Galatasaray lisesini (1935), İstanbul Hukuk fakültesini (1948) bitirdi. Çeşitli gazetelerde muhabir, istihbarat şefi, sekreter, yazı işleri müdürü, dış siyaset yazarı olarak çalıştı. Paris'te UNESCO genel sekreterliği Haberleşme Dairesi Haberleşme bölümüne gazetecilik uzmanı oldu (1959). Aynı yerin sorumlu yöneticiliğine getirildi (1969). Eserleri: *Fransa'da Gazeteci Asgarî Ücretleri* (1955); *Basında İstihdam Meselesi* (1960); *Yukarı Afrika* (1971). [M]

Topuz barajı veya **Karanlık barajı** veya **Kömürcü barajı,** İstanbul'da, Belgrat ormanı içinde, Belgrat çayı üzerinde, tuğla set olarak inşa edilmiş içme suyu barajı (1620). Osman II'nin emriyle yapıldı. Barajın temelden yüksekliği 8,60 m; kret uzunluğu 64,50 m; depolama hacmi 70 000 m³; drenaj alanı 4,56 km²; sahibi, İstanbul Sular idaresi. (M)

TOPUZLU sıf. (*topuz*'dan *topuz-lu*). Topuzu olan: *Gümüş topuzlu bastonu, sarı çantası, hasırlı kırmızı fesi...* (Orhan Kemal).

— Ask. *Esk. Topuzlu süvari çavuşları,* savaş sırasında, savaşan erlerin düşman karşısında gerilemesine ve kaçmasına engel olmak için savaş alanının çevresinde nöbet tutan ve devriye gezen çavuşlar. (Bunlar ellerinde birer topuz taşıdıkları için bu adla anılırdı.)

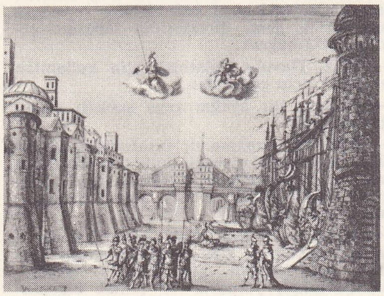

Giacomo TORELLİ
«Petit-Bourbon'un Sahnesi»
Comédie-Française kütüphanesi, Paris

— Sil. *Topuzlu kamçı,* XI. - XVI.yy. ortasında kullanılmış olan taarruz silâhı; bunu piyade erleri şövalyelerin zırh elbiselerini parçalamak üzere kullanırlardı. (Bir değnek, değneğe bağlı bir zincir ve zincirin ucundaki bir topuzdan meydana gelirdi. Topuzu kirpi gibi sivri uçları olan veya sivri uçları dışarıya doğru olan başlı çiviler kaplardı.) [ML]

TOPUZLU (Cemil), türk hekimi (İstanbul 1868-ay.y. 1958). Şûrayı Devlet reislerinden İskeçeli Topuzluoğlu Ziya Paşanın oğlu. Ortaöğrenimini Galatasaray sultanîsinde tamamladı. Askerî tıbbiyeyi hekim yüzbaşı rütbesiyle bitirdi (1886). Paris'e giderek operatörlük öğrenimi yaptı (1886-1889). Türkiye'ye dönüşünde Askerî tıbbiyede ders verdi (1894). Abdülhamid II'nin oğullarından birine yaptığı ameliyatın başarıya ulaşması üzerine müşir oldu. İkinci Meşrutiyetten sonra Tıbbiyenin ıslahına çalıştı ve aynı yerin ilk reisi (dekan) oldu. Fakültenin Haydarpaşa'dan İstanbul'a taşınmasına karşı olduğu için müderrislikten ve reislikten çekildi (1911). Avrupa'ya giderek cerrahî üstüne inceleme ve çalışmalar yaptı; makaleler yayımladı, çeşitli kongrelere katıldı. Türkiye'ye dönüşünde iki kere İstanbul şehreminliğine getirildi (1912-1919). İstanbul belediyesinde birçok yenilik yaptı, belediye zabıtasını düzeltti, Gülhane parkını kurdu, yeni bulvarlar yaptırdı. Damat Ferid Paşa kabinesinde bir ay kadar nafıa nazırlığında bulundu (1920). Daha sonra bazı sosyal işlerde çalıştı. (M)

Topuzlu barajı, İstanbul'da, Belgrat ormanı içinde, Eskibağlar çayı üzerinde, tuğla set olarak inşa edilmiş (1750) içme suyu barajı. Mahmud I'in emriyle yapıldı ve set, 1786'da 3,40 m yükseltildi. Barajın temelden yüksekliği, 16 m; kret uzunluğu, 80,65 m; drenaj alanı, 0,92 km²; depolama hacmi, 160 000 m³; sahibi, İstanbul Sular idaresidir. (M)

TOR sıf. Olgunlaşmamış, ham. || Eğitilmemiş, yabanî (hayvan). || Görgüsüz, acemi. *Eşanl.* TOY. (M)

TOR i. (esk. türk. k.). Ağ.

— DEY. *Tora düşmek. Halk dili.* Aldanmak, dolandırılmak.

— Tasav. Mevlevîlikte pazarcı olan canın alışveriş için çarşıya çıktığında kuşandığı peştemal. (Tor kuşanan can'ın, alışveriş amacıyle sokağa çıktığı anlaşılırdı.)

◆ Sıf. Ağ şeklinde örülmüş. || *Tor ağ,* sık dokunmuş balık ağı. (M)

TOR i. (fr. *tore*). Mat. Bir dairenin, kendi düzleminde bulunan fakat merkezinden geçmeyen bir doğru çevresinde dönmesiyle meydana gelen cisim. (Bk. ANSİKL.) || İçindeki her sınıfın 0 ile 1 arasında bir x elemanı kapsadığı, R gerçek sayılar cisminin 1 modüllü ve katılmalı alt grubu; x sınıfı, x'e bağlı bir tamsayı eklenerek elde edilen sayılardan meydana gelir. (Tor, gerçek sayıların 2 π modüllü alt grubuyle izomorftur; bu alt grup, yarıçapı 1 olan bir çemberin noktalarının eğrisel apsisini belirler; bu da alt grubun belli ölçüde, tor denilen yüzeyle yakınlığını açıklar; bazen *bir boyutlu tor* da denir.)

— Opt. *Tor merceği,* yüzeylerinden biri (genellikle iç yüzeyi) tor şeklinde olan ve sadece normal olarak değil eğik bir doğrultuda bakarken bile gözün astigmatlığını düzelten gözlük camı.

— ANSİKL. Mat. Dönme ekseni dairenin dışında ise, *tor* bir halka şeklini alır. z'ler ekseni olarak dönme ekseni, x'ler ekseni olarak hareketli çemberin merkezinden z eksenine indirilen dikme, y'ler ekseni olarak da xz düzlemine başlangıç noktasından çıkılan dikme alınırsa, tor yüzeyinin denklemi için

$$4d^2(x^2+y^2) = (x^2+y^2+z^2+d^2-R^2)^2$$

bulunur; d daire merkezinin dönme ekseninden uzaklığını, R dairenin yarıçapını gösterir.

Guldin formülleri, tor'un alan ve hacminin ifadelerini verir:

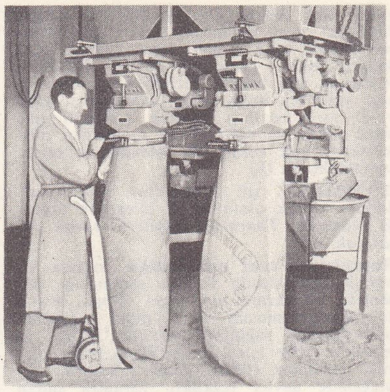

torbalama makinesi

$$S = 2\pi d.\ 2\pi R = 4\pi^2 Rd,$$
$$V = 2\pi d.\ \pi R^2 = 2\pi^2 R^2 d.$$

Tor, göbek eğrisini iki kat eğri olarak kabul eden dördüncü basamaktan bir yüzeydir. Tor'un her iki kat teğet düzlemi onu iki daire boyunca keser; bir küreyle bir tor'un kesitinin, bu iki yüzeyin ortak meridyen düzlemi üzerindeki izdüşümü daima bir koniktir. (L)

Tora (ibranîce **thorah,** yasa'dan), Musa yasasına ve içinde yer aldığı Pentateukhos'a Yahudiler tarafından verilen ad. (Bk. YAHUDİLİK.) || *Sefer-Tora,* Pentateukhos'un, sinagoglarda özellikle şabbat günü kullanılan, görevli yahudi vaizleri tarafından büyük bir özenle ve el yazısıyle parşömen üzerine kaleme alınmış, tomar halindeki nüshası. (L)

TORACA'LAR, Celebes adalarının iç kısmında kabileler topluluğu. Uzun süre adanın geri kalan kısmıyle ilişki kurmayan, gezgin tarımla ve avcılıkla geçinen savaşçı Toraca'lar bugün toprağa yerleşmektedirler. (L)

TORADELF i. (fr. *thoradelphe*). Göbekten yukarısı birbirine yapışık iki gövdeli ucube. (L)

TORAK i. (*tor*'dan *tor-ak*). Kömürleştirilecek ağaç veya pişirilecek tuğlalarla dolu olan ve dışı çamur ile sıvanan kümbet şeklinde yığın. (M)

TORAKO FRENO LAPAROTOMİ i. (fr. *thoraco-phréno-laparotomie*). Karın boşluğunun üst kısımlarındaki organlara ulaşabilmek için göğüs çeperini, diyaframı ve karnı yarma ameliyatı. (L)

TORAKOPLASTİ i. (fr. *thoracoplastie*). Göğüs kafesinin biçimini ve dinamiğini değiştiren ve birkaç kaburganın çıkarılmasını gerektiren cerrahî müdahale. (İrinli zatülcenp fistüllerinin tedavisi için Estlander tarafından düşünülen torakoplast, uzun zaman akciğer kavernlerinin tedavisinde kullanıldı. Antibiyotik tedavisinin ilerlemesi ve bazı akciğer parçalarının veya tüm akciğerin ameliyatla çıkarılması, torakoplasti uygulamasını büyük ölçüde azalttı.) [L]

TORAKOTOMİ i. (fr. *thoracotomie*). Göğüs çeperi altındaki organlara ulaşabilmek için göğüs kafesini açma ameliyatı. (L)

TORAMAN sıf. (*türemek* > *türemen*'den *toraman*). Genç irisi. || —*Esk.* Cahil, kaba, serkeş kimse. || Erkeklik organı. (M)

TORANA i. (sanskritçe k.). Hint arkeol. Revak.

— ANSİKL. *Torana* önceleri iki direk arasına gerilmiş yapraklı dallardan meydana gelen bir kemerdi; daha sonra tahta veya taştan yapıldı ve baştabanlarla bağlanan, birbirine hafifçe eğik iki direkten kuruldu. Çoğunlukla şehir ve sarayları kuşatan duvarların önüne dikilen torana, stupaların çevresindeki parmaklıkları da süsler (Bharhut, Şanşi, Mathura, Amaravati v.b.). Torana yüzyıllar boyunca değişikliğe uğrayarak Ortaçağ Hindistanı'nın büyük revaklarında son şeklini bulmuştur. (L)

TORBA i. (esk. türk. *tobra*'dan). Kıl, iplik v.b. şeylerden dokunmuş, çeşitli boy ve biçimde küçük çuval: *Arabanın içinde*

Foto. LAROUSSE

yem torbasından başka bir şey yok. Onların üstünde de Keleş kendisi oturuyor. (M. Ş. Esendal). *Boynuma anamın eliyle diktiği bezden bir torba takıldı. Buna bir de elif cüzü konup mektebe başlatıldım* (Ş. S. Aydemir).

— ÇEŞ. DEY. *Torbaya koymak,* elde etmek. || *Ağzı torba değil ki (büzesin).* Bk. AĞIZ. || *Bir torba kemik* (veya *kemik torbası*), çok zayıf kimseleri nitelemek için kullanılır: *Esrar içmekten ileri geldiği sanılan bilinmez bir hastalık Falçata Seyfi'nin içini yemiş bitirmiş, gövdesini, kemik torbasına çevirmişti* (Kemal Tahir).

— Anat. Erkek yumurtalarının bulunduğu kese, husye.

— Ask. *Çağ torbası,* orduda kullanılan hayvanların birer günlük sert yem ihtiyacını taşımak üzere yapılan iki taraflı torba. (Çağ torbasındaki sert yem, arpa v.b. miktarı, hayvanın gördüğü hizmet ve cüssesinin büyüklüğüne göre 4,5-6 kg arasında değişirdi. Normal bir süvari hayvanının günlük sert yem payı genellikle 4,5 kg, ağır bir top koşum hayvanının veya katırının 6 kg olarak çağ torbasında bulundurulurdu.)

— Foto. Siyah bezden yapılmış, ışık geçirmez kolluk; iki ucunda, kolların içeri sokulması için iki delik bulunur ve karanlık odaya girmeden filmin çıkarılmasına, değiştirilmesine yarar.

— Mutf. *Torba yoğurdu.* Bk. YOĞURT. || *Krema torbası,* ucuna değişik biçimde ve çapta bir kovan takılan, huni biçiminde bez torba; pastaları süslemekte kullanılır.

— Okç. Ok koymağa yarayan mahfazaya verilen ad. (Bu torbalar çuval veya abadan yapılır, ağzı büzülürdü. Dibine okların dik durması için keçe konulur ve ağzına kadar talaşla doldurulurdu. Oklar torbaya dikine yerleştirilirdi.)

— Teşk. tar. *Torba oğlanları,* osmanlı devlet teşkilâtında acemi ocağına yazılarak inşaat, nakliyat ve gemi işlerinde çalıştırılan kimselere verilen ad.

— Tıp. *Esk.* Vücudun bir yerinde oluşan içi su, irin v.b. dolu şiş. (ML)

TORBALAMA i. (*torbalamak*'tan *torbala-ma*). Torbalara doldurma; torba haline getirme. || *Torbalama makinesi,* torbalar halinde piyasaya sürülecek malı boş çuvallara otomatik olarak dolduran makine. (ML)

TORBALAMAK geçl. f. (*torba*'dan *tor-ba-la-mak*). Torba haline getirmek. || Torba içine koymak. (M)

TORBALANMA i. (*torbalanmak*'tan *torbalan-ma*). Torbalanmak eylemi.

— Denizc. Yeni açıldığı için henüz boşu alınmamış (gerilmemiş) bir yelkenin, içine rüzgârın dolunca tulum gibi şişmesi. (M)

TORBALANMAK geçl. f. (*torbalamak*'-tan *torbala-n-mak*). [Giyecek için] Bir tarafı torba gibi gevşeyip sarkmak. || [Çene altı, göz altı ve yanak için] Pörsümek, sarkmak.

— Denizc. Yelkenin direğe bağlanan rüzgâr üstü yakasının rüzgâr altı yakasından daha uzun oluşu veya sıkıca gerilemeyişi. (M)

TORBALI sıf. (*torba*'dan *torba-lı*). Torbası olan, torba taşıyan.

— Denizc. *Torbalı yük,* bez, kâğıt, polietilen v.b. malzemeden yapılan torbalar içinde taşınan yük. (M)

TORBALI, Ege bölgesinde (İzmir ili) ilçe merkezi küçük şehir; 15 725 nüf. (1970). İzmir - Aydın karayolunun 40. km'si üzerinde düz bir alanda kurulmuştur. İzmir-Aydın demiryolu üzerinde bulunan istasyonu da Ödemiş ve Tire'ye giden demiryollarının ayrım noktasıdır. Şehirde idarî merkezin bulunduğu kesime *Tepeköy* denir. Asıl Torbalı, bunun yanı başında ayrı bir mahalle halindedir. 1928'de şiddetli bir deprem, Torbalı'da önemli yıkım yaptı. — *Torbalı ilçesi,* 600 km²; 49 890 nüf. (1970). Merkez ve Dağkızılca bucakları; 39 köy. Pamuk, tütün, bağcılık. (M)

TORBANİT i. (yer adı *Torban* Hill'den [İskoçya] fr. *torbanite*). Miner. Asfalt çeşidi. (L)

TORBERNİT i. (isveçli kimyacı *Torbern* Olof Bergman'ın adından fr. *torbernite*). Miner. Formülü $Cu(UO_2)_2(PO_4)_2, 8H_2O$ olan hidratlı tabiî bakır ve uranyum fosfat. *Eşanl.* KALKOLİT. (L)

TORCELLO, Venedik denizkulağında ada, idarî bakımdan Venedik'e bağlıdır. Birçok kanalın aştığı adada 639'da yapılan, XI. yy.da bizans üslûbunda yeniden inşa edilen güzel çinilerle süslü bir katedral vardır. Daire planlı San Fosca kilisesi XII. yy.dan kalmadır. Ada halkı balıkçılık ve sebzecilikle uğraşır.

— Tar. İstilâlar devrinde, adaya Altino (*Altinum*) bölgesinden kaçanlar sığındı. Torcello, kara sitelerine karşı bağımsız olan adalar birliğinin başkanıydı. (L)

TORCHİ (Luigi), italyan bestecisi ve müzik yazarı (Mondano 1858 - Bologna 1920). Pesaro ve Bologna müzik liselerinde estetik ve müzik tarihi öğretmenliği yaptı. Bazı müzik eserleri dışında *La Musica Strumentale in Italia nei Seccoli XVI-XVIII* (XVI.-XVIII. yy. Arasında İtalya'da Çalgı Müziği) [1901] ve XIV., XV. ve XVI.yy. Polifonik ses eserlerinin yeniden kuruluşu olan *Arte Musicale in Italia* (İtalya'da Müzik Sanatı) adlı bir derleme bıraktı. (L)

TORCY (Jean-Baptiste COLBERT, DE — markisi), fransız diplomatı (Paris 1665-ay. y. 1746), Croissy markisi Charles Colbert'in oğlu. Avukattı (1683), dışişleri bakanı olan babasının etkisiyle diplomatik mesleğine girdi. 1689'da Louis XIV, Torcy'ye babasının eski görevini verdi. Torcy, İspanya kralı Carlos II'nin bıraktığı vasiyetnamenin Louis XIV tarafından kabul edilmesinden yanaydı (1700). Utrecht (1713) ve Rastatt (1714) antlaşmalarıyle sonuçlanan konferanslarda en önemli rolü oynadı. Kral naibi tarafından iktidardan uzaklaştırıldı (1715). [L]

TORDENSKJOLD (Peder WESSEL, — denir), danimarkalı amiral (Trondheim 1691-Hannover 1720). Korsandı; kaptan ve Kuzey Denizi filosu kumandanı oldu (1716). 1716 Dynekil muharebesinde İsveç filosunu yok etti. 1719'da İsveç'teki Marstrand limanını geri aldı. Bir düelloda öldü. (L)

TORDESİLLAS, İspanya'da şehir, Léon bölgesinde (Valladolid ili), Duero ırmağına hâkim bir tepede; 5 800 nüf. Castilla'nın bu tarihî şehrinin başlıca anıtı Alfonso XI'in, Santa Clara manastırı haline getirilen muvahhid üslûbunda eski sarayıdır. Santa Maria, San Pedro ve San Antolin (Tordesillaslı Gaspar'ın plateresk üslûbunda lahdi ve Juan de Juni'nin mihrap arkalığı) kiliseleri.

— Tar. 7 Haziran 1494'te Katolik krallar ile Portekiz kralı Joao arasında burada imzalanan bir antlaşma ile, papa Alexander VI tarafından 1493'te tespit edilen sınır Yeşil Burun adalarının 370 km kadar batısına alındı. Antlaşma papa Julius II tarafından onaylandı (1506). [L]

TORDYLUM i. Çokyıllık, dayanıklı otsu bitki; çiçekleri pembe veya beyaz, gövdesi türüne göre tüylü veya tüysüz olur; boyu 0,80 m'yi bulur; tarlalarda ve boş arazilerde yetişir. (Maydanozgillerden.) [L]

TOREADOR i. (isp. k.). Yanlışlıkla tore-ro'ya anlamdaş olarak özellikle Fransa'da kullanılan terim. (L)

TOREL (William), XIII. yy. sonlarında yaşamış ingiliz heykeltıraşı. Henry III'ün ve kraliçe Castilla'lı Leonor'un heykellerini yaptı (Westminster kilisesi, Londra). Torel'in tabiî büyüklükteki figürleri bronzdan döken ilk ingiliz heykeltıraşı olduğu sanılır. (L)

TORELLİ (Giacomo), fransız mimarı ve senografı (Fano, Pesaro 1608-ay.y. 1678). Venedik'te, Santi Giovanni e Paolo tiyatrosu ile, Teatro Novissimo'nun yapımında çalıştı. 1645'te Paris'e çağırıldı, orada Hôtel du Peti-Bourbon tiyatrosunu inşa etti ve saray halkı için çeşitli gösteriler düzenledi. 1661'de İtalya'ya döndü ve özellikle Fortuna di Fano tiyatrosu için çalıştı. Tiyatro dekorlarının değiştirilmesinde mekanik unsurlardan ilk yararlanan ve tiyatro makineleri alanında olağanüstü buluşlar ortaya koyan Torelli, barok senografyasının en büyük ustaları arasında yer alır. (LM)

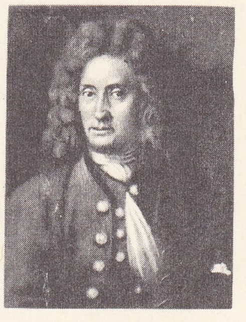
Giuseppe TORELLİ

TORELLİ (Giuseppe), italyan bestecisi ve kemancısı (Verona 1658-Bologna 1709). Bologna filarmoni akademisine girdi. Bologna okulunun başlıca temsilcisi oldu. Senfonileriyle orijinalliğini ortaya koydu. *Concerto Grosso*'ya, çeşitli çalgılar ekleyerek, İtalyan uvertürlerinin üç bölümlü kuruluşunu uyguladı. Orkestra ve yaylılar için sekiz derlemesinden ancak şunlar bilinir: *Sonate a Tre* (Üç Ses İçin Sonatlar) [1686]; *Concerta da Camera* (Oda Konçertosu), *Sonfonie* (Senfoniler) [1687]; *Concertino per Camera* (Oda Konçertinosu); *Sinfonie a 3 e Concerti a 4* (Üç Ses İçin Senfoniler, Dört Ses İçin Konçertolar) [1692], *Concerti Musicali* (Müzikal Konçertolar) [1698]; *Concerti Grossi con una Pastorale* (Pastoral'li Concerto Grosso'lar) [1709]. (L)

TORELLİ (Stefano), italyan ressamı ve desinatörü (Bologna 1712-Petersburg 1784). Napoli'li dekoratör Francesco Solimena'dan ders aldı; Bayreuth'da, daha sonra Dresden'de çalıştı (1740); Rusya'ya çağırıldı; Petersburg akademisine profesör tayin edildi (1762); Katerina II'nin gözde ressamı oldu. Başlıca eserleri: *Katerina II'nin Taç Giyme Töreni* (Leningrad, Akademi), büyük Çarskoye Selo sarayı tavanının dekorasyonu, Oranienbaum (bugün Lomonossov) Çin pavyonu. (L)

TORENO kontu
Cabinet des Estampes, Paris

TORENİA i. Karşıt yapraklı veya salkım halinde büyük çiçekli otsu bitki; Afrika ve Asya'da yetişir. (Mavi, mor ve sarı çiçekli *Torenia Fournieri* bahçelerde yetiştirilir. Sıracagillerden.) [L]

İtsukuşima'nın büyük toriisi

TORENO (José Maria QUEİPO DE LLANO RUİZ DE SARAVİA DE, — kontu), ispanyol siyaset adamı (Oviedo 1786-Paris 1843). Napolyon'a karşı ispanyol ayaklanması sırasında (1808) İngiltere'ye yardım istemeğe gönderildi. Milletvekili oldu (1811). İhtilâlden sonra Maliye bakanlığına getirildi, sonra Paris'e kaçtı (1823-1833). Affedildi, birkaç ay başbakanlık yaptı (1835) ve Paris'e çekilerek *Historia del Levantamiento Guerra y Revolucion de Espana*'yı (İspanya Savaş Ayaklanmasının ve İhtilâlin Tarihi) [1807-1814] tamamladı (1835 - 1838). [L]

TORERO i. (isp. k.). Boğa güreşinde, pi-

San Carlo sarayı
1950'de onarıldı

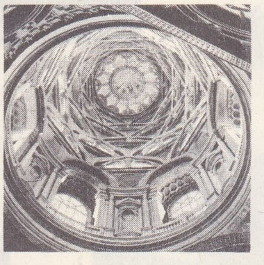
katedralin kubbe
süslemeleri

TORİNO

Foto. LAROUSSE

kador, matador v.b. gibi boğa ile güreşen herkese verilen ad. (L)

TORG i. («ticaret» anlamında rusça k.). Sovyetler birliğinde perakende satış yapılan ticaret merkezi. (L)

TORGAU, Almanya'da (Doğu Almanya, Leipzig idare bölgesi) şehir, Elbe ırmağının kıyısında; 20 400 nüf. Alman sanatının en güzel eserlerinden olan Hartenfels şatosu. Cam fabrikası. Seramik ve makine sanayii. Dökümhaneler. Luther ve taraftarları Augsburg mezhebinin temeli olan *Torgau Maddeleri*'ni (1530) burada yazdılar. Friedrich II Avusturyalıları burada yendi (3 kasım 1760). 25 Nisan 1945'te Patton kumandasında amerikan III. Ordusu, Konyev kumandasındaki sovyet birlikleriyle Torgau yakınında birleşti. (L)

TORGOS i. Esmer tüylü çok büyük akbaba; başıyle boynu çıplak ve kırmızımsıdır; boynunun her iki yanından, uzun birer kulağı andıran iki deri kıvrımı sarkar. (Afrika'da yaşayan *Torgos tracheliotus* çok seyrek olarak Avrupa'nın güneyinde görülür. Öteki türü yerlidir.) [L]

TORGUT'LAR, Orta Asya'da kalmuk grubu. Torgut'lar XVII. yy.da Volga ile Don arasında bir hanlık kurdular; fakat 1771'de 70 000'den çok aile Moğolistan'a döndü. Öbürleri Volga bölgesinde kaldı. (L)

TORHOUT, Belçika'da (Batı Flandre, Brugge idare çevresi) şehir, Brugge'nin güneybatısında; 13 500 nüf. Dokuma sanayii. Deri işçiliği. (L)

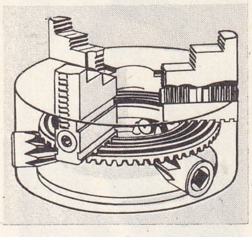

üç ayaklı amerikan torna aynası

TORİANİT i. (fr. *thorianite*). Miner. Formülü (Th, U)O_2 olan tabiî uranyum ve toryum oksit; kara kehribar rengindedir, kübik sistemde billûrlaşır ve Seylan adasında bulunur. (L)

TORİİ i. Japonya'da şinto tapınaklarında girişin ön kısmında yer alan taş, tahta veya bronz revak. (L)

Torii, Edo'da (Tokyo) taşbaskı ressamları atelyesi; XVIII. yy.da tiyatro afişleri ve oyuncu portreleri yapımında uzmanlaştı. (L)

TORİK i. Zool. Kılçıksız, boyu bir metreye yaklaşan pulsuz balık (ilmî adı *Pelamye sarda*). || *Argo*. Kafa, akıl, zekâ.

— ÇEŞ. DEY. *Toriğini çalıştırmak* (veya *işletmek*). *Argo*. Aklını kullanmak, kafasını çalıştırmak. || *Toriğini kaşımak*. *Argo*. Düşünmek. || *Uç babatorik*. Bk. UÇMAK.

— ANSİKL. Eti palamuda nazaran daha yağlıdır. Karadeniz, Marmara, Akdeniz ve Atlantik'te yaşar. Küçük balıklarla beslenir. Palamut gibi tuzlaması ve lakerdası yapılır. 1968'de Türkiye'de yıllık tutulan torik miktarı 2 317 567 kg'dır. (M)

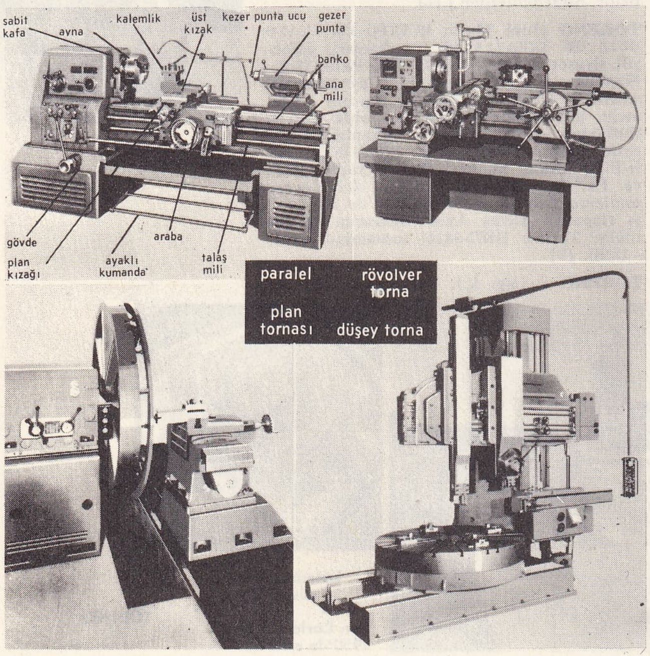

tornalar (mekan.)

TORİK sıf. (fr. *thorique*). Kim. Formülü ThO_2 olan anhidrit ile buna tekabül eden tuzlar için kullanılır. (L)

TORİL i. (isp. k.). Arenada, boğaların güreşten önce kapalı olarak tutuldukları yer. (L)

TORİLİS i. Beyaz veya pembe çiçekli otsu bitki; sapının üzerinde aşağıya doğru eğik, sert ve sık kıllar bulunur. (Torilisler genellikle 10-40 sm yüksekliğinde olur, ama boyu 1,30 m'yi bulan bir türü de vardır. Hepsi çorak yerlerde yetişir. Maydanozgillerden.) [L]

TORİN i. (fr. *thorine*). Kim. Formülü ThO_2 olan toryum oksit. (L)

TORİNO, İtalya'da şehir, Piemonte'nin merkezi, Dora Riparia ile Po ırmağının birleştiği yerde; 1 177 000 (1970) nüf. Üniversite. Şehir, Alpler yakınında, Mont-Blanc ve Büyük Saint-Bernard, Monginevro ve Moncenisio tünellerinden çıkan büyük karayollarının ağzında kuruldu. Şehirde büyük eski anıtlar yoktur. Merkez bugün de, eski roma şehri sınırındaki şato meydanıdır; yakınında tarihî binalar toplanır: XII.-XIV. yy.da kurulan ve Ortaçağdan kalma önemli koleksiyonlar kapsayan Madama sarayı, Armeria Reale (silâh ve zırhlar) ile kraliyet sarayı (1658), San Lorenzo kilisesi (Guazini, 1687), Carignano sarayı (1680), millî Risorgimento müzesi, rönesans üslûbunda katedral, Augustus zamanından kalma iki kuleli bir yapı olan Palatine kapısı, bilimler akademisi, resim müzesi. Şehrin merkezinde eskiden varlıklıların oturduğu eski evler bugün işçi evleri veya işyerleridir: burjuva meskenleri Po kıyısında ve sağ kıyıdaki tepelerde toplanır; şehri batıdan ve doğudan çevreleyen semtler sanayi varoşlarıdır.

Torino'da sanayi 1864'ten sonra gelişmeğe başladı. Şehrin Dora'nın sağ taraçasında bulunması, dökümevleriyle, iplik ve dokuma atelyelerinde erken bir tarihte hidrolik güçten yararlanmayı sağladı. Daha sonra Alpler'in yakınlığı elektrik elde etmeyi kolaylaştırdı. Bugün Torino, Alp vâdilerine dağılmış dokuma tesislerini etkisi altında tutan büyük bir konfeksiyon merkezidir. Ayrıca besin sanayii de önemlidir: reçel ve içki (aperitif) fabrikaları. Ama bugün şehrin başlıca gelir kaynağı otomobil yapımıdır: otomobil fabrikalarında 50 000 kişi çalışır. Ayrıca baskı makineleri yapımı, demiryolu ve elektrik malzemesi yapımı ve kimya sanayii (sunî dokuma ve kauçuk) gelişmiştir.

— *Torino ili*, 1 824 300 nüf. Fransa sınırından Po'ya kadar uzanan topraklarının yarısını dağlar, dörtte birini tepeler meydana getirir.

— Tar. Taurinilerin başkenti olan şehir milâdın başlangıcında askerî koloni haline getirildi (*Augusta Taurinorum*). Hıristiyanlığı kabul eden ve V. yy. başında piskoposluk merkezi olan şehri, Lombardlar işgal etti (569'dan sonra); Torino, karolenj işgali sırasında bir kontun yönetimine verildi. X. yy.da italyan kralı Berenyario II şehri marklık haline getirerek Arduin'e verdi. Şehrin kontrolunu ele geçirmek isteyen imparatorlar Savoia'lı Odone'ye verdiler (1048). Savoia'lı Umberto II kont ve marki unvanlarını aldı; fakat Torino'ya yerleşemedi (1097). Savoia sülâlesinin imparator ve piskoposla çatışmasından yararlanan şehir biraz muhtariyet kazandı (1136). Anjou'lu Carlo'nun (1270-1276) ve Monferrato'lu Guglielmo VII'nin (1276-1286) kısa süreli hâkimiyetlerinden sonra Tommaso III, Torino'yu ele geçirdi. Komün bütün siyasî bağımsızlığını kaybetmesine rağmen komün haklarıyle ilgili muhtariyeti korudu. 1536'da Fransızlar Torino'yu işgal ederek tahkim etmeğe karar verdiler. Cateau-Cambrésis antlaşmasıyle (1539) şehri muhafaza eden Fransızlar sonunda dük Emanuele Filiberto'ya bıraktılar (Blois antlaşması, 1562). İspanya veraset savaşları sırasında La Favillade kumandasında fransız birliklerinin kuşattığı (13 mayıs - 7 eylül 1716) Torino'yu prens Eugenio kurtardı. XVII. ve XVIII. yy.da eski roma surunun dışına taşan şehrin nüfusu, 1564'te 20 000'ken, 1714'te 56 000'e, 1791'de 94 000'e yükseldi. Göçmenlerin barınağı olan Torino bir karşı devrim merkezi haline geldi (1790). Ama 1798'de, Fransızlar tarafından işgal edildi. Kısa bir avusturya işgalinden sonra (mayıs 1799 - haziran 1800) şehri tekrar alan Napolyon geçici bir hükûmet kurdu, sonra ilhak ederek (1801) Po idare bölgesinin merkezi haline getirdi (11 eylül 1802). Napolyon'un işgali sırasında şehrin surları yıkıldı; gelişmesini önleyecek bir engel kalmayan şehir, iktisadî gelişmeden ve siyasî şartlardan yararlandı. İtalyan liberal ve millî hareketi Torino'da temel yasanın ilânıyle (mart 1848) ve şehirde ilk italyan parlamentosunun toplanmasıyle (şubat 1861) sonuçlandı. Parlamento Vittorio Emanuele II'yi İtalya kralı olarak tanıdı (14 mart). Başkentin önce Floransa (1864) sonra Roma'ya (1870) aktarılmasına rağmen Torino büyük ölçüde gelişmeğe devam etti. (L)

Torino antlaşması, Napolyon III ile Vittorio Emanuele II arasında Plombières görüşmesinden (21 temmuz 1858) sonra imzalanan ittifak antlaşması (26-28 ocak 1859). Prens Napolyon ile prenses Clotilde'in evlenmesine, Nice ile Savoia'nın Fransa'ya bırakılmasına karşılık, Fransa, Avusturya'nın herhangi bir saldırısına Piemonte'ye yardım edecekti. Antlaşmada Yukarı İtalya krallığının kurulması öngörülüyor ama, İtalya'nın birleşmesinden söz edilmiyordu. (L)

TORİT i. (fr. *thorite*). Miner. Formülü Th SiO_4 olan tabiî toryum silikat; kuvadratik sistemde billûrlaşır. *Eşanl.* ÖKRAZİT ORANJİT. (L)

TORKLAR, XI. yy.da Güney Rusya'da göçebe halk. Rus prenslerine karşı Kumanların müttefiki oldukları sonra kuzeye doğru püskürtüldüler. (L)

TORLAK sıf. (*tor*, acemi, toy > *torlamak*'tan *torla-k*). Genç ve acemi hovarda. || Terbiye olmamış, alışmamış (hergele).

— Tasav. Bektaşî tekkelerine yeni kapılanmış kimselere verilen ad. (M)

TORLAK KEMAL, Simavnalı Şeyh Bedreddin'in isyancı müridi (öl. 1419). Musevî asıllı olduğu ileri sürülür. Manisa ve çevresinde Simavnalı Bedreddin Mahmud'un düşüncelerini yaydı. Börklüce Mustafa ile birlikte Bedreddin adına bir isyan hareketini başlattı. Mehmed I, oğlu şehzade Murad (Murad II) ile Bayezid Paşayı bu isyancılar üstüne gönderdi. Torlak Kemal, Karaburun'da öldürülen **Börklüce Mustafa**'nın kendisine katılan müritleriyle birlikte Bayezid Paşaya karşı savaştı. Yenilgiye uğradı ve Manisa'da asıldı. (M)

TORLAKLAR, gezginci batınî (bk. BATINİLİK) tarikatlardan Cavlakî ve Kalenderîler (bk. KALENDERİYE) bağlı bir kol. Abdal*lar gibi gayipden haber vermeleri yüzünden halk tarafından hareketleri ve giyinişleri hoş karşılanırdı. Simavnalı* Bedreddin'in çevresinde toplanan Torlaklardan, Torlak* Kemal, İzmir çevresinde isyan etti. Bazı Torlaklar, Işık*lar ile birlikte Bayezid II'ye suikasta teşebbüs ettikleri için şiddetle takip edildiler. Torlaklar, XVI. yy. da garip giyinişleriyle yabancı gezginlerin dikkatini çekiyordu. Kanunî devrinde Türkiye'ye gelen gezgin Nicolas de Nicolay'ın *Les Navigations* (Gemi İşletmeciliği) adlı eserinde torlak tasvirleri vardır. (M)

TORLONİA (Giovanni), italyan bankacısı (Roma 1755 - ay.y. 1829). Roma'da *Torlonia bankası*'nı kurdu. Papalık ile ilgili hizmetleri dolayısıyle çeşitli soyluluk unvanları elde etti (Romavecchia ve Turrita markisi, Civitella Cesi prensi, Poli ve Guadognolo dükü). — Oğlu ALESSANDRO (Roma 1800 - ay.y. 1886), Fucino gölünün kurutulmasıyle görevlendirildi. Villa Albani'de bir arkeoloji koleksiyonu meydana getirdi. (L)

TORLUK i. (*tor*'dan *tor-luk*). Toy, acemi olma. (M)

TORMES, İspanya'da ırmak, Duero ırmağının kolu (sol kıyı); 284 km. Sierra de Gredos'ta doğar, Alba de Tormes'ten ve Salamanca'dan geçer. (L)

TORNA i. (ital. *tornare*, döndürmek'ten). Genellikle yatay, bazen de düşey bir eksen etrafında «kesme hızı» denilen bir hızla dönen bir parçayı avans verilmiş bir

Foto. LAROUSSE

kesici takımla talaş kaldırarak sürekli bir şekilde işlemeğe yarayan takım tezgâhı. (Bk. ANSİKL. *Mekan bölümü* ve TORNALAMA.) || *Torna arabası,* torna tezgâhında, takımı, bazen de işlenecek parçayı taşıyan hareketli parça. || *Torna aynası,* bir tornanın, fener mili burnuna tespit edilen ve işlenecek parçaları tutmağa yarayan kısmı. (Bk. ANSİKL.) || *Torna etmek,* torna tezgâhında biçim vermek. (*Eşanl.* TORNALAMAK.) || *Ağaç vida tornası,* ağaç vidalarına diş açmakta kullanılan torna. || *Dik* veya *düşey torna,* kesme hareketi denilen bir dönme hareketi verilmiş dairesel bir yatay tabla üzerine yerleştirilen ağır parçaları işlemeğe yarayan torna. || *Çömlekçi tornası,* ekseni üzerinde, tornalanacak kil parçanın konduğu yatay küçük bir masa bulunan ve ayakla çalıştırılan yatay dönüşlü tabla. || *Kopya tornası,* enine arabası, makine tarafından aynısı yapılan bir gabari üzerine sabit olarak ayarlanan torna. || *Muylu torna,* bir kafa üzerine yerleştirilen takımın sabit bir parçayı etrafında dönerek işlediği torna. || *Otomatik torna,* kesici takımları, taç kafa denen ve ekseni etrafında bir dönme hareketi yapan bir aynaya takılan takım tezgâhı. (Ekseni taç kafanın eksenine paralel olan işlenecek parça taç kafaya göre boylamasına ve radyal olarak yer değiştirir.) || *Paralel* veya *üniversal torna,* tek tek veya küçük seriler halinde diş açılmış parçaları ve düzlem yüzeyleri, dönel parçaların iç veya dış yüzeylerini işlemekte kullanılan torna. || *Plan tornası,* düşey bir tabla üzerine tespit edilmiş büyük çaplı parçaları işlemeğe yarayan bankosuz torna.

— Dekors. santl. *Şekilli torna,* oymağa, kazımağa, eşkil çizmeğe yarayan torna.

— Denizc. Makine şaftının bir tam devri. (Gemilerin hızları makinelerinin dakikadaki torna (devir) sayısıyle ayarlanır.) || *Torna cetveli,* bir geminin çeşitli hızlarına (pek ağır yol, ağır yol, yarım yol, tam yol) karşılık torna sayılarını veren çizelge. || *Torna çark,* yapılacak bir onarım, ayar, muayene v.b. sebeplerle gemilerin ana makinesini tornagir adı verilen tertibata bağlayarak çevirme. || *Torna mukayyidi.* Bk. TAKOMETRE. || *Torna müşiri,* gemilerde makinenin dakikadaki devir sayısını bildiren gösterge.

— Kuyumc. Bir çark yardımıyle hareket ettirilen ve bazı mücevher yontucu takımlar taşıyan makine.

— Metalürji. *Otomatik torna malzemesi,* bileşiminde kurşun, kükürt gibi elementlerin bulunması sebebiyle otomatik torna tezgâhında kolayca işlenebilen alaşım (kükürtlü çelik, pirinç ve kurşunlu mayşorlar, fosforlu tunçlar).

— ANSİKL. Mekan. *Torna*'lar iki büyük sınıfta toplanabilir: 1. *paralel tornalar,* şu işlerde kullanılır: a) parçanın gerek dış yüzeyini işlemek için puntalar arasına yerleştirildiği, gerek iç yüzeyini işlemek ve delik işlemeyi sağlamak için yalnız aynaya bağlandığı uzunlamasına tornalama;

b) düzlem yüzeyleri işlemek ve parçaları biçmek için enine tornalama;

c) diş açma;

ç) aynaya bağlanmış işleri, fener milindeki takımlar yardımıyle delme ve kılavuz çekme işlemlerinden geçirerek tamamlama.

Plan tornaları ve dik torna genellikle hacimli parçaların işlenmesinde kullanılır ve ilke olarak aynaya bağlı işlerde, paralel tornanın yaptığı işlemleri yapar. Revolver torna ve kopya tornası paralel tornanın gelişmiş şekilleridir.

2. *otomatik tornalar;* bunlarda işlenecek parça, fener milinden geçen ve takımın doğrultusunda bir yatakla desteklenen yuvarlak veya çokgen kesitli bir çubuktur. Bir çubuktan birçok parça yapılacağından, işlenecek parçayı yerleştirmede önemli bir zaman kazancı sağlanır. Bu tip tornalar ya yarı otomatik ya da tam otomatiktir.

Muylu tornalar'da parça sabittir (msl. büyük krank mili) ve halka biçiminde büyük bir tabla veya aynanın yüzüne yerleştirilen takımlar parçanın etrafında dönerek, kesmeye ve uzunlamasına ilerlemelerle radyal ilerlemelere (aynanın yarıçapına göre) bağlı bütün yer değiştirmeleri yapar. En eski ve en çok kullanılan torna, paralel tornadır. İşleme kabiliyetine ve boyutlarına göre birçok sınıfa ayrılmıştır. Çok sağlam bir putrelle birleştirilmiş iki ayakla zemine oturan dengeli özel dökme demirden bir *banko*'su veya *gövde*'si vardır; bu gövde üzerine makinenin bütün hareketli organları monte edilmiştir. Gövdenin üst kısmında tam hizalanmış düz veya prizmatik, aşınmaya karşı dayanıklı *kızaklar* bulunur. Kızaklar üzerinde takımları taşıyan *araba* ve *gezer punta* yer değiştirir. Sol uçta *sabit punta* bulunur. Gövde genellikle doğrusal, bazen engellidir, yani sabit puntanın sağında bir kertiği vardır, bu kertik büyük çaplı parçaların tornalanması için önemli bir aralık bırakır.

Sabit punta genellikle dökme demirden bir punta gövdesidir; bu gövdede içi boş bir silindirden meydana gelen ve önünde bir *burnu* bulunan *fener mili* döner; buruna ise bir punta veya bir ayna takılır. Bu fener mili ya kademeli kasnaklarla kayış yardımıyle ya da bir vites kutusuna bağlı tek bir kasnakla döndürülür; punta gövdesine yerleştirilmiş bir elektrik motoruna da bağlanabilir. Fener milinin montajı çok zordur; düz yataklar ya da bilyalı-rulolu veya iğneli yataklar üzerine monte edilir. Fener mili tamamen dengeli olmalı ve dönüş hatası mikron* seviyesini aşmamalıdır. Araba, yatay bir kısımla, kızaklar üzerinde yürüme düzenini taşıyan düşey bir kısımdan meydana gelir. Arabanın hareketi ya gövde boyunca tespit edilmiş *kremayer*'e dayanan bir pinyona bağlı bir volan yardımıyle elle sağlanır ya da tornalamada kullanılan ve *tornalama çubuğu* denilen döner bir çubukla veya diş açmada faydalanılan ve *ana vida* denilen bir vida ile otomatik olarak verilir. Yatay kısmın üst tarafında *kalemlik* bulunur. Gezer punta veya hareketli punta kızaklar üzerine yerleştirilir ve yalnız işlenecek parça «puntalar arasına» alındığı zaman ona destek olmağa yarar; yerini bulunca bir cıvata ile tespit edilir. Parçalar puntalar arasında hareket ettirilebilir; o zaman bir «merkezleme matkabı» ile işlenecek parça üzerine «merkezler» işaretlemek gerekir. Parça döner puntaya tespit edilmiş punta ile gezer punta arasına alınır; dönme hareketi *fırdöndü* ve *fırdöndü iteceğiyle* sağlanır. Bazen sabit puntanın yerini ayna alır. İşlenecek parça çok uzun olduğu zaman, takımın kesme gücü altında bükülme tehlikesi vardır, bu sebeple ortasından gerek tezgâh üzerine yerleştirilmiş sabit bir yatakla, gerek araba üzerine konulmuş hareketli bir yatakla desteklenir.

Küçük seriler için kullanılan *revolver torna*'da, takımlar elle kumanda edilen bir bocurgat yardımıyle tezgâh üzerinde yarı-otomatik olarak yer değiştiren beşgen, altıgen v.b. bir kalemliğe yerleştirilir.

Her takım geçişinden sonra kalemlik ilk konumuna getirilirse otomatik olarak döner ve yeni bir takım çalışma konumuna girer.

Kopya tornası'nda kalemlik gövdeye bağlı bir gabariye dayanan bir tuş veya bir galeyle otomatik olarak kılavuzlanır.

Otomatik torna'da, parça, çubuğun fener miline bağlı pensten çıkan kısmı üzerinde işlenir. Son işlemde, işlenen parça kesici bir takımla kesilir ve çubuk yeni bir parçanın yapılması için gerekli miktarda elle veya otomatik olarak ilerletilir. Bu torna büyük seri imalâtta kullanılır.

Torna aynası ilke olarak, bir mekanizmayle birlikte veya tek tek hareket ettirilen iki, üç veya dört çene ile bir mandren gövdesinden meydana gelir. Bu çeneler, birbirine yaklaşarak veya birbirinden uzaklaşarak işlenecek parçayı veya takımı sıkar. Kullanılan mekanizma ise, cıvata ile basit sıkıştırmadan, sıkıştırılmış hava veya basınçlı yağla sıkıştırmaya kadar değişik biçimler gösterir. Genellikle eşmerkezli aynalar kullanılır; bunlarda, çeneler merkeze eşit miktarda birlikte yaklaşır. Bu aynalar bütün takım tezgâhlarında kullanılır. Aynaya sıkıştırılarak kullanılan âletler ise özellikle matkap uçları ve kılavuzlardır. Bir aynanın kalitesi çok önemlidir, çünkü yapılan işin hassasiyeti büyük ölçüde bu âletin kalitesine bağlıdır. (L)

TORNACI i. (*torna*'dan *torna-cı*). Torna tezgâhında çalışan işçi. || *Kalifiye tornacı,* torna tezgâhında en güç işleri yapabilen uzmanlaşmış tornacı. (L)

TORNADA i. Provence şarkılarının son mısralarına verilen ad; şair bu mısralarda eserini, ağırlama biçiminde, koruyucusuna veya sevdiğ kadına ithaf ederdi. (L)

TORNADO i. (ital. *tornare,* dönmek, isp. *tronado,* fırtına). Afrika'da ve A.B.D.'de rastlanan az veya çok sert boran olayı.

— ANSİKL. Meteorol. *Afrika tornadosu,* orta şiddette alın boranıdır. Bunlar soğuk bir alnın geçişiyle doğar ve Avrupa'nın sağanak*larına benzer. Alın boranı üst soğuk havanın anî gelişi (harmattan) ve güney batı musonunun sıcak ve nemli havasını yükseltmesiyle başlar. Bundan dolayı, tornado muson alnı boyunca ve muson rüzgâr içinde (alnın kuzeyinde meydana gelen habublardan farklı olarak) ansızın patlar.

A.B.D. tornadosu, çok daha değişik bir olay halinde ortaya çıkar: son derece sert ve çok küçük yarıçaplı (en çok 100 m) bir burgaç hareketi olarak gözükür: dönen sütun bir kümülonimbüs üzerinde gelişir ve şu nitelikleri taşır: 1. kümülonimbüsün altından sarkan fil hortumu biçiminde dar bir bulut sütunu; 2. bu bulut sütununu yere kadar uzatan ve dönen toz kütlesi. Bu olayın görünüşü Avrupa'daki hortumlara benzer, fakat karşılaştırılamayacak kadar şiddetlidir. Rüzgârın hızı bazen saatte 400 km'ye ulaşır: kapılar, duvarlar, çatılar tamamen yerle bir olur. Tornadolar her yıl ortalama 245 kişiyi öldürerek Mississippi ovalarını kırıp geçirir. Bazen bir günde 1000'den fazla can kaybı olduğu görülmüştür. Bu olayın sebebi, alt tabakaların burgaç hareketiyle emilmesine yol açan düşey bir kararsızlığın anî başlamasıdır: kararsızlık üst tabakalardaki soğuk hava akımının (batı dağlarının havası) Güney Mississippi ovalarının çok sıcak tropikal havası üzerine gelmesi yüzünden doğar. Bk. KARARLILIK. (L)

TORNAGİR i. (ital. *torna* ve fars. *gir* ekinden *torna-gir*). Denizc. Onarım, ayar, kontrol v.b. sebeplerle bir geminin ana makinesinin liman içinde çevrilmesi gerektiği zaman kullanılmak üzere, istenildiğinde şafta bağlanabilecek düzende yapılm mekanik tertibat veya yardımcı buhar makinesi yahut elektrik motoru. (M)

TORNALAMA i. (*tornalamak*'tan *tornala-ma*). Mekan. Bir parçayı tornada işleme. Bk. ANSİKL.

— Teknol. Kontrplak levhalarının yapımında, soyma kaplama işleminden önce uygulanan işlem. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mekan. *Tornalama,* parçaların işlenmesinde en çok uygulanan işlemlerden biridir. Belli başlı temel tornalama işlemleri şunlardır: iç veya dış *silindirik tornalama;* kesici takımın eksene dik olarak çalıştığı *alın* veya *plan tornalama;* torna tezgâhının matkap tezgâhıyle aynı imkânları sağladığı *delik delme* (bununla beraber, ancak bir ön işlem veya monte edilmiş aynı parça üzerinde yapılmış öbür işleri tamamlamak söz konusuysa, tornada delik açma elverişli olabilir); ana mil yardımıyle, kesici takımın hareketini parçanın dönmesiyle senkronize ederek *diş açma* veya *vida kaytanı işleme;* böyle bir işlem, ancak önemli parçalar veya büyük bir hassasiyet gerektiren işler de tornada yapılır, aksi halde pafta veya kılavuz kullanılır. Çok büyük seriler için de (vida, cıva-

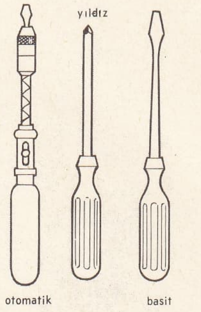

tornavidalar

TORONTO

Foto. LAROUSSE

ta v.b.) yuvarlama metoduna başvurulur.

Tornada parça ya puntalar arasına alınır ya da muhtemelen bir yatakla desteklenerek bir uçtan sadece aynaya bağlanır. Küçük işler için paralel torna, ağır ve büyük hacimli parçalarda düşey torna, seri imâlatta revolver torna veya işlenecek parça çubuk şeklindeyse otomatik torna kullanılır.

Çoğu zaman hız çelikleriyle yapılan kesme işi, takım için zararlı olduğu gibi parçayı da ısıtan ve uzatan büyük miktarda ısı açığa çıkarır, parça puntalar arasına alınmışsa sabit puntaya kaynayabilir, uzun ve inceyse şekil değiştirerek merkezden kayabilir. Bu yüzden, büyük talaş hacimli işlerde bol miktarda kesme sıvı kullanarak parçayı soğutmak gerekir. Bk. YAĞLAMA.

Tornalama, hassas işlemeye imkân verir; bununla birlikte çoğu zaman, kesin kot üzerinden milimetrenin on ilâ yirmide biri kadar tolerans tanıyarak parçaya tornada sadece kaba şekil vermek, sonra taşlama taşıyle bitirme işlemi uygulamak yoluna gidilir. Su verilmiş çelik parçalarda taşlama mutlaka şarttır.

Dönel yüzeyler elde etmek istendiğinde, kesme kenarı işlenen yüzeyin doğrultmanıyle 45° kadar bir açı yapan kesici takım kullanılır (kesme kenarı açısı 45° kalemle tornalama). Bu takım puntalar eksenine paralel olarak yer değiştirdiği zaman, silindirik tornalama yapılır. Eğer takım eğik olarak yer değiştirirse konik bir yüzey elde edilir. İşleme başlamadan önce takım, «paso miktarı» kadar malzeme içine sokulur. Puntolar eksenine paralel hareketinde takıma, elle veya «talaş mili» ile otomatik olarak kumanda edilen torna arabasıyle hareket verilir; talaş mili, tezgâhın bankosuna tespit edilen ve ilerleme hareketi sağlayan döner bir çubuktur. Konik tornalama, istenen açıya göre, üst kızağa yön vererek, gezer puntayı kaçırarak veya bir konik tornalama kopya düzeneğiyle sağlanır. İç yüzeylerin tornalanmasına *delik işleme* denir.

— Teknol. Bir soyma kaplama makinesi, ancak makineye verilen tomruklar tam bir silindir biçiminde olursa düzgün bir levha çıkarabilir. Aksi halde, tomruğun üstündeki girinti ve çıkıntılara göre kalınlığı değişen levhalar elde edilir. Tornalama genellikle, frezelerle donatılmış ve büyük torna tezgahları gibi işleyen özel makinelerde yapılır. (L)

TORNALAMAK geçl. f. (*torna*'dan *tornala-mak*). Mekan. Tornada işlemek: *Bir mili tornalamak.* (L)

TORNATELLİNA i. *Tornatellidae* familyasından salyangoz çeşidi. (Bu familyanın hepsi de Juan Fernandez adasında bulunan, küçük boylu pek çok türü vardır.) [L]

TORNAVİDA i. (ital. *torna*, çeviren ve *vite*, vida'dan). Vidaları madene veya tahtaya vidalamağa, gerektiğinde sökmeğe yarayan, bir sap ve ucu yassıltılmış bir lamadan meydana gelen el âleti. (L)

TORNE, fince **Tornionjoki**, Laponya'da ırmak, İsveç'in kuzeyindeki en büyük göl olan Tornetrask'ın ayağı; 400 km. Aşağı çığırı İsveç ile Finlandiya arasında sınırı çizer; Botten körfezine dökülür. (L)

TORNGAT dağları, Labrador'da birbirinden ayrı doruklar halinde parçalanmış dağlar. En yüksek noktası 1 800 m. (L)

TORNİO, isveççe **Tornea**, Finlandiya'da (Laponya ili) şehir, 1621'de Torne üzerindeki bir adada kuruldu; 5 200 nüf. Tornea Laponya'sının eski başkenti ve iktisadî merkezi. Ahşap kilise (1684). [L]

TORNİSTAN i. (ing. *turn-stern*'den). Elbiseyi tersyüz etme, içini dışına çevirme. || — *Mec.* Söz, düşünce v.b.den geri dönme. || *Tornistan etmek*, söz, düşünce v.b. den geri dönmek.

— Denizc. Gemilerin geriye gidiş hareketi. || [Gemi için] *Tornistan gitmek*, makinesini çalıştırarak geriye gitmek. (M)

TORNO i. (ital. *tornare*, döndürmek'ten). Denizc. Bk. MAKARA. || *Ayak tornosu*, bastika, karnıyarık makara. || *Güdük torno*, yelkenli gemilerin özellikle iskotalarında kullanılan, tek parça ağaçtan çıkarılmış, tunç dilli ve dilinin çapı öteki makaralara oranla daha küçük olan kaba yapılı makara. || *Heybe tornosu*, yelkenli gemilerin direklerine gındazo* donatarak çubukları aşağı indirmek veya yukarı kaldırmak için destamoranın iki yanına tespit edilen tek dilli makara. || *Yarım torno*, bir yanında tek tablası bulunan ve öteki yanından, bulunduğu yere tespit edilmiş tek dilli duran makara. (M)

TORO, İspanya'da şehir, Léon'da (Zamora ili), Duero ırmağı kıyısında, Zamora'nın yukarı kesiminde; 10 200 nüf. XII. - XIII. yy.dan kalma, roman-gotik üslûbunda San ta Maria la Mayor rahip meclisi; muvahhid üslûbunda San Lorenzo (XII. yy. sonu), El Salvador (XIII. yy. başı), San Pedro del Olmo (XIV. yy.) kiliseleri. Besin ve dokuma sanayii. (L)

TORO (Jean Bernard Honoré TURREAU, **Bernard** — denir), fransız heykeltıraşı (Toulon 1672 - ay.y. 1731), heykeltıraş Pierre Turreau'nun oğlu Puget'nin öğrencisiydi. Provence'taki birçok süsleme ona mal edilir, fakat gerçek ününü Louis XIV ile Louis XV arasındaki geçiş dönemini etkileyen gravür kompozisyonlarıyle kazanmıştır. (L)

TOROGUMMİT i. (fr. *thorogummite*). Miner. Tabiî toryum, seryum ve uranyum silikat; rengi siyah ile sarı-kahverengi arasındadır. (L)

TORON, Haçlıların Tibnin şehrine verdikleri ad. Toron, Kudüs krallığının başlıca fieflerindendi. 1105'te güçlü bir şekilde tahkim edilen şehir güneydoğudan Sur'u koruyordu. (L)

TORON i. (fr. *thoron*). Kim. Radon'un izotopu olan toryum emanasyon*u. (L)

TORONTO, Kanada'da şehir, Ontario'nun merkezi, Ontario gölü kıyısında; 672 400 nüf. (banliyölerle birlikte 1 824 500 nüf). 1827'de kurulan üniversite, XIX. yy. sonundan beri şehir devamlı olarak gelişti; küçük bir körfez kıyısında kurulan limanı düzenlendi ve kıyı bölgesine, demiryolları kenarına ve şehir dışı semtlere birçok sanayi kuruluşu yerleşti; tezgâhlar, tarım makineleri, otomobil ve uçak yapımı, tersaneler, elektrik malzemesi, dokumacılık, besin ürünleri v.b. Şehir göl kıyılarından başlayarak dörtgen bir plana göre gelişmiştir: limanın arkasında bankaları, otelleri, idarî binalarıyle iş semti, sonra bol yeşil sahalarıyle (High park, Riverdale park, Queens park, Exhibiton park mesken semtleri.

— Tar. Kızılderili köyü Toronto, XVIII. yy.da bir kürk ticareti merkezi haline geldi. 1750'de Fransızlar burada kurdukları Roville kalesini 1759'da İngilizler gelince yaktılar. York adıyle Yukarı Kanada'nın başkenti olan (1796) şehir, 1834'te Toronto adını aldı. 1867'de Ontario'nun merkezi oldu. (L)

TOROS dağları, Anadolu'nun güneyinde bulunan ve uzantıları Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya doğru uzanan dağ sistemi. Genel olarak jeolojinin Üçüncü zamanı ortalarında oluşmuş olan bu dağlar Alp - Himalaya sistemine girer. Toros dağları iç ve dış sıralar olmak üzere iki ayrı kısımda ele alınır: dış sıraları, Kıbrıs'taki dağların uzantısı olan, Hatay'daki Amanos dağlarıyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri arasında sınır olan Güneydoğu Toroslar meydana getirir. İç sıralar üçe ayrılır: Batı Toroslar, Orta Toroslar, Doğu Toroslar.

Batı Toroslar, Antalya körfezinin iki yanında yer alır. Batıda Güney Menteşe dağlarına kavuşan ve Rodos'taki kıvrımlarla ilişkisi olan Batı Toroslar, Sultan dağlarının kuzey ucuyle Anadolu içine iyice sokulduktan sonra, doğuda Taşeli yaylasına kadar uzanır. Bu geniş üçgen içinde, Antalya körfezi ortasından geçen meridyen doğrultulu bir eksen, dağ sıralarının genel uzanışlarını düzenler. Bu eksenden uzaklaştıkça, dağlar doğuda kuzeybatı-güneydoğu, hattâ batı-doğu doğrultusunu alır. Batıda kuzeydoğu-güneybatı, hattâ doğu-batı doğrultusuna yönelir.

Orta Toroslar, güneybatıdaki Taşeli yaylasıyle kuzeydoğudaki Uzunyayla arasında uzanır. Orta Toroslar, batıdan doğuya doru biribirini izleyen birkaç kısım halinde ele alınabilir: Batıda Bolkar dağları (en yüksek nokta 3 524 m), daha doğuda, birincilerden «Tekir çukuru» veya «Ecemis koridoru» adı verilen çöküntü alanıyle ayrılan Aladağlar (en yüksek nokta 3 756 m), Seyhan'ın Samantı ve Göksu kolları arasında Dumanlı dağ (2 562 m) ve en doğuda Seyhan ve Ceyhan'ın orta çığırları arasında Tahtalı (2 700 m) ve Binboğa (2 755 m) dağları.

Doğu Toroslar, uzunyayla yöresinden sonra yükselerek Doğu Anadolu içine doğru sokulan dağlardır: Munzur dağları, Karasu, Aras dağları. (M)

TOROTUNGSTİT i. (fr. *thorotungstite*). Miner. Bileşiminde kalsiyum, zirkonyum ve toryum bulunan hidratlı tabiî tungstat. (L)

TORO Y ZAMBRANO (Mateo DE), **De la Conquista** kontu, şilili siyaset adamı (Santiago 1724-ay.y. 1811). Manuel Amrat'dan sonra kral naibi (1762) oldu. Şili'nin bağımsızlığını ilân eden (1810) cuntaya başkanlık etti. (L)

TORP (Alf), norveçli dilbilimci (1853 - 1916). Eserleri: *Sanskritçeyle İlişkileri Açısından Pali Dilinin Bükünü* (1881), *Roma Devri Frigya Yazıtları Üstüne* (1897), *Venetçe Yazıtlar Üstüne Gözlemler* (1897), *Lykia Dili İncelemesine Katkılar* (1898), *Etrüskçe İncelemelerine Katkılar* (1902), *Etrüskçe Üstüne Notlar* (ingilizce, 1905), *Germen Dili Kelime Hazinesi, Dilbilimsel Birim* (Hjalmar Falk ile birlikte; 1909). [L]

TORPİDO i. (isp. *torpedo*'dan). Denizc. Süratli, küçük tonajda ve ana silâhı torpil olan savaş gemisi. (*Eşanl.* TORPİDOBOT.) || *Torpido subayı*, torpido uzmanlık belgesi bulunan ve bir harp gemisinde «torpil» kolunun kumandanı olan subay.

— ANSİKL. 1875'e doğru İngiltere'de Thornycroft gemi tezgâhlarında yapılan *torpido*'lar 27 ton ağırlığında, 17 mil süratinde, bir göndere takılı tek torpili bulunan teknelerdi. Bu tekneler ilk defa 1878 Türk-Rus savaşında kullanıldı. Kendi kendine giden torpil yapılınca, torpidolar büyük bir gelişim gösterdi. Atış bir torpil kovanıyle, birkaç yüz metre uzaklığa kadar yapılıyordu. Daha sonra birkaç suüstü kovanı eklendi. Gittikçe çoğalan torpidolara karşı koymak için İngilizler muhripleri ortaya çıkardılar. Az sonra, küçük kıyı torpidoları ortadan kalktı, 1914'te deniz kuvvetlerinin çoğunda sadece muhripler kalmıştı; bunlar süratli, hem top, hem torpille donatılmış, açık denizde harekâta elverişli büyüklükte (300-800 ton) gemilerdi. Savaş sırasında refakat gemisi olarak kullanıldı; fakat o dönemde asıl görev, torpidonun torpillerinden çok toplarına ve su bombalarına düşüyordu. Bu yüzden, 1919'dan sonra topa daha da önem verildi.

İkinci Dünya savaşında büyük savaş gemilerine karşı torpidolar ve muhripler, torpilin kullanılması için gerekli sürat üstünlüğünü kaybetmişlerdi. Öte yandan, radarın ortaya çıkışı artık gece saldırılarına imkân vermiyordu. Bu yüzden torpidolar ve muhripler, daha çok refakat gemisi olarak kullanıldılar. Artık başlıca silâhı torpil olan hücum botları yapıldı ve torpidolar refakat gemileri haline getirildi. (L)

TORPİL i. (ital. *torpilla* > fr. *torpille*'den). Savaş gemileri tarafından sualtı silâhı olarak kullanılan, patlayıcı madde yüklü, hareketli otomatik cihaz: *Karadan ve denizden hücum devam ediyor, Boğaz'a döktüğümüz torpiller toplanıyor ...* (A.H. Müftüoğlu). [Bk. ANSİKL.] || *Mec.* Birini kayıran kimse.

— ÇEŞ DEY. *Torpil yapmak*, kayırmak,

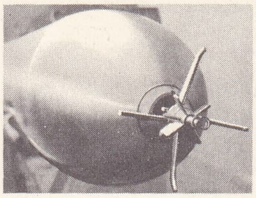

bir uçak kanadı altına yerleştirilmiş denizaltı torpili yukarıda, müsademe ucu

Foto. LAROUSSE

iltimas yapmak. || *Torpil yaptırmak*, kayırılmasını sağlamak.

— Ask. denizc. *Torpil dairesi*, bir gemide torpille ilgili işleri yürüten kısım veya atelye. (TORPİL ATELYESİ, TORPİL AMBARI deyimi de kullanılır.) || Torpillerin denize fırlatıldığı bölme.

— ANSİKL. Ask. denizc. *Torpil* kelimesi başlangıçta, bir gemi teknesinin su altındaki kesimine değer değmez patlayan barut hakkını ifade ediyordu; patlama suyun girdap yapmasına yol açarak tekneyi batırıyordu. Torpil ancak XIX. yy.ın ilk yarısına doğru kullanılmağa başlandı. Bu devirde çok çeşitli torpiller vardı: *sabit torpiller* (kontrollu veya kontrolsuz), denizaltı mayınlarından başka bir şey değildi; *seyyar torpiller*, takip edilen bir geminin kendi dümen suyuna bıraktığı veya abluka edilen bir limandan açık denize sürülen *serseri mayınlar*'dır; taşınan torpiller bir filika veya küçük bir gemiyle bir düşman gemisine kadar götürülür ve ona temas ettiğinde patlardı; *gönderli torpiller;* iyi topla atılırdı fakat iyi sonuç vermedi; *yedekte çekilen torpiller* mayınlara benzeyen patlayıcı bir silâhtır ve Birinci Dünya savaşında denizaltılara karşı kullanıldı; *kendi kendine giden torpiller*, gerçek anlamda günümüzde kullanılan torpil sınıfıdır.

● *Kendi kendine giden torpiller.* 1862'de avustralyalı bir deniz subayı, Fiume'de yerleşmiş iskoçyalı sanayici Robert Whitehead ile kendi kendine giden ilk torpilleri yapmak için bir ortaklık kurdu. Bu silâhları İngiltere ve Fransa benimsedi (1888). Daha sonra Almanya Schwartzkopf torpillerini, amerikan deniz kuvvetleri de Hotchkiss torpillerini yaptı. Bütün bu silâhlar aynı yapıdaydı ve hep böyle kaldı: baş tarafta dışarıya doğru şişkin koni biçiminde patlayıcı madde haznesi, yani başlık, orta kısımda torpilin eğim açısı ile derinliğe karşı hassas derinlik regülatörü ve basınçlı hava haznesi bulunan silindir bir gövde, arkada uca doğru incelen bir gövde içinde, atıldıktan sonra torpilin itilmesini sağlayan 100-200 BG'lik silindirli (ilke olarak basınçlı havalı) bir motor vardır, ayrıca ters yönde dönerek bütün sapmaları önleyen itici iki pervane, torpilin yönünü belirleyen ve basınçlı hava türbiniyle çalışan bir cayroskop, derinlik regülatörü ve cayroskopa bir servomotörle bağlı bir dümen bulunur. Ucunda çok kollu bir ateşleme düzeneği bulunan başlık bir geminin teknesine çarptığı zaman torpil patlar. Atıldıktan sonra, menzili sonunda yüzeye çıkan ve alınan talim torpilleri dışında, hedefine varmayan torpillerin batmasını sağlayacak bir düzenek taşıması Cenevre anlaşması ile karar altına alınmıştı. Basınçlı hava ile çalışan her torpil arkasında, iyi havalarda su yüzünde görünen bir iz bırakır; bu iz, düşmanın bundan kaçınmak için manevra yapmasına bir ölçüde imkân verir. İlk Whitehead torpillerinin çapı 35 sm, ağırlığı 150 kg, patlayıcı maddesi 10 kg, hızı sadece 11 mildi. 1918'de bunların çapı 450-550 mm'ye, patlayıcı maddeleri 150-200 kg'a, hızları 25-36 mile, aldıkları yol 8 000-9 000 m'ye, ağırlıkları bir tona yükseldi. Bu özellikler 1945'te çap 450-600 mm'ye patlayıcı madde 250-300 kg tolita, hız 40 mile, azamî menzili 14 000 m'ye ulaştı. Basınçlı hava ile çalışanlardan daha az yol yapan fakat iz bırakmayan elektrikli torpiller İkinci Dünya savaşında yapıldı. Elektromagnetik şekle giren ateşleme düzeneği, torpili, hedefin yakınına varınca ateşler; ayrıca bir dinleme cihazıyle donatılmış özgüdüm sistemi, torpili hedef alınan gemi pervanesinin meydana getirdiği titreşimlerin kaynağına doğru otomatik olarak yöneltir. Torpiller ya denizaltı veya deniz üstü gemilerinden torpil kovanı denen özel düzenekle veya hücum botlarından suya kaydırılarak ya da uçaklardan atılır. Uçaklardan atış, deniz yüzeyinin on metre kadar üstünden yapılır. Uçak su yüzüne bu yükseltiye kadar yaklaşamazsa, torpil bir paraşüt ve kuyruk takımıyle donatılır.

● *Torpillerden korunma.* Geçitler ve liman mendirekleri sık örgülü madenî ağlarla korunur; bunlar torpili tutar veya patlatır. Uçaktan atılan torpillere karşı, büyük gemilerin çevresine buna benzer ağlar döşenir. Bunların iç kısımlarına torpillerin patlama etkilerine karşı bölmeler, sandıklar takılmıştır.

● *Deniz muharebelerinde torpil silâhı.* Kendi kendine giden torpillerle alınan ilk sonuç, 1878'de Ruslar tarafından Batum önlerinde bir türk kruvazörünün batırılması oldu. Japon denizcileri 1904'te Port Arthur limanına gece yaptıkları bir torpil saldırısıyle rus-japon savaşını açtılar. Birinci Dünya savaşında torpil büyük bir rol oynadı, alman denizaltı gemilerinin temel silâhı oldu. Müttefiklerin kaybettikleri ticaret gemilerinin yüzde altmışı denizaltılardan atılan torpillerle batırıldı. 1939-1945 Arasında her iki tarafın bu silâhla uğradıkları kayıp, deniz kuvvetleri için tüm kaybın yüzde otuzu ve ticaret gemileri için yüzde altmışıdır. (LM)

TORPİLBALIĞI blş. i. Elektrikli kedibalığı. (Avrupa kıyılarında siyah torpilbalığı [*Torpedo nobiliana*] ve benekli torpilbalığı [*T. marmorata*] diye iki türü bilinir.)

— ANSİKL. *Torpilbalığı*'nın gövdesinin ön tarafı kalın ve etli büyük bir kurs biçimindedir; bunun sağında ve solunda elektrik organları bulunur; kuyruğu kısadır ve üzerinde çeşitli yüzgeçler vardır. Elektrik organları gövdenin yan taraflarındaki kasların değişikliğe uğramasıyle oluşan birbirine yapışık prizmalardan meydana gelir ve her biri bir pulcuk yığını (elektroplaks) halindedir. Bir elektrik organında bin kadar prizma ve 2-3 milyon kadar pulcuk bulunur. + kutup sırtta, — kutup ortadadır. Torpilbalığı boşalttığı elektrikle yakınından geçen avlarını felce uğratır. Torpilbalığının çarpması elektrikli yılanbalığınınkine göre daha az şiddetlidir. (L)

TORPİLLEMEK geçl. f. (*torpil*'den *torpille-mek*). Torpille batırmak. || Geçz. f. *Argo.* Sınıfta kalmak. (M)

TORPİLSALAR blş. i. Torpil atmağa yarayan düzenek. Bk. TORPİL *kovanı*. (L)

Torquato Tasso, Goethe'nin manzum draması (1789). Eser, italyan şairi Tasso'nun Ferrara dükü Alfonso II'nin kızkardeşine duyduğu aşkı anlatan psikolojik bir dramıdır. Bu aşk, şairi allak bullak eder ve mutsuz kılar. Dram, kısmen Goethe'nin başından geçen bir olaydan mülhemdir. (L) (L)

TORQUATUS (Titus MANLİUS). Bk. MANLİUS TORQUATUS.

TORQUAY, Büyük Britanya'da (Devon) şehir, Manş denizi kıyısında, Tor Bay'e hâkimdir; 53 900 nüf. Önemli sayfiye yeri. Eski bir manastırdan (XII.-XIV. yy) kalıntılar. (L)

Torquemada, Victor Hugo'nun 4 perdelik manzum dramı (1882). Kilise kararıyle mücebbet hapse mahkûm edilen ispanyol keşişi Torquemada, birbirlerini seven don Sancho ile dona Rosa adlı iki çocuk tarafından kurtarılır. Torquemada, Roma'da papanın affını sağlayarak, Engizisyon'u kurmak amacıyle İspanya'ya döner ve iki kurtarıcısını bulur. Fakat kendisini, bir günah işlemek pahasına kurtardıklarını öğrenince ruhlarını kurtarmak amacıyle onları ateşte yanma cezasına çarptırır. İnsanları ateşe atarak ruhlarını kurtarmak düşüncesi, yazarın, Engizisyon'un hoşgörüsüzlüğüne karşı tutumunu açıklamaktadır. (L)

TORQUEMADA (Jean DE), lat. **Turrecremata,** ispanyol kardinali ve ilâhiyatçısı (Valladolid 1388 - Roma 1468). 1403'te dominiken tarikatına girdi, 1425'te Paris üniversitesinde okudu, bu üniversitede ders verdi. Valladolid ve Toledo manastırları başrahibi oldu. Papa Eugenus IV, Torquemada'yı Vatikan sarayı nazırlığına getirdi (1431) ve kendisini Basel konsiline gönderdi. Torquemada burada Jan Hus'un mahkûm edilmesinde rol oynadı. 1439'da kardinalliğe yükseldi. Yazdığı çok sayıda eserin en önemlisi olan *Summa de Ecclesia* (1448-1449) bir kalem tartışması niteliğindedir. Papalık iktidarı savunucularının sık sık başvurdukları bu kitap, Torquemada'nın ilâhiyatçı olarak ününü sağlamıştırdı. (L)

TORQUEMADA (Tomas DE), İspanyol engizisyoncusu (Valladolid 1420 - Avila 1498), Juan de Torquemadanın yeğeni. Dominiken tarikatına girdi, Segovia manastırının başrahipliğine getirildi (1460-1482), Engizisyon mahkemesi üyesi seçildi (1482), sonra İberik yarımadası genel engizisyonculuğuna getirildi (1483). Sevilla, Cordoba, Jaen ve Toledo'da dört alt mahkeme kurdu; 1484'te yayımladığı bir *İnstruciones* (Talimat) ile Yahudilere karşı amansız bir mücadeleye girişti ve sınır dışı edilmelerine yol açtı. Hoşgörüsüzlüğü binlerce insanın (8 000) ölümüne sebep oldu. (L)

TORQUİS i. (lat. k.). Arkeol. Keltlerin taktıkları gerdanlık (Bronz veya altından yapılan bu gerdanlık daha çok galyalı savaşçılar tarafından kullanılırdı.) [M]

TORR i. (özel ad *Torricelli*'den). 1 mm yüksekliğindeki civanın basıncına eşit basınç birimi. (L)

TORRACA (Francesco), italyan tenkitçisi (Pietrapertosa, Basilicata 1853 - Napoli 1938). Napoli üniversitesinde edebiyat okuttu. Edebiyat tarihi üstüne birçok eser yayımladı: *Studi per la Lirica Italiana del Duecento* (XIII. yy. İtalyan Lirik Şiiri Üstüne İnceleme) [1920]. *İlâhî Komedya*'nın açıklamalı bir baskısını yaptı. (L)

TORRALVA (Diogo DE), portekizli mimar (1529-1566 arasında çalıştı). Evora'da da Graça, Lizbon'da Santo Amaro ve Mitra kiliseleri ile Belem'de Jeronimos absidlerini yaptı. En ünlü eserleri Tomar'daki Santa Maria de Conceiçao kilisesi ve dos Felipes manastırıdır (1557). [L]

TORRANCE, Los Angeles'in (A.B.D., Kaliforniya) güney banliyösünde şehir; 101 000 nüf. Petrol rafinerileri. Çelik fabrikaları. (L)

TORRE (DELLA). Bk. DELLA TORRE.

TORRE ANNUNZİATA, İtalya'da şehir, Campania'da (Napoli ili), Vezüv'ün eteğinde, Napoli körfezi kıyısında; 58 400 nüf. Burası Sonente yarımadasında önemli bir demiryolu merkezidir. Sanayi faaliyeti fazla gelişmemiştir: makarna fabrikası, silâh imalâtı, tersaneler. Şehir aynı zamanda da bir ılıca merkezidir (klorürlü korbonlu sular). [L]

TORRE DEL GRECO, İtalya'da şehir, Campania'da (Napoli ili), Vezüv'ün eteğinde, Napoli körfezinin kıyısında; 77 600 nüf. Napoli yakınında bulunan şehir büyük bir sebze ve meyve tarımı merkezidir. Balıkçılık ve mercan işçiliği. Makarna fabrikası. (L)

TORREJON DE ARDOZ, İspanya'da (Madrid ili) şehir, başkentin doğusunda: 10 100 nüf. 1954 İspanyol - amerikan antlaşmalarından sonra şehirde bir amerikan hava üssü kurulmuştur. (L)

TORRELAVEGA, İspanya'da şehir, Castilla la Viaja'da (Santander ili); 31 000 nüf. Kimya sanayii; lastik yapımı. Sentetik dokuma. (L)

TORRE NİLSSON (Leopoldo), arjantinli sinema yönetmeni (Buenos Aires 1924). Babası yönetmen Leopoldo Torre Rios'un on yıl kadar asistanlığını yaptıktan sonra 1950'de ilk uzun filmini çevirdi. Milletlerarası ününü *La Casa del Angel* (Meleğin Evi) [1957] adlı filmiyle kazandı. Filimlerinde zengin burjuvaların tutkularını ve saplantılarını yansıtmağa çalışır: *El Secuestrador* (Mahkûm) [1958], *La Caida* (Düşüş) [1959], *Fin de Fiesta* (Şenliğin Sonu) [1960], *La Mano en la Trampa* (Tuzaktaki El) [1961], *Piel de Verano* (Yaz Derisi) [1961], *Setenta Veces Siete* (Yetmiş Kere Yedi) [1962], *Monday's Child* (Pazartesi Çocuğu) [1966]. (L)

Torrens act, Güney Avustralya'daki toprak sahiplerine tapu verilmesini (1858) öngören 1857 tarihli ingiliz kanunu. Bu sistem, İngiliz Honduras'ı (1858) ve Utah (1917) gibi iskân edilmek istenilen birçok anglosakson toprağında uygulandı. (L)

TORRENS gölü, Avustralya'da tuzlu göl, Flinders dağlarının batı eteğinde; uzunluğu 209 km. (L)

TORREON, Meksika'da (Coahuila eyaleti) şehir, Laguna bölgesinde, rio Nazas kıyısında; 195 000 nüf. Demiryolu merkezi. Dokuma (pamuk) ve kimya sanayii. Dökümhaneler. Civa metalürjisi. (L)

TORRES (Camilo), kolombiyalı siyaset

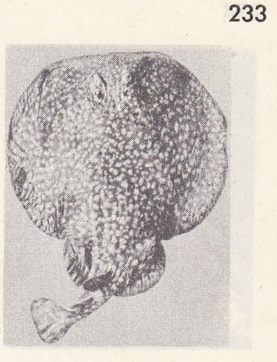

benekli torpilbalığı

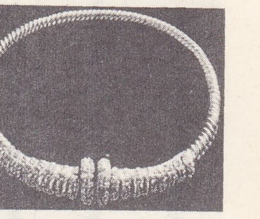

altından galya torquis'i Saint-Raymond müzesi, Toulouse (Fransa)

TORRES BODET

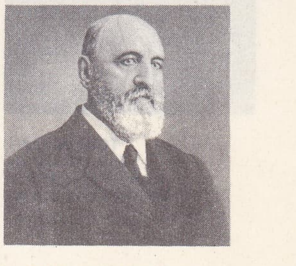

TORRES QUEVEDO

Foto. LAROUSSE

TORRICELLI

TORRICELLI deneyi

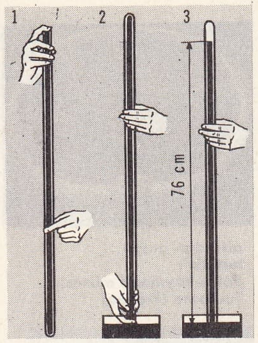

1. cam boru, civa ile doldurulur ve parmakla kapatılır; 2. bir civa kabının üzerinde ters döndürülür; 3. parmak çekilir, civa yaklaşık olarak 76 sm yükseklikte kalır

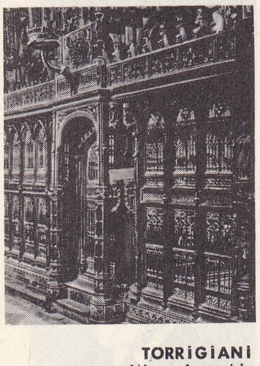
TORRIGIANI Westminster'de Henry VII şapelinin heykelli çevre duvarı

adamı (Popayan 1776 - Bogota 1815). Hukukçu idi. Bağımsızlık bildirisini yazdı (9 eylül 1809), Bogota cuntasının önderleri arasında yer aldı (1810) ve yürütme gücüne başkanlık etti (1812-1814). Narino'nun düşmesinden (1815) sonra tekrar seçildi, fakat İspanyollar tarafından kurşuna dizildi. (L)

TORRES (Henry), fransız avukatı ve siyaset adamı (Les Andelys 1891-Paris 1906). Sosyalistti, özellikle siyasî suçlular konusundaki savunmalarıyle ün kazandı, milletvekili (1931-1936) ve senatör oldu (1945-1958). Ayrıca tiyatro eserleri de yazdı. (L)

TORRES (Luis VAEZ DE), XVII. yy.da yaşamış ispanyol denizcisi. 1605'te Queiros ile birlikte Callao'dan yola çıktı, Australia del Espiritu Santo'yu (Yeni Hebridesler) buldu, sonra Queiros'tan ayrıldı ve rüzgârlarla Yeni Gine kıyılarına sürüklendi; böylelikle, farkında olmaksızın, bugün adını taşıyan boğazı keşfetti. 1607'de Manila'ya döndü; yalnız Yeni Gine'nin bir yarımada olduğunu ortaya koyduğunu sanıyordu. Raporu ancak İngilizlerin 1762'de Manila'yı almasından sonra ele geçti ve 1806'da yayımlandı. (L)

TORRES adaları, Yeni-Hebrides adalarının kuzey kısmında takımadalar. (L)

TORRES BODET (Jaime), meksikalı yazar ve siyaset adamı (Mexico 1902). Mexico üniversitesinde Fransız edebiyatı okuttu (1924). 1929'da diplomatlık mesleğine girdi; 1946'da Meksika Dışişleri bakanlığına getirildi. 1948-1952 Arasında Unesco'nun Genel başkanı oldu, Fransa'da büyükelçi olarak bulundu (1954-1958), sonra Mexico'da eğitim bakanı oldu. Şiir kitapları: *Canciones* (Şarkılar) [1922], *Destierro* (Sürgün) [1930], *Cripta* (1937), *Sonetos* (Soneler) [1949], *Trebol de Cuatro Hojas* (Dört Yapraklı Yonca) [1958]. Romanları: *Margarita de Niebla* (1927), *La Educacion Sentimental* (Duygusal Eğitim) [1929], *Proserpina Rescatada* (Satın Alınan Proserpina) [1931], *Sombras* (Gölgeler) [1937], *Nacimiento de Venus* (Venüs'ün Doğuşu) [1941]. Ayrıca hatıra ve izlenimlerini yayımladı: *Tiempo de Arena* (Arena Zamanı [1955]. (L)

TORRES boğazı, Hint okyanusunu (Arafura denizi) Büyük Okyanus'a (Mercan denizi) bağlayan geçit; güneyde Avustralya, kuzeyde Yeni Gine arasında. Boğaza burasını 1606'da bulan ispanyol Torres'in adı verildi; genişliği 170 km'dir, fakat mercan kayaları geçişi güçleştirir. (L)

TORRES NAHARRO (Bartolomé DE), ispanyol oyun yazarı (Torre de Miguel Sesmero, Badajoz yakınları 1475'e doğr.) - muhtemelen Roma'da 1531'e doğr.) Keşiş oldu, cezayirli korsanlar tarafından kaçırıldı, fidyeyle kurtuldu; 1513'ten sonra Roma'da ve Napoli'de yaşadı. Tiyatro eserleri derlemesi *Propalladia* 1517'de Napoli'de yayımlandı. Komedileri arasında en ünlüsü sekiz heceli mısralarla yazılmış *Tinellaria*'dır. Bu eserleri Torres Naharro'nun, primitif ispanyol tiyatrosunda, Juan de Encina ile Gil Vicente arasında önemli bir yer almasını sağladı. (L)

TORRES QUEVEDO (Leonardo), ispanyol mühendisi ve matematikçisi (Santa Cruz, Santander 1852 - Madrid 1936). Madrid Fen akademisi müdürü ve İspanyol akademisi üyesi oldu. Her türlü cebirsel denklemi çözebilen ve bu denklemlerin sanal köklerinin modülleri ile argümanlarını elde etmeyi sağlayan makineler yaptı. Otomatik hesabın gerçek öncüsü olan Torres Quevedo, «her alanda, bütün hareketleri yapım sırasında keyfî olarak konulmuş kurallar gereğince oldukça kalabalık bazı şartlara bağlı olan bir otomat yapmak» imkânının bulunduğunu ispatlamak için satranç oynayan bir otomat hazırladı. Ayrıca, çeşitli hareketleri Hertz dalgalarının yardımıyle uzaktan kumanda etmeyi ilk başaranlardan biri oldu. Güdümlü bir balon yaptı; bu balonun zarfı, esnek bağlardan üçgenleme biçiminde hazırlanmıştı ve balon şişirilince zarf gerginleşiyordu. Quevedo ayrıca, Niyagara şelâlesinin ağzında havaî bir füniküler kurdu; 580 m uzunluğundaki bu aracın kablolarından birinin kopması, bütün kablolarının gerginliğini hiç bozmuyordu. (L)

TORRES RESTREPO (Camilo), kolombiyalı papaz (Bogota 1929 - Santander 1966). Bogota merkez üniversitesinde görevliydi. Siyasî eylemlere karıştı. Devrimci solun eylem birliği yapması gerektiğini ileri sürerek Kolombiya İşçi, Öğrenci ve Köylü hareketini destekledi. Ülkenin kuzeyindeki gerillalara katıldı (ocak 1966) ve pusuya düşürülerek öldürüldü. (L)

TORRES VEDRAS, Portekiz'de şehir, Güney Estramadura'da (Lizbon idare bölgesi); 12 300 nüf. Önemli bağcılık merkezi.

— Tar. *Üç Torres Vedras hattı*, Lizbon'u korumak için Wellington tarafından Tajo ile deniz arasında inşa ettirildi; bu hatları aşamayan Massena, ispanyol sınırına kadar geri çekilmek zorunda kaldı (ekim 1810 - mart 1811). Saldanha, kendisine karşı ayaklananları burada bastırdı (aralık 1846). [L]

TORRES Y VILLARROEL (Diego DE), ispanyol yazarı (Salamanca 1693 - ay.y. 1770). Serüven dolu bir hayattan sonra, Salamanca Üniversitesine profesör oldu. Quevedo'nun hayranıydı, şiirlerinde ve düzyazılarında onun üslûbunu taklit etti. (L)

TORREY (Charles Cutler), amerikalı semitik uzmanı (East Hardwick Vermont 1863). Bowdoin kolejinde okudu. Daha sonra Andover Teoloji seminerine katıldı (1886-1889). Doktorasını Strasbourg üniversitesinde yaptı (1892). Sonra semitik diller öğretmeni oldu (1892-1900). Filistin'deki Amerikan Doğu Araştırma okulunun müdürlüğüne getirildi (1900-1901) ve Amerikan Doğu birliğinin dergisi *Journal*'de yazı işleri müdürü olarak çalıştı. 1900'den sonra Yale üniversitesinde profesör oldu. Eserleri: *The Commercial - Theological Terms in the Koran* (Kuran'daki Ticarî ve Teolojik Terimler) [1892]; *The Mohammedan Conquest of Egypt and North Africa* (Mısır ve Kuzey Afrika'nın Müslümanlar Tarafından Fethi) [1901]. (L)

TORREYA i. (botanikçi *Torrey*'in [1796-1873] adından). Porsuk görünüşünde ağaç; Japonya'da ve Kuzey Amerika'da yetişir. (Şimşirgillerden.) [L]

TORRHEBOS, efsanevî Lydia kralı. Kralın adını taşıyan bir Lydia şehri vardır. Eski yazar Lydialı Yanthos'a göre, Torrhebos, erkek kardeşi Lydos ile birlikte babasından kendilerine kalan ülkeyi yönetti. Müzik yeteneği olan Torrhebos, Lydialıların müzik öğretmeni olarak da bilindi. (M)

TORRICELLI (Evangelista), italyan fizikçisi ve matematikçisi (Faenza 1608 - Floransa 1647). Faenza'da Cizvitler kolejinde okudu, yirmi yaşında Roma'ya gönderildi. Orada, ağırlıklı cisimlerin hareketi konusunda hazırladığı bir inceleme yazısıyle Galilei'nin dikkatini çekti: *De Motu Gravium Naturaliter Descendentium et Projectorum* (1641). Bu yazısında, maddesel bir sistemin ağırlık merkezi mümkün olduğu kadar aşağıda bulunduğu zaman sistemin dengede olduğunu ve bu durumda enerjinin korunumu prensibinin ele alınması gerektiğini açıkladı. 1643'te kendi adını taşıyan ünlü deneyi yaptı ve bu deneyden yararlanarak barometreyi icat etti: Floransa'da su yollarını yapan görevliler, suyu 32 ayaktan yükseğe çıkarmak için bir emme tulumba kurmayı düşündülerse de sonuç almadılar; Galilei'den yardım istemeleri de meseleyi çözümleyemedi. Torricelli, bir civa tüpü kullanarak atmosfer basıncının varlığını ortaya koydu. 1644'te *Opera Geometrica* (Geometri Eseri) adlı kitabında sikloidin alanını verdi. Aynı yıl, sıvıların akışıyle ilgili kanunu açıkladı. Öğretmeni Galilei gibi Torricelli de, âletleri tasarlamakta olduğu kadar gerçekleştirmekte ustaydı; böylece kendi eliyle birçok objektif yaptı ve bir termometre icat etti. (L)

TORRIGIANI (Pietro), italyan heykeltraşı (Floransa 1472 - Sevilla 1528). Arkadaşı Michelangelo'nun bir kavgada burnunu kırınca Floransa'yı terk ederek Roma'ya gitti. Orada Alexander VI'nın emriyle Torre Borgia için yalancı mermerden süsler yaptı. 1512'ye doğru İngiltere'ye geçti. Henry VIII tarafından Westminster'den, Henry VII ile Elizabeth of York'un mezarını yapmakla görevlendirildi. 1519'da Margaret Beaufort'un mezarına başladı, sonra Westminster'de Henry VII kilisesinin baş sunağını yapmağa koyuldu. Bu eseri bitirmeden İspanya'ya gitti. Granada'da *Merhamet* ve *Ecco Homo*'yu yaptı. İstediği parayı vermedikleri için yaptığı bir *Meryem* heykelini kırdı; hapse atıldı ve orada öldü. (L)

TORRIJOS (José Maria), ispanyol generali (Madrid 1791-Malaga 1831). İspanyol Amerikası'nın kurtuluş savaşından sonra ayaklanan sömürgelere karşı gönderilen orduya kumanda etmeyi reddetti ve hapsedildi (1817-1820). Valencia mevki kumandanı ve savaş bakanı (1823) oldu. Fernando VII'nin kazandığı zaferden sonra kurşuna dizildi. (L)

TORRINGTON, A.B.D.'de (Connecticut) şehir, Naugatuck ırmağı kıyısında, Hartford'un batısında; 30 100 nüf. Bakır metalürjisi. (L)

TORRINGTON (Arthur HERBERT, OF — kontu), ingiliz amirali (1647 - 1716). Kralcı olmakla beraber *Test act.* kanununun yürürlükten kaldırılmasını kabul etmedi ve William III ile birleşti. 1689'da Amirallik birinci lordu ve Torrington kontu oldu. 1690'da Beachy Head'de fransız amirali Tourville'e yenildi. (L)

TORRITI (Iacopo), romalı ressam ve mozaikçi (XIII. yy. sonları). Büyük mozaikçi ve freskçiler okulunun öncülerindendir; bu okul Giotto'nun yetişmesinde kesin bir rol oynadı. 1291'de *Pantocrator*'u (San Giovanni in Laterano) ve 1295'te *Meryem'in Taç Giymesi*'ni (Sante Maria-Maggiore) yaptı. (L)

TORSELLO. Bk. SANUDO.

TORSİYOMETRE i. (fr. *torsiomètre*'den). Metrol. Çeşitli madenlerin burulma halindeki şekil değişikliklerini incelemek için mekanik deney laboratuvarlarında kullanılan âlet. (Bu âletlere bir ucundan tutturulan deney çubuğunun öbür ucuna bilinen kuvvet çifti uygulanarak şekil değiştirme açısı ölçülür.) [L]

TORSOLOM i. (ital. *torsello*'dan). Denizc. *Torsolom astarı*, torsolom palangasının alt makarasının bağlandığı matafyonu pekiştirmek için bu kısma dikilen ikinci kat yelken bezi. (*Torsolom bezi* de denir.) || *Torsolom palangası*, yelkeni çekip büzerek seren direğine sarmada kullanılan küçük palanga. (Yelkenin camadana vurulması gerekince camadan matafyonlarını seren hizasına kaldırmakta kullanılır.) [M]

TORSÖR i. (fr. *torseur*). Mat. Sonlu sayıda, kayan vektörler sistemi.

— ANSİKL. Mat. Bütün *torsör*'ler ve özellikle de bir katı cisme uygulanan bir vetör sistemi, bir $\vec{R}$ vektörüne ve bir çifte indirgenebilir; bu çiftin $\vec{G}$ momentinin etki çizgisi $\vec{R}$'nin etki çizgisine paraleldir; genel halde $\vec{G}$ ve $\vec{R}$ vektörlerinden hiç biri sıfır değildir. $\vec{R}$'nin etki çizgisine torsörün *merkezî ekseni* denir; iki $\vec{G}$ ve $\vec{R}$ paralel vektörlerinin $\frac{\vec{G}}{\vec{R}}$ oranına (pozitif veya negatif) torsörün *parametre*'si, *ok*'u veya *adım*'ı denir. (L)

TORSTENSSON (Lennart), **Ortala** kontu, isveçli mareşal (Torstena şatosu 1603-Stockholm 1651). 1629'da albay oldu, topçu sınıfını teşkilâtlandırdı ve Breitenfeld'de (1631) ve Lech üzerinde (1632) bu sınıfa kumanda etti. Tophane müdürlüğüne getirildi, Bohemya istilâsını yönetti (1639). Baner'den sonra orduların başına geçti (1641) ve mareşalliğe yükseltildi. Breitenfeld'de galip geldi (1642), Moravya'ya girdi ve Tuna nehri üzerinde Krems'e ulaştı. 1643'te Danimarka'ya karşı savaşmakla görevlendirildi, Holstein'ı ve Jylland'ı işgal etti. Yeniden Almanya'da harekâta girişerek, imparatorluk askerlerini Jankowitz'te yenilgiye uğrattı (6 mart 1645), imparatoru, Graz'a kadar kaçmak zorunda bıraktı

Foto. LAROUSSE

fakat vebadan sonra geri çekilmeğe mecbur oldu. (L)

TORTİ (Giovanni), italyan şairi (Milano 1774-Cenova 1852). Önceleri Parini'nin etkisinde kaldı, sonra romantizme yöneldi. Manzoni ile dostluk kurdu. Romantik akımın görüşlerini dile getiren dört *Sermoni sulla Poesia* (Şiir Üstüne Vaız) [1818] yazdı. Ayrıca *La Torre di Capua* (Capua Kulesi) [1829] adlı bir şiir kitabı yayımladı. 1848'de hürriyetçi harekete katılmakla suçlandı; Milano'yu terk ederek Cenova'ya yerleşti. (L)

TORTOLA, Küçük Antiller'de (Leeward Islands) ingiliz adası, Virgin takımadalarının başlıca adasıdır; 6 150 nüf. Virgin adaları kolonisinin başkenti *Road Town* bu adadadır. Hayvancılık. (L)

TORTONA, İtalya'da şehir, Piemonte'de (Alessandria ili), Scrivia ırmağı kıyısında; 25 300 nüf. Tarım merkezi. Dokumacılık.

— Tar. Burası, Piacenza'dan Cenova'ya giden *Via Postumia* üzerinde kurulan ve Ortaçağda Kızılsakal Friedrich tarafından yıkılan eski Roma kolonisi *Dertona*'dır (M.Ö. 148). Oldukça uzun süre bağımsız yaşayan şehir, 1347'de Milano prensi Visconti'nin, 1738'de Savoia'nın eline geçti. (L)

TORTONİYEN sıf. i. (fr. *Tortonienne*). Vindobniyen katın üst yarısı için kullanılır.

— ANSİKL. *Tortoniyen* Piemonte'de mavi marnlar, Fransa'da Anjou deniz falunları ve Cuouron molası, İsviçre'de fosil bitki ve böceklerin kaynaştığı ensingen tabakalarla temsil edilir. Avrupa'nın doğusundaki fasiyerli Sarnatiyen, Torneniyenle çağdaştır. (L)

TORTOP sıf. (*tor*, kuvvetlendirme eki ve *top*'tan *tor-top*). Toplu bir hale getirilmiş, top biçiminde olan.

— ÇEŞ. DEY. *Tortop etmek*, toparlayarak biraraya getirmek. || *Tortop olmak*, toplu bir hale gelmek.

— Zool. *Tortop olma*, hayvanların tostoparlak olması şeklinde savunma tepkisi. (Karada ve suda yaşayan bazı eşbacaklı kabuklular [armadilla veya spheromia], bazı diplopodlar [glomeris] ve bazı memeliler [kirpi] tehlike anında tortop olur.) [LM]

TORTOSA, İspanya'da şehir, Katalonya'da (Tarragona ili), Ebro ırmağının sol kıyısında, deltanın yukarı kesiminde; 43 300 nüf. Yapımına 1347'de başlanan, XVIII. yy.da tamamlanan gotik (katalan) üslûbunda katedral. XIV.yy.da inşa edilen, XVIII.yy.da bazı değişiklikler yapılan piskoposluk sarayı. Ovanın tarım ürünlerinin (zeytinyağı, şarap, pirinç) pazar yeri.

— Tar. Eskiçağdaki *Dertosa Julia Augusta* olan şehir 713'te Tarık bin Ziyad tarafından fethedilerek küçük zengin bir krallığın başkenti, bir korsan yuvası ve fikir merkezi haline geldi. 1148-1149'da Barcelona kontu Ramon Berenguer IV tarafından geri alındı. Ebro savaşından (1938-1939) şehir büyük zarar gördü. (L)

TORTOSA burnu, İspanya kıyısında burun, Katalonya'da, Valencia körfezinin kuzey sınırını meydana getirir. Ebro deltasının çıkıntısıdır. (L)

TORTRİX i. Besin ve barınak bulmak amacıyle yaprakları külâh biçiminde kıvırıp ipekten tellerle bağlayan tırtıl ve bu tırtıldan olan kelebek. (*Tortricidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Tortrix*'ler, çeşitli orman ağaçlarına, özellikle köknarın tomurcuk ve kozalaklarına, melezin sürgün ve dallarına, çam kozalaklarına ve meşe sürgünlerine saldıran birçok değişik türden böceklerdir. Melezin dallarına dadanan tortrix'ler ciddî zararlara yol açar; bunların kelebeğinin kanat açıklığı 15-17 sm'yi bulur. Kelebeğin ön kanatları külrengindedir, bu kanatların ön kenarları ise siyahımsı ve enlemesine yer yer küçük beyaz beneklidir. Kenardaki bu süslü şeridin arkasında, kenarları mavi-mor şeritli dört veya beş siyah leke bulunur. Kirli yeşil-sarı renkteki tırtılı tabuğun altında delik açar ve kabuk altı tabakasına bazen zarar verir. Sarı ve kırmızı renkli olan *Tortrix Bergmanniana* bahçelerdeki gül ağaçlarına saldırır. (L)

TORTU i. (fars. *dürdî*'den). Durma veya bozulma sebebiyle bazı sıvıların dibine çöken koyu madde: *Dümdüz, çok âdi bir şarabın tortusu gibi* (A. H. Tanpınar). || *Mec.* Bir topluluğun âdi, işe yaramaz kısmı.

— Kim. Katı parçacıkların çökelmesi ve birikmesiyle meydana gelen madde.

— Mant. *Tortu metodu*, Stuart Mill'in ortaya attığı tümevarım metotlarından biri. (Bu metot, bir olguda, nedenleri daha önce bilinen kısmı bir yana ayırmak ve ayıklama yoluyle geri kalan kısmın sebeplerini bulmaktır.

— Oto. Termik bir motorda, kısmen gazların yanmasından, kısmen de yakıtın ve yağın kimyasal dönüşümünden medyana gelen ve ateşleme bujisinin elektrotlarını deformasyona uğratan iletken birikinti.

— Patol. Organik bir sıvı içinde, özellikle süspansiyon halinde bulunan maddelerin çökelmesiyle meydana gelen birikinti. Bk. ANSİKL.

— Şarapçılık. Şıra alındıktan sonra pres veya filtrelerde kalan birikinti. (Bk. ANSİKL.) || *Tortu atmak*, şampanya sanayiinde, şişelerin iç çeperinde biriken tortuyu dışarı atmak.

— Termik. Damıtılmamış suyun buharlaştıktan sonra kazanda bıraktığı kalıntı. || *Tortu giderici*, kazanların veya termik motorlardaki su gömleklerinin tortularını eritten veya çeperden çözülmesini sağlayan, ya da dışarı atılabilecek çamur ahline getiren madde.

— ANSİKL. Patol. *Sidik tortusu*'nun incelenmesi, birçok hastalıkta, özellikle sidik yolu hastalıklarında çok ilgi çekici sonuçlar verir.

İnorganik tortu. Normal halde, kristallerden (ürik asit, sodyum ürat, forfatlar) ibarettir; sayıları besinlerle ve sidik pH'ının değişmesiyle artabilir.

Organik tortu. Normal halde, sidik torbası ile siyekten kopup dökülen epitelyum hücrelerinden ibarettir; bunların sayısı söz konusu organların iltihaplanması sırasında artar. Böbrek hastalıklarında, sidikte alyuvarlara, akyuvarlara (irin), böbrek epitelyum hücrelerine ve silindirlere rastlanabilir; silindirler böbekteki kılcal sidik kanallarının kalıbına girmiş küçük albümin veya mukoza kitleleridir, silindirler, alyuvarlardan (alyuvar silindirleri), hücrelerden (epitelyum silindirleri), akyuvarlardan da (irin silindirleri) olabilir.

Bakteri tortusu. Aseptik olarak alınan sidik, normal halde sterildir. Kısa bir süre sonra, *micrococcus urea* denilen bir mikrokok sidiğe bulaşır. Bazı hastalıklarda mikroplar (kolibasil, enterokok, Koch basili v.b.) böbreğe geçerek sidiğe bulaşabilir.

— Şarapçılık. Şarap bitartarat tortusunda iki çeşit tuz bulunur (potasyum ve kalsiyum bitartarat); aktarmalardan sonra geri kalan tortular preslenirse daha bir miktar şarap elde edilebilir; buna, «tortu şarabı» denir; tortu şarabı, içilecek şaraplardan ayrı tutulur, damıtılmak üzere kazana konur veya sirke yapılır. Presten ç kan tortular kurutulursa kuru tortu elde edilir ve bundan tartarik asit çıkarılır.

◆ **Tortulu** sıf. [Sıvı için] Tortu yapmış, dibine çökelmiş: *Tortulu şarap.* || Berrak olmayan, bulanık: *Göksu deresinin dibindeki yosunlu, tortulu ve alaca suyun rengiyle...* (P. Safa).

◆ **Tortusuz** sıf. [Sıvı için] Tortu yapmamış. || Berrak, temiz. (LM)

TORTUE adası, Haiti cumhuriyetine bağlı ada, Haiti'nin kuzey kıyısından Tortue kanalıyle ayrılır; 12 500 nüf. Muz tarımı işletmeleri.

— Tar. Ada, İspanyolların Saint-Christophe adasından çıkardığı avcıların Antiller'deki başlıca merkezi haline geldi. İspanyollar bu üssü ele geçirdiler (1535); ama 1638 sonunda korsanlardan destek gören ve o tarihten sonra onlarla karışan avcılar adaya yeniden yerleştiler. İspanyolların 1654-1658 arası tekrar ele geçirdiği ada önemini kaybetmek üzereyken Fransızlar tarafından sömürgeleştirildi. (L)

TORTUL sıf. (*tortu*'dan *tortu-l*). Jeol. *Yeni.* Tortu niteliğinde olan; tortullaşma sonucu oluşmuş: *Tortul kaya.*

— Jeol. ve Jeomorfol. *Tortul çanağı* veya *tortul havzası*, uzun bir jeoloji devresi boyunca, tortul tabakaların yığışmasına imkân veren yavaş alçalma (genellikle çökmelerin sonucudur) etkisinde kalmış bölge.

— ANSİKL. Jeol. ve Jeomorfol. *Tortul çanağı.* Jeoloji tabakalarının düzeni tortul çanağında genellikle karmaşık ve eşmerkezli tabakaların meydana getirdiği istiften farklıdır ve paleocoğrafya değişikliklerini yansıtır. Bu tabakalar oldukça uzaklara yayılır, fasiyes değiştirir, düzensiz olarak örtülür, geçici olarak su üstüne çıktıkları sırada biçimlenmiş aşınım yüzeylerini fosilleştirir. Tortul çanaklarının, biçimlenmesine şu olaylar eşlik eder: hâlâ çökme etkisinde bulunan bölgelerdeki birikinti ovaları; yumuşak ve sert tabakalardan oluşan dizinin az eğimli olduğu tabaka basamağı engebeleri; zayıf kuşaklardaki yerel fay engebeleri.

Çok yükselmiş eski kütlelerin kenarında ve kurak iklimlerde kırıntı örtüleri, genellikle tortul çanakları arazisini uyumsuz olarak örter. (L)

TORTULANMAK geçz. f. (*tortu*'dan *tortu-la-n-mak*). [Sıvı için] Dibine koyu kısmı çökelmek, tortu yapmak: *Su durdukça tortulandı.* (M)

TORTULAŞMA i. (*tortu* > *tortu-la-ş-mak*'-tan *tortulaş-ma*). Tortulaşmak işi.

— Fiz. *Tortulaşma*, sıvı ortamda çözünmeyen bir maddenin, çekim etkisiyle yavaş yavaş ayrılarak dağılması şeklinde bazı koloitlerde görülen bir özelliktir.

Tanelerin küresel olduğu, sıvıyle aralarında bilinen bir yoğunluk farkı bulunduğu, çekim etkisi hariç, Brown çalkalanmasından ileri gelen kuvvetten başka hiç bir kuvvetin etkisinde kalmadıkları kabul edilirse, Stokes kanununun uygulanması, bir sıvı içinde asıltı halinde olan aynı boyutlu taneciklerin boyutlarının veya çapların değişik olması halinde ise, aynı çaptaki taneciklerin oranlarının belirlenmesini sağlar. Bu belirlemelerde birçok metot uygulanır. (L)

TORTULBİLİM bış. i. Jeolojinin tortulları inceleyen kolu. (L)

TORTULLAŞMA i. (*tortul* > *tortul-la-ş-mak*'tan *tortullaş-ma*). Bir tortulun, bir çökeltinin oluşması.

— ANSİKL. Jeomorfol. Aşındırma, deniz seviyesi üzerindeki toprakları, *tortullaşma* ise deniz diplerini etkiler. Çökeltinin yeri ve etkenine göre tortullaşma deniz, denizkulağı, göl, ırmak, kara, rüzgâr, buzul, toprakaltı (mağaralarda) menşeli olabilir. Irmak tortullaşması, akarsuyun yüklendiği gereçleri taşıyabilecek güçte olmadığı zaman meydana gelir (özellikle akış hızı azaldığında). Bu durum, meselâ dağlık bölgelerde sert kayalardan oluşmuş kayalık bir set aşağı kesimde ırmağın yolunu kestiği zaman görülür; akarsuyun boyuna profili bu set aşındırılmadan önce daha az gergindir ve hız azaldığından tortulların bir kısmı çökelir: bu yüzden geçici olarak küçük bir ova meydana gelir. Menderesin dış bükey lobu üzerine de alüvyonlar çökelir; oysa daha hızlı bir akıntının etkisinde kalan öbür kıyı, içbükeyliğini artıran bir aşındırmanın etkisindedir. En büyük tortul ovaların birçoğu, eğimin azalmasına bağlı olan tortullaşma süreci tarafından oluşturulur: kavşağın aşağı kesimindeki debi artışı, hidrografya ağının iyi derecelendirildiği bölgelerde akarsuyun azalan aşındırıcı gücünü artıramaz. Ama, bunun tersinin meydana geldiği durumlarda, debi aşağı kesime doğru azalıyorsa tortullaşma meydana gelebilir. Geçici akarsuların ve vadların genellikle ovalarda kaybolduğu yarı kurak bölgelerde bu durum görülür; akarsular, doğdukları dağdan kopmuş döküntü kütlelerini kısa süre sonra taşıyamaz hale gelir ve yavaş yavaş bölgenin tortullar altına gömülmesini sağlar. Jeoloji, tortullaşmanın genellikle iklim değişiklikleri yüzünden başladığını gösterir: yağmurların azalması akarsuların cılızlaşmasına yol açar; akarsuyun dayanımı zayıfladığından ırmak yatağındaki gereçleri artık boşaltamayacak hale gelir. Birçok kurak ve nemli devre birbirini izleyecek olur-

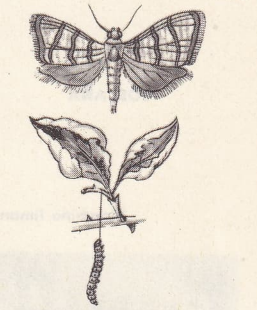

tortrix

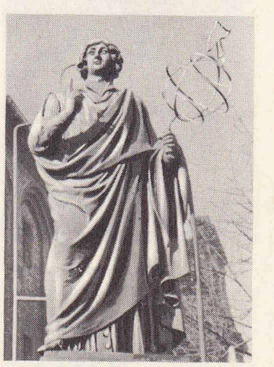

TORUN
Kopernik anıtı

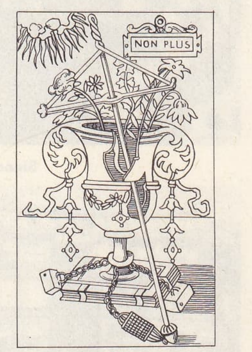

markası

Geoffroy TORY

«Tebşir Meleği»
(«Heures», 1525)

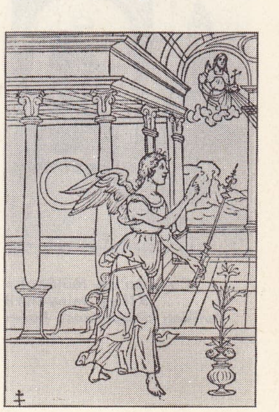

Foto. LAROUSSE

TOSCANA

Piombino limanı

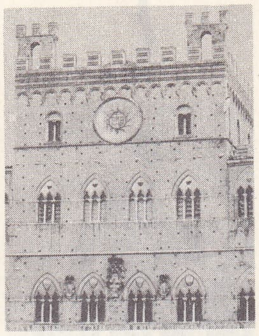

Siena Belediye sarayı

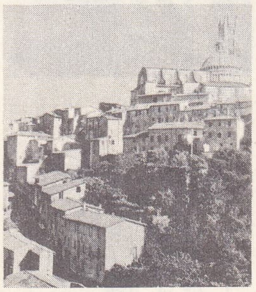

Siena

Lucca'da, Ascagni sarayı

«Canossa'nın Mülâkatı» XII.yy. minyatürü Vatikan kütüphanesi, Roma

sa, tortullaşma evrelerini karşılayan ve nemli devreler sırasında aşındırılan taraçaların oluştuğu görülür. *Deniz tortullaşması* için bk. ÇAMUR. (L)

TORTUM, Karadeniz bölgesinde (Erzurum ilinin Karadeniz bölgesi sınırları içinde kalan kesimi) ilçe merkezi kasaba; 3 324 nüf. (1970). İl merkezinin 59 km kuzeyinde; yüksl. 1 550 m. Erzurum'u Tortum'a bağlayan yol buradan itibaren kuzey ve kuzeydoğuya doğru devam ederek bir yandan Artvin'e, bir yandan da Oltu-Göle üzerinden Kars'a ulaşır. —*Tortum ilçesi,* 1 940 km²; 43 891 nüf. (1970). Merkez, Şenyurt ve Uzundere bucakları; 63 köy. Ziraat, hayvancılık. Yakın çevresine sebze ve meyve gönderir. (M)

TORTUM gölü, Çoruh ırmağının orta çığırına doğu taraftan kavuşan Oltu çayının bir kolu olan Tortum vâdisi üzerinde bu-

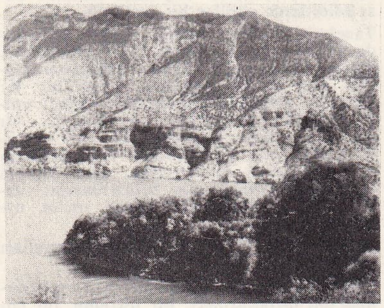

lunan küçük göl; yüzölç: 8 km². Bir yer kaymasıyle Tortum vâdisinin tıkanması sonucunda meydana gelmiştir. Yer kayması, güney-kuzey doğrultusunda uzanan vâdinin sol tarafındaki Kemerli dağının yamacından gelmiş ve büyük bir yıkıntı kütlesi vâdiye yerleşmiştir. Vâdiyi tıkayan seddin arkasında sular toplanarak, vâdinin şekline uygun dar ve uzun bir göl meydana gelmiştir. (M)

TORTUM şelâlesi, Tortum gölünün sularını boşaltan ayak üzerinde meydana gelen şelâle. Gölden çıkan gideğen (göl ayağı), heyelân kütlesinin meydana getirdiği seddi doğudan dolaşır. Bu sırada 50 m yüksekliğindeki Tortum şelâlesi meydana gelir ve basamaklı kalker banklar üzerinde düşüş yapar. (M)

TORUL, esk. **Ardasa,** Karadeniz bölgesinde (Doğu Karadeniz bölümünde, Gümüşane ili) ilçe merkezi kasaba; 3 064 nüf. (1970). İl merkezinin 26 km kuzeybatısında Harşit vâdisinde kurulmuştur; yüksl. 950 m. Gümüşane'den Torul'a kadar Harşit vâdisini izleyerek gelen yol, burada vâdiyi terk eder ve Zigana dağlarına tırmanmağa başlar; bu dağları aşarak Trabzon'a ulaşır. Torul, Harşit vâdisini sonuna kadar izleyen bir yolla da Karadeniz kıyısında Tirebolu'ya bağlanır. — *Torul ilçesi,* 1 859 km²; 34 159 nüf. (1970). Merkez ve Kürtün bucakları; 71 köy. Meyvecilik, hayvancılık. (M)

TORUN i. (esk. türk. k.). Bir kimsenin çocuğunun çocuğu: *Eserdeki maceranın birinci plândaki kahramanı olan Rabia, Sinekli Bakkal imamının torunudur* (H.E. Adıvar). *Artık malları, damadı ile torunu idare ediyordu* (Sabahattin Ali). || [Çoğul şekliyle] Aynı soydan gelenler: *Oğuz Türkleri umumiyetle Oğuz Hanın torunlarıdır* (Ziya Gökalp).

— ÇEŞ. DEY. *Ebussuut Efendinin torunu* (veya *gelini*). Bk. EBUSSUUT EFENDİ. || *Torun torba* (veya *torun tosun*) *sahibi olmak,* çocukları ve torunları olmak. || *Dedesi koruk yemiş, torunun dişi kamaşmış.* Bk. KORUK. (M)

TORUN, alm. **Thorn,** Polonya'da (Bydgoszcz voyvodalığı) şehir, Aşağı Vistül'ün sağ kıyısında; 104 800 nüf. 1945'te kurulan üniversite Kopernik'in ve lûgatçi Linde'nin doğum yeri olan bu tarihî şehirde, XII. yy.-dan sonra yapılmış birçok anıt vardır. Torun, bir ırmak limanı ve bir sanayi merkezidir (kimya ürünleri, besin sanayii).

— Tar. 1231'de töton şövalyeleri tarafından eski bir islav sitesinin yerinde kurulan Torun, Hansa birliğine katıldı ve Ortaçağda Batı Avrupa ile Doğu arasında önemli bir marklık oldu. 1411 ve 1466 antlaşmaları burada imzalandı. (Bk. POLONYA.) 1454'te töton boyunduruğundan kurtulunca, Polonya'da reformun merkezlerinden biri haline geldi. Varşova büyük düklüğü dönemi (1807-1815) dışında Prusya'nındı. 1920'de tekrar Polonya'ya geçti. (L)

TORUS i. («yatak» anlamında lat. k.). Esk. Rom. Şatafatlı yataklara konan şilteler; bunların üzerine örtü (*toralia*) serilirdi. (L)

TORÜLOZ i. (fr. *torulose*). Patol. *Torulopis neoformans* adlı mantarın sebep olduğu bir blastomikoz çeşidi; daha çok sinir sistemini bozar (meningo - ansefalit), fakat bronşları ve akciğerleri de haslandırır. (L)

TORY i. İngiltere'de, XVII. yy. sonundan XIX. yy. başlangıcına kadar monarşiyi ve anglikan geleneğini savunan Tory partisi üyesi.

◆ Sıf. Tory'lere ait, Tory'lerle ilgili.

— ANSİKL. *Tory* kelimesi, XVII. yy.da, yarı haydut, yarı partizan kanun dışı katolik bir irlandalıyı belirtmekte kulanılırdı. 1679 İhraç kararnamesinin lehinde ve aleyhinde çıkan kavgada York ailesinden James'in ihracını isteyenler, rakiplerine bu adı verdiler. Bunun üzerine James'in taraftarları gazeteler ve siyasî dernekler kurdular. Böylece amblemi bir kırmızı rozet olan ilk Tory partisi ortaya çıktı. Bu parti, krallık haklarını ve Anglikan kilisesinin ayrıcalıklarını savunma amacını güdüyordu. Meşruluk taraftarı olan Tory partisi, 1688 İhtilâlini izleyen hanedan değişmesinden tedirgin oldu, dinî hoşgörüye ve yabancı etkilere karşı şiddetle mücadele etti. 1714'te Hannover hanedanının işbaşına gelmesine zorla boyun eğdi ve rakibi «Whig» partisi tarafından James taraftarlığıyle suçlandı. Ama bu, oldukça mübalâğalı bir suçlamaydı; bu sebeple, hemen bütün XVIII. yy. boyunca iktidardan uzakta kaldı. Muhalefette böyle uzun süre hareketsiz kalması, monarşi karşısındaki yanlış tutumu ve rakip partinin çözülmesi Tory partisinin de yavaş yavaş parçalanmasına yol açtı. XVIII. yy. sonlarında ortaya radikallerin güçlenmesi ve Fransız devriminin başarısı üzerine yeni bir Tory'cilik çıktı. Bu akım, millî çıkarları her şeyden üstün tutan Pitt ve Burke'nin etkisindeydi. İhtilâl sebebiyle Fransa ile İngiltere arasında çıkan uzun ve çetin anlaşmazlık, tory'lerin muhafazakârlığını daha da sertleştirdi. 1807'den itibaren iktidara geçen bu parti, toplumsal karışıklıkları baskı tedbirleriyle, 1815'ten sonra tarımsal kazancın azalmasını da himayeci tedbirlerle önlemeğe çalıştı. Ama bu aristokratik ve köylü taraflısı tory'cilik, 1822'den sonraki yönetici ekibinde, ticaret ve sanayi burjuvazisinin düşünce ve çıkarlarına daha yatkın olan Canning, Peel, Huskisson gibi adamların yer almasıyle etkisini hayli kaybetti. Reform çağı başlıyordu. 1828-1829 Kanunları anglikanizmin imtiyazlarını azalttı; 1832 kanunu, tory'lerin iktidarı kaybetmelerinden iki yıl sonra, orta sınıflara da seçilme yolunu açtı. 1846'da sir Robert Peel, ilk serbest-alışveriş taraflısı tedbiri kabul ettirdi. Tory partisi çözüldü ve kalıntıları üzerinde yeni Muhafazakâr parti kuruldu. (L)

TORY (Geoffroy), fransız tipografı, gravürcüsü ve yazarı (Bourges 1480-Paris 1533'e doğr.) Roma'da (1506), Sapienza'daki dersleri izledi. Bologna'da Beroaldo'dan ders gördü. Paris'e dönüşünde edebiyat ve felsefe okuttu, sonra Henri Estienne'in yayınevinde musahhih olarak çalıştı. 1516'da İtalya'ya ikinci defa gitti. Paris'de kitapçılar loncasına girdi (1530), mürettiplik yaptı. Daha sonra sadece gravürle ilgilendi. Kendi eserleri için çok sayıda marka ve süslü harfler çizdi; Simon de Colines ve Robert Estienne için matbaa harfleri hakketti. Markası, bazı kitapların ciltleri üzerine presle basılmış «Kırık çömlek»di. Notlar ekleyerek yayımladığı eserlerden, eski yazarların tercümelerinden başka, bir çeşit yazı ve tipografi incelemesi olan bir kitabı vardır: *Champfleury* (1527). [L]

TORYUM i. (iskandinav şimşek tanrısı *Thor*'un adından fr. *thorium*). Kim. Aktinit grubundan maden; cevherlerinde çoğu zaman nadir topraklara eşlik eder.

— ANSİKL. Kim. *Toryum,* atom numarası 90, atom ağırlığı Th = 232,12 olan kimyasal elementtir. 1828'de Berzelius tarafından torit içinde bulunmuştur. Yoğunluğu 12,1 olan ve 1 700°C'ta ergiyen, oldukça sert, beyaz bir madendir. Akkor derecede kıvılcım çıkararak oksitlenir; sıcakta hidrojenle, halojenlerle, kükürtle, azotla birleşir. Hidroklorik asitten etkilenir.

Dört değerli olduğu başlıca bileşikleri şunlardır: toryum oksit veya torin ThO_2, çok güç ergiyen ve toryum sülfatın kavrulmasıyle elde edilen beyaz bir tozdur; toryum tetraklorür $ThCl_4$, klorun toryum oksit ve kömür karışımına etkimesiyle elde edilen beyaz billûrsu bir tozdur; toryum sülfat $Th(SO_4)_2$ sülfürik asidin toryum okside etkimesiyle elde edilir.

İşletilen tek toryum cevheri monazit'tir (bileşiminde bir miktar toryum bulunan seryum ve diğer nadir topraklar fosfatı); Brezilya ve Seylan'da bulunur. Monazit, sülfürik asitle işlenir; bu çözelti magnezyum karbonatla nötürleştirilir, sonra oksalik asit katılarak fosforik asit yok edilir ve elde edilen toryum oksalat billûrlaştırılarak arıtılır. Madeni saf olarak elde etmek için klorürü hazırlanır ve klorür vakum altında sodyumla indirgenir.

Nadir toprak oksitleriyle karıştırılan toryum oksit, lüks lamba gömleklerinin yapımında kullanılır. Çok yüksek yayma gücü sebebiyle toryum, bazı lambalardaki tungsten katotların kaplanmasında da işe yarar. Kütle numarası 232 olan toryum radyoaktiftir; önce toryum X (radyum izotopu), sonra da toron (radon izotopu) veren radyoaktif bir gruptandır; radyoaktif seri, kararlı olan kurşun 208 ile sona erer.

— Nükl. Hemen hemen tamamı tabiî madenden meydana gelen toryum 282, nötronlarla bombardıman edilerek uranyum 232'ye dönüşür. Termik nötronların gerekmediği bu dönüşüm klasik pillerde gerçekleştirilen uranyum 238'in plütonyuma dönüşmesinden çok daha yüksek bir verime sahiptir. Bu özellikler toryumun yenileyici reaktörlerde kullanılmasını söz konusu etmiştir. (L)

TOS i. (cnomatope). Alın ve boynuzla vurma. || *Tos vurmak,* alnı veya boynuzuyle vurmak. (M)

TOSA, Japonya'da Yamatoe üslûbu ressamlarından bir kolun adı. Tosalar, XV. ve XVI. yy.da imparatorluk atelyelerini yönettiler. (L)

TOSATTİ (Vieri), italyan bestecisi (Roma 1920), Petrassi ve Pizzetti'nin öğrencisi. Operalar (*Dioniso,* 1946; *Partita a Pugni,* 1953; *Il Giudizio Universale* [Evrensel Rehber], 1955; *L'Isola del Tesoro* [Define Adası], 1958; *La Fiera delle Meraviglie* [Mucizeler Panayırı], 1963), koral senfoniler, bir piyano konçertosu, bir *Requiem* (1963), müziği, piyano parçaları ve melodiler besteledi. (L)

TOSBAĞA i. (*tos* ve esk. türk. *bağa,* kurbağa'dan). *Halk dili.* Kaplumbağa: *Bacakları kısa da, gövdesi uzun, tosbağa gibi bir oğlan* (M. Ş. Esendal). [M]

Tosca, opera, 3 perde, libretto: Giacosa ve Luigi Illica; müzik: Puccini. İlk olarak 1900'de Constanzi di Roma tiyatrosunda temsil edildi. V. Sardou'nun dramından alınan bu gerçekçi eserde yer yer coşkun bir duygusallık görülür. (L)

Tosca (LA), V. Sardou'nun dramı (1887). 1800'de Roma'da ünlü şarkıcı Tosca'nın â-

Foto. *LAROUSSE; Turizm-Tanıtma (MEYDAN)*

şığı ressam Mario Cavaradossi, sürgün cezasına çarptırılan bir arkadaşını evinde sakladığı için tutuklanır ve ölüme mahkûm edilir. Polis müdürü Scarpia, şarkıcı kadının kendisine teslim olması şartıyle, ressamı kurşuna dizecek manganın silâhlarını kuru-sıkı doldurtacağına söz verir. Tosca şartı kabul eder gibi görünür, fakat Scarpia'yı bıçaklar. Mario kurşuna dizilir; umutsuzluğa kapılan Tosca kendini Tibet nehrine atar. Sarah Bernhardt için yazılan bu melodram büyük bir başarı kazanmıştı. (L)

TOSCANA, İtalya yarımadasında bölge; kuzeyde Apenninler, doğuda ve güneydoğuda Umbria ve Latium, batıda Tiren denizi arasında; 23 000 km²; 3 286 200 nüf. Bölge dokuz ili kapsar: *Arezzo, Floransa, Grosseto, Livorno, Lucca, Massa ve Carrara, Pisa, Pistoia* ve *Siena*.

Coğrafya

Toscana, coğrafî konumu, iklimi ve yarımadanın kuzeyiyle güneyi arasında geçit rolü oynaması bakımından bir geçiş bölgesidir. Üçgen şeklinde olan bölgenin batı kenarı Magra ırmağı ağzından Argentario tepesinin güneyine kadar Tiren denizi kıyısını. Kuzeydoğu kenarı Toscana Apenninleri tepelerini içine alır; son kenar Tiber ırmağının kaynağından denize kadar, sunî bir çizgiyi izler. Topografya çok çeşitlidir. Kuzeydoğuda, Cimone dağından (2 163 m) Tiber ırmağının kaynağına kadar Toscana-Emilia Apenninleri uzanır. Pisa'nın kuzeyinde Apua Alpleri yer alır. Arno'nun güneyinde tepeler ağır basar. Siena'nın güneyinde Maden dağları, ormanlar ve fundalıklarla örtülüdür. Toscana'nın doğudan batıya yönelen ekseni alüvyonlu topraklı Arno vâdisinden meydana gelir. Kuzeyden güneye doğru ulaşım bu vâdiyle ve bugün ıslah edilmiş olan eski bataklık val di Chiana ile sağlanır. Genellikle alçak olan kıyı, Pisa dolaylarında kumullarla kaplıdır; fakat Piombino çıkıntısıyle ve Argentario tepesini meydana getiren yarımada ile kesilir. Deniz yakınında nispeten nemli ve rüzgârlı olan iklim, iç kısımda yıllık farkları oldukça fazla bir kıta iklimi halini alır. Az olan yağışlar özellikle ilkbaharda düşer ve yaz mevsiminde uzun bir kuraklık dönemi kaydedilir. Toscana ekonomisi tarıma dayanır; daha Eskiçağda Etrüskler tarafından başlanan tarım çok daha sonra, XVIII. yy.da, Lorraine hanedanı zamanında ıslah edilmiştir. Toscana'nın güneyinde büyük mülkiyet ağır basar; fakat dağlarda topraklar birçok çiftlik arasında paylaşılmıştır. Bölgenin her yerinde tahıl, özellikle buğday temel üretim maddesidir ve Floransa, Siena, Grosseto illerinde büyük ölçüde üretilir; şeker pancarı tarımı başlıca vâdilerin alüvyonlu tabanlarında gelişmektedir; zeytinlikler tepelerin bütün yamaçlarını kaplar; fakat Toscana'da başlıca gelir kaynağı bağcılıktır; Elsa vâdisinden Arno vâdisine kadar, Chianti bölgesi başlıca bağcılık merkezidir. Uzun süreden beri devam edilen ıslah çalışmaları ve gerçekleştirilmek üzere olan toprak reformu sayesinde eskiden bataklık ve sağlığa zararlı bölgeler olan Maremma ile Grosseto zengin bir tarım (tahıl) bölgesi haline getirilmiştir. Ortaçağda ve Rönesans zamanında Toscana'da gelişen sanayinin önemi zamanla azalmış ve bugün küçük ve orta işletmelere bölünmüştür. Yer yer maden yataklarına rastlanır: civa (ülke üretiminin tamamı), demir (Elba adası ülke üretiminin yarısı), Volterra'da büyük ölçüde kayatuzu, Apua Alpleri'nde mermer. Dokuma sanayii, Prato çevresine toplanmış olan geleneksel taraklanmış yün işçiliğinin mirasçısıdır. Metalürji Piombino ile Livorno'da gelişmiştir; kimya sanayii Montecatini tröstüne bağlıdır. El sanatları canlıdır: deri, tahta ve mermer işçiliği. Ayrıca Toscana, devamlı olarak gelişen başlıca şehirlerinin (Pisa, Lucca, Arezzo ve özellikle Floransa) sanat zenginliği sayesinde büyük bir turizm merkezidir.

Tarih

● *Etruria'dan Toscana markiliğine.* Eskiçağ Etruria'sının topraklarıyle meydana getirilen Toscana bölgesi, Augustus İtalya'sının on dört bölgesinden biri haline geldi. Lombardlar tarafından işgal edilince, Tuscia dukalığını meydana getirdi. 568 veya 570-774'te dukalığı işgal eden Karolenjlerin kurduğu Lucca kontluğu. Toscana markiliği haline getirilerek (845-898) Adalberto I'e verildi; özellikle Sarazenlerle savaşmakla görevlendirilen markilik, son erkek vârisinin öldürülmesinden sonra dul karısı kontes Beatrice'ye (1052-1076), sonra da Beatrice'nin kızı Matilde'ye (1016-1115). Kontes Matilde ölürken mallarını Papalık devletine miras bıraktı.

Ölümünden sonra bu vasiyetnameye karşı çıkan imparatorlar papalıkla uzun bir mücadeleye giriştiler; Toscana şehirleri (Floransa, Siena, Pisa, Lucca v.b.) mücadele sayesinde bağımsızlığını kazandı.

● *Toscana büyük dukalığı.* Medici'ler tarafından oldukça geniş bir Floransa devletinin kurulmasıyle XV. yy.dan sonra Toscana'da siyasî bütünlük sağlanmağa başlandı. Medici'ler bankasının iflâsıyle yarıda kesilen bu gelişme Medici'lerin tekrar tahta çıkmasıyle yeniden devam etti ve Medici'lerin vârisi Alessandro, Karl V tarafından Floransa'nın soydan geçen dukası ilân edildi (1532). Alessandro'nun halefi Cosimo I, Siena'yı ilhak etti (1555), sonra papa Pius V'ten Toscana büyük dukası unvanını aldı (1569). Fakat soydan geçen iktidarın yerleşmesi üzerine Floransa gerilemeğe başladı ve bağımsızlığını kaybeden şehir bir müze şehri haline geldi. İktisadî faaliyetin büyük şehirlerin dışına taştığı XVI. yy.da, büyük dukalar, maden ilşetmeciliğiyle ve bataklıkların ıslahıyle uğraştılar. Arno ırmağı limanlarını terk ederek Livorno'yu geliştirdiler. Kıyılardaki müstahkem mevkilere yerleşmiş ispanyolların gözetimi altında olan dukalar İspanyollara boyun eğme taraftarıydı; bazılarıysa ispanyol iktidarını zayıflatma amacıyle Paris'te entrikalar çevirdiler. Yavaş yavaş yoksullaşan Floransa devrin büyük devletlerinden yardım almak zorunda kaldı. Fakat Cosimo I (1569-1574) ve Ferdinando I'in (1587 - 1609) kusursuz yöneticiler olmalarına karşılık, ihmalci Francesco I (1574 - 1587), Cosimo II (1609-1621), Ferdinando II (1621 - 1670) ve Cosimo III'ün (1670-1673) devletin yönetimini ve gelir kaynaklarını bıraktığı papazlar ülkeyi iflâsa sürüklediler. Büyük dukalık, son Medici Gian Gastone zamanında (1723-1737) büyük devletlerin askerleri tarafından işgal edildi. Felipe V'in oğlu don Carlos'a daha 1718'de vaat edilen Toscana, sonunda Maria-Theresia'nın kocası Franz von Habsburg-Lorraine'e (Toscana dukası Francesco II) verildi (Viyana ön anlaşmaları [1735] ve Viyana antlaşması [1738]); Toscana'yı Habsburg'ların yan kollarına veren imparator Karl VI, dukalığı Avusturya'nın nüfuz bölgesine soktu. Francesco II zamanında (1737 - 1765) yönetim, fikir hayatının gelişmesi sayesinde düzeldi. Francesco II'nin oğlu Leopoldo I (1765 - 1790) Toscana'yı, fizyokrat Pompeo Neri'nin reformları sayesinde aydın zorbalığın başarılı örneklerinden biri haline getirdiyse de Scipione de Ricci tarafından Jansenius'çu bir siyasete sürüklendi. İmparator olunca büyük dukalığı oğlu Ferdinando III'e terk etti (1790-1801; 1814-1824). Âciz ve barış taraftarı yeni büyük duka Livorno'ya yerleşen İngilizlerin baskısı altında Fransa ile ilişkilerini kesti (1793 - 1795). 1799'da Fransa Toscana'ya savaş açtı ve Floransa'yı iki defa (1799; 1800) işgal etti. Büyük dukalığı Habsburg'ların elinden alan Bonaparte (Luneville, 1801), Presidio'ların toprağını da katarak Etruria krallığı haline getirdi ve Parma dukası Ludovico I'e verdi (1801). Fransa ile birleştirilen (Fontainebleau antlaşması, 1807) ve Elisa Bacciochi'ye (büyük düşes oldu) verilen bölge, üç idare bölgesine ayrıldı (Arno, Akdeniz ve Ombrone) [1808]. Eylül 1814'te tekrar tahta çıkartılan Ferdinando III, Viyana kongresinde (1815) Presidio'ları, Elba adasını ve Piombino'yu ele geçirdi. Lucca'nın miras yoluyle kendisine kalması vaadini aldı (1847'de gerçekleşti); fakat her zamankinden çok, Avusturya'nın isteklerine boyun eğdi. 1848'deki ilk karışıklıklar büyük dukayı bir anayasa çıkarmak zorunda bıraktı (17 şubat 1848). Toscana ordusu ve gönüllüleri Avusturya'ya karşı savaşa katıldılar; savaşın yenilgiyle sonuçlanması, iktidarın Guerrazzi ile Montanelli adlı demagogların eline geçmesine yol açtı (ekim 1848); büyük duka kaçtı ve cumhuriyet ilân edildi (şubat 1849). Floransa ilerigelenlerinin iktidarı ele geçirmeleri (nisan 1849) ve Avusturyalıların savaşı (nisan-mayıs 1849) kazanarak 1855'e kadar Toscana'yı işgal etmeleri, Leopoldo II'nin tekrar tahta çıkmasına ve 1852'de anayasayı yürürlükten kaldırmasına yol açtı. Avusturya-Piemonte anlaşmazlığında tarafsız kalmak isteyen büyük duka, Millî Cemiyet'in (bk. LA FARINA) kışkırttığı halkın ve ordunun muhalefeti karşısında kaçmak zorunda kaldı (27 nisan 1859). Toscana Vittorio Emanuele II adına olağanüstü komiser Boncompagni, sonra da geçici hükûmet başkanı Ricasoli tarafından yönetildi; bir Kurucu meclis, Habsburg'ların yerine Piemonte hanedanını geçirdiyse de Toscana'nın Piemonte'ye bağlanması ancak mart 1860 plebisitiyle meşru bir hal aldı. Floransa 1865 - 1870 arası İtalya krallığının başkenti oldu.

— Ed. *Lehçesel toscana edebiyatı*, yarımadanın en zengin edebiyatıdır ve italyan edebiyatına paralel olarak gelişmiştir. Toscana edebiyatının ünlü yazarları arasında, *La Tancia* adlı komedinin yazarı genç Michelangelo Buonarroti (1568-1642), şair Francesco Baldovini (1634 - 1716) [başlıca eseri *Cecco da Varlungo* adlı komedidir], italyanca eserleri dışında toscana lehçesiyle yazdığı soneleri sayesinde ün kazanan Renato Fucini (takma adı Neri Tanfucio, 1843-1921) sayılabilir.

— Leng. *Toscana lehçesi*, Toscana ve Elba adasında konuşulan italyan lehçesi. (Ajaccio'nun kuzeyindeki korsika lehçeleri de toscana lehçesiyle yakın akrabadır.)

Toscana lehçesi, Floransa'da; Lucca, Pisa ve Pistoia'da; Siena'da; Arezzo'da konuşulan dört gruba bölünür; ama bu dört grup arasında çok az fark vardır. İtalyan dili lehçelerinin tersine, toscana lehçesinde metafoniye rastlanmaz.

Toscana telaffuzu, iki ünlü arasındaki italyan kapantılısı *k*'nın ve bazı yerlerde *t*'nin yerine şidetli bir soluklu kullanılır. *G* önündeki *n*'nin art damaksıya dönüşmesi toscana lehçesi ve güney lehçelerinin ortak özelliğidir.

Ayrıca, toscana lehçesinde birinci çoğul şahıs yerine belirsiz zamir tekrarlanır; *noi si è visto, noi si corre* (ital. *abbiamo visto, corriamo* gibi). [Ajaccio'nun kuzeyindeki Korsika lehçeleri de toscana lehçesiyle yakın akrabadır.] (L)

TOSCANA (Mario), italyan tarihçisi ve diplomatı (Torino 1908-Roma 1968). Cagliari (1939), Roma (1952) üniversitelerinde antlaşmalar tarihi, milletlerarası siyaset dersleri verdi. Başlıca eserleri: *Le Minoranze di Razza, di Lingua, di Religione* (Irk, Dil ve Din Azınlıkları) [1931]; *Il Patto di Londra* (Londra Paktı) [1943]; *Gli Acordi di san Giovanni di Moriana* (San Giovanni di Moriana Antlaşmaları) [1936]; *La Conferenza di Montreux e la Nuova Convenzione degli Stretti* (Montreux Konferansı ve Boğazlar Konusunda Yeni Uzlaşma) [1938]; *La Serbia e l'Intervento in Guerra Dell Italia* (Sırbistan ve İtalya'nın Savaşa Girmesi) [1938]; *Guerra Diplomatica in Estremo Oriente* (Uzakdoğu'da Diplomatik Savaş) [2 cilt, 1950]; *Le Origini Diplomatiche del patto d'Acciaio* (Çelik Paktının Diplomatik Kökenleri) [1956]. Dışişleri bakanlığında tarih ve diplomasi danışmanı, 1955'ten sonra da diplomatik belgelerin yayımlanması için kurulan komisyonun başkanı oldu; birçok defa UNESCO'da ve çeşitli milletlerarası konfe-

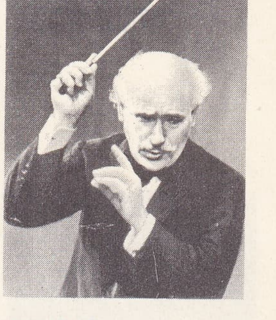

TOSCANİNİ

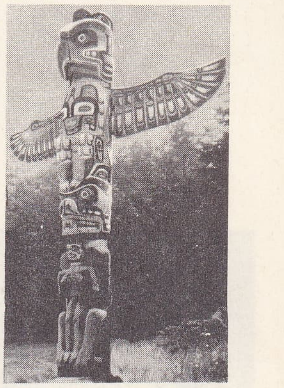

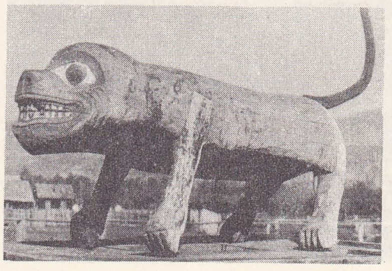

Vancouver adasında

totemler

Kitwanga'da İngiliz Kolombiyası

Foto. LAROUSSE

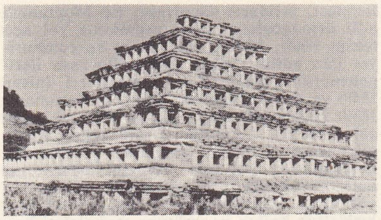

TOTONAKLAR
totonak sanatı
Veracruz yakınında
El Tajin piramidi

ranslarda ve kurullarda İtalya'yı temsil etti. (M)

TOSCANELLA, bugünkü Tuscania şehrinin (İtalya) 1911'e kadar adı. (L)

TOSCANELLİ (Paolo DAL POZZO), italyan astronomu ve fizikçisi (Floransa 1397-ay.y. 1482). Padova'da okudu, orada Niccolo Cusano ile dost oldu. Sonra Floransa'da yerleşti. Modern güneş saati millerini ilk düzenleyen kimse olduğu sanılır. (L)

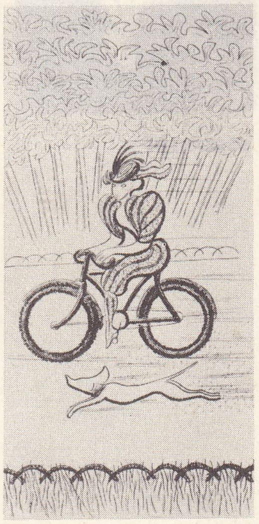

TOUCHAGUES
Colette'in eseri
«Paris de ma fenêtre»
için illüstrasyon
(Ed. littéraires
de France, 1951)

TOSCANİNİ (Arturo), italyan orkestra yöneticisi (Parma 1867-New York 1957). Çok genç yaşta Cenova, Torino ve Roma'da ün kazandı. Milano operasında (Scala) uzun yıllar Bellini'den Verdi'ye kadar İtalyan repertuvarını; klasik ve romantik alman, avusturya ve fransız eserlerini çaldırdı. Avrupa ve Amerika'da sayısız turnelere çıktı. 1928'de New York Filarmoni orkestrasının başına geçti. Bayreuth'ta *Tannhäuser, Tristan* ve *Parsifal*'i yönetti (1930-1931); 1938'e kadar da Salzburg festivalinde birçok eser çaldırdı. Hayatının son yıllarında bile, kimi zaman taviz vermeyen bir otoriteyle müziğin şiir yanına bağlı kaldı. (L)

TOSELLİ (Enrico), italyan piyanocusu ve bestecisi (Floransa 1883-ay.y. 1926). Sgambati ve Martucci'nin öğrencisi idi. Meslek hayatına genç yaşta piyanocu olarak başladı, sonradan kendini besteciliğe verdi. Piyano parçaları, oda müziği, *Ateş* adlı bir senfonik eser, iki operet (*La Principessa Bizzarra* [Milano, 1913] ve *Cattiva Francesca*) ayrıca ünlü bir *Serenata* besteledi. (L)

TOSKÇA i. Leng. Shkumbi (Arnavutluk) ırmağının güneyinde ve Yunanistan ile İtalya dağlarında konuşulan arnavutça lehçesi. (L)

TOSKÖY. Bk. BOĞAZKAYA.

TOSLAMAK geçl. f. (*tos*'tan *tos-la-mak*). Tos vurmak. || [Taşıt için] Baş kısmı bir yere hafifçe çarpmak: *Vapur iskeleye tosladı*. || — *Argo*. [Para için] Vermek, ödemek. || Sınavda kırık not almak, sınıfta kalmak. (M)

TOSSO i. Japon içkisi; bileşimine önemli ölçüde tarçın girer. (L)

TOST i. (ing. *toast*, kızartılmış ekmek dilimi'nden). Arasına yağ sürülerek veya peynir v.b. konularak özel makinede kızartılan ekmek dilimi. || *Tost ekmeği*, tost yapmağa yarayan ekmek. (M)

TOSTİ (Luigi), italyan rahibi ve tarihçisi (Napoli 1811-Monte Cassino 1897). 1832'de Monte Cassino benedikten tarikatına girdi ve büyük çalışmalarda bulundu. Başlıca eserleri: *Storia della Badia di Monte Cassino* (Monte Cassino Manastırı Tarihi) [1842 - 1843], *Storia del Concilio di Costanza* (Konstanz Konsili Tarihi) [1853], *Storia dello Scisma Greco* (Yunan Skhisma'sı Tarihi) [1856], *Prolegomeni Alla Storia Universale della Chiesa* (Evrensel Kilise Tarihine Giriş) [1861], *Vita di San Benedetto* (Aziz Benedictus'un Hayatı) [1891]. Gioberti'nin doktrinlerinden ilham alan Tosti, Roma meselesi ile yakından ilgilendi ve bir anlaşmayle bu meseleyi çözmeğe çalıştı. (L)

TOULON limanı

TOSTOPARLAK sıf. (*toparlak*'tan). Tamamen toparlak: *Cemile kendisine verilecek olan bu yeni işe heveslenerek tostoparlak çehresini uzatmış, ihtiyar mürebbiyenin Nihal'e tarifelerini dinliyordu* (H.Z. Uşaklıgil). *İhtiyar kadın [...] kapının arkasındaki tostoparlak saç sobaya bir kibrit çakıyordu* (R.N. Güntekin). [M]

TOSUN i. (esk. türk. k.). Erkek dananın sütten kesildiği andan ilk süt dişini kaybettiği zamana kadar aldığı ad, genç boğa. || *Mec.* Tıknaz, sıhhatli delikanlı. || Ünl. Sıhhatli, gürbüz delikanlılara teklifsiz hitapta kullanılır: *«Biz işe yarar yiğidi duruşundan bilir olduk tosun» dedi* (Kemal Tahir).

— DEY. *Tosun gibi*, gürbüz, sıhhatli (kimse): *Yazık değil mi? Yirmi iki yaşında tosun gibi delikanlı* ... (H.R. Gürpınar). [M]

TOSUNCUK i. (esk. türk. *tosun*'dan *tosuncuk*). Normalden daha iri doğmuş çocuk. (M)

TOSYA, Karadeniz bölgesinde (Batı Karadeniz bölümü, Kastamonu ili) İlçe merkezi küçük şehir; 16 106 nüf. (1970). İl merkezinin 70 km güneyinde, eğimli bir yüzey üzerinde; yüksl. 850 m. Çorum'u Bolu üzerinden İstanbul'a bağlayan karayolu buradan geçer. Tosya, Kastamonu ilindeki ilçe merkezleri arasında en fazla nüfuslu olanıdır. Şehirde çeltik fabrikaları ve çok sayıda el tezgâhı vardır. —*Tosya ilçesi*, 1 197 km²; 47 252 nüf. (1970). Tek bucak; 53 köy. Çeltik ekimi. (M)

TÔŞİYORİ i. («ihtiyar»). Tokugava'lar dönemi Japonyası'nda, şogun'ların danışmanı. (L)

Totak. Arkeol. Ankara'nın güneyinde, Haymana'nın 24 km güneydoğusunda yerleşme. Yüksekliği 6 m, çapı 200 m'dir. 1941'de Remzi Oğuz Arık ve 1963'te David French yönetimlerindeki araştırmalarda, höyüğün yüzeyinden İlk Bronz, Hitit, Demir çağ ve daha geç devirlere ait çanak çömlek toplandı. Ayrıca Eski Kalkolitik devre ait biri boyalı, öteki düz dipli çanak çömlek ele geçirildi. (M)

TOTALİTARİZM i. (fr. *totalitarisme*). Totaliter rejim ve doktrin. (L)

TOTALİTER sıf. (fr. *totalitaire*). Kanunî hiç bir muhalefet şeklini kabul etmeyen, bütün vatandaşların tek bir blok halinde mutlak bir devlet hizmetinde birleşmesini isteyen. (L)

TOTANA, İspanya'da (Murcia ili) şehir, Sierra de Espuna'nın eteğinde; 14 300 nüf. Santiago kilisesi. (L)

TOTANUS i. Kocaalbacak denilen kuşun ilmî cins adı (*Totanus fuscus*). [L]

TOTEM i. (algonkin dilinde *ototeman*, benim klanımdan'dan). Bir topluluğun veya bir ferdin atası veya koruyucusu sayılan hayvan. (Bk. TOTEMCİLİK.) || Bir hayvanın tasviri: *Mağrur bir totem gibi sussam konuşmasam* (Atillâ İlhan). *Bunlar koca ile karısının totemleri idi* (Ziya Gökalp). [LM]

TOTEMCİLİK i. (*totem* > *totemci*'den *totemci-lik*). Bazı toplumlarda, birey veya birey grupları ile bir hayvan, bir nesne, canlı yaratık grubu veya fenomenler topluluğu arasındaki ilişkiye dayanan inançlar ve ibadetler bütünü.

— ANSIKL. *Totemcilik*'in, birbirinden ayrı ve dıştan evlenmeli gruplar halinde teşkilâtlanmış ve bir totem grubu üyelerinin kendi aralarında evlenmelerinin yasak olduğu toplumlarda ortaya çıktığı genellikle kabul edilir. Totemleriyle tanımlanan bu gruplar, bir veya birkaç belirli yaratık veya cisim ile akrabalığa kadar varan özel ilişkiler sürdürürler. Dolayısıyle de, totemle ilgili birtakım yasaklar ortaya çıkar. Bu yasaklar sadece yeme yasağını değil, çok zaman dokunma veya bakma yasağını da kapsayan tabulardır.

Totemcilik çok değişik şekillerde belirir: totem, bir hayvan (en sık rastlanan durum), bitki, hattâ tabiî (şimşek, yağmur) veya fizyolojik (kusma) bir olay olabilir. Teoriciler (Frazer, van Gennepp, W.H.R. Rivers) totemciliği bir sistem haline getirmişler, hattâ tanımlamalar ve semboller, sihir-din ilişkileri, çeşitli yasaklar, toplum yapısının kendine has şekilleri, dıştan evlenme v.b. gibi birçok unsuru da onun kapsamına sokmuşlardır. Bu teoriler, sözü geçen unsurların çoğunu yeniden birleştirecek bir «totem sistemi» meydana getirir. Birçok bilginin hatası, incelenen bütün unsurların homogen bir bütün meydana getirdiğine ve meselâ bir ferdin bir yiyecek yasağına uyduğu zaman bir totem sistemi karşısında bulunduğumuza inanmaktan ileri gelir. Böylece, hiç bir toplumun (belki yalnız Eskimolar hariç), bu tip bir teşkilâtlanmanın dışında kalmadığı, bu teşkilâtın, ilkel toplumları niteleyen ve «ilerlemiş» denen toplumlardan ayıran normal bir aşama olduğu ileri sürülüyordu. Totem fenomenleri ilk olarak Lang tarafından, 1791'de yaptığı bir gezi sonucu, Algonkinler toplumundan Ojibwa'larda tasvir edilmiştir. Daha başlangıçta, birey gruplarına hayvan adları verilmesiyle (kolektif totemler) her bireyi koruyan tabiatüstü bekçilerin varlığına inanç, birbirine karıştırılmıştır. Ama gene Ojibwa'larda, insanlarla klana adını veren hayvan totem arasında bir akrabalığın varlığını doğrulayacak herhangi bir ipucuna rastlanmaz; üstelik bir hayvan totema bağlılık grubun yaşadığı araziye göre rak birleştirilmiş iki elemanın söz konusu olduğu anlaşılır.

Totemciliğin en çok incelendiği toplumlar birkaç totem tipinin görüldüğü Avustralya toplumlarıdır. Bireysel tipte totemcilikte bir grubun sihirbazını, ona yardımcı olan bir hayvana (çoğunlukla bir sürüngene) bağlayan özel bir ilişki vardır. Totem-hayvan ile fert bir tutulmuş, dolayısıyle bu hayvanı yemek yasaklanmıştır. Cinsel totemcilikte, aynı gruptan iki cinsin ayrı türden totemleri olur. Klan totemciliğinde her klanın bir veya birkaç totemi vardır ve klan üyeleri bu totemler için âyinler yapar veya yasaklar gözetirler.

Totemin tespiti, anadan veya babadan gelme akrabalığa, çocuğun dünyaya geldiği yere göre yapılabilir. Ana yoluyle tevarüs edilmiş bir totemde klan üyeleri totem ile aralarında bir özdeşlik olduğuna inanmışlardır. Babadan gelme akrabalıkta ise, aynı toteme bağlılık grubun yaşadığı araziye göre değişen totem alanlarına bağlıdır. Böylelikle bu çeşitli totemcilik şekileri bazı toplumları nitelemeğe yetecek tek bir sistem bulunduğunu kabul eden teorileri yalanlar. Başka bilginler de totemciliği ampirik ilgilerin dinî törenler haline çevrilmesinden ibaret saymak istemişlerdi: şu toplum grubu; kendisi için özel bir ilgi taşıyan şu hayvanı ve şu bitkiyi totem olarak kabul etmiştir. Gerçekten, son araştırmalara göre, totemciliği daha çok bir kural olarak benimsemenin doğru olacağı anlaşılmaktadır: totemler arasındaki ilişkiler başka ilişkilerin, karşıtlıkların, insanlar için önemli olan bağlaşmaların ifadesidir. O zaman gerçekten bir totem sistemi var demektir. Fakat bu sistem gerçeğin bir çeşit sembolik ifadesinden başka bir şey değildir; bu da toplumsal farklılaşmanın daha iyi kavranmasını, toplumlarda sınıflandırma tipinin tespitini sağlar. Totemcilik özellikle Lévi Strauss'un *Le Totémisme Aujourd'hui*'sinden (Bugün Totemizm) [1962] bu yana yeni araştırmalara ve tartışmalara yol açtı. Lévi Strauss'a göre totemcilik tabiat-kültür bağıntısının örneğidir. Totemcilik terimi, biri *tabiî*, öbürü *kültürel* iki dizi arasında ideal açıdan ortaya konmuş bağıntıları kapsar. Tabiî dizi bir yandan *kategoriler*'i, öte yandan *bireyler*'i, kültürel dizi ise *gruplar*'ı ve *kişiler*'i içine alır. Bütün bu terimler, keyfî olarak seçilmiştir ve her seride kolektif ve ferdî olmak üzere iki yaşantı şeklini ayırmak amacını güder ve serilerin karıştırılmasını önler. Avustralya totemciliği, «sosyal» ve «cinsel» diye adlandırılan iki şekliyle, bir tabiî kategori (hayvan, bitki, cisimler veya fenomen-

Foto. LAROUSSE

ler) ile bir kültürel grup (bölümler, alt bölümler, dinî topluluklar ve aynı cinse mensup insanların tümü) arasında bağıntı kurar. Bundan başka üç bileşim mümkündür: kategori-kişi, birey-kişi, birey-grup, Lévi Strauss bu bileşimlerin her birini, bir veya birçok kavimde (amerikalı, polinezyalı, afrikalı v.b.) gözlemlenen gerçek bir olaya bağlar. Şu halde, tabiat-kültür bağıntısı kod - mesaj modeline göre kurulmuştur. Tabiat bir kod verir (hayvanlar veya bitkiler) ve toplum bundan hareket ederek bir mesaj ileri sürer. Bu mesaj ise «kültür»ü (felsefî, totemcî, mit veya dinî) meydana getirir. (L)

TOTESGEBİRGE, Avusturya'da dağ kütlesi, Sbeier ile Aşağı Avusturya arasında; 2 514 m. (L)

TOTH (Arpad), macar şairi (Arad 1886-Budapeşte 1928). Noktacı estetik anlayışına uygun olan şiirleri biçim bakımından kusursuzdur: *Hajnali Szerenad* (Şafak Serenadı) [1913]. Toth, XX. yy. başında macar şiirinin yeniden canlanmasında büyük rol oynadı. *Nyugat* dergisinin yazarlarındandı. Fransızca ve İngilizceden tercümeler yaptı. (L)

TOTH (Ede), macar tiyatro oyuncusu ve yazarı (Putnok 1844 - Budapeşte 1876). Önceleri seyyar tiyatro kumpanyalarında oynadı. Sonra halk için piyesler yazmağa başladı. *A Falu Rossza* (Kasabanın Tembeli) [1874] adlı komedisiyle *Tolone* (Kovulmuş Adam) [1875] adlı dramı uzun yıllar büyük başarı kazandı. (L)

TOTH (Kalman), macar şairi ve gazetecisi (Baja 1831-Budapeşte 1881). Şiirlerinde Petöfi'nin yolunu izledi: *Yaban Gülleri* (1852 - 1853), *Bütün Şiirler* (1859). 1848 Devriminden sonra gazeteciliğe başlayarak ilk haftalık mizah gazetesi *Bolond Miska'*yı (Çılgın Miska) ve 1864-1894 arasında bir edebiyat dergisi yayımladı. Komedilerinden ikisiyle haklı bir başarı kazandı: *Kral Evleniyor* (1863) ve *Kadınlar İş Başında* (1871). [L]

TOTİLA veya **BADUİLA** («ölümsüz») [öl. Caprara 552], ostrogot kralı (541 - 552). Erarich'in yerine kral oldu. Cesur ve becerikliydi; Belisarios'un geri çağrılmasından yararlanarak yarımadada tekrar saldırıya geçti ve Cumae ile Napoli'ye kadar ilerledi ve burasını 543'te aldı. Yumuşak bir yönetimle halkın sevgisini kazandı. 546'da Roma'yı ele geçirdi; şehri yağma ile tehdit etti ve Belisarios geri dönünce ancak Totila'nın kendiliğinden çekilmesiyle şehri alabildi. Belisarios'un ikinci defa çağrılmasından sonra (549), Totila Roma'yı tekrar işgal etti. Güney İtalya'da fetihlerini sürdürdü, Sicilya'yı, Sardinya'yı ve Korsika'yı hâkimiyeti altına aldı (550). Belisarios'un halefi Narses onu Urbino yakınlarında Tadinae'de (Gualdo-Tadino) yenilgiye uğrattı (552), Totila kaçarken yakalandı ve öldü. (L)

TOTİPOTAN sıf. (fr. *totipotent*). Biyol. Henüz farklılaşmaya uğramamış fakat her biri başlı başına bir organ halinde gelişebilecek durumda bulunan embriyon hücrelerine denir. (Denizkestanesinin ilk dört blastomeri totipotan'dır.) [L]

TOTİUS (Jacob Daniël DU TOIT. — denir), Afrikaanca yazan, güney afrikalı şair (Paarl 1877 - Pretoria 1953). Afrikaancanın resmî ve edebî dil olarak kabul edilmesi için şiddetli bir kampanya açan papaz S.J. Du Toit'nın oğlu olan Totius, memleketin dinî, siyasî ve edebî hayatında önemli rol oynadı. (L)

TOTLEBEN veya **TODLEBEN** (Eduard İvanoviç), rus generali (Mitau [bugün Yelgava] 1818 - Bad Soden 1884). 1837'de istihkâm subayı oldu, Sivastopol tahkimatını meydana getirerek ün kazandı ve Kırım savaşında (1855) buranın savunmasına katkıda bulundu. Askerî istihkâm yöneticisi oldu, daha sonra Plevne'nin kuşatmasıyle görevlendirildi. 1877'deki Türk - Rus savaşında Plevne'nin üç ay içinde teslim olmasını sağladı. Sivastopol savunması üstüne bir eser yayımladı (2 cilt, 1863-1872). [L]

TOTO i. *Argo.* Kıç. (M)

TOTO i. Spor. Bk. SPORTOTO.

TOTO (Antonio DEL NUNZİATA, **Anthony** — denir), floransa asıllı ingiliz ressamı, 1519-1551 arasında İngiltere'de çalıştı. 1538'de ingiliz yurttaşlığına geçti, 1543'te *serjeant painter* oldu; bu sıfatı ölünceye kadar muhafaza ettiği sanılır. Holbein'in çevresinde toplanan portre ressamlarına karşı, Floransa tarzındaki tarihî resmi ve kuzey maniyerizmini temsil etti. Vasari'ye göre, «Henry VIII'in başlıca sarayı»nı inşa etmiştir. (L)

TOTOGRAM i. (fr. *tautogramme*). Her mısraı aynı harfle başlayan kelimelerden meydana gelen şiir. (L)

TOTOLOJİ i. (yun. *tautologia* > fr. *tautologie*). Çeşitli biçimlerde anlatılmış bir düşünceyi, değişik düşünceler gibi göstermeğe kalkan üslûp hatası.

— Mant. *Totoloji kanunu,* kendisiyle çarpılan veya toplanan herhangi bir sayıyı, tekbaşına ele alınan aynı sayı ile özdeşleştirmeyi sağlayan mantık işlemi (msl. $aa=a$). [L]

TOTOLOJİK sıf. Totolojiye ilişkin; totoloji özelliği gösteren.

— Mant. *Totolojik bilim,* Witgenstein, Carnap ve Viyana okulunun mantık ve matematiğe verdikleri ad. (L)

TOTOMER sıf. (fr. *tautomère*). Kim. Totomerlik* özelliği. taşıyan bir madde için kullanılır. (TAUTOMER şeklinde de yazılır.) [L]

TOTOMERİ i. (fr. *tautomérie*). Kim. Bk. TOTOMERLİK.

TOTOMERLİK i. (*totomer*'den *totomerlik*). Kim. Bazı bileşiklerin, denge halindeki çeşitli şekillerde bulunma veya hiç değilse, çeşitli şekillerdeyken dengedeymiş gibi davranma özelliği. TOTOMERİ veya TAUTOMERLİK de denir.

— ANSİKL. *Totomerlik* kelimesi bugüne kadar çok değişik anlamlarda kullanılmıştır, bugün, bir maddenin anormal tepkimelerini açıklayan bütün gerçek veya varsayımsal izomerlikleri kapsamına alır; totomerlik özelliği içinde şu üç durumu ayırt etmek gerekir: aynı maddenin iki şeklinin gerçekten denge halinde olduğu durum (desmotropi); bu dengenin sadece muhtemel olduğu veya, her ne olursa olsun, şekillerden birinin sadece bir kısmına tekabül ettiği durum (psödomerlik); anormal bir tepkimeyi açıklamak için bir psödoşekil varsayımına başvurmanın gerekmediği durum (yer değiştirme). [L]

TOTONAK i. Meksika'da, Puebla devletinin kuzeyindeki dağlarda ve Veracruz devletinin merkezindeki sahil bölgesinde yaklaşık olarak 100 000 kişi tarafından konuşulan dil. (*Maya-Zok* ailesine bağlıdır.) [L]

TOTONAKLAR, Meksika körfezi bölgesinde eski halk. Huaksteklerle akraba olan Totonaklar V. yy.a doğru ortaya çıktılar, XII. yy.a doğru, savaşlarla yok edildiler. En büyük anıtları El Tajin piramididir. Mimarî eserleri kalitelidir: büyük insan başları, bazıları geometrik bitki (mısır), hayvan (hindi, kurbağa) veya insan motifleriyle süslü ve neye yaradıkları anlaşılamayan U biçiminde boyunduruklar. Çok orijinal seramikleri bütün Meksika'ya yayılmıştır (insan başı şeklinde vazolar). [L]

TOTONİCAPAN, Guatemala'da şehir, idare bölgesi merkezi, Atitlan gölünün kuzeybatısında; 9 500 nüf. Totonicapan idare bölgesi, 99 450 nüf. (L)

TOTT (François, baron DE), fransız generali (Chamigny, Champagne 1733 - Bad Tatzmannsdorf, Macaristan 1793). Soylu bir macar mültecisinin oğludur. İstanbul'da Vergennes'in hizmetinde tercüman olarak bulundu (1757-1763). Kırım'da Tatarların yanında konsolosluk yaptı; Tatarların Rusya'ya karşı ayaklanmasında rol oynadı (1767). Türk ordusunu yeniden teşkilâtlandırdı, Çeşme'de osmanlı donanmasını yakan Alexis Orlov'un donanmasına karşı Çanakkale boğazının savunmasını sağladı (1770) ve burayı tahkim etti (1773-1775). Doğu «İskele»lerinin (Suriye ve Lübnan) teftişiyle görevlendirildi (1776); bu fırsattan faydalanarak Dürzîlerin tarihini araştırdı, Suriye limanlarının durumunu tespit etti. 1781'de tümgeneral oldu, Donai'de valilik yaptı (1787), 1790'da Macaristan'a göç etti. *Mémoires sur les Turcs et les Tartares* (Türkler ve Tatarlarla İlgili Hatıralar) [4 cilt, 1784] adlı eseri Türkiye tarihi üstüne önemli bir belge meydana getirir. (L)

TOULOUSE
ve Garonne nehri

TOTTENHAM, Londra'nın kuzeydoğusunda sanayi varoşu, Lea ırmağı kenarında; 113 100 nüf. (L)

TOTTOA. Esk. coğ. Anadolu'da (Frigya bölgesinin kuzeydoğusu) şehir. Ramsay, bugünkü Kütahya (esk. Kotiaeion) şehrinin yaklaşık olarak 45 km güney-güneydoğusunda yer alan *Beşkarışhöyük* adlı yerde, üzerinde şehrin adı bulunan bir yazıt olduğunu tespit etti. Ayrıca bu yörede şehrin adının yazılı bulunduğu başka yazıtlara da rastlandı. Tottoa'nın Beşkarış höyüğünün çok yakınında bulunduğu sanılıyor. (M)

TOTTORİ, Japonya'da şehir, Honşu adasında, idare bölgesi merkezi, Japon denizi yakınında; 104 000 nüf. Pamuk, ipek, kereste ve lake sanayii. Ilıcalar. Balıkçı ve ticaret limanı; meyve ve ham ipek ihracatı. —*Tottori idare bölgesi,* 614 200 nüf. (L)

TOUCHAGUES (Louis), fransız ressamı ve desinatörü (Saint-Cyr-au-Mont-d'Or, Rhone 1893). Gazete ve dergilerde yayımlanan desenleriyle tanındı (1926). Paris hayatını işledi; çağdaş kadın güzelliğini canlandıran çıplaklar (desen ve resim), tiyatrolar için kostüm ve dekorlar çizdi. A.B.D. tiyatrolarında çalıştı. La Fontaine'in *Masalları,* Verlaine'in *Chanson Pour Elle*'i (O Kadın için Şarkılar), gravürler yaptı ve New York sarayının duvarlarını (boyalı cam, 1937) süsledi. (L)

TOUCHARD (Philippe Victor), fransız amirali (Versailles 1810-Paris 1879). 1861'de Doğu Akdeniz filosu kumandanı oldu, sonra tümamiral rütbesiyle Akdeniz filosu kumandanlığına getirildi. 1877'de milletvekili seçildi. Denizcilik tarihi ve tekniğiyle ilgili birçok eser yayımladı: *A Propos du Combat de Lissa* (Lissa Deniz Savaşı Hakkında) [1867], *La Défense des Frontières Maritimes* (Deniz Sınırlarının Savunulması) [1877] v.b. (L)

TOUCHE (Firmin), fransız kemancısı (Avignon 1875 - Paris 1957). Paris konservatuvarını birincilikle bitirdi, önce konservatuvar, sonra Paris Operası orkestrasında çaldı ve bu orkestrada çok geçmeden solo kemancılığa yükseldi. Paris konservatuvarında ders verdi (1910-1942), pedagoji kitapları yazdı, fransız keman tekniğini yansıtan birçok kemancı yetiştirdi. (L)

TOUCY hanedanı, soylu fransız ailesi. Başlıca üyeleri: NARJOT I (öl. 1241), İstanbul Latin imparatoru, Pierre de Courtenay'ın arkadaşı, Cesar unvanı ile naipliğe getirildi (1238); kızı Agnès, Achaia prensi Guillaume II de Villehardouin ile evlendi; —PHİLİPPE (öl. 1277), Baudouin II'nin bulunmadığı zamanlar latin imparatorluğu naibi oldu (1251) ve Bizanslıların zaferinden sonra, Baudouin II ile birlikte İtalya'ya sığındı; orada Charles d'Anjou tarafından Sicilya büyük amiralliğine getirildi; — NARJOT II (öl. 1292), Philippe'in oğlu. Bohemond VI'nın kızı Lucie ile evlenerek Antokheia (Antakya) prensi oldu; — PHİLİPPE II, Narjot II'nin oğlu.

Foto. LAROUSSE

Vâris bırakmadan öldü (1300). «Antiokheia prensi» unvanı, Poitiers - Antiokheia - Lusignan hanedanından Kıbrıs krallarına geçti. (L)

TOUERY (Pierre Fleurus), fransız eczacısı (Solomiac, Gers 1802-ay.y. 1883). Montpellier'de, Balard'dan ders gördü. 1829'da alkaloitleri hayvanî kömürle elde etme metodunu buldu. Bu metot sayesinde pelinotu, civanperçemi ve peygamberçiçeğinde bulunan özel alkaloitleri elde etti. Ayrıca, hayvanî kömürün bir antidot gücü taşıdığını ortaya çıkardı. (L)

TOUL, Fransa'da Meurthe-et-Moselle idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Lorraine'de Woevre'in güneyinde, Moselle ırmağının ve Marne-Ren kanalının kıyısında; 15 031 nüf. Vauban'ın surları, Saint-Etienne manastırı (XIII.-XIV. yy), Saint-Gengoult (XIII. XIV.yy.) rahip meclisi ve belediye binası (XVIII. yy.). — *İdare çevresi,* 55 083 nüf. (L)

TOULET (Paul-Jean), fransız yazarı (Pau 1867 - Guéthary 1920). 1898'de Paris'e yerleşti, *La Vie Parisienne*'de çalıştı, sonra Bask ülkesine çekildi. Birçok hikâye ve roman yayımladı: *Monsieur du Paur, Homme Public* (Halk Adamı Bay du Paur) [1898]; *Le Mariage de Don Quichotte* (Don Kişot'un Evlenmesi) [1902]; *Les Tendres Ménages* (Mutlu Evlilikler) [1904]; üç hikâyelik bir derleme olan *Comme une Fantaisie* (Bir Hayal Gibi) [1918]; *Les Contes de Behanzigue* (Behanzigue Hikâyeleri) [1920]. Bunlara ölümünden sonra yayımlanan *Almanach des Trois İmpostures* (Üç Sahtekârlığın Almanağı) [1922]; *Le Souper İnterpompu, Comédie* (Yarım Kalan Akşam Yemeği, Komedi) [1922]; *Notes d'Art* (Sanat Notları) [1924] adlı eserleri de eklenebilir. Şiir kitabı *Contrerimes* (Karşı Mısralar) [1927'de yayımlandı] şaheseridir. İnce duygulu, kötümser, özentili, şiir sanatı ve üslûp cambazlıklarından hoşlanan bir yazar olan Toulet, zekâsıyle seçkin bir yazarlar grubunu etkilemiştir. (L)

TOULON, Fransa'da Var idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Aşağı Provence'ta, *Toulon demir yeri* kıyısında askerî liman, Taron kütlesi eteğinde; 172 586 nüf. İkinci Dünya savaşında çok büyük zarar görmesi şehrin yeniden kurulmasını gerektirdi. Sainte-Marie-Majeure kilisesi (XVII. ve XVIII. yy.); belediye sarayı (XVII. yy.), Puget'nin meşhur atlantları. Toulon'un güneyindeki Mourillon varoşunda Mitre kalesi (XVI. yy.). Gemi yapım ve onarımı, deniz inşaat şirketleri, kimya ve makine sanayii, mobilya ve tapa fabrikaları. — *İdare çevresi,* 340 288 nüf.

— Tar. Provence'ın Fransa'ya bağlanması sırasında (1481), Toulon çok elverişli bir limanı olan 250 evli küçük bir kasabaydı. Barbaros'un donanması Marsilya'yı korumak için 1543-1544 arasında limanda altı ay kaldı. Henri VI şehirde bir silâh fabrikası kurdurdu ve liman XVII. yy.da yelkenlilerin üssü halinde geldi. 27 Kasım 1942'de Almanlar fransız gemilerine (22 000 t) zorla el koymağa kalkışınca kaptanlar düşman eline geçmemesi için gemilerini batırdı. (L)

TOULON körfezi ve **demir yeri,** Akdeniz'de körfez, Provence (Var) kıyısında, Cépet burnu yarımadasıyle Colle Noire burnu arasında. (L)

TOULOUSE, Fransa'da şehir, Haute-Garonne idare bölümünün merkezi. Garonne ırmağı kıyısında, Paris'e 681 km uzaklıkta; 225 854 nüf. Irmağın her iki kıyısında uzanan Toulouse, bir sanayi merkezi ve pazar yeridir. İpekli ve yünlü kumaşlar, tarım araçları yapımı, ayakkabıcılık. Şehir ayrıca önemli bir bankacılık ve ticaret merkezidir. Bütün Ortaçağ boyunca önemli bir din ve fikir merkezi olan şehrin üniversitesi 1230'da kurulmuştur.

— Antropol. *Toulouse deformasyonu,* eski çağlarda, kafatasının bir başlıkla sunî olarak şekil bozulmasına uğratılması. Dayanak noktası ense olan ve alnı bastırarak kafaya yassılık, darlık ve dolikoséfal bir görünüş veren başlık, böylece alnı aşırı bir biçimde eğik duruma getiriyordu. (Bu değişim kalıtsal değildir.)

— G. santl. Şehirde Ortaçağdan ve Rönesanstan kalma birçok anıt vardır: yapımına 1060'a doğru başlanan roman üslûbunda Saint-Sernin bazilikası, XIII. yy. sonundan kalma Jakobinler kilisesi, Augustinus tarikatı manastırı (XIV. yy.) v.b. (L)

TOULOUSE (Edouard), fransız akıl hastalıkları hekimi ve psikoloğu (Marsilya 1865 -Paris 1947). Seine akıl hastahanesi yardımcı hekimi, Villejuif (Seine), sonra Saint-Anne (Paris) akıl hastahanesi başhekimi oldu ve burada bir deneysel psikoloji laboratuvarı kurdu. Saint-Anne'daki Henri-Rousselle hastahanesinde, akıl sağlığını koruma ilkelerini uygulamak için yönetimi ele aldı. Akıl sağlığını koruma derneğinin ve cinsî problemleri inceleme derneğinin kurucusudur. Zekâ üstünlüğü ile sinir hastalığı arasındaki ilişkiler konusunda yaptığı medikopsikoloji anketiyle tanınmıştır: *E. Zola* (1896) ve *H. Poincaré* üstüne anketler (1910). Öbür eserleri: *Les Conflits İnxtersexuels et Sociaux* (Cinsler Arası ve Sosyal Anlaşmazlıklar) [1904], *Comment Former un Esprit* (Bir Zekâ Nasıl Geliştirilir) [1908], *Comment se conduire dans la Vie* (Hayatta Nasıl Hareket Etmelidir) [1910], *la Question Sexuelle et la Femme* (Kadın ve Cinsî Mesele) [1918] v.b. (L)

TOULOUSE (Louis Alexandre DE BOURBON DE — kontu), Louis XIV ile Madam de Montespan'ın evlilik dışı oğlu (Versailles 1678 - Rambouillet 1737). Meşru prens olarak tanındı (1681), Fransa amirali ilân edildi (1683), bir filoya kumanda ederek Sicilya'da Philippe V'in otoritesini tanıttı: Malaga önünde (1704), Rooke kumandasındaki ingiliz-hollanda filosunun kaçmasını engelleyemedi; Barcelona'yı abluka etti (1706), İngilizlerin gelmesi üzerine geri çekildi. Orléans dükü̈ne karşı Maine dükünden yana (1715) olmakla beraber Naiplik konseyi üyeliği ve Bahriye konseyi başkanlığı (1715-1723) görevlerine devam etti; böylece deniz kuvvetlerini genişletme tasarısını naibe onaylatma imkânını buldu. Sonra entrikalardan uzak kaldı; Rambouillet'deki salonu, Sceaux'nunkiyle rekabet halindeydi. (L)

TOULOUSE-LAUTREC (Henri Marie Raymond DE TOULOUSE-LAUTREC-MONFA, — denir), fransız ressamı (Albi 1864 - Malrome şatosu, Gironde 1901). Toulouse kontlarının soyundandır. Sağlığı bozuk bir çocuktu, on dört yaşında, iki kere düşmesi sonucu, sakat ve cüce kaldı. Bordeaux'lu ressam René Princeteau'nun öğütleriyle at üstüne incelemelere yöneldi. 1881'de Paris'e gitti, Güzel Sanatlar yüksekokulunda Bonnat'nın, sonra da Cormon'un (burada Van Gogh ile tanıştı) atelyelerine girdi. Montmartre'da bir atelyeye yerleşti, Mirliton'a, Aristide Bruant'ın kabaresine ve Moulin Rouge'a sık sık gitti. Moulin Rouge için büyük yankılar uyandıran afişler çizdi. Desen ve resimleriyle bu çevrelerin yıldızlarını ölümsüzleştirdi: Jane Avril, Valentin le Désossé, Yvette Guilbert, la Goulue. La Goulue, Trône alanında bir panayır barakası açınca Lautrec bu barakayı bugün Louvre müzesinde bulunan (pom oyunu salonu) tablolarla süsledi (1895); 1889'da Bağımsız sanatçılar salonunda, 1893'te Goupil galerisinde resimlerini sergiledi ve büyük başarı kazandı. Randevu evlerini dolaşarak en önemli konpozisyonlarından birini yaptı: *Salonda* (Albi müzesi). Sirklerden ve bisiklet yarışlarından da ilham aldı. Belçika, İspanya ve İngiltere'ye birçok seyahat yaptı.

Lautrec, düzensiz yaşayışı ve alaycı mizacıyle efsanevî bir kişi haline gelmiştir. Resimleri, orijinalliği ve güçlüğüyle XIX yy. sonunun en önemli eserleri arasında yer alır. En keskin, en katı gerçekçiliği aşırı bir sadelikle birleştiren desenlerindeki cüret, en ufak krokilerinde bile görülür. İlk resimlerinde, Degas'nın japon taşbasmalarının ve izlenimcilerin etkileri sezilir. Sonra hem psikolojik, hem lirik olan çok özel bir anlatımcılığa yönelen sanatçı, dokunaklı portrelerinde, kahvehane, kabare, tiyatro resimlerinde, desene hep ön planda yer verdi. Lautrec'in İsviçre ve A.B.D. başta olmak üzere Fransa dışındaki ülkelerde birçok eseri vardır; fakat en önemlileri Louvre (pom oyunu salonu) ve özellikle Albi müzelerindedir. (L)

TOUNENS (Orélie Antoine DE), Araukanya ve Patagonya kralı (Chourgnac, Dordogne 1820 - Tourtoirac, Dordogne 1878). Périgueux'de davavekilliği yaptı, serüven düşkünü idi. Araukanların arasına gitti, ORÉLİE ANTOİNE I adıyle kral ilân edildi (1861). Krallığı Patagonya tarafından tanınan Tounens, devletine Yeni - Fransa adını verdi. Ama Şili ile çatıştı ve tutuklandı (1862). Fransa'nın işe karışmasıyle serbest bırakıldı, yurduna döndü. Krallığı Arjantin ile Şili arasında bölüşüldü. (L)

Toung yağı, aleurites (*Aleurites Fordii*) adlı bir bitkiden elde edilen yağlı sıvı; sikatif olan bu ürün, vernik, geçirimsizleştirici ve aşınma önleyici olarak kullanılır. (L)

TOUPİN (Paul), fransızca yazan kanadalı yazar (Montreal 1918). Denemeler (*Au - delà des Pyrénées* [Pireneler Ötesinde], 1949) ve anılar (*Souvenirs Pour Demain* [Yarın İçin Anılar], 1960) yazdı; klasik trajedi (*Brutus*, 1951), tarihî dram (*Le Mensonge* [Yalan], 1960) veya çağdaş dram (*Chacun son Amour*, 1957) alanında eserler vererek Fransız Kanadası'na klasik bir tiyatro kazandırmağa (*l'Ecrivain et son Théâtre* [Yazar ve Tiyatrosu], 1964) çalıştı. (L)

TOURAİNE, Fransa'da bölge ve eski il; İndre-et-Loire idare bölgesinin hemen tamamını, Loir-et-Cher idare bölgesinin birkaç komününü ve İndre idare bölgesinin birkaç kantonunu içine alır. Merkezi, *Tours.* Loire vâdisiyle Cher, İndre ve Vienne'in vâdileri, kalın alüvyon (*verennes*) örtüleri ve yumuşak, güneşli iklim sayesinde çok verimlidir: bu kesime «Fransa'nın bahçesi» adı verilir. Ayrıca Touraine güzel şatoları sayesinde Fransa'nın büyük turistik merkezlerinden bir haline gelmiştir. (L)

TOURAİNE (Alain), fransız sosyoloğu (Hermanville sur-Mer, Calvados 1925). Bilimsel Araştırmalar Millî merkezine girdi (1950-1958). Paris-Nanterre Edebiyat ve İnsan Bilimleri fakültesinde (1966) profesör oldu. Yavaş yavaş geliştirdiği endüstri sosyolojisi kavramı, geleneksel çerçeveyi aşmakta ve teşebbüslerin mülkiyeti ile ücretli işgücü arasındaki anlaşmazlığı temel mesele olmaktan çıkarmaktadır. Gerçekten de, bir yandan işçiler gittikçe çeşitlenen ve güçlenen baskılara (teknolojik, bürokratik, siyasal v.b.) boyun eğdirilirken, öte yandan sosyal siyasetin de gösterdiği gibi, çalışma ilişkileri artık öbür toplumsal ilişkilerden (mesken, ulaşım, tatil, eğitim v.b.) ayrı tutulamamaktadır. Bu sebeple is sosyolojisinin ekseni «praxis», amacı da tutkuları kaldırıp atmak değil, evlemin anlamını tanımlamak, çözüm getirmek değil, meseleleri ortaya koymak olmalı. Eserleri: *l' Évolution du Travail Ouvrier Aux Usines Renault* (Renault Fabrikalarında İşçi Çalışmasının Evrimi) [1955]. *Sociologie de l'Action* (Eylem Sosyolojisi) [1965], *la Conscience Ouvrière* (İşçi Bilinci) [1966]. (L)

TOURCOİNG, Fransa'da Nord idare bölgesinde (Lille idare çevresi) kanton merkezi, Lille ile Roubaix'nin kuzeyinde: 90 105 nüf. Büyük dokuma sanayii merkezi. Belediye müzesi (flaman ve hollanda ressamlarının eserleri). [L]

TOURLAVİLLE, Fransa'da Manche idare bölgesinde (Cherbourg idare çevresi) komün, Cherbourg'un banliyösünde; 11 607 nüf. XIV. yy.dan kalma kilise. Rönesans üslûbunda şato (müze). Mandıra. (L)

TOURMALET boğazı, Pirenebi'de boğaz. Bigorre tepesinin güneyinde, Adour vâdisini Baotan vâdisine bağlayan bir karayolu buradan geçer; 2 115 m. (L)

TOURNAİ, flamanca **Doornik,** Belçika'da şehir. Escaut kıyısında, Hainaut idare çevresinin merkezi; 33 400 nüf. Kireçtaşı ocakları; çimento fabrikaları; inşaat malzemesi; dokuma sanayii. Konfeksiyon, halatçılık, deri işçiliği; elektrik malzemesi; tulumba ve madenî sası yapımı. Bira fabrikaları. — *Tournai idare çevresi,* 147 000 nüf.

● *Tarih.* Nerviilerin başkenti (*Turris Nerviorum* ve *Tornacum*), sonra Belgica II'de *Civitas Nerviorum* veya *Turnacensium*'un idare merkezi olan Tournai'yi önce Alanlar (406), sonra Franklar (431 sıraları) aldı. Şehir o tarihte merovenj krallarının ilk başkenti ve bir kontluğun merkezi haline geldi. 1815'te Felemenk krallığına katıldı. (L)

TOURVİLLE kontu
Cabinet des Estampes, Paris

Foto. LAROUSSE

TOURNAİRE (Albert), fransız mimarı (Nice 1862 - Paris 1958). Delphoi kazılarında çıkarılan kalıntıların aslına uygun planlarını çizerek yeniden biraraya getirilmelerini sağladı (1892-1901). Vincennes'de sömürgeler sergisinin baş mimarı oldu (1931). Cambo'da, Edmond Rostand'ın evini, Paris Adalet sarayının yeni yapılarını, adlî tıp enstitüsünü yaptı ve fransız sanatçıları salonunu yönetti. (L)

TOURNEFORT (Joseph PITTON DE), fransız botanikçisi (Aix-en-Provence 1656-Paris 1708). Provence, Dauphiné ve Savoie'yı dolaştı. 1688'de Paris'te Bitki bahçesine botanik profesörü oldu. Kısa süre sonra Bilimler akademisine üye seçildi (1691), *Éléments de Botanique ou Méthode pour Connaître les Plantes* (Botaniğin Unsurları veya Bitkileri Tanıma Metodu) adlı eserini yayımladı. Bilimsel bir görevle Anadolu'yu ve Avrupa'nın bir kısmını dolaştı. 1702'de College de France'ta tıp profesörü oldu. Tournefort, Linneaeus'un öncüsüdür ve botanik ilmini yenileştiren ilk bilgin sayılır. Öbür eserleri: *Histoire des Plantes des Environs de Paris* (Paris Çevresindeki Bitkilerin Tarihi), *Relation d'un Voyage au Levant* (Yakındoğu İnceleme Gezisinden Notlar), *Traité de Matière Médicale* (Tıbbî Maddeler Üstüne İnceleme) v.b. (M)

TOURNEFORTİA i. (botanikçi Pitton de *Tournefort*'un adından). Bütün sıcak bölgelerde yetişen otsu bitki; ayçiçeğine çok benzer. (*Tournefortia heliotropioides* büyük bahçelerde süs için yetiştirilir. Hodangillerden.) [L]

TOURNEMİRE (Charles), fransız bestecisi (Bordeaux 1870-Arcachon 1939), Cesar Franck ve Ch.-M. Widor'un öğrencisi. 1891'de Paris konservatuvarı org sınıfını birincilikle bitirdi. *Le Sang de la Sirène* (Deniz Kızının Kanı) kantatıyle Paris şehri büyük beste ödülünü kazandı (1904). Paris konservatuvarında orkestra sınıfı profesörlüğüne getirildi (1919). Pek çok eser bıraktı: sekiz senfoni; koro solocular ve orkestra için eserler (*LVII. ve XLVI. Mezmurlar*); üç eserlik bir dizi (*Faust, Don Kişot, Aziz Francesco*); *Graal'in Peşinde, İsa'nın Çektikleri*; oda müziği (keman, viyolonsel konçertoları, bir üçlü, bir dörtlü); piyano için parçalar (sonat, on iki *Prelüd-Şiir*); ses müziği, bir opera (*Tanrılar Öldü*); sahne müziği (*Tristan Efsanesi, Il Poverello di Assisi*), org için *Üçlü Koral, Üç Şiir, Sei Fioretti, Müzikli Küçük Çiçekler, Yedi Koral-Şiir, Koral-Senfoni, Kutsal Senfoni, Anı Uyandırıcı Süit, İki Fresk ve Mistik Org*. Bach'ın, Grigny'nin, Franck'ın hayranı idi. Besteci ve org irticalcisi olarak kutsal müziğin zenginleşmesine ve yenilenmesine katkıda bulundu. Müzik dilinin orkestra kaynaklarıyle gregoryen şiirini bağdaştırmasına elverişli olması bakımından C. Franck'ın izinde yürür. (L)

TOURNEUR (Cyril), ingiliz oyun yazarı (1575'e doğr. - Kinsale, İrlanda 1626). Hayatı üstüne çok az şey biliniyor. Bir ara Hollanda'da çalıştı sonra, Cadiz yolculuğunda sekreter olarak sir Edward Cecil'e eşlik etti. Hamlet'ten ilham alarak yazdığı *The Revenger's Tragedy* (İntikamcının Trajedisi) [1607'de basıldı] ile *The Atheistis Tragedy* (Tanrısızın Trajedisi) adlı eserleri, Elizabeth devri tiyatrosunda çok sık görülen vahşet ve dehşet tutkusunu yansıtır. (L)

TOURNİER (Edouard), fransız filoloğu ve helenisti (Besançon 1831 - Paris 1898). Hollandalıların (Cobet okulu) ilk örneğini verdikleri, varsayımlara dayanan tenkit metodunu Fransa'da uyguladı. *Nemesis* üstüne tezi (1863) dışında Sophokles'in tiyatro eserlerinin fransızca bir baskısını yaptı. (L)

TOURNİER (Nicolas), fransız ressamı (Montbéliard 1600'den önce - Toulouse 1660'tan sonra). Valentino'dan (İtalya'da tanıştıkları sanılır) ders gördü. Toulouse'da manastır ve kiliseler için genellikle büyük boyutlarda tuvaller çizdi: *Çarmıhtan İndirilmiş İsa, Meryem ve Çocuk, Mezara Taşınan İsa ve Konser* (Louvre). [L]

TOURS, Fransa'da İndre-et-Loire idare bölgesinin merkezi, Paris'e 273 km uzaklıkta, Loire ve Cher ırmakları arasında; 112 112 nüf. (esk. Saint-Symphorien ve Sainte-Radegonde komünleriyle birlikte). Karma tıp ve eczacılık fakültesi. — *Tours idare çevresi*, 263 739 nüf.

● *Coğrafya ve güzel santlar.* Bugün Tours, Touraine bölgesi ürünlerinin (özellikle şaraplar) büyük bölge pazarı, aynı zamanda da canlı bir sanayi merkezidir: metalürji (demiryolu malzemesi; makine yapımı; madenî mobilya ve kutu yapımı, pompalar, besin sanayiinde kullanılan makineler, yazı makineleri, çocuk arabaları), kimya sanayii (ecza ürünleri, katran damıtılması), elektrik sanayii, konfeksiyon; basımevi; ayakkabı, bira, halat, torba fabrikaları, balık avı malzemeleri v.b. Şehir, eski anıtlar bakımından zengindir. Galya-roma sitesinden kalma surun kulesi ve eski piskoposlukta tuğla sıralar. Büyük Loire köprüsünü Cher köprüsüne birleştiren National caddesinin doğusunda idare ve iskân semti olan katedral semti uzanır; yapımına XIII. yy.da başlanan ve XVI. yy.da tamamlanan Saint-Gatien katedralinin, XIII, XIV, XV ve XVI. yy.-dan kalma vitrayları meşhurdur. Psalette manastırı (XV.-XVI. yy.), çok zengin güzel sanatlar müzesi, Guise kulesi (XII. yy.-da Henri II Plantagenet'nin yaptırdığı şatonun kalıntısı), birçok eski ev ve galya-roma sitesinin kalıntıları da bu semttedir. Nationale caddesinin batısında, Châteauneuf kasabası gelişmişti: 1802'de kısmen yıkılan Saint Martin bazilikasından (XI. - XIII. yy.) Charlemagne kulesinin bir bölümü, saat kulesi ve rönesans üslûbunda avlu dehlizlerinden biri kaldı; 1878-1924 arasında roma-bizans üslûbunda ikinci bir bazilika inşa edildi. Ortaçağdan kalma evler ve XVI.-XVII. yy.dan kalma konaklar da bu semttedir. Tours sanat zenginlikleri ve yakınındaki (Plessis-lez-Tours şatosu, Saint-Côme dua yeri, Marmoutilen manastırı) veya daha uzağındaki (Loire şatosu) anıtlarıyle Fransa'nın büyük turistik merkezlerinden biri haline gelmiştir. (L)

Tours Papazı (*Le Curé de Tours*), H. de Balzac'ın romanı (1832) [*Scènes de la Vie de Province* (Taşra Hayatından Sahneler)]. Yazar bu eserinde, yoksul ve kendi halinde bir papaz olan Birotteau'nun, rahip Troubert'-den destek gören hırçın ve geçimsiz ihtiyar bir kızın (matmazel Gamard) aşağılık ve ince oyunlarına kurban gidişini anlatır. (→ Bibliyo.) [L]

TOUR tepeleri, Mont-Blanc kütlesinde tepeler, İsviçre sınırında, Arve'nin yukarı vâdisinde; 3 543 m. — *Tour buzulu*, kütlenin Fransa'daki yamacında uzanır. (L)

TOURVİLLE (Anne Hilarion DE COTENTIN, — şövalyesi, sonra kontu), Fransa mareşali (Tourville şatosu, Manche 1642 - Paris 1701). Malta şövalyelerinin hizmetine girdi, Berberîlerle savaştı; kralın donanmasına geçerek (1661) deniz albayı oldu. Filo kumandanlığına getirildi, Cezayir şehrini bombardıman ettikten (1688) sonra ingiliz ablukasını zorladı ve Bretagne'ı istilâdan kurtararak Brest'e girdi (1689). Tümamiral olarak Doğu Akdeniz filosu kumandanlığına getirildi. İngiliz-Hollanda donanmasını yendi (30 haziran 1690). İngiltere'ye yapılacak bir çıkarma için La Hougue'da kıtaları gemilere bindirmekle görevlendirildi (mayıs 1692); Barfleur önünde İngiliz ve Hollandalıların 89 gemisine karşı savaşa girdi (29 mayıs); on iki saatlik bir çarpışmadan sonra geri çekildi, fakat filosunun bir kısmı yakıldı (2-3 haziran). 1693'te Fransa mareşali oldu. (L)

TOUSSAİN (Jacques), fransız helenisti (Troyes 1499'a doğr. - Paris 1547). G. Budé'den yunanca öğrendi. Erasmus ile dost oldu, Krallık kolejinde yunanca profesörlüğüne getirildi (1532); Morel, Turnèbe ve Henri Estienne'i yetiştirdi. Budé'nin *Lettres*'ini (Mektuplar) [1526], Lascaris'in *Epigramlar*'ını (1527) yayımladı. *Dictionnaire Grec et Latin*'i (Yunanca ve Latince Lûgat) 1552'de F. Morel tarafından yayımlandı. (L)

TOUSSAİNT (Jean Joseph - Henry), fransız veterineri (Rouvres, Vosges 1847 - Toulouse 1890). Toulouse Veteriner ve Tıp okulunda ders verdi. Pasteur'ün yolunu izleyerek, şarbon aşısını ve yavaşlatılmış kültürle bu hastalığa karşı aşıyı buldu. (L)

TOUSSAİNT LOUVERTURE, haitili siyaset adamı (Saint - Domingue 1743 - Joux kalesi, Pontarlier yakını 1803). Daha 1791'de adayı karıştıran hareketlere katıldı; zencileri, köleliği kaldıran (1794) Fransız hükûmetini desteklemeğe davet etti. İspanya, Basel antlaşmasından (1795) sonra adanın tamamını Fransa'ya bıraktı. Taussaint tümgeneralliğe yükseltildiği halde fransız tarım işletmeciliğiyle ve Cumhuriyet temsilcisiyle çatıştı. Bir zenci cumhuriyeti kurmak niyetinde olduğunu açıkladı, İngilizlere ve İspanyollara karşı adayı savundu. Kahramanca bir savunmadan sonra Bonapart tarafından görevlendirilen Leclerc'e teslim olmak zorunda kaldı (1802). Tevkif edilerek Fransa'ya gönderildi, Joux kalesinde hapsedildi ve Haiti'nin bağımsızlığa kavuşmasından (1804) kısa süre önce öldü. (L)

TOUSSAİNT LOUVERTURE
Dulompré'nin taşbasması
Cabinet des Estampes, Paris

TOUSSEUL (Olivier DEGÉE, Jean — denir), fransızca yazan belçikalı yazar (Landenne-sur-Meuse 1890 - Seilles, Andenne yakınları 1944). Eski bir taş ocağı işçisiydi, nesirlerinde kendi kendini yetiştirmiş bir adamın içten düşüncelerini anlattı. *La Mort de Petite Blanche* (Küçük Blanche'ın Ölümü) [1918], *La Maison Perdue* (Kayıp Ev) [1925] adlı romanlarında, Meuse vâdisi insanlarını canlandırdı. *Le Village Gris* (Gri Kasaba) [1927], *Le Testament* (Vasiyetname) [1936] ve kısmen otobiyografya eseri olan *Les Clarembaux* adlı roman çevrimi de sayılabilir. Ayrıca denemeler yayımladı: *Aux Hommes de Bonne Volonté* (İyi Niyetli İnsanlara) [1921], *Une Solution de Paix Sociale* (Toplumsal Barış İçin Bir Çözüm Yolu) [1923], *Peintres et Sculpteurs Nouveaux de Belgique* (Belçika'nın Yeni Ressam ve Heykeltıraşları) [1925]. (L)

TOVARGARHİ i. Leng. Bk. BHADAURİ.

TOWNES (Charles Hard), amerikalı fizikçi (Greenville, Güney Karolina 1915). 1937'de fizik asistanı olarak Kaliforniya Teknoloji enstitüsüne girdi ve aynı üniversitede fen doktoru oldu (1939). 1939-1947 Arasında Bell Telephone company'nin laboratuvarında araştırıcı olarak çalıştı ve radarla bombardıman metotları buldu. 1948'de Columbia üniversitesinde ders verdi, 1961'de Massachusetts Teknoloji enstitüsünün bilimsel yöneticisi oldu. Önce çok kısa dalgalar üzerinde tayf araştırmaları yaptı ve 1955'te kayın biraderi Schowlow ile birlikte *Microwave Spectroscopy*'yi (Kısa Dalga Tayf Ölçümü) yayımladı; 1951'den sonra, uyarılmış yayım konusunda teorik hesaplar yapmağa başladı. 1954'te, Columbia Üniversitesi laboratuvarında, amonyak gazının moleküllerinden yararlanarak ilk mazer yayımını gerçekleştirdi. Sonradan geliştirilen bu cihaz, metrolojide frekans standardı olarak kullanıldı. Townes, 1964 Nobel Fizik ödülünü, sovyet bilginleri Bossov ve Prokhorov ile paylaştı. (L)

TOWNSEND (sir John Sealy Edward), ingiliz fizikçisi (Galway, İrlanda 1868-Oxford 1957). 1900'de Oxford üniversitesine profesör oldu. 1897'de, elektron yükünün ölçümünde J. J. Thomson ile birlikte çalıştı. Daha sonra, elektronların gazlar içindeki hareketini, atomlarla çarpışmasını ve iyonlaşmadan doğan enerji kaybını inceledi. (L)

TOWNSHEND (Charles), ingiliz siyaset adamı (1725 - Londra 1767). Townshend Vikontu Charles II'nin torunu. Whig partisine girdi. Denizcilik bakanı (1754), Krallık meclisi üyesi (1756) oldu, savaş bakanlığına getirildi (1761). Pitt kabinesinde maliye bakanı olarak yer aldı (1766), Pitt'in hastalığı sırasında başbakan oldu. Amerika'daki kolonilere asker gönderilmesini sağladı ve koyduğu ağır vergilerle kolonların cephe almasına yol açtı. (L)

TOWNSHEND (Charles, ikinci — vikontu), ingiliz siyaset adamı (Raynham, Norfolk 1674-ay.y. 1738), Charles II'nin vaftiz oğlu. Lordlar kamarasında whig'lerin safında yer aldı. Birleşik Eyaletlere elçi olarak gönderildi (1709-1711), barış görüşmeleri sırasında Hollandalıların isteklerini desteklediği için geri çağırıldı. Kuzey devlet bakanı (1714) oldu, James taraftarı ayaklanmayı bastırdı (1715) ve imparatorluk ile Fransa'yı yaklaştırmağa çalıştı, fakat Hannoverlilerin, kaynı Walpole'a düşmanlıkları yüzünden onunla birlikte gözden düştü (1717), yeniden iktidara geldi (1721-1730), Avusturya'ya cephe

aldı, Fransa ve Prusya ile Hannover antlaşmasını imzaladı (1725). [L]

TOWNSHEND (sir Charles VERE FERRERS), ingiliz generali (Southwark 1861 - Paris 1924). Birinci Dünya savaşında Mezopotamya'da bir tümene kumanda etti; Türklerin hücumu karşısında Kut'ül Amare'de teslim oldu (1916). Esirliğinin sonunda, Osmanlı hükûmetinin isteği üzerine Türkiye ile Müttefikler arasında Mondros mütarekesinin imzalanması için aracılık yaptı (1918). [L]

TOWNSVİLLE, Avustralya'da (Queensland) liman şehri, Cleveland koyunun kıyısında, Ross Creek ırmağının ağzı yakınında; 40 000 nüf. Yün, post ve kobalt ihracatı. (L)

TOWTON, Büyük Britanya'da (Yorkshire, West Riding) köy, York'un güneybatısında. 29 Mart 1461'de İki - Gül savaşlarının en kanlı muharebelerinden biri bu köy yakınıngiliz aristokrasisi kırıldı. (L)
da yapıldı ve Lancaster partisi ezilerek in-

TOXASTER i. İp biçiminde düzensiz denizkestanesi; suborusu sistemi çizgi şeklinde bir oluğun içindedir ve tektir; alt ve orta tebeşir tabakalarında çok bulunur. (L)

TOXOCAMPA i. Tırtılken burçak üzerinde yaşayan gece kelebeği. (İlmî adı *Toxocampa* veya *Asticia craccae.* Pulkanatlıların *noctuidae* familyasından.) [L]

TOXODONTA çoğl. i. Paleont. Güney Amerika'da fosil olarak bulunan (Oligosenden Dördüncü zamana kadar) toynaklı memeli hayvanlar alttakımı. (Bunlar gergedan dişli [dolambaçlı kıvrımlı azılar], otçul hayvanlardır; ayakları beş parmaklı ve orta parmak ötekilerden daha iridir. Bazılarında [*nesodon, notohippus, trigodon, toxodon*] başın ortasında, alında bir boynuz bulunur.) [L]

TOXOGLOSSA çoğl. i. Tarak solungaçlı, karındanbacaklı yumuşakçalar alttakımı; küçük bir alttakımdır; dişlidili iki sıra dar ve sivri diş dizisinden oluşan (msl. *terebridae, conidae* familyalarındaki türler gibi) yumuşakçaları kapsar. (L)

TOXOTES i. Güney Asya'da tatlısularda yaşayan kemikli balık. (Kıyıdaki bitkiler arasında koşuşan böcekleri suya düşürüp

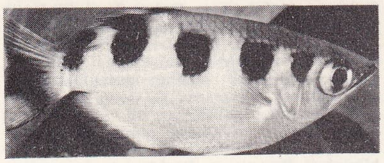

kapmak üzere ağzıyle bunların üstlerine su damlaları fırlattığı için oralarda bunlara OKÇU derler. Bu yüzden yaygın türüne *Toxotes jaculator* denir.) [L]

TOXYLON i. Sarı köklü, sarı odunlu, dikenli ağaççık; meyvesi portakala benzer. (Eskiden Batı Avrupa'da çit olarak kullanılan bu bitki şimdi hemen hemen yok olmuş gibidir. Dutgillerden.) [L]

TOY sıf. Gençliği sebebiyle bilgisiz ve tecrübesiz olan (kimse): *Daha toysun evlâdım, toy ... Ha, şunu da haber vereyim ki ben peder beyin zenginliğine ihtiyacı olan bir adam değilim* (H. R. Gürpınar). || Toyluk belirten: *O, canı sıkılmış gibi beni parmağıyle tehdit etti: — Ne yalan söylüyorsun küçük? Dudakların yalan söylemeyi öğrenmiş amma gözlerin, halin daha pek toy* (R. N. Güntekin).

◆ **Toyluk** i. Toy olma hali: *Ama ben, yaşımın toyluğuna kapılmış, ufak tefek ihmaller bulmuştum bu tercümede* (Y. Z. Ortaç). || Toyca davranış: *Toyluk yapmak.* (M)

TOYNBEE

TOY i. (esk. türk. k.). *Esk.* Ziyafet, yemekli eğlence. || *Toy etmek* (veya *toy düğün etmek*), ziyafet vermek, yemekli düğün yapmak: *Han Bayındır yılda bir kerre toy edip Oğuz Beğlerin konuklar idi* (Dede Korkut).

— Tar. Eski türk hükümdarları tarafından yılın belli günlerinde hükümdarlık alâmeti olarak devlet ilerigelenlerine ve halka verilen ziyafet. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tar. *Toy, şölen* adı da verilen bu ziyafetlerin sonunda yemeklerde kullanılan tabak, kaşık gibi eşyanın yağmalanması (*hânı yağma*) geleneği vardı. Toylara gelenlerin oturacakları yerler ve yiyecekleri yemekler kurallara bağlıydı ve mevkilerine göre tayin edilirdi. Büyük Selçuklu sultanı Tuğrul Bey sahralarda toy verirdi. Sultan Melikşah 1090'da Semerkand ve Özkent üzerine gittiği zaman Maveraünnehir'deki Çiğilleri toy vermediği için bu türk oymağı kendilerine hakaret edildiği gerekçesiyle şikâyette bulunmuştu. Son toy, İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından bugünkü Sultanahmet'te Tekfur sarayı önünde verildi. (M)

TOY i. Orta veya iri boylu (0,40-1,20 m) kuş; tüyleri çeşitli tonda esmer beneklidir; özellikle erkeklerinde yer yer siyah ve beyaz bölgeler bulunur. (Bataklıkkuşları takımının toygiller familyasından.)

— ANSİKL. *Toy*'lar, açık, çorak, hattâ çölsü yerlerde yaşayan kuşlardır. Yürüyüşleri hızlı, uçuşları yavaştır. (Bk. KUŞLAR *levhası.*) Bir erkeğin çevresinde birçok dişi olmak üzere sürüler halinde yaşar, erkekleri çiftleşme mevsiminde gösterilere girişir. Erkeklerin başında ve boynunda hemen her zaman süs tüyleri bulunur. Bacaklar ve boyun uzun, ayak üç parmaklı, gaga oldukça kısadır. Toy kuşlarına Eski Dünya'nın sıcak ve ılıman bölgelerinde hemen her tarafta rastlanır; Avustralya'da da bulunur. Özellikle Afrika'da çoktur. Burada yaşayan en büyük türün (*Choriotis kori*) yüksekliği 1,50 m'yi bulur. Avrupa ve Asya'da yaşayan büyük toy kuşu (*Otis tarda*) bundan biraz küçük olmakla beraber Avrupa'daki kuşların en büyüğüdür (17 kg'a kadar). Bu kuş hayli seyrelmiştir; küçük toy kuşuna (*O. tetrax*) bazı ovalarda rastlanır.

— Avc. *Büyük toy kuşu* ağır olduğu için yerden zor havalanır. Bu yüzden bazen kuş havalanmadan köpeklere yakalanabilir. Fakat açık ovalarda yaşadığı için yaklaşılması zordur. Ürkekliğini yenmek için aldatmak gerekir, bunun için sunî inek, araba, gezgin kulübe gibi düzeneklere başvurulur. Pusu kurularak da avlanabilir.

Küçük toy kuşunun avlanması da öteki gibidir. Etrafını kolayca kolaçan edebilmek için tercihan korunga, yonca gibi bitkilerin bulunduğu alçak otlu yerleri seçer. (L)

TOYAKA veya **TOYKA** i. *Halk dili.* Bükerek germek için iki kat edilmiş bir ipin ucuna geçirilen tahta parçası. (M)

TOYAMA, Japonya'da şehir, Honşu adasında, Toyama körfezine (Japon denizi) dökülen Yinzugava ırmağının kıyısında, il idare merkezi; 170 500 nüf. Şehir, Japonya'nın başlıca ecza malzemeleri sanayii merkezidir; alüminyum ve dokuma tesisleri. — *Toyama ili,* 1 021 000 nüf. (L)

TOYDAN i. (*toy*'dan). Toy kuşunun iri çeşidi. (M)

TOYGAR i. (esk. türk. k.). Zool. Tarla ve çayırlarda yaşayan ötücü kuş; ilmî adı *Alauda arvensis* (Yerden ok gibi dikine yükselir; uçarken kendine has bir ötüşü vardır.) *Eşanl.* ÇAYIRKUŞU, TARLAKUŞU. (M)

TOYGİLLER çoğl. i. Toy kuşlarıyle yakınlarını kapsayan kuş familyası. (Bataklıkkuşları takımından.) [L]

TOYKA i. Bk. TOYAKA.

TOYNAK i. (esk. türk. *toyınak*'tan). At ve eşek gibi tek parmaklı hayvanların tırnağı. (Bk. ANSİKL.) || *Toynak çevresi,* toynağı meydana getiren boynuzsu maddeden kutunun gözle görülen dış kısmı. (Toynak çevresi, atın toynağında toynak tacından aşağı sarkan, neme karşı fazlaca duyarlı, ince üstderi tabakasıdır; toynak tacını üst taraftan 2-3 sm kadar örter.) || *Toynak halkası,* toynağın üst tarafında bulunan ve boynuzsu maddeyi (tırnak) meydana getiren değirmi şişkinlik. || *Toynak tacı,* toynağın üst kenarında, bukağılığın alt tarafında bulunan kısım. (İkinci parmak kemiğinin toynak dışında kalan kısmı ile üçüncü parmak kemiğine ait iki kıkırdak uzantısı toynak tacının iç kısmını meydana getirir. Toynak tacında görülen başlıca hastalıklar bıcılgan, vuruk ve sedef hastalığıdır.)

— Vet. *Toynak vuruğu,* kiriş ağrısı. Bk. ANSİKL.

— Zootekn. *Toynak büyümesi,* atın tırnağının tabiî olarak uzaması. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Zool. Atgillerde *toynak,* parmağın son iki kemiğini saran boynuzsu bir kılıftır; görünen kısmına *toynak çeperi,* yere basan kısmına *taban,* topuğa doğru beliren çeper kıvrımlarına *set,* bunlar arasında kalan üçgenimsi çukura da *çatal* denir. Çeper yere eğik durur; üst kenarı bir olukla toynak üst halkasına birleşir; çeperin alt kenarında tırnak ucu, memecikler, kanat-

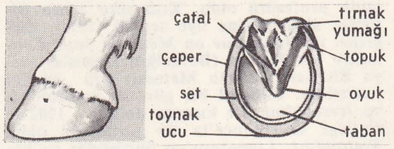

çıklar ve topuk yer alır; toynağın yere değen kısmına taban denir; taban çeperin alt kenarıyle ve çatalla birleşir; şekli aşağı yukarı bir yeni aya benzer. Topuğa doğru çeperin boynuzsu kısmı her iki yanda içeri kıvrılır (setler); iki kıvrımın arasında kalan üçgenimsi alana çatal denir; çatalın da bir ucu, bir gövdesi ve uçları vardır. Toynakta bıcılgan, tutukluk gibi hastalıklar ve kusurlar görülür. *Sığır toynağı* için bk. TIRNAK.

— Vet. *Toynak vuruğu* teriminin yalnız arka ayak toynaklarının ön ayak kirişlerine çarpmasından olan berelenmeler için kullanılması gerekirse de, daha çok bu kirişlerin ve bileklerin ağrısına denir. Bu durumda bu organlar şişer, hayvan topallar ve ayağı büzülür. Bir hastalığın tedavisi için istirahat şarttır; arka arkaya soğuk su duşlarıyle başlayan tedavi deriyi ovuşturmakla devam eder ve nihayet nokta ve hattâ çizgi halinde dağlama uygulanır.

— Zootekn. *Toynak büyümesi,* toynağın deriyle birleştiği yerden başlar, yukarıdan aşağı doğru gelişir. Eğer tırnak sürekli olarak aşınmasa veya nallama sırasında yontulmasa ayağın biteviye uzamasına yol açar. Normal halde toynağın büyümesi, çepeçevre tırnak çeperinin her yerinde hemen hemen aynı derecededir, fakat hayvanın sağlık durumuna ve ırkına göre büyüme hızı az çok değişiktir. Daha önce oluşmuş tırnağın uzunluğu da büyüme hızını etkiler; büyüme hızı, kıllarda olduğu gibi uzadıkça yavaşlar. Büyüme normal ise toynak üzerinde zor fark edilir. Hastalık hallerinde ise (ökçe darlığı, arpalama), tersine, toynak üzerinde kabarıklık ve çizgi şeklinde göze çarpar. (L)

TOYNAKLILAR çoğl. i. At ve hipopotam gibi, parmaklarının son kemiği bir toynak içinde bulunan ve bu ortak özelliği taşıyan memeli hayvanlar takımı. (Toynaklılar üç alttakıma ayrılır: tekparmaklılar [ayağında tek sayıda, beş, üç veya bir parmak bulunanlar]; domuzlar [her ayakta dört parmak] ve gevişgetirenler [her ayakta iki veya dört parmak]; her alttakımın kendine has birçok ayrı özelliği bulunur.) [L]

TOYNBEE (Arnold), ingiliz tarihçisi (Londra 1889). Londra üniversitesinde profesörlük yaptı (1919 - 1924), Royal İnstitute for İnternational Affairs'de çalıştı (1925-1955), Bizans tarihi konusunda uzmanlaştı, sonra gittikçe tarih felsefesine yöneldi. Özellikle medeniyetlerin gelişmesiyle ilgilendi ve bu konuda çevrimsel bir teori ortaya attı. Helenizmden hareket eden çalışmalar (*Greek Historical Thought* [Yunan Tarihî Düşüncesi], 1924; *Greek Civilization and Character* [Yunan Medeniyeti ve Karakteri], 1924), medeniyetlerin doğuşu ve çöküşü üzerindeki kötümser görüşlerini ortaya koyan geniş sentezlere (*Civilization on Trial* [Sınav Geçiren Medeniyet], 1948; *The World and the West* [Dünya ve Batı], 1953) vardır. Başlıca eseri: *Study of History* (Tarih İncelemesi) [12 cilt, 1934-1961]. (L)

TOYODA (Soemu), japon amirali (1885'e doğr.-Tokyo 1957). 1940'ta İmparatorluk Kurmay Karargâhı Harekât şubesi başkanı, 1944'te savaş donanması kumandanı oldu. Sonra deniz kuvvetleri kumandanlığına geti-

Foto. LAROUSSE

rildi. Savaş suçlusu olarak 1945-1949 yıllarını hapiste geçirdi. (L)

TOYOHAŞİ, Japonya'da şehir, Honşu adasında (Aiçi ili), Atsumi koyunun kıyısında; 215 500 nüf. Metalürji sanayii. Dokuma ve besin sanayii. (L)

TOYOKAVA, Japonya'da şehir, Honşu adasında (Aiçi ili); 55 200 nüf. Pamuk ve ipek sanayii. (L)

TOYOKUNİ (Utagava), japon ressamı (1769-1825). Tiyatro oyunlarından seçtiği konularla tanındı. (L)

TOYONAKA, Japonya'da şehir, Honşu adasında (Osaka ili); 127 700 nüf. Osaka ili banliyösünde iskân ve tarım merkezi. (L)

TOYOTA, Japonya'da (Honşu) şehir, Nagoya'nın yakınında; 90 000 nüf. Otomobil yapımı. (L)

TOYOTOMİ, japon diktatörü Hideyoşi'nin 1586'da aldığı ad. (L)

TOYSPANYEL i. (ing. *toy*, oyuncak, *spaniel*, epanyöl'den *toy - spaniel*). İngiliz cüce epanyöl tipi köpek. (Eskiden çok rağbetteydi.) [L]

TOYTERYE i. (ing. *toy*, oyuncak'tan fr. *toy-terrier*). Çok küçük boyda süs köpeği. (Parlak kıllı siyah - kızıl teryenin çok ufak bir çeşidi olan toyterye çok ince ve zarif bir köpektir.) [L]

TOZ i. (esk. türk. k.). Çok küçük ve hafif parçacıklara bölünmüş toprak: *Gelen geçen arabaların kaldırdığı tozlar, istasyonla şehir arasında tozdan bir hava yolu gibi uzanıyordu* (Ş. S. Aydemir). *O kadar yorgundular ki, cevap verecekleri yerde, bize, tozdan bembeyaz olmuş kirpiklerinin arasından ölü gözlerle bakıp geçiyorlardı* (Y. K. Karaosmanoğlu). || Çok küçük parçacıklara bölünmüş herhangi bir madde: *Önüne bir dolu kâse tütün de koyduk. Kardaşım, emin olun, kalem vaktine kadar kâsenin dibinde yalnız tozlar kaldı, cıgara tablası da ağzına kadar doldu* (M. Ş. Esendal). *Kömür tozu. Altın tozu.* || Herhangi bir maddenin çok küçük bir parçacığı: *Kâmranın yüzüne, gözlerine tozlar doluyor* (R. N. Güntekin). *Gözüne toz kaçmak.* || Toz halinde kullanılan ilâç: *Diş tozu.* || *Argo.* Eroin. || *Toz bezi,* eşyanın tozunu temizlemekte kullanılan bez. || *Toz olmak,* toz haline gelmek: *Zaman gelir tenim düşer toprağa / Karışır toprağa toz olur gider* (Âşık Veysel). || *Süt tozu.* Bk. SÜT.

— ÇEŞ. DEY. *Toz duman,* yerden kalkıp havayı kaplayan, duman gibi kesif toz tabakası. || *Toz duman içinde kalmak,* hiç bir şey görülmeyecek kadar etrafı toz kaplamak, her yer kesif bir toz bulutu içinde kalmak. || *Toz etmek. Argo.* Ezmek. Mahvetmek, tamamen ortadan kaldırmak. || *Toz kondurmamak,* herhangi bir kusur veya sorumluluğu bir şeye veya kimseye yüklememek, bir şeyi veya birini şu veya bu kusurdan uzak göstermeğe çalışmak. || *Toz koparan,* çok rüzgârlı (yer). || *Toz koparmak,* toz kaldırmak, tozutmak. || *Toz olmak. Argo.* Kaçmak, uzaklaşmak, gözden kaybolmak: *Toz ol! Gözüme görünmesin! «Kemiklerini kırarım!» dedi dersin* (Kemal Tahir). || *Tozdan dumandan ferman okunmamak,* bir yer veya ortaklık, çok karışık durumda olmak, söz dinletilemeyecek derecede kargaşalık içinde bulunmak. || *Tozu dumana (toprağa) katmak* (veya *karıştırmak*), ortalığı alt üst etmek, karıştırmak: *Kâmran, dışarıda şiddetli bir rüzgârın tozu dumana katmasına rağmen, evde duramamış, dolaşmağa çıkmıştı* (R. N. Güntekin). || *Tozunu almak (atmak, silkmek* veya *silkelemek).* Teklz. Dövmek, hırpalamak, vurmak. || *Ayağının tozu ile.* Bk. AYAK.

— *Esk.* Mürekkebinin kuruması için yazının üzerine serpilen ince kum. *Eşanl.* RIH.

— Eczc. Bir veya birçok eczanın dövülmesi veya öğütülmesiyle elde edilen çok ince parçacıklar halinde ilâç. (Basit veya bileşik olsun, tozlar olduğu gibi, güllaç veya komprime halinde [yumuşatıcı toz, tanecik şeklinde dijitalin, yüzde birlik akonitin tozu] yahut bitkisel tentürler v.b. halinde verilir.) || *Toz haline getirme,* ilâç olarak kullanılabilir hale getirmek için cisimleri az veya çok küçük tanecikler haline getirme. (İlâç olarak kullanılacak cisimler genellikle tamamen toz haline getirilir. Bu işlem kısmî olursa, bahis konusu maddenin yalnız en kolay toz haline gelen kısmı kalır. Sıvılarda çözünecek cisimlerin tanecikleri nispeten irice olmalıdır; fakat olduğu gibi kullanılacak olan tozlar mümkün mertebe ince olmalıdır.)

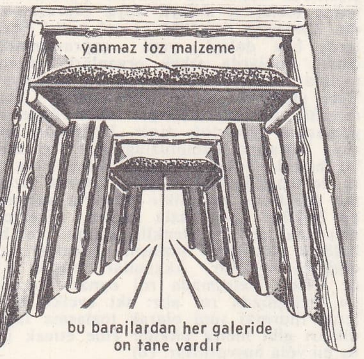

— Ev işleri. *Toz alma,* tozları özellikle mekanik yolla kaldırma işlemi. (Bk. ANSİKL.) || *Toz bezi,* sadece toz almak için kullanılan, üstü havlı, genellikle sarı renkte pamuklu bez.

— Kuyumc. *Elmas tozu,* elmasların yontulması sırasında veya değersiz elmasların top haline getirilmesiyle elde edilen ve taşları yontmak için kullanılan toz.

— Mad. oc. Kömür kazısı sırasında meydana gelen ve kalburla elenerek parça kömürden ayrılan, 1 mm'den küçük boyutlu kömür parçası. (Toz kömür, maden ocaklarındaki büyük elektrik santrallarının kazanlarında olduğu gibi kullanılır. Antrasit tozu, briket kömür haline getirilebilir. Kok kömürü tozu, ıslatıldıktan sonra, yüzdürme usulüyle temizlenir.) || *Toz barajı,* kömür ocaklarının bazı noktalarında galerilerin üst kısımlarına yerleştirilen, içine çok ince öğütülmüş yanmaz maddeler doldurulan tahta levhaların tümü. (Toz patlaması sırasında, hava akıntısının etkisiyle levhalar ters döner ve dökülen ince toz tabakası alevi söndürür. Patlamanın yayılmasını önler.) || *Kömür tozu patlaması,* maden ocağı galerilerinde hava ile karışan çok ince kömür taneciklerinin kendi kendine tutuşarak patlaması.

— Malzeme. Öğütülerek elde edilen çok küçük boyutlu madde. || Betonlarda, en büyük boyutu 0,1 mm'den az olan agrega (topak).

— Matbaac. *Toz serpme cihazı,* tipo veya ofset baskı makinelerinde, makinenin çıkışına yerleştirilen ve basılmış kâğıdın yüzeyine ince bir toz serperek taze mürekkebin başka kâğıtlara bulaşmasını önleyen düzenek.

— Metalürji. Bk. ANSİKL.

— Miner. *Fosil toz,* birbirinden farklı üç maddeye verilen ad: 1. kalker çatlaklarının yüzeylerini kaplıyan pamuğa benzer kalsiyum karbonat çeşidi; 2. silisli diatome kalıntılarından meydana gelen madde (*tripoli* veya *silisli fosil toz* da denen bu maddeyi hidratlı silis veya opal ile birlikte sınıflamak gerekir.); 3. bir miktar organik madde kapsayan bir lekeci kili çeşidi. (Çin'de bulunur.)

— Pirotekni. Barutun elenmesi sırasında ayrılan ve tekrar işlenen çok ince barut tanelerinin tümü. (Bu taneler, barutun kurutulmasından önce veya sonra elde edilmelerine göre *yaş* veya *kuru* diye adlandırılır.)

— Res. *Toz fırçası,* kezzapla çalışan gravürcülerin kullandığı saplı veya sapsız fırça; levhalardan vernik tozunu almağa yarar.

— Sağ. bil. Bk. ANSİKL.

— Zootekn. *Et tozu,* mezbaha artıklarının kurutulup öğütülmesiyle elde edilen toz; hayvanların beslenmesinde kullanılabilir.

— ANSİKL. Ev işleri. *Toz alma.* Ev ekonomisinde toz alma, aspiratörlerle aynı anda en pratik, en çabuk ve en sıhhî yoldan çözüm getiren işlemdir. Sanayide, uzun zamandır metalürjide gerek bir değer taşıyan tozların kurtarılması gerek cowper'lerde, kazanlarda ve motorlarda kullanılan gazların temizlenmesi için uygulanır. Bu amaçla toz odaları ve filtreler kullanılır; filtreler yıkayıcı gazlar ve elektrostatik cihaz gazları geçirilen sık dokumalı kaplardır. Bugün toz kömürle ısıtılan ocaklardan çıkan gazlar dışarıya atılmadan toz alma işi görür. Kül yüklü dumanlar yerçekimiyle katı parçacıklarını bıraktığı toz odalarından yavaş yavaş geçirilir veya çeşitli sistemde cihazlara (siklonlar, toz alıcı vantilatörler) yollanır; burada çok hızlı bir dönme hareketi verilir ve merkezkaç kuvvetiyle katı maddelerini bırakır.

— Sağ. bil. Çeşitli sanayi kollarında gayet ince tozlar meydana gelir; bunlar akciğerlerde sebep oldukları lezyonlarla veya zehirli etkileriyle tehlike yaratır. Bir odaya giren ışık demetinin içinde görüldüğü gibi havada asılı halinde önemli miktarda katı madde ve patojen mikroorgenizma bulunur. Büyük şehirlerde, bunların en zararlısı olan is ve kömür havayı bozar. Sanayide tozları yok etmek için, içinden yüksek potansiyelli elektrik telleri geçen odalar kullanılır; bu teller tozları çekerek toplar. Sanayi tozları, sanayinin çeşidine göre havalandırma, emme veya nemlendirme usulleriyle yok edilir. Bazı hallerde (özellikle kum ocaklarında) toz içinde çalışan işçiler, atmosfer basıncının hafifçe yüksek tutulduğu, toz geçirmez bir maskeyle korunmalıdır. Tozlar çoğu zaman meslek hastalığı denen ve genel olarak nozokonyoz terimiyle adlandırılan birçok hastalığa sebep olur.

— Metalürji. Makine ve metalürji sanayiinin çeşitli dallarında saf maden veya alaşım *tozları* kullanılır. Bu tozların hazırlanmasında en çok uygulanan usullerin türü, bir yandan üretilecek toz miktarına, öbür yandan istenen ürünün bileşim ve fiziksel özelliklerine bağlıdır. (Bk. *Toz* METALÜRJİ'*si.*) Bu üretimde aşağıdaki usuller uygulanır:

— saf bir maden oksidinin veya zengin bir cevherin karbon monoksit veya hidrojenle *indirgenmesi* (demir, bakır, tungsten tozları);

— karbonil bir sıvının (nikel ve kobalt tozları çok incedir, tane çapları mikronun altındadır) veya bir hidrürün *ayrışması* (titan, zirkonyum tozları);

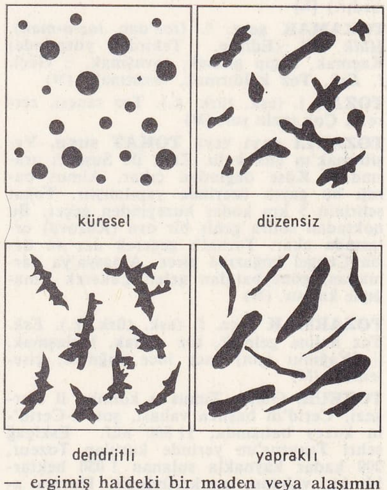

— ergimiş haldeki bir maden veya alaşımın yüksek basınç altında bir sıvı veya gaz halinde *püskürtülerek* tozlaştırılması (bronz, pirinç, bakırlı kurşun, çelik ve ısıya dayanıklı alaşımlar);

— çözelti halindeki bir maden tuzunun *elektroliz* yoluyle toz halinde çökeltilmesi; bu çökelek yıkanır, kurutulur ve öğütülür (elektrolitik bakır, nikel, demir ve gümüş tozları).

Tozlar, kimyasal birleşimleri dışında, görünür özgül kütleleri, tane boyutları ve tane

biçimleri, granülometrik dağılımı, akış etkeni, tane özgül yüzeyi gibi fiziksel özellikleriyle de nitelendirilir.

Tozlara, kullanılmadan önce karışım yapılması, katı veya sıvı bir yağlayıcının katılması, tavlama, vakumla gaz giderme gibi hazırlık işlemleri uygulanır. Maden tozlarının kullanılma alanları son yirmi yıldan beri geniş ölçüde artmış ve çok çeşitli sanayi dallarına girmiştir. Söz konusu tozlardan makine, otomobil, elektrik, elektronik, kimya, atom v.b. sanayilerinde kullanılan parçaların yapımında faydalanılmaktadır. Ayrıca bu tozlar, kaynakla dekupaj ve elektrotların kalıplanmasında, metalürjide kumlama için, ergimiş maden banyolarına katkı maddesi olarak, cam ve boya sanayiinde tepkimeleri geliştirmek için, kimya sanayiinde, tanelerin seçimi için tarımda kullanılmaktadır.

◆ Sıf. Toz halinde olan, toz haline sokulmuş: *Toz biber. Toz boya.*

— DEY. *Toz pembe.* Bk. TOZPEMBE.

— Ciltc. *Esk. Toz varak,* cilt süslemesinde kullanılan ve altın tozundan yapılmış ince yaprak.

— Mad. oc. *Toz kömür,* grizu veya karbon dioksidin anî olarak yayılmasıyle püskürен çok ince toz.

— Metalürji. *Toz grafit,* dökülen madenin yapışmasını önlemek için kalıbın içine sığvanan çok ince grafit.

— Piroteknik. *Toz barut.* Bk. BARUT.

◆ **Tozlu** sıf. Üzerinde toz olan, tozlanmış: *Başımı önüme eğiyor, mendilimle tozlu avuçlarımı silmeye başlıyorum* (R. N. Güntekin). [ML]

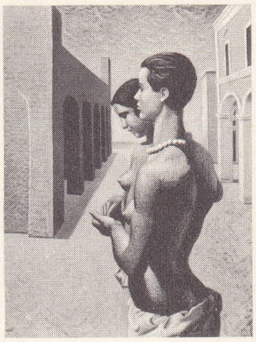

Mario TOZZİ

TOZ i. (esk. türk. *töz,* damar, kök, unsur'dan). Töz. || *Kulak tozu.* Bk. KULAKTOZU. (M)

TOZAK i. (esk. türk. *tozğak,* çiçek tozu'ndan). *Esk.* Toz halinde havada uçan küçük şey, toz gibi küçük şey. || Toz fırtınası. || Çok ince, yumuşak ve küçük kuş tüyü, hav.

— Tekst. İplik bükümü, dokuma veya apre sırasında, elyaf kırılmasından ileri gelen ve kısmen makine altına dökülen, kısmen de havada uçuşan toz. (LM)

TOZAMA i. (japonca k.). Eski Japonya'da şogun İyeyosu'ya ancak Osaka'nın devrilmesinden (1600) sonra boyun eğen daymyo'lara verilen ad. (İyeyosu'nun «fudai» adı verilen tebaasına oranla daha bağımsızdır.) [L]

TOZAMAK geçz. f. (*toz*'dan *toz-a-mak*). *Halk dili.* (Edirne, Tekirdağ yöresinde) Kaçmak, kaçıp gitmek, savuşmak. || Geçl. f. *Esk.* Toz kaldırmak, tozutmak. (M)

TOZAN i. (esk. türk. k.). Toz tanesi, zerre. || Çok tozlu yer. (M)

TOZANLI çayı veya **TOKAT suyu,** Yeşilırmak'ın ana kolu. Zara ile Suşehri arasındaki Köse dağından çıkar. Almus barajı bu çayın üzerinde yapılmıştır. Tokat şehrinin 5 km kadar kuzeyinden geçer. Bu noktadan sonra geniş bir ova (Kazova) ortasında akar. Turhal'ı geçerek dar ve derin Çengel boğazına girer. Amasya'ya varmadan, güneybatıdan gelen Çekerek ırmağıyle karışır. (M)

TOZARMAK geçz. f. (esk. türk. k.). *Esk.* Toz haline gelmek, toz olmak, tozlaşmak. || [Yağmur için] İnce ince yağmak, çiselemek. (M)

TOZEUR, Güney Tunus'ta komün, il merkezi, Cerid'in başlıca vahası, şot el-Cerid'in kuzey batısında; 11 800 nüf. Eskiçağ şehri *Tusuros*'un yerinde kurulan Tozeur, 200 kadar kaynakla sulanan 1 050 hektarlık bir vahanın merkezindedir. Hurma ağaçları. Halıcılık. — *Tozeur ili,* 100 200 nüf. (L)

TOZİL i. (fr. *tosyle*). Kim. Formülü

$$CH_3—C_6H_4—SO_2—$$

olan paratolüensülfonil kökünün kısa adı. (L)

TOZLANMAK geçz. f. (*toz*'dan *tozla-n-mak*). Üzeri tozla kaplanmak: *Oda bu sene boş kaldığı için tozlanmış* (R. N. Güntekin). [M]

TOZLAŞMA i. (*tozlaşmak*'tan *tozlaş-ma*). Tozlaşmak eylemi.

— Bot. Çiçektozunun başçıklardan saçılarak tepeciğe konması.

— ANSİKL. Bot. *Tozlaşma* iki türlü olur: doğrudan doğruya ve dolaylı. Bir çiçeğin çiçektozu aynı çiçeğin dişi organ tepeciğine konarsa tozlaşma *doğrudan doğruya,* çiçektozu başka bir bitkinin çiçeğine konarsa tozlaşma *dolaylı* veya *çaprazlama*'dır. Tozlaşma genellikle, hattâ erdişi çiçeklerde bile dolaylı, yani çaprazlamadır; çünkü bunlarda erkek organlarla yumurtacıklar nadiren aynı zamanda olgunlaşır. Eğer çiçektozu erken olgunlaşırsa buna *tezerlik,* tersine, dişiorgan daha önce olgunlaşırsa *tezdişilik* denir. Doğrudan doğruya tozlaşma kadıntuzluğu'nda görülür; bu bitkide erkek organlar birer birer sıra ile tepeciğe kadar eğilir. Çapraz tozlaşma ağaçlarda genellikle rüzgârla sağlanır; bu bitkiler çok fazla sayıda çiçektozu meydana getirir. Renkli, kokulu ve bol balözlü çiçeklerde tozlaşma böcekler aracılığıyle sağlanır. Akarsular, kuşlar v.b. de bazen tozlaşmada rol oynar. İnsanlar da tozlaşmada rol alır: iki evcikli bitkilerde (hurma) sunî olarak tozlaşma sağladıkları gibi melez bitkiler elde etmek için de bu yola başvururlar. (L)

TOZLAŞMAK dönşl. f. (*tozlamak*'tan *tozla-ş-mak*). Toz haline gelmek. || *Mec.* [Yağmur için] Toz gibi yağmak, ince ince çiselemek. (M)

TOZLAŞTIRMA i. (*toz* > *tozlaştırmak*'tan *tozlaştır-ma*). Toz haline getirme.

— Metalürji. Bk. ANSİKL. *Eşanl.* ATOMİZASYON ve PÜSKÜRTME.

— ANSİKL. Metalürji. Bir maden veya alaşımı *tozlaştırma,* maden taneciklerinin anîden soğuyarak dağılmasını sağlamak için ergimiş maden huzmesi üzerine su, buhar veya başka bir gaz püskürterek yapılır. Bu usul birçok maden tozunun (demir, bakır, kalay, bronz) sınaî olarak üretilmesini sağlar.

Isı etkisiyle kolayca ayrışan bazı kimyasal veya organik ürünler, sulu sıvının veya hamurumsu maddenin vakum altında tozlaştırılmasıyle toz halinde elde edilir. Isıtılmış çeperler üzerine püskürtülen sıvı damlacıkları, kuru bir toz bırakarak hemen buharlaşır. (L)

TOZLU sıf. (*toz*'dan *toz-lu*). Tozu olan. || Toza bulanmış, üzerine toz konmuş. (M)

TOZLUK i. (*toz*'dan *toz-luk*). Ayağı ve bacakları tozdan korumak için giyilen paçalık. (*Eşanl.* GETİR.) || Tozlu yer. || *Harman tozluğu,* harman yerinde kalan tozla karışık buğday ve arpa.

— Bot. *Tozluk bağı,* başçıklarda iki bölmeyi birleştiren kısım. (Bu bağ bazen buğdaygillerde olduğu gibi X şeklinde, bazen yer fesleğeninde olduğu gibi terazi oku biçimindedir.) [LM]

TOZMAK geçz. f. (esk. türk. k.). *Esk.* Tozarmak, toz haline gelmek: *İncecikten bir kar yağar / Tozar Elif Elif diye* (Karacaoğlan).

— DEY. *Gezip tozmak.* Bk. GEZMEK. (M)

TOZPEMBE blş. i. Açık pembe. || Sıf. Bu renkte olan: *Tozpembe bir elbise.*

— DEY. *Ortalığı (dünyayı veya etrafı) tozpembe görmek,* aşırı derecede iyimser olmak. (M)

TOZSABUN blş. i. Toz haline getirilmiş sabun. (M)

TOZŞEKER blş. i. Ufak ve billûr halindeki şeker. (M)

TOZUMAK geçz. f. (*toz*'dan *toz-u-mak*). Tozu havalanmak, tozu havalanıp çevreye yayılmak: *Canım ateşlere attı kül oldu / Ne taraftan bir yel değse tozuyor* (Halk şiiri). [M]

TOZUNTU i. (*tozumak* > *tozunmak*'tan *tozun-tu*). Tozuyarak etrafa yayılan tozlar. || İnce ince çiseleyen yağmur. || Toz gibi ince şey. (M)

TOZUTMAK geçl. f. (esk. türk. *tozıtmak*'tan). Tozu etrafa yayarak bir yerin havasını bozmak: *Odayı tozutmak.* || *Argo.* Aklını kaybetmek. (M)

TOZZİ (Federico), italyan yazarı (Siena 1883-Roma 1920). Papazların yanında öğrenim gördü, sonra kolejden kovuldu. Pontedera'ya giderek demiryolu işçisi oldu. Sosyalizme yöneldi, sonra Papini'nin dostu olan Floransalı Domenico Giuliotti'nin etkisiyle mistik Katolikliği benimsedi. Giuliotti ile birlikte *La Torre* dergisini yayımladı. Kısmen otobiyografya eseri olan anlatıları ümitsiz bir karamsarlıkla doludur: *Con Gli Occhi Chiusi* (Kapalı Gözlerle) [1918], *Tre Croci* (Üç Haç) [1920], *Giovanni* (1920), *L'Amore* (Aşk) [1920], *Ricordi di un İmpiegato* (Bir Memurun Hatıraları) [1920], *İl Podere* (Çiftlik) [1921]. (L)

TOZZİ (Mario), italyan ressamı (Fossombrone, Urbino 1895). Bologna Güzel Sanatlar akademisinde okudu, 1920'den sonra Paris ve İtalya'da, özellikle Milano Adalet sarayındaki (1938) büyük freskleri (*Kayıp Cennet*) yaptı. Eserleri Paris Art Moderne müzesinde, Milano ve çeşitli avrupa şehirlerinin çağdaş sanat müzelerinde bulunmaktadır. (L)

TÖDİ, İsviçre Alplerinde doruk, Sant-Gothard kütlesinin kuzeydoğusunda; güneyde Ren vâdisi, doğuda Linth vâdisi, batıda Reuss vâdisi arasında; 3 623 m. Büyük buzullarla çevrilidir. (L)

TÖDÜRGE gölü, bugün **Demiryurt gölü,** Sıvas'ın doğusunda Hafik ile Zara arasında Jips (alçıtaşı) formasyonu içinde oluşmuş küçük göl; yüksl. 1 295 m. Yüzölç. 330 hektar. Göl, Sıvas-Erzincan karayolunun hemen kuzeyindedir. Suyu acı ve tuzludur. (M)

TÖHMET i. (ar. *vehm*'den *töhmet*). Bir kimseyi işlemediği bir suçun yükü altında bırakma, suçlama: *Talebeyi dersten başka şeylerle işgal töhmetiyle tevbihe maruz kaldı* (A.H. Müftüoğlu). || Kabahat, suç: *Huda'yı bir tanımak töhmetiyle suçlu olan / Şu hânumanı yıkık üç yüz elli milyon can* (M. Â. Ersoy).

— DEY. *Töhmet altında bırakmak,* bir kimseyi suçsuz olduğu halde suçlu gibi göstermek: *Fabrikatör Murteza Beyle olan münasebetini ortalığa ilân etti, ne zaman bu bahis açılsa, kendi kendini töhmet altında bırakan bir tebessümle mukabele ediyor* (Vâ-Nû).

— Huk. *Esk.* Kanıtların durumuna göre bir kimseyi, belirli bir suçu işlemiş olmakla suçlandırma. (Bk. ANSİKL.) || *Töhmeti zahire,* ispat gerektirmeyecek kadar açık suç. || *Töhmeti zina,* zina şüphesi uyandıran durum. || *İsnadî töhmet,* suçlama.

— ANSİKL. Yapılacak yargılama ve toplanacak kanıtlara suç ortaya çıkmadıkça *töhmet* altındaki kimseye ceza verilemez. Soruşturma veya yargılama sırasında, idarî tedbir niteliğinde olmak üzere kendisinden kefil istenebilir, tutuklanabilir. Töhmet altında tutmaya *itham* veya *ittiham,* töhmet altında tutulana da *müttehem* veya *müthem* denir. (M)

TÖHMETLENDİRMEK geçl. f. (*töhmet* > *töhmetlenmek*'ten *töhmetlen-dir-mek*). Bir kimseyi işlemediği bir suçun yükü altında bırakmak, suçlamak. || Bir suçu işleyenin yüzüne vurmak veya arkasından söylemek. (M)

TÖHMETLİ sıf. (*töhmet*'ten *töhmet-li*). İşlemediği bir suçun yükü altında kalmış, suçlanmış. || Belli bir suçu işlemiş olan. (M)

TÖKEZLEMEK geçz. f. Yürürken bir şeye çarpmak, sendelemek.

— Binic. Atın düşmesine sebep olabilen yanlış ayak atış.

◆ **Tökezleme** i. Tökezlemek eylemi: *Bu seferlik bağışla. Bir tökezlemeyle cins atın başını vurmazlar* (Suat Taşer). [M]

TÖKÖLİ (İmre), macarca **Thököly,** Kesmark kontu, Macaristan prensi (Kesmark 1657 - İzmit 1705). Avusturya yönetimindeki protestan macarların şefiydi. Protestanlar Avusturya imparatorunun katolik mezhebine geçmeleri için yaptığı teklifi kabul etmediler; başlarında İmre Tököli olduğu halde imparatora karşı ayaklandılar (1673). Tököli, sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşaya başvurarak osmanlı himayesine girmek istediğini bildirdi. Avusturya ile barışı bozmak is-

Foto. LAROUSSE

temeyen sadrazam, ona olumlu karşılık vermedi. Buna rağmen savaşa devam eden Tököli, yukarı Macaristan'ı ele geçirdi (1678); fakat taraftarlarından çoğu kendisini terk edince (1681), Fazıl Ahmed Paşaya yaptığı teklifi onun yerine sadrazam olan Kara Mustafa Paşaya da tekrarladı ve ona hediyeler göndererek elde etmeyi başardı; Tököli'ye «orta macar kralı» unvanı verildi. Türklerden aldığı yardımcı kuvvetlerle birçok avusturya kalesini ele geçirdi. Ferenç Rakoçi'den (Rakoczy) dul kalan İlona Zrinyi ile evlendi. İkinci Viyana bozgunundan sonra önceden aldığı kaleleri kaybetti. Munkaes'ta (Mukaçevo) teslim olarak (1688) Viyana'ya götürüldü. Tököli serbest bırakılınca kendisine sadık kalan taraftarlarıyle türk ordusunda görev aldı. Louis XIV'ün diplamatik bir teşebbüsü sonunda türk-tatar kuvvetlerinin başında Transilvanya'ya girdi ve germen İmparatorluğu askerlerini Zermest'te (Zarmesti) yenilgiye uğrattı (1690). Transilvanya prensi ilân edildi. Zenta (Senta) yenilgisinden sonra Eugenio di Savaoia tarafından ülkeden çıkarıldı (1697) ve İzmit'e çekildi. Karlofça barış görüşmelerinde Avusturyalılar, Tököli'nin kendilerine teslimini istedilerse de Osmanlılar bunu kabul etmediler. (M)

TÖMBEKİ i. (fars. *tembākū* veya *tenbākū*'-dan). Özellikle İran'da yetişen ve nargileyle içilen tütün türü. İlmî adı *Nicotiana persica.* (Tömbeki Türkiye'de özellikle Hatay bölgesi ve Konya'da yetiştirilir. Kıyılması ve satılması devlet inhisarı altındadır.) [M]

TÖMEK, bugün **Aşağıpınarbaşı,** İç Anadolu bölgesinde (Konya ili, merkez ilçesi) bucak; 5 720 nüf. (1965); 23 köy. *—Bucak merkezi,* 569 nüf. (1965). Konya'nın 25 km kuzeyinde; yüksl. 990 m. Konya-Afyon demiryolu üzerinde istasyon. (M)

TÖMÖRKENY (István), macar arkeoloğu ve hikâyecisi (Cegléd 1866-Szeged 1917). Szeged Belediye müzesi müdürü oldu. Hikâyelerinde Puszta'lıları canlandırdı: *Szeged Köylüleri ve Başk aBeyler* (1893), *Kavaklar Altında* (1897), *Mertek Tavanlı Odalara* (1904), *Kumluk Dünya* (1910), *Basit İnsanlar* (1914). [L]

TÖMÜK. Bk. ELVANLI.

Tömükkale veya **Elvanlıhöyük.** Arkeol. İçel ilinde Silifke-Mersin yolunun 100 m güneyinde, *Tömük köyü*'nün batısında höyük; 15 m × 10 m boyutlarında olan höyüğün kuzeydoğu köşesinde kale kalıntıları görülür. 1963'te D.H. French tarafından yapılan yüzey araştırmasında, İlk Tunç çağa ait astarlı ve perdahlı çanaklar, portakal renkli, perdahlı, yalın devetüyü hitit çanak çömleklerinden parçalar bulundu. (M)

TÖNDER, Danimarka'da kasaba, Tönder amt'ının idare merkezi, Jylland'ın güneyinde, alman sınırı yakınında; 7 300 nüf. Eski evler. Besin sanayii: biracılık, et konserveciliği, margarin. *—Tönder amt*'ı, 42 850 nüf. (L)

TÖNİT i. (fr. *toenite*). Miner. Göktaşlarında rastlanan Fe_6Ni formülündeki nikelli demir. (L)

TÖNSBERG, Norveç'in güneyinde liman şehri, Vestfold'un idare merkezi, Tönsberg fiyordunun kıyısında, Oslo fiyordunun yakınında; 12 600 nüf. Balina av gemilerinin bağlama limanı. Kâğıt imalâthaneleri. Besin sanayii. (L)

TÖR (Vedat Nedim), türk yazarı (İstanbul 1897). Galatasaray sultanîsini bitirdi (1916). Yükseköğrenimini Berlin'de yaparak iktisat doktoru oldu (1921). Türkiye'ye döndükten sonra (1922) Ticaret bakanlığına bağlı Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Merkez müdürlüğü (1929-1933), Matbuat umum müdürlüğü (1933-1937), Turizm müdürlüğü (1938 - 1940), Ankara Radyosu müdürlüğü (1940-1944) görevlerinde bulundu. Yapı ve Kredi bankası (1944) ve Akbank'ta (1970) kültür işleri müşaviri oldu (1944). *Kadro* (1933-1934) ve *Hep Bu Topraktan* (1943-1945), *Aile, Türkiyemiz* dergilerini çıkardı. Eserleri: *Kör* (oyun 1937); *Dinimiz* (makaleler, 1940); *İmralı'nın İnsanları* (oyun, 1942). *Resim Öğretmeni* (roman, 1943) v.d. (M)

TÖRE i. (esk. türk. *törü,* düzen, görenek'-ten). *Yenid.* Bir sosyal grupta, bir toplu luk veya halka yerleşmiş davranış biçimlerinin tümü: *Kendine göre apayrı kanunları, töresi olan bir dünyadır* (Yaşar Kemal). *Eşanl.* ÂDET ve AHLÂK.

— Ahl. ve Sosyol. *Töre bilimi,* her topluma özgü manevî inançlar bilimi. Durkheim ve Lévy-Bruhl'e göre, aklî, metotlu ve pozitif bir biçimde yürütüldüğü takdirde, bu inceleme, manevî evrim ve ilerlemenin yönünü gösterebilir.

— Ed. *Töre romanı,* içinde özellikle belli bir devrin töreleri anlatılan eser.

— G. santl. *Töre resmi,* töreleri gösteren sahneler, gündelik hayattan sahneler gösteren yağlıboyalar veya gravürler. (LM)

TÖREBİLİM bış. i. *Yeni.* Bir toplum içinde insanların uymak zorunluğunu duydukları kuralların niteliklerini ve uygulandığı yerleri inceleyen bilim. (L)

TÖREDIŞI bış. sıf. ve i. *Yeni.* Yemek, içmek v.b. gibi ahlâka aykırılığı veya uygunluğu düşünülemeyen (iş). [M]

TÖREDIŞÇILIK bış. i. (*töredışı*'ndan *töredışı-cı-lık* > *töredış-çı-lık*). Fels. *Yeni.* Nietzsche'nin günümüz ahlâk kurallarını reddeden ve değişmesini isteyen görüşü. (L)

TÖREL sıf. (*töre*'den *töre-l*). *Yeni.* Ahlâka, törelere uygun olan. || Ahlâk ve törelerle ilgili. *Eşanl.* AHLAKÎ. (M)

TÖRELCİLİK i. (*törel*'den *törel-ci-lik*). Fels. *Yeni.* Ahlâkı amaç olarak ele alan görüş. (M)

TÖRELLİK i. (*törel*'den *törel-lik*). Fels. *Yeni.* Bir iş veya hareketin ahlâk yönünden değeri. (M)

TÖRELSİZ sıf. (*törel*'den *törel-siz*). Fels. *Yeni.* Töre ve ahlâka aykırı olan. *Esk.* Gayri ahlâkî. (M)

TÖRELSİZCİLİK i. (*törelsiz* > *törelsizci*'den *törelsizci-lik*). Fels. *Yeni.* Bazı ahlâk kurallarına karşı çıkan, bunları tanımayan görüş. (L)

TÖREN i. (esk. türk. *töre*'den *töre-n*). Toplum hayatında önemi olan olay ve günleri anma, kutlama v.b. için yapılan toplantı ve bu toplantılarda uyulan kuralların tümü: *Seyircilerden işin içyüzünü bilenler, bu sahte talihli kutlama törenini ciddî bir zevkle seyrediyorlardı* (H. R. Gürpınar). *Zaten yeni bina için ayrı bir açış töreni daima yapılabilir! Bu gibi törenler ne kadar sık olursa o kadar faydalıdır* (A. H. Tanpınar): *Eşanl.* MERASİM.

— Tar. *Tören kuralları,* kralların kutsanmasında, evlenmelerde, girişler, kabuller ve genel bayramlarda uyulan kurallar; bu kurallar, törene katılan çeşitli görevlerin törendeki yerini ve işlerini belirler.

— ANSİKL. Ask. Resmî bayramlar ve ant içme, alaya sancak verilmesi, sancağa madalya takılması, askerî bina ve savaş gemilerine bayrak çekilmesi, subay ve astsubayların tayinleri, erlerin celp ve terhisi v.b. önemli askerî olaylar dolayısıyle askerî birlik ve personel tarafından *askerî tören*'ler yapılır. Askerî törenler, ordu İç Hizmet kanun ve talimatnamesi ile Askerî Merasim ve Protokol talimatnamesi esaslarına göre yanaşık düzende ve ilgili talimnamede belirtilen biçim ve kurallara göre düzenlenir. Törenlere katılan askerî personel, bu talimatnameye göre, Askerî Kıyafet kararnamesinde belirtilen özel tören elbisesi giyer; resmî bayramlara katılan yüksek dereceli devlet memurları da bu törenlerde protokola uygun olarak giyinmek zorundadırlar. Ayrı bir emir verilmedikçe, güneş battıktan sonra karşılama ve uğurlamalarda, askerî tören yapılması, Askerî Merasim ve Protokol talimatnamesine göre yasaklanmıştır.

◆ **Törenli** sıf. Törenle yapılan. *Esk.* Merasimli. (ML)

TÖRESEL sıf. (*töre*'den *töre-sel*). *Yeni.* Töreyle ilgili, töreye değgin. (M)

TÖRÖKSZENTMİKLOS, Macaristan'da (Szolnok idare bölgesi) şehir, Szolnok'un doğusunda; 24 000 nüf. Tarım kooperatifleri merkezi. (L)

TÖRPÜ i. (esk. türk. *törpiğ* ve *törpigü*'-den). Teknol. Ağaçların ve kurşun, kalay gibi yumuşak madenlerin kabasını almağa yarayan, dişleri büyük ve oldukça aralıklı eğe. (Aynı işi gören iki el âletinden madenler için kullanılanına genellikle *eğe,* tahta için kullanılanına da *törpü* denir. Törpüler kesitlerine ve diş yapılarına göre çeşitli tiplere ayrılır: *lama törpü, balık sırtı törpü, kaba törpü, orta törpü, ince törpü* v.b.) || *Kilit törpüsü,* kapı ve dolaplara takılacak kilitlere anahtar deliği açmakta kullanılan, bir tarafı bıçak, öbür tarafı yuvarlak kesitli törpü. || *Kunduracı törpüsü,* kunduracıların köseleye biçim vermek için kullandıkları değişik biçimlerde törpü.

— Metalürji. Dökümhaneden gelen ham döküm parçalarına yapışmış kum tanelerini temizlemek için kullanılan âlet.

— Patol. *Törpü sesi,* kalp muayenesinde duyulan ve törpü sesine benzeyen kalın veya tiz, kaba ses; kalp boşluklarında bir lezyonun varlığını gösterir.

— Vet. *Diş törpüsü,* atın azı dişlerindeki pürtükleri gidermek için kullanılan âlet; pürtükler, dişin yer yer aşınmasından veya düzensiz bir şekilde büyümesinden ileri gelir.

— Zool. Yuva yapan bazı yer örümceklerinde, zehir çengellerinin sapının son kısmında bulunan ve yuva kazmağa yarayan kuvvetli dişler grubu. (LM)

TÖRPÜLEMEK geçl. f. (*törpü*'den *törpüle-mek*). Bir şeyi törpü ile düzeltmek: *Tırnağı törpülemek.* || — *Mec.* Aşındırmak. || Kaba bir kimseye terbiye vermek.

◆ **Törpülenmek** edilg. f. [Törpüye gelebilen nesneler için] Törpü ile düzeltilmek. || — *Mec.* Aşınmak. || [Kaba insan veya sert davranış için] İnceltilmek, terbiye edilmek.

◆ **Törpületmek** ettrg. f. Törpületmek işini yaptırmak: *Tırnaklarını törpületmek.* || Aşındırmak. (M)

TÖRPÜLÜ sıf. (*törpü*'den *törpü-lü*). Törpülenmiş, törpü ile düzeltilmiş. (M)

TÖS ünl. *Halk dili.* Binek hayvanını geri geri yürütmek için söylenen söz. (M)

TÖS (*Türkiye öğretmenler Sendikası*), bütün öğretmenleri temsil etmek amacıyle kurulan (1965) sendika. 15 Günlük bir gazete yayımladı; 1968, 1969 yıllarında toplantı, gösteri ve boykotlar düzenledi; bazı kitaplar hazırladı. 1971'de öğretmenlerin sendikalara girmesini önleyen anayasa hükmü sonucu kapanırken, Tös'ün 535 şubede kayıtlı 72 000 kadar üyesi vardı. (M)

TÖSKÜRMEK geçl. f. (esk. türk. k.). *Halk dili.* Binek hayvanını geri geri yürütmek. (M)

TÖSKÜRÜ zf. (*töskürmek*'ten *tös-kür-ü*). *Halk dili.* [Binek hayvanı için] Geri geri, gerisin geriye: *Töskürü yürütmek.* (M)

TÖTON sıf. (fr. *teuton*). Eski Germania ile ilgili; bu bölgede oturan.

◆ İ. Ortaçağda germen diline verilen ad. (L)

TÖTONLAR. Esk. coğ. Germania'da, nereden geldiği bilinmeyen halk. Asyalı oldukları sanılan Tötonlar, M.Ö. II. yy.da Baltık kıyılarına yerleştiler. M.Ö. 113 sıralarında Kimbrilerle birleşerek *Teutobochus*'un yönetiminde Galya'yı yakıp yıktılar; fakat 102 yılında Marius tarafından Aix'te kılıçtan geçirildiler. Adları (*Teussch* veya *Deutsch*), bugün germen ırkından bütün halklar için kullanılmaktadır. (L)

TÖVBE veya **TEVBE** i. (ar. *tevbe*). İşlediği bir suç veya günahtan pişman olup bir daha yapmamağa karar verme: *Pîr eşiğin bildim Kâbe / Hatası var ise tövbe / Derdiyle döndüm Eyüb'e / Yaramı bağlar gezerim* (Dertli). *Bilemedim, ettiklerime tövbe olsun de, hadisene, adam ol oğlum* (M. Ş. Esendal). || *Tövbe etmek,* bir kabahat veya günahı bir daha yapmayacağına söz vermek: *Kâmran Bey bir cahillik etmiş. Tövbe eder, bir daha yapmaz* (R. N. Güntekin).

— ÇEŞ. DEY. *Tövbe* (veya *tövbeyi, tövbesini*) *bozmak,* bir şeyi yapmayacağına yemin ettiği halde gene yapmak: *Geliniz, yüz bin kere tövbe bozsanız, yine de geliniz... diyen o değil midir?* (N. Araz). || *Tövbe büyük sözüme* (veya *büyük sözüme tövbe*). Bk. BÜYÜK. || *Tövbeler tövbesi* (veya *tövbe-*

genel görünüş

TRABLUSGARP (Libya)

Marcus Aurelius'un zafer takı

ler olsun), «bir daha yapmam!» anlamında söylenir: *Bir daha mı, tövbeler tövbesi. Lâkin insanın içi duruyor mu?* (M. Ş. Esendal). || *Tövbeye gelmek,* tövbe etmek: *Hemen tövbeye gelip cariyesini azat etti ve üzerinde ne varsa hepsini çıkarıp ona verdi* (N. Araz).

— *Esk. Tövbe (tevbe) -güzar,* tövbe eden. || *Tövbe-şiken,* tövbesini bozan. || *Tövbe-i mey,* içki içmeğe tövbe etme. || *Tövbe-i nasuh,* bir daha bozmamak üzere edilen tövbe. || *Tövbe-i şikeste,* bozulmuş tövbe.

— Din. *Tövbe ayları,* cemaziyülevvel (büyük tövbe ayı) ve cemaziyülâhir (küçük tövbe ayı) aylarına verilen ad.

◆ Ünl. «Bir daha yapmam, kâfi, olmaz» anlamlarında, cümlenin anlamını kuvvetlendirmek için kullanılır: *Oldu beyim, oldu bir kere dedik a! Acemilik, bir daha mı tövbe!* (B. Felek).

◆ **Tövbe tövbe** ünl. «Tövbeler olsun, tövbe ederim» anlamlarında günah sayılacak bir şey söylendiği vakit kullanılır: *Tövbe tövbe estağfurullah. Namaz kılmazsınız. Oruç tutmazsınız. Hatim indirmezsiniz, sonra da Recep'in gaz sobası neye benziyor diye sorarsınız* (S. F. Abasıyanık). [M]

TÖVBEKÂR sıf. (ar. *tevbe* > *tövbe* ve fars. *-kâr*'dan *tövbe-kâr*). Günah sayılacak bir işten vaz geçmiş olan, bir daha yapmamağa karar vermiş olan (kimse). || *Tövbekâr etmek,* bir kimseyi kötü bir işten vaz geçirmek: *Binaenaleyh, buralar devam etmekle beraber [...] dayıların gözdelerini dost tutmak, çıkarıp kapatmak, tövbekâr ederek tahtı nikâha almak...* (Ahmed Rasim). || *Tövbekâr olmak,* kötü bir işten vaz geçmek, bir daha yapmayacağına söz vermek: *Fena imiş, ama sonra tövbekâr olmuş* (Ahmed Rasim).

— DEY. *Kırk yıl günahkâr, bir gün tövbekâr,* her zaman günah işleyip bir kere iyilik yapan kimseler için kullanılır: *Onun orasını Allah bilir, dedi. Kırk yıl günahkâr, bir gün tövbekâr* (M. Ş. Esendal). [M]

TÖVBELİ sıf. (*tövbe*'den *tövbe-li*). Bir şey yapmamak için tövbe etmiş olan. || Yaptığı bir işten pişman olan, bir daha yapmamağa karar veren. (M)

TÖZ i. (esk. türk. *toz* veya *tuz,* düzlük'ten). *Halk dili.* Temel, esas: *Kulak tözü.* Bk. TOZ.

— Fels. *Yeni.* Değişen nesnelerin hiç bir değişikliğe uğramayan kısmı. *Eşanl.* CEVHER. (M)

TÖZCÜLÜK i. (*töz* > *tözcü*'den *tözcü-lük*). Fels. *Yeni.* Nesnelerin temelinde değişmez bir tözün varlığını kabul eden görüş. *Zt.* OLAYCILIK. (M)

TÖZEL sıf. (*töz*'den *töz-el*). Fels. *Yeni.* Nesnelerin içinde değişmez sayılan, tözle ilgili olan. || Yalnız bir tözden ibaret olan.

— Fels. *Tözel şekil,* bir aynı cinsin bireylerinin gerçek bir varlık gibi düşünülen ortak mahiyeti. (L)

T.P.A.O. (*Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı*'nın simgesi), petrol aramak, petrol ve petrol ürünlerinin üretimi, alım ve satımı gibi işlerle uğraşmak üzere, Enerji ve Tabiî Kaynaklar bakanlığına bağlı, sermayesinin yarıdan fazlası devlete ve iktisadî devlet teşekküllerine ait olarak, kanunla kurulmuş kamu iktisadî teşebbüsü. Şirket, petrol arama ve üretim çalışmalarının yanı sıra rafineri, boru hattı, akaryakıt depoları, kendi faaliyetiyle ilgili enerji ve su tesisleri de kurar, bunları işletir. Bir genel müdürün yönetimindeki şirketin danışma birimleri başmüfettiş, uzman ve müşavirler, Hukuk İşleri müdürlüğü, Planlama koordinatörlüğü, İştirakler ve Malî Kontrol müdürlüğü, Personel Münasebetleri Grup başkanlığı ve Savunma sekreterliğidir. Esas birimleri de Malî İşler, Arama İşleri, Sondaj ve İstihsal, Rafineri ve İmalât, Petrol Nakliyatı, Pazarlama, Rafineri tesisleri, Materyal ve Teknik İşler Grup başkanlıklarından meydana gelir. Kuruluşun Batman'da bir bölge müdürlüğü, Dörtyol'da bir işletme müdürlüğü, Malatya'da akaryakıt deposu, Diyarbakır, İskenderun ve İstanbul'da birer irtibat bürosu vardır. Batman, İzmit'teki İPRAŞ ve İzmir'de kuruluş halinde bulunan Aliağa rafinerileri, şirketin petrol ve petrol ürünleri üretim tesisleridir. (M)

TR—I, (Türk reaktörü), İstanbul'da (Küçükçekmece) 27 mayıs 1962'de kurulan reaktör. 1956'da atom enerjisinin barışçı amaçlarla kullanılması için Türk hükûmeti, bütçesine ödenek koydu; İstanbul'un iki üniversitesi tarafından kurulan 8 kişilik komite, Küçükçekmece gölü üzerindeki alanı satın aldı; 1 MW termik gücünde havuz tipi bir reaktör kurulmasına karar verdi. 1957'de kurulan Başbakanlık Atom Enerjisi komisyonu, konuyle ilgili sorumluluğu üstüne aldı. Bu komisyon ile AMF-Atomic co. (Amerikan Machine and Foundry) firması anlaşmaya vardılar ve türk reaktörünün temeli mart 1959'da Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim merkezinde (Ç. N.A.E.M.) atıldı. Reaktör 27 mayıs 1962 günü işletmeye açıldı. TR—I, yüzde 90 zenginleştirilmiş uranyum yakıt elemanlarıyle çalışan heterogen hafif su yavaşlatıcılı havuz tipi bir reaktördür. Yakıt elemanları alüminyum-uranyum - silisyum alaşımından yapılmıştır. Yakıt elemanlarının bulunduğu reaktör çekirdeği bir gezer köprüye bağlıdır; birbirinden tecrit edilebilen, biri küçük öteki büyük, iki havuz içinde çalışabilir. Ç.N.A.E.M.'deki reaktör binasında ayrıca havuz suyu arıtma, su ve hava ikmali, ısıtma, havalandırma, sıhsî tesisat, yangın söndürme ve yangından korunma, aydınlatma-diesel - güç elektriği, radyoaktif artıkları bekletme, reaktör sistemlerini koruyucu ve bakım işlemlerini yürütücü her türlü imkân vardır. Reaktörden 2,3. 10^{13} termik n.sm^{-2}. sn^{-1} adı elde edilebilmektedir. TR—I, temel araştırmalarla radyoizotopların üretiminde kullanılmaktadır. (M)

TRABACI (Giovanni Maria), Napoli okulundan italyan besteci (Montepeloso [bugün İrsina], Lucania 1575'e doğr.-Napoli 1647). Napoli'de Annunziata kilisesinde tenor olarak çalıştı, Giovanni de Macque'den org dersleri aldı, orgçu oldu ve madrigal türünde besteler yaptı. Krallık kapellasının orgçuluğuna getirildi, birçok kutsal müzik besteledi: *Il Primo Libro di Madrigali a 5 Voci* (İlk 5 Sesli Madrigal Kitabı) [1606], *Il Secondo Libro di Madrigali a 5 Voci* (İkinci 5 Sesli Madrigal Kitabı) [1611] ve *Villanelle e Arie alla Napoletana a 3 e a 4 Voci* (Villanellalar ve 3 ve 4 sesli Napoli Havaları) [1606]. (L)

TRABAEA i. *Lycosidae* familyasından örümcek; Kuzey yarımkürede ve Avustralya'da yaygındır. (*Trabaea paradoxa* Güney Avrupa'da bulunur.) [L]

TRABALA. Esk. coğ. Stephanos Byzantios'a göre, Anadolu'da (Lykia bölgesi) şehir. Ernez çayının aşağı yatağıyle Demreçay Myra arasındaki yüksek bir kayalık üzerinde, antik bir yerleşmeydi. 1836'da Texier tarafından bulundu. Texier'den sonra, buraya gelen ingiliz bilim adamları, bu yerleşmenin Trabala olabileceğini ileri sürdüler. Spartt ve Forbes tarafından yapılan araştırmalarda burada Eski Yunanlılar devrinden Bizans devrine kadar yerleşme olduğu tespit edildi. Şehrin eski *Trabalon* olup olmadığı kesinlikle tespit edilmedi. (M)

TRABANT i. (fr. k.). Biyol. Esas kısımdan bir veya birçok boğumla ayrılmış olan kısa kromozom parçası. (L)

TRABANT i. (çekçe *drabant*'tan «piyade» anlamında alm. k.) Ortaçağda gönüllü er; XVI. yy.dan sonra bir prensi, askerî şefi veya sancağı korumakla görevli muhafız.

— ANSİKL. Oldukça gösterişli bir zırh giyen *trabant*'lar başlarına miğfer takarlar, balta ve mızrak gibi silâhlarla donanırlardı. (M)

TRABEA i. (*trabs,* sargı'dan lat. k.). Esk. Rom. Renkli sargılarla süslü tören kavuğu. (L)

TRABEA, latin komedi şairi (M.Ö. II. yy.). Terentius'tan daha gençti. Günümüze ancak birkaç mısraı kalmıştır. (L)

TRABLUS, Libya'nın kuzeybatısında bölge, ülkenin en zengin ve kalabalık bölgesi; 353 000 km^2; yaklş. 800 000 nüf. Merkezi *Trablusgarp.*

Coğrafya

Tunus'un uzantısı olan Trablus, güneye doğru alçalan ve kuzeye doğru uzun bir sarplıkla sınırlanan bir yayladır; sarplığın batı kısmı çok az yağış alır (Cebel Nefuza), kıyıya yaklaştığı doğu kısmı daha nemlidir. Bu bölgelerin hâkim olduğu kıyı ovası Ceffara, (Cufre), batıya doğru genişler; kısmen kumullarla kaplı, sıcak ama nispeten sulak bir ovadır; kenarında deniz boyunca deniz kulakları uzanır. Yaylayı sınırlayan sarplıklarda, köylerde oturan berberî köylüleri (İbadîler) yaşar. Kıyıda Zuara'dan (batıda) Mısrata'ya kadar aralıklı sahalar uzanır. Eskiden Fenikelilerin sömürgeleştirdiği ovayı, Libya bir italyan sömürgesi olunca İtalyanlar yeniden değerlendirdi. Şahsî mülklerde veya sömürge şirketlerinin meydana getirdiği parsellerde hâlâ kolonlar yaşar. Müslüman çiftçiler geleneksel tekniklerini muhafaza ettikleri halde, Avrupalılar zeytin ağacı (başlıca gelir kaynağı), tahıl, turunçgil ve tütün yetiştirmede modern teknikler uygular. Ayrıca italyanlar birkaç sanayi kolu kurmuş ve balıkçılığı geliştirmişlerdi. Ama bugün yeni ve önemli bir gelir kaynağı işletilir: boru hattıyle büyük Sirt körfezi kıyısındaki petrol gemilerinin yükleme merkezi El-Siber'e gönderilen petrol. (Bk. LİBYA *haritası*).

Tarih

Kartacalıların fethedip değerlendirdikleri (Leptis Magna zeytinlikleri, bağlar, buğday, arpa) Trablus, Nümidyalılara bırakıldı (M. Ö. 146), Romalılar tarafından işgal edildi (M. Ö. 106), Thapsus savaşından sonra *Africa Nova*'ya katıldı (M.Ö. 46) ve sonunda Afrika eyaletine bağlandı. Latinleştirilen ve kısa süre sonra Hıristiyanlığı kabul eden Trablus, Septimus Severius (Leptis Magna'da doğmuştu) tarafından desteklendi, Diocletianus tarafından prokonsüllükten ayrılarak, Afrika vikaiusluğuna bağlı bir *praeses Tripolitanae*'nin yetkisi altına sokuldu; M.S. IV. yy.da ordusu *dux Tripolitnae*'nin emrine verildi: kıyıya çok yakın *limes*'e rağmen Berberîlerin yağmaladığı (364-368) bölgeyi ve limanlarını Vandallar işgal etti. Cabaon'un yendiği (VI. yy. başı), Vandalların boşalttığı bölgeyi Bizanslılar işgal ederek Leptis Magna'da oturan bir dükün yönettiği bir konsüllük ili haline getirdiler; daha sonra imparator Mauritius (V. yy. sonu - VI. yy. başı), Trablus'u Mısır diyosezine bağladı. 643'ten sonra Müslümanlığı kabul eden Berberîler, tam olarak araplaşmadılar ve Araplarla mücadele halinde olan haricî mezhebine katıldılar (VIII. yy.). X. yy.da Fatımîlere boyun eğen, sonra fatımî kumandanı Bulukkin bin Zirî'nin otoritesi altına verilen Trablus, berberî hanedanı Benu Hazrun zamanında (999-1143) bağımsızlığını kazandı: Hazrunları Sicilya kralı Ruggero II Trablus'tan çıkardı. Normanların ülkeden çıkarılmasından sonra (1158) Trablus'u muvahhidî saltanatına bağlı olan Benu Matrubler yönetti. Savaşları 1212-1213'te Salâhaddin Eyyubî'nin hizmetindeki bir ermeni serüvenci olan Karakuş (Trablusun alınışı 1183), sonra eski müttefiki Yahya yeniden başlattı. Yahya'yı Cebel Nefuza'da yenen Benî Hafs hanedanından Ebu Muhammed bölgenin yönetimini Muvahhidîlerden aldı. Trablus'u İspanyolların alarak (1510), Malta şövalyelerine bırakmaları (1530) üzerine, Turgut Reis Kanunî'nin isteğiyle şehri fethederek (1551) bir Osmanlı eyaletinin idare merkezi haline getirdi; 1553'te buraya vali tayin edil-

Foto. LAROUSSE

di. Trablusgarp'ta birçok eserler bırakan Turgut Reis Malta kuşatmasında şehit düşünce cesedi buraya getirildi (1565). Veraset yoluyle işbaşına gelen ve hemen hemen bağımsız olan (XVIII. yy. başı) Trablus paşaları, kıyılarında üslenen birçok korsana karşılık batı devletlerine himayelerini sattılar: bu durum A.B.D. ile ihtilâfa bile yol açtı (1801-1805). Bir iç savaştan yararlanarak otoritelerini yeniden kuran (1835) Osmanlılar, Fransa Tunus'u himayesi altına alınca nüfuzlarını sağlamlaştırdılar. Öteden beri Trablus'ta menfaati olan İtalya, 1911'de bölgeye asker çıkarttı ve 1912 ekiminde Türkiye'nin Trablus bölgesini kendisine bırakmasını sağladı (Ouchy-Lozan antlaşması). Kıyıya hâkim olan İtalyanlar, iç kısmı da (Fizan dahil) işgal ettiler (ekim 1912 ağustos 1914 arası). Ama İtalya'nın Avusturya'ya savaş açması (20 mayıs 1915) üzerine patlak veren genel ayaklanma sonunda İtalyanlar Trablusgarp ve Humus dışında bölgeyi boşalttılar; yeniden bölgeye hâkim olan Türkler, Almanlara Mısrata'da bir denizaltı üssü kurma iznini verdiler. Savaştan sonra İtalyanlar Trablusgarp ile Mısrata arasındaki kıyı bölgesini ele geçirerek Büyük Sirt'e ulaştılar. Kısa süre Libya sömürgesine katılan (ocak 1934) ve İtalyaya bağlanan (9 ocak 1939) Trablus'u mareşal Rommel kumandasında İtalyan-Alman birlikleri savundu; bölgeyi 1943 ocağında Fizandan gelen fransız birliğinin desteğiyle VII. Britanya ordusu ele geçirdi.

Trablusgarp'taki geçici britanya yönetimine bağlanan Trablus bölgesi, Bingazi ile birleştirilerek Libya krallığını meydana getirdi (Sünusî sülâlesi) ve 24 aralık 1951'de bağımsızlığını ilân etti.

— Jeol. *Trablus toprağı*, ufalandığı zaman tozları, madenî eşyayı, taşı, mermerî, camı v.b. temizlemeğe ve parlatmağa yarayan kaya. (Özellikle diatomelerin ve ışınlıların kavkılarından oluşmuş silisli bir tortul kayasıdır; trablus toprağında silis opal halinde bulunur. Bazı gayzerlerin çevresinde oluşur. Daha eski arazilerde de bulunan trablus toprağına fosil un da denir.) [ML]

TRABLUSGARP, ar. **Tarabulus al-Garb,** ital. **Tripoli,** Libya'da şehir, Libya'nın başkenti (Bingazi ile birlikte), Trablus kıyısında; 194 700 nüf. Ticaret ve idare merkezi. Roma kalıntıları (Marcus Aurelius kemeri). Hafif sanayi; besin ürünleri. Tütün imalâtı.

● *Tarih.* Eski bir Fenike ve Kartaca kolonisi olan, sonra Romalıların eline geçen (*Oea*) şehir, bugünkü şehrin batı kısmında uzanıyordu (Marcus Aurelius anıtı). Önce Vandalların, sonra Bizanslıların (surları onardılar) eline geçti. 643'te Araplar tarafından fethedildi ve İbadîlerin birçok dinî ve siyasî ayaklanması burada oldu. Hafsîler devrinde zenginleşen şehir 1510-1530 arasında İspanyolların, 1530-1531 arasında Malta şövalyelerinin eline geçti. 1533'te Tunus'u işgal eden Barbaros Hayreddin Paşa, 1530'da Karl V (Charles Quint) tarafından Malta şövalyelerine verilmiş bulunan Trablus'u sıkıştırmağa başladı. Turgut Reis ve Murad Ağadan yardım gören Sinan Paşa şehri kuşatarak 1551'de teslim aldı. Murad Ağa ve daha sonra Turgut Reis buraya beylerbeyi tayin edildi. 1711'de Ahmed Karamanlı, rakiplerini öldürterek iktidara geçti ve İstanbul'un razı olmasıyle 125 yıla yakın hâkimiyetini koruyan Karamanlı sülâlesini kurdu (1711-1835). 1835'te İstanbul'dan gönderilen bir deniz kuvveti Karamanlıların gücüne son verdi ve ülke doğrudan doğruya osmanlı hâkimiyetine girdi. Osmanlı kuvvetleri ülkenin iç kısımlarını ele geçirdi. Bu durum 76 yıl sürdü. 5 Ekim 1911'de İtalyanlar karaya kuvvet çıkararak şehri işgal ettilerse de, Türklerin desteklediği yerlilerin direnmesiyle karşılaşarak iç kısımları ele geçirmeye ancak yıllar sonra muvaffak olabildiler. Şehir 1941-1943 yıllarında alman-italyan ordularının geri üssü rolünü oynadı. 1943 Ocak ayında mareşal Montgomery'nin VIII. Ordusu tarafından işgal edildi. (Bk. FİZAN *harekâtı*.) Bir süre Birleşmiş Milletlerin kontrolu altında ingiliz vasiliğine bırakılan ülke 1951'de bir krallık oldu. (Bk. LİBYA.) 1969'da bunun yerine devrimci bir cumhuriyet geçti. Amerikalılar şehrin yakınında kurmuş oldukları *Wheelus Field* üssünü boşalttılar. (ML)

Trablusgarp savaşı, Trablus ve Bingazi yüzünden İtalyanlarla Osmanlılar arasında çıkan savaş (1911-1912). XIX. yy.da birliğini tamamlayan İtalya, kendi ülkesinin karşısına düşen Trablus ve Bingazi'yi ülkesine katmak istiyordu. İtalya, öteki avrupa devletlerinin Mısır, Boğazlar ve Bosna meselelerindeki serbest hareketlerine karşı, bu bölgede dilediği gibi davranma yetkisine sahip olmak istedi. Bu konuda 1902'de Avusturya, Fransa; 1904'te İngiltere ve 1909'da Rusya ile antlaşmalar imzaladı. Osmanlı devleti İtalya'nın bu tutumu karşısında Trablus'u güçlendirdi ve Bingazi'deki süvarileri de silâhlandırdı. Bu durumda İtalya bir saldırı hareketinden çekindi. Fakat 12 ocak 1910'da sadrazam olan İbrahim Hakkı Paşa, Trablus'un durumuna gereken önemi vermeyerek tedbir almadı. 14 Şubat 1910'da İtalya, Akdeniz'deki kuvvet dengesi bakımından Kuzey Afrika'daki bu toprakların İtalya için son derece önemli olduğunu belirterek, Trablusgarp'ta imtiyazlar istedi. Osmanlı hariciye nazırı Rıfat Paşanın bu isteği reddetmesi üzerine İtalya, 28 eylül 1911'de İstanbul hükûmetine Trablus ve Bingazi'nin İtalya için birinci derecede önem taşıdığını belirten bir ültimatom verdi. Bu sırada Tunus ve Mısır, Osmanlı devletinin elinden çıkmış olduğu için, Trablus saldırıya uğrarsa, bu ülkeye askerî kuvvet göndermek güçtü. 29 Eylülde Osmanlı devleti, toprak bütünlüğünün tanınması şartıyle, İtalya'ya bu bölgede iktisadî ve kısmen siyasî imtiyazlar verilmesini kabul ettiğini bildirdi; İtalya aynı gün Osmanlı devletine savaş ilânı notası verdi ve savaş için modern şekilde donatılmış 36 000 kişilik bir ordu hazırladı. 7 Ekimde Trablusgarp, kasım ayında da Bingazi İtalyanlar tarafından alındı. Osmanlı devleti buraya karadan yardım gönderemedi. Yurtsever subaylar gönüllü olarak ve kılık değiştirerek Trablus'a yardıma koştular. Bunlar arasında Mustafa Kemal ve Enver Bey de (Paşa) vardı. Türk birlikleri, özellikle Mustafa Kemal'in çabasıyle Tobruk ve Derne'de İtalyanları yendiler; fakat anavatanlarından sürekli yardım alan İtalyanları Trablus ve Bingazi'den çıkaramadılar. Türk kuvvetleri yardım alamıyordu. Bu sırada Balkan savaşının çıkması üzerine Trablus'ta bulunan subaylar geri çağırıldı. Sonunda İtalya ile Uşi (Ouchy) antlaşması yapılarak Trablus ve Bingazi İtalyanlara bırakıldı (1912). [M]

Trablus kontluğu, Yakındoğuda latin devleti. Toulouse kontu Raimond de Saint-Gilles, Libya kıyılarının fethine ancak 1102'de Tortosa'yı alarak başladı. Trablus'u kuşatırken öldü ve haçlılar şehri 1109'da ele geçirdiler. Rakibi Guillaume Jourdain'den kurtulan Raimond'un oğlu Bertrand, Kudüs kralının metbuluğunu kabul etti. Oğlu Pons da (1112 - 1137) Antakya (Antiokheia) prensinin metbuluğunu tanıdı. Kontluk, kıyı ile birlikte Lübnan dağlarını ve dağların Yukarı Âsi vâdisindeki uzantısını içine alıyordu. Rephanae'nin kaybından (1137) sonra, Raimond II (1137-1152) zamanında kontluk müslüman akınlarına uğradı; vârissiz ölen Raimond III (1152 - 1187) kontluğu Antakya sülâlesinin küçük oğullarından Bohemond IV'e (1187 veya 1189 - 1233) bıraktı; Trablus komününün, Bohemond VII'nin (1275-1287) vârisi Lucie'ye karşı ayaklandığı sırada, taraftarlardan birinin çağırdığı Mısır sultanı Trablus'u kuşattı ve 1289'da aldı. (L)

TRABLUSŞAM, ar. **Tarabulus,** Lübnan'da şehir, Akdeniz yakınında; 145 000 nüf. Trablusşam Doğu'nun en zengin merkezlerindendi. Ancak balıkçılık ve sünger avcılığıyle geçinen limanı bir petrol rafinerisi (Kerkük'ten petrol getiren boru hattının ağzında), bir çelik fabrikası ve haddehaneler kurulmasıyle tekrar canlandı. Öbür sanayi tesisleri ülkenin iç kısmının ürünlerini işler; iplikçilik, sabun fabrikaları, sepicilik. Geniş portakal ve meyve bahçeleriyle çevrili olan Trablusşam canlı bir tarım pazarıdır.

● *Tarih.* M.Ö. IV. yy.da fenike şehirleri arasında önemli rol oynayan Trablusşam Sur, Sayda ve Arvad'dan gelen göçmenler tarafından kuruldu. Bunlar surlarla çevrili üç mahallede oturdukları için buraya «üç şehir» anlamına gelen *Tripolis* adı verildi. Şehir Roma, Bizans idaresinde gelişti; Araplar zamanında zenginleşerek bir kütüphaneye sahip oldu. Birinci Haçlı seferi sırasında Raimond de Saint Gilles 1102 - 1103'te şehri kuşattı, bir hisar yaptırarak ablukaya aldı; 1109'da Cenevizlilerin yaptıkları malzemeyle şehri aldı. Trablusşam, Trablus kontluğunun merkezi durumuna geldi. Haçlılar kütüphaneyi yaktılar. Fakat o dönemde Batı ile yapılan ticaretin başlıca limanı ve zengin bir bölgenin merkezi olarak şehirde ipek ve cam fabrikaları açıldı; aynı zamanda Nesturî kilisesinin merkezi oldu. Trablusşam önce Salâhaddin Eyyubî, sonra memlûk sultanı Meliküzzahir Baybars tarafından kuşatıldı; 1289'da memlûk sultanı Melikülmansur Kalavun tarafından alındı ve yıkıldı; kıyıdan biraz içeride yeniden kuruldu. Cenevizliler XIV. yy. boyunca Trablusşam'a karşı denizden seferler yaptılar. Memlûklar zamanında Trablusşam halkı her yeni valiye hububat ve 500 dirhem vergi veriyordu. Trablusşam Merci Dabık savaşından sonra (1516) Yavuz Sultan Selim tarafından alınarak osmanlı topraklarına katıldı ve bir süre eyalet merkezi oldu. XIX. yy.ın sonlarında Trablusşam'da 17 cami, 38 medrese ve kütüphane, 15 tekke, biri idadî olmak üzere 22 mektep, 12 kilise ve manastır, hükûmet konağı, bir çarşı, ipek fabrikaları, sabun imalâthaneleri vardı. (M)

TRABZON, Doğu Karadeniz bölümünde il merkezi şehir; 81 528 nüf. (1970 sayımının ilk sonuçları). Şehir, Anadolu içine sokulan büyük caddenin (Zigana geçidi-Erzurum-İran sınırı) izlediği Değirmendere vâdisinin denize açıldığı yerin batısında, Boztepe'nin eteğinde, kıyıya dik inen yarlar üzerinde kurulmuştur. İçeriye doğru birbirini izleyen sahanlıklarda yayılır; yüksek kesimlerde taban yükseltisi 150 m'yi geçer. Boztepe'den kıyıya doğru inen basamaklı bir sırt, denize doğru hafif bir çıkıntı halinde ilerler: Trabzon fenerinin bulunduğu bu çıkıntı (Güzelhisar burnu) şehrin iskelesini kuzeybatı-batı rüzgârlarından koruyordu; Cumhuriyet döneminde burada dalgakıranlarla korunan bir liman yapıldı. Bu dönemde büyük gelişme gösteren şehirde *Karadeniz Teknik üniversitesi* açıldı (1963).

Şehrin yerleştiği taban, Kuzgun ve Zağnos (Zufanos) derelerinin derin vâdileriyle boyuna yarılmıştır; orta kesimde bu tabiî engellere dayanarak yapılmış Trabzon hisarı yer alır. Şehrin bugünkü adı da masa gibi üzeri düz, kenarları dikdörtgen biçimli bir şekle dayanır (trapezos). Şehrin, bugüne kadar hemen değişmemiş adı da aynıdır (Trapezus, Trapezunta, Trabzon).

● *Tarih.* Trabzon'a belki M.Ö. 2000 yıllarından beri Anadolu içlerinden veya Kafkasya'dan gelenler tarafından yerleşildi. M.Ö. 885'te Sinop'a yerleşen Miletos'lu göçmenler, bir süre sonra Amisos (Samsun) ve 756'da Trabzon'u kurdular; buraya Trapezus adını verdiler. Ksenophon, *Anabasis*'inde, Mezopotamya'dan geri çekilen Onbinler ile buraya geldiğini yazar (M. Ö. 400). O sırada Trapezus, hinterlandının çeşitli ürünlerini toplayan ve bunları akdeniz mallarıyle değiştiren iyi korunmuş küçük ve canlı bir ticaret şehriydi ve Sinop'un bir kolonisi sayılıyordu. Keyhüsrev devrinde pers hâkimiyetine girdi. Büyük İskender'in Pers imparatorluğunu yıkmasından sonra Pontos devletine bağlandı. Sonra Roma imparatorluğu sınırları içine girdi. II. yy.da Hadrianus, şehirde saraylar, tapınaklar, su kemerleri ve ayrıca bir liman yaptırdı. Valerianus devrinde Gotların eline geçti, yakılıp yıkıldı. Sonra yeniden imar edildiyse de uzun süre eski haline gelemedi. Doğu Roma hâkimiyeti devrinde, özellikle Justinianos'un İran seferi sırasında stratejik önem kazandı, Justinianos'un generallerinden Belisarios ve Narses, şehrin surlarını onarttılar. 1204'te IV. Haçlı seferi sırasında Bizans, Latinler tarafından ele geçirilince, oradan ayrılan Komnenoslardan Aleksios ve David, teyzeleri Gürcistan kraliçesi Tamara'dan yardım görerek Trabzon'a yerleştiler ve burada 257 yıl sürecek bağımsız bir devlet kurdular. Ioannes Komnenos I, bu devlete imparatorluk adını verdi ve Trabzon bu imparatorluğun başkenti oldu. Anadolu'da Selçuklu devletinin büyümesi, bu devletin zararına

oldu. 1221'de Trabzon bir kere daha kuşatıldı (ilk kuşatma 1206'da olmuştu). 1402'de Trabzon, Timur tarafından kuşatıldıysa da alınamadı. Murad II devrinde ve sonra 1456'da Amasya valisi şehzade Bayezid'in lalası Hızır Bey tarafından Trabzon'a karşı girişilen hareketler başarıya ulaşamadı. Sonunda Fatih Sultan Mehmed, 40 gün süren kuşatma ve çetin savaşlardan sonra 26 ekim 1461'de şehri ele geçirdi. Osmanlı hâkimiyeti sırasında Trabzon, Doğu ve Orta Karadeniz kıyı şeridini kapsayan büyük bir eyalete merkez oldu. Trabzon'da ilk vali Hızır Bey idi. Yavuz Sultan Selim, osmanlı tahtına çıkmadan önce (1496'dan itibaren) Trabzon'da valilik yaptı. Osmanlı imparatorluğu devrinde Trabzon, doğu ülkeleriyle canlı ticaret yapan hareketli bir liman şehri oldu.

Birinci Dünya savaşı sırasında Trabzon, kıyı boyunda doğudan ilerleyen rus kuvvetleri tarafından da işgal edildi (14 nisan 1916). Brest-Litovsk antlaşmasından sonra 24 şubat 1918'de geri alındıysa da, İtilâf devletleri tarafından bu bölgede bir Pontos - Rum devletinin kurulması istendi. Çevrede birçok köy, Pontos'çu çeteler tarafından basıldı ve köylüler öldürüldü. Bunun üzerine Trabzon ve çevresi Müdafaai Hukuk cemiyeti kuruldu. Kurtuluş savaşının sonunda Trabzon bakımsız, nüfusu azalmış bir durumdaydı. Cumhuriyet döneminde, şehir önceleri yavaş, sonraları hızlanan bir gelişme gösterdi.

Trabzon şehrinin nüfusu XX. yy. başlarında 45 000 kadar tahmin ediliyordu; bu nüfus 1927'de yapılan ilk nüfus sayımında 24 634'e düşmüştü, 1940'ta 32 789'a çıktı, 1945'te 29 824'e düştü; 1955'te 42 110, 1965'te 65 516 oldu.

● *Güzel sanatlar.* Trabzon, özellikle Bizans ve Komnenos'lar devri kalıntıları bakımından zengindir. Şehrin surları, Hadrianus'un yaptırdığı Kale (Kulehisar) ile Bizans çağından kalan Ortahisar ve Aşağıhisar kısımlarını kapsar. Şehir Türkler tarafından ele geçirildiği sırada ayakta bulunan kiliselerin çoğu camiye çevrildi; ayrıca Osmanlı devrinde fazla cami yapılmadı. Trabzon'daki anıtsal yapıların en önemlisi *Ayasofya kilisesi*'dir. Ortahisar kesimindeki *Fatih camii* Panaia Khrisokefalos kilisesinden, *Yeni Cuma camii* de Aya Evgenia kilisesinden camiye çevrilmiştir. *Büyük İmaret* (Hatuniye) *camii* Yavuz Sultan Selim'in annesi Gülbahar Hatun adına yaptırılmıştır. Fetihten sonra yapılan camiler arasında *Hatip, Pazarkapı, İskenderpaşa, Semerciler* camileri de sayılabilir. Bunların dışında *Taşhan, Paşa hamamı* ile kare planlı *Bedesten* önemlidir. Trabzon'un yakınında Soğuksu denilen yerde müze olarak kullanılan *Atatürk köşkü* de tarihî yapılar arasındadır. Maçka ilçe merkezinin 19 km güneydoğusunda bir kayaya yarı yarıya gömülmüş olan ünlü *Sumela manastırı*'nı, ayrıca yine Maçka'nın 12 km güneybatısındaki *Kızlar manastırı, Vazelon Aziz Yahya manastırı* ve 30 km doğusundaki *Kuştul* (Hızırilyas) *manastırı* da Trabzon ilindeki önemli yapılardandır.

— *Trabzon ili.* Karadeniz bölgesinin doğu bölümünde kıyı şeridi üzerinde 100 × 40 km boyutlu bir alanı kaplar. Doğuda Rize, güneyde Gümüşhane ve batıda Giresun illeriyle çevrilidir; kuzeyde Karadeniz'e komşudur. İl topraklarının bu deniz boyunda kıyı uzunluğu 130 km'yi bulur; yüzölç. 4 685 km²; 662 412 nüf. (1970 sayımının ilk sonuçları).

● *Coğrafya.* Trabzon ili toprakları kom-şu Rize ili kadar olmamakla birlikte, genellikle çok engebelidir: il topraklarının yaklş. yüzde 30'u dağlık, yüzde 60'ı eğimli ve ancak yüzde 10'u düzlüktür. Düzlükler de daha çok kıyı boyunda kesintili dar şeritler gibi görünür. İl toprakları güney sınırı üzerinde Kuzey Anadolu dağlarının kıyı sıralarına (Trabzon dağları kesimi) dayanır. Güneyde doruklar hiç bir yerde 2 000 m'den aşağıya düşmeyen bir sırt üzerinde yükselir: bunların en yükseği Trabzon güneyine düşen Çakırgöl dağıdır (3 063 m); burada 800 m genişlik, 2 000 m uzunluk ve 450 m derinlikte bir buzul çanağına rastlanır. Öteki doruklar Of güneyinde Soğanlıdağ (2 750 m), Sürmene güneyinde Kemer dağı (2 856 m) ve aynı adlı geçidin doğusunda Zigana dağı (2 510 m) ve batısında Horoz dağıdır (2 396 m). Orman sınırı üstünde çıplak bir alan meydana getiren bu sırtlardan başlayarak kıyı yakınına kadar, bazen doğrudan doğruya kıyıya inen ormanlık yamaçlar çoğu birbirine paralel vâdilerle derin yarılmıştır; vâdileri veya bunları ayıran sırtları izleyerek kıyıdan içeriye girme imkânı bulunmasına karşılık, kıyı boyu dışında bu vâdilerin birinden ötekine doğu-batı doğrultusunda yer değiştirmek son derecede güçtür. Öte yandan, ilin güney sınırını boylayan yüksek sırt doruklardan başka, bu sırt ile kıyı arasında yer yer yükselen dağlar da görülür: Sürmene güneyinde Pölüd dağı (2 856 m), bunun batısında Ziyaret (2 650 m) ve Kara Kaban (2 550 m) dağları bunlardandır. Yer yer yayla görünüşünde olan doruklar kesimine karşılık, yükseltinin daha az olduğu kesimler vâdilerle daha parçalanmış, ortalama eğim daha kuvvetli, ulaşım daha güçtür. Kıyı boyunda doğudan başlayarak Araklı, Kovata, Güzelhisar (Trabzon), Fener (veya Yeros) ve Kale burunları gibi birtakım küt çıkıntılar görülür. Bunlar arasında dairesel koylar yer alır: Yeros burnunun kuzeybatıdan koruduğu Polathane (Akçaabat) limanı gibi.

Trabzon ilinde yerey çoğunlukla İkinci zaman sonuna (Kretase) ait az kıvrımlı tortul ve püskürük kayaçlardan oluşmuştur. Dağların yüksek kesimlerinde granit veya grano-diyorit tipinde billûrsal kayaçlara rastlanır.

Trabzon ilinin kıyı kesiminde her mevsimi yağışlı, yazları nemli-sıcak, kışları az soğuk-ılık bir iklim hâkimdir. Yüksek kesimlere geçildikçe yazlar daha serin, kışlar daha sert, yağışlar daha fazla, kıyıda az süre görülen kar örtüsü daha sürekli ve kalındır. Trabzon şehrinde yapılan uzun süreli meteoroloji gözlemlerine göre en soğuk ayın (şubat) ortalama sıcaklığı 7°0 C, en sıcak ayın (ağustos) 23°2 C, şimdiye kadar kaydedilen en düşük ve en yüksek sıcaklık dereceleri —7°4 C ve 38°2 C'tır. Isı bakımından denizel iklim karakterini hatırlatan mevsimlik gecikme görülür. Bu yüzden sonbahar, yazın bir uzantısı gibi olduğu ve havalar ancak yavaş yavaş serinlediği halde ilkbaharda havalar güç ısınır; sisler, fırtınalar olur. Sıcaklığın 30°C'ın üstüne çıktığı günlerin ortalama sayısı 3,1; 0°C'ın altına düştüğü günler sayısı 9,2'dir; 0°C'ın altında kaldığı güne hemen hiç rastlanmaz. Yağışların başlıca özelliği, daha doğuda (Rize, yıllık yağış ortalaması 2 416 mm) ve daha batıda (Giresun 1 305 mm) kaydedilen yağışlara göre çok düşük olmasıdır. Trabzon'da ölçülen yıllık yağışların ortalaması 831 mm'dir. Bu azalış, kıyı çizgisinin ve gerideki yükselti doğrultularının yağış getiren açık deniz rüzgârlarına dik değil, he-men hemen paralel olmasıyle ilgili görülür. Yağışların mevsimlere dağılış yüzdeleri de şöyledir: kış 28,9; ilkbahar 20,4; yaz 16,9; sonbahar 34,6. Yağışlı günlerin ortalama sayısı 95,9; kar yağışlı günler 3,4; kar örtüsü olan gün sayısı 8,1'dir. Ortalama kapalı günler sayısı da 143'e ulaşır. Trabzon ili sınırları içinde yağış ölçülen başka yerlerde kaydedilen ortalama yıllık yağışlar da, mm olarak şöyledir: Of, 1 699 (Trabzon'un iki katından fazla); Sürmene, 1 294; Akçaabat, 978; Vakfıkebir, 1 310. Bu yerler kıyıdadır. Denize bakan yüksek yamaçlarda yağışların daha fazla olması beklenirse de, iç kesimlerde ölçü yapılan istasyonlar yoktur.

Bitki örtüsü genellikle gürdür; kıyıdan başlayarak alçak kesimlerde kayın, gürgen, kızılağaç, kestane gibi kışın yaprak dökenler (yayvan yapraklılar), daha yükseklerde ladin, karadeniz köknarı, sarıçam gibi iğne yapraklılar hâkimdir. Orman altı katı bodur bitkilerden oluşmuş sık bir tabaka meydana getirir (orman gülü). Kıyıya yakın kesimlerde kalabalık nüfus, ormanı baltalayarak bahçelikler ve tarlalar haline getirmiştir. Yağışların az ve yereyin geçirimli olduğu kesimlerde Akdeniz iklimini hatırlatan şartlar (Trabzon-Akçaabat dolaylarında) zeytinliklerin gelişmesine yol açar. Orman örtüsünün erişemediği yerlerde (2 000 m üstünde) dağ otlakları (alpin çayırlar) görülür. Daha yükseklerde ve yılın büyük kısmında karların örttüğü yerlerdeyse yosunlardan başka bitkiye rastlanmaz.

Trabzon ili toprakları, kıyı dağlarının yüksek yamaçlarından inen fazla eğimli, sert akışlı, düzensiz rejimli akarsuların meydana getirdiği sık bir su ağıyle kaplıdır. Kısa boylu olan bu akarsuların başlıcaları İkizdere (Rize ili sınırında denize dökülür; hidroelektrik santral), Solaklı deresi (Sürmene'de denize dökülür), Karadere, Değirmendere, Fol deresidir. Trabzon'un batısında Sera deresi üzerinde 1950 şubatında meydana gelen büyük bir toprak kayması, vâdinin 4 km uzunluk ve 200 m genişliğinde bir kısmını göl haline getirmiştir.

Trabzon ilinin nüfusu 1965 sayımının kesin sonuçlarına göre 595 782'ye varıyor, km²'ye ortalama 127 kişi düşüyordu. Nüfus sayısı, 1970 sayımının geçici sonuçlarına göre 772 412 olmuştur ve km²'ye 141 kişi düşmektedir. 1965 Sayımına göre il içindeki kır ve şehir yerleşmeleri sayısı 606'ya varıyordu. Bunlar arasında 3 000'den fazla nüfuzlu şehir yerleşmelerinin sayısı 15'i geçmiyordu ve bu yerleşmelerde yaşayanların toplam nüfusa oranı yüzde 21,3'ü buluyordu; 3 000'den az nüfuslu yerleşmelerde yaşayan kır nüfusu oranı yüzde 78,7 idi ve kır nüfusu yoğunluğu (km²'ye düşen ortalama nüfus) 100 idi. 1970 Sayımına göre durum kesinlikle belli olmamakla birlikte, kır nüfusu oranının (Trabzon şehrinin büyümesine rağmen) az geriledİği (yüzde 77,5 kadar), kır nüfusu yoğunluğunun da 110'a vardığı söylenebilir.

İl sınırları içinde bulunan şehirlerden yalnız birisi (Trabzon, 81 528) büyük şehir olabilecektir; 1970 sayımında yalnız bir şehrin nüfusu 10 000'i aşar (Tonya, 10 164), ikisininki bu sayıya yaklaşır (Akçaabat, 9 470; Vakfıkebir, 9 120), üçü 5 000'den fazla nüfuslu (Of, Sürmene ilçe merkeziyle, Beşikdüzü bucak merkezi), geri kalanların nüfusu bu sayıya yakındır.

Trabzon ilinde kır yerleşmesi, bütün Doğu Karadeniz kıyı kesiminde görüldüğü gibi dağınık yerleşme karakteri taşır: sayısı 600'e yakın olarak gösterilen kır yerleşmeleri aslında belli bir ad taşıyan köy merkezleridir; gerçekte birbirinden uzak mahalleler, bazen yüzlerce metre aralıkla serpilmiş olan ev toplulukları ve tek evler ayrı birer yerleşme olarak alınırsa, bu sayının fazlasıyle artacağı anlaşılır.

Trabzon ili, önceleri eyalet olarak kurulmuş, XIX. yy.ın ikinci yarısında vilâyet haline konulmuş olan büyük idare bölgesinin «Trabzon sancağı» adını taşıyan bir bölümü üzerinde yer alır. Trabzon ilinin 11 ilçesi vardır: Merkez, Akçaabat, Araklı, Arsin, Çaykara, Maçka, Of, Sürmene, Tonya, Vakfıkebir, Yumra. Bu ilçelerden 8'i kıyıdan başlayarak içeriye doğru uza-

TRABZON limanından iki ayrı görünüş

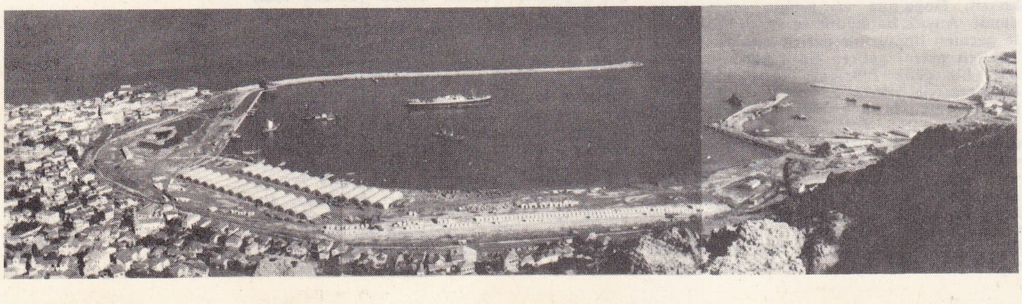

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

liman

TRABZON

Sumela manastırı (Maçka) ▼

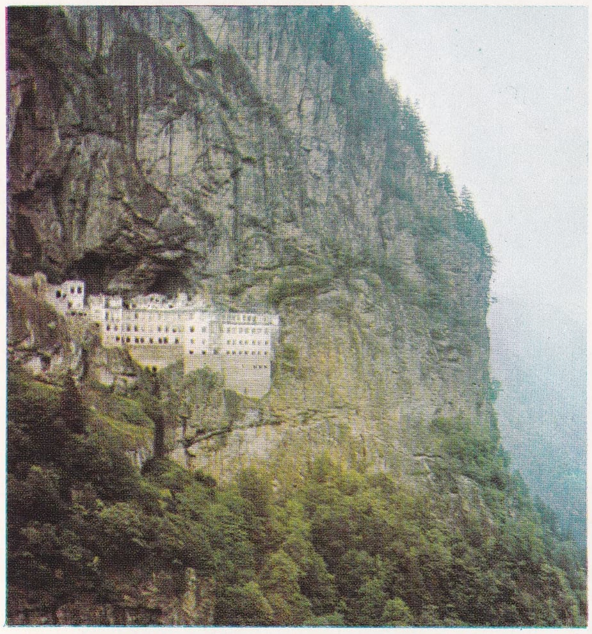

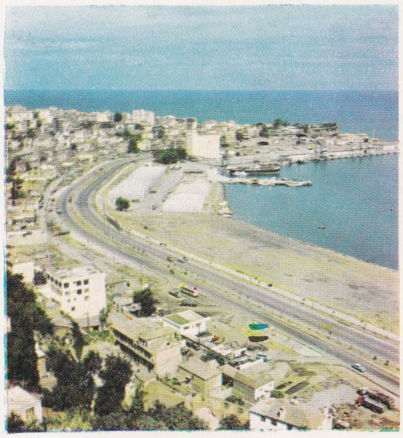

sahilden bir görünüş

Atatürk köşkü

Sumela manastırında tavan süslemeleri

Maçka'dan genel görünüş

Foto. E. Hakarar, H. Gürsel (MEYDAN)

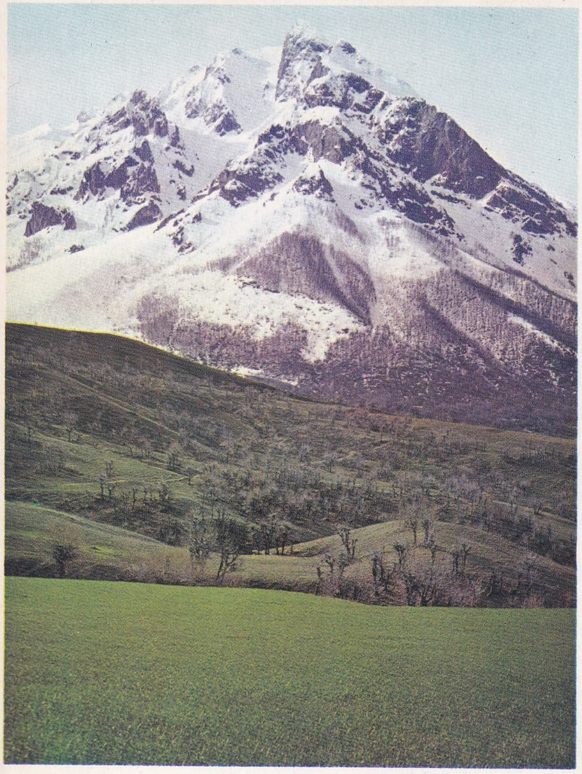

1

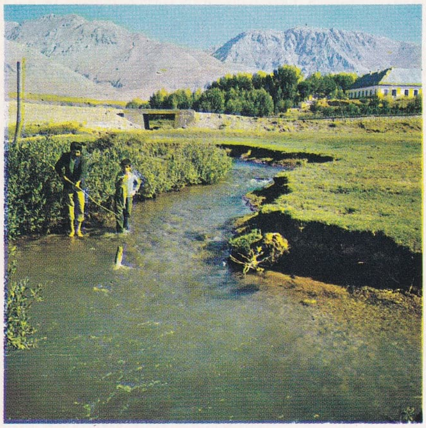

2

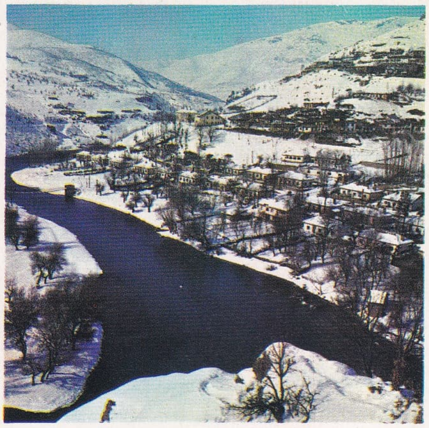

3

TUNCELİ

1. Buyurbaba zirvesi (Pülümür); 2. Munzur suyunda alabalık avı (Ovacık); 3. genel görünüş (kış); 4 - 5. Munzur dağlarında yörükler; 6. Katır krater gölü (Munzur dağları)

Foto. Y. Z. Ademhan (MEYDAN)

4

5

6

nır; 3'ünün (Çaykara, Maçka ve Tonya) topraklarıyse iç kesimde yer alır.

— *Trabzon merkez ilçesi,* 168 km^2; 133 650 nüf. (1970); Merkez ve Kireçhane bucakları; 57 köy.

Geçimin sağlanmasında zıraat başta gelirse de, ülkenin başka bölgelerine göre ağaç zıraatına ayrılan alan oranı yüksektir. Bu durum, özellikle Karadeniz kıyı ikliminin bu türlü zıraata elverişli olmasıyle ilgilidir. İl topraklarının yararlanma bakımından bölünüşü son yıllarda şöyle gösterilmektedir (yüzde ile): tarla toprakları 15, dikili alanlar 16, çayır-otlak 29, orman 27, ürün vermeyen yerler 13.

Ekili alanların yüzde 77 kadarı tahıl ekimine ayrılmış bulunursa da, ülkenin başka bölgelerinin tersine, buğday ekilen yerler, tahıl ekilen toprakların ancak yüzde 4'ü (en fazla 2 500 hektar) kadardır; buna karşılık mısır ekim alanı yüzde 92'ye varır (50 000 hektardan fazla). Mısır üretimi 83 000 - 92 000 t arasında oynar. Son yıllarda yüksek verimli melez mısır üstünde durulmaktadır. Buğday üretimi 3 000 t, arpa 1 800 t kadar, çavdar ekimi çok azdır. Kuru sebzeler arasında patates başta gelir (83 000 - 93 000 t). Baklagillerden en çok fasulye (2 400 t), ayrıca soğan (6 000 t) ekilir. Sanayi bitkileri arasında en çok tütün (2 700 - 3 400 t) ekilir ve önemli bir geçim kaynağı sayılır. Soya ekimi fazla yayılmamıştır. Yaş sebze üretimi yerel istek çerçevesini aşmaz. Dikili alanlar özellikle fındık ve çay bahçeleri tarafından meydana getirilir. Çay üretimi Cumhuriyet devrinde, fındık zıraatı da daha önce başlamıştır. Her ikisi de kıyıdan başlayarak 500-600 m'ye kadar ulaşır; bazı elverişli yerlerde fındık ağaçları 1 900 m'nin üstüne çıkar. Gerçekte çay bahçeleri doğuda Sürmene ötelerinde gelişir, fındıklıklar da batıya doğru çoğalır. Fındıklıkların alanı 60 000 hektar olduğu sanılıyor (31 milyon kadar fidan, 32 - 15 milyon t ürün). Merkez, Polatane ve Vakfıkebir ilçelerinde 250 m'ye kadar zeytin ağaçları bulunur (52 000 ağaç; ürün yıllar arasında çok değişik: 3 t'dan 400 t'a kadar). Kıyı kesiminde sayısı 70 000'i aşan turunçgiller yetişir (mandalina, portakal). Trabzon ilinde iklim, üzüm bağlarının yetişmesine elverişli değildir; yalnız asma çardaklarında biraz üzüm yetiştirilir.

Trabzon ilinde ekili alanlara göre otlakların fazla yer tutmaması, iklimin nemliliği, koyunculuğu sığırcılığa göre daha geride bırakır; sığırcılık kısmen mandıra hayvancılığı biçiminde yapılmakla birlikte, özel bir emek harcanmaz. Genellikle karayaka, dağlıç, karaman melezlerinden oluşan il koyun sayısının mevcudu 200 000 kadardır (1968, 180 400; 1969, 202 100). Keçi (kılkeçi türü) azdır (34 000). Sığır 334 000 kadardır; yerli kara, doğu kırmızısıyle simental ve holstein karışımlarına rastlanır. Yapım ve ticareti çok ilkel şartlar gösteren trabzon yağı, standartlaştırılırsa büyük bir önem kazanabilir. İlde 5 000 kadar manda, 1 900 kadar at, 1 000'in az üstünde katır ve 2 900 kadar eşek vardır. Kümes hayvanları (tavuk) sayısı 315 000'e yakındır ve yumurta üretimi 15,4 milyon kadar tahmin edilir. Hayvansal ürünler arasında inek sütü 163 000 t, koyun sütü 3 500 t, yün üretimi 300 t kadardır. Balıkçılık halkın geçiminde oldukça önemli yer tutarsa da uygulanan metotlar geleneksel karakterdedir. Kooperatifleşmeye yönelme görülür. En çok hamsi avlanır. Yunus avcılığı da yapılır.

Trabzon bölgesinde 397'si orman dışı, 169'u orman içi köy tespit edilmiştir. İl ormanlarının ağaç zenginliği 15 250 000 m^3 olarak tahmin ediliyor (4,5 milyon m^3 ladin, 2 750 000 m^3 kayın ve gürgen, 8 milyon m^3 ötekiler). Yıllık üretim de 42 500 m^3, ayrıca 125 000 ster odun olarak tahmin edilmiştir. İl topraklarında yer yer bazı madenlere rastlanır ve bunlardan manganez (Maçka), demir ve bakır (Çaykara) zaman zaman az olarak işletilir. Bakır yataklarının rasyonel şekilde araştırılarak işletilmesi düşünülüyor. İlin elektrik enerji ihtiyacı başlıca Rize'nin 60 km güneyindeki İkizdere santralından sağlanır (ayrıca Trabzon'da belediye santralı vardır). Artan ihtiyacı karşılamak üzere Harşit (Giresun ili) santralının yapımına girişildi. İlin en büyük sanayi kuruluşu Trabzon Çimento fabrikasıdır; 1967'de açılmış ve iki defa genişletilmiştir (kapasite 350 000 t). Öteki kuruluşlar arasında Şana (Yomra) Tuğla-Kiremit fabrikası, un fabrikaları, balık yağı ve unu fabrikası, çay fabrikaları (Of doğusunda Eskipazar köyünde ve Sürmene'de), fındık kırma kuruluşları, yaprak tütün atelyesi, bakır eşya, lastik ayakkabı, deri işleri sayılabilir.

İlin başlıca karayolu asfalt kaplı geniş bir cadde halinde kıyıyı boylar ve Trabzon'u doğuda Rize (79 km) ve batıda Giresun (150 km) üzerinden başka bölgelere bağlar. Bu caddeden Trabzon'da Gümüşhane üzerinden Erzurum'a ve doğuya bağlayan tarihî bir yol ayrılır ve Zigana geçidinde yüksekliği 2 025 metreye çıkar. Of'u, Soğanlı geçidinden (2 856 m) Bayburt'a bağlayan yolun standardı düşüktür. Ayrıca Trabzon'u Karadeniz vâdisinden yine Bayburt'a bağlayacak bir Cento yolu tasarısı vardır. Öteki yollar içeriye çok sokulmaz ve ancak patika halinde vâdi veya sırtları boylar. İl içinde 256 km devlet yolu, 190 km köy yolu ve çoğu vasıta işlemesine elverişsiz 900 km köy yolu vardır; ayrıca 1 500 km'ye yakın yol yapılması düşünülüyor. Denizyolu, Trabzon limanının 1946-1954 arasında yapılmasıyle yanaşma, yükleme, boşaltma işlerinde kolaylık sağlamışsa da motorlu kara taşıtlarının çoğalması ve karayollarının düzelmesi şimdi ticaret etkinliğini bu yöne çekmiştir. Trabzon limanının 1 800 000 gros-tona varan giriş-çıkış etkinliğinin en büyük kısmı türk gemileriyle sağlanır. Trabzon ayrıca havayoluyle Ankara ve İstanbul'a da bağlanır. (→ Bibliyo.) [M]

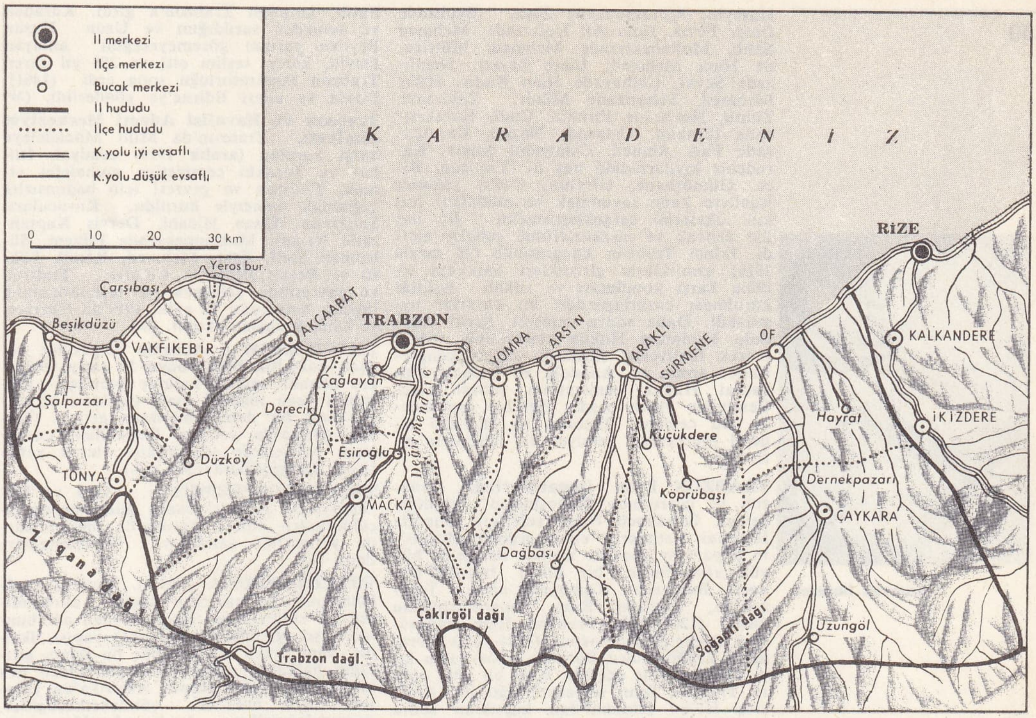

TRABZON
il haritası

Trabzon Ayasofya kilisesi, Trabzon'da kilise. Aynı yerde bulunan ve 1245'te yanan kiliseyi Manuel I Kommenos yeniden yaptırdı. Osmanlılar devrinde bu kilise camiye çevrildi; 1957'de müze haline getirildi. Kare içinde bir haç şeklinde olan yapı, tek parça mermer dört ayağa oturan bir kubbeyle örtülüdür. Batı, kuzey ve güneyde ikişer revak yer alır. Yapı süslemeleri dolayısıyle önemlidir. Güney cephede, Havva'nın yaradılışı. Havva'nın yasak meyveyi Âdem'e verişi, Âdem ve Havva'nın cennetten kovuluşları. İç kuzey duvarında, pandantiflerde, mihrapta, batı revakta, batı revak kubbesinde, güney ve doğu duvarlarında v.d. kısımlarda İsa'nın hayatını ve mucizelerini gösteren freskler, kubbede İsa'nın yarım büstü yer alır. Kuzey cephedeki freskler XII. yy. selçuk tarzındadır. (M)

TRABZON dağları, Karadeniz bölgesi kıyı dağlarının, Trabzon'un güneyine gelen kesimine verilen ad. Üzerinde 3 000 m'yi aşan doruklar vardır; Kemer dağı (3 250 m), Çakırgöl dağı (3 063 m) gibi. Trabzon dağları hem Karadeniz kıyısına, hem de güneydeki çöküntülere dik yamaçlarla iner. Bu dağların yüksek kesimlerinde dördüncü zaman buzullarının aşınım izlerine ve sirk göllerine rastlanır. (M)

TRABZON HURMASI blş. i. Abanozgillerden büyük boylu ağaç (*Diospyros kaki* ve *D. lotus*). || Bu ağaçların meyvesi. (JAPON HURMASI da denir.)

— ANSİKL. *Trabzon hurması*'nın anayurdu Çin ve Japonya'dır; Türkiye'de daha çok Karadeniz bölgesinde yetişir. Meyvesi iri, düzgün yuvarlak, turuncu kabuklu, sarı etli, olgunlaştığında sulu ve tatlıdır. Çiğ olarak yenebildiği gibi şurubu, reçeli ve marmelatı da yapılır. Tahtasından ince marangozlukta yararlanılır. Türkiye'de 1969 yılında ağaç sayısı 69 000, elde edilen ürün 1 350 tondur. Trabzon hurması yetişen başlıca iller: Kocaeli (7 403 ağaç, 165 t ürün); Artvin (4 873 ağaç, 187 t ürün); Adana (4 732 ağaç, 118 t ürün); Rize (2 934 ağaç, 67 t ürün); Trabzon (1 108 ağaç, 22 t ürün); Bolu (1 085 ağaç, 87 t ürün). [M]

Trabzon Muhafazai Hukuku Milliye cemiyeti, türk siyasî derneği (kuruluşu Trabzon, 12 şubat 1919). Kurucuları: Nemlizade Sabri, Eyübzade İzzet, Abanozzade

Trabzon Ayasofya kilisesi

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

Hüseyin, Murathanzade Ziya, Eyübzade Ömer Fevzi, Hacı Ali Hafızzade, Mehmed Salih, Mollabekirzade Mehmed, Müftizade Hacı Mehmed. İdare heyeti: Nemlizade Şevki, Çulhazade Hacı Kadir, Hafız Mehmed, Subaşızade Münir, Zehirzade Zühtü, Hocazade İbrahim Cudî, Kulaksızzade İbrahim, Ustazade Nazmi, Barutçuzade Faik Ahmed. Cemiyetin amacı, Karadeniz kıyılarındaki beş ilin (Trabzon, Rize, Gümüşhane, Giresun, Ordu) yabancı işgallere karşı savunmak ve müdafaai hukuk ilkelerini gerçekleştirmekti. Bu beş ilin sancak ve merkezlerinde şubeler açıldı. İkinci Trabzon kongresinde (28 mayıs 1919) azınlıkların giriştikleri harekâta silâhla karşı konulması ve silâhlı teşkilât kurulması kararlaştırıldı; bu kararlar uygulandı. Daha sonra cemiyet, Şarkî Anadolu Müdafaai Hukuk cemiyetinin şubesi olarak faaliyetini sürdürdü. Sıvas kongresinden sonra da Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk cemiyetinin şubesi oldu. Cemiyetin yayın organı *İstikbal* gazetesiydi. Bu cemiyet, Trabzon ve Havalisi Ademi Merkeziyet cemiyeti ile mücadele etti. (M)

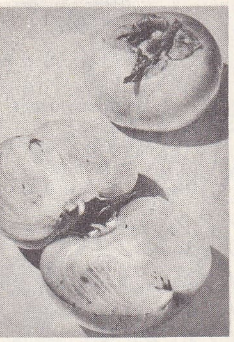

trabzon hurması

TRABZON Rum imparatorluğu, Trabzon ve çevresinde Bizanslıların kurduğu devlet. Dördüncü Haçlı seferleri sonunda İstanbul Latinlerin eline geçince Bizans'ın imparator ailesiyle birlikte ileri gelen büyük ailelerinden bir kısmı İstanbul'dan kaçtı. Bunlardan Komnenos ailesi Trabzon'da, Trabzon Rum imparatorluğunu kurdu (1204). İlk Trabzon Rum imparatoru Aleksios Komnenos (1204-1222) Karadeniz Ereğlisi'nden Batum'a kadar olan kıyı kısmını eline geçirdi. Kısa bir süre sonra Trabzon Rum imparatorluğu ile, Aleksios III'ün İstanbul'dan kaçtıktan sonra İznik'te (Nikaia) kurduğu İznik Rum imparatorluğu arasında mücadele başladı. İznik imparatoru Theodoros Laskaris, Anadolu selçuklu sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev I ile birleşti; Selçuklular Trabzon'u kuşattılar, Ereğli ve Amasra'yı aldılar. Aleksios I Selçuklulara esir oldu; Sinop, Selçuklulara geçti. Aleksios, İzzeddin Keykâvus I'e vergi, yardımcı asker ve her yıl çeşitli hediyeler vermeyi kabul ederek esirlikten kurtuldu (1214). Trabzon Rum imparatorluğu daha kuruluş döneminde Yeşilırmak ve Terme çayları arasında kalarak küçüldü. 1221'de Selçuklular, Trabzon'u ikinci defa kuşattılar. Trabzon Rum imparatorluğunun Selçuklulara bağlılığı Kösedağ savaşına kadar sürdü. Anadolu, Moğolların yönetimine girince, bu imparatorluk da, Moğollara vergi verdi. Anadolu'da moğol nüfuzu kırıldıktan sonra Türkmenlerin saldırılarına uğradı. İoannes II (1280-1285) devrinde, Türkmenler, Giresun ve Ordu bölgeleriyle Ünye'yi aldılar. İmparator Aleksios III (1349-1390), kızkardeşi Maria'yı akkoyunlu beyi Fahreddin Kutlu'ya verdi; dört kızını da türkmen beyleriyle evlendirdi. Fakat bu tedbirler türkmen istilâsını önlemeğe yetmedi. Daha sonra da osmanlı istilâsı başladı. Osmanlılar, Trabzon sınırına kadar ilerlediler, Murad II devrinde Trabzon'u almak istedilerse de osmanlı donanması, kuvvetli fırtınaya tutulduğundan geri döndü. 1456'da Osmanlıların Amasya valisi Hızır Beyin karadan ve denizden yaptığı saldırılar yüzünden Trabzon Rum imparatoru Osmanlılara vergi vermeyi kabul etti. Trabzon Rum imparatorluğu dış baskılar ve saldırılar yanında içteki parti mücadeleleriyle sarsıldı. Bu mücadeleler özellikle 1340-1344 arasında arttı. Bazı imparatorlar tahttan indirildi. İmparator İoannes IV, kızı Katerina'yı (Despina) akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey ile evlendirdi. 1458'de ölen İoannes IV'ün yerine geçen David Komnenos Osmanlılara verdiği vergiyi kesti; daha önce verilenleri de Uzun Hasan Bey aracılığıyla geri istedi.

David, 1459'da papa Petrus II'ye ve Avrupa devletlerine Osmanlılara karşı ittifak teklif etti. Bunun üzerine Fatih Sultan Mehmed, Trabzon seferine çıktı (1460). Amasra, Kastamonu ve Sinop'tan sonra, osmanlı ordusu Trabzon'a yürüdü; 300 parçalık donanma da denizden hareket etti. Uzun Hasan'ın sefere engel olma çabaları, bu arada Uzun Hasan'ın annesi Sara Hatunun ricaları bir sonuç vermedi. Fatih, karadan Trabzon'a girdi. Karadan ve denizden sarıldığını ve Uzun Hasan Beyden yardım göremeyeceğini anlayan David, kaleyi teslim etti ve 258 yıl süren Trabzon imparatorluğu sona erdi (1461). David ve ailesi Edirne'ye gönderildi. (M)

Trabzon ve Havalisi Ademi Merkeziyet cemiyeti, Trabzon'da Millî Mücadeleye karşı kurulan (aralık 1919) cemiyet. İttihat ve Terakki cemiyetine muhalefet etmek, Trabzon ve çevresi için bağımsızlık sağlamak amacıyle kuruldu. Kurucuları: Şatırzade Hasan Hicabî, Derviş Kaptanzade Necati, Muhsinpaşazade Edhem, Süleyman Sudî, Esat, Mehmed, Kâmil, Şükrü ve Besim Beylerdi. Cemiyet, Trabzon ve çevresinde gelişmek ve teşkilâtlanmak imkânı bulamadı; 28 eylül 1919'da Hürriyet ve İtilâf fırkasına katıldı. (M)

TRACHELİUM i. Akdeniz bölgesinde yetişen çokyıllık bitki; boyu 50 sm'yi bulur; dal ucunda talkım halinde bulunan morumsu veya madenî mavi çiçekleri birarada geniş bir demet meydana getirir. (Kuzey Afrika'da yetişen *Trachelium caeruleum* bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Çançiçeğigillerden.) [L]

TRACHELOSPERMUM i. Asya ve Okyanusya'da yetişen, bazen güzel beyaz çiçeklerinden dolayı Avrupa'da limonluklarda yetiştirilen sarmaşık. (Zakkumgillerden.) [L]

TRACHEOPHONA çoğl. i. Modern sınıflandırmalarda bağırgan kuşlar alttakımının iki bölümünden birine verilen ad; bunlarda ses gırtlağının (sirenks) yapısı ilkeldir, yani ötücü kuşlara has bu ikinci gırtlağın halkaları nefes borusununkinden pek az farklıdır. (Bu grupta Amerika'da yaşayan kuşlar bulunur: çömlekçikuşugiller, karıncakuşugiller, dendrocolaptidae v.b. [L]

TRACHODON i. Dinozorların kuş ayaklılar grubundan sürüngen hayvan; A.B.D.'de tamamen üst tebeşir tabakalarında pek çok iskeleti bulunmuştur. (Trachodonlar, uzunluğu 8 - 10 m'yi bulan çok tuhaf görünüşlü hayvanlardı; arka bacaklarının üzerinde yürür ve yüzebilirlerdi. Kafatasının ucunda kaz gagası gibi yassı, büyük bir gaga vardı. Çenelerin arka kısmında bulunan dişler küçük, fakat pek çok [2 000 kadar] ve mozaik gibi diziliydi. Derilerinin bıraktığı izlere bakılırsa derinin üzeri kabarcıklı, fakat pulsuzdu.) [L]

TRACHY— veya **TRAKİ—**, yun. *trakhus*, yakıcı, kaşındırıcı'dan alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren önek. (L)

TRACHYCARPUS i. Himalaya, Çin ve Japonya'da yetişen süs palmiyesi. (Uzakdoğu'da yetişen *Trachycarpus excelsa* bütün dünyada geniş ölçüde yetiştirilen dayanıklı bir bitkidir.) [L]

TRACHYCERAS i. Deniz triyasında yaygın ammonit; kabuğunun üzerinde kabarık çizgi, kabarcık veya diken şeklinde spiral diziler bulunur. (L)

TRACHYCYSTİS i. Güney Afrika'da bulunan, bonyuzsu ince kavkılı salyangoz. (*Endodontidae* familyasından.) [L]

TRACHYLİDA çoğl. i. Selenterelerden trakimedüzlerle narkomedüzleri kapsayan hidralar altsınıfı. (L)

TRACHYLOBİUM i. Bir türünden Madagaskar'da nopal elde edilen ağaç. (Trachylobium bileşik iki yaprakçıklı, beyaz çiçekli, badıç meyveli bir ağaçtır; badıçları pütürlü ve reçinelidir. Doğu Afrika'da yetişen *Trachylobium verrucosum*'dan «masandarusi» denen bir kereste elde edilir. Erguvangillerden.) [L]

TRACHYMENE i. Güzel mavi çiçekli bitki; Avustralya ve Borneo'da yetişir; güzel çiçekleri için bahçelerde de yetiştirilir. (Maydanozgillerden.) [L]

TRACHYPHONUS i. Afrika'da yaşayan oldukça küçük boyda sakallı guguk; kuyruğu kısa, gagası küçük, tüyleri siyah, sarı ve kırmızı, üzeri nokta nokta veya daha geniş beneklidir. (L)

TRACHYSAURUS i. Avustralya'da yaşayan küçük kertenkele. (Skinkgillerden.) [Kuyruğunun kısalığı ve pullarının kaba saba haliyle âdeta bir çam kozalığını andırır.] (L)

TRACHYSPERMUM i. Tüysüz otsu bitki; uzun meyvesi beyaz kabarcıklarla kaplı ve ıtırlıdır. (Maydanozgillerden.) [L]

TRACY (Alexandre DE PROUVILLE, — markisi), fransız generali (Noyon 1602 - Bordeaux yakınları 1670). Kanada genel valisi oldu (1665), İroquois'lara karşı mücadeleyi yönetti, Richelieu kalesini onarttı, Chambly kalesini yaptırdı. Acadie'nin alınmasıyle ilgili antlaşmadan sonra buranın valisi oldu (1667). [L]

TRACY (Spencer), amerikalı sinema oyuncusu (Milwaukee 1900 - Beverly Hills, Hollywood 1967). Önce kısa metrajlı sesli filimlerde rol aldı, 1932'den sonra güçlü ve zengin yeteneğini ortaya koyan birçok filimde oynadı: *Fury* (Öfke) [1936], *Captains Courageous* (Cesur Kaptanlar) [1937], *Kara Güneş* (Stanley and Livingstone) [1939], *Yarının Gençliği* (Boys Town) [1940], *İki Yüzlü Adam* (Dr. Jekyll and Mr. Hyde) [1941], *Thirty Seconds Over Tokyo* (Tokyo Üzerinde Otuz Saniye) [1944], *Father of the Bride* (Gelinin Babası) [1950], *The Mountain* (Dağ) [1956], *İhtiyar Adam ve Deniz* (The old Man and the Sea) [1958], *Nüremberg Mahkemesi* (Judgement at Nuremberg) [1961], *Çılgın Dünya* (A Mad Mad Mad World) [1963]. Ölümünden birkaç gün önce *Beklenmeyen Misafir*'i (Guess Who's Coming to Dinner) [1967] tamamladı. (L)

TRADE-UNİON [treyd-yunyın] i. (*trade*, meslek ve *union* birlik'ten ing. dey.). Büyük Britanya'da çıkarlarını korumak amacıyle aynı meslekten ücretli emekçilerin kurduğu birlik veya sendika.

— ANSİKL. *Trade-union*'ların ilk şekli, XVIII. yy.da, çıkarlarını korumak için işçiler tarafından kurulan derneklerdir. Sert, hattâ Pelhams'lar çağında olduğu gibi, baskıcı kanunlar, bu derneklerin gelişmelerini engelliyordu. Fransız devriminin doğurduğu korkunun etkisiyle kabul edilen (1799-1800) «koalisyon kanunları» (Combination acts), kanunî baskıyı arttırdı. Ama yardım dernekleri örtüsü altında, belli bir işçi teşkilâtı yaşamağa devam etti. En çetin yıllar, 1814 Savaşını izleyen yıllar oldu. 1824'te «koalisyon kanunları» kaldırıldı. Trade-union'lar artık serbestçe kurulabiliyordu. Böylece, mahallî dernekler federasyonlar halinde birleşti. Lancashire'da, irlandalı sendikacı John Doherty, 1829'da İplikçiler Genel birliğini kurdu ve 1831'de de bütün sendikaları federasyon halinde toplamağa çalıştı. Ama başarısızlığa uğradı. R. Owen'ın buna benzer bir denemesi de (1833) aynı akıbete uğradı. Sendikalarda kazanılan teşkilât ve disiplin ruhu. Çartizmin gelişmesine katkıda bulundu. Ama bu hareketin çöküşü ve 1845-1848 iktisadî krizi, trade-union'ların gelişimini durdurdu.

Bununla birlikte, 1851'de Mekanikçiler sendikasının kuruluşu, aynı sanayi kolunun bütün yöresel derneklerini birleştiren merkeziyetçi ve millî meslek birliklerinin ortaya çıkmasına yol açtı. Başarılı sendika şeflerinin (özellikle Allan, Applegarth) yönetiminde sendikacılık, etkisini ve kaynaklarını arttırdı; maceracı grevlerden sakınmağa çabalarken, kanunların ıslahına çalıştı. 1869-1871 Arasında madenciler, iplik işçileri ve hattâ tarım işçileri arasında yeni sendikalar kuruldu. 1868'den itibaren trade-union'ların yıllık kongresi toplanmağa başladı. 1874'te madenci Burt ve MacDonald, seçilen ilk işçi milletvekilleriydi. Disraeli'nin reformları iş sözleşmesi konusunda, işçilere işverenlerle eşit haklar tanıyor ve derneklere, fertlerin sahip olduğu aynı hakları veriyordu (1871-1876). Daha az uzmanlaşmış mesleklerin işçileri de sırasıyle teşkilâtlandılar (1888, Madenciler federasyonu). Bunların sendika hareketine toplu olarak katılmaları hareketi güçlendirdi (1889'daki dok işçileri grevi). Daha sonra, memur sendikaları ortaya çıktı. Aynı zamanda, özellikle 1881'de kurulan Demokratik federasyonun etkisi altında, sosyalist düşünceler trade-union'lar içinde yayılmağa başladı. Bu sendika hareketleri karşısında, patron çevreleri de aralarında anlaşmalar yaptılar ve adlî yoldan yaptıkları karşı saldırılar, sendikalarda, İşçi partisinin kurulmasına yol açan bir siyasî savunma isteği doğurdu. 1906 Yasal başarıları, fiyatların yükselmesiyle devam eden

Foto. LAROUSSE

çalkantılı sosyal hava içinde trade-union hareketinin iyice gelişmesine yol açtı. Şurada burada ortaya çıkan devrimci hevesler, 1917 Rus devrimiyle yeni bir hız kazandı ve komünist düşünceler yaygınlaşmağa başladı. Fakat 1926 genel grevi başarısızlıkla sonuçlandı; 1927'de az çok baskı tedbirleri alındı ve trade-union hareketi, uğradığı yenilgiler ve büyük iktisadî kriz dolayısıyle hayli zayıflamış olarak bütün ihtilâlci tutumlardan vaz geçti. 1933'te akım yeniden canlandı. Savaş ve daha sonra 1945-1951'de işçilerin iktidara gelişi, bütün kısıtlayıcı tedbirlerden kurtulmuş bir sendikacılığın ilerlemesini pekiştirdi. Güçlü ve tatmin edilmiş olan trade-union'ların çoğunluğu ihtiyatlı bir reformculuğa bağlanmış ve bu ılımlı davranışı İşçi partisine de benimsetmişlerdir. (L)

Traduttore traditore («mütercim... hain» anlamında ital. k.ler). Her tercümenin ister istemez aslından uzak olduğunu, yazarının düşüncesine ihanet ettiğini anlatmak için kullanılan deyim. (L)

TRAETTA (Tommaso), italyan bestecisi (Bitonto 1727-Venedik 1779). Napoli'de Loreto konservatuvarında Durante'nin öğrencisi oldu; 1751'de, San Carlo'da temsil edilen ilk operası *İl Farnace* büyük başarı kazanınca kendisine altı opera daha ısmarlandı. 1758'de saray kapellası yöneticiliği göreviyle Parma'ya çağrıldı, orada *Solimanto* ve İspanya kralının düğününde temsil edilen ve kendisine bir aylık bağlanmasını sağlayan *İppolito ed Aricia* operalarını besteledi. Venedik'te Ospedaletto konservatuvarının yönetmenliğini yaptı (1765-1768), Petersburg'da Katerina II'nin sarayında besteci oldu (1768 - 1775). Daha sonra Londra'da yaşadı (1775-1777) ve *Germondo, Telemaco, I Capricci de Sesso* operalarını yazdı. İtalya'ya döndü, sonuncu operası, *Gli Eroi dei Campi Elisi*'nin tamamlanması işini Astaritta'ya emanet ederek burada öldü. Yazdığı kırk operadan başka bir *Passion*, bir oratoryo, 4 sesli ve çalgılı bir *Stabat Mater*, şarkılar, kantatlar ve 4 orkestra için bir *divertimento* besteledi. Traetta italyan operası ile fransız operasının unsurlarını kaynaştırarak operanın ruhunu ve biçimini yenileme çabası gösterdi, çoğunlukla dramatik yönden güçlü bir sanatçı olduğunu ispat etti. (L)

TRAFALGAR, İspanya kıyısında burun, Andalucia'da, Cadiz ile Tarifa arasında. Bu burun açıklarında, Atlas okyanusunda Trafalgar savaşı yapıldı (21 ekim 1805). [L]

Trafalgar savaşı, amiral Nelson'un fransız-ispanyol donanmasına karşı kazandığı deniz savaşı (21 ekim 1805). Amiral Ganteaume'u Brest'te kurtarmasına imkân olmadığına karar vererek Cadiz'e çekilen amiral Villeneuve (temmuz 1805) orada Nelson kumandasındaki filo tarafından abluka edildi; Napolyon'dan Napoli'ye gitme emrini alınca, 19 ekim 1805'te 33 gemiyle yola çıktı; 21 ekimde Trafalgar burnu açığında Nelson'un 27 gemilik filosuyle karşılaştı. Nelson, savaşın daha başında *Victory* gemisinde yaralanarak öldü, Villeneuve'de *Bucentaure* gemisinde esir düştü. Cadiz'e Fransızların ancak 9 gemisi dönebildi. Savaşta 449 ingilize karşılık yaklaşık olarak 4 400 fransız ve ispanyol öldü. Napolyon, deniz kuvvetlerini yok eden Trafalgar yenilgisinden sonra kıta ablukasına karar verdi. (L)

Trafalgar square, Londra'da meydan, Charing yakınında. 45 Metre yüksekliğinde ve tepesinde amiralin bir heykeli bulunan bir sütundan meydana gelen Nelson anıtı. (L)

TRAFİK i. (ital. *traffico*'dan fr. *trafic*). Yayaların, hayvanların ve taşıtların karayolu, trenlerin demiryolu, gemilerin denizyolu, uçakların havayolu üzerindeki hareketi, gidiş gelişi. (Bk. ANSİKL. *Huk. bölümü.*) *Esk.* Seyrüsefer.

— Ask. *Trafik düzenleme planı,* karayolları üzerinde gerçekleştirilen harekâtta, trafik düzenlenmesini sağlamak üzere, ulaştırma şebekesinden ne şekilde yararlanılacağını gösteren plan. (Bu plan, genellikle trafik düzenleme haritalarını içine alır.) || *Trafik kontrolu,* yürüyüş halinde bulunan birliklerin birbiriyle çatışmasını önlemek amacıyle yapılan trafik planlarının uygulanmasının kontrolu. Bk. ANSİKL.

— Bayınd. *Trafik adası,* hızı azaltarak trafiği yönetmek ve kanalize etmek için bir kavşağın girişine yerleştirilen, genellikle üçgen şeklindeki ada.

— Havc. *Hava trafiği,* hava taşıtlarının havada ve havaalanlarındaki manevra pistlerinde yaptığı hareketlerin tümü. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Trafik fen heyeti,* Karayolları Trafik kanununun kendisine yüklediği görevleri yerine getirmek için Karayolları Genel müdürlüğünde kurulan teknik heyet. || *İl Trafik komisyonu.* Bk. ANSİKL. || *Merkez trafik komisyonu.* Bk. ANSİKL.

— Ulaştırma. *Kara trafiği.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. *Trafik kontrolu,* özellikle muharebeyi kesme ve çekilme harekâtında, geri çekilme yollarının kontrol altında bulundurulması bakımından çok önemlidir. Bunun için görevleri ve yetenekleri göz önünde tutularak, birliklerin düzenli çekilmelerini sağlamak için, bütün birliklere, yol öncelikleri planlanır. Ayrıca düşmanın, yol şebekesindeki trafiği aksatması ihtimali veya çekilme yollarının tıkanması göz önüne alınarak, yedek yolların planlanması gerekir. Sivil halkın da boşaltılması göz önüne alınarak, planlama bu esaslara göre hazırlanır. Trafik düzeninin bozulmasından ve çekilen kuvvetlerin manevra serbestliğini sınırlayabilecek tıkanmalardan kaçınmak için sivil hareketin kontrol ve idaresi esastır. Bu amaçla, yürüyüş cetvellerinin zamanında uygulanması, emirlerin ulaştırılmasının sağlanması v.d. trafik işlerinin kontrolu için, yol boyunca trafik postaları çıkarılır. Yol boyunca seçilen noktalara kılavuz ve güvenlik nöbetçileri konulur. Bunlar trafik kontrolu için de kullanılırlar.

— Havc. *Hava trafiği,* hava araçlarının hızlı ve düzenli akışını sağlayarak hava seferinin güvenliğine katkıda bulunan devlet kurumlarının kontrolu altındadır. Hava trafiğinin kontrolunda amaç, hava araçlarının birbirleriyle ve muhtemel engellerle çarpışmalarını önlemek, uçuş güvenliğini sağlamak için her uçağın pilotuna bilgi vermek, araştırma ve kurtarma servislerine tehlike içinde bulunan bir uçak hakkında gerekli bilgileri vermektir.

Her kontrol bölgesinin mahallî yönetmelikleri dışında birtakım kurallar tespit edilmiştir. Meselâ iskân bölgelerinde yerden en az 500 m yüksekte uçulması mecburîdir; bu yükseklik, 10 000 ile 100 000 nüfuslu şehirler üzerinde uçan tek motorlu uçaklar ve 100 000'den çok nüfuslu şehirler üzerinde seyreden çok motorlu uçaklar için 1 000 m'dir. 100 000'den çok nüfuslu şehirler üzerinde, tek motorlu uçaklar 2 000 m'den daha yüksekte uçmak zorundadır. Geçiş veya karşılama hallerinde, öncelik konusunda da çok sıkı kurallar tespit edilmiştir. Hava seferi kontrolunu kolaylaştırmak amacıyle uçuş alanı çeşitli bölgelere ayrılmıştır:

1. *havaalanı trafiği bölgesi,* yerden 700 m yüksekliğe kadar olan ve merkezi hava meydanı olmak üzere 9 km yarıçaplı bir daire ile sınırlanan uçuş alanı;

2. *serbest trafik alt tabakası,* yer seviyesi ile 300 m yükseklik arasındaki uçuş alanı. Bu tabaka, yüzey şekillerini takip ederek bütün araziyi kaplar; yalnız havaalanı trafiği bölgeleri tarafından kesilir ve gözle takip edilebilen turizm uçakları ile helikopterlere ayrılmıştır;

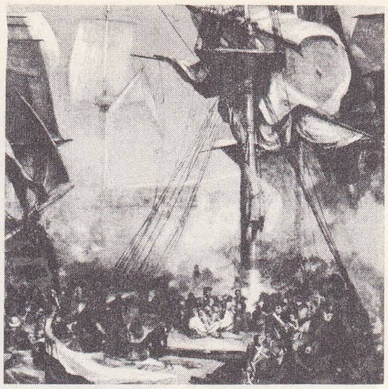

TRAFALGAR
«Victory'de Nelson'un Ölümü» Joseph Turner'in eseri National gallery, Londra

trafik
Haşim İşcan geçidi (Belediye arşivi, İstanbul)

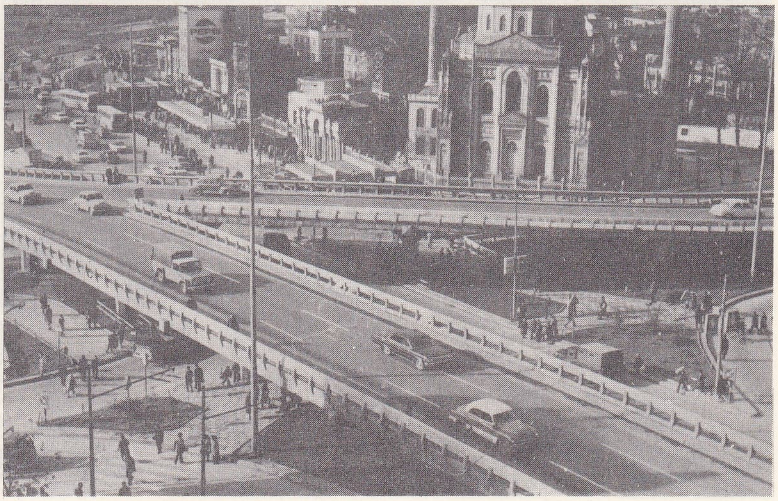

Aksaray geçidi, İstanbul

Foto. LAROUSSE; N. Erkılıç (MEYDAN)

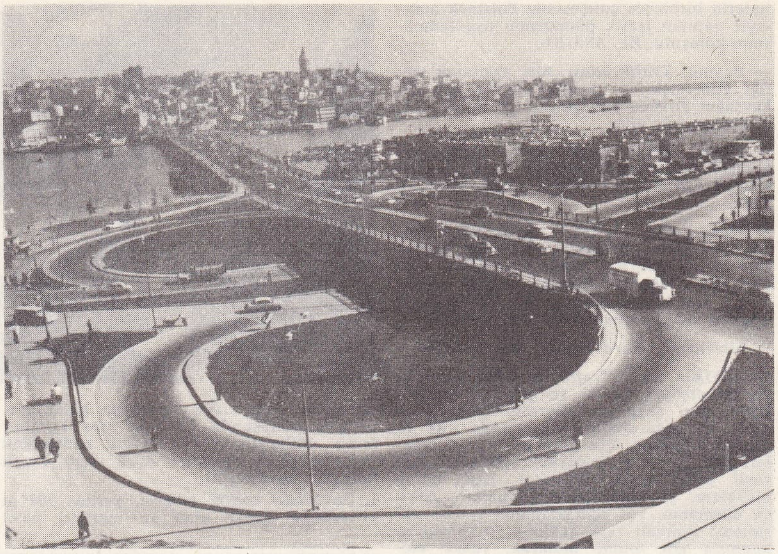

Unkapanı yonca yaprağı (Belediye arşivi, İstanbul)

3. *uçuş haberleşme bölgesi,* serbest trafik tabakasının üst sınırı ile (yerden 300 m yükseklik) deniz seviyesinden 3 000 m yükseklik arasındaki uçuş alanı;

4. *uçuş haberleşme üst bölgesi,* deniz seviyesinden 3 000 m'nin üzerinde olan ve ilke bakımından uzun mesafe uçuşlarına ayrılmış uçuş alanı;

5. *kontrol bölgesi,* uçuş haberleşme bölgelerine uygulanan ve içinde hava trafiğinin özel kurallara bağlı olduğu, coğrafî bakımdan tanımlanmış bölge. Bu kontrol bölgeleri, hava araçları trafiğinin çok yoğun olduğu uçuş alanı bölgelerinden meydana gelir. Hava trafiği kuruluşları iki temel hücreden kuruludur: *bölgesel kontrol merkezi* ve *mahallî kontrol merkezi.*

Bölgesel kontrol merkezi'nin görev alanı, belirli bir coğrafî sınırlama içindeki uçuş haberleşme bölgesini kapsar (bölge içine alınabilen havaalanı hafif bölgeleri ile serbest trafiğin alt tabakası dışında). Merkezin yetki sınırları içinde uçan uçaklar için bölgesel kontrol merkezi, trafik bağdaştırıcısı rolü oynar ve bütün uçaklara meteoroloji, alt yapı ve uçuş ile ilgili her çeşit bilgiyi verir. Bölgesel kontrol merkezi ayrıca bölgesinde uçan araçları koruyan emniyet servisidir. Bir merkez şefinin emrinde çalışan bölgesel kontrol merkezi şu kısımlardan meydana gelir:

a) uçakların seferiyle ve yeriyle ilgili belgelerin toplandığı kontrol odası; b) bölgenin alt yapısıyle, meteorolojisiyle, yönetmeliğiyle, usulleriyle ve yasaklarıyle ilgili her türlü belgeleri toplamak ve günü gününe tutmakla görevli bir havacılık danışma bürosu; c) uçuş halindeki araçlarla ve öbür kontrol, araştırma veya kurtarma merkezleriyle bağlantı kurmakla sorumlu bir telekomünikasyon bürosu; ç) kontrol merkezine havaalanlarını ve kontrol bölgesinin tümünü ilgilendiren bütün meteoroloji haberlerini sağlamakla görevli bir meteoroloji bürosu.

Mahallî kontrol merkezi'nin, havaalanı trafik bölgesinde bölgesel kontrol merkezininkine benzer yetkileri vardır. Ayrıca meydana yaklaşma kontrolunu ve pilotların meydan trafik bölgesinde uçuş kurallarına titizlikle uymalarını sağlar; uygunsuz hareketleri tespit etme ve zabıt tutma yetkisine sahiptir. Mahallî kontrol merkezi şu kısımlardan meydana gelir: a) *kontrol kulesi,* alanın trafik bölgesinde uçan veya manevra alanında hareket eden bütün uçaklar arasındaki ilişkiyi sağlar; bütün bu bölgede hava trafiği kontrol ve güvenliğini olduğu kadar, hava şartlarının yaklaşma ve iniş manevralarını görerek yapmağa elverişli olmadığı zamanlarda yaklaşma kontrolunu da temin eder; b) *havacılık danışma bürosu,* havaalanı trafik bölgesinde bölgesel kontrol merkeziyle aynı yetkilere sahiptir. c) *pist bürosu,* hava araçlarının geliş ve gidiş formalite ve işlemlerinden, gerek pilotla, gerek hava şirketlerinin işletme ajanlarıyle ilişkilerden sorumludur.

Azapkapı geçidi (Belediye arşivi, İstanbul)

Bir uçak, uçuş danışma bölgesinden ayrılarak bir başka danışma bölgesine veya bir meydan trafik bölgesine girince, uçaktan sorumlu olan bölgesel kontrol merkezi, komşu bölgesel merkeze veya gerekirse, mahallî kontrol merkezine bu değişikliği bildirir. Savaş zamanında, hava trafiği otomatik olarak hava ordusunun yetkisine verilir. Barışa dönülür dönülmez hava trafiği sivil servisleri ile benzeri askerî servisler arasında en sıkı ilişkiler kurulur. Hava ordusundan veya deniz havacılığından bir subay, bölgesel kontrol merkezleri ile askerî meydanların mahallî kontrol kısımları arasındaki ilişkiyi sağlar.

— Huk. Türkiye'de trafik kanunu ile düzenlenmiştir. Bu kanuna göre karayolları üzerindeki trafiğin düzenlenmesi ve denetimi, Emniyet Genel müdürlüğü tarafından kurulan bölge ve il trafik zabıtası tarafından yapılır. Bunun dışında merkezde ve teşkilâtında şube müdürlüğü bulunan il emniyet müdürlüklerinde trafik zabıtası, genel zabıtanın bütün yetkilerine sahiptir. Trafik kanunu, yol emniyetini de düzenler. Karayolları üzerine trafiği güçleştirecek ve tehlikeye düşürecek engeller koyma, dikme ve atma yasaktır. Bu gibi engeller, trafik zabıtası tarafından kaldırılır. Belediye sınırları dışında kalan karayolları üzerinde, yolun her iki tarafında 15 m'lik mesafe bırakmadan kurulacak benzin istasyonları için Karayolları Genel müdürlüğünden izin almak gerekir. Aynı kural fabrika, tamir atelyesi, otel ve kahvehaneler için de söz konusudur. İzin alınmadan yapılan tesisler yıktırılır. Karayolları üzerine trafik işaretleri, belediye sınırları içindeki daire tarafından; belediye sınırları içindeki devlet yolları ve bunlara bağlanan yollar ve iller arası yollarda Karayolları Genel müdürlüğünce konulur. Konulan işaretlerin yeterli olup olmadığı bütün yollar için Karayolları Genel müdürlüğü tarafından denetlenir. İşaretlerin yerlerinin değiştirilmesi veya anlaşılmayacak duruma getirilmesi yasaktır.

Bir taşıtın veya lastik tekerlekli traktörün, trafiğe çıkabilmesi için, bulunduğu ilin trafik şube veya bürosuna kayıt edilmesi gerekir. Ancak binek ve yük hayvanları, el arabaları, küçük çocukların ve sakat kimselerin arabaları, Tarım bakanlığının bazı araçları, Millî Savunma bakanlığının arabaları, yabancı plakalı arabaların bir kısmı, hareketli makine ve tramvaylar bu hükmün dışındadır. Kayıt işi tamamlanmadıkça bir araç ancak geçici ruhsat ve plaka ile trafiğe çıkabilir. Fakat fennî muayenesi yapılarak trafiğe elverişli olduğu görülen aracın kayıt ve tescil işleminin yapılması için malî sorumluluk sigortasının yapılmış olması gerekir. Tescili yapılan arabanın kaydının bir sureti, trafik şubesi veya bürosu tarafından mahallî askerlik şubesine bildirilir. Verilen ruhsatta yazılı hususlardan herhangi biri değişirse, bu değişikliğin 20 gün içinde ilgili trafik şube veya bürosuna bildirilmesi gerekir. Fennî muayenede trafiğe çıkması sakıncalı görülen taşıtlar, eksiklerini giderinceye kadar trafikten alıkonurlar. Yıllık muayeneler dışında, trafiğe çıkmasında tehlike olduğu şüphe edilen taşıtlar, trafik zabıtası tarafından her zaman denetlenebilir.

Aracı kullanacak olan kimselerin de bir ehliyete sahip olmaları gerekir (bk. EHLİYET). Trafiğin esasları Karayolları Trafik kanunu ile düzenlenmiştir. Buna göre Türkiye'de trafik akımı sağdandır. Ancak, aksine işaret bulunan durumlarda bu kuralın dışına çıkılabilir. Karayollarından yararlanan kimse, trafik işaretleri ve trafik memurunun yapacağı bütün uyarmalara uymak zorundadır. Uyuşturucu ve keyif verici madde ve alkollü içki kullanmış olanlar araç kullanamazlar; kullanırlarsa zabıta tarafından alıkonurlar. Sürücü, önündeki araba ile arasındaki uzaklığı, en kısa zamanda durabilecek şekilde ayarlamak zorundadır. Aksine bir işaret olmadıkça, trafikte klakson yasağı vardır. Araçlar, dönüşlerinde sapma işareti vermek ve kurallara uygun dönüş yapmak zorundadırlar. Geçme hakkı, geçme yasağı, öncelikle geçiş hakkı, yayaların ve taşıt sürücülerinin karşı-

lıklı tutumları da Karayolları Trafik kanunu ile düzenlenmiştir. Karayolları üzerinde yarış ve koşu yapılması için, il trafik komisyonundan izin alınması gereklidir.

Kaza yapan sürücü, arabasını hemen durdurmak zorundadır. Ayrıca, sonucun ağırlaşmasını engellemek için her türlü özeni göstermek ve ilgili yerlere haber vermekle yükümlüdür. Kanun, trafik kazalarından doğan davaların kısa süre içinde sonuçlandırılması için trafik mahkemelerinin kurulmasını öngörmüştür. Ancak bu mahkemeler Türkiye'de henüz kurulmamıştır. (Trafikten doğan sorumluluk için bk. SORUMLULUK.)

● *İl Trafik komisyonu,* illerde vali veya onun görevlendirdiği kişinin başkanlığı altında şu kişilerden kurulur: 1. belediye başkanı; 2. emniyet müdürü; 3. millî eğitim müdürü; 4. bayındırlık, imar ve iskân müdürleri; 5. askerî motorlu birliklerin bulunduğu yerde o birlikten bir yetkili; 6. il teknik zıraat müdürü; 7. Teknik üniversiteden bir uzman; 8. Şoförler sendikasından ve trafik eğitimiyle ilgili derneklerden biri temsilci.

● *Merkez trafik komisyonu,* İçişleri bakanlığında kurulan bu komisyon, Adalet, Millî Savunma, İçişleri, Millî Eğitim, Bayındırlık, Ticaret, Sağlık ve Sosyal Yardım, Tarım, Ulaştırma, İmar ve İskân bakanlıklarının temsilcileriyle; Teknik üniversite, Türkiye Şoförler cemiyeti ve trafik eğitimiyle ilgili dernek temsilcilerinden oluşur.

— Ulaştırma. *Kara trafiği.* ● *Tarihçe.* Taşıtların ve yayaların trafiğini düzenlemek için çok eski çağlarda bile birtakım kurallar konmuştur. Babil'de trafik kurallarını kapsayan başlıbaşına bir sistem vardı. Romalılar, yolları *itinera, actus* ve *viae* diye üçe ayırmışlardı: bu yollardan ilki yayalar içindi, ikincisinden ancak tek bir at arabası geçebilirdi, üçüncüsü ise birçok taşıtın yan yana geçebileceği kadar genişti. Roma şehrinde Jül Sezar zamanında bazı yollar tek yönlüydü ve bazı alanlar da taşıtların park etmesi için ayrılmıştı. O çağlardan kalma metin olmadığı için trafiğin nasıl uygulandığını kesinlikle bilmemiz imkânsızdır; fakat bilebildiğimiz kadarıyle trafik o devirde de sağdan yapılıyor, atlı arabaların ve askerî taşıtların rahat ilerleyebilmesi için yolların bombeli olmasına dikkat ediliyor ve mesafeler taş kaidelere dikilen sütunlarla (*milliaires*) belirtiliyordu.

Charlemagne zamanına kadar ulaşım, Romalılardan kalma yollarla sağlandı; daha sonraları mahallî senyörler, yolcu ve taşıtlardan ayakbastı parası alarak sağlayacakları kârı düşünerek yeni yollar yapmağa başladılar ve bunların bakımını üstlerine aldılar.

● *Kara trafiğinin tekniği.* Otomobil sanayiinin gelişmesi, dünyanın bütün büyük şehirlerinde yolların ve sokakların yapımını, şeklini değiştirerek şehirlinin yaşama tarzını büyük ölçüde etkiledi. Kara trafiği meselesi yeni bir inceleme konusu olarak önce A.B.D.'de ortaya çıktı, başlıbaşına bir doktrine bağlandı ve inşaat tekniğinin ayrı bir dalı olarak ele alındı.

«Trafic Engeneering», yani trafik tekniği denilen bu disiplinin tanımında trafik meselelerinin başlıca üç unsurunu görürüz. Trafik tekniğinin konusu yol ve çevrelerinin düzenlenmesi, bu yolların ulaşımda tasarruf, rahatlık ve güvenliği sağlamak bakımından işletilmesidir.

Meselenin bu cephesi yeni değildir; çok eski çağlardan beri yollar, üzerlerinden geçecek taşıtlara göre tasarlanmıştır; fakat o zamanlar göz önünde bulundurulan yalnız bir tek taşıttı. Yola çıkan sürücü, yolda kendisini serbest ve yalnız hissederdi; bugün ise sürücü tek başına değil, bir taşıt dalgasının, trafik tekniğinin temel kavramı olan bir «trafik akımı»nın ortasındadır. Bu trafik akımı istatistik açıdan tahlil edilmiş ve bu tahlilde ayırt edici birtakım değişkenler kullanılmıştır: belli bir zamandaki miktar, trafiğe katılan unsurların çeşitliliği, yoğunluk, sürat.

Trafik düzenlemesinde temel amaç, belirli bir ülkede trafiğe çıkmış veya çıkabilecek bütün arabalara park imkânının sağlanmasıdır. Bu hesaba iki tekerlekli bütün araçları da (bisikletler, motorlu bisikletler, motosikletler v.b.) eklemek gerekir. Elde edilecek rakamlar bir ülkedeki trafik imkânlarını belirtmeğe yarar. Bu bilgiye, gerçekten trafikte bulunan taşıt sayısını, trafik akımları ve taşıtların ne gibi amaçlarla trafiğe çıktıklarını ortaya koyan istatistik incelemeler de eklenmelidir.

I. *Trafik yoğunluğu.* Belli bir yoldan geçen taşıt sayısı, pnömatik sayaçlarla belirlenir. Bu sayaçlar, önlerinden geçen taşıt, daha doğrusu lastik sayısını kaydeder. Ayrıca, karayolları uzmanlarının «tasnif sayımları» yapmaları da çok yararlıdır. Tasnif sayımında belirli noktalarda duran uzmanlar önlerinden geçen taşıtları sınıflarına göre ayırırlar: motorsuz bisikletler; ek motorlu bisikletler; motosikletler; skuterler; binek otomobilleri; kamyonetler; kamyonlar, römorklu kamyonlar; toplu taşıt araçları; traktörler; hayvanla çekilen arabalar v.b. Bu sayım, sayaçlarla elde edilen sonuçların daha açıklığa kavuşturulması bakımından çok önemlidir.

Ayrıca, herhangi bir aracın hareket ve varış noktalarını belirten trafik anketleri de çok önemlidir. Bu ankette, belirli bir bölgede trafiğe çıkan taşıtların seçtikleri yol titizlikle incelenir. Trafik anketleri yeni bir yol projesi hazırlanacağı, yeni bir yol yapılacağı ve bu yolun kaldırırabileceği trafik hesaplanacağı zaman yapılır.

Bu çeşitli istatistik anketlerle yapılan trafik analizi sonucunda trafik kuralları ortaya çıkar ve bu kurallara dayanılarak trafik düzenlemesinde değişiklikler yapılır, alt yapı düzenlemelerine girişilir. Kara trafiğinde üç ayrı değişme görülür: günlük değişmeler, haftalık değişmeler ve mevsimlik değişmeler. Otomobil trafiğinde temel olarak gündüz trafiği ele alınır; gerçi büyük merkezlerde ve bu merkezlere yakın yörelerde trafiğin gece de devam ettiği görülmüştür; fakat genellikle hesaba katılacak trafik yoğunluğu saat 7 ile 19 arasındaki yoğunluktur. Uzmanlar gündüz trafiğiyle gece trafiği arasındaki oranları hemen hemen bütün avrupa şehirlerinde kesin oranlara bağlamışlardır (genellikle yüzde 75). Şehirlerarası yollarda bu oranın Avrupa'da yüzde 65'e kadar düştüğü görülür; trafiğin iş günlerinde en yoğun olduğu saatler sabah 8.30 ile akşam 18-20 arasındadır. Fakat her şehrin kendi özelliklerine göre bu saatleri ayrı ayrı belirlemesi gerekir.

Haftalık değişmeler şehirden şehire ayrı özellikler gösterir; hafta sonu tatiline çıkmanın yerleşmiş bir gelenek haline geldiği avrupa ülkelerinde cumartesi öğleden sonra başlayan trafik yoğunluğu pazar akşamına doğru en yüksek noktasına varır.

Mevsimlik değişmeler de özellikle sayfiye-

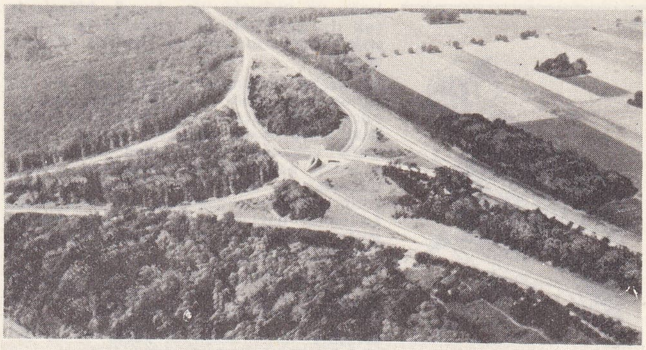

Batı otobanı, Rocquencourt yonca yaprağı

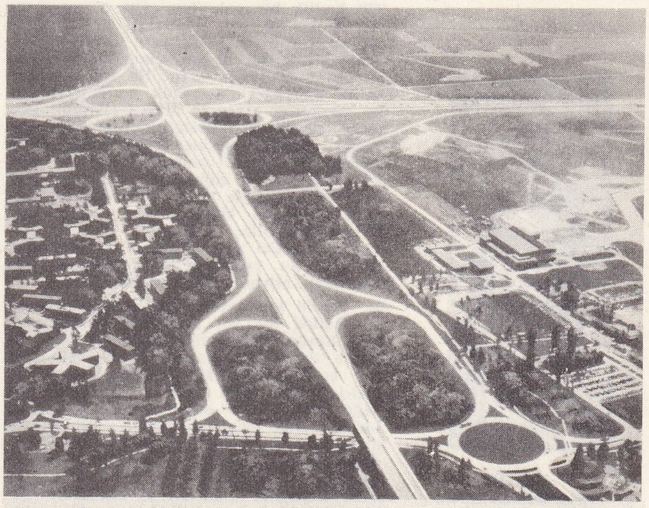

Francfort-sur-le-Main çıkışındaki otoban

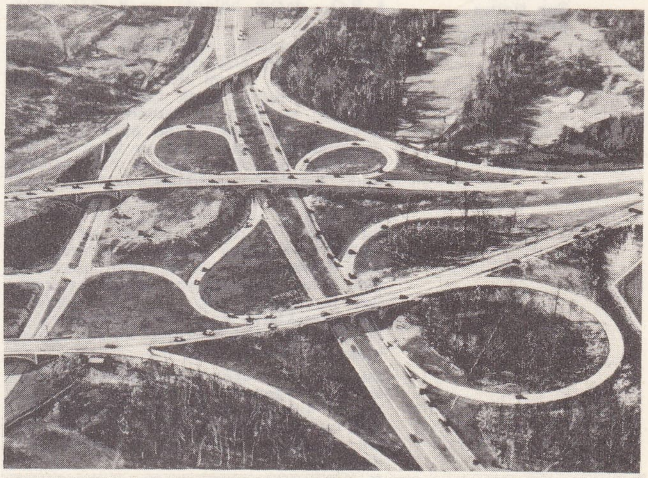

New York yakınlarındaki yonca yapraklı yol kavşağı

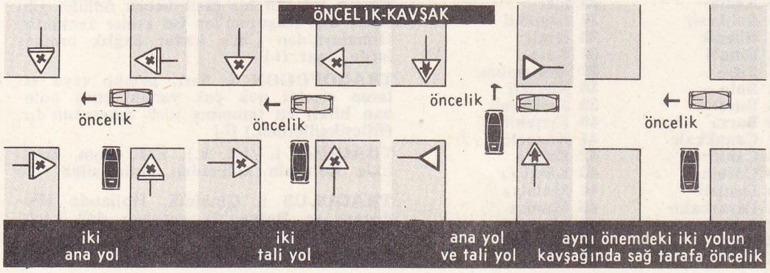

targopan

TRAİNİ
«San Domenico'nun mihrap arkalığı» (detay)
San Matteo Millî müzesi, Pisa

lerde ve turizmin ağır bastığı bölgelerde çok ilgi çekicidir. Bu artışların ve dolayısıyle azalışların üstünde titizlikle durmak gerekir.

Bu çeşitli değişmeler, iniş-çıkışlar tek bir eğride toplanabilir. «Tasnif edilmiş saat debileri eğrisi» denilen bu eğri, bir yıl içindeki 8 760 saati, büyükten küçüğe doğru trafik yoğunluğu bakımından sıralar. Yol projeleri hazırlanacağı zaman göz önünde tutulacak en önemli veri bu eğridir. İstatistik anketler sonucunda, yol şebekesinin kullanımı hakkında da yeni yeni bilgiler lerde ve turizmin ağır bastığı bölgelerde olduğu anlaşılmıştır:

1. Nüfusu 50 000'in üstünde olan şehirlerde, şehre giren taşıtların aşağı yukarı yüzde 80'inin varış noktası o şehirdir;

2. şehre varan araçların yüzde 40 ile 50'si doğruca şehrin merkezine gider;

3. otomobillerin menzili genellikle kısadır; 120 km'lik bir yol alan taşıt oranı yüzde 10, 70 km'lik yol alan taşıt oranı yüzde 20, 40 km ötedeki bir yere varacak taşıt oranı yüzde 30, 10 km içinde dolanan taşıt oranı da yüzde 40'tır. Bu istatistik asıl trafik meselelerinin büyük merkezlerde ve bu merkezler arasında ortaya çıktığını gösterir. Amerika'lı iktisatçılar, toplaşma merkezleri arasında görülen «trafik çekimi»nin kuralını bir formül halinde vermiş ve halk kütlesi çekimini düzenleyen kuralın şaşırtıcı bir kesinlikle trafik alanında da geçerli olduğunu bulmuşlardır. Ayrıca, şehirlerarası yollar, otobanlar, ekspres yollar hakkındaki eski görüşleri de bırakmak gerekir. Bu yollar şehir girişlerinde kesilmemeli, şehrin içinden geçmelidir.

II. *Trafik kapasitesi.* Trafik kapasitesi diye, belirli bir yol kesiminin belirli şartlar altında kaldırabileceği azamî taşıt sayısına denir. Bu kapasiteyi ölçmek için, her arabanın hareket halindeki bir taşıt dizisi içinde işgal ettiği yere belirli bir değer verilir; bu değerlendirmede meselâ birim olarak binek otomobilleri (B.O.) alınırsa kamyon 2 B.O., otobüs 3 B.O. v.b. diye hesaplanır. Fakat bazı faktörler bu katsayıları değiştirebilir, meselâ kırda 1,2 B.O. değerinde olan bir at arabasının şehir içindeki değeri 4 B.O.'dur; düz yolda 2 B.O. sayılan bir kamyon, dalgalı arazide 4 B.O., dağlık bölgede ise 8 B.O. değerindedir.

Kapasite meselesi, yani trafiği akıtma imkânı iki temel değişkene dayanır: sürat ve aralık. Yolda azamî debiye tekabül eden en uygun sürat olarak saatte 50 km seçilmiştir, bu rakamın üstünde sürat arttığı zaman debi veya akım düşer. Şehirlerde yasaklar o kadar çok ve sıktır ki, trafik akımı doğrudan doğruya bunlara bağlıdır. Taşıtların aralıkları, yani art arda giderken iki taşıt arasında bırakılan mesafe üstünde yapılan istatistik incelemeler, bir taşıtın belirli bir sıraya, bu sıranın akışını aksatmadan «dalma» imkânlarını ortaya koymuştur. Ayrıca, yeşil ışık yandığı halde ilerleyemeyen araçların aralıkları incelenerek ışıklı işaretlerle donatılmış kavşakların kapasitesi ölçülebilmiş ve bu ışıkların hangi şartlar altında yararlı olacakları belirtilmiştir.

İstanbul gibi büyük şehirlerde istatistik incelemeler yapmak tabiatıyle çok daha güçtür ve yolların darlığı, istimlaklerin güçlüğü ve pahalılığı istatistiklerden elde edilen sonuçların uygulanmasını büyük ölçüde kısıtlar.

Bu gibi durumlarda, trafik polisinin alacağı kararlarla birtakım meselelere geçici çözüm yolları bulunabilir:

1. bazı büyük yollara öncelik tanınması;

2. sola dönme yasağı; bu yasakla bazı kavşakların akışını yüzde 60'a kadar yükseltmek mümkündür;

3. tek istikametlerin tercih edilmesi;

4. bazı yollarda otobüslere, polis arabalarına, ambülanslara ve taksilere ayrı ayrı koridorların ayrılması;

5. park ve durma yasağı. Bazı büyük amerikan şehirlerinde 7.30 ile 9 ve 16.30 ile 18 arasında park etmek yasaktır. Bu yasak akış kapasitesini yüzde 60 ile 80 arasında akıtır.

III. *Park.* Trafiğin günden güne artması, park meselesinin trafik meselesinden daha önemli olduğunu ortaya koymuştur. Bir fark planının hazırlanabilmesi için bir şehirdeki mevcut park imkânlarının kesinlikle bilinmesi ve aynı şekilde park ihtiyacının da hesaplanması gerekir. Park hacmi, belirli bir saatte belirli bir kesimde park eden taşıt sayısıyle ölçülür; park ihtiyacını ölçmek için de, park yeri bulma güçlüğü hesaba katılmadığı takdirde, o kesimde park etmeğe istekli taşıt sayısı ele alınır. Park hacmiyle park isteğinin birbirini karşılaması, ancak her taşıtın varış noktasına en yakın yerde park edebilmesiyle gerçekleşir.

Büyük bir şehrin merkezinde gerekli park sayısı şu formülle belirtilir: P = 0,12 ilâ 0,16 S (P, gerekli park yeri sayısını, S ise o şehirde bulunan taşıt sayısını gösterir). Ayrıca, 100 000 nüfuslu bir şehirde ortalama park süresi binek otomobilleri için 46 dakika, kamyonlar için de 21 dakikadır. Park ihtiyacını karşılamak için çeşitli usullere başvurulur. En ucuz usul, şehrin belirli yerlerinde birtakım arsaları park yeri olarak ayırmaktır. Fakat İstanbul gibi eski şehirlerde boş arsaların bulunmaması bu usulün uygulanmasını engeller. Aynı durumdaki avrupa şehirlerinin çoğunda, kat kat yükselen veya kat kat yerin altına inen asansörlü veya rampalı garajlar yapılmaktadır.

Ayrıca, şehir içi yolların çoğunda arabalara yeterince park yeri göstermek de imkânsızdır; bunun için birtakım kısıtlamalara gidilir, günümüzde bu kısıtlamalar iki sisteme bağlanmıştır:

1. kaldırımların kenarına, park izni verilen kesimlerde park sayaçları konulur; her şoför park yerine gelince sayacı işletmeğe başlar ve park süresine göre belirli bir ücret öder;

2. park plakaları; önce Paris'te uygulanan, sonra birçok avrupa şehrinde kabul edilen bu sisteme göre, trafiğin çok yoğun olduğu kesimlerde her taşıta sınırlı bir park süresi tanınmıştır (msl. 1,5 saat). Şoför, parkın başlangıcını gösteren bir plakayı, park ettiği zaman ön camına koymak zorundadır. Gerçi bu sistem park sayaçlarına göre çok daha fazla kontrol personeline ihtiyaç gösterir ama, herhangi bir tesis masrafı gerektirmediği gibi kesilecek cezalar dolayısıyle geliri de bir hayli arttırır.

Akla gelebilecek bütün çarelere rağmen, büyük şehirlerde halkın büyük çoğunluğu umumî taşıtlara binmeyi tercih etmedikçe trafik ve park meselelerinin çözülebilmesi imkânsızdır.

● *Plaka tescili.* Eski tescilde iller harflerle gösteriliyordu; bugün bu usul kaldırılmış, harfler yerine sıra numaraları kullanılmağa başlamıştır. Bu yeni tescile göre, plaka üzerine seri içindeki bir sıra numarası, bir veya iki seri harfi ve taşıtın trafiğe kayıtlı olduğu ili gösteren numara konur. İl trafik numaraları aşağıda gösterilmiştir. (Milletlerarası trafik kodları veya işaretler için bk. İŞARET.)

İL TRAFİK NUMARALARI

01	Adana	**25**	Erzurum
02	Adıyaman	**26**	Eskişehir
03	Afyon	**27**	Gaziantep
04	Ağrı	**28**	Giresun
05	Amasya	**29**	Gümüşhane
06	Ankara	**30**	Hakkâri
07	Antalya	**31**	Hatay
08	Artvin	**32**	Isparta
09	Aydın	**33**	İçel
10	Balıkesir	**34**	İstanbul
11	Bilecik	**35**	İzmir
12	Bingöl	**36**	Kars
13	Bitlis	**37**	Kastamonu
14	Bolu	**38**	Kayseri
15	Burdur	**39**	Kırklareli
16	Bursa	**40**	Kırşehir
17	Çanakkale	**41**	Kocaeli
18	Çankırı	**42**	Konya
19	Çorum	**43**	Kütahya
20	Denizli	**44**	Malatya
21	Diyarbakır	**45**	Manisa
22	Edirne	**46**	Maraş
23	Elazığ	**47**	Mardin
24	Erzincan	**48**	Muğla
49	Muş	**59**	Tekirdağ
50	Nevşehir	**60**	Tokat
51	Niğde	**61**	Trabzon
52	Ordu	**62**	Tunceli
53	Rize	**63**	Urfa
54	Sakarya	**64**	Uşak
55	Samsun	**65**	Van
56	Siirt	**66**	Yozgat
57	Sinop	**67**	Zonguldak
58	Sivas		

Özel tescil. Özel tescilli otomobiller, değişik renkte zemin üzerine değişik renkte il trafik numaraları, harfler ve belli makama ayrılmış numaraları olan (msl. Genelkurmay başkanlığı 06 AA 101'den 06 AA 150'ye kadar) plakalar taşır: *beyaz zemin üzerine kırmızı rakam ve harfler* yazılı plakalar, senato, büyük millet meclisi başkanları, başbakan, bakanlar, genelkurmay başkanı, kuvvet kumandanları, valiler ve il emniyet müdürlerine ayrılmıştır; *yeşil zemin üzerine beyaz rakam ve harfler* yazılı plakalar, kuvvet kumandanlıkları kurmay başkanları, danıştay, sayıştay, yargıtay başkanlarının, kaymakamların otomobilleri ve polis araçları taşır; *siyah zemin üzerine beyaz harf ve rakam* yazılı plakalar resmî kurumlara verilir; *beyaz zemin üzerine yeşil CA 001'den CZ 999'a kadar olan plakalar,* elçilik, konsolosluk ve yabancı diplomat otomobillerine aittir; ayrıca bu otomobillere arka plakanın yanına CD veya CC harfleri taşıyan ayrı bir plaka takılır; *mavi zemin üzerine beyaz* yazılı olarak ZZ ve ZY plakaları, resmî veya özel yerlerde çalışan yabancı uzman ve bilim adamlarının otomobillerine verilir (bu tür plakalara *triptik plakalar* denir); *sarı zemin üzerine beyaz olarak yazılı G, T harfleri* geçici ve tecrübe plakalarını gösterir.

◆ **Trafikçi** i. Trafik görevlisi. (LM)

TRAGACANTHA i. Dikenli türlerinden «kitre» elde edilen astragalus (geven) cinsinden bitki. (L)

TRAGALASSOS. Esk. coğ. Anadolu'da (Lykia bölgesi) şehir. Eldeki belgelere göre şehrin Demre (Myra) ile Ernez (Arneai) arasında, yani Demre çayının (Myra) kuzeyindeki tepeler üzerinde, Aşağı Ernes çayı bölgesinde veya daha doğuda Alacayayla adlı yerde yer almış olduğu kabul edilir. (M)

TRAGASAİ. Esk. coğ. Anadolu'da (Troas bölgesinin güneyinde) şehir, Strabon'a göre şehir, tuz yataklarıyle ünlüydü. Bilim adamları, şehrin Baka burnundan yaklaşık olarak 15 km kuzeydoğudaki sıcak tuz kaynaklarının bulunduğu Tuzla mevkiinde yer almış olabileceğini ileri sürerler. Kesin yeri bilinmiyor. (M)

TRAGELAPHUS i. Afrika'da yaşayan orta boyda antilop. (*Tragelaphus scriptus* batı Afrika'da yaygındır; *T. angasi* Zululand'da bulunur. *Tragelaphinii* altfamilyasının örnek tipi.) [L]

TRAGO—, yun. *tragos,* teke'den alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren önek. (L)

TRAGOCERUS i. Avrasya'da tamamen Üst miyosende fosil olarak bulunan geviş getiren memeli hayvan; boynuzları keçi boynuzunu andıran bir antiloptur. (L)

TRAGOPAN i. Etrafı siyahla çevrili beyaz benekli, esmer veya gri ve kırmızı tüylü kuş. (Sülüngillerden.)

— ANSİKL. *Tragopan*'lar kısa kuyruklu sülünlerdir; erkeklerin boyun derisinin bir kısmı boynun alt tarafında çıplaktır; burası çiftleşme gösterileri sırasında, mavi ve kırmızı benekli bir çeşit bebek önlüğü gibi şişer; dişi tragopan'lar ise esmer renklidir. Himalaya'dan Çin'e kadar dağlık ormanlarda yaşar. (L)

TRAGOPOGON i. Sarı, pembe veya eflatun çiçekli pek çok yabanî türü bulunan bitki; en tanınmış türü *tekesakalı*'dır. (Bileşikgillerden.) [L]

TRAGULA i. (lat. k.). Esk. Rom. Özellikle Keltlerin kullandığı atma silâh. (L)

TRAGULUS i. Çinhindi, Hollanda Hindistanı ve Borneo'da yaşayan dağ keçisi (*Tragulus napu*). [L]

TRAGUS i. (yun *tragos,* teke'den fr. k.).

Foto. LAROUSSE

Anat. Dış kulak yolunun dışında ve önünde bulunan üçgen şeklindeki yassı çıkıntı. (Üzerinde bazen kıllar bulunduğundan bu adı taşır.) || *Tragus karşıtı* veya *karşıt tragus*, Tragus'un karşısında ve anteliksin altında bulunan ve kulak kepçesinin bir çıkıntısını meydana getiren kısım.

— Bot. Yaygın saplı küçük (5 ilâ 20 sm) otsu bitki; kuru kumsallarda yetişir. (Buğdaygillerden.)

— Zool. Yarasalarda kulak çukurunun üstündeki çıkıntı. (Belki de yarasalar sesötesi titreşimleri bu organ sayesinde duyar.) [L]

TRAHOM i. (yun. *trakhus*, pürtüklü, ome, şişkinlik > fr. *trachome*'dan). Oftalmoloji. Bir virüsten ileri gelen bulaşıcı göz hastalığı.

— ANSİKL. *Trahom*, akdeniz ülkelerinde çok yaygındır. Hemen hemen yalnız üst gözkapağının altında birtakım kabarcıkların belirmesiyle başlar. Hastalık sinsice yerleşir, yıllarca sürebilir, saydam tabakada yaralar çıkmasına, saydam tabakanın donuklaşmasına sebep olur. Nedbeleşen gözkapağı lezyonları kirpiklerin içeriye kıvrılmasına yol açar; kirpikler saydam tabakaya sürtünür ve lezyonları ağırlaştırır. Trahomun, göz salgılarıyle bulaştığı sanılmaktadır. Korunmak için trahomluları tecrit etmek, tedavi için özel ihtisas kurumları açmak gerekir.

● *Türkiye*'de trahom, özellikle Cumhuriyetin kuruluş yıllarında etkili olduğundan, 24 nisan 1930 tarihli Umumî Hıfzıssıhha kanununun dördüncü faslında ele alınmıştır. Buna göre halkının büyük bir kısmının trahom hastalığına tutulduğu anlaşılan yerlerde, Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığı tarafından, trahomla savaş kurulları teşkil edilecek ve diğer gerekli müesseseler açılacaktır. Hastalığın tedavisi için gerekli tedbir ve işlemler ücretsizdir. Trahomlu olduğu bakanlıkça ilân edilen yerlerde, trahom hastalığının ve ihtilâtlarının bildirilmesi mecburîdir. Kanun, trahomla savaş kurallarının, bütün halkı muayene ve tescil etmeğe, trahoma tutulduğu anlaşılan hastaları tedaviye ve bu maksatla tedavi müesseselerine götürmeğe yetkili olduğunu belirtmektedir. Trahomlu hastalar, memleketin neresinde olursa olsunlar, trahomun bulaşıcı olduğu devre içinde, okul, fabrika, imalâthane resmî ve özel kurumlara devam edemezler. Trahomla savaş bölgelerindeki çocukların okul durumlarının ve eğitimlerinin devamı, Sağlık ve Millî Eğitim bakanlıklarınca ortaklaşa alınacak tedbirlerle sağlanır. Umumî Hıfzıssıhha kanunu, askerî makamların da, Sağlık bakanlığınca kabul edilen esaslar içinde askerî birlikler ve teşkilâtta trahom mücadelesi yapacaklarını ve aldıkları tedbirleri o yerdeki sağlık memuruna bildireceklerini ifade etmiştir. (ML)

TRAİANAPOLİS. Bk. SİLLYON.

TRAİL, Kanada'da (İngiliz Kolombiyası) şehir, Yukarı Columbia ırmağının kıyısında, A.B.D. sınırı yakınında; 11 500 nüf. Maden filizi işlem merkezi (bakır, çinko, antimuan, kurşun); kimya sanayii. (L)

TRAİN-CONTROL [treyn-kantrıl] i. («tren kumanda tertibatı» anlamında ing. k.). Dy. Makinist kabininden başlayarak bütün dizideki motor, fren v.b. aksamını kumanda eden elektrik devrelerinin tümü. (L)

TRAİNİ (Francesco), toscana asıllı italyan ressamı, 1321-1364 arasında eser verdi. Traini tarafından yapıldığı kesinlikle bilinen eserlerin başında *San Domenico Mihrap Arkalığı* gelir. Genellikle Campo Santo di Pisa'nın alegorik freski (*Üç Ölü ile Üç Canlının Karşılaşması*) Traini'ye mal edilir. Bu fresk XIV. yy.ın buluş, renk ve çizgi bakımından en kusursuz eserlerindendir (1944'te hemen bütünüyle yok oldu). [L]

TRAİNİNG [treyning] i. (ing. k.). Psikolojik gevşeme ve tedavi metodu. (Amacı, organizmanın genel bir rahtalamaya kavuşmasıdır.) [L]

TRAİSKİRCHEN, Avusturya'da (Aşağı Avusturya) kasaba, Viyana'nın güneybatısında, Schwechat'ın kıyısında; 6 200 nüf. Çeşitli sanayi. (L)

TRAJANOPOLİS. Esk. coğ. Anadolu'da üç şehrin ortak adı. 1. Trakya'da Meriç (Hebros) ırmağının ağzı yakınlarında şehir. Doriskos kıyı ovasında Dara I tarafından kurulan aynı addaki kale yerine Roma imparatoru Trajanus tarafından kuruldu. Sikke basımı Trajanus'tan Geta çağına kadar sürdü. Sikkeler üzerinde Apollon, Hermes ve Orpheus tasvirleri yer alır. Hıristiyanlık, şehirde çabuk yayıldı. Bütün piskopos listelerinde şehirden «metropolis» olarak söz edilir. 2. Batı Büyük Mysia'da şehir. Grimenothyrai (bugünkü Çarıkköy yakınında) şehrinin yanında Trajanus tarafından kuruldu. Burada bulunan sikkeler Trajanus, Hadrianus, Lucius Verus, Commodus, Caracalla ve Gordianus III devrine aittir. Şehrin, Uşak ilinin yaklaşık 10 km doğusunda yer aldığı sanılıyor. 3. Kilikya bölgesindeki Selinus şehrine sonradan verilen ad. (M)

TRAJANUS (Marcus Ulpius) [İtalica 53 - Selinonte, Kilikya 117], Roma imparatoru (98-117). Baetica'lı zengin bir ailedendi. Uzun yıllar, Vespasianus devrinde Suriye legatusu olan babasının emrinde çalıştı; Domitianus zamanında İspanya'daki VII. *Gemina* lejyonunun legatusluğuna getirildi, Antonius Saturnius'un isyanını bastırmak üzere Germania'ya gitti (88-89). Konsül seçildi (91), Yukarı Germania genel valisi tayin edildi, Nerva tarafından evlât edinildi ve imparatorluğa ortak oldu. (97). 98 Başlarında Nerva'nın yerine geçti. OPTİMUS («En iyi») lakabına hak kazandı. Ülkeyi iyi yönetme kaygısını özellikle adlî alanda ortaya koydu. Görünüşte senatoya saygı göstermekle beraber, gerçekte senato üyelerine teşebbüs imkânı bırakmadı. Böylece imparatorluk gücünü genişletti: *curatores civitatis*'ler belediyelerin malî yönetimiyle görevlendirildi: yiyecek kurumları meydana getirildi, İtalya'daki toprak sahiplerine ödünç verilen paraların faizleriyle kalabalık aile babası yurttaşların yardımına koşuldu. Trajanus zamanında büyük bayındırlık işleri yapıldı: Şam'lı Apollodoros tarafından inşa edilen ve Ulpia kilisesini, Trajanus sütununu, kitaplıkları kapsayan Trajanus forumu; Esquilinus hamamları; Ostia limanının büyütülmesi; Benevento'dan Brindisi'ye uzanan *via Trajana*'nın yapılması ve *via Appia*'nın onarılması; Alcantara limanının, Segovia su kemerinin inşası. Yalnız bu siyaset büyük masraflara yol açtı. Trajanus gelir kaynaklarındaki bu azalmayı karşılamak için imparatorluk topraklarının büyük bir kısmını elden çıkardı, altın ve gümüş madenlerinin işletilmesine hız verdi, *aureus*'un değerli maden oranını azalttı ve genelkurmay başkanı L. Licinius Sura'nın ve değerli yardımcılarının (Lusius Quietus, Cornelius Palma, Hadrianus v.b.) desteğiyle ciddî tehlikelerin ortadan kaldırılmasını ve çok büyük masrafların karşılanmasını sağlayan fetihlere girişti. İki Daçya savaşı (101-102 ve 105-107) kesin bir zaferle sonuçlandı. Bugünkü Banat'ın katılmasıyle genişleyen yukarı Moesia ve Daçya'yı çevreleyen Tuna ovaları (Iazygeler ve Roksolanlar ülkesi) Roma himayesine girdi. Trajanus 98'de Ren kıyısında (*Ulpia Trajana* [bugün Xanten] kolonisinin ve *Ulpia Noviomagus* [bugün Nimègue] sitesinin kurulması) ve 98-99 kışında Tuna kıyısında taslağı önceden hazırlanmış *limes*'i yeniden teşkilâtlandırma işine girişti. Rhaetia *limes*'inin düzenlenmesine devam etti, 102-107 arasında Pannonia'yı Yukarı Pannonia ve Aşağı Pannonia adıyle ikiye ayırarak konsül temsilcilerinin yönetimine verdi.

Bu teşkilâtlama tamamlanınca Trajanus, yalnız imparatorluğa savunulması mümkün bir doğu sınırı sağlamak için değil, aynı zamanda Uzakdoğu'dan Akdeniz'e giden ticaret yolunun getirdiği kazancı da ele geçirmek için Parth krallığını ortadan kaldırmayı tasarladı. Daha önce Cornelius Palma'yı, Nabati krallığını ele geçirmekle görevlendirmiş (105), bu krallığı imparatorluğun Arabistan eyaleti haline getirmiş ve bir kaleler çizgisiyle savunma sistemini düzenlemişti. Parth kralı Hüsrev, Ermeniye'ye müdahale etmekle, Trajanus'a yeni bir savaş fırsatı verdi (113-117); Trajanus, Ermenistan'ı işgal ederek (114) bir Roma eyaleti haline getirdi. Lusius Quietus'un Media Atropatene'ye yaptığı başarılı seferden sonra, Roma ordusu Osdroene'nin başkenti Edessa'ya (Urfa) yerleşti (Osdroene kralı Roma ile ittifak yaptı). Trajanus, Mezopotamya'nın kuzeyindeki öbür müstahkem mevkileri (115), sonra, yeni seferde (116), lejyonlar Parthların büyük şehirlerini (Babil, Ktesifon ve Selefkiye) ele geçirdi; iki yeni eyalet (Mezopotamya ve Asur) kuruldu ve PARTHİCUS unvanını alan Trajanus, Basra körfezine kadar ilerledi. Fakat, 117'de büyük bir yahudi ayaklanması, Mezopotamya'daki İsrail cemaatlerine yayıldı ve bu bölgedeki öbür halkların da ayaklanmasına yol açtı. Bu ayaklanmanın şiddetle bastırılması Fırat'ın ötesinde uğranılan başarısızlıkları örtemedi. Trajanus fethettiği ülkeleri, Roma hâkimiyetini tanımak teklifinde bulunan parth prensi Parthamaspates ile paylaşmayı denedikten sonra Hüsrev'in ilerlemesi karşısında Mezopotamya'nın güneyini boşalttı; Roma'ya dönerken yorgunluktan öldü ve dul karısı Plotina, Hadrianus'un imparatorluk tahtına çıkmasını kolaylaştırdı. (L)

Trajanus'a övgü, Küçük Plinius'un M.S. 100'de, konsülliğe başladığı sırada, teşekkür için verdiği söylev. Bu övgü, imparatorluk süresince devam eden bir türün ilk örneğidir. Söylendiği gibi, dalkavukluk şaheseri değildir. Şüphesiz övgünün aşırılığa vardırılması rahatsız edicidir; üslûp çok süslüdür. Fakat eser her şeyden önce, Domitianus'a kin beslediği kadar Trajanus'a hak veren bir nesli tanıtan tarihî bir belgedir. (L)

Trajanus çarşıları, Trajanus forumuna yer açmak üzere yarılan Quirinal yamaçlarını tutmak için Şam'lı Apollodoros'un tasarladığı iki katlı geniş yarımdaire. Asıl yarımdairenin yanlarında daha küçük iki yarımdaire daha vardır. Dükkânlar zemin kattadır. Dükkânları, ayrıca çarşı müdürlüğünün de bulunduğu öbür salonları içine alan tonozlu, iki katlı büyük salonun yanında bulunan *via Biberatica* bugün eski Roma sokakları üzerine fikir verir. (L)

Trajanus surları, Romanya'da romalılar zamanından kalma tahkimat, Dobruca'da; Tuna kıyısında Cernavoda'dan Karadeniz kıyısında Köstence'ye kadar 52 km boyunca uzanır. —Daha kuzeydeki ikinci bir sur sovyet topraklarındadır; Prut'un aşağı kesiminden Karadeniz'e ulaşır. (L)

TRAJEDİ i. (yun. *tragoidia* > lat. *tragoedia* > fr. *tragédie*). Konusunu tarihten ve efsanelerden alan, acıklı sahne eseri: *Bir trajedi nesirle de tercüme edilse gene yüksek bir ses ister* (N. Ataç). || *Teşm. yol.* Sonucu kötü olan durum: *Hiç değilse, bu trajedinin anlam ve mahiyetini anlayan kimseler içinde ne olacaksam olsam* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— ANSİKL. *Trajedi* tiyatronun kaynağıdır. Eski Yunanistan'da doğan trajedi, Dionysos kültünden çıkmıştır. Onun onuruna düzenlenen şenliklerde, korolar tanrının arkadaşları satyrosları temsil eder ve koryphoios ile birlikte dithyrambos okurlardı. Bu «trajik şarkılar» özellikle Peleponnesos'ta çok tutuldu. M. Ö. VI. yy.ın ortalarına doğru Atinalı Thespis koryphaios'un yerine, koronun karşısında, ayrı bir tipi veya birçok tipi canlandıran bir oyuncu çıkararak trajedi türünü kesinlikle kurdu. Sonra Aiskhylos baş oyuncu sayısını ikiye, Sophokles de üçe yükseltti. Böylece olay diyaloglarla gelişmeğe başladı. Koro da artık satyroslardan değil, drama karışan kişilerden meydana geliyordu. Peisistratos bu yenilikleri destekleyerek Atina'da oyun yarışmaları açtı ve M. Ö. 535'e doğru Thespis bu yarışmaları kazandı. Trajedi böylelikle Dionysos şenliklerinin (özellikle ilkbaharda yapılan büyük Dionysos şenlikleri) bir parçası haline geldi. Arkhonlar yarışmaları düzenliyorlardı; daha önce denemeye kabul edilen üç yarışmacı şairin her biri dört piyes (üç eserden meydana gelen bir trajedi dizisi ve yergili bir dram) yazdıktan sonra, jüri ve khoregos'lar ödülleri kararlaştırırlardı. Bu piyesleri devlet satın alır, temsil masraflarını da bir khoregos karşılardı.

Trajedilerin konusu, bir efsaneden veya bir destandan alınırdı. Oyunun koro tarafından okunan lirik kısmı, koronun sahneye çıkarken okuduğu *parodos* ve olayın çeşitli hikâyeleri arasında söylenen *stasima*'dan meydana gelirdi. Asıl diyalog ise şu bölümleri kapsardı: koronun girişinden

«trajedi»
J. Duret'nin eseri
Comédie-Française

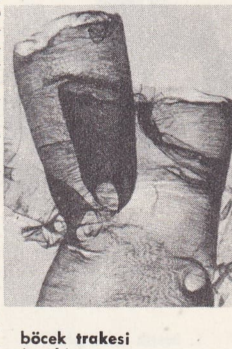

böcek trakesi
(zool.)

Foto. LAROUSSE

önce söylenen *prologos;* modern tiyatronun bölümlerine tekabül eden *epizotlar;* koronun en son şarkısından sonra yer alan son epizot olan *eksodos*.

Atina birçok trajedi şairi yetiştirdi. Thespis'ten sonra Khoerilos ve Phrynikhos sayılabilir. Ama trajedi doruğuna M. Ö. V. yy.da üç ünlü trajedi şairiyle ulaştı: trajedi anlayışı bakımından trajedi sanatının dinî temellerine en yakın anlayışta olan Aiskhylos; psikolojik bakımdan daha yumuşak kişiler yaratan Sophokles; yeni bir sanata daha güçlü bir şekilde öncülük eden Euripides. Bu şairlerin yanı sıra birkaç başka ad da söylenebilir: Aiskhylos'un oğlu Euphorion; yeğeni Philokles; Philokles'in oğulları Melanthios ve Morsimos; Sophokles'in oğlu İophon; Küçük Euripides; Sakız'lı İon; Agathon ve Karkinos. M. Ö. IV. yy.ın başlarından itibaren, inşat, sahneye koyuş ve müzikteki aşırılıklar yüzünden trajedi gerilemeğe başladı; böylece bu katı ve ulu sanat yerini bir çeşit operaya bırakıyordu. Fakat yine de eski piyesler, özellikle Euripides'inkiler hâlâ seviliyordu. Yeni piyes yazarları da bu şairden ilham alıyorlardı. Helenistik devirde ve özellikle İskenderiye'de trajedinin çok sevildiği sanılır; ama bu dönemde yazılan piyeslerden hiç biri günümüze kalmamıştır.

Roma'da, büyük trajedi devri kısa sürdü ve birçok eser kayboldu; bununla birlikte Cicero, trajediyi millî bir zafer olarak yüceltir, Quintilianus da bu türün komediden üstün olduğunu ileri sürer. Roma trajedisinin yaratıcısı, Naevius ve Ennius'un eserlerini Yunanca asıllarından çevirmekle yetinen Livius Andronicus'tur (öl. M. Ö. 204'e doğr.); ayrıca Pacuvius ve Accius (öl. M. Ö. 84'e doğr.) adları da bilinir, ama bu yazarların eserlerinden çok az şey ele geçirilebilmiştir. Yunanlılardan alınan bu trajedilere karşılık, *praetexta*'lar millî konuları işledi, ama pek başarılı olamadı. Ovidius ve özellikle Seneca gibi ünlü latin trajedi yazarları yunan trajedisinin özelliklerine yer vermeyen edebî bir trajedi ortaya koydu.

Antik kültürün incelenmesiyle, edebî bir tiyatronun Ortaçağ hıristiyan tiyatrosunun yerini aldığı Rönesans'ta, yunan-latin geleneğiyle beslenen Avrupa tiyatrosu ilk ilham kaynaklarını yunan tiyatrosunda ve Seneca'nın eserlerinde aradı.

İtalya'da, 1515'ten itibaren, eski eserlerin taklit edilmesi taraftarı olan Trissino, Avrupa'da Eskilerin kurallarına uygun bir şekilde ilk modern trajediyi yazdı: *Sofonisba*. XVI. XVIII. yy. arasında belki yirmi bin trajedi, Yunanlılar ve Seneca örnek alınarak yazıldı. Ama, italyan trajedisine orjinalliğini kazandıran Alfieri'nin eserleridir: Alfieri yunan eserlerinin sadeliğini benimsedi ve trajediye canlılık getirerek eserine edebî olduğu kadar millî bir nitelik de verdi. Manzoni, romantik bir trajedi yarattı (*il Conte di Carmagnola* [Carmagnola Kontu]; *Adelchi*). Giacosa veya G. D'Annunzio gibi XIX. yy. sonu XX. yy. başı yazarları trajedi türünü işlediler ve daha çok dram yazdılar; anlayış ve biçimine rağmen D'Annunzio'nun en anlamlı trajedisi olan *La Figlia di Jorio* (Jorio'nun Kızı) [1904] gerçekte lirik bir dramdır.

traktörler

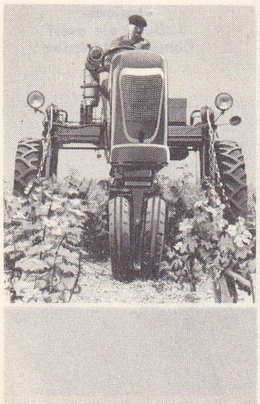

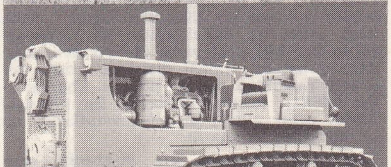

1. lastik tekerlekli;
2. paletli;
3. geniş dingilli

Almanya'da da aynı evrim görülür: XVII. yy.da trajediyi ülkesine sokan Martin Opitz Seneca'nın *Troades*'ini (Truvalı Kadınlar) ve Sophokles'in *Antigone*'sini çevirdi. Gryphius üç birlik kuralını Fransızlardan, koroyu da Yunanlılardan alarak daha o dönemde duyguları bakımından romantizmi haber veren bir lirik tiyatro meydana getirdi. XVIII. yy.da Gottsched ve Weisse fransız zevkinin etkisinde kaldılar. Lessing, sonra A. W. Schlegel, alman tiyatrosunu bu etkiden kurtarmağa çalıştılar; bu yazarlar, fransız klasisizminin Aristoteles'i anlamadığını ileri sürüyor ve yunan yazarlarıyle Shakespeare'i övüyorlardı. Goethe ise kişisel yeteneğinden hiçbir şey yitirmeden Shakespeare ile kendisine *İphygenia Tauris'te*'yi ilham eden yunan yazarlarının etkisi arasında kararsız kaldı. Almanya'nın trajediyi ve estetik tartışmaları sevmesine rağmen, Schiller'in tiyatrosuyle, Grabbe, Büchner, Hebbel, avusturyalı Grilparzer, Sudermann ve G. Hauptmann gibi dram yazarlarının eserlerinde Shakespeare dramı veya romantik dram üstün gelir.

Trajedinin evrimi İngiltere ve İspanya gibi ülkelerde aynı şekilde ortaya çıkmaz. Bu iki ülkenin yazarları daha başlangıçtan itibaren dram alanında büyük başarı kazandılar: İngiltere'de Shakespeare ile Elizabeth devrinin bütün dramaturgları ve onların halefleri (Otway v.b.); İspanya'da: Altın Çağ'ın büyük dramaturgları ve Calderon ile Lope de Vega. XVIII. yy.da bu iki ülkede fransız trajedisinin taklit edilmesi ülke edebiyatı üstüne büyük bir etki yapmadı. Her ne kadar İngiltere'de Thomas Sackville'in *Gordobuc*'ı (1560) eski biçimleri örnek alarak, bu ülkede tiyatroyu başlattıysa ve Ben Jonson *Catilina*'yı ve Chapman *Caesar and Pompey*'i (Sezar ve Pompeius) yazdıysa da bu eski konuların Elizabeth devri kalıbına girdiği, Shakespeare'in tarihî «trajedileri»nin de bütün ingiliz tiyatrosuna biçim veren ve dünya çapında etkisi görülen bir «dram»ın örnekleri arasında yer aldığı da bir gerçektir.

Daha önce İspanya ve İngiltere'de olduğu gibi, Fransa'da da XVII. yy.da edebiyat en yüce ifadesini tiyatroda buldu. Bu tarihte, kapsadığı olağanüstü ve zorlu serüvenlerle halkın ilgisini uyandıran, Alexandre Hardy'nin klasik konulu trajedileri oynanmağa başlamıştı bile; J. Mairet, bu trajedilere karşı, birlik kurallarına sıkı sıkıya bağlı *Sophonishe* (1634) trajedisini yazdı; J. Chapelain ve rahip d'Aubignac da klasik kurallara geri dönülmesini istediler. Sönmekte olan bir geçmişle, mantıklı, akılcı, kesin ve biraz da kuru olan yeni ilkelerin uzlaşması sonucu Corneille'in büyük trajedisi yavaş yavaş birlik kurallarının üçünü de tam olarak benimsedi. Corneille'den sonra, bütün fransız dram yazarları iki yüzyıl boyunca bu kurallara bağlı kaldılar. Corneille'in gerilemesiyle Racine'in ortaya çıkışı arasında, bir yazar bütün trajedi severlerin ilgisini üstünde topladı: Philippe Quinault, Racine'den sonraki önemli fransız trajedi yazarlarının sayısı azdır: Pradon, Genet, Campistron, La Grange-Chancel.

Bugün hemen hemen hiç bir ülkede, Eskiçağ ve geleneksel örneklere uyan trajediler yazılmamaktadır. «Modern trajedi»yi yaratmak için yapılan sayısız tutkulu araştırmalar, çok değişik biçimli, genellikle yüksek değerli ve heyecan verecek kadar soylu dramların yazılmasından öteye gidemedi. (LM)

TRAJEDYEN i. (fr. *tragédien*). Trajedilerde oynayan oyuncu. (M)

TRAJİK sıf. (yun. *tragikos* > lat. *tragaicus* > fr. *tragique*). Trajediyle ilgili: *Bir oyunun trajik gücü.* || Kötü, korkunç; anîden ölüme götürücü: *Trajik bir talih. Trajik bir son.* || Sıkıntı, korku, özel şartlardan doğan bir heyecan belirten: *Trajik ses. Trajik bakış.* (M)

TRAJİ-KOMEDİ bls. i. (lat. *tragicomoedie* > fr. *tragi-comédie*). Trajediye has ciddî ve acı verici olaylarla geleneksel olarak komediye has metotların içinde karşıtlaştığı tiyatro eseri. (Klasik tiyatroda yer verilmeyen bu karışıma yunan trajedisinde de rastlanır: Euripides'in *Alkestis*'i. Bu trajedi ve komedi karışımın meşruluğu romantizmin belli başlı postulatlarından biri oldu. (Shakespeare sık sık bu metoda başvurmuştur.) [L]

TRAK i. Güney Vietnam'da bir *dalbergia* türünden elde edilen güzel kereste; pelesengi andırır ve kakmalı mobilya yapımında kullanılır. (L)

TRAKE i. (fr. *trachée*'den). Nefes borusu.

— Bot. Enlemesine hücre bölmeleri tamamen yok olmamış hücrelerden oluşan basit kanal. (Trakelerde halka, helezon veya ağ biçiminde kalınlıklar görülür.)

— Zool. Karada yaşayan eklemli hayvanların solunum organı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Zool. *Trake*'ler, örümceklerde, çok ayaklılarda, onychophorada ve böceklerde bulunan ince uzun borucuklardır; trakenin içi kitinden spiral bir destekle kaplıdır; «hava deliği» denilen deliklerle dışarıya açılır. Gittikçe dallara ayrılan ve birbirine dolaşan bu trakealar vücudun bütün kısımlarındaki hücreler arasında bir çeşit bağ dokusu halindedir ve yer yer şişerek hava keseleri meydana getirir. Trakealerın fizyolojik rolü omurgalılardaki bronşlara benzer, fakat bunların bütün vücuda yayılmış olması kan dolaşımının omurgalılara göre daha az ve daha serbest olmasına imkân verir. (L)

TRAKECİK i. (*trake*'den *trake-cik*). Zool. Eklembacaklılarda trakenin, hücre içine girecek derecede incelmiş olan son derece küçük dalcığı. (L)

Trakehnen ırkı, yarım kan alman at ırkı. (L)

TRAKEİD i. (fr. *trachéide*). Deliksiz eğri bölmelerle birbirine uç uca ekli hücrelerden oluşan ve ham besisuyunu ileten organ. (Bunların odunlaşmış olan zarları üzerinde kovucuklu noktalar bulunur. Trakeitler açıktohumlu bitkilerde olur.) [L]

TRAKEİT i. (fr. *trachéite*). Pnömoloji. Nefes borusunun iltihaplanması.

— ANSİKL. *Trakeit,* nadiren tek başına olur; hemen her zaman nezleye, gırtlağın veya bronşların bir hastalığına eşlik eder. Bir rahatsızlık duyusu ve batmalarla kendini belli eder. Hemen her zaman öksürük ve balgam vardır; sık sık spazmodik bir niteliğe bürünür. (L)

TRAKELHEMATOM i. (fr. *trachelhématome*). Doğ. Doğum sırasında yeni doğmuş çocuğun sternokleidomastoit kasının kopmasından ileri gelen kan oturması. (Az veya çok iri bir şişlik ve boyunda bir kasılma ile belirir.) [L]

TRAKELİLER çoğl. i. Zool. Trake ile solunan eklembacaklılara (çokayaklılar, örümcekler, böcekler) verilen ad; eklembacaklıların solungaçla solunan öteki bir sınıfına kabuklular denir. (Akrep, yer örümceği ve bazı böcekler trakesiz olmakla beraber bu grup arasında yer alır.) [L]

TRAKEL(O) —, yun. *trakhelos*, boyun'dan alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

TRAKELORAFİ i. (fr. *trachélorraphie*). Kadın-doğum. Doğum sırasında dölyatağı boynunda meydana gelen yırtıkları onarmak için Emmet'in tasarladığı ameliyat şekli. (L)

TRAKEO —, yun. *tracheia arteria*, sert atardamar'dan alınan ve anatomide nefes borusunu belirtmek için kullanılan önek. (L)

TRAKEOBRONKOSKOPİ i. (fr. *trachéobronchoscopie*). Pnömoloji. Ağızdan veya trakeotomi ile açılmış bir delikten sokulan bir boru ile nefes borusunu ve kalın bronşları doğrudan doğruya muayene usulü. Bk. BRONKOSKOPİ. (L)

TRAKEOBRONŞİT i. (fr. *trachéobronchite*). Pnömoloji. Bronşit komplikasyonu

Foto. LAROUSSE

TRAFİK İŞARETLERİ
KARAYOLU
YASAK VE TAHDİT İŞARETLERİ
DUR
dur
yol ver
taşıt trafiğine kapalı yol
taşıt giremez
sola dönülmez
geri dönülmez
motorlu taşıt giremez
kamyon giremez
otobüs giremez
yaya giremez
geçme yasağı
geçme yasağı sonu
klakson çalınmaz
azamî toplam ağırlık
azamî dingil ağırlığı
50
azamî hız
5/0
hız kısıtlaması sonu
P
park yapılmaz
azamî genişlik
azamî yükseklik
DUR POLİS
polis
GÜMRÜK DOUANE
gümrük
durulmaz
TEHLİKE İHBAR İŞARETLERİ
sağa viraj
devamlı virajlar
kavşak
dönel kavşak
tali yol kavşağı
yandan giriş
yaya geçidi
okul
yolda çalışma
demiryolu geçidi
kapanır geçit
%10
tehlikeli eğim
daralan kaplama
kasis
dikkat
iki yönlü trafik
kaygan yol
gevşek malzeme
yalı
gevşek şev
BİLGİ İŞARETLERİ
sağa mecburî yön
ada etrafında dönülür
P
park
P
parka gider
akaryakıt
tamirhane
genel telefon
çadırlı kamp yeri
römork kamp yeri
kamp yeri
ilkyardım istasyonu
H HASTANE
hastahane
200m
.... gider
ağır taşıt yolu
ERZURUM
Nüfus 106 300
Rakım 1950
E.23 68
Uşak 95
İzmir 318
Samsun 20
Ankara 45
Havza 3
Ankara 340
Sinop
Efes
yangın tehlikesi
ağır taşıt yolu
DEMİRYOLU
kare
semafor
kırmızı disk
ihtar
KAPALI
gündüz
gece
AÇIK
gündüz
gece
ön-ihtar
yavaşlama
yavaşlama ihtarı
mor kare
mavi disk
yeniden hız kazanma
R
sınırlı hız bölgesi başlangıcı
geri dönme
Z
40
ELLE VERİLEN İŞARETLER
dur (bekle)
yavaşla
yol açık
gündüz bayrakla
gece el feneri ile
BİLDİRGE TABLOLARI
Y
yol ayrımı bildirgesi
makas
G
garaj
D
depo
H
tampon (çıkmaz rayların sonuna konur)
Z
sınırlı hız bölgesi
R
yeniden hız kazanma
«Düdük çal!»
60
60
60
120
hareketli veya sabit T.I.V. hızlarını bildiren tablolar
otoraylar için
işaretsiz
geri dönme
işaretli
IŞIKLI YÖN BİLDİRİMİ
soldan hareketle birinci yön
soldan hareketle ikinci yön
soldan hareketle üçüncü yön
makas
işaretsiz hareketli T.I.V.
60
kare
fişek
işaretli hareketli T.I.V.
60
ihtar
yol ayrımı bildirgesi
Y
bu şemada yalnız bir hattın trafik işaretleri vardır

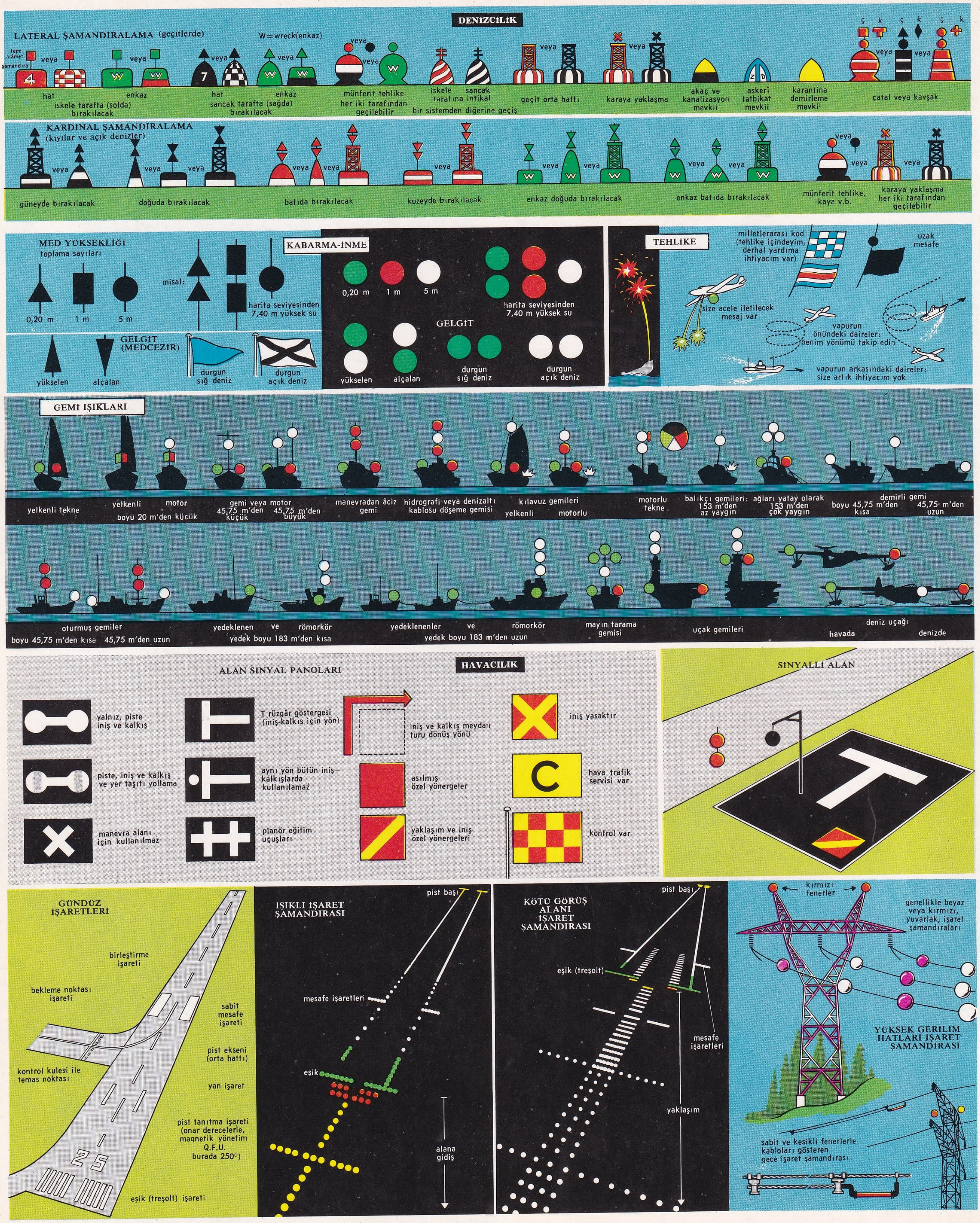
DENİZCİLİK
LATERAL ŞAMANDIRALAMA (geçitlerde)
W=wreck(enkaz)
tepe alâmeti
şamandıra
veya
hat
iskele tarafta (solda) bırakılacak
enkaz
hat
sancak tarafta (sağda) bırakılacak
enkaz
münferit tehlike her iki tarafından geçilebilir
iskele tarafına intikal
sancak
bir sistemden diğerine geçiş
geçit orta hattı
karaya yaklaşma
akaç ve kanalizasyon mevkii
askerî tatbikat mevkii
karantina demirleme mevkii
çatal veya kavşak
KARDİNAL ŞAMANDIRALAMA (kıyılar ve açık denizler)
güneyde bırakılacak
doğuda bırakılacak
batıda bırakılacak
kuzeyde bırakılacak
enkaz doğuda bırakılacak
enkaz batıda bırakılacak
münferit tehlike, kaya v.b.
karaya yaklaşma her iki tarafından geçilebilir
MED YÜKSEKLİĞİ toplama sayıları
0,20 m
1 m
5 m
misal:
harita seviyesinden 7,40 m yüksek su
GELGİT (MEDCEZİR)
yükselen
alçalan
durgun sığ deniz
durgun açık deniz
KABARMA-İNME
GELGİT
TEHLİKE
milletlerarası kod (tehlike içindeyim, derhal yardıma ihtiyacım var)
uzak mesafe
size acele iletilecek mesaj var
vapurun önündeki daireler: benim yönümü takip edin
vapurun arkasındaki daireler: size artık ihtiyacım yok
GEMİ IŞIKLARI
yelkenli tekne
yelkenli
motor
boyu 20 m'den küçük
gemi veya motor
45,75 m'den küçük
45,75 m'den büyük
manevradan âciz gemi
hidrografi veya denizaltı kablosu döşeme gemisi
kılavuz gemileri
yelkenli
motorlu
motorlu tekne
balıkçı gemileri:
153 m'den az yaygın
ağları yatay olarak 153 m'den çok yaygın
boyu 45,75 m'den kısa
demirli gemi
45,75 m'den uzun
oturmuş gemiler
boyu 45,75 m'den kısa
45,75 m'den uzun
yedeklenen
ve
römorkör
yedek boyu 183 m'den kısa
yedeklenenler
ve
römorkör
yedek boyu 183 m'den uzun
mayın tarama gemisi
uçak gemileri
deniz uçağı
havada
denizde
HAVACILIK
ALAN SİNYAL PANOLARI
yalnız, piste iniş ve kalkış
piste, iniş ve kalkış ve yer taşıtı yollama
manevra alanı için kullanılmaz
T rüzgâr göstergesi (iniş-kalkış için yön)
aynı yön bütün iniş-kalkışlarda kullanılamaz
planör eğitim uçuşları
iniş ve kalkış meydanı turu dönüş yönü
asılmış özel yönergeler
yaklaşım ve iniş özel yönergeleri
iniş yasaktır
C
hava trafik servisi var
kontrol var
SİNYALLİ ALAN
GÜNDÜZ İŞARETLERİ
birleştirme işareti
bekleme noktası işareti
sabit mesafe işareti
pist ekseni (orta hattı)
kontrol kulesi ile temas noktası
yan işaret
pist tanıtma işareti (onar derecelerle, magnetik yönetim Q.F.U. burada 250°)
25
eşik (treşolt) işareti
IŞIKLI İŞARET ŞAMANDIRASI
pist başı
mesafe işaretleri
eşik
alana gidiş
KÖTÜ GÖRÜŞ ALANI İŞARET ŞAMANDIRASI
pist başı
eşik (treşolt)
mesafe işaretleri
yaklaşım
kırmızı fenerler
genellikle beyaz veya kırmızı, yuvarlak, işaret şamandıraları
YÜKSEK GERİLİM HATLARI İŞARET ŞAMANDIRASI
sabit ve kesikli fenerlerle kabloları gösteren gece işaret şamandırası

yapmış trakeit; nezlenin sık görülen bir komplikasyonudur. (L)

TRAKEOMALASİ i. (fr. *trachéomalacie*). Pnömoloji. Kıkırdakların yağlı soysuzlaşmasından ileri gelen, nefes borusu yumuşaması; iri guatrların bir komplikasyonu olabilir. (L)

TRAKEOMİKOZ i. (fr. *trachéomycose*). Asalak mantar emeçlerinin bitkilerin damarlarına girmesiyle meydana gelen ve bitkinin sararmasına, sonra kısa zamanda ölmesine sebep olan çeşitli hastalıklara verilen ad. (*Verticillium* ve *fusarium*'un çeşitli türleri trakeomikoza sebep olur.) [L]

TRAKEOSEL i. (fr. *trachéocèle*). Gazlı boyun uru; nefes borusuyle ulaşımı olan bir boşluğun içine hava dolması ile meydana gelir. (L)

TRAKEOSTENOZ i. (fr. *trachéosténose*). Pnömoloji. Nefes borusunun daralması. (L)

TRAKEOTOMİ i. (fr. *trachéotomie*). Cerr. ve Vet. Gırtlakta bir engel bulunduğu zaman bir kanül aracılığıyle solunumu sağlamak veya sürekli olarak bronş sümüklerini emmek için nefes borusunu açma ameliyatı.

— ANSİKL. Cerr. *Trakeotomi*, gırtlakdili ödemi, krup, gırtlak kanseri gibi ağır hastalıklarda sık uygulanan, çok yararlı ve âcil bir ameliyattır. Nefes borusu açıldıktan sonra içeriye havanın girmesi için bir kanül sokulur. Kendiliğinden solunum olamıyorsa (koma, solunum kaslarının felci v.b.), kanül sunî bir solunum cihazına bağlanır. Cihaz düzenli bir basınç altında hastaya gerekli solunum gazlarını gönderir (reanimasyon).

— Vet. Trakeotomi sadece atlara ve sığırlara uygulanır. Geçici (gırtlak dili ödemi) olabildiği gibi sürekli de (atlarda müzmin soluğanlık) olabilir. (L)

Trakhis Kadınları (*Trakniniai*), Sophokles'in trajedisi (M. Ö. 420-410). Olay Trakhis'te (Teselya) geçer; koro, şehrin genç kızlarından kuruludur. Herakles, genç Hyole'ye aşık olur. Karısı Deianeir, Herakles'in bağlılığında emin olmak için ona Nessos'un kanına bulanmış bir gömlek giydirir. Herakles gömleği giyer giymez acıdan kıvranmağa başlar. Oğlu Hyllos, annesini lânetler, Deianeir ise umutsuzluk içinde kendini öldürür. Herakles o sırada sahnede görülür. Öc almak ister, ama bütün başına gelenlerin tanrıların eseri olduğunu ve sonunun geldiğini anlar. Oğlu Hyllos'a, Oite dağının tepesinde kendisini yakmasını emreder. Uzun konuşmalarla dolu piyeste dramatik unsur zayıfsa da, olaylar mükemmel bir mantık düzenine göre gelişir. (→ Bibliyo.) [L]

TRAKHONİTİS. Esk. coğ. Maveraiürdün sınırında kayalık bölge, Ürdün'ün doğusunda. Cebel Druz'un bugün Lecah adını taşıyan kısmı olan bu bölgede eskiden yağmacı kabileler yaşardı. (L)

TRAKİ —, önek. Bk. TRACHY.

TRAKİANDEZİT i. Petrogr. Yapı bakımından trakitle andezit arasında yer alan volkan kayası. Plajiyoklaz ile birlikte ortoz kapsaması bu kayanın başlıca özelliğidir. (L)

TRA KİEU, Orta Vietnam'da köy, Quang Nam ilinde, Çampa krallığının iki başkentlerinden biri. Burada arkeolojik kalıntılar, çok güzel heykeller ve M. S. VII. yy.dan kalma sanskritçe ve «çame» dilinde yazıtlar bulundu. (L)

TRAKİMEDÜZLER çoğl. i. Üreme bezleri sindirim sistemi kanallarında oluşan ve kenar dokunaçları dolu olan medüzler takımı. *Eşanl.* TRACHYMEDUSAE.

— ANSİKL. *Trakimedüzler*'de üreme doğrudan doğruyadır, yani ne hidramsı kurtçuk bulunur ne de döl çevrimi yer alır. Çok kaslı olan bu medüzler art arda sıçramalarla yüzer; işitme organları (otosist) çok gelişmiştir; bu organların içinde çok iri kalsiyum karbonat billûrları bulunur. Bütün denizlerde bu medüzlerin pek çok türü vardır; 3 000 m derinlikte de bunlardan avlanmıştır. (L)

TRAKİT i. (fr. *trachyte*'ten). Siyenitin kimyasal ve mineralojik bileşiminde bulunan volkan kayası. (Büyük miktarda alkalik feldispat kapsamasına karşılık içinde hemen hemen hiç kuvars veya nefelin bulunmaması trakitlerin başlıca özelliğidir. Dokusu porfirik, afirik veya camsı olabilir.) Bk. DOMİT. (L)

TRAKL (Georg), avusturyalı şair (Salzburg 1887 - Krakow 1914). 1912'de İnnsbruck'ta *Brenner* dergisi tarafından halka tanıtıldı. Ünü gittikçe yayıldı. 1919'da yayımlanan *Şiirler*'inde (Gedichte) Hofmannstal ve Hölderlin'in etkisi görülmekle beraber Baudelaire ve Rimbaud'nun da izlerine rastlanır. Trakl hayatın görünüşleri altında ölüm korkusunu keşfeden ve kurtuluşu şiirde arayan bir şairdi. İntihar etti. (L)

TRAKLAR veya **THRAKLAR**, Trakya bölgesinde yaşamış olan yerli halk. M.Ö. VIII.-VI. yy.a ait yazılı kaynaklarda adlarına rastlanan Trakların menşei hakkında çeşitli görüşler ileri sürülür. Mikov, Bronz çağının başlarında Tuna havzasındaki yabancı kavimlerin Güneydoğu Avrupa (özellikle Bulgaristan) topraklarına girdiklerini kabul eder. Çalışmalarını dil özellikleri üstüne değerlendiren V. Georgiev de Trakların Bulgaristan yöresinin tarihöncesi çağlardan beri yaşayan yerli halkın bir kolu olduğunu söyler ve Trakların yaşadığı bölgenin Trakya olduğunu ileri sürer. Herodotos, Trakların Hintlilerden sonra en büyük halk topluluğu olduklarını ve Besler, Odrysler, Triballer, Daklar, Getler, Dardanlar v.b. kollardan meydana geldiklerini belirtir. M. Ö. V. yy.da kral Teres'in başkanlığı altında, çeşitli trak kavimleri birleşerek Odrys krallığını kurdular. Bu hükümdarlık, kral Stialkes devrinde en parlak dönemini yaşadı. Makedonya kralı Philippos II ve oğlu Büyük İskender devrinde bölge, Makedonya sınırları içine alındı. M. Ö. III. yy.da Trakya bölgesine Keltler hâkim oldular. Sonra, Odrys krallığı bölgenin küçük bir kısmını ele geçirerek tekrar hâkimiyeti ele geçirdi. Uzun süre devam eden savaşlardan sonra, 46'da bölge Tracia adıyle Roma eyaleti oldu. Roma yönetimine girdiği halde eski idare sistemini korudu. III. yy.daki sürekli savaşlar, Trakya'nın gerilemesine ve Traklar arasında önemli sosyal sınıflar doğmasına sebep oldu. Büyük bir kısmı bugüne kalan tümülüs'ler bu sosyal farklılaşmanın en önemli belgeleridir. Bunların arasında en ünlüleri Brezovo, Divanlı, Kazanlık, Mezek, Seuthopolis'tir.

M.Ö. IV. yy.dan itibaren Traklar kuvvetli bir helen kültürü etkisinde kaldılar. Trak dili hakkında bütün bilgiler, bazı buluntular üzerinde yer alan yazılara dayanır. Bu yazıtlardan en önemlisi Brezovo'da bulunan altın bir yüzük üzerindedir. Ayrıca Strabon, Getler ile Trakların dil bakımından akraba olduklarını belirtir. (M)

TRAKONYA i. Zool. Bk. TRAKUNYA.

TRAKOSCAN. Bk. DRAŞKOVİÇ.

TRAKTÖR i. (fr. *tracteur*). Gevşek arazide tutunmasını sağlamak için tekerlekleri çeşitli organlarla (tırtıl, krampon v.b.) donatılmış, arkasına römork takmak için bir bağlantı takımı bulunan motorlu araç. Bk. ANSİKL.

— Bayınd. *Kepçeli traktör*, kablolarla idare edilen bir kepçe yardımıyle kazı topraklarının yüklenmesi için kullanılan tırtıllı hafif düzeltme makinesi.

— ANSİKL. *Traktör*, genel olarak bir taşıyıcı değildir, yükün yerleştirildiği bir römorku çekmeğe yarar. Römorkun yalnız bir tek taşıyıcı dingili varsa, römork traktör üzerine dayanır, fakat bu durumda traktör hareket kabiliyetinin bir kısmını kaybeder.

Tırtıllı veya lastik tekerleklerle donatılmış tarım traktörleri, başlangıçta hayvanla çekilen arabaların yerini aldı. Bugün ise hareketli ve gerçek enerji makineleri haline geldi. Traktörden alınan güç, çekilen veya taşınan bazı makineleri çalıştırır; bir hidrolik pompa, taşınan veya çekilen âletlerin kaldırılmasını, römork kepçelerinin uzaktan hareket ettirilmesini, hattâ tarım âletlerinin çalışma derinliğinin kontrolunu sağlar. Bir kayış kasnak düzeni, sabit makineleri (döver v.b.) çalıştırır; nihayet bazı traktörler kablolu bir bocurgatla, hattâ elektrik jeneratörüyle donatılmıştır.

● *Türkiye'de* 1970'te 105 865 traktör vardır. (LM)

TRAKTÖRLÜ sıf. (*traktör*'den *traktö*-*lü*). Ask. Mekanik bir traktör yardımıyle çekilerek istenilen yere götürülebilen bir savaş aracı için kullanılır: *Traktörlü top*. (Özellikle topçu malzemesine uygulanan bu terim, önceleri traktörle çekilen malzemeleri atla çekilen malzemelerden ayırt etmek için kullanıldı. Bu terim aynı zamanda kundağı motorlu araçları da kavram dışında bırakır.) [L]

TRAKTUS i. (lat. *tractus*, çekme eylemi). Dokubil. Organların yüzeyinde veya içerisinde görülen ve genellikle katılgan dokudan oluşan katılık. (Dayanıklı bir ağ veya bağ meydana getiren tel demetlerinden ibarettir.) [L]

TRAKUNYA veya **TRAKONYA** i. (yun. *trakhinos*, *drakon* > *drakaina*'dan). Zool. Yandan basık ince uzun gövdeli, ince pullu balık; ilk sırt yüzgecinde dikenli ve zehirli altı yedi kılçık bulunur. (Trakunyagillerden.) *Eşanl.* ÇARPANBALIĞI.

— ANSİKL. *Trakunya*'nın başlıca iki türü vardır: küçük trakunya (*Trachinus vipera*) 10-20 sm uzunluğunda, esmer benekli sarımsı külrenginde, karın tarafı gümüşî renktedir; büyük trakunya (*T. draco*) 50 sm uzunluğunda, mavi parıltılı kırmızımsı gridir ve üzerinde esmer benekler bulunur. Trakunyanın eti çok makbuldür, fakat dikenleri yüzünden bu balıklar tehlikelidir; dikenlerin açtığı yaralar çok acı verir ve zor iyileşir; yaralanan organ çabucak şişer ve şiş günlerce sürebilir. Yara genellikle bir Negmonla sona erer. Trakunyalar sığ kısımlarda bulunduğundan balıkçılar çıplak ayakla suyun içinde kuma basarak yürürken genellikle ayaklarından yara alırlar. (L)

TRAKYA, yun. **Thrake** veya **Thraki**, Doğu Avrupa'da bölge, Yunanistan'ın kuzeydoğu ucu ile Türkiye arasında bölüşülmüştür — Türk Trakyası (*Doğu Trakya*), Türkiye'nin Avrupa kıtasında kalan kesimi: yüzölç. 23 485 km²; 3 156 819 nüf. (1970); nüfus yoğunluğu, 134. Trakya, bugünkü Türkiye'nin bölünüşüne göre Edirne, Kırklareli, Tekirdağ illerinin bütününü, İstanbul ilinin on iki (Bakırköy, Beşiktaş, Beyoğlu, Eminönü, Eyüp, Fatih, Gaziosmanpaşa, Sarıyer, Şişli, Zeytinburnu, Çatalca, Silivri). Çanakkale ilinin de iki ilçesi (Eceaba ve Gelibolu) içine alır. Çevresinin uzunluğu - 155 km'yi bulan Trakya'nın büyük kısmı denizlerle kuşatılmıştır. Trakya'nın kara sınırları da aynı zamanda Türkiye cumhuriyetinin Bulgaristan ve Yunanistan ile siyasî sınırlarıdır. Bunlardan Bulgar sınırı (200 km), Karadeniz kıyısında Rezve deresi (bulgarca Rezovska Reka) ağzından başlar; Kapıkule yakınında Meriç yatağına kavuşur. Bu noktadan itibaren türk-yunan sınırı (204 km) başlar. Meriç ırmağının talveg'ini izleyen bu sınır, Edirne'nin istasyonu olan Karaağaç çevresini Türkiye'de bırakacak şekilde yalnız Edirne kesiminde Meriç ırmağının batısına geçer. Trakya, yeryüzü şekilleri bakımından kuzey ve güneyde dağlık kesimler, ortada geniş ovaları içine alır. Dağlık alanlar, kuzey ve kuzeydoğudaki Istıranca dağları, güney ve güneybatıdaki Gonus ve Koru dağlarıdır. Bu dağ toplulukları arasında geniş Ergene ovası yer alır. Tabiî bitki örtüsü de bu duruma uygundur; kuzey ve güneyde orman alanları, ortada step alanı yer alır. Nüfus yoğunluğunun (134) Türkiye ortalamasından fazla oluşu, Trakya'nın sık nüfuslu bir alan olduğunu gösterir. Bu sıklıkta İstanbul şehrinin varlığı önemli yer tutar; çünkü Trakya'da Türkiye'nin en az nüfuslu köşeleri de yer alır; Istıranca dağları ile Karadeniz arasında kalan kesim gibi. Trakya'da, nüfusu milyonu aşan İstanbul'dan başka 50 000'i aşan bir şehir (Edirne), 25 000-50 000 arasında olan 4 şehir (Tekirdağ, Çorlu, Kırklareli, Lüleburgaz) vardır. — Yunan Trakyası (*Batı Trakya*) bugün, Rodopi, İskeçe (Ksanthi) ve Meriç (Helros) nomoslarını içine alır; 356 000 nüf. Trakya Rodop'un güneydoğu yamaçlarında, çorak tepeli bölgelerde ve eskiden sağlığa zararlı olan, bugünse değerlendirilen (tahıl, tütün, pirinç, meyve ağaçları) bataklık ovalarda uzanır.

● *Tarih.* M. Ö II. binyılda Tuna, Kara-

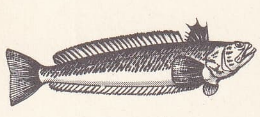
trakunya

trampet (müz.)

deniz ve Ege denizi arasında yerleşen hint - avrupa halkı Traklar, uzun süre kabile evresinde kaldılar ve Yunanlılar tarafından köle veya paralı asker olarak kullanıldılar. Yunanlılar Trakları «Asıl Traklar» (esmer ve dolikosefal) ve «Kızıl Traklar» (aslında Keltler) olarak ikiye ayırırlardı. Dionysos kültüne bağlı olan Traklar iyi savaşçılardı, Yunanca ile akraba bir dil konuşurlar, vücutlarına dövme yapar, ölülerini yakar ve cenaze ile ilgili tümülüsler dikerlerdi. Ülkeleri kereste, altın ve gümüş yatakları (Pangaion) ve tarıma elverişli topraklarıyle, M. Ö. VII. yy.dan sonra Ege kıyılarını (Khalkidike, Trake Khersonesos'u, Samothrake) kolonileştiren Yunanlıları cezbetti. Dara I'in M. Ö. 512'den sonra fethettiği Trakya, Kimon tarafından Perslerden kurtarılınca (475-462 sıraları) Atinalıların iktisadî kontrolu altına girdi. Fakat Makedonya kralları ve Traklardan Odrysis'liler kabilesi kıyı bölgesi için Atinalılarla çekiştiler. Amphipolis'in kaybından (424) sonra, müttefikleri malî isteklerinden bıktıkları Atina'dan ayrıldılar. M. Ö. IV. yy.da Trakya'yı birleştirmeğe çalışan Odrysis'liler sülâlesine Makedonyalı Philippos II metbuluğunu kabul ettirdi (352 - 340). Ülkenin iç kısmlarını denetlemekle görevli Makedonya kolonileri (Philippopolis) şehir hayatını başlattı; bu sırada önce Philippos (339), sonra İskender (335), Hebros'un kuzeyindeki Traklara (Get'ler, Triballos'lar) hâkimiyetlerini kabul ettirmeğe çalıştılar. Önce satrap, sonra Trakya kralı olan Lysimakhos devamlı olarak Odrysis'lilerle mücadele etti. Lysimakhos'un ölümünden sonra Lagoslular ve Antigonos'lar arasında çekişmeye yol açan kıyı bölgesi, Roma tarafından kısmen (Avrupa Khersonesos'u, Gelibolu yarımadası) Attalos'lara verildi (Apameia barışı, 188). Pydna'dan (168) sonra bir himaye bölgesi haline getirilen Odrysis ülkesine ve Makedonya'ya (149) hâkim olan Roma, son Bergama kralının ölümü (133) üzerine Trakya kıyısını miras olarak aldı; Roma o tarihten sonra kendi toprağını Skordisk Galyalılara veya Traklara karşı savundu ve mahallî kralları metbuluğu altında tuttu. Fakat Daçya'lıların Tuna üstündeki tehdidi (M. Ö. I. yy. ortası, Burebista) Roma'yı, ülkenin kuzeyini ilhak ederek Moisia eyaletini kurmağa (M. S. 6'ya doğru) yöneltti. Son trakya kralının öldürülmesinden sonra Roma, Trakya eyaletini kurdu (46); iki stratejik yolun geçtiği, romalıdan çok yunanlı olan kasaba ve kolonilerle dolu eyalet, Diocletianus tarafından Trakya diyosezine katıldı; diyosez avrupa eyaletlerini de (Dodope, Skuthia ve Moisia II) kapsıyordu; IV. yy.da Tuna cephesiyle İstanbul arasındaki durumu sayesinde yeni bir önem kazandı. Barbar istilâlarıyle yakılıp yıkılan bölgeye yerleşen İslavlar (VII. yy.) yavaş yavaş yunanlılaştılar; bu yüzden Konstantinos IV, bölgeyi ülkenin kuzeyini işgal eden Bulgarlara (VII. yy.) karşı İstanbul'u koruyacak bir askerî thema haline getirdi. XIII. yy.da Batı Anadolu'da kurulan Aydınoğulları ve Saruhanoğulları gibi türk beylikleri, bir çok defa Trakya'ya akın yaptılar. Fakat onların bu akınları Trakya'da bir türk yerleşmesine yol açmadı. Trakya'nın kesin olarak türk idaresine geçmesi ve Türklerin bu bölgede yerleşmeleri Osmanlılar zamanında oldu. Osmanlılar ilk defa Orhan Bey zamanında Trakya'ya geçtiler. Kısa zamanda Gelibolu (1354), Bolayır ve Tekirdağ, Osmanlıların eline geçti. Daha sonra Malkara, Hayrabolu, Vize, İpsala, Dimetoka, Edirne de alındı. Balkan devletlerinin Osmanlıları, Trakya'dan atma teşebbüsleri bir sonuç vermedi. Trakya toprakları Sofya, Vize, Kırkkilise (Kırklareli), Edirne gibi sancaklara ayrıldı ve Rumeli eyaletinin bir parçası oldu. Trakya Balkan savaşlarına (1912 - 1913) kadar Osmanlıların hâkimiyetinde kaldı. Bu savaşlar sonunda Trakya'nın büyük bir kısmı Osmanlıların elinden çıktı. Savaş sonunda bir çıkış yolu arayan Bulgaristan, önce bölgeyi hemen tamamıyle ilhak etti (Londra, mayıs 1913), sonra büyük bir kısmını Yunanistan ile Osmanlı imparatorluğuna geri vermek zorunda kaldı (1913). Neuilly antlaşmasıyle (kasım 1919) Kuzey Trakya fiilen Bulgaristan'a bırakıldı; Güney Trakya ise, hemen tamamıyle Yunanistan'a (Sevres antlaşması, ağustos 1920) verildi; sonra Türkiye (Doğu Trakya) ile Yunanistan (Batı Trakya) arasında bölüşüldü (Lozan antlaşması, temmuz 1923). İkinci Dünya savaşı sırasında Bulgaristan lehine değişen bu toprak durumu, fiilen 1945'te ve hukuken Paris antlaşmalarının imza edilmesiyle (1947) yeniden kuruldu.

● *Arkeoloji.* Trakya'nın çeşitli bölgelerinde, içlerinde çanak çömlek, pişmiş topraktan küçük heykeller, bronz işlemeli araba kalıntıları bulunan birçok tümülüs kazıldı. Birçok mezar taşında ölümünden sonra kahramanlaştırılmış «Trakya süvarisi» temsil edilir.

— Leng. *Trakya dili,* küçük yazıtlar aracılığıyle bilinen trakya - frigya öbeğinden eski dil. || *Trakya frikçesi,* hint - avrupa dil öbeği; eskiden Balkan yarımadasında ve Karadeniz'in batı kıyılarında konuşuldu. (ML)

Trakya - Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesi, Mondros mütarekesinden sonra Trakya'daki Türklerin haklarını korumak, onları teşkilâtlandırmak, bir saldırı halinde silâhla karşı koymak üzere kurulan (15 aralık 1918) cemiyet. Edirne'de Şehbender Şükrü Bey, Yolageldili tacir Kasım Efendi, Lüleburgazlı Şevket, Dimetokalı fabrikatör Cemal, Ahırköylü Ahmed, Edirne Belediye reisi Şevket Beyler tarafından kuruldu. Cemiyet Edirne, Kırklareli, Çatalca, Tekirdağ ve Gelibolu'da teşkilâtlandı. Kuruluşundan sonra Lüleburgaz'da (nisan 1920) ve Edirne'de (9 mayıs 1920) olmak üzere iki kongre yaptı. Lüleburgaz kongresi Osmanlı Mebusan meclisinin kapatılmasından sonra toplandı. Trakya'nın silâhla savunulması ve Ankara ile devamlı temas halinde bulunulmasına karar verildi. Edirne kongresinde halktan asker toplamak ve T.B.M.M.'ye bağlı olmak gibi kararlar alındı. Cemiyet İstanbul Mebusan meclisine ve T.B.M.M.'ye mebuslar gönderdi. Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk cemiyetinin kuruluşundan sonra onun bir şubesi oldu. (M)

TRALEE, İrlanda cumhuriyetinde (Munster ili) şehir, Kerry idare bölümünün merkezi. Tralee koyu yakınında; 10 300 nüf. Turizm merkezi. (L)

TRALİA i. *Ellobiidae* familyasından salyangoz çeşidi; ayağının parçasız oluşuyle melampus'tan ayrılır. (Tralialar karada, fakat denizin hemen yakınında yaşar; Antiller'de ve Pasifik adalarında bulunur.) [L]

TRALLEBORG, İsveç'te (Malmöhus) liman şehri, Baltık denizi kıyısında; 20 300 nüf. Almanya (Sassnitz) ve Polonya'ya (Gdynia) vapur servisleri. Kauçuk sanayii. Makine yapımı. Cam fabrikaları. (L)

TRALLES. Esk. coğ. Anadolu'da şehir; Aydın yakınında. Menderes ırmağı boyundaydı. Argoslular tarafından kurulduğu sanılan şehir, Pers hâkimiyeti altında yaşadı. Bergama krallığına bağlandı (M. Ö. 188 - 133) fakat M. Ö. 27'de bir depremle yıkıldı. Augustus tarafından onarıldıktan sonra Roma imparatorluğu zamanında zenginleşti. Tralles yunan dönemi sanatının büyük merkezlerinden biriydi. En önemli tapınağının Zeus Larasios tapınağı olduğu sanılır. Yapılan kazılarda bir gymnasion, bir tiyatro, bir revak, birçok yazıt ve heykel bulundu: manto giymiş bir delikanlı, dev boyutlu bir Apollo (İstanbul müzesi), Praksiteles tarafından yapılmış *Knidos Afroditi*'nin güzel bir kopyasının başı (Berlin müzesi). Bk. AYDIN. (ML)

TRAM i. (lat. *trama*'dan fr. *trame*). Graf. santl. Similigravür usullerinde duyar tabaka önüne konan, karelere, küçük yuvarlaklara veya baklavalara ayrılmış ekran. (Bk. ANSİKL.) || *İpek tram. Eşanl.* SERİGRAFİ.

— Televizyon. Bk. ÇERÇEVE.

— ANSİKL. Graf. santl. *Tram*'ın kullanılışındaki amaç, bir orijinalin (lavi resim, suluboya, bromür v.b.) yarım tonlarını, tramlı veya simili klişelerin resimlerini meydana getirecek bir dizi noktalı resim haline dönüştürmektir.

1882'de Meisenbach tarafından çizgili tramın, 1885'te Ives tarafından kare tramın bulunuşu, similigravürün gelişmesini sağladı. Saydam karelerinden her biri küçük bir diyafram vazifesi gören kare tram, duyar tabaka üzerine bir dizi paralel ışık demetinin düşmesini sağlar. Orijinalin beyaz kısımlarına tekabül eden çok ışıklı bölgelere ışığın kırınımından dolayı oluşan noktalar negatif üzerinde geniş bir yer kaplar; orijinalin siyah kısımlarına tekabül eden bölgelerde noktalar ya çok küçüktür, veya yok gibidir; yarı ışıklı bölgelerde oluşan noktalar, alınan ışık miktarıyle orantılı bir yüzey kaplar.

Saydam karelerin arasında donuk karelerin yer aldığı ve duyar tabakadan birçok milimetre uzağa yerleştirilen kare trama, doğrudan doğruya duyar tabakaya değen, *magenta* tram gibi *renk açıcı tramlar* eklenir. Noktalı tramlarla, önceki kadar geometrik şekilli olmayan klişeler elde edilir.

Tramlar genellikle inç başına düşen çizgilerin sayısıyle belirtilir. 100'lük bir tramda, ingiliz inç'i başına 100 çizgi yani santimetrede ortalama 40 çizgi bulunur. (L)

TRAMA i. Çeşitli bitkilerin köklerinde, yer altında yaşayan böcek. (*Trama radicis* bileşikgillerin [yabanî hindiba, marul, enginar v.b.] köküne dadanır ve çoğu zaman sebze bahçelerinde zarara yol açar. Homoptera takımının *aphididae* familyasından.) [L]

TRAMOLA i. (ital. *tiromolla*'dan). Denizc. Bk. TİRAMOLA.

TRAMP i. («gezgin» anlamında ing. k.). Denizc. *Tramp gemi,* düzenli hatlar üzerinde çalışmayan ve herhangi bir yükün bir yerden bir yere taşınması için kiralanan gemi. (Tramp gemileri genellikle kömür, maden cevheri, tahıl v.b. dökme yükler taşıdığı gibi, demir ve çelik mamullerini de parti yükler halinde taşır. Yapılışı ucuz, görünüşü oldukça sade, işletmeciliği ucuzdur.) || *Tramp seferi,* tramp geminin yaptığı sefer. Bk. SEFER. (M)

TRAMPA i. (ital. *tra* ve *ambo,* her ikisi arasında'dan). Değiştokuş, değiştirme. || *Trampa etmek,* değiştirmek.

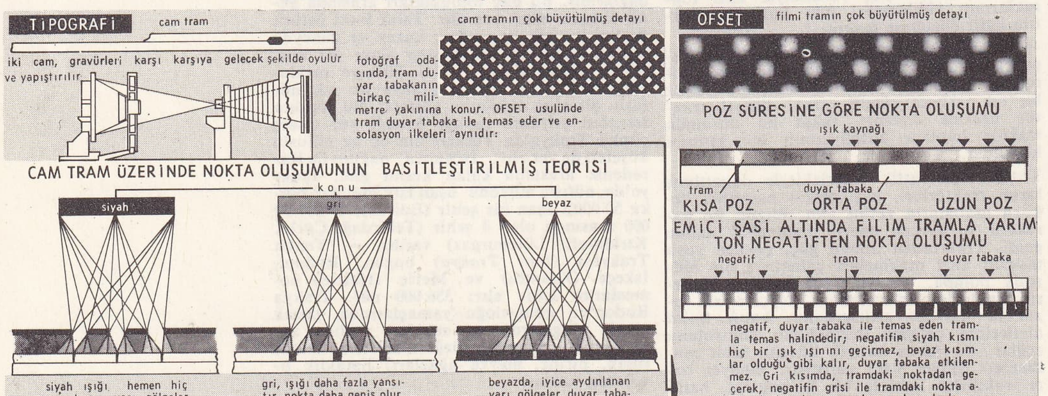

tram

Foto. LAROUSSE

— Huk. Belli veya belli edilebilir bir eşya veya hakkın mülkiyetinin, başka bir eşya veya hak ile değiştirilmesi.

— ANSİKL. Satım sözleşmesinde taraflardan birinin borcu, bir şeyin mülkiyetinin geçirilmesiyken, diğer tarafın borcu belli bir miktar parayı semen olarak ödemektir. *Trampa*'da ise, iki tarafın borcu da bir malın mülkiyetinin diğer tarafa geçirilmesidir. Yani burada malla para değil de, malla mal değiştirilmektedir. Bir otomobilin diğer bir otomobille, bir radyonun bir pikapla değiştirilmesinde olduğu gibi. Trampa da satım sözleşmesi gibi iki tarafa borç yükleyen bir sözleşmedir. Satıcı ve alıcının borçları yönünden satım sözleşmesindeki hükümler trampaya kıyasen uygulanır. Maddî ayıpların veya zapt fiili söz konusu ise, trampada bunları ileri sürenin iki hakkı vardır: sözleşmeden dönme ve tazminat isteme. Buna göre, zarara uğrayan taraf, sözleşmeden dönerek bozuk olan şeyi iade eder; fakat kendi ediminin geri verilmesi yerine tazminat isteyebilir. Bu yol genellikle, karşı tarafın malı iade edecek durumda olmaması halinde söz konusudur. Meselâ iade edilmesi gereken şey tüketime bağlı bir eşya ise ve iade borçlusu da bunu tüketmişse, alacaklı tazminat ister. Buna karşılık malın aynen geri verilmesi mümkünse, ayıbı ileri süren ve sözleşmeden dönen taraf, aynen verilmesini ister. Ayrıca aynen iadeyi isteyen taraf, karşı taraf kusursuzluğunu ispat edemedikçe, aynen iadeyle birlikte menfi tazminat da isteyebilir. Buna karşılık kendisine bozuk eşya verilen alıcının satımda olduğu gibi, semenin indirilmesini isteme hakkı yoktur. Çünkü burada karşı edim olarak, indirim istenebilecek bir para söz konusu değildir. İki tarafın vermek zorunda olduğu şey önemli derecede bozuksa, o zaman iki taraf da aynı haklara sahiptir. Yani iki taraf da sözleşmeden dönüp tazminat ister veya aynen geri vermeyi talep eder. En basit çözüm yolu, taraflardan birinin sözleşmeden dönmesi halinde diğer tarafın buna uymasıdır. Aksi halde, iki tarafın da farklı hakları kullanmaları halinde çözümü oldukça güç problemler ortaya çıkar. Maddî ayıplar yönünden söz konusu olan bu durum zapt yönünden de söz konusudur. Yani kendisine verilen şeyin zaptedilmesi halinde söz konusu kimse, verdiği eşyanın geri verilmesini veya bunu yapacak yerde, tazminat isteyebilir. (M)

TRAMPET i. (fr. *trompette* [?]). İki özel çomakla çalınan küçük davul.

— ANSİKL. Müz. *Trampet*'ler tek veya çift derili oluşlarına, ötüm kasalarının silindir biçiminde tahta, pişmiş toprak veya bakır kasnaklı oluşuna göre veya derinin yapıştırma, çivileme, bağlama usulüyle gerilmesine göre gruplara ayrılır. Bazen basit bir tahta çember deriyi taşımağa yeterlidir. Ters çevrilmiş tencere biçimindeki bir çeşit gonga *tunç trampet* adı verilir. (L)

TRAMPETÇİ i. (*trampet*'ten *trampet-çi*). Trampet çalan kimse. (M)

TRAMPİNG i. (ing. k.). Deniz huk. İstek üzerine yapılan ve belirli bir güzergâhı olmayan deniz yolculuğu. (L)

TRAMPLEN i. (ital. *trampolino*'dan fr. *tremplin*). Denize atlamak için kullanılan esnek tahta. || Kayakta atlama yapacak kayakçıya gerekli hızı sağlayan üzeri kar kaplı eğik alan. (L)

TRAMVAY i. (ing. *tram*, düz ray ve *way*, yol, hat'tan *tramway*). Yol profili üzerinde çıkıntı yapmayacak şekilde döşenmiş raylarda hareket eden taşıt: *Tramvaya bindiğim zaman ön tarafta bir boş yer buldum* (B. Felek).

— ANSİKL. Atla çekilen arabaların çalıştığı ilk *tramvay* yolu, 1842'de New York'ta fransız Loubat tarafından döşendi. Ülkesine dönen Loubat, orada da aynı amaçla çalışmalara başladı; fakat, Fransa'da tramvay yollarının döşenmesiyle ilgili bu ilk girişim pek yavaş ilerlerken, İngiltere (1860) ve Belçika'da tramvay yolları her yanı sarmıştı. Daha sonra elektrikli tramvaylar ortaya çıktı; bir hava veya yeraltı hattıyle santraldan çıkan akım, havaî (trolley) veya yeraltı bir sürtünme kontağının aracılığıyle motora geliyor ve raylar

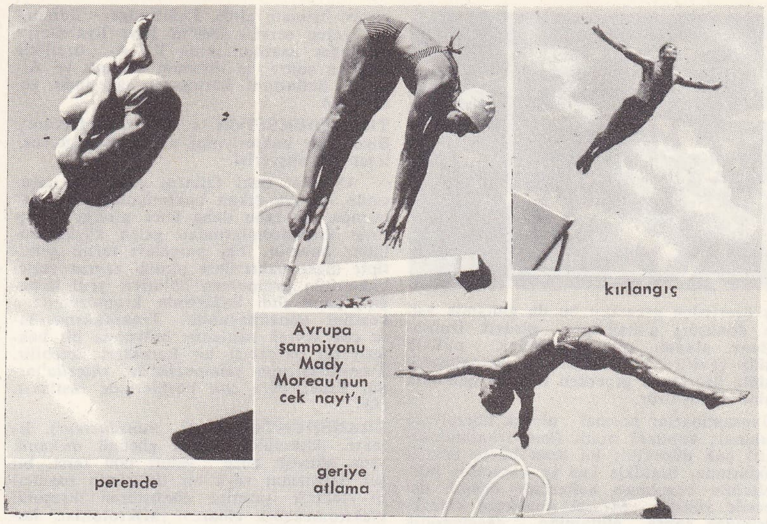

tramplen

veya toprak vasıtayle santrala dönüyordu. Taşıtın hareketi ve hız değiştirmesi özel bir komütatörle sağlanıyordu; bu komütatör, vatmanın kumandasıyle devre arasına dirençler sokabiliyordu. Trafiğin gittikçe yoğunlaşması, yolu çok kapatan ve hareket kabiliyeti az olan tramvayların yerini otobüs veya troleybüslerin almasıyle sonuçlandı. Bununla birlikte, A.B.D.'de ve bazı avrupa ülkelerinde modern ve süratli tramvaylar (*PCC car*) hâlâ büyük ölçüde kullanılmaktadır.

● *Türkiye'ye* ilk tramvay 3 eylül 1869'da Konstantin Karopano Efendinin kurduğu kumpanya tarafından getirildi. Atla çekilen bu tramvaylar ilk defa Azapkapı'dan başlamak üzere Galata - Tophane - Beşiktaş arasında işletmeye açıldı. 1914'te elektrikle işlemeğe başladı. Şehir trafiğini aksatması nedeniyle önce İstanbul yakasından (12 ağustos 1961), daha sonra Kadıköy yakasından kaldırıldı (14 kasım 1967). [LM]

TRAN, bir Vietnam sülâlesinin adı; saray entrikaları sonunda Li hanedanından bir prensesle evlenen Tran Canh tarafından kuruldu. Tran sülâlesi (1400-1407 yıllarında Ho'ların hükümdarlığı zorbalıkla ele geçirmeleri dışında) 1225'ten 1413'e kadar hüküm sürdü. (L)

TRANAS, İsveç'te (Jönköping) şehir, Sommen gölü yakınında; 15 900 nüf. Turizm ve sayfiye merkezi. (L)

TRANÇA i. Özellikle sıcak denizlerde yaygın kemikli balık. (İlmî adı *pagrus ehrenbergii*. İzmaritgillerden.)

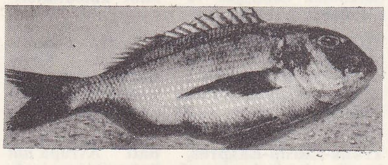

— ANSİKL. *Trança*, oval gövdeli, dişli bir balıktır; dişlerin bazısı yassı, bazısı sivridir; başka balıkları ve canlıları avlayarak beslenir. Sinagritlerin tersine bunlar tamamen etçildir. Akdeniz ve Atlantik'te yaygın olan trançanın sırtı pembe veya kırmızımsı, karnının altı gümüşîdir; boyu 75 sm'yi bulur. (L)

TRANDİL i. (ing. *trundle*'dan). Denizc. *Trandil postası*, pupayı takviye etmeğe yarayan ve kıç yelpazede en geride bulunan ağaç tiriz veya kemere. (L)

TRANG DA, Vietnam'da (Kuzey Vietnam, Tuyen Quang ili) yer, Claire (Duru) ırmağı vâdisinde; çinko madeni. (L)

TRAN HANH DU. Bk. HAY HUNG.

TRANİ, İtalya'da şehir, Apulia'da (Bari ili), Adriya denizi kıyısında; 38 100 nüf. Burası 1134'te Sicilya kralı Roger II tarafından yıkılan, kral Frederic II tarafından yeniden kurulan (1215) ve imtiyazlar verilen eski *Traanapolis* şehridir. XI. - XIII. yy.dan kalma roman üslûbunda katedral. XII. yy.dan kalma Ognissanti kilisesi; 1233'te Frederic II'nin yaptırdığı şato. Balıkçılık limanı. Boksit işlenmesi. (L)

TRANKDEK i. (ing. *trunk*, gövde ve *deck*, güverte'den). Denizc. Ambar ağzı mezarnası güverte üstü yapılar hizasına kadar yükselen ve bu yapılara bağlanan gemi. (L)

TRAN NİNH yaylası, Laos'ta tabiî bölge, Ksieng-Huang ilinde. Kumtaşlı bir aşınma yaylasıdır (1 000 - 1 200 m yüksl.) Şistli tepeler, killi çöküntüler ve çökme havzaları (Tarres ovası) yüzey şekillerini meydana getirir. Kuzey kenarında Tonkin yönünde uzanan kalkerli yaylalar yer alan Tran Ninh, batıda ve güneyde billûrlu dağlardan meydana gelir; kütleleri Mekong ve kolları boğazlarla (2 850 m yüksl.) aşar. Bölgede Lalar, İtalar ve Meolar yaşar. (L) (L)

TRANQUİLLİ (Secondo). Bk. SİLONE (İgnazio).

TRANS—, lat. *trans*, ötesi, arkası'ndan alınan ve önüne getirildiği pek çok kelimeye «ötesi, ötede» gibi anlamlar kazandıran ve bir yerden başka bir yere, bir durumdan başka bir duruma geçişi belirten önek. (L)

TRANS i. (fr. *transe*). Giz. ilm. Medyumların ruhla ilişki kurdukları zaman, girdikleri özel hipnoz durumu. (L)

TRANSALAY, Pamir'in kuzey kısmında kütle, S.S.C.B.'nin en yüksek doruğunu (Komünizm doruğu: 7 495 m) taşır. (L)

TRANSAMİNASYON i. (fr. *transamination*). Biyokim. Bir transaminaz etkisiyle NH_2 amin grubunun bir cisimden ötekine geçmesi. (L)

TRANSAMİNAZ i. (fr. *transaminase*). Biyokim. Transaminasyon yapan, yani bir NH_2 grubunu bir cisimden ötekine geçiren enzim.

— ANSİKL. Pek çok *transaminaz* varsa da yalnız ikisi ölçülebilmektedir. Bunlardan gütamino - oksaloasetik transaminaz aspartik asidi aminsizleştirerek oksalaasetik aside çevirir; NH_2 kökü α - ketoglütarik a-

Foto. LAROUSSE; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

Şişli deposundan son seferine çıkan tramvay (1961)

sit üzerinden geçerken bu da glütamik aside dönüşür; glütamino - pirüvik transaminaz, alanını aminsizleştirerek pirüvik aside çevirir; NH_2 kökü α - ketoglütarik asidin üzerinden geçerken onu da glütamik aside dönüştürür.

Transaminazlar normal olarak hücrelerde bulunur; kandaki oranı (kan transaminazları) çok düşüktür; bu oran hücre bozukluklarında, özellikle kas ve karaciğer hücrelerinin bozulması hallerinde önemli derecede yükselir. Meselâ miyokard enfarktüsünden sonra glütamino - oksaloasetik transaminaz oranı hızla ve belirgin şekilde yükselir; başka herhangi bir kasta bozukluk olmamak şartıyle bu belirti miyokard enfarktüsü için en emin teşhis yoludur. Glütaminopirüvik transaminazın yükselmesi de karaciğer hücrelerinde hastalık bulunduğunu gösterir. (L)

Transand veya **Transandino demiryolu,** And dağlarını aşan demiryolu, 1 423 km uzunluğunda olan ilk Transand demiryolu 1910'da hizmete girdi; Buenos Aires'i, Mendoza ve Cumbre boğazı (3 842 m) üzerinden Valperaiso'ya bağlar. Sık sık karlarla kapanan bu yolla bugün havayolu rekabet etmektedir. Kuzeyden güneye giden ikinci Transand demiryolu eski Peru karayolunu takip eder, Uyuni, La Qunica, Salta ve Tucaman'dan geçerek La Paz ile Buenos Aires'i birbirine bağlar. La Paz'dan sonra Puno'ya kadar Titicaca gölü vapurla aşılır. Puno'dan Cuzco'ya trenle gidilir. Bu güney yoluna Puno-Mollendo, La Paz-Orica, Uyuni - Antofagasta hatları bağlanır; üçüncü Transand yolu Salta'yı Locompa boğazı (3 858 m) üzerinden Antofagasta'ya bağlar. Güney And dağlarında Zapala'yı (Arjantin) Lebu'ya (Şili) bağlayacak bir demiryolu inşa edilmektedir. (L)

TRANSANDANT sıf. (fr. *transcendante*). Mat. Bk. ÜSTÜN.

TRANSANDANTAL i. (fr. *transcendantal*). Bk. DENEYÜSTÜ.

TRANSANDANTALİZM i. (fr. *transcendantalisme*). Bk. DENEYÜSTÜCÜLÜK.

TRANSATLANTİK sıf. (fr. *transatlantique*). Atlantiği aşan: *Transatlantik posta vapurları*.

◆ İ. Atlantik denizini aşarak Eski ve Yeni Dünya arasında çalışan gemi: *Fransız transatlantikleri*. (L)

Transavustralya demiryolu, 1917'den beri Augusta limanını (Güney Avustralya) Kalgoorlie'ye (Batı Avustralya) bağlayan demiryolu; Avustralya'yı baştan başa aşan hattın orta kısmıdır ve iktisadî değeri oldukça azdır. (L)

Trans-Canadian Air Lines (T.C.A.) veya **Air-Canada,** kanada hava nakliye şirketi. 1937'de kurulan şirketin ilk ticarî servisi, Vancouver ile Seattle arasında hizmete girdi; 1938'de Montreal ile Vancouver arasında bir posta ve paket servisi çalışıyordu; 1939'da Montreal - Vancouver yolcu servisi ve Lethbridge - Edmonton yolcu servisi hizmete girdi. Lethbridge - Edmonton yolcu servisi 1940'ta Kıyı Eyaletleri'ne kadar uzatıldı. Ama T.C.A. özellikle 1945'ten sonra, iç turizmin artması ve Atlantik hatlarının kurulması sayesinde gelişti. (L)

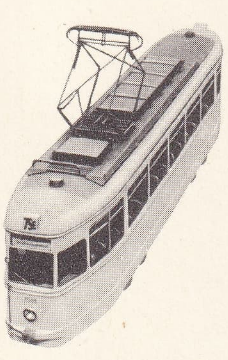

modern, Berlin

tramvaylar

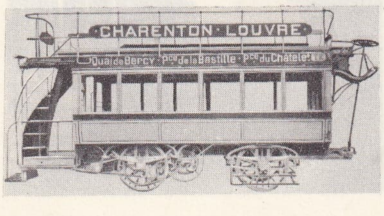

N. T. Raffard'ın yaptığı elektrikli tramvay (1881)

TRANSDÜKSİYON i. (fr. *transduction*). Biyol. Bir bakteriyofaj aracılığıyle gerçekleşen gen alışverişi.

— ANSİKL. Özel fajların çoğalması sırasında, ortaya çıkan bakteriyofaj parçacıklarında, bu fajın daha önce girdiği bakterinin kromozomlarından gelen küçük bölütler bulunur. Faj parçaları farklı genotipte diğer bakterilere girdiği zaman verici bakterinin kromozom bölütleri yeni konağın, yani alıcı bakterinin kromozomunda kendini tamamlayabilir. *Transdüksiyon*'lara çok seyrek rastlanır: milyonda bir bakteriyofaj parçacığı bir karakteri iletebilir. Transdüksiyona *salmonella*'da, *shigella*'larda, *Escherichia coli* basillerinde rastlanır. (L)

TRANSDÜKTÖR i. (fr. *transducteur*). Elektr. Alternatif akımın gücünü mekanik veya akustik güce yahut tam tersi, bir ses dalgasının veya bir titreşimin basıncını elektrik işaretine dönüştüren titreşimli elektromekanik cihaz. (Mikrofonlar, hoparlörler, ültrason cihazları birer transdüktördür.) [L]

TRANSEPTUM i. (lat. k.). Mim. Koro yerini esas sahın ve yan sahınlardan ayıran ve istavrozun kollarını meydana getiren enlemesine sahın. || *Transeptum karesi*, bir kilisenin transeptumu ile sahnının kesişme noktası. (Üzerinde genellikle bir kubbe veya kule bulunur.)

— ANSİKL. *Transeptum* uzun zaman, laiklerin giremediği ve ruhanîlere ait bir yerdi, cemaat ise sahında toplanırdı. Daha sonra transeptumun kolları da cemaata ayrıldı ve ruhanîlere sadece orta kısım kaldı.

Transeptum ve sahnın ortak kemer açıklığına *transeptum çaprazı* denir; bunu örten tonoz salondakilerden daha büyük kemerlere dayanır ve üzerinde genellikle bir kubbe (Fransa'nın güneybatısı) veya lamba biçimli bir kule (Normandiya) bulunur. İstavroz kolları genellikle düz bir duvardan meydana gelirse de yarım daire şeklinde bittiği de olur (Soissons katedrali); birçoğuna küçük absidler (absidioles) açılır (Solignac, Ripoll). Bazı transeptumların da yan sahınları (Conques, Saint-Jacques-de-Compostelle) ve üstlerinde tribünleri (Caen'de Saint-Etienne, Laou katedrali) vardır. Çift transeptumlu kiliselere Renanya'da sık rastlanmasına karşılık Fransa'da bunların sayısı çok azdır (Eski Cluny Manastırı kilisesi, Saint Quentin).

Bununla beraber transeptum vaz geçilmez bir eleman değildir ve birçok tapınakta bulunmaz (Bourges ve Albi katedralleri, Coudebec kilisesi). [L]

TRANSESTERLEŞTİRME i. (fr. *transestérification*'dan). Yağlı maddeler. Kesin olarak sabitleştirilmiş bir sıcaklıkta, bir katalizör etkisiyle, alifatik zincirleri bir molekülden diğerine değiştirerek gliserinlerin yapısını değiştirme. (L)

Trans-Europ-Ekspres, Batı Avrupa'nın büyük şehirleri arasında hızlı ulaşımı sağlayan milletlerarası trenlerin tümü. Bu trenler, yapısı birbirinden farklı otomotris katarlardan meydana gelir, fakat ortak yanları yolculara sağlanan büyük konfor ve Milletlerarası Demiryolu birliği tarafından belirlenen aynı sefer programına uymalarıdır. (L)

TRANSFER i. (fr. *transfert*). Bir yerden başka bir yere taşıma veya götürme eylemi. || Bir kimsenin herhangi bir hakkını bir başkasına aktarmasını sağlayan edim. || *Transfer edilebilir*, nakli yapılabilir.

— Deneysel psikol. Başka bir ödevin yerine getirilmesinden sonra, belli bir faaliyetin etkinlik düzeyinde meydana gelen bir değişme olayı. (Bk. ANSİKL.) || *İki yanlı transfer*, kol veya el gibi vücut üyelerinden birinin belli bir faaliyetteki performansında, öteki üyenin aynı faaliyetteki ezgersizleri dolayısıyle meydana gelen değişme. (Bk. ANSİKL.) || *İlkeler ve metotlar transferi*, bir ödevin, kendisini izleyen diğer ödev üzerinde (eğer her iki ödev de aynı ilkelere dayanıyorsa) meydana getirdiği etki. Bu olay, ödevin birindeki egzersizin diğer ödevin gerçekleştirilmesini kolaylaştırdığını ortaya çıkarır. (Demek ki, ilkeler ile metotların bilinmesi, ya bir el ustalığının transferinde veya problem çözümüne ilişkin denemelerde, esaslı bir yer tutar.) [Bk. ANSİKL.] || *Proaktif transfer*, bir faaliyetin gerçekleştirilmesiyle bunu izleyen ve bununla özdeş olmayan diğer bir faaliyet üzerinde meydana gelen değişme. (Bu değişme, ya ikinci ödevin kolaylaştırılması yönünde olur [proaktif kolaylaştırma] ve bu durumda olumlu transfer söz konusudur veya ikinci ödevin yerine getirilmesinde bir verimlilik düşmesi yönünde gerçekleşir [bu durumda da olumsuz transfer söz konusudur]. Olumlu etkilerle olumsuz etkiler arasında eşitlik olursa, sonuç sıfırdır.) || *Retroaktif transfer*, bir ödevin hatırlanması veya yeniden öğrenilmesi üzerinde meydana gelen etki. Bu etki, hatırlama veya yeniden öğrenme ile ilk öğrenme arasına giren bir başka ödev dolayısıyle meydana gelir.

— İkt. *Transfer edilebilirlik*, bazı çok taraflı milletlerarası takaslı ödemeler usulü sayesinde daha başka paralara çevrilebilen bir paranın özelliği.

— Mekan. *Transfer hattı* veya *zinciri*, işlenecek parçaların otomatik olarak bir makineden diğerine geçtiği transfer tezgâhı dizisini kapsayan atelye tesisi. || *Transfer tezgâhı*, talaş kaldırma sırasında, işlenecek parçanın sabit kaldığı, çok işleme mevkili takım tezgâhı. (Parça otomatik olarak işlenir ve ara işlemler sırasında bir mevkiden öbürüne mekanik bir şekilde geçer.) Bk. ANSİKL.

— Psikanaliz. Bk. ANSİKL.

— Psikol. Bir nesnenin daha önce yol açtığı bir duygunluk halinin bir başka nesneye yöneltilmesinden doğan psikanaliz olayı.

— Sibern. Bir giriş işaretine dayanarak bir çıkış işareti meydana getiren bir sistemin genel eylemi. (Çıkış enerjisi giriş enerjisini aşarsa, yani giriş işareti enerjinin serbest kalmasını sağlarsa, işarete aktif denir. Eğer çıkış enerjisi giriş enerjisinden azsa işaret *pasif*'tir. İki enerji eşit olduğu zaman da işaret *tutucu*'dur. Bu durumda sistem bir iletimi sağlamakla yetinir.) || *Transfer fonksiyonu*. Bk. TRANSMİTTANS.

— Spor. Bir profesyonel sporcunun bir kulüpten diğer kulübe ücret karşılığı geçmesi.

— ANSİKL. Deneysel psikol. *Transfer* üzerinde yapılan deneylerin hemen hepsi, proaktif transferin etkilerini incelemektedir. Deneysel çalışmalarda, genellikle, iki ödeve tabi tutulan bir deney grubu ile yalnız ikinci ödeve tabi tutulan kontrol grubu kullanılır. İkinci ödevde elde edilen sonuç farkları, transfere atfedilir.

Transfer oranını değerlendirmek üzere kullanılan indis, Murdock'un teklif ettiği (1957) formüldür:

$$T = \frac{C - E}{E + C} \times 100.$$

Burada T, transfer yüzdesi; E, deney grubu tarafından ikinci ödevde elde edilen başarı seviyesi, C de kontrol grubu tarafından ikinci deneyde sağlanan başarı seviyesidir. Buna benzeyen fakat her iki gruptaki hataları da hesaba katan diğer bir formül, gene transfer yüzdesini hesaplamayı mümkün kılar:

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN); Ullstein (LAROUSSE)

$$T = \frac{C - E}{C + E} \times 100.$$

Burada, C ve E, ikinci ödevde iki grubun hatalarını ifade eder. Transfer olayı, algısal faaliyetler alanında olduğu kadar (*ayırt edici transfer*), hareket faaliyetleri alanında (*iki yanlı transfer*) ve zihinsel alanda da (*ilkeler ve metotlar transferi*) kendini gösterir.

● *Bu olayın en önemli nitelikleri, birçok deneysel incelemeyle ortaya çıkarılmıştır:* 1. *transferin etkisi, ilk ödevdeki egzersizin derecesine bağlıdır* (Murdock, 1960). İlk ödevdeki cevapların mahiyeti ikinci ödevdeki cevapların mahiyetine (bu ödev yeni uyartılarla eski cevapları bağlamaktan ibaret olunca) benzediği ölçüde, olumlu transfer de net bir şekilde artış gösterir. İkinci ödev, ilk ödevin uyartıları yeni cevaplara bağladığı zaman ilk ödevde, orta bir egzersiz karşılığında, olumsuz etkiler (*araya girmeler*) görülür.

Transfer durumu, bir yandan eski uyartılar, öte yandan da eski cevaplar arasında yerleşmiş bulunan bağlantıları altüst ettiği zaman, transfer olayı meydana gelmez; 2. *transferin etkisi, iki ödevi birbirinden ayıran zaman fasılasına bağlıdır.* Gerçekten de transfer dinamik bir olaydır ve zaman fasılasının etkisi de, unutmaya sıkı sıkıya bağlıdır. Bunch ve Rogers (1936), farelerde, T şeklindeki iki labirentin öğrenilmesini hiç bir zaman fasılası ayırmadığı takdirde ikinci labirentin öğrenilmesi için gereken zamanla ölçülen transferin sıfır olduğunu göstermişlerdir. Yine bu araştırıcılar, transferin, 1 ilâ 7 gün arasında değişen bir fasıla için olumlu olduğunu, ama 14 günü aşan bir fasıla için ise olumsuz nitelik taşıdığını ortaya koymuşlardır.

● *Transfere ilişkin açıklayıcı teoriler,* iki genel eğilime göre gruplaştırılabilir:

1. transferin etkililiği, temel olarak, genel bir öğrenme tavrına, daha önceki terbiye ve görgünün sağladığı derslerden faydalanma kabiliyetine bağlanabilir: demek ki bu, öğrenmeyi öğrenmektir. Bu teori, deneğin faaliyeti üzerinde önemle durmakta ve birçok deneyin de açıklanmasını mümkün kılmaktadır. Bu deneyler arasında, duyu - hareket faaliyetleriyle ilgili olanlar da vardır;

2. ikinci görüş ise, bir transfer etkisine imkân veren ödevlerin nesnel nitelikleri ve özellikle benzerlikleri üstünde durur (msl. uyartıların, cevapların ve uyartılarla cevaplar arasındaki bağlantıların benzerliği) [Osgood, 1950].

● *İki yanlı transfer.* İki yanlı transferin etkilerini incelemek için en fazla kullanılan denemeler, aynada resim çizme denemeleridir. Bu denemelerde, denekler bir yıldızın çizilişini kurşun kalemle izlemek durumundadırlar. Fakat kendi ellerini ve çizilen deseni ancak aynada görebilirler. Bütün denekler, önce sol elle beş tane çizgi çizmeye başlarlar. Sonra, bu performans esasına göre, biri deney grubu, diğeri kontrol grubu olmak üzere birbirine eşit iki gruba ayrılırlar. Kontrol grubu dinlenme halindeyken, deney grubu, sağ eli kullanarak yoğun bir «aynada resim çizme» egzersizine tabi tutulur (mesela bu gruba 50 deneme yaptırılır). Sonra, her iki gruptan, sol elle 5 denemede bulunması istenir. İşte bu denemelerde, deney grubunun, daha iyi sonuçlar elde ettiği gözlenir. Demek ki, iki yanlı olumlu transfer meydana gelmiştir.

— Bray (1928), olumlu transferin, algı-hareket koordinasyonu egzersizlerinden meydana geldiğini ve sadece, aynadan dolayı ortaya çıkan yansıtma etkisini telâfi etmek için gerekli olan belirli hareketlerin bilinmesinden doğmadığını ortaya koydu. Bu algı - hareket koordinasyonu aynı yandaki veya karşı yandaki ayağa da aktarılabilecek niteliktedir.

— Lashley (1924), bu gibi transfer etkileri kaynağının, beyin kabuğu ve özellikle beyin yarımyuvarları arasındaki bağlantılara ilişkin olduğunu ileri sürdü. Meselâ, Lashley gelişmiş maymunlarda, sağ hareket kabuğunun sol hareket kabuğundan ayırmış ve sonra, maymunu, sağ elini kullanmağa alıştırmıştır. Sağ hareket bölgesi tahrip edilince ve sol el de yeniden normal olarak işleyebilecek hale gelince, Lashley, maymuna, sol elini kullanmasını öğretmiştir. Deney sonucunda, bu öğretmenin evvelce sağ elle bir egzersiz yapılmamış olduğu zamankine oranla daha iyi bir sonuç verdiğini görmüştür. İki yanlı transfer olayı, bir uzvun diğer uzvun yerine geçmesi ve onun ödevini görmesi olgusuna bağlanmıştır.

● *İlkeler ve metotlar transferi.* Judd, artık klasik olmuş bir deneyde, iki denek grubu meydana getirmiş ve bu denekleri, suya batırılmış bir hedefe küçük oklar atmaya alıştırmıştı. Ama, ışığın kırılması ilkesini sadece deney grubuna açıklamış ve her iki grubun egzersizini, aynı öğrenme ve ustalık seviyesine ulaşılıncaya kadar sürdürmüştü. Transfer durumunda ise, hedefin suya daldırılma derinliği değiştiriliyordu. Bu değişiklik karşısında deney grubu üyelerinin, söz konusu ikinci denemede, daha iyi sonuçlar elde ettiği görüldü. Demek ki maharetle ilgili ödevlerde ilkenin bilinmesi, transferi kolaylaştırmaktadır.

— Katona (1940), transferi, problemlerin çözülmesiyle ilgili deneysel durumlarda işe karışan temel süreçlerden biri saymaktadır (bu problemlerin çözümü ilkesi, genel bir ilkenin tikel bazı durumlara uygulanması esasına dayanır). Katona şunu göstermiştir: bir iskambil oyunu ilkesinin kendilerine açıklanmış olduğu deney grubu üyeleri, benzer ödevleri, bu oyunu yürütmek için, iskambil kâğıtlarının gerektiği yerlere konmasını ezberlemiş olan kontrol grubundan daha kolaylıkla yerine getirmektedir (hattâ, kontrol grubu için bir olumsuz transfer bile söz konusudur). Katona'ya göre, transferin etkisi, genel ilkelerin edinilmesinden doğar ve sadece tikel bir problemin çözümüne imkân veren mekanik alışkanlıklara karşıttır. Bununla beraber genel ilkelerin bilinmesi yeterli değildir; kişilerin, buna benzer ödevlerde, bu ilkelerden faydalanmayı düşünmeleri gerekir. Bu da, kişinin faaliyet göstermesini zorunlu kılar.

— Mekan. Bir *transfer tezgâhı*'nda, işlenecek parçalar otomatik olarak ilerler; ayrıca, işlenmeleri gereken ve birbirini izleyen farklı mevkilerde otomatik olarak bağlanır. Her mevkide takımların ilerlemesi, kamlar ve çubuklarla çalıştırılan elektromagnetik bir kontaktörle kumanda edilir; bu kam ve çubuklar, önceden belirlenmiş işleme çevrimi uyarınca çeşitli işlemleri başlatmağa yarar. Transfer tezgâhları en karmaşık işlemlerin, çok kısa sürede ve maksimum hassaslıkla asgarî el emeği kullanılarak yapılmasına imkân verir. Bu tür tesisler otomobil sanayiinde kurulmuştur ve motor bloku gibi büyük seriler halindeki parçaların işlenmesine çok elverişlidir.

— Psikanal. Psikanaliz, transfer olayını psikanaliz tedavisinin temel nitelikte bir unsuru sayar. Hasta, bu olayda; çocukluktan beri ana ve babasına karşı yerleşmiş tutumlarını düşünce yoluyle hatırlamak yerine, bu tutumları analizcinin kişiliğinde tekrarlar. Böylece, klinik nevrozlar bir *transfer nevrozu*'na dönüşür ve bunun çözümlenmesi de çocukluktaki nevrozun keşfine bağlıdır.
Freud, transferi daha ilk çalışmalarında keşfetti. Freud'un transfere elverişlilik konusundaki fikirleri, zorunlu tekrarlama itimi hakkındaki görüşünün gelişmesine tekabül eder. Freud, başlangıçta transferi, çözümlenmemiş olan ve yoksun kalma - bastırma - geriye dönme - takılma sürecine boyun eğen bir çocukluk çağı çatışmasının süregitmesi olarak gördü. Transferdeki tekrarın, haz ve acı ilkesine uygun olarak ihtiyaçların tekrarından doğduğunu ileri sürdü.

Transferle ilgili ikinci görüşünde ise çocukluk çatışmasından doğan başarısızlığın, narsisizme değgin bir bozukluğa yol açtığı görüşünü savundu. Demek ki, çatışmanın tekrarlanması haz ve acı ilkesine aykırıydı. Böylece hasta özel bir tekrarlama ihtiyacının etkisi altında kalıyordu. Birçok klinik olgu, transferin, bir yandan öznedeki boşalma isteği, öte yandan da gerçeği görüp tanıma arasında bir uzlaşım tarzında belirdiğini göstermektedir. Şu halde transferin, hasta ile hastanın psikanalitik çevresi arasındaki etkileşmenin bir neticesi olduğu söylenebilir. Yeni çalışmalar, analitik durumun yoksun kılıcı ve gerçek dışı yönleri üzerinde ısrarla durmaktadır. Transferdeki geri dönüş olayının kaynağında bu yoksunluk olayının bulunduğu söylenebilir. (LM)

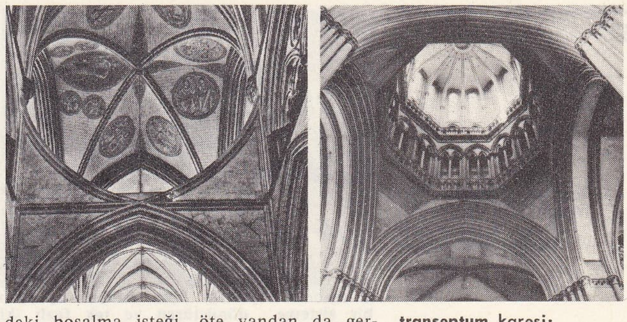

transeptum karesi; solda, Salisbury katedrali; sağda, Coutances katedrali

TRANSFORMASYON i. (lat. *transformatio* > fr. *transformation*). Bk. DÖNÜŞÜM.

TRANSFORMATÖR i. (fr. *transformateur*). Elektr. Sargılarının birinden geçen değişken akım sitemini, öbür sargılarından geçecek aynı frekanslı, genellikle farklı şiddet veya gerilimde başka bir değişken akım sistemine dönüştürmeğe yarayan magnetik indüklemeli statik cihaz. || *Döner alanlı transformatör,* uygun bir akım geçtiğinde döner magnetik alanlar verecek şekilde sıralanmış sargılardan meydana gelen çok fazlı transformatör. || *Emici transformatör,* toprakta akım dağılımını azaltmak için primer ve sekonder sargıları, sırasıyle seri bağlı bir cer hattının yalıtılmış iletkeni ile toprak dönüş iletkeni arasına yerleştirilen transformatör. || *Frekans transförmatörü,* frekans değiştirmeğe yarayan statik düzenek. || *Geciktirici transformatör,* elektrik enerjisini alan, toplayan ve bir süre sonra geri veren transformatör. (Akümülatörler, statik kondansatörler ve özindükleme bobinleri bu türe girer.) || *Leblanc transformatörü,* üç fazlı akım sistemini iki fazlı bir akım sistemine veya iki fazlı bir sistemi üç fazlı bir sisteme dönüştüren üç fazlı özel transformatör. || *Sabit akımlı transformatör,* sekonder devrenin empedans değişimi veya primer sargıya uygulanan gerilim değişimi ne olursa olsun, belirli çalışma sınırları içinde sekonder akımı sabit tutan transformatör. || *Statik transformatör,* dönüştürme anında enerji kullanan ve hareketli hiç bir sargısı bulunmayan transformatör. (Bk. ANSİKL.) || *Scott transformatörü,* üç fazlı bir gerilim sistemini iki faz-

transformatör

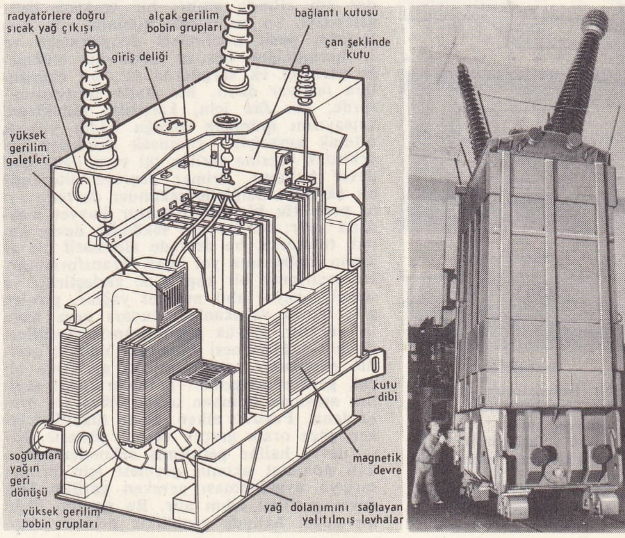

Foto. LAROUSSE

«Vladivostok-Khabarovsk Transsibirya demiryolu» XX. yy. başı tablosu Khabarovsk müzesi

lı sisteme veya iki fazlı sistemi üç fazlı bir sisteme dönüştüren ve tek fazlı iki transformatörden meydana gelen transformatör. || *Sütunlu transformatör,* magnetik devresinde sütun biçiminde bir veya birçok çekirdeği bulunan transformatör. || *Yükseltici veya alçaltıcı transformatör,* sekonder gerilimi, başka bir kaynağın gerilimiyle birleşen transformatör.

— Elektron. *Akım - ışık transformatörü,* akım değişimlerini ışık değişimleri haline dönüştürebilen cihaz. || *Işık-akım transformatörü,* ışık değişimlerini elektrik akımı değişimleri haline dönüştürebilen cihaz. (Bk. ANSİKL. *Televizyon bölümü.*)

— Akışkanlar mekan. *Basınç transformatörü,* basınçlı akışkan kullanan tesislerde, genel basıncı daha yüksek (sürpresör) veya daha düşük bir basınca (genleştirici) dönüştürmeğe yarayan cihaz.

— Telekom. *Alçak frekanslı yükseltme transformatörü,* radyo alıcılarının yükselteçlerinde kullanılan çeşitli biçimde küçük transformatör (triyot lambaları arasında kuplaj transformatörü). || *Diferansiyel transformatörü,* bir tekrarlama âletinde yükselteçleri hatlara bağlamağa yarayan üç sargılı transformatör.

— Termik. *Buhar transformatörü,* buhar üretme cihazı; ısı daha yüksek sıcaklıkta bir buhar sağlar ve bir ısıtma yüzeyi içinde sıvıyı ısıtır. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Elektr. *Statik transformatör,* gerilim yükseltici veya indirici türden olabilir. Sargı ne olursa olsun, her sargı için sarım başına ilk gerilim sabittir. Bu cihazlar genellikle tek fazlı, iki fazlı, üç fazlıdır; altı fazlı olanlar da vardır. Bir transformatörün sargıları ve bunların yapımında kullanılan malzeme, cihazın bağlanacağı dış devrelerin gerilimiyle belirlenir. Aynı zamanda bu gerilimlerin karşılaştırmalı değerlerine dayanılarak yüksek, orta, alçak gerilim deyimleriyle de ifade edilebilir. Enerjinin yönü tespit edildiğinde, her sargıda bulunan elemanlar (malzeme, elektrik nitelikleri), etken gücü olan sargılarda *primer,* kullanma cihazlarının bulunduğu dış devreye bağlanan sargılarda *sekonder* adı altında anılır; bir senkron dengeleyiciyi, bir indükleme bobinini v.b. beslemeğe, basit gerilimleri dengelemeğe ve 3. harmoniğin bozucu etkilerini önlemeğe yarayan ek sargılarda ise, bu elemanlara *tersiyer* denir. Bir statik transformatörde, her faz için, karşılıklı indükleme katsayısını mümkün olduğu kadar yüksek tutmak amacıyle yumuşak demirden bir çekirdek üzerine sarılan iki veya daha çok devre bulunur. Primer devreye alternatif bir akım verildiğinde, sekönder devrede aynı periyotlu bir elektromotor kuvvet meydana gelir; bu kuvvet, sekönder devre kapalı tutulursa, bu devrede alternatif bir akımın doğmasına yol açar. Transformatörler geçirimsiz bir kap içine yerleştirilir ve sentetik veya tabiî madenî yağlar, pirolen gibi klorlu yalıtkanlar, kuvars veya hava ile yalıtılır. Büyük güçlü transformatörlerde bir yağ haznesi bulunur. Yüksek gerilim sargısının kutuplarındaki gerilimle alçak gerilim sargısının kutuplarındaki gerilim arasında bulunan orana *dönüşüm oranı* denir. Faydalı etken gücün tüketilen etken güce oranı gerçek verimi gösterir. Kısa devre haline getirilmiş sekonder sargıdan nominal akımın geçmesi için primer sargıya uygulanması gereken gerilim kısa devre gerilimi adını alır. Bu gerilim bağıl bir değer halinde genellikle primer sargının-nominal geriliminin yüzdesi olan bir kesirle ifade edilir. Bazı transformatörler özel alanlarda kullanılır. İndükleme bobini veya Ruhmkorff bobini, açık magnetik devreli bir transformatördür ve primer devresinden periyodik olarak kesilen bir akım geçer. Ayrıca faz kaydırıcısı, sekonder gerilimin faz açısını, primer gerilimin az açısına göre değiştirme imkânı veren bir tür transformatördür. Elektronik montajlarda transformatörler, kullanılan gerilimi yükseltmeğe veya alçaltmağa, sargılarına bağlı devrelerin empedanslarının uyumunu sağlamağa veya devreleri akım bileşenleri için birbirinden ayırmağa yarar. Akımların frekansına göre yüksek ve alçak frekans transformatörleri vardır. Yüksek frekans transformatöründe magnetik çekirdek ya hiç yoktur veya ferritten yapılmış tek çekirdek bulunur. Alçak frekans transformatörü ise yan yana saç levhalardan meydana gelen bir magnetik çekirdek üzerine sarılmış bobinler taşır.

— Televizyon. İki tür *akım-ışık transformatörü* vardır: eskiden kullanılan neon tüpü ve bugün kullanılan katot ışınlı tüp. *Işık-akım transformatörleri*'ne, fotoiletken, fotovaltoik, fotoverici lambalar girer. Çekimde yalnız bu sonuncu tip kullanılır.

— Termik. *Su buharı transformatörleri* dağıtım şebeke ve cihazlarını besler; bu şebekelerde yoğunlaşmış su, sürekli olarak aynı suyu kullanan (çok küçük bir kayıpla) jeneratörlerle tamamen toplanamaz. Böylece, dışarıdan çok az miktarda su alındığından kazanlarda tortu birikimi önlenir; yalnız transformatörde tortu oluşumunu önlemek gerekirse de öteki kadar zararı yoktur. Bu çözüm yolunun mahzuru, jeneratör ve primer devrede daha yüksek bir basıncın zorunlu olmasıdır. (L)

TRANSFORMİSMO i. (ital. k.). Tar. XIX. yy.ın ikinci yarısında, Depretis zamanında icat edilen hükûmet sistemi; 1919'a kadar İtalya'da uygulandı. (Sınırlı bir konu veya bir program üstünde veya ünlü bir kimse çevresinde geçici bir koalisyon kurmağa dayanıyordu.) [L]

TRANSFORMİZM i. (fr. *transformisme*). Biyol. Bk. DÖNÜŞÜMCÜLÜK.

TRANSFÜZYON i. (fr. *transfusion*). Bk. KAN *nakli.*

TRANSHİMALAYA, Tibet'te (Çin) Himalaya ile aynı jeolojik yaşta dağ sistemi; Himalaya'nın kuzey kenarında uzanır ama yüksekliği daha azdır (7 225 m). Transhimalaya, Tibet'in en canlı (4 000 m yükseltiye kadar tahıl yetiştirilir) bölgesi olan Yukarı Brahmaputra (Tsampo) vâdisine hâkimdir. Ama kuzey yamaç bozkırlarla örtülüdür. (L)

TRANSİLLAS çoğl. i. (isp. k.). XVIII. yy.da İspanya'dan Amerika'ya ihraç edilen hollanda malı dantel. (L)

TRANSİLVANYA. Bk. ERDEL.

TRANSİLVANYA ALPLERİ, Rumen Karpatları'nın güney bölümü, Transilvanya (Erdel) havzası ile Eflak ovası arasında. Transilvanya Alpleri billûrlu birinci zaman kütlelerinden meydana gelir. Uzun jeoloji çağları boyunca kısmen düzleşen bu yaşlı dağlar kat kat birçok aşınmanın izlerini taşır; ama yeni bir dönemde yükselme geçirdiğinden yüksek burçlar meydana getirir; çoğunlukla 2 000 m'yi aşan doruklan, dördüncü zaman buzullarının aşındırmasıyle dişlenmiştir. Dağlarda gelir kaynakları çeşitlidir: demir ve maden kömürü yatakları, hayvancılık, hidroelektrik tesisler, orman işletmeleri, turizm. (L)

Transiran demiryolu, İran'da 1 400 km uzunluğunda demiryolu hattı; Basra körfezi kıyısında Benderşahpur'dan Hazar denizi kıyısındaki Benderşah'a kadar İran'ı aşar, Zagros ve Elburz dağlarından geçer. (L)

TRANSİSTOR veya **TRANSİSTÖR** i. (ing. *trans (fer)* ve *(res) istor,* transfer direnci'nden). Elektron. Bir elektron tüpü gibi, elektrik akımını yükseltme, elektrik titreşimleri üretme, modülasyon ve deteksiyon yapma imkânı olan ve genellikle *kristalli triyot* denilen yarı iletkenli düzenek. (Bk. ANSİKL.) || *Alan etkili transistor,* giriş empedansı çok yüksek olan transistor tipi; MOS transistorunda bu empedans 10^{12}'ye ulaşır. || *Alan gradyanlı transistor,* taşıyıcıların yayınımı yerine, bir elektrik alan gradyanı sayesinde ivmeli bir hareketin geçtiği transistor: *Alan gradyanlı transistor metrik dalgalarda kullanılır.* || *Planer transistor,* kristal halindeki silisyum oksit üzerine, aynı kristal ağına sahip bir maden kaplama gerektiren transistor: *Planer transistor desimetrik dalgalarda kullanılır.* || *Tek bağlantılı transistor,* çok kararlı negatif bir nitelik taşıyan, silisyumlu yarı iletken düzenek. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Elektron. *Transistor*'u 1948'de A.B.D.'de, Bell Telephone Laboratories'-nin üç araştırıcısı, Bardeen, Brattain ve Shockley buldular ve bu buluşlarıyle Nobel Fizik ödülünü kazandılar.

Sivri uç'la donatılmış ilk örnekler, bir germanyum kristalinin yüzeyine, birbirine çok yakın iki madenî uç koyarak elde edilmişti. Çok düşük güçte ve kararsız olan bu ilkel model, yerini bütün dünyaca kabul edilen *bağlantılı transistor*'a bırakmıştır; pek çok uygulamada elektron tüpü yerine kullanılan transistor, hattâ bu tüpün giremediği yeni alanlara da sıçramıştır. Ayrıca, hacmi ve ağırlığı çok azdır (bazı modeller bir kibrit başından daha küçük), az bir besleme gücüne ihtiyaç gösterir ve 10 voltu geçmeyen bir gerilimle çalışabilir; bundan dolayı kuru pil ve küçük akümülatörler kullanma imkânı vardır; bu da transistora tam bir özerklik sağlar. Bu âletin enerji verimi yüksektir, oysa tüplerde besleme gücünün büyük bir kısmı katotları ısıtmak için harcanır. Güç yükselteci olarak yapılanlar dışında, transistorlar ısı çıkarmadığından, en sıkışık montajları yerleştirme imkânı verir. Bir tüp ancak belli bir ısınma süresinden sonra çalışır, oysa transistor gerilim verilir verilmez çalışmağa başlar. İyi ve doğru kullanılırsa transistor pek aşınmaya uğramaz ve dayanma süresi 100 000 saati geçer; tüplerin ise 2 000 saatten sonra etkinlikleri azalır. Darbe ve titreşimlere iyi dayanmalarına karşılık, sıcaklık artışına karşı hassastırlar: 55°C'ın üstünde germanyumlu transistorların verimi gittikçe belirgin şekilde düşer; silisyumlu modeller, 150°C'a ulaşan sıcaklıklara dayanıklıdır.

Transistorların yapımında, bir milyar atom içinde birden çok yabancı atom bulunmayan çok saf yarı iletkenler kullanmak zorunludur. Yarı iletkenler kimyasal ve fiziksel usullerle saflaştırıldıktan sonra, kristal büyütme usulüne başvurulur ve böylece yarı iletkene düzgün bir kristal yapısı verilir. Ayrıca yarı iletkene, P tipi (alüminyum, galyum, indiyum) ve N tipi (arsenik, antimon) olmak üzere, çok az miktarda iki tip yabancı madde katılır. Yarı iletkenin 10 milyon atomuna karşılık bir tek yabancı madde atomu bu iletkenin elektrik özelliklerinde köklü bir değişikliğe yol açar. N tipi yabancı madde (negatif) ile serbest elektron sayısı artar; çünkü bu yabancı madde atomlarının dış tabakalarında, yarı iletkenin atomlarından bir fazla sayıda elektron bulunur. Bu durum, elektrik alanının etkisinde kalacak yarı iletkenden elektrik akımı geçmesine imkân verir. N tipinde bir yarı iletkenin iki noktası arasına bir potansiyel farkı uygulandığında, negatif kutuptan pozitif kutba doğru serbest elektron akışı doğar. P tipi yarı iletkende, yabancı madde atomlarının dış tabakalarındaki elektron sayısı, yarı iletkenden 1 eksiktir. Bu durum kristal şebekesinde bir «boşluk» veya «oyuk» meydana getirir; burada negatif yükün yokluğu, pozitif bir yükün varlığını ifade eder. Böyle bir yarı iletkene bir potansiyel farkı uygulanırsa yarı iletken atomlarından elektronlar koparak bu oyukları doldurur ve kopan elektronun yerinde yeni bir oyuk açılır. Bütün bu olaylar, oyuklar sanki pozitif kutuptan negatif kutba doğru yer değiştiriyormuş gibi ortaya çıkar.

N tipi bir yarı iletkenin bir kısmına P tipi yabancı madde katılırsa, P ve N sınırında bir P-N bağlantısı kurulur. Bu bağlantının iki yanında elektrik yükü eşit şekilde dağılmaz. P bölgesinin negatif ola-

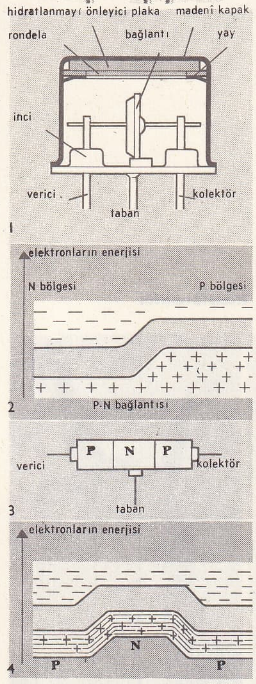

transistor

1. Bir transistorun kesiti;
2. P-N bağlantısında potansiyel seti;
3. P-N-P bağlantılı bir transistorun montaj şeması;
4. P-N-P bağlantılı transistorun potansiyel seti

Foto. LAROUSSE

rak iyonlaşan atomları N bölgesinin serbest eletkronlarını ve N bölgesinin pozitif olarak iyonlaşan atomları ise, P bölgesinin oyuklarını iter. Bu bağlantı bir «potansiyel engeli» meydana getirerek elektronların P'den N'ye geçişini önler, fakat N-P yönünde geçişlerini kolaylaştırır; böyle bir bağlantı, bir akım doğrultmaç valfı olarak çalışır. P ve N bölgelerinden meydana gelecek bir yarı iletken bir diyot verir ve deteksiyon ile akımı doğrultmağa yarar.

Bir yarı iletkende P-N-P veya N-P-N gibi zıt yönlü iki ardışık bağlantı kurulursa, bir transistor elde edilir. Böyle bir transistorda orta bölgeye «taban», uç bölgelere de görevlerine göre verici (emetör) ve kolektör (toplaç) denir. Normal olarak, verici ve kolektör arasına herhangi bir gerilim uygulandığında akım doğmaz; çünkü her durumda bağlantılardan biri veya öbürü bunu engeller. Fakat verici-taban bağlantısından bir akım geçirilirse, aynı zamanda verici-kolektör akımına da geçiş sağlanır. Bundan dolayı N-P-N tipinde bir transistorda, vericiye göre pozitif olan bir potansiyel kolektöre uygulanırsa, akım elde edilemez; fakat tabana, vericiye oranla düşük pozitif bir potansiyel uygulanırsa, vericiden tabana doğru elektron akımı meydana gelir. Tabanda akımın varlığı, ikinci bağlantıda kolektöre doğru akım geçişine yol açar. Verici ile taban arasında küçük bir akım değişimi, verici ile kolektör arasında büyük bir akım değişimine yol açar. Transistorun yükselteç olarak kullanılması bu olaya dayanır. Transistor vericisinin görevi elektron tüpündeki katoda benzetilebilir; aynı şekilde taban ızgara ile, kolektör de anotla bir tutulabilir. Elektron tüpü yardımıyle gerçekleştirilebilecek bütün montajların eşdeğerleri transistorlarla da yapılabilir.

● *Tek bağlantılı transistor,* uçlarına «1 tabanı» ve «2 tabanı» denilen iki kontak yerleştirilmiş N tipinde küçük bir silisyum çubuktan meydana gelir. 2 Tabanı yakınında P tipinde bir silisyum bölgesi vardır. Bu bölgenin üstüne lehimlenen bir tel, vericiyi meydana getirir. 1 ve 2 tabanları arasına bir gerilim uygulanırsa çubuktan akım geçer. Verici ile 1 tabanı arasına bir gerilim uygulanarak bu iki elektrot arasında bir akım meydana getirldiğinde, ortaya çıkan oyuklar 1 tabanı tarafından çekilir ve bu da verici ile 1 tabanı arasında devrenin iletkenliğinin artmasına yol açar. Verici akımı çoğaldığında verici ile 1 tabanı arasında direnç azalır; bu hal giriş karakteristiği üzerinde negatif bir direnç bölgesinin bulunduğunu gösterir. Tek bağlantılı transistor yüksek sıcaklıklara dayanabilir ve önemli güçlere kumanda edebilir. Bu transistorlar gevşemeli osilatörlerde, basküllerde, empülsiyon üreteçlerinde ve tiristorun kumandasında kullanılır.

Bulunuşundan beri transistorlar birçok teknolojik gelişime konu oldu; böylece frekansları, çalışma sıcaklıkları ve güçleriyle ilgili performansları düzeltildi. Enerji tüketimi, ağırlığı, küçük hacmi, güvenirliği ve dayanma süresi bakımından elektron tüplerinden daha üstün olduğu için, bugün bütün radyo alıcıları ve televizyon alıcılarının çoğu transistorla donatılmaktadır. Sanayi alanında, ölçme ve kumanda devreleri için, bakım gerektirmeyen transistorlara gittikçe daha çok başvurulmaktadır; bu düzenekler ordinatör yapım alanında, bunların perfomanslarını önemli ölçüde yükselterek büyük bir gelişime yol açtı. Transistorlar toplanmış devrelerin temel elemanıdır.

Nihayet transistor, elektronik cihazlarda hacim ve ağırlığı küçültme, güneş piliyle besleme imkânı vererek, astronotiğin ve uydularla telekomünikasyonun gelişmesini sağladı. (L)

TRANSİSTORLU veya **TRANSİSTÖRLÜ** sıf. (*transistor*'dan *transistor-lu*). Elektron. Elektronik lambalar yerine transistorla donatılmış bir cihaz için kullanılır: *Transistorlu radyo.* (L)

TRANSİSTÖR i. (ing. *transistor*'dan). Elektron. Bk. TRANSİSTOR.

TRANSİT i. (fr. k.). Devl. huk. Devletlerin topraklarından geçme eylemi. (Transit serbestisi 1921'de Versailles antlaşmasını uygulamak için toplanan Barselona konferansında kabul edildi.)

— Bank. ve Bors. *Transit çeki,* keşidesinin yapılmadığı ve ödenemiyeceği bir ülkede ciro işlemlerine tabi olan çek.

— Dy. Bir katarın, bir gardaki art arda gelen yol bölgelerinden durmadan geçmesi. || *Transit kilidi,* baştan aşağı geçilmediği sürece, belli bir yol üzerindeki makas ve işaret tesislerini katarın geçmesiyle serbest bırakan kilitleme sistemi. || *Transit tarifesi,* milletlerarası trafiğin bir kısmını kendi şebekesine çekmek amacıyle, demiryolu şirketlerinin uyguladıkları indirimli tarife.

— Denizc. Herhangi bir gökcisminin belirli bir gök meridyeninden geçişi. (Bk. MERİDYEN.) || Bir noktadan bakılınca, birbirinden aralıklı iki maddenin bir doğru üzerinde görünüşü. (Bk. KILAVUZ *hattı.*) || *Transit anı,* bir gökcisminin gözlemcinin meridyenine vardığı an. || *Transit bayrağı,* transit işlemi altındaki bir geminin, bu durumunu belirten ve milletlerarası işaret koduna göre «T» harfi karşılığı olan bayrak. || *Transit eşya,* transit limana indirilen eşya. || *Transit fenerleri,* kılavuz hattını işaretleyen çift fener. (Bk. KILAVUZ *hattı.*) || *Transit geçmek,* bir geminin yalnızca su, yiyecek, akaryakıt ve malzeme v.d. ihtiyaçlarını sağlamak üzere, kıyıyle kaynaşma yapmadan bir limana uğrayıp geçmesi. (Bu durumda gemi, liman resimlerinden [vergi] bağışık tutulur.) || *Transit gemi,* transit geçme işlemi uygulanmış gemi. || *Transit hattı,* transit fenerlerinden geçen doğru. || *Transit içki,* uğranılan limanlarda, gümrük otoritelerinin denetimi altında, gemi adamlarına ve yolculara bütün vergilerden bağışık olarak satılan içki. || *Transit kerterizi,* iki maddenin bir doğru üzerinde bulunduğu sırada alınan kerterizi. (Bk. KERTERİZ.) || *Transit liman,* tertipli bulundukları yerlere karayolu, ırmak ve diğer su yollarıyle dağıtılmak üzere yüklerin geçici olarak boşaltıldığı liman. || *Transit sigara,* uğranılan limanlarda, gümrük otoritelerinin denetimi altında, gemi adamlarına ve yolculara bütün vergilerden bağışık olarak satılan sigara. || *Transit yük,* gemilerin limanlara varışlarında ambarlarında bulunan ve o limana çıkartılmayacak yük. || *Transite girmek,* transit hattı üzerinde bulunmak.

— Vergi huk. Millî topraklardan, geçiş sırasında hiç durmaksızın ve giriş noktasıyle çıkış noktası arasında denizden geçmeksizin gelip geçen emtia için gümrük bağışıklığı sağlayan düzen. (Bu iş için iki teminat gerekir: mühürleme ve kefalete bağlı ibra. İthalâtçı ayrıca, emtianın belirli bir süre içinde sınırdan çıkmış olduğunu belgeleyemezse gümrük giriş resimlerini ödemeyi kabul ve taahhüt ettiğini bildirir. Milletlerarası transit rejimi 1924 Berne konvansiyonu ile tespit edilmiştir.) [LM]

Transit, hava ve deniz seyrüseferine yardımcı olması için uzaya fırlatılan bir dizi amerikan uydusuna verilen ad; uydunun bağıl hızını sürekli olarak gözleyen uçak ve gemiler, bulundukları mevkinin kesin tayinini kolayca yapabilir. Elde edilen sonuçların birleştirilmesinden sonra ve gözlem sırasında uydunun yerinin ve yörünge elemanlarının bilinmesi sayesinde, gözlem istasyonunun mevkii bulunabilir. Mevki tayinine yarayan bu metot, genellikle küçük bir ordinatör tarafından yapılan zor hesapları ve büyük bir altyapıyı gerektirir. 13 Nisan 1960'ta fırlatılan ilk Transit 1B, ekim 1967'de atmosfere girerken parçalandı. Oysa, daha sonra fırlatılan ve nükleer enerjiyle çalışacak elektrik üreteçleriyle donatılan öbür Transit uyduların yörünge üzerinde yaklaşık olarak iki yüzyıl kalmaları öngörülmüştür. (L)

TRANSİTRON i. (fr. k.). Televizyon. İngiliz fizikçisi Blumlein tarafından icat edilen gevşemeli osilatör; bu osilatörde, ızgara - ekran devresi akort edilmiş devreyi kapsayan bir pentot lamba bulunur. (Titreşimler, durdurucu ızgaranın ızgara-ekran devresine doğru gönderdiği elektronlar tarafından meydana getirilir. Transitron, televizyon alıcılarının tarama devrelerinde testere dişi gerilim kaynağı olarak kullanılır.) [L]

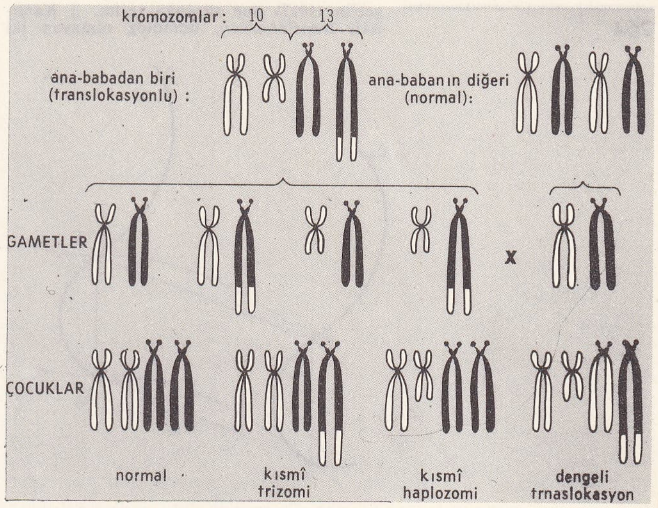

translokasyon

TRANSJURANE. Bk. JURAN.

TRANSKAFKASYA, S.S.C.B.'de Kafkas dağlarının güneyindeki bölgeleri belirten ve bugün pek kullanılmayan coğrafî terim. Transkafkasya bölgeleri Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri birliğine bağlı üç cumhuriyeti içine alır: Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan. (L)

TRANS-KATILMA blş. i. Kim. Bir çift bağ üzerine, meydana gelen asimetrik karbonlardan birinin sterik görünüşünün ters çevrilmesiyle yapılan katılma. *Zt.* SİS-KATILMA.

— ANSİKL. Y_2 molekülünü bağlayan çift bağlı çok basit bir bileşikte XCH=CHX *sis* türü, CHXY—CHXY rasemik bileşiğini, *trans* türü ise, aynı bileşiğin yapısı sebebiyle etkin olmayan şeklini verirse bir trans-katılma'nın olduğu söylenir. (Bk. STEREOKİMYA.) Bu sonuçlar ters bir şekilde meydana gelirse «sis-katılma» olur. Trans-katılma kural, sis-katılma bir istisnadır. (L)

TRANSKEİ, ing. **Trankskeian Territories,** Güney Afrika cumhuriyetinde muhtar bölge, *Great Kei* ırmağının kuzeyinde; 41 400 km²; 1 200 000 nüf. İdare merkezi, *Umtata.* Bölge 1879'dan sonra Kap sömürgesine katıldı veya kontrolu altında yaşadı. Transkei, Güney Afrika'da Bantuların en kalabalık olduğu kesimdir. Self Government ile yönetilen Transtei'nin başkanı bir yasama meclisi tarafından seçilen (1963) Matanzi'nadır; kararlarını Güney Afrika cumhuriyetinin veto hakkı vardır. Transkei, Güney Afrika'da ilk Bantustan (Bantu devleti) olacaktır. (L)

TRANSKRİPSİYON i. (fr. *transcription*). Bir dildeki kelimelerin başka bir dilin alfabesi ile ve belirli işaretler kullanılarak yazılması. || Kelimelerin telaffuz edildiği şekilde yazıya geçirilmesi. (M)

TRANSLATÖR i. (fr. *translateur*). Telekom. İki transmisyon hattı arasında bağlantı kurmağa yarayan tertibat.

— ANSİKL. Telekom. İki telgraf istasyonu arasındaki uzaklık, bir telgrafı doğrudan doğruya iletmek imkânı vermeyecek kadar fazla olduğu zaman, aradaki bir veya iki noktaya *translatör*'ler yerleştirilir. Bu cihazlar ikiye ayrılır: transmisyon şartları aynı olan hatlar arasındaki bağlantılarda kullanılan *röle-translatörler* ve transmisyon şartları değişik hatlar arasındaki bağlantılarda kullanılan *dönüştürücü translatörler.* (L)

TRANSLEİTHANİEN. Tar. Avusturya - Macaristan imparatorluğunun Leitha'nın doğusundaki kısmı; Macaristan'ı, Erdel'i, askerî sınırları ve Hırvatistan'ı içine alıyordu. (İmparatorluğun öbür kısmına *Cisleithanien* deniyordu.) [L]

TRANSLOKASYON i. Biyol. (fr. *translocation*). Biyol. Bir kromozomun kopması halinde kopan parçanın homolog olmayan diğer bir kromozoma bağlanmasıyle ortaya çıkan değşinimi anlatmak amacıyle Brid-

ges'in (1917) öne sürdüğü terim. || *Karşılıklı translokasyon,* homolog olmayan iki

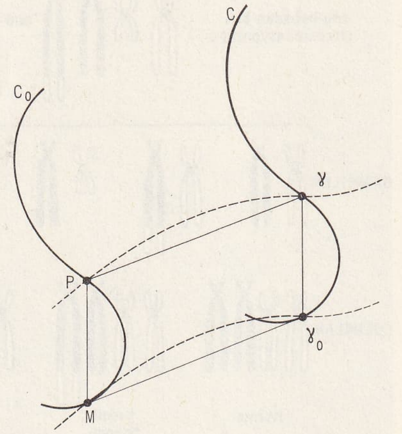

kromozom arasındaki bölüt değiştokuşunu anlatmak için Billing'in (1927) bulduğu terim.

— ANSİKL. *Translokasyon,* normal olarak birbirine bağlı olmayan iki etken grubu arasında bir linkaj bulunduğu zaman görülür. Homolog olmayan iki kromozom arasında alışveriş varsa, translokasyon karşılıklı olabilir. Karşılıklı translokasyon veya bölütler arasında alışveriş, tatula'da ve küpeçiçeğinde sık görülür. (L)

TRANSLUDİDUS i. (lat. k.). Bulutların sınıflandırmasında, büyük bir kısmı Güneş veya Ay'ın konumunu gösterecek kadar yarı saydam olan kütle, örtü veya tabaka halindeki bulut. (L)

TRANSMETİLASYON i. (fr. *transméthylation*). Biyokim. Metil — (CH_3—) grubunun bir molekülden diğerine nakli. (Transmetilasyon tepkimeleri vücuttaki zehirlerin yok edilme mekanizmasında büyük rol oynar.) [L]

boer savaşları «Daily Graphic»den gravür

TRANSMİSYON i. (lat. *transmittere,* iletmek'ten fr. *transmission*). Mekan. Bir hareketin, dişli takım, kablo, kayış, zincir v.b. ile bir organdan öbürüne iletilmesi. (Bk. ANSİKL.) || Hareketin iletilmesine yarayan organ. || *Esnek transmisyon,* sert parçalar kullanmadan hareketin iletilmesine imkân veren mekanik düzenek.

— Oto. Motor ile motris tekerlekler arasına yerleştirilen organların tümü. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mekan. Sürekli dairesel bir hareketin iletimi aşağıdaki şekillerde gerçekleştirilebilir:

● *esnek bağlantılarla;* bu iletim özellikle aşağıdaki düzeneklerle yapılır:

1. *kablo ve kasnak.* En basit ve en eski usuldür; iki kasnağın oluklarından sonsuz bir kablo geçirilir; kasnaklardan biri doğrudan doğruya motora bağlıdır, öbürü kablo yardımıyle hareketi alır;

2. *kayış ve kasnak.* Bu sistem iki mil arasındaki uzaklık çok fazla olmadığı ve hız oranı 7/1'den küçük olduğu zaman, birinden öbürüne bir hareketi iletme imkânı verir;

3. *zincir.* Hareket, pinyon dişliler üzerine geçen sonsuz bir zincirle iletilir; burada transmisyon kesindir ve «pozitif» tir denir. Hızların oranı pinyon dişlilerin diş sayılarıyle ters orantılıdır;

4. *esnek transmisyon.* Bu usulü Stove ve Burnham tasarladı; esnek bir kılıfın içinde dönebilen ve birçok ısparçenadan meydana gelen yarı bükülebilir madensel bir kablodan meydana gelmiştir; küçük güçlerin iletiminde kullanılır;

● *dolaysız kumanda* ile; bu transmisyon da aşağıdaki mekanizmalarla gerçekleştirilir:

1. *sürtünme kasnağı.* Paralel veya kesişen iki eksen arasına yerleştirilen bu kasnaklar, yanlarının yapışma kuvvetiyle yapışık olduğundan birbirini döndürürler. Bu düzenekte, hızların oranını değiştirebilecek kayma imkânı vardır;

2. *dişli çarklar.* Dişli çarklar, paralel miller için silindir biçiminde, kesişen miller için konik olur. Ayrıca miller aynı düzlemde değilse düz alın dişli veya helisel dişli olabilir.

Dişli çark ve sonsuz vida çifti; vida kaytanının eğimine göre tersinir olan veya olmayan bu düzenek büyük bir küçültme oranı elde etmek gerektiğinde kullanılır. Kayma olmadan yapılan transmisyon pozitiftir;

3. *eklemli sistemler.* Birbirine kavramalarla bağlanmış parçalardan meydana gelir. Bunlarda çeşitli mekanizmalara yer verilmiştir: krank mili, biyeller, manivela, kardan kavraması, Whitworth düzeneği v.b.

—Oto. *Transmisyon* şu organlardan meydana gelir: debreyaj, motorla vites dişlileri arasında kesilebilir bir bağlantı sağlar; vites kutusuna yerleştirilen vites dişlileri, motor ve motris tekerleklerin trafik şartlarına ve yol profiline uyacak hızla dönmelerine imkân verir; konik dişli çifti, şasiye enlemesine yerleştirilmiş tekerlek miline hareketi iletir; diferansiyel tekerleklerin virajlarda farklı hızlarda dönmelerini sağlar. Bu organlar üç grupta toplanabilir:

1. klasik düzende, genellikle motorla gruplaştırılan ambreyaj ve vites dişlileri öndedir; transmisyon mili, bir veya çok uzun olduğu hallerde iki kardan kavrama ile mafsallıdır ve vites dişlilerinden çıkan hareketi arka köprüye iletir. Transmisyonun geri kalan organları motris olan arka tekerleklerle gruplanır. Şasiye suspansiyon elemanlarıyle bağlanan arka köprüde şu parçalar bulunur: konik dişli veya pinyon dişli, transmisyon mili ile kumanda edilerek, difrensiyel kutusuna tespit edilmiş ayna dişliye geçer. Diferansiyel motris tekerlek millerini döndürür. Transmisyon mili bir parçalı bir mile yerini bırakabilir; bu parçalar kauçuk üzerine monte edilmiş bir yatakta eğik olarak birleşir;

2. önden çekişli taşıtlarda, ön tekerlekler ön köprü yardımıyle hareket ettirilir, bu köprüye «ön dieransiyel» de denir; köprü hareketi, kardan kavraması ve homokinetik kavrama ile tekerlek miline iletir. İki tür düzen mümkündür: motor tekerleklerin arkasında ve vites kutusu önde, motor tekerleklerin önünde ve vites kutusu arkada;

3. arkadan itişli taşıtlarda, motor - transmisyon grubu arkada, motris tekerleklerin üstünde bulunur. Bu metotların her birinin birçok üstünlüğü yanında çeşitli sakıncaları vardır. Klasik çözüm, çoğu zaman tüm şasiyi kesecek bir kanalı gerektiren bir transmisyon milini şart koşar.

Motorun önde olması halinde çok iyi bir yol tutumu elde edilir, arkaya yerleştirilmesi transmisyonun basitleştirilmesine imkân verir. Buna karşılık ilk çözümde ilk hareket anında, ikinci çözümde ise hız küçültme anında motris tekerlekler yere yapışma güçlüğü gösterir.

Motosikletlerde transmisyon genellikle arka tekerlek üzerine bir zincirle uygulanır. Zinciri, yay banyolu veya motor karterinden gelen yağ buharıyle yağlama görecek bir karter içine alma eğilimi vardır. Nadiren konik dişli çiftini döndüren bir transmisyon mili kullanılır; bu çftin küçük pinyonu mile, büyük pinyonu poyraya bağlıdır. Bazı motorlu bisikletlerde korindondan bir gale bulunur; bu gale krank miline bağlıdır ve çekici tekerleğin lastiğine sürtünür; bu sistem debreyajı ortadan kaldırır. Bisikletlerde transmisyon, pedalı arka tekerlek eksenine bağlayan bir zincirle sağlanır. (L)

TRANSMİTTANS i. (fr. *transmittance*). Sibern. Modülü ve argümanı sırasıyle giriş ve çıkış işaretlerinin genlikleri arasındaki orana ve sürekli harmonik rejimde bu iki işaret arasındaki faz farkına eşit olan karmaşık fonksiyon. (TRANSFER FONKSİYONU da denir.) [L]

TRANSMOGOL demiryolu, Ulan-Ud'u Ulan-Bator'a bağlayan demiryolu; Moskova-Pekin arasında Transsibirya yolundan daha kısa bir bağlantı sağlar. (L)

TRANSMÜTASYON i. (fr. *transmutation*). Biyol. Genlerde değşinim sayılan her türlü değişikliğe (ayrılmama, bölütlenme, kaynaşma, yer değiştirme, eşlenme) Hurst'un verdiği ad.

— ANSİKL Biyol. Çeşitli alanlarda görülen birçok biyokimyasal olayın (esmer suyosunlarında iyot, «taş hastalığı»na tutulmuş hastalarda manganez toplanması, açık havada karbonmonoksitle zehirlenme, granitli bölgelerde yaşayan tavukların iskeletinde ve yumurtalarının kabuğunda kalker birikimi, silisyum ve alüminyumun jeokimyasal ortaklığı v.b.) elementlerin korunması kanunuyle açıklanması güçtür. Bazı bilginler, özellikle C.L. Kervran, bu olayları açıklayıcı bir teori öne sürdüler. Buna göre, başlıca izotopların toplam atom sayısı ve atomik kütle miktarı korunmakla beraber, gene kimyasal kurallara uygun olarak ve yalnız canlı ortamda veya yüksek sıcaklıkta, zayıf enerjili bazı *transmütasyon*'lar oluşabilir. Bugün için bu teorinin değeri hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir; çünkü bugünkü doz ölçme metotlarının dakik olmaması ve bu problemlerin araştırmalara tamamen açık bulunması sebebiyle yukarıda sözü edilen bütün olaylar klasik teori çerçevesinde geçerli olarak açıklanabilir. Bu problemler üstündeki araştırmalar devam etmektedir. (L)

Transnonain ayaklanması ve **sokak katliamı,** Fransa'da Lyon ayaklanmasının (9 nisan 1834) sonucu olarak patlak veren a-

yaklanma; Paris'teki İnsan Hakları derneği tarafından kışkırtılan ayaklanma bir katliamla sonuçlandı; Daumier'nin meşhur bir taşbasması bu katliamı canlandırır. (L)

TRANSPADANA bölgesi, M. Ö. I. yy.da Gallia Cisalpina'nın Po'nun kuzeyindeki kısmına verilen ad; burada oturanlara J. Sezar roma vatandaşlığı hakkı tanımıştı (M.Ö. 39). [L]

TRANSPADANO cumhuriyeti, İtalya'da Lodi'den sonra kurulan (aralık 1796) cumhuriyet. Napolyon'un Milanese'ye Bergamo, Brescia ve Cremona bölgelerinin bir kısmını eklemesiyle meydana geldi. Haziran 1797'de Cispadana cumhuriyetiyle birleştirilerek Cisalpina cumhuriyetini meydana getirdi. (L)

TRANSPLANTASYON i. (fr. *transplantation*). Cerr. *Organ transplantasyonu.* Bk. ORGAN *nakli.*

— Zır. Bk. YER *değiştirme.* (M)

TRANSPOZİSYON i. (fr. *transposition*). Bk. ORNATMA.

TRANSVAAL harbi

Krugersdorp savaşı (ekim 1899)

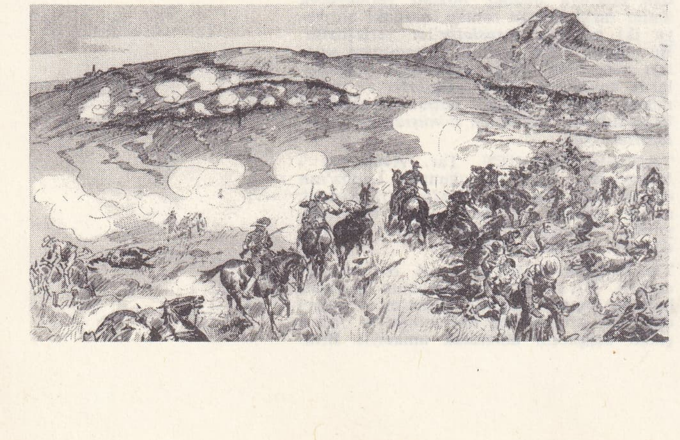

Foto. LAROUSSE

Transsibirya demiryolu, Sibirya'yı geçerek Ural bölgesini Vladivostok'a bağlayan demiryolu; yaklaşık olarak 7 500 km'lik kısmı Sibiryada'dır (Moskova-Vladivostok arası 9 000 km). Transsibirya hattında birçok düzeltme yapılmıştır. Bu hat birçok kesime ayrılır. Batı şebekesinde Transsibirya hattı üç yolludur. İki hat Sverdlovsk ve Çeliyabink'ten geçerek Moskova'yı Omsk'a bağlar; Kazakistan'ın kuzeyinden geçen yeni bir hat Magnitogorsk'tan Akmolinsk'e ulaşır ve Barnaul-Obakan hattıyle Doğu Sibirya hattına bağlanır. Bu batı şebekesi Turkship ve Karaganda hatlarıyle Orta Asya şebekesine bağlıdır. Transsibirya hattı Krasnoyarsk'ın doğusunda Çita'ya kadar tek yolludur; Çita'da tekrar iki hatta ayrılır; Mançurya'yı aşarak Vladivostok'a giden bir hat, rus ordularının bozguna uğramasından sonra çar tarafından terk edilmiştir (1904). Amur'un orta vâdisinden ve Osuri vâdisinden geçen ikinci bir hat güzergâhı da çizilmişti. İkinci Dünya savaşından sonra Dış Moğolistan üzerinden Çin'e doğru birçok kol inşa edildi. Savaş sırasında Baykal gölünün kuzeyinde hattı ikiye ayırma teşebbüsüne girişildi; bu hat Tayset'ten Lena'ya kadar işler. Başka kollar ana hattı buraya, kömür ocaklarına ve Sahalin'in karşısında Tatar içdenizi kenarındaki Sovyetskaya Gevan limanına bağlar. Çok konforlu hızlı trenler Pekin'den Moskova'ya veya Vladivostok'tan Moskova'ya yaklaşık olarak 8 günde ulaşır.

— Tar. Transsibirya hattının yapımına rus köylülerinin Sibirya'ya göçmesini kolaylaştırmak, bakir toprakların işletilmesini ve doğudaki deniz kıyısı eyaletlerinin Avrupa ile ilişkisini sağlamak amacıyle 1891'de rus hükûmetinin yönetimi altında başlandı. 1904 Sonunda işletmeye açılan demiryolunun Baykal gölü yakınındaki kısmı Rus-Japon savaşının başlangıcında tamamlanmamıştı; savaş sırasında doğuya takviye göndermek için raylar doğrudan doğruya donmuş toprağın üzerine döşendi. 1906'da tamamlanan birinci Transsibirya hattı Mançurya'dan geçiyordu (Doğu Çin Devlet demiryolları), Japonya'nın zaferinden sonra hattın daha kuzeyinde ikinci bir hat döşendi; bu hat Amur'un sol kıyısındaki rus topraklarından geçiyordu (1907-1917). [L]

TRANSSONİK sıf. (fr. *transsonique*). Bk SESYAKINI.

TRANSVAAL, Güney Afrika cumhuriyetinde eyalet; kuzeyde Güney Rodezya, batıda Beçuanaland, güneyde Orange ve Natal, doğuda Mozambik ile sınırlıdır; 286 032 km; 6 225 000 nüf. Merkezi, *Pretoria.*

● *Coğrafya.* Eyalet, güneydoğudan (Drakensberg'in ucu) kuzeybatıya gidildikçe alçalan büyük yaylalar ile Limpopo ve Crocodilo ırmaklarının vâdilerinden meydana gelir. İki ırmağın kollarının vâdileri tarafından yarılan ve savanlarla kaplı olan bu yaylaları güneybatı-kuzeydoğu yönünde bir tepeler dizisi aşar. Witwatersrand (1 800 m), Zutpansberg ve Pietersburg bölgesi tümseği.

Köy ekonomisi hayvancılığa (sığır ve koyun) ve mısır, sorgo, patates, tütün ve pamuk tarımına dayanır. Ama Transvaal'ın Güney Afrika cumhuriyeti ekonomisinde birinci planda rol oynamasını madenler ve sanayi sağlar: Witwatersrand'da çıkarılan ve dünya üretiminin yüzde 35-50'sini karşılayan altın, cumhuriyet ticaretinde önemli rol oynar. Witwatersrand'ın gelir kaynaklarını Klerksdorp (Vaal yakını), Pilgrims Rest (Transvaal'ın güneyinde), Barberton (güneydoğuda), Pietersburg, Lichtenburg yatakları tamamlar. Pretoria'nın güneydoğusundaki madenler dışında gümüş, altının alt ürünü olarak elde edilir. Lydenburg ve Rustenburg bölgesinde platin üretilir. Pretoria'nın kuzeydoğusundaki önemli elmas yataklarında (Birinci Maden) bugün Kap ilindeki Kimberley bölgesindekinden daha çok elmas çıkarılır. Cumhuriyetin başlıca maden kömürü yatakları Transvaal'dedir: yatak Pretoria'nın güneydoğusunda (Witbank, Belfast, Piet Retief) 500 km'den fazla uzanır. Başlıca demir yatakları Rustenburg, Vliegepoort, Pretoria bölgelerindedir. Krom (Lydenburg, Rustenburg), kobalt, tungsten, nikel ve bakır madenleri de önemlidir. Ayrıca altın filizinin

trapistler çalışmağa giderken

işlenme kalıntılarından uranyum çıkarılır. Cumhuriyetin başlıca sanayi tesisleri Transvaal'dedir: Vereeniging ve Pretoria'da ağır metalürji; kimya, besin ve makine sanayii; çimento fabrikaları. Bu son faaliyetler özellikle cumhuriyetin en büyük şehri Johannesburg'ta, Pretoria'da ve Witwatersrand şehirlerinde (Germiston, Springs, Nige, Roodepoort, Randfontein) yerleşmiştir. Mozambik'teki Lourençc Marques limanı Transvaal'in denize açıldığı başlıca ağızdır.

● *Tarih.* 1835'te Vaal kıyılarına Büyük Trek yönetiminde küçük bir topluluk, 1836'da Potgieter ve arkadaşları yerleşti. Bu küçük topluluk, hücumuna uğradığı Matabeleri (Moselikatse yönetiminde) Yukarı Limpopo'dan sürmeyi başardı. Bu Boer'lere, Natal'e inmiş olanlar (1838) ve İngiltere'nin kıyıyı işgali sırasında (1843-1845) yaylalar boyunca yukarı tırmananlar eklendi. 3 Şubat 1848'de Kap valisi sir Harry Smith, Orange ile Vaal arasındaki bölgeyi (*Orange River Sovereignty*) işgal etti, ama Andries Pretorius yönetimindeki ingilizce konuşan bölümle çatıştı; yenilen Pretorios (ağustos 1848), Vaal'in kuzeyine çekildi. Buna rağmen, Boer'lerle Basutaların birleşmesinden çekinen Londra hükûmeti Vaal'in ötesinde yerleşmiş bulunan Boer'lerin bağımsızlığını tanımak zorunda kaldı (Sand River antlaşması, 17 ocak 1852). Ama 1851'den sonra Transvaal üç rakip topluluk arasında bölüşüldü: güneybatıda A. Pretorius grubu, güneydoğuda Joubert topluluğu, kuzeyde Potgieter topluluğu. 1856'da Transvaal'ın güneybatısında M.W. Pretorius tarafından kurulan ve anayasası ırk ayrımına dayanan (1858) ilk Güney Afrika cumhuriyetini hiç bir ülke tanımadı ve Orange ile Transvaal'i ikili bir cumhurbaşkanlığı sistemiyle birleştirmeyi deneyen Proterius, karışıklıklar çıkınca Orange'den vaz geçmek zorunda kaldı (1803). Yeni devletle yerliler arasında büyük çatışmalar çıktı; bunun sebebi sömürgecilerin yerlileri az verimli ve çok sınırlı topraklarda yerleştirmeleriydi. Başlarına buyruk yaşamağa alışan Boer'ler, cumhurbaşkanı Burgers'in (1872-1877) döşenmesine karar verdiği demiryollarının yapımını sağlayacak vergileri ödemeyi reddettiler. Bu karışıklığı bahane eden Natal valisi Th. Shepstone'un Transvaal'i ilhak etmesinden (nisan 1877) sonra Krager, M. W. Pretorius ve Joubert yönetiminde yurtsever bir topluluk ayaklandı (aralık 1895 - ocak 1896) ve İngilizleri yendi (Majuba Hill, şubat 1881.) Gladstone İngiltere'nin metbuluğu altında olmak şartıyle Transvaal'in muhtariyetini tanıdı (Pretoria barışı, 3 ağustos 1881); Londra anlaşmasıyle (27 şubat 1884) bu metbuluk hafifletildi. Cumhurbaşkanı Kruger (1883 -1901), sevilmesinden yararlanarak Transvaal'de yararlı kurumlar meydana getirdi; ama tekrar «Güney Afrika cumhuriyeti» adını alan Transvaal 1884'te altın bulunmasının çektiği yabancılarla (Vitlandeis) doldu. Transvaal'in bu zenginliğini işleten Goldfields of South Africa şirketinin kurucusu Cecil Rhodes, Güney Afrika'yı İngiltere lehine birleştirmek istiyordu. Transvaal Beçuanaland himaye bölgesi (1885) ve Rhodes'in British South Africa co.'sinin Limpopo'nun kuzeyine yerleşmesiyle (1889) kuşatılmış hale geldi; şirket Limpopo ırmağı boyunca emniyeti sağlama hakkını elde etti. Kruger bir Güney Afrika Toprakları federasyonu kurulmasını ve vitlanderlere hemen vatandaşlık hakkı tanınmasını reddetti. Jameson'un akınının (aralık 1895 - ocak 1896) başarısızlığa uğraması ve Almanya'nın desteği, Kruger'in 1897 - 1905 arasında İngiliz Güney Afrika yüksek komiseri olan lord Milner ile anlaşmazlığını artırdı; ama savaşın başlamasıyle tek başına kalan (ekim 1809) boer cumhuriyetleri, savaş sonunda işgal edildi. Transvaal'i İngiltere krallığına bağlı bir sömürge haline getiren Vereeniging barışı (mayıs 1902), ülkenin millî diline dokunmadı. 1906'da kurulmasına izin verilen temsilî kurumlar 31 mayıs 1910'da gerçekleştirilen Güney Afrika birliğinin hazırlayıcılarından olan general Botha'nın (1907-1910) iktidara gelmesini sağladı. (L)

TRAN VAN HUONG

Trans World Air Lines (T.W.A.), amerikan hava nakliye şirketi; 1930'da Western Air Express (1925) ve Trans Continental Air Transport (1927) şirketinin birleşmesinden meydana geldi. Douglas Aircraft corporation (uçak yapım şirketi) ile işbirliği yaparak sivil havacılıkta devrim yaratan yeni bir uçak imal etti: Douglas D.C.3. 1940'ta A.B.D. iç hatlarında yüksek irtifada uçuş için basınç kontrollu ilk uçağı hizmete soktu. Locheed Aircraft şirketinin işbirliği ve Howard Hugues'in malî yardımıyle «Constellation» adıyle tanınan kıtalararası hava nakliye uçağını imal etti. 1945'te şirket havayolu şebekesini yabancı ülkelere uzatma iznini aldı. Aralık 1962'de Pan American şirketiyle birleşti. (L)

TRAN TRONG KİM, vietnamlı tarihçi ve filozof (1887-1953). Çin yazısıyle yazılmış eski belgelerin incelenmesinde bilimsel araştırma metotlarını ilk olarak uyguladı. Tarihî eserleri çok değerlidir: *Viet Nam Su Luoc* (Vietnam Tarihi). Doğu felsefesiyle ilgili eserler de yayımladı: üç ciltlik *Nho Giao* (Aydınlar Doktrini), *Dao Giao* (Taoculuk), *Duong Minh Hoc* (Vang Yang Ming'in Doktrini). Birinci Vietnam Millî hükûmetinin başkanı oldu (nisan-ağustos, 1953). [I]

TRAN VAN HUONG, vietnamlı siyaset adamı (Vinh Long ili 1903). 1954'te Saygon valisi oldu, bir yıl sonra görevinden ayrıldı. 1959'dan sonra Ngo Dinh Diem'e karşı çıktığı için 1960'ta tutuklandı. 1961'de serbest bırakıldı ve beraat etti (temmuz 1963). General Nguyen Khanh tarafından tekrar Saygon valiliğine tayin edildi (ağustos 1964). Devlet başkanı Phan Khac Suu tarafından başbakanlığa getirildi (11 kasım 1964). Askerleri iktidardan uzaklaştırmak için yaptığı çabalar başarısızlıkla sonuçlandı; ayrıca, hükümetine almadığı buddha'cıların muhalefeti karşısında 27 ocak 1965'te istifa etmek zorunda kaldı. Eylül 1967'de başkanlığa adaylığını koydu, fakat oyların ancak yüzde 10'unu alabildi. (L)

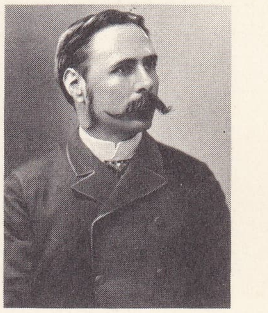

TRARIEUX

TRAPA i. Kireçsiz göl ve bataklıklarda yetişen biryıllık bitki; boyu 2 m'yi bulur; üstteki yaprakların sapı şişkin olduğu için bitki su yüzünde durabilir. (Küpeçiçeğigillerden.) [L]

TRAPANİ, İtalya'da şehir, Sicilya'da, il idare merkezi, adanın batı kıyısında; 77 100 nüf. Erice dağı eteğinde kurulan Trapani (esk. *Drepanum*), kuzeyde deniz ile güneyde tabiî bir liman arasında uzanan dil üzerindedir. Bir ticaret merkezi ve Afrika'ya doğru köprübaşıdır. XVI. yy.dan beri ihraç edilen tuz, şehrin güneyindeki tuzlu bataklıklarda çıkarılır; balıkçılık (özellikle ton) gelişmiştir. Limandan şarap ihraç edilir. Şehirde ilgi çekici anıtlar vardır: 1635'ten kalma barok üslûbunda katedral, gotik ve rönesans üslûbunda Santa Maria del Gesu kilisesi, XV. yy.dan kalma Ciambra sarayı. Annonciation tapınağında (XIV. yy.) ilgi çekici müze. —*Trapani ili,* 42 700 nüf. (L)

TRAPANİA i. *Goniodorididae* familyasından, sümüklüböceğe benzer, arttan solungaçlı yumuşakça; gövdesi pütürsüz, mantosu az belirgin, ağız dokunaçları kısa ve solungacı üç parçalıdır. (Trapania'lar avrupa denizlerinde, özellikle Gaskonya körfezinde ve Akdeniz'de bulunur.) [L]

Foto. LAROUSSE

TRAPASSİ (Pietro). Bk. METASTASIO.

TRAPEZ i. (yun. *trapeza,* dört ayaklı masa'dan *trapezion* > fr. *trapèze*). Spor. Tavana veya yüksekçe bir yere asılı, yere dikey ve alt uçlarından boru biçiminde ağaç veya madenî bir çubuğa raptedilmiş cimnastik âleti.

— Sirk. *İkili trapez hareketi,* sallanan bir trapezin çubuğuna ayaklarından asılmış olarak duran bir cambazın, karşısındaki bir trapezden ona doğru atlayan bir başka cambazı kollarından veya bacaklarından tutmasına dayanan hareket. || *Salıncaklı trapez,* birçok (özellikle 3) trapezcinin havada birbirinin ardı sıra veya aynı zamanda, bir trapezden kendilerini bırakarak karşıdan gönderilmiş bir başka trapeze geçmelerini sağlayan hava akrobasisi âleti. || *Washington trapezi* (bu âleti bulan akrobatın adından), çubuğu, cambazın çeşitli denge hareketleri yapmasını sağlayacak biçimde oyuklu olan trapez. (L)

TRAPEZOPOLİS. Esk. coğ. Anadolu'da (Karia bölgesi) şehir. Bazı eski yazarlar şehrin, M.Ö. V. yy.da Frigya veya Phrygia Epiktetos sınırları içinde yer aldığını ileri sürerler. Şehir hakkında çok az bilgi vardır. Sikkeleri Roma imparatorlarından Augustus, Hadrianus, Antonius Pius, Septimus Severius ve Julia Domna'ya aittir. Hadrianus, şehrin yönetimini M. Ulpius Catullinus'a verdi; ikinci gezisinde (129), Trapezopolis'e uğradı. Şehirde kutsanan başlıca tanrılar şunlardır: Kybele, Athena, Apollon, Asklepios, Artemis, Afrodit (Aphrodite), Tykhe, Nemesis, Dionysos, Demeter, Mısır tanrısı Serapis. Şehrin, Babadağ'ın kuzey sırtlarında ve bugünkü Asar (İpsili Asar, esk. Attuda) yakınlarında Bolo adlı yerde bulunduğu tespit edildi. Burada eski kalıntılarla birlikte, üzerinde Trapezopolis kelimesinin bulunduğu bir yazıt ortaya çıkarıldı. (M)

TRAPEZUS. Trabzon'un eski adı. (M)

TRAPİST i. (fr. *trapiste*). Merkezi Trappe'de (Mantagne yakınları) olan Citeaux tarikatından rahip. (L)

TRAPP i. Petrogr. Büyük merdiven basamakları şeklinde, mostra durumunda bulunan volkan kayası. (Siyah veya koyu yeşil ve ince hamurludur; kimyasal bileşimi bazalt veya andezite yakındır.) [L]

TRAPPES, Fransa'da Seine-et-Oise'da (Verseides idare çevresi) komün, Versailles'ın güneybatısında; 9 664 nüf. (L)

TRAPPİNG [treping] i. (ing. k.). Graf. santl. Bir mürekkep tabakasının üzerine başka bir mürekkebin tespiti. (L)

TRARA dağları, Cezayir'de kütle, Batı Tel Atlasına bağlıdır, kuzeybatıda Akdeniz kıyısıyle ve vad Tafna'nın vâdisiyle sınırlıdır; Cebel-Fillavsen'de 1 136 m. Bölgede ağaç yetiştiriciliğiyle geçinen köylüler yaşar. Başlıca şehri, *Nedroma.* (L)

TRARİEUX (Jacques), fransız siyaset adamı (Aubeterre-sur-Dronne 1840-Paris 1904). Bordeaux Avukatlar kurulu başkanı, merkez sol milletvekili (1879-1881), senatör (1888-1904), genel bütçe raportörü (1894), adalet bakanı (ocak-ekim 1895) oldu. Provence Demiryolları şirketi rezaletiyle ilgili dosyayı açıklamayı reddetti (1895). Dreyfus'tan yanaydı; İnsan Hakları birliğinin ilk başkanı Trarieux olmuştur. (L)

TRARZA, müslüman Moritanya cumhuriyetinde çevre; 106 000 nüf. İdare merkezi, *Rosso.* (L)

TRARZA'LAR, Senegal ırmağı kıyısında, Podor ile Atlas okyanusu arasında yaşayan magribî kabilesi. (L)

TRASFORMİSMO i. (ital. k.). Tar. XIX. yy.ın ikinci yarısında Depretis zamanında icat edilen hükûmet sistemi, 1919'a kadar İtalya'da uygulandı. Sınırlı bir konu veya bir program üzerinde veya ünlü bir kimse çevresinde geçici bir koalisyon kurmaya dayanıyordu. (L)

TRASİMÈNE idare bölgesi, ilk Roma cumhuriyetinde (1798-1799) idare bölgesi; roma devletleri ilhak edilince (1810-1814) bir fransız idare bölgesi oldu. (L)

TRASİMENO, lat. **Trasimenus,** İtalya'da göl, Umbria tepeleri bölgesinde, 258 m yükseltide, Val di Chiana ile Perugia arasında; 128,6 km². Bir sunî ayak, gölü bir tünel aracılığıyla Tiber'e bağlar. Trasimeno gölünün en derin yeri 6 m'dir ve sıcaklığı hep 4°C'tan yukarıdır (yazın yer yer 25°C). Eskiden su altında olan sıtmalık kıyılarında pek az kişi yaşar.

● *Tarih.* Hannibal kıyıları bugüne oranla daha geride olan göl yakınında, gölle tepeler arasındaki dar ovada Flaminus rakiplerini kuşattı. Konsül savaşta öldü, Romalılar yaklaşık olarak 15 000 kişi kaybetti. (L)

TRAS-OS-MONTES, Kuzey Portekiz'de, Bragança idare bölümünü içine alan eski il. Burası faylı bloklardan (1 000-1 400 m yüksl.) ve tektonik çukurlardan meydana gelen İç Galiçya'nın uzantısıdır. İklim serttir; kışlar uzun sürer, yazlar çok sıcaktır. Yüksek engebelerdeki ender köyler, tarlalar ve büyük fundalıklarla çevrilidir. Daha kalabalık olan havzalarda yoğun bir şekilde çeşitli tarım yapılır. (L)

TRASS i. (hollandaca *tiras,* çimento'dan fr. k.). Malzeme. Hidrolik harçlarda, pozzolana özelliklerinden faydalanılan volkanik tüf. (L)

TRASTAMARA kontu, Castilla kralı Muhteşem Enrique II'nin (öl. 1379) tahta çıkmadan önceki unvanı. (L)

TRATA i. Balıkç. Çekilerek balık avlamağa yarayan genellikle daire şeklinde el ağı. (L)

TRAUBE (Ludwig), alman hekimi (Ratibor, Silezya 1818-Berlin 1876). 1872'de Berlin üniversitesinde profesör oldu. Birçok eser (çoğunu Virchow ve Reinhard ile ortaklaşa) yazdı: *Gesammelte Beitrage Zur Pathologie und Physiologie* (Patoloji ve Fizyolojiye Genel Katkılar) [1871-1878], «Dolaşım ve Solunum Sistemleri Hastalıkları Belirtileri» (1867). [L]

TRAUBE (Ludwig), alman bilgini (Berlin 1861-Münih 1907). Ortaçağ filolojisi konusunda uzmanlaşmıştı. Eserleri: *Poetae Latini Aevi Carolini Karolingische Dichtungen* (Karolenjler Devrinin Latin Şairleri) [1886-1896]; *Textgeshichte der Regula Sancti Benedicti* (Aziz Benedictus Kurallarıyle İlgili Metinler Tarihi) [1898, 2. baskı 1910]; *Nomina Sacra* (1907). [L]

Traube aralığı, göğüs çeperinin sol ön bölgesi; midenin arkasında göğüs zarının diyaframa doğru yaptığı çıkmazı ifade eder. Normalde tok ses veren Traube aralığı, göğüs zarının sol tarafında su toplanması halinde boğuk ses verir. (L)

TRAUBEL (Helen), amerikalı kadın şarkıcı (Saint Louis 1899). 1925'te konser verdi, 1934'te Metropolitan'a alındı, yedi yıl sonra Wagner operalarında soprano Kirsten Flagstad'ın yerini aldı. 1953'e kadar bütün A.B.D.'de Wagner yorumcusu olarak mesleğini başarıyle sürdürdü. (L)

TRAUGUTT (Romuald), polonyalı yurtsever (1826-Varşova 1864). Rus ordusunda hizmet gördü (1842-1861). 1863 Ayaklanmasında millî hükûmet tarafından generalliğe yükseltildi. 17 Ekimde millî devletin yerini gizli bir diktatörlük aldı ve başına Traugutt getirildi. Varşova'ya çekilen Traugutt bir yandan ayaklanmayı da teşkilâtlandırırken diğer taraftan Macaristan ve İtalya'daki devrimcilerle ilişki kurdu. İhbar ete uğradı, rus polisine teslim edildi (1864) ve asıldı. (L)

TRAUN, Avusturya'da ırmak, Tuna'nın kolu (sağ kıyı), Totes Gebirge'den (Salzburg Alpleri) doğar; 155 km. Yukarı Avusturya'yı sulayan ırmak Hallstatt ve *Traun* (*Traunssee*) göllerini meydana getirir. Yukarı çığırında birçok tesisi (kimya sanayii, kâğıt fabrikaları) besleyen hidroelektrik santrallar kurulmuştur. Aşağı çığırı zengin bir linyit bölgesinden geçer ve sanayi şehri Wels'i sular. (L)

TRAUN, Yukarı Avusturya'da şehir, Linz'in 10 km güneyinde, *Traun* ırmağının kıyısında; 12 500 nüf. XVI. yy.dan kalma şato. Dokuma sanayii. Kâğıt fabrikası. (L)

TRAUNER (Alexandre), macar asıllı fransız tiyatro ve sinema dekoratörü (Budapeşte 1906). Lazare Meerson'un asistanıydı; özellikle Marcel Carne'nin (*Drôle de Drame* [Tuhaf Oyun], 1937; *Sisler Rıhtımı* [Quai des Brumes], 1938; *Kuzey Oteli* [Hôtel du Nord], 1938; *Son Ümit* [Le Jour se Lève] 1939; *Gece Ziyaretçileri* [Les Visiteurs du Soir], 1942; *Les Enfants du Paradis* [Paradi'deki Çocuklar], 1944; *Gecenin Limanları* [Les Portes de la Nuit], 1946), Jean Grémillon'un (*Remorques,* 1939; *Lumière d'Été* [Yaz Işığı], 1942) ve Yves Allegret'nin filimlerinde çalıştı. Mesleğine A.B.D.'de devam etti ve özellikle Billy Wilder ile işbirliği yaptı (*Garsonyer* [The Apartment], 1960; *Sokak Kızı İrma* [İrma la Douce], 1962). [L]

TRAUNSEE, Yukarı Avusturya'da göl, Alpler'den çıkışında Traun ırmağı tarafından meydana getirilir; 25 km²; derinliği 191 m. Kıyıları çok turist çeker. (L)

TRAUTMANN (Reinhold), alman dilbilimcisi (Königsberg 1883-Jena 1951), baltık ve islav dilleri uzmanı. Başlıca eserleri: *Eski Prusya Dilinin Anıtları* (1910); *Baltık-İslav Sözlüğü* (1923); *İslav Halkları ve Dilleri* (1947). [L]

TRAUTTMANNSDORFF (Maximilian VON), avusturyalı diplomat (Graz 1584-Viyana 1650). Bavyera ile Münih arasındaki antlaşmayı imzaladı (1619), Roma büyükelçisi oldu, imparator tarafından gizlice Waldstein'i gözetlemekle görevlendirildi; Nördlingen'den (1634) sonra Saksonya'nın İsveç'ten ayrılmasını sağladı ve Prag barış antlaşmasını imzaladı (1635). Westphalia antlaşması (1648) görüşmelerinde imparatorun başlıca komiseriydi, sonra başbakan oldu. (L)

TRAUTZ (Georg), alman ciltçisi (Pforzheim 1808-Paris 1879). 1830'da Paris'e yerleşti, 40 yıl süreyle fransız kitapseverlerinin en çok beğendiği ciltçi oldu. Bauzonnet ile beraber yaldızlı lüks cilt kapakları yaptı. (L)

Trauzl bloku, patlayıcı maddelerin yaptığı işi belirlemeğe yarayan ve ekseninde bir boşluk bulunan silindir şeklindeki kurşun blok. (L)

TRAVANKORE, Hindistan'da tarihî bölge, Kerala eyaletinin güney kısmını içine alır. (L)

TRAVAY i. (fr. *travail,* iş'ten). İnceleme yazısı. (M)

TRAVE, Almanya'nın kuzeyinde kıyı ırmağı, Baltık denizine dökülür; 118 km. Travemünde'nin aşağısında Lübeck körfezinde sona erer. (L)

TRAVELLER'S CHECK blş. i. («seyahat çeki» anlamında ing. k.ler). Bk. ÇEK.

TRAVEL PLANT [trevIplent] i. (ing. *travel,* gezmek, dolaşmak ve *plant,* fabrika'dan). Bayınd. Hareketli bir şasi üzerine monte edilen ve kovalı bir yükleyiciyle donatılmış paletli bir traktör tarafından çekilen sürekli karıştırıcı.

— ANSİKL. Daha önceden bir greyder vasıtasıyle karıştırılan ve bir şerit halinde yığılan malzeme, yükleyici tarafından alınır ve *travel plant*'ın yükleme hunisine boşaltılır. Boşaltılan malzeme, huninin dibindeki bir yürüyen bant tarafından alınır ve tozlaştırma odasına, oradan da karıştırıcıya gönderilir. Karıştırıcı, malzemeyi sürekli olarak karıştırır ve bir boşaltma kanalına akıtır; buradan malzeme, bir şerit halinde toprağa dökülür. Travel plant, 7 ile 7,50 m enindeki stabilize bir yol için gerekli malzemeyi (metre başına 1,63 m) bir seferde dökebilir. Travel plant'ın boşaltma kanalı bir sericinin hunisine akıtılırsa, yükleyici, travel plant ve dağıtıcı-serici dizisiyle yol yapımı tamamlanır. (L)

TRAVERS i. (fr. *traverse*). Dy. Yola dik olarak toprağa yerleştirilen ve üzerlerine ray bağlanan ağaç, demir veya betondan yapılmış parçaların her biri. (Bk. ANSİKL.) || Telgraf direklerinin üzerine tespit edilen ve izolatörleri taşıyan kiriş. || *Dayanak traversi,* boji şasisinde, yükü taşıyan kiriş. || *Serbest travers,* bir demiryolunda, kalıbı çökmüş olan ve her dingil geçişinde alçalıp yeniden eski durumunu alan travers. || *Uç* veya *koşum traversi,* bir lokomotif veya vagon şasisinin uç kısmında bulunan ve koşum takımıyle çarpma organlarını taşıyan enlemesine parça. (TAMPON TRAVERSİ de denir.)

— Denizc. *Travers yapmak,* bir geminin, limandan traverse çıkması veya açık denizde tutulduğu fırtınada hırpalanma tehlikesinin belirmesi halinde, dalgaları başa alarak ve yol keserek olduğu yerde oyalanması. || *Traverse çıkmak,* açık bir limanda demirli bulunduğu sırada, o limanı etkileyen ağır bir fırtınanın başgöstermesi üzerine karaya sürüklenme tehlikesiyle karşılaşan bir geminin, demir alarak travers yapmak üzere denize açılması.

— Metalürji. Dökümhanede, kalıbın sıkıştırılması sırasında kumu tutmağa yarayan şasi elemanı.

— ANSİKL. Dy. *Travers*'ler genel olarak kreozotlanmış ağaçtan (meşe veya çam) yapılır. Bazı tropikal ağaçlar da kullanılır. Traverslerin keşiti genellikle dikdörtgen, bazen yarım daire veya her iki şeklin karışımıdır. Madenî traversler demir veya çelikten yapılır; ömürleri ağaç traverslerden daha fazladır, fakat hem maliyet fiyatları çok yüksektir, hem de ses yaparlar. Ayrıca, betonarme veya öngerilmeli betondan yapılan traversler de kullanılır.

◆ **Traversli** sıf. Traversi olan.

— Mekan. *Traversli buhar makinesi,* piston aksına, iki kızak arasında gidip gelerek piston hareketini doğrusal yönde tutan bir travers eklenmiş buhar makinesi. (L)

TRAVERS (Morris William), ingiliz kimyacısı (Londra 1872-ay.y. 1961). Londra (1898) ve Bristol (1904) üniversitelerinde ders verdi; alçak sıcaklıklar üstüne çalışmalar yayımladı. 1898'de W. Ramsay ile birlikte neon, kripton ve ksenon'u buldu. (L)

TRAVERSELİT i. (fr. *traversellite*). Miner. Uralit çeşidi; Piemonte'deki *Traverselle* kasabasının yakınlarında bulunur. (L)

TRAVERTEN i. (fr. *travertin*). Bk. PAMUKTAŞI.

TRAVESTİ sıf. (fr. k.). Tiyatr. *Travesti rol,* kılık değiştiren bir aktörün rolü. (L)

Traviata (LA), opera, 4 perde; libretto: Piave; müzik: Verdi; ilk olarak 1853'te Venedik'te La Fenice tiyatrosunda temsil edildi. Konusu Alexandre Dumas fils'in *Kamelyalı Kadın* (La Dame aux Camélias) adlı eserinden alınmıştır. Alfredo ve kibar fahişe Violetta'nın aşklarına delikanlının babası engel olur. Ayrılan iki sevgili vereme yakalanan Violetta'nın yatağı yanında barışır; Violetta can çekişirken dışarıdan karnaval şenliklerinin gürültüsü duyulur. Eserin başlıca özelliği melodilerin zenginliğidir: birinci perdedeki *Brindisi,* Alfredo ve Violetta'nın düetto'su, Violetta'nın romans'ı (Bütün Sevdiğim Şeyler, Elveda) v.b. ünlüdür. (L)

TRAVİÈS (Charles Joseph TRAVIÈS DE VILLERS,— denir), fransız ressamı ve karikatürcüsü (Wülflingen, Winterthur yakınları 1804 - Paris 1859). Paris ayaktakımının sembolü olan kendini beğenmiş sarhoş ve ahlâksız kambur Mayeux tipi ile tanındı. Philipon ile beraber *Charivari* ve *La Caricature* dergilerini kurdu. (L)

TRAVİNH, Vietnam'da (Güney Vietnam) şehir, Mekong deltasında; 10 500 nüf. (L)

TRAVMA i. (yun. *trauma,* yaralanma'dan). Patol. Dıştan mekanik bir etki sonucunda meydana gelen lokal yara. || *Travma humması,* yaraların irinlenmesiyle beliren ateş.

— ANSİKL. Patol. *Travma,* bir doku veya organın anatomisini, şeklini ve görevini tamamen veya kısmen bozan bir lezyondur. Bozukluk lokal veya genel olabilir; lokalse, lezyonun giderilmesine çalışılır; genelse, ya doğrudan doğruya taravmaya (kaza ve ameliyat), veya travma sebebiyle beliren enfeksiyonu ortadan kaldırmak gerekir. (L)

TRAVMATİSİN i. (fr. *traumaticine*). Eczc. Gutaperka'nın kloroform içindeki çözeltisi. (Deri hastalıklarında kullanılır.) [L]

TRAVMOTOLOJİ i. (fr. *traumatologie*). Yaralanmaların incelenmesi ve tedavisiyle uğraşan tıp ve cerrahî dalı (âcil cerrahî, iş kazaları, yol kazaları, savaş cerrahîsi v.b.). [L]

TRAVNİK, Yugoslavya'da şehir, Bosna - Hersek cumhuriyetinin orta kesiminde, Bosna çayının kolu (sol kıyı) olan Laşva suyu kıyısında; 12 900 nüf. 1686-1851 arasında Bosna eyaletinin merkezi oldu. Osmanlı hâkimiyetinin sonlarına doğru Bosna vilâyeti içinde bir sancak merkezi durumundaydı. Şehirde Avusturya - Macaristan hâkimiyeti 40 yıl sürdü. Camiler, XI. yy.dan kalma kale. El sanatları. Kereste işletmeciliği ve kimya sanayii. (M)

TRAWSFYNYDD, Büyük Britanya'da yer, Galler ülkesinde (Marionetshire). 1964'te hizmete giren 500 mW gücünde nükleer santral. (L)

TRAYANOV (Teodor), bulgar şairi (Pazarcık 1882 - Sofya 1945). Ülkesinde sembolist akımın en güçlü temsilcilerindendi. Eserleri: *Himni i Baladi* (İlâhiler ve Baladlar) [1911], *Pesen na Pesnite* (Neşideler Neşidesi) [1923], *Romantiçni Pesni* (Romantik Şiirler) [1926], *Panteon* (1934). [L]

TRAZ (Robert DE), fransızca yazan isviçreli yazar (Paris 1884 - Nice 1951). İki savaş arasında *Revue de Genève*'i yönetti. Birçok roman ve deneme yazdı: *L'Homme dans le Rang* (Sıradaki Adam) [1913], *Fiançailles* (Nişanlılar) [1922], *Dépaysements* (Yadırgamalar) [1923], *Complices* (Suç Ortakları) [1924], *L'Ecorché* (Derisi Soyulmuş) [1927], *Alfred de Vigny et l'Esprit de Genève* (Alfred de Vigny ve Cenevre Ruhu) [1929], *A la Poursuite du Vent* (Rüzgârın Peşinde) [1932], *Les Heures de Silence* (Sessizlik Saatleri) [1934], *Le Pouvoir des Fables* (Masalların Gücü) [1935], *De l'Alliance des Rois à la Ligue des Peuples; Sainte Alliance et S.D.N.* (Krallar İttifakından Milletler Birliğine: Kutsal İttifak ve Milletler Cemiyeti) [1936], *La Famille Brontë* (Brontë Ailesi) [1939], *La Blessure Secrète* (Gizli Yara) [1944]. (L)

TRBOVLJE, Yugoslavya'da (Slovenye) şehir. 15 000 nüf.; linyit ve kömür yatakları. (L)

TREADMİLL [tredmil] i. (ing. k.). Kürek mahkûmlarının fizik enerjisinden yararlanmak üzere, 1818'de sir William Cubitt'in önayak olmasıyle hizmete konan ve Büyük Britanya'da bütün XIX. yy. boyunca kullanılan cihaz. (Çevresi basamaklarla donatılmış, yatay eksenli büyük bir çarktan meydana geliyor ve hükümlüler, tıpkı kafese kapatılmış sincaplar gibi bu çarkı döndürüyorlardı.) [L]

Treasure of Sierra Madre (THE) [*Altın Hazineleri*], John Huston'un çevirdiği amerikan filmi (1947). Üç adam (Humphrey Bogart, Walter Huston, Jim Holt) bir altın madeni bulmak için Meksika dağlarına çıkarlar. Burada karşılaştıkları birçok zorluk ve tehlikeden, arkadaşlıkları ve cesaretleri sayesinde kurtulurlar. Bir western olduğu kadar psikolojik bir dram olan bu filim insanların boşluklarını, başarısızlıklarını dile getiriyor. (L)

TREAZ veya **TREZ** i. İçinde deniz kabuğu kırıntıları bulunan ve gübre olarak kullanılan deniz kumu. (L)

TREBATİUS TESTA (Caius), romalı hukukçu (M. Ö. I. yy.). Sezar'ın lejyonlarında tribunus oldu, Cicero'nun dostuydu. İç savaş sırasında Sezar'ın partisine bağlı kaldı, Augustus zamanında da itibarını korudu. Medenî hukuk ve dinî meselelerle ilgili eserine eskiçağ yazarları sık sık başvururlar. (L)

TREBATTİ (Paolo PONZIO), italyan ressamı (Floransa? XVI. yy.). Meslek hayatını 1530'dan sonra Fransa'da geçirdiği sanılır. Daha sonra Rosso, Pierre Bontemps ve Germain Pilon'un olduğu anlaşılan birçok eser, ona mal edilmiştir. (L)

TREBBİA, İtalya'da ırmak, Emilia'da, Po'nun kolu (sağ kıyı); 115 km. Liguria Apenninleri'nin kuzey yamacından doğar, uzun süre dar bir vâdide akar, sonra ovaya çıkar ve Piacenza yakınında Po'ya kavuşur. Büyük bir ulaşım yolu olan vâdisinden Cenova - Piacenza yolu geçer. Hannibal Romalıları burada yendi (M.Ö. 218). 1799'da Sovorov Macdonald'ı burada yendi. (L)

TREBBİANO i. Özellikle İngiltere'de, serlerde yetiştirilen beyaz üzüm türü; salkımları çok büyüktür. (Üzümü taze olarak veya konserve yapılarak yenir.) [L]

TREBELLİANUS (Caius Annius), romalı gâsıp, 266'da Isaurie'de imparator ilân edildiği, Gallianus'un generallerinden biri tarafından yenildiği ve öldürüldüğü sanılır (267). Gerçekten yaşamış olup olmadığı kesinlikle bilinmez. (L)

TREBELLİUS POLLİO, romalı tarihçi (M. S. 300'e doğr.). *Storia Augusta*'nın (Augustus Tarihi) yazarlarından. Valerianus devrinin son dönemi ile iki Gallianus ve Otuz Tiranlar devrinin tarihini yazdı, ayrıca Cladius Gothius üstüne bir övgü kaleme aldı. (L)

TREBENİŞTE, Yugoslavya'da (Makedonya) köy, Ohrid gölünün yakınında. Kazılarda M.Ö. VI. yy.dan kalma bir İllyria mezarlığı bulundu (zengin cenaze mobilyası, Vix'inkiyle oranlanabilecek tunç krater). [L]

TREBİÇ, Çekoslovakya'da (Güney Morav-ya bölgesi) şehir, Jihlava'nın kıyısında; 17 400 nüf. Roman ve gotik üslûbunda küçük kilise. (L)

TREBİZSKY. Bk. BENEŞ.

TREBOL i. Amerika'da platymiscium'un çeşitli türlerinden (*Platymiscium Duckei, Pl. ulei, Pl. Trinitatis, Pl. pinnatum*) elde edilen kereste. (Bu ince dokulu, esmer-kırmızı, sert oduna Brezilya ve Paraguay'da da aynı ad verilir; çok dayanıklı ve uzun ömürlüdür, çok iyi cilâ tutar.) [L]

TREBON, Çekoslovakya'da (Güney Bohemya bölgesi) kasaba, Çeşke Budejovice'nin doğusunda; 4 200 nüf. Eski sur; rönesans ve barok üslûbunda konaklar. Augustinus tarikatı manastırında Maitre de Trebon'un yaptığı mihrap (1350). Bölgenin çeşitli göllerinden özellikle Rozmberk'ten yararlanan önemli balık yetiştiriciliği merkezi. (L)

TREBONİANUS GALLUS. Bk. GALLUS.

TREBONİUS (Caius), romalı general (öl. İzmir M. ö. 43'e doğr.). 55'te tribunus oldu; olağanüstü durumlarda taşra vilâyetlerinin yönetimini triumvirlere veren *Trebonia kanunu*'nu (Lex Trebonia) kısmen zorla başvurarak kabul ettirdi. Galya'da Sezar'da Sezar'ın generali olarak Marsilya kuşatmasını yönetti (49), İspanya'da kumandanlık yaptı (47). Sezar'ın öldürülmesine katıldı, Asya'nın yönetimini eline aldı (43). Cornelius Dolabella tarafından öldürüldü. (L)

TREBOVA. Bk. ÇEŞKA TREBOVA.

TRÉBUTİEN (Guillaume), fransız bilgini (Fresney-le-Puceaux - Calvados 1800 - Caen 1870). Önce şarkiyatçı olarak tanındı. Eski fransız eserlerini yayımladı: *Les Recherches et Antiquités de la Neustrie* (Nesturia Üstüne Araştırmalar ve Nesturia İlkçağı) [1833], *Le Dit du Ménage* (Karıkoca Hikâyesi) [1835], *Les Chansons de Maurice et de Pierre Craon* (Maurice ve Pierre Craon'un Şarkıları) [1841]. *Histoire de Caen* (Caen Tarihi) adlı bir eser yazdı (1847). Ayrıca, *Reliquiae de Maurice de Guérin*'i (Maurice de Guérin'in Reliquiae'si) [1861] ve *Le Journal et les Lettres d'Eugénie de Guérin*'i (Eugénie de Guérin'in Mektupları ve Günlüğü) [1862] yayımladı. (L)

TRECATE, İtalya'da komün, Piemonte'de (Novara ili), Ticino ırmağının yakınında; 12 400 nüf. Cavour kanalının suladığı bir bölgenin tarım merkezi. Petrol rafinerisi. (L)

TRECHMANNİT i. Miner. (ingiliz mineralogu C.O. *Trechmann*'ın adından fr. *trechmannite*). Miner. Tabiî arsenik ve gümüş sülfür; romboedrik sistemde billûrlaşır. (L)

TRECHUS i. Paris'te su kıyılarında çok yaygın böcek. (İlmî adı *Trechus quadristriatus.* Kınkanatlıların *carabidae* familyasından.) [L]

TRÉCUL (Auguste), fransız eczacısı ve botanikçisi (Mondoubleau, Loir-et Cher 1818-Paris 1896). 1845'te Paris'te eczacı oldu, botanik çalışmaları yapmağa başladı: bitkilerde odun boruların ve salgı kanallarının dokusu, yaprakların oluşumu, ağaçların büyümesi, besi sularının dolaşımı üstünde incelemeler yaptı. Bitki kimyasında, selülozu, klorofili, taneni ve nişastayı inceledi. Amerika florasını incelemek üzere düzenlenen

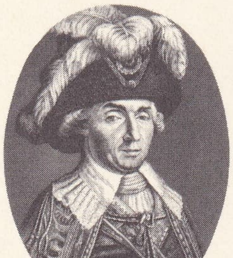

TREİLHARD
Bonneville'in gravürü
(XVIII. yy. sonu)

von TREİTSCHKE

Barthélemy TREMBLAY
Henri IV'ün büstü
Jacquemart-André müzesi

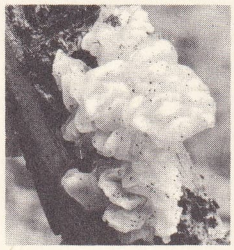

tremella

bir geziyi yönetti. Araştırmalarını, 18-43 ile 1893 arasında yayımladığı 200'den fazla incelemeyle açıkladı. (L)

TRECULİA i. (fransız botanikçisi *Trécul*'ün adından). Afrika ve Madagaskar'da yetişen ekmek ağacı. (*Treculia Africana*'nın çok iri çiçek topluluğu 15 kg kadar gelir; yerliler bundan yenebilen bir un elde ederler. Dutgillerden.) [L]

TREÇENTO veya **TRECENTO** i. (ital. k.). «1300 yılları» yani «XIV. yy.» anlamında italyanca kelime. (İtalyan usulüne göre, her yüzyıl o çağdaki yüzlük sayıları gösterdiği için, XIV. yy.a «*treçento*», XV. yy.a «*quattrocento*», XVI. yy.a «*cinquecento*» denir.) [L]

TREDYAKOVSKİY (Vasiliy Kirilloviç), rus şairi ve filoloğu (Astrahan 1703-Petersburg 1769). Öğreniminin bir kısmını yabancı ülkelerde ve özellikle Paris'te yaptı; Bilimler akademisine sekreter oldu (1733) ve Petersburg üniversitesinde ders verdi (1744). Manzum olarak Boileau'nun *Art Poétique*'ini (Şiir Sanatı), *Telemakhos'un Başından Geçenler*'i ve Aisopos'un bazı masallarını, Horatius'un *Şiir Sanatı*'nı Rusçaya nesir halinde çevirdi. Bütünüyle heceye dayanan bir prozodi deneyerek şiirde reform yapmak istedi. (L)

TREE (sir Herbert BEERBOHM), ingiliz oyuncusu (Londra 1853 - ay.y. 1917). 1876'da Londra'da oyunculuğa başladı, 1887'de Haymarket theatre'ın müdürü oldu, 1897'de Her Majesty's Theatre'a geçti ve 1907'de Londra'da bir tiyatro okulu açtı. Shakespeare'in ve modern dramın ateşli bir yorumcusu olan Tree, en büyük başarılarını *Falstaff, Hamlet* ve *Venedik Taciri* rollerinde elde etti. (L)

TREFİLOVA (Vera), rus kadın dansçı (Petersburg 1875-Neuilly-sur-Seine 1943). 1904'te Petersburg Çarlık tiyatrosunda dansçı olarak çalışmağa başladı ve ilk büyük rolü *Ormanda Uyuyan Güzel* balesindeki prensses Aurora'yı canlandırdı. 1907'de Çarlık tiyatrosundan ayrılarak Paris'te dans etmeğe başladı. 1910'da *Kuğu Gölü*'nde dans ederek sahneye veda etti; 1915'te bir dram oyuncusu olarak sahneye döndü. 1917'de Rusya'dan ayrılarak Paris'e yerleşti, bir dans okulu açtı. 1921'de Sergey Diaghilev, Londra'da temsil ettireceği *Ormanda Uyuyan Güzel*'in kesintisiz düzenlemesinde, eski rolü prenses Aurora'yı oynaması için onu davet etti. (L)

TREFONLAR çoğl. i. (fr. *tréphones*'den). Embriyon özütlerinde bulunan ve doku kültürlerinin yetiştirilmesi için gerekli unsurlar taşıyan etkin besleyici maddeler. (L)

TRÉFOUËL (Jacques), fransız kimyacısı ve bakteriyoloğu (Le Raincy 1897). 1940 - 1964 Arasında Paris'te Pasteur enstitüsünün müdürü oldu, bakterileri öldüren kimya tedavisiyle ilgili çalışmalar yaptı. Sülfamidlerin etki mekanizmasını ortaya koydu ve birçok bakteri ostatikin keşfine imkân hazırladı. (L)

TREGİAN (Francis), ingiliz müzikseveri (1574-Londra 1619). Douai Cizvit kolejinde okudu, sonra Roma'da kardinal Allen'in hizmetine girdi. İngiltere'ye döndü, dinî eylemleri yüzünden, 1609'dan hayatının sonuna kadar hapsedildi; cezaevinde önemli antolojiler düzenledi. *Virginal Book* (Cambridge'te Fitzwilliam müzesinde) ingiliz klavye müziğine ayrılmıştır; bir başka antolojisi (British museum) ingiliz ve italyan okullarının 3, 4 ve 5 sesli villanella, madrigal, fantezi ve danslarını toplar; bunun devamı olan üçüncü antolojisi (New York Halk kütüphanesi) 5, 6 ve 8 sesli motet ve madrigalleri kapsar. (L)

TREGORROİS, Fransa'da Bretagne'da komün, Treguier çevresinde, doğuda Saint-Briauc koyu ile batıda Morlaix koyu arasında; Bretagne kıyısının billûrlu bir uzantısıdır (Tregorrois yaylası). Genellikle kuzeybatı - güneydoğu yönünde uzanan tepelerle güneydoğuya doğru yükselen bölgenin (100 -150 m yüksl.) kıyıları çok girintili çıkıntılıdır. Irmaklar bölgede kenarları dik vâdiler açar (Léguer, Jaudy, Leff, Trieux). Vâdileri düz, turbalı ve çoğunlukla çalılıktır; aşağı çığırları rialarla örtülüdür. Büyük kısmı balçıklı olan Tregorrois yaylaları çok kalabalık değildir ve köyler birbirinden uzaktır. Burası eski bir çeşitli tarım bölgesidir; ıslah çalışmaları sonucunda (kavkılı kumullar, deniz otları, modern kimyevî gübreler) buğday ve arpanın yanı sıra patates ve turfandalar da yetiştirilir. Kıyıda, riaların kenarında başlıca şehirler (Lannion, Tréquier, Lézardrieux, Paimpol) ticaret ve denizcilik merkezleridir. Kuzeybatı dalgalarından korunan şehirlerin, rialar kıyısında suyu oldukça derin limanları (balıkçılık, kabotaj) vardır.

Gerek bu büyük şehirler, gerek kıyıdaki çeşitli merkezler (Trebeurden, Trégastel, Perros-Guire, Ploubazlanec v.b.) yazın çok turist çeker. Bölgede sanayi gelişmemiştir. (L)

TREGUİER ırmağı, Fransa'da Bretagne'da haliç, Manş denizi kıyısında; 9 km. Tre guier'de Jaudy ve Guindy'nin birleşmesiyle meydana gelir; sefere elverişlidir; kenarında istiridye tarlaları vardır. (L)

TREHALAZ i. (fr. *tréhalase*). Biyokim. Bazı mantarlarda, tavşan bağırsağında bulunan ve trehaloz'u hidroliz eden enzim. (L)

TREHALOZ i. (fr. *tréhalose*). Kim. Formülü $C_{12}H_{22}O_{11}$ olan diholozit; bazı mantarlarda (*Fungus Sambuci, Agaricus muscarum*) bulunur, ayrıca sentetik olarak elde edilmiştir. (Hidrolizi iki mol glikoz verir; indirgen değildir.) [L]

TREİA, İtalya'da komün, Marche'de (Macerata ili), Potenza yakınında; 10 200 nüf. Un fabrikaları ve seramik. (L)

TREİCH-LAPLÈNE (Marcel), fransız kâşifi (Ussel 1861-Büyük Bassam 1890). Tacir Verdier'nin Fildişi Kıyısı'nda ticarî mümessiliydi. Ülkenin iç kısmını keşfetti ve fransız himayesini kabul ettirdi (1887-1888). Binger'i aramak için yola çıktı, onu Kong'da buldu (aralık 1889) ve birlikte Büyük Bassam'a döndü. O tarihte Gine'ye bağlı olan Fildişi Kıyısı naipliğine getirildi. (L)

TREİCHVİLLE, Abican'ın (Fildişi Kıyısı) güney varoşu, Küçük Bassam adasında, Houphouet-Boigny köprüsüyle şehre bağlıdır. Başlangıçta kesin bir dörtgen plana göre afrikalı halk için kurulan Treichville'de bugün sanayi tesisleri de kurulmuştur: batıda Abican'ın liman tesislerinin büyük kısmı uzanır. (L)

TREİLHARD (Jean-Baptiste, kont), fransız siyaset adamı (Brive-La-Gaillarde 1742 -Paris 1810). Paris parlamentosunda avukat (1761) olarak çalıştı; milletvekili seçildi (1789); Paris Ağır Ceza mahkemesi başkanlığına getirildi (1792), milletvekili, Convention başkanı (aralık 1792-ocak 1793) oldu. İlk Halk Kurtuluş komitesine üye seçildi; Thermidor'dan sonra yeniden komiteye girdi, Beşyüzler meclisine üye oldu, Napoli'ye elçi olarak gitti. Direktuvar başkanlığına getirildi. Paris İstinaf mahkemesine tayin edildi (1802), Danıştay üyesi ve Yasama bölümü başkanı oldu, çeşitli kanunların hazırlanmasına katkıda bulundu. Kont (1808) ve devlet bakanı (1809) oldu. (L)

TREİTSCHKE (Heinrich VON), alman tarihçisi (Dresden 1834-Berlin 1896). *Fransa'dan Ne İstiyorsunuz? Alsace'ı* adlı bir eser yayımlayarak (oğustos 1870), Bismarck siyasetine hizmet etti; Millî Liberal partiden milletvekili seçildi (1871-1874), Berlin üniversitesine profesör, Prusya'nın resmî tarih yazarı oldu (1874). *Deutsche Geschichte im 19. Jahrhundert* (XIX. yy.da Almanya Tarihi) adlı bir eser yazdı (5 cilt; 1879-1894). [L]

Treitz damar yayı, kalınbağırsağın sol açısındaki atardamarla alt mesenter toplardamarının yaptığı çapraza verilen ad. (L)

Treitz fasyası, karınzarının onikiparmak bağırsağına yapıştığı yere verilen ad. (L)

TREJOS FERNANDEZ (Jose Joaquin), kostarikalı profesör ve devlet adamı (doğ. 1917). Millî Birlik partisi adayı olarak seçimlere girdi ve şubat 1966'da cumhurbaşkanı seçildi. (L)

Trek (BÜYÜK) [«göç» anlamında hollandaca k.], Kap sömürgesinde yaşayan ve İngiliz hükûmetinin aldığı kararlardan memnun olmayan Boerlerin göçü (1834-1839). Boerler, aileleri, sürüleri ve arabalarıyle, önce Natal kıyılarına, sonra da daha iç kısımlara ulaştılar; bantu kabilelerini püskürttüler ve Natal, Orange, Transvaal devletlerini kurdular. (L)

TRELAWNY (Edward John), ingiliz yazarı ve serüvencisi (Londra 1792-Sompting, Sussex 1881). Uzakdoğu'da serüven dolu bir gençlikten sonra, 1822'de Shelley ve Byron ile tanıştı. Byron ile birlikte Yunanistan'a giderek Yunanistan'ın bağımsızlık savaşına katıldı. Bir otobiyografya ve dostlarıyle ilgili, hepsi gerçeğe uymayan hatıralar yayımladı (*Records of Shelley, Byron and the Author* [1878]). [L]

TRELLEBORG. Bk. TRALLEBORG.

TREMA i. (fr. k.). Gram. Bk. ÇİFT *nokta*.

TREMATASPİS i. Paleontoloji. Placoderma grubundan asteostraca tohumundan fosil balık. (Yan boynuzları bulunmayan sert kalkanı üzerinde bir dizi solungaç yarığı bulunur. (Sarema adasında üst silüryen tabakasında bulunmuştur.) [L]

TREMATODES çoğl. i. Zool. Bk. KARACİĞER SÜLÜKLERİ.

TREMATOSAURUS i. Triyas tabakalarında bulunan zırhlıbaşlı amfibyum; oldukça büyük boylu bir hayvandır; 25 sm uzunluğundaki kafatası uzun üçgenimsi biçimdedir. (Stereospondyla veya labyrinthodonta takımından.) [L]

TREMBECKİ (Stanislaw), polonyalı şair (Krakow bölgesi 1793'e doğr. - Tulczyn 1812). Macera dolu bir hayat yaşadı, Paris'te oturdu; düellolarıyle ve taşkın yaşantısıyle rezaletler çıkardı. 1770'te kral Stanislaw - August'un mabeyincisi oldu; kral tahtından çekilince, onunla birlikte Petersburg'a gitti. XVIII. yy.da Polonya'da yetişen en ilgi çekici üslûpçudur. Manzum mektuplar, odlar, masallar ve tasvirî şiirler yazdı. (L)

TREMBLAY (Barthélemy), fransız heykeltraşı (Louvres, Paris yakınları 1568-Paris 1629). Başlıca eseri Henri IV'ün büstüdür (Jacquemart-André müzesi). Tremblay'in başladığı kralı ayakta tasvir eden heykeli, damadı G. Gissey bitirdi (Louvre). [L]

TREMBLEY (Abraham), isviçreli tabiat bilgini (Cenevre 1710 - ay.y. 1784). Fransız asıllı bir ailedendi. Doğduğu şehirde okudu ve bir matematik tezi verdi. Özellikle *Mémoires pour Servir à l'Histoire d'un Genre de Polypes d'Eau Douce à Bras en Forme de Cornes* (Kolları Boynuz Şeklindeki bir Tatlı Su Polipi Cinsinin Hayat Hikâyesi Üstüne Açıklamalar) [1774] başlıklı olağanüstü eseriyle tanındı. Eserde sözü geçen hayvan, tatlı su hidrasıdır; Trembley bu hidranın hem hayvansal (hareket, duyarlık, av yakalama), hem bitkisel (aşı ile, çelikle üretme) özellikler taşıdığını gösterdi. (L)

TREMELLA i. Güzel altın renginde, jelatinimsi kıvamda protobazitli mantar; yapraklı ağaçların ölü dallarında yetişir. (L)

TREMELLALES çoğl. i. Bazitleri uzunlamasına bölmeli ilkel mantarlar takımı; bütün türleri bir tek familyada toplanır: *tremellaceae*. (Başlıca cinsleri: *exidia, tremella, tremellodon, sebacina* v.b.) [L]

TREMENHERİT i. (fr. *trémenheerite*'ten). Miner. Bir grafik çeşidi. (L)

TREMENTİ i. Bk. TEREBENTİN.

TREMEX i. Kızıl, sarı ve esmer renkli, iğsi duyargalı büyük böcek (15-40 sm). [*Tremex fuscicornis*'in kurtçuğu kayın ve kavak ağaçlarında delikler açar. Zarkanatlıların *siricidae* familyasından.] (L)

TREMİTİ adaları, esk. **Diomodeae İnsulae.** Adriya denizinde italyan takımadaları, Foggia iline bağlı, Apulia kıyısının 22 km açığında, Gargano dağının kuzeyinde; 400 nüf. Adalar az derin bir taban üzerinde kuzeydoğu yönünde uzanır; Tebeşir ve Eyosen devrinden kalma kalkerlerden meydana gelir. Başlıca dört adası

Foto. LAROUSSE

(San Domino, Caprara, San Nicola ve Cretaccio) birkaç kayalık adacıkla çevrilidir. Yalnız San Nicola ve San Domino meskûndur. Yarımadanın bütün kıyılarında balıkçılık gelişmiştir. (L)

TRÉMOLİÈRE veya **TRÉMOLİÈRES** veya **TRÉMOLLİÈRE** (Pierre Charles), fransız ressamı (Cholet 1703 - Paris 1739). Van Loo'nun öğrencisiydi. Roma'ya gitti (1728-1733); Fransa'ya dönüşünde, Lyon'da oturdu, manastırlar için resimler çizdi; sonra Paris'e giderek Soubise otelinin Watteau tarzında süsleme işlerine katıldı. Fransız süsleme sanatları müzesinde ve Cholet, Dijon, Montpellier, Quimper, Budapeşte, Mainz ve Ermitaj müzelerinde eserleri vardır. (L)

TREMOLİT i. (Sankt - Gothard kütlesindeki *Tremola* vâdisinin adından fr. *trémolite*). Miner. Amfibol grubundan tabiî silikat; bileşiminde magnezyum, kalsiyum, demir ve alüminyum bulunur. (Asbest ve amyant tremolit çeşitleridir.) [L]

TREMOLO i. (ital. k.). Yaylı çalgılarda bir icra biçimi. (Yay o kadar çok aralıklarla itilip çekilir ki, ses'te herhangi bir kesinti duyulmaz. Tremolonun ilk örneğini Biagio Marini [1617] verdi; opera müziği bu ifade şeklinden hemen yararlanmağa başladı; Monteverdi'den başlayarak bütün icracılar son patlayış anında vuruşların hızını biraz keserek dokunaklı bölümlerde ve crescendo'larda bu icra şeklini kullandılar.) [L]

TREN i. (fr. *train*). Dy. Aynı katara bağlanmış bir veya birkaç lokomotif tarafından çekilen vagonlar dizisi: *Yolcu treni. Yük treni.* || *Direkt tren, ekspres tren.* Bk. DIREKT, EKSPRES. || *İmdat treni,* bir kaza sonucu tıkanmış olan yolu trafiğe açmak ve kurtarma işini sağlamak için gerekli âletlerle donatılmış tren. || *Lüks tren,* milletlerarası serviste çalışan çok hızlı tren. || *Karma tren,* bir kısmı yolcu, bir kısmı yük vagonlarından kurulan tren. || *Kuşetli tren,* koltukları gereğinde açılarak yatak şekline getirilen tren. || *Yataklı tren,* gece seferlerinde kullanılan ve yataklı vagonlar katarından meydana gelen tren. (LM)

TRENCAVEL, Languedoc'lu vikont ailesi; Albi, Nîmes, Béziers, Agde (X. yy.), Carcassonne (1065) v.b.ye hâkim oldu. Prensliğin, Bernard Aton IV'ün üç oğlu arasında paylaşılması (1130) ve Trencavel'lerin Albi'lilerle gizlice anlaşmaları, Béziers ve Carcassonne'un yağma edilmesine (1209) ve Roger de Béziers'in ölümünden (Tunus kuşatması, 1270) sonra bu ailenin ortadan kalkmasına yol açtı. (L)

TRENCH-JACK [trenç-cek] i. (ing. k.). Bayınd. Yeraltı galerileri açmakta kullanılan, kollu, cıvatalı, krikolu madenî boru. (L)

TRENCK (Friedrich, VON DER —baronu), alman serüvencisi (Königsberg 1726 - Paris 1794). Prusya kralı Friedrich II'nin emir subayıydı (1744). Kralın kızkardeşi prenses Amelia ile bir aşk macerası yaşadığından Glatz'a hapsedildi, firar kaçmayı başardı (1746). Avusturya hizmetine girdi (1749). Friedrich II'nin emriyle tuuklandı (1754). Serbest bırakıldıktan sonra (1763), imparatoriçe tarafından diplomatik işlerle görevlendirildi. Paris'e gitti. Casus olarak idam edildi. Hayat hikâyesinden (*Lebensgechichte*) [1787] başka şiirler de yazdı. (L)

TRENÇİN, Çekoslovakya'da (Batı Slovakya bölgesi) şehir, Vah ırmağının kıyısında; 13 500 nüf. XIV. yy.dan kalma kilise. XV. yy.dan kalma şato. Demiryolu merkezi. Makine yapımı ve besin sanayii. (L)

TRENÇKOT i. (ing. *trench-coat*). Kıyf. İçi astarlı, su geçirmez pardesü, yağmurluk. (1920 Yıllarına doğru moda olarak yayıldı. Takma veya parçalı kollu, düz renk, terilen veya trevira cinsi kumaştan yapılır.) [M]

TREND i. («eğilim, doğrultu» anlamında ing. k.). İstat. Uzun süreli eğilim. (L)

TRENDELENBURG (Friedrich Adolf), alman filozofu (Eutin 1802-Berlin 1872). Berlin üniversitesinde ders verdi (1833), Berlin Bilimler akademisine üye seçildi (1846), kısa bir süre (1849-1851) siyasete atıldı. Eski Liberal partidendi. *Logische Untersuchungen* (Mantık Araştırmaları) [1840] ve *Naturrecht auf dem Grunde der Ethik* (Ahlâka Dayanan Tabiî Hukuk) [1860] adlı iki kitap yayımladı. *Kuno Fischer und Sein Kant* (Kuno Fischer ve Kant'ı) [1869] Kuno Fischer'in Kant felsefesinin yorumu konusundaki düşüncelerini çürüttü. (L)

Trendelenburg ameliyatı, ağır akciğer ambolilerinin tedavisi için tavsiye edilen ameliyat; akciğer atardamarını açıp içindeki pıhtıyı çıkarmaktan ibarettir. Alman cerrahı Friedrich *Trendelenburg*'un (1844-1924) adıyle anılır. (L)

Trendelenburg duruşu, jinekolojik ameliyatlarda çoğu zaman kadına verilen duruş şekli; bu şekil duruşta baş leğenden daha aşağıda olduğu için bağırsak kitlesini karnın üst tarafına itme imkânı vardır. (L)

TRENET (Charles), fransız şarkı yazarı, bestecisi ve şarkıcısı (Narbonne 1913). Şarkıcı olarak meslek hayatına Johnny Hess ile kabarelerde başladı. Beş yıl sonra bestelerini tek başına okuyarak büyük başarılar elde etmeğe başladı. DELİ ŞARKICI adı takılan Trenet, halk tarafından tutulan birçok şarkı besteledi: *Y'a d'la Joie* (Neşe Var), *Je Chante* (Şarkı Söylüyorum), *La Romance de Paris* (Paris Romansı), *La Polka du Roi* (Kralın Polkası), *Fleur Bleue* (Mavi Çiçek). Bir yandan da filimlerde oynadı (*La Route* Enchantée [Sihirli Yol], *Adieu Léonard* [Hoşçakal Leonard] v.b.) Ayrıca iki roman yazan (*Dodo Manière* ve *la Bonne Planète*) sanatçı, dünyanın bütün sahnelerinde alkışlandı ve repertuvarını zenginleştirdi (*La Mer* [Deniz], *Mes Jeunes Années* [Gençlik Yıllarım], *L'Ame des Poètes* [Şairlerin Ruhu] v.b.). Paris'te (Étoile tiyatrosu, 1961; Bobino, 1966) ve taşrada başarılı resitaller verdi. 1965'te, *Un Noir Eblouissant* (Göz Kamaştırıcı Bir Siyah) adlı bir roman daha yazdı. Zevk inceliğini, şiiri, şakacılığı, duygululuğu, fanteziyi, heyecanı, bazen de hepsini aynı anda dile getiren bir sanatçıdır. (L)

TRENGGANU, Malaysia'da (Malezya) eyalet, batıda Kelenton ve Pahang eyaletlerinin sınırında, Güney Çin denizi kıyısında; 13 015 km²; 306 900 nüf. Merkezi, *Kuala Trengganu.* Eyaletin çok kalabalık olmayan batı sınırlarında ormanlar ve ağaçsı savanlarla örtülü sıradağlar yer alır. Dağları yaran kenarları dik vâdiler doğuya doğru pirinç tarlaları, hindistancevizi ağaçları ve koruluklarla örtülü bir kıyı ovasına açılır. Kıyılarda balıkçılık çok canlıdır. Daha XV. yy.da bir sultanlık olan Trengganu, Malezyanın geleneklerine en bağlı eyaletlerindendir; geleneksel altın işlemeli kumaş yapımı hâlâ devam eder; eyalette çinliler azdır (halkın onda birinden az); ülkeye sızan pek az avrupalı iç kısımda kauçuk yetiştirir ve ormanı işletir. Avrupalılar, çinliler ve Japonlar sayılarının azlığına rağmen çok çeşitli bir maden sanayii (demir, kalay tungsten, manganez) fabrikası kurulmasına katkıda bulunmuştur. (L)

TRENT, Büyük Britanya'da ırmak; 270 km. Pennineler'in güneydeki son yamaçlarından doğan Trent, Midland bölgesini aşaçlar, Stoke-on-Trent'ten geçer, sonra doğuya ve kuzeydoğuya yönelir; Nottingham'ı suladıktan sonra Lincoln yükseklikleririnin hâkim olduğu geniş çöküntüyü aşar; Humbor ırmağının halicinde son bulur. (L)

TRENT, Kanada'da (Ontario) ırmak, Ontario gölünün ayağı, göle Trenton'da dökülür; 240 km. (L)

TRENTEPOHLİA i. Basit veya dallı ipliklerden oluşan suyosunu; nemli yerlerde ağaç kabukları ve taşlar üzerinde, karayosunları arasında yetişir. (Çok yaygın olan türlerinden *Trentepohlia aurata* taşlar üzerinde parlak turuncu lekeler meydana getirir; *T. Jolithus*'tan damıtma yoluyle menekşe kokulu bir esans elde edilir.) [L]

TRENTİN (Pierre), fransız bisiklet yarışçısı (Créteil 1944). Pist sürat yarışçısı, 1964 ve 1966'da dünya amatör bisiklet şampiyonu oldu. (L)

TRENTİNİAN (Arthur DE), fransız generali (Paris 1822-ay.y. 1885). Bazeilles'de deniz piyadesi kurmay başkanı olarak yararlık gösterdi (1870), Paris komünü ayaklanmasının bastırılmasında görev aldı, sonra kuvvet kumandanı olarak Uzakdoğu'ya döndü ve Koşinşin valisi oldu (1873-1881). [L]

TRENTİNİAN (Louis Edgar DE), fransız generali (Brest 1851-Paris 1942), Arthur de Trentinian'ın oğlu. 1870'te Saint Cyr Askerî okulunu bitirdi. Loire'da savaştı, sonra Hanoi'de (1873) yararlık gösterdi. Üç defa Tonkin'de bulunduktan (1879-1892) sonra, 1895-1899 arasında Sudan valiliği yaptı. Archinard'ın izinde yürüyerek Nijer'in denize döküldüğü bölgede barışı sağladı. 1905'te Madagaskar kıtaları kumandanı, 1914'te tümen kumandanı oldu; 1916'da görevinden ayrıldı. (L)

TRENTİNO, İtalya yarımadasında bölge, bugünkü Trento bölgesini içine alır ve Yukarı Adigo ile birlikte *Venezia Tridentino* tarihî bölgesini meydana getirirdi. Bu bütün, bugün, *Trentino-Yukarı Adigo* muhtar bölgesidir. (L)

TRENTİNO-ALTO-ADİGO, Kuzey İtalya'da muhtar bölge, Trento ve Bolzano illerinden meydana gelir; 13 613 km²; 785 000 nüf. Bölgenin eksenini meydana getiren Adigo vâdisinin çevresinde Alpler'e bağlı sıradağlar yükselir. Kuzeyde Resia boğazından Brenner'e kadar Tridentino Alpleri uzanır; batıda Ortles (Ortler) [3 899 m] ve Adamello'nun (3 554 m), şist ve granitten meydana gelen, buzullarla örtülü kütleleri yükselir. Trento'nun doğusunda Dobbiaco'da uzanan Dolomit sıradağlarına Marmolada (3 342 m) hâkimdir. Sistemin ortasında, Bolzano dolaylarında büyük bir porfir kütlesi yer alır.

Trentino'nun hidrografya şebekesini Adigo'nun soldan aldığı Isarco ve Avisio ile sağdan aldığı Noce meydana getirir. Vâdiler Avusturya sınırındaki boğazlara doğru önemli ulaşım yollarıdır: Adigo'nun kaynağında Resia boğazı; İsarco'nun kaynağında Brenner, Rienza'nın kaynağında Dobbiaco geçiti.

Trentino'da ormanlarda ve yüksek otlaklarda yer alan büyük mülkler toprakların üçte birini kapsar; küçük topraklar çok parçalanmıştır (ortalama 1 250 m²); toprakların daha çok bölünmesini önlemek için bölgede Ortaçağdan beri büyük evlâda miras hakkı tanıyan bir usul uygulanır; *maso chiuso* denen bu usule göre evlâtların en büyüğü babalarının toprağına sahip olur ve öbürlerinin hakkına karşılık çok küçük bir tazminat öder. Tarım, vâdilerde yoğunlaşmıştır; toprakların yarısını örten ormanlar, önemli bir gelir kaynağıdır. Bol hayvancılık ürünleri Venedik bölgelerine gönderilir. Başka bir hayatî gelir kaynağı meyve (elma, armut) yetiştiriciliği ve bağcılıktır. Bununla beraber en gerekli ürünler bölge halkını beslemeğe yetmediğinden ova şehirlerine doğru göç hareketi oldukça yoğundur. Şartlar sanayiye de pek elverişli değildir: sınırda bulunma durumu, ulaşım sıkıntıları ve nüfusun azlığı bu alanda büyük bir gelişmeyi önler. Yalnız hidroelektrik enerji üretimi önemli bir gelir kaynağıdır: Adigo, Isarco (Bressanone) ve Noce üzerinde büyük santrallar kurulmuştur. Bunlar elde ettikleri akımı ovadaki büyük tüketim merkezlerine gönderir. Başlıca sanayiler Rovereto (sigara yapımı), Merano (kimya ürünleri), Mori ve Bolzano'da (alüminyum) yerleşmiştir. Trentino aynı zamanda bir turizm ve sayfiye merkezi (Merano, Brersanone, Bolzano) olduğu halde İtalya'nın en yoksul bölgelerindendir.

Bölgede yaşayan çok sayıda alman asıllı azınlığın ayrılıkçı isteklerini Avusturya kamuoyunun bir kısmı ve «Berg-Isel-Bund» teşkilâtı (suikastler, bombalar) destekler. Bunun sonucu olarak özellikle 1961'de ortaya çıkan gerilim Avusturya-İtalya ilişkilerini bozmaktadır. Bk. AVUSTURYA. (L)

TRENTO, İtalya'da şehir, Trentino'da, il idare merkezi, Adigo kıyısında; 75 200 nüf. 192 m yükseltide ırmağın büklümünde kurulan şehir, Brennes, Brescia ve Valsuga-

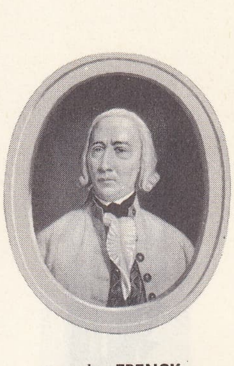

von der TRENCK
Garneray'ın gravürü
(1789)
Cabinet des Estampes,
Paris

TRENTO'nun kubbesi
(XIII. yy.)
Adamo d'Arogno'nun
eseri

Foto. LAROUSSE

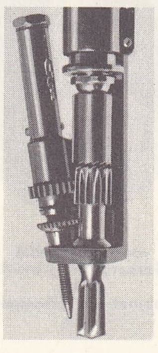

Th. de Martel'in trepan'ı

na (Venedik yolu) yollarının kavşağındadır. Yüksek ve çıplak dağlar arasında yükselen şehir, güneye ve doğuya doğru gelişmiştir. Theodoric surunun kalıntıları; Roman döneminden (katedral) ve venedik rönesansından anıtlar (saray) Castelle del Buon Consiglio'da Trento Millî müzesi. Makine ve dokuma (ipek, pamuk) sanayii. *Trento ili,* 412 000 nüf.

● *Tarih.* M.Ö. 222'de fethedilen bir romaöncesi şehir olan Trento, imparatorluk zamanında roma kolonisi ve askerî üs, IV. yy.da piskoposluk oldu; V.yy.da Ostrogotlar, VI.yy.da Lombardlar (dukalık merkezi) tarafından işgal edildi, sonra bir marklık merkezi olarak İtalya Karaolenj krallığına katıldı. 952'de Germania krallığına katılan şehir, 1004'ten 1800'e kadar piskoposlar tarafından yönetildi. 1407 İsyanıyle komün haklarını elde etti. XVI. yy.da imar edilen ve piskopos Bernardo Clesio'nun (1514-1539) çabasıyle ekonomisi gelişen Trento Napolyon zamanında Yukarı Adigo idare bölgesinin merkezi oldu. 1810-1815'te Avusturya'ya verilen şehri, 1918 kasımında general Diaz geri aldı. (L)

Trento konsili, 1545-1549, 1551-1552 ve 1562 - 1563 arasında Trento'da toplanan kiliselerarası konsil.

Roma kilisesinde uzun süreden beri disiplin alanında bir reform gerekiyordu. 1544'te imzalanan Crépy-en-Laonnois antlaşmasıyle siyasî barış sağlanınca papa Paulus III, 15 mart 1545'te piskoposları Trento'da konsile davet etti. İlk üç oturumda, izlenecek yol tartışıldı. Sonraki dört oturumda imanın kaynakları, vaızla ilgili konular, kilisenin ilk günah karşısındaki tutumu v.b. ele alındı. 11 Marttaki sekizinci oturumda din adamlarının çoğu salgın bahanesiyle konsilin Bologna'ya taşınmasını istedi. Bu arada Smalkalde birliği üyelerinin imparator tarafından yenilgiye uğratılması Paulus III'ün uzlaşma umutlarını kırdı.

21 Nisan 1547'de toplanan dokuzuncu (Lüther'in on dört hatasının suçlanması) ve 2 hazirandaki onuncu (kutsal sırlarla ilgili doktrin) oturuma katılan din adamlarının sayısı 30 kadardı. Karl V konsilin tekrar Trento'ya dönmesini isteyince, Paulus 17 eylül 1549'da konsili süresiz erteledi. Yeni papa Julius III konsilin on birinci oturumunu 1 mayıs 1551'de yeniden Trento'da açtı. 1 Eylül 1551'de, on ikinci oturumda sadece açılış yapıldı. 11 Ekimdeki on üçüncü oturumda «De sanctissima eucharistia» kararnamesi kaleme alındı. On sekizinci oturumda (26 şubat) büyük bir reform projesi ele alındı, fakat anlaşmazlık çıktı. Papa Pius IV'ün desteklediği kardinal Morone, 42 maddelik bir kilise reformu projesi sundu, bu proje yirmi dördüncü (11 kasım) ve yirmi beşinci (3-4 aralık) oturumlarda tartışıldı ve kabul edildi. Konsil, aynı zamanda evlenmeyle ilgili «Tametsi» kararnamesini, endüljanslarla ve azizlere ibadetle ilgili kararnameleri de onaylıyordu.

Konsile katılanlar 6 aralık 1563'te Trento'dan ayrıldı. Papa Pius IV, 26 ocak 1564 tarihli «Benedictus Deus et Pater» adlı fermanla konsilin kararlarını onayladı. Konsil kararlarının yorumu için 2 ağustos 1564'te kurulan konsil başkanlığı, 1566'da Roma kateşizminin ve *Vulgata*'nın yayımlanması, 1568'de *Breviarium* dua kitabı reformu, katoliklik tarihinde bir dönüm noktası olan ve karşıreform hareketinde büyük atılımlara yol açan Trento konsilinin tabiî sonuçlarıdır. (L)

TREPASSÉS körfezi

TRENTON, A.B.D.'de şehir, New Jersey eyaletinin merkezi, Delaware kıyısında; 128 000 nüf. Dokuma sanayii. Uçak ve otomobil malzemesi. Gemi türbinleri. Tüketim (giyecek, besin v.b.) sanayii.

● *Tarih.* 1776'da Washington İngilizleri burada yendi. Şehir 1790'dan sonra New Jersey'in merkezi oldu. (L)

TRENTON, Kanada'da (Ontario) şehir *Trent ırmağı*'nın ağzında ve *Trent kanalı*'nın sonunda liman; 11 500 nüf. Dokuma, besin ve metalürji sanayi. Kâğıt imalâtı. Kanada ordusunun hava üssü. (L)

TRENTOWSKİ (Bronislaw), polonyalı filozof (Opole 1808 - Freiburg-am - Brisgau 1869). Klasik filolojide okudu, sonra alman üniversitelerinde felsefe çalışmalarına başladı. İlk eseri *Grundlage der Universalen Philosophie*'de (Evrensel Felsefe'nin İlkeleri) [1837] ortaya koyduğu «evrensel sistem»le, latin halklarının gerçekçiliğiyle alman idealizminin bir sentezini yapmayı denedi. 1840'tan sonra leh dilinde felsefe yazıları yayımlayarak, sisteminin ihtiyaçlarını karşılamak için özel (bazen de garip) bir terimler listesi hazırladı. Diyalektik metodu benimsedi; «teslis» düzenini altüst edilmiş olarak benimsemesi ve çelişmeler konusundaki anlayışının farklı olmasıyle Hegel'den ayrıldı. Trentowski'ye göre madde, kavramların temelidir; akıl karşı savı meydana getirir; bunların sentezi ise, deneyüstücü bir şekilde ele alınan «gerçek» dünyayı yansıtır. Trentowski Polonya felsefesini ve siyasî düşüncesini oldukça etkilemiştir. Başlıca eserleri bir pedagoji incelemesi (1842) ve bir mantık incelemesidir (1844). [L]

TREOZ i. (fr. *thréose*). Kim. Eritroz'un izomeri olan aldoz. Bk. OZ. (L)

TREPAN i. (yun. *trupanon,* oluklu burgu'dan fr. k.). Cerr. Trepanasyon için kullanılan âlet.

— ANSİKL. Cerr. *Trepan,* düz bir burgu ucu veya değirmi bir testere şeklindedir. Bunların hareketini, kendi ekseni etrafında hızla dönen bir delgi kolu veya bazen elektrikle hareket eden bir dişli sistemi sağlar. Trepan miline çeşitli boyda delgi uçları takılabilir.

Th. de Martel trepanı, koruyucu bir sistem eklenmiş bir trepandır. Kemiğin direnci yok olur olmaz bu sistem burgu ucunu durdurur ve burgunun birdenbire beyne veya beyin zarlarına girmesini önler. Bu aygıt tam bir emniyetle birkaç saniyede kafatasının delinmesini sağlar. (L)

TREPANASYON i. (fr. *trépanation*). Bir trepan veya kalem aracılığıyle kemikte bir delik açmaktan ibaret cerrahî müdahale.

— ANSİKL. *Trepanasyon* terimi, özellikle (fakat sadece bu anlamda değil) kafatasını açmak için kullanılır. Trepanasyonla, yabancı cisimler, kemik kıymıkları çıkarılır, urlar meydana çıkarılır, apseler boşaltılır, beyin içi hipertansiyon olayları önlenir. Biraz büyükçe bir delik açılacağı zaman, birbirine az çok yakın birkaç delik trepanla açılır ve bunlar esnek bir testere ile (Gigli testeresi) birleştirilir. İrinli mastoidit vakalarında mememsi çıkıntı tretanasyonu bir kalem ve çekiçle yapılır. (L)

TREPANG i. Kızıldeniz, Hint okyanusu ve Pasifik'te (Malezya ve Avustralya bölgeleri) bulunan ve eti yenen çeşitli büyük denizhıyarlarına verilen ad. (Molük, Papuazi ve Avustralya denizlerinde bu denizhıyarlarının yirmi kadar türü bulunur ve önemli miktarda ticareti yapılır. Gelgit sırasında deniz çekildikten sonra toplanan denizhıyarları yarılıp temizlendikten sonra haşlanır, daha sonra kurutulur veya füme yapılır, ondan sonra Çin'e ihraç edilir; Çin'de büyük ölçüde tüketilir; cinsî gücü artırdığı sanıldığından oralarda çok makbul bir yiyecektir.) [L]

TREPASSÉS körfezi («Ölüler körfezi») Fransa'da Bretagne kıyılarında (Finistère) körfez. Adı bazı kimselere göre, cesetlerin Sein adasında gömülmek üzere buradan gemiye yüklenmesinden, bazılarına göreyse deniz kazalarında ölenlerin cesetlerinin akıntıyle buraya sürüklenmesinden gelir. (L)

TREPÇA, Yugoslavya'da (Sırbistan) şehir. Kurşun, gümüş ve çinko ocakları (yılda yaklaşık olarak 80 000 ton filiz). Metalürji. (L)

TREPO'LAR, Batı Afrika'da zenci halk; Fildişi Kıyısı ile Liberya'da Aşağı Cavally havzasında yaşayan Trepo'lar, kru halklarındandır. (L)

TREPONEM i. (yun. *trepein,* dönmek ve *nema,* iplik'ten fr. *tréponème*). Asalak bil. Bk. TREPONEMA.

TREPONEMA i. (yun. *trepein,* döndürmek ve *nema,* iplik'ten > fr. *tréponème*'den). Asalak bil. Spiroketalar sınıfından spiral şeklinde tekhücreli asalak; üç türü (*T. pallidum, T. pertenue, T. carateum*) hastalık yapar (frengi, pian, karate).

— ANSİKL. *Treponema pallidum* frenginin mikrobudur. 1905'te Schaudinn tarafından frengi şankrında ve mukoza plaklarında bulunmuştur. Silindir şeklinde veya hafifçe yassıdır, aşağı yukarı altı tane düzenli kıvrım yapar, 6 ilâ 12 mikron uzunluğunda ve 0,25 mikron çapındadır. İki ucunda çok ince kamçıları vardır. Çok ince ve hareketli olduğu için âdi mikroskopta görülmez, ancak ültramikroskopta incelenebilir. Bundan başka gümüşlü boyalarla boyanarak görünür hale getirilebilir (Fontana-Tribondeau boyası). Mikrobun yaşamasına elverişli bir ortamın Nelson tarafından hazırlanması ile laboratuvar incelemesi sonucunda frengiyi kesin olarak teşhis etmek mümkün olmuştur.

Treponema pertenue, pian'ın mikrobudur. 1905'te Seylan'da pian'a yakalanmış hastalarda frengi mikrobunun keşfinden birkaç ay sonra Castellani tarafından bulunmuştur. Görünüşü *T. pallidum*'a çok benzer; sekiz ilâ yirmi kıvrımlıdır.

Karate lezyonlarında bulunan *T. carateum* evvelce bir mantardan ileri geldiği sanılan bu hastalığın mikrobu olarak kabul edilmektedir. (L)

TREPONEMATOZ i. (fr. *tréponématose*). Patol. Bir treponemanın yaptığı hastalık. (Frengi, pian, karate birer trepanematozdur.) [L]

TREPONEMİSİT sıf. ve i. (fr. *tréponémicide*). Ted. Treponemayı öldürebilen ilâca denir.

— ANSİKL. Frengi mikrobuna (*Treponema pallidum*) karşı kullanılan maddeler çoktur; eskiden beri bilinenler civa, arsenik, bizmut ve iyottur. Penisilinin de çok kuvvetli bir treponemisit etkisi vardır. Yalnız başına veya bizmutla beraber kullanılabilir. (L)

TREPOV (Aleksandr), rus siyaset adamı (Kiev 1862 - Nice 1928). Dimitriy Trepov'un kardeşi. 1915'te ulaştırma bakanlığına getirildi, Arhangelsk demiryolunu yaptırdı ve kasım 1916 - ocak 1917 arasında Çarlık imparatorluğu hükûmetinin son başkanı oldu. (L)

TREPOV (Dimitriy Fyodoroviç), rus generali (Petersburg 1855 - Petrodvorets 1906). 1905'teki kargaşalıklar başladığı zaman Nikolay II tarafından Petersburg genel valiliğine tayin edildi; başkentte ayaklanmayı çok sert bir şekilde bastırmasıyle tanındı. (L)

TREPTOW, Berlin'in doğu varoşu, Spree ırmağının kıyısında. Sanayii (elektrik ve ecza ürünleri) merkezi. (L)

TRERON i. (fr. k.). Tüylerinin büyük bir kısmı yeşil olan güvercin. (L)

TRES ARROYOS, Arjantin'de (Buenos Aires ili) şehir, Bahia Blanca'nın kuzeydoğusunda; 30 000 nüf. Ticaret merkezi. (L)

TRES BARBAS (RİO DAS). Bk. SAO MANUEL (RİO).

Tres caputuli, Nesturîliğe benzer görüş ler ileri süren üç piskoposun (Misis'li [Mopsuestia] Theodoros, Kyros'lu Theodoretos ve Urfa'lı [Edessa] İbas) eserleriyle ilgili dinî tartışma. (L)

TRESCHOW (Nils), norveçli filozof (Dram-

Foto. LAROUSSE

men 1751 - Christiania 1833). İlâhiyat doktoru (1790), Kopenhag üniversitesinde felsefe profesörü oldu (1800). Bir Norveç üniversitesi kurulmasını hazırlamakla görevli komisyonun üyesiydi, 1812'de Christiania üniversitesi profesörlüğüne, 1814'te İsveçlilerle pazarlığa girişen komisyonun başkanlığına, danıştay üyeliğine ve millî eğitim ve din işlerine bakan bölümün şefliğine (1814-1826) tayin edildi. Kant felsefesi üstüne incelemeleri (1798) ve Norveç anayasasıyle ilgili bazı siyasî yazıları vardır. (L)

Tres Marias, Brezilya'da (Minas Gerais) önemli hidroelektrik tesis, Yukarı Sao Francisco'nun kıyısında. (L)

TRES MARİAS (LAS), Büyük Okyanus'ta Meksika'ya bağlı küçük takımadalar, Nayarit eyaleti kıyısının karşısında; 250 km^2. Takımadaların en büyük ve insanların yaşadığı tek adası olan *Maria Madre*'de (232 km^2) cezaevi. (L)

TRESSAN (Louis Elisabeth DE LA VERGNE, DE — kontu), fransız yazarı (Le Mans 1705 - Paris 1783). Önemli askerî görevler aldı, tuğgeneral (1747), Lorraine valisi (1750), iki yıl sonra kral Stanislaw'ın sarayında büyük mareşal oldu. 1749'da *Essai Sur l'Electricité* (Elektrik Üstüne Deneme) adlı eserinden sonra Bilimler akademisine alındı. Franconville'e çekildi, *Amadis de Gaule* (1779) dizisini üç ciltte, *Roman de la Rose*'u da bir ciltte özetleyerek ve *Jehan de Saintré, Gérard de Nevers* (1780-1781) gibi eserleri XVIII. yy. zevkine uyarlayarak ortaçağ edebiyatı zevkinin yayılmasına yardım etti ve uzaktan uzağa romantizmi hazırladı. (L)

TRETTNER (Heinz), alman generali (Minden 1907). İkinci Dünya savaşında hava indirme birlikleri uzmanıydı, Hollanda ve Girit harekâtına, daha sonra Rusya ve İtalya seferlerine katıldı. 1956'da iktisat doktorası yaptı, önce S.H.A.P.E.'ye girdi, sonra 1964'te silâhlı kuvvetler genel müfettişi oldu. 1966'da alman kumandanlarıyle hükûmet arasında meydana gelen bunalımda isteği üzerine emekliye ayrıldı. (L)

Tretyakov galerisi, Moskova'da müze; 1850'ye doğru sanayici Pavel Mihayloviç Tretyakov tarafından kuruldu. Tretyakov meydana getirdiği tablo koleksiyonunu ve kardeşi Sergey'den miras kalan XIX. yy. rus heykellerini Moskova belediyesine armağan etti. 1918'de millî müze haline getirilen Tretyakov galerisi, rus sanatının XI. yy.dan günümüze kadarki örneklerini kapsar. (L)

TREU (Georg), alman arkeoloğu (Petersburg 1843 - Dresden 1921). Olimpia kazılarına katıldı (1877-1881), sonra *Çocuk Dionysos ile Hermes*'i (1878), *Taş ve Kil Heykeller*'i (1894-1897) v.b. yayımladı. (L)

TREUB (Melchior), hollandalı botanikçi (Voorschoten, Leiden yakınları 1851 - Saint-Raphaël, Var 1910). Önce Leiden Botanik enstitüsünde asistan, sonra Cava adasında Buitenzorg'ta (bugün Bogor) kurulan Devlet Botanik bahçesi müdürü oldu. 1885'te Hollanda Hindistanı'nda tarım işlerini yönetti. Önemli eserler yazdı. *Bileşikgillerin Sorguçlu Tohumları* adlı ilk eserinden sonra (1872) elli kadar inceleme yayımladı: *Orkidelerde Embriyonoluş Üstüne Notlar, Embriyon, Embriyon Kesesi ve Yumurtacık Üstüne İnceleme; Demirağaçlar ve Bunların Sistematikteki Yeri Üstüne İnceleme; Siyanhidrik Asidin Yeşil Bitkiler Üstündeki Rolüyle İlgili Araştırmalar* v.b. (L)

TREVELYAN (George Macaulay), ingiliz tarihçisi (Stratford-on-Avon 1876 - Cambridge 1962). Liberaldi, Cambridge'te yakınçağ tarihi profesörü oldu (1927-1940). Başlıca eserleri: *England Under the Stuarts* (Stuart'lar Zamanında İngiltere) [1907]; *British History of the Nineteenth Century* (XIX. yy. İngiliz Tarihi) [1922]; *History of England* (İngiltere Tarihi) [1926]; *England under Queen Anne* (Kraliçe Anne Zamanında İngiltere) [3 cilt, 1930-1934]; *English Social History* (İngiliz Sosyal Tarihi) [1944]. (L)

TREVERUSLAR. Esk. coğ. Moselle'in aşağı vâdisine yerleşen Galyalı halk. Treveruslar usta binicilerdi. Galya'nın Roma'lılar tarafından fethi sırasında bozgunculuklarıyle ün saldılar. Roma'ya boyun eğdiler. M.Ö. 19'da ayaklandılar ve kendilerine verilen hürriyetleri kaybettiler. Başkentleri *Augusta Treverorum* (Treves) idi. (L)

Treves, 1861'de Milano'da Emilio **Treves** (Trieste 1834 - Milano 1916) tarafından kurulan italyan yayınevi. Özellikle XIX. yy.-ın son yirmi yılından itibaren italyan edebiyatının en güzel eserlerini bastı; önemli tarih ve felsefe kitapları, lûgatler ve gençler için kitaplar yayımladı. (L)

TREVİ, İtalya'da komün, Umbria'da (Perugia ili), Umbria ovasının güneyindeki bir tepede; 7 100 nüf. Eski *Trebiae*'nin yerinde kurulan Trevi ortaçağ havasını muhafaza eder. (L)

TREVİGLİO, İtalya'da şehir, Lombardia'da (Bergamo ili), Adda'nın yakınında; 23 400 nüf. Madonna delle Lagrime tapınağı. Önemli tarım merkezi. Dokuma sanayii (pamuk). [L]

TREVİRA i. (tes. edil. ad). Tekst. Almanya'da imal edilen sentetik polyester ipliğinin ve elyafının ticarî markası. (L)

TREVİRANUS (Gottfried Reinhold), alman biyoloji bilgini (Bremen 1776 • ay.y. 1837). Göttingen'de doktorasını verdi, Bremen'de hekimlik yaptı, felsefe ve fizyoloji profesörü oldu. Biyoloji alanında gerçek bir öncüdür. «Biyoloji» kelimesini Lamarck ile aynı yılda filozofların tabiat üstüne düşüncelerini açıklayan kitabına başlık olarak koydu (*Biyoloji*, 1802-1822). — Kardeşi CHRİSTİAN LUDOLF (Bremen 1779 - Bonn 1864) çok değerli bir botanikçiydi. (L)

TREVİSANİ (Francesco), italyan ressamı (Capo d'Istria [bugün Kopar] 1656 - Roma 1746). Venedik'te Zanchi'nin öğrencisiydi, Roma'ya gitti, Carlo Maratti'nin ve daha sonra Guido'nun etkisinde kaldı, papa Clemens XI tarafından önemli işlerle görevlendirildi: San Giovanni di Laterano ve Santa Maria degli Angeli kiliselerinin freskleri. (L)

TREVİSO, İtalya'da şehir, Veneto'da, Sile kıyısında, il idare merkezi; 75 000 nüf. Dörtgen bir plana göre kurulan şehrin eski surları, kanalları ve Ortaçağdan kalma evlerle süslü dar sokaklarıyle güzel bir görünüşü vardır. Seigneurs meydanı çevresinde del Trecento (1207), Hükûmet sarayları ve bir kule yükselir. Roman üslûbu döneminden kalma bir yapı olan katedral, XV.-XVI. yy.da yeniden yapılmış ve XVIII. yy.da genişletilmiştir; P. Bondone ve Tiriano'nun (Annonciation) resimlerini kapsar. San Niccolo kilisesinde (XIII.-XIV. yy.) Tommaso da Modena'nın freskleri (XIII. yy. sonu). Fresklerle süslü Loggia dei Cavalieri (XIII. yy. sonu) 1941'de katedral gibi bombardımanlardan çok zarar görmüştür. Treviso özellikle bir tarım pazarıdır; ama besin sanayii (un fabrikası), dokumacılık (ipekli), kimya (gübre) sanayii ve seramikçilik de gelişmiştir.

— *Treviso ili*, 608 500 nüf.

● *Tarih.* Eski bir roma municipium'u (*tarvisium*) olan Treviso, Gotlar tarafından alındı, Macarlar tarafından birçok defa yakılıp yıkıldı, 1164'te komün imtiyazı aldı, birçok derebeyin yönetimine katlandı ve 1339'da kendiliğinden Venedik cumhuriyetine bağlanarak XVI. yy.da tahkim edildi. 1797'de Fransızların aldığı Treviso, Napolyon zamanında italyan idare bölgesi Tagliamento'nun idare merkezi oldu (1806); 1813-1866 arası Avusturyalılara geçti. (L)

TREVİTHİCK (Richard), ingiliz mühendisi ve mucidi (Illogan, Cornwall 1771-Dartford, Kent 1833). Maden mühendisiydi, bir boşaltma pompası icat etti, 1802'de aldığı yüksek basınçlı buharlı lokomotif beratıyle ün kazandı. Galler'de kullanılan ilk yüksek basınçlı buharlı lokomotifi 1803'te imal etti ve çalıştırdı; 1808'de *Catch Me Who Can* (Beni Kim Yakalayabilirse Yakalasın) adlı lokomotifte ocakta meydana gelen buhar kaçağıyle çekme gücünü yarattı. (L)

TREVOR-ROPER (Hugh Redwald), ingiliz tarihçisi (Glanton, Northumberland 1914). 1957'den sonra Oxford üniversitesinde modern tarih dersleri verdi. Eserleri: *Archbishop Laud* (Başpiskopos Laud), [1940]; *The Rise of Christian Europe* (Hıristiyan Avrupa'nın Doğuşu) [1965]; *Religion, the Reformation and Social Change* (Din, Reform ve Sosyal Değişim) [1967]. Fakat özellikle naziliği incelemeğe çalıştı: *The Last Days of Hitler* (Hitler'in Son Günleri) [1947], *Hitler's Table Talk* (Hitler'in Sofra Konuşmaları) [1953]; *Hitler's War Directives* (Hitler'in Savaş Direktifleri) [1964]. (L)

TREVİTHİCK

TREZEL (Câmille), fransız generali (Paris 1780 - ay.y. 1860). Coğrafya mühendisiydi; orduya girdi, Gardane ile İran'a gitti (1807). 1815'te generalliğe yükseldi. Mora seferini yaptı (1828). Cezayir'de Bicaye'yi aldı (eylül 1833) ve Oran'da Desmichels'in halefi olarak Abdülkadir ile savaşmağa karar verdi, fakat Makta'da yenildi (haziran 1833). Savaş bakanı oldu (mayıs 1847 - şubat 1848). [L]

TREZZO (Iacopo Nizzola DA), italyan kuyumcusu (Milano 1520'ye doğr. - Madrid 1589). Felipe II'nin hizmetine girdi, Escorial mihrabını, Felipe II ve don Carlos'un ince taş üzerine iki taraflı portrelerini yaptı. (L)

TRİ—, lat. *tres*, tria'dan alınan ve «üç» anlamına gelen önek. (L)

TRİAENOPS i. İran'dan Doğu Afrika'ya ve Madagaskar'a kadar yaygın yarasa; bunda da burun uzantısı bulunmakla beraber bu uzantının daha az karmaşık yapısı oluşuyle nalburunlu yarasadan ayrılır. (*Hipposideridae* familyasından.) [L]

Trialeti, Gürcistan'da Tunç çağından kalma büyük tümülüsler grubu (M. Ö. II. binyıl.). Kazılarda (1936 - 1940 ve 1947), içinde kabile reislerinin küllerini, silâhlarını, altın ve gümüş eşyasını kapsayan dört tekerlekli arabalar ve yüksek bir kültür seviyesini gösteren boyalı seramikler bulundu. (L)

TRİALETSKİ dağları, S.S.C.B.'de dağlar. Gürcistan'da, Tiflis'in doğusunda. Kura ırmağının çevresini dolaştığı bu dağlar ormanlar ve yaz otlaklarıyle örtülüdür. (L)

TRİALKOL i. (fr. *trialcool*). Kim. Üç alkol grubu taşıyan bileşik. (L)

Trial-load metodu (ing. *trial*, deneme ve *load*, yük'ten), kemer barajlara uygulanan hesap metodu; barajı yatay (kemerler) ve düşey elemanlarına (duvarlar veya konsollar) ayırarak, bu elemanların ortak noktalarındaki (düğümler) radyal, teğetsel ve burulma deformasyonlarının her iki eleman üzerinde eşit olduğunu göstermeğe dayanır. Sulama ve araziyi değerlendirme meselelerinin incelenmesi için A.B.D.'de ortaya atılan Trial-load metodu, uygulanması güç bir hesap metodudur ve ancak ordinatörlerin bulunmasından sonra yararlı olmuştur. (L)

TRİAMSİNOLON i. (fr. *triamcinolone*). Eczc. Flüoro- 9 hidroksi- 16 delta-1 dehidro-hidrokortizon'un yaygın adı; kortizonun flüorlu bir türevidir; kortizondan 7 defa daha güçlü bir iltihap gidericidir ve pratik olarak yan etkisi yoktur. (Triamsinolon romatizmanın, astmanın ve bazı deri hastalıklarının tedavisinde başarı ile kullanılmıştır; hastalar bu ilâca iyi tahammül ederler.) [L]

TRİAMTEREN i. (fr. *triamtérène*). Eczc. Pteridin türevlerinden sidik söktürücü madde.

— ANSİKL. *Triamteren* ağızdan alınırsa etkilidir; sodyum ve klorun fazlaca süzülmesine sebep olur; fakat potasyumun süzülmesinde önemli bir değişiklik olmaz. Triamterenin etkisi bir aldosteron antagonistinin etkisiyle aynı değildir, çünkü triamterenin etki göstermesi için buna ihtiyaç yoktur. Sidik söktürücü etki, ilâç alındıktan iki saat sonra başlar, fakat tedaviye başlandıktan birkaç gün sonra en yüksek derecesini bulur. Karaciğer rahatsızlığı, böbrek yetmezliği hallerinde ve gebeliğin ilk üç ayında kullanılması sakıncalıdır. (L)

TRİANGULUM, Üçgen* takımyıldızının latince adı (kısaltması [Tri]). [L]

TRİANGULUM AUSTRALE, Güneyüçgeni* takımyıldızının latince adı (kısaltması [Tr A]). [L]

Foto. LAROUSSE

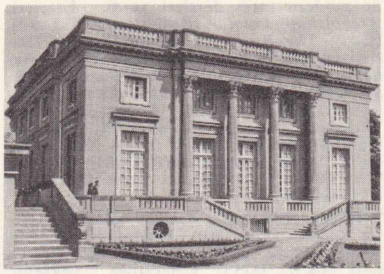
Küçük TRİANON

TRİANON, Fransa'da Versailles parkında inşa edilen iki şatonun adı. 1670'te Louis XIV, Le Vau'ya «Trianon» köyünün yerinde çin tarzı bir şato yaptırmıştı. 1687'de kral bunun yerine saray hayatından bıktıkça gideceği küçük bir şato (Büyük Trianon» denir) inşa ettirdi. İç süslemelerin büyük kısmı Louis XIV devrinden kalmadır. Bahçede 1 763'te dörtgen planlı küçük bir şato inşasına başlandı; Gabriel'in en iyi eseri sayılan bu şato, Louis XVI tahta çıktığında hemen hemen bitmişti. (L)

Trianon antlaşması, 4 haziran 1920'de imzalanan, 13 kasımda onaylanan ve Macaristan'ın kaderini düzenleyen antlaşma. Antlaşmaya göre Macaristan, Slovakya ve Rütenya'yı Çekoslovakya'ya, Erdel ve Tamışvar banlığını Romanya'ya, Hırvatistan ve Slovonya'yı Yugoslavya'ya bırakıyor ve ordusunu 35 000 kişiye indirmeyi kabul ediyordu. Böylece toprakları Pannonia yaylasının ortasında 92 883 km²'lik bir alana ve 3 milyon macar komşu memleketlere ilhak edildiğinden nüfusu 7 milyona indi. (L)

TRİARTHRUS i. Alt Silüryenin trilobiti. (L)

TRİAS i. Eskiçağda, Sikulo - İtalyot'larda *litra*'nın bir parçası; üç ons veya litra'nın on ikide üç değerindeydi. || Çeşitli ülkelerde tunçtan, Syracusa ve Taranto'da ise altından basılan bu değerde para (ağırlığı: 0,18 gr). [L]

TRİASETAMİT i. (fr. *triacétamide*). Kim. Formülü $(CH_3—CO)_3N$ olan üçüncül asetamit; 78°C'ta erir ve asetonitrilin asetik anhidritle ısıtılmasından elde edilir. (L)

TRİASETİN i. (fr. *triacétine*). Kim. Gliserinin asetik triesteri. (L)

TRİASETONAMİN i. (fr. *triacétonamine*). Kim. Formülü $C_9H_{17}NO.H_2O$ olan zayıf baz; 40°C'ta erir; amonyak gazının asetona etkimesiyle diasetonaminle birlikte elde edilir. (Bu madde bir tetrametil - γ - piperidon'dur.) [L]

TRİASİT sıf. ve i. (fr. *triacide*). Kim. Yapısında üç asit fonksiyonu bulunan maddeler için kullanılır. (L)

TRİATLON i. (yun. *treis*, üç ve *athlon*, yarış'tan > fr. *triathlon*). Spor. Esk. Yun. Bir koşu, bir atlama ve bir ağırlık atma yarışmasını kapsayan üçlü atletizm müsabakası. (L)

TRİATOMA i. Amerika'da yaşayan kan emici böcek; sokması insanlar için çok tehlikelidir. (Brezilya'da bulunan *Triatoma megista*, Chagas hastalığı denilen bir tripanozomiyaza sebep olur. Heteroptera takımının *reduviidae* familyasından.) *Eşanl.* CONORHİNUS. (L)

TRİAZOL i. (fr. *triazole*). Kim. Formülü $C_2H_3N_3$ olan çok çevrimli bileşik; beş köşeli halkasında üç azot atomu vardır. (L)

TRİBALLOS'LAR, Trakya'nın kuzeyinde halk. Haimos ile Tuna arasında yerleşen Triballos'lar uzun süre güçlü bir halk olarak yaşadılar; önce Makedonyalı Philippos'a, sonra İskender'e boyun eğdiler. İskender'in hizmetinde paralı süvari olarak çalıştılar. (L)

TRİBAZİK sıf. (fr. *tribasique*). Kim. Yapısında üç baz fonksiyonu bulunan maddeler için kullanılır: *Alüminyum hidroksit tribazik bir maddedir.* (L)

TRİBHUVANA (Bir Bikram Şah) [Katmandu 1906-Zürich 1955], Nepal kralı (1911 - 1955). Nepal'i meşruti bir krallık haline getirdi (şubat 1951). Ranaların mutlak hâkimiyetine son vererek iktidarı ele geçirdi (temmuz 1952). [L]

TRİBO—, yun. *tribein*, sürtmek'ten alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren önek. (L)

TRİBOKLAR, lat. **Triboci.** Esk. coğ. Germen halkı, önce Belçika'da Vosges dağları ile Ren arasında, sonra Yukarı Germania'da yaşadı. Başkenti, *Argentoratum* (Strasbourg) idi. (L)

TRİBOLİUM i. Taneleri kemiren böcek. (*Tribolium ferrigineum* ile *T. confusum* bugün hemen her yerde bulunur. Tropikal bölgelerde bunlar âfet halini alır, una, tanelere v.b. saldırır. Kınkanatlıların *tenebrionidae* familyasından.) [L]

TRİBOLO (Niccolo PERİCOLİ, **il** — denir), italyan heykeltıraşı ve mimarı (Floransa 1500 - ay.y. 1550). Jacopo Sansovino'nun öğrencisiydi, Bologna'da San Petronio kilisesi için çeşitli heykeller yaptı (*Kybele'ler, Uruç, Yusuf'un Hikâyesi* alçak kabartmaları). Floransa'ya dönünce Michelangelo'nun yönetiminde San Lorenzo kütüphanesinde ve Giuliano de Medici'nin mezarında çalıştı. Özellikle bahçelerde, parklarda, Petraia ve Castello villalarında anıtsal çeşmeler, fıskiyeler, mağaralar düzenledi. (L)

TRİBOMETRE i. (fr. *tribomètre*'den). Fiz. Sürtünme kuvvetlerini ölçmeğe yarayan âlet. (L)

TRİBOMETRİ i. (fr. *tribométrie*). Fiz. Sürtünme kuvvetlerini ölçme. (L)

TRİBONİANOS, bizanslı hukukçu ve devlet adamı (Pamphylia-öl. 545'e doğr.). Magistros (528), Kutsal Saray koiaistor'u (529) oldu; *Justinianos kanunu, Digeste*'yi ve *İnstitutes*'i hazırlayan komisyonlara başkanlık etti, Çok haris bir insandı, Nika ayaklanmasıyle (532) sonuçlanan hoşnutsuzluğun gelişmesinde payı oldu. (L)

TRİBROMOETANOL i. (fr. *tribromoéthanol*). Eczc. Tribromoetilalkolün yaygın adı. (Makattan verilmek suretiyle genel anestezide kullanılır.) [L]

TRİBROMOFENOL i. (fr. *tribromophénol*). Kim. Formülü $C_6H_2Br_3OH$ olan bileşik. (Brom suyunun sulu fenol çözeltisine etkimesiyle elde edilen, brom atomlarının 2 - 4 - 6 konumunda bulunduğu tribromofenol izomerine *bromol* denir ve antiseptik olarak kullanılır.) [L]

TRİBROMÜR i. (fr. *tribromure*). Kim. Molekülünde üç brom atomu bulunan bileşik. (L)

TRİBUE'LER, Fildişi Kıyısı'nda zenci halk; Cavally'nin aşağı havzasında yaşayan Tribue'ler kru halklarındandır. (L)

TRİBULUS i. Tekyıllık tüylü bitki; meyvesi beş parça halindedir; kumsal ve kır yetkiler ancak diktatör sezar ve roma imsından.) *Eşanl.* MALTA HAÇI. (L)

TRİBUNUS i. (lat. k.). Roma'da magistra. (Başlangıçta bir kabilenin yönetimiyle görevli olduğu sanılır.) L *Askerî tribunus,* roma ordusunda yüksek rütbeli subay. (Bk. ANSİKL.) || *Pleb tribunusu,* başlangıçta plebin çıkarlarını savunmakla görevli romalı magistra. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Esk. Rom. ● *Askerî tribunus* (lat. *tribunus militum*). Cumhuriyet devrinde tribunusları konsüller tayin ederdi; sonra bazıları comices tributes tarafından seçildi.

Her lejyonda sıra ile kumanda eden altı tribunus vardı. İmparatorluk zamanında tribunuslar lejyon legatusunun kurmay heyetini meydana getirdiler ve özellikle lejyonun iç teşkilâtıyle görevlendirildiler. Tribunusluğu *cursus honorum*'un bir evresi haline getiren tribunusların bazıları istenen yeterliğe sahip olmayan şövalye (*tribuni augusticlavii*) veya senatörler (*tribuni laticlavii*) idi. Şövalyeler çoğunlukla imparatorluk zamanında kıtadan yetişmiş ve fiilen kumandanlık yapmışlardı; senatör'ler ise yönetimle görevlendirilmişti.

● *Pleb tribunusu* (lat. *tribunus plebis*). Pleb tribunusluğu, plebin ayrılıp Aventinus tepesine (M.Ö. 493) çekilmesinden sonra, siyasî imtiyaz olarak konuldu: tribunuslar (iki-beş kişi), yalnız patricilerden meydana gelen bir hükûmete karşı plebleri savundular. 471'de sayıları ona çıktı ve dokunulmazlık hakkı, veto (*intercessio*) hakkı ve ezilen pleb sınıfının hakkını savunmalarını sağlayan bir yardım (*auxilium*) hakkından yararlandılar.

Bir yıl için seçilen tribunuslar Roma'dan ayrılmamak ve evlerinin kapısını açık bırakmak zorundaydılar. Öteki tribunuslara tanınan hiç bir imtiyazları yoktu. Başlangıçta senato oturumlarına ancak kapının eşiğinden katılabilirlerdi. Gasıp yoluyle magistralığa yükseldiler ve hukukî olarak senatoya alındılar (149?). Kararname çıkarma, senatoyu toplantıya çağırma (M. Ö. III. yy.), meclislere ceza verdirme haklarına sahip oldular. İhtilâlci muhalif özellikleri yavaş yavaş yumuşadı; fakat patricilere görevlerini kaptırmadılar. Graccus ve Livius Drusus gibi tribunuslar, Sulla'nın trubunuslar iktidarını ortadan kaldırmasından önce cumhuriyette büyük buhranlar yaratabildiler. İmparatorlar tribunusların gücüne eikoyarak onlara ancak silik bir idarî görev bıraktılar. (L)

TRİBUNUSLUK i. (*tribunus*'tan *tribunusluk*). Tribunus olma hali, Tribunus'un görevi.

— Rom. huk. *Tribunusluk yetkileri,* pleb tribunuslarının güç ve üstünlükleri. Bu yetkiler ancak diktatör Sezar ve Roma imparatorlarına verilirdi. Böylece, bu kimseler özellikle, tribunus görevinin kutsal niteliğinden yararlanmak hakkına sahip olurdu. (Tribunusluk yetkileri bu kimselere Senato tarafından ömür boyunca geçerli olmak üzere verilir ve saltanat süresinin kronolojik başlangıcı olurdu; resmî yazıtlara imparatorun tribunusluk yetkileri kazandığı yıl başlangıç sayılarak hesaplanan tarih konurdu.) [L]

Büyük TRİANON

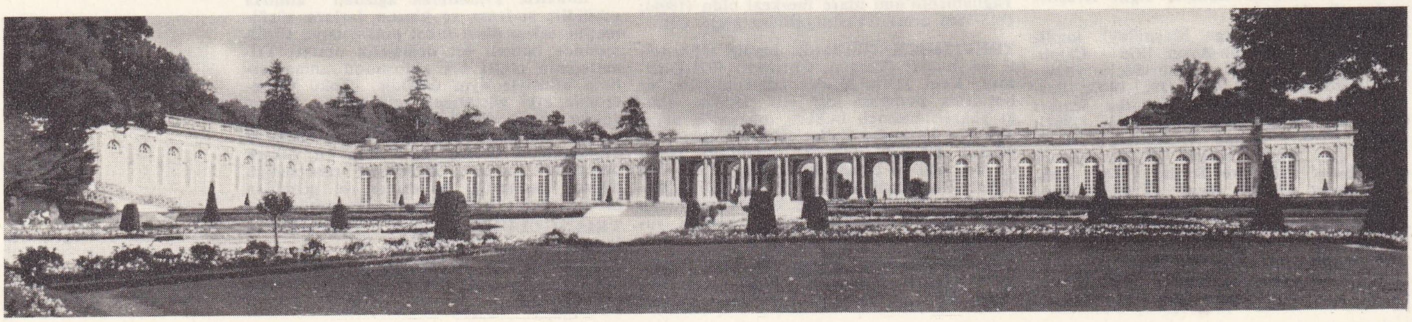

Foto. *LAROUSSE*

Tribune de Genève (LA), İsviçre'de çıkan günlük gazete; şubat 1879'da, amerikan gazeteleri örnek alınarak kuruldu; baskılarının çokluğu, haberlerinin bolluğu ve siyasî tarafsızlığıyla tanınır. (L)

Tribus meclisleri (lat. *tributa comitia*). Roma vatandaşlarının tribuslar halinde toplanıp görüşmeler yaptıkları kurullar. İlk defa M.Ö.V.yy.da ortaya çıkan *Tribus meclisleri* halka ait meselelerde sınırlı yetkiye sahip avam meclislerinden (*concilia plebis*) doğdu. Bu yetkiler, tribunusların seçimini, başlangıçta sadece pleblere uygulanmaları bakımından yasalardan farklı olan plebisitlerin oylanmasını, yalnız plebleri ilgilendiren işler hakkında hüküm vermeyi kapsıyordu.

Her pleb, oturduğu yerin tribusuna kayıt olabilirdi. Bununla beraber, kayıt olma hakkı ancak vergi veren ve askerlik görevi yapmak zorunda olan pleblere tanınmıştı. V.yy.ın ortasında bir gelişme görüldü. 449'da, senato tarafından onaylanan plebisitler kanun değeri kazandı; 339'da, senato plebisitten sonra değil, önce müdahaleye başladı; fakat 287'de senatonun müdahale yetkisi elinden alındı ve tribus meclisleri muhtariyete kavuştu. Böylece, patriciler de bu kurullara katıldılar. Ama bu kurulların demokratik niteliği (17 «taşra» tribusuna karşı şehir tribusları azınlıkta olduğundan) sınırlıydı. Roma topraklarının genişlemesi 17 sayısını, VI.yy.ın ortalarında 22'ye çıkardı ve 241'de de bu sayı 31'e ulaştı (toplam 35 tribus). Böylece taşralı küçük mülk sahipleri büyük farkla ağır basıyorlardı. 312'de Appius Claudius tarafından alınan ve menkul malları gayrımenkul mülke çevirmek ve hemen bütün vatandaşları kayda geçirmek gibi tedbirlerle. durum belki değişikliğe uğrayacaktı. Fakat bütün *humiles, capite censi*'lerle dört şehir tribusundaki azatlıların kaydedilmesiyle durum düzeltildi. Böylece bu kütleler zararsız hale geldi. Coğrafî bölümler gitgide daha çok çiğnendi: her beş yılda bir elden geçirilmek yoluyle, aristokrasinin tribus meclisleri üstünde bir etki aracı oldu. M.Ö. 287'den sonra bu kurullar ön plana geçti ve yasaları oylamağa başladı. Seçimlerini yaptıkları yüksek memur sayısı III. yy.a kadar arttı (pleb tribunusları, pleb müfettişleri [476], quaestor'lar [447], aedilis Curules'ler [367], askerî tribunus'lar [6, 16, sonra da 24]). Sonunda da, büyük cezayı gerektiren her türlü meselede adlî yetkiyi ele geçirdiler. (L)

TRİBUTUM i. (lat. k.). Rom. huk. Cumhuriyet devrinde vatandaşlardan alınan dolaysız ve şahsî vergi. (Tributum yalnız 15 000 as'lık serveti olanlardan binde 1, 2 veya 3 oranında alınırdı. Olağanüstü nitelikte bir savaş vergisiydi; Makedonya savaşından sonra yurttaşlardan alınmaz oldu.) || İmparatora bağlı eyaletlerden alınan dolaysız gelir vergisi. (Senato eyaletleri *Stipendium* ödüyordu.) [L]

TRİBÜN i. (lat. *tribunal* > ital. *tribuna*'dan fr. *tribune*). Romalı ve yunanlı hatiplerin halka nutuk verdikleri kürsü, yüksek yer. || Kiliselerde ve meclis salonlarında bazı kimselere ayrılmış galeri.

— Mim. Dinî mimarîde kilise yan sahınları üzerine yapılan galeriye, mimber platformuna veya orgun bulunduğu ve korodan olmayan şarkıcıların toplandığı balkona verilen ad.

— Spor. Stadlarda, kapalı spor salonlarında veya hipodromlarda seyircilerin oturup spor müsabakalarını veya at yarışlarını seyrettikleri basamak basamak yer. || *Açık tribün,* üzeri olmayan tribün. || *Hakem tribünü,* koşularda pist kenarında yarış (finiş) yerinin yakınında ve varış noktasıyle aynı yükseklikte, hakemler için hazırlanmış küçük sığınak. (L)

TRİBÜTİLFOSFAT i. (fr. *tributylphosphate*). Kim. Ortofosforik asidin bütilik triesteri; maden nitratlarının sulu çözeltilerinden çıkartıldığı işlemlerde ayrımsal çözücü olarak kullanılır. (Bu madde, özellikle, cevherlerinden çıkarılan uranyum ve toryumun arıtılmasında, zirkonyumun temizlenmesinde, plütonyum ile uranyumun ayrılmasında kullanılır.) [L]

TRİBÜTİRİN i. (fr. *tributyrine*). Kim. Gliserinin bütirik triesteri. Bk. BÜTİRİN. (L)

TRİCAMARUM. Esk. coğ. Kartaca'nın yaklaşık olarak 30 km batısında yer. Belisarius Vandallar'ı kesinlikle burada yendi. (L)

TRİCASTİN, Fransa'da Aşağı Dauphiné'de eski bölge, Drôme (Saint-Paul-Trois-Châteaux, Grignan, Pierrelatte) kantonları ve Vaucluse (Bollenèe katonu) idare bölgeleri arasında bölüşülmüştür. Galya-Roma devrinde buraya, M.Ö. VI.-III. yy.da ortaya çıkan *Tricastini*'lerin adından *Tricastinus pagus* denirdi. (L)

TRİCERATOPS i. Üst tebeşir tabakalarında bulunan dinozorlardan sürüngen hayvan. (Triceratops gergedan görünüşünde, 6-8 m uzunluğunda, tıknaz vücutlu bir hayvandı; 2 m uzunluğundaki başında boynuzsu maddeden gagamsı keskin bir ağız, burnunun üzerinde balta şeklinde yassı bir boynuz, kafatasının tepesinde iki tane ince uzun boynuz ve başının üzerinde dam şeklinde ve kenarları sivri tırtıklı bir yayvan

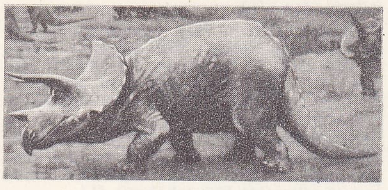

kemik vardı. Beyni çok küçüktü. *Ceratopsidae* familyasının örnek tipi.) [L]

TRİCHİ— veya **TRİCHO—** veya **TRİKİ** veya **TRİKO—**, yun. *thriks, trikhosis,* saç'tan alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

TRİCHİLİA i. Tespihağacıgillerden bitki cinsi; Afrika ve Amerika'da yetişen yüz elliden fazla türü kapsar. (Amerika'da yetişen *Trichilia catigua* ve diğer türlerden Brezilya'da *katigua* diye bilinen bir kereste elde edilir. Trichilia tek sıra bileşik yapraklı bir ağaçtır.) [L]

TRİCHİURA i. Tırtılken çok değişik ağaçlarda, özellikle erik ve akdiken üzerinde yaşayan kelebek. (İlmî adı *Trichiura crataegi.* Pulkanatlıların *lasiocampidae* familyasından.) [L]

TRİCHİURİDAE çoğl. i. Kurdele gibi yassı uzun gövdeli balıklar familyası; uskumrugillere yakın olan bu balıklarda kaım ve kuyruk yüzgeçleri yoktur. (Başlıca cinsleri: *lepidopus, trichiurus.*) [L]

TRİCHİURUS i. Yandan basık uzun gövdeli, iplik gibi ince uzun kuyruklu, gümüşî renkli balık; sıcak ve ılık denizlerde yaşar. (Avrupa denizlerinde *Trichiurus lepturus* türüne rastlanır. *Trichiuridae* familyasının örnek tipi.) [L]

TRİCHİUS i. Tüylü küçük böcek. (Kınkanatlıların *scarabeidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Trichius fasciatus* ve *gallicus* esmer renkli, elitraları sarı benekli böceklerdir. Özellikle uyuzotları üzerinde yaşar. (L)

TRİCHOBATRACHUS i. Kamerun'da bulunan kıllı kurbağa (sukurbağasıgillerden); bu kurbağanın erkeğinin böğründe ve but kısmında kıla benzer uzun uzantılar bulunur. (L)

TRİCHOCERA i. Kışın hava yumuşadığı zaman sürüler halinde gölgede oynaşıp duran sinek. (İlmî adı *Trichocera hiemalis.* İplik duyargalı sineklerden *trichoceridae* familyasının örnek tipi.) [L]

TRİCHODECTES i. Memelilerde yaşayan bit. (Köpek biti [*Trichodectes canis*], keçi biti [*T. climax*], sığır biti (*T. bovis*) bu cinstendir. Mallophaga takımından.) [L]

TRİCHOGLOSSUS i. Lori grubundan, gözalıcı parlak renkli papağan; genellikle başı mavi veya mor, göğsü çizgi çizgi renkli olur; kuyruğu uzun ve dardır. (Yeni Gine bölgesinde yaşar.) [L]

TRİCHOGLOTTİS i. Malezya ve Filipinler'de yetişen, limonluklarda da süs için yetiştirilen konuk orkide. (L)

TRİCHOGRAMMA i. Meyve ağaçlarında-

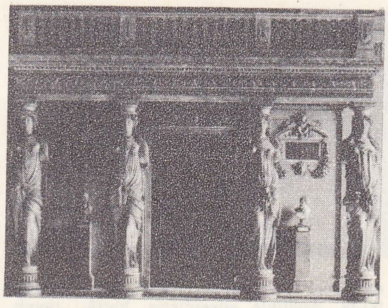

Karyatit'lerde **tribün** Jean Goujon'un eseri, Louvre müzesi, Paris

ki, özellikle elma ağaçlarındaki asalak kurtlara karşı kullanılan burgulu zarkanatlı böcek. (Trichogramma yumurtasını asalağın yumurtasının içine koyarak onun gelişip böcek haline geçmesine engel olur.) [L]

TRİCHOLOMA i. Birçok türü yenen bazitli mantar cinsi.

— ANSİKL. *Tricholoma* ilkbaharda çayırlarda yetişir; *mor tricholoma*'nın eti çok kokuludur; don mevsimine kadar ormanlarda bulunur; *sarı tricholoma* da yenebilen iyi bir mantardır, daha çok çam ormanlarında rastlanır; bunu kükürt rengindeki tricholoma ile karıştırmamalıdır; bu da sarıdır, ama havagazı gibi kokar. Dağlık bölgelerdeki çam ormanlarında yetişen *benekli tricholoma* koyu esmer gri, kambur şapkalı, külrengi telsel demetlerle kaplı bir mantardır; ağır zehirlenmelere sebep olur, ama öldürücü değildir. (L)

TRİCHOMONADİNA çoğl. i. Serbest, asalak veya ortak yaşayan, çeşitli büyüklükte birhücreli kamçılı hayvanlar takımı. (Bunların üzerinde 3-6 kamçı bulunur; kamçılardan biri kıvırcık bir zar şeklinde gövdeye yapışık olabilir. Başlıca cinsi: *trichomonas.*) *Eşanl.* POLYMASTİGİNA. (L)

TRİCHOMANES i. Saydam yapraklı eğreltiotu; tropikal bölgelerde yetişir, güzel yaprakları için limonluklarda yetiştirilir. (L)

TRİCHOMONAS i. Trichomonadina takımından birhücreli hayvan; üzerinde arka kamçının kaldırdığı ve bir eğenin alttan tuttuğu dalgalı bir zar bulunur.

— ANSİKL. Patol. *Trichomonas*'lar böceklerde, yumuşakçalarda, halkalı solucanlarda, balıklarda, kurbağalarda, sürüngenlerde ve memelilerde asalak yaşar; bir türü (*Trichomonas foetus*) sığırlarda korkunç Bang hastalığını yapar; başka bir türü insanın ağız boşluğunda yaşar. Bağırsak trichomonası'nın (*Trichomonas intestinalis*) uzunluğu 10-15 mikron, genişliği 7 mikrondur; armut biçimindeki bu mikrobun iri bir çekirdeği, blefaroblastına bağlı üç ilâ beş kamçısı bulunur; arkaya doğru uzanan kamçının biri gövdeye dalgalı bir zarla bağlanır. Bağırsak trichomonası kalınbağırsakta yaşar, boylamasına ikiye bölünmek suretiyle çoğalır. Kist şekli yoktur. Sayısı azken zararsızdır, fakat çok arttığı zaman bağırsak mukozasını tahriş eder ve müzmin bağırsak nezlesine sebep olur.

Birincisinden farklı olan dölyolu trichomonası (*T. vaginalis*), adından ters anlaşılabilecezi gibi, sırf kadınlarda bulunan bir mikrop değildir; erkeklerin siyek salgılarında da bulunur. *T. vaginalis* taze iken yuvarlak veya ovaldir; uzunluğu 10-16 mikron gelir; ön kamçıları üç veya dört tanedir; dalgalı zarı kısadır. Civciv embriyonunda üretilebilir. Bilginlerin çoğuna göre hastalık yapma özelliği ihmal edilemez, dölyolu iltihaplarının yüzde 30'unun sebebi budur.

Dölüt trichomonası (*T. foetus*) sığırlarda görülen ve çiftleşmeyle bulaşan zührevî bir hastalığa sebep olur. Hastalık dölyolu iltihabı, dölyatağı iltihabı, düşük veya dölyatağı absesi şeklinde belirebilir. Düşük çoğu zaman erken olur (üçüncü ay); dölyatağı zarı iltihabına da yol açabilir. Dölüt dışarı atılmadan önce ölür, fakat ölümün sebebi dölyatağı iltihabıdır. Trichomonasın sebep olduğu bu hastalık, kısırlığın en önemli sebeplerinden biridir.

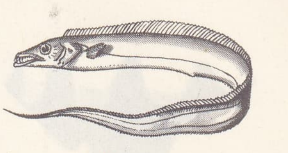

trichiurus

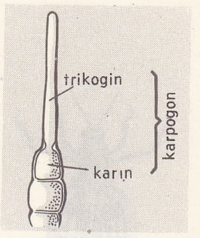

trikogin (maddesi için bk. sayfa 277)

trichomanes

Foto. LAROUSSE

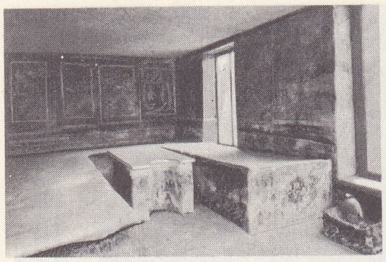

Pompei'de triclinium

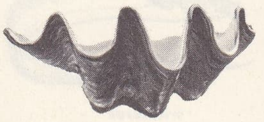

tridacna
Saint - Sulpice kilisesinin kurnası, Paris

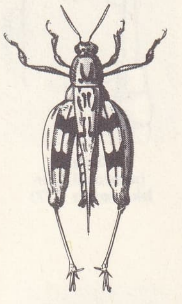

tridactylus

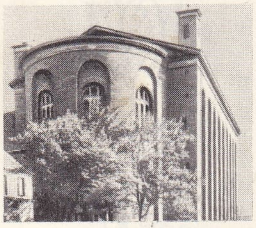

roma bazilikası

TRIER

solda, roma kaplıcaları; ortada, seçim sarayı; sağda, katedral

Güvercin trichomonası (*T. columbae*) kuşlarda, özellikle güvercinde, hattâ tavuk, hindi ve beç tavuğunda hastalığa sebep olur. Bu hastalık başlangıçtaki sindirim yollarında yaralara, diğer çeşitli organlarda, özellikle karaciğerde apselere yol açar. Ölüm oranı kuşlarda birkaç hafta içinde yüzde 70'i bulabilir. Özel bir tedavisi yoktur. (L)

TRİCHONYMPHİNA çoğl. i. (fr. *trichonymphines*'den). Kamçılı birhücreliler takımı (örnek türü *trichonympha*'nın üzerinde yer yer ve tutam halinde kamçılar bulunur.)

— ANSİKL. *Trichonymphina* takımından birhücrelilere çeşitli termitlerin gödenbağırsağı büklümünde rastlanır; bunlar termitlerde ve bir hamamböceği türünde ortak yaşar. Bu hayvancıklar oduncul ve bakteriyofajdır. Bunların içindeki bakterilerin diyastazları, termitlere yedikleri odunu sindirmek imkânını verir; fakat bunların da bazıları termitlerin salgıladığı diyastazlarla sindirilir. Bu yüzden termitlerin gödenbağırsağı büklümündeki trichonymphina miktarı sınırlıdır. Sonuç olarak, bunlarsız veya bunların bakterileri olmaksızın, termitler yedikleri odunu sindiremez. Başlıca cinsleri: *joenia, trichonympha.* (L)

TRİCHOPHYTON i. İnsan ve hayvan derisinde mantar uyuzuna sebep olan asalak mantar. (L)

TRİCHOPTERYGİDAE çoğl. i. Kanatları uzun saçak şeklinde parçalı olan kınkanatlı böcekler familyası. (Bunlar bazen çeyrek milimetreye kadar küçük olabilen çok ufak böceklerdir.) *Eşanl.* PTİLİDAE. (L)

TRİCHOSANTHES i. Güney Asya'da ve Avustralya'da yetişen kabakgillerden bitki. (Yaprakları parçalı olan *Trichosanthes anguina*'nın eğri büğrü uzun meyvesi hıyar gibi yenir.) [L]

TRİCHOSPORUM i. Parlak kırmızı veya sarı çizgili koyu kırmızı çiçekli, dibi odunsu bitki. (Genellikle tırmanıcı olan bu bitkiler sarkık dallarından dolayı limonluklarda süs bitkisi olarak kullanılır. *Gesneriaceae* familyasındandır). *Eşanl.* AESCYNANTHUS. (L)

TRİCHOSTOMA çoğl. i. Tümkirpiklilerden birhücreli canlılar takımı; bunların başlıca özelliği yutak kısmının da kirpikli oluşudur. (Başlıca cinsleri: *colpoda, placiopyla, coelosomides.*) [L]

TRİCHOSURUS i. Avustralya'da yaşayan kuskus. (Bunun bir türü olan gümüşî renkli tilki kuskusu [*Trichosurus vulpecula*] Tasmanya'da yaygındır. Kuskusgillerden.) [L]

TRİCHOTROPİS i. Önden solungaçlı, karındanbacaklı yumuşakça; kavkısında az çok uzun kıllı karinalar bulunur; Kuzey kutup denizlerinde yaşar. (*Trichotropidae* familyasından.) [L]

TRİCHYS i. İndonezya'da yaşayan oklu kirpi. (*Trichys fasciculata* oldukça uzun kuyrukludur, Borneo'da yaşar. *Büyük kulaklı trichys* [*T. macrotis*] Sumatra'da bulunur. Kirpigillerden.) [L]

TRİCLADİDEA çoğl. i. Türbelarlar (asalak olmayan yassı solucanlar) takımı; planaryalar gibi, tatlısularda yaşayan, üç büyük körbağırsağı olan, kesilip parça parça edildiği zaman olağanüstü bir yenilenme kabiliyeti gösteren solucanları kapsar. (L)

TRİCLİNİUM i. (yun. *treis*, üç ve *kline*, yatak'tan lat. k.). Esk. Roma evlerinde yemek odası; bu odada at nalı biçiminde sıralanmış üç divan yer alır, orta kısım uşakların hizmet edebilmesi için boş bırakılırdı. (Triclinium'da yer alan süsleme, yemek artıklarını gösteren T biçiminde bir mozaik panodur.) [L]

TRİCONDYLA i. Güney Asya'da, Malezya ve Melanezya takımadalarında bulunan böcek. (Kınkanatlıların *cicendelidae* familyasından.) [L]

TRİCONODON i. Jüra tabakalarında bulunan keseli, memeli fosil hayvan; küçük cüsseli olan bu hayvanın azı dişleri, hemen hepsi aynı büyüklükte olan üçer sivri koniden meydana gelir. (Triconodonta familyasının örnek tipi.) [L]

TRİCONODONTA veya **TRİCONODONTİDAE** çoğl. i. Azı dişlerinde üç sivri dişçik bulunan ilkel memeli hayvanlar familyası (İngiltere'de Jüra tabakası). [L]

TRİCOPTERA çoğl. i. Kanatları tüylü ve pullu olan, kelebeklere benzeyen böcekler takımı. (Tricoptera kurtçukları suda yaşar. Derelerde ve gölcüklerde pek çok olur; bunlarda çeşitli malzemeden faydalanarak yaptığı hareketli korunaklar içinde yaşar. Yünlü kurt denen yaşlı kurtçukları balıkçılar çok iyi tanır. Tricoptera iki alttakıma ayrılır: *inequipalpa* ve *equipalpa.* (L)

TRİCTENOTOMA i. İndonezya'da, yüksek dağlardaki ormanlarda yaşayan büyük böcek; kurtçuğu odunlarda delikler açar. (Kınkanatlılardan *trictenotomidae* familyasının örnek tipi.) [L]

TRİCUR, Hindistan'da (Kerala) şehir, Batı Gatlar'ın eteğinde, Palgat geçiti yakınında; 73 000 nüf. Besin (çeltik fabrikaları; hindistancevizi içi ve yerfıstığı işlenmesi) ve dokuma (pamuklu kumaş) sanayii. Kereste ve deri işçiliği. Sabun fabrikası. (L)

TRİDACNA i. Genişliği 1 m'yi bulabilen iki çenetli büyük yumuşakça; üzeri yaprak biçiminde pullarla kaplı olan kavkısının kenarları çok dalgalı, üzeri kabarık çizgilidir. (Paris'te Saint-Sulpice kilisesinde bulunan tridacna çenetlerinden her birinin ağırlığı 100 kg'dan fazladır. Tridacna'lar tropikal denizlerde kumlu yerlerde veya daha çok mercan resiflerinde yaşar; 30 metreden daha derinlerde bulunmaz. Polonya'da miyosen tabakasında fosiline rastlanmıştır.) [L]

TRİDACTYLUS i. Dünyanın sıcak bölgelerinde bulunan cırcırböceği. (*Tridactylus variegatus* Güney Avrupa'da bazı derelerin kenarlarında kumsalda sürüler halinde yaşar. Düzkanatlılardan *tridactylidae* familyasının örnek tipi.) [L]

TRİDİMİT i. (fr. *tridymite*). Miner. Ortorombik sistemde billûrlaşmış bir silis çeşidi. (Kuvars, bazı mineralleştiricilerin eşliğinde 870°C'ın üstünde ısıtılırsa tridimit haline dönüşür.) [L]

TRİDOZER i. (ing. *tree*, ağaç ve *to dozer*, yenmek'ten *treedozer*). Bayınd. Çok büyük tarla açma çalışmalarında kullanılan paletli toprak tesviye makinesi.

— ANSİKL. Buldozeri andıran *tridozer*, biribiri üzerine yerleştirilmiş iki bıçak taşır. Geminin pruva bodoslaması biçiminde çukurlaştırılmış olan alt bıçak toprağı kazar ve kökleri keser; bu sırada üst bıçak da ağaç ve baltalıkları iter. Birbirinden ayrı olarak kablolu bocurgatlarla idare edilen bu bıçaklar, çok hızlı tarla açma işlemlerine imkân verir. (L)

TRİECPHORA i. Zool. CERCOPIS'in *eşanl.* Bk. CERCOPİS, CERCOPİDAE.

TRİENS i. (*treis*, üç ve *as*'tan lat. k.). Nümism. Romalılarda as'ın askatı; 4 ons veya as'ın üçte biri değerindeydi. || Bizans devrinde kurşun üçte biri değerinde altın para. (Merovenj trienslerindeki yazılar, coğrafya ve dilbilim üstüne birçok bilgi verir.) [L]

TRİENT, İsviçre'de (Valais) sel suyu, Mont Blanc'ın kuzey yamacında Trient buzulundan doğar ve yalçın boğazlardan çıkışında Rhône'a kavuşur (sol kıyı); 17 km. (L)

TRİENTALİS i. Basit saplı, sürüngen gövdeli tüysüz bitki. (Bataklık bölgelerde yetişir. Meyvesi mavimsi renktedir. Çuhaçiçeğigillerden.) [L]

TRİER, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland Pfalz) şehir, Moselle ırmağının kıyısında idare bölümü merkezi; 86 000 nüf. Eski bir piskoposluk şehri olan Trier, Moselle vâdisinde bölgenin üzüm pazarı olarak kalmıştır. Romalılardan kalma önemli anıtlar: Porta Nigra kapısı, hamamlar, amfiteatr. Katedral (VI.-XII. yy.). XIII. yy.-dan kalma Liebfrauenkirche. Küçük sanayi (dokuma, makine, deri, tütün, sigara). — *Trier idare bölümü*, 459 400 nüf.

● *Tarih.* Galya tapınağı *Treverus*'un yerinde kurulan, M.Ö. 56-53'e doğru Sezar tarafından işgal edilen Trier'i Augustus, *Augusta Treverorum* adıyle kurdu (M.Ö. 15'e doğr.). Claudius zamanında koloni olan şehir, Batave Civilis (M.S. 69-70) ayaklanmasına katıldı. Düzen yeniden sağlanınca Trier karayolu kavşağı olarak (Mainz ve Köln yolları) çok önemli bir stratejik ve iktisadî merkez haline geldi. Aynı zamanda da önemli bir ırmak limanıydı (şarap ve mahallî ürünler ticareti). Ayrıca seramik ve cam atelyeleri, latince ve yunanca okulları kuruldu. III. yy. akınlarının tehdidi altındaki Trier, tahkim edildi ve sınıra yakınlığı dolayısıyle Galya imparatorluğunun başkenti oldu (258-273). Önce Maximianus'un, sonra Constantius Chlarus ve Constantinus'un başkenti olan şehir, o tarihten sonra Roma imparatorluğunun dört başkentinden biri haline geldi. İlk üç yüzyılın roma yapılarına (Porta Nigra, hamamlar, iki forum, bir circus, bir amfiteatr) bir imparatorluk sarayı, bir sivil bazilika ve III. yy. suru içinde iki hıristiyan bazilikası eklendi. Trier, Valentinianus ve Gratianus zamanında yeniden imparatorluğun başkenti oldu, 406 barbar akınında yıkıldı, Franklar tarafından yakıldı (413'e doğr.) ve siyasî başkent görevini kaybetti. Ripuarii Frankları tarafından işgal edilerek germenleştirildi ve sonunda Austrasia'nın çekirdeği olan Reims krallığına katıldı (511). Trier sadece dinî bir şehir haline geldi ve piskoposun yetkisi onun karışamayacağı abeyiler kuran frank aristokrasisi tarafından yıkıldı. X.-XI. yy.da yeniden gelişen (tanınmış heykel okulu) şehirde, kont hakkını elde eden başpiskoposlar kendilerini seçici prens olarak tanıttılar (1257) ve Heinrich VII'nin kardeşi olan başpiskopos Lüksemburg'lu Baudouin (1307-1354) Trier'yi, seçim imtiyazları (1356 Altın fermanı) tanınan güçlü bir devlet haline getirdi.

Yeniden zenginleşmenin cesaretlendirdiği burjuvazi, piskoposa bir «şart» çıkarttı ve kaderini bir komün meclisine bıraktı. Bu meclisin yerini daha sonra bir loncalar meclisi aldı. Şehir 1473-1797 arasında bir üniversite merkeziydi ve 1512 İmparatorluk diyeti burada toplandı. 1794'te şehri işgal eden Fransızlar Saar idare bölgesinin merkezi yaptılar (1798). Prusya tarafından ilhak (1814), Fransızlar tarafından işgal edilen

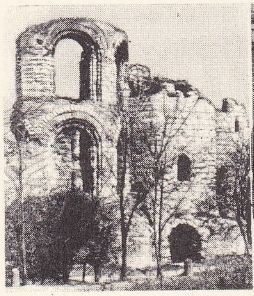

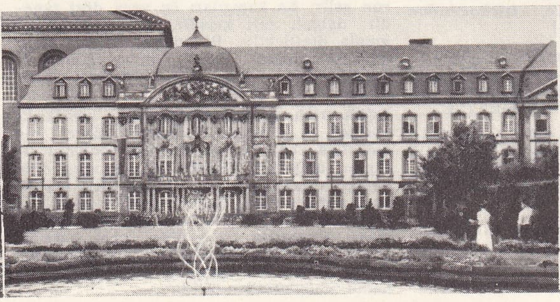

Foto. LAROUSSE

(1918-1930) Trier, bugün Batı Almanya'da Rheinland Pfalz'ın bir bölümüdür. (L)

TRİERARKHOS i. (yun. *trieres,* üç sıra kürekli kadırga ve *arkhos,* önder'den). Esk. Yun. Bir trieres'in kumandanı. || Atina'da bir trieres'i kendi parasıyle donatmakla görevli vatandaş. (L)

TRİERES i. (yun. *treis,* üç ve *eretes,* kürekçi'den). Esk. Yun. İlk olarak Korinthos'da yapıldığı sanılan yunan savaş gemisi. (Trieres'te üst üste üç sıralı bir forsa takımı vardı ve pruva bodoslanmasında borda bordaya gelmeyi kolaylaştıran iki mahmuzla donatılmıştı. Uzunluğu 40 m'ye yakın olan tekne 200 kadar tayfa alırdı.) [L]

TRİERGOL i. (fr. k.). Havc. Bir roket motorunun yanma odasını beslemek için kullanılan üç propergol bileşimi.

— ANSİKL. *Triergol*'ler, beslenme devrelerinde önemli komplikasyonlar yarattığı için sıvı propergollü itici füzelerde gerçek bir uygulama alanı bulamamıştır. Buna karşılık, üçüncü ergol büyük enerji veren bir litergol çiftini hipergolik hale sokabildiği için, triergol roket motorlarında elverişli olabilir. (L)

TRİESTE, İtalya'da (Venezia Julia) şehir, il idare merkezi, yugoslav sınırı yakınında, Adriya denizi ve Trieste körfezi kıyısında; 273 400 nüf. Bugün Trieste her şeyden önce milletlerarası bir transit limanıdır; fakat şehirde sanayi de büyük ölçüde gelişmiştir (ithal edilen malların işlenerek yeniden ihraç edilmesi). Rıhtımlarının uzunluğu 12 km olan liman güneydoğuya, ıslah edilmeğe başlanan bataklık Muggia vâdisine doğru uzanır; yeni açık limanın güneyinde kereste ve petrol limanlarıyle sanayi limanı yer alır. Şehir, Trieste körfezi kenarında, karst'ın eteğinde uzanır; binaları birçok tepenin yamaçlarında düzenli bir şekilde sıralanır; eski anıtları azdır: XIV. yy.da, XI. yy.dan kalma iki kilisenin birleştirilmesiyle meydana gelen San Giusto katedrali, 1343'ten kalma çan kulesi, XV. ve XVI. yy.dan kalma şato; Roma kalıntıları (Augustus devrinden kalma tiyatro ve tak). Değerli taşlar müzesi. — *Trieste ili,* 289 200 nüf.

● *Tarih.* Romalılar tarafından M.Ö. 52'de alınan *Tergeste,* Augustus zamanında önemli bir koloni haline geldi. Ortaçağda şehir 1202-1379 arasında Venedik'e bağlandı; devamlı olarak bu hâkimiyete karşı mücadele etti fakat bu defa da Habsburg'lu Leopold III'e boyun eğmek zorunda kaldı (1382). Venedik ile Avusturya arasında aracı rolü (*tertium gaudens*) oynaması sayesinde zenginleşen (XV. yy.) şehir, Baltık denizinde ve Kuzey Denizi'nde ticaretin gelişmesinden zarar görerek geriledi. Gerileme, Karl VI'nın şehri serbest liman ilân etmesine (1719) ve Doğu ve Levante kumpanyasının merkezi haline getirmesine (1719) kadar devam etti. Avusturya'nın denize en önemli kapısı olan (Lloyd Triestino'nun tesisi) Trieste, Süveyş kanalının açılmasıyle (1869) eski önemini tekrar kazandı, limanın trafiği 635 000 tondan (1869) 3 500 000 tona (1913) yükseldi; aynı zamanda, Pula'nın yanı sıra ve 1918'e kadar Avusturya'nın tek deniz üssü oldu. İstria gibi bir irrendentismo şehri olan Trieste İtalyanlar tarafından işgal edildi (1918) ve İtalya'ya bırakıldı (Saint-Germain [1919] ve Rapallo [1920] antlaşmaları). Fakat Avusturya - Macaristan imparatorluğunun parçalanması tersanelerin gelişmesine ve faşist rejimin himaye tedbirlerine rağmen limanın gerilemesine yol açtı. Venezia Giulia bölgesiyle birlikte Almanların işgal ettiği (1943) şehri, Tito kuvvetleri alarak (mayıs 1945) bir yugoslav hükûmeti kurdular; o tarihte müttefiklerle Yugoslavya arasında imzalanan bir antlaşma ile Venezia Giulia bölgesi iki kesime ayrıldı (haziran); 15 eylülde yürürlüğe giren, İtalya ile barış antlaşmasıyle (10 şubat 1947) Trieste hür arazisi kuruldu; Birleşmiş Milletler teşkilâtının himayesindeki bu toprağın kuzeydeki A kesimi (Trieste şehriyle birlikte) ingiliz-amerikan kontroluna, güneydeki B kesimi de yugoslav kontroluna verildi. 20 Mart 1948'de imzalanan bir ingiliz - fransız - amerikan antlaşmasıyle Trieste'nin İtalya'ya geri verilmesi öngörüldü; bu arada limanın faaliyeti, müttefiklerin yardımıyle fiilen italyan ekonomisine katılmıştı. Sonunda B kesimiyle A kesiminin bir kısmı Yugoslavya'ya verildi ve Trieste (A kesiminin geri kalan kısmı) kesinlikle İtalya'ya bırakıldı; İtalya, şehre serbest liman statüsü tanıdı (5 ekim 1954). [L]

TRİESTE körfezi, Adriya denizinin, Grado kıyı gölü ile Salvore burnu arasında meydana getirdiği körfez. Bu mahfuz koyun girintili çıkıntılı kıyıları yer yer bataklıktır. (L)

TRİESTER i. (fr. k.). Kim. Yapısında üç ester fonksiyonu bulunan bileşik. (L)

TRİETERİS i. (yun. *treis,* üç ve *etos,* yıl'dan). Kronoloji. Yunan takviminde üç yıllık devre. || Üç yılda bir yapılan Dionysos bayramı.

— ANSİKL. Ay takvimi aylarıyle Güneşin hareketleri arasında bir uyuşma sağlamak için Yunanlılar sırayle 29 ve 30'ar günlük aylar yaptılar; bu aylar 354 günlük bir yıl meydana getiriyordu. Bu kısalığı gidermek için iki ay yılından sonra on üçüncü bir ay eklediler. Böylece *trieteris çevrimi* ortaya çıktı. M.Ö. 500'e doğru icat edildiği sanılan *oktaeteris* çevrimi güneş yılına biraz daha yakın olmasına rağmen, bu sistem özellikle helen oyunlarının tarihlendirilmesinde muhafaza edildi. (L)

TRİETİLALÜMİNYUM i. (fr. *triéthylaluminium*). Kim. Formülü Al $(C_2H_5)_3$ olan organometalik bileşik; bazı uzay füzelerinde yakıt olarak kullanılır. (L)

TRİEU, Vietnam'da hüküm süren (M.Ö. 208-111) ilk hanedanlardan biri. Hanedanın kurucusu olan çinli general Trieu Da (çince Çao To), Çin denizi kıyısındaki Viet (çincesi Yue) prensliklerini fethettikten sonra bu topraklara Kızıl nehir ve Song Ma deltalarını da kattı ve kendini Nam Viet (çince Nan Yue) kralı ilân etti. (L)

TRİFAN i. (önek *tri* ve yun. *phainein,* parlamak'tan fr. *triphane*). Miner. Tabiî alüminyum ve lityum silikat; piroksen grubundan bir mineraldir. *Eşanl.* SPODÜMEN. (L)

TRİFA ovası, Doğu Fas'ta ova; batıda Akdeniz kıyısı, Beni Snassen kütlesi ve Muluya vâdisi, güneydoğuda Traras kütlesi (Cezayir) arasında. Yarı göçebelerin yaşadığı bir bölgeyken bugün zengin bir tarım bölgesi (bağcılık, turunçgiller, zeytinlikler) haline gelmiştir. (L)

TRİFENİLAMİN i. (fr. *triphénylamine*). Kim. Formülü $(C_6H_5)_3N$ olan üçüncü amin; 127°C'ta erir ve difenilamin'in iyodobenzenle ısıtılmasından elde edilir. (Çok zayıf bir baz özelliği taşır.) [L]

TRİFENİLASETİK sıf. (fr. *triphénylacetique*). Kim. Formülü $(C_6H_5)_3$ C—CO_2H olan bir asit için kullanılır; triklorasetik asidin alüminyum klorür eşliğinde benzene etkimesiyle elde edilir. (265°C'ta, trifenilmetan ve karbon dioksit halinde ayrışarak erir.) [L]

TRİFENİLKARBİNOL i. (fr. *triphénylcarbinol*). Kim. Bk. TRİFENİLMETAN. *Eşanl.* TRİTANOL.

TRİFENİLMETAN i. (fr. *triphénylmethane*). Kim. Birçok bileşiğin türediği $(C_6H_5)_3$ CH formülündeki hidrokarbon.

— ANSİKL. *Trifenilmetan* veya *tritan,* kloroformun veya benziliden klorürün alüminyum klorür eşliğinde benzen üzerinde yoğunlaşmasından elde edilir. Suda çözünmeyen, 92°C'ta eriyen, 358°C'ta kaynayan beyaz bir katıdır; trifenilmetan, 163°C'ta eriyen trifenilkarbinol veya tritanol $(C_6H_5)_3$ C—OH halinde kolayca yükseltgenir. Bu alkol indirgenerek yeniden trifenilmetan elde edilebilir; hidroklorik asit etkisiyle, trifenilmetil klorür veya tritil de denen, trifenilklorometan'a $(C_6H_5)_3$—C—Cl dönüşür; 116°C'ta eriyen bu maddedeki klor atomu çok hareketlidir.

● *Trifenilmetan grubu boyarmaddeler.* Trifenilmetan'ın benzen çekirdeğinde en az iki amin veya fenol fonksiyonu bulunuyorsa, lökobaz (aminler için) ve löko türevi (fenoller için) denen maddeler elde edilir; meselâ:

C_6H_5—CH $[C_6H_4N\ (CH_3)_2]_2$
malakit yeşilinin lökobazı,
C_6H_5—CH $(C_6H_4OH)_2$.
lökobenzorin

Renksiz olan bu maddeler yükseltgenince kendilerine tekabül eden karbinollere dönüşür ve malakit yeşili, benzorin gibi boyarmaddeleri meydana getirir; aminli türevlerin her zaman bir asitle tuz haline dönüşmesi şarttır. Boyarmaddeler de indirgenerek löko türevlerini verir.

Bu gurubun temel maddeleri, alkil diamin kapsayan azo boyarmaddeler (malakit yeşili ve türevleri) ve triaminli boyarmaddelerdir: NH_2 gruplarının metillenmesiyle morların, fenillenmesiyle de mavilerin elde edildiği füksin.

Diğer taraftan, fenollerin ve aminofenollerin ftalik anhidrit üzerinde yoğunlaşmasıyle elde edilen ftaleinler ve rodaminler, trifenilmetan grubundandır; formülü

HOOC—C_6H_4—C (OH) $(C_6H_5)_2$

olan trifenilkarbinol-ortokarboksilik asitten türerler.

● *Trifenilmetil.* Üç fenil grubu bir karbon atomuna bağlandığı zaman, dördüncü bağ çok hareketlidir. Oysa, heksafenilmetan $(C_6H_5)_3$C—C $(C_6H_5)_3$ meydana getirmek için iki benzer kökü birleştirmek istenirse, bağlanma enerjisi o kadar zayıftır ki, karbon atomunun üç değerli olduğu serbest $(C_6H_5)_3$ C— kökü dimer'in yanında ornatılabilir ve onunla dengelenir. Karbonun dört değerli olduğu ilk istisnayı bu trifenilmetil kökü yapmıştır. Morumsu kırmızı renkte olan trifenilmetil çok etkindir; havaya temasıyle peroksit haline dönüşür ve çok kolaylıkla katılma bileşikleri verir. (L)

TRİFENİLMETİL i. (fr. *triphénylméthyle*). Kim. Bk. TRİFENİLMETAN.

TRİFENİLROZANİLİN i. (fr. *triphénylrosaniline*). Kim. Mavi renkte boyarmadde; anilinin rozanilin üzerine etkimesiyle elde edilir. *Eşanl.* ANİLİN MAVİSİ, ALKOL MAVİSİ, LİON MAVİSİ. (L)

TRİFENİLSİLİKAN i. (fr. *triphénylsilicane*). Kim. Formülü $(C_6H_5)_3$ SiH olan bileşik; yapısı trifenilmetanı andırır. [Yükseltgenme türevi *trifenilsilikon*'dur $(C_6H_5)_3$ SiOH; 155°C'ta erir, trifenilkarbinole benzer.] (L)

TRİFENOL i. (fr. *triphénol*). Kim. Bileşiminde üç fenol grubu bulunan bileşik: *Pirogallol bir trifenoldür.* (L)

TRİFFİN (Robert), belçika asıllı ameri-

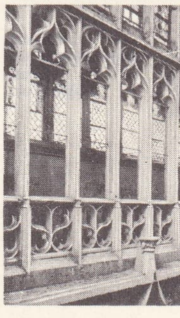

triforium
Trinité kilisesi
Vendôme (Fransa)

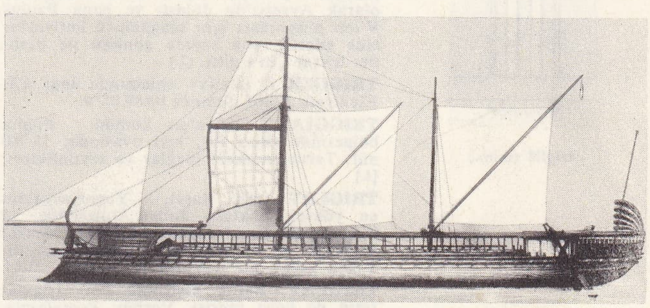

atina trieres'i
(M. Ö. V. ve IV. yy.)
amiral Serre tarafından
1882'de yeniden onarıldı
Deniz müzesi, Paris

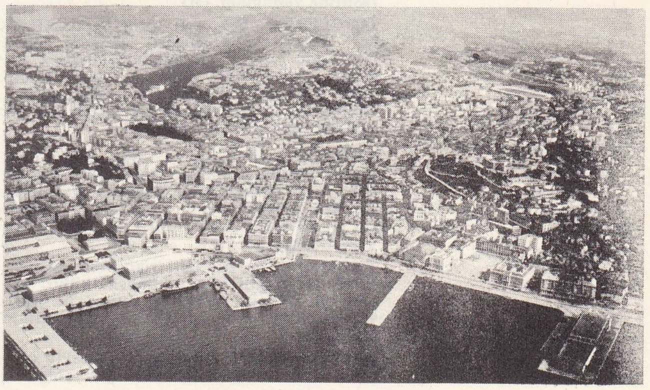

TRİESTE

Foto. *LAROUSSE*

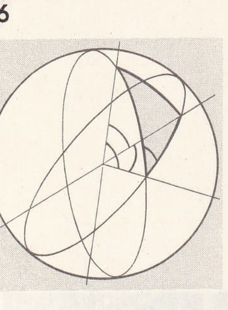

küresel trigonometri'nin temel bağıntıları

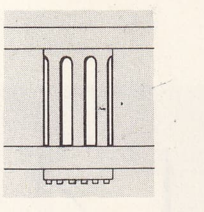

triglif (mim.)

kalı iktisatçı (Flobecq 1911). Harvard üniversitesinde ders verdi (1939-1942), A.B.D. İktisat konseyine üye (1953-1954 ve 1961). O.E.C.D. (Avrupa İktisadî İşbirliği teşkilâtı) [1957-1958] ve Ortak pazarda (1958'den beri) danışman oldu. Vergi ve para meseleleriyle ilgili eserler yazdı (*Monopolistic Competition and General Equilibrium Theory* [Tekel Yarışması ve Genel Denge Teorisi], 1940). Milletlerarası likidite finansmanının A.B.D.'nin ödemedeki dengesizliğinden doğduğunu belirterek, bu meselenin altın fiyatlarını yeniden düzenleyerek değil, sermayenin A.B.D. dışına çıkmasını kısıtlayarak ödeme dengesini doğrudan doğruya etkilemek suretiyle çözülebileceğini öne sürdü. (L)

TRİFİLİN i. (fr. *triphyline*). Miner. Tabiî lityum, demir ve manganez fosfat. (L)

TRİFLÜORÜR i. (fr. *trifluorure*). Kim. Yapısında üç flüor atomu bulunan bileşik. || *Klor triflüorür*, formülü ClF_3 olan sıvı bileşik; 11°C'ta kaynar, büyük bir kimyasal etkinlik gösterir ve özellikle uranyum heksaflüorür UF_6 üretiminde flüorlama etkeni olarak ve bazı füzelerde yakıcı olarak kullanılır. (L)

TRİFORİUM i. (esk. fr. *trifoire*'dan). Bir kilise sahınının yan sahınları üzerinde meydana getirilen galerinin kafes oymaları. || *Teşm. yol.* Galeri'nin kendisi. (L)

TRİGATRON i. (fr. k.). Bir sivri uç ile bir eklatörden meydana gelen elektronik komütasyon cihazı; eklatörün gaz içindeki boşalımı, yardımcı elektrot rolü oynayan sivri uç ile bir yarımküre arasına bir gerilim uygulayarak sağlanır; boşalma daha sonra bu yarımküre ile başka bir yarımküre arasında gerçekleşir: *Trigatron, bazı radarların modülatör montajlarında kullanılır.* (L)

TRİGAULT (Niklaas), flaman misyoneri (Douai 1577 - Nankin 1628). Cizvit tarikatına girdi, Çin'e gitti (1606); bir süre Goa ve Makao'da yaşadıktan sonra 1610'da Nankin'e yerleşti. 1617-1618'de misyoner olarak Avrupa'da dolaştı ve papa Paulus V'ten misyonları için olağanüstü imtiyazlar elde ederek, çok sayıda gönüllü ile beraber tekrar Çin'e gitti. (L)

TRİGGER i. («tetik» anlamında ing. k.). Elektron. *Eşanl. Schmitt* BASKÜL'*ü*.

TRİGGİANO İtalya'da komün, Puglia bölgesinde (Bari ili), kıyı ovasında; 15 700 nüf. Tarım merkezi (bağlar ve zeytinlikler). [L]

TRİGLAV («Üç Baş»), Yugoslavya'nın en yüksek noktası, Julia Alpleri'nde (2 863 m). Bu buzul engebeleri bölgesi (buzul yatakları ve buzulkarlar), tırmanması oldukça kolay bir dağcılık merkezidir. (L)

TRİGLAV, Baltık kıyısında Batı İslavlarının üç başlı tanrısı. Varlığı, Pomeranya, Szczecin ve Wolin'de tapılan üç gümüş başlı bir heykelle doğrulanmıştır. Triglav'a adanmış siyah bir at, onun adına kehanetlerde bulunuyordu. (L)

TRİGLEİA. Esk. coğ. Anadolu'da (Bithynia bölgesi), Marmara denizinin güney kıyısında, Mudanya'nın yaklaşık olarak 8 km uzağında şehir. Bugün *Trilye*. Bizans kaynaklarında adı geçen Trigleia'da Bizans ve daha eski devirlere ait yazıtlar bulundu. Burada sistematik bir kazı ve araştırma yapılmadı. (M)

TRİGLETTA. Esk. coğ. Anadolu'da (Frigya - Pisidia sınır bölgesi), Hoyran gölü kuzeyinde şehir. Yeri hakkında değişik görüşler ileri sürüldü. Ramsay, şehrin kesinlikle, Yalvaç'ın 8 km kuzeybatısında bulunduğunu söyler. Ancak bu yörede hiç bir eski kalıntıya rastlanmadı. (M)

TRİGLİF i. (*treis*, üç ve *glyfe*, gravür'den, yun. *triglyphos*). Mim. Dorik frizinde, üç glif veya olukçuktan meydana gelen ve saçaklık boyunca eşit aralıklarla dizilen süs. || *Triglif çıtası*, dorik triglifinin alt kısmındaki silme. (L)

TRİGLİF i. ve sıf. (fr. *triglyphe*). Miner. Yüzeyleri çizgili küp şeklindeki billûr; küpün bir köşesini meydana getiren üç yüzeyin çizgileri birbirine diktir (msl. triglif pirit). [L]

TRİGLOCHİN i. Uzun dar yapraklı çokyıllık otsu bitki; ılıman ve soğuk bölgelerde acı sulu bataklıklarda yetişir. (Hasırsazıgillerden.) [L]

TRİGMOTRİCHA çoğl. i. Tüm kirpikli birhücreliler takımı; geçici veya kesin olarak bir yere tutunan, asalaklığa eğilim gösteren ve bu sırada kirpiklerini kaybederek bir emeç edinen hayvanları kapsar. (Başlıca cinsleri: *rhynchodea, hemispeira*.) [L]

TRİGO (Felipe), ispanyol romancısı (Villanueva de la Serena, Badajoz 1864 - Madrid 1916). Önce gemi cerrahı olarak çalıştı. Sonra, *La Sed de Amar* (Aşk Susuzluğu) [1902] adlı bir romanla edebiyat hayatına atıldı. Bu romanı, katı gerçekleri yansıtan konularıyle şiddetli tartışmalara yol açan başka eserler izledi: *La Bruta* (Kaba Kadın) [1907], *Las İngenuas* (Saflar) [1909], *El Medico Rural* (Köy Hekimi) [1912]. (L)

TRİGONALYS i. Yaban arılarında asalak yaşayan böcek. (Zarkanatlılardan *trigonalydae* familyasının örnek tipi.) [L]

TRİGONELLA i. Tirfile benzeyen biryıllık ot. (En çok bilinen türü boyotu'dur [*Trigonella foenumgraecum*]. Mavi trigonella [*T. caerulea*] keskin kokusundan dolayı bahçelerde yetiştirilir, anayurdu Macaristan'dır. Baklagillerden.) [M]

TRİGONİA i. İlkel özellikler taşıyan iki çenetli yumuşakça; Jüra devrinin başlangıcından itibaren fosil olarak çok yaygındır; fakat bugünkü denizlerde çok az bulunur; Avustralya'da birkaç türüne rastlanır. (L)

TRİGONİDİUM i. Asya ve Afrika'nın sıcak bölgelerinde yaygın çekirge. (*Trigonidium cicindeloides* Avrupa'nın güneyindeki sulak çayırlarda yaşar. Düzkanatlıların *trigonidiidae* familyasından.)

— Bot. Tropikal Amerika'da yetişen konuk orkide. (*T. spaltatum, T. subrepens* gibi türleri bilinir.) [L]

TRİGONOMETRİ i. (yun. *trigonos*, üçgen ve *metron*, ölçü'den fr. *trigonométrie*). Mat. Bir üçgenin elemanları, özellikle açıları ve kenarları arasında mevcut bağıntıların hesap açısından incelenmesi. || Bu bağıntıların üçgen çözümüne, yani üçgeni belirlemeye yeterli sayıda elemandan hareket ederek bir üçgenin elemanlarının hesabına uygulanması. || *Teşm. yol.* Bu bağıntıların, daha karmaşık şekillerin çözümüne uygulanması. || *Düzlem trigonometri*, düzlem üçgenleri ve düzlem şekilleri inceleyen trigonometri. || *Küresel trigonometri*, küresel üçgenleri, daha genel olarak da, bir küre üzerinde büyük çember yaylarından oluşmuş şekilleri inceleyen trigonometri.

— ANSİKL. *Düzlem trigonometri. Trigonometri*'de açıları ölçmek için birim olarak radyan kullanılır: radyan, herhangi bir çember üzerinde yarıçapa eşit uzunlukta bir yay ayıran merkez açıdır; değeri, yaklaşık olarak 57°17'dır. Buna göre dik açının ölçüsü $\frac{\pi}{2}$'ye eşittir. Trigonometri, değişken olarak alınan bir açının altı trigonometrik fonksiyonunu tanımlar ve inceler: sinüs, kosinüs, tanjant, kotanjant, sekant, kosekant; bu fonksiyonlar arasında mevcut bağıntıları kurar; bu bağıntılardan

$$\sin^2\alpha + \cos^2\alpha = 1$$

temel bağıntısını ve sinüs, kosinüs ile tanjantın aşağıdaki toplama teoremlerini saymak gerekir:

$$\sin(\alpha+\beta) = \sin\alpha\cos\beta + \sin\beta\cos\alpha,$$
$$\cos(\alpha+\beta) = \cos\alpha\cos\beta - \sin\alpha\sin\beta,$$
$$\operatorname{tg}(\alpha+\beta) = \frac{\operatorname{tg}\alpha + \operatorname{tg}\beta}{1-\operatorname{tg}\alpha.\operatorname{tg}\beta}.$$

Şayet *a, b, c* bir üçgenin kenarları (uzunluk birimi cinsinden), A, B, C de açıları ise (radyan cinsinden), trigonometrinin yararlandığı temel bağıntılar şunlardır:

1. $A+B+C=\pi$, yani: bir üçgenin açıları toplamı iki dik açıya eşittir;
2. *sinüs teoremi*

$$\frac{a}{\sin A} = \frac{b}{\sin B} = \frac{c}{\sin C}$$

ve *kosinüs teoremi*

$$a^2 = b^2 + c^2 - 2bc.\cos A,$$

ayrıca, kenarların ve açıların dairesel permütasyonuyle elde edilen denklemler. Bu bağıntılar ve daha başkaları, $\vec{a}$, $\vec{b}$, $\vec{c}$, kenarları üzerinde alınmış üç $\vec{a}$, $\vec{b}$, $\vec{c}$ vektörünü kullanarak kolayca elde edilir. Meselâ, $-\vec{a} = \vec{b} + \vec{c}$ yazılırsa, kosinüs teoremi, sol yanın skaler karesinin sağ yanın skaler karesine eşit olduğunu söylemek demektir.

● *Küresel trigonometri*. Bu durumda, küresel bir üçgenle birlikte, kürenin merkezinden itibaren bu üçgenin izdüşümünü veren üçdüzlemli göz önüne alınır. Böylece, üçgenin kenarları ve açıları, üçdüzlemlinin bunlara tekabül eden elemanlarıyle ölçülür: üçgenin açıları üçdüzlemlinin ikidüzlemli açılarıyle, kenarları da üçdüzlemlinin yüzleriyle, yani tekabül eden merkez açılarla ölçülür. Küresel bir üçgenin açıları toplamı iki dik açıya eşit değildir; iki dik açı ile altı dik açı arasında değişir. Özellikle üç dik açılı üçgenlere rastlanır. Açılarla kenarlar arasındaki temel bağıntılarda da bir sinüs teoremi ile bir kosinüs teoremi bulunur. Sinüs teoremi

$$\frac{\sin a}{\sin A} = \frac{\sin b}{\sin B} = \frac{\sin c}{\sin C},$$

kosinüs teoremi de

$$\cos a = \cos b.\cos c + \sin b.\sin c.\cos A$$

şeklinde ifade edilir.

Kutupsal üçgen söz konusu olduğu zaman, bu son denklemlere, açılar yerine karşılarındaki kenarları ve kenarlar yerine karşılarındaki açıları koyarak elde edilen denklemleri de eklemek gerekir.

Trigonometrinin uygulamaları. Pratikte trigonometriden yararlanarak çözülecek soruların hepsi şu üç şekle dönüştürülebilir: yanına varılabilen bir noktanın yanına varılamayan bir noktaya olan uzaklığını belirtmek; yanına varılamayan iki nokta arasındaki uzaklığı belirtmek; nihayet, yanına varılamayan bir noktadan yanına varılabilen iki noktanın, yanına varılabilen bir nokta ile yanına varılamayan bir noktanın veya yanına varılamayan iki noktanın uzaklığını gören açıyı belirtmek. Çözümlerin hepsi bir *taban*'ın kullanılışına dayanır. Problemin önemli noktaları gözüyle bakılan A ve B noktalarını birleştiren ve uzunluğu doğrudan doğruya ölçülebilen AB doğru parçasına «taban» denir.

● *Tarihçe.* İlk sistemli trigonometri inceleme kitabını Regiomontanus yazmıştır (1464); 1533'te Nüremberg'de basılan eser düzlem trigonometriyi ve küresel trigonometriyi kapsar; bu eserde trigonometrik fonksiyonlar olarak yalnız sinüs ve kosinüs kullanılmıştır. (L)

TRİGONOMETRİK sıf. (fr. *trigonométrique*). Trigonometri ile ilgili. || *Trigonometrik fonksiyon*, bir açının veya bir yayın trigonometride tanımlanmış fonksiyonlarından (sinüs, kosinüs v.b.) her biri ve bunların ters fonksiyonları (arc sinüs, arc kosinüs v.b.). [L]

TRİHEKSİLFENİDİL i. (fr. *trihexylphénidyle*). Eczc. Sikloheksilfenil - piperidinopropanol'ün yaygın adı; bu madde, Parkinson hastalığının tedavisinde kullanılır; 24 saatlik dozu 1 ilâ 10 mg'dır. (L)

TRİHİDROKSİPÜRİN i. (fr. *trihydroxypurine*). Kim. *Eşanl.* ÜRİK *asit.*

TRİHİDROL i. (fr. *trihydrol*). Kim. Suyun $(H_2O)_3$ formülündeki polimeri; sıvı haldeki suda bulunur. (L)

TRİHOLOZİT i. (fr. *triholoside*'den). Kim. Tam hidrolize uğrayınca üç oz meydana getiren holozitlerin (msl. rafinoz) genel adı. *Eşanl.* TRİSAKARİT. (L)

TRİİYODÜR i. (fr. *triiodure*). Kim. Molekülünde üç iyot atomu bulunan bileşik: *İyodun potasyum iyodür çözeltisindeki çözünürlüğü, KI_3 triiyodürünün oluşumuna bağlıdır.* (L)

TRİKALA. Bk. TIRHALA.

TRİKALSİK sıf. (fr. *tricalcique*). Üç kalsiyum atomu kapsayan $Ca_3(PO_4)_2$ formülündeki fosfat için kullanılır. (L)

TRİKALSİT i. (fr. *trichalcite*). Miner. Hidratlı tabiî bakır arsenyat. (L)

TRİKARBALİLİK sıf. (fr. *tricarballylique*). Formülü

$CO_2H—CH_2—CH\ (CO_2H)—CH_2—CO_2H$ olan triasit için kullanılır; 163°C'ta erir, şeker pancarında bulunur ve sitrik asidin indirgenmesiyle meydana gelir. *Eşanl.* KARBALİLİK. (L)

TRİKHONİS gölü, yaygın şekliyle **Trikhonida,** Yunanistan'da göl, Etolia'da; 82 km². (L)

TRİKİNOYİL i. (fr. *triquinoyle*). Kim. *Eşanl.* PERKİNON.

TRİKİT i. (fr. *trichite*). Miner. Toplu haldeyken saç tutamlarına benzeyen iplik şeklindeki kristalitler için kullanılır. (L)

TRİKİT i. (fr. *trichite*). Zehirli minik bir oka benzeyen hücredışı organit; bazı kirpikli birhücreliler (gymnostoma) bunlardan birçoğunu birden avının üzerine fırlatabilir. *Eşanl.* TRİKOSİST. (L)

TRİKİYAZİS i. (fr. *trichiasis*). Oftalmoloji. Kirpiklerin doğuştan veya sonradan sapması; bu durumda kirpikler içe doğru, yani göz yuvarı yönünde çıkar ve gözyuvarını tahriş eder.

— ANSİKL. *Trikiyazis* alt gözkapağında daha sık olur. Genellikle gözkapağı bu sapmaya katılmaz; katıldığı hallerde hastalığa *entropion* denir. Mutad vakalarda, trikiyazis, konjonktivayı ve korneayı sürekli olarak tahriş ettiği için, keratite sebep olur. Tedavisi, trikiyazise sebep olan blefariti gidermekle sağlanır; aynı zamanda kirpikler dışa doğru düzeltilir ve kıl kökleri sökülür. (L)

TRİKLİNİK sıf. (önek *tri* ve yun. *kline*, yatak'tan fr. *triclinique*). Billûrbil. Hiç bir bakışım ekseni olmayan billûrlara denir. (L)

TRİKLORASETİK sıf. (fr. *trichloracetique*). Formülü $CCl_3\,COOH$ olan bir asit için kullanılır; 55°C'ta ergir, 195°C'ta kaynar, kloral'in nitrik asitle yükseltgenmesinden elde edilir; albümin giderici (veya durultucu) ayıraç olarak kullanılır. (L)

TRİKLORETİLEN i. (fr. *trichloréthylène*). Kim. Formülü $CHCl—CCl_2$ olan bileşik; 870°C'ta kaynar, asetilenin klorlanmasıyle meydana gelir. (Suda çözünmeyen, tutuşmayan ve yağlı maddelerin hulasasını çıkarmada çok kullanılan bir sıvıdır.)

— ANSİKL. Anestezi. *Trikloretilen,* uzun bir süre, doğumda kullanılan iyi bir ağrı dindirici olarak kabul edilmiştir.

— Ev işleri. Trikloretilen, elbiselerin temizlenmesinde çok kullanılan ve tutuşmayan güçlü bir eriticidir. Buharları rahatsızlığa yol açabileceği için, bu maddenin havalandırılmış odalarda kullanılması gerekir.

— Toksikol. Trikloretilenin ağız yoluyle alınması mide yanmalarına ve çoğu zaman karaciğer ve böbrek bozukluklarına sebep olur. Bazen, kalp-damar kollapsusu veya siroza doğru seyreden karaciğerin yağlı soysuzlaşması veya had amfizem ve asabî reaksiyon gibi ağır vakalara da rastlanmıştır. Bu bulgular, trikloretilenin anestezide kullanılmasını sınırlamıştır. (L)

TRİKLORÜR i. (fr. *trichlorure*). Molekülünde üç klor atomu bulunan bileşik: *Fosfor triklorü PCl_3.* (L)

TRİKO i. (fr. *tricot*). Örülerek yapılmış kumaş. (Bk. ÖRGÜ.) || Sıf. Örme kumaştan yapılmış. (M)

TRİKOBEZOAR i. (fr. *trichobézoard*). Patol. Saçlarını yemeyi âdet edinmiş bazı geri zekâlı kişilerin midesinde rastlanan kıl veya saçtan topak. (Teşhis, çoğu zaman, yabancı bir cismi çıkarmak için yapılan bir mide ameliyatı sırasında konur.) [L]

TRİKOFİTİ i. (fr. *trichophytie*). Dermatoloji. Bir trichophyton'un yerleşmesiyle meydana gelen her çeşit deri hastalığı.

— ANSİKL. *Trikofiti* çok bulaşıcıdır: özellikle çocukların saçlı derisine dadanır, fakat yirmi yaşına kadar da görülebilir. Küçük, dağınık, kirli sarı pullarla kaplı, içinde çok sayıda kırık, hasta ve kolaylıkla koparılabilen kıllar bulunan birçok plakla belirir. Mikroskop muayenesinde kıllarda, birçok türü tanınan ve bu hastalığı yayan trichophyton mantarının sporları görülür. Trichophytonlar kılsız deri üzerinde yuvarlak, pullu-kırmızı plaklara sebep olur. İnsana hayvanlardan geçen bazı trichophytonlar kıl foliküllerinin iltihaplanmasına yol açabilir. Sakalda veya saçlı deride görülen bu lezyonların bazısı dağınık, bazısı makarna gibi yumak halindedir. (L)

TRİKOGİN i. (fr. *trichogyne*'den). Kırmızı suyosunlarında dişi hücrenin dip kısmından çıkan kıl. (Kirpikli olmayan erkek hücreler döllenme için gelip buna tutunur; böylece bu kıl üstün yapılı bitkilerdeki boyuncuk ve tepecik gibi ödev görür.) [L]

TRİKOKLASTİ i. (fr. *trichoclastie*). Bk. KIL *koparma*.

TRİKOLOJİ i. (fr. *trichologie*). Kılları ve saçları inceleyen bilim dalı. (L)

TRİKOMA i. (yun. *trikhoma*, saç'tan). Patol. Toz, yağlı madde ve asalakların birikmesi sonucu saçların keçeleşmesi. (L)

TRİKOMANİ i. (fr. *trichomanie*). Psikiyatr. Biteviye ellerini saçları ve sakalları üzerinde gezdirmek, kılları ıslatmak, parlatmak ve dalgalı hale getirmek merakıyle beliren tik; bazı nevrozlarda görülür. (L)

TRİKOMİA. Esk. coğ. Anadolu'nun değişik bölgelerindeki 4 köy birliğine verilen ad: — Lidya bölgesinde üç köyün meydana getirdiği birlik. Buresch'in bulduğu bir yazıtta adı geçer. İdare merkezinin Sardeis'in 18 km kuzeydoğusundaki Çapaklı denilen yerde bulunduğu ileri sürülür; — Ramsay'a göre Abeyikta, Üç Höyüklü ve Zemme yerleşmelerinin meydana getirdiği birlik; — eski yazarlara göre Eskişehirden (Dorylaion) Balâhisar'a (Persinus) giden yol üzerinde birlik. Ptolemaios, bu Trikomia'nın, Pessinus'a 35 km, Midaion'a 45 km uzaklıkta bulunduğunu bildirir. Kesin yeri bilinmiyor; — Akşehir'in (eski Philomelion) kuzeydoğusunda Durgut adlı yerde Calder tarafından bulunan bir yazıtta adı geçen birlik. Bu Trikomia yerleşmesinin Durgut'ta veya yakınında yer aldığı sanılıyor. (M)

TRİKOMİKOZ i. (fr. *trichomycose*). *Actinomyces tenax* adlı mikroskopik bir mantarın yaptığı kıl hastalığı. (Bu asalağın miselyumları ince [0,7 mikron], düzgün ve kısadır; kılları kaplar ve sarı kabarıklıklara sebep olur.) [L]

TRİKOMİSİN i. (fr. *trichomycine*). *Streptomyces hachijoensis*'ten elde edilen mantar öldürücü antibiyotik; 1952 yılında Hcsoya tarafından tecrit edilmiştir.

— ANSİKL. *Trikomisin,* bayağı bakterilere karşı etkisiz, fakat havasızyaşar bazı bakterilere *(Candida albicans),* bazı mantarlara ve birhücrelilere, özellikle trichomonas'lara karşı şimdiye kadar kullanılmış antibiyotiklere göre çok daha küçük dozlarda çok etkilidir. (L)

TRİKOMONAZ i. (fr. *trichomonase*). Organizmada trichomonas bulunmasından ileri gelen asalak hastalığı.

— Patol. Bk. TRİCHOMONAS. (L)

TRİKOPİS. Bk. TRİKUPİS (Nikolaos).

TRİKOPTİLOZ i. (fr. *trichoptilose*). Patol. Saç hastalığı; belirgin özelliği saçların kuruması, uçtan veya enlemesine çatlayıp yarılmasıdır. (L)

TRİKOREKSİS i. (fr. *trichorhexis*). Patol. Özellikle bıyık ve sakal kıllarının hastalandığı trikoptiloz şekli; saçın bir veya birkaç noktasında şişmesi ve şişen yerden çatlayıp kırılmasıyle belirir. (L)

TRİKOSEFAL i. (fr. *trichocéphale*). Bk. KIRBAÇKURDU.

TRİKOSİST i. (fr. *trichocyste*). Dokubil. Kıl soğanını veya kıl kistini belirtmek amacıyle bazen bunlara verilen ad.

— Zool. *Eşanl.* TRİKİT. (L)

TRİKOTAJ i. (fr. *tricotage*). Triko kumaş ve triko eşya yapımı. (Bk. ANSİKL.) || *Trikotaj makinesi* veya *triko makinesi,* triko yapımında kullanılan makine. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Trikotaj,* eski Mısırlılardan beri bilinen çok eski bir tekstil dalıdır. Avrupa'ya Magripliler tarafından İspanya yoluyle sokulduğu sanılmaktadır. İlk mekanik tezgâhlar, 1590'a doğru İngiltere'de çalışmağa başlamıştır. Başlangıçta İngilizler bu sanayi dalını tekellerine aldılar ve mekanik trikotaj sanayiinin temelini Nottingham'da attılar. İngiliz trikotaj tezgâhlarının sırlarını çalan Fransızlar da ilk trikotaj imalâthanesini 1656'da kurdular. Bu tarihten sonra sırasıyle dikişli çorap makineleri, çözgülü makineler (ingiliz Crane yapmıştır) dairesel ve düz trikotaj makineleri (1867'de görülmüştür) ve çok başlı Cotton makineleri ortaya çıktı. Zamanla yapılan birçok ek ve yenilikle bu makineler, gerek üretim, gerek yapım çeşidi bakımından gittikçe gelişti. Trikotaj bugün, tekstil sanayii içinde, sürekli makine değiştirerek yeniliklere doğru giden bir sanayi dalı haline geldi.

Mekanik trikotaj bütün değişikliklerine rağmen, ipliklerin ilmiklenmeleri bakımından, farklı iki tür örgü meydana getirir. Birinci türde aynı iplik kendi üzerine kıvrılarak ilmikleri, ilmikler de birbirine geçerek örgü sıralarını meydana getirir. İlk sıradaki ilmikler, ikinci sıradakilere geçip bağlanarak ana örgüyü oluşturur. Bu tip trikolar çok kıvrak ve esnek olmakla birlikte, tek iplikten örüldüğü için, ipliğin ucunu çekince tamamıyle sökülebilir. İkinci tür trikolar, bir dizi paralel ipliğin örgü uzunluğunca medyana getirdiği ilmiklerden oluşur ve bu ilmikler ana bağlantıyı meydana getiren organların hareketleriyle birbirine bağlanır. Bu tür örgü ile örülmüş trikolara çözgülü tezgâh malları adı verilir; piyasada *kaçmaz* triko adıyle tanınan bu trikolar iplik çekildiği zaman sökülmez.

Hangi türden olursa olsun, trikotaj makinelerinde ana organ ilmikleri meydana getiren *iğne* veya *tığ*'dır. Genel olarak bu tığların *paletli, gagalı* ve *pompalı* adlarıyle tanınan üç tipi vardır. En çok kullanılan paletli tığlar, bir gövdeyle bir gagadan meydana gelir; gag gövdeye tespit edilen ve tespit ekseni etrafında dönen bir paletle açılıp kapatılır.

Tığların nasıl çalıştığı, en basit olarak *düz trikotaj makineleri*'nde görülür. Bu makinelerdeki paletli tığlar düşeye göre 60°'ye kadar eğik madenî bir *tabla*'nın kanallarına yerleştirilmiştir; tığlar bu kanallar içinde kolaylıkla kayabilir. Daha önce bir sırası örülmüş olan triko bu tığların gagalarına elle takılır. Tığlar kanallar içinde yukarıya kalktıkları zaman iplik, tığ gagasındaki paleti harekete geçirerek tığ gagası üzerine kapanmasını sağlar ve bu şekilde, tığa takılmış olan ilmik, tığ gövdesinden aşağıya doğru iner; içine yeni iplik geçip kapanan tığ gagası bu yeni ipliği, aşağıya kaymış olan ilmik içinden geçirerek yeni bir örgü sırası meydana getirir. İki tablalı süz trikotaj makinelerinde, tığlar çift sıradır ve ayrı ayrı kanallarda hareket ederek normal jersey örgüsüyle fantazi ve karışık başka tip trikolar meydana getirir. Ayrıca, bu makinelerde tığ hareketini sıraya göre değil istenilen karışık desene göre ayarlayan özel *jakar düzenekleri* de vardır. Bütün makinelerde tığlara *araba* denen organların taşıdığı kamlarla kumanda edilir.

Dairesel trikotaj makineleri de aynı ilkeye göre çalışmakla birlikte iki tabladan biri düşey silindir üzerine yerleştirilmiştir, tığlar düşey yönde çalışır; öbür tabla ise silindir üzerindeki yatay bir dairesel levha

trikotaj

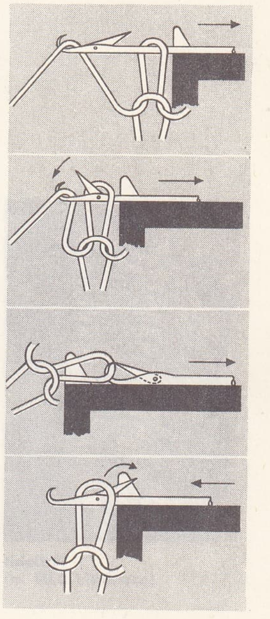

trikotaj

iğnelerin çalışma ilkesi

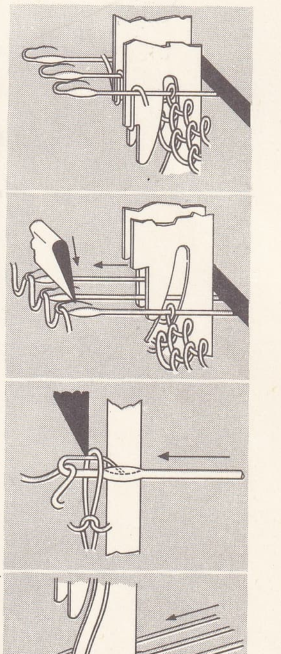

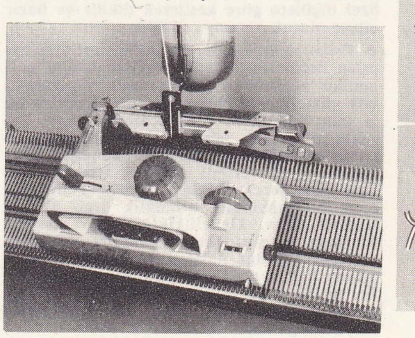

trikotaj makinesi

Foto. LAROUSSE

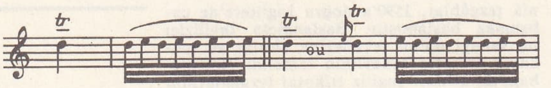

tril (müz.)

üzerine yerleştirilmiştir. Bu makinelerdeki çalışma sistemi, tığların istenilen şekilde hareket etmesine dayanır; bu, gerek delikli madenî bir şerit, gerek değişik yükseklikte madenî parçalar yardımıyle mekanik olarak sağlanır. Silindir ve dairesel levha üzerine farklı uzunlukta tığlar iki sıra halinde yerleştirilerek birbirlerine değişik şekillerde bağlanan ilmiklerden meydana gelen ve *interlok* adı verilen bir triko yapmak mümkündür. Bu tip trikolar, öbürlerinden çok daha sağlamdır.

Dairesel makinelerin önemli bir sınıfını da, otomatik dikişsiz çorap yapan tipler meydana getirir; bu çoraplar, çalışan tığ sayısını belirli aralıklarla değiştirerek elde edilir.

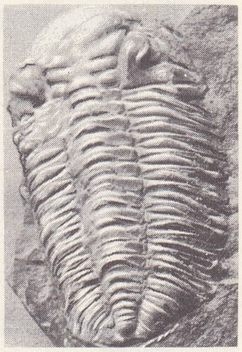
trilobit (uzunluğu 0,03 m)

Gagalı tığlar, daha çok çorap yapımında kullanılan Cotton tipi trikotaj makinelerinde görülür. İlmik meydana getirme tekniği, paletli tığlı makinelere uymakla birlikte, bunlarda tığ gagasının kapanması için *baskı* adı verilen madenî bir parçanın uygun bir anda çalışmağa başlayıp tığ gagasına basması gerekir. Bu makineler ilmik azaltarak veya çoğaltarak çorap enini daraltıp genişletebilir. Bugün aynı anda 36 çorap yapan 36 başlı çok geliştirilmiş makineler çalıştırılmaktadır; çorapların bitimi için geriye yalnız dikilmeleri kalır. Tamamen otomatik çalışan bu tip modern makinelerdeki değişik mekanizma hareketleri elektrik veya elektronik olarak idare edilir.

Çözgülü trikotaj makineleri, makineyi beslemek için normal bir levent üzerine sarılmış bir *çözgü*'yü gerektirir. Makinedeki iplik kılavuzları, çözgüdeki her teli özel gagalı tığlara verir, tığlar da yatakları ile birlikte hareket ederek birbirine uzunlamasına bağlanan ilmikler yapar.

Baskının kaldırılması zorunlu olan bazı makineler pompalı tığlarla donatılır. Bu tığların gövdeleri boydan boya deliktir ve içinde bir piston hareket eder; piston hareketiyle, gerekli anda tığ gagası kapatılır ve ipliğin tığ tarafından tutulması sağlanır. Bu modern makinelerle üretim artırılarak dakikada 1 000 ilmik sırası örebilme imkânı elde edilmiştir.

Hangi türden olursa olsun bütün trikotaj makineleri, ördükleri trikonun inceliğine, yani tablalardaki tığların sıklık oranına göre sınıflandırılır. Bu sıklık ölçeği sistemlere göre değişir: düz makinelerde fransız ölçeği 10 tığın kapladığı yeri milimetre olarak, Cotton makinelerinde ingiliz ölçeği 1,5 inçteki (38,098 mm) tığ sayısını, çözgülü makinelerde sakson ölçeği 23,6 mm'deki tığ sayısını gösterir.

Trikotaj sanayiinde, yapılan malzemenin tam ve bitmiş bir hale gelebilmesi için şu işlemlerden geçirilmesi gerekir: *yıkama, ütü, şardon, katlama, boyama* ve *beyazlatma.* Bu işlemler, top halinde dokunan trikolar için uygulanır; çoraplar için ise *şekilleme* ve *tespit* işlemleri uygulanır.

Ayrıca çoğu durumlarda trikotaj fabrikaları yakınında konfeksiyon atelyeleri kurulur; böylece elde edilen triko kumaşlar özel ölçülere göre kesilerek dikilir ve hazır elbise olarak piyasaya sürülür.

● *Trikotaj makinesi.* Ev ihtiyaçları için yapılan örgülerde kolaylık sağlamak için kullanılan *el trikotaj makineleri*'nin piyasada boy göstermesi oldukça yenidir. Eskiden bu iş için kullanılan çivili çerçeveler ve çocukların kaytan işlemek için kullandıkları bobin tipi âletler yerlerini çabucak, daha kullanışlı ve verimli olan el trikotaj makinelerine bıraktı. Elle çalıştırılmasına rağmen, bu makineler otomatik örgü âletleri sınıfına girer. Genellikle, iki seri «tabla» üzerinde hareket eden bir araba ile bu arabanın taşıdığı paslanmaz madenden yapılmış kayar gagalı tığlardan meydana gelir; araba sağa ve sola hareket ettikçe, yeni ilmikler çıkararak yeni bir örgü sırası meydana getirir.

Teb tablalı makineler, ancak Jerse tipi ters çalışan trikolar dokuyabilir. Bu makinelerde, tığ ayarlaması yapılabildiğinden, istenilen ilmikler boşa geçirilerek özel örgü desenleri elde edilebilir; üzerlerine Jakar sistemi yerleştirilirse değişik renkli iplikle-re desenler örülebilir.

İki tablalı makineler çok değişik tipler gösterir. En çok kullanılan *düz* makinelerde, tablalar, eğik bir yüzey meydana getirir; ters ilmikler üst tabladaki, düz ilmikler ise ön tabladaki tığlar tarafından örülür.

Gerek tek, gerek çift tablalı olsun, el trikotaj makinelerinde genel olarak, iplik gerginliğini sağlayan ve ipliğe yön veren bir düzenek ile tığ dirsekleri üzerine vurarak, onların gel-git hareketlerini sağlayan madenî üçgen kamlar vardır. Bu kamlar sayesinde düz, yuvarlak veya yarı yuvarlak jerseler örülebildiği gibi, daha zor ve karışık desenli trikolar da elde edilebilir. Bundan başka, iki tablalı makinelerde, tablaların birbirine yaptığı açı değiştirilerek biye veya zikzak örgüler de yapılabilir.

İki yatay tablalı modellere daha az rastlanır. Bu tipler, her iki ucu çengelli özel tığlar taşır. Çalışma sistemleri de öbürlerinden farklıdır; meselâ, ters bir ilmik için, tığın her iki tablayı geçmesi ve karşı tığın düz ilmik almasını sağlayacak şekilde sokulması gerekir. Bu makinelerle *mus* tipi örgüler ve türleri gerçekleştirilir. Makinelerdeki sıklık oranı desimetredeki tığ sayısını gösterir. Evlerde kullanılan trikotaj makinelerinde bu sıklık, tabiî incelikte trikotaj iplikleri için ayarlanmıştır. Yüksek verimli sanayi makinelerinin yerini tutmamakla birlikte, el trikotaj makineleri el örgüsüne oranla en az on misli daha verimlidir; normal bir kazağı birkaç saatte örebilir; bu da kalabalık ailelerce tutulmasını sağlar. Bu makineler günden güne gelişmektedir. (L)

TRİKOTİLOMANİ i. (fr. *trichotillomanie*). Patol. Sürekli olarak saçların kaşınma tiki. (Saçların yolunmasına ve saçı dökülmüş plakların oluşmasına yol açar.) [L]

TRİKREZİLFOSFAT i. (fr. *tricrésylphosphate*). Petr. Formülü $(CH_3C_6H_4O)_3PO$ olan renksiz sıvı; krezol'ün fosfor oksiklorüre etkimesiyle meydana gelir, 225°C'ta kaynar. (Trikrezilfosfat, benzin ve yağlar için katkı maddesi olarak kullanılır.) [L]

TRİKROMİ i. (fr. *trichromie*). Foto. Bk. ÜÇRENK.

TRİKUPİS (Kharilaos), yunanlı siyaset adamı (Nauplion 1832 - Cannes 1896), Spyridon Trikupis'in oğlu. Kurucu meclise seçildi (1862), İon adalarının Yunanistan'a bırakılması müzakerelerini yürüttü (1864). Dışişleri bakanı (1866 ve 1877 - 1878), başbakan (1875, 1882 - 1885, 1886-1890, 1893 - 1895) oldu; iktisadî donatımı sağlayabilmek (Korinthos kanalı) için Türkiye'ye yaklaşma siyaseti güttü, fakat milliyetçiler bunu hoş karşılamadılar. (L)

TRİKUPİS (Nikolaos), yunanlı general (1868 - 1959). Türk Kurtuluş savaşında yunan ordusunda görev aldı. 25 Ağustos 1922'de başlayan büyük türk hücumu Afyon'un batısındaki yunan cephesini yardı. Başkumandanlık muharebesi adı verilen vuruşma 1 eylüle kadar sürdü. Bu sırada general Trikupis, 23 ağustosta Atina gazetelerinde yayımlanan habere göre, Hacı Anesti'nin yerine yunan ordusu Küçük Asya kumandanlığına tayin edilmişti. Bozulan yunan kuvvetleri İzmir yönüne doğru kaçarken 2/3 eylül 1922 gecesi Murat dağları güneybatısındaki Elmadağ eteklerinde Trikupis türk kuvvetlerine teslim olmak zorunda kaldı. (M)

TRİKUPİS (Spyridon), yunan siyaset adamı ve tarihçi (Mesolongion 1788 - Atina 1873). Mesolongion ayaklanmasına katıldı (1821), Kurucu meclise (1825) ve geçici hükûmete (1826) seçildi. Başbakan (1832) oldu, Londra ve Paris büyükelçiliği yaptı. Dört ciltlik *Historia tis Hellinikis Epanastaseos* (Yunan İhtilâli Tarihi) [1857] adlı bir eser yazdı. (LM)

TRİL i. (ital. *trilo,* tireme'den fr. *trille*). Müz. İki bileşik notanın birbiri ardından vurulmasıyle meydana getirilen süsleme. (Daima kalın notanın üzerine konulan *tr* işareti ile belirtilir; bu işareti bazen bir dalgalı çizgi izler.)

— ANSİKL. *Tril,* XVII. ve XVIII. yy.da İtalyanlarda yazılı nota ile başlamasına karşılık aynı şey olan Fransızların *tremblement* (titreme) terimi, aynı çağda daima üst notadan başlardı; bu uygulama XIX. yy.da değişti. Canlı bölümlerde vuruşların hızlı, eşit, yumuşak olması gerekir, fakat tril uzun sürecekse ağır başlamak ve gittikçe hızlandırmak tercih edilir. Besteci alışılmışın dışında bir bitiriş isteyecek olursa, bunu küçük notalarla belirtmesi gerekir. (L)

TRİL i. (ing. *thrill,* titreme'den). Patol. Bazı atardamarlarda duyulan özel titreme; özellikle aort yetersizliği olduğu zaman boyunda veya bir anevrizmada görülür. (L)

TRİLİNEER i. (fr. *trilinéaire*). Mat. Bk. ÜÇÇİZGİSEL.

TRİLLAT (Jean-Jacques), fransız fizikçisi (Paris 1899). Paris'te fizik ve kimya okuduktan sonra, 1924'te Maurice de Broglie'nin laboratuvarına girdi; uzun zincirli organik bileşiklerin yönelimi üstüne bir tez hazırladı, sonra dalga mekaniğinin uygulama alanlarını araştırdı. 1933'te Besançon Fen fakültesine profesör tayin edildi, 1956'da Sorbonne üniversitesinde ders vermeğe başladı ve Fransız Millî Araştırma merkezinde X ışınları laboratuvarının yöneticisi oldu. X ışınları, mikroskopi ve elektronik kırınmadan yararlanarak çok çeşitli konularda çalışmalar yaptı: organik ve anorganik kimya, yüze soğurma, molekül-lerin yönelme olayları, metalürji, tabiî ve sentetik yüksek polimerler, billûrbilim v.b. (L)

TRİLLİUM i. Büyük beyaz çiçeklerinden dolayı süs için yetiştirilen bitki; Asya ve Amerika'da yetişir. (Zambakgillerden.) [L]

TRİLOBİTLER çoğl. i. Birinci zaman tabakalarında bulunan, vaktiyle denizlerde yaşamış, duyargalı, eklembacaklı, fosil hayvanlar grubu.

— ANSİKL. Bu hayvanlara *trilobit* denmesinin sebebi vücutlarının uzunlamasına üç parçadan (trilobit) meydana gelmesidir: baş, göğüs, karın veya pigidium. Baş da üç parçalıdır: ortadakine glabella, kenardakilere «yanak» denir; genellikle bu yan parçalar üzerinde basit veya bileşik gözler bulunur. Yanaklar, bazılarında «yanak uçları» adı verilen sivri uzantılar halinde uzar. Göğüs, orta bölütte halkalar halindedir ve yan lopların içinde plevra şeklinde devam eder. Bu eklemli yapı sayesinde trilobitler bugünkü tespihböcekleri gibi tortop olabilirdi. İstisnaî olarak çok iyi saklı kalmış bazı örneklerine bakılarak bu hayvanların eklentilerini tanımak mümkün olmuştur: bir çift duyarga, ucunda yüzmeğe ve solunum yapmağa yarayan yaprağımsı uzantılar bulunan çene ayakları. Trilobitlerin yumurtaları ve embriyonları da bulunarak çeşitli cinslerin gelişimini öğrenmek kabil oldu. Trilobitler takımı yirmi beş büyük familyaya, bin üç yüzden fazla cinse ve pek çok sayıda türe ayrılır. Bunlar dünyanın gayet geniş alanlarında hep aynı stratigrafik düzeyde bulunduğundan toprakları tanımlamakta jeologlara büyük hizmet görür. Kambriyen devrinin başlangıcında da çok ve çeşitli olmakla beraber trilobitler en büyük gelişimi Silüryende gösterir; Devonyenden itibaren azalmağa başlar; Karboniferde çok az bulunur ve Permiyende ortadan kalkar. Trilobitler takımı dört alttakıma ayrılır: *protoparia,* kenarları kaynaşık ilkel trilobitler (Alt Kambriyen); *hypoparia,* kenarları kaynaşık, yan gözleri az çok körelmiş trilobitler (Alt Kambriyenden Üst Devonyene kadar); *opisthoparia,* yüz kısmı kaynamış, yanakları hareketli trilobitler (Alt Kambriyenden Ordovisyene kadar); *proparia,* sabit yanaklı, bazen yanak uçsuz trilobitler (Alt Kambriyenden Karbonifere kadar) vardır. (L)

TRİLOBİTOMORPHA çoğl. i. Suda yaşayan ilkel eklembacaklılar altşubesi; başlıca özellikleri duyargalarının ağzın ön tarafında bulunması ve ek uzantılarının çatal olmasıdır. (Bu altşubenin bütün temsilcileri fosildir ve hiç biri İkinci zamana kadar yaşamamıştır. Sayı bakımından birbirine

Foto. LAROUSSE

hiç de eşit olmayan ikı sınıfa ayrılır: trilobitler ve artropleuritler.) [L]

TRİLON i. (fr. k.). Ask. Özellikle sinir sistemine etki eden savaş gazı; bazen NÖROTOKSİK GAZ da denir.

— ANSİKL. İkinci Dünya savaşından önce Almanlar tarafından bulunan *trilon,* sarin veya izopropil metilflürorofosfit hemen hemen kokusuz, renksiz sıvılardır. Bunlar, genel zehirler arasında sınıflandırılır: sinir sistemi üstüne etkisi kalp atışlarını yavaşlatır, felce ve nihayet ölüme yol açar. Trilonlar, sümükle ve hattâ deriyle doğrudan doğruya temas ederek etkisini gösterir; bu yüzden gaz maskesi yetersizdir, yalnız koruyucu elbiseler işe yarar. Trilonlar İkinci Dünya savaşı sırasında kullanılmadı, bundan birkaç yıl sonra tanındı. (L)

TRİLORİLAMİN i. (fr. *trilaurylamine*). Kim. Lorik asitten türeyen amin; bazı maden tuzlarının ayrılmasında çözücü olarak kullanılır. (Nükleer yakıtlardan çıkarılan plütonyumun temizlenmesinde de işe yarar.) [L]

TRİLYON i. (önek *tri,* üç defa ve *milyon*'dan fr. *trillion*). Milyon kere bir milyon, yani 10^{18}. (L)

TRİMERİT i. (fr. *trimérite*). Minei. Tabiî berilyum, kalsiyum, manganez ve demir silikat. (L)

TRİMETİLAMİN i. (fr. *triméthylamine*). Kim. Formülü $(CH_3)_3N$ olan gaz halindeki üçüncül amin; 3°C'ta sıvılaştırılabilir; taze balık kokusundadır; ringa balığı salamurasından veya pancar şarabından çıkarılır. (*Trimetilamin klorhidrat*'ın yüzde 10'luk çözeltisi romatizma ve zatürree tedavisinde kullanılır.) [L]

TRİMETİLBENZEN i. (fr. *triméthylbenzène*). Kim. Bk. HEMİMELİTEN, MESİTİLEN, PSÖDOKÜMEN.

TRİMETİLEN i. (fr. *triméthylène*). Kim. *Eşanl.* SİKLOPROPAN.

TRİMETİLKARBİNOL i. (fr. *triméthylcarbinol*). Kim. *Eşanl.* ÜÇÜNCÜL BÜTİLİK* ALKOL.

TRİMEZİK sıf. (fr. *trimésique*). Kim. Formülü $C_6H_3(CO_2H)_3$ olan benzentrikarboksilik asit 1-3-5 için kullanılır; 380°C'ta erir, mesitilenin permanganatla yükseltgenmesinden elde edilir. (L)

TRİMİTUS i. Trichomonodina alttakımından kamçılı birhücreli hayvan. (Son derece küçük [2-6 mikron] olan bu hayvan böceklerde, balıklarda, kurbağalarda ve muhtemelen sürüngenlerde yaşar. Polymastigina takımından.) [L]

TRİMMER i. (ing. k.). Radyotek. Bir titreşim devresinin değişken kondansatörü üzerine paralel olarak bağlanabilen küçük sığalı kondansatör; birçok devrenin gerçek ve teorik akort eğrilerinin ortak noktaları olması gereken alıcılarda, akordu daha iyi gerçekleştirmek için kullanılır. (L)

TRİMORF sıf. (önek *tri* ve yun. *morphe,* şekil'den fr. *trimorphe*). Trimorfizma özelliği taşıyan maddeler için kullanılır. (L)

TRİMORFİZMA i. (fr. *trimorphisme*'den). Polimorfizmanın özel hali; trimorf bir madde üç ayrı şekilde billûrlaşmağa elverişlidir. (Titan oksit TiO_2, üç ayrı şekilde billûrlaşır: rütil, anataz, brookit.) [L]

TRİMURTİ («Üç cepheli»), üç hindu dininde üç tanrıdan meydana gelen topluluk. Tabiatın üç gücünü temsil eden toplulukta, yaratıcı Brahma, muhafazakâr Vişnu, yıkıcı Siva yer alır. Bu çelişkili topluluk nispeten geç bir dönemde ortaya çıkmıştır. (L)

TRİNAKRİA (yun. *treis,* üç ve *akria,* tepeler'den). Esk. coğ. Sicilya'nın ilk adı: bu adı batıda Lilybaeum, kuzeydoğuda Pelore veya Fano ve güneydoğuda Pachino burunlarının meydana getirdiği üç burunlu şekilden aldığı sanılır. Trinakria kralı unvanını, Caltabellotta barışından (1302) sonra bir süre Aragon hanedanından Sicilya adası kralı Federico II taşımıştır. (L)

TRİNCOMALİ, Seylan'da şehir, Trincomali körfezinin kıyısında, adanın kuzeydoğusunda; 29 000 nüf. Tamulların yerleşme bölgesi. Hinduların dinî ziyaret yeri. Trincomali körfezinde çok mahfuz bir deniz üssü vardır. (L)

TRİNGA i. Kocaalbacak cinsinden kuşların ilmî adı. (Başlıca türleri: *Tringa totanus* [kocaalbacak], *T. nebularia, T. erythropus, T. stagnatilis, T. glareola, T. ochropus v.b.* Hemen hepsi Avrupa ve Asya'nın kuzey kesimlerinde yaşar.) [L]

TRİNGA i. (ital. k.). Denizc. Bk. TIRINGA.

TRİNH, Kuzey Vietnam'da bir yüksek görevliler hanedanının adı. Trinh, meşru Le hanedanının ismen yetkisi altında yavaş yavaş Tonkin'de gerçek iktidarı ele geçirdi (XVI. yy.ın ikinci yarısından 1786'ya kadar). [L]

TRİNH (Nguyen Duy). Bk. NGUYEN DUY TRİNH.

TRİNİA i. 10-30 sm yüksekliğinde, sürüngen gövdeli otsu bitki; kuru ve çorak yerlerde yetişir. (Maydanozgillerden.) [L]

TRİNİDAD, Antiller'de ada, Orinoco ırmağının ağzı açıklarında, kıyıdan *bocas del Dragon* veya *boca de la Serpiente* ile ayrılır; 4 828 km²; 950 000 nüf. Merkezi, *Port of Spain* (98 600 nüf.). Trinidad Tobago adasıyle birlikte 31 ağustos 1962'den beri Commonwealth üyesi bağımsız bir devlettir (1 milyon nüf.).

Ada, konumu ve yapısı bakımından, And dağları ile yüze çıkmış bir sıradağın dorukları olan Küçük Antiller arasında bir geçiş bölgesidir. Venezuela'nın Paria yarımadasının uzantısı olan Kuzey yarımadasının en yüksek noktası 940 m'dir. Adanın ortasında tepeler ve ovalar yer alır. Petrol işletmelerinin büyük kısmı ve Pitch Lake tabiî asfalt yatağı güney yarımadadadır.

Son yıllardaki önemli gelişmeler İmperial College of Tropical Agriculture'ün (İmparatorluk Tropikal Tarım koleji) eseridir. Özellikle şeker üretimi, 2 456 000 kentale ulaşmış, kakao (72 00 kental), kopra, turunçgiller, muz, kahve ve pirinç tarımı da gelişmiştir. Hayvancılık ve orman işletmeciliği de iyi sonuçlar vermiştir. Toprak altındaki başlıca gelir kaynağı 1909'dan beri çıkarılan petroldür; ham petrolün bir kısmı adada tasfiye edilir.

Nüfus bileşiminin özelliği, birbirini izleyen yerleşme dalgalarının sebep olduğu aşırı karışıklıktır: fransız, ispanyol, portekiz ve ingiliz asıllı beyazlar, ataları adaya köle ticareti sırasında getirilen zenciler, daha yeni devirlerde de hintliler ve çinliler. Siyasî durumun başlıca özelliği ise, XIX. yy.ın ikinci yarısında adaya yerleşen ve nüfusun çoğunluğunu meydana getiren hintlilerin günden güne artmasıdır. Adada hemen herkes İngilizce konuşur.

● *Tarih.* Kolomb tarafından keşfedilen (temmuz 1498) Trinidad'ı İspanyollar işgal ettiler (1532). W. Raleigh'ın (1595), Hollandalıların (1640-1677), sonra da Fransızların (1677-1690) hücumuna uğrayan ada İngilizlerin eline geçti (1797) ve Amiens barışıyle İngilizlere bırakıldı (1802); 1958-1962 arasında Batı Hint Adaları federasyonuna bağlandı.

1962'de, Batı Hint Adaları federasyonunun dağılmasından (mayıs) sonra, Trinidad ve Tobago adaları, Commonwealth çerçevesi içinde bağımsızlık (ağustos) kazandı. Meydana getirdikleri yeni devlet, eylülde Birleşmiş Milletler teşkilâtına kabul edildi. People's National Movement partisi 1961'den beri Temsilciler meclisinde çoğunluktadır ve siyah ırktan Dr. Eric Williams, başbakandır. Dr. Capildeo önderliğindeki muhalefet, özellikle 1838'de köleliğin kaldırılmasından sonra Hindistan ve Pakistan'dan getirilen işçilerin soyundan gelen Hintlileri temsil eder. A.B.D. 1977'ye kadar, Port of Spain yakınındaki Chaguaramas'da bir deniz üssü kiralamıştır. Fakat bazı gruplar 1960'ta yapılan bu kiralamanın geçerli olmadığını ileri sürmektedir. (L)

TRİNİDAD, Küba'da (Santa Clara ili) şehir, adanın güney kıyısı yakınında; 15 450 nüf. Kahve tarımı bölgesi merkezi. Tütüncülük. (L)

TRİNİDAD, Bolivya'da şehir, Beni idare bölgesinin merkezi, Mamore'nin yakınında; 14 500 nüf. Tarım (şekerkamışı, hayvancılık) merkezi. (L)

TRİNİL, Cava'da Solo ırmağının çığırı kıyısında yer. 1889'da hollandalı askerî hekim Eugène Dubois burada, alt pleyistosen topraklarında, bir kafatası tepesi, bir uyluk kemiği ve iki diş buldu, 1894'te bunların tanımını yayımladı ve bu yeni şekle *Pithecanthropus erectus* adını verdi. (L)

TRİNİTAPOLİ, İtalya'da komün, Puglia'da (Foggia ili), Margherita di Savoia denizkulağının kıyısında; 14 200 nüf. Eski Salpi gölü kıyısında düzenlenmiş önemli tuzlu bataklıklar. (L)

TRİNİTE (LA), Martinik adasında komün, Trinité limanı kıyısında (doğu kıyı); 8 118 nüf. Meyve konserveciliği. (L)

TRİNİTRANİLİN i. (fr. *trinitraline*). Kim. Anilin'in C_6H_2 (NH_2) $(NO_2)_3$ formülündeki trinitrolu türevi; 190°C'ta erir; patlayıcı özelliktedir, fakat patlayıcı madde olarak az kullanılır. *Eşanl.* PİKRAMİT. (L)

TRİNİTRANİZOL i. (fr. *trinitranisole*). Kim. Anizol'ün $C_6H_2(NO_2)_3$ (OCH_3) formülündeki trinitrolu türevi. (Metanolün dinitroklorobenzen'e etkimesi ve daha sonra nitrolanmasıyle elde edilir. 58°C'ta eriyen sarı renkli bir patlayıcı maddedir.) [L]

TRİNİTRİK sıf. (fr. *trinitrique*). Kim. Üç mol nitrik asitten türeyen: *Gliserin'in trinitrik esteri.* (L)

TRİNİTRİN i. (fr. *trinitrine*). Bk. NİTROGLİSERİN.

TRİNİTROBENZEN i. (fr. *trinitrobenzène*). Kim. Benzen'in izomeri olan,

$$C_6H_3\ (NO_2)_3$$

formülündeki trinitrolu üç türevden biri. (En önemlisi, simetrik trinitrotolüen'in yükseltgenmesiyle elde edilen simetrik trinitrobenzendir. Bu, 120°C'ta ergiyen bir patlayıcı maddedir.) [L]

TRİNİTROFENETOL i. (fr. *trinitrophénétole*). Fenetolün $C_6H_2(NO_2)_3$ (OCH_5) formülündeki tirinitrolu türevi. (Etanol'ün, nitrolama işleminden sonra, dinitroklorobenzene etkimesiyle elde edilir. 78°C'ta eriyen, soluk sarı renkte bir patlayıcı maddedir.) [L]

TRİNİTROFENİL - METİLNİTRAMİN i. (fr. *trinitrophènyl-méthyl-nitramine*). Bk. TETRİL.

TRİNİTROFENOL i. (fr. *trinitrophènol*). Bir fenol'ün bütün trinitrolu türevleri. || Âdi fenol'ün trinitrolu simetrik türevi. Bk. PİKRİK *asit* ve MELİNİT. (L)

TRİNİTROKREZOL veya **TRİNİTROMETAKREZOL** i. (fr. *trinitrocrésol* veya *trinitrométacrésol*). Bir krezol'ün

$$C_6H\ (CH_3)\ (OH)\ (NO_2)_3$$

formülündeki trinitrolu türevi. (L)

TRİNİTROKSİLEN i. (fr. *trinitroxylène*). Ksilenin C_6H $(CH_3)_2$ $(NO_2)_3$ formülündeki trinitrolu türevi; birçok izomeri vardır. (L)

TRİNİTROLU sıf. Formülünde üç No_2 kökü bulunan kimyasal bileşikler için kullanılır. (L)

TRİNİTROMETAKSİLEN i. (fr. *trinitrométaxylène*). Metaksilenin trinitrolu türevi, 182°C'ta patlayıcı özelliktedir. (L)

TRİNİTRONAFTALİN i. (fr. *trinitronaphtalène*'den). Naftalinin $C_{10}H_5(NO_2)_3$ formülündeki trinitrolu türevi; patlayıcı özelliktedir. (L)

TRİNİTROREZORSİN veya **TRİNİTROREZORSİNOL** i. (fr. *trinitrorésorcine* veya *trinitrorésorcinol*). Rezorsinin trinitrolu türevi. (Trinitrorezorsinatların hazırlanma-

Trimurti yukarıda, yaratıcı Brahma Guimet müzesi, Paris

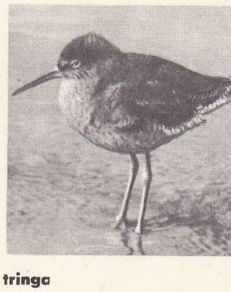

tringa

TRİNİDAD XIX. yy. evleri

Foto Giraudon, Atlas-Photo (LAROUSSE)

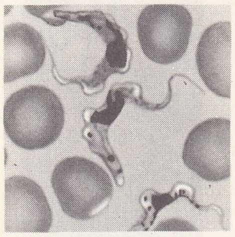

tripanozomalar

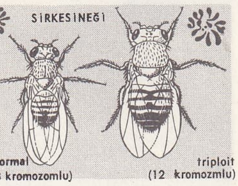

triploitlik

sında kullanılan sarı renkli bir patlayıcıdır.) [L].

TRİNİTROREZORSİNAT i. (fr. *trinitrorésorcinate*). Trinitrorezorsinolün tuzu.

— ANSİKL. Formülü $C_6H (NO_2)_3O_2$ Pb olan kurşun *trinitrorezorsinat*, ağızotlarının ve patlatma fitillerinin yapımında kullanılan karışımların bileşimine girer; kurşun asetat ile sodyum veya magnezyum trinitorezorsinat çözeltilerinin birbirine etkinmesinden elde edilen tuğla renginde bir maddedir. (L)

TRİNİTROTOLÜEN i. (fr. *trinitrotoluène*). Tolüen'in izomeri olan, $C_6H_2(CH_3) (NO_2)_3$ formülündeki trinitrolu altı türevden biri. Bk. TOLİT. (L)

TRİNKA i. Sirk. Ayaklarıyle numaralar yapan hokkabazın veya numara sırasında öbür akrobatları taşıyanın bacaklarını dikey ve ayak tabanlarını yatay tutmak amacıyle üzerine yattığı içi kıtık dolu âlet. (L)

TRİNO, İtalya'da şehir, Piemonte bölgesinde (Vercelli ili), Po ırmağının sol kıyısında, Casale Monferrato'nun kuzeybatısında; 9 150 nüf. 1964'te hizmete giren 260 MW gücünde nükleer santral. (PWR tipinde reaktörü yakıt olarak yüzde 2,6 zenginleştirilmiş uranyum kullanır. Latina ve Garigliano reaktörlerinin yanı sıra İtalya'nın üçüncü reaktörüdür.) [L]

TRİNOBANTUS'LAR. Esk. coğ. Britanya'da Aşağı Thames bölgesinde halk. (L)

TRİNOCTİUM i. Rom. huk. Bk. MANUS.

TRİNUCLEUS i. Büyük, geniş başlı, yanakları uçlu, ufak göğüs ve pigidyumlu trilobit; alt silüryen tabakalarında bulunur. (*Trinucleidae* familyasının örnek tipi.) [L]

Trinummus (*«Üç Akçe»*), Plautus'un komedisi; 193'ten sonra kaleme alınan komedi Philemon'un *Hazine* adlı eserinin tercümesidir. Lesbonicus, babasının yokluğundan yararlanarak servetini saçıp savurmuş ve baba evini satılığa çıkarmıştı. Oysa babası Charmide, giderken evde çok büyük miktarda bir para saklamış ve bu sırrını dostu Callicles'e açıklamıştır; bunun üstüne, evi Callicles satın alır. Bu arada, Lysiteles adlı bir genç Lesbonicus'un kızkardeşiyle evlenmek ister. Lesbonicus kızkardeşini başlık almadan evlendirmeğe yanaşmaz. Bunun üzerine onu Charmide'in para gönderdiğine inandırmak için, üç akçe gündelikle bir adam tutulur. Aslında başlık, Charmide'in bıraktığı paradan çekilmiştir. Charmide zamanında yetişir ve her şey düzelir. Bu piyes, duyguların inceliği ve karekterlerinin çeşitliliğiyle Plautus'un öbür eserlerinden ayrılır. (L)

TRİO veya **TRİYO** i. (ital. k.). Bk. ÜÇLÜ.

TRİOBOLON i. Üç obolos değerinde yunan parası: *Triobolon, M.Ö. V. yy.da atinalı hâkim ve heliasteslerin aylık ücretiydi.* (L)

TRİODİA i. Bütün sıcak ve ılıman bölgelerde yetişen ve ayrıkotuna benzeyen çokyıllık bitki. (Buğdaygillerden.) [L]

TRİODON i. Diodon'a yakın kemikli balık; gaga biçimindeki ağzının üst kısmının iki parçalı oluşuyle ondan ayrılır. (L)

TRİODONTA i. (yun. *tri*, üç ve *odous,— odontos*, diş'ten lat. k.). Çiçekli meşe ve kestane ağaçlarında bulunan böcek. (İlmî adı *Triodonta aquila*. Kınkanatlıların *scarabeidae* familyasından.) [L]

TRİOKSİMETİLEN i. (fr. *trioxyméthylène*). Eczc. Üç formol molekülün polimerleşme ile yoğunlaşmasından meydana gelen bileşik: $(CH_2O)_3$. Bk. FORMİK.

— ANSİKL. *Trioksimetilen*, hava temasında formol buharları yayan beyaz bir tozdur; âletlerin steril olarak muhafazasında komprime halinde kullanılır. En yaygın kullanma şekli lokal dezenfektan olaraktır: «formol lambası» denilen âletlerde bu madde, ağır ağır yanan kömür yardımıyle süblimleştirilir. (L)

TRİOKSİT i. (fr. *trioxyde*). Kim. Molekülünde üç oksijen atomu bulunan bileşik. (L)

TRİOL i. (fr. k.). *Eşanl.* TRİALKOL.

TRİOLEİN i. (fr. *trioléine*). Kim. Gliserinin oleik triesteri. (OLEİN de denir.) *Eşanl.* GLİSERİN TRİOLEAT. (L)

TRİOLET (Elsa), rus asıllı fransız kadın yazar (Moskova 1896 - Paris 1970). Rus şairi Mayakovski'nin baldızı ve fransız yazarı Louis Aragon'un karısı. Romanlar ve hikâyeler yazdı: *Merhaba Thérèse* (Bonsoir Thérèse) [1938]; *Mille Regrets* (Bin Pişmanlık) [1941]; *Beyaz At* (Le Cheval Blanc) [1942]; *Le Cheval Roux* (Doru At) [1953]; *Le Rendez Vous des Étrangers* (Yabancıların Randevusu) [1956]; *Le Monument* (Anıt) [1957]; *L'Âge de Nylon* (Naylon Çağı) adlı bir üçlü (*Roses à Crédit* [Veresiye Güller], 1959; *Les Manigances* [Gizli Entrikalar], 1962; *L'Âme* [Ruh], 1963) v.b. (L)

TRİONES çoğl. i. (lat. *triones*, sapana koşulan öküzler; bu yıldızların Kuzey kutbunu süren öküzler olduğu kabul edilirdi). Astron. Eskiden Büyükayı ve Küçükayı takımyıldızlarına verilen ad: *Yedi triones*. (L)

Trionfi (İ) [*Zaferler*], Petrarca'nın manzumesi; 1470'te *Canzoniere* ile birlikte yayımlanan eserin 1356'dan sonra yazıldığı kesindir. Üçlükler halindeki bu alegorik şiir, altı bölümde gelişen bir hıristiyan sembolizmini kapsar: dünyada *Aşk* hüküm sürmektedir, ama Laura'nın temsil ettiği *İffet*'i altı bacaklı, uzun gövdeli küçük bir yenilecektir; bununla beraber *Ün, Ölüm*'den daha güçlüdür; fakat o da *Zaman*'a yenilecektir; yalnız *Tanrı* sonsuzdur. (L)

TRİONGULİN i. Bazı böceklerin ilk kurtçuk şekli; meloid kınkanatlılardan olan bu böceklerin ayaklarında üç tırnak varmış gibi görünür (*triongulin* «üç tırnaklı» adı da buradan gelir). [«Triongulin» terimi, ayakları basit olmakla beraber strepsiptera takımından böceklerin kurtçuklarına da denir.]

— ANSİKL. Meloid kınkanatlıların *triongulin*'i altı bacaklı, uzun gövdeli küçük bir kurtçuktur; yumurtadan çıkınca çiçekli bitkilere tırmanır; bu çiçekler yalnız yaşayan çeşitli arılara, özellikle çiçek seven böceklerin balözü emmek için geldiği çiçeklerdir. Kurtçuk burada arılardan birine tutunup yapışır; onunla beraber arının yuvasına taşınır ve orada yeni yumurtaların üzerine yerleşir. Arı yumurtasını yiyip tükettikten sona deri değiştirir ve balla beslenen başka bir kurtçuğa dönüşür. (L)

TRİONYCHİDAE çoğl. i. Zool. DUDAKLI KAPLUMBAĞAGİLLER.

TRİONYX i. Zool. Bk. DUDAKLI KAPLUMBAĞA.

TRİOPAS veya **TRİOPS.** Yun. mit. Menşei belli olmayan kahraman, Poseidon ile Kanake'nin oğlu. Kültü Knidos'ta kutlanırdı. (Knidos'un Triopas tarafından kurulduğu söylenir.) [L]

TRİOPİA çoğl. i. Esk. Yun. Karia'da Dor konfederasyonu şehirleri tarafından *Triopion burnu*'nda Apollo, Nymphea'lar ve Poseidon şerefine kutlanan bayramlar. (L)

TRİOSTEUM i. Orta Asya ve Kuzey Amerika'da yetişen çokyıllık bitki. (Hanımeligillerden olan bu bitkinin köküne *yalancı ipekakuanha* denir.) [L]

TRİOZA i. Büyük ısırganın üzerinde pek çok bulunan bitki biti. (Homoptera takımının *psyllidae* familyasından.) [L]

TRİPALMİTİN i. (fr. *tripalmitine*). Kim. Gliserinin palmitik triesteri; çoğu zaman PALMİTİN adı verilir. *Eşanl.* GLİSERİN TRİPALMİTAT. (L)

TRİPANOSİT i. ve sıf. (fr. *trypanocide*). Ted. Tripanozomoların yaptığı hastalıklara (Chagas hastalığı ve uyku hastalığı) karşı etkili olan ilâçlara denir.

— ANSİKL. Beş çeşit *tripanosit* vardır: 1. tarihî değeri olan boyayıcı maddeler; 2. süranin sodik yeri değiştirilmiş üre; önleyici ve iyileştirici olarak kullanılır; 3. arseniğin organik türevleri; 4. antimuanın organik türevleri; 5. ağırlaştırılmış molekülü guanidin ve diamidinler. (L)

TRİPANOZOMA i. (fr. *trypanosome*'dan). Bütün omurgalı hayvanlarda, muhtemelen bazı böceklerde asalak yaşayan kamçılı birhücreli hayvan; dalgalı, zikzaklı veya düz zarlı, oldukça büyük bir hücre halindedir.

— ANSİKL. *Tripanozoma*'lar (*trypanosoma*) türüne göre değişik büyüklükte (uzunluk 10-60 mikron, genişlik 2-3 mikron) ve iğ biçimindedir. Kamçının dip kısmında bir blefaroplast ve bir çekirdek bulunur. Kamçı hücre gövdesine yapışır ve dalgalı bir zar medyana getirir. Çoğalması genellikle asalaklı konağın kanında bölünme yoluyle olur, fakat bazı konaklarda layşmanya şeklini alabilir. Tripanozomaların bulaşma ve hastalık yapma gücü çok değişiktir. Güney Amerika'da da geniş ölçüde yaygın olan *Trypanosoma cruzi* Chagas hastalığına sebep olur. Üç tür çeçe sineği tripanozomaları insana bulaştırarak uygu hastalığına yol açar: *Glossina palpalis* ve *G. tachinoides* insana *Trypanosoma Gambiense*'yi bulaştırır; *G. morsitans* ise normal *T. Rhodesiense*'nin taşıyıcısıdır. *T. Rhodesiense*'den ileri gelen uyku hastalığı Angola, Rodezya, Niyassaland, Sudan'da, *T. Gambiense*'den olan uyku hastalığı ise en çok Yukarı Volta, Kamerun, Orta Afrika cumhuriyeti, Kongo ve Uganda'da görülür. Venezuela'da insanda hastalığı *T. rangeli* yapar. (L)

TRİPANOZOMALAR çoğl. i. Kamçılı birhücreli hayvanlar takımı; omurgasızlarda ve omurgalıların kanında asalak yaşayan hayvanları kapsar; genellikle uzun, bazen kurdele veya yaprak biçiminde olan bu hayvanların boyu yaklaşık olarak 200 mikrondur. (Takımın biricik familyası *tripanozomagiller*'dir.) [L]

TRİPANOZOMİYAZ veya **TRİPANOZOMOZ** i. (fr. *trypanosomiase* veya *trypanosomose*). Tripanozomaların yaptığı asalak hastalığı. (Afrika tripanozomiyazına uyku hastalığı, *Trypanosoma cruzi*'nin yaptığı Amerika tripanozomiyazına ise çoğu zaman *chagas hastalığı* denir.) *Eşanl.* TRİPANOZ. (L)

TRİPARSAMİT i. (fr. *tryparsamide*). Eczc. Sodyum fenilglikokolamit paraarsinat'ın yaygın adı; uyku hastalığının (afrika tripanozomiyaz'ı) tedavisinde kullanılan arsenikli bir ilâçtır. (L)

TRİPELANNAMİN i. (fr. *tripélannamine*). Ağızdan ve parenteral yoldan verildiğinde etki gösteren ve daha çok alerjik rahatsızlıklarda (saman nezlesi, alerjik astım, kurdeşen, ilâçlara karşı tepki) kullanılan antihistaminik ilâç. *Eşanl.* PİRİBENZAMİN. (L)

TRİPEPTİT i. (fr. *tripeptide*). Biyokim. Hidroliz yoluyle üç aminoasit veren polipeptit. (L)

TRİPHAENA i. Gri gövdeli, sarı veya turuncu kanatlı büyük gece kelebeği; kanatlarının kenarları siyah şeritlidir; evlerin dolaylarında bulunduğu için geceleri ışığa gelir; tırtılı çuhaçiçeklerinde yaşar. (Başlıca türleri: *Triphaena fimbria; T. varia*. Pulkanatlıların *noctuidae* familyasından.) [L]

TRİPİER (François Marie), fransız askerî eczacısı (Saint-Léger - Vauban 1801-Chercehell 1876). 1838-1850 Arasında Cezayir seferine katıldı. 1850'de orduda baş eczacı oldu. 1864'te emekliye ayrılınca Cezayir'e döndü ve bilimsel çalışmalarını sürdürdü. Hidroloji alanında, birçok maden suyunun analizini yaptı ve Hamman - Meskutin kaynaklarında arsenik buldu; minerolojide, Konstantin bölgesindeki bakır ve demir filizlerini inceledi; botanikte, tıbbî bitkileri iklime alıştırdı, ayrıca haşhaş ekimiyle ilgili deneyler yaptı. (L)

Tripitaka, Pali kanunundaki buddha metinlerinin genel sınıflaması; Asoka devrinde üç derleme veya sepet (*pitaka*) halinde toplandı. Bunlar: *Vinayapitaka* («konu sepeti»), *Suttapitaka* («metin veya metinler sepeti»), *Abhidhammapitaka* («yasa üstüne teknik dönüş sepeti»). Tripitaka, manastır kurallarını ve dinî kanunlardaki teknik terimleri özetler. (L)

TRİPLEJİ i. (önek. *tri* ve yun. *plessein*, vurmak'tan fr. *triplégie*). Patol. Üç organda yani iki kol bir bacakta veya bir kol iki bacakta olan felç. (L)

TRİPLEKS i. (fr. *triplex*). Konvertisör, Martin fırını ve elektrik fırınında art arda arıtarak çelik üretme metodu.

— ANSİKL. *Tripleks* metodu, bazı kaliteli veya özel çeliklerin düşük bir maliyet fiyatıyle üretiminde kullanılır. Konvertisör-

Foto. LAROUSSE

den gelen sıvı karışım doğrudan doğruya Martin fırınına boşaltılır ve buradan da, daha iyi bir arıtma işleminden geçirmek için elektrik fırınına iletilir. Bu metodun başlıca zorluğu, üç cihazın da aynı zamanda işlemesini sağlamaktır. (L)

Triplex cam, Benedictus tarafından icat edilmiş bir emniyet camının tescil edilmiş adı; triplex cam, iki cam tabakası arasına konmuş bir selüloz asetat yaprağından meydana gelir. (L)

TRİPLİT i. (fr. *triplite*). Miner. Flüorlu tabiî demir ve manganez fosfat. (L)

TRİPLOCHİTON i. Tropikal Afrika'da yetişen ağaç türü (*Triplochiton scleroxylon*). Bundan *ayu* veya *samba* denen son derece önemli bir kereste elde edilir. (*Sterculiaceae* familyasından.) [L]

TRİPLOİT veya **TRİPLOYİD** i. ve sıf. (fr. *triploïde*). Normal kromozom sayısı diploit (2N) olduğu halde hücrelerinde 3N kromozom bulunan birey.

— ANSİKL. *Triploit*'ler deneysel olarak meydana getirilebilir. Yumurta normal olarak döllenir; ikinci kutup yuvarını yapmadan önce ve bu yuvarı yaptırmayacak şekilde bir ısı şokuna tutulur; o zaman bu yumurtanın sitoplazmasında iki haploit dişi çekirdekle bir haploit erkek çekirdek bulunur. Üç haploit çekirdek birleşince de bir triploit hücre meydana gelir. Öncekine benzer bir deneyde spermatozoit başka bir türden alınırsa melez bir triploit de elde edilebilir. Bu takdirde triploit çekirdekte iki pay kromozon anadan, bir pay kromozon babadan gelmiş olur. (L)

TRİPLOİTLİK veya **TRİPLOYİTLİK** i. (fr. *triploïdie*'den). Kromozom formülü 3N'ye eşit olan çekirdeğin durumu. (Normal diploit [2N] kromozom formülündeki bu bozukluk bir öploitlik halidir ve gen dengesi korunmuştur.)

— ANSİKL. *Triploitlik* çeşitli hayvanlarda (izopodlardan trichoniscus, kelebeklerden solenobia, amfibyumlardan kuyruksuz ve kuyruklu kurbağalar v.b.) ve birçok bitkide görülür. (L)

TRİPO i. (fr. *tripot*'dan). Kumarhane: *Parasını tripo'da kaybetmek.* || *Teşm. yol.* Spekülasyonlara girişilen yer: *Borsa tripo'su.* (L)

TRİPOD veya **TRİPOT** sıf. (fr. *tripode*, üç ayaklı). Denizc. *Tripod direk.* *Eşanl.* PAYANDALI *direk.* (L)

TRİPOLİ. Bk. TRABLUS *toprağı.*

TRİPOLİS, Yunanistan'da şehir, Peloponnesos'ta, Arkadia ilinin idare merkezi; 17 700 nüf. Karayolu kavşağı. Önemli pazar yeri. (L)

TRİPOLİS. Esk. coğ. Anadolu'da iki şehrin ortak adı. **1.** Arrianus'a göre, Pontos bölgesinde, Trabzon'un (Trapezus) yaklaşık 80 km batısında şehir. Plinius, şehrin bir ırmak kenarında bulunduğunu yazar. Bu ırmağın bugünkü adının Karsut veya Tirebolusu olduğu kabul edilir. Tripolis'in bugünkü adı *Tirebolu*'dur. Ancak Tirebolu'da eski Tripolis'e ait kalıntılar yok denecek kadar azdır. **2.** Lydia bölgesinde, Gediz (Hermos) vâdisinden, Büyük Menderes (Maiandros) vâdisine giden yolun, vâdiye vardığı yerde, stratejik bakımdan önemli bir şehir. Bazı eski yazarlara göre Karia bölgesi sınırları içindedir. Plinius ve Hierokles, şehrin idarî bakımdan Sardeis'e ve dolayısıyle Bizans eyaleti olan Lydia'ya bağlı olduğunu belirtirler. Oldukça geniş bir alana yayılmış olan, fakat yerli halk tarafından yapı malzemesi olarak kullanılarak yok olmağa yüz tutan Tripolis harabeleri iyi bir şekilde incelenmemiştir. Sikkeleri üzerinde genellikle tanrıça Leto'nun tasvirleri yer alır. Şehir Hıristiyanlık çağında bir piskoposluk merkezi oldu. 24 Nisan 1190'da Friedrich Barbarossa tarafından yıkıldı. Sonraları Ioannes Dukas Batatzes tarafından yeniden tahkim edildi. 1300'de Selçuklular'ın eline geçti. (M)

TRİPPEL (Alexander), isviçreli heykeltıraş (Schaffousen 1744 - Roma 1793). 1778'den sonra Roma'da, klasik üslûbun yeniden canlandığı çevrenin en etkili kişilerinden bir oldu. Özellikle Goethe'nin Weimar'daki büyük heykeliyle tanınır. (L)

TRİPPKEİT i. (alman mineraloğu P. *Trippke*'nin adından fr. *trippkéite*). Miner. Tabiî bakır arsenyat. (L)

TRİPSİN i. (fr. *trypsine*). Biyokim. Enterokinazın, pankreas salgılarından tripsinojeni etkilemesiyle bağırsakta oluşan ve protein çözündüren enzim.

— ANSİKL. *Tripsin*, midede pepsinle başlayan sindirimi devam ettirir. Peptit zincirlerini karboksil hizasında parçalayarak arjinin ve lizin gibi amino asitlere ayırır, fakat bu işlemi yaparken bağırsak enzimlerinden erepsinin tamamlayıcı etkisine de ihtiyaç vardır. Tripsin ancak alkali ortamda etki gösterir; zaten bu çeşit ortamda değişikliğe uğramadan duramaz. Tedavi alanında, yara ve ülserlerdeki kangrenli dokuları yok etmekte kullanılır (gerçekten, tripsin canlı dokulara dokunmaz.) [L]

TRİPSİNOJEN i. (fr. *trypsinogène*). Biyokim. Pankreas hücrelerince salgılanan madde. (Kendisi etkisiz olan bu madde, enterokinaz'ın etkisi altında tripsin'e dönüşerek etkin hale geçer.) [L]

TRİPTERİS i. Güney Afrika'da ve Arabistan'da yetişen kokulu ot. (Sapının ucunda bulunan kömeç halindeki çiçekliğinin üzerinde sarı, beyaz veya firfirî renkte dilsi çiçekler, sorguçsuz, fakat üç köşeli veya kanatlı kapçık meyveler vardır. Bileşikgillerden.) [L]

TRİPTEROSPERMUM i. (önek *tri;* yun. *pteron*, kanat ve *sperma*, tohum'dan). Üzerinde zarsı üç kanat bulunan ve Sainte-Etienne yakınlarında La Grande Croix'deki silisli maden yataklarında rastlanan fosil tohum. (L)

TRİPTİK i. (fr. *triptyque*). Huk. Otomobilleriyle yurda giren veya çıkan turistler için kolaylık olmak üzere, bu araçlar için verilen gümrük belgesi. Bk. ANSİKL.

— G. santl. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Triptik* belgesi, bu belgeyi taşıyan turist otomobillerinin, karşılıklı olarak bu rejimi kabul eden devletlerin sınırlarından, hiç bir resim verilmeden geçirilmesini sağlar. Türkiye'de de Milletlerarası Turizm ve Otomobil birliğinin veya bu birliğe bağlı millî kuruluşların triptik belgeleriyle gelen yabancı turistlere giriş kolaylıkları tanınmış; ayrıca bu belgeyle gelenlerin dört ay süre için ikamet tezkeresi almakla yükümlü olmadıkları kabul edilmiştir. Türkiye'de triptik belgesini, Türkiye Turing ve Otomobil kurumu verir; bu belgeyle çıkan türk turistleri de, benzeri kolaylıklardan yararlanırlar.

— G. santl. Triptik, diptik'in genişlemiş bir şeklidir. Bizans'ta fildişi işleyenler ve kuyumcular, tarihî ve özellikle dinî konuları ele alan birkaç kısımlı resimleri, birbirlerine bir cilt gibi bağlayarak, triptikler veya poliptikler meydana getirirdiler. Batının fildişi işçileri, kuyumcuları ve mineciler, Ortaçağın sonuna kadar bu geleneğe bağlı kaldılar. İstenildiği gibi açılıp kapanan ve kolayca taşınan bu triptikler, demirbaş listelerinde genellikle «*kapanan tablolar*» diye sınıflanırdı. XIV. yy. sonlarında, panolar üzerine resim yapılmağa başlanınca, diptik biçiminde taşınması kolay mihrap arkalıkları yapmak veya eşit boyda iki kanattan meydana gelen bir mihrap tablosunun, tam ortasından katlayarak menteşelerle birleştirmek düşüncesi doğdu; bu kanatların üzerine çoğunlukla kiliseye bağışta bulunanları dua ederken gösteren portreler yapılırdı. Triptik'lerin dış yüzü, hemen her zaman, dinî sahnelerin veya dinî kimselerin tek renkli kabartma taklidi resimleriyle süslenirdi. XV. ve XVI. yy.da Hollanda ve Fransa'da bu triptiklerden pek çok yapıldı (Floransa müzesinde Hugo Van Der Goes'un *İsa'nın Doğumu* triptiği; Aix - en - Provence katedralinde Nicolas Froment'in *Tutuşmuş Çalılık* triptiği; Moulins katedralinde *Meryem*'in *Yüceltilmesi* triptiği). [ML]

TRİPTOFAN i. (fr. *tryptophane*). Kim. Formülü $(C_8H_6N)\ CH_2—CH\ (NH)_2CO_2H$ olan levojir indolilalanin; 289°C'a doğru erir; birçok proteinin hidrolizinde meydana gelir. (L)

TRİPTOLEMOS. Yun. mit. Eleusis'li efsanevî kral; Eleusis teogonisinde Demeter ile Kore'nin yanında yer alır. Misafirseverliğinin karşılığı olarak Demeter'in ona bir sapanla toprağı sürmeyi, arpa ve buğday ekmeği öğrettiği sanılır. Eleusis'te ilk Demeter rahibi oldu. Ölümünden sonra Cehennemin hâkimlerinden biri olduğu söylenir. Atina'da adını taşıyan bir tapınak vardı. (L)

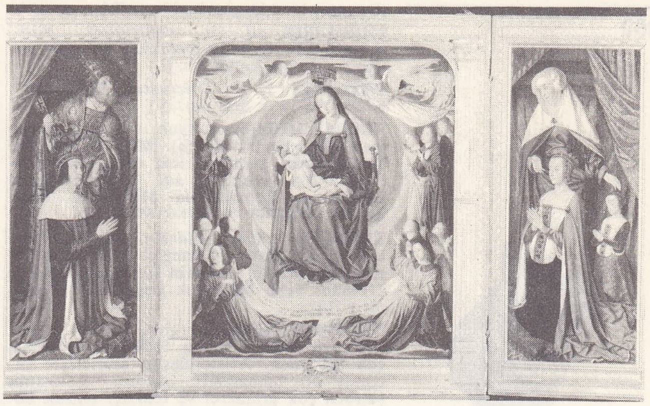

triptik

TRİPUDİUM i. (lat. k.). Esk. Rom. Kutsal piliçlerin yem yeme tarzı gözlemlenerek çıkarılan fal sonucu. || Romalı rahiplerin kutsal dansı. (L)

TRİPUHİT i. (yer adı *Tripuhy*'den [Brezilya] fr. *tripuhyite*). Miner. Tabiî kalsiyum, alüminyum, titanyum ve silisyum antimonyat. (L)

TRİPURA, Hindistan'da arazi, Doğu Pakistan ile Assam arasında; 10 468 km²; 1 141 500 nüf. İdare merkezi, *Agartala.* Arazi, dağlık, ormanlarla örtülü bir bölgede uzanır. Surma ve Meghna'nın suladığı vâdilerde pirinç, çay, tütün, pamuk ve jüt yetiştirilir. Ülkenin öbür kısımlarıyle ilişkisi olmayan bölgenin halkları az gelişmiştir. (L)

TRİQUETİ (Henri Joseph Fronçois, — baronu), fransız ressamı, heykeltıraşı ve yazarı (Conflans-sur-Loing 1804 - Paris 1874). Romantik bir anlayışla tarihî, mitolojik ve din konuları işledi (alçak kabartmalar, heykeller, sarkaçlı saat konuları); Windsor şatosundaki Albert Memorial Chapel'in çinilerini yaptı. *Trois Musées de Londres* (Londra'nın Üç Müzesi) adlı bir eser yayımladı. (L)

TRİS —, yun. *treis,* üç veya lat. *tris* üç kereden alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren önek. (L)

TRİSEL i. Tekst. İngiltere'de imal edilen sentetik triasetat elyafı ve ipliğinin ticarî markası. (L)

TRİSETUM i. Yulafa benzeyen, bir veya çokyıllık otsu bitki; kumsal yerlerde yetişir ve iyi bir hayvan yemi olur. (Buğdaygillerden.) [L]

TRİSİKLEN i. (fr. *tricyclène*). Kim. Formülü $C_{10}H_{16}$ olan terpen; 68°C'ta erir, 153°C'ta kaynar ve kamfen'e eşlik eder.

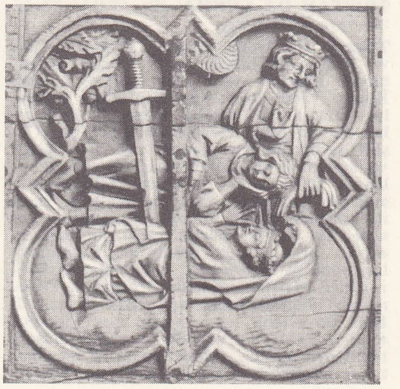

«Tristan ile Iseut» fildişi çekmece (XIV. yy.)

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

(Doymuş bir hidrokarbondur.) [L]

TRİSİLİSİK sıf. (fr. *trisilicique*). Kim. Formülünde üç silis molekülü bulunan bir silisik asit için kullanılır. (L)

TRİSİNAT i. (fr. *tricinate*). TRİNİTRO-REZORSİNAT'ın kısa adı. (L)

TRİSMEGİSTOS sıf. (yun. *tris*, üç defa ve *megistos*, çok büyük'ten). Mit. ve Esk. ed. Yunanlıların, sanatları icat eden Mısır tanrısı Thot'a verdikleri ad. || Yunanlılarda Hermes'in, Romalılarda Merkür'ün lakabı. Bk. HERMES TRİSMEGİSTOS. (L)

TRİSMUS i. (yun. *tridzein*, gıcırdamak'tan fr. k.). Patol. Çiğneyici kasların kasılmasından ötürü çenelerin sıkılması durumu. (Tetanos veya bademcik flegmonu belirtisidir.) [L]

triton

TRİSSİNO (Gian Giorgio), italyan yazarı (Vicenza 1478 - Roma 1550). Yunancayı çok iyi bilen, Aristoteles'in eserleriyle yetişmiş bir hümanistti; çağının edebiyatını şairden çok gramerci ve tenkitçi olarak büyük ölçüde etkiledi. Şiirleri soğuk ve ağırdı. *Epistola a Clemente VII* (Clemens VII'ye Mektup) [1524] adlı eserinde italyan alfabesi reformuyle ilgili düşüncelerini açıkladı. *Il Castellano* (Derebeyi) [1529] adlı diyaloğunda Dante'nin dil üstüne teorilerini ele aldı. Trajedisi *Sophonisba* (1515) kurala uygun ilk trajediydi. *L'Italia Liberata da'Gotti* (Gotlardan Kurtulan İtalya) [1547-1548] ise Ariosto'nun serbest düşünüşüne karşı Aristoteles'in kuralları üstüne kurulmuş bir destan havasındaydı. Komedisi I *Simillimi* (1548), Plautus'un ve eskiçağ komedisinin bir taklididir. (L)

TRİSTAM veya **TRİSTAO** (Nuno), portekizli denizci (öl. Rio de Oro 1447). 1440'ta Lizbon'dan yola çıktı, Büyük Sahra'da biraz ilerledikten sonra, denizyoluyle Beyaz Burun'a kadar gitti. Bu gezi, kralın ikinci oğlu Gemici Enrique'nin, papa V. Nicolaus'tan, portekiz uyruklu denizcilerin Afrika'da keşfedecekleri yerlerin Portekiz'in sayılmasını emreden bir ferman almasını sağladı. Nuno Tristam ikinci gezisinde (1443) Arguin adasına vardı. Üçüncü gezisinde, Rio de Oro'yu keşfetmeğe çalıştığı sırada öldürüldü. (L)

TRİSTAN (Flore TRİSTAN MORCOSO, **Flora** — denir), feminizm*in Fransa'daki öncüsü (Paris 1803-ay.y. 1844). Ressam ve taşbasmacı Andre Chazal'in karısı ve ressam Gauguin'in büyükannesidir. (L)

TRİSTAN DA CUNHA, Güney Atlas okyanusunda Britanya'ya bağlı takımadalar, Ümit burnuna 2 850 km, rio de la Plata'ya 4 000 km uzaklıkta. Topluluk adını en büyük adasından (98 km^2) alır. 2 000 m'yi bulur; adanın çevresinde denizin derinliği 3 000-4 000 m kadardır. Adalarda 1817-1961 arasında ingiliz ve amerikalı gemicilerin soyundan gelenler yaşardı. 1942'de önemli bir meteoroloji istasyonu kuruldu. Adalarda yaşayan 281 kişi, balıkçılık (istakoz konserveciliği), küçükbaş hayvancılığı, patates, elma ve şeftali tarımıyle geçiniyordu. 1961'de yanardağın tekrar faaliyete geçmesi üzerine ada halkı başka yerlere nakledildi, fakat büyük kısmı sonradan geri döndü. 1508'de adaları bulan portekiz denizcisinin adını taşıyan Tristan da Cunha adaları 1816'tan beri İngiltere'nindir ve Saint-Helene'e bağlıdır. (L)

TRİSTAN DA CUNHA. Bk. CUNHA (Tristao veya Tristan *da*).

Tristan ile İseut, ortaçağ efsanesi; XII. ve XIII.yy.da birçok dilde kaleme alınan birçok manzum veya nesir nüshası vardır. Küçük yaşta korsanlar tarafından kaçırılan Tristan de Leonois, Cornwall kralı olan amcası Marc tarafından büyütülür. Çeşitli serüvenlerden sonra İrlanda'ya gider ve amcası Marc adına sarışın İseut'ye evlenme teklif eder. İseut'yü krala getirir, ama bir yanlışlık sonucu içtiği iksir, İseut ile arasında büyük bir aşkın doğmasına yol açar. İki sevgili büyük saygı ile bağlandıkları kral Marc'ı aldatırlar. Pişmanlıklar, yeniden birleşmeler, ayrılmalar birbirini izler. Tristan, Küçük Bretagne'a (Penmarch bölgesi) kaçar ve orada beyaz elli İseut ile evlenir, ama sarışın İseut'yü unutamaz. Ciddî bir şekilde yaralanıp hayatı tehlikeye girince, sadık dostu Kaherdin'i sarışın İseut'yü aramağa gönderir. Haberci, sarışın İseut'yü beyaz yelkenli bir gemiyle getirir. Ama öbür İseut, kıskançlıktan Tristan'a yelkenin siyah olduğunu söyler (siyah yelken, anlaşmaya göre İseut'nün gelmediğini gösterecektir). Tristan son nefesini verir. Sarışın İseut, gemiden iner ve iki âşık ölümde birleşirler. Kelt ülkesinde (Galler veya Cornwall'de) ortaya çıkan bu efsane, XII.yy. sonunda şair Béroul ve Thomas tarafından yazılmış ve bütün Avrupa'da olağanüstü bir ilgi görmüştür. (L)

TRİSTAN L'HERMİTE (François, — denir), fransız yazarı (Soliers şatosu, Marche 1601'e doğr.-Paris 1655), Verneuil markisi Henri de Bourbon'un nedimi. Bir düello sonucunda İngiltere'ye kaçmak zorunda kaldı. Affa uğradıktan sonra Orléans dükünün, daha sonra Guise dükünün hizmetine girdi. Soylu kişiliği ve yeteneğiyle çağdaşlarının hayranlığını kazandı. Başlıca şiir kitapları: *Plaintes d'Acante* (Acante'ın Yakınmaları) [1633], *Les Amours de Tristan* (Tristan'ın Aşkları) [1638], *La Dyre du Sieur Tristan* (Tristan'ın Rebabı) [1641], *Les Vers Héroïque* (Kahramanlık Mısraları) [1648]. Ayrıca roman şeklinde ilgi çekici bir otobiyografya (*Le Page Disgracié* [Gözden Düşen Nedim], 1642) ve *Les Plaidoyers Historiques* (Tarihî Savunmalar) [1643] adlı bir eser yazdı. Ama en çok tiyatro eserleri (trajediler) ile tanındı: *Marianne* (1636), *Penthée* (1637), *La Mort de Sénèque* (Seneca'nın Ölümü) [1645], *La Mort de Crispe* (Crispe'in Ölümü) [1645], *La Mort du Grand Osman* (Büyük Osman'ın Ölümü) [1656]. (L)

Tristan ve İsolde, 3 perdelik opera; şiir ve müzik: R. Wagner. 1865'te Münih Krallık tiyatrosunda, 1866'da Bayreuth'ta temsil edildi. 1894'te Brüksel'de, 1900'de Paris'te oynandı. Librettosu, Béroul ve Thomas'ın aktardığı bir kelt efsanesinden alınmıştır. Kral Marke (Marc) ile evlenmek üzere deniz yolculuğuna çıkan İsolde, Tristan'a eski dargınlıkları unutmasını söyler. Bu barışmanın teminatı olan ölüm iksirini, Brangaene aşk iksiriyle değiştirir; böylece kaderin tutsağı olan gençler birbirlerine aşklarını açıklarlar. Bir gece avında Marke, Tristan ile Tsolde'yi birlikte yakalar; Tristan, kendilerini ele veren hain Melot'nun kılıcıyle ağır yaralanır. Seyisi Kurwenal tarafından ıssız Kereol adasına götürülür ve orada İsolde'yi beklemeğe başlar; ama onları ancak ölüm birleştirir. Wagner'in büyük bir tutku ile yazdığı bu aşkın, acı ve ölüm şiirinin müzikli dram tarihinde eşsiz bir yeri vardır. Olay, daha çok kahramanların iç dünyasında gelişir. Anlatma üslûbunda kullanılan müzik dili, kromatik tarzdan büyük ölçüde yararlanmıştır. Eserin en ünlü kısımları, prelüd ve İsolde'nin ölümü, 3. perdenin prelüdü, 2. perdedeki düetto ve kral Marke'nin yakınmasıdır. (L)

TRİSTAO DE ATHAYDE (Alceu Amoroso LİMA, — denir), brezilyalı yazar (Rio de Janeiro 1893). Edebiyat tenkitleri ve denemeleri Brezilya edebiyat çevresini büyük ölçüde etkiledi. (L)

TRİSTEARİN i. (fr. *tristéarine*). Kim. Gliserinin stearik triesteri. *Eşanl.* STEARİN. (L)

TRİSÜLFÜR i. (fr. *trisulfure*). Kim. Molekülünde üç kükürt atomu bulunan sülfür: *Fosfor trisülfür.*

— ANSİKL. Bazı *trisülfür*'ler tedavide kullanılır: kıl dökücü kremlerin bileşimine giren arsenik trisülfür veya orpiment (sarı zırnık); potasyum trisülfür, sodyum trisülfür, kalsiyum trisülfür. (L)

TRİŞİN i. (fr. *trichine*). İpsiler cinsinden bir iplik solucan; bir türü insanda asalak olarak yaşar ve trişinoz hastalığını meydana getirir. (*Trişinidae* familyası tipi). || *Trişin hastalığı*, organizmada trişinlerin bulunmasından ileri gelen ve bağırsaklarla kaslarda beliren parazitli hastalık. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Parazitol. *Trişin*'ler, insan ve domuz, köpek, kedi, ayı gibi memelilerin incebağırsağında bulunan bir asalaktır. Dişi trişin bağırsak çeperine girerek yumurtlar ve bunlardan embriyon çıkar. Embriyon ya lenf yolları veya kapı toplardamarı yoluyle kalbe gider, oradan özel bir yetenekle, çizgili kaslara, daha çok diyaframa, kaburgalararası kaslara, boğaz ve göz kaslarına gidip yerleşir. Embriyon kendi üzerine helezon şeklinde kıvrılır ve çevre dokularından yaptığı bir kiste bürünür. Canlılığını yıllarca korur. Trişinli domuz eti trişin hastalığının başlıca sebebidir.

● İnsan, domuz kaslarında bulunan trişin kurtçuklarını yemekle *trişin hastalığı*'na tutulur. Değişik bir kuluçka süresinden (3 ilâ 20 gün) sonra trişin hastalığı önce bağırsaklarda belirir; hastalığın bu birinci evresinde dişi trişinler bağırsak mukozasını sarar ve koleraya benzer bir ishale sebep olurlar; ateş 40°C'a yükselir. Bunlardan oluşan kurtçuklar daha sonra kaslara yayılır. Kaslar ağrır, çoğu zaman yüzde ve gözkapaklarında ödemler görülür. Ateş hep yüksektir. Kist evresi üçüncü haftada başlar; kaşeksi son derece ilerler; akciğer ve deri komplikasyonları sık görülür. Tedavi, trişinleri bağırsaktan dışarı atmak amacıyle solucan düşürücü ilâçlar vermekten ibarettir. Önleyici korunma, domuzların sağlık kontrolunu yapmak ve özellikle az pişmiş veya çiğ etleri yemekten kaçınmakla olur. Tuzlama ve tütsüleme, embriyonları öldürmez. (L)

TRİNİŞİNOSKOP i. (fr. *trichinoscope*). Birleştirilmiş bir projeksiyon âleti ile bir mikroskoptan meydana gelen ve domuz etinde trişin bulunup bulunmadığını araştırmak için kullanılan âlet. (L)

TRİŞÖR i. (fr. *tricheur*). Oyunda (özellikle pokerde) hile yapan kimse. (M)

TRİTAGONİSTES i. (yun. *tritos*, üçüncü ve *agonistes*, şampiyon'dan). Esk. Yun. Yunan trajedilerinde üçüncü rolleri oynayan aktör. (L)

TRİTAN, TRİTANOL, TRİTİL i. (fr. *tritane, tritanol, trityl*). Kim. *Eşanl.* TRİFENİLMETAN. TRİFENİLKARBİNOL. TRİFENİLMETİL. (L)

TRİTERYUM i. (fr. *tritérium*). Kim. Bk. TRİTYUM.

TRİTHEMİUS (Johannes HEİDENBERG — denir), alman ilâhiyatçısı ve tarihçisi (Trittenheim, Trier yakınları 1462-Würzburg 1516). Benediktin tarikatına girdi (1482), önce Sponheim, sonra Würzburg piskoposu oldu. Kendi kendini yetiştirdi ama, bilgisi biraz yüzeyseldi; 52 eser bıraktı. (L)

TRİTHRİNAX i. Güney Amerika palmiyesi; Côte d'Azur'de parklarda yetiştirilir. (L)

TRİTİCUM i. Buğdayın ilmî cins adı. (L)

TRİTİYONİK sıf. (fr. *trithionique*). Kim. Formülü $H_2S_3O_6$ olan asit için kullanılır. Bk. TİYONİK. (L)

TRİTOKORİT i. (fr. *tritochorite*). Miner. Tabiî kurşun, bakır, çinko arsenyat ve vanadat. *Eşanl.* MOTTRAMİT. (L)

TRİTOMA i. Zambakgillerden Afrika'da yetişen bitki; bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir; çiçekleri sarı veya kırmızı renkli ve turuncu beneklidir. *Eşanl.* KNİPHOFİA. (L)

TRİTOMİT i. (fr. *tritomite*). Miner. Tabiî toryum, itriyum ve kalsiyum borosilikat; altıgen sistemde billûrlaşır. (L)

TRİTON i. (fr. *triton*). Müz. Üç tam tondan meydana gelen aralık. (*Diabolus in musica* [müzik şeytanı] adı verilen ve aralıkların en uyumsuzu sayılan bu aralık, özellikle Rönesans müzikçileri tarafından çok sıkı kurallara bağlanmıştı. Armonide, triton, özellikle adını taşıdığı «aykırı bağlantı»da bazı tedbirler gerektirir.) *Eşanl.* ARTIK DÖRTLÜ. (LM)

TRİTON veya **TRİTERON** i. (fr. k.). Nükl. Bir proton ve iki nötrondan meydana gelen trityum çekirdeğine verilen ad. (Sunî olarak elde edilen bu çekirdek radyoaktiftir.) [L]

TRİTON i. (fr. *triton*). Zool. Su semenderi. Bk. SEMENDER. (L)

TRİTON. Yun. mit. Deniz tanrısı, Hesiodos'a göre Poseidon ile Amphitrite'nin oğlu. Fenike asıllı olduğu sanılır; efsanelerde bazen bilge ve iyiliksever, bazen korkunç bir tanrı olarak gösterilir. Poseidon ve Amphitrite ile birlikte Trablus kıyılarında olduğu söylenen bir denizaltı sarayında o-

turudu. Gelecekten haber verme yeteneği vardı. Başlıca simgesi, sivri ucu koparılarak boru gibi kullanılan büyük bir deniz salyangozu kabuğu idi. Bu kabuk dünyanın öbür ucundan duyulacak kadar keskin ses çıkarırdı. Triton'un Nereis'lerle birçok macerası oldu, kendisinden Hesperis'lerin (Hesperides) sırrını öğrenmek isteyen Herakles ile dövüştü ve Tanagra'da, şarabın etkisi ile Dionysos'a yenildi. Alt kısmı balık kuyruğu biçiminde sakallı bir insan olarak temsil edilirdi. M.Ö. IV. yy.dan sonra Triton'un torunları olan ve dalgaları kişileştiren birçok Triton'un varlığı kabul edildi.

— İkonogr. Herakles'in Triton ile dövüşmesi, Akropolis'in «kırmızı alınlık» adı verilen arkaik alınlığında işlenmiştir (Atina). Triton'lar, Nereis'lerle beraber, ellerinde zıpkın, deniz boruları üfleyerek, Poseidon veya Amphitrite'nin maiyetini meydana getirir ve bazen arabalarını çekerler: siyah figürlü vazolar, iki kulplu Tiren (Tyrrenia) vazoları (Berlin), Neptunus tapınağının frizi (Münih), heykelli taş mezarlar ve modern çağda çeşme motifleri (Masumlar Çeşmesi'nden getirilen Jean Goujon'un yaptığı alçak kabartma, Louvre). [L]

TRİTON, Neptün*ün uydusu; 10 ekim 1846'da, Liverpool yakınlarındaki Starfield'de W. Lassell tarafından gezegenin keşfinden hemen sonra bulundu. (L)

TRİTONALİA i. Murex'e yakın, öndensolungaçlı, karındanbacaklı yumuşakça. (Bütün denizlerde yaygın olan tritonalia'-lar diğer yumuşakçaların kavkılarını delerek onları yiyen yırtıcı hayvanlardır. Batı Avrupa'da istiridyenin en tehlikeli düşmanları *Tritonalia erineceus* ve *Murex-brandaris*'tir.) [L]

TRİTONİA i. Güney Afrika'da yetişen bitki; yaprakları süsen yaprağına benzer, çiçekleri parlak renkli ve salkım halindedir. (Birçok türü MONBRETİA adıyle bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Süsengillerden.) [L]

TRİTONİA i. Sümüklüböceğe benzeyen, kavkısız, arttansolungaçlı yumuşakça; sırt kısmının iki yanında paralel iki çizgi halinde dizili çalı görünüşünde pek çok solungaç bulunur. (Denizlerin çoğunda, enginlerde yaşar.) [L]

TRİTRİVA, Madagaskar'da göl, Antsirale (Tananarive ili) yakınında. Derinliği 160 m olan göl, eski bir kraterin dibindedir; birçok efsanede adı geçer. (L)

TRİTTYARKHOS i. (yun. *trittus,* üç ve *arkhos,* şef'ten). Esk. Yun. Bir trittyarkhos'un başkanı. (L)

TRİTTYS i. («üç» anlamında yun. k.). Attike'de, kabileler (phulai) ile demos'lar etrafında gruplaşmış mahallî hizipleri kırmak isteyen Kleisthenes zamanında kabilenin üçte bir kısmı. (Her trittys'te birçok demos vardı; trittys'e en büyük demos'un adı verildiği sanılır, trittys, sosyal veya iktisadî bir birlikten çok, donanmanın teşkilâtlandırılmasına yarayan bir idare bölümüydü.) [L]

TRİTÜRASYON i. (fr. *trituration*). Eczc. Eriyen veya erimeyen katı bir ilâcı, seyreltmeye benzer şekilde, fakat toz halinde (laktoz) bir sıvağ içinde dağıtma işlemi. || Bu işlem sonucu meydana çıkan toz.

— ANSİKL. Eczc. *Tritürasyon,* bir etkili maddeyi toz halindeki bir sıvağın içinde dağıtmaktan ibarettir; etkili maddenin iyi dağılıp dağılmadığı, bir boyarmaddenin ilâvesiyle sık sık kontrol edilir: meselâ kodeksteki, yüzde 1'lik dijitalin tozu, karmenle boyanır. Homeopatik eczacılıkta çözünmeyen maddelerin seyreltilmesi için tritürasyon uygulanır. (L)

TRİTYLODON i. Memeli hayvan özelliği gösteren fosil sürüngen. (Güney Afrika'da triyas tabakasında bulunan bu hayvanın azı dilşerinin üzerinde üç sıra tümsecik bulunur.) [L]

TRİTYUM veya **TRİTERYUM** i. (fr. *tritium* veya *tritérium*). Kim. Çekirdeği bir proton ile iki nötrondan meydana gelen radyoaktif hidrojen izotopu $\left(H^{3}_{1}\right)$ [sembolü T].

— ANSİKL. 1937 Yıllarında bir ingiliz grubu tarafından bulunan ve Amerika'da atom pillerinde bol miktarda üretilen *trityum* radyoaktiftir; negatif elektronlar yayarak ve geriye helyum bırakarak, otuz yıllık bir yarılanma süresiyle bozunur. Elde edilmesi için en çok kullanılan metot lityumun nötronlarla bombardımanıdır. Trityum, T_2O suyu vererek oksijen içinde yanar (trityum oksit suyu, normal sudan biraz daha yoğundur) ve biyolojide, trityumun radyoaktifliği sayesinde, metabolizması kolay incelenen organik bileşikler meydana getirir.

Günümüzdeki uygulamalarından biri de, yeteri kadar hızlandırılmış protonlarla bombardıman edilen trityum çekirdeğinin (triton),

$$T^{3}_{1} + H^{1}_{1} \rightarrow He^{4}_{2}$$

nükleer tepkimesine göre helyum haline dönüşmesidir. Büyük bir enerji açığa çıkaran bu dönüşüm, trityumun çok pahalı olması sebebiyle «hidrojen bombası»nda kullanılabilir ve uranyum veya plütonyumun fisyonuyle gerçekleştirilebilir; fisyon, protonlara yeterli hızları sağlar. (L)

TRİUMVİR i. (*tres,* üç ve *vir,* erkek'ten lat. k.). Rom. tar. Görevlerini iki meslekdaşıyle bölüşen, yani üç kişilik bir kurula katılan yüksek görevli.

— ANSİKL. Roma'da üç üyeli çeşitli komisyonlar vardı: ölüm kararlarını uygulamakla görevli *triumviri capitales,* kutsal şölenlerle görevli *triumviri epulones,* para basmakla görevli ve para türlerinin ayarından sorumlu *triumviri monetales.* Ayrıca belli sürelerle olağanüstü görevlere tayin edilen triumvir'ler bulunuyordu. Cannae bozgunundan sonra, devlete yeni kaynaklar sağlamakla görevli triumvirler tayin edildi. Başka triumvirler de tarım kanunlarını uygulamak ve koloniler kurmakla görevlendirildi. Triumvirler, Cumhuriyetin son yıllarında Roma'da, iktidarı ele geçirdiler. Bk. TRİUMVİRLİK. [L]

TRİUMVİRA i. (lat. *triumviratus* > fr. *triumvirat*). Bk. TRİUMVİRLİK.

TRİUMVİRLİK i. (lat. *triumviratus*). Triumvir'in görevi. || bu görevin süresi. || *Teşm. yol.* Üç muhteris insanın, idareyi ele geçirmek için meydana getirdiği ortaklık.

— ANSİKL. Roma cumhuriyeti devrinde iki *triumvirlik* vardı. Birincisi Sezar, Pompeius ve Crassus arasında kuruldu; bu triumvirlik ancak, üç hasis insan arasında yapılmış (M.Ö. 60) bir ittifaktı. Crassus ölünce (M. Ö. 53), Pompeius ile Sezar düşman oldular ve sonunda iktidar Sezar'ın elinde kaldı. M.Ö. 43 yılında Octavianus, Antonius ve Lepidus tarafından kurulan ikinci triumvirlik, dünya yönetimini bölüşen ve sınırsız yetkilerden yararlanan gerçek bir yüksek görevliler topluluğuydu. Üçü de aralarında eşitti; her biri kendi topraklarında kanunlar yapıyor ve para basıyordu: Batı'da Octavianus, Doğu'da Antonius, Afrika'da Lepidus. İkinci triumvirliğin sonu da birincisi gibi oldu: önce Aemilius Lepidus ortadan kaldırıldı, sonra Antonius Actium'da yenildi (M.Ö. 31); Octavianus tek hükümdar olarak kaldı. (L)

TRİVANDRAM veya **TRİVANDRUM,** Hindistan'da şehir, Kerala'nın merkezi, Umman denizi kıyısında, Komorin burnunun 80 km kuzeybatısında; 302 600 nüf. Geleneksel tahta ve fildişi oymacılığıyle geçinen çok eski bir el sanatları merkezi olan Trivandram kısa süre önce gelişmiştir; şehirde şeker rafinerileri kurulmuştur; ayrıca Gatlar'daki tarım işletmelerinde yetiştirilen kauçukları ve kıyıdan çıkarılan monazitli ve ilmenitli kumları işleyen tesisler vardır; dokuma fabrikası, ecza malzemeleri fabrikası. Bir üniversite merkezi olan Trivandram, malayalam dilinin başlıca kültür merkezlerindendir. XVIII. yy.dan kalma kaledeki Vişnu tapınağını birçok hacı ziyaret eder. (L)

Trivellino, italyan komedisinin kahramanlarından. Paris'te ilk defa XVII. yy.da yaratıldı. Daha az ince ama, kötülüğü biraz daha fazla bir Arlecchino'yu andıran bir uşaktır. Domenico Locatelli, 1663'e doğru bu rolü Comédie-İtalienne'de başarıyle oynadı. —Trivellino'ların ikincisi; bu rolü, Toulouse, Montpellier, Venedik, Milano, Parma, Mantova, Cenova ve Paris'te Régent topluluğuyle oynayan ve Dominique adıyle tanınan Françesco Biancolelli'dir (doğ. 1680). [L]

TRİVER i. (tes. edil. ad.). Aralarında birer milimetrelik iki hava tabakası bulunan üç cam yaprağından meydana gelen ve tecrit malzemesi olarak kullanılan prefabrike cam. (L)

TRİVİA i. Üzeri enlemesine çukur çizgili, öndensolungaçlı, karındanbacaklı küçük yumuşakça; Avrupa'nın Atlantik kıyılarında çok bulunur. (*Cypreidae* familyasından.) [L]

TRİVİUM i. («*üç yol*» anlamında lat. k.). Üç liberal sanat (gramer, belagat, diyalektik) grubu; ortaçağ üniversitelerinde trivium, quadrivium'dan önce okutulurdu. (L)

TRİVİYAL sıf. (fr. *trivial*). Mat. Alışılmamış özel bir nitelik gösteren bir büyüklük veya âdi ve çoğu zaman faydasız sayılabilecek kadar apaçık, besbelli görünen bir bağıntı için kullanılır. (Tamsayılar cümlesinde, *a, a*'nın triviyal bir bölenidir. E cümlesinde, ∅ boş cümlesi ve E cümlesinin kendisi iki triviyal alt cümledir. Lineer homogen bir denklem sisteminde, bütün bilinmeyenlerin sıfır değerini aldığı çözüm, triviyal bir çözümdür.) [L]

TRİVİYUM i. (lat. *trivium*). Zool. Denizhıyarlarında vücudun karın kısmı; karın ışınsal damarı, yan ve karın radyus ve radyus araları bu kısımda bulunur. (L)

TRİVULZİO (Giangiacomo), **Vigevano** markisi, Fransa mareşali (Milano 1448-Arpajon 1518). Kondotiyere idi. Galeazzo-Maria Sforza ile birlikte Kamu yararı birliğine karşı Louis XII.'nin (1465), sonra da Napoli kralı Ferdinando di Aragon'un yardımına gönderildi. Ludovico Sforza'nın gözünden düştü ve Napoli'ye sığındı; sonra Charles VIII'in hizmetine girdi. 1499'da Fransa mareşalliğine yükseldi; Milanese valisi oldu. Novara'da Ludovico Sforza'yı esir aldı ve Marignan zaferinin kazanılmasında önemli rol oynadı (1515). [L]

TRİYAK i. (önek *tri* ve ing. *alternative current* kelimelerinin baş harflerinden *triac*). Elektron. Bir tek kumanda elektrodu olan iki yönlü elektronik eleman. (Triyak, «ters» yerleştirilmiş iki tiristora eşdeğerdir, Triyak'ın elektrotları arasındaki iletkenlik, uygulanan gerilim yönünde, kumanda elektroduna uygulanan pozitif veya negatif kumanda akımı yardımıyle elde edilir.) [L]

TRİYANGÜLASYON i. (fr. *triangulation*). Topogr. Bk. NİRENGİ.

TRİYAS («üçlü grup» anlamında yun. k.). Jeol. Mezozoik çağın (İkinci zaman) ilk dönemi.

— ANSİKL. Triyas —190 ile —150 milyon yıl arasında uzanır. Permiyen ile Liyasın arasındadır. Bu dönemde flora ve favna belirgin bir şekilde yenilenmiştir. Denizlerde ammonitler ortaya çıkmıştır. Bazı sürüngenler nitelikleri bakımından memelilerin

TRİVELLİNO
Arsenal kütüphanesi, Paris

Giangiacomo
TRİVULZİO
XVI. yy. gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

Jiri TRNKA

«Prens Bayaya»

öncülüğünü yapar. Orta Almanya ve Lorraine'de Triyas şu üç arazinin arka arkaya sıralanmasıyle nitelenir: alacalı kumtaşı, kavkılı kireçtaşı (veya müşelkalk) ve alacalı marn (veya köyper). Yalnız müşelkalk deniz menşelidir; öteki ikisiyse çoğunlukla karasal veya göl menşelidir. Bu bütün, kaya tuzu ve alçıtaşıyle *germen fasiyesli Triyas*'ı tanımlar.

Güneyde, bugünkü Alpler'in yerinde ve Akdeniz bölgelerinde marn, kireçtaşı, dolomit (Tyrol dolomitleri) oluşukları çökelmiştir; bu oluşuklar beş kata ayrılan alp *fasiyesli Triyas'ı* niteler: aşağıdan yukarıya doğru Verfeniyen, Virgloriyen, Ladiniyen, Karniyen, Noriyen.

germen fasiyesi	alp fasiyesi	MİLYON YIL CİNSİNDEN YAŞ
		150
	Noriyen	
		155
köyper	Karniyen	
		160
	Ladiniyen	
		165
müşelkalk	Virgloriyen	
		175
alacalı kumtaşı	Verfeniyen	
		190

(L)

TRİYASİK sıf. (fr. *triasique*'ten). Jeol. Triyasa ait: *Triyasik araziler. Triyasik sistem.* (L)

TRİYO i. Bk. TRİO.

TRİYOT i. ve sıf. (önek *tri* ve fr. *électrode* kelimesinin soneki *-ode* > fr. *triode*'-dan). Üç elektrotlu lamba.

— ANSİKL. 1906'da Lee de Forest* tarafından icat edilen *triyot*, elektron yayan bir akkor katot*tan, elektron akısının şiddetini ayarlayan bir ızgara*dan ve katottan yayılan elektronları çeken yüksek gerilimde bir anot*tan meydana gelir. Radyoelektriğin ve özellikle elektroniğin gelişmesi, triyodun icadıyle başlamıştır. Bk. LAMBA. (L)

general TROCHU

TROÇKİ

TRİZOMİ i. (fr. *trisomie*). Biyol. Biri ekstra olmak üzere aynı tipte üç kromozomu bulunan (2 N+1) hiperdiploit organizmanın durumu. (Organizmada değişik tipte iki ekstra kromozom bulunursa [2 N + 1 + 1] organizmanın durumu tetrazomi değil çifte trizomidir. 21'inci kromozomdaki trizomi mongolizme sebep olur.) [L]

TRNAVA, Çekoslovakya'da (Batı Slovakya bölgesi) şehir, Bratislava'nın kuzeydoğusunda; 26 800 nüf. Gotik ve barok üslûbunda kiliseler; XIV. yy.dan kalma sur yıkıntıları. Bir üniversitenin (1635) ve XVIII. yy.da kurulan Bilginler derneğinin merkezi. Atom santralı. (L)

TRNKA (Jiri), çek desinatörü ve karton filim yönetmeni (Pilzen 1912 - Prag 1969). Ressamdı. Genç yaşta kuklalarla ilgilendi ve 1936'da bir kukla tiyatrosu kurdu. 1945'ten sonra sinemaya yöneldi, Prag Karton Filim stüdyolarının müdürlüğüne getirildi. Eserleri karton filim ve kukla filimlerinden meydana gelir. Trnka, bazen bu iki tekniği birleştirmeyi de denemiştir. Kurduğu okul, karton filim yapan ülkeler arasında Çekoslovakya'nın birinci sırayı almasını sağladı. Başlıca filimleri: *Çek Yılı* (1947), *Atom Kavşakta, Yaylı Şeytan, Bülbül ve Çin İmparatoru* (1948), *Prens Bayaya* (1950), *Sirk* (1951), *Eski Çek Efsaneleri* (1953), *Aslan Asker Şvayk* (1954), *Bir Yaz Gecesi Rüyası* (1959). *El* (1965). Filimlerinin şiirli tekniği de ilgi çekicidir. (L)

Troades (*Truvalı kadınlar*), Euripides'in trajedisi (M.Ö. 415). Piyesin konusu, Truva'nın Yunanlılar tarafından alınmasından sonra, kraliçe Hekube ve öbür prenseslerin başına gelen felâketlerdir. Bu, bir trajediden çok, bir çeşit dokunaklı tablolar dizisidir; tablolarda Kassandra, Andromakhe, Helena ve özellikle Hekube canlandırılmıştır; her sahnede bulunan Hekübe, trajedinin birliğini sağlar. —Latin trajedisi yazarı Seneca, Euripidés'in piyesini aynı adla taklit etmiş, Racine de *Andromaque* trajedisinde *Troades*'ten ilham almıştır. (L)

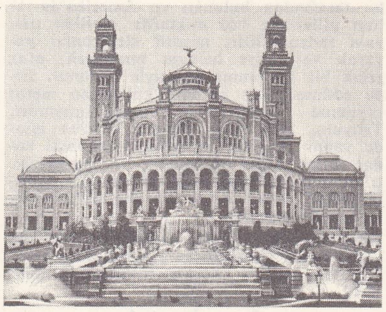

Trocadero sarayı

TROAS. Esk. coğ. Anadolu'nun kuzeybatı kısmı, Propontis, Hellespontos, Ege denizi ve İda dağı arasında; Scamandra ile Simois tarafından sulanır. Merkezi, *Truva*. (L)

TROCADERO, İspanya'da kasaba, Andalucia'da (Cadiz ili), Puerto Leal'den gelen kanalın Cadiz limanına döküldüğü yerde. Luis ve Matagorda hisarlarıyle korunan, kasaba 1823 ağustosunda fransız birliklerine teslim oldu. (L)

Trocadero sarayı, Paris'te 1878 Dünya sergisi dolayısıyle Chaillot tepesinde inşa edilen yapı; Davioud ve Bourdais tarafından yapılan Trocadero sarayının yerine 1937'de Chalillot sarayı inşa edildi. (L)

TROCHİDAE çoğl. i. Trochus ile yakın cinsleri kapsayan öndensolungaçlı, karındanbacaklı yumuşakçalar familyası. (L)

TROCHİLİUM i. Yaban arısına çok benzeyen kelebek; tırtılken kavak ve söğüt ağaçlarının köklerini ve gövdesinin dip kısmını deler. (İlmî adı *Trochilium* veya *Aegeria apiforme*. Pulkanatlıların *sesiidae* veya *aegeridae* familyasından.) [L]

TROCHİLUS i. Kolibrigillerden sinek kuşu. (En iyi bilinen türü yakut gerdanlı *Trochilus colubris*'tir.) || İlkçağda birtakım bataklık kuşlarına verilen ad; o zamanki inanca göre bu kuşlar zekâları sayesinde, Mısır'da timsahların ağzındaki balçık böceklerini temizleyerek beslenirdi. (L)

TROCHO — veya TROKO —, yun. *trokhos*, tekerlek'ten alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

TROCHOCYSTES i. Soyu tükenmiş cystidae sınıfından derisidikenli hayvan; elips biçimindeki gövdesine Avrupa'da kambariyen tabakalarında rastlanır. (L)

TROCHODENDRON i. Japonya'da yetişen ağaççık. (Basit yaprakları sürgünlerin ucunda çepeçevre yer alır. Çiçeklerinde bürüm yok, fakat erkek organ sayısı pek çoktur. Bu cinsin bir tek türü bilinmektedir; manolyagillere yakın özel bir familya sayılır. Ranales takımından.) [L]

TROCHOİDEA i. Beyazımsı, genellikle kabarık çizgi halinde kat kat sarımlı, konik kavkılı salyangoz; Akdeniz çevresindeki ülkelerde bulunur; bazen TROCHULA veya TROPIDOCOCHLIS adlarıyle de gösterilir. (L)

TROCHOMORPHA i. Ariophantidae familyasından salyangoz. (Pek çok türü bulunan bu hayvanlar Asya'nın batısında [Hindistan, Güney Çin]. İndonezya takımadalarında ve Pasifik adalarında yaşar.) [L]

TROCHU (Louis Jules), fransız generali (Le Palais, Belle-Île-en-Mer 1815 - Tours 1896). Prens Louis Napoléon'un yaverliğini yaptı. İmparatorluğa karşı oy kullanmasına rağmen albaylığa yükseltildi ve Kırım'da Saint - Armaud'un yaveri 1854'te de general oldu. Sivastopol'da yaralandı; *L'Armée Française en 1867* (1867'de Fransız Ordusu) adlı tenkidi gözden düşmesine yol açtı. Paris askerî valisi oldu (ağustos 1870). 4 Eylül devriminin başarıya ulaşmasına göz yumdu ve Millî Savunma hükûmetinin başbakanlığını kabul etti. Birliklerinin değerine güvenmediğinden teslim olmamağa karar vermekle beraber şehrini savunmamağa pek çaba harcamadı. Paris Askerî hükûmetini general Vinoy'ye bıraktı (22 ocak 1871). Sekiz idare bölümünden milletvekili seçildi, merkez sağda yer aldı, *L'Armée Française* (Fransız Ordusu) adlı eserini yayımladı (1879) ve hatıralarını yazdı. Hatıraları, *Oeuvres Posthumes* (Ölümünden Sonra Yayımlanan Eserler) başlığı altında yayımlandı (1896). [L]

TROCHUS i. Öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça. (Sıcak denizlerde, özellikle Hint okyanusu ile Okyanusya denizlerinde yaşar. Kavkısı yüksek sarımlı, konik biçimde ve son sarımı köşelidir; kabuğu kalın, sağlam, pütürlü ve yalnız iç kısmı sedeflidir. İkinci zaman tabakalarından itibaren fosil olarak bulunur. *Trochidae* familyasının örnek tipi.) [L]

TROCTOMORPHA çoğl. i. Psocoptera takımından kitap bitlerini (*liposcelis*) kapsayan böcek alttakımı. (L)

TROÇKİ (Leyb [Lev] Davidoviç BRONŞTEYN, — denir), rusça **Trotskiy**, sovyet siyaset adamı (Yanovka, Ukrayna 1879 - Coyoacan [Mexico], Meksika 1940). Küçük bir burjuva yahudi ailesindendi; Odessa'da hukuk okudu ve devrimcilere katıldı. 1898'de tutuklandı, Sibirya'ya sürüldü (1900) ve *Troçki* (Trotskiy) takma adıyle İngiltere'ye kaçtı. Londra'da Lenin ve Plehanov ile dostluk kurarak *İskra* (Kıvılcım) dergisinde çalıştı. Brüksel (1902) ve Londra (1903) sosyal-demokrat kongrelerinde menşeviklerin tarafını tuttu. Rusya'ya döndü (1905), Petersburg sovyetinde etkin bir rol oynadı, aralık ayında tutuklanark tekrar Sibirya'ya sürüldü. Oradan hemen kaçtı ve Avusturya'ya gitti. Viyana'da (1908) *Pravda* gazetesini çıkardı (daha sonra bu gazeteyi Lenin yeniden yayımlamağa başladı). Ağustos 1914'te İsviçre'ye sığındı, savaş aleyhinde büyük çaba gösterdi; karşıt kutuplarda ve tarafsız ülkelerdeki aşırı sosyalistleri bir araya toplayan Zimmerwald (1915) konferansına katıldı; Paris'e yerleşti (1915), barışçı bir dergi yayımladı ve sınırdışı edildi (1916). Küba yoluyle New York'a gitti (ocak 1917), orada sosyalist *Noviy Mir* (Yeni Dünya) gazetesini çıkardı. 1917'de Rusya'ya dönmek istedi; bindiği gemide İngilizler tarafından tutuklandı ve Halifax'ta (Kanada) enterne edildi; geçici Rus hükûmetinin müdahalesiyle serbest bırakıldı. Petrograd'da bolşeviklerle birleşti ve Merkez komitesine seçildi (temmuz 1917); Kerenskiy tarafından kısa süre enterne edildi, Ekim devriminde önemli rol oynadı ve Lenin ile birlikte sovyetlerin önderleri arasında yer aldı.

Troçki, birinci Sovyet hükûmetinde Dışişleri bakanlığı halk komiserliğine getirildi. aralık 1917'den sonra Almanya ile yapılan Brest-Litovsk görüşmelerini yönetti; fakat kayıtsız şartsız bir antlaşma yapılmasından yana olan Lenin'in tersine, Troçki, zaman kazanmayı daha doğru buluyor, dünya çapında bir devrimin hazırlanması için savaşa devam edilmesini istiyordu; mütarekenin bozulmasından (şubat 1918) ve alman istilâsından sonra Lenin, Almanya'nın şartlarını kabul etti; Troçki, Brest-Litovsk antlaşmasını imzaladı (3 mart 1918), sonra istifa etti.

İç savaş sırasında (1918-1920), aynı zamanda ihtilâl konseyi başkanı ve savaş komiseri olan Troçki, Kızılordu'yu kurdu ve Sovyetlerin galibiyetinde başlıca rolü oynadı. Galibiyetten sonra Kolçak'ı yenen Ural Kızılordusu'nu emekçiler ordusu haline getirdi; bu deneme iyi sonuç verince aynı şeyi bütün ordulara uyguladı. «Savaş Komünizmi»nin otoriter metotlarını sürdürmek istedi ve Yeni Ekonomi'ye (NEP) karşı çıktı; Yeni Ekonomi'nin başarısızlığa uğraması üzerine XII. Kongre'de (nisan 1923) genel bir üretim planı teklif etti, fakat Politbüro'da Stalin-Zinovyev-Kamenev «troyka»sının (üçlü) muhalefetiyle karşılaştı ve bu troyka, ocak 1924'te Troçki'yi ekonomide dikkatsizlikle suçladı. Aynı ay içinde Lenin öldü. Kafkas Rivierası'nda tedavi gören Troçki, arkadaşının cenaze törenine katılmamak hatasına düştü. Ocak 1925'te savaş halk komiserliği görevinden alındı; Stalin'in

Foto. LAROUSSE

diktatörlüğünden korkan Zinovyev ile Kamenev'e dayanmak istedi; fakat üçü de Stalin'in polisi karşısında çaresiz kaldı. Stalin'i dünya ihtilâlinden caymakla suçlayan Troçki, aralık 1927'de (XV. Kongre) Komünist partisinden çıkarıldı ve Kazakistan'da Almaata'ya sürüldü. Şubat 1929'da, bir daha dönmemek üzere, sovyet topraklarından kovuldu. O tarihten sonra bir sürgün hayatı yaşadı. İstanbul'a yerleşerek *Hayatım* (Moya Jizn) [1930] ve *İstoriya Russkoy Revolyutsii* (Rus İhtilâli Tarihi) [3 cilt, 1932] adlı iki eser yazdı. 1933'te Fransa'ya gitti, Stalin aleyhtarı çalışmaları tehlikeli görülerek sınır dışı edilmesi kararlaştırıldı (1935). Norveç'e sığındı, *İhanete Uğrayan İhtilâl* ve *Stalinskaya Şkola Falsifikatsii* (Stalinci Sahtecilik Okulu) [1937] adlı iki eserini burada yazdı. Norveç'in ikamet iznini yenilemeyi reddetmesi üzerine Meksika'ya gitti, Mexico yakınındaki villasında Stalin'ciliğe karşı giriştiği mücadeleye devam etti. *Muhalefet Bülteni*'nde Stalin siyasetini suçladı; troçki'ciler bu bülteni gizlice sovyet topraklarına soktular; sosyalizmin bir tek ülkede kurulmasını amaçlayan stalin'ci teze karşı «sürekli devrim»in gerekliliğini savunan Troçki 1938'de, *bolşevik-lenin'ciler* adı verilen troçki'cilerin katıldığı IV. Enternasyonali kurdu. 20 Ağustos 1940'ta Stalin'in ajanı olduğu sanılan J. Mornard tarafından ağır şekilde yaralandı ve ertesi gün öldü. (→Bibliyo.) [L]

TROÇKİ'CİLİK i. Stalin'ciliğe karşıt olarak Troçki taraftarı bolşevik lenin'cilerin doktrini. (L)

TROELSTRA (Pieter Jelles), hollandalı sosyalist (Leeuwarden 1860 - Scheveningen 1930). Sosyal Demokrat partiyi kurdu (1894): partisi 1918 seçimlerini kazandı. Hükûmetten sekiz saat kanununun çıkarılmasını ve başka reformlar yapılmasını elde etti. (L)

TROELTSCH (Ernst), alman protestan ilâhiyatçısı, tarihçisi ve filozofu (Hannstetten 1865 - Berlin 1923). Heidelberg (1894-1914) ve Berlin'de (1915'ten sonra) profesörlük yaptı. Eserleri: *Die Absolutheit der Christentum* (Hıristiyanlığın Kesinliği) [1902], *Bedeutung des Protestantismus für die Enstehung der Modernen Welt* (Çağdaş Dünyanın Oluşumunda Protestanlığın Rolü) [1906], *Der Historismus und Seine Probleme* (Historizm ve Meseleleri) [1922], *Glaubenslehre* (Din Doktrinleri) [1925]. (L)

TROEZENA. Esk. coğ. Plinius'a göre, Anadolu'da (Karia bölgesi) Alakanda'nın güneyinde şehir. Araştırmalara rağmen kesin yeri tespit edilemedi. (M)

TROFALAKSİS i. (fr. *trophallaxis*). Bazı yetişkin böceklerle kurtçukları arasında karşılıklı besin alışverişi. (L)

TROFAMNİYOS i. (fr. *trophamnios*). Biyol. Ageniapsis cinsinden zarkanatlılarda paranukleus'u saran özel sitoplazma. (Bu sitoplazma embriyonları kaplar ve bir tohumdaki besi dokusunun evi'nden aldığı besinleri bitki taslağına iletmesi gibi embriyonlara iletir.) [L]

TROF(O)—, yun. *trophe*, besin'den alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

TROFOBLAST i. (fr. *trophoblaste*). Embriyol. Blastomerleri saran ve onları besleyen çevre tabakası. || Memelilerin yumurtasında, bölütlenme sonunda beliren embriyon kabarcığı. (L)

TROFONEVROZ i. (fr. *trophonévrose*). Patol. Sinir sisteminde kendileriyle ilgili herhangi bir lezyon olmaksızın, beslenme bozukluklarıyle beliren hastalık. (L)

TROFOPLAZMA i. (fr. *trophoplasma*). Dokubil. Hiyaloplazma veya sitoplazmanın, sadece besleyici rol oynayan kısmı. (Marinesco nöronun temel ipliksi maddesine bu adı vermiştir.) [L]

TROFOSİT i. (fr. *trophocyte*). Biyol. Başka bir hücrenin içine girerek onu beslemeğe yarayan çok girintili çıkıntılı bir hücreyi belirtmek için Holmgren'in ileri sürdüğü terim. (L)

TROFOTROPİZM i. (fr. *trophotropisme*'den). Biyol. Bk. *Yeme* YÖNELİM.

TROFÖDEM i. (fr. *trophoedème*). Patol. Beslenme bozukluklarına bağlı ödem. || *Soydan geçme kronik trofödem*, beyaz, sert, ağrısız, müzmin, özellikle bir veya iki bacakta yerleşen ve bir ailenin bireylerinde gençlik veya yeniyetmelik çağında görülen ödem. (L)

TROGİOMORPHA çoğl. i. (fr. *trogiomorphes*). Psocoptera takımından böcek alt takımı; evlerde yaşayan *Atropos pulsatorium* bu alttakıma girer. (L)

TROGİR, Yugoslavya'da (Hırvatistan) kasaba, Adriya denizi kıyısında, Split'in kuzeyinde (Trogir kanalı); 5 000 nüf. Büyük kısmı XIII. yy.dan kalma katedral (XV. yy.dan kalma dua yerleri). XV. yy.dan kalma Çipiko sarayı ve birçok güzel venedik konağı. Turistik merkez. (L)

TROGLO—, yun. *trogle*, oyuk'tan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

TROGLODİT'LER. Esk. coğ. Mısır'ın güneydoğusunda, Kızıldeniz kıyısında yerleşmiş halk. Plinius, Ptolemaios ve Strabon, Troglodit'lerden söz ederler. Strabon'a göre toprağı ekmez, kaya kovuklarında oturur ve avcılıkla geçinirlerdi. Plinius'a göre yılan de yerlerdi; belli bir dilleri yoktu, gırtlaktan çıkan birtakım seslerle anlaşırlardı. Bu efsaneler hiç bir gerçeğe dayanmaz. (L)

TROGLOFİL sıf. ve i. (fr. *troglophile*). Mağaralarda yaşamaktan hoşlanan, fakat ömrünü hep orada geçirmeyen ve mağara hayatına büyük ölçüde uyum göstermeyen canlılara ve organizmalara denir. (L)

TROGLOKSEN i. (fr. *trogloxène*). Biyol. Tabiî veya sunî mağaralarda ve yeraltı sularında tesadüfen konaklayan canlı varlık (L)

TROGNON (Auguste), fransız tarihçisi (Paris 1795 - ay.y. 1873). Sorbonne'da Guizot'ya vekâlet etti, Joinville prensinin eğitimiyle görevlendirildi (1825) ve 1848'e kadar prensin kabinesini yönetti. Claremont'da kraliçe Amélie'nin sekreteri oldu. Eserleri: *Livre des Gestes de Childebert III* (Childebert III Destanı) [1823]; *Histoire de France* (Fransa Tarihi) [1865]. (L)

TROGON i. Zool. Bk. KEMİRGENGAGALI.

TROGONTHERİUM i. Avrupa'da pleistosen tabakasında bulunan ve büyük bir kunduzun bütün özelliklerini taşıyan kemirgen fosil memeli hayvan. (L)

TROGUS POMPEİUS, latin tarihçisi (M. S. I. yy.), bir helenistik devir eserinin uyarlaması olan *Philippos Tarihleri* adlı eseri, Makedonya tarihini temel alan bir dünya tarihiydi. Bu eserin yalnız Justinus tarafından yapılmış bir özetiyle, bir özetler derlemesi günümüze kalmıştır. (L)

TROİA, İtalya'da şehir, Puglia'da (Foggia ili); 9 800 nüf. Şehir Tavoliere'ye hâkimdir. XI. ve XII. yy.dan kalma katedral. Tarım merkezi. (L)

TROİL, «Truvalılar*» denen gruba ait 1208 numaralı küçük gezegen. Bk. *Küçük* GEZEGEN. (L)

TROİLİT i. (fr. *troïlite*). Miner. Göktaşları içinde bulunan FeS formülündeki tabiî demir sülfür. (L)

TROİLOS. Yun. mit. Truvalı kahraman, Priam ile Hekube'nin en küçük oğludur. Akhilleus tarafından öldürüldü. Hikâyesi, Sophokles'in bir trajedisine ilham kaynağı oldu. (L)

Troilus ile Kressida, W. Shakespeare'in 5 perdelik oyunu (1601'e doğr.). Şiir ve acı bir alayın yer aldığı bu eserde Shakespeare, Truva savaşına katılan Homeros kahramanlarını, özellikle Yunanlıları, destanlardaki yüceliklerinden sıyırarak bütün kabalıkları, palavracılıkları ve kıskançlıklarıyle gösterir. Akhilleus tiksindirici bir kişidir, Polyksenes'i sevdiği için savaşmak istemez; Yunanlılara ihanet eden bir alçaktır, Myrmidon'lar tarafından silâhsız olarak yakalanan Hektor'u boğazlatır. Küstah ve aşağılık soytarı Thersote ordunun ciddîyetini bozar. Şair yalnız Hektor'a biraz saygı duyar. Bu genel konunun yanı sıra özel bir konu vardır. Troilus ile Kressida'nın aşkları, Priam'ın oğlu Troilus, Calchas'ın kızı Kressida'yı sever, genç kızın amcası Pandarus, iki sevgiliyi birbirine yaklaştırır. Babası tarafından Yunanlıların karargâhına çağırılan çapkın Kressida ebedî aşk yeminiyle terk ettiği Troilus'u unutarak Diomedes'e âşık olur, Troilus umutsuzluğa kapılarak ölür. (L)

TROGIR

TROİNA, İtalya'da komün, Sicilya'da (Enna ili), Simeto yakınında; 13 050 nüf. Sarp bir kayada kurulmuş olan Troina, Sicilya'nın en yüksek komünüdür. (L)

TROİS-FRÈRES, Fransa'da Montesquieu - Avantès komününde (Ariège, Saint-Girons idare çevresi) yer, Saint-Girons'un kuzeydoğusunda. Kont Begouen'in üç oğlu tarafından bulunan ve Tarihöncesinden kalma (Orta magdalenyen) önemli gravür ve resimler kapsayan mağaralar. Başlıca eserler, bir rengeyiği boynuzunu taşıyan adam («büyücü») tasviri yanında, «tapınak»ın duvarlarını meydana getiren birçok panoda toplanmıştır. (L)

TROİSİER (Emile), fransız hekimi (Sevigny, Ardennes 1844-Paris 1919). Başhekim, fakültede öğretim görevlisi ve Tıp akademisi üyesi oldu. Mide kanserinde köprücükaltı lenf düğümlerinin şişmesi (*Troisier düğümü*), tifodan ileri gelen menenjitler, lenf yolları kanserleri üstüne çalışmaları önemlidir. (L)

TROİSİER (Jean), fransız hekimi (Paris 1881-ay.y. 1945), Emile Troisier'nin oğlu. Paris'te başhekim (1921), deneysel tıp agrejesi (1932) ve Pasteur enstitüsünde servis şefi oldu; 1938'de tüberküloz kliniği profesörlüğüne getirildi. Araştırmalarındaki seçmecilik (*Études Expérimentales Récentes sur les Maladies İnfectieuses* [İntanî Hastalıklar Üstüne Yeni Deneysel İncelemeler], 1935), gözlemcilik yeteneği (*Étude de la Primo- Infection Tuberculeuse de l'Adulte* [Yetişkinde ilk Tüberküloz İntanı ile İlgili İnceleme]) ve öğretimdeki incelikle XX. yy.ın ilk yarısındaki fransız tıp düşüncesinin temsilcisi oldu. (L)

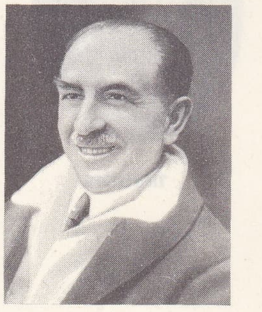

Jean TROİSİER

TROİS-RİVİÈRES, Kanada'da (Quebec) şehir, Saint-Laurent ve Saint-Maurice ırmaklarının kavşağında; 53 500 nüf. *Trois-Rivières idare bölümü*'nün merkezi. Ticaret ve sanayi (kâğıt, madencilik, dokuma) merkezi. Tabiî gaz işletmesi. 1634'te kurulan şehir, fransız döneminde Quebec ve Montreal'in yanı sıra kolonizasyon merkezlerinden biriydi. (L)

Troitse-Sergiyevskaya Lavra, Moskova'nın 71 km kuzeyinde (bugün Zagorsk şehrinin surları içinde) manastır. XIV. yy.da Aziz Sergiy Radonejskiy tarafından yaptırıldı. XIV.-XVII. yy.lar arasında önemli bir kültür merkeziydi. A. Rublyov, Dionyso, S. Uşalkov gibi en büyük ikona ressamları burada çalıştılar. Başlıca mimarî anıtları şunlardır: ikonaları R. Rublyov tarafından yapılan Troitskiy Sobor katedra-

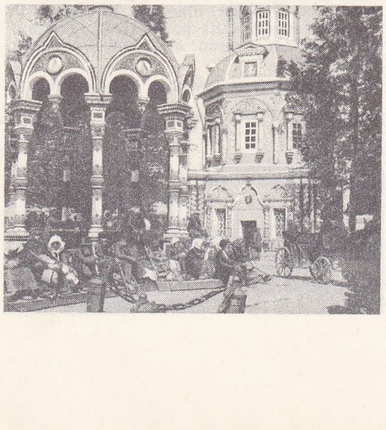

Troitse-Sergiyevskaya Lavra

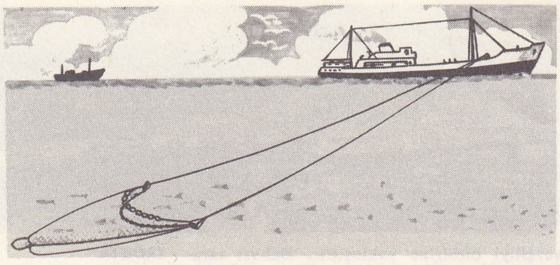

trol

li (1422'ye doğr.), içinde Boris Godunov'un mezarı bulunan Uspenskiy Sobor katedrali (1559-1585), hastahane; Zimin kardeşler tarafından süslenen «Certogi» krallık sarayı (XVII. yy. sonu). Rastrelli ve prens Uhtomskiy tarafından yapılan çan kulesi (1741 - 1769). [L]

TROİTSK, S.S.C.B.'de şehir, Batı Sibirya'da, Çelyabinsk'in güneyinde; 76 000 nüf. Makine yapımı ve besin sanayii. (L)

TROİZEN. Esk. coğ. Yunanistan'da şehir, Argolis'in kuzeydoğu kıyısı yakınında, Peloponnesos'ta. Dor istilâsı sonunda şehir halkının yarısı İonia'lı, yarı dor idi. Troizen, Sybaris ve Halikarnassos'un kurulmasına katkıda bulundu; Calaurie birliğinde sözünü geçiren bir devletti; Korinthos birliğine (M. Ö. VI. yy.) girdi; Peloponnesos savaşı sırasında Atinalılara karşı Isparta'nın safında çarpıştı. Başlıca tanrısı Poseidon olan şehir islav akınlarında yıkıldı. Bugünkü *Damala* yakınında kalıntılar. (L)

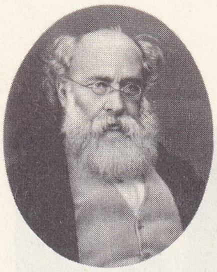

TROLLOPE

TROJA i. (lat. k.). Sil. Romalılar tarafından büyük taş gülleler atmakta kullanılan mancınık; sur diplerine kadar yaklaştırılıp koçbaşı gibi kullanılmasını sağlayan bir siperle donatılmıştı. (L)

TROJMİASTO, Polonya'da Gdansk, Sopot ve Gdynia şehirlerinin meydana getirdiği şehir gruplaşması. (L)

TROKANTER i. (yun. *trokhos,* yuvarlak pul'dan fr. *trochanter*). Anat. Uyluk kemiğinin boynu ile gövdesinin birleştiği yerde bulunan iki yuvarlak çıkıntıya verilen ad (büyük ve küçük trokanter).

— ANSİKL. Anat. *Büyük trokanter,* uyluk kemiği boynunun üst ve dışında bulunan çok büyük bir çıkıntıdır; birçok kas ve bu arada, orta ve küçük kaba kasları ile piramit kas buraya yapışır. Büyük trokanter cerrahîde önemli bir nirengi noktasıdır.

Küçük trokanter, uyluk kemiğinin boynu ile yüzünün birleştiği yerde bulunan konik bir çıkıntıdır. Psoas-kalça kası buraya yapışır. İki trokanter, önde ve arkada «trokanterler arası ön ve arka çizgiler» denen pürtüllü iki ibikle birbirine birleşir. (L)

TROKANTİN i. (fr. *trochantin*). Böcekbil. Böceklerde göğüste bulunan ve episterni kalça ile birleştiren küçük parça. (L)

TROKAR i. (fr. *trocart*). Cerr. ve Vet. Bir kanül içinde, bir sapa bağlı, silindirimsi zımba şeklinde âlet; ponksiyon yapmağa veya bazı boşluklara (plevra, karınzarı) andoskopi âletlerini sokmağa yarar. (L)

TROKHAİOS i. (yun. k. *trekhein,* koşmak'tan [mısraya akıcılık kazandırması bakımından]). Esk. vez. Vurgulu zamanı uzun hece üstünde olan ve bir uzun ile bir kısadan meydana gelen ayak. (Trokhaios, aynı adı taşıyan mısranın temel ayağıdır.) [L]

TROKİN i. (yun. *trokhos,* tekerlek'ten fr. *trochin*). Anat. Kol kemiğinin üst ucundaki küçük yumru. (L)

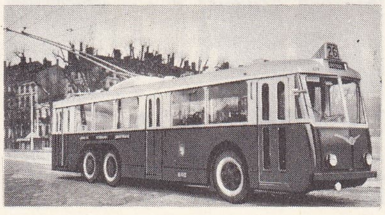

troleybüs

TROKLEA i. (yun. *trokhilia,* makara'dan lat. k.). Anat. Makaraya benzedikleri için bazı eklem yüzeylerine verilen ad: *Kol kemiği trokleası dirsek kemiği ile eklemlenir; uyluk kemiği trokleası kaval kemiği ile eklemlenir.* || Gözdeki büyük eğri kasın devinmesine yarayan çıkıntı. || *Troklea çukurcuğu,* alın kemiğinin yatay kısmında bulunan küçük çukur; göz büyük eğri kasının devinmesine yarayan troklea buraya yapışır. || *Troklea siniri,* döndürücü çift kafa siniri; kovucuklu sinüsten geçer ve temel kemiği yarığından göz çukuruna girer; göz büyük kasında son bulur. (L)

TROKMER'LER, Anadolu'nun Galatia bölgesine yerleşen galat kavminin önemli kollarından birine verilen ad. M.Ö. 278-277'de Lutarios'un başkanlığında Çanakkale boğazı (Hellespontos) üzerinden ve Leonnorios başkanlığında da Karadeniz boğazı (Bosporos) üzerinden Anadolu'ya göç eden iki kavimden biridir. Tektosaglar da bu iki kavmin arkasından Anadolu'ya gelince, bu üç galat kavmi Küçük Asya'yı yağma etmek için aralarında paylaşmışlardı. Bu paylaşmaya göre, Trokmer'ler Hellespontos'un kıyı bölgelerine, el koydular. Strabon'a göre, Sakarya ve Kızılırmak arasındaki bölgenin doğusunda yaşıyorlardı; trokmer ülkesinin sınırları içinde Mithridation ve Danala gibi önemli yerleşmeler yer alıyordu. Ptolemaios da daha birçok şehirden söz eder. Bu bilgilere göre trokmer ülkesinin batı sınırının Kızılırmak (Halys) olduğu anlaşılıyor. Strabon, bu bölgenin Amasya'ya (Amaseia) kadar uzandığını ileri sürer. (M)

TROKNADES. Esk. coğ. Anadolu'da (Galatia bölgesinin batısında) şehir. Sivrihisar'ın 30 km batısındaki Kaymaz'da bulunan Latince ve Yunanca iki yazıtta adı geçer. Bunlara göre, Troknades eski bir yerleşmeydi; Hıristiyanlığın doğuşundan sonra bir piskoposluk merkezi oldu. Eski kilise belgelerine göre 449'da Efes'te ve 451'de Khalkedon'da toplanan konsillerde Troknades'i, piskopos Kyriakos temsil etti. Şehrin Kaymaz denilen yerde veya hemen yakınında bulunduğu sanılıyor. (M)

TROKOFOR i. (fr. *trochopore*). Zool. Halkalı solucanlarla yumuşakçaların ilkel kurtçuk şekli; topaç biçimindeki bu kurtçuğun ağzı yanda, anusu sonda bulunur; ayrıca bir ucunda iki kirpik tacı, tepesinde bir kıl demeti yer alır. (L)

TROKONDA. Esk. coğ. Anadolu'da (Frigya bölgesi) şehir. Afyon'un doğusundaki Akarçay üzerinde yer alan köprüde bulunan bir yazıt üzerinde adı geçer. Kesin yeri bilinmiyor. (M)

TROKOTRON i. (fr. *trochotron*). Elektron. Ondalık sistemde sayılama için kullanılan elektron lambası. (Bir katot, silindir biçiminde bir anot ve katot ile anot arasındaki bir halka üzerine yayılmış on elektottan meydana gelir. Lambanın ekseni boyunca bir magnetik alan uygulanır. Anoda bir gerilim empülsiyonu uygulandığı zaman, demetin sikloit şeklindeki yörüngesi, bir elektrottan yandaki elektrota atlar.) [L]

TROKTOLİT i. (fr. *troctolite*). Jeol. Alabalık derisindeki beneklere benzeyen siyahımsı lekeler kapsayan olivinli ve magnetitli gabro. (L)

TROL i. (ing. *trawl*). Yelkenli veya motorlu teknelerle suyun dibinde veya iki su arasında sürüklenerek çekilen, huni biçiminde geniş açık ağızlı büyük balık ağı.

— ANSİKL. *Trol,* kenarları iki kanat gibi yana doğru uzayan bir çeşit sürütme ağıdır; panolu trolde kanatların üzerinde dikine duran ağaç panolar bulunur; trolün her değiştirmesi ve suyun basıncıyle bu iki pano birbirinden ayrılarak ağın ağzını daima açık tutar. Büyük balık avcılığında çok kullanılan *Vigneron Dahl trolü* ağ kanatlarına doğrudan doğruya bağlanmaz, oldukça uzun (60 m'ye kadar) bir kol aracılığıyle bağlanır. Böylece ağın taradığı alan kolun uzunluğu kadar genişlemiş olur. Ağın ağzında, yukarıya doğru açıklığı artırmak için üst yaka ipine çamdan bilyalar dizilir; ağın hızı arttıkça ağzı iyice açılsın diye bu yakaya ayrıca ağaçtan hafif panolar veya yelken bezinden huni etkisi yapacak bir tertibat eklenir. Ringa avında kullanılan trol daha küçük ve kanatsızdır. Ringalar iyice dipte bulunmadığı için ağın dipte sürüklenmemesi, bunun için de daha hafif olması gerekir.

— Huk. Trol, Su Ürünleri kn. md. 24'e göre iç sularda (Marmara denizi, İstanbul ve Çanakkale boğazları) trolün her çeşidiyle balık avlanması yasaktır. Fakat, orta sularda gerekli görüldüğü hallerde tüzükle düzenlenen trol avcılığına geçici olarak izin verilebilir. Trol yasağına aykırı hareket halinde meşhut suç hükümleri uygulanır. (LM)

TROLEYBÜS i. (ing. *trolleybus*). Şehiriçi yollarda, çift telli havaî hattan beslenerek lastik tekerlekler üzerinde hareket eden elektrikli taşıt.

— ANSİKL. *Troleybüs*'te, elektrik akımı iki arşe tarafından alınır; bu arşelerin çubukları, tellerle temas ederek kısa devre yapmamaları için üstten yalıtılmıştır. Arşeler, akım tellerinden uzaklaşmamak şartıyle taşıtın sağa-sola rahatça manevra yapabileceği şekilde olmalıdır. Daha çok ruletli arşeler kullanılır. Taşıtla toprak arasında önemli bir potansiyel farkı meydana gelmemesi için, devrelerin taşıttan tamamen yalıtılması gerekir. Troleybüslerde genellikle, kompund ikaz sargılı bir doğru akım motoru bulunur. Taşıt, şönt ikaz akımının gitgide azalmasıyle hızlanır. (L)

TROLL i. İskandinav mitolojisinde kötü ruh; dağlarda veya ormanlarda, hattâ yeraltında bile yaşar ve tabiattaki esrarengiz kötü kuvvetleri temsil eder.

— ANSİKL. İskandinav folklorunun önemli bir kişisi olan *troll,* insan biçimindedir, fakat burnu çok uzundur ve bazen birkaç başı vardır. Boyu, başında köknardan bir taç taşıyan devden sinsi cüceye kadar değişir. (L)

TROLLE (Gustaf Eriksson), isveçli din adamı (1488 - Öxnebjerg 1535). Uppsala başpiskoposu oldu (1514), Danimarka kralı Christian II'nin desteğiyle Naip Genç Sten Sture'ye karşı muhalefeti yürüttü; ama azledildi (1517). Christian II'nin zaferinden sonra (1520) İsveç'te naiplik konseyi başkanlığına getirildi. Gustaf I Vasa tarafından devrildi (1523) ve Danimarka'ya sığındı. (L)

TROLLHATTAN, İsveç'te (Alvsborg) şehir, Göteborg'un kuzey-kuzeybatısında, Göta «alv»ın kıyısında; 33 100 nüf. 1916'da *Trollhattan* çağlayanlarıyle beslenen büyük bir elektrik santralının (250 000 kW/saat) çevresinde kurulan sanayi şehri. Elektrokimya ve elektrometalürji sanayii. Çelik fabrikaları. Makine yapımı; lokomotif yapımı. (L)

TROLLİNGER i. Almanya'da yetiştirilen kırmızı üzüm çeşidi. (Fransa, Belçika, Hollanda ve İngiltere'de de, bahçe ve limonluklarda yetiştirilir.) [L]

TROLLİUS i. Biraz nemli çayırlarda yetişen, çokyıllık otsu bitki. (Birkaç türü, sarı veya turuncu renkli güzel çiçekleri için bahçelerde yetiştirilir; dayanıklıdır, çabuk büyür ve çok bol çiçek açar. Düğünçiçeğigillerden. (L)

TROLLOPE (Anthony), ingiliz romancısı (Londra 1815-ay.y. 1882). Taşra hayatını dile getiren «Barsetshire Dizisi»yle (1855 - 1867) ün kazandı; *Barchester Towers* (Barchester Kuleleri) [1857]; *The Last Chronicles of Barset* (Barset'in Son Kronikleri) [1867] bu dizinin başlıca kitaplarıdır. 1883'te yayımladığı *Otobiyografya*'sı da ilgi çekicidir. (L)

TROMBASTENİ i. (fr. *thrombasthénie*). Kan pulcuklarının (trombositler) görev yetersizliği. (L)

TROMBAY, Hindistan'da (Maharaştra) yer, Bombay'ın kuzeydoğu banliyösünde. Nükleer araştırma merkezi. (L)

TROMBE (Félix), fransız mühendisi (Nogent - sur - Marne 1906). Kimya okuduktan sonra güneş enerjisinden yararlanma alanında uzmanlaştı. Meudon'da güneş ışınları toplayan bir âlet meydana getirdi (1946), sonra Mont-Louis laboratuvarına yerleş-

Foto. British Council (LAROUSSE)

ti, ilk güneş fırınını yaptı (1952) ve dev bir tesis kurdu (1962). Bu âletlerin yardımıyle birçok başarılı deneye girişti. (L)

TROMBEKTOMİ i. (fr. *thrombectomie*). İçindeki pıhtıyı çıkarmak için tıkalı bir damarı yarma ameliyatı. (L)

TROMBETAS, Brezilya'da ırmak, Amazon'un (sağ kıyı) kolu, İngiliz Guyanası sınırından doğar; 750 km. (L)

TROMBETTİ (Alfredo), italyan dilbilimcisi (Bologna 1866-Venedik 1929). Kendi kendini yetiştirdi; çok sayıda dil öğrendi ve dillerin bir tek kökten geldiği fikrini destekledi. Eserleri: *L'unità di Origine del Linguaggio* (Dil Kaynağının Birliği) [1905], *Elementi di Glottologia* (Dillerin Unsurları) [1923], *Lingua Etrusca* (Etrüsk Dili) [1926] v.b. (L)

TROMBİDİUM i. Pek çok türü bulunan ve örümceği andıran böcek.

— ANSİKL. *Trombidium*'lar kırmızı kadifemsi renkte ekin böcekleridir; toprakta veya alçak bitkiler üzerinde yaşar. Yazları çok yaygın olan türü *Trombidium holosericeum*'dur. Trombidiumun kurtçukları hayvanların ve insanların üzerine tırmanır ve onları sokarak şiddetli kaşıntılara sebep olur. (L)

TROMBİDİYOZ i. (fr. *trombidiose*). Trombidium kurtçuklarının (özellikle *Trombidium pusillum*) insan ve hayvanlara saldırarak sebep oldukları bir çeşit uyuz hastalığı; hastalığın başlıca belirtisi kızartı, kaşıntı ve yanmadır. (L)

TROMBİN i. (fr. *thrombine*). Biyokim. Kanın pıhtılaşması sırasında fibrinojenin fibrine dönüşmesini sağlayan enzim. (L)

TROMBOANJEİT i. (fr. *thrombo-angéite*). Bk. BUERGER veya BÜRGER *hastalığı*.

TROMBOELASTOGRAFİ i. (fr. *thromboélastographie*). Fizyol. Bir cam tüpteki kanın pıhtılaşma zamanını ve meydana gelen pıhtının elastikiyetini aynı zamanda ölçme metotu.

— ANSİKL. *Tromboelastografi*'yi gerçekleştirmek için kan, dikine ekseni etrafında aralıklı olarak hareket edebilen silindir şeklinde bir kaba konur; daha küçük ikinci bir silindir birincinin içine yerleştirilir; küçük silindir, üzerinde ufak bir ayna bulunan bir ipliğe asılır; aynaya bir ışık demeti yöneltilir. Işık, duyarlı bir kâğıtta yansır. Kan sıvı halde kaldığı sürece, merkezdeki silindir kıpırdamaz; fakat pıhtı oluşmağa başlayınca, birinci silindirin aralıklı hareketlerine o da eşlik etmeğe başlar; bu hareketlerin şiddeti pıhtının elastikiyetiyle doğru orantılıdır. Elde edilen tromboelastogramın incelenmesi, pıhtılaşmanın yeni bir özelliğini, yani pıhtının elastikiyetini ortaya çıkarır. Bu elastikiyet, pıhtılaşmanın az veya çok olduğu patolojik hallerde değişir ve ölçülmesi pıhtılaşmayı önleyici ilâçlarla yapılan tedavinin sürdürülmesi bakımından ilgi çekici bilgiler verir. (L)

TROMBOELASTOGRAM i. (fr. *thromboélastogramme*). Fizyol. Tromboelastografi ile elde edilen eğri; aynı zamanda pıhtılaşma zamanıyle pıhtının elastikiyeti hakkında bilgi verir. (L)

TROMBOFLEBİT i. (fr. *thrombophlébite*). Patol. Bir tıkanmanın meydana getirdiği toplardamar iltihabı; bütün toplardamarlarda görülebilir. (Özellikle sert zar sinuslarında [toplardamar] çok ağır olur.) [L]

TROMBOGRAFİ i. (fr. *thrombographie*). Kanın pıhtılaşmasının incelenmesi. (L)

TROMBOKİNAZ i. (fr. *thrombokinase*). Biyokim. Kan pulcuklarının (trombosit) salgıladığı protein eritici enzim. *Eşanl.* TROMBOPLASTİN.

— ANSİKL. Kalsiyum iyonu ile birlikte bulunmak şartıyle *trombokinaz* protrombinin trombine dönüşmesini sağlar ve böylece kan pıhtılaşmasında önemli bir rol oynar. (L)

TROMBOLİZ i. (fr. *thrombolyse*). Damar içindeki kan pıhtısını eritmeğe yarayan tedavi metodu.

— ANSİKL. 1933'te Tillet ve Garner bir hemolitik streptokok kültüründen elde edilen özütün bir deney tüpündeki kan pıhtısını erittiğini gösterdiler; on yıl sonra Johnson, Tillet ve McCarthy bunu ilk defa insana uyguladılar. *Trombolizin* esası, pıhtıdaki fiberinin plazmin tarafından eritilmesidir. Plazmin, karaciğerin yaptığı kan plazminojeni denilen maddenin, etkinleştirici bir enzimin etkisi altında değişikliğe uğramasıyle ortaya çıkar. Tedavide en çok kullanılan etkinleştirici madde, hemolitik streptokokların yaptığı bir enzim olan streptokinazdır. Sidikten elde edilen etkinleştirici başka bir protein (ürokinaz) çok az bulunduğu ve çok pahalıya mal olduğu için az kullanılır.

Tedavi, sürekli olarak arka arkaya üç ilâ beş gün damara kan nakli yapılarak sağlanır. İki tedavi metodu vardır: birincisinde, az miktarda streptokinaz kullanılarak kandaki plazminojenin bir kısmı plazmin haline getirilir ve plazmin pıhtıyı dıştan yavaş yavaş kemirir; ikincisinde plazminojenin tamamının işe karışması için çok miktarda streptokinaz kullanılır; streptokinaz plazminojende zengin olan pıhtının içine girer ve pıhtıyı içten eritir.

Tromboliz, damar tıkanması üç günü aşmamışsa ancak etki gösterir; hasta gözlem altında tutulmalı ve sürekli olarak biyolojik kontrol yapılmalıdır. Tromboliz, yalnız bu iş için hazırlanmış hastahane servislerinde uygulanabilir. Hasta, geçmişte beyin damarı hastalığı geçirmişse, sindirim organlarında lezyonlar varsa, yeni ameliyat olmuşsa tromboliz uygulanmamalıdır. Daha önce streptokinazla tedavi görmüşse, antikorların meydana gelmiş olmasından ötürü, ikinci bir tedavi yapılamaz. Trombolizin başlıca uygulama alanları, kol ve bacak atardamarları tıkanması ve akciğer ambolisidir. Tromboliz çoğu zaman parlak sonuç verir. (L)

TROMBON i. (ital. *trombone*). Müz. Bakırlar ailesinden nefesli çalgı; sürgü koluyle çalınır; icracı bu kolu çekip iterek titreşen havanın bulunduğu boruyu uzatır veya kısaltır, böylece değişik yükseklikte sesler elde eder. (Bk. ANSİKL.) || *Pistonlu trombon*, sürgü kolu yerine içinde pistonları bulunan trombon.

— ANSİKL. *Trombon* sürgüsünün yedi değişik durumu, iki oktavı aşan kromatik bir ses merdiveni sağlar. Sürgülü trombonlar dört çeşittir: alto trombon (*do* anahtarı), tenor trombon (*do* anahtarı), bas trombon (*fa* 4 anahtarı), kontrbas trombon (*fa* 4 anahtarı); kontrbas trombon, tenor trombonun bir oktav pes'inden ses verir. Sürgülü kontrbas trombon tenor trombondan bir oktav pes'tir. Sürgünün kullanılması büyük bir çevikliğe elverişli değildir; güçlü olduğu kadar, en yumuşak ayrıntıları da verebilecek niteliktedir. Caz müziğinde *glissando* yapmak için kullanılır. (L)

TROMBONCİNO (Bartolomeo), italyan bestecisi (Verona 1470'e doğr. -öl. 1535). Önce Mantova'da çalıştı. Karısını öldürdükten sonra Vicenzo'ya kaçtı; sonra Ferrara'ya ve Floransa'ya geçti. Bütün saray şenliklerinde alkışlanan birçok *frottole* ve *bazzellette*'siyle ün kazandı. Bu 4 sesli parçalar Petrucci tarafından dokuz *frottole* kitabı halinde yayımlandı (1504 - 1508), bazılarını Francisco Bossinensis ses ve lavta için tablaturalara uyarladı. Trombocino ayrıca 3 sesli dokuz Lamentazioni ve bir *Benedictus* yazdı. (L)

TROMBONCU i. (*trombon*'dan *tromboncu*). Trombon çalan müzikçi. (M)

TROMBONE i. (ital. k.). Namlusunun ağzı huni biçiminde genişleyerek biten bir tüfek türü.

— ANSİKL. Sil. Özellikle İtalya ve İspanya'da kullanılan trombone, XV. yy.ın başından XIX. yy.ın yarısına kadar orduda ve askerî amaçlarla kullanıldı. Menzili 15 ile 20 m'yi geçmeyen bu silâh, aynı zamanda kaçakçıların ve haydutların da en gözde silâhıydı. (M)

TROMBOPATİ i. (fr. *thrombopathie*). Trombosit sayısında bir azalma olmaksızın bunların yetersiz görev yapmasından ileri gelen kanama hastalığı. (L)

TROMBOPENİ i. (fr. *thrombopénie*). Bk. TROMBOSİTOPENİ.

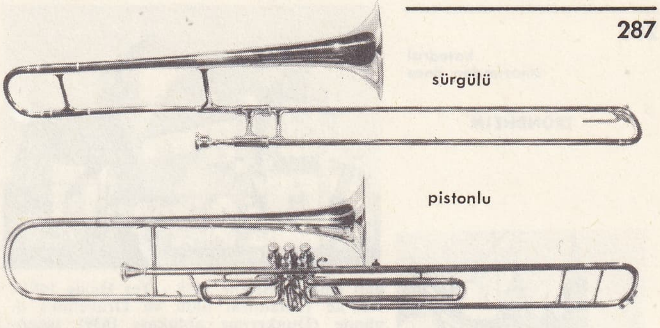

trombonlar (müz.)

TROMBOPLASTİNOJEN i. (fr. *thromboplastinogène*). Biyokim. Trombokinazın oluşumu için gerekli termolabil plazmatik etmen. (Hemofili hastalığında kanama eğilimi tromboplastinojenin yokluğuyle açıklanır.) [L]

TROMBOPLASTİNOJENAZ i. (fr. *thromboplastinogénase*). Biyokim. Kan pulcuklarının (trombosit) erimesiyle serbest hale geçen enzim. (L)

TROMBOSİTEMİ i. (fr. *thrombocytémie*). Hematoloji. Trombosit sayısının artması. (Polisitemi ve dalağın çıkarılması hallerinde ortaya çıkabileceği gibi, başlı başına bir hastalık da olabilir: *kanamalı trombositemi*.) [L]

TROMBOSİTOPENİ i. (fr. *thrombocytopénie*). Hematoloji. Normal kanda bir milimetre küpte 200 000 tane olan trombosit sayısının azalması. *Eşanl.* TROMBOPENİ. (L)

TROMBOSİTOPENİK sıf. (fr. *thrombocytopénique*). Trombositopeni ile ilgili. || Trombositopeni ile birlikte olan: *Trombositopenik purpura*. (L)

TROMBOTEST i. (fr. *thrombotest*). Kan bil. Pıhtılaşmayı önleyici tedavi sırasında pıhtılaşmayı denetlemeğe ve tedaviyle değişen etmenlerden dördünü birden değerlendirmeğe yarayan deney. (Bu metodu geliştiren Owren'e göre, pıhtılaşmayı önleyen etkinin hem yararlı, hem de tehlikesiz olabilmesi için testin sonucu, normal değerinin yüzde 20 ilâ 30'una inmelidir.) [L]

TROMBOZ i. (fr. *thrombose*). Patol. Canlı iken bir insanın veya hayvanın damarlarında kanın pıhtılaşması.

— ANSİKL. *Tromboz*'un sebebi, doğrudan doğruya kanın anormal pıhtılaşmasıdır; pıhtılaşma ya damardaki bozukluklardan, ya dolaşımın durmasından yahut kanda pıhtılaşmayı artıran çeşitli değişikliklerden ileri gelir. Büyük damarlarda tromboz damarın bir kısmını küçük damarlarda ise tamamını tıkar.

Toplardamarlarda tromboz önce sinsidir ve amboli yapma ihtimali vardır (flebotromboz), sonra iltihap yapar (tromboflebit). Atardamalardaki başlıca tehlike enfarktüstür.

Trombozlara karşı savaşta, kanı sulandırıcı ilâçlar (özellikle aterom) büyük fayda sağlar. Kalp kapakçıkları hastalıklarında kalp boşlukları içinde de trombozlara rastlanır. (L)

TROMBUS i. (fr. *thrombus*). Patol. Bir damar içinde pıhtılaşmış kan kitlesi; eğer pıhtı o yerde meydana gelmişse olaya «tromboz», pıhtı uzaktan gelip damarı tıkamışsa olaya «amboli» adı verilir.

— Doğ. *Genital trombus*, dölyatağı ve dölyolu damarlarında doğumdan sonra meydana gelen trombus. (L)

TROMP (Cornelis), hollandalı amiral (Rotterdam 1629 - Amsterdam 1691), Tromp Maarten Harpertszoon'un oğlu. 1665'te tuğamiral oldu ve Ruyter'in haziran 1666'da Dunkerque önünde kazandığı savaşa katıldı. Orange hanedanını tuttuğundan görevden alındı, fakat 1672'de rütbesi geri verildi. 1674'te Fransa'ya bir çıkarma yapılması için çalıştı fakat başaramadı; sonra Danimarka filosunu takviye etmeğe gönderildi, Öland deniz savaşını (haziran 1676) kazandı ve tümamiralliğe yükseltildi. (L)

TROMP (Maarten Harpertszoon), hollan-

Cornelis TROMP
G. Metsu'nun eseri
Louvre müzesi, Paris

Maarten H. TROMP
N. Elias Pickenoy'un eseri
Münih pinakoteği

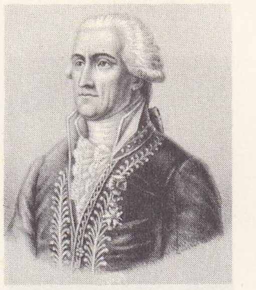
TRONCHET
Auguste Bry'ın taşbasması,
Cabinet des Estampes, Paris

Foto. Hanfstaengl-Giraudon (LAROUSSE)

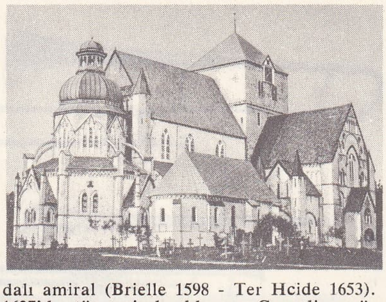

katedral onarımdan önce

TRONDHEIM

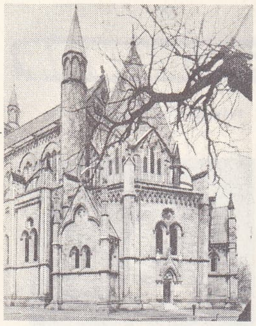

katedralin koro yeri ve piskoposluk kapısı

TROPLONG

dalı amiral (Brielle 1598 - Ter Heide 1653). 1637'de tümamiral oldu ve Gravelines önünde (Dunkerque ablukası 1639) İspanyollara karşı başarıyle savaştı. 21 Ekim 1639'da, Dunes açıklarında Oquendo kumandasındaki ispanyol filosunu ezdi. İngiltere ile çıkan anlaşmazlıkta Thames tahkimatını zorladı; fakat Ter Heide önünde yaptığı ve kazandığı muharebede öldü. (L)

TROMPET i. (ital. *tromba*'dan fr. *trompete*). Bakırlar ailesinden nefesli çalgı: bir ağızlık ve kendi üstüne kıvrılmış silindir biçiminde bir borudan meydana gelir; ucuna doğru konikleşen bu boru bir kalakla son bulur.

— ANSİKL. Müz. *Trompet*, ilkel haliyle bütün Eskiçağ boyunca kullanıldı: hayvan boynuzu, sarmal böcek kabuğu, bitkisel boru, ibranî *şofar*'ı, roma *lituus* ve *cornu*'su, yunan *salpinks*'i, karolenj *loifant*'ı, sarazen *korno*'su, haçlı askerlerinin *büksen*'i gerek dinî veya din dışı halk törenlerinde, gerek savaşta kullanılan çalgılardı.

Müzik yönünden iki tip trompet vardır: 1. *basit trompet*, bir temel notanın armonik seslerini çıkarır; 2. *kromatik* veya *pistonlu trompet*, XIX. yy. başında Bluhmel ve Stözel tarafından icat edilmiş ve basit trompetin yerini almıştır. J.-S. Bach ve Händel trompet için yazdıkları partilerde ses merdiveninin çok ince notalarını kullanmışlardır; bu yüzden bu parçalar bugün çalınamazmış gibi görünür; onları izleyenler özellikle vurguları güçlü bir şekilde kesimlemek, yumuşaklık içinde sürdürülen bir notayı desteklemek veya fanfar kısımlarını patlatmak için trompeti kullandılar ve daha pes sesler için yazdılar. Pistonlar, trompete, dizinin bütün notalarını çıkarabilmesini, bütün ayrıntıları gerçekleştirmesini ve bir solocu çalgı gibi çalınabilmesini sağlayarak çalgının önemini artırmıştır. (L)

TROMPETÇİ i. (*trompet*'ten *trompet-çi*). Trompet çalan müzikçi. (M)

TROMS, Kuzey Norveç'te idare bölgesi (fylke); 127 500 nüf. Merkezi, *Tromsö*. (L)

TROMSÖ, Kuzey Norveç'te şehir, Troms idare bölgesinin merkezi,*Tromsö fiyordu*'ndaki bir adada; 12 400 nüf. Rasathane. Kutup müzesi. Özellikle kutup bölgesinde tarım meselelerinde uzmanlaşmış, tarım araştırması enstitüsü. Balıkçılık limanı; tersaneler, konservecilik. Makine sanayii. (M)

TRONA i. (fr. k.). Miner. Hidratlı tabiî sadyum karbonat; iğnecikler şeklinde billûrlaşan bir urao çeşididir, Afrika'da bulunur. (L)

TRONCHET (François Denis), fransız siyaset adamı (Paris 1726 - ay.y. 1806). Baro başkanı, 1789'da Tiers'den milletvekili seçildi; Ceza Hukuku Reform komitesi üyeliğine getirildi, işkenceyi yürürlükten kaldırttı ve Varennes'e kaçışından sonra kralın ifadesini aldı. Louis XVI tarafından avukat olarak seçildiğinden, Terör devrinde gizlendi. Eskiler meclisi üyesi (1795) ve Temyiz mahkemesi başkanı oldu, Napolyon tarafından Medenî kanunu hazırlamakla görevli komisyona çağrıldı (1800). Bazı âdetlerin yazılı hukuktan üstün tutulmasını sağladı. 1801'de senatör oldu ve temelli konsüllüğe karşı çıktı. (L)

TRONCHİN (Jean Robert), isviçreli siyaset adamı (Cenevre 1710-Rolle 1793). 1759'da başsavcı oldu, J.-J. Rousseau'nun *Emile*'inin mahkûm edilerek filozofun tutuklanmasını *Lettres Écrites de la Campagne* (Kırlardan Mektuplar) [1764] adlı imzasız yergi yazısıyle haklı göstermeğe çalıştı. (L)

TRONDHEİM, esk. **Nidaros**, Norveç'te şehir, Sör - Tröndelag'ın idare merkezi, *Trondheim fiyordu* kıyısında; 58 600 nüf. Politeknik okulu. Balıkçılık, ticaret ve yolculuk limanı. Tersaneler. Metalürji ve makine sanayii. Hidroelektrik santral. Kereste, kâğıt, deri (ayakkabı) ve çini sanayii. Besin maddeleri. Gotik üslûbunda güzel katedral. XVIII. yy.dan kalma kale. Folklor müzesi.

● *Tarih*. Olaf I Trygvesson tarafından kurulan (997) Nidaros XIV. yy.'a kadar Norveç'in başkenti oldu (1152'de başpiskoposluk); birçok defa yakıldı; reforma kadar ülkenin en faal merkeziydi. O tarihten itibaren Trondheim adını aldı. Roskilde barışıyle İsveç'e geçti (1888); Kopenhag antlaşmasıyle Danimarka'ya geri verildi (1660); sonra isveç kralı Karl XII tarafından tekrar alındı. 1930 - 1931 Arasında eski adı Nidaros'u aldı. 9 Nisan 1940'ta Almanların ele geçirdiği limanı geri almak amacıyle müttefiklerin Namsos ve Andalsnes'ten başlattıkları birçok hareket (14-27 nisan 1940) başarısızlıkta sonuçlandı. Bk. NORVEÇ HAREKÂTI. (L)

TRONTO, İtalya'da (Marche), Adriya denizine dökülen ırmak; 93 km. Gran Sasso'nun eteğinden doğan Tronto genellikle dağlar ve tepeler arasındaki dar bir vâdide akar; aşağı çığır, kilîi ovada menderesler çizer ve Marche'yi Abruzzo'dan ayrırır. Rejiminin çok düzensiz olmasına rağmen ırmak birçok hidroelektrik santralını besler. (L)

TROODOS, Kıbrıs adasının güney kısmında volkanik kütle; 1 953 m. (L)

TROON, Büyük Britanya'da şehir, İskoçya'nın batı kıyısında (Ayrshire), Glasgow'un güneybatısında; 9 900 nüf. Sayfiye merkezi. Tersaneler. Tuhafiye eşyası. (L)

TROOST (Cornelis), hollandalı ressam (Amsterdam 1679.-ay.y. 1750). Portreleri (*Tıp Okulu Müfettişleri*, Amsterdam) ve özellikle tiyatro sahneleri canlandıran resim ve pastelleriyle (*«Hastalık Hastası»ndan Bir Sahne*, Berlin müzesi) ünlüdür; bu eserlerdeki alaycılığıyle Hogarth'a yaklaşır. (L)

TROOST (Louis Joseph), fransız kimyacısı (Paris 1825 - 1911). École Normale Supérieure'ü bitirdi (1848), Paris'te Bonaparte lisesinde kimya öğretmenliğine, sonra École Normale'e tayin edildi. 1874'te Paris fakültesinde kimya profesörlüğüne getirildi. Buhar yoğunlukları ve metal hidrürleri üstüne araştırmalarıyle tanındı. (L)

TROOSTİT i. (fransız kimyacısı *Troost*'un adından *troostite*). Metalürji. Çeliklere hafif su verilmesiyle meydana gelen mikrografik bileşen. (TROSTİT şeklinde de yazılır.) Bk. ANSİKL.

— Miner. Formülü (Mn,Zn)$_2$ SiO$_4$ olan tabiî çinko ve manganez silikat. (Sarı, yeşil veya pembe renklerde bulunur.)

— ANSİKL. Metalürji. *Troostit*, çeliklere orta derecede soğutma hızıyle su verme sırasında elde edilir. Ostenitin ayrışmasından meydana gelen bu bileşen, ferrit (alfa demiri) ve mikroskopta kenarları yuvarlak şekilde görünen semantit (demir karbür) yapraklarından oluşan çok ince bir agregadır. Troostit, aynı zamanda, martensit'in (kuvvetli bir su verme bileşeni) düşük sıcaklıkta menevişlenmesi sırasında ayrışmayle de elde edilir. Troostit orta derecede bir Brinell sertliğine sahiptir. (250 civarında); oysa martensit'in Brinell sertliği 700'dür. (L)

TROPADİN i. (fr. *tropadyne*). Radyotek. Eskiden bazı süperheterodinlerde kullanılan, triyot lambalı frekans değiştiricisi. (L)

TROPAN i. (fr. *tropane*). Kim. Formülü $C_8H_{15}N$ olan baz; tropidinin indirgenmesiyle meydana gelir. *Eşanl.* HİDROTROPİDİN. SKOPOLAN. (L)

TROPANOL i. (fr. k.). Kim. Formülü $(C_8H_{14}N)OH$ olan hidroksillenmiş baz; tropandan türer. (Atropinin hidrolizinden tropik asitle birlikte elde edilir.) *Esk. eşanl.* TROPİN. (L)

TROPANON i. (fr. *tropanone*). Kim. Tropanol'e tekabül eden çok çevrimli keton. (L)

TROPEOLİN i. (fr. *tropéoline*). Kim. Turuncu renkteki azo boyarmaddelerin adı; sülfanilik asidin diazolanması ve naftoller, dimetilanilin veya difenilamin üzerinde kenetlenmesiyle elde edilir. (L)

TROPEOLUM veya **TROPAEOLUM** i. Latin çiçeğinin ilmî adı. (L)

TROPHAEUM i. (yun. *trepein*, dönmek, bozguna uğratmak > *tropaion*'dan lat. k.). Eskiçağda, yenilen bir düşmanın bir ağaç gövdesi önüne dikilen zırh takımı. || Düşmanın kaçışını anmak için, savaş alanında bıraktığı kalıntılarla dikilen anıt. || Bir zırh veya miğferin etrafında arma halinde toplanmış silâhlardan meydana gelen süs motifi.

— ANSİKL. Homeros devri Yunanlılarında, teke tek bir çarpışmanın galibi, yenilenin eşyasını bir tanrıya sunabilirdi. Sonradan, yenilen düşmanın terkettiği savaş alanında toplanan silâhlarından ya bir yığın veya zırhların ve miğferlerin ağaçlara veya kazıklara asılmasıyle bir çeşit arma (özellikle Romalılarda) meydana getirildi. Daha sonra taştan, mermerden *trophaeum*'lar yapıldı. La Turbie'deki Roma kalıntıları, Augustus'un Alp halklarına boyun eğdirilmesinin hatırasına diktirdiği trophaeum'un yıkıntılarıdır. Öbür ünlü trophaeum'lar arasında Trajanus tarafından Daçya'da Adamklissi'de ve Saint - Bernard - de - Comminges'de diktirilenler sayılabilir. Trophaeum aynı zamanda zafer taklarının kabartmaları üzerinde de süs olarak sık sık kullanıldı. (L)

TROPHONİOS. Yun. mit. Boiotia'lı kahraman. Orkhomene kralı Erginos'un oğlu olduğu sanılır. Kardeşi Agamedes ile birlikte Delphoi'deki Apollon tapınağını yaptığı, sonra da kardeşini öldürdüğü söylenirdi. Ceza olarak topraktaki bir yarığa düştü ve orada kehanetlerde bulunmağa başladı. Gerçekte Trophanios'un Lebadeia'da bir yer altı tapınağı vardı, derin ve dar bir mağara olan bu tapınakta ziyaretçiler, kehanetlerini görüntü halinde alır ve buradan şaşkın bir halde çıkarlardı. (L)

TROPİDİN i. (fr. *tropidine*). Kim. Formülü $C_8H_{13}N$ olan sıvı baz; tropanol'den bir mol su giderilmesiyle türer. *Eşanl.* TROPEN. (L)

PROPİD(O) —, yun. *tropis*, omurga, karina'dan alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren önek. (L)

TROPİDONOTUS i. Suyılangillerden, çeşitli kıtalarda altmış kadar türü bulunan zehirsiz yılan cinsi. (En iyi bilinen türlerinden biri Madagaskar'da bulunan *Tropidonotus sexlineatus*'tur; bu yılan bulunduğu ağacın altından geçen insan veya hayvanların üstüne atlar ve şiddetle ısırır. Madagaskarlıların *kakalava* [ağaç dallarına asılı uzun düşman] dedikleri budur.) [L]

TROPİDOPHORA i. Madagaskar'da yaşayan öndensolungaçlı, karındanbacaklı büyük yumuşakça. (*Pomatiasidae* familyasından). [L]

TROPİKA veya **TROPİK** i. (yun. *tropos*, çevre > *tropikos* > fr. *tropique*'ten). Astron. Bk. DÖNENCE.

— Coğ. *Tropika ülkeleri*. Bk. TROPİKAL.

— Kim. Etkin olmayan $CH_2OH—CH(C_6H_5)CO_2H$ formülündeki bir asit-alkol için kullanılır; 117° C'ta erir ve atropinin barit suyuyle hidrolizinden meydana gelir. (128° C'ta eriyen levojir ve dekstrojir türleri halinde ikiye ayrılabilir.) *Eşanl.* α-FENİLHİDRAKRİLİK.

— Patol. *Tropik hastalığı*, sarı humma. (LM)

TROPİKAL sıf. (fr. *tropical*). Tropiklerde bulunan, dönenceler arasında yer alan: *Tropikal bitkiler. Tropikal iklim.*

— Coğ. *Tropikal ülkeler*, yaklaşık olarak dönenceler arasında bulunan ülkeler. (Tropikal dünyanın gerçek sınırları astronomi ölçülerinin tespit ettiği alanınkilerle tam olarak uyuşmaz.)

— ANSİKL. Coğ. *Tropikal ülkeler* takımadalara bölünmüştür (Hollanda Hindistanı, Orta Amerika, Antil adaları) veya geniş

Foto. Larsen (LAROUSSE)

çanaklarla oyulmuş ya da geniş tümsekleHden meydana gelmiş eski katı tabanlar üzerinde uzanmaktadır (Afrika, Güney Amerika, Hindistan, Avustralya). Bununla beraber, iklim etkilerinin biçimlendirdiği yüzey şekilleri çoğunlukla birbirine benzer: özellikleri düz alanlarla, çok dik eğimli yamaçlar arasındaki topografya zıtlıklarının şiddetliliğidir.

Bu bölgelerin iklimleri çok değişik ve farklıdır. Bununla beraber ortak özellikler ayırt edilir: tropikal ülkelerin hepsi ortalama olarak sıcak (en soğuk ayın sıcaklığı 18°C'ın üstündedir), mevsimler ve bölgeler arasında şiddetli sıcaklık farkları bulunmayan ülkelerdir. Buna karşılık, bu ülkelerde yağışlılık farkları çok nettir. Gerçekten tropikal ülkelerde mevsimlerin birbirini izleyişini yağış dönemi veya dönemleri düzenler ve manzaralar alınan yağış miktarına göre farklılaşır. Ayrıca bütün tropikal ülkelerin özelliği genel hava akımının ılıman kuşaktakinden çok farklı olmasıdır: kuzey yarımkürede kuzeydoğudan güneybatıya, güney yarımkürede ise güneydoğudan kuzeybatıya doğru yüksek astropikal basınçlar ile alçak ekvator basınçları arasında esen alize rüzgârlarının etki alanına tekabül eder. Asya ve Avustralya'da alizeler rejimi değişerek musonu meydana getirir.

Alizelerin alanı olan tropikal hava kütleleriyle ekvator üzerinde yer alan ama büyük ölçüde kuzey yarımküreye doğru kayan ekvator hava kütlesi arasındaki temas, doğu-batı yönünü izleyen alçak basınçlarla (tornadolar) belli olan dönenceler arası cepheler boyunca gerçekleşir. Bu hava kütleleri (ve onları ayıran cepheler) kuzey yarımkürede yaz mevsiminde kuzeye doğru yer değiştirir, sonra kışın tekrar güneye doğru iner. Tropikal ülkelerin etkisi altında olduğu başlıca iklim tipleri şunlardır:

1. *ekvator iklimi*'nin (Amazon bölgesi, Orta Amerika, Hollanda Hindistanı) özelliği ekvator hava kütlesinin nispî devamlılığıdır. Sıcaklıklar şaşırtacak kadar tekdüzedir: bütün yıl boyunca 25°C dolaylarında. Yağışlar çok bol, her yerde 1 550 mm'nin, çoğunlukla da 3 000 mm'nin üstündedir. Atmosferin nispî nemliliği yüksektir. Yağışlar bütün yıla dağılmıştır (yılda 250 yağışlı gün); mart ve eylülde iki azamî yağış görülür. Yağmur bütün gün yağmaz, akşama doğru büyük bir fırtına halinde düşer;

2. *astropikal iklim*'in (Venezuela'nın güney kesimi, Brezilya'nın merkezi ve kıyıları, Sudan bölgesi, Katanga yaylaları), özelliği yağış farklılıklarının daha fazla olmasıdır, kış mevsimi kuraktır. Yağış mevsiminde (yaz) yağmurlar temmuz ayında büyük ölçüde azalır;

3. *tropikal iklim*'in (Brezilya yaylaları, Senegal ve Sahra'nın güney kenarı, Doğu Afrika, Madagaskar'ın batı kıyısı, Angola, Kuzey ve Güney Rodezya), özelliği uzun bir kurak mevsimle (kış), enlem yükseldikçe kısalan yağış mevsimi (yaz) arasındaki kesin zıtlıktır. Yağış mevsimine bölgesel olarak «kış mevsimi» adı verilebilir. Sıcaklık azalma eğilimi gösterir ve kurak mevsimin en uzun sürdüğü bölgelerde toplam yağış miktarı 3 000 mm'ye kadar düşer;

4. *tropikal çöl iklimi*, tropikal iklimin bozuşmasının sonucudur. Kuraklık ancak ekvator havasının yükselmesine bağlı olan ve her yıl patlak vermeyen tornadolarla kesilir. Yağmur yağarsa, yazın (Sahra'nın güney kesimi, Kalahari) yağar. Yıllık yağış ortalaması 200 mm'nin altında, çoğunlukla da 20-50 mm arasındadır. Bu iklim tipinin en yaygın olduğu yer Afrika'dır;

5. *muson iklimi*, Asya'da tropikal çölleri ortadan kaldırarak kuzeye kayandır. İklim kesinlikle tropikal bir çerçeve içinde Güney Asya'yı ve Avustralya'nın kuzeydoğusunu etkiler;

6. *tropikal dağ iklimleri*'nin (And dağları, Doğu Afrika) özellikleri, mevsim ritimlerinin ekvator, asekvator ve tropikal iklimlerinkine benzemesi ve yükseltiden dolayı sıcaklıkların çok daha düşük olmasıdır.

Bu farklı iklim şartları, manzarada değişik bitki şekilleri meydana getirir. En çok yağış alan bölgeler, çok çeşitli türleri kapsayan, yükseklikleri en az 30 m olan ve kışın yapraklarını dökmeyen gölgecil ormanlarla örtülüdür. Bununla beraber geniş kesimler tarla haline getirilmiştir ve tekrar meydana gelmekte olan ikincil orman şekilleri oldukça değişiktir. Kurak mevsimin uzadığı yıllarda ağaçların büyük kısmı yapraklarını döker.

Sık ormanları bazen tamamıyle çayırlarla, bazen de yer yer ağaçlar ve ağaçsılarla örtülü savanlar takip eder. Büyük orman, ırmaklar boyunca devam eder (galeri ormanı). Yağışın özellikle az olduğu bölgelerde, savan otluk veya çalılık bozkıra dönüşür. Bazen bozkırın yerini dikenlilerden meydana gelen seyrek bir orman alır ve çöle geçiş bölgesini meydana getirir.

Bitki örtüsünün yer yer çok zenginleşmesine rağmen, tropikal topraklar genellikle yoksuldur. Bunlar çoğunlukla lateritli (bk. LATERİT) topraklardır; bununla beraber tropikal ülkelerde nispeten verimli topraklara rastlanır: taşkınların getirdiği döküntülerle yenilenen alüvyonlu topraklar, volkanik ayrışma toprakları, bazı dağ toprakları. Ama tropikal ülkeler bütünüyle ele alınınca, toprakları tehlikeli tabiî tahrip sürecinin (toprağın azotunun ısınma yüzünden yok olması, kimyasal yıkanma, humusun sellenmeyle sürüklenmesi) tehdidi altındadır; üstelik insanların faaliyeti (tarla açma), özellikle yarını düşünmeden yapılan ticarî spekülasyonlar çerçevesinde bu tahribi daha da artırır.

Tropikal ülkeler dünya nüfusunun büyük kısmını (yüzde 50'ye yakın) barındırır. 25° Kuzey paraleli ile 25° güney paraleli arasında 1 300 milyon insan yaşar (170 milyonu Tropikal Amerika'da, 165 milyonu Afrika'da, 95 milyonu Asya'da). Bu halklar çok farklı şekilde dağılır: nüfusu muson Asyası'nın alçak ve alüvyonlu bölgelerinde çok yoğun olmasına karşılık, öbür bölgelerde çok daha düşüktür (km²'ye 15-20 kişi). Tropikal kuşak ülkeleri dünyanın en yoksul ülkeleridir. Nüfusun yarıya yakın kısmı, iktisadî kaynakların ancak yüzde 15'inden yararlanır. Nüfusun hızla çoğalmasının daha da artırdığı bu üretim yetersizliği hem tabiî güdülerin (tropikal hastalıklar, toprakların yoksulluğu, bazı bölgelerin kuraklığı), hem de geri kalmış veya sömürgeci spekülasyonlara yöneltilmiş iktisadî yapıların sonucudur. Tropikal ülkeler, tarım ve sanayi potansiyeli bakımından zengin olmasına (tarım için sıcaklık ve çoğunlukla yağış avantajı; bütün tropikal ülkelerde demir, boksit, hidroelektrik kaynaklarının bolluğu) rağmen, bugün kesinlikle azgelişmiş ülkelerdir. Bazılarında önemli maden yatakları vardır. Bununla beraber şu son yıllara kadar özellikle ılıman kuşak ülkelerininkileri tamamlayan kaynaklar (kauçuk, pamuk, şekerkamışı, yağlı bitkiler, tropikal meyveler) değerlendirilmiştir. Bu ülkelerde besin tarımına ve sanayi kalkınmasına fazla çaba harcanmamıştır. (L)

TROPİLİDEN i. (fr. *tropilidène*). Kim. Tropidinden elde edilen çevrimsel hidrokarbon. *Eşanl.* SİKLOHEPTATRİEN. (L)

TROPİN i. (fr. tropine). Kim. Tropanol'ün eski adı. (L)

TROPİTES i. Üst alp triyasında bulunan ammonit. (Işınsal kabarık çizgi ve kabacıklarla, basık sarımlarla süslü kavkısında çok basit bir birleşme çizgisi bulunur.) [L]

TROPİZM i. (yun. *tropos*, çevre > fr. *tropisme*'den). Biyol. Bk. YÖNELİM.

TROPLAR çoğl. i. Bk. TROPOS.

TROPLONG (Raymond Théodore), fransız hukukçusu ve siyaset adamı (Saint-Gaudens 1795 - Paris 1869). 1851 Hükûmet darbesine katıldı, danışma komisyonu üyesi, Danıştay (1852) ve Senato (1852) başkanı oldu. *Droit Civil Expliqué* (Açıklamalı Medenî Hukuk) [27 cilt, 1833-1858] genel adı altında bir inceleme dizisi yayımladı. (L)

TROPO—, yun. *tropos*, tarz, değişme'den alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren önek. (L)

TROPOFİT i. ve sıf. (*tropophyte*). Bot. Art arda kuraklığa veya nemliliğe uyabilen bitkilere denir. (L)

TROPOLONLAR çoğl. i. (fr. *tropolones*'-den). Kim. Bir benzen halkasındaki iki karbon atomunun arasına CO grubunun girmesiyle aromatik bir bileşikten türeyen keton çeşitleri (Tropolonların belirgin bir aromatik özelliği vardır.) [L]

TROPOMETRE i. (fr. *tropomètre*'den). Antropol. Antropolojide çok önemli olan, kol ve uyluk kemiklerindeki bükülmeyi ölçmeğe yarayan âlet. (L)

TROPOPOZ i. (yun. *tropos*, değişiklik ve *pausis*, ara'dan fr. *tropopause*). Meteorol. Üst kesimiyle troposferin düzensiz bölgelerini sınırlayan ve stratosferin başlangıcını belirten ideal yüzey.

— ANSİKL. *Tropopoz*, sondajların termik eğrileri üzerinde, düzenli sıcaklık azalmasının (100 m'de 0,6°C oranında) durduğu noktada ortaya çıkar. Tropopoz, ortalama olarak, kutupta 6 km, 50. paralelde 11 km, ekvatorda 17 km yükselir. Fakat yüksekliği mevsimden mevsime, hattâ bir andan ötekine değişir. Gerçekte, havanın çok sıcak olduğu zamanlarda tropopoz çok daha yüksektir. Şu halde bir yerin üzerindeki tropopoz yüksekliği hava kütlelerinin geçişine bağlıdır. Sıcak havanın tropopozu neden soğuk havanınkinden çok daha yüksektir? Sıcak havada daha güçlü olan konveksiyon hareketlerinin bir sıcaklık azalması (adiyabatik genleşme etkisiyle yükselmeye tekabül eden) meydana getirerek 13,15 veya 17 km yüksekliğe yayıldığı muhtemeldir. Aksine, kararlı soğuk havada yükselmeler 6 ile 10 km'yi aşmaz ve yükseltiyle sıcaklık azalması bu düzeyde durur. (L)

Armand TROUSSEAU

Henri TROYAT

TROPOS i. («tarz, usul» anlamında yun k.). Eski yunan müziğinde, müzik yapısının temel unsuru olan «sistem»in dayandığı, seslerin ortalama oktavına göre hesaplanan yükseklik. (Tropos'lar, benzetme yoluyle, eski armonilerin adlarını almıştı [dor, frigya v.b.].) [*Eşanl.* TON.] || Ortaçağ müziğinde, kendine has nitelikte eklemeler veya değiştirmelerle âyin şarkılarının genişletilmesi.

— Mant. Bilginin imkânsızlığını göstermek amacıyle şüphecilerin öne sürdükleri kanıtlara verilen ad. Bu kanıtlar Ainesidemos tarafından ortaya kondu. (Troposlar çelişkiye, duyuların göreceliğine ve kısır döngüye [diallelos] indirgenebilir.) [L]

TROPOSFER i. (yun. *tropos*, değişiklik, değişkenlik ve *sphaira*, küre'den fr. *troposphère*). Meteorol. Yerkürenin yüzeyinden stratosferin tabanına kadar, yani ortalama 12 km kalınlığında uzanan atmosfer tabakası. *Eşanl.* ALT HAVA KÜRESİ.

— ANSİKL. *Troposfer*, kendisini atmosferin öteki bölgelerinden ayıran üç temel özellik gösterir: 1. burası düşey ve yatay hareketlerle durmadan çalkalanan en *düzensiz* tabakadır. Düşey burgaç hareketi, yerküıenin yüzeyine yakınlık sebebiyle meydana gelir ve bir taraftan mekanik yükselmelere (sürtünmeyle), öbür taraftan da ısı yükselmelerine (kararsızlık ve ısı konveksiyonuyle) yol açar; 2. karışıklık, tabakanın bütün kalınlığında bağlı bileşim sabitliği sağlar; bu sabitlik stratosfer ve iyonosferdekinden çok daha büyüktür. Troposferde, atmosfer kütlesinin dörtte üçü, asılı halindeki bütün katı cisimler ve atmosferdeki bütün su (sıvı, katı ve gaz halinde) bulunur; 3. yükseltiyle birlikte *sıcaklık düzgün olarak azalır* (ortalama her 100 m'de 0,6°C). Bu, düşey hareketlerin başka bir sonucudur. Yükselen hava adiyabatik genleşme sebebiyle soğur, alçalan hava ise aksine ısınır. Şu halde, kuru hava ile nemli havanın karışması, kuru havanın adiyabatik gradyanı (100 m'de 1°C) ile nemli havanın psödoadiyabatik gradyanı (100 m'de 0,6°C) arasında yer alan bir gradyan oluşturur. (L)

Troppau kongresi, Silezya'da 20 ekim-30 aralık 1820 arası Troppau şehrinde (bugün Opava) toplanan kongre. İtalya'daki devrimci çalkantıdan endişe duyan Metternich, Rusya ve Avusturya hükümdarları, Prusya veliahtı, İngiliz ve Fransız büyükelçilerini biraraya topladı. Çarın desteğiyle (fransız ve ingilizlerin muhalefetine rağ-

Foto. X, A. I. (LAROUSSE)

men) Kutsal ittifak'ın askerî ve diplomatik müdahale ilkesini kabul ettirdi; bu ilke «Metternich sistemi»nin temeli oldu. (L)

TROS. Yun. mit. Truva'ya ve Troas ülkesine adını veren kahraman, Erikhthonios'un ve Astyokhe'nin oğlu ve sonradan Truva adını verdiği Dardania şehrinin kurucusu Dardanos'un torunu. Bu ülkenin krallığını bir süre babasıyle paylaştı. (LM)

TROTİNET i. (fr. *trottinette*). Bir çatı levhasıyle iki tekerlek ve bir direksiyondan meydana gelen, bir ayakla üzerine binilip öbür ayakla yeri teperek veya bir pedala basarak yürütülen çocuk oyuncağı. (M)

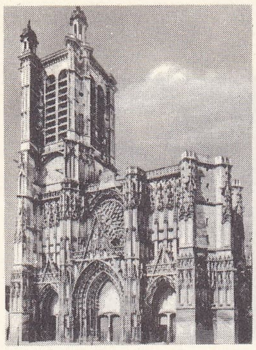

TROYES
Saint-Pierre-et-Saint-Paul katedrali

TROTTİ (Giovan Battista), **il Malosso** denir, italyan ressamı (Cremona 1555-Parma 1619). Bernardino Campi'nin öğrencisiydi ve onun yeğeni ile evlendi. Ustasının coşkunluktan uzak sanatına, tumturaklı bir üslûpla karşı çıktı (Madonna ile Aziz Francesco, *Ruhül Kudüs'ün İnişi*, Cremona). Kullandığı renkler sonradan, Corregio'nun etkisi altında daha büyük bir akıcılık ve lirizm kazandı (*Çarmıhtan İniş*, Cremona). [L]

TROTUS, Romanya'da ırmak, Bistrita ırmağının kolu, Boğdan Moldav Karpatları'nın doğu yamacında; ırmak önemli petrol ve linyit havzaları olan Comaneşti ile Moineşti'yi akaçlar. (L)

TROTUVAR veya **TROTUAR** i. (fr. *trottoir*). Yaya kaldırımı.

— Denizbil. Bir yarın eteğinde küçük sıra. (Eni birkaç desimetredir ve genellikle kimyasal bir bozuşma sonucunda oluşur.) [M]

trubadur
XIII. yy. minyatürü
Bibliothèque Nationale, Paris

TROUESSART (Edouard Louis), fransız tabiat bilgini (Angers 1842 - Paris 1927). Hekimdi. Angers müzesi müdürlüğüne getirildi. Paris'e gitti ve tabiî bilimlerle uğraştı. Museum National d'Histoire Naturelle'e profesör oldu. *Geographie Zoologique* (Zoolojik Coğrafya) [1890] adlı bir eser ile *Catalogue des Mamifères Vivants et Fossiles* (Yaşayan ve Fosil Memelilerin Kataloğu) [1898] adlı bir katalog yayımladı. (L)

TROUİLLEBERT (Paul Désiré), fransız ressamı (Paris 1829 - ay.y. 1900). Corot tarzında peyzajlar (Ville-d'Avray dönemi) yaptı: *Vichy Yakınında Yağmurun Etkisi* (Le Puy), *Yıkanan Kadın* (Reims), *Çamaşırcı Kadınlar* (Petit Palais, Paris). [L]

TROUMOUSE buzyalağı, Pirenelerin (Hautes-Pyrénées) en geniş buzyalağı, Héas «gave»ının yukarısında ve Marbore'un doğusunda. Buzyalağının dibine en az 100 m yükseklikten hâkim olan kalkerli dağların yükseltisi, *Troumouse doruğu*'nda 3 086 m'yi, Munia doruğunda 3 150 m'yi bulur. (L)

Sergey Petroviç
TRUBETSKOY

TROUSSEAU (Armand), fransız hekimi (Tours 1801 - Paris 1867). 1839'da Paris'te tedavi profesörlüğüne, 1852'de iç hastalıkları kliniği profesörlüğüne getirildi. Trousseau, zamanının en iyi fransız klinikçilerinden biri olarak kabul edilebilir. Eserleri: Pidoux ile birlikte yazdığı *Traité de Thérapeutique* (Tedavi Ders Kitabı), üç ciltlik *Cliniques Médicales de l'Hôtel-Dieu* (Hôtel-Dieu İç Hastalıkları Kliniği Dersleri). Bu sonuncu eser tıp edebiyatının şaheserlerinden sayılır. (L)

Trousseau çizgisi. Tıp. Tırnakla veya ucu küt bir nesneyle deriye bir çizgi çekilirse, çizginin yerinde bazen uzun süre kırmızı bir iz kalır. Trousseau bu kırmızılığı menenjit işareti sayardı. Aslında bir damar bozukluğu olan bu duruma birçok hastalıkta, özellikle bazı sinir hastalıklarında rastlanır. Bk. DERİ TEPKİMESİ. (L)

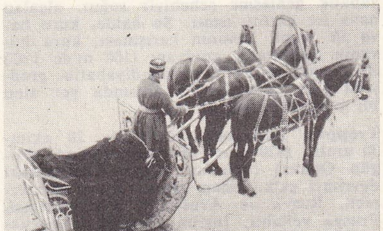

troyka

Trousseau işareti. Tıp. Tetanide, kol ve bacaklardaki büyük sinir ve damarlara bastırıldığı zaman meydana gelen kasılma. (L)

Trouton kanunu, ingiliz F. T. Trouton (1863-1922) tarafından açıklanan ve mol ağırlıklarının yaklaşık olarak belirlenmesine yarayan kanun: saf bir cismin M molekül ağırlığının L buharlaşma gizli ısısıyle çarpımı, kaynama mutlak sıcaklığıyle orantılıdır; bağıntı $\frac{ML}{T} = 20$ şeklinde gösterilir. (L)

Trovatore (İL), 4 perdelik opera; libretto: Salvatore Cammarano, müzik: Verdi; 1853'te Roma, Apollo tiyatrosunda, 1854'te Paris'te Théâtre - Italien'de, 1857'de Paris operasında temsil edildi. Eserin konusu Antonio Garcia Gutiérrez'in bir ispanyol dramından alınmıştır. Özellikle, sonucu perdenin ünlü *Miserere* sahnesinde olduğu gibi eser kuvvetli bir dramatik duyguyle işlenmiştir. (L)

TROWBRİDGE, Büyük Britanya'da şehir, Wiltshire'in idare merkezi, Bath'ın güneydoğusunda; 15 830 nüf. Düşey üslûpta kilise. Dokuma sanayii (yün). Bira fabrikaları. (L)

TROX i. Kurtçukken kıl ve tüylerle beslenen ve dünyanın her tarafında bulunan böcek. (Kınkanatlıların *scarabeidae* familyasından.) [L]

TROY veya **TROY - WEİGHT** i. («Troyes ağırlığı» anlamında ing. k.). Metrol. Değerli madenler ve taşlar için kullanılan ingiliz ağırlık sistemi; libre (373, 242 gr) sadece 12 ons (avoirdupois sisteminde ise 16 onstur), ons da 480 çekirdektir (437,5 yerine). [L]

TROY, A.B.D.'de (New York) şehir, Mohawk ve Hudson ırmaklarının kavşağında; 67 500 nüf. Dokuma sanayii. Tezgâh yapımı. Hassas âletler. (L)

TROY (DE), ressam ailesi. Bk. DE TROY.

TROYAN, türk. **Turyan,** Bulgaristan'da Balkan dağlarının kuzey eteğinde, Osma çayının dağlardan inen kollarının birleştiği yerde kasaba. Lofça-Filibe yolu buradan geçer. (M)

TROYAT (Lev TARASOV, **Henri** — denir), rus asıllı fransız yazarı (Moskova 1911). 1917 Rus devrimi sırasında ailesiyle birlikte Fransa'ya sığındı. *Aldatan Işık* (Faux Jour) [1935] ile bir ödül kazandıktan sonra birçok roman yayımladı: Goncourt ödülünü kazanan *Yeşil Sinek* (Araigne) [1938] ile *«Le Mort Saisit le Vif»* (1942). Daha sonra üç çevrimsel romanda, iki ailenin serüvenini anlatarak çağdaş Rusya'nın Ekim devrimi ve devrim sonrası günlerini canlandırdı: *Tant que la Terre Durera* (Dünya Durdukça) [1947], *Le Sac et la Cendre* (Yağma ve Küller) [1948] ve *Étrangers sur la Terre* (Dünya Üstünde Yabancılar) [1950], sonra *Les Semailles et les Moissons* (Ekinler ve Hasatlar) [1953] adlı bir roman yayımladı. Bunu, *Amelie* (1955), *La Grive* (Ardıç Kuşu) [1956], *Tendre et Violente Elisabeth* (1957), *La Rencontre* (Buluşma) [1958] adlı romanlar izledi. Öbür romanları: *Compagnons du Coquelicot* (1959), *La Barynia* (1960), *La Gloire des Vaincus* (Yenilenlerin Zaferi) [1961], *Les Dames de Sibérie* (Sibiryalı Kadınlar) [1962] ve *Sophie ou la Fin des Combats* (Sophie veya Savaşların Sonu) [1963] romanlarını kapsayan *Lumière des Justes* (Doğruların Işığı) adlı dizi; *Les Eygletière* adlı yeni bir roman çevrimi (*Bozuk Düzen*, 1965; *Faim des Lionceaux*, 1966; *La Malandre*, 1967). Ayrıca bir tiyatro eseri (*Les Vivants* [Canlılar], 1946), *Tolstoy* (1965) üstüne bir deneme, hikâyeler (*Une Extrême Amitié* [Aşırı Bir Dostluk], 1963), masallar (*Le Geste d'Eve*, 1964), uzun hikâyeler (*Les Ailes du Diable* [Şeytanın Kanatları], 1966) yazdı. (L)

TROYES, Fransa'da Aube idare bölgesinin merkezi, Champagne'da, Sen kıyısında, Paris'e 158 km uzaklıkta; 68 898 nüf. Yapımına 1208'e doğru başlanan ve XIV. yy. sonunda tamamlanan Saint-Pierre-et-Saint-Paul katedralinin cephesi Martin ve Pierre Chambiges tarafından yapılmıştır (1506-1544 arası); XII.-XVI. yy.dan kalma Sainte-Madeleine kilisesi. Troyes binalarının en zarifi olan Saint-Urbain Papaz meclisinin yapımına 1262'ye doğru, Troyes'li bir kunduracının oğlu olan papa Urbanus IV'ün emriyle başlandı. XIV.-XVI. yy.dan kalma Saint Remi kilisesi; Rönesanstan kalma Saint-Nizier, Saint-Pantaléon ve Saint-Nicolas kiliseleri. Şehirdeki sivil yapılar da önemlidir: Le Boucherat, Marisy, Chappelaines (XVI. yy.), Ursines (XVII. yy.) konakları, birçok eski ev (XIII.-XVII. yy.), XVII. yy.dan kalma belediye sarayı (Girardon'un yaptığı şömine), konsolosluk ve Vauluisant konakları (Rönesans sonu). Troyes büyük bir sanayi merkezi ve Fransa'da tuhafiye malzemesi yapımının başkentidir; birçok çorap ve çamaşır fabrikası, bu sanayiye gerekli maddeler, dikiş iğnesi v.b. atelyeleri. Ayrıca şehirde bisiklet ve motosiklet atelyeleri ve dökümhaneler (dökme demir) vardır. — *İdare çevresi*, 175 446 nüf. (L)

Troyes antlaşması, Fransa kralı Charles VI ile İngiltere kralı Henry V arasında imzalanan antlaşma (21 mayıs 1420). Bu antlaşmayle veliaht Charles İngiltere kralı Henry V lehine mirastan mahrum edildi. Krallık unvanını ömür boyu muhafaza edecek olan Charles VI'nın ölümüne kadar, Henry V ile Bourgogne dükü, krallığı birlikte yöneteceklerdi. Böylece, Fransa ve İngiltere tahtları arasında Lancaster lehine sürekli bir birliğin temeli atıldı. Veliaht, Reims'de Charles VII adıyle taç giydi (1429) ve Arras'da Fransa-Bourgogne antlaşmasını imzalayarak (1435) Troyes antlaşmasının hükümlerini ortadan kaldırdı. Fakat İngiltere kralları, Amiens antlaşmasına kadar (1802) Fransa kralı unvanını taşıdılar. (L)

TROYES kontluğu, Fransa'da Champagne ve Brie kontluğunun çekirdeği olan bölge. Karolenjlerin Bourgogne eyaletinin bir parçası olan Troiesin, Troyes kontluğu haline getirildi ve Bourgogne düklüğüne bağlandı (877). 940'ta tekrar kontluk oldu. Bu kontluğun Meaux kontluğu ile birleşmesi, Champagne kontluğunun temelini attı. Miras yoluyle Blois kontu Thibaud IV'e geçen Troyes, 1284'te fiilen, 1314'te hukuken ve 1361'de kesinlikle, Fransa krallığı topraklarına katıldı. (L)

TROYKA i. (rusça k.). Rusya'da üç at tarafından çekilen araba. (Ortadaki atın başı dik, yanlardakilerin ise dönüktür. Ortadaki at tırıs, yanlardakiler dörtnala giderler.) [L]

TROYON (Constant), fransız ressamı (Sèvres 1810 - Paris 1865). Müze müdürü Riocreux'den ders gördü ve modelle çalışarak kendini yetiştirdi. Barbizon peyzaj ressamlarıyle dost oldu, 1833'te Salon'da ilk tablosunu sergiledi ve ancak 1841'de tanındı. Hollanda'ya yaptığı bir gezi sırasında (1847) Paulus Potter'in eserlerini tanıdı ve kır tablolarına hayvan resimleri soktu. Louvre'daki birçok eseri olgunluk yıllarından kalmadır: *Yalak, Touques Vâdisi, Çifte Giden Öküzler, Irmaktan Geçiş, Beyaz İnek, Kırmızı İnek, Çiftliğe Dönüş.* (L)

«Beyaz İnek»
Louvre müzesi, Paris

TROY - WEİGHT i. (ing. k.). Metrol. Bk. TROY.

TRÖGERİT i. (fr. *troegérite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî uranyum arsenyat. (L)

Foto. Braun, Kulm (LAROUSSE)

TRÖNDELAG, Norveç'te idarî taksimat, iki idare bölgesi (*fylker*) meydana getirir: *Nord-Tröndelag* veya kuzey kesim, *Sör-Tröndelag* veya güney kesim. (L)

TRÖST i. (ing. *trustee*, idare, emanet'-ten). İkt. Birçok işletmenin bir tek işletme halinde kaynaşmasını sağlayan malî bileşim. || S.S.C.B.'de aynı yönetim altında toplanmış sınaî kuruluşlar. (Genellikle, sovyet tröstleri bir çeşit yatay toplaşmadır.)

— ANSİKL. Üç tip *tröst* vardır: fiyatlar konusunda bir antlaşma amacıyle, hukuken birbirinden ayrı işletmelerin kendi rızalarıyle gruplaşmaları (ilk amerikan tröstleri bu nitelikte oldukları halde *cartel* veya *pool* diye adlandırıldı); birçok işletmenin kaynaşmasından doğan tek işletme; hiç bir üretici faaliyeti olmayan ve her zaman çoğunlukta bulunmadan bir iştirakler sistemi yoluyle her biri tüzel kişiliğini koruyan çeşitli işletmeleri denetleyen veya yöneten malî şirket, yani *holding* veya *holding - trust*. Biraraya toplanmış işletmelerin amaçları aynı veya birbirine yakınsa, tröst'e *yatay tröst* denir. Amaçları, birbirini tamamlayan cinsten olursa, tröst, *dikey* veya *bütünlenmiş*'tir.

Tröstün amacı çifttir: ister üretilmiş ve piyasaya sürülmüş mallara, ister fiyatlara hâkim olabilmek için, piyasada kendi çıkarına bir tekel yaratmak: üretimi rasyonelleştirmek ve maliyet değerini düşürmek. Tröst, gücü sayesinde, kamu sektörü üzerinde baskı yapabilir. Çoğu zaman elde etmeyi başardığı yarı tekel durumu, tröstü, bağımlılığı gitgide artmış olan tüketici ve işçisini sömürme yoluna itme tehlikesini doğurabilir. Sınıf mücadelesi fikri, bu gibi üretim birimleri içinde sosyal ilişkilerin kişisellik özelliğini kaybetmesiyle daha da gelişir. Bütün ülkelerde, bu gruplardan bazılarının çok büyük nüfuzundan doğabilecek kötü etkileri sınırlandırmak amacıyle *antitröst* kanunlar yapılmıştır. A.B.D.'de, daha 1890'da *Sherman act* (Sherman yasası), tröstler halinde birleşmiş şirket hissedarlarına kâr payı verip oy hakkı tanımayan «Voting - trust» usulünü kanun dışı sayıyordu. Bu yasanın faydası umulduğundan az oldu. Çünkü birtakım hukukî formüller, kanunun işleyişini engelliyordu. Kamuoyu tröstlere genellikle karşıdır; onların nüfuzundan ve isimlerini saran esrar perdesinden çekinir. Bununla birlikte, tröstün sadece tehlikeli tarafı yoktur. Ekonomiyi, toplaşmanın nimetlerinden faydalandırır (uzmanlaşma, rasyonelleşme, maliyet fiyatlarının asgarîde tutulması, yenilikler getirme gibi). Fiyat ve ücretler siyasetinde tröst çoğu zaman ılımlı hareket etmek zorunda kalır. Çünkü tam tekel çok az rastlanan bir şeydir ve devletle kamuoyunun denetimi (burada işçi sendikaları ve siyasî partilerin baskısı söz konusudur) tröstü, ağırbaşlı davranmaya yöneltir. Sonuç olarak, tröstlerin fayda ve mahzurları arasındaki denge, siyasî iktidarın bu tröstler karşısındaki bağımsızlığının derecesine ve işçi sendikalarının gücüne göre kurulur. Türkiye'de tröst yoktur; bundan dolayı türk hukukunda tröstleri düzenleyen hükümler de yoktur. (LM)

T.R.T. (*Türkiye Radyo Televizyon kurumu*), yurt içine ve yurt dışına seslenen radyo ve televizyon yayınları yapmak; bu yayınlar için gerekli tesis ve istasyonları kurmak, işletmek; göreviyle ilgili âlet ve cihazları kısmen veya tamamen imal etmek; milletlerarası veya yabancı benzer kuruluşlarla ilişkileri düzenlemek amacıyle kurulmuş (1964); tüzel kişiliği olan tarafsız kamu kuruluşu. Kurumun yayın esasları kanunla tespit edildi: «Her çeşit çalışma ve yayın faaliyetlerinde Anayasanın özüne ve sözüne bütünüyle bağlı olmak; insan haklarına dayanan millî, demokratik, laik ve sosyal cumhuriyete, Türk devletinin ülkesi ve milletiyle bütünlüğüne bağlılığı güçlendirmek; Atatürk devrimlerinin, türk toplumunun çağdaş uygarlık düzeyine erişmesini öngören dünya görüşünü yerleştirmek ve geliştirmek; millî güvenlik ile genel ahlâkın gereklerini ve millî gelenekleri gözetmek; millî kültür ve eğitime yardımcılık görevinde, türk millî eğitiminin temel görüş, amaç ve ilkelerine uymak; haberlerin toplanması, seçilmesi ve yayınlanmasında tarafsızlık, doğruluk, çabukluk ilkeleriyle çağdaş habercilik teknik ve metotlarına bağlı olmak; haberle yorumları birbirinden açık olarak ayırmak; yorumların niteliğindeki yayınları belirtilen esaslara uygun olarak ve Anayasaya aykırı olmayan karşıt görüşleri içine alacak şekilde hazırlamak; kaynaklarını belirtmek ve yorumları hazırlayanların ad ve unvanlarını açıklamak; açık oturumlarda da karşıt görüşlere imkân ölçüsünde yer vermek.» Kuruluş kanununda, hükûmet bildirilerinin ve hükûmet adına yapılacak konuşmaların; T. B.M.M. görüşmelerinin; bütçe müzakerelerinin; seçimlerde siyasî partilere tanınacak propaganda haklarının; düzeltme ve cevap hakkının nasıl düzenleneceği ve kullanılacağı da hükme bağlandı. Kurum, 1937 tarihli 3222 sayılı Telsiz kanunuyle ek ve değişikliklerinde gösterilen elektromagnetik dalgalar aracılığıyle ses, işaret ve resim vermeğe yarayan tesislerden radyodifüzyon ve televizyon tesisi niteliğinde olanların kurulması ve işletilmesi konusunda tekel yetkilerine sahiptir. T.R.T., bir genel müdür başkanlığında, Bakanlar kurulunca tayin edilen üç; üniversiteler, basın kuruluşları, sendikalar, işveren sendikaları, esnaf ve sanatkârlar konfederasyonu, Odalar birliği ve Zıraat Odaları birliğini temsil etmek üzere seçilmiş birer üyenin meydana getirdiği 10 kişilik yönetim kurulunca yönetilir. Öteki yönetim organları şunlardır: Koordinasyon kurulu, T.R.T. Seçim kurulu (yönetim kurulu üyelerini, ilgili kurumların tespit ettiği adaylar arasından seçer), Genel Danışma kurulu, Siyasî Yayınlar Hakem kurulu. T.R.T. Radyo yayınları yanında (bk. RADYO), 1968'den itibaren televizyon yayınları da yapmağa başladı.

Türkiye'de televizyon ile ilgili çalışmalara 1963'te Alman hükûmetinin Ankara'da televizyon için program ve teknik personel yetiştirilmek üzere bir eğitim merkezi açması hakkında taraflar arasında yapılan bir anlaşma ile başlandı. Anlaşma gereğince Federal Almanya, bu merkez için gerekli stüdyo teçhizatını sağladı. Bu sırada radyo yayınlarını düzenlemek amacıyle hazırlanmakta olan kanunun kapsamına televizyon da alındı ve 359 sayılı olarak kanunlaşan bu metinde Türkiye Radyo ve Televizyon kurumunun (T.R.T.) tarafsız bir kamu tüzel kişisi olduğu (md. 1) ve Türkiye'de radyo ve televizyon ile birlikte 1937 tarihli, 3222 sayılı Telsiz kanununun kapsadığı hususlardan radyodifüzyon ve televizyon tesisi niteliğinde olanların kurulması ve işletilmesi hakkı devlet tekeli olarak bu kuruma verildiği (md. 35) belirtildi.

Federal Almanya ile yapılan ikinci bir anlaşma ile Ankara için küçük bir verici sağlandı (1966) ve kapalı devre yayın çalışmalarına geçildi (haziran 1966); devamlı ve programlı yayın ise iki yıl sonra ve haftada üç gün üstünden başlatıldı (31 ocak 1968).

Bütün Türkiye'yi kapsayacak bir televizyon yayın şebekesinin meydana getirilmesi 1972'de plana alındı; aynı yıl 12 istasyonun inşası mukaveleye bağlandı. Projelere göre televizyon yayınlarının Türkiye'nin her tarafında takip edilebilmesi için 50 ana istasyon ile yeteri kadar yardımcı küçük istasyonların kurulması öngörülmekteydi; radyolink imkânlarını ise P.T.T. sağlayacaktı.

Devamlı yayına başlandıktan üç yıl sonra televizyon alıcısı kullananların yıllık olarak ödeyecekleri ücretler şöyle tespit edildi (1971): belediye teşkilâtı olmayan köylerdeki meskenler ve umuma ait yerlerde kullanılanlar için 100 TL. (radyo 10 TL.); spor kulüpleri, askerî kulüp, mahfel ve gazinolar, hastahaneler, okullar, belediyelere ait umumî yerlerde kullanılanlar 150 TL. (radyo 30 TL.); belediye teşkilâtlı ve nüfusu 10 000'den az olan yerlerdeki meskenlerde, her türlü hava, kara, deniz araçlarında, liman dışında çalışan yolcu vapurlarının salon ve güvertelerinden gayrı yerlerde, kahvehane, çayhane, birahane, kıraathane, hastahane, lokanta, gazino, sinema, tiyatro, dans salonu, plajlar, barlar, otellerin umumî salon ve bahçelerinde kullanılanlar 250 TL. (radyo 40 TL.); nüfusu 10 000'den fazla olan yerlerin meskenler dışındaki benzer mahallerinde kullanılanlar 500 TL. (radyo 180 TL.). [M]

T.R.T. Kurumu Kültür, Sanat ve Bilim ödülleri, 1971'de altı ayrı dalda verilen ödüller.

Müzik. Çağdaş türk sanat müziği: büyük ödül: Yalçın Tura, Cenan Akın; başarı ödülü: Yalçın Tura, Cenan Akın, Sabahattin Kalender. Çağdaş türk eğitim müziği: Yalçın Tura, Cenan Akın, Hasan Toraganlı, Hazar Alapınar. Çağdaş türk hafif müziği: başarı ödülü: Yalçın Tura, Fikret Kızılok. Geleneksel türk sanat ve halk müziği çalgı ve metotları ve solfej: büyük ödül: Çinuçen Tanrıkorur; başarı ödülü: Emin Akan, Şinasi Özel. Geleneksel türk sanat ve halk müziği bilimsel araştırmaları: başarı ödülü: Dr. Gültekin Oransay.

Tiyatro. Radyo oyunları: büyük ödül: Erdoğan Aytekin; başarı ödülü: Zeyyat Selimoğlu, Ülker Köksal, Gündoğdu Gencer, Bilgesu Erenus, Aziz Çalışlar, Nâzım Taylan, Giray Güçlü, Talip Apaydın, Dinçer Sümer. Radyo çocuk oyunları: büyük ödül: Fikret Arıt; başarı ödülü: Birten Gizer, Hasan Gökçe, Adnan Çakmakçıoğlu. Televizyon oyunları: büyük ödül: Erol Aksoy; başarı ödülü: Dinçer Sümer. TV çocuk oyunları: başarı ödülü: Aydın Arıt, Ülker Köksal. Tiyatro sahne eserleri: başarı ödülü: Orhan Asena, Oktay Rıfat, Başar Sabuncu, Turan Oflazoğlu, Haşmet Zeybek, Vedat Türkali.

Filim. TV filimleri: 35 mm filimler: başarı ödülü: Ali Aşıroğlu, Kenan Ormanlar. 16 mm filimler: büyük ödül: Aziz Albek, Oktay Kutluğ, Tan Oral, Hasan Yücel; başarı ödülü: Cengiz Bektaş, Attila Tokatlı, Özay Gönlüm, Kemal Gökaydın, Muammer İtez, Babür Nutku, Kenan Ormanlar, Ömer Pekmez, Kaya Taneri, Tonguç Yaşar, Cengiz Yetken, Tunca Önder, Hasan Yücel.

Edebiyat. Şiir kitabı: büyük ödül: Tahsin Saraç, Mehmet Aydın; başarı ödülü: Ayhan Can, Hasan Hüseyin Korkmazgil, Gülten Akın Cankoçak, Mehmet Keskinoğlu, Mehmet Karabulut, Afşar Timuçin. *Tek şiir:* başarı ödülü: Mehmet Bozkurt Esenyel, Halim Uğurlu, Mehmet Taner, Halil Uysal, Cengiz Bektaş, İlhan Berk, İsmet Sezer, Tekin Sönmez, Nurten Çelebioğlu. *Hikâye:* büyük ödül: Osman Şahin, Ümit İlhan; başarı ödülü: Necati Tosuner, Fakir Baykurt, Yıldız İncesu, Mehmet Seyda, Orhan Duru, Ahmet Say, Dinçer Sümer, Mehmet Başaran. *Roman:* başarı ödülü: Fakir Baykurt, Oğuz Atay, Melih Cevdet Anday, Demirtaş Ceyhun, Mehmet Seyda, Abbas Sayar, Tarık Buğra, Sevgi Sabuncu. *Deneme:* başarı ödülü: Önder Şenyapılı, Mehmet Salihoğlu, Salâh Birsel, Cemil Yener, Şevket Yücel, İlber Ortaylı.

Plastik sanatlar. Resim: başarı ödülü: Orhan Peker, Duran Karaca, Ömer Uluç, Türkân Sılay, Nadide Pamir, Nâzım Özel, Turan Erol, Kadir Ata, Ali Demir, Mustafa Ayaz, Müşerref Köktürk, Gülsün Erbil. *Heykel:* başarı ödülü: Mükremin Mungan, Ferit Özşeh, Mete Demirtaş, Turgut Pura, Tamer Başoğlu.

Bilimsel araştırmalar. «T.R.T. Kurumunun Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Kalkınmamızdaki Rolü» konusu: büyük ödül: Ünsal Oskay; başarı ödülü: Erdoğan Alkan, Ülker Köksal. «Tarihsel Gelişim İçinde Türkiye'de Sanayileşmenin Başlıca Sorunları» konusu: başarı ödülü: Tunç Tayanç. «Toprak ve İnsan İlişkileri Açısından Türk Köylüsünün Toplumsal Yapısı» konusu: büyük ödül: Doç. Dr. Özer Ozankaya; başarı ödülü: İlber Ortaylı, Oya Sencer. «Eğitimin Kalkınmamızdaki Rolü ve Eğitim Kurumlarımızın Yeniden Düzenlenmesi» konusu: başarı ödülü: Ferhat Şenatalar. Ali Tunç. «Türk Gençliğinin Sorunları» konusu: başarı ödülü: Nabi Dinçer - İcen Börtecene, Ahmet Taner Kışlalı, Özcan Köknel, Mehmet Salihoğlu. «Lâiklik Kavramı» konusu: başarı ödülü: Doç. Dr. Çetin Özek, Muammer Sencer, Tuğyan Dinç. (M)

TRUAKAR veya **TRUVAKAR** i. (fr. *trois-quarts*, üç çeyrek'ten). Kıyf. Boyu ceketten uzun, mantodan kısa kadın giyeceği. || Sıf. [Kadın elbisesi için] kol boyu dirsek ile bilek arasında kalan. (M)

TRUBADUR i. (fr. *troubadour*). Eserlerini oc dillerinden biriyle yazan XII. ve XIII. yy. fransız lirik şairlerine verilen ad. (L)

Daniel Ch. TRUDAİNE
J. - B. Lemoyne'nun eseri
Louvre müzesi, Paris

François TRUFFAUT

TRUGUET
Antoine Maurin'in eseri

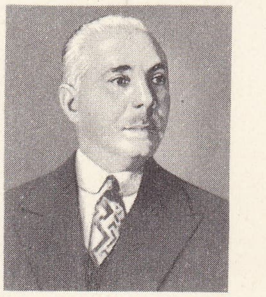

Rafael TRUJİLLO Y MOLİNA

TRUMAN

TRUBETSKOY, en eski rus prens ailelerinden. Litvanya büyük dükü Olgierd'in (Algirdas) soyundan gelir. Prens DİMİTRİY TİMOFEYEVİÇ (öl. 1625), Polonyalılara karşı rus milliyetçiliğini savundu. — SERGEY PETROVİÇ (1790 - Moskova 1860), dekabrist ayaklanmasının (1825) önderlerinden. — SERGEY NİKOLAYEVİÇ, filozof ve siyaset adamı (Aştırka, Moskova ili 1862 - Moskova veya Petersburg 1905) Moskova üniversitesinde profesörlük yaptı (1888); siyasî liberalizmi savundu. *Metafizika v Drevney Gretsii* (Eski Yunanlıların Metafiziği) [1889] ve *Uçeniye o Logose* (Logos'un Öğretimi) [1900] adlı iki eser yazdı. — PAVEL PETROVİÇ, heykeltıraş (İntra, İtalya 1866 - Suna, Maggiore gölünde 1838). Heykeltıraşlığa Venedik'te başladı (1883), Rodin'in etkisinde kaldı. Güzel sanatlar millî okuluna profesör olarak Moskova'ya yerleşti (1897). 1900 Yılı milletlerarası heykel yarışmasına katıldı (devlet tarafından satın alınan *Tolstoy At Üstünde* adlı tablosu ile), 1906'da Paris'te yerleşti; A.B.D.'de (1914-1920), sonra Maggiore gölü kıyısında oturdu. *Prenses Dora Odescalchi* adlı eseri Roma'dadır (Modern Sanatlar galerisi). Anıtları arasında Aleksandr III (Leningrad), senatör Cadorna (Pallanza), Dante (San Francisco sayılabilir. — NİKOLAY SERGEYEVİÇ, dilbilimci (Moskova 1890 - Viyana 1938). 1915'te Moskova üniversitesinde, 1922'den sonra da Viyana üniversitesinde profesörlük yaptı; genel dilbilim, islav dilleri, fin-uğur ve kafkas dilleri uzmanı idi. *Rus Dilinin Fonolojik Tasviri* (1932) ve *Grundzüge der Phonologie* (Fonoloji İlkeleri) [1939] adlı eserleri yazdı. Prag dilbilim okulu çalışmalarının öncüsüdür. (L)

TRUBLET (Nicolas Charles Joseph), fransız yazarı (Saint-Malo 1697 - ay.y. 1770). Genç yaşta papaz oldu, *Mercure de France* için tenkit incelemeleri yazdı. Fontenelle ve La Motte gibi, nesirden yana çıkarak şiiri kötüledi. Voltaire'in *Henriade*'ını tenkit etti; ama sonradan filozofların ve rakiplerinin arasını bulmağa çalıştı. Bununla beraber Helvetius'un *De l'Esprit* (Zekâ Üstüne) adlı kitabını tenkit ederek Voltaire'in şimşeklerini üzerine çekti: Voltaire, *Pauvre Diable* (Zavallı Şeytan) [1758] adlı yergisinde Trublet'yi gülünç duruma düşürdü. Başlıca eserleri: *Essais de Morale et de Littérature* (Ahlâk ve Edebiyat Denemeleri) [1735 ve 1768], *Penées Choisies sur l'Incrédulité* (İnançsızlık Üstüne Seçme Düşünceler) [1737], *Panégyriques de Saints, Suivis de Réflexions sur l'Éloquence* (Azizlerin Övgüleri, Belâgat Üstüne Düşünceler) [1755 ve 1764], *Mémoires sur la Vie et les Ouvrages de Fontenelle et de la Motte* (Fontenelle ve La Motte'un Hayatı ve Eserleri Üstüne İncelemeler) [1759]. (L)

TRUCHY (Henri), fransız iktisatçısı (Paris 1864 - ay.y. 1950). Lyon ve Paris hukuk fakültelerinde profesörlük yaptı. Birçok eser yayımladı ve birçok çağdaş iktisatçının yazılarını kapsayan *Traité d'Économie Politique*'i (İktisat İnceleme Kitabı) yönetti. *Cours d'Économie Politique* (İktisat Dersleri) [1920] adlı eseri klasik liberalizmi yansıtır. (L)

TRUCİAL STATES, *Korsanlar Kıyısı*'nın yeni adı; 110 000 nüf. (1964). Başlıca şehri, *Dibay* (55 000 nüf.). XIX. yy.dan beri Bahreyn ve Katar ile aynı sıfatla Büyük Britanya himayesine giren Trucial States, bir ingiliz vali ve dört siyasî görevli tarafından yönetilir. 1967'den beri düzeni mahallî polis korur. 1962'de, sömürgenin güneyindeki Ebu Zabi'de petrol bulunduktan sonra (1966'da üretim 17 Mt'yi aşıyordu) bu devletlerin iktisadî önemi büyük ölçüde artmıştır. (L)

TRUVA harabelerinden tiyatro, roma devri

TRUD i. (rusça k.). S.S.C.B.'de, para yerine kullanılmak üzere 1921 ve 1922'de kabul edilen emek hesap birimi. (L)

Trud, Moskova'da yayımlanan günlük gazete. Sendikalar birliğinin resmî organıdır. 1921'de kuruldu. Daha çok sovyet çevrelerine ve yöneticilerine seslenir. Tirajı: 1 500 000. (L)

TRUDAİNE (Daniel Charles), fransız idarecisi (Paris 1703 - ay.y. 1769). Paris parlamentosunda danışman oldu, Auvergne'de ova ile dağ arasındaki ulaşımı sağlayan ilk yolları yaptırdı ve vergileri bir tarifeye bağlamağa çalıştı. Bayındırlık müdürlüğüne getirildi (1743), mühendislik okullarını (1747) ve mühendislik meslek derneğini (1750) kurdu. — Oğlu JEAN CHARLES PHİLİBERT, fransız idarecisi (Clermont - Ferrand 1733 - Paris 1777). Paris parlamentosunda danışman oldu (1754), Danıştaya seçildi (1766) ve maliye genel müdürü oldu (1769). Tanınmış bir kimyagerdi. (L)

TRUDODYEN i. (rusça *trud,* emek ve *den,* gün'den rusça k.). Halk demokrasileri kolhozlarında, kazancın iş ortakları arasında bölüştürülmesini sağlamak amacıyle kullanılan hesap birimi. (L)

TRUEBA Y DE LA QUİNTANA (Antonio DE), ispanyol yazarı (Montellano, Vizcaya 1819 - Bilbao 1889). Bütün eserleri bask illerinin övgüsüyle doludur. *El Libro de Los Cantares* (Şarkılar Kitabı) [1852] adlı eseriyle tanındı. Sonra, hikâye kitapları yayımladı: *Cuentos de Color de Rosa* (Gül Renkli Hikâyeler) [1859], *Cuentos Populares* (Halk Hikâyeleri) [1862], *Cuentos de Varios Colores* (Değişik Renkte Hikâyeler) [1866]. (L)

TRUFFAUT (François), fransız sinema yönetmeni (Paris 1932). Meslek hayatına, 1951'de André Bazin'in desteğiyle sinema tenkitçisi olarak başladı. 1958'e kadar çoğunlukla sert bir dille yazdığı tenkitleri, fransız bilim sanayiini ilham ve teknik açısından yenileyen «yeni dalga» akımını hazırladı. İleri sürdüğü nazariyeleri uygulayarak yönetmenliğe başladı ve *Les Mistons* adlı filmi çekti (1958). Ertesi yıl yapığı içten ve duygulu bir eserle (*Dört Yüz Darbe* [Quatre Cents Coups]) büyük başarı elde etti. Öbür filimleri: *Tirez sur le Pianiste* (Piyaniste Ateş Ediniz) [1960]; *Jules ve Jim* (Jules et Jim) [1961]; *l'Amour à Vingt Ans* (Yirmisinde Aşk) [1962]; *Fahrenheit 451* (1966); *Siyah Gelinlik* (La Mariée Était en Noir) [1967]. Ayrıca birçok filimde senaryocu ve yapımcı olarak çalıştı. (L)

TRUGUET (Laurent, kont), fransız amirali (Toulon 1752 Paris 1839). Çanakkale boğazının hidrografya haritasını yaptıktan sonra (1785), Hindistan'a bir ticaret yolu açılması için Mısır ile müzakereleri yönetmekle görevlendirildi. Denizcilik bakanlığına getirildi (1795) ve İrlanda seferini düzenledi. Madrid büyükelçisi (1797), devlet danışmanı (1801) ve amiral (1804) oldu; imparatorluk rejimini protesto ettikten sonra görevinden ayrıldı. Hollanda'da görev aldı (1811), hollandalılar tarafından tutuklandı (1813), sonra Bourbon'ların hizmetine girdi. (L)

TRUJİLLO, Kuzey Peru'da şehir, Libertad idare bölgesinin merkezi; 99 800 nüf. Şehri 1535'te kuran Pizarro, doğduğu şehrin adını verdi. Önemli ticaret merkezi. Yakınında kızılderili şehri *Chanchan*'ın kalıntıları. (L)

TRUJİLLO, Batı Venezuela'da şehir, Trujillo eyaletinin merkezi; 16 000 nüf. Tarım pazarı. — *Trujillo eyaleti,* batıda Maracaibo gölüne açılır; 326 600 nüf. (L)

TRUJİLLO, İspanya'da şehir, Estremadura'da (Caceres ili), sierra de Guadalupe'nin eteğinde; 13 300 nüf. Romalılar zamanından kalma eski kale. Yarı yarıya yıkılmış olan yukarı şehirde, XVI. ve XVII. yy.dan kalma birçok derebey konağı vardır. (L)

TRUJİLLO. Bk. CİUDAD TRUJİLLO.

TRUJİLLO tepesi, *Duarte* tepesinin 1961'e kadar adı (Dominik cumhuriyeti); Cordillerada, Haiti adasının en yüksek noktasıdır: 3 175 m. (L)

TRUJİLLO Y MOLİNA (Rafael Leonidas), dominikli siyaset adamı (San Cristobal 1891 - Ciudad Trujillo [bugün Santo Domingo] 1961). Bir posta müvezziinin oğlu idi. Amerikan işgal kuvvetlerinde çalıştı ve subay oldu (1921). Dominik polis albaylığına (1926) getirildi, generalliğe yükseldi (1927); kendini cumhurbaşkanı seçtirdi (1930) ve 1952'ye kadar da devamlı olarak seçildi. Gerçekte, diktatörce bir yol güdüyordu; uyguladığı polis rejimi, teröre dayanıyordu. 1952'de kardeşi Hector'u cumhurbaşkanı seçtirdi, fakat ordu kumandanı olarak gerçek iktidarı elinde tuttu. Otuz yıllık bir diktatörlükten sonra öldürüldü (mayıs 1961) ve ailesi sürgün edildi. (L)

TRULLO i. (ital. k.). Bari'nin güneydoğusunda, Puglia'da, Alberobello ve Putignano yöresinde köy evi tipi. (Tarlalardan toplanan ve harçsız olarak yığılan taşlarla inşa edilen yuvarlak yapılardır; önce dikey olan duvar konikleşir ve çok kalın bir kubbe meydana getirir. Bu binalar kırlarda depo; köylerde de ev olarak kullanılır. Trullo'ların Sardinya'daki *nuraghi*'lerle aynı kökten geldiği sanılır.) [L]

Trullo konsilleri, İstanbul'da, Trullon'da (Kutsal sarayın salonu) toplanan iki konsile verilen ad. 680-681'de toplanan birincisi, monotelit sapkınlığını mahkûm etti; 692'de toplanan ikincisini (QUİNİSEXTE de denir) batı kilisesi tanımadı. (L)

TRUMAN (Harry S.), amerikalı devlet adamı (Lamar, Missouri 1884 - Kansas City 1972). Banka memurluğu, sonra çiftçilik yaptı; Missouri'den demokrat senatör oldu (1934), Roosevelt'in başkanlığı sırasında başkan yardımcılığına getirildi; Roosevelt ölünce (nisan 1945), yerine geçti. Atom bombasını atmağa karar vererek (ağustos 1945) savaşın sonuçlanmasını çabuklaştırdı. Kongre'de cumhuriyetçilerin çoğunluğu ele geçirmelerine rağmen (1946) tekrar cumhurbaşkanı seçildi (1948). Roosevelt'in siyasetini sürdürdü: amacı, devletin işletmelere katılmasıyle tam istihdamı sağlamak olan *Fair Deal*'in çıkarılması, Taft-Hartley kanunu (1947) ile de devlete temel sanayi kollarında grevleri durdurma imkânının sağlanması, Mc Carran-Walter İmmigration act (1952) sayesinde göçmen kabulünün sınırlanmasıydı. Maccarthy'cilikle mücadele etti. Başkanlığı sırasında bir kararla üçüncü defa cumhurbaşkanı seçilme imkânı kaldırıldı (1951). Dış siyasette A.B.D.'nin Amerika kıtasındaki üstünlüğü Rio de Janeiro konferansı ile güvenlik altına alındı; bu konferansta Amerika devletleri birleşti (1947), Bogota konferansı ile de Amerika Devletleri teşkilâtı kuruldu (1948). Birleşmiş Milletler antlaşmasının kaleme alındığı (haziran 1945) San Francisco konferansına başkanlık eden Truman, Birleşmiş Milletler Teşkilâtı paktını senatoya onaylattı (1946).

Oniki Madde beyannamesi (ekim 1945) ile milletlerin kendi kaderlerini tayin etmeleri hakkına saygı gösterilmesini istedi ve sovyet yayılmasını önlemek için *Containment* (durdurma) siyasetini başlattı. Dışişleri bakanı Marshall, Avrupa devletlerine iktisa-

TRUVA I mimarîsi, Bronz çağı

Foto. LAROUSSE; Turizm-Tanıtma, N. Er kılıç (MEYDAN)

dî yardımı düzenledi (haziran 1947); sonra bu yardım dünyanın geri kalan ülkelerine de verilmeğe başlandı. A.B.D. askerî alanda NATO aracılığıyle Avrupa'nın savunmasını düzenledi (nisan 1949) ve karşılıklı savunma kanunuyle (Truman kanunu) A.B.D.'nin NATO'ya yardımını sağladı, bu kanunun yerini, 1951'de, masrafları A.B.D.'ye ait olmak üzere malzeme teminini veya Avrupa'da imalini öngören karşılıklı güvenlik antlaşması aldı.
Kuzey Kore'nin, Çin Halk cumhuriyetinin desteğiyle Güney Kore'ye saldırısı sırasında (haziran 1950) Truman, Japonya'da Mac Arthur kumandasındaki amerikan kuvvetlerini Güney Kore'ye yardım için gönderdi; fakat Mac Arthur, Mançurya'daki Çin üslerinin bombalanmasını teklif edince, Truman tarafından kumandanlıktan alındı (nisan 1951).
A.B.D., Büyük Okyanus'ta Filipinler ile bir ittifak imzaladıktan (1951) sonra, Avustralya ve Yeni Zelanda ile A.N.Z.U.S. yardım antlaşmasını imzaladı (1952). Japonya ile barış, San Francisco konferansıyle gerçekleşti; sonra bu ülke ile bir ittifak antlaşması yapıldı (eylül 1951). Kasım 1952'de Truman'ın yerine general Eisenhower cumhurbaşkanı oldu. (L)

TRUMBİÇ (Ante), yugoslav siyaset adamı (Split 1864 - Zagreb 1938). Dalmaçya diyetinde milletvekili, Split belediye başkanı (1897) oldu; 1914'ten önce Supilo ile birlikte İmparatorluk'tan ayrılmak zorunda kaldı ve Londra'da yugoslav komitesini kurdu; Paşiç ile birlikte yugoslav devletinin kurulmasını öngören Korfu bildirisini imzaladı (temmuz 1917). Dışişleri bakanı, Barış konferansı delegesi oldu, Rapallo antlaşmasından (kasım 1920) sonra istifa etti. (L)

TRUMPP (Ernst), alman şarkiyatçısı (İlsfeld, Württemberg 1828 - Münih 1885). Hindistan'a görevle gönderildi, Münih'te doğu dilleri okuttu (1874). *Sikhilerin Dini* (1881) adlı bir kitap yazdı (L)

TRUNCATELLA i. Hydrobiidae familyasından öndensolungaçlı, karındanbacaklı yumuşakça. (Hayvanın uzun bir ağzı ve birbirinden ayrık duran üçgenimsi iki dokunacı vardır; silindirimsi olan kavkısı yetişkinlerde küt olur. Deniz kenarında taşların altında veya suyosunu kırıntılarının arasında yaşar.) [L]

TRUNCATELLİNA i. Vertiginidae familyasından küçük kara salyangozu; Eski Dünya'nın hemen her tarafında yaşar ve Oligosenden itibaren fosil olarak bulunur. (L)

Trunecek çözeltisi. Eczc. İçinde küçük miktarlarda sülfat ve fosfat bulunan hafif alkali sodyum klorür çözeltisi; damar sertliğine karşı, 5 sm^3'lük dozlar halinde şırınga edilir. (L)

TRUONG VİNH KY, Petrus Ky denir, vietnamlı yazar (1837-1898). Vietnam'da gazeteciliği kurdu. *Gia Dinh Bao* (*Koşinşin Gazetesi*) adlı gazeteyi çıkardı. Öğretici, tarihî ve dilbilimle ilgili birçok eser yazdı. Başlıca eserleri: *Annam Dili Grameri, Fransızca-Annamca Sözlük, Annam Tarihi Dersleri*. Ayrıca Çince'den Vietnamca'ya pek çok çeviri yaptı. (L)

TRUP i. (fr. *troupe*). Aynı tiyatroda çalışan oyuncular grubu. (M)

TRURO, Büyük Britanya'da şehir, Cornwall'in merkezi; 13 300 nüf. Modern katedral. Ticaret merkezi. (L)

Truva savaşı, Akhilleus ile Hektor, attike vazosu, Etrüsk müzesi, Vatikan

TRURO, Kanada'da (Nova Scotia) şehir, Maden Ocakları havzasında; 12 500 nüf. Demiryolu ve sanayi (gömlek, makine, süt ürünleri) merkezi. (L)

TRUSA veya **TUROSA** i. (ital. *trozza*'dan). Denizc. Bir sereni, sağa sola dönebilecek, dikey durum alabilecek ve aşağı yukarı hareket edebilecek şekilde bir direğe bağlayan bir çeşit askı. (L)

TRUTAT (Felix), fransız ressamı (Dijon 1824 - ay.y. 1848). Dijon Güzel Sanatlar okuluna, sonra Paris'te Pierre-Paul Hamon okuluna devam etti. Zaman zaman Géricault ve Prud'hon ile kıyaslandı. Eserleri Dijon ve Louvre (*Madame Hamon'un Portresi*) müzelerindedir. (L)

TRUTNOV, Çekoslovakya'da (Doğu Bohemya bölgesi) şehir, Krkonoşe'lerin eteğinde; 22 000 nüf. Metalürji ve dokuma sanayii. (L)

TRUVA veya **İLİON,** lat. **İlium.** Esk. coğ. Anadolu'da şehir, Çanakkale boğazı (Hellespontos) kıyısı yakınında, Skamandros ve Simoeis ırmakları (bugünkü Hisarlık, eski Bergama) topraklarını ayıran kayalık bir tepede. Homeros'un *İlyada** adlı eserinde sözü edilen bu antik şehir ilk olarak Heinrich Schliemann tarafından araştırıldı. Schliemann, 1870 ve 1890 yılları arasında bu eski şehrin bulunduğu yerde 7 kazı yaptı. Ölümünden sonra kazılara mimar Wilhelm Dörpfeld devam etti (1893-1894). 1932-1938 Yıllarında Truva kazılarına Cincinnatti üniversitesinden (A.B.D.) Prof. Carl Blegen başkanlığında devam edildi ve bu kazılar sonunda Schliemann ile Dörpfeld'in elde ettiği bazı yanlış sonuçlar düzeltildi. Mimar W. Dörpfeld höyükteki 9 mimarî tabakayı ortaya çıkardı. Amerikan kazı heyeti de, eski tabakalanmayı aynen koruyarak, yeni yerleşme tabakalarına her katta değişik harfler verdi.
Birçok eski yazarın eserine konu olan Truva şehri, üst üste kurulmuş 9 şehirden meydana gelir. En alttaki Truva I yerleşmesi, 10 yerleşme katını içine alır. Blegen, bu katları, «a»dan başlamak üzere çeşitli harflerle tanımlar. Truva I yerleşmesi birçok kulesi olan bir sur duvarıyle çevriliydi. Ayrıca bu yerleşmede megaronlar da görüldü. Sur duvarlarıyle ev duvarlarının taş temelleri vardır. Duvarların üzerinde kerpiçten yapılmış ikinci kısım yükseliyordu. Taş duvar işçiliğinde «balık kılçığı» tipi görülür. Çanak çömlek içinde madenî parlaklığı kopya etmeğe çalışan tek renkli parçalar dikkati çeker. Çömlekçi çarkına ait bir iz yoktur. Öteki buluntular içinde en ilgi çekenleri, madenî eşya, kemikten yapılmış âletler ve hançerlerdir. Truva I yerleşmesiyle Polikhne ve Thermi yerleşmeleri çağdaştır. Truva I, Blegen tarafından M.Ö. 3000-2500 yıllarına tarihlendirilir.
Truva II yerleşmesinin tam ortasında, dörtgen planlı, peristile benzeyen sütunlu bir galeriyle çevrelenmiş olan, birçok megaronu bulunan ve kralın oturduğu yapı yer alıyordu. Bütün şehri çeviren sur çemberi, daha iyi bir şekilde tahkim edilmiştir; ik tane çifte kapısı vardır. Truva II şehri, bilim dünyasında, özellikle çok zengin depo buluntularıyle tanınır. Bu depo buluntuları, bu yerleşmedeki 8 mimarî kattan en sondakine, yani II. katına aittir. Bakır, tunç âletlerin ve eşyanın yanı sıra bu depo buluntuları arasında altın, gümüş ve elektron gibi kıymetli madenlerden yapılmış süs eşyası ve kaplar dikkati çeker. Süs eşyası içinde, yüzlerce parçanın birleştirilmesiyle yapılan ve çok ince bir işçilik gösteren alınlıklar (diadem), sarkaçlar ve küpeler çok değerlidir. Altın süs eşyalarından bazılarının, spiral şeklinde tellerden yapılmış bezemeleri vardır. Bu depo buluntularının bazılarının benzerleri, Ur kral mezarlarında görülür. Truva II'nin karakteristik çanak çömlek şekilleri arasında testiler, büyük amphoralar ve karşılıklı iki dikey kulpu olan kupalar yer alır. Bu tip kupalara *depas* (altın bardak), *amphikypellon* (iki kulplu kadeh) adı verilir. Truva II yerleşmesinin «b» katından itibaren çömlekçi çarkının kullanıldığı tespit edildi.
Truva II'nin tahrip edilerek ortadan kalkmasından sonra aynı yerde bulunan yerleşmeler (Truva III - V) genellikle çevreye kapalı küçük yerleşmeler halindeydi. Bunlardan Truva III yerleşmesinde bir tahkimat olmadığı tespit edildi. Bu yerleşmelerde duvarların taştan yapılmış olması da dikkati çeker. Evler de iç içe çok sık bir şekilde inşa edilmiştir; aralarında, düzensiz bir şekilde uzanan dar yollar vardır. Truva III'ün en karakteristik buluntuları, insan yüzü şeklindeki kaplar ve kapaklardır. Truva III yerleşmesinde, Truva IV'te ve Truva V'te de 3-4 yerleşme katı tespit edildi. Truva III-V yerleşmeleri Erken Bronz çağı (İlk Hellas safhası) yerleşmeleriyle karşılaştırılabilir. Blegen, bu yerleşmeleri M.Ö. 2200-1800, J. Mellaart da M.Ö. 2300-2000 yılları arasına tarihler.

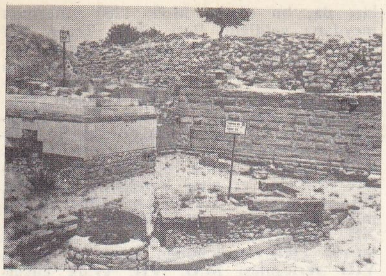

kurban kuyusu ve tapınak

Truva VI yerleşmesinin «a-h» katları, Truva VII'nin de Ege Orta Bronz çağından Son Bronz çağına kadar olan zaman aralığı içinde yer aldığı kabul edilir. Truva VI kültürü Truva V'ten bütünüyle ayrılır. Truva VI'da göze çarpan yenilikler arasında, oldukça sağlam sur duvarları vardır. Bu sur duvarları, çifte duvardan meydana gelmiştir; ayrıca, köşelerdeki bastionlar ve kapılarla çok daha iyi bir şekilde tahkim edilmişti. Bu sisteme daha çok Mykenai şehirlerinde rastlanır. Bu yerleşmenin evleri, daha geniş alanlarla birbirlerinden ayrılmıştır; şehir, teraslar üzerinde bir bütün halinde yer alır. Ayrıca tuncun daha yoğun bir şekilde kullanıldığı görülür. Bu da Bronz çağının en parlak devrinin başladığını gösterir. Ayrıca bu yerleşmede, ilk defa at izlerine de rastlandı. Truva VI'nın çanak çömlek şekilleri büyük bir yenilik gösterir. Truva V'teki şekillerden bütünüyle değişik olan kaplar ortaya çıkarıldı. En çok rastlanan seramik şekilleri içinde, yüksek ayaklı meyvelikler ve ağız kenarlarında hafifçe yüksek dil biçimli tutamakları olan kaplar dikkati çeker. Truva VI b yerleşmesinden itibaren donuk renkli kaplar, VI d safhasından itibaren mykenai seramik parçaları ve en son safha olan VI h'da Mykenai III A ile III B seramikleri karışık olarak ortaya çıkar. Şehrin güney kısmında yer alan küçük bir mezarlık da bu safha ile çağdaştır. Bu mezarlıkta 19 tane kremasyon mezarı ortaya çıkarıldı. Truva VI'nın bir deprem sonucu yıkıldığı sanılıyor. Ancak W. Dörpfeld, VI. şehrin bir yangın sonucu yıkıldığını ve Homeros'un İlion'unun da burası olduğunu kabul eder.

Truva VI'yı izleyen Truva VII a kültürü, Truva VI'nın bir devamıdır. Yeni yerleşmede sur duvarları ve evler yeniden yapılmıştı. Amerikalıların araştırmaları Truva VII a yerleşmesinin bir savaş sonucu yakıldığını gösterdi. Bunun, Homeros'un eserinde geçen savaş olduğu sanılıyor. Blegen'e göre, Truva VII a yerleşmesi, M.Ö. 1250 yıllarında düşman tarafından ele geçirilerek tahrip edildi. Bazı bilim adam-

TRUVA: yunanlılar ve truvalılar Patroklos'un cesedini paylaşamıyorlar Delphoi müzesi

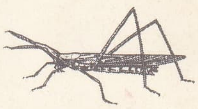

truxalis

Foto. Turizm-Tanıtma (MEYDAN); Anderson - Giraudon. Giraudon (LAROUSSE)

ları da, bu olayın M.Ö. 1200 yıllarında meydana geldiğini ileri sürer. Truva VII b 1 yerleşmesi de eski halk tarafından yeniden yapılan şehirdir. Bu yerleşmeden sonra Truva VII b 2 katı gelir. İki yerleşme arasında bir tahrip tabakası yoktur; fakat seramikler birbirinden çok farklıdır. Truva b 2'deki çanak çömlekler, çömlekçi çarkının uzun bir süreden beri Truva'da bilindiği halde, el yapımıdır. Üzerleri yumrular ve çizgi bezeklerle süslüdür. Bu seramiklere arkeolojide «Buckelkeramik» adı verilir. Süslemelerin de, M.Ö. XII. yy.da Truva'yı da kapsayan Ege göçlerinin etkisiyle doğduğu sanılıyor. Truva VIII yerleşmesi M.Ö. VII. yy.da kurulmuş bir yunan kolonisi; Truva IX yerleşmesi de bir helenistik ve roma şehriydi.

Yumjagin TSEDENBAL

— TAR. TELM. *Truva atı.* On yıldır kuşattıkları fakat alamadıkları Truva şehrini zaptetmek için Yunanlılar hileye başvurdular: sözde geri çekilmeğe kalktıkları sırada, tanrıça Athena'ya hediye sunar gibi görünerek, içine savaşçıların gizlendiği çok büyük tahta bir at yaptılar. Yunanlılara satılmış olan Sinon, Laokoon'un itirazına rağmen Truvalıları bu zafer alâmetinin şehir surları içerisine alınması gerektiğine inandırdı; gece bastırınca, yunanlı savaşçılar attan dışarı çıkarak şehir kapılarını yurttaşlarına açtılar. Odysseia'da anlatılan (VIII. şarkının sonu) bu menkıbe Aeneis'in II. şarkı bölümü başlangıcının konusunu meydana getirir. (→Bibliyo.) [ML]

TRUVALILAR, adları *İlyada* destanından alınan ve hepsi birden belirli bir grup meydana getiren 15 küçük gezegen. Bu gezegenlerin her biri iki özellik gösterir: bir yandan, dolanım süreleri Jüpiter'inkinden pek az farklıdır; öte yandan bu büyük gezegen ve Güneş ile bir eşkenar üçgen meydana getirirler. 1772'den itibaren Lagrange, bu ikinci durumun, gök mekaniğinde *üç cisim promlemi*'ne kesin bir çözüm yolsağladığını gösterdi. Birçok araştırma, esas üçgenin tam eşkenar olmadığı zaman, devirli özellikteki kabul edilebilir çözümün belirlenmesini sağladı. (L)

Truva'lılar, Berlioz'un 5 perde, 8 tablo ve 2 bölümlük lirik trajedisi. 1890'da Karlsruhe'de temsil edildi. *Aeneis*'in IV. bölümünden ilham alan libretto, Truva'nın akıbetini, Didon ve Aeneas'ın aşklarını anlatır. Zamanında çok tartışılan eserde yedili beste, Geceye ilâhi, Enea'nın şarkısı, Dido'nun ölümü gibi ünlü parçalar vardır. (L)

Truva müzesi, tarihî Truva şehrinin yanında müze (açılışı 1955). Müzeye ilk getirilen eserler arasında, 1868'de Çanakkale'de konsolosluk yapan amerikalı Kalvert'in koleksiyonundan alınan eşyalar vardır. 1970'te, Millî Eğitim bakanlığının emriyle, İstanbul Arkeoloji müzelerindeki Truva eserleri buraya taşındı. Müzedeki eserlerin büyük bir kısmı çanak çömlektir. Ayrıca cam, maden, mermer eserlerle sikkeler de vardır. (M)

Truva savaşı, Akhaia'lılarla Truva şehri halkının yaptığı savaş. *İliada*'da ve öbür eskiçağ şiirlerinde efsanevî ve şiirsel bir anlatımla dile getirilmiştir. Bu savaş, Truva kralı Priamos'un oğlu Paris'in, Menelaos'un karısı Helena'yı kaçırması yüzünden çıktı ve on yıl sürdü. Akhaia'lı ve Aiolis'li yunanlı önderler, Agamemnon'un kumandasında, denizden Truva ülkesine çıktılar. Aralarında Aias, Akhilleus, Diomedes, Odysseus, Nestor ile Philoktetes vardı. Truva'nın başlıca kahramanları Hektor ile Aineias idi. Uzayıp giden ve daha çok mahallî çatışmalara yol açan kuşatmanın sonuna doğru Akhilleus savaştan çekildi. Bu durum Akhaia'lıların az sonraki girişimini boşa çıkaracaktı. Fakat Odysseus, Yunanlıları, tahtadan bir at yapmağa ve içinde savaşçılar gizlemeğe razı etti. Yunanlılar gemilerine biner gibi yaptılar. Truvalılar atı çekinmeden şehre soktu; gece olunca Yunanlılar attan çıktılar ve geri dönmüş olan yurttaşlarına şehrin kapılarını açtılar, şehri yakıp yıktılar. Aineias hayatta kalabilen birkaç kişiyle kaçabildi. Destan geleneğine dayanan efsane budur. Truva harabelerinin bulunması, bu efsaneyi doğruladı. Gerçekten de, M.Ö. 2000'e doğru Yunanlılar, Hellespontos geçidini elinde tutan ve geçiş iznini büyük bir para karşılığında veren Truva ile çatışıyordu. Altın, demir ve bronzdan yana zengin olan Truva, Aiolis'liler ile Dardania'lılar için çekici bir av durumundaydı. 1190-1180'e doğru, Agamennon'un işareti üzerine bütün Akhaia kuvvetleri toplandı. Truva ise Trakyalılarla Asyalıların yardımından yararlanıyordu. Savaşın amansızlığı iktisadî çıkarların büyüklüğünden ileri gelir. Şehir, kıyıda kamp kuran ve Limni adasından (Lemnos) beslenen Akhaia'lılar tarafından saldırılara uğradı. Sağlamca tahkim edilmiş olduğu için yenilmesi imkânsız gibi görünüyordu: buna rağmen açlık ve umutsuzluğa dayanamadı. Akhaia'lılar saldırıya geçti, hazineleri ve kadınları götürdü, götüremediklerini de yaktı. Truva ile birlikte, Akhaia'nın genişlemesini durduran engel de ortadan kalkmış oldu. (L)

TRUVER i. (*tropare*, melodi bestelemek'ten fr. *trouvère*). XII. ve XIII. yy.da eserlerini Fransa'nın kuzeyinde konuşulan dilde («oil dili») yazan lirik şair. (L)

TRUXALİS i. Sıcak ülkelerde bulunan çekirge. (Esk. ilmî adı *acrida*. Düzkanatlıların çekirgegiller familyasından.) [L]

TRUYÈRE (LA), Fransa'da Massif Central'de ırmak, Lot'nun kolu (sağ kıyı); 160 km. Margeride'den (Roc de Fenestre bölgesi) inen ırmak, kuzeye doğru geniş bir kıvrım çizer, Aubrac'ı Cantal kütlesinden ayırır, şistler arasında kenarları dik bir vâdi oyar ve Entraygues-sur-Truyère'de sona erer. Başlıca kolları şunlardır: sağda, Margeride'den inen La Limoniole; Saint-Flour'dan geçen le Lander, Cantal kütlesinden gelen le Goul, solda, Aubrar'dan gelen le Bès ve la Salves. Sarrans ve Couesque hazne-barajlarıyle kesilen ırmaktan Sarrans, Brommat ve Couesque santralları yararlanır. (L)

TRÜBNER (Wilhelm), alman ressamı (Heidelberg 1851 - Karlsruhe 1917). Münih'te Liebl'den ders gördü (1871), önce Courbet'nin, sonra da izlenimcilerin etkisinde kaldı. İtalya ve Hollanda'da bir süre kaldıktan sonra, Münih'te ve Frankfurt'ta (1896) yerleşerek bir atelye açtı. 1903'ten sonra Karlsruhe akademisinde ders verdi. Birçok Almanya ve İsviçre müzesinde ve New York Metropolitan museum'da eserleri vardır. (L)

TRÜKSİLLİK sıf. (fr. *truxillique*). Sinnamik asidin polimeri olan
$$(C_6H_5)_2\ (C_4H_4)\ (COOH)_2$$
formülündeki iki asit için kullanılır; siklobütandan türerler, damıtılınca sinnamik asit verirler. *Eşanl.* DİSİNNAMİK, DİFENİLSİKLOBÜTANDİKARBOKSİLİK. (L)

TRYPANOPHİS i. Kıvırcık zarlı, kamçılı birhücreli hayvan; pirelerde ve kıllıçenelilerde asalak yaşar. (L)

TRYPEDİDAE çoğl. i. Acalyptera takımından sikloraf sinek familyası. (Kanatlarında koyu benek ve şeritler bulunur; kurtçukları bitkilerle beslenir.) [L]

TRYPETA i. Kurtçukken bileşikgillerin yapraklarını delik deşik eden sinek. Bk. TRYPETİDAE. (L)

TRYPHİODOROS, yunan gramercisi ve şairi (M. S. V. - VI. yy). Mısır'da doğdu. Nonnos'u taklit ettiği sanılır. 691 Mısralık *İliu Alosin* (İlion'un [Truva] Zaptı) dışında bütün şiirleri kaybolmuştur. (L)

TRYPHON (Diodotos, — denir), Suriye kralı (öl. Apameia M.Ö. 139'a doğr.). Tahtın gasıbı Aleksandros I Balas hesabına Demetrios I Soter'e karşı savaştı. Balas'ın ölümünden sonra, Balas'ın oğlunu, Antiokhos VI Dionysos adıyle kral ilân ettirdi ve onun vasisi oldu. Sonra Antiokhos'u öldürdü (142), hükümdar tacını giydi. Antiokhos VII Sidetes'in ordusu önünden kaçmak zorunda kaldı (139). Apameia'ya sığındı ve orada öldü. (L)

TRYPHON (Salvius, — denir), köle (öl. M. Ö. 102). Flüt çalgıcısı ve aruspicis idi (kâhin). Sicilya'da ayaklanan (M. Ö. 104) kölelere kumanda etti ve köleler tarafından Tryphon adıyle kral ilân edildi. Triocala'da yerleşti, birçok Romalı generali yendi, fakat sonunda yenilerek öldürüldü. (L)

TRYPOXYLON i. Yerde yuva yapan, bunun için kuru sapların kovuklarından yararlanan, teridion gibi küçük örümceklerle beslenen böcek. (Zarkanatlıların *sphegidae* familyasından.) [L]

TSAKHUR i. Kuzeydoğu kafkas dili; Samur ırmağının yukarı çığırında 11 000 dağlı tarafından konuşulur. (L)

Tsakonia ağzı, Tsakonia'da (Peloponnesos'un doğu kıyısı) Tsakon'ların konuştuğu modern yunanca ağzı. (Eski yunancanın bir lehçesine dayanır.) [L]

TSALDARİS (Konstantinos), yunan siyaset adamı (İskenderiye 1885- Atina 1970). Girit genel valisi (1920-1922), Atina milletvekili (1932-1951). Halk partisi başkanı (1946) oldu. 1941-1944 Arasında yunan direnme hareketini yönetti. Paris Barış kurulunda ve Birleşmiş Milletler Genel kurulunda ülkesini temsil etti; çeşitli hükûmetlerde bakan ve başbakan yardımcısı olarak görev aldı. (LM)

TSAMBLAK (Grigoriy), bulgar ilâhiyatçısı (öl. Kiev 1419). Deçani sırp manastırı başrahibi (igumen), Kiev metropoliti (1406) oldu; 1418'de üçyüz prens, boyar, keşiş ve rus şehirleri temsilcileri eşliğinde Roma ile birleşme pazarlığına girişmek üzere Konstanz konsiline katıldı. Teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlandı. *Jilie Stefana Deçauskiego* (Stefan Deçanski'nin Hayatı) adlı bir eser yazdı. (L)

TSAMPA i. Tereyağlı ve tuzlu çayın kavrulmuş buğday ve arpa unuyle yoğrulması sonucunda elde edilen yemek. (Tibetlilerin başlıca yiyeceğidir.) [L]

TSANKAR. Bk. CANKAR.

TSANKOV. Bk. CANKOV.

TSAO BEY (M. S. III. yy.), Tsao Tsao'nun oğlu ve Tsao Cr'nın kardeşi. Han sülâlesinin son kralını devirerek (220) Üç-Krallık devrinde imparator oldu (220-227). Yetenekli bir şairdi. Sanat ve edebiyatı korudu. (L)

TSAO-CI, çin şairi (192-232), Tsao Tsao'nun oğlu ve Tsao Bey'in küçük kardeşi. Tsao Bey onu kıskandı; şiirlerindeki hüznün bu olaydan doğduğu sanılır. (L)

TSAO TSAO, çinli savaşçı ve şair (155-220). Usta bir savaşçı, ilgi çekici bir devlet adamıydı. Çin'in kuzeyini işgal etti (196-204), fakat Yang-dzı-Kiang ırmağını geçemedi (208). Ölümünden sonra tahta çıkan (220) oğlu Tsao Bey de büyük şairdi ve daha kişisel yeni bir ilhama öncülük etti. (L)

TSARATANANA, Madagaskar'da (Majunga ili) kasaba, Alaotra gölünün kuzeybatısında, idare bölümü merkezi; 20 250 nüf. Altın işletmeleri. (L)

TSARATANANA kütlesi, Madagaskar'ın kuzey ucunda kütle, adanın en yüksek noktası (2 886 m). Tabiî rezerv. (L)

TSAYDAM havzası. Bk. ÇAYDAM.

TSCHAGGUNS, Avusturya'da (Vorarlberg) Montafon vâdisinde (700 - 1 900 m yükseklik) kış sporları merkezi. (L)

TSCHERMAK (Gustav), avusturyalı mineroloji bilgini (Litovel, Moravya 1836 - Viyana 1927). Viyana üniversitesinde profesörlük yaptı (1868), imparatorluk Tabiî Bilimler müzesine müdür oldu, petrografi, kristalografi ve meteorlar üstüne çalışmalarıyle tanındı. (L)

TSCHERMAK VON SEYSENEGG (Erich), avusturyalı genetikçi (Viyana 1871 - ay.y. 1962). Mendel kendi kanunlarını açıklamadan önce, bu kanunları keşfedenlerdendir. Tarımda yararlanılan birçok melez türü meydana getirdi, buğdaygillerin iyi bir sınıflamasını yaptı, bazı karakterlerin ancak melezleme sonucunda ortaya çıktığını ileri sürdü. (L)

TSCHİRCH (Alexander), alman eczacısı (Guben 1856 - Bern 1939). 1881'de Berlin'de eczacı oldu. Hindistan'a bir botanik gezisi yaptı ve gözlemlerini «*Hindistan'daki Yararlı ve Tıbbî Bitkiler*» adlı kitabında topladı. Önce Bern'de (1890), sonra Strasbourg'da farmakoloji profesörlüğü yaptı. Birçok eser yayımladı: *Die Harze und die Harzbehalter* (Reçine ve Reçineli Bitkiler) [1900] ve özellikle *Handbuch der Pharmakognosie* (Farmakognozi El kitabı) [1909]. (L)

TSCHİRNHAUS (Ehrenfried Walter VON),

Foto. LAROUSSE

alman fizikçisi ve sanayicisi (Kieslingwalde, Görlitz yakınları 1651-Dresden 1708). Hollanda ordusunda gönüllü asker olarak çalıştı, ülkesinde birçok cam fabrikası kurarak teleskoplar için o zamana kadar görülmemiş büyüklükte camlar yaptı. Aynalar üzerine ışık göndererek elde ettiği çok yüksek sıcaklıktan yararlandı ve böylece toprak, maden ve başka malzemeleri eritmeyi başardı. Böttger ile birlikte Meissen (Saksonya) porselenini keşfetti. (L)

TSCHUDİ (Aegidius veya Gilg), isviçreli tarihçi (Glaris 1505 - ay.y. 1572). Zwingli ile tanıştı. İsviçre ve İtalya'yı dolaştı. Fransız ordusunda çalıştı. Glaris'in *landammann*'ı oldu (1558), sonra kendi yurdunun tarihi ile ilgilendi. Başlıca eseri *Chronicon Helveticum*'dur. (Helvetya Kroniği). Modern tenkitçiler, bu eserin İsviçre'nin eski tarihiyle ilgili temelsiz birtakım efsanelere dayandığını ileri sürmüşlerdir. (L)

TSCHUDİ (Jean-Jacques DE), isviçreli tabiat bilgini (Glaris 1818-Jakobshof, Aşağı Avusturya 1889). Özellikle Güney Amerika'da yaptığı bilimsel gezilerle tanındı. Peru favnası üstüne önemli çalışmalar yaptı. (L)

TSEDEKİYA (öl. Babil M.Ö. 586), Yuda kralı (M.Ö. 597-586), Yoşia'nın oğlu, Yehoyakim'in amcası. Kaldeliler tarafından tahttan indirilen Yehoyakim'in yerine geçti. Nabukodonosor II'ye bağlılık yemini ettiyse de, Mısır ve komşu devletlerin kışkırtmasıyle ayaklandı. Nabukodonosor, Kudüs'ü kuşattı. Kararsız kalan Tsedekiya, gizlice Yeremya ile görüştü. Mısır ordusunun gelişiyle kısa bir süre duraklayan kuşatma yeniden başladı, açlık ve salgın hastalıklar başgösterdi. On sekiz aylık kuşatma sonunda Kudüs düştü. Tsedekiya esir edildi, gözleri oyuldu ve Babil'de hapsedildi. Onunla beraber İsrail krallığı da son buldu. (L)

Tsedek testi (*tsedek*, «hak», «sadaka» anlamında ibranîce k.). H. Baruk tarafından düzenlenmiş (1947) ve ahlâk duygusunu, ahlâk yargısını araştırmayı, normal insanla akıl hastasında iyilik ve kötülük kavramlarını açıklığa kavuşturmayı amaçlayan test. (H. Baruk'un bu testi kendi psikiyatri teorisine sıkıca bağlıdır.) [L]

TSEDENBAL (Yumjagin), moğolistanlı siyaset adamı (Ubsa Nur ili 1916). 1931'de ihtilâlci harekete katıldı, 1939'da Komünist partisi yöneticileri arasında yer aldı; maliye bakanı yardımcılığı, Moğolistan Sanayi bankası başkanlığı, parti sekreterlik üyeliği (1940), başbakan yardımcılığı (1945) yaptı; 1952'de Komünist partisi birinci sekreteri ve hükûmet başkanı olarak Mareşal Çoybalsan'ın yerine geçti. 1954-1958 Arasında hükûmet başkanlığını Damba'ya bıraktı, tekrar hükûmet başkanı oldu. (L)

TSEFANYA, ibranîce **Sefaniah**, Kutsal Kitap'taki küçük peygamberlerin dokuzuncusu. Yoşia ve Yeremya'nın çağdaşıdır (M. Ö. VII. yy.). «Yehovanın günü» deyimiyle Yuda krallığının yıkılacağını ve «Yehovanın fakirleri» deyimiyle alçak gönüllülüğe dayanan bir krallığın kurulacağını haber verdi. (L)

TSELİNOGRAD. Bk. ÇELİNOGRAD.

TSERETELİ (Akaki), milliyetçi gürcü şairi (Shvitori 1940 - ay.y. 1915). Şiirlerinden çoğu (*Suliko*, 1895) halk şarkısı haline gelmiştir. Birçok vatanî (*İmeretya Ninnisi*, 1864) tarihî şiirler ve Gürcü tarihinin çeşitli dönemlerini işleyen dramlar yazdı: *«Büyük Bagrat»* (1875), *«Thornike Eristhavi»* (1884), *«Medea»* (1894). [L]

TSERETELİ (Gyorgi), gürcü yazarı ve gazetecisi (1842-1900). Birçok töre romanı (*İlk Adım*, 1890) yazdı ve liberal eğilimli gazete ve dergileri (*Zaman, Kvali*) yönetti. (L)

TSERNOJEVİÇ. Bk. CRNOJEVİC.

T'SERSTEVENS (Albert), fransız yazarı (Uccle, Brüksel yakınları 1886). *Poèmes en Prose* (Mensur Şiirler) [1911] adlı eseriyle yazı hayatına atıldı, sonra birçok roman yazdı: *Les Sept Parmi les Hommes* (İnsanlar Arasında Yediler) [1919], *Le Vagabond Sentimental* (Duygulu Serseri) [1923], *Beni Ier, Roi de Paris* (Beni I, Paris Kralı) [1926], *Les Corsaires du Roi* (Kralın Korsanları) [1930], *Taïa* (1930), *La Grande Plantation* (Büyük Çiftlik) [1950]. Ayrıca gezi notlarını yayımladı: *L'İtinéraire Yougoslave* (Yugoslavya Gezisi) [1938]. *L'İtinéraire Portugais* (Portekiz Gezisi) [1940], *Tahiti et sa Couronne* (Tahiti ve Tahtı) [1950], *Nouvel İtinéraire Espangnol* (Yeni İspanya Gezisi) [1951], *Mexique, Pays à Trois Etages* (Meksika, Üç Katlı Ülke) [1955], *İtinéraire de la Grèce Continentale* (Kıta Yunanistan Gezisi) [1951], *Le Périple des Archipels Grecs* (Yunan Takımadaları Gezisi) [1963]. (L)

TSEVİE, Togo'da kasaba, çevre merkezi, Lome'nin kuzeyinde, demiryolu üzerinde; 9 500 nüf. Ticaret merkezi. Yağ fabrikası. *—Tsevie çevresi;* 96 600 nüf. (L)

TSHUAPA, Kongo'da (Orta Çanak ili) idare bölümü; 479 500 nüf. İdare merkezi, *Boende*. (L)

TSI - HSİ, çin imparatoriçesi (1834 - Pekin 1908). Mançu asıllıdır, imparator Hsienfıng'ın odalığıydı (1851), ondan bir erkek çocuk dünyaya getirdi (1856). Bu çocuk, imparatoriçenin kısırlığı yüzünden Tung Cı adıyle tahtın vârisi ilân edildi (1861). Tsı - Hsi imparator ölünce, naipleri tevkif ettirmek için imparatoriçe ile anlaştı, sonra Tung Cı reşit olunca da (1870) devleti yönetmeye devam etti. Tung Cı ölünce (1875) Tsı-Hsi üç yaşındaki yeğeni Guang Hsüy'ü imparator ilân etti ve 1881'de imparatoriçenin ölümünden (Tsı-Hsi tarafından zehirletildiği sanılır) sonra yeğeninin naipliğini yaptı. Başnazırlığa önce prens Gung'u (1861-1884), sonra Li Hung-çang'ı seçti; sonra tekrar Gung'a görev verdi (1894-1898). Bir modernleştirme siyasetine girişti, fakat gelenekçilerin direnişi karşısında vaz geçti; Guang Hsüy tarafından tutuklandı (haziran 1898); muhafazakârların desteği ve ordu kumandanı Yûen-Şı Kay'in ihaneti sayesinde «Yüzgün» devrine son verdi (eylül 1898): Guang Hsüy tutuklandı ve yardımcıları idam edildi. Tsı-Hsi bütün reformları erteledi ve otoritesini sağlamlaştırmak için kamuoyunu batılılara karşı ayaklandıran gizli cemiyetleri (meselâ Bokser'ler) destekledi. 1909'da yabancı aleyhtarı ayaklanmayı kışkırttı. Avrupalıların zaferinden ve Pekin antlaşmasından (1901) sonra reformların gerekliliğini anladı ve işi ciddiyetle ele aldı, okul programlarını yenileştirdi, Batı'ya inceleme kurulları gönderdi. Millet meclisinin kurulmasıyle son bulan dokuz yıllık bir program ilân etti (1908). Öldüğünde, Çin imparatorluğu uçurumun kenarındaydı. (L)

TSİEN [çien] i. Çin'de geleneksel para birimi, MAS değerinde veya tael'in onda biri değerindedir. (L)

TSİMİHETY'LER, Alaorta gölünün kuzey bölgesinde oturan, yaklaşık 300 000 kişilik madagaskar halkı. Yüzde yirmisi indonezya tipine bağlı zencilerin hâkim olduğu bir toplumdur. (L)

TSİMLYANSK, S.S.C.B.'de şehir, yakınında Volga-Don kanalının sona erdiği hazne gölünü meydana getiren baraj (Don üstünde). Elektrik santralı. (L)

TSİN, çin hanedanı (265-419). Bk. ÇİN. (L)

TSİNG-KİANG, çince Çing-Ciang, esk. Huay-Yin, Çin'de (Kiangsu) şehir, Büyük Kanal kıyısında, Hung-dzı gölünün doğusunda; 77 000 nüf. (L)

TS'İN-HUANG-DAO, ing. **Chinwangtao**, Çin'de (Hopey) liman şehri; 186 800 nüf. Kayping kömür havzasının başlıca ağzıdır. (L)

TSİ - NİNG, çince **Çi - ning**, Çin'de (İç Moğolistan) şehir, Moğolistan'ı baştanbaşa aşan (Ulan Bator'a doğru) demiryolunun Pekin-Paotou hattından ayrıldığı yerde; 80 000 nüf. Et konserveciliği. Yün yıkama. (L)

TSİ-NİNG, çince **Ci-ning**, Çin'de (Şandung) şehir, Büyük Kanal'ın kıyısında; 82 600 nüf. Metalürji (demir ve bakır) ve dokuma sanayii. (L)

TSİN-LİNG dağları. Bk. ÇİN-LİNG.

TSİOLKOVSKİY (Konstantin Eduardoviç), rus bilgini ve kâşifi (İjevsk 1857 - Kaluga 1935). Güdümlülerin yapımında ve uçak aerodinamiği konusunda önemli çalışmalar yaptı; tepkiyle itme, füze yapımı, füzelerin uzay keşfine uygulanmasıyle ilgili araştırmalarıyle havacılığın ilk nazariyecisi sayıldı. Gaz boşalımının hızına göre bir füzenin son hızının değerini veren formülü buldu. Birçok katlı füzenin kullanımını ve sıvı hidrojenin propergol olarak tercihan kullanılmasını ilk tasarlayan odur. (L)

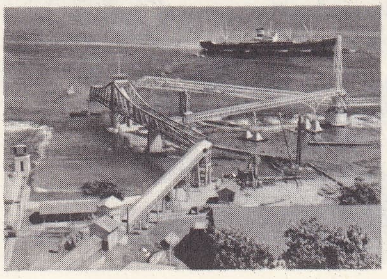

Makatea'da fosfat nakliyatı

TSİPPORA, Musa'nın karısı, Midyan'lı Yetro'nun kızı. Midyan ülkesine kaçan Musa, Yetro'nun kızlarını çobanların zulmünden kurtardı ve Tsippora ile evlendi. Bu evlilikten Eliezer ve Gerşom doğdu. (L)

TSIRANANA

TSİRANANA (Philibert), madagaskarlı siyaset adamı (Anahidrano 1912). Öğretmendi. Sosyal Demokrat partiyi kurdu. Madagaskar temsilciler meclisine ve fransız millet meclisine seçildi (1956-1959), Madagaskar hükümetinde başbakan yardımcısı (1958) ve Madagaskar cumhurbaşkanı oldu (1 mayıs 1959). Fransız Cumhuriyet hükûmetinde danışman bakanlığa getirildi (1959-1960). 1965'te yedi yıl süreyle yeniden cumhurbaşkanı seçildi. (L)

TSİRİMOKOS (İlias), yunan siyaset adamı (Lamia 1907). Avukat idi. Liberal milletvekili (1936) seçildi, savaş sırasında sol direnme hareketi saflarında savaştı. 1945'te birleşik bir sosyalist parti kurdu. 1950-1958 Arasında partiyi mecliste temsil etti, sonra Merkez birliği partisine katıldı. 1963 Seçimlerinden sonra meclis başkanı, 1964'te içişleri bakanı oldu. 18 Ağustos 1965'te bir kabine kurdu, ama bu kabine parlamentodan güvenoyu alamadı. Stephanopulos kabinesine (17 eylül) başbakan yardımcısı ve dışişleri bakanı olarak katıldı. 1966'da istifa etti. (L)

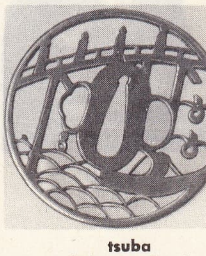

tsuba
Guimet müzesi, Paris

TSONGA i. Leng. Mozambik'te konuşulan bantu dili. (L)

TSU, Japonya'da şehir, Honşu adasında, Mie ilinin idare merkezi, İse körfezinin kıyısında; 106 800 nüf. Kereste ve pamuk sanayii. (L)

TSUBA i. (japonca k.). Kılıç kabzası siperi. (Samuray'ın en gözde varlığı olan kılıca tapma, madenî kılıç siperliğini değerli bir eşya haline getirmiş, en büyük ustalar çeşitli siperler yapmışlardı.) [L]

TSUBUÇİ (Şoyo), japon yazarı (1859-1935). Gerçekçi denemeleriyle (*Şoseotu Sinzui* [Romanın Özü]) ve Shakespeare çevirileriyle Meyci döneminin ikinci yarısında yetişen genç yazarları büyük ölçüde etkiledi. Vaseda üniversitesi dekanı oldu, çağdaş yabancı edebiyatları Japonya'da yaymak için *Vaseda Bungaku* dergisini çıkardı. Eserleri arasında *Tosey Şosey Katagi* (Günümüzün Öğrencileri) adlı romanı ve *Kirihito-ha* adlı tiyatro oyunu sayılabilir. (L)

TSUÇİ I (1195 - Ava 1231), Japonya'nın 83. imparatoru (1199-1210). Saltanatı süresince gerçek iktidar Hoco klanından Tokimasa ve Yoşitoki adlı *şikken*'lerin (naipler) elindeydi. Bağımsızlık elde etmeğe kalkınca Hoco'ların baskısı altında tahttan vaz geçti, sonra Güney Japonya'ya sürgün edildi. (L)

TSUÇİ II (1442-1500), 103. japon imparatoru (1465-1500). Saltanatı, şogun Yoşimasa'nın yerine geçmek için güçlü daymyolar arasında doğan rekabetin yol açtığı Onin içsavaşıyle (1467-1477) başladı. İmparatorluk başkenti Kyoto, bu içsavaş sırasında yakılıp yıkıldı. (L)

hindistancevizi ağacından mesken

TUAMOTU

Foto. LAROUSSE

tuareg savaşçısı ve müzisyeni

TSUÇİ-GUMO («toprak örümcekleri»), en eski japon kroniklerine (*Kociki*) göre, ilk japon imparatoru Cimmu Tenno klanının gelişinden önce Yamato ülkesinde yaşayan mağara adamları. (L)

TSUÇİURA, Japonya'da şehir, Honşu adasında (İbareki ili), Kasumiga gölü kıyısında; 62 250 nüf. İpek ve kereste sanayii. (L)

TSUGA i. Amerika ve Asya'da yetişen kozalaklı ağaç. (Süs için parklarda yetiştirilen büyük bir ağaçtır. Düz yapraklarıyle köknara benzer, fakat kozalakları ladinde olduğu gibi sarkıktır ve olgunlaşan tohumlar kozalağa bağlı kalır. Erkek ve dişi çiçekler aynı ağaç üzerindedir.) [L]

TUBMAN

TSUMEB, Güneybatı Afrika'da şehir, Grootfontein'in kuzeydoğusunda, Walvis Bay demiryolunun son istasyonu. Bakır, kurşun, çinko, kadmiyum madenleri ve dökümevleri. (L)

TSÛN i. 0,032 m'ye eşdeğerli eski çin uzunluk ölçüsü birimi. (L)

TSUNAMİ i. (japonca k.). Bk. DEPREM *dalgası*.

Tsurezure Gusa (*Aylaklık Çayırları*), japon yazarı Kenko'nun eseri. Vecizeler, yer yer ciddî ve ahlâkî, yer yer nükteli veya alaycı fıkralardan meydana gelmiştir. Bütünüyle 253 bölümdür ve özellikle üslûbu ile dikkati çeker. Bk. ZUİHİTSU. (L)

TSVANA'LAR, Kalahari çölü halkı. (L)

TSVETAYEVA (Marina İvanovna), rus kadın şair (Moskova 1894-Kazan 1941). *Veçerniy Albom* (Gecenin Albümü) [1910] adlı eseri ile edebiyat hayatına atıldı ve *Verstıy* (Versta'lar) (1922) ile tanındı. 1922'de memleketinden ayrıldı, 1938'de geri döndü. Şiirlerinde, romantik bir duygusallıkla günlük hayattan ilham alan bir gerçekçiliği bağdaştırır. (L)

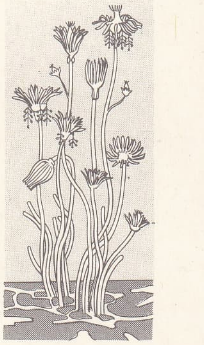
tubularia

TŞI - CİN i. Çin porselenine kahverengi veya kuru yaprak rengi veren vernik. (L)

T.T.D. i. (*t* [etra-etil] *t* [iüran] *d* [isülfür]). Müzmin alkolizm tedavisinde kullanılan madde. (L)

TU ünl. Bk. TUH.

TU veya **TUY** i. (fars. *tū* veya *tūy*). *Esk.* Kat, katmer. || *Sad-tu(y)*, yüz kat. (M)

Tu, Tungsten'in kimyasal sembolü. *Eşanl.* W. (L)

TUAİLLON (Louis), alman heykeltıraşı (Berlin 1862-ay.y. 1919). Hildebrand'ın öğrencisiydi. Roma'da yaptığı ve Berlin'de Millî galerinin cephesine yerleştirilen tunç *Amazon* heykeliyle ün kazandı. Eserleri Berlin, Bremen, Essen ve Leipzig müzelerindedir. (L)

TUAMOTU, Büyük Okyanus'ta (Fransız Polinezyası) fransız takımadaları, 880 km²; 6 800 nüf. İdare merkezi, Fakarava adasında *Rotoava*. 1606'da İspanyollar tarafından bulunan, 1842'de fransız himayesine alınan ve 1880'de ilhak edilen takımadalar, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda 1 500 km'lik bir alana dağılmış altmış kadar atolden meydana gelir. Atoller denizden pek az yüksektir; bu yüzden takımadalara bazen «Alçak adalar» denir. En büyükleri Rangiroa ve Fakarava'dır. Tuamotular ne kaynak ne de ırmak bulunan çorak adalardır; cılız bir çalılık ve pandanus korularıyle örtülüdür. Ama hindistancevizi işletmelerindeki ağaç sayısı bir milyonu geçer. Denizkulaklarının kıyılarında uzanan köylerde balıkçılık gelişmiştir, ayrıca istiridye avcılığı (eskiden inci, bugün sedef için) yapılır (özellikle Hao ve Hikuru denizkulaklarında). Polinezya ırkından olan halkın çoğu katoliktir. Atollerin çoğuna ancak ve arada sırada goeletler uğrar. (L)

TUAPSE, S.S.C.B.'de şehir, Karadeniz kıyısında, Batı Kafkaslar'ın eteğinde; 37 000 nüf. Limanda Maykop havzasından gelen petrol tasfiye edilir. Metalürji sanayii. (L)

TUAREG'LER, Büyük Sahra'da göçebe halk; 900 000 kişi kadardırlar ve özellikle Mali ve Nijer'de yaşarlar. Antropolojik açıdan zencilerle çok karışmış berberîlerdir. Uzun boylu (ortalama 1,75 m), dolikosefal olan bu ırkın gözleri ve saçları koyu renkli, tenleri esmer, kalça ve omuzları dardır. Savaşçılıklarıyle ünlü Tuareg'ler dönem dönem kervan yağmacılığı yapmışlardır. Günümüzde ticaretle uğraşırlar; Sudan ile Tuat arasında sefer yapar, kervanları darı, tuz, zanaat eserleri ve hurma taşır.

— Tar. *Tuarag'ler* arap yazarlarının *Targa'lar* dediği halktır. Bu yazarlara göre bu halk, önce Fas'ın güneyine (IX. ve XI. yy.), XIV. yy.dan sonra da Büyük Sahra'nın merkezine yerleştiler. Şanhaca Berberîleri denen bu kabilelerin Araplardan kaçarak yer değiştirdikleri ve onlardan Müslümanlık dışında hiç bir şey almadıkları sanılır. Tuareg'lerde küçük aşiretler genellikle bir *amenokal*'in yönetiminde bir konfederasyon meydana getirir. Büyük Sahra'ya yerleştiklerinden beri savaşçı Tuareg'ler kervanları korur veya soyar, tuz işletmelerini yönetir ve Tubularla göçebe Araplara karşı savaşırlar. Güney kabileleri Sudan zencileri ülkesinde kolayca yayılmışlardır. XIX.yy.dan sonra Fransızlarla savaştılar. Günümüzde kölelerin ve ortakçıların kaçması yüzünden geleneksel hayat tarzları tehlikeye giren Tuareg'ler, Mali, Nijer, Libya ve Cezayir devletlerine dağılmışlardır. (L)

TUAT, Cezayir Sahrası'nda (Saura idare bölgesi, Adrar idare çevresi) vahalar grubu, Tademayt'ın batısında, 35 600 nüf. İdare merkezi, *Adrar*. Vad Saura'nın yeraltı suları sayesinde Tuat, 200 km boyunca uzanan gerçek bir ksur ve «vahalar caddesi» meydana getirir. Bu vad'ın sulama bölgesindeki vahalar foggaralar ve kuyularla sulanır. Tuat'ta Berberîler, Araplar, eski zenci köleler ve haratirler yaşar. (L)

TUATH i. («klan, aşiret» anlamında keltçe k.). Gael İrlandası'nda küçük bir krallık halinde teşkilâtlanmış kabile. (Tuath İrlanda'nın temel siyasî hücresiydi; bütün adada yüz kadar tuath vardı.) [L]

TUBA i. (ar. *tūbā*). Cennette olduğuna inanılan, kökü yukarıda, dalları aşağıda büyük ağaç: *Salınır Tuba dalları / Kuran okur hem dilleri* (Yunus Emre). *Şâye-i Tuba-yı anmam nev-nihalim var iken* (Muallim Naci). [M]

TÛBÂ i. (ar. *tūbā*). *Esk.* İyilik. || Rahatlık. || Güzellik.

◆ Ünl. *Esk.* Ne âlâ! Ne güzel! || *Tûbâ leke*, ne mutlu sana! (M)

TUBA i. (lat. k.). Sakshorn ailesinden oyuntulu nefesli bakır çalgı. (Üzerinde pistonlar bulunan tuba, dört oktava yakın bir ses genişliği içinde bütün kromatik dereceleri çıkarabilir. *Bastuba* da tuba ailesinden bir çalgıdır, senfoni orkestrasında bakır çalgılara sağlam bir bas sesi sağlar.) [L]

TUBA veya **TABĞAÇ,** Orta Asya'da halk. M. S. III. yy.da Kuzey Çin'de yerleşen Tuba'lar güçlü bir Vey krallığı kurmuşlardı. (L)

TUBA'LAR. Bk. URYANHAY'LAR.

TUBAL-KABİL, Kutsal Kitap'ta adı geçenlerden biri, Lamek'in oğludur ve Kabil'in soyundan gelir. «Tubal» adı madenler memleketini hatırlatır; «Kabil» ise bazı samî dillerinde «demirci» anlamına gelir. Ayrıca bu çift isim soyundan gelenlerin mesleklerini de belirtir (Tekvin, IV, 22). [L]

TUBERACEAE çoğl. i. (lat. *tuber, tuberis,* mantar'dan). Tamamen yer altında yetişen asklı mantarlar familyası; en iyi bilinen türü domalan'dır. (Perisporiales veya bazılarına göre tuberales takımından.) [L]

TUBERALES çoğl. i. Çayır mantarıyle benzerlerini kapsayan asklı mantarlar takımı. (Bazıları bu mantarları da perisporiales takımından sayar.) [L]

TUBERCULARİACEAE çoğl. i. Birçok türü bitkilerde asalak yetişen fusarium cinsini kapsayan basit mantarlar familyası. (L)

TUBERO. Bk. AELİUS TUBERO.

TUBİ veya **TUBY** (Jean Baptiste), **Romalı** denir, italyan asıllı fransız heykeltıraşı (Roma 1635-Paris 1700). Gobelins yapımevlerinde Le Brun'ün yönetiminde çalıştı (Le Brun ona annesinin mezarını [Saint-Nicolas-du-Chardonnet] yaptırdı), sonra Versailles'da görev aldı. Özellikle Mazarin ve Colbert'in mezarları için, Coysevox'un başlıca yardımcısı oldu. Versailles için *Apollo'nun Arabası*'nı, Dômes koruluğu için *Akis ile Galatea*'yı, Flore havuzu için *Lirik Şiir*'i ve su bölümünde *Saône* ve Rhône ırmaklarını yaptı. İnvalides'de Turenne'in mezarının ana grubu da Tubi'nin eseridir. (L)

TUBİ
«Saône»
Versailles parkı

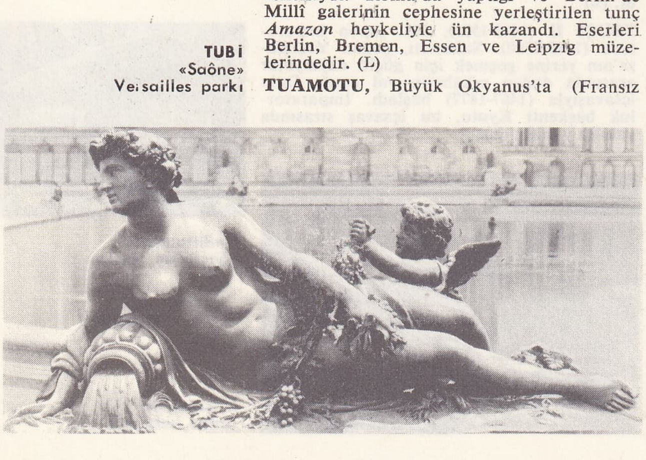

TUBİFEKS i. Tatlısularda çamur içinde yaşayan halkalı solucan; balıkçılar olta yemi olarak kullanırlar. (İlmî adı *tubifex*.) [L]

TUBİPORA i. Ekvator denizlerinde, mercan resiflerinde yaşayan mercan. (*Deniz orgu* da denir. Alcyonaria takımından.)

— ANSİKL. *Tubipora* kolonileri pek çok sayıda ve parlak kırmızı renkte kalker borucuklardan meydana gelir; bunlar aynı renkte yatay tabakalarla birbirine bağlı bulunur. Her borunun içinde yeşil renkte bir polip vardır; polip borunun kalker dokusunu salgılayarak yapar. Her polipte dikenli tele benzer sekiz dokunaç bulunur. Yatay tabakalarda poliplerin canlı dokuları arasında ilişki sağlayan oyuklar yer alır. Yeni tubiporalar bu yatay tabakalar üzerinde tomurcuklanarak oluşur. (L)

TUBİZE, flamanca **Tubeke,** Belçika'da (Brabant, Nivelles idare çevresi) komün, Senne ırmağında; 9 500 nüf. Çeşitli sanayi. (L)

TUBKAL (CEBEL), Fas Batı Büyük Atlas'ında doruk; 4 165 m. Kuzey Afrika'nın en yüksek noktası olan cebel Tubkal, prekambriyen lavların yığışmasından meydana gelen bir piramit şeklindedir. (L)

TUBMAN (William Vacanarat Shadrach), liberyalı siyaset adamı (Harper 1895 - Londra 1971). Avukattı, senatör oldu (1923), cumhurbaşkanı seçildi (1943); ülkeyi diktatörce yönetti ve müttefiklerin safında savaşa girdi (1944). A.B.D.'ye ve yabancı kapitalist şirketlere dayanarak iktisadî refahı sağlamağa çalıştı (Monrovia'dan Gine'ye giden yol). Bağımsızlık konusunda Bandung (nisan 1955) ve Accra (1958) konferanslarına katıldı. Afrikalılararası Monrovia konferanslarını topladı (1959 ve 1961). [L]

TUBOTİMPANİT i. (fr. *tubotympanite*). Östaki borusu ile birlikte ortakulak iltihabı. (L)

TUBUAİ, Australes adalarından (Fransız Polinezyası) biri; 124 km²; 1 000 nüf. Bazen bütün takımadaya bu ad verilir. (L)

TUBUAİ adaları, Büyük Okyanus'ta takımadalar, Fransız Polinezyası'nın en güneyinde, Oğlak dönencesinin her iki yanında; 287 km²; 4 000 nüf. Takımadalar dört volkanik adayı (Rimatara, Rurutu, Tubuai ve Raivava), Rapa adlı tek adayı ve birkaç atolü içine alır. Polinezyalı halk

Foto. LAROUSSE

Robert I

William I *Fatih*
(1027'ye doğr.-1087),
Normandiya dükü (1035-1087),
İngiltere kralı (1066-1087),
1053'te Flandre kontu
Baudouin V'in kızı
Mathilde (öl. 1083) ile evlendi

NORMAN hanedanı

Bu tabloda, tarihte önemli rol oynamış kişiler yer alıyor

TUDOR'ları gösteren bu tabloda, daha önceki hanedanlara büyük bir yer verilmiştir; amaç, bu hanedanın ailevi bağlarını mümkün olduğu kadar açık gösterebilmek ve böylece İngiltere'de XV. ve XVI. yy.da çok karışık olan siyaset ve taht ilişkilerini şemalaştırabilmektir.

Ingelger
850'de yaşadı,
Angers vikontu

TUDOR

Robert II
(1054-1134),
Normandiya dükü
(1087-1106)

Bk. NORMANDİYA

William II *Kızıl*
(1056'ya doğr.-1100),
fiilen Normandiya
dükü (1096-1100),
İngiltere kralı
(1087-1100)

Adela
(1062'ye doğr.-1137),
Blois kontu
Etienne II (Stephen)
(öl. 1102)
ile evlendi

Henry I
(1068-1135),
Normandiya dükü
(1106-1135),
İngiltere kralı (1100-1135),
1° 1100'de İskoçya kralı
Malcolm II'nin kızı
Matilda (öl. 1118) ve
2° 1121'de Brabant dükü
Godefroy I'in kızı
Adelaide (öl 1157'ye doğr.)
ile evlendi

Bk. Birinci ANJOU hanedanı

Stepnen
(1097'ye doğr.-1154),
Blois kontu,
İngiltere kralı
(1135-1154)

William Aetheling [1]
(1102-1120),
1119'da Anjou kontu
Foulques V'in kızı
Mathilde (öl. 1130)
ile evlendi

Matilda
(1102-1167),
1° 1114'te Germania imparatoru
Heinrich V (öl. 1125) ve
2° 1127'de Geoffroy V *Güzel*
ile evlendi

Geoffroy V *Güzel*
(1113-1151)
Anjou kontu (1131-1151),
Normandiya dükü (1144-1149),
1127'de Matilda ile evlendi

Henry II
(1133-1189),
Normandiya dükü (1149-1189),
Anjou kontu (1151-1189),
İngiltere kralı (1154-1189),
1152'de Akitanya dükü Guillaume X'un
kızı Aliénor d'Aquitaine (öl. 1204)
ile evlendi

Anjou'lu PLANTAGENÊT hanedanı

Henry *Genç*,
(1155-1183),
1172'de Fransa kralı
Louis VII'nin kızı
Marguerite (öl. 1197)
ile evlendi
vâris bırakmadı

Richard I *Aslan Yürekli*
(1157-1199),
İngiltere kralı (1189-1199)
1191'de Navarra kralı
Sancho VI'nın kızı
Berenguela (öl. 1230)
ile evlendi,
vâris bırakmadı

Geoffrey
(1158-1186),
Bretagne dükü
(1169-1186),
1186'da Bretagne dükü
Conan IV'ün kızı
Constance ile evlendi

Leonor
(1162-1214),
1170'te Castilla
kralı Alfonso VIII
(öl. 1214) ile evlendi

Giovanna
(1165-1199),
1177'de Sicilya kralı
Guglielmo II (öl. 1189)
ile evlendi

Yurtsuz John
(1167-1216),
İngiltere kralı (1199-1216),
1° 1189'da Gloucester kontu
William'ın kızı İsabel (öl 1217)
[1200'de nikâh feshedildi] ve
2° 1200'de Augoulême kontu
Aymar II'nin kızı İsabel (öl. 1246)
ile evlendi

Arthur
(1187-1203),
Bretagne dükü
(1186-1203)

Henry III [2]
(1207-1272),
İngiltere kralı (1216-1272),
1236'da Provence dükü
Ramon Berenguer'in kızı
Leonor (öl. 1291)
ile evlendi

Richard [2]
(1209-1272),
Romalılar kralı
(1257-1272)

John [2]
(1210-1238),
1221'de İskoçya kralı
Alexander II (öl. 1249)
ile evlendi

Elisabeth [2]
(1214-1241),
1235'te Germania kralı
(1213-1250) Friedrich II
ile elendi

Edward I
(1239-1307),
İngiltere kralı (1272-1307),
1° 1254'te Castilla kralı
Fernando III'ün kızı
Leonor (öl. 1290) ve
2° 1299'da Fransa kralı
Philippe III'ün kızı
Marguerite (öl. 1318)
ile evlendi

Margaret
(1241-1275'e doğr.),
1251'de İskoçya kralı
Alexander III
ile evlendi

Edmund Crouchback
(1245-1296),
Lancaster kontu (1267-1296)
Torununun kızı, Lancaster ailesinin
son temsilcisi Blanche 1359'da
John of Gaunt ile evlendi

Edward II
(1284-1327),
İngiltere kralı (1307-1327),
1308'de Fransa kralı Philippe IV'ün
kızı Isabelle (öl. 1358)
ile evlendi

Edmund of Woodstock [2],
(1301-1330),
Kent kontu

Edward III
(1312-1377),
İngiltere kralı (1327-1377),
1328'de Hainaut kontu
Guillaume III kızı
Philippine (öl. 1369)
ile evlendi

Joan
(1321-1362)
1328'de İskoçya kralı
David II (öl. 1371)
ile evlendi

Joan
(1328-1385),
1° 1347'de Thomas Holland
(öl. 1360) ve
2° 1361'de Edward *Kara Pens*
ile evlendi

LANCASTER kolu

Edward *Kara Prens*
(1330-1376),
1361'de Kent kontu
Edmund'un kızı
Joan ile evlendi

Anvers'li Lionel
(1338-1368)

John of Gaunt
(1340-1399)

Edmund of Langley
(1341-1402)

bk. devamı sayfa 299'da

bk. devamı sayfa 298'de

hindistancevizi ve taro yetiştirir, balıkçılık yapar; portakal bahçeleri ve kahve plantasyonları. (L)

TUBU'LAR, Büyük Sahra'da halk; 100 000 kişi kadar olan Tubu'lar Ayr, Tibesti ve Ennedi'nin kuzey kesiminde otururlar; kervanları Libya vahalarından Çat dolaylarına gider. Tuareg'lerin düşmanı olan müslüman Tubu'lar XVI. yy.da Kanem'in askerî gücünü sağlayan güçlü bir halktı. Sahra grubundan bir dil konuşurlar. (L)

TUBULARİA çoğl. i. Gimnoblastik hidraların eski adı; şimdi yalnız bir hidra familyasına (tubulariidae) denir; bunlarda, bir boru şebekesinin üzerinde dik duran bireyler, tomurcuk salkımlarıyle almaşık olarak bir çifte dokunaç tacı meydana getirirler. (L)

TUBULİDENTA çoğl. i. Zool. Bk. DAMARLI DİŞLİLER.

TUBULİFERA çoğl. i. Çeşitli böcek gruplarına, özellikle zarkanatlılardan chrysididae familyasına ve tysanoptera alttakımına giren böceklere verilen ad; bunlardan *Liotrips oleae* zeytin ağacına zararlıdır. (L)

TUCANA, Tukan* takımyıldızının latince adı (kısaltması: [Tuc]). [L]

TUCHOLSKY (Kurt), alman yazarı (Berlin 1890-Hindas, İsveç 1935). Çeşitli takma adlarla (Theobald Tiger, İgnaz Wrobel, Peter Panter, Kaspar Hauser) yayımladığı eserlerinde Almanya'nın ihtiraslarını ve zayıf taraflarını ele verdi. *Rheinsberg* (1912), *Das Lächeln der Mona Lisa* (Mona Lisa'nın Tebessümü) [1929], *Deutschland, Deutschland Über Alles* (Almanya, Her Şeyin Üstünde Almanya) [1929], *Lerne Lachen, ohne zu Weinen* (Ağlamadan Gülmeyi Öğreniniz) [1931]. Tahminlerinin gerçekleşmesinden korkarak intihar etti. (L)

TUCK (Edward), amerikalı koleksiyoncu ve sanat koruyucusu (Exeter, New Hampshire 1842-Monte-Carlo 1938). 1890'dan sonra karısıyle birlikte Fransa'ya birçok bağış yaptı (hayır kuruluşları, Birinci Dünya savaşında Rueil'de bir askerî hastahanenin bakımı). Boispréau adlı mülklerini Malmaison parkıyle birleştirilmesi için devlete (1926), koleksiyonlarını da (XVIII. yy. halıları; Cranach, Cima da Conegliano, Greuze'ün tabloları; porselenler) Paris şehrine bağışladılar. (L)

TUCKER (Josiah), ingiliz iktisatçısı (Laugharn, Garmarthen idare bölümü 1712-Gloucester 1799). 1775-1782 Arasında Gloucester'da yayımladığı yergi yazılarında ticaret ve sanayi hürriyetini övdü; amerikan sömürgelerine hürriyet verilmesinin ingiliz çıkarlarına uygun olduğunu ileri sürdü. Pitt'in İngiltere ve İrlanda'nın birleştirilmesi fikrini tenkit etti. Eserleri: *Brief Essay on the Advantages which attend France and Great Britain with Regard to Trade* (Büyük Britanya ve Fransa'nın Ticarî Alanda Karşılıklı Yarar ve Zararları Üstüne Kısa Deneme) [1750]; *Elements of Commerce* (Ticaret Meseleleri) [1855]. (L)

TUCSON, A.B.D.'de (Arizona) şehir, rio Gila'nın kolu olan rio Santa Cruz'un vâdisinde; 212 900 nüf. Üniversite. Bir hayvancılık ve sulama ile tarım bölgesinin merkezinde tarım pazarı. Elektronik donatım. Turizm ve tedavi (sanatoryum) merkezi. Şehir nüfusu 1950'den beri dört kat artmıştır. (L)

TUCUMAN, Arjantin'de şehir, And dağları eteğinde, eyalet merkezi; 287 000 nüf. Üniversite. 1565'te kurulan Tucuman, koloni döneminin özelliklerini muhafaza eder. Demiryolu malzemesi. Besin sanayii. Bölgede şekerkamışı tarımı. —*Tucuman eyaleti,* 835 000 nüf. (L)

TUCUPİTA, Venezuela'da şehir, Amacuro deltası federal toprağının idare merkezi (Orinoco deltası), Manamo kanyonunun kıyısında; 15 600 nüf. Petrol işletmeleri. (L)

TÛDE i. (fars. *tûde*). *Esk.* Yığın, küme: *Her şâhsar şimdi ne yaprak, ne bir çiçek / Bir tûde-i zılâl-i siyah-reng ü nâ-ümid* (Cenab Şahabeddin). *Sularda, tûde-i eşcâr-ı sebzgûn-ı bahar / Yeniden râşelerle nakş olmuş* (Ahmed Hâşim). || *Tûde-ber tûde* (veya *tûde-be-tûde*), yığın yığın: *Tûde-bertûde mahşer-i esrar* (Tevfik Fikret). [M]

TUDELA, İspanya'da şehir, Navarra'da (Pamplona), Ebro ırmağının kıyısında; 16 450 nüf. İspanyol-Languedoc üslûbunda papaz meclisi; roman üslûbunda manastır ve XIV.-XV. yy.dan kalma mihrap arkalıkları. Aşağı Navarra'nın başlıca pazar yeri.

— Tar. Romalıların kurduğu şehir (Tutela), 716'da Magribîler tarafından alındı, 114'te Savaşçı Alfonso I'in eline geçti. Ortaçağ sonunda çok zengin olan şehirde önemli bir yahudi topluluğu vardı. 1808'de Fransızlar tarafından yağma edildi. (L)

TUDOR, galya asıllı ingiliz ailesi. 1485'ten (Henry VII'nin tahta çıkışı) 1603'e (Elisabeth'in ölümü) kadar İngiltere'de hüküm süren hanedan bu aileden gelir. Ailenin atası, Llewelyn ap Iorwerth **hâkimi** galyalı Ednyfed Vychan de Tregarnedd'dır. Soyundan gelenlerin birçoğu İngiltere krallarının hizmetine girdi ve bunlardan Owen ap Meredydd veya Owen **Tudor** (öl. Hereford 1461) Henry VI'nın sarayında görev aldı. Yakışıklılığına kapılan ana kraliçe Catherine de France'ın (1428 veya 1429'da evlendikleri sanılır) ondan birçok çocuğu oldu. Gloucester, Owen'ı hapsettirdi, fakat Owen kaçmayı başararak memleketine sığındı. Henry VI reşit olunca Owen'a bazı lütuflarda bulundu ve Owen, İki-Gül savaşında Lancaster'lilerin safında dövüştü. Büyük oğlu sir Edmund **de Hadham** (1430'a doğr.-1456), 1453'te Richmond kontu oldu; Somerset dükü John Beaufort'un kızı Marguerite ile evlendi. Tek oğulları **Henry Earl of Richmond** (1457-1509), anasının hakları sayesinde, Lancaster ailesinin bertaraf edilmesinden sonra bu ailenin vârisi oldu; bu şekilde 1485 devrimini gerçekleştirebildi (Bosworth zaferi) ve Henry VII unvanıyle tahta çıktı (1485-1553). Oğlu Henry VIII (1509-1547) ve torunları Edward VI (1547-1553), Mary I (1553-1558) ve Elisabeth I (1558-1603) İngiltere'de hüküm sürdüler, Roma ile ilişkileri kestiler (bk. REFORM, ANGLİKANLIK) ve iktisadî gelişmeyi desteklediler. (L)

TUDOR (Antony), ingiliz dansçısı ve koreografı (Londra 1909). 1830'da Marie Rambart Bale kulübüne girdi, ilk balesi Cross-Gartered'tan (1930) sonra *The Planets* (Gezegenler) [1934]; *Leylak Bahçesi* (1936); *Dark Elegies* (Kara Ağıtlar) [1937] balelerini sahneye koydu. Agnès de Mille topluluğu için *Paris'in Yargısı* (1938) balesini düzenledi; aynı yıl London ballet'i kurdu. Ballet Theatre'da çalıştı, *Piller of Fire* (Ateşten Sütun) [1942], *Romeo ve Juliet* (1943) balelerini yönetti.

1950'de Danimarka kraliyet balesinde çalıştıktan sonra 1954'te Philadelphia Bale

TUDOR **(297. sayfanın devamı)** **LANCASTER kolu**

Edward *Kara Prens*
(1330-1376),
1361'de Kent kontu
Edmund'un kızı
Joan (1328-1385)
ile evlendi

Anvers'li Lionel
(1338-1368),
Clarence dükü (1362),
1° 1352'de Ulster kontu
William'ın kızı Elizabeth
(1322'ye doğr.-öl. ?) ve
2° 1368'de Galeazzo Visconti'nin
kızı Vilanta (öl. 1382'ye doğr.)
ile evlendi

John of Gaunt
(1340-1399),
Lancaster dükü (1385),
1° 1359'da dük Henry of Lancaster'in
kızı Blanche (öl. 1369),
2° 1372'de Castilla kralı Pedro I'in
kızı Constancia (öl. 1394) ve
3° Payne Roelt'in kızı
Catherine Swynford (öl. 1403)
ile evlendi

YORK kolu
bk. devamı sayfa 299'da

Richard II
(1367-1400),
İngiltere kralı
(1377-1399),
1° 1382'de Germania kralı
Karl IV'ün kızı Anna
(öl. 1394) ve
2° 1396'da Fransa kralı
Charles VI'nın kızı
İsabelle (1389-1409)
ile evlendi,
vâris bırakmadı

Philippa [1]
(1355-1376 ile 1381 arası),
1368'de Roger IV of Mortimer'in
torununun oğlu March kontu
Edmund of Mortimer
ile evlendi

Roger VI of Mortimer
(1374-1398),
1388'den önce Joan
ve Kent kontu Thomas
Holland'ın (1350-1397) torunu
Eléanor Holland (öl. 1405)
ile evlendi

Edmund
of Mortimer
(1391-1425),
March beşinci kontu,
vâris bırakmadı

Anne
(öl. 1387'den önce)
Cambridge kontu
Richard (1375-1415)
ile evlendi

Henry IV *Bolingbroke*
(1367-1413),
İngiltere kralı (1399-1413),
1° 1381'e doğr. Hereford kontu
Onfroy X of Bohun'un kızı
Mary (öl. 1394) ve
2° 1403'e doğr. Navarra kralı
Carlos II'in kızı Juana
(1370'e doğr.-1437)
ile evlendi

Henry V [1]
(1387-1422),
İngiltere kralı (1413-1422),
1420'de Fransa kralı Charles VI'nın
kızı Catherine (öl. 1437)
ile evlendi (dul
Catherine 1428'e doğr. Owen
Tudor [öl. 1461] ile evlendi)

Henry VI
(Edmund Tudor'un üvey kardeşi)
(1421-1472),
İngiltere kralı (1422-1461),
1445'te Sicilya kralı
Renato'nun kızı Margaret
(1430-1482)
ile evlendi

John Beaufort [3]
(1373-1410),
1397'de tanındı,
Somerset kontu

John
(1403-1444),
kont (1410-1443),
Somerset dükü (1443-1444),
Marguerite de Beauchamps
ile evlendi

Margaret
(1441-1509),
1455'te Edmund Tudor
(1430-1456) ile evlendi

Henry VII *Tudor*

bk. devamı sayfa 299'da

Henry [3]
(1377'ye doğr. - 1447),
1397'de tanındı,
Winchester piskoposu,
kardinal

Thomas Beaufort [3]
(öl. 1427),
1397'de tanındı,
Dorset kontu,
Exeter dükü,
evlenmedi

topluluğu için *Offenbach in the Underworld* (Offenbach Yeraltı Dünyasında) balesini düzenledi. New York Metropolitan balesi yönetmenliğine getirildi, *Trompetlerin Yankısı* (1964); *Concerning Oracles* (Kâhinler) [1966] balelerinin koreograflarını yaptı; 1967'de Royal ballet (İngiltere Kraliyet balesi) için *Shadowplay* (Gölge Oyunu) balesini hazırladı. (L)

TUDORA i. *Pomatiasidae* familyasından, karada yaşayan öndensolungaçlı, karından-bacaklı yumuşakça. (Topaç biçimindeki kavkısı kapakçıklıdır; Antiller'de yaşar.) [L]

Tudor üslûbu, gotik üslûbun bir şekli; İngiltere'de, Tudor'lar devrinde (1485-1603) ve özellikle Elizabeth I zamanında gelişti. (L)

TU DUC (Hoang Nham) [1830-1883], Annam imparatoru (1858-1883). İmparator Thieu Tri'nin oğlu, babasının yerine tahta çıktı. Hıristiyanlara zulmettiğinden Fransızların ve İspanyolların önce Turan'a (1858), sonra da Saygon'a (1859) sefer yapmalarına yol açtı. Le hanedanı taraftarlarının Tonkin'deki ayaklanmasıyle uğraşırken amiral Bonard ile Saygon antlaşmasını görüştü. Fakat hemen arkasından Paris'e gönderdiği Phan Than Gian, Napoléon III'ün antlaşmayı iptalini sağladı (eylül 1863). Mart 1874 antlaşmasıyle Fransızların Tonkin'i boşaltmalarını sağladı. Buna karşılık dış siyasetini Fransızlarınkine uydurmayı kabul etti. Çin ile metbuluk bağlarını sıklaştırdı. (L)

TUETEY (Alexandre), fransız bilgini ve tarihçisi (Petersburg 1842-Paris 1918). Arşivci ve eski yazılar uzmanıydı (1864). Başlıca eserleri: *Histoire Générale de Paris Registres des Délibérations du Bureau de la Ville de Paris* (Paris'in Genel Tarihi. Paris Şehri Bürosu Tartışmalarının Kayıtları) [5 cilt 1886-1892]; *Répertoire Général des Sources Manuscrites de l'Histoire de Paris Pendant la Révolution Française* (Fransız Devriminde Paris Tarihî Elyazması Kaynaklarının Genel Fihristi) [11 cilt, 1890-1915]. (L)

TUFACI i. ve sıf. *Argo.* Silâh tehdidiyle hırsızlık yapan, hırsız, haydut. (M)

TUFACILIK i. (*tufacı*'dan *tufacı-lık*). *Argo.* Silâh tehdidi ile yapılan hırsızlık. (M)

TUFAL i. Madenî demir oksit Fe_3O_4 parçaları. || Dövme ve çekiçleme işlemleriyle ürün yüzeyinden kaldırılan madenî parça: *Çoğu defa kısmen oksitlenmiş olan demir alaşımlarının çapakları tufalı meydana getirir.* || *Tufal temizlemek,* demiri dövdükten sonra kızıl dereceye kadar ısıtıp sonra çekiçle döverek oksit tabakasını gidermek ve çıplak madeni ortaya çıkarmak. (L)

TUFALAMAK geçl. f. *Argo.* Silâh tehdidiyle bir şeyi çalmak, hırsızlık etmek. (M)

TUFAN i. (ar. *ṭavf* veya *ṭavāf*'tan *ṭūfān*). Nuh peygamber zamanında kötülüğe sapmış insanları ortadan kaldırmak için Tanrı tarafından gönderildiğine inanılan büyük

YORK kolu **(297. sayfanın devamı)**

Edmund of Langley
(1341-1402),
York dükü (1385),
1° Anne Mortimer (öl. 1387) ve
kızı İsabel (öl. 1393) ve
2° 1388'de Thomas Clifford'un
Thomas'ın kızı Joan Holland (öl. 1434)
ile evlendi

Richard of Cambridge [1]
(1375-1415),
Cambridge kontu (1414),
1° Anne Mortimer (öl. 1387) ve
2° 1388'de Thomas Clifford'un
kızı Mathilde ile evlendi

Richard of York
(1411-1460),
York dükü
1438'de Westmoreland kontu
Ralph'ın kızı Cecilia Neville
(öl. 1495) ile evlendi

Edward IV
(1442-1483),
İngiltere kralı (1461-1483),
1464'te lord Rivers, Richard
Woodville'nin kızı Elizabeth
(öl. 1492) ile evlendi

Margaret
(1446-1503),
1468'de Bourgogne dükü
Yiğit Charles (öl. 1477)
ile evlendi

George
(1449-1478),
Clarence dükü
1469'da Warwick kontu
(1428-1471) Richard'ın
kızı İsabel Neville
(1451-1476) ile evlendi

Richard III
(1452-1485),
İngiltere kralı
(1483-1485),
1472'de Warwick
dükünün kızı Anne
Neville (öl. 1485)
ile evlendi

Elizabeth
(1465-1503),
1486'da İngiltere kralı
Henry VII ile evlendi

Edward V
(1470-1483),
İngiltere kralı
(1483)

Richard
(1473-1483),
York dükü,
vâris bırakmadı

Margaret
(1473-1541),
Salisbury
kontesi

Edward
(1475-1499),
Warwick dükü

Edward
(1473-1484)

Owen Tudor
(öl. 1461),
1422'ye doğr. İngiltere kralı
Henry V'in dul karısı ve
Fransa kralı Charles VI'nın
kızı Catherine (öl. 1437) ile evlendi

Edmund Tudor
(Henry VI'nın üvey kardeşi)
[1430'a doğr.-1456],
Richmond kontu (1453),
1455'te Somerset birinci dükü
John'un kızı Margaret
(1441-1509) ile evlendi

Jasper
(1431'e doğr.- 1485),
Bedford dükü
(1485)

TUDOR hanedanı

Henry VII
(1457-1509),
İngiltere kralı (1485-1509),
Edward IV'ün kızı Elizabeth
(1465-1503) ile evlendi

Thomas
(1451-1501)
[Edward V'in üvey kardeşi],
Dorset birinci markisi
Edward IV ile Elizabeth
Woodville'in
birinci evliliklerinden
doğan çocuk

Thomas Grey
(1477-1530),
Dorset ikinci markisi

TUDOR'LAR

Arthur
(1486-1502),
1501'de Aragon kralı
Fernando V'in kızı
Caterina (öl. 1536)
ile evlendi,
vâris bırakmadı

Margaret
(1489-1541),
1° 1503'te İskoçya kralı
James IV Stuart (öl. 1513).
2° 1514'te Angus kontu
Archibald Douglas (öl. 1557)
[1528'de boşandı] ve
3° 1528'de Methven lordu
Henry Stuart ile evlendi

Henry VIII
(1491-1547),
İngiltere (1509-1547) ve
İrlanda (1541-1547) kralı
1° 1509'da baldızı Aragon'lu
Caterina (öl. 1536) [1533'te boşandı].
2° 1533'te Ormond ve Wiltshire kontu
Thomas'ın kızı Anne Boleyn (öl. 1536).
3° 1536'da John Seymour'un kızı
Joan (öl. 1537),
4° 1540'ta Kleve dükü Johann III'ün
kızı Anna (öl. 1557) [1540'ta boşandı],
5° 1540'ta lord Edmund Howard'ın kızı
Catherine (öl. 1542) ve
6° 1543'te Thomas Parr of Kendal'ın
kızı Catherine (öl. 1548)
ile evlendi

Mary
(1496-1533),
1° 1514'te Fransa kralı
Louis XII (öl. 1515),
2° 1515'te Suffolk dükü
Charles Brandon (öl. 1545)
ile evlendi

James V
(1512-1542),
İskoçya kralı
(1513-1542)

Mary [1]
(1516-1558),
İngiltere ve İrlanda
kraliçesi (1556-1603),
1554'te İspanya kralı
Felipe II (öl. 1598)
ile evlendi,
vâris bırakmadı

Elizabeth [2]
(1533-1603),
İngiltere ve İrlanda
kraliçesi (1556-1603),
evlenmedi

Edward VI [3]
(1537-1553),
İngiltere ve İrlanda kralı
(1547-1553),
evlenmedi

John
Seymour
(öl. 1538)

Francis Brandon
(1517-1559)
Henry Grey (öl. 1554)
ile evlendi

Henry Grey
(öl. 1554)
1530'da Dorset üçüncü markisi
1551'de Suffolk dükü

Mary Stuart
(1542-1587),
İskoçya kraliçesi
(1542-1567)

Edward
(1506'ya doğr.-1552),
Somerset dükü
koruyucu

Thomas Seymour
(1508'e doğr.-1549),
Sudeley baronu

Jane Grey
(1537-1554),
1553'te Northemberland dükünün
oğlu lord Guilford Dudley
(öl. 1554) ile evlendi,
10-19 temmuz 1553'te
kraliçe

Catherine Grey
(1538 ?-1568'e doğr.)

(1539'a doğr.-1621),
Edward
Hertford kontu,
Seymour lordu,
Somerset dükü,
1560'ta Catherine Grey
(öl. 1568) ile evlendi

Edward
(1561-1612),
Beauchamp's baronu

STUART'LAR hanedanı

James VI
(1566-1525),
İskoçya kralı (1567-1625),
İngiltere ve İrlanda kralı
(James I) [1603-1625]

Bk. STUART'LAR

yağmur: *Hâlâ aklımda o tufan yağmuru; / Şükür çıktığıma Nuh'un salına* (C. S. Tarancı). || *Teşm. yol.* Kuvvetli yağmur ve bu yağmurun getirdiği sel: *Dağlar bu tufana geçit vermek için ya, aşına aşına yarılıyor, ya, ezile ezile gömülüyordu* (A.H. Müftüoğlu). *Taş olsa çünkü, erir, gölge olsa parçalanır; / Taşar gelir de bu tufan, önünde sed mi tanır!* (M.Â. Ersoy). || *Mec.* Bir şeyin boğacak, mahvedecek kadar çok olması: *İğne atsan yere düşmez, o ekin bir tufan; / Atlı girsen gömülür buğdayın altında kafan* (M.Â. Ersoy). *Babası ile Nihal, böyle, hatveden hatveye bir kar tufanına tutuluyorlardı* (H.Z. Uşaklıgil). || Erkek adı. || *Tufan-ı Nuh* (veya *Nuh tufanı*), Nuh peygamber zamanında kopan tufan. || *Ba'd-et-tufan. Esk.* Nuh tufanından (veya Nuh peygamberden) sonraki zaman. || *Devr-i tufan* (veya *tufan devri*). *Esk.* Nuh peygamber zamanı: *Haritaya bakıp uydurmayınız, dedi, Ermek diye bir nehir yoktur, eski tufan devrinden kalma ırmak yatağıdır* (R. H. Karay). || *Kabl-et-tufan. Esk.* Nuh peygamberden veya Nuh tufanından önceki zaman.

— DEY. *Alkış tufanı* (veya *fırtınası*). Bk. ALKIŞ.

— ANSİKL. İslâm dinine göre, Tanrı tarafından başta kendi kavmi olmak üzere, insanları doğru yola getirmekle, onlara Tanrı'nın buyruklarını ulaştırmakla göreylendirilen Nuh peygamberin bütün uyarmaları boşa çıktı. Kavmi, Tanrı'nın buyruklarını, Nuh peygamberin söylediklerini dinlemeden eski sapıklıklarını sürdürdü. Allah'ın birliğine, Nuh'un peygamberliğine inanmadı. Hırsızlık, ahlâksızlık, puta tapıcılık, soygun, vurgun gibi Tanrı tarafından yasaklanan bütün fiilleri yapmaktan geri kalmadı. Bunun üzerine Tanrı, Nuh'a kavmini yok edeceğini, yalnız insan soyunun, canlıların, bitkilerin ortadan kalkmaması için her birinden ikişer tane alarak büyük bir gemiye koymasını bildirdi. Nuh peygamber Tanrı'nın buyruğunu yerine getirdi. (Bk. NUH'UN GEMİSİ.) Gemiyi yapıp içine girdikten sonra korkunç yağmurlar başladı. Birden yeryüzü sonsuz bir denize döndü. Bütün sapıklar, Tanrı'nın buyruğunu dinlemeyen suçlular sularda boğuldu. Tufan kırk gün sürdü. Nuh gemisiyle kırk gün sular üzerinde dolaştı. Kırkıncı günü saldığı bir güvercin ağzında bir zeytin dalı ile dönünce Nuh suların çekilmeğe, tufanın dinmeğe başladığını anladı. Nuh tufanı *Kur'an*'ın Nuh, Hud, Mininun, surelerinde geçer. Özellikle *Kur'an*'ın LXXI. suresi olan Nuh suresinde, Allah'ın emirlerine karşı gelerek sapkınlığa dalan bir kavmin (Ad kavmi) cezalandırılışı anlatılır. Tufan efsanesinin kaynağı eski bir sumer efsanesidir. O efsane biçim değiştirerek *Tevrat*'a oradan da *Kur'an*'a girmiştir.

● *Babil tufanı.* Bu, Gılgamış destanının XI. tabletinde yazılı olan efsanedir. Tanrılar meclisinde, dünyanın tufanla yıkılmasına karar verilince, tanrı Ea kendini kurtarması için Utanapiştim'e haber verir. Utanapiştim bir gemi yapar; bütün yakınlarını, bütün hayat tohumlarını, bütün yabanî ve evcil hayvanları, bütün altınını ve gümüşünü bu gemiye doldurur. Dalgalar birden yükselir: boğulmayanları gökten yağan ateş yakıp kavurur. Kasırga yedi gün sürer. Zaman zaman Utanapiştim, ya bir güvercin veya bir kırlangıç salıverir, kuşlar konacak yer bulamayarak geri döner. Nihayet salınan bir karganın geri dönmediği görülünce, yakınlarda bir karanın bulunduğu anlaşılır. Nitekim Utanapiştim az sonra bir dağın doruğunda toprağa ayak basar. Tanrılara bir kurban keser; tanrılar da, yeryüzünde sağ kalarak kendilerine tapan biricik insanın etrafına sinekler gibi üşüşürler. Utanapiştim ile karısını, mükâfat olarak, Dicle ve Fırat'ın denize döküldüğü yere götürürler, burada ikisine de ebedî hayat bahşederler. Tufandan kurtulan çocukları, dünyayı yeni nesillerle dolduracak, tanrılar da insanlığı bir daha böyle bir felâkete uğratmayacaktır.

Babil tufanı ile, *Kur'an* ve *Kutsal Kitap*'taki tufan hikâyeleri arasında bağıntı kuranlar çoktur. Şüphesiz bu hikâyelerle, hint (Manu), yunan (Deukalion ve Pyrrha), iskandinav ve özellikle bütün güneydoğu asya hikâyelerinin temelinde su baskınlarından meydana gelen büyük bir âfetin hatırası vardır. Ur'da kalın bir balçık tabakasının medeniyet kalıntılarını örtmüş olmasına bakarak M.Ö. IV. binyılda Babil'de bir âfetin meydana gelmiş olması bir tarih gerçeği olarak kabul edilmek istenmektedir. Din kitapları, Tufan'ı, çökmüş bir insanlığı cezalandırmak isteyen tanrının öfkesi sayarlar.

— Din tar. Nuh tufanından sonra, ortalık bir süre durulmuş, sonra halk gene eski sapkınlıklarını sürdürmeğe, Allah'ın emirlerini dinlememeğe başlamış. Bunun üzerine Allah tarafından insanları doğru yola getirmek, ahlâksızlıktan, sapıklıktan döndürmek için peygamberler gönderilmiştir. Bu peygamberler de Yakub, Harun, Zekeriya, Yahya, Süleyman, Musa, İsa ve Muhammed'dir. Peygamberlerin çokluğundan söz edilirse de adları açıkça bildirilmez.

— İkonogr. *Kutsal Kitap*'ta anlatılan bu felâket, birçok sanat eserinde ele alınmıştır: *Viyana Tekvini'nin Minyatürleri* (V. yy.), *Paris Mezmurlar Dergisinin Minyatürleri* (XII. yy.), Saint Louis Mezmurlar Dergisinin Minyatürleri, *Bedford Kilise Duaları Kitabının Minyatürleri* (Bibliothèque Nationale); Verona'da Son Zeno kapılarının (XII. yy.), Sainte-Chapelle'in, Auxerre katedralinin alçak kabartmaları; San Savino'nun (XII. yy.) ve Floransa'da Yeşil Manastır'ın P. Uccello tarafından XV. yy.-da yapılan freskleri; Saint-Etienne-du-Mont kilisesinin vitrayları. Michelangelo, tufan konusunu Sistina şapelinin tavanında; Raffaello, Vatikan'ın localarında; Baldung Grien, Bamberg piskoposluğunda işlemişlerdir. F. Floris (Madrid), Antonia Carracci (Louvre), Veronese (Louvre) ve Goltzius'tan (Oldenburg) sonra Foussin, Richelieu dükü için ısmarlanan «Mevsimler» dizisinde (Louvre) tufan tablolarını çizmiştir. Sonraları, Turner, G. Doré, Kaulbach, Schnorr (Münih) ve Ayvazovski (Leningrad) aynı konuyu ele almışlardır. Girodet'nin *Tufan Sahnesi* tablosu da (Louvre) önemlidir. (LM)

Murad I'in **tuğ**'ları («Hüner-name»den)

TUFANA veya **DİFANA** i. Balıkç. Üç katlı balık ağı.

— ANSİKL. *Tufana* veya *difana* üç fanyadan meydana gelir. Alt tarafı kurşunlarla aşağı çekilir; üst tarafı 50'şer santim aralıkla yerleştirilen meşe mantarlarıyle askıya alınır. Ağın iki yakası dikine ipler ve sabit parçalarla gergin tutulur. Ağız kısmından giren balık cep şeklindeki kısımlarda debelendikçe ağa dolanır. Tufana denizde ve ırmakta değişik şekillerde kullanılır. (L)

TUFANBEYLİ, esk. **Mağara,** Akdeniz bölgesinde (Adana ili) ilçe merkezi kasaba; 3 825 nüf. (1970). İl merkezinin 190 km kuzeyindedir; yüksl. 1 350 m. 1958'den beri ilçe merkezidir. — *Tufanbeyli ilçesi,* 973 km², 20 465 nüf. (1970). Tek bucak içinde 31 köy. Tahıl zıraatı. (M)

TUFEYL i. (ar. *tıfl*'dan *tufeyl*). *Esk.* Küçük çocuk. || Yemeğe gelen misafir. (M)

TUFEYLÎ sıf. ve i. (*Tufeyl bin Zilâl*'in adından *tufeylî*). Bir kimsenin yanından ayrılmayan, onun sayesinde geçinen dalkavuk, parazit (kimse): *Siz mahud ipek meselesini [...] ortaya atmış ve tufeylîleriniz vasıtasıyle ihvan ve rüfeka meclislerinde alenen mevzuu bahsettirmek cüretine kadar ileri gitmişsiniz* (F.R. Atay). || [Bitki için] Asalak: *Burada bir kokmuş hareketsizlikten, hayatının bir çeşit tufeylî yeşermesinden ...* (Y.K. Karaosmanoğlu). [M]

TUFEYLİYAT çoğl. i. (ar. *tufeylî*'den *tufeyliyyât*). Biyol. *Esk.* Asalak bitkiler ve parazit hayvanlar.

— Bot. *Esk. Tufeyliyatı nebatiye,* karayosunları.

— Zool. *Esk. Tufeyliyatı hayvaniye,* kene,

Foto. MEYDAN

bit gibi parazit yaşayan hayvanlar. (M)

TUFFİER (Théodore), fransız cerrahı (Bellême 1857-Paris 1929). Başcerrah, agreje profesör ve Tıp akademisi üyesi oldu. Deneysel cerrahîyi başlatan Tuffier, aynı zamanda omurilik anestezisini akciğer, kalp ve damar cerrahîsini de ilk uygulayanlardan biridir. (L)

TUFU i. (ar. *tufū*). *Esk.* Tükürme. || «Tuh» deme. (M)

TUFÛL çoğl. i. (ar. *tıfl*'dan *tufūl*). *Esk.* Çocuklar.

◆ **Tufûlâne** zf. *Esk.* Çocuklar gibi: *Nigâh-ı şevk-i tufûlânesiyle müstağrak / Köyün lika-yı hamuşunda bir peyâm arıyor* (Tevfik Fikret). [M]

TUFÛLİYET ve **TUFÛLET** i. (ar. *tufūliyyet* ve *tufūlet*). *Esk.* Çocukluk. || Tazelik, körpelik. || *Tufûliyet-i saniye*, çocuğun bir buçuk yaşından on beş yaşına kadar geçen zamanı. || *Tufûliyet-i ûlâ*, çocuğun doğumundan bir buçuk yaşına kadar geçen zamanı. (M)

TUGAY i. Ask. *Yeni.* İki veya daha çok alay gruplarla birlikte, bir karargâh ve gerekli birliklerden kurulan taktik birlik.

— ANSİKL. Ask. Bir *tugay*, tugay karargâh bölüğünden başka, çeşitli savaş birlikleri ve yardımcı hizmet sınıflarından kuruluı; bazı idarî sorumlulukları vardır. Alaydan büyük ve tümenden küçük bir birlik olan tugay, savaşta taktik birlik olarak görevlendirilir. (M)

Tugendbund («erdem birliği» anlamında alm. k.), Prusya'nın medenî erdemlerini yüceltmek ve kurtulmasını sağlamak amacıylę nisan 1808'de Königsberg'de kurulan birlik. Yirmi beş hücreye bölünmüş yedi yüz üyesi bulunan ve altı kişilik bir yüksek kurulca yönetilen bu birlik, daha çok üniversitelileri bünyesine aldı. Stein tarafından kötü karşılandı, Napolyon'un emriyle aralık 1809'da kapatıldı. (L)

TUGGURT, Cezayir Sahrası'nda vaha, Vahalar idare çevresinin merkezi, Biskra'nın 220 km güneyinde; 83 750 nüf. Tuggurt idare bölgesinin eski merkezi. Önemli idarî, ticarî ve turistik merkez. (L)

TUĞ i. (esk. türk. k.). Paşalara verilen at kılından yapılmış sorguç (bunların sayısı paşanın rütbesine göre değişirdi): *Canpolat Deli Hasan Ağa [...] adamlarından birtakımı fukara Benli Paşanın paşalık tuğlarını da aşırıp Celâli Türkmen ağası yanına kaçarlar* (Kemal Tahir). *Sultan Murad eydür gelsün göreyim / Nice kahramandır ben de bileyim / Vezirlik isterse üç tuğ vereyim / Kılıcından al kan saçtı Genç Osman* (Halk türküsü).

— ANSİKL. Teşk. tar. Önceleri Türklerce kutsal kabul edilen ve *kotas* adı verilen tibet öküzünün kuyruk kıllarından yapılan *tuğ*'lar, sonraları at kuyruğu kıllarından yapılmağa başlandı. Kaynaklara göre, tepede ve kılları toplayan kısımdaki top (felke), güneşi; hilâlli tuğlarda hilâl, ay'ı; at kuyruğu kılları da güneş ışınlarını temsil ediyordu. Tuğ terimi kaynaklarda ilk olarak VIII. yy. ortalarında bir uygur hakanının adına dikilen «Şine-Usu» adlı yazıtta geçer. Cengiz Han 1206 pars yılında Onan ırmağı kaynağında dokuz parçalı tuğ dikerek hanlığını ilân etmişti.

Tuğ, Memlûklarda da kullanıldı. Hükümdar sefere hazırlanırken, hareketinden 40 gün önce *Çaliş* denilen tuğu, tabılhane binasının önüne dikilirdi. Osman Gazi'ye, selçuklu sultanı tarafından, bağımsızlık sembolü olarak alem, mehter takımı ve tuğ gönderildiği bilinir. Kendisine tuğ verilen kişi, tuğ sayısına ve gelirine göre hazineye, «tuğ caizesi» adı altında bir miktar para verirdi. Mirlivaların veya sancakbeylerinin bir, mîrimîranların veya beylerbeylerin iki; vezirlerin ve seraskerlerin üç; sadrazamın beş; padişahların yedi veya dokuz tuğu olurdu. Ayrıca şeyhülislâmın biri toplu, öteki topsuz iki tuğu vardı. Kazaskerlerin bir, yeniçeri ağalarının iki topsuz tuğu olurdu. Sekbanbaşılar XV. yy.ın son yarısına kadar aynı zamanda ocak ağalığı yaptıklarından birer tuğları vardı. Sonraları ocak ağalığı kendilerinden alındıysa da tuğları bırakıldı.

Sefer zamanı kapıkulu ocaklarının İstanbul'dan hareketlerinden iki ay kadar önce, padişah tuğlarından ikisi törenle Cebehane önüne, daha sonraları Ortakapı ve Akağalar kapısı önüne dikilirdi. Saraydan tuğ çıkarılması başta sadrazam, şeyhülislâm, kazaskerler, nişancı, defterdar, yeniçeri ağası, mîri alem v.d. rikâb ağalarının katıldığı özel bir törenle olurdu. Otağı hümayunun ilk menzil yerine kurulması sırasında tuğlar da aynı yere götürülürken özel bir tören düzenlenirdi. Babüssaade önündeki iki tuğ, ordu, Anadolu tarafına gidecekse Üsküdar'da Doğancılar alanına, Rumeli tarafına gidecekse Davutpaşa'ya kurulan otağa dikilir, konakçı ve tuğcularla alemdarlara hilât giydirilirdi. Seferde, padişah tuğlarından ikisi daima bir konak ileri götürülerek oraya kurulan otağı hümayunun önüne dikilirdi. Böylece tuğ, düşman sınırına kadar önde gider, sonra ordunun yanında taşınırdı. Padişahlar, XVIII. yy.dan sonra seferlere katılmadıkları için, tuğları yalnız sarayda dikilir, sefere sadrazam yalnız kendi tuğlarıyle giderdi. Savaş sırasında serdarıekremin tuğları yeniçerilerin arkalarında yer alır, tuğun dibinde de Mehterhaneyle birlikte gedikli müteferrikalar, onların arasında sancakı şerif ve daha arkada sadrazam veya serdarıekrem dururdu. (M)

TUĞAMİRAL bış. i. Ask. *Yeni.* Deniz kuvvetlerinde, albay ile tümamiral arasındaki rütbe. (M)

TUĞBAY bış. i. Ask. *Yeni.* Tugay kumandanlığı yapan albaylara verilen ad. (Bu rütbe bugün kaldırılmıştır.) [M]

TUĞCIYÂN çoğl. i. (türk *tuğcı*, tuğcu ve fars. *-ān* ekinden osmanlıca *tūğciyān*). *Esk.* Tuğcular.

— Teşk. tar. *Tuğcıyanı hassa*, padişahın tuğlarını taşıyan ve bunları koruyanlara verilen ad. (Bunların, ser tuğcıyan denilen bir âmiri vardı.) [M]

TUĞCU i. (*tuğ*'dan *tuğ-cu*). Teşk. tar. At kılından yapılmış tuğları taşıyan kimse.

— Teşk. tar. Osmanlı devletinde savaşlarda padişahın tuğlarını taşıyanlara verilen ad. (*Tuğcuyanı hassa* veya *tuğkeşan* da denirdi. Tuğcular, kapıkulu süvarilerinin silâhtar bölüğünden olurlardı. Tuğu hümayunu [padişah tuğu] taşımak için bu bölükten üç tuğcu seçilirdi. Bunlar sefer sırasında hükümdarın tuğlarını menzilden menzile taşırlardı. Başlarındaki subaya tuğcubaşı denirdi. Padişah tuğlarından başka sadrazam ve vezirlerin tuğlarını taşıyan tuğcular da vardı.) [M]

TUĞGENERAL bış. i. Ask. *Yeni.* Kara ve hava kuvvetlerinde albay ile tümgeneral arasındaki rütbe. (Esas görevi, tugay kumandanlığıdır.) [M]

TUĞİ ÇELEBİ (Hüseyin), türk yazarı (XVII. yy.). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Osman II'nin (Genç Osman) öldürülmesini ayrıntılarıyle anlatan *İbretnüma* (İbret Gösteren) adında bir eser yazdı. (M)

TUĞ iskelesi, Doğu Anadolu'da Van gölünün batı kıyısında, Tatvan'da eski iskelenin bulunduğu kesime verilen ad. (M)

TUĞKEŞAN çoğl. i. (türk. *tuğ*, fars. *-keş* ve *-ān* çoğul ekinden *tuğ-keş-ān*). Teşk. tar. Padişah'a ait olan tuğları taşıyan kimselere verilen ad. Bunlar Silâhtar bölüğüne mensuptular ve sayıları yirmi dokuzdu. (M)

TUĞLA i. (lat. *tegere*, örtmek > *tegula* > ital. *tegola*'dan). İnşaatta tabiî taş yerine kullanılan düzgün geometrik şekilli sunî taş. || *Tuğla harmanı*, tuğla yapılan yer. || *Ateş tuğlası.* Bk. ATEŞ. || *Dişli tuğla*, kenar kısmında bir çıkıntı bulunan tuğla. || *Hanımeli tuğla*, normalden daha ince olan özel tuğla.

— Mat. Topolojik bir uzayda, koordinatlarından her biri bir aralıkta alınan ve paralelyüzlüsü en basit görüntü olan noktalar cümlesi. (Bk. PARALELOTOP.) [Bütün aralıklar kapalı ise tuğla «kapalı», bütün aralıklar açık ise tuğla «açık»tır.]

— ANSİKL. Eskiçağdan beri (Kalde, Asur), killi malzemenin su katıldığında plastik hale gelme ve yoğrulabilme özelliklerinden yararlanılarak güneşte kurutulmuş *tuğla*'lar yapılıyordu. Kurutulmuş tuğlanın, yeterli sıcaklıkta pişirildiği zaman sert bir madde verdiği yüzyıllardan beri bilinir.

Çiğ veya pişirilmiş tuğla, özellikle Mezopotamya medeniyetinde inşaat malzemesiydi. Uzaktan getirilen taş yüksek fiyata maloluğundan sadece heykel yapımında kullanılırdı. Duvarlar genellikle çiğ tuğladan örülür, tapınak ve saraylarda bu duvarın üstü pişmiş tuğla ile kaplanırdı; ayrıca zemin ve kuyularda da bu malzeme kullanılmış, yine aynı malzeme cumba halinde tonoz inşasına (Our'da III hanedan mezarı) imkân vermiştir. Krallar tapınakların duvar köşelerine adları, unvanları, dinî eserleri ve tanrının adı yazılı tuğlalar koydururdu. Sırlı tuğla ancak M.Ö. bin yıllarında ortaya çıktı. Ortaçağ'da özellikle Languedoc'da (Albi, Toulouse) ve Kuzey Almanya'da (Lübeck) dinî mimarîye, XVII. yy.da sivil mimaride fakat taşla birlikte (Louis XIII üslûbu) kullanıldı.

Basit haliyle tuğla, kil yoğrulup ağaç kalıplara konduktan sonra, yakıtla birlikte yanma gazının dolaşımı için boşluklar bırakacak şekilde istif edilerek kurutulur ve pişirilirdi; bu usul, hamur hazırlama, şekil verme, kurutma, pişirme işlemleri bakımından gittikçe mekanik ve otomatik hale gelen sınaî imalâta yerini bıraktı.

Ocaktan çıkarılan kile çoğu zaman yağ giderici (özleştirici) maddeler katılır. Hamuru en elverişli nemlilik derecesinde homogenleştirmek için, bileşenleri karıştırılmadan önce, niteliklerine göre biçerden, kesek tokmağından, çekiçli, çeneli, dişli si-

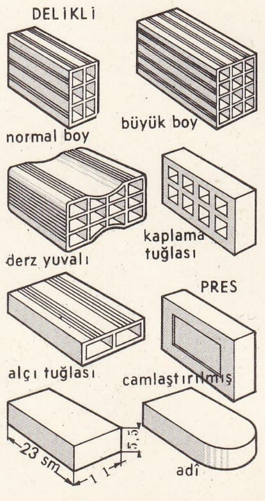

çeşitli tuğla modelleri

tuğla ve kiremitlerin imalât şeması

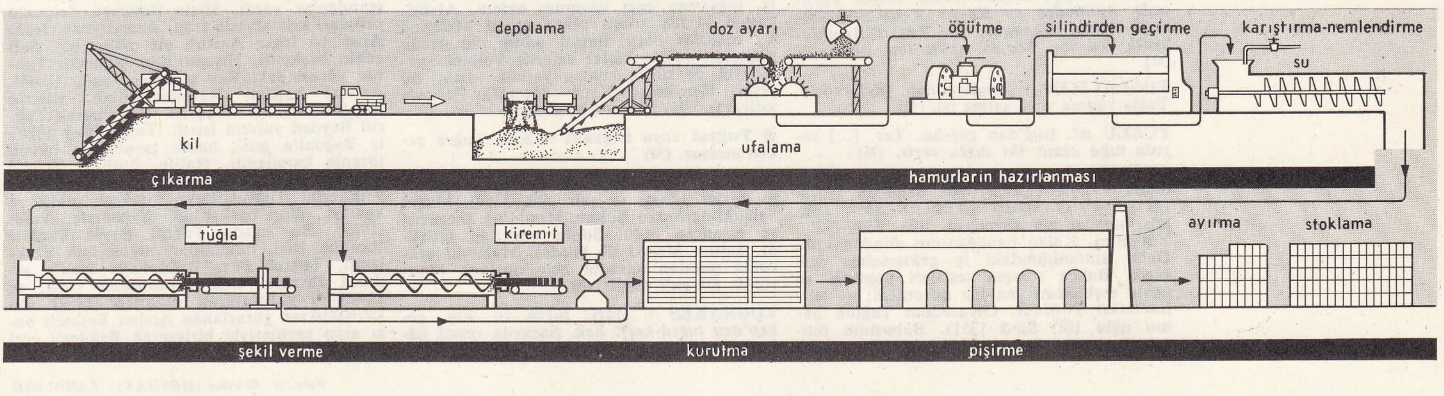

Mehmed IV'ün tuğra'sı

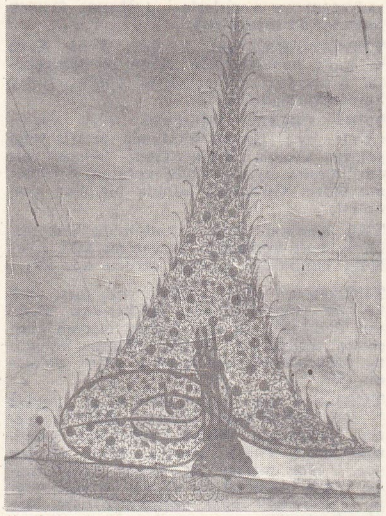

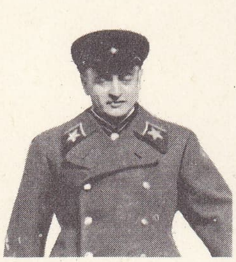

TUHAÇEVSKİY

lindirli, delik tabanlı taşlı öğütücülerden geçirilir.

İnşaat tuğlaları genellikle pervaneli bir propülsörle beslenen hadde makineleriyle yapılır; bu makinenin önüne, havayı vakumla boşaltan bir düzenek yerleştirme usulüne gittikçe daha çok baş vurulmaktadır. Dolu tuğla ise düz haddelerde çekilir. Delikli tuğlalar, tuğla içindeki delik kadar maçası bulunan özel haddelerle hazırlanır. Ayrıca tuğla makinesi bir bıçakla donatılmıştır. Kurutmak için çiğ tuğla ısıtıldıktan sonra, şeklini düzeltmek ve ayrıtlarını keskinleştirmek amacıyle gereğinde yeniden preslenir.

Kurutma, özel oda veya tünellerde yapılır; bu odalara, nemliliği ve sıcaklığı ayarlanmış hava yollanır ve üründe şekil bozukluğu veya çatlaklara yol açmadan kurutma süresi önemli ölçüde kısaltılır. Pişirme işlemi sürekli fırınlarda yapılır; bu fırınlarda ürün sabit, ateş hareketli (Hoffmann fırını) olabildiği gibi ateş sabit ve ürün hareketli (tünel fırın) olabilir. İnşaat tuğlaları dışında ateş tuğlası, asite dayanıklı tuğlalar, silisyumlu tuğlalar, curuf tuğlaları v.b. vardır.

Ateş tuğlalarında, kil dışında, silis, steatit, korindon, boksit, silisyum karbür, kromit, silimanit, karbon v.b. gibi plastik olmayan birçok madde kullanılır. Kalıplama işlemi hemen hemen kuru ve sert hamurdan presleme yoluyle yapılır.

◆ Sıf. Tuğladan yapılmış.

— Mim. *Tuğla efriz,* üst üste konarak harçla örülmüş yuvarlak tuğlalardan yapılma efriz. (L)

TUĞLACI i. (*tuğla*'dan *tuğla-cı*). Tuğla yapan veya satan kimse. (M)

TUĞLACI (Pars), türk yazarı (İstanbul 1933). Ermeni asıllıdır. Ortaöğrenimini Kıbrıs'ta, yükseköğrenimini A.B.D.'de yaptı; ingilizce öğretmeni olarak çalıştı. Yayınları: *İngilizce - Türkçe Deyimler Sözlüğü* (1961); *Tıp Sözlüğü* (1964); *İktisadî ve Hukukî Terimler Sözlüğü* (1965); *Resimli İngilizce - Türkçe Sözlük* (1966); *Büyük Türkçede Anlamdaş ve Karşıt Kelimeler Sözlüğü* (1968); *Okyanus, 20. Yüzyıl Ansiklopedik Türkçe Sözlük* (1971'den itibaren). [M]

TUĞLACILIK i. (*tuğlacı*'dan *tuğlacı-lık*). Tuğla yapma veya satma işi. (M)

TUĞLU sıf. (*tuğ*'dan *tuğ-lu*). Tar. [...] sayıda tuğu olan: *İki tuğlu vezir.* (M)

TUĞLUK hanedanı, Delhi türk sultanlığına 93 yıl hâkim olan hanedan (1320-1413). — GIYASEDDİN TUĞLUK ŞAH, Tuğluk hanedanının kurucusu (hük. 1320-1325). Yönetimi, Kalaç hanedanının elinden aldı. Delhi sultanlığındaki iç çekişmelere son verdi. Bahçe sulama tesisleri yaptırdı ve posta teşkilâtını yeniden düzenledi; — MUHAMMED TUĞLUK, Gıyaseddin Tuğluk Şahın oğlu (öl. Sind 1351). Babasının ölümünden sonra *Sultanül Mücahid, Ebul Feth* unvanlarıyle tahta çıktı (1325). Bilgili bir hükümdardı. Gucerat, Malva ve Dekkan gibi büyük ülkeleri ele geçirdi. 1329'da devletin başşehrini Delhi'den Devletâbâd'a taşıdı. Yeni aldığı yerlere Türkistan ve Horasan'dan getirdiği göçmenleri yerleştirdi. Vergileri ağırlaştırdığı için 1333'te yer yer ayaklanmalar oldu. 1337-1338'de Tibet'e yaptığı seferde başarı sağlayamadı; — FİRUZ TUĞLUK (hük. 1351-1388). Zamanında Delhi Türk sultanlığı yükselme devrini yaşadı. Zamanla türk göçleriyle beslenemeyen Hindistan türklüğü kuvvetini kaybetmeğe başladı; — SULTAN MAHMUD (öl. 1413). Firuz Tuğluk'tan sonra Delhi Türk sultanlığında karışıklıklar çıktı. Yönetim genellikle yerlileşmiş Türklere ve yerlilere geçti. 1395'te Timur Hindistan'a girerek büyük yağma ve tahripler yaptı. Timur 1399'da Türkistan'a dönünce Delhi Türk sultanlığı parçalanarak birçok beyliğe ayrıldı. Sultan Mahmud'un ölümünden sonra Seyid hanedanı başa geçti (1414). [M]

TUĞRA i. (esk. türk. *tuğrağ*'dan veya ar. ve fars. *tuğra*). Tar. Osmanlı padişahlarının imza yerine kullandıkları özel şekilli işaret. (Tuğralarda, yığma yazı ile padişahın ve babasının adı yazılırdı.) || (*Tura* şeklinde) Madenî paranın resimli süslü tarafı. (Bk. TURA.) || *Tuğrayı garrâ,* parlak tuğra.

— İda. *Esk. Tuğra çekmek,* ferman, berat v.b. resmî belgelere tuğranın konulması. (Bu iş nişancı veya tuğrakeş denilen memurlar tarafından yapılırdı.) || *Tuğranüvis,* berat, ferman v.b. belgelere tuğra çeken görevli. (*Tuğraî, nişancı, tevkiî, tuğrakeş* de denirdi.) || *Tuğrayı hümayun,* padişah tuğrası.

— Teşk. tar. Bk. ANSİKL. || *Tuğra divanı,* Selçuklularda, sultanın, kendisine bağlı devletler ve eyaletlerle ilişkilerini düzenleyen divan. (Tuğra divanının başkanına, «sahibi tuğra» veya «tuğraî» denirdi. Divan, devlet merkeziyle eyaletler arasındaki haberleşmeyi düzenler; eyaletlere berat, nişan ve menşur gibi vesikaları gönderirdi. *İnşa divanı* da denirdi.)

— ANSİKL. Teşk. tar. *Tuğra,* ferman, berat, menşur v.d. resmî belgelerle hükümdar tarafından bastırılan paraların üstünde bulunurdu. Türk geleneğine göre tuğra, Oğuz Hanın yazılı nişanından çıktı. Oğuz lehçesinde tuğraya, *tuğrağ* denirdi. Tuğra, İran Selçuklularında, Anadolu Selçuklularında, Memlûklarda ve Osmanlı imparatorluğunda kullanıldı. Osmanlılarda, tevkii hümayun, nişanı hümayun, nişanı şerifi alişan, misali meymun, alâmeti şerif, tuğrayı garra adlarını da aldı. Ahitname, ferman, berat, namei hümayun v.d. resmî belgelerin baş tarafına tevkii veya nişancı denilen görevliler tarafından çekilirdi. Tuğralarda devrin padişahının adından başka, babasının adı da bulunurdu. Orhan bin Osman, Murad bin Orhan gibi. Tuğrayı Osmanlılar, Anadolu Selçuklularından aldılar ve ilk olarak Orhan Bey döneminde kullandılar. Tuğralar, biçim olarak zamanla değişikliklere uğradı. Çelebi Mehmed devrinde tuğraya *han* unvanı, Murad II'den sonra da *muzaffer daima* deyimi eklendi. Süleyman II'den sonra tuğra, çiçek veya yaprak resmiyle süslendi. Mahmud II, tuğrasına adaletli anlamına gelen adlî kelimesini koydu. Osmanlı-Yunan savaşının kazanılması üzerine Abdülhamid II, tuğrasına gazi unvanını ekledi. Abdülhamid II'den sonra tahta geçen Mehmed V, mahlâsı olan Reşad adını tuğrasında kullandı. 1643'e kadar seferde bulunan vezirlerin de tuğra çekme yetkisi vardı. Bu yetki, Kemankeş Kara Mustafa Paşanın sadrazamlığı sırasında kaldırıldı.

◆ **Tuğraî** veya **tuğrayî** i. *Esk.* Tuğra çeken memur. (M)

TUĞRAÎ (Müeyyidüddin Hüseyin), selçuklu devlet adamı ve şairi (öl. 1119). Musul Selçuklularından Sultan Mesud'un tuğracısı ve nişancısı oldu. Sonra vezirliğe getirildi. Sultan Mesud ile kardeşi Mahmud arasında yapılan savaşta esir düşerek öldürüldü. *Divan*'ı vardır. (M)

TUĞRAKEŞ i. (fars. *tuğrā* ve *-keş,* çeken'den *tuğrā-keş*). *Esk.* Sarayda resmî kâğıtlara tuğra çeken görevli.

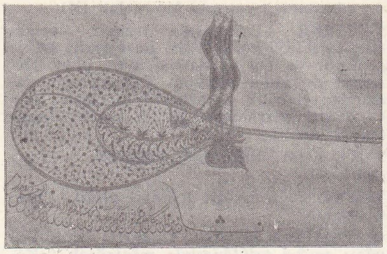

Kanunî Sultan Süleyman'ın tuğra'sı

◆ **Tuğrakeşlik** i. *Esk.* Padişahın tuğrasını çekme işi. (M)

TUĞRALI sıf. (*tuğra*'dan *tuğra-lı*). Üzerinde tuğra olan.

— İda. *Esk. Tuğralı ahkâm kâğıdı,* serdarıekrem olarak savaşa giden sadrazamlara, gereğinde kullanılmak üzere verilen tuğralı boş kâğıt. (XVII. yy.dan sonra bu usul kaldırıldı.) [M]

TUĞRUL BEY, gazneli kumandan (öl. 1053). Gazneli hükümdarı Abdürreşid bin Mahmud tarafından Selçukluların üstüne gönderildi (1052). Tuğrul, Selçukluları yendi. Gaznelilerin iç karışıklıklarından faydalanarak Abdürreşid bin Mahmud'u öldürterek (1053) tahta geçti. Kısa bir süre sonra öldürüldü ve yerine Mesud'un oğlu Ferruhzad geçti. (M)

TUĞRUL BEY Mehmed, Büyük Selçuklu devletinin kurucusu (993-1063). Selçuk Beyin torunu ve Mikâil Beyin oğlu. Babası, yaptığı bir akın sırasında ölünce Tuğrul ve kardeşi Çağrı, dedeleri Selçuk tarafından yetiştirildi. 1025'te Maveraünnehir'i geçen Gazne sultanı Mahmud'un ordusu, Selçukluların başı ve Tuğrul Beyin amcası olan Arslan Yabgu'yu tutukladı. Bunun üzerine, türkmen boylarının bir kısmı Gaznelilere bağlandı; bir kısmı da Tuğrul Bey ve kardeşi Çağrı Beyin yanına geldi. Bu tarihten sonra iki kardeş, amcaları Musa Yabgu ile birlikte Türkmenlerin başta gelen 3 reisi oldular. Selçuklular, Horasan'a yerleştikten sonra birçok türkmen aşireti Tuğrul ve Çağrı Beylerin emrine girdi. Bunlar, topraklarının kendilerine yetmemesi üzerine, Gaznelilerin sınırlarını zorlamağa başladılar ve Sultan Mesud'dan toprak istediler. Tuğrul Bey ve kardeşi Çağrı Bey, Horasan bölgesine girerek şehirlere saldırdılar. Rey'i ele geçirdiler. Selçuklular, Sultan Mesud'un gönderdiği orduyu Serahs yöresinde yendiler (1038). Bu başarıdan sonra Selçuklular Tuğrul Beyi hükümdar seçtiler. İlk hutbe Nişapur'da Tuğrul Beyin adına okundu. Selçuklular Dandanakan'da yapılan savaşta, Gaznelileri yenilgiye uğrattıktan (13 mayıs 1040) sonra İran'a hâkim oldular; Tuğrul Bey tahta geçti. Halifeye ve komşu ülkelere Selçuklu devletinin kurulduğunu bildirdi; ülkesini ailenin erkekleri arasında paylaştırdı. Çağrı Beye başkenti Merv olmak üzere Horasan bölgesini verdi. Tuğrul Bey devlet düzenini kurduktan sonra ordularını şiilerin ve hıristiyanların üstüne gönderdi. Batıya sefere çıkan selçuklu kuvvetlerinin başında Tuğrul Beyin kardeşleri Çağrı ve İbrahim İnal ile amcasının oğlu Kutalmış gibi ünlü kumandanlar vardı. Hızla ilerleyen Selçuklu orduları kısa sürede İran, Azerbaycan, Irakı Arap ve Irakı Acem'i ele geçirdiler. Selçuklu başkenti, Nişapur'dan bugünkü Tahran yöresindeki Rey şehrine taşındı (1043). Abbasî halifesi Kaimbiemrillah, şiîlerin Bağdat'a hâkim olduğunu ileri sürerek Tuğrul Beyden yardım istedi. Tuğrul Bey 1055'te Bağdat'a gitti, halife tarafından büyük törenle karşılandı. Halife, hutbeyi Tuğrul Bey adına okuttu. Böylece halife bütün yetkilerini Tuğrul Beye bırakmış oldu ve kendisi din başkanlığı görevinde kaldı (1055). Bu sırada Tuğrul Beyin kardeşi İbrahim İnal, hükümdar olmak için ayaklandı. Tuğrul Bey, Bağdat'tan İran'a giderek İbrahim İnal'ın ordusunu yendi ve kendisini yakalatarak öldürttü (1059). Bu karışıklıktan yararlanan Arslan Besasirî bazı arap şeyhleriyle birleşerek Bağdat'ı geri aldı. Tuğrul Bey ikinci defa Bağdat'a gire-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; LAROUSSE

rek halifeyi kurtardı. Halife Tuğrul Beyin bu yardımından dolayı ona «Doğu'nun ve Batı'nın hükümdarı», «Dinin direği» gibi unvanlar verdi. Tuğrul Bey, halifenin kızıyle evlendi. Kısa bir süre sonra da Rey'de hastalanarak öldü. (M)

TUĞTEKİN (Ebu Mansur Zahirüddin), türkmen asıllı müslüman emîri (öl. 1128). Suriye hükümdarı Tutuş'un kölesiydi. Tutuş, sonra Tuğtekin'i azat etti ve oğlu Dukak'ın öğrenimiyle görevlendirdi. Tutuş, yeğeni Berkyaruk ile yaptığı savaşta yenilince (1095) Dukak, Şam'da hükümdar olarak tanındı; fakat, kısa bir süre sonra, öteki atabekleri de kendisine bağlayan Tuğtekin yönetimi eline geçirdi. Dukak'ın ölümünden sonra (1104) bir yaşındaki oğlu ve daha sonra kardeşi hükümdar olduysa da, Tuğtekin naip olarak yönetimi elinde tuttu. Kudüs'teki latin kralı Baudouin ile mücadeleye girişti. Fatımî veziri Melikül Efdal'ın Filistin'de Haçlılara karşı gönderdiği orduyu yardımcı kuvvetlerle destekledi. Bu ordu kral Baudouin'e Ramla yakınında yenildi (1105). Tuğtekin aynı yılın ekim ayında Şam çevresine akın yapan bir fransız kontunu yenilgiye uğrattı; Rafaniye'yi aldı. İrko kalesini almak için yaptığı sefer başarılı olmadı. Sonra Bağdat'a gitti; selçuklu sultanı Muhammed Tapar Suriye'nin yönetimini ona verdi. Tuğtekin tekrar Haçlılar ile savaşa başladı. Sur (Tyr) şehri halkı Haçlılara karşı yardım isteyince Tuğtekin, Mesud adlı kumandanını bu şehre gönderdi. Mesud, burada on yıllık bir hâkimiyet kurdu. 1124'te Sur'u Haçlılar ele geçirdi. Tuğtekin'in ölümü üzerine, yerine oğlu Tacülmülûk Buri geçti. (M)

TUĞYAN i. (ar. *tuğyān*). *Esk.* Coşma, taşma: *Behlûl müthiş bir hiddet tuğyanını zor zapt ederek yalnız: Evet, demişti* (H. Z. Uşaklıgil). *Havaric taifeleri ise pek ziyade tuğyan ile İran kıtasını talan etmekte idiler* (Cevdet Paşa). || *Tuğyan etmek*, taşmak, coşmak: *Nihal'de böyle birden tuğyan ediveren tecessüsler vardı ki, derhal tatmin edilmezse, onu ağlamaya, tepinmeye sevkederdi* (H. Z. Uşaklıgil). || *Ehl-i tuğyan*, günahkâr kimseler. (M)

TUH veya **TU** ünl. «Yazıklar olsun, vah vah» anlamınlarında öfke, pişmanlık, beğenmeme belirtmek için kullanılır: *Tuh yüzsüz arlanmaz* (S. Batu). *Üstünden akan sulara bakarak: — Tu, Allah belâsını versin, dedi, şemsiyeyi almayı unutacak olduk* (R. N. Güntekin). [M]

TUHAÇEVSKİY (Mihail Nikolayeviç), sovyet mareşali (Smolensk 1893 - Moskova 1937). Eski İmparatorluk muhâfız alayı subayıydı, Almanya'da esir düştü ve tutuklandı. 1917'de kaçarak devrime katıldı, 1918'de Troçki tarafından IV. Kızılordunun kumandanlığına getirildi ve Çarlık ordusundaki eski arkadaşlarını yeni rejime katılmağa davet etti. Eylül 1918'de Çeklere karşı savaşarak onları Ural'a püskürttü. Kolçak ve Denikin'e karşı savaştı, sonra Polonya - Sovyet savaşında (1920) batı cephesine kumanda etti. 1921-1923 Arasında Kronştadt denizcilerinin ayaklanmasını, sonra Volga köylülerinin isyanını bastırdı. 1928'de Leningrad askerî bölgesi kumandanı, ordu genelkurmay başkanı ve 1931'de Millî Savunma halk komiseri yardımcısı oldu. 1935'te mareşalliğe yükseltildi. Kızılorduyu kurdu, 1933'e kadar Reich genelkurmayı ile gizli anlaşmalar yaparak alman teknisyenlerinin yardımını sağladı. İhanetle suçlandı, 1937'de Stalin'in emriyle tasfiye edildi. (L)

TUHAF sıf. (ar. *tuḥfe*, hediye > *tuḥaf*, hediyeler'den). Alışılmamış, yadırganan, değişik, yabansı; *Tuhaf bir adı olmak. Yabancı bir memleketin tuhaf yemeklerini yiyememek.* || Şaşırtıcı, şaşkınlık uyandıran, şaşılacak: *Bizim Sefire demiş ki: «— Gospodin Kepazef ne tuhaf adam! İlk defa görüştüğümüz halde benimle şaka etti!* (Ömer Seyfeddin). *Dün orada tuhaf bir iş de oldu. Vali birinci sınıfa girdi; oğlanlar zırp ayağa kalktılar* (M. Ş. Esendal). *Dün, kapıcı Mehmet Ağa tuhaf bir haber verdi* (R.N. Güntekin). || Görülmemiş, benzersiz: *Fakat cerbezeli, açık göz, tuhaf, şen bir adamdı* (Ömer Seyfeddin). *Tuhaf bir olay.* || Anlaşılmaz, anlaşılması güç: *Hafif çiçek bozuğu yüzünde alayla acı karışık tuhaf bir gülümseme hiç eksik olmuyordu* (Y. Z. Ortaç). *Ne de tuhaf halleri oluyor şu sanat adamlarının* (N. Ataç). || Güldürücü, eğlendirici, eğlenceli: *Ne güzel ve ne tuhaf bir konuşması vardı* (A. H. Tanpınar). *Tuhaf hikâyeler anlatmak.* || Hoşa gitmeyen, münasebetsiz, yersiz, gereksiz: *Kadın, tuhaf bir şey söylemişim gibi yüzüme baktı* (Y. K. Karaosmanoğlu). || Gülünç, komik: *Tuhaf kıyafetler giymek. Eşanl.* ACAYİP. GARİP.

— DEY. *(Bir) Tuhaf olmak*, ne yapması, ne demesi gerektiğini bilememek, şaşırmak. şaşkınlığa düşmek: *Bak şimdiden bir tuhaf oldum. Canım yukarı kata, odamıza gitmek istemiyor* (Sabahattin Ali). || *Tuhafına gitmek*, (bir şeyi) tuhaf bulmak, yadırgamak, garipsemek: *Bizimkilerden ziyade eğlenmeleri o kadar tuhafına gidiyordu ki!..* (Ahmed Rasim).

◆ Ünl. «Şaşılacak şey, ne garip, acayip!»: *Tuhaf! Hancı Mesut beni bekliyordu* (Ömer Seyfeddin). *On yedi gün uyku! Ne tuhaf!..* (R. N. Güntekin).

◆ Zf. Garip şekilde, acayip bir tarzda: *Tuhaf konuşmak.* (M)

TUHAFİYE i. (ar. *tuhfe*, hediye > *tuḥāf'*-tan osmanlıca *tuḥāfiyye*). Düğme, iplik, kumaş, çorap, dantel v.b. eşyaya verilen genel ad. (M)

TUHAFİYECİ i. (*tuhafiye*'den *tuhafiye-ci*). Düğme, iplik, kumaş, dantel, çorap v.b. tuhafiye eşyası satan kimse. (M)

TUHAFİYECİLİK i. (*tuhafiyeci*'den *tuhafiyeci-lik*). Tuhafiyecinin yaptığı iş. (M)

TUHAFLAŞMAK geçz. f. (*tuhaf*'tan *tuhaf-la-ş-mak*). Tuhaf hale gelmek. (M)

TUHAFLIK i. (*tuhaf*'tan *tuhaf-lık*). Tuhaf olma hali: *Biliyorsun, böyle olmasa işlerdeki tuhaflık nazarı dikkati celbedecekti* (R. N. Güntekin). || Tuhaf davranış, garip hal: *Bir gün dostlarını yanına çağırarak: «Dostlar» demişti, «siz Hoca Nasreddin'in tuhaflıklarına alıştınız, bir tanesini daha duymanızda mahzur yok»* (N. Araz). || *Tuhaflık etmek*, eğlenceli şeyler yapmak, gülünç şeyler söylemek, güldürecek davranışlarda bulunmak.

— DEY. *Bir tuhaflığım var*, «kendimi iyi hissetmiyorum» anlamında söylenir: *Başağrısı, yorgunluk, «bir tuhaflığım var, dinlenmek istiyorum» gibi birçok sebepler bulunurdu* (R. H. Karay). [M]

TUHFE i. (ar. *tuḥfe*). *Esk.* Armağan, hediye: *İran zemîne tuhfemiz olsun bu nev gazel / İrgürsün İsfahan'e Stanbul diyarını* (Nedim). || Hediyelik, hoş, güzel şey: *Din ve sanat, harp ve aşk her hadise-i siyasiye ve her hareket-i zekâiye burada bir tuhfe-i ziynet şeklinde yaşar* (Cenab Şahabeddin). [M]

Tuhfetü'l - Hattatîn (*Hattatların Hediyesi*), Müstakimzade* Süleyman Sadeddin Efendinin (1719-1788) biyografik eseri. Osmanlı hattatlarının hayat hikâyelerini anlatır. Suyolcuzade Mehmed Efendinin *Devhatü'lKüttab* (Kâtiplerin Yücesi) adlı eserinin devamıdır. Eser, İbnülemin Mahmud Kemal'in önsözüyle basıldı (1928). [M]

Tuhfetü'l-Kibar fi-Esfar-il-Bihar (*Deniz Seferleri Hakkında Büyüklerin Armağanı*), Kâtip* Çelebi'nin (1609-1658) eseri. 1645'te başlayan Girit seferi dolayısıyle yazıldı. 1656'ya kadar geçen deniz fetihleri ve savaşlarını anlatır. Ayrıca eski kaptanların ve korsanların düşüncelerinden ve tedbirlerinden söz eder. Eserde bazı deniz savaşlarıyle ilgili resimler vardır. Eser bazı açıklamalarla İbrahim Müteferrika tarafından basıldı (1728). [M]

Tuhfetü'n-Nuzzar fi Garaibü'l-Ensar ve Acaibü'l-Esfar (*Yolculukların Tuhaflıkları ve Ülkelerin Gariplikleri Hakkında Yetkililerin Armağanı*), **Rıhle** de (*Seyahatname*) denir. Arap gezgini İbni Battuta'nın (1304-1369) eseri. 1325'te geziye çıkan İbni Battuta Suriye, Hicaz, Irak, Yemen, Anadolu, Kırım, Harizm, Maveraünnehir, Horasan ve Afganistan'ı dolaştı; Hindistan'a gitti. 1342'de Muhammed Tuğluk Şah tarafından Çin'e elçi olarak gönderildi; bütün Çin'i gezdi, sonra Yemen'e ve Fas'a geldi. Endülüs'ü dolaştı. Sudan, Nijerya. Tombuktu'ya uğradı; 1353'te gezilerini bitirerek Fas'a döndü. Eser, İbni Battuta'nın 25 yılı aşan bütün bu gezilerini kapsar. İbni Battuta, gezileri sırasında tuttuğu notları kaybetti. Yalnız hatırında kalanları anlattı. Onun anlattıklarını İbni Cuzayy bazı parçalar ekleyerek yazdı. Eserde XIV. yy. islâm dünyası hakkında ilgi çekici bilgiler vardır. Gittiği yerde yüksek kişilerle görüşen ve ilgi gören İbni Battuta, gezdiği ülkelerin tarihi, coğrafyası, sosyal durumu, devletlerin amaç ve mücadelelerini tespit etti. İbni Battuta coğrafya bakımından Sudan ve Nijerya'nın kâşifi sayılır. Moğollar, Harizmler, Özbekler ve Ön Asya devletleri hakkındaki bilgileri devrine göre yenidir. Anadolu* türk beylikleri, Selçuklular ve Osmanlıların toprakları, ahî teşkilâtı; folklor ve etnoloji konularında, ayrıca islâm dünyasının iktisadî durumu, sanatı v. b. hakkında önemli bilgiler verir. (M)

TUHM i. (fars. *tuḫm*). *Esk.* Tohum. || *Tuhm-ı mürg*, yumurta. || *Tuhm-ı ömr-i câvid*, ebedî hayat tohumu. || *Tuhm-dan*, tohum ekilen yer. (M)

TUHR i. (ar. *ṭuhr*). *Esk.* Temizlik.

— Huk. *Esk.* Kadınların iki hayz arasındaki temiz zamanları. (Bu devrede en az on beş gün sürer. Tuhrun ne kadar süreceği önceden bilinemez. Bu devre sünnî, biddî ve ricî talâkta rol oynar.) Bk. TALÂK. (M)

Tuileries sarayı, Fransa'da Sen'in sağ kıyısında Louvre ile Champs-Elyseés arasında eski saray. 1564'te Catherine de Médicis'nin Philibert Delorme'a ısmarladığı sarayın planı dörtgendi; mimar buna eskiçağ süslemeleri ekledi. Philibert Delorme'un ölümünde (1570) ancak orta köşk ve batı kanattaki bazı binalar bitmişti. Jean Bullant güney uçtaki bir köşkü inşa ettikten sonra 1572'de işi bıraktı. Androuet Du Cerceau, Henri IV zamanında Flore köşkünü ve Louvre'u Tuileries'ye bağlayan büyük dehlizi inşa etti. Napolyon zamanında onarılan, 1871'de yanan saray, 1881'de büsbütün yıkıldı. (L)

TUİSTO, eski Germenlerin tanrısı. Toprak ile Gök'ten doğmuştur. İlk insanın babasıdır. Kendinde erkeklik ve dişilik ilkelerini birleştirirdi. (L)

TUKAN i. (brezilya dilinde k.). Orta veya küçük boylu, gözalıcı parlak renkli, iri gagalı kuş. (İlmî adı *Ramphastos*. Tukangillerden.) Bk. KUŞLAR *levhası*.

— ANSİKL. *Tukan* yer yer beyaz, sarı veya kırmızı benekli siyah tüylü büyük bir kuştur; gagası çok yüksek, uzun ve kıvrık, fakat çok hafiftir; çıplak yüzünün yan tarafları gibi gagası da rengârenktir. Çevik ve hareketli olan bu kuşlar meyve ve küçük hayvanlarla beslenir, kovuklara yuva yapar. Bütün Tropikal Amerika'da yaygındır. (Çoğu zaman yanlış olarak kalaolara da «tukan» denir.) [L]

TUKAY (Abdullah), tatar şairi (1886 - Kazan 1913). İlk şiirleri 1905 rus devriminde çıktı. Tatar ülkelerinde devrinin en iyi yazarlarından biri kabul edilir. Dil reformunda önemli rol oynadı ve modern tatar edebiyatının oluşmasına öncülük etti. (L)

TUKOTUKO i. Güney Amerika'da yaşayan kemirgen memeli hayvan. (Yaşayan yirmi iki türü vardır. Bunlara, tırnaklarının dibindeki dayanıklı sert kıllardan dolayı TARAKLI SIÇAN da denir. *Ctenomyidae* familyasından.) [L]

TUKANGİLLER çoğl. i. Tropikal Amerika'da yaşayan, çok iri gagalı kuşlar familyası. (Örnek tipi tukan'dır [*ramphastos*]. (Bk. ARAKARİ. SELENİDERA.) [Ağaçkakanımsılar takımından.] (L)

TUKRUR, bugünkü Uolof (Volof) ve Serer'lerin atalarının yaşadığı zenci krallığı; merkezi, bugünkü Podor yakınlarındaydı. Milâdın başında kurulduğu sanılan krallığa sızan Fulbe'ler (VIII. yy.a doğr.) halkı değiştirdiler. Önce Gana'nın sonra Muvahhidlerin (krallıkta Müslümanlığı yaydılar) mebuluğunu kabul eden krallık, XV. yy.da Mali'yi istilâ etti ve çölden gelen beyaz

TUKAN, lat. **Tucana**, güney gökküresde, birkaç yıldızdan meydana gelen, güney kutbuna yakın küçük takımyıldız. *Küçük Magellan Bulutu* bu takımyıldızın güneybatı kısmında bulunur. Bk. BULUTSU. (L)

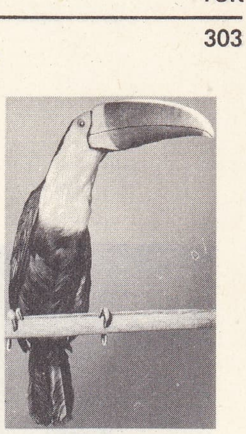
tukan

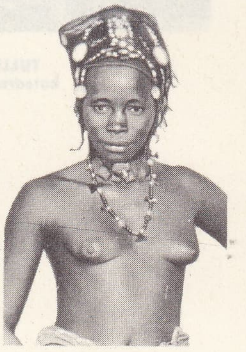
TUKULÖR'LER
kadın tipi

TULA DE ALLENDE
savaşçı biçiminde
heykel sütun

Foto. LAROUSSE

TULLE katedral

müslümanların (Magrıplılar) ilerlemesiyle ortadan kalktı. (L)

TUKULÖR'LER, Batı Afrika halkı; Senegal'den Gine'ye kadar uzanan Dinguiraye bölgesinde yaşarlar; sayıları 300 000 kadardır.

— Tar. Tukulör'lerin VIII. yy.da, Tukrur'da, Pöllerin Zenciler, Sererler veya Uoloflarla karışmasından meydana geldiği sanılır. Yavaş yavaş Berberîler ve Magrıplılar tarafından kovularak Senegal Futası'na yerleşmişlerdir. Zencilerle karışıp melezleşen Pöllerden farkları islâm dinine olan derin bağlılıklarıdır. Zencilerin putperest hanedanını devirdikten (1770'e doğr.) sonra Tukulörler seçimle başa getirilen bir *almari* yönetiminde teokratik bir konfederasyon kurdular. Hacı Ömer soyunun hüküm sürdüğü tukulör krallıklarını Fransızlar ortadan kaldırdı (1890), yalnız Mopti krallığı 1902'ye kadar sürdü. (L)

TUKULTİNİNURTA, iki asur kralının adı: TUKULTİNİNURTA I (M. Ö. 1243 - 1207). bir fetih siyaseti takip ederek, Zagros, Yukarı Dicle ve Yukarı Fırat bölgelerinde çeşitli seferlere girişti ve büyük başarılar kazandı. 1235'te Babil'i yağma ederek tanrı Marduk'un heykelini Asur'a getirdi, ardından Mari ile birçok aramî topraklarını ele geçirdi. Bunca zaferden sonra kendi adını taşıyan yeni bir başkent kurdurdu: *Kar - Tukultininurta.* Ne var ki bu parlak dönemi uzun sürmedi. Kasit'lerin saldırılarına karşı koyamayan Asurlular 1218'de Babil'den kovuldular. Savaş çabası ülkede kargaşalıklar yarattı; soylu sınıf krala karşı ayaklandı ve kral kendi oğlu tarafından öldürüldü; —TUKULTİNİNURTA II'nin (M. Ö. 891-883) saltanatı üstüne pek bilgi yoktur. Aramî baskısını son derece zalim tedbirlerle önlemeğe çalıştı, yıllık seferlerini anlattığı günlüğünde, diri diri derisi yüzülen, kazığa oturtulan veya duvara gömülen esirlerinin sayısıyle övünür. Tukultininurta II düzenli vergiler koymuştur. (LM)

TUKUNALAR, Brezilya Kızılderilileri. Yukarı Amazon'un kuzey kolları üzerinde yaşarlar. Arawak ailesindendirler. (L)

TUL i. (ar. *ṭūl*). *Esk.* Boy, uzunluk: Zaman çokluğu. || Çokluk, fazlalık. || *Tul-ı emel,* tamah, tükenmez istek, hırs. || *Tul-i hayat* (veya *tul-i ömr*), hayatın uzunluğu. || *Tûl-i müddet,* uzun zaman: *Oradaki işlerimizin zatıalinizin burada tul-i müddet kalmanıza mani olacağını biliyorsam da...* (Atatürk). || *Tul saati,* kronometre.

— Coğ. *Esk.* Boylam. || *Tuli belde,* bir yerin üzerinden geçen boylam dairesi. || *Tuli belde tayini,* bir yerin üzerinden geçen boylam çizgisinin ölçülmesi. || *Tuli garbî,* 180°'ye kadar olan batıdaki yerlerin boylamı. || *Tuli mevc,* aynı boylam derecesi üzerinde olma hali. || *Tuli şarkî.* 180°'ye kadar doğuda olan yerlerin boylamı.

— Fiz. *Esk. Tuli mevc,* dalga boyu. (M)

TÛLÂ sıf. (ar. *ṭūlā*). *Esk.* Çok uzun. || *Yed-i tûlâ,* «uzun el» kuvvet, kudret. (M)

TULA, S.S.C.B.'de şehir, «merkez sanayi bölgesi»nde, Moskova'nın 180 km güneyinde; 345 000 nüf. Metalürji sanayii; büyük dökümevleri. Rusya'nın en eski şehirlerinden olan Tula (geniş bir kremlini muhafaza eder) ağır sanayinin gelişmesiyle değişmiştir.

— Tar. Şehir Ryazan prenslerinin inşa ettirdikleri ahşap kale eteğinde gelişti. XIV.-XV. yy.da Tatarlar, sonra Litvanyalılar tarafından yıkıldı. 1503'te Moskova prensliği topraklarına katılmıştı ve önemli bir stratejik yerdi. XVII. yy.da köylü isyanları oldu, sonra Hollandalılar ve Hamburglular bir dökümevi ve bir demirhane kurdular. 1712'de Büyük Petro burada bir cephane imalâthanesi yaptırdı. (L)

TULA DE ALLENDE, Meksika'da (Hidalgo eyaleti) kasaba, Merkezî yaylada, Mexico'nun kuzey-kuzeybatısında; 3 400 nüf. M.S. XI. yy.a doğru Toltek'lerin merkezi. Yıkıntılarında yılan ve savaşçı biçiminde sütunlar, Chichen İtza maya heykellerine benzer insan gövdeli dev heykel sütunlar vardır. (L)

TULÂNÎ sıf. (ar. *ṭūl*'den *ṭūlānī*). *Esk.* Uzunlamasına, boyuna. (M)

TULBA i. (ar. *taleb*'den *tulba*). Mal. *Esk.* Mısır'da mütegallibeden olan kul taifesinin koyduğu kanunsuz vergi.

— ANSİKL. Mal. *Esk.* 1598'de beylerbeyi Hasan Paşa devrinde mütegallibe, halktan *tulba* adıyle bir vergi topladı ve halkı büyük bir sıkıntıya soktu. Silâhtar Mehmed Paşanın beylerbeyliği devrinde Osmanlı devleti, tulbanın kaldırılmasını ve tulba isteyenlerin öldürülmesini emretti. 1607'de halkın şikâyeti üzerine Mehmed Paşa zorbaları ezerek *kul kıran* lakabını aldı (1608). [M]

TULCAN, Ekvador'da şehir, Carchi ilinin merkezi; 10 700 nüf. (L)

TULÇA, romence **Tulcea,** Romanya'nın Kuzey Dobruca kesiminde il merkezi şehir; 40 400 nüf. (ilin nüfusu 246 400). Tuna deltasının başlangıç yerinde kurulmuş olan Tulça önemli bir limandır. Çeşitli sanayi (konservecilik).

Tulça, XIX. yy.ın ikinci yarısında Osmanlı devletinin Tuna vilâyetinde bir sancak merkeziydi. Birinci Dünya savaşı sırasında Romanya, alman ve müttefik kuvvetleri tarafından istilâ edilirken Tulça, bulgar ve türk kuvvetleri tarafından işgal edildi (1916). [M]

TULEAR, Madagaskar'ın güneybatısında liman şehri, il ve idare bölümü merkezi, Mozambik kanalı kıyısında; 39 000 nüf. Ticaret ve yönetim merkezi. Et konserveleri; yağ ve sabun fabrikaları. — *Tulear ili.* adanın doğu ve güneyini içine alır; 843 000 nüf.; — *idare bölümü,* 108 500 nüf. (L)

TÛLEN zf. (ar. *ṭūl*'den *ṭūlen*). *Esk.* Boyca, uzunluğuna.

— Coğ. *Esk.* Boylam bakımından. (M)

TULHANE blş. i. (ar. *ṭull,* süt ve fars. *ḫāne*'den *tull-ḫāne*). Teşk. tar. Osmanlı devletinde süthane ve yağhanelere verilen ad. (Devlete ve özel kişilere ait olanları vardı. Bunların, devlete ait olanlarına *mirî tulhâne* denirdi.) [M]

TULÎ sıf. (ar. *ṭūl*'den *ṭūlī*). *Esk.* Boya ait, boy ile ilgili.

— Coğ. *Esk.* Boylam bakımından, boylamla ilgili. (M)

TULİT i. (fr. *toulite*). Miner. Stanislas Meunier tarafından demirli ve taşlı göktaşının köşeli çakıltaşlı tipine verilen ad; madenî kısımlar, köşeli parçaları meydana getirir. (L)

TUL KARM, Ürdün'de (Napluz ili) şehir, Samiriye'de, İsrail sınırı yakınında; 21 000 nüf. Demiryolu kavşağı. Şehirde Filistin'den kaçan birçok arap barınır. (L)

TULLÂB çoğl. i. (ar. *ṭālib*'den *ṭullāb*). *Esk.* Talipler. || Öğrenciler. (M)

TULLAMORE, gaelce **Tulach Mhor,** İrlanda cumhuriyetinde (Leinster ili) şehir, Offaly idare bölümünün merkezi, orta ovada; 6 200 nüf. Pazar yeri. (L)

TULLE, Fransa'da Corrèze idare bölgesinin merkezi, Paris'e 446 km uzaklıkta, Limousin'in güneybatısında, Corrèze ile Solane'ın birleştiği yerde 20 800 nüf. Askerî teknikokul (1913'te kuruldu). Fransız devrimi sırasında çapraz sahnı ve koro yeri yıkılan Saint-Martin katedrali (XII., XIII., XIV. yy.dan kalma çan kulesi). Eski manastırın kalıntıları olan avlu dehlizi ve papaz meclisi salonu (XIII. yy.); Arkeoloji müzesi. Loyac konağı (XVI. yy.). Eski evler. Şehirde sanayi çok gelişmemiştir: elektrik sanayii, millî silâh imalâthanesi, bisküvi, kumaş, oyuncak, akordeon, konserve fabrikaları. — *İdare çevresi,* 93 021 nüf. (L)

TULLİA, Cicero ile Terentia'nın kızı (Roma M.Ö. 78-Tusculum M.Ö. 45). Cicero tarafından titizlikle yetiştirildi. Sırasıyle hatip Calpurnius Piso, Furius Crassipes ve Cornelius Dolabella ile evlendi. Ölümüne çok üzülen babası *Teselli Üstüne* adlı bir inceleme yazdı. (L)

Tullianum, Eski Roma'da cezaevi. Servius tarafından yaptırılmıştır. Bazı idam mahkûmleri buraya hapsediliyor ve cezalar burada infaz ediliyordu; Catilina'nın suç ortakları burada öldü; Jugurtha, Vercingetori ve efsaneye göre Aziz Petrus buraya hapsedildi. İçinden bir kaynak fışkırdığından bazı bilginler bunun bir cezaevi değil bir sarnıç olduğunu ileri sürdüler. Üst oda kilise haline getirilmiştir. (L)

TULLİUS TİRO (Marcus), latin yazarı (M.Ö. 104'e doğr. - M.Ö. 4'e doğr.). Köle olarak doğdu, Cicero tarafından azat edildi ve onun sekreteri oldu. Efendisinin *Orationes*'ini (Nutuklar) ve *Epistulae*'sini (Mektuplar) yayımladı. Tullius Tiro ayrıca gramer kitapları da yazdı. Ama gerçek ününü, bulduğu veya geliştirdiği çabuk yazı (takigrafi) sistemiyle kazandı; bu sistem onun adını taşır (*notae tironianae*). [L]

TULLUS HOSTİLİUS, Roma'lıların üçüncü kralı. Efsaneye göre yaklaşık olarak M.Ö. 672-641'de hüküm sürdü. Barışsever Numa'nın halefidir. Roma'nın askerî bakımdan teşkilâtlandırılması ona maledilir. Veji'ye karşı savaştı ve Alba'yı ele geçirdi. Fetihten sonra Alba halkının Roma'ya nakledildiği söylenir. Tullus, Curia'yı (*Curia Hostilia*) yaptırdı. Bir kurban verme töreninde Jüpiter'in yıldırımına çarpılarak öldü veya Ancus Martius tarafından öldürüldü. (L)

TULOU (Jean-Louis), fransız flütçüsü ve bestecisi (Paris 1786 - Nantes 1856). Paris'te Opéra-İtalien'de ve Paris operasında çok parlak bir meslek hayatı geçirdi. Paris konservatuvarında ders verdi (1829), flüt için birçok eser yazdı. (L)

TULSA, A.B.D.'de (Oklahoma) şehir, Arkansas ırmağı kıyısında; 261 700 nüf. Şehir çok hızlı gelişmesini özellikle Oklahoma petrol havzasının ortasında bulunmasına borçludur; yalnız bir petrol çıkarma ve arıtma merkezi değil, aynı zamanda da malî ve ticarî (American Association of Petroleum Geologists'in merkezi) bir merkezdir. Şehirde öbür sanayiler de gelişmiştir: kurşun ve çinko dökümevleri, makine yapımı (otomobil, uçak malzemesi), kimya ürünleri, dokuma ve besin sanayii. (L)

TULSİDAS, hintli mistik şair (1532'ye doğr. - Benares 1623'e doğr.). Rama'nın hayranıydı, özellikle Benares ve Vrindavan'da yaşadı. Hindu dilinde yazılmış olan ve bugün de büyük ilgi gören *Ramayana* başlıca eseridir. (L)

TULÛ i. (ar. *ṭulū*ᶜ). *Esk.* [Gökcisimleri için] Doğma. || *Tulû etmek,* doğmak: *Güneş başka bedialarla tulû etti* (Ahmed Rasim). || *Tulû-ı fecr,* tan atması, güneşin doğması. || *Tulû-ı haşr,* kıyamet günü: *Evet, sabah olacaktır, sabah olur geceler / •Tulû-ı haşre kadar sürmez, akıbet bu sema* (Tevfik Fikret).

— Huk. *Esk. Tulûû galle,* vakıf gelirlerinin toplanması. (Tulûû galle, gallenin türüne göre değişir. Bu gelirler malın icara verilmesi, taksidin ödenmesi, ekinlerin toplanması, tohumların devşirilmesi zamanlarında alınır veya süresi uzatılır.) [M]

TULUAT çoğl. i. (ar. *ṭulūᶜ,* doğma'dan *ṭulūᶜāt,* doğmalar). Yazılı bir metne dayanmadan, oyuncuların bir taslağa göre oynadıkları sahne oyunu: *İlk bakışta, ortaoyununun, tuluatın, Karagözün, meddah hikâyesinin bir kalıntısı gibi gelen bu garip kalabalık* (A.H. Tanpınar). *Küçük kasabalarımızda hâlâ tuluat tiyatroları kahvelerde oynar, çalgı kahvelerde çalar* (R. N. Güntekin).

— DEY. *Tuluat yapmak,* [tiyatro oyuncusu için] metnin dışına çıkarak, içinden geldiği gibi oynamak.

— Temş. santl. *Tulûat,* geleneksel türk tiyatrosu türlerinden olan ortaoyunu* nun başlıca özelliklerindendir. Ortaoyunu fasıllarının batı tiyatrosunda olduğu gibi bir yazar tarafından hazırlanmış edebî metni yoktur; sadece kabataslak çizgileri belirtilmiş bir konusu vardır. Kavuklu* ile Pişekâr* başta gelmek üzere oyun kişileri, konunun yürüyüşüne uygun biçimde karşılıklı konuşmalar yaparlar. Birbirlerinin sözlerine durumun gerektirdiği biçimde alaylı karşılıklar verirler. Ses benzerliği olan kelimeler arasında yakıştırmalar yaparlar; zaman zaman çağrışımlara dayanarak güldürücü sözler söylerler. Tuluat adı verilen bu türlü hazırcevaplıklar Tanzimattan sonra batı tiyatrosu örneğine dayanan bir oyunun türünün de temeli oldu. Güllü Agop'un 1870'te hükûmetten aldığı meni, suflörlü, türkçe oyun oynama tekel

Foto. LAROUSSE

başka tiyatro topluluklarının bu türlü oyunları sahnelemesine engel olduğu için, Kavuklu Hamdi'nin Aksaray'daki Zuhurî Kolu tiyatrosu sahneli, perdeli bir tiyatro düzeni içinde metinsiz, suflörsüz oyunları, tuluat oyunu biçiminde oynamağa başladı (1875). Daha sonra Kuledibi'nde (Galatasaray) Blavista gazinosunda; Yüksekkaldırım'da Pirinççiyan'ın gazinosunda tuluat oyunları sahnelendi. Tuluat tiyatrosunda geleneksel türk tiyatrosuyle çok sıkı bağları vardır. Kaba hareket komikliğine geniş yer veren komedi niteliğindeki bu tiyatronun kişileri arasında Kavuklu tipini İbiş (uşak) karşılar. Oyunlar arasında komedi kaynağından uzaklaşan ve dram niteliği taşıyan konular İbiş tarafından komikleştirilir ve tatlıya bağlanır. Tuluat tiyatrosunun kalıplaşmış tipleri arasında sözleriple İbiş'in nüktelerini hazırlayan Efendi, genç erkek veya âşık, kötü adam (Tiran) v.b. bulunuyordu. Tuluat tiyatrosunun başlıca sanatçıları arasında Hamdi, Abdürrezzak, Küçük İsmail, Kel Hasan, Şevki, Ali Rıza v.b. yer aldı. Cumhuriyet devri tiyatrosunda Naşit, İsmail Dümbüllü, Şevki Şakrak v.b. tuluat oyunları oynadılar. Son yıllarda tuluat oyunları, Anadolu'daki gezici tiyatrolar tarafından oynandı. (M)

TULUATÇI i. (*tuluat*'tan *tuluat-çı*). Tuluat yapan, yazılı metinlere bağlı olmayan oyunlar oynayan tiyatro sanatçısı: *Tulûatçı Naşid'e gitsem ağlayasım gelir* (F. R. Atay). [M]

TULUCA i. Leng. Coğrafî bakımdan tamulmayalam ve kanara dillerinin yayılma alanı arasında konuşulan dravid dili. (Kerala [Hindistan] eyaleti kenarında yaklaşık olarak 800 000 kişi tarafından konuşulur. Kanara harfleriyle yazılır.) [L]

TULUK i. (esk. türk.). Tulum.

TULUKUNA i. Brezilya, Guyana ve Tropikal Batı Afrika'da yetişen ağaç türü (*Carapatouloucouna*); dalları yere kadar uzar; meyvesi yuvarlak ve küçük bir portakal iriliğindedir; içinde yağlı bir çekirdek bulunur (bundan kobi veya tulukuna yağı elde edilir). [L]

TULUM i. (esk. türk. k.). Bazı yiyecek içecek v.b. şeylerin muhafazası için kullanılan, bütün olarak yüzülmüş veya torba biçiminde dikilip hazırlanmış hayvan derisi: *Dağ köylerinden inenler yağ, peynir tulumlarını satmaya çalışıyorlardı* (Ş. S. Aydemir). || Göğüs ve pantolon kısmı bitişik şekilde yapılmış giyecek. || Bazı boya, ilâç, diş macunu v.b. şeylerin konulduğu madenî tüp. || *Tulum çıkarmak*, hayvanın derisini yarmaksızın, olduğu gibi yüzmek. || *İş elbisesi* (*gömleği* veya *tulumu*). Bk. İŞ.

— ÇEŞ. DEY. (*Bir işte*) *Tulum çıkmak*, amacına eksiksiz olarak ulaşmak, amacını gerçekleştirmek. || *Tulum gibi*, her tarafı şişkin, çok şişman. || *Uyku tulumu*. Bk. UYKU.

— Mutf. *Tulum peyniri*, tulum içerisinde sıkıştırılan bir çeşit peynir.

— Müz. ve Folk. Hava deposu bulunan, köylü çalgısı. Bk. ANSİKL.

— Spor. *Uyku tulumu*, önü fermuarlı olan, başı korumağa yarayan kukuletesiyle kampçıların istedikleri yerde uyumalarını sağlayan tuluma denir. İçine yerleştirilen pamuklu kumaştan bir kılıf hem uyku tulumunun iç sıcaklığını arttırır, hem terlemenin önüne geçer.

— ANSİKL. Müz. ve Folk. Türkiye'de *tulum*, oğlak, süt kuzusu, toklu, koyun veya keçi derisinden yapılır. Hayvanın karnı yarılmadan çakırlan derinin tüyleri alınır. Deri yumuşatıldıktan sonra boyun ve arka kısmı bağlanarak dışa çevrilir. Boyun kısmına oyulmuş ağacın içine yerleştirilen yuvarlak bir ayna konur. Aynanın kenarlarına renkli boncuklar takılır. Ön ayaklardan birinden (genel olarak sağ ayaktan) tulumun içine hava verilir. Sol ayağa ses çıkaran ve «nâre» denen kısım yerleştirilir. Sesi çıkaran aracın adı «zizmak»tır. Zizmaklar kamıştan yapılır. Çalgıcının parmaklarına göre ayarlanmış ve «deden» adını taşıyan kamışlara yerleştirilir. Baş kısmına öküz boynuzu, kenarlarına boncuk takılır. Boynuz, sesi kalınlaştırır, boncuklar süs olarak kullanılır. Tulum, ağızla şişirilir. Koltuk altına sıkıştırılır, alt kısımda iki el boruları tutar, parmaklar delikleri üzerindedir. Koltuk sıkıştırıldıkça borulardan (zurna veya düdüklerden) geçen hava tiz veya pes iki sesin aynı anda çıkmasını sağlar. Ağızla üflenerek tulumun havası tazelenir. Böylece, zurna sesine benzeyen aralıksız ve kesintisiz sesler elde edilir. Kâşgarlı Mahmud, *Divan ü Lugat-it-Türk*'te; Evliya Çelebi, *Seyahatname*'sinde bu çalgıdan söz ederler.

◆ Sıf. Tulum biçiminde olan.

— Tekst. *Tulum masura*, karton, tahta veya plastikten herhangi bir masura üzerine sarılmayıp, doğrudan doğruya tulum masura tezgâhının iği üzerinde, atkı ipliği yerine kullanılacak olan jüt ipliğinin sarılmasıyle meydana gelen büyük masura. || *Tulum masura tezgâhı*, iplikleri bir masura üzerine değil de, doğrudan doğruya madenî bir iğ üzerine sararak içi boş tulum masuralar yapan ve masura tezgâhına benzeyen makine: *Tulum masura tezgâhları, jüt dokuma sanayiinde kullanılır.* (ML)

TULUMBA i. (ital. *tromba*'dan). Sıvıları bir taraftan çekip, diğer taraftan vermeğe veya bulunduğu düzeyden alıp yükseğe çıkarmağa, basmağa yarayan aygıt: *İçeri girdiler. Babası tulumbada elini yüzünü yıkarken Yusuf yukarı çıkıp odada pencerenin önüne oturdu* (Sabahattin Ali). *Saatini, tulumbada abdest aldığı bir sırada kuyuya atıvermeli* (R.N. Güntekin). Bk. POMPA.

— Denizc. *Tulumba donatmak*, tulumba personelini tulumba kollarına dizmek. || *Sintine tulumbası*, geminin dip kısımlarında biriken suları basmak için makine dairesine yerleştirilen tulumba.

— Mekan. *Emme tulumba, emme-basma tulumba*. Bk. EMME.

— Mutf. *Tulumba tatlısı*, özel dişli bir kalıpla yağa sıkılan ve kızartılan hamur tatlısı. (Kalıp olmadığı zaman hamur, kalbur üzerinde yuvarlanır. Hamuru kaynar tuzlu suya katılarak hazırlanır. İçine ararot, pirinç unu, irmik konur. Parmak uzunluğunda tatlılar kızardıktan sonra soğuk şerbete atılır.)

— Saatçilik. Bir kol veya duvar saatinde veya herhangi bir saat mekanizmasında zemberek kutusuna verilen ad. (ML)

TULUMBACI i. (*tulumba*'dan *tulumba-cı*). Su tulumbalarını yerine yerleştiren veya onaran usta. || —*Esk.* Mahalle ve bazı dairelerdeki yangın tulumbalarını yangın yerine götüren ve orada kullanan kimse: *Vaktiyle İstanbul'un en zorlu tulumbacılarındanmış* ... (Kemal Tahir). *Yusuf, başına kalpak yerine kırmızı bir fes, ayaklarına tulumbacı pabucu yerine yanları lâstikli bir potin giydi* (Sabahattin Ali). [Bk. ANSİKL.] || *Tulumbacı koğuşu*, tulumbacılar yatakhanesi. *Mec.* Külhanbeylerin toplandığı yer.

tulumbacılar

— ANSİKL. Folk. ve Tar. İstanbul'da *tulumbacı* teşkilâtı 1714'te kuruldu. Bu tarihten önce yangın söndürme araçları bedestende durur, isteyen bunları alarak yangın söndürmeğe gidebilirdi. Karışıklıklara yol açtığından, Yavuz Selim tarafından bu duruma son verildi. Yangın söndürme işiyle Yeniçeri ocağı görevlendirildi. Yangın söndürme araçları şehremini tarafından sağlanarak yeniçeri ağasına verilir, Ağa kapısında saklanırdı. 1720'de Dergâhı Âli Tulumba ocağı kuruldu. İlk tulumbacıbaşılığa Davud Ağa getirildi. (Bk. İTFAİYE.) Davud Ağanın yanına bir kâtip, kethüda çavuş yamağı, odabaşı, elli tulumbacı ve saka verildi. Daha sonra ocak genişletildi; görevlilerin sayısı 150 kişiye, 1804'te 530'a çıkarıldı. Tulumbacı ocağına acemi oğlanlarından tulumbacı yetiştiriliyordu. Ocak, acemi oğlanlar kışlası içindeydi. Yangın söndürme işleri yeniçeri ağasının genel denetimi altında yapılıyordu. Bu tulumbacılık 1825'e kadar sürdü. 1825'te İstanbul'da bir mahallede bir tulumbacı takımı kuruldu. Ayrıca devlet daireleriyle kilise v.d. yerlerde de tulumba ocakları vardı. Tulumbacıların başı ve yöneticisi önceleri *ağa*, sonraları *reis* denilen kimselerdi. Reisler yangına gitmez, sandık denilen tulumbayı, yangına *ikinci reis* götürürdü. Tulumbacılar her takımda önem derecelerine göre kendi aralarında sıralanırlardı. İkinci reisten sonra *fenerci, borucu, hortumcu* gelirdi. Tulumbayı sırtlarında taşıyarak yangın yerine koşar adım götürenlere *uşak* denirdi. Uşaklar birbirlerine «omuzdaş» diye hitap ederlerdi. İkinci reisten başka fenercinin de gerekli durumlarda tulumbayı kaldırma yetkisi vardı ve aynı zamanda sandığın ağası sayılırdı. Uşaklar arasındaki anlaşmazlıkları fenerci çözümlerdi. Tulumbacılar sofa veya divan denilen bir kurul önünde yargılanırlardı. Tomruk cezasına çarptırılan tulumbacı ayağından prangaya vurulur, koğuşta ceza süresi kadar hapsedilirdi. Bu sırada yangın çıkacak olursa, pranga açılır, cezalı tulumbacı yangına giderdi. Kırbaç cezası da reis tarafından hemen uygulanırdı. Sandık, yangın yerine kadar dört kişi tarafından omuzlarda götürülürdü. Bu dört kişi ayrı bir takım meydana getirirdi. Hepsinin özel adları (Karakaçan, Muşlu, Kaptan v.b.) vardı. Yangına gidilirken uşakların yorulmaması için gereken zamanlarda takım değiştirilirdi. Reisler tulumbayı genellikle at üzerinde takip ederlerdi. Fenerci en önde giderek yol gösterirdi. Tulumbacılar yangına giderken ve yangından dönerken özellikle kalabalık yerlerde, hangi tulumba ocağından olduklarını belirten tekerleme şeklinde naralar atarlardı. («Haaayt! Karada aslan, denizde kaplan, yetmiş iki buçuk millete duman attıran, yaman gelir, yaman gider Çeşmemeydanının yiğitleri, haaaaayt!» v.b.) Kagümrük, Kasımpaşa, Kocamustafapaşa semtlerinin tulumba takımları zamanında ün kazandılar. Yangın söndürdükten sonra

uyku tulumu

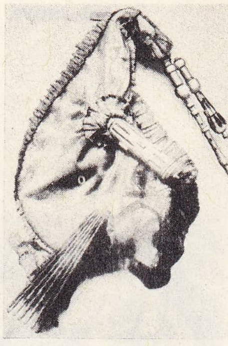

tulum (müz.)
[Louis XIV devri]

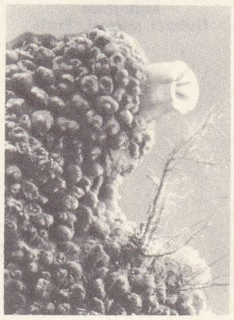

tulumlular
Microcosmus
suleatus

TUMANOVA

TUMŞUK'ta bulunan yüksek kabartma Guimet müzesi, Paris

tulumbacılar, kurtardıkları evin sahibinden belirli bir hisse alırlardı. Genellikle kurbanlık bir koyun olan hisseyi reis bölüştürürdü. Tulumbacılar, rekabet yüzünden sık sık kavga çıkarırlardı.

İlk tulumbacıların kıyafetleri yeniçeri kıyafetinin aynıydı. Bunlar başlarına *tas* denilen bakır bir miğfer giyerlerdi. Gövdelerine kolsuz birer gömlek geçirirlerdi; gömleği iliklemez, göğüsler tamamen açık dururdu. Belden aşağılarına, diz kapaklarının altına kadar inen bir don-dizlik giyerlerdi. 1880-1890 Arasında uşaklar mutlaka yemeni giyerlerdi. Bu gelenek 1890'dan sonra bırakıldı. Sonraları tulumbacı kıyafeti çeşitli değişikliklere uğradı. Yangınlara çıplak ayakla gitmek gelenek halini aldı. Tas yerine *kalafat* giyilmeğe başlandı. Kış günlerinde tulumbacılar, *kartalkanat* denilen yünden yapılmış kaputlar giydiler. Yeniçeri ocağıyle birlikte yeniçeri tulumbacıları da dağıtıldıktan sonra, bu işleri esnaf takımından kimseler yapmağa başladı. Tulumbacıların kıyafetleri de değişikliğe uğradı. 1890'da her tulumba takımının bir forma giymesi kabul edildi. Tulumbacılar, başlarına keçe külâh, *ketfiye* sardılar, beyaz dizlikler kullanmağa başladılar. Zamanla soylu kimselerin de tulumbacı oldukları görüldü. Ancak yangın söndürme işinin, yağma ve çapulculuğa uygun oluşu birtakım serseri ve sabıkalıların da tulumba takımlarına girmesine yol açtı. Bu durum, tulumbacıları, halkın gözünden düşürdü. Sonunda tulumbacılık yerini itfaiyeye bıraktı.

◆ Sıf. *Mec.* Külhanbey tavırlı, çapkın ve terbiyesiz (kimse). [M]

TULUMBACILIK i. (*tulumbacı*'dan *tulumbacı-lık*). Su tulumbası takma ve onarma işi. || *Esk.* Yangın tulumbasını kullanma, yangın söndürme işi. || *Mec.* Külhanbeylik. (M)

TULUMCU i. (*tulum*'dan *tulum-cu*). Müz. Tulum çalan kimse. (M)

TULUMCUK i. (*tulum*'dan *tulum-cuk*). Anat. *Yeni.* İç kulakta, dolambaçın üstündeki küçük kese.

— Bot. Bitkilerde yüzmeyi kolaylaştıran tulum şeklinde çok küçük organ. (LM)

TULUMCUKLU sıf. (*tulumcuk*'tan *tulumcuk-lu*). Bot. Tulumcuğu bulunan veya tulumcuk şeklinde olan. (L)

TULUMLU sıf. ve i. (*tulum*'dan *tulumlu*). Zool. Gömleklilerin tulumlular sınıfından bir kordali türü. (İlmî adı *Ascidia.*) Bk. ANSİKL.

— Bot. *Tulumlu yaprak,* ucunda tuluma benzeyen bir şişlik bulunan yaprak. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Zool. *Tulumlu*'nun vücudu selüloza benzer kıkırdaksı bir maddeden meydana gelir; üzeri sert, pütürlü, bazen saydam bir deriyle kaplıdır; tulumlu iki ucu delik, bir torba biçimindedir; su deliklerin birinden girer, hayvanın dışkılarıyle birlikte ötekinden dışarıya çıkar. Su, içeride silindirimsi bir solungaçtan geçerken içindeki besin parçacıkları alıkonur. Sinir sistemi, iki delik veya sifon arasındaki bir düğümden ibarettir. Kalp, kanı bazen bir yöne, bazen öbür yöne gönderecek şekilde atar; gerçek anlamda damarı yoktur, yalnız boşluklar vardır. Kan hipertoniktir ve içinde çeşitli yuvarlar, vanadyum ve serbest sülfürik asit bulunur. Tulumlu sırasıyle önce dişi, sonra erkek olur. Bu hayvanın kurtçuğu iribaşa benzer, omurgalılardaki temel organların taslağını (sırt ipi, sinir kordonu) taşıyan bir kuyrukla sonuçlanır. Hayvan olgunlaşıp sabit bir yere tutununca kuyruk soğurularak körelir. Tulumlulardan bazıları tek başına yaşar (ascidia, molgula); bazıları stolonlar çıkarır; bu stolonların üzerinde ayrı bireyler tomurcuklanır. Çoğu bir gömlekle birbirine yapışmış bireylerden meydana gelen kümeler halinde yaşar ve aynı dışkılık etrafında kümelenir. Tulumlular bütün denizlerde, çok derinlerde veya yüzeyde bulunur. Bazıları zararlı (asalak), bazıları zararsız veya faydalı olan (ortak yaşar) birçok bitki ve hayvan bunların solungaç boşluğunda barınır.

— Bot. *Tulumlu yaprak*'lar, boruya veya elektrik ampulüne benzeyen organlardır; oyuk kısmın ağzında bazen bir kapak bulunur. Bunlara bazı bitkilerde (nepenthes, sarracenia v.b.) uç yaprağı olarak rastlanır. Tulumlu yaprakların dibinde böceklerin sevdiği şekerli bir su birikir. (L)

TULUMLULAR çoğl. i. Genellikle denizin dibine tutunarak yalnız veya koloni halinde yaşayan gömlekliler sınıfı (ilmî adı *ascidiacea*).

— ANSİKL. *Tulumlular* üç altsınıfa ayrılır: *enterogona, pleurogona, octaenemida.* Enterogona'da dokunaçlar basit, gonadlar bağırsak büklümünün arasında veya arkasında ve tek sayılıdır; pleurogona'da vücut hiç bir zaman ikiye bölünmüş değildir; gonadlar da daima solungacın yanıbaşındadır; 6-8 mm uzunluğunda küçük gömleklilerden ibaret olan octacnemida genellikle dipte bir yere yapışık durur, ama serbestçe yüzebilir de. Bk. TULUMLU. (L)

TULUMSU sıf. (*tulum*'dan *tulum-su*). Tab. bil. Tulum biçiminde olan veya tulumlardan meydana gelen. (L)

TULUP i. (rusça k.). Eskiden Tatarların dış ülkelere satmak için hazırladığı koyun postu. || Rus köylüsünün kış aylarında giydiği koyun postundan, içi tüylü elbise. (L)

TULYUM i. (fr. *thulium*'dan). Nadir topraklar (lantanitler) grubundan maden.

— ANSİKL. *Tulyum,* atom numarası 59, atom ağırlığı Tm = 169,4 olan kimyasal elementtir. 1878'de Cleve tarafından itriya içinde keşfedildi. Özellikleri iyi bilinmeyen, erbiyum grubundan bir nadir madendir; tuzları açık yeşil renktedir. (L)

TUMACO, Kolombiya'da (Narino idare bölgesi) liman şehri, Büyük Okyanus kıyısında; 12 700 nüf. Kahve ve kakao ihraç eden ticaret merkezi. (L)

TUMAĞI i. (esk. türk. *tumağu*'dan). *Halk dili.* Nezle. (M)

TUMAN i. (fars. *tunbān*'dan). *Halk dili.* İç donu. (M)

TUMANBAY. Bk. TOMANBAY.

TUMANOVA (Tamara), rus kadın dansçı (Sibirya 1919). Preobrajenskaya'nın öğrencisiydi; sanat hayatına 1929'da Paris operasında *Jeanne'ın Yelpazesi* balesiyle başladı. 1934-1938 Arasında Balanchine'in Monte Carlo Rus balesinde yıldız dansçı olarak çalıştı. 1933'te Balanchine'in kurduğu «Ballets 1933» topluluğuna katıldı. Ballet Theatre'da, Paris operasında, Milano Scala'sında çalıştı. Birçok balenin ilk temsillerinde rol aldı: *Perinin Öpücüğü* ve *Kristal Saray* (1947); *Yabancı* (1950); *Don Kişot* ve *Phèdre* (1950); *Yedi Temel Günah* (Janine Charrat) ve *Elmas Kalp* (1956), *Giselle, Kuğu Gölü.* Tumanova ayrıca birçok filim de çevirdi: *Zafer Günleri* (1943); G. Kelly'nin yönettiği *Dansa Davet* (1956); A. Hitchcock'ın yönetimindeki *Yırtık Perde* (1965) v.b. (L)

TUMBA i. (ital. k. [?]). *Teklz.* Yatma, yatağa girme: *On bire doğru köydeyiz. Bir lokma bir şey yiyince tumba* (S.F. Abasıyanık).

— Denizc. Alt üst etme, alt üst olma. || *Tumba etmek,* bir sandalı tamir etmek için omurgası yukarı gelecek şekilde çevirmek.

— Mad. oc. Maden arabalarının veya vagonlarının boşaltıldığı yer. || *Tumba etmek,* arabaları veya vagonları devirerek boşaltmak. (ML)

TUMBADIZ sıf. *Halk dili.* Şişman ve bodur (kimse). [M]

TUMBES veya **TUMBEZ,** Kuzey Peru'da şehir, idare bölgesi merkezi, Tumbes ırmağının ağzı yakınında; 17 500 nüf. Önemli bir tütün tarımı bölgesinin ticaret merkezi. — *Tumbes idare bölgesi,* 52 500 nüf. (L)

TUMBLER i. (ing. k.). İngiliz takla güvercini. (Uzun yüzlü ve kısa yüzlü tumbler diye iki çeşit ingiliz takla güvercini vardır.) [L]

TÛME i. (ar. *tuʿme*). *Esk.* Yiyecek, azık: *Murg-ı hevaya tûme olur mâhi-yi bihar* (Ziya Paşa). || Tat, lezzet. || Bir lokma. (M)

TUMEN, Kuzey Kore'de ırmak; 518 m. Çangpay dağlarından çıkar, Kore ve Çin arasındaki sınırı izleyerek kuzeydoğuya, sonra doğuya ve güneydoğuya doğru akar ve Japon denizine dökülmeden az önce Kore ile S.S.C.B. arasında sınırı çizer. Tumen, kasım-mart arası buz tutar. (L)

TUMİLAT (VAD), bugün kurak vâdi, eskiden buradan Nil'in (Mısır) bir kolu geçerdi; bugün bir kanalla iletilen tatlısu Süveyş kanalı bölgesini besler ve İsmailiye'-

Demirkapı

TUNA

Budapeşte

Foto. LAROUSSE

de son bulur. Göç sırasında İbranîlerin burada konakladıkları sanılır. (L)

TUMİT i. (fr. *thumite*'den). Mineı. Aksinit çeşidi. (L)

TUMMO tepeleri, Orta Sahra'da yayla, Libya ile Nijer sınırında, Tummo vahası Murzuk ile Çat arasında önemli bir su noktasıdır. (L)

TUMPAS (Ioannis), yunan amirali ve siyaset adamı (Mykonos adası 1901). Yunan filosu başkumandanı oldu (1952-1953), Demokratik Liberal partiye (1966), sonra Merkez birliğine (1961) girdi. 1955'ten beri milletvekilidir; çeşitli bakanlık görevleri aldı, sonra dışişleri bakanlığına getirildi (mayıs-aralık 1966). [L]

TUMŞUK i. (esk. türk. *tomşuk*'tan). Papağan, kartal v.b. kuşların kısa ve kemerli gagası. (M)

TUMŞUK, Sin-kiang'ta Kâşgar'la Kuça arasında eski buddha manastırı (M. S. IV.-IX. yy.lar). P. Pelliot başkanlığındaki kazılarda boyalı ve kalıpla yapılmış çeşitli heykeller bulundu. (L)

TUMTURAK i. (fars. *tumturāk*). Gösteriş, debdebe. || [Söz, ifade için] Kulağa hoş gelme, gösterişli olma: *Sözde nazir olmaz bana ger olsa âlem bir yana / Pür-tumturak u hoş-eda, ne Hâfız'ım ne Muhteşem* (Nef'i).

— Ed. Şiir veya nesirde anlamından çok kulağa hoş gelen ve ses tonu yüksek olan kelimeler kullanma. (Tumturak, son heceleri birbirine benzeyen ve eş ölçüde yüksek ses çıkarmağa elverişli olan kelimelerle yapılır. Türk edebiyatına iran edebiyatından, iran edebiyatına da arap edebiyatından geçen tumturak, daha çok kaside türünde görülür. Türk edebiyatında tumturaka çok önem veren Nef'i'dir.)

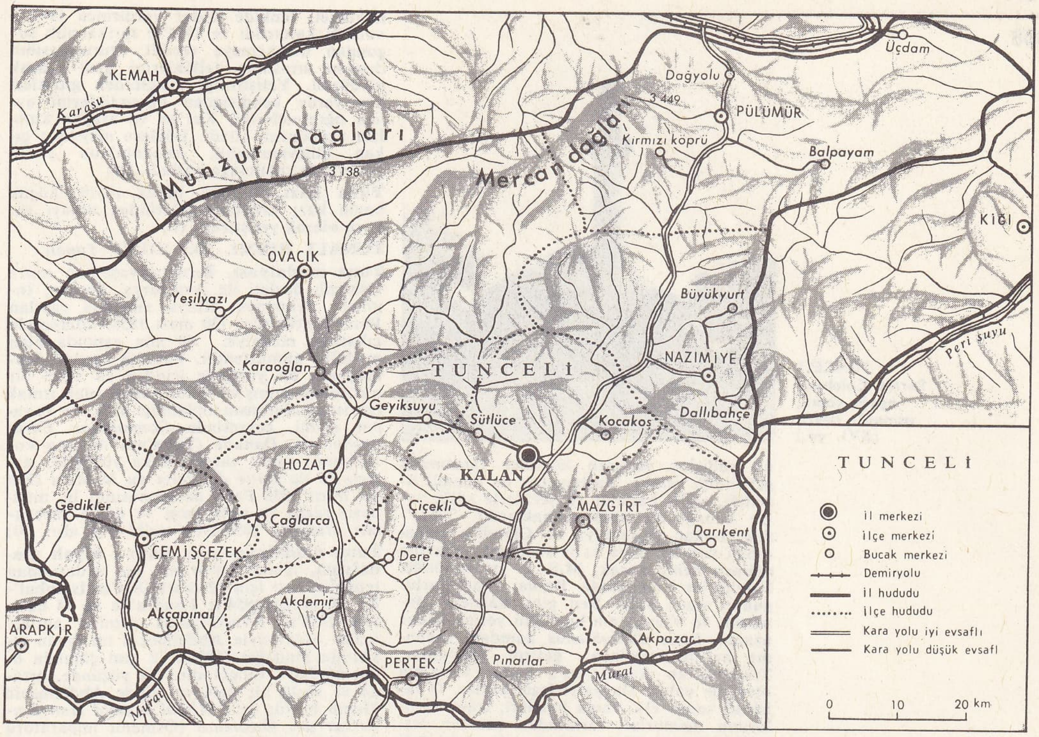

TUNCELİ
il haritası

— Leng. Samî dillerinde, bazı ünsüzlerin telaffuzu sırasında ses tellerinin açılma yerindeki daralma. (ML)

TUMTURAKLI sıf. (*tumturak*'tan *tumturak-lı*). [Kelime veya ifade için] Anlama bir yardımı olmasa da kulağa hoş gelen, gösterişli, debdebeli: *Bu tesir yüzünden kibar kadınların tumturaklı tabirler, acayip benzetişler, rumuzlu fakat manasız kelimelerle zarafet göstermeleri moda hükmünü almıştı* (H.R. Gürpınar). *Vâkıa bu nazım ve bu kitabet matlûb olan derecede beliğ ve tumturaklı görünmez ise de ümmet-i Osmaniye ilerlediği sırada bunlara rağbet edilmediğinden oldukları halde kalmışlar, büyüyememişlerdir* (Ziya Paşa).

— Leng. Samî dillerinde, ünsüzlerin bir telaffuz tarzına denir. (ML)

TUN i. [Yalnız *tundan tuna atmak* şeklinde kullanılır]. *Tundan tuna atmak*, uzaklara sürmek. (M)

TUNA, alm. **Donau,** çekçe ve slovakça **Dunaj,** sırpça ve bulgarca **Dunav,** macarca **Duna,** rumence **Dunarea,** rusça **Dunay** (Romalılar zamanında *Danubius* ve aşağı çığırı *İster*), Orta Avrupa'da nehir. Karadeniz'e dökülür; Avrupa kıtasının, Volga'dan sonra uzunluğu (2 850 km), havzasının yüzölçümü (817 000 km²), ortalama debisi (6 500 m³/saniye) bakımından ikinci nehridir. Genellikle batı-doğu yönünde akan nehir, kıtanın büyük sıradağlarıyle teması hiç kaybetmez. Orta Avrupa'nın en büyük ovalarından birkaçını (Pannonia havzası, Karadeniz ovası) aşmasına rağmen, deltasına kadar, Alpler'in, Dinar Alpleri'nin ve Karpatlar ile Balkan dağlarının sularını taşıyan kollarla beslenir. Yukarı nehirden Akdeniz'e kadar birçok rejim değişiklikleri kaydedilir; fakat, bunların hepsi kar buzul rejiminin çerçevesi içinde kalır; rejimin özelliği, beslenmenin ilkbaharda ve yaz başında azamî ölçüye ulaşması, soğuk mevsiminde azalması ama suların gene de bol olması, ilkbaharda özellikle aşağı çığırda suların oldukça azalmasıdır. Tuna sekiz devletin topraklarından geçer veya sınırlarını takip eder: Federal Almanya cumhuriyeti, Avusturya, Çekoslovakya, Macaristan, Yugoslavya, Romanya, Bulgaristan ve S.S.C.B.

Tuna Karaorman'da (Schwarzwald) doğar; Donaueschingen'de Breg ve Brigach'ın birleşmesiyle meydana gelir. Sonra Schwaben Jürası'nı (Rauhe Alp) aşarak Regensburg'a kadar güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda dağın sarp kenarını takip eder. Regensburg'dan Viyana havzasının girişine kadar Bohemya kütlesinin eteğinde akar (Şumava, Česky Les [Bohemya Ormanı]) ve kütleyi birçok geçitle yarar. Hersinyen Avrupa'daki bir kütleden doğmasına rağmen Yukarı Tuna, Almanya ve Avusturya'da sularının büyük kısmı ve rejimi bakımından bir Alp nehridir. Gerçekten, sol kıyısından ancak küçük kollar alır. Tersine Bavyera yaylasından geçen yelpaze şeklindeki akarsular nehre Alp sularını taşır: İller, Lech, İsar, İnn. Passau'da, İnn ile birleştiği yerde nehir 1 400 m³/saniye su boşaltır ve bunun yarısı İnn'den, sadece beşte biri de hersinyen avrupa yaylalarından, orta yükseklikte dağlardan gelir. Nehrin sağ kıyısı, genellikle oldukça düzdür; fakat sol kıyıda gerek Rauhe Alp boyunca, gerek nehrin Bohemya kütlesinin kenarını aştığı kısımdaki tabiî tabyada, Ortaçağda birçok savunma yeri kurulmuştu: Tuna kasabaları Orta Ren kasabalarıyle ve Rhône şatolarıyle kıyaslanabilir. Viyana'da Tuna henüz 1 000 km'yi aşmamış olmasına rağmen, artık büyük bir nehirdir. Debisi Hollanda sınırında Ren'inkine eşittir (2 000 m³/saniye); 200 m'lik bir seviye farkı için 2 000 km'lik bir yol aşılması gerekir. Rejim, Alp rejimidir, fakat büyük buzullardan sularının ancak küçük bir kısmını alır (İnn aracılığıyle). Yani beslenme karma beslenmedir: yağmur-kar ve kısmen buzul. Bu rejimin başlıca özelliği ilkbaharda suların en yüksek kabarma noktasına erişmesidir.

Güney Almanya'nın büyük şehirleri, Tuna vâdisinin dışındadır (Lech kıyısında Augsburg, İsar kıyısında Münih); Ulm, Regensburg ve Passau, küçük şehirlerdir. Alman Tunası, Ludwig kanalıyle Ren nehri şebekesine bağlıdır. Tuna Avusturya'da Linz şehrini sular, fakat ulaştığı ilk büyük şehir ve başkent Viyana'dır. Nehir Pannonia havzasından geçerken bir kilometrelik yol boyunca, dağ ufuklarından uzaklaşır. Su baskınları korkusundan yerleşilmeyen büyük bir yatak içinde, menderesler ve sahte kollar çizerek akar. Viyana ile Estergon arasında Pannonia havzasında küçük bir aralığı akaçlar. Bu aralığa Kisalföld veya «Küçük Ova» adı verilir. Estergon ile Vac arasında Macar sırtını aşan nehir, hemen sonra (güneybatıda Bakony, kuzeydoğuda Matra dağları) güneye sapar ve bu yönü 400 km takip eder. Kara iklimi hüküm süren bir bozkırlar bölgesinde ağır ağır akan nehir, yazın buharlaşma yüzünden sularının büyük kısmını kaybeder:, sağ kıyıda Drava'dan önce hiç bir önemli kol almaz: yalnız Balaton gölünün fazla sularını boşaltan Sio, önemli bir koldur. Pannonia ovasının güneyi, büyük bir nehir kavşağıdır: nispeten kısa bir mesafede Tuna, Doğu Alpler'den ve Dinarlar'dan doğan Drava ve Sava ile, Kuzey Karpatlar'dan gelen Tisa'yı alır; bunlar ilkbahar kabarmaları ve yaz alçalmaları şiddetli sulardır. Bu kesimde Tuna'nın rejimi Viyana'dakinden daha düzensizdir. Belgrad'da debisi 3 000 m³/saniyeyi bulan nehrin ilkbahar kabarmaları daha önemlidir. Büyük şehirler, nehre hâkim dik yamaçlarda kurulmuştur: Kisalföld'de büyük slovak şehri Bratislava, Pannonia havzasında ve Yugoslav ovasında Macaristan'ın başkenti Budapeşte, Sava ile birleştiği yerde Yugoslavya'nın başkenti Belgrad.

Tuna, Belgrad'ın yüz kilometre kadar aşağısında Güneybatı Karpatları'nı Balkan dağlarıyle birleştiren dağlara girer. Bu dağları, Demir Kapılar'la aşar; burada Yugoslavlar ve Rumenler büyük bir baraj ve iki santral inşasına başlamışlardır. Demir Kapılar'dan sonra nehir aşağı çığırının suladığı Karadeniz çöküntüsüne girer. Balkan dağlarından yalnız İskır kolu gelir. Sol kıyıdan aldığı Karpat kolları daha çok ve daha önemlidir: Jiu, Oltu, Argeş, İalomita, Seret ve Prut. Kar tipinde kara iklimiyle birlikte nehrin, delta basındaki gücü de (6 500 m³/saniye) artar. Romanya Eflakı ve Bulgar yaylasındaki büyük şehirler, nehir vâdisinin dışındadır (İalomita kıyısında Romanya'nın başkenti Bükreş). Tuna şehirleri, nehir limanları ve köprübaşlarıdır (Romanya'da Giurgiu, Braila, Galati ve Bulgaristan'da Rusçuk şehirleri).

Tuna, büyük kısmı su altında kalan (bataklıklar ve denizkulakları halinde), 3 750 km²'lik bir delta ile sona erer; burası büyük bir balık avcılığı alanıdır ama düzenlenmiş ve taraklanmış Sulina koluna giren gemiler için bir engeldir.

● *Tarih.* Çok eski devirlerden beri büyük bir geçit yolu olan Tuna vâdisinde Tarihöncesinden kalma birçok kalıntı vardır. Tuna medeniyetinin 4 000 - 3 500 yılları arasında akdeniz asıllı olduğu sanılan ve Tu-

ön yüz

arka yüz

Tuna madalyası
veya
Bahri-i Siyah madalyası

Foto. MEYDAN

TUNCELİ
Pertek Çelebiali aşağı camii, osmanlı devri, (XVI. yy.)

na vâdisine yerleşen köylüler tarafından getirildiği sanılır. Başlangıçta en önemli özelliği, cilâlı baltalar ve şeritlerle süslü sakız kabağı biçiminde çanaklardır. Tiber'deki birkaç *castella*'ya ve Claudius zamanında yapılan daha kaba savunma yerlerine rağmen nehir ancak, M.S. I. yy. sonunda, Flavius'lar zamanında Roma imparatorluğunun sınırı oldu. Ren gibi, kalelerle donatıldı ve Viyana'nın bugünkü yerine kadar uzanan *limes Danubianus* adındaki savunma hattını meydana getirdi. Romalılar, Trajanus'tan Aurelianus'a kadar Tuna'nın ötesinde yalnız Daçya'yı işgal ettiler. O tarihten sonra eski roma kaleleri, frank krallarının memurları tarafından yeniden teşkilâtlandırılan Tuna şehirlerinin çekirdeği oldu. Bu şehirler, stratejik yerler olarak kaldı: Ulm, İngolstadt, Passau, Linz, Viyana, Buda v.b.

Aşağı Tuna kıyısında roma hayatı istilâlar altında kayboldu. 679'a doğru Bulgarlar, Aşağı Tuna İslavları arasına yerleştiler, islavlaştılar ve sağ kıyıda Bulgar krallığını kurdular (681); sol kıyıda islav, ural-altay ve romalı unsurları, birleşerek rumen milletini meydana getirdiler ve XIV. yy.da Eflak ve Boğdan'ı kurdular. IV.yy.dan sonra Hunlar ile Avarlar tarafından istilâ edilen Karpat havzasını Macarlar işgal ederek 1000'de Szentistvan (Macaristan) krallığını kurdular, XIII. yy.da bütün bu devletleri Osmanlılar fethetti.

— Milletlerarası huk. 30 Mart 1856 Paris antlaşmasının 15. maddesi, Avusturya'nın yalnız kıyı devletlerine tanınmasını istediği sefer serbestliği hakkını bütün ülkelere tanıdı. Braila'dan Karadeniz'e kadar Aşağı Tuna, Romanya'dan alınarak, nehir rejimini ıslah etmek ve seyrüsefer aykırılıklarını tüzüğe bağlamakla görevli Avrupa Tuna komisyonunun yönetimine verildi. Milletlerarası Yukarı Tuna komisyonu, Ulm'den Braila'ya kadar Tuna'yı yönetiyordu. 23 Temmuz 1921 uzlaşmasıyle yalnız kıyı devletlerinin katıldığı yeni bir Tuna komisyonu kuruldu; Fransa, A.B.D. ve Büyük Britanya, daha önceki antlaşmaya bağlılıklarını bildirerek bu uzlaşmayı imzalamadı. (L)

TUNA (YUKARI— ve AŞAĞI), alman işgali (1939-1945) sırasında Yukarı ve Aşağı Avusturya'nın adı. (L)

TUNAHAN (Süleyman Hilmi), Süleymancılık tarikatının kurucusu (Silistre, Romanya 1888- İstanbul 1959). Romanya'dan göçmen olarak Türkiye'ye geldi. İstanbul'da Süleymaniye medresesinin ilmiye kısmını bitirdi. Nakşıbendî tarikatına girdi. Diyanet İşleri başkanlığından aldığı izin belgesiyle vaizlik yapmağa başladı. Daha sonra Arapça ve Kur'an dersleri vermek için de izin aldı. Bu kurslarda Kur'an'ın tek bilgi kaynağı olduğunu, siyasî yönetimde de bundan başka bir kaynağın söz konusu olamayacağını söylüyor; Tanrı'nın 99 kutsal adının insanın iki el ayasında 81 ve 18 şeklinde arapça olarak yazılı bulunduğunu ileri sürüyordu. Bu yüzden ibadet sırasında avuçların kapanmasını, beyaz takke giyilmesini istiyordu. Bu şekilci ve gerici telkinlerini, hükûmeti tenkide kadar vardırınca 1943'te vaizliği kaldırıldı ve 1954'te tarikatçılık suçundan mahkemeye verildi. Duruşmasının devamı sırasında telkinlerini gizli olarak sürdürdü. Yetiştirdiği gençlerden gittikleri her yerde kendisinden öğrendiklerini aynen öğretmelerini, Kur'an ve arapça kursları açmalarını istedi. Böylece meydana çıkan Süleymancılık, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yayılmağa başladı. (M)

Tuna kazı, kıvırcık beyaz tüylü, küçük boylu kaz; kıvırcık tüylerinden dolayı süs kuşu olarak yetiştirilir. (L)

TUNALI HİLMİ. Bk. HİLMİ *Tunalı*.

Tuna madalyası, Kırım savaşından sonra Osmanlı devleti ile Avusturya, Fransa, İngiltere, Almanya, Rusya arasında yapılan Paris* antlaşması (30 mart 1856) dolayısıyle çıkarılan madalya. 60 mm çapında olan madalya gümüştendir. Paris'te basıldı. Madalyanın ön yüzünde içinden su akan bir testiye dayanmış ve elinde yabası olan ırmak tanrısı, konferansın toplandığı bina, su ve vapur resmi, çevresinde *Commission Européenne du Danube* (Tuna'nın Avrupa komisyonu) yazısı vardır. Arka yüzünde: *Article 16 du traité du Paris du 30 Mars 1856* (30 Mart 1856 Paris antlaşmasının 16. maddesi) yazısı ve altta meşe ve defne yaprakları arasında 1856-1906 tarihi yer alır. (M)

Tuna madalyası veya **Bahr-i Siyah madalyası**, Tuna kıylarının rus ordusundan temizlenmesi için 12 mart 1854'te İstanbul'da, 10 mayıs 1854'te Londra'da ve 14 haziran 1854'te Avusturya'da yapılan antlaşmalar dolayısıyle Abdülmecid tarafından çıkarılan madalya (1854). 72 mm çapında olan madalya tunçtandır. Ön yüzünde, ortada ve süslü bir çerçeve içinde Abdülmecid Hanın büstü; üstte *Abdul Medjid Han Empereur des Ottomans* (Osmanlı imparatoru Abdülmecid Han) yazısı vardır. Çevresi süslü bir şekilde bölmelere ayrılmıştır. Bu bölmelerde *Rıza Ömer, Napoléon, Redcliffe, St. Arnaud Raglan, Reghid Rebraslı, Dundas Lamelin, Baraguey, Cambridge* yazıları vardır. Arka yüzünde, oturmuş durumda kraliçe Victoria, piramit şeklindeki anıt üzerine elindeki kalemle şunları yazmıştır. *Victoire Napoléon 1854* (1854 Napolyon'un zaferi), *La Mer Noire et le Danube seront libres* (Tuna ve Karadeniz serbest olacaktır). Çevresinde *La France et L'Angleterre unies pour la defense du droit* (Hukuku savunmak için birleşen Fransa ve İngiltere). Victoria'nın ayakları önünde defne dalı ve yılan vardır. Altta, *Dieu le veut* (Allah onu istiyor). [M]

Tuna ordusu (FRANSIZ), 1918 ekiminde general Berthelot'nun kumandasında kurulan ordu. Tuna nehri üzerinde Giurgiu, Svištov ve Niğbolu'da kuvvetli köprübaşları kurarak müttefiklerin batıda Belgrad, doğuda İstanbul yönündeki harekâtını desteklemek amacını güdüyordu. (Bk. MAKEDONYA, 1915-1918 *Seferi*.) [L]

TUNA vilâyeti, Silistre, Vidin ve Niş eyaletlerinin birleştirilmesiyle meydana getirilen osmanlı vilâyeti (1864). XIX.. yy.da Balkanlar'da hıristiyan tebaanın çıkardığı çeşitli olaylar üzerine osmanlı devlet adamları, bu bölgelerde ıslahat yapılmasını gerekli gördüler. Midhat Paşa, Niş valiliği sırasında yaptığı olumlu işler göz önünde tutularak İstanbul'a çağrıldı. Yapılan görüşmeler sonunda, bu vilâyet için yeni bir nizamname hazırlanmasına; Vidin, Rus ve Silistre eyaletlerinin birleştirilerek bir Tuna vilâyetinin kurulmasına; bu yeni vilâyetin başına Midhat Paşanın getirilmesine karar verildi. Tuna vilâyetinin yönetiminde edinilen tecrübeyle, nizamnamenin aksayan tarafları giderilecek ve yeni bir nizamname bütün eyaletlerde uygulanacaktı. Midhat Paşa Tuna vilâyetini sancak, kaza, nahiye ve köy olmak üzere ünitelere böldü. Nahiyelerde nahiye meclisleri, köylerde ihtiyar heyetleri kurdu. Kazalardaysa idare ve deavi meclisleri olmak üzere iki meclis meydana getirdi. Vilâyet merkezinde, bütün vilâyetin yönetimiyle uğraşan ve yılda bir kere toplanan vilâyet meclisi kuruldu. Ayrıca vali muavinliği, merkez mutasarrıflığı, ecnebi işleri müdürlüğü ve nafia işleri müdürlüğü gibi yeni memuriyetler meydana getirildi. Sonra vilâyetin imarına girişildi; 3 yılda 3 000 km yol ve 1 400 köprü yapıldı. Vilâyetin güvenliğini tam olarak sağlamak için zaptiye teşkilâtı kuvvetlendirildi. Köylülere kredi sağlamak için *Menafi sandıkları*, Tuna'da insan ve eşya ulaşımını sağlamak için de bir gemi işletmesi (*İdarei Nehriye*) kuruldu. Şehirler arasında düzenli posta arabası seferleri meydana getirildi. Hıristiyan ve müslüman kimsesiz çocukların bakımı için Rusçuk ve Sofya'da ıslahhaneler açıldı. Vergi toplama işi yeni ve sağlam esaslara bağlandı. Vilâyetin geliri yeni bir vergi konulmadığı halde, 26 000 keseden 300 000 keseye yükseldi. Tuna vilâyeti toprakları Berlin antlaşmasıyle (1878) Bulgaristan prensliğine bağlandı. (M)

TUNAYA (Tarık Zafer), türk hukukçusu (İstanbul 1915). Saint Benoit lisesini, İstanbul Hukuk fakültesini bitirdi (1940). Aynı fakültede anayasa ve amme hukuku doçenti (1950) ve profesörü oldu (1959). Eserleri: *Türkiye'de Siyasî Partiler* (1952); *Milletvekilleri Seçimi Kanunu* (1954); *Hürriyetin İlânı* (1959); *İkinci Meşrutiyetin Siyasî Hayatına Bakışlar* (1959); *Siyaset İlmî Serisi* (1959). [M]

TUNBRİDGE WELLS, Büyük Britanya'da (Kent) şehir, Weald bölgesinde, Tonbridge'in güneyinde; 38 100 nüf. Ilıca merkezi. (L)

TUNCA, Balkan yarımadasında Meriç ırmağının kolu; uzunluğu 240 km (Türkiye kesimi 61 km). Bulgaristan ortalarından geçen Balkan dağlarının en yüksek doruğu olan Yumrukçal (Botev) tepesinin güney yamaçlarından iner; bu dağlarla Antibalkan sıraları arasındaki verimli ovadan (Kızanlık ovası) geçerek doğuya doğru akar. Yanbolu'nun kuzeyinde birden güneye döner, Türkiye sınırı yakınlarında *Tunca masifi* adı verilen basık ve ormanlık sırtlar (Sakardağ ve Derbent sırtları) arasında sıkışır. Türkiye topraklarına girdikten sonra tepelik araziden geçerek Edirne şehrini kuzey ve batıdan kuşatarak şehrin güneybatısında Meriç'e kavuşur. (M)

TUNCELİ, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü) il; kuzeyde ve batıda Erzincan, doğuda Bingöl, güneyde Elazığ illeriyle çevrilidir; 7 774 km²; 159 762 nüf. (1970). İl merkezi *Kalan*.

● *Coğrafya*. İlin dağlık bir görünüşü vardır. Dağlık alanlar arasına sıkışmış olan düzlükler, küçük ovalardan ve dar vâdi tabanlarından meydana gelir. Tunceli ilindeki dağlar, Doğu Anadolu bölgesi sıradağlarının genel doğrultusuna uygun olarak batı-doğu doğrultusunda uzanır. Bunların en önemlisi ilin kuzeyinde Tunceli-Erzincan il sınırları üzerindeki *Munzur* dağlarıdır. Bu dağlar, Ovacık üzerinde, bu ovanın 1 400 m'lik tabanından itibaren 2 800-3 000 m'ye doğru çok eğimli bir yamaçla yükselir. Dağların Kemah ve Erzincan'a inen kuzey yamaçları, Erzincan ili sınırları içinde kalır. Munzur dağları, Mezozoik oluşumlardan meydana gelmiştir. Dağların doğu kısmında farklı bir kısım vardır. Ovacık depresyonunun kuzeydoğusundan itibaren dağlık kütleye sokulan derin Mercan vâdisi, kütlenin bu kısmını esas uzanıştan ayırmış ve ayrı bir dağlık alan durumuna gelmiştir. Bu kesime *Mercan dağları* adı verilir. Munzur dağları ve bunların doğuya doğru uzantısını meydana getiren Mercan dağları üzerinde IV. Zaman buzullarının izlerine rastlanır.

Tunceli ilinin Munzur dağları güneyindeki kesimi, bu silsileden güneydeki Murat vâdisine doğru düzgün olarak alçalan bir aşınım yüzeyinin vâdilerle yarılmasından ve yer yer bu yüzey içine gömülmüş Neojen depresyonlarından meydana gelmiş görünür. Jeolojik bakımdan arazinin çekirdeğini, Murat ve Munzurlar arasında bulunan ve bazen III. Zaman tabakalarıyle örtülü bulunan, bazen de doğrudan doğruya yüzeye çıkan I zaman oluşumları meydana getirir. Yerey, Munzurlardan Murat ırmağına doğru yavaş yavaş alçalarak bu ırmak çevresinde 1 100 - 1 200 m'ye iner. Bu kesimler oldukça sık ve bol su akıtan bir vâdi şebekesi tarafından derin bir şekilde yarılarak dağlık bir görünüm alır. Araziyi parçalayan suların başlıcaları *Munzur suyu* ile Şeytan dağlarının kuzeyinden gelen *Peri* suyudur. İl toprakları içine yerleşmiş Neojen çukur alanlarının başlıca-

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

ları, Munzur'un güney eteklerine paralel olarak uzanan Ovacık havzası ile, güneybatıdaki Çemişkezek havzalarıdır.

Tunceli ilinde hüküm süren iklim, Doğu Anadolu ikliminde olduğu gibi şiddetli karasal iklimdir. İlde ısı gözlemleri yapan meteoroloji istasyonunun bulunmayışı yüzünden sıcaklık dereceleri hakkında bilgi yoktur. Buna karşılık ilin bazı kesimlerinde yağış gözlemi yapan istasyonlar, çok yerde bir metreye varan ve bazen bu değeri aşan yıllık yağışların varlığını gösterir (Kalan 1 050 mm, Nazımiye 904 mm, Hozat 760 mm, Çemişkezek 658 mm yağış alır). Yüksek dağlık kesim daha fazla yağış alır. Bu dağlık kesimlerde aynı zamanda çok miktarda kar yağışları görülür. İlin dağlık kesimleri fundalık ve seyrek meşe ormanlarıyle örtülüdür. Türkiye'nin çok az yerinde bulunan huş ağaçlarına Munzur ırmağı kıyılarında rastlanır.

Tunceli ili nüfusunun 18 064'ü, nüfusu 3 000'i aşan üç kasabada (Kalan, Hozat, Pertek), geriye kalan 141 608'i köylerde oturur. Nüfus yoğunluğu 225'tir. Kasaba özellikleri gösteren üç merkezden en büyüğü, ilin merkezi olan Kalan (1970'te 9 356 nüf.), ikincisi Hozat (1970'te 5 109 nüf.), üçüncüsü Pertek'tir (3 690 nüf.). İl, 8 ilçeye ayrılır; Kalan, Çemişkezek, Hozat, Mazgirt, Nazimiye, Ovacık, Pertek ve Pülümür. Bu 8 ilçe içinde 28 bucak vardır. Bunlara bağlı köy sayısı 425'tir. İl topraklarının yararlanma bakımından bölünüşü şöyledir (yüzde ile): zıraat yapılan arazi 13, otlaklar 9, ormanlar 26, işe yaramayan topraklar 52. Zıraata ayrılan alanlar içinde en çok tahıl ekilir. Tahıl türleri arasında buğday (1967'de 40 bin t), arpa (1967'de 14 bin t) başta gelir. Mısır üçüncü sıradadır. Baklagiller ekimi arasında fasulye baştadır. Sanayi bitkilerinden tütün (1967'de 375 t), pamuk (1967'de 280 t) az da olsa Tunceli'de eskiden beri ekilmektedir. Şeker pancarı komşu illerde (Elazığ ve Erzincan) şeker fabrikaları kurulduktan sonra ekilmeğe başlandı. İlin çukur alanlarında pamuk ve tütün yetiştirildiği gibi sebzecilik ve meyvecilik de yapılır. Meyve ağaçlarından armut, ayva, badem, ceviz, dut, elma, erik, kayısı, kiraz ve şeftali yaygındır. Ceviz, çevre illere ihraç edilecek miktarda yetişir. Meyveciliğin en fazla geliştiği kesimler Pertek, Çemişkezek ve Mazgirt ilçeleridir. Tunceli ili sınırları içinde 500 hektara yakın bir alanda bağcılık yapılır. Bugün için bağlardan normal ürün alınamıyor.

İlde, daha çok küçükbaş hayvancılık yapılır. 1967'de 201 bin kılkeçi ve 196 bin koyun vardı. Peynir ve yağ yapımı çevre illerinden ilgi görür. Kış mevsiminde Pertek ve Çemişkezek dolaylarında oturan, yazları yaylaya çıkan ve *şavaklı* adıyle anılan kimseler yaptıkları yağ ve peyniri il sınırları dışında da satarlar.

Tunceli'de zengin yeraltı kaynakları henüz işletilmiyor. Bu yüzden sanayi de gelişmemiştir. Yün üretiminin fazla olduğu Hozat, Pertek, Çemişkezek ve Ovacık ilçelerinde basit tezgâhlarda kilim ve palaz dokunur; bu imalât fazla bir önem taşımadığından halkın kendi ihtiyacını karşılar ve az miktarda çevre illere satılır.

Tunceli, topraklarından demiryolu geçmeyen illerden biridir. Karayolu ulaşımının başlıca ekseni, ili kabaca kuzeydoğu - güneybatı doğrultusunda kesen yoldur. Bu yol, Erzurum'u İskenderun'a bağlayan önemli yolun Tunceli ili içindeki parçasıdır. Bu ana eksenden ayrılan yollar, il içindeki ilçe merkezlerini birbirine ve il merkezine bağlar. Tunceli'nin yeryüzü şekilleri, yol yapımını çok yerde güçleştirdiği için bazen tüneller açmak gerekmektedir. (M)

TUNCURLAR, Çat'ta arap kabilesi. Tuncurların göçebe olan kısmı hayvancılıkla, yerleşik olanlarıyse tarımla geçinir. (L)

TUNÇ i. (çince *tung-dzu*, bakır veya bakırlı halite'den). Bk. BRONZ.

— G. santl. *Tunç sanatı.* Bk. ANSİKL.

— İkt. *Tunç kanunu,* alman sosyalisti Lasalle'nin, işçinin ücretini kendisinin ve ailesinin ancak yaşamasına yetecek miktara indiren bir üretim maliyeti hakkındaki teoriye verdiği ad.

— Prehist. *Tunç devri.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. G. santl. M.Ö. 3000'den beri Mısır ve Mezopotamya'da gelişen *tunç sanatı,* daha Orta Minos devrinde (M.Ö. 2000) Girit'te gelişme gösterdi. Bugün bu sanattan elde yalnız girit ve mykenai heykelcikleri vardır; büyük boyda heykellerin az olduğu sanılır. Tunç yapmak için, Euboia (Khalkis atelyeleri) ve Kıbrıs bakırı Uzakbatı'dan (İspanya, Büyük Britanya) getirilen kalay ile (normal olarak 1/9 nispetinde) karıştırıldı. Eskiler tuncun birçok çeşidini yapmayı biliyordu (Delos, Korinthos, Aigina Khalkis, Syrakusai, Campania tunçları). Bu konuda bilinen en eski teknik, sıcak levhaların çekiçle dövülmesi ve birbirine perçinlenmesine dayanan *sphyrelatos*'tur (çekiçle dövülmüş); kum, balmumu, kil veya alçı kalıplara döküm (dolu veya çukur dökümler) VI. yy.da en yüksek dereceye ulaştı. Büyük boyda klasik tunç heykeller, az sayıdadır (Delphoi Arabacısı, Artemision Zeus'u, Antikythera Ephebos'u); buna karşılık bilinen çok sayıda heykelcik, kabartma (delikli ve kakmalı), ayna ayağı, sepet ve ev eşyası vardır. Bu gibi eşyada, işin bitiminden önce eser keskin kalemle işlenir veya baştan başa dikkatle oyulur (aynalar); ayrıntılar için altın veya gümüş, bazen bakırdan, yaldız parçalar eklenirdi. Daha sonra (Helenistik ve Roma devri) baştan başa altın veya gümüş yaldızla kaplanmış tunç heykeller yapıldı. Bunların gözleri renkli taşlardandır. Sunî karartma ve eski görünüş verme de çok uygulanırdı. Heykeltıraş Lysippos'un 1 500'den çok tunç heykel yaptığı sanılır.

Fransa'da imparatorluğun XIX. yy.da uzakdoğu sanatlarını keşfetmesi, çin, japon ve kore tunç heykelciliğinin üstün niteliğini ortaya koydu. Bu eserlerin arasında Şang sülâlesine bağlanılabilen tunç vazolar vardır (M.Ö. XV.yy.). Tunç heykelciliği bu çok eski çağda Çin'de de ortaya çıkmıştı. Aynı sanata M.S. III.yy.a doğru Kore'de, VI.yy.ın sonuna doğru Japonya'da da rastlanır. Tunçtan ilk japon heykeli, daha sonra da Horiuci Kondo'sunun buddha'cı üçlü figürü, göçmen çinli Tori'lerindir. Bu eserler 589 ve 622'den kalmadır. Bu devirden itibaren tunç sanatı pek çeşitli eşya ile dikkati çeker: Kaplar, aynalar, davullar, Mara'da Karagor tapınağının ünlü gongu. 708'de Japonya o zamana kadar dışarıdan getirmek zorunda kaldığı bakırın kendi topraklarında da bulunduğunu keşfetti. Ülkede zengin bakır damarları bulunmasından sonra Japonya anıtsal heykeller yaptı (Kodo kutsal üçlemesi); kılıç kabzası sanatçıları son derece ince bir sanat biçimi ortaya koydular. Bu kılıç kabzalarının cilâsı düz siyahtı. Daha önceleri ise, Doğu'da, *embugadon* adında, kızıla çalan koyu renkli bir cilâ yapılırdı.

Romalılar yunan heykeltıraşlarının belli başlı şaheserlerini götürmekle yetinmeyerek Yunanistan'ın en güçlü sanatçılarını memleketlerine çağırdılar; bunlar Roma'da pek çok heykel yaptı (Roma sirki için 3 000 heykel yapılmıştı). Herculanum ve Pompei kazıları ise Napoli müzesinde 115 heykel, çok sayıda büst ve döşeme eşyası toplanmasını sağladı. Galya-Romalılar da tunç sanatında başarılı eserler ortaya koydu.

Ortaçağ tunç dökümcülerinin çalışmaları konusunda az bilgi vardır. XIV. ve XV. yy.larda yaşamış ancak yirmi kadar tunç sanatçısı sayılabilir: Jean de Dinant (Louvain, 1332). Konrad von Köln, Louis XI'in kendi anıt-mezarının tunçlarını döktürdüğü Laurent Urim gibi. 1562'de yıkılan bu anıtmezarın yerine Louis XIII, mermer bir anıt yaptırdı (Notre-Dame de Cléry). XVI. Yüzyılda Picard adıyle anılan Jean le Roux, Fontainebleau sarayı için tunca dökülmüş bir Vulcanus heykeli yaptı. François I'in krallığı sırasında ülkenin tersanesinde iki tunç döküm atelyesi kurulmuştu; bunlarda heykel ve top dökülüyordu. XVII. yy., Küçük Louis XIII'ün döküm heykelini yapan Dupré'nin eseriyle başlar (1605). Bundan sonra Sauteray ve Vanier (Val-de-Grâce'ın süsleri ve sütunları), Prévost (Versailles sarayının güzel vazoları), Jean Warin, Simon Guillain ve Pierre Briard eserlerini verdiler. 1683'te kralın hizmetine giren Keller kardeşler ise bu devrin en ünlü dökümcüleri olarak tanınır. Tunç süsleme, mobilyaya XVII. yüzyılda girdi. Bu harekete önayak olan André Charles Boulle'dur (1642-1732). Charles Cressent da onun yolundan giderek, yaptığı döşeme eşyasının tunç kısımlarını ve özellikle masa kenarlarını çevreleyen «ispanyolet» adındaki kadın gövdelerini yaptı. XVIII. yy.da artık her mobilyada tunç kullanılmağa başlandı. Yabancı kaynaklı ağaçtan yapılmış bütün döşeme eşyasında tunç kullanılıyordu (kulplar, halkalar, kilit takımları, dallı ve çiçek motifli süslemeler, kabartma ve oymalar v.b.). Ayrıca tunç sarkaçlar, tek veya çok kollu şamdanlar, fenerler ve meşaleler yapıldı. Bunlar, Caffieri, Etienne Sauvage, Auguste Gallien, Desprez, Douthiau, Leblanc, Saint-Germain, Vion, Duplessis, Forestier, Charbonnier, Martincourt ve en ünlüleri olan Gouthière adlarındaki dökümcü veya oymacıların eserleridir. XIX. yy.da tunç dökümcülüğü bütün süsleme sanatları gibi geriledi. Barye, tunçlarını gözetimi altında döktürüyor, son yontularını kendisi yapıyor ve ancak cilâlarını beğendikten sonra üstlerine damga vuruyordu. Bu ustanın 1848'den önceki eserleri bundan dolayı değer kazandı. Rude, Carpeaux, Dalou, Rodin, Bourdelle, Despiau da, dökümünü Barbedienne, Hébrard, Rudier, Susse gibi kimselerin yaptığı güzel tunç heykellere adlarını koydular. XX. yy.da tunç (özellikle yaldızlı tunç) artık gitgide az kullanılmağa başlandı.

— Prehist. *Tunç devri.* Bakır devrinin ardından gelen Tunç devri yerleşik hayatın önceki buluşlarına (tarım, çömlekçilik, dokumacılık, geometrik sanat), daha etkili silâhların yapılmasını, taş ve ağacın daha iyi kullanılmasını sağlayan değişik ve çeşitli âletlerin ortaya çıkmasını ve daha ince süs eşyaları ve mücevherler yapılmasını mümkün kılan bakır ve kalay alaşımını ekledi. Bu teknik ve sanat yeniliklerinin yayılması, II.binyılda, hint-avrupa dilleri konuşan halkların gelişmesiyle (Batı Avrupa'da, maden işçiliği alanında çok ileri olan Keltlerin gelişmesi) kısmen aynı zamana rastlar. Figürlü heykelcilik, «menhir heykeller»le ortaya çıktı. Silâhlar, kılıç, mızrak, balta-kama, ok ve topuz; teçhizat, miğfer, zırh ve kalkanlar; süs eşyası, bilezikler, bilek halkaları, kolyeler, fibulalar, yüzükler ve küpelerdi. Altın mücevher, gümüş eşya ve cam boncuklara da rastlanır. Seramik çok çeşitlidir: çok kulplu (Armorik), derin oyulmuş, oluklu veya yuvarlak çıkıntılı kaplar, boyalı vazolar. Ama torna henüz bilinmiyordu. Kült ile ilgili nesneler (kayıklar, kuğular, iki kanatlı baltalar, harp arabaları v.b.), svastika ve spiral gibi semboller belirli bir biçimde doğacı ve gelişmiş bir dinin varlığını gösterir. Megalitler (Armorik) ve kayalar üstüne (İskandinavya) yapılmış gravürlerin bir kısmının bu çağa ait olduğu öne sürülür. Kaya üstüne yapılmış gravürlerde genellikle insan, hayvan, kayık ve kızak resimleri görülür.

◆ Sıf. Tunçtan yapılmış: *Sağ elinde tunç bir mühür vardı* (N. Araz). *Tunç heykel.* ‖ Tunç renginde olan: *Ne sarı gözlerini, sarı kirpiklerini / Ne güneşten tutuşan tunç derini severim* (F.N. Çamlıbel).

— DEY. *Tunç bilekli,* kolu, bileği çok kuvvetli, güçlü (kimse). [LM]

Tunçbilek Termik santralı, Kütahya ilinde, Tavşanlı'nın kuzeyinde, Tunçbilek'te kurulmuş termik elektrik santralı. Nisan 1956'da işletmeye açılan santral, çevreden çıkarılan linyitlerden yararlanır. Elde edilen enerji, Adapazarı'nda, Kuzeybatı Anadolu şebekesine bağlanır, ayrıca Kütahya ve Afyon'a kadar olan çevrenin de enerji ihtiyacını karşılar. (M)

Tunç Devri, Rodin'in ilk şaheserlerinden biri. Heykelin alçıdan yapılmış örneği 1877'de Brüksel'de *Mağlup* adıyle sergilendiği zaman, sanatçı haksız yere, heykelinin kalıbını bir insan gövdesinden çıkarmakla suçlanmıştı. Aynı haksız suçlama Paris'te tekrarlandı (1877 Salon'u). 1880 Salonu'nda tunçtan dökülmüş olarak sergilenen *Tunç Devri* orada da tartışmalara yol açtı ve ancak 1884'te Londra'da Royal academy'de sergilendiği zaman büyük bir başarı kazandı. 1,75 m zoyundaki *Tunç Devri*

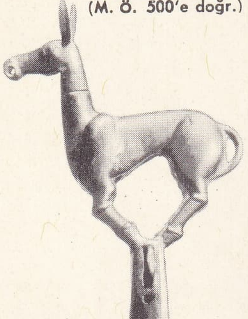

kargı ucu M.Ö. I. binyılın sonu

tunç savaşçı iskandinav sanatı (M. Ö. 500'e doğr.)

Piombino Apollon'u eskiçağ tuncu, Louvre müzesi Paris

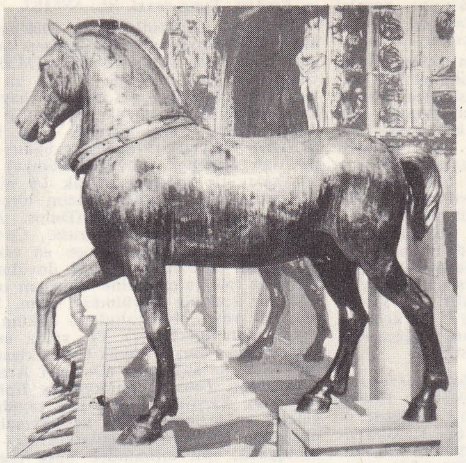

Saint-Marc'ın atları Venedik

Kurtlar vazosu Ballin'in eseri, Versailles müzesi, Paris

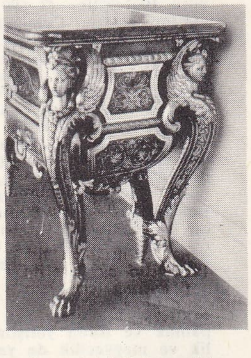

mazarin stili komodin Boulle tunçları, Versailles müzesi, Paris

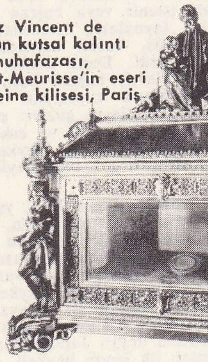

Aziz Vincent de Paul'un kutsal kalıntı muhafazası, Froment-Meurisse'in eseri Madeleine kilisesi, Paris

«Sıçrayan geyik», Baryenin eseri

Madam A. Meyer'in büstü Mespiau'nun eseri 1929 Art moderne milli müzesi

aziz Vaftizci Yahya Rodinin eseri

«Aile» Henry Moore'un eseri

bugün Rodin müzesindedir. (L)

TUNÇLAŞMAK geçz. f. (*tunç*'tan *tunç-la-ş-mak*). Tunç rengini almak: *Vücudu güneşten tunçlaştı.* (M)

TUNDER (Franz), alman orgçusu ve bestecisi (Lübeck 1614 - ay.y. 1667). 1640'a doğru Roma'da Frescobaldi'nin öğrencisi olduğu sanılır; Lübeck'te, Petrus Hasse'nin yerine Marienkirche'nin orgçuluğuna getirildi (onun yerine de damadı Buxtehude geçmiştir). Kuzey Almanya okulunun temsilcilerindendir; sağlığında hiç yayımlanmamış olan eserlerinin özelliği, çok renkli bir koro kısmı bulunması ve sık sık yankı yoluyle etki yaratılmasıdır. Tunder'in Uppsala ve Lüneburg kitaplıklarında birçok eseri vardır. (L)

TUNDRA veya **TUNDURA** i. (fince *tunturi*, çıplak dağ'dan rusça k.). Kutuplara iyice yakın bölgelerde bulunan bitki örtüsü ve bu bitkilerle kaplı geniş alan.

— ANSIKL. *Tundra*, nispeten kurak bölgelerde (yılda 250 mm'den az yağış) uzanır; devamlı olarak kar biriken öbür askutup bölgelerinde buz haline gelen kar yığınları, çıplak içbuzul manzaraları meydana getirir. Tundra, Peçora'nın ağzında S.S.C.B.'nin kuzey kıyı kesimini, İskandinavya'nın kuzey ucunu, Kanada'nın kuzeyini (*barren grouds*) ve güney yarımkürede Ateş adasını örter. Yosun ve likenlerden, carex cinsi otlardan, küçük çalılardan (*Vaccinium cassiopa*), hattâ bodur ağaçlardan (kayın) oluşan kesikli bir bitki örtüsüdür.

Tundra topraklarının daimî olarak derinliğine donması (merzlota), bitkilerin su almasını güçleştirir; bu durum bitki örtüsünün özelliklerini tayin eder. Su eksikliği orman örtüsünün gelişmesini engeller; yazın kar ve buzların erimesi yalnız yüzeysel tabakayı etkilediğinden bitkilerin kökleri, su emme alanını genişletebilmek için derinliğine değil enlemesine yayılır; bu durum bitki kümeleri arasında açıklıklara yol açar ve toprak hareketlerinin bükün soliflüksiyon bölgelerinde (yamaçlar) sebep olduğu bitki örtüsü kesikliğini artırır.

Tundra bitkilerinin gelişmesini büyüme döneminin kısalığı köstekler, bu durum, bitki çevriminin birçok yıla yayılmasına (yapraklar iki üç yılda oluşabilir) yol açar; bakteri faaliyetinin zayıflığı, azot beslenmesi imkânlarını azaltır; bu da bitkilerin gelişmesini sınırlar.

Arktik tundrasının sınırları kuzeyde buz tutmuş alanlar, güneyde tayga bölgesidir; bu sınırları iklim şartları (bütün bitki örtüsünü ortadan kaldıran kar bolluğu, ağaçların su bakımından beslenmesine imkân verecek kadar kalın bir toprak tabakasında buzların çözülmesini sağlayan yazların süresi ve özelliği) çizer. (L)

TUNER i. (ing. *to tune*, ayarlamak, akort etmek'ten). Radyotek. Bir radyo veya televizyon alıcısında, yüksek frekansa göre ayar edilmiş yükselteci belirtmek için yanlış olarak kullanılan terim. (L)

TUNGAR i. (*tung [sten]* ve *ar[gon]*'dan). Elektr. Büyük şiddette akımların geçmesini sağlayan alternatif akım doğrultmacı. (Kenotronla aynı ilkeye göre yapılan, fakat içi kenotron gibi boş olmayıp argon dolu olan bir tüptür.) [L]

TUNG CI (1856-1875), çin imparatoru (1861-1875), Hsien Fıng'ın oğlu ve selefi. Ülkeyi onun yerine annesi Tsı Hsi yönetti. (L)

TUNG-HUA, ing. **Tunghwa**, Kuzeydoğu Çin'de (Ki-lin) şehir, Şinyang'ın doğusunda; 129 100 nüf. Maden kömürü; demir filizi. (L)

TUNG-KIANG («Doğu ırmağı»), Çin'de kıyı ırmağı, Guanddung'da; ağzı, Pey-kiang ve Si-kiang ile ortaktır; 450 km. (L)

TUNGSTAT i. (fr. *tungstate*). Kim. Tungstik asidin tuzu. (Beyaz toz halindeki kalsiyum tungstat, X ışınlarının etkisiyle ışıklı hale dönüşür; fizyolojik serum içinde asıltı halinde, verem ve kanserli tümörlerin tedavisinde kullanılmıştır.) [L]

TUNGSTEN i. («ağır taş» anlamında isveççe k.). Kim. Molibdene benzeyen ağır maden.

— Mekan. *Tungsten karbür*, madenlerin bü-

Foto. LAROUSSE

yük hızla işlenmesinde kesici takım olarak kullanılan çok sert madde.

— ANSİKL. Kim ve Sanay. ● *Özellikleri*. *Tungsten*, atom numarası 74, atom ağırlığı 183,92, sembolü W (Volfram) veya Tu olan kimyasal elementtir. 1781'de Scheele tarafından keşfedildi ve ertesi yıl Bergman tarafından saf halde elde edildi.

Kalay renginde, özgül ağırlığı çok yüksek olan (19,2) ve ancak 3 660°C'ta ergiyen bir madendir; asitlerin etkisine iyi dayanır, fakat klordan etkilenir ve gri-mavi billûrlar halindeki WCl_6 klorürünü verir.

Tungsten'in diğer bileşikleri arasında en önemlisi WO_3 oksitidir; bu, tungstik asidin kavrulmasıyle elde edilen sarı renkli bir tozdur. Bu toz suda çözünmez, fakat alkalilerle H_2WO_4 normal tungstik asidin veya çeşitli yoğunlaşmış asitlerin tuzları olan tungstatları verir. Ayrıca karmaşık tungstik asitler de vardır: fosfotungstik, arsenyotungstik, silikontungstik, borotungstik v.b. Ergimiş alkali tungstatları hidrojenle indirgeyerek maden görünüşünde ve renkleri sarıdan erguvan kırmızısı ile mavi - siyaha kadar değişen tozlar elde edilir; *tungsten bronzları* denen bu maddeler dekorasyonda kullanılır.

● *Elde edilişi*. Tungstenin en önemli cevheri, özellikle A.B.D. ve Çin'de en çok işlenen volframit'tir (genellikle kalay oksitle [kasiterit] karışmış halde bulunan bir demir ve manganez tungstat). Elektromagnetik usulle ayrıldıktan ve zenginleştirildikten sonra cevher, yabancı maddelerin giderilmesi için sodyum karbonat ile kimyasal olarak işlenir. Daha sonra tungstik oksit elde etmek için tungstat, hidroklorik asitle ayrıştırılır, sonra bu oksit ya 1 200°C'ta hidrojenle veya 1 400°C'ta odun kömürüyle indirgenir.

Birinci halde tungsten çubuk halindedir; dövülüp haddeden geçirilerek, akkor lamba tellerinin hazırlanmasında kullanılır. İkinci halde, toz tungsten elde edilir; toz tungsten bu haliyle veya sinterlenmiş olarak kullanılır.

● *Kullanma alanları*. Saf tungsten, elektrik direnci çok fazla ve çok yüksek sıcaklıklarda bile buhar basıncı düşük olduğu, yüksek sıcaklıklara dayanabildiği için akkor lamba veya radyo lambası tellerinin elektrik fırınlarının, indirgen veya nötür ortamda kullanılan ısıtıcı direnç tellerinin yapımında, X ışınlı lambaların antikatotlarında ve elektrik temas parçası olarak platin yerine kullanılır. Bazı elektrik kontaktörlerinde ise, sinterlenmiş bakır-tungsten veya gümüş-tungsten alaşımları kullanılır. Tungsten karbür, çok sert olduğu için hızlı takım çeliklerinin ve alaşımlarının yapımında işe yarar. İçinde yüzde 0,4-1 karbon ve yüzde 0,5-3 krom bulunan çeliklere yüzde 2 - 10 oranında tungsten katılması, soğuk iş takımlarının veya sıcak kalıpların yapılmasında kullanılan çeliklerin elde edilmesini sağlar. Akkor derecede bile kesicilik özelliğini koruyan hızlı takım çeliklerinin bileşiminde yüzde 18 tungsten, yüzde 4 krom, yüzde 1 vanadyum ve yüzde 0,6 karbon vardır. Bazı takımların tümü hızlı takım çeliğinden yapılmıştır; bazılarının da sadece iş gören yerleri bu alaşımdan yapılmış ve ana parçaya kaynak, lehim ve ergitme usulleri ile tutturulmuştur. Bileşiminde yüzde 1 karbon, yüzde 30 krom, yüzde 30 kobalt, yüzde 10 tungsten ve demir bulunan stellit tipi alaşımlar güç şartlar altında çalışan takımların (sert maden, kuyu açma) yapımında veya motor supaplarının kaplanmasında (stellitleme) kullanılır.

Tungsten karbür, ilk defa Birinci Dünya savaşı sırasında Amerika'da ergimiş alaşım şeklinde hazırlandı. Bundan sonra sinterlenmiş olarak elde edildi. Tungsten karbüre, genellikle titan karbür ve tantal karbür katılır ve hepsi kobalt ile alaşım haline getirilir. Sinterleme işleminden sonra, 800°C'lık sıcaklıklarda bile özelliğini koruyan çok sert bir ürün elde edilir. Bu karbür, daima, âdi çelikten yapılmış bir âlete eklenerek lehimlenmiş bir plaket şeklinde kullanılır. Böylece, çok yüksek bir kesme hızına ulaşabilen (mm²'ye 60 kg'lık bir çelikte, dakikada 110 m) ve ancak hızlı takım çelikleriyle işlenebilen sertlikteki maddeleri işleyebilen bir takım elde edilir. Yalnız bu takımlar biraz kırılgandır. Tungsten karbürlü parçalar, ancak uygulanan büyük kuvvetlere titreşim yapmadan tahammül edebilen makinelerde tam verimle kullanılabilir. Tungsten karbür, çok sert olduğu için, tel haddelerinin, büz ağızlarının, matkap ve hava basınçlı çekiç uçlarının, takım tezgâhı sürtünme kılavuzlarının, kalıpların v.b. imalinde kullanılır. Tungsten, yüzde 5-8 oranında bazı mıknatıs çeliklerinin bileşimine de girer.

● *Dünya üretimi*. 1943'te 35 000 tona (S.S.C.B. hariç) ulaşan tungsten üretimi, savaştan sonraki yıllarda büyük ölçüde azalmıştır. Günümüzde yaklaşık olarak 38 000 tondur. Çin bunun hemen hemen üçte birini, S.S.C.B. ise altıda birini üretir. Öbür üretici ülkeler Güney Amerika ülkeleri (Bolivya, Peru, Brezilya, Arjantin), Kore, A.B.D., Portekiz ve Japonya'dır. En büyük tüketiciler ise, A.B.D., Fransa, Büyük Britanya, Batı Almanya ve İsveç'tir. (L)

TUNGSTEN-METİL i. (fr. *tungstène-méthyle*). Kim. İki değerli kök rolü oynayan $W(CH_3)_4$ formülündeki organometalik bileşik. (L)

TUNGSTİK sıf. (fr. *tungstique*). Kim. Formülü WO_3 olan anhidrit ile buna tekabül eden asitler için kullanılır. Bk. TUNGSTEN. (*Eşanl.* Volfram trioksit). [L]

TUNGSTİT i. (fr. *tungstite*). Miner. Formülü WO_3 olan tabiî tungsten oksit. (L)

TUNGSTO—. Kim. Bir bileşikte tungsten bulunduğunu gösteren önek. (L)

TUNGSTOSİLİKAT i. (fr. *tungstosilicate*). Kim. *Eşanl.* SİLİKOTUNGSTAT.

TUNG - TİNG, Orta Çin'de göl (başlıca kolları Siang-kiang ve Yuan-kiang), Yangdzı-Kiang'ın güneyinde; yüzölçümü yaklaşık olarak 5 000 km². Tung-ting, Yang-dzı ırmağının düzenleyicisidir; kabarma dönemlerinde büyük ırmağın fazla sularını alır, kurak mevsimde geri verir. Fakat kendisi de su basmalarına sebep olduğu için kıyılarında önemli hidrolik çalışmalar yapılmaktadır. Efsaneye göre, 2 300 yıl önce fikirlerine aldırış edilmediğini görerek umutsuzluğa kapılan şair ve bakan Kiu Yuan, bu gölün yakınında intihar etmiştir. Göl kıyılarında her yıl onu anmak için ünlü canavar-kayık bayramları yapılır. Tungting gölü, geleneksel çin resminin en gözde temalarından biridir. (L)

TUNGURAHUA, Ekvador Andları'nda yanardağ; 5 036 m. — *Tungurahua ili*, 243 200 nüf. Merkezi, *Ambato*. (L)

TUNGUSKA (AŞAĞI), rusça **Nijnyaya Tunguska**, S.S.C.B.'de ırmak, Yenisey'in kolu (sağ kıyı); 2 640 km. Baykal gölünün kuzeyinden doğar, çok sert kara iklimli bir bölgede Orta Sibirya yaylalarının vahşî ormanlarını aşar, sonra kuzeybatıya doğru kıvrılır Tuna'dan geçer ve Turuhansk'ta Yenisey'e kavuşur. Ortalama debisi 3 600 m³/saniye. (L)

TUNGUSKA (ORTA) veya **TAŞLIK TUNGUSKA**, rusça **Srednyaya Tunguska** veya **Podkamennaya Tunguska**, S.S.C.B.'de ırmak, Yenisey'in kolu (sağ kıyı), Aşağı Tunguska ile Yukarı Tunguska veya Angara arasındaki ormanlık yaylaları aşaçlar; 1 550 km. Yenisey ırmağına saniyede ortalama 1 700 m³/saniye su getirir. (L)

TUNGUSKA (YUKARI), rusça **Verhnyaya Tunguska**, Angara'nın başka adı. (L)

TUNGUZCA i. (*tunguz*'dan *Tunguz-ca*). Leng. Bugünkü Mançurya'nın doğusunda oturan halkın konuştuğu dil öbeği. (Yapısı ve nitelikleri [çekimleri, cümle yapısı, fiil kökleri] bakımından altay dilleri grubuna girer. Tunguzcaya komşu dillerden birçok kelime girdiği gibi, Tunguzca da komşu dillere birçok kelime vermiştir. Özellikle Eski Türkçede Tunguzcadan geçmiş kelimeler vardır. Şaman v.b. gibi.) [M]

TUNGUZLAR, Ural - Altay kavimleri topluluğundan yarı-göçebe bir boy. Kuzeydoğu Sibirya'daki Yakut Türklerinin güneydoğu komşusudurlar. Tunguzlar, Mançular ile birlikte Moğolların yakın akrabası olan kavimlerdendir. Genellikle hayvan ve balık avcılığı yaparlar. M. Ö. II. yy.da Şansi'nin kuzeyinden Şara Muren kıyılarına kadar uzanan bölgede yaşayan Tunguzlar, Mete (Mao Du veya Mao Dûn) devrinde Hunların hâkimiyetine girdiler. Yakut Türkleri ile özellikle Lena ırmağı kıyılarında mücadele ettiler. Zamanla Yakut ve Tunguzlar birbirlerine karıştılar. Bugün Doğu Sibirya'da S.S.C.B. sınırları içinde yaşayan 250 000 kadar ortodoks tunguz vardır. Kuzey Mançurya ve Çin'de buddha'cı tunguzlar da yaşamaktadır. (M)

TUNİCA i. Karanfile (dianthus) yakın çokyıllık otsu bitki; sıcak iklimlerde büyük bahçelerde süs bitkisi olarak kullanılır. (Karanfilgillerden.) [L]

TUNJA, Kolombiya'da şehir, Doğu Sierra'da, 2 800 m yükseltide, Boyaca idare bölgesinin merkezi; 63 500 nüf. Klasik barok üslûbunda manastır ve kiliseler. — Kıyısında 1819'da Bolivar'ın Boyaca köprüsünde kazandığı zafer şerefine dikilmiş anıt. (L)

TUNSTALL, Büyük Britanya'da (Staffordshire) şehir. Burası, Stoke on Trent'i meydana getiren «çömlekçilik idare bölümü» şehirlerinden biridir. (L)

TUNUS, ar. **al-Cumhuriyya-at-Tunisiya**, Kuzey Afrika'da devlet, Cezayir'in doğusunda; 164 150 km²; 4 494 000 nüf. Başkenti, *Tunus*. Başlıca şehirleri: *Sfaks, Sus, Bizerte, Kayrevan, Menzel-Burgiba*.

COĞRAFYA

Fizikî coğrafya

● *Yüzey şekilleri*. Cezayir yüzey şekillerinin doğu uzantısı olan Tunus yüzey şekillerinin başlıca özelliği yükseltilerin alçalması ve Tel ile Sahra Atlası sıradağlarının yer aldığı büyük dağlık eksenlerin Tunus körfezine doğru birbirine yaklaşmasıdır. Kuzeyde birbirini izleyen eski göl havzalarından meydana gelen Mecerda ovaları karığı, aşağı kesimine doğru iki dağlık bütünü ayıran geniş bir körfez halinde genişler: kuzeybatıda kumtaşlı Krumiri dağları (1 000 m) ve girintili çıkıntılı, kenarı yalıyarlarla sona eren bir kıyı yanında yükselen Mogod dağları, güneyde güneybatı - kuzeydoğu doğrultusunda kireçli dağlardan meydana gelen ve geniş çanaklarla biribirinden ayrılan dağlık Büyük Tel bütünü. Bu bölgenin başlıca ekseni «Tunus orta sıradağları»dır (cebel Şambi, 1 544 m; cebel Zaghuan, 1 295 m). Güneydoğu'da kuzey-güney sıradağcıklarıyle birbirinden ayrılan iki ovalık bölge alçalır: tepeler serpiştirilmiş (500-200 m) yüksek bozkırlar, denizden kıyı tepeleriyle ayrılan ve geniş bir alüvyonlu dağeteği meydana getiren alçak bozkırlar. Ayrıca alçak ve kumlu kıyı, geniş körfezlerle (Hamamet, Kabes) yarılmıştır. Tunus'un güneyinde iç kısma doğru büyük bir yamaç şekliyle (Matmata dağları, cebel Nefusa) sınırlanan Ceffara kıyı ovası uzanır.

● *İklim*. Tunus'ta Akdeniz iklimi hüküm sürer, yağmurlar sonbahar ortasında başlar ve ilkbaharın ortasına kadar devam eder; yazlar kurak geçer. Bununla birlikte yılda 400 mm'den çok (batı-kuzeybatıda 1 000 mm'den çok) yağış alan kuzey bölgeleri (Tel) ile Sahra ikliminin başladığı Güney Tunus arasında büyük farklar vardır. Bu iki uç arasında yılda ortalama 150-400 mm yağış alan bozkırlar bölgesi uzanır. Ama bu aracı bölgenin kıyı kesimleri «gizli yağışlar» (çiğ, sis) ile nispeten fazla yağış alır. Güneye doğru yağmurlar azalır, iklim düzensizleşir, nispeten verimli dönemlere oranla verimsiz yılların sayısı artar.

Beşerî coğrafya

Tunus nüfusunun büyük kısmı arapça konuşan müslümanlardan meydana gelir. Ülkenin güneyinde yaşayan ve berberî dilini konuşan halklar müslüman nüfusun ancak yüzde 1'i kadardır; 85 000 israilli özellikle şehirlerde oturur. Hepsi şehirli olan Avrupalıların sayısı bugün 100 000'den azdır. Halkın dörtte biri şehirlerde yaşar; sömürge devrinden önce bile nispeten önemli olan şehirler sömürgecilerin yol açtığı büyük iktisadî ve sosyal değişiklik sayesinde çok fazla gelişmiştir. Toplam nüfusu 4,5 milyon'a ulaşmayan bir ülkede, Tunus şehrinin nüfusu 800 000'i aşar.

Nüfusun dağılışı çok düzensizdir ve tarım kaynaklarına bağlıdır. Mecerda ovaları,

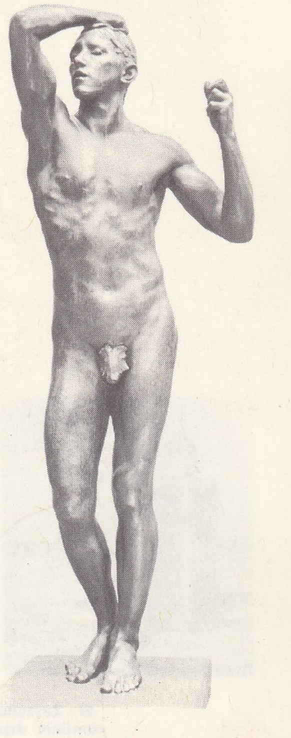

«Tunç Devri» Rodin'in eseri

Foto. LAROUSSE

tunguz tipi

Tunus bölgesi, Annaba burnu ve kıyı en kalabalık kesimlerdir (km²'ye 70 kişiden çok). Buna karşılık km²'ye 10 kişiden az düşen bozkırlarda özellikle yarı göçebe çobanlar yaşar. Ama en önemli topluluk tahıl ve ağaç tarımıyle uğraşanlardır.

Yaşı çok genç olan müslüman nüfus (fertlerin yüzde 50'sinden çoğunun yaşı 20'den küçüktür) hızlı bir ritimle çoğalmaktadır (1881'de ancak 1 500 000 kişiydi); yıllık ortalama artış yaklaşık olarak yüzde 3 oranındadır.

İktisadî coğrafya

İktisadî açıdan Tunus, sömürgeci asıllı bir ekonominin, önemli ölçüde değişmesine rağmen, geleneksel sayılabilecek bir ekonomiye oranla kesin bir şekilde ağır basmasıyle nitelenir.

Eskiden, Avrupalılar ülke kaynaklarının önemli kısmını ele geçirmişlerdi. Etkileri en çok tarım alanında geriledi. Kolonlar 800 000 hektar iyi toprağa (gerçekten üretici olan toprakların yüzde 27'si) sahiptiler ve tahılların yarısını, üzümün tamamını üretiyorlardı. Bugün birçok işletme Avrupalıların elinden çıkmış, ya Tunuslulara satılmış veya bir tarım reformunu başlatan devlet tarafından geri alınmıştır. Müslümanların elindeki toprakların (1956'da 7 700 000 hektar) yarısı verimsizdir. Ekilebilir topraklar yetersizdir (gerek alan, gerek nitelik bakımından) ve topraksız köylülerle köylerdeki işsizlerin sayısı artmaktadır. Hayvancılık (2 566 000 koyun, 845 000 keçi, 561 000 sığır) en yoksul topraklarda yapılır ve kuraklık dünemlerinde büyük zarar görür. Besin tarımı da nüfus artışıyle orantılı bir şekilde gelişmektedir. Buğday üretimi 2 130 000 kental, arpa üretimi 1 460 000 kentaldir. Sahilde (zeytin ağaçları) ve şot el-Cerid'de (palmiye ağaçları) zeytin (20 milyon) ve hurma palmiyesi önemli ölçüde artmıştır. Turunçgiller Hamamet çevresinde yetiştirilir. Balıkçılık doğu kıyısında oldukça önemlidir. Sömürge döneminden önce çok gelişmiş olan elsanatları büyük ölçüde gerilemiş ve nispeten az gelişmiş olan sanayi çoğunlukla avrupa şirketlerinin elinde kalmıştır: besin sanayii (yağ, konserve, un fabrikaları), inşaat malzemeleri imalâtı, çıkarım sanayii. Çıkarım sanayii özellikle fosfatlara (Metlaui, Redeyef, Ayn Mulares, Midilla madenleri [Kafsa'nın batısında]) dayanır; üretim Sfaks limanından ihraç edilir (2 100 000 t). Tunus'ta demir filizi (cebel Cerisa) ve kurşun da (cebel Halluf) çıkarılır ve ülkede tüketilir. Ülkenin enerji kaynakları azdır; hidroelektrik potansiyeli Mecerda havzası dışında sınırlıdır. Annaba burnunda küçük bir linyit yatağı vardır ve petrol aramaları yapılmaktadır. Cezayir'de Ecele'de çıkarılan petrol (kuyulara pipe-line ile bağlıdır) Tunus limanı Skhirra'dan ihraç edilir.

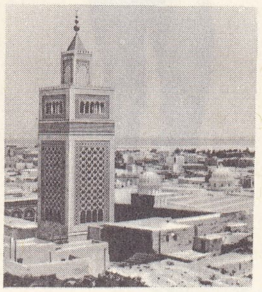

El - Zeytuna camiinin dışı

Tunus büyük ölçüde ithalâta bağımlıdır (mamul ürünler, petrol, kömür). İthalât özellikle Tunus limanı ile ön limanı La Goulette'ten yapılır. Tarım ürünleri ve maden filizleri özellikle Sfaks'tan ihraç edilir.

TUNUS

Hayat seviyesi ve iktisadî kalkınma

Hayat seviyesinin nispî düşüklüğü nüfus yoğunluğunun hızla artması karşısında iktisadî kalkınma ritminin yetersizliğinden ileri gelir: bağımsızlıktan önceki 25 yıl boyunca başlıca üretimler ancak beşte bir oranında artmış, buna karşılık nüfus üçte iki oranında çoğalmıştır. Bu yüzden 1950 - 1954 arasında kişi başına gelir, 1925-1929 dönemindekinin yüzde 75'ini temsil ediyordu. Hayat seviyesi gerçekten Tunus ekonomisinin azgelişmişliğine bağımlıdır. İktisat, önce daha iyi donatılmış kuzey ve kıyı bölgeleriyle güney ve merkez bölgeleri arasındaki eşitsizlikten zarar görür. Orta ve güney bölgelerde nüfusun ancak yüzde 29'u yaşar ve tahıl üretiminin yüzde 13'ü elde edilir; temel donatım (kara ve demiryolları) çok yetersizdir. Tunus ekonomisi sömürge döneminin mirası olan modern ve bol araçlı ekonomi ile eski araçlarla uygulanan ve çok az verimli geleneksel ekonominin birarada yürütülmesinden de zarar görür. Ayrıca, sanayi faaliyeti, maden kaynaklarının işletilmesi ve birkaç imalât sanayii dışında çok düşüktür; önde gelen tarım faaliyetinde faal nüfusun yüzde 68'i çalışır ve millî hasılanın yüzde 39'u elde edilir. Bağımsızlıktan beri hayat seviyesi yükselmedi. Bunun çeşitli sebepleri vardır: fransız kadroların ve işletme yöneticilerinin ülkeden ayrılması yüzünden iktisadî faaliyetin hemen azalması, art arda iki yıl tarım üretiminin normalden düşük olması, nüfusun çoğalması dolayısıyle işsizliğin artması. Bu durum hükümetin ekonomiyi «tunuslaştırma»sına yol açtı. Başlıca kamu hizmetlerinde devletleştirmeler yapıldı: demiryolları, karayolları ulaşımı, gaz, su, elektrik v.b. Öte yandan işçilere ve yabancı memurlara çalışma karnesi alma mecburiyeti (Tunusluların çalışabileceği işlerde yabancılara karne verilmez) kondu.

Ayrıca işsizliğe karşı savaşta, donatım veya tarım değerlendirmesi (yeniden ağaçlandırma yoluyle toprak aşınmasına karşı savaş) yapılan iş şantiyeleri kuruldu.

Ekonominin gelişmesi önemli bir yatırım çabasına bağlıdır. Tunus, boyutları ve kaynakları bakımından kendine yetmez ve ekonomisinin modernleştirilmesine gerekli sermayeleri bulabilmek için mübadelelerini artırmak zorundadır. Özellikle tarım alanında birtakım gelişmeler gereklidir: bugün 100 000 hektar olan sulanabilir alanlar, su kaynaklarının değerlendirilmesiyle 250 000 hektara çıkarılabilir ve böylece 35 000 aileye iş temin edilebilir. Ayrıca toprak reformuyle besin tarımı geliştirilebilir ve özellikle besin tarımı ihracata yöneltilebilir (şarap, tahıl).

Sanayinin gelişmesini ise pek çok şey engellemektedir: enerji kaynaklarının yetersizliği, sanayide kullanılacak suyun azlığı, kadro eksikliği, dar iç pazar yüzünden satışların dış ülkelere yapılması zorunluğu. Bazı Tunus iktisadî çevreleri uzun vadede sanayi çabasının üç yöne itilmesini öğütlemektedir: kuzeydeki küçük imalât sanayiinin (meyve suyu ve konserve fabrikaları, küçük makine yapımı) geliştirilmesi, güneyde gerçek sanayi karmaşaları kurulması (Zarsiz'de potaslı tuz, Kafsa ve Toreus bölgesinde fosfatlı gübre [enerjiyi Sahra gazı sağlayabilir]), koruyucu kanunlar çıkarılmasını gerektirecek yeni sanayiler (dokumacılık, kâğıt hamuru v.b.) yaratılması. Buna benzer tasarıların gerektireceği önemli yatırımlar için dış yardım zorunludur.

1961'de sosyalizasyon ve planlama dönemine girildi. 1962 - 1971 Dönemi için benimsenen yeni hedefler ekonominin sömürge durumundan kurtarılmasını, yabancı yardımından kurtulmayı ve toplumla ekonominin yapısında bir dönüşüm yapmayı öngörüyordu.

Üç yıllık bir planda (1962-1964), tarıma ve iç yapı çalışmalarına öncelik tanındı. Bu plan yüzde 90 başarıyle gerçekleştirildi. Onu izleyen dört yıllık planda (1965-1968) bu defa yatırımların üçte birini alan sanayileşmeye öncelik tanındı. İç gayrısafî üretimin yılda yüzde 6 oranında artacağı öngörülmüştü. Yatırımları dış kapitalizm ve Tunus kaynakları eşit oranda gerçekleştirecekti. Pratik alanda ekonominin sosyalizme yöneltilmesi, ekonominin bütün anahtar kesimlerinin az çok devletleştirilmesiyle ortaya çıktı: madenler ve enerji, ulaştırma, bankacılık, iç ve dış ticaret, tarım. Sanayi alanında devletin müdahalesi, bankacılık siyaseti ve bazı faaliyet dallarını denetleyen (dokuma, balıkçılık, el sanatları) veya ürünlerini pazarlayan (tahıl, yağ) ofisler kurulmasında görüldü. Millî Yatırım şirketi özel yatırımların yetersizliğini giderir. Ticaret ofisi bütün iç pazarı teşkilâtlandırır ve yurt dışında Tunus ekonomisine pazarlar arar. Ekonominin tunuslaştırılması 1959'daki Tunus Seyrüsefer şirketinin yerini alan demiryolları ve karayolları ulaşımında somutlaşmıştır.

Bununla birlikte dış sermayeler (fransız, sonra A.B.D.) özellikle petrol arama ve imalât sanayii (kimya, makine yapımı) alanlarında hâlâ büyük yer tutar. Tarımda devletin müdahalesi parsellerin aşırı küçülmesine (bağımsızlıktan hemen sonra sömürgecilerin topraklarının bölüşülmesinin sonucudur) karşı bir tepki şeklinde ortaya çıktı. Sömürgecilerin toprakları yavaş yavaş ele geçirilmişti (1957-1963-1964). Bu topraklar bugün bir ofis tarafından yönetilmekte yeni kurulan kooperatiflere aktarılmaktadır.

Kooperatifler çeşitlidir. Üretim kooperatifinde mülkiyet yoktur; imalât kooperatifinde üretimi özel sektör, ama hammaddeyi, malzemeleri ve pazarlamayı kooperatifler sağlar. Daha 1966 başında, 500 000 hektar kadar alanı işleyen 90 000 kişiyi biraraya getiren 500'den çok kooperatif vardı. Hareketin amacı eski geleneksel işletmeleri modern kesime katılmaları sağlamaya yetecek kadar geniş üniteler halinde birleştirmektir. 1961 - 1964 (dahil) arasında iç gayrısafi üretim (pazar fiyatına) yüzde 18,2, millî hasıla yüzde 17,2 oranında arttı. Birçok sanayi tesisi kuruldu: Bicaye'de şeker fabrika-rafinerisi, Kasserine'de kâğıt hamuru fabrikası, Sus'ta makine fabrikası; Tobarka'da mantar aglo-merası, Gabes'te kimya, Manzel - Burgiba'da çelik fabrikası, Bizerte'de petrol rafinerisi v.b. Petrol, bugün Cezayir sınırından (El-Borma) ihraç edilir.

Bununla birlikte gelişmeyi kısmen birbirine bağlı birçok mesele tehdit eder: ticaret dengesindeki açık, nüfus artışı, ekonomiyi sömürge durumundan kurtarma ile az çok gelişen önemli yabancı yardıma bağımlılık. 1960'ta ithalâtın *kuvertür* yüzdesi 63,5'ti. O tarihten beri sürekli olarak düştü ve dinarın yüzde 25 oranında devalüe edilmesi (1964) beklenen sonuçları hemen vermedi.

Hızla gelişmekte olan turizm (1966'da 220 000 turist) ve yatırımların toplam tutarında payı yüzde 50'ye yükselen yabancı yatırımlar, açığı güçlükle kapatmaktadır. Ticaret dengesinin ıslahı kaçınılmaz olarak tüketim mallarının azalmasını, bu da nüfus artışında kesin bir yavaşlamayı gerektirir. Nüfus yılda yüzde 3 ritmiyle artmış ve kaydedilen yıllık millî gelir artışı 1961-1964 arasında kişi başına yüzde 1'i aşmamıştır. 1960'tan sonra doğum kontrolu siyasetine başlandı: 1963'ten sonra gebelik haplarının dağıtılması, 1965'te dört çocuktan sonra kürtajın serbest bırakılması.

TARİH

● *İslâmiyet öncesinde Tunus.* Akdeniz'in doğu ve batı havzalarının bitişme noktasında, Sicilya boğazının Afrika'yı Avrupa'ya yaklaştırdığı (140 km) yerde bulunan Tunus, aynı zamanda da Mısır'ı Batı Magrıp'a (Cezayir ve Fas) bağlayan tek karayolu ile Sahra üzerinden Kanem - Bornu ulaşımını sağlayan kervan yollarının kaynak noktasındadır.

Bu coğrafî konumu, göçebe berberîlerden sonra, daha çok denizyoluyle gelen çeşitli etnik toplulukların ülkeye yerleşmesini açıklar.

Daha M. Ö. I. binyıldan itibaren Fenikeliler bugünkü Tunus'un güneyinde ticaret merkezleri kurdular. M. Ö. 814'te kurulan Sur kolonisi Kartaca, yavaş yavaş gelişti ve Sicilya boğazı ile Küçük Sirt körfezi kıyısındaki öbür fenike kolonilerine hâkimi-

Foto. LAROUSSE

yetini kabul ettirdi. Bunun sonucu olarak Kuzeybatı Afrika'nın yerleşik bölgelerinde köklü bir doğululaşma meydana gelirken göçebe berberîler güneye ve batıya sürüldü; bazıları hiç değilse kısmen yerleşik düzene geçerek Numidya, Masinissa ve Jugurtha krallıklarını kurdular; Jugurtha, Kartaca düştükten (M. Ö. 146) sonra, M. Ö. 103'e kadar, roma sızmasına karşı koydu. Prokonsüllük Afrika'sının (bk. AFRİKA [Roma eyaleti]) merkezi olan geleceğin Tunus'u, Annona'nın denetiminde Roma'nın tahıl, yağ, hattâ şarap ambarı haline geldi; tarım güneye doğru devamlı olarak gelişti. Köklü bir şekilde romalılaştırılan ve şehirleştirilen ülke, III. yy.dan V yy.a kadar Hıristiyanlığın batıdaki kalelerinden biri oldu (Tertullianus, Aziz Cyprianus, Aziz Augustinus). Ama batıdan gelen (439-533) arianus'çu Vandallar ülkenin durumunu sarstılar. Hep ayaklanma halinde olan Berberîler yüzünden Bizanslılar da (533-647) ülkeyi yeniden kalkındırmayı başaramadılar.

● *Müslüman İfrikiye (647 - 1228).* 647'de başlayan arap istilâsı, Ukba bin Nafi'nin 670'te Kayrevan'ı kurmasıyle sona erdi. Bu dönemde Yunanlılar bazı önemli şehirleri ellerinde tutuyordu. Berberî ayaklanmaları, Ukbe bin Nafi'den sonra hâkimiyeti eline alan Zübeyr bin Kays'ın iki defa İfrikiye'den uzaklaşmasına yol açtı. Hasan bin el-Numan zamanında Berberîler İfrikiye'yi Araplara bıraktı (698). Bundan sonra Kayrevan müslüman İfrikiye'nin başkenti olarak kaldı. Romalılaştırma ve hıristiyanlaştırma köy bölgelerinde, özellikle bozkırlarda yüzeyde kaldığı için, islâmlaştırma, hattâ araplaştırma kısa süre içinde ve köklü bir şekilde gerçekleştirildi. Bununla birlikte müslüman dünyasına katılan Berberîler Haricîliği benimseyerek özgünlüklerini korudular ve bazı Cebeller'de ve Cerbe'de uzun süre tutundular. Halife Mansur zamanında Abbasî hâkimiyeti yaygınlaştı (761).

Şam'ın emevî ve Bağdat'ın abbasî halifelerine bağımlı olan İfrikiye'yi önce Aglebîler, sonra Kayrevan'da bir şiî halifeliği kuran (910) Fatımîler yönetti. Fatımîler 972'de başkenti Kahire'ye taşıdıkları zaman, İfrikiye berberî sülâlesi Zirîlerin iktidarı altına girdi. Zirîler 1048'de bağımsızlıklarını ilân ettiler. Zirîler zamanında Tunus, Normanların istilâsına uğradı. Sicilya Norman kralı Ruggero II, Cerbe (1134) ve Mehdiye'yi (1148) aldı; Zirîlerin son hükümdarı Hasan bin Ali, Muvahhidler devletinin kurucusu Abdülmümin'e sığınarak Normanlara karşı ondan yardım istedi. Abdülmümin, Normanları Tunus'tan kovarak (1159-1160) İfrikiye'yi Tunus'ta oturan bir vali tarafından yönetilen bir eyalet haline getirdi: İfrikiye, Tunus adını aldı.

● *Tunus Hafsî krallığı (1228/1229 - 1574).* Muvahhidler, Hafsî hanedanının kurucusu Ebu Muhamemd'i Tunus'a vali olarak gönderdiler. Ebu Muhammed Tunus'u bağımsız bir krallık haline getirdi (1228/1229-1574). Muvahhidler ortadan kalkıncaya kadar vergi vermeye devam eden (1269) Hafsîler ülkede, özellikle hıristiyan dönmeleri veya Tunus burjuvaları tarafından yönetilen bir idare, ayrıca paralı endülüslü ve arap askerlerden bir ordu kurdular: Ebu Zekeriya (1228-1249) bu orduyle Cezayir (1235) ve Tlemsen'i (1242) işgal ederek devletini en geniş sınırlarına ulaştırdı. Oğlu Mustanşir, kendisine Hıristiyanlığı kabul ettireceğini sanan ve Tunus'a saldıran Fransa kralı Saint Louis'yi püskürttüyse de (1270), soyundan gelenler bir iç savaş sonucunda iktidardan düştüler (1279 - 1284); ancak Ebu Hafsî zamanında (1284-1295) yeniden iktidarı ele geçirebildiler. Benu Suleym göçebelerinin saldırıları ve Fas Marinî müdahalesini kolaylaştıran (1347-1350 ve 1357-1358) veraset buhranları ile sarsılan Tunus'un bütünlüğü, Benu Suleymleri kesinlikle bertaraf ederek 1391'de İspanya'dan kovulmuş yahudileri ülkeye kabul eden Ebu el-Abbas (1370-1394) ve Ebu Faris (1394-1434) zamanında yeniden sağlandı ve ekonomisi gelişti.

XVI. yy.da İspanya ve Osmanlı imparatorluğunun Sicilya boğazı üstündeki eşit, ama karşıt istekleri, Hafsîlerin devrilmesiyle sonuçlandı. Tunus'u Barbaros Hayreddin'in ele geçirmesinden (1534) sonra, Hafsî Hasan (1526-1542) Karl V'ten yardım istedi. Karl V, ülkenin başkentini işgal etti. Ama Hasan'a metbuluğunu kabul ettirdi. Bu da Turgut reis yönetimindeki korsanların ve Cezayir paşası Ali'nin durumu müdahale etmesine yol açtı. Bundan önce Kafsa (1556), Kayrevan (1558), sonra da Tunus'u (1569) işgal ettiler. Bir süre için avusturyalı don Juan'ın geri aldığı şehri (1573) Türkler tekrar zaptettiler (1574) ve Tunus bir osmanlı eyaleti haline geldi.

● *Fransız müdahalesine kadar Tunus naipliği (1574 - 1881).* Birkaç yıllık osmanlı rejimi yönetiminden sonra yeniçeriler iktidarı bir beyin desteklediği bir dayıya verdiler; dayı malî ve idarî işleri yönetmeğe başladı. Bey kısa süre sonra dayıya vesayetini kabul ettirdi. İlk beylik sülâlesi olan Muradî sülâlesi Murad I tarafından kuruldu (1612-1631); Murad II, dayıyı tutukladı (1671) ve 1705'te ikinci beylik sülâlesinin kurucusu Hüseyin bin Ali (1705-1740) dayılık görevini lağvetti. Ali'nin tahta çıkışıyle osmanlı hükümranlığı özenle muhafaza edildiği halde, türk unsurlar tunus halkı ile bir tutuldu.

1710'dan sonra irsî yoldan tahta çıkan hükümdarın otoritesi, zorbalığına rağmen, başlangıçta Tunus ile büyük şehirler dışına yayılmadı; çünkü, Cezayir, İstanbul ve Avrupalılar, iç kısımlardaki rakip klanları boyun eğmemeğe kışkırtıyorlardı. Hattâ, Cezayir'in kabul ettirdiği bir vergiyi (1756) ancak İstanbul kaldırtabildi (1821). Bu yüzden ülkenin iç kısmı ancak Alibey (1759-1782) ve Hammuda Bey (1782-1814) zamanında gerçekten fethedildi. Şehir pazarları yeniden kuruldu (XVIII. yy.a doğru Kayrevan'ın yeniden kurulması), limanlar yapıldı; 1609'da İspanya'dan çıkarılan Magrıbîler Annaba burnu ile Mecerda ovasını değerlendirme işine giriştiler. En verimli iş, korsanlık (course*) savaşı oldu. İngilizler, bunun önünü aldılarsa da, Fransızların limanlarda kapitülasyon (bir konsül bulunması) rejimine bağlı suklar kurmalarına engel olmadılar. Bu sukların birincisi Marsilyalılar tarafından Tunus şehrinde kuruldu (1577); zaten Cezayir'e karşı naipliğin müttefiki olan Fransa (1685), ticareti de kontrol altında tutmaktaydı: Cezayir-Tunus sınırında XVI. yy.dan sonra işletilmeğe başlayan ve Afrika şirketi tarafından (Annaba burnunda 1781'de tesisler kurdu) devam edilen mercan avı.

Fransa, Cezayir (1830) ve Konstantin'i (1837) işgal ettikten sonra, Tunus ile daha fazla ilgilendi. Köleliğin (1819), korsanlığın (1824), birçok salgın ve kıtlığın (1784-1805 - 1818) doğurduğu güçlükler, Fransa'nın ülkeye müdahalesini kolaylaştırdı. Durumu düzeltmek isteyen Ahmed (1837-1855), sonra Muhammed el - Sadık (1859 - 1882) Beyler yabancı uzmanlara (özellikle fransız) başvurdular; uzmanlar orduyu yeniden düzenlediler (1837), telgraf (1857) ve demiryolu şebekeleri kurdular. Fransa konsoloslarının, özellikle Büyük Britanya'nın yardım ettiği bazı reformcular kurumları modernleştirmeğe giriştiler: Tunus vatandaşlık hakları bildirisinin ilânı (1857), kısa süre sonra uygulanamaz hale gelen bir Anayasanın (1861) kabulü. Büyük masrafa malolan bu siyaset, ciddî bir malî buhrana yol açtı. Muhammed el-Sadık buhranı önlemek için yeni vergiler koydu; bu da 1864 ayaklanmasına yol açtı: çok fazla borçlanan Tunus devleti (1863 - 1865) bir fransız yönetiminde milletlerarası (ingiliz - fransız -italyan) bir malî komisyonun kurulmasını ve borçların bu yoldan ödenmesini kabul etmek zorunda kaldı.

Maliye bakanı Hayreddin'in (1873 - 1877) çabalarına rağmen Tunus, Avrupalıların müdahalesinden kurtulamadı. Ülkeyi ele geçirmede üç devletin çıkarı vardı: birçok sanayi ve ticaret işletmesini kontrolunda tutan İngiltere, ülkeye Cezayir'in doğu ticaret yolu gözüyle bakan Fransa, ülke topraklarına birçok kolon yerleştiren ve mübadelelerin yüzde 50'sini sağlayan İtalya. Berlin kongresinden (1878) sonra Kıbrıs'ı elde eden İngiltere, Fransa'nın Tunus'taki özel imtiyazlarını tanıdı ve konsolosunu geri çağırdı. Bu arada rekabet alanında yalnız Fransa ile İtalya kalmıştı. Tunus-la Goulette demiryolu hattının italyan şirketi Rubattino tarafından satın alınması (temmuz 1880), demiryolu döşeme imtiyazının fransız Batignolles şirketine verilmesi (ağustos 1880), son olarak Tunus'un Marsilya'lı Eugène Pereire şirketi elinde bulunan Enfida üzerinde (100 000 hektar) hak iddia etmesi Fransa'nın müdahalesine yol açtı. Krumirlerin Cezayir topraklarına yaptıkları akınları bahane eden (30-31 mart 1881) Jules Ferry, askerî bir müdahaleye karar verdi (4 nisan) ve Tunus beyini, *dış hükümranlığı, siyasî ve ordudan sorumlu bir fransız genel valiye bırakmağa zorladı (Bardo antlaşması, 12 mayıs 1881). Eyaletin orta ve güneyindeki milliyetçi bir ayaklanma (1881 - 1882) zorla bastırıldı; bunun üzerine vali Paul Cambon, yeni bey Ali bin Hüseyin'e (1882-1902) Marsa sözleşmesini kabul ettirdi (8 haziran 1883); bu sözleşmeyle himaye resmen kuruluyordu.

● *Himaye rejimi (1881 - 1883/1939).* O tarihten sonra Naiplik (La Marsa) yönetiminde reform yapmak için her türlü serbestliğe kavuşan Paul Cambon (1882-1886), 1885'te genel vali oldu; beyin ve özellikle başbakanın yanına, kararlarını denetlemekle görevli birer sekreter yerleştirdi (1883); ayrıca tunuslu bakanların yerini teknik müdürler aldı (1882-1890). Öte yandan kısa bir askerî yönetim döneminden (1883-1884) sonra Fransa ülkeye Cezayir'den gelen sivil müfettişler yerleştirdi; bunlar yavaş yavaş mahallî kaidelerin yerini aldı. Böylece Tunus'un inisiyatifini asgarîye indiren Fransa,

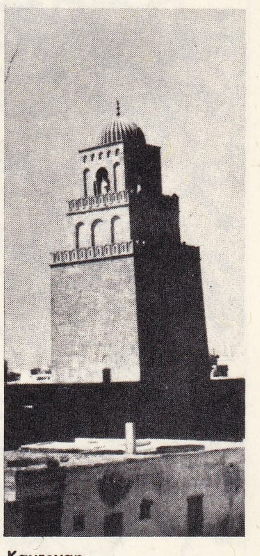
Kayrevan Büyük camii

TUNUS arması

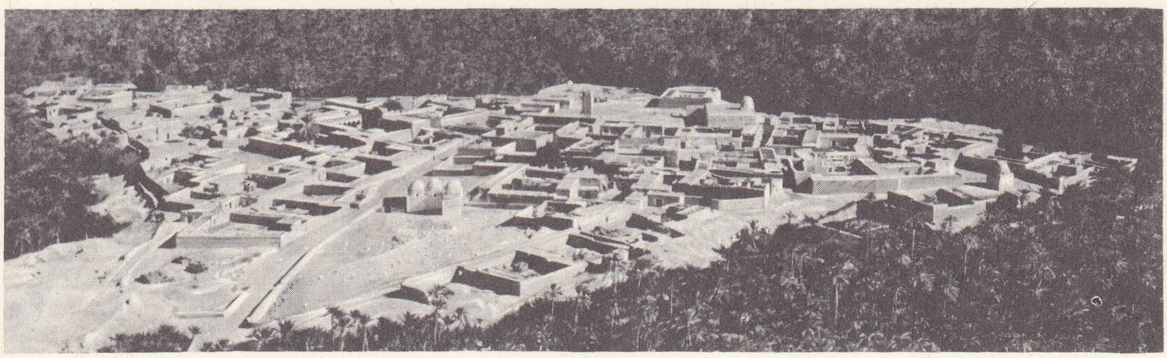
Tozeur

Foto. M. Anabolu (MEYDAN) ; LAROUSSE

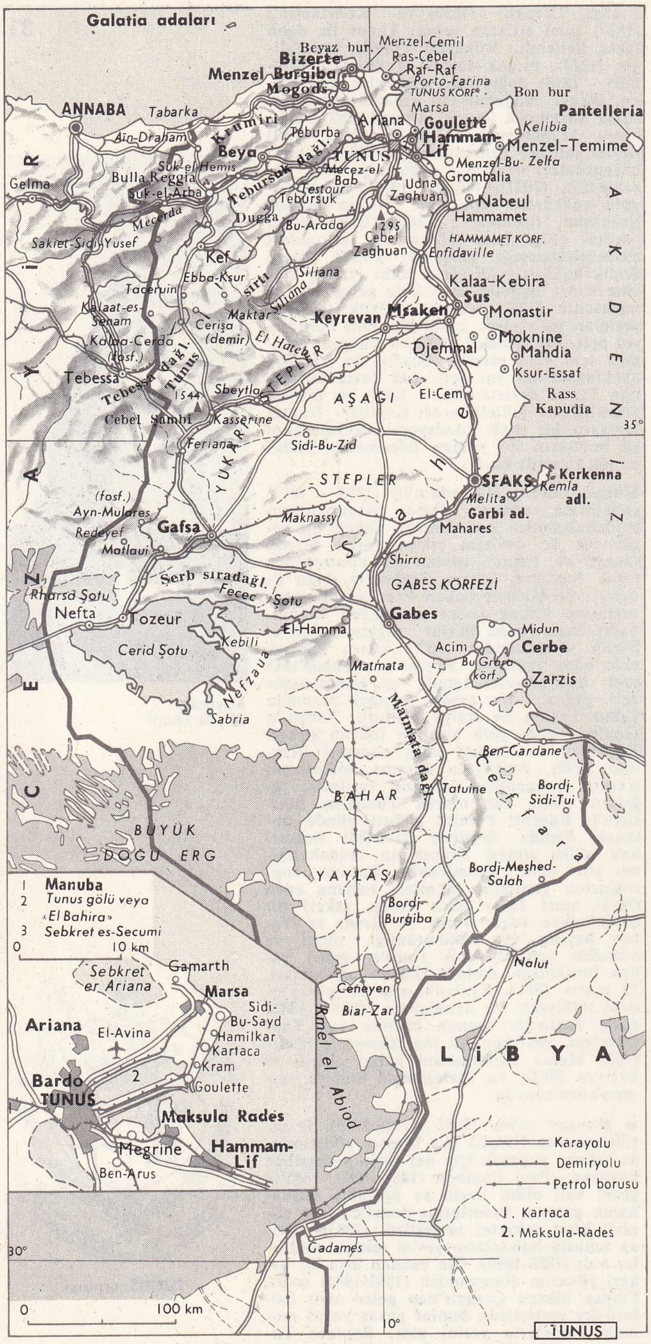

TUNUS haritası

düzeni sağladı, maliyeyi ıslah etti ve iktisadî kalkınma imkânını sağladı: demiryolu şebekesinin kurulması, Kafsa fosfatlarının değerlendirilmesi, Susa ve Sfaks'ta zeytin işletmeleri kurulması.

Aslında Fransa'nın tam bir hareket serbestliği yoktu, çünkü İtalya birkaç kuşaktan beri Tunus'ta doğan İtalyanların italyan vatandaşı olması hakkını elde etmişti (1896 sözleşmesi). Öte yandan Fransızların ülkeye yerleşmesinin doğurduğu iktisadî gelişme, reformcu bir burjuvazinin meydana gelmesine ve milliyetçiliğin gelişmesine yol açtı; Ali Bas Hanbah'ın Genç Tunuslular partisinin (1907) temsil ettiği milliyetçi hareket 7 kasım 1911 ayaklanmalarıyle sonuçlandı. Bastırılan (1911 - 1921) hareket, 1918'den sonra yeniden ortaya çıktı. Wilson bildirisindeki milletlerin kendi kendilerini yönetme prensibi (1917), şeyh Tahalbi'nin *Acı Çeken Tunus* adlı eserinin yayımlanması (1920), meşrutî bir liberal parti olan *Destur*'un kurulması (1920), milliyetçi hareketi hızlandırdı; ama ancak 1922 reformları yapılabildi: kaid meclislerinin ve tamamıyle danışman görevi taşıyan Büyük meclisin kurulması. 1925'te Tunus emekçileri genel federasyonu önderlerinin tutuklanıp yurt dışına sürülmesinden zarar gören bu hareket, Habib Burgiba'nın Destur'a tunus'çu liberal ve laik bir anlam kazandırmasıyle (1933) kesin bir gelişme gösterdi. 1934'ten sonra daha burjuva, daha geleneksel olan Eski Destur ile daha dinamik olan Yeni Destur birbirinden ayrıldı. Hemen sonra güneye sürgün edilen Yeni Destur önderleri 1936'da Leon Blum hükûmeti tarafından serbest bırakıldı, fakat demokratik ve anayasal bir rejim kurmak için yapılan görüşmeler hükûmetin düşmesiyle yarıda kaldı (haziran 1937). Kanlı olaylar (temmuz 1937) Yeni Destur önderlerinin (Salan bin Yusuf) tutuklanmasına, hürriyetlerin kaldırılmasına ve sıkıyönetim ilânına yol açtı.

● *Tunus ve bağımsızlığa doğru (1939-1956).* Monsef Bey (1942-1943) savaşı destekleyerek millî hareketi kendi çıkarına yöneltmeğe çalıştı. Bu yüzden, Alman işgalinin (kasım 1942-mayıs 1943) yol açtığı Tunus harekâtı ertesinde devrildi ve yerine Lamine Bey geçirildi. Fransızlar zaferlerinden yararlanarak İtalyanların özel statüsünü kaldırdılar, bu arada Yeni Destur, savaş tarihbatının yol açtığı hoşnutsuzluktan yararlanarak yeni reformlar istedi. Arap birliği tarafından desteklenen Burgiba, Kahire'de Magrıp bürosunun kurulmasına (1947) katıldı, Ferhat Haşid'in Tunus emekçileri genel birliğinin kurulmasını destekledi ve genel vali Jean Mons'dan birkaç taviz elde etti (1947-1950). Bu siyasete katılan (nisan 1950) bey, Salah bin Yusuf'un da görev aldığı bir hükûmet kurdu (ağustos 1950); 8 şubat 1951'de kısmî reformlar elde etti (genel valinin artık bakanlar kurulu toplantılarına katılmaması v.b.). Fransız hükûmetinin «Fransa ile Tunus'u bağlayan bağların kesinliğini» ilân etmesi (15 aralık 1951) üzerine Yeni Destur Fransa'ya cephe aldı; Fransa, Burgiba'yı (ocak 1952) ve kabine üyelerini tutuklattı (mart). Tedhiş hareketlerinin başlaması üzerine Fransa muhtariyet vaat etti (Pierre Mendes - France'ın Kartaca nutku, 31 temmuz 1954) ve Tahar bin Ammar hükûmetiyle 3 haziran 1955 sözleşmelerini imzaladı; bu sözleşmelerle Tunus, iç işlerinin yönetimini elde ediyor (genel valinin yerine bir yüksek komiser getirilmesi) ve iki ülke arasında para ile gümrük birliğini gerçekleştiriyordu. Bu sözleşmeleri yetersiz bulan Salah bin Yusuf'un tedhiş hareketleri, Burgiba'nın Yusuf'u ön plana geçirmeme isteği ve Fas'a bağımsızlık tanınması (kasım 1955), Fransa'yı sonunda Tunus'un tam bağımsızlığını tanımak zorunda bıraktı (20 mart 1956).

● *Bağımsızlıktan bu yana Tunus (1956 - 1962).* Oyların yüzde 95'ini Yeni Destur adayları alınca (nisan 1956) parti başkanı Burgiba hükûmet başkanı oldu. Sırasıyle Salah bin Yusuf'un muhalefetini kıran (1956 - 1957), Lamine Beyi bertaraf eden, Cumhuriyeti ilân eden (25 haziran 1957) ve ilk cumhurbaşkanı olan Burgiba liberal (1 haziran 1959 anayasasındaki temel hürriyetlerin tanınması), moderncі (öğretimin geliştirilmesi, medenî kanunla [ağustos 1956] erkek ve kadın eşitliğinin tanınması, çok evliliğin yasaklanması, iki tarafın rızasıyle boşanmanın kabulü v.b.) ve laik eğilimli bir rejim kurdu. B.M. teşkilâtına alınan (kasım 1956) bağımsız Tunus, önemli güçlüklere göğüs germek zorunda kaldı. Önce Fransa ile ilişkileri gerginleşti (özellikle Bizerte olayı [1961]). Ama, Cezayir'de barışın, Tunus'un istediği yolda sağlanması iki ülke arasında bir yaklaşma ortamı yarattı (Bizerte'nin boşaltılması, 1963). 1964'te yeniden cumhurbaşkanı seçilen Burgiba, toprakların devletleştirilmesi işine (5 yıl için) devam etti. 1965'te İsrail'e karşı tutumu, öbür Arap devletleriyle arasının açılmasına sebep oldu.

1959 Anayasasına göre, hükûmet etme gücü tek dereceli genel oy sistemiyle beş yıl için seçilen cumhurbaşkanına (en az kırk yaşında olması gerekir) verilir; cumhurbaşkanı bakanlarını seçer. Yasama gücü beş yıl için genel oyla seçilen (en az yirmi yaşında olan kadın-erkek tunus vatandaşları seçim hakkına sahiptir) millet meclisindedir.

Ekim 1963'te, son fransız askerleri de Bizerte'den ayrıldı, fakat Fransa ile olan ilişkiler, mayıs 1964'te, Kolonlara ait bazı toprakların millîleştirilmesi üzerine, tekrar bozuldu. Tunus'a yapılan malî yardım kesildi ve ticaret anlaşması bozuldu; yalnız kültürel yardım devam etti. İki ülke arasındaki ilişkiler ancak iki yıl sonra yeniden dostluğa dönüştü. Ticarî alanda tunus şarabına yeniden tercihli tarife tanındı (haziran 1966). Bu güçlükler, Tunus ekonomisini karmaşık meselelerle karşı karşıya bıraktı ve 28 eylül 1964'te, dinarın değeri büyük ölçüde düşürüldü. Bununla beraber, birkaç hafta sonra (8 kasım), başkan Burgiba tekrar beş yıl için cumhurbaşkanı seçildi.

1965'te, Arap ülkelerinde yaptığı bir gezi sırasında, İsrail'e karşı gerçekçi ve ılımlı davranılmasını gerektiğini savundu. Fakat bu düşünceleri şiddetle tenkit edildi, hattâ Tunus ile Kahire arasındaki diplomatik ilişkilerin ekim 1966 - haziran 1967 arasında kesilmesine yol açtı. Öte yandan başkan Burgiba, Zenci Afrika devletleri ile iktisadî ve kültür bağlarını sağlamlaştırdı ve Fransızca konuşulmasını savundu. Yardımları kamu yatırımlarının yarısını temsil eden A.B.D. ile de sıkı ilişkiler kuruldu. İçte, iktidar partisi olan Sosyalist Destur par-

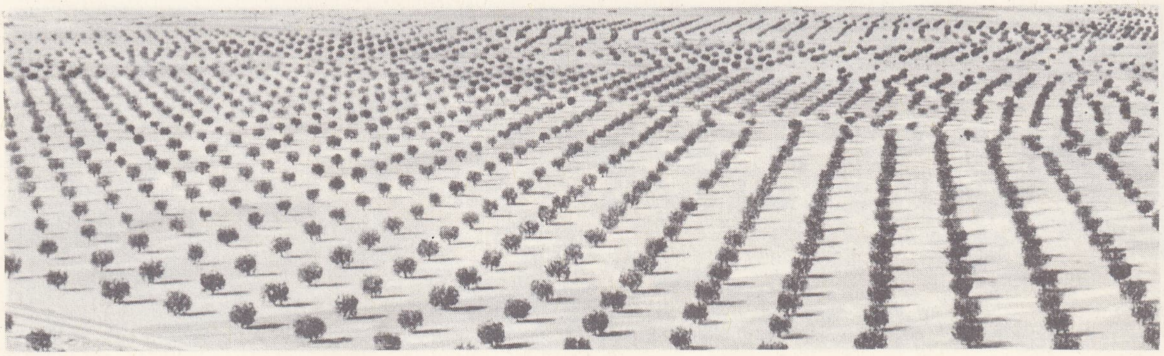

Sahil'de zeytinlikler

Foto. LAROUSSE

solda, Bizerte; sağda, Gafsa

tisi ile Tunuslu İşçiler Genel birliği arasında bir anlaşmazlık ortaya çıktı: Tunuslu İşçiler Genel birliği sekreteri Habile Aşûr tutuklandı ve ocak 1966'da mahkûm edildi. Aynı yıl, yeni bir çalışma kanunuyle birçok hak, bu arada grev hakkı kurallara bağlandı. Mart 1966'da, bakanlar ve parti siyasî bürosu üyelerinden meydana gelen ve hükûmetin genel siyasetini incelemek ve gerektiğinde bir başkan tayin etmekle görevli bir Cumhuriyet konseyi kuruldu. 2 Kasım 1969'da tek aday olan Burgiba tekrar cumhurbaşkanı seçildi. Ülkenin dış siyasetinde değişiklik olmadı; özellikle Fransa ile çeşitli alanlarda yapılan işbirliğine devam edildi.

EDEBİYAT

• *Arapça edebiyat.* Yüzyılın başından beri şiir, kişisel olmakla beraber, geleneksel prozodiye bağlı bir lirizme yönelmiştir. Mustafa Arha (1873-1946), Muhammed el-Şadli Haznedar (öl. 1954), Sa'id Ebu Bekir el-Mukni ve özellikle Amerika'ya göç etmiş lübnanlı şairlerin etkisinde kalan Ebu el-Kasım el-Şabbi (1909-1934) bu romantik eğilimin başlıca temsilcileridir. Dil kaygısı ile sosyal ve siyasî meselelere aynı zamanda yer veren bu klasik şiir zevki, özellikle Muhammed el-Arbi el-Kaddabi'nin (1880-1961) eserlerinde görülür. Tunuslu yazarlar, diğer modern edebiyat türlerini Batıdan almışlardır. Muhammed Bürkiba, Gallâti, şeyh El-Thalbi tarafından Tunus'a sokulan tiyatro, başlangıçta yabancı piyeslerin tercümesiyle sınırlıydı; bu özel repertuvarın meydana gelişinde Muhammed el-Habib, Hasan el-Zamirli, Osman el-Ka'ak ve Muhammad el-Akribi başlıca rolü oynadılar. Fakat, İkinci Dünya savaşından sonra Tunus tiyatrosu, konularını günlük hayattan alan Muhammed el-Dü'aci ve Muhammed el-Habib, ülke tarihinden alan Celâleddin el-Nakkaş veya daha evrensel çalışmalara yönelen Mahmud el-Maskadi'nin (el-Sudd) orijinal eserleriyle zenginleşti. Bugün, genç yazarların ve rejisör Ali İbni Ayyad'ın (veya Ben Ayed) çabaları sayesinde tiyatro, dramatik anlatım imkânlarından yararlanma çabasına girişmiştir.
Ülkeye tiyatrodan daha sonra giren roman ile hikâye, bugün büyük ilgi görmektedir: Mahmud el-Mas'adi'nin (doğ. 1911) psikolojik romanları, Muhammed Ali el-Dü'aci'nin mizah hikâyeleri, Muhammed el-Aribi'nin duygulu ve kötümser hikâyeleri, Abdürrezzak Karabaka'nın (1901-1945) ahlâkî masalları, bütün genç romancılara örnek olmaktadır; bu romancılar arasında El-Beşir Hrayyif ve Muhammed Raşad el-Hamzavî dikkati çeker. Deneme ise özellikle çok işlenen bir türdür. Hasan Hüsni Abdüvahhab ve Osman el-Ka'ak'ın tarihî, El-Balhavan ve El-Haddad'ın siyasî, El-Şabbi'nin ise edebî denemeleri vardır.

• *Fransızca edebiyat.* Medeniyetlerin buluşma yeri olan XX. yy. Tunus'u, arapça edebiyatı dışında, tunus asıllı veya doğma büyüme tunuslu sanatçıların Fransızca ile yarattıkları bir edebiyata sahiptir. Ferdinand Huart, Paul Auguste Nicolas, Marius Scalesi, Mahmud Aslan, Mustafa Kurda, Ahmed Şergi, Salâh Ferhad, Abdülmecid Tlâtli'ye rağmen şiir, romandan daha az başarı kazanmıştır. Roman alanında Louis Bertrand, Magali Boismard, Paul Bruzon tarihî eserler verirken Charles Boussinot, Muhammed Nomâne, Jean Victor Lèvy ve Albert Memmi çağdaş toplum meselelerine yönelmişlerdir. (→Bibliyo.) [L]

TUNUS, Tunus'un başkenti, ülkenin kuzeydoğusunda, *Tunus gölü* kıyısında; 695 000 nüf.

• *Coğrafya.* Şehir deniz ve kıtadaki elverişli konumundan yararlanır: Sicilya kanalına hâkimdir ve Cezayir ile ulaşımı sağlayan Mecerda vâdilerinin ve Yukarı Tel ile ulaşımı sağlayan vad Milian vâdisinin kavşak noktasındadır; ayrıca Grombalia eşiği, Tunus Orta sırtı arasından sahil ve bozkırlara doğru bir karayolu açar.

Şehir doğuda bir denizkulağı ile (Tuno gölü), güneybatıda Secumi Sebha'sı arasında uzanan tepeler kıstağında kurulmuştur. Tepe üzerinde inşa edilen *medine* (25 000 nüf.), Bab Suyka ve Bab Cezira varoşları arasında uzanır. Muvahhidlerden kalma kaşba'nın eteğinde saray, bir müslüman medresesinin merkezi olan cami ve çevresinde suk'lar ile medreseler yer alır. Suk'lar hâlâ çok faaldir: sepiciler, ayakkabıcılar, dokumacılar, kuyumcular. Yeni şehir, medine ve Tunus gölü arasında gelişmiştir. Malî ve idarî faaliyetlerin toplandığı Burgiba caddesi çevresinde halk semtleri (Küçük Sicilya) uzanır. Avrupalı tarzda villalarıyle El-Auyna ve Kartaca'ya doğru uzanan banliyö ile güneybatıda senayi semtleri açıkça zıtlaşır. Cebel Celud ve Megrin'deki fabrikalar çevresinde işçi siteleri ve çok büyük gecekondu mahalleri vardır. Sömürgeleştirme döneminde idarî ve iktisadî faaliyetlerin yerleştiği Tunus, bugün de önemli bir malî, ticarî ve sınaî merkezdir: süperfosfat tesisleri, kurşun dökümevleri, çimento fabrikaları, kimya ürünleri, un, yağ ve konserve fabrikaları v.b.

Liman faaliyeti Tunus gölünü aşan bir kanal açılmasıyle başladı. La Goulette ön limanı sayesinde Tunus limanı tonaj bakımından ülkenin ikinci limanı haline geldi; limandan demir filizi, kurşun, fosfatlar v. b. ihraç edilir; ülke ithalâtının yüzde 75'i La Goulette ve Tunus limanlarından yapılır. Bu iki liman ayrıca Tunus'un başlıca balıkçılık merkezidir.

• *Tarih.* Kartacalıların veya Libyalıların kurdukları müstahkem bir mevki olan ve Kartaca'yı savunan eskiçağ *Tunes*'i (lat. *Tynes*). M.S. II. yy.da paralı askerlerin yaşadığı bir piskoposluk merkezi haline geldi. Uzun süre bir varoşu olduğu Kartaca'nın gölgesinde yaşayan şehir, ülkeyi Arapların fethinden sonra (VII. yy. sonu) İfrikiye'nin iktisadî başkenti, sonra da Beni Hilaller Kayrevan'ı yakıp yıkınca (XI. yy. ortası), dinî merkezi haline geldi. Beni Horasanlar tarafından yönetilen (1059-1159),

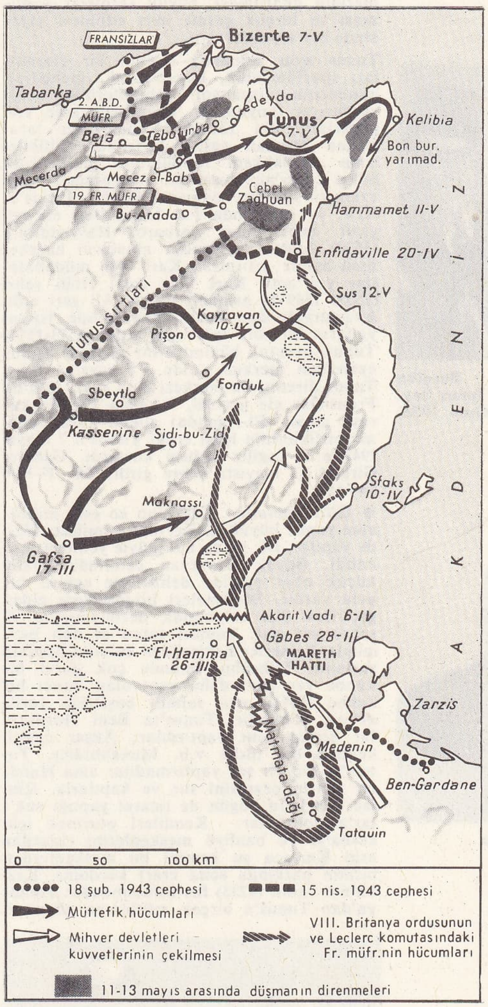

Tunus savaşı haritası

Kayrevan camii

El-Cem'de roma amfiteatrı

Foto. LAROUSSE

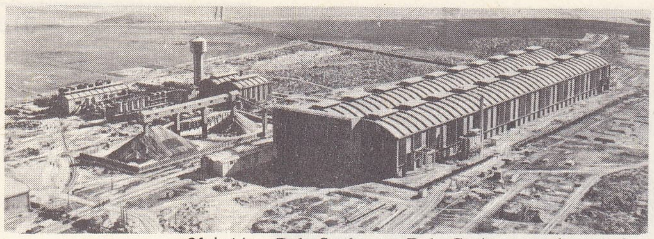

Sfaks'da fosfat fabrikası

Bab Suyka ve Bab Cezire varoşlarının kurulmasıyle büyüyen Tunus şehri, Muvahhidlerin valisinin (1159-1160), sonra kasba'ya yerleşen hafsî valisinin (1205) merkeziydi. 1229'da Hafsî sülâlesinin kurduğu krallığa adını veren ve başkenti olan (1236-1237) şehir, büyük bir medeniyet merkezi haline geldi; birçok cami ve türbeyle süslendi, hastahaneler, suk'lar kuruldu; roma su kemerinin onarılması, büyük sarnıçlar yapılması ve birçok çeşme inşa edilmesi sayesinde bol suya kavuştu.

Burgiba ve Tunus beyi (nisan 1956)

Tunus aynı zamanda önemli bir elsanatları (parfümcülük, kuyumculuk, ipekçilik), bankacılık (ispanyol yahudilerinin rolü) ve ticaret (koyun, at, birincasıf, köle v.b. pazarları; ilki 1231'de Venedikliler tarafından kurulan çeşitli hıristiyan milletlerinin müstahkem fondukları) merkeziydi. Saint Louis'nin kuşattığı, ama almayı başaramadan surları önünde öldüğü Tunus'u, XIV. yy. ortasında Fas Marunîleri ele geçirdi. Şehri alan Barbaros Hayreddin'in (1534) Akdeniz'e yaptığı akınların hareket üssü haline getirmesi, Karl V'in müdahalesine yol açtı. Karl V'in işgal ettiği şehri (1535) 1569'da osmanlı paşası Ali geri aldı. Avusturyalı don Juan yönetiminde İspanyolların bir süre için işgal ettiği (1573-1574) Tunus, osmanlı hâkimiyetine girdi ve Tunus eyaletinin merkezi oldu. Fransa'ya karşı Tunus direnişinin merkezi olan şehri 1881'de Fransızlar ele geçirdi, 9 kasım 1942'de karaya çıkan (El-Agnada) alman kara indirme birliklerinin işgal ettiği Tunus'u 7 mayıs 1943'te I. İngiliz ordusu kurtardı. General Giraud 12 mayısta şehre girdi. Bk. TUNUS SAVAŞI.

● *Güzel sanatlar.* Tunus'un en eski müslüman yapısı büyük El-Zeytune camiidir; 732'de yapıldı, IX. yy.da bütünüyle yeniden inşa edildi. Büyük Kayrevan camiinden daha küçük olan camide dehlizlerle çevrili bir avlu vardır. Süslemeleri birçok kere elden geçirilen dua salonunda derinlemesine 15 sahın yer alır; bunları tutan at nalı biçiminde kemerler Eskiçağdan kalma sütunlara yaslanır. Mihrabın önünde çok güzel bir kubbe yer alır; daha yeni olan ikinci bir kubbe (991), orta sahnın başladığı yerde avluya hâkimdir. Tunus'ta Beni Horasanlar birçok anıt yaptırdılar: Akşar camii, kubbeli bir türbe v.b. Muvahhidler, Tunus'ta hiç bir şey yaptırmadılar ama Hafsîler şehrin çevresini sur ve kapılarla, içini ise tacirlerin bugün de ticaret yaptığı suk'larla donattılar. Kendileri oturmak için kasba'yı ve banliyö meskenlerini (uzatılan eski Kartaca su kemeri bu meskenlerden birinin parkında sona erer) kurdular. Kasba'nın camii (1233) fas üslûbundadır. İspanya'dan Tunus'a birçok müslüman göçmesi, şehirde ispanyol-magribî etkisinin artmasına ve ispanyol sanat tekniklerinin (seramik, ipekli dokumacılığı) yerleşmesine yol açtı. Şehirde bir türk hükûmeti kurulması, mahallî geleneklerle karışan levanten tarzların ağır basmasını sağladı. Minarelerin biçimi (şerefeli sekizgen kule) ve camilere kurucusunun türbesinin eklenmesi osmanlı etkisine tanıklık eder: Yusufdayı (1616), Hüseyinbinali (1716) v.b. camileri. Son üç yy.da da zengin saraylar ve yabancı mermer ve çiniyle süslü özel meskenler yapılmıştır. (L)

Burgiba

başkan Burgiba Lübnan cumhurbaşkanı Charles Helou ile beraber

Tunus savaşı, 1943'te italyan-alman kuvvetlerinin, ingiliz, fransız ve amerikan kuvvetleri tarafından Tunus ve Kuzey Afrika'dan çıkarıldıkları harekât.

Montgomery kumandasındaki ingiliz VII. Ordusu tarafından Libya'dan çıkarılan, Amerikalıların Fas ve Cezayir çıkartmalarının (8 kasım 1942) tehdidi altında olan Almanlar, naplikteki kargaşadan yararlanarak Tunus'u işgal etmeğe karar verdiler ve ilk uçakları 9 kasımda Tunus el-Avniye'ye indi. Tunus'taki fransız birlikleri şehri boşaltarak Mecez el-Bab'da toplandı ve 19 kasımdan sonra tekrar, von Arnim kumandasındaki Almanlara karşı savaşa girişti. Von Arnim, eksen kuvvetlerinin takviye almasından önce Tunus'u ele geçirmeğe çalışan müttefiklerin bütün denemelerini püskürttü. 28 Ocak 1943'te von Arnim ve Mareth hattına ulaşan Rommel hücuma geçtiler. Tebesse üstüne yürüyen Rommel, Faid boğazını (30 ocak), Sidi-bu-Zid'i, Sbeytle'yi, Kafsa'yı ve Kaserin boğazını ele geçirdi. İngiliz zırhlı birliklerinin karşı hücumu sayesinde müttefikler, 20 şubatta Tunus Orta sırtı üstünde tutunabildiler; o tarihte Montgomery kumandasındaki İngiliz VII. Ordusu da Medenin-Tetavin-Ben-Kardan cephesine ulaşmıştı. Marttan sonra Alexander kumandasında XVIII. Ordular grubu halinde biraraya getirilen müttefik kuvvetleri (20 ingiliz-fransız-amerikan tugayı) hücuma geçti; ama von Arnim ve Rommel (kısa süre sonra yerine italyan Messe getirildi) kumandasındaki tugayları bölmeyi başaramadı. Matmata'nın batısında Leclerc tarafından çevrilen Mese, vad Akarit'e çekildi; 6 nisanda VIII. Ordu tarafından oradan da atıldı. VII. Ordu, 17 martta Golpa'yı kurtarmış olan amerikan V. Ordusuyle birleşti. İtalyan-alman birlikleri o tarihten sonra nisanda Sfaks ve Sus'u boşaltarak hızla kuzeye doğru çekilmek zorunda kaldı; ama kuzeyde Enfidaville-Mecaz-el-Bab cephesinde müttefiklerle karşılaştı. Kuzey Tunus'taki bu sınırlı eksen kuvvetlerine karşı son hücuma 22 nisanda girişildi; hücuma İngiliz I. (Anderson) ve VII. Orduları, amerikan V. Ordusu (Bradley) ve XIX. Kolordudan (Koeltz) fransız birlikleri katıldı. 5 Mayısta fransız XIX. Kolordusu El-Fahs'ı aldı; 7 mayısta İngilizler Tunus şehrine, Amerikalılar Bizerte'ye girdiler ve son italyan-alman birlikleri 12 mayısta Annabe burnunda 260 000 esir vererek teslim oldu. (L)

Tunus sırtı, Tunus'ta Tebessa dağlarının kuzeydoğu uzantısı olan ve Tunus körfezinde sona eren sıradağlar. «Atlas alanı»nın doğu ucu olan bu dağlar doğuda üç küçük sıra halinde uzanır; bu sıralar birbirine yaklaşarak cebel Zaguan'dan sonra tek bir sıra meydana getirir. Senklinal çöküntülerine hâkim olan sıradağlar kuzeybatıda Yukarı Tel yayla ve dağlarını, güneydoğu'da yüksek bozkırların (Byzacene tepeleri) üstünde yükselen dağlardan ayırır. Bu bölgelerde tahıl, zeytin ve sebze yetiştiren halklar yaşar. (L)

TUPA i. Almaşık yapraklı otsu veya dip kısmı odunsu çalı halinde büyük bitki; Amerika'nın sıcak bölgelerinde bulunur, bazı türleri süs bitkisi olarak yetiştirilir (*Lobeliaceae* familyasından.) [L]

TUPAİA i. Asya'daki takımadalarda ve tropikal bölgelerde yerde ve ağaçlarda yaşayan böcekçil memeli hayvan. (*Tupaiidae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Tupaia* sincaba çok benzer. Burnu sivri, postu gri, kuyruğu uzun ve kıllıdır. Ağaçlık bölgelerde yerde yaşar, fakat ağaca da tırmanabilir. Böceklerle beslenir. *Tupaia tana* Borneo ve Sumatra'da, *T. ferruginea* İndonezya adalarında yaşar. (L)

TUPİ-GUARANİ sıf. ve i. Güney Amerika yerlilerinin önemli bir dil ve kültür ailesi. Bk. GUARANİLER. TUPİNAMBALAR.

— ANSİKL. Bazıları XIX. yy. başlarına kadar süren birçok göç sırasında *Tupi-Guarani* kabileleri, Parana ile Paraguay arasındaki bir bölgeden kalkarak güneyden kuzeye doğru Atlantik kıyısını izlediler, Amazon'a ulaşarak bu ırmağın kaynağına kadar çıktılar; öbür kabileler ise Bolivya Andlarına ve batı Chaco'ya ulaştılar. Fetih sırasında, bugünkü Paraguay'ı ve çevre topraklarını içine alan bölgenin dili olan güney lehçesine *asıl Guarani,* Kuzey lehçesine ise *asıl Tupi* denir; misyonerlerin Hıristiyanlığı yaymak için kullandıkları bu dil günümüzde bütün Brezilya'nın ortak dili haline gelmiştir. (L)

TUPİNAMBALAR, tupi-guarani ailesinden kızılderili halk. Aşağı Amazon'un Atlas okyanusu kıyısında büyük kabileler halinde yaşayan Tupinambalar, Brezilya'nın eski tarihinde önemli rol oynadılar. XV. yy.da, Avrupalıların sömürgeleştirme hareketi başladığı sıralarda kıtanın iç taraflarından gelerek bu bölgeye yerleşmişlerdi. Avrupalılar, kabileler arası savaşlarla Tupinambaların ortadan kalkmasına yol açtılar. (L)

TUPİNAMBİS i. Antiller'de ve Güney Amerika'da yaşayan kertenkele; *tejidae* familyasından. (En büyük türü tejüs'tür, boyu 1,20 m'ye varır. Çok etçildir. Fareleri imha eder, fakat kümeslere de girerek çok sevdiği tavukları ve yumurtaları yer. Çıngıraklı yılanla karşılaşınca ıslık çalar.) [L]

TUPOLEV (Andrey Nikolayeviç), rus mühendisi (Pustomazovo 1888-Moskova 1972). Moskova'da çarlık teknik okulunda okudu. 1810'dan sonra aerodinamik konusunda uzmanlaştı. Jukovskiy ile birlikte Merkezî Hidro-aerodinamik enstitüsünü kurdu. 1918'de ilk tek düzlemli uçağını yaptı. O tarihten sonra birçok uçak imal etti; 1933'te yaptığı *Maksim-Gorki* (ANT 20) çağının en büyük uçağıydı. 1937'de tutuklandı, idama mahkûm edildi, fakat cezası infaz edilmedi. Hapiste de çalışmalarına devam etti, olayların ciddiyeti göz önünde tutularak 1941'de serbest bırakıldı. Son buluşları arasında dört türbojet motorlu bombardıman uçağı TU95 («Bear») milletlerarası nakliye uçağı TU114 sayılabilir. (L)

TUPTALA (Danilo). Bk. DİMİTRİ ROSTOVSKİ.

TUQUE (LA), Kanada'da (Quebec) şehir, Saint Maurice kıyısında; 13 000 nüf. Hidroelektrik tesis. Kereste ticareti; kâğıt ve kâğıt hamuru fabrikası. Avcılık ve balıkçılık. (L)

TUR i. (yun. *tornos*, çark, çıkrık > lat. *turnus*'tan fr. *tour*). Başlangıç noktasına dönmek üzere yapılan gezinti, devir: *Nihayet uzaktan Türkiye karaları göründü. Benim için de bir tur tamam oluyor* (Ş. S. Aydemir). *Boğaziçinde bir tur yaptılar* (Vâ-Nû). *Şehrin çevresinde bir tur yapmak.*

— DEY. *Tur atmak. Teklz.* Dolaşmak, dolanıp gelmek.

— Metrol. Dört dik açıya eşit ve 2π radyan değerinde açı birimi.

— Spor. *Tur atlamak,* [kupa karşılaşmalarında daha iyi puan ve averaja sahip bir takım için] bir sonraki tura katılma hakkını kazanmak. || *Cumhurbaşkanlığı Türkiye Bisiklet turu,* 1963 yılında Talât Tunçalp'in federasyon başkanlığı zamanında yapılmağa başlanan bisiklet turu. (1963 Yılında *Marmara Bisiklet turu* adı altında yapılmağa başlandı. İlk yıllarda Türkiye çapında yapılan tur 1965 yılında milletlerarası bir mahiyet kazandı ve *Cumhurbaşkanlığı Marmara Bisiklet turu* adını aldı. 1968'de *Cumhurbaşkanlığı Türkiye Bisiklet turu* adını aldı. [En çok 15 ülkenin iştirakıyle yapılmıştır.])

— ANSİKL. Turizm. *Tur*'ların hazırlanışında hedef, turistlerin Türkiye'de sıkılmadan mümkün olduğu kadar çok fazla kalmalarını sağlamaktır. Dışa dönük bir turizm çalışmasıyle, genellikle yabancı turistlere hizmet eden Türkiye turları üç bölümde incelenebilir: 1. tarifeli seferlerle gelerek türk seyahat acentalarının yurt içi turları

Foto. LAROUSSE

yapanları; 2. yabancı seyahat acentalarının özel Türkiye turlarından yararlananlar; 3. tarifeli seferlerle veya kendi arabalarıyle gelerek özel turlar yapanlar.

Tarifeli ve özel seferlerle gelen turistlerin Türkiye'de izledikleri farklı güzergâhlar, yabancı turizm hareketlerini ve turistik çekim merkezlerini ortaya koyar. Türkiye'de 250 seyahat acentası vardır ve bunun yüzde 20 kadarı yabancı ülkelerle olumlu çalışmalar yapmaktadır. Bu seyahat acentalarının büyük bir kısmı, Türkiye'den yabancı ülkelere turlar hazırlamaktadırlar. Türkiye'de turistik turların çoğu İstanbul'dan başlar. Turistlerin bir merkeze geldikten sonra yaptıkları bir iki günlük kısa turlar, büyük seyahat acentaları veya mahallî seyahat acentaları tarafından da yapılır. Bu turlar, genellikle çevredeki önemli ören yerlerini, dinî merkezleri ve plajları kapsar. Kendi arabalarıyle Türkiye'ye gelen turistlerin izledikleri güzergâhlar da çok defa aynıdır. Karayollarıyle geliş, en çok Edirne iline bağlı Kapıkule ve İpsala, Hatay iline bağlı Sakçagözü ve Yayladağ giriş kapılarından yapılır. Ayrıca feribotla Venedik - Brindizi yolu üzerinden İzmir ve İstanbul'a arabalı turistler gelir. (M)

TUR i. (ar. *ṭūr*). *Esk.* Dağ. (M)

Tur, Kur'an'ın LII. suresi 49, âyettir. Mekke'de indirildi. Musa peygamber ile Allah arasındaki konuşmanın geçtiği Tur dağına yeminle başladığından, bu adla anılır. Bu surede müminlerin ahrette ulaşacakları nimetlerle inanmayanların görecekleri azap, ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Mekkeli müşriklerin Hazreti Muhammed'e yaptıkları itirazları cevaplandırır. (M)

TUR, Mısır'da kasaba (Sina idare bölgesi). Sina yarımadasında, Süveyş körfezi kıyısındaki bir köy kenarında. Süveyş limanının yanı sıra körfezin tek limanıdır. Mekke dönüşünde hacı gemileri burada karantinaya alınır. (L)

TURA i. (ar. ve fars. *tuġra*'dan). Madenî paranın resimli tarafı. (Bk. TUĞRA.) || Bazı oyunlarda ucu düğümlenerek vurulan mendil veya kuşak. || Ucu düğümlenmiş kuşak veya mendille oynanan oyun. || *Yazı tura*. Bk. YAZITURA.

— DEY. *Yazı mı tura mı?* Bk. YAZI.

— Deric. Tomar halinde sarılmış, aynı cinsten on çift meşin veya sahtiyan demeti.

— Tekst. İki ucu birbirine bağlanarak, belirli uzunlukta bir çile haline getirilmiş ipek ipliği.

— ANSİKL. Tekst. İpekçilikte, özellikle ibrişimcilikte *tura*, çilenin temel parçasıdır. Turanın uzunluğu, ipekte katsayısına göre değişebildiği gibi, keten v.b. hammaddelerde de, hammaddenin cinsine göre değişir. (LM)

TURA (Cosimo), italyan ressamı (Ferrara 1424'e doğr.-ay.y. 1495). Padova'da Squarcione'nin öğrencisi oldu. Mantegna ve Donatello'nun etkisinde kaldı. 1446'ya doğru, Ferrara'ya yerleşti. Ferrara'da, grafik inceliği, renklerinin gerçekdışılığı, vücutların titizlikle işlenmiş motifleri bakımından çok orijinal bir sanat geliştirdi: *Azize Magdalena ve Aziz Hiyeronymus ile Meryem* (Ajaccio), *Aziz Yahya* (Modena). *Roverella Sunağı* (1470-1474, Londra), *Tebşir* gibi eserleri anıtsal yeteneğini gösterir. (L)

TURAÇ veya **TURAÇÇILKUŞU** i. Karışık esmer renkli kuş; erkeğinin ayağında bir veya iki mahmuz bulunur. (Turaçlar bıldırcına yakın kuşlardır; Asya'nın sıcak bölgelerinde, özellikle Afrika'da pek çok türü bulunur ve buralarda bıldırcının yerini tutar. *Turaç* [*francolinus francolinus*] Hindistan, İran ve Anadolu'da yaşar; sülüngillerden.) [LM]

Turail, Yezidîlerin kutsal kitabı *Mushaf*-ı *Reş*'te adı geçen meleklerden birinin adı. Yezidî inançlarına göre Tanrı tarafından cumartesi günü yaratıldı. Yedi gün süren yaratılma olayında yaratılan yedi melekten sonuncusu Turail'dir. Turail, bu yaratma eylemine katılarak eksikleri tamamladı, yarattı. (M)

TURAKO i. Beden tüyleri yeşil, kuyruğu daha koyu renkte ve metal yansımalı ve kanatlarının bir kısmı morumsu kızıl, çeşitli kuşların ortak adı. (Turakolarda kuyruk uzun, kanatlar oldukça kısa, baş tüyleri başlık veya tepelik meydana getirecek şekilde kalkıktır. Dış parmak isteğe göre öne veya arkaya, başparmak yanına konulabilir. Tropikal Afrika'ya has olan bu kuşlar muzculgilleri meydana getirir.)

— ANSİKL. *Turako*'lar (*turacus*) böcek ve daha çok meyve ile beslenir, ağaçlarda yaşar, büyük bir çeviklikle daldan dala sıçrayarak yer değiştirir. Dev turako (*Corytheola cristata*) iri bir kuştur; tüyleri mavi, yeşil ve kahverengidir. Asıl turakonun karakteristik kızıl kanat rengi onda yoktur. (L)

TURAL (A. Cemalettin), türk generali (Erzincan 1905). Harp okulunu bitirdi (1925); Harp akademisine girdi (1933); burayı bitirince kurmay subay olarak öğretmenlik yaptı. Çeşitli kıta kumandanlıklarında bulundu; 1954'te tuğgeneral, 1956'da tümgeneral, 1959'da korgeneral, 1963'te orgeneral oldu. Kara kuvvetleri kumandanlığına (1964); 1966'da da genelkurmay başkanlığına, 1969'da Yüksek Askerî Şûra üyeliğine tayin edildi; daha sonra da emekliye ayrıldı (16 ağustos 1969). [M]

TURALAMA i. (*turalamak*'tan *turala-ma*). Turalamak eylemi.

— Tekst. İpek çilelerini turalara ayırma işlemi. (Bu işlem elle ve çivili çubuklarla yapıldığı gibi, yine elle döndürülen ufak çıkrıklarla da yapılabilir.) [LM]

TURALAMAK geçz. f. (*tur*'dan *tur-ala-mak*). *Teklz.* Dolaşmak. (M)

TURAN i. Türklerin Orta Asya'daki en eski yurtlarına eski İranlıların verdiği ad. (Bk. ANSİKL.) || İkinci Meşrutiyetten sonra Türkiye'de gelişen milliyetçi akımın yeryüzündeki bütün Türkleri birleştirerek kurulmasını amaçladığı devletin adı. Bk. TURANCILIK.

— ANSİKL. *Zend Avesta* ve *Şehname*'de *Turan*, İran'ın karşıtı sayılır: İran'da Hürmüz ile meleklerin yaşadığı, Turan'da ise Ehrimen ile kötü ruhların bulunduğu kabul edilir. Turan'daki Türklerin hükümdarı Efrasiyab'ın İran ile savaşları *Şehname*'de anlatılır. *Şehname*'ye göre Turan'ı iran hükümdarı Feridun*un üç oğlundan Tur'a bırakmıştır. (M)

TURAN, İzmir'de semt. Körfezin bitim yeri yakınında Karşıyaka ile Bayraklı arasında yer alan Turan, İzmir'in canlı bir sanayi kesimidir. (M)

TURAN (Ali Hüseyin), **Hüseyinzade,** türk hekimi ve siyaset adamı (Selyan, Azerbaycan 1864 - ? 1941). İlk ve ortaöğrenimini Tiflis'te yaptı. Leningrad üniversitesinin Fiziko-Matematik fakültesini bitirdi. İstanbul'da Askerî tıbbiyeden hekim yüzbaşı olarak mezun oldu (1897). Yunan savaşında askerî hekim olarak görev yaptı. Tıbbiyeye deri hastalıkları muallim muavini oldu. Abdülhamid II döneminde gizli İttihat ve Terakki cemiyetinin üyesi olduğu için Kafkasya'ya kaçtı (1903). Çarlık merkezine delege olarak gönderildi. Bakû'da günlük *Hayat* ve haftalık *Füyuzat* (Işıklar) adlı gazeteleri çıkardı. 1909'da Türkiye'ye döndü. Tıbbiyeye profesör oldu (1926). 1931'de bu görevinden emekliye ayrıldı. Birinci Dünya savaşı sırasında Yusuf Akçura ile birlikte *Turan heyeti* adıyle Orta Avrupa'da propaganda gezisi yaptı. Doktor Âkil Muhtar ve başka arkadaşlarıyle Stockholm'de toplanan Milletlerarası Sosyalist konferansına gönderildi. Azerbaycan'ın devlet halinde kurulmasına çalıştı. Eserleri: *Veba Mikrobu* (Dr. Mehmet Refi ile birlikte); *Ansiklopedik Tıp Lûgati* (Kemal Cenap Berksoy ile birlikte). [M]

TURANCI sıf. ve i. (*turan*'dan *turan-cı*). Turancılıktan yana olan. (M)

TURANCILIK i. (*turancı*'dan *Turancı-lık*). Bütün Türklerin tek vatanda ve tek bayrak altında birleşmelerini öngören, ırkçı nitelikte türk milliyetçiliği akımı.

— ANSİKL. *Turancılık* akımı, XIX. yy.ın ilk yarısında (1830) Avrupa'da başlayan milliyetçi akımlara paralel olarak ve özellikle panislavizme tepki biçiminde doğdu ve gelişti.

Avrupa'da islav menşeli toplumlar arasında başlayan panislavizm hareketi çok geçmeden başta Rusya olmak üzere, Osmanlı imparatorluğunun Türkiye dışındaki topraklarında yaşayan Türkleri dolaylı olarak etkilemeğe başladı. Rusya'da Türklerin katıksız topluluklar halinde yaşadıkları bölgelere rus göçmenleri gönderilerek Türkler, yerlerinden ayrılmak zorunda bırakılıyordu. Osmanlı ülkesinin çeşitli yerlerinde başgösteren bağımsızlık ayaklanmaları Türklere karşı baskı ve ihanet olaylarına yol açtı. Bu hareketlerin ve iki yüzyıla yakın bir süreden beri geçirilmekte olan felâketler, çekilen sıkıntılar karşısında panislâmist nitelikte bir akım belirdi. Bu akım, kısa zamanda bütün türk ve tatar ırklarının siyasî ve kültürel bir birlik meydana getirmeleri fikrine dönüştü. Birleşmeleri tasarlanan Türklerin büyük bir kısmı; Rusya'nın Sibirya, Kafkasya, Türkistan bölgelerinde ve İran'ın kuzeyinde yaşamaktaydı. Kırım Türklerinden İsmail Gasprinski (Gaspiralı) [1841-1914], 1878'de yayımlamağa başladığı *Tercüman* gazetesinde, türkçe konuşan bütün toplulukların fikir ve hareket alanında birleşmeleri görüşünü savunmağa başladı. İkinci Meşrutiyet döneminde dernekleşme ve yayın yoluyle taraftar toplayan Turancılık, İttihat ve Terakki fırkasının bu harekete ilgi göstermesi; Balkan ve Birinci Dünya savaşları yenilgilerinin Türkler üstünde artan baskılara yol açması sebebiyle etkili ve yaygın nitelik kazandı.

Enver Paşanın Kafkasya ve Türkistan'daki faaliyetlerinde, Turancılık düşüncesi temel ilkeler arasındaydı. Rusya'dan gelmiş olan Türklerden Yusuf Akçura İstanbul'da «Türk derneği»ni kurdu (1908); derneğin görüşlerini yaymak için *Türk Yurdu* dergisini yayımlamağa başladı. Balkan savaşının ardından Birinci Dünya savaşının kaybedilmesi, Turancılığın Türkiye'de hızla yayılmasına imkân verdi. İttihat ve Terakki fırkasına bağlı jön türkler, Kafkasya, Aşağı Volga ve Kırım çevrelerinde yaşayan türklerin anavatandakilerle birleşmesini amaç edinen çalışmaları yürütecek bir komiteyi daha önce kurmuş bulunuyorlardı (1913). Türk Ocakları bu faaliyeti yöneten bir teşkilât durumuna getirildi. Akımın ilkeleri Ziya Gökalp tarafından geliştirildi; Ziya Gökalp, Halide Edib (Adıvar) gibi yazar ve düşünürler Yusuf Akçura ile işbirliği yapmağa başladılar ve Turancılığın gelişmesine ve yaygınlaşmasına yardımcı oldular; Ziya Gökalp kısa zamanda akımı, *Türkçülük** adı altındaki ilkelere bağladı ve gerek üniversitedeki dersleri, gerek eserleriyle konuyu işlemeğe devam etti. Halide Edib, fikrin yayılmasına eserleriyle öncülük edenler arasında yer aldı.

1913-1918 Arasında Turancılık, Osmanlı imparatorluğunda devlet tarafından benimsenmiş bir siyaset durumuna geldi. İmparatorluğun hızla çöküşü ve günden güne küçülüşü karşısında yakınan aydınlara Ziya Gökalp'in «Vatan ne Türkiye'dir, ne Türkistan / Vatan büyük ve ebedî bir ülkedir, Turan» mısraları yol gösterirken İttihat ve Terakki fırkası yöneticileri, çöküşten kurtuluş için bu akımdan yararlanma yollarını aradılar; Enver Paşa ideolojinin öncüleri arasına girdi. Bu sıralarda ideolojinin sembolü dişi bir «bozkurt» olarak tespit edilmiş ve benimsenmiş bulunuyordu. Kurtuluş savaşının başlaması, Misakı Millî ilkelerinin benimsenmesi, Rusya'da Çarlığın yıkılması sonucu iki ülkenin ilişkilerinde meydana gelen değişiklikler se-

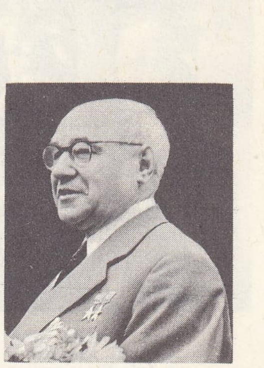

TUPOLEV

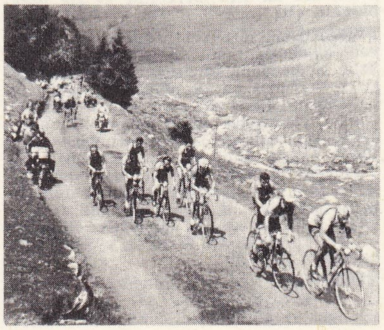

bisiklet *tur*'u

Foto. LAROUSSE

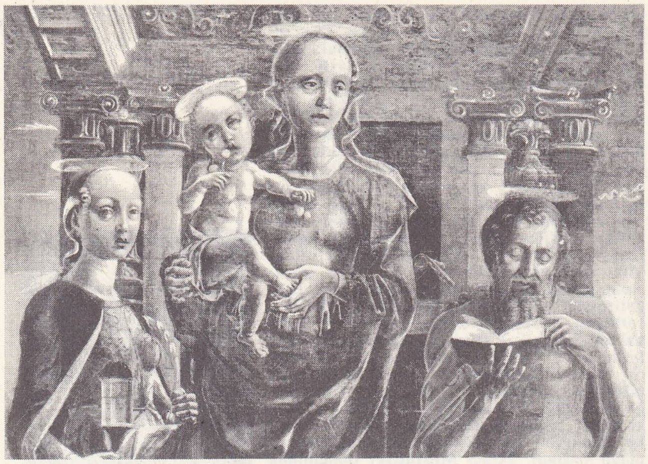

Cosimo TURA «Azize Magdelena ve Aziz Hiyeronymus ile Meryem» Fesch müzesi, Ajaccio

bebiyle Turancılıkta önce bir yavaşlama, sonra da gerileme görüldü (1920). Bu yeni ortamda bütün Türklerin tek bir vatanda birleşmesi artık düşünce düzeyinde bile mümkün görülemiyordu. Misakı Millî sınırlarını kabul eden Türkiye cumhuriyetinin millî hâkimiyet anlayışı, Turancılık ilkelerinden uzaklaştı.
Cumhuriyet döneminde daha çok nazi Almanyası hayranlarının öncülük ettikleri çabalardan sonra İkinci Dünya savaşı sırasında Sovyetler birliğinin Türkiye'ye yönelen tehditleri, Turancılığa yeni bir canlılık kazandırdı (1941). Türkiye, Pakistan ve Almanya'daki, Rusya'dan göç etmiş Türklerin bir Türkler federasyonu meydana getirmeleri yolunda harcanan çabalar ve yürütülen propagandalar, konuya fikrî yönden canlılık kazandırmaktaydı.
Bu amacın gerçekleştirilmesi ve Turancılık ilkelerine bağlı bir devlet kurulması amacıyle girişildiği ileri sürülen bir hareket, 1944'te kovuşturmaya uğradı. Hareketin öncüleri (Zeki Velidi Togan, Nihal Atsız, Reha Oğuz Türkkan, Hasan Ferit Cansever v.d.) Sıkıyönetim mahkemesinde beraat ettiler (1947). [M]

A. Cemalettin TURAL

TURAN çöküntüsü, S.S.C.B.'de Aral denizi ile Yukarı Asya dağları arasında kalan ovaya verilen ad. Türkmenistan'da, Hazar denizi kıyısında başlayan ve Turgay boğazında sona eren Turan çöküntüsü, Özbekistan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın çöl ve yarı çölleriyle örtülüdür. (L)

TURANÎ sıf. ve i. (fars. *tūrān*'dan *tūrānî*). *Esk.* Turanlı, türk kavimlerinden birine mensup olan: *Alman âlimlerinin kısmı azamı milâddan 2000 sene evvel şimalden gelerek Anadolunun şimaligarbî tarafında zuhur eden meşhur Hitit kavminin Turanî olduğuna hüküm vermişlerdir diyordu* (P. Safa). [M]

TURANİT i. (fr. *touranite*). Miner. Tabiî bakır vanadat. (L)

TURANLI sıf. ve i. (*turan*'dan *turan-lı*). Turan halkından ve bu halkın soyundan olan (kimse). [M]

TURANLI, Ege bölgesinde (İzmir ili, Bergama ilçesi) bucak; 5 640 nüf. (1965); 20 köy. — *Bucak merkezi (Dereköy)*, 375 nüf. (1965). Bakırçay ovasının kuzey kenarında; yüksl. 235 m. İlçe merkezine 29 km uzaklıktadır. (M)

TURANŞAH (Melikül Muazzam), son eyyubî hükümdarı (öl. 1250). Babası Melikûs Salih Necmeddin, Mansura'da 1249'da fransız kralı Louis IX ile mücadele ettiği sırada ölünce, Turanşah üvey annesi Şecerüddür'ün yardımıyle tahta çıktı (18 şubat 1250). Fransızların 32 gemisini yaktı. Kral Louis IX'un eşini ve kardeşini esir etti. Şecerüddür'e bağlı Memlûkların yardımıyle kazanılan bu başarıdan sonra, Turanşah'ın Şecerüddür v.d. Memlûklar ile arası açıldı; saltanatının 70. gününde öldürüldü (1250). Turanşah ile Mısır'da eyyubî saltanatı sona erdi. (M)

TURANŞAH (Melikül Muazzam, Şemsüddin el—), eyyûbî prensi (XII. yy.), Eyyub'un oğlu ve Salâhaddin'in kardeşi. Yemen'i fethederek bir hanedan kurdu (1713). [L]

TURBA i. («halk yığını» anlamında lat. k.). Esk. huk. *Turba yoluyle soruşturma,* bir hukuk meselesi konusunda örf ve âdetlerin tespiti için yapılan soruşturmalar. (L)

TURBA i. (frankça k.; alm. *torf;* ing. *turf;* fr. *tourbe,* toprak yakıt). Miner. Az çok kömürleşmiş bitki kalıntılarından oluşan, siyaha yakın renkte, hafif, süngerimsi fosil kömür: *Bataklık turbası.* || *Dopplerit turba,* jelatinimsi, esnek ve homogen turba. || *Elyaflı turba,* tam ayrışmamış bitkilerden meydana gelen yüzeysel bataklık turbası. || *Kesek* veya *kalıplanmış turba,* kesek haline getirilmiş, yakmaya hazır turba. || *Milli turba,* elementleri aşırı derecede ayrışarak siyahımsı çamur görünüşü alan turba.

— ANSİKL. Miner. *Turba,* bakterilerce az çok kömürleştirilmiş siyah veya kahverengi bitki lif ve parçalarının keçeleşmesinden oluşur; hafif ve gözeneklidir. Ne kadar saf, yani içindeki su ve maden parçacıklarının oranı ne kadar az olursa, o kadar iyi yanar. Bu yakıt çok yağışlı bölgelerde, turbalıklarda meydana gelir.

Genellikle ilkbaharda, iki tuğla kalınlığındaki kesekler halinde çıkarılır; yazın, arasından hava geçmesi için seyrek şekilde yığılarak turbalıkta kurumağa bırakılır. Turbaların çıkarılmasında üç usul uygulanır. Suyu arklarla akıtarak veya pompa ile çekerek kuru çalışma imkânı olduğu zaman, turba tabakasında oldukça geniş bir hendek açılır, tabakanın üst kısmından başlayarak turba alındıkça hendek genişletilir. Yakıt özel bir belle kesilip kaldırılır. Kurutma imkânı yoksa, katı veya çamurumsu oluşuna göre değişik iki usul uygulanır. Katı ise, hendeğin üstüne atılan kalın bir kalasa çıkan işçi, büyük bir bel kullanarak tabakayı keser; çamurumsu ise tarak küreği ile alınır ve tuğla gibi kalıba dökülür. Ayrıca kalıba dökmek yerine, turbayı güneşte kuruttuktan sonra belle tuğla gibi kesmek de mümkündür. Turba, çok düşük kaliteli bir yakıttır, bazı fakir ülkelerde evlerin ısıtılmasında kullanılır. Soğurucu bir madde olduğu için, ahırlarda yataklık olarak kullanılabildiği gibi gübrelere de katılabilir. Tabiî halde ıslak olan bu yakıt kullanılmadan önce kurutulmalıdır. (L)

Turbaba mescidi. Bk. RUMELİ MESCİDİ.

TURBALIK i. (*turba*'dan *turba-lık*). Turba* yataklarının çok bulunduğu yer.

— ANSİKL. Mad. oc. *Turbalık*'ların çoğu, suların çok ağır aktığı ve ince bir örtü halinde toprağı kapladığı alçak ovalarda bulunur. Dağlık ülkelerde bitki örtüsü daima yeşil olan küçük bataklık çukurlar meydana gelir: bunlar küçük turbalıklardır. Düz ve alçak kıyılarda, denizin yığdığı setlerin ardında, çok geniş bataklıklar meydana gelir (Hollanda). Turbalıklar karayosunlardan ve sphaignumlardan oluşur. Bu bitkiler dipten çürür, ayrışır, önce lifli sonra sıkı turbalar haline dönüşür, bitki tepe kısmından büyümeğe devam eder. Böylece, şartlar elverişli olduğu (bol nem) sürece turba tabakası kalınlaşır. Sphaignumlar asitli, karayosunları alkali turbalıkları meydana getirir.

Turbalı toprakları ekime elverişli hale getirmek için, önce suya akıntı vermek, sonra turbaya ağaçların yetişebileceği kalınlıkta toprak doldurmak gerekir. Bunun için, ya çukurlar kazılarak toprak yüzeye çıkarılır ya da turba kuruyunca tutuşturulur; bu işlem her yıl veya iki yılda bir tekrarlanır.

— Tarihöncesi. *Turbalık insanı.* Turbanın muhafaza edici bir özelliği olduğundan Kuzeybatı Avrupa'da bulunan yedi yüz kadar eşya sayesinde turba yatakları halkının hayatını öğrenmek mümkün oldu. Bu eşyanın çoğunluğu Danimarka ve Kuzey Almanya'dan gelmedir. Jylland'daki Tollund ve Grauballe'nin buluşları gibi bazı buluşlara dayanılarak ilkbaharda toprak ana şerefine insanların kurban edildiği sonucuna varıldı. Turbaya gömmeden önce boğazlama, boğma, organ kesme v.b. gibi dinî âdetler de uygulanıyordu. Kurbanların yemek kâsesinin tahlili, demir devri insanlarının günlük besini olduğu sanılan çeşitli sebzelerden yapılmış çorbanın yendiğini ortaya çıkardı. Deri ve kumaştan yapılmış ve iyi şekilde muhafaza edilmiş birçok giyecek (kolsuz manto, takke, gömlek, ayakkabılar v.b.) bulundu. Ayrıca birçok adak (vazolar, yontulmuş ağaçlar, silâhlar v.b.) ortaya çıkarıldı. (L)

TURBİNİDAE çoğl. i. Turbo ile benzeri cinsleri kapsayan öndensolungaçlı, karındanbacaklı yumuşakçalar familyası. (L)

TURBİNOLİİDAE çoğl. i. Önemli mercan familyalarından biri (deliksiz hexacorallia); birbirinden toumrcuklanan ve birbirine bağlı olarak koloni halinde bulunan toplu mercanlarla, tek başına yaşayan mercanlardan büyük bir kısmını kapsar. (En önemli türleri arasında birkaç bin metre derinlikte yaşayan *caryophylles*'ler, *trochocyathus*'lar ve ikiye ayrık gövdeli *flabellum*'lar sayılabilir.) [L]

TURBİT i. (ar. *turbidh*'den fr. *turbith*). Eczc. Tahriş edici ve iç sürdürücü çeşitli maddelere verilen ad. || *Bitkisel turbit, İpomea turpethum* (*Convolvulaceae*) bitkisinin kökü ve köksapı; alman rakısının terkibine girer. || *Madenî turbit,* bazik civa sülfat. (L)

TURBO i. Sıcak denizlerde yaşayan öndensolungaçlı, karındanbacaklı yumuşakça; *turbinidae* familyasının örnek tipi. (Büyük türlerinin kavkıları sedef eşya yapımında kullanılır.) [L]

Turcaret, fransız yazarı Lesage'ın mensur komedisi (1709). Turcaret bir baronesi sever ve ona para yedirir, baronesin sevdiği genç şövalye de bu paraları alır. Şövalyenin uşağı Frontin, olayı şu şekilde özetler: «Biz bir yosmayı yoluyoruz; yosma bir işadamının parasını yiyor; işadamı başkalarını soyuyor; böylece dünyanın en eğlenceli hileler zinciri meydana geliyor». Oyunda, aldatılan âşık Turcaret, kızkardeşi aracı Mme Jacob, para canlısı karısı ve kaygısız hizmetçiler, Lisette ve Frontin, sevimsiz kişilerdir. (L)

TURCHİ (Alessandro), **Orbetto** denir, italyan ressamı (Verona 1578-Roma 1649). Bir süre Roma'da yaşadı (1616-1620), sonra Verona'ya döndü, orada Caravaggio'nun reformunu tanıttı ve San Stefano kilisesi için şaheseri *Kırk Din Kurbanı*'nı yaptı. (L)

TURCHİ (Guido), italyan bestecisi (Roma 1916). Santa Cecilia konservatuvarında, Ildebrando Pizzetti ile beste çalıştı; sonra bu konservatuvarda armoni öğretmeni oldu. İlk eserlerini geleneksel tarzda yazdı, fakat 1945'ten sonra onikises tekniğini benimsedi: *Piccolo Concerto Notturno* (Küçük Gece Konçertosu) [1950], flüt, klarnet ve viyola için *Trio* (Üçlü) [1945], *Concerto per Archi* (Yaylı Çalgılar İçin Konçerto) [1948] ve iki opera (*La Sera del Grande Silenzio* [Büyük Sessizlik Akşamı], 1949 ve Haşek'in ünlü romanından *İl Buon Soldato Svejk* [Aslan Asker Şvayk], 1962). [L]

TURÇİANSKY SVATY MARTİN. Bk. MARTİN.

TURDA, Romanya'da şehir, Erdel'de (Cluj bölgesi), Cluj'un güneydoğusunda; 37 800 nüf. Tuz madenleri. Roma kolonisi Potaisa'nın kurulduğu yer; Erdel Prensliği meclislerinin toplantı merkezi. Sanayi merkezi: kimya ürünleri, çimento fabrikaları, sıcağa dayanıklı ürünler, cam fabrikaları. (L)

TURDETANUS'LAR, lat. **Turdetani.** Esk. coğ. Güney İspanya'da (Betica) halk. Andalucia'nın kuzeybatı kısmında yaşayan Turdetanus'ların eski Tartessos'larla akraba oldukları sanılır. İleri bir medeniyete tanıklık eden sanat eserleri bıraktılar. Gades, başlıca şehirleriydi; M. Ö. 206'da Roma'ya katıldılar ve Betica isyanından sonra M. Ö. 195'te boyun eğdiler. (L)

TURDULİ. Esk. coğ. Betica'da halk. Turdetanus'lardan olduğu veya onlara yakın bir yerde yerleştiği sanılır. (L)

TURDUS i. Ardıç kuşlarıyle karatavukların ilmî cins adı; karatavukgillerin örnek tipi. (L)

TURE (Muhammadu), Afrika'da Askia kurucusu (1492-1528). Düzenli bir ordu kurdu. Mekke'ye yaptığı şatafatlı bir yolculukları iflâs ederek döndü. Mosi'lere karşı savaşa girişti, Manding'lere saldırdı, bir Pöl şefinin isyanını bastırdı (1512), fakat Haussa devletlerine güçlükle boyun eğdirdi. Air Tuareg'lerini vergiye bağladı (1515). Oğlu

Foto. LAROUSSE; MEYDAN

Musa'nın isyanı üzerine tahttan inmek zorunda kaldı. (L)

TURE (Seku), gineli siyaset adamı (Faranah 1922). P.T.T. personel sendikası genel sekreteri ve Gine kara danışma komisyonu üyesiyken (1945) 1946'da Afrika Demokratik topluluğunu (A.D.T.) kurdu. Zenci Afrika'da C.G.T. (Genel Çalışma konfederasyonu) [1948] ve Gine Demokrat partisi (1952) genel sekreteri, Zenci Afrika Emekçileri Genel konfederasyonu başkanı (1956) oldu. Konakry belediye başkanlığına ve Fransız Millet meclisine seçildi (1956). 1957'de Gine konseyi başkan yardımcısı oldu; 2 ekim 1958'de, Gine'ye bağımsızlık tanınınca devlet ve hükûmet başkanlığına getirildi, 1961'de tekrar seçildi. Mayıs 1961'de Lenin Barış armağanını aldı. 1962'den sonra doğu ile ilişkilerini gevşetti ve Fransa'ya (1963 antlaşmaları) hattâ A.B.D.'ye yaklaşmağa çalıştı. Kasım 1966'dan sonra, A.B.D. ile ilişkileri gerginleşti ve A.B.D. yardımından yoksun kaldı. Ocak 1968'de tekrar cumhurbaşkanı seçildi. (L)

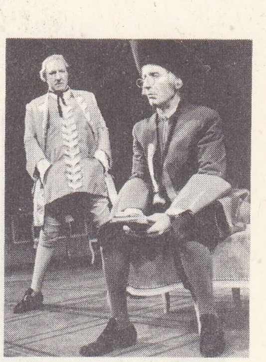

«Turcaret»nin bir sahnesi solda, G. Wilson ve sağda, L. Raimbourg (T. N. P., 1961)

Seku TURE

TURENNE (Henri DE LA TOUR D'AUVERGNE, DE — vikontu), Fransa mareşali (Sedan 1611-Sasbach 1675). Sedan prensi dük Henri de Bouillon ile Elisabeth van Nassau'nun oğlu. Protestandı, Nassau prensleriyle savaştı (1625-1629), sonra annesinin Fransa ile yaptığı antlaşmanın rehinesi olarak Louis XIII'ün hizmetine geçti. Albay rütbesiyle bir alaya kumanda etti, İtalya seferine katıldı (1630) ve tümgeneralliğe yükseltildi (1635). Saverno önünde yaralandı (1636), Alsace'ta Saksonya-Weimar'lı Bernhard'ın emrinde çalıştı, Breisach'ı savundu (1638), İtalya'ya giderek Torino'yu aldı. 1643'te Fransa mareşali oldu. Almanya ordusunun başına getirildi, Bavyeralıları Donaueschingen'de ve Freiburg-im-Breisgau'da yendi (1644); Marienthal'de yenildi (mayıs 1645); Nördlingen'de intikamını aldı (3 ağustos). Bavyera'da bir saldırıya geçerek (1647), Zusmarshausen'de Avusturya imparatorluğu birliklerini yendi (mayıs 1648) ve Münih'e girdi. Fronde ayaklanmasında kardeşi Bouillon dükünün kışkırtmasıyle Mazarin ile bozuştu ve Hollanda'ya çekildi. Rueil barışıyle Fransa'ya döndü (1649). Condé'ye katıldı (1650) ve Stenay'a gitti; İspanya ile bir ittifak imzaladı. Champagne'a girdi, Rethel'de yenildi (15 aralık 1650), Mazarin'in Köln'e hareketinden sonra tekrar kralın hizmetine döndü. 1651'de Charlotte de Caumont ile evlendi. Saray kuvvetlerinin kumandasını ele alarak Condé'yi Orléans önünde durdurdu, Gien önünde püskürttü, Etampes'ı aldı ve Condé'yi Paris surları önünde kıstırdı (Saint-Antoine varoşu muharebesi, temmuz 1652). Sonra İspanyollara ve Condé'ye karşı harekâtı yönetti, Arras'ı kurtardı (1654) ve Dunes zaferiyle Dunkerque'in alınmasını sağladı (14 haziran 1658). Süvari genel kumandanı (1657-1659), krallık orduları genel mareşali (nisan 1660) oldu, askerî teşkilâtlandırma ile uğraştı; Dévolution savaşının planlarını hazırladı (1667-1668); Charleroi, Tournai ve Aalst şehirlerini ele geçirdi. 1668'de katolik oldu. 1674'te Franche-Comté'nin işgalinde Alsace'ı korumakla görevlendirildi. Ren'i aştı, imparatorluk kuvvetlerini Sinzheim'de yendi (haziran), Strasbourg düşmana teslim olduğundan sol kıyıya dönmek zorunda kaldı; fakat düşmanın kışlık garnizonlarından faydalanarak ve Vosges'ların batısında harekâta girişerek imparatorluk kuvvetlerini Mulhouse'da (29 aralık), sonra Türkheim'de yendi (5 ocak 1675) ve Ren'in ötesine püskürttü. Sasbach yakınında savaşa girişmek üzere hazırlandığı sırada bir gülle isabetiyle öldü (27 temmuz). [L]

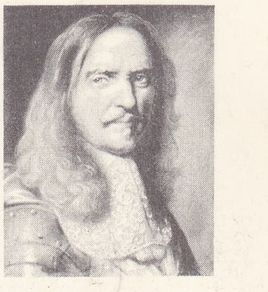

TURENNE
Robert Nanteuil'ün eseri
Louvre müzesi, Paris

TURFA veya **TURFE** sıf. (ar. *turfa*). *Esk.* Az görülmüş, nadir; güzel: *Ol turfa gazalin açtı bendin / Şâd eyledi can-ı derdmendin* (Fuzuli). || Şaşılacak, garip: *Yıldız arayıp gökte nice turfa müneccim / Gaflet ile görmez kuyuyu rehgüzerinde* (Ziya Paşa). || Kaçınılması gereken. || *Turfe-güzar*, nadir şeyler söyleyen. || *Turfe-kâr*, garip işler yapan. || *Turfe-neva*, görülmemiş, ahenkli (şey).

— Din. Musevîlerce haram sayılan.

◆ **Turfegî** i. *Esk.* Az görülmüşlük. || Gariplik, acayiplik. (M)

TURFALAMAK geçl. f. (*turfa*'dan *turfa-la-mak*). *Halk dili.* Değer vermemek. (M)

TURFAN, çince **Du-ru-fan,** Çin'de (Doğu Türkistan) şehir, Urumtsi'nin güneydoğusundaki çöküntüde (Turfan havzası), demiryolu hattı üzerinde. İpek yolunun kuzey kolunun geçtiği bir vahanın merkezi olan Turfan, büyük bir kervan şehriydi. Bölgede birçok buddha manastırı (bir kısmı, mağaralarda veya tabiî barınaklarda) kurulmuştur: Bezeklik, Murtuk. Bulunan fresklerde hindistan ve iran etkileri, giderek ağır basan çin etkisiyle birleşir. Başka fresk ve minyatürler IX. yy.da yayılan manicilik ile ilgilidir. Turfan yakınında eski müstahkem şehir Kara Hoco'nun kalıntıları. Petrol işletmesi. (L)

TURFANDA sıf. (fars. *terfende*'den). [Meyve ve sebze için] Normal mevsiminden önce pazarda satılan, özel bir şekilde yetiştirilen veya daha sıcak ülkelerden gelen: *O günlerde ölen bir İstanbullu'yu mezarında uyandırıp: — Et beş buçuk lira, turfanda biber on dört, kiraz beş liraya...* (F. R. Atay). || *Mec.* Zamansız ortaya çıkan, yeni görülen: *İlkokul kitabından en yeni romana, en turfanda şiire ve en çetrefil felsefeye kadar* (Y. Z. Ortaç). || *Son turfanda*, mevsimin sonuna kalmış (sebze veya meyve). [M]

TURFANDACI i. (*turfanda*'dan *turfanda-cı*). Turfanda meyve ve sebze yetiştiren veya satan kimse. || Turfanda sebze ve meyveyi seven kimse. (M)

TURFANDALIK i. (*turfanda*'dan *turfanda-lık*). Turfanda meyve ve sebze yetiştirilen bahçe veya tarla. (M)

TURGAY i. Zool. Bk. TOYGAR.

TURGAY boğazı, S.S.C.B.'de topografya eşiği, *Turgay yaylası* ile Kazak tabanı arasında, Kazakistan'ın kuzeyinde. Tobol'un kolu olan Ubagan vâdisinin ve acı sulu göllerin yer aldığı eşiğin eskiden Batı Sibirya ile Ural - Hazar çöküntüsü arasında hidrografya ulaşımını sağladığına inanılır. Yükselti 200 m'yi aşmaz. Mühendis Davidov'un projesi bu ilişkiyi yeniden kurarak Aral denizi bölgesine ihtiyacı olan suyu sağlamak amacını güder. (L)

TURGAY yaylası, S.S.C.B.'de bölge, Güney Ural ile Kazakistan arasındaki geçiş bölgesinde. (L)

TURGENİA i. Kırmızı veya pembe çiçekli, 20-30 sm yüksekliğinde, biryıllık otsu bitki; kireçli bölgelerde yollarda biter. (Maydanozgillerden.) [L]

TURGENYEV (İvan Sergeyeviç), rus yazarı (Oryol 1818-Bougival 1883). Toprak sahibi bir ailenin oğluydu. Çocukluğunda köleliğin kötü sonuçlarını gördü. Moskova ve Petersburg'ta okuduktan sonra Berlin üniversitesine devam etti (1838-1840) ve hegel'ci düşünceyi öğrendi. Rusya'ya dönünce (1841) devlet memurluğu yaptı; o tarihten sonra, edebiyatla ilgilendi, birkaç şiir yazdı, sonra nesre yöneldi. İlk hikâyeleri (*Andrey Kolosov*, 1844) tenkitçi Bielinski tarafından beğenildi. 1843'te bir av partisinde tanıştığı şarkıcı Pauline Viardot - Garcia'ya duyduğu büyük aşktan ötürü memurluktan ayrıldı. 1847'de Rusya'dan göçmeğe karar verdi. Annesi ölünce yurda döndü ve Gogol'ün ölümü üzerine yazdığı bir mektup sansür tarafından yıkıcı bulunduğundan topraklarında mecburi ikamete tabi tutuldu (1852). Aynı yıl edebiyat alanında büyük bir başarı kazandı: *Avcının Notları* (Zapiski Ohotnika) adlı eserinin yayımlanmasıyla devrinin en büyük yazarları arasına girdi; üslûbunun güçlülüğü ve düşüncelerinin zenginliği övüldü. 1856'da aldığı yurt dışına çıkma izninden sonra, zaman zaman ülkesine dönmekle beraber daha çok Batı Avrupa'da yaşadı. Ama eserlerinde hep rus toplumunu dile getirdi. Hikâyeler yazmağa da devam etti: *Dva Priyatelya* (İki Dost) [1852]; *Postoyalıy Dvor* (Han) [1854]; *Yakov Pasıynkov* (1855), *İlk Aşk* (Pervaya Lyubov) [1860]. İlk romanı *Rudin*'den (1856) sonra *Bir Asılzade Yuvası* (Dvoryanskoye Gnezdo) [1859] ve *Babalar ve Oğullar*'ı (Otsıy i Deti) [1862] yayımladı. *Babalar ve Oğullar*'ın kahramanı Bazarov, rus edebiyatının ilk nihilist tipidir. Ama romancının niyeti yurttaşları tarafından yanlış anlaşıldı ve uğradığı tenkitler sonunda Rusya'dan kesinlikle ayrılmağa karar verdi. Viardot ailesiyle ilişkisini kesmeyen yazar sevgilisiyle Almanya ve Fransa'ya gitti; 1870'ten sonra Bougival'e yerleşti; fakat edebiyatı bırakmadı: *Dıym* (Duman) [1867]; *Sığıntı* (Nov) [1877] romanlarını tamamladı. Bu arada hikâyeler de yazdı: *Bozkırda Bir Kral Lear* (Stepnoy Korol Lir) [1870]; *Bahar Seli* (Veşniye Vodıy) [1871] v.b. 1850'de başladığı *Köyde Bir Ay* (Mesyats v Derevne) adlı oyunu 1879'da oynandı. Son eserleri arasında, Schopenhauer etkisinde oldukça kötümser bir felsefeyi benimseyen kafiyesiz şiirleri önemli bir yer tutar. Turgenyev'in eserleri Dostoyevski ve Tolstoy'unkiler kadar güçlü değildir; buna karşılık yazarın batı düşüncesini tanıyarak edindiği kompozisyon ve denge nitelikleri kapsar. Etkisi de iki büyük çağdaşı kadar büyük olmamıştır: Rusya'yı ne kadar iyi anlatırsa anlatsın ve fikirleri ne kadar zengin olursa olsun, düşüncesi, yurttaşlarıyle ilişkisini kaybettiği için, yön vermek istediği gençliğin arzularıyle uyuşmuyordu. (LM)

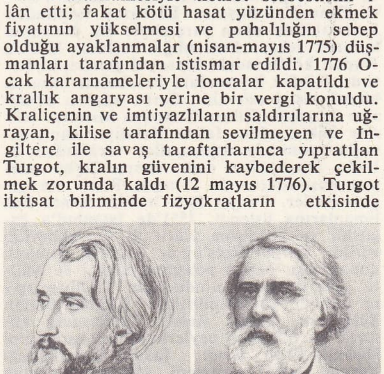

TUNGENYEV
solda,
Pauline Viardot'nun;
sağda,
Edmond Hédouin'in
eseri
Bibliothèque Nationale,
Paris

TURGENYEV (Nikolay İvanoviç), rus tarihçisi ve siyaset adamı (Simbirsk 1789-Paris 1871). Görevli olarak Fransa'ya gönderildi (1815), devlet danışmanı oldu, Kamu Yararı birliğine girdi ve birliğin tüzüğünü hazırladı. Dekabristlere katıldı (1825); kaçmayı başararak Londra'da, sonra (1832) Paris'te yaşadı, 1856'da affedilmesine rağmen Rusya'ya dönmedi. Önemli bir tarihî eser yazdı: *Rusya ve Ruslar* (3 cilt, 1847). [L]

TURGOR i. (lat. k.). Bot. Az yoğun ortama konduğu zaman, içine su girmesi dolayısıyle hücre sitoplazmasının şişmesi. (Bitki hücresinin dışında esnek olmayan selüloz bir zar bulunduğundan turgor halindeki hücre katı ve sert olur. Turgor olayı, yapısı icabı az dirençli olan organların [yapraklar, körpe saplar] dikelmesini ve yayılmasını sağlar.)

— Tıp. Kirli kan toplanmasıyle bir organın hacminin büyümesi; çaba gösterildiği zaman, öksürme sırasında toplardamarların şişmesi. (L)

TURGOT (Anne Robert Jacques), **Aulne** baronu, fransız devlet adamı (Paris 1727-ay.y. 1781), Etienne François Turgot'nun kardeşi. Sorbonne'da baş papazdı (1749), hâkimlik yaptı, Paris parlamentosu danışmanı, sonra raportörü oldu (1753). Filozoflarla dostluk kurdu, *Lettres sur la Tolerance*'ı (Hoşgörü Üstüne Mektuplar) [1754] yayımlayarak *Ansiklopedi* yazarlarına katıldı. Limoge valiliğine getirildi (1761-1774). *Réflexions sur la Formation et la Distribution des Richesses*'i (Servetlerin Meydana Gelişi ve Dağılışı Üstüne Düşünceler) [1766] yayımladıktan sonra Maurepas tarafından önce denizcilik müsteşarlığına (temmuz 1774), sonra Maliye müfettişliğine getirildi (ağustos 1774). Krala gönderdiği bir mektupta (24 ağustos), programını ortaya koydu: tasarruf, tek bir verginin kabulü, bütün mülk sahiplerinin vergiye bağlanması, sanayi ve ticaret serbestliği, halkın eğitimi. Tasarruf örneği vermek için kendi maaşını azalttı; kralın ödeneklerinden kısıntı yaptı ve 20 milyonluk borç ödedi; fakat imtiyazlıların düşmanlığını kazandı. 1774 Kararnamesiyle ticaret serbestisini ilân etti; fakat kötü hasat yüzünden ekmek fiyatının yükselmesi ve pahalılığın sebep olduğu ayaklanmalar (nisan-mayıs 1775) düşmanları tarafından istismar edildi. 1776 Ocak kararnameleriyle loncalar kapatıldı ve krallık angaryası yerine bir vergi konuldu. Kraliçenin ve imtiyazlıların saldırılarına uğrayan, kilise tarafından sevilmeyen ve İngiltere ile savaş taraftarlarınca yıpratılan Turgot, kralın güvenini kaybederek çekilmek zorunda kaldı (12 mayıs 1776). Turgot iktisat biliminde fizyokratların etkisinde

Anne Robert TURGOT
Houdon'un eseri
Lautheuil şatosu

kalmıştır; ama özellikle dostu Vincent de Gourmay'den etkilenmiştir. Gerçekte bireycidir. İç ticaretin, milletlerarası ticaretin ve üretimin serbest olmasını ister. Devletin zorbalığına karşı çıkar. Fizyokratların net hasıla teorisini benimsemiştir, ama ticaret ve sanayinin toplumsal yararını savunur; üretici sınıf (çiftçiler) ile para karşılığı çalışan sınıflar (zanaatkâr, sanayici, tacir) arasında sıkı bir bağımlılık bulunduğunu ileri sürer. Sanayi ile ticaretin, çiftçilik gibi değer yaratıcısı olduğunu kabul etmemesi şaşırtıcıdır; çünkü, değerin psikolojik temelini kavrayarak, temel fiyatla (üretim maliyeti) yürürlükteki fiyat (piyasa fiyatı) arasındaki farkı görmüştür.

Turgot, tarımda gittikçe azalan verim ilkesini kabul etmesi (oysa fizyokratlar orantılı verim üzerinde dururlar) ve temel ücretle (işçinin yaşamı için gerekli ücret) yürürlükteki ücreti birbirinden ayırmasıyle Ricardo'nun öncüsü sayılır. (L)

TURGUT, İç Anadolu bölgesinde (Konya ili Yunak ilçesi) bucak; 9 299 nüf. (1965); 9 köy. — *Bucak merkezi,* 2 209 nüf. (1965). Yunak'ın 29 km güneydoğusunda; yüksl. 1 000 m. (M)

TURGUT, Ege bölgesinde (Muğla ili, Yatağan ilçesi) bucak; 7 664 nüf. (1965); 10 köy. — *Bucak merkezi,* 2 062 nüf. (1965). Yatağan'ın 14 km kuzeybatısında; yüksl. 540 m. (M)

TURGUT (Mehmet), türk siyaset adamı (Kilis 1929). İstanbul Teknik Üniversitesi Makine fakültesini bitirdi (1951). Sümerbank Genel müdürlüğünde çalıştı. A.P.'den Afyon milletvekili seçildi (1961). Dördüncü koalisyon hükûmetinde enerji ve tabiî kaynaklar bakanlığına getirildi (1965); A.P. hükûmetinde sanayi bakanlığı yaptı (1965-1969), 1970'te Demokratik partinin kurucuları arasında yer aldı. Eserleri: *Su Türbinleri ve Santral Binaları* (1954); *Kalkınma ve Beş Yıllık Plan* (1964); *Dostluğa Dair* (sohbetler, 1966); *Taşkent'e Doğru* (gezi, 1969); *Türkiye'nin Geleceği* (inceleme, 1971). [M]

TURGUTLU, esk. **Kasaba,** Ege bölgesinde (Manisa ili) ilçe merkezi şehir; 40 451 nüf. (1970). Gediz ovasının güney kenarında çok hafif eğimli bir birikinti yelpazesi üzerinde kurulmuştur. İzmir - Ankara karayolu şehrin güneyinden, İzmir-Manisa-Afyon demiryolu kuzeyinden geçer. Turgutlu, bu iki yola yayılmaktadır. Kurtuluş savaşında Yunanlılar tarafından büyük ölçüde tahrip edilen şehir, Cumhuriyet döneminde yeniden onarıldı. — *Turgutlu ilçesi.* 740 km²; 78 942 nüf. (1970). Merkez ve Ahmetli bucakları; 48 köy. Çekirdeksiz üzüm, pamuk. (M)

TURGUT REİS, türk denizcisi (öl. Malta 1565). Anadolu'da Menteşe yöresinden fakir bir ailenin oğludur. Genç yaşta levent olarak korsanlığa başladı. Kısa süre sonra reis oldu. Barbaros Hayreddin'in hizmetine girdi. Preveze deniz savaşına katıldı, yedek donanmaya kumanda etti. Savaş alanından kaçan düşman gemilerini takip ederek çoğunu ele geçirdi. Dalmaçya kıyılarında Venediklilerin eline geçmiş olan Castelnuavo kalesini geri aldı. 1540'ta Korsika'da bulunduğu sırada Cenovalılara esir oldu ve üç yıl bir gemide forsa olarak kaldı. 1543'te Cenova'yı kuşatan Barbaros tarafından kurtarıldı ve onun yardımıyle bir donanma kurarak tekrar korsanlığa başladı. 1548'de Napoli körfezindeki İspanyol gemilerini batırdı. Körfez kıyısındaki kasabaları basarak birçok kişiyi esir aldı. Cerbe adasını kendisine üs yaptı. Güney Tunus'ta Mehdiye şehrine hâkim oldu; fakat Mehdiye, kanlı savaşlar sonunda İspanyollar tarafından alındı. İspanyollar daha sonra Cerbe adasını kuşattılarsa da, Turgut Reis'i ele geçiremediler. Turgut Reis bundan sonra Fas limanlarına üslendi. 1551'de İstanbul'a çağırıldı ve kendisine Karlı ili sancakbeyliği verildi. Turgut Reis'in de katıldığı osmanlı donanması, Malta adasının tahribi ve Malta şövalyelerinin elinde olan Trablusgarp'ın fethiyle görevlendirildi. Kanunî Sultan Süleyman, Turgut Reis'e Trablusgarp alınırsa bu bölgenin beylerbeyliğini vereceğini söyledi. Şehir alındı; fakat, beylerbeyliği Turgut Reis'e verilmedi. 1552'de donanma ile Akdeniz'de bulunan Turgut Reis, Andrea Doria kumandasındaki bir donanmayı, Ponza adası yakınlarında yenilgiye uğrattı, birçok gemi batırıldı, 7 gemi de Turgut Reis'in eline geçti. Turgut Reis, 1553'te Korsika adasının merkezi olan Bastia limanını ve kalesini ele geçirdiyse de burada fazla kalmadı. Adanın korunmasını Fransızlara bırakarak 15 000 esir ve birçok ganimetle İstanbul'a döndü. 1554'te Trablusgarp beylerbeyliğine getirildi. Sonra, kaptanıderya Piyale Paşa ile birlikte Akdeniz'de birçok sefer yaptı. Türk donanmasının zaferiyle sonuçlanan Cerbe savaşına katıldı (1560). 1565'te Malta kuşatmasına katıldı. Bu kuşatma sırasında kaleden atılan bir mermiyle öldü. Trablusgarp'daki türbesine gömüldü. (M)

TURHAL, Karadeniz bölgesinde (Orta Karadeniz bölümü, Tokat ili) ilçe merkezi şehir; 29 061 nüf. (1970). Yeşilırmak vâdisinde ırmağın her iki yanında yayılır. Şehrin eski kısmı kalenin eteklerindedir ve burada dar sokaklar vardır. Daha düzenli bir görünüşü olan yeni kesim, Şeker fabrikası çevresinde gelişmiştir. Şehir, Sıvas - Samsun demiryolu üzerinde olduğu gibi, 48 km'lik düzenli bir karayolu ile Tokat'a bağlanır. Tokat ilindeki ilçe merkezleri arasında en fazla nüfusu olan Turhal, 1944'ten beri ilçe merkezidir. — *Turhal ilçesi,* 1 202 km²; 83 703 nüf. (1970). Merkez. Dökmetepe ve Pazar bucakları; 74 köy. Şeker pancarı ekimi, antimuan madeni. (M)

Turhal Şeker fabrikası, Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgelerinin şeker ihtiyacını karşılamak üzere, Turhal kasabasında, Yeşilırmak'ın batı yakasında kurulmuş (1933): Türkiye Şeker Fabrikaları A.O.'ya bağlı kuruluş. Fabrika, Türkiye İş bankası ve Ziraat bankasının ortak teşebbüsüyle Türkiye'nin dördüncü şeker fabrikası olarak kuruldu. Üretim 1934'te başladı. Türkiye Şeker Fabrikaları A.O.'nun kurulmasından sonra (1935) bu fabrika da yeni ortaklığa devredildi ve tevsi çalışmalarına başlandı. Yapılan genişletme ve yenilemelerle fabrikanın yıllık kapasitesi yaklaşık olarak 30 000 t'a çıkarıldı. Üretimin yüzde 20 kadarı küp, geri kalanı da kristal şeker olarak piyasaya sunuluyordu. (M)

TURHAN (A. Vahit), türk bilim adamı (Selânik 1913). İstanbul Saint Joseph lisesini (1932), İngiltere'de Cambridge üniversitesini bitirdi (1937). İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesine asistan (1938), doçent (1942) ve profesör oldu (1960). İstanbul Millî Eğitim müdürlüğü ve Kurucu Meclis üyeliğinde bulundu (1960-1961). Bugün İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı kürsüsü başkanıdır. (M)

TURHAN (Mümtaz), türk sosyoloğu (Erzurum 1908-İstanbul 1969). Ankara lisesini (1927), Berlin ve Frankfurt üniversitelerini bitirdi, Frankfurt üniversitesinde Phil. Mat. unvanıyle doktorasını yaptı (1935). Tercübî psikoloji asistanı (1936), doçenti (1939) oldu. Birleşmiş Milletler Sosyal komisyonunda Türkiye temsilciliği yaptı (1949-1951). Profesör ve Tecrübî Psikoloji kürsüsü başkanı oldu (1952). Eserleri: *Aydınlık Gradyanlarının Derinlik İdrakine Tesiri* (almanca, 1936); *Kretschmer Tiplerinin Münevver Bir Türk Grubu Arasındaki Dağılışına Ait Bir Tetkik* (1940); *Yüz İfadelerinin Tefsirine Ait Bir Tetkik* (1941); *Kültür Değişmeleri* (ingilizce, 1948); *Maarifimizin Ana Davaları* (1954); *Kültür Değişmeleri Üzerine Tesir Eden Bazı Faktörler* (almanca, 1956); *Sosyal Grupİar Arası Münasebetler Üzerine Tesir Eden Bazı Faktörler* (ingilizce, 1956); *Köyde Yapılacak Araştırmalarda Kullanılacak Metodlar Hakkında* (1957); *Teknik Değişmelerin Sosyal Tesirleri* (1958); *Garplılaşmanın Neresindeyiz* (1959). [M]

TURHAN HATİCE SULTAN. Bk. HATİCE TURHAN SULTAN.

TURİNA (Joaquin), ispanyol piyanocusu ve bestecisi (Sevilla 1882 - Madrid 1949). Madrid konservatuvarında okudu, sonra bu konservatuvarda öğretmenlik yaptı (1931); Paris'te Moszkowski ve B. d'Indy ile çalıştı. Bir opera, sahne müziği, orkestra eserleri (*Da Procesion del Rocio* [1931]; *Danzas Fantasticas* [Fantastik Danslar], 1920; *Sinfonia Sevillana* [Sevilla Senfonisi], 1920 ve *Ritmos* [Ritimler], 1928) besteledi. Folklor müziğinden yararlanarak sağlam bir müzik ortaya çıkardı. Ayrıca *Enciclopedia Abreviada de Musica* (Küçük Müzik Ansiklopedisi) [1917] adlı bir eser ve bir beste kitabı yazdı. (L)

TURİNGİT i. (fr. *thuringite*'den). Miner. Hidratlı tabiî alüminyum, demir ve magnezyum silikat; kloritler grubundandır. (L)

TURİNGİYEN sıf. ve i. (fr. *thuringien*'-den). Jeol. Permiyen sistemin son katına denir. (Stassfurt potas yatakları bu kattadır. Kalınlığı çok fazladır ve Berlin yakınında Sperenberg'de yapılan araştırmalarda 1 200 m'ye kadar iner.) [L]

Turing ve Otomobil kurumu (TÜRKİYE), turizmi geliştirmek ve beynelmilel turizm ve otomobil haklarından yararlanmak amacıyle kurulan dernek.

Türk Seyyahin cemiyeti adıyle kuruldu (1923). İlk kurucuları Reşit Saffet Atabinen, Yusuf Razi ve Cevdet Özoğul'dur. Daha sonra bunlara Recep Peker, Şükrü Ali Bey ve Emin Erkul katıldı. 1926'da adı *Türkiye Turing kulübü,* 1930'da *Türkiye Turing ve Otomobil kurumu* oldu. Devletin resmî turizm teşkilâtı kurulmadığı dönemde tercüman rehberleri yetiştirir ve turizm propagandası yapardı. En önemli faaliyeti yabancı taşıtların gümrük ödemeden geçici olarak yurda girmesini sağlayan triptik rejimini kurmasıdır. Bugün ülkenin turistik yerlerinin tanıtılması için yayınlar hazırlamak, sanat eserlerinin onarılmasını sağlamak, konferanslar vermek, kazaya uğrayan arabalara yardımcı olmak v.b. faaliyetleri vardır. (M)

TURİ SİNA, Sina yarımadasının güney kesiminde dağ. Bk. SİNA DAĞI.

— Din. İsrail kavmi Musa peygamberin yönetiminde Tih sahrasında yaşadığı sırada Musa, Turi Sina'da Tanrı ile konuştu; onu tanrısal bir ışık biçiminde gördü. Burada yaptırılan bir manastırda rahiplik eden Bahira, ticaret kervanıyle Şam'a giden Hz. Muhammed ile görüşürken ileride peygamber olacağını bildirdi. (M)

TURİST (fr. *touriste*). Gezmek amacıyle yolculuğa çıkmış kimse. || *Argo.* Gece yatısına gelen konuk. || *Turist sınıfı,* milletlerarası sefer yapan havayolu ortaklıklarında bir uçağın indirimli tarife uygulanan bölümü. || *Turist klas,* yolcu gemilerinde üçüncü mevki. (M)

TURİSTİK sıf. (fr. *touristique*). Turizmle ilgili olan: *Turistik yer. Turistik gezi.* || Lüks, pahalı: *Turistik müessese, lokanta.* || Turizm amacı göz önünde tutularak yapılmış; turizm bakımından elverişli. (M)

TURİZM i. (ing. *tourism*'den). Bir ülkenin tabiî ve tarihî güzelliklerini görmek üzere, zevk için yapılan gezi.

— ANSİKL. *Turizm* kelimesi XIX. yy.da bazı İngilizlerin Avrupa'ya yaptıkları yolculuklar için kullanılmağa başlandı.

Eskiden özellikle imtiyazlı sınıflar tarafından uygulanan turizm, ulaşım tarzlarının gelişmesiyle büyük ölçüde değişti; yer değiştirme kolaylıklarının devamlı olarak gelişmesi (konfor, hızlılık, garanti v.b.) ve kısa zamanda herkesin tatil yapması imkânını sağlayan toplumsal gelişmeler turizmin evrimini hızlandırdı. Turizmin çeşitli biçimleri vardır: eğlence turizmi, iklim ve ılıca turizmi, spor turizmi (dağcılık, otomobil, havacılık, bisiklet, kamping turizmi, keşif seferleri v.b.), dinî turizm (hac) v.b.

Eskiden sadece rahat yolculuk sanatı sayılan turizm bugün her ülke için aynı zamanda gelen turisti iyi ağırlama sanayii haline gelmiştir.

● *Turizm teşkilâtı.* Turizmin Avrupa'da rasyonel bir şekilde teşkilâtlanması XIX. yy. sonunda başladı. İlk teşebbüsler, British Alpin club, Fransız Dağcılık kulübü ve Londra Camping kulübünün 1857, 1874 ve 1875'teki gezileridir. 1875 Yıllarında Fransa'da kurulan «gezinti komiteleri» sonradan teşebbüs sendikaları haline getirildi. Fransa ve Belçika'daki teşebüs sendikalarının benzerleri İsviçre'de «menfaat dernekleri» ve «kalkınma dernekleri», İtalya'da «aziende autonome» ve «enti provinciali per il turismo», Almanya'da, «Fremden Verkehrsvereine», Lüksemburg'da «güzelleştirme dernekleri» v.b. adını taşır. Gö-

Foto. LAROUSSE

revleri, bulundukları bölgenin turizm kalkınmasıyle ilgili her şeyle uğraşmaktır. Millî turizm temsilcilikleri (millî bürolar veya komiserlikler) faaliyetlerini bağdaştırmak için 1925'ten beri bütün dünyada birleşmişlerdir (Milletlerarası Resmî Turizm Kuruluşları birliği).

1949'dan beri O.E.C.E.'de Avrupa çapında bir turizm komitesi çalışmaktadır; amacı çeşitli ülkeler arasında turist mübadelesini kolaylaştırmak, hattâ bu ülkelerin turistik yayınlarını düzenlemektir.

● *Turizm sanayii.* Turizm günden güne başlı başına bir gelir kaynağı sayılmaktadır; bir ülkeye yabancı döviz sokmak aracı haline gelmiştir. Gerçekten turist akını bir ülke, bölge veya şehirde birçok faaliyet yaratır: otelcilik sanayii, ulaşım araçlarının geliştirilmesi, karşılama kurumları, seyahat acentaları, işletme dernekleri v.b. kurulması, eğlence ve gösteriler düzenlenmesi.

Bir merkeze yılın bir veya birkaç dönemi boyunca turist akını «turizm mevsimi»ni niteler.

Avrupa'da turizmden elde edilen paranın yaklaşık olarak 4 milyar olduğu hesaplanmıştır; yalnız A.B.D.'den gelen turistler avrupa ekonomisi için 704 milyon dolar temsil eder; buna Atlas okyanusunda çalışan avrupa deniz şirketlerine ödenen 460 milyonu da eklemek gerekir.

İkinci Dünya savaşından beri turistik yerlerin ve gösterilerin daha iyi düzenlenmesi, çeşitli ulaşım tarzlarının düzeltilmesi, genel hayat seviyesinin yükselmesi sayesinde turizm, özellikle uzak yol turizmi, büyük ölçüde gelişmiştir. Avrupa ülkelerinin tümünde her yıl dış ülkelere yolculuk yapanların sayısı 13 milyonu aşar. Bununla birlikte bunların ancak 270 000'i A.B.D.'ye gider; oysa A.B.D.'den Avrupa'ya gelenlerin sayısı 800 000'in üstündedir.

Hayat seviyesinin yükselişi, tatil sürelerinin uzaması, sanayileşmiş ve şehirleşmiş ülkelerde artan kaçma ve dinlenme ihtiyacı, ulaşımda çoğalan kolaylıklar, sınırlarda idarî formalitelerin basitleştirilmesi, turizme, özellikle milletlerarası turizme katkıda bulundu. 1960'tan beri, milletlerarası turist alışverişi, yüzde 10'u aşan bir hızla gelişti; 1966'da sınırları geçen milletlerarası turist sayısı 128 milyon kadardı. Avrupa bu alanda en önemli kıta oldu: o yıl «milletlerarası turist»lerin üçte biri (95 milyondan çok) Avrupa'ya geldi. Turizmde önemli değişmeler birkaç yıldır Avrupa'da kendini gösterdi: 1959'da turist kabul eden başlıca ülkeler İtalya (8,6 milyon), Fransa (5,1), Batı Almanya (5), İsviçre (4,6), İspanya ve Avusturya (4,2). 1966'da İspanya başa geçti (16 milyon yabancı turist), onu İtalya (13,3) ile Fransa (11,8) izlemektedir.

Türkiye'de 1970 yılında gelen yabancı turist sayısı 767 220 idi. Bu rakam 1971'de yüzde 21,9 artarak 935 328 oldu.

Yardımcı konaklama imkânları (kamping alanları, bungalow köyleri, kiralık odalar ve apartmanlar, gençler için hanlar, tatil kolonileri v.b.) otellerden daha çabuk gelişti. 1965 Sonunda İtalya, İspanya, Fransa ve İsviçre'de yardımcı konaklama merkezlerindeki yatak sayısı otellerdekinden fazlaydı. Milletlerarası turizm, bugün, milletlerarası alışverişin önemli bir unsuru haline gelmiştir. (1966'da bu alanda dünyadaki ödemeler 13 milyar dolara yükseldi (dünya ticarî mal ihracatının yüzde 6,5'i), bu rakama yüzde 10'u aşan turist taşıma ücreti dahil değildir. 1960'tan beri turizm gelirleri yılda yaklaşık olarak yüzde 15 oranında artmaktadır.

Turizm gelirlerinin bugün birçok ülkenin ödeme dengesinde artan bir önemi vardır. Bu gelirler, turist çeken ülkelerde özellikle ticaret açığını kapatır. Buna karşılık hayat seviyesi yüksek ülkelerde turizm, gelirden daha çok döviz kaybına sebep olmaktadır. 1965'te bu durum A.B.D., Almanya ve İngiltere'de görüldü.

● *Türkiye'de* turizm çalışmalarına 1949-1950 yıllarından itibaren önem verilmeğe başlandı. 24 Mayıs 1949 tarihli ve 5392 sayılı Basın, Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü kanunu bu yolda atılan ilk önemli adımdı. Bu kanunla turizm işlerine verilecek yönü görüşmek ve alınacak tedbirler hakkında düşüncelerini bildirmek üzere bir Turizm Danışma kurulu meydana getirildi. Danışma kurulunda Türkiye Turing ve Otomobil kurumu, turizm dernekleri ve seyahat acentaları temsilcilerinin de bulunması öngörüldü. 15 Temmuz 1950 tarihli ve 5683 sayılı, Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkında kanun, Türkiye'ye gelecek yabancıların seyahatleri ve ikametleri hakkında, birtakım düzenleyici, fakat aynı zamanda kısıtlayıcı hükümler getirirken, özellikle turist damgalı vizeyle kongre, konferans gibi kültürel gösteriler için gelenlere özel muamele yapılacağını, triptik belgeleriyle gelen yabancılar gibi bunların da dört ay süreyle ikamet belgesi almak zorunda tutulmayacaklarını belirtmiştir. Bazı yabancı ülkelerin iktisadî kalkınmalarını turizm yoluyle hızlandırdıkları görülünce, Türkiye'de de turizmin, bir sanayi haline getirilmesi gerektiğine inanıldı ve 13 mayıs 1953 tarihli ve 6086 sayılı Turizm Endüstrisini Teşvik kanunu yürürlüğe konuldu. 27 Mayıs 1960'tan sonra, turizme verilen önem arttı: 1961 Anayasası, ilk şekliyle turizme ayrı bir yer vermiyordu; ancak kalkınma planları, konuyu, iktisadî ve sosyal ilkelere uygun görülen esaslara bağladı. 1961 Anayasasına 1971'de getirilen değişiklikler arasında, turizm amacıyle yapılacak kamulaştırmada sağlanan önemli bir kolaylık da yer aldı. Anayasanın kamulaştırmaya ilişkin 38. maddesine, kıyıların korunması ve turizm amaçları da eklendi, turizm amacıyle kamulaştırılacak toprak bedelinin ödenme şekli hakkında, kanunkoyucu yetkili kılındı. Bu duruma göre, söz konusu ödeme taksitle de olabilir.

● *Turizm müessesesi* (turistik müessese), temel ilkeleri bugün de yürürlükte olan Turizm Endüstrisini Teşvik kanununa göre, Turizm ve Tanıtma bakanlığı tarafından tespit ve Bakanlar kuruluna ilân edilecek nitelikleri olan otel, pansiyon, gazino, lokanta, plaj, kamp, eğlence yeri, spor ve avcılık tesisleri, kaplıcalar, dinlenme ve tedavi kurumları ve bunlara benzer yerler olarak tanımlanır.

Bu nitelikteki yerlere, Turizm komitesince uygun görülürse Turizm ve Tanıtma bakanlığı tarafından *turizm müessesesi belgesi* verilir. Bu belgeye genellikle «turistik belge» de denir. Turizm müesseseleri, çeşitli kolaylıklardan yararlanırlar: bazı resim ve harçlardan, yabancı personel çalıştırma yasaklarından muaf tutulma v.b. Devlet, il özel idaresi, belediye ve köylerin hüküm ve tasarrufu altında veya bunların özel mülkiyetlerinde bulunan arazi, arsa ve binalar, başka bir cihete tahsis edilmemiş olmak kaydıyle, yetkili kurulun tespit ettiği bedel en çok 20 yılda ödenmek üzere turizm müessesesi kurmak isteyenlere satılabilir. Devlet malları için Bakanlar kurulunun karar vermesi gerekir. Kanun, turizm müessesesi belgesi almış olanlara, bazı kredi kolaylıkları da sağlamıştır. Turizm müesseselerinin yapım, onarım, genişletme ve techiz masrafları için, yüzde 5 faizle ve taksitle kredi verilebilir. Bu krediləri İller bankası takip ve tahsil eder. 6086 Sayılı kanun, turizmi teşvik amacıyle, turizm müesseselerine birçok kolaylık getirirken, çeşitli denetim yolları ve bunlara bağlı müeyyideler de tespit etmiştir. Turizm müesseseleri üstünde, esas olarak bir çeşit turizm zabıtası kurulmuştur. Turizm müessesesi belgesiyle çalışan yerlerin satılması, kiraya verilmesi, işletme konularının değiştirilmesi gibi değişikliklerde bakanlığın izni şarttır. Bu şarta uymayanlar ve kamu idarelerinden, taksitle ödemeyle satın alınan yerleri, yirmi beş yıldan önce tahsis amacının dışında kullanan veya kullanmak üzere devredenlerin turizm müessesesi belgeleri iptal edilir. Yapılacak denetimler sonunda, ihtar alan müesseselere kademeli müeyyideler uygulanır. (ML)

Turizm Bankası A.Ş. (TÜRKİYE). 1954'te anonim şirket olarak kurulan 10 000 000 TL. sermayeli banka, Ziraat bankasından aldığı kredilerle birtakım turistik tesisler meydana getirdi. 1958'e kadar bu yolda çalıştırıldı. Bu çalışmadan başarılı bir sonuç alınamadı. Bunun üzerine, İtalyan C.İ.T.'in kuruluşu gibi bir devlet bankası olarak yeniden değerlendirilmesi öngörüldü. Kurulan yeni bankaya *Türkiye Cumhuriyeti Turizm bankası* adı verildi. Turizm bankasının 7470 sayılı Kuruluş kanunu 4 mayıs 1960'ta kabul edildi. Anonim şirket şeklinde bir banka haline ancak, 8 şubat 1962'de getirildi. Bankanın kuruluş amaçları: turistik tesisler kurmak, turizm sanayiine gerekli malzeme ve teçhizatı imal ve ithal etmek ve teçhizatın ticaretiyle meşgul olmak, turistik müesseselere krediler açmak, ayrıca yabancı sermayeyi teşvik kanunu hükümleri çerçevesinde, yabancı firmalarla turizm konusunda işbirliği yapmak ve turizm sanayiine her hususta hizmet etmek şeklinde maddelendirildi. (M)

Turizm kurumu (TÜRKİYE), turizmi geliştirmek, Türkiye'yi turizm yönünden yabancılara tanıtmak, turistlerin turistik imkânlardan yararlanmalarını sağlayacak faaliyetlerde bulunmak amacıyle, Cemiyetler kanunu çerçevesi içinde, Bakanlar kurulu kararıyle kurulmuş (1 ekim 1949), kamu yararına dernek. Kurumun Ankara ve İskenderun'da birer muhabir üyesi vardır. Kuruluş, Cenevre, Londra ve Paris'teki üç milletlerarası birliğe üye ve Milletlerarası Otel ve Şatolar birliğine bağlıdır. (M)

Turizm ve Tanıtma bakanlığı, Türkiye'nin turistik imkânlarını ortaya çıkarmak, değerlendirmek ve tanıtmak amacıyle kurulmuş (2 temmuz 1963), bakanlık seviyesinde devlet teşkilâtı. Bakanlığın 265 Sayılı kanununda 1970'te yapılan değişiklikle Basın - Yayın, Tanıtma ve T.R.T. birimleri bu kuruluştan ayrılarak Başbakanlığa bağlandı. Bakanlığın yönetim birimleri dışında; ilgili bakanlıklar, D.P.T. ilgili özel idareler, belediyeler, dernek ve basın kuruluşları, ticaret ve sanayi odaları, mimar ve mühendis odaları, turizm uzmanları, turizmle ilgili özel sektör v.b. temsilcilerinden kurulu, 50 kişiyi aşmayan bir danışma organı vardır. Taşra teşkilâtı 7 bölgeye ayrılmıştır. Bakanlığın yurt dışında; Beyrut, Brüksel, Cidde, Frankfurt, Karaçi, Londra, New York, Paris, Roma, Stockholm, Tahran ve Viyana'da turizm ve tanıtma müşavirlikleri ve ataşelikleri vardır. Turizm ve tanıtma bakanları: Nurettin Ardıçoğlu (2 temmuz 1963), Ali İhsan Göğüş (26 aralık 1963), Zekâi Dorman (20 şubat 1965), İsmail Hakkı Akdoğan (26 temmuz 1965), Nihat Kürşat (27 ekim 1965), Necmettin Gevherî (3 kasım 1969), Erol Y. Akçal (26 mart 1971). [M]

TURKANA'LAR, Kenya'da Rodolphe gölü çevresinde yaşayan hamî grubundan kabile. (L)

TURKS adaları, Bahama'ların güneydoğu ucunda ingiliz adaları; Caicos adalarıyle (6 500 nüf.) biraraya getirilmiştir. Önemli tuzlalar. Sisal işletmeleri. Adalar eskiden idarî bakımdan *Camayka*'ya bağlıydı. (L)

TURKU, isveççe **Abo,** Finlandiya'da liman şehri, *Turku Pori* ilinin merkezi; 130 800 nüf. Fin ve İsveç üniversitesi. XIII. yy.da, Avrajoki'nin Baltık denizine döküldüğü yerde kurulan üniversite şehri. Turku, 1812'ye kadar Finlandiya'nın idare ve fikir merkeziydi. 1827'de bir yangından büyük zarar görünce, mimar Engel tarafından yeniden inşa edildi. Katedral (1290) ve şato (XIII. yy. sonu) şehrin başlıca anıtlarıdır. Bir yolculuk ve ticaret limanı olan Turku, aynı zamanda önemli bir sanayi merkezidir: tersaneler, iplikhaneler, pamuklu dokumalar, şeker, bira ve sigara fabrikaları. Turku, Helsinki'den sonra, Finlandiya'nın başlıca ithalât limanıdır. — *Turku Poru ili*, 667 500 nüf. (L)

Turku barışı, 17 ağustos 1743'te imzalanan antlaşma ile Rusya İsveç'ten Savonlinna'yı ve ülkenin güneydoğusunda Savonlinna ile Finlandiya körfezi arasındaki araziyi aldı. (L)

TURMA i. (lat. k.). Esk. Rom. Otuz kişilik süvari bölüğü. (Her legio, on turma'dan meydana gelir; yedek kanatlarda ise 16 veya 24 turma bulunurdu.) [L]

TURMALİN i. (Seylan adasına yerli halkın verdiği ad *Turamali*'den fr. *tourmaline*). Miner. Flüordan başka, demir, manganez ve magnezyum kapsayan ve alümin-

yum borosilikatlardan meydana gelen minerallerin tümü; romboedrik sistemde billûrlaşırlar.

— ANSİKL. Miner. *Turmalin*'in kahverengi veya sarı renkte magnezyumlu türleri, koyu kahverengi veya siyah renkte ferro-magnezyumlu türleri, siyah renkte demirli türleri vardır. Bazılarının bileşiminde lityum bulunur. Turmalinler piroelektrik ve piezoelektriktir; güçlü bir dikroizm özelliği taşır.

— Fiz. *Turmalin,* tek eksenli ve hemiedr kalınlığındaki turmalin lamından (billûr eksenine paralel olarak yontulmuş) geçen ışık polarılır. Böylece turmalinler, polarıcı ve analizleyici olarak kullanılabilir. Bk. *Turmalin* PENS'*i*. (L)

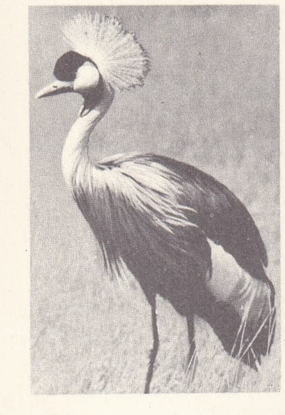

taçlı turna

TURMALİNLEŞME i. (*turmalin > turmalinleşmek*'ten *turmalinleş-me*). Petrografi. Bir kayada turmalin oluşumu. (Bu oluşum, meselâ bazı granitlerde, oluşum için gerekli elementleri [bor v.b.] taşıyan fumerollerin etkisiyle açıklanabilir.) [L]

TURNA i. (esk. türk. k.). Bataklık kuşları takımından bir kuş. (İlmî adı *Grus grus.*) [Bk. ANSİKL.] || *Telli turna,* başında arkaya doğru uzayan bir demet tüy bulunan turna türü. (İlmî adı *Grus virgo* veya *Anthropoides virgo.*) || *Turna kırı,* kül rengine çalar at rengi.

— ÇEŞ. DEY. *Turna gözü,* açık sarı renk. || *Turna katarı,* arka arkaya ve teker teker. || *Turnayı gözünden vurmak,* umulmadık bir rastlantıyı değerlendirerek kazanç sağlamak, işi rast gitmek. || *Turna olmak. Argo.* (Oyunda) kaybetmek.

— ANSİKL. Zool. *Turna*'lar büyük açık alanlarda yaşar; kuzey bölgelerinde yaşayanlar göçmendir, uzun diziler teşkil eden büyük sürüler halinde göçer. Turna'nın boyu 1,40 m'yi bulur. (ML)

TURNA, lat. **Grus,** Kova ile Oğlak takımyıldızlarının hemen güneyinde ve birinci kadirden Balıkağzı* yıldızının (Uçanbalık takımyıldızı) biraz güneyinde yer alan güney yarıküresi takımyıldızı. Kuğu* ve Kartal* gibi Turna da, uçan bir kuşu andıran, birbirine çapraz birkaç parlak yıldızdan oluşmuştur. En parlak yıldızı 2. kadirdendir. Bk. GÖKYÜZÜ. (L)

TURNABALIĞI blş. i. Silindirimsi uzun gövdeli, kemikli balık; ağzı geniş ve ağzının üst kısmı iyice basıktır; sırt ve anus yüzgeçleri vücudun gerisinde bulunur; dişleri çok (700) ve keskindir.

— ANSİKL. *Turnabalıkları* hareketli veya durgun tatlısulardan hoşlanır ve çok yırtıcı olduğundan çok fazla miktarda balık tahrip eder (bunlara tatlısu köpekbalığı denebilir); uzunlukları 1 m'yi bulabilir. Kuzey yarımküreye özgü olan bu balıklar kuzeye göre Avrupa'nın güneyinde daha azdır. Avrupa'da bulunan yegâne türü bayağı turnabalığıdır (*Esox lucius*); bunun ağırlığı 25 kg'ı bulur. Turnabalığı şubat, mart ve nisan aylarında yumurta atar; bu mevsimde eti iyi olmaz; Sibirya'da bunları tuzlar veya füme yaparlar; Almanya'da hafifçe zehirli olmasına rağmen yumurtalarından havyar yapılır. (L)

TURNACI i. (*turna*'dan *turna-cı*). Teşk. tar. Osmanlı devletinde padişah ava çıktığı zaman maiyetinde bulunan görevli. (Padişahların tazı ve turnalarına bakmak, onları beslemek görevi de turnacılara aitti. XVII. yy.da sayıları 480 oldu. Turnacılar İstanbul dışında bir göreve tayin edildiklerinde kendilerine 10 000 akçelik tımar verilirdi.) || *Turnacı ortası,* yeniçeri ortalarının 68'incisine verilen ad. (*Turnacıbaşı ortası* da denirdi.) [M]

TURNACIBAŞI blş. i. Teşk. tar. Turnacıların en büyük kumandanına verilen ad. (Yeniçeri ocağının ilerigelenlerinden olan turnacıbaşının bir görevi de devşirme denilen hıristiyan çocuklarını toplamaktı. Turnacıbaşı terfi edince, seksoncubaşı olurdu.) [M]

Turnadağı savaşı, Osmanlılar ile Dulkadır beyliği arasında yapılan savaş (haziran 1515). Dulkadır beyi Melik Arslan'ın öldürülmesinden sonra memlûk sultanı Kayıtbay, Şah Budak'ı Dulkadır beyliğine tayin etti; fakat halkın bunu istemeyerek Osmanlılara başvurması üzerine, Şah Budak Mısır'a kaçtı. Osmanlılar, Şehsuvar Beyi, Memlûklar da Rüstem Beyi Dulkadır beyliğine tayin ettiler. 1472'de Şehsuvar Bey, Memlûklar tarafından yenildi ve esir edildi. Şah Budak, Dulkadır beyi oldu. Osmanlılar da Alâüddevle'yi, Dulkadır beyi olarak tanıdılar. Fakat Alâüddevle, Memlûklar ile anlaşarak Şah Budak'ı ortadan kaldırdı; bir yandan da kızı Ayşe Hatun'u Bayezid II ile evlendirdi. Osmanlılar ile Memlûklar arasındaki savaşlar sırasında Alâüddevle, Memlûkların tarafını tuttu. Yavuz Sultan Selim, Çaldıran'dan dönerken Hadım Sinan Paşa kumandasındaki bir orduyu Dulkadır beyliği üstüne gönderdi. Alâüddevle bu orduyu Turna dağı (bugün Nurhak dağı) yakınında karşıladı. Yapılan savaşta Alâüddevle dört oğluyle birlikte esir edildi ve öldürüldü. Dulkadır beyliği osmanlı hâkimiyetine geçti. (M)

TURNAGAGASI blş. i. Bot. Bk. ITIRÇİÇEĞİ.

TURNAGEÇİDİ blş. i. Takvim. Baharda esen fırtına. (M)

TURNA gölü, Doğu Anadolu'da Kars'ın 32 km güneyinde daire biçimli volkanik menşeli küçük bir göl; yüksl. 2 400 m. (M)

TURNAPULL [törnapul] i. (ing. k.). Teknol. Özdevimli bir arabadan meydana gelen toprak taşıma makinesi; toprağı kazarak ilerledikçe kendi kendine dolar ve dibi özel bir sistemle açılarak yükünü boşaltır. (L)

TURNE i. (fr. *tournée*). Taşrada veya dış ülkelerde temsil veya konserler veren bir oyuncu veya sanatçı topluluğunun gezisi: *Arap boğazında ağdalanan Galata fransızcası ve Paris'li artistlerin turnelerinden kalma vodvil espriler* (F.R. Atay). [M]

TURNER (Eva), ingiliz kadın şarkıcı (Oldham, Lancashire 1892). 1924'te Milano'da Scala tiyatrosunda büyük başarı kazandı; 1925'te Almanya'da, 1927'de Güney Amerika'da çalıştı; 1928 - 1948 arasında Londra'da Covent Garden'a girdi. Zengin bir dramatik soprano sesi olan sanatçı İsolde'nin ün kazanmış yorumcusudur ve eşsiz bir Turandot yaratıcısı sayılır. (L)

TURNER (Herbert Hall), ingiliz astronomi bilgini (Leeds 1861 - Stockholm 1930). Oxford'da astronomi profesörü, rasathane ve Seismological Department (Deprem bölümü) yöneticisi oldu; milletlerarası jeofizik kurumunda deprem dereği başkanlığı yaptı; araçların, hassaslıkları ve meridyen dürbününün yeni bir düzeyde kullanılmasıyle ilgili araştırmalar yaptı. (L)

TURNER (Joseph Lallord William), ingiliz ressamı ve gravürcüsü (Londra 1775-ay.y. 1851). Akademi sergisine gönderdiği *Lambeth'de Canterbury Başpiskoposunun Sarayından Bir Görüntü* (1790) ile meslek hayatına atıldı. İngiltere'nin kuzey eyaletlerinde topografya desenleri yaptı. 1799'da, Londra Salon'unda *Nil Savaşı* adlı tablosu ve birkaç *Manzara*'sı yer aldı. Üç yıl sonra, *Kilchurn Şatosundan Görünüş* (İskoçya) adlı eserini sunarak akademi üyesi seçildi ve *Mısır'ın Onuncu Yarası* veya *İlk doğanların Ölümü* gibi bazı hayalî resimler yaptı. *Sis içinde Güneşin doğuşu* ve (1807) özellikle *Dido Kartaca'yı Kurarken* adlı tablolarında Claude Lorrain'in etkisi büyüktür. 1807'den sonra az rastlanır renk parlaklıklarını şaşılacak bir serbestlikle kullandı. Başlıca eserleri: *Apollon ile Ptyhon Yılanı* (1881), *Bligh Kumları, Dere Geçiti, Fort Rock Savaşı* (1815), *Roma'nın Vatikan'dan Görünüşü* (1820), *Baiae Körfezi* (1823), *Köln'den Görünüm* (1826), *Odysseus Polyphemos'a Meydan Okurken* (1829), *Childe Harold'un Hac Ziyareti* (1832), *Altın Dal* (1834), *Phryne'nin Banyosu, Aiskhines Demosthenes'i Suçlarken* (1838), *«Cüretkâr» Gemisinin Sonu* (1839), *Walhalla, Venedikten Manzara* (1843), *Yağmur, Buhar ve Hız* (1844), *Mezarı Ziyaret* (1850). [L]

Turner belirtisi. Jinekoloji. Klasik olarak bir kadında kısa boyluluk (cücelik), cinsel organlarda atrofi (çocukçalık) ve çeşitli şekil bozuklukları (geniş ense, dirsek kemiği kıvrıklığı, omur şekil bozuklukları, büyük atardamar darlığı, benler) gibi niteliklerin birarada bulunduğu belirti. Şekil bozuklukları her zaman bulunmaz, çok değişik de olabilir. Bu belirtinin embriyon evresinde gonadların gelişmemiş olmasıyle ilintili olduğu kabul edilmektedir. (L)

TURNERİT i. (ingiliz kimyacısı E. H. *Turner*'in adından fr. *turnérite*). Miner. Tabiî seryum, lantan ve didim fosfat, monazit çeşididir. (L)

TURNHOUT, Belçika'da şehir, Anvers ilinde idare çevresi merkezi, Campine'de *Turnhout kanalı* kıyısında; 36 300 nüf. Brabant düklerinin eski şatosu. XIV.-XVIII. yy.dan kalma kilise; XVI. yy.dan kalma manastır. Madenî eşya yapımı. Soba yapımı. Kimya sanayii. Konservecilik. Basımevi. Oyun kâğıdı imali. Dantelcilik. Tütüncülük. — *Turnhout id. çevresi,* 299 000 nüf. (L)

TURNİKE i. (fr. *tourner,* dönmek'ten *tourniquet*). Dik bir yatak üzerine yatay olarak yerleştirilen, çoğu zaman hareketli, X şeklinde âlet. (Sadece yayaların geçmesi için bir sokak veya yol ağzına ya da bir defada bir tek kişinin girebilmesi için paralı gösteri yerlerinin kapısına konur.)

— Ask. *Esk.* Uçlarından birinin çevresinde dönebilecek biçimde yatay olarak yerleştirilmiş iki ucu demirli kiriş. (Kazıklardan yapılmış bir duvarın üzerindeki açıklıkları kapamağa yarardı.)

— Cerr. Toyakaya benzeyen âlet. (Âcil durumlarda bir uzvun büyük atardamarını sıkarak kanamayı durdurmağa yarar.) [M]

TURNİX i. İnce gagalı küçük bir bıldırcına benzeyen esmer, sarımtırak ve kızıl tüylü küçük kuş. (Turnix'ler genellikle ralliformes takımından sayılan turnicidae familyasını meydana getirir.)

— ANSİKL. *Turnix*'ler Eski Dünya'nın sıcak bölgelerinde otluk ve çalılık yerlerde yaşar; bunlardan yalnız *Turnix sylvatica* Avrupa'da bulunur. Bu kuşlarda, dişiden daha küçük ve daha az renkli olan erkek kuş tek başına kuluçkaya yatar ve yavruları yetiştirir. Dişiler kavgacı olduğundan bazı doğu milletleri bunları horoz gibi dövüştürürler. (L)

TURNO i. (ital. *tornia*'dan [?]). Gemic. Tek dilli makara. (M)

TURNU-MAGURELE, Romanya'da şehir, Muntenia'da (Bükreş bölgesi), Olt ırmağıyle Tuna'nın kavşağında; 18 200 nüf. Irmak limanı; balıklavalar; gübre. (L)

TURNUS, Ardea Rutulus'larının efsanevî kralı, Vergilius'un *Aeneis*'in kahramanlarından Daunus'un oğlu. İtalya kıyılarına çıkıp, kral Latinus'un kızı olan nişanlısı Lavinia'ya göz diken Aeneas'a saldırdı. İki çarpışmada da yenildi ve Vergilius'a göre işe son vermek için, Aeneas'a teke tek çarpışmayı ve kazananın Lavinia'ya sahip olmasını teklif etti. Çarpışmada öldü. (L)

TURNU-SEVERİN, Romanya'da (Oltenia bölgesi) şehir, Tuna'nın kıyısında, Demir Kapılar'ın aşağı kesiminde; 35 100 nüf. Irmak limanı. Tersaneler. Bira fabrikaları. Kontrplak yapımı. Şehrin yerinde kurulduğu roma sitesinden kalma yıkıntılar (Tuna üzerinde köprü, hamamlar). [L]

TURNUSOL i. (ital. *tornasole* > fr. *tournesol*'den). Kim. *Turnusol kâğıdı,* mor renkli turnusol çözeltisi emdirilmiş ayıraç kâğıt; asitlerle kırmızı, bazlarla mavi renk alır. || *Turnusol boyası,* aynı özellikleri taşıyan sulu turnusol çözeltisi.

— Tekst. Eskiden tekstil boyacılarının kullandığı boyarmadde; ayçiçeği boyası. (LM)

TURNUVA i. (fr. *tournoi*). Eskiden teke tek veya toplu halde, at üstünde ve kör silâhlarla yapılan savaş şenliği. || Oyuncu veya sporcular arasında genellikle dostça yapılan ve herhangi bir unvanın söz konusu olmadığı karşılaşma.

— ANSİKL. Tar. XI. yy.da ortaya çıkan *turnuva*'lar, XII. yy.da yayıldı. Önceleri soylu olmayanların da katılabildiği bu yarışmalar kanlı birer dövüştü. Daha sonra ise, belirli sayıda savaşçının «kör» silâhlarla (üstü düz tokmak, keskin yüzü ve sivri ucu olmayan kılıç, ucu kör mızrak) yaptığı mücadele şeklini aldı. Karşılaşmada çok zaman atından düşenler olurdu. Bu yüzden turnuvalar ölümle sonuçlanıyordu. Papalar ve krallar, ikili çarpışmalar gibi turnuvaları da yasakladılar ama sözlerini pek dinletemediler. (L)

TUROSA i. Bk. TRUSA.

Foto. LAROUSSE

TURP i. (fars. *turf, turb* veya *turub*'dan). Bot. Yenebilen kazıkköklü beyaz, pembe veya mor çiçekli, parçalı ve tüylü yapraklı, bir veya ikiyıllık otsu bitki. (İlmî adı *Raphanus sativus.* Turpgillerden.)

— ÇEŞ. DEY. *Turp gibi. Teklz.* Esenliği yerinde, sıhhatli: *—Yahu! İmam efendi ... ben turp gibi sağlam adamım. Öldü diye karar almışlar* (B. Felek). || *Aklına turp sıkmak. Argo.* Bk. AKIL.

— ANSİKL. Bot. *Turp* eski bir tarım bitkisidir; eski mısırlılar iştah artırmak için iri bayır turpu yetiştirir, tohumlarından da yağ çıkarırlardı. İri turpların anayurdu Kafkasya ve Anadolu'dur; fındık turplarının anayurdu kesin olarak bilinmemektedir. Turpun fındık, kestane ve bayır turpu çeşitleri arasında melezleşme kolaydır. Bunlardan saf tohum elde etmek istenirse birbirinden uzak yetiştirmek gerekir. Turpun tohumu küçük, yuvarlak veya oval biçimde ve kırmızımsı kahverengindedir. Çimlenme gücünü 4-5 yıl korur.

Türkiye'de uzun kırmızı turp, uzun fındık turpu, kestane turpu, bayır turpu (kara turp) gibi çeşitleri yetişir.

Genellikle salata şeklinde ve çiğ yenir. Hafif yakıcı tadından dolayı iştah açıcıdır. Sidik söktürücü özelliği de vardır. B vitamini bakımından zengindir. (M)

TURPGİLLER çoğl. i. Papaverales takımından önemli bir çiçekli bitki familyası. (Çiçeklerinde dört çanak yaprak, dört taçyaprak, ikisi küçük altı erkek organ bulunur. Meyveleri dört parçaya ayrılarak açılır.)

— ANSİKL. *Turpgiller*'in tohumları çoğu zaman besidokusundan yoksundur. Birçok türü (lahana, şalgam v.b.) sebze ve hayvan yemi olarak kullanılır. Bazılarının tohumundan yağ çıkarılır. (L)

TURPİLİUS (Sextus), latin komedi şairi (M.Ö. II. yy.). Çağdaşı Terentius gibi yunan komedilerini taklit etti. Oyunları türün son örnekleridir. On beş kadar oyunundan kısa parçalar kalmıştır. En ünlüsü *Leucadia*'dır. (L)

TURPİN (Eugène), fransız kimyacısı ve mucidi (Paris 1848-Pontoise 1927). Zararsız boyaların keşfiyle tanındı (1877), patlayıcı maddeler üstünde incelemeler yaptı ve pikrik asidi ellenebilir hale getirerek, mermilerde kullanılması için berat aldı: melinit böylece bulundu (1885). [L]

TURPİN (Raymond), fransız hekimi (Pontoise 1895). Paris Tıp fakültesinde Çocuk Hastalıkları kliniği profesörüydü. 1921'de B. Weill - Halle ile birlikte vereme karşı B. C.G. aşısını ilk defa insanlara uyguladı; öğrencisi J. Lejeune ile birlikte insanda kromozomların sayı (mongolizm) ve yapı bozukluklarını buldu (1959). [L]

TURPİN DE CRISSÉ ET SANZAY (Henri Roland, — markisi), fransız generali (Beauce 1716 - Almanya'da 1795'e doğr.). 1792'de Almanya'ya göç etti. Eserleri: *Essai sur l'Art de la Guerre* (Harp Sanatı Üstüne Deneme) [2 cilt, 1754], *Commentaires sur les Mémoires de Montecuccoli* (Montecuccoli'nin Hatıraları Üstüne Yorumlar) [3 cilt, 1769], *«Commentaires» de César* (Sezar'ın Yorumları) [3 cilt, 1785]. (L)

TURPİTUDO i. (lat. k.). Rom. huk. Bk. EXİSTİMATİO.

TURQUET DE MAYERNE (Louis), fransız nazariyecisi (Lyon 1550-Paris 1615). Bu akılcı düşünür, siyaset bilimi ile ilgili *De la Monarchie Aristodémocratique* (Aristodemokratik Monarşi Üstüne) [1615] adlı eserinde hükümranlığın halktan geldiğini ve burjuvazide tecelli ettiğini ileri sürdü. (L)

TURQUİNO (Pico), Küba'nın en yüksek yeri, Sierra Maestra'da; 2 560 m. (L)

TURRA veya **TURRE** i. (ar. *turra*). *Esk.* Alna düşen kâkül: *Edip müsaadenle şemm / Şu turra-yı siyahını* (Recaizade Ekrem). || Kıvırcık saç lülesi. || Kumaş kenarına geçirilen süs. (M)

TURRAEANTHUS i. Batı Afrika'da yetişen ağaç. (*Turraeanthus Africana*'dan beyaza yakın krem renginde bir kereste elde edilir; odunun rengi zamanla açık sarıya döner; çok güzel cilâ tuttuğu için ince marangozlukta değerlidir. Tespihağacıgillerden.) [L]

TURRİANO (Joao), portekizli mimar (Lizbon 1610-öl. 1679). Benediktin rahibiydi. Tarikatının manastırlarında çalıştı (Alcobaça, Santo Tirso, Travanca, Coimbra), Viseu ve Leiria katedrallerinin koro yerlerini yeniledi. (L)

TURRİLİTES i. Kavkısı hep bir düzlemde clacak yerde spiral biçimde olan ammonit. (Tebeşir tabakalarında çok yaygındır. *Lytoceratidae* familyasından.) [L]

TURRİS i. *Conidae* familyasından önden solungaçlı, karındanbacaklı yumuşakça; kavkısı topaç biçiminde mekiğimsidir; göbeği tepesine yakın ovalca bir kapakçığı vardır. (Eskiden PLEUROTOMA denen turris'ler sıcak denizlerde yaşar.) [L]

TURRİTİS i. Sarımsı beyaz çiçekli, 0,60 - 1,20 m yüksekliğinde otsu bitki; güneşli yamaçlarda yetişir. (Turpgillerden.) [L]

TURSAN, Fransa'da Gascogne'da bölge, Bigorre bölgesinin kuzeyinde; Aire-sur-l'-Adour (Landes), Riscle (Gers) ve Grenade (Haute-Garonne) kantonlarını içine alır; merkezi, *Aire*, adını eski galya-roma şehri *Aturensis pagus*'tan almıştır. (L)

TURSİOPS i. 3,5 m uzunluğundaki bir yunus balığının ilmî cins adı (*Tursiops tursio*); bütün denizlerde yaşar. (L)

TURSUN BEY, türk tarihçisi (XV. yy.). Bursa'lıdır. İstanbul'un fethine katıldı. Şehrin alınışından sonra, Cibali semtine adını veren akrabası Cebe* Ali Bey ile birlikte, nüfus ve bina sayımında görev aldı. Fatih'in Trabzon seferine divan kâtibi olarak katıldı (1461). Kapı kethüdalığı ve defterdarlık görevlerinde bulundu. Fatih ve Bayezid II devirlerinin tarihî olaylarını anlatan *Tarih-i Ebülfeth* (Fetih Babasının [Mehmed II] Tarihi) adlı, önemli eseriyle tanındı. (M)

TURŞ sıf. Bk. TURŞ.

TURŞU i. (fars. *turşi*'den). Mutf. Bazı sebze (lahana, patlıcan, biber, pancar, havuç v.b.) ve meyvelerin (ham havuç, kelek) tuzlu veya sirkeli suda bırakılmasıyle oluşan tadı ekşi yiyeceklerin genel adı: *Yere çullar serilir, sofra bezleri yayılır, kehribar kadar sarı hıyar, acur, biber turşuları bol bol çıkarılır...* (Orhan Kemal). || *Argo.* Çok sarhoş. || *Turşu kurmak*, turşu yapmak. || *Turşu lapası.* Bk. LAPA.

— ÇEŞ DEY. *Turşu gibi*, yorgunluktan bitkin durumda olan. || *Turşu olmak* (veya *kesilmek*), [yemeğin] tadı bozulmak, ekşimek. Gücü kalmamak, bitkinleşmek. || *Turşusu çıkmak*, çok yorulmak. Ezilmek. || *Turşusunu kursun.* Bk. KURMAK.

— ANSİKL. Mutf. *Turşu*'lar iki usulle yapılır: 1. çiğden; 2. haşlama. Çiğden turşu yapılırken sebzeler ya tuzlu ya sirkeli veya sirkeli ve tuzlu suya yatırılır. Haşlama turşu yaparken sebzeler önce haşlanır. Turşuya koku ve tad vermek için sarımsak, kereviz, kırmızı biber, hardal konur. Turşu kabının ağzı bir ağırlıkla bastırılır. Turşu oluşurken suyu ara sıra savurulur. Üzerinde biriken beyaz köpük alınır. Mayalaşmayı kolaylaştırmak için bazen nohut, fasulye, koruk atılır. (M)

TURŞUCU i. (*turşu*'dan *turşu-cu*). Turşu yapan veya satan kimse: *İstanbul'un ne kadar leblebicisi, turşucusu, helvacısı [...] varsa toplanmışlar* (M. Ş. Esendal).

◆ **Turşuculuk** i. Turşucunun yaptığı iş. (M)

TURŞULUK sıf. (*turşu*'dan *turşu-luk*). Turşu yapmak için ayrılmış veya turşu yapmağa elverişli. (M)

TURTA i. (lat. *torta*, yuvarlak ekmek > ital. *torta*'dan). Üzeri yufka kaplı, meyveli veya kakaolu bir pasta çeşidi. (M)

TURTONİA i. Zool. Bk. PELSENEERİA.

TURUK çoğl. i. (ar. *ṭarîḳ*'ten *ṭurûḳ*). *Esk.* Yollar: *Turuk ve meabiri tutu ve yolda Said İbni Halid'i bulup şehid etti* (Cevdet Paşa). || Tarikatlar. || *Turuk-ı aliye*, yüksek yollar, tarikatlar. (M)

TURU'LAR, Tanzaniya'da bantu kabilesi; 140 000 nüf. (L)

TURUNCU sıf. (fars. *turunc* > *turuncî*, turunçla ilgili'den). Turunç rengi, kızıl sarı: *Güneşin turuncu, yahut kırmızı son akislerini veren uzak ve yüksek sıra dağlar belirsizleşmeye başlar* (Ş. S. Aydemir).

— Boyacılık. Rengi, güneş ışığının ayrılma tayfında sarı ile kırmızı arasında yer alan bir pigment, bir boyarmadde veya bir laka için kullanılır.

— ANSİKL. Boyacılık. Pigmentler, öbür boyalardan daha az kullanılır: gerçekten de, karıştırılacak pigmentlerin ve bağlayıcıların birbirini iyice tutacağından emin olduktan sonra, sarı renkte bir boyaya bir miktar kırmızı boya katarak *turuncu* renkte boya elde edilebilir. Bununla birlikte, *sarı** veya *kırmızı** renkte bileşimler veren maddeler grubundan pek çok pigment, boyarmadde veya laka vardır; bunların renk tonları geniş bir gam meydana getirir: meselâ, genel bir adlandırmayle *krom sarısı* denilen bir pigment gamının (kurşun kromat) rengi, turuncunun çeşitli tonlarından geçerek limon sarısından kırmızıya kadar gider; öte yandan, renkleri turuncu ile narçiçeği arasında değişen kırmızı azo pigment boyalar, bazı organik bileşiklerle hazırlanabilir.

◆ **i.** Turuncu renk: *Canlı bir turuncu.*

— Fiz. *Turuncu*, Newton'un güneş tayfında bulduğu yedi uzlaşmalı renkten biridir. Yaklaşık olarak 0,65 μ ile 0,58 μ arasındaki dalga boylarına tekabül eden bu renk, güneş tayfında kırmızı ile sarı arasında yer alır ve bu iki rengin karışımından elde edilebilir. (LM)

TURUNÇ i. (fars. *turunc*'dan). Bot. Portakal türüne yakın ağaç. || Aynı ağacın meyvesi.

— Mutf. Turunç kabuğundan reçel, suyundan şurup yapılır; kabuğundan çıkarılan *turunç esansı* koku sanayiinde kullanılır.

— ANSİKL. Bot. *Turunç*'un (*Citrus aurantium*) meyvesi (ona da turunç denir) pütürlü, kırmızı renkli, meyve kabuğu çok ıtırlı ve acıdır. Meyvesinin etli kısmı ise ekşi ve acıdır. Turunç ılıman veya sıcak iklimlerde yetişir. Çiçeklerinden lavantacılıkta kullanılan bir esans yapılır (çoğu zaman buna turunç yapraklarının veya portakal çiçeklerinin damıtılmasıyle elde edilen bir esans katılır). Turuncun kabuğundan çıkarılan *avrantiamarin* maddesi ile turunç esansı eczacılıkta birçok ilâcın bileşimine girer. (L)

TURUNÇGİLLER çoğl. i. Çoğunluğu Asya'nın sıcak bölgelerinde yetişen ağaç veya ağaççık şeklindeki iki çenekli bitkiler familyası. (Başlıca türleri portakal, limon, turunç, altıntop v.b.) Bk. NARENCİYE. (L)

Turunçgiller Devlet Üretme çiftliği, Hatay ilinde, Dörtyol ilçesi sınırları içinde, Adana-İskenderun karayoluna 3 km uzaklıkta, çevre meyvecilerine örnek olmak ve narenciye üretmek üzere, 811 dekar arazide kurulmuş (1944) devlet çiftliği. (M)

TURUNÇLU suyu, İstanbul'da, Halkalı yakınlarında Cicos çiftliği çevresinde, turunç bahçelerini sulamak için Fatih tarafından yaptırılan su kanalı. Kaynağı, Ayvalıdere Alipaşa kemerine yakındır. (M)

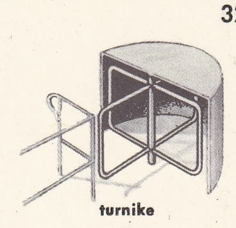

turnike

turnix

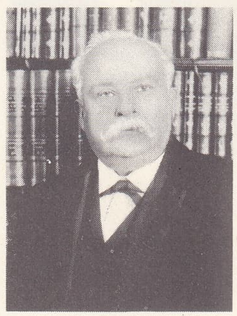

Eugène TURPİN

Raymond TURPİN

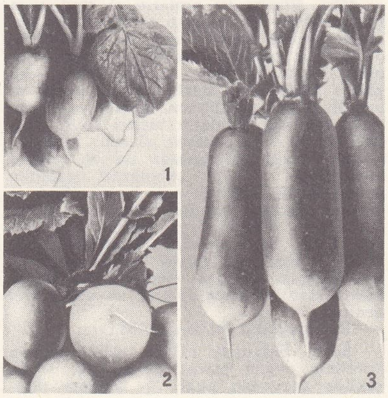

1. küçük turp;
2. beyaz uçlu pembe turp
3. beyaz uçlu uzun turp

Foto. LAROUSSE

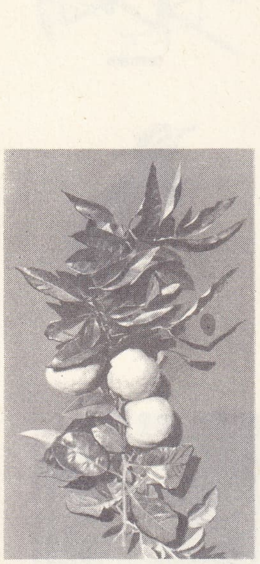
turunç

TURUNOVA, Akdeniz bölgesinde (Antalya ili, Finike ilçesi, kasabanın 5 km kuzeyinde) birleşik köy; 4 653 nüf. (1965). Yoğun turunçgil tarımı. (M)

TURÜNİT i. (fr. *tourunit*). 1967'den beri Milletlerarası Turizm birliğine bağlı kuruluşlar tarafından çıkarılan ve özel nitelikte milletlerarası para. (L)

TUS i. Güney Amerika'nın tropikal bölgelerinde bulunan ve tilkiye benzeyen yabanî köpek. (L)

TUS. Esk. coğ. İran'da şehir, Horasan'ın eski merkezi, Tus ırmağı kıyısında. Tatarlar tarafından yıkıldı. Meşhed yakınında kalıntılar. (L)

TUSCANİA, İtalya'da komün, Latium bölgesinde (Viterbo ili), Bolsena gölünün kolu olan Marta ırmağının kıyısında; 7 400 nüf. (L)

TUSCARORA çukuru veya **JAPON çukuru,** Büyük Okyanus'un kuzeybatısında çukur, Japonya ile Kuril adalarının açığında, 26° ile 48° kuzey enlemi arasında uzanır; 30° 50' enleminde derinliği 15 535 m'yi bulur. 1874'te amerikan *Tuscarora* gemisi tarafından ölçülmüş ve uzun süre okyanusların en derin çukuru sayılmıştır. (L)

TUSCİA, Ortaçağda İtalya'da üç bölgenin adı: *Tuscia reale* veya *Lombard Tuscia*'sı (bugün Toscana), *Tuscia ducale* (Spoleto dukalığı) ve papalık ili *Roma Tuscia*'sı (Viterbo bölgesi). [L]

Tusculanae Disputationes («Tusculum Tartışmaları»), Cicero'nun M.Ö. 45'te yazdığı felsefî eser. Filozofun, Tusculum'da villasında verdiği konferansları kapsar. Öğrencilerinin (*auditores*) sorularına ve itirazlarına cevap veren Cicero, yurttaşlarını felsefe bakımından yetiştirmeğe çalışır. Genel anlamı bakımından bu eser, kısa bir süre önce yazılan *De finibus*'a bağlanır ve aynı sonuca varır; bu sonuç, en yüce iyinin erdem olduğu görüşüdür. Ama ilk eser meseleyi teorik, ikincisi ise pratik açıdan inceler. (L)

TUSCULUM. Esk. coğ. İtalya yarımadasında (Latium) şehir, Frascati yakınında, Albani dağlarında. Efsaneye göre Kirke ile Odisseus'un oğlu Telegonos tarafından kurulan şehir, Cumhuriyet devrinde önemli rol oynadı (sur kalıntıları, tiyatro, forum, amfiteatr). XI. yy.da Roma'yı denetleyen kontlarından üçü papa oldu: Benedictus VIII, Johannes XIX ve Benedictus IX. (L)

TUSKARORA'LAR, Kuzey Amerika'da kızılderili halk. Bir iroquois lehçesi konuşan Tuskarora'lar önce Virginia ile Kuzey Carolina arasında yerleşmişlerdi; XVIII. yy.-da beyaz kolonlarla mücadele ettiler ve kuzeye göçederek İroquois konfederasyonuna kabul edildiler. (L)

TUSRATTA, Mitanni kralı (M.Ö. XIV. yy.), Amenofis III'ün kayınbiraderi, Amenofis IV'ün kayınpederi. Bir saray ihtilâlinde öldü (M.Ö. 1360'a doğr.). [L]

TUŞ i. (fr. *touche*). Büro. Yazı ve hesap makinelerinde, üzerlerinde bir harf, bir rakam veya bir işaret bulunan düğmelerden her biri. || *Teşm. yol.* (Yazı ve hesap makinelerinde) Bir klavyeyi meydana getiren kaldıraçlardan her biri.

— Müz. Piyano ve orgların el veya ayak klavyelerinde ses çıkaran mekanizmayı harekete geçiren madenî ucun üzerindeki kaldıraç; çok zaman ıhlamur ağacından yapılır. (Bu tuşlar beyaz [fildişi, kemik veya galalit kaplı] veya siyah [abanoz kaplı] olur. Eski zaman klavsen, epinet ve orglarında diatonik gamların tuşları siyah, aradaki yarım tonlar beyaz olurdu; zamanımızın klavyeli çalgılarında ise bu renkler tersinedir.) || Yaylı çalgılarda icracının parmaklarını dayadığı sap kısmı. (Sert ağaçtan [abanoz] yapılan tuşun üst kısmının ucunda tellerin dayandığı bir eşik vardır. Gitar ve mandolin tuşlarındaki bölümler tonları ve yarım tonları gösterir; bu bölümler eskiden viyol ve lavtalarda bağırsaktan yapılmış iplerdi ve adına *fret* denirdi.)

— Res. Boyanın tuvale sürülüş tarzı.

— Spor. Eskrimde rakibe eldeki silâhla kurallara uygun olarak dokunmak. || Bu şekilde kazanılan puan. || Güreşte rakibin iki omuzunun üç saniye süreyle minderde tutulması.

— Telekom. *Beyaz tuş*, Baudot ve Hugues cihazlarında kimi harfleri, kimi de rakamları basan klavye tuşu; tuşa basıldığı zaman, harf çarkı rakamları kaydedecek konuma gelir. (L)

TUŞ i. Leng. Kafkasya'nın güneyinde konuşulan gürcü lehçesi. (L)

TUŞE i. (fars. *tūşe*'den). *Esk.* Azık, ölmeyecek kadar yenen şey. || *Tuşe-i rah*, yol azığı. (M)

TUŞE i. (fr. *toucher*). Müz. Bk. DOKUNUŞ.

— Tıp. Dölyolundan yoklamak suretiyle, özellikle gebe kadını muayene etmek. || Makat yoluyle yoklamak suretiyle leğen içindeki organları (prostat v.b.) muayene etmek. (L)

TUŞİNO, Moskova'nın kuzeybatı banliyösünde şehir. 1607'de «ikinci sahte Dimitri» adıyle tanınan sahte kralın başkenti ve Kazakların, Vasiliy Şuiski'ye düşman boyarların ve yoksul insanların toplandığı kozmopolit bir yerdi. Polonya ordusunun destekledigi *tuşintsıylar* Moskova'nın büyük bir kısmını işgal ettiler. 1611'den sonra Polonyalılar ve tuşintsıylar Kozma Minin'in yönettiği bir kurtuluş hareketiyle çatıştılar. Bir süre için Moskova'yı ele geçirdikten sonra 1612'de boşalttılar ve dağıldılar. [L]

TUŞİNTSIY i. (Rusya'da yer adı *Tuşino*'dan). «Tuşino Haydudu» da denen ikinci sahte Dimitri'nin taraftarlarına verilen ad. (L)

TUŞ'LAR veya **TUŞİN'LER,** Orta Kafkas'ın her iki yamacında yaşayan gürcü halk. (L)

TUŞPA veya **TURUŞPA.** Bk. VAN.

TUT i. (fars. *tūt*). Bot. *Esk.* Dut. || *Tut-ı şevkî*, böğürtlen. (M)

TUT, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Orta Fırat bölümü, Adıyaman ili, Besni ilçesi) bucak; 7 828 nüf. (1965); 10 köy. — *Bucak emrkezi* (*Tuta* kasabası), 3 444 nüf. (1965). Besni'nin 35 km kuzeyinde; yüksl. 1 100 m. (M)

TUT, Eski Mısır'da kıptî (kopt) takviminin ilk ayı. Eylül ayının 4'ünde başlayan bu ay, Kıptîlere göre yılbaşıydı. Osmanlılar Mısır valilerini bu ay başlarında tayin ederlerdi. (M)

TUTACAK i. (*tutmak*'tan *tut-acak*). Mutf. Tencere, tava, kâse, tabak v.b. sıcak mutfak araçlarını tutmağa ve kaldırmağa yarayan, bir şeridin iki ucuna tutturulmuş nesne. (M)

TUTAÇ i. (*tutmak*'tan *tut-aç*). *Yenid.* Laboratuvar maşası. || *Halk dili.* Tencereyi ateşin üzerinden kaldırırken kullanılan bez. (M)

TUTAK i. (*tutmak*'tan *tut-ak*). Bir şeyi tutmağa yarayan kulp: *Kılıç, tüfek tutağı.* || Kızgın kapları tutmağa yarayan iki parçalı, parçaları birbirine şeritle bağlı bez. || Maşa, kerpeten v.b. âletlerin tutulacak bir nesneyi sıkıştırmağa yarayan kollarından her biri. || İnanca veya güvence için düşmandan alınan veya düşmana verilen canlı insan. *Eşanl.* REHİNE. (M)

TUTAK, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Murat-Van bölümü, Ağrı ili) ilçe merkezi; 2 514 nüf. (1970). Karaköse'nin 43 km güneybatısında, Murat ırmağının kıyısında; yüksl. 1 480 m. Karaköse-Van karayolundan sağa ayrılan yol, Murat ırmağını bir köprüyle aşarak Tutak'a varır. — *Tutak ilçesi*, 1 562 km²; 26 398 nüf. (1970). Tek bucak; 81 köy. Hayvancılık, tahıl tarımı. (M)

TUTAM sıf. (esk. türk. k.). Avuç içi veya parmaklarla kavranan miktar: *Beyim, bir tutam ot al, bir de sicim, bağlayalım boynuna* (B. Felek). || İ. *Esk.* Sap. || Hal, davranış, tutum.

◆ **Tutam tutam** zf. ve sıf. Demet halinde, demet demet: *Menekşesi tutam tutam / Arasına güller katam* (Halk türküsü). [M]

TUTAMAÇ i. (*tutmak*'tan *tut-amaç*). *Yeni.* Bir şeyin tutularak çekilebilecek yeri, kulp, kabza. (M)

TUTAMAK i. (esk. türk. k.). *Esk.* Bir şeyin tutulacak yeri, sap. || *Mec.* Tutunacak şey, dayanak, ip ucu. *Eşanl.* DELİL. *Esk.* Beyyine. (M)

TUTANAK i. (*tutmak*'tan *tut-anak*). *Yeni.* Meclis, mahkeme v.b. yerlerde yapılan konuşmaların yazıya geçirilmiş şekli. *Esk.* Zabıt ceridesi. || Bir durumu açıklar nitelikte düzenlenen ve ilgililerin imzasını taşıyan yazı: *Dirense, hakaret tutanağı düzenlerler, sürüm sürüm süründürürlerdi* (Kemal Tahir). *Esk.* Zabıt varakası. || *Birçok* kimsece imzalanmış yazı. *Esk.* Mazbata.

— Huk. Parlamentolar, mahkemeler, mahallî idareler, mahallî idareler meclisleri, dernekler, birlikler, şirketler v.b. kuruluşların toplantılarında yapılan görüşmelerin ve okunan belgelerin yazıya çevrilerek tespiti; zabıtanın v.d. resmî kuruluşların bir olayı tespit amacıyle hazırladıkları belge. || *Tutanak dergisi*, parlamentodaki görüşmelerin ve yapılan işlemlerin tümünü kapsayan yayın. (Bk. ANSİKL.) || *Tutanak özeti*, parlamentodaki görüşmeleri, alınan kararları ve yapılan işlemleri çok kısa özetler halinde kapsayan ve üyelere dağıtılmak üzere basılan kâğıtlar. || *Meclis tutanakları*, Millet meclisi, Cumhuriyet senatosu ve T.B.M.M. birleşik toplantısında yapılan görüşmelerin aynen veya özet olarak kaydedildiği belge. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Bütün *tutanak*'lar *Tutanak Dergisi*'nde yayımlanır. Dergi, yoklama, başkanlık sunuşları, görüşülen işler, yazılı sorular bölümlerini kapsar. Derginin sonuna gündemde görüşme konusu yapılan tasarı ve teklifler de eklenir. Tutanak dergisi, Türkiye'de *Resmî Gazete* ile yayınlanmamakla birlikte, gerektiğinde bunun da yapılabileceği içtüzüklerde yer almıştır. Resmî bir yayın olarak *Tutanak Dergisi*, üç ayrı başlıkla ve muhteva ile çıkar: *T.B.M.M. Tutanak Dergisi; Millet Meclisi Tutanak Dergisi; Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi.* Dergi, dönem, toplantı, birleşim ve oturum esasına göre düzenlenerek yayımlanır. Kapalı oturumlara ait tutanakların yayımlanması, Anayasa ve iç tüzük hükümlerine göre, ilgili meclisin kararıyle olabilir. Cumhuriyet senatosu içtüzüğü, gizli oturum tutanaklarının en az on yıl geçtikten sonra, Senato kararıyle yayımlanacağını belirtir. Millet meclisi için de durum aynıdır.

● *Meclis tutanakları.* Türkiye'de tutanak ilk defa Meclisi Mebusanı Osmanî'de ve Âyan meclisinde uygulandı (1877). Bir uzman yönetiminde Fransa'dan getirtilen stenografların hazırladıkları bu tutanaklar o tarihte *Takvim-i Vekayi*'de yayımlandı; ancak bu metinler Çırağan sarayı yangınında yandı (1909). 1878'den itibaren *Zabıt Ceridesi* adıyle bir tutanak dergisi yayımlanmağa başlandı ve parlamentodaki bütün işlemler bu dergide yer aldı. (M)

TUTANKHAMON, Amarna ailesinden mısırlı prens, XVIII. Sülâle firavunu (M.Ö. 1354'e doğr. - 1346'ya doğr.). Amenofis IV'ün ikinci kardeşi olduğu sanılır. Amarna'da yaşadı. On yaşındayken prenses Ankhsen Amon ile evlendi. Ağabeyi firavun Semenkere'nin ölümünden sonra Teb'e giderek karısıyle birlikte hüküm sürdü. Aslında, içişlerini, Ay sarayının yöneticisi, orduları da general Horemheb yönetiyordu. Amon dinine resmen dönüldüğünü doğrulayan ve Teb rahipler sınıfına dinî güçlerini tekrar kazandıran Teb tapınaklarının onarılmasıyle ilgili ferman, Tutankhamon zamanında çıkarılmıştır. 1922'de lord Carnarvon ve H. Carter'in buldukları Tutankhamon'un mezarı çok değerli eşya ile (Kahire müzesinde) doluydu. (L)

TUTAR i. (esk. türk. k.). Nicelik bakımından bir şeyin tümü: *Kaç kişi bunlar? Tutarını verin Rasim bey* (Kemal Tahir). *Esk.* Miktarı baliğ. || Para miktarı. *Esk.* Meblâğ. (M)

TUTARAK i. (*tutmak*'tan *tut-ar-ak*). Bir hastalık sırasında hastaya zaman zaman gelen nöbet. || Sara. || *Mec.* İnat, ısrar, hiddet, huysuzluk. || *Esk.* Çıra, kibrit v.b. gibi ateş yakmağa yarayan şey.

Foto. LAROUSSE

— DEY. *Tutarağı tutmak,* huysuzluk etmek, aksileşmek, inat etmek. (M)

TUTARGA i. (*tutmak*'tan *tut-ar-ga*). Tutarak. (M)

TUTARIK i. (*tutmak*'tan *tut-ar-ı-k*). Tutarak. (M)

TUTARLI sıf. (*tutmak* > *tutar*'dan *tutar-lı*). *Yeni.* Her tarafı düzgün, her yanı birbirine uygun, her yönden bağdaşmış, çelişki içinde olmayan: *Tutarlı sözler. Tutarlı hareketler. Esk.* İnsicamlı. (M)

TUTARLIK i. (*tutmak* > *tutar*'dan *tutar-lık*). *Yeni.* Birbirini tutma, uyuşma hali; bağdaşım, uygunluk, düzgünlük. *Esk.* İnsicam. (M)

TUTARLILIK i. (*tutarlı*'dan *tutarlı-lık*). Tutarlı olma.

— Sosyal psikol. Bir soruşturmada, soru sorulan öznenin görüşünden, davranışından caymaması. || *Tutarlılık derecesi,* özne tarafından verilen değişik cevaplar arasındaki uygunluk derecesi. (L)

TUTARSIZ sıf. (*tutmak* > *tutar*'dan *tutar-sız*). *Yeni.* Hiç bir yanı birbirini tutmayan, birbiriyle uyuşmayan, hiç bir yönden bağdaşmamış olan, çelişki içinde olan, her bakımdan çelişen: *Tutarsız davranışlar, konuşmalar. Esk.* İnsicamsız.

◆ **Tutarsızlık** i. Tutarsız olma hali. *Esk.* İnsicamsızlık. (M)

TUTBURY, Büyük Britanya'da (Staffordshire) kasaba, Derby'nin güneybatısında; 17 460 nüf. Mary Stuart'ın hapsedildiği şato. (L)

TUTHALYA veya **TUDHALİA,** dört hitit kralının ortak adı. — TUTHALYA I (M.Ö. 1740-1710), Anitta'dan sonra tahta çıktı. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Puşaruma adında bir oğlu vardı. Eski Hitit devleti krallarındandır. — TUTHALYA II (M. Ö. 1460-1440), kimin oğlu olduğu bilinmiyor. Halep'i aldı, Mitannilerle savaştı, yerine oğlu Arnuvanda I geçti. — TUTHALYA III (M.Ö. 1400-1380), Hattuşil II'nin oğlu. Saltanatının ilk yıllarında bazı başarılar kazandı. Arzawa, Hayaşa ve Gaşka ülkeleriyle savaştı. Saltanatının sonlarına doğru ülkesinde karışıklıklar çıktı. Gaşkalar, imparatorluğun kuzey taraflarını ele geçirdiler ve başkent Hattuşaş'ı tahrip ettiler. Yerine oğlu Şuppiluliuma I geçti. — TUTHALYA IV (M.Ö. 1250-1220), babası Hattuşil III'ün ölümü üzerine çocuk denecek yaşta tahta geçti. Annesi kraliçe Pudu-Hepa'dır. Doğuda Asur, batıda Ahhiyava devletleriyle mücadele etti. Tuthalya IV devri, önceleri düzenin korunduğu, fakat sonraları Hitit devletinin çökmeğe başladığı bir dönemdir. Tuthalya IV ölünce yerine oğlu Arnuvanda III geçti. Bk. HİTİTLER. (M)

TUTİ i. (fars. *tûtî*). *Esk.* Papağan. || *Tuti-yi gûyâ,* konuşan papağan. || *Tuti-yi mucizegû,* mucize söyleyen papağan: *Tuti-i mucize-gûyem ne desem lâf değil / Çerh ile söyleşemem âyinesi sâf değil* (Nef'i). || *Tuti-yi şekerhâ* («şeker çiğneyen papağan»), güzel konuşan genç kadın.

◆ **Tutiyan** çoğl. i. *Esk.* Papağanlar. (M)

TUTİYA i. Bk. TUTYA.

TUTKAL i. (*tutmak*'tan). Kıkırdaktan veya yapay olarak elde edilen, katılaşıp sertleşerek iki parçayı birbirine yapıştıran madde.

— DEY. *Tutkal gibi,* rahatsız edici, sırnaşık kimseler için kullanılır. (M)

TUTKALLAMA i. (*tutkallamak*'tan *tutkal-la-ma*). Tutkallamak eylemi.

— Ciltc. *Tutkallama makinesi,* tutkallama işlemlerini çabuklaştırmak için kullanılan, sıvı tutkal banyosu içinde dönen bakırdan bir silindirle donatılmış makine.

— Res. Bir duvar veya tavana tutkalla resim yapıştırmak işlemi. (Yanlış olarak «fresk» adı verilen birçok süs resimleri, meselâ Puvis de Chavannes'ın bütün süslemeleri aslında tutkallamadır.)

— Teknol. Birbirine raptedilmiş tahta levhaları sağlamlaştırmak için üstlerine üstüpü yapıştırma. || *Tutkallama makinesi,* kontrplak yapımında kaplama levhalarının her iki yüzüne tutkalı düzgün olarak dağıtan makine. (Baskı makinelerinin mürekkep merdanelerine benzeyen dönel silindirlerden meydana gelir.) [LM]

TUTKALLAMAK geçl. f. (*tutkal*'dan *tutkal-la-mak*). Tutkal sürmek, tutkalla yapıştırmak.

— Ciltc. Başka bir tabaka üzerine yapıştırılacak bir kâğıt veya karton yaprağın yüzeyine tutkal sürmek. (Yaprağın yüzeyi doğrudan doğruya bir fırça ile tutkallanır; açık renklerde, kâğıt yaprak tutkallanmış bir çinko levha üzerine yerleştirilir, böylece yaprak ince ve düzgün bir tutkal katı almış olur; aynı işlem tutkallama makinesiyle de yapılabilir.)

— Foto. Bir fotoğraf kâğıdını duyarlı hale getirmeden önce, ince bir tabaka halinde jelatin, albümin veya nişasta kolasıyle kaplamak.

— Teknol. Kontrplak yapımında, yapıştırılacak levhaların yüzeyine bir tutkal tabakası sürmek. (LM)

TUTKALLI sıf. (*tutkal*'dan *tutkal-lı*). Tutkal sürülmüş, tutkallanmış. || İçinde tutkal olan. (M)

TUTKU i. (*tutmak*'tan *tut-ku*). Psikol. *Yeni.* Şiddetli istek ve eğilim, ihtiras: *Kişiyi kişi eden yaşaması değil, tutkularıdır* (N. Ataç). *Burada hiç kimse tukularını gizlemez* (Kemal Tahir). [*Eşanl.* İPTİLA.] || Bu istek ve eğilimin yöneldiği amaç: *Müzik onun tutkusudur.*

— ANSİKL. *Tutku* denince, aşk, nefret, yükselme hırsı, cimrilik gibi şiddetli ve sürekli bir duygu kastedilir. Th. Ribot, çok yerinde olarak, zihin planında sabit fikir ne ise, duygunluk planında da tutkunun aynı şey olduğunu ileri sürer. Gerçekten, her iki durumda da, tek bir nesne üzerinde yoğunlaşmış olan ve bu nesne dışındaki her şeyi bir yana atan inhisarcı ve şiddetli bir uyarım söz konusudur. Bu uyarım, aslında, psikolojide çok sık görülür; çünkü sinirsel faaliyetin temel kanunlarından biridir. Tek bir duyumun tekrarlanması, meselâ, hipnoza yol açar. Öte yandan, dikkatin aşırı yoğunlaştırılması da, bu yoğunlaşma ister duyusal alana, ister zihnî alana (sabit fikir) ilişkin olsun, aynı etkiyi meydana getirir. Ayrıca tutku seçtiği nesne üzerinde, hem bu nesne dışındaki hiç bir şeyi, hem de nesnenin kendisiyle ilgili özellikleri göremeyecek kadar yoğunlaşmış olan duyusal ve zihnî bir faaliyettir (bir çeşit körlüğe benzeyen bu yoğunlaşmanın en iyi örneklerinden biri aşktır) ve nevroz veya delili haline dönüşebilir. Tutku, zihnin denetiminden kaçar ve aşağı sinir merkezlerine bağlı kalır. İnsanın benliğine hâkim olmasını en yüce iyilik olarak gören stoa'cılar, tutkunun bir «ruh hastalığı» olduğunu ileri sürerler. Buna karşılık romantikler, Hegel, Fourier tutkuyu yüceltirler. Hegel, «Tutku olmazsa hiç bir büyük iş yapılamaz ve yapılmamıştır» der. (LM)

TUTKUN sıf. (esk. türk. *tutğun,* esir, tutsak'tan). Gönül vermiş, tutulmuş, bağlanmış: *Boşnak kızlarına tutkun köy delikanlıları, sabahleyin kasabaya mektebe giden çocuklar* [...] *Hasan ağanın tarlasından geçip giderlerdi* (S. F. Abasıyanık). *Esk.* Meftun. || *—Halk dili.* Tutuk hareket eden, utangaç, çekingen, sessiz. (*Zt.* ÇEVİK, GİRGİN.) || Dilinde tutukluk olan. || İnmeli. *Esk.* Meflûç. || Tıkanmış, tıkalı. || Tutulmuş.

◆ **İ.** [Genellikle kötü şeylere] Düşkün, alışmış, müptelâ kimse: *Gözleri kumar tutkunlarının oyuna başlamadan az önceki ateşiyle parlamaktaydı* (Kemal Tahir). || *—Halk dili.* Durgunluk, tıkanma, tıkanıklık. || Tutulma.

— ÇEŞ. DEY. *Tutkun avlamak. Esk.* Aptal birini kandırmak. || *Tutkun vermek. Esk.* Yakayı ele vermek, tutulmak, yakalanmak. (M)

TUTKUNLUK i. (*tutkun*'dan *tutkun-luk*). Tutkun olma hali: *Bundaki okuma tutkunluğunu anla ki, çantasında ekmek gezdireceğine, mum gezdirirdi* (Kemal Tahir). *Esk.* Meftuniyet. (M)

TUTMA i. (*tutmak*'tan *tut-ma*). Tutmak işi. || Geçici işçi, gündelikçi: *Çiftlikte üç tutma çalışıyor. Eşanl.* YANAŞMA.

— Deneysel psikol. *Tutma dönemi,* hafızaya mal edilmiş olanın, örtük bir biçimde muhafaza edildiği dönem.

— Fels. Husserl'de, şimdiyi düşünmek için geçmişi tespit eden bilincin edimi.

— Hidrol. Yağışların getirdiği suyu akarsulara ulaşmadan tutma gücü veya işi.

— Huk. Bk. TEVKİF. (LM)

TUTMAÇ i. (esk. türk. k.). *Halk dili.* Küçük dört köşe hamur parçalarıyle yapılan yoğurtlu yemek. (M)

TUTMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Kavrayarak ele almak: *Bardağı, kalemi tutmak.* || Yakalamak, ele geçirmek: *Polis hırsızı tuttu.* || Avlamak: *Balık tutmak. Kuş tutmak.* || Tevkif etmek, tutuklamak: *Bugün iki kişiyi daha tuttular.* || Sabit kalmasını sağlamak: *Tekneyi ip tutuyor.* || Yaklaştırıp göstermek: *Hele son kibriti tuttum da yakından yüzüne, / Sürme çekmiş gibi nur indi mumun kör gözüne* (M. Â. Ersoy). || Kullanmak: *Yaşmak tutmak.* || Oyalamak: *Birini kapıda tutmak.* || Geçilmesini engellemek: *Polis yolları tutmuş.* || Kaplamak, işgal etmek: *İki sütun tutan bir yazı.* || Kiralamak, hizmetine almak: *—Siz 22 numaralı odayı tutmuşsunuz...* (B. Felek). *Hizmetçi tutmak.* || Ayırtmak: *Gazinoda masa tutmak.* || Uğramak, ulaşmak: *Burayı rüzgâr tutmaz.* || Desteklemek, kayırmak: *—Peki ağam. Ne diye şimdi o Rahmi beyi bu kadar tutuyorsun* (S. F. Abasıyanık). || Yayılmak: *Gürültüsü dünyayı değilse de bütün Türkiye'yi tutuyor* (F. R. Atay). || Dokunmak, etkilemek: *«Bu gece ne kadar içsem beni tutmuyor» dedi* (A. H. Tanpınar). || Dinlemek: *Söz tutmak.* || Uygun düşmek, uymak: *Burada bulunanların üniversite öncesi tahsilleri hiç şüphe yok ki birbirini tutmuyordu* (Ş. S. Aydemir). || Bağlamak: *Süt kaymak tuttu.* || Kocası olmak: *Onun büyük kızını filân tutuyor* (Şemseddin Sami). || Şöyle veya böyle başlamak, sürdürmek: *İşi biraz hızlı tuttular.* || Girmek, yapmak, girişmek: *Askerlikte mi kalacak, yoksa çekilip başka bir iş mi tutacak?* (Kemal Tahir). || Ulaşmak: *— Kumkuyucak köyünü kaç saatte tutarız paşam?* (Kemal Tahir). || Toplamı [...] ya varmak: *Satıtıklarım 50 lira tuttu.* || Şu veya bu durumda kalmasını sağlamak: *Basını dik tutmak. Kapıyı kapalı tutmak.* || Hedef olarak almak: *Hemen bagiler, nâsı taşa tuttular ve Mescidden ihraç ettiler* (Cevdet Paşa). *Şehri topa tutmak.* || Alacağa veya vereceğe saymak: *Bu parayı borcunuza tutuyorum.* || Kazanmak, edinmek: *Bu çocuk et tutmaz.* || Sürmek: *Şehirle köy arası iki saat tutar.* || Yard. f. Hesap, not, kayıt, zabıt v.b. kelimelerle birlikte «etmek» anlamında kullanılır: *Not tutmak. Hesap tutmak.* || Geçz. f. (Bir şeyin) Üstünde kalmak: *Boya tuttu.* || Beğenilmek, benimsenmek. || Yakalamak, musallat olmak: *Sancı tutmak.* || İş görebilecek durumda olmak: *Sol bacağım hiç tutmuyor.* || Varsaymak: *Ne oluyorsun anne, tut ki, cephede düşmanla karşı karşıya çarpışıyorsun. Orası daha mı az tehlikeli?* (S. Kocagöz). || Başlamak: *Çocuğundan tut ak sakallısına kadar cümlesi mevcut* (Ahmed Rasim).

— ÇEŞ. DEY. *Ağzıyle kuş tutmak.* Bk. AĞIZ. || *Ahı tutmak.* Bk. AH. || *Aklında tutmak,* bellemek, unutmamak. || *Altın tutsa bakır (pul veya toprak) kesilir.* Bk. ALTIN. || *Atıp tutmak.* Bk. ATMAK. || *Başı tutmak.* Bk. BAŞ. || *Bir tutmak.* Bk. BİR. || *Buz tutmak.* Bk. BUZ. || *Dilini (sıkı) tutmak.* Bk. DİL. || *Eli kalem tutmak.* Bk. EL. || *Eli silâh tutan.* Bk. EL. || *(Birinin) Elinden tutmak.* Bk. EL. || *Gizli tutmak.* Bk. GİZLİ. || *Gözü tumak.* Bk. GÖZ. || *Kafa tutmak.* Bk. KAFA. || *Kar tutmak.* Bk. KAR. || *Kendini tutmak* (veya *tutamamak*). Bk. KENDİ. || *Kin tutmaz.* Bk. KİN. || *Kir tutmak.* Bk. KİR. || *Lafa tutmak.* Bk. LAF. || *Oruç tutmak.* Bk. ORUÇ. || *Para tutmak.* Bk. PARA. || *Taraf tutmak.* Bk. TARAF. || *Taşa tutmak.* Bk. TAŞ. || *Tavşana kaç tazıya tut.* Bk. TAVŞAN. || *Tempo tutmak.* Bk. TEMPO. || *Tut kelin perçeminden. Teklz.* Çözümlenmesi güç olan meseleler karşısında kullanılır. || *Tuttuğu dal elinde kalmak,* güvendiği kimse veya umut bağladığı bir iş önemini, değerini kaybetmek. || *Tuttuğunu koparmak,* giriş-

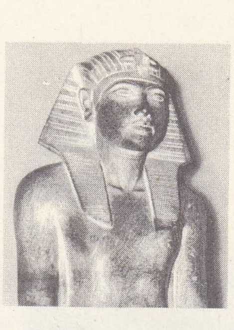

TUTANKHAMON
Kahire müzesi

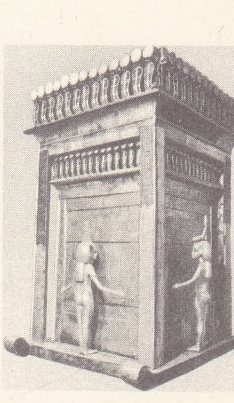

TUTANKHAMON
mezarında bulunan kanopeli sandık

Foto. LAROUSSE

TUTMES III
Kahire müzesi

tiği her işte başarı sağlamak, çok becerikli olmak.

— Ask. Bir yeri savunmak, elinin altında bulundurmak.

— Denizc. *Bir limanı tutmak,* limana uğramak, akaryakıtın veya suyun bitmesine yakın limana varmak. || *Dümen tutmak,* dümenle bir tekneyi idare etmek. || *Rüzgârı yakada tutmak,* yelkenli bir tekne ile alabildiğine orsasına gitmek. || *Orsa seyri ile aynı prasyada belirli bir noktayı tutmak,* bir buruna, bir şamandıraya varmak. || *Nöbet tutmak,* nöbet görevini yerine getirmek. (ML)

TUTMES, yun. **Tutmosis** («onu tanrı Thot yarattı»), XVIII. Sülâleden dört firavunun adı. —**Tutmes I,** firavun (M.Ö. 1530'a doğr. - 1520), Amenofis I'in oğlu. Nübye'nin bir kısmını fethetti ve Fırat kıyılarında savaştı. —Oğlu **Tutmes II,** firavun (M.Ö. 1520 - 1504'e doğr.), Haçepsut'un birinci kocası. Babasının fethettiği toprakların bir kısmını muhafaza etti. —**Tutmes III** (M. Ö. 1504'e doğr. - 1450), Tutmes II'nin oğlu, Mısır kralı (M. Ö. 1483 - 1450). Önce kraliçe Haçepsut tarafından arka plana itildi, kraliçeyi bertaraf etmeğe çalıştı, fakat ancak kraliçenin ölümünden sonra fiilen hüküm sürebildi; krallık gücünü sağlamlaştırdı ve mısır ordusunu güçlendirdi. Nübye üstünde Mısır hâkimiyetini yeniden sağladı, Meggido'da Asya Kralları koalisyonunu bozguna uğrattı (1483), Mitannileri yenerek, on yedi sefer (Karnak'taki Ammon tapınağında kazılı levhalar bu seferleri anlatır) sonunda Filistin, Fenike ve Suriye üstünde himaye yönetimi kurdu. Mitanniler, Asur, Babil, Kıbrıs ve Girit, Tutmes III'ün üstünlüğünü tanıdı. O tarihten sonra Mısır, olağanüstü bir zenginliğe kavuştu. —**Tutmes IV,** Amenofis II'nin oğlu, Mısır kralı (M.Ö. 1425'e doğr.-1405). İmparatorluğun itibarını yüksek tuttu ve Mitannilerle ittifak yaptı. Gize'de büyük Sfenks'in ayakları arasındaki dikilitaşta anıtı kumlardan temizlettiği yazılıdır. (L)

TUTRAKAN, rumence **Turtucuia,** Bulgaristan'da (Rusçuk idare bölümü) şehir, Tuna'nın sağ kıyısında, Rusçuk'un kuzeydoğusunda (Romanya'nın Oltenita kasabası karşısında); 7 200 nüf. Roma kolonisi *Transmarisca*'nın yerinde kurulmuş olan şehir, 1913'te Romanya'ya geçti, 1916'da Bulgarlar tarafından alındı, 1919'da Neuillv antlaşmasıyle Romanya'ya verildi ve 1940'ta Bulgaristan tarafından geri alındı. (L)

TUTSAK i. (*tutmak*'tan *tut-sak*). Savaş sırasında ele geçirilen düşman. *Eşanl.* ESİR.

◆ **Tutsaklık** i. Tutsak olma durumu. (M)

TUTSİ'LER. Bk. BAUTUSİ'LER.

TUTTİ (*hepsi* anlamına gelen *tutto*'nun çoğulu ital. k.). Orkestradaki bütün çalgıların katıldığı bölüm: *Tutti olarak tekrarlamak.* (L)

TUTTLİNGEN, Almanya'da (Batı Almanya, Baden Württemberg) şehir, Yukarı Tuna'nın kıyısında; 25 100 nüf. Cerrahî âletleri. Kartonculuk. Dokumacılık. (L)

TUTTUKUDİ, Hindistan'da (Madras) liman şehri, Dekkan'ın güney ucunda ve Manaar körfezinin kıyısında; 127 400 nüf. Pamuk iplikhaneleri. Balıklavalar ve inci ticareti. Limanından pamuk, kahve, çay ve pirinç ihraç edilir. (L)

TUTTURMAK ettrg. f. (esk. türk. k.). Tutmasını sağlamak. || Geçl. f. Bir şeye başlayıp devam etmek, girişmek, kesmemek, ele almak: *Edebiyat-ı Cedide şairleri bir âhenk tutturmuşlardı* (Y. K. Karaosmanoğlu). || [Çivi, topluiğne, çengelliiğne, teyel v.b. ile] Üstünkörü takmak, bağlamak, iliştirmek veya dikmek: *Mayonun kopan askısını tutturmak.* || Amaca ulaştırmak, hedefe vardırmak, hedefi bulmak: *Üç kere ateş edip bir türlü tutturamamak.* || Geçz. f. Bir şeyi yapmakta ısrar etmek, aklına koyup direnmek: *Sabriye Hanım, «sen gitmezsen ben de gitmem» diye tutturdu* (Kemal Tahir).

◆ **Tutturabildiğine** zf. [Genellikle satış için] Belli bir fiyata bağlı olmaksızın, kabul ettirebildiği fiyata. (M)

TUTTURMALIK i. (*tutturmak* > *tutturma*'dan *tutturma-lık*). *Yeni.* İki ucu birbirine tutturmağa yarayan düğme, kopça v.b. şeylere verilen ad. (M)

TUTU i. (esk. türk. *tutuğ*'tan). *Yeni. Eşanl.* REHİN.

TUTUCU sıf. (*tutmak*'tan *tut-ucu*). *Yeni.* Geçmişin sosyal düzenini, düşüncelerini ve kurumlarını değiştirmeden, olduğu gibi korumak isteyen: *Tutucu fikirlere sahip bir kimse. Tutucu bir adam.*

◆ **İ.** Tutucu olan kimse: *Tutucuların düşünce ve davranışları. Eşanl.* MUHAFAZAKÂR. (M)

TUTUCULUK i. (*tutucu*'dan *tutucu-luk*). *Yeni.* Tutucu olma hali. || Mevcut durumu değiştirebilecek her davranışa, her yeniliğe karşı sistemli direniş. *Eşanl.* MUHAFAZAKÂRLIK. (M)

TUTUİLA, Polinezya'da ada, Doğu Samoalar'da; 10 000 nüf. Adada A.B.D.'nin büyük Pagopago üssü kurulmuştur. (L)

TUTUK sıf. (esk. türk. k.). Ağır, durgun, çekingen, utangaç, sıkılgan: *Kaymakamdan sonra süvari alay kumandanı Hasan Bey çıktı. Biraz tutuk ve pek resmî idi* (Ömer Seyfeddin). || Dilinde hafif bir tutukluk olan, dura dura konuşan, serbest ve kolay bir şekilde konuşamayan: *Susar adam, iki saat konuştu. Biraz yorgun, biraz tutuk, ama dinleyeni sürükleyen bir bilgi, bir anlayış ve inandırışla* (Y. Z. Ortaç). || Kısılmış, tutulmuş, kesik: *Sonra göğsümde tutuk nefeslerle yorgun, bitkin bir halde durdum* (R. N. Güntekin). *Tutuk ses.* || Kapalı, engellenmiş, tıkanmış: *Tutuk yol, boru.* || İnme inmiş, felçli. (*Esk.* Meflûç). || **İ.** ve sıf. Tutuklanmış olan, tutuklu (kimse): *Arabanın içindeki tutuklar dört kişiydiler; Kastamonu isyanının elebaşıları...* (S. Kocagöz). || **İ.** *Esk.* Yüze örtülen şey, yaşmak. || *Dili tutuk,* konuşurken hafifçe kekeleyen, kolaylıkla konuşamayan. (M)

TUTUKLAMAK geçl. f. (*tutuk*'tan *tutukla-mak*). Yasa gereğince hürriyetine son vererek bir kimseyi bir yere kapatmak: *Cinayet işleyen adamı tutukladılar. Yankesicilleri tutuklamak. Eşanl.* TEVKİF *etmek.* (M)

TUTUKLU i. ve sıf. (*tutuk*'tan *tutuk-lu*). Yasa yoluyle hürriyeti elinden alınan ve bir yere kapatılan (kimse): *Bekirağa bölüğünde yalnız politika tutukluları yok... Yetmiş iki buçuk millet yığılmış* (Kemal Tahir). *Esk.* Mevkuf. (M)

TUTUKLUK i. (*tutuk*'tan *tutuk-luk*). Tutuk olma hali: *Ama bir tutukluk geldi nedense genç arkadaşıma* (Y.Z. Ortaç). || İşlememe hali, işleyemezlik: *Motorda tutukluk var.*

— Sil. Bir ateşli silâhın çalışmasından meydana gelen ve onun kullanılmasına bir an için engel olan arıza. (M)

TUTUKLULUK i. (*tutuklu*'dan *tutuklu-luk*). Tutuklu olma hali. *Esk.* Mevkufiyet. (M)

TUTULMA i. (*tutulmak*'tan *tutul-ma*). Bir gökcisminin, bu gökcismi ile gözlemcinin gözü veya bu gökcismi ile onu aydınlatan Güneş arasına başka bir gökcisminin girmesi sonucunda gözlemcinin gözünden kaybolması. || *Ay tutulması,* Ay'ın, Yer'in gölgesi içinde kaybolması. || *Güneş tutulması,* Güneş ile Yer arasına Ay'ın girmesi sonucunda Güneş'in kaybolması. || *Halkalı tutulma,* Güneş kursunun aydınlık kalan parçasının bir halka şeklinde görüldüğü Güneş tutulması. || *Parçalı tutulma,* gökcisminin sadece bir kısmını gözden gizleyen tutulma. || *Tam tutulma,* gökcisminin tamamıyle gözden kaybolması.

— ANSİKL. Astron. *Ay tutulmaları.* Güneş tarafından aydınlatılan Yer, ışıklı bir cisim

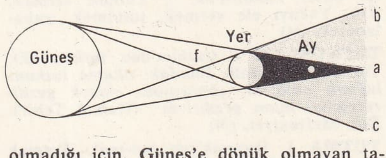

olmadığı için, Güneş'e dönük olmayan tarafında, tepe noktası *a* olmak üzere, kenarları Yer ve Güneş yuvarlaklarına teğet olan bir gölge konisi meydana getirir. Bu koni içinde olmak şartıyle Yer'in arkasında kalan herhangi bir nokta tamamen karanlığa gömülür. Eğer Ay, bir kısmı bütünüyle bu gölge konisi içine girerse, tamamen veya kısmen karanlık olur; o zaman *tam tutulma* veya *parçalı tutulma* meydana gelir. Ayrıca, *f c b* noktalarıyle gösterilen ikinci koni içinde de, Ay'ın Güneş'ten aldığı ışığın şiddeti azalır: buna da *yarı gölge* denir.

Gölge konisinin genişliği Ay'ın çapından çok daha büyük olduğu için, Ay tutulum düzlemi içinde yer değiştirse bile, her karşıma*da *tam* tutulma meydana gelir. Fakat, Ay'ın yörüngesi tutulum düzlemine doğru eğiktir ve tutulum enlemini izleyerek, gölge konisi merkezinin bazen üstüne, bazen altına geçer; eğer sapma çok az, meselâ gölge konisinin yarı çapından küçükse, Ay'ın sadece bir kısmı gölgede kalır ve tutulma *parçalı* olur. Ay tutulması, yarım kürenin bütün noktalarından aynı anda gözlenebilir. Tam tutulma anında bile, Ay tamamıyle karanlık olmayıp hafif kırmızımtırak bir ışıkla aydınlanır. Bu olay şu şekilde açıklanabilir: Yer yuvarlağının çevresini sıyırıp geçen güneş ışınları, Yer'i çevreleyen atmosferden geçerken kırılır ve gölge konisinin içine sızarak Ay'ı hafifçe aydınlatır.

● *Güneş tutulmaları.* Güneş tutulmasının sebebi, Ay'ın Güneş kursu önüne geçmesidir. Üç gökcisminin boyutları ve *ortalama* bağıl uzaklıkları da işe karıştığı için, Ay'ın gölge konisinin *a* tepesi Yer yüzeyinin hemen üstüne, bazen biraz öne, bazen de biraz arkaya düşer. Yer yüzeyini süpüren gölge demeti içinde bulunan gözlemciler birinci durumda bir *halkalı* tutulma, ikinci durumda da oldukça uzun sürecek bir *tam*

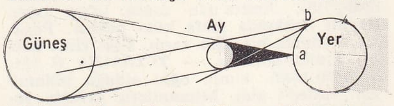

tutulma göreceklerdir. Tepe noktası *b* olan yarı gölge konisinin içinde kalan gözlemciler ise bir *parçalı* tutulma olayı izleyeceklerdir. Eğer Ay'ın yörüngesi eğik olmasaydı, her kavuşumda bir Güneş tutulması olacaktı; aslında Güneş tutulmaları Ay tutulmalarından üç kat daha sık meydana gelir, fakat bu olaylar yerkürenin ancak çok küçük bir bölgesinden gözlemlenebilir. Tam tutulmalar, gölge konisinin tepesi tarafından süpürülen çok dar (en fazla 200 km) bir şerit üzerinde görülür. Bir tam tutulmanın süresi ekvatorda en fazla sekiz, İstanbul enleminde altı dakikadır; halkalı tutulma için bu süre ekvatorda en fazla on iki, bizim enlemimizde on dakikadır. Tam Güneş tutulmalarının yerkürenin belli bir bölgesinden gözlemlenmesi için çok uzun zaman aralıkları gerekir. Meselâ, 17 nisan 1912'de yalnız Paris ve çevresinden görülebilen bir tam tutulma kaydedildi; böyle bir olay ancak 11 ağustos 1999'da tekrarlanacaktır.

Tutulmalar devirli olarak meydana gelir. Ay'ın yörünge düzlemi uzayda sabit bir doğrultuda kalamadığı için, düğüm*'ler çizgisi tutulum üzerinde geriye doğru kayar: bu yüzden düğümün 19 kavuşum* dönümü 6 585,78 güne eşittir, oysa Ay'ın 223 kavuşum dönümü 6 585,32 gün eder. Demek ki 223 kavuşum ayı, yani Kaldelilerin Saros* adını verdikleri 18 yıl 11 günlük bir devir sonunda aynı tutulmalar meydana gelir: 29'u Ay, 41'i de Güneş tutulması olmak üzere genel olarak 70 tutulma. Bir yılda en fazla 7 tutulma olayı gerçekleşir: 5 veya 4'ü Güneş, 2 veya 3'ü Ay tutulması; en az da 2 tutulma meydana gelir, sadece 2 tutulma olursa bunlar Güneş tutulmalarıdır.

● *Jüpiter uydularının tutulmaları.* Bu olay, Jüpiter'in uydularından biri, gezegenin meydana getirdiği gölge konisi içine girdiği zaman gerçekleşr. Jüpiter'in kavuşum veya karşıma konumunda bulunmasına göre ± 8 dakikalık çalkantılarla gözlemlenen bu uydu tutulmalarına dayanarak Römer, ışık hızının ilk değerini Yer'in Güneş'e olan uzaklığına bağlı olarak hesapladı.

— Mit. ve Astrol. Bütün ilkel halklar *tutulma* olayını, tutulan yıldızın esrarengiz bir güçle mücadelesine yorarlardı. Hint efsanesine göre, gizlice ölümsüzlük şarabını içen iblis Rahu'yu Güneş ile Ay ile

Foto. LAROUSSE

rirler, Vişnu da Rahu'nun başını keser. O gün bugündür, Rahu'nun başı bu iki gökcismini parçalamak için onların peşinden koşar. Moğollar da tutulma olayını aynı şekilde açıklarlar (Rahu'ya Moğollar Araço derler). Mezopotamya'lı ve Asur'lu müneccimler, tutulmalardan bazı kehanetler çıkarırlardı. Tutulmanın ayı, günü ve saati; görünüşü ve gökyüzünün durumu; Güneş veya Ay'ın tutulduğu günde gezegenlerin konumu çeşitli biçimlerde yorumlanırdı. Ay tutulması genellikle, bu olayın görüldüğü ülkede hükümdarın öleceğine, ordunun bozguna uğrayacağına, kıtlığa veya salgına işaret sayılırdı. Tutulmayı durdurmak için çığlık koparma âdeti klasik Eskiçağ'dan kalmadır. İskandinavlara göre tutulma olayında iki kurt rol oynar: bunlardan biri (Moongarm) Ay'ı, öbürü (Fenris) Güneş'i parçalayacaktır. Tutulma karşısında orduların paniğe kapıldıkları çok olmuştur. *Jamaika'*da yiyecek sağlamak için, Ayı yok edeceğini söyleyerek Kızılderilileri tehdit etmişti. Nitekim, tahmin edildiği gibi Ay tutulunca, korkan Kızılderililer Kolomb'un bütün istediklerini yerine getirdiler. (L)

TUTULMAK edilg. f. (*tutmak*'tan *tut-u-l-mak*). Tutmak eylemine konu olmak: *Gündelikle iki hizmetçi kadın daha tutuldu* (H. R. Gürpınar). || Geçz. f. [Güneş ve Ay için] Tutulma olayına uğramak. || [Bir kimseye veya şeye] Tutkun olmak: *Ali Han da aksi gibi Rita'ya tutuldu* [...] *Evlenecekleımiş* (R. H. Karay). || Tutuk bir duruma gelmek. || Herhangi bir üyesi çalışamaz, işleyemez durumda olmak: *Ayağı tutulmak*. || (Bir şeye) Canı sıkılmak, alınmak, gücenmek: *İsmail Hakkı «önemi yok» dedi ama, bu günler çok tutuluyorum, ben bu «önemi yok» lâfına...* (Kemal Tahir).

— DEY. *Dili tutulmak*. Bk. DİL. (M)

TUTULUM i. (*tutulmak*'tan *tutul-u-m*). Görünür öz hareketini yaparken Güneş'in veya Güneş etrafında gerçek dolanım hareketini yaparken Yer'in çizdiği büyük gökküre dairesi; bu dairenin sınırladığı düzlem. (*Eşanl*. EKLİPTİK, TUTULMA DAİRESİ.) || *Tutulum ekseni*, gökkürenin, tutulum düzlemine dik olan çapı. || *Tutulum eğimi*, tutulum ve ekvator düzlemleri arasında kalan açı. || *Tutulum kutupları*, tutulum ekseninin gökküreyi kestiği noktalar.

— ANSİKL. Astron. Bugün «tutulum» kelimesi, daha çok Güneş'in görünür yörüngesiyle ilgili olarak kullanılır; tutulma olayları, tam tutulum düzleminin Ay yörüngesini kestiği noktaların çevresinde meydana gelir.

Gökküre üzerinde doğru yönde görünür hareketini yapan Güneş, EE' ekvatoruna doğru eğilen büyük $S\gamma S'\gamma'$ dairesini veya *tutulum* dairesini çizer. $\gamma\gamma'$ ılım noktaları çizgisi, ekvator ile tutulum düzleminin arakesitidir; γ, ilkbahar noktası veya *koç noktası*; γ' sonbahar noktası; $\gamma\gamma'$'ne dik çap üzerindeki S ve S', kış ve yaz gündönümü noktaları; P_1 ve P'_1, tutulum düzleminin kuzey ve güney kutupları; PP_1 yayı ile ölçülen *tutulum eğimi*, tutulum düzleminin ekvator düzlemiyle yaptığı, yaklaşık 23° 27''lık açıdır. Her mevsim*, Güneş'in tutulum üzerindeki dört noktanın (γ, S', γ', S) birinden öbürüne gitmek için harcadığı süreye tekabül eder. Tutulum düzlemi, enlem ve boylam olmak üzere bir koordinat sistemine bağlanır. Güneş'in tutulum üzerindeki zahirî açısal hızı, Güneş'in Yer'den uzaklığına göre değişir; çünkü Yer'in yörüngesi bir düzlem elipstir; dış merkezliliği 0,0167510 veya 1/60 olan bu elips alanlar kanununa göre çizilir; bu yüzden mevsimlerin süresi birbirine eşit değildir.

Ekvator ve tutulum düzlemleri uzayda sabit değildir. Yer'in hareketinde öbür gezegenlerin etkisinden ileri gelen tedirginlik*-ler (Jüpiter kütlesinden dolayı, Venüs de yakınlığından) sonucu, tutulum düzleminde çok uzun devirli (20 000 yıl) bir salınım ortaya çıkar; bu salınım, bugün için tutulum düzlemiyle ekvator düzlemi arasındaki açının yılda 0'',48 kadar küçülmesine yol açar. Farklı çekim etkilerinden dolayı Güneş'in ve Ay'ın, Yer'in ekvator şişkinliği üzerinde yaptıkları tedirginlik, Yer kutbunun tutulum kutbu çevresinde çok karmaşık konik bir hareket yapmasına sebep olur; bu da, ekvator düzleminin tutulum düzlemi üzerinde kayması (düğümler çizgisinin *geri hareketi* ve ılım anının *devinmesi*) ve iki düzlem açısının *üğrümü* denilen çok karmaşık değişimlerle ortaya çıkar. Bu hareketin genliği 9'', 21, devri 18,66 yıldır. (L)

TUTUM i. (*tutmak*'tan *tut-u-m*). Bir meseleyi ele alış tarzı, tutulan yol, davranış: *Ferit Paşa ile bile konuşurlarken o kadar küstah tutumları var ki.. Kendi kendime, bunlar mı hürriyet kavramının temsilcileri diye soruyorum* (S. Kocagöz). || Giderin gelirden fazla olmaması için çalışma, harcamaları kısma.

— Fels. Modern felsefede bir insanın bir mesele veya kuram karşısında aldığı durum. (Bu terim hem söz konusu ferde, hem de onun yöneldiği meselelere karşı duyulan ilgiyi belirtir ve «kanaat» kavramını daha bir açıklığa kavuşturur.)

— Tekst. Bir tekstil maddesinin, elle dokunulduğu zaman üzerimizde bıraktığı duyum (sert, yumuşak, dolgun, diri, yatık veya ölgün). || *Tutum verme*, kumaşları daha dolgun ve parlak hale getirmek için uygulanan el işlemi. (LM)

TUTUMLU sıf. (*tutum*'dan *tutum-lu*). Tutumla davranan, gereksiz yere para harcamaktan hoşlanmayan, parasını hesaplı şekilde kullanan: *Kendi de, çoluk çocuğu da, Allah için, tutumlu insanlardı* (R. N. Güntekin). *Esk*. Muktesit.

◆ **Tutumluluk** i. Tutumlu olma hali. (M)

TUTUMSUZ sıf. (*tutum*'dan *tutum-suz*). Tutumlu olmayan, gerekli gereksiz para harcayan. *Eşanl*. MÜSRİF.

◆ **Tutumsuzluk** i. Tutumsuz olma hali. (M)

TUTUNMA i. (*tutunmak*'tan *tutun-ma*). Tutunmak işi; tutup dayanma veya asılma, bir yere yapışma.

— Havc. Havadan daha ağır tipte bir uçan makineyi havada kaldırarak tutan kuvvet. (Tutunma kuvveti, rotorun dönme hızı yüzünden kanatlar veya rotor üzerinde meydana gelen aerodinamik kuvvetlerin düşey bileşenidir.)

— Tab. Bir desteğe sıkıca bağlı bulunan bitkilerin ve hayvanların durumu.

— Seroloji. Tümlecin tutunması. Bk. TÜMLEÇ. (LM)

TUTUNMAK geçz. f. (esk. türk. k.). Tutup yapışmak, dayanmak, sarılmak veya asılmak: *Yüzü sararmış, dudakları titriyordu. Gözleri dolu doluydu. Kapıya tutundu* (S. Kocagöz). || Aynı yerde ve durumda kalmak, yer etmek: *Şimdilik, oldukları yerde tutunabilmeyi kâr sayıyorlar* (Sabahattin Ali). || Başarıya ulaşarak kendine bir yer edinmek, başarı sağlamak, beğenilmek. || Geçl. f. Kendi üzerine koymak, kendi üzerine tutup kullanmak: *Yaşmak tutunmak. Sülük tutunmak*. || Kullanmak: *Ustura tutunmak*.

— DEY. *Tutunacak dalı olmak* (*olmamak*), güvenebileceği kimse bulunmak (bulunmamak), kendisine yardım edecek biri olmak (olmamak). [M]

TUTURUK i. (esk. türk. *tuturmak*, tutuşturmak'tan *tutur-u-k*). *Halk dili*. Ateş yakmak için gerekli olan çalı çırpı v.b. şeyler. (M)

TUTUŞMA i. (*tutuşmak*'tan *tutuş-ma*). Tutuşmak eylemi.

— Petr. *Tutuşma noktası*, alevlenmiş bir petrol ürününün en az 5 saniye süre ile yanmasını sürdürdüğü sıcaklık: *Tutuşma noktası, genellikle, parlama noktasından birkaç derece daha yüksektir*. (L)

TUTUŞMAK ortaklş. f. (esk. türk. k.). Birbirini tutmak, birbirine ilişip dokunmak: *Halbuki Suraka, Hâris İbni Hişam el ele tutuşup gezerlerken...* (Cevdet Paşa). || Geçl. f. Girişmek: *Nemse kralı ile dövüşe tutuşmuş* (N. Araz). || Geçz. f. Alevlenmeğe, yanmağa başlamak: *Bir orman yangınıyle kızardı karşı dağlar, / Taraf taraf tutuştu meş'aleler, çırağlar* (F.N. Çamlıbel).

— ÇEŞ. DEY. *Etekleri tutuşmak*. Bk. ETEK. || *Yanıp tutuşmak*, aşırı bir sevgi duymak, çok sevmek.

— Oyun. *Lâdes tutuşmak* (veya *tutmak*). Bk. LÂDES.

◆ **Tutuşturmak** geçl. f. Tutuşmasını veya tutuşmalarını sağlamak: *Çırayı bir kibritle tutuşturmak gerek* (S. Kocagöz). *Kavgaya tutuşturmak*. || Birdenbire ve karşısındakine isteyip istemediğini sormaksızın bir şeyi verivermek: *Küçük kız, bir eliyle başımı okşuyor, ötekiyle mektupları elime tutuşturmağa çalışıyordu* (R. N. Güntekin). [M]

TUTUŞMAZLIK i. (*tutuşmak* > *tutuşmaz*'dan *tutuşmaz-lık*). Tutuşma özelliği olmama hali. || Bir maddeye, yanmaz bir ecza sürülmek veya emdirilmek suretiyle kazandırılan nitelik.

— ANSİKL. Odun, organik madde olduğundan daima yanabilir, yani ateşle yavaş yavaş tüketilebilir. *Tutuşmazlık* işlemi odunu yanmaz hale getirmez, fakat tutuşma ihtimalini azaltır, hattâ büsbütün ortadan kaldırır ve böylece alevlerin muhtemel yayılmasını önlemiş veya büsbütün ortadan kaldırmış olur. Tutuşmazlık, oduna ya bazı eriyiklerin az çok derin bir şekilde emdirilmesiyle veya üzerine boya, vernik kaplama, alçı v.b. gibi şeyler geçirmekle sağlanır. Bu işte kullanılan başlıca maddeler şunlardır: borik asit, sodyum borat, sodyum veya potasyum silikat, fosforik asit ve bunun amonyum veya çinko ile yaptığı tuzlar, amyant gibi yanmayan bazı maddeler, vermikülist, alçı v.b. gibi yalıtkan maddeler. (L)

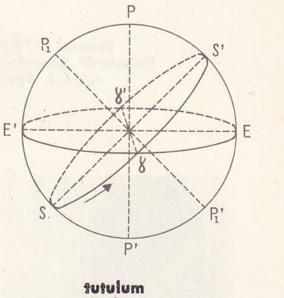

tutulum düzlemi

TUTUŞ Tacüddevle, Sultan Alparslan'ın oğlu ve Suriye Selçuklularının ilk hükümdarı (öl. 1094). İyi bir öğrenim gördü. Kardeşi Sultan Melikşah 1078'de Suriye'nin fethi görevini Tutuş'a verdi. Tutuş, Halep'i kuşattığı sırada fatımî ordusunun Şam'ı kuşatması üzerine buraya gelerek şehri ele geçirdi. 1085'te Kutalmışoğlu Süleyman Şah Antakya'yı alınca, Tutuş ile Süleyman Şahın arası açıldı. Süleyman Şah, Halep çevresine akınlarına başladı. Bunun üzerine Halep hâkimi, Tutuş'tan yardım istedi. Böylece iki selçuklu prensi karşı karşıya geldi; 5 haziran 1086'da yapılan savaşta, Süleyman Şah yenildi ve kendini öldürdü. Tutuş, bu başarıdan sonra Halep'e yürüyerek şehri ele geçirdi. Bu arada birçok kıyı şehrini alan Fatımîler, Şam'ı tehdide başladılar. Tutuş, Melikşah'tan yardım istedi ve ondan aldığı yardımcı kuvvetlerle Fatımîlerin eline geçmiş olan bazı şehirleri kurtardı; fakat Tutuş ile Suriye'de bulunan türkmen beyleri arasında çıkan anlaşmazlıklar, fetih hareketini de durdurdu. Melikşah'ın ölümü üzerine Tutuş, yeğenini ortadan kaldırmak için Suriye'den topladığı büyük bir ordu ile Rey üstüne yürüdü. Bu şehir yakınlarında 1093'te yapılan savaşta, her iki taraf da ağır kayıplar verdi. Mücadelenin uzaması ve Tutuş'un yanında bulunan türkmen beylerinin zamanla Berkyaruk tarafına geçmeleri üzerine Tutuş yenildi ve öldürüldü. (M)

TUTYA veya **TÛTİYA** i. (ar. *tūtyā*). Kim. *Esk*. Çinko || Sürme: *Sahra-yi dilde gird-i sipah-i hayâl-i dost / Çeşm-i ümidi rûşen eder tûtiyâ kadar* (Nabi).

— Kim. Bazı kurşun cevherleri üzerinde çalışırken meydana gelen çinko oksit. (ML)

TUUKKANEN (Kalervo) finlandiyalı besteci (Mikkeli 1909). Helsinki'de orkestra ve koro şefi. Bir senfonik müzik (*Ayı Avı*). beş senfoni, on süit, bir kantat, bir keman, biri viyolonsel için iki konçerto. (L)

TUVAL i. (lat. *tela* > fr. *toile*). Yağlıboya resim yapmağa yarayan bez veya bu bez üzerine yapılmış tablo. Bk. BEZ. (M)

TUVALAR veya **SOYOTLAR,** Tuva muhtar cumhuriyetinde yaşayan ve bir türk lehçesi konuşan samoyed halkı. (L)

TUVALET i. (fr. *toilette*). Yıkanmak, taranmak, giyinmek işi: *Gidecekleri pazardan daha bir iki gün evvel bu iki delikanlıda tuvalet hazırlığı başlar* (H. R. Gürpınar). || Kadınların gece toplantılarında giydikleri gösterişli elbise: *Selma Hanımefendi* [...] *tuvaletini giyerek yanıma gelmişti* (A.H. Tanpınar). || Ayakyolu. || Kadınların taranmak, makyaj yapmak için kullandıkları çekmece, ayna ve bazen kanatlar-

tuvalet (1780) Dekoratif Sanatlar, müzesi, Paris

la donatılmış masa. (*Tuvalet masası* da denir.) || *Tuvalet takımı* (*malzemesi*), makyaj için gerekli şeylerin tümü. [ML]

TUVA muhtar cumhuriyeti, Orta Sibirya'da bölge, Yenisey'in yukarı havzasında, Batı Sayan ve Tura dağları arasında, Moğolistan sınırında; 171 000 km^2; 172 000 nüf. Başkenti, *Kızıl.* Başkent çevresinde hayvan yetiştiriciliği ve tahıl tarımı yapılır. Sık ormanlarla kaplı dağlar, favna bakımından çok zengindir. Maden (amyant, maden kömürü ve çeşitli madenler) yatakları. Halk hakaslar bahçesine çok yakın bir türk dili (*Tuba* veya *Tuva*) konuşur. (L)

TUVA vâdisi, eski Mısır'da bir yer. Musa'ya Tanrı Yahova tarafından peygamberliğinin bildirildiği kutsal vâdi. İlk vahyin gönderildiği yer. Musa bu vâdide dolaşırken nereden geldiğini bilemediği bir ses duydu. Bu ses ona, Tuva vâdisinde gezerken ayakkabılarını çıkarmasını, bu toprakların kutsal olduğunu bildiriyordu. Musa söyleneni yaptı. Sesler çoğalmağa başladı. Kavmini, firavunun baskısından kurtarması için Tanrı tarafından görevlendirildiği kendisine bildirildi. Bir süre sonra da vahiyler gelmeğe başladı. Musa bunlara dayanarak peygamberliğini ilân etti. (M)

tuvalet Ampir üslûbu, Grand Trianon

TUVAYK (CEBEL), Arabistan'da dağlar çizgisi. El-Rumma ve Nacran vadları arasında; kuzey kısmı kuzeydoğu-güneydoğu, güney kısmı kuzeydoğu - güneybatı yönünde uzanır. (L)

TUWİM (Julian), polonyalı şair (Lodz 1894 - Zakopane 1953). 1915'te *Wiosna* (Bahar) adlı bir «dithyrambos» yayımladı; bu ateşli fütürist bildiri büyük tenkitlere yol açtı. Eserleri: *Czyhanie na Boga* (Tanrıyı Beklerken) [1918], *Sokrates Tanczacy* (Danseden Sokrates) [*Siodma Jesien* (Yedinci Sonbahar) [1922], *«Dördüncü Şiir Cildi»* (1923), *Slowo we Krwi* (Kanlı Sözler) [1926], *Rzecz Czarnoleska* (Czarnolas'ın Şeyleri), *Bibla Cyganska* (Çingene İncili), *Jarmark Rymow* (Kafiye Panayırı), *Ateşli Konu* (1936). Savaş yüzünden beş yıl yurt dışında kaldı ve Amerika'dan yoğun bir vatan özlemi dile getiren bir şiir kitabıyle döndü: *Kwiaty Polskje* (Polonya Çiçekleri) [1949]. (L)

TUWİM

TUXER GEBİRGE, Avusturya'da (Tyrol) kütle, İnn vâdisiyle Zileftal arasında; *Rastkogel*'de 2 760 m. (L)

TUXPAN veya **TUXPAM,** Meksika'da (Veracruz eyaleti) şehir, rio de Tuxpan'ın aşağı çığırı kıyısında; 16 100 nüf. Petrol işletmesi ve ihracatı. (L)

TUXTLA, Meksika'da (Veracruz eyaleti) volkanik kütle, Alvarado denizkulağı (Campeche körfezi) ile Coatzacoalcos'un aşağı çığırı arasında; 1 550 m. En önemli püskürmesi 1793'te oldu. (L)

TUXTLA GUTİERREZ, Meksika'da şehir, Chiapas eyaletinin merkezi. Güney Sierra Madre'nin eteğinde; 28 300 nüf. Ticaret merkezi. Tütüncülük. (L)

TUY, İspanya'da şehir, Galiçya'da (Ponteyedra ili), Valença şehrinden (Portekiz) ayrıldığı Mino'nun sağ kıyısında; 12 100 nüf. Roman-gotik üslûbunda müstahkem katedral (oymalı revak ve avlu dehlizi). [L]

TUYAHTA, Batı Altaylar'da Ursula ırmağı kıyısında Göktürklere ait kültür merkezi. Tuyahta ve aynı özellikleri olan Kuray buluntu merkezleri, göktürk kültürü bakımından önemlidir: Tuyahta'da açılan bir kurganda ölünün bulunduğu kısım mezar hırsızlarının tahribinden kurtulmuş ve donan iskeletler bugüne kadar iyi bir şekilde saklanmıştır. Mezardan çıkan, gümüş maşrapanın, türk kültür tarihi bakımından büyük bir önemi vardır. (M)

TUYEN QUANG, Vietnam'da (Kuzey Vietnam) şehir, aynı adlı ilin idare merkezi, Claire ırmağı kıyısında; 7 850 nüf. Irmak limanı (Claire ırmağında seferin hatbaşı). Tarım istasyonu. —*Tuyen Quang ili*, 83 600 nüf. (L)

TUY HOA, Vietnam'da (Güney Vietnam) şehir, Phu Yen ilinin merkezi, Annam'da, Songha ırmağının ağzında ve sağ kıyısında; 15 600 nüf. (L)

TUYMAZIY, S.S.C.B.'de petrol merkezi, ikinci Bakû havzasında, Ufa'nın batısında. İrkutstk'a doğru giden bir petrol boru hattının başlangıç noktası. (L)

TUYUG i. (esk. türk. *tuyuk*'tan). Ed. *Esk.* Türk edebiyatında kullanılan bir nazım biçimi.

— ANSİKL. Ed. *Esk. Tuyug,* divan edebiyatına, halk edebiyatından geçti. Rubai gibi dört mısradan oluşur. Kafiyelenişi de rubaide olduğu gibi *a a b a* düzenindedir. Üçüncü mısra da kafiyeli olabilir. Aruz'un *fâilatün fâilatün fâilün* vezniyle yazılır. Halk şiirindeki *mâni*'den bu bakımdan ayrılır. Kafiyeleri mâni gibi genellikle cinaslıdır. Türk edebiyatında tuyug türünün başarılı örneklerini veren ve türün kurucusu sayılan, şair Kadı Burhaneddin'dir. (M)

TUYUR çoğl. i. (ar. *ṭayr*'dan *ṭuyūr*). *Esk.* Kuşlar: *Tuyur avaz-ı şevkinden uçan ervah-ı ziahenk* (Tevfik Fikret). [M]

TUZ i. (esk. türk. k.). Kolayca ufalanabilen, kokusuz, suda eriyen, tadı dil yakıcı, dünyanın her yanında yiyeceklerin hazırlanmasında kullanılan billûrsu madde: *Eve ekmekle tuz götürmeyi / Böyle havalarda unuttum* (O.V. Kanık). [Bk. ANSİKL.] || *Tuz ekmek,* üstüne tuz serpmek.

— ÇEŞ. DEY. *(Bir şeye) Tuz biber ekmek,* bir şeyden duyulan acıyı artıracak bir davranışta bulunmak. || *Tuz ekmek,* nimet, ihsan, bağış, iyilik. || *Tuz ekmek haini,* iyiliğe nankörlükle karşılık veren, kendisine iyilik yapan birine kötülük yapan. || *Tuz ekmek hakkı.* Bk. EKMEK. || *Tuzla buz* (veya *tuz buz*) etmek, tamamen parçalamak, dağıtmak, paramparça etmek. || *Tuzla buz* (veya *tuz buz*) *olmak,* paramparça olmak, dağılmak, tamamen parçalanmak: *Sanki bu dünyaya bir kuyruklu yıldız çarpacakmış da hepimiz tuzla buz olacakmışız... Gel bak, dinle onu anlatıyorlar* (H.R. Gürpınar). || [...] *nın tuzu biberi olmak,* o şeyin tadını, lezzetini artırıcı bulunmak. || *Tuzu biberi yerinde,* her şeyi tamam, eksiksiz. || *Tuzu kuru.* Bk. KURU. || *Çorbada (aşta) tuzu (maydonozu) bulunmak (olmak).* Bk. AŞ.

— Balıkç. *Besleyici tuzlar.* Bk. ANSİKL.

— Eczc. ve Ted. Bazı bakımlardan yemek tuzuna benzeyen çeşitli maddelere eskiden verilen ad. || *Amonyak tuzu,* amonyum klorür. || *Berthollet tuzu,* potasyum klorat. || Boutigny tuzu, civa biklorür ve biiyodür karışımı. || *Bunte tuzu,* etil ve sodyum hiposülfit. || *Duobus tuzu,* potasyum sülfat. || *Epsom tuzu,* magnezyum sülfat. || *Erik tuzu,* erimiş potasyum azotat. || *Figuer tuzu,* altın ve sodyum klorür. || *Fordas* ve *Gélis tuzu,* altın ve sodyum hiposülfit. || *Fosfor tuzu,* mikroskopik tuz, üfleçle yapılan, analizde kullanılan sodyum ve amonyum fosfat. || *Glaser tuzu,* potasyum sülfat. || *Glauber tuzu,* sodyum sülfat. || *Grégory tuzu,* morfin ve kodein çift klorhidrat. || *Guindre sürgün tuzu,* müshil sodyum sülfat ve potasyum klorür karışımı. || *Homberger müsekkin tuzu,* borik asit. || *İngiliz tuzu,* magnezyum sülfat. || *Kuzukulağı tuzu,* potasyum bioksalat. || *La Rochelle* veya *Seignette tuzu.* Bk. SEİGNETTE *tuzu.* || *Macguer arsenik tuzu,* potasyum asit arsenyat. || *Lorraine tuzu,* sodyum sülfat. || *Nitrat tuzu,* potasyum nitrat. || *Schlippe tuzu,* sodyum sülfoantimonyat. || *Sedlitz tuzu.* Bk. SEDLİTZ *suyu.* || *Soda tuzu,* sodyum karbonat. || *Sylvius ateş düşürücü tuzu,* potasyum klorür. || *Turta tuzu,* potasyum karbonat. || *Vichy tuzu,* sodyum bikarbonat.

— Giz. ilm. *Tuz falı,* serpilmiş tuzun meydana getirdiği şekillerden anlam çıkararak bakılan fal.

— Jeol. *Tuz tektoniği,* sodyum, potasyum tuzları ile alçıtaşının esneklikleri sayesinde meydana gelen etkilerin tesirinde kalan tektonik. || *Tortul tuz kayası,* özellikle bir klorür (kayatuzu, potasyum tuzu) ile bir nitrat veya sülfattan (alçıtaşı) meydana gelen kaya.

— Kim. Bir asidin veya bir asit oksidin bir baza veya bir bazik okside, ya da bir asidin bir madene etkimesiyle meydana gelen bileşik. Bk. ANSİKL.

— Mutf. Bk. ANSİKL.

— Petr. *Tuz giderici,* ham petrolün kimyasal veya elektrostatik yolla tuzunu gidermek için kullanılan cihaz. || *Tuz giderme,* petroldeki tuzlu suyu gidermek için yapılan işlem. (Ham petrolde hemen her zaman asıltı halinde tuzlu su bulunur. Tuz giderme, yaklaşık olarak 100°C'ta, basıncın, emülsiyonlaşmayı önleyici bir kimyasal maddenin ve bazen, bir elektrostatik alanın birleşmiş etkisiyle yapılır.)

— Sim. *Alembroth tuzu,* civa klorür ile amonyum klorürürün süblimleşme ürünü. || *Evrensel tuz,* ruha karşıt olan katı ve sert madde. || *Filozoflar tuzu,* toprak tuzu, cam tuzu, deniz tuzu, civaya verilen adlar. || *Jüpiter tuzu,* kalay klorür. || *Satürn tuzu,* billûrsu kurşun asetat.

— Zır. *Tuz alma,* tarıma elverişli kılmak için bazı topraklarda bulunan potasyum, sodyum, magnezyum tuzları gibi eriyici tuzların oranını azaltmak amacıyle yapılan zıraî işlem. (Tuzların giderilmesi, toprak yüzünün yıkanması ve daha iyisi su taşırma ve akaçlama ile yapılır.)

— ANSİKL. ● *Kaynakları.* Az çok saf haldeki sodyum klorürden (NaCl) meydana gelen *tuz,* tabiatta bol miktarda bulunur. Denizlerde metre küp başına yaklaşık olarak 30 kg, yani toplam olarak 45×10^{15} ton tuz bulunur. Ayrıca, toprak altında, jeolojik devirlerdeki denizlerin buharlaşmasından meydana gelen yataklar şeklinde de tuza rastlanır (kayatuzu). Asya, Afrika ve Amerika'da, bazıları kurutularak önemli tuz birikimleri meydana getiren birçok tuz gölü vardır. Kuzey Afrika'da *şot* veya *sebha* denen bu göllere çok rastlanır. Bu oluşumlar, deniz tuzu ile yer altındaki kaya tuzu arasında geçişi açıklar.

Genellikle, kübik sisteme göre billûrlaşan kayatuzunun yoğunluğu 2,1 ile 2,55 arasında değişir; sertliği de 2,5'tir. Saf halde renksizdir, fakat yataklardan birçoğu gri, sarı, kırmızı, hattâ mavi ve yeşil renktedir. Tabaka halinde yığılmış veya marnlar arasına katılmış olarak bulunur. Türkiye'de tuz kaynakları Ağrı, Ankara, Çankırı, Çorum, Erzurum, Erzincan, Eskişehir, İzmir, Kars, Konya, Muş, Nevşehir, Siirt, Sıvas, Tunceli, Van illerinde toplanmıştır. Bazı yatakların dışında, kayatuzu tabiatta saf olarak bulunmaz. Genellikle yüzde 1 ile 10 yabancı madde kapsar; bunlar, başlıca kalsiyum ve magnezyum klorür ile kalsiyum ve magnezyum sülfat ve daha az miktarda başka maddelerden meydana gelir. Denizden çıkarılan tuzda yüzde 96 ile 98 sodyum klorür bulunur. Kayatuzunun bileşimi çökeltilerin oluşum şartları nedeniyle çok değiştir. Nihayet bazı yataklar, kayatuzu ile diğer tuzların, özellikle potasyum tuzlarının karışımından meydana gelir. Bu durumda kayatuzu temel cevherin yabancı maddesini meydana getirir ve işletme tekniğine göre cevher kayatuzu giderilerek temizlenir.

● *Üretim.* Tuz, ya tuz ocaklarından (kayatuzu), ya tuzlalardan ya da göllerden ve denizlerden elde edilir. Kayatuzu ocaklardan ya katı halde ya da çözelti halinde çıkarılır. Birinci durumda yataklar ocak halinde işletilir. Patlayıcı maddelerle parçalanan cevher hammadde olarak toplanır ve ufalama, öğütme, eleme gibi işlemlerden geçirilir. Öbür durumda, yatağa su gönderilerek ya tatlı su ile ya da sızma suları ile doymuş tuzlu su elde edilir. Bu tuzlu su

Foto. LAROUSSE

pompa ile çekilir ve işleme yerine gönderilir. Tuz genellikle deniz ve bazı göllerin suyundan çıkarılır. Fakat hepsinin sodyum klorür oranı aynı değildir. En önemli üretim kaynaklarından olan, Akdeniz'de yaklaşık olarak yüzde 3,8 oranında çeşitli tuzlar bulunur; bu tuzların en önemli kısmını sodyum klorür meydana getirir.

● *Kullanma yerleri*. Tuz, beslenmenin temel unsurlarından ve sanayinin temel hammaddelerinden biridir. İnsan organizmasında geçişme basıncını aynı seviyede tutar ve bazı hayatî fonksiyonlara belli bir ölçüye kadar yardım eder. İnsan kanında, deniz suyunda bulunduğu oranda tuz vardır ve deniz suyu, saf olarak tedavide, özellikle deri altına ve adeleye şırınga edilerek kullanılır. Tuzun böbrek tarafından dışarı atılması, organizmadaki tuz oranını aynı seviyede tutacak şekilde beslenmeyle dengelenmelidir. Bu tuz azalır veya çoğalırsa, ölüme bile yol açabilen tehlikeli organik bozukluklar ortaya çıkar. Yetişkin bir kimse, değişik yollarla günde 20 gr kadar tuz alır.

Tuzun en önemli özelliği, yiyeceklerin bozulmasını önleyen güçlü bir etken olmasıdır; bu amaçla, besin sanayiinde (etlerin ve balıkların, peynirin tuzlanması, konserve) ve balıkçılıkta bol miktarda kullanılır.

Hayvanların beslenmesinde tuz, ya besinlere karıştırılarak, ya da yalama taşları şeklinde kullanılır. Yaş otların depolanması sırasında katılan tuz, hem bu otların korunmasını sağlar, hem de hayvanların beslenmesi için temel unsur oluşturur. Hayvanlara ve insanlara verilen tuz çoğu zaman organizma eksikliklerini tamamlamak için verilen ilâve besinlere destek olarak kullanılır. Başlıca katılma ürünleri iyot, magnezyum, kalsiyum ve diğer oligo-elementlerdir.

Tuz, büyük kimya sanayiinde, ya saf, ya da karışık olarak katı halde veya tuzlu su şeklinde kullanılan bir hammaddedir; bu durumda fabrikalar tuzun tuzlu su şeklinde elde edilebildiği ve bu şekilde kullanıldığı bölgelere kurulur. Bileşimindeki *klor* nedeniyle birçok üretimin temelini meydana getirir. Bileşimindeki *sodyum* nedeniyle sodyum hidroksit sanayiinin hammaddesidir. Tuz ayrıca derilerin tuzlanmasında, suların temizlenmesinde, karların eritilmesinde, soğutmada v.b. kullanılır.

● *Türkiye*'de tuz kaynaklarının zengin olması, elde edilmesindeki kolaylık ve bu maddenin halkın zorunlu ihtiyaçları arasında bulunması sebebiyle tuz, tekel konusu sayıldı. Tanzimata kadar tuz üretimi özel kişilerin elindeydi; fakat, âşar mültezimleri aracılığıyle bu maddeden önemli ölçüde vergi alınıyordu. 1862'de Tuz talimatnamesi çıkarılarak tuzlaların yönetimi Rüsumat Emanetine verildi ve böylece bir tekel kurulmuş oldu. 1880'de Devlet borçlarına karşılık olarak tuz üretimi hakkı Galata bankerlerine bırakıldı; aynı yıl, bu hak Düyunu Umumiyeye devredildi. Bu kuruluş o tarihte tuzdan yılda 1,5 milyon altın gelir sağlıyordu. 1922'de Ankara'da Düyunu Umumiye Umum müdürlüğü kurulunca tuz işletmeciliği bu kuruluşa, sonra da Varidetı Muhassasa teşkilâtına verildi. Düyunu Umumiyenin tasfiyesinden sonra Tuz İnhisarı kuruldu (1927). 1936 Tarihli ve 3078 sayılı Tuz kanunuyle bu kuruluş Gümrük ve Tekel bakanlığına bağlandı. Tekel idaresi çeşitli illerde tuz ambarları yaptırdı. Aynı zamanda üretim kaynakları ıslah edildi ve genişletildi. Bunun sonucu olarak 1950'de deniz, göl, kaya ve memba tuzlalarından elde edilen 310 173 t toplam tuz miktarı, 1967'de 480 000 tona yükseldi; 1972 üretimi de 740 000 t olarak planlandı.

— Balıkç. *Besleyici tuzlar*, canlıların büyümeleri ve yaşayışlarını devam ettirmeleri için ortamdan aldıkları erimiş karbon, nitrojen, fosfor ve silisyum bileşikleridir. Deniz bitki ve hayvanlarında, özellikle yumuşak dokuların kimyevî bileşimi birbirine çok benzemektedir. Bir su bitkisi, vücudunu teşkil eden maddeleri su içerisinde bulunan oranlara uygun olarak alır.

Denizbilimde, suda bulunan karbon, nitrojen ve fosfor arasındaki orana özel bir önem verilmektedir. Planktonlar üzerinde yapılan kimyevî analizlerde:

atomlarına göre C: N: P — 106: 16: 1

kütle ve ağırlığa göre C:N:P — 41:7,2:1

oranlarında bulunmuştur. Bu maddeler bitkiler tarafından fotosentez olayı sırasında inorganik iyonlar halinde, yani fosfor, fosfat iyonları, nitrojen, nitrit ve amonyum iyonları, karbon, karbonat ve bikarbonat iyonları halinde alınır. Bir bölgenin organizmalar ve dolayısıyle balıkçılık bakımından zenginliği o bölgedeki besleyici tuzların yoğunluğuna bağlıdır. Bu sebeple denizler ve iç sularda besleyici tuzların dağılışı ve mevsim değişiklikleri üzerinde geniş araştırmalar yapılmaktadır.

— Kim. Tuzların çoğu asitlerin bazlarla nötürleştirilmesinden elde edilebilir; elde edilen çözeltiden, billûrlaştırma işlemiyle tuz saf olarak çıkarılır. Bir değerli asit ve bir değerli baz durumunda, sodyum klorür NaCl gibi sadece bir tek tuz elde edilir ve tuz formülünde ne asit hidrojeni, ne de bazik OH^- grubu vardır. Aksine, asit bir poliasit, baz da bir polibaz olursa, baz veya asit oranına göre birçok tuz elde edilebilir; meselâ iki sodyum sülfat bilinmektedir; formülü Na_2SO_4 olanı, NaCl ile aynı tipte bir tuzdur; buna normal sülfat veya «nötür sülfat» denir; öbürünün formülünde, $NaHSO_4$, sülfürik asidin H_2SO_4 asit hidrojenlerinden biri vardır; bu monosodyum sülfattır («sodyum hidrojen sülfat» veya «sodyum asit sülfat» da denir); aynı şekilde, ikisi asit olan üç soydum fosfat bilinir. Asit tuzlarda, oluşumlarına yol açan asit ve baz ağırlığı oranının normal tuzlarınkinden daha büyük olduğu gözlenmiştir; aksine, asit / baz oranı normal tuzlardan daha küçük olan tuzlar da bilinmektedir; bunlara «bazik» tuzlar denir; meselâ bakır pası, bazik bakır karbonattır.

Asitler ve bazlar gibi tuzlar da, çözünmüş ve ayrıca erimiş halde de elektrolittir; meselâ birçok tuz suda çözünür ve bu çözünmeye iyonlaşma eşlik eder; anyon ve katyon, tuzu meydana getiren asidin ve bazın anyonu ve katyonudur; katyon, çoğu zaman, basit bir maden iyonudur

(msl. Na^+, Ca^+);

fakat bazen, başka iyonlara, hattâ su veya amonyak gibi moleküllere bağlanan bir maden iyonundan meydana gelen karmaşık katyonlar da vardır; meselâ, heksamin kobalt III tuzları $[Co(NH_3)_6]^{+++}$ katyonu kapsar; bu katyonda kobaltın bilinen ayıraçları görülmez. Aynı şekilde anyon basit (Cl^-) veya karmaşık olabilir; bu durumda $(SO_4)^{--}$ sülfat iyonunda veya $[Co(NO_2)_6]^{3-}$ heksanitro kobaltat III iyonunda olduğu gibi, diğer atomlar veya moleküller merkezî bir atomun çevresinde (maden, ametal) gruplanmıştır.

Birçok tuz suda çözünür; diğerleri ise az veya çok az çözünür; meselâ baryum sülfatın, kalsiyum karbonatın çözünürlüğü litrede 1 mg'dır. Tuzun, zayıf bir asit, zayıf bir baz veya her ikisinden türemesi halinde suyun bu çözücü etkisine hidroliz* olayı eşlik eder; tuz çözeltisinde, zayıf asit veya baz moleküllerin ya da iyonlarının az çok büyük miktarda yeniden oluşmasına yol açan bu hidroliz, tuz çözeltisinin asit veya bazik tepkime vermesiyle açığa vurulur.

— Mutf. Aşçılıkta kullanılan baharat arasında ön planda tuz gelir. Tuzun üç şekli vardır: *kalın tuz*, sıvı ve salamuralarda; *mutfak tuzu*, pişirilirken yemeklerde; *ince sofra tuzu* ise, çiğ yenen bazı besinlerde, salatalarda v.b. kullanılır. Birinci ve ikinci çeşit tuzlara, ticarette, iyotlu tuz da denir. Bazı yemeklerde bileşik tuzlar kullanılır: çeşitli baharatla karıştırılmış *baharatlı tuz* ve kurumuş kereviz tozu karıştırılarak hazırlanan *kereviz tuzu* gibi. (LM)

TUZAK i. (esk. türk. k.). Vahşî hayvanları veya kuşları yakalamak için kullanılan âlet veya kurulan düzen. || *Mec.* Bir kimse veya bir grubu öldürmek ya da zarara uğratmak amacıyle kurulan düzen: *Ama bu rivayetin en büyük ehemmiyeti tamahkâr Kasım Efendi'ye karşı âdeta bir tuzak hizmeti görmesindedir* (H.R. Gürpınar).

— DEY. *Tuzağa düşmek*, [bir kimse için] kurtulamayacağı bir felâkete uğramak: *Düştüğü bu tuzaktan nasıl kurtulacaktı? Öyle bir tuzak ki... Hem hilekârlık, hem dolandırıcılık, hem hırsızlık...* (Ömer Seyfeddin).

— Ask. *Bubi tuzağı* (ing. *booby trap*). Görünüşte zararsız olan bir eşyanın, şüphelenmeyen bir şahıs tarafından kurcalanması ile infilak eden patlayıcı madde. Bk. ANSİKL.

— Avc. Av hayvanlarını tuzağa düşürmek için, toprağa kazılmış ve üstü dallarla örtülmüş çukur. || Bezden veya ağ gözleri eşkenar dörtgen biçiminde büyük ağlardan yapılmış av aracı. (Bunların büyüklüğü tuzak kurulacak yerin büyüklüğüne göredir. Geyik, karaca, dağ keçisi gibi büyük av hayvanları için genellikle 2,5 m yükseklikte, 110-150 m uzunlukta ağlar kullanılır. Yaban domuzu için de aynı uzunlukta, fakat yüksekliği 1,5 m'yi geçmeyen ve daha kalın ağlar kullanılır. Tavşan için kullanılan

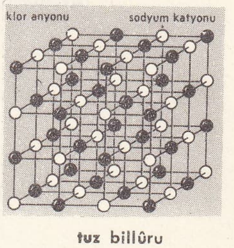

tuz billûru

kaya tuzu üretimi
Bibliothèque de l'Institut

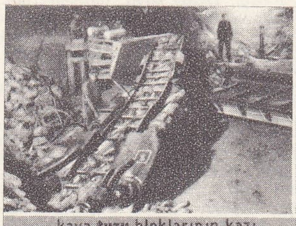

kaya tuzu bloklarının kazı alanında mekanik olarak yüklenmesi

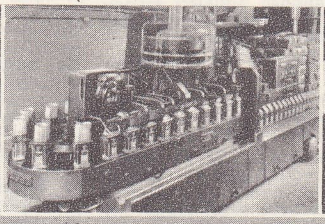

sofra tuzunun otomatik olarak paketlenmesi

rafine tuzun huni şeklinde billûrlaşması

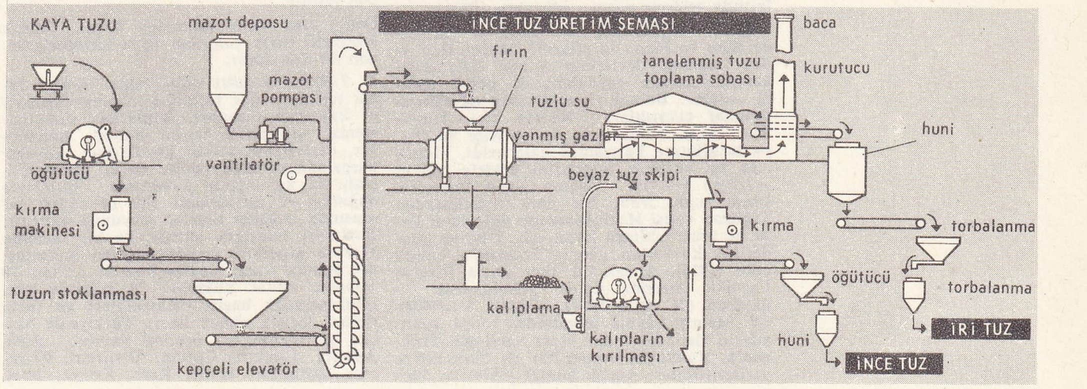

François I'in **tuzluğu**
Benvenuto Cellini'nin
eseri,
Viyana müzesi
(Avusturya)

ağlar daha incedir ve yüksekliği 1 m'yi geçmez.) || Gecekuşunun veya herhangi bir kuşun sesini taklit ederek, kuşların, dallarına yapışkan sürülü bir ağaca konmalarını ve orada yapışık kalmalarını sağlayan avcılık şekli. (Bu tür avcılık, kuşların çoğunda mevcut olan bir içgüdüye dayanır. Şöyle ki, kuşlar, sabahleyin gecikerek güneş doğduktan sonra yuvalarına dönen veya akşamleyin yuvalarından erken çıkan yırtıcı gecekuşlarına [gecekuşu, baykuş] saldırır. Ökseyle avlananlar sadece gecekuşunun ve baykuşun sesini taklit etmeyi değil, gecekuşuna düşman olan diğer kuşların, özellikle en azgınlarının [alakarga, karatavuk, ispinoz v.b.] seslerini de mükemmel surette taklit etmesini de bilmelidirler.)

— Etnogr. ve Kıyf. Kadın giyiminde yer alan özel bir başlık türü. (Kumaş ve madenî süslerle hazırlanarak saçların üzerine geçirilir.)

— Zır. Böcekleri yakalamak için ağaç gövdelerine sarılan kuşaklar. (Tuzak kuşakları, ya üzeri böceklerin yerleşeceği hücreler bulunan, katranlı kâğıttan, ya da yapışkan bir madde ile sıvanmış kâğıt veya bezden yapılır. Tırtıllar bunlara yapışır kalır. Zaman zaman kuşaklar çıkarılır, üzerindeki böceklerle birlikte yakılır.)

— ANSİKL. Ask. *Bubi tuzağı.* Basit, şekliyle patlayıcı maddeden küçük bir imlâ hakkı, bir tahrip kapsülü ve bir ateşleme düzeninden meydana gelir. Daha gelişmiş olanlarında, fabrikada hazırlanmış çeşitli düzenler vardır. Bunlar özellikle savaşı kesen birlikler tarafından görülecek yerlere bırakılır. Ayrıca düşman birlikleri gerisine havadan da atılabilir. Taciz mayını tekniğinin geliştirilmiş bir türü sayılır. (ML)

TUZCU i. ve sıf. (*tuz*'dan *tuz-cu*). Tuz satan kimse. (M)

TUZCUL sıf. (*tuz*'dan *tuz-cul*). Bot. Tuzlu toprakları veya bölgeleri seven, böyle yerlerde daha iyi yetişen (bitki): *Tuzcul bitki.*

— ANSİKL. *Tuzcul bitkiler,* tuzsuz topraklarda da pekâlâ yetişir; bununla beraber normal olarak kendilerinden daha güçlü olan, fakat tuzlu yerlerde yaşayamayan bitkilerle yarışabilmek için tuzlu yerleri tercih eder. Tuzcul bitkilerin tipik bir yapısı vardır: yaprak ve sap etlidir [Salicornia, Selsola]; içinde fazlaca tuz bulunan dokularında geçişme basıncı yüksektir.) [LM]

TUZCUOĞULLARI, Mahmud II devrinde Rize ve Hopa taraflarına hâkim olan aile. Osmanlı devletinin içinde bulunduğu karışıklıklardan faydalanarak nüfuz sahibi oldular. Babıali'yi uzun süre uğraştıran isyanlar çıkardılar. —MEMİŞ AĞA (Hopa-Rize 1817). Zamanında devlet Rize ve Hopa taraflarına karışamaz hale geldi. Memiş Ağa bu yerlerin vergilerini devlete toptan veriyor, askerlik çağına gelen kimseleri kendi topluyordu. Bir para meselesinden Trabzon valisi Hazinedarzade Süleyman Paşa ile arası açılınca isyan etti. Üzerine gönderilen kuvvetleri yendi; Trabzon'a hâkim oldu (1816). Ancak bir süre sonra Rize'ye kaçmak zorunda kaldı; yakalanarak öldürüldü (26 ekim 1817). —HACI SALİHOĞLU, Memiş Ağanın ölümünden sonra isyancıların elebaşılarından Hacı Salihoğlu Trabzon'a, Kalcıoğlu Osman Bey de Sürmene'ye yerleştirildiler. Ancak bunlar yerlerine dönmek istediklerinden yeni anlaşmazlıklar çıktı. Trabzon valisi Hüsrev Paşa onların isteklerini reddettiğinden isyan ettiler. Hüsrev Paşa ikinci valiliği sırasında düzeni sağladı (1825), 1831'de yeni Trabzon valisi Osman Paşa zamanında, şehirde bulunan Memiş Ağanın akrabaları yeniden isyan ettiler. Devlet kuvvetleri karşısında Of kazasına sığınan âsiler teslim olmak zorunda kaldılar. Ailenin ileri gelenleri Rusçuk ve Varna taraflarına sürüldüler (1834); Trabzon'da kalanlar hükûmet tarafını tuttular. (M)

TUZ gölü veya **KOÇHİSAR gölü,** İç Anadolu bölgesinde tuzlu göl. Türkiye'nin ikinci büyük gölüdür; 1 642 km²; yüksl. 905 m. Kuzeye doğru bir körfezle sona eren göl güneye doğru genişler. Kuzey - güney doğrultusunda uzunluğu 80 km; doğu-batı doğrultusunda en geniş yeri 48 km'dir. Gölün doğu kısmında Şereflikoçhisar'a doğru sokulan küçük bir körfez daha vardır. Bu körfezle göl arasında Adatepe denilen ve yükseltisi 1 145 m'yi bulan tepelik bir alan yer alır. Tuz gölü, önemli akarsulara beslenmez. Güneyde Melendiz dağlarından inen ve Aksaray'dan geçen Melendiz suyu da gölün güneyindeki bataklıklarda sona erer. Gölün ayrıca birkaç tuzlu su kaynağıyle dipten beslendiği ileri sürülür. Beslenmenin azlığı ve buharlaşmanın şiddetli oluşu yüzünden Tuz gölü, yaz sonuna doğru hemen tamamıyle kurur ve yerinde, 30 sm'ye kadar kalınlaşan bir tuz tabakası meydana gelir. Göl kenarında birkaç tuzla; Batıda Yavşan, doğuda Kaldırım tuzlası. (M)

Tuz hanı, Bursa'da Tuzpazarı'nda han. Fatih devrinde Umurbey camiine vakıf olarak yaptırıldı (1457). İki katlıdır. Üstte 18, altta 17 odası vardır. Üst katın doğu ve kuzey revakları yıkılmış, alt kata yapılan eklemelerle planı bozulmuştur. (M)

TUZHİSAR, Anadolu'da iki köyün ortak adı. 1. Kayseri - Sıvas demiryolu üstünde istasyonu olan köy. 2. Sıvas doğusunda ve Hafik batısında köy. (M)

TUZLA i. (*tuzlağ*'dan *tuzla*). Tuzculuk. Deniz veya tuzlu göl sularını güneş ve rüzgâr etkisiyle buharlaştırarak tuz üreten işletme. (Bk. ANSİKL.) || Kayatuzu veya tuzlu sudan, sunî bir ısı kaynağının yardımıyle tuz üreten işletme. || *Tuzla tavası,* tuz kurutmağa yarayan yer.

— ANSİKL. Tuzculuk. Bir *tuzla*'nın çalışma ilkesi şöyledir: 3,5°B'lik deniz suyu pompa ile derişme havuzuna alınır ve burada güneş ve rüzgâr etkisiyle buharlaşarak 25,5°B'ye kadar derişir. Deniz suyu, derişmesi süresince, içindeki demir tuzlarını ve kalsiyum karbonatı ve kalsiyum sülfatın hemen hemen tamamını bırakır. Bu safhada, doymuş tuzlu su, tuzun çökeldiği çökelme havuzlarına gönderilir. Sodyum klorür oranı yüksek bir ürün elde etmek için, magnezyumlu tuzların çökelmesini önlemek amacıyle, 28 veya 29°B yoğunluğuna ulaşınca sular boşaltılır. Çökelti mekanik araçlarla toplanır, sonra yıkama atelyesine gönderilir. Bundan sonra, tuz yirmi metre kadar yükseklikte yığınlar halinde toplanır. Artık sularda çeşitli maddeler, bu arada özellikle magnezyum ve brom tuzları bulunduğu için bu suların içindeki maddelerin elde edilmesi amacıyle bazen ayrı bir işlem yapılır.

Deniz veya tuzlu göllerden başka, toprak altındaki tuzlu sulardan veya kayatuzlarından da elde edilir.

● *Türkiye*'de dört çeşit tuzla vardır: deniz tuzlaları, göl tuzlaları, akarsu tuzlaları ve kayatuzu tuzlaları. Bunlardan sonuncusunda, yeraltında kristal halinde bulunan tuz, derinliğine açılan kuyulardan, kayalar parçalanarak elde edilir. Öteki tuzlalarda, tuzlu su kaynağının kenarında, birbiriyle bağıntılı ve genişlikleri 100 m² - 5 000 m² arasında değişen tavalar meydana getirilir. Tuzlu su buralara akıtılır ve bir tavadan ötekine geçerken meydana gelen buharlaşma sonucu tuzlu suyun bomesi 3,5'tan 18 bomeye kadar yükselir; 29 bomede tuz, billûrlaşmağa başlar. Kaynakları ve tuzla tipleri değişik olmak üzere Türkiye'de başlıca şu illerde tuz üretimi yapılır: Ağrı, Ankara, Çankırı, Çorum, Erzurum, Erzincan, Eskişehir, İzmir, Kars, Konya, Muş, Nevşehir, Siirt, Sıvas, Tunceli, Van. (LM)

TUZLA, Kuzeydoğu Bosna'da şehir; 59 000 nüf. Marjeviça dağının güney eteklerinde ve Zvornik-Brod demiryolu üzerindedir. Osmanlı devrinde Zvornik (İzvornik) sancağının merkeziydi. Kayatuzu. (M)

TUZLA, Kocaeli yöresinin Marmara denizi kıyısında (İstanbul ili, Kartal ilçesi, merkez bucağı) kent; 9 625 nüf. (1970). Adını, eskiden burada bulunan bir deniz tuzlasından alır. Kasabanın kuzeybatısında Tuzla içmeleri denilen tuzlu su kaynakları ve tesisleri vardır. *Tuz burnu* ile sona eren bir yarımadanın kenarında yer alan Tuzla, demiryolu istasyonuna ve Ankara caddesine ayrı bir yolla bağlanır. Belediye. Çevrede çeşitli sanayi kuruluşları. Plajlar, yazlık oturma yerleri.

— Arkeol. 1965'te Şevket Aziz Kansu tarafından Bithynia'da yapılan araştırmalarda Tuzla ilkokulu bahçesinde ve yakınındaki (Kale kapısı) bostanda yaklaşık olarak 100 m'yi kapladığı anlaşılan düz bir yerleşme bulundu; yüksl. 500 m. Kalkolitik çağa ait çanak çömlek v.d. kültür eşyası ele geçirildi. (M)

TUZLA, Akdeniz bölgesinde (Adana ili, Karataş ilçesi) bucak 5 844 nüf. (1965); 17 köy. — *Bucak merkezi* (*Hakkıbey* köyü), 947 nüf. (1965). Seyhan ırmağı deltasında bulunan bir Tuz gölünün kenarında. Adana'ya asfalt yolla (49 km) bağlıdır. (M)

TUZLA burnu, Biga yöresinin Ege denizi kıyısında, Beşike koyunun güney ucunda, Bozcaada güneydoğusunda kara çıkıntısı. (M)

TUZLACILIK i. (*tuzla* > *tuzla-cı*'dan *tuzlacı-lık*). Tuzla işletmeciliği. (M)

TUZLA çayı, Biga yöresinin güneybatısında, Marmara bölgesinin Ege bölgesi sınırı yakınından geçen akarsu. Kaz dağının batı yamaçlarından doğarak batıya doğru akar. Ayvacık'ın güneyinden geçer, Gülpınar bucak merkezinin kuzeyinde Ege denizine dökülür. Adını kendine karışan ve zaman zaman işletilmiş bulunan sıcak tuzlu su kaynağından alır; 72 km. (M)

TUZLA gölü, Orta Kızılırmak bölümünün Kayseri yöresinde, Bünyan'ın kuzeyinde, dışarıya akıntısı olmayan tuzlu bir göl; yüksl. 1 138 m; yüzölç. 23 km². Az derin (en fazla 3 m) olan göl yazın kuruyacak duruma gelir. Yakın zamana kadar gölün tuzu işletilirdi. Göl, Hınzır dağından inen sularla beslenir. Yakınında Tuzhisar kenti vardır. (M)

TUZLAGÖLÜ, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Dicle bölümü, Siirt ili, Kozluk ilçesi) bucak; 5 409 nüf. (1965); 10 köy. — *Bucak merkezi,* esk. *Melefan,* 858 nüf. (1965). İlçe merkezinin 15 km doğusunda; yüksl. 900 m. (M)

TUZLAK sıf. (*tuzlamak*'tan *tuzla-k*). Tuzlu (yer). || İ. Tuzlaların kenarında, bütün bir mevsim boyunca üretilen tuzun biriktirildiği düzlük. (Kille sıvalı tuz tınazları burada bulunur.) [LM]

TUZLAMA i. (*tuzlamak*'tan *tuzla-ma*). Tuzlamak eylemi: *Balığı, eti tuzlama.*

— Deric. Hayvanın kesimi ile sepileme işlemi arasında geçen süre boyunca derinin bozulmadan saklanması için uygulanan metot. Bk. ANSİKL.

— Mutf. Taneleri büyük parçalar halinde doğranmış işkembe çorbası. || Yiyeceklerin bir süre bozulmadan saklanmasına yarayan metot. || Bu yolla hazırlanan yiyecek. Bk. ANSİKL.

— Sabunculuk. Marsilya metoduyle sabun üretiminde, meydana gelen izotrop çözeltiye sodyum klorür katma işlemi. Bk. ANSİKL.

— Seram. Pişimden sonra fırına tuz atarak kumtaşını verniklemek için uygulanan usul.

— ANSİKL. Deric. *Tuzlama* işlemi, ya kesim yerinde celepler tarafından ya da şehir mezbahalarında tuzlama işçileri tarafından yapılır. Deriler yaş olarak tartıldıktan sonra, etli kısmı üste gelecek şekilde serilir ve kalın tuzla tuzlanır. Böylece 1 ilâ 1,5 m yüksekliğinde balyalar elde edilir. Tuz, derinin nemi içinde erir ve bir kısmı akan, bir kısmı da derinin dokuları içine giren bir salamura meydana gelir.

Foto. LAROUSSE

öküz, inek, boğa, manda gibi büyükbaş hayvanların derileri saklanmak üzere tuzlanır. Koyun ve keçi derileri bazen tuzlanarak bazen de kurutularak saklanır; kurutularak saklanan derilere «hava kurusu» denir. Tuzlanan deriler ancak altı ay kadar aynı tuzda kalır. Daha uzun süre saklamak için, eski tuzu deriden temizlemek ve ilk işlemdeki gibi deriyi yeniden tuzlamak gerekir.

— Mutf. Tuz, besinleri bozan mikroorganizmalara zehir etkisi yapar ve üremelerini önler. Tuz oranı yüzde 15'ten fazla olan ortamda mikroplar yaşayamaz. Tuzun bu özelliği tuzlama metodunu doğurmuştur. Yiyeceklerin saklanmasında genellikle kuru tuzlama ve salamuradan (tuzlu su) yararlanılır. Domates, biber salçası, sele zeytini, pastırma, balık, kaşar ve tulum peynirleri ve bazı sebzeler kuru tuzla, beyaz peynir, mihaliç peyniri, yeşil zeytin, bazı turşuluk sebzeler salamurada saklanır.

— Sabunculuk. Tuzlama, sabun üretiminin ikinci basamağıdır ve belirli fazların oluşumuna yol açar; bunlar, sabun ve çözelti fazlarıdır. Çözelti, bir miktar tuz, gliserin ve yabancı maddeler kapsayan alkali bir eriyiktir. Böylece, tane halinde sabun fazı ayrılır.

◆ Sıf. Tuza yatırılarak yapılmış, tuzlanarak hazırlanmış: *Tuzlama et.* (ML)

TUZLAMAK geçl. f. (*tuz*'dan *tuz-la-mak*). Tuza yatırmak veya üstüne tuz ekmek.

— DEY. *Tuzlayayım da kokmayasın* (veya *kokma*). *Halk dili.* Birinin hiç bir şey bilmediğini, aklının hiç bir şeye ermediğini veya düşüncesinde yanıldığını yüzüne karşı alay yollu söylemek için kullanılır.

— Deric. Sepileme işleminden önce bozulmalarını önlemek için derilere tuz serpmek.

◆ **Tuzlatmak** ettrg. f. Tuzlamak işini yaptırmak. (M)

TUZLANMAK edilg. f. (*tuzlamak*'tan *tuz-la-n-mak*). Tuzlamak işine konu olmak. (M)

TUZLA suyu, Doğu Anadolu'da, Erzurum güneyindeki Palandöken ve Şakşak dağlarının batı yamaçlarından inen birçok kolun birleşmesiyle meydana gelen akarsu. Batıya doğru akar; Tercan (Mamahatun) kasabasından geçerek Fırat'a soldan karışır; 105 km. (M)

TUZLAŞABİLEN blş. sıf. Kim. Tuz meydana getirme özelliği olan: *Tuzlaşabilen baz.* (L)

TUZLAŞTIRMAK geçl. f. (*tuzlamak* > *tuzlaşmak*'tan *tuzlaş-tır-mak*). Kim. Tuz haline dönüştürmek. (L)

TUZLU sıf. (*tuz*'dan *tuz-lu*). Tuzu olan, içinde tuz bulunan: *Çok tuzlu ve biberli yiyecekleri sever. Tuzlu çörek.* || [Hazırlanırken içine tuz konan yiyecekler için] Tuzu çok olan, içine çok tuz konmuş, çok tuz katılmış: *Çorba tuzlu olmuş.* || *Mec.* Pek pahalı, fiyatı çok yüksek: — *Bari başka yerde arasan! Şöyle Suadiye, Bostancı falan ... — Oralar daha beter 3000, 4000 lira ... — Vay vay vay ... Sahi tuzlu* (B. Felek). || *Tuzlu su,* içilmeğe elverişli olmayan, karışımında tuz bulunan su, deniz suyu.

— ÇEŞ. DEY. *Tuzlu gelmek.* Çok pahalı olmak. || *Tuzluya mal olmak,* çok para ödenmesini gerekli kılmak: *Yemek muhakkak çocuğa epeyce tuzluya mal olmuştu* (B. Felek). || *Tuzluya oturmak,* çok pahalıya gelmek, yüksek ücret ödenerek satın alınmak.

— Tıp. *Esk. Tuzlu balgam.* Bk. TUZLUBALGAM. (ML)

TUZLUBALGAM blş. i. Tıp. Bazı deri hastalıklarına verilen ortak ad. (M)

TUZLUCA sıf. (*tuzlu*'dan *tuzlu-ca*). Tuzu fazlaca olan, oldukça tuzlu: *Yemek tuzluca olmuş.* || *Mec.* Oldukça, hayli pahalı. (M)

TUZLUCA, Doğu Anadolu bölgesinde (Erzurum-Kars bölümü, Kars ili) ilçe merkezi kasaba; 4 239 nüf. (1970). Iğdır ovasının kuzeybatı kenarında; 1 100 m. Kars-Ardahan-Iğdır-Doğubayazıt yolu buradan geçer.

— *Tuzluca ilçesi,* 1 236 km², 30 317 nüf. (1970); Merkez ve Gaziler (Pernavut) bucakları; 81 köy. Hayvancılık, tahıl zıraatı ve az miktarda pamuk ekimi. (M)

TUZLUK i. (*tuz*'dan *tuz-luk*). İçine tuz konulan küçük kap. || Atlarda gözün üstünde, insanlarda ise köprücük kemiğiyle omuz arasında bulunan çukur yer.

— ANSİKL. Tar. İlkçağ törenlerinde arınma sembolü olan tuz her zaman değerli bir kapta sunulurdu. Tuzluğun bir aile kültü nesnesi sayıldığı Roma'da fakirler bile gümüş bir tuzluğa sahip olmak isterdi. Bir konuğun önüne tuzluğu koymak ona özel bir saygı göstermek anlamına gelirdi. (ML)

TUZLUKÇU, İç Anadolu bölgesinde (Konya ili, Akşehir ilçesi) bucak; 16 155 nüf. (1965); 13 köy. — *Bucak merkezi* (*Tuzlukçu* kasabası), 4 423 nüf. (1965). Akşehir'in 29 km kuzeydoğusunda, yüksl. 1 000 m. (M)

TUZLULUK i. (*tuzlu*'dan *tuzlu-luk*). Tuzlu olma hali.

— Biyol. Deniz sularındaki tuzlu maddelerin oranı.

— ANSİKL. Biyol. *Tuzluluk* bir dereceye kadar hayvanların dağılımı üstünde rol oynar. Deniz suyunun tuzluluğu, Dittmar'ın gösterdiği gibi, bileşenlerinin birbirine oranı bakımından sabittir. Tuzlu maddeler 100 kabul edilirse, bunun 88'i daima tuz (klorür), 11'i sülfatlar ve 0,5-1'i bromür ve karbonatlardır. Bununla beraber tuz miktarı denizlere göre değişir. Denizde yaşayan canlılardan «örihalin» denilen bir kısmı tuzluluktaki önemli değişikliklere dayanabilir, fakat «stanohalin» denilen diğer bir kısmı ise ancak yüzde 3-4 tuzlulukta yaşayabilir. (L)

TUZRUHU blş. i. Kim. Klor ile hidrojenin birleşmesinden meydana gelen asit. *Eşanl.* HİDROKLORİK* *asit.* (M)

TUZSEVER blş. sıf. Tabiî olarak deniz kıyısında veya tuzlaların dolayında tuzlu topraklarda yetişen bitkilere denir. (L)

TUZSUZ sıf. (*tuz*'dan *tuz-suz*). İçinde tuz bulunmayan veya az tuz bulunan: *Tuzsuz ekmek. Yemek tuzsuz olmuş.* || *Mec.* Yersiz ve hoş olmayan şakalar yapan (kimse).

— DEY. *Tatsız tuzsuz.* Bk. TATSIZ.

— Tıp. *Tuzsuz rejim,* yemeklerde hemen hiç tuz kullanılmadan uygulanan rejim. (M)

Tuzsuzzade. Arkeol. Adana'nın 22 km güneybatısında, Seyhan ırmağının doğusunda Tuzsuzzade köyünün kuzeyinde yer alan küçük bir yerleşme. 1951'de M. V. Seton Williams tarafından gezildi. (M)

TÜ ünl. Bk. TÜH.

TÜBAJ i. (fr. *tubage*). Tıp. Bir kanalın veya deliğin darlığını gidermek, uzaktaki organların içini araştırmak veya bu organlara tedavi edici bir maddenin sokulmasını sağlamak için sert veya esnek bir borunun bir tabiî deliğe veya boşluğa sokulması.

— ANSİKL. Tıp. *Gırtlak tübajı,* gırtlak dilinin geçici ve sürekli olarak nefes borusunu tıkaması halinde yapılır. Başlıca uygulama sebepleri: kuşpalazı, boğucu larenjitler ve gırtlak urlarıdır. *Mide tübajı,* mide özsuyunun nicelik ve niteliğini incelemeğe yarar; önceden içeriye bir sıvı verildikten ve mide yıkandıktan sonra yapılan tübaj, tükürmeyi bilmeyen veya istemeyen kişilerde yutulan maddenin bakteriyolojik muayenesini sağlar. *Onikiparmak bağırsağı tübajı,* midedekinden daha ince bir tüple yapılır (Camus sondası); sondanın ilerlemesi röntgenle kontrol edilir; onikiparmak bağırsağı tübajı onikiparmak bağırsağının içindekileri incelemeğe, özellikle safra salgısını ve akışını araştırmağa yarar. Safra salgısı, safra söktürücü bir maddeyi (magnezyum sülfat) önceden şırınga etmekle zorlanır. Bu usul karaciğer, safra kesesi ve pankreas hastalıklarının teşhis ve tedavisinde önemli bir rol oynar. *Nefes borusu tübajı,* kürarlamayı gerektiren anestezíler sırasında her zaman yapılır. (L)

TÜBERKÜL i. (lat. *tuberculum,* yumru'dan fr. *tubercule*). Patol. Tüberkülozun ilkel lezyonu.

— ANSİKL. Patol. *Tüberkül* terimi, Koch basilinin (tüberküloz basili) bulunmasından önce, mikrobu bilinmeden «tüberküloz»u tanımlamağa yarayan çok özel bir lezyonu adlandırmak için kullanılmıştır (Laennec). Tüberkül değişken dokulu, düğüm şeklinde, çoğu zaman parçalı ve sayıca kalabalık bir lezyondur: önce ham olan tüberkül, sonra peynirsi bir yapı kazanır ve kireçleşir; daha sonra telsel bir yapıya dönüşür veya irinleşir (tüberküloz apse veya kaverni). [L]

TÜBERKÜLEMİ i. (fr. *tuberculémie*). Patol. Gerek deneysel olarak bir Koch basili kültürünü damara şırınga etmekle, gerek basillerin bir tüberküloz odağından emilmesi suretiyle, tüberküloz basillerinin kana geçmesi. (L)

TÜBERKÜLİN i. (fr. *tuberculine*). Mikrobiyol. ve Eczc. Tüberküloz basili kültüründen elde edilen gliserinli hulâsa. || *Tüberkülin tedavisi,* tüberkülin kullanılarak uygulanan tedavi metodu.

— ANSİKL. *Tüberkülin,* çeşitli tüberküloz basili kültürlerinden sıcakta çıkarılan ve sterilize edilen gliserinli bir hulâsadır. Bu madde esmer renkte ve yapışkan kıvamda bir sıvıdır. *Ham tüberkülin* de denir. Gerektiğinde sulandırılabilen kristal haline getirilmiş *saf tüberkülin*'ler de vardır. Tüberkülin, insanda, sığırlarda ve laborotuvar hayvanlarında «tüberküloz enfeksiyonu» teşhisinde kullanılır. Deri üzerine sürülerek, deri çizilerek, deri içine veya deri altına şırınga edilerek kullanılır. Yalnız hekimler ve veterinerler tarafından uygulanabilir. Bazı hallerde tedavi amacıyle de kullanılmaktadır. (L)

TÜBERKÜLİNİZM i. (fr. *tuberculinisme*'den). Homeopatik tıp. Koch basiliyle zehirlenme. (L)

TÜBERKÜLİNLEME i. (*tüberkülinlemek*'ten *tüberkülinle-me*). Tüberküloz teşhisi koyabilmek için hayvanlara sulandırılmış tüberkülin şırınga etmek işlemi.

— ANSİKL. Evcil hayvanlarda, *tüberkülin* deri altına ve deri içine şırınga edilir. Etçil hayvanlarda, 1/10 oranında sulandırılmış tüberkülinden 1/4 ilâ 1/2 sm³ deri altına şırınga edilir; iki saatte bir hayvanın sıcaklık derecesi alınır; müspet tepki vücut sıcaklığının 1,5 - 2°C ısı yükselmesini gerektirir; yani en azından 40°C'ı bulur ve üçdört saat öyle kalır. Sonuç kedide köpeğe göre daha belirlidir. Satışa çıkarılan sığırların tüberkülozlu olup olmadığını tespit etmek için ve toplu korunma işlemlerinde, sadece deri içi tüberkülin testi uygulanır. Bu tepki için dörtte bir sulandırılmış tüberkülin kullanılır; şırınga, kuyrukaltı kıvrımına veya boynun yan yüzlerine yapılır. Kırk sekiz saat sonra aynı noktaya ikinci bir şırınga yapılır; tepki daha şiddetli olur; bu ikincisi, tepki olumsuz veya şüpheliyse yapılmalıdır. Müspet bir tepki ödemle belirir ve 24 ilâ 36 saat içinde hissedilir. (L)

TÜBERKÜLİNLEMEK geçl. f. (*tüberkülin*'den *tüberkülin-le-mek*). Bir yere tüberkülin uygulamak: *Bir ahırın bütün ineklerini tüberkülinlemek.* (M)

TÜBERKÜLİT i. (fr. *tuberculide*). Bakteriyolojik araştırmada Koch basili bulunmamakla beraber tüberküloza bağlı görünen deri hastalığı. (Dokulardaki lezyonlar ve hastanın geçmişi, bu sınıflandırmanın başlıca dayanağıdır.) [L]

TÜBERKÜLOİT sıf. (fr. *tuberculoïde*). Bakteriyol. *Tüberküloit basiller,* tüberküloz ve çüzam basilleri dışında kalan, ...ide dayanıklı basiller. (Sığırlarda görü...en bazı veremlerde, tereyağında, sütte, bazı bitkilerde [çayırotu], gübrede v.b. tüberküloitlere rastlanmıştır.) [L]

TÜBERKÜLOM i. (fr. *tuberculome*). Patol. Ura benzer, telsel, peynirsi yapıda tıkız tüberküloz kitlesi. (L)

TÜBERKÜLOSTATİK sıf. ve i. (fr. *tuberculostatique*). Ted. Tüberküloz basiline etkili bakteriyostatik ilâçlara denir. (Bakterileri yok etmez, çoğalmasını ve üremesini engeller.) [L]

TÜBERKÜLOZ i. (fr. *tuberculose*). İnsanlarda ve hayvanlarda görülen bulaşıcı hastalık. Bk. VEREM.

— Patol. *Tüberküloz testi,* tüberküloz alerjisini araştırmaya yarayan iltihabî deri tepkisi. (Tüberküloz testi yapmak için deri eterle temizlenir, üzerine bir damla yoğun tüberkülin damlatılır. Tüberküloz testi, daha basit olarak «tüberkülin pulları» ile de

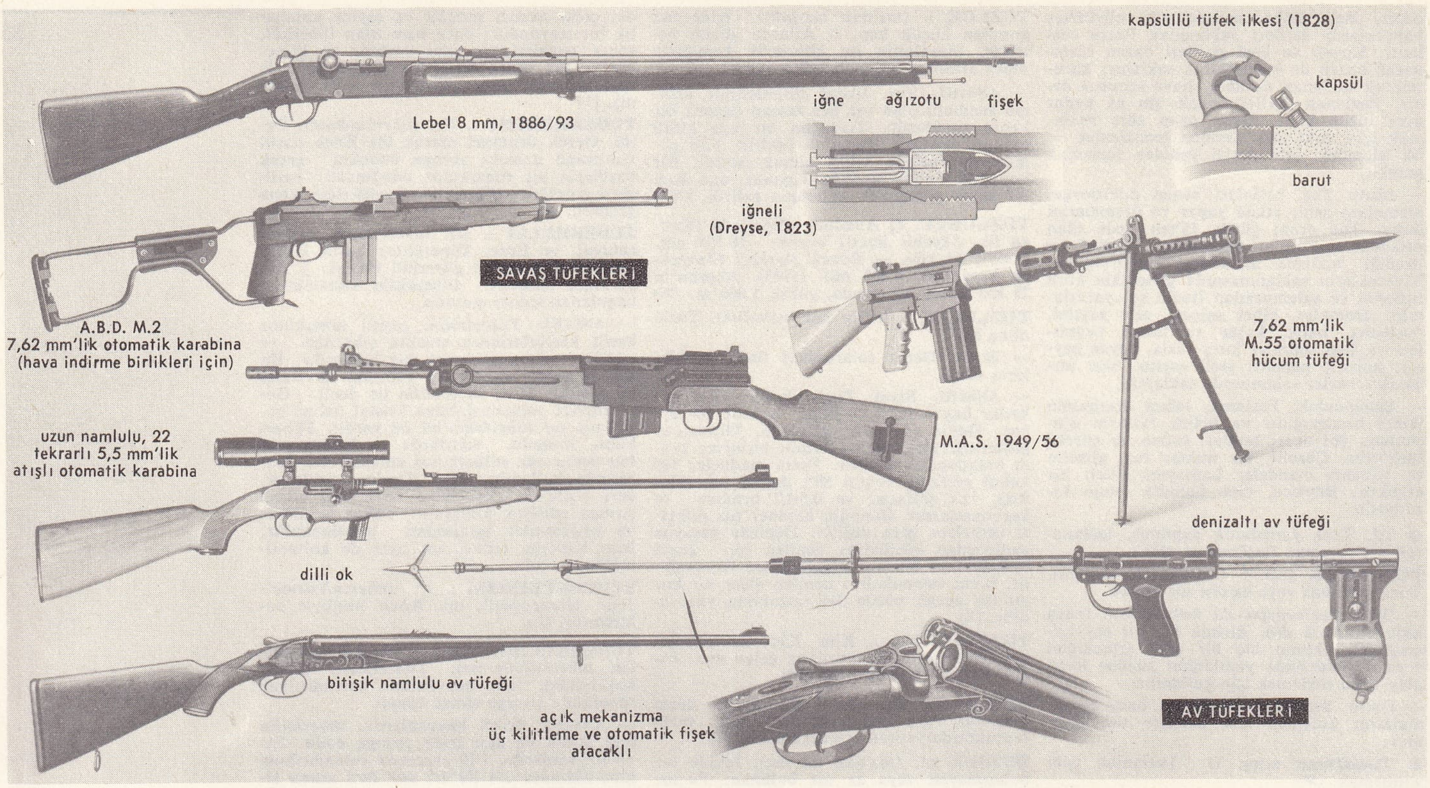

tüfekler
(sil., avc. ve balıkç.)

yapılabilir.) || *Tüberküloz mikrobu,* tüberküloz hastalığını yapan mikrop; iki şekilde görülür: basil şekli (Koch basili) ve mikroskopik veya ültramikroskopik tanecik şekli. (LM)

TÜBİNGEN, esk. fr. **Tubingue,** Almanya'da (Batı Almanya, Baden-Württemberg) şehir, Neckar kıyısında; 50 700 nüf. Württemberg - Hohenzollern'in eski merkezi. Eski üniversite şehri (1477'de kurulan üniversite). Eski evler. XV. yy.dan kalma yayın ve basımevleri. Çeşitli sanayi (makine, dokuma, kâğıt). — Yakınında asfalt çıkarılması.

— Tar. 1078'de bir kale olarak adı geçen şehir, pfalz kontları tarafından yönetildi, sonra Württemberg dükleri tarafından alındı. Şehir 1534'te reformu benimsedi ve Melanchthon, Tübingen üniversitesinde ders verdi. (L)

TÜBİTAK (TÜrkiye BİlimseI ve Teknik Araştırma Kurumu), pozitif bilimler alanında temel ve uygulamalı araştırmaları geliştirmek, teşvik etmek, düzenlemek amacıyle; merkezi Ankara'da olmak üzere, kanunla kurulmuş (1963); malî ve idarî muhtariyeti ve tüzel kişiliği olan; Başbakanlığa bağlı bilimsel kuruluş. Kurumun temel birimlerinden biri Bilim kuruludur. Bu kurul, beşi matematik, fizik ve biyoloji; 4'ü uygulamalı bilimler alanında eser, araştırma ve buluşlarıyle tanınmış kimselerden; 1'i kamu iktisadî kuruluşlarında; 1'i de özel sanayi kesiminde üstün nitelikte temel, uygulamalı araştırmalarıyle tanınmış kimseler arasından seçilen 11 kişiyle genel sekreterden meydana gelir.) Esas birimler: araştırma grupları (temel bilimler, mühendislik, tıp, veterinerlik ve hayvancılık, tarım ve ormancılık, araştırma ve bilim adamı yetiştirme), Marmara Bilimsel ve Endüstriyel Araştırma enstitüsü, Yapı Araştırma enstitüsü, Bilim Politikası ünitesi, Dökümantasyon merkezi, Uygulamacılarla İlişkiler ünitesi, Uluslararası İlişkiler bölümü. (M)

TÜBLEK (Nehar), türk karikatürcüsü (Manastır 1924). İlk ve ortaöğrenimini İstanbul'da yaptı. İlk karikatürü *Amcabey* mizah dergisinde çıktı (1943). *Akbaba, Karikatür, Şaka, Hafta, Tef, Son Posta, Dünya, Akşam, Hürriyet* dergi ve gazetelerinde çalıştı. Türkiye'de ve yurt dışında birçok sanat ödülü kazandı (Bordighera, İtalya; Montreal, İtalya; Üsküp, Yugoslavya; Marostika, İtalya). [M]

TÜCCAR i. (ar. *tācir*'den *tüccār,* tacirler). Büyük ölçüde alım satım işleri yapan, ticaretle uğraşan kimse: *İncir, üzüm, tütün, palamut, meyan kökü tüccarları bu yıl dışarısı için mal toplayacak deniyor* (Kemal Tahir).

— Denizc. *Tüccar gemisi.* Bk. TİCARET *gemisi.* || *Tüccar kaptanı,* ticaret gemisi kaptanı.

— Huk. Bk. TACİR.

◆ **Tüccaran** çoğl. i. *Esk.* Tüccarlar.

◆ **Tüccarlık** i. Büyük ölçüde alım satım işi, ticaret yapma. (M)

TÜF i. (fr. *tuf*'ten). Jeol. Madenî bir cisimle üstüne vurulduğu zaman boğuk ve tok bir ses veren yumuşak taş.

— ANSİKL. Jeol. *Tüf*'ler genellikle kolay ufalanır, toz haline gelir ve parçalanır. Birbirinden farklı iki cinsi vardır. *Kireçli tüfler yeryüzüne* ulaşınca kapsadığı karbonik asidin bir kısmını kaybeden ve yosunlar ile otlar üzerine kireç çökelten kireçli sulardan meydana gelir. Karbonik asidi soğuran bitkiler kalsiyum karbonatın çökelmesini hızlandırır. *Volkan tüfleri,* kül, yanardağ çakılı, çamurundan oluşur ve tabakalar meydana getirebilir. *Bazaltlı* (bazalt parçalarından oluşur), *palagonitik* (İzlanda'da çok bulunur), *süngertaşı, porfiritik tüfler* başlıca volkan tüfleridir. (L)

TÜFEK i. (fars. *tüfeng* veya *tüfek*'ten). Sil. Ucunda nişangâh ile ateşleme takımları bulunan ağaç kundak üzerine yerleştirilmiş uzun bir namludan meydana gelen taşınabilir ateşli silâh: *Selim, belinde tabanca, elinde tüfek, bir ağacın arkasında durdu. Bir zaman, istasyonu gözetledi* (S. Kocagöz). *«Hiç böyle bir tüfekle atış yaptın mı?»* (Yaşar Kemal). || *Tüfek atmak,* tüfekle ateş etmek. || *Tüfek (silâh) çatmak.* Bk. SİLÂH. || *Tüfek kayışı halkası,* tüfeğin dipçiğine tespit edilen ve üzerine tüfek kayışı takılan halka. || *Av tüfeği.* Bk. ANSİKL. || *Hafif makineli tüfek.* Bk. MAKİNELİ. || *Makineli tüfek.* Bk. MAKİNELİ. || *Otomatik tüfek.* Bk. OTOMATİK. || *Siper tüfeği,* XIX. yy.a kadar, bir siper boyunca yerleşmiş nişancı erlere silâh olarak verilmek üzere yapılmış büyük çaplı (20 ve 22 mm) tüfek. (Sonuncu modeli 1840 tarihini taşır.)

— DEY. *Tüfek patlamaksızın,* çarpışma, savaş olmadan.

— *Esk. Tüfek-endaz,* tüfek kullanan.

— Ask. *Tüfek çatıları hattı,* bir ordugâhın önünde askerlerin çatılı tüfekleri dizerek meydana getirdikleri hat. || *Tüfek çatmak,* arazide dinlenme sırasında tüfekleri üçerli olarak birbirlerine dayama.

— Sil. *Esk. Tüfek çatı örtüsü,* tüfekleri yağmurdan korumak üzere XVIII. yüzyıl sonlarında ve XIX. yüzyıl başında tüfek çatılarının üzerine örtülen bez parçası.

— Spor. *Sualtı tüfeği,* sualtında avlananların kullandığı ve silâha naylon iple bağlı bir zıpkın atan tüfek.

— ANSİKL. XVI. yy.ın ilk yarısında keşfedilen *tüfek*'ler önceleri barut bir çakmaktaşından çıkan kıvılcımla ateşleniyordu. Öteki taşınabilir ateşli silâhlardan namlusunun uzunluğuyle ayrılıyordu. XVI. ve XVII. yy.larda diğer ateşli silâhlardan daha ağır ve daha hantal olduğu için pek kullanılmadı. Öte yandan, namlusunun uzunluğu da yapımını güçleştiriyordu. Çakmaklı tüfek, 1709'da Vauban'ın bulduğu süngüyle donatıldı. Hem ateşli, hem de dürtücü silâhların niteliklerini taşıyan bu tüfek XVIII. yy.ın ilk yıllarında yaygınlaşmağa başladı, dolayısıyle sivri uçlu silâhlar da pek kullanamaz oldu. Basit, kaba, fakat sağlam bir silâh olan tüfek, Birinci ve hattâ İkinci Dünya savaşlarında piyadelerin başlıca silâhıydı. XVIII. yy.da namlu çapları, çakmak takımı tablalarıyle birlikte standartlaştırıldı, fişek kullanılmağa başlandı, ama teknik alanda hiç bir yenilik yapılmadı. Napolyon orduları, fransız ordusunun 1777'de kabul ettiği çakmaktaşlı tüfekleri kullandılar. Bu tüfeğin uzunluğu süngüsüz olarak 1,52 m, ağırlığı 4,375 kg ve çapı 17,5 mm idi. 25 gr'lık bir kurşun mermiyi 150-200 metreye atabiliyordu. Ateş hızı dakikada 2 mermi kadardı, yani eskiye göre atış hızında bir artış olmamıştı. Ama 1815'ten itibaren tüfek teknik

Foto. LAROUSSE

açıdan bir evrime ve köklü bir değişime uğradı. Artık çakmaktaşı yerine baruta batırılmış ağız otu kullanılıyordu. Namlunun biçimi ve boyutları da ayarlandı, çap gittikçe küçültüldü. Bu arada alman Dreyse'nin icadı olan iğneli tüfek büyük ilgi gördü. 1827'de Prusya hükûmetinin yardımıyle imal edilen ağızdan dolma iğneli tüfek sonradan değişikliğe uğrayarak kuyruktan dolma tüfeğe dönüştü (1836). Bunun bir modeli prusya ordusu tarafından 1840-1870 arasında kullanıldı. 1832'de fransız Lefacheux ve 1866'da Chassepot, ağızdan dolma iğneli tüfek yaptılar. 1850-1860 Arasında A.B.D.'de çok sayıda kuyruktan dolma tüfek yapıldı. Bunların birçoğu Ayrılık savaşı sırasında kullanıldı. Ama mermilerin hedeflere çok az isabet etmesi yüzünden Ayrılık savaşından sonra bu modeller bir yana atıldı. 1866'da kuyruktan dolma ve madenî kapsüllü tüfeklerde değişiklikler yapıldı. 1873'te 11,5 çaplı kuyruktan dolma Springfield tüfeği imal edildi. Dumansız barutun icadı (1885) ve madenî kapsül kullanılması art arda birçok atış yapabilen tüfeklerin yapılmasına yol açtı. Bu arada teknik alandaki gelişmeler sayesinde tüfeğin ağırlığı azaltıldı, atış menzili uzatıldı, namlu çapı daraltıldı ve isabet imkânı arttırıldı. 1886'da Fransızlar Lebel tipini, 1888'de Avusturyalılar Mannlicher tipini ve Almanlar Mauser tipini icat ettiler. Ayrıca İngilizler Lee (1889) ile Lee-Enfield (1895) tipini, Ruslar Mosin tipini (1891), İtalyanlar model 91 tipini (1891) ve Amerikalılar Almanların Mauser'ini geliştirerek Springfield tipini (1903) yaptılar. Ayrıntılarında farklı olmakla beraber bu tüfeklerin hemen hepsinin 60 sm uzunlukta özel bir namlusu, kilitli kapama düzeni (silindirli süngü), ateşleme takımı (tetik ve horoz), boşaltma takımı (tırnak), nişangâhı, madenî kapsülü, tahta kovanı vardı. Bütün bu değişik tipteki tüfeklerin kullanımı da aynıydı. Fişek, sürgü açıkken konuluyor, sürgü ileri itilip silâh dolduruluyordu. Silâhı boşaltmak için sürgü açılıyor, geri itilince de kovan yuvasından fırlıyordu.

Namlu çapı 7,62 mm ile 8 mm arasındaydı (yalnız İtalyanların 91 modelinin namlusu 6,5 mm çapındaydı). Fişeklik 5 fişek alacak büyüklükteydi (6,5 mm'lik 6 fişek alıyordu). Askerlerin yanlarında çok sayıda mermi taşıyabilmeleri ve korkunç yaraların açılmaması amacıyle tüfek namlularının çapları XIX. yy.ın sonlarına doğru daha da küçültüldü. Ama ingiliz tipi Enfield tüfeği çapı 6,5 mm'den küçük olan silâhların pek işe yaramadığını açıkça gösterdi. XIX. yy. sonlarında yapılan ilk tüfek örnekleri, ufak tefek yeniliklerle Birinci Dünya savaşı sonlarına kadar kullanıldı ve bu dönemde tüfek piyade askerinin tek silâhı olarak kaldı. Bugün tüfek eskisi kadar kullanılmamaktadır, çünkü artık makineli tüfekler, yarı otomatik tüfekler yapılmaktadır. İkinci Dünya savaşı sırasında A.B.D. piyadeleri Garand tipi yarı otomatik tüfekler kullanmışlar, Almanlar ve Ruslar da belli oranda bu silâhtan faydalanmışlardır.

● *Av tüfeği.* Av tüfeklerinin çoğunda savaş tüfeklerinden farklı olarak birbirine bitişik iki namlu vardır. Önceleri ağızdan doldurma av tüfekleri kullanılırken, fransız Lefacheux'nün çalışmaları sayesinde kuyruktan dolma av tüfekleri yapılmağa başlandı. Lefacheux, iğneli bir av tüfeği de yapmıştı. Bundan sonra fişeğin dip tablasına vuran merkezî çarpmalı tüfek ortaya çıktı. Bu düzen, tüfeğin kapatılmasını sağladığı gibi mekanizma ve dipçik arasında gaz paftası rolünü de oynuyordu. Daha sonra bunun yerini, atış sırasında silâhın açılmasına engel olmak üzere üç veya dört kilitli kapama düzeni aldı. Horozların çıkıntısı kazalara sebep olduğundan 1870'e doğru horozsuz tüfek icat edildi, müsademe düzeni silâhın içine yerleştirildi. En çok kullanılan av tüfeği modeli, 1875'te ingiliz Anson ve Deeley tarafından hazırlandı. Silâhın gücünü artırmak ve saçmaların dağılmasını önlemek için tüfek namlusunun ağıza yakın kısmı darlaştırıldı. Av tüfeğinin namlusu silindir biçiminde ve yivsizdir. Ayrıca, atış temrinleri için kullanılan ve namluları üst üste konmuş tüfeklerle, mükerrer ateşli tüfekler de vardır. 1906'da Barowning marka otomatik bir av tüfeği yapıldı. Bu model büyük bir rağbet gördükten sonra ağırlığı dolayısıyle terk edildi. Av tüfeklerinde her zaman kovan atacağı bulunmaz. Omuz boşluğuna kolaylıkla dayatılması için tüfek dipçiği namluların eksenine oranla hafifçe sağa doğru eğiktir. Av tüfeklerinin çapları, yani kalibreleri, bir ingiliz libresinde bulunan kurşun sayısına göre hesaplanmıştı (12, 16, 20 kalibre). Bu adlandırma hâlâ geçerlidir ve tüfeğin çapı küçüldükçe kalibresinin büyümesi bu yüzdendir. (LM)

TÜFEKÇİ i. (*tüfek*'ten *tüfek-çi*). Tüfek yapan, satan veya onaran kimse.

— Teşk. tar. Abdülhamid II devrinde padişahı ve sarayı korumakla görevli olanlara verilen ad. (Tüfekçiler, arnavut, boşnak, türk ve çerkez olurdu; ancak çoğunluğu arnavutlardandı. İkinci Meşrutiyetten sonra kaldırıldı.) || *Tüfekçi yamağı*, padişahın v.d. saraylıların tüfeklerini koruyan ve temizliklerini yapmakla görevli olanlara verilen ad. (Sayıları 20-30 kadardı.) [M]

TÜFEKÇİBAŞI bls. i. Teşk. tar. Padişah v.d. saraylıların tüfek, tabanca ve karabina gibi silâhlarının bakımı ve muhafazasıyle görevli tüfekçi yamaklarının âmirine verilen ad. (İstanbul'daki avcıların ruhsatları da tüfekçibaşı tarafından verilirdi. Tanzimattan sonra tüfekçibaşı, saray muhafızlarının da âmiri oldu. Bu görev İkinci Meşrutiyetten sonra kaldırıldı.) [M]

TÜFEKÇİLİK i. (*tüfekçi*'den *tüfekçi-lik*). Tüfek yapma veya onarma zanaatı. || Tüfek satıcılığı. (M)

TÜFEKHANE bls. i. (fars. *tüfek* ve *ḫâne*'den *tüfek-ḫâne*). *Esk.* Silâh deposu.

— Ask. *Esk.* Osmanlı devletinde, orduda kullanılan tüfeklerin yapıldığı yer. (*Tüfekhane*, Cibali'deydi; 1717 ve 1833 yıllarında çıkan yangınlarda yandı. 1833'ten sonra Zeytinburnu ve Tophane'de yapılan yeni fabrikalara taşındı.) [M]

TÜFEKLİK i. (*tüfek*'ten *tüfek-lik*). Tüfekleri düzenli bir biçimde koymak için yapılmış yer. || Tüfek kılıfı. (M)

TÜFENG veya **TÜFENK** i. (fars. *tüfeng*). *Esk.* Tüfek. (M)

TÜFFAH i. (ar. *tüffâḥ*). Bot. *Esk.* Elma. (M)

TÜFOS i. («dalgınlık» anlamında yun. k.). Tifo, tifüs gibi ağır intanların bazılarında görülen dalgınlık hali. (L)

TÜH veya **TÜ** ünl. (onomatope). «Yazıklar olsun!» anlamında kullanılır. (M)

TÜKEL sıf. (esk. türk. k.). Tam, bütün, mükemmel.

— Fiz. *Tükel gaz.* Bk. GAZ.

— Mat. *Tükel cümle*, limit elemanlarının tümüyle çakışan cümle. || *Tükel sayı.* Bk. SAYI. (LM)

TÜKENMEK geçz. f. (esk. türk. *tükemek*'ten *tüke-n-mek*). Bitmek). hiç kalmamak.

— DEY. *Bitip tükenmemek* (veya *bitmek tükenmek bilmemek*), hiç bitmemek, devam etmek: *Köyde, kış hazırlıkları bitip tükenmek bilmiyor* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

TÜKENMEZ sıf. (*tükenmek*'ten *tükenmez*). Bitmeyen, devam eden, yok olmayan: *Evinde onu tükenmez sabrı, tükenmez iyiliği ve tükenmez sevgisi ile avutan bir eşi var!* (Y. Z. Ortaç). || *Tükenmez kalem.* Bk. TÜKENMEZKALEM.

— Hokkabazlık. *Tükenmez şişe*, bölmeli madenî şişe; gösterici, parmaklarıyle bu bölmelerin deliklerini açarak içlerine hava girmesini sağlayınca şişeden çeşitli sıvılar çıkar.

◆ İ. Bazı meyvelerin kaplara yerleştirilip üzerlerine su doldurulmasıyle yapılan şerbet. (Musluktan şerbet aktıkça bir miktar su katılır, böylece şerbet uzun zaman bitmez.) [M]

TÜKENMEZKALEM bls. i. Mürekkebi bir tüp içinde olan ve bittikçe yeni tüp takılarak kullanılan kalem (*tükenmez* de denir): *Dolmakalem, tükenmezkalem, yontulmuş kalem* (Y. Z. Ortaç). [M]

TÜKETİCİ sıf. ve i. (*tüketmek*'ten *tüketici*). Bir şeyi tüketen, satın alıp ihtiyacı için kullanan (kimse). *Esk.* Müstehlik. (M)

TÜKETİM i. (*tüketmek*'ten *tüket-i-m*). Tüketmek eylemi. || Yapılan veya üretilen şeylerin kullanılması, yoğaltım. *Esk.* İstihlâk.

— Sosyol. *Tüketim toplumu*, bir yandan kırsal bölgelerde şehir tipi tüketimin hızlı artışı, şehirlerde ise kira ve sağlık masraflarının yiyecek ve giyecek masraflarına oranla ağır basması; öte yandan ailelerin boş zaman ve dinlenme zamanlarının sınaî üretim toplumlarındaki oranı aşmasıyle belirlenen toplum şekli. (Demek oluyor ki, tüketim toplumları gerek tabiî ekonominin geçerli olduğu toplumların ve kendi ürettiğini tüketen toplumların, gerek üretim değerlerinin ağır bastığı sanayileşmiş toplumların karşıtıdır.) [LM]

TÜKETME i. (*tüketmek*'ten *tüket-me*). Tüketmek eylemi.

— Mat. *Tüketme metodu*, bir büyüklüğün değerini, yeteri kadar uzağa gidebilmek şartıyle yaklaşıklılığı keyfî olarak artan bir dizi yaklaştırma yardımıyle hesaplamağa veya gerçeklemeğe yarayan metot.

— ANSİKL. Mant ve Mat. *Tüketme metodu*'nun bulucusu Eudoksos'tur. Arkhimedes, π'nin hesabında birçok geometrik şeklin, özellikle parabol parçasının yüzeyini v.b. belirlemede bu metottan yararlandı. Arkhimedes'ten sonra tüketme metodu unutulduysa da, XVI. yy.da limit kavramıyle yeniden ortaya çıktı. (LM)

TÜKETMEK geçl. f. (esk. türk. k.). Bitirmek, hiç bırakmamak: *Son kuvvetini tükettiği anlaşılan Munise, kollarımda baygın gibiydi. Yüzü mosmor, saçları dağılmış, elbisesinin içine karlar dolmuştu* (R. N. Güntekin).

— ÇEŞ. DEY. *Nefes tüketmek.* Bk. NEFES. || *Sıfırı tüketmek.* Bk. SIFIR. (M)

TÜKORY (Lajos), macar subayı (Köröstadany, Aşağı Macaristan 1828-Palermo 1860). 1848 - 1849 Devriminde hafif süvari teğmeniydi; sonra birkaç arkadaşıyle birlikte Türkiye'ye göç ederek Osmanlı devleti hizmetine girdi, önce Dürzîlere (1850), sonra Kırım savaşında Ruslara karşı savaştı, Kars'ta yaralandı (1855). Bir macar bölüğüne kumanda etmek üzere İtalya'ya çağırıldı (1859) ve Binler (Mille) arasına girdi (1860), Calatafimi'de çarpıştı. Porta Termini'de aldığı yaralarla öldü. (M)

TÜKÜRMEK geçz. f. (onomatope *tüf* > *tüf-kür-mek*'ten). Ağız içinde aşırı halde bulunan sıvıları ve özellikle tükürüğü dışarıya atmak (tükürmek, aynı zamanda balgam çıkarmanın bitimidir). || Geçl. f. Ağız yoluyle atmak.

— ÇEŞ. DEY. *Tükürdüğünü yalamak*, söylediği bir sözden veya yaptığı bir hareketten dönmek. || [...] *ya tükürmek*, hakaret etmek, beğenmemek anlamlarını verir: *Herhalde ben insanların hakkımda söyleyeceği düşüneceği şeylerin üstüne çoktan tükürmüş bir adamım* (R.N. Güntekin). || *Ağzına tükürmek*, küfür olarak ve bir kimseyi küçültmek amacıyle kullanılır. || *Aşağı tükürsem sakal, yukarı tükürsem bıyık.* Bk. AŞAĞI. || *Kan tükürmek*, çok eziyet çekmek. || *Kan tükürüp (kusup) kızılcık şerbeti içtim demek.* Bk. KAN. || *Birbirinin ağzına tükürmek*, her biri aynı şeyi söyleyenler için kullanılır. || *Yüzüne (suratına) tükürmek*, hakaret etmek: *Herkes yerine otursun, dedi, ben havuzun kenarına gideyim, nefes edeyim. Susmazlarsa yüzüme tükürün* (Ömer Seyfeddin). [M]

TÜKÜRÜK i. (*tükürmek*'ten *tükür-ü-k*). Ağza akan kulakaltı, çenealtı ve dilaltı tükürük bezlerinin salgısı. || *Tükürük bezleri*, tükürük salgılayan bezler. (İnsanda üç çift tükürük bezi vardır: *Kulakaltı, çenealtı, dilaltı tükürük bezleri.* Bunların her biri ayrı çeşit tükürük salgılar.) || *Karın tükürük bezi*, salgıladığı amilopsin mayası tükürükteki pityalin mayasına benzediği için bazen pankreasa verilen ad. || Ağızdan tükürülen şey, balgam. || *Tükürük hokkası*, içine tükürülen küçük kap.

— DEY. *Tükürüğünü yutmak*, çok imrenmek.

— Patol. *Tükürük taşı*, tükürük bezi kanallarında oluşan taş. || *Tükürük fistülü*, tükürük bezi salgı kanalında oluşan fistül.

— ANSİKL. Fizyol. Üç türlü *tükürük* var-

tükürük hokkası yumuşak Mennecy porseleninden, Dekoratif Sanatlar müzesi, Paris

Foto. LAROUSSE

dır: kulakaltı, çeneatlı ve dilaltı tükürükleri. Bunların karışımı ağızda karma tükürüğü meydana getirir. Bu tükürük, duru, alkali, biraz yapışkan, ortalama yüzde 95 su, yüzde 3 organik madde ve yüzde 2 madenî maddeden (alkali madenlerin klorürleri, fosfatları ve bikarbonatları) oluşan bir sıvıdır. Bundan başka ozidlerin (karmaşık şekerler) sindirimini başlatıp oz (basit şekerler) haline getiren ve tükürük amilazı denilen bir enzimi de vardır. Şekerlerin sindirimine yaptığı bu katkıdan başka tükürük, kuru besinleri ıslatarak ve sararak lokmanın yutulmasını kolaylaştıran mekanik bir rol oynar.

Tükürük salgısı iki ayrı mekanizmaya bağlıdır. Birincisi, ağız içindeki duyu siniri uçlarının besinlerle uyarılması sonucunda beliren refleks, ikincisi, görme, koklama, hattâ lezzetli bir besinin hatırlanması gibi olayların sebep olduğu şartlı reflekstir (ruhsal mekanizma). İnsanda karma tükürüğün gündelik salgı miktarı 300 ilâ 1 000 gr ve daha fazladır; bu miktar, besinlerin cinsine göre değişir. Sulu besinlere göre, kuru besinler için daha çok salgılanır. Yüksek ateş ve açlık, tükürük salgısını azaltır; ptiyalizm veya siyalore durumlarında salgı çoğalır. (LM)

TÜKÜRÜKLEMEK geçl. f. (*tükürük*'ten *tükürük-le-mek*). Tükürükle ıslatmak: *Hademe, parmaklarını tükürükleyip kumral pala bıyıklarının ucunu kıvırarak, şahane bir bakışla beni süzdü* (R. N. Güntekin). [M]

TÜKÜRÜKOTU blş. i. Soğanlı bitki; talkım veya salkım şeklindeki beyaz, sarı veya yeşil renkli çiçekleri ancak güneşli havalarda açılır. (İlmî adı ernithogalum. Zambakgillerden.)

— ANSİKL. *Tükürükotu*'nun pek çok türü vardır: *Ornithogalum umbellatum, O. pyrenaicum* v.b. Bu sonuncusunun körpe sürgünleri yenir. Birçoğu süs bitkisi olarak yetiştirilir. (L)

TÜKZONİN i. (fr. *tuczonine*). Miner. Tabiî demir ve nikel alaşımı; göktaşlarında ve özellikle tükzonit'te bulunur. (M)

TÜKZONİT i. (fr. *tuczonite*). Miner. Göktaşlarında rastlanan bir demir (veya siderit) tipine Stanislas Meunier tarafından verilen ad; yapısı homogendir ve bileşiminde sadece tükzonin denen bir alaşım bulunur. (L)

TÜL i. (*Tulle* şehrinin [Fransa] adından). İnce pamuk, ipek veya naylon ipliklerle yuvarlak veya çokgen şekilli ilmikler meydana getirerek dokunmuş, hafif ve saydam bir çeşit dokuma: *Onun ipekten ve tülden yapılmış elbiselerini teker teker çıkarıyor* (A. H. Tanpınar). || Aynı dokumadan yapılmış, pencerelere asılan ince perde: *Karşısında, açık, karanlığın içinde, beyaz tüllerinin arasında donuk bir gümüş rengiyle titreyen pencere...* (H.Z. Uşaklıgil). || *Mec.* Perde gibi saran şey: *Gümüşî sisten tüller altındaki muallâ minareleriyle, muazzam kubbeleriyle İslâmiyetin payitahtı birden göründü* (A.H. Müftüoğlu).

— Dantelcilik. *Tül işi*, dantelde, çiçek motiflerinin içini doldurmak için yapılan iğne işi. (Özellikle «brüksel örgüsü» işlere tül işi denir.)

◆ Sıf. Tülden yapılmış: *Bu odaya ilk defa giriyordum. Tül perdeleri inik pencereler, maroken koltuk kanapeler, üstü kalın ...* (Orhan Kemal).

◆ **Tüllü** sıf. Üzerinde tülü olan, tül takılmış: *Siyah mantonun, kırmızı bluzun ve tüllü şapkanın çerçevelediği baş ortadan kayboldu* (A. H. Tanpınar). [M]

TÜLAREMİ i. (fr. *tularémie*). Memelilerde *Pasteurella tularensis* adlı bakteriden ileri gelen intanî hastalık; kene, atsineği, bit gibi böceklerin sokmasıyle veya deri üzerindeki sıyrıklarla insana geçer.

— ANSİKL. *Tülaremi*, en çok yabanî tavşanda görülür; hayvan hastalanınca kolay avlanır; tilki ve yaban domuzu da bu hastalığa yakalanır, fakat bunlar hastalığa iyi dayanır ve tam bir virüs deposu haline gelir. Sincaplar, kır kurtları, bazı fareler, ada tavşanı da bu hastalığa yakalanabilir. (L)

TÜLBENT i. Çok ince pamuklu dokuma: *Bir tezgâhta tülbent dokuyan narin bir kıza âşık oldum* (S. F. Abasıyanık). || Bu kumaştan yapılmış başörtüsü: *Hatice Hanım: — Peki kızım, ben sana temiz bir tülbent vereyim, dedi* (R. N. Güntekin).

— Okçuluk. *Tülbent bozmak*, okun bütün menzil taşlarından daha uzak bir mesafeye düşmesi. («Rekor kırmak» anlamında kullanılırdı.)

— Teşk. tar. *Tülbent ağası*, padişahların sarık ve çamaşırlarını koruyan, temizleyen ve padişahı giydiren kimse. (*Tülbent gulâmı* veya *tülbent oğlanı* da denirdi.)

— ANSİKL. Teşk. tar. *Tülbent ağası*, Selim I devrinde Hırkai Saadet dairesindeki kutsal eşyaların temizliği ve bakımıyle de görevlendirildi. Tülbent ağaları, Hasoda ağalarındandı. XVIII. yy.da Hasoda'nın âmiri oldu. Törenlere et üzerinde katılır, elinde padişahın sarığını taşırdı. Saray dışında bir göreve tayin edilince vezirlikle yeniçeri ağası olurdu. Tülbent ağalığı görevi 1833'te kaldırıldı.

◆ Sıf. Tülbentten yapılmış: *İki yaşlı kadın, başlarında kolasız tülbent yaşmak, arkalarında kara bezden feraceler, sabahtan başladılar, akşama kadar dolaşacaklar, ev, ev gezecekler* (M.Ş. Esendal).

◆ **Tülbentli** sıf. Üzerine tülbent bağlanmış: *Sonra birden, aklımdan yeşil tülbentli bir külâh, bir darmadağınık saç sakal, bir çift inatçı, çiğ, sevimsiz mavi göz geçti* (R. H. Karay). [L]

TÜLEMEK geçz. f. (esk. türk. k.). *Halk dili.* [Yavru kuş için] Yeni tüy çıkarmak. || [Kuş için] Tüyünü değiştirmek. (M)

TÜLİT i. (fr. *thulite*). Miner. Pembe renkli zoisit çeşidi. (L)

TÜM i. ve sıf. (esk. türk. *tüm*, küme, yığın veya *tim*, kubbeli şey'den). *Yenid.* Bir şeyin tamamı, topu, hepsi: *Millet tüm kırıldı ancından* (Orhan Kemal). *Bırakınız tümünü, bir tanesi bir insanı bahtiyar etmeğe yetmez mi* (Y. Z. Ortaç). || İ. *Esk.* Yumru. || *Tümen* kelimesinin kısa şekli.

— DEY. *Tüm cahil*, hiç bir şey bilmez, büsbütün cahil. (M)

TÜMAMİRAL blş. i. Ask. *Yeni.* Deniz kuvvetlerinde, tuğamiral ile koramiral arasındaki rütbe.

◆ **Tümamirallik** blş. i. Tümamiral rütbesi: *Tümamiralliğe yükseldi.* (M)

TÜMBEK i. (esk. türk. *tüm*, yumru ve yuvarlak şey'den [?]). *Halk dili.* Küçük yumru. || Darbuka, dümbelek. (M)

TÜMBEYİN blş. i. Bk. ANSEFAL.

TÜMCE i. (*tüm*'den *tüm-ce*). Dilbil. *Yeni.* Cümle. (M)

TÜMDEĞİŞME blş. i. Biyol. Bir organın tümden yenilenmesi. *Eşanl.* HOLOMORFOZ. (L)

TÜMDENGELİM blş. i. Mant. *Yeni.* Genelden özele, ilkeden sonurguya giden akılyürütme. || *Deneyüstü tümdengelim*, Kant'ta deney üstünde yürütülen ve a priori kavramların deney nesnelerine uygulanmasını doğrulayan düşüncenin ulaştığı sonuç.

— ANSİKL. *Tümdengelim*, özelden genele, olgulardan kanunlara giden tümevarıma çoğunlukla karşı çıkarılmıştır. Ne var ki, bu iki ayrı düşünce türünün, birbirini büyük ölçüde tamamladığını gözden uzak tutmamak gerekir. Tümdengelim, çoğunlukla tasım biçimini alır. Bununla birlikte *dolaysız* denen bir tümdengelim de vardır. Bu tümdengelimde, bir aracı kullanmadan ilkeden sonurguya ulaşılır. *Kurucu* tümdengelimden ise özellikle matematikte yararlanılır. Kurucu tümdengelim, sonurgusunda, hareket noktası olan öncüllerin muhtevasına yeni bir şey ekler (oysa, tasımda, sonurgu, öncüllerde bulunandan daha fazla bir şeyi kapsamaz). Bu yeni şey, maddî ve zihnî *yapılar*'dan gelir. Bu yapılar, matematik ilkeleri inşa kuralı gibi uygulayarak yapılan akılyürütme sırasında gerçekleştirilir. Böyle bir işlem çoğunlukla geometrik akılyürütmenin ayırt edici özelliğidir. Kurucu akılyürütme E. Goblot tarafından incelendi. (L)

TÜMEL sıf. (*tüm*'den). Mant. *Yeni.* Bir sınıfın bütün fertlerine uyan terim. || Önenin bütün kaplamıyle ele alındığı ve bu kaplama giren bütün bireyler için doğru olan bir bağıntıyı ileri süren önerme için kullanılır. Bk. TÜMELLER. (L)

TÜMELLER çoğl. i. Mant. Genel kavramlar. (Porphyrias'a göre bu beş tümel *cins, tür, ayırım, özellik* ve *ilinek* idi.) || *Tümeller çekişmesi*, genel zihin kavramlarının özü ve kökü üstüne ve bütün iskolastikçilerin katıldığı tartışma. (*Akılcılar*, tümellerin etkin bir gerçekliği olduğunu kabul ediyor, *ampiristler* ise tümellerin boş kelimelerden başka şey olmadığını ileri sürüyorlardı. Abelard'ın *kavramcılığı* bu iki görüşü birleştirdi: genel kavramlar deney ile doğar, ama zihinde yer alır; eşya olarak değil, fikir olarak vardır.) [L]

TÜMELLİK i. (*tümel*'den *tümellik*). Mant. *Yeni.* Tümel bir önermenin niteliği. (L)

TÜMEN i. (esk. türk. k.). Ask. Genellikle her çeşit muharip ve destek birlikleriyle, yardımcı sınıflardan kurulmuş olan muharebe birliğine verilen ad. (Bk. ANSİKL. *Ask. bölümü.*) || *Esk.* On bin erden meydana gelen birlik. || Büyük küme, yığın. || Sıf. On bin.

— Ask. *Tümen kumandanı*, bir tümenin her çeşit taktik ve idarî harekâtından sorumlu kumandan. (Tümen kumandanı, taktik ve idarî harekâtı birlikte yürütebilen büyük birliklerin, en ast kademesine kumanda eden temel bir birlik kumandanı niteliğini taşır.)

— Huk. *Tümen mahkemeleri*, tümen derecesindeki askerî kıtalarda kurulan askerî mahkemeler.

— Nümism. İlhanlılar devrinde (1258-1334) İran'da kullanılan yüksek para ünitesi. *Tuman* da denir. Önceleri 10 000 dinar değerindeydi. Genellikle vergi varidatı ve benzeri büyük yekûnlar bu para esası üzerinden hesap edilirdi.

— ANSİKL. Ask. *Tümen*, gerek kuruluş ve gerek bünyesinde bulundurduğu birlikleriyle, her çeşit muharebeyi yapacak ve sonuçlandıracak güçte bir birliktir. Genellikle bir tümen karargâhıyle, piyade, zırhlı, topçu, istihkâm, muhabere, ulaştırma v.d. idarî hizmet birlik ve kuruluşlarını bünyesinde toplayan tümenin idarî sorumluluğu vardır. Tümen genellikle tümgeneralin kumandasındadır ve karargâhında kurmay heyeti bulunur Bünyesinde bulundurduğu esas savaş birliğinin sınıfına göre; piyade tümeni, zırhlı tümen, mekanik tümen, süvari tümeni v.d. adlar alır.

Türk ordusundaki piyade tümenlerinin taktik birlikleri üç piyade alayı olduğu halde, bazı yabancı ordulardaki tümenlerde dört piyade alayı, pentomik tümenlerde de beş piyade alayı vardır. Osmanlı ordusu kara kuvvetlerinde tümen teşkilâtı, 1881'de kabul edildi. Bu tarihten sonra osmanlı ordularında ve daha sonra da cumhuriyet ordularında tümen kuruluşu sürekli olarak kullanıldı.

◆ **Tümen tümen** blş. zf. ve sıf. Pek çok, binlerce. (M)

TÜMEVARIM blş. i. Mant. Belirli birtakım gözlemlerden kalkarak bunları özetleyen bir önermeye geçme işlemi. (Bk. ANSİKL.) || *Tümevarımla kurma*, tümevarım metodunu kullanarak sonuca varma. || *Genişletici tümevarım*, olgular veya verilerden, kanunların bilgisine ulaşmayı sağlayan işlemlerin tümü.

— Mat. Bir özelliğin gitgide bir sınıfın bütün terimlerine genişletilmesini sağlayan matematik işlemi.

— ANSİKL. Mant. *Tümevarım* terimi, iki tip zihnî işlemi belirtmek için kullanılmıştır. Aristoteles'te tümevarım, türlerden cinse ulaştıran akılyürütme anlamına gelir. Bu filozof, *biçimsel tümevarım* deyince, bir cinsin bütün türlerinin dökümünden o cinsin kendisine ulaşan bir çeşit tasımı kast eder. Bu akılyürütme biçimi, bilimlerde de uygulanır ve çeşitli olguların sayılıp dökülmesini, tek bir fikir altında toplamağa yarar. Meselâ «Altın, gümüş, demir v.b. madendir; altın, gümüş, demir v.b. iyi iletkendir; demek ki bu madenler, iyi iletkendir.» Bu çeşit tümevarıma, *bütünleştirici tümevarım* da denir. Francis Bacon, tümevarımı, deneysel metodun temel usulü saymıştır. Bu durumda, tü-

mevarım, bir olayın gözleminden o olayı yöneten kanuna geçilmesini sağlayacak olan işlemdir. Halbuki, gözlem, ancak bir miktar sayıda verileri veya tikel olguları tespit edebilir. Stuart Mill, tümevarım usullerini dört metotta sınıflandırdı. Bunlar iki metoda indirgenebilir. Metotların biri, uygunluklar metodu, ikincisi ise farklar metodudur. Bütünleştirici tümevarıma, basit bir mantık işlemi olarak bakılabilir. Buna karşılık, genişletici tümevarım için, durum aynı değildir. Salt mantık açısından, ancak birkaç verinin (bunlar, çoğunlukla, ancak yaklaşıktır), tespit edilmesinin, evrensel geçerliğe sahip bir önermeye temel teşkil edebileceğini kabul etmek zordur. Genişletici tümevarım probleminin, iki temel yanı vardır: en genel tümevarım usulünün tasviri ve bunun doğrulanması. Öte yandan bu usulün kendisinde birbirinden az çok farklı dört evre ayırt edilebilir: birinci evrede, deneysel bir ortam içinde, meselâ, beklenmedik ve umulmadık bir gözlemin açıklanması gibi bir soru ortaya çıkar; ikinci evrede kimi zaman büyük bir zorlukla, bir varsayım tasarlanır; üçüncü evrede bu varsayım denemeye tabi tutulur ve dolayısıyle, bu deneme için gerekli olan usul ve araçlar hazırlanır; dördüncü evrede ise, hareket noktasına dönülür. Bu dönüşün amacı, özellikle varsayımın yalanlanmamış olduğu durumda, sınamadan geçirilmiş olmasının doğurduğu sonuçları değerlendirmektir. Bu çok karmaşık bir usuldür ve bütünü bakımından, kendinden daha basit bir usule indirgenemez.

Doğrulanmaya gelince, bu işlemi, sırf gidimli veya akılsal (rasyonel) vasıtalarla yürütmeğe kalkışmak boşunadır. Araştırma faaliyetinin, tam verime ulaşmak amacıyle bu biçimi benimsemiş olması gerçeği ileri sürülmeden, söz konusu doğrulamayı temellendirmek imkânsızdır. Daha derin bir çözümleme yapmak için, olasılık fikrinden yararlanılabilir ve şöyle bir delil ileri sürülebilir: yanlış bir varsayımın bir tesadüf olarak doğrulanması, özellikle bu varsayımın sınanması tekrarlanmışsa, pek az olasıdır.

Tümevarım aslında, bir salt mantık kuralına indirgenemediği veya sırf aklî yoldan temellendirilemediği için deneysel metodun ayırt edici özelliğini meydana getirir.

Tümevarım temeli (daha önce sözünü ettiğimiz deneysel garantilerden başka), iki yönde aranmalıdır: kavram ve determinzm (gerekircilik):

a. *kavram.* Her kavram, bir soyutlama ve genelleme işlemi olduğundan, sürekli olarak tikel'den genel'e geçer (meselâ *bir* masadan *bütün* masalara; *n* sayıda evden *bütün* evlere). İmdi, bilim, kavramları kullanır. Demek ki bilim, gözlemden ve varsayımdan kalkarak, genellemeye; somuttan soyuta yönelmeğe hazırdır. Ne var ki tümevarım, bilimdeki bu yönelişe önayak olmaz; onu sadece muhakemeye tâbi tutarak, belli bir doğrultuya çevirerek ve egemenlik altına alarak dile getirir. İnsanoğlu, soyutlamaya ve genellemeye kendiliğinden eğilimlidir. İnsan, bu davranışını, bazen hatalı olarak, aceleye getirerek, hatta rasgele gerçekleştirir. Oysa bilimde, ayni işlemi, aklî kurallara uyarak yürütür.

b. *determinizm* (*gerekircilik*). Bilim adamı, bilime inanır. Yani, dünyanın bilim yoluyle bilinebileceğine, hiç bir şeyin, er geç bilimden kaçamayacağına, tabiatta olan her şeyin açıklanabileceğine, ne gizli kuvvetlerden gelen saçma bir kaderin, ne de mutlak tesadüfün var olduğuna; dünyanın, kavranabilirliğine ve akıl yoluyle belirtilebilir kanunlara tâbi bulunduğuna inancı vardır. Bir bilim adamı, «her olgunun bir nedeni olduğuna ve aynı şartlar içinde, aynı nedenlerin aynı neticeleri (sonuçları) meydana getireceğine» kanaat getirmiştir (*nedensellik ilkesi*). Bu gözle görülen bir dünyada, tikelden genele geçişte (yani genişletici tümevarımda) hayret edilecek bir yan yoktur; geçmiş zaman, geleceğin garantisidir.

Demek ki tümevarımın temel sorunu, bilimsel determinizm sorununa sıkı sıkıya bağlıdır ve determinizme inançta çözümünü bulur. Bilimsel araştırmanın özünü meydana getiren faaliyette, yani dünyanın zihin yoluyle kavranması faaliyetinde, tümevarımla tümdengelim, birbirine bağlıdır ve birbirlerini karşılıklı olarak tamamlar. Çünkü olgular ile fikirler arasında sürekli bir gidiş geliş vardır. (L)

TÜMEVARIMSAL sıf. Mant. Tümevarıma dayanan: *Tümevarımsal metot.* (L)

TÜMGENERAL blş. i. Ask. *Yeni.* Kara ve hava kuvvetlerinde, tuğgeneral ile korgeneral arasında olan rütbe. (Asıl görevi tümen kumandanlığıdır; ayrıca kadrolarda gösterilen yerlerde de, görev alır.)

◆ **Tümgenerallik** blş. i. Tümgeneral rütbesi. (M)

TÜMKEMİKLİLER çoğl. blş. i. Işınsı yüzgeçli balıklar alt sınıfı; bunların iskeleti aşağı yukarı tamamen kemikleşmiş olduğundan, kıkırdaklı balıklar ile kemikli balıklar arasında geçit teşkil eder. (Günümüzde bu türün tek temsilcileri, kemikli turnabalığı ile kel turnabalığıdır.) [L]

TÜMKİRPİKLİLER çoğl. blş. i. Kirpikli birhücreliler altsınıfı; kirpikleri genellikle basit, bazen küçük titrek zarcıklar halindedir. (Bu hayvanların bazıları serbest, bazıları bir yere bağlı yaşar; asalak yaşayanları da vardır. Tümkirpikliler dokuz takıma ayrılır: gymnostoma, chonotricha, trichostoma, hymenostoma, thigmotricha, peritricha, apostoma, astoma ve tentaculifera.) [L]

TÜMLEÇ i. (*tümlemek*'ten *tümle-ç*). *Yeni.* Tamamlayan şey. *Esk.* Mütemmim.

— Dilbil. Yüklemin anlamını çeşitli yönlerden tamamlayan ve ismin herhangi bir halinde bulunan veya edat alan isim veya tamlama. *Esk.* Meful. Bk. ANSİKL.

— Seroloji. Bir antikorun bir antijeni etkilemesi ve eritmesi için mutlaka gerekli olan karmaşık madde. *Eşanl.* KOMPLEMAN. Bk. ANSİKL.

— Tıp. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Dilbil. *Tümleç*'ler, yer, zaman, sebep, nitelendirme, durum, ölçü v.b. bakımlarından genellikle yüklemin, bazen de cümlenin öteki unsurlarının anlamını tamamlar ve belirtir. Tümleçler, cümlede bir veya birkaç kelimeden oluşan tamlamalar halinde bulunabilir. Hemen bütün kelime çeşitleriyle tümleç yapılabilir. Bazen tümleçler fiilimsilerle kurulan cümlelerden de oluşabilir.

● *Tümleç çeşitleri.* Türkçede tümleçler başlıca dört bölüme ayrılır:

1. *düz tümleçler,* yüklemin anlamını tamamlayan ve yalın veya belirtme (*i-* hali) durumunda bulunan tümleçlere denir (*nesne** adı da verilir);

2. *dolaylı tümleçler,* yüklemin anlamını yer, durum, sebep bakımlarından tamamlayan ve yönelme (*-e* hali), kalma (*-de* hali), ayrılma (*-den* hali) hallerinden birinde bulunan tümleçlere denir: Bu akşam *bize* gelecekler; aradığınız kitaplar *Devlet kitaplığında* belki vardır; Bu tren *Ankara'dan* geliyor, gibi;

3. *edat tümleçleri,* «için, gibi, ile» v.d. edatlarla kurulan tümleçlere denir: *Benim için* bir şarkı söyler misiniz?; *senin gibi* birine hiç rastlamadım; *onunla* bir daha dolaşmanı görmeyeyim, gibi;

4. *sarf tümleçleri,* yüklemin anlamını yer, zaman, ölçü, nitelik, durum kavramları bakımından tamamlayan tümleçlere denir: *İstanbul'a gelince* bana uğramayı unutma; *yavaş yavaş* gitmeye hazırlanalım; bu konu üzerinde *yıllarca, durmadan* çalıştı, gibi.

— Seroloji. *Tümleç,* organizmanın hemen bütün sıvılarında (serum, lenf, beyin - omurilik sıvısı, irin v.b.) bulunur. Biyolojik menşei bilinmemektedir. Tümleç, protein tabiatında bir maddedir ve T_1, T_2, T_3, T_4, T_5 adı verilen beş maddeden meydana gelir: T_1 bir globülin, T_3 ise bir fosfolipittir. Tümlecin başlıca özelliği, özgül olmayışı ve çabuk bozulabilmesidir. Anijen-antikor sistemleri sayılmayacak kadar çok olmakla beraber tümlecin tek olduğu sanılmaktadır. Nazikliği sebebiyle, bayatlama, çalkalanma, morötesi ışınlar, proteolitik mayalar ve özellikle sıcaklık tümleci tahrip eder; tümleç, 56°C'ta birkaç dakika içinde yok olur.

— Tıp. Bağışıklık konusunda yapılan yeni araştırmalar tümlecin, sitotoksik özellikler taşıyan ve bağışıklık tepkilerinde önemli bir rol oynayan dört kan faktöründen ibaret bir grup olduğunu ortaya çıkardı. Tümleç özgül antikorlarla birleşince, bakterileri ve birhücrelileri öldürür, alyuvarları eritir, treponemayı hareketsiz hale getirir, fagositozu kolaylaştırır. Yeni araştırmalar tümlecin aynı zamanda aşırı duyarlılık tepkimelerinde de rol oynadığını göstermiştir. (ML)

TÜMLEME i. (*tümlemek*'ten *tümle-me*). Tümlemek eylemi.

— Psikol. *Tümleme testleri,* deneğin çoğunlukla sözsel bir malzemeyi tamamlamasını gerekli kılan yansıtmalı testler. (L)

TÜMLEMEK geçl. f. (*tüm*'den *tüm-le-mek*). *Yeni.* Bütün haline getirmek, bütünlemek, tamamlamak. (M)

TÜMLENMEK edilg. f. (*tümlemek*'ten *tüm-le-n-mek*). *Yeni.* Bütün haline gelmek, tamamlanmak, bütünlenmek. (M)

TÜMLER sıf. (*tümlemek*'ten *tümle-r*). *Yeni.* Bütünleyen, tamamlayan.

— Mat. *Tümler açılar.* Bk. AÇI. || *Tümler boyut, n* boyutlu bir vektörel uzayda, *n'*den küçük veya *n*'ye eşit olması gereken *p* boyutlu bir V alt uzayı için, tümler alt uzayın *n—p* boyutu. || *Tümler sayı,* başka bir sayının tümleyicisi olan sayı. || *Aritmetik tümler,* 10'un kendinden bir üst kuvvetini elde etmek için bir tamsayıya eklenmesi gereken tamsayı. (Meselâ 39'un aritmetik tümleri 61'dir; yani 10'un ikinci kuvveti olan 100'ü elde etmek için 39'a eklenmesi gereken sayı 61'dir.) || *Bir açının tümleri,* bir dik açı (veya 90°'lik bir açı) elde etmek için bir açıya eklenmesi gereken açı. || *Bir cümlenin tümleri,* karşılaştırma cümlesi olarak alınan bir **R** cümlesinin A alt cümlesi için, R'nin A'ya yabancı bütün elemanlarını kapsayan ve A ile ortak hiç bir elemanı olmayan ikinci alt cümle. (Bk. ANSİKL.) || *Bir yayın tümleri,* çeyrek çember elde etmek için bir yaya eklenmesi gereken yay. || *Cebirsel tümler,* bir determinantın işaretinden sonra gelen minörü.

— ANSİKL. Mat. *Tümler* kavramının bir anlam taşıması için, **R** karşılaştırma cümlesinin önceden tespit edilmiş olması gerekir. A alt cümlesinin tümleri $\complement A$ ile gösterilir. Özellik karşılıklıdır $\complement A$'nın tümleri de A'dır. Bağıntılar şöyle yazılabilir:

$$A \cup \complement A = E \qquad A \cap \complement A = \emptyset.$$

A ve B aynı karşılaştırma cümlesinin iki parçasıysa, bunların birleşme tümleri, tümlerlerinin arakesitidir; arakesitlerinin tümleri de tümlerinin birleşmesidir:

$$\complement(A \cup B) = (\complement A) \cap (\complement B)$$
$$\complement(A \cap B) = (\complement A) \cup (\complement B).$$

Bu eşitliklerde $\cup$ ve $\cap$ işlemlerinin değişimleri gözlenecektir. Bir Venn diyagram*ı, bu eşitlikleri kolay anlaşılır hale getirir. Böylece, bu bağıntılardan ilki için $\complement A$'da taramalar çizilir, sonra $\complement B$'de değişik yönde taramalar yapılır, her iki taramayı da alan kısım $\complement(A \cup B)$'yi gösterir. Bu kısmın A'ya ve B'ye ait olmayan elemanlardan meydana geldiği ortaya çıkar: o halde, söz konusu kısım $(\complement A) \cap (\complement B)$'yi gösterir. (LM)

TÜMÖR i. (lat. *tumor* > fr. *tumeur*). Bk. UR.

TÜMPERDELİLER çoğl. blş. i. Zool. Dört parmağı da bir perde ile birbirine bağlı olan kürekayaklılar takımına bazen verilen ad. (L)

TÜMSAYI blş. i. *Yeni.* Bir topluluğu oluşturan üye sayısı. *Esk.* Aded-i mürettep. (M)

TÜMSECİK i. (*tümsek* > *tümsekçik*'ten). Küçük kabarıklık.

— Anat. Az kabarık çıkıntı: *Gagamsı tümsecikler, çatı kemiği, temel kemiği, yutak, artkafa v.b. tümsecikleri.* || Büyük azıların üzerindeki kabartı. || *Dördüz tümsecikler,* beyin sapının üst yüzünde ve beyin sapçıklarının önünde bulunan çıkıntılar. (L)

TÜMSEK i. (esk. türk. *tumşuk,* dağ veya kayanın sivri kısmı, çıkıntılı yeri'nden). Ufak tepecik: *Gösterdiği taraflara baktım, düz ova... Bomboş... Hattâ belki bir tümsek. bile görünmüyor* (M. Ş. Esendal). || Çıkıntılı yer, küme, yığın, kabarıklık, şiş-

kinlik: *Beniz esmer, burun az sivri, ağız yayıkça, sağ gözünün altındaki tümsekte bir Hindu beni...* (Ahmed Rasim). || Sıf. Tepe gibi olan, tümsek biçiminde: *Tümsek yer.*

— Anat. Bazı kabarık kısımlara verilen ad. || Bazı kemiklerde görülen ve üzerine kas veya kirişlerin yapıştığı şişkinlik: *İkibaşlı kas tümseği; kaval kemiğinin ön tümseği; kaburga tümseği* v.b. || *Beyin tümseği*, beyinciğin önündeki çıkıntı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Beyin tümseği* veya *varol köp-*

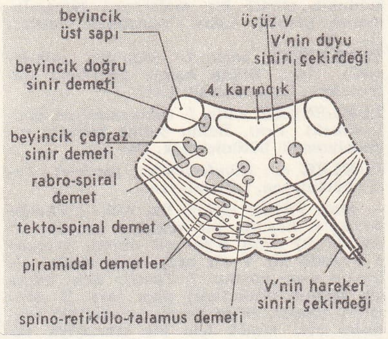

rüsü, soğaniliğin üzerinde, beyin sapının altında ve beyinciğin önünde, beyni, soğaniliği ve beyinciği birleştiren geniş kabarık bir şerit şeklindedir. Arka yüzü dördüncü karıncığın bir kısmıdır. Beyin tümseği soğanilikle aynı beyaz şeritlerden meydana gelir; bozmaddesi, birçok kafatası sinirinin (üçüz sinir, gözün dış hareket siniri ve yüz siniri) çıktığı çekirdekler halindedir. Bundan başka, insanda az belirli, fakat bazı hayvanlarda (kedi) burada çok büyük bir boz çekirdek daha bulunur: üst zeytinsi çekirdek. (L)

Carnac'ta Saint-Michel tümülüs'ü

TÜMSEKÇİÇEKLİLER blş. çoğl. i. Çiçek parçaları, tümsek bir çiçeklik üzerinde, fakat genellikle ayrı ayrı yer alan ilkel karakterli ikiçenekli bitkiler grubu. *Zt.* ÇANAKÇİÇEKLİLER, DİSKÇİÇEKLİLER. (L)

TÜMSEKLİ sıf. (*tümsek*'ten *tümsek-li*). Fiz. Dışbükey: *Tümsekli ayna.* (L)

TÜMSELMEK geçz. f. (*tümsemek*'ten *tümse-l-mek*). *Halk dili.* Yükselmek, tümsek şeklini almak. (M)

TÜMÜLÜS i. («höyük» anlamında lat. k.). Bir mezarın üzerini örten büyük toprak veya taş yığını.

— ANSİKL. Mezar odasının üzerine konik toprak bir tepe yığılarak meydana getirilir. Belirli bir yüksekliği yoktur; mezar sahibinin önemine göre, yüksek veya alçak olabilir. Bu mezarlara Trakya ve Anadolu'da çok rastlanır. Özellikle Trakya'da 300-400 tümülüs olduğu sanılmaktadır. Orta Asya, Güney Rusya, Tuna çevresi, Yunanistan ve Suriye'de de tümülüslere rastlandı. Orta Asya ve Güney Rusya'da bu tip mezarlara *kurgan** adı verilir. Anadolu'da Karia (Halikarnassos yakınında), Pamphylia, Phrygia (Gordion, en ünlüsü *Midas tümülüsü*), Kappadokia (Kayseri etrafında), Kommagene (Nemrut dağı) bölgelerinde, ayrıca, Hermos Larisa'sı nekropolünde, Smyrna'da (*Tantalos tümülüsü*), Aphrodisias'ta, Ephesos yakınındaki Belevi'de, Sardeis yakınlarındaki Bintepe'de (Anadolu'nun en büyük tümülüsü *Alyattes mezarı*) ve Hierapolis (Pamukkale) nekropolünde çok sayıda tümülüse rastlanır. Bunlardan başka, henüz sistemli şekilde araştırılmayan Pontos bölgesinde ve son zamanlarda da Eskişehir yakınlarında tümülüslere rastlandı. (M)

TÜMÜR i. (esk. türk. *tim* veya *tüm*, şiş, ur'dan). Anat. Bazı yüzeyleri kaplayan ve onları tüylü gibi gösteren ufak pürtük veya çıkıntı. || *Bağırsak tümürleri*, incebağırsağın iç yüzünü kaplayan ince kabartılar. || *Koryon tümürleri*, memelilerde yumurtanın dışını saran pütürler. (Koryon tümürleri etenenin anatomik ve fizyolojik sınırını teşkil eder; ana ile dölüt arasında besin v.b. alışverişi burada olur.)

— ANSİKL. Anat. *Bağırsak tümürleri*, 1 mm yüksekliğinde, az veya çok geniş bir koni biçimindedir. Tümürler bağırsağın emici organlarıdır. Her bir tümürün ekseninde bir kilüs damarı (göğüs lenf damarına gider) ile bağırsak askısı atardamarının ve kapı toplardamarının bir dalı bulunur. (L)

TÜN i. (esk. türk. k.). Gece. (M)

TÜNAYDIN blş. i. (*tün*, gece ve *aydın*'dan). *Yeni.* Öğleden sonraki selâmlaşmalarda «iyi akşamlar» anlamında kullanılır. (M)

TÜND sıf. (fars. *tünd*). *Esk.* Katı, sert. || Haşin, şiddetli: *Lâkin unutmayın ki zaman tünd ü mutmain / Bir hatve-i samût ile takip eder bizi* (Tevfik Fikret). || *Tünd-bâd, sert rüzgâr*, kasırga: *Dağıttı gülşenimiz tünd-bâd-ı çarh âhır / Bizim de bizce biraz berk ü barımız var idi* (Ziya Paşa). || *Tünd-çehre* (veya *tünd-rû[y]*), sert, yüzü gülmez (kimes). || *Tünd-hû(y)* [*tünd-meşreb* veya *tünd-mîzac*], sert huylu, titiz, huysuz. || *Tünd-licam* (veya *tünd-ligam*), [binek hayvanı için] sert huylu, başı sert. || *Tünd-pervaz*, hızlı uçan. || *Tünd-reftar* (*tünd-inan* veya *tünd-rev*), çabuk giden. (M)

TÜNEK i. (esk. türk. k.). Kümes hayvanlarının veya kuşların üzerine tünedikleri dal veya sırık: *Yeşil kanadının altına başını sokar, tüneğinde uyur gibi durur* (H. E. Adıvar). [M]

TÜNEKLEMEK geçz. f. (*tünek*'ten *tüneklemek*). Tünemek. (M)

TÜNEL i. (ing. *tunnel*'den). Bir yandan öbür yana geçebilmek için, dağ v.b. yerlerin altından geçen yol. (Bk. ANSİKL. *Bayınd. bölümü.*) || Bir yere ulaşmak için yerin altından açılan yol. || *Teşm. yol.* Şehirlerde bir yerden bir yere ulaşımı sağlamak için yerin altına kazılmış tünel ve bu tünellerde işleyen küçük tren.

— DEY. *Tünel geçmek. Argo.* Aklını yaptığı işe vermemek, dalgın olmak: *Onun bi dalgası olmak gerek; tünel geçiyor* (M.Â. Ersoy).

— Deneysel psikol. *Optik tünel*, derinlik mesafesinin algılanmasında optik dokunun etkisini ortaya koymak amacıyle Gibson'ın hazırladığı aygıt. Bk. ANSİKL.

tünel açmakta kullanılan çeşitli metodlar

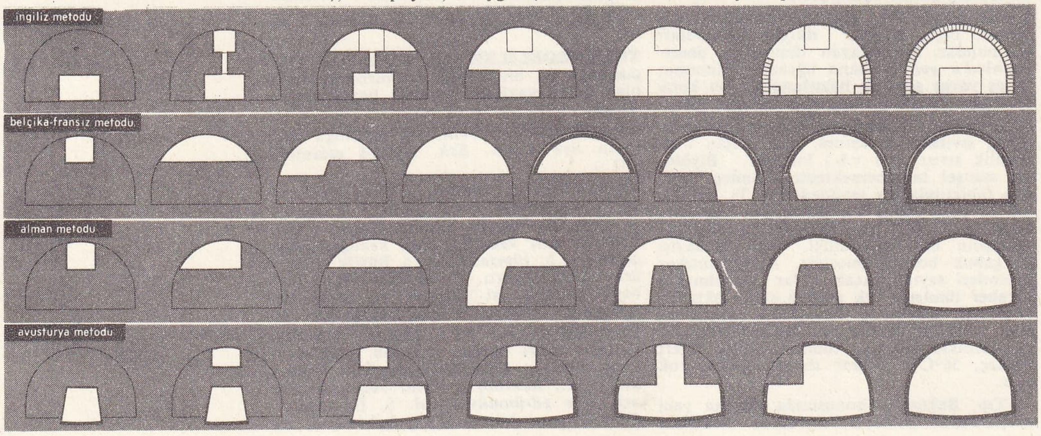

— Jeol. *Lav tüneli*, tabanı ve tavanı lav curufundan meydana gelen yeraltı boşluğu. (Asorlar'daki Angara lav tüneli, 5-6 m yüksekliğinde ve 10 m genişliğindedir. Bazı lav tünellerinin boyu 1 km'den fazladır. Çoğunlukla akışkan lavın maden köpükleri altından akmağa devam etmesiyle oluştukları sanılır.)

— Nükl. *Tünel etkisi*, bir potansiyel kuyusuna kapatılan bir taneciğin (klasik teorilere göre, orada sıkıca kapalı kalması gerekir) kaçmasını sağlayan (etkinin adı buradan gelir) saf kuvanta etkisi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bayınd. *Tünel* açmak için yapılan işlemlerin şekli, toprağın cinsine bağlıdır. Bu amaçla çeşitli metotlar uygulanır.

● *Tahta kaplı galeriler metodu.* 15 sm^2'den az bir kesit için, toprak bütün kesitte kaldırılır. Bundan büyük kesitler için birçok usul uygulanabilir: ingiliz, belçika-fransız, alman, avusturya metotları gibi.

● *Modern metotlar.* Normal arazilerde tahta unsurların yerini madenî veya betonarme unsurlar alır. Madenî kaplamalar genellikle bağımsız levhalardan veya iç içe geçmiş silindirlerden meydana gelir. Madenî veya betonarme desteklerde, bazen madenî çemberler, bazen parçalanmış madenî kemerler, önceden yapılmış veya yerinde dökülmüş betonarme kemerler kullanılır. Bu unsurlar kaplamanın içinde kalabilir. Takviyeli çekme saç kaplama da kullanılabilir. Kayalık arazilerde, «jumbo» adlı bir veya birkaç katlı bir platformun üzerine yerleştirilmiş delicilerle kaya içine galeriler açılır. Bu metot çok hızlı olabilir: A.B.D.'de, kesiti 10 m^2 olan bir galeride günde 21 m'lik bir tünel açılmıştır.

● *Özel metotlar.* En önemlisi kalkanda yatay tırmanıştır. Tünel sulu arazilerde açılıyorsa, sulu arazi dondurulur ve sert kireçte olduğu gibi kazılır, fakat bu usul çok masraflıdır. Nehir altı tüneli için iki metot uygulanır. İlkinde, alt kısımlarında bir çalışma odası olan tünel kesitindeki madenî veya betonarme sandıklar, sıkıştırılmış hava ile dikine gömülürler. Karada hazırlanmış unsurlar yüzdürülerek taşınabilir ve su ile doldurulan dubalar yardımıyle veya tıkandıktan sonra su ile doldurularak kazının dibine batırılır. Derinliği az olan, ince kumlu yerlerde su bir kalas veya su perdesinin içine alınır, çalışma açıkta kuru olarak yapılır.

Su altı tüneli. Bu türlü çalışma, büyük su akıntılarıyle karşılaşılan yerde su üstü nakliyata serbest geçiş verirken, yol trafiğinin sürekliliğini sağlamak amacıyle yapılır. Bu tür en eski tünel Londra'da Thames nehri altında 1824'ten 1842'ye kadar Brunnel tarafından yapıldı. Başlıca su altı tünelleri New York'ta, Hudson'un altında (Holland ve Lincoln tünelleri), Detroit'te Detroit nehri altında, Oakland'da denizin bir kolu altında, Boston'da Mystic nehri altında, Anvers'te Escaut altında, Liverpool'de Mersey, Rotterdam'da Meuse altında bulunmaktadır. Bugün oldukça dayanıklı, fakat sert olmayan topraklarda (kireç, şist) tüneller özel makinelerle (msl. Robbins makinesi) kazılır. Bu makine, önünde toprağı ufalayan kazıma âletleriyle donatılmış, kazılacak bütün tünelin dışında gabariye eşit boyutlardaki döner bir plato ile sonuçlanan madenî bir silindirden meydana gelir. Hafriyat toprağı döner platoya bağlı kepçeler tarafından toplanır ve geriye doğru boşaltan bir taşıyıcı bant üzerine dökülür. Makine, tünelin kaplama çemberlerini meydana getiren kemer taşlarını yerine koymak için dikici bir kol taşır; silindir, toprağı ufalamak için dönen kalkanın âletlerine gerekli binlerce tonluk itiş gücünü sağlayan yivli krikolar sayesinde, yapılışları sırasında bu kaplama çemberlerine dayanır. Kazıma su içinde yapıldığı zaman, makinenin ön tarafı sıkıştırılmış hava basıncına yerleştirilir ve bir elek aracılığıyle arka tarafla temas eder.

— Deneysel psikol. *Optik tünel*, plana dikey ve birbirine paralel dokuz levhadan meydana gelir. Levha aralıklarını ayarla-

Foto. LAROUSSE

mak mümkündür. Biri siyah, biri beyaz olan ve hepsinin üzerinde, aynı yerde yuvarlak birer delik bulunan levhalar, delikler birbirinin tam karşısına gelecek biçimde yerleştirilmiştir. Levha aralıkları eşit olduğu zaman, denek, karşısında siyah ve beyaz eşmerkezli daireler görür, fakat levhalardan uzaklaştıkça, görebileceği bu levha parçası daha da küçülür. Bu durumda, deneğin gördüğü, siyah ve beyaz çizgili bir silindir veya levhaların birbirinden uzaklığına göre, kesik bir konidir. Levhalar arasındaki mesafe her birinin görülebilir kısmının aynı görüş açısından algılanabilmesini sağlayacak biçimde ayarlanmışsa,* görsel dokunun yoğunluğu aynı olur. Bazı denekler, düz bir yüzey, bazıları ise bir hacim görürler. Ama levhalar eşit uzaklıkta bulunduğu zaman, bu hacmin derinliği, algılanan derinliğe oranla çok daha azdır.

Gibson'ın optik tünel deneyi, görsel dokudaki bazı farkların bir derinlik algısı meydana getirdiğini öne süren teorinin deneysel ispatı niteliğindedir.

— Nükl. Kuvanta mekaniğinde *tünel etkisi,* Heisenberg'in belirsizlik bağıntılarıyle açıklanır: bir taneciğin, içinde bulunduğu potansiyel kuyusundan çıkmasını klasik görüşe göre yasaklayan enerjinin korunumu kanunu, taneciğin «kuyu çeperi»ni aşması sırasında geçen çok kısa bir an için geçerliliğini kaybeder. Sonra, makroskopik bir zaman ölçeği için, enerji korunumu sağlanmış olur. Gamow ve Teller, çekirdeklerin alfa parçalanmasıyle ilgili bir teoriyi bu kavram üstüne kurdular.

◆ Sıf. Elektron. *Tünel diyot,* japon fizikçisi Esaki tarafından hazırlanan ve tünel etkisinden yararlanan yarı iletkenli diyot. (LM)

TÜNEME i. (*tünemek*'ten *tüne-me*). Biyol. Kuşun yahut daha genel olarak hayvanın dal, kaya v.b. dar ve yüksek bir yere dengeli bir şekilde tutunarak durusu. (Kuşlarda tünemeyi parmaklar sağlar; hayvan dala konup bacaklarını kıvırır kıvırmaz, parmaklar, parmak kasları sayesinde ve hiç bir çaba sarfetmeden dalı sımsıkı kavrar. Birçok kuş, özellikle koşucu kuşlar, perde ayaklılar, penguenler v.b. tüneyemez.) [L]

TÜNEMEK geçz. f. (esk. türk. k.). [Tavuk v.b. kümes hayvanları ve kuşlar için] Uyumak için bir ağaç dalına veya sırığa konmak, sinmek. (M)

TÜNEYİCİ sıf. (*tünemek*'ten *tüne-y-ici*). Tüneme âdeti olan kayvanlara verilen sıfat: *Tüneyici kuşlar.* (L)

TÜNİK i. (fr. *tunique*). Moda. Uzunluğu diz hizasına veya biraz daha aşağıya kadar olan üst giyeceği. || Dar bir elbise üzerine giyilen, ince kumaştan üstlük. (L)

TÜNİSİN i. (fr. *tunicine*). Gömleklilerin gömleğini meydana getiren madde. (Bu madde selüloz, azotlu maddeler ve inorganik maddelerden oluşur; fakat bitkisel selülozdan farklıdır.) [L]

TÜNMEK geçz. f. (esk. türk. k.). Hava kararарак gece olmak. (M)

TÜP i. (lat. *tubus* > fr. *tube*'den). Laboratuvarlarda kullanılan bir ucu kapalı ince ve kısa cam boru: *Deney tüpü.* || İçine krem, diş macunu, kozmetik maddeleri veya ilâç konulan, bir ucu burgu kapaklı plastik veya metal boru.

— Bilgi - işlem. Bk. ANSİKL.

— Bayınd. *Berlier tüpü,* yeraltı demiryollarında, su akıntılarının altındaki geçitlerde, içi perçinlenmiş çelik plakalarla kaplı tünel.

— Ed. Bk. ANSİKL.

— Elektron. Yüksek frekans tekniğinde kullanılan yükselteç, detektör, redresör, osilatör ve çok elektrotlu modülatör lambalar söz konusu olduğu zaman, LAMBA'nın eşanlamlısı. (Bk. LAMBA.) || *Branly tüpü,* telsiz telgrafta, Hertz dalgalarının deteksiyonu için kullanılan ilk detektör. || *Gazlı tüp,* neon veya civa buharı gibi düşük basınçlı bir gazla doldurulmuş, alternatif akımların doğrultulması için kullanılan çok elektrotlu ampul. || *Katot tüpü,* bir elektron demetinin flüorışıl bir ekrana çarpmasıyle elektrik gerilimlerinin şeklini görünür hale getiren vakumlu tüp.

— Fiz. *X ışınlı tüp.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bilgi - işlem. *Katot tüpü* veya *katot lambası,* bir ordinatörün çıkış ünitesi olarak kullanılabilir. Bu durumda, gerek harf veya rakamların, gerek işlem sırasında elde edilen ve hafızada şekillenen eğrilerin veya grafiklerin gösterilmesini sağlayan satırlar ve sütunlar kafesi halinde (yatay satırlar halinde değil) görüntü veren bir televizyon ekranıdır. Tüp, fotoelektrik bir uçla donatılıp giriş ünitesi olarak da kullanılabilir. Bu uç, tüple basit bir temas kurarak, bir rakamın silinmesini, bir çizginin düzeltilmesini ve sonuç olarak hafızadaki bilginin değişikliklerini görmeyi sağlar.

— Fiz. *X ışınlı tüp* (*lamba*) veya *Crookes ampulü,* Geissler* tüpüne benzer; içindeki basınç binde bir milimetre civa basıncına indirilmiştir. Anot ve katot, meselâ, iki alüminyum diskidir. Katot ışınları katottan çıkar, katoda dik olarak yayılır ve X ışınlarını yayan antikatoda çarpar.

Genel olarak X ışınlı tüpler arasında *gazlı tüpler* ve *vakumlu tüpler* ayırt edilir. Gazlı tüpler yukarıda tanımladığımız tüpe benzer; daha çok kullanılan ve Colidge'in gerçekleştirdiği vakumlu tüplerde, vakum mümkün olduğu kadar fazladır ve katot ışını demeti, akkor hale getirilmiş madenî bir filamanda meydana gelen termoiyonik bir olayla yayılır. (Bk. IŞIN. *X ışınları.*) [LM]

TÜPLÜK i. (*tüp*'ten *tüp-lük*). Laboratuvarlarda tüplerin konulduğu delikli tahta tabla. (M)

TÜR i. *Yeni. Teşm. yol.* Cins, çeşit: *Buraya her türden insan gelir.*

— Biyol. Bir cinsin içinde bulunan ayrı grup; cinsin alt bölümü. (Bk. ANSİKL. *Biyol bölümü.*) || *Türlerin saptanımı.* Bk. SAPTANIMCILIK. || *Eşeysiz tür,* ebediyen eşeysiz olarak üreyen, çoğalan tür. (*Eşanl.* APOMİKSİT TÜR.) || *Etolojik tür,* birbirine az veya çok benzer oldukları halde, hiç bir zaman biraraya gelemeyecek şekilde değişik yerde ve tarzda yaşayan ayrı tür. (Meselâ bağırsak solucanı [*Ascaris lumbricoides*] ile domuz solucanı [*A. suum*] etolojik iki türdür.) || *İkame edilebilen türler,* birbirinden pek az farklı olmakla beraber coğrafî bakımdan ayrı, fakat yaşadıkları ortam benzer olan türler. (Atlas okyanusunun Avrupa kıyısında bulunan *Asterias rubens* ile Atlas okyanusunun Amerika kıyısında bulunan *A. vulgaris* birbirinin yerini tutabilen türlerdir.) || *İkiz türler,* morfolojik bakımdan hemen hemen özdeş olan, yaşama alanı ve yumurtlama zamanı bakımından farklılaşmaya ve dolayısıyle cinsiyet ayrılığına yol açan fizyolojik değişim sonucunda birbirinden ayrı düşen iki veya üç türlük bir grubu belirtmek için Cuénot'nun öne sürdüğü terim (1917). [Birçok etolojik tür ikizdir: meselâ *Tettigonia Viridissima ve T. cantans* ikiz türlerdir.] || *Kolektif tür,* örnek tipi, örnek tipin mutantlarını ve bunların birleşmesinden olanları kapsayan tür; hepsi birarada yaşar ve birbiriyle serbestçe birleşebilir. (*Cepaea nemoralis* adlı salyangoz kolektif bir türdür.) || *Singamik türler,* morfolojik bakımdan farklı, coğrafî dağılışı özgün olmakla beraber aralarında döllenebilen, dölleri de verimli olan türler. (Bk. ANSİKL.) || *Toplu tür,* bir bitki topluluğu içinde hepsi birarada yetişen tür. || *Yerleşik tür,* bir bölgede yaşadığı alan belirli, sınırlı ve kendine has olan tür. (Yeni yerleşik tür, bir alanda yakın zamanda belirmiş olan tür; eski yerleşik tür [canlı fosil], eskiden orada yaygın olan, şimdi ise çok seyrek bulunan türdür.)

— Mat. *Aynı türden büyüklükler,* sadece nicelikleri ayrı olan, aynı nitelikte büyüklükler.

— ANSİKL. Biyol. *Tür* kavramı pratik bir ihtiyaca cevap verir: avcı, balıkçı, koleksiyoncu, zoolog, botanikçi tanıyabilsin diye canlı varlıkları, hayvanları, bitkileri iyice tanımlamak gerekir. Tür, daimî özellikleri olan bir birim olarak düşünülebilir. Bu yüzden tabiat bilginleri türün tatmin edici bir tanımını yapmağa çalışırlar. Linneaeus'a göre Tanrı'nın başlangıçta yarattığı kadar tür vardır. Türü en iyi tanımlayan formüllerden birini Cuvier ileri sürmüştür: tür, birbirinden veya ortak soydan gelen, birbirine benzediği kadar atalarına da benzeyen canlı varlıkların toplamıdır. Morfolojik benzerlik kriteri yeterli değildir, türün cinsiyet bakımından veya mevsim dolayısıyle ikilik gösteren şekilleri ve bütün türlerde görülen çeşitlilik bunun delilidir. Anatomi bakımından benzer olan hayvanlar ayrı türden sayılır; meselâ insanlarda yaşayan bağırsak solucanı (*Ascaris lumbricoides*) domuzda yaşayan bağırsak solucanından (*A. suum*) ayırt edilemez. Ama birincisi ancak insanda, ikincisi ise ancak domuzda gelişebilir. Aynı şey baş biti (*Pediculus humanus*) ile vücut biti (*P. vestimentorum*) için de söylenebilir. Aşağı yukarı birbirinin aynı olan bu hayvanlar, özel yaşama alanlarına bağlı kalır. Morfolojik, fizyolojik, kimyasal ve kromozomsal kriterlerin hiç biri bu bakımdan kesin bir değer taşımaz. «Miksiyolojik kriter», yani farklı iki türün çaprazlanmasıyle meydana gelen organizmaların kısır olacağını veya döllenemeyeceğini öne süren kriter, bazen yanlış çıksa da türlerin sınırlarını göstermektedir. Morfolojik bakımdan farklı olduğu halde, diri ve verimli melezler meydana getirebilen türler singamik türlerdir. Bunlar tabiî bir topluluk sayılır; Lotsy bu çeşit topluluğa singameon adını verir. (Tabiî halde, bunların yaşadığı alanların sınır kesimlerinde ara türler yer alır. Yaldızlı sülün ile amherst sülünü, kara karga ile alaca karga singamik türlerdir.) Hayvanlar âlemindeki sülünlerden, tavus kuşlarından ayrı olarak bitkiler âleminde de meşeler ile çamlar singameon teşkil eder. Singamik türler iyi türler sayılır; çünkü bunları morfolojik bakımdan tanımak kolaydır; bunların çaprazlanmasına pek başvurulmaz ama yapılsa verimli olur. Yayılma alanı geniş olan bir tür nadiren homogen olur. Böyle bir türün, az çok birbirinden ayrı bölgelerde yaşayan topluluklar halinde pek çok tipi bulunur. Böyle bir tipe *politipik* veya *kolektif tip* denir. Bu gibi tipler birçok coğrafî ırka veya alttüre ayrılır. Kuşlarda, memelilerde, böceklerde ve çok ayaklılarda politipik türler pek çoktur ve bunlar özellikle genetik yapı bakımından farklılık gösteren alttürlerdir. Alttürlere ayrılmayan büyük türlere *monotipik türler* denir. Bunlar pek seyrektir, hattâ bunların varlığı kesinlikle ileri sürülemez. Kısaca söylemek gerekirse, çeşitliliği ve

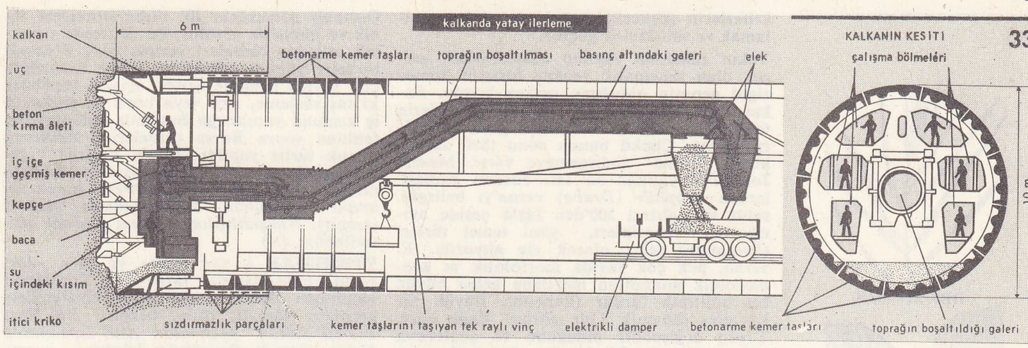

tünel

sepetçi söğüdü

keçi söğüdü

tür

«türbanlı zenci»
Delacroix'nın eseri,
Louvre müzesi, Paris

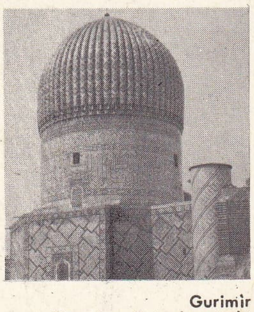

Gurimir
Timur'un Semerkant'taki
türbe'si

kriterlerin göreceliği sebebiyle türü tanımlamak ve sınırlamak güçtür.

Yakın zamanda yapılan araştırmalar, gerçek olan sistematik yegâne birimin homozigot genotip olduğunu ortaya koydu. Fakat türü aynı genleri taşıyan bireylerin topluluğu şeklinde sınırlamak gene de doğru olmaz. Çünkü bunun sonu türü sayısız küçük birime indirgemeye varır. Meselâ Jordan'ın yaptığı bu idi. Jordan turpgillerden *Erophile* (*Draba*) *verna*'yı belirgin, sabit ve kalıtsal 200'den fazla çeşide ayırıyordu. Genotipleri, yani temel türleri (Jordanon) tek olarak ele alıyordu. *E. verna*, pek çok sayıda morfolojik ve kromozomik mutanttan meydana gelen büyük bir politipik türdür (linnéon). Büyük tür kavramı dinamik bir görüşü ifade eder. Türün değişebilir olduğunu ve genlerinin çoğu özdeş olmakla beraber özdeş olmayan genler de taşıyan genotipleri kapsadığını gösterir.

O halde tür, özdeş veya çok az farklı genotipler taşıyan ve sırf kendi aralarında dölleşerek çoğalabilen organizmaların tümü demektir. Çeşitli sebeplerden (genezik isteksizlik, coğrafî engel, ekolojik veya etolojik ayrılık, gen veya kromozom farklılığı, gamet bağdaşmazlığı) ileri gelen cinsel tecrit, türler arasındaki gerçek engel sayılabilir. (LM)

TÜRAB i. (ar. *türâb*). *Esk.* Toprak: *Türab rengine girmiş cebin-i simini / Ölüm merareti duydum öpünce, leblerini* (M. Â. Ersoy). || Toz.

◆ **Türabî** sıf. *Esk.* Toprakla ilgili. || Topraktan yapılmış.

◆ **Türabiye** sıf. *Esk.* Türabî'nin dişili. || *Evani-i türabiye,* topraktan yapılmış kap. (M)

TÜRABÎ ALİ, türk şairi (öl. 1868). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. 1850'de Pir evi postnişinliğinde bulunduğu, bektaşî olduğu bilinir. Şiirlerinde Fuzuli'nin etkisi görülen Türabî, daha çok lirik konuları işledi. Bazı eserleri Hurufîliğin izlerini taşır. *Divan*'ı vardır. (M)

TÜRBAN i. (türk. *tülbent*'ten fr. *turban*). Moda. Her çeşit yumuşak kumaştan, kenarsız kadın başlığı. (M)

TÜRBE i. (ar. *türbe*). Genellikle ünlü bir kimse için yaptırılan ve içinde o kimsenin mezarı bulunan yapı: *Sokağın başında da Sancı Baba türbesi. Gece önünden geçerken ben bile korkardım* (M. Ş. Esendal).

— DEY. *Nasreddin Hoca'nın türbesi gibi,* her tarafı açık olduğu halde yalnız bir girişi korunan yerler için kullanılır.

— Bot. *Türbe eriği.* Bk. TÜRBEERİĞİ.

— Folk. *Türbe ziyareti,* islâm töresine göre, ya bir adak amacıyle veya sevap kazanmak için yapılan ziyaret. (Genellikle cuma, kandil, bayram günleri yapılır.)

— Teşk. tar. *Türbe ziyaretleri,* osmanlı padişahlarının Eyüp'te (Eyyub el-Ensari'nin türbesinde) kılıç kuşandıktan sonra atalarının türbelerine yaptığı ziyaret. (XVII. yy.-ın ilk yarısına kadar kılıç kuşanma törenlerinden sonra, mezarı İstanbul'da olan bütün padişah türbelerini ziyaret etmek geleneği vardı, XVII. yy.ın ikinci yarısından sonra, yalnız Fatih'in türbesi ziyaret edilmeğe başlandı.)

— ANSİKL. Mim. *Türbe,* kule biçiminde veya kubbeli bir yapıdır. Ölülere türbe yapılması İslâmlıktan önceki devirlerde de vardı. Bu tarz, Abbasîler devrinde de devam etti ve Selçuklular tarafından bölge ve devirlere göre değişik tiplerde türbeler yapıldı. Kulelerin, tepeye doğru daralan ve konik bir çatıyle örtülen ilk örneğine Curcun'daki 51 m yüksekliğinde *Kümbet-i Kabus* (1006) gösterilebilir.

Kubbeli türbe tipinin en güzel örneklerinden biri Merv'deki *Sultansencer türbesi*'dir (1157). Anadolu'daki selçuklu türbeleri, bazen dört köşe bazen de silindir biçimlidir. İran'daki selçuklu türbeleri tuğladan yapılmıştır ve aynı malzemeyle süslenmiştir. Anadolu'daki selçuklu türbeleri de genellikle süslemeli kesme taşla kaplanmıştır. Orta ve Doğu Anadolu'da kümbet denilen selçuklu türbelerine rastlanır. Osmanlı döneminin ilk türbe örnekleri İznik ve Bursa'da görülür. Bu dönemde yuvarlak selçuklu türbeleri yerine, 6 ve 8 köşeli türbeler yapıldı, gövde ve kubbe kasnağına çok sayıda pencere açıldı; ayrıca, cephedeki taş süsleme, çini veya boya ile türbenin iç kısmına yapılmağa başlandı. İstanbul'da, fetihten sonra Bursa türbelerine benzeyen birçok türbe yapıldı. Klasik devirde yapılan türbeler arasında *Kanunîsultansüleyman türbesi, Şehzademehmet türbesi,* barok ve ampir üslûbunda *Sultanmahmut türbesi* (ampir), *Nakşidilsultan türbesi* (barok) gösterilebilir. (M)

TÜRBEDAR i. (ar. *türbe* ve fars. *-dār,* tutan, sahip olan'dan *türbe-dār*). Türbelerin bakımıyle uğraşan ve gelen ziyaretçileri gezdiren görevli, türbe bekçisi: *Bu Nuri Efendi Sultan Mahmud-ı Adlî zamanında Yahya Efendi Dergâhına hünkârın arzusu ile türbedar olmuştur* (N. Araz). [M]

TÜRBEERİĞİ bls. i. Bot. Fes kırmızısı renginde, iri, yuvarlak ve etli erik çeşidi; ince saplı, çok küçük çekirdeklidir; eti serttçe, suluca ve koyu yeşil olur. (Temmuz başlarında olgunlaşır.) [M]

TÜRBELARLAR çoğl. i. Hem deniz suyunda, hem tatlısuda serbestçe yaşayabilen yassı solucanlar sınıfı. (Dört takıma ayrılır: *polycladidea, tricladidea, rhabdocoela* ve *acoela*.) [L]

TÜRBET-İ HAYDARÎ, İran'da (IX. eyalet) şehir, Horasan'da; 24 000 nüf. Besin (şeker) ve dokuma (ipek, yün, halı) sanayii. Afganistan ile yapılan mübadelelerin azalmasının yerini S.S.C.B. ile kurulan yeni ticarî ilişkiler almıştır. (L)

TÜRBİDİMETRE i. (fr. *turbidimetre*'den). Bir sıvının veya bir akarsuyun bulanıklığını, yani içinde asıltı halinde bulunan ve bulanıklık yapan maddelerin miktarını ölçen cihaz. (L)

TÜRBİDİMETRİ veya **TÜRBİMETRİ** i. (fr. *turbidimétrie* veya *turbimétrie*). Fiz. ve Tıp. Erimeyen veya emülsiyon halinde bulunan maddelerin dozunu tayin etme usulü; bu maddelerin sıvı bir ortamda meydana getirdikleri bulanıklığı optik bir usulle ölçmeğe dayanır. (Türbidimetri, özellikle flokülasyon tepkimeleri uygulanan maddelerin donukluğunu ölçmek için kullanılır.) [L]

TÜRBİN i. (fr. *turbine*). Mekan. Motris bir akışkanın (su, buhar, gaz v.b.) enerjisiyle döndürülen hareketli bir çarktan meydana gelen motor. (Bk. ANSİKL.) || *Gaz türbini,* aynı eksen üzerine yerleştirilmiş, fakat bir veya birkaç yanma odasıyle birbirinden ayrılmış bir kompresör ve bir türbinden meydana gelen motor. Bk. ANSİKL.

— Oto. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mekan. Bir *türbin,* ilke olarak, motris akışkanın akışına yön veren sabit bir *dağıtıcı* ile hareketli bir *çark*'tan meydana gelir. Bu kısımlarda az veya çok sayıda kanat bulunur.

Hidrolik türbin

«Hidrolik türbin» adı ilk defa Bourdin tarafından, 1824'te yaptığı, çok büyük bir hızla dönen cihaza verildi. Bu cihazda su, bir çarkın bütün yüzeyine ağırlığı ve hızıyle etki yapıyordu.

Bir türbin düşey veya yatay eksenli olabilir. Çark ve dağıtıcının birbirine göre konumları göz önüne alınırsa, türbin ya paralel («eksenel» veya «helisel» de denir), ya merkezkaç ya da merkezcildir. Türbinler etki ve tepki türbini olarak da sınıflandırılır. *Etki türbini*'nde su, dağıtıcı çıkışında alabileceği maksimum hızı kazanır; suyun bütün enerjisi kinetik enerji şeklindedir. Su, genellikle bir etki türbini çark kanalarını doldurmaz, bir kanadın yüzeyine öncekinin sırtına dokunmaksızın dayanır ve yayılır. Böylece dağıtıcı, çarkın ancak bir kesimi üzerinde yer alır; hattâ çok yüksek düşüşlerde dağıtıcı tek bir büze indirgenir. Bir *tepki türbini*'nde, dağıtıcıdan çıkan suyun enerjisi kısmen kinetik enerji, kısmen de basınç halinde bulunur. Bunun için de, suyun hızı düşüş yüksekliğinde kazandığından daha azdır.

● *Pelton türbini.* Genellikle yatay, bazen de düşey eksenli olan bu etki türbini 200 m'den daha yüksek düşüşler için kullanılır. Çarkın kanatları, aralarında bir ω açısı yapan kepçe biçiminde yan yana iki yüzeyden meydana gelir. Dağıtıcı cihaz, çarka mümkün olduğu kadar yakın yerleştirilmiş, dairesel kesitli bir veya birçok büzden oluşur.

Her büz, çarkın iki yarım kanadının oldukça keskin olan orta ayrıtı üzerine bir su sütunu yöneltir; bu ayrıta çarpan su sütunu ikiye ayrılarak içbükey yüzeyler üzerinde sapar, kanatçıkların kenarından çıkar. Vana düzeneği büzün deliğini az veya çok kapatan basit bir iğneden meydana gelir. Sıvının akış çizgileri iğneye dayanır ve sıvı homogen bir sütun meydana getirir. Çark suyun geliş seviyesinden oldukça uzağa yerleştirilmelidir, aksi halde su çarka çarparak geri fışkırır.

Dağıtıcının faydalı verdisi çoğu zaman su sütununun bir kısmını veya tamamını saptıran bir saptırıcıyle ayarlanır. Böylece büzün ve dolayısıyle onu besleyen borunun verdisini değiştirmeksizin faydalı verdi çok hızlı ayarlanabilir. Bu üstünlük, özellikle koç darbelerinden korkulan uzun boruların ucuna yerleştirilmiş, yüksek düşmelerle çalışan Pelton çarkları için çok önemlidir.

● *Francis türbini.* Bu merkezcil veya heliselmerkezcil tepki türbini 200 m'den daha az yükseklikteki düşüşler için kullanılır. Dağıtıcı, aralarında dağıtma kanatçıkların bulunduğu halka biçiminde iki göbeden meydana gelir. Kanatçıkların her biri, ana doğrultuları eksene paralel silindirik yüzeylerden oluşur ve dağıtıcıyı sınırlayan iki halkayı bağlayarak bir bağlama kuşağı meydana getiren bir eksenin etrafında döner. Türbinin verdisi, dağıtıcı kanatlarının hepsini aynı miktarda yerinden oynatarak dağıtıcının kesitini değiştiren hareketli bir çember yardımıyle sınırlanır.

Çarkı su içine batmış ve toplam bir püskürtmeyle çalışan bir Francis türbini tamamen çark ve su geliş seyivesi arasındaki düşüşten faydalanır; oysa çarkının havada dönmesi gereken Pelton türbini hidropnömatizasyon düzeniyle bu düşüş kısmından ancak kısmen faydalanabilir. Eşit güç ve aynı düşme yüksekliği için, bir Francis türbini bir Pelton türbininden daha hızlı dönebilir ve böylece daha ekonomik bir grup meydana getirir.

● *Pervane türbin.* Bu tip türbin 5 ile 15 metrelik alçak düşüşler için kullanılır. Yeterli verimlerle büyük dönme hızları gerçekleştirmeyi sağlar. Dağıtıcı, hareketli kanatlarıyle Francis türbininkine benzer, fakat çarkın yerini suyun eksene paralel olarak aktığı bir pervane alır. Bu pervane dağıtıcının hemen altına yerleştirilir. Pervane türbinler, bu tür türbinlerde her zaman büyük olan ve toplam enerjinin yüzde 40'ını meydana getirebilen çark çıkışındaki kinetik enerjiden faydalanabilmek için hemen hemen daima düşey eksenli olur. Bu enerji çark çıkışı ve su geliş seviyesi arasındaki bir difüzör yardımıyle toplanır.

● *Kaplan türbini.* Bu tip türbin, çark kanatları poyra üzerinde hareketli olan bir pervane türbindir; regülatör bir servomotor aracılığıyle dağıtıcı kanatlarına ve alıcı kanatların eğimi üzerine etki yapabilir. Pervane türbinden daha karışık olan kaplan türbini, küçük yüklerde ve düşüş yüksekliği değiştiği zaman iyi bir verim sağlar.

● *Türbinlerin verimi.* Çeşitli türbin tiplerinin en yüksek vermi yüzde 90'a erişebilir, fakat yükün fonksiyonu olan verim eğrileri farklı gidişler gösterir. Küçük yüklerde pervane türbinlerle elde edilen verim çok düşük (yüzde 45), Francis türbinlerinde düşük (yüzde 60), Pelton (yüzde 75) ve kaplan türbinlerinde (yüzde 80) işe iyidir.

● *Özgül hız.* Bir türbinin özgül hızı, 1 m'-lik düşüş altında 1 beygirlik bir güç üreten geometrik olarak benzer bir türbinin dakikadaki devir sayıdır. Bu *n* özgül hızı,

$n_s = n \frac{\sqrt{P}}{H^{5/4}}$ formülüyle verilir; burada,

n türbinin dakikadaki devir sayısını, P bir Francis türbininde çark başına veya bir Pelton türbininde su sütunu başına beygir

Foto. LAROUSSE; MEYDAN

olarak gücü ve H metre olarak kesin düşme yüksekliğini gösterir.

Buhar türbini

Hidrolik türbinlerdeki su gibi, buhar da *etki*'yle çalışan bir türbinin (Laval, Curtis, Rateau, Zoelly) hareketli çarkının kanatları üzerine yalnızca etkin kuvvetiyle etki yapabilir. Eğer buhar etkin kuvvetiyle olduğu kadar genleşme gücüyle de etki ederek çarkın kanatlarında genleşirse, türbin *tepki* ile çalışır (Parsons, Brown-Boveri türbinleri). Buharın geçtiği yolun eksene paralel veya dik olmasına göre türbine «eksenel» veya «radyal» denir.

● *Laval türbini.* Savaş gemilerinde çok kullanılan bu türbin, kısmî püskürtmeli bir etki türbinidir. Jeneratörden çıkan yüksek basınçlı buhar kanatlara temas etmezden önce genleşir ve onlara darbe meydana getirmeksizin etki eder. Çarktan çıkışta, buhar kanada verilen uygun bir eğrilik sayesinde, hemen hemen sıfır bir hızla akar. Bu tip türbinlerin çok yüksek olan dönme hızı (dakikada 10 000 ile 30 000 devir) hız redüktörlerinin kullanılmasını gerektirir.

● *Curtis türbini.* Basınç ve hız kademeleri bulunan bu etki türbini çok genleşmelidir. Her basınç kademesinde, belli sayıda motris çark aynı mil üzerine tespit edilmiş ve dağıtıcı kanatlarıyle ayrılmıştır. Böylece hız önemli oranlarda küçültülebilir, fakat verim iyi değildir.

● *Rateau ve Zoelly türbinleri.* Bu etki türbini çok hücrelidir: kanatlar mil üzerine bağlanan disklerin çevresine tespit edilmiştir. Kaçaklar iyice azaltılmış ve bütün eksenel itmeler pratik olarak ortadan kaldırılmıştır; bunlara karşılık sürtünme kayıpları daha büyüktür. Rateau türbinine benzeyen Zoelly türbininin çarkları daha büyük çaplıdır ve az sayıda kademesi vardır.

● *Parsons türbini.* Basınç kademeli olan bu türbin tepkiyle çalışır. Buharın genleşmesi sabit ve hareketli kanatlar arasında kesintisiz olarak sürer. Birbirini izleyen dağıtıcı kanatlarla donatılmış bir dizi sabit ayna ile, mil üzerine tespit edilmiş ve kanatları olan hareketli aynalardan meydana gelir.

● *Brown-Broveri karma türbini.* Bu tip türbinde, yüksek basınçlı girişte etkiyle çalışan birkaç çarkı, alçak basınç kısmında tepkili ve hareketli kanatlar taşıyan bir kasnak izler.

● *Ljungström türbini.* Bu türbinde, merkeze giren buhar, iki tabla ile almaşık olarak taşınan çeşitli kanat aynaları arasından geçer; bu tablalar, her biri bir alternatörü çalıştırarak ters yönde döner. Eğer iki alternatör birbirine bağlıysa, bu iki tabla zorunlu olarak aynı hızla döner. Alternatörlerin dakikada 3 000 devirlik bir hızı için, kanatların bağıl hızı dakikada 6 000 devire tekabül eder.

Gaz türbini

Gaz türbini buhar türbinine benzer. Motris akışkan, basınçlı bir hava akışıyle belli miktarda katı, sıvı veya gaz yakıtı bir yanma odasında sürekli şekilde ve sabit bir basınçta yakarak elde edilen yanma gazıdır. Bu makine, bir yandan basınçlı yakma havasını sağlıyan bir kompresörü, öte yandan ancak türbinin sağlayıp da kompresörün tükettiğinden arta kalan gücü alan bir makineyi çalıştırır. Hava kompresörden geçtikten sonra yakıt püskürtülen yanma odasına gelir ve yakıtla karışır. Açığa çıkan ısı, yanma gazlarına ve odaya fazladan giren havaya yüksek bir sıcaklık sağlar; bu gaz karışımının türbin kanatlarında genleşmesi, bir yandan kompresörün çalışmasını, öte yandan istenen motris gücü temin eder. Yanma halindeki gazların sıcaklığı ne kadar yüksekse, verim o kadar iyidir. Güçlük 800°C'ı geçen bir sıcaklıkta çok büyük bir hızla dönen türbin kanatlarının merkezkaç kuvvetin etkisiyle şekil değiştirmesi tehlikesinden ileri gelir; bu yüzden yanma gazları çok fazla hava ile serteltilerek soğutulur.

— Oto. 1963'ten beri, otomobillerde itişi sağlamak için faydalanılan *gaz türbini*, daha ilk örneklerinde pratik gelişmeler gösterdi: ısı değiştiricilerin, iki kademe arasına monte edilmiş ayarlı palalı dağıtıcıların eklenmesi ve çalışma sıcaklığının çok ısınan her çeşit organ yapımı için yeni alaşımların kullanılması.

● *Isı değiştiricisi* kompresörden gelen havayı yanma odasına girmezden önce ısıtmak ve aynı zamanda, sonradan atmosfere bırakılan egzos gazlarını soğutmak için, ikinci türbinden 900°C'ın üstünde bir sıcaklıkta çıkan egzos gazlarının kalorisini kullanır.

● *Ayarlı palalı dağıtıcı* bir çeşit frenleme etkisi sağlar. Gaz pedalı serbest bırakıldığında, arabada herhangi bir yavaşlama olmaz. Yavaşlamanın sağlanması ve türbinin küçük bir itme gücü üretmeğe devam etmesi için, yakıt beslemesi gerekli miktara indirilir. Akıyı iş türbininin kanatçıkları üzerinde ters çevirerek motris bir fren elde edilir. Kanatçıkların gelme açısını değiştirmeyi sağlıyan düzeneğe gaz pedalı ve bir hidrolik kumanda ile kumanda edilir. Kanatçıkların gelme açıları negatif olduğu zaman, elde edilen frenleme etkisinden başka, türbin en yüksek güçte veya yakıt sarfiyatını azaltacak en iyi verimde çalışacak şekilde kanatların gelme açısı ayarlanabilir. (L)

TÜRBİNLİ sıf. (*türbin*'den *türbin-li*). Türbinle çalışan.

— Havc. *Türbinli itici*. Bk. TÜRBOPROPÜLSÖR.

— Teknol. *Türbinli makine*, sabit bir eksen etrafında dönen kanatlı bir çark yardımıyle bir akışkan üzerine dinamik etki yapan bütün makinelere Rateau'nun verdiği ad. *Eşanl.* TÜRBOMAŞİN. (LM)

TÜRBOALTERNATÖR i. (fr. *turbo-alternateur*). Aynı mil üzerine monte edilmiş bir alternatör ve bir türbinden meydana gelen grup. (L)

TÜRBODİNAMO i. (fr. *turbodynamo*). Kavrama ile birleştirilmiş bir türbin ve bir dinamodan meydana gelen grup. (L)

TÜRBOFAN i. (fr. *turbofan*). İkinci akışın dolanımı bir fan* tarafından sağlanan çift akışlı türboreaktör. (TÜRBOVANTİLATÖR de denir.) [L]

TÜRBOKOMPRESÖR i. (fr. *turbocompresseur*). Aynı mil üzerine seri olarak monte edilmiş çok sayıda kanatlı çarktan meydana gelen ve bir şebekeyi veya bir makineyi beslemeğe yarayan yüksek basınçlı dönel santrifüj kompresör.

— ANSİKL. Bir *türbokompresör*'de gazın veya havanın sıkıştırılması, hacim küçültme yoluyle gerçekleştirilmez. Döner bir çark içinde sürüklenen akışkan, burada belirli bir bağıl hız kazanır; bu hızın bir kısmı, yine çark içinde basınç artışına dönüşür, öbür kısmı da sürüklenme hızına eklenerek mutlak çıkış hızını meydana getirir. Bu çıkış hızı bir difüzörde dağılır ve yeni bir basınç artışı yaratır. Bir türbin veya bir motorla çalıştırılan bir türbokompresörde daima bir soğutma düzeneği bulunur. Pistonlu bir makineden daha az yer kaplayan ve çok daha ucuz olan türbokompresör, hızlı bir aşınmaya da uğramaz. (L)

TÜRBOKÖRÜK blş. i. Bir buhar türbini, elektrik motoru veya bir gaz türbini ile çalışan, dönme hızı yüksek (dakikada 2 000 ilâ 9 000 devir) körük.

— ANSİKL. Bir *türbokörük*, genellikle bir çelikhane konvertisörünü veya bir yüksek fırını besleyen bir kompresördür. Türbokörüğün bastığı hava basıncı, 0,5 ile 2 ve hattâ 3 kg/sm² arasında değişebilir. Çoğu zaman bu makineleri soğutmak gerekmez. Bir dizel motorunun silindirlerindeki yanmış gazları süpürmek için de türbokörük kullanılır. (L)

TÜRBOMOTOR i. (fr. *turbomoteur*'den). 5 ilâ 7 kg/sm² basınç altında sıkıştırılmış hava ile çalışan ve motor gibi işleyen, tek veya çift hız kademeli etki türbini. (L)

TÜRBOPOMP veya **TÜRBOPOMPA** i. (fr. *turbopompe*). Bir buhar türbinine bağlanmış yükseltici santrifüj pompa. (L)

TÜRBOPROPÜLSÖR i. (fr. *turbopropulseur*). Havc. Bir gaz türbininden meydana gelen ve bir redüktör aracılığıyle bir veya birçok pervaneyi döndüren propülsör. *Eşanl.* TÜRBİNLİ İTİCİ veya ing.den TÜRBOPROPELLER.

— ANSİKL. Bir *türbopropülsör*'ün yapısındaki elemanlar, bir türboreaktörde kullanılanlarla aynıdır; hava da motorun içinde aynı termodinamik çevrimi izler. Aralarındaki tek fark, türbopropülsörün, itme enerjisini doğrudan doğruya atmosfere tepki şeklinde üretecek yerde, bu enerjinin büyük bir kısmını üretmek için ayrıca bir pervane kullanmasıdır. Bu da, türbin seviyesi ile çıkış borusunun seviyesi arasında bir fark yaratır. Gerçekten, yanma odalarından çıkan yanmış gazlar, türbin kanatlarında maksimum bir genleşme gösterek hem kompresörü hem de pervaneyi (veya eşeksenli iki pervaneyi) çalıştırır. Gaz boşaltma borusunda gazlar bir kere daha genleşir; böylece, doğrudan doğruya atmosfere tepkiyle toplam itme üstünden yüzde 10 ile 15 oranında bir itiş gücü sağlanır.

Türbopropülsörün kullanılmasındaki en büyük güçlük gaz türbinin yüksek dönme hızıdır; pervaneyi, iyi bir itiş verimi sağlayacak uygun bir ortalama hızda döndürebilmek için gaz türbininde planet dişlilerin ve redüktörlerin kullanılması gerekir. Türbopropülsör özellikle, saatte 600 ile 800 km'lik hızla uçan uçaklarda kullanılır. (L)

TÜRBOREAKTÖR i. (fr. *turboréacteur*). Havc. Havacılıkta kullanılan ve doğrudan doğruya atmosfere tepki yaparak çalışan gaz türbini.

— ANSİKL. Eksenel veya santrifüj bir kompresör, *türboreaktör*'e giren havanın basıncını 7 veya 8 atmosfere yükseltir. Bu hava, halka şeklindeki bir yanma odasına veya motorun çevresine sıralanmış birçok yanma odasına geçer. Yanma odalarına

hidrolik türbinler

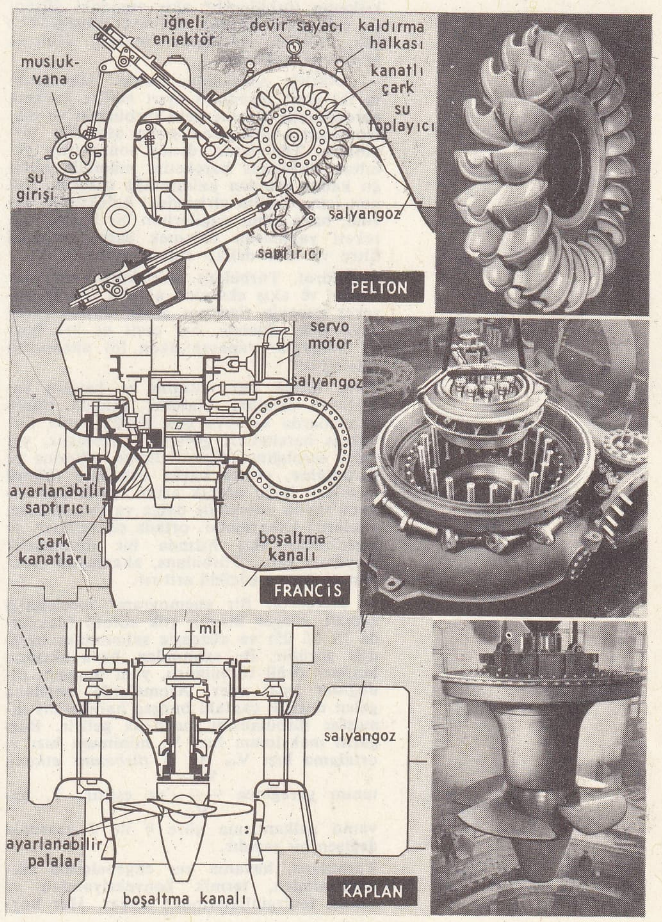

Foto. LAROUSSE

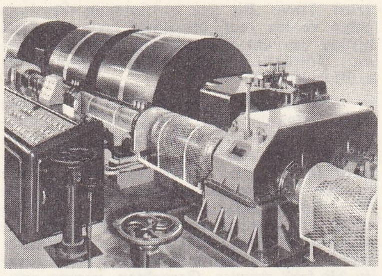

türbokompresör

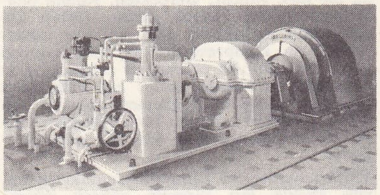

türboalternatör

gelen yakıt da hava ile birleşerek yanar ve sıcaklık 700 veya 800°C'a kadar yükselir. Yanma odalarından çıkan yanmış gazlar bir türbinin kanatlarına çarpar ve enerjilerinin bir kısmını burada bırakır; bu enerji kompresörü çalıştırmak için kullanılır. Daha sonra gazlar, doğrudan doğruya atmosfere tepki şeklinde çıkış borusunda genleşir. Böylece meydana gelen itme kuvveti, uçağın itişini sağlar.

Türboreaktörün verimi, gerek çıkış borusuna sıkıştırılmış hava göndererek (bk. ÇİFT *akı*), gerek çıkış borusunda yeni bir yanma olayı sağlayarak (bk. *Art* YANMA) arttırılabilir. Türboreaktörün normal kullanma rejimi, 0,6 ile 2,5 Mach sayıları arasındadır. (L)

TÜRBÜLANS i. (fr. *turbulence*). Bir akışkanın türbülanslı* akış anındaki düzensiz çalkantısı. (*Eşanl.* BURGAÇ HAREKETİ.) [Bk. ANSİKL. *Akışkanlar mekan., Hidrol., Meteorol. bölümleri.*]

— ANSİKL. Akışkanlar mekan. Havacılıkta iki çeşit *türbülans* ayırt edilir: havanın aerodinamik tünellerdeki türbülansı ve meteorolojinin konusuna giren atmosfer türbülansı. Tünellerde, deney sonuçlarını yanıltan türbülans hareketini mümkün olduğu kadar ortadan kaldırmağa çalışılır. Bunun için, tünelin girişindeki kolektörün ağzına, hava akım çizgilerinin bir burgaç hareketi yapmasını önlemek üzere bir dizi filtre ve ince delikli ızgara yerleştirilir.

— Hidrol. Türbülans, molekülleri sıvı yüzeyine ve akış eksenine paralel olarak hareket etmeyip (laminer akış), düşey, yatay veya eğik eksende, her çeşit ve her boyda burgaçlar yaparak akan bir akarsuyun niteliğidir.

Akış, ancak dar, düzgün ve kaygan yataklarda laminer olabilir; aslında bütün akarsularda az veya çok büyük çapta türbülans hareketleri görülür. Türbülans, yatağın sarplığına, düzensizliğine, eğimine ve derinliğine, ayrıca başka engellere (köprü ayakları) bağlı olarak artar. Türbülans sonucu suyun yüzeyinde dalga ve kırışıklıklar, yanlarda kabarmalar, ortada şişkinlikler, su kesitindeki akış hızında bir düzensizlik meydana gelir. Türbülans, akarsuyun erozyon ve taşıma gücünü arttırır.

— Meteorol. Bir anemogram* incelendiği zaman, rüzgâr hızının çok süratli (dakikada 20 ilâ 25) ve düzensiz salınımlara uğradığı görülür. Bu salınımlar, hava akışının laminer değil türbülanslı, yani burgaçlı olduğunu ispat eder. Atomsferde meydana gelen değişik çaptaki burgaç hareketleri atmosfer türbülansını meydana getirir. Rüzgârın maksimum hızı V, minimum hızı v, ortalama hızı V_m ise, T *türbülans etkeni,* tanım gereğince $\frac{V-v}{V_m}$'ye eşittir. T, havanın çalkantısına göre 0 ile 2 arasında değişen bir sayıdır.

Türbülans, havanın yer engebelerine sürtünmesinden, termik konveksiyondan ve siklon tedirginliklerinden doğar. Her boydan (çapı birkaç santimetre ile 3 000 km arasında) burgaçlarla troposfer sürekli çalkantı halindedir. Bunlar, bütün kütlenin ısı ve nem özelliklerini dengelemeğe çalışır. Türbülans, özellikle yerin toprak altı ısınmasını veya soğumasını yukarı iletir. Bu olay, havanın çok az olan iletkenliğinden daha fazla etkindir (bk. ÇİY ve SİS). Aynı şekilde, alt tabakaların nemliliği türbülans sayesinde troposferin üst noktalarına kadar yayılır. Rossby'ye göre, büyük çaptaki yatay türbülans (siklonlar), atmosferdeki genel dolaşımın temel hatlarını açıklar. (Bk. ATMOSFER.) [L]

TÜRBÜLANSLI sıf. (*türbülans*'tan *türbülans'lı*). Akışkanlar mekan. Akış çizgilerinin, laminer akıştaki gibi bağımsız ve birbirinden tamamıyle ayrı kalacak yerde, aralarında akışkan tanecikleri alıp verdikleri bir akış için kullanılır. *Eşanl.* BURGAÇLI AKIŞ.

— ANSİKL. Akışkanlar mekan. Dağıtım borularındaki, kanallardaki, ırmaklardaki v.b. akışların çoğu *türbülanslı*'dır. Laminer akıştan türbülanslı akışa geçiş ilk defa Osborne Reynolds tarafından incelendi. Reynolds'un deneyinde su, bir R kabından bir T cam borusuna doğru akar. Borunun E ağzı, akışı bozmayacak şekilde yapılmıştır. V musluğu, boru içindeki U ortalama hızını ayarlamak imkânı verir. Ucu incelerek biten bir boruya bağlanmış, içinde renkli bir sıvı bulunan küçük bir *r* haznesinin yardımıyle bir akış çizgisi görünür hale getirilebilir. U hızı yeterli derecede azsa, renkli çizgi bir doğru boyunca uzanır ve bütün akış sırasında bu durumu korur. Hız artınca renkli çizgi salınımlar yapmağa ve titreşmeğe başlar; çizgi henüz bağımsız olarak uzandığı halde, geçtiği yol dalgalı ve düzensiz bir görünüm kazanır. Belli bir hızın ötesinde, renkli sıvı, hızın süratli ve düzensiz çalkalanmalarıyle borunun bütün kesitine hemen yayılır. Borunun *d* çapını değiştirmekle Reynolds, $\frac{Ud}{v}$ boyutsuz parametresinin oynadığı rolü açıkladı; formüldeki v, akışkanın kinematik viskozitesini gösterir. Bu parametre *Reynolds sayısı*'dır. Reynolds sayısı yaklaşık olarak 2 000'den küçükse, bir boru içindeki akış daima laminerdir. Özel tedbirler alınmadıkça, Reynolds sayısı bu değeri aştığı zaman akış türbülanslı hale gelir. Türbülanslı akış şu iki hareketin birbirine eklenmesi olarak düşünülebilir: hızı zaman içinde sabit olan bir ortalama hareket ile bileşenleri büyüklük ve yön bakımından sürekli ve düzensiz olarak değişen, fakat ortalama değeri zaman içinde sıfır olan, anî bir katılma hızıyle nitelenen bir çalkalanma hareketi. Sanayide, akış problemlerinin çoğunda yalnız ortalama hız gözönüne alınır. Hız çalkalanmaları, laminer akıştakinden çok daha şiddetli ısı ve hareket miktarı değişimlerine yol açar. Hareket miktarı değişimleri, sürtünmenin teğet gerilimlerine eşdeğerdir ve türbülanslı akışta görülen büyük yük kayıplarını ifade eder. Isı değişimleri, akışkanla çeper arasındaki geçişleri hızlandırır. Genel olarak, ikinci dereceden ortalama hızın V ortalama hareket hızına oranı, yani,

$$\frac{\sqrt{\overline{u'^2}+\overline{v'^2}+\overline{w'^2}}}{V},$$

seviye veya *türbülans derecesi* diye tanımlanır; burada *u', v'* ve *w'* çalkalanma hızının üç dik koordinat ekseni üzerindeki bileşenleridir; $\overline{u'^2}$ ise, u''nün karesinin ortalama değerini gösteren bir semboldür. Atmosferde, modern bir uçak için rüzgârın bağıl türbülans derecesi, sakin havalarda yüzde 0,1'in altındadır. Yere yakın hareketli havada yüzde 1'e ulaşabilir. (L)

TÜRDEŞ sıf. (*tür*'den *tür-deş*). *Yeni.* Aynı türden olan, soydaş. *Eşanl.* HEMCİNS. (M)

TÜRE i. (esk. türk. *törü,* töre'den). *Yeni.* Hukuk: *Böyle olur avcıların türesi / Kolundan vurulmuş sızlar yarası* (Halk şiiri). *Türk türesi.* (M)

TÜREÇ i. (*türemek*'ten *türe-ç*). *Yeni.* Sonradan ortaya çıkan âdet. *Esk.* Bidat. (M)

TÜREDİ i. ve sıf. (*türemek*'ten *türe-di*). Sonradan ortaya çıkmış, türemiş, şuradan buradan toplanmış: *Türedi kimseler. Türedi bir halk.* || Soyu sopu belli olmayan, nereden geldiği belirsiz, aslı bilinmeyen. || İlk durumuna oranla birdenbire üstün bir mevki ve servete ulaşmış, kendisinden umulmayan bir şekilde, birdenbire sivrilip iyi bir duruma gelmiş: *Türkçesi eski türkçedir, diyordu, birtakım türediler* (Ömer Seyfeddin). || Haydut, âsi. (M)

TÜREL sıf. (*türe*'den *türe-l*). *Yeni.* Türe ile ilgili, türeye değgin. *Eşanl.* HUKUKÎ. (M)

TÜREME i. (*türemek*'ten *türe-me*). Türemek işi.

— Leng. Kelimelerin birbirinden türeyiş şekli: *Türeme ve bileşim kelime yapımında kullanılan iki metottur.* || Üretici gramerde, C (= «cümle») ile başlayan diziler bütünü. (Bu bütünde, her dizi bir dilbilgisi kuralının uygulanması sonucu bir önceki diziden türer.) [Bk. ANSİKL.] || *Bitmiş türeme,* bitim dizisi (yani artık dilbilgisi kurallarının uygulanmasına elverişli olmayan bir unsurlar dizisi) haline gelen türeme.

— ANSİKL. Leng. İki çeşit *türeme* vardır: ilki, ana kelimelere veya köklere *sonek* adı verilen unsurlar eklenmesiyle türeme, ikincisi de yeni kelime yaratmayan, ama bazı kelimelerin gramer kategorilerini değiştirerek onlara yeni bir değer kazandıran türeme. Üretici gramerde, cümle (bu cümleye yapısal bir tasvir kazandırır) meydana getirirken yararlanılan süreci belirtir. Türemenin sentagma bölümü, etiketli parantezleme aracılığıyle gösterilebilir. Bk. PARANTEZLEME.

◆ Sıf. Dilbil. *Türeme ünlü,* kelimenin yapısında bulunmayan, ön veya içseste sonradan ortaya çıkan ünlü: *akl > akıl, rum > urum, film > filim* v.b. || *Türeme ünsüz,* kelimenin yapısında bulunmayan, ön veya içseste sonradan ortaya çıkan ünsüz: *bakır > mangır, urmak > vurmak* v.b.

— Jeol. *Türeme kaya,* başka bir kayadan türemiş kaya. (LM)

TÜREMEK geçz. f. (esk. türk. k.). Birdenbire ortaya çıkmak, meydana gelmek, şuradan buradan toplanarak meydana gelmek: *Bu ocağın avene ve mensupları kendi kendiliğinden ürer, türer olduğu için şurada burada [...] dört beş kişilik komiteler işitilirdi* (Ahmed Rasim). *Harpten sonra birtakım zenginler türedi.* || Üremek, çoğalmak: *Türkân Hatun [...] oğlunun yaşadığına, zayıflayan Türk-Tatar neslinin birgün onun sayesinde tekrar türeyeceğine [...] inanırdı* (N. Araz).

— Gram. [Kelimeler için] Bir kökten çıkmak: *Sarı, sararmak ve sarımsı kelimeleri aynı kökten türemiştir.* (M)

TÜREMİŞ sıf. (*türemek*'ten *türe-miş*). Dilbil. *Türemiş fiil,* yapım ekiyle türetilen fiil: *baş > başlamak; bilmek > bildirmek; yaş > yaşarmak* v.b. || *Türemiş isim,* yapım ekiyle türetilen isim: *baş >başlık; topla > toplam; türk > Türkçe* v.b. || *Türemiş kelime,* yapım ekiyle türetilen kelime. (İsim veya fiil kök ve gövdelerine getirilen çeşitli yapım ekleriyle kurulur.) || *Türemiş sıfat,* yapım ekiyle türetilen sıfat: *yok > yoksul; yor- > yorgun; suç > suçlu* v.b. || *Türemiş zarf,* yapım ekiyle türetilen zarf: *sabah > sabahleyin; durmak > durmaksızın; öldürmek > öldürürcesine* v.b. (M)

TÜRETİCİ i. (*türemek*'ten *türet-ici*). *Yeni.* Yeni bir buluş ortaya koyan, o vakte kadar yapılmamış bir âlet veya usul bulan kimse. *Esk.* Mucit. Muhteri. (M)

TÜRETME i. (*türetmek*'ten *türet-me*). Türetmek işi.

— Dilbil. İsim veya fiil kök ve gövdelerine yapım eki getirerek kelime yapma işi: *yurt > yurttaş; baş > başlamak; güt > güdüm* v.b. *Esk.* İştikak. (M)

TÜRETMEK geçl. f. (esk. türk. *törütmek,* yaratmak'tan). Ortaya çıkarmak, yaratmak. || Üretmek, çoğaltmak: *Bir çift tavşandan elli yavru türetmek.*

— Gram Bir kökten çıkarmak.

— Leng. Türeme yoluyle meydana getirmek: *Yunancadan kelime türetmek.* (ML)

Foto. LAROUSSE

TÜRETMELİ sıf. (*türetme*'den *türetme-li*). Müz. Zamanları 3'le bölünebilen ölçüler için kullanılır. (Bu zamanlara «üçerli zamanlar» denir.) [L]

TÜREV i. (*türemek*'ten *türe-v*). Dilbil. Yapım ekiyle kurulan kelime: *Gülmek* > *gülünç, durmak* > *duruş, saygı* > *saygılı* v.b. *Esk.* Müştak.

— Kim. Bir madde üzerinde yapılan dönüşümler sonucu bu maddeden elde edilen bir başka madde: *Nitrobenzen* $C_6H_5NO_2$, *benzenin nitrolu türevidir.*

— Mat. *Bir değişkenli bir fonksiyonun türevi,* değişkene verilen artma miktarı ile fonksiyonun aldığı artma miktarı arasındaki oranın, değişken sıfıra yaklaştığı zamanki limiti. (Bk. ANSİKL.) || *Bir fonksiyonun türevini alma,* bu fonksiyonun türevini arama işlemi. || *Çok değişkenli bir f (x,y,z) fonksiyonun parçalı türevi,* bu fonksiyonun, öbürleri sabit olmak şartıyle değişkenlerden birine göre alınan türevi. || *Değişkenin* x_0 *değeri için bir f(x) fonksiyonunun türevi,* x_0 civarında, $x=x_0$ için tanımlanmış bir $f(x)$ fonksiyonu verildiğine göre, x, x_0'a yaklaştığında, bu fonksiyonun değişimi ile değişkenin değişimi arasındaki

$$\frac{f(x)-f(x_0)}{x-x_0}$$

oranının, varsa, limiti. || *Kapalı [a,b] aralığında bir f(x) fonksiyonunun türevi, f(x)* fonksiyonu *[a,b]* aralığının bütün noktalarında belirli ve sürekli olmak şartıyle, x'in, bu aralığın her noktasında $f(x)$ fonksiyonunun bu noktalardaki türevinin değeri ile tanımlanmış fonksiyonu. || *Sonsuz türevi alınabilir fonksiyon,* çeşitli basamaklardan türevleri sonsuz bir dizi meydana getiren, türevi alınabilir fonksiyon. (Böyle bir fonksiyona *analitik* adı verilir.) || *Türevi alınabilir fonksiyon,* bir noktada veya bir aralıkta bir türev kabul eden fonksiyon.

— ANSİKL. Mat. Bir değişkenli bir $y=f(x)$ fonksiyonu alalım. x'e belirli bir x değerinden başlayarak bir h artma miktarı verelim; buna karşılık fonksiyonda $k=f(x+h)-f(x)$'e tekabül eden bir artma görülür. h sıfıra yaklaştığı zaman $\frac{k}{h}$ oranı herhangi bir kanuna göre sonlu ve belirli bir limite yaklaşırsa, bu limite, x'in düşünülen değeri için $f(x)$ fonksiyonunun *türev*'i, denir. Bu türev, y' veya $f'(x)$ ya da $\frac{dy}{dx}$ ifadeleriyle gösterilir. Bir fonksiyon ancak değişkene bir değer verildiğinde sürekli olursa, değişkenin bu değeri için bir türev kabul eder. O halde k, h'la aynı anda sıfıra yaklaşır, bu gerekli şart yeterli değildir; ayrıca $\frac{0}{0}$ şeklinde gösterilen $\frac{k}{h}$ oranının sonlu ve belirli bir limiti olması gerekir. Bir türev geometrik olarak gösterilebilir. Herhangi bir eksene göre denklemi $y=f(x)$ olan bir eğri alalım. M ve M' bu eğrinin, koordinatları x,y ve $x+h$, $y+k$ olan iki noktası olsun. MM' kirişinin açısal katsayısı $\frac{k}{h}$,-dir. h sıfıra yaklaştırılırsa, MM' kirişinin limit konumu, eğrinin M noktasındaki MT teğetidir ve MT teğetinin açısal katsayısı x'in ele alınan değeri için türevi verir.

● *Ardışık türevler.* $y'=f'(x)$, genellikle x'in bir fonksiyonudur. $f'(x)$'in türevi alınırsa, $f(x)$'in *ikinci türevi* elde edilir; bu türev y'' veya $f''(x)$ ya da $\frac{d^2y}{dx^2}$ ifadeleriyle gösterilir. $f''(x)$'in türevi alınarak, $f(x)$'in y''', f''' veya $\frac{d^3y}{dx^3}$ ifadeleriyle gösterilen *üçüncü türevi* bulunur; bu işlem daha ileri götürülebilir.

● *Değişik basamaklardan türevler.* Bk. HESAP.

● *Parçalı veya kısmî türev.* Bir $u=f(x,y,z,\ldots)$ fonksiyonunun birbirinden bağımsız birçok değişkeni varsa, değişkenlerden birine, meselâ x'e göre parçalı türevi, öbür değişkenler sabit kalmak üzere x'e değişik değerler verilerek elde edilir ve u'_x veya $\frac{\partial u}{\partial x}$ ile gösterilir. Aynı değişkene veya farklı değişkenlere göre ardışık parçalı türevler alınabilir: x'e göre iki defa ardışık türev alınırsa $\frac{\partial^2 u}{\partial x^2}$ bulunur. Ayrıca x'e göre, sonra y'ye göre türev alınarak $\frac{\partial^2 u}{\partial x \partial y}$ elde edilir. $\frac{\partial^2 u}{\partial x \partial y} = \frac{\partial^2 u}{\partial y \partial x}$ temel özelliğinden, n'inci türevin, türev alma sırasına bağlı olmadığı sonucu çıkar: $\frac{\partial^n u}{\partial x^p \partial y^q \partial z^r}$ ifadesi ($p+q+r=n$ olmak üzere) p defa x'e, q defa y'ye ve r defa z'ye göre ardışık türev alındığını gösterir; burada türev alma herhangi bir sıraya göre yapılabilir.

● *Bir vektörün geometrik türevi.* $\vec{V}$, t parametresine bağlı ve başlangıç noktası O olan vektör, $\vec{OM}$ ve $\vec{OM'}$ parametrenin t ve $t+\Delta t$ değerlerine tekabül eden vektörler olsun; t'ye göre V vektörünün geometrik türevi, $\frac{\vec{MM'}}{\Delta t}$ vektörünün limitidir; bu türev

$$V'_t \text{ veya } \frac{dV}{dt}$$

ile gösterilir.

Farklı bir O' başlangıcı ile de $\vec{OM}$ ve $\vec{O'M}$ vektörleri aynı türevi verir; bundan dolayı bazen $\frac{d\vec{M}}{dt}$ ifadesi kullanılır.

— Fonksiyonlarda olduğu gibi, birçok parametreye bağlı vektörler için de ardışık geometrik türevler ve ardışık parçalı türevler tanımlanabilir.

—V vektörünün üç koordinat eksenine göre bileşenleri x,y,z ise, bu vektörün geometrik türevinin bileşenleri

$$\frac{dx}{dt}, \frac{dy}{dt} \text{ ve } \frac{dz}{dt}\text{'dir.}$$

Bir $y=f(x)$ fonksiyonunun türevi, ancak $f(x)$ fonksiyonu değişkene verilecek bir x_0 değeri çin sürekli ise varolabilir. x, x_0'dan büyük veya küçük değerlerle x_0'a yaklaştığında, $\frac{f(x)-f(x_0)}{x-x_0}$ oranının farklı limitlere yaklaştığı görülebilir: bu durumda bir *sağdan türev* ve bir *soldan türev* elde edilir (yarım türevler). Bir $y=f(x)$ fonksiyonunun türevi $f'(x)$ şeklinde veya $\frac{dy}{dx}$ ile, yani diferansiyellerin bölümüyle gösterilir. $y=f(x)$ fonksiyonunun $x=x_0$ için bir türevi varsa fonksiyonun grafiği x_0'da, eğimi türevin değerine eşit olan bir teğet kabul eder. Fonksiyonların değişimini incelemek için türevin işaretinden yararlanılır. Bir fonksiyon, sıfır olabildiği bazı ayrı noktalar hariç, bir aralıkta daima pozitif (veya negatif) olan bir türev kabul ederse, bu fonksiyon aralıkta dar anlamda artan (veya azalan) bir fonksiyondur. *Çeşitli basamaktan türevler,* fonksiyonun birinci basamaktan türevi olan $f'(x)$'den başlayıp geriye giderek tanımlanır. n'inci basamaktan türev, $n-1$'inci basamaktan türevin türevidir. Çok değişkenli bir $f(x,y,z)$ fonksiyonunun x'e göre *parçalı türevi,* $f'x(x,y,z)$ ile gösterilir. Art arda türev almalar, çeşitli basamaklardan parçalı türevleri verir: önce $f''xy$, x'e, sonra y'ye göre türev alarak elde edilen sonuçtur. Temel bağıntı $f''xy = f''yx$'dir. Buradan da, türev alma sırasının keyfî olarak değiştirilebileceği sonucu çıkar.

Bir aralıkta türevi alınabilen fonksiyon, bu aralıkta zorunlu olarak süreklidir; fakat bir aralıkta sürekli bir fonksiyon, bu aralığın her noktasında zorunlu olarak türev kabul etmez; hattâ Weierstrass, bir aralık içinde sürekli olan ve bu aralığın hiç bir noktasında türev kabul etmeyen bir fonksiyon örneği vermiştir.

◆ Sıf. Mat. *Türev cümle,* bir nokta cümlesi için, yığılma noktalarının cümlesi. (Türev cümlesi ile çakışan bir cümleye tükel cümle denir.) || *Bir $\vec{V}(t)$ vektörünün türev vektörü,* bir t parametresinin fonksiyonu olan bir $\vec{V}(t)$ vektörü ve bu parametrenin bir t_0 değeri için, t, t_0'a yaklaştığında, eğer varsa, $\frac{\vec{V}(t)-\vec{V}(t_0)}{t-t_0}$ vektörünün limiti. Bk. ANSİKL.

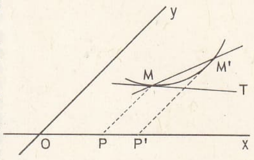

türev

— ANSİKL. t parametresinin t_0 değeri için $\vec{V}(t)$ vektörünün *türev vektörü,* $\vec{V}'(t_0)$ şeklinde gösterilir. *[a, b]* aralığının bütün değerleri çin $\vec{V}(t)$'nin bir türevi varsa, bu türev t'nin bir fonksiyonudur; buna, $\vec{V}(t)$'-nin aralık içindeki türevi denir ve $\vec{V'}(t)$ ile gösterilir. Bu tanımın, bir değişkenli bir fonksiyonun türev tanımına benzediği açıkça görülür. Bir vektörün bileşenleri X, Y, Z (t'nin fonksiyonları) ise, türev vektörün bileşenleri, X, Y, Z'nin t'ye göre türevleri olan X', Y' ve Z''dür.

$\vec{U} = \lambda\ (t)$. $\vec{V}\ (t)$ vektörü, λ ve V türevi alınabilir fonksiyonlar olduğuna göre,

$\vec{U}'\ (t) = \lambda'\ (t).\ \vec{V}\ (t) + \lambda\ (t).\ \vec{V}'\ (t)$ formülüyle verilen bir türev kabul eder. (LM)

TÜRK i. (esk. türk. k.). Türk ırkından olan kimse: *Biz Türkler bütün tarihimiz boyunca hürriyet ve istiklâle timsal olmuş bir milletiz* (Atatürk). [Bk. ANSİKL.] || Türkiye cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan millet ve bu milletten olan kimse. || [İsim tamlamalarında] Türklere ait veya Türklerle ilgili: *Okul sayesinde, okulun vereceği ilim ve fen sayesindedir ki türk milleti, türk sanatı, iktisadiyatı, türk şiir ve edebiyatı bütün güzellikleriyle gelişir* (Atatürk). || *Türk bayrağı.* Bk. BAYRAK. || *Türk hamamı.* Bk. HAMAM. || *Türk parası.* Bk. PARA. || || *Türk tütünü.* Bk. TÜTÜN.

— ÇEŞ. DEY. *Türk gibi (kuvvetli),* kuvvetli, sağlam kimseleri nitelemek için kullanılır. || *Türk lokumu, Teklz.* Beyaz ve dolgun vücutlu kadınları nitelerken kullanılır.

— TAR. TELM. ***Ne mutlu Türk'üm diyene!,*** Atatürk'ün Cumhuriyetin onuncu yıldönümü dolayısıyle söylediği nutkun son cümlesi. Bütün milletin türklüğüyle övünmesi ve türk olduğu için sevinç duyması gerektiğini belirtir.

— *Esk.* Genç, güzel kimse. || *Türk-i aşkar (türk-i muarbid* veya *türk-i çarh),* Mars gezegeni. || *Türk-i çeşm,* güzel göz. || *Türk-i çin,* güneş. Göz. || *Türk-i nimruz,* güneş. || *Türk-i sultan-şükûh,* dünyayı aydınlatan güneş. || *Türk-i taze,* güzel genç kız ve oğlan.

— Anat. *Türk eyeri,* temel kemiğin üst yüzünde bulunan kemik çukuru; içine hipofiz yerleşmiştir.

— Bot. *Esk. Türki rüstayan,* sarımsak.

— Ed. *Türki-i basit,* XV. yy.ın sonlarında ortaya çıkan ve aruz ölçüsüyle sade dil kullanarak şiir söyleme akımı. (Türki-i basit, Aydınlı Visali ile başladı. XVI. yy.da Tatavlalı Mahremî ve Edirneli Nazmî'nin şiirleriyle önem kazandı. Fakat o dönemde yaygınlaşan iran şiirinin etkisi yüzünden başarıya ulaşamadı ve bırakıldı.)

— Leng. *Türk dili.* Bk. TÜRKÇE.

— Mus. *Türk aksağı.* Bk. AKSAK. || *Türk musikisi.* Bk. MUSİKİ.

— Mutf. *Türk mutfağı.* Bk. MUTFAK.

— Tar. *Türk eli* (veya *Türk elleri*), bugünkü Türkistan'ın bulunduğu bölgeye verilen ad.

— Spor. *Türk güreşi.* Bk. GÜREŞ.

— ANSİKL. *Türk* adı ilk defa Orhon* ya-

zıtlarında geçer. İslâm kaynaklarında, genellikle *Tevrat* ve *Avesta*'dan gelen ibranî ve iran söylentileri yer almıştır: Türklerin Nuh peygamberin oğlu Yafes'in «Türk» adlı torununa bağlanması gibi. Kâşgarlı Mahmud'a göre İranlıların Afrasiyab adıyle andığı hükümdar, Türklerin efsanevî atası Alp Er-tunga'dır. Türk adının anlamı konusunda, bazı islâm kaynaklarında *Türk* ve *terk* kelimelerinin imlâ benzerliğine dayanılarak Türkler, Kaf dağının ardına terk edilmiş bir kavim olarak açıklanmıştır. *Sui-şu* adlı çin kaynağında Türklerin yaşadıkları ülkedeki miğfer biçimindeki dağla ilgili olarak adlandırıldıkları belirtilmektedir. A. Vambery, *Türk* kelimesinin *türe* fiilinden *-k* ekiyle «türemiş» olduğu görüşündedir. Kâşgarlı Mahmud, *Türk* adının Türklere Allah tarafından verildiğini ve bu kelimenin «gençlik, olgunluk ve kuvvet, kudret çağı» anlamına geldiğini söyler: Ziya Gökalp, *töre-türe* kelimesinden *-k* ekiyle yapılmış ve «töreli, nizamlı ve yasa ile düzenlenmiş kavim» anlamına gelen ad olduğunu kabul eder. F. W. K. Müller, Uygur metinlerinde *Türk* kelimesinin «kuvvet ve güç» anlamındaki *erk* kelimesiyle yan yana anlamı kuvvetlendirmek için kullanıldığını söyler. Von Le Coq, *Türk* kelimesinin «güç ve kuvvet» anlamı taşıdığını açıklar. W. Thomsen ile Gyula Németh bu görüşü benimser. L. Bazin ise kelimenin *türe-* fiilinden geldiğini kabul ederek Vambery'ye katılır; aynı zamanda kelimenin güç ve kuvvet anlamı taşıdığını söyleyerek de diğer dilcileri destekler; Kâşgarlı Mahmud'dan da ilham alarak *türk* kelimesinin *törük* > *türük* > *türk* biçiminde değişime uğrarken anlam bakımından da «türemiş, gelişmiş, gelişip olgunlaşmış» şeklinde geliştiği görüşünü benimser.

● *Türk ırkı*, tarihin erken çağlarında Orta Asya'da ortaya çıkarak, doğuda Kadırgan dağlarından, batıda Orta Tuna havzasına; güneyde Hindistan, İran ve Mısır'dan, kuzeyde Lena ırmağının mansabına ve Volga ırmağına katılan Kama ırmağı havzasına kadar uzanan geniş bölgeye yayılmıştır. Bugün bu bölgenin aslî ve hâkim unsurudur. Kafatası biçimi bakımından brakisefal nitelik gösterirler. Yüz genellikle geniş ve düz görünüştedir. Kaş kemerini meydana getiren kemik düz olarak gelişmiştir. Göz çukuru nispeten dar ve küçük olmakla birlikte mongoloid ırkta olduğu gibi göz kapağı gergin ve çekik olmadığı için Türkler badem gözlüdür. Göz rengi çeşitlidir. Elmacık kemiği gelişmiş olmasına rağmen mongoloid ırktaki gibi çıkık değildir. Kulaklar yatıktır. Sakal ve bıyık ne ön asya arî kavimlerinde olduğu gibi teni karartacak kadar sık, ne de mongoloid ırktaki kadar seyrektir. Saç, sakal ve bıyık renkleri açık kumraldan siyah renge kadar çeşitlilik gösterir.

TÜRKLERİN YERYÜZÜNE DAĞILIŞI

Türkler coğrafî bölge, tarihî gelişim, lehçe ve şive özellikleri bakımından farklı boylara ayrılır. Kâşgarlı Mahmud, XI. yy.daki türk kavimlerinden söz ederken; Oğuz, Kıpçak, Uygur, Karluk, Kırgız, Yağma, Çiğil, Bulgar, Başkurt v.d. tarihî türk boyları hakkında bilgi verir. Bu boylardan en büyük ve kalabalık olanı Oğuzlar ve Kıpçaklardı. XI. yy.ın ikinci yarısından sonra Oğuzlar, Siriderya boylarından Ön Asya ve Anadolu'ya; Kıpçaklar da İrtiş havzasından Hazar denizi ve Karadeniz'in kuzeyindeki ovalara doğru kitleler halinde göçtüler. Bulgarların bir kolu, daha VI. yy.da bugünkü Bulgaristan'a inmişti. Çeşitli yönlere yapılan göçlere rağmen, türk boylarının büyük kısmı Orta Asya'da kaldı. Bu tarihî gelişme, bugünkü türk topluluklarının ve illerinin sınıflandırılmasına temel olacak yapıyı meydana getirmesi bakımından önemlidir. Oğuz boyu, *Batı Türkleri* adıyle bilinen büyük gruba esas olurken; coğrafî bakımdan Orta Asya'daki türk kütlesiyle yakın ilgisi kesildi. Kıpçaklar, kendilerinden önce Karadeniz'in kuzeyinden Tuna'nın denize döküldüğü yere kadar uzanan bölgede yerleşmiş olan diğer türk kavimlerini de kendi bünyelerine alarak büyük topluluk meydana getirdiler. Dolayısıyle Kıpçaklar, bugün *Doğu Avrupa Türkleri* diye bilinen gruba esas oldu. Üçüncü grupsa Çağatay Ulusu ve Özbek Ulusunun kaynaşmasından meydana gelen *Doğu Türkleri* veya *Türkistan Türkleri*'dir. Bu kütleyi Orta Asya'da kalan diğer türk boyları meydana getirdi. Türkistan'a sonradan geri dönen Kıpçak grupları da bu yapıya girdi. Dördüncü grubu meydana getiren Türkler, *Sibirya ve Altay Türkleri*'dir. Batı Sibirya ve Altay bölgesindeki çeşitli boylar, genellikle Kıpçak ve Kırgız kaynaklı Türklerdir. Ancak Sibirya'nın doğusunda Kamçatka ve Sahalin denizine kadar uzanan bölgede oturan Yakutlar, genel Türkçeden oldukça farklı bir dille konuşmakta ve kendi geleneklerine göre Saka Türklerinden gelmektedir.

● *Yeryüzünde Türkler ve yaşadıkları ülkeler.* Dünya üzerinde 20 milyon km^2'lik bir alana yayılmış olan türk kavimlerinin bugünkü nüfusu 120 milyonu aşar. Türkler, yaşadıkları ülkelere göre şöyle ayrılır:

1. BATI TÜRKLERİ. Türk boyları arasında en kalabalık bölümdür. Batı Türklerine «Oğuz (Türkmen) grubu» da denir. (Bk. OĞUZLAR.)

Batı Türkleri başlıca şu gruplardan meydana gelir:

a) *Türkiye Türkleri.* Batı Türklerinin büyük kısmı Türkiye cumhuriyetinde yaşamaktadır. Kurtuluş savaşından sonra sınırları kesin olarak çizilen Türkiye cumhuriyetinin yüzölçümü 776 980 km^2; nüfusu da 36 milyon kadardır (bk. TÜRKİYE CUMHURİYETİ);

b) *Azerbaycan Türkleri.* Bk. AZERBAYCAN.

c) *Türkmenistan Türkleri.* Batı Türklerinin en doğusunda (Türkmenistan) oturan *Hazarötesi Türkmenleri*'nin ana kütlesi, bugün Sovyet Rusya'ya bağlı Türkmenistan cumhuriyetini (488 100 km^2; 2 029 000 nüf.; 1968) meydana getirmektedir. Bu nüfusun 1 600 000'i türktür. Bk. TÜRKMENİSTAN.

ç) *İran Türkleri.* Azerbaycan ve Horasan'ın kuzeyindeki İran Türkmenistanı'nın dışında da ana kütleden ayrı ve İran'ın muhtelif bölgelerinde bulunan türk kabileleri üç küme meydana getirir: bunlardan birincisi Kaşgaylardır. Kaşgayların 600 000 kadar nüfusu vardır. İkinci grup, Kaşgayların kuzeyindeki Hamse Türkmenleridir. Üçüncü kütle Kaşgayların kuzeydoğusunda yer alan 1 000 000 nüfuslu Bıçakçı Afşarlarıdır. Bk. İRAN.

d) *Irak ve Kerkük Türkleri.* Irak'ın kuzey bölgesinde bir milyonu aşkın türk nüfusu bulunmaktadır. Bk. IRAK.

e) *Suriye Türkleri.* Suriye'nin Türkiye'ye komşu bölgelerinde 150 000 kadar Türkmen bulunmaktadır. Bunların bir kısmı Hatay'a komşu olan Bayır ve Bucak Türkmenleriyle Kilis'in karşı tarafında yer alan Kersen-Taş ve Azez, Elbeyli'nin karşısındaki Bab ile Barak'ın karşısında bulunan Münbiç kazalarına bağlı köylerde yaşayan Türkmenlerdir;

f) *Kıbrıs ve Onikiada Türkleri.* 1570'te Osmanlılar tarafından fethedilen Kıbrıs'a yerleşen Türkmenler, genellikle Konya, İçel ve Antalya yörelerinden gelmişlerdir. Bugün Kıbrıs Türkleri 140 000 - 150 000 kadardır;

g) *Balkan Türkleri.* Balkanlar'ın fethedilerek vatan haline getirilmesi, Osmanlıların (Oğuz Türkleri), XIV. yy. ortalarından itibaren başlayan harekâtıyle mümkün oldu. Balkan Türklerinin toplam nüfusu 2,5 milyondur.

2. DOĞU AVRUPA TÜRKLERİ. Sovyet Rusya'nın Avrupa bölümünde yaşayan türk topluluklarıdır;

a) *Kuzey Kafkasya ve Dağıstan Türkleri.* Kuzey Kafkasya Türklerinin en önemli kollarından olan Karaçaylar ve Balkarlardır. Bu bölgenin başka bir türk grubu, Dağıstan'da yaşamaktadır. Bunların en önemli kolu Kumuklardır. Kuzey Kafkasya ve Dağıstan'daki Türklerin toplam olarak 1 milyon nüfusu bulunmaktadır;

b) *İdil-Ural Türkleri,* Batı Avrupa Türklerinin en büyük bölümünü meydana getirirler. İdil (Volga) ve Yayık (Ural) ırmaklarının bulunduğu havza ile Ural dağlarının güney kısmını içine alan bölgede otururlar. (Bk. SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLERİ BİRLİĞİ.) İdil-Ural Türklerinin toplam nüfusu 13 600 000'dir;

c) *Kırım Türkleri ve Karaylar.* Kırım Türkleri yaklaşık olarak 800 000 kadardır. Karaylar ise Kırım, Ukrayna ve Lehistan'da dağınık olarak yaşayan 30 000 - 40 000 kişilik bir musevî türk topluluğudur;

3. DOĞU TÜRKLERİ veya TÜRKİSTAN TÜRKLERİ. a) *Özbekistan Türkleri.* Seyhun ve Ceyhun ırmaklarının arasındaki alanda Özbekistan cumhuriyetinde yaşarlar. Nüfusları 10 milyon kadardır. Özbeklerin bir kolu olan Karakalpaklar, Aral gölüne yakın bölgede otururlar. Sayıları 250 000 kadardır;

b) *Kazakistan Türkleri.* Batı Türkistan'ın kuzey kısmını tamamen kaplayan Kazakistan cumhuriyetinde yaşarlar. Nüfusları 6,5 milyon kadardır;

c) *Kırgızistan Türkleri.* Batı Türkistan'ın Isık-Köl, Tokmak ve Talas bölgelerini içine alan Kırgızistan cumhuriyetinde yaşarlar. Nüfusları 2 milyon kadardır;

ç) *Tacikistan ve Afganistan Özbekleri.* Türkistan'ın Afganistan'a komşu olan bölümünde yer alan Tacikistan cumhuriyetinde yaşarlar. Nüfusları 1 milyon kadardır. Afganistan Özbekleri, Afgan Türkistanı diye bilinen Afganistan'ın kuzeyindeki Mezarışerif, Belh ve Kunduz bölgesinde otururlar (yaklş. 3 milyon nüf.);

d) *Doğu Türkistan Türkleri,* Çin'in hâkimiyeti altındaki Doğu Türkistan'da yaşarlar; nüfusları 42 500 000'dir;

4. ALTAY VE SİBİRYA TÜRKLERİ. Sibirya'da dağınık türk toplulukları yaşamaktadır. Bunlar kıpçak ve kırgız grubuna dahil olan unsurlardan meydana gelirler. Toplam nüfusları, 10 milyona yakındır.

Yakutlar. Sibirya'nın doğusundan oturan Yakut Türklerinin nüfusu 600 000 kadardır.

TARİH

Türklerin tarihi, *Kunlar* veya *Hunlar* ile başlar. Çin kaynaklarında, *Hiung-Nu* adı verilen Türklerin ilk atalarından, M. Ö. III. binyıldan itibaren, Çin'in kuzeyindeki Asya bozkırlarının hâkimi olan atlı ve okçu kavim olarak söz edilir. Asya-Hun birliğinin batı kanadında bulunan Saka Türkleri M. Ö. VIII. yyda, Hazar denizi ve Karadeniz'in kuzeyindeki ovalara hâkim oldular. Bunlar, M. Ö. VII. yy.da Ön Asya'ya inerek bir süre de burada hüküm sürdüler. İranlıların Afrasiyab, Türklerin Alp Er Tunga adını verdikleri saka hakanının, M. Ö. 624'te İran hükümdarı Keyhüsrev tarafından öldürülmesiyle, Sakaların Ön Asya'daki hâkimiyeti sona erdi. Türk tarihinin aydınlık çağı, Asya Hun hükümdarı Teoman (Tou-man) [hük. M.Ö. 220-209] ile başlar. En az iki binyıllık bir başlangıç döneminden sonra, M.Ö. III. yy.dan bugüne kadar türk tarihinin bilinen kısmı M.S. X. yy.dan itibaren Türklerin kitle halinde müslüman oluşuyle yeni bir karakter kazanır. Bu bakımdan, X. yy.a kadar gelen dönem, İslâmlıktan önceki türk tarihi; daha sonraki dönem de İslâmlıktan sonraki türk tarihi olarak iki ana bölüme ayrılır.

İslâmlıktan önceki türk tarihi

Hun devletinin parlak dönemi, Teoman Yabgu devrinde başladı ve onun ölümüyle yerine geçen oğlu Mao-Du (Motun) veya Mete* Yabgu (hük. M.Ö. 209-174) devrinde en yüksek durumuna erişti. Mete, birçok tarihçinin kabul ettiğine göre, «Oğuz Destanı»ndaki efsanevî hükümdar Oğuz Handır. Dünyanın en büyük imparatorluklarından birini kurmuş olan Mete Yabgu, Türkler tarafından destanlaştırılmıştır. Daha sonraki bütün türk imparatorluklarına temel olan devlet ve ordu kuruluşları onun eseridir. Çinliler, büyük setler ve kalelerle durduramadıkları Hunların, Mete Yabgu'dan iki yüzyıl sonra 48'de ikiye ayrılmasını sağladılar. Bunlardan, Çin'e bağlanan Güney Hun devleti, Çinlilerden ve Sienpilerden aldığı yardımlarla 93'te Kuzey Hun devletini yıktı. Bunun üzerine Kuzey Hunları, Batı'ya göç ederek daha sonraları Avrupa Hun devletine temel oldu-

lar. Güney Hunları da, 216'ya kadar yaşadı ve sonunda Çinliler tarafından ortadan kaldırıldı. Hunlardan, çin yönetimine girenler, daha sonraları Kuzey Çin'de hâkimiyet kurarak 304-439 yılları arasında Tsien-Çao, Hou-Çao, Pei-Liang ve Hia adındaki sülâleleri kurdular.

216'da Asya Hun devletinin son bulmasından sonra, onların yurduna Sienpiler hâkim oldular. 235'te, sienpi hükümdarlarının üst üste ölümü üzerine hâkimiyet, Sienpiler ile akraba olan Topalar veya Tabgaçların eline geçti. Eski Hun yurdunda güçlendikten sonra 386'dan itibaren Kuzey Çin'e de hâkim olan Tabgaçlar, 534'e kadar burada hüküm sürdüler; 394'te ana yurtlarına Avarlar veya Aparların hâkim olması üzerine, yalnız Çin üstünde hâkimiyetlerini sürdürdüler. 394'ten 532'ye kadar, Çin'in kuzeyindeki türk yurdunda; Avarlar, hâkimiyetlerini devam ettirdiler. Hunlar, Sienpiler ve Tabgaçlar, hükümdarlarına «yabgu» diyorlardı. Avarlar da «hunlar hanı» anlamına gelen «kağan» veya «hakan» unvanını kullandılar. Avar devleti, eski Hun imparatorluğunun doğu bölümünde hüküm sürerken batı bölümünde İranlıların «Eftalit» adını verdiği Akhun devleti vardı. 424'ten itibaren Batı Türkistan ve Afganistan ülkesinde kurulan bu devlet, daha sonraları bugünkü Pakistan'a hâkim olarak genişledi. 525 Tarihlerinde bu devletin kuzeyinde Aksungur, güneyinde Toraman adlı hükümdarlar vardı. Akhun devleti, 552'de Avar devletine son veren Göktürkler ile İran ülkesinde bulunan Sasanîlerin saldırıları sonucu 563-567 arasında yapılan savaşlar sona erdi.

Tarihte ilk defa türk adıyle ortaya çıkan Göktürkler, başlangıçta Avar devletine bağlıydı; 552'de Bumin Kağanın başbuğluğu altında bu devlete son veren Göktürkler, bir süre içinde büyük bir imparatorluk durumuna geldi. Avarlar da Batı'ya doğru göç ederek bugünkü Macaristan'a yerleştiler. Göktürk kağanlığı da, Hun imparatorluğunda olduğu gibi, ikili devlet teşkilâtıyle yönetiliyordu. Doğu bölümünün merkezi, Orhon ırmağı havzasındaki Ötüken şehriydi; Bumin Kağan burada otururdu. Bütün Batı Türkistan'ı içine alan batı bölümünün başında, Bumin Kağanın kardeşi İstemi Yabgu hüküm sürdü. İmparatorluğun batı bölümü, doğu bölümüne bağlıydı. Bumin'in soyundan gelenler doğuda, İstemi'nin soyundan gelenler de batıda hâkimiyet kurdular. Göktürk kağanlığının doğu bölümünde 630-632 yılları arasında çin hâkimiyeti kurulduysa da, 682'de Kutluğ İlteriş Kağan, devleti yeniden canlandırdı. Bilge Kağan (716-734) ve kardeşi Kültigin, bu kağanın oğullarıdır. Göktürk kağanlığı, 745'te Göktürk birliği içinde olan Uygur, Karluk, Kırgız ve Basmil v.d. türk ilerinin harekete geçmesi sonucu içten yıkıldı. Göktürk kağanlığının yıkılmasıyle doğu bölümünde Uygurlar, batı bölümünde önce Türkeşler, sonra da 766'da Türkeşlerin hâkimiyetine son veren Karluklar hâkimiyet kurdu. Uygurların hâkimiyetinden sonra Kırgızlar, Uygurları Doğu Türkistan bölgesine sürdüler. Bu bölgedeki uygur başkenti, Ötüken'e yakın Karabalasagun şehriydi. Uygurlar 845'ten 940'a kadar başkent Kara Hoço olmak üzere Doğu Türkistan'da devletlerini devam ettirdiler; fakat eski kuvvetlerini kaybetmişlerdi. Batı Türkeli'nde, Türkeşlerin yerine hâkim olan Karluklar, Çu, Tokmak ve Talas bölgesi merkez olmak üzere 930'a kadar bu bölgeye hâkim oldular. 766-840 Arasındaki dönem, Karlukların parlak devridir. Uygur ve Karluk hâkimiyetinin sona erdiği dönemde bu iki devletin ülkelerini içine alan ve Yağma, Tuksı ve Çigil gibi türk boylarını da birleştiren Karahanlı devleti ortaya çıktı. Karahanlı devleti, İslâmlık dönemine girer. Bu dönemden önce, Orta Avrupa'ya kadar hâkimiyetlerini götüren türk toplulukları ve devletleri de vardır.

93'te Kuzey Hun devletinin yıkılmasından sonra, büyük bir hun topluluğu Hazar denizinin kuzeyindeki bölgeye gelerek yerleşti. Bunlar 375'te Balamber (Balamir) adlı başbuğun yönetiminde Don ırmağını geçerek önlerine çıkan germen ve islav kavimlerini Avrupa içlerine sürdüler. 378'de Roma imparatoru Valens'i Edirne yakınlarında yenilgiye uğratan Hunlar, kısa bir süre içinde Macaristan ve Tuna havzasına hâkim oldular. Batı Hunlar veya Avrupa Hunları adıyle anılan bu devletin başına Balamir'in ölümünden sonra Karaton ve Uldız adlı hükümdarlar geçti. 420'ye kadar devleti yöneten bu başbuğların ölümünden sonra Oktar, Rua, Muncuk ve Aybars adlı dört kardeş Hunları yönetti. 434'te Muncuk'un iki oğlu Attilâ ve Bleda, hun hükümdarı oldular. 445'te kardeşi Bleda'yı ortadan kaldıran Attilâ, Batı Hunlarının on büyük hükümdarıdır. Attilâ ölümünden (453) sonra imparatorluk, İlek, Dengizik ve İrnek adındaki üç oğlu arasında paylaşıldı, fakat, iç mücadeleler devam etti. Dengizik'in 468'de öldürülmesiyle Avrupa Hun birliği dağıldı.

Hun hâkimiyetinin çöküşünden yüzyıl sonra 552'de Göktürk devletinin kurulması üzerine Batı'ya göç eden Avarlar, 558'de Macaristan'a geldiler. 565'te Avarlar, Batı Hunlarının yurdunda yeniden imparatorluk kurabilecek duruma geldiler. Avarlar, Bizans'a sürekli saldırılar yaptılar. Avar hanlığı, 796'da Büyük Karl (Charlemagne) ile yapılan savaştan sonra yıkılmağa başladı; 826'dan sonra (Tudun Han devri) dağıldı.

Avrupa'da devlet kuran bir türk topluluğu da Hazarlardır. Batı Hun imparatorluğunun yıkılışından sonra Hazar denizinin kuzeyinde yaşayan Hazarlar, ilk olarak 620'de ortaya çıktılar. 965'te islav prensi Svyatoslav'ın Etil şehrine baskın yaparak burasını tahrip etmesinden sonra, Kırım yörelerine çekildiler. 1016'da Hazar devletinin son kalıntısı da ortadan kalktı. Hunlar çağından beri İdil ve Kama ırmaklarının birleştiği bölge merkez olmak üzere, burada yaşayan Bulgar Türkleri, Hazar devletinin sarsılması üzerine bir devlet olarak ortaya çıktılar; 1236'da Altınordu hanı Batu'nun istilâsına kadar hâkimiyetlerini sürdürdüler. Bunlardan bir kol 584'te Attilâ soyundan Kubrat'ın başkanlığında Tuna Bulgar devletini kurdu. Tuna Bulgarları IX. yy.da Ortodoksluğu kabul ederek hıristiyan oldular ve sonradan islavlaştılar. İdil Bulgarları da X. yy.dan sonra müslüman oldular. İslavlaşan Tuna Bulgar devleti XIV. yy.da osmanlı hâkimiyetine kadar yaşadı. IX. yy.ın sonunda, yıkılan Avar hanlığının yerinde Attilâ soyundan Almışoğlu Arpod'un başbuğluğunda Macar krallığı kuruldu. Bunların içinde birçok türk kabilesi vardı. Bizans kaynaklarında Macarlara «türk» denir. X. yy. sonunda hıristiyan olan Macarların içindeki Türkler, XIV. yy.ın sonuna kadar varlıklarını korudular; sonra Macarların içinde eridiler. Osmanlı hâkimiyetine kadar Macar krallığı devam etti. Peçenekler, Oğuzlar ve Kıpçaklar X. yy.ın başlarından itibaren Karadeniz'in kuzeyinden birbirini izleyerek Balkanlar'a indiler. 1071 Malazgirt savaşında bizans ordusunda bulunan peçenek ve oğuzlar, Sultan Alparslan tarafına geçerek soydaşlarına katıldılar. Bizanslılar da, 1091'de Meriç boyunda Lebinium'da Peçeneklerin rakibi olan Kıpçak Türkleriyle birlikte peçenek ordusunu yenilgiye uğrattılar. Bu tarihten sonra Karadeniz'in kuzeyinden Tuna'nın döküldüğü yere kadar Kıpçaklar hâkim oldular. Kıpçak hanlığı 1236'da Batu Han tarafından ortadan kaldırıldı.

İslâmlıktan sonra türk tarihi

İlk müslüman türk devletleri X. yy.dan itibaren ortaya çıktı. Bu türk devletlerinden önce, Mısır ve Suriye'de devlet kuran Tolunoğulları (868-905), İhşidoğulları (934 - 969) ve Azerbaycan'daki Sucoğulları (892 - 930), türk asıllı hanedanlardı; fakat bunların yönettiği halk, türk değildi. Bu bakımdan ilk müslüman türk devletleri Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklular ile başlar. Uygur ve Karlûk devletlerinin ülkelerinde ortaya çıkan Karahanlı devleti, Abdülkerim Satuk Buğra Han (hük. 932 - 955) devrinde İslâmlığı kabul etti. Karahanlı sülâlesi, Göktürk hanedanından gelir. Kâşgarlı Mahmud'a göreyse Karahanlı sülâlesi, saka hükümdarı Alp Er Tunga'nın soyundan geliyordu. Karahanlılar devleti de ikili teşkilâtla yönetildi. Doğu bölümünün merkezi Kâşgar, batı bölümünün Semerkand şehriydi. Karahanlıların doğu bölümü 1130'da Karahıtaylar tarafından ortadan kaldırıldı; batı bölümü 1212'ye kadar devam etti. Karahanlılar ile çağdaş olan ilk türk islâm devletlerinden biri de Gaznelilerdir. Bu devletin ünlü hükümdarı, Mahmud'un oğlu Sultan Mesud devrinde, Selçuklular'a Dandanakan'da yenilen Gazneliler, eski güçlerini kaybederek Hindistan'ın kuzeyinde, selçuklu sultanlarına bağlı bir devlet haline geldi. Gazneli devletinin 1187'de Gurlular tarafından yıkılmasından sonra Kuzey Hindistan'da kurulan Delhi Türk sultanlığı (1206-1297), Kalaçlar (1287-1320) ve Tuğluk devleti (1320-1387), Timur devrine kadar burada hüküm sürdü. 1040'ta Dandanakan savaşından sonra Selçuklu devleti kuruldu. Bk. SELÇUKLULAR.

Sultan Sencer başa geçince, ondan önce sultan olan kardeşi Muhammed Tapar'ın (1105-1118) oğlu Mahmud (1118-1131), Irak Selçuklu devletini (1118-1194) kurdu. Sultan Sencer'in ölümü üzerine büyük sultan kalmadı ve Selçuklu sülâlesinin bölümleri Büyük Selçuklu devletinin yıkılmasından sonra kurulan Anadolu Selçuklu devleti; Niksar, Malatya, Sıvas ve Kayseri çevresinde kurulan Danişmendoğulları (1095 - 1175), Erzurum ve Kars'taki Saltukoğulları (1080-1201), Erzincan, Kemah ve Divriği çevresindeki Mengücükoğulları (1071-1252); Hasankeyf (Hısn-Keyfa), Mardin ve Harput Artukoğulları (1098-1407), Konya Selçuklu sultanlığı ile aynı dönemde hüküm sürdü. 1243'te Kösedağ'da İlhanlılara yenilen Selçuklu devleti, onlara bağımlı duruma geldi ve 1308'de Anadolu Selçukluları sona erinceye kadar bu durum devam etti. Selçuklu imparatorluğunun bünyesinde gelişerek sonradan bağımsızlık kazanan ve «atabeklik» adı verilen devletler vardı. Bu devletleri, Selçuklu şehzadelerinin askerî hocaları olan atabekler kurdular. Bunların önemli olanları Musul atabekleri veya Zengioğulları (1127-1233), Azerbaycan atabekleri veya İldenizoğulları (1146-1225), Şam atabekleri veya Tuğteginliler (1109-1233) [bunlara Böriler de denir], Erbil atabekleri veya Begteginliler (1144 - 1233) ve Fars atabekleri veya Salgurlulardır (1147-1287). Büyük Selçuklu sultanlığına halef olan Harizmşahlar devleti (1092 - 1229) Sultan Melikşah'ın Harizm'e vali olarak gönderdiği Anuş Tegin tarafından kurulmuştur. Sonraları imparatorluk halini alan bu devlet, moğol istilâsıyle yıkıldı. Bundan başka Musul atabeklerinin yanında yetişen Salâhaddin Eyyubî ve oğulları, 1174 - 1250 yılları arasında Mısır ve Suriye'de hüküm sürdüler. Eyyubîler devleti yerine de Mısır Türk - Memlûk sultanlığı (1250 - 1517) kuruldu. XIII. yy.ın ilk yarısında büyük bir imparatorluk haline gelen Moğol devleti, 1227'de Cengiz Hanın ölümünden sonra dört bölüme ayrıldı. Bunlardan asıl Moğolistan'daki Kağanlık ulusu dışında kalan üçü, Deşti Kıpçak'ta kurulan Altınordu hanlığı, Türkistan'daki Çağatay hanlığı ve İran ile Ön Asya'da kurulan İlhanlılar devleti, türk-islâm hükümdarlıkları oldular. İlhanlılar 1336'da, Çağataylılar da 1370'te Timur'un ortaya çıkışıyle sona erdi; Altınordu hanlığı XV. yy.ın ortalarına kadar yaşadı. Altınordu, bu tarihlerde Kazan, Kırım ve Astrahan hanlıklarına bölündü. Kazan hanlığı 1552, Astrahan hanlığı 1557 ve Kırım hanlığı da 1783'te rus istilâsına uğrayarak yıkıldı. 1500 Yıllarında Özbek Şeybak Han (hük. 1500 - 1510), Güney Türkistan'a inerek Timur'un kurduğu devlete son verdi. Timurlulardan Babur, bu tarihlerde Kuzey Hindistan'a hâkim oldu. Babur'un kurduğu devlet, 1857'de ingiliz istilâsına kadar devam etti. Türkistan'da Özbek hanlığının bölümleri olan Hive, Buhara ve Hokand hanlıkları da XIX. yy.ın ikinci yarısında rus istilâsıyle ortadan kalktı.

Anadolu Selçukluları ve İlhanlı devletlerinin sona ermesinden sonra İran ve Anadolu'da birçok beylik kuruldu. 1299'da Ertuğrul Beyin oğlu Osman Bey tarafından kurulan Osmanlı beyliği, daha sonra büyüyerek türk tarihinin en büyük imparatorluğu haline geldi. (Bk. OSMANLI İMPARATORLUĞU.) Osmanlı imparatorluğunun yıkılmasından sonra Anadolu ve Trakya'daki topraklar üzerinde Türkiye cumhuriyeti kuruldu. Bk. TÜRKİYE CUMHURİYETİ. Anadolu dışında, İlhanlı devletinin çökmesinden sonra bir süre Sulduzlardan Emîr

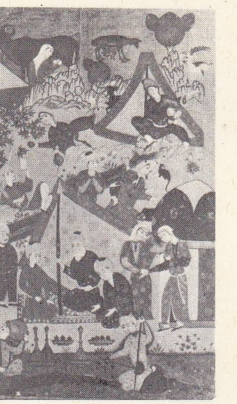

Türklerin göçebe hayatı

Foto. MEYDAN

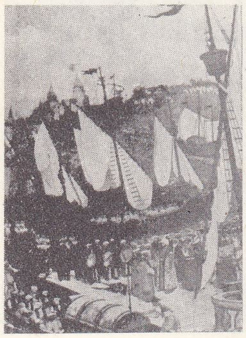

gemilerin karadan Haliç'e geçirilmesi («Fatih ve Fütuhatı» adlı kitaptan)

türk atlısı minyatür

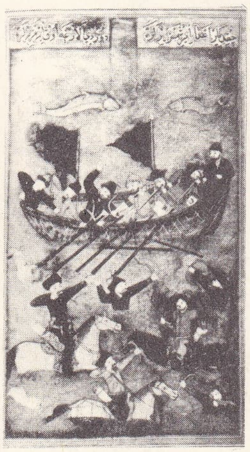

denizden gelen tatar kuvvetleriyle savaşan türk atlıları

Çoban ve Celayir İlkay Noyan'ın oğulları İran'a hâkim oldular; sonra bunların yerine Karakoyunlu (yıkılışı 1469) ve Akkoyunlu (yıkılışı 1502) devletleri geçti. Akkoyunlu devletini 1502'de yıkarak yerine Safevî devletini kuran Şah İsmail, Uzun Hasan'ın kızı tarafından torunuydu. Bu devlet 1722'de Afganlıların saldırısıyle yıkıldı. Sonra, Nadir Şah Afşar, İran'a hâkim oldu; 1741'de ölümüyle Afşarlar zayıfladı. 1779'da bir türk sülâlesi olan Kaçar hanedanı, Aka Muhammed Han tarafından kurularak 1925'e kadar Azerbaycan ve İran'a hâkim oldu.

ASKERLİK TARİHİ

Ordu

Eski türk devlet teşkilâtında (M.Ö. III. yy.), barış zamanlarında, halk ve ordu diye bir ayırım yoktu. Halk, gerektiği zaman silâhlanarak orduyu meydana getirirdi. Baskınlar son derece kısa bir zamanda yapıldığından, halkın bütün fertleri tedbirli olmak ve baskına baskınla cevap vermek zorundaydı; bu yüzden sivil ve asker ayrımına gerek kalmıyordu.

Eski türk devletlerinde askerî teşkilât *boy* veya *bölge beyleri* ile *sınır garnizonları* olmak üzere ikiye ayrılırdı. Ordu kumandanları kağanların küçük kardeşleri olan *şad*'lardı. Fakat geniş bölgelerde birçok şad bulunur ve bunların başında *yabgu, kül-çur* ve *apa-tarkan* gibi büyük başkumandanlar yer alırdı. Sınır garnizonlarını, bağımsız şadlar idare ederlerdi. Bu sınır kumandanları doğrudan doğruya kağana bağlıydı. Boy ve bölge beyleri barış zamanında kendi bulundukları yerleri idare ederler; savaşta, askerleriyle kağanın ordusuna katılırlardı. Kağan bütün ordunun başkumandanıydı. Bu sebeple askerî bir karargâh şeklinde olan kağan otağının bulunduğu yere «ordu» denirdi. Eski Türklerde askerî idareyle devlet idaresi birbirinden ayrılmazdı. Kağan, hem devlet başkanı, hem de başkumandandı. Eski Türklerde askerî birlikler genellikle süvarilerden meydana geliyordu. Bunda coğrafî şartların etkisi büyüktür. Türkler IX. yy. sonlarına doğru büyük kitleler halinde islâm dinini kabul etmeğe başladılar. Bu yeni din, Türklerin siyasî, askerî ve fikrî hayatlarında bazı değişikliklerin meydana gelmesine sebep oldu. En önemli değişikliklerden biri askerî teşkilâtta görüldü. Selçuklu devleti genişleyip imparatorluk haline gelince, ordu teşkilâtı da değişti. Selçuklularda ordu, devletin temeliydi. İlk zamanlardaki türkmen kuvvetlerinin yerini maaşlı ve tımarlı askerî birlikler aldı. Hükümdarın hassa ordusu çeşitli milletlerden alınan kölelerin yetiştirilmesiyle meydana getiriliyordu. Bunlar sürekli asker oldukları için devletten maaş almaktaydılar. Hassa birlikleri piyade ve süvari olmak üzere ikiye ayrılırdı. Selçuklu ordusunun temelini tımarlı süvariler meydana getirirdi. Eski türk töresinin bir tür devamı olan bu *ıkta* usulü, bütün müslüman türk devletlerinde vardı. Şehzade ve valilerin de özel orduları vardı. Bir savaş anında bütün ordu, sultanın emrinde toplanırdı. Selçuklularda bu düzenli askerî birliklerin yanında türkmen kuvvetlerinin de önemli bir yeri oldu. Anadolu'nun alınışında bu kuvvetler önemli görevler yaptılar. Başkumandan, selçuklu sultanıydı. Ayrıca devlet merkezinde *sipehsâlâr* unvanını taşıyan kumandan da bulunurdu.

Selçuklulardan sonra türk askerî teşkilâtının en iyi örgütlenmiş ve başarı sağlamış organı osmanlı ordusu oldu. Bk. OSMANLI İMPARATORLUĞU. *Askerî Teşkilât bölümü.* ve SİLÂHLI KUVVETLER.

Denizcilik

Anadolu dışındaki Türklerin denizciliği hakkında bilgi yoktur. İlk tersanelerin kurulması ve ilk deniz savaşlarının kazanılması Selçukluların Anadolu'ya yerleşmesinden sonra oldu. Anadolu'da Türk denizciliği ana çizgileriyle şu gelişmeyi gösterdi: Selçuklular, Karadeniz'de Sinop, Akdeniz'de Antalya, Alanya (Alâiye) tersanelerini kurdular. Sonra Aydınoğulları, Menteşeoğulları, Saruhanoğulları, Karesi ve Candaroğulları deniz ticareti ve hâkimiyetine önem vererek filolar meydana getirdiler. Osmanlılar Marmara denizine indikten sonra, denizyolunun önemini anladılar ve ilk olarak Karamürsel tersanesini kurdular. Karadeniz'de ticaret Osmanlı imparatorluğunun yayılma ve yükselmesinde etkili oldu. Bu dönemde Ortadoğu'dan ve Uzakdoğu'dan gelen ticaret yolları Karadeniz'e kadar uzanıyor, Kuzey Anadolu, Kafkasya, Azerbaycan ve Rusya bütün alışverişini Karadeniz yoluyle yapıyordu. Tuna nehriyse Bulgaristan, Sırbistan, Macaristan, Avusturya ve Almanya'ya kadar uzanan en kısa ve en ucuz yoldu. Osmanlılar bu yoldan da faydalandılar.

● *Askerî denizcilik. Akdeniz'de türk denizciliği.* Türkler, Boğazlar'da, Karadeniz'de, Ege'de hâkimiyet kurarak Anadolu ve Rumeli'de devletin bütünlüğünü korumak, kara harekâtının yan ve gerilerini güvenlik altına almak için Akdeniz'de denizciliğe önem verdiler. Malazgirt savaşından sonra Süleyman Bey İznik ve dolaylarını ele geçirdi (1076), Antakya haraca bağlandı. İzmir, Foça, Sinop, Midilli ve Sakız gibi denizcilik bakımından önemli şehirler alındı (1081-1090). Alkan Bey ilk selçuklu tersanesini Gemlik'te kurdu (1088) ve Anadolu Türkleri denizciliğe başladı. Osmanlı devleti kurulduğunda (1299) Samsun'dan Amasra doğusuna kadar Anadolu kıyıları ve Güney Marmara, birkaç ada ile birlikte Antakya'ya kadar Doğu Ege, selçuklu beyliklerinin elindeydi. Osmanlılar, Bizans'tan ve hıristiyan dünyasından Anadolu'ya gelecek tehlikeleri önlemek için önce Rumeli yakasına yerleşmek, Çanakkale boğazına ve Marmara'ya hâkim olmak, sonra İstanbul'u ele geçirerek Rumeli'de yayılmak amacıyle çevre denizlerde hâkimiyet kurmak istediler. Karesi beyliğinden uzman olarak getirtilen Karamürsel Bey, ilk osmanlı tersanesini Karamürsel'de kurdu (1324); ilk derya kaptanı ve osmanlı amirali olarak osmanlı denizciliğini başlattı. Gelibolu deniz üssü kuruldu (1390). Yıldırım Bayezid, komşu türk beyliklerini ülkeye katarak güçlü bir donanmanın temellerini attı. Fatih, Karadeniz boğazında hâkimiyeti Rumelihisarıyle sağlamlaştırdı; fakat Çanakkale boğazında da aynı tedbiri alamadığı için, İstanbul kuşatmasında bir Ceneviz donanması yardıma geldi. Fatih, Kilitbahir ve Çimenlik kalelerini yaptırarak (1462-1463) bu eksikliği giderdi ve tarihe *Türk boğazları* deyimini yerleştirdi. Ölümünde Karadeniz, Marmara, Kuzey Ege birer türk gölü haline gelmişti. Mora'dan Silifke'ye kadar Doğu Akdeniz'e yerleşen Osmanlılar, Doğu Adriyatik kıyılarını ele geçirmişti. Ayrıca Kemal* Reis, Batı Akdeniz'de hıristiyan korsanların saldırılarına başarıyle karşı çıkıyordu. Kuzey Afrika'da yerleşmiş bulunan ve Akdeniz'e hâkim olan Garp ocaklarının temeli böyle atıldı; onlardan Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman da yararlandı. Yavuz Sultan Selim'in korsanlığı yasaklaması, osmanlı donanmasına Kemal Reis, Barbaros Hayreddin ve kardeşleri, Turgut Reis, Kurdoğlu Muslihiddin; Piri, Murad, Seydi Ali, Uluç Ali Reisler gibi denizciler kazandırdı. Barbaros kaptanıderya olunca (1534) Akdeniz'deki türk denizciliği hızla gelişti. Rodos ve çevresindeki adalar 1522'de alındı. Kıbrıs uzun sürede, fakat önemli deniz muharebeleri yapılmadan ele geçirildi (temmuz 1570 - nisan 1571). Bu arada toparlanan İspanya - Venedik - Papalık haçlı donanması, Osmanlı donanmasını Lepanto (İnebahtı) limanında hemen hemen yok etti (7 ekim 1571). İki yıl sonra Uluç Ali Reis, 200 gemiden meydana gelen yeni bir donanma ile Lepanto'dan sonra elden çıkan yerleri geri aldı; Fas sultanlığı, Osmanlı himayesine girdi.

XVII. yy. başlarında Murad Reis ve öteki korsanlar Lizbon önlerine, Kanarya adalarına, İngiltere ve Danimarka kıyılarına başarılı akınlar yaptılar. Doğu Akdeniz'deki son Venedik adası Girit, uzun sürede ele geçirilebildi. 1645-1657 Arasında Venedik - Malta - Papalık müttefik donanması Çanakkale boğazını abluka ederek Ege adalarını aldılar. Köprülü Mehmed Paşa, donanmayı güçlendirdikten sonra Girit alındı (1645-1669). Bu arada Fransızlar Cezayir'e yeniden saldırdılar ve püskürtüldüler.

XVIII. yy. başında osmanlı denizciliği biraz canlandıysa da bu durum uzun sürmedi. Donanmalar XIX. yy. ortalarında makine çağına giriyordu. Kırım savaşından sonra Abdülaziz devrinde (1861-1876), Osmanlılar da makineli gemiler yapmağa ve satın almağa başladı; 1873'te Osmanlı donanması dünyada üçüncü sıraya yükseldi. Abdülhamid II (hük. 1876 - 1909) donanmaya birkaç yeni gemi kattı; fakat bunları Haliç'ten dışarı çıkartmadı. Teknik gelişmeler izlenmedi. Türk savaş gemileri artık Doğu Akdeniz'de görülmüyordu. Bu yüzden İngilizler Mısır'a yerleşti (1881). Girit adası savaş yapılmadan Yunanlılara bırakıldı (1909); Fransızlar Midilli adasını işgal ettiler. İkinci Meşrutiyetten sonra türk donanmasını güçlendirmek için, Donanma cemiyeti kuruldu. Fakat İtalya, 1911'de Rodos, Onikiada ve Libya'yı alarak Orta Akdeniz'in güney yakasına yerleşti. Balkan savaşı sonunda Osmanlıların elinde iki küçük ada kaldı: İmroz ve Bozcaada. Birinci Dünya savaşında Çanakkale'de 18 Mart zaferi kazanıldı (1916), fakat beş yıl sonra ingiliz, fransız, italyan gemileri işgal kuvveti olarak İstanbul limanına demirledi.

● *Karadeniz'de türk denizciliği.* Selçuklu ve Osmanlı Türklerinin Karadeniz'de karşılaştıkları Bizans ve Pontos devletleriyle birkaç sömürgesi bulunan Venedik ve Cenevizlileri burada yok etmeleri kısa sürdü. XVII. yy. başlarına kadar sadece Tuna ile Kırım arasındaki bir kıyı parçası Kazakların elindeydi. Köstence açıklarında 330 şaykayı yok eden Osmanlılar, kazak denizciliğini ortadan kaldırdılar; bütün Karadeniz kıyılarına hâkim oldular. Ancak XIX. yy.da bu hâkimiyeti koruyamadılar. Paris antlaşmasıyle (1856) Boğazlar'ın barış ve savaşta yabancı savaş gemilerine kapanması Osmanlıların ve Rusların Karadeniz'de tersanelerinin bulunmaması ve yalnız kıyı muhafaza gemileri bulundurulması kabul edildi. Rusya Birinci Dünya savaşına Karadeniz'de kuvvetli bir donanma ile girdi; fakat daha zayıf olan osmanlı donanması duruma hâkimdi.

● *Kızıldeniz, Umman ve Hint denizlerinde türk denizciliği.* Mısır'ın 1517'de ve Basra'nın 1538'de ele geçirilmesiyle Arabistan yarımadasını çevreleyen denizlerde başlayan savaşlarda Portekizlilere karşı Hadım Süleyman Paşa ile Selman, Piri, Murat ve Seydi Ali Reisler, bazı başarılı savaşlar yaptılar. Osmanlıların Avrupa'daki savaşları, Akdeniz'deki harekâtı, bu denizlerin önemini azalttı. Dünya çapında bir hidrografi bilgini olan Piri Reis'in 1552'deki başarısız harekâtından dolayı idam edilmesiyle (1554) bu denizler bırakıldı.

● *Deniz ticareti.* Türklerin deniz ticaretinde gelişme göstermesi Osmanlı imparatorluğu devrinde ve özellikle XVI. yy.-dan sonra oldu. Selim II devrinde ticaret gemileri ikiye ayrılmıştı (islâm ve reaya gemileri). İslâm ticaret gemileri kırmızı-yeşil-kırmızı; reaya gemileri kırmızı-mavi-kırmızı yatay bantlardan meydana gelen bayrak çekerdi. Akdeniz'de çalışan osmanlı ticaret gemilerine karşı Saint-Jean şövalyelerinin hücumları karşısında serbest ticaret alanı sağlamak için Fatih; ilk Rodos seferini düzenledi ama bu amaca Kanunî zamanında ulaşılabildi. Evliya Çelebi, XVII. yy. ortalarında İstanbul limanına bağlı 2 600 ticaret gemisi bulunduğunu, birçok büyük türk armatörünün Hindistan, Arabistan, Yemen, İran ve Avrupa'daki deniz ticaret kuruluşları ve tacirlerle ortaklıklar kurduğunu yazar. Özellikle Kanunî Sultan Süleyman tarafından yabancı devletlere tanınan bazı haklar deniz ticaretinin gelişmesini önleyici nitelikte olmuştur. (Bk. KAPİTÜLASYONLAR.) Buna rağmen, Osmanlılarda deniz ticareti gerektiği şekilde gelişmedi.

İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra deniz ticaretine yeniden önem verilmeğe çalışıldı. Abdülmecid devrinde Fevaidi Osmaniye adı altında kurulan ve daha sonra, Abdülhamid II tarafından adı, İdarei Mahsusa'ya çevrilen deniz taşımacılığı kuruluşu yerine Seyrisefain idaresi kuruldu. Bu idarenin adı Cumhuriyetin ilânıyle Devlet Denizyolları oldu, daha sonra Denizyolları işletmesi adı altında Denizcilik bankası topluluğuna katıldı. Bu arada Hilâl Gümüşyan, Adalar, Rasim

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

Bey, Cemal Bey v.b. özel gemi ortaklıkları da kuruldu. Cumhuriyet devrinin başlarında türk ticaret filosu 34 902 gros ton tutarında 88 gemiden meydana geliyordu. Ancak bu filonun büyük bir kısmı yıpranmış olduğundan kıyılar arasındaki ulaştırmayı yeterli olarak yapamayacağı göz önüne alındı ve Lozan antlaşmasıyle yabancı gemilerin iki yıl daha türk kıyılarında ticaret yapmasına izin verildi. Bu zaman içinde de ticaret filosu güçlendirildi. 1971 Yıl sonu itibarıyle 713 767 gros ton tutarında 325 gemiden meydana gelen türk ticaret filosunun yüzde 65'ten fazlası kamu kesimine ait gemilerdir. Denizcilik Bankası T.A.O. ve Deniz Nakliyatı T.A.Ş. tarafından yürütülen kamu kesimi sayıca 16 yük, yolcu ve 43 yük gemisi olmak üzere 59 gemidir. Geri kalan 266 gemi özel kesime aittir. Bunun dış taşımalara ayrılan bölümü yüzde 66 kadardır.

Türkiye, dış ticaretinin yüzde 98'ini deniz yoluyle yapar. Büyüyen deniz ticareti filosuna rağmen, taşımalardaki payı istenen düzeyde değildir.

DİN

Türklerin tarih boyunca benimsedikleri çeşitli dinlerin, türk topluluklarının sosyal kurumları, bilimi ve sanatı üstünde büyük etkisi oldu. Tarih içinde birbirini izleyen türk devletlerinde benimsenen veya ortak çağlarda birbirinden ayrı bölgelerde Türklerce benimsenmiş olan dinler şunlardır:

● *Şamanizm.* Göktürklerin, kısmen eski Uygurların, X. yy.da Ural-Hazar bölgesinde yaşayan bazı türk boylarının dini Şamanizmdi. Bugün Altay dağları bölgesinde yaşayan türk boylarından Altay-kiji, Teleüt, Ku-kiji, Yış-kiji, Şor'lar v.d. şaman dinindedir. Bu dine ait özelliklerle âdet ve inanışlar İslâmiyetin kabulünden sonra da türk toplulukları arasında yaşamağa devam etmiştir. Bk. ŞAMANİZM.

● *Mani dini.* Güney Babilonya'da (Mezopotamya) yetişen ve hıristiyan, zerdüşt, burkan dinlerindeki bazı unsurları gnostik görüşlerle birleştiren Mani'nin (216-277) İran'da yaydığı din, 762'de uygur hükümdarı Bügü Kağan tarafından resmen devlet dini olarak kabul edildi. 755'te çin hükümdarı, çinli isyancı Ngan-lu-şan'a karşı Bügü Kağandan yardım istemişti. Bugü Kağan, Çang-an ve Lo-yang şehirlerini geri aldı. Fakat Çin tahtı isyancılardan kurtarıldıktan sonra uygur ordusu Ötüken'e çekilmedi; Lo-Yang şehri dışına yerleşti. Uygurlar Çin'de daha önceden başladıkları ticaret hayatını geliştirdiler. Şehir medeniyetinin manevî kurumlarını yakından tanıdılar. Bu arada, mani dinini öğrendiler. Çin'de uzun süre kalmalarının yerli halk üstünde meydana getirdiği hoşnutsuzluk üzerine çin hükümdarı, kağana, bir prensesle birlikte yılda 20 000 top ipek vermeyi kabul ederek Uygurların Ötüken'e dönmesini sağladı. Bügü Kağan Ötüken'e döndükten sonra Çin'den mani rahipleri getirtti. Yardımcılarından Baga Tarkan'ın karşı koymasına rağmen mani dinini Uygurların resmî dini olarak kabul etti (762). Karabalgasun şehrinde bin mani tapınağı yaptırdı. Mani dini Türklerin yaşama düzenine ve yerleşmiş dünya görüşlerine aykırı yönler taşıyordu. Şehir hayatının yarattığı mani dini, insanları ve hayvanları öldürmeyi yasaklıyor, Türklerin göçebe - hayvancı ekonomilerine aykırı düşüyordu. Yeni din, Uygurların savaşçılık ve akıncılık gücünü kaybetmelerine yol açtı. Kuzeyden gelen kırgız saldırısına karşı koyamadılar; Tarım'ın vaha şehirlerine göç ettiler (845). Tapınak, kütüphane, basımevi, kanalizasyon gibi medeniyetin maddî unsurlarıyle zenginleştirdikleri şehir medeniyetini kuzey İpek Yolu üzerinde bulunan Hami, Hoçu, Bişbalık gibi şehirlerde Moğol devrine kadar sürdürdüler. Hoçu'da mani dini, Burkan'cılıktan sonra ikinci dereceden bir din durumuna geçti;

● *Burkan'cılık* (Buddha'cılık). Buddha'cılığın mahayana adı verilen kolu, VIII. yy.da Hoçu'da yaşayan uygur azınlığı tarafından benimsendi. 840'ta Hoçu ve yöresi, Uygurlar tarafından kesin olarak ele geçirildikten sonra Türklerin Burkan diye andığı Buddha adına renkli fresklerle süslenmiş manastırlar yaptırıldı. Mahayana inancını kapsayan toharca, sogdca, çince kitaplar Türkçeye çevrildi. Burkancı uygurlar, yılın belli günlerinde manastırlarında dinî eğlenceler düzenliyor, bu eğlencelerde rahipler musiki eşliğinde Burkan'ın veya Burkan velilerinin hayatını canlandıran oyunlar oynuyorlardı. *Maytrisimit* (Geleceğin Burkanı Maytrı ile Buluşma) adlı uygurca eser, törenlerde okunan metinlerin bugüne kalmış örneklerindendir. XIX. yy. sonu ile XX. yy. başında Orta Asya'da yapılan kazılarda (Turfan, Binbuda mağaraları v.-d.) bulunan uygurca eserler arasında Burkan'cılığa ait dinî metinler çoğunluktadır. Uygur Burkan'cılığı XIV. yy. başında bölgenin tamamen islâmlaşmasına kadar yaşadı;

● *Hıristiyanlık.* VIII. yy.da nesturî rahiplerinin etkisiyle Hıristiyanlık Orta Asya'da yayılmağa başladı, fakat Türkler arasında fazla rağbet görmedi. Ancak Batı Hunlarına bağlı Avarların, Bulgarların ve Peçeneklerin arasında yayılma imkânı buldu. Doğu Avrupa'ya göçen türk ve moğol kabileleri islavlaşıp dillerini kaybederken Hıristiyanlık da islavlaşmanın yanı sıra etkisini gösterdi. Bu alanda öncülüğü hızla islavlaşan Avarlar yaptı, bunu Bulgarlar izledi. Bulgarların yerleştiği bölgede yoğun miktarda islav ve islavlaşmış Avarların yerleşmesiyle onlar da hıristiyanlaştı. Bu etkiyle önce dillerini kaybettiler, IX. yy.ın ortalarında bulgar hanı Hıristiyanlığı resmen kabul etmesiyle islavlaştılar. Avarlar ise VII. yy.ın başından itibaren önce dillerini kaybederek islavlaştılar, VIII. yy. sonunda da avar hanının vaftiz edilmesiyle Hıristiyanlığı kabul ettiler. Dokuzuncu yüzyıla doğru Avrupa'ya ve Balkanlar'a gelen Peçenek Türkleri, XI. yy.a kadar Balkan yarımadasında Türkçeyi muhafaza ettiler. Bunlardan bir kısmı 1071 Malazgirt savaşında Alparslan'ın ordusuna katılarak müslüman oldu; Balkanlar'da kalan kısmı Hıristiyanlığa geçti ve dilini kaybederek islavlaştı. Türklerin Hıristiyanlığı kabul tarihiyle Müslümanlığı kabul tarihi hemen hemen aynı döneme rastlar. İslâmilik, Asya'da kalan Türkler üstünde, Hıristiyanlık ise Doğu Avrupa'ya yerleşen Türkler üstünde, çok az bir zaman aralığıyle etkisini gösterdi;

● *Musevilik.* İdil kıyılarıyle Kırım yarımadası arasındaki bölgede imparatorluk kuran Hazarlar 800 yılında Museviliği resmî din olarak kabul etti. Kırım, Ukrayna, Litov'da yaşayan ve bazı bilginlerce Hazarların bir kolu sayılan Karaimler de musevî oldular;

● *İslâmlık.* Türklerin islâm diniyle ilişkisi Emevîlerin Horasan valisi Kuteybe (705-715) zamanında başladı. 713'te Kül Tigin Semerkand yakınlarında islâm ordularıyle çarpışarak geri çekilmek zorunda kaldı. Sonra Ebu Müslim (745-755), Amuderya ve Siriderya üstüne ilerledi. 751'de Ebu Müslim'in kumandanlarından Ziyad İbni Salik, Talas ırmağı yakınındaki Atlah savaşında bir uygur ordusunu yendi. Abbasî devleti zamanında halifelerin çevresinde memlûk (bir şahsa ait) adını taşıyan türk esirlerinden muhafız birlikleri kuruldu. Memlûklar, ıtk (azat) edildikten sonra askerî ve idarî görevlerde yükseliyor, hattâ saltanat makamına dahi geliyordu. Halife Memun zamanında abbasî sarayında bir türk muhafız birliği vardı. Memun zamanında Mısır'a mahallî muhafız olarak Türkler gönderildi (807). Mısır ve Suriye'de hüküm süren Tolunoğulları devleti (868-905), kurucusu ve yöneticileri türk olan ilk islâm devletidir. X. yy. başında Maveraünnehir'de Samanî devleti tebaası olan Türklerin sayısı iranlı tebaanın nüfusu kadardı. Halife Mutasım zamanında türk kumandanı Aşnas, Mısır valisi oldu. Halife, başkentini, Bağdat'tan Samerra'ya naklettiği zaman türk muhafızlara daha geniş ölçüde yer verildi.

Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Hanın İslâmiyeti kabul edişi, Türkler arasında çok yaygın bir efsaneye konu oldu. İslâmiyeti kitle halinde kabul eden Karahanlılarin (940-1040), yakındoğu ile Ortadoğu'nun geçit yerindeki Horasan'a hâkim bulunması, islâm dünyası üstünde etkili olmasına imkân verdi. Daha sonra Selçuklular ve Osmanlılar islâm devletlerinin en büyükleri ve dünya stratejisi içinde en kuvvetlileri oldu. Halifeliğin osmanlı soyuna geçmesinden (1517) sonra Osmanlı devleti, islâm devletlerinin öncüsü durumuna geldi; bu niteliğini XX. yy.a kadar sürdürdü. İslâmiyetin Türkler arasında hızla yayılması, bu dinin gerçekçi niteliği ve Türklerin geleneksel cihan hâkimiyeti anlayışını tamamlayan «cihad» kavramıyle açıklanabilir. İslâmiyetin kabulü, Türklerin artık Doğu ve Güney Asya'nın etkisinden ayrılarak Ön Asya'ya yönelmesine imkân verdi ve Anadolu'nun türkleşmesi gibi büyük bir tarihî olayı hazırladı. Anadolu'yu türkleştiren. müslüman oğuz boylarıdır. İslâmiyet, Türklerin elinde iki açıdan değişikliğe uğradı: a) devlet ideolojisi; b) inanç sistemi. İslâmiyetin başka dinlerle teması bu dinlerin özelliklerine göre ayrı nitelikte birtakım sonuçlar doğurdu. Meselâ İslâmiyet eski büyük dinlerin merkezi olan İran'a geldiği zaman bu, ayrı nitelikte iki değerin çatışması biçiminde gelişti ve İslâmiyetin inanç sistemine ait prensipleriyle eski iran dinlerinin direnmesinden şia doktrini (Şiîlik) doğdu. Bu sebeple İslâmiyet, İran'da din dışında herhangi bir sosyal, siyasî ve iktisadî atılım gösteremedi; İslâmiyetle eski İran imparatorluğunun devlet sistemi arasında bir bağlantı kurulamadı.

Türkler ise, İslâmiyetten önce, Buddha'cılık, Hıristiyanlık ve Musevîlik de dahil olmak üzere birçok dine girmişlerdi. İslâmiyetin çıkış yıllarında Türkler kendi töre ve geleneklerinin yaratmış olduğu şaman inancına bağlıydılar. Özellikle oğuz boylarında yaygın olan bu inanç sistemi İslâmiyet karşısında iran örneğinin tersine, bir direniş göstermedi. Fakat şamanizm bir yerde kılık değiştirerek eski türk şamanlarının tarikat velilerine dönüşmesine imkân verdi; bu sosyal olay Türklerin Orta Asya'daki tarihleriyle Anadolu arasında kurulan köprünün temellerinden birini meydana getirdi.

● Bugün yeryüzündeki Müslüman Türklerin sayısı 73 502 000'dir (68 104 000 sünnî-hanefî; 5 398 000 şiî-caferî).

Hıristiyan Türklerin sayısı 1 516 000'dir (1 500 000 ortodoks; 16 000 katolik). Öteki dinlerdeki Türklerin yaklaşık sayıları da şöyledir: 500 000 şamanist; 150 000 budd-ha'cı; 4 000 musevî.

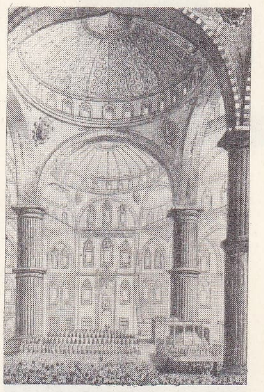

Sultanahmet camiinde mevlit okunurken

GÜZEL SANATLAR

Orta Asya'da türk sanatının bugüne kadar gelen kalıntılarının değerlendirilmesinde çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bazı sanat tarihçilerine göre türk sanatı, genellikle islâm sanatları, özellikle iran ve arap sanatı içinde incelenir. Bazılarına göre de türk sanatının kendine has özellikleri vardır. Strzygowski'ye göre türk sanatı, Orta Asya geleneklerine dayanır.

Türk sanatı genellikle iki bölümde incelenebilir: 1. Orta ve Ön Asya sanatı; 2. Küçük Asya sanatı.

1. ORTA VE ÖN ASYA SANATI. İlkel devir hakkında kesin belgeler yoktur. Batılı bazı sanat tarihçilerine göre bu dönem (M.Ö. IX. binyılları) dünyanın en eski sanatları arasında yer alır. Meselâ, yapılan son araştırmalara göre bulunan boyalı seramikler, Sus şehrindekilerden 1 000 yıl önce yapılmıştır. Hazar denizi kıyısındaki Aşkâbâd'da yapılan incelemeler bunu doğrular. Türkistan, Sibirya, Kazan ve Minusinsk çevresinde yapılan araştırmalarda bulunan kurganlardan (tümülüs) ele geçirilen tarihöncesine ait çeşitli eşya, bu bölgelerdeki birtakım medeniyet merkezlerinin varlığını gösterir. Aynı çevrede, Maden devrine ait balta, hançer, mızrak, vazo, süs eşyası v.d. birçok bulunu ele geçirildi.

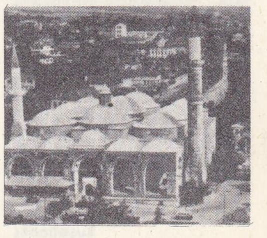

Edirne'de Eski cami

● *Mimarî.* Tabiat şartlarına uygun olarak Türkler, üstleri kubbe şeklinde örtülü çadırlarda yaşarlardı; bunlara *oba* veya *topak ev* denirdi. Aynı zamanda kerpiçten barınaklar da yapılırdı. Bu çadırlar, sonraları türk mimarîsini ve süsleme sanatlarını etkiledi. İç Asya'da gelişen bu mimarînin birer unsuru olan kemer ve kubbenin, Sasanîler yoluyle Roma'ya geçtiği sanılıyor. İslâmlıktan sonra ülkeler arasında ku-

Foto. N: Erkılıç (MEYDAN)

rulan ilişkiler de bu üslûbun gelişmesini sağladı. VII.yy.da islâm orduları Irak, İran ve Ön Asya'daki ülkeleri ele geçirince bu bölgelerde dinî yapılar ortaya çıktı. Böylece dinin gereği olan cami, medrese, hamam, imarethane, hastahane v.d. kurumların meydana getirilmesi, mimarînin gelişmesini sağladı. Bu mimarî, Selçuk imparatorluğunun bütün dönemleri boyunca değişik özellikler gösterdi. Harizmliler tarafından yapılan ve bugün kalıntılarına rastlanan, Urgenç'teki Törebekhanım türbesi bu konudaki ilgi çekici eserlerdendir. Bu mimarînin, dört köşe plandan kubbeye geçişi, üçgen tromplarla sağlanmış ve kubbenin etkisi pratik bir şekilde karşılanmıştır. *Türk üçgeni* denilen bu tromp (köşe bingisi), selçuklu mimarîsinin uyguladığı bir biçimdir. Bu mimarînin bir özelliği de *taç kapı* denilen büyük ve süslü kapılardır. Mukarnaslar da bu devir mimarîsinin özelliklerindendir. Genellikle bu eserlerde süsleme bakımından demir, bronz v.b. malzemeyi kullanmakla yetinilmemiş; ayrıca, değerli taşlara da yer verilmiştir.

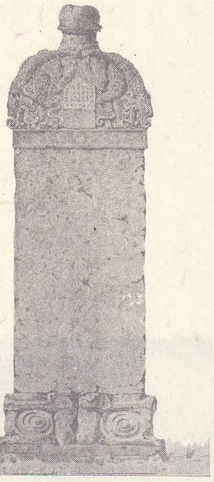

Karabalgasun'da orhon harfleriyle yazılmış uygur yazıtı («Eski Türk Yazıtları» adlı kitaptan)

● *Heykel.* Türkler ve Moğollar, hayvan ve insan heykellerine büyük ilgi göstermediler. Genellikle bu heykellerin insana kötülük getireceğine inanılırdı. Bununla birlikte Baykal çevresinde, Tukyu Türklerine ait bazı mezar anıtlarında heykeller bulundu. Çin heykellerine benzeyen bu eserler çok ilkeldir. Yenisey yakınında bulunan madenden dökme hayvan heykelleri, Tunç devrine ait önemli buluntulardır. Aynı yerde M.Ö. 700 yıllarında yapıldığı sanılan ve kayalar üzerine çizilmiş insan ve hayvan resimlerine de rastlandı. İbni Fadlan, Oğuzlarda mezarların üzerine heykeller dikildiğini yazar. Ayrıca Oğuzlarda, öldürdükleri düşmanlarının heykellerini* yaparak, *balbal* adı verilen bu ilkel heykelleri dikme geleneği vardır. Dinî inançlarla birlikte heykel sanatı da gelişti. Buddha'cılığın etkisiyle Turfan, Kuça, Kandehar, Hotan gibi eski uygur şehirlerinde hint sanatından da etkilenilmekle birlikte, kendi özellikleri içinde eserler verildi; bunlar heykel sanatına daha yakın niteliktedir. Uygurlarda heykelin tabiata yaklaşması grekobudik unsurun meydana gelmesiyle ortaya çıktı.

● *Resim.* İnsanlar Paleolitik dönemden beri resim yaptıklarına göre Asya kavimlerinde de eski devirlerden beri resim yapıldığı sanılıyor. Orta Asya'da Kandehar, Turfan, Kuça, Kızıl, Kumtura, gibi uygur şehirlerinin manastır ve mabetlerinde İslâmlıktan önceki türk resim sanatını gösteren örnekler vardır. Türkistan'da kalıntılarına rastlanan resimler hükümdar sfenks, aslan, grifon gibi birtakım mitolojik figürlerdir. Orta asya resim sanatı çeşitli safhalar geçirdi. Eski kuça sanatını temsil eden ve *bezeklik resimleri* adıyle anılan Kızıl'daki mabet duvarlarında ve Kumtura'da rastlandı. Bunlar, eski Mısır duvar resimleri gibi, siyah bir çizgiyle çevrilmiş şekillerin içinin boyanmasıyle elde edilmiştir ve çin resimlerine çok benzer. Sasanî duvar resimlerinde yunan etkisi görüldüğü gibi, orta ve ön asya resimleriyle iran resimleri arasında önemli benzerlikler vardır. Sasanî resim geleneğinde yer alan Mani* (216-276) türk resim sanatını etkileyen sanatçılardan biridir. Mani'nin Çinliler gibi yuvarlak tomarlar üzerine resim yaptığı söylenir. Hoço yakınındaki mabetlerde bulunan duvar resimlerinin türk sanatına da etkisi oldu. Bunlar, bir bakıma natüralist resimlerdir. İranlılar bu resim tarzına *kârı çin* adını verdiler. Herat'ta XIV.yy.da Timur'un oğlu Şahruh devrinde yazılan bir kitabın resimleri bu dönemin en önemli sanat eserlerinden sayılır. Sultan Mirza'nın sarayında çalışan ressam Bihzad* da türk minyatür sanatını etkileyen sanatçılardandır. Bu konuda ayrıca Mani, Gunku (Dilsiz), Cihangir, Tebrizli Pir Seyid Ahmed de sayılabilir. Osmanlı padişahı Kanunî Sultan Süleyman iranlı Ağa Mirek'i sarayına getirerek nakkaşbaşı tayin etti. Mani ve Bihzad'ın resimleri büyük ün kazandı; birçok ressam, bu iki sanatçının eserlerini kopya ederek altını Mani ve Bihzad olarak imzaladılar. İran ve türk minyatürlerininin birbirinden ayrılması oldukça güçtür. Bu bakımdan orta ve ön asya türk resim sanatı iki döneme ayrılabilir:

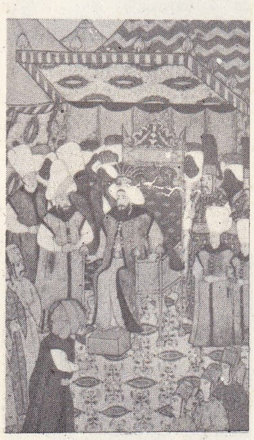

Fatih'in İstanbul'u kuşatması

1. Cengiz'den önceki devir; 2. Cengiz ve Timur çağında türk-moğol devri. Bu ikinci dönemde gelişen türk ve iran resimlerinin başlıca özellikleri grafik ve süsleyici oluşlarıdır. Bunlarda, ışık ve gölgeyle perspektife yer verilmemiştir. Türk ve iran sanatçıları resimde ideografi (fikir resmi) ile çizgi ve renk uyumuna önem verdiler. Tabiatı taklit etmemekle birlikte onu en ince ayrıntılarına kadar kopya ettiler. Bu resimler genellikle, süsleyici motif özelliğindedir.

● *Süsleme sanatları.* Bezeme örnekleri ilk olarak geometrik, düz ve çapraşık çizgiler, bazı sembolik tılsım şekillerinden meydana geliyordu. Kilden yapılan çanak çömlek üzerine de bu şekiller çizilirdi. M. Ö. 400 yıllarında yavaş yavaş bitkisel şekillere doğru gelişen soyut bir bezeme üslûbu meydana geldi. Bu üslûp, İslâmlıktan sonra bütün islâm ülkelerindeki esas süslemeyi meydana getirdi. Bunu en güzel şekilde uygulayan Selçuklu Türkleridir. Anadolu'ya gelen Osmanlılar da *rumî* adı verilen bu üslûptan etkilendiler. Uygur ülkeleri de çin sanatının etkisiyle bitkisel biçimli bezemelerin rumîden farklı bir karakterde ortaya çıkan ve *hatayî* denilen üslûbu geliştirdiler. Binalar ve çeşitli eşya bu iki bezeme üslûbuyle süslendi.

2. KÜÇÜK ASYA SANATI. Anadolu da denilen Küçük Asya, Hititlerden başlayarak sonraları kuzey ve batıda gelişen Frigya, Lydia, Lisya v.b. medeniyetlerin yer aldığı, sonra da Romalıların hâkim olduğu bir bölgedir. Alparslan 1071'de Malazgirt'te Bizanslıları yenerek Türklere Anadolu yolunu açtı. Türk sanatı, Orta ve Ön Asya'daki Selçuklu sanatının devamı olarak büyük bir gelişme gösterdi. Bk. SELÇUKLULAR. OSMANLI İMPARATORLUĞU.

EDEBİYAT

İslâmlıktan önceki türk edebiyatı

● *Sözlü gelenek.* Türklerin VII. yüzyıldan önceki dönemde ortaya koydukları sözlü ve yazılı edebiyat ürünlerinin bugüne ulaşan metinleri yoktur. Bununla birlikte sözlü geleneğin ürünü olan «sagu», «koşuk», «sav» v.b. örnekleri ile destanların bazılarının konu özetlerine ve bazı parçalarına, sonraki yüzyıllarda yazılmış çince, farsça, moğolca ve arapça kaynaklarda rastlanmaktadır. Bazı türkçe kaynaklarda da bu çeşit bilgi ve alıntılara yer verildiği görülür. *Sagu**lar, *yuğ* (veya *yoğ*) adı verilen matem törenlerinde, genellikle ölen yiğitlerin yararlıklarını, erdemlerini dile getiren, onun ölümünden duyulan acıyı anlatan ağıt niteliğindeki şiirlerdir. *Koşuk**, *sığır* ve *şölen* adı verilen törenlerde savaş, yiğitlik, tabiat ve aşk konularında söylenmiş şiirlerin genel adıdır. Dörtlükler halinde ve hece vezniyle söylenirdi. *Destan**lar da bir milletin varlığını, başından geçen önemli olayları (savaş, göç, tabiî âfet v.d.) kendine has üslûbuyle anlatan uzun manzum yiğitlik hikâyeleridir. Destanlarda mitolojik kişiler, olağanüstü olaylar da yer alır. Her türk boyunun sözlü geleneğinde millî özellikleri yaygınlaştırmak amacıyle oluşturduğu destanlar vardır. Bunların en önemlileri: *göktürk destanları, uygur destanları*, Kırgız Türklerinin *Manas destanı*, Oğuz Türklerinin *Oğuz Kağan Destanı* (veya *Oğuzname*), *Dede Korkut Kitabı*'dır. Bu destanların çoğu, yaratılışından çok sonra yazıya geçirilmiş, zamanaşımı sebebiyle bazı destansı özelliklerini yitirmiş ve bazı bölgesel özellikler destanlara girmiştir. Bk. DESTAN.

● *Göktürk edebiyatı.* Türk edebiyatının ilk yazılı metinleri olarak, bugünkü bilgilere göre *Orhon ve Yenisey yazıtları* gösterilmektedir. Orta Asya'da Moğolistan'da Orhon ırmağının ve Koşo Çaydam adlı iç gölün yakınlarındaki bu yazıtların başlıcaları şunlardır: *Kültigin* (732), *Bilge Kağan* (735), *Tonyukuk* (720), *Ongin* (731), *Kuli-Çur*. Kültigin ve Bilge Kağan yazıtlarında konuşan Bilge Kağandır. Bilge Kağan, çağın tarihsel ve toplumsal olaylarını anlatır, halkına birtakım öğütler verir, birtakım dileklerde bulunur. Üç kağana vezirlik yapmış olan Tonyukuk, Doğu Göktürk kağanlığındaki faaliyetleri hakkında kendi adına dikilmiş olan yazıtta bilgi verir. Ongin ve Kuli-Çur yazıtlarında iki yiğitin (Alp -Eletmiş, Kuli-Çur) savaşlarda gösterdiği yararlıklar anlatılmıştır. Yazıtlar, kullanılan kelimelerin sayı bakımından az olmasına rağmen, işlek bir yazı dilinin örnekleri olması bakımından da büyük önem taşır. Göktürklere ait olan bu yazıtlardan başka Orta Asya'nın çeşitli bölgelerinde Kırgızlara, Kurıkanlara, Uygurlara ait birtakım yazıt ve runik yazılı eşya da bulunmuştur. Bunların tümü, çağın türk boylarının tarihleri, toplum hayatları, kültürleri konusunda bilgi vermektedir. Yazıtlarda kullanılan alfabenin menşei konusu bugün de tartışmalıdır. Bu alfabenin türk damgalarından çıktığı görüşü gerçeğe daha yakındır. Bk. GÖKTÜRKÇE. GÖKTÜRKLER. ORHON VE YENİSEY YAZITLARI.

● *Uygur edebiyatı.* Orta Asya türk kültürünün gelişmesinde ve yayılmasında Uygurların büyük rolü olmuştur. Devlet yönetiminde ve yerleşik hayata geçmedeki başarıları yanında, türk düşünce hayatında da birtakım aşamalar yapmışlardır. Bu aşamalarda Uygurların benimsedikleri üç büyük dinin, Mani'cilik, Buddha'cılık ve Hıristiyanlığın büyük etkisi olmuştur. Son yüzyıllarda Orta Asya'da Uygurların yaşadıkları ve devlet kurdukları bölgede (Tarım havzası, Turfan; başkent *Hoço*) yapılan kazılar sırasında, bu üç dine ait tapınaklara rasgelinmiştir. Bu tapınaklarda ele geçirilen uygurca metinler, eski uygur tarihi, kültürü v.b. konularda bilgi veren biricik kaynaklardır. Bu metinlerin büyük bir kısmı, söz konusu dinlerle ilgili tercümelerdir. Geriye kalan kısmı ise edebiyat, toplumsal hayat, devlet yönetimi, kişisel işler v.b. ile ilgili metinlerden oluşur. Bu bilgilere, Uygurların matbaayı ve baskı tekniğini bilmeleri eklenirse, Uygurların kültür hayatlarının zenginliği daha iyi anlaşılır.

Turfan'da yapılan kazılarda ele geçirilen uygurca metinler *Turkische Turfan Texte* (Türkçe Turfan Metinleri), *Uigurica* adı altında seri olarak yayımlanmaktadır. M.S. 759-780 yılları arasında Uygurları yöneten Bügü Kağan'ın mani dinini kabul edişini (762'ye doğr.) konu edinen parçada; Bügü Kağan, mani dinini devletin resmî dini olarak kabul ettiği, milletinin de bu dinin emirlerine uymasını istediği basit bir hikâye üslûbuyle anlatılır. Buddha'cılığın ilkelerini yaymak amacıyle yazılmış olan *Sekiz Yükmek*'te (Sekiz Yığın) dilinin özlüğü ve üslûbunun samimîliği ile ilgi çeker. Yine Buddha'cılık ile ilgili olan metinlerden biri *Prens Kalyanamkara ve Papamkara* hikâyesidir. Burada, biri iyi kalpli, öbürü kötü kalpli iki kardeş prensin hikâyesi anlatılır. İyi kalpli prens, halkını daha iyi bir yaşama düzeyine yükseltmeyi düşünür; bu amaçla birtakım olağanüstü maceralara atılır. Kötü kalpli prens ise kardeşinin saraydaki yerini eline geçirmeğe uğraşır. Sonunda iyi kalpli prens, gökten inci, altın, yiyecek yağmasıyle halkının zengin olduğunu görerek mutlu olur. Hikâyede destansı ve masalsı bazı unsurlara da yer verildiği görülür. Bunlardan başka bazı metinlerdeki mani dini ve Buddha'cılığa has tövbe biçimleri de çok ilgi çekicidir.

Uygur edebiyatında şiire *koşug, kojan, koşma, takşut, küg, şlok, başik* gibi adlar verilmiştir. Uygurca şiir örneklerinde hece vezninin bazı ölçüleri (4+3, 5+3, 6+6 hece sayısı genellikle 7 - 15 arasında değişir) ile üçlük ve dörtlük düzeninin (*a a b b; a a a a; a b a b*) kullanıldığı görülür.

Şiir parçalarından bazılarında şairin adı da geçmektedir. İlk türk şairi olarak kabul edilen Aprınçur* Tigin'in ele geçirilen birkaç parça şiirinden biri aşk konusundadır. Bugünkü bilgilere göre türk aşk şiirlerinin en eski örneği bu şiirdir. Bu dönemin diğer uygur şairleri: Kül Tarkan, Ki-Ki, Pratyaya-Şiri, Asıg Tutung, Çısuya Tutung, Kalım Keyşi.

Uygurlar, çevrelerindeki milletlerle ilişki kurmaları, çeşitli dinleri benimsemeleri dolayısıyle farklı birtakım alfabeler (run, brahmi, tibet, süryanî, sogd, uygur, mani v.d.) kullanmışlardı. VIII. - XV. yüzyıllar arasında kullanılan uygur alfabesi sogd asıllıdır. Uygurcanın kelime hazinesi, Göktürkçeninkine oranla çok zengindir. Bu arada tercüme yoluyle yabancı dillerden (Sanskritçe, Çince v.d.) birçok kelime, terim, hattâ bir dereceye kadar dilbilgisi

Foto. MEYDAN

şekilleri Uygurcaya girmiştir. Bazı yabancı kelimelere tercüme sırasında bulunan karşılıklar, Uygurcanın işlekliğini gösteren örneklerden biridir. Uygurcada ayrıca sözdiziminin çeşitliliği de belirtilmesi gereken özelliklerden biridir. Bk. UYGURCA, UYGURLAR.

İslâm medeniyeti etkisinde Orta Asya'da gelişen türk edebiyatı

(«Doğu Türkçesi»)

● *Karahanlı edebiyatı.* IX. - X. yy.da Abbasîler çağında Türkistan'a yapılmağa başlanan arap askerî akınları sonucu islâm dini ve kültürü orta asya türk boyları arasında yayılmağa başladı. Doğu Türkistan ile Maveraünnehir bölgesinde kurulan Karahanlı devleti (840-1212) bünyesine birçok türk boyunu almıştı. Karahanlı devletinin kurucusu sayılan Satuk Buğra Hanın (öl. 992), İslâmlığı resmî din olarak kabul etmesiyle türk boyları, bütün toplumsal kuruluşlarını ıslâm dini ve kültürü etkisinde düzenlemeğe başladılar. Bölgedeki Kâşgar, Balasagun, Harizm gibi merkezler zamanla ticaret ve kültür bakımından hayli gelişti. İslâmî (arap ve fars) edebiyatı da İslâmlığı benimseyen türk boylarının edebiyatlarını etkilemeğe başladı. Bu dönemde Orta Asya Türkçesiyle (*Doğu Türkçesi*) çok değerli eserler meydana getirildi. Kâşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk* (Türk Dil Lûgati) [yazılışı: 1072-1074] adlı eserinde Hakaniye (Karahanlı) Türkçesini, karahanlı şehzadeleri ve onlara bağlı olanların dili olarak niteler. Kâşgarlı Mahmud'un eseri, Araplara türkçeyi öğretmek amacıyle arapça olarak hazırlanan bir lûgat - dilgilgisi kitabıdır. Kitapta türk boyları ve dilleri üstüne bilgi verilmesinden başka, kelimelerin açıklanması sırasında İslâmlıktan önceki sözlü edebiyat ürünlerinden (koşuk, sagu, sav v.d.) örnek verilmesi çok ilgi çekicidir. Yusuf Has Hacib, «han tilinçe» (han dilince) yazdığını söylediği *Kutadgu Bilig* (Kutlu Olma Bilgisi) [yazılışı: 1069/1070] adlı eserini Karahanlı devleti hükümdarı Ebu Ali Hasan bin Süleyman Arslan Hakan'a sundu. *Kutadgu Bilig,* İslâmlıktan sonraki türk edebiyatının bugün bilinen ilk eseridir. İslâm kültürü etkisi, eserin biçim ve konusunda görülür. 6 500 Beyte yaklaşan eser, islâm-türk edebiyatının ilk mesnevîsidir ve aruz vezniyle yazılmıştır. Ahlâk, ideal hayat ve devlet konusunda yazılmış didaktik bir eser olan *Kutadgu Bilig*'de Yusuf Has Hacib insanlara dünyada ve âhirette kutlu olma yolunu gösterir; insan, topluluk, devlet düzeninin ideal bir biçim alabilmesi için yapılması gereken işleri sıralar; bilgili ve erdemli olmanın yararlarını belirtir. Yine bu dönem eserlerinden olan *Atabet-ül-Hakayık*'ın (Hakikatlerin Eşiği) [yazılış tarihi kesin olarak bilinmiyor] yazarı Edib Ahmed Yüknekî, eserini, Emîr Muhammed Dâd Sipehsâlâr için yazdığını söyler. Kâşgar diliyle yazılan eser ahlâk konusunu işler; aruz vezniyle yazılmıştır. XII. yy.da yaşayan Ahmed Yesevî'nin *Divan-ı Hikmet* adlı eserindeki «hikmet»lerin hemen tümü bir-iki yüzyıl sonra toplandı. Ahmed Yesevî, Karahanlılar arasında tasavvuf ilkelerinin ilk yayıcısı olması bakımından önem taşır. «Hikmet»lerini halk edebiyat nazım şekilleri ve heceyle yazması, halk tarafından benimsenmesinde ve Orta Asya'da ilk tasavvuf akımı olan Yesevîliğin yayılmasında başlıca rolü oynadı. Bu dönemde *Kur'an* ve bazı dinî kitaplar da tercüme edildi. Bk. KARAHANLICA.

● *Harizm-Altınordu edebiyatı.* Orta Asya Türklerinin X. yy.a doğru başlattıkları yayılma hareketi Harizm'e yönelmişti. XII. yy.dan sonra Kâşgar'ın yanında Harizm de kültür bakımından gelişmeğe başladı. Bölgedeki şehirlerde görülen yoğun kültür ve ticaret faaliyeti, moğol istilâsına kadar sürdü. Harizm, Moğol istilâsı sırasında da önemli merkezlerden biri olma özelliğini kaybetmedi. Cengiz Hanın ölümünden (öl. 1227) sonra Harizm, Cuci ulusuna dahil oldu. XIV. yüzyılda Cuci ulusunda Moğolca yerine kıpçak-oğuz karma şivesiyle oluşturulmuş zengin bir edebiyat ortamı görülür. Gerçekten de Harizm-Altınordu Türkçesi, XI. yy.da oluşmağa başlamış, XIV. yy.da tam bir edebiyat ve kültür dili olmuştur. Harizm - Altınordu Türkçesi, Karahanlıca ile Çağatayca arasında bir geçiş dönemi olarak kabul edilir. Bu dönemde yazılan eserlerden: Kerderli Mahmud bin Ali'nin *Nehc-ül-Feradis*'i (Cennetlerin Açık Yolu) kırkhadis türünde mensur; Şeyh Şerif Hoca'nın *Muin-ül-Mürid*'i (Müridin Yardımcısı) dinî konuda yazılmış manzum bir eserdir. Kutub'un *Husrev ü Şirin*'i, Nizamî'nin aynı adı taşıyan eserinin oldukça serbest ve ilk tercümesidir. Ali, *Kıssa-i Yusuf*'unda (Yusuf Kıssası), Yusuf hikâyesini, sanatçılık yönünün zayıf olması yanında, klasik bir anlayışla işlemiştir. Harizmî'nin *Muhabbetname* adlı manzum eseri de dinî konudadır. Bk. HARİZMCE.

● *Çağatay edebiyatı.* Karahanlı ve Harizm -Altınordu Türklerinin bir devamı olarak Timurlular devrinde (1405-1502) oluşan Çağatay Türkçesiyle zengin bir yazılı edebiyat yaratılmıştır. XV. Yüzyılda Çağataycanın yanında Farsça da edebiyat ortamında yaygın olarak kullanılıyordu. Eserleriyle Çağataycayı klasik dil haline getiren Ali* Şir Nevaî (1441-1501), *Muhakemet-ül-Lûgateyn* (İki Dilin [Farsça ve Çağatayca] Karşılaştırılması) adlı eserinde, Çağataycanın Farsçadan üstün olduğunu göstermeğe çalıştı. XV. ve daha sonraki yüzyıllarda yaşayan çağatay şairleri (Hüseyin Baykara [1469-1506], Şeybanî Han [öl. 1510], Kul Ubeydî [XV.-XVI. yy.] v.d.) klasik iran (fars) edebiyatının etkisinde kalmalarına rağmen hür eserler vermeyi başardılar. Tuyug, özellikle önem verdikleri bir nazım şekli oldu. Nesir alanında da Babur Şah (1483-1530), *Baburname* adlı vekayinamesiyle; Ebülgazi Bahadır Han da *Şecere-i Türkî* (Türk Şeceresi) adlı eseriyle büyük varlık gösterdiler. XX. yy.da Çağatayca ve bu dilde oluşturulan edebiyat Özbekçe ve özbek edebiyatı adıyle anılmağa başlandı. Bk. ÇAĞATAY *edebiyatı.* ÇAĞATAYCA, ÖZBEKLER, *Edebiyat bölümü.*

Batı Türkçesi

Orta asya türk boylarından biri olan Oğuzlar, bir koldan Doğu Avrupa'ya, Balkanlar'a geçmişler, diğer koldan da Selçukluların yönetiminde Türkistan'dan Akdeniz'e inmişler ve Anadolu'da yeni bir türk devletinin kurulmasını sağlamışlardır. Oğuz boylarının dili genel olarak *Batı Türkçesi* diye bilinir. Batı Türkçesi içerisinde Azerîce, Türkmence, Anadolu Türkçesi v.d. yer alır.

● *Azerî edebiyatı.* Azerî edebiyatında Farsça XII. - XIII. yy.da klasik eserlerde hâkim dildi; Azerîce yalnız halk şairlerince kullanılıyordu. Azerîce ancak XIV. yy.da edebiyat dili olarak yaygınlaşabildi. Kadı Burhaneddin (1344-1398), şiirlerinde tasavvufî aşkı işlerken bunalım ve tutkularını da sergiledi. Nesimî (öl. 1409), şiirlerinde Hurufîlik ilkelerini işleyerek Hurufîliğin yayılmasında etkili oldu. Lirik bir şair olan Fuzuli (1495 ? - 1556) *Leylâ ve Mecnun* mesnevîsinde maddî aşktan ilâhî aşka geçişi etkili biçimde dile getirdi. XVIII. yüzyılda azerî edebiyatında yeni bir dönem başladı. Molla* Penah Vâkıf (1717-1797), Fuzuli'nin klasik kaside ve gazelciliğini kurup, kendi adıyle anılan «Vâkıf edebî okulu»nu kurdu; hece vezni ve halk diliyle lirik şiirler yazmayı ilke edindi. Kendisini izleyenler yanında, klasik geleneği sürdürenler de oldu. XIX. yy.da azerî edebiyatında batılı etkiler görülür. Mirza Fethali Ahundzade (1811-1878), oyunlarıyle azerî dram edebiyatının temellerini atarken Hasan Bey Zerdabî de (1827-1888) azerî basınının kurucusu oldu. Rus istilâsı azerî şair ve yazarlarını milliyetçi duygu ve düşünceleri işlemeğe yöneltti. Celil Mehemmed Kulızade ve Ali Ekber Sabir (1862 - 1913), toplumsal düzendeki bozuklukları mizah yoluyle anlatma ve düzeltme amacına yöneldiler. Bugünkü azerî edebiyatında batı edebiyatı etkisinde, roman, hikâye, şiir, oyun v.d. örnekleri verilirken, halk şiiri geleneği de sürdürülmeğe çalışılıyor. Bk. AZERÎLER. (*Azerî Edebiyatı*).

Anadolu'da türk edebiyatı

Türklerin müslüman olmasından sonra, türk boyları arasında daha önceki edebiyatlarından çok farklı yeni bir edebiyat meydana geldi; değişik vezinler, nazım şekilleri, edebî türler ve değişik bir dünya görüşü ortaya çıktı. Doğu Türkleri gibi, Batı Türkleri arasında da yeni bir gelişme görüldü. Bu, eski dil ve edebiyattan tamamıyle kopmuş yepyeni bir edebiyat değildir. Dil bazı değişme ve gelişmeyle bir devamlılık gösterir. Eski edebiyatın izleri halk edebiyatında yaşadı. Aydınlara mahsus edebiyatsa, arap ve daha çok fars edebiyatının etkisinde kaldı. (Bk. OSMANLI İMPARATORLUĞU, *Edebiyat bölümü.*)

● *Tanzimat edebiyatı.* Tanzîmatın ilânından yirmi yıl kadar sonra, *Tercümanı Ahval* gazetesinin çıkışıyle (1860) başladı. Bu edebiyat, batı kültürüyle yetişmiş sanatçıların Batı'yı örnek aldığı sanat anlayışına bağlıdır. Akımın temsilcileri divan edebiyatında bulunan şiir, tarih, mektup v.d. edebiyat türlerini batı anlayışına göre yenileştirdiler; ayrıca makale, tiyatro, roman, hikâye, hatırat, tenkit gibi yeni edebiyat türlerini uyguladılar. Bk. TANZİMAT EDEBİYATI.

● *Edebiyat cedide* veya *Servetifünun edebiyatı.* 1896-1901 Yılları arasında Serveti Fünun dergisi çevresinde toplanan yazarların bağlı olduğu yenilik hareketidir. Tevfik Fikret, Halid Ziya, Cenab Şahabeddin, Mehmed Rauf gibi sanatçıların meydana getirdiği Edebiyatı Cedide hareketi üslûp inceliğine ve psikolojik gözlemlere önem vermiş, buna karşılık sosyal meselelerden uzaklaşmıştır. Bk. EDEBİYATI CEDİDE.

● *Fecriâti.* Zevk ve dünya görüşü bakımından Edebiyatı Cedide anlayışına yaklaşan fecriâti yazarları, İkinci Meşrutiyetin ilk yıllarında romantik ve sembolist etkiler taşıyan eserler verdiler. Bk. FECRİÂTİ EDEBİYATI.

● *Millî edebiyat akımı.* 1911'de Selânik'te çıkan *Genç Kalemler* dergisi «Yeni Lisan» başlığı altında konuşma dilini yazı dili haline getirme amacını güden bir fikir ortaya attı ve servetifünun ile fecriâti yazarlarının eserlerine şiddetle hücum etti. Başlangıçta hikâyeci Ömer Seyfeddin ile şair ve tenkitçi Ali Canib'in (Yöntem) idare ettiği dergide başlatılan akıma daha sonra Ziya Gökalp katıldı. Ziya Gökalp Osmanlıcaya karşı Türkçeyi savunmakla kalmadı, dilden hareket ederek, halk edebiyatı ve İslâmlıktan önceki türk edebiyatına yöneldi; kısa bir sürede siyasî, sosyal ve kültürel alanı kapsayan ve Türkçülük veya Turancılık adı verilen ideolojiyi ortaya koydu. Bk. MİLLÎ EDEBİYAT.

TÜRK TİYATROSU

● *Geleneksel tiyatro.* Türkler Anadolu'ya yerleşmeden önce bazı kukla oyunu türlerini biliyorlardı. Bunun yanı sıra halk dansları ve belki birtakım ilkel taklit gösterileri de vardı. Anadolu'ya yerleştikten sonra burada daha önce yaşamış olanlarla çağdaş halkların kültürleriyle ilişki kurdular. Bunun sonucu olarak özellikle anadolu köylüsünün bugün de oynadığı bereket törenlerinin kalıntısı olan ve dünya tiyatrosunun en önemli kaynağı sayılan seyirlik oyunları geliştirdiler. Anadolu köylüsünün hemen her köyde titizlikle sakladığı mevsimlik, danslı, taklitli, çoğu ölüp dirilme veya kız kaçırma konulu oyunları, son yıllara kadar şehir halkının ilgisinden uzak kaldı. Şehirlerdeki halk da birtakım tiyatro gösterilerini ve türlerini yüzyıllar boyunca geliştirdi. Osmanlılarda çok ileri bir biçimde teşkilâtlanmış olan esnaf, ordu, tarikatlar ve sarayın bu gelişmeye büyük katkısı oldu. Özellikle sarayla ilgili gösterişli şenliklerde toplumun bütün kesimleri biraraya geliyor, Rönesans Avrupası'nın gösteri sanatı örneklerini hatırlatan yeni buluşlar geliştiriliyordu. Dramatik özellikteki seyirlik oyunlar arasında meddah, yalancı savaşlar, kukla, gölge oyunu, hokkabaz, dramatik danslar ve ortaoyunu bellibaşlılarıdır. Meddah veya dramatik biçimde hikâye anlatma sanatı İslâm ülkelerinde çok görülen bir türdür. Meddah geleneği dramatik seyirlik oyun türleriyle bazı yakınlıklar göstermesine rağmen, ele aldığı dinî, destanî, duygusal ve trajik konulara da yer vermesi bakımından öteki türlerden ayrılıyordu; öteki türler daha çok güldürüye açık ve göstermeci niteliktedir. Meddah aynı zamanda, dinle-

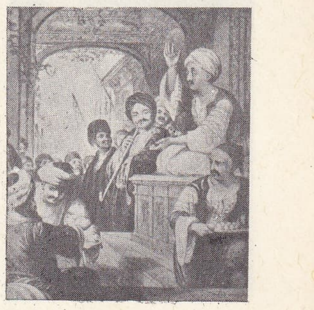

XVIII. yy.da meddah

Foto. MEYDAN

bir ortaoyunu temsili
Kavuklu Hamdi
(M. And arşivi)

yici ve seyirci ile duygusallık bağı ve özdeşlemeğe dayanması bakımından da başka oyunlardan ayrılık gösterir. Meddah hikâyeleri kahvelerden, han köşelerinden konaklara, saraylara kadar yüzyıllar boyunca, türk halkının dramatik ihtiyacını en iyi karşılayan türlerden biri olmuştur. Kukla ise Türklerin Anadolu'ya gelmeden de bildikleri bir türdü. Orta Asya'da ipli kukla (çadır hayal) ve el kuklası (kol korçak) biliniyordu. Anadolu'da XIX. yy.a kadar çeşitli kukla türleri geliştirildi: *el kuklası, ipli kukla, sopalı kukla, araba kuklası, yer kuklası, ayak kuklası, deve kuklalar, iskemle kuklası* gibi. Ancak bu tür XVI. yy.da Türkiye'ye giren gölge oyunu veya *Karagöz* kadar yaygınlaşamadı. Gölge oyunu XVII. yy.da kesin biçimini aldı (bk. KARAGÖZ). Karagöz'ün yanı sıra onun üslûbunda, ancak canlı oyuncularla gösterilen dans, taklit, güldürü karışımı bir halk tiyatrosu geliştirildi: *meydan oyunu, kol oyunu, zuhurî* gibi adları da olan halk komedisi belki Karagöz'den de eski olmakla birlikte kesin biçimini ve *ortaoyunu* adını ancak XIX. yy.da aldı (bk ORTAOYUNU). Ortaoyuncular, sahneli tiyatronun gelmesiyle bir yandan kendi geleneksel tiyatrolarını sürdürürken öte yandan batı tiyatrosunun sahnesinden ve metotlarından yararlanarak bir bileşim yapmayı denediler, böylece cumhuriyet döneminin başlarına kadar süren *tuluat tiyatrosu* doğdu. Oyun dağarcığında gerek geleneksel konulara yer veren, gerek batı biçimindeki tiyatronun oyun dağarcığından yararlanan, ancak bunları tuluat yetenekleriyle geliştiren sanatçılar, bu yenilikte büyük başarı gösterdi; fakat az zamanda bu tür yozlaştı, ortaoyununun söz ustalığına dayanan gücünden uzaklaştı; daha çok hareketlerin, soytarılığın imkânlarına sığınarak kendi kendini tüketti.

Batı örneğindeki türk tiyatrosu üç döneme ayrılır: ilki 1839'dan başlayarak 1908'de İkinci Meşrutiyete kadar süren *tanzimat tiyatrosu,* ikincisi 1908'den Cumhuriyetin ilânına kadar *meşrutiyet tiyatrosu,* üçüncüsü de 1923'ten bugüne kadar *cumhuriyet tiyatrosu*'dur.

● *Tanzimat tiyatrosu.* Batı tiyatrosunu, Türkler önce İstanbul, İzmir gibi yabancı azınlıkların yaşadığı şehirlerde yabancı tiyatroculardan tanıdılar. İlk adım olarak tiyatro binaları kuruldu, İzmir ve İstanbul'da kısa sürede beş, altı tiyatro meydana geldi. Bu konuda öncülüğü batı kültürüyle daha kolay ilişki kurabilen Ermeniler yaptı. Ermeniler önce kendi dillerinde temsiller verirken, zamanla seyircilerini çoğaltmak için türkçe oyunlar da sahneye koydular. Bu arada saray ve çevresinin gelişmede büyük katkısı oldu. Çırağan ve Dolmabahçe saraylarında daha sonra da Yıldız sarayında tiyatro binaları yapıldı, ayrıca yerli ve yabancı tiyatro toplulukları kuruldu. Saray, ayrıca çeşitli yollardan saray dışındaki tiyatro hareketini destekledi. Padişah ve halifenin tiyatroyu koruması, din çevrelerinden gelecek tepkileri önledi. Ermenilerin kurduğu Şark tiyatrosuyle bu topluluktan çıkma ve İzmir'de temsiller veren Vaspuragan topluluğu ermenice temsillerin yanı sıra türkçe temsiller de veriyorlardı. Bu çalışmaların içinde tiyatro görgüsü kazanan Güllü Agop yalnız türkçe eserler oynayan, zamanla türk oyuncularının da katılacağı bir tiyatronun önemini kavramıştı. Kurduğu Asya tiyatrosunun yerine Osmanlı tiyatrosu meydana getirerek İstanbul yakasında Gedikpaşa tiyatrosunda temsillere başladı. Böylece daha çok yabancı tiyatroların oynadığı Beyoğlu'ndan başka, Türklerin çoğunlukta olduğu semtlerde seyircinin yetişmesi konusunda da kolaylık sağlayacaktı. Müzikli oyunlar dışında Türkçe temsillerin tekelini 10 yıl için kendisine veren resmî bir imtiyaz aldı (1870). Buna karşılık düzenli temsiller vermeyi ve Galata, Üsküdar, Beyoğlu gibi semtlerde tiyatrolar açma görevini yüklenmişti. Gerçekten bu fermanın Güllü Agop'un tiyatrosunun gelişmesinde büyük payı oldu. Güllü Agop'un, türk oyun yazarlarının yetişmesinde, müslüman türk sanatçıların sahneye çıkmasında, seyircinin olgunlaşmasında, batı tiyatrosunu tanımasında büyük hizmetleri oldu. Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistre* oyununun seyircide coşkunluk yaratması üzerine yazarların sürgüne gönderilmesi, oynanacak oyunlara sıkı bir denetim uygulanmasıyle kısıtlamalar sıklaştı. Birinci Meşrutiyetin ilânıyle biraz ferahlama olduysa da bu dönem kısa sürdü, sonunda Osmanlı tiyatrosunun oynadığı Ahmed Midhat Efendinin müzikli oyunu *Çengi* ile gene Ahmed Midhat Efendinin *Çerkez Özdenleri* saraya jurnal edildi, Gedikpaşa tiyatrosu da bir gecede yıktırıldı. Bu dönemin önemli bir hareketi, Ahmed Vefik Paşanın, Bursa valiliği sırasında Bursa'ya İstanbul'dan gelmiş ve içlerinde Fasulyeciyan Efendi, Ahmed Fehim ve Küçük İsmail Efendilerin de bulunduğunu toplulukla kurduğu Bursa tiyatrosudur. Güllü Agop'un tiyatro tekel fermanında açık kapı bulan tuluatçılar yazılı metine dayanmadan oynadıklarını ileri sürerek tekelin kendilerine karşı uygulanamayacağını savundular; Güllü Agop tiyatrosunun oyunlarından bazılarını kendi üslûplarında sahnelediler. Bunda öncülüğü, ünlü ortaoyuncusu Kavuklu Hamdi, Aksaray'daki Hayalhane-i Osmanî kumpanyasıyle yaptı. Müzikli oyunlar da Güllü Agop'un tekelinin dışında kalıyordu. Bu yüzden çağın ünlü bestecisi Dikran Çuhacıyan, Opera tiyatrosu adıyle kurduğu toplulukla kendi müzikli oyunlarını, bu arada tercüme müzikli oyunları oynayabildi. Bu iki yönlü rekabet Güllü Agop tiyatrosunu sarstı. Bundan dolayı Güllü Agop da bir ara müzikli oyunlara tiyatrosunda yer verdi. Gedikpaşa tiyatrosunun yıkılışı süresi sona eren tekelin yenilenmemesi üzerine birçok tiyatro topluluğu ortaya çıktı, bu arada hem bu çağın hem meşrutiyet tiyatrosunun önemli tiyatro adamlarından Mardiros Mınakyan Osmanlı tiyatrosu topluluğuyle temsiller verdi; bu topluluk daha çok Osmanlı Dram kumpanyası adıyle tanındı. Mınakyan'ın tiyatrosundaki oyunlar sanat değeri taşımıyor; bu tiyatroda istibdat devri sansürünün kolayca benimsediği üçüncü dereceden melodramlar sahneleniyordu. Ahmed Fehim Efendinin fransız anlayışını yansıtan vodviller oynamak için kurduğu topluluğun, Fehim Efendinin başarısını çekemeyen Mınakyan tarafından zararlı eserler oynadığı ileri sürülerek saraya jurnal edildi ve tiyatronun faaliyeti durduruldu. Ahmed Midhat bu dönemde Anadolu'da temsiller veren tiyatrolar da kurdu.

● *Meşrutiyet tiyatrosu.* İkinci Meşrutiyetin ilânından hemen sonra tiyatro topluluklarının sayısı birdenbire çoğaldı. İlk aylarda İstibdat çağının yasaklanmış oyunlarıyle, geçmiş yönetimi kötüleyen eserler yazıldı. Oyuncular geçen dönemden kalma görgülü oyuncularla bu dönemde oyunculuğa heves eden gençlerdi. Gene Mınakyan, Menliyan, Binemeciyan gibi tiyatro adamları öncülük ve öğretmenlik ediyordu. Ahmed Fehim Efendi de bu dönemin önde gelen tiyatro adamlarındandı. Reşat Rıdvan, Burhaneddin Bey, Raşit Rıza, Muhsin Ertuğrul, Şadi Fikret, Kemal Emin, Nurettin Şefkatî, Meşrutiyet döneminin yetiştirdiği ve çoğu Cumhuriyet çağında da çalışmalarını sürdürecek olan kalbur üstü tiyatro adamlarıydı. Naşit gib tuluatçıların da bu dönemde önemli çalışmaları oldu. Müslüman kadın oyuncu henüz sahneye çıkamıyordu. Ancak dönemin sonlarına doğru Afife* adındaki türk kızı, bütün baskılara, engellere rağmen sahneye ilk adımı attı, onu sayıca az da olsa başkaları izledi. Oyuncuların okuldan yetişmesi için ilk önemli adım bu dönemde atıldı. 1914'te İstanbul Belediye başkanı Cemil (Topuzlu) Paşa ünlü tiyatro adamı André Antoine'ı İstanbul'da bir konservatuvar kurması için çağırdı. Dârülbedayii Osmanî adını taşıyan bu konservatuvar, iki yıl sonra ödenekli bir tiyatro topluluğuna dönüştü ve bugün İstanbul Şehir tiyatrosu adını taşıyan tiyatronun temeli böylece atıldı.

Bu dönemde yeni tiyatro binaları yapılmamıştı. Odeon, Varyete, Tepebaşı, Eski Skating Ring'den bozma Yeni Tiyatro faaliyetteydi. Sinemanın bu dönemde yayılması sonucu birçok tiyatro, sinemaya dönüştü. Buna karşılık tiyatro toplulukları pek çoktu. Bunların çeşitli yıllarda ad ve san değiştirenlerle sayısı 100'ün çok üstündedir. Düzenli sanat tiyatroları bakımından en önemlileri Osmanlı Dram kumpanyası, Mürebbi-i Hissiyat kumpanyası, Millî Osmanlı tiyatrosu, Madam Binemeciyan topluluğu, Şark Dram kumpanyası, Donanma Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi, Dârülbedayii Osmanî, Yeni sahne, Türk tiyatrosu, Şadi Fikret ve Arkadaşları v.b.dir. Müzikli oyunları oynayan topluluklar içinde de Millî Osmanlı Operet heyeti, İstanbul Operet heyeti, Şehir opereti gibi ciddî kuruluşlara rastlanır. Tiyatro yönetimi ve sahne düzeni her bakımdan ilkel, çağın şartlarına uygun olarak bozuktu. Tiyatro toplulukları bir-iki temsil için biraraya geliyor, sonra dağılıyordu. İyi sanatçıların sayıca az oluşu, bunların da çeşitli topluluklara dağılmasıyle ortaya derme çatma topluluklar çıkmıştı. Bu dönemde gerek XIX. yy. türk tiyatrosunun, gerek avrupa tiyatrosunun büyük etkisi görüldü. Geleneksel tiyatro alanında tuluat Naşit gibi ustaların elinde gelişmekle birlikte, genellikle tuluat toplulukları daha çok öteki tiyatro topluluklarının kopyacılığında kaldı.

Meşrutiyet tiyatrosunun tiyatro açısından üç önemli özelliği vardır. Bunların başında Meşrutiyetin eski devirle Cumhuriyet Türkiyesi arasında bir köprü olması gelir. Eski değerler ve kurumlar tartışılmış, bunların yerini alacak yeni değer ve kurumlar araştırılmıştır. Tiyatroda meseleler su yüzüne çıkmış, bunların neler olduğu anlaşılmıştır. Tiyatro dili gelişmiş, ödenekli tiyatronun temeli atılmış, tiyatro öğretiminin önemi anlaşılmış, kadın oyuncunun sahneye çıkması için savaş verilmiş, bugünün birçok önemli oyunu ve tiyatro adamı tiyatro görgülerini ve bilgilerini Meşrutiyette kazanmışlardır. İkinci özelliği oyun, oyuncu ve tiyatro topluluğu bakımlarından görülen sayı bolluğudur. Üçüncü özellik siyasî, hukukî, sosyal meselelere çok geniş yer verilmesidir.

● *Cumhuriyet tiyatrosu,* arama ve deneme çalışmalarından artık yaratma ve kendini bulma aşamasına ulaştı. Tek partili yönetim döneminde devlet teşviki ve himayesi çok geniş ölçüye vardı. Devlet eliyle tiyatro eğitimi, bir devlet tiyatrosunun kurulması, halkevleri yoluyle yurt düzeyinde tiyatronun yayılması ve bu dönemde gerçekleşti. Devlet tiyatroları, belediye tiyatroları yanında özel tiyatrolar da gelişme gösterdi, büyük şehirlerin kenar semtlerinde, taşra şehirlerinde ve hattâ bazı köylerde tiyatrolar açıldı. Devlet konservatuvarı ve İstanbul Belediyesi konservatuvarındaki tiyatro sanatçısı yetiştirme eğitimi ve özel tiyatro okulları dışında Ankara ve İstanbul üniversitelerinde de akademik tiyatro öğretimi yapılmaktadır. Bugün hiç değilse büyük şehirlerde kadın erkek seyirci birarada bilinçli, anlayışlı olarak temsilleri değerlendirmekte, özel ve ödenekli tiyatroların Anadolu'ya yaptıkları turneler tiyatroyu yaygınlaştırmaktadır. Oyuncu meselesi de Cumhuriyet döneminde artık çözümlenmiş bir konu durumuna geldi. Türk kadını sahnede yerini buldu. Oyuncuların eğitimi için Atatürk'ün önayak olmasıyle kurulan Devlet konservatuvarı Devlet tiyatrosuna değerli sanatçılar yetiştirdi. Profesyonel düzeyde oyunculuk, toplumda artık hor görülmeyen bir meslek oldu. Tiyatro adamları da sayıca az olmakla birlikte yol göstermekte, tiyatro eylemine yön vermekte büyük katkılar sağladı. (→ Bibliyo.) [M]

Türk-Alman Dostluk cemiyeti, Türkler ve Almanlar arasında çeşitli alanlarda yakınlık sağlamak amacıyle, merkezi Ankara'da olmak üzere, Cemiyetler kanunu çerçevesi içinde kurulan (1952) dernek. Adana, Akhisar, Alanya, Antalya, Balıkesir, İstanbul ve Samsun'da şubeleri vardır. (M)

Türk-Amerikan derneği, Türkler ile Amerikalılar arasındaki anlayışı geliştirmek, dostluğu güçlendirmek ve kültür ilişkilerini artırmak amacıyle, merkezi Ankara'da olmak üzere kurulmuş (1951) dernek. (M)

TÜRKÂN çoğl. i. (*türk*'ten fars. *türkân*). *Esk.* Türkler. || *Türkân-ı çerh,* yedi gezegen. ◆ 1. Kadın adı. (M)

TÜRKÂNÎ i. (fars. *türkân*'dan osmanlıca *türkânî*). Kıyf. *Esk.* Türk kadınlarının giydiği bir ferace çeşidi. (M)

Türk Ansiklopedisi (başlangıçtaki adıyle **İnönü Ansiklopedisi**), Türkiye'de Millî E-

Foto. MEYDAN

ğitim bakanlığınca yayımlanan ilk resmî ansiklopedi. 1 Ocak 1941'de *İnönü Ansiklopedisi* bürosu kuruldu. Hazırlık çalışmaları 1942'de tamamlandı ve millî eğitim bakanı Hasan Âli Yücel'in başkanlığında yapılan bir toplantıda eser için 6 ciltlik *Larousse du XXe Siecle*'in örnek alınması, yayının 12 - 15 ciltte tamamlanması kararlaştırıldı. Şemsettin Günaltay, Şerafettin Yaltkaya, Refik Fenmen, Galip Ataç, Orhan Alisbah'ın meydana getirdiği bilim kurulu ve İbrahim Alâeddin Gövsa'nın genel sekreterliği; Nahit Sırrı Örik'in sekreterliği, Faik Reşit Unat'ın yayın müdürlüğünde yayımlanan ilk fasikül 29 ekim 1943'te çıktı. Adı, «Türk Ansiklopedisi» olarak değiştirildi (1950); yayının yönetiminde de bazı değişiklikler yapıldı. 1972 Sonuna kadar 161 fasikülden meydana gelen 20 cilt çıkarıldı ve «K» harfine gelinebildi. (M)

Türk Basın birliği, Türkiye'deki türk gazetelerini temsil eden ve bunların meseleleriyle uğraşan dernek. 1908'de İstanbul'da «Matbuatı Osmaniye cemiyeti» adıyle Hüseyin Cahit, Mahmut Sadık, Abdullah Zühtü, Ahmet Cevdet, Ahmed Rasim v.d. tarafından kuruldu. 1917'de *Matbuat cemiyeti*, 1919'da *Türk Matbuat cemiyeti* adlarını aldı. 1921'de adı, *İstanbul Matbuat cemiyeti* oldu. Türkiye Basın birliğine katıldı. 1948'de İstanbul Basın kurumu, Türk Basın kurumu adını aldı. Birlik 42 ilde 127 gazete ve dergiyi temsil eder; 9 ilde şubesi vardır. (M)

TÜRKÇE i. (*Türk*'ten *Türk-çe*). Ural-Altay dil öbeğine bağlı dil. (Bk. ANSİKL.) || Türkiye cumhuriyetinde konuşulan ve yazılan resmî dil.

— ANSİKL. Leng. *Türkçe,* bugün genellikle ural-altay dil öbeğine bağlı bir dil sayılır. Ancak türk dilinin sınıflandırılması üstünde çalışanlar, bu konuda görüş birliğine varmış değildirler.

● *Türkçenin tarihî yayılma alanı.* Türk dilinin yayılma alanı Batı ve Doğu Türkistan'ın dışına taşar; Altaylar'a, Cungarya'ya ve Moğolistan'a kadar uzanır. Orta Asya'da doğu bölgesindeki Türkler, Tabgaçlar Çin yönetiminde çinlileştiler. 9 Boydan oluşan Oğuzlar batıya doğru bir yayılma ve genişleme hareketini başlattılar. X.-XI. yy.larda Oğuzlar güneydoğuya, kuzeye, güneybatıya ve batıya doğru daha geniş ölçüde yayıldılar. X. yy.ın ikinci yarısında, Oğuzlar İslâmlığı kabul ettiler ve büyük bir kısmı *Türkmen(ler)* adıyle anıldılar. Oğuzların kınık boyundan gelen Selçuklular güneybatıya inerken, Karahanlılar Çin Türkistanı'na girdiler. Anadolu'da Selçukluların yerine, Oğuzların kayı boyundan gelen Osmanlılar geçti; Osmanlılar döneminde türk dili, Kuzey Afrika'ya, Balkanlar'a ve Batı Avrupa'ya kadar yayıldı. XVI. yy.da Babur Şahın Hindistan'ı almasıyle türk dili bu yarımadaya da girdi. Türklerin kuzeybatı yönüne yayılmaları Volga ırmağı yakınlarında durakladı. XIII. yy.da Altınordu'nun resmî dili Türkçe oldu. Kimi türk boyları özellikle Kıpçaklar batıya yöneldikleri sırada Volga ve Ural bölgesindeki kimi fin-ugur topluluklarını türkleştirdiler. Türk dili, arap ve fars dünyasında da etkili oldu: İrancanın kuzey kolu, Türkçenin etkisiyle farklı bir yapı almıştı. Kıpçak Türkçesi de (bk. KIPÇAKÇA) XIV. - XV. yy.da Mısır'da Memlûklar döneminde yaygın bir kullanım alanı bulmuştu.

● *Türkçe'nin sınıflandırılması.* Türk dilinin sınıflandırılması çeşitli bakımlardan (coğrafî bölge, kavim adı, fonetik ayraçlar, yön v.b.) ele alınıp yapılmıştır. Türkolojinin kurucularından biri olan J. Klaproth, türk topluluğunun etno-lengüistik bir sınıflandırmasını yapmıştır (1823). V. Radloff coğrafî olmakla birlikte fonetik ayraçları da göz önünde bulunduran bir sınıflandırma ortaya koymuştur (1883). Aleksandr N. Samoyloviç, ilk olarak ses tarihine dayanan başarılı bir sınıflama denemesi yapmıştır (1922); bu sınıflandırma özetle şöyledir:

I. *r*-grubu: Çuvaş, Bulgar Türkçesi

II. *z*-grubu:
- A. *d*-grubu:
  1. *t*-grubu: Yakut;
  2. *d*-grubu: Soyon, Karagas, Uranhay, Solar, Orhon-Uygur;
  3. *z*-grubu: Koybal, Kamasin, Sarı Uygur, Sagay, Küerik, Kaça, Beltir, Şor, Kızıl;
- B. *y*-grubu:
  1. *kalgan* (kalan) grubu: Çağatay, Kuman, Kıpçak, Kırgız, Kazak, Karakalpak, Nogay, Karaçay, Bolkar, Karain, Kozan, Mişer, Başkurt, Oyrot, Teleüt;
  2. *kalan* grubu: Oğuz lehçeleri: Türkmen, Azerî, Osmanlı, Gagavuz;
  3. Kıpçak - Türkmen karışımı «orta» grup: Çolım, Abin.

Kaare Grönbech genel olarak tarihî bir sınıflandırma yapmıştır. (I. Eski Türkçe; II. Orta Türkçe; III. Yeni Türkçe [ve alt birimleri]). L. Ligeti'nin sınıflandırmasında ilgi çekici yön, Yakutçanın ayrı bırakılması ve öbür lehçelerin «Batı Türkçesi» ve «Doğu Türkçesi» adı altında iki ana bölümde toplanmış olmasıdır. Bu iki kol arasındaki fark, Batı Türkçesinin *l-r* esaslı, Doğu Türkçesinin de *ş-z* esaslı olmasıdır. (Bundan dolayı Batı Türkçesine *Lir Türkçesi*, Doğu Türkçesine *Şaz Türkçesi* adı verildi.)

Sergey Efimoviç Malov, türk dil ve lehçelerinin kronolojik bir sınıflandırmasını yapmağa girişmiştir (A. en eski türk dilleri; B. eski türk dilleri; C. yeni türk dilleri; Ç. en yeni türk dilleri [ve alt birimleri]). Nikolay A. Baskakov, türk dillerini hem kronolojik tabakalanmalara, hem de fonetik niteliklere göre sınıflandırmıştır (1952 ve 1960). Son olarak Karl H. Menges'in *Fundamenta*'da yayımlanan sınıflandırma denemesi vardır; K. H. Menges'in sınıflandırması, tarih, kronoloji, göç, temas, girişme, tabakalanma, gramer ve fonetik gerçeklere uygun bir görünüştedir:

A. Merkezî veya Güneybatı Asya veya Türküt bölümü:
- I. Merkezî Asya grubu (Doğu Türküt): Eski Türkçe çağına ait diller;
  1. Eski Türkçe (Orhon ve Yenisey yazıtları), Eski (Klasik) Uygurca;
  2. Orta Türkçe çağına ait diller: Uygurcadan Çağataycaya geçiş;
     - a) doğu lehçesi: Karahanlı Türkçesi (XI.-XII. yy.);
     - b) kuzeybatı lehçesi: Harizmce (XIII.-XIV. yy.);
  3. Çağatayca (Klasik çağ, XV. XVI. yy.) sonraki ve modern diller;
  4. Özbekçe (yarı irancalaşmış);
  5. Yeni Uygur;
  6. Kırgız;
- II. Güneybatı veya Oğuz grubu (Batı Türküt):
  1. Eski devir: Eski Anadolu (Selçuklu) Türkçesi, Eski Osmanlıca;
  2. Yeni devir (Batı): Osmanlı Türkçesi veya Türkiye Türkçesi;
  3. Yeni devir (Doğu): Türkmence;

B. Kuzeybatı veya Kıpçak bölümü:
- I. Orta Türkçe çağının kuzeybatı kolu:
  1. Kuman;
  2. Kıpçak;
  3. Modern diller;
- II. Karadeniz-Hazar dilleri:
  1. Karaim;
  2. Karaçay ve Bolkar;
  3. Kırım-Tatar;
  4. Kumuk;
- III. Volga-Kama-Batı Sibir dilleri:
  1. Kazan-Tatar ile Tepter, Mişer, Kasım Tatarcası;
  2. Batı Sibir lehçeleri: Turalı, Tümenli, Tobollu, Işımlı, Kurdak, Irtışlı;
  3. Baraba;
  4. Küerik;
  5. Başkurt ve Tipter;
- IV. Aral-Hazar dilleri:
  1. Kazak;
  2. Özbekçe (irancalaşmamış);
  3. Nogayca;
  4. Kırgızca ve Karakalpakça;

C. Oyrotça ve lehçeleri: Altay-Kiji, Telenget, Lebed veya Kuğu ve Yış-Kiji (Tuba) [tuba lehçesi, Şorcaya bir geçiş niteliğindedir];

Ç. I. Merkezî Güney Sibir, Abakan veya Hakas grubu:
  1. Şor;
  2. Abakan (lehçeleri: Sagay, Koybal, Kaça, Kızıl, Beltir);
- II. Doğu veya Tuva grubu (Tannu-Tuva veya Uranhay):
  1. Karagas;
  2. Soyon (*Tuba, Tuva, Tıba* veya *Uranhay* da denir) [bu grup Kuzeydoğu grubuna bir geçiş niteliği taşır];

D. Kuzeydoğu, Doğu Sibir ve Yakut grubu: yakut (saha) dili ve Dolganların lehçesi;

E. Volga-Bulgar veya Hun-Bulgar veya Eski Kuzeybatı grubu:
  1. Volga Bulgarcası;
  2. Çuvaş (her ikisinde de hunca unsurlar vardır).

Türk lehçelerinin tümü, başlangıcından (Eski Türkçe) bugüne kadar ses ve yapı bakımından birtakım değişmelere uğramıştır. Bugün lehçeleri birbirinden ayıran özellikler, bu gelişmeler sonucu ortaya çıkmıştır. Lehçeler arasındaki farklılık (kelime hazinesi, cümle yapısı v.b.), bu lehçeleri konuşan boyların bağlı bulunduğu dinler, ilişki kurduğu devletler, girdikleri kültür çevresinden gelmektedir.

● *Türkçenin tarihî dönemleri.* Türkçenin yazı dili olarak geçirdiği tarihî gelişim şöyle sıralanabilir: 1. Eski Türkçe; 2. Orta Türkçe; 3. Yeni Türkçe; 4. Modern Türkçe.

1. *Eski Türkçe* (VI. - X. yy.). «Eski Türkçe» terimi, Orhon ve Yenisey yazıtları ile uygurca metinlerde kullanılan dili anlatmaktadır. Adı geçen yazıtlar İkinci Göktürk imparatorluğu döneminden kalmıştır; Göktürkçe bu imparatorluğun resmî diliydi. Bu yazıtlardaki harfleri danimarkalı bilgin Vilhelm Thomsen çözdü (1893). Fakat göktürk harflerinin menşei konusu bugün de tartışmalıdır. Göktürkçede 38 harf vardır; bunlardan dördü ünlü, 34'ü ünsüzdür. Göktürk harfleri birbiriyle bitişmez, kelimeler arasına üst üste iki nokta konarak birbirinden ayrılır. Bugün türk lehçelerinde görülen birçok ekin ilk örneği Göktürkçede vardır. Göktürkçede cümle yapısı «özne, tümleç ve yüklem» sırasını izler. Basit ve bileşik cümlenin yanı sıra, devrik cümleye de rastlanır. Bk. GÖKTÜRKÇE.

Uygurlar, 745'ten sonra Orta Asya'da hâkim bir türk boyu oldular. Çeşitli dinleri benimseyen Uygurların yazıları da değişikti. VIII. - XVIII. yy.lar arasında kullanılan uygur alfabesi sogd asıllıdır. Uygurca, kelime hazinesi bakımından Göktürkçeden zengindir. Dinî metinlerin çevrilmesi sırasında, Uygurcaya birçok yabancı kelime, terim, hattâ dilbilgisi şekilleri girmiştir. Uygurca, sözdizimindeki çeşitlilikle de dikkati çeker. Bk. TÜRK. *Edebiyat bölümü.* UYGURCA.

2. *Orta Türkçe* (XI. - XV. yy.). «Orta Türkçe» terimiyle, ilk islâmî metnin yazılmasıyle yeni edebî türk lehçelerinin oluşumunun tamamlandığı zaman arasındaki dönem anlatılmak istenir. Batı Türkistan'da kurulan Karahanlı devleti hükümdarı Satuk Buğra Hanın İslâmlığı benimsemesiyle, Orta Asya türk dünyasında yeni bir dönem başlamış oldu. İlk yıllarda eserler uygur harfleriyle yazılıyordu; sonradan arap harfleri yaygın bir kullanım kazandı. Bu dönemin dil özellikleri Kâşgarlı Mahmud'un *Divanü Lûgat-it-Türk* (Türk Dilleri Lûgati) adlı eserinde ayrıntılı olarak verilmiştir. *Divan*'da bu dönemin yazı diline *Hakaniye* (Türkçesi) adı verilmiştir. Hakaniye Türkçesi, daha sonra Doğu Türkçesi (veya Çağatayca) adını alan edebî şivenin temeli oldu. Bk. ÇAĞATAYCA. KARAHANLICA.

Orta Türkçenin ikinci döneminde (XIII. yy.), *Divanü Lûgat-it - Türk*'te Hakaniye Türkçesiyle karşılaştırılan oğuz ve kıpçak lehçeleri, birer edebî yazı dili olma niteliğini kazandı. Batıya göç eden türk boylarının lehçelerine de *Batı Türkçesi* adı verildi. Batı Türkçesinin temelini Oğuzca oluşturur. Batı Türkçesini de «kuzey» ve «güney» olarak iki kolda incelemek ge-

rekir. Batı Türkçesinin kuzey kolunu Kuman - Kıpçak Türkçesi, güney kolunu da Oğuzca oluşturmaktadır. Büyük Selçuklu imparatorluğunun yıkılmasından sonra, oğuz lehçesi, aralarında küçük farklar bulunan birkaç alt birime ayrıldı: Anadolu Türkçesi, Azerîce, Türkmence. Azerîce, Anadolu Türkçesinin, Türkmence de Doğu Türkçenin etkisi altında gelişti. Bk. AZERÎCE, TÜRKMENCE, ÇAĞATAYCA.

3. *Yeni Türkçe* (XV. - XX. yy.). «Yeni Türkçe» terimiyle, Orta Türkçe döneminde yazı dili olma sürecinde olan türk lehçelerinin XV. - XX. yy.lar arasındaki görünümü anlatılmak istenir.

Klasik Çağataycanın yerini, bugün Özbekçe almıştır. (Bk. ÖZBEKÇE.) Yine bu dönemde Memlûk Kıpçakçası, iyice oğuzcalaşmıştır. Bk. KIPÇAKÇA.

Anadolu'da bu yüzyıllar (XV. - XX. yy.) arasında Oğuzcadan gelişen ve Osmanlıca adı verilen edebî dil konuşuluyordu. Bk. OSMANLICA, TÜRKİYE TÜRKÇESİ.

4. *Modern Türkçe* (XX. yy.). «Modern Türkçe», XX. yy.da dünyanın çeşitli yerlerinde kullanılan türk lehçelerini belirtir. Türk dilinin bugünkü sınırları ve yazılma alanı şöyle çizilebilir: Doğu'da Kuzeydoğu Sibirya'da (Yakutça), Çin - Moğolistan sınırının batı ucunda (Sarı Uygur ve Salar Türkçeleri), Altay-Abakan-Sayan bölgesinde (Soyon, Karakas, Abakan, Şor Türkçeleri), bunun kuzeyinde (Çolım, Baraba, Tobol, Batı Sibirya, Başkurt, Kazan, Volga Türkçeleri ve Çuvaşça), Orta Asya'da Moğolistan-Tibet-Çin sınırlarından Hazar denizine kadar uzanan bölgede (Yeni Uygur, Kırgız, Kıpçak-Özbek, Özbek, Türkmen, Karakalpak ve Kazak Türkçeleri), Güneybatı İran'da bir bölgecikte (Kaşkay ve Aynollu Türkçeleri), Hazar denizinin batı kıyısından Doğu Trakya'ya kadar uzanan bölgede (Nogay, Kumuk, Azerî ve Türkiye Türkçeleri), Kafkaslar'da bir bölgecikte (Karaçay ve Balkar Türkçeleri), Kırım'da bir bölgecikte (Kırım Tatarcası ve Kırım Osmanlıcası), Karadeniz kıyısında Bulgaristan-Romanya sınırında (Gagavuz ve Çıtak Türkçeleri), Makedonya'da (rumeli ağızları), Ukrayna-Polonya-Litvanya'da (Karaim Türkçesi).

● *Türkiye Türkçesi* deyiminden bugünkü Türkiye cumhuriyeti ve Osmanlı imparatorluğu toprakları içindeki Türklerin kullandıkları tarihî ve modern konuşma ve yazı dili anlaşılmaktadır.

Türkiye Türkçesi, Oğuz Türklerinin (Türkmenler) dili olan Oğuzcanın yeni devresinde meydana gelen ve onun batı kolları arasında bulunan bir dildir. Yeni Oğuzcanın doğu kolunu Türkmence, batı kolunu Azerî Türkçesi ve Türkiye Türkçesi oluşturmaktadır.

Bugünkü Türkiye Türkçesi için *Yeni Türkçe* terimi de kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesinin tarihî gelişimi ve devreleri şöyle belirtilebilir:

- I. Tarihî (Eski) Türkiye Türkçesi (XIII.-XX. yy.lar);
  - 1. Eski Anadolu Türkçesi (XIII. - XV. yy.lar);
    - a) Selçuklu Türkçesi;
    - b) Eski Osmanlıca;
  - 2. Osmanlı Türkçesi (XVI.-XX. yy.lar):
    - a) Klasik (Orta) Osmanlıca (XVI.-XIX. yy. ortası:
    - b) Yeni Osmanlıca (XIX. yy. ortası - XX. yy. başı:
- II. Modern (Yeni) Türkiye Türkçesi (XX. yy.:
  - a) yazı dili (Yeni Türkçe);
  - b) Anadolu ağızları.

Türkiye Türkçesine anadolu ağızlarıyle birlikte rumeli ağızları (Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya Türklerinin konuştukları dil [Rumeli Türkçesi]), Kuzey Irak ve Kuzey Suriye'deki türklerin, Kıbrıs ve Rodos adalarındaki türklerin ağızlarıyle Kırım'ın güney kıyılarındaki türklerin dili girer.

● *Eski Anadolu Türkçesi.* Eski Anadolu Türkçesi metinlerinin fonetik bakımından gösterdiği en önemli özellik, yuvarlaklık-düzlük bakımından ünlü uyumunun zayıf olması ve ünlülerde genellikle bir yuvarlaklaşma eğiliminin bulunmasıdır.

Eski anadolu türkçesi metinlerinde bazı ekler daima yuvarlak ünlüdür. Bu eklerin bir kısmı aslında da yuvarlaktır.

Bir kısım ekler ise sonradan yuvarlaklaşmıştır. Bir kısım ekler de daima düz ünlü taşır.

Birkaç ekte ünlü, genellikle düz, seyrek olarak yuvarlaktır.

Eski Anadolu Türkçesinde bulunan türkçe asıllı birçok kelime bugün kullanılmıyor.

● *Osmanlıca.* Türkiye Türkçesinin eski yazı dili olan Osmanlıcada pek çok arapça ev farsça gramer şekli kullanıldı. Bk. OSMANLICA.

● *Anadolu ağızları.* Anadolu ağızlarında Eski Anadolu Türkçesine benzeyen özellikler ve o devreden kalan bazı kelimeler ve izler görülür. Esas yazı dilinden farkı, daha çok fonetik ve biraz da kelime hazinesi bakımındandır.

Anadolu ağızları; Güneybatı Anadolu, Orta Anadolu; Doğu Anadolu, Kuzeydoğu Anadolu (Karadeniz), Güneydoğu Anadolu, Kuzeybatı Kastamonu olmak üzere başlıca altı bölgeye ayrılır. Doğu Anadolu ağızları Azerî Türkçesine yakındır.

● *Türkçenin özellikleri.* Türkçe dünya dillerinin sınıflandırılmasında bitişimli diller arasında yer alır. Çekim ve kelime yapımı sırasında kelime kökü değişmez. İsim ve fiil çekimi ile kelime yapımı ekler aracılığıyle olur. Türkçede çekim ve yapım ekleri, daima kelime kökünden sonra gelir. Türkçede önek yoktur. Gramer kategorileri değişiklikleri son eklerle yapılır. Türkçede kelime kökü genellikle tek heceli olur. Birkaç yapım eki almış kelimelerde tek heceli kökte gitmek çok defa mümkündür. Bu tek heceli kök, genellikle fiil köküdür. Belirli sayıda donmuş isimler dışında, ilke olarak kelimeler fiil kökünden türemiş kabul edilir.

Türkçede, kelime kökü yalın olarak da bulunur. İsim kökü, tekil (teklik) yalın hali; fiil kökü, tekil ikinci şahıs emir kipini gösterir. Bunlar için özel ek kullanılmaz. Türkçede harf-i tarif, kelimelerin eril, dişil ve cinsliksiz biçimleri yoktur. Türkçede nicelik tekil ve çoğul olmak üzere ikidir, ikil yoktur. Çoğul tek ekle (*-lar, -ler*) yapılır. (İyelik eklerinde ve fiil çekiminde 2. şahıslarda kalıplaşmış *-z* eki vardır.) Kelimelerde eklerin sıralanışı «kök + yapım eki + çekim eki» şeklindedir.

Türkçede bir sonek bolluğu vardır, Türkçe bir «sonekler dili»dir.

Türkçede fiil çekiminde bazı batı dillerinde olduğu gibi her şahıs için kip ve şahsı gösteren ayrı ayrı ekler değil; bütün şahıslar. için tek kip eki kullanılır; şahıs ekleri kip ekinden sonra gelir. Fonetik özelliklerin en önemlisi, kelimelerde tam bir ünlü uyumu bulunmasıdır. Türkçede bir kelimenin ilk hecesinde kalın ünlü varsa daha sonraki hecelerde de kalın; ince ünlü varsa öbürlerinde de ince ünlü bulunur.

Türkçede ünlüler arasında yuvarlaklık-düzlük bakımından da bir uyum vardır. Bir kelimenin ilk hecesinde düz bir ünlü varsa, ondan sonraki hecelerde düz, geniş (*a, e*) veya yuvarlak-dar (*u, ü*) ünlü bulunur, *o, ö* ünlüleri ancak ilk hecede bulunur.

Ünsüzler bakımından özellik, kelime içinde yan yana bulunan iki ünsüzün titreşimli olup olmama yönünden benzeşmesidir. İçseste karşılaşan çınlak olmayan ünsüzler ya titreşimli veya titreşimsiz olur. Türkçede iki ünlü yan yana bulunamaz. İki ünlü bir arada telaffuz edilemediği için araya yardımcı ünsüz girer. Türkçede ince *l* yoktur. Bu ses yalnız yabancı asıllı kelimelerde görülür.

Türkçede, Arapçadaki hemze ve ayın harflerinin gösterdiği gırtlak ünsüzleri ile *s, h, h z, s, z, t, z* harflerinin karşılığı olan sesler yoktur.

Başta hemze ve ayın düşer; Ortada hece başında bulunuyorsa kendinden önceki ünlüyü uzatır, hece başında bulunuyorsa kelimeyi Türkçeye göre değişik şekilde heceye böler. Sonda hemzeler genellikle düşer, ayınlar yarı telaffuz edilir.

Türkçede *f,h,j,v* sesleri yoktur; *f* sesi yalnız yansımalarda (onomatope) ve ünlemlerde görülür; *v*'lerin bir kısmı *b*'den, bir kısmı *g*'den gelişmiştir. Türkçede kelime başında *c,l,m,r,z,* sesleri bulunmaz; kelime sonunda *b,c,d,g* sesleri bulunmaz; yabancı asıllı kelimelerdeki *p,ç,t,k* olarak telaffuz edilir.

Türkçede birbirinin aynı iki ünsüz bulunamaz; bir kelimede üç ünsüz yan yana gelmez; hece başında herhangi iki ünsüz yan yana bulunamaz.

Hece sonunda *-lk* (*kalk, ilk*), *-lp* (*alp, kulp*), *-nt* (*ant, kunt*), *-rç* (*burç, sürç*), *-rk* (*kürk, türk*), *-rp* (*sarp, serp*), *-rt* (*kart, kurt, sert, yurt*), *-st* (*ast, üst*) ünsüz grupları dışında başka ünsüz grupları yoktur.

Türkçede vurgu genellikle kelimenin son hecesindedir. Bazı durumlarda ve bazı eklerde vurgu, sondan bir veya birkaç önceki hece üstünde olabilir. Kelime gruplarında vurgu çok defa birinci kelime üstündedir. Cümle vurgusu normal olarak yüklem üstündedir. Bazen cümlenin başka unsuru üstüne götürülebilir ve bu unsur cümle düzeni değiştirilerek yükleme yaklaştırılır.

Türkçede sözdizimi bakımından en önemli özellik, belirtenin önce, belirtilenin sonra gelmesidir.

Türkçede *ki* (*kim*) dışında bağlama edatı pek yoktur. Fakat arapça ve farsça asıllı bağlama edatları geniş ölçüde kullanılmıştır.

Türkçede şart ve *ki*'li cümle dışında bileşik cümle yoktur. Yan cümlecikler, Türkçede, ortaç (partisip) ve ulaçlı (gerundium) yan cümleciklerle (veya gruplarla) anlatılır.

● *Türkçenin fonetiği.* Türkçede sekiz ünlü vardır: *a* (kalın, düz, geniş), *e* (ince, düz, geniş), *ı* (kalın, düz, dar), *i* (ince, düz, dar), *o* (kalın, yuvarlak, geniş), *ö* (ince, yuvarlak, geniş), *u* (kalın, yuvarlak, dar), *ü* (ince, yuvarlak, dar).

Ayrıca halk ağızlarında genellikle *i*'den gelişmiş bir kapalı *e* bulunmaktadır.

Türkçede şu ünsüzler vardır: *b, p, v, f, m, d, t, z, s, l, c, ç, j, ş, n, r, g, k, ğ, n, y, h.*

● *Türkçenin morfolojisi.* Türkçede isim çekiminde her hal için ayrı ek kullanılmıştır.

Akkuzatif: *-ı, -i* (*at-ı, el-i*); datif: *-a, -e* (*baş-a, ev-e*); lokatif: *-da, -de* (*okul-da, göz-de*); ablatif: *-dan, -den* (*sol-dan, içeri-den*); genitif: *-ın, -in* (*kitab-ın, kalem-in*); iyelik için sıfat ve edat niteliğinde kelimeler değil ekler kullanılmaktadır: *baş-ı-m, el-i-n, kol-u, kapı-sı; göz-ü-müz, bilgi-niz, düşünce-leri* gibi.

Türkçenin fiil çekimi son derece zengindir. Bir fiilin beşi zaman (ihbarî), dördü tasarlama (inşaî) olmak üzere üçerden dokuz kipi vardır. Ayrıca fiillerin hikâye, rivayet şekilleri de bulunmaktadır.

Fiil çekiminde genellikle tekil üçüncü şahısta şahsı gösteren ayrı bir ek kullanılmaz. Bazen kuvvetlendirmek için *-dır* eki getirilir: *gel-miş-tir, geliyor-dur, gel-ecek-tir* v.b. Fiil çekiminde iki çeşit şahıs eki kullanılır. Görülen geçmiş zaman ve dilek-şart kiplerinde kullanılan şahıs ekleri, çoğul 1. şahıs dışında iyelik eklerinden gelmiştir: *-m, -n,* —, *-k, -niz, -ler.* Öbür kiplerde kullanılan şahıs ekleri ise, şahıs zamiri menşelidir: *-im, -sin,* —, *-k, -niz, -ler.*

Bildirmenin şimdiki zaman - geniş zaman kipleri de, fiillerde kullanılan ikinci çeşit şahıs ekleri ile yapılır: *güzel-im, güzel-sin, güzel-dir, güzel-iz, güzel-siniz, güzel-dirler.* Bildirmenin bu zaman ve kipleri, isim-fiil *i-mek* ile kurulur. Türkçede çeşitli partisipler (ortaç, sıfat-fiil) kullanılmaktadır: Geniş zaman partisipleri: *-dık, -dik* (*tanı-dık* [adam], *beklenme-dik* [hadise]); *-mış, -miş,* (*aldatıl-mış* [kimse], *veril-miş* [söz]); geniş zaman ve şimdiki zaman partisipleri: *-ar, -er* (*ak-ar* [su], *geç-er* [akçe]); *-ır, -ir* (*yapıl-ır* [iş], *güvenil-ir* [arkadaş]); *-maz, mez* (*çık-maz* [sokak], *bit-mez* [yol]); *-an, en* (*koş-an* [çocuk], *beklen-en* [mektup]); gelecek zaman partisipi; *-acak, -ecek* (*yapıl-acak* [iş], *di-y-ecek* [söz]).

Türkçede çok sayıda gerundium (ulaç, zarf-fiil, bağ-fiil) vardır: zaman gerundi-

umları: *-ınca, -ince* (*bak-ınca, gel-ince*); *-dıkça, -dikçe* (*yaşa-dıkça, gel-dikçe*); *-dığında, -diğinde* (*uğra-dığında, git-tiğinde*); *-alı, -eli* (*kazan-alı, gör-eli*); *-madan, -meden* (*başla-madan, öl-meden*), hal gerundiumları: *-a, -e* (*koş-a koş-a*); *-arak, -erek* (*yaz-arak, gül-erek*); *-madan, -meden* (*kız-madan, düşün-meden*), *-maksızın, -meksizin* (*konuş-maksızın, ver-meksizin*), *-ken* (*kaçıyor-ken, gider-ken*), *-ıp, -ip, -up, -üp* (*yaz-ıp, bil-ip*).

● *Kelime yapımı.* Türkçede yeni kelimeler ya türetme ya da birleştirme yoluyle yapılır. Birleşik isimler, isim ve sıfat tamlamaları durumunda veya edat, zarf ve isim grubu şeklinde olur: *ayakkabı, boşboğaz, sabaha karşı, en çok, cana yakın* gibi. Birleşik fiiller ise, zarf ve isim gruplarıyle, yahut yardımcı fiillerle veya iki fiilin birleşmesiyle yapılır: *üstüne düşmek, can atmak, postu sermek, ayağa düşmek, gözünde tütmek, gözden düşmek, baş etmek; vermek veriştirmek, kırıp dökmek* gibi.

Türemiş kelimeler, bir *kelime kökü* ile bir *yapım eki*'nden meydana gelir. Türkçede, sadece sonek bulunmaktadır. Türkçedeki kelime yapma ekleri üç çeşittir (*işlek, az işlek ve işlek olmayan* ekler). Yeni kelimeler işlek eklerle yapılır. Türkçede kelime yapma ekleri, eklendiği köklere ve meydana getirdiği kelimelerin isim veya fiil oluşuna göre dörde ayrılır: a) isim köküne getirilip isim yapan ekler; b) isim köküne getirilip fiil yapan ekler; c) fil köküne getirilip isim yapan ekler; ç) fil köküne getirilip fiil yapan ekler.

İsimden isim yapan ekler: *-lık, -lik* (*arkadaş-lık, diken-lik, gömlek-lik*); *-cı, -ci* (*boya-cı, inat-çı*); *-daş, -deş* (*yol-daş, gönül-deş*); *-lı, -li* (*sabır-lı, Ankara-lı, şeker-li*); *-sız, -siz* (*mana-sız, lezzet-siz*); *-ca, -ce* (*ayrı-ca, Türk-çe, iyi-ce*).

İsimden fiil yapan ekler: *-la, -le* (*baş-la-mak, süs-le-mek*), *-lan, -len* (*yaş-lan-mak, ev-len-mek*), *-laş, -leş* (*koyu-laş-mak, güzel-leş-mek*), *-ar, -er* (*mor-ar-mak, göğ-er-mek, ev-er-mek*); *-sa, -se* (*su-sa-mak, garip-se-mek*). Fiilden isim yapan ekler: *-mak, -mek* (*yaz-mak, bil-mek*); *-ma, -me* (*ara-ma, düşün-me, araştır-ma*); *-ış, -iş* (*sat-ış, gel-iş*), *-gı, -gi* (*-kı, -ki*) [*sar??gı, bil-gi, at-kı, iç-ki*]; *-ım, -im* (*al-ım, giy-im*); *-ak, -ek* (*dur-ak, ölç-ek*); *-ı, -i* (*yaz-ı, çevir-i*); *-ınç, -inç, -ç* (*kork-unç, gül-ünç, kazan-ç, sevin-ç*); *-n* (*ak-ı-n, ek-i-n*); *-ıcı, -ici* (*yırt-ıcı, geç-ici*); *-k* (*aç-ı-k, del-i-k, iste-k*); *-gan, -gen* (*-kan, -ken*) [*sokul-gan, çekin-gen, çalış-kan, giriş-ken*]; *-gın, -gin* (*-kın, -kin*) [*dal-gın, gir-gin, bas-kın, seç-kin*].

Fiilden fiil yapma ekleri: *-n-* (dönüşlülük) [*yıka-n-giy-i-n*]; *-l-* ve *-n-* (edilgenlik) [*sat-ı-l-, ver-i-l-; oku-n-, bil-i-n-*]; *-i-* (işteşlik) [*yaz-ı-ş-, sev-i-ş-*; *-ır, -ir* (ettirgenlik) [*kaç-ır-, geç-ir-*]; *-dır, -dir* (ettirgenlik) [*yaz-dır-, bil-dir-*]; *-ma, -me* (olumsuzluk) [*yapma-, ver-me-*].

● *Alfabe.* Türkiye Türkçesinin, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıca devirlerinde arap harfli yazı kullanıldı. Farsçada olduğu gibi bu yazıya *p* (پ), *ç* (چ), *j* (ژ) ve *g* (گ) harfleri eklendi.

Latin yazısından alınan modern türk yazısı 29 harften meydana gelir: A, B, C, Ç, D, E, F, G, Ğ, H, I, İ, J, K, L, M, N, O, Ö, P, R, S, Ş, T, U, Ü, V, Y, Z. Bunlardan Ç, Ğ, I, Ö, Ş harfleri türk alfabesine has harflerdir; latin yazısını kullanan öbür milletlerin alfabelerinde yoktur. Bazı harflere işaret ve nokta eklenerek meydana getirildi. Latin harflerinden Q ve X türk alfabesine alınmadı.

Modern türk alfabesinde ünlüler ile ünsüzler tamamıyle ayrılmıştır. Ünlüler: *a, e, ı, i, o, ö, u, ü*; ünsüzlerden *k* harfinin kalın (*ḳ*) ve ince (*k*) şekilleri yeni yazıda yoktur; Arapça ve Farsçada bulunan ve Osmanlıcada kullanılmış olan çeşitli *s* sesleri (*s, ṣ, ş*), *h* sesleri (*h, ḥ, ẖ*), *t* sesleri (*t, ṭ*), *z* sesleri (*z, ẓ, ż, ẕ*) yeni yazıda tek harflerle gösterildi. Yeni türk alfabesinde ayın ve hemze için de ayrı harf kullanılmadı. (→ Bibliyo.) [M]

TÜRKÇECİ sıf. ve i. (*Türkçe*'den *Türkçe-ci*). Türkçecilik ilkelerini benimseyen ve savunan (kimse). ‖ Türkçe öğretmeni. (M)

TÜRKÇECİLİK i. (*Türkçeci*'den *Türkçeci-lik*). Türkçe'nin öz kaynaklarından yararlanmak yoluyle zenginleşmesini ve anlatım gücünü artırmasını sağlamak ve yerli yersiz dile sokulan yabancı kelimelerin kullanılmasını gereksiz kılmak amacını güden akım. (M)

TÜRKÇELEŞMEK dönşl. f. (*türkçe*'den *türkçe-le-ş-mek*). Türkçe niteliğini edinmek: *Bunlar da asıllarını kaybetmiş, türkçeleşmiştir* (Cahit Öztelli). [M]

TÜRKÇELEŞTİRMEK geçl. f. (*türkçeleş-mek*'ten *türkçeleş-tir-mek*). Türkçeleşmesini sağlamak. ‖ Türkçeye çevirmek. (M)

TÜRKÇÜ sıf. (*Türk*'ten *Türk-çü*). Türkçülükten yana olan, Türkçülüğü savunan.

◆ İ. Türkçülükten yana olan kimse. (M)

Türkçülüğün Esasları, Ziya Gökalp'ın kitabı (1923). Eserde Kurtuluş savaşının zaferle sonuçlanması ve Osmanlı imparatorluğunun yıkılmasından sonra yeni kurulan türk devletinin siyasî ve sosyal şartları içinde Türkçülük akımının ilkeleri tespit edilir. Türkçülüğün tarihçesi verildikten sonra Turancılık ile ilişkisi üstünde durulur ve Turancılığın Türkçüler için ancak uzak bir ülkü olduğu belirtilir. Medeniyet ve kültürün karışık bağları ele alınır; batı medeniyetinin ve Türklere ait geleneksel değerlerin önemi belirtilir. (M)

TÜRKÇÜLÜK i. (*Türkçü*'den *Türkçü-lük*). Türk milliyetçiliği. (M)

Türk Dil kurumu. Bk. DİL KURUMU (TÜRK).

Türk Dil kurumu (T.D.K.) **ödülleri,** Türk Dil kurumu tarafından Kurumun amacına uygun olarak Türk dilini başarıyle kullanan eserlere her yıl 26 eylül Dil bayramında verilen ödül. 3 500'er liralık bilim ödülü ve sanat ödüllerinden oluşur. Bilim ödülünü kazanan yazarlar ve eserleri: 1955. Gündüz Akıncı, *Abdülhak Hamit Tarhan;* 1957. Cavit Orhan Tütengil, *Montesquieu'nün Siyasî ve İktisadî Fikirleri.*

Sanat ödülünü kazananlar ve eserleri: 1955. Cahit Külebi, *Yeşeren Otlar* (şiir kitabı); 1956. Orhan Hançerlioğlu, *Ali* (roman); 1957. Sabahattin Kudret Aksal, *Yaralı Hayvan* (hikâye kitabı). 1958 Başında ödül yönetmeliği değiştirildi. Her birine 1 500'er lira üstünden bir bilim ödülüyle; şiir, roman, hikâye, tiyatro, çeviri, deneme, eleştiri ve gezi türlerinde olmak üzere, altı dalda edebiyat ödülü verilmeğe başlandı.

Bilim ödülünü kazananlar ve eserleri: 1959. Nermi Uygur, *Edmund Husserl'de Başkasının Ben'i Problemi;* 1960. Hüseyin Batuhan, *Batıda Tolerans Fikrinin Gelişmesi;* 1963. İlhan F. Akın, *Devlet Doktrinleri;* 1970 Metin And, *Geleneksel Türk Tiyatrosu.* Edebiyat ödüllerini kazananlar ve eserleri: şiir türünde: 1958 Fazıl Hüsnü Dağlarca, *Delice Böcek;* 1964 Behçet Necatigil, *Yaz Dönemi;* 1965 Gültekin Akı, *Sığda;* 1966 Cemal Süreyya, *Göçebe;* 1967 Nahit Ulvi Akgün, *Evren Türküsü;* 1969. Necati Cumalı, *Yağmurlu Deniz;* 1970 Oktay Rifat, *Şiirler.*

Roman türünde: 1957 Oktay Akbal, *Suçumuz İnsan Olmak;* 1962 Nezihe Meriç, *Korsan Çıkmazı;* 1967 Kemal Bilbaşar, *Cemo;* 1968 Kemal Tahir, *Devlet Ana;* 1971 Fakir Baykurt, *Tırpan.*

Hikâye türünde: 1958 Tahsin Yücel, *Düşlerin Ölümü;* 1960 Onat Kutlar, *İshak;* 1961 Tarık Dursun K., *Güzel Avrat Otu;* 1962 Muzaffer Buyrukçu, *Bulanık Resimler;* 1963 Feyyaz Kayacan, *Sığınak Hikâyeleri;* 1964 Demir Özlü, *Soluma;* 1965 Afet Muhteremoğlu, *Başörtülüler;* 1968 Samim Kocagöz, *Yağmurdaki Kız; 1969* Orhan Kemal, *Önce Ekmek;* 1972 Adnan Özyalçıner, *Yağma.*

Tiyatro türünde: 1960 Orhan Asena, *Tanrılar ve İnsanlar;* 1963 Vüsat O. Bener, *Ihlamur Ağacı;* 1968 Turan Oflazoğlu, *Deli İbrahim;* 1970 Aziz Nesin, *Çiçu;* 1971 Şahap Sıtkı, *Acı;* 1972 Haldun Taner, *Sersem Kocanın Kurnaz Karısı.*

Çeviri türünde: 1959 Sabahattin Eyüboğlu - M. Ali Cimcoz, Eflatun'dan *Devlet;* 1960 Teoman Aktürel, Philippe Soupault'dan *Şarlo;* 1961 Azra Erhat ve A. Kadir, Homeros'tan *İlyada;* 1962 Adalet Cimcoz, Franz Kafka'dan *Milena'ya Mektuplar;* 1963 Bilge Karasu, D. H. Lawrence'den *Ölen Adam;* 1964 Tahsin Saraç, *Günümüz Fransız Şiiri;* 1965 Ülkü Tamer, Edith Hamilton'dan *Mitologya;* 1968 Seha L. Meray, Hugo Grotius'tan *Savaş ve Barış Hukuku;* 1969 Akşit Göktürk, Daniel Defoe'den *Robinson Crusoe;* 1970 Can Alkor, Nietzche'den *Ecce Homo.*

Deneme-eleştiri-gezi türünde: 1961 Mehmet Fuat, *Düşünceye Saygı;* 1962 Fikret Otyam, *Gide Gide 3;* 1963 Burhan Arpad, *Gezi Günlüğü;* 1964 Necip Alsan, *Eflatun;* 1965 Ceyhun Atuf Kansu, *Köy Öğretmenine Mektuplar;* 1967 Cemil Yener, *Fuzuli'nin Dünyası;* 1968 Cengiz Bektaş, *Mimarlıkta Eleştiri.* (1965 Yılından beri süregelen Türk Dil Kurumu ödülleri, aday eserlerinin gerekli oy sayısını toplayamamış olmaları sebebiyle bazı türlerde ve listede belirtilmemiş yıllarda verilemedi.) [M]

Türk Donanma cemiyeti. Bk. DONANMA CEMİYETİ (TÜRK).

Türk Eczacılar birliği ve Eczacı odaları, eczacılık mesleğinin geleneklerini korumak ve geliştirmek; eczacılar ile halk ve resmî müesseselerin ilişkilerinde düzenleyici rol oynamak; eczacıların kanun ve nizamlara uygun hareket etmelerini izlemek üzere özel kanunla kurulmuş (1956), tüzel kişiliği olan, kamu kurumu niteliğinde meslekî kuruluş. Türkiye'de dokuz bölge teşkilâtı vardır. (M)

Türk Eğitim derneği, türk çocuklarının öğrenimlerini sağlamak, eğitim düzeyleri ni yükseltmek ve boş zamanlarını değerlendirmek amacıyle, Cemiyetler kanununa göre, Bakanlar kurulu kararıyle kurulan (1929), kamuya yararlı dernek. Derneğin çeşitli illerde şube ve yurtları vardır. (M)

Türk Eğitim vakfı, yetenekli, başarılı ve dar gelirli türk gençlerine öğrenim imkânları sağlamak amacıyle 201 bilim ve iş adamı tarafından kurulan vakıf (1967). 1968'de Bakanlar kurulu kararıyle kamu yararına çalışan kuruluşlar kapsamına alındı. Kuruluşundan bu yana yurt içinde 1 124 öğrenciye burs verdi. Öğrenci yurtları ve kültür siteleri kurmayı da amaç edinen vakıf ilk olarak Adana Teknik Öğretim yurdunu yaptırdı (1972). [M]

TÜRKELİ, Karadeniz bölgesinde (Batı Karadeniz bölümü, Sinop ili) ilçe merkezi; 1 597 nüf. (1970). Sinop'un 94 km batısında ve Karadeniz kıyısındadır. Kıyıyı batıya doğru izleyen yolla da Çatalzeytin - Abana üzerinden İnebolu'ya bağlanır. 1957'den beri ilçe merkezi olan Türkeli, Sinop ilindeki ilçe merkezleri arasında en az nüfuslu olanıdır. — *Türkeli ilçesi,* 296 km², 19 712 nüf. (1970). Merkez ve Helaldı bucaklar; 34 köy. Ziraat, sığırcılık. (M)

TÜRKEŞ (Alparslan), türk siyaset adamı (Lefkoşe 1917). Kuleli Askerî lisesini, Harp okulunu (1938), Harp akademisini bitirdi (1954). Genelkurmay Yayın şubesinde çalıştı (1954 - 1955). Washington'daki NATO Daimî komitesinde (1955 - 1957), Kara Kuvvetleri Kumandanlığı NATO şubesi müdürlüğünde bulundu (1959). 27 Mayıs ihtilâlinden sonra M.B.K. üyesi olarak başbakanlık müsteşarlığı yaptı. M.B.K. içinde beliren görüş ayrılığı sonucu 14 üye ile birlikte emekliye ayrıldı ve Yeni Delhi büyükelçilik müşavirliğine gönderildi (1960); 1963'te Türkiye'ye döndü. C.K.M.P.'ye girerek 1965'te parti genel başkanı ve Ankara milletvekili seçildi. 1969'da partinin adı, M. H. P. olarak değiştirildi; Türkeş, Adana milletvekili olarak parlamentoda kaldı. (M)

TÜRKEŞLER, İli nehri vâdisinde oturan bir türk boyu. *Onok* adı verilen ve Göktürk devletinin dayandığı esas topluluktur. Bunlar sonra ikiye ayrıldı ve İli nehrinin doğusunda oturan beş boydan birine Türkeşler adı verildi. (Türkeşler, Çin baskısı sonucu 657'de Çu ve Talas vâdilerine göçmek zorunda kaldılar. Türkeş boyunun başında bulunan göktürk beyi, Baga Tarkan unvanıyle bağımsızlığını ilân etti. Doğuda Beş Balık, batıda Seyhun boylarına kadar uzanan bu devlete de Türkeş devleti adı verilir. Baga Tarkan'ın 706'da ölümünden sonra, yerine oğlu Suo Ko geçti. 708'de Türkeşler Çinlilerin elinden Kuça şehrini aldılar. Suo Ko ile kardeşi ara-

sındaki anlaşmazlık, Kapagan Kağanın işe karışmasına ve Sarı Türkeşlerin iktidardan düşmelerine sebep oldu. Fakat türk kağanlığı, merkezden uzak oldukları için Türkeşleri denetleyemiyordu. Bu yüzden, bir boy beyi olan Su Lu, Türkeşleri biraraya toplayarak devleti yeniden canlandırdı (727). Su Lu Kağan Tibetlilere karşı başarılı bir sefer yaptı. Emevîler devrinde doğuya ilerleyen arap orduları Maveraünnehir'de türk beylikleriyle karşılaştılar. Horasan valisi Kuteybe bin Müslim'in karşısında düzenli tek türk kuvveti Su Lu Kağanın birlikleriydi.

Çin'in kışkırtmalarıyla Türkeşler ile Göktürklerin arası açıldı; Su Lu Kağanın öldürülmesiyle sonuçlanan iç karışıklıklar çıktı. Kara ve Sarı Türkeşler arasındaki anlaşmazlıklar sonunda bir buçuk yüzyıllık bir hâkimiyetten sonra, Türkeşler ikiye ayrıldılar (757). Bundan sonra siyasî ve askerî bakımdan önemleri kalmadı. Türkeşler siyasî yönden, kültür ve medeniyet açısından türk tarihinde önemli bir yer aldılar. Türkeşler, Türklerin yarı göçebe hayattan tam yerleşik hayata, atlı bozkır medeniyetinden yerleşik medeniyete geçmelerinde doğrudan doğruya etkili oldular. (M)

rus TÜRKİSTAN'ı: taşkentli bir sart erkeği

TÜRKGELDİ (Ali Fuat), türk devlet adamı (İstanbul 1867-ay.y. 1935). Soğukçeşme Askerî rüştiyesi, ve lisan mektebi ile Hukuk mektebini bitirdi (1895). Dahiliye Mektubî kaleminde dahiliye mektupçusu (1901) ve mabeyn başkâtibi oldu (1912). Damat Ferid Paşanın ikinci sadrazamlığı sırasında Kuvayi Milliye'yi âsi ilân eden hattı hümayuna itiraz ettiği için Ferid Paşa tarafından Şûrayı Devlet Maliye ve Nafıa dairesi başkanlığına ve kısa bir süre sonra Sadaret müsteşarlığına tayin edildi (1920). İstanbul hükûmeti son bulunca emekliye ayrıldı. Eseri: *Görüp İşittiklerim* (siyasî hatıralar, 1951). [M]

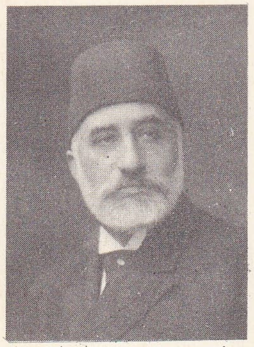

Ali Fuat TÜRKGELDİ

Türkgeldi Devlet Üretme çiftliği, Kırklareli ilinde, Lüleburgaz'a 9 km uzaklıkta, demiryolu istasyonu yakınında, çevre çiftçisine örnek olmak, zıraat ve bahçe kültürü işleriyle uğraşmak üzere, 16 526 dekar arazide kurulmuş (1939) devlet çiftliği. Çiftliğin 10 168 dekarlık kısmında tarla zıraati, 125 dekarlık kısmında fidancılık; 130 dekarlık kısmında meyvecilik; 50 dekarlık kısmında bağcılık; 20 dekarlık kısmında sebzecilik yapılır. (M)

Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında kanun, arap harfleri yerine, latin alfabesi esasına dayanan türk alfabesinin benimsenmesi hakkındaki kanun. Kanunun kabul edilmesinden (1 kasım 1928) başlayarak bütün kamu kurumları ve özel kurumların yazışmalarına yeni harfleri uygulama zorunluluğu konuldu; ancak, devlet dairelerine 1 aralık 1929 tarihine kadar işlemlerinde eski harfleri kullanma imkânı tanındı. Halkın başvurmalarında 1 haziran 1929 tarihine kadar eski harflerin kullanılmasına izin verildi. Bunun dışında 1930 haziran başına kadar eski harfler, ancak steno yerine kullanılabildi. Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında kanunun hükümlerine aykırı hareket eden kimse, üç aya kadar hafif hapis veya 30 liradan 600 liraya kadar hafif para cezasıyle cezalandırılır. (M)

Türk Hamamı, İngres'in tablosu (çapı 1,08 m), Paris'te Louvre müzesindedir. Ressam 1859'da başladığı bu tabloyu tamamladığı zaman (1863) aşağı yukarı seksen yaşındaydı; amacı bu eserde Doğu üstüne görüşlerini ortaya koymaktı. *Türk Hamamı*'ndaki «çizgilerin uyumu» çoğu zaman Delacroix'nın *Cezayirli Kadınlar* adlı tablosundaki «renklerin uyumu»yle karşılaştırılmıştır. (L)

Türk Harp - İş federasyonu, Türkiye'de harp sanayii veya buna yardımcı nitelikteki sanayi iş yerlerinde çalışan işçileri bünyelerinde toplayan sendikaların birleşmesiyle meydana gelen (1956), Türk-İş'e bağlı işçi teşkilâtı. 1962'de NATO işyerlerinde kurulu sendikalar da federasyona katıldı ve üye sendika sayısı 22'ye yükseldi; sendikalara bağlı üye işçi sayısı da 26 000'e çıktı. Merkezi Ankara'da bulunan federasyon, milletlerarası kamu hizmetleri federasyonuna (PSİ) üyedir. (M)

Türk Hava kurumu. Bk. HAVA KURUMU (TÜRK).

Türk Hava kuvvetleri. Bk. SİLÂHLI KUVVETLER.

Türk Hava Kuvvetlerini Güçlendirme vakfı, türk millî havacılık sanayiinin geliştirilmesi; hava savaş silâhlarının ve araçlarının satın alınması; hayatî önemi olan hedeflerin havaya karşı korunma imkânlarının sağlanması amacıyle, bir tesis senedine dayalı olarak kurulmuş (1970) kurum. Vakıf 1972'de genel müdürlük haline getirildi. (M)

Türk havayolları. Bk. HAVAYOLLARI (TÜRK).

Türk Hukuk kurumu, türk hukukunun ve hukuk biliminin gelişmesine yardımcı olmak, türk hukuk devriminin görüşlerini temellendirmek amacıyle, Cemiyetler kanununa göre, Bakanlar kurulu kararıyle kurulan (1934), kamuya yararlı dernek. (M)

Türk hücresi. Kan bil. Plazmosit grubundan genç hücre; çekirdeğinde bir tek çekirdekçik bulunur. «Uyarma» hücresi de denir (avusturyalı hekim Wilhelm *Türk*'ün [1871-1916] adıyle anılır.) [L]

TÜRKÎ sıf. (*türk*'ten ar. *türkî*). *Esk.* Türkler veya Türkçe ile ilgili: *Lisan-ı türkî. Sarf-ı türkî.* || Türkçe yazılmış.

◆ **Türkiye** sıf. *Esk.* Türkî'nin dişili: *Kavaid-i türkiye.* (M)

Türk İnkılâp Tarihi enstitüsü. Bk. İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ (TÜRK).

Türk İnşaat ve Sanat Eserleri müzesi, Saraçhanebaşı'nda (İst.) Amcazadehüseyinpaşa külliyesinde müze (açılışı 1967). Binada, alçı kalıp örnekleri, taş mimarî parçaları, taş kitabeler, madenî şebekeler, alçı pencereler, çini kaplamalar, ahşap mimarî parçaları, sancak kubbe, minare alemleri, aydınlatma araçları ve teberrükât eşyası yer alır. Müzenin en önemli eserleri Ahi-elvan camiinin pencere kapakları, Beyşehir Demirlimescit, Kubbetüssahra'nın ve Bursa Yeşiltürbenin çinileridir. (M)

TÜRKİSTAN, Asya'da, S.S.C.B. topraklarında, nüfusun çoğunluğunu Türklerin meydana getirdiği bölge. Merkezi Taşkent olan bir genel valilik haline getirilen Türkistan, Transkafkas ve Sibirya'nın yanı sıra Rus imparatorluğunun üç büyük bölgesinden birini meydana getiriyordu. S.S.C.B. coğrafyacılarının buraya Orta Asya adını vermelerine rağmen terim coğrafî bir ad olarak kaldı. Eski Türkistan S.S.C.B.'de beş federal cumhuriyetin (Kazakistan, Kırgizistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan) topraklarına tekabül eder.

Coğrafya

Bütünüyle ele alınınca Türkistan büyük bir iç çöküntü alanıdır. Bölgede kıta iklimi hüküm sürer; kuzeyde kışlar soğuk, yazlar kurak ve kavurucu sıcaklıktadır; çöküntü, Aral denizi ile Hazar denizi arasında (Üstyurt) taşlık, başka yerlerde kumluk yarı çöl ve çöllerle örtülüdür. Ama bu büyük kurak bölgenin orijinalliğini dünyanın en yüksek dağlarıyle kenarlanması meydana getirir: Pamir Tienşan ve daha kuzeyde Altay. Büyük buzullar (İnilçek, Fedçenko) ve hiç kalkmayan karların ırmaklara dağıttığı önemli ölçüde su, çöküntünün bir kısmının özellikle dağlık dağeteklerinin canlanmasını sağlar. Halk ince şeritler halinde dağlar boyunca, vâdilerde veya Fergana gibi kütlelerin iç kısmında yer alan çöküntülerde yaşar. Yalnız iki ırmak (Amuderya ve Siriderya), kapalı bir havza olan Aral gölüne ulaşır. Sulanmış bölgeleri verimli kılan bu ırmakların menderesli ve yalancı kollu büyük vâdileri hâlâ sulama çabalarına girişilmesini bekleyen bölgeler meydana getirir. Eski Türkistan dünyanın büyük pamuk tarımı bölgelerindendir; yılda 12 milyon kentalden çok ayıklanmış pamuk elde edilir. Bozkırlarda yirmi yıldan beri yerleşik düzeni benimseyen eski göçebeler ve yaylaya göçen çobanların yetiştirdikleri koyunlardan yün ve astargan adlı kürkler imal edilir. Eski Türkistan topraklarını kaplayan beş cumhuriyet 4 milyon km²'lik bir alanı içine alır; ama nüfusları 20 milyonu bulmaz. Halk Türkler, Moğollar ve Taciklerden (eski çağ halkı Sogdlar soyundan) meydana gelir. Bununla birlikte özellikle Kazakistan'daki önemli sanayi kaynakları rus işçi ve teknisyenlerini çekmiştir.

Tarih

Ülke adı olarak Türkistan deyimi tarihin çeşitli devirlerinde değişik anlamda kullanıldı.

Sasanîler devrinde Türkistan, Eski Yunanlıların «Skythia»sı karşılığında kullanılıyordu. Müslümanlar da Maveraünnehir'in doğusundaki dağlık bölgeyi ve kuzeyindeki ülkeleri özellikle Doğu Türkistan ile Kırgizistan ve Kazakistan ülkelerine Türkistan adını verdiler. XV. yy.da Maveraünnehir'in dışında kalan türk ülkeleri, Türkistan olarak adlandırıldı. Bugün Afganistan'da Türklerin yaşadığı Belh ve Bedehşan yöreleriyle, İran'ın doğusunda Türklerin oturduğu bölgelere de Türkistan adı verilir. Ruslar Orta Asya'yı işgal ettikleri zaman Kazakistan'ın güneyinde Yese şehriyle Siriderya'nın orta ve aşağı kısımlarını Türkistan olarak adlandırdılar; merkezi Orenburg olan Türkistan vilâyetini kurdular. Sonra bu vilâyete Fergana ve Semerkand bölgelerini de kattılar. Kazakistan ayrı bir idarî bölge olarak kaldı. 1868'de kurulan Türkistan Genel valiliği sınırları içinde Siriderya havzası, Fergana ve Semerkand da vardı. Tarihî ve etnik bakımdan Türkistan içinde olması gereken Yedisu, Batı Sibirya genel valiliğine, Türkmenistan da Hazarötesi vilâyetine bağlıydı. Bu bölgeler 1898'de Türkistan Genel valiliğine bağlandı. Türkistan'ın, coğrafî yeri dolayısıyle ilk çağlardan beri canlı bir tarihi vardır. Bu bölgeye ilk yerleşenlerin kimler olduğu kesinlikle bilinmiyorsa da, Türkistan'ın güney ve güneybatısında Kafkas kavimlerinin, Seyhun ve Ceyhun kıyılarıyle Aral gölü çevresinde Massagetes'lerin, Yedisu havalisinde Şu kavminin ve Doğu Türkistan'da Sakaların oturdukları sanılıyor. Son üç kavmin Türklerin ataları olduğu kabul edilir. Türklerin anayurtları Batı Türkistan, özellikle Tienşan sahası ve Aral gölü dolayları olduğuna göre, Türkistan'da ilk oturanlar arasında çoğunluğun Türklerde olduğu anlaşılır. Türkistan M.Ö. VI. yy.dan itibaren Arî kavimlerin saldırılarına uğradı. Bunlardan ilk olarak Akamanışlar bu alanda siyasî nüfuzlarını kuvvetlendirdiler ve bir süre bölgeyi ellerinde tuttular. M.Ö. IV. yy.ın sonlarına doğru Türkistan'ın güney kısımları Büyük İskender'in saldırısına uğradı. İskender'in ölümünden sonra imparatorluk parçalanınca, Türkistan'da bir yunan Baktriane devleti kuruldu.

Türkistan'da siyasî bakımdan ilk türk hâkimiyeti, Büyük Hun imparatorluğu zamanında kuruldu. M.Ö. III. yy. sonlarına doğru kuvvetlenen Hun imparatorluğu, Mete devrinde bütün Türkistan'ı hâkimiyeti altına aldı. Doğudan Çinlilerin devamlı baskılarıyle Hun imparatorluğu zayıflayınca bu durumdan yararlanan Çinliler yavaş yavaş batıya, Türkistan içlerine doğru yayıldılar. M.Ö. 36'da Çinliler ile yaptıkları savaşı kaybeden Hunlar, kuzeybatıya doğru çekilmeğe başladılar. Hunlardan sonra Türkistan'da siyasî bir birlik görülmez. Ülke daha çok Çinliler ve Arî kavimlerin etkisinde kaldı. Birkaç yüzyıl süren bu devrede, İran ile Çin arasındaki ticaret yolunun açılması ve bu yolun Türkistan'dan geçmesi Merv (Marıy), Buhara, Semerkand, Fergana ve Kâşgar gibi şehirlerin ticarî bakımdan gelişmesini sağladı. Siyasî ve iktisadî üstünlüğü kaybetmelerine rağmen Türkler, yine Türkistan'ın çeşitli bölgelerinde çoğunluktaydı. Bu devrede Hıristiyanlık, Mani'cilik ve Zerdüşt dini Türkistan'da yayılmağa başladı. VI. yy. ortalarına doğru Türkistan'da ortaya çıkan Göktürk devleti kısa süre içinde sınırlarını Mançurya'dan İran'a kadar genişletti. Göktürkler ile Sasanîler anlaşarak 566'da Türkistan'ın güney kısımlarını elinde bulunduran Akhun devletini yendiler. Bundan sonra Bizans ile anlaşan Göktürkler, Sasanî devletini de yenerek Afganistan Türkistan'ını ele geçirdiler, 630'da Çinlilere yenilen Göktürkler Türkistan üstündeki nüfuzlarını kaybettiler. VII. yy. başlarında Bilge Kağan yönetiminde tekrar kuvvet kazanan Göktürklerin Türkistan üstünde kurdukları ikinci hâkimiyet dönemi de uzun sürmedi.

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

bir anadolu kasabası

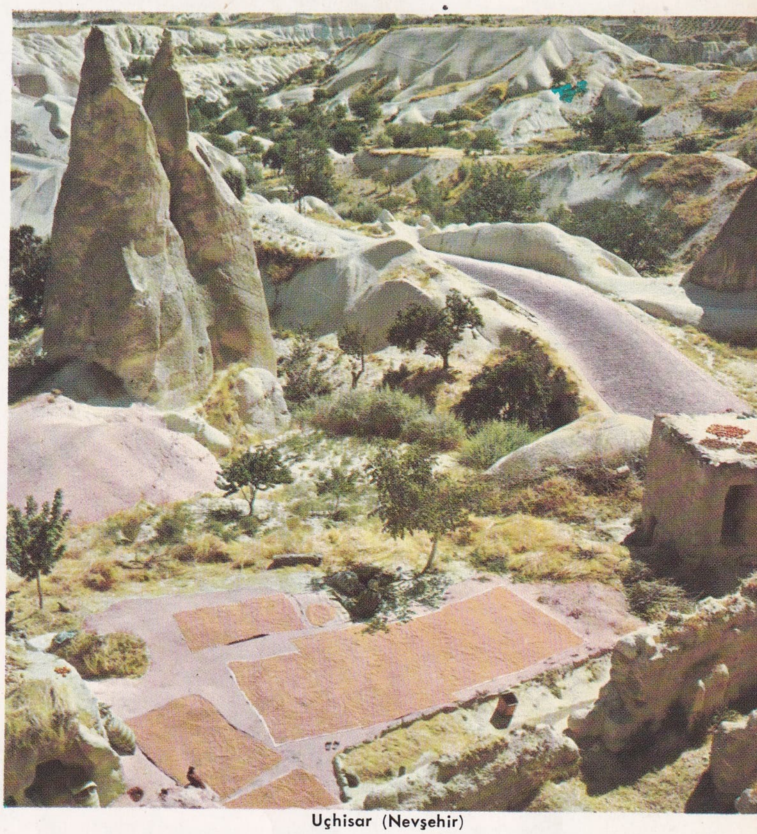
Uçhisar (Nevşehir)

Pamukkale (Denizli) ▼

Höyük köyünde buğday yıkayan kadınlar (Alaca, Çorum)

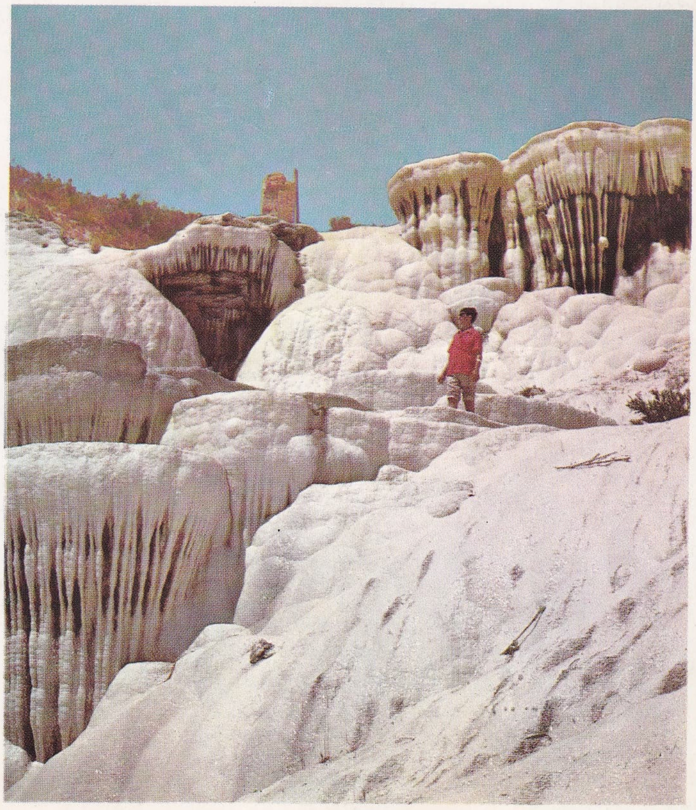

Foto. G. Çizgen, H. Gürsel (MEYDAN)

BULGARİSTAN
K A R A D
A K D E N İ Z
MARMARA
DENİZİ
EGE
DENİZİ
KIBRIS
Burgaz
Edirne
Kırklareli
Havsa
Babaeski
Pınarhisar
Lüleburgaz
Pehlivanköy
Uzunköprü
Muratlı
Çerkezköy
Hayrabolu
Çorlu
Saray
Çatalca
Silivri
İpsala
Malkara
Keşan
Tekirdağ
Şarköy
Gelibolu
İstanbul
Şile
Kandıra
Karasu
Akçakoca
İzmit
Adapazarı
Gebze
Yalova
Düzce
Bolu
Hendek
Akyazı
Zonguldak
Kilimli
Çaycuma
Devrek
Ereğli
Kozlu
Bartın
Safranbolu
Karabük
Eflâni
Araç
Devrekâni
Kastamonu
Taşköprü
Boyabat
İnebolu
Ayancık
Kerempe bur.
İnce bur.
Baba bur.
Kerken bur.
Kara bur.
Ilgaz
Tosya
Ilgaz d 2 565
Yaralıgöz d 3 363
İsfendiyar dağı
Çankırı
Osmancık
İskilip
Gümüşhacıköy
Çorum
Alaca
Sungurlu
Çerkeş
Işık d 2 015
Kızılcahamam
Eldivan
Gerede
Köroğlu d 2 378
Köroğlu dağı
Çamlıdere
Mudurnu
Nallıhan
Beypazarı
Güdül
Ayaş
Çubuk
Kalecik
Ankara
Elmadağ
Kırıkkale
Keskin
Yozgat
Sorgun
Yerköy
Şefaatli
Kaman
Kırşehir
Mucur
Kozaklı
Hacıbektaş
Gülşehir
Avanos
Nevşehir
Ürgüp
İncesu
Yeşilhisar
Derinkuyu
Hasan d 3 253
Melendiz d 2 935
Niğde
Bor
Ulukışla
Demirkazık 3 726
Pozantı
Adana
Tarsus
Mersin
Mersin körfezi
Karataş bur
Erdemli
Silifke
İncekum bur.
Ovacık bur.
Anamur bur.
Anamur
Gülnar
Taşeli yayl.
Gazipaşa
Alanya
Ermenek
Mut
Karaman
Bolkar dağları
Toros dağları
Ereğli
Karapınar
Konya ovası
Çumra
Hadim
Bozkır
Seydişehir
Beyşehir
Konya
Kadınhanı
Sarayönü
Ilgın
Akşehir
Doğanhisar
Obruk yayl.
Aksaray
Tuz gölü
Kulu
Cihanbeyli
Cihanbeyli yayl.
Haymana
Haymana yayl.
Polatlı
Sivrihisar
Mihalıççık
Sündiken d 1 787
Eskişehir
Bozüyük
Bilecik
Söğüt
Gölpazarı
Osmaneli
Geyve
İznik
İnegöl
Yenişehir
Bursa
Gemlik
Mudanya
Orhangazi
Karacabey
Mustafakemalpaşa
Uludağ 2 543
Domaniç 1 910
Tavşanlı
Kütahya
Emet
Simav
Demirci
Gediz
Şaphane d 2 121
Murat dağı 2 312
Uşak
Banaz
Sivaslı
Sandıklı
Sincanlı
Afyonkarahisar
Bolvadin
Şuhut
Çay
Sultandağı
Sultan dağları
Emirdağ
Emir dağı 2 241
Çifteler
Mahmudiye
Yunak
Arayıt d 1 820
Dinar
Çivril
Dazkırı
Keçiborlu
Isparta
Eğirdir
Burdur
Ağlasun
Bucak
Sütçüler
Şarkikaraağaç
Yalvaç
Gelendost
Dedegöl d 2 980
Akseki
Manavgat
Serik
Antalya
Antalya körfezi
Korkuteli
Tefenni
Gölhisar
Elmalı
Kumluca
Finike
Kaş
Meis
Akdağ 3 024
Akdağ 3 085
Bey dağları
Fethiye
Köyceğiz
Muğla
Ula
Yatağan
Milâs
Bodrum
Marmaris
Sandıras d 2 294
Bozdağ 2 421
Tavas
Kale
Honaz d 2 571
Denizli
Sarayköy
Buldan
Acıpayam
Çardak
Nazilli
Aydın
Aydın dağları
Söke
Kuşadası
Germencik
Tire
Ödemiş
Bozdağlar
Salihli
Alaşehir
Eşme
Kula
Selendi
Sarıgöl
Güney
Turgutlu
Manisa
İzmir
Bornova
Buca
Menemen
Foça
Çandarlı
Dikili
Bergama
Soma
Kırkağaç
Akhisar
Gördes
Sındırgı
Savaştepe
Balıkesir
Bigadiç
Dursunbey
Susurluk
Manyas
Gönen
Bandırma
Erdek
Biga
Çan
Çanakkale
Lâpseki
Ezine
Bayramiç
Kaz dağı 1 767
Edremit
Havran
Burhaniye
Ayvalık
Edremit kör.
Midilli
Sakız
Sisam ad. (Samos)
Karıova
Patmos
Leros
Kalimnos
İstanköy (Kos)
Astropalya
Nisiros
Sömbeki (Simi)
Tilos
Harki
RODOS
Karpatos
Kasos
Morfo
Girne
Lefkoşa
Magosa
Baf
Limasol
Nüfusu 250 000'den fazla
Nüfusu 100 000-250 000
Nüfusu 50 000-100 000
Nüfusu 25 000- 50 000
Nüfusu 10 000- 25 000
Nüfusu 10 000- 3 000
Devlet hududu
Demiryolu
Karayolu

E N İ Z
S. S. C. B.
Bafra bur.
BAFRA
SAMSUN
Terme
Ünye
Perşembe
ORDU
GİRESUN
Tirebolu
Görele
Eynesil
Akçaabat
TRABZON
Yomra
Arsin
Araklı
Sürmene
Of
RIZE
Pazar
Ardeşen
Fındıklı
Hopa
Batum
Kutaisi
Borçka
Artvin
Arhavi
Çayeli
Kalkandere
Şavşat
Ardahan
Kura
Çıldır gl.
Kısır d
3 150
Arpaçay
Susuz
KARS
Selim
Sarıkamış
Gole
Alahuekber dağı
3 123
Şenkaya
Oltu
Narman
Tortum
Kargapazarı dağı
Pasinler
Horasan
Kağızman
Tuzluca
Iğdır
Büyük Ağrı dağı
5 165
Küçük Ağrı
3 923
Doğubayazıt
Diyadin
Tendürek dağı
3 542
KARAKÖSE
Eleşkirt
Taşlıçay
Patnos
Hınıs
Varto
Malazgirt
Süphan dağı
4 058
Ercis
Muradiye
Bulanık
Adilcevaz
Ahlat
Nemrut d
VAN GÖLÜ
Tatvan
VAN
Özalp
Kuh dağı
2 850
Gevaş
Artos d
3 475
Mengene d
3 610
Başkale
Hakkâri dağları
Hakkâri
Yüksekova
Cilo d
Şırnak
Cudi d
2 089
Cizre
Pervar
Eruh
SİİRT
Kurtalan
Kozluk
Bitlis
Muş
Hazro
Silvan
BATMAN
Beşiri
Bismil
Gercüş
Midyat
Savur
Ömerli
MARDİN
Nusaybin
Kızıltepe
Derik
Mazıdağı
Viranşehir
URFA
Akçakale
Suruç
Birecik
Nizip
Hilvan
Bozova
SİVEREK
Karacadağ
1 919
DİYARBAKIR
Ergani
Maden
Hazar gl.
Sivrice
ELAZIĞ
Palu
Genç
Bingöl
Solhan
Kulp
Lice
Hani
Hacres d
Toroslar
Güneydoğu
Şerafettin d
Karakoçan
Kalan
Hazar
Pertek
Keban
Arapkir
Munzur d
3 188
Mercan d
3 449
Kiği
ERZİNCAN
Refahiye
Kemaliye
Çayırlı
Tercan
Aşkale
ERZURUM
Palandöken d
3 125
Kop dağı
2 600
Keşiş dağı
3 537
Bayburt
Gümüşhane
Torul
Zigana d
2 600
Çakırgöl d
3 063
Tonya
Vakfıkebir
Doğu Karadeniz dağları
Kaçkar dağı
3 937
Verçenik d
3 711
Mescit dağı
3 255
Alucra
Alucra dağı
3 450
Kelkit
Şebinkarahisar
Şuşehri
İmranlı
Zara
Köse d
2 801
Koyulhisar
Mesudiye
Reşadiye
Niksar
Erbaa
Almus
TOKAT
Tekeli d
2 621
Turhal
Zile
Amasya
Merzifon
Suluova
Akdağ
2 062
Havza
Lâdik
Çarşamba
Kavak
Alaçam
Gerze
Kumru
Fatsa
Korgan
Aybastı
Gölköy
Ulubey
Espiye
Dereli
Bulancak
Keşap
Çekerek
Deveci dağı
1 725
Yıldızeli
SİVAS
Hafik
Tecer dağı
2 217
Kangal
Divriği
Kızılırmak
Akdağmadeni
Karababa d
2 345
Şarkışla
Sarıkaya
Sarıoğlan
Bünyan
KAYSERİ
Hınzır dağı
Pınarbaşı
Erciyes d
Tomarza
Develi
Binboğa d
Sarız
Gürün
Hekimhan
Darende
Akçadağ
MALATYA
Yeşilyurt
Doğanşehir
Elbistan
Nurhak d
3 090
Afşin
Göksun
Berit d
3 014
Engizek dağı
2 822
Çelikhan
Pütürge
Çüngüş
Çermik
ADIYAMAN
Kâhta
Gölbaşı
Besni
Ahır d
2 493
MARAŞ
Pazarcık
Araban
Halfeti
Türkoğlu
GAZİANTEP
Oğuzeli
KİLİS
Kadirli
Andırın
Feke
Kozan
Ceyhan
Osmaniye
Bahçe
İslâhiye
Hassa
Dörtyol
İSKENDERUN
Kırıkhan
İskenderun körfezi
Amik gl.
Reyhanlı
ANTAKYA
Samandağı
Altınözü
Yayladağı
Halep
Hama
Humus
S U R İ Y E
Fırat
Dicle
Habur
Musul
Büyük Zap
Küçük Zap
I R A K
TÜRKİYE

Tirebolu (Ordu)

Uludağ (Bursa)

Ihlara (Niğde Aksarayı)

Ataköy (İstanbul)

Foto. G. Çizgen, A. Güler, H. Gürsel, Basın - Yayın (MEYDAN)

Efes otelinde yüzme havuzu (İzmir) ▼

Abant gölü (Bolu) ▼

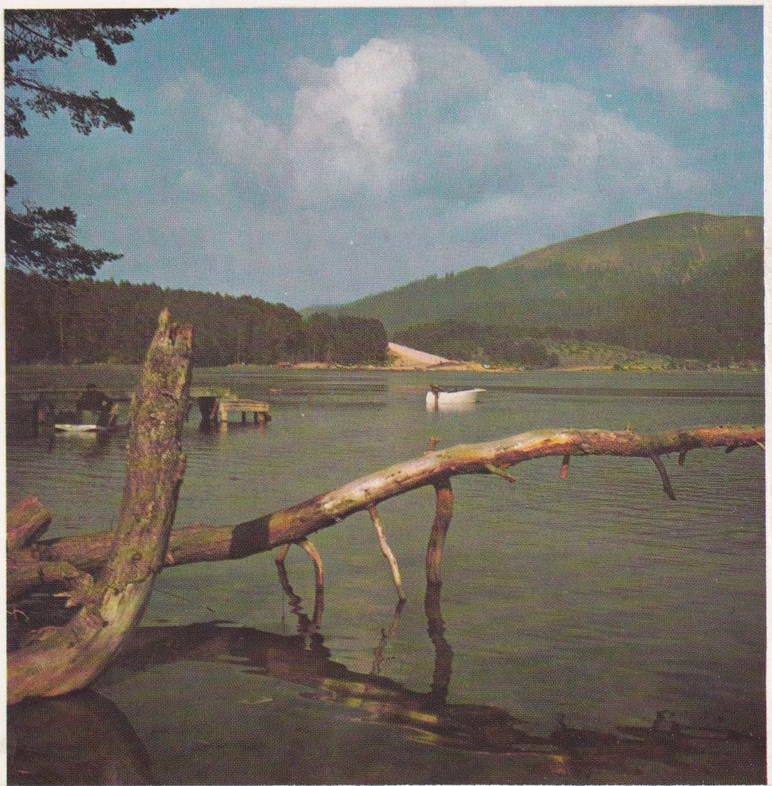

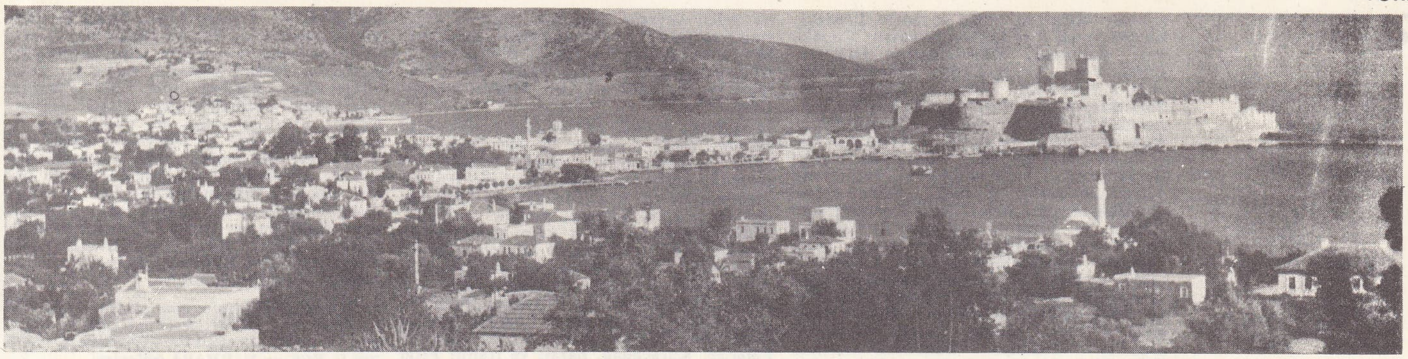

Bodrum'un genel görünüşü

Çinliler, batıda bütün İran'ı ele geçirmiş olan Müslümanlarla uğraşmak zorunda kaldılar. Halife Velid I (705-715) devrinde, Kuteybe bin Müslim kumandasındaki islâm kuvvetleri, bütün Maveraünnehir'i ele geçirdi. Aynı dönemde Batı Türkistan'da Türkeş devleti ortaya çıktı; doğuda Uygurlar hâkim oldular. 1866'da Hokand hanlığını, 1873'te Hiv. hanlığını ortadan kaldırdılar. Türkmenler de 1881'de yenilince yüzyıllardan beri süren türk hâkimiyeti dönemi sona erdi. Batı Türkistan Ruslar tarafından işgal edildiği sıralarda, Doğu Türkistan da Çinlilerin saldırılarına uğradı. Guomindang'ın tayin ettiği vali, müslümanların isyanını (1931-1934) bastırabilmek için Kızılordu'dan yardım istemek zorunda kaldı. İkinci Dünya savaşı Rusların bölgeden çıkmasını ve Çong-King'in otoritesini yeniden sağlamasına yol açtı. 1949-1950'de Sin-Kiang'ı işgal eden çin komünistleri bölgeye Uygur muhtar bölgesi adını verdiler ve iktisadî bakımdan kısa süre içinde gelişmesini sağladılar. (ML)

TÜRKİSTAN, Kuzey Afganistan'da bölge, Paropamisus ve Hindukuş dağlarının kuzeyinde. (L)

TÜRKİSTAN (DOĞU). Bk. SİNKİANG.

TÜRK-İŞ (TÜRKiye İŞçi *Sendikaları konfederasyonu*), Türkiye'de, ilgili kanunlar çerçevesi içinde işçi haklarını savunmak ve gözetmek üzere kurulmuş (11 temmuz 1952), sendika ve federasyonların bir kısmını bünyesinde toplayan, üst kademe işçi teşkilâtı. Konfederasyon, yaklaşık olarak 1 000 000 işçiyi kapsayan 27 sendikanın (Ağaç - İş, Ar - İş, Basın - İş, Besin - İş, Çimse - İş, Deri-İş, Dok Gemi-İş, Genel-İş, Ges-İş, Haber-İş, Hava-İş, Kauçuk-İş, Koop-İş, Kristal-İş, Likat-İş, Oleyis, Petrol-İş, Sağlık-İş, Selüloz-İş, Su-İş, Şeker-İş, Tarım-İş, Tek Gıda-İş, Teksif, Tez Büro-İş, TGS, Tümtis, Yapı-İş) ve 8 federasyonun (DYF-İş, Harp-İş, Maden,Metal-İş, Tes-İş, Ulaş-İş, Yol-İş) birleşmesinden meydana gelir.

1967'de bu kuruluştan ayrılan bazı sendika ve federasyonlar DİSK* adıyle yeni bir konfederasyon meydana getirdi. (M)

Türkiyat enstitüsü, türk dil, kültür ve tarihini araştırmak üzere kurulmuş (1924) enstitü. Fuad Köprülü tarafından kurulan enstitü İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesine bağlıdır. Kütüphanesi türkolog Katanov'un 7 000 cilt tutan kitaplarıyle kuruldu; bugün kitap sayısı 48 000 cilde yakındır. Enstitü, sonradan Vezneciler'de eski Zeynep Hanım konağı (bugün Edebiyat fakültesi) karşısındaki Hasanpaşa medresesine taşındı. Enstitüde, M. Fuad Köprülü, M. Cavid Baysun, R. Rahmeti Arat, Fahir İz ve Ahmed Caferoğlu müdürlük yaptılar. (M)

TÜRKİYE cumhuriyeti, toprakları, Asya kıtasının batısında ve Avrupa'nın güneydoğusunda yer alan devlet; yüzölç. 780 576 km²; 35 666 549 nüf. Başkenti: *Ankara.*

● *Yeri, boyutları, sınırları.* Türkiye cumhuriyeti toprakları, Eski Dünya kara kütlesinin orta kesimlerine rastlar. Atlas okyanusunun bir kolu olan Akdeniz, bu kara kütlesi arasına sokularak, sonunda Türkiye topraklarını üç taraftan çevirir (Doğu Akdeniz, Ege denizi ve Karadeniz). Tarih devirleri boyunca en eski medeniyet kaynakları olan Çin ve Hindistan ile akdeniz ülkelerini birleştiren yollar, bugün Türkiye'nin yerleşmiş bulunduğu topraklardan geçmiş, kültür ve ticaret alışverişi bu yollar üzerinde çok erken başlamıştır.

Türkiye cumhuriyetinin toprakları doğu - batı doğrultusunda uzanan bir dikdörtgene benzer: bu dikdörtgenin uzun kenarları yaklş. 36° ve 42° kuzey paralel dairelerine, kısa kenarları da 26° ve 45° meridyenlerine dokunur; Türkiye 6° paralel ve 19° meridyen yayı arasında uzanır; Türkiye'nin doğu ve batı uçları arasında 1 saat 16 dakikalık bir zaman farkı vardır. Bununla birlikte, bütün Türkiye toprakları üzerinde saatler, İzmit'in hemen doğusundan geçen 30° meridyen yayının saatine göre ayarlanmıştır. (Greenwich başlangıç meridiyeni ayarından iki saat daha ileri olan Doğu Avrupa saati.) Türkiye dikdörtgeninin genişliği 500-550 km (en geniş yer Kerempe ve Anamur burunları arası: 650 km), uzunluğu da 1 600 km'ye yakındır (1 565 km). [Türkiye'nin uç noktalarının yerleri tablo 1'de gösterilmiştir.]

Türkiye cumhuriyeti topraklarının en büyük kısmı Asya kıtası üzerinde (756 565 km², yüzde 97), geri kalanı da Avrupa kıtasında (24 011 km², yüzde 3) yer alır. Toplamı 780 576 km² olan Türkiye yüzölçümünün 9 816 km²'si Türkiye sınırları içinde bulunan göllere düşer.

Türkiye toprakları Avrupa'da Bulgaristan ve Yunanistan, Asya'da Suriye, Irak, İran ve S.S.C.B. ile, denizden ise Karadeniz, Ege denizi ve Akdeniz ile kuşatılmıştır. Kara sınırlarının uzunluğu 2 750 km'yi, deniz sınırları ise 6 000 km'yi geçer. (Bk. Tablo 2.)

Deniz sınırlarına Türkiye'nin ada çevreleri (Marmara denizindekiler katılmamak üzere 815 km) uzunluğu da eklenecek olursa Türkiye'nin deniz sınırları uzunluğu 6 831 km'ye varır. Türkiye'nin Bulgaristan ile olan sınırı Edirne'nin batısında Meriç nehri sol kıyısından başlayarak, doğuya doğru uzanır ve Rezve deresinin Karadeniz'e döküldüğü yerde biter; bu sınır Lozan antlaşmasıyle belirlenmiştir. Yunanistan ile olan kara sınırı, Meriç vâdisini boylar. Meriç'in sol kıyısı Türkiye'de kalır; ayrıca sınır çizgisi Edirne dolaylarında Meriç'in sağına geçerek 3 km genişlik ve 12 km uzunlukta bir toprak parçasını (Karaağaç istasyonuyle birlikte) Türkiye'ye bırakır; bu sınır da Lozan antlaşmasıyle çizilmiştir. Ege denizinde İmroz (Gökçeada) ve Bozcaada ile karasuları içindeki adalar da Türkiye'de kalır. Akdeniz kıyısı boyunca. Teke yöresi önünde Türkiye topraklarına yakın Meis adası Yunanistan'da kalmıştır.

Asya komşularından Suriye cumhuriyeti ile olan sınır çizgisi Akdeniz kıyısındaki Kesab koyunda (Güvercinkaya kuzeyinde) başlar, Hatay topraklarını Türkiye'ye bırakarak Meydanıekbez'de doğuya döner, Kilis güneyinden geçerek Çobanbey istasyonundan Nusaybin'e kadar güney demiryolunu 7,5 m güneyden boylar; daha doğuda Cizre'de, Divle vâdisine vararak Irak sınırına kadar, güneydoğuya doğru Dicle'yi boylar. Ayrıca, Fırat vâdisi üzerinde Rakka kasabasının doğusundaki Caber kalesi Türkiye'ye bırakılmıştır. Türkiye-Suriye sınırı, Fransa ile imzalanan (1921) Ankara antlaşmasıyle çizilmiş ve Hatay'ın Türkiye'ye katılmasıyle (1939) bugünkü durumunu almıştır. Irak cumhuriyeti ile olan sınır, Dicle nehri üzerinde Habur çayı kavşağından başlar, dağlık ve yüksek Hakkâri yöresini Türkiye'ye bırakarak doğuda Kelşim gediğinde İran sınırına ulaşır. Türkiye - Irak sınırı, İngiltere ile imzalanan (1926) Ankara antlaşmasına göre çizilmiştir. İran sınırı oldukça engebeli yerlerde dağların doruk çizgisini boylayarak kuzeye doğru uzanır ve Ağrı dağı doğusunda Karasu'nun Aras ırmağına döküldüğü yerde sona erer; bu sınırın büyük kısmı, ana çizgileriyle, Osmanlı - İran devletleri arasında 1639'da yapılan Kasrışirin antlaşmasının kararlarına uyar. S.S.C.B. sınırı, Aras ırmağını boylayarak, önce Sürmeliçukur ovasının ortasından geçer ve batıya doğru uzanır; sonra, Arpa çayını boylayarak kuzeye, daha sonra batıya dönerek dağlık yereyden geçer ve Karadeniz kıyısında Çoruh ırmağı ağzının güneyinde, Sarp köyü yakınında sona erer; bu sınır Kars ve Moskova antlaşmalarıyle (1921) kesinleşmiştir; S.S.C.B.'nin Ermenistan ve Gürcistan cumhuriyetlerini Türkiye topraklarından ayırır.

JEOLOJİ

Türkiye'nin jeolojik yapısı genel olarak volkanik ve tortul kayalarla bunları örten topraklardan meydana gelir. Değişik bölgelerde, dört jeolojik devre ait bütün oluşumlara rastlanır. Stratigrafik yapı bellibaşlı bölgeler itibarıyle şu görünüştedir:

1. *Batı Anadolu.* Marmaris-Köyceğiz çevresinde serpantinler; Milas ve Muğla'dan Büyük Menderes güneyine kadar Birinci zaman (Arkeen); Bodrum yarımadasında trahitler; Büyük Menderes vâdisi, Aydın, Nazilli, Söke civarı Dördüncü zaman alüvyonları; Denizli çevresinde Üçüncü zaman (Miyosen); Aydın ve Samsun dağları Birinci zaman (Arkeen); Ödemiş, Tire, Bayındır, Torbalı tarafları Dördüncü zaman; Bozdağ silsilesi Birinci zaman (Arkeen), bunun kuzey yamaçları Üçüncü zaman (Miyosen); İzmir civarı trahit tipi volkanik kayalar, tortul kayalar; Karaburun yarımadası bazalt; Çeşme-Urla arası trahit; Bornova-Menemen civarı andezit; İzmir körfezinin güneyinde Seydiköy-Seferhisar arası killi şistler ve serpantinler; Manisa ve Kemalpaşa dağları İkinci zaman (Kretase); Torbalı-Kemalpaşa vâdisi Üçüncü zaman (Miyosen); Uşak, Bolvadin, Denizli, Çivril ve Afyon çizgisi Üçüncü zaman; Banaz ovası Miyosen; Burgaz, Işıklı ve Akdağ dağları genellikle kalker, kuzeye doğru mikaşist ve mermer; Afyon'un kuzeybatısı trahitler; Salihli, Alaşehir, Uşak, Afyon, Gördes çevresi Üçüncü zaman (Miyosen); Kula'nın kuzeyi Üçüncü zaman bazalt; Murat dağı etrafında serpantinler ve mermer; Ça-

TABLO 1 — UÇ NOKTALAR

	Kuzey enlemi	*Doğu boylamı*
kuzey ucu: İnceburun (Karadeniz-Sinop ili)	42°06′	34°58′
doğu ucu: Aras-Karasu kavşağı «Dil Bölgesi» Ağrı ili)	39°37′	44°48
güney ucu: Beysun (Topraktutan) köyü (Hatay ili)	35°51′	36°06′
batı ucu: Avlaka ,burnu (İmroz adası-Çanakkale ili)	40°07′	25°40′

TABLO 2
sınır uzunlukları

A. *kara sınırları*	*km*
Bulgaristan sınırı	269
Yunanistan sınırı	212
Suriye sınırı	877
Irak sınırı	331
İran sınırı	454
Sovyetler Birliği sınırı	610
TOPLAM	2 753

B. *deniz sınırları*	*km*
Karadeniz kıyısı	1 634
Ege denizi kıyısı	2 805
Akdeniz kıyısı	1 577
TOPLAM	910 9

Foto. MEYDAN

nakkale boğazının doğu kıyısıyle Lapseki-Kulaklı arası kıyı kesimi Miyosen; Çanakkale, Bayramiç, Biga arasında trahitler; Edremit ve Kemen ovaları Dördüncü zaman alüviyonları; Bergama, Kınık, Soma, Kırkağaç çevresi linyit yataklarını da kapsayan Miyosen; bu vâdinin kuzeyinde trahitler, andezitler ve riolitler; Ayvalık'ın doğusu ve Manyas gölü güneyinde granit; Bergama'nın kuzeydoğusu ve İvrindi'nin güneyi andezitler ve tüfler; Balya, İvrindi, Manyas gölü güneyi Birinci zaman karbonifer ve permiyen kalkerleri; Balıkesir ve Manyas ovaları Dördüncü zaman alüvyonları; Bigadiç-Sındırgı-Simav Gediz-Kütahya - İnönü - İnegöl-Bursa-Kemalpaşa çevresinde serpantinler ve granit oluşumları; İznik gölünün güneyinde, Bursa-Kemalpaşa arasında İkinci zaman (Kretase); Gemlik - Mudanya - Bandırma arasında Üçüncü zaman tortul kayaları; Karacabey-Bandırma arasında şistli killer; Gönen - Edincik arası Miyosen; Kapıdağ yarımadası granit;

2. *Akdeniz.* Fethiye'nin kuzeyinde, Burdur - Isparta - Keçiborlu - Eğridir-Beyşehir-Alanya çizgisi Üçüncü zaman Miyosen ile birlikte marn ve esmer kalker; Geyik dağı kitlesi Eyosen ve Miyosen; Anamur-Silifke arasında Devonyen; Toroslar'ın güney yamaçları Miyosen; Ceyhan - Kozan - Adana-Tarsus-Mersin çizgisinde alüviyon; Adana ovasının kuzeyinde Miyosen; Bolkar dağlarında killi şistler ve Aladağ yönünde Eyosen ve serpantinler;

3. *Karadeniz.* Şile-Gebze çizgisinin batısında Devonyen; Karaburun-Anadolukavağı arasında andezit kayalar; İstanbul boğazında Anadolu yakasında killi şistler, kalker, kuvarsit, marn ve konglomera; İzmit körfezinin güney kıyıları tortul kayalar; Yalova çevresi Eyosen; Gebze-İzmit arasında İkinci zaman (Triyas); Şile-Ünye arasında, Katran ve Canik dağlarında Kretase; Ilgaz dağları Eyosen; Ereğli-Amasya - İnebolu çevresi Birinci zaman (Karbonifer); Kastamonu-Çerkeş - Hacıhamza - Boyabat çevresinde killi şistler ve volkanik bazalt kayaları; Giresun'un doğusunda volkanik kayalar; Trabzon, Kızılhisar ve Gümüşhane çevresinde Eyosen; Şebinkarahisar çevresinde granit, Eyosen ve bazalt kayaları; Sıvas ve Bayburt civarı Eyosen;

4. *Orta Anadolu.* Kızılırmak'ın güneydoğusu Eyosen; Erciyes kitlesi trahit; Kızılırmak'ın kuzeybatı kıyıları Pliyosen; Çankırı, Çorum, Yozgat, Kalecik çevresi Üçüncü zaman Eyosen; Çerkeş, Kalecik, Ankara, Beypazarı trahit; Kızılırmak vâdisi (Yahşihan - Nevşehir arasında) granit; Tuz gölünün doğusu Pliyosen ve Eyosen; Aladağlar'da volkanik görüntüler; Konya ovasının güneyinde trahit kayalardan meydana gelen çevrede volkanik yapılar; Haymana çevresi İkinci zaman (Jüra) oluşumu; Konya ovası Üçüncü zaman Pliyosen (Akşehir çevresindeki tortul dağlar hariç); bu bölgede Tuz gölü eski bir denizin kalıntısıdır;

5. *Ağrı ve Tendürek dağlarıyle Van gölü çevresi.* Kesif volkanik ve ölü kraterlerle kaplı; Bayburt-Kelkit çevresi Eyosen; bu çevrenin güney tarafları Kretase, yer yer de serpantinler; Erzincan çevresi Miyosen; Dersim dağları Kretase; Tercan ve Palandöken dağları volkanik yapı; Çemişkezek, Hozat, Kiğı, Palu, Bingöl, Harput, Malatya tarafları Üçüncü zaman; Keban çevresinde granitler, volkanik ve tortul yapı; Malatya ovası Eyosen ve Pliyosen; Harput - Ergani arası tortul yapı; Binboğa dağları Devonyen; Ergani bakır madeni Eyosen bölgede; Karacadağ, bazalt ve trahit; Fırat nehrinin iki yanı, Kretase; Gaziantep çevresi püskürük kayalar ve serpantinlerle karışık Eyosen;

6. *Trakya.* İstanbul boğazının Rumeli tarafında, Yenikapı, Pirinççiköy ve Demirciköy çevresinde Devonyen; Yenikapı'dan Büyük Çekmece'ye doğru kıyı kesimi Miyosen; Ereğli ve Tekirdağ tarafları Miyosen ve Pliyosen; Gelibolu yarımadası Pliyosen; Karadeniz kıyısında Ayazma ve Ağaçlı tarafları linyit yataklarını da kapsayan Pliyosen; Çatalca, Çorlu, Lüleburgaz, Edirne, Uzunköprü çevreleri Dördüncü zaman; Malkara ve Keşan kesimi Eyosen ve Oligosen.

COĞRAFYA

Fizikî coğrafya

YÜZEY ŞEKİLLERİ

● *Ortalama yükselti.* Türkiye cumhuriyeti topraklarının ortalama yükseltisi, Prof. A. Tanoğlu'nun ölçmelerine göre, 1 131 m'dir. 0-250 m arasında bulunan alçak alanlar ülkenin onda birini geçmez; 500 m'den daha alçak yerler beşte biri bulmaz; buna karşılık, yükseltisi 1 000 m'den fazla olan yerler ülkenin yarısını geçer (yüzde 55). Bu duruma göre, Türkiye yüksek bir ülkedir.

● *Yüzey şekillerinin çeşitliliği.* Türkiye'nin yüzey şekilleri ana çizgileriyle şöyle görünür: **1.** başlıca dağ sıraları, Türkiye'yi meydana getiren dörtgenin kuzey ve güney kenarları boyunca (genel olarak doğu-batı doğrultusunda) uzanan geniş yaylar çizer; kuzeydekiler Kuzey Anadolu dağları, güneydekiler de Toroslar'dır; **2.** bu kenar dağlar, ülkenin orta kesiminde (İç Anadolu), geniş yüksek düzlüklerle birbirlerinden ayrılır; **3.** kenar dağlar, ülkenin doğu kesiminde birbirlerine yaklaşır ve sıkışır. Böylece Türkiye, doğuda daha yüksek ve dağlık bir durum alır (Doğu Anadolu); **4.** batı kesiminde kenar dağlar yine birbirlerine yaklaşma eğilimi gösterir; fakat buradaki yükseklikler doğudaki gibi fazla olmadığı gibi, dağlar sürekli sıralar halinde değildir (İçbatı Anadolu eşiği). Bu eşiğin daha ötesinde ülke, Ege ve Marmara denizlerine doğru iner. Bu kesimde kıyıya paralel dağ sıraları görülmez (doğu-batı doğrultulu çukur alanların hâkim olduğu Ege ve Marmara bölgeleri); **5.** ülkenin orta kesimindeki düzlüklerden başka, Toroslar'ın doğu uzantısı dışında Güneydoğu Anadolu düzlükleri yer alır. Ayrıca kuzeybatıda, çanak biçimli Trakya bulunur.

● *Yüzey şekillerinin ana çizgileri* için bk. KARADENİZ, AKDENİZ (*Türkiye*), İÇ ANADOLU, DOĞU ANADOLU, GÜNEYDOĞU ANADOLU, EGE ve MARMARA *bölgeleri*.

TÜRKİYE'NİN KIYI UZUNLUKLARI

	km
Karadeniz	
S.S.C.B. sınırı - İstanbul boğazı	1 457
İstanbul boğazı - Bulgaristan sınırı	177
TOPLAM	1 634
Marmara ve Boğazlar	
İstanbul boğazı (Anadolu yakası)	35
İstanbul boğazı (Rumeli yakası)	55
Marmara denizi (Anadolu yakası)	663
Marmara denizi (Rumeli yakası)	264
Çanakkale boğazı (Anadolu yakası)	94
Çanakkale boğazı (Rumeli yakası)	78
TOPLAM	1 189
Ege denizi	
Meriç ağzı - Seddülbahir (Avrupa)	212
Kumkale - Dalaman çayı ağzı (Asya)	2 593
TOPLAM	2 805
Akdeniz	
Dalaman çayı ağzı-Suriye sınırı	1 577
Adaların çevreleri	
Karadeniz'de	6
Marmara denizinde	252
Ege denizinde	679
Akdeniz'de	130
TOPLAM	1 067
GENEL TOPLAM	8 272

İKLİM

● *Genel çizgiler.* Orta iklim kuşağı içinde yer alan Türkiye'ye göre kuzeyde yer alan ülkelerde her mevsimi yağışlı bir orta iklim hüküm sürer. Sıcaklık kuralları bakı-

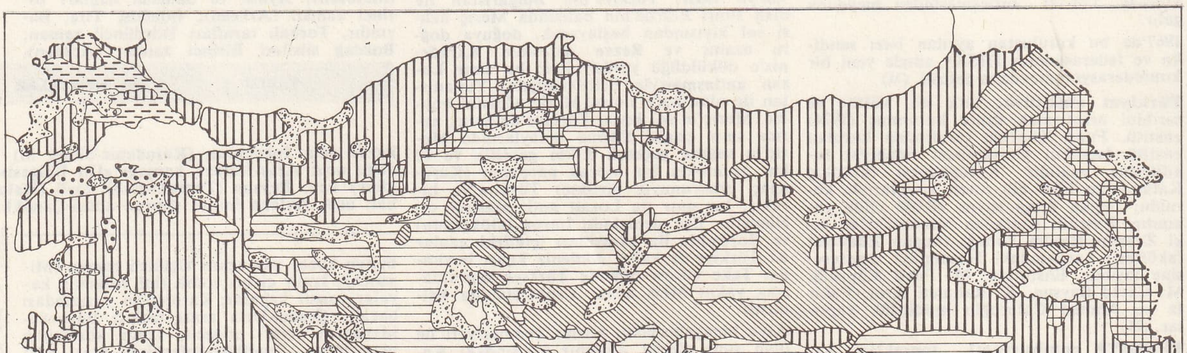

TÜRKİYE — toprak haritası

mından bu ülkelerde, iklim batıdan doğuya gidildikçe, yani Atlas okyanusundan uzaklaşıldıkça, yazlar daha sıcak, kışlar gittikçe daha soğuk bir durum alır. Türkiye'ye göre güneyde bulunan ülkelerdeki subtropikal iklim bölgesindeyse yağışlar yetersiz, bu yüzden bitki örtüsü step ve yer yer çöl görünüşündedir (Büyük Sahra, Arabistan ve Suriye çölleri gibi). Bu farklı iki iklim bölgesi arasına giren Akdeniz'in çevresinde iklim yaz mevsiminde güneydeki iklim bölgesindeki gibi sıcak ve yağışsız; kış çevresindeki mevsim döneminde iklim, kuzeydeki orta iklimde olduğu gibi yağışlı geçer. Türkiye'nin iklimi, ana çizgileriyle, bu bölgelerde hüküm süren kuralların etkisinde kalır; kuzey kesimlerinde her mevsimi yağışlı bir iklim, güney ve batı kesimlerinde yazları sıcak ve kuru, kışları ılık ve yağışlı akdeniz iklimi, iç kısımlarda sert ve yağışları az step iklimi görülür. Bu bölgelerin sıralanışında ve özelliklerinde, ülkenin yükseklik ve yüzey şekilleri kuralları da önemli etkenlerdir; kıyıya paralel dağların gerisinde yağışlar birden eksilir, yükseklerde kışlar daha sert olur, çukur yerlerde yağışlar daha azdır ve kış soğukları biraz hafifler. Deniz etkisi azaldıkça iklimin sertliği artar.

Bu kurallara uyarak Türkiye'de üç ana iklim tipi ile birtakım geçit tipleri ayrılabilir:

1. *akdeniz iklimi*, Türkiye'nin güney ve batı kesimlerinde hâkimdir, güney kıyılarında yüksek dağ sıralarının varlığı bu iklimin içerilere sokulmasını kısıtlar. Batıda geniş vâdi olukları boyunca bu iklim, daha geniş bir alana yayılır. Akdeniz kıyılarında yazlar çok sıcak ve kurak, kışlar ılık ve yağışlıdır. Ege bölümünde yaz durumu genellikle aynı, kışlar biraz daha se-

Haliç

TÜRKİYE'NİN İKLİM TİPLERİ

iklim tipleri ve gözlem yerleri	*sıcaklık ortalamaları (C)*			*ekstremler (C)*		*yağışlar*	*mevsimlerin yağış payları (yüzde)*			
	en soğuk ay	*en sıcak ay*	*yıllık*	*en düşük*	*en yüksek*	*yıllık (mm)*	*kış*	*ilkbahar*	*yaz*	*sonbahar*
1. AKDENİZ İKLİMİ										
a) *Güney Anadolu*										
Dörtyol	10°5	28°1	19°4	—6°3	43°0	1 020	37	29	12	22
Adana	9°2	28°1	18°7	—7°1	45°6	625	50	26	4,5	19,5
Antalya	10°0	28°2	18°7	—4°6	44°6	1 030	66	16	1,5	15,5
Fethiye	10°8	28°1	19°0	—5°8	43°7	989	62	15,5	1	21,5
b) *Ege*										
Bodrum	11°3	28°1	19°0	—4°1	43°6	775	63,5	15	1	20,5
İzmir	8°5	27°6	17°5	—8°4	42°7	704	55	22	2	21
Dikili	7°9	25°7	15°4	—7°3	41°8	674	54	19,5	1,5	25
Aydın	8°1	28°3	17°7	—11°0	43°0	681	54	21	3	22
c) *Marmara*										
Çanakkale	6°0	24°7	14°8	—11°5	38°7	626	46	22	7	25
Bursa	5°3	24°2	14°4	—25°7	42°6	710	38	25,5	12	24,5
İstanbul (Kandilli)	5°1	22°8	13°7	—13°0	40°6	787	38	18,5	13	30,5
geçiş tipleri										
Kütahya	0°3	20°5	10°6	—28°1	36°8	556	40	28,5	12,5	19
Isparta	1°7	23°2	12°1	—17°8	37°8	614	44	29,5	10	16,5
Edirne	2°0	24°6	13°5	—22°2	41°5	597	32	23,5	17,5	27
2. KARADENİZ İKLİMİ										
Zonguldak	5°9	21°6	13°4	—8°0	40°5	1 256	31,5	17,5	19	32
Sinop	6°6	22°9	14°0	—8°4	34°5	662	31,5	18	15,5	35
Samsun	6°7	23°3	14°3	—9°8	39°0	719	31,5	23,5	15,5	29,5
Trabzon	7°0	23°2	14°5	—7°4	38°2	831	30	20	16	34
Rize	6°8	22°6	14°2	—7°0	37°9	2 420	29,5	15,5	20	35
3. STEP İKLİMLERİ										
a) *İç Anadolu*										
Eskişehir	—0°2	21°5	10°9	—26°3	39°1	371	34	31	15	20
Ankara	—0°1	22°9	11°7	—24°9	40°0	360	32	33,5	14,5	20
Konya	—0°2	23°2	11°5	—28°2	40°0	315	34,5	32	11,5	22
Kayseri	—1°6	22°6	10°9	—32°5	40°7	466	26	36	14	24
Sıvas	—4°0	19°7	8°5	—34°4	38°3	413	30	38	10,5	21,5
b) *Doğu Anadolu*										
Malatya	—1°1	26°9	13°3	—25°1	41°8	368	35,5	37,5	5,5	21,5
Erzincan	—3°7	24°3	10°7	—32°5	40°5	365	24,5	39	13,5	23
Van	—3°5	22°2	8°9	—28°7	36°7	378	28	38	7	27
Karaköse	—10°4	20°9	6°0	—43°2	39°9	542	27	36,5	15	21,5
Iğdır	—3°7	25°8	11°9	—30°3	39°6	256	19	35	21	25
c) *Güneydoğu Anadolu*										
Gaziantep	2°5	27°2	14°5	—17°5	42°8	550	54	27	2	17
Urfa	5°1	31°8	18°1	—12°4	46°5	461	55	30	1	14
Diyarbakır	1°6	31°0	15°8	—24°2	46°2	481	44	36	2	18
Siirt	2°3	30°5	15°9	—19°3	42°7	749	42	37,5	1,5	19
kuzeydoğu (geçiş)										
Erzurum	—8°6	19°6	5°9	—30°1	34°7	476	18	36	22	24
Kars	—12°0	17°4	4°1	—39°6	34°6	535	15	31	36	18
kuzey (geçiş)										
Bolu	0°0	19°6	10°2	—34°0	39°4	530	31,5	28,5	18,5	21,5
Kastamonu	—1°2	20°3	9°8	—26°9	38°9	444	18,5	36	26,5	19
Amasya	2°2	23°6	13°3	—11°8	43°2	398	34,5	34	13	18,5

Foto. MEYDAN

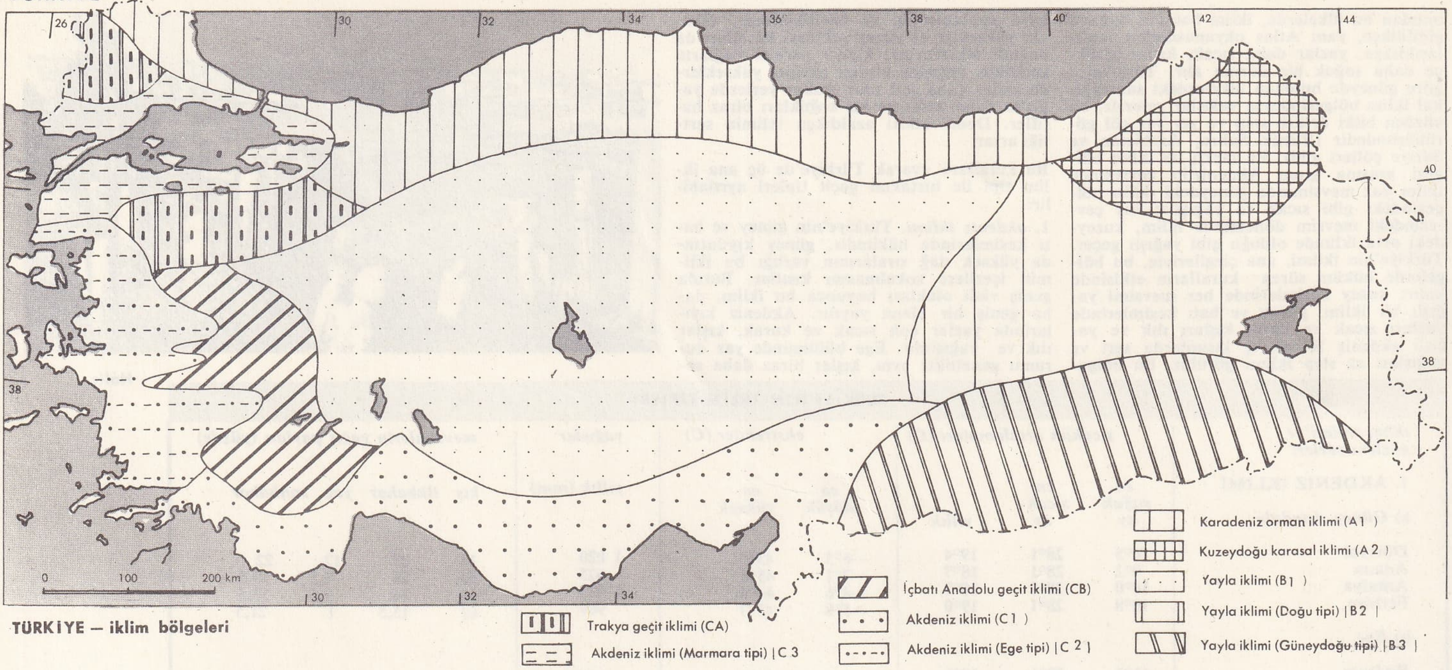

TÜRKİYE — iklim bölgeleri

rin, yerey kuzey rüzgârlarından iyi korunmamış olduğu için kışın soğuk baskınları daha belirlidir. Marmara denizi kıyılarında ve denizden çok uzak olmayan kesimlerde yazlar yine sıcak ve az yağışlı olmakla birlikte, bu mevsimin ortalama sıcaklıkları daha düşük, yağış payı da, özellikle Karadeniz'e yaklaşılan kesimlerde ve Trakya ortasında, oldukça fazladır. Kışlar da karasal ve kuzeysel etkilerle daha serin geçer;

2. *karadeniz iklimi*, Türkiye'nin kuzey kıyısı boyunda uzanan bir şerit üzerinde belirir; dağların kıyıya paralel olması yüzünden bu şerit, fazla bir genişlik göstermez. Kıyı boyunda yazlar az sıcak olduğu gibi, kışlar da çok soğuk geçmez; özellikle Doğu Karadeniz kıyılarında bu mevsime «ılık» denebilir. Karadeniz kıyılarında iklimin en önemli özelliği, her mevsimin yağışlı geçmesi, Türkiye'nin çoğu kesimlerinde görülen yaz kuraklarının silinmiş olmasıdır. En yağışlı mevsim genellikle sonbahardır ve kış mevsimi onu izler. Kıyı boyunda bol olan yağışlar, dağların denize bakan yamaçlarında daha da artar, bunların gerisinde ise hemen azalır;

3. *step iklimleri*. Ülkenin iç kesimlerinde denizin, iklimi yumuşatan ve yağışları arttıran etkisi azalır; bu yüzden mevsimler arasında sıcaklık farkları fazla, yazlar ova çanaklarında özellikle gündüz çok sıcak, yüksek yayla düzlüklerinde ve dağ yamaçlarında az çok serin, kışlar genel olarak sürekli ve serttir; yağışlar bazı dağlık kesimler dışında yetersiz ve yüksek dağların gerisindeki çukur alanlarda azdır. Bu iklim tipinin hâkim olduğu kesimlerin birçok yerinde yaz mevsiminin yağış payı çok azdır. En yağışlı mevsim kış veya ilkbahardır. Bu tipte gecikmiş akdeniz yağış rejimi etkisi vardır. Bu iklimin hâkim olduğu geniş alanlar içinde bölgeler arasında farklar belirir: İç Anadolu'da kışlar Doğu Anadolu'daki kadar soğuk ve sürekli olmamakla birlikte yağışlar bu son bölgenin ortalamalarından azdır. Yağış maksimumu bazı kesimlerde kışa, öteki kesimlerde ilkbahara rastlar. Doğu Anadolu'da karın yerde kalış süresi daha uzundur. Güneydoğu Anadolu'da yazlar çok sıcak ve çok kuraktır; yağış maksimumu kışa rastlar ve sonra ilkbahar gelir. Kışlar genellikle sert geçer. Doğu Anadolu'nun kuzey kesimini meydana getiren Erzurum-Kars yaylasındaki iklime *şiddetli karasal orta iklim* denir. Bu kesim, kışların en soğuk olduğu alan olmakla birlikte yağış rejiminde bir özellik görülür: hiç bir mevsim kurak olmamakla birlikte, kışlar en az yağışlı mevsimdir; yağış maksimumu, yaz mevsimine (bazı kesimlerde ilkbahara) rastlar.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

● *Tabiî bitki örtüsü*. Türkiye'de orman, çalılık, çayır ve step gibi tabiî bitki örtüsü şekilleri, ana çizgileriyle, ülkenin iklim şartlarına uyar ve buna göre, üç iklim bölgesine uygun üç bitki bölgesi belirir. Bu bölgelerde, bitki örtüsünün yer yer gösterdiği özellikler, yer şartlarına, yani yereyin, geçirimli veya geçirimsiz elemanlardan oluşuna ve eğime bağlıdır. Ayrıca, ülke yüzyıllardan beri insana yaşama ortamı olduğundan, bitki örtüsünün tabiî şekli az çok değişmiş, meselâ step alanları büyük ölçüde tarlaya çevrilerek başka ülkelerden getirilmiş bitki türlerine ekim alanı olmuş, ormanlar da yer yer tarla ve otlak açmak, kereste ve yakacak odun elde etmek için baltalanmış veya yanmış; yerini çalılıklara, hattâ çıplak yamaçlara bırakmıştır. Ülkenin bitki bölgelerinin özelliği şöyle özetlenebilir:

1. *Karadeniz bölgesi*. Bölgenin her mevsimi yağışlı olan iklimi, ormanın gelişmesine elverişlidir. Ormanlar deniz kıyısından başlayarak batı kesiminde 1 900, doğuda 2 000 m'ye kadar kıyı dağlarının yamaçlarını örter; iç sıralarda biraz daha yükseklere kadar çıkar ve daha yükseklerde yerini dağ otlaklarına ve yüksek dağ bitkilerine (alpin bitkiler) bırakır. Ormanların alt kesimleri, 1 200 m'ye kadar, kışın yapraklarını döken ağaçlardan (kayın, gürgen, meşe, kestane, kızılağaç v.b.) meydana gelir, daha yükseklerde bunların arasına giren iğne yapraklı ağaçlar yüksek kesimlerde bütünüyle hâkim olur (köknar, sarıçam, doğu kesiminde ladin v.b.). Kıyı dağlarında nemcil bir karakter gösteren orman, özellikle alçak kesimlerde otlar, fidanlar ve ağaççıklardan meydana gelen sık bir ormanaltı tabakasıyle kaplıdır («orman gülü» denilen rhododendron'lar v.b.); iç kesimlerde daha kurakçıl karakterli olan ormanların dokusu seyrek, ormanaltı tabakası cılızdır (sarıçamlarla birlikte karaçamlar v.b.). Kıyı kesiminde yağışın az veya toprağın geçirimsiz olduğu alanlarda yer yer Akdeniz makisine benzeyen çalı tipi bitkilere rastlanır (fundalıklar, kocayemiş, şimşir v.b.). Karadeniz tabiî bitki örtüsü yüzyıllardan beri insan etkisiyle büyük değişikliklere uğramış, yoğun orman örtüsü geniş alanlarda yerini ağaç zıraatına (fındık, turunçgiller, çay v.b.) ve tarlalara bırakmıştır.

2. *Akdeniz bölgesi ve Batı Anadolu*. Türkiye'nin güney ve batı kesimlerinde tabiî bitki örtüsü uzun süren yaz mevsiminin sıcak ve kurak oluşuyle etkilenir. Bitki örtüsü, bu iklim şartına uyarak kurakçıl bir karakter alır. Asıl ormanlar (insanlar tarafından baltalanmamış veya yangınlardan zarar görmemişse) 500-600 m yükseltilerden sonra başlayarak 2 200 m'ye (içerilerde biraz daha yükseklere) kadar çıkar. Ağaçlar daha seyrektir ve genellikle iğne yapraklı ağaçlara (köknar, kızılçam, karaçam, sedir v.b.) rastlanır. Alçak kesimlerde ise, deniz kıyısından başlayarak maki denilen sert yapraklı, bazen dikenli, her mevsimde yeşil kalan (kışın yaprak dökmeyen) çalı toplulukları yer alır. Defne, taflan, mersin ağacı, mazı meşesi v.b. türlerden meydana gelen maki, bazı kesimlerde boylu ve sık, fakat yerin çok kuru olduğu kesimlerde cılız ve seyrek olur. Maki arasında yabanî zeytin ağaçlarıyle fıstık çamlarına da rastlanır. Yeraltı su tabakası bulunan yerlerde nemcil görünüşlü ağaçlar da yer alır. Toprağı verimli ova kesimleri, insan çabasıyle, özellikle sulama yardımıyle tarla ve meyvelikler (başta turunçgil bahçeleri) haline çevrilmiştir.

Ege bölgesinde, hattâ Marmara denizinin kıyı şeridi boyunda tabiî bitki topluluğu, ana çizgileriyle bu iklime benzer; yalnız, kuzeye doğru gidildikçe gerçek ormanın alt sınırı daha aşağılardan (200-300 m) başlar. Marmara bölgesinin dağlık kesimlerinde ormanların türsel yapısı ve görünüşü Karadeniz bölgesindekini andırır. Bu dağların kuzeye bakan yamaçlarında belirgin bir karadeniz nemcil bitki karakteri (öksinik bitkiler topluluğu); güney yamaçlarında kurakçıl bir görünüş (akdeniz bitki topluluğu); Trakya'nın Istıranca dağları kesiminde karadeniz türleri (kayın, meşe, gürgen); Ganos dağı - Koru dağı kesiminde akdeniz türleri (kızılçam-maki); Ergene havzasında ağaçlı stepten bozma çıplak görünüş hâkimdir.

3. *İç kesimler* (*step alanları*). Yağışların yetersiz ve yazın buharlaşmanın fazla olduğu iç bölgeler, orman oluşumuna elverişsizdir. Bu yüzden ağaçlıklar, ovaların tabanında ancak akarsu kenarlarında veya yeraltı su tabakasının yüzeye yakın olduğu yerlerde yer alır: söğüt dizileri ve kavaklıklar gibi. Gerçek orman alanları, düzlükler üzerindedir; İç Anadolu batısında ve Güneydoğu Anadolu'da 800 m'den yüksekte, İç Anadolu'nun doğusunda 1 500 - 1 700 m üstünde, Doğu Anadolu'da 1 800 m, bu bölgenin doğusunda 2 100 m'nin üs-

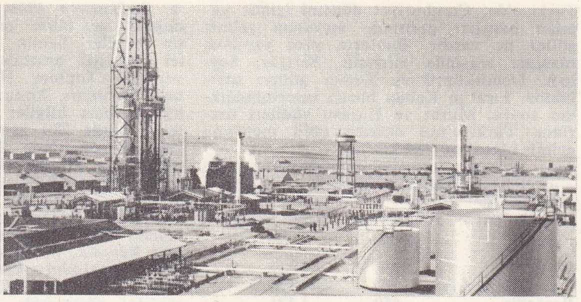

solda,
Toros dağları;
sağda,
Batman rafinerisi

tünde başlar; İç Anadolu'da 2 200 - 2 400 m'ye, Doğu Anadolu'da 2 400 - 2 600 m'ye (Ağrı - Yukarı Murat yöresinde 2 800 m'ye) kadar çıkar; iç kesimlerde ormanın bu yükseltilere kadar ulaşabilmesi, karasal iklim yüzünden yaz sıcaklarının aynı yükseklikteki kıyı bölgelerinden daha fazla olmasıyle ilgilidir. Ancak, bu ormanlar büyük ölçüde tahribe uğramış, genellikle küçük lekeler halinde, daha çok erişilmesi güç kesimlerde tutunabilmiştir; iç bölgelerin kuzey kesimlerinde genellikle çamlar (sarıçam), güneyde ise meşelikler (çoğunlukla bodur ağaçlıklar) yer alır.

Ormanların sınırlı oluşuna karşılık otsu bitkiler yaygındır. Yağışı yetersiz olan ovalar üzerinde bunlar, ilkbaharda canlanan, yeşeren, çiçeklenen, fakat yaz sıcaklarıyle kuruyan otluklar görünüşündedir. Step denilen bu otsu tabiî bitki topluluğu kurak ve toprağı geçirimli kesimlerde (bozkır) daha seyrek ve cılız görünüş alır. Tuzlu topraklar üzerinde tuzcul steplere, toprağı iri taneli ve eğimli yerlerde çalılık steplere geçer; buna karşılık yazları serin ve yağışlı kesimlerde, meselâ Kars yaylalarında, yazın uzun süre yeşil kalan bol otlu çayırlara yer verir. Buna benzer çayırlara dağların yüksek kesimlerindeki dağ otlaklarında da rastlanır. Step kesiminde de bitkilerin tabiî görünüşü zıraat ve hayvancılık ekonomisiyle büyük değişikliklere uğradı, özellikle aşırı otlatma yüzünden büyük ölçüde bozulmuştur.

HİDROGRAFYA

● *Akarsular ve göller. Akarsu havzaları.* Türkiye'de akarsu havzalarını birbirinden ayıran su bölümü çizgilerinden en önemlisi, ülkenin doğusunda genel olarak kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanır. Bunun doğusundaki akarsular Basra körfezine (Fırat ve Dicle nehirleri) ve Hazar denizine (Aras ve Kura ırmakları); batıdaki sular da Atlas okyanusunun bir kolu olan Akdeniz'e (Âsi, Ceyhan, Seyhan, Göksu, Manavgat çayı, Köprüsuyu ve Aksu, Dalaman çayı) ve onun kollarını meydana getiren Ege denizine (Büyük ve Küçük Menderes, Gediz ve Bakırçay ile Trakya'da Meriç nehri), Marmara denizine (Susurlu suyu) ve Karadeniz'e (Sakarya, Filyos, Kızılırmak, Yeşilırmak, Harşit ve Çoruh suları) dökülür. Ayrıca bu çizginin doğusunda (Van gölü havzası) ve batısında (Tuz gölü, Akşehir, Beyşehir ve Burdur gölleriyle Acıgöl havzaları), dışarıya akışı olmayan kapalı havzalar vardır. Türkiye akarsuları, havzalara eşit olarak dağılmamıştır; alan bakımından başta Karadeniz (yüzde 31,5) ve Basra körfezi (yüzde 23,5) gelir, bunları Akdeniz (yüzde 15), Ege denizi (yüzde 10,5), Marmara denizi (yüzde 4,5), Hazar denizi (yüzde 3,5) izler; kapalı havzalara da toplam olarak yüzde 11,5 düşer. Akarsuların akış doğrultuları, genellikle yüzey şekillerine uyar. Akarsu ağının sık veya seyrek oluşu iklime (özellikle yağışlara) ve yerin geçirimli veya geçirimsiz oluşuna bağlıdır. İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da akarsu ağı seyrek olduğu halde, Karadeniz kıyı dağları boyunda çok sıktır.

Akarsu rejimleri. Türkiye'de akarsuların rejimleri (yıl boyunca taşıdıkları su miktarının gösterdiği değişiklikler) genellikle düzensizlik gösterir. Bunun başlıca sebebi, ülkenin en büyük kısmında yazların kurak geçmesi ve bu mevsimde buharlaşmanın fazla oluşudur. Bu yüzden, yaz sonu ve sonbahar başları Türkiye akarsularında en düşük su seviyesinin görüldüğü dönemlerdir, bu sırada bol kaynaklarla beslenmeyen akarsular kurur. Buna karşılık, yağmurların bol olduğu veya karların eridiği sıralarda akarsular kabarır, bazen zararlı taşkınlara yol açar. Ülkenin batı kesimlerinde kabarık su dönemi, yağışın bol ve buharlaşmanın az olduğu kış mevsimine rastlar; kış kabarıklığı bu kesimlerde ilkbaharda da bir süre devam eder. Buna karşılık, ülkenin doğu kesimlerinde kış yağışlarının hemen hepsinin kar şeklinde olması, bu mevsimlerde su seviyesinin düşük kalmasına, kabarık seviyenin ilkbahar mevsimine kaymasına yol açar. Bu yüzden Gediz ve Kirmastı çayında en yüksek seviye ocak-şubata rastladığı halde, Sakarya ve Kızılırmak'ta mart-nisana, Fırat'ta (Karasu) nisan-mayısa geçer. Engebeli alanların geniş yer tutması yüzünden, yağışların düzenli olduğu kesimlerde bile akarsu rejimleri düzensizdir. Bunlardan ulaşım yoluyle yararlanılamaz, fakat barajlar kurarak sulamada kullanım ve elektrik enerjisi sağlanır. *Göller.* Türkiye'de toplam yüzölçümü 9 200 km²'yi geçen çeşitli büyüklükte göller vardır. Bunlar, ülkenin birçok bölgesine dağılmıştır. Başlıcalarına Marmara bölgesinde, Batı Toroslar yöresinin iç kesimlerinde rastlanır; ayrıca Anadolu'nun ortasında ve doğuda ülkenin iki büyük gölü (Tuz gölü ve Van gölü) yer alır. Bunların çoğu tektonik hareketler sonucunda, yereyin çukurlaştığı veya çöküntülere uğradığı kesimlerde bulunur. Marmara bölgesindeki çukur alanları kaplayan göllerle (Sapanca, İznik, Ulubat ve Manyas) göller yöresindekiler (Beyşehir, Eğridir, Burdur ve Acıgöl) böyledir. Van gölünün yeri tektonik hareketlerle hazırlanmış, gölün önü de Nemrut volkanının yığdığı lav setiyle tıkanmıştır. Kıyı boylarında rastlanan göllerden bazıları geniş vâdi ağızlarının (haliçler) kum ve çakıllarla tıkanması sonucunda oluşmuştur (Marmara bölgesinde Çekmece gölleri, Büyük Menderes ağzında Bafa gölü gibi). Ayrıca kıyı boylarında, yalı kordonları arkasında kum ve çakılların dolduramamış olduğu küçük göllere rastlanır: Yeşilırmak, Kızılırmak deltalarında ve Çukurova kıyısında görülenler gibi. Bazı göllere eski volkan kraterleri içinde (Nemrut gölü), eski buzul sirklerinin bulunduğu yerlerde (Bingöl dağı v.b.) veya kireç ve alçıtaşı gibi maddelerin erime çukurlarında rastlanır. Türkiye göllerinin bir kısmı, bir ayakla denize dökülür; bazılarının da dışarıya akışı yoktur. Denize dökülenlerin suyu tatlı olduğu halde dışa akıntısı olmayanlar genellikle tuzludur (kireçli yerey içinde yeraltı çığırlarıyle sularını boşaltabilenler, bunun dışında kalır). Suyu tatlı olan göllerden sulama işlerinde yararlanılır (Beyşehir gölü). Tuzlu göllerden çeşitli tuzlar çıkartılır (sodyum klorür, sodyum sülfat v.b.). Çoğunda balık avlanır. Van gölü üzerinde vapur, daha küçüklerinde motorlar işler.

BAŞLICA AKARSULARIN UZUNLUĞU

	km
Fırat (Murat kaynağı - Suriye sınırı)	1 263
» (Murat suyu)	615
» (Karasu)	460
Dicle (kaynaktan sınıra kadar)	523
Aras (Bingöl dağı - Sovyetler sınırı)	441
Çoruh (Mescit dağı - Sovyetler sınırı)	355
Harşit çayı (kaynak - Karadeniz)	142
Yeşilırmak (Kelkit kaynağı - Karadeniz)	512
» (Tozanlı-Karadeniz)	416
Kızılırmak (Kızıldağ - Karadeniz)	1 182
Filyos çayı (Alpagot d. - Karadeniz)	228
Sakarya (Sakarya başı - Karadeniz)	824
Susurlu (Simav) çayı (kay.-Marmara)	321
Meriç (yalnız Türkiye sınırında)	211
Bakır çayı (kaynak - Ege denizi)	129
Gediz (kaynak - Ege denizi)	350
Küçük Menderes (Bozdağ - Ege denizi)	140
Büyük Menderes (kaynak - Ege denizi)	529
Dalaman çayı (Yeşilgöl dağı - Akdeniz)	186
Koca (Eşen) çay (kaynak - Akdeniz)	126
Aksu (Eğridir gölü - Akdeniz)	136
Köprü suyu (kaynak - Akdeniz)	156
Manavgat çayı (kaynak - Akdeniz)	80
Göksu (Kartal dağı - Akdeniz)	295
Tarsus çayı (kaynak - Akdeniz)	106
Seyhan (Samantı kaynağı - Akdeniz)	560
Ceyhan (Nurhak dağı - Akdeniz)	509
Âsi (Suriye sınırı - Akdeniz)	99
Karasu (İran sınırı - Van gölü)	148

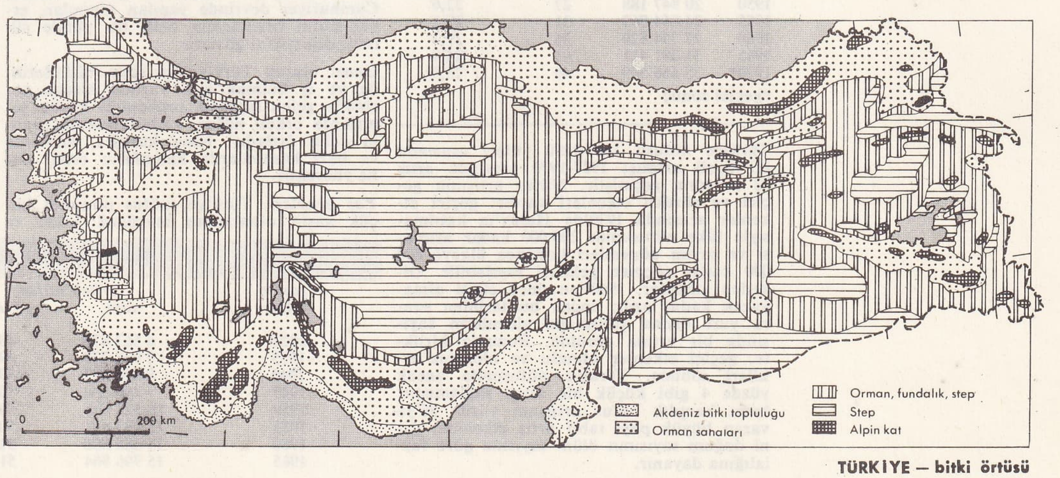

TÜRKİYE — bitki örtüsü

Foto. MEYDAN

Türkiye'de, Cumhuriyet dönemi içinde yapılan barajlar gerisinde meydana gelmiş göller de vardır. Bunların yeni yapılmış olanları arasında Hirfanlı, Sarıyar, Seyhan, Demirköprü ve Kemer gölleri sayılabilir. Fırat'ın Keban barajı tamamlandıktan sonra, Murat ve Karasu vâdileri üzerinde Türkiye'nin üçüncü gölü meydana gelmiş olacaktır (680 km²).

BAŞLICA GÖLLER

göllerin adı	*yüzölçümü (km²)*	*yüzey yükseltisi (m)*
Van	3 738	1 649
Tuz (Koçhisar)	1 642	925
Beyşehir	650	1 121
Eğridir	486	916
Akşehir	332	958
İznik	303	85
Burdur	187	845
Manyas (Kuş)	162	15
Acıgöl	154	836
Ulubat	136	7
Eber	125	967
Çıldır	118	1 959
Erçek	92	1 803
Hazar (Gölcük)	85	1 248
Amik	61	81
Bafa	58	10
Köyceğiz	54	8
Sapanca	40	30
Akyatan	49	4
Nazik	47	1 816
Salda	45	1 139
Söğütlü	44	1 349
Marmara	36	71
Balık	30	2 250
Terkos	24	5

NÜFUS

● *Nüfus yoğunluğu. Nüfus hareketleri.* Türkiye'nin nüfusu, 24 ekim 1965'te yapılan sayımın kesin sonuçlarına göre, 31 391 427'ye ulaştı; ortalama olarak km²'ye 41 kişi düşüyordu. 25 Ekim 1970 sayımının telgrafla alınan geçici sonuçlarına göre nüfus 35 666 549'a yükseldi ve ortalama nüfus yoğunluğu 46 oldu. Türkiye'nin nüfusu komşuları arasında yalnız S.S.C.B.'ninkinden azdır. Nüfus yoğunluğu da Avrupa komşularına oranla az, Asya'ya ve S.S. C.B.'ye oranla fazladır.
Türkiye'de sağlam temellere dayanan nüfus sayımları yapılmasına Cumhuriyet devrinde girişildi; ilk sayım 1927'de yapıldı. 1935'ten beri 0 ve 5 ile biten yılların ekim aylarının üçüncü haftasının pazar günlerinde sayımlar yapılır.

NÜFUS SAYIMLARININ SONUÇLARI

yıllar	*n. sayısı*	*yoğunluk*	*yıllık artış oranı (binde)*
1927	13 648 270	18	—
1935	16 158 018	21	21,3
1940	17 820 950	23	19,8
1945	18 790 174	24	10,7
1950	20 947 188	27	22,0
1955	24 064 763	31	28,1
1960	27 754 820	36	29,3
1965	31 391 421	41	24,9
1970*	35 666 549	46	25,5

*geçici sonuç

Türkiye nüfusu 1927-1960 yılları arasında iki misli artmış; 1927-1970 arasında artış 22 milyonu geçmiştir. Nüfus artışının geçici ve sürekli etkenleri vardır: geçici etkenler arasında 1939'da Hatay'ın katılmasıyle ülke nüfusunun 200 000 kadar artması ve sayım dönemleri boyunca ülkeye 600 000 kadar göçmen gelmesi sayılabilir. Ülkeden çıkanlar, 1960'tan önce etkili olmayacak kadar azdı; ancak bu tarihten sonra yurt dışına çalışmağa gidenlerin sayısında bir artma görüldü. Bununla birlikte, geçici etkenler olumlu ve olumsuz etkileri sonucu, Türkiye nüfusunda ancak yüzde 4 gibi küçük bir artışı sağlamıştır; buna karşılık nüfus artışının yüzde 96'ya varan büyük payı tabiî artış etkenine, yani doğum sayısının ölüm sayısına göre fazlalığına dayanır.

● *Doğum ve ölüm oranları.* Türkiye'de doğum ve ölüm oranları hakkında kesin bilgiler henüz yoktur. Ancak Devlet İstatistik enstitüsü ve Hacettepe Üniversitesi Toplum Hekimliği enstitüsünün bazı yayınları, konu üstünde sondaj niteliğinde bazı bilgiler veriyor. Son dönemlerde binde 28'i aşmış olan tabiî artışın, son yıllarda binde 43-45 dolaylarında tahmin edilen yüksek bir doğum oranına karşılık, binde 15-17'ye doğru gerilemiş bir ölüm oranı sonucu meydana geldiği ileri sürülebilir. Doğum oranının genellikle, her zaman böyle yüksek bir seviyede olmasına karşılık, Cumhuriyet dönemi başından beri, hastalıklara karşı çok etkili ilâçların bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de etkisini göstererek, ölüm oranının yarıyı bulan bir oranda düştüğü (belki binde 35'ten, binde 17-15'e) ileri sürülebilir. İstatistik kaynaklarından ölüm oranları olarak verilen bindeler (köylerde 17, şehirlerde 11) kesinlikten uzaktır.

● *Nüfusun coğrafî dağılışı.* Nüfusu 3 000'i aşan kentlerde yaşayanlar (şehir nüfusu) hesaba katılmazsa, 1965 sayımına göre kır nüfusunun ortalama yoğunluğu 25 olur. Gerçekte bu sayı bölgeler arasında büyük farklılıklar gösterir; özellikle yüzey şekillerinin dağılışıyle ilgilidir. Ülkenin kıyı bölgeleri üzerinde en yüksek kır nüfusu yoğunluğuna Karadeniz bölgesinde rastlanır. (Doğu Karadeniz'de 100, bazen 200.) Marmara bölgesinde nüfus yoğunluğu, Türkiye ortalamasının üstünde olmakla birlikte bu yoğunluk yer yer çok değişir: İzmit körfezi kıyıları, Adapazarı ve Bursa ovaları kalabalık, dağlık ve toprağı az verimli tepelik alanlar daha boştur. Ege bölgesinde de nüfusun çoğu doğu-batı doğrultusunda yer alan toprağı verimli ovalarda toplanmış olduğu, buna karşılık dağlık alanların kıyı boyunda bile daha boş kaldığı görülür. Akdeniz bölgesi, dağlık tabiatı, çok sıcak ve kurak yazlarıyle fazla kalabalık değildir. Ancak Adana ve Hatay ovaları, İskenderun körfezi kıyıları oldukça yüksek bir nüfus yoğunluğu gösterir. İç Anadolu bölgesinde ovaların az yağışlı olan en çukur yerleri de dağlık alanları gibi oldukça az nüfusludur. Buna karşılık, daha fazla yağış alan ve bol su kaynaklarını besleyen dağların eteklerinde (Sultan dağları ve Erciyes gibi) yüksek nüfus yoğunluğu gösteren şeritlere rastlanır. Güneydoğu Anadolu'da da yağışları kıt, yazları çok sıcak ve kurak olan ova düzlükleri, seyrek dağ etekleri ve Mardin eşiğinin basık sırtları daha sık nüfusludur. Doğu Anadolu'da, fazla yüksek ve engebeli olması yüzünden ortalama olarak Türkiye'nin en az nüfus yoğunluğu gösteren bir bölgesi olmakla birlikte Elazığ, Erzincan, Malatya (güney kesimi), Iğdır ovaları gibi kesimlerde yüksek denilebilecek nüfus yoğunlukları görülür.

● *Nüfusun cinslere bölünüşü.* Genellikle bütün dünyada olduğu gibi, Türkiye'de nüfus, birbirine çok yakın oranlarda erkek ve kadınlardan meydana gelir. Yalnız, Cumhuriyet devrinde yapılan sayımlar, erkek-kadın oranlarının belli bir yönde sürekli değiştiğini gösterir.

Genel olarak Türkiye'nin sınır kesimlerinde ve iş bulmak için yurdun birçok yerinden gelen işçilerin toplandığı büyük şehirlerde erkek nüfus, kadınlarınkine oranla daha fazladır, buna karşılık, köylerde ve bazı kasabalarda kadınların oranı daha yüksektir.

Yaş grupları. Türkiye, nüfus piramidi küçük yaşta olanlardan meydana gelen ve bu bakımdan gittikçe genişleme eğilimi gösteren geniş bir taban üstünde oturur; yukarı kesimlerde, özellikle 1914-1922 yılları arasında doğumların az olmasından doğan bir gerileme gösterir. 1965 Sayımına göre, Türkiye nüfusunun yüzde 41,9'unu 15 yaşından küçük çocuklar, yüzde 54,2'sini 15-64 yaşlar arasındaki çalışan kitle, geri kalan yüzde 3,9'unu da 65 yaşından yukarı olan çalışma çağı dışındakiler meydana getiriyordu. Özellikle çocuk oranının fazlalığı çalışma yaşında olan kitlenin taşımak zorunda bulunduğu yükü arttırarak iktisadî gelişme çabalarını yavaşlatıcı sonuçlar doğurmaktadır.

Okuma yazma oranı. 6 Yaşından yukarı olanlar arasında okuryazarlar 1927'de yüzde 10,5 oranındaydı; 1955'te bu oran yüzde 41'i buldu, 1965'te yüzde 48,7'ye ulaştı. Okuryazar oranı, erkeklerde (yüzde 64), kadınlara göre (yüzde 32,8) yüksek; şehirlerde köylere göre yaklaşık olarak iki kat fazladır. Ayrıca, bölgeler arasında bu bakımdan önemli farklar görülür: İstanbul ilinde okuryazar oranı yüzde 77,3 (erkek yüzde 85,3; kadın yüzde 67,6), Van ilinde ise yüzde 24,0'tür (erkek yüzde 36,8, kadın yüzde 9,1).

Faal nüfusun meslek gruplarına dağılışı. 15 ve daha yukarı yaşta, yani çalışma çağında bulunan erkek-kadın nüfusun yaklaşık olarak yüzde 59'u genellikle belirli bir meslek sahibi olan faal nüfusu meydana getirir. Bu nüfus, çeşitli bölümlere ayrılır: meslek grupları arasında ötekileri çok geride bırakan büyük kol zıraattır (yüzde 60). Öteki mesleklerden geçimlerini sağlayanlar, faal nüfus içinde şu şekilde sıralanır: sanayi yoluyle geçinenler yüzde 12; hizmetlerle ilgili işlerde çalışanlar yüzde 6; ticaretle uğraşanlar (bankacılıkla birlikte) yüzde 5; ulaştırma (taşıma ve haberleşmeyle birlikte) yüzde 3. Faal nüfusun, bu dallar dışında kalan önemli bir kısmı ordu v.b. koruyucu hizmetlerde çalışanlarla, iyi tanımlanmamış ve tespit edilmemiş meslek sahiplerini kapsar.

● *Nüfusun dil ve din durumu.* Türkiye nüfusu dil ve din bakımından büyük bir birlik gösterir. 1965 Sayımının kesin sonuçlarına göre ana dillerin dağılışı şöyledir (yüzde olarak): Türkçe 90,0; Kürtçe 8,1; Arapça 1,2; Zazaca 0,5; Çerkezce 0,2; Rumca 0,15; Gürcüce 0,1; Ermenice 0,1; diğer diller ayrı ayrı 0,1'den az.

Dinî bakımdan da nüfusun yüzde 99,2'si müslümandır (31 129 854); öteki dinlerin toplamı yüzde 1'i bulmaz (206 825 hıristiyan; bunun 73 725'i ortodoks; 69 526'sı gregoryen ermeni, geri kalanı katolik, protestan v.b.; musevîler 38 267; diğer dinler 15 000 kadar).

● *Yerleşme noktaları. Kır ve şehir nüfusu.* Türkiye'de bulunan bütün yerleşme noktalarının sayısı kesin olarak belirtilmiş değildir. Resmî kaynaklara göre 1968'e doğru, Türkiye'de 67 il, 572 ilçe ve 888 bucak merkezi dışında 201'inde belediye teşkilâtı olan 36 505 muhtarlık bulunuyordu. Ancak muhtarlıklar her zaman doğrudan doğruya ayrı bir yerleşme anlamını taşımıyor, birçok yerde bir muhtarlık kapsamı içinde birkaç küçük köy, mahalle, kom, mezraa, çiftlik, orman veya maden işletmesi gibi yerleşme birimleri bulunuyordu. Böylece, Türkiye'deki bütün yerleşme noktaları sayısının 60 000'i aştığı söylenebilir. Yine resmî kaynaklarda il ve ilçe merkezleri, nüfusu ne olursa olsun şehir sayılır, bucak merkezleriyle muhtarlıklar, bu bölümün dışında bırakılır. Coğrafî bir görüşe uyularak, nüfusları 3 000'den

NÜFUSUN BÖLÜNÜŞÜ (ERKEK-KADIN)

sayım yılları	*erkek nüfus sayı*	*erkek nüfus yüzde*	*kadın nüfus sayı*	*kadın nüfus yüzde*
1927	6 563 879	48,1	7 084 391	51,9
1935	7 936 770	49,1	8 221 248	50,9
1940	8 898 912	49,9	8 922 038	50,1
1945	9 446 580	50,1	9 343 594	49,9
1950	10 527 085	50,3	10 420 103	49,7
1955	12 233 421	50,8	11 831 342	49,2
1960	14 163 888	51,0	13 590 932	49,0
1965	15 996 964	51,0	15 394 457	51,0

TÜRKİYE NÜFUSUNUN KIR VE KENTLERE BÖLÜNÜŞÜ

sayım yılları	*kır yerleşmesi (3 000'den az) yüzde oranı*	*kent yerleşmesi (3 000'den fazla) yerleşme sayısı*	*yüzde oranı*	*10 000'den fazla şehir sayısı*	*yüzde oranı*
1927	77,7	212*	22,3	66	16,4
1935	76,5	298	23,5	80	16,6
1940	74,9	352	25,1	97	18,0
1945	74,5	355	25,5	102	18,5
1950	74,4	387	25,6	106	18,7
1955	70,0	488	30,0	127	22,5
1960	66,1	588	33,9	161	26,6
1965	62,1	700	37,9	200	29,8

* sayı yaklaşıktır

Karadeniz dağlarından bir görünüş

fazla olan yerleşme noktaları *kent* olarak alınır ve bunlardan 3 000 - 10 000 nüfuslu olanlara *kasaba,* 10 000'den fazla nüfuslu olanlara da *şehir* denilecek olursa, bunların sayısının ve bu kentlerde yaşayan kent nüfusu toplamının sürekli bir artış halinde olduğu görülür. Buna karşılık, nüfusu 3 000'den az olan yerleşme noktalarında yaşayan kır nüfusu sayısının her sayımda artma göstermekle birlikte, oranının sürekli olarak gerilediği görülür.

Beşerî ve iktisadî coğrafya

ZIRAAT

Türkiye nüfusunun dörtte üçü, geçimini geniş anlamıyle zıraattan sağlar, Türkiye ihracatının en büyük kısmını zıraî hayvansal ürünler meydana getirir; sanayi alanında bile en fazla yaygın olan dalların hammaddeleri zıraattan sağlanır. Bununla birlikte, Türkiye'nin genellikle yüksek ve engebeli bir ülke olması yüzünden, ekili-dikili topraklar, yüzölçümün beşte birini geçmez; uygulanan metotlar bakımından da düşük verimli, kaba tarım karakteri hâkimdir. Bununla birlikte gelecek yıllarda ekili-dikili topraklar oranının yavaş da olsa artması, nadasa bırakılan topraklar oranının gerilemesi, seçkin tohum, uygun ve yeterli gübre, iyi bir nöbetleşme ve sulama ve uygulanan ince tarım metotlarının geliştirilmesiyle daha yüksek bir verim sağlanacağı umuluyor.

Toprakların yararlanma bakımından bölünüşü, son yılların verilerine göre şöyledir:

ekili-dikili topraklar	yüzde	24,5
nadasa bırakılan topraklar	»	11,0
orman alanları	»	13,5
otlak ve çayırlar	»	35,0
ürün vermeyen topraklar	»	16,0

● *Ekili-dikili alanlar,* 1969'da 18 920 000 hektarı buldu (Türkiye yüzölçümünün yüzde 24,5'i oranında). Bu alanın en büyük kısmını (yüzde 20,5; 15 910 000 hektar) tahıl, kuru ve yumru sebzeler ve sanayi bitkileri yetiştirilmesine ayrılan ekili topraklar meydana getirir. Geri kalan (yüzde 4; 3 010 000 hektar) dikili topraklardır; bu kesimde meyve bahçeleri, sulamalı sebze bahçeleri, bağlar, zeytinlikler, çay ve çiçek bahçeleri yer alır.

EKİLİ ALANLAR

tahıl tarlaları	yüzde	84,7
kuru ve yumru sebzeler	»	4,8
sanayi bitkileri	»	9,9
başka ekilişler	»	0,6
		100,0

DİKİLİ ALANLAR

meyve, çay, çiçek bahçeleri	yüzde	31,6
bağlar	»	27,8
zeytinlikler	»	24,0
sebze bahçeleri	»	16,6
		100.0

Çeşitli ekilişler. Ekili toprakların yaklaşık olarak yüzde 85'i; ekili-dikili topraklar toplamının yüzde 71'i (13,5 milyon hektar) tahıl ekimine ayrılmıştır. 1965-1969 Ortalamasına göre tahıl ekilen toprakların yüzde 62'si, alınan tahıl ürününün yüzde 59,5'i, buğday ekimine ayrılmıştır. Buğday ekimi Türkiye'de çok yaygındır; yalnız yazları yağışlı olan Karadeniz kıyılarında yerini mısıra, kireçsiz cılız topraklarda da çavdara bırakır. 1930'dan önce bazı yıllar 2 milyon t'dan az olan buğday üretimi hızlı bir artış göstererek, 1971'de 12 milyon t'na yükselmiştir. Buğdayın verimi (hektar başına alınan ürün) 1930'lara doğru 1 000 kg'ı bulmuyordu; bugün 1 200 kg'ı bulur ve iyi ürün alınan yıllarda bunu aşar. Buğday ürününün yüzde 80'i iç bölgelerde (İç Anadolu yüzde 50'den fazla) yetişir. İkinci sırada, fakat oldukça geride arpa (buğday yetişen kesimlerde), sonra mısır (özellikle Karadeniz kıyı kesiminde), çavdar (en çok İç Anadolu'da), yulaf, mahlut (buğday-çavdar karışımı, kaplıca buğdayı; en çok Batı Karadeniz bölümünde) ekilir. Darı ve kuşyemi ekimi az yaygındır. Buna karşılık pirinç, sulanabilen düz yerlerde iyi yetişir.

Kuru ve yumru sebzeler arasında patates, baklagiller ve soğan ekimi geniş yer tutar. Patates ekimi Türkiye'ye geçen yüzyılda girmiş olmakla birlikte, 1928'de yıllık üretim 50 000 t'dan azdı; bugün hemen bütün bölgelere yayılmış, ürün 1935'te 1 000 000 t'u aşmış, son yıllarda 2 000 000 tona yaklaşmıştır. Kış sebzesi olarak çok kullanılan baklagiller arasında en çok fasulye, nohut ve mercimek ekilir. Soğan ekiminde de sürekli bir gelişme vardır. Sanayi bitkileri, büyük bir çeşitlilik gösterir. Bunlar arasında geleneksel bir önem taşıyan tütün, en çok Ege bölgesinde (yüzde 73), daha az olarak Karadeniz (yüzde 12) ve Marmara bölgelerinde (yüzde 7) kıraç toprağa ekilir. Tütün üretimi 1967'de yaklaşık 190 000 t a ulaştı; son yıllarda dış piyasa rekabeti ve iç piyasa sınırlılığı yüzünden biraz geriledi. Şeker pancarı üretimi Türkiye'ye 1926'da girdi, 1954'e kadar ancak mevcut dört fabrikanın işleyebildiği kadar ekildi; sonra hızla gelişti, 1967'de 5 253 000 t'a kadar yükseldi ve geniş alanlara yayıldı. Dokuma bitkilerinden pamuk, ülkede eskiden beri ekilirse de, Cumhuriyet devrinde, üretim pek büyük ölçüde arttı. 1927'den önce 30 000 t'u geçmeyen üretim, 1949'da 100 000, 1968'de 435 000 t oldu. 1971'de 490 000 t'a ulaştı; ayrıca, özellikle, ürünün kalitesi çok yükseldi (akala, sonra koker, delta-pine tohumları) ve Türkiye büyük üreticiler arasına girdi. Pamuk ürününün yüzde 57 kadarı Akdeniz bölgesinden (Adana, İçel, Hatay, Antalya), yüzde 36 kadarı Ege bölgesinden (Aydın, İzmir, Manisa), geri kalanı Marmara bölgesinden ve doğudan alınır. Keten ve kenevir lif üretimi pamuğa göre az önem taşır Yağ bitkileri arasında ağaç ürünü olan zeytin dışında, çeşitli tarla ürünleri arasında, yine pamuk başta gelir: son yıllarda çiğit (pamuk tohumu) üretimi 700 000 t'a varmıştır. Geleneksel yağ bitkileri arasında susam ve haşhaş sayılabilir; fakat aynı zamanda afyon veren haşhaş ekimi yasaklanmıştır. Buna karşılık Cumhuriyet devrinde Türkiye'ye ayçiçeği (en çok Marmara bölgesinde), yerfıstığı (en çok Adana yöresinde), soya (Orta Karadeniz'de), kolya (Trakya'da) girdi; ilk ikisi çabuk gelişti.)

● *Dikili tarım.* Bütün tarım topraklarının yaklaşık olarak yüzde 16'sı meyve bahçelerine, bağlara, zeytinliklere, çay fidanlıklarına ve ayrıca sulamalı taze sebze yetiştirilen bahçelere ayrılmıştır. Bunların arasında başta meyve bahçeleri gelir. Türkiye iklimi çok çeşitli meyveler yetişmesine elverişlidir. Akdeniz kıyılarında, Ege kıyılarının güney kesimlerinde, ayrıca Doğu Karadeniz kıyılarında turunçgiller (portakal, limon, mandalina) yetiştirilir. Karadeniz kıyılarında (özellikle Ordu, Giresun) yaygın olan fındık ürünü, ticaret bakımından büyük önem taşır. Üzüm bağları, kışları sert geçen sınırlı alanlar dışında bütün bölgelerde yer alır; üzüm ürünü çoğunlukla taze olarak tüketilir veya pekmez, şarap v.b. yapılır.

Ege bölgesinde, özellikle Gediz vâdisinde, dünya piyasalarında aranan kuru üzüm ü-

Antalya'dan Akdeniz kıyısının görünüşü

Ankara

Foto. MEYDAN

retilir (güneş damlası). Yine kurutulmaya elverişli ünlü incir de Ege bölgesinde, özellikle Büyük Menderes vâdisinde yetişir. Türkiye'nin tanınmış meyve türleri arasında elma, armut, şeftali, antepfıstığı, ceviz, kestane, muz v.b. sayılabilir.

Zeytinliklere Ege denizi (başta Edremit körfezi çevresi), Marmara denizi (Güney Marmara), Akdeniz kıyılarında ve bu denizin doğusundaki yörelerde (Hatay, Gaziantep), ayrıca Doğu Karadeniz'in Trabzon yöresinde rastlanır; genel olarak zeytin üretiminde çok ve az ürün alınan yıllar birbiri arkasından gelir.

Yaş sebze ekimi öteden beri şehirlerin çevresindeki bahçelerde yapılırken, tüketimin artması ve ulaşımın gelişmesiyle iklim ve toprak bakımından elverişli bölgelere (Marmara, Ege ve Akdeniz) doğru gelişti. Turfanda sebzeciliğe çok önem verilir. Doğu Karadeniz kıyılarının ılık ve yağışlı iklimi ve kireçsiz toprakları üzerinde Cumhuriyet döneminde çay üretimi büyük bir gelişme göstermiştir. Isparta yöresinde gül bahçeleri, büyük şehirler çevresinde de çiçek bahçeleri genişlemektedir.

HAYVANCILIK

Zıraat ekonomisinin bir kolu olan hayvancılık, Türkiye'nin bazı bölgelerinde tek başına veya toprak ürünleriyle birlikte, halkın yaşayışında birinci derecede yer tutar. İklim ve yer şekillerinin yarattığı engeller yüzünden zıraatın fazla gelişmediği yörelerde hayvancılık ön sırayı alır. Son yıllarda hayvancılık, otlakların tarlaya çevrilmesi yüzünden azalmasına karşılık, hay-

van sayısının artması gibi birbirine karşıt iki durum göstermektedir. Otlaklar, aşırı otlatma yüzünden bozulurken, hayvanlar da yeteri kadar beslenememekte, verimleri düşmekte veya düşük kalmaktadır.

● *Büyükbaş hayvanlar.* Türkiye'de en önemli büyükbaş hayvan *sığır*'dır. Sığırların etinden, derisinden, sütünden (inek) ve gücünden (öküz) yararlanılır. İç Anadolu'nun yerli kara sığırı küçük yapılı ve gücü az bir hayvandır. Buna karşılık Kuzeydoğu Anadolu'nun kırmızı göle sığırı, batı bölgelerinin plevne, kırım v.b. daha verimli tipleri de vardır. Son yıllarda montafon tipi üretimine çalışılıyor. Son 35 yıl içinde sığır sayısı 7 milyondan 14,2 milyona (1967) yükseldikten sonra, 12,8 milyonun altına gerilemiştir (1970). Mandaların gücünden ve kaymak yapımında sütünden yararlanılır. Bunların sayısı sığırlarınkinin onda birine varmaz. Koşum ve binek hayvanı olan at sayısı 1960'lara kadar artmışsa da, ondan sonra motorlu araçların yayılmasıyle sürekli bir gerileme başlamıştır. Buna karşılık fakir halkın taşıma ihtiyacını karşılayan eşek sayısında böyle bir azalma görülmez. Katır sayısı azdır. Deve sayısı 100 000'i aştıktan sonra hızla azalarak 30 000'e kadar düşmüştür.

● *Küçükbaş hayvanlar.* Koyun başta gelir. Ülkenin çok yerinde, yazların kurak geçmesi yüzünden yaygın olan kısa otlu bozkırlarda beslenir; etinden, derisinden ve yününden yararlanılır. Kasaplık en iyi soy, Marmara bölgesinde yetişen *kıvırcık*'tır. Başka soylar arasında Batı Anadolu'nun *dağlıç*'ı ile İç ve Doğu bölgelerinin *karaman* soyu (ak

TÜRKİYE — idarî bölünüş

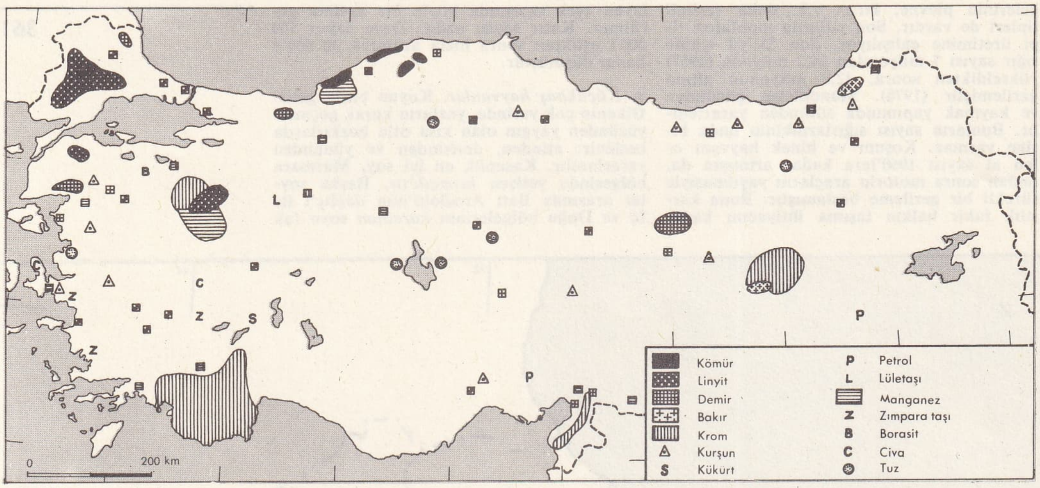

TÜRKİYE — madenler

ve kızıl karaman) sayılabilir. İyi yün veren *merinos* koyunu yetiştirilmesi için çaba harcanmaktadır. Koyun sayısı 1930'a doğru 12 milyon kadardı; bu sayı, zaman zaman dalgalanmakla birlikte, genel bir artma göstererek 36,5 milyona ulaşmıştır. *Kılkeçi,* Türkiye'de yaygındır; yetiştirilmesi kolay olan bu hayvanın etinden, sütünden, derisinden, kılından yararlanılır; fakat ormanlar için çok zararlı olan keçi sayısının azaltılmasına çalışılıyor. Bu sayı 1960'a doğru 18,5 milyonu bulduktan sonra, 15 milyona doğru gerilemiştir. Ankara keçisi (tiftik) ise, ülkenin bozkır kesimlerinde (İç-Anadolu, Güneydoğu Anadolu'nun Mardin - Siirt yöresi) yaşar. Bir ara 6 milyona varan sayıları bugün 4,5 milyonun altına düşmüştür.

● *Kümes hayvanları. Arıcılık, İpekböceği.* Başta tavuk olmak üzere kümes hayvanları, Türkiye'nin her tarafında bulunmakla birlikte, büyük şehirler (İstanbul, Ankara) dolaylarında fazla üretilir. Son yıllarda tavuk yumurta çiftlikleri çoğalmıştır. Arıcılık Türkiye'nin bütün bölgelerinde; en çok Ege ve Marmara bölgeleri, Doğu Anadolu'nun kuzey kesimi, İç Anadolu ve Akdeniz bölgesinde yapılır. Marmara bölgesi, akdeniz ülkeleri arasında ipekçiliğin çok gelişmiş olduğu bir kesimiydi. Ülkenin başka kesimlerinde de ipek üretiliyordu. Birinci Dünya savaşından sonra ipekçilik geriledi, daha yakın yıllarda sunî ipek ve benzeri liflerin rekabeti yüzünden gelişemedi. Bugün ipekçiliğin başlıca merkezi Bursa'dır.

● *Su ürünleri.* Türkiye'nin üç tarafı, fizikî şartları farklı olan denizlerle kuşatılmıştır. Bu denizler balık, sünger, havyar, kabuklular v.b. çeşitli ürünler verir. Mevsimden mevsime sıcaklık farkları yüzünden balıklar bir denizden ötekine sürü halinde göç eder. Bu bakımdan, Boğazlar ve Marmara denizi Türkiye'nin en canlı balıkçılık alanı sayılır. Ürün yıldan yıla değişir (65 000-165 000 ton); en çok torik, palamut, istavrit, lüfer, hamsi, uskumru v.b. avlanır. Denizlerden başka göl ve akarsularda da balık tutulur. Türkiye'de su ürünleriyle geçinen nüfus 25 000'den fazladır.

MADENLER

● *Yakıt madenler.* Türkiye'de varlığı bilinen ve işletilen başlıca maden kömürü yatakları Batı Karadeniz bölümünde yer alır ve Zonguldak dolaylarında işletilir. Önceleri özel kuruluşlar ve yabancı şirketler tarafından işletilen kömürler, 1940'ta devletleştirildi ve üretim de arttı. Birinci Dünya savaşından önce yıllık üretim 1 milyon tondan azdı. Bugün 7 milyon tonu aşmıştır; fakat ülkede yakıt ihtiyacı da hızla arttığı için, eskiden olduğu gibi maden kömürü ihraç edilememektedir.

Linyit kömürüne ülkenin birçok kesiminde rastlanır ve bunların bir kısmı kamu sektörü ve özel sektör tarafından işletilir. Linyitlerin işletilmesi daha çok Cumhuriyet döneminde gelişti: 1932'de yıllık linyit üretimi 10 000 tonu bulmuyordu; bugün maden kömürü üretimini aşmıştır. Dünya ekonomisinde çok önemli yer tutan *petrol* araştırmalarına Cumhuriyet döneminde girişildi; ilk olarak 1940'ta Raman dağında işletilebilir petrol bulundu, 1954'te çıkartılan özel bir kanunla petrol araştırmaları hızlandı; 1969'da üretim 3,6 milyon tonu aştı; daha sonraki yıllarda bir duraklama oldu. Başlıca yataklar Güneydoğu Anadolu'da kümelenmiştir. Batman rafinerisinde arıtılan petrol, bir boruyle İskenderun körfezi kıyısına indirilir.

● *Sınaî madenler,* oldukça çeşitlidir. Bunlar arasında *demir* çok eski devirlerde ilkel metotlarla işletilerek eritiliyordu; Cumhuriyet döneminde ülkede ağır maden sanayii temelinin atılması üzerine rezervi bol yataklar arandı, Sıvas'ın güneydoğusunda Divriği'de istenen nitelikte demir bulundu. Ayrıca Edremit yöresinde, İç Batı Anadolu'da ve İç Anadolu'da demir yatakları vardır. 1957'de bir milyon tonu bulan demir cevheri üretimi 1970'te yaklş. üç milyon tona vardı. *Bakır* madenine de sık rastlanır. Bunlardan Elazığ ilinin Maden kasabası yakınındaki yataklar ilk çağlardan beri zaman zaman işletildi; fakat, Birinci Dünya savaşından önce yakacak bulunmaması yüzünden bırakıldı. Cumhuriyet devrinde demiryolu kömür getirebildiği için yeniden işletmeye açıldı. İkinci bir işletme de Doğu Karadeniz bölümünün Artvin yöresinde Muzul'dadır (Göktaş). Küre'nin bakır piritleri İnebolu'dan ihraç edilir. Son zamanlarda her yıl yerden 1 000 000 t kadar cevher çıkarılarak bundan 23 000 - 29 000 t bakır elde edilir. Bugün Doğu - Orta Karadeniz kesimindeki yaygın bakır yataklarını işletmeye hazırlanıyor. Türkiye'nin önemli bir madeni de *krom*'dur. Bu madenin yüzde 40-50 krom oksidi bulunan krommit cevherine ülkenin birçok bölgesinde rastlanır. Bunların birkaçı XIX. yy. sonlarında işletilmeğe başlandı. 1930'da 20 000 tonu bulmayan üretim 1935'te 100 000 tonu aştı, 1953'te 912 000 tona vardı. Başlıca yataklar Fethiye ve Marmaris arasında, İç Batı Anadolu'da (Dağardı), Doğuda (Maden kasabası yakınında Guleman) v.b. bölgelerde bulunur. *Manganez* yatakları da oldukça yaygındır, üretim 12 000-90 000 t arasında değişir. *Alüminyum* veren boksit yatakları Batı Toroslar'da bulundu. Seydişehir'de bunları işletecek büyük bir kuruluş yapılıyor. Türkiye'nin önemli bir yeraltı zenginliği de, *bor* maddesi veren borasit-kolemanittir. XIX. yy. sonlarından beri Balıkesir - Susurluk arasında işletiliyordu. Üretim bir aralık durakladı; bugün Emet, Sındırgı, özellikle Kırka'da zengin yataklar bulunmasıyle hızla gelişti: 1930'da 4 000 ton, 1962'de 100 000 tondan fazla, 1969'da 323 000 ton.

Bu madenlerden başka çeşitli yerlerde kurşun-çinko (Keban), zımpara (alüminyum oksidi: Ege bölgesi), kükürt (Keçiborlu), civa (İzmir Karaburun'u, Konya, Ödemiş), amyant (İç Batı Anadolu), lületaşı (magnezi silikatı: Eskişehir yöresi), magnezit, zırnık (arsenik sülfür), barit, fluorit, kuvarsit, volfram (tungsten; Uludağ) vardır. Ayrıca kaolin, plastik kil, sodyum sülfat gibi maddelere de rastlanır. İzmir'in Çamaltı tuzlasından, göllerden (Tuz gölü) tuzlu su kaynaklarından ve yer altından tuz çıkartılır (650 000 t kadar).

MADEN ÜRÜNLERİ

bin ton olarak	*1935*	*1955*	*1960*	*1970*
maden kömürü	2 320	5 507	6 312	7 700
linyit	73	2 416	3 845	8 690
petrol	—	179	362	3 460
demir	—	874	700	2 954
bakır	—	24	26	27
krom	156	649	587	757
manganez	0,2	50	42	12
borasit	5	42	97	323

SANAYİ

Geçen yüzyıllarda çok yaygın olan el ve tezgâh işleri XIX. yy.da batı ülkelerinde büyük sanayinin gelişmesiyle geriledi ve hemen tümüyle ortadan kalktı. Türkiye'de büyük sanayi kurma girişimleri oldukça eskiyse de, Osmanlı devletini köstekleyen kapitülasyonlar, bunların gelişmesini önledi; ancak Cumhuriyet döneminde bu engellerin kaldırılması ve devletin sanayi kesimini de kapsayan kalkınma planları hazırlanmasıyle, özellikle son yıllarda köklü gelişmeler gösterdi. Sanayinin millî gelirdeki payı 1927'de yüzde 10'u geçmezken, 1958'de yüzde 22'ye yükseldi ve 1977'de yüzde 30'u aşacağı belirtildi. Uygulanması bitirilmiş olan ilk beş yıllık kalkınma planı döneminde, yüzde olarak tespit edilen yıllık kalkınma hızının ancak yüzde 4,2'si zıraatın, buna karşılık yüzde 12,9'u sanayinin payına düşüyordu. Bugün Türkiye'de bulunan işyerlerinin büyük çoğunluğu özel sektöre ait küçük işletmeler biçimindedir; büyük işletmelerin çoğunluğu kamu sektörünündür. Sanayi etkinlikleri bakımından Marmara bölgesi başta gelir. Bunun başlıca sebebi, ülkede en büyük sanayi merkezi olan İstanbul'un burada yer almasıdır. 1960'ta Türkiye'nin sanayi etkinliklerinin üçte biri bu şehirde toplanıyordu. Böyle olmakla birlikte İstanbul'un sanayi kuruluşları, bugün şehrin yoğun yerleşme alanı dışına çıkarak, özellikle İstanbul-İzmit arasındaki kıyı şeridi boyunda yer alır, doğuda Adapazarı dolaylarına doğru yayılır, ayrıca, Bursa dolaylarında yeni büyük sanayi yerleşmeleri gelişmektedir. Sanayi alanında ikinci sırayı, İzmir şehrini kapsayan Ege bölgesi alır; sonra Batı Karadeniz (Karabük-Zonguldak-Ereğli) kesimiyle, İç Anadolu'daki oldukça seyrek ağ (Eskişehir - Ankara - Kırıkkale, ayrıca Kayseri - Sıvas) ve Doğu Akdeniz kesimi (Mersin - Adana - Hatay - Gaziantep) gelir. Bu kesimler dışında, bazıları önemli, dağınık sanayi kuruluşları vardır.

● *Başlıca sanayi kolları.* 1. *Besin ve içki sanayii.* Türkiye'de sanayi etkinliği, hammaddesinin büyük kısmını zıraî kaynaklardan alır; bunlar arasında da baş yeri zıraî sanayi tutar, bunların başlıcaları şunlardır: a) değirmenler (daha çok yerel tüketimi karşılar) ve un fabrikaları (büyük ticaret ve tüketim merkezlerinde); makarna v.b. yapımevleri; b) konservecilik (meyve, sebze, balık); c) bitkisel yağ ve bundan türeyen sabun fabrikaları (zeytin ve pamuk çekirdeği gibi hammaddelerin bol bulunduğu yerlerde, ayrıca çeşitli hammaddelerin geldiği liman şehirlerinde); ç) hayvansal yağlar ve peynir yapımevleri; d) şeker fabrikaları (birincisi 1926'da açılan ilk dört fabrikadan sonra 13 fabrika daha kuruldu; şeker üretimi 1964 ağustos-1965 şubat döneminde 730 000 t gibi rekor bir düzeye çıktı); e) ispirtolu içkiler (bira, şarap v.b.) [Tekel ve kısmen özel sektör tarafından işletilir]; f) tütün fabrikaları (Tekel idaresi tarafından İstanbul, İzmir, Samsun, Adana, Malatya gibi merkezlerde kurulmuştur); g) çay fabrikaları (Doğu Karadeniz bölümü), yem sanayii v.b. kuruluşlar.

2. *Dokuma ve giyim sanayii.* Çeşitli hammaddeler arasında pamuk başta gelir. Pa-

muk ipliği ve pamuklu dokuma fabrikaları önce İstanbul, Adana, Kayseri, Konya Ereğlisi, Nazilli, Malatya şehirlerinde kuruldu, sonra başka şehirlere de yayıldı, yıllık dokuma üretimi 700 000 000 m'yi geçti. Yünlü dokuma sanayii, kaliteli ürün elde etmek için daha çok dış ülkelerden getirilen merinos yün ve ipliği kullanır. İstanbul ve dolaylarında (Feshane, Hereke) bulunan ilk fabrikalar genişletildi ve yenileri katıldı (İstanbul, İzmir, Ankara v.b.). Ayrıca örme (trikotaj) işleri de yaygındır. Halıcılık geleneksel bir önem taşır. Birinci ve İkinci Dünya savaşları sırasında gerileyen halıcılık, yeniden gelişme göstermektedir. Türkiye'de 60 000 kadar halı tezgâhı vardır (Isparta, Uşak, Kula, Gördes, Kayseri-Bünyan, Konya, Sıvas v.b.). Bazı merkezlerde halıcılığı fabrikalaştırma eğilimi görülür. İpek dokumacılığı Bursa ve İstanbul'da yer alır. Bugün pamuk ve ipek gibi tabiî liflerle birlikte veya ayrı olarak sentetik lifler de kullanılır, bunların tüketimi gittikçe artmaktadır. Dokuma sanayii yanında dericilik, deri ve dokuma giyim eşyası yapımı da gelişmektedir.

3. *Maden sanayii.* Bir kısmı Cumhuriyet döneminden önce kurulmuş bazı atelyelerde dış ülkelerden getirtilen yarı işlenmiş madenler kullanılarak çivi, tel, boru v.d. şeyler, makine ve gemi onarımı, dökme işleri yapılırdı. Cumhuriyet devrinde ağır maden sanayiinin temeli atıldı: 1937'de Karabük Demir Çelik fabrikası, 1938'de Maden kasabasında, 1951'de Murgul'da bakır işletmeleri (Samsun'da bir yenisi kuruluyor), Kırıkkale'de savaş malzemesi fabrikası (daha yakın yıllarda Makine Kimya Endüstrisi kuruluşlarıyla genişletildi), 1965'te Karadeniz Ereğli'sinde ikinci bir demir-çelik fabrikası kuruldu; bir üçüncüsü de İskenderun yakınında kurulmaktadır. Batı Toroslar'daki boksit madeninden elektrometalürji yoluyle alüminyum elde edecek Seydişehir fabrikası da yapılmaktadır. Bu fabrikalar her türlü inşaat demiri, ray, saç, tel, boru v.b. malzeme yapar. İstanbul ve dolaylarındaki tersanelerde gemi onarımı ve yapımı sağlanır, Eskişehir, Adapazarı, Kayseri ve Sıvas demiryolu fabrikalarında yolcu ve yük vagonlarıyle dizel lokomotifleri, İstanbul ve Bursa yakınında otomobil yapılır. Elektrik araçları, tulumba, motor, buzdolabı, dikiş ve çamaşır makineleri yapımı gelişmiştir.

4. *Toprak, seramik ve cam sanayii.* Eskiden çoğu küçük ölçüde atelyelerde yapılan tuğla ve kiremit, bugün büyük fabrikalarda yüksek kaliteli olarak imal edilir. Çimento fabrikalarının sayısı arttırılarak ülkenin ihtiyacı karşılanacak duruma getirilmiştir (çimento üretimi 1926'da 20 000 t, 1970'te 6 370 000 t). Cam üretimi (Paşabahçe, Çayırova v.b.) bütün ülkenin ihtiyacını karşılayacak durumdadır. Aynı durum seramik yapımında (çini, fayans, sağlık malzemesi v.b.; Çanakkale, İstanbul, Bozüyük) görülür. Bu malzeme bugün ihracat konusudur.

5. *Odun ve selüloz sanayii.* Orman ürünlerinde kereste, parke, kontrplak yapılır; mobilya ve karoseri yapımı gelişmiş durumdadır. İlk selüloz-kâğıt fabrikası 1934'te İzmit'te kuruldu; birkaç defa genişletildi; sonra Çaycuma (Zonguldak), Aksu (Giresun) ve Dalaman (Muğla) fabrikaları eklendi. 1948'de 18 000 tonu geçmeyen kâğıt ve benzerleri üretimi, 1970'te 118 000 tona ulaştı. Yeni açılan üç fabrikanın kapasitesi de 350 000 tona varır.

6. *Kimya plastik ve kauçuk sanayileri.* Önce ülke ihtiyacının bir kısmını karşılamak üzere birkaç yerde küçük ölçüde kurulmuş kimya sanayii tesisleri, son yıllarda büyük gelişmeler gösterdi. Başlıcaları klor ve kostik soda (İzmit), asit sülfürik (Karabük), asit borik (Bandırma), azotlu gübre (Kütahya), Süperfosfat (İskenderun-Mersin), petrol rafinerileri (Batman, Mersin, İzmit'te Tütünçiftliği ve İzmir'de kurulmakta olan Aliağa tesisleri), çeşitli ecza ve ilâç fabrikalarıdır. Plastik eşya yapımı dış ülkelerden getirtilen maddelerle sağlanırken İzmit körfezi kıyısında kurulmakta olan Petkim (Petro-Kimya) tesisleriyle bunlar, doğrudan doğruya elde edilecektir. Giyim eşyası yapımı şeklinde başlayan kauçuk sanayii, bugün tekerlek lastiği yapımı şeklinde gelişmiştir. Yeni kurulan sanayi kollarından birçoğu kısa süre sonra ihracat imkânı bulacak bir düzeye erişmiştir.

Enerji kaynakları. Sanayinin başlıca enerji kaynağı olan elektrik gücü çeşitli kaynaklardan elde edilir. Önceleri başlıca kaynak maden kömürüydü; bugün su kuvveti başta gelir, onu akaryakıt izler.

ELEKTRİK ENERJİ ÜRETİMİ

yıllar	*kurulu jeneratör gücü (kW)*	*yıllık üretim (milyon kW saat)*
1930	18 000	106
1950	408 000	790
1960	1 272 000	2 800
1970	1 982 000	8 617

elde edilen enerjinin kaynaklara bölünüşü (yüzde ile)

	taşkömür	linyit	su	akaryakıt v.b.
1961	37,9	12,9	43,2	6,0
1969	16,3	14,1	44,1	25,5

TÜRKİYE — sanayi faaliyetleri

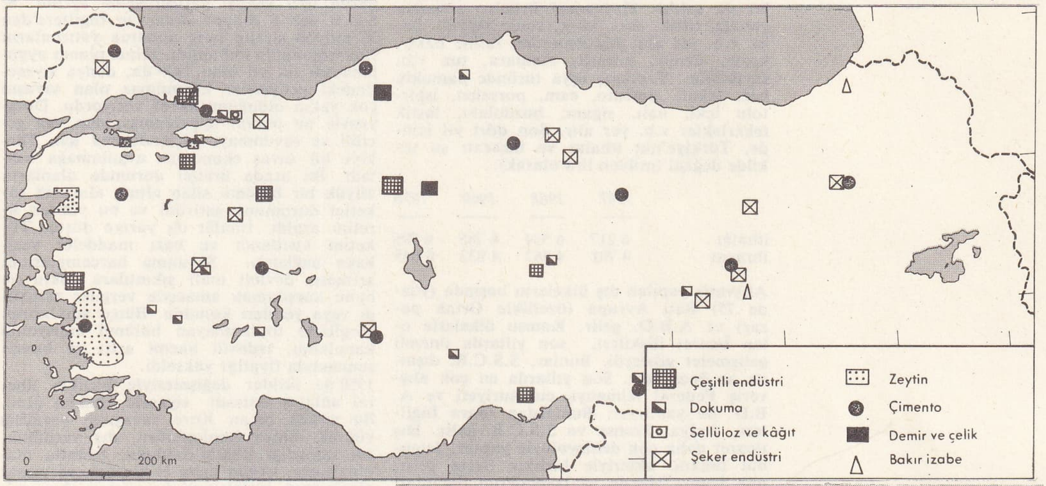

U L A Ş T I R M A

Türkiye'nin iktisadî kaynaklarını işleterek değerlendirmek bakımından ulaşımın payı büyüktür. Ayrıca, ülkenin yeryüzündeki durumu yüzünden Türkiye'den geçen yollar, kıtaları birbirine bağlamağa da hizmet eder.

● *Karayolları.* Çeşitli nitelikte olmak üzere bugün Türkiye'de 60 000 km kadar karayolu vardır. Ortalama olarak her 1 000 km²'ye 76 km, her 1 000 nüfusa 1,9 km yol düşer. Türkiye'nin karayolları genellikle yüzey şekillerine uyar. Türkiye'nin ulaşım sisteminde karayollarının payı 1950'de yolcu taşınmasında yüzde 46, yük taşınmasında yüzde 17 olarak tahmin ediliyordu. 10 Yıl sonra bu oranlar yüzde 67 ve yüzde 37'ye çıktı, yakın yollarda daha da arttı; karayolları trafiği, deniz ve demiryolları zararına gelişti.

● *Demiryolları.* Türkiye topraklarında demiryolu yapımına oldukça erken başlandı (İzmir-Aydın demiryolu yapımının başlangıcı 1856'dır); fakat genellikle yabancı şirketler tarafından girişilen bu işte ülkenin bütünü göz önüne alınmadı. Cumhuriyet döneminde mevcut demiryolları devletleştirildi; özellikle 1925-1940 arasında büyük bir hızla yenilerin yapılmasına girişildi. Sonraki yıllarda yapım ağırlaşmakla birlikte, ülkenin bütün bölgeleri, demiryollarıyle birbirine ve deniz kıyılarına bağlandı. Demiryolları gerçekten bir ulaşım ağı meydana getirdi. Türkiye'de demiryollarının uzunluğu 8 200 km'ye varır; ortalama olarak 1 000 km²'ye 10 km'den; 10 000 nüfusa 2 km'den biraz fazla demiryolu düşer.

● *Denizyolları.* Türkiye limanları arasında yük ve yolcu taşıma (kabotaj) hakkının türk gemilerine verilmesi, Lozan antlaşmasıyle sağlandı. Ticaret gemileri sayısı zamanla arttı (1970'te 100 tondan büyük 324 gemi, toplam 696 824 tonilato).

● *Havayolları.* Türkiye gibi geniş ve yüzey şekillerinin belirgin olduğu bir ülkede yolcu, değerli yük ve posta taşınmasında uçakların payı gelişmektedir. Türkiye'nin başlıca şehirleri arasında düzenli uçak seferleri yapılır. İstanbul (Yeşilköy), Ankara (Esenboğa) ve İzmir (Çiğli) havaalanları da milletlerarası hava ulaşımına gittikçe daha etkin olarak katılmaktadır.

T İ C A R E T

● *İthalât.* Türkiye'nin dış ülkelerden aldığı malların son yıllarda beşte ikisi makine ve donatım malzemesi, beşte ikisi hammaddeler, geri kalan beşte biri de çeşitli tüketim eşyasıdır. Makineler arasında fabrika kurmağa yarayanlar, zıraat ve yol makineleri, kara, deniz ve demiryolu taşıtlarıyle bunların parçaları, elektrik motorları ve türbinler yer alır. Ülkede bunların yapılmasına yönelen fabrikalar, önce dış ülkelerden gelen parçaların montajı şeklinde çalışmağa başladı; fakat kısa bir süre içinde bu parçaların gittikçe daha yüksek bir oranda ülkede yapımına geçildi. Bunların

halı tezgâhı

SANAYI (İŞYERİ, İŞÇİ SAYISI VE İŞ DEĞERİ)

	işyerleri sayısı	*ücretli işçi sayısı*	*yapılan iş değeri (milyon TL.)*
1950 sayımına göre	82 331	230 736	2 544
bunlardan 10 Hp veya 10'dan fazla işçi kullanılır:			
1950'de	2 618	162 859	2 004
1963'te	3 012	430 701	17 670
1963'te başlıca sanayi kolları (10 Hp veya 10'dan fazla işçi)			
besin, içki	1 874	48 188	6 361
dokuma, giyim	844	85 096	2 216
tütün	116	42 079	1 798
tahta, mobilya	403	6 831	276
kâğıt	21	6 823	332
deri	142	2 108	129
kauçuk	82	5 047	172
kimya	569	21 653	1 491
cam, taş v.b.	270	19 684	615
maden eritme ve eşya	285	30 166	2 101
makine, taşıt	242	26 136	1 082
başkaları	177	9 565	1 096

çeşitli sanayi ürünleri (1 000 ton)

	1940	*1960*	*1970*
pik demir	81	248	1 034
çelik blok	37	266	1 312
saç	—	21	412
boru	3	14	14
çimento	260	2 040	6 370
kok	200	740	637
cam ve cam eşya	7	18	83
kâğıt	9,5	56	118
şeker	89	570	593
pamuk ipliği	9,6	27,6	46,8
yün ipliği	3,9	4,3	3,1
pamuklu (milyon metre)	47	153,5	220
yünlü (milyon metre)	2,6	5	4,2

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

içinde çeşitli araçlar, fotoğraf ve sinema makineleri, radyo ve televizyonlar v.b. yer alır. İplik ve dokuma makineleri içinde yün ipliği ve sentetik iplikler sayılabilir. Kimyasal maddeler ithalâtı arasında boya-ilâç malzemesi, madenî gübreler başta gelir. Ham ve yarı işlenmiş maddeler arasında petrol türevleri, özel nitelikli çelikler, başka madenler, yün, jüt, kauçuk, kâğıt ve türevleri sayılabilir. Besin maddeleri arasında en çok kahve, daha az olarak kakao, bitkisel yağ ve bazı yıllar tahıl alınır.

● *İhracat.* Yakın yıllara kadar Türkiye'nin dünya piyasasına sattığı malların yaklaşık olarak yüzde 70'i toprak ürünleri, yüzde 10'dan çoğu hayvan ürünleri, yüzde 10'a yakını madenler ve az bir oranı da yapılmış eşyadan meydana geliyordu. Son yıllarda ihracatta hacim genişlemesiyle birlikte oran değişmeleri de oldu. Ziraî ürünler yine başta gelirse de, bunların bir kısmı yapılmış eşya şeklinde değerlendirilmiş olarak satılmaktadır. Toprak ürünleri arasında başta pamuk, tütün, fındık, üzüm ve başka meyveler, yağlı tohumlar, kuru sebzeler, palamut, meyankökü v.b. yer alır. Ürünün bol olduğu yıllarda buğday ve öteki tahıllar da satılır. Hayvansal ürünler arasında yapağı, tiftik, deri, kürk, canlı hayvan, balık v.b. yer alır. Madenlerden rafine bakır, krom, demir, borasit, zımpara, tuz v.b. sayılabilir. Yapılmış eşya türünde pamuklu bez, şeker, çimento, cam, porselen, ispirtolu içki, halı, sigara, buzdolabı, lastik tekerlekler v.b. yer alır. Son dört yıl içinde, Türkiye'nin ithalat ve ihracatı şu şekilde değişti (milyon lira olarak):

	1967	*1968*	*1969*	*1970*
ithalât	6 217	6 934	6 785	8 996
ihracat	4 701	4 467	4 832	6 845

Alışveriş yapılan dış ülkelerin başında (yüzde 75) Batı Avrupa (özellikle Ortak pazar) ve A.B.D. gelir. Komşu ülkelerle olan ticaret ilişkileri, son yıllarda önemli gelişmeler gösterdi. Bunlar, S.S.C.B. dışında az önemlidir. Son yıllarda en çok alışveriş Federal Almanya cumhuriyeti ve A.B.D. ile yapılıyor. Bunlardan sonra İngiltere, İtalya, Fransa ve S.S.C.B. gelir. Dış ticaret daha çok denizyoluyle yapılır, İstanbul limanı, ekleriyle birlikte başta gelir, onu İzmir, Mersin ve İskenderun limanları izler.

HAYAT SEVİYESİ VE İKTİSADÎ GELİŞME

● *İktisadî siyaset ve gelişme.* Türkiye cumhuriyeti, ekonomiyi kötü şartlar içinde devraldı. Kapitülasyonlar, siyasî ve iktisadî bağlantılar ülkeyi bu alanda da bağımlı kılmıştı. Ziraat, kaba tarım şeklinde yapılıyordu. Madencilik, yabancı sermaye elindeydi. Sanayide eskiden var olan imalâthane şeklindeki işletmeler, dış rekabete dayanamamış ve batmıştı. 1927'de yapılan sayımda 65 245 sanayi kurumu olduğu ve buralarda 256 855 kişinin çalıştığı, toplam olarak 163 548 beygir gücünde 4 850 motor kullanıldığı tespit edildi. Ülke yabancı sanayi ürünlerinin açık pazarı halindeydi. Ulaştırma işlerinde de yabancı hâkimiyeti vardı. 1923'te var olan 4 072 km demiryolunun hepsi yabancı şirketler elindeydi. Deniz ulaştırmasında da durum aynıydı. Seyrisefain idaresinin elinde bulunan gemilerin tonajı 26 000'di. Kabotaj hakkı ancak 1925'te elde edildi. Karayolları çok az ve bakımsızdı. Yeni rejimin ilk yılında tedavüldeki para miktarı yaklaşık olarak 161 milyondu. Lozan antlaşmasına göre son osmanlı gümrük tarifeleri 1928 sonuna kadar yürürlükte kalacaktı. Yeni teşebbüsleri korumak ve teşvik etmek için mevzuatı değiştirmek gerekiyordu. Güdülecek iktisadî siyaset için tekliflerde bulunmak üzere 1923'te İzmir'de toplanan İktisat kongresi, liberal görüşe dayanan kararlar aldı ve hükûmet bu kararların ışığı altında özel teşebbüsü korumağa çalıştı. 1927'de çıkarılan Teşviki Sanayi kanununa dayanılarak yeni kurulan sanayi tesislerine birçok muafiyet tanındı. 1925'te Osmanlı devletinden kalan birkaç fabrikanın işletilmesi ve yeni fabrikaların kurulması için Sanayi ve Maadin bankası kuruldu. 1924'te kamulaştırmaya gidilen demiryolu siyasetinde başlıca iki yönde gelişti: yeni demiryolları yapmak ve yabancı şirketlerin elindeki demiryollarını satın almak. Dünya iktisadî buhranı (1929-1931) müdahaleci ve himayeci siyasetin yaygınlaşmasına yol açtı. Türkiye de bunun dışında kalmadı. Bununla birlikte, 1929'dan itibaren yürürlüğe koyduğu gümrük tarifeleriyle Türkiye, öteki ülkeler gibi ekonomisini korumağa yöneldi. Ayrıca 1930'da döviz işlemlerini de devlet iznine bağladı. Bütün bu meseleler Türkiye'de devletçilik siyasetinin uygulanmasını zorunlu kıldı. Başbakan İnönü, devletçiliği 1930 ağustosunda «ılımlı devletçilik» olarak nitelendirdi. 1931 Mayısında C.H.P.'nin programına devletçilik bir ilke olarak alındı. Bu ilkeyle iktisadî kalkınmayı gerçekleştirmek için beş yıllık programlar hazırlanarak devlet yatırımları planlanmak istendi ve ilk beş yıllık program 1934-1938 döneminde başarıyle gerçekleştirildi. Bu planın uygulanmasına geçmeden önce, osmanlı borçları tasfiye edildi; denk bütçeler düzenlenmeğe başlandı. Bu devrede devlet yatırımları 135 milyon liraya vardı ve bütçenin yüzde 10'u sanayi yatırımlarına ayrıldı. S.S.C.B.'den 8 milyon dolar ve İngiltere'den 13 milyon şterlin borç alınarak yatırımların finansmanında kullanıldı. İkinci planın uygulanacağı ilk yıl olan 1939'da, dünya siyasetindeki gelişmeler kaçınılmaz olan savaşın çok yakın olduğunu haber veriyordu. Dolayısıyle bu planın uygulanmasından vaz geçildi ve savunmayı güçlendirmek için Türkiye bir savaş ekonomisi uygulamağa başladı. Bu arada üretici durumda olanların büyük bir bölümü silâh altına alınarak tüketici durumuna getirildi ve bu yüzden üretim azaldı. İthalât da yarıya düştü. Tüketim kısıtlandı ve bazı maddeler vesikaya bağlandı. Savunma harcamalarının artması, devleti malî sıkıntılara soktu ve bunu karşılamak amacıyle vergiler arttırıldı veya yenileri konuldu. Bütçe açıklarının vergilerle toplanmayan bölümü emisyonla karşılandı, tedavül hacmi arttı ve bunun sonucunda fiyatlar yükseldi.

1950'de iktidar değişmesiyle birlikte liberal anlayış iktisadî siyasete hâkim oldu. Bu sırada çıkan Kore savaşının yarattığı yüksek dünya konjonktürü, dış yardımların sağladığı ithalât bolluğu, ziraatta makineleşme, uygun hava şartlarının ve ziraat alanlarının genişlemesinin sonucu ekonomide hızlı bir gelişme meydana geldi. Bu tarihlerde ekilebilir toprakların sınırına varılmasıyle dar boğazlar kendini gösterdi; zorlamalar enflasyona ve gittikçe büyüyen dış ödemeler açığına yol açtı. Üretimle ilgili kredilerin 1954'ten sonra hacim ve artış hızının büyümesi sonucu ülkede bir kredi enflasyonu doğurdu, kredi hacmi on yıl içinde yaklaşık olarak yedi katına ulaştı. Aynı dönemde tedavüldeki para hacmi de beş kat dolayında artış gösterdi. Artan talep, üretim ve ithalât arzıyle karşılanamayınca fiyatlar hızla yükseldi. 1960 İhtilâlinden sonra iktisadî durgunluk sürdü ve yatırım düzeyinde azalma oldu. Yeni kurulan Devlet Planlama teşkilâtı, 1962 için geçici bir plan yürürlüğe koydu ve duraklamaya bir son vermek için kamu yatırımları arttırıldı. Planlı dönem 1963'te başladı. On beş yıllık perspektif içinde beşer yıllık dönemler ve yıllık programlar halinde hazırlanan bu plan, çeşitli hedeflere ulaşmak için işleri yıllık programlara ayırdı. 1963'te İktisadî İşbirliği ve Kalkınma teşkilâtının üyeleri arasında yer alan sanayileşmiş ülkeler, Türkiye'nin plan hedeflerini gerçekleştirebilmesine yardım için dış malî araçları harekete geçirebilecek bir konsorsiyum kurdular.

Bu dönemin ilk sekiz yılında başarı oranı yüksek oldu. 1971'de bütün nüfusun yüzde 62'si olan 21 484 000 kişi, istihdam edilebilen nüfusu meydana getirmektedir. İşgücü arzı 15 436 000 kişidir. Bütün işgücü fazlası 1 589 500'dür. İşsizlik oranı bütün nüfusa göre yüzde 7,39; işgücü arzına göre yüzde 10,3'tür.

İşsizlik problemi, nüfus artışının yüksek ve buna karşılık yaratılan işgücü talebinin az olmasından doğdu. Geçmişteki hızlı nüfus artışı ziraatta gizli işsizlik yarattı ve bunun baskısıyle meydana gelen hızlı şehirleşme açık işsizliği ortaya çıkardı. Plan hedeflerinin çoğunun elde edilmesiyle yakından ilgili olan fiyat istikrarının korunması hedefi, planlı dönemin ilk yıllarında kesinlikle gözetildi ve 1960-1967 yılları arasında fiyat seviyesi artışı öncekilere nazaran daha az olarak, ortalama yüzde 4,2 oldu. Bundan sonra fiyat artış hızı tekrar yükseldi ve ağustos 1970'te cumhuriyet tarihinde üçüncü defa devalüasyon yapmak gerekti. Devalüasyon ve aynı yıl yapılan memur maaşlarındaki artış, arz ve talep etkisini birarada yaratarak, ekonomi hızlı bir fiyat artışıyle karşılaştı. Fiyat istikrarı bir yıl içinde tekrar sağlandı. Hayat seviyesinin Türkiye'de düşük olması, refah seviyesini kısmadan yüksek bir gelişme hızını zorunlu kılmaktadır. Planda tespit edilen büyüme hızı yüzde 7'dir. G.S.M.H.'daki bu artışın kişilerin refahına etkisi nüfusun artış hızına bağlıdır. Ziraî üretim, türk ekonomisinde en büyük payı aldığından ve hava şartlarına bağlı kaldığından, büyüme hızında dalgalanmalar olur.

Ziraat sektörü türk ekonomisinde en geniş payı alır. Ülkenin uzun süreli gelişmesi ziraat ve sanayi arasında bir denge sağlanmasına bağlıdır. Kalkınma planında bu konuda tahminler yapılmıştır. Millî gelir içinde sektör paylarındaki gelişme tahmin edilen yönde olmuşsa da sektörlerin pay oranları tahmin edilenden farklı olarak gerçekleşmiştir. 1962 ve 1971'de sabit fiyatlarla millî gelirin sektörler arasındaki dağılımı şöyledir: yüzde 40,7 olan ziraat sektörü payı yüzde 30,1; sanayi sektörü payı yüzde 16,4 iken, yüzde 19,5. Yapılan son hesaplar, Türkiye'de ailelerin en düşük gelirli yüzde 20'sinin, millî gelirin yüzde 2,8'ini aldığı, buna karşılık en yüksek gelirli yüzde 10'unun millî gelirin yüzde 45'ini aldığını gösterdi. Kamunun hizmet ve iktisadî yatırımlarında bu husus göz önünde tutularak özel sektör, geri kalmış bölgelere yatırım yapmağa teşvik edilmektedir.

Malî durum ve dış iktisadî ilişkiler

1970'te para arzı 35 milyar 123 milyon liraydı ve kaydî paranın toplam para arzına oranı yüzde 66,7 oldu. Paranın tedavül hızı 4,15 idi. Bankalardaki mevduat 36 milyar 234 milyon oldu ve vadesiz mevduatın toplam mevduata oranı yüzde 72,9'du. Toplam mevduat içinde ticarî mevduatın payı yüzde 20, tasarruf mevduatının payı yüzde 69,1 ve resmî mevduatın payı yüzde 10,8 idi. Merkez bankası tarafından verilen krediler 13 706 milyon liraydı. Toplam banka kredileri 37 186 milyon liradır. 1970'te Türkiye'de Merkez bankası ve Devlet Yatırım bankası dışında 45 banka faaliyet halindeydi; bu bankaların toplam şube sayıları 3 105 ve itibarî sermayeleri de 8 milyar 233 milyon liraydı. Toplam krediler içinde çeşitli kredilerin payı şöyleydi (yüzde ile): ziraat 17,47; sanayi 26,14; küçük sanatlar 2,97; madencilik 0,68; mesken ve bayındırlık 11,41; ihracat 12,88; ithalât 6,44; turizm 0,45; iç ticaret 8,19; diğerleri 13,32. İthalât tutarı 1970'te 947,6 milyon dolardı. Bu miktarın yüzde 47'si yatırım maddelerine, yüzde 48'i hammaddeye ve yüzde 5'i de tüketim maddesine harcandı. 1963'ten beri bu grupların ithalât içindeki payı aşağı yukarı aynı kaldı; ithalâtın yapısında bir istikrar belirdi. Bu ithalâtın ödeme şekillerine göre oranı (yüzde olarak) şöyledir: libere 38,7; tahsisli 20,3; kliring 10; proje kredileri 11,9; özel yabancı sermaye 4,5; NATO 1,8; surplus maddeleri 5,8; bedelsiz ithalât 6,5; diğer ithalât 0,4. İhracat 1970'te 588 milyon 527 bin dolardı. Bu miktarın yüzde 75,2'si tarım ürünlerinden, yüzde 17,2'si sanayi ürünlerinden, yüzde 7,6'sı maden cevherlerinden meydana geliyordu. Aynı yıl içinde, 1 milyar 536 milyon dolar tutan dış ticaret hacminde başlıca ülke gruplarının yüzde olarak payı şöyledir: A.E.T. 36,7; E.F.T.A. 17,5; A.B.D. 17,1; Doğu bloku 13,0; diğerleri 15,7. Türkiye ticaret bilançosu da 359 milyon dolar açık verdi.

Türkiye'nin dış iktisadî ilişkilerinde önemli bir yer tutan A.E.T. ilişkileri, aynı za-

manda ülkenin geleceğini de derinden ilgilendiren bir meseleydi. 1957'de Roma antlaşmasıyle Federal Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg devletleri arasında kurulan A.E.T. gümrük birliği aşamasını geride bıraktırarak iktisadî bütünleşme yoluna girdi. Türkiye 1963'te imzaladığı Ankara antlaşmasıyle bu toplulukla bir ortaklık kurdu. Bu antlaşma gereğince Türkiye, beş yıl sürecek bir hazırlık dönemi, on iki yıllık (yirmi iki yıla uzatılabilir) geçiş döneminden sonra, son dönemde A. E. T.'ye tam üye olabilecektir. Türkiye'ye yükümlülük getirmeyen, ekonomisini geliştirmesi için yardımların yapıldığı hazırlık dönemine, taraflar hazırlığın yeterli olduğu konusunda görüş birliğine vardıkları zaman son verilecektir. Geçiş döneminde uygulanacak şartlar bir protokolla tespit edilerek, 1970 kasımında Brüksel'de imzalandı.

TARİH

Tarihöncesi

Paleolitik çağ. Türkiye'nin paleolitik haritası genel olarak 1940'tan sonra yapılan toprak üstü araştırmalar ve kazılarda ana hatlarıyle meydana çıkarıldı. Paleolitik çağ âletlerinin malzemesi olan çakmaktaşı (sileks), obsidien (volkanik cam), kuvarts gibi sağlam volkanik taşların, Türkiye'nin jeolojik bünyesinde yer yer ve bol miktarda oluşu, o zamanki iklim şartları ve arazinin elverişliliği, söz konusu çağda, Türkiye'de oldukça yoğun yerleşmelere imkân vermiştir. Üretim biçimi bakımından besin toplayıcılığı dönemini meydana getiren Paleolitik çağda, Anadolu'daki insan topluluklarının yalnız mağaralarda değil açık yerlerde de oturdukları anlaşılmaktadır. Bugüne kadar yapılan araştırmalara göre, Paleolitik çağ yerleşmelerine Türkiye'de özellikle Ankara çevresinde, Antalya, Burdur, Isparta dolaylarında, Güney Anadolu kıyı şeridinde, Kars yakınlarında, Gaziantep ile Adıyaman arasındaki Fırat dolaylarında ve Antakya-Hatay çevresinde yoğun olarak rastlanmaktadır. Son yıllarda, içlerinde kazılar yapılan ve paleolitik çağ tabakalaşmasının açıklanmasına hizmet eden, Türkiye'nin bellibaşlı mağaraları arasında Karain*, Beldibi, Öküzini*, Belbaşı*, Kumboğazı (beşi de Antalya yakınlarında); Kapalıin* (Isparta yakınlarında); Kadıini* (Alanya yakınlarında), Mağaracık* veya Samandağ ya da Tıkalımağara (Antakya yakınlarında) sayılabilir.

Mezolitik çağ. Türkiye prehistoryasının henüz oluş halindeki konularından biri de Mezolitik çağdır. Geç Paleolitik çağın sonunda ve buzullar sonrası çağda, gelişmiş olan «avcılık-toplayıcılık»ın, yeni iklim şartlarına göre, nasıl şekil değiştirdiği ve Türkiye'de insan yaşayışına uygun iklimin ayrıntıları, henüz kesinlikle bilinmemektedir. Türkiye'nin Mezolitik çağı hakkında ancak güneybatı bölgelerindeki üç mağara sayesinde bilgi edinildi. Üçü de Antalya dolaylarında bulunan Karain, Beldibi ve Belbaşı mağaralarının üst paleolitik katlarının üzerinde mikrolit karakterde olan ve «geç üst paleolitik» ve «mezolitik sanayi»yi temsil ettiği anlaşılan âletler meydana çıkarıldı. Bu mikrolit âletler, tip bakımından Avrupa, Afrika, Yakındoğu örneklerine benzer ve Türkiye prehistorya uzmanları tarafından mezolitik olarak nitelendirilir.

Neolitik çağ. Bu çağın Anadolu'da nasıl başladığı, avcılık - toplayıcılıktan üretici ekonomiye geçişin nasıl olduğu, bu gelişmenin ilk defa Türkiye'nin neresinde görüldüğü üstündeki araştırmalar henüz başlangıç safhasındadır. Üretici ekonomiye geçebilmek için, önce, yetiştirilmeğe elverişli buğday, arpa v.b. ürünler ve evcilleştirilmeğe elverişli koyun, keçi v.b. hayvanların yabanî bir halde bulunması ve bunların yaşanmasına uygun coğrafî ve iktisadî şartlar gösteren bir ortam lâzımdır. Türkiye, bölgesel de olsa bu niteliklere sahip olduğu için, Neolitik çağda varlık göstermiş; din, sanat v.b. alanlarda komşu ülkelere etkide bulunmuş ve Yakındoğu'da neolitik medeniyetin yayılmasında önemli bir merkez olarak tanınmıştır. Bugünkü bilgilere göre üretici çağa geçiş dönemi, Türkiye'nin güneydoğu bölgesinde tespit edildi. Urfa dolaylarında Söğüttarlası mevkiinde yapılan kazının II. katında, seramiksiz bir yerleşme görüldü ve bu yerleşme neolitik kültüre geçiş devrine bağlandı. Yine aynı bölgede Ergani yakınlarında, Çayönü* tepesi adlı yerde yapılan sondajda, yine seramiksiz bir köy kültürüne rastlandı. Türkiye'nin neolitik kültürü, kendisine has bölgesel bir nitelik göstermekle birlikte, coğrafî şartların verdiği imkâna bağlı olarak, komşu ülkelerin neolitik kültürleriyle, oldukça sıkı bir ilişki gösterir ve bazı konularda onlara örnek teşkil eder. Bugünkü bilgilere göre, Güneydoğu Anadolu'da Siirt, Diyarbakır ve Urfa dolaylarındaki üretici devreye geçişi temsil eden Ön Neolitik'ten başka Türkiye'de, Kilikya'da, Amik ovasında, Konya'nın güneydoğusundaki Çatalhöyük*te, Güneybatı Anadolu'daki Hacılar*da ve Konya'nın güneybatısında bulunan Suberde* höyüklerindeki kazılarda neolitik medeniyete rastlanmıştır.

Kalkolitik çağ. Türkiye prehistoryasının henüz çözülmeğe muhtaç başka bir bölümü de «İleri Üretici çağ» şeklinde nitelendirilen Kalkolitik çağ medeniyetidir. Türkiye'de bu çağda yer yer oldukça yoğun yerleşmeler meydana geldi, fakat bunlar bütün ülkeye yaygın bir kültürü temsil etmedi; bir önceki Neolitik çağda olduğu gibi, bölgesel farklılıklar gösterdi. Bununla birlikte Türkiye, Yakındoğu'nun Kalkolitik çağında da üstün seviyedeki özellikleriyle dikkati çekti. Türkiye'nin eski kalkolitik kültür gruplarından birine, Burdur'un yakın ve uzak dolaylarında rastlanır. Afyon'un güneyinden başlayarak Orta Lykia bölgesi üzerinden Akdeniz'e kadar uzanan ve Karain, Çarkini ve Beldibi gibi Pamphylia bölgesi mağaralarında da çanak çömlek kalıntıları veren bu bölgesel kültürün stratigrafik sonuçları, Hacılar höyüğünde J. Mellaart tarafından yapılan kazılarla tanımlanabildi. Hacılar'ın V, IV, III, II ve I. katları, Eski Kalkolitik çağı temsil etmektedir. Karbon on dört metoduna göre Hacılar höyüğündeki bu katlar, yaklaşık olarak M. Ö. 5400-4750 yıllarına aittir. Türkiye'nin kalkolitik medeniyetlerinden bir diğeri de Toros dağlarının kuzeyinde, esas itibarıyle Konya'nın güneydoğu bölgesindedir. Bu bölgede bugüne kadar biri batı Çatalhöyük, diğeri Canhasan* höyükleri olmak üzere iki buluntu yeri tespit edilip kazılar yapıldı. Başka bir kalkolitik kültür grubuna da Kilikya, Hatay ve Islahiye bölgelerinde rastlanmaktadır. Bu gruba ait en önemli buluntu yerleri Mersin'de (Yümüktepe veya Soğuksutepe), Tarsus'ta (Gözlükule*), Amik ovası ve Islahiye bölgesinde, Sakçagözü*nde ve Gedikli*de tespit edildi. Bu kültür grubu çeşitli bakımlardan birbirine çok benzemektedir. Ayrıca kuzeybatı Mezopotamya ile de ilişkiler gösterir. Orta ve Doğu Anadolu yaylasında geniş çaptaki kazıların azlığı dolayısıyle, gerçek Kalkolitik çağ, yeter derecede açıklanmış değildir. Doğu Anadolu'da kazısı yapılmış «Son Kalkolitik» çağa sokulabilecek yerleşmelerden Karaz'da Kalkolitik çağ, kesintisiz olarak Eski Bronz çağında da devam eder. Bu iki yerleşme içinde Azerbaycan ve Transkafkaslar'dan Doğu Anadolu, Malatya ovasıyle Amik ovası üzerinden İsrail'e kadar yayılmış bir seramik çeşidi bulundu. Ayrıca 1968'den beri sistematik arkeolojik araştırmaların yapıldığı Keban* bölgesi kazıları, Doğu Anadolu'nun prehistorik tarihinin öğrenilmesine büyük katkılarda bulunacak niteliktedir. Orta Anadolu'da Çorum dolaylarında ve Alacahöyük* yakınındaki Büyük Güllücek* höyüğünden çıkarılan buluntular, ilgi çekici bir Kalkolitik çağ türünü temsil eder. Türkiye'nin batısındaki geç kalkolitik çağ kültürünü de Afyon yakınındaki Beycesultan höyüğü temsil eder.

Eski Bronz çağı. Bazı ayrıntılar bir yana bırakılacak olursa, Türkiye Eski Bronz çağına M. Ö. XXX. yüzyılda girdi. Madencilik, üretici ekonominin en önemli safhalarından birini meydana getirir. Maden bakımından çok zengin olan Türkiye, medeniyet tarihinde ileri bir adımın atılmasında başrolü oynadı. Maden sanayiinin kurulabilmesi için ancak devamlı yerleşmenin, şehirleşmenin ve tarımcılığın yanı sıra işbölümünün mevcudiyeti gereklidir. M. Ö. III. binyılda Türkiye hâlâ prehistorik çağlarını yaşamasına rağmen, Küçük Asya'da çeşitli şehir devletlerinin yaşamış olduğu ve maden sanayiine ait unsurların var olduğu anlaşılmaktadır. Bunu Türkiye dışında olan Mezopotamya kaynaklı belgeler de doğrular. Nitekim Akkad kralı Naram-sin'e ait bir tablette Kaneş kralı Zipani'nin, Hattuş kralı Pampa'nın ve Amanus kralı İşkippu'nun adları geçmektedir. Bu belgeler, Türkiye topraklarının M. Ö. XXIV. ve XXIII. yy.lardaki tarihî görünüşünün ancak küçük bir kısmını yansıtır. Eski Bronz çağında Eski Dünya'nın en medenî ülkelerinden biri olarak tanınan ve bölgesel siyasî kuruluşların coğrafî mekânı olan Anadolu kültürleri de bölgesel niteliktedir. Kilikya bölgesinde Eski Bronz çağının Mersin (Yümüktepe veya Soğuksutepe) ve Tarsus'ta (Gözlükule) iki temsilcisi vardır. Islahiye bölgesinde Tilmenhöyük* ve Gedikli de bu çağı temsil etmektedir. Hatay bölgesindeyse Eski Bronz çağı yoğun bir yerleşme gösterir. Eski Bronz çağının en önemli gruplarından biri Orta ve Doğu Anadolu yaylasında görülür. Bu kültürü, bölgede Kızılırmak büklümü içinde, güneydoğu, kuzeydoğu, kuzey ve kuzeybatısı olmak üzere ikinci derece gruplara ayırmak mümkündür. Bunların en önemlileri şunlardır: Karaoğlan* (Ankara dolaylarında), Etiyokuşu* (Ankara yakınında), Ahlatlıbel* (Ankara yakınında), Polatlı, Bitik*, Gordion* (Yassıhöyük), Koçumbeli* (Ankara yakınında), Yazırhöyük* (Ankara'nın batısında), Büyük Güllücek* (Orta Anadolu'da Alacahöyük'ün kuzeyinde), Alişar* (Yozgat'ın 80 km güneydoğusunda), Alacahöyük* (Çorum'un Sungurlu ilçesinin 24 km kuzeybatısında). Bunlardan özellikle Alacahöyük, Eski Bronz çağında gerek kudret, gerek servet bakımından nüfuzlu bir beylik merkezi olmakla diğerlerinden ayrılmaktadır. Türkiye'nin batı ke-

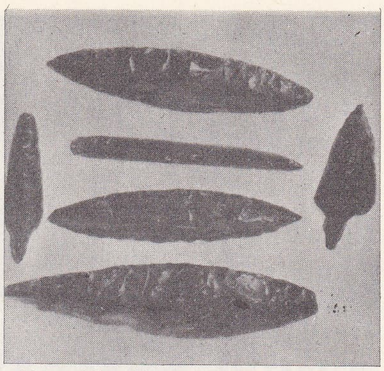

Çatalhöyük'te bulunmuş çeşitli âletler (M.Ö. VII. yy.) [«Anatolien I» adlı kitaptan]

Kültepe'de bulunmuş Alabaster idol başı (III. bronz çağ sonu) [«Anatolien I» adlı kitaptan]

Foto. MEYDAN

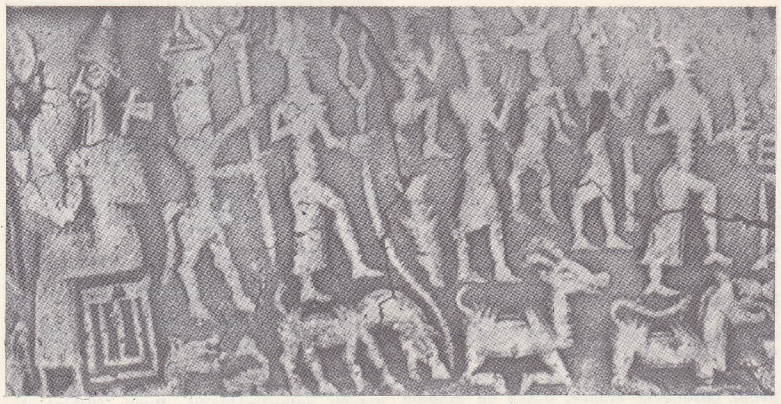

Kültepe'den silindir mühür (M.Ö. XIX. yy.) [«Anatolien I» adlı kitaptan]

simindeyse Truva bu çağın en tipik temsilcisidir. Truva'da tespit edilen IX kültür katından I.-V. kata kadar olan tabakalar, Eski Bronz çağına aittir. Truva V ile birlikte Eski Bronz çağı sona erer (yaklş. M. Ö. 1900 yılları). Batı Anadolu'da eski bronz çağı kültürünü temsil eden diğer bir kazı yeri de Beycesultan'dır. Burada Eski Bronz çağına ait oldukça geniş bir buluntu yeri ve ilgi çekici bir tapınak kalıntısı vardır.

M.Ö. II. binyıl başı-Bizans çağının sonu

M.Ö. II. binyılın başlarında Türkiye toprakları doğu ve batıdan dalga dalga ve çeşitli kollar halinde hint-avrupalı ve asyalı toplulukların istilâsına uğradı. Orta ve Geç Bronz çağlarını içine alan bu devrede anadolu kültürü yine bölgesel bir karakter taşıdı ve yazıyı tanımayan batı kısmı hariç, genellikle tarihî çağlarını yaşadı. Türkiye'de tarih çağları Orta Anadolu'da başladı ve en eski yazılı belgeler Kayseri yakınlarındaki Kültepe*de bulundu. Bu yazılı tabletleri anadolulu olmayan ve Kuzey Mezopotamya'daki Asur şehrinden Anadolu içlerine kadar gelen ticaret kolonisi, asur çivi yazısı ve diliyle meydana getirdi. Orta Anadolu'da Kültepe'den (Kaniş) başka, bu çağda Hattuş* (sonraları Hattuşaş, Boğazköy), Puruş Hattum ve Puruşhanda*, Kuşşar*, Nenaşşa, Mama, Zalpa (kesin yerleri bilinmiyor) gibi Asurlulara ait pazar yerleri de vardı. Kültepe tabletlerinde geçen coğrafî adların ve kişi adlarının filolojik incelemeleri sayesinde Anadolu'da hem asianik halkın, hem de az da olsa hint-avrupalı kitlenin yaşadığı tespit edildi. Asur kolonları çağı, Türkiye'de tarihî çağın açılmasına imkân verdi. Asurlular Anadolu'ya Mezopotamya ticaret ve ekonomi sistemini ve silindir mühür tekniğini uyguladılar; fakat her bakımdan Anadolu'nun yerli kültürünün etkisi altında kaldılar. Hitit sanatının doğuşunda önemli rolü olduğu için bu çağ Türkiye tarih ve arkeolojisinde özel bir yer tutar.

Yaklaşık olarak M.Ö. 1850 yıllarında Hitit devletinin kurulduğu ve ilk kral olarak Pithana'nın başa geçtiği sanılır. Hitit devleti Türkiye toprakları üzerinde kurulmuş ilk organize devleti temsil etmektedir. Bk. HİTİTLER.

Hitit imparatorluğunun yıkılmasından sonraki karışıklıklar sonucu Doğu Anadolu'da merkezi Tuşpa (Van) olmak üzere Urartu* krallığı, Orta Anadolu'da merkezi Gordion* (Yassıhöyük) olmak üzere Frig* krallığı, Kuzey Suriye, Toros ve Antitoros dağ eteklerinde küçük Geç Hitit* şehir devletçikleri ortaya çıktı. Bu krallıklar arasında özellikle Urartu krallığı önemli bir yer tutar. (Bk. URARTULAR.) Urartu krallığı özellikle maden ve taş işçiliğinde eskiçağ dünyasının en orijinal kültürü olarak kendini göstermiş, Urartulara ait madenî eserlere Atina akropolisinde, Delphoi'de, Olympia'da ve İtalya'daki etrüsk mezarlarında bile rastlanmıştır. Frig göçlerini izleyen yıllarda, Hitit devletinin merkez bölümünde meydana gelen çöküntü sebebiyle Orta Anadolu höyüklerinin çoğu, uzunca bir süre yerleşme görmedi, Frig devleti de ancak M.Ö. VIII. yy.da kuruldu. Bu devlet esasen Orta Anadolu'nun yüksek yaylası, Kızılırmak ve Konya bölgelerini, Tuz gölüne kadar gelen havaliyi içine alıyordu. (Bk. FRİGYA.) Frig krallığının en ünlüsü ve sonuncu kralı olarak Midas bilinir. Bu devlet M.Ö. VII. yy.ın başlarında bütün Anadolu'yu alt üst eden kimmer* kabileleri tarafından ortadan kaldırıldı, buna rağmen bazı gruplar iç bölgelerde yaşamağa devam etti.

Frig devletinin yıkılışından sonra, Batı Anadolu'daki siyasî hâkimiyet, başkent Sardeis* (Sart) olmak üzere bir devlet kurmuş bulunan Lydia* krallığının eline geçti. M.Ö. VII. yy.ın başlarından itibaren Mermnadlar adı verilen sülâlenin başa geçişiyle birdenbire parlayan bu devlet, Alyattes adlı kral zamanında Ege denizinden Kızılırmak nehrine kadar uzanan büyük bir krallık haline geldi. Son kral, ünlü Kroisos (560-547) zamanında bütün eskiçağ dünyasının dikkatini üstüne çeken bir devlet görünümüne girdi. Lydia krallığı M.Ö. 547 yılında pers kralı Keyhüsrev (Kyros) tarafından yıkıldı ve dünya tarihinde ilk defa bir doğu devleti Ege kıyılarına ulaşarak Avrupa siyasetini etkiledi. Anadolu 200 yıl kadar tamamen Pers imparatorluğunun hâkimiyeti altında kaldı. Lydia'lıların insanlık tarihi ve kültürüne yaptıkları katkıların en önemlisi, sikkeyi icat etmiş olmalarıdır. Lydia krallığının Anadolu'nun yarısının hâkimi durumuna geldiği devirde, Anadolu'da, biri Kilikya'da, diğeri de Lykia bölgelerinde iki krallık daha yaşamakta, Kızılırmak nehrinin doğusu da tamamen Med krallığına bağlı bulunmaktaydı.

Yerli küçük asya medeniyetleri, M.Ö. VIII. yy.da Ege kıyılarında kurulmağa başlanan İon, Dor ve Aiolis şehirleriyle aynı zamanda gelişti; bu bakımdan aralarındaki bağıntının şekli ve derecesinin yeni ion medeniyetinin içerideki komşularına neler borçlu bulunduğunu bilmek önemlidir. Batı Anadolu'da İonia, Arkaik çağda çok özel bir rol oynadı. Burası her türlü maddî ve manevî kültürün, felsefenin, modern anlamdaki bilimin ve siyasî hayatın vatanı oldu. İlk şehir devleti ve demokratik rejimle hukuk devleti burada kuruldu. Hür düşüncenin ve bilimin merkezi olan Batı Anadolu'daki İonia bölgesi, her alanda Yunanistan'a öncülük etti. M.Ö. V. yy.daki Atina'nın yüksek kültürü de ancak İonia'lı bilginlerin, şairlerin ve sanatkârların Atina'ya gitmeleriyle mümkün oldu. Arkaik çağda Batı Anadolu'da üstün bir seviyeye erişmiş ve avrupa kültürünün temelini teşkil etmiş olan ionia kültürünün köklerini eski anadolu medeniyetinde aramak doğru olur. Nitekim M.Ö. VI. yy.ın sonlarında yaşamış olan Miletoslu bilgin Hekataios «Ben kendimce doğru görünenleri yazıyorum; çünkü onların (Helenlerin) anlattıkları şeyler çok çeşitli ve bana gülünç geliyor» demektedir. Bu cümle Hekataios'un kendini Helenlerden kabul etmediğini ve Helenlerde bilim anlayışının henüz doğmamış olduğunu anlatmaktadır.

Lydia krallığının M.Ö. 547 tarihinde Keyhüsrev (Kyros) tarafından zaptedilmesiyle Küçük Asya'nın hemen bütünü, Hitit imparatorluğunun çöküşünden beri ilk defa yeniden tek bir idare altına girmiş oldu. Dareios devrinde de satrapluklara ayrıldı. Bu durum Büyük İskender'in M.Ö. 334 yılında Anadoluya girmesine kadar devam etti. Granikos savaşından sonra İskender Anadolu'yu kendi hâkimiyetine geçirmeğe başladı. Kuzeyden güneye doğru olmak üzere Batı Anadolu'yu, Lykia'yı, Pamphylia'yı aldıktan sonra Ankara üstünden güneye döndü ve Külek boğazından geçerek Kilikya'yı zaptetti. M. Ö. 333'te Dara III'e karşı ünlü İssos savaşını kazanarak Anadolu'nun fethini sona erdirdi. Ülke İskender'in ölümünden sonra birtakım büyük helenistik devletler arasında bölündü. Bunların başlıcaları Lysimakhos, Antigonos ve Seleukos devletleridir. Daha sonra Anadoluda Pontos, Kappadokia, Paphlagonia, Galatia, Kommagene, Bergama ve Bithynia krallıkları gibi yerli millî devletler belirdi. Trakya devletinin hâkimi Lysimakhos'un M. Ö. 281'de Seleukos'a karşı yaptığı Kyru pedion savaşında ölmesinden sonra Galatlar, Balkanlar ve Trakya üstünden, biri İstanbul, diğeri Çanakkale boğazından olmak üzere iki koldan Anadolu'ya geçtiler (M. Ö. 278) ve Bithynia kralının hizmetinde bulundular. Sonra Orta Anadolu'ya gelerek, Ankara merkez olmak üzere bu bölgeye yerleştiler; daha sonra da burada Galatia krallığını kurdular. Anadolu'da karışıklıklar çıkardılar; zaman zaman yaptıkları hücumlarla Batı Anadolu'daki gelişmiş şehirleri zor durumda bıraktılar. Sonraları selefki ordusunda ücretli asker olan Galatlar, Augustus zamanında şehirlere yerleştirildiler. M. Ö. 190'daki Manisa (Magnesia) savaşıyle Romalılar ilk defa Türkiye topraklarına ayak bastılar. Roma senatosunun müdahalesiyle M. Ö. 188'de yapılan Apameia barışından sonra Anadolu'da yeni bir siyasî nizam kuruldu. M. Ö. 133'te son Bergama kralı Attalos III ölürken, ülkesinin topraklarını veraset suretiyle roma halkına bırakınca Romalılar ilk defa Anadolu'da toprağa sahip oldular ve eski Bergama krallığını Asia eyaleti adıyle Roma devletine kattılar. Daha sonra Anadolu'nun diğer bölgelerine sahip bulunan helenistik devletler de Roma tarafından ortadan kaldırıldı. En son M. Ö. 63'te son Pontos kralı Mithridates VI'nın ölümüyle bütün Anadolu, roma hâkimiyetine girdi ve bu eski mahallî krallıklar roma idaresi altında birer eyalet olarak teşkilâtlandırıldı. Roma devletinin III. yy.ın başından itibaren zayıflamağa başlamasıyle Romalılar eyaletleri savunamaz duruma geldiklerinden dış düşmanların istilâsı başladı. Bu eyaletler kendi kaderlerine terk edildi ve kendilerini savunmak zorunda kaldı. M. S. III. yy.ın ortasından itibaren doğudan Parth'ların, kuzeyden de Gotların istilâsına uğradı. Şehirler, yağma ve tahrip edildi. Bütün eskiçağ dünyası tarafından tanınan önemli şehirler bu çağda çok büyük bir üne kavuştu ve büyük bir imar faaliyetine girişildi. Bugün toprak üstünde kalıntıları görülen eski şehirlerdeki yapıların hemen hepsi bu çağda (özellikle M.S. II. ve III. yy.da) yapıldı. Hıristiyanlık, aziz Paulus'un Anadolu'yu baştan başa dolaşarak kiliseler kurduğu güney ve batı kıyı bölgelerine hızla yayıldı. Dünyanın en eski hıristiyan kiliseleri Urfa ve Mardin'de bulunmaktadır. Anadolu içlerinde ise hıristiyan bazilikaları Justinianos zamanında veya daha sonraları yapıldı. Efes'te (Ephesos) Ashab*-ı Kehf (Yedi Uyurlar) mağarasının, yer altındaki mezarları (katakomb), Selçuk tepesindeki Aziz Yahya kilisesi, Karadağ yamaçlarında yapılan Binbirkilise ve Göreme'deki yumuşak volkanik kayadan oyulmuş küçük kiliseler dikkati çeken hıristiyan eserleridir. Paganlar zamanında bir ziyaret merkezi olan Efes, Hıristiyanlığın buralara da gelmesiyle bir başpiskoposluk haline geldi. Batı Roma imparatorluğunun son döneminden itibaren (235-476) bir taraftan yeni karışıklık ve istilâlar bütün ülkeye yayıldı. Bizans imparatoru Herakleios, parth kralı Hüsrev II'nin akınına (616 - 626) direndi; sonra Araplar İstanbul'a kadar ilerleyerek şehri kuşattılar (668).

Anadolu'nun türkleşmesi

Anadolu, Dört Halife devrinden itibaren islâm akınlarının ana hedeflerinden biri oldu. Kısa bir süre içinde, Güney ve Doğu Anadolu fethedildi. Emevîler, Anadolu'ya düzenli akınlar yaptılar, bu arada İstanbul'u da kuşattılar, fakat ele geçiremediler. Ana-

Foto. MEYDAN

dolu'ya yapılan akınlar Abbasîler devrinde de devam etti. Halife Harun-ür-Reşid, Bizans ile ortak sınır bölgelerini kuvvetlendirerek fetih siyasetine ağırlık verdi. Sugur ve Avasım adı verilen bu sınır kesimlerine çeşitli bölgelerden gelen askerler yerleştirildi. Bu birlikler arasında Türkler önemli yer tutuyordu. Emevîler ve Abbasîlerin Anadolu'ya karşı giriştikleri bütün teşebbüsler fetihle sonuçlanmadıysa da, yeni bir fetih hareketine hazırlık oldu. Bizans'ta Makedonya sülâlesinin başa geçmesiyle Anadolu hâkimiyeti tekrar Bizans imparatorluğuna geçti. Anadolu'da türk hâkimiyetinin gerçekleşmesi Malazgirt savaşından (1071) sonra Selçuklu imparatorluğu zamanında oldu. Bk. SELÇUKLULAR.

● *Anadolu'da Haçlılar.* Malazgirt zaferinden (1071) sonra türk kuvvetleri çeşitli yönlerden Anadolu içlerine girmeğe başladılar ve kısa sürede Marmara ve Ege kıyılarına kadar uzandılar. Türk birliklerinin bu yayılışı karşısında Bizans imparatorluğu endişe duymağa başladı. Türklerle yalnız başına uğraşma imkânının olmadığını anlayan imparator Mikhael VII Komnenos, 1074 yılında Gregorius VII'ye başvurarak batı hıristiyanlarının yardımını istedi; fakat bu teşebbüs bir sonuç vermedi. Türk fetihleri devam ediyordu. İmparator Aleksios I Komnenos, 1092 yılında, Kudüs'ün Türkler tarafından fethi sırasında papalığa yardım istemek için yeniden başvurdu. Papa Urbanus bu teklifi kabul ederek Avrupa'da faaliyete geçti. Kurulan büyük haçlı ordusu Anadolu'ya doğru hareket etti. Bk. HAÇLI SEFERLERİ.

Birinci haçlı ordusunun Kudüs'e ulaşması Avrupa'da heyecan yarattı ve yeni kuvvetlerin hareketine sebep oldu. 1100 Yılı sonlarına doğru İtalya'dan hareket eden Lombardlar, 1101 nisanında İstanbul'a geldiler ve derhal Anadolu'ya geçirildiler. Bunların arkasından fransız ve alman kont ve düklerinin yönetimindeki ikinci bir ordu, İstanbul'a geldi. Bu grup, birinci sefere katılmış olan ve daha sonra İstanbul'a dönen Raymond yönetimine girdi. Bunlar da bizans gemileriyle Anadolu'ya geçtiler. Her iki ordu da İç Anadolu'ya doğru hareket etti. Danişment emîri Gümüş Tigin tarafından Amasya yakınlarında bozguna uğratıldılar. Raymond, güçlükle Karadeniz'e ulaştı ve buradan İstanbul'a döndü. Yine 1101 yılında Anadolu'ya giren üçüncü bir haçlı kuvveti de Kılıç Arslan tarafından Akşehir ve Konya'da yenilgiye uğratıldı, Ereğli'de de tamamen yok edildi. Birinci haçlı ordusunun Anadolu'da giriştiği hareket Marmara ve Ege kıyılarının yeniden Bizans'a geçmesini sağladı. Selçuklular devlet merkezini Konya'ya taşımak zorunda kaldılar.

İmadeddin Zengi'nin 1144 yılında Urfa'yı zaptedip buradaki Haçlı kontluğuna son vermesi Avrupa'da yeni bir haçlı seferi hazırlanmasına yol açtı. Alman imparatoru Konrad III ile Fransa kralı St. Louis VII ayrı ayrı hazırlıklar yaptılar. Her iki kral da İstanbul üstünden Anadolu'dan geçecekti. Haçlılardan çekinen Bizans imparatoru selçuklu sultanı Mesud ile gizlice anlaştı. 1147 Yılı başlarında İstanbul'a gelen Konrad, bizans gemileriyle Anadolu'ya geçti. Haçlı ordusu İznik-Eskişehir yolunu takip etmekle birlikte, bizanslı kılavuzlar, özellikle kötü ve susuz yerlerden götürerek kayıp vermelerine yol açtılar. Haçlıların Anadolu'ya girdiğini öğrenen Sultan Mesud, Eskişehir yakınlarında Haçlıları karşıladı. 25 Ekim 1147'de yapılan savaşta alman ordusu bozguna uğradı. Konrad, İstanbul'a doğru kaçmağa başladı. Alman ordusu bozulduğu sırada Fransa kralı St. Louis de İstanbul'a gelmişti. Bizans imparatoru, Konrad'ın başarılı bir şekilde ilerlediğini söyleyerek, onun da Anadolu'ya geçmesini sağladı. Fransız birlikleri İznik'te Konrad ile karşılaşınca durumu öğrendiler. St. Louis İç Anadolu'dan geçmenin zor olacağını anlayarak Balıkesir, Bergama, İzmir ve Efes yolunu takip etmeğe karar verdi. Denizli yakınlarında fransız birlikleri Türklerin baskınına uğrayarak epeyce kayıp verdiler. Güçlükle Antalya'ya varabildiler. Bir kısmı, gemilerle Suriye'ye hareket etti. Kalanlar da Türk ve Rumlar tarafından yok edildi.

1189'da Kudüs'ün Salâhaddin Eyyubî tarafından alınması üzerine Avrupa'da Üçüncü haçlı seferi hazırlıkları başladı. Alman, fransız ve ingiliz kralları Kudüs'ü kurtarma konusunda anlaşmaya vardılar. Alman imparatoru Friedrich Barbarossa, karayoluyle, diğerleri denizyoluyle harekete geçti. Salâhaddin Eyyubî ile Bizans imparatoru arasında bir anlaşma yapılmıştı. Buna karşılık selçuklu sultanı Kılıç Arslan II ile Friedrich Barbarossa da Haçlıların Anadolu'dan serbestçe geçmeleri konusunda anlaştılar. Alman birliklerinin üstünlüğü karşısında Bizans imparatoru harekete geçmeğe cesaret edemedi. Haçlı ordusu Gelibolu yakınlarından Anadolu'ya geçerek Alaşehir ve Denizli yoluyle selçuklu ülkesine girdi. Önceleri uçlardaki Türkmenlerde bir kıpırdama görülmedi; fakat bir süre sonra alman ordusunun ilerlemesi üzerine Türkmenler de baskınlara başladılar. Friedrich Barbarossa ilk ciddî direnişe Akşehir'de rastladı. Kılıç Arslan ihtiyarlamış ve ülkesini oğulları arasında paylaştırmıştı. Akşehir'de haçlı ordusunun karşısına çıkan Kılıç Arslan'ın oğlu Melikşah yer yer başarılı savaşlar verdiyse de Haçlıların Konya'ya ilerlemesini engelleyemedi. 1190 Yazında Konya, Haçlılar tarafından kuşatıldı; bir süre sonra da alındı. Haçlı ordusu daha sonra Karaman yoluyle Silifke'ye vardı. İmparator Friedrich Barbarossa'nın Silifke çayında boğulması üzerine haçlı ordusu dağıldı. Yüzyıl içinde üç büyük haçlı saldırısına uğrayan Anadolu Selçuklu devleti, bu saldırıları yok etmesini bilmişse de, büyük kayıplara uğramaktan kurtulamadı. Özellikle Birinci Haçlı seferi Anadolu Türklüğüne ağır darbeler indirdi ve Bizans'ın kaybettiği birçok yeri geri alması sonucunu doğurdu. Ayrıca Güney Anadolu ve Suriye'de kurulan haçlı kontlukları da bölgedeki türk kuvvetlerini hayli hırpaladı. Sonuç olarak haçlı seferleri Anadolu türk tarihini olumsuz yönden etkiledi.

● *Anadolu'da Moğollar.* Moğol hanı Ögeday zamanında Celâleddin Harizmşah'ı yenen moğol hanlığı Anadolu Selçuklu devletiyle sınır komşusu oldu. 1242'de moğol kuvvetleri Anadolu'ya girdi. Kösedağ savaşından (1243) sonra moğol hâkimiyeti kuvvetlendi. 1256'da Hülâgu'nun iran moğollarının başına geçmesi üzerine şiddetini arttıran moğol baskısı 1277'ye kadar Anadolu'nun bir moğol eyaleti halinde yönetilmesine yol açtı.

● *Anadolu beylikleri devri.* XIII. yy.ın sonlarına doğru Alâeddin Keykubat I devrinde Bizans ve Kilikya sınırlarına, uçları korumak üzere yerleştirilmiş bulunan çeşitli boy ve oymaklara mensup Türkmenler, çeşitli beylikler kurdu: 1283'ten beri batıda Bizans sınırı sayılan Kütahya ve Ladik (Denizli) taraflarına yerleşmiş bulunan kanglı-kıpçak topluluğundan Germiyanoğulları ile Beyşehir çevresinde bulunan Eşrefoğulları; Eğridir, Uluborlu, Yalvaç, Antalya yörelerine yerleşen Hamidoğulları; Muğla, Beçin, Milas ve Çine taraflarında yaşayan Menteşe Türkmenleri, bulundukları alanlarda eski türk göçebe örneklerine uygun beylikler kurmayı başardılar. Bu beyliklerin en güçlüsü kabul edilen Germiyanoğulları beyliğinin kumandanlarından Aydınoğlu Mehmed Bey İzmir, Tire, Ayasluğ (Selçuk), Birgi şehirlerinde; Saruhan Bey Manisa, Menemen, Gördes, Demirci, Turgutlu yörelerinde; Karesi Bey de Balıkesir, Aydıncık (Edincik), Çanakkale çevresinde beylikler kurdular. Denizli'de kurulmuş olan İnançoğulları ile birlikte bütün bu beylikler, Germiyan beyinin hâkimiyetini tanıyordu. Kuvvetli bir göçebe teşkilâtı kurarak, 1320'den sonra Konya'yı kendilerine merkez yapan Karaman beyliği, XV. yy. sonlarına kadar varlığını korudu. Eğridir, Uluborlu, Yalvaç ve Antalya yörelerinde beylik kuran Hamidoğlu Türkmenleri ile Beyşehir ve yöresindeki Eşrefoğlu Türkmenleri, Antalya ve yöresinde Hamidoğullarının bir kolu olan Tekeoğulları, bağımsız Alâiye (Alanya) beyliği, Karaman beyliğinin hâkimiyetini tanımak zorunda kaldı. Orta Anadolu'da, özellikle Sıvas ve Kayseri şehirleriyle yöresinde kurulan Eretna devleti Anadolu'yu uzun süre yöneten moğol valilerinden Eretna tarafından kuruldu.

Bugünkü Adana, Sis (Kozan), Ayas, Payas ve Tarsus çevresindeki Üçokların Yüregir boyundan Ramazan Beyin kurduğu türkmen beyliği (Ramazanoğulları) ile Maraş-Elbistan çevresine hâkim olan Bozoklardan Dulkadıroğlu Karaca Bey'in kurduğu başka bir türkmen beyliği de (Dulkadıroğulları) belirtmek gerekir. İki Türkmen topluluğu da uzun süre (XVI. yy.ın ilk yarısına kadar) Osmanlı ve Memlûk devletleri arasında aracı bir durumda varlıklarını sürdürdüler. Bu arada bazı selçuklu vezirleri ve devlet adamları, kendilerine mülk olarak verilen yerlerde sonradan genişleyen bazı küçük beylikler kurdular. Önce Kastamonu ve çevresinde, sonra Sinop'u içine alan geniş bir yörede beylik kuran Candaroğulları (sonra İsfendiyaroğulları) ile Anadolu Selçuklu devleti veziri Sahib Ata Fahreddin Alioğullarının tımarı olan Afyonkarahisarı da (Karahisarı Sahip) kurdukları başka bir beylik buna örnek olarak gösterilebilir. Doğu Anadolu'da oğuz boylarından bayındır ulusu beyi Kara Yuluk Osman Beyin, Erzincan, Harput, Diyarbekir, Bayburt yörelerinde kurduğu Akkoyunlu Türkmen devletiyle Fırat ve Dicle'nin yukarı vâdilerine yerleşen Oğuzlardan Karakoyunlu beylikleri vardı. Bu iki Türkmen ulusu, Doğu Anadolu'nun türkleşmesinde etkili oldu.

Osman I

Anadolu'nun doğusunda, güneyinde ve batısında kurulan beyliklerin teşkilâtı eski göçebe türk düzeninin aynı olmakla birlikte kendilerine merkez yaptıkları Anadolu şehirlerinin etkisiyle bazı değişikliklere uğradı; fakat, devlet uzun süre, ailenin ortak malı sayıldı. Bu yüzden ailenin en yaşlısı, büyük (ulu) bey olarak merkezde oturdu ve öteki fertleri de başka merkezlerde bağımsız bir şekilde hareket ederek adlarına para bastırdılar, komşu ülkelerle antlaşmalar yaptılar. Aydınoğulları ile Karamanoğulları beyliğinde bu gelenek açıkça görülür. Gerçekte bu sistem, beyliklerin gelişmesine engel oldu. Osmanlılar, bu sistemi senbolik bir şekilde uyguladıkları halde genellikle merkeziyetçiliği kabul ederek büyük bir devlet kurmayı başardılar. Anadolu'da türkçenin kültür dili olarak gelişmesine çalışan bu beyliklerin hâkim oldukları yerlerde birçok eser Türkçeye tercüme edildi; güzel sanatlarda Beylikler devri, Selçuklular ile Osmanlılar arasında bir geçiş dönemi oldu.

● *Osmanlı imparatorluğu.* Oğuzların kayı boyundan bir oymak olan Osmanlıların kısa bir süre içinde Anadolu ve Rumeli'de hâkimiyet kuran sağlam bünyeli bir devlet haline nasıl geldiği bugün de henüz kesin olarak açıklanmış değildir. Selçuklu devletinin batı sınırlarına yerleştirilen türkmen (oğuz) boyları gibi, Bizans ile mücadele halinde bulunan bu boy, önce Ertuğrul Beyin, sonra da onun oğlu Osman Beyin emrinde, kuzeyden güneye doğru uzayan ucun, Karacahisar - Bilecik'in karşı kısımlarına yerleştirildi; bunlar, bir süre sonra da Beypazarı yakınındaki Karacadağ yöresine geldiler. Sivrihisar ucunda görevli olan mahallî beylerden emîr Cacaoğlu'nun maiyetinde bulunan bu boyun, fetihlerdeki başarıları üzerine, Söğüt ve Domaniç bölgesini yurt edindikleri biliniyor. Böylece kayı boyu mensupları uç gazileri durumuna yükseldi ve uç beyliği de Osman Beye verildi. Bk. OSMANLI DEVLETİ ve OSMANLI İMPARATORLUĞU.

● *Timur istilâsı ve Anadolu birliğinin bozulması.* Doğu'dan gelen Timur, 1400'de Sıvas'ı tahrip etti, 1402 Ankara savaşıyle Osmanlı devletini yendi; Bursa'yı alarak Anadolu'ya yayıldı; yanında bulunan eski Anadolu beyleri, yeniden beyliklerinin başına geçtiler: Karamanlılar, Germiyanoğulları, Aydın ve Menteşeoğulları Timur ile işbirliğine başladılar. Bayezid'i esir eden Timur, Osmanlı devletini, eski türk geleneği gereğince, şehzadeler arasında paylaştırdı. Mehmed Çelebi, Amasya'ya çekildi; emîr Süleyman zorlukla kaçarak Edirne'ye sığındı. Timur, İzmir'e kadar ilerleyerek birçok şehir ve kasabayı emîr ve kumandanlarına yağmalattı. İzmirli tacirlerin isteği üzerine 1344'ten beri hıristiyanların elinde bulunan kaleyi (Gâvur İzmir) alarak zaferini Tire'de bulunan bir kayaya yazdırttı. Timur, kendisiyle birleşen Kara

Selim III
Bâbüssaade önünde

Foto. MEYDAN

M. Reşid Paşa («Tarih III» adlı ktaptian)

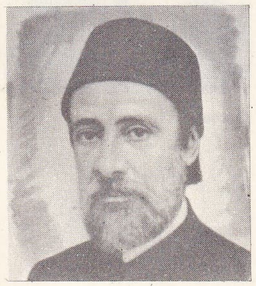

Âli Paşa («Son Sadrazamlar» adlı kitaptan)

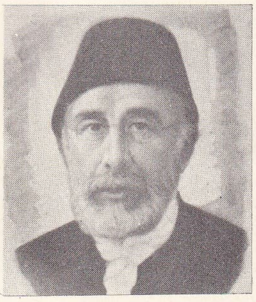

M. Fuad Paşa («Son Sadrazamlar» adlı kitaptan)

Tatarları da yanına alarak Anadolu'yu terk ettiği zaman, arkasında her türlü düzenden yoksun bir ülke bıraktı. Bayezid I'in oğulları iş başına geçebilmek amacıyle birbirleriyle mücadeleye başladılar, Karamanoğulları, İsfendiyaroğulları ile anlaşarak, Anadolu şehirlerinin harap olmasına, halkının büyük sıkıntılara düşmesine sebep oldular.

● *Anadolu birliğinin yeniden kurulması ve İstanbul'un fethi.* Timur, Osmanlı devletini parçalamıştı, fakat kuvvetli bir yapıya sahip olan devlet, kısa süre içinde Çelebi Mehmed idaresinde yeniden eski kudretini kazandı. Devletin ikinci kurucusu kabul edilen Çelebi Mehmed, önce Bursa'yı elde etmek için kardeşi İsa Çelebi ile savaştı; Anadolu'yu istilâya hazırlanan büyük kardeşi emîr Süleyman'a karşı Karamanlılar ve İsfendiyaroğullarıyle anlaştı ve onun Anadolu'da kalmasını önlemek için kardeşi Musa Çelebi'yi Rumeli'ye gönderdi. Emîr Süleyman'ın, sonra da Musa Çelebi'nin ölümleri üzerine tek osmanlı beyi olarak idareyi eline geçiren Çelebi Mehmed (1412), Karamanlıları ve İzmiroğlu Cüneyd Beyi yendi; Samsun, Bafra yörelerinde isyan eden türkmen emîrlerini buyruğu altına aldı. Öldüğü zaman, oğlu Murad II'ye eski kudretine kavuşmuş bir devlet bıraktı. Murad II devrinde, Karamanlıların bütün çabalarına rağmen Anadolu birliğinin kurulması için sağlam adımlar atıldı. Haçlıları Varna (1444) ve Kosova'da (1448) yenen Murad II, Karamanlıları da yenilgiye uğrattı. Germiyanoğlu Yakub II, Edirne'ye kadar giderek ülkesini Osmanlılara bıraktı. Fakat Anadolu birliğinin kesin olarak alınması İstanbul'un alınmasından sonra gerçekleşti. Türkler için bir ülkü, yüce bir amaç olan İstanbul'un fethini gerçekleştiren Fatih Sultan Mehmed, böylece Anadolu ile Rumeli'yi birleştirdi; doğuda ve batıda türk hâkimiyetinin temellerini attı. Fatih Sultan Mehmed, Çelebi Mehmed ile babası Murad II'nin uzlaşma siyasetini izlemedi; Bayezid I tarafından uygulanan siyaseti sürdürdü.

● *Osmanlı imparatorluğu hâkimiyetinde Anadolu.* Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un fethinden sonra Menteşe ve Saruhan beyliklerini ortadan kaldırdı; Karamanoğlu İbrahim Beyin ölümünden sonra oğulları arasında çıkan anlaşmazlıklardan yararlanarak, Orta Anadolu şehirlerini ele geçirdi; İsfendiyaroğullarının elinden Sinop'u, Komnenos'lar elinden Trabzon'u aldı (1461). Anadolu'da devlete katılan beyliklerdeki askerî tımarlar, yerli sipahilerin elinde bırakıldı. Karaman ve Kastamonu bölgesindeki tımarların çoğu eski ailelere (Sipahizade) bırakıldı. Bunun gibi Ordu ve Giresun bölgesindeki tımarların çoğunun, eski çepni beylerinin oğullarına veya adamlarına verildi. Ele geçirilen şehirlerin zengin, sanatkâr ve tacir halkından bir kısmı sürgün edilerek yerlerine Türkler yerleştirildi. Trabzon alınınca imparator David Komnenos ailesi ile, şehirdeki nüfuzlu kimseler de eşyasıyle birlikte İstanbul'a gönderildi, yerlerine çevredeki Niksar, Ladik, Bafra, Osmancık, Çorum, Tokat ve Samsun'dan gönderilen türkler getirildi.

Mondros mütarekesini imzalayanlar (30 ekim 1918) soldan sağa (oturanlar): Hüseyin Rauf (Orbay), Reşat Hikmet Bey; arkada: Said Bey, Tevfik Bey ve heyet kâtibi Ali Bey (Türkgeldi)

Bayezid II devrinde, Anadolu'da Şah İsmail'in kışkırtmaları yüzünden Şahkulu Baba Tekeli isyanı çıktı ve 60 000 insanın ölümüne yol açtı. Bayezid II isyan edenlerden bir kısmını Mora'ya sürdü; İran'a giden köylüler ve sipahiler de Anadolu nüfusunun azalmasına yol açtı (Tokat, Niksar, Çorum çevresinde). Selim I devrinde, aynı bölgelerin halkı çeşitli cezalara çarptırıldı. 1514 Çaldıran savaşından sonra Erzincan, Kemah, Bayburt, Diyarbakır; Merci Dabık savaşından önce de Çukurova bölgeleri Anadolu ile birleşti. Selim I devrinde, Fatih Sultan Mehmed döneminde olduğu gibi birçok tımar eski beylerin oğullarına bırakıldı veya ocaklık usulüyle verildi. Eski akkoyunlu beylerinin oğullarına (sipahizadeler) Diyarbekir, Trabzon, Bayburt gibi şehirlerde bazı yerler mülk olarak verildi. Kanunî Sultan Süleyman devrinden Murad IV devrine kadar, Anadolu'nun sınırları çizildi. Kasrışirin antlaşması (1639), genellikle bugünkü Anadolu'nun doğu sınırlarını gösterir.

● *Osmanlı imparatorluğunun yıkılması.* Osmanlı devletinin duraklama, özellikle gerileme devirlerinde Anadolu iktisadî bakımdan zayıfladı; köyler ve şehirler boşalarak celâlî*ler türedi; devletin bunlarla mücadelesi de halkın zararına oldu.

XVII.yy.da Osmanlı imparatorluğunun zayıflığını ortaya çıkaran olaylar daha da belirli bir duruma geldi. Doğuda İran, batıda Avusturya ile yapılan savaşlarda kesin bir başarı sağlanamadığı gibi iç bozukluklar da açıkça kendini gösterdi. Anadolu'da yıllarca süren ve büyük zorluklarla bastırılabilen Celâlî isyanları çıktı. Merkez hazinesinin eski zenginliği kalmadı; kapıkulu askerlerinin maaşları bile çok defa zorlukla ödenebildi. Bu yüzyılda Murad IV ve Köprülüler devri, geçici ve temelsiz başarı gösteren dönemler oldu. 1683'te Viyana'nın ikinci defa kuşatılmasıyle başlayan savaşlar, Osmanlı imparatorluğunun zayıflığını bütün açıklığıyle ortaya koydu. Bu savaşlar sırasında Rusya, Osmanlı imparatorluğunun yeni bir rakibi olarak belirdi; 1699'da imzalanan Karlofça antlaşmasıyle imparatorluk, ilk defa büyük toprak kayıplarına uğradı. Macaristan, Mora ve Podolya imparatorluğun elinden çıktı. XVIII.yy.ın ilk yarısında Rusya, Venedik ve Avusturya ile yapılan savaşlarda, Osmanlı devleti kayıplarının bir kısmını geri aldı; Mora, Belgrad ve Azak kalesi geri alındı. Fakat Rusya ile 1768'de başlayan ve 1774'e kadar süren savaşlar, osmanlı ordularının kesin yenilgisiyle sonuçlandı. Bu savaşlar sonunda imzalanan Küçük Kaynarca antlaşmasıyle Kırım, bağımsızlığını kazandı ve Osmanlı devletinin elinden çıktı. Kısa bir süre sonra da Rusya, Kırım'ı kendi ülkesine kattı. Bu olaylarla, osmanlı devlet adamları, reformlar yapılması gerektiğini anladılar. Reformlar, önce askerî alanda başladı.

Selim III (hük. 1789-1807) Nizamı Cedid adıyle yeni bir ordu kurdu. Başlangıçta başarıya ulaşacakmış gibi görünen Nizamı Cedid hareketi, yeniçerilerin ve eski düzenden çıkarı olanların karşı koymasıyle sona erdi. Selim III tahttan indirildi ve eski düzenin taraftarı olan Mustafa (hük. 1807-1808) padişah oldu; ancak Mustafa IV'ün saltanatı kısa sürdü; yerine Selim III'ün düşüncelerini paylaşan devrimci padişah Mahmud II (hük. 1808-1839) geçti. Mahmud II, uzun ve sabırlı bir çalışma sonunda, yeniliklerin en büyük düşmanı ve engelleyicisi olan Yeniçeri ocağını kaldırdı. Yeni ve modern bir ordu kuruldu. Devlet teşkilâtında yenilikler başladı. Bununla birlikte Osmanlı devleti, sınırları içinde yaşayan çeşitli milletleri temsil gücünü büyük ölçüde kaybetmişti. Başta Balkanlar'da olmak üzere osmanlı ülkesinin hemen her yerinde imparatorluktan ayrılma ve millî devletler kurma akımları hızlandı. Mora'da bağımsız bir Yunan devleti, merkezi Belgrad olmak üzere bir Sırp beyliği kuruldu. İsyan eden Mısır valisi Mehmed Ali Paşanın orduları padişahın ordularını yenerek İstanbul kapılarına dayandı. Osmanlı devletinin Avrupa'da, görünüşte en eski dostlarından olan Fransa, Cezayir'i işgal etti. Ru sorduları ilk defa bütün Balkanlar'ı aşarak Edirne'ye kadar ilerledi. Bu olaylar Mahmud II'ye istediği gibi çalışma ve reformlarını geliştirme imkânı vermedi. Mahmud II ölünce yerine oğlu Abdülmecid (hük. 1839-1861) geçti. Abdülmecid, hariciye nazırı Mustafa Reşid Paşanın teşvikiyle Tanzimat fermanını ilân etti. Tanzimat fermanıyle Osmanlı devletinde yeni bir dönem başladı.

Tanzimat dönemi, modern Avrupa düşüncesinin Osmanlı devletine girmeğe başladığı ve devlet teşkilâtında bazı yeniliklerin yapıldığı bir devirdir. Ancak gene bu devirde Osmanlı devleti yarı sömürge haline geldi. Osmanlı tarihinde arkası kesilmeyecek olan borçlanmalar, bu devirde başladı. Osmanlı devleti, avrupa devletlerinin malî denetimine girdi; bir açık pazar oldu. Avrupa'dan yüksek faizlerle alınan borç paraların büyük bir kısmı sarayların yapımı için harcandı. Mahmud II devrinde başlayan ayrılık hareketleri, Tanzimat döneminde de devam etti. Girit'te ve Balkanlar'da millî ayaklanmalar birbirini izledi. Tanzimat döneminde yetişen aydınlar bunun üzerine imparatorluğun kurtuluşunu, bir anayasanın ilânında ve Osmanlı imparatorluğunun meşrutî bir devlet olmasında görmeğe başladılar. 1876'da ilk osmanlı anayasası ilân edildi. Ancak bu ilk meşrutiyet teşebbüsü yürümedi; 1877'de Osmanlı-Rus savaşı başladı. Bu savaş sonunda rus orduları Yeşilköy'e kadar ilerleyerek İstanbul kapılarına dayandılar; Doğu Anadolu'da da Erzurum'a kadar ilerlediler. Bu savaşlar devam ederken Abdülhamid II (hük. 1876-1908) ilk osmanlı meclisini tatil etti ve 33 yıl sürecek olan istibdat yönetiminin temellerini attı. 1878'de imzalanan Ayastafanos ve Berlin antlaşmalarıyle Osmanlı devleti büyük toprak kayıplarına uğradı. Osmanlı devletinin yaşama gücünü kaybettiğini düşünen İngiltere ve Fransa da Mısır, Kıbrıs ve Tunus'u işgal ettiler. 1908'de Abdülhamid II'nin yönetimine son verildi ve İkinci Meşrutiyet ilân edildi. İkinci Meşrutiyet, normal bir gelişme gösterme imkânı bulamadı. Kısa bir süre sonra Trablusgarp İtalyanlar tarafından işgal edildi. Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ gibi küçük balkan devletleri Osmanlı devletine savaş açtılar. Osmanlı devleti yenildi. Balkanlar'ı kaybetti. Bu olaylardan hemen sonra Osmanlı devleti, Almanya'nın yanında Birinci Dünya savaşına girdi. Dört yıl süren bu savaş sırasında osmanlı orduları çok çeşitli ve birbirinden uzak cephelerde savaşmak zorunda kaldılar. Büyük zaferler kazanmalarına rağmen müttefikleriyle birlikte yenilgiden kurtulamadılar. Osmanlı devleti, Mondros mütarekesini ve onun arkasından Sevr antlaşmasını imzalamak zorunda kaldı; fakat Anadolu'da başlayan Kurtuluş* savaşı başarıyle sonuçlandı; Türkiye Cumhuriyeti devleti kuruldu (1923).

Türkiye cumhuriyeti

● *Mondros mütarekesi ve sonuçları.* Birinci Dünya savaşında yenilen Osmanlı imparatorluğu İtilâf devletleri ile Mondros mütarekesini imzaladı (30 ekim 1918). Bu devletlerden İngiltere, Fransa ve İtalya, savaş sırasında osmanlı topraklarını, gizli antlaşmalarla aralarında paylaşmış bulunuyorlardı. Bu topraklar arasında büyük bir türk çoğunluğunun yaşamakta bulunduğu Anadolu ve Trakya da vardı. Mondros mütarekesi bu türk topraklarının düşman eline geçmesini sağlayacak şu hükümleri kapsamaktaydı: Çanakkale ve İstanbul boğazlarının açılması, savunma tesislerinin İtilâf kuvvetlerinin denetimine bırakılması (md. 1, 2, 3), ordu ve donanmanın silahsızlandırılması (md. 5, 6, 16, 17, 18), taşıt, haberleşme kuruluş ve araçlarının aynı kuvvetlerin kontrolu altına verilmesi (md. 12, 15). İtilâf devletlerinin Türkiye'yi işgal konusundaki eylemlerini yansıtan hükümler de şöyle ifade edilmişti: İtilâf devletleri, güvenliklerini sağlamak amacıyle, gerekli gördükleri stratejik önemi olan yer-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

1

2

3

TÜRKİYE

1. çatlayan toprak (Adapazarı); 2. Edremit limanında balıkçılar; 3. tütün (Samsun); 4. fındık (Giresun); 5. hasat (Adapazarı); 6. süngercilik (Bodrum)

Foto. H. Gürsel, A. Güler (MEYDAN)

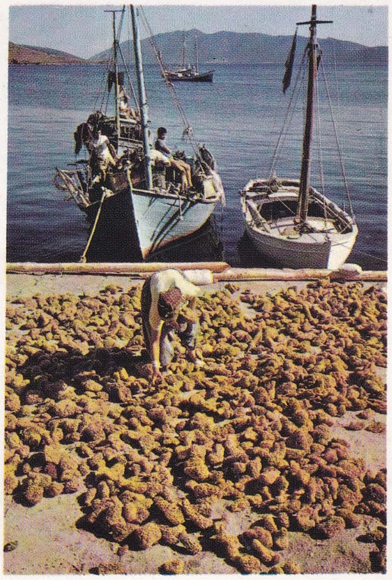

6

4

5

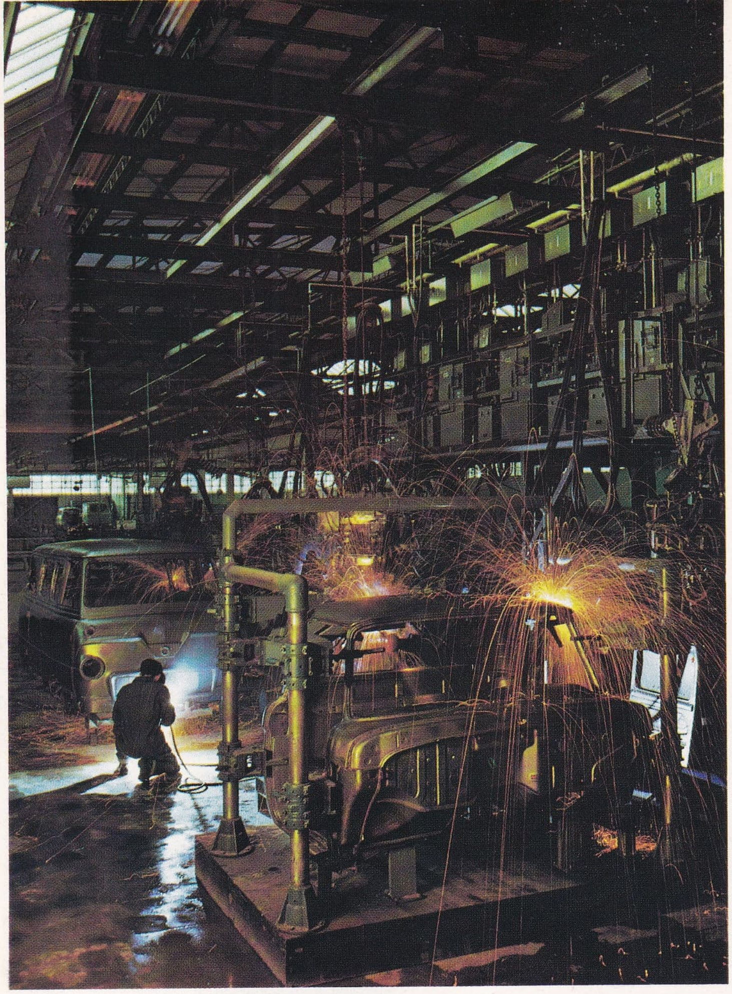

Otosan'da otomobil yapımı (İstanbul)

İpraş rafinerisi (İzmit)

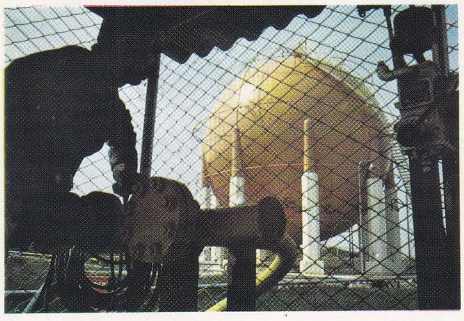

Aygaz rafinerisi (Ambarlı, İstanbul)

Karabük Demir - Çelik tesisleri

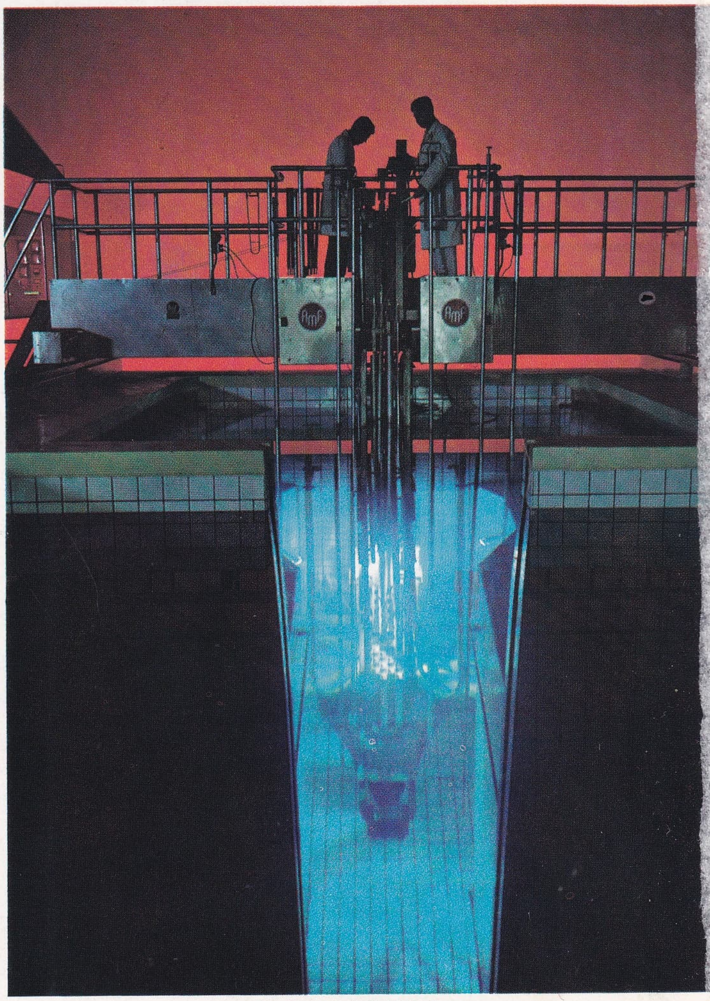

Atom reaktörü (K. Çekmece,

Foto A. Güler, Basın-Yayın (MEYDAN)

leri işgal edebilecekler (md. 7); Doğu Anadolu'nun altı vilâyetinde kargaşalık çıkması halinde bu yerleri de işgal altına alabileceklerdi (md. 24).

Savaşı kazanan devletlerin mütarekeden önce Türklere vermiş oldukları söze ümit bağlanmıştı. Amerika Birleşik devletleri başkanı Wilson, 8 ocak 1919'daki bildirisinde «Osmanlı imparatorluğunda türk çoğunluğun yaşamakta bulunduğu topraklar üzerinde bağımsız bir hâkimiyet sağlanacaktır» diye taahhütte bulunmuştu. Arkasından ingiliz başvekili Lloyd George, «Biz Türkleri ne başkentlerinden, ne de çoğunlukta bulundukları Anadolu ve Rumeli topraklarından mahrum etmek için savaşmıyoruz» demek suretiyle cumhurbaşkanı Wilson'u desteklemişti. Fransız başvekili Clemenceau da bu taahhütlere katılmıştı. Oysa üç büyüklerin Türklere karşı bu davranışlarının makyavel'ci bir manevradan başka bir şey olmadığı kısa bir sürede meydana çıktı. Barış antlaşmasının yapılması beklenmeksizin türk topraklarının paylaşılmasına girişildi. Mütarekenin ilk altı ayında İstanbul, itilâfçı donanmaların bir üssü haline getirildi. Fransızlar, Adana, Urfa, Maraş, Antakya, İskenderun'u; İtalyanlar Antalya ve Kuşadası'nı işgal ettiler. Ayrıca silâh toplamak, sözde ulaşım ve taşıt sistem ve araçlarını denetlemek bahanesiyle, ingiliz askerî birlikleri, İzmit, Eskişehir ve Samsun'a; fransız birlikleri Zonguldak'a; italyan birlikleri Konya'ya yerleştiler. Nihayet 15 mayıs 1919'da Paris Barış konferansının müsaadesiyle yunan kuvvetleri İzmir'e çıktı. Hürriyet ve İtilâf fırkasına dayanan sadrazam Damat Ferid Paşa, ingiliz dostluğuyle durumun düzeltilebileceğini sanmıştı. Türk halkıyle hiç bir temasta bulunmamış olan devlet adamlarıyle İstanbul aydınları da, silâha sarılmakla hakkı savunma devrinin geçtiğine inanmakta idiler. Türk halkının büyük çoğunluğu ise bu düşünüşten yana değildi. Kurtuluş savaşının moral kaynağı o oldu. Kurtuluş savaşı, mütareke sözleşmesinin imzalanmasını izleyen aylarda, milletin haklarını korumak üzere «Müdafaa-i Hukuk» cemiyetlerinin kurulmasıyle başladı. Bunlar ilkin yurdun işgal edilebileceği sanılan bölgelerinde ortaya çıktı. Doğu Anadolu'da bir ermeni devletinin kurulmasını önlemek için «Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk-u Milliye» cemiyeti (26 kasım 1918); Trakya'nın türklüğünü korumak maksadıyle «Trakya Paşaeli» cemiyeti (1 aralık 1918); bundan bir gün sonra da Yunanlıların İzmir'e yerleşmesine engel olmak için «İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Milliye» cemiyeti meydana getirildi. Ocak 1919'da, Güneydoğu Anadolu vilâyetleri kendilerini Fransızlara karşı savunmak amacıyle millî cepheler kurmağa giriştiler. Söz konusu cemiyetler bir yandan bu bölgelerin türklüğünü dünyaya yaymak için çeşitli propaganda faaliyetlerine girişirken, öte yandan da gönüllü, silâh ve her çeşit savaş gereçleri toplamağa koyuldular. Bu suretle meydana gelen savaş gücüne de *Kuvayi Milliye* (millî kuvvet) adı verildi. Aslında devlete ait bir görev olan yurt savunmasını böylelikle millet, kendi üstüne almış oluyordu. Kurtuluş savaşının bir adının da «Millî mücadele» olması bundan ötürüdür.

● *Millî birliğin kurulması.* Müdafaa-i hukuk cemiyetleri, bölgesel kuruluşlardı; her biri, kurulmuş olduğu bölgenin savunmasını amaç edinmişti. Ortak bir programdan yoksundular. Birbirleriyle herhangi bir bağlantıları da yoktu. Millî davayı gerçekleştirmek; bağımsızlık fikrinin diri ve yaratıcı tutulmasına, düzenli bir teşkilâtın kurulmasına, gerçekçi bir programın meydana getirilmesine ve savaş gücünün bir elden yönetimine bağlıydı. Bunun için bir lidere ihtiyaç vardı. Mustafa Kemal (bk. ATATÜRK) bu görevi yerine getirmek için gerekli güce, bilgi, tecrübe ve imana sahipti. Mustafa Kemal, Mondros mütarekesinin getireceği felâketleri zamanında görerek hükûmetin dikkatini çekmişti (5 kasım 1918). «Yıldırım Orduları grubu» kumandanlığı görevinden ayrılıp İstanbul'a gelmesinden (13 kasım) sonra kurtuluş için durumun elverişli bulunmadığını anlamış, kendisini IX. Ordu müfettişliğine tayin ettirmiş, Yunanlıların İzmir'e çıkarma yapmalarından beş gün sonra 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basmış ve Kurtuluş savaşının liderliği de bu olayla başlamıştı. Mustafa Kemal resmî görevini aşarak millî birliği sağlamak yolunda çalışmalara girişti. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesiyle kabaran millî heyecanın sürdürülmesi için mitingler yapılmasını emretti (30 mayıs). Anadolu ve Trakya'daki kolordu kumandanlarına gönderdiği bir yazı ile işbirliği sağlanmasının gereğini belirtti (18 haziran). Amasya'da Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Refet Paşa (Bele), Rauf Bey (Orbay) ile görüşerek, Erzurum'da kolordu kumandanı bulunan Kâzım Karabekir Paşanın da muvafakatini alarak millete seslenen bir genelge yayımladı (22 haziran). Bk. AMASYA GENELGESİ.

Mustafa Kemal, 3 temmuzda müfettişlik merkezi olan Erzurum'a geldi. Bu arada hareketlerinden kuşkulanan İstanbul hükûmeti, İngilizlerin de ısrarıyle Mustafa Kemal'i geri çağırdı; dönmeyince görevine son vermek istedi. O da görevinden ve hattâ askerlik mesleğinden çekildi; «bir ferd-i millet» olarak milletiyle birlikte kurtuluş için çalışacağına yemin etti ve Erzurum Müdafaa-i Hukuk cemiyetine üye oldu. Bu cemiyetin, toplantıya çağırdığı kongre, 23 temmuzda Mustafa Kemal'in başkanlığında toplandı.

● *Erzurum kongresi* (23 temmuz-7 ağustos). Doğu Anadolu'nun savunmasını görüşmek üzere toplanmış bölgesel bir kongre olduğu halde aldığı kararlar yurdun tümünü ilgilendirmekteydi. Bu kararlar arasında millî sınırların tespiti, her çeşit yabancı işgale milletçe karşı konulacağı, İstanbul hükûmetinin, milletin haklarını korumada yeteneksizlik göstermesi halinde bu görevi yerine getirmek üzere Anadolu'da geçici bir hükûmetin kurulacağı gibi devrimci kararlar vardı. Bk. ERZURUM KONGRESİ.

● *Sıvas kongresi* (4-12 eylül), Mustafa Kemal'in başkanlığında yurdun çeşitli bölgelerinden gelen delegelerle toplandı. Erzurum kongresi kararlarını bir program haline getirerek yurdun tümüne mal etti. Bundan başka, Anadolu ve Rumeli'deki müdafaa-i hukuk cemiyetlerini, Anadolu* ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk cemiyeti adını taşıyan bir tek cemiyet halinde birleştirdi (7 eylül). Bu cemiyet adına çalışmak üzere başında Mustafa Kemal'in, üyeleri arasında da Rauf Beyin bulunduğu bir temsil heyeti seçti. Bk. SIVAS KONGRESİ.

● *İstanbul'un işgali.* Anadolu'da güçlenen teşkilâtın etkisiyle, itilâfçılardan yana olan sadrazam Damat Ferid Paşa hükûmetinin düşmesi, yerine Ali Rıza Paşa hükûmetinin kurulması, bu hükûmetin bahriye nazırı Salih Paşanın Amasya'ya gidip Mustafa Kemal ile görüşmesi (20-22 ekim), Batı Anadolu'da yunan ilerleyişine, Güneydoğu Anadolu'da Fransızlara karşı millî cephelerde gerilla savaşlarına başlanması, İngiliz ve Fransızları ürküttü. Bu gelişmeleri, Mebusan meclisinin açılması (12 ocak 1920), Sıvas kongresinde son şeklini alan Misak-ı Millî'nin (bk. MİSAKI MİLLÎ BEYANNAMESİ) meclisçe kabul edilmesi (28 ocak), Antep, Urfa ve Maraş'tan Fransızların kovulmaları (8-11 şubat) takip etti. Bu sırada itilâf devletleri delegeleri Londra* konferansında Türkiye'ye kabul ettirilecek barış şartlarını tespit etmekteydiler. Anadolu'daki millî hareketi durdurmak amacıyle, Türklerin Güney Anadolu'da Ermenileri katlettiği yolundaki propaganda ile birlikte 16 martta İstanbul'u bu defa resmen işgal ettiler; Mebusan meclisini dağıttılar. Türk aydınlarının Kurtuluş savaşına taraftar olanlarını tutuklayarak Malta'ya sürdüler.

Yeni Türk devletinin kuruluşu

● *Türkiye Büyük Millet meclisi.* İstanbul'un işgalinden sonra Mustafa Kemal, itilâf devletlerinin Osmanlı devletinin yedi yüzyıllık hayat ve hâkimiyetine son vermiş olduklarını açıkladı. Aldığı tedbirler sayesinde 23 nisanda Ankara'da olağanüstü yetkilerle Türkiye Büyük Millet meclisi kuruldu. (Bk. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ.) Olağanüstü yetkiler arasında «kurucu meclis» yetkisine de sahip olan bu meclis, kendisini milletin kaderi üstüne karar verecek yetkili tek teşkilât ilân etti. Bir gün sonra da kanun ve kararları yürütmek için Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti kuruldu. Padişah hükûmeti, bu olayı durdurmak amacıyle 11 nisanda şeyhülislâmdan Anadolu'daki millî hareketin halifeye isyan olduğuna dair bir fetva alarak, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını Divanı Harbe verdi ve Mustafa Kemal'i ölüm cezasına çarptırdı. Şeyhülislâm Dürrizade* Abdullah Efendinin verdiği fetva ve padişahın bildirisi, yabancı uçaklar tarafından Anadolu'ya atıldı. Bu, Türkiye Büyük Millet meclisinin toplandığı günlerde, Anadolu'da yer yer millî harekete karşı ayaklanmalara yol açtı. (Bk. İRTİCA.) İstanbul basınının bir kısmı da fetvayı destekledi ve millî hareketin şeriata aykırı olduğu düşüncesini yaydı.

● *Büyük Millet Meclisi hükûmetinin yürüttüğü savaşlar.* Kurtuluş savaşının programı Misak-ı Millî, parolası da «Hak kuvvetin üstündedir, ya istiklâl ya ölüm» idi. Tarih boyunca meydana gelen devrimlerde ortaya atılmış olan milliyetçilik ve medeniyet ilkelerini, emperyalist amaçla çiğneyen itilâfçı hükûmetlere karşı savunma görevini, T.B.M.M. kendi üstüne almış bulunuyordu. 28 Eylülde, Doğu Anadolu'da Kâzım Karabekir Paşa kumandasındaki kuvvetler Ermenileri bozguna uğrattı, Sarıkamış ve Kars'ı kesinlikle Türkiye'ye kazandıran Gümrü* antlaşması imzalandı (2 aralık). Bir süre sonra da anlaşma yolu ile Gürcistan'dan alınan Ardahan ve Artvin, Türkiye'ye katıldı. Bu suretle Misak-ı Millî'nin Doğu Anadolu sınırı gerçekleşmiş oldu.

Batı cephesinde 6 ocak 1921'de, Bursa'dan Eskişehir yönünde harekete geçen yunan kuvvetlerinin bir saldırısı, İnönü'nde kırılarak bu kuvvetler geri çekilmeğe zorlandı (10 ocak). Umulmayan bu türk başarıları dünya kamuoyunu şaşırttı. İtilâf devletleri, sözde Sevr antlaşmalarında değişiklik yapmak üzere türk ve yunan delegelerinin de katılmasıyle Londra'da bir konferans düzenlediler (21 şubat-11 mart). Konferans, türk delegelerinin, ilkin Anadolu'dan istilâcı kuvvetlerin çekilmesi; yunan delegelerinin ise itilâf devletlerine gizlice türk ordusunu yeneceklerine dair teminat vermeleri yüzünden olumlu bir sonuç vermedi. Bu sırada Türkiye ile S.S.C.B. arasında, T.B.M.M. hükûmetinin kurulmasından beri sürüp gelen dostluk ilişkileri, iki tarafın birbirlerinin devlet sistemlerini tanımaları ve karşılıklı yardımlaşmayı öngören Moskova antlaşması ile tespit edildi (16 mart).

Yunan kuvvetleri, 23 martta ikinci defa Bursa'dan Eskişehir yönünde harekete geçti. Önemli bir kuvayı milliye birliğinin, türk ordusundan Çerkez Etem yönetiminde ayrılarak Yunanlılara sığınmasına rağmen, düşman kuvvetleri ikinci defa İnönü'nde yenilgiye uğratıldı (1 nisan). [Bk. İNÖNÜ SAVAŞLARI.] Bu yenilgilerden yılmayan yunan orduları, seferberliklerini tamamladıktan ve kral Konstantinos'un da İzmir'e gelmesinden sonra, 10 temmuzda, bu defa Ankara'yı ele geçirmek amacıyle harekete geçtiler. Türk ordusu, Eskişehir, Afyon ve Kütahya hattından Sakarya gerisine çekildi. Mustafa Kemal, başkumandan unvanı ve

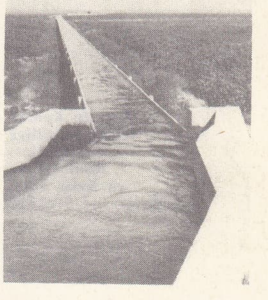

modern Türkiye'de sulama ve drenaj

Sıvas kongresinden sonra, A. F. Cebesoy, Atatürk ve Rauf Orbay bir toplantı sırasında

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

Mustafa Kemal, Heyeti Temsiliye arkadaşları Rauf Orbay ve Bekir Sami Beyler ile Sıvas'ta

geniş yetkiyle savaşın yönetimini üstüne aldı. 22 Gün ve gece süren Sakarya Meydan savaşında yunan ordusu kesin yenilgiye uğratılarak Eskişehir istikametinde çekilmeğe mecbur edildi (12 eylül). [Bk. SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ.] Sakarya zaferi, Türk milletinin yeni inancını kuvvetlendirmiş, itilâf devletlerinin kuşkusunu artırmış, Yunanlıların da kesin başarı kazanma umudunu yıkmıştı. Zafer, önemli diplomatik başarılar da sağladı. Sovyetler'in aracılığıyla Türkiye ile Kafkas cumhuriyetleri arasında Moskova antlaşması çerçevesinde Kars antlaşması imzalandı (13 ekim). Türkiye ile Fransa arasında imzalanan Ankara* itilâfnamesiyle de (20 ekim), fransız kuvvetlerinin, Güney Anadolu'da Adana ve dolaylarından çekilmesi üzerine bir cephe daha tasfiye edilmiş oldu. Bundan sonra memleketin bütün kuvvet ve kaynaklarının batı cephesinde yapılacak büyük bir saldırı için toplanmasına ve değerlendirilmesine başlandı.

● *Büyük Zafer.* 26 Ağustos 1922'de başlayan büyük türk saldırısı yıldırım hızıyle gelişti. 27 Ağustosta Afyon, Türklerin eline geçti. 30 Ağustosta Dumlupınar'da sıkıştırılan düşman ana kuvvetleri, Başkumandanlık* Meydan muharebesinde ezildi. Yunan orduları başkumandanı ve kurmay heyeti esir edildi. 9 Eylülde türk kuvvetleri İzmir'e girmiş, 18 eylülde Anadolu düşmandan temizlenmiş bulunuyordu. İtilâf devletleri, Türklere karşı ortak bir cephe kurup savaşmayı göze alamadı. 11 Ekimde Mudanya'da imzalamayı kabul ettikleri bir mütareke ile Trakya'yı yunan kuvvetlerinden alarak Türklere teslim etmeği, İstanbul'da T.B.M.M. hükûmeti yönetiminin kurulmasını, barış antlaşmasının yapılmasından sonra da Boğazlar'dan çekilmeyi kabul ettiler. (Bk. MUDANYA MÜTAREKESİ.) 21 Kasımda barış görüşmeleri için toplanan Lozan konferansında bunalımlı aşamalardan sonra 24 Temmuzda (1923) barış antlaşması imzalandı. (Bk. LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI.) Lozan antlaşmasıyle Türkiye, Misak-ı Millî sınırlarını ve tam bağımsızlığını dünyaya kabul ettirmiş bulunuyordu.

soldan sağa; Hüseyin Rauf Orbay, Atatürk Ali Fuat Cebesoy

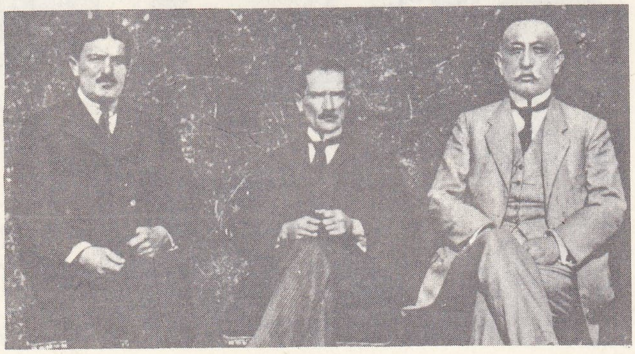

● *Türk devriminin geliştirilmesi.* Mondros mütarekesinden, Lozan konferansının öncesine kadar Türkiye'de büyük bir devrimin iki büyük olayı gerçekleşmişti. Bunlardan biri millî sınırların tespiti ve istilâcı orduların yurt dışına atılması, ötekisi de millî hâkimiyet ilkesine dayanan T. B.M.M.'nin kurulmasıydı. Bu sırada İstanbul'da saltanat hükûmeti, varlığını sürdürmekteydi. Saltanat hükûmeti, Kurtuluş savaşına hiç katkıda bulunmadığı gibi düşmanlarla da işbirliği yapmış, bu yüzden türk halkı karşısında itibarını kaybetmişti. Ayrıca temsil ettiği anlayış da yeni Türk devletinin yapısına uygun değildi. Dolayısıyle yıkılması tarihî bir zorunluktu. Mudanya mütarekesinden sonra, itilâf devletlerinin Ankara hükûmeti ile birlikte, Türkiye'nin meşru hükûmeti saymağa devam ettikleri İstanbul hükûmetini de Lozan konferansına davet etmeleri üzerine, T.B. M.M., 1 kasım 1922'de çıkardığı bir kanunla saltanatı halifelikten ayırarak, ortadan kaldırdı. (Bk. SALTANATIN KALDIRILMASI.) Sultan Vahideddin, halifelik sıfatı üstünde kaldığı halde, sorumluluk korkusu ile 17 kasımda (1922) İngilizlerin Malaya zırhlısına sığınarak İstanbul'dan kaçtı. T.B.M.M., İngiltere'nin Vahideddin'in kişiliğinde halifeliği sömürmemesi için osmanlı hanedanından en yaşlısı olan Abdülmecid Efendiyi halife seçti. Halifeliğin yeni Türkiye devletinde gereksizliği kısa zamanda anlaşıldı. Osmanlı devletinin din temelleri üstüne kurulmuş olan siyasî, sosyal, kültürel ve iktisadî kuruluşları, varlıklarını halifeliğe dayanarak devam ettirmek çabasındaydı. Medreseden yetişme bilginler, Osmanlı hanedanına bağlı muhafazakârlar halifenin dinî yetkiler yanında siyasî otoriteye de sahip olması görüşünü desteklediler. T.B.M.M. kararlarının ve kanunlarının geçerli olması için halife tarafından onaylanması gerektiğini ileri sürdüler. Bazı siyaset adamları da, yeni Türkiye'nin gücünün islâm âleminde otoritesi olduğunu kabul ettikleri halifelikle desteklenebileceğini savunuyordu. Mustafa Kemal ile devrimci arkadaşlarına göre, devletin akılcı esaslara göre işlemesi ve dinin siyaset oyunlarına âlet edilmemesi gerekiyordu. Bu yüzden, devlete çağdaş anlamında demokrat bir biçim vermek üzere, 29 ekim 1923'te cumhuriyet ilân edilerek cumhurbaşkanlığına Mustafa Kemal seçildi; böylece devlet başkanlığı konusundaki tartışma ve tereddütlere son verildi. (Bk. CUMHURİYET.) Dört ay sonra da cumhuriyetçilik ilkesi ile bağdaşmasına hiç bir suretle imkân bulunmayan halifelik kaldırılarak Osmanlı hanedanı üyeleri memleket dışına çıkarıldı (3 mart 1924). [Bk. HİLÂFET'*in ilgası.*]

● *Kurumların laikleştirilmesi.* Halifeliğin kaldırılması, ona bağlı kurumların ve zihniyetin de değiştirilmesini gerektiriyordu. Bu sebeple Mustafa Kemal 1 mart 1924'te T.B.M.M.'nde söylediği açış nutkunda halifelik meselesini ortaya koyarken milletvekillerinin dikkatini bu konu üstüne de çekmişti. Aynı tarihte, Şeriat ve Evkaf bakanlığı kaldırıldı, medreseler kapatılarak, bütün öğrenim kuruluşları Millî Eğitim bakanlığına bağlanmak suretiyle, öğrenim birleştirildi. Osmanlı imparatorluğunda iki yüzyıl içinde geliştirilmek istenen reform hareketlerine karşı direnen bu kuruluşların, bir fikir hazırlığından geçilmeden kaldırılması memleketin siyasî hayatında beklenmeyen bir muhalefetin teşkilâtlanmasına yol açtı. Toplanan ilk Türkiye Büyük Millet meclisinde siyasî partiler bulunmamakla beraber, Mustafa Kemal'in devrimci grubuna karşı muhalefette bulunan bir grup kurulmuştu. İkinci Türkiye Büyük Millet meclisinin açılmasından sonra Mustafa Kemal'in 9 eylül 1923'te kurduğu Cumhuriyet Halk partisi, mecliste tek partiydi. Milletvekilleri arasında, Rauf (Orbay), Kâzım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy) ve Refet'in (Bele) de bulunduğu bir grup, uygulanmasına girişilen devrimlerin Türkiye'nin sosyal ve siyasal şartlarına uymadığı kanısındaydı. Bundan dolayı halifeliğin kaldırılmasından altı ay sonra, C.H.P.'den ayrılarak Terakkiperver Cumhuriyet fırkasını kurdular (17 kasım). Parti, kurucularının zihniyeti ve programı bakımından gerici değil muhafazakâr idi. Ne var ki, tek muhalefet partisi olduğu için devrimlerden çıkarları zedelenenlerin bu partiyi desteklemeleri siyasî ihtirasların geniş ölçüde artmasına yol açtı. Yüksek tirajlı yayın organlarının ölçüsüz bir muhalefetin sözcülüğünü yapması ve devrimlere karşı çıkmağa başlaması yurt içinde yabancı kışkırtmaları kolaylaştırdı. Böylece doğuda Şeyh Sait isyanı patlak verdi (11 şubat 1925). Kardeş kavgasının genişlemesine meydan vermemek, gericilerin muhalefet içinde veya arkasında gizlenip din sömürücülüğü yapmalarını önlemek amacıyle, Takriri Sükûn kanunu çıkarılarak (4 mart) basın hürriyeti kısıtlandı. Kurtuluş savaşı içinde faaliyet gösteren istiklâl mahkemeleri yeniden çalışmağa başladı ve Terakkiperver Cumhuriyet partisi kapatıldı (3 haziran). Mustafa Kemal, başkanı bulunduğu C.H.P.'nin meclise hâkim olmasından ve Takriri Sükûn kanunundan faydalanarak sosyal kurumların laikleştirilmesine devam etti. 25 Kasımda çıkarılan Şapka kanunuyle fes ve öteki başlıklar yasak edildi. (Bk. KIYAFET, *Huk. bölümü.*) Fes sadece bir başlık değil; doğu medeniyetinin batı medeniyetine üstünlüğünü belirten ve Türkiye'nin batı medeniyeti dışında yaşayabileceğini gösteren dinî bir semboldü. Mustafa Kemal, türk toplumunun çağdaş medeniyet seviyesine getirilmesi için batı medeniyetine girilmesini başlıca şart sayıyordu. Ona göre Doğu ve Batı adlarını taşıyan iki ayrı medeniyet yoktu. Doğu medeniyeti yüzyıllardan beri duraklamış, canlılığını yitirmişti. Ortada tek medeniyet kalmıştı, o da batı medeniyetiydi. Bu medeniyet, ne dinî ne de millî idi; laikti; dolayısıyle evrenseldi. Bu medeniyet çevresine girmek hayat şartıydı. Yeni medeniyet sisteminin benimsenmesine karşı festen başka engeller de vardı. Bunlardan biri tarikatlardı. Mustafa Kemal'in bu konudaki düşüncesi şuydu: «Türkiye cumhuriyeti, şeyhler, dervişler, müritler memleketi olamaz; en doğru

İlk devre mebusları için T.B.M.M.'de rey toplanırken

Foto. MEYDAN

Çankaya köşkü

en gerçek tarikat medeniyet tarikatıdır»; «Tekkelerin amacı, halkı sersemletmek ve abdal yapmaktır. Tekkeler her halde kapatılacaktır». 30 Kasımda çıkarılan bir kanunla tekkeler kapatıldı, tarikatlar kaldırıldı. Bu arada hangi din ve mezhebe bağlı olurlarsa olsunlar din adamlarının, tapınaklar dışına dinî kisveyle çıkması da yasaklandı. Bu hareketleri, Türkiye'yi batı medeniyetinden ayıran öteki engellerin kaldırılması izledi. Dinî takvim yılı ve alaturka saat bırakılarak yerine batı dünyasında kullanılan milâdî takvim yılı ile 24 saat esasına dayanan saat kabul edildi (26 aralık 1925).

1926'da laiklik alanında, sosyal hürriyet ve eşitlikle de ilgili büyük bir devrim olayı gerçekleştirildi. Yüzyıllardan beri türk toplumunu kapalı bir cemiyet haline getirmiş olan şeriata dayanan hukuk bir tarafa bırakılarak Türk Medenî kanunu kabul edildi (17 şubat). Böylece birden fazla kadın alma şeklindeki evlilik tarihe karıştı, kadın, erkeğin sahip olduğu medenî haklara kavuştu; çağdaş türk ailesi kurulmuş oldu. Türk Medenî kanununun kabul edilmesi bütün hukuk mevzuatının laikleştirilmesini gerektirdi. Borçlarla, Ceza, Ticaret, Ceza Muhakemeleri Usulü kanunu ile İcra ve İflâs kanunları da çağdaş esaslara göre düzenlendi.

Mustafa Kemal bu devrim hareketlerini gerçekleştirirken bir diktatör gibi değil bir öğretmen gibi davrandı. Meclis kürsüsünden millete seslenmekle yetinmedi. Yurt içinde yaptığı gezilerde halka, yapılanların sebebini, önemini ve amacını anlatmağa ve bunları benimsetmeğe çalıştı. 15 Ekim 1927'de de C.H.P.'nin ikinci kurultayında bir hafta süren büyük nutkunda, Kurtuluş savaşının nasıl başladığını ve başarıldığını, Türkiye cumhuriyetinin hangi şartlar içinde kurulduğunu ve geliştirildiğini belirtti. Nutkun sonunda Türkiye cumhuriyetinin ve onu meydana getirip yükselten devrimci felsefenin korunmasını kendi partisi yerine türk gençliğine emanet etmesinin de derin bir anlamı vardı. (Bk. NUTUK.) 10 Nisan 1928'de halkın ve gençliğin devrimler karşısında göstermiş olduğu anlayıştan kuvvet alarak Anayasa'daki «Devlet'in dini islâm dinidir» ilkesiyle mahkemelerde dinî yemin uygulaması kaldırıldı. Böylece laikliğin siyasî aşamaları da sona erdirilmiş oldu.

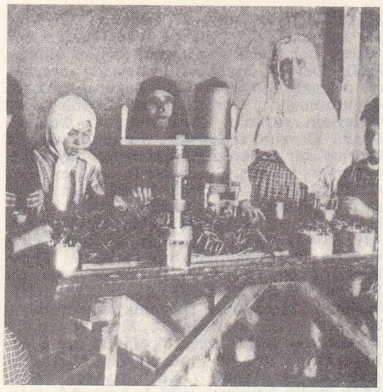

Büyük Zafer için mermi hazırlayan türk kadınları

● *Eğitimin geliştirilmesi.* Türkiye cumhuriyetinin geleceğinin sağlanması yeni nesillere verilecek eğitimle ilgiliydi. Osmanlı imparatorluğunda dinî eğitim esas tutulmuştu; medreselerde verilen bu eğitim, bilgi ve metot bakımından kalıpçı, zihniyet bakımından kaderci, kültür ve dil bakımından da arapça idi. Bk. OSMANLI İMPARATORLUĞU. *Eğitim bölümü.*

Tanzimat devrinde, medresenin dışında kurulmasına girişilen çağdaş eğitim kurumlarına medreseden de birçok eleman aktarılmıştı. Türkiye cumhuriyeti milliyetçilik ve demokrasi ilkelerine dayandırıldığı için bu ikili temele dayanan, yapıcı ve yaratıcı olmayan eğitimin sürüp gitmesi imkânsızdı. Halifeliğin kaldırılması üzerine medreseler kapatılarak bütün öğretim kurumları Millî Eğitim bakanlığına bağlandı ve devlet eğitim sistemi meydana getirildi. Bu tedbirler yanında, yaygın eğitimin sağlanması için türk dilinin ihtiyaçlarını karşılamayan, yüzyıllardan beri hiç bir suretle de düzenlenmeyen arap alfabesi kaldırılarak yerine latin harflerinden yeni bir türk alfabesi meydana getirildi (3 kasım 1928). [Bk. HARF *inkılâbı.*] Arapça sözlerin ve Arapçadan uydurma terimlerin dilden ayıklanmasına ve yerlerine türkçelerinin konulmasına başlandı. Kültürü meydana çıkarmak, geliştirmek ve dinî ahlâk yerine laik ve millî ahlâkı kurmak için millî tarih konusu da ele alındı. Osmanlı imparatorluğu devrinde aydın Türkler, siyasî zorunlukla türk olduklarını unutarak veya öyle görünerek, «din»i milliyet anlamında kabul ederek «ümmet» terimine önem vermişlerdi. Okullarda din tarihi itibar kazanmış, dolayısiyle de Türklüğün öz değerleri unutulmuş, «türk» sözcüğü kabalığı anlatır olmuştu. Mustafa Kemal, Türklerin genel tarihin akışında oynamış oldukları medenî rolü belirten millî tarihin bütün eğitim kademelerinde öğretilmesini sağladı. Ayrıca bilimsel inceleme ve araştırmalarda bulunmak üzere Türk Tarih kurumunu kurdu (15 nisan 1931). [Bk. TARİH KURUMU (TÜRK).] Böylece yeni nesillerin aşağılık duygusundan kurtarılması sağlandı ve benimsenen batı medeniyetine yabancı olmayıp onda ortak payı bulunan bir millete mensup oldukları inancı kökleştirildi. Aynı yıl ezanın ve namaz dualarının türkçe okunmasına, *Kur'an*'ın Türkçeye çevrilmesine başlandı. Bu suretle Arapçanın, din yoluyle türk kültürü içindeki imtiyazlı durumuna son verilerek halkın kendi dinini aracıya gerek kalmaksızın kendi diliyle okuyup öğrenmesi sağlanmış oldu. 12 Temmuz 1932'de, yüzyıllardan beri ihmal edilmiş olan türk dilinin çağdaş isteklere uygun bir bilim ve sanat dili olarak gelişmesini gerçekleştirmek amacı ile de Türk Dil kurumu kuruldu. Bk. DİL KURUMU (TÜRK).

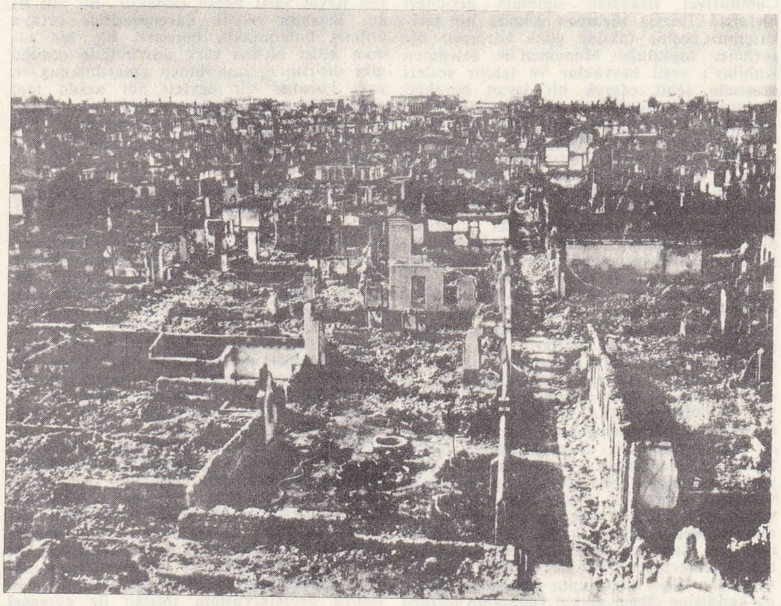

düşman işgalinden kurtulan İzmir

● *Millî ekonominin kurulması.* Osmanlı imparatorluğunun gerileyiş ve yıkılışında ekonomik etkenler ön planda yer alır. Kapitülasyonlarla bunlara eklenmiş çeşitli imtiyazlar; devletin gelir kaynaklarını karşılık göstermek suretiyle, avrupa devletlerine borçlanması; Batı'nın teknolojik ilerlemesine ayak uydurulamaması, yönetici sınıfın ekonomi bilgisinden yoksunluğu; servet sahibi olmayı devlet kapısında arama; kredi kurumlarının yokluğu; iş hayatına ve işçi meselelerine devletin ilgisizliği; dine bağlanan kaderci bir felsefenin halkta çalışma gücünü yıpratması gibi yeni Türkiye devletine miras kalan etkenlerle savaşmak gerekiyordu. Kurtuluş savaşı programlaştırılırken «tam bir bağımsızlık» ilkesi içinde iktisadî bağımsızlığın da yer aldığı açıklanmıştı. Bağımsızlık savaşı, imparatorluktan kalan mirası daha da ağırlaştırmıştı. Servet kaynakları istilâcı ordular tarafından sömürülmüş, iç göçler yüzünden üretici vatandaşlar işyerlerini bırakarak tüketici durumuna düşmüştü. Bu şartlar içinde cumhuriyet ekonomisinin kurulmasına sıfırdan başlanması zorunluydu.

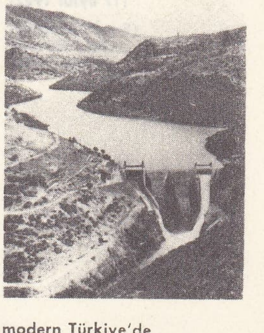

modern Türkiye'de su işleri

Lozan antlaşmasında kapitülasyonların kaldırılmasıyle iktisadî bağımsızlık siyasî bakımdan sağlandıysa da, özel sermaye birikiminin yokluğu, sermaye sahiplerinin çağdaş ekonomi bilgisine ve dayanışma anlayışına yabancı bulunmaları yüzünden devletçi bir ekonomi sisteminin kabul edilmesi zorunluydu. Mustafa Kemal, daha 1 mart 1922'de T.B.M.M.'yi açış demecinde kamu çıkarını ilgilendiren kuruluş ve işleri devletin ele alacağını açıklamıştı. 1923 Yılının ocak ayında toplanan İzmir İktisat kongresinde de «millî hâkimiyet, iktisadî hâkimiyetle beraber gider» demek suretiyle, bu hâkimiyetin devletçe sağlanacağını duyurdu.

● *Tepkiler ve yeni devrimler.* 1929'da A.B.D.'de gelişen iktisadî bunalım, Avrupa'yı ve bu arada da Türkiye'yi olumsuz etkisi altına alınca C.H.P.'de devletçiliğe karşı ve liberal ekonomiden yana olanlar, Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı Fethi Beyin (Okyar) liderliğinde Serbest Cumhuriyet fırkasını kurdular (12 ağustos 1930). Kurucular, A.B.D.'nin liberal ekonomiye bağlı

Foto. MEYDAN

İzmir'de Atatürk'ün zaferden sonra orduya teşekkür mesajının okunması (17 eylül 1922)

(Emekli General Lütfü Güvenç koleksiyonu)

olduğunu ve bunalımın meydana gelmesinde ekonomideki sınırsız serbestliğin rol oynadığını görmek istememişlerdi. Serbest Cumhuriyet fırkası kısa zamanda, devrim düşmanlarının koalisyonu durumuna geldi. Partinin iktisadî ilkesi bir yana bırakılarak çeşitli devrimlere karşı harekete geçildi. Memlekette huzursuzluk arttı. Kurucular, bu durumda partiyi kendiliklerinden kapatmaktan başka çıkar yol görmediler (17 kasım 1930). Bu olay, Serbest Cumhuriyet fırkasına sığınmış gericileri kışkırttı. Derviş Mehmed adında bir tarikatçının peşine takılan gözü kararmış bir gericiler topluluğu Menemen'de asteğmen Kubilay'ı yeşil bayraklar ve tekbir sesleri arasında şehit ederek bir isyan hareketi başlatmağa yeltendilerse de (23 aralık) hareketleri derhal bastırıldı. (Bk. KUBİLAY OLAYI.) Bu olayları, 1934 yılında iki yeni olumlu olay izledi; kadınlara milletvekili seçmek ve seçilmek hakkı ve kadının erkek ile tam eşitliği sağlandı. Soyadı kanunu ile de yönetimde ve sosyal hayatta sürüp gelen anarşiye son verildi. Her yurttaşın bir soyadı taşıması zorunlu kılındı. Mustafa Kemal, savaş meydanlarında kazanmış olduğu *Mareşal* ve *Gazi* unvanlarını bir tarafa bırakarak, Türkiye Büyük Millet meclisinin kendisine verdiği «Atatürk» soyadını kullanmağa başladı. Savaş yoluna girilmeksizin, barışçı yollarla Hatay Türk devletinin kuruluşu sağlanarak (2 eylül 1938) Misak-ı Millî'nin öngördüğü millî sınırların son halkası tamamlandı. (Bk. HATAY MESELESİ VE ANTLAŞMASI.) Atatürk Osmanlı imparatorluğunun yıkıntıları içinde vazife görürken «Ben, yurduma büyük faydaları dokunacak, bana da yararlıkla yerine getirilmiş bir görevin iç huzurunu verecek, büyük bir fikrin başarısında arıyorum. Bu ülküye genç yaşımda sahip oldum ve son nefesime kadar onu korumaktan geri kalmayacağım» demişti. Atatürk. Hatay zaferinden 38 gün sonra, Kurtuluş savaşıyle türk devriminin tamamlanmasında kendisine düşen görevi yapmanın huzuru içinde hayata gözlerini yumdu (10 Kasım).

Atatürk ilkeleri. Tarih bakımından, Kurtuluş savaşını da kapsayan türk devriminin ürünü Türkiye cumhuriyetidir, amacı türk halkının millî, bağımsız, çağdaş ve demokratik bir sistem içinde yetenek ve özelliklerinin geliştirilmesidir. Türk devrimi, 1919 ile 1938 yılları arasında birbirlerini izleyen devrim hareketleriyle meydana geldi. Kurtuluş bölümünün dışındaki devrim hareketleri önceden tespit edilmiş ilkeleri kapsayan bir programa göre yapılmış değildir. İlkelerin tespiti, devrim olaylarından sonraya bırakılmıştı. Siyaset adamlarının ve aydınların, Atatürk'ün ölümünden sonra onun adına mal etmeğe çalıştıkları ilkeler şunlardır: *cumhuriyetçilik, milliyetçilik, devletçilik, halkçılık, laiklik ve devrimcilik.* Saltanat ve hilâfete karşı bir tepki hareketi olan cumhuriyetçilik, çağdaş devlet biçimine bağlılığı anlatır. Milliyetçilik, ümmetçiliğe ve daha başka enternasyonal toplum ideolojisine karşıtlığı belirtir; fakat ırkçı ve bölgeci anlamda değildir. Atatürk'ün bu konudaki ana fikri şöyledir: «Türkiye'de türk cumhuriyetini kuran halka türk milleti denir.» Halkçılık, yeni Türkiye devletinin halk tarafından kurulduğunu ve ancak onun için var olduğunu ifade eder. Devletçilik, ekonomide ve kamu çıkarıyle ilgili konularda devletin çalışmalarını esas tutar. Laiklik, devlet yönetiminde ancak dünya işlerinin söz konusu olabileceğini, akıl ve mantık ile çözüm isteyen bu işlere duygusal bir müessese olması gereken dinin hiç bir suretle karıştırılamayacağını belirtir. Devrimcilik, devamlı bir ilerleme için bilimden başka bir kılavuz tanımayarak bilimin gelişmesiyle kuruluşların buna göre geliştirilmesini hayat şartı kabul etmektir. Bu altı ilke, Batı'nın büyük devrimlerinde ortaya atılmış bulunmakla beraber, hiç bir zaman altısı birden türk devriminde olduğu gibi devrim eylemlerinden çıkarılmamış ve yeni kurulan bir devlete bir arada mal edilmemişlerdi. Bundan ötürü batı aydınları bunlara *Kemalizm* adını verdiler. Kemalizm de Türkçeye *Atatürkçülük* diye geçti.

Lozan konferansına iştirak eden delegeler: soldan sağa, İsviçre, Yugoslavya, Fransa, Türkiye, İsviçre, İngiltere, Romanya, İtalya, Japonya

Atatürk'ün ölümünden sonra Türkiye cumhuriyeti (1938-1972)

● *İkinci Dünya savaşında Türkiye cumhuriyeti (1939-1945).* Savaş; avrupa büyük devletlerinde meydana gelen iktisadî, sosyal ve siyasî bunalımların bir sonucu olarak ideolojik bir görüntüde patlak verdi. (Bk. *İkinci* DÜNYA SAVAŞI.) İngiltere, Fransa (daha sonra A.B.D.) batı demokrasisi ülküsünü; Almanya, İtalya ve Japonya nasyonal sosyalist ve faşist ülküsünü; S.S.C.B. de komünizm doktrinini savunuyordu. Batı demokrasisi insan haklarına, milliyetçilik ilkesine parlamento ile yönetim sistemine ve genellikle, liberal ekonomi sistemine dayanmaktaydı. Faşist ve nasyonal sosyalist ideolojisi, insan haklarını küçümsemekte, ırkçı bir milliyetçilik ilkesine bağlanmakta, fetihler temeline dayanan aşırı bir devlet ekonomisi sistemine üstünlük kazandırmayı öngörmekteydi. S.S.C.B., milliyetçiliği ve mülkiyeti tanımayan, devlet kapitalizmini tutan bir sistemi dünya proleteryasının ihtilâli ile evrensel durumu getirmek emelindeydi. Bu üç sistemin, ayrıntılı metotlardan hareket etmekle beraber, birleştikleri tek nokta sömürgecilikti.

Türkiye, sömürgeciliğin geçersizliğini Kurtuluş savaşıyle göstermişti. Cumhuriyetin ilânıyle dış siyasetini «Yurtta barış cihanda barış» ilkesine dayandırmış. Batı'da savaş belirtilerinin başlaması üzerine de yurt savunması için 9 şubat 1934'te Balkan antantını kurmuş; Montrö antlaşmasıyle (21 temmuz 1936), Sadâbâd paktını da imzalamıştı (8 temmuz 1937).

Atatürk'ün ölümü üzerine, İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı zamanında Akdeniz'deki güvenliği sağlamak için İngiltere ve Fransa ile Ankara paktı imzalandı. Türkiye, tek partili parlamento sistemi ve barışçı siyasetiyle İkinci Dünya savaşı sırasında tarafsızlığını korumayı başardı ve savaşın son aylarında faşist devletlere karşı batı devletleri safında savaşa katıldı (25 şubat 1945).

● *Demokrat partinin kurulması.* Türkiye savaş dışı kalmakla beraber, savaşın meydana getirdiği iktisadî ve manevî bunalımların etkisi altında kalmıştı. Her kesimdeki halk, tek parti yönetiminin son bulması isteğindeydi. Refah getirecek çağdaş bir hükûmet sistemi bekleniyordu. Halkın eğilimini sezen ve C.H.P.'nin yönetimini beğenmeyen beş kişilik bir milletvekili grubu başlarında Celâl Bayar olduğu halde C.H.P.'den ayrılarak Demokrat partiyi kurdular (7 ocak 1946). Bk. DEMOKRAT PARTİ.

● *Demokrat parti iktidarı (1950-1960).* 14 Mayıs seçimleriyle iktidar Demokrat parti'ye geçince türk demokrasisinin kolaylıkla geliştirilebileceği ümidini yaratmıştı. Bu sebeple de demokratların iktidara gelmeden önce bütün güçleriyle tenkit ettikleri antidemokratik kanunların kaldırılması gerekiyordu. Halkın büyük çoğunluğunca demokrasinin iktisadî bunalıma son vermesi, güven ve refah getirmesi bekleniyordu. Antidemokratik kanunların kaldırılmasını, din sömürücüleri laikliğin kaldırılmasını; sermaye sahipleriyle ağalar devletçilik ilkesinin yok edilmesi; basın, üniversite ve memurlar da her şeyden önce düşünce hürriyetinin sağlanması anlamına alıyorlardı.

Celâl Bayar'ın cumhurbaşkanlığına seçilmesi, Adnan Menderes'in de hükûmet başkanlığına getirilmesiyle işe girişen D.P. iktidarı memleketin kalkınmasıyle ilgili işlere girişti. Zıraat, sanayi, bayındırlık, sağlık konularında başarılara ulaşıldı; fakat bu konularda muhalefetin ve basının tenkitlerine ve uyarılarına tahammül gösteremez oldu. Demokrasinin temel ilkeleriyle bağdaşmayan bu zihniyet ve tedbirler muhalefeti de Demokrat partinin kendi içine kadar yaydı. Bazı milletvekilleri partiden ayrılarak Hürriyet partisi adıyle yeni bir parti kurdular (temmuz 1955). Bir süre sonra plansız ve hesapsız yatırımların olumsuz sonuçları görülmeğe başlandı. Yeni borçlanma imkânları kalmayınca, paranın değeri düştü. Yiyecek ve eşya fiyatları yükseldi, darlık baş gösterdi. Bu yüzden muhalefet havası büyük halk topluluklarını da sardı. İktidar liderleri sert tedbirlerle muhalefeti susturma yoluna girdiler. Muhalefetin birleşip güç birliği kurmasına karşılık Vatan cephesini kurdular. Bu suretle memleket ikiye bölünmüş oldu. 18 Nisan 1960'ta Cumhuriyet Halk partisi ile bir kısım basının faaliyetlerini incelemek üzere kurulan meclis araştırma komisyonuna, suçlu görülenleri yargılayıp cezalandırma yetkisinin verilmesi, hukuk uzmanlarınca Anayasaya aykırı görüldü. Bu hareketi protesto için 28 nisanda İstanbul'da başlayan öğrenci hareketleri, sıkıyönetim ilân edildiği halde Ankara'yı da sardı. Harp okulunun bu protestoya katılmasındaki uyarıyı da hükûmet anlamayınca, Türk Silâhlı kuvvetlerinin işe karışması gerekti.

● *27 Mayıs devrimi.* 27 Mayıs sabahı, Türk Silâhlı kuvvetlerinin, siyaset adamları tarafından ikiye bölünmüş halk arasında kardeş kavgasını önlemek ve soysuzlaştırılan demokrasiyi kurtarmak için, yurt yönetimine elkoydukları, bir bildiri ile radyolardan duyuruldu. Bildiride ayrıca seçimlerin en kısa bir zamanda yapılacağı ve iktidarın kazanan tarafa devredileceği de belirtiliyordu. Bu suretle başlayan 27 Mayıs devrimi tam anlamıyle bir iç olay olarak gelişti. Suçlular tutuklandı; Büyük Millet meclisi kapatıldı, siyasî partilerin çalışmaları durduruldu. Bk. MAYIS DEVRİMİ (27).

● *Millî Birlik komitesi yönetimi.* 27 Mayıs sabahı, Türk Silâhlı kuvvetleri, memleketin her tarafında duruma hâkim olmuşlardı. Devrim hareketinin başında orgeneral Cemal Gürsel'in bulunduğu radyolarla duyurulmuştu. Gürsel, Türk Silâhlı kuvvetlerinin güvenini kazanmış bir kumandandı. Devrim arifesinde, durumun ağırlığı üzerine bir mektupla hükûmet başkanını uyarmak istemiş, bu sebeple görevinden uzaklaştırılmıştı. Devrim hareketinin başarılmasından sonra çeşitli rütbeli subaylardan kurulu komitenin (bk. MİLLÎ BİRLİK KOMİTESİ) başkanlığı, Silâhlı kuvvetlerin başkumandanlığını ve devlet başkanlığını da üstüne almış bulunuyordu. 27 Mayısı izleyen günlerde siyasî partilerle herhangi bir ilişkisi bulunmayan kimselerden bir hükûmet kuruldu. Sivil yönetimin kuruluşuna kadar geçerli olmak üzere bilim adamlarının da yardımıyle geçici bir anayasa hazırlandı. Bu anayasaya göre Millî Birlik komitesi millî bağımsızlığı temsil edecek, yasama ve hükûmeti denetleme yetkisine sahip olacaktı. Devrim hareketi-

Foto. MEYDAN

kadınlara seçme ve seçilme hakkı

nin halka duyurulduğu gün, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler anayasasına, İnsan haklarına ittifaklarına ve Atatürk'ün «Yurtta barış cihanda barış» ilkesine bağlı kalacağı da bildirilmişti. Bu nedenle Millî Birlik hükümeti çok kısa bir zamanda dünya hükûmetlerince tanındı.

● *Kurucu meclis ve yeni anayasa.* Devlet başkanı ve Millî Birlik komitesi başkanı Cemal Gürsel, 13 kasımda komiteyi kapatıp bazı üyeleri görevden uzaklaştırarak yeniden kurmak zorunda kaldı. Ayrıca yeni anayasanın demokratik usullere ve yeni ihtiyaçları karşılayacak biçimde hazırlanması için bir Kurucu meclisin toplanacağını halka duyurdu. Bu amaçla kurulan kurucu meclis 6 ocak 1961'de çalışmalarına başladı. (Bk. *Kurucu* MECLİS.) 27 Mayıs devrimini meydana getiren şartlar, Türkiye'nin yakın tarihi ve çağdaş anayasalara hâkim olan demokratik zihniyet göz önünde tutularak kısa zamanda yeni bir anayasa hazırlandı ve meclisçe onaylandı, 9 temmuzda da Türkiye'de ilk kez uygulanan referandum*da halk tarafından büyük bir çoğunlukla kabul edildi ve yürürlüğe girdi. (Bk. ANAYASA.) Yeni Anayasa önemli yenilikler getiriyordu: tek meclis yerine, Millet meclisi, Senato meclisi ve bu iki meclisten oluşan T.B.M.M. olmak üzere üçlü bir yasama sistemi kurmaktaydı. Yürütmede devlet başkanının tarafsızlığının sağlanması amacıyle, herhangi bir partiyle i lişkisi bulunmaması ve 7 yıllık bir tek devre için seçilmesi öngörüldü. Yargıda mahkemelerin bağımsızlığı ve hâkimlerin güvenliğini koruyacak yeni ilkeler ve kuruluşlar getirildi. Ayrıca Anayasa ile ilgili ve belirli konularda çıkacak anlaşmazlıklar üzerine kesin karar vermek yetkisine sahip bir Anayasa mahkemesinin varlığı gerekli görüldü. (Bk. ANAYASA MAHKEMESİ.) Ekonomi alanında ise devlete sosyal adaleti gerçekleştirici planlı ekonomi sisteminin işlemesi için bir planlama teşkilâtının kurulmasını emretti. Bk. PLANLAMA TEŞKİLÂTI (DEVLET).

Atatürk'ün XV. Tümeni teftişi (1924)

Foto. N. Erkılıç, Hürriyet arşivi (MEYDAN)

● *Sivil yönetime dönüş.* Anayasanın yürürlüğe girmesinden sonra, Kurucu meclis tarafından hazırlanan ve nispî esasa dayanan seçim kanununa göre seçimlere geçildi. Seçimlere giren devrim öncesi partiler ile devrim yönetimi sırasında kurulan, Adalet partisi ve Yeni* Türkiye partisinden hiç biri tek başına hükûmet kuracak kadar çoğunluk sağlayamadı. Türkiye Büyük Millet meclisi, orgeneral Cemal Gürsel'i cumhurbaşkanlığına seçtikten sonra Türkiye'de ilk defa olmak üzere karma hükûmet (bk. KOALİSYON) kurulmasına girişildi. İsmet İnönü başkanlığında birincisi C.H.P. ile A.P.'den; ikincisi C.H.P., Y.T.P. ve C.K.M.P.'den; üçüncüsü de C.H.P. ile meclisteki bağımsızlardan kurulan karma hükûmetlerden sonra, tarafsız başbakan Suat Hayri Ürgüplü'nün başkanlığında, mecliste C.H.P. dışında kalan partilerin katılması ile bir dördüncü karma hükûmet kuruldu.

Dört yıl içinde istikrarlı bir hükûmet kurulamayışı, bazı çevrelerde hoşnutsuzluk ve kuşku yarattı; hükûmete karşı girişilen iki olay güçlükle bastırıldı. (Bk. MAYIS OLAYI [20/21], ŞUBAT OLAYI [22].) 1965 Seçimlerinde büyük çoğunluk kazanan Adalet partisi, tek başına bir hükûmet kurmayı başardıysa da yurdun meseleleri Anayasa'nın ruhuna uygun yeni bir zihniyetle ele alınamadı.

● *Anarşi olayları.* Anayasa bir maddesinde «Siyasal partiler iktidarda olsun, muhalefette olsun, demokrasinin vaz geçilmez unsurlarıdır» demekte ve yönetimin kaderini onlara bağlamaktaydı. Partiler, Anayasanın bu emredici hükmüne uyup fikir esaslarına göre teşkilâtlanarak çalışmalarını geliştiremediler. Bir yandan birbirleriyle çatışırken öte yandan da kendi içlerinde anlaşmazlıklara düştüler. Sonuç olarak da bazıları Anayasa mahkemesi tarafından kapatıldı. (Bk. MİLLÎ NİZAM PARTİSİ, TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ.) Ana muhalefet partisi olan C.H.P. ile iktidarda bulunan Adalet partisi de parçalandı. Partilerin düştüğü bu anarşi ortamı genç nesillere siyasî eğitim vermek üzere kurulmuş gençlik kollarıyle üniversite öğrencilerine kadar yayıldı. Üniversite dışında birbirlerine karşıt siyasî akımlara bağlı olarak kurulmuş çeşitli derneklere usulsüz hükûmet yardımı yapılmaktaydı. Öğrencilerin şubat 1970'te üniversitede reform yapılması için giriştikleri kanunsuz hareketler, muvafık ve muhalif siyasî çevrelerin sözcüleri tarafından tasvible karşılandı. Öğrenci hareketleri, kısa zamanda, üniversiteden sokağa da taştı. Aşırı uçlar arasında ölümle sonuçlanan silâhlı çatışmalar haline dönüştü. Daha güçlü bir biçimde güdülen ve gizli çalışan bazı aşırı sol kuruluşlar, banka soygunculuğu, adam kaçırma, dinamit ve modern silâhlar kullanarak, demokratik sistemin değişmesini amaç edinen anarşi hareketlerine giriştiler. Parlamento ve hükûmet bu hareketleri önlemede kesin tedbirler almaktan âciz kalınca memleket, bir iç savaş durumuna sürüklenmeğe başladı.

● *12 Mart muhtırası.* Bu durum karşısında türk yurdunu her çeşit iç ve dış tehlikeye karşı korumakla görevli olan Türk Silâhlı kuvvetlerinin seyirci kalması imkânsızdı. Aynı zamanda Millî Güvenlik kurulu üyeleri de olan genelkurmay başkanıyle, Kara, Deniz ve Hava kuvvetleri kumandanları bir bildiri yayımlayarak görüşlerini ve tutulması gerekli yolu bildirdiler. Bk. MART MUHTIRASI (12).

Atatürk, İstanbul Hukuk fakültesi öğrencileri arasında

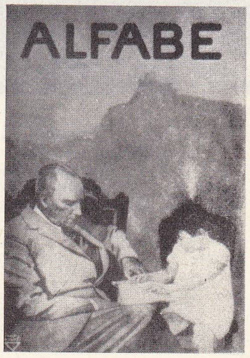

harf inkılâbı

12 Mart muhtırası üzerine çekilmek zorunda kalan Demirel kabinesinin yerine hükûmeti kurma görevi C.H.P. Kocaeli milletvekili Nihat Erim*e verildi. Erim, partisinden istifa ederek tarafsızlığını ilân etti ve aynı amaçla 24 kişilik kabinesinin 14 üyesini parlamento dışından seçti. Bu hükûmetin ilk görevi, anarşi olaylarının önlenebilmesi için 11 ili kapsayan altı bölgede sıkıyönetim uygulanmasını sağlamak oldu. Buna paralel olarak anarşiyi önleyecek tedbirlerin alınmasını kolaylaştırıcı yönde Anayasa değişiklikleri için çalışmalara başlandı. Parlamento, Erim hükûmetince teklif edilen 37 Anayasa maddesinin değiştirilmesini ve bu temel yasaya 9 geçici madde eklenmesini yıl sonuna doğru kabul etti. Muhtıradaki direktife uygun reform tasarılarının hazırlanması da hızlandırıldı; bir yıllık süre içinde 93 tasarı parlamentoya gönderildi. Tasarılarda toprak reformu, eğitim reformu, malî reformlar, hukuk ve adalet alanında yapılacak reformlar, kamu yönetiminin yeniden düzenlenmesi, enerji ve tabiî kaynaklarla ilgili reformlar öngörülmekteydi.

Asayiş olaylarının henüz tamamen önlenemediği bu dönemde parlamentoya sunulan bazı reform tasarıları, bunlar arasında da özellikle toprak reformu ve yeraltı servetlerinin devletleştirilmesi siyaset adamları arasında sert tartışmalara sebep oluyor, bu tartışmalar çoğu zaman hükûmet üyelerini hedef alıyordu. Bu ortam içinde 3 aralık 1971'de, aralarında iki başbakan yardımcısının da bulunduğu, 11 hükûmet üyesinin toplu halde istifası, Erim hükûmetini çekilmek zorunda bıraktı; ancak yeni hükûmeti kurmak görevi gene Nihat Erim'e verildi. İkinci Erim hükûmeti, parlamento kanadı daha kuvvetli olarak kuruldu ve 11 nisan 1972'de işe başladı. Fakat ikinci Erim hükûmeti de 17 nisan 1972'de görevden ayrıldı.

Yeni hükûmeti kurmakla, önce eski başbakanlardan senatör Suat Hayri Ürgüplü* görevlendirildi. Ancak, bu görev gerçek-

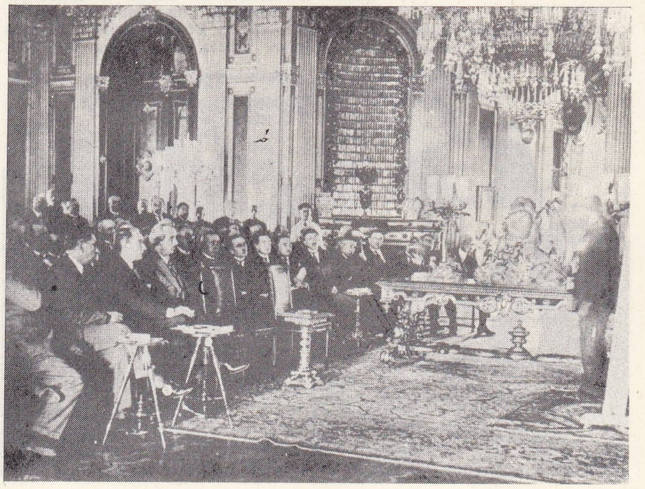

Atatürk, Dolmabahçe sarayında dil devrimi için yapılan bir toplantıda

İnönü, Churchill ile Kahire mülâkatı sırasında (5 aralık 1943) [M. Toker koleksiyonu]

leşmedi ve birinci ve ikinci Erim hükûmetlerinde millî savunma bakanlığı yapmış olan, M.G.P.'li Ferit Melen başbakan adayı olarak işe başladı. Melen hükûmeti 5 haziran 1972'de görevi devraldı ve Erim hükûmetleri zamanında başlanmış işleri aynı yönde yürütme taahhüdüyle faaliyete geçti.

ORDU

Türkiye Cumhuriyeti ordusu, Kara kuvvetleri, Deniz kuvvetleri, Hava kuvvetleri, Jandarma kuvvetlerinden meydana gelir ve *Silâhlı kuvvetler* adını taşır. Bk. SİLÂHLI KUVVETLER. Ask. tar. için bk. TÜRKLER. Silâhlı kuvvetlerde sefer ordusunun çekirdeği sayılan barıştaki kuvvetler, topyekûn savaşın stratejik ve taktik harekâtını üstüne alır; seferde sürekli olarak yurt kaynaklarından, personel, araç, gereç ve çeşitli ikmal maddeleriyle desteklenerek askerî harekâtı yürütür. Silâhlı kuvvetlerin seferde her yönden sevk ve idaresi, 1961 Anayasasının 110. maddesine göre Türkiye Cumhuriyeti Büyük Millet meclisinin tüzel kişiliğinde yer almış bulunan ve onu temsil eden bir başkumandan tarafından yürütülür; bu görev cumhurbaşkanı tarafından temsil edilir. Bu sebeple barışta silâhlı kuvvetlerin en büyük âmiri bulunan genelkurmay başkanı, Bakanlar kurulunun teklifi üzerine cumhurbaşkanı tarafından atanır. (Bk. GENELKURMAY.) Genelkurmay başkanının görev ve yetkileri, özel bir kanunla tespit edilmiştir. Genelkurmay başkanı bu kanuna göre başbakana karşı sorumludur. Türk Silâhlı kuvvetlerinin yurt dışındaki görevlere gönderilmesi veya yabancı silâhlı kuvvetlerin Türkiye'de bulundurulması gibi kararlar Büyük Millet Meclisine aittir (Anayasa md. 66).

Kara kuvvetleri

Silâhlı kuvvetlerin en büyük ve temel gücünü Kara kuvvetleri meydana getirir. Seferde düşmana en büyük darbeyi vurarak kesin sonucu alacak olan Kara kuvvetlerinin, Deniz, Hava ve Jandarma kuvvetleri tarafından etkin bir şekilde desteklenmesi için gerekli işbirliği, barıştan itibaren Genelkurmay başkanlığı tarafından hazırlanır. Kara kuvvetleri, ordu, kolordu, piyade ve zırhlı tümen ve tugaylarla, piyade ve zırhlı süvari alaylarından kurulmuştur. Kara kuvvetleri, yükümlü bulunduğu görevler bakımından doğrudan doğruya savaşa katılan muharip sınıflarla, lojistik hizmet ve ikmal faaliyetlerini yürüten yardımcı sınıflara ayrılmıştır. Temel görevi savaşmak olan piyade, tank ve zırhlı süvari birlikleriyle veya bunları ateş ve hareketleriyle doğrudan doğruya destekleyen topçu, istihkâm ve muhabere birlikleri de *muharip* birlikler olarak nitelendirilir. Bunun dışında savaşan birlikleri idarî yönden desteklemekle görevli bulunan personel, ulaştırma, levazım, ordu-donatım, sıhhiye, veteriner, askerî adalet, askerî öğretmen ve mühendislikle harita ve askerî inzibat v.d. sınıf ve kuruluşlar *yardımcı* birlikler olarak adlandırılır. Silâhlı kuvvetlerin görev aldıkları harekât alanlarını, ikmal ve hizmetler yönünden desteklemekle görevli menzil kumandanlıkları da, Kara kuvvetlerinin yurt içinde belli bölgelerde bulundurulan önemli askerî kuruluşlarını meydana getirir. Bunlar, destekledikleri harekât alanlarının coğrafî bölgelerine göre adlandırılırlar.

D.P. ileri gelenlerinden bir grup

Lozan antlaşmasından sonra (1924) yeniden teşkilâtlandırılan Kara kuvvetlerine 1934'te 4 tümen daha eklendi. İkinci Dünya savaşı öncesinde insan gücü yönünden kuvvetlendirilen kara ordusunun mevcudu 1939'da bir milyona yaklaştı. Yeni olarak tank, tanksavar ve zırhlı topçu birlikleri kuruldu. Birliklerin Türkiye içindeki dağılışı savaş ihtimallerine göre düzenlendi ve I. Ordu bölgesini meydana getiren Trakya ile III. Ordu bölgesi içinde kalan S.S.C.B. sınırında geniş savaş tedbirleri alındı. Savaşın devamı sırasında Müttefiklerin Türkiye'yi kendi saflarında savaşa sokabilmek için yaptıkları silâh ve teçhizat yardımlarıyle vurucu gücü gelişmeğe başlayan Kara kuvvetleri, 1948'de başlayan Marshall yardımından yararlandı; fakat gücünün modern ordularla kıyaslanabilir hale gelişi 1952'de Türkiye'nin NATO'ya katılmasıyle başladı. Bu sıralarda mevcudu savaş zamanındakinin yarısına kadar indirilmiş olan ordunun, bazı müstahkem mevkilerde görev yapan kısımları dışındaki birlikleri NATO emrine verildi. Doğrudan doğruya A.B.D.'den veya Offshore planlarına göre NATO müttefiklerinden sağlanan yeni ve otomatik silâhlar, tanklar ve uçaksavarlar kara kuvvetlerini yarım milyon kişilik mevcuduyle bölgenin en güçlü ordusu haline getirdi. NATO çerçevesi içinde, modern savaş gereçlerinin yanı sıra çift anahtarlı füzeler de eklendi. 1958'de ordu yeni ihtiyaçlara ve strateji alanında meydana gelen gelişmelere göre yeniden teşkilâtlandırıldı; pentomik birlikler kuruldu ve silâhları da büyük ölçüde yenilendi. 1970 Başlarında Kara kuvvetleri, M-48 tanklarıyle donatılmış bir tümene ve dört tugaya, bir zırhlı süvari tugayına, on üç piyade tümenine, mekanize olmuş üç piyade tugayına, üç paraşütçü taburuna, M-113 tipi personel taşıma araçlarına, M-24 tipi tanklara ve M-36 tipi tanksavarlara, 105-155 - 203 mm.-lik Hovitzer silâhlarına, Honest John roketlerine sahip bulunuyordu. 1972'de Kara kuvvetlerinin insan mevcudu 348 000 kişi, eğitilmiş ihtiyatları 450 000 kadardı. Ayrıca 1973'ten itibaren millî savaş sanayiinin kurulması ve mevcut tesislerin modernleştirilmesi, ordunun her türlü savaş araç ve gereçleri ihtiyaçlarını karşılayacak seviyeye getirilmesi için 15 yıllık bir plan hazırlandı.

Deniz kuvvetleri

Türkiye cumhuriyetinin denizlerde hâkimiyetini sağlamak, kıyılara yönelecek düşman saldırılarını önlemek, deniz ticaret ve çıkarlarını korumak ve denizle ilgili stratejik ve taktik kara harekâtını desteklemek, gerektiğinde düşman deniz kuvvetleriyle savaşarak deniz muharebeleri vermek ve denizlerdeki düşman ulaştırma harekâtına engel olmak v.d. faaliyetler deniz kuvvetlerinin temel görevleridir. Deniz Kuvvetleri kumandanlığı emrinde bulunan Donanma kumandanlığı, genellikle su üstü ve su altı harp filolarından kurulmuştur. Bunlar, büyük savaş gemilerinden kurulu harp filolarıyle, küçük harp gemilerinden kurulu filotillalardan ibarettir. Ayrıca donanmanın ikmal ve bakım hizmet ve faaliyetlerini yürütmek amacıyle düşman saldırılarına karşı korunmuş limanlardaki üs kumandanlıkları da deniz kuvvetlerinin harekâtını destekler. Bunlar dışında Deniz kuvvetleri personelinin eğitimi için kurulmuş Deniz Eğitim kumandanlığıyle deniz ikmal merkezleri bu kuvvetin önemli yardımcı kuruluşlarıdır.

Adnan Menderes halk arasında (S. Ağaoğlu koleksiyonu)

Sevr antlaşması gereğince öteki birlikler gibi dağıtılan Deniz kuvvetleri, o tarihte karakol hizmetlerinde kullanılan 7 gambot ve 6 torpidobottan meydana geliyordu (1920). Lozan antlaşmasından sonra bu güce 2 kruvazör eklendi (1924); bunların hepsi de yaşlı teknelerdi. Donanmanın ayrı bir güç halinde gelişmesine yardımcı olmak amacıyle 1924'te Bahriye vekâleti kuruldu. Küçük savaş teknelerinin yerli olarak yapılabileceği düşünülerek Haliç tersanesi Gölcük'e nakledildi (1926). Bir yıl sonra burada türk donanmasının en güçlü teknesi olan Yavuz zırhlısının onarımına başlandı ve bu iş 1930'da tamamlandı. Bu sırada Bahriye vekâleti kaldırılarak Deniz kuvvetleri, müsteşarlık seviyesine indirilmişti (1927). 1930'da Deniz Harp akademisi kuruldu. 1932'de yeni alınan gemilerle donamaya modern bir savaş filosu kazandı-

İnönü seçim konuşması sırasında (M. Toker koleksiyonu)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

rıldı. Bu sırada Gölcük tersanesinde gemi inşa çalışmaları sonuç vermeğe başladı ve ilk akaryakıt gemisi denize indirildi (1935). 1936'da Deniz kuvvetlerinin teşkilâtı genişletilerek İstanbul ve Çanakkale boğazlarında müstahkem mevki kumandanlıkları kuruldu. İkinci Dünya savaşı başında zayıf durumda olan donanma savaş yıllarında İngiltere'den alınan 4 muhrip, 3 denizaltı, 2 mayın gemisi, 12 araba vapuru, 10 mayın çıkarma botu, mayın tarama, ağ ve liman koruma gemileriyle takviye edildi. 1944'te Gölcük'te inşa edilen bir cephane ve «Atak» mayın gemileri denize indirildi. Gene bu yıllarda denizaltı ihbar istasyonları ve denizaltı savunma okulu kuruldu. Donanmanın etkili bir şekilde genişlemeğe ve gelişmeğe başlaması 1948'den itibaren Amerika'dan sağlanan savaş gemileriyle oldu. Kuvvetin büyümesi üzerine Deniz Kuvvetleri kumandanlığı kuruldu (1949). Atatürk zamanında cumhurbaşkanlığı özel yatı olarak kullanılan Savarona'nın Deniz kuvvetlerine verilmesiyle ilk okul gemisi hizmete girmiş oldu (1951). 1972'de insan gücü 44 000'e ulaşan Deniz kuvvetleri 10 denizaltı, 10 muhrip, 15 sahil muhafaza gemisi, 7 mayın dökme gemisi, 16 mayın tarama gemisi, 8 torpidobot ve 70 000 civarında eğitilmiş ihtiyat elemana sahipti.

Hava kuvvetleri

Havadan gelecek saldırıları önlemekle görevli olan hava kuvvetleri, savaşta düşman ülkelerine taarruz ederek düşman hava kuvvetlerini yok eder ve bunların saldırılarına engel olur; kara ve denizlerdeki stratejik ve taktik harekâtı destekler. Genellikle stratejik ve taktik hava kuvvetlerinin barıştaki görevleri, hava birliklerini ve uçaksavar füze kuruluşlarını her an savaşa hazır bulundurmak ve gerekli silâh, araç ve gereçlerle donatmak; bunları taktik ve idarî yönden sevk ve idare etmektir.

Kurtuluş savaşında gücünün üstünde başarılar gösteren Hava* kuvvetleri 1923'te, merkezi İzmir'de olan, Hava Kuvvetleri müfettişliği şeklinde yeniden düzenlendi. Bu tarihte müfettişliğe bağlı uçak istasyonları, İzmir'de bir uçak okulu, Gaziemir'de (İzmir) 1 ve Afyon'da 1 uçak bölüğü ile İzmir'de 1 deniz uçak bölüğü bulunuyordu. 1934'te Vulti ve Martin uçaklarından meydana gelen üç alay kuruldu. 1942'de alayların sayısı 6'ya çıkarıldı ve ayrıca 5 bağımsız birlik meydana getirildi; savaşın son yıllarında müttefiklerden alınan uçaklarla Hava kuvvetleri takviye edildi ve bu güç, başkumandanı orgeneral olan, bir teşkilât haline getirildi. 1943'e kadar türk pilotları Amerika, İngiltere ve Kanada'da eğitim gördüğü halde 1944'ten itibaren Eskişehir Hava okulu, pilot eğitim merkezi oldu. 1948'den başlayarak Amerika'dan yardım olarak sağlanan yeni uçaklarla güçlendirilen ve kadrosu genişleyen Hava kuvvetleri 1951'de jet dönemine girdi. 1952'den itibaren de Türk Hava kuvvetleri NATO'nun güneydoğu kanadını savunabilecek güce kavuşturuldu. 1972'de Hava kuvvetleri 48 000 personelle birlikte 500 uçaklık bir hava gücüne sahip bulunuyordu. Bu güç 1 tabur F-5A, 5 tabur F-86D/E/K, 1 tabur F-102 A, 2 tabur F-104 G av-bombardıman, 4 tabur F-5A av-bombardıman, 10 tabur F-100C av-bombardıman, 3 tabur RF-84F ve F-84 Q keşif, 4 tabur C-47, C-54 ve C-130 nakliye, 6 bataryadan teşekkül eden 2 taburluk Nike-Hercules tipi, yerden havaya kullanılabilir füzelerden kuruluydu. Taburlar 14-25 uçaktan meydana geliyordu. 1970'ten sonra Hava kuvvetleri kumandanı orgeneral Muhsin Batur'un teşebbüsüyle kurulan Türk* Hava Kuvvetlerini Güçlendirme vakfıyle yerli havacılık sanayiinin meydana getirilmesi yolunda ilk adım atılmış oldu.

Jandarma kuvvetleri

Ülkenin iç güvenliği, sınır koruma, kaçakçılıkla mücadele v.d. görevlerle sabit ve seyyar kuruluşlar halinde görevlendirilmiş olan Jandarma kuvvetleri, barışta İçişleri bakanlığı emrindedir; seferde Kara kuvvetlerinin taktik harekâtına yardım etmekle yükümlüdür. Jandarma kuvvetleri, barışta eğitim, seferberlik işleriyle, silâh, cephane ve benzeri ihtiyaç maddelerinin sağlanması bakımından, Genelkurmay başkanlığından gerekli emir ve direktifleri alır. Sabit teşkilâtı, genellikle mülkî ve idarî teşkilâta göre, seyyar birlikleri de piyade sınıfına benzer şekilde kurulmuştur. Seyyar birliklerini, seyyar jandarma tabur, alay ve tugayları meydana getirir.

1919'dan itibaren İçişleri bakanlığına bağlanan jandarma teşkilâtı, 1930'da yürürlüğe giren 1706 Sayılı kanunla yeniden düzenlendi ve illerde valilere bağlı jandarma alayları, ilçelerde kaymakamlara bağlı bölükler, daha küçük veya gerekli görülen yerlerde de assubay veya çavuşlar kumandasında karakollar kuruldu. Kuruluş kanununda jandarma subay, assubay ve erlerinin görev yönünden İçişleri bakanlığına bağlı olmakla birlikte eğitim ve teçhizat bakımından Genelkurmay başkanlığının denetimine bağlanması, subay ve assubayların kişisel haklarının silâhlı kuvvetler mensuplarıyla aynı olması öngörüldü. Bir orgeneral kumandasında bulunan jandarma teşkilâtının personel mevcudu 1972'de 94 000 kadardı.

Millî Birlik komitesi (1960)

KURUMLAR
Siyasî kuruluş

Türkiye cumhuriyeti, hukukî bakımdan 29 ekim 1923 tarihli ve 364 sayılı «Teşkilâtı Esasiye Kanununun Bazı Mevadının Tavzihan Tadiline Dair kanun» ile kuruldu. 1921 Anayasası, bir meclis hükûmeti sistemini getirmekle birlikte, Osmanlı devletinin yönetim şeklini ve ilkelerini değiştirmiyor, tersine, görünüşte osmanlı saltanatının ve halifeliğin kurtarılması amacını güdüyordu. 334 Sayılı kanun, bir anayasa değişikliği getirerek «Türkiye devletinin hükûmet şekli cumhuriyettir» hükmünü koydu. Bu değişiklikle Türkiye'de saltanat kaldırılmış oldu. Ancak, daha önce de T.B.M.M. hükûmeti, aldığı bazı kararlarla, osmanlı saltanatını ve halifeliği mahkûm etmiş ve türk milletinin, Saray ve Babıâli'nin ihanetini gördüğünü belirterek, 1921 Anayasasını yorumlamıştı. Bu Anayasanın «Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir» diyen birinci maddesi karşısında, özellikle T.B.M.M.'nin «Hukuku Hâkimiyet ve Hükümrânînin Mümessili Hakikîsi Olduğuna Dair Heyeti Umumiye kararı»nda açıkça türk halkının T.B.M.M.'den başka hiç bir kuvvet ve kuruluşu tanımamağa karar verdiği, Misakı* Millî sınırları içinde T.B.M.M. hükûmetinden başka hükûmet şekli tanımadığı ve türk halkının, kişi hâkimiyetine dayanan İstanbul hükûmet şeklini 16 mart 1336'dan (1920) itibaren ve ebediyen tarihe karışmış olarak kabul ettiğini açıklamıştır. Böylece, Anayasa değişikliği niteliğinde olmamakla birlikte saltanatın, İstanbul'un işgaliyle sona erdiği belirtiliyordu. Yalnız halifelik devam ediyordu. 29 Ekim 1923 tarihli anayasa değişikliği, meclis hükûmeti sisteminin yürürlükte olduğu bir cumhuriyet getirdi. Buna göre Türkiye cumhurbaşkanı, T.B.M.M. üyeleri arasından ve aynı meclis tarafından bir seçim devresi için seçilir. Cumhurbaşkanı devletin reisidir. Bu sıfatla, gerekli gördükçe Meclise ve bakanlar kuruluna başkanlık eder. Başbakanı seçen ve Bakanlar kurulunu meclisin onayına sunan da cumhurbaşkanıdır. 1921 Anayasasının değiştirilmesiyle yürürlüğe giren Türkiye cumhuriyeti, 20 nisan 1924 tarihli ve 491 sayılı Anayasa ile daha belirli çizgilere ve ilkelere kavuştu. 1924 Anayasasının birinci maddesi, «Türkiye devleti bir cumhuriyettir» hükmünü koydu. Bu cumhuriyetin temel ilkeleri, başlangıçta tam olarak belirmedi. Yalnız resmî dilin Türkçe olduğu ifade edildi. Henüz laiklik ilkesi söz konusu değildi; ikinci madde, «Türkiye devletinin dini, islâm dinidir» kuralını koyarak, yeni kurulan Türkiye cumhuriyetine teokratik bir karakter veriyordu. Türkiye cumhuriyetinin, esası bakımından bugün de yürürlükte olan temel ilkeler, 9 şubat 1937 tarihli ve 3115 sayılı kanunla yapılan bir anayasa değişikliğinden sonra ortaya çıktı. Cumhuriyet Halk partisinin ana ilkeleri bu kanunla Anayasaya konuldu. Böylece Türkiye cumhuriyeti şu ilkelere bağlandı: cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılâpçılık. Bu ilkeler, Cumhuriyet Halk partisinin 1931 kurultayında ilk olarak programa alındı. Fakat ilkelerin özünü açıklayan gelişmeler 1935 kurultayında ortaya çıktı. Cumhuriyet Halk partisi, devletle birlikte çalışan, zümre, sınıf ve cinsiyet farkı gözetmeyen, programı ve doktrini millî bir ideoloji olarak kabul edilen bir partiydi. Böylece Türkiye cumhuriyeti bir parti devleti oluyor, devlet ile parti kaynaşıyordu. Çağın çeşitli ideolojik akımlarına karşı, Cumhuriyet Halk partisinin dolayısıyle Türkiye cumhuriyetinin temel ilkeleri konuldu. Milliyetçilik, komünizme karşı tek silâh olarak kabul edilerek, buna karşılık liberal devletin de artık çöktüğü ve millî bir devletin amaç olduğu belirtildi. Buna göre hem liberal devlet, hem de sınıf devleti reddedilmiş oluyordu. Bu

Kurucu meclis Ankara'da toplantı halinde

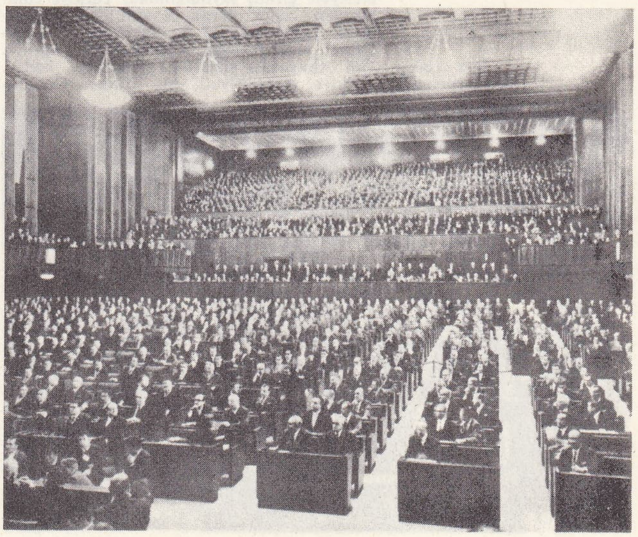

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

yüzden de iktisadî hayata, özel teşebbüsü, ticaret serbestliğini kabul eden bir devletçilik ilkesi hâkimdi. Zıraat alanına krediler verilecek, vatandaş meskene kavuşturulacak, çiftçi topraklandırılacak, iktisadî gelişmeler bir plana bağlanacaktı. Halkçılık da bölgesel çıkarların, derebeylik, ağalık, cemaat ve aile imtiyazlarının olmamasıydı. Millet halkçıdır. Üretici - tüketici mücadelesine yer yoktur. Türkiye cumhuriyeti, cumhuriyet şeklinde de inkılâplardan da vaz geçemeyeceği için cumhuriyetçi ve inkılâpçıdır. Uzun yıllar mücadelesi yapılan laiklik ilkesi de halifeliğin kaldırılması ve özellikle Anayasanın değiştirilmesinden sonra, Türkiye cumhuriyetinin tarihî ve sosyal gelişiminden doğan kendine has nitelikleriyle gerçekleşti.

Türkiye cumhuriyetinin siyasî hayatı, çeşitli merhalelerden geçti. Bazı başarısız denemeler bir yana bırakılırsa, 1945'e kadar tek partili veya parti devletine dayanan bir sistem uygulandı. Bu sistemin, klasik demokrasi kurallarına uyduğu; resmî ideolojinin sahibi parti tarafından da ileri sürülmedi; parti yetkilileri, zaman zaman, devletçilik ilkesinin gerektirdiği disiplinin demokrasiyle zor bağdaştığını kabul ederek, demokrasinin Türkiye şartlarına uygun olacağını belirttiler. Bununla birlikte, türk ve yabancı birçok siyasî bilimler uzmanının ifade ettiği gibi, Türkiye cumhuriyetinin tek partili döneminde, çok partili demokratik hayata olan eğilim belirdi; bu alanda denemeler yapıldı ve sonraki gelişmelerin temeli atıldı. 1945'te başlayan çok partili siyasî hayat, 1960 devriminin geçiş devresinde bile devam ederek, günümüze kadar geldi. Türkiye cumhuriyetini 1924 ve 1961 Anayasalarına göre *Birinci cumhuriyet* ve *İkinci cumhuriyet* olarak ifade edenler de vardır. Bu tür ayırım siyasî ve sosyal olmaktan çok, hukukî ve biçimseldir. Benzeri ayırımlar Fransa'da da yapılıyor. Türkiye cumhuriyetini, hukukî bakımdan, İkinci cumhuriyet olarak devam ettiren 1961 Anayasası, 1960 Devriminden sonra hazırlanmıştır. 1960 Devrimini gerçekleştiren Türk Silâhlı kuvvetleri ve yönetimi eline alan Millî Birlik komitesinin meydana getirdiği Kurucu meclis, Anayasayı hazırlarken, devlet şekli hakkında bir takdir yetkisine sahip değildi. Çünkü, 1924 Anayasasının 102. maddesi, devlet şeklinin cumhuriyet olduğu hakkındaki hükmün değiştirilmesini kesin olarak yasaklıyordu. Devrim, Anayasaya karşı değil, Anayasanın ihlâl edildiği, çiğnendiği ileri sürülerek yapılmıştı. Nitekim, 27 Mayıs 1960 devriminden hemen sonra, 12 haziran 1960 tarihinde, 1 sayılı kanunla, 1924 Anayasasının bazı hükümleri zorunlu olarak kaldırıldı, bazı hükümleri değiştirildi. Fakat, 24. maddeyle devlet şeklinin cumhuriyet olduğu hakkındaki hükmün değiştirilemeyeceği açık ve kesin olarak tekrarlandı. Bu kanun 27 Mayıs 1960 tarihinde, yani geriye yürütülerek meriyete girmiş sayıldığından, Türkiye cumhuriyeti, rejim olarak devamlılığını kaybetmedi, yalnız hukukî öz bakımından ve biçimsel yönden bazı değişikliklere uğradı. 1961 Anayasası yürürlüğe girinceye kadar, Türkiye cumhuriyeti, bir «İkinci Cumhuriyete Geçiş» dönemi yaşadı. Geçiş döneminde, siyasî iktidarı Millî Birlik komitesi kullandı. Devlet başkanı, aynı zamanda Millî Birlik komitesinin de başkanıydı. Ayrıca, Millî Birlik komitesi üyeleri ve 27 Mayıs 1960 tarihinde hiç bir partiye kayıtlı bulunmayan kimseler arasından seçilen ve yetkileri oldukça sınırlı Bakanlar kurulu vardı. 1961 Anayasası, Türkiye cumhuriyetinin yeni temel ilkelerini veya İkinci cumhuriyetin temel ilkelerini şu şekilde tespit etti: millî, demokratik, laik, sosyal hukuk devleti. Anayasanın ikinci maddesine göre, bu ilkelere, insan haklarını ve başlangıçta belirtilen barışçılık, bağımsızlık, bölünmezlik ilkelerini de eklemek gerekir. Türkiye cumhuriyeti, milletlerarası alanda, başka devletlerin bağımsızlığına, kendi bağımsızlığı kadar saygılı, cihanda barış ilkesini benimsemiş, hukuka ve insan haklarına inanmış bir millî devlettir. Millî devletin iç hukuktaki tabiî sonucu olarak da. Türkiye cumhuriyeti, bütün vatandaşlarıyle bölünme kabul etmeyen bir bütündür. Bu bütünlük, ülkesi ve milletiyle olduğuna göre, hem maddî, hem de manevîdir. Bölgeler arasında farklılaşma ve kopmalar olamayacağı gibi, toplum içinde de, belli kişiler, zümreler veya sınıflar lehine imtiyaz farklılaşmaları, kopmalar olamaz. Yüzyıllar süren bir gelişme ve çeşitli sebepler sonucu, kişiler arasında meydana gelen fiilî farklılaşmaları, devletin temel ilkelerini zedelemeksizin ortadan kaldırmak da, yine devletin görevidir. Bu yüzden, Birinci Cumhuriyetin devletçilik ilkesi, yerini sosyal devlete bırakmıştır. Türkiye cumhuriyeti laik ve demokratiktir. 1961 Anayasasının genel gerekçesine göre, 29 Ekim 1923 tarihinde kabul edilen «cumhuriyet» terimi, önce, sadece bir hükûmet şeklini ifade ederken, 1924 Anayasasında Türkiye devletinin bir cumhuriyet olduğu belirtildiğinden, hem hükûmet, hem de devlet şeklini kapsar. 1961 Anayasası tasarısını hazırlayan Anayasa komisyonu da, bu gerçeği göz önünde tutarak, bir yandan Türkiye cumhuriyetinin devam etmekte olduğunu gösterdi, bir yandan da devlet şeklinin cumhuriyet olduğu hakkındaki Anayasa hükmünün değiştirilemeyeceği, değiştirilmesinin teklif bile edilemeyeceği hükmünü Anayasaya koydu.

Demokratik cumhuriyet, genel, eşit ve serbest oya, tarafsız ve bağımsız organların güvenliği altındaki rejimlere ve çok partili siyasî hayata dayanır. Demokratik siyasî hayat, siyasî kuvvetlerin açık ve serbestçe hareket etme imkânını bulabildiği bir ortamdır. Bu ortam içinde, iktidar karşısında halkın düşüncesini, tepkilerini ortaya çıkaracak araç ve kurumların, hürriyet içinde çalışabilmesi mümkündür. Siyasî iktidar bu araç ve kurumlar üstünde baskı, vesayet veya tekel kuramaz. Siyasî partiler gibi, haberleşme, basın, dernek kurma, ifade ve toplantı hak ve hürriyetleri de demokratik cumhuriyetin unsurları olarak kabul edilmiştir: ancak bu hak ve hürriyetler, cumhuriyetin öteki temel ilkelerini, bölünmezliğini, bağımsızlığını, millîliğini, laikliğini veya sosyalliğini ortadan kaldıracak, hukuk devleti ilkesini çiğneyecek şekilde kötüye kulanılamaz. Laiklik ilkesi İkinci Cumhuriyet döneminde, daha da öz kazanarak yer aldı. Artık laikliğin, Türkiye'de sadece bir din-devlet ayrılığı olmadığı, kesin olarak anlaşıldı. 1961 Anayasası, türk anayasa hukuku gelişmeleri içinde ilk defa, herhangi bir ilkenin şeriata uygun olup olmadığı tartışılmadan hazırlanan bir anayasa oldu. Artık laiklik, daha 1924 Anayasası dönemindeki uygulamadan da anlaşıldığı gibi, bir yandan dinin kötüye kullanılmasını, siyasetle karıştırılmasını önleyen zabıta görevinin; öte yandan da. büyük kitlenin dinî ihtiyaçlarını, bir sosyal olgu niteliğinde görerek karşılayan bir kamu hizmetinin dayanağıdır. Laik cumhuriyet, dini inkâr etmeden kişilerin vicdanına bırakırken, devlet işlerinin ve eğitimin akla dayanmayan kaynakların etkisi altında kalmasını kabul etmez. Böylece, laiklik ilkesi, Türkiye cumhuriyetinin çağdaş medeniyete yönelen devrimci bir ülkesi oldu. Türkiye cumhuriyeti bir hukuk devletidir. Aslında, hukuk devleti ilkesi, zorunlu olarak demokrasi ilkesi içinde yer alır. Nitekim Anayasa gerekçesinde bu özellik belirtilmiştir. Bununla birlikte, Anayasa «hukuk devleti» terimine ayrıca yer vermiş ve bu ilkeyi gerçekleştirecek hukukî kurumları düzenlemiştir. Türkiye cumhuriyetinde Anayasanın üstünlüğü ilkesi kabul edilmiştir; kanunlar Anayasaya aykırı olamaz. Hukuk kurallarına uymayan emirlere, esas olarak uyulmaz. Hiç bir organ, kaynağını Anayasadan almayan bir yetki kullanamaz. Kamu kudretini elinde tutan İdarenin bütün işlem ve eylemleri, yargı denetimine bağlıdır. Yargı ise bağımsızdır.

Yürütme gücü

● *Cumhurbaşkanı.* Türkiye cumhuriyetinin en önemli makam ve organları, Cumhurbaşkanlığı, Hükûmet ve Meclistir. Bunlardan Cumhurbaşkanlığının özel bir önemi vardır, çünkü Osmanlı devletinin yerini bir cumhuriyete bırakması, önce Cumhurbaşkanlığının kabul edilmesiyle oldu. Türkiye'de cumhuriyetin ilânı anlamına gelen 29 ekim 1923 tarihli Anayasa değişikliği, kaldırılmış bulunan saltanat makamı yerine Cumhurbaşkanlığı makamını getiriyor, böylece hükûmet şekli cumhuriyet oluyordu. 1924 Anayasası, Cumhurbaşkanlığına, bugünküne daha yakın görev ve yetkiler vermiştir. Bu Anayasaya göre, devletin reisi olan cumhurbaşkanı, devleti ve başkumandanlığı temsil eder. Vatana ihanet dışında, siyasî ve görevinden doğan hukukî sorumluluğu yoktur. Cumhurbaşkanının çıkaracağı kararlardan dolayı sorumluluk, bu kararları imza eden başbakan ve bakana aittir. 1961 Anayasasında Cumhurbaşkanlığı, görev ve yetkiler bakımından, esas olarak 1924 Anayasasındaki sisteme uygun bir şekilde düzenlenmiştir. Cumhurbaşkanı, kırk yaşını doldurmuş ve yükseköğrenim yapmış T.B.M.M. üyeleri arasından seçilir. Yükseköğrenim ve belirli bir yaşa ulaşmış olma şartları ilk defa yeni Anayasanın koyduğu şartlardır. T.B.M.M.'nin birleşik oturumunda, gizli oyla cumhurbaşkanı seçimi yapılır. İlk iki turda 2/5 çoğunluk elde edilemezse, salt çoğunlukla yetinilir. Cumhurbaşkanı yedi yıl için seçilir. Anayasa arka arkaya seçilmeyi yasaklamıştır. Ancak aradan başka bir cumhurbaşkanı seçimi geçmişse, tekrar seçilmek mümkündür. 1961 Anayasası, 1924 Anayasasından esaslı bir şekilde farklı olan tarafsızlık ilkesini de getirmiştir. Gerçekten, 1961 Anayasası, cumhurbaşkanı seçilen kimsenin, partisiyle ilişiğinin kesileceği hükmünü koymuştur. Cumhurbaşkanı seçilmek için gerekli çoğunluğu birleşik toplantıda sağlamak, yürürlükteki seçim sistemi ve siyasî partiler karşısında oldukça güçtür. Bu yüzden, partilerarası bir uzlaşma ile belli bir kişi üstünde birleşme sağlanabilir. Nitekim uygulama da bu yönde olmuştur. Cumhurbaşkanının başlıca görev ve yetkileri şunlardır: gerekli gördükçe, kendi seçtiği başbakan tarafından kurulan Bakanlar kuruluna başkanlık etmek; başkumandanlığı temsil etmek; yabancı devletlere Türk devletinin temsilcilerini göndermek; milletlerarası antlaşmaları onaylamak ve yayımlatmak; kanunları ilân etmek veya tekrar görüşülmek üzere, bir defa olmak şartıyle T.B.M.M.'ye geri göndermek; kanunların Anayasaya aykırılığını ileri sürerek Anayasa mahkemesine başvurmak; sürekli hastalık, sakatlık ve kocama sebebiyle kişilerin cezalarını affetmek veya azaltmak; cumhurbaşkanlığı kontenjanına giren senatör ve yüksek hâkimleri seçmek; tüzükleri imzalamak ve kanunlar gibi yayımlatmak.

● *Bakanlar kurulu.* 1961 Anayasasının, bir önemli organı da dar anlamıyle hükûmet, yani Bakanlar kuruludur. Bakanlar kurulu, başbakan ve bakanlardan meydana gelir. Başbakan, cumhurbaşkanınca, T.B.M.M. üyeleri arasından tayin edilir. Bakan olmak için milletvekili seçilme yeterliğine sahip olmak gerekir. Buna karşılık, T.B.M.M. üyesi olmak şart değildir. Başbakan tarafından seçilen bakanlar, cumhurbaşkanınca tayin edildikten sonra, bir program hazırlar. Millet meclisinden güvenoyu alınırsa, Bakanlar kurulu göreve başlar. Bununla birlikte parlamenter sistemin bir sonucu olarak henüz güvenoyu almamış bir Bakanlar kurulunun da göreve başlamış sayılacağı kabul edilir. Özellikle, siyasî buhranların etkili olduğu dönemlerde buna ihtiyaç duyulmuştur. Ba-

Türk ordusu tören sırasında

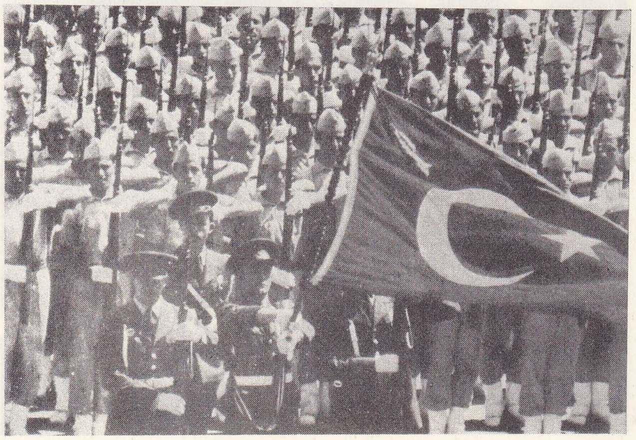

Foto. M. Erkmen (MEYDAN)

kanlar kurulu üyelerinin sayısı, genel olarak cumhurbaşkanı ve başbakan tarafından tespit edilir. Çünkü hükûmet programının yönüne ve niteliğine göre kamu hizmetlerinin sevk ve idaresi Bakanlar kurulunca yapılacaktır. Nitekim, 13 eylül 1946 tarihli Bakanlıklar Kuruluşu Hakkında kanun da bu yetkiyi kısaca düzenlemiştir. Bu kanunun 1. maddesine göre, devlet daireleri, başbakanın teklifi ve cumhurbaşkanının onamasıyle bakanlıklara ayrılır. Bu sebeple, Bakanlar kurulu üyelerinin sayısı ve bazı bakanlıkların adları zaman zaman değişebilir. Ancak, bir bakanlığın teşkilât ve kadrolarının ortaya çıkması, yine bir kanunla mümkün olur. Uygulamada böyle bir kanun çıkıncaya kadar, yeni kurulan bakanlığa, diğer bakanlıkların bazı ilgili daireleri, Bakanlar kurulu kararıyle bağlanmıştır. Köy İşleri bakanlığının kuruluşunda da böyle bir yol izlenmiştir. Bakanlar kurulu ve başbakan, yürütme organının siyasî sorumluluk taşıyan yönünü temsil eder. Başbakan bakanlıklar arasında işbirliğini sağlamak ve hükûmetin genel siyasetinin yürütülmesini gözetmekle yükümlüdür. Başbakanlar, genellikle siyasî partilerin genel başkanları arasından seçilir. Bir tek siyasî partinin hükûmeti kuracak çoğunluğu varsa, cumhurbaşkanı, güvenoyu alma ihtimali en yüksek olan bu parti genel başkanını, T.B.M.M. üyesi olması şartıyle, seç mek durumundadır. Başbakanla birlikte, hükûmetin genel siyasetinin yürütülmesinden Bakanlar kurulu da sorumludur. Her bakan, kendi yetkisi içindeki işlerden ve emri altındakilerin eylem ve işlemlerinden ayrıca sorumludur. Bakanlar kurulu kararlarına karşı açılan idarî davalarda, bugün yürürlükte olan yargılama usulüne göre, Başbakanlık hasım gösterilir. Gerçekte Başbakanlığın, öteki bakanlıklar üstünde emir verme, denetleme gibi hiyerarşi kudretinden doğan yetkileri yoktur. Türk Anayasa ve yönetim sisteminde, bakanlıklara herhangi bir tüzel kişilik tanınmamıştır. Bunlar devlet tüzel kişiliğinin birer işbölümü dairesi durumundadır. Bununla birlikte, bakanlıklar aleyhine dava açılabilir ve gerektiğinde bakanlık belli bir tazminata mahkûm olabilir. Açık olan bakanlıklarla, izinli veya özürlü olan bir bakana, başka bir bakan geçici olarak vekillik eder. Ancak Anayasa, bir bakanın birden fazla bakanlığa vekillik etmesini yasaklamıştır. Başbakan veya bakanlar hakkında soruşturma yapılması T.B.M.M. birleşik toplantısında görüşülerek karara bağlanır. Yüce divana sevk kararı verilirse, ilgili bakan, bakanlıktan düşer. Başbakanın düşmesi veya çekilmesi halinde, bütün kabine, yani bakanlar kurulu düşer veya çekilmiş sayılır. Anayasaya göre, herhangi bir sebeple boşalan bakanlığa, en geç on beş gün içinde tayin yapılması gerekir. Yine Anayasaya göre, Millet meclisi genel seçimlerinden önce, adalet, içişleri ve ulaştırma bakanları çekilir ve seçimlerden üç gün önce (seçim dönemi bitmeden, seçimin yenilenmesine karar verilmesi halinde ise, bu karardan başlayarak beş gün içinde) başbakan tarafından, T.B.M.M.'nin bağımsız üyeleri arasından yeni içişleri ve ulaştırma bakanları tayin edilir. Cumhurbaşkanınca Millet meclisi seçimlerinin yenilenmesi gibi istisnaî bir durum söz konusu olursa, Bakanlar kurulu bütünüyle çekilir ve başbakan geçici bir kabine kurar. Bu kurulun özelliği, yine bağımsızlardan seçilen adalet, içişleri ve ulaştırma bakanları dışında kalanların, Millet meclisindeki siyasî parti gruplarının, bu meclisteki oranlarına göre kabineye alınmasıdır. Geçici Bakanlar kurulu, seçim süresince görev yapar ve yeni hükûmet kuruluncа görevinden ayrılır. Bu sebeple, Geçici Bakanlar kurulu için güvenoyuna başvurulamaz. Belli bir süresi ve görevi olan Geçici Bakanlar kurulunun, programa bağlı, uzun vadeli işlere girişmesi, günlük işler dışında kararlar alması da düşünülemez.

Yasama gücü

Türkiye cumhuriyetinin en önemli siyasî organı olan meclis (veya siyasî bilim dilindeki adıyle parlamento), iki kuruldan meydana gelir: Cumhuriyet senatosu ve Millet meclisi. Türkiye cumhuriyetinin kurulmasından kısa bir süre sonra yürürlüğe giren 1924 Anayasası tek meclislidir. Bu tek meclisli parlamentonun adı, Türkiye Büyük Millet meclisiydi. 1961 Anayasasından sonra, yine T.B.M.M. adı altında bir anayasa organı olan Cumhuriyet senatosu ve Millet meclisi çalışmağa başladı. Bu meslisler, Anayasanın öngördüğü belirli durumlarda birlikte, normal olarak da ayrı ayrı toplanır ve görüşmeler yaparlar. Yetki ve görevleri karşılaştırılırsa serbest ve genel oya dayanılarak kurulan Millet meclisinin ağır bastığı görülür. Kanunların kabul edilmesinde ve güvenoyu konusunda yetkinin bu mecliste olması gibi. T.B.M.M.'nin asıl görevi, kanun koymak yani «yasama» denilen, genel, objektif, düzenleyici kurallar koymaktır. Bu görevin yanında, T.B.M.M.'ye, para basılmasına, genel ve özel af ilânına, ölüm cezalarının yerine getirilmesine karar vermek, milletlerarası antlaşmaları bir kanunla onaylamak gibi, gerçekte idarî ve adlî nitelikteki görevler de, Anayasa ile verilmiştir. Savaş hali ilânı, Türkiye'nin taraf olduğu milletlerarası antlaşmaların veya milletlerarası nezaket kurallarının gerektirdiği durumlar dışında Türk Silâhlı kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine veya yabancı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına izin verme yetkisi de T.B.M.M.'nindir. Millet meclisi, genel oyla seçilen 450 milletvekilinden kuruludur. Bu meclise seçilebilmek için, otuz yaşını doldurmuş olmak, türk olmak ve türkçe okuyup yazma bilmek, kısıtlı, hüküm giymiş olmamak gibi şartlar aranır. Millet meclisi dört yıl için seçilir. Cumhuriyet senatosunun kuruluşu farklıdır. Senato, genel oyla seçilen yüz elli üye ile cumhurbaşkanınca seçilen on beş üyeden kurulur. Ancak 13 aralık 1960 tarihli ve 157 Sayılı kanunun altında imzaları bulunan Millî Birlik komitesi üyeleriyle eski cumhurbaşkanları, Cumhuriyet senatosunun tabiî üyeleri sayılmıştır. Cumhuriyet senatosuna seçilecek üyelerin kırk yaşını doldurmuş ve yükseköğrenim görmüş bulunmaları şarttır. Cumhurbaşkanınca seçilecek üyelerin veya alışılmış deyimle kontenjan* senatörlerinin, yine kırk yaşını bitirmiş ve çeşitli alanlardaki seçkin hizmetleriyle tanınmış kimseler arasından seçilmesi ve en az 10 senatörün bağımsız olması gerekir. Cumhuriyet senatosu üyeleri altı yıl için seçilir. Yasama organı olan T.B.M.M.'nin üyeleri, seçildikleri bölgeyi veya kendilerini seçenleri değil, bütün milleti temsil ederler. T.B.M.M. her yıl kasım ayının ilk günü, kendiliğinden toplanır. Meclisler aynı zamanda tatile girer. Anayasa, bu tatilin en çok beş ay olabileceğini belirtmiştir. Ancak, T.B.M.M. herhangi bir ara verme veya tatil sırasında da, doğrudan doğruya veya Bakanlar kurulunun istemi üzerine cumhurbaşkanınca toplantıya çağırılabilir. Meclislerden birinin toplantıya çağırılması, ötekinin de kendiliğinden toplanmasını gerektirir.

Anayasalar

Türkiye cumhuriyeti anayasalarının birincisi, 1924 Anayasasıdır. Çünkü, Cumhuriyetin ilânından sonra, 1921 Anayasası kısa bir dönem uygulanabildi. 1924 Anayasası meclis hükûmeti sisteminin biraz değişik bir şeklini öngörüyordu. Kuvvetler birliği ilkesi Anayasaya hâkimdi. Kurtuluş savaşı süresince meclis hükûmeti sistemi başarılı olduğundan, 1924 Anayasasında da bu sistemin ana ilkelerine yer verildi. (Bk. ANAYASA.) Birinci Cumhuriyet anayasası, özü meclis hükûmeti sistemi olan, fakat parlamenter rejimden de bazı ilkeler alan bir hükûmet şekli meydana getirdi. Bununla birlikte, çeşitli siyasî ve sosyal etkiler yüzünden, sistemin işleyişi Anayasada görüldüğü gibi olmadı. Başlangıçta, tek parti rejimi vardı. Yürütme gücünü elinde tutanlar, Türkiye cumhuriyetinin kurucu kadrosuydu. Çok partili dönemde de siyasî parti, disiplin ve parti lider kadrosunun etkisi yüzünden yürütme yine kuvvetli oldu. Nitekim 1960 Devriminin gerekçesini gösteren 12 haziran 1960 tarihli ve 1 Sayılı kanunda T.B.M.M.'nin fiilen bir parti grubu durumuna düşürülmüş olduğu açıkça belirtilmiştir. İkinci Cumhuriyetin 1961 Anayasası, bu gözlemlerden hareket edilerek hazırlandı. Bk. *1961* ANAYASA'*sı*.

1961 Anayasasının, Temsilciler meclisinin kurduğu Anayasa komisyonunca hazırlanan tasarısında, demokrasi kavramının meslekî temsille bağdaşmayacağı düşüncesinden hareket edilerek sistem değiştirildi. Öntasarıda olduğu gibi, tasarıda da, genel oyla seçilen bir millet meclisi vardır. Yalnız senatonun hem yetki ve önemi azaltıldı, hem de, tabiî üyelik ve cumhurbaşkanı kontenjanı dışında yine seçimle oluşması kabul edildi. Böylece, siyasî hayattaki dalgalanmaların başlıca sorumlusunun siyasî partiler olduğu görüşüne karşı siyasî partileri, demokratik hayatın vaz geçilmez unsuru sayan ve bunu Anayasa güvenliğine kavuşturan ikinci görüş, Anayasaya hâkim oldu. Bununla birlikte İkinci Cumhuriyet anayasası, meclisin işleyişinde, seçimlerde, cumhurbaşkanının seçimden sonra partisiyle ilişkisinin kesilmesinde, cumhurbaşkanı kontenjanının tespitinde, siyasî partilere yardım ve daha birçok konuda görüldüğü gibi tarafsızlık ve bağımsızlık ilkesine titizlikle yer verdi. İkinci Cumhuriyet anayasasının tasarısı önce Temsilciler meclisinde ve M.B.K.'de ayrı ayrı görüşüldü, daha sonra da, Temsilciler meclisi ile M.B.K.'nin birleşmesiyle meydana gelen Kurucu mecliste görüşülerek, son şeklini aldı. Bundan sonra, türk anayasa hukuku tarihinde ilk defa olmak üzere, anayasa tasarısı halkoyuna sunuldu ve halkın «evet» oyu ile kabul edilerek yürürlüğe girdi. İkinci Cumhuriyet anayasası, yumuşak bir kuvvetler ayrılığı esasına dayanır. Anayasada, parlamenter rejimin gereği olan bazı kurumlara da yer verildi: meclisin hükûmeti denetlemesi; hükûmetin seçimlerin yenilenmesini, gerçekleşmesi güç şartlarla da olsa sağlayabilmesi gibi. Ancak Anayasa, yine daha önceki uygulamaların etkisiyle, yasama - yürütme ilişkilerinde ağırlığı yasamaya verdi. Yürütmeyi ikinci derecede kabul etti. Nitekim Anayasa, «yasama yetkisi, yargı yetkisi» terimlerini kullandı, fakat yürütmeden söz ederken «görev» terimine yer verdi. Bu görev de, kanunlar çerçevesinde, yani yasama organının sınırlarını çizdiği alan içinde yerine getirilecekti. Çağdaş devletlerin dinamik olma zorunluğuna uymadığı ileri sürülen bu sistem, Türkiye'de tenkit ve şikâyetlere yol açtı. Bu yüzden, 1971'de Anayasaya getirilen değişiklikler arasında, kanun kuvvetinde kararname çıkarma yetkisinin hükûmete tanınması da yer aldı. Kanun kuvvetinde kararname, bir yetki kanununa dayansa bile, hükûmete geniş bir düzenleme alanı bırakır.

Türkiye cumhuriyetinin ikinci önemli kuvveti yargıdır. Yargı, öteden beri bağımsızlığı istenmiş olan bir kuvvettir. Bu yüzden de, kuvvetler ayrılığı veya birliğinden söz edilirken, yasama ve yürütme göz önünde tutulmuş, yargı, mahiyeti gereği ayrı bir kuvvet olarak kabul edilmiştir. 1924 Anayasasında da kuvvetler birliği ilkesi benimsendiği halde, yargı yetkisinin, millet adına bağımsız mahkemelerce kullanılacağı belirtildi. Bununla birlikte 1924 Anayasasında, hâkimlerin ve mahkemelerin bağımsızlığını güvenlik altına alacak anayasa kuralları yoktu. İkinci Cumhuriyet anayasası, bu tenkit ve şikâyetlere çözüm getirdi. Önce, hukuk devleti ilkesi benimsendi; hak arama hürriyeti ve tabiî hâkim ilkesi yanında, devletin bütün faaliyetlerinin yargı denetimine bağlı olması sağlandı. Yasama organının faaliyetleri, Anayasa mahkemesinin, idarenin işlem ve eylemleri de, öteki yargı mercilerinin yargısal denetimine bağlandı. Hâkimlerin Anayasa teminatına kavuşturulması yanında, Adliye mahkemeleri hâkimlerinin özlük işleri hakkında kesin kararları alabilecek bir Yüksek Hâkimler kurulu kabul edildi. (Bk. YÜKSEK HÂKİMLER KURULU.) Anayasa, savcıların da yargı kuvvetinin bağımsızlığı bakımından önemini kabul ederek, savcıların özlük işlerini Yüksek Savcılar kuruluna verdi. Cumhuriyet savcıları yalnız idarî görevleri yönünden Adalet bakanlığına bağlandı. Ayrıca cumhuriyet başsavcısı, yüksek mahkemeler hâkimlerinin yararlandığı teminattan da yararlanabilir. Anayasa, askerî mahkeme ve hâkimler bakımından da yaş haddi, yükselme ve emeklilik gibi konularda bazı istisnalar kabul etti. Yüksek Hâkimler kurulu ile Yüksek Savcılar kurulunun, 1971 değişikliğinden sonra, kesin hüküm verme yetkisi, bu kurulların kararlarının yargı mercilerince denetlenmesi imkânını ortadan kaldırdı. Nitekim, son za-

manlara kadar bu kurulların kararlarını, idarî bir işlem oldukları için yargı denetimine bağlayan Danıştay, bugün bu yoldaki davaları reddetmektedir. Böylece Türkiye'de bağımsız yüksek yargı mercilerinin sayısı daha da artmıştır. Aslında 1961 Anayasası adlî, idarî ve askerî olmak üzere üç yargı düzeni kabul etti. Bunlardan başka, özel bir önemi ve yeri olan Anayasa mahkemesi ile, değişik yargı mercileri arasındaki uyuşmazlıkları çözecek bir uyuşmazlık mahkemesi öngörülmüştü. Seçim işleri dolayısıyle de, ilçe ve il seçim kurullarıyle Yüksek Seçim kurulu ayrı bir düzen meydana getiriyor, fakat istisnaî görevinden dolayı yargı birliği ilkesi bakımından bir sakınca doğurmuyordu. Ancak, bundan sonra hızlı bir gelişme görüldü. Önce Sayıştay, Anayasa mahkemesi tarafından bağımsız ve yüksek bir yargı mercii olarak kabul edildi. Sonra, 1971 Anayasa değişiklikleri geldi ve askerî idarî işlerin bir Askerî Yüksek İdare mahkemesi tarafından denetlenmesi kabul edildi. Yüksek Hâkimler ve Savcılar kurullarının da birer yüksek yargı mercii haline getirilmesi üzerine, Türkiye'de yargı gücü çok yönlü bir öz kazandı. Son duruma göre Türkiye'de yüksek yargı mercileri şunlardır: Anayasa mahkemesi, Uyuşmazlık mahkemesi, Yargıtay, Danıştay, Askerî yargıtay, Askerî Yüksek İdare mahkemesi, Yüksek Seçim kurulu, Sayıştay, Yüksek Hâkimler kurulu ve Yüksek Savcılar kurulu. Uyuşmazlık mahkemesinin, henüz bu çeşitli yargı mercileri arasındaki uyuşmazlıkları çözecek yetki ve kuruluşu yoktur. Bu yüksek mahkemelerden Anayasa mahkemesi, bütünüyle İkinci Cumhuriyetin temel felsefesinden doğmuş bir kuruluştur ve tartışılması uzun yıllar sürmüştür. Bk. ANAYASA MAHKEMESİ.

İdarî kuruluş

Türkiye cumhuriyetinin bugünkü idarî teşkilâtının ilkeleri, daha 1876 Anayasasından başlayan bir gelişme sonucu ortaya çıkmıştır. 1961 Anayasasının öngördüğü teşkilât ilkeleri de, 1924 Anayasasınınkinden farklı değildir. Türkiye'de siyasî bir merkeziyet vardır. Federasyon ve konfederasyon kurulması mümkün değildir. Siyasî merkeziyetin bir sonucu olarak, idarî teşkilât da merkeziyetten vaz geçememiştir. Osmanlı devletinin idare teşkilâtı geleneği de bu yöndedir. Böylece mülkî ve askerî bir merkeziyete idare sisteminde yer verilmiştir. Ancak demokratik esaslara uymak, belli bir yerdeki halkın, kendi kendini yönetme yeteneğini geliştirmesini sağlamak ve tabiî gelişime uymak için «yerinden yönetim» yani, ademi merkeziyet ilkesine de yer verilmiştir. Aynı ilke, bazı önemli hizmetlerin ayrı bir bütçe ve teşkilâtla veya ayrı usullerle yürütülmesini sağlamak için de uygulanır. Buna «hizmet yerinden yönetim» denir. Türkiye'de, merkeziyet sisteminin uygulandığı merkezî idare, Devlettir. Devlet, başkent Ankara'da ve Türkiye'nin illerinde teşkilâtı olan bir tüzel kişilik, bir hukukî varlıktır. Başkentte, İdarenin başı durumundaki cumhurbaşkanı, başbakan ve Bakanlar kurulu ile bakanlıklar bulunur. Anayasadaki adıyle cumhurbaşkanı, başbakan ve Bakanlar kurulu, yürütme organını meydana getirir. Aslında idare de yürütmeden ayrılamaz. Yalnız, genellikle yürütme organı veya hükûmetin, devletin yüksek siyasetiyle ilgili olduğu, İdarenin ise günlük ve teknik hizmetleri yürüttüğü ifade edilir. Bu, teknik yönüyle ele alındığında, İdare, bakanlıklardan başlayarak, bir ast üst veya hizmet ilişkisi içinde Türkiye'ye yayılır. Bakanlıklar, belli bir hizmet alanında devlet tüzel kişiliğinin organıdır. Devlet yardımcı kuruluşlarının en önemlileri, Millî Güvenlik kurulu, Danıştay, Sayıştay ve Devlet Planlama teşkilâtıdır. Yalnız Sayıştay T.B.M.M. adına, Devlet Planlama teşkilâtı da Başbakanlığa bağlı olarak çalışır. Bk. GÜVENLİK KURULU, DANIŞTAY, PLANLAMA TEŞKİLÂTI (DEVLET), DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI.

Merkezî idare, ülke üzerinde iller, ilçeler ve bucaklar şeklinde ayrılır. Bunların ayrı hukukî varlıkları yoktur. Hepsi devlet tüzel kişiliğinin içindedir ve personel birbirine, bakanda son bulan bir ast-üst ilişkisiyle bağlıdır. Yalnız illerdeki valilere bir yetki genişliği tanınmış ve her işin merkezdeki bakanlığa kadar gitmesi önlenmiştir. Valiler, bu yetki genişliği çerçevesine giren işlerde doğrudan doğruya karar verebilirler. Bakanlıkların müdür ve memurları illerde, ilçelerde ve teşkilâtı tamamlanabilmişse, bucaklarda bulunur.

İlçelerin başında kaymakam, bucakların başında ise bucak müdürü vardır. Köy kanununa göre, köy muhtarları da, bazı görevleri bakımından köyde devletin ajanı durumundadır.

Türk idare teşkilâtına göre, «yerinden yönetim» kuruluşları iki kısma ayrılır: mahallî yerinden yönetim; hizmet yerinden yönetim. Mahallî yerinden yönetim kuruluşlarının sayısı ve çeşitleri Anayasada gösterilmiştir. Anayasa değişmedikçe, başka bir mahallî idare kurulamaz. Bunlar il özel idareleri, belediyeler ve köylerdir. Şehir ve kasaba terimleri, nüfus durumu ve belediye teşkilâtının varlığı gibi meselelere ilişkin terimlerdir; idarî teşkilât birimi sayılmaz. İl özel idareleri, belediyeler ve köyler, devlet tüzel kişiliğine benzer. Her birinin genel karar organı, daimî karar organı ve yürütme organı vardır. İl özel idaresinin genel karar organı, il genel meclisi; daimî karar organı, il daimî encümeni; yürütme organıyse, ikinci yönüyle validir. Böylece vali hem merkezin, hem de mahallî idarenin ajanı durumuna gelir. Belediyenin organları, belediye meclisi, belediye encümeni ve belediye reisidir. Köyde ise, seçim ve bazı konularda karar organı olan köy derneği ile ihtiyar meclisi ve muhtar bulunur. Mahalle kuruluşu ve muhtarlıkların ayrı hukukî varlıkları yoktur. Bu sebeple bir idarî teşkilât birimi sayılmazlar. Mahallî idarelerin organları, valiyle, kendisi bir seçim organı olan köy derneği dışında, halk tarafından seçilir. Mahallî idarelerin temel görevi, il, belediye veya köy halkının ortak mahallî ihtiyaçlarını karşılamaktır. Türk idare teşkilâtı içinde yer alan «hizmet yerinden yönetim kuruluşları» ise, çok yönlü ve çeşitlidir. Bunlar, kuruluş tipleri veya fonksiyonları bakımından gruplara ayrılır. Klasik devlet teşkilâtı tipinde olanlar, sosyal veya kültürel görevleri olanlar gibi. Devlet dairesi şeklinde yürütülen hizmetlere örnek olarak Vakıflar Genel müdürlüğü gösterilebilir. Bu genel müdürlüğün ayrı bir hukukî varlığı vardır. Ancak yönetim şekli ve organları daha çok bir bakanlığınkine benzer. Görevi, vakıfları idare ve temsil etmektir; katma bütçeyle yönetilir. Kamu kurumu adı da verilen hizmet kuruluşlarının bir kısmı, belli bir meslek mensuplarının faaliyetlerini yönetir. Bu tip kuruluşlara «meslek kuruluşu» denilir. Anayasaya göre, meslek kuruluşları da kamu kurumu niteliğinde olabileceğinden, idare teşkilâtı içinde yer alır: barolar, ticaret ve sanayi odaları, tabip odaları, mimar ve mühendis odaları, eczacı birlikleri gibi. Sosyal ve kültürel kamu kurumları içinde, muhtariyeti sebebiyle üniversite, tarafsızlığı sebebiyle Türkiye Radyo ve Televizyon kurumunun (T.R.T.) ayrı bir önemi vardır. Gerçekte, muhtariyet ve tarafsızlık bütün kamu kurumlarında olması gereken niteliklerdir. Merkezî idarenin, mahallî idarelerle kamu kurumları üstündeki yetkileri, bir idarî vesayet yetkisinden ibarettir. Ancak üniversite muhtariyeti ile T.R.T. kurumunun tarafsızlığı birer anayasa ilkesidir. Üniversite, Anayasanın istisna olarak saydığı, özel kanunla kurulmuş üniversiteler dışında, kendi öğretim üyelerinden kurulu organlar tarafından yönetilir: rektör, senato, üniversite yönetim kurulu, Üniversitelerarası kurul gibi. Fakültelerin de, genel kurul, profesörler kurulu, yönetim kurulu ve dekanı vardır. T.R.T. kurumu, tarafsızlık ilkesine uyularak radyo ve televizyon istasyonlarını yönetir. Sosyal amaçlı kamu kurumlarının başında Sosyal Sigortalar kurumu ile Emekli sandığı gelir. Ancak Emekli sandığı, klasik devlet kuruluşlarına daha çok benzeyen bir tüzel kişiliktir. Günümüzde ve Türkiye'nin kendine has şartları içinde kamu kurumlarının en çok sözü edilenleri, kamu iktisadî teşebbüsleridir. Türkiye'de ilk olarak 1933 tarihli ve 2262 Sayılı kanunla ve bir kamu iktisadî teşebbüsü niteliğiyle Sümerbank, sonra 1935'te Etibank v.b. teşekküller kuruldu. Bk. İKTİSADÎ DEVLET TEŞEKKÜLLERİ.

Adlî kuruluş

Bu, idarî, askerî ve malî yargı ile seçim ve Anayasa yargılarının dışında kalan klasik yargı hizmetini gören adlî teşkilâttır. Devlet, adliye teşkilâtının bütçe ve idarî işlerini yürütmek üzere Adalet bakanlığını kurmuştur. Ancak, hâkimlerin ve mahkemelerin bağımsızlığı, savcıların teminatı, Adalet bakanlığına, yargılama görevine müdahale imkânı vermez. Yalnız adalet bakanı ve valilere, amme hukuku davasının açılmasını istemek gibi bazı konularda yetkiler tanınmıştır. Adliye teşkilâtı, esas olarak hukuk ve ceza mahkemeleriyle, bunların personel ve eşyasından meydana gelir. Hukuk mahkemeleri teşkilâtının esasları, 8 nisan 1340 (1924) tarihli ve 469 sayılı Mehakimi Şer'iyenin İlgasına ve Mehakimin Teşkilâtına Ait Ahkâmı Muaddil kanun ile düzenlenmiştir. Bu kanuna göre adliye teşkilâtı, sulh mahkemesi, ilçelerde bulunan ve ilçenin adıyle anılan asliye mahkemesi, Yargıtay veya Temyiz mahkemesinden kuruluydu. Kanun asliye mahkemelerinin, işlerin fazla bulunduğu merkezlerde adalet bakanının göstereceği şekilde, dairelere bölüneceğini belirtmiştir. Sulh mahkemeleri tek hâkimli ve istisnaî mahkemelerdir. Her ilçede en az bir sulh hukuk mahkemesi vardır. İşi çok olan bazı bucaklarda da sulh mahkemesi bulunur. Sulh mahkemeleri, kıymeti az olan davalara ve kanunun açıkça gösterdiği uyuşmazlıklara bakar. Bunun dışındaki işlerde, asıl genel yetkisi olan asliye hukuk mahkemesi görevlidir. Kanuna göre asliye hukuk mahkemelerinin bir başkan ve iki üyeden kurulması gerekirse de, Ankara, İstanbul ve İzmir'deki ticaret mahkemeleri dışında, Türkiye'de asliye mahkemeleri tek hâkimlidir. Bu mahkemelerin yanında, belirli kişilere ilişkin veya belli uyuşmazlıklara bakmakla görevli özel mahkemeler de vardır: iş mahkemeleri, gezici kadastro mahkemeleri, kadastro mahkemeleri, toprak mahkemeleri gibi.

Adliye teşkilâtı içinde yer alan mahkemelerin son inceleme mercii, Temyiz mahkemesi veya bugünkü adıyle Yargıtay'dır. Yargıtayın kuruluş ve işleyişi, Anayasada belirtildiği şekilde bir kanunla düzenlenmiştir. Adliye teşkilâtı içindeki çeşitli mahkemelerin özelliklerine göre Yargıtay da Hukuk, Ticaret, İcra, İflâs ve Ceza daireleri adları altında dairelere ayrılmıştır. Bütün dairelerin biraraya gelmesi Yargıtay Genel kurulunu meydana getirir. Hukuk Genel kurulu ve Ceza Genel kurulu, hukuk ve ceza işleri için ayrı ayrı kararlar verir. Yargıtay'da bir de Başsavcılık teşkilâtı vardır.

Adliye teşkilâtında yer alan mahkemelerde, hâkim ve savcı statüsünde olmayan, mahkeme başkâtipleri, zabıt kâtipleri, mübaşirler çalışır. Yine adlî teşkilât içinde yer alan ceza mahkemeleri de, sulh ceza ve asliye ceza mahkemeleriyle, ağır ceza mahkemelerinden kuruludur. Bu mahkemelerin üst derece denetimini, Yargıtayın Ceza daireleri ve Ceza kurulu yapar. Sulh ceza mahkemeleri tek hâkimlidir. İlçelerde ve bazı bucaklarda bulunur.

Asliye ceza mahkemesi de bir başkan ve iki üyeden meydana gelir. Kural olarak, her asliye ceza mahkemesinde bir sorgu hâkimliği vardır. Asliye ceza mahkemesi aslında, her ilçede bulunan asliye mahkemelerinin bir ceza dairesi şeklindedir. Ağır ceza mahkemeleri, kuruluş kanunlarında bağımsız bir mahkeme olarak ele alınmamıştır. Cz. Muhakemeleri Us. kn. md. 421, yazılı cürümlere ait davaları gören asliye mahkemesi ceza dairelerinin, bir başkan ve iki üyeden teşekkül edeceğini belirtmiştir. Fakat madde bakımından yetkisi ayrıldığı ve asliye mahkemelerinin öteki daireleri de çoğunlukla tek hâkimli olduğu için, toplu ağır ceza mahkemeleri, ayrı bir mahkeme gibi görünür. Her ilçede ağır ceza işine bakan mahkeme de yoktur. Toplu basın mahkemesi de, adliye teşkilâtı içinde, özel bir ceza mahkemesidir. Basın kanununda yazılı olan ve basın yoluyle işlenmiş bulunan suçlardan, sulh ve asliye mahkemelerinin yetkisine girenleri, yalnız ceza mahkemesi yargılar. Ancak, üç veya daha fazla hâkim bulunan yerlerde bu asliye ceza

mahkemelerinin özel bir kuruluşu vardır. O yerdeki en yüksek dereceli veya kıdemli üç ceza hâkimminden kurulan bu mahkemelere toplu basın mahkemesi denir.

Malî kuruluş

Türkiye'de, malî teşkilât esas olarak Maliye bakanlığı içinde yer alır. Maliye bakanlığının, merkez ve taşra teşkilâtından ayrı olarak milletlerarası iktisadî ve malî kuruluşlar nezdinde devamlı temsilcilikleri ve Türkiye'nin önemli yabancı başkentlerdeki elçilikleri nezdinde temsilcilikleri de vardır. Bakanlık, merkezde klasik bir bakanlık teşkilâtında görülen daire ve müdürlüklerle çok geniş olan görev alanına has daire ve kurullardan meydana gelir: Baş Hukuk müşavirliği ve Muhakemat Genel müdürlüğü; Bütçe ve Malî Kontrol Genel müdürlüğü, Muhasebat Genel müdürlüğü, Gelirler Genel müdürlüğü, Hazine Genel müdürlüğü ve Milletlerarası İktisadî İşbirliği Teşkilâtı Genel sekreterliği, Millî Emlâk Genel müdürlüğü ve bunların çok sayıdaki şubesi gibi. Bk. MALİYE BAKANLIĞI.

Maliye bakanlığıyle yakın ilgisi olan başka kuruluşlar da vardır: T.C. Merkez bankası gibi. Türkiye cumhuriyetinde bütçeyi kabul etme, yani devletin gelir ve giderleri konusunda karar alacak makamlara izin verme yetkisi T.B.M.M.'nindir. T.B.M.M. adına denetimi de, ayrı bir kuruluş olan Sayıştay yapar. Sayıştay, maliye teşkilâtında görev yapan sayman veya çoğunlukla kullanılan terimle muhasebecilerin hesap denetimini de gerçekleştirir. Maliye bakanlığının ülkeye dağılışı, defterdarlıklar şeklindedir. İllerde görev yapan defterdarlıkların hiyerarşik denetimi altında ilçelerde mal müdürlükleri bulunur. Ayrıca, Maliye bakanlığının denetim görevini yerine getiren ve genel, katma ve özel bütçelerle yönetilen dairelerle sermayesinin tamamı devlete ait olan kurumlarını denetleyen müfettişleri, bunların illerde grup amirlikleri vardır.

Eğitim kuruluşları

Türkiye'de eğitim teşkilâtı, esas olarak Millî Eğitim bakanlığına bağlanmıştır. Bununla birlikte, bazı meslek okulları, ilgili bakanlık veya idare teşkilâtı içinde yer alır: askerî okullar, Maliye Meslek okulu, hemşire yetiştiren okullar, İstanbul Belediyesi konservatuvarı gibi. Millî Eğitim bakanlığı, birçok müdürlükten kuruludur. Bunların en önemlileri, Yükseköğretim Genel müdürlüğü, Ortaöğretim, Güzel Sanatlar Genel müdürlükleri, Meslekî ve Teknik Öğretim, Erkek Teknik Öğretim, Ticaret Öğretimi, Kız Teknik Öğretim müdürlükleridir. Ayrıca, Özel Öğretim müdürlüğü ile Öğretmen Okulları Genel müdürlüğü de bakanlık teşkilâtı içinde yer almaktadır. Teşkilâtın, illerde millî eğitim müdürlükleri, ilçelerde de millî eğitim memurlukları bulunur. Bakanlığın yurt içinde ve dışında görev yapan müfettişleri vardır. Millî eğitim teşkilâtının başlıca danışma organı, Millî Eğitim şûrasıdır. Çok yönlü bir kuruluşu olan şûra, Türkiye cumhuriyetinin genel millî eğitim hedeflerini tespit eder. Türkiye'de ilköğretim, devlet okullarında ücretsiz olarak yapılır. Ortaöğrenim, liseler, ortaokullar, ilköğretmen okulları, köy öğretmen okulları ve çeşitli meslek okulları tarafından gerçekleştirilir. Yükseköğrenimin, üniversiteler dışında kalanı Millî Eğitim bakanlığına bağlı olarak yürütülür. Akademi ve yüksekokullar bu durumdadır. Üniversiteler ise, Anayasanın muhtariyet güvenliği altında bulunanlarla, özel bir kanunla kurulmuş olanlar şeklinde ikiye ayrılır: İstanbul üniversitesi ile Ortadoğu Teknik üniversitesi gibi. Millî Eğitim bakanlığının üniversiteler üstünde istisnaî nitelikte bir idarî vesayet yetkisi vardır. Yalnız Anayasa olağanüstü haller için ayrı bir müdahale yetkisi vermiştir.

Dinî kuruluşlar

Türkiye Cumhuriyeti devleti laiktir. Ancak laiklik, devletin dinî hizmetlerle hiç ilgilenmemesi ve dinî teşkilâtın, bazı dinler için olduğu gibi bir cemaat teşkilâtı durumunda kalması anlamında değildir. Nüfusun büyük bir çoğunluğunun dinî hizmetlerini yürütmek üzere, Türkiye'de Diyanet İşleri başkanlığı kurulmuştur. Bu başkanlık, islâm dininin inançları, ibadet ve ahlâk esaslarıyle ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmekle görevlidir. Diyanet İşleri başkanlığı, bir başkanın yönetimi altında, iki başkan yardımcısıyle şu birimlerden meydana gelir: merkezde, Din İşleri Yüksek kurulu, Dinî Hizmetler ve Din Görevlilerini Olgunlaştırma dairesi, Teftiş kurulu, Hukuk müşavirliği, Personel dairesi, Donatım müdürlüğü; illerde, il müftülükleri ile ilçe müftülükleri. Müftülüklerin başında birer müftü bulunur. Müftülüklerde, vaiz, imam-hatip, müezzin ve öteki bazı görevliler de vardır. Diyanet İşleri başkanlığının, merkezde, il ve ilçelerde disiplin kurulları faaliyette bulunur. Laiklik ilkesinin bir gereği olarak, Diyanet İşleri başkanlığı kuruluşunun her derecesinde görev alan personel, Devlet Memurları kanununun yasak ettiği siyasî faaliyetten başka, dinî görevi içinde veya dışında, her ne suretle olursa olsun, siyasî partilerden herhangi birini veya onların tutum ve davranışını övemez ve yeremez. Bu türlü bir davranışın sonucu, işe son vermedir. Başkanlığın bütçesine, Dinî Yayınlar Döner sermayesi adıyle ödenek konulmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında kanun, bucak ve köy imam-hatipliklerine, belli eğitim şartlarına sahip imam-hatiplerin tayin edileceğini belirtmiştir. Ancak, Türkiye'de, henüz aranan eğitim seviyesine ulaşılmadığından, eski veya benzeri öğrenim görmüş personel göreve devam etmektedir. Kanuna göre, başkanlığın kadrolarının dağıtım esaslarını Bakanlar kurulu tespit eder. Diyanet İşleri başkanlığı, Başbakanlığa bağlı olarak görev yapar.

HABERLEŞME

Gazeteler. Türkiye'de kitle haberleşmesi, özellikle basın, Avrupa'ya oranla geç tarihte ve toplumun siyasî yapısındaki oluşumlara paralel bir gelişme takip etti. (Bk. BASIN [*Türkiye bölümü*].) Birinci Dünya savaşından sonra türk basınında siyasî yönden yeni yönelimler ve kamplaşmalar belirdi. İstanbul'da çıkan gazetelerin yanı sıra Anadolu'da yeni bir basın doğmağa başladı. Kurtuluş savaşının başladığı ve sürdüğü yıllarda Anadolu'nun çeşitli yerlerinde çıkan, savaşın yarattığı tehlikelerden korunabilmek için sık sık yer değiştiren gazeteler, özel bir basın meydana getirdi. Bu gazeteler haber ve yazılarıyle Mustafa Kemal (Atatürk) liderliğinde yürütülen kurtuluş hareketini destekliyor, benimsenmesine ve yaygınlaşmasına yardımcı oluyordu. Bazıları zaferden sonra kapanan, bir kısmıyse yayımını sürdüren bu gazetelerin başlıcaları şunlardı: *İstikbal* (Trabzon, 1918), [Faik Ahmet Barutçu]; *Yeni Adana* (1918) [Ahmet Remzi Yüreğir, Avni Doğan]; *Doğru-söz* (Balıkesir, 1919); *İzmir'e Doğru* (Balıkesir, 1919) [Mustafa Necati, Vasıf Çınar]; *Albayrak* (Erzurum, 1919) [Süleyman Necati]. Yunus Nadi (Abalıoğlu), İstanbul'da kurduğu *Yeni Gün* (1918) gazetesini Ankara'ya nakletti (1920). Kâzım Şinasi (Dersan) ve Necmettin Sadık'ın (Sadak) çıkarmağa başladığı (1918) *Akşam* gazetesi İstanbul'daki sansüre rağmen Kurtuluş savaşını destekledi. Erzurum kongresinden sonra Sıvas'a geçen ve burada Sıvas kongresini toplayan Atatürk başlattığı mücadelenin bir yayın organına ihtiyacını dikkate alarak Sıvas'ta *İrade-i Milliye*'yi kurdu (1919); bu gazete 1920'den itibaren Ankara'da *Hâkimiyet-i Milliye* adıyle çıkmağa devam etti; 1934'te de adı *Ulus* olarak değiştirildi. (Bk. ULUS.) Ankara'nın başkent oluşundan sonra da bir basın merkezi haline gelemeyişi yüzünden Yunus Nadi, Ankara'da çıkardığı *Yeni Gün*'ün yerine İstanbul'da *Cumhuriyet*'i çıkarmağa başladı (1924).

Türk basınında muhteva ve teknik yönden gelişmeler özellikle İkinci Dünya savaşından sonra arttı. Bu dönemde yayıma başlayan gazeteler arasında 1948'de Sedat Simavi'nin çıkarmağa başladığı *Hürriyet* ile, 1949'da Ali Naci Karacan'ın kurduğu *Milliyet* yer alır. 1949'da *Zafer*'in yayımlanmasıyle siyasî parti organı gazetelerin sayısı, ikiye çıkmış oldu. 1951'de Falih Rıfkı Atay ve Bedii Faik tarafından yayımına başlanan *Dünya* gazetesi, D.P.'nin *Zafer*'ine karşı, *Ulus*'un yanında C.H.P.'nin görüşlerini savundu.

● *Radyo ve televizyon.* Kitle haberleşmesinin en yaygın etkili kaynaklarından biri olan radyo yayınlarına 1927'de Osmaniye (İstanbul) ve Babaharman (Ankara) mevkilerinde kurulan telsiz istasyonlarına 7'şer kW'lık birer verici postasının yerleştirilmesiyle başlandı. Başlangıçta P.T.T.'ye bağlı olan bu tesisler daha sonra ayrı bir kuruluş haline getirildi. Aynı kuruluşa bağlı olarak bölge (İstanbul, İzmir, Çukurova, Elazığ, Diyarbakır) ve il (Antalya, Gaziantep, Kars, Trabzon, Van) radyoları kuruldu; Ankara radyosu merkez postası halini aldı ve burada iki ayrı yayın postası ile yurt dışına yayın yapan iki posta daha hizmete girdi. İstanbul ve İzmir'de de ikinci yayın postaları faaliyete geçirildi. 1969'dan itibaren Ankara'dan başlanarak televizyon yayınlarına girişildi; bu yayınların bütün Türkiye'yi kapsayacak şekilde genişletilmesi planlandı.

● *Haber ajansları.* Kurtuluş savaşı sırasında, savaş haberlerinin yayılmasını sağlamak amacıyle Ankara'da kurulan (6 nisan 1920) *Anadolu ajansı* (A.A.), hisselerinin yüzde 50'den fazlasına Hazinenin sahip olduğu yarı resmî bir haber ajansı haline geldi (1924). İkinci Dünya savaşından sonra özel ajanslar kuruldu. Haberlerini iç ve dış kaynaklardan toplayan veya elde eden, fotoğraf ve gazeteler için malzeme de sağlayan *Türk Haber ajansı* (T.H.A.) [İstanbul, 1950]; Hürriyet gazetesi topluluğu içinde meydana getirilen ve bütün haber ajansı faaliyetlerini yürüten *Haber ajansı* (H. A.) [İstanbul 1963]; daha çok iktisadî ve malî kuruluş niteliğindeki yerli ve yabancı abonelerine iktisadî, sınaî ve malî haber ve yorumları türkçe ve ingilizce olarak ileten İ.K.A. (Ankara 1954) bu ajansların başlıcalarıdır. Bk. HABER AJANSI (TÜRK).

● *Posta, telgraf, telefon.* Telgraf cihazı ilk defa 1854'te Türkiye'ye girdi. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra P.T.T. idaresi tren, vapur, otomobil, uçak gibi modern araçlardan yararlandı. Yabancı ülkeler arasında hava postalarıyle haberleşme anlaşması ilk defa 1926'da Air France ve Aero Espresso İtaliana şirketleriyle yapıldı.

1934'te başlayan dahilî uçak postası, önce İstanbul - Eskişehir arasında işlemeğe başladı, daha sonra Ankara, İstanbul, İzmir, Adana, Kayseri ve Diyarbakır'a kadar uzandı. 1881'de Türkiye'ye giren telefonun 1926'ya kadar İstanbul'dan başka yerde muntazam bir şebekesi yoktu. Sonraki yıllarda bu alanda büyük bir gelişme oldu. P.T.T. idaresi Ankara'da otomatik telefon tesisatı kurdu. İzmir belediyesine de bu hususta imtiyaz verdi.

Daha önce yabancı şirketler elinde olan telefon imtiyazı 10 haziran 1936'da İzmir'den, 25 ocak 1938'de İstanbul'dan P.T.T. idaresi tarafından satın alındı.

1960'ta, 27 Mayıs ihtilâlinden hemen sonra başlatılan çalışmalarla basın hukuku 1950'deki durumuna getirildi. Daha sonra bu statü Anayasada da yer aldı (1961) ve ispat hakkı da bir anayasa hükmü olarak yeni serbestlik rejimine eklendi. Uzun yıllar basın üstünde baskı aracı olarak kullanılmış bulunan resmî ilân ve reklâmların dağıtılış şekli 195 Sayılı kanunla kurulan Basın İlân kurumuna verilmek suretiyle şikâyetlerin giderilmesi cihetine gidildi. 1962'de çıkarılan Tedbirler kanununda belirli konularda yayın sınırlamaları getirilmekle beraber Anayasa ile yaratılan rejimin esasına dokunulmadı. (Bk. *Basın* HÜRRİYET'*i*.) 24 Temmuz 1960'ta kabul edilen Basın Ahlâk yasası ile basının özel veya ahlâka aykırı amaçlara âlet edilmesini, haberlerde gerçeklerden uzaklaşılmasını v.b. önleyici tedbirler alındı.

MÜZİK

Türkiye'de Cumhuriyet döneminde girişilen devrim hareketleri sanat meselelerine de yöneldi. Batı'ya dönük devrimlerin müzik alanında da batı kaynağına bağlanması ı-

Hüseyin Cahit Yalçın

Falih Rıfkı Atay

Necmettin Sadak

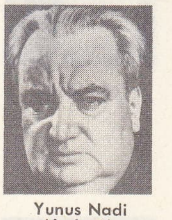
Yunus Nadi Abalıoğlu

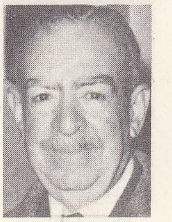
Ahmet Emin Yalman

Sedat Simavi

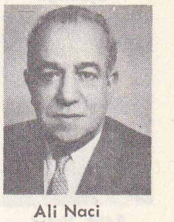
Ali Naci Karacan

Foto. MEYDAN

Fevzi Çakmak

Kâzım Karabekir Paşa

Fethi Okyar

Ahmed Hikmet Müftüoğlu

Halid Ziya Uşaklıgil

Refik Halid Karay

çin 1924 yılında Ankara Musiki Muallim mektebi kuruldu. Osmanlı sarayındaki müzik topluluğunun yeni başşehire getirtilerek Riyaseticumhur Filarmoni Orkestrası (bk. CUMHURBAŞKANLIĞI FİLARMONİ ORKESTRASI) adıyle konserler vermesi sağlandı. Açılacak imtihanlarda belirlenen istidatlı gençlerin avrupa ülkelerine gönderilip yetiştirilmesine başlandı. Bu arada İstanbul'da faaliyet gösteren Dârüttalimi Musiki adlı okul yeni bir yönetmelikle konservatuvar haline getirildi ve aynı şehrin belediyesine bağlandı. Çoksesli sanat müziğinde verimini Batı'da ilk duyuran türk sanatçısı Cemal Reşit Rey (1904) oldu. Öğrenimini küçük yaştan itibaren Fransa ve İsviçre'de yapan Rey, Cumhuriyetin ilk yıllarında yurda dönerek İstanbul'da öğretmenliğe başladı, öğrenimlerini devlet adına yapan sanatçılardan Ulvi Cemal Erkin (1906-1972), Hasan Ferit Alnar (1906), Ahmet Adnan Saygun (1907) ve Necil Kâzım Akses (1908) dönüşlerinde Ankara Musiki Muallim mektebinin öğretmen kadrosuna katıldılar. Bu sanatçılar Türk sanat tarihinde *Türk Beşleri* adıyle yer aldılar. Bu sanatçıların eserlerinde batı müziği ilkeleri genellikle halk müziğinden gelen unsurlarla birleştirilmiştir. Atatürk'ün opera sanatına karşı özel ilgisi bu alanda ilk türk eserinin doğmasına yol açtı. Ahmet Adnan Saygun'un *Özsoy* adlı bir perdelik lirik oyunu 1934 yılında Ankara Halkevinde sahneye kondu, aynı bestecinin bu alandaki ikinci verimi *Taşbebek* adlı bir diğer eser yine 1934 yılında başarıyle oynandı.

Opera ve bale temsillerini gerçekleştirmek amacıyle Ankara Devlet konservatuvarına bağlı bir «Tatbikat sahnesi» 1940 yılında çalışmalara başladı, istidatlı gençlerin seçimiyle eğitime geçildi, ilk eser olrak W. A. Mozart'ın *Bastien und Bastienne* adlı müzikli oyunu başarıyle sahneye kondu. Ünlü yönetmen ve öğretmen Carl Ebert'in (1897) yönetiminde olumlu denemelerini sürdürerek türlü opera örnekleriyle gelişen «Tatbikat sahnesi» 1949 yılında Devlet Tiyatrosu ve Operası Kuruluş kanunuyle kapatıldı. 1948 Yılında Ankara'da Büyük Tiyatro hizmete girdi, böylece batı benzeri bir opera kurumuna kavuşuldu. Türk opera eserleri de gene bu kurumun repertuvarına katıldı. Bunlar arasında Ahmet Adnan Saygun'un *Kerem* (tümü 1953'te oynandı), Nevit Kodallı'nın *Van Gogh* (1957) ve *Gılgamış* (1965) ve Sabahattin Kalender'in *Nasreddin Hoca* (1962) adlı eserleri sayılabilir. Devlet Operası Bale bölümü de çağımızın ünlü bale öğretmeni Ninette de Valois'nın danışmanlığıyle büyük aşamalar gösterdi, repertuvarında zaman zaman türk bestecilerinin eserleri de yer alıyordu. Bunlardan Ferit Tüzün'ün *Çeşmebaşı* ve Bülent Tarcan'ın *Hançerli Hanım* adlı süitleri ilgi topladı.

Ankara'dan sonra 1969 yılında İstanbul ve İzmir'de kurulması kararlaştırılan devlet konservatuvarları ertesi yıl eğitime başladı. Çoksesli müzik alanında İzmir uzun yıllar bir amatör toplulukla yetinmek zorunda kaldı, diğer bazı şehirler Cumhurbaşkanlığı Senfoni orkestrasının konser gezileriyle yetindiler. Bu arada aynı topluluğun son on yıl boyunca ortadoğu ve avrupa ülkelerine verdiği konserler de ilgi çekici oldu. Çoksesli müziğin Türkiye'de ilk temsilcileri olan «Türk Beşleri»nin yetiştirdiği öğrenciler ve Devlet konservatuvarı dışında yetişenler deneysel ürünler vermeğe başladılar.

1940 Yılından sonra genç istidatlar için uygun bir ortamın doğuşu yurt dışında da un ve ilgi derleyen yorumcuların yetişip gelişmesini sağladı. Soprano Leylâ Gencer (1923), bariton Orhan Günek (1918) gibi ses sanatçıları bu hareketin öncüleri oldular, onları bas Ayhan Baran (1929), soprano Ferhan Onat (1929) ve soprano Suna Korat (1931) izlediler. Çalgı yorumcusu olarak piyanist Erdoğan Saydam (1929), kemancı Ayla Erduran (1936), kemancı Suna Kan (1936), piyanist Ayşegül Sarıca (1936), piyanist İdil Biret (1940), piyanist Hülya Saydam (1940) ve Verda Erman (1944) yurt içinde olduğu kadar yurt dışında da olumlu sonuçlar aldılar. Özellikle İdil Biret müzik edebiyatının türlü örneklerini sunduğu konserleriyle dünya sanat çevrelerinde geniş ilgi topladı, genç nesil yorumcuları arasında seçkin bir yer tuttu.

GÜZEL SANATLAR

● *Resim.* Cumhuriyet döneminin başlangıcında eser veren ressamlar, 1910'dan itibaren Fransa'da öğrenim görmüş sanatçılardı. Bunlar, artık batı resminde etkisini tamamlamış izlenimci görüşe bağlandılar. Fakat bu akım içinde batı resminde olduğu gibi, renklerle ilgili bir problemin çözülmesi ihtiyacından yürümediler; genellikle optik görünüşleri, az çok renkçi anlayışla dile getirdiler. Bu sanatçılardan Çallı İbrahim akademikleşmiş bir izlenimciliğe bağlıydı. Bazı eserlerinde yerli motifleri işledi (*Zeybek, Mevlevîler*); natürmortlarında (*Manolyalar*) ve açıkhava resimlerinde anlatım ustalığı gösterdi. Fırça tuşlarına önem verdi. Feyhaman Duran, izlenimci anlayışı yansıtan eserlerinde titiz bir işçilikle, renk ve desen uzlaşmasını birleştirdi. Hikmet Onat genellikle eski İstanbul görünüşlerini canlandıran peyzajlar meydana getirdi. Nazmi Ziya, izlenimci anlayışın renk problemlerine özel bir dikkat göstererek İstanbul görüntülerini güneş ışığı ve sis gibi unsurlarla birlikte verdi. Öğrenimini Fransa'da gören Avni Lifij, izlenimci anlayıştan uzaklaşarak anlatımcı eserler meydana getirdi. 1926'dan itibaren Fransa'da öğrenim yapan ressamlar nesli, Batı'nın çağdaş sanat akımlarını daha yakından izledi. Anlatımcılıkla birlikte fovizm, kübizm gibi hareketlere geniş ilgi gösterdi. Bu sanatçılardan bazıları (Abidin Dino, Nurullah Berk, Zeki Faik İzer, Elif Naci, Cemal Tollu ve heykeltraş Zühtü Müridoğlu) 1933'te *D grubu*'nu kurdu. Sonradan Bedri Rahmi Eyüboğlu, Hakkı Anlı, Sabri Berkel, Fahrünnisa Zeyd, Zeki Kocamemi, Arif Kaptan ve heykeltıraş Nusret Suman'ın da katıldığı D grubu sanatçıları, anlatım biçimlerini akılcı bir metotla düzenlemeğe, izlenimcilik yerine kurmacı (constructivist) anlayışı yerleştirmeğe çalıştı. Bu sanatçılar akademizm ve natüralizm geleneklerivle, Batı'da artık çağını doldurmuş izlenimciliği terk etti; modern plastik anlayış içinde gerçekçi ve kişisel özelliklere yer verdi; türk sanatını yabancı etkilerden uzaklaştırdı. Bu dönemde D grubu dışında eser veren Refik Epikman, Eşref Üren, Hâle Asaf, Cevat Dereli, İhsan Cemal Karaburçak, Ercüment Kalmık, Cemal Bingöl farklı niteliklerde fakat hepsi de çağdaş sanat anlayışlarına bağlı eserler meydana getirdi. Malik Aksel, Arif Kaptan, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Sabri Berkel batı etkilerini yerli nakış ve çizgi geleneğiyle birleştirdi. 1940'tan itibaren C.H.P. tarafından Anadolu'ya gönderilerek yerli hayat ve memleket görünümleri yapması istenen sanatçılar (Turgut Zaim, Şeref Akdik, Celâl Uzel, Edip Hakkı Köseoğlu v.d.), gerçekçi eserler meydana getirdi. İkinci Dünya savaşından sonra genç sanatçılar, modern sanat grupları içinde birleşti. Selim Turan, Avni Arbaş, Remzi Raşa, Fikret Mualla Paris'te yerleşerek çağdaş resim geleneği içinde batı sanat piyasasında geçerli eserler verdiler. Agop Arad, Balaban, Nuri İyem, Fethi Karakaş toplumcu ve gerçekçi anlayışla çalıştılar; eserleri bu niteliği taşıyan bazı sanatçılar, sonradan soyut sanata yöneldiler.

● *Heykel.* Gelenekçi çevrelerden gelen baskılar yüzünden Türkiye'de heykel sanatının gelişmesi oldukça geç başladı. Cumhuriyet devrinde Ankara ve İstanbul gibi merkezlerden başlayarak Anadolu şehirlerinin meydanlarına kadar yayılan Kurtuluş savaşı anıtları ve Atatürk heykellerinin ilk örneklerini bundan dolayı yabancı sanatçılar meydana getirdi. Bu sanatçılardan Kanonika, Taksim Cumhuriyet anıtını (İstanbul), Atatürk anıtını (İzmir); Krippel, Ulus meydanındaki (Ankara) Atatürk zafer anıtını, Afyon ve Samsun Atatürk anıtlarını; Thorok ile Hanac, Güven anıtını (Ankara) yaptı. Daha sonra Türk sanatçıları da birçok şehir anıtı yaptı; Nejat Sirel'in Bursa, İzmir, Çanakkale'deki Atatürk anıtları; Ratıp Âşir'in Kubilay anıtı (Menemen); Hadi Bara'nın Kurtuluş anıtı (Adana), Harbiye'deki Atatürk heykeli (İstanbul); Hadi Bara ile Zühtü Müridoğlu'nun Barbaros anıtı (İstanbul); Zühtü Müridoğlu'nun Anıtkabir kabartmaları (Ankara) bu çalışmalar arasında yer aldı. Nusret Suman, Hüseyin Gezer, Yavuz Görey, Zerrin Bölükbaşı, bu sanat kolundaki çalışmalarıyle dikkati çekti. 1950'den sonra eser veren heykeltıraşlar genellikle soyut çalışmalara yöneldi. Kuzgun Acar geleneksel heykel malzemesinin dışındaki araçlardan faydalandı.

● *Mimarî.* II. Meşrutiyetten sonra gelişen milliyetçilik anlayışı osmanlı mimarîsinde batı sanatının etkisinden kurtularak klasik osmanlı mimarîsinden unsurlar alan yeni bir üslûp yarattı. Klasik osmanlı sütun başlıklarına, kemerlere yer veren bu mimarî anlayışı, Cumhuriyet dönemindeki bağımsızlık ve milliyetçilik düşüncelerine de uygun nitelikteydi. Mimar Kemalettin'in Ankara'daki Gazi Terbiye enstitüsü, Vakıf apartmanları; mimar Vedat'ın eski Büyük Millet meclisi binaları, biçimci nitelikteki yeni klasik okulun eserleriydi. İtalyan Mongori'nin Ziraat bankası da (Ankara) bu millî mimarî anlayışla birleşen eserler arasında yer aldı. Bu çalışmaları modern çağın mimarîsine yönelen üslûplar izledi. Güzel Sanatlar akademisindeki yabancı hocalar (Bruno Taut); Ankara ve İstanbul'da eser veren yabancı mimarlar (Ernst Egli [Ankara'da İsmetpaşa Kız enstitüsü, Balıkesir Öğretmen okulu], Bruno Taut [Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesi], Bonatz [Saracoğlu mahallesi, Sergievi binasının Büyük Tiyatro binası haline getirilmesi], Holzmeister [yeni Büyük Millet meclisi], Skidmore, Owings, Merril [projesinde Sedat Hakkı Eldem'in emeğiyle İstanbul Hilton oteli] çağdaş mimarî üslûplarının tanınmasına imkân verdi. Sedat Hakkı Eldem, Fen ve Edebiyat fakültesini (İstanbul), Emin Onat Anıtkabir'i meydana getirdi. Daha sonra geleneksel üslûplar yerine, kullanılma amaçlarına, çağın ihtiyaçlarına, şehircilik bilgisine, sınaî yapı malzemesine uygun eserler verildi. Bu dönemde Şevki Vanlı'nın Millî kütüphane, Ankara dışında kurulan Oran sitesi; yerli yapı geleneğinin bazı unsurlarından faydalanan Turgut Cansever'in Türk Tarih kurumu (Ankara), Anadolu kulübü (İstanbul); Behruz Çinici'nin Erzurum üniversitesi, Ortadoğu Teknik üniversitesi (Ankara), Ören sahil şehri; Bodrum sahil şehri; Vedat Dolakay'ın geleneksel cami mimarîsini çağdaş biçim anlayışıyle yenileştiren Kocatepe camii (Ankara), İslâmabad (Pakistan); Affan Kırımlı'nın Kayseri Cerrahî kliniği, Adana Sosyal Sigortalar kurumu, Ankara Tıp Fakültesi hastahaneleri v.d. dikkati çekti.

DİL ve YAZI

● *Dil.* Türkiye Cumhuriyeti anayasasında resmî dilin Türkçe olduğu belirtilmiştir (md. 3). Türkiye'de nüfusun yüzde 90'ının ana dili olan Türkçe dışında Kürtçe, Arapça, Zazaca v.b. diller de konuşulmaktadır. Ağızlara ait ayırıcı özellikler (bk. ANADOLU AĞIZLARI. RUMELİ AĞIZLARI), okuma yazmanın yaygınlaşması, haberleşme organlarının etkisi, genel kültürün yükselmesi sonucu olarak hızla ortadan kalkmaktadır. Yazı dili, *Batı Türkçesi*'nin *Eski Anadolu Türkçesi* (XIII. yy. - XV. yy.) ve *Osmanlıca* (XV. yy. - XX. yy. başları) dönemlerinden sonra gelen *Türkiye Türkçesi*'dir. Türkiye Türkçesinin İkinci Meşrutiyetten sonraki Türkçülük ve Türkçecilik hareketiyle başladığı kabul edilir. İstanbul ağzına dayanan Türkiye Türkçesini Osmanlıcadan ayıran özellikler şunlardır: arapça ve farsça kelimelerle arap ve fars dillerinin kurallarına göre yapılan isim ve sıfat tamlamaları Türkiye Türkçesinde ortadan kalkmıştır. Yabancı çekim edatlarıyle Arapça ve Farsçaya göre çoğul yapma kuralları dilden uzaklaşmıştır. Arapça ve farsça kelimelerin sayısı azalmıştır. Buna karşılık bu dönemde kültür ilişkileri ve bilim çalışmaları dolayısıyle batı dillerinden bazı yabancı kelimeler alınmıştır. Cümle yapısı Osmanlıcadaki karışık ve uzun sözdiziminden uzaklaşarak sadeleşmiş, yazı dili konuşma diline yaklaşmıştır. Türk Dil* kurumu (1932), dilin sadeleşmesine ve zen-

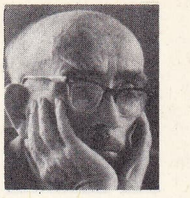
Yakup Kadri Karaosmanoğlu

Halide Edip Adıvar

Reşat Nuri Güntekin

Peyami Safa

Abdülhak Şinasi Hisar

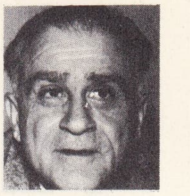
Ahmed Hamdi Tanpınar

Nurullah Ataç

ginleşmesine yardımcı oldu. O yıllarda yazı dilinde yüzde 60 olan yabancı kelime oranı, yüzde 20-25'e düştü. Osmanlıca döneminde hemen hepsi arapça olan bilim terimlerinin 7 000 - 8 000'i türkçeleştirildi.

EDEBİYAT

Birinci Dünya savaşı ve Kurtuluş savaşından sonra Türkiye'de meydana gelen en önemli olay, tarihe karışan Osmanlı devletiyle birlikte, onun dayandığı müesseseler, sosyal tabaka, hayat felsefesi, dil ve üslûbun da ortadan kalkarak, yeni bir rejime, zihniyete ve sosyal nizama dayanan yeni bir devletin kurulmasıdır.

Cumhuriyet devri, türk tarihine uzun süre şekil ve yön veren saltanat ve hilâfet düzenini kaldırarak, halk iradesine dayanan parlamento rejimini getirdi. Bu rejimi kuran ilk nesil, Kurtuluş savaşını kazanan nesildir. Bunlar aydın subaylarla, İkinci Meşrutiyet devrinde yetişen aydınlardır. Sadece büyük bir kumandan değil, aynı zamanda kültür ve medeniyet meseleleri üstünde de yeni ve ileri fikirleri olan Mustafa Kemal Atatürk, bu aydın subay ve entelektüel tabakasıyle Türkiye'nin sosyal, iktisadî ve kültürel yapısını değiştiren devrimleri gerçekleştirdi.

Bu dönemde Türkiye'de oldukça geniş bir sosyal temele oturtulan ve üniversitelere kadar yükselen bir eğitim sistemi içinde yeni bir nesil yetiştirildi. Bu nesle, yüzyıllardan beri sosyal hayattan uzak tutulan genç kızlar da katıldı. Çağdaş, laik, batılı bir terbiye sistemine göre yetişen bu yeni nesil, 1960-1970 arasında olgunluk yaşına ulaştı, sosyal ve siyasî hayatta rol oynamağa başladı.

Cumhuriyet devri edebiyatı, bu siyasî, sosyal ve kültürel çerçevenin etkilerini taşır, hattâ bazı bakımlardan onlara yön kazandırır. Cumhuriyet rejimi ve bu devirde meydana getirilen sosyal ve iktisadî müesseseler üstünde, başlarında Ziya Gökalp'in bulunduğu türkçü ve milliyetçi entelektüel zümre etkili oldu. Gökalp'in açık seçik şekillendirdiği düşünceler, başta Atatürk olmak üzere, Cumhuriyeti kuran birinci neslin dünya görüşünün kaynağını meydana getirdi. Kurtuluş savaşı, İkinci Meşrutiyet devrinin yıkıntıları içinde gelişen «ittihad-ı islâm» fikriyle birlikte geniş Turancılık hayalini de ortadan kaldırmıştı; Ziya Gökalp'in kendisi *Türkçülüğün Esasları* (1923) adlı kitabında sosyal, kültürel ve iktisadî temellere dayanan daha gerçekçi bir milliyetçilik sistemi ortaya koydu. Osmanlıcaya ve Osmanlıcılık ideolojisine karşı başlayan Türkçecilik ve Türkçülük hareketi, Balkan savaşı Birinci Dünya savaşı ve Kurtuluş savaşı yıllarında *Millî Edebiyat* akımını doğurdu. Yaşanılan aktüel hayatı ve memleket gerçeklerini anlatan bu akım, Cumhuriyetin ilk yıllarında, en olgun eserlerini verdi. 1880 Yıllarından sonra doğan, İkinci Meşrutiyeti, Balkan savaşını ve Kurtuluş savaşını gören ve modern Türkiye cumhuriyetinin aydın tabakasını meydana getiren nesil, felâketlerle olgunlaşmış ve zenginleşmiş bir hayat tecrübesine sahiptir. Halkı etkileyebilmek için onun dilini kullanmak gerektiğine inanan bu nesilden yazarlar, eserlerinde konuşma dilini kullandılar. Fakat gençlik yıllarında şekil ve üslûba büyük önem veren edebiyatı cedidecilerin eserleriyle beslendiği için, halk dilini kullanırken, gençlik yıllarında hayran oldukları edebiyatı cedide yazarlarının ince zevkini günlük dile aktardılar. *Genç Kalemler* dergisinde başlayan bu çalışmalar, başlangıçta Edebiyatı cedide topluluğunda yer alan ve İkinci Meşrutiyet devrinde Türkçülük akımına katılan Ahmed Hikmet Müftüoğlu (1870-1927) ile Refik Halid Karay (1888-1965), hattâ Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun (doğ. 1889) eserlerinde kendini gösterdi. Tip ve mekân tasviriyle psikolojik tahlile önem veren bu yazarlar, bir bakıma Halid Ziya'nın (Uşaklıgil) üslûpçuluğunu günlük dile uyguluyorlardı. Fakat eserlerinde sosyal hayata ve yurt gerçeklerine vermiş oldukları geniş yerle, edebiyatı cedidecilerden büsbütün ayrıldılar. Yalnız Mütareke devrinin değil, Cumhuriyet devrinin de büyük hikâyeci ve romancılarından biri olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, eserlerinde Türkiye'nin Tanzimattan itibaren geçirdiği sosyal, siyasî ve kültürel değişmelerini anlattı. Titiz bir üslûpçu oluşu, onun eserlerine estetik bir değer kazandırdı.

Halide Edip Adıvar da (1884-1964) Yakup Kadri gibi, İkinci Meşrutiyet devrinde yazı hayatına atıldı, Mütareke yılları ile Cumhuriyet devrinde en başarılı eserlerini verdi. Hayata genellikle soğuk, tenkitçi bir gözle ve objektif bir açıdan bakan Yakup Kadri'ye karşılık Halide Edib'in eserlerinde sıcaklık, canlılık ve heyecan görülür. Halide Edip Adıvar'ın dilinde bazı pürüzler vardır. Roman ve hikâyelerinden çoğunu mektup ve hatırat şeklinde yazan Halide Edip, tasvir ve tahlilden ziyade, izlenimlerini sıcağı sıcağına kâğıda dökmekten hoşlanır. Halide Edip'in gerek kişiliğinin, gerek eserlerinin en önemli yönü, Türkiye'de geleneklerden bütünüyle kopmadan uyanık, yeni, batılı bir kadın tipinin öncüsü ve yaratıcısı olmasıdır. Halide Edip, hikâye ve romanlarında, aşk ve ferdî saadet ile beraber, memleket ve çağdaş medeniyet meselelerine de geniş yer verdi. Onun eserlerinde genç kızlara, hattâ erkeklere örnek olan olumlu tipler vardır. Halide Edip, Yakup Kadri gibi sadece tenkit etmez, sever, eğitir ve yetiştirir. Reşat Nuri Güntekin (1888-1956) ile Peyami Safa da (1899 - 1961) 1940 neslinden önce şöhret kazanmış büyük romancılardandır. *Çalıkuşu* (1922) Türkçede en çok okunan eserlerden biridir. Sade ve berrak bir dille yazılmış olan bu romanın en önemli özelliği, Cumhuriyet devri edebiyatında ve sosyal hayatta büyük bir yer tutan kadın öğretmen tipiyle Anadolu insanına karşı duyulan sevgi, ilgi ve iyilik duygusunu birleştirmesidir. Pek çok küçük hikâye ve piyes de yazmış olan Reşat Nuri'nin diğer eserlerinde Anadolu insanıyle onca çok yakın olan öğretmen ve memur tabakası geniş bir yer tutar. Peyami Safa, romanlarında daha çok büyük şehirde (İstanbul) yaşayan genç ve yaşlı insanların geçirdikleri sosyal ve psikolojik buhranları tasvir etti. Dıştan çok, içe önem veren Peyami Safa'nın eserlerinde, vücut ve ruh hastaları büyük bir yer tutar. Yazar onların çarpık duygularını anlatırken orijinal bir üslûp kullanır. Abdülhak Şinasi Hisar (1883-1963) ile Memduh Şevket Esendal (1883-1952) ve Ahmet Hamdi Tanpınar (1901-1962) şahsiyetlerini ve eserlerini 1930 yıllarından sonra ortaya koydular. Hisar ile Tanpınar, daha Mütareke yıllarında kuvvetle etkisi altında kaldıkları Yahya Kemal'in tarihe bakış tarzını fransız romancısı Marcel Proust'un (1871-1922) «geçmiş zaman» fikri ve üslûbuyle yeni bir şekle soktular. Bu iki yazarın geçmişe bakış tarzlarına ince bir ironi ile şiir ve masal duygusu karışır. Onlarda Yahya Kemal'in tarihe olan inancı ve büyük lirizmi yoktur. Tarih onların eserlerinde bir ilham kaynağı olmaktan çok, estetik bir konu haline gelir. Bir yıkılış psikolojisi içinde yaşayan Tanpınar, *Huzur* (1949) romanında musiki ve mimarî vasıtasıyle tarihî ve millî ruhu kavramağa çalıştığını gösterdi. Doğum tarihi bakımından Yahya Kemal nesline mensup olan Memduh Şevket Esendal, ancak 1940'tan sonra kendini bir hikâyeci olarak tanıttı. Üslûbu bakımından Reşat Nuri'ye yakın olan Esendal'ın hikâyelerinde ele aldığı şahıslar da halk tabakasına ve orta sınıfa mensuptur.

1920 - 1940 Yılları arasındaki türk şiiri, aynı akım ve sosyal şartlarda geliştiği için, bu yıllarda meydana gelen roman ve hikâyelerle ortak özellikler taşır. Cumhuriyet devri şairleri türkçülerin yaygınlaştırdığı sade dil ve hece veznini kullandı. Onlar da bir önceki nesilden, dikkatlerini Turan'dan Anadolu'ya çevirmekle ayrıldılar. Mütareke yıllarında şöhret kazanan hececiler, Orhan Seyfi Orhon (doğ. 1890) ve Yusuf Ziya Ortaç'tan (1896-1967) sonra yetişen Faruk Nafiz Çamlıbel (doğ. 1898) ile Kemalettin Kamu (1901-1948) Cumhuriyet devrinin ilk yıllarında Anadolu ve anadolu insanını anlatan şiirler yazdı.

Hece vezniyle serbest tarzda şiirler yazan Enis Behiç Koryürek'in (1892-1949) şiirlerinde tarihî ve millî heyecanlar yansır. Ali Mümtaz Erolat (1897-1967), Ahmed Hâşim'in etkisiyle hece vezninde, sembolist üslûpta şiirler yazdı. 1900'den sonra doğan, ilk gençlik ve olgunluk yılları Cumhuriyetin ilk devresinde geçen şairler nesli; Yahya Kemal, Ahmed Hâşim ve batı şairlerinin etkisiyle hece veznini halk şiirinin fazla yeknesak âhenginden kurtardı; ona kendi kişiliklerinin etkisini taşıyan yeni estetik şekiller verdi. Bunlardan Ahmet Hamdi Tanpınar (1901-1961) Türkçeye Paul Valéry'nin şiir görüşünü uygulayarak yoğun, kapalı, derin şiirler meydana getirdi. Ahmet Kutsi Tecer (1901-1967) sonradan köy hayatını yansıtan ilk eserlerinde Tanpınar'ı hatırlatan özelliklerin yer aldığı folklor kaynaklı eserler yazdı. Genç yaşta ölen Kemalettin Kamu (1901-1948) ile Ömer Bedrettin Uşaklı'nın (1904-1946) şiirleri daha çok Faruk Nafiz Çamlıbel'in memleket şiirleri tarzındadır. Aynı nesle mensup olan Necip Fazıl Kısakürek (doğ. 1905) şiir ve piyeslerinde Anadolu insanının mistik eğilimlerini orijinal ve modern bir üslûpla ifade etti. Genç yaşında Rusya'ya giden ve oradan marksist ve materyalist bir inançla dönen Nâzım Hikmet Ran* (1902-1963) Mayakovski'nin tesiri altında, Türkçenin ses ve ifade imkânlarından yeni bir şekilde faydalanarak ihtilâlci şiirler yazdı. Ahmet Muhip Dranas da (doğ. 1900) şiire Ahmed Hamdi Tanpınar gibi, tamamıyle estetik gözle bakan bir sanatçıdır.

Aynı nesilden olmakla birlikte, şiirleri 1940 yılından sonra tanınan Zeki Ömer Defne (doğ. 1903) ile Arif Nihat Asya (doğ. 1904) halk geleneği ile folklor unsurlarını kullandı. Sait Faik Abasıyanık* (1906-1954) ile Sabahattin Ali'nin (1906-1948) 1935'ten sonra yayımladıkları hikâyeler, birbirinden farklı iki çığır açtı. Sait Faik, konuları genellikle İstanbul'da geçen ve şahsî izlenimlerine dayanan şiir duygusuyle dolu hikâyeler yazdı. Materyalist bir dünya görüşüne sahip olan Sabahattin Ali, hikâyelerinin konularını Anadolu'dan alarak, dış tasvirlere ve olaya fazla önem veren hikâyeler yazdı. 1910-1915 Yılları arasında doğan ve İkinci Dünya savaşı yıllarında kendini tanıtan nesil, bütün edebiyat türlerine yenilik getirdi.

1940-1945 Yılları arasında Türkiye, İkinci Dünya savaşına katılmamakla birlikte, siyasî, sosyal, hattâ kültürel bakımdan büyük değişikliklere uğradı. İdeolojik bakımdan nazizm ve faşizme karşı açılmış olan

Sait Faik Abasıyanık

Sabahattin Ali

Kemal Tahir

Aziz Nesin

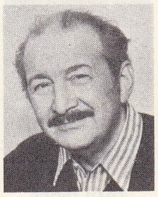
Haldun Taner

Yaşar Kemal

Yahya Kemal Beyatlı

Faruk Nafiz Çamlıbel

Oran Seyfi Orhon

Ahmet Kudsi Tecer

Necip Fazıl Kısakürek

Nâzım Hikmet Ran

Ahmet Muhip Dranas

Orhan Veli Kanık

Melih Cevdet Anday

Oktay Rıfat

Cahit Sıtkı Tarancı

Fazıl Hüsnü Dağlarca

Behçet Necatigil

bu savaş, bütün dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de batılı demokrasiyle beraber, sosyalist akımlara bir üstünlük sağladı. Türkiye, bu yeni kuvvetler dengesi içinde Tanzimattan beri yöneldiği batı medeniyetini ve örnek tuttuğu batı demokrasisini tercih etti. Fakat bu yıllarda gelişen tenkit ve hürriyet havası içinde sosyalist ve marksist görüşler de Türkiye'ye girdi. Bu dönemde, kuvvetlenen demokrasi anlayışı içinde dinî duygular da kendini serbestçe ifade etme imkânını kazandı.

Şiirlerini 1941 yılında *Garip* adlı bir kitapta toplayan, bundan dolayı da daha sonra kendileriyle birlikte aynı yolda gidenlere «Garip'çiler» adı verilen Orhan Veli Kanık (1914-1950), Melih Cevdet Anday (doğ. 1915) ile Oktay Rıfat (doğ. 1914) türk şiirinde önemli bir yenilik vücuda getirdiler. Bu akımın esası, şiiri öteden beri vaz geçilmez unsurları sayılan vezin, kafiye ve benzetmelerden sıyırarak, duyuların yalın ifadesi haline getirmektir; vezin ve kafiyenin yerini cümlenin söyleniş şekli; benzetmenin yerini canlı izlenim ve nüktenin almasıdır. Orhan Veli bu tarzdaki şiirleriyle kendinden sonrakileri görülür şekilde etkiledi. İlk şiir kitabı olan *Ömrümde Sükût*'ta (1933) Cahit Sıtkı Tarancı (1910-1956) aynı çıplaklık ve sadeliğe, vezin ve kafiyeyi feda etmeden ulaştı. Tarancı'nın hecede yaptığı yenilik, mısra içindeki belirli durakları kaldırmasıdır. Savaş yıllarıyle bohem hayatının uyandırdığı sürekli tedirginlik ve ölüm sabit fikri Cahit Sıtkı'ya yaşadığı her anı harikulâde bir parıltı içinde gösterir. Varlık ötesiyle geçmiş ve gelecek tasavvurları olmayan bu nesil André Gide'in de tesiriyle anlık duyumlarına göre yaşamıştır. Sait Faik'in hikâyeleri de dahil, onların eserlerini, yaşama sevinci doldurur. Kolay göründüğü için çok yayılan bu son derece açık ve sade şiire karşı, Asaf Halet Çelebi (1907-1958) ile Fazıl Hüsnü Dağlarca (doğ. 1914) karanlık, kapalı, serbest çağrışıma dayanan şiirler yazdı. Asaf Halet Çelebi bazı şiirlerinde doğu mistisizmi ile tasavvufu birleştirdi. İlk şiirlerinde serbest çağrışımlara geniş yer veren Dağlarca, şuuraltının karanlık akımlarını ifade eden hayal ve sembollerle dolu orijinal şiirler yazdı. 1940-1950 Yılları arasında, şiirleriyle kendini tanıtan şairlerden biri de Cahit Külebi'dir (doğ. 1917). Külebi, Cahit Sıtkı ve Orhan Veli'nin sade ve çıplak ifadesi ile çok derinden duyduğu Anadolu'yu, kendi aşk, hasret ve üzüntülerini anlatan lirik şiirler yazdı. İçe dönük bir kişiliğe sahip olan Behçet Necatigil (doğ. 1916) şiirlerinde büyük şehrin içinde ezilmiş ve kaybolmuş insanın kırık, karanlık, dolaşık duygularını anlattı. Şiirlerinde âhenge önem vermeyen Necatigil, insanoğlunun içinde yaşadığı alelade eşyayı, hayat trajedisinin bir sembolü olarak kullandı. Onun şiirlerinde divan şiirinde olduğu gibi, üstünde düşündükçe derinleşen bir arka plan vardır.

Sait Faik ve Sabahattin Ali'den sonra gelen türk hikâyeci ve romancılarının büyük bir kısmı hayat görüşlerini «toplumsal gerçeklik» adıyle edebiyata uyguladılar. Onların hemen hepsinde köylü ve işçinin içinde bulunduğu maddî sefalet ve karşılaştığı haksızlık, sınıf mücadelesi ve başkaldırma fikrini uyandırma amacıyle tasvir edilmiştir. Dünyaya ideolojik bir açıdan bakan toplumsal gerçekçiler arasında köylü ve işçilerin hayatını büyük bir sanat gücüyle tasvir eden romancı ve hikâyeciler vardır. Bunlardan Orhan* Kemal (1914-1970) yakından tanıdığı insanları, onların konuşmalarını taklit etmek suretiyle canlandırdı. Kemal Tahir'in (doğ. 1910) özelliği, sosyal konuları tarihî plan içinde ele almasıdır. Onun romanları, gücünü insanlara yeni bir açıdan bakmaktan çok, tasvir ve üslûbundan alır. Tiyatro, roman ve küçük hikâye türünde eserler yazmış olan Aziz Nesin (doğ. 1915), toplum hayatının aksayan yönlerini, olayları, tipleri gülünç gösteren basit abartmalı bir mizah üslûbuyle anlattı. Onda, hikâye ve piyeslerinde yine alaycı bir üslûp kullanan Haldun Taner'in (doğ. 1916) ince ironisi ve sanat endişesi yoktur. Halikarnas Balıkçısı takma adı ile hikâye ve romanlar yazmış olan Cevat Şakir (doğ. 1886) eserlerinde tabiatı ve insanı bir şiir duygusu içinde anlatır. İkinci Dünya savaşından sonra yetişen hikâye ve roman yazarlarından birisi de Yaşar Kemal'dir (1922). Yaşar Kemal dünya görüşü bakımından marksisttir. Fakat onun eserlerinde ideolojiyi unutturan kuvvetli bir şiir duygusu, tabiat ve insan sevgisi vardır. Yaşar Kemal, romanı destana yaklaştırır. Sayısı, burada adı geçenlerden çok fazla olan, fakat eserleri sanat bakımından büyük değer taşımayan marksist hikâyeci ve romancıların dışında Tarık Buğra (doğ. 1918) insanı kendi ferdiyet ve şahsiyeti içinde ele alan, demokrasiye ve sanatın asaletine inanmakta direnen yazarlardan biridir. Sosyal konuları işlerken, gerçekçi duygusunu ve insan sevgisini ideolojiye feda etmeyen yazarlardan birisi de Necati Cumalı'dır (doğ. 1921). Başarılı bir şair olan Cumalı, hikâye ve piyesleriyle de isim yapmıştır. Cumhuriyet döneminin hikâyeci ve romancıları eserlerinde hayatı, hangi açıdan tasvir ederlerse etsinler, düz, açık, sade bir şekilde anlattılar. 1950'den sonra türk edebiyatına Batı'dan gelen iki akım, varoluşçuluk ile gerçeküstücülük, hayata bakış tarzıyle beraber eserlerin kompozisyon ve üslûbunu da değiştirdi. Bu iki akımın ortak özelliği gerçekçiliğin temelinde olan objektif bakışı inkâr etmesidir. Varoluşçuluk, insanla dünya arasındaki münasebete büyük önem verir. İnsan dünyasını kendi seçişlerine göre yaratır.

Ortak bir dünya yoktur. Dünyanın şöyle veya böyle görünmesi, insanın aldığı tavırla ilgilidir. Gerçeküstücülük, derin gerçeğin şuuraltında bulunduğuna inanır. İnsana ve hayata peşin olarak tatbik edilen fikirler, aslında karmakarışık olan hayatı yapma bir çerçeve içine sokarlar. Varoluşçuluk da gerçeküstücülük de XIX. yy.dan kalma, determinizmi, insan hayatının belli kurallara göre önceden tayin edildiği fikrini reddeder.

Türk edebiyatına öteden beri sığ ve basit gerçekçilik fikri hâkim olduğu için, bu iki akım 1960'tan sonraki nesil arasında bir hayli yaygın olmakla beraber, henüz büyük temsilciler yaratmadı. Özellikle materyalist determinizme dayanan marksist anlayış, edebiyattaki görünüşüyle toplumsal gerçekçilik, insanoğlunun iç dünyasına önem veren bu akımların gelişmesine engel oldu. Ahmet Hamdi Tanınar, daha 1943'te çıkan *Abdullah Efendi'nin Rüyaları* adı altında topladığı hikâyeleriyle diğer eserlerinde rüyaya ve şuuraltına büyük önem verdi. Sait Faik, *Alemdağda Var Bir Yılan* (1954) adlı hikâye kitabında gerçek, rüya ve hayali iç içe ele aldı. Şiirde Fazıl Hüsnü Dağlarca, Batı'nın gerçeküstücülük akımından ayrı olarak kendi kendine orijinal bir serbest çağrışım şiiri yarattı. 1960'tan sonra pek çok türk şairi, Orhan Veli neslinin çok açık ve son derece sade şiirine karşı anlaşılması güç, muhteva ve sentaks bakımından kompleks ve karışık bir şiir vücuda getirdi. Bunlar arasında İlhan Berk (doğ. 1916) şiirlerinde çökmüş bir şehir medeniyeti hayaliyle cinsî arzular içinde kıvranan dejenere bir insanın dünya görüşünü yansıttı. Attilâ İlhan (doğ. 1925), Edip Cansever (doğ. 1928) ile Cemal Süreya (doğ. 1931) şiirlerinde serbest bir tarzda ele aldıkları marksist görüşle gerçeküstücülüğü birleştirmeğe çalıştı. Sezai Karakoç (doğ. 1933) gerçeküstücü üslûpla türk-islâm mistisizmini ifade eden orijinal şiirler yazdı. Gerçeküstücülük akımı daha sonra insan ruhunun derinliklerini keşfetme gayesinden saparak, tamamıyle kelime oyunlarına dayanan soyut bir şekil aldı. Orhan Veli neslinden sonra gelen nesil, türk edebiyatı geleneğinden tamamıyle uzak yetiştiği için, kendisini mutlak bir boşluğun içinde hissetti.

Tiyatro. Meddah*, Karagöz*, ortaoyunu* gibi gösterilerle gelişen geleneksel türk tiyatrosu, Tanzimat döneminden itibaren batı tiyatrosundan gelen etkilerle zenginleşti (bk. TÜRK, *Tiyatro bölümü*); asıl önemli gelişimini Cumhuriyet döneminde gösterdi. Bk. TÜRK, *Tiyatro bölümü*. DARÜLBEDAYİ. ŞEHİR TİYATROSU. DEVLET TİYATROSU

SİNEMA

Türkiye'de ilk sinema gösterisi, 1896'da Yıldız sarayında yapıldı. Bunu 1897'de Sigmund Weinberg*in Beyoğlu ve Şehzadebaşı'ndaki halka açık gösterileri izledi. Sürekli filim gösteren ilk salon, yine Weinberg tarafından Pathé adıyle açıldı (1908). İlk türk filmi ise Fuat Uzkınay* tarafından çekilen, *Ayastafanos'taki Rus Âbidesinin Yıkılışı* (1914) adlı belge filmidir. Birinci Dünya savaşı yıllarında, Merkez Ordu Sinema dairesi tarafından çeşitli belge filmleri yapıldı. Weinberg'in başlayıp Uzkınay'ın tamamladığı *Himmet Ağanın İzdivacı* (1916 - 1918); Sedat Simavi'nin *Pençe* (1917) ve *Casus* (1917) adlı filimleri, ilk konulu türk filimleridir. Ahmed Fehim Efendinin *Mürebbiye* (1919) ve *Binnaz* (1919), Şadi Karagözoğlu'nun *Bican Efendi Vekilharç* (1921) adlı filimleriyle, türk sinemasının kuruluş dönemi tamamlandı. Bu dönemin yapımcı kuruluşları, orduya bağlı Merkez Sinema dairesi, yarı askerî bir kuruluş olan Müdafaai Milliye cemiyeti ve Malul Gaziler cemiyetidir. 1922 - 1935 Arasında Muhsin Ertuğrul, türk sinemasında filim yöneten tek kişi oldu. Ertuğrul'un bu dönemde çektiği 17 filim genellikle tiyatro, roman, operet adaptasyonları ve konularını yabancı filimlerden alan eserler niteliğindeydi: *Nur Baba* (Yakup Kadri'den) [1922]; *Ateşten Gömlek* (Halide Edip'ten) [1923]; *Ankara Postası* (adapte bir oyundan) [1931]; *Karım Beni Aldatırsa* (bir operetten) [1933]; *Milyon Avcıları* (René Clair'in *Le Millión*'undan) [1934] v.d. Türk sinemasında Uzkınay, Simavi, Ahmed Fehim ve Karagözoğlu ile başlayan tiyatro etkisi, Muhsin Ertuğrul'un eserlerinde iyice kökleşti. *Ateşten Gömlek* ve Nizamettin Nazif'in senaryosundan filme aldığı *Bir Millet Uyanıyor* (1932) bu dönemin ve Ertuğrul'un en iyi eserleri oldu. Sesli ilk türk filmi, yine bu dönemde Ertuğrul tarafından çekildi: *İstanbul Sokaklarında* (1931). İlk özel yapım şirketleri Kemal Film (1922) ve İpek Film (1928), yine bu dönemde Ertuğrul'un önayak olmasıyle kuruldu. 1939'da Faruk Kenç'in eserleriyle (*Taş Parçası* [1939], *Yılmaz Ali*, [1940]) birlikte türk sinemasında *geçiş dönemi* başladı. Bu dönemde tiyatrocuların, başta M. Ertuğrul'un etkisi azaldı. Bu dönemin başlıca yönetmenleri Baha Gelenbevi (*Deniz Kızı* [1944]), Şadan Kâmil (*On Üç Kahraman* [1945]), Turgut Demirağ (*Bir Dağ Masalı* [1946-1947]), Şakir Sırma-

Foto. MEYDAN

lı (*Unutulan Sır - Domaniç Yolcusu* [1946-1948]), Çetin Karamanbey, Aydın G. Arakon, Orhan M. Arıburnu'dur. Ayrıca bazı tiyatrocular da (Cahide Sonku, Suavi Tedü v.d.) sinemaya geçtiler. 1917'den 1948'e kadar çevrilen filim sayısı 74 oldu. İlk filimlerini 1949 ve sonrasında çeken ve sinemayı doğrudan doğruya meslek olarak benimseyen nesille türk sineması, tiyatronun dışında ayrı bir sanat olarak gelişme imkânı buldu. Türk sinemasında *Sinemacılar dönemi* olarak adlandırılan bu dönem, Lütfi Ö. Akad ile başlar ve büyük ölçüde onun etkisini taşır. İlk filmi *Vurun Kahpeye* (H. E. Adıvar'dan) [1949] ile dikkati çeken Akad, *Kanun Namına* (1952) adlı polisiye filmiyle, sinema dilini ilk olarak başarıyle kullandı. *Beyaz Mendil* (1955) adlı eserinde köyü anlattı. İlk filmi *Âşık Veysel'in Hayatı*'nda (1952), bu halk şairinin hayatını anlatan Metin Erksan, *Gecelerin Ötesi* (1960) ile sosyal bir konuyu ele aldı. 1951'de piyasa romanlarını uyarlamakla işe başlayan Atıf Yılmaz Batıbeki, bir Anadolu kasabasını gerçekçi gözle çizen *Gelinin Muradı* (1957) ve Kurtuluş savaşını konu edinen *Bu Vatanın Çocukları*'nı (1959) yaptı; *Alageyik* ve *Karacaoğlan'ın Kara Sevdası* (1959) adlı filimlerinde folklor malzemesini başarıyle kullandı. Osman F. Seden (*Namus Uğruna*) [1960] teknik yanı güçlü bir yönetmen olarak belirdi. Melodramlarla işe başlayan Memduh Ün, *Üç Arkadaş* (1958) ile yalın ve etkili bir sinema diline ulaştı. *Ateşten Damla* (1959), *Kırık Çanaklar* (1960) Ün'ün değişik konularda önemli filimleri oldu. 1949-1960 Döneminin öteki yönetmenleri Ziya Metin (*Namus Düşmanı* [1957]), Orhan Elmas (*Kanlı Firar* [1960]), Nejat Saydam v.d.dir.

Bu dönemin başlıca özelliği, filimlerin tiyatro unsurlarından kurtularak sinema sanatına has nitelikler kazanmasıdır. Renkli ilk türk filmi de, yine bu dönemde M. Ertuğrul tarafından çekilen *Halıcı Kız*'dır (1953). 27 Mayıs 1960 devriminin getirdiği fikir hürriyeti toplumsal kaygılar taşıyan filimler çevrilmesine imkân verdi. Bir önceki dönemde eserlerini vermeğe başlayan Erksan, Akad ve Batıbeki'nin yanı sıra ilk filimlerini 1960'dan sonra yapanlar arasında Halit Refiğ, Ertem Göreç, Nevzat Pesen, Duygu Sağıroğlu ve Yılmaz Güney yer aldı. Refiğ, başarılı bir filim olan *Yasak Aşk*'tan (1961) sonra *Gurbet Kuşları*'nda (1964) köyden şehre göçü, *Haremde Dört Kadın*'da (1965), Abdülhamid II dönemini, *Bir Türke Gönül Verdim*'de (1969) Batı ile türk-islâm dünya görüşleri arasındaki ayrılıkları işledi. *Otobüs Yolcuları* (1961) ile başarılı bir eser ortaya koyan Göreç, *Karanlıkta Uyananlar*'da (1964) işçi-işveren ilişkilerini ele aldı. Duygu Sağıroğlu'nun, köyden şehre göçü işleyen *Bitmeyen Yol*'u (1965) bu dönemin en iyi filimlerinden biri oldu. Erksan *Yılanların Öcü*'nde (Fakir Baykurt'un romanından) [1962] toprak mülkiyati, *Susuz Yaz*'da (Necati Cumalı'nın hikâyesinden) [1963] tarımda kullanılacak suya el konulması gibi sosyal meseleleri yansıttı. *Sevmek Zamanı* (1966) ile gerçekçilikten sembolizme yöneldi. *Kuyu*'da (1969) Anadolu insanının bireysel tutkuları üstünde durdu. Erksan bu filimleriyle sinema dilini en iyi kullanan yönetmenlerden biri olduğunu gösterdi. Akad, *Tanrının Bağışı Orman* (1964) adlı belge filminden sonra, *Hudutların Kanunu*'nda (1967) güney sınırlarındaki kaçakçılık meselesini işledi; *Kızılırmak-Karakoyun*'da (1967) geleneksel aşk temasını tarihî ve sosyal meselelerle birleştirerek verdi; *Ana*'da (1967) kan davasını, *Kader Böyle İstedi*'de (1968) sınıf farkına dayalı bir aşk hikâyesini işledi. *Yaralı Kurt* (1972) toplumun çelişkilerine değinen, plastik yönü başarılı bir filimdi. *Irmak*'ta (1972) geleneksel aşk temasını iktisadî şartlar içinde ele aldı. Batıbeki, *Dolandırıcılar Şahı*'nda (1961) bir Anadolu kasabasını gerçekçi açıdan verdi. *Keşanlı Ali Destanı* (Haldun Taner'in oyunundan) [1964] ve *Pembe Kadın*'dan (Hidayet Sayın'ın oyunundan) [1966] sonra *Ölüm Tarlası*'nda kaçakçıları konu edindi; *Ah Güzel İstanbul*'da (1966) güldürü biçimi içinde büyük şehrin yaşamasını eleştirdi. Bu dönemde Nevzat Pesen (*İkimize Bir Dünya* [1963], *Ahtapotun Kolları* [1964]), Seden (*Çalıkuşu* [1966]) ve Ün'ün (*Ölüm Peşimizde* [1961], *Kanun Karşısında* [1964], *Namusum İçin* [1965]) eserleri dikkati çekti. 1960'-tan sonraki dönemin en önemli yönetmeni, Yılmaz Güney oldu. Güney, *Seyyit Han-Toprağın Gelini* (1968), *Bir Çirkin Adam* (1969) gibi başarılı filimlerden sonra türk sinemasının en başarılı filimlerinden biri olan *Umut**u (1970) çevirdi. Mahallî unsurları başarıyle kullandığı, sosyal temaları oldukça gelişmiş bir sinema diliyle işlediği *Acı* (1971) ve özellikle *Ağıt* (1971) ile başarısını sürdürdü. 1960 - 1972 Döneminin öteki yönetmenleri şunlardır: Feyzi Tuna, Atilla Tokatlı, Erdoğan Tokatlı, Bilge Olgaç, Yılmaz Duru, Ülkü Erakalın v.d. 1961-1971'deki yıllık yapım ortalaması (188,27) bakımından Türkiye, en çok filim yapan ülkeler arasındadır.

BİLİMLER

Türkiye'de bilim ve teknolojinin yaratıcı kaynağını üniversiteler meydana getirir. Cumhuriyet döneminin başlangıcında yükseköğretim kurumları bilim alanında henüz yaratıcı nitelik kazanmamış Dârülfünun ile Ortaçağ özelliklerini sürdürmekte olan medreseler meydana getiriyordu. Yükseköğretim kurumlarının muhtariyetinin, bunlardan beklenen bilimsel ve teknolojik verimi yükselteceği düşüncesiyle Dârülfünuna malî ve idarî muhtariyet tanındı (1924). Aynı yıl çıkarılan Tevhid-i Tedrisat kanunu ile medrese öğretimine son verildi ve bir İlâhiyat fakültesi kuruldu; İstanbul dârülfünunu da Edebiyat, Fen, Tıp, Hukuk ve İlâhiyat fakültelerini kapsayacak şekilde genişletildi. 1925'te Ankara'da Adliye Hukuk mektebi açıldı. Bu kurum 1927'de Hukuk fakültesi halini aldı. Bu arada, kendi alanlarında bilimsel ve teknik araştırma yapabilecek elemanlar yetiştirmek üzere yüksek ziraat, orman ve baytar okulları kurulmuştu; bunlara, 1930'da faaliyete geçirilen ziraat yüksek enstitüleri (1948'de lağvedildi) eklendi: Bayındırlık bakanlığına bağlı Mühendis Yüksek mektebiyle Ticaret bakanlığına bağlı ticaret yüksekokulları bilim ve teknolojiye katkıda bulunabilecek elemanlar yetiştiremedi. Bilim ve teknoloji kadrolarının yetiştirilmesinde üniversitenin gösterdiği yetersizlik yüzünden İstanbul dârülfünunu lağvedildi (31 temmuz 1933) ve İstanbul üniversitesi kuruldu (1 ağustos 1933). Yeni müessese, özellikle Almanya'daki nazi rejimin baskısından kurtulmak için yurtlarını terk eden alman bilim adamlarıyle takviye edildi; üstün kabiliyetli gençler için Avrupa'da lisans ve lisans üstü öğrenim imkânları sağlandı; buna paralel olarak üniversite topluluğu içinde de bilimsel araştırma çalışmalarına girişildi. Üniversite öğreniminden geçmiş meslek sahibi eleman yetiştirilirken üniversite bünyesi için araştırıcı bilim adamı yetiştirilmesine de hız verildi. 1938'de üniversitede 44 türk ve 12 yabancı profesöre karşılık hepsi türk olan 102 doçent ve 181 asistan çalışmaktaydı. 1944'te İstanbul Teknik üniversitesinin kuruluşu teknik eleman yetiştirme konusunda önemli bir adım oldu. Bunu, diğer üniversitelerin kuruluşu izledi: Ankara üniversitesi (1946). Ankara'da bir İlâhiyat fakültesi (1949), Karadeniz Teknik üniversitesi (1955), Ege üniversitesi (1955), ingilizce eğitim yapan Orta Doğu Teknik üniversitesi (1956), Erzurum Atatürk üniversitesi (1958), Hacettepe üniversitesi (1967), Boğaziçi üniversitesi (1971). Hemen hepsi de bilim ve teknik araştırmaya değişik ölçülerde katkıda bulunan bu yükseköğrenim kuruluşlarının yanı sıra Ankara'da Başbakanlığa bağlı olarak bir Atom Enerjisi komisyonu meydana getirildi (1956); bunun çalışmaları sonunda İstanbul'da, Çekmece'de Nükleer Araştırma ve Eğitim merkezi faaliyete geçirildi; burada I megavatlık, havuz tipi bir araştırma reaktörü (TR-I) hizmete girdi (1962). Bilimsel ve teknik araştırmaları teşvik etmek, bu alanda eleman yetişmesine yardımcı olmak, devletin bilim ve teknoloji siyasetinin tespitinde istişarî görev yapmak, bilim ve teknoloji alanında millî veya milletlerarası katkı niteliğindeki çalışmaları ödüller dağıtarak değerlendirmek amacıyle Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma kurumu meydana getirildi (1963).

TURİZM

Cumhuriyet devrinde turizmle uğraşan ilk organizasyon, 1923'te kurulan Türkiye Turing ve Otomobil kurumuydu. 1934'te ilk defa turizme ilgi gösteren devlet, İktisat vekâletine bağlı olarak açılan bir büro (Türk ofis) ile turizm işlerini yürütmeğe başladı. Sonra Başbakanlığa bağlı Basın-Yayın ve Turizm Genel müdürlüğü kuruldu (1949). Ayrıca, turizmi siyasî yönden yürüten bu organizasyonların yanında turizm siyasetine danışma görevlerini yerine getirmek üzere Turizm Danışma kurulunun toplanmasına karar verildi. Bu arada önce iç turizm ele alındı; özel teşebbüsün geliştirilmesi öngörüldü ve 24 mart 1950 tarihinde 5647 Sayılı Turizm Müesseseleri Teşvik kanunu, 22 mayıs 1953 tarihinde 6086 sayılı Turizm Endüstrisini Teşvik kanunu yürürlüğe konuldu. Bu son kanuna göre devlet daireleri, özel daireler, belediyeler, iktisadî devlet teşekkülleri, özel kanunla kurulmuş ve kurulacak olan her türlü teşekkül ve müesseseler, sermayesinin yarıdan çoğu devlete ait banka ve şirketler, turizm ve turizm sanayiiyle ilgili hususlarda Basın-Yayın ve Turizm Genel müdürlüğüyle işbirliği yapmağa mecburdur. Böylece bu şirketlerin kendi yetkileri içinde ifa edeceği görevlerin koordinasyonu sağlandı. Türkiye'de turizm sanayiine önem arttıkça organizasyonda da ilerleme oldu, böylece 1957'de Basın-Yayın ve Turizm bakanlığı, 1963'te de Turizm ve Tanıtma bakanlığı kurularak turizm gerekli kamu organizasyonuna karıştı. Turizm propaganda ve reklamcılık görevleri Türkiye'de kamu sektöründe, Turizm ve Tanıtma bakanlığına verilmiş, turizm siyasetinin diğer bir bölümünü meydana getiren hukukî ve malî tedbirler de gene kamu sektörü tarafından alınmağa çalışılmıştır. Özel sektördeki turizm organizasyonları genellikle sendika niteliğindedir. En önemli sendikalar, işverenler bölümünde; TEİS (Türkiye Turizm Endüstrisi İşverenler sendikası); TOLE (Türkiye Otel, Lokanta İşverenler sendikası); TETOLEYİS (Türkiye Turizm, Otel, Lokanta ve Emsali İşçileri sendikası), Marmara Bölgesi OLEYİS, Ankara OLEYİS işçi sendikalarıdır. Bunun yanı sıra otelciler dernekleri, turizm geliştirme dernekleri de vardır. 1966'da kurulan Türkiye Turizm merkeziyle, 1949'da kurulan Türkiye Turizm kurumu da dernek statüsüne sahip organizasyonlar olarak turizm alanında faaliyet göstermektedirler.

● *Turizm alanındaki gelişmeler.* Turizm hareketleri Avrupa ülkelerinde 1968 yılında hızlı bir gelişme gösterdi. Özellikle Akdeniz ülkelerinde görülen bu gelişmeden Türkiye yeteri derecede faydalanamadı. Dış turizm gelirlerinde 1968'de kaydedilen önemli artışlar, daha büyük oranlarda artan giderler sebebiyle ödemeler dengesine olumlu bir katkıda bulunamadı. 1968 Yılı içinde turizm ve dış seyahat gelirleri bir önceki yıla oranla yüzde 82 artış gösterdiyse de Türkiye'ye gelen turist sayısında önemli bir artış olmadı.

TÜRKİYE'YE GELEN YABANCILARIN ULAŞTIRMA YOLLARINA GÖRE DAĞILIMI

ULAŞTIRMA YOLLARI	1968 adet	1968 yüzde
havayolu	199.983	45,8
denizyolu	20.784	4,7
demiryolu	21.928	5.0
karayolu	193.141	44.5
TOPLAM	435.836	44.5

TABLO I

Tablo I'e göre yabancı turistler havayolunu artan bir şekilde tercih etmektedirler.

İkinci beş yıllık kalkınma planı döneminde yerli turist sayısında beklenen gelişmelerin yüzde 10 oranında bir artış göstereceği tahmin edildi. (Tablo 2) Yurt dışına çıkan vatandaşların sayısıyle ilgili tahminler de aynı tabloda yer almaktadır. Paris dış turizm hareketlerinin yılda ortalama olarak yüzde 10 oranında artacağı tahmin edildi. Bu dönemde Türkiye'ye gelecek yabancı turist sayısında yılda yüzde 25 oranında bir artış beklendi. İç turizm gelir tahminlerinin ya-

Cemal Reşit Rey

Ulvi Cemal Erkin

Ahmet Adnan Saygun

TABLO II

TALEP TAHMİNLERİ (yerli ve yabancı turist sayısı) [bin adet]	1963	1967 tahmini	I. plan % artış	1968	1969	1970	1971	1972	endeks 1972 1967=100	II. plan yıllık % artış
yerli turist sayısı (iç turizm)	860,0	1 260,0	10	1 400,0	1 530,0	1 680,0	1 850,0	2 000,0	159	10
yurt dışına çıkanlar (pasif dış turizm)	84,4	225,0	27,5	272,0	272,0	300,0	330,0	363,0	162	10
gelen yabancı turist (aktif dış turizm)	155,0	470,0	32,0	588,0	735,0	920,0	1 150,0	1 435,0	305	25
toplam talep yerli ve yabancı turist sayısı	1 015,0	1 730,0	14,2	1 988,0	2 265,0	2 600,0	3 000,0	3 435,0	195	14,7

TABLO III

TURİZM GELİR VE GİDERLERİ (milyon TL)	1963	1967 tahmini	I. plan % artış	1968	1969	1970	1971	1972	endeks 1972 1967-100	II. plan yılık % artış
iç turizm geliri (TL)	200,0	385,6	17,4	415,1	456,6	627,9	690,7	759,7	198	15,8
dış turizm gideri (TL)	184,5	270,0	8,4	405,0	450,0	495,0	540,0	585,0	217	10,0
dış turizm gideri ($)	20,5	30,0	8,4	45,0	50,0	55,0	60,0	65,0	217	10,0
dış turizm geliri (TL)	69,3	216,0	34,0	405,0	495,0	693,0	110,0	135,0	540	32
dış turizm geliri ($)	7,7	24,0	34,0	45,0	55,0	77,0	990,0	1 215,0	540	32
toplam turizm geliri (TL)	269,3	601,6	23,0	820,1	951,6	1 320,9	1 680,7	1 974,7	323	24,5
net dış turizm geliri (TL)	—115,2	—54,0	27,0	0	45,0	198,0	450,0	630,0	—	—
net dış turizm geliri ($)	—12,8	—6,0	27,0	0	5,0	22,0	50,0	70,0	—	—

TABLO IV

YILLIK YATAK İHTİYACI yıl	Toplam yatak projeksiyonu	1964 sonunda mevcut yatak	yapılması gerekli miktar	mevsim başında hazır bulundurulacak yatak
1968	84 532	41 878	42 654	42 654
1969	102 665	41 878	60 787	18 133
1970	127 537	41 878	85 659	24 872
1971	154 081	41 878	112 203	26 544
1972	191 996	41 878	150 118	37 915

TABLO V

YILLARA GÖRE TURİZM SEKTÖRÜ YATIRIMLARI (milyon TL) yıllar	tesis yatırımları	lokanta yatırımları	eğlence rekreasyon tesisleri yatırımları	tıbbî turizm yatırımları	tarihî ve arkeolojik değerler yatırımı	toplam
1968	540,0	100,0	25,0	15,0	36,0	716,0
1969	220,0	40,0	25,0	15,0	36,0	336,0
1970	310,0	58,0	25,0	15,0	36,0	444,0
1971	340,0	62,0	25,0	15,0	36,0	478,0
1972	460,0	90,0	25,0	15,0	36,0	626,0
beş yıllık TOPLAM	1 870,0	350,0	125,0	75,0	180,0	2 600,0

pılmasında yerli turist sayısı ve gecelemesi projeksiyonlarından yararlanıldı ve bu turistlerin geceleme başına 1965-1969 yılları arasında 40 TL., 1970-1972 yıllarında ise 50 TL. tüketimde bulunacakları tahmin edildi. Dış turizm gelirleri, yabancı turist sayısı projeksiyonları temel alınarak ve her bir turistin ortalama olarak 1965-1967 yılları arasında da Türkiye'de 10 gün kalacağı varsayımına göre hesaplanan geceleme sayılarına dayanılarak bulundu. Yabancı turistlerin yapacakları tüketim harcamaları için 1965-1967 yıllarında geceleme başına yaklaşık olarak 6 dolar, 1968-1969'da 8 dolar, 1970-1972'de 9 dolar harcayacakları kabul edildi. Bk. Tablo. 2.

Dış Turizm giderleri ise, yurt dışına çıkan türk vatandaşlarıyla ilgili projeksiyonlara dayanılarak tahmin edildi. Bk. Tablo3.

a) *Gerekli kapasite.* Yapılan hesaplar 1964 yılı sonunda, Türkiye'de 41 878 yataklı bir konaklama kapasitesinin iç ve dış turizme hizmet ettiğini ortaya koydu. Bu konaklama kapasitesinin ne ölçüde arttırılması gerektiği, yıllara ve beklenen yerli ve yabancı turist sayısına göre tespit edildi. Yapılan hesaplardan ve izlenecek turizm siyasetine göre, tesis yatırımlarının yüzde 87'sinin kitle turizmine uygun işletmelere (3. ve 4. sınıf oteller, motel, pansiyon, kamp ve tatil köyü) ayrılması gerektiğini ortaya koydu. Yeni kapasitenin turistik yönden zengin bölgelerde yoğunlaştırılması öngörüldü.

b) *Yatırım programı.* İkinci Beş Yıllık Kalkınma planı döneminde turizm sektöründe yapılacak yatırımlar, temel turizm yatırımları; tamamlayıcı turizm yatırımları; altyapı, mahallî hizmetler ve ulaştırma yatırımları olarak üç bölümde ele alındı. (→ Bibliyo.) [M]

Türkiye - A.B.D. Kültürel Mübadele komisyonu (*Fulbright bursları* da denir), Türkiye ile A.B.D. arasında, eğitim, öğretim ve kültür alanlarında karşılıklı öğrenci, araştırmacı ve uzman göndermek amacıyle imzalanmış anlaşma gereğince kurulan karma teşkilât. Anlaşma, 1946'da, amerikalı senato üyesi Fulbright'ın teklif ettiği ve A.B.D. parlamentosunun da kanunlaştırdığı metne dayalı olarak 27 aralık 1949'da imzalandı ve 21 mart 1950'den itibaren de uygulanmağa başlandı. 1953-1957 Arasında uygulama durduruldu, fakat 1957'den sonra tekrar burslar verilmeğe başlandı. (M)

Türkiye Anıtlar derneği. Bk. GAYRİMENKUL ESKİ ESERLER VE ANITLAR YÜKSEK KURULU.

Türkiye Bankalar birliği, bankacılık mesleğini geliştirmek, bankalar arasında dayanışmayı sağlamak ve haksız rekabeti önlemek amacıyle, merkezi Ankara'da olmak üzere kurulmuş (1958) malî ve meslekî kuruluş. Bankalar kanunu hükümlerine dayalı olarak faaliyette bulunan kurum, türk kanunlarına göre kurulmuş bankalarla yabancı ülkelerdeki bankaların Türkiye'de açılan şubelerini üye olarak bünyesinde toplar. (M)

Türkiye Barolar birliği, kendilerini ilgilendiren konularda baroların görüşlerini tespit etmek, baro çalışmalarını ortak hedeflere yöneltmek meslekî ve ahlâkî düzeni, gelenekleri korumak amacıyle, merkezi Ankara'da olmak üzere, Türkiye'deki bütün baroların katılmasının zorunlu tutulduğu, kanunla kurulmuş (1969), tüzel kişiliği olan meslek kuruluşu. 1971 Sonunda birlik içinde 58 ilde kurulu, 10 494 üyeyi temsil eden barolar yer alıyordu. Birlik, 23-25 nisan 1972'de, Türkiye'de ilk defa, hâkim, savcı, hukuk fakülteleri öğretim üyeleri ve avukatların biraraya geldiği I. Hukuk kongresini topladı ve kongrede, bunun her üç yılda bir tekrarlanması kararlaştırıldı. (M)

Türkiye Basın birliği. Bk. TÜRK BASIN BİRLİĞİ.

Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma kurumu. Bk. TÜBİTAK.

Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu ödülleri, her yıl çeşitli bilim dallarında başarı gösteren bilim adamlarına TÜBİTAK* tarafından verilen ödüller ilk defa 1966'da verilen bu ödüller üç bölümdür: 1. *bilim ödülü,* türk bilim adamlarının pozitif bilimlerin temel ve uygulamalı alanlarındaki çalışmalarını teşvik etmek ve Türkiye'de pozitif bilimlerin gelişmesine yardımcı olmak amacıyle verilir (altın bir plaket, berat ve net 10 000 TL.); 2. *hizmet ödülü,* bilimsel çalışmalarıyle ülkeye hizmet etmiş veya bilim adamı yetiştirme bakımından ülkede bilim ve teknolojiye katkıda bulunmuş, uzun hizmet yılları boyunca yeni yetişenlere ilham kaynağı olmuş, çalışma dalında Türkiye'de gelişmeler sağlamış ve takdir toplamış kimselere verilir (bir berat ve net 10 000 TL.); 3. *teşvik ödülü,* yetişmekte olan genç bilim adamlarının son üç yıldaki çalışmalarından birine verilir. Bu çalışmanın üstün bilimsel seviyede olması veya Türkiye ekonomisine, savunmasına, sağlığına yararlı bulunması gereklidir (bir berat ve net 5 000 TL.) [M]

Türkiye Büyük Millet meclisi, Cumhuriyet senatosu ve Millet meclisinin birleşmesiyle oluşan yasama organına verilen ad.

1961 Anayasasına göre, Türkiye Büyük Millet meclisi (T.B.M.M.) Cumhuriyet senatosu ve Millet meclisi adını taşıyan iki meclisten oluşur. Ancak, türk anayasa hukuku tarihinde, T.B.M.M. her zaman iki meclise dayanmamıştır. İlk Türkiye Büyük Millet meclisinin temelinde, Amasya taminin şu görüşü yer alır: «milletin bağımsızlığını gene milletin azim ve kararı kurtaracaktır.» Bu görüşün tabiî sonucu da, yine 22 haziran 1919 tarihli A-

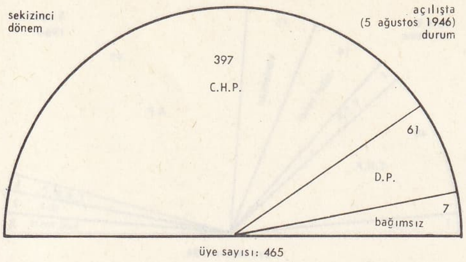

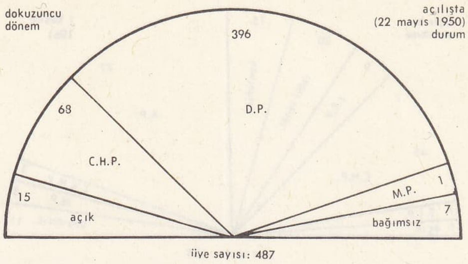

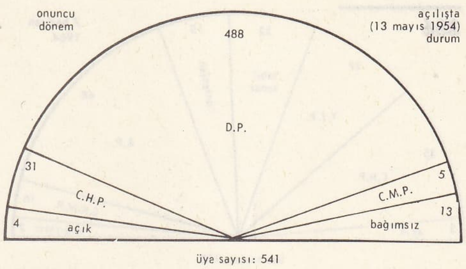

masya tamiminde belirtilmiştir: «milletin sesini cihana duyurmak için, her türlü tesir ve denetimden uzak bir millî heyet kurulacaktır.» Bu millî heyet, kısa bir süre sonra kurulan T.B.M.M.'dir. Erzurum kongresi beyannamesi, o günün merkezî hükûmetinin millî iradeye dayanmadığını açıkça belirtiyor; milletlerin, kendi geleceklerini kendilerinin tayin ettiği bu tarihî dönemde, merkezî hükûmetin de, millî iradeye bağlı olmasının zorunluğu ifade ediliyordu. Sıvas kongresi beyannamesi de hemen aynı ifadeleri tekrarlamış, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk cemiyetinin, millî vicdandan doğduğu ve artık bu unvanı aldığı belirtilmiştir. 19 Mart 1920'de Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Namına İntihap Hakkındaki tebliğ çıkarılarak, devletin ve milletin kurtarılmasını sağlayacak, olağanüstü yetkileri olan bir meclisin, millet tarafından, Ankara'da toplanmak üzere seçilmesi bildirildi. Bu meclis, iki dereceli bir seçimle, livaların esas tutulmasıyle ortaya çıkacak; seçim işleri, en çok on beş gün içinde, meclisin Ankara'da toplanabileceği şekilde bitirilecektir. Meclis üyeliğine, her parti, zümre ve cemiyet tarafından aday gösterilebileceği gibi, kişilerin tek başlarına aday olmaları da mümkündü. Bu seçimle gelen ve İstanbul Meclisi Mebusanının dağılması üzerine katılan bazı mebuslarla, ilk T.B.M.M. ortaya çıktı. O zamana kadar, Türkiye'de yasama meclisine *Âyan meclisi* ve *Mebusan meclisi* adları veriliyor; Kurtuluş savaşının hazırlık dönemindeki, tamim, beyanname ve tebliğlerde, *Millî meclis* sözü geçiyordu. T.B.M.M. terimi, resmî metin olarak ilk defa, 23 nisan 1920'de toplanan meclisin, aynı gün aldığı 1 nu'lu kararda kullanıldı. «Türkiye Büyük Millet Meclisinin Sureti Teşekkülü Hakkında Heyeti Umumiye kararı» başlığını taşıyan bu kararla, T.B.M.M.'nin, seçilen üyelerle İstanbul Meclisi Mebusanından katılan üyelerden oluşması kabul edildi. Aynı tarihli ve Mustafa Kemal imzalı bir önerge de, T.B.M.M.'nin yetkileriyle bir hükûmet kurulmasına ilişkindi. Önerge, T.B.M.M.'nin yasama ve yürütme güçlerini kendisinde topladığını ve T.B.M.M.'nin üstünde hiç bir kuvvet bulunmadığını belirtiyordu. İlk T.B.M.M. başkanı 109 oy alan Celâlettin Arif Beyi bir oy farkla geçerek 110 oy alan Mustafa Kemal Paşadır. Aslında T.B.M.M.'nin dört yüze yakın üyesi vardı. Bunlardan çoğu serbest meslek sahibi ve devlet memuru, 5'i aşiret reisi, 2'si mühendisti. Siyasî gözlemcilere göre, bu ilk T.B.M.M. bir çelişkiler meclisidir. Bir yandan 1921 Anayasası yürürlüğe girmiş; bir yandan da, 1876 Anayasası yürürlükte kalmağa devam etmiştir. T.B.M.M.'nin, yeni bir devletin kurucu organı olduğunu düşünenler yanında, bu meclisi, Osmanlı imparatorluğunu sürdürecek bir organ niteliğinde görenler de vardı. Nitekim 5 eylül 1920 tarihli Nisabı Müzakere kn. md. 1, Büyük Millet meclisinin, halifeliği ve saltanatı, vatan ve milleti kurtarmak amacıyle, aralıksız toplanacağını belirtiyor; 1921 Anayasası da, son maddesinde bu hükmü tekrarlıyordu. Buna karşılık, 1921 Anayasasının ilk maddesi, «Hâkimiyet bilâkaydüşart milletindir» ilkesini kabul ederek, türk anayasalarında, T.B.M.M.'nin yer alış gerekçesini ortaya koydu. 30 Ekim 1922'de Osmanlı imparatorluğunun tarihe karıştığı ve yerine T.B.M.M. hükûmetinin geçtiği bir meclis kararıyle açıklandı. 1-2 Kasım 1922'de 308 sayılı kararla, T.B.M.M.'nin hâkimiyet ve hükümranlığın gerçek temsilcisi olduğu açıklandı ve Anayasa ile, Osmanlı imparatorluğu tarihe karışarak, padişahlığın yerine T.B.M.M. geçti. Osmanlı devletinin son zamanları bir yana bırakılırsa, yasama ve yürütme gücünün sahibi padişah olduğundan, onun yerini T.B.M.M. aldı; yargı gücü de, daha sonraki anayasalardan anlaşılabileceği gibi, türk milleti adına, bağımsız mahkemelere verildi. Bu temeller üstüne oturan T.B.M.M., 1924 Anayasası bakımından önemli bir farklılık göstermedi. Bu anayasaya göre, «Hâkimiyet, kayıtsız şartsız milletindir». T.B.M.M.'de, milletin tek ve gerçek temsilcisidir. Millet adına hâkimiyeti T.B.M.M. kullanır.

1924 Anayasası devresinde, kuvvetler birliği ilkesi kesin şekilde yürürlüktedir. T.B.M.M. bu ilkenin sonucu olarak, yasama ve yürütme güçlerini kendisinde toplamıştır. Yasamayı kendisi yerine getirir; yani, T.B.M.M.'nin, yasama yetkisini devretmesi, kanun çıkarmakla başka bir organı yetkili kılması mümkün değildir. T.B.M.M., yürütme yetkisini, kendi seçtiği ve cumhurbaşkanının tayin ettiği Bakanlar kurulu eliyle kullanır. Asıl yetkili T.B.M.M. olduğu için de, Meclis, hükûmeti her zaman denetleyebilir ve düşürebilir. Buna karşılık, hükûmetin, T.B.M.M. seçimlerinin yenilenmesine yol açacak yetkisi yoktur. T.B.M.M.'nin sadece yargı yetkisi yoktur. Bu yetki, yine millet adına, bağımsız hâkimler tarafından usul ve kanuna uygun olarak yerine getirilir. Birinci Cumhuriyetin meclisi dört yılda bir yapılan seçimlerle gelen milletvekillerinden kurulur ve tektir. Hukuken Anayasa ile sınırlı olmakla birlikte, T.B.M.M.'nin yaptığı kânunların Anayasaya aykırılığını denetleyebilecek bir başka merci yoktur. Yasama ve yürütme gücünü elinde tutan T.B.M.M., tüzüklerin kanuna aykırılığını incelemeğe yetkili tek mercidir. Birinci Cumhuriyette T.B.M.M.'nin, kanunların ifade ettiği anlamlar konusunda tereddüte düşülürse, bu kanunları yorumlamak yetkisi de vardı. 1924 Anayasası T.B.M.M.'nin, her yıl kasım ayı başında, herhangi bir çağrı yapılmadan toplanacağını, meclis üyelerinin ülke içinde, inceleme ve denetleme görevlerini yerine getirilebilmek ve dinlenmek için yılda altı aydan fazla tatil yapamayacağını belirtmiştir. Tatil sırasında, cumhurbaşkanı veya meclis başkanı gerekli görürse veya meclis üyelerinin beşte biri tarafından istek belirtilirse meclis başkanı T.B.M.M.'yi toplantıya çağırır. Meclis toplantıları, kural olarak dinleyicilere açıktır ve bütün görüşmeler yayımlanır. Bugün olduğu gibi, 1924 Anayasası döneminde de, İçtüzükte gösterilen şartlarla gizli oturumlar yapıldı. Bu dönemde T.B.M.M.'nin görevleri, Anayasada şu şekilde sayılmıştı: kanun koyma, değiştirme, yorumlama, feshetme ve kaldırma, devletlerle mukavele, antlaşma ve barış yapma, savaş ilân etme, bütçeyi inceleyerek onaylama, para basma, tekel ve malî taahhüdü gerektiren sözleşme ve imtiyazları onaylama ve feshetme, genel ve özel af ilânı, cezaları hafifletme ve değiştirme, soruşturma ve kanunî cezaların tecili, mahkemelerin verdiği kesinleşmiş idam hükümlerinin infazı. Bir milletvekilinin vatana hıyanet ve milletvekilliği döneminde irtikâp töhmetlerinden biriyle suçlanmasına da T.B.M.M. üye tam sayısının üçte iki çoğunluğuyle karar verebiliyordu. T.B.M.M., kendi zabıtasını meclis başkanı eliyle düzenleyerek yönetiyordu. Birinci Cumhuriyet meclisi, 27 Mayıs 1960 devriminden sonra, yeni Anayasaya göre tekrar kuruluncaya kadar, anayasa hukuku alanında bir süre yer almadı. Böylece, 23 nisan 1920'den sonra, ilk defa, türk

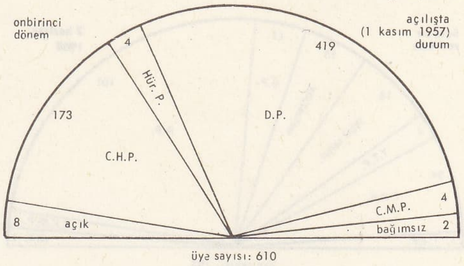

milleti adına T.B.M.M. dışında hâkimiyeti kullanmak yetkisi olan bir organ ortaya çıkmıştı: Millî Birlik komitesi. Böylece, 1961 Anayasasının öngördüğü T.B.M.M. kuruluncaya kadar, Devrim döneminde bu meclisin görevi Millî Birlik komitesince yapıldı; ancak, 1921 ve 1924 Anayasalarının temel ilkesi olan hâkimiyetin T.B.M.M.'nce kullanılacağı ilkesine dokunulmadı. Buna karşılık, T.B.M.M.'nin temel felsefesi bakımından, 1961 Anayasası oldukça farklıdır. 1961 Anayasasının gerekçesinde «türk devriminin temel bir siyaset kuralı haline gelmiş olan millî hâkimiyet ilkesi onaylanmış ve Türkiye cumhuriyetinin temelinde var olan bu ilke devam ettirilmiştir. Millî hâkimiyet, millet varlığının bir iradesidir. Siyasî iktidar, belli organlar yani «Anayasada yazılı şartlar içinde hükûmet edenler», tarafından kullanılan yetkilerdir. Böylece si-

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

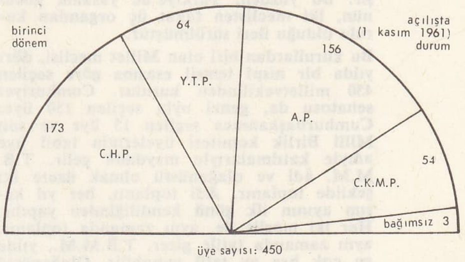

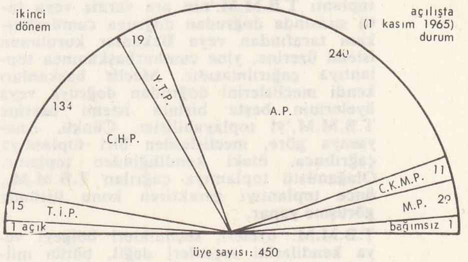

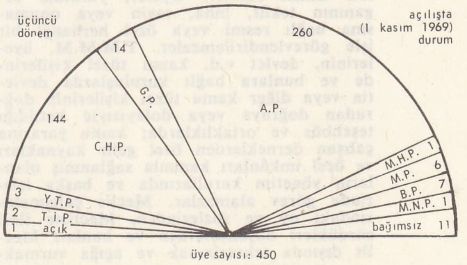

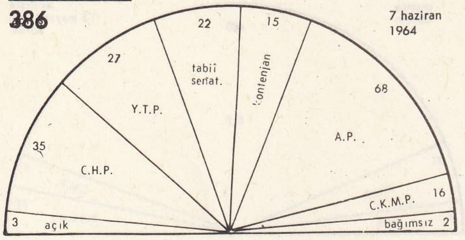

üye sayısı: 188

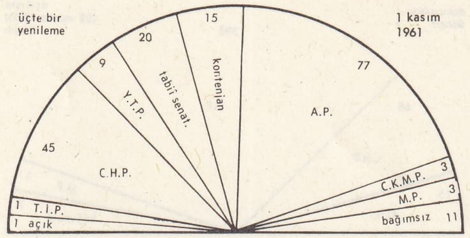

üye sayısı: 185

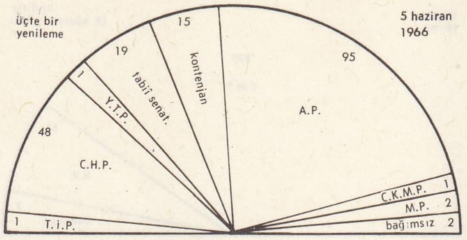

üye sayısı: 184

CUMHURİYET
SENATOSU

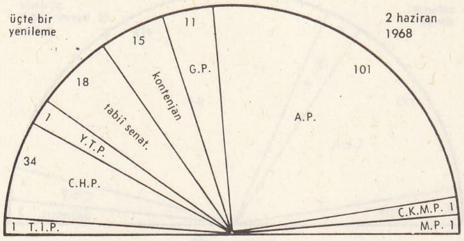

üye sayısı: 183

yasî iktidar kavramı, millî hâkimiyetten ayrılarak, T.B.M.M.'nin de millî hâkimiyete değil, siyasî iktidara sahip olduğu açıkça ortaya konuldu. Böylece, T.B.M.M. tek meclisli olmaktan çıkarıldı; *Cumhuriyet senatosu* ve *Millet meclisi* şeklinde oluştu. Ayrıca, türk milleti adına yetkilerini kullanan bağımsız yargıya, kanunların Anayasaya aykırılıklarının denetlenmesi görevi verilerek, Anayasa mahkemesi kuruldu. Millet meclisi ve Cumhuriyet senatosu, Anayasanın kendilerine verdiği görevleri, ayrı ayrı yerine getirdikten başka, yine Anayasanın 65. maddesi gereğince birlikte de toplanarak görüşme yaparlar. Ayrı ayrı toplansalar bile, hukuken Millet meclisi ve Cumhuriyet senatosu T.B.M.M.'yi meydana getiren birer parçadır. Birleşik toplantı yapıldığı zaman hukukî birlik, fiilî olarak gerçekleşir. Bu yüzden, Türkiye'de yasama gücünün, iki meclisten fakat üç organdan kurulu olduğu ileri sürülmüştür.

Bu kurullardan biri olan Millet meclisi, dört yılda bir nispî temsil esasına göre seçilen 450 milletvekilinden kurulur. Cumhuriyet senatosu da, genel oyla seçilen 150 üye; Cumhurbaşkanınca seçilen 15 üye ve son Millî Birlik komitesi üyelerinin tabiî üye adıyle katılmalarıyle meydana gelir. T.B.M.M. âdi ve olağanüstü olmak üzere iki şekilde toplanır. Âdi toplantı, her yıl kasım ayının ilk günü kendiliğinden yapılır. Her iki meclis de, aynı zamanda toplanır, aynı zamanda tatile girer. T.B.M.M., yılda en çok beş ay tatil yapabilir. Olağanüstü toplantı T.B.M.M.'nin ara verme veya tatil sırasında doğrudan doğruya cumhurbaşkanı tarafından veya Bakanlar kurulunun istemi üzerine, yine cumhurbaşkanınca toplantıya çağırılmasıdır. Meclis başkanları kendi meclislerini doğrudan doğruya veya üyelerinin beşte birinin istemi üzerine T.B.M.M.'yi toplayabilirler. Çünkü, Anayasaya göre, meclislerden biri toplantıya çağrılınca, öteki kendiliğinden toplanır. Olağanüstü toplantıya çağrılan T.B.M.M., önce toplantıyı gerektiren konu üstünde görüşme yapar.

T.B.M.M. üyeleri, seçildikleri bölgeyi veya kendilerini seçenleri değil, bütün milleti temsil ederler. Üyeler, yürütme organının teklif, inha, tayin veya onamasına bağlı resmî veya özel herhangi bir işle görevlendirilemezler. T.M.M.M. üyelerinin, devlet v.d. kamu tüzel kişilerinde ve bunlara bağlı kuruluşlarda devletin veya diğer kamu tüzel kişilerinin doğrudan doğruya veya dolayısıyle katıldığı teşebbüs veya ortaklıklarda; kamu yararına çalışan derneklerden özel gelir kaynakları ve özel imkânları kanunla sağlanmış olanların yönetim kurullarında ve başka işlerinde görev alamazlar. Meclis çalışmalarındaki oy ve sözlerinden, Mecliste ileri sürdükleri düşüncelerden ve bunları Meclis dışında tekrarlamak ve açığa vurmaktan, T.B.M.M. üyeleri sorumlu tutulamaz. (Bk. YASAMA DOKUNULMAZLIĞI.) T.B.M.M.'nin bir yıllık çalışma süresine *toplantı;* her meclisin belirli günlerdeki oturumlarına *birleşim;* her birleşimin dinlenme veya başka sebeplerle aralanan kısımlarından her birine *oturum* denir. T.B.M.M. birleşik toplantıları, 17 şubat 1965 tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi Birleşik Toplantısı içtüzüğü uyarınca yapılır. Birleşik toplantılarda, Başkanlık divanı görevini, Millet Meclisi Başkanlık divanı yerine getirir, T.B.M.M. birleşik toplantısı, Anayasada birleşik toplantının öngörüldüğü durumlarda, Cumhuriyet senatosu başkanına danıştıktan sonra, T.B.M.M.'yi birleşik olarak toplar. T.B.M.M. birleşik toplantısında, gerekli görülürse, geçici karma komisyonlar kurulabilir. Bu komisyonlarda, Millet meclisi ve Cumhuriyet senatosu üyeleri eşit sayıda yer almalıdır. T.B.M.M. birleşik toplantılarında, üye sayısı toplam olarak en az on olan siyasî partilerin birer grubu vardır.

Anayasanın 66. maddesi uyarınca yabancı bir devlete karşı veya belli bir devleti hedef tutmayan ve Türkiye için savaş hukukunun yürürlüğe girmesini gerektiren durumlarda, savaş ilânı yetkisi, T.B.M.M. Birleşik Toplantısı Genel kurulu kararıyle cumhurbaşkanına verilir. Bakanlar kurulu tarafından sıkıyönetim ilân edilmişse sıkıyönetim ilânına dair kararname, hemen T.B.M.M.'nin onayına sunulur. T.B.M.M., sıkıyönetimi kısaltabilir, bütünüyle de kaldırabilir. T.B.M.M. bütçeyi kabul eden organ olduğu için, genel olarak bütün kamu harcamalarını denetler. Bu denetim, teknik bir kurul olan ve T.B.M.M. adına görev yapan Sayıştay tarafından gerçekleştirilir. Bk. SAYIŞTAY.

● *T.B.M.M.'nin yönetimi.* T.B.M.M. Birleşik toplantısını ve görüşmelerini, anayasa ve içtüzük kurallarına uygun olarak *T.B.M.M. Riyaset divanı* veya bugünkü anayasa deyimiyle *Başkanlık divanı* yönetir. Bu divan, çift meclisli sistem içinde, iki meclisin birlikte toplantı yaptığı zamanlarda görevlidir. 1921 Anayasasında, günün şartları sonucu, T.B.M.M.'ye bir tek reis seçilir, yönetim görevini de reis yapardı. 1924 Anayasası, her yıl kasım ayı başında bir reis ve üç reis vekilinin T.B.M.M. tarafından seçileceğini öngörüyordu. 1961 Anayasası, uygulamadaki bazı sapmaları da gözönünde tutarak, Başkanlık divanının, mümkün olduğu kadar eşit ve tarafsız olmasını sağlamak istedi. Bu amaçla meclislerin başkanlık divanlarının, o meclisteki parti gruplarının kuvvetleri ölçüsünde divana katılmalarını sağlayacak şekilde kurulması ve başkanlık görevi yapacakların meclis tartışmalarına girmeleri ve oy kullanmaları öngörüldü. T.B.M.M. Başkanlık divanı görevini de yapan Meclis Başkanlık divanı, Millet meclisinin üye tam sayısının üçte iki çoğunluğu ve gizli oya ikişer yıl için seçilir. Meclis başkanlığı için, meclisteki siyasî parti grupları da aday gösteremezler. (M)

Türkiye Coğrafya kurumu, coğrafya ve coğrafî yerlerle bunlara ilişkin beşerî bilimlerin gelişmesine yardımcı olmak üzere Cemiyetler kanunu çerçevesi içinde, Bakanlar kurulu kararıyle kurulmuş (1942), kamu yararına dernek. (M)

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları işletmesi. Bk. DEMİRYOLLARI İŞLETMESİ (TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLET).

Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı. Bk. EMEKLİ SANDIĞI (TÜRKİYE).

Türkiye Cumhuriyet Merkez bankası. Bk. MERKEZ BANKASI (TÜRKİYE CUMHURİYET).

Türkiye Cumhuriyeti Turizm bankası. Bk. TURİZM BANKASI (T.C.).

Türkiye Cumhuriyeti Ziraat bankası. Bk. ZİRAAT BANKASI (T.C.).

Türkiye Çimento Sanayii T.A.Ş., çimento üretimi ve satışıyle uğraşmak, bu amaçla fabrika ve tesisler kurmak üzere, Ticaret kanunu hükümlerine göre kurulmuş, (1953), sermayesinin yarıdan fazlası iktisadî devlet teşekküllerine ait, Sanayi bakanlığına bağlı iktisadî devlet teşekkülü. Şirket, 1957'de Çukurova (150 000 t/yıl) ve Afyon (85 000 t/yıl), 1958'de Çorum, Balıkesir, Pınarhisar (85 000'er t/yıl), 1959'da Altınova (85 000 t/yıl), 1961'de Gaziantep (85 000 t/yıl), 1962'de Bartın (150 000 t/yıl) ve Söke (85 000 t/yıl), 1964'te Niğde (85 000 t/yıl), 1967'de Trabzon (300 000 t/yıl), 1969'da Van (250 000 t/yıl), 1971'de Aşkale (400 000 t/yıl) fabrikalarını kurdu. Başlangıçta 50 000 000 lira olan şirket sermayesi de çeşitli tarihlerde arttırılarak 1970'te 600 000 000 liraya yükseltildi. (M)

Türkiye Çocuk Esirgeme kurumu. Bk. ÇOCUK ESIRGEME KURUMU.

Türkiye Demir - Çelik işletmeleri. Demir-çelik sanayiinde faaliyet gösteren işletme (kuruluşu 1939). Demir-çelik sanayiinin geniş olarak kurulması için yapılan çalışmalar sonunda 1937'de «Sümerbank Karabük bürosu» kuruldu ve bu büro 1939'da 30 000 000 lira sermaye ile kurulan «Türkiye Demir-Çelik fabrikaları»na devredildi. Karabük tesisleri 1955'te 6559 Sayılı kanunla Divriği'yi de içine alarak Türkiye Demir - Çelik işletmeleri olarak bağımsız bir iktisadî devlet teşekkülü haline geldi. Sermayesi aynı kanunla 200 000 000 liraya ve sonra Bakanlar kurulu kararıyle 400 000 000 liraya yükseltildi. Tesislerin temeli 3 nisan 1937'de atıldı; kesin montaja 1938'de ingiliz Brassert firması tarafından başlanıldı.

Tesisler kok, asit ve boru fabrikaları, yüksek fırın, haddehane, çelikhane ve dökümhaneden meydana gelir. Bugün tesislerde, 351 teknik personel, 245 ustabaşı ve 6 047 yetişkin işçi, 2 664 işçi çalışmaktadır. Kok fabrikaları üç bölüme ayrılır: a) kömürü stok, hazırlama ve nakil tesisleri; b) fırınlar; c) yan ürünler tesisleri.

● *Yüksek fırınlar ve Zinter.* İşletmede üç yüksek fırın vardır. Yüksek fırınların yapımına 1937'de başlandı; 1939'da ateşlenerek faaliyete geçirilen yüksek fırından ilk türk demiri 10 eylül 1939'da elde edildi. İkinci yüksek fırın 1950'de, üçüncü yüksek fırın 1962'de işletmeye açıldı. Fırınların normal günlük kapasiteleri şöyledir: 1. yüksek fırın: 350 t/gün; 2. yüksek fırın: 350 t/gün; 3. yüksek fırın: 900 t/gün.

● *Zinter tesisi.* Küçük boyutlu cevheri yüksek fırında kullanabilmek ve kükürt oranı yüksek olan cevherlerin kükürdünü almak için malzeme zinterlenir. İşletmede iki tane zinter makinesi vardır. 1 nu.lu zinter tesisinin üretimi 27,58 t/saat, 2 nu.lu zinter tesisinin üretimi ise 54,64 t/saattir.

● *Çelikhane,* (ilk kuruluşta) 65'er tonluk 4 Siemens Martin tipi çelik ocağından meydana geliyordu. Bu ocakların yıllık kapasitesi 180 000 ton ingottur. A ocağı 1944, B ocağı 1940, C ocağı 1940, D ocağı 1940 yıllarında çalışmağa başladı, 1956'da Alman Krupp firmasıyle yapılan anlaşma sonunda bu 4 ocak sökülerek yerine 150'şer tonluk 6 ocak yapıldı. Bunlardan A ocağı

1958, B ocağı 1960, C ocağı 1961, D ocağı: 1963, E ocağı 1958, F ocağı 1963'te faaliyete geçti. Yeni ocaklarla yıllık kapasite 600 000 tona çıktı.

● *Haddehaneler.* 28'lik haddeler grubu 1940'ta işletmeye açıldı. Aynı yıl 16'lık hadde kısmı da çalışmağa başladı. 1941'de saç haddesi faliyete geçirildi; 34'lük blok haddesi ve 28'lik profil haddesi 1960'ta, alman Demag şirketinden satın alınan kontinü haddehane de 1965'te açıldı.

● *Boru fabrikaları.* Boru fabrikaları ülkenin içme suyu nakil borularının bir bölümünü sağlamak amacıyle kuruldu. Dikey boru fabrikası 1938'de İngilizler tarafından kurulmağa başlandı ve 1939'da işletmeye açıldı. Savurma boru fabrikası da 1954'te faaliyete geçirildi.

● *Oksijen fabrikası.* Bu fabrikada oksijen, havadan ve sudan olmak üzere iki şekilde üretilir.

Çeşitli bölümlerin 1969'da başlıca imalâtı şöyleydi: kok: 870 193 ton; katran: 38 971 ton; kok gazı: 347 148 m^3; sıvı maden: 577 098 ton; pik: 97 302 ton; çelik: 612 436 ton; haddehane mamulleri: 559 978 ton. (M)

Türkiye Demiryolları İşçi Sendikaları Federasyonu (*DYF—İş*), Devlet Demiryolları teşkilâtının çeşitli kesimlerinde çalışan ve kanunlarda işçi olarak belirlenmiş kimselerin kurdukları sendikaların birleşmesiyle meydana gelen (1952), Türk-İş'e bağlı, işçi haklarını korumayı amaç edinen kuruluş. Sonunda üye sayısı 40 000'e yaklaştı. Federasyon, Milletlerarası Taşıt İşçileri federasyonuna (İTF) üyedir. (M)

Türkiye Devrimci Gençlik federasyonu (*Dev-Genç*), sosyalist açıdan devrimcilik mücadelesi yapmak iddiasıyle, merkezi Ankara'da olmak üzere, kurulmuş (1965) dernek. Derneğin başlangıçtaki adı Fikir Kulüpleri federasyonu (FKF) idi. 1969'da Ankara'da, Siyasal Bilgiler fakültesinde yapılan genel kurul toplantısında yeni bir faaliyet stratejisi benimsendi ve bu arada federasyonun adı değiştirildi. Federasyon 1970'te, kendisine bağlı derneklerce yayımlanan «10 Kasım Haykırışı» başlıklı bildirinin siyasî nitelikte görülmesi sonucu Ankara 5. Asliye Hukuk mahkemesinin kararıyle 10 mayıs 1971'de kapatıldı. 1970'te, özellikle Ankara ve İstanbul'da başlayan şiddet hareketleri, adam kaçırma ve banka soyma gibi kanundışı olayların sanığı olarak bu derneğin 500'den fazla mensubu tutuklandı; suçlular, sıkıyönetime bağlı askerî mahkemelerce ölüm ve ağır hapis cezalarına çarptırıldı. (M)

Türkiye Devrimci Öğretmenler birliği (*Türkiye TÖB*), üyelerinin çeşitli kanunlardan doğan haklarını korumak amacıyle ve yalnız ilkokul öğretmenlerini içine almak üzere kurulmuş (1971); merkezi Ankara'da olan, meslekî dernek. (M)

Türkiye Ekonomi kurumu, halkı israfla mücadeleye, hesaplı ve tutumlu yaşamaya, tasarrufa alıştırmak; yerli malları tanıtmak ve sevdirmek; yerli malların cins, çeşit, zarafet ve fiyat yönünden yabancı benzerleriyle yarışabilecek duruma gelmesi yolunda çalışmalar yapmak; yerli üretimin sürümünü artırıcı tedbirler tasarlamak amacıyle, Atatürk'ün himayesinde, zamanın meclis başkanı ve önde gelen milletvekilleri tarafından kurulmuş (1929) dernek. Ankara'da Millî İktisat ve Tasarruf cemiyeti adıyle faaliyete geçen kuruluş, 1939'da Ulusal Ekonomi ve Araştırma kurumu; 1949'da Millî Ekonomi ve Araştırma derneği; 1955'te de bugünkü adını aldı. Kurum, 1934'tenberi kamuya yararlı kuruluşlar arasındadır. (M)

Türkiye Elektrik kurumu. Bk. ELEKTRİK KURUMU (TÜRKİYE).

Türkiye Emlâk Kredi bankası. Bk. EMLÂK KREDİ BANKASI (TÜRKİYE).

Türkiye Eski Muharipler derneği, emekli subayların sosyal haklarını savunma ve dayanışmalarını sağlama amacıyle kurulmuş dernek. 23 Temmuz 1912'de *Umum Mütekaidini Askeriye cemiyeti* adıyle kuruldu. 1946'da *Genel Emekli Subaylar derneği,* 1951'de *Türkiye Eski Muharipler cemiyeti* adını aldı. 1970'te yapılan Genel Kurul toplantısında adı *Türkiye Muharipler derneği* olarak değiştirildi. Derneğin merkezi Ankara'dadır. Dernek siyasetle uğraşmaz; 64 il ve ilçe şubesi vardır. Üye sayısı 30 000 kadardır. (M)

Türkiye Esnaf ve Sanatkârları konfederasyonu, esnaf ve küçük sanat sahipleriyle bunların yanlarında çalışanların meslekî, sosyal, iktisadî ihtiyaçlarını gidermek, sanat ve ticaretlerinin meslekî ahlâka ve kamu yararına uygun yönde gelişmesini sağlamak amacıyle, çeşitli faaliyet alanlarında kurulmuş dernekleri bünyesinde toplayan; tüzel kişiliği olan; kamu kurumu niteliğinde; kanunla meydana gelmiş (1953) meslek kuruluşu. Merkezi Ankara'da bulunan konfederasyon, 1972 başında 3 500 000 kişiyi kapsayan 7 federasyon, 67 birlik ve 2 498 derneği temsil ediyordu. (M)

Türkiye Garanti bankası. Bk. GARANTİ BANKASI (*Türkiye* A. O.).

Türkiye Gazeteciler sendikası. Bk. GAZETECİLER SENDİKASI (TÜRKİYE).

Türkiye Halk bankası. Bk. HALK BANKASI (TÜRKİYE).

Türkiye Harp Malulü Gaziler, Şehit, Dul ve Yetimleri cemiyeti, savaş malulleriyle savaşta ölenlerin dul ve yetimlerine, bu durumdaki yakınlarına yardım etmek, bunların hak ve çıkarlarını korumak üzere, Cemiyetler kanununa göre, Bakanlar kurulu kararıyle kurulmuş (1915) dernek. Cemiyetin merkezi Ankara'dadır; 4 ilde (Adana, Afyon, İstanbul, İzmir) ve bir ilçede (Üsküdar) şubesi; 13 ilde ve 2 ilçede ajanlığı vardır. Kuruluş, Dünya Eski Muharipler federasyonuna üyedir. 1972 Başında derneğin bütün Türkiye'de 17 000 tabiî, 9 000 kayıtlı ve faal üyesi vardı. (M)

Türkiye Hayvanları Koruma derneği, sahipsiz ve başıboş evcil hayvanları korumak, bunlara karşı kötü davranılmasını önlemek; hayvan sevgisini yaygınlaştırmak amacıyle kurulmuş (1955) dernek. Bakanlar kurulunun 1956'da aldığı bir kararla kamuya yararlı sayıldı: daha sonra da Dünya Hayvanları Koruma Dernekleri federasyonuna üye oldu. (M)

Türkiye Himaye-i Etfal cemiyeti. Bk. ÇOCUK ESİRGEME KURUMU.

Türkiye İmar bankası. Bk. İMAR BANKASI A.Ş. (TÜRKİYE).

Türkiye İş bankası. Bk. İŞ BANKASI ANONİM ŞİRKETİ (TÜRKİYE).

Türkiye İşçi partisi. Bk. İŞÇİ PARTİSİ (TÜRKİYE).

Türkiye İşveren Sendikaları konfederasyonu, işverenlerin ve konfederasyona üye işveren kuruluşlarının hak ve çıkarlarını korumak; çalışma barışının sağlanması ve sürdürülmesi için demokratik esaslar içinde faaliyette bulunmak; işverenleri temsil etmek üzere meydana getirilmiş (1962) kuruluş. Türkiye çapında teşkilâtlanmış 17 işveren sendikasından meydana gelen İşveren sendikaları ilk defa İstanbul'da ve İstanbul İşveren Sendikaları birliği adıyle kuruldu (1961). Ertesi yıl yapılan toplantıda tüzüğü ve adı değiştirilerek bugünkü şeklini aldı. 1965'te de genel kurul kararıyle konfederasyon merkezi Ankara'ya nakledildi. (M)

Türkiye Jeoloji kurumu. Bk. JEOLOJİ KURUMU (TÜRKİYE).

Türkiye Jokey kulübü, at yetiştiriciliği, at neslinin ıslahı ve at yarışlarıyle uğraşan kurum (kuruluşu 1950). Merkezi Ankara'da olan kulüp, 6132 Sayılı kanun hükümlerine göre Tarım bakanlığının denetimi altında Türkiye'deki resmî at yarışlarını düzenler ve yönetir (1951'den itibaren). İstanbul'da Veliefendi, Ankara'da Şehir hipodromu, İzmir'de Şirinyer ve Adana'da şehir hipodromları kulüpçe kuruldu. (M)

Türkiye Kızılay derneği. Bk. KIZILAY DERNEĞİ (TÜRKİYE).

Türkiye Komünist fırkası, türk siyasî partisi. Kurtuluş savaşının ilk yıllarında, dış yardım alınan S.S.C.B. ile ilişkilerin bozulmaması amacıyle kuruldu (18 ekim 1920). 9 Kişilik bir kurucu heyeti, 30 kişilik umumî idare merkezi vardı. Parti mensupları arasında Tevfik Rüştü (Aras), Mahmud Celâl, Mahmud Esat (Bozkurt), Yunus Nadi v.d. bulunuyordu. Ayrıca Fevzi (Çakmak), İsmet (İnönü), Ali Fuad (Cebesoy), Refet (Bele) gibi Mustafa Kemal'in yakın arkadaşları da partiye gizli olarak katıldılar. Ciddî bir faaliyeti olmadığı gibi teşkilâtı da kurulmadı. 1920 Sonlarında kendiliğinden dağıldı. (M)

Türkiye Kömür İşletmeleri kurumu (TKİ), her türlü kömürün üretim ve satış işlerini düzenlemek; kömür yataklarının verimli şekilde işletilmesini sağlamak; sanayi ve ısıtma için gerekli kömürü zamanında ve ihtiyaç oranında hazır bulundurmak; enerji isteminin artışına paralel olarak yeni kömür yatakları araştırmak ve bu konularda incelemeler yapmak amacıyle, sermayesinin tamamı devlet tarafından verilerek kurulmuş (1957), tüzel kişiliği, malî ve iktisadî muhtariyeti olan; sorumluluğu sermayesiyle sınırlı, özel hukuk hükümlerine tabi; Enerji ve Tabiî Kaynaklar bakanlığına bağlı devlet kuruluşu.

Kurum, üç işletme (Alpagut-Dodurga Linyitleri, Orta Anadolu Linyitleri, Şark Linyitleri işletmeleri) ve üç müesseseyi (Ereğli Kömür işletmeleri, Garp Linyitleri işletmesi, Kömür Satış Tevzii müesseseleri) bünyesinde toplar. Kurumun 1971 yılı sonu olarak faaliyet bilançosu şöyleydi: Ereğli Kömürleri işletmesi, 7 846 499 ton taşkömür üretimi (4 638 721 ton satılabilir), 4 490 384 ton taşkömür satışı, 13 554 ton taşkömür ihracatı; Garp Linyitleri işletmesi, 6 851 000 ton linyit üretimi (3 841 300 ton satılabilir), 4 003 945 ton linyit satışı; Alpagut-Dodurga Linyitleri işletmesi, 222 435 ton linyit üretimi (222 435 ton satılabilir), 207 113 ton linyit satışı; Orta Anadolu Linyitleri işletmesi, 126 741 ton linyit üretimi (117 871 ton satılabilir), 90 530 ton linyit satışı; Şark Linyitleri işletmesi, 39 841 ton linyit üretimi (39 841 ton satılabilir), 46 518 ton linyit satışı. (M)

Türkiye Kredi bankası, her türlü bankacılık işlemleri yapmak; ticaret, sanayi, tarım, madencilik alanlarında faaliyet göstermek; bu konularda şirketler kurmak ve kurulmuş olanlara katılmak amacıyle teşekkül etmiş malî kurum (1948). Banka 20 000 000 TL sermayeyle ve anonim şirket statüsünde hizmete girdi; 1966'da feshine karar verildi ve fesih işlemi tamamlandı. (M)

Türkiye kupası. Bk. KUPA.

Türkiye Maden-İş sendikası. Bk. MADEN-İŞ SENDİKASI (TÜRKİYE).

Türkiye Millî Gençlik teşkilâtı. Bk. T.M.G.T.

Türkiye Millî Talebe federasyonu. Bk. T.M.T.F.

Türkiye Ormancılar cemiyeti. Bk. ORMANCILAR CEMİYETLERİ (TÜRKİYE).

Türkiye öğretmenler bankası. Bk. ÖĞRETMENLER BANKASI.

Türkiye öğretmenler sendikası. Bk. TÖS.

Türkiye Petrolleri A.O. Bk. T.P.A.O.

Türkiye Radyo ve Televizyon kurumu. Bk. T.R.T.

Türkiye Selüloz ve Kâğıt işletmeleri. Bk. SEKA.

Türkiye Sınaî Kalkınma bankası. Bk. ZİRAÎ DONATIM KURUMU (TÜRKİYE).

Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü partisi. Bk. SOSYALİST EMEKÇİ ve KÖYLÜ PARTİSİ.

Türkiye Süt Endüstrisi kurumu. Bk. SÜT ENDÜSTRİSİ KURUMU (TÜRKİYE).

Türkiye Şeker Fabrikaları A.O. Bk. ŞEKER FABRİKALARI A. O. (TÜRKİYE).

Türkiye Şişe ve Cam sanayii. Bk. ŞİŞE VE CAM SANAYİİ (TÜRKİYE).

Türkiye Şoförler ve Otomobilciler federasyonu. Bk. ŞOFÖRLER VE OTOMOBİLCİLER FEDERASYONU.

Türkiye Tekstil, örme ve Giyim Sanayii İşçileri sendikası (TEKSİF), dokumacılık ve giyim eşyası alanında çalışan

işçilerin toplandığı sendikaları birleştiren işçi federasyonu (kuruluşu 1951). Bu işkolunda sendikaların kuruluşu 1946'da başladı. 1951'de sendikaların federasyon halinde birleşmesinden sonra, üye kuruluşların sayısı kısa zamanda 39'a yükseldi. Bu şubelere kayıtlı üye işçilerin sayısı 100 000'i geçiyordu. 1962 Eylülünde yapılan toplantıda federasyon adının bırakılması ve millî tipte sendika haline gelinmesi kararlaştırıldı. Sendika, T. M. G. T. ve İ.T.G.W.F. (*International Textile, Garemnt Workers Federation* (Milletlerarası Tekstil ve Giyim İşçileri federasyonu]) kuruluşlarına üyedir. (M)

Türkiye Turing ve Otomobil kurumu. Bk. TURİNG ve OTOMOBİL KURUMU (TÜRKİYE).

Türkiye Turizm kurumu. Bk. TURİZM KURUMU (TÜRKİYE).

Türkiye Tütüncüler bankası. Bk. TÜTÜNCÜLER BANKASI (TÜRKİYE).

Türkiye Tütüncüler birliği. Bk. TÜTÜNCÜLER BİRLİĞİ (TÜRKİYE).

Türkiye Ulusal Verem Savaş derneği. Bk. VEREM SAVAŞ DERNEĞİ (TÜRKİYE ULUSAL).

Türkiye Vakıflar bankası. Bk. VAKIFLAR BANKASI (TÜRKİYE).

Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi enstitüsü, amme idaresinin çağdaş duruma getirilmesine yardımcı olmak, idareci eleman yetiştirmek ve memurların idarî bakımdan gelişmelerini sağlamak amacıyle kanunla kurulmuş (1953); merkezi Ankara'da olan; malî, idarî ve bilimsel muhtariyete sahip, eğitim, öğretim ve araştırma kurumu. Kuruluşun, yılda dört defa yayımlanan *Amme İdaresi Dergisi* adlı bir yayın organı vardır. (M)

Türkiye Veteriner Hekimler birliği. Bk. VETERİNER HEKİMLER BİRLİĞİ (TÜRKİYE).

Türkiye Yapağı ve Tiftik A.O. Bk. YAPAĞI ve TİFTİK A.O. (TÜRKİYE).

Türkiye Yardımseverler derneği. Bk. YARDIMSEVERLER DERNEĞİ (TÜRKİYE).

Türkiye Yem sanayii. Bk. YEM SANAYİİ (TÜRKİYE).

Türkiye Yeşilay cemiyeti. Bk. YEŞİLAY CEMİYETİ (TÜRKİYE).

Türkiye Yüksek İhtisas hastahanesi. Bk. YÜKSEK İHTİSAS HASTAHANESİ (TÜRKİYE).

Türkiye Zıraat Odaları birliği. Bk. ZIRAAT ODALARI BİRLİĞİ (TÜRKİYE).

Türkiye Zıraî Donatım kurumu. Bk. ZIRAÎ DONATIM KURUMU (TÜRKİYE).

Türk Kadınlar birliği, devrimlerin kadınlara sağladığı hakları korumak ve bunların kullanılmasını sağlamak; kadının hak, görev ve sorumluluk duygusunun gelişmesine yardımcı olmak; kadınların sosyal ve kültürel meseleleriyle ilgilenmek; kadınlar için iktisadî ve kültürel eğitim eşitliğini sağlayıcı tedbirler almak; milletlerarası benzer kuruluşların toplantılarında kadınların da erkeklerle eşit haklara sahip olabilmeleri yolunda çaba harcamak üzere, zamanın devlet başkanının eşi Mevhibe İnönü'nün başkanlığında kurulmuş (1949) dernek. 1954'te kamuya yararlı sayıldı; 82 il ve ilçede şubesi vardır. (M)

Türk Kanser Araştırma ve Savaş kurumu. Bk. KANSER ARAŞTIRMA VE SAVAŞ KURUMU (TÜRK).

TÜRKKÂRÎ blş. i. (*türk* ve fars. *kârî*'den *türk-kârî*). Santl. *Esk.* Türk sanatı üslûplarına göre yapılmış eserler için kullanılır. (L)

Türk Kooperatifçilik kurumu, teorik ve pratik kooperatifçilik düşüncesini yaymak, bu alandaki çalışmaları desteklemek amacıyle kurulmuş (1931), kamu yararına dernek. Önce İstanbul'da, üniversite bünyesi içinde Türk Kooperatifçilik cemiyeti adıyle faaliyete geçirildi; 1933'te merkezi Ankara'ya nakledildi; 1946'da Bakanlar kurulu kararıyle kamuya yararlı sayıldı; 1948'de tüzüğünde yapılan değişiklikle Cemiyetler kanununa intibak ettirildi ve adı da bugünkü şeklini aldı; 1964'te, tüzüğünde planlı ekonominin gerektirdiği bazı değişiklikler yapıldı. Kurumun, aylık olarak çıkan ve kuruluşundan beri devam eden *Karınca* adlı bir dergisi vardır. (M)

Türkkuşu, Türkiye'de havacılığın gençliğe sevdirilmesi, yurt çapında tanıtılması; sivil ve askerî amaçlar için pilot ve paraşütçü yetiştirilmesi amacıyle kurulmuş (3 mayıs 1935), Türk Hava* kurumuna bağlı, genel müdürlük seviyesinde, kamuya yararlı teşkilât. Genel müdürlüğün faaliyet birimleri şunlardır: 1. Tayyare Uçuş okulu; 2. Paraşüt okulu; 3. Planör Uçuş okulu, 4. Model Uçak okulu; 5. Tarımsal Mücadele filosu; 6. İkmal ve Bakım âmirliği. (M)

Türk Kültürünü Araştırma enstitüsü, Türkiye'de ve Türkiye dışında yaşayan Türklerin tarihi, etnolojisi, dili, folklor ve sanatı, sosyal ve dinî meseleleri, bulundukları bölge ve ülkelerin coğrafî, iktisadî ve jeopolitik durumu hakkında inceleme ve araştırmalar yapmak üzere kurulan (1961) dernek. Enstitü, amaçlarıyle ilgili kitapların yanı sıra, üç devamlı yayın yapar: halka hitap eden, aylık, *Türk Kültürü;* bilimsel makalelerin yer aldığı 6 aylık, *Türk Kültürü Araştırmaları* dergisi ve yabancı dilde hazırlanan 6 aylık, *Cultura Turcica.* (M)

TÜRKLER, Ural-Altay (Turan) kavimlerinin Altay grubunda Moğol'lar ve Mançu - Tunguzlarla birlikte yer alan; beyaz ırktan brakisefal kavim. (M)

TÜRKLEŞMEK dönşl. f. (*Türk*'ten *türk-le-ş-mek*). Türk olmak.

◆ **Türkleştirmek** geçl. f. Türkleşmesini sağlamak: *Bizim Türklerimiz Malazgirt'ten sonra Anadolu'ya yerleşmek ve burayı türkleştirmek* [...] *için nasıl temsil usulleri kullandılar biliyoruz* (F.R. Atay). [M]

Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak, Ziya Gökalp'in kitabı (1918). İkinci Meşrutiyetten sonra türk siyaset ve düşünce hayatında beliren Türkçülük, İslâmcılık, Garpçılık akımlarını karşılaştırarak bir sentez teklif etmek için yazıldı. (M)

TÜRKLÜK i. (*türk*'ten *türk-lük*). Türk olma hali: *Türklüğüyle övünmek.* || Türklerin meydana getirdiği topluluk: *Asla şüphem yoktur ki, Türklüğün unutulmuş büyük medenî vasfı ve büyük medenî kabiliyeti, bundan sonraki inkişafı ile, âtinin yüksek medeniyet ufkundan yeni bir güneş gibi doğacaktır* (Atatürk). [M]

TÜRKMANÎ i. (fars. *türkmān*'dan *türkmānî*). Mus. Çağatay ve azerî halk musikilerinin şekillerinden biri. (Tarhanî, öleng, koşuk, tuyug gibi karakteristik bir şekildir. Kendine has şekli, güftesi ve bestesi vardır.) [M]

Türk Matbuat cemiyeti. Bk. TÜRK BASIN BİRLİĞİ.

TÜRKMEN i. (fars. *türkmān*'dan). Oğuz Türklerinin bir kolu. || Bu koldan olan kimse: *Tamamiyle asil olması için mutlaka anası da Türkmen olmalı* (Ziya Gökalp). [M]

TÜRKMENCE i. (*Türkmen*'den *Türkmence*). Leng. Türk lehçelerinden biri.

— ANSİKL. Leng. *Türkmence,* bugün genellikle Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde kullanılan bir türk lehçesidir. Ayrıca Suriye, Irak, İran, Afganistan, Çin ve Türkiye'ye yerleşen Türkmen boylarında da konuşulur (yaklaşık olarak 1 000 000 kişi).

Türkmencenin iki ana diyeleği vardır: 1. *Asıl Türkmence* (Yomıt, Teke, Çavdur, Göklen, Er-Sarı, Salır, Sarık); 2. Özbekleşmiş Türkmence (Nohur, Anaul, Haşarlı, Nerezim v.d.).

Türkmencede 1927'ye kadar arap, 1927-1940 arasında latin, 1940'tan sonra da rus (Kiril) harfleri kullanıldı. İslâm uygarlığı etkisinde olduğu dönemlerde, Türkmenceye bazı arapça ve farsça kelimeler, son dönemde de bazı rusça kelimeler girdi. J. Benzing, P. Azimov, S. Batırov, L. Bazin, N.A. Baskakov Türkmencenin dilbilgisini ve sözlüğünü hazırladılar.

● *Özellikleri.* Türkmencede, *a,e,ä,ı,i,o,ö, u, ü* ünlüleri kullanılır. Ayrıca Türkmencede uzun ünlü de bulunur: *uzīn* (uzun), *ōbām* (köyüm, boyum), *bāş* (beş) v.d. Kapalı *e* çok kere uzun *i* (*ī*) ile karşılanır; *gīce* (gece) gibi. Uzun ünlüler anlam farkı yapar: *ot* (ot), *ōt* (ateş) v.b. Bazı uzun ünlüler, diftonga çevrilir: *yazī* > *yazuv*, *ārzū* > *ārzuv* v.b. *Z* - sesi *r*'ye dönüşme eğilimi gösterir: *bazısı*>*barızı*, *yazmaz*> *yazmar* v.b. Bazı *v*'ler *y*'ye çevrilir: *öy* (ev), *söy-* (sev-) v.b. İç sesteki *v*, önceki ünlüyü yuvarlaklaştırır: *ovaz* (avaz), *zovk* (zevk) v.b.

● *Morfoloji.* Türkmencede isim çekimi ekleri şunlardır: genitif eki: *-ın,-in,-nın,-nin* (adamın, *şonın* [şunun]); akkuzatif eki: *-ı,-i* (*hakıkati* [hakikati]); datif eki: *-a,-e* (*gulaklara* [kulaklara]); lokatif eki: *-da,-de* (*vagtında* [vaktinde], *sonında* [sonunda]); ablatif eki: *-dan,-den* (*sözlerden, dilininkiden* [dilininkinden]); ortaç eklerinden *-an, -en* «-dık, -dik» ekinin anlamını verir: *görenden son* (gördükten sonra) gibi. Fiil çekiminde görülen başlıca değişiklikler: gelecek zaman eki: (*-acak*), *-cak* biçiminde, şimdiki zaman eki de (*-yor*), *-yār,-yēr* biçiminde geçer: *aytcak* (söyleyecek), *gelcek* (gelecek) v.b.; *bilyer* (biliyor), *görünyer* (görünüyor) v.b. Geniş zaman eki de *-yar, -yer* biçiminde olduğu için şimdiki zaman ekiyle karışır. Olumsuzluk eki *-maz,-mez, -mar-mer* biçimindedir: *yazmarsın* (yazmazsın), *gelmersin* (gelmezsin) v.b. Kazakçanın etkisiyle *-gay,-gey* emir ekinin kullanılması: *algay* (alsın), *gelgey* (gelsin) gibi. «miş'li» geçmiş zamanın anlatımını *-p* gerundiumu ve *-an,-en* partisipi verir: *görüpsün* (görmüşsün), *bakıpsın* (bakmışsın). *gelendi* (gelmiştir) v.d. Özbekçenin etkisiyle *-ar,-er* eki «mış» anlamı verecek şekilde kullanılır: *bilersin* (bilmişsin), *yazarsın* (yazmışsın) v.d. (M)

Türkmençay antlaşması, İran ve Rusya arasında 1828'de imzalanan ve Rusya'ya Erivan ile Nahçivan topraklarını kazandıran antlaşma. (L)

TÜRKMEN dağı, İçbatı Anadolu'nun kuzeydoğusunda, Eskişehir - Kütahya illeri sınırı üzerinde yükselen dağlık kütle. Yapısında mermerleşmiş kireçtaşları, şistler, yeşil kayaçlar ve andezitler bulunan dağın yamaçlarında karo ve sarıçam ormanları bulunur; yüksl. 1 825 m. (M)

TÜRKMENİSTAN, rusça **Turkmenskaya S.S.R.,** S.S.C.B.'deki federal cumhuriyetlerin en güneyde olanı, Ural-Hazar çöküntüsünün güneyinde, güneyde Afganistan ve İran ile sınırlıdır; 488 000 km²; 1 743 000 nüf. Başkenti, *Aşkâbâd.* Türkmenistan'ın hemen her yeri yarı çöller ve çöllerden meydana gelir. Ancak İran'dan ayrıldığı dağlık kenar boyunca 200 mm'den çok yağış alır; temmuz ayı sıcaklık ortalamaları 28°C'ı aşar ve Afganistan'dan esen sıcak rüzgârlarla gölgede 40-46°C'a yükselir. Kuzeydoğuda ve kuzeyde yeniden ortaya çıkan sert kayaçlar Ust-Urt (Ürt-Yurt) yaylalarının kenarlarını meydana getirir; bunlar tektonik Sarıkamış çöküntüsünün (45 m) ve Özboy ölü vâdisinin yukarısındadır; ölü vâdinin Tarih çağında sulandığı ve Amuderya'nın bir kısmını Hazar denizine akıttığı sanılır. Hazar denizi kıyısı üç değişik bölümden meydana gelir: İran sınırı ile Krasnovodsk körfezi arasında düz bir kıyı, Krasnovodsk körfezinde ve bu limanın kuzeyinde daha engebeli ve daha girintili çıkıntılı olan yalıyarlı bir kıyı, buharlaşmanın çok yoğun olduğu tabiî bir tuzla meydana getiren büyük denizkulağı: Karaboğaz-Göl. Nüfus vahalarda ve güneydeki dağeteği bölgelerinde toplanmıştır: Murgab vahası (Merv ve Bayram Ali), başkent Aşkâbâd'ın her iki yanında Tecen vahası ve Kopet dağeteği. Vahaların ve Kopet dağeteğinin meyve, üzüm, pamuk, yağ çıkarılan bitkiler ve tahıl (arpa) üreten köy ekonomisine, yarı çöllerde ve çöller çevresinde yapılan hayvancılık eklenir: deve, at, özellikle koyun (eti için beslenen koyunlar, kuyruğu bol yağlı koyunlar, yünü için yetiştirilen koyunlar ve astragan için yetiştirilen karakul koyunu). [L]

TÜRKMENLER, S.S.C.B.'de (Türkmenistan [677 000], Özbekistan [205 000], Kafkasya [24 000] ve Avrupa Rusyası [281 000]), Afganistan'da ve İran'da (80 000) yaşayan müslüman türk halkı.

● *Tarih.* Türkmenler, Selçuklular ile birlikte Hazar ve Aral gölü yörelerinden Maveraünnehir'e, sonra da Horasan'a geldiler. XI. yy.da Selçukluların emrinde Azerbaycan'a ve Anadolu'ya yerleştiler. (Bk. DANİŞMENDOĞULLARI, ARTUKOĞULLARI, SALTUKLULAR.) Horasan'da kalanlar Büyük Selçuklu imparatorluğunun hâkimiyetinde yaşadılar. 1153'te Sultan Sencer'e karşı ayaklandılar. XIII. yy.ın ikinci yarısından itibaren de bulunduktan bölgelerde Türkmen beylikleri kurmağa başladılar (Bk. ANADOLU BEYLİKLERİ.) Bu beylikler XV. yy.da Osmanlılar tarafından bir bayrak altında toplandıysa da toprağa yerleştirilmeleri XIX. yy.ın ikinci yarısına kadar sürdü. XIII.-XIV. yy.larda Karakoyunlu ve Akkoyunlular, İran ve Doğu Anadolu'da birer Türkmen devleti kurdular. Şah İsmail devrinde Akkoyunlular yenildi; beyleri de Osmanlılara ve Memlûklara sığındı. Çukurova'da yaşayan Üçoklar (bk. RAMAZANOĞULLARI) ile Maraş ve Elbistan çevresine hâkim olan Bozoklar (bk. DULKADIROĞULLARI) varlıklarını uzun süre korudular. Hazar'dan Siriderya'ya, Aral'dan Herat ve Horasan'a kadar uzanan bölgede yaşayan Türkmenler, Moğol istilâsından çok zarar görmediler. Moğollar ile anlaşma yoluna giderek Cengiz Handan aldıkları özel yarlıkla kendi topraklarında yaşadılar. Timur'un Orta Asya hâkimiyeti döneminde Türkmenler, onu seferlerinde desteklediler. Afşar Türkmenlerinin Hive ve Buhara Hanlıkları dışında kalanlarının çoğu Nadir Şahın hâkimiyetini kabul etti. Hazarötesi Türkmenleri XVIII. ve XIX. yy.larda uzun mücadeleler vererek millî devletlerini kurmayı başardılar. Türkmenler Mangışlak'tan Türkmenistan'ın diğer bölgelerine doğru yayılmağa başladılar. Türkmenistan'daki öteki Türkmen toplulukları şunlardı: Afganistan'ın kuzeyinde Ali Eli Türkmenleri; Amuderya'nın sol tarafından Buhara'dan Afganistan'a kadar olan bölgede, Ersari Türkmenleri; Murgab ırmağı çevresinde, Sarık Türkmenleri; Merv çevresinde, Sakar Türkmenleri; Hive ile Mangışlak arasında, Çavdar Türkmenleri; yine Hive çevresinde Ata Türkmenleri Kopet dağı ile Elbruz dağları arasındaki Gürgen vâdisinde Göklen Türkmenleri. Orta Asya Türkmen boylarının önderi olan Teke Türkmenleri XVIII. yy.-ın ortalarında Mangışlak bölgesinden ayrılarak Horasan'ın kuzeyinde uzanan Kopet dağeteklerine yerleştiler ve Hive hanlığına vergi ödeyerek yüzyıla yakın bir süre barış içinde yaşadılar. Kısa sürede topraklarını Horasan'a ve Merv'e kadar genişlettiler. Fakat 1873'te doğu, kuzey ve kuzeybatıdan rus kuvvetlerinin saldırısına uğrayan Hive, Yamud Türkmenlerinin savunmasına rağmen rus hâkimiyetine girdi. Hive'nin düşmesiyle Türkmenistan rus kuvvetlerinin tehdidi altına girdi. 1874'te Ruslar merkezi Kızılsu (Krasnovodsk) olmak üzere Hazarötesi bölgesi valiliğini kurduklarını ilân ettiler. Böylece Türkmen-Rus çatışmaları (1877), Osmanlı-Rus savaşının başlamasına kadar sürdü.

1877 Sonlarında Kuşid Hanın ölümü üzerine Nur Verdi Türkmen cumhuriyetinin hanı oldu (1878). 1879'da Ruslar Türkmenistan'ı istilâya başladı. Ruslar Batı Türkmen elinin müstahkem kalesi olan Göktepe'ye geldiler; Türkmenler kaleyi savundular ve düşmanı püskürttüler. Rusları, Hazar kıyısındaki rus üssü Kızıl Su'ya kadar izlediler. Ruslar, yeni seferin kumandanlığına Plevne'de Osman Paşaya karşı başarıyla savaşan general Skobelev'i getirdiler. Rus kuvvetleri 1880 ortalarında tekrar Türkmen topraklarında ilerlemeğe başladı. Nur Verdi Han bu sırada öldü. Küçük oğlu Mahtum Kulu, han seçildi. Ruslar Göktepe'yi 1881 yılının kasım ayı başlarında kuşattılar. 24 Ocakta ellerine geçirdiler. Türkmenistan'ın doğu kısmı Merv bölgesi, birkaç yıl daha bağımsız kaldı ve 1885'te rus hâkimiyetini kabul etti. Çarlığın çöküşünden sonra ingiliz işgali, bir menşevik hükûmetinin kurulmasını (ağustos 1918 - nisan 1919) kolaylaştırdı; fakat bu hükûmet Bolşevikler tarafından devrildi. 1920-1921 İdarî teşkilâtının başarısızlığa uğramasından sonra (bk. TÜRKİSTAN) sovyet rejimi bütün Türkmenleri, 1924'te kurulan ve 1925'te S.S.C.B.'ye bağlı federal bir cumhuriyet olan Türkmenistan cumhuriyeti içinde birleştirdi. (ML)

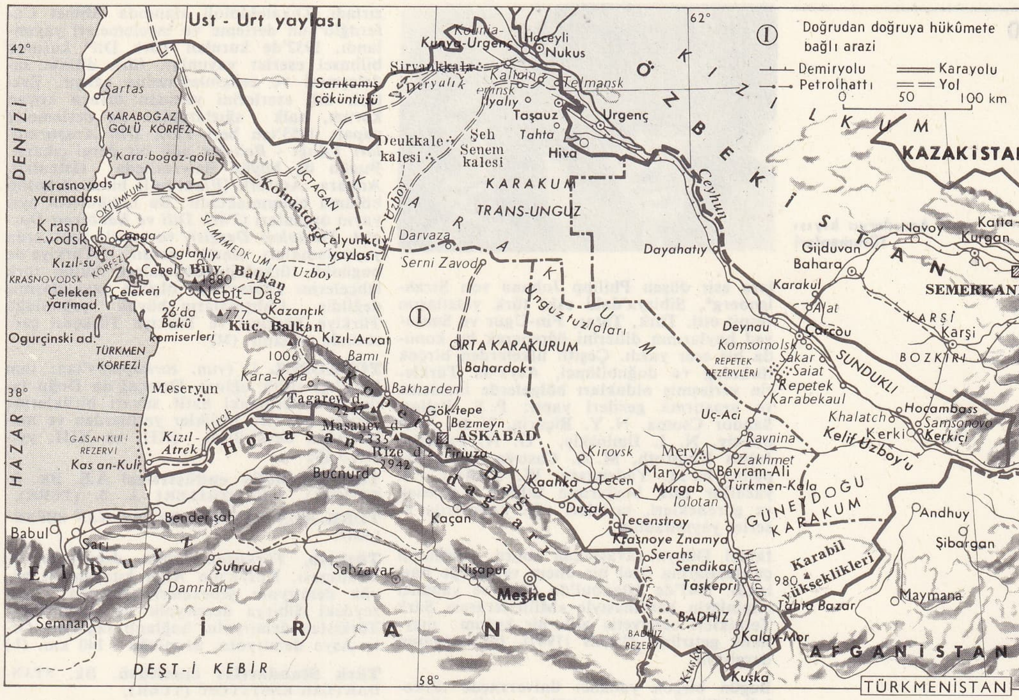

TÜRKMENİSTAN haritası

Türk Meşhurları Ansiklopedisi, İbrahim Alâeddin Gövsa tarafından hazırlanan ansiklopedi. Edebiyat, sanat, bilim ve siyaset alanında ün kazanan türk büyüklerinin biyografilerini içine alır. Yedigün yayınları arasında yayımlandı (1945-1946). [M]

Türk mezarı, Kuzey Suriye'de Fırat ırmağının sol kıyısında bulunan Caber* kalesinin eteğindeki kümbette, Süleyman Şaha ait mezar. Abdülhamid II tarafından onartıldı. 20 Ekim 1921'de yapılan Ankara antlaşmasının 8. maddesine göre Türkiye sınırlarından 100 km uzakta olmasına rağmen 8 797 m^2 olan bu toprak parçasının yönetimi Türkiye'ye verildi. Bu madde Lozan antlaşmasında da aynen kabul edildi (1923). [M]

Türk Mühendis ve Mimar Odaları birliği. Bk. MÜHENDİS VE MİMAR ODALARI BİRLİĞİ (TÜRK).

Türk ocakları, Türkiye'de İkinci Meşrutiyetten sonra gelişen Türkçülük* hareketleri sırasında kurulan, milliyetçi anlayışa bağlı kültür derneği. Osmanlı imparatorluğunun Balkan savaşında (1913) uğradığı yenilgiden sonra, Arapların, Kürtlerin, Rumların ve Ermenilerin kurduğu yarı siyasî, yarı kültürel derneklere paralel olarak Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Ziya Gökalp ve arkadaşları tarafından kuruldu (1913). Türk ocakları, çalışmalarıyle, gençlerin ve aydınların ilgisini topladı. Türkiye'nin hemen her yerinde şubeleri açıldı. Ocağın görüşlerini yansıtmak üzere *Türk Yurdu* adlı bir dergi çıkarıldı. Cumhuriyetten sonra da çalışmalarını sürdüren dernek, siyasî bir kimlik alabileceği endişesiyle, 1931'de kapatıldı; yerine C.H.P.'ye bağlı Halkevleri kuruldu. Türk ocakları, 1951'de Manisa milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver tarafından yeniden açıldı; bu dönemde etkili bir çalışması olmadı. Hamdullah Suphi Tanrıöver'in ölümünden sonra faaliyeti sona erdi (1966). [M]

TÜRKOĞLU, esk. **Eloğlu,** Akdeniz bölgesinde (Adana bölümü, Maraş ili) ilçe merkezi kasaba; 6 223 nüf. (1970). Bir kısmını Gâvurgölü adı verilen bataklık alanın kapladığı Türkoğlu ovasının kuzeybatı kenarında; yüksl. 475 m. Maraş-Adana karayolu, kasabanın içinden geçer. Fevzipaşa-Malatya demiryolu üzerinde de istasyonu vardır. 1960'tan beri ilçe merkezidir. —*Türkoğlu ilçesi,* 688 km^2, 31 718 nüf. (1970); tek bucak; 33 köy. Buğday, pamuk, şeker pancarı, pirinç. (M)

TÜRKOLOG i. (*türk* ve yun. *logos* > fr. *-logue*'den *türkolog*). Türkolojiyle uğraşan bilim adamı. (M)

TÜRKOLOJİ i. (*türk* ve yun. *logos* > fr. *logie*'den *türkoloji*). Türk tarihi, dili ve edebiyatını inceleyen bilim.

— ANSİKL. *Türkoloji* adı verilen bilim dalının tarihi, Avrupa'da XIV. yy.a kadar çıkar. Osmanlı Türklerinin Avrupa'ya geçmesinden ve yayılmasından önce Avrupalılar, IV. - VI. yy.larda yaşayan Ammianus Marcellinus Priskos gibi yazarların ve X. - XI. yy.larda yaşayan Konstantinos Porphyrogennetos ve Anna Komnena gibi tarihçilerin eserlerinden Türkler hakkında bilgi edindiler. Felemenkli Villem van Ruysbroek 1253 - 1255 yılları arasında Altınordu hanlığının bulunduğu bölgeye ve Karakurum'a bir gezi yaptı. 1275'te Venedik'li ünlü gezgin Marco Polo, «Büyük Han»ı ziyaret etti. Bunlar eserlerinde Orta Asya türk illeri üstüne ilgi çekici bilgiler verdiler. XIII. - XIV. yy.larda Ebu Hayyan, İbni Mühenna gibi arap dilcileri Mısır Kıpçakçası üzerinde çalıştılar. İranlı tarihçi Cüveynî (XIII. yy.), *Tarih-i Cihanküşa* (Cihanı Açan Tarih) adlı eserinde ilk kez Orhon* yazıtlarından söz etti. *Codex Cumanicus** (Kuman Metinleri) [XIV. yy.], Kıpçak Türkçesiyle yazıldı.

Osmanlı Türkleri ile Avrupalılar arasında savaşların başlaması, türkoloji alanındaki çalışmaların artmasını sağladı. Bu alanda genellikle savaş esirleri çalıştı. Bunlar (Hans Schiltberger, Mühlbach'lı bir alman, Bertalan Georgievits v.b.) yazdıkları eserlerde Türklerin bazı gelenek ve göreneklerini Avrupa'ya tanıttılar; bazı türkçe metinlere de yer verdiler. İstanbul'dan sağlanan bir vakayinameye dayanan Löwenklau'nun *Annales Sultanorum Othmanidarum* (Osmanlı Sultanları Yıllığı) [1688] adlı eseri, türk filolojisi üzerinde ilk çalışmalardan biridir. İtalyanlar, Osmanlı Türkleriyle başlayan siyasî ve ticarî ilişkileri gözönüne alarak Türkler ve türk diliyle ilgili bazı eserler verdiler: Floransa şehri İstanbul balyosu Filippo Argenti, İtalya'da Osmanlı Türkçesinin kurallarını tespit eden bir eser yazdı (*Regola del Parlare Turco* [Türk Dilinin Kuralları] 1533). Sonra İtalyan ve Latin dillerinde, türk dilbilgisi üzerine birçok eser yazıldı. 1709 Poltava savaşında Rus-

Amuderya kıyısı Türkmenleri

lara esir düşen Philipp Johann von Strahlenberg*, Sibirya'daki eski türk yazıtlarını tespit etti. Türk, Tatar, Fin-Ugur ve Samoyed boylarının dillerini öğrenerek bu konuda bir eser yazdı. Çeşitli ülkelerden birçok türkolog ve doğubilimci, Asya'da Türklerin yerleşmiş oldukları bölgelerde inceleme ve araştırma gezileri yaptı; P. S. Pallas, Sandor Csoma, N. Y. Biçurin, V. İ. Verbitskiy, N. İ. İlminskiy, G. N. Potanin, Julius Klaproth, M. A. Castrén, J. R. Aspelin, N. M. Yadrintsev, W. Radloff v.d. yazarlar türk boylarının dilleri, gelenek ve görenekleri, tarihleri v.b. konularda eserler yayımladılar.

İkinci Dünya savaşından sonra türkoloji çalışmalarına özel bir önem verilmeğe başlandı. 1947'de İstanbul'da yerli ve yabancı bilginlerin katılmasıyle «Milletlerarası Şark Tetkikleri cemiyeti» adlı bir kurum meydana getirildi. *Oriens* (1947), bu kurumun dergisidir.

Bugün birçok yabancı üniversitede türkoloji bölümleri ve enstitüleri vardır; türkolojiyle ilgili geniş ölçüde araştırmalar yapar. Türkoloji alanında milletlerarası işbirliğiyle bir araştırma temel kitabı da yayımlandı: 1951'de İstanbul'da toplanan XXI. Uluslararası Doğu Bilginleri kongresi, alınan karar üzerine *Philologiae Turcicae Fundamenta* (Türk Dil Elkitabı) [I. cilt 1959, II. cilt 1964] adlı ortak bir eser yayımlandı. Bu eserin türk boylarının tarihini kapsayan üçüncü cildi de basıma hazırlanmaktaydı.

● *Türkiye*'de. Kâşgarlı Mahmud'un *Divanü Lûgat-it-Türk*'ü (Türk Dilleri Sözlüğü) Türkler arasında ilk türkoloji çalışması sayılabilir. XV. yy.da çağatay şairi Ali Şir Nevaî *Muhakemat-ül-Lugateyn* (İki Dilin Karşılaştırılması) adlı eserinde Çağatayca ile Farsçayı karşılaştırırken türkolojiyle ilgili bir çalışma örneği veriyordu. Anadolu'da konuyle ilgili olarak yapılan en eski çalışma Bergamalı Kadri'nin dilbilgisi konusunda yazdığı *Müyessiret-ül-Ulum'*dur (Bilimleri Kolaylaştıran Araç). Osmanlı imparatorluğu döneminde mensur ve manzum birçok lûgat meydana getirildi. XIX. yy.ın ikinci yarısından itibaren dilbilgisi ve lûgat konusunda birtakım çalışmaların yapıldığı görülür. (Ahmet Cevdet, Fuad Paşa, Abdurrahman Fevzi Efendi, Süleyman Paşa, Esat Efendi, Ahmed Vefik Paşa, Muallim Naci, Ebüzziya Tevfik v.d.-nin eserleri.) [Bk. DİLBİLGİSİ. LÛGAT.] Hüseyin Kâzım Kadri'nin *Büyük Türk Lûgati* (1927-1943) belli başlı bütün türk lehçelerini içine alır. Kilisli Rifat, *Divanü Lûgat-it-Türk, Kitab-ı Dede Korkut, El-Kavanin-ül-Külliye fi Lûgat-it-Türkiye* (Türk Dilleri İçin Genel Kurallar) adlı temel eserleri yayıma hazırladı. Necip Asım, bazı yazılarıyle diyalektoloji (lehçebilim) çalışmalarının öncüsü oldu.

Meşrutiyet yıllarında *Türk Yurdu* dergisinin kurulması, türkoloji araştırmalarına yeni bir hız verdi ve eski türk dili anıtlarının birçoğu tanıtıldı. Bu derginin yazarları arasında Akçuraoğlu Yusuf, Ağaoğlu Ahmet, Ziya Gökalp, Köprülüzade Mehmed Fuad v.d. bilim adamı ve düşünürler vardır. 1924'te İstanbul Dârülfünunu Edebiyat fakültesine bağlı olarak Fuad Köprülü'nün teşebbüsüyle *Türkiyat enstitüsü* kuruldu. Enstitünün yayın organı olarak çıkan *Türkiyat Mecmuası* (1925), yayınları arasında yer alan eserler, Avrupa'da büyük ilgiyle karşılandı. İlk diyalektoloji sözlüğünü (*Anadilden Derlemeler,* 1932) İshak Refet ve Hâmit Zübeyr'in yönetiminde bir kurul hazırladı. Diyalektoloji alanında Ahmet Caferoğlu'nun derleme ve incelemeleri yayımlandı. 1932'de kurulan Türk Dil* kurumu bilimsel eserler yayımlar, türk dilinin sadeleşmesi ve zenginleşmesine çalışır. Eski türk dili eserlerini yeniden ortaya koyan kurum, halk ağızlarından da derlemeler yapar; 1953'ten beri *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* adlı bir dergi çıkarır. Bugün üç büyük üniversitede (İstanbul, Ankara, Atatürk [Erzurum]) birer türkoloji bölümü bulunmaktadır. Bu bölümlerin ayrı yayın organları (*Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Türkoloji Dergisi*) ve çeşitli konularda yayımladıkları eserler vardır. Türkiye'de bugünkü türkoloji çalışmaları, bütün türk lehçelerini kapsayacak ölçüde yaygınlaşmış değildir. Çalışmaların büyük çoğunluğu Türkiye Türkleri ve Türkiye Türkçesi çevresinde toplanır. (M)

TÜRKOPOL i. (yun. *turkopulos*'tan: tam karşılığı «türk oğlu»). Ortaçağ'da Doğu latin devletlerindeki hafif süvari birliklerine verilen ad. (Bu birlikler yerlilerden ve melezlerden devşirilirdi [XII. ve XIII. yy.-lar].) [L]

Türk Otomotiv endüstrileri A.Ş. Bk. OTOMOTİV ENDÜSTRİLERİ A. Ş. (TÜRK).

TÜRK-RUS SAVAŞI. Bk. BALKAN SEFERLERİ.

Türksib, *Türkistan-Sibirya demiryolu*'nun kısaltması, Rusya'nın Asya kıtasındaki büyük demiryolu şebekeleri arasında (kuzeydeki Sibirya demiryolu ile güneydeki Türkistan demiryolu) bağlantı sağlayan Orta Asya demiryolu; uzunluğu 1 140 km. (L)

Türk Standartlar enstitüsü. Bk. STANDARTLAR ENSTİTÜSÜ (TÜRK).

Türk Tabipler birliği. Bk. TABİPLER BİRLİĞİ.

Türk Tarih kurumu. Bk. TARİH KURUMU (TÜRK).

TÜRKTAZ bls. i. (*türk* ve fars. *tâz,* saldıran'dan *türk-tâz*). *Esk.* Hücum eden kimse.

◆ **Türktazî** i. *Esk.* Anî baskın, hücum. (M)

Türk Ticaret bankası. Bk. TİCARET BANKASI (TÜRK).

TÜRKUAZ veya **TÜRKUVAZ** i. (fr. *turquoise*). Miner. Firuze. || *Teşm. yol.* Firuze renginde: *Türkuaz bir kumaş.*

— Mobl. Uzun koltuk veya dinlenme karyolası; XVIII. yy. ortalarında yapılmıştır; aynı biçimde ve aynı yükseklikte, süslü veya hasır kaplı, iki başucu vardır, genellikle bu iki başucu bazen çıkarılabilen bir arkalıkla tamamlanmıştır. (LM)

Türk Ulaş-İş (*Türkiye Deniz Taşımacılığı İşçi Sendikaları federasyonu*), deniz nakliyatı alanında çalışan işçilerin haklarını savunmak amacıyle kurulmuş 23 sendikanın birleşerek meydana getirdikleri (1959), merkezi İstanbul'da bulunan, Türk-İş'e bağlı işçi kuruluşu. Federasyonun 1971'de 18 000 üyesi vardı. Kuruluş, Milletlerarası Taşıt İşçileri federasyonuna (İTF) üyedir. (M)

TÜRKUVAZ i. Bk. TÜRKUAZ.

TÜRKÜ i. (*türk*'ten ar. *türkî,* türke ait'-ten). Güfte olarak halk şiirlerini alan ve halk ezgileriyle bestelenmiş şarkı çeşidi: *Urumelihisarı'na oturmuşum; / Oturmuş da, bir türkü tutturmuşum* (O. V. Kanık). || *Türkü çağırmak,* türkü söylemek. || *Türkü yakmak,* türkü bestelemek: *Bugün gibi aklımda: Musa Çavuşun kaçırdığı Şadiye için bir türkü yakmışlardı...* (Sabahattin Ali).

— DEY. (*Birinin*) *Türküsünü çağırmak* (veya *kimin arabasına binerse onun türküsünü çağırmak*), bir kimsenin tarafını tutmak.

— ANSİKL. Ed. *Türkü*, yapı bakımından iki bölümdür: a) türkünün asıl sözleri; b) her kıtanın sonunda tekrarlanan nakarat bölümü. Asıl bölüme *bent,* nakarat bölümüne *bağlama* veya *kavuştak* denir. Bağlamalar genellikle bir ve üç mısra arasında değişir. Asıl bölümden daha uzun bağlamalı türküler de vardır. Çoban türkülerine *kayabaşı,* çok dokunaklı bir musikiyle söylenenlere *ezgi,* varsak boyunun türkülerine *varsağı,* türkmen türkülerine *türkmâni,* ağızla yazılanlara *şarkı* denir. Türküler bölgelere göre *bingöl ağzı, urfa ağzı, konyalı, adanalı* gibi adlar da alır.

— Folk. ve Mus. *Halk türküsü.* Musiki folklorunun sesle ifadesi olan halk türküsü, aynı zamanda bu müziğin en önemli ve en çok tartışılan (menşei, evrimi sanat müziğiyle arasındaki sınırlar) yönüdür. Bazı müzikçilere göre halk, düşüncesinin, kültürünün ve duygululuğunun ifadesi olan türkülerini kendisi yaratır. Bazılarına göreyse halk yaratmaz, fakat daha önceden var olan ve toplumun yüksek sınıflarıyle kurduğu ilişkiler sayesinde benimsediği besteleri uyarlayarak kendine mal eder. Halk türküsünün sözlü olarak aktarılan ve zamanla değişikliklere uğrayan parçalar arasında yapılan bir seçmeden doğduğunu ileri sürenler vardır. Halk türküsünün özellikleri: temaların ve tınıların bütünüyle millî olması; bir toplumun hayatına yaptığı etki ve sağladığı faydalar; sözlü olarak aktarılması; hemen daima «değişim içgüdüsü» (Bartok) kapsayan özel bir yorum; müzikle şiirin metni arasındaki sıkı bağlantı. Halk türküleri çeşitli sınıflara ayrılabilir: dinî türküler (düğün âyinleri, cenazeler, dualar için bestelenenler), iş türküleri, çocuk türküleri, laik veya epik türküler. (M)

Türk ve İslâm Eserleri müzesi, İstanbul'da Süleymaniye semtinde müze. *Evkafı İslâmiye müzesi* olarak, Mustafa Hayri Efendinin çalışmalarıyle açıldı (1914). 1927'de bugünkü adıyle Millî Eğitim bakanlığına bağlandı. Müze binası, 1550-1557'de Kanunî Sultan Süleyman tarafından Mimar Sinan'a, Süleymaniye camiinin bir külliyesi olarak yaptırıldı. Müzenin Seramik salonunda, samerra seramikleri, freskleri, XIII. yy. rakka, XIV. yy. perdahlı keşan seramikleri, alçı eserleri; iki salonunda XIII. yy. selçuklu halıları, XV. yy. seccadeleri, XVI. - XVIII. yy. osmanlı halı ve seccadeleri sergilenir. Madenî Eşya bölümünde, Selçuklu, Memlûk ve Osmanlı devirlerinden tunç, bakır, gümüş ve altın eserler; ağaç işçiliği kısmında, samerra oymaları, selçuk ve osmanlı işi sedef kakmalı eşya vardır. Yazı salonunda yazı ve tezhibin gelişmesini belirten örnekler yer alır. Müzede Abbasî, Selçuklu ve Osmanlı devirlerine ait mezar taşları, kitabeler v.b. eserler de vardır. (M)

Türk Yazı Sanatları müzesi. Bk. YAZI SANATLARI MÜZESİ (TÜRK).

TÜRLEŞME i. (*tür* > *türleşmek*'ten *türleş-me*). Biyol. Çeşitli süreçlerle türlerin oluşumu. (L)

TÜRLON i. (*tür*[k] ve [nay]*lon*'dan). Türk naylonu; poliamit 6 (ε - Caprolactam) sunî elyafının türk patentidir. (Sentetik İplik Fabrikası A. Ş. [S.İ.F.A.Ş.] tarafından Bursa'da imal edilir.) [M]

TÜRLÜ sıf. (esk. türk. *türlüg*'den). Çeşitli: *Duyulurdu ama öğleden biraz sonra başlayan ikindiyi müteakip tenhalaşan bu yerde türlü alışverişler olurdu!* (Ahmed Rasim). || Zf. [...] Şekilde, tarzda: *«Pekil» dedim. Zaten başka türlü diyemezdim; usul böyle idi* (R.H. Karay). Bir türlü, bir işin yapılmasındaki imkânsızlığı belirtir: *Bir türlü, aldığımız para ile Veli Ağa'yı doyuramadık* (Namık Kemal).

◆ **İ.** Cins, çeşit: *Fakat ölümün her türlüsünü seçmek bizim elimizdedir* (Y. K. Karaosmanoğlu). || Yemek çeşidi: *Her gün bir türlüden fazla yemek yapmaz.*

— Mutf. Yazın yaz (*yaz türlüsü*), kışın kış sebzeleriyle (*kış türlüsü*) pişirilen etli yemek. (Tencerede veya güveçte yapılır; ateşte veya fırında pişirilir. Pişirilme şekline göre adlandırılır: *Türlü güveçte; türlü fırında.*) || *Kış türlüsü,* kereviz, havuç, patatesle yapılan yemek. || *Yaz türlüsü,* taze fasulye, bamya, kabak, patlıcan ve domateşle yapılan türlü.

◆ **Türlüsü** i. Pek çok çeşitleri: — *Ziyayı demiyor musun? Bu bir şey değil. Tramvaylarda türlüsü oluyormuş* (B. Felek).

◆ **Türlü türlü** zf. Çeşit çeşit, pek çok cins: *Elinden bir dolu içtim / Türlü türlü derde düştüm / Cümle varlığımdan geçtim / Senin yolunda yolunda* (Âşık Veysel). [M]

TÜRMERİK i. (ing. *turmeric*'den). Tekst. Eskiden Hindistan'da kullanılan ve *Curcu-*

Foto. LAROUSSE

ma longa veya hint safranı bitkisinin kökünden çıkarılan ipek boyası. (L)

TÜRNÜK. Bk. SARIBUĞDAY.

TÜRONİYEN i. ve sıf. (fr. *turonien*'den). Jeol. Üst Tebeşir devrinin Senomaniyen ile Senoniyen arasında yer alan katı. (L)

TÜRR (İstvan), macar generali (Baja 1825 - Budapeşte 1908). Avusturya ordusundan ayrılarak Piemonte saflarında Avusturya'ya karşı savaştı (1849); bir ingiliz yardımcı birliğiyle Kırım savaşına katıldı. Garibaldi ile İki - Sicilya krallığını işgal etti, italya ordusuna geçti ve Napoli valisi oldu. 1867'de Macaristan'a döndü. (L)

TÜRREHAT çoğl. i. (ar. *türrehe*'den *türrehât*). *Esk.* Saçma sözler. || *Türrehat-ı bîmânâ*, anlamsız, saçma sapan sözler. (M)

TÜRŞ veya **TURŞ** sıf. (fars. *türş*). *Esk.* Ekşi. || *Mec.* Suratsız, aksi (kimse). || Güzel olmayan (şey). || *Türş-bâ*, limon veya sirke katılmış çorba. || *Türş-mizac* (*türş-tab*), ekşi huylu, geçimsiz (kimse). || *Türş-rû(y)*, ekşi yüzlü (kimse). || *Türş-şirin*, ekşi tatlı karışık. || *Türş-tad*, ekşi tadı olan.

◆ **Türşî** veya **turşî** i. *Esk.* Ekşilik. || Turşu. (M)

TÜRÜM i. *Yeni.* Dünyadaki varlıkların meydana gelişi. *Esk.* Sudur.

— Fels. Mutlakın, bütün görece varlıkları sürekli çekip ayırma yoluyle kendinden çıkararak meydana koyma tarzı. || Epikuros ve Demokritos'a göre, nesnelerden ayrılan ve organlar üstüne etki yaparak duyum meydana getiren imgeler veya «türler».

— Giz. ilm. Medyumların veya büyücülerin vücudundan çıkan, bazı durumlarda maddeye dönüşebilen maddesiz akışkan. (LM)

TÜRÜMCÜ i. (*türüm*'den *türüm-cü*). Fels. ve İlâhiy. Türümler sistemi taraftarı. (L)

TÜRÜNC i. (fars. *türünc*). Bot. *Esk.* Turunç.

◆ **Türüncü** sıf. *Esk.* Turunç biçiminde, renginde veya tadında olan. (M)

TÜRÜŞMEK. Bk. ÇİÇEKLİ.

TÜRÜZOTU bls. i. Bot. Hanımeligillerden, sarı veya kırmızı çiçekli, güzel kokulu süs bitkisi. (M)

TÜS i. Tüy. (M)

TÜS sıf. (ar. *tüsᶜ*). *Esk.* Dokuzda bir. (M)

TÜTENGİL (Cavit Orhan), türk sosyoloğu (Tarsus 1921). Haydarpaşa lisesini (1940), Yüksek Öğretmen okulunun Felsefe bölümünü bitirdi (1944). Köy enstitülerinde öğretmenlik yaptı. İstanbul Üniversitesi İktisat fakültesine sosyoloji asistanı oldu (1953), İktisat fakültesini bitirdi (1958); doçent (1960) ve profesör oldu (1970). Eserleri: *Düşünceler* (1948); *Prens Sabahattin* (1954); *Ziya Gökalp Üzerine Notlar* (1956); *Montesquieu'nün Siyasî ve İktisadî Fikirleri* (1956) [1957 Türk Dil Kurumu Bilim armağanını kazandı]; *Az Gelişmiş Ülkelerin Toplumsal Yapısı* (1966); *İngiltere'de Yeni Osmanlılardan Bu yana Türk Gazeteciliği* (1969); *Türkiye'de Köy Sorunu* (1969); *Az Gelişmenin Sosyolojisi* (1970). [M]

TÜTMEK geçz. f. (esk. türk. k.). Duman veya buhar çıkarmak: *Ocağın mı yanmaz? Çorban mı tütmez? Başında ağrı mı var? Hasta mısın? Ne ağlayıp duruyorsun?* (S. F. Abasıyanık). || [Duman v.b. için] Havaya yükselmek: *Tütüyor kara dumanlar lambayı kıs* (F. H. Dağlarca). || Dumanı çekmeyip geri vermek: *Sobanın boruları tıkanmış, tütüyor.*

— ÇEŞ. DEY. *Gözünde tütmek.* Bk. GÖZ. || *Yanıp tütmek*, dertlenip acı acı sızlanmak, çok üzülerek kederini başkalarına belli etmek: *Onu bildirmemişlerdi. «Nerede o veli» diye yanıp tütüyordu.* (N. Araz). [M]

TÜTSÜ i. (esk. türk. *tütsüg*'den). Dinî törenlerde etrafın güzel kokmasını sağlamak, büyü veya ilâç yapmak amacıyle yakılan kokulu madde: *Biz de tütsüler üzerinden geçirilirdik* (A. H. Tanpınar). [*Eşanl.* BUHUR.] (Bk. ANSİKL. *Örf ve âdetler bölümü.*) || Bu maddeyi yakmak işi: *Tütsü yapmak.* || *Argo.* İçki: *Kafalar tütsüyü aldıkça döner, mest-i hayat; / İki el bir baş için, kim kime artık? Heyhat!* (M. Â. Ersoy).

— Mutf. Bazı yiyeceklerin tutulduğu odun veya saman dumanı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Örf ve âdetler. Eskiden özellikle sara ve öteki sinir hastalıklarının tedavisinde kullanılan *tütsü* daha çok okunup üflenen hayvan kemiklerinin (köpek kemikleri, at, keçi, tavşan), yılan gömleğinin yakılmasıyle yapılırdı. Kurutulmuş otlar, ağaç kabukları, kökler, mantar, yosun gibi bitki ve bitki kalıntıları da tütsü yapmada kullanılırdı.

— Mutf. Et ve balık gibi yiyecekler isleme ve tütsüleme yoluyle uzun süre bozulmadan saklanabilir. Uskumru, palamut, som, ringa gibi balıklar tütsüye tutulur. Tütsü balıkları, salamura ve tuzlu balıklar gibi çiğ olarak kullanılır. Et tütsüye tutulmadan önce tuzlanır, yağlı parçalar alta getirilerek üst üste dizilir ve adaçayı, defne, ak gürgen gibi çok ağır yanan kokulu odun dumanına tutulur. Ara sıra etler alt üst edilir. Tütsüleme 10, 12 gün devam eder. Bu yolla et bir yıl saklanabilir.

◆ **Tütsülü** sıf. [Yer, kimse v.b. için] Tütsü yapılmış, buhur dumanına tutulmuş. || *Argo.* Sarhoş: *Zaten tütsülüyüm... O yukarıya çıkar çıkmaz da bu şişeyi çıkardım, birkaç yudum çektim!..* (Ahmed Rasim). [M]

TÜTSÜLEME i. (*tütsülemek*'ten *tütsüle-me*). Tütsülemek işi.

— Arıcılık. Bk. ANSİKL.

— Gıda sanay. Şarap kabını mikroplardan arıtmak için yapılan işlem. (Fıçıları veya mayalanma kaplarını tütsülemekten maksat, bunları kükürt dumanıyle [antiseptik gaz] dezenfekte etmektir. Bunun için, fıçının içine, bir telin ucuna bağlı ufak bir kapla kükürt tozu sarkıtılır ve yakılır; kükürt yanarken duman çıkarır. Bu duman 12 saat, her tarafı kapalı kap içinde bırakılır.)

— ANSİKL. Arıcılık. Arıcılığın bütün işlemlerinde (kovanların muayenesi, aktarma, bal alma v.b.), arıları sakinleştirmek ve sokmalarını önlemek için onları zararsız duruma getirmek şarttır. Bu sonuç körükle kovana duman verilerek sağlanır. Sabit petekli kovanlarda, arıları uzaklaştırmak için önce giriş kısmı tütsülenir, sonra kovan birkaç santim kalınlığındaki bir takoz üzerine konur ve içi tütsülenir. Çerçeveli kovanda giriş tütsülendikten sonra, çerçeveleri örten tahtalar kaldırılır ve yukarıdan aşağıya doğru bir süre daha tütsü verilir. Her çerçeve çıkarılırken de aralar gene tütsülenir. Bal almak için, kovanı kuvvetlice tütsülemek gerekir. (L)

TÜTSÜLEMEK geçl. f. (*tütsü*'den *tütsüle-mek*). Çeşitli amaçlarla bir yeri tütsü dumanıyle doldurmak veya bir kimseyi tütsüye tutmak: *Uyurken filân kendisini tütsülemeyi beceremezsen, çamaşırlarına olsun bas tütsüyü, bas tütsüyü...* (H. R. Gürpınar).

— DEY. *Kafayı tütsülemek. Argo.* Sarhoş olmak: *Dördüncü gün kafayı iyice tütsüler damlarsın. Surat bir karış...* (Kemal Tahir).

◆ **Tütsülenmek** edilg. f. [Nesne ve kimse için] Tütsü dumanına tutulmak. || *Mec.* Tütsüye benzer dumana tutulmak: *Bir kömür dumaniyle tütsülendi akşamlar, / Gurbete düşmüşlerin başına çöktü damlar...* (F. N. Çamlıbel).

◆ **Tütsületmek** ettrg. f. Bir yer veya bir kimseyi tütsü dumanına tutturmak. (M)

TÜTSÜLÜK i. (*tütsü*'den *tütsü-lük*). Folk. İçinde tütsü yakılan kap. (Ayaklı veya zincire asılı olurdu. Tütsünün dumanlarının çıkması için delikli bir kapağı vardır.) [M]

TÜTTÜRMEK geçl. f. (*tütmek*'ten *tüt-tür-mek*). Tütmesini, duman çıkarmasını sağlamak. || Tütmesine yol açmak, duman çıkarmasına sebep olmak: *Sobayı tüttürmek.* || [Sigara, pipo v.b. için] Yakıp içmek: *Sanki bu gelenler kendilerine değilmiş gibi davranırlar, başka taraflara bakarak sigaralarını tüttürürlerdi* (Ş. S. Aydemir).

— DEY. *Çubuğunu tüttürmek*, hiç bir şeye aldırmadan keyfine bakmak. (M)

tütün

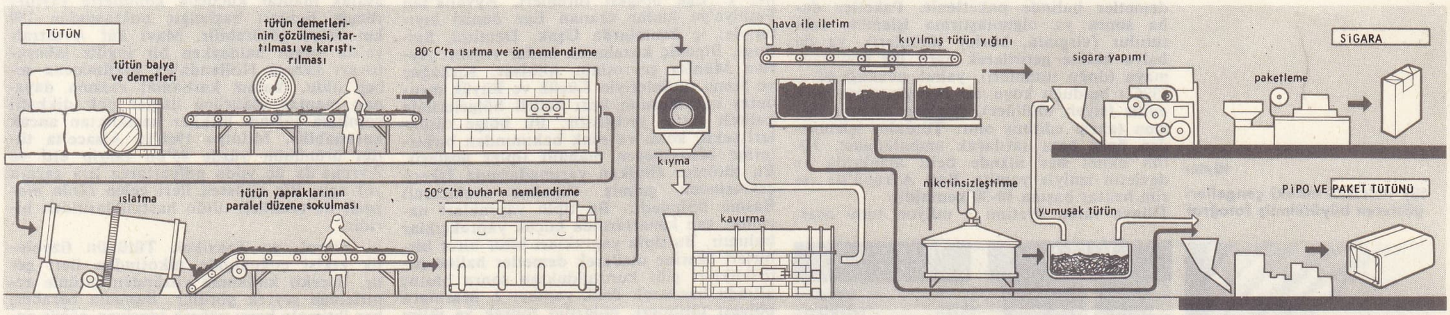

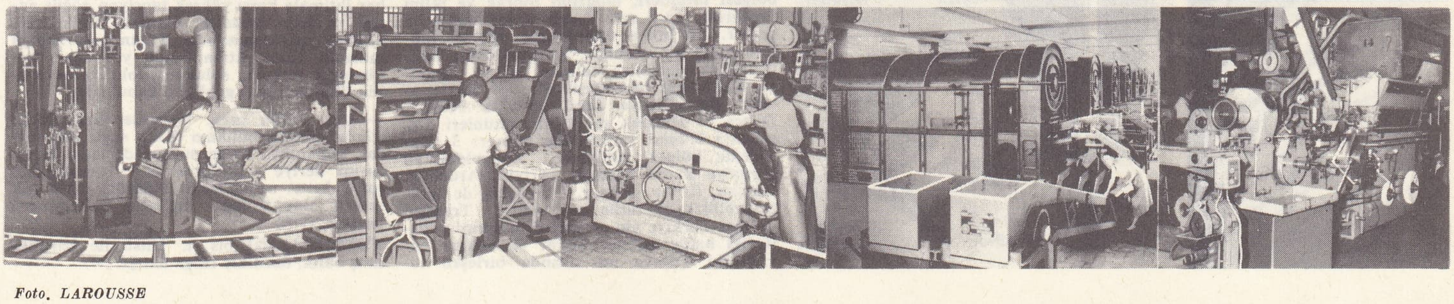

tütünün işlenmesi ve sigara yapımı

Foto. LAROUSSE

TÜTUK i. (fars. *tütuk*). *Esk.* Perde, örtü: *Sakin bir akşamın tütuk-ı erguvanını / Yırtarken ihtiraz ile dest-i siyah-ı şeb* (Tevfik Fikret). [M]

TÜTÜ i. (fr. *tutu*). Balerinlerin geleneksel kostümü; bu, iki kabarık jüponla örtülü, orta kısmı küçük bir külot meydana getiren, tül, muslin veya başka kumaştan küçük bir jüpondur. (L)

TÜTÜN i. (esk. türk. k.). Bot. Bileşiminde nikotin bulunan, bir veya çokyıllık otsu bitki. (İlmî adı *Nicotiana tabacum*. Patlıcangillerden.) || Bu bitkinin kıyılmış, kurutulmuş, kullanılmağa hazır duruma getirilmiş yaprağı: *Kesesindeki tütünlerin hepsini içti, bitirdi* (Ömer Seyfeddin).

— ÇEŞ. DEY. *Tütünü çıkmak*, (bir şeyden) duman çıkmak. || *Tütünü doğru çıkmak*, durumu çok iyi olmak.

— *Esk.* Duman: *Emrah eydür bu günümdür / Arşa çıkan tütünümdür* (Emrah). || *Tütün içmek*, tütünü yakarak çıkan dumanı içine çekmek.

— Zool. *Tütün balığı*. Bk. TÜTÜNBALIĞI.

— ANSİKL. Flora., Zır. ve Sanay. *Tütün*, boyu 2 m'yi, yapraklarının uzunluğu 70 sm'yi bulabilen otsu bir bitkidir. Salkım veya kömeç durumunda olan bileşik çiçekleri kırmızı, sarı veya beyaz renktedir. Kimyasal bakımdan tütünün özelliği nikotin denen özel bir alkaloit taşımasıdır. Tütünü İspanyollar büyük keşifler sırasında Amerika'dan Avrupa'ya getirdiler. Fakat tütünün kullanılmasının yaygınlaşması 1560 yıllarına doğrudur; o tarihte İspanya'da fransız elçisi olan Jean Nicot, migrenlerini tedavi etsin diye Catherine de Médicis'e tütün tozu gönderdi. Tütün ilâç olarak büyük bir şöhret kazandı. Louis XIII Fransa'da tütün satışını yasakladı. İngiltere'de James I tütün içenlere karşı *Misocopnos*'u yazdı. Papa Urbanus VIII tütünü aforoz etti. Fakat önleyici tedbirlerin başarısızlığa uğraması üzerine hükûmetler tekel kurarak tütünü gelir kaynağı yapma yolunu tuttular.

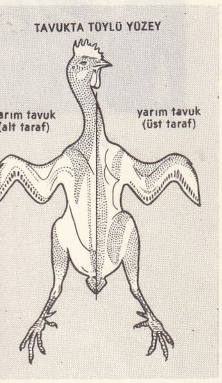

tüylü yüzey

● *Tarım.* Tohumu son derece küçük olduğu için tütün önce fideliğe ekilir, sonra tarlaya göçürülür. Ilıman serin iklimlerde fidelerin korunaklı yerlerde yetiştirilmesi gerekir. Tütün, bitekliği çok değişik topraklara uyabilen bir bitkidir. Bitkinin çiçek tomurcuğu genellikle koparılır. Yapraklar olgunlaşınca ya kısım kısım, ya da hepsi birden toplanır. Toplanan yapraklar veya bütün bitkiler, yapraklar ipe dizilmek, bitkiler öylece asılmak suretiyle kurutulur. Kurutma işlemi ya güneşte, üstü kapalı açık yerlerde veya özel kurutma odalarında, yahut sunî olarak ısıtılan kapalı yerlerde yapılır. Açık havada kurutma bir ay kadar sürer. Kurutulan tütün yaprakları kalitesine göre ayrılır, çoğu zaman 10-50 yapraklık demetler halinde paketlenir. Paketler daha sonra ya olgunlaştırma işlemine tabi tutulur (virginia, burley tütünleri), ya da balya haline getirilerek hafif bir mayalanmaya (doğu tütünleri), yahut sıcaklığı 40°—55°C'ı bulduğu koyu bir mayalanmaya terk edilir (siyah tütünler), böylece nikotin kısmen tahrip edilmiş olur. Tütünler işlenmeden önce beze sarılarak ambalajlanır. Tütün ekimi her ülkede belli alanlarda ve devletin izniyle yapılır. Batı Avrupa'da verim hektar başına 10-30 kentaldir.
Dünya tütün üretimi 3 milyon tonu aşar. Aşağı yukarı bir milyon tonu A.B.D.'de üretilir; S.S.C.B.; Çin, Hindistan, Brezilya, Japonya, Güney Rodezya ve Türkiye'nin üretimleri, yüzer bin tonu aşar. Yunanistan (74 000 ton), Bulgaristan, İtalya, Fransa, İspanya, Polonya ve Yugoslavya'nın üretimleri düşüktür.

tüyler
tüy dalcıklarındaki çengelleri gösteren büyütülmüş fotoğraf

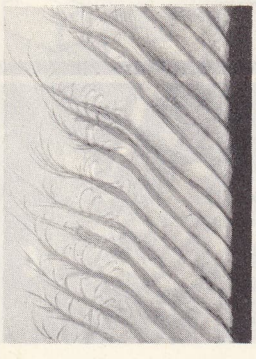

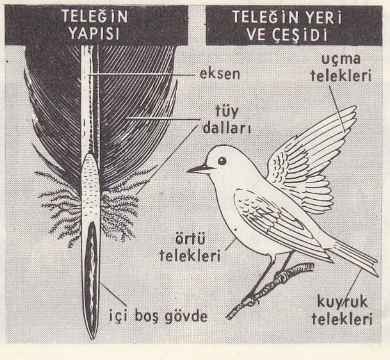

● *Türkiye'de.* Türkiye'ye ilk defa XVII. yy.ın ilk yarısında girdi (1605-1606). Tütün tohumu yabancı gemiler tarafından getirildi ve Yenicevardar'da (Selânik) yetiştirildi, fakat sağlığa verdiği zararlardan çok, dine aykırılığından dolayı içilmesi fetvalar ve emirlerle yasaklandı; Murad IV devrinde konulan ve içenlerin idamına kadar giden bu yasak (1635), uzun süre devam etti. 1861'de Osmanlı hükûmeti, tütünün ithalini yasakladı. Fakat bu tarihlerde başlayan enflasyonun, başta tütün olmak üzere keyif verici maddelerin ithalinin serbest bırakılmasıyle düzeleceğine karar verildi ve 1862'de tütün ithali tekel altına alındı. Daha sonra yerli tütünün tüketilmesi imkânını sağlama gayesiyle ithal yine yasaklandı. 1874'te yurt içinde üretimi serbest, kıyılıp sigara haline getirilmesi tekel altındaydı. Genellikle sigara imal eden yerlerden sarfiyat resmi adı altında belirli bir vergi alınıyordu. 1880'de «Rüsumu Sitte-Aftı vergi» adını alan vergi, 1883'te Düyunı Umumiye Varidatı Muhassasa idaresine devredildi; 1884'te Müşterek-ül Menfaa İnhisar-ı Dühân-ı Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye (Müşterek Menfaatli Osmanlı Tütünleri tekeli) adlı bir yabancı şirkete verildi; bu şirket 1923'e kadar tekeli elinde tuttu.

Türkiye'de faal nüfusun yüzde 4'üne yakın olan 454 000 ailenin (2 500 000 nüf.) geçim kaynağını meydana getiren tütün üreticiliği 2 800 000 dönüm kadar bir alanı kaplar. Bu, toplam tarlaların yüzde 1,11'i, nadasa bırakılanlar dışındaki ekilen arazinin de yüzde 1,77'sidir. Bu topraklardan dönüm başına ortalama 65 kg tütün elde edilir; yıllık ortalama toplam üretim 175 000 t kadardır.

Türkiye'de üretilen tütünler dört tipe ayrılır: 1. sigaralık (şark türk tipi, virginia, burley); 2. puroluk; 3. tömbeki; 4. hasankeyf. Bunlar piyasaya işlenmiş olarak şu şekillerde sunulur: a) kıyılmış tütün; b) sigara; c) sigar (puro ve sigarillo); ç) tömbeki; d) pipo tütünü; e) enfiye; f) çiğneme tütünü. Tütünün yan ürünleri olarak tohumundan ve saplarından yararlanılır. Tohumda yüzde 30-40 oranında yağ ve yüzde 0,4 oranında da fitin vardır. Yağ, boyacılıkta ve sabunculukta kullanılır; fitin tıpta işe yarar. Yıllık tohum üretimi 10 000-12 000 ton, bundan elde edilen yağ da 3 000-4 000 ton kadardır. Saplarda yüzde 36-37 selüloz vardır; fakat bundan henüz yararlanılamıyor. Tütün üretimi başlıca dört bölgede yapılır: 1. Ege bölgesi tütünleri, Ayvalık'tan Fethiye'ye kadar uzanan Ege denizi kıyılarıyle; iç kısımlarda Uşak, Demirci, Sındırgı, Bigadiç kazalarına kadar yayılır. Ayrıca Manisa çevresinin Akhisar, Kırkağaç ve Soma tütünleriyle Küçük ve Büyük menderes havzalarının bazı belirli bölgelerinde kaliteli tütün yetiştirilir. Bu bölge tütünleri şekil, koku ve renk bakımından birbirlerine benzemeyen mahallî tipler gösterir. Bu tütünler (Balkan yarımadasında İskeçe çevresinden gelmiş olmaları muhtemel) Basma tipindedir. Bu tipin yaprakları narindir; sap kenarlarında küçük yaprakçıklar bulunur. Bu tipin yaprakları birer birer birbirleri üzerine dizilerek demetler haline getirildikleri gibi kurutulduktan sonra basınç altında basılarak denk yapılır; 2. Marmara bölgesi tütünleri, bölgenin toprak ve iklim şartlarına göre çok farklı tipler meydana getirir. Bu bölge tütünlerinin yaprak sapları çıplak ve uzundur. Kurutulduktan sonra küçük demetler halinde başları biraraya bağlandığı için Başıbağlı tipi adıyle anılır. Bu bölgeye dahil olmakla beraber Düzce ve Hendek çevresinin tütünleri Karadeniz bölgesi tütünlerine benzer; 3. Karadeniz bölgesi tütünleri, Zonguldak'tan Hopa'ya kadar uzanan Artvin, Ardanuç, Borçka, Erbaa, Niksar, Gümüşköy'de farklı özelliklerde tütün yetiştirilir. Trabzon çevresi Türkiye'nin en sert tütünlerini yetiştirdiği halde Erbaa, Tokat ve Niksar havalisinin Taşova adı altında birleşen tütünleri en hafif tiplerdendir. Karadeniz bölgesi tütünleri, Ege ve Marmara bölgesi tütünleriyle aynı özelliktedir. Bunlara genel olarak Kabakulak adı verilir; 4. Doğu bölgesi tütünleri, Adana'dan başlayarak Malatya, Elazığ, Muş, Bitlis, Şemdinli, Mardin ve Gaziantep havalisinde yetiştirilen tütünler, başlı başlarına birer tip meydana getirir. Bu bölgenin tütünleri sarı ve kara renkli olmak üzere iki grupta toplanır. Yetiştikleri sahaya göre az çok farklar gösterebilen sarı renkli tütünler Şemdinli, Bitlis, Muş, Malatya ve Adıyaman çevresinde; kara renkli tütünler ise birbirinden farklı dört tipte ve Hozat, Pertek, Silvan, Mardin ve Gaziantep havalisinde yetiştirilir. Tütüncülükte tarla seçimi büyük önem taşır. Kalite tütünler için sığ profilli, rüzgârlardan korunmuş, güney ve güneybatıya bakan, eğimli veya az eğimli yaka, yarım yaka ve kır taban, bol güneş gören, süzek topraklar; büyük yapraklı tipler için de derin profilli, kuvvetli rüzgârlardan korunmuş, taban karakteri olan bol güneş gören, süzek topraklar seçilir. Tütünün toplanması işlemi, yaprakların uç ve kenarlarında sarı, olgunluk beneklerinin belirmesiyle başlar. Bu dönemde yaprak hafifçe aşağı sarkar ve kırıldığında yaprağın orta damarından su çıkmaz. Kırma işine gece saat 24'ten sonra başlanır ve sabah ilk ışık belirinceye kadar devam edilir. Devamlı çiğ düşen yerlerde kırma, akşam saatlerinde olur. Kırmanın, olgunlaşmadan sonraki 1-2 gün içinde tamamlanması gerekir. Puroluk tütünler olgunlaşmadan bir gün önce toplanır. Toplamada, aynı zamanda meydana gelecek gelişen yaprakların birarada alınmasına dikkat edilir. Buna «el el toplama» denir. Kaliteli tütünlerde dip üstü, 1. ana, 2. ana, 3. ana, uç altı ve uç olmak üzere 6 el; Trabzon'da 2 el; Bitlis'te 1 el; Malatya, Trakya, Yayladağ, Balıkesir, Kabakulak tipleriyle puroluk, burley ve virginia'da 3 el toplama yapılır; tömbekiler saplarıyle birlikte alınır. Toplamadan sonra küfelere doldurulan tütünler soldurma, kurutma, tavlama işlemlerinden geçer ve satıştan önce de dizi veya demet haline getirilir. Satış sırasında tütünler çeşitli yollardan sınıflandırılır; usul farklarına rağmen bu sınıflamada başlıca, tütünün menşei, ürün yılı, tütünün eli, boyutu, rengi, dokusu, kokusu, yaprak bütünlüğü, arıza derecesi v.b. hususlar üstünde durulur. Bu şartlar altında bir dekarlık türk tipi tütünün yetiştirilmesi ortalama 160,5, öteki tip tütünlerin yetiştirilmesi de 61-111 saat çalışmayı gerektirir.

— Bitki hastalıkları. 1958'den beri Avrupa'da tütün tarlaları mavi küften (*Peronospora tabacina*) zarar görmektedir. (Hastalık hızla yayılmış, 1961'de Renanya bölgelerini, 1962'de akdeniz ülkelerini sarmıştır.) Bu asalak mantar küçücük konidlerle yayılır; rüzgâr bunları başlangıç noktasından 150 km öteye götürebilir. Mavi küf Avustralya'da salgın haldeyken bir ingiliz laboratuvarı kazara Hollanda'da yayılmasına sebep oldu. Yalnız karbamat esasına dayanan mantar öldürücü ilâçlar çok dikkatli yapılırsa sağlam bitkiler hastalıktan ancak korunabilir. Mildiyu 1960'ta Alsace'ta tütün ürününün yüzde 95'ini tahrip etti ve Avrupa'da üç yılda milyarlarca lira zarara yol açtı. Bir virüsten ileri gelen *tütün mozaiği* de tehlikeli tütün hastalıklarından biridir.

— Fizyol. ve Toksikol. Tütünün fizyolojik etkisi çoğunlukla nikotinden ileri gelir. Sürekli kullanma yüzünden tütünle zehirlenme seyrek görülür.. Bununla beraber, her ihtimale karşı yüksek tansiyon göğüs anjini ve kalp hastalığı olanlara tütün kullanmak yasaklanmalıdır. Tütün çoğu zaman müzmin yutak iltihaplarına yol açar; hekimlerin birçoğu solunum yolu kanserlerinin tütünden ileri geldiğini kabul eder.

— Vet. *Tütün suyu.* Veteriner hekimlikte, içinde nikotin bulunan tütün suyu ilâç olarak kullanılır. Tütün suyu sade suya karıştırılıp deriye sürülürse deri asalaklarını (pire, kene, uyuzböceği) öldürür; fakat çok zehirli olduğundan ihtiyatla kullanılması gerekir. (ML)

TÜTÜNBALIĞI bls. i. Tütsü ile kurutulmuş balık, özellikle ringa balığı. (M)

TÜTÜNCÜ i. (*tütün*'den *tütün-cü*). Tütün yetiştiren veya satan kimse: *Sonra İzmir'de, kenar bir mahallede, Yakup Ağa adını takınarak bir tütüncü dükkânı açtı* (Ş. S. Aydemir). [M]

TÜTÜNCÜ, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Balıkesir ili, Gönen ilçesi) bucak; 4 894 nüf. (1965); 15 köy. — *Bucak merkezi,* 706 nüf. (1965). Gönen'in 8 km güneydoğusunda; yüksl. 75 m. (M)

TÜTÜNCÜBAŞI blş. i. Teşk. tar. Osmanlı saraylarında padişahın tütün işlerine bakan görevli. (Bu görev saltanatın sonuna kadar devam etti.) [M]

TÜTÜNCÜLÜK i. (*tütüncü*'den *tütüncülük*). Tütün yetiştirme veya satma işi. (M)

TÜTÜNÇİFTLİK veya **TÜTÜNÇİFTLİĞİ,** İzmit körfezi kıyısında, İzmit'in 11 km batısında XIX. yy. sonlarında açılan bir istasyon. Zamanla küçük bir köy durumuna gelen bu yerden karşıdaki Gölcük-Değirmendere'ye geçiliyordu. 1960'larda burada büyük bir petrol rafinerisi (İstanbul Petrol Rafinerisi A.Ş. [İPRAŞ]) kuruldu ve bunu Petro-Kimya sanayiinin (PETKİM) çeşitli kuruluşlarının yapılmasına girişilmesi izledi. 1965'te 1 874 olan nüfus 1970'te 5 910'a yükseldi. (M)

TÜTÜNLÜK i. (*tütün*'den *tütün-lük*). Sırtın kuyruğa yakın yerinden yapılan en gevrek pastırma. (M)

Tütün Yolu (*Tobacco Road*), Erskine Caldwell'in romanı (1932). Yazarını üne kavuşturan bu eser, eskiden tütün ve pamuk tarımı sayesinde refah içinde yaşayan, Georgia eyaletindeki «yoksul Beyazlar»ın hayatını anlatır. Lester ailesi bu eyalette sefil bir hayat sürmektedir. Caldwell bu ailenin kişilerini, âdi ve tiksindirici, ama çorak topraklarına mistik bir inançla bağlı insanlar olarak gösterir. (→ Bibliyo.) [L]

TÜVAN i. (fars. *tüvān*). *Esk.* Kuvvet, takat. || *Tüvan-fersa,* takatsiz bırakan, yoran: || *Tüvan-ger,* zengin, kudretli. || *Tüvan-gerî,* zenginlik. || *Nâ-tüvan.* Bk. NATÜVAN. || *Tâb ü tüvan,* kuvvet ve güç. (M)

TÜVANA sıf. (fars. *tüvān*'dan *tüvānā*). *Esk.* Kuvvetli, güçlü, dinç. (M)

TÜVEYÇ i. (ar. *tāc*'dan *tüveyc*). *Esk.* Küçük taç.

— Bot. *Esk.* Taç yaprak. || *Tüveyci ceresî,* çan şeklindeki taç yaprak. || *Tüveyci cülcülî,* çıngırak şeklinde olan taç yaprak. || *Tüveyci firaşî,* sedir şeklinde olan taç yaprak. || *Tüveyci kam'î,* huni şeklinde olan taç yaprak. || *Tüveyci karanfülî,* uçları çentikli taç yaprak. || *Tüveyci miğferî,* miğfere benzer taç yaprak. || *Tüveyci munfasılatül vüreykat,* iki veya daha çok yaprakçığı olan taç yaprak. || *Tüveyci salibî,* haç şeklinde olan taç yaprak. || *Tüveyci şefevî,* birbirinden ayrı iki dudak şeklinde olan taç yaprak. || *Hâmil-üt-tüveyc,* taç yaprakları olan (bitki). || *Vahid-üt-tüveyc,* tek taç yaprağı olan (bitki).

◆ **Tüveycat** çoğl. i. Bot. *Esk.* Taç yapraklar.

◆ **Tüveycî** sıf. Bot. *Esk.* Taç yaprakla ilgili. (M)

TÜVİT i. (şehir adı *Tweed*'den [İskoçya]). Bez ayağı veya serj armürlü, taraklanmış yün kumaş; genellikle iki renkli dokunur ve spor manto, tayyör yapımında kullanılır. (L)

TÜY i. (esk. türk. *tüg* veya *tük*'ten). Kuşların vücudunu örten ince ve tarazlı uzantıların her biri veya tümü. (Bk. ANSİKL.) || İnsanda ve hayvanlarda deri üzerinde bulunan çok ince kıl. || Bazı bitkilerde, meyvelerin ve bazı dokumaların üzerinde bulunan kısa, yumuşak, ince ve sık tellere verilen ad: *Gocuğunun siyah tüylerinde minimini noktalar yapışıp kalıyordu* (Sabahattin Ali). || *Hav tüyü,* dalcıklarında çengel bulunmadığı için ayası dağınık olan ince tüy. || *Kalem tüyü,* ortasında kalın bir eksen bulunan geniş ayalı büyük tüy. (TELEK de denir.) || *Kel tüyü,* hiç ayası bulunmayan ve kıla benzeyen çok ince tüy.

— ÇEŞ. DEY. *Tüy atmak,* [hayvan için] tüylerini dökmek. || (*Bir şeyin üzerine*) *Tüy dikmek. Teklz.* Kötü bir duruma gelmiş bir işi iyice kötü bir duruma sokmak. || *Tüy gibi,* çok hafif: — *Tüy gibi hafifsin abla, dedim, çırpınacak olursan boylu boyumuza düşeriz, ikimize de yazık olur* (R. N. Güntekin). || *Tüyleri diken diken olmak.* Bk. DİKEN. || *Tüyleri ürpermek,* korku, tiksinti v.b. verici bir durum karşısında tüyleri diken diken kalkıp, deri nokta nokta kabarmak: *Gördükleri manzara hepsinin, hattâ bu gibi şeylere alışık olan jandarmaların bile tüylerini ürpertti* (Sabahattin Ali). || *Tüyü* (veya *tüy*) *düzmek,* [hayvan için] tüyleri düzelmek. *Teklz.* [İnsan için] Kılık kıyafetini düzeltmek. || *Tüyü tüsü yok,* yanağında henüz tüy bitmemiş, sakalı çıkmamış olanlara alay yollu söylenir.

— Balıkç. Sunî yeme takılan saçak şeklinde iplik veya tavuk teleği. (Genellikle etçil balıkları avlamak için takılır.)

— Bot. *Tüy sorgucu,* bazı tohumlarda, özellikle tohumlarıpekligillerinkinde bulunan tüy demeti.

— Zool. *Tüy değiştirmek,* tüy değişimine uğramak: *Kuşlar genellikle yaz sonuna doğru, sonbaharda tüy değiştirir.* || *Deniz tüyü,* pennatula'nın yaygın adı. || *Loligo tüyü,* çeşitli onayaklı kafadanbacaklıların iç kabuğuna verilen ad. (Özellikle *loligo*'larda gelişmiştir; başka kafadanbacaklılarda, daha az gelişmiş ve bir eksen sapı halinde kalmıştır. Bütün yumuşakçaların kabuğuna benzer; fakat kalker değildir.

— ANSİKL. Biyol. *Tüy*'ler, memelilerin kılları gibi üstderiden çıkar; her tüyün başlangıcı olan kök kısmı, bir kesecik halinde altderiye gömülüdür. Her keseciğin içinde, tüylerin başlangıcı olan çok damarlı şişkin bir soğan vardır. Tüy iki kısımdır: *kök* ve *gövde*. Gövde kısmının ortasında, kökün devamı olarak içi dolu bir eksen bulunur. Eksenin iki yanında tüy dalları, bu dallardan da tüy dalcıkları çıkar; tüyün dibine bakan taraftaki dalcıklar çengelsiz, karşı taraftakiler çengellidir; çengelli dalcıklar bir önceki dalın çengelsiz dalcıklarına tutunur. Çok yumuşak ve esnek olan bu düzenek sayesinde tüyün yüzeyi kesiksiz bir bütün halini alır. Çengeller az ise veya gelişmemişse, tüyler *hav* yapısındadır; bu çeşit çengelsiz dalcıklar normal tüylerin dip kısmında daima, az veya çok bulunur; hav tüyleri ise tamamen böyledir. Birçok kuş grubunda ana eksenin dibinde tıpkı tüye benzeyen, fakat ondan çok küçük, hav halinde, hattâ bazen birkaç daldan ibaret ikincil bir oluşum bulunur. Bununla beraber tepeli devekuşunda bu ikincil tüyler esas tüylerle aynı yapıda ve hemen hemen aynı uzunluktadır. Tüyler çeşitli renkte olur; fakat mavi renk genellikle tüy hücrelerine çarpan ışınların yansıması sonucudur. Bazı tüy dal ve dalcıklarının özel dokusu ve yapısı madenî parıltılar doğurur veya tüye kadifemsi, atlasımsı bir görünüş verir. Tüye has unsurların bulunmayışı veya çok değişik şekil alması, tepeli balıkçıl veya cennetkuşu gibi kuşlarda görülen süs tüylerinin özel yapısını ortaya koyar. *Kıl tüyü* denilen tüyler ise sırf bir eksenden ibarettir ve kuşların gagalarının dip kısmında (sinekkapan, çobanaldatan v.b.) ve yırtıcı kuşların yanaklarında bulunur. Tüyler belli mevsimlerde düşer ve yenilenir (*tüy değiştirme*). Tüylerin vücut yüzeyindeki dağılışı her tarafta aynı değildir.

— Kıyf. Tüyler çok eski çağlardan beri süs olarak kullanılmıştır. *Süs tüyleri* ikiye ayrılır: devekuşu tüyleri ve «fantazi» tüyler. Fantazi tüyler, canlı ve değişik renkte bütün kuş tüylerini kapsar. Parlak tüylerinden yararlanılan kuşların başında tavus kuşu gelir.

◆ Sıf. Hafif, çok hafif. || Tüyden yapılmış. || *Tüy kalem,* eskiden resimcilik ve hattatlıkta kullanılan, uç kısmı kesilmiş tüy (fırça kalemi de denir [çin kalemi]).

— Spor. *Tüy sıklet,* boksta sinek sıklet ve horoz sıkletten sonra gelen ve 57,152 kg'a kadar olan kategorideki boksörleri kapsayan terim. || At yarışlarında, handikaplı bir koşuda, en az kilo ile koşan at. (LM)

TÜYBİTLERİ çoğl. blş. i. Kuş bitlerini kapsayan asalak böcekler takımı. (Tüybitleri, sıcakkanlı omurgalılarda, yani kuşlarla memelilerde yaşar, fakat insanlarda katiyen bulunmaz. Ağız parçaları öğütücü tiptendir, sivrisinek gibi sokamaz; hayvanlar, ısırmalarından rahatsız olur. Takım *amblycera* ve *ischnocera* diye iki alttakıma ayrılır; amblycera gyropalarla menoponları, ischnocera ise philoptera, goniodes ve trichodestes'leri kapsar. Köpek bitleri trichodectes cinsindendir.) [L]

TÜYBULUT blş. i. Meteorol. Bk. SIRRÜS.

TÜYCÜK i. (*tüy*'den *tüy-cük*). Küçük tüy veya kıl.

— Hücrebil. *Titrek tüycükler,* çok sayıda küçük sitoplazma uzantıları. (Az sayıda ve uzun olan uzantılara kamçı denir.)

— ANSİKL. Hücrebil. Her bir titrek tüy hücre zarının biraz iç yanında, bazal cisimcik denen küçük yuvarlak bir cisimcik üzerine yapışır; bu cisimcik (blefaroblast veya mastigozom) santrozomdan doğar. Bu cisimciklerden sitoplazmanın içine doğru ince iplikçikler, tüy kökleri ilerler ve bir çeşit demet şeklinde çekirdeğe doğru yönelir.

titrek tüycükler (hücrebil.)

Serbest bir hücreyi saran veya bir epitelyumu (soluk borusu, midyenin solungaç iplikleri...) kaplayan tüycükler bir plan üzerine hareketler yapar (salınım hareketleri). Hareketler düzenlidir, büyük dalgalar halinde yayılır. Bazal cisimciklerin, tüycüklerin salınımını sağlayan hareket merkezleri olduğu sanılmaktadır. Tüycükler hareketleriyle tüycüklü epitelyum üzerine konmuş olan bir nesnenin yer değiştirmesine hizmet eder. (L)

TÜYDÜRMEK geçl. f. (*tüymek*'ten *tüydür-mek*). *Argo.* Başkasının malını gizlice almak, aşırmak, çalmak. || Uzaklaştırmak. (M)

TÜYEN i. (fr. *thuyene*). Kim. Terpen sınıfından, $C_{10}H_{16}$ formülündeki iki hidrokarbonun adı; ikisi de tüyolden elde edilir; biri 150°C'ta, öbürü 152°C'ta kaynar. (L)

TÜYLENMEK dönşl. f. (*tüy*'den *tüy-le-nmek*). [Hayvan için] Tüyleri çıkmak, tüyleri çoğalmak: *Kuş yavrusu yeni yeni tüyleniyor.* || *Mec.* Zenginleşmek. (M)

TÜYLÜ sıf. (*tüy*'den *tüy-lü*). [Hayvan için] Vücudu tüyle kaplı olan: *Maymunların bedeni tüylü, yüzleri tüysüz olur* (Şemseddin Sami). || *Teşm. yol.* [Halı, kumaş v.b. için] Üzerinde dokuma uzantıları olan: *Bu kararı üzerine Şem'i koridordan içeri girdi. Tüylü halıların üzerinden yavaş yavaş adımlarını atarak pederinin kapısı önüne geldi* (H. R. Gürpınar). || İ. Uzun tüylü kilim.

tüysü yaprak

— Anat. Kaditeye benzer kısa ve sık iplikciklerle örtülü organ yüzeylerine denir.

— Bot. Yünsü veya pamuksu bir maddeyle kaplı olan: *Tüylü bitki. Tüylü yaprak.* || Bitkilerin tüy bulunan kısımlarına, özellikle köklerin su ve suda erimiş metal tuzlarını emen uç bölgesine denir. || *Seyrek tüylü,* seyrek ve kısa tüyleri olan.

— Miner. *Tüylü billûrlar,* tüy biçiminde gruplanmış ince billûrlar.

— Tab. bil. İnce, uzun, sık kıllarla kaplı olan: *Tüylü böcek.*

— Zool. *Tüylü yüzey,* kuşlarda tüylerin bulunduğu belirli deri bölgesi. (LM)

TÜYLÜK i. (*tüy*'den *tüy-lük*). Kıyf. *Esk.* Yeniçeri börklerinin (başlıklarının) ön tarafında tüy takmağa yarayan madenî kısım. (Gümüş v.d. madenlerden yapılırdı. *Yünlük* de denirdi.) Bk. BÖRK. (M)

TÜYMEK geçz. f. (*tüy*'den [?]). *Argo.* Kaçmak, gizlice gitmek: *Arkadan atlayarak tüymesini ve İzmir'e yayan girmesini söyledi* (Sabahattin Ali). [M]

TÜYOL i. (fr. *thuyol*). Kim. Formülü

$$C_{10}H_{17}OH$$

olan hidroterpenik alkol; TÜYOLİK veya TANASETİLİK ALKOL de denir; 93°C'ta 13 mm'lik civa basıncında kaynar ve tüyon'un indirgenmesiyle elde edilir. (L)

TÜYON i. (fr. *thuyone*). Kim. Formülü $C_{10}H_{16}O$ olan hidroterpenik keton; 200°C'ta kaynar ve iki ters optik şekilde bulunur; levojir şekline mazı esansında, dekstrojir şekline ise tanacetum esansında rastlanır. (Absent gibi bazı likörlerin tüyon sebebiyle zararlı olduğu sanılır.) *Eşanl.* TANAKETON. (L)

TÜYSÜ sıf. (*tüy*'den *tüysü*). Tüyü andıran, tüye benzer.

Aleksandr TVARDOVSKİY

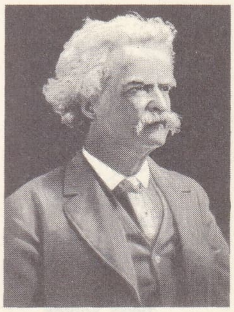

Mark TWAİN

— Bot. Yaprakları tüyü andıran bitkilere denir. || Telek şeklinde, bir eksenin iki yanına dizili yaprakçıklardan meydana gelen bileşik yapraklara denir. (LM)

TÜYSÜZ sıf. (*tüy*'den *tüy-süz*). [Hayvan için] Tüyleri çıkmamış veya dökülmüş: *Tıpkı tüysüz, ablak bir kedi başı idi insan vücudu üstünde!* (Y. Z. Ortaç). || [Delikanlı için] Sakalı, bıyığı çıkmamış, çok genç. (M)

TÜYSÜZLÜK i. (*tüysüz*'den *tüysüz-lük*). Bot. Tüyü bulunmayan veya tüyünü dökmüş olan bitkinin durumu. (L)

TÜZE i. (*tüz*, doğru, düz'den *tüz-e*). *Yeni*. Adalet, Adliye. (M)

TÜZEL sıf. (*tüze*'den *tüze-l*). *Yeni*. Tüze ile ilgili.

— Huk. *Tüzel kişiler*, hukukun kişi olma niteliği verdiği kişi veya mal topluluğu. *Eşanl*. HÜKMÎ ŞAHISLAR.

— ANSİKL. Huk. Hukuk bilimi toplumsal hayatın bazı gereklerini karşılamak için teşkilâtlanan kişi veya mal topluluklarının tıpkı insanlar gibi kişiliğe sahip olduğunu kabul eder. *Tüzel* kişilik bu gerekten doğmuştur. Çok soyut bir kavram olan tüzel kişiliğe Roma hukukunun başlangıcında rastlanır. Sonraları, *universitas personarum* (kişi topluluğu) adı altında dernekler; *üniversitas bonorum* (mal topluluğu) adı altında vakıflar gelişmiştir. Kolektivist fikir akımlarının hâkim olduğu Ortaçağda tüzel kişilikler lonca, korporasyon gibi değişik adlar altında söz konusudur. Modern hukukta tüzel kişilik, ancak vakıflar için kabul edilmişti. Dernek ve ortaklıkların tüzel kişiliği yok kabul ediliyordu. 9 Ağustos 1909'da çıkan kanunla dernek kurma hakkı osmanlı tebaası için ilk defa kabul edildi. 3 Ağustos 1325 tarihli (1909) Cemiyetler kanunu, Fransız Cemiyetler kanununun tercümesinden ibaret kaldı. Kurtuluş savaşından sonra hükûmet söz konusu kanunun birçok maddesini değiştirerek, cemiyetleri sıkı bir devlet kontrolu altına aldı. Sonradan 20 aralık 1923 tarihli ve 387 Sayılı kanunla Cemiyetler kanununun 18 maddesi değiştirildi ve dernekler kesin olarak hükûmetin denetimine bağlı tutuldu. İsviçre Medenî kanununun kabul edilmesiyle dernekler yönünden de çözülmesi gerekli birçok problem ortaya çıktı; bu sebeple 1938'de yeni bir Cemiyetler kanunu çıkarıldı. Bu kanun derneklerin kurulması yönünden izin sistemini getirdi. 1946'da Cemiyetler kanunu ve Medenî kanun arasındaki farklar giderildi. Bu kanunla yeniden serbest kuruluş sistemine geçildi. Daha sonra, 1956'da çıkarılan Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkındaki kanun, dernek tüzüğünün Danıştay tarafından onanmasını kabul ederek serbest kuruluş ilkesini geniş şekilde zedeledi. 27 Mayıs devriminden sonra önceden izin almaksızın herkesin serbestçe dernek kurabileceği kuralı getirildi. 2 Aralık 1972 tarihinde yürürlüğe giren Dernekler kanunu da esas olarak aynı ilkeleri kabul etmiştir. Bugün Türkiye'de daha önceden hiç bir makamın izninin alınması gerekmeksizin dernek kurulabilir. Tüzel kişiler, *kamu hukuku* tüzel kişileri ve *özel hukuk* tüzel kişileri olmak üzere iki büyük gruba ayrılır. Kamu hukuku tüzel kişileri iki türdür: 1. kamu idareleri; 2. kamu kurumları. Kamu idareleri kamu hizmeti gören kamu kurumlarıdır. Devlet ve mahallî idareler kamu idaresi tüzel kişileridir. Kamu kurumlarıyse tüzel kişiliği olan kamu hizmetleridir. Üniversiteler, fakülteler ve T.R.T. buna örnek olarak gösterilebilir. Özel hukuk tüzel kişileri ise, özel hukuktan doğan ve kamu otoritesini temsil etmeyen kişiliklerdir. Bunlar 1. kazanç güden; 2. kazanç amacı gütmeyen tüzel kişiler olmak üzere iki grupta toplanır. Kazanç amacı güden tüzel kişilikler ortaklıklardır. Ayrıca iktisadî amaç güden dernekler de ortaklıklara ilişkin hükümlere bağlı tutulmuştur. Kazanç paylaşma amacı gütmeyen tüzel kişilerse derneklerle vakıflardır.

Tüzel kişiliğin hukukî mahiyetini açıklayan teoriler şunlardır: 1. varsayım (farazilik) teorisi; 2. gerçeklik teorisi. Tüzel kişiliğin başlangıcıyle ilgili sistemler şunlardır: **1.** tüzel kişiliğin kazanılması için belirli bir makamın izin vermesi; **2.** idarî makamın tüzel kişinin tüzüğünde, kanunun aradığı şartların bulunup bulunmadığını araştırdığı normatif sistem; **3.** tescil sistemi; **4.** tüzel kişiliğin kurucularının tüzel kişi olma iradesini açıklamalarıyle birlikte, başka herhangi bir işleme gerek kalmadan tüzel kişilik kazandıkları serbest kuruluş sistemi. Türk hukukunda, dernekler yönünden tüzel kişilik iradesi ve tüzüğün yektili makama verilmesiyle kazanılır. Vakıflarda kabul edilen sistem, kurucu tescil sistemidir. Ticaret ortaklıkları için de tescil sistemi getirilmiştir. Ortaklıklar ticaret siciline tescille birlikte tüzel kişilik kazanır. Tüzel kişilerde hak ehliyetine gelince; bunlar, niteliği gereği insanlara has olanların dışında, bütün haklardan yararlanırlar. Bk. CEMİYET. VAKIF. KOLEKTİF. KOMANDİT. LİMİTED ORTAKLIK. KOOPERATİF. (M)

TÜZELKİŞİ bls. i. Bk. TÜZEL.

TÜZÜK i. *Yeni*. Huk. Bakanlar kurulunun, kanunların uygulanmasını göstermek veya kanunların emrettiği işleri belirtmek üzere, kanunlara aykırı olmamak şartıyle ve Danıştayın incelemesinden geçirerek çıkardığı, genel, objektif kural-işlemler. *Esk*. Nizamname.

— ANSİKL. Huk. Türk hukukunda *tüzük* kavramı, özellikle tek başına kullanıldığı zaman, yalnız Bakanlar kurulunun belli bir düzenleme işlemini ifade eder. Tüzükler, yürütme organının koyduğu kural-işlemler olduğu için, yasama yetkisinin asıl sahibi parlamento karşısında tüzük yapma yetkisinin gerekçesi, diğer ülkelerde olduğu gibi türk kamu hukuku alanında da tartışılmıştır. Genellikle kabul edilen husus, tüzük ve yönetmelik şeklinde, genel kurallar koyan işlemlerin İdarece yapılabilmesinin teknik zorunluklardan doğduğudur. Türk hukukunda nizamname veya tüzük terimleri 1876 Anayasasından beri Anayasalarda yer almaktadır. 1876 Anayasasında, idarî dairelerin işlemlerine ilişkin tüzüklerin yapılması padişahın kutsal haklarından sayılmıştı. 1876 Anayası döneminde bu tabiîdir. 1909'da yapılan değişiklik, eski hükme, küçük; fakat türk hukukunda sonradan da etkisini gösteren bir ek idare şeklindedir. Bu değişiklikle, tüzüklerin, kanunların uygulanmasına da ilişkin olabileceği belirtilmiştir. 1924 Anayasası, tüzük yapma yetkisini Bakanlar kuruluna vermiş, ancak Danıştay incelemesini şart koşarak, cumhurbaşkanının imza ve ilânını aramıştır. 1924 Anayasası döneminde tüzüklerin kanuna aykırılığının inceleme mercii de Türkiye Büyük Millet meclisidir. 1961 Anayasasında tüzüğe 1924 Anayasasındaki düzenlemeye benzer şekilde yer verilmiştir. Anayasanın 107. maddesi, Bakanlar kurulunun tüzük çıkarabileceğini belirtmektedir. Başka bir makama böyle bir yetki verilmemiştir. Cumhurbaşkanının imzası da tüzüğün oluşması için gereklidir. Tüzükler kanunlara aykırı hükümlere yer verilemez. 1924 Anayasasında, tüzüklerin yeni hükümleri içine alamayacağı belirtilirken, bugün sadece, kanuna aykırı olmama kaydı konmuş, yine kanun sınırları içinde teknik zorunluklara uygun hükümler konulabileceği kabul edilmiştir. Tüzükler, belli şekil ve usul şartlarına uyularak çıkarılır. Bu şartların en önemlisi Danıştayın incelemesinden geçirilmesidir. Diğer önemli bir şekil şartı da tüzüklerin kanunlar gibi, yani *Resmî Gazete* ile yayınlanmasıdır. Yayınlanmayan tüzük yürürlüğe giremez. Bir tüzüğün kanuna aykırı olması halinde, iptali için Danıştaya başvurulabilir. Tüzüklerin iptali için açılan davalar. Danıştay Dava Daireleri kurulunda görülür. (M)

TÜZÜN (Ferit), türk bestecisi ve orkestra şefi (İstanbul 1929). Ankara Devlet Konservatuvarının Piyano bölümü (1950) ve İleri Kompozisyon bölümünü bitirdi (1952). Münih Devlet Müzik akademisinde Fritz Lehmann, Kurt Eichhorn ve Adolf Mennerich ile çalıştı. 1958'den 1959'a kadar Münih Devlet operasında şef yardımcılığı yaptı. Bugün Ankara Devlet Opera ve balesinde orkestra şefliği yapmaktadır. Eserleri: *Theme et Variations* (Tema ve Çeşitlemeler); *Ninni; Anadolu; Büyük Orkestra İçin Senfoni; Türk Kapriçiyosu; Midasın Kulakları* (opera); *Çeşme Başı Balesi*. (M)

T.V., *televizyon*'un kısaltması. (M)

TVARDOVSKİY (Aleksandr Trifonoviç), sovyet şairi (Zagorye, Smolensk 1910). Kolhoz sistemini ve ilk beş yılık planı öven *Strana Muraviya* (Muraviy'in Ülkesi) [1936] adlı manzum eseriyle üne ulaştı. Sovyet askerinin kahramanlığını yücelten şiiri *Vasiliy Tyorkin* (1942-1945) büyük başarı kazandı. 1946'da yazdığı *Dom u Dorogi* (Yol Kenarındaki Ev), barışın yeniden gelişini yüceltir. 1953'te yeni bir manzume yayımlamağa başladı, daha sonraki yıllarda da bu manzumenin yayımına devam etti: *Za Dalyu, Dal* (Uzakta, Daha Uzakta). 1959'da bir şiir kitabı (*Moskova'da Sabah*), 1963'te bir deneme kitabı (*Edebiyat Üstüne Denemeler ve Notlar*) yayımladı. 1958'den beri *Noviy Mir*'in başyazarıdır. (L)

TVARTKO I, sırpça ve hırvatça **Tvrtko** (1338-1391), Bosna banı (1353-1377), sonra kralı (1377-1391), Stefan II Kotromaniç'in yeğeni ve halefi. Sırp bölgelerinin bir kısmını ele geçirdi, Macarlara karşı başkaldıran Hırvatlara yardım etti, Dalmaçya'ya boyun eğdirdi. Tvartko zamanında Bosna krallığı en parlak dönemini yaşadı. (L)

TVARTKO II, sırpça-hırvatça **Tvrtko** (öl. 1443), Bosna kralı (1404-1409 ve 1421-1443). Macarlara karşı Bosna'nın bağımsızlığını korumağa çalıştı; ama başaramadı. 1409'da esir düştü, Buda'ya götürüldü ve ancak 1414'te serbest bırakıldı. Bosna tahtı Stefan Ostoja'nın elinde olduğundan, iktidara ancak 1421'de geçebildi. (L)

TVEİTT (Geir), norveçli besteci (Bergen 1908). Aynı zamanda piyanocudur. Lirik eserler, üç bale, beş senfoni, piyano için beş konçerto, oda müziği, elli piyano sonatı, yüz melodi besteledi. (L)

TVER. Bk. KALİNİN.

TVRTKO. Bk. TVARTKO.

T.W.A. TRANS WORLD AİR LİNES'ın simgesi. (M)

TWAİN (Samuel Langhorne CLEMENS, **Mark** — denir), amerikalı yazar (Florida, Missouri 1835-Redding, Connecticut 1910). Gençliğini Mississippi kıyısında küçük bir liman olan Hannibal'de (Missouri) geçirdi. On iki yaşında, bir basımevine çırak girdi, daha sonra Philadelphia ve Saint-Louis gazetelerinde muhabirlik yaptı. 1857'de, Mississippi'de çalışan bir gemiye kılavuz yardımcısı olarak alındı: Ayrılık savaşının başlarında (1861) asker oldu, daha sonra Far West'e gitti ve gezisini *Roughing it*'te (1872) anlattı. Orada hayatını madenci, maden araştırıcısı sonra gazeteci olarak kazandı. Yazılarında MARK TWAİN adını kullandı. *The Celebrated Jumping Frog of Calaveras County* (Calaveras County'nin Ünlü Zıplayan Kurbağası [1867] adlı ilk başarılı hikâyesini San Fransisco'da yazdı. Gazeteci ve konferansçı olarak tanındı. Polinezya ve Avrupa'yı gezdi, bu gezileri *İnnocents Abroad*'da (Yolculuk Yapan Suçsuzlar) [1869] anlattı. 1870'te Olivia Langdon ile evlendi ve Hartfort'a (Connecticut) yerleşti. C. D. Warner ile birlikte *The Gilded Age* (Altın Çağ) [1873] adlı romanını burada yazdı. Kısa süre sonra en ünlü üç eserini yayımladı; *Tom Sawyer'in Maceraları* (The Adventures of Tom Sawyer) [1876], *Huckleberry Finn'in Başından Geçenler* (The Adventures of Huckleberry Finn) [1884], *Mississippi'de Hayat* (Life on the Mississippi) [1883]. Öbür eserleri: *A Yankee in King Arthur's Court* (Kral Arthur'un Sarayında Bir Amerikalı) [1889], *Personal Recolections of Jeanne of Arc* (Jeanne d'Arc Üstüne Kişisel Anılar) [1896], *What is Man* (İnsan Nedir) [1906], *The Mysterious Stranger* (Esrarengiz Yabancı) [1916]. Hayatının son yılları, malî durumunun bozulması ve özel hayatındaki yıkımlar yüzünden güçlükler içinde geçti. Amerikan nesrine konuşma dilinin canlılığını getiren Mark Twain bugün ilk büyük batılı amerikan yazarı sayılır. (L)

Twardowski, XVI. yy.da Krakow bölgesinde bulunan bir polonya destanının kahramanı. Efsanenin, devrin metinlerinde adı

Foto. LAROUSSE

geçen tarihî bir kişinin çevresinde oluştuğu sanılır. (L)

TWARDOWSKİ (Samuel), polonyalı şair (1600-1661). Prenslerin saraylarında çalışan bir soyluydu, bir elçiyle birlikte İstanbul'a geldi ve ordugâhlarda yaşadı. Barok üslûbun bütün niteliklerini ve kusurlarını taşıyan eserlerinden iki mitolojik idili *Dafnis* (1638) ve *Nadobna Paskwalina* (Güzel Paskwalina) [1655] ile zamanındaki Polonya savaşlarını anlatan 3 manzum kroniği bugün de okunmaktadır. (L)

TWEED, Büyük Britanya'da ırmak, İskoçya'nın güneydoğusunda; Güney Hinglands'den doğar, aşağı çığırı İskoçya ile İngiltere arasında sınırı çizer. Kuzey Denizi'ne dökülür; 165 km. (L)

TWEETER [twiter] i. (ing. *to tweet*, cıvıldamak'tan). Radyotek. Tiz sesleri veren bir hoparlörü adlandırmak için yanlış olarak kullanılan terim.

— Akust. Akustik empedans uygunluğu sağlamak ve sesi belli bir doğrultuya yöneltmek için kullanılan, her iki ucundaki yüzeylerin alanı birbirinden farklı olan değişken kesitli boru. (L)

TWENTE, Hollanda'da bölge, Overijsel ilinin güneydoğusunda. Ormanlık tepelerden meydana gelen Twente XIX. yy.da bir sanayi bölgesi (iplikçilik, dokumacılık, metalürji, kimya sanayii) haline gelmiştir. (L)

TWİCKENHAM, Londra'nın güneybatısında (Middlesex) iskân merkezi, Thames'in sol kıyısında, Richmond'un karşısında; 100 800 nüf. Stadyum. (L)

TWİLL [tvil] i. (ing. k.). İpekten veya kamçıbaşı ile ipek karışımından serj armürüyle dokunmuş, kotları çok ince yumuşak kumaş. (L)

TWİST i. (ing. *to twist*, burmak'tan). 1961'de yaygınlaşan ve çok ritimli bir şekilde sallanarak oynanan dans. (L)

TWO-STEP [tu step] i. («ikili adım» anlamında ing. k.). Polka'dan türeyen amerikan dansı. (L)

TYAGLO i. Tar. Eski Rusya'da, sağlıklı bir karı kocanın sürebileceği toprak parçası. (Ailenin öteki üyeleri, tyaglonun kesirleri olarak hesaplanırdı. XVIII. yy. başlarında, rus komünü, toprağı, köylü arasında nüfus başına göre değil, tyaglo hesabiyle bölmüştü.) [L]

TYANA. Esk. coğ. Anadolu'da (Kappadokia bölgesinde) şehir. Adına çeşitli şekillerde rastlanır: Thiana, Thyana, Tuana, Thyanus, Thyanaeus v.d. Strabon, Tauros yakınındaki şehirden ayrıntılı olarak söz eder. Tyana, Kilikya kapılarıyle Mazaka şehrinin arasında, tam orta yerdeydi ve Kybistra şehrinden 300 stadion uzaklıktaydı. Forrer'e göre, Tyana şehri *Tuwanuwa* adı altında Hitit imparatorluğu döneminde de vardı. Şehrin Hitit imparatorluğunun yıkılmasından sonra, Frig hâkimiyetine girdiği sanılıyor. Tyana'da, M.Ö. 738'den itibaren Asur kralı Tiglatpileser III tarafından vasal olarak ilân edilen Tu'hana kralı Urpalla'ya ait birkaç hiyeroglif yazıt ele geçirildi. Bu hititçe hiyeroglif yazıtların en önemlisi İvriz'dedir. Kral Urpalla'nın ölümünden sonra şehirde Frig etkisi çoğaldı. Eski çağlarda Tyana'nın *Dana* adını taşıdığı sanılıyor. Şehir hakkında bundan sonraki bilgiler Kappadokia'nın krallık olduğu devirlere aittir. (M)

TYARD veya **THİARD** (Pontus de), fransız şairi (Bissy şatosu, Mâconnais 1521 - Bragny-sur-Saône 1605). Rahipti. Şiirde Rönesansı başlatanlardandır. Ronsard tarafından Pléiade topluluğuna alındı. *Erreurs Amoureuses* (Aşk Yanılmaları) [1549-1555] adlı eserinde, ideal ve duygusuz bir sevgiliyi dile getirdi. Mısra düzeni ve üslûp bakımından italyan stramboto'cularını taklit etti. İkinci şiir kitabı *Le Livre des Vers Lyriques*'te (Lirik Mısralar Kitabı) [1555] Ronsard'ın etkisi sezilir. Ama bu eserde filozofluğu ve bilginliği şairliğine ağır basar. Ayrıca *Discours Philosophiques* (Felsefe Nutukları) [1587] adlı bir eseri de vardır. (L)

TYBERİSSOS. Esk. coğ. Anadolu'da (Lykia bölgesi) şehir; bugün *Termesen*. Lykçe yazıtlar üzerinde adı *Tuburehi* olarak geçer. Ayrıca adındaki *-ss* soneki, M. Ö. III. binyıla kadar giden eski bir anadolu şehri olduğunu gösterir. (M)

TYCALİS i. Esmer-sarı tüylü küçük ötücü kuş; Güney Amerika'da yaşar. (İlmî adı *Tycalis flaveola.*) [L].

TYCHSEN (Olaus Gerhard), alman şarkiyatçısı (Tondern, Schleswig 1734 - Rostock 1815). Arap paleografyasının kurucularındandır. Çivi yazısının çözülmesi için yapılan ilk denemelere katıldı. Başlıca eseri *Butzow'un Boş Saatleri* (1766-1769), musevî tarihi üstüne pek çok bilgi verir. (L)

TYCHY, Polonya'da şehir, Yukarı Silezya'da (Katowice voyvodalığı), maden kömürü havzasında; 42 000 nüf. Maden ocakları. Metalürji sanayii. *Nowe Tychy* denilen yeni sanayi siteleri. (L)

TYDEUS. Yun. mit. Aitolia'lı kahraman; Kalydon kralı Oineus ile Periboia'nın oğlu. İstemeyerek işlediği bir cinayet yüzünden yurdundan sürüldü, Argos'ta Adrastos'un yanına sığındı ve onun kızı Deipyle ile evlendi. Thebai'ye karşı Yediler seferine katıldı, fakat Melanippos tarafından yaralandı. Amphiaraos, Melanippos'u öldürdü, başını kesti ve Tydeus'a götürdü. Tydeus, Melanippos'un beynini yedikten sonra Thebai surları önünde öldü. (L)

TYKHE. Yun. mit. İyi veya kötü kader tanrıçası. M. Ö. V. yy.da, adına birçok tapınak yapıldı. Şehirlerin (Antakya Tykhe'si) ve yunan krallarının koruyucusu sayıldı. Bir bereket boynuzu ve bir dümen ile temsil edilir. Roma'nın Fortuna'sı ile karıştırılmıştır. (L)

TYL (Josef Kajetan), çek tiyatro yazarı ve gazetecisi (Kutna Hora 1808-Plzen 1856). Klicpera'nın öğrencisiydi, tiyatro oyuncusu ve yazar oldu. Canlı ve renkli tiyatro eserlerinde çağdaşlarını, halk tiplerini, sanatkârları ve burjuvaları canlandırdı: millî marş haline gelen (1834) *Kde Domov Muj?* (Ülkem Nerede?) adlı şarkıyı kapsayan *Ayakkabıcılar Kermesi, Paliçova Dcera* (Kundakçının Kızı) [1846], *Strakoricky Dudak* (Strakonice Gaydacısı) [1847], *Dekret Kutnohorsky* (Kutna Hora Kararnamesi) [1848], *Jan Hus* (1848). Kurduğu veya yönettiği *Jindy a Nyni* adlı dergiler millî ve edebî yenilenmede önemli rol oynadı. (L)

TYLENCHUS i. Bir milimetre uzunluğunda iğnekurdu (ipsi solucan); toprakta ve buğday başağında yaşar; buğday başaklarına dadanırsa karamuk hastalığı yapar. (Bu kurt yirmi yedi yıl ölmeden kuraklığa dayanabilir ve nemlendirilir nemlendirilmez iki dakika içinde canlılığını kazanır.) [L]

TYLER, A.B.D.'de (Texas) şehir, Sabine ırmağının kıyısında; 51 200 nüf. Gül fidanlıkları. Petrol tasfiyesi. Metalürji. Dokuma (pamuk) sanayii. (L)

TYLER (John), amerikalı devlet adamı (Greenway, Virginia 1790 - Richmond 1862). Kongre'de milletvekili (1816), Virginia valisi (1825-1827), Demokrat partiden senatör (1827-1830) oldu. Cumhuriyetçilerin safına geçti. A.B.D. başkan yardımcısı seçildi (1840) ve Harrison'un ölümünden sonra cumhurbaşkanı oldu (1841); bir millî bankanın ve himayeci bir tarifenin kurulmasına karşı vetosunu kullandığı için whig'lerle bozuştu. Federal toprakları Büyük Okyanus'a kadar uzatan antlaşmayı imzaladı; yerini Polk'a bırakmadan (1845) önce, Texas'ın amerikan topraklarıyle birleşmesini oylattı. Ayrılıkçı senatoya üye seçildi (1861). [L]

TYLER (Wat), ingiliz isyancısı (öl. 1381). Kent'te işçiydi, 1381 haziranında kontluğundaki isyancılar tarafından başkan seçildi. (Bk. İŞÇİ AYAKLANMASI.) Teşkilâtlandırmayı başardığı isyancılar, Kent'i yakıp yıkarak Londra yakınlarına ulaştılar ve Essex'ten gelen başka bir isyancı çetesiyle birleştiler. İçerideki suç ortaklarının yardımıyle şehre girdiler (13 haziran). Richard II, 14 haziranda Wat Tyler ile görüşerek, toprak kölelerini azat/etmeyi, ücretleri yeniden ayarlamayı ve af ilân etmeyi kabul etti. Wat Tyler ve bir isyancı çetesi 15 haziranda yağmaya ve adam öldürmeğe girişince Richard II, tekrar kendisiyle görüştü; Tyler küstahlaşınca, Londra belediye başkanı sir William Walworth ve kralın nedimlerinden biri tarafından öldürüldü. (L)

TYLİSOS, Girit'te şehir, Kandiye'nin 12 km güneybatısında. İda dağının eteğindeki kazılarda İkinci Saraylar döneminden (Orta Minos döneminin sonu, Yeni Minos döneminin başı) kalma üç zengin villa ile daha eski bir yapının izleri ve üzerinde Tylision yazılı sikkelerle heykeller bulundu: burada iyi muhafaza edilmiş odalar, bir sarnıç, tohum ve büyük küpler görülür. (LM)

TYLMAN Z GAMEREN veya **TIJLMAN VAN GAMEREN,** hollanda asıllı polonyalı mimar (Utrecht 1632 - öl. 1706). Hollanda ve İtalya'da okudu, 1666'da Polonya'ya yerleşti, orada Lubomirski ailesinin mimarı oldu. 1685'te Polonya Diyet meclisi tarafından kendisine soyluluk unvanı verildi. Başlıca eserleri: Nieborow'daki Radziejowski şatosu; Varşova'daki, Ostrogski (bugün konservatuvar), Ossolinski, Krasinski sarayları ve Lubomirski'lerin banyo pavyonu; Krakow'daki Swieta Anna kilisesi (1689-1703) v.d. (L)

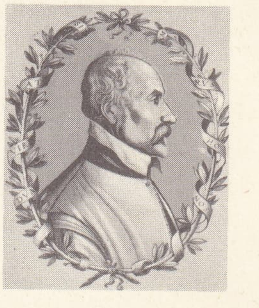

Pontus De TYARD
Th. de Leu'nün gravürü,
Cabinet des Estampes,
Paris

TYMBRİANASSOS. Esk. coğ. Anadolu'da (Pisidia bölgesi), Sagalassos şehrinin sınırı yakınında köy. Roma imparatoru Neron devrine ait bir yazıttan, Tymbrianassos'un Neron'a ait bir devlet *kome*'si (köyü) olduğu anlaşıldı. Ramsay, köyün, Burdur gölü yakınında Elyes civarında bulunduğunu bildirir. Kesin yeri bilinmiyor. (M)

TYMNESSOS. Esk. coğ. Anadolu'da (Karia bölgesi) şehir. Adının Etrüskçeden geldiği ileri sürüldü. Ancak Tymnessos kelimesindeki *-ss* soneki, bu adın M. Ö. III. binyıl yerli anadolu dillerinden geldiğini gösterir. Şehir hakkında bir sikkeden bilgi edinilir. Yeri kesinlikle bilinmiyor. (M)

TYMNOS. Esk. coğ. Anadolu'da (Karia bölgesi) şehir. Şehrin adının Etrüskçeden geldiği ileri sürüldü. Bugün Losta koyu adını taşıyan bir yerin güney kıyısında olduğu sanılır. (M)

TYMPANOTOMUS i. Acı sularda yaşayan öndensolungaçlı, karındanbacaklı yumuşakça. (Çok uzun topaç biçimindeki kavkısının üzeri dikenli, sarımları köşelidir. Afrika'nın batı kıyılarındaki acı sularda çok yaygındır. *Potamididae* familyasından.) [L]

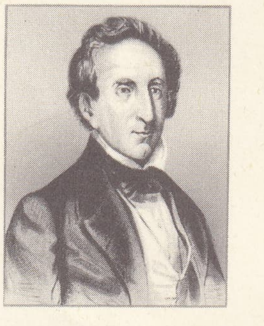

John TYLER
XIX. yy. gravürü,
Cabinet des Estampes,
Paris

TYNDALL (John), irlandalı fizikçi (Leighlin - Bridge 1820 - Hindhead, Surrey 1893). Önce mühendis, sonra öğretmen oldu; bilgisini artırmak için 1848'de Marburg'da Bunsen'in, Berlin'de Magnus'un derslerini izledi. Sonra İngiltere'ye döndü ve 1854-1887 arasında Londra Krallık enstitüsünde ders verdi. Isının yayılması, diyamagnetizma, gazların ve buharların iletkenliği, gazların borularda yanmasıyle meydana gelen sesler üstüne araştırmalar yaptı. Çözülen buzların yeniden donduğunu keşfederek (1871), buzulların yürümesini açıkladı ve kendi adını taşıyan olayı keşfetti. (L)

Tyndall olayı. Opt. Tyndall olayı, ışık ışınlarının koloidal asıltılar gibi heterogen sıvı ortamlardan geçişi sırasında gözlemlenir. Paralel yüzlü bir kabın (şekil 1) yüzlerinden birine paralel ışınlı bir ışık demeti düşürüldüğü zaman, kap boşsa veya içinde homogen bir sıvı varsa, demetin geldiği yüzün karşısındaki yüzde ışığın bıraktığı leke, gönderilen ışık demetiyle aynı büyüklükte olur; buna karşılık, kabın içi koloidal asıltı gibi «bulanık» bir sıvıyle dolu ise, ışık demeti kabın içinden geçerken silindir biçiminde kalacak yerde genişler ve karşı yüzde bıraktığı leke, ışınların kaba girerken bıraktığı lekeden daha büyük olur. Bu olayda, sıvı içinde asıltı halinde bulunan katı madde taneciklerinin ışınları saptırması ve böylece ışığın dağılması söz konusudur. Asıltıyı yatay bir boruya (şekil 2) doldurup, paralel ışık ışınları demetini borunun ekseni boyunca göndermekle bu olay deneysel yoldan da incelenebilir. Borunun eksenine dik olarak yayılan ışık bir Nicol prizmasıyle incelenirse, bu ışığın polarılmış olduğu görülür (gökyüzü tarafından Güneş

Tydall olayı şeması

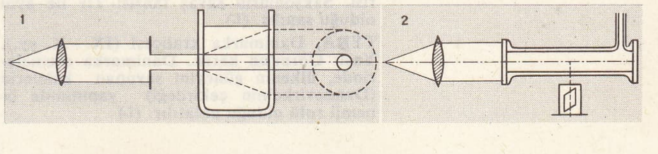

Foto. LAROUSSE

doğrultusunda 90° dağıtılan mavi ışığın polarılmasında olduğu gibi).

Flüorışı söz konusu olmadığı zaman, asıltıların dik gelen veya yansıyan ışık altında genellikle aynı renkte gözükmemeleri de Tyndall olayından ileri gelir. (L)

Tyndall usulü sterilizasyon. Eczc. Fizikçi Tyndall'ın bulduğu, nispeten düşük bir sıcaklıkta aralıklı ısıtma ve soğutma esasına dayanan sterilizasyon metodu. (L)

TYNDAREOS. Yun. mit. Isparta'nın efsanevî kralı. Kardeşi Hippokoon tarafından kovulunca kral Thestios'un yanına sığındı ve kralın kızı Leda ile evlendi. Herakles tarafından tekrar tahtına çıkarıldı. Leda'dan Kastor, Pollydeukes, Klytaimnestra ve Helene adlı çocukları oldu. (L)

TYNDARİDES. Yun. mit. Kastor ile Polydeukes ve Klytaimnestra ile Helene'nin soyadı. (L)

TYNDARİS. Esk. coğ. Sicilya'da şehir, kuzey kıyısında, bugünkü *Tindari* burnu yakınında. M. Ö. 396'da Syrakusai tiranı Dionysios I tarafından kurulan şehir bir ara Kartacalıların eline geçti, ama erken bir tarihte Roma ile ittifak yaptı ve Roma çağında çok gelişti; IX. yy.da Araplar tarafından yıkıldı. Üzerinde Apollon, Athena ve Poseidon'un resimleri bulunan sikkelerle bir tiyatro kalıntıları. (LM)

TYNE, Büyük Britanya'da ırmak, İngiltere'nin kuzeyinde, Kuzey Denizi'ne dökülür, 128 km. Irmak, Cheviot dağlarından (İskoçya yakını) doğar. Newcastle'ı sular. Halici büyük bir ulaşım yoludur. (L)

TYNEMOUTH, Büyük Britanya'da (Northumberland) şehir. Tyne'nin halicinin Kuzey Denizi'ne döküldüğü yerde, ırmağın sol kıyısında; 70 100 nüf. 625'e doğru kurulmuş bir manastırın XIV. ve XV. yy.dan kalma yıkıntıları. Sayfiye yeri. Balıkçılık. Gemi onarımı. Plastik maddeler. (L)

TYPHLOCYBA i. Sarı veya beyaz renkli, sevimli küçük böcek; sonbaharda çayırlarda, fundalıklarda çok görülür. (Eşkanatlılardan, jassidae'ye yakın *typhlocybidae* familyasının örnek tipi.) [L]

TYPHLONECTES i. Ayaksız, gözsüz ve solucan biçiminde amfibyum (*Typhlonectes compressicauda*). [Güney Amerika'da yaşar; uzunluğu 50 sm'yi bulur. Yumurtaları anasının vücudunda açılır.] (L)

TYPHLOPS i. Köryılanın ilmî cins adı. (L)

TYPHLOSAURUS i. Babaköşe benzeyen, bacaksız, ilkel basit gözlü kertenkele; Afrika'nın güney bölgelerinde yaşar. (L)

TYPHON. Yun. mit. Canavar, Gaia ile Tartaros'un oğlu, Zeus'un son rakibi. Devlerden daha büyüktü, ellerinde yüzer tane ejderha başı vardı, vücuduna yılanlar dolanmıştı. Zeus'u yendi, kirişlerini kesti, vücudunu doğradı ve parçalarını bir mağaraya gizledi. Fakat Hermes ile tanrı Pan, kirişleri çalmayı başardılar: Zeus dirilip güçlendi ve Etna dağını Typhor'un üzerine atarak onu ezdi. (L)

TYPOGLYPHİDAE çoğl. i. Çürümekte olan her çeşit hayvanî ve nebatî maddeler üzerinde yaşayan küçük böcekler familyası. (Az renkli ve gözsüz olan bu böceklerde trake ve hava deliği de yoktur.) [L]

TYPOTHERİİ çoğl. i. Paleont. Güney Amerika'da üçüncü ve dördüncü zaman tabakalarında bulunan memeli hayvanlar alttakımı. (Bunlar orta kesici dişleri büyük olan, parmaklarına ve tabanlarına basarak yürüyen, dört veya beş parmaklı otçul hayvanlardı; görünüş bakımından büyük kemirgen hayvanları andırırlardı. Örnek cinsi *typotherium*'dur.) [L]

TYPOTHERİUM i. Arjantin'de pleyistosen tabakasında bulunan fosil memeli hayvan; bir domuz büyüklüğündeydi. (Typotherii alttakımının örnek tipi.) [L]

TYR, iskandinav mitolojisinde savaş tanrısı. Saksonların savaş tanrısı *Tiv* ile aynı olduğu sanılır. (L)

TYRA, Danimarka kraliçesi (IX. - X. yy.), Yaşlı Gorm'un karısı. Danimarka efsanelerinde, ülkenin güneyini savunan kalelerin (Dannevirke'nin çekirdeği) yapımında önemli rolü olduğu anlatılır. (L)

TYRAİON. Esk. coğ. Anadolu'da (Frigya veya Pisidia bölgesi) şehir. Ksenophon *Anabasis*'te şehirden Orta Anadolu'da yer alan bir yerleşme olarak söz eder. Tyraion büyük batı-doğu yolu kenarında yer aldığından Küçük Keyhüsrev ordusuyle birlikte bu şehre uğramıştı. Artemidoros da, Keyhüsrev'in 10 bin kişilik ordusuyle geçtiği bu yolu anlatırken Tyraion şehrinden söz eder. Yüzyıllar boyunca süregelen sınır değişiklikleri yüzünden, Tyraion şehrinin, bağlı olduğu bölgeler de değişmiştir. Şehir hakkında fazla bilgi yoktur. (M)

Tyrannoktonos'lar, zorba kral Hipparkhos'u öldüren Harmodios ile Aristogeiton'u temsil eden Eskiçağ heykelleri grubu. Atinalılar tarafından M. Ö. 506'ya doğru heykeltıraş Antenor'a ısmarlanan ilk grup Kserkses tarafından götürüldü. Kritios ile Nesiotes tarafından M.Ö. 477'ye doğru yapılan ikinci grubun bir kopyası Napoli Müzesindedir. (L)

TYRANNOSAURUS i. A.B.D.'de üst tebeşir tabakalarında bulunan dinozorlardan sürüngen fosil hayvan. (10-15 m uzunluğunda, 5 m yüksekliğinde olan bu hayvanın iri bir başı [1,40 m], her biri 15-20 sm uzunluğunda keskin sivri dişleri vardı. Ön bacakları çok küçük, arka bacakları çok büyük ve her ikisi de pençeliydi. *Tyrannosaurus rex* bilinen etçil hayvanların en büyüğüdür; New York müzesinde bunların birçok iskeleti bulunur.) [L]

TYRİA i. Bütün Avrupa'da yaygın kelebek; tırtılı kuşotu üzerinde yaşar. (İlmî adı *Tyria Jacobaea*. Pulkanatlıların *arctiidae* familyasından.) [L]

TYRİMNUS i. Yumuşak dikenimsi yapraklı, pembe çiçekli otsu bitki; yüksekliği 20-60 sm arasındadır; Akdeniz bölgesinde kır yerlerde yetişir. (Bileşikgillerden.) [L]

TYRO. Yun. mit. Salmoneus'un kızı. Enipeus ırmağına gönül verdi. Poseidon bu ırmağın şekline bürünerek onunla birleşti; Tyro ondan iki oğul (Pelias ve Neleus) dünyaya yetirdi, sonra Kretheus ile evlendi. (L)

TYROGLYPHUS i. Yarım milimetre boyunda, çok açık kırmızımsı renkte böcek; bayat peynirlere üşüşerek, bu peynirleri yiyenlerin sindirim aygıtında iltihaba sebep olur. (İlmî adı *Tyroglyphus siro.*) [M]

TYRONE, Kuzey İrlanda'da idare bölümü, Lough Neagh'ın batısında; 132 800 nüf. Merkezi, *Omagh*. (L)

TYRRELL (George), irlandalı din adamı (Dublin 1861 - Storrington, Sussex 1909). Calvin'ciydi, Katolikliği benimseyerek cizvit tarikatına girdi (1880), ünlü bir vaiz oldu. Arnold, Jowett ve Loisy'nin etkisiyle Kutsal Kitap yorumuna girişti ve ilâhiyatta yenilikçi düşünceleri savundu: özellikle vahyin düşünsel özelliğini dinî heyecanlara bağlıyordu. 1906'da cizvit tarikatından atılınca, yenilikçi propagandaya katıldı. Çeşitli eser yayımladı. Kilise ile uzlaşamadan öldü. (L)

TYRRENDİ çoğl. i. (yun. k.). Yunanlıların Etrüskler'e verdikleri ad. (L)

TYRŞ (Miroslav), çek filozofu, estetikçisi ve sanat tarihçisi (Deçin, Bohemya 1832 - Oetz, Tirol 1884). «Sokol»lar (Şahinler) teşkilâtına dayanan bir beden eğitim sistemi yarattı. Eserleri: *Laokoon, Roma Çağının Eseri* (1872), *Gotik Üslûp Üstüne* (1881), *Schopenhauer'in Felsefesine Tarihî Giriş* v.b. (L)

TYRTAİOS, yunan lirik şairi. Attike'de doğdu (M. Ö. VII. yy.). Efsaneye göre, eğri büğrü vücutlu, topal bir öğretmendi. İkinci Messenia savaşı sırasında Lakedomonlular Atina'dan bir general istediler. Atinalılar da alay olsun diye Tyrtaios'u yolladılar. Fakat şair Ispartalıların cesaretini yükselterek onların zaferi kazanmasını sağladı. Dor lehçesiyle, *embaterion* adı verilen savaş şarkıları yazdı. İon lehçesiyle yazdığı elejileri, *Eunomia* (Adaletli Yönetim) adlı ahlâkî bir manzumeyi ve *Hypothekai*'ler (Teşvikler) kapsar. (LM)

Tyson bezleri, sünnet derisinin iç yüzünde bulunan ve smegma salgılayan, az gelişmiş, ilkel yağ bezleri. (L)

TYSONİT [tisonit] i. (S. T. *Tyson*'un adından fr. *tysonite*). Miner. Tabiî lantan, seryum ve didim flüorür. (L)

TYSSENS (Pierre). Bk. THYS (Pierre).

TYTGAT (Edgard), belçikalı ressam (Büksel 1879 - ay.y. 1957). İnce, duygulu ve alaycı bir üslûpla kermes, sirk ve tiyatro sahneleri canlandırdı; kadın ve çocuk portreleri yaptı. Pek karamsar olmayan bir anlatımcılıkla çeşitli eserleri resimledi ve metinlerini kendi yaptığı gravürlerin albümlerini yayımladı. (L)

TYUMEN, türk. **Tümen,** S.S.C.B.'de şehir, Batı Sibirya'da Transsibirya demiryolunun kuzey hattı üzerinde, Sverdlovsk'un doğusunda; 150 000 nüf. Demiryolu atelyeleri. Kereste ve besin sanayii; dokumacılık (yün). Rusların 1510'da boyun eğdirdikleri ve buradan hareket ederek Sibirya'yı sömürgeleştirmeğe giriştikleri çok eski bir prensliğin merkezi. (L)

TYUTÇEV (Fyodor İvanoviç), rus siyaset adamı ve şairi (Ovstug, Bryansk yakınları 1803 - Çarskoye Selo 1873). 1822-1857 arasında imparatorluk kançılarlığında çalıştı. Yazılarında (*Rossiya i Revolyutsiya* [Rusya ve Devrim], 1849), başrolü Rusya'nın oynayacağı siyasî-dinî bir sistemden söz eder: himayesini Avrupa'nın yarısına kabul ettirecek bir Yunan-Rus imparatorluğu. 1854'te Turgenyev'in himayesinde yayımladığı tabiat şiirleri *Poeziya F. İ. Tyutçeva'da* (F. İ. Tyutçev'in Şiirleri) Puşkin'in etkisi görülür. (L)

TZARA (Tristan), rumen asıllı fransız yazarı (Moineşti, Romanya 1896 - Paris 1963). 1914'te Zürich'te dada grubunu kurdu. *La Premiére Aventure Céleste de M. Antipyrine* (Antipyrine'in Gökyüzündeki İlk Serüveni) [1916], *Vingt-Cinq Poèmes* (Yirmibeş Şiir) [1919], *De Nos Oiseaux* (Kuşlarımız Üstüne) [1929], *L'Homme Approximatif* (Yaklaşık Adam) [1931], *L'Antitête* (Kafaya Karşı) [1933], *Ou Boivent les Loups* (Kurtların Su İçtiği Yerde) [1933], *Grains et Issues* (Tohumlar ve Çıkış Yolları) [1935], *La Main Passe* (1936), *Le Coeur à Gaz* (Gazlı Yürek) [1938], *Midis Gagnés* (Hakedilmiş Öğleler) [1939] adlı eserlerinde toplum, ahlâk, mantık ve dil kurallarını yıkma isteği ağır basar. İkinci Dünya savaşından sonra yayımladığı eserler: *Entre Temps* (O Arada) [1946]; *La Fuite* (Kaçış) [1947]; *De Mémoire d'Homme* (İnsan Hafızası) [1951]; *Le Poids du Monde* (Dünyanın Yükü) [1951]; *Le Face Intérieure* (İç Yüz) [1954]; *Le Fruit Permis* (Yasak Olmayan Meyve) [1957]; *La Rose et le Chien* (Gül ile Köpek) [1958]. (L)

TZELTAL i. Maya-kişe öbeğinden dil; Chiapas'da 50 000 kişi tarafından konuşulur. (L)

TZELTAL'LER veya **TZENDAL'LER,** Meksika'da Chiapas eyaletinin ortasında ve Guatemala sınırı yakınında yaşayan Kızılderili halk. (L)

TZETZES (İoannes), bizanslı bilgin ve şair (XII. yy.). Olağanüstü bir kültüre sahipti; bir kısmı hâlâ yayımlanmamış olan birçok eser bıraktı. Başlıca eserleri arasında *Hypomnema Meta Skholion eis ten İliada* (İlyada Üstüne Haşiyeli Açıklama), *Synagoge Epistolon* (Mektuplar Derlemesi), *Biblos Historion* (Hikâyeler Kitabı), *Allegoriai* (İlyada ve Odysseia üstüne Alegoriler). Ayrıca, vezin üstüne bir inceleme ve özellikle herbiri 1 000 mısralık 13 ciltte toplanan Khilias'lar sayılabilir. (L)

TZİMİSKES (İoannes I). Bk. İOANNES I.

TZOTZİLLER, Meksika'da (Chiapas eyaleti) kızılderili halk. San Cristobal yakınında oturan Tzotziller batı maya-kişe topluluğuna bağlıdırlar. (L)

TZURULON. Esk. coğ. Edirne'den (Hadrianopolis) Eski İstanbul'a (Byzantion) kadar devam eden yol üzerinde Perinthos'un (Herakleia) kuzeyinde şehir, bugün **Çorlu.** Antik kaynaklar, imparator Aleksios I'in, şehri, trak saldırılarına karşı tahkim ettiğinden söz eder. Tomaschek de, Tzurulon ile Syracellae arasında sıkı ilişkilerin olduğunu belirtir. (M)

TZUTUHİLLER, Guatemala'da kızılderili halk; maya-kişe grubundan olan Tzutuhiller Atitlan gölü kıyılarında toplanmışlardır. (L)

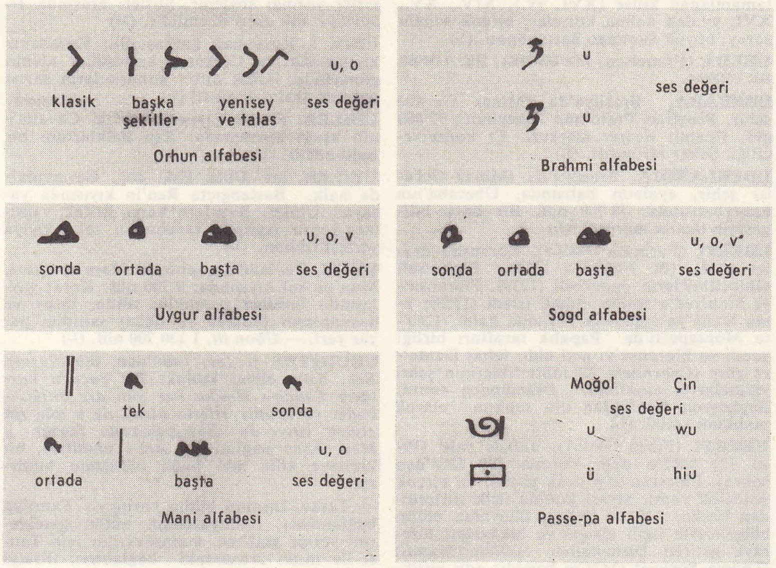

U

U i. Türk alfabesinin yirmi beşinci harfi; *u*. ‖ Kalın, dar, yuvarlak ünlü.

— Kim. **U,** *uranyum*'un kimyasal sembolüdür.

— Meyv. *U şekli,* meyve ağaçlarına verilen özel biçim; iki dal birbirine paralel olarak dikine büyütülürse buna *basit U şekli,* dört dal aynı şekilde ve eşit aralıklı olarak büyütülürse buna da *çifte U şekli* adı verilir.

— ANSİKL. Leng. *Harfin tarihi.* Göktürk (orhon) alfabesinde *u* sesi, *o* sesiyle birlikte aynı işaretle gösterilmiştir. Uygurcada *o* ve *v* sesi işareti, *u* için de kullanılmıştır. Mani yazısında *o* sesi işareti, *u* sesini de temsil etmiştir. Türk brahmi alfabesinde *u* ve *ū* için iki ayrı işarete yer verilmiştir. Sogd yazısında *o, u* ve *v* sesleri bir tek işaretle gösterilmiştir. Osmanlıcada kelime başı *u* sesi, elif ve vav harfleriyle (bazen yalnız elif veya elif ve ötre ile), kelime ortasında yalnız vav veya ötre veya her ikisi de kullanılarak gösterilmiş (bazı metinlerde hiç bir işaret kullanılmaz), kelime sonunda *ye* (seyrek olarak da vav) harfi kullanılmıştır. Latin harflerini kullanan Türkiye Türkçesinde bir *u* harfi vardır.

● *Fonetik* (ses bilgisi). *U* sesi; kalın, dar, yuvarlak bir ünlüdür. *U* sesi Türkçede ön, iç ve son seste bulunabilir: *ufak, ulus, uyak, uzay; avuç, bulantı, kulak, susmak, vurgun; bu, duru, kuru, su* v.b. Türkçeye giren yabancı kelimeler arasında *u*'lu örnekler de vardır: *ulvî, Uranus, uşşak, uzviyet; mabud, maksimum, numara, peruka, sanatoryum; ahududu, bambu, füru, kumru* v.b. Bazı yabancı kelimelerin türkçe telaffuzunda ön ve iç seslerinde *u* türemesi görülür: *roba > urba; screw > uskur; kutb > kutup; tabl > davul; tromba > tulumba* v.b. *U* türemesine anadolu ağızlarında da rastlanır: *Rumeli > Urumeli, rus > urus* v.b. *U* ünlüsü, öbür ünlüler gibi vurgusuz orta hece ünlüsü durumuna geçtiği zaman düşer: *uyuku > uyku, kavuşak > kavşak, kokulamak > koklamak* v.b. Bazı yabancı kelimelerde iç sesteki *u* ünlüsü, genellikle *a* veya *e* sesleriyle yan yana geldiği zaman, *v*'ye dönüşür: *Europa > Avrupa, ma'una > mavna, mauser > mavzer, naulon > navlun* v.b. Birkaç yabancı kelimede de *u > ı* değişimi görülür: *fursat > fırsat, hurdavat > hırdavat, musafir > misafir* (mısafir), *sunba > zımba* v.b. Türkçenin tarihî gelişiminde görülen ses değişmelerinden *u > ı* değişmesi de önemli bir yer tutar: *atlığ > adlu > adlı, kapığ > kapu > kapı, yazuk > yazık* v.b.

Türkiye Türkçesi dışındaki türk lehçelerinde de *u* ünlüsüyle ilgili birtakım ses değişmeleri olmuştur. Azerîcede, Türkiye Türkçesindeki bazı *u*'lar *o* olarak söylenir: *dudak > dodah, uyan- > oyan-* v.b. Orta Türkçedeki *aġ* sesleri, Altayca'da *uu* biçiminde diftonglaşır: *tağ* (dağ) *> tuu, bağ* (ip) *> buu, suraġ* (soru) *> suruu, çağla- > şuula-* v.b. Eski ve orta türkçe kelimelerde, sonraki hecelerde bulunan *u* ünlüsü, Koybalca ve Karagasçada genişleyerek *a/e*'ye dönüşür: *altun* (altın) *> āltan / ālten, azuk (azık)> āzak / āzek* v.b. Orta Türkçede, bazı kelimelerin temel hecesi olan *oġ, oġu, uġ, uġu* sesleriyle son hecede bulunan *ıġ* sesleri Kırgızcada büzülmeyle uzun *u* (*ū, uu*) olur: *būday* (buğday) [<*buġday*], *kū* (< *kuğu*), *kūl-* (kovul-) [<*koġul-*], *ūl* (oğul) [<*oġul*]; *açū* (acı) [<*açıġ*], *azū* (azı dişi) [<*azığ*], *yılū* (ılık) [<*yılığ*] v.b. Özbekçede, bazı zamirlerdeki *o* ünlüsü *u* olarak söylenir: *u* (o), *ular* (onlar) v.b. Kazan Tatarcasında hem *u > o* (*kurt > kort, unut- > onıt-* v.b.), hem de *o > u* değişimi vardır: (*kol > kul, tolu* [dolu] *> tulı, oğlan > ulan, korkak > kurkak* v.b.). Bazı türk lehçelerinde, özellikle Yakutçada uzun *u (ū)* ünlüsü görülür: *būs* (buz), *sūn-* (yıkan-), *ūr-* (vur-), *ūs* (usta) v.b. Orta Türkçede bazı kelimelerde temel hece olarak bulunan uzun *o* ünlüsü, yakutçada *uo* diftonguna çevrilir: *on > uon, ot* (ateş) *> uot, yok > suoh, yol > suol* v.b. Ana Türkçedeki *o, ö* ünlüleri Çuvaşçada *u*'ya dönüşür: *tol-* (dol-) *>tul-, kör-* (gör-) *> kür-, bol-* (ol-) *> pur-* v.b. Ana Türkçede *u* ünlüsüyle başlayan birçok kelime, Çuvaşçada bir ön *v* türemesiyle söylenir: *ol* (o) *> vıl, orta > vıda, uç > ves, uzak > verah, uzun > verem* v.b. Ana Türkçedeki *a* ünlüsü Çuvaşçada *u* olarak geçer: *ayak > ura, başak > pujah, kar > yur, yaş > sul* v.b. (ML)

U2, uzay araştırmaları için Locked tarafından inşa edilen bir amerikan uçağının sembolü. (Bu uçağın yüksek performanslı oluşu [tavan 25 000 m, etki sahası 600 km/saatin üstünde bir hızla 5 600 km], yüksek irtifada uzak keşifler için kullanılmasını sağladı; bu amaçla da, çok güçlü fotoğraf makineleriyle donatıldı. Bu uçaklardan birinin 1960'ta S.S.C.B.'ye mecburî iniş yapması, S.S.C.B. ile A.B.D. arasında büyük bir gerginliğe yol açtı.) [L]

UABAİN i. *Strophantus gratus* ve *Acanthera ouabaid* (zakkumgiller) bitkilerinden elde edilen kalp kuvvetlendirici heterozit.

— ANSİKL. *Uabain,* strofantinlere benzeyen bir heterozittir. Vücuttan çabuk atıldığı için devamlı tedavilerde dijitaline ara verildiği zaman yardımcı olarak kullanılır. (L)

UAÇİLER, Batı Afrika'da zenci halk. Togo'da yaşayan Uaçiler eue grubundandırlar ve ancak lehçeleri bakımından ayırt edilirler. (L)

UAGADUGU veya **VAGADUGU,** Yukarı Volta'nın başkenti, Abican-Nijer demiryolunun bugünkü son istasyonu; 63 000 nüf. Mossi'lerin önderi morno-naba'nın ikamet merkezi. İdare ve ticaret merkezi. Besin sanayii. İp fabrikaları. El sanatları (halı, heykelcikler). — *Uagadugu çevresi,* 87 800 nüf. (L)

UAGENYALAR, Yukarı Kongo'da Stanley çavlanları bölgesinde yaşayan zenci halk. (L)

UAHİGUYA, Yukarı Volta'da komün, çevre merkezi; 12 900 nüf. Ticaret ve bir mossi önderinin ikamet merkezi. — *Uahiguya çevresi,* 203 700 nüf. (L)

UAKA - KOTTO bölgesi, Orta Afrika cumhuriyetinde bölge, Ubangi'nin kolu olan Vaka ırmağının havzasında; 123 000 nüf. İdare merkezi, *Bambari.* (L)

UAKARİ. Bk. UVAKARİ.

U.A.M.C.E., AFRİKA VE MADAGASKAR İKTİSADÎ İŞBİRLİĞİ TEŞKİLÂTI'nın simgesi. (L)

UANDERU i. Esmer renkli güzel maymun türü. (Yüzü ve elleri siyah olan bu maymunun yüzünün çevresinde beyaz kıllardan bir ayla bulunur. Kıçındaki nasırlar kırmızımtıraktır; kuyruğunun ucunda siyah bir kıl demeti vardır. Hindistan'ın batı kıyılarında yaşar. Yerlilerce kutsal sayılır. İlmî adı *Macacus silenus.*) [L]

UANG HAN, Karaimler'in şefi Tuğrul'un (bk. RAHİP JEAN. CENGİZ HAN) bir unvanı. Pekin Kin'leri hanedanı hesabına Tatarları yenince (1198), Çince *Nang* (kral) unvanını aldı ve bunu Han (şef) unvanına ekledi. (L)

UAPACA i. Afrika'da yetişen iki evcikli ağaç. (Sütleğengillerden.)

— ANSİKL. *Uapaca*'nın taçsız olan erkek çiçekleri bürgülü bir kömeç halinde topludur; her bir çiçeğinde dört veya beş erkek organ bulunur. Dişi çiçeklerse tek tek

nesih

tâlik

UBANGİ
Bangi'den bir görünüş

bulunur ve her birinde çok bölmeli bir yumurtalık vardır. (L)

UARZAZET. Bk. VARZAZET.

UASET. Bk. VASET.

UASULU. Bk. VASULU.

UAUAT. Esk. coğ. Eski Mısırlıların Nil'in birinci ve ikinci şelâleleri arasında kalan bölgeye verdikleri ad. (L)

UAUPES. Bk. VAUPES.

UBAB i. (ar. *ʿubāb*). *Esk.* [Su için] Taşkın, coşkun. || Coşkun su: *Ubab-ı himmet-i derya-adilin eyleyip icra* (Şinasi). [M]

UBANGİ, Güney Afrika'da ırmak, Kongo'nun başlıca kollarından biri (sağ kıyı); 1 160 km.

Ubangi, Yakoma'nın aşağı kesiminde, her ikisi de Nil ile Kongo'nun havzalarını ayıran eşikten çıkan Dele ve M'Bomu'nun birleşmesiyle meydana gelir; bu akarsuların ikincisi Kongo'yu Orta Afrika cumhuriyetinden ayırır. Asıl Ubangi önce batı-kuzeybatı yönünde akar, sağdan Kotto'yu alır ve Mobaye'yi sular; büyük bir kıvrım yaptıktan sonra kuzeyden güneye yönelir, Bangi çağlayanlarından geçer, önce Bangiyi sonra Lobaye ile kavuştuğu yerin aşağısında Libenge'yi sular ve 19 km eninde gerçek bir delta meydana getirerek Njundou'da Kongo'ya dökülür. Ubangi Ekvator Afrikası'nda büyük bir ticaret ve ulaşım yoludur. Bütün yıl sefere elverişlidir; ama gemiler ancak haziran-mart ayları arasında (Bangi'ye kadar) işleyebilir. Zinga'da, Bangi'nin aşağı kesimindeki kayalık bir eşik düzenlenmiştir. Yapılmakta olan taraklama çalışmalarının hedefi ırmak yatağını dolduran hareketli kum setlerini tespit etmektir. Kongo ile birleştiği yerde Ubangi'nin debisi 1 800-1 700 m³'tür. (L)

UBANGİCE i. Kamerun ile Bahr el-Gazel arasında Ubangi ile M'Bomu'nun her iki kıyısında konuşulan sudan dili. (L)

Ubad camii, Tlemsen'de Marinîler devrine ait cami. Bazilika tipi yapının sadeleştirilmiş bir şeklidir. Yan cephelerde beşer sahın yer alır. Bunlardan üçü, geniş olarak avluya açılır; öteki iki sahın, yan galeri olarak devam eder. Kapı, cephe ekseni üzerindedir. Mihrabın önünde bir kubbe vardır. (M)

UBE, Japonya'da liman şehri, Honşu adasında (Yamaguçi ili), Naykay (İldeniz) kıyısında; 160 000 nüf. Kömür limanı. Pamuklu, gübre, çimento, magnezyum, sentetik esans imalâtı. (LL)

UBEDA, İspanya'da şehir, Andalucia'da (Jaen ili), *Loma de Ubeda*'nın kıyısında; 29 000 nüf. Diego de Siloe tarafından başlanan ve Adres de Vandaelvira tarafından tamamlanan kilise (XVI. yy.); XIV., XV., XVI. yy.dan kalma kiliseler; birçok zengin saray; büyük Santiago hastahanesi. (L)

UBEDA (Francisco, LOPEZ DE). Bk. LOPEZ DE UBEDA.

UBERABA, Brezilya'da (Minas Gerais) şehir, Ribeirao Preto'nun kuzeyinde; 72 000 nüf. Önemli ticaret merkezi. Et konserveciliği. Şeker rafinerisi. (L)

UBERLANDİA, Brezilya'da (Minas Gerais) şehir, eyaletin batısında, Uberaba'nın kuzeybatısında; 70 700 nüf. Bir öncü bölgesinin ticaret merkezi. (L)

UBERTİ (Farinata DEGLİ), floransalı devlet adamı (öl. Floransa 1264). Floransalı Ghibellini*lerin önderiydi (1239). Floransa'yı Manfred'e teslim etmek istedi (1258); ama Siena'ya sığınmak zorunda kaldı. 1260'ta Montaperti'de Papalık taraftarı birliği yendi ve Floransa'yı geri aldı, fakat Dante'ye göre (*Cehennem X*) müttefiklerinin şehri yıkmalarını engelledi. Ölümünden sonra, Engizisyon tarafından din sapkını olarak mahkûm edildi. (L)

UBERTİ (Fazio DEGLİ), italyan şairi (Piza [?] 1305'e doğr.-Verona [?] 1368'den sonra). Floransa'dan uzak yaşadı ve birçok yolculuk yaptı. Siyasî konulu lirik şiirlerinden başka, 1350'ye doğru, dünyanın bütün bölgeleriyle ilgili efsane ve hikâyeleri biraraya getiren *Dittamondo* (*Dicta Mundi*) [Dünya Sözleri] (1474'te basıldı) adlı ansiklopedik manzumeyi yazdı. (L)

UBEYD i. (ar. *ʿabd*'dan *ʿubeyd*). *Esk.* Küçük köle.

◆ **Ubeydane** zf. *Esk.* Köleye yakışır şekilde. (M)

UBEYD. Bk. EL-UBEYD.

UBEYDİ ÇELEBİ (Abdurrahman), türk şairi (Edirne, ?-ay.y. 1572). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Edirneli olduğu, Kanunî Sultan Süleyman'a bir kaside sunarak duagûlukla (dua okuyan kimse) gözönünde bulunur... Akıcı ve sade olan şiirlerinin bir kısmında din duygularının ağır bastığı görülür. Daha çok gazel türünde başarılı örnekler verdi. Bir *Divan*'ı vardır. (M)

UBEYDULLAH bin ZİYAD, Emevîlerin Irak valisi (öl. 686). Muaviye devrinde Irak valisi olan Ziyad bin Ebihî'nin oğlu. Ubeydullah, 674'te 25 yaşındayken Horasan valisi tayin edildi. Bu görevi sırasında islâm ordusu Ceyhun'u geçerek Buhara'ya kadar ilerledi ve Buhara'yı ele geçirdi. Kısa bir süre sonra Horasan'dan ayrılan Ubeydullah, Basra valiliğine getirilerek Haricî'lere karşı mücadeleyle görevlendirildi. 680'de Kûfe valiliği de kendisine verildi. Aynı yıl içinde halife Ali'nin oğlu Hüseyin, Kûfe üstüne yürüdü. Ubeydullah'ın birlikleri onu Kerbelâ'da karşıladı. 10 Ekim 680'de yapılan savaşta Hüseyin şehit edildi. Abdullah bin Zubeyr ile Emevîler arasında başlayan iktidar mücadelesinde Emevîler tarafını tutan Ubeydullah, 684'te Merc Rahit savaşında Emevîlerin saltanat kuvvetlerine kumanda etti. Bir yıl sonra da Irak valiliğine tayin edilerek bu bölgedeki karışıklıkları bastırmakla görevlendirildi. 686'da Muhtar üs-Sakafî'nin kuvvetleriyle yaptığı savaşta öldürüldü. (M)

UBEYDULLAH EFENDİ, türk devlet adamı (İzmir 1857-İstanbul 1937). Medrese öğrenimi görerek icazet aldı. Tıbbiyede okudu. Siyasî suçlu olarak sürgün edildi. Avrupa'ya, sonra Amerika'ya kaçtı. Çeşitli gazetelerde dinî ve sosyal konularda yazılar yazdı. Hürriyet düşüncelerini yaymağa çalıştı. İkinci Meşrutiyetten sonra İstanbul meclisine Aydın mebusu olarak katıldı. Mütarekede İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü. Birinci Büyük Millet meclisine seçildi. Beyoğlu Evlendirme dairesinde nikâh memurluğu yaptı. Dördüncü ve beşinci seçim döneminde Beyazıt'tan milletvekili seçildi. (M)

UBEYD Zakânî, iran şairi (XIV. yy. sonları). Doğduğu yerin (Zakân, Kazvin yakınları) adıyle anılır. Şiraz'da öğrenim gördü. Sonra Şah Ebu İshak tarafından korundu, saraya alındı. Bir süre Şiraz medreselerinde müderrislik yaptı. Daha çok hiciv, hezliyat türünde şiirler yazdı. Şah Ebu İshak adına maani ve beyan konusunda eserler yazdığı söylenir. Şiirleri arasında *Ubeydiye* adlı eseri önemlidir. (M)

UBİK i. Kuzeybatı kafkas dili; Karadeniz kıyılarında ve Çerkesçe konuşulan alanın güneyinde. (Ubik dilini konuşanların sayısı giderek azalmaktadır.) [L]

UBİLER, Fildişi Kıyısı'nda halk, Cavally'nin aşağı havzasında. Kru halklarının bir bölümüdür. (L)

UBİLER, lat. **Ubii.** Esk. coğ. Germania'da halk. Başlangıçta Ren'in kıyısında yaşayan Ubiler, Süevlere karşı ittifak yaptılar, sonra Agrippa tarafından sol kıyıya yerleştirildiler. (L)

UBON, Tayland'da şehir, il idare merkezi, Mun'un sol kıyısında: 9 700 nüf. Korat yaylasında üretilen pamuklu, tütün, mısır ve hayvanların (domuz ve öküz) satıldığı pazar yeri. — *Ubon ili,* 1 130 700 nüf. (L)

UBUDİYET i. (ar. *ʿabd*'dan *ʿubūdiyyet*). *Esk.* Köle olma, kulluk: *Bir çocuğu kurtarıp Cenab-ı Hakka her gün arz ettiği ibadet ve ubudiyyetlerin birini de o gün ifâ etmek istiyordu* (Samipaşazade Sezai). || *Mec.* Aşırı bağlılık. || *Arz-ı ubudiyet,* bir kimseye köle gibi bağlı olduğunu bildirme.

— Tasav. İnsanın bütün varlığıyle Tanrı'ya bağlanması. (Alınyazısının bütün gereklerini yerine getirme, mutasavvıflar için Tanrı ile insan arasındaki bağlantıyı, ilişkiyi sağlamlaştırır. Ubudiyette kulluk, Tanrı dışında hiç bir şey düşünmemek, temel ilkedir. Ubudiyeti benimseyen bir kimse kendini, her bakımdan, Tanrı'ya verir. Tanrı'dan başka bir varlığın olabileceğine inanmaz.) [M]

UBUR i. (ar. *ʿubūr*). *Esk.* Karşı yakaya geçme: *Binaenaleyh Mesleme,* [...] *Gelibolu boğazından ubur ile Şam'a avdet eylemiştir* (Cevdet Paşa). || Başka tarafa atlama. || *Ubur etmek,* karşı tarafa geçmek. || *Mürur u ubur,* gelip geçme. (M)

UBUS ve **UBUSET** i. (ar. *ʿubūset*). *Esk.* Yüz çatıklığı, somurtkanlık. (M)

UCA i. (esk. türk. k.). Kuyruksokumu kemiği ve kesimi. (M)

UCAB ve **UCCAB** sıf. (ar. *ʿucbe*'den *ʿucāb* ve *ʿuccāb*). *Esk.* Çok gülünç, şaşırtacak kadar komik. (M)

UCALE ve **UCALET** i. (ar. *ʿucāle* ve *ʿucālet*). *Esk.* Acele olarak yapılan şey. || Kolayca hazırlanmış elkitabı.

◆ **Ucaleten** zf. *Esk.* Çabuk çabuk, aceleyle. (M)

UCAİN, Hindistan'da (Madhya Pradeş) şehir, Vindhya dağlarının kuzey yamacında, Sipra ırmağı tarafından sulanır; 145 000 nüf. Hinduların 7 kutsal şehrinden biri olan Ucain'de, on iki yılda bir, büyük bir yıkanma festivali (*Kumbh Mela*) yapılır. Eskiden Malva'nın başkenti olan şehrin, M.Ö. III. yy.da Asoka'nın (Pataliputra'dan önce), sonra da efsanevî Vikramaditya'nın (Çandragupta II) merkezi olduğuna inanılır. Siyasî önemini XI. yy.da kral Bhoca, Dara'ya yerleşince kaybeden şehir, XVIII. yy.da Mahratların eline geçti ve başkentlerinden biri oldu. Milâdın ilk yıllarından kalma buddha dini kalıntıları. Hint coğrafyacılarına göre birinci meridyen 1720'de kurulan ve bugün harabe halinde olan Ucain rasathanesinden geçiyordu. Askerî merkez. Pamuklu kumaş fabrikaları. (L)

UCAYALI, Peru'da ırmak, Amazon'u meydana getiren kollardan biri, 1 600 km. And cordillera'sının doğu sıradağlarından doğan Ucayalı Apurimak ve Urubamba ırmaklarından meydana gelir, kuzeye doğru akar ve Iquitos'un yukarısında Maranon'a kavuşur. (L)

UCBE i. (ar. *ʿucbe*). *Esk.* Acayip sayılan, şaşılacak şey. (M)

UCCELLO (Pablo DI DONO, — denir), floransalı ressam, dekoratör ve mozaikçi (Pratovecchio, Casentino 1397 - Floransa 1475). Önce Ghiberti'nin yanında kuyumcu, San Marco'da mozaikçi (1425) olarak çalıştı. Sonra kendini tasarı geometri araş-

UCCELLO
«San Romano Savaşı»
Uffizi, Floransa

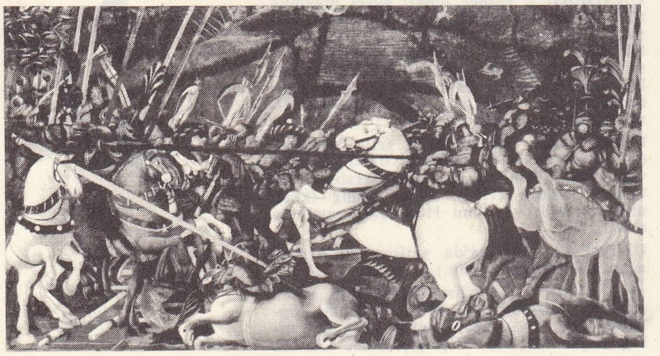

Foto. Huet-Haa-Qui, Alinari (LAROUSSE)

tırmalarına verdi ve perspektif ustası oldu. 1443 - 1445 Arasında Floransa kilisesi için vitray örnekleri yaptı. 1436'da aynı kilise için, kondotiyere *John Hawkwood*'u at üstünde gösteren bir fresk siparişi aldı. Bundan sonra San Miniato'da manastır hayatından sahneler (1439'a doğr. - 1440), 1445-1450 arasında ise Santa Maria Novella'da büyük kompozisyonlar yaptı. Bunların en önemlileri, *Tufan, Yaratılış* ve *Nuh'un Kurban Vermesi*'dir. 1456 ile 1460 arasında, Sienalılarla Floransalılar arasındaki mücadeleyi gösteren *San Romano Savaşı* adlı üç pano yaptı (Floransa, Uffizi; Londra, National gallery; Louvre müzesi). Bu eserler, garip ve şiirsel anlatım, dekoratif ve gerçek dışı bir desenle dikkati çeker. *Hostia*nın Din Dışı Tutulması Mucizesi* (Urbino) konulu altı panosunda olduğu gibi, *Av*'da da (Oxford) çekici ve canlı bir anlatım ustası olduğunu ortaya koydu. Piero Della Francesca ve Piero del Pollaiolo'yu müjdeleyen bazı kadın portreleri de (ikisi New York Metropolitan museum'dadır) Uccello'ya mal edilir. Uccello'nun geometri ve perspektif konularındaki araştırmaları bezeme ressamları ve gömme süs sanatçıları tarafından geniş ölçüde kullanıldı. (L)

UCCİALLİ, Habeşistan'da bir yerin italyanca adı. İtalyanların Erithrea'ya yerleşmelerini onaylayan antlaşma, Menelik II ile İtalya arasında burada imzalandı (2 mayıs 1889). [L]

UCCLE, flamanca **Ukkel,** Belçika'da (Brabant, Brüksel idare çevresi) komün, Brükselin güney banliyösünde; 72 200 nüf. Metalürji, dokuma ve besin sanayii. Sebze yetiştiriciliği. Rasathane. Wolvendaal parkı. (L)

UCDA, Doğu Fas'ta şehir, il idare merkezi, Angad ovasında, vad İsli yakınında; 128 600 nüf. 994'te kurulan Ucda, eskiden beri iki rakip krallık arasında çekişmelere yol açan bir kale şehirdir. Uzun süre başlıca gelir kaynağı Fas ile Cezayir arasında ilişkiyi sağlamak olan şehir, sonra komşu Bu Bekir ve Tuissit kurşun madenlerinin ve Cerada kömür madenlerinin işletilmesi sayesinde önemli bir sanayi şehri haline geldi. Ucda aynı zamanda da kuraklığa rağmen tahıl, zeytin ve turunçgiller yetiştirilen bir tarım bölgesinin merkezidir. —*Ucda ili*, 523 100 nüf. Cezayir sınırı boyunca Akdeniz'den Figig'e kadar uzanır. (L)

UCEYLİ (Abdüsselâm **el-**), suriyeli yazar ve siyaset adamı (Rakka 1918). Halep ve Şam'da okudu, tıp doktoru oldu (1945). Daha sonra milletvekili seçildi (1947), Kültür bakanlığı, Dışişleri ve Enformasyon (1962) bakanlıklarında bulundu. Şiir ve romanlar yazdı. Özellikle hikâyeleri sayesinde tanındı: *Büyücünün Kızı* (1948), *Sevilla Fenerleri* (1956), *Aşk ve Ruh* (1959), *Sağma* (1960). [L]

UCHATİUS (Franz VON,— baronu), avusturyalı general (Theresienfeld 1811 - Viyana 1881). Viyana tophanesinde görev aldı. Tunca çelik nitelikleri kazandıran bir bileşim buldu ve Avusturya bunu kendi toplarının yapımında kullandı (1872). 1879'da mareşal olan Uchatius, çukur imlâ haklı mermileri yaydı. (L)

UCUBE i. (ar. ʿaceb'den ʿucûbe). Acayip, şaşılacak çirkin şey: *Başı maşrıkta arkası mağripteki masal atını gölgede bırakan bir ucube haline sokar* (F. R. Atay).

— Biyol. ve Genet. Yapısı, kendi türünden olan canlılara benzemeyen. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Biyol. ve Genet. Geoffroy Saint-Hilaire ve teratolojistlerin çoğu ucubeleri iki sınıfa ayırır. Ama bu sınıflandırma, ucubelerin çeşitliliğine yol açan sebeplere dayanmaz.

1. *Basit ucubeler.* Bunlarda bir canlının bütün nitelikleri tamamen veya kısmen bulunur. Basit ucubeler de kısımlara ayrılır: asalak ucubeler veya yumurtalık deri kistleri; esas organları bulunmayan ve göbekbağı sayesinde anadan veya normal bir ikizden besin alarak yaşayan göbekbağı beslekleri; kendi kendine beslenen ve bu yüzden, birincinin tersine, göbekbağı kesildiği zaman ölmeyen kendibeslek ucubeler. Bu kendibeslek ucubeler de çeşitlidir: *bacak-kol ucubeleri; gövde ucubeleri; kafatası-beyin ucubeleri* ve *surat ucubeleri*.

2. *Bileşik ucubeler,* iki, üç, hattâ daha çok sayıda canlının birleşmesinden oluşur. Ama ikiz ucubeler en sık ve en iyi bilinenidir. Bileşik ucubeler de çeşitlere ayrılır: asalak ikiz ucubelerde ikizler birbirine eşit değildir, en küçük ve en kusurlu olan, asalak veya göbekbağıbesleği gibi, büyük olanı sömürerek yaşar; kendibeslek ikiz ucubelerde her ikisinin gelişmesi eşittir.

Ucubeliğin sebepleri hakkında pek çok eser yazılmıştır. Lémery ile Winslow arasında, ucubelerin kavgası diye bilinen bir tartışma olmuştur; Lémery, temelden ucubeliği kesinlikle reddediyordu. Ona göre, tesadüfî sebepler ucubeliğe yol açıyordu. Winslow ise ucubeliğin hem temelden gelebileceğini, hem de tesadüfî sebeplerden doğabileceğini kabul ediyordu.

Şimdi sebepleri bakımından ucubelik iki çeşide ayrılır: *doğuştan* veya *tohumdan* gelen ucubelik (çokparmaklılık) ve sonradan edinilen veya *somatik ucubelik* (bir eksiklikten, bir virüsten, kimyasal bir maddeden doğan ucubelik). Birinciler daima soydan geçmedir; ikinciler ise hiç bir zaman soydan gelmez. Doğuştan olan anomalilerin sebebi gen veya kromozon değişimleridir. İkiz ucubeler anormal bir tohumdan doğmuş değil, normal yapılı bir tohumun iyi bölünmemiş olmasından ileri gelir.

— G. santl. İnsanlar, masallardaki veya efsanelerdeki yaratıkları şekillendirmekten her zaman hoşlanmışlardır: Meksika'da tüylü yılan; Çin'de khimaira'lar ve ejderhalar; Mısır'da, kara leylek, şahin, kurt veya inek başlı tanrılar; Asur'da kartal başlı aslanlar ve kanatlı boğalar. Yunanistan, kötülük güçleri (deniz kızları, harpyia'lar, sfenksler, Lerne hydrası, minotauros) veya tabiat simgeleri sayılan (tritonlar, kentauroslar, satyroslar) bu ucubelerin sayısını artırmıştır. Ortaçağ hayvan resimlerinde süsleme amacı ağır basar; böylece acayip kuşların boyunları, minyatürlerin girift süsleri (özellikle irlanda elyazmalarında) veya roman üslûbundaki manastır avlularının sütun başlıkları (Santo Domingo de Silos) arasında kıvrılır, bunun yanı sıra şeytan ve suç ortakları, akıl almaz biçimlere girerler. Aynı hayalgücü Hieronymus Bosch'un, Bruegel'in, Goya'nın, Odilon Redon'un eserlerinde de görülür. (LM)

UCUBELİK i. (*ucube*'den *ucube-lik*). Çirkinlik, gariplik: *Gökte tepsi kadar yuvarlak bir ay asılı olduğu ilkbahar gecelerinde cüceliğin, ucubeliğin ne işi var?* (H. E. Adıvar).

— Biyol. Bir canlının vücut yapısındaki büyük anormallik.

— ANSİKL. Biyol. *Ucubelik,* vücut yapısındaki çok büyük anormalliktir. Geoffroy Saint - Hilaire bunu şöyle tanımlar: «Dıştan belli olan, özgül, karmaşık, çok ağır ve kötü vücut kusuru». Ucubeliğe bitkilerde, basit hayvanlarda rastlandığı gibi omurgalılarda ve insanlarda da rastlanır. Ucubelik, bulunduğu organın çalışmasını köstekler ve dolayısıyle fonksiyonları hafifçe bozan anormalliklerden ayrılır. Gerçekten ucube bir varlıkla hafif kusurlu bir varlık arasında sadece bir derece farkı vardır. Vücut kusuru çok aşırı derecede olanlar için daha çok «ucubelik» terimi kullanılır. Hayatla bağdaşabilen, daha hafif kusurlara «anormallik» denir. «Vücut kusuru» terimi ise her türlü kusur için söylenebilir. Bk. UCUBE. (L)

UCUN UCUN zf. (*uç*'tan *uc-u-n*). Uç uca. (M)

UCUZ sıf. (esk. türk. *uçsuz* > *uçuz*'dan). Fiyatı yüksek olmayan, düşük olan: *Evvelâ kendi yakınlarında ucuza bir oda kiralanır* (H.R. Gürpınar). *Ucuz bir kumaş.* || Az emekle kazanılan, değeri olmayan. || Az fiyatla, düşük fiyata: *Ucuz alıp pahalı satmaya alışıktır* (Kemal Tahir). *Zt. PAHALI.*

— DEY. *Ucuz atlatmak* (veya *kurtulmak*), bir tehlikeden az bir zararla kurtulmak: *Bu defalık ucuz kurtulmuştu* (H. E. Adıvar). [M]

UCUZCU sıf. (*ucuz*'dan *ucuz-cu*). Mallarını ucuz satan: *Ucuzcu manav.* || Her şeyin ucuzunu arayıp satın alan: *Ucuzcu bir kadın.* (M)

UCUZLAMAK geçz. f. (*ucuz*'dan *ucuz-lamak*). Fiyatı düşmek: *Yazlık giyecekler kışın ucuzladı.* || *Mec.* Kolaylıkla elde edilmek, değerini yitirmek: *1919'dan beri kahramanlığın bu kadar ucuzladığı bir an olmuş mudur* (F.R. Rtay).

◆ **Ucuzlatmak** geçl. f. Ucuzlamasını sağlamak: *Belediye eti ucuzlattı.* || *Mec.* Kolay elde edilmesine yol açmak. (M)

UCUZLUK i. (*ucuz*'dan *ucuz-luk*). Ucuz olma hali: *Ucuzluğuna bakarak dört kişilik otomobillerde yer bulmayı tercih ederdik* (R. H. Karay). || Her şeyin ucuz satılması hali: *Çocukluğumuzda ucuzluk vardı.* || Her şeyin ucuz satıldığı yer veya zaman: *Bu kumaşları ucuzluktan aldık.* (M)

UÇ i. (esk. türk. k.). Bir şeyin sivri ve batıcı olan kısmı, kesici veya delici bitim noktası: *Bıçak, çakı ucu. İğnenin, şişin, mızrağın ucu.* || Gittikçe daralan veya incelen şeylerin bitim noktası: *Kızlar etekleri ni tuta tuta, kirpi saçlı, haşarı oğlanlar da iskarpinlerinin uçlarına basa basa* [...] *önden giderler..* (Orhan Kemal). *Dalların uçları. Külâhın ucu.* || Uzunluğuna düşünülen bir şeyin bitim noktası: *Hicine gönlüm hicine / Yiğide ölüm gecine / Al beni zülfün ucuna / Sallanayım tel yerine* (Karacaoğlan). *Halatın, ibrişimin ucu.* || Bir şeyin hafifçe kabarık olan bitim noktası, baş: *Meme uçları. Çıban, sivilce ucu.* || Bir şeyin en kenarda kalan tarafı, kenar, yan: *Mendili Nihal'e verdi, Nihal kenarına bakarak ve sonra ucundan tutup ıslak halının üstüne atarak: —Evet, onun!.. dedi* (H. Z. Uşaklıgil). *Masanın ucu.* || Son, nihayet, en uzak nokta: *Bu sefer salonun ta ucundaki pencere hücresine oturmuş konuşan çifte yavaşça baktı* (A. H. Tanpınar). *İşin ucuna gelmek.* || *Teşm. yol.* Mekânda bir şeyin sınırı, hudut. *Kırk saatte bir ucundan öbür ucuna varılmaz bir koca memleketi padişahın mülkünden kopara kopara ayırmak istiyor* (Namık Kemal). || *Esk.* Neden, sebep: *Tamahı ucundan belâya uğramak.*

— ÇEŞ. DEY. *Uç uca* (veya *ucu ucuna*) *gelmek*, ne artmak ne de eksik kalmak, ancak yetişmek. || *Uç vermek,* [çıban, sivilce için] baş vermek, olgunlaşmak. Ortaya çıkmak, görünmek. [Bitki için] Sürmek, yeşerip filiz vermek. || *Ucu bucağı olmamak,* pek geniş, sınırsız derecede geniş olmak. || *Ucu ortası belli olmamak,* [iş için] neresinden ele alınacağı kestirilemez halde olmak, pek güç olmak. || *Ucu şuna* (veya *buna*) *dokunmak,* zararı (şunu veya bunu) etkilemek, ilgilendirmek: *Yeniliği, kendilerine ucu dokunmamak şartıyle seviyorlardı* (A.H. Tanpınar). || *Ucunda bir şey olmak,* gizli bir erek bulunmak: *Bu kadar iltifat ettiğine bakılırsa mutlaka ucunda bir şey var.* || *Ucunda* [...] *olmak,* [...] ile sonuçlanmak: *Ucunda ölüm yok ya!* || *Ucunu altına kaçırmak,* [iş için] kötüye gitmek, bozulmak, çıkmaza girmek. || *Ucunu bulmak,* herhangi bir şeyi başarılı sonuca ulaştırmanın yolunu bulmak. Sona erdirmek. || *Ucunu göstermek,* çıkar sağlayabilecek bir şey hakkında imalı şekilde bilgi vermek. || *Ucunu kaçırmak,* bir işin kötüye gitmesini önleyememek. || *Ucunu ortasını bulmak,* bir meseleyi köküne inerek çözümlemek. || *Dünyanın bir* (*öbür*) *ucu.* Bk. DÜNYA. || *Dünyanın ucu uzun.* Bk. DÜNYA.

— Ask. Taktik intikallerde ve düşmanla temas ihtimali olan durumlarda, yürüyüş halinde olan birliklerin en önünde yürüyen manga. Bk. ANSİKL.

— Bağc. *Uç alma,* belirli bir uzunluğa ulaşan asma sürgünlerinin uçlarını budama. (Ucu alınmış sürgünler yaklaşık olarak 1 m uzunluğunda olur.) Bk. ANSİKL.

— Büro. *Kalem* veya *divit ucu,* içinde bir miktar mürekkep tutabilmesi için hafif bombeli yapılmış ve ucu sivriltilmiş, yazı yazmakta kullanılan maden parçası. (Kalem ucu, *divit* denilen bir sapın ucuna takılarak kullanılır.) Bk. ANSİKL.

— Dokubil. *Sinir ucu,* bir sinir telinin, harekete geçirdiği organa (hareket veya salgı organı) bağlandığı nokta. (Sinir uçlarında, hareket eylemi, her sinire göre değişik

bir kimyasal madde aracılığıyle iletilir [noradrenalin, asetilkolin, histamin].)

— Dy. *Uçtan askılama,* elektrikli cer sisteminde, elektrik motorunun bir yandan dingil üzerindeki iki levhaya, öbür yandan araya susta koyarak uçlar yardımıyle şasiye asıldığı montaj şekli. || *Ray ucu,* rayın iki başında yer alan ve bağlantılar arasında kalan kısmı. || *Travers ucu,* demiryolunun dış tarafında yer alan ve traversin baş kısmı ile buna en yakın ray arasında kalan bölümü.

— İda. *Esk.* Türk devletlerinde sınırlarla sınırlardaki vilâyet ve sancaklara verilen ad.

— Meteorol. *Uç değer,* sıcaklık, bulutluluk, nemlilik gibi bir meteoroloji elemanının en yüksek (*maksimum*) veya en düşük (*minimum*) değeri.

— Meyvc. *Uç alma,* çiçekli bir dalın veya sürgünün ucunu kesip atma. Alttaki öteki sürgünleri kuvvetlendirmek veya ongun besisuyunun bitkinin başka yerlerine gitmesini sağlamak amacıyle yapılır. Bk. ANSİKL.

— Tab. Bir organın, kuş gagasının, kalbin v.b. sivri tepe kısmı.

— Tekst. *Uç vermek,* şeritçilikte veya trikotajda, tığlar üzerine yeni bir iplik ucu verérek fazladan bir ilmek atmak.

— Teşk. tar. *Uç beyi.* Bk. UÇBEYİ.

— Zır. *Uç demiri,* saban demiri. || *Uç kesme,* bir bitkinin tepe kısmını kesme. (Bk. ANSİKL.) || *Uç kesmek,* bir ağacın veya ağaççığın tepesini kesmek. || *Uç kesme makinesi,* bitkilerin tepelerini kesmek için kullanılan makine. Bk. ANSİKL.

— Zool. Bir organın en sonundaki sivri nokta.

— ANSİKL. Ask. Birlikler, emniyet tertibatı alarak yürürler. Böyle yürüyüşte birlikler, geriden ileriye doğru; büyük kısım, öncü büyük kısmı, öncü öncüsü, öncü ileri kısmı ve *uç* adlarını alırlar. Ucun 10-50 m ilerisinde gözcüler vardır. Uç, erler arasında onar adım aralık olmak üzere avcı kolu düzeninde yürür. Önde giden iki veya üç er arasındaki uzaklık yirmi adıma çıkabilir. Manga kumandanı, mangasının en iyi yönetebileceği yerde bulunur.

— Bağc. Asmada *uç alma,* dallar tane silkmesin diye çiçek açmadan biraz önce veya körpe çiçek salkımları iyi gelişsin diye çiçeklenmeden hemen sonra yapılır. Ayrıca ertesi yıl kullanılacak meyve dallarının kuvetlenmesini sağlar. Uç alma, yeşil sürgünlerin uçlarını keskin bir âletle veya tırnakla koparmak suretiyle yapılır. Bazen de körpe sürgün bir yaprak hizasından bükülerek kırılır. Aslında uç almada salkım üzerinde iki yaprak, kısa budanmış dalların filizlerinde ise 5 veya 6 yaprak bırakılır.

Uzun budanmış asmalarda, uç alma mevsiminde, uzun sürgünlerin hepsinin ucu alınmalıdır. Böylece hem asmada gelişme düzenlenir, hem de öz suyun kısa budanmış dallara gitmesine yol açılmış olur.

— Büro. Romalılar'ın madenî *kalem ucu* kullanmış olmaları kuvvetle muhtemeldir. Napoli müzesinde, Pompei'de bulunmuş olan ve bugünkü çelik uçlara çok benzeyen bronz bir uç vardır. Ortaçağda da bronz, gümüş ve altın uçlar yapılıyordu, fakat bunlar yazı yazmaktan çok gösterişi ve değeri için saklanan birer koleksiyon eşyasıydı. Yazı yazmak için de, yontulmuş kamışlar veya inceltilip sivriltilmiş ve ortasından yarılmış kuş tüyleri (kaz, kuğu v.b.) kullanılırdı. Madenî uç kullanma geleneği ancak XIX. yy.da yaygınlaştı. Bu uçlar, ince yapraklar halinde haddeden geçirilen ve değişik genişlikte şeritler halinde kesilen en iyi kalite çelikten yapılırdı; elde edilen şeritler sonradan tavlanır ve istenilen kalınlığa getirmek için yeniden haddelenirdi.

— Meyvc. *Uç alma* bütün yaz süresince (mayıs-eylül) yapılabilir. Bu işlem, bazen kuvvetli sürgünlerin çok büyümesini önlemek, bazen de uyur gözlerin, ağacın tacını teşkil edecek yan dallar vermesini sağlamak veya o yıl meyve veren dalların yerine yeni sürgünler verdirmek amacıyle yapılır (şeftali). Uç alma, aynı zamanda uç alınan kısmın hemen altındaki gözlere yeni meyve dalları verdirmek amacıyle de uygulanır.

— Zır. *Uç kesme,* bir bitkiyi boyuna değil, enine büyümeğe zorlamak için uygulanır. Bu işlem, tabiatıyle alt kısımların gelişmesini artırır ve fazla uzayıp yatmasın diye buğdaya, büyük yapraklı olsun diye tütüne, iri koçan bağlasın diye mısıra v.b. uygulanır. Bağcılıkta bu işleme *uç alma* denir; sürgünler herek hizasından itibaren kesilir, böylece asma fazla rüzgâr tutmaz ve sürgünlerin birbirine girmesi önlenmiş olur.

● *Uç kesme makinesi,* en çok buğday için kullanılır; makinenin yerden 15-30 sm yüksekliğinde kesici bir düzeneği vardır; bu düzenekte bir demir çubuğa bağlı olan bıçaklar tekerleklerinin dönmesiyle harekete geçerek hızla sağa sola gidip gelme suretiyle önüne çıkan sapları keser.

◆ Sıf. Uçta bulunan: *Bir şeyin en uç noktası.* (ML)

UÇAK i. (*uçmak*'tan *uç-ak*). Sabit kanatlar yardımıyle havada tutunabilen her çeşit motorlu hava taşıtına verilen genel ad. *Esk.* Tayyare. || *Uçak sanayii.* Bk. ANSİKL. || *Değişken geometrili uçak,* uçuş hızına bağlı olarak kanatlarının biçimi değiştirilebilen uçak. || *Düşey kalkış ve inişli uçak* (VTOL), düşey olarak kalkıp inebilen uçak. (Bk. ANSİKL.) || *Kargo uçağı,* yalnız ağır ve hacimli yükleri taşıyan büyük tonajlı uçak. || *Kısa kalkış ve inişli uçak* (STOL), oldukça kısa (300 m'nin altında) bir pist üzerinde kalkış ve iniş yapabilen uçak. (Bk. ANSİKL.) || *Römorkör uçak,* bir kablo yardımıyle planörleri çekebilen uçak: *Planörün pilotu römorkör uçakla bağlantısını istediği zaman kesebilir.* || *Sarnıç uçak,* uçuşuna devam eden başka uçaklara yakıt ikmali yapan uçak. (YAKIT İKMAL UÇAĞI da denir.) || *Sesüstü nakliye uçağı,* ses hızından daha yüksek bir hızla yük veya yolcu taşıyabilen ticarî uçak: *Düzenli servise konulacak ilk sesüstü nakliye uçağı, fransız ve ingiliz işbirliğiyle yapılan «Concorde» uçağı olacaktır.* *Eşanl.* SÜPERSONİK UÇAK.

— Ask. denizc. *Uçak gemisi,* savaş uçaklarının taşınmasına, iniş ve kalkışlarına imkân veren uçuş güvertesi, hangar gibi tesislere sahip büyük savaş gemisi. Bk. ANSİKL.

— Ask. havc. *Bombardıman, avcı, önleme uçağı.* Bk. BOMBARDIMAN, AVCI, ÖNLEME. || *Hücum, gözlem, nakliye uçağı.* Bk. HÜCUM, GÖZLEM, NAKLİYE. || *İntihar uçağı.* Bk. KAMİKAZE. || *Maket uçak,* dost veya düşman hava kuvvetlerince kullanılan her tip askerî uçağın küçük ölçekte kopyası veya maketi. (Maket uçak, uçuş halindeki personele rastladıkları her uçağı tanıma imkânı verir.) || *Robot uçak,* bütün pilotsuz uçaklara verilen genel ad.

— Ceza huk. *Uçak kaçırma,* bir uçağın yönetimi ve kullanılması üstünde hukuken yetkili olan kimsenin iradesine aykırı olarak, uçağın kalkışı, seyri veya inişi üstünde tasarrufta bulunmak. Bk. ANSİKL.

— Petr. *Uçak benzini.* Bk. ANSİKL.

— Tıp. *Sıhhiye uçağı,* yaralıları veya hastaları taşımak için kullanılan uçak.

— ANSİKL. *Uçak*'lar genel itiş şekline, biçimine ve kullanıldığı yere göre sınıflandırılır.

● İtiş şekli bakımından, önce *motorsuz uçaklar* veya *planörler, pistonlu motorlu uçaklar* veya *pervaneli uçaklar, türboreaktörlü* veya *türbopropülsörlü uçaklar* v.b. diye ayrılır. Pervaneli uçaklara karşılık, *tepkili uçaklar* ve *füze uçaklar* da sayılabilir. *Atom uçağı* da, nükleer enerjinin itme kuvvetinden faydalanacaktır.

● Biçimleri bakımından, yatay kuyruk takımı kanadın önüne yerleştirilmiş olan *ördek uçak* ve yatay kuyruk takımı bulunmayan *kuyruksuz uçak* diye ayırt edilir. İki uçaktan meydana gelen bütüne de *birleşik uçak* denir. Birleşik uçaklar ilk defa Birinci Dünya savaşı sırasında deneme için yapıldı. İkinci Dünya savaşında Almanlar tarafından bombardıman uçağı olarak bu tip kullanıldı. Aynı şekilde, japon intihar uçakları da bir birleşik uçak yardımıyle havalandırılıyordu.

● Kullanışları bakımından uçaklar iki büyük kategoriye ayrılır: *hafif uçaklar* ve *nakliye uçakları.* Hafif uçaklar arasında *okul uçakları, amatör uçakları,* bazı *sıhhiye uçakları,* planörlerin havalandırılmasında kullanılan *römorkör uçaklar* ve *yarış uçakları* sayılabilir.

Nakliye uçakları da yük kapasitelerine veya uçuş mesafelerine göre sınıflandırılır. Böylece, *büyük yük uçakları* ile *orta yük uçakları* ve *uzun mesafe uçakları* ile *kısa mesafe uçakları* birbirinden ayrılır. Nakliye uçakları askerî veya sivil olabilir.

Uçağı meydana getiren elemanlar

Bir uçak başlıca üç elemandan meydana gelir: *ana yapı, motor bloku,* ve *donatım.*

● *Ana yapı.* Uçak yapısının bütününü içine alan ana yapı iki temel elemandan kuruludur: taşıyıcı yüzeyler ve gövde.

Taşıyıcı yüzeyler. Bir uçak, tanım gereğince, kuyruk takımı ve kanatlardan meydana gelen sabit taşıyıcı yüzeylere sahiptir. Bu yüzden, bir veya birçok döner kanat ta-

başlıca uçuş şekillerine göre bir uçak üzerine etki eden kuvvetler

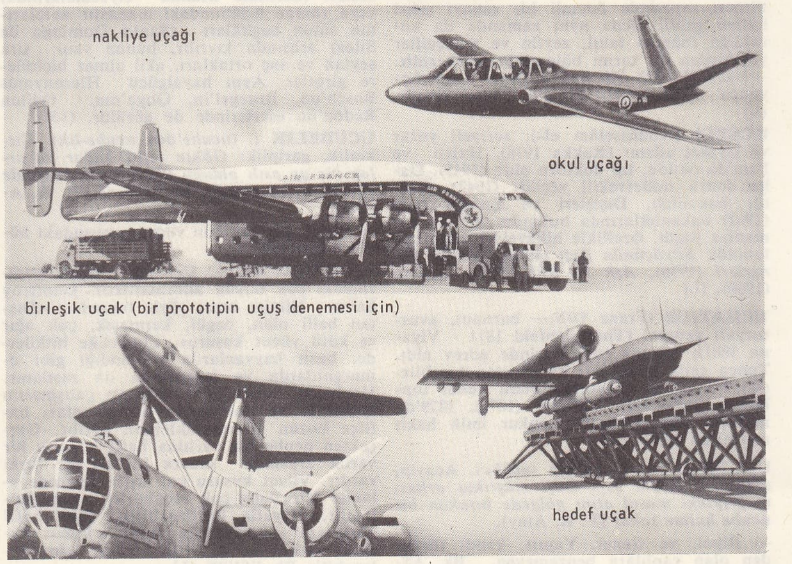

Foto. LAROUSSE

yolcu kabinine girişi sağlayan merdiven

turistik uçağın iç görünüşü

	Caravelle	Lockheed
kalkış ağırlığı ...	43 t	70,7 t
benzin depo kapasitesi	18 500 l	37 600 l
uçuş hızı	825 km/s	550 km/s
uçuş yüksekliği	6 000 ilâ 12 000 m	5 000 ilâ 7 000 m
taşıma gücü	7,5 t	9,5 t
ikmal yapmadan aldığı yol	2 600 km	8 000 km
yoclu (maksimum) ...	80	99
mürettebat	4	6

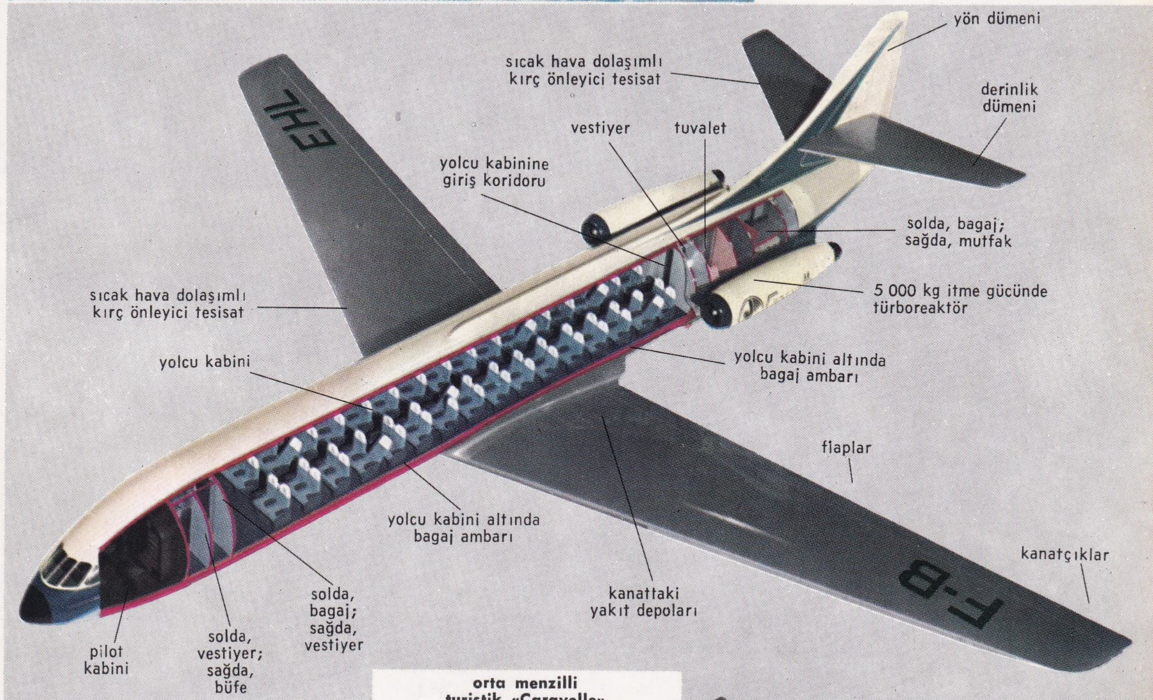

orta menzilli turistik «Caravelle»

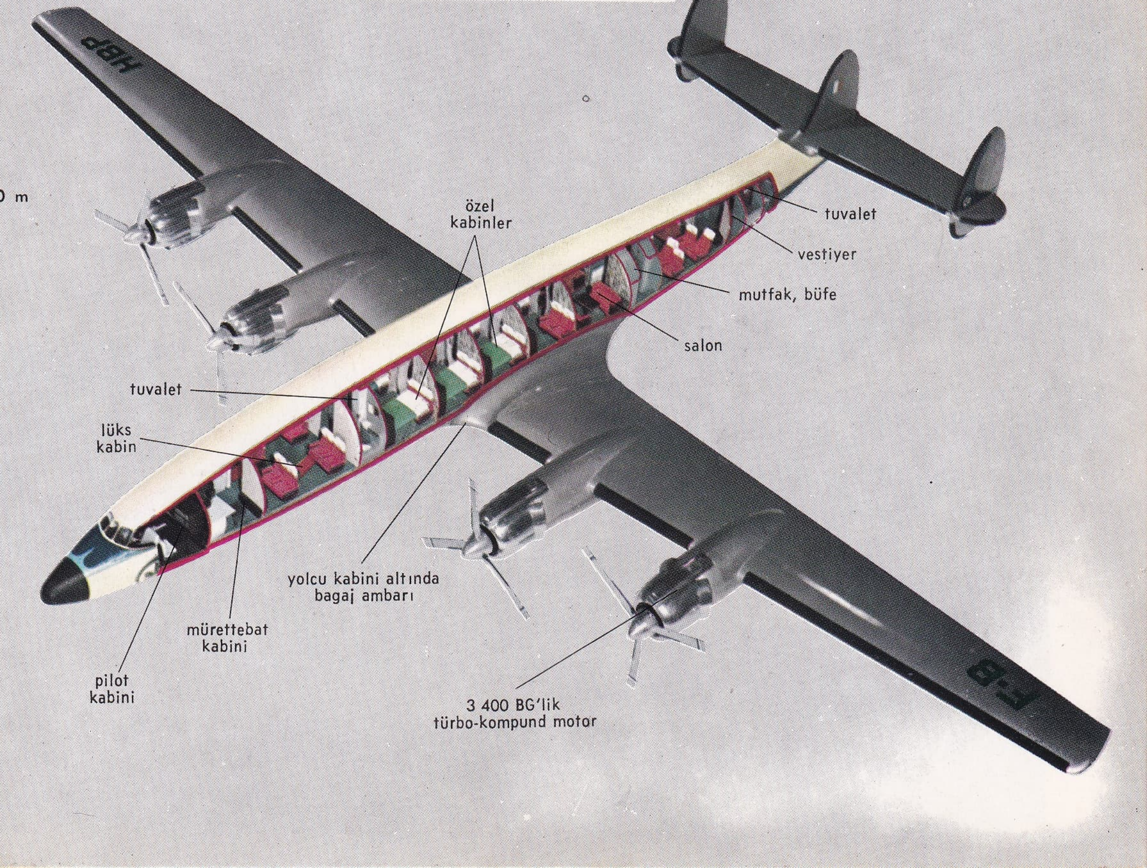

uzun menzilli lüks uçak Lockheed «Starliner» 1649-G

Delta kanatlı tek kişilik Fairey-D II deney uçağı. 4 300 kg itme gücünde bir türboreaktör. En büyük hız: 1 820 km/saat. İniş sırasında, pilotun araziyi görebilmesi için uçağın burnu aşağı doğru iner.

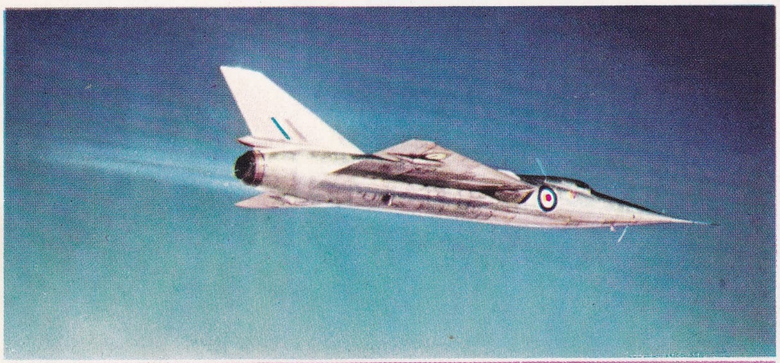

Tek kişilik Breguet «Fauvette» planörü. Toplam ağırlık: 231 kg. Süzülmesi: 34 (34 m'de 1 m irtifa kaybeder).

Delta kanatlı ve önden dengeli, tek kişilik «Griffon» önleme uçağı. 3 500 kg itiş gücünde bir türboreaktör ve bir statoreaktör. Ağırlık: 6 ton. En büyük hız: 2 000 km/saat.

Dört kişilik «Jodel» turizm uçağı. 180 BG'lik motor. Hız: 250 km/saat. İkmal yapmadan aldığı yol: 1 300 km.

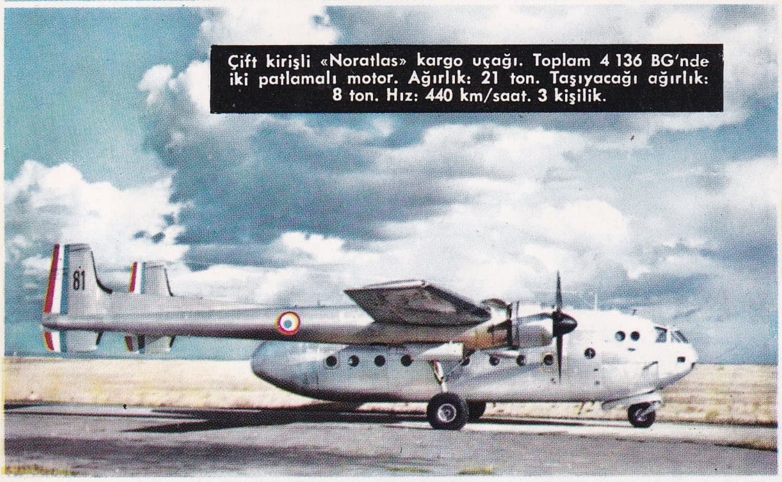

Çift kirişli «Noratlas» kargo uçağı. Toplam 4 136 BG'nde iki patlamalı motor. Ağırlık: 21 ton. Taşıyacağı ağırlık: 8 ton. Hız: 440 km/saat. 3 kişilik.

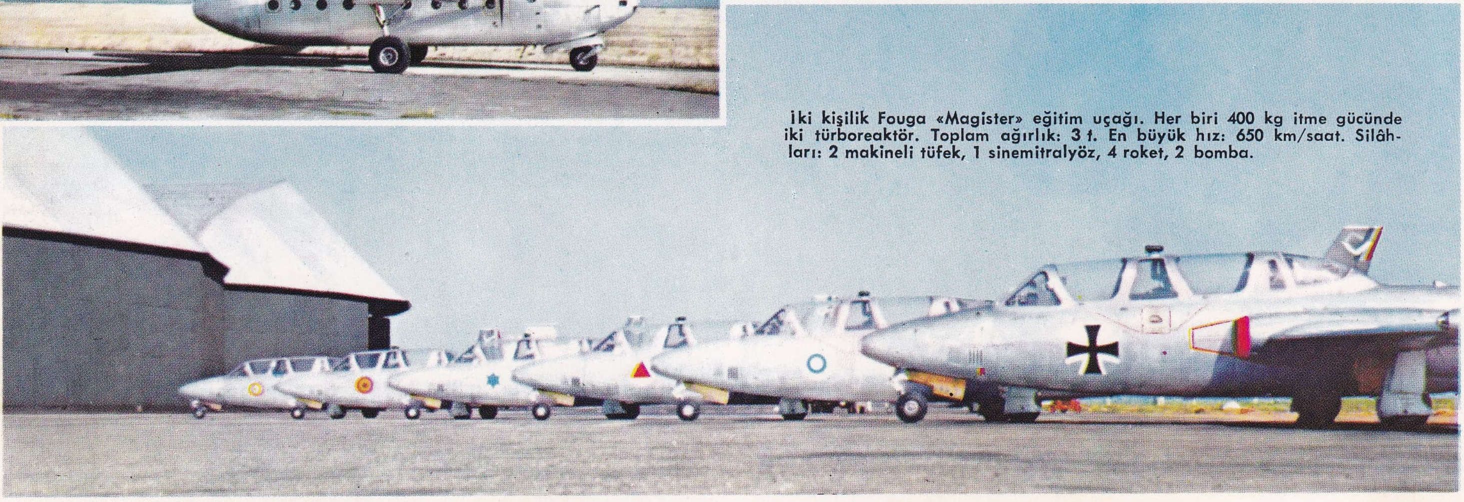

İki kişilik Fouga «Magister» eğitim uçağı. Her biri 400 kg itme gücünde iki türboreaktör. Toplam ağırlık: 3 t. En büyük hız: 650 km/saat. Silâhları: 2 makineli tüfek, 1 sinemitralyöz, 4 roket, 2 bomba.

kımından meydana gelen taşıyıcı yüzeylere sahip jiravyondan ayrılır. Kanatlar, yatay olarak üst üste gelecek şekilde tek, çift, üçlü veya daha çok sayıda olabilir. Bugün yalnız tek kanat kullanılmaktadır. Kanatlar üzerinde ayrıca, düşük hızlarda kaldırma kuvvetini artıran flaplar bulunur.

Gövde. Biçimi genellikle iğ şeklindedir. Uçağın oturulan kısmını meydana getirir ve kanatlarla kuyruk takımına destek görevi yapar. Uçağın idaresine ayrılan pilot mahalli, gövdenin ön tarafına yerleştirilir. Nakliye uçaklarında gövde, ya yolcular için kabin şeklinde ya da yükler için ambar şeklinde yapılır. Askerî uçaklarda gövdenin büyük kısmı taarruz veya savunma silâhlarına ayrılmıştır. Yüksek irtifalarda uçan uçaklarda, mürettebat ve yolcuların oksijen maskesi kullanmaksızın yaşamalarını sağlamak için gövdenin içi normal basınçta tutulur. Gövde, iğ şeklini veren çemberler ve çemberleri kirişlere bağlayan gergi kuşaklarından meydana gelir. Perçinlenmiş madenî bir kaplama bütün yapının direncini arttırır.

● *Motor bloku.* Tipi ve çalışma şekli ne olursa olsun, bir uçağın motor bloku, kelimenin mekanik anlamında tepki* ile iş görür: pervane de, çalkaladığı havanın hızını arttırarak tepkiyle etki yapar; bununla birlikte pervaneli itici deyimi, tepkili itici adını alan pervanesiz iticilere karşıt olarak kullanılır. En eski tip olan pervaneli motor bloku İkinci Dünya savaşına kadar rakipsizdi. Bu tarihe kadar, dört zamanlı çevrimle çalışan pistonlu motorlar kullanılıyordu. 1945'ten sonra, saatte 700 km'nin üstündeki hızlarda verimi birdenbire azalan pervanenin yerini, direkt tepkili gaz türbini veya türboreaktör aldı.

Türboreaktör, birkaç tepkili motor denemesinden sonra ortaya çıktı; bu motorlarda kompresör, türboreaktörde olduğu gibi gaz türbiniyle değil de pistonlu bir motorla çalıştırılıyordu. Oysa türboreaktördeki gaz türbini sayesinde uçağın performansı arttırılabildiği gibi, mekanik yapı çok basitleştirilmiş ve alternatif hareketli asimetrik parçaların yerini alan döner parçalar sayesinde uçaktaki titreşimlerin hemen hepsi yok edilmiştir. Buna rağmen, modern uçak aradığı yeterli gücü türboreaktölerde bulamadı ve bunun üzerine, hiç döner parçası bulunmayan, 20 ilâ 30 000 BG'lik itiş sağlayan ve ses hızının iki veya üç misli hızla çok yüksek irtifalarda uçabilen *statoreaktörlü uçaklar* yapıldı. Statoreaktörün tek sakıncası, hareketsizken itme kuvveti sağlamadığı için, uçağı bir mancınıkla veya başka bir uçakla havalandırmak zorunluluğu yaratmasıdır.

● *Donatım.* Her ne kadar uçağın dış şekli üstüne etkisi çok azsa da, donatım bir motor bloku kadar önemli rol oynar ve özel sanayilerin kurulmasını gerektirir. Uçağın pilotajını sağlayan âletler (Badin sürat saati, servo kumandalar, otomatik pilot, telsiz telefon ve telsiz telgraf postaları, radyogonyometre, gösterge tablosundaki âletler v.b.) kadar, pilot mahallinin veya yolcu kabininin klimatizasyon veya normal basınç tertibatları da donatım arasında sayılır. Bunlardan başka, bütün elektrik jeneratörleri, buz çözücü tertibatlar, gövdenin içindeki yolcu koltukları, yük bağlama sistemleri v.b. de donatımın bir parçasıdır. Çok önemli başka bir donatım da *iniş takımı*'dır.

Yeni uçak tipleri

Kısa kalkış ve inişli uçak. Mümkün olduğu kadar kısa ve basit pistler kullanarak yük veya yolcu taşımak için düşünülmüş; klasik uçakla düşey hareketli uçak arası bir hava gemisi formülüdür. Askerî alanda, harekât bölgesinin yakınlarına inebilen bu tip uçaklar çok yararlıdır. Sivil alanda da bu çeşit uçaklar bölgesel hatlarda kullanılabilir. İniş ve kalkış mesafelerini küçültmek için geliştirilen bütün teknikler flaplardan yararlanılır. Bugün en ileri çözüm şekli *Breguet 941*'de görülür. Bu uçakta, hareketleri senkron hale getirilmiş büyük çaplı dört pervane bütün kanat boyunca hava püskürtür.

Düşey kalkış ve inişli uçak. On yıldan beri bütün ülkelerin havacılık etüt büroları bu konu üstüne eğildi ve birçok formülü inceleyip denedi. Bugüne kadar tek gelişme, İngilizlerin gerçekleştirdiği «Kestrel» uçağı olmuştur. Bu formül, yönü ayarlanabilir çıkış borularına sahip bir türboreaktör kullanma ilkesine dayanır. Bu borular kalkış sırasında egzos gazlarını düşey olarak püskürtür, sonra hız aerodinamik tutunmayı sağlamağa yeterli oluncaya kadar uçağa yatay bir hız bileşeni sağlayacak şekilde yavaş yavaş geriye doğru yönelir. Bundan sonra türboreaktör yalnız itiş için çalışır.

Uçak sanayii

1912'ye kadar uçaklar yalnız tahtadan ve bezden yapılırdı. Bugün havacılıkta, yeni usuller (freze edilmiş kanatlar, madenlerin yapıştırılması v.b.) kadar yeni malzemeler de geniş ölçüde kullanılmaktadır. Yapımına karar verildiği andan servise konmasına kadar, bir uçağın gerçekleştirilmesi için en az dört beş yıl gerekir. Her şeyden önce uçağın ne amaçla ve hangi şartlarda (yük, uçuş mesafesi, hız, tavan v.b.) çalıştırılacağı kararlaştırılır. Sonra yaklaşık bir çizimden hareketle, ilk ağırlıklar cetveli hazırlanır ve iticiler seçilir. Bu devrede, performanslar için hesap elemanlarını verecek ilk aerodinamik tünel maketi hazırlanır. Hesap elemanları bulundukça, aerodinamik incelemenin sonuçlarına göre ilk proje üstünde düzeltmeler yapılır. İncelemeler yeteri kadar ilerleyince, çeşitli donatımların tam yerlerini, pilot kabininin, yolculara ayrılan kabinin veya yük ambarlarının düzenlenmesini, yakıt depolarının, kanatçıkların, flapların, kumanda kablolarının, çeşitli hidrolik veya elektrik devrelerinin doğru olarak yerleştirilmesini sağlamak için tabiî büyüklükte bir maket yapılır.

Uçağın genel yapısı incelendikten sonra prototipin yapımına geçilir. Uçağın yapısındaki her parça veya her grup ayrı ayrı denenir. Prototipin tamamlanmasından sonra yeni bir deneme devresi başlar: bütün teorik hesapları doğrulamak, uçağın bütün donatımının çalışmasını kontrol etmek ve uçuş güvenliği hakkında karar vermek için uçuş denemeleri yapmak.

1948'den sonra, savaş hazırlıkları sayesinde üretim imkânları büyük ölçüde artmış olan İngiltere havacılık piyasasında A.B.D. ile üstünlük yarışına girdi ve özellikle motor alanında ilk sırada yer almayı başardı. Birkaç yıl sonra, gelişen S.S.C.B. havacılık sanayii A.B.D.'nin askerî hava potansiyeline ulaşmağa çalıştı ve milletlerarası rekabete girebilecek tepkili uçaklardan meydana gelen büyük bir ticaret filosu kurdu. İkinci Dünya savaşının öteki iki muharip devleti Almanya ve Japonya, savaşı kaybettikleri için, savaş sonrası yıllarda havacılık sanayilerini geliştiremediler. Bu şartlar, büyük hava güçlerine sahip devletlerden meydana gelen yeni bir birlik ortaya çıkardı: bir yandan A.B.D., İngiltere, Fransa ve Kanada, öbür yandan S.S.C.B. Askerî olduğu kadar ticarî alanda da dünyanın en büyük hava gücüne sahip olan A.B.D., bu sanayide 750 000 kişi çalıştırmaktadır. İkinci Dünya savaşı yıllarında, 79 fabrikaya dağılmış bir buçuk milyon insan 96 000 uçak imal etti. Kısmen barış faaliyetlerine dönüşen bu sanayi, 1946'da, ilk kurulduğu günden o zamana kadarki yapımının toplamını aşarak 35 000'den çok sivil uçak yapmıştır. Önde gelen firmalar arasında Douglas Aircraft, Boeing Airplane, Lockheed Aircraft, Consolidated Vultee Aircraft, Convair Republic Aviation v.b. sayılabilir. Ticarî uçakların çoğunu Douglas ve Lockheed yapmaktadır. Motor alanında (pistonlu motorlar ve reaktörler), başlıca yapımcılar şunlardır: United Aircraft-Pratt ve Whitney motorları, Curtiss Wright, Allison, General Electric, Lycoming, Westinghouse, aslında otomobil yapımcısı olan Ford, Chrysler, Packard, Studebaker gibi bazı kuruluşlar.

İkinci Dünya savaşında savaş uçakları yapımında uzmanlaşan İngiltere, 1946'dan sonra savaş üretimini barış üretimine dönüştürmek isteyince bazı güçlüklerle karşılaştı. Türbinli uçak imalâtında gerçek bir üstünlük sağlamış olduğundan, savaş sonunda, bu yeni itiş usulüne geniş yer vererek imalâtını yeniden düzenleme kararı aldı. Böylece İngiltere, De Havilland firmasının yaptığı türboreaktörlü «Comet» ve Vickers firmasının yaptığı türbopropülsörlü «Viscount» ticarî uçaklarını hizmete sokan ilk ülke oldu. Bugün İngiltere uçak sanayii şirketleri toplam olarak 250 000 kişi çalıştırmaktadır. En önemli firmalar şunlardır: Bristol Aircraft ve Armstrong Siddeley Motors (bu iki şirket «motor» kısımlarını Bristol Siddeley Engines Ltd. şirketi olarak birleştirmişlerdir); büyük amerikan şirketlerinden sonra en büyük türbomotor yapımcısı olan Rolls Royce, De Havilland, Vickers Armstrong ve Fairey.

Havacılık sanayiinin beşiği olan Fransa da bu alanda ön sıraları alır, fakat XX. yy.ın başında ulaştığı seviyeyi kaybetmiştir. 1918'de, fransız uçak sanayiinde 200 000 kişi çalışıyordu (bugün 85 000) ve bu yılın sonunda, atelyelerin üretimi ayda 2 750 uçağa ve 4 000 motora ulaşmıştı. 1930 Sonrasına kadar Fransa, yükselti, hız, mesafe ve uçuş süresinde milletlerarası büyük rekorları elinde tutmaktaydı. 1940'tan 1944'e kadar fransız uçak sanayiinde bir duraklama görülür. Savaş sonunda, bu sanayiye taban olabilecek bazı etüt büroları ve küçük atelyeler yaşayabilmiştir. En önemli dört büyük şirket şunlardır: Sud-Aviation, Nord-Aviation, Générale Aeronautique Marcel-Dassault ve Breguet. İtici yapımında uzmanlaşmış önemli şirketler ancak üç tanedir: SNECMA, Hispano-Suiza ve Turboméca.

50 000 Kişi çalıştıran Kanada uçak sanayii, batı dünyasında, A.B.D., İngiltere ve Fransa'dan sonra dördüncü gelir. Bu sanayinin millî plandaki önemine rağmen, yapımın büyük kısmı ingiliz ve amerikan firmalarının lisansları altında yürütülür. Böylece, başlıca üretim firmaları arasında, ingiliz Hawker-Siddeley grubuna dahil olan ve 4 önemli şirketi kontrol eden A. V. Roe Canada Ltd. yer alır. Sözü geçen dört önemli şirket şunlardır: Avro Aircraft, Canadian Car and Foundry, Canadian Steel Improvement ve Orenda Engines. Bundan başka, İngiltere Rolls-Royes of Canada Ltd., De Havilland Aircraft of Canada Ltd. ve Bristol Aeroplane Co. of Canada Ltd. ile ve amerikan sanayii Canadian Pratt and Whitney Aircraft Co. Ltd. ve New York'un güçlü General Dynamics Corporation'unun sınaî şubesi olan Canadair Ltd. ile temsil edilir.

S.S.C.B.'nin uçak sanayii, bugün A.B.D.'ninkine eşit ve belki de daha üstün bilimsel donatım ve üretim araçlarından faydalanmaktadır. S.S.C.B.'de uçak gövdesi (85), itici (30), donatım ve yedek parça yapan toplam 360 fabrika vardır. Yıllık üretimi 14 000 uçak seviyesindedir ve personel sayısı yaklaşık olarak 1 200 000 kişidir.

● *Türkiye'de* uçak sanayii 1925'te kuruldu ve gerek askerî, gerek sivil alanda çeşitli evreler geçirdi.

Askerî alanda faaliyetler. İlk uçak fabrikası 1925'te Kayseri'de «Kayseri Tayyare fabrikası» adıyle kuruldu; 1926'da Eskişehir'de «Eskişehir Tayyare Tamir fabrikası» açıldı. Kayseri Tayyare fabrikasında *Gotha, Pzl, Miles Magister* ve *Hawk* tipi uçaklar yapıldı. İkinci Dünya savaşından sonra türk ordusunda jet uçakları da kullanılmağa başlanınca Kayseri Tayyare fabrikası, «Kayseri Hava İkmal merkezi» adıyle, pervaneli uçakların her türlü bakımına; Eskişehir'deki tesisler de «Eskişehir Hava İkmal merkezi» adıyle jet uçaklarının bakımına tahsis edildi. 1966'da Eskişehir'de «Jet Motor Revizyon atelyesi» kuruldu ve kuruluş, jet uçaklarının motor ve aksesuarlarının revizyonlarını yapmağa başladı.

Sivil alandaki faaliyetler. Bir inşaat müteahhidi olan Nuri Demirağ, 1935'te İstanbul'da Beşiktaş'ta, uçak imal etmek üzere «Nu. D. (Nuri Demirağ) Uçak fabrikası»nı kurdu; 1936'da lisans satın alarak *Nu. D. 36* tipi uçağın imaline başladı. 1938'de kuruluş, Nu. D. 38 tipinin imalâtına geçti. İki kişilik, çift yüzeyli, madenî yapılı ve bez kaplamalı Nu. D. 36 tipi ilk eğitim uçağından 12 tane imal edildi; altı kişilik, tamamen madenî ve üstten çift motorlu Nu. D. 38 tipinden 1 tane

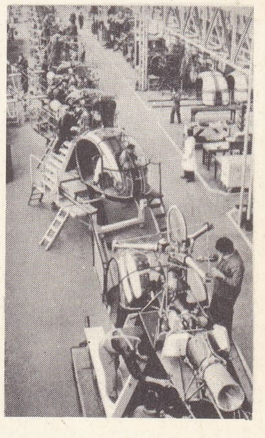

helikopter rotorlarının montajı (doc. Sud-Aviation, Fransa)

Foto. LAROUSSE

yapıldı. Ayrıca, bu fabrikada çeşitli tipte planörler de imal edildi.

Türk Hava kurumu 1941'de Etimesgut havaalanında, Türkkuşu'nun ihtiyacını karşılamak amacıyle bir uçak fabrikası kurdu ve 1944'ten itibaren çeşitli tipte uçak ve planör yapımına başladı. Fabrika, 1952'de Makine ve Kimya Endüstrisi kurumuna devredildi ve imalât konusu değiştirildi. Yalnız, 1956'ya kadar planör imaline devam edildi. Türk Hava kurumunun motor fabrikası, 1945'te Ankara'da *Gibsy Major X* motorunun montajlarını yapmak üzere kuruldu. Tesis 1952'de M.K.E. kurumuna devredildi. ve bu devrede imalât, uçak motoru montajı yanı sıra, motor ve pompa imalâtına yöneldi. Türk havayolları, 1933'ten beri çeşitli tip uçakların bakım, onarım ve revizyonlarını kendi imkânlarıyle yapar; bir işletme kurumu olduğu için imalâta yönelmemiştir.

— Ask. denizc. İlk defa 14 kasım 1910'da bir uçak, 25 m uzunluğunda uçuş güvertesi olan bir ingiliz gemisinden havalanabildi. Uçuş güvertesine ilk iniş ise, 18 ocak 1911'de, amerikan deniz kuvvetlerine ait bir geminin 32 metre uzunluğundaki güvertesine yapıldı; uçağın hızı saatte ancak 50 km idi. Yavaş yavaş bütün deniz kuvetlerince kabul edilen güverteye iniş sisteminde, uçak tarafından atılan bir kanca, güverteye enlemesine serilmiş ve içi kum dolu torbalar bağlanmış tel halatlara takılıyordu. Bugün bu kum torbalarının yerine çok gergin yaylar kullanılır. Birinci Dünya savaşında fransız deniz kuvvetleri, kara veya deniz uçağı taşımak üzere birçok gemi kullandı. fakat uçuş güvertesi bulunan gerçek *uçak gemisi*'ni, zırhlıların veya büyük yolcu vapurlarının tekne biçimini değiştirerek ingiliz deniz kuvvetleri inşa etti. Bu şekilde gerçekleştirilen prototipler (*Furious, Argus. Eagle*), ingiliz deniz kuvvetlerine belli bir üstünlük sağladı. İngiltere, tam bir uçak gemisi denilebilecek ilk gemiyi 1919'da tezgâha koydu; *Hermes* adını taşıyan bu gemi (10 800 ton, 20 uçak) Japonlar tarafından taklit edildi.

O devirde, büyük deniz kuvvetlerinin her birinde büyük bir uçak gemisi vardı: amerikan deniz kuvvetlerinde, 33 000 tonluk, 70 uçaklı *Saratoga;* japon deniz kuvvetlerinde 26 900 tonluk, 50 ile 70 uçaklı *Akagi*, ingiliz deniz kuvvetlerinde 33 ile 45 uçaklı *Illustrious*. Bütün bu gemilerin uçuş güverteleri bir uçtan öbür uca uzanır ve baca ile kaptan köprüsü, geminin bir kenarına bir ada halinde toplanmıştır. İkinci Dünya savaşında uçak gemileri, gerek limanlarda yatan deniz kuvvetlerine torpil ve bomba hücumlarının yapılmasında (Taranto, Pearl Harbour), gerek açık denizde filolar arasında yapılan savaşlarda (Midway, Mercan denizi), gerek filoların veya ticaret gemilerinin denizaltılara karşı korunmasında büyük rol oynadılar.

Uçak gemileri çok çeşitlidir: *ağır filo uçak gemisi* veya «hücum uçak gemisi» de denen *savaş uçak gemisi; hafif filo uçak gemisi*, zırhsızdır, fakat deniz kuvvetleri arasındaki savaşlara uçaklarıyle katılabilecek güçtedir; nihayet yalnız konvoylara refakat edebilen ve düşman savaş uçaklarının tehlikesi olmayan bölgelerde denizaltılarla mücadeleye girebilen *refakat uçak gemisi*.

Günümüzde, uçak gemileri büyük donanmaların belkemiğini meydana getirir; yalnız S.S.C.B. uçak gemisi yapmadı. Tahrip potansiyelleri arttırılan bu gemiler, zamanla vurucu kuvvetlerin bir elemanı haline geldi. Bu da, atom veya hidrojen bombaları taşıyan tepkili uçaklarla donatılmalarına bağlanabilir. Omurgaya göre 5° ile 9° eğik uçuş güverteleri, çoğu zaman park yeri olarak kullanılan güvertenin geri kalan kısmını boş bırakarak güverteye inişi ve mancınıkla fırlatmayı sağlar. Bu eğik pistler uçakların havalanma süresini azaltır ve dönüş hızı ile güvenliğini arttırır. Uçak gemileri alanında amerika tam bir üstünlük sağlamıştır. 1962'de amerikan deniz kuvvetlerinde 100'den çok uçak gemisi vardı. Bunlardan son yapılan altı hücum uçak gemisi, *Forrestal* sınıfındandır. 1954'te denize indirilen 60 000 tonluk bu prototip 218 milyon dolara mal olmuştur; boyu 315 m, genişliği 76 m'dir, 4 asansörü, 4 buharlı mancınığı ve zırhlı serbest uçuş pistleri vardır, mürettebatı 4 000 kişidir ve sesüstü avcı uçaklarından bombardıman uçaklarına kadar dört türde 70 ile 100 uçak taşır. Dört dakikada 32 uçak havalandırabilir. Uçak gemilerinde atom gücüyle itiş ilk defa 75 000 tonluk *Enterprise* ile başladı.

uçaksavar

— Cz. huk. *Uçak kaçırma*, özellikle 1967'den sonra, önemi ve etkisi gittikçe artan bir suç oldu. Bu yüzden, miletlerarası çalışmalar yapılmakta, sözleşmeler imzalanmaktadır. Konu ile ilgili sözleşmelerin en önemlisi, Uçakların Kanundışı Yollarla Ele Geçirilmesinin Önlenmesine dair 16 aralık 1972 tarihli La Haye sözleşmesidir. Bu sözleşme, 30 kasım 1972 tarihinde kabul edilen 1634 Sayılı kanunla Türkiye tarafından da onaylandı. Uçak kaçırma suçunun cezalandırılması açısından, Türk Ceza kanununda, 1971'de değişiklik yapıldı; özellikle uçak kaçırma suçu düzenlendi. Bu suçun, işlenmesine çeşitli sebepler yol açar. Bu sebeplerin başında siyasî olanları gelir. Ayrıca, siyasî sebepler yüzünden sığınma hakkı elde etmek amacıyle de uçak kaçırılır. Hava korsanlığı veya soygunculuğu şeklinde uçak kaçırıldığı da görülüyor. Uçak kaçırma suçu kamu selâmetinin korunması amacıyle düzenlenmiştir. Nitekim, Türk Ceza kanunu bu suça, «Ammenin Selâmeti Aleyhine İşlenen Cürümler» arasında yer vermiştir. Türk kanunlarına göre, suçun konusu uçaktır; uçak kavramı dışında kalan balonlar, füzeler gibi hava ulaşımı araçları, kaçırma suçunun kapsamı dışında tutulmuştur. Buna karşılık uçağın, sivil, askerî kuvvetlere veya güvenlik kuvvetlerine ait olması önemli değildir. Ayrıca uçak kaçırma suçunun oluşması için uçağın yolcu taşıması gerekmez. Uçak kaçırma suçunun, cebir, şiddet, tehdit ve hileyle işlenmesi ağırlaştırıcı sebepler olarak kanunda sayılmıştır. Ceza kanunu, uçak kaçırma suçuna teşebbüsü de, fiilin niteliği ve tehlikeliliği sebebiyle aynı şekilde cezalandırmıştır. Bu ceza, on beş yıl ağır hapse kadar olabilir.

— Petr. *Uçak benzini*, otomobil benzininden daha uçucudur. Oktan sayısının da çok daha yüksek olması gerekir. Miletlerarası kurallara göre üç ayrı kalite uçak benzini vardır: yolcu uçakları için 91-98 oktanlık, ticarî uçaklar için 100-103 oktanlık, askerî uçaklar için de 115-145 oktanlık. Uçak benzini izopentan'dan, aromatik hidrokarbonlardan ve özellikle alkilat*tan meydana gelir. Bileşimindeki kurşun tetraetil oranı, litre başına 1,2 sm^3'e kadar çıkabilir. (LM)

UÇAKSAVAR bış. i. Ask. *Uçaksavar silâhları*, hava hedeflerine karşı kullanılan silâhlara verilen genel ad.

— ANSİKL. Ask. tar. *Uçaksavar silâhları*, avcı uçaklarıyle birlikte hava savunmasının en etkili araçlarıdır. Uçaksavar silâhları ilk defa Fleurus savaşında (1794) kullanılmıştır; bu savaşta, Avusturyalılar, Fransızların uçurduğu bir gözetleme balonuna yerden ateş açmıştır. Havadaki hedeflere ateş etmek için hazırlanmış ilk toplar, Birinci Dünya savaşının arefesinde uçaklardan daha sonra ortaya çıktı. Fakat 1918'den sonra, avcı uçaklarının elde ettiği büyük başarı yüzünden uçaksavar silâhları halkın gözünden düştü; yalnız Almanya, 1937 İspanya İç savaşını fırsat bilerek uçaksavar silâhlarını denemek ve geliştirmek imkânı buldu. Bunu gören öteki devletler bu silâhların önemini kavradılar. Fakat çok geç kaldıkları için aradaki mesafeyi İkinci Dünya savaşına kadar bir türlü kapatamadılar. Ancak ilk yenilgilerden ve Almanların ilk zaferinden sonra zaaflarını anlayan müttefikler uçaksavar silâhlarına büyük bir önem verdiler; ne var ki Almanya, bu rekabet karşısında çalışmalarını daha da hızlandırmıştı. İngiliz - amerikan filosunun en seçkin gemilerini kaybettiği Pearl Harbor ve Malezya hava akınlarından sonra, uçaksavar silâhların etkisine hiç güveni olmayanlar bile yanıldıklarını anladılar. 1945'te uçaksavar silâhları özellikle Almanya'da alabildiğine gelişti; hattâ bu ülkede Flak adı verilen yeni bir sınıf kuruldu; 4 milyon kişilik bu sınıfın emrinde, 88 mm'lik 17 000 ağır top ve 25 000 hafif top vardı. Denizde de, hava savunması için özel olarak hazırlanmış gemiler hizmete sokuldu ve her zırhlıya çeşitli çapta 100'e yakın uçaksavar topu yerleştirildi. Bu çaba, atışlarda isabetin yükselmesini de sağladı: 1940-1942'de 2 000 atışla bir uçak düşürülebiliyorken, 1945'te 365 atışla uçak düşürmek mümkün oldu.

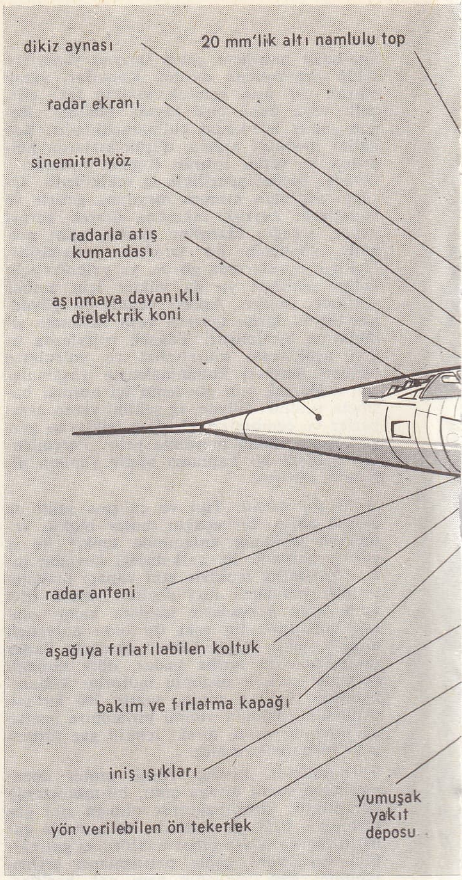

Uçaksavar atışı esas olarak bir önleme tekniği meselesini ortaya koyar: üç boyutlu uzayda, bazı hallerde, merminin hızına eşit bir hızla yer değiştiren bir hedefe mermiyi isabet ettirebilmek. Bu meselenin çözülmesi etki (toplar, mermiler), *detekşiyon* ve *atış hazırlama* araçlarının düzenlenmesine dayanır.

● *Uçaksavar silâhlarının sınıflandırılması*. Uçaksavar silâhları genellikle şöyle sınıflandırılır: **1.** *uçaksavar makineli tüfekleri*, tek namlulu uçaksavar makineli tüfekleri ve dört namlulu uçaksavar taretleri olmak üzere iki çeşittir. Tek namlulu uçaksavar makineli tüfekleri 12,7 mm çapındadır, hava ve kara hedeflerine karşı kullanılır. Hava hedeflerine karşı kullanıldığı zaman ya M-3 tipi sehpa üzerine yerleştirilir veya zırhlı araçlar üzerine monte edilir. Bu silâhın, hava hedeflerine karşı etkili uzaklığı 700 m'dir. Dakikada 400-500 mermi atar. Bu tüfeklerin normal, izli, zırh delici ve yangın mermileri vardır. Hava hedeflerine karşı, normal mermiyle birlikte izli mermiler de kullanılır. Dört namlulu uçaksavar taretleri üzerinde 12,7 mm çapında dört makineli tüfek vardır. Bu taretler M-51 ve M-55 tipleri olmak üzere iki türlüdür. M-51 taretleri, motorlu bir araçla çekilen römork üzerine yerleştirilir. M-55 tipleri de doğrudan doğruya motorlu taşıma aracı üzerine monte edilir;

2. *uçaksavar topları*, 40 mm çapındadır. Klasik uçaksavar topları ve radarla yönetilen L-70 tipi uçaksavar topları olmak üzere ikiye ayrılır. Klasik uçaksavar topları, mekanik olarak kullanılan toplardır. Burada nişancı, hava hedefine nişan alırken yan ve yükseliş çarklarını elle çevirerek, topu hedefe yöneltir. Radarla yöneti-

Foto. LAROUSSE

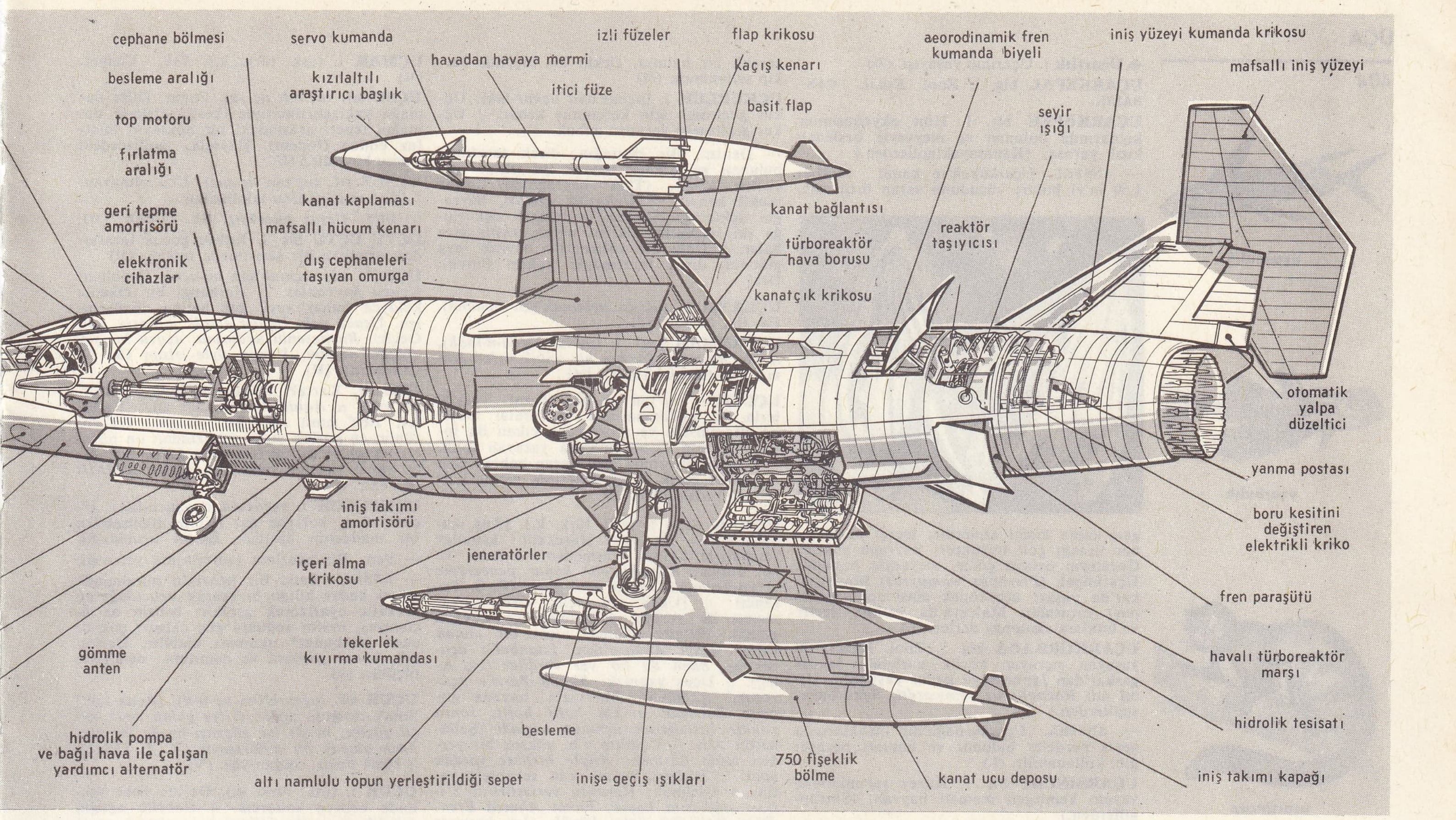

Lockheed F. 104 «Starfighter» uçağı

len uçaksavar toplarında, radarlar atış esaslarını tespit eder; elektrik sistemiyle bu esaslar toplara geçer ve top, otomatik olarak hedefe yönelir. Klasik uçaksavar toplarında etkili uzaklık 1 600 m, radarlılarda 3 200 m'dir. Bu topların dakikada ateş hızı 60 - 120 mermidir;

3. *uçaksavar roketleri,* geri tepme etkisiyle hedefe ulaşan silâhlardır. Güdümlü ve güdümsüz roketler olarak ikiye ayrılır. Güdümsüz roketler, doğrudan doğruya top mermileri gibi hedefe atılır. Bunların atış esasları, radarlarla tespit edilir. Hesap cihazı bu esasları değerlendirir ve elektrik sistemiyle otomatik olarak atış esasları rokete geçer. Roket atıldıktan sonra, hedefe vurmak için gerekli düzeltmeler hesap cihazı tarafından hesaplanarak radar aracılığıyla rokete gönderilir; yani, roket atıldıktan sonra da yerden yönetilir. (LM)

UÇANBALIK blş. i. Göğüs yüzgeçleri kanat biçiminde olan uzun gövdeli balık. (*Scombresocidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Uçanbalık,* sıcak denizlerde kalabalık sürüler halinde yaşar, düşmanından kaçmak için havaya fırlar, uçarak birkaç saniye havada kalır. Elli kadar türü bilinir; en tanınmış türü deniz kırlangıcı denen uçanbalıktır (*Exocoetus volitans*); Akdeniz'de çok bulunan bu balığın uzunluğu 45 sm, sırtı mavimsi gri, karnı gümüşî renktedir. (L)

UÇANDAİRE blş. i. Havc. Mercek (veya mercimek) biçiminde hava taşıtı. (Bugün için, bu biçimde sadece birkaç proje ele alınmıştır. Bununla birlikte bazıları, yerküre üzerinde uçandairelerin görüldüğünü iddia etmiştir.) [L]

UÇANER (Fevzi), türk askeri ve siyaset adamı (Erzincan 1899 - Ankara 1963). İlk ve ortaöğreniminden sonra Ankara'daki subay talimgâhına katıldı (1915). Birinci Dünya savaşına katıldı. Yüzbaşılık rütbesiyle havacılık öğrenimi için Fransa'ya gönderildi. Harp akademisini bitirdi (1932). Hava kurmay yarbayı oldu (1938). İstanbul'daki Hava Harp akademisi kumandanlığına tayin edildi (1939). İzmir'de Hava tümen kumandanı oldu (1947). Hava kuvvetleri kurmay başkanlığı (1950), Erkânı Harbiyei Umumiye riyaseti ikmal başkanlığı (1951), Millî Savunma bakanlığı müsteşarlığı yaptı (1953). Hava kuvvetleri kumandanlığına tayin edildi (1953). Orgeneral olarak emekliye ayrıldı (1957). Ulaştırma bakanlığı yaptı (1959). [M]

Uçan Hollandalı (*Der Fliegende Holländer*), bir perdelik opera; söz ve müzik R. Wagner; 1843'te, Dresden'de, 1872'de Fransızca olarak Brüksel'de, 1897'de, Nuitter'in düzeniyle Paris Opéra - Comique'inde ve 1901'de, Bayreuth'de temsil edildi. Wagner'e bu dramı yazma fikri, Skagerrak'da bir fırtına sırasında geldi; Meudon'da kaldığı dönemde Wagner dramı manzum olarak yazdı ve Paris operasına verdi. Bu opera da, Dietsch'i dramı bestelemekle görevlendirdi. Ne var ki Wagner o arada dramını kendi bestelemiş ve 1841'de bitirmişti. Konu, kendisine ömür boyu bağlı kalacak bir kadın buluncaya kadar denizlerde dolaşmağa mahkûm edilen bir hollandalının efsanesidir. (I)

UÇANKALE blş. i. Ask. havc. Avrupa'da ve çeşitli harekât alanlarında stratejik amaçlarla kullanılmış olan B-17 tipi amerikan ağır bombardıman uçaklarına 1942'de verilen ad.

— ANSİKL. Ask. havc. On kişilik bir mürettebatla, benzin ikmali yapmaksızın 5 400 km yol alabilen *uçankale*'lerin ağırlığı 29 tonu buluyordu. Sonraları, bu modelden hareket ederek gitgide daha güçlü uçaklar yapıldı: B-29 (1944) ve B-36 (1949) tipi *süper uçankaleler,* B-52 (1949) ve B-58 (1956) tipi *strato uçankaleler.* Bk. BOMBARDIMAN *uçağı.* (L)

UÇANKESELİ blş. i. Keselilerden tırmanıcı ve çok küçük memeli hayvan. (Uçankeseli bir fare büyüklüğündedir; gövdesinin her iki yanında dirseğinden dizine kadar uzanan zardan bir paraşüt bulunur. Avustralya'nın ormanlık bölgelerinde yaşar ve paraşütünün yardımıyle daldan dala atlar. İlmî adı *Petaurus sciureus.* Kuskusgillerden.) (L)

UÇAR sıf. ve i. (*uçmak*'tan *uç-ar*). Uçan, uçucu (şey).

— DEY. *Uçara atmak,* uçan kuşa ateş etmek. (M)

UÇARBALIK blş. i. Kırlangıç balığına yakın kemikli balık; göğüs yüzgeçleri çok geniştir, kanat gibi iş görür.

— ANSİKL. *Uçarbalık*'ın avrupa denizlerinde bir tek türü vardır (*Cephalacanthus* veya *dactylopterus volitans*). Halk arasında buna «deniz kırlangıcı» denir. Boyu 50 sm'yi bulur. Akdeniz'de çok rastlanır; Avrupa'nın okyanus kıyılarında pek seyrek görülür. Fakat Brezilya ve Guyana kıyılarında da bulunur ve gulf stream akıntısıyle New York'a kadar gider. Suyun üstünde 1 m yüksekliğe ve on metre kadar ileriye sıçrayabilir. Kırlangıçbalığıgillerden olan uçarbalığı, *scombresocidae* familyasından olan uçanbalıklarla karıştırmamak gerekir. (L)

UÇARI sıf. (*uçmak*'tan *uç-ar-ı*). [Kötü nitelikleri] Fazla: *Uçarı çapkın.* ‖ Çok çapkın, çeşitli eğlencelere düşkün: *Kasımpaşa Deniz Söndürme taburunun uçarı sürücüsü, Dolapdere yokuşunu bir solukta inmişti* (Kemal Tahir).

atom enerjisiyle çalışan **uçak** gemisi «Enterprise» (A.B.D., 1961)

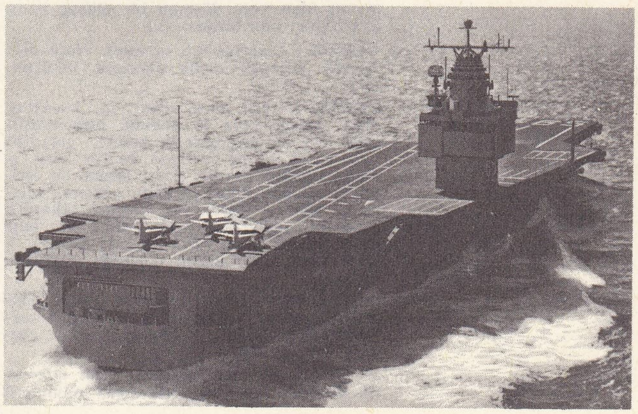

Foto. LAROUSSE

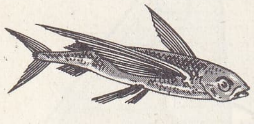

uçanbalık

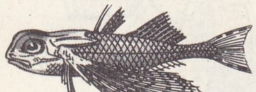

uçarbalık

uçarsincap

uçurtma

◆ **Uçarılık** i. Uçarının yaşayışı. (M)

UÇARKEFAL blş. i. Zool. *Eşanl.* UÇANBALIK.

UÇARKÖPEK blş. i. Hint okyanusunun kıyılarında bulunan ve meyveyle beslenen kızıl yarasa. (Kanatayaklıgillerden.)

— ANSİKL. *Uçarköpek*'te kanat açıklığı 1,50 m'yi bulur; vücudunu saran örtü sarı,

geri kalan kısmı esmerdir. İşaret parmağının tırnağı çok büyüktür; kuyruğu yoktur. Geceleyin ortaya çıkar, meyveyle beslenir. Uçarköpek (*Pteropus wampyrus*) Madagaskar'da yaşar; uçarköpek cinsinden (pteropus) yarasaları Malezya'da yerliler yerler ve bunlara «kalong» derler. (L)

UÇARKURBAĞA blş. i. Zool. Ağaçlarda yaşayan sıçrayıcı küçük kurbağa; Madagaskar'dan Japonya'ya kadar yaygındır. (İlmî adı *Racophorus reinwardti*. Sukurbağasıgillerden.)

— ANSİKL. *Uçarkurbağa*'nın ayaklarında geniş perdeler bulunur ve bunları paraşüt gibi kullanabilir. (L)

UÇARSİNCAP blş. i. Kuzey yarımkürede yaygın kemirgen memeli hayvan. (Sincapgillerden.)

— ANSİKL. *Uçarsincap*'larda böğür derisinin uzantısı halinde ve paraşüt şeklinde tüylü bir ince deri bulunur; hayvan bunun sayesinde 25-30 m uzaklığa atlayarak bir ağaçtan ötekine geçebilir, ama daima doğru bir yönde ve daima alçalarak. Uçarsincap (*Glaucomys volans*) Kuzey Amerika'da yaşar. Sibirya uçarsincabı (*Sciuropterus volans*) Asya'nın bütün kuzeyinde bulunur. (L)

UÇBEYİ blş. i. Teşk. tar. Anadolu türk devletlerinde (özellikle Selçuklu ve Osmanlılarda) uçlardaki askerî kuvvetlerin kumandanlarına verilen ad. (M)

UÇBEYİN blş. i. Anat. Embriyonun en uçtaki beyin keseciğinden meydana gelen tümbeyin parçası. (Erişkinde beyin yarımkürelerini meydana getirir.) [L]

UÇİLİ i. Tar. Germen halklarında, klanlara ait toprak sınırları yakınlarında, roma *saltus*'larına benzeyen kolektif ve ekilmemiş araziler. || Karolenjler devrinde, bir sınır yakınında veya bir bölgede askerî koruma bölgesi. || Eski bir karolenj uçilinden doğmuş eyalet: *Brandenburg uçili.* || *Teşm. yol.* Tam anlamıyle hâkimiyet altına alınmamış olan veya düşman bir ülkeye komşu bulunan sınır bölgesi. (L)

UÇKUN i. (*uçmak*'tan *uç-kun*). *Halk dili.* Ateşten fırlayan küçük parçacık, kıvılcım. (M)

UÇKUR i. (esk. türk. *içkur*, iç kuşağı'ndan). Şalvar veya iç donunu bele tutturmak için bu giyeceklerin beline geçirilen ince kuşak (2 m boyunda ve bir karış enin͏de bezden yapılır, üzeri sırma ile işlenir; eskiden erkekler bunu çakşıra, uçlarının işlemesi görünecek şekilde takardı): *Yanında, uçkuruna bağlı yalnız on tane ikilik gümüş para vardı* (R. H. Karay). || Kese veya torba ağzını büzmeğe yarayan bağ.

— ÇEŞ. DEY. *Uçkur çözmek. Teklz.* Cinsel birleşmede bulunmak. || *Uçkuruna sağlam. Teklz.* İffetli. || *Harama uçkur çözmek.* Bk. HARAM.

— Denizc. *Uçkuru sarkmak*, gemi donanımı üzerinde bağlı ve derli toplu bulunması gerekli bir halatın, çirkin bir biçimde sarkıp sallanması. (M)

UÇKURLUK i. (*uçkur*'dan *uçkur-luk*). Uçkur geçirmek için katlanmış kenar. || Uçkur geçirmeğe yarayan çubuk.

— Denizc. Bir bayrağın, direk tarafında bulunan ve içinden bayrak ipi (*salvo*) geçirilen kısmı. (Türk bayrağında, beyaz renkli kenar.) || *Uçkurluk çıması*, bayrağın uçkurluğu içinden geçirilerek uçkurluğa iki başından dikilen uçları kasılı ince halat. || *Uçkurluk yakası*, bir bayrak veya gidonun direk tarafındaki yakası (boyu). [ML]

UÇLAMA i. (*uç* > *uçlamak*'tan *uçlama*). Ed. Bk. AKROSTİŞ.

UÇLANMAK geçl. f. (*uç*'tan *uç-la-n-mak*). *Argo.* Vermek: *Şurdan bir onluk uçlan Kâmil Ağa* (Kemal Tahir). [M]

UÇLUK i. (*uç*'tan *uç-luk*). Tekst. Vargellerin ilk bağlanmasında, masuralar üzerine elle sarılan ve makineden çıkan ilk iplik uçlarının tutturulmasına yarayan iplik. || Tezgâh arkasında asılı duran bobinlerden alınan ve eksik çözgü tellerinin yerine kullanılan yedek iplik. (M)

UÇMAK geçz. f. (esk. türk. k.). [Kuş, kanatlı böcek v.b. için] Hareketli kanatlar yardımıyle havada düşmeden durmak ve yol almak: *Kuşlar gelir konar pencereme / Penceremden kuşlar uçar gider* (C. S. Tarancı). || [Uçak v.b. için] Özel mekanizma ile yerden yükselmek ve havada gitmek: *Birgün bilmem niçin bir alman yolcu uçağı Ankara'dan İstanbul'a uçacakmış, bana da bir yer verdiler* (N. Ataç). || Uçuş yapmak: *Bugün Paris'e uçuyoruz.* || Büyük bir hızla havada gitmek: *Salıncak evvelâ hafif hafif, sonra gitgide hızlanarak uçmaya başladı* (Sabahattin Ali). || Uçurum v.b. yüksek bir yerden aşağı düşmek: *Atıyle birlikte yardan uçtu.* || Rüzgâr, fırtına v.b. sebebiyle yerinden ayrılmak: *Karpuzu yerleştirir... Üstüne şapkasını koyar. Fakat Ahmed Efendinin başından daha büyük olan karpuza şapka küçük gelir. Rüzgârda uçabilir* (B. Felek). || Gaz haline dönüşüp havaya çıkmak: *Çaydanlıktaki su buhar olup uçmuş.* || Uçar gibi dalgalanmak: *Yaprak kümelerinin arasında renk renk etekler uçuyor, çığlıklar, kahkahalar dalgalanıyordu* (R. N. Güntekin). *Beyaz at, kulaklarını bazen ileri, bazen geri uzatarak ilerliyor ve uzun kuyruğu rüzgârda sol tarafa doğru bir bayrak gibi uçuyordu* (Sabahattin Ali). || Patlayıcı madde ile parçalanmak: *Atılan bomba ile ev uçtu.* || [Renk için] Solmak: *Eve dönüyorum ki, ağlamış, rengi de uçmuş. Ne yapmalı?* (M. Ş. Esendal). || —*Teşm. yol.* [Din büyükleri için] Göğe yükselmek: *Nitekim Aynaroz'daki papazlar uçacaklarına iman ettikleri için uçarlar* (Ömer Seyfeddin). || Hızla gitmek: *İşte onlar, mesut nişanlılar, tek atlı arabalarının hafif seyraniyle uçarak... koşuyorlar koşuyorlardı* (H. Z. Uşaklıgil). *Asfalta çıkınca otomobil uçmağa başladı.* || — *Mec.* Havaya yükselmek: *Son nefesimizin hangi yaprakla beraber uçacağını bilmiyoruz* (F. R. Atay). || Yok olmak, ortadan kalkmak: *Her kadehte, her yudumda beni boğacağını sandığım sıkıntılar, üzerimden kalkıyor, bir daha dönmemek üzere çok uzaklara uçuyorlardı* (A. H. Tanpınar). || Çalınmak: *Altınlar çoktan uçmuştur, Nebil!* (R. H. Karay). || *Esk.* Çapkınlıkta pek ileri gitmek.

— ÇEŞ. DEY. *Uç baba torik*, bir işi veya kimseyi küçümsemede kullanılır. || *Uçan kuşa borçlu* (veya *uçan kuşa borçlu olmak*), herkese borçlu (olmak), çok borç etmek. || *Uçan kuştan medet ummak*, bir sıkıntıdan kurtulmak için en olmayacak yerden bile yardım beklemek. || *Uçar gibi*, çok hızlı: *Dar merdivenden yuvarlanır gibi, uçar gibi iniyorlardı* (R. N. Güntekin). || *Uçsa da kuş değil*, ne yapsa beğenilmeyen kimseler için kullanılır. || *Uçup gitmek*, yok olmak: *Şimdi bu emniyetin birdenbire uçup gittiğini, önünde, ne olacağını bilmediği günlerin, bir uçurum gibi uzanıp esnediğini görüyor* (Sabahattin Ali). || *Kuş uçmaz kervan geçmez.* Bk. KUŞ. || *Sevinçten uçmak*, çok sevinmek: *Çalıkuşu, o akşam Eyüb'e dönerken sevincinden adeta uçuyordu* (R. N. Güntekin). [M]

UÇMAK i. (esk. türk. k.). *Esk.* Cennet. (M)

UÇSU sıf. (*uç*'tan *uç-su*). Fonet. Dilin damağa yaklaştırılmasıyle (kesici dişlerle damağın tepesi arasındaki bir noktaya) telaffuz edilen (fonem). [Meselâ, ingilizcedeki *r* uçsu bir *r*'dir.] (L)

UÇSUZ sıf. (*uç*'tan *uç-suz*). Ucu olmayan. || [Kalem için] Ucu takılmamış.

— DEY. *Uçsuz bucaksız.* Bk. BUCAK. (M)

UÇTU UÇTU blş. i. Birkaç çocuk tarafından oynanan bir şaşırtmaca oyunu. (M)

UÇUCU sıf. (*uçmak*'tan *uç-ucu*). Uçabilen: *Uçucu hayvanlar.* || Herhangi bir etkenle kolayca buhar veya gaz haline dönüşebilen. *Uçucu yağ. Uçucu alkali.* || *Teşm. yol.* Geçici. *Bu neşenin uydurma, uçucu bir şey olduğu malûm. Varsın öyle olsun* (R. N. Güntekin). [M]

UÇUCU, Kartal* takımyıldızının α yıldızına veya α *Aquilae*'ye verilen ad. Kadiri 0,9, Tayf sınıfı A5. (Bk. YILDIZ.) Gökyüzünün en parlak yirmi yıldızından on birincisi. Türkiye'de, 20 temmuza doğru tam gece yarısı yücelim noktasına ulaşır. ALTAİR de denir. (L)

UÇUCULUK i. (*uçucu*'dan *uçucu-luk*). Uçucu olan, kolayca gaz haline dönüşebilen bir maddenin özelliği: *Eterin uçuculuğu.*

— Petr. Bir benzinin buharlaşma yeteneği.

— ANSİKL. Petr. Bir benzinin bileşiminde yeteri kadar bütan bırakarak *uçuculuğu*'nu dikkatle ayarlamak gerekir: benzin az uçucuysa, motor soğukta güç çalışır; çok uçucu ise buhar* tıkaması olabilir. Uçuculuk, buhar gerilimi ve damıtma deneyiyle ölçülür. (L)

UÇUK sıf. (*uçmak*'tan *uç-u-k*). [Renk için] Soluk, solgun, açık.: *Griye çalan uçuk yeşil gözler, nerde ise gözyaşı nerde ise hıçkırık olacak bir gülümseyiş* (Y. Z. Ortaç). || *Uçuk beniz*, solgun yüz. (M)

UÇUK i. (esk. türk. k.). Deride fiske şeklinde beliren kabarcık. || *Gebelik uçuğu*, gebelik sırasında üçüncü ayla altıncı ay arasında (bazen doğumdan sonra) beliren fiskeli kabarcıklara verilen ad.

— ANSİKL. Patol. Önce saydam olan *uçuk* fiskeleri, sonra bulanıklaşır, kurur ve sarımtırak bir kabuk bağlar; kabuk, altı ilâ sekiz gün sonra yerinde hiç bir iz bırakmadan düşer. Uçukla ilintili lenf düğümleri çoğu zaman şişer.

Uçuk en çok yüzdeki tabiî deliklerin çevresinde ve cinsel organlarda görülür. Kadınlarda görülen aybaşı uçuğunda olduğu gibi çoğu zaman nükseder. Uçuk mukozalarda da gözükebilir (uçuklu anjin, uçuklu vülvit). Virüslerden ileri gelen bu hastalık genellikle ateşli intanî hastalıklar sırasında, fakat çoğu zaman da hiç bir sebep olmaksızın ortaya çıkar. Antivirüs maddelerle ve uçuk önleyici aşılarla yapılan tedavi oldukça kesin sonuçlar vermektedir. Uçuk özellikle yaşatkan sinir sistemi dengesiz olan kimselerde görülür. Uçuğun nüksetmesinin sebepleri pek çeşitlidir: duygusal veya heyecan verici şoklar, beslenme ve mide - bağırsak bozuklukları, güneş çarpması, fazla yorgunluk, yeni birisiyle cinsî münasebet, aybaşı. (LM)

UÇUKLAMAK geçz. f. (*uçuk*'tan *uçuk-lamak*). [Dudakta veya dudağında] Uçuk çıkmak. (M)

UÇUKSU sıf. (*uçuk*'tan *uçuk-su*). Uçuğa benzeyen. || *Dühring - Brocq uçuksu deri iltihabı.* Bk. DÜHRİNG HASTALIĞI || *Uçuksu impetigo*, özellikle gebe kadında çok seyrek görülen bir deri hastalığı. (Özelliği, kabuklu, ufacık sivilcelerle kaplı kırmızı lekelerdir; kasıklarda, göbekte, belde ve koltukaltlarında görülür; hastanın genel durumu ağır olur.) [L]

UÇUN i. (*uç*'tan *uç-u-n*). Bayrakta uçkurluğun karşı tarafındaki kenar. (M)

UÇURMA i. (*uçurmak*'tan *uçur-ma*). Denizc. *Esk.* Yelkenli savaş gemilerinden meydana gelen ince donanmanın en küçük gemisinin adı. (*Uçurma*, çok hızlı olduğu için bu adı aldı.) [M]

UÇURMAK geçl. f. (*uçmak*'tan *uç-u-r-mak*). Uçma işini yaptırmak, uçmasına se-

Foto. LAROUSSE

bep olmak: *Kaleden kaleye şahin uçurdum / Ah ile vah ile ömrü geçirdim* (Halk türküsü). || Koparmak, alıp götürmek: *Top mermisi ayağını uçurmuş.*

— ÇEŞ. DEY. *Balon uçurmak.* Bk. BALON. || *Havaya uçurmak,* patlayıcı madde ile imha etmek. || *Haber uçurmak.* Bk. HABER. || *Kuş uçurmamak.* Bk. KUŞ. || *Papaz uçurmak.* Bk. PAPAZ. (M)

UÇURTMA i. (*uçurtmak*'tan *uçurt-ma*). Üzerine kâğıt veya bez gerilmiş çokgen biçiminde hafif bir çatısı ve süslü bir kuyruğu olan, yere bağlı bir sicimle rüzgâra karşı tutulup uçurtulan çocuk oyuncağı: *Bir uçurtma yaptım, telli duvaklı; / Kuyruğu ebem kuşağı renginde* (O.V. Kanık).

— ANSİKL. *Uçurtma,* Asya'da çok eski çağlardan beri biliniyordu; önceleri hiç şüphesiz sembolik ve dinî bir anlam, taşımış ve uzun süre bu kıtada, özellikle Japonya ve Tayland'da, çocuklardan çok büyüklerin ilgisini çeken bir oyuncak olarak kalmıştır; bugün bile doğu ülkelerinde uçurtma, Batı'dan daha çok sevilir. Uçurtmayı bilimsel alanda ilk defa Benjamin Franklin, atmosfer elektriğiyle ilgili incelemeleri sırasında (1742) kullanmıştır. Daha sonra insanlar, büyük uçurtmalar yardımıyle uçmayı denediler. 1856'da Le Bris'in, 1886'da Maillot'nun başarısızlıkla sonuçlanan denemelerinden sonra 1894'te avusturyalı Hargrave, kendi buluşu olan ve birçok paralel düzlemin birleşmesinden meydana gelen büyük uçurtmalarla yerden havalanmayı başardı. Daha sonra yüzbaşı Sacconey ve Madiot, aralarında birleştirilmiş bir dizi uçurtmanın altına bağladıkları sepetler içinde birkaç yüz metre yükseldiler. Uçurtmalar, özellikle bir geminin palamarlarını kıyıya atmak için kullanıldı. Fakat uçurtmanın en önemli hizmeti, 1914 savaşının başlarında topçu gözetleme birliklerince kullanılmasıdır. (LM)

UÇURTMAK geçl. f. (*uçurmak*'tan *uçur-t-mak*). Uçurmak: *Çocukluğumda uçurttuğum uçurtmalar olacak / Bacalara takılan şu beyaz bulutlar* (C. S. Tarancı). || Ettrg. f. Uçurmak işini yaptırmak: *Haber uçurmak.* (M)

UÇURUM i. (*uçurmak*'tan *uçur-u-m*). [Tepeden bakıldığında] Derin ve yamacı dik yer: *Karargâhla siper arasındaki derin uçurumu bu kadar yakından sezmemiştim* (F. R. Atay). || — *Mec.* Büyük felâket, kötü sonuç: *Bir kerre sukut etmiş olmak, artık büsbütün uçurumlara yuvarlanmak için bir sebep, bir hak teşkil etmiş olacaktı, öyle mi?* (H. Z. Uşaklıgil). || Büyük fark, ayrılık: *Felâket bile bizi birleştiremedi. Aramızdaki benimle onlar arasındaki uçurumu belki, daha ziyade derinleştirdi* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— DEY. *Uçurumun kenarında,* tehlikede.

— ANSİKL. Jeol. Başlıca *uçurum*'lara, karst engebeli bölgelerde rastlanır. Bunlar, mağaraların büyümesi yüzünden yavaş yavaş incelen kireçli tavanın çökmesiyle meydana gelir. Çoğunlukla dolinlerin veya düdenlerin tabanında ortaya çıkarlar veya bazen faylara tekabül ederler. Derinlikleri 200-300 m olabilir. (ML)

UÇUŞ i. (*uçmak*'tan *uç-uş*). Bir hayvanın, havada kalmak ve yer değiştirmek için yaptığı kanat hareketleri: *Kuşların, böceklerin, yarasaların uçuşu.* || Uçma tarzı: *Kör uçuş. Kırlangıcın uçuşu pek güzeldir.* || *Örnekseme yol.* Bir hava taşıtının havada ilerlemesi: *Yelken uçuşu motorsuz uçaklarda uygulanır.* || *Teşm. yol.* Bir cismin havadaki hareketi, süzülerek düşüşü: *Okların, kar taneciklerinin uçuşu.* || Havada yolculuk: *Birkaç saatlik bir uçuş.*

— Balist. *Uçuş müddeti,* bir merminin, namlu ağzından ayrıldığı andan düşüş noktasına kadar mermi yolu üzerinde geçirdiği süre.

— Havc. Bir hava taşıtının kalkış ve iniş arasında aldığı yol. (Bk. ANSİKL.) || *Uçuş başlığı,* kaza halinde çarpma tehlikesini azaltmak için bütün hızlı uçak pilotlarının giydiği başlık. || *Uçuş kulesi,* havaalanlarında, o bölgenin hava trafiğini (bk. TRAFİK) kontrol etmekle görevli servisin bulunduğu bina. (Uçuş kulesi, havalanacak veya inişe geçecek uçakların pilotuna pistle ilgili bütün gerekli bilgileri verir.) [KONTROL KULESİ de denir.] || *Uçuş üssü,* pistleri, hangarları, tamir atelyelerini, mürettebata ayrılmış lojmanları kapsayan, hava kuvvetlerine ait özel garnizon. || *Uçuşta ikmal,* uçuşa ara vermeden, bir uçaktan öbürüne yakıt aktarılması. (Bk. ANSİKL.) || *Çağanoz uçuşu,* bir uçağın, gövde ekseni gidiş doğrultusunda olmamak üzere yaptığı uçuş. (KIRAPLAMA UÇUŞ veya YENGEÇ UÇUŞU da denir.) || *Düşey* veya *dikine uçuş,* döner kanatlar (jiravyon'da) veya uçağın toplam ağırlığından daha fazla bir itiş kuvveti sağlayan bir türboreaktör sayesinde, yerden dikine havalanabilen veya düşey olarak iniş yapabilen bazı hava taşıtlarının düşey bir yörünge üzerindeki uçuşu. || *Gece uçuşu,* karanlıkta yapılan uçuş. || *İlk uçuş,* yeni bir modelin uçuş denemeleri veya bir seri uçağının teslîm denemeleri için yapılan başlangıç uçuşu. || *Kör uçuş,* uçağın yalnız âletlerle idare edildiği uçuş şekli. || *Kuş uçuşu.* Bk. KUŞ. || *Meyil uçuşu,* yamaçların eğiminden yararlanarak yapılan yelken uçuşu. || *Planör uçuşu,* yeterli bir tutunma hızı sağlamak için yalnız iniş doğrultusundaki ağırlık bileşenini kullanarak yere doğru süzülen bir uçağın, motorsuz veya bütün motorlarını durdurarak yaptığı uçuş. (SÜZÜLEREK UÇUŞ da denir.) || *Sabit irtifa uçuşu* veya *palye uçuşu,* irtifa değiştirmeden, hep aynı yükseltide yapılan uçuş. || *Termik uçuş,* yükselen termik akımlardan yararlanarak yapılan yelken uçuşu. || *Ters uçuş,* pilotun başı aşağıya doğru gelecek şekilde sırtüstü uçuş. || *Yedekte uçuş,* kalkışta bir uçağın yedeğinde çekilerek yapılan planör uçuşu. (İlk denemeler 1931'de Almanya ve A.B.D.'de yapıldı.) || *Yelken uçuşu,* hava akımlarının kaldırma ve taşıma kuvvetlerinden yararlanarak bir planörle havada çalışmağa dayanan havacılık sporu.

— Zool. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Havc. Hava güvenliği bakımından *uçuş*'lar, miletlerarası V.F.R. sembolüyle gösterilen *görerek uçuş* ve milletlerarası I.F.R. sembolüyle belirtilen *âletli uçuş* diye ikiye ayrılır. Uçuştan önce her uçağın pilotu, yapacağı uçuşun şartlarını gösteren *uçuş planı*'nı kontrol servisine onaylatmak zorundadır. (Bk. TRAFİK, *hava trafiği.*)

— *Tutunma ilkesi ve uçuşun mekanizması.* Üzerine hareketi yapan eğik bir levha üzerine etki eden hava, hız ne kadar fazla veya levhanın yüzeyi ne kadar büyükse o oranda büyük bir kuvvetle levhayı yukarı kaldırma eğilimindedir. Bir uçağın kanatları üzerinde havanın bu etkisi iki ya «sürtünme* kuvveti»; öte yandan, büyüklük ve yön bakımından uçağın ağırlığına karşı koyan bir tutunma kuvveti veya «kaldırma* kuvveti». Şematik olarak, sabit irtibileşene ayrılır: bir yandan, geriye doğru yönelen ve motorun itme gücü tarafından bastırılması gereken bir direnç kuvveti vefada uçan bir uçağa etki eden kuvvetler yalnız bunlardır. Bu kuvetler sisteminin bileşkesi öne doğru yönelmiştir ve uçağın ötelenme hareketini sağlar.

Pike uçuşta pilot, sürtünme ve kaldırma kuvvetlerinin bileşkesi uçağın ağırlığına eşit ve ters yönde olacak şekilde uçağın hızını (hız bu durumda uçağın ağırlığı ile itme kuvvetinin fonksiyonudur) ayarlar. Yükselerek uçuşta uçağa etki eden kuvvetler yine aynıdır fakat bu durumda uçağın ağırlığı, kaldırma kuvvetiyle dengelenen ve ilerleme yönüne dik olan bir kuvvetle, sürtünme kuvvetine eklenen ve uçağın hareketine paralel ve zıt yönlü olan ikinci bir kuvvete ayrılır. Bu durumda itme kuvveti, bu aerodinamik direnci ve ağırlık bileşenini bastırarak yükselme hareketinin devamı için gerekli itişi sağlayacak kadar büyük olmalıdır.

Dönüşlerde uçak üzerine yeni bir kuvvet etki eder: merkezkaç kuvvet. O zaman kaldırma kuvveti, uçağa verilen eğiklik sebebiyle iki kuvvete ayrılır: biri ağırlığa karşı koyan düşey kuvvet, öbürü de merkezkaç kuvvete karşı koyan yatay kuvvet. Uçağa uygun bir eğiklik verilerek yapılan dönüşlerde, bu kuvvetler sırasıyle ağırlığa ve merkezkaç kuvvetine tamamıyle eşit ve tam zıt yöndedir. Uçağın eğikliği bir yandan, sürtünme ve itme kuvvetleri arasındaki oranla belirtilen uçuş hızına, öbür yandan dönüşün yarı çapına bağlıdır. Eğiklik çok az olursa merkezkaç kuvvet ağır basar ve *savrulma** olayı görülür, tam tersine eğiklik çok fazla olduğu zaman, ağırlık üstün gelir ve uçak daha altta kalan kanadı üzerinde kayar (*kanat üzerinde kayma*).

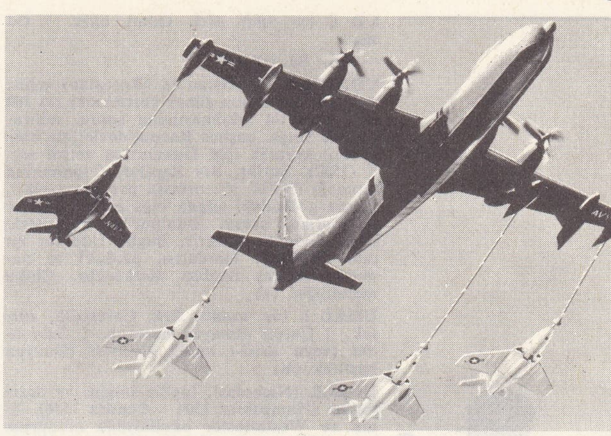

bir «Convari» yakıt uçağından dört jet uçağının uçuş sırasında ikmal yapışı

● *Uçuşta ikmal.* Uçuşta ikmal iki metoda göre yapılır: «Probe and Drogue System» denilen ingiliz metodunda ikmal uçağı arkasından uzun bir boru sarkıtır; bu borunun ucundaki koniye, ikmal yapılan uçağın pilotu, ya uçağın burnuna ya da kanadına yerleştirilmiş bir sondayı sokar; «Flaying Boom System» denilen amerikan sisteminde, sarnıç uçaktaki mürettebattan biri, uçağın arka tarafına yerleştirilmiş uzun bir boruyu, ikmal yapılacak uçağın gövdesinde veya kanadında bulunan bir kapağa doğru uzatır.

— Zool. ● *Kuşlarda uçuş.* Kuşlarda kanatların hareketi, vücut yapısının durumuyle kolaylaşır: kuşlarda baş ve gaga ince uzundur; hayvan hava keselerini şişirerek vücut ağırlığını hafifletebilir; tüyler geniş hacimlidir, hafiflik sağlar; kanat kaslarının bağlanma yerleri geniş, beslenmesi yoğundur v.b. Vücudun ağırlık merkezi çok alttadır; kuyruk telekleri vücudun yatay durmasını sağladığı gibi havanın arkaya doğru rahatça süzülmesini de sağlar. Bk. HAREKET.

Kuşlar havada iki çeşit uçuşla yer değiştirir: 1. «kanat çırparak uçma»da kanatlar suda kürek çeker gibi hızla çırpılırken havayı iter; 2. «süzülerek uçma»da kanatlar, vücut ekseniyle dik açı yapacak şekilde yaygın durur; kuş havada süzülür; böylece kuş yükselen hava akımlarından yararlanarak yükselebilir; elverişli yönde esen rüzgârlardan yararlanarak o yöne gidebilir. Küçük kolibrilerde üçüncü bir çeşit uçuş görülür. Bunlar tıpkı böcekler gibi kanat çırparak yerinde durabilir veya yana doğru yer değiştirebilir.

● *Böceklerde uçuş.* Büyük kızböcekleri hariç bütün böcekler ya kanat çırparak ya da vızlayarak uçar. Çırpma sayısı kelebeklerde en az (lahana kelebeğinde saniyede 9 çırpış), çok ufak sineklerde en yüksek (bir sinekçik saniyede 1 000 defadan fazla, kanat çırpar), zarkanatlılarda ortadır (arı saniyede 200 defa kanat çırpar).

● *Diğer hayvanlarda uçuş.* Yarasalar bacakları ve çok uzamış bulunan dört parmağı arasında gerili bulunan deriyi bacaklarıyle birlikte çırparak geceleri uçar. «Uçar» sayılan diğer hayvanlarsa (kırlangıç balığı, glaucomys, petaurus v.b.) hiç bir kuvvet sarf etmeden ve hava akımından yararlanmadan sadece iniş sırasında süzülebilirler. (LM)

UÇUŞMAK ortaklş. f. (*uçmak*'tan *uç-u-ş-mak*). Hep birlikte uçmak: *Yükseldi güneş, uçuştu kuşlar, / İhtiyar adam kımıldanmadı* (F. H. Dağlarca). || Geçz. f. Uçarak gidip gelmek: *Ufkunda mavi bulutların uçuştuğu dağ* (O. V. Kanık). [M]

Foto. LAROUSSE

ud (veya ut)

general UDET

UD i. (ar. *ʿūd*). *Esk.* Odun, ağaç. || Öd ağacı.

— Mus. Bk. UT. (M)

UDAİPUR, Hindistan'da (Racastan) şehir, Aravalli dağlarının güney kesiminde; 111 100 nüf. Çitor'un yıkılmasından sonra, mihrace Ude Singh, başlıca Racput devletinin başkentini kurmak için Udaipur'un yerini seçti (1567). Surlar, dev kapılar, Cagonnatha tapınağı (XVII. yy. ortası), prens sarayları, Picola gölündeki adada inşa edilen köşkler ve mermer saray, Udaipur'un geçmişteki siyasî önemini gösterir. Bugün Udaipur bir tahıl (buğday, hintdarısı, pamuk) ve pamuklu kumaş imalâtı merkezidir. Çinko metalürjisi. (L)

UDAL i. (ar. *ʿudāl*). *Esk.* Çaresizlik, zorluk. || Çaresi olmayan hastalık. || *Dâ-i udal* (veya *derd-i udal*), tedavisi olmayan hastalık. (M)

UDALL (Nicholas), ingiliz bilgini ve dram yazarı (Hampshire 1504 - Londra 1556). Eton ve Westminster okullarında müdürlük yaptı. *Floures For Latine Spekynge* (Latin Dilinin Özellikleri) [1533] adlı bir eser, birçok komedi, *De Papatu* adında bir trajedi yazdı. Ama asıl, 1553'e doğru Terentius ve Plautus'un komedilerini örnek alarak yazdığı *Ralph Roister Doister* adlı manzum komedi ile ün kazandı. Bu eserin kahramanı bir çeşit *Palavracı Asker*'dir (Miles Gloriosus). [L]

UDA TENNO (867 - 931), japon imparatoru (888 - 897). Özellikle, İmparatorluğa eski gücünü kazandıran ünlü Sugavara Miçizane'yi koruyan ve onu daynagon, yani devlet bakanı yapan (894) kimse olarak tanınır. 897'de saltanatı oğlu Dayga'ya bıraktı ve buddha rahibi oldu. (L)

UDAYAGİRİ, Hindistan'da birçok arkeolojik yerin adı. Bunlardan biri olan Orissa Udayagirisi'nde önceleri (M. S. I.-VII. yy.lar) tapınak ve manastır olarak kullanılan çok sayıda mağara vardı. Bhopal'deki bir başka yer ise, mağaraları ve V. yy.dan kalma çok güzel alçak kabartmaları dolayısıyle ün kazanmıştır. (L)

UDDEVALLA, İsveç'te (Göteborg - och - Bohus) şehir, Byfjord ırmağının (Skagerrak körfezi) kıyısında; 35 100 nüf. Garnizon şehri. Tersaneler. Kibrit fabrikası. Dokuma (pamuk) sanayii. (L)

UDEN (Lucas Van). Bk. VAN UDEN (Lucas).

UDET (Ernst), alman generali (Frankfurt - am-Main 1896 - Berlin 1941). Birinci Dünya savaşında avcı uçakları pilotu olarak kazandığı 62 başarıyle kendine bu alanda üstün bir yer sağladı. 1919'dan sonra Afrika, Grönland ve Amerika'ya birçok sefer yaptı. Bundan sonra uçak yapımı tekniğinde uzmanlaştı ve 1935'te albay rütbesiyle yeniden alman hava kuvvetlerinde görev aldı. 1936'da av ve hücum uçakları müfettişi oldu; aynı yıl Hava kuvvetleri bakanlığı teknik resim şefliğine getirildi. 1937'de general oldu; Milch ile aralarında anlaşmazlık çıktı; Göring ve Hitler tarafından terkedildi, 1941 aralığında intihar etti. (L)

UDHİYE i. (ar. *udḥiyye*). *Esk.* Kurban bayramı. || Sabah ile öğle arasında kesilen kurban. || *İd-i udhiye* (veya *id-i edha*) kurban bayramı. (M)

UDHÛKE i. (ar. *ḍıḥk*'tan *udḥūke*). *Esk.* Gülünecek, gülünç şey, komedi: *İstediler ki, her sözleri udhûke olsun, karilerini behemehal güldürsünler* (Cenab Şahabeddin). || *Udhûke-perdaz,* güldüren, komik: *Bir alay udhûke-perdaz olmaktan başka bir ehemmiyet alamazlar* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

UDHÛME i. (ar. *daḥm*'den *udḥūme*). *Esk.* Şişman görünmek için kadınların kalça üzerine bağladıkları yastık. (M)

UDÎ i. (ar. *ʿūd*'dan *ʿūdī*). Ut çalan sanatkâr: *Karar verilmişti. Gülistan çağırılacaktı. Udî ve tanburî beyler bu işe memur oldular* (A. H. Müftüoğlu). [M]

UDİ i. Bugün yalnız iki köyde konuşulan, Kafkasya'lı Aghovania'lıların dilinden gelme kafkas dili. (L)

UDÎ CEMİL EFENDİ Hafız, Şekerci, türk bestecisi (İstanbul 1867-Kahire 1928). Basri Beyden ut, Enderunî Ali Beyden şarkı dersi aldı. 1898'de Muzikayı Humayuna girdi. Hanende, özellikle udî ve ut hocası olarak ün kazandı. 1912'de mısır hıdivinin çağırması üzerine Kahire'ye gitti ve orada yerleşti. Saray mensuplarına ut ve musiki dersi verdi ve açtığı dükkânda türk şekerciliğini Mısır'da tanıttı. Sultanîi cedîd makamını düzenlemiştir. 2 Peşrev ve 2 saz semaisi dışında 39 şarkısı vardır. (M)

UDİLER, Doğu Kafkasya'da yaşayan küçük halk topluluğu. (L)

UDİNE, İtalya'da şehir, Friuli'de, il idare merkezi; 86 200 nüf. Alpler'den gelen birçok yolun varış noktası olan şehir, eski merkezi çevresinde amfiteatr şeklinde gelişmiştir. Yanıbaşında Ortaçağdan kalma bir şato yükselir. Makine sanayii. Dokuma (pamuk, ipek) ve besin sanayii. — *Udine ili,* 768 000 nüf. Friuli bölgesinde uzanır.

— Tar. Kimler tarafından kurulduğu bilinmeyen Udine, XIII. yy.da Friuli'nin merkezi oldu ve hemen komün imtiyazlarından yararlandı; şehre toscana'lı tacirler yerleşti. Eski merkez Cividale del Friuli ile mücadele eden şehir, 1420'de Savorgnan sülâlesinin zararına Venedik cumhuriyetinin hâkimiyetini kabul etti. (L)

UDMURTLAR Millî Muhtar cumhuriyeti, S.S.C.B.'de muhtar cumhuriyet, R.F.-S.S. cumhuriyetinin iç kısmında Kama'nın yukarı vâdisinde; 42 100 km²; 1 337 000 nüf. Merkezi, *İyevsk.* (L)

UDONG. Bk. OUDONG.

UDON THANİ, Tayland'da kasaba, Korat yaylasının kuzeyinde, il idare merkezi; 1 200 nüf. — *Udon ili,* 744 200 nüf. (L)

UDUL çoğl. i. (ar. *ʿadl* > *ādil*'den *ʿudūl*). *Esk.* Âdil olan kimseler.

— Huk. *Esk. Heyeti udul,* jüri. (M)

UDUL i. (ar. *ʿudūl*). *Esk.* Yoldan çıkma, sapma: *Bilâ udul u tevakkuf eder yolunda devam* (Tevfik Fikret). || Vaz geçme, geri dönme. (M)

UDVAN i. (ar. *adüvv*'den *ʿudvān*). *Esk.* Düşmanlık. || Haksızlık etme, zalimlik. (M)

UEBERWEG (Friedrich), alman filozofu (Leichlingen, Rheinland 1826 - Königsberg 1871). *Kısa Felsefe Tarihi* adlı bir eser yazdı. Yayımlanmamış notlarıyle birlikte, özellikle K. Prächter, M. Frischeisen-Köhler ve T. K. Österreich tarafından yeniden düzenlenerek yayımlanan (1915) bu eser, felsefe tarihi anıtlarından biridir. (L)

UECHTLAND, İsviçre'de eski bölge, Aare ile Sarine'in vâdileri arasında. Ormanlarla kaplı bölge uzun süre roman ve alman bölgeleri arasında bir marklık meydana getirdi. (L)

UELE, Kongo'da ırmak, Ubangi'yi meydana getiren ırmaklardan biri; 1 300 km. Uele 1 300 m yükseklikte doğar, batıya doğru bir dizi çağlayanı aşarak akar ve M'-Bomu ile birleşerek Ubangi'yi meydana getirir. — *Uele idare bölümü,* 816 800 nüf; idare merkezi; *Buta.* (L)

UELEN, S.S.C.B.'de liman, Bering boğazı kıyısında. (L)

UEME, Dahomey'de Gine körfezine dökülen ırmak; 500 km. İki kola ayrılır; Porto-Novo denizkulağında son bulan asıl Ueme, Kotonu'nun karşısında Nokue denizkulağına dökülen So. Akaçlama çalışmaları sonunda aşağı çığırında tarıma (pirinç, mısır, yağ hurması) elverişli topraklar kazanılmıştır. (L)

UENEFES, Manethon'a göre, birinci Tin sülâlesinin dördüncü firavunu. (L)

U.E.O., BATI AVRUPA BİRLİĞİ'nin kısaltması. Bk. AVRUPA ORTAKLAŞMALARI. (L)

U.E.P., AVRUPA ÖDEMELER BİRLİĞİ'nin simgesi. (L)

UF ünl. (onomatope). Sıkıntı, bıkkınlık veya acı duyulduğu zaman söylenir: *Uf, ayağım acıyor. Uf bu nasıl iş?* (M)

UFA, S.S.C.B.'de ırmak, Biyeleya'nın kolu (sağ kıyı); 912 km. Ural'ın batı yamacından doğar ve *Ufa* şehrinin yukarı kesiminde son bulur. (L)

UFA, S.S.C.B.'de şehir, Başkırtlar muhtar cumhuriyetinin başkenti, Güney Ural'ın batı yamacında, Ufa ırmağı ile Biyeleya'nın kavuştuğu yerde; 630 000 nüf. Metalürji sanayii. Petrol rafinerileri. Dokumacılık. 1586'da kurulan Ufa, Başkırdistan'da ilk rus kalesidir. (L)

U.F.A. (UNİVERSUM-FİLM AKTİENGESELLSCHAFT), 1917'de Hindenburg ve Ludendorff'un himayesinde kurulan alman filim yapım ve dağıtım ortaklığı. Firma hızla büyüdü (1918'de çevrilen 4 filme karşılık 1921'de 213 filim) ve yavaş yavaş başlıca alman rakiplerini satın aldı. Alman sinemasının altın çağı döneminde (1919-1933), birçok ünlü kişi, U.F.A.'da çalıştı: prodüktör Erich Pommer; senaryoculardan Carl Mayer; yapımcılardan Ernst Lubitsch, Fritz Lang, G. W. Pabst; oyunculardan Emil Jannigs, Werner Krauss, Conrad Veidt, Paul Wegener, Pola Negri, Lil Dagover, Brigitte Helm. Önce Alfred Hugenberg ve Werner Klitsch, sonra da (1933) Fritz Hippler tarafından yönetilen firma, 1935'da Agfacolor brövesini aldı. İkinci Dünya savaşından sonra yeniden çalışmağa başlayan U.F.A., Arno Hauke'nin yönetiminde bir konsorsiyum haline geldi (1956). 1960 ve 1962'deki buhranların sarstığı firma, televizyon filimleri yapımına yöneldi. (L)

UFACIK sıf. (*ufak*'tan *ufak-çık* > *ufacık*). Çok ufak, küçücük: *Ufacık bir lâstik top, daha iyisi takır tukur yuvarlanan bir ceviz arkasından sırtını kaldıra kaldıra koşan kediye ne buyurulur?* (N. Ataç).

— DEY. *Ufacık tefecik,* küçücük. (M)

UFAK sıf. (esk. türk. *ufamak*'tan *ufa-k*). Boyutları normalden küçük olan: *Ömer yalnız burunları, bir karpuz çekirdeği kadar ufak burunları gözüken insanlara yaklaştı* (S. F. Abasıyanık). [*Eşanl.* KÜÇÜK.] || Yaşça daha küçük olan: *Ufak kardeşim.* || Bir şeyin küçük benzeri: *Mahalle kahvesinin önündeki setin üstü sanki ufak bir bahçecikti* (M. Ş. Esendal). || Şiddet, sayı, nicelik v.b. yönlerinden önemsiz olan: *Tabiî ufak bir ücretle. Ama nihayet müessese ona yabancı sayılmaz* (A. H. Tanpınar). || *Mec.* Mevki, aşama bakımından geri olan: *Ufak bir memur.* || *Ufak para.* Bk. PARA.

— DEY. *Ufak tefek,* [insan için] kısa boylu, zayıf: *Odadan içeri [...] ufak tefek, fakat sinnine nisbetle hareketleri çevik bir adam girdi* (H. R. Gürpınar). [Nesneler için] önemsiz, küçük: *Cemal Beyin hayatına dair benden bazı ufak tefek bilgi sızdırdı* (A. H. Tanpınar). Küçük ve önemsiz şeyler: *Birgün Nihal'in bütün elbiselerini, çamaşırlarını ufak tefeklerini muayeneden geçirdi* (H. Z. Uşaklıgil). || *Un ufak etmek.* Bk. UN.

◆ **i.** Kırıntı: *Yatağın yanında hakikat bir tabakta ekmek ufağı var* (H. E. Adıvar). Bk. EKMEK. (M)

UFAKADA, esk. **Prasonisi,** Akdeniz'de Teke yöresinin önünde Yunanistan'ın Meis adası batısında, Türkiye'ye ait küçük ve boş bir ada. (M)

UFAKÇA sıf. (*ufak*'tan *ufak-ça*). Epeyce ufak olan. (M)

UFAKLI sıf. (*ufak*'tan *ufak-lı*). İçinde küçük taneler bulunan. || *İrili ufaklı.* Bk. İRİ. (M)

UFAKLIK i. (*ufak*'tan *ufak-lık*). Ufak olma hali, küçüklük. || Bozuk para: *[...] para çantasında altmış yedi kuruş otuz para ufaklıktan başka...* (B. Felek). || Ufak tefek kimse; çocuk. || *Şaka yollu.* Bit. (M)

UFALAMAK geçl. f. (esk. türk. *ufamak* veya *ufak*'tan *ufa-la-mak*). Ufak parçalara ayırmak, parçalamak: *Bir daha sözümden çıkarsan şart olsun, kemiklerini ufalarım* (Kemal Tahir).

◆ **Ufalanmak** dönşl. ve edilg. f. [Nesne için] Ufak parçalara ayrılmak, parçalanmak. (M)

UFALANMA i. (*ufalanmak*'tan *ufalan-ma*). Küçük parçalara ayrılma.

— Jeomorfol. *Tane tane ufalanma,* billûrlu bir kaya veya bir kumtaşındaki döküntülerin bu kaya veya kumtaşı içindeki unsurlara tekabül edecek şekilde parçacıklara ayrılması. (Granitin tane tane ufalanması sonucunda kuvars, mika, feldispat billûrları, kumtaşının ufalanmasından ise kum taneleri ortaya çıkar. Ufalanma, ısı deği-

Foto. MEYDAN ; LAROUSSE

şiklikleri [kum taneleriyle çimentonun, çeşitli renklerdeki çeşitli billûrların farklı biçimde genleşmesi], kuraklık ile nemlilik nöbetleşmesi ve bazen de don aşındırması etkisiyle meydana gelir.) [L]

UFALMAK geçz. f. (esk. türk. *ufamak'*-tan veya *ufak*'tan *ufa-l-mak*). Daha küçük hale gelmek, küçülmek: *Bakardım, sigarası gittikçe ufalıyor, ucundaki kül gittikçe büyüyor* (Y. Z. Ortaç). || Büzülmek, hacmi küçülmüş gibi olmak: *Annem beyaz geceliği içinde ufalmıştı.* (Orhan Kemal). *Eş-anl.* KÜÇÜLMEK. (M)

UFALTMAK geçl. f. (*ufalmak*'tan *ufal-t-mak*). Bir şeyi daha küçük hale getirmek, küçültmek: *Bir haritayı ufaltmak.* || Büzmek, hacmini küçültmüş gibi yapmak: *Dudağını büktü, tek gözlüğünü çıkardı, düşünüyor gibi gözlerini ufalttı* (Ömer Seyfeddin). [M]

UFARAK sıf. (*ufak*'tan *ufak-rak* > *ufarak*). Ufakça: *Büyük yalının nihayete erip daha ufarak bir yalının göründüğü noktada...* (A. Ş. Hisar). [M]

UFENS. Rom. mit. *Aeneis*'in kahramanlarından. Equicolus'ların elebaşısıydı; Aeneas'e karşı Turnus ile birleşti. Aeneas, Ufens'in dört oğlunu Pallas'ın ruhuna kurban etmeğe andiçti. (L)

UFKİR (Muhammed), faslı subay (Ayn Şeyh 1920-Rabat 1972). 1941'de üsteğmen oldu. Fransız birliklerinin İtalya'da (1943) ve Provence eyaletindeki (1944) harekâtına katıldı. Sonra general Boyer de La Tour'un emrinde Çinhindi'nde savaştı. 1953'te Rabat'a çağırıldı, askerî valiliğin kurmayında görev aldı. Bununla beraber, kral Muhammed V'in Rabat'a girişinde onun ve oğlunun tarafını tuttu. Temmuz 1960'ta emniyet şefliğine getirildi. Temmuz 1963 «Komplosu» ve ekimde Cezayir'e karşı yapılan çete savaşı sırasında kralın tahtını şiddetle korudu. 1964'te içişleri bakanı oldu. Kazablanka'daki karışıklıkları bastırdı (mart 1965). Ben Barka'nın kaçırılmasında sorumlu tutuldu. Bir fransız mahkemesi tarafından gıyaben müebbet hapse mahkûm edildi (Paris, 5 haziran 1967). Fakat kral tarafından ısrarla desteklendi ve resmî görevine devam etti. Savunma bakanı ve kraliyet orduları kumandanı oldu (1971). Krala karşı düzenlenen suikasttan sonra intihar etti (1972). [LM]

UFK i. Bk. UFUK.

UFKÎ sıf. (ar. *ufk*'tan *ufkî*). *Esk.* Yatay. — Jeol. *Esk. Ufkî zelzele,* yatay deprem. (M)

UFLAMAK geçz. f. (onomatope *uf*'tan *uf-la-mak*). Sıkıntı veya acı sebebiyle uf demek.

— DEY. *Uflayıp puflamak,* uflayıp durmak: *Maamafih, çalışamıyordu. Birkaç kere uflayıp pufladıktan sonra yavaş sesle söylenmeğe başladı* (R. N. Güntekin). [M]

UFUK veya **UFK** i. (ar. *ufk*). Gözlemcinin gözünden geçen, çekül doğrultusuna dik düzlem. (*Eşanl.* GÖZERİMİ.) || *Teşm. yol.* Bu düzlemin sınırladığı gökyüzü ve yeryüzü parçası: *O, sırta vardığı zaman, güneş ufka yaslanmıştı* (Ş. S. Aydemir). || *Mec.* Çevre, dolay: *Bugün, ufuklarımı aydınlatıp içimi ısıtan iki ışıktan, güneşten ve kadından dolayı şımarık, coşkunum* (R. H. Karay). || Aklın alabileceği mesafe, uzam; herhangi bir etkinliğin uzamı: *Birdenbire ufkum, görüş zaviyem genişledi* (A. H. Tanpınar). || Gelecekten beklenenler, geleceğin bugünden görünümü: *Siyasî ufuklar.*

— *Esk. Ufk-ı hayat,* hayat ufku, görüş açısı. || *Ufk-ı meserret,* sevinç ufku. || *Ufk-ı mübhem,* belirsiz ufuk. || *Ufk-ı münevver,* parlak ufuk. || *Ufk-ı saadet,* mutluluk ufku. || *Ufk-ı sevda,* sevgi ufku. || *Ufk-ı şâm,* akşam ufku.

— Astron. *Ufuk alçalması,* ufuk doğrultusu (yani çekül doğrultusuna dik olan doğrultu) ile ufuk çizgisine tekabül eden doğrultu arasında kalan ve belirli bir doğrultudan ölçülen düşey açı. || *Ufuk çizgisi,* belli bir istasyon noktasından görülebilen bütün yeryüzü parçalarını dairesel olarak sınırlayan çizgi. || *Sunî ufuk,* yıldızların yansıma yoluyle gözlemlendiği bir civa banyosunun meydana getirdiği ufuk. (Yıldızlar denizde sekstatla nasıl gözleniyorsa, sunî ufukla da aynı şekilde gözlemlenebilir.) — G. santl. Yer çizgisine paralel olan ve bakış noktasından geçen yatay çizgi: *Çok yüksek bir ufuk perspektifi bozar.*

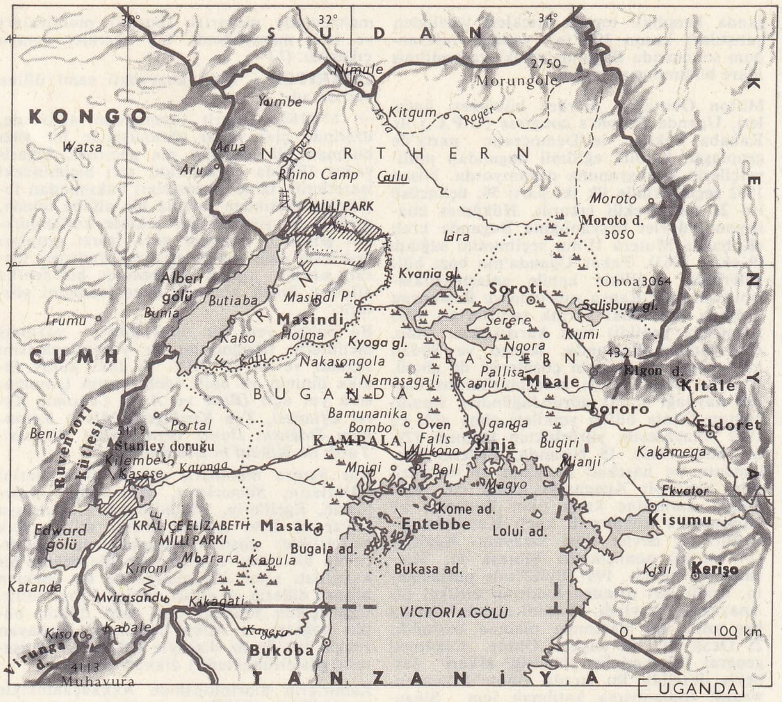

UGANDA haritası

— Havc. *Sunî ufuk,* yansıtıcı bir sıvı (civa, yağ) ile doldurulmuş bir kaptan meydana gelen gözlem âleti; sıvı yüzeyi, bir yıldızın yansıyan görüntüsünü gözlemleyerek, o yıldızın ufuk düzlemi üzerindeki yüksekliğinin iki katını ölçme imkânı veren tamamıyle yatay bir ayna meydana getirir.

— Tasav. *Ufkı âlâ,* manevî âlemde insan ruhunun ulaşabileceği son mertebe. (Vahdet [birlik] ve ulûhiyet [tanrısallık] mertebelerinin bulunduğu noktadır. Her insan buraya ulaşamaz. Bu mertebeye ulaşma tanrı inayetiyle olur. Bazı mutasavvıflara göre büyük veliler bu makama varan kimselerdir.) || *Ufkı mübin,* kalp makamının son aşaması. (LM)

UFUNET i. (ar. *ʿufûnet*). *Esk.* Çürümeden doğan kötü koku: *Tarihte bir makam ihraz etti, ufuneti vicdan-ı ahfada kadar gidecek* (Cenab Şahabeddin). || Çıbanın içinde oluşan pis kokulu cerahat: *Sanki içimin ufuneti patlayıp bu delikten boşalıyor gibi...* (Y. K. Karaosmanoğlu). || [Yara için] Kokma, etleri çürüme. (M)

UFUNETLENMEK dönşl. f. (*ufunet*'ten *ufunet-le-n-mek*). Cerahat toplamak. İrinlenmek. || *Esk.* Kötü kokmak: *Bu oda ufunetlendi* (Şemseddin Sami). [M]

UGAN i. Bk. OĞAN.

UGANDA, Doğu Afrika'da Commanwealth üyesi devlet, Victoria gölünün kuzeyinde; 243 000 km²; 7 740 000 nüf. Başkenti, *Kampala* (60 000 nüf.).

● *Fizikî coğrafya.* Uganda eski tabanın geniş yaylalarından meydana gelir (1 000 - 1 800 m yüksl.); genellikle savanlarla örtülü olan bu yaylaların ortasında Kyoga gölünün bataklık kolları uzanır; güneye, Victoria gölünün girintili çıkıntılı kıyılarına doğru alçalan ve yanıbaşlarında volkanik ve billûrlu büyük dağ kütleleri (doğuda Elgon, batıda Ruwenzori ve Virunga dağları) yükselen yaylalar büyük Batı hendeğinin (üzerinde Albert, Edward ve George gölleri yer alır) sarplıklarıyle sınırlıdır. Uganda'nın hidrografya şebekesini Victoria gölünden doğarak Kyoga ve Albert göllerini birleştiren Beyaz Nil veya Victoria Nil'i temsil eder.

● *Beşerî coğrafya.* Nüfus, 10 900 avrupalı (dörtte üçü polonya asıllı) ve 69 000 hintli dışında, çeşitli afrikalı gruplardan meydana gelir: Bantular (çoğunluk), Sudanlılar, hamî çobanlar. Uganda ile Ruanda arasında, her iki yönde, mevsimlik veya temelli göç hareketleri vardır.

Hayvancılık (2 500 000 baş sığır, 3 milyon baş keçi ve koyun) yerli ekonomide büyük yer tutar. Besin tarımının büyük kısmı muz, süpürgeotu ve mısır (özellikle kuzeyde), tatlı patates ve pirinçten (Kyoga gölü çevresinde) meydana gelir. Başlıca tarımsal ihracat maddesi güneyde yetiştirilen ve Bombay'a ihraç edilen pamuktur; kahve, çay Elgon ile Ruwenzori'nin yamaçlarında, şekerkamışı ise güneyde yetiştirilir. Maden kaynakları boldur, temel ürüntimler kalay (Kikagati ve Mwirasandu), tungsten ve özellikle bakırdır (Kilembe). Owen Falss'ta, Nil'in sularını Victoria gölünden çıkışında düzene sokmak ve elektrik üretmek için büyük çalışmalara girişilmiştir. Ülkede birçok şeker, tütün ve sisal fabrikası vardır. Dokuma ve çimento sanayii de gelişmektedir. Uganda, Kampala'da başlayan ve Kenya'da Mombasa'ya ulaşan demiryolu sayesinde Hint okyanusuna bağlanmıştır.

● *Tarih.* Doğu Afrika'da eski bir krallık olan Uganda, aslan ile bir tutulan ve yanında her zaman kutsal bir ateş bulunan bir kral tarafından yönetilirdi; on eyaletin her birinde bir vali bulunduran hükümdar düzenli olarak vergi toplardı. XIX. yy.da meslekten yetişme bir ordu kuran ve Speke ile Stanley'i ağırlayan büyük kral Mutesa (1860-1884) bu sayede ülkeyi Victoria gölünden Albert gölüne kadar genişletti. Mutesa'nın oğlu Mwanga, İngilizlerden çekinerek fetişçilere dayandı ve hıristiyanları ezdi, fakat Doğu Afrika şirketinin aracılığıyle hâkimiyetini kuran Britanya'nın himayesini kabul etmek zorunda kaldı (1894). Ülkede pamuk tarımı hemen gelişti. Protestanlığı benimseyen kralların etkisi azaldı. 1955'ten sonra ingiliz valisine yardımcı olarak bir yürütme kurulu ve 62 üyeli (34'ü afrikalı) bir yasama meclisi kuruldu. Londra konferansında (1961) alınan karar uyarınca Uganda 9 ekim 1962'de bağımsızlığına kavuştu.

Uganda'nın bağımsızlığı, yeni devleti meydana getiren ve daha önce büyük ölçüde muhtar olan dört krallık (Buganda, Bunyoro, Toro ve Ankole) arasındaki ilişkiler meselesini ortaya çıkardı. Bunyoro ve Bu-

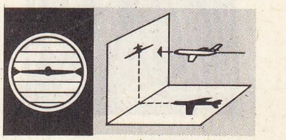

normal uçuş

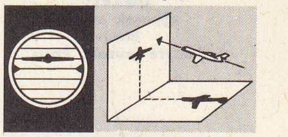

tırmanma uçuşu

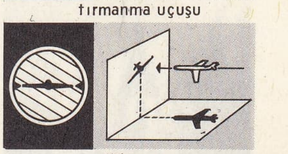

eğik uçuş

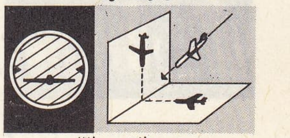

eğik ve pike uçuş

suni **ufuk** (havc.)

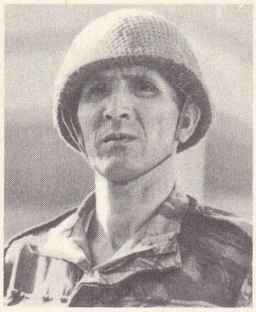

general UFKIR

UGARİT
«Şimşek tanrısı Baal»
Louvre müzesi, Paris

UGLİÇ

ganda karşılıklı toprak istekleri yüzünden çatıştılar: kasım 1964'te yapılan referandum sonucunda Buganda'ya iki kaybedilmiş idare bölümü geri verildi.

Milton Obote'nin merkez hükûmeti önceleri, Uganda People's congress (U.P.C.) ile Kababa Yekka ve Democratic party'de gruplaşan katolik eğilimli bugandalı milliyetçilerin koalisyonuna dayanıyordu. Nisan 1962 seçimlerinde ilk iki parti 50, üçüncüsü ise 24 milletvekili çıkardı. Hükûmet koalisyonu, devlet başkanlığına Buganda kralı «Kabaka» Mutera II'nin seçilmesini sağladı (9 ekim 1963). Fakat Uganda'nın bazı bölgelerinde, özellikle kabile anlaşmazlıklarının sürdüğü Kenya sınırında ve Ruwenzan dağında (buradaki ayrılık taraftarları 1963 şubatında yenildi) bazı karışıklıklar oldu. Öte yandan Ruwanda, Kongo ve Sudan mültecileri meselesinin çözülmesi de güçtü. Ülkenin feodal yapısı, anlaşmazlıkların başlıca kaynağı olarak göründüğünden, Apollo Milton Obote bütün yetkileri eline aldı ve 1962 Anayasasını yürürlükten kaldırdı (22-24 şubat 1966). 15 Nisanda, Federal parlamento bu hareketi onayladı ve merkeziyetçi yeni bir Anayasayı kabul etti. Hükûmet darbesine karşı olan Buganda ile anlaşmazlık büyüyerek kanlı Kampala savaşları ve devlet reisi sarayının işgaliyle (24 mayıs) sonuçlandı: Mutesa II, Tanzania'ya sığındı. 1967 Eylülünde parlamento, krallıkları ortadan kaldıran birlikçi bir Anayasayı onayladı. İktisadî alanda 1966'da beş yıllık bir kalkınma planına başlandı. 25 Ocak 1971'de başkan Obote hükûmeti general İdi Amin'in yönettiği askerî darbeyle devrildi. Bu sırada Obote Commonwealth toplantısına katılmak için Singapur'da bulunuyordu. (LM)

UGARİT. Esk. coğ. Fenike kıyısında şehir, Lazkiye'nin kuzeyinde, Ugarit'in kalıntıları 1929'da Ras Şamra'da, Cl. Schaeffer ve yardımcısı G. Cheret'nin yönettikleri kazılarda ortaya çıkarıldı. Kesinlikle belirtilen beş yerleşme tabakasından en eskisi (V) Eriha tabakasıyle aynı paraleldeki seramik öncesi Cilâlı taşdevrinden, en yenisi (I) ise aşağı yukarı M.Ö. 1200'den (şehrin yıkılış tarihi) kalmadır. IV. ve III. tabakalar kısmen IV.-III. binyıllardandır ve bulunan seramik, Mezopotamya'daki Tel Halaf, Ubeya, Uruk ve Cemdet Nasr tabakalarındaki seramiklere uygundur. III. Tabakanın sonunda bulunan Kenan ili seramik örnekleri Fenikelilerin geldiğine işarettir. II. ve I. tabakalar şehrin zenginlik zamanından kalmadır. Ugarit düzgün planlı sokaklarıyle geniş bir şehirdi; tek katlı güzel evlerinin altında bir merdiven ve bir koridorla (*dromos*) inilen aile mezarlıkları vardı. I. Tabakada büyük mermer bloklarıyle inşa edilmiş, Mykenai etkisinin sezildiği kubbeli güzel mezarlar bulunmuştur. II. Binyıldan kalma, Tanrı Dagon adına inşa edilmiş bir tapınak ve Baal'e adanmış daha yeni bir tapınak, sunağı kapsayan büyük bir avlu ile gerisindeki dikdörtgen biçiminde iki odadan (*naos* ve *pronaos*) meydana gelir. Hisar ve saray, tepenin doğu ucundadır. Bir revakla girilen saray, bir taht odasını, tören salonlarını ve iç avlular çevresindeki birçok odayı kapsıyordu. Avlulardan biri bahçe halinde düzenlenmişti, öbüründe bir havuz yer alıyordu. Sarayda, ayrıca kütüphaneler ve arşiv daireleri vardı. En eski tabakalarda mezopotamya tarihöncesinin çeşitli katlarına tekabül eden kazılı veya boyalı vazolar bulundu. II. Binyıldan, M.Ö. 1200'e kadar oturulan II.-I. tabakalarda, alçak kabartmalar ortaya çıkarıldı. (*Yıldırımlı Baal, Tüy Tutan Tanrı, Tanrı El'e Kurban, İttifak Dikili Taşı*). Sitte, madenî heykelcikler, özellikle bir tanrı Reşef (Louvre, Paris), gümüş tanrılar, bir tanrıçayı temsil eden altın tabletler bulundu; ayrıca gene altından ve çeşitli sahnelerle süslü iki eser ortaya çıkarıldı: bir kupa (Lazkiye müzesi), ege sanatından ilham alan bir üslûpla yapılmış bir av sahnesiyle süslü geniş ağızlı yayvan bir kâse (Louvre, Paris). Ugarit'te bulunan güzel fildişi eşya arasında Minet el-Beyza'da çıkarılan (XIII. yy.) piksid kapağı sayılabilir. Ayrıca çeşitli kazılarda yüzlerce mühür ele geçirilmiştir. 1965'te yapılan yeni kazılarda ise güney salonunun mahzeninde mezarlar (önemli mobilyalar) ve kral mezarlığında taş hücreler ortaya çıkarıldı. (L)

UGARİTÇE i. Eski kuzeybatı samî diline verilen ad.

— ANSİKL. Ugarit tapınağının arşivinde, üzerinde çivi yazısı görünüşünde bir yazı bulunan kil tabletler ele geçirildi. Ugarit yazısı 1930'da çözülebildi; çivi biçimindeki işaretlerin, temel prensipleri bakımından fenike alfabesinden farksız bir alfabe içinde, orijinal ve sistemli bir şekilde kullanıldıkları görüldü: işaretler veya işaret grupları hecelerin değil ünsüzlerin etkisindedir. Ünsüz sırası, ugarit alfabesinin bir fenike alfabesi örnek alınarak düzenlendiğini gösterir.

Bu buluş, yeni bir samî diliyle yazılmış metinlerin okunmasını ve yorumlanmasını sağladı ve M. Ö. XIV. yy.daki kuzey fenike dininin ve epik edebiyatının tanınmasına yol açtı (*Baal ve Anat Çevrimi, Keret Efsanesi, Tan Kızıllığıyle Alaca Karanlığın Doğuşu, Danel veya Akhat Efsanesi, Yarih ile Nikkal'in Evlenmesi*).

Ras Şamra metinleri, çeşitli dil etkilerini (Hititlerin, Sümerlerin, Hurrilerin, Mısırlıların, Egelilerin, Akkadlıların dili) ortaya koyar ve Eski Ahit'in şiirsel diliyle açık benzerlikler gösterir. Günümüzde *Ugaritçe*'nin bir kuzey lehçesi veya hiç değilse bir kuzeybatı samî dili olduğu ve bu öbekten bilinen dillerin en eskisi olduğu kabul edilir. Ugaritçenin fonetiği, ilk samî dilinin bütün boğazsı ve ıslıklı çeşitlerini kapsayan zengin bir ünsüz dizisiyle (28 ünsüz 30 işaretle gösterilmektedir) dikkati çeker.

Zamirlerin morfolojisinde Akkadçanınkiyle benzerlikler görülürse de başka bakımlardan bütünüyle farklıdır. İbranîce gibi Ugaritçenin de birinci tekil şahıs zamiri için iki biçimi vardır: *'ani* ve *'anaki*. Üçüncü şahıs zamirleri Akkadçadaki gibi *ş* ile değil *h* ile biter. Fiil çekimi, İbranîcede olduğu gibi bitmemiş eylem (şimdiki zaman) belirten *ktl* ile bitmiş eylem (perfectum) gövdesi *yktl*'nin karşıtlaşmasına dayanır. Temel veya basit gövdenin değişmesi sayesinde eylemin kipliklerini belirten on kadar «biçim» vardır.

İbranîce biçimlerinin büyük kısmına Ugaritçede rastlanır. Dildeki öbür biçimlerse Akkadça ve güney samî dilini hatırlatır. İsimler ve sıfatlar genellikle fiil biçimlerinden (ortaç veya özellikle mastar) alınmıştır. Ortak samî dilinin isim çekimi/üç sonekiyle birlikte Ugaritçede muhafaza edilmiştir; İncil İbranîcesi gibi Ugaritçe de yan cümlecikler yerine çeşitli cümlecikleri art arda sıralar, ama bağlama sayesinde yan cümleciklerin getirdiği bütün ayrıntıları ifade edebilir. Kelime düzeninde isim çekimi sayesinde özel bir esneklik görülür. (L)

UGARTE (Floro), arjantinli besteci (Buenos Aires 1884), Lavignac ve Fourdrain'in öğrencisi. Buenos Aires konservatuvarının kurulmasına katkıda bulundu (1924), aynı okulda 1955'e kadar ders verdi. Colon tiyatrosunun yöneticiliğini yaptı (1937-1943; 1946-1956). Başlıca eserleri: bir opera (*Saika*, 1920), bir bale, birçok senfonik parça, bir keman konçertosu, oda müziği, piyano müziği. (L)

UGARTE (Manuel), arjantinli yazar (Buenos Aires 1878 - Nice 1951). *Poesias Completas* (Bütün Şiirler) [1922] adlı eseriyle modernist akımı başlattı. Hikâyeci ve sosyolog romancı olarak *Cuentos de la Pampa* (Pampa Hikâyeleri) [1903] ve *Cuentos Argentinos* (Arjantin Hikâyeleri) [1908] adlı eserlerinde görüşlerini açıkladı. (L)

UGLİANO, yugoslavca **Ugljan,** Adriya denizinde yugoslav adası, Zadar kıyısının karşısında; 53 km²; 10 400 nüf. Temel ihracat ve ithalât (meyve ve sebze bahçeleri, koyun yetiştiriciliği) Zadar limanından yapılır. (L)

UGLİÇ, S.S.C.B.'de şehir, Volga'nın kıyısında, sunî Rıybinsk gölünün yukarı kesiminde, Moskova'nın kuzeyinde; 28 000 nüf. Hidroelektrik santral.

— Tar. ve G. santl. 1149'da kurulan Ugliç, bölgenin en eski islav kolonilerinden biridir. XIII. yy.a kadar Rostov'a bağlı olan şehir, tahttan indirilen Moskova prenslerinin sürüldüğü bir hapishane olarak kullanıldı. 1591'de, Korkunç İvan'ın oğlu çareviç Dimitriy, Boris Godunov'un kışkırtmasıyle burada öldürüldü, sonra şehir Boris Godunov tarafından yağma edildi; 1609'da Polonyalılar şehri yakıp yıktılar. Ugliç'te eski devirlerden yalnız çareviç Dimitriy'in sarayı kalmıştır; XV. yy. sonundan kalan bu yapı, Moskova'nın tuğla binalarına benzer, fakat az çok Novgorod mimarîsinin etkisini de yansıtır. Çareviç'in öldürüldüğü yerde inşa edilen (1692) ve sembolik olarak kızıla boyanan Kanabulanmış Dimitriy kilisesi. Rostov metropoliti Yona'nın yaptırdığı Diriliş (Voskresenskiy) manastırının kilise ve ek binaları rus mimarîsinin en büyük eserlerindendir. (L)

UGLİÇ'LER, islav halkı. Başlangıçta Dnieper'in kıyısında, sonra Tuna'nın ağzına kadar Bug ile Dniester arasında yaşayan Ugliç'ler, X. ve XI. yy.daki türk istilâlarından kaçarak Karpatlar'a sığındılar. (L)

UGLÛTA i. (ar. *ğalaṭ*'tan *uğlûṭa*). *Esk.* Yanıltmak için düzenlenen bilmece. || Bilginlerin birbirlerini şaşırtmak ve denemek için sordukları soru. (M)

UGNİYE i. (ar. *ğınā*'dan *uğniyye*). *Esk.* Şarkı, ilâhi: ***Başka ugniyesi var her kavmin / Bize hoş gelmez agani-i mugan*** (Muallim Naci). || *Ugniyet-ül- aganî* («şarkıların şarkısı»), Süleyman peygamberin kutsal kitabı. (M)

UGO (öl. Arles 947), Arles (898-947) ve Provence kontu (911'e doğr.-947), İtalya kralı (926-947), Arles kontu Thibaud ile Lorraine kralı Lothar II'nin kızı Berthe'in oğlu. Kör Louis adına Provence'ı yönettiği sırada, ülkesinin bir kısmının Macarlar tarafından istilâ edilmesini önleyemedi (924-926); kısa bir süre sonra, Bourgogne kralı Rodolphe II'yi yendi ve İtalya krallık tacını giydi. İtalya'da taht üstünde iddiaların ortaya çıkmasını önlemek için Provence Bourgogne'unu Rodolphe II'ye bıraktı, ama derebeyliğinde başgösteren parçalanma dolayısıyle gücü zayıfladı. Roma üstündeki gücünü sağlamlaştırmak amacıyle üçüncü defa evlendi (Marozia ile); ama 932'de üvey oğlu Aubri tarafından şehirden kovuldu. Tahtı, oğlu Lothar'a sağlamak için kendisini krallığa ortak etti (931) ve devletin en yüksek makamlarını yakınlarına verdi. 942'de Doğu Roma imparatoru Romanos Lekapenos ile birlikte bir arap kalesine saldırdı ise de başarısızlığa uğradı. 945'te İvrea markisi Berengario II İtalya'da iktidarı eline geçirdi. (L)

UGO da Carpi, italyan gravürcüsü ve ressamı (Carpi 1480'e doğr. - öl. 1532). Çevre çizgisi keskin, alman tektonlu resmini taklit ettikten sonra, bu resmin yerine, lekelerin ağır bastığı açık-koyu üslûbuna yöneldi. Raffaello ve Parmigianino'nun eserlerini örnek alarak yaptığı üç renkli baskı örnekleri kayda değer. (L)

UGOLİN (Ogolino DELLA GHERARDESCA — denir). Bk. GHERARDESCA.

UGOLİNİ (Vincenzo), italyan bestecisi (Perugia 1570'e doğr.-Roma 1638). Roma'da Santa Maria Maggiore kapellasında (1592-1603), Benevento katedralinde (1609), Roma'da San Luigi de'Francesi kilisesinde (1616), son olarak da Vatikan'da San-Pietro katedralinde (1621) kapella yöneticiliği yaptı. Eserleri: 6 ve 8 sesli üç madrigal derlemesi, 1, 2, 3 ve 4 sesli dört motet derlemesi, 8 sesli iki mezmur derlemesi, 8-12 sesli iki missa ve motet, 12 sesli bir mezmur ve motet derlemesi. (L)

UGOLİNO Dİ VİERİ, sienalı kuyumcu (öl. 1385'e doğr.). 1329'dan itibaren eser vermeğe başladı. 1338'de, mine işlemeli şaheseri Bolsena mihrap örtüsü mahfazasını yaptı (Orvieto). San Savino mihrap örtüsü mahfazası (Orvieto ise, daha sonraki bir tarihte ve aynı anlayışla yapılmıştır. (L)

UGRYUMOV (Grigoriy İvanoviç), rus ressamı (1764-1823). Kahramanlık konuları işledi. Başlıca eserleri: *Aleksandr Nevski'nin Pskov'a Giriş Töreni* (Rus müzesi, Leningrad, 1792); *1552'de Kazan'ın Alınışı* (1797). [L]

UGURCA i. Leng. Fin-Ugur ailesinden bir dil öbeğine verilen ad. (L)

Foto. LAROUSSE

UGUR dilleri, ostyak dillerinin eski ismi; bu isim ostyak dilleriyle vogul dillerinin meydana getirdiği dil öbeğinin bütününü belirtmek için kullanılır. (L)

UĞLAMAK geçz. f. (onomatope *uğ*'dan *uğ-la-mak*). *Halk dili.* Uğuldamak. (M)

UĞRA i. *Halk dili.* Hamur açılırken yapışmasın diye üzerine ekilen un. (M)

UĞRAK i. (*uğramak*'tan *uğra-k*). Çok uğranılan yer: *Bir kadının bekâr yatağı, şoförler uğrağı bir yolgeçen hanında işi ne?* (R.H. Karay). [M]

UĞRALAMAK geçl. f. (*uğra*'dan *uğra-la-mak*). *Halk dili.* Üstüne uğra dökmek, serpmek. (M)

UĞRAMA i. (*uğramak*'tan *uğra-ma*). Denizc. Kıyıda herhangi bir yere uğramak veya birkaç gün geçirmek işi. || *Mecburî uğrama,* gemi kaptanının denizdeki bir olay sonunda bir yere uğramak zorunda kalması (mecburî uğramanın masrafları ortak avaryaya sokulabilir.) [LM]

UĞRAMAK geçz. f. (esk. türk. k.). Yola devam etmek üzere, bir yerde kısa bir süre kalmak: *Kuzenim ikide birde onun evine gidiyor, o arada bana da uğruyordu* (R. N. Güntekin). *Böylece konuşuyorlarken vapur bir iskeleye uğrar* (B. Felek). || Yanından veya içinden geçmek: *Bu yol Galatasaray'a uğrar ve Taksim'e çıkar.* || Bulunduğu yerden dışarı çıkmak, dışarı fırlamak: *Zelzele olunca herkes sokağa uğradı. Gözleri yuvalarından uğramak.* || Kötü bir hale konu olmak: *Muharebe senelerinde Hasibe hanım uğradığı gülünç bir felâketle tuhaf bir vakanın kahramanı olmuştu* (H.R. Gürpınar). *Belâya, iftiraya uğramak.* || [Cin, peri v. b.nin] Etkisinde kalmak, çarpılmak: —*Kız adeta uğramış... iyi saatte olsunlar.. tu, tu, tu...* (H. E. Adıvar). [M]

UĞRAŞ veya **UĞRAŞI** i. (*uğramak* ve *uğraşmak*'tan *uğra-ş, uğraş-ı*). Sürekli yapılan iş: *Asıl uğraşımızla, sanatımızla ilgisi olmayan bir takım kaygılarla iş görüyoruz, onlara hizmet ediyoruz* (N. Ataç). [*Eşanl.* MEŞGULİYET, MESLEK.] || Bir güçlüğü yenmek veya bir kötülüğü yok etmek için harcanan çaba. *Eşanl.* MÜCADELE. (M)

UĞRAŞMAK geçz. f. (esk. türk. k.). Zamanını verip çalışmak, kendine iş edinmek, meşgul olmak: *Yıllardır ben de tercüme ile uğraşırım* (N. Ataç). || Bütün gücüyle çalışmak, çabalamak, gayret etmek: *Tam iki gün vakit buldukça odama kapanıyor, sargıyı çıkararak kendi kendime saatlerce uğraşıyordum* (R. N. Güntekin). *Yıllarca, Türk Dil Kurumunda üye ve başkan vekili olarak gece, gündüz uğraştı* (Y. Z. Ortaç). || Takılmak, hırpalamak, rahatsız etmek, düşmanca davranmak: *Bekir Çavuş geldi, bana yaklaştı: — Haydi beyim, haydi, bunlarla uğraşmak sana yakışmaz, dedi* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Bu çocukla uğraşmayın.* || Savaşmak: *Düşmanlarla uğraşmak için sonuna kadar ve her türlü vesaite müracaat ederek çalışmağa azmettik* (Atatürk).

◆ **Uğraşılmak** geçz. f. Herhangi biri uğraşmak.

◆ **Uğraştırmak** geçl. f. Uğraşmak eylemini yaptırmak. (M)

UĞRATMAK ettrg. f. (*uğramak*'tan *uğrat-mak*). Uğramasına sebep olmak, yol açmak: *Arkadaş, yurduma alçakları uğratma sakın; / Siper et gövdeni, dursun bu hayasızca akın* (M. Â. Ersoy). *Koluma taktılar perde / Uğrattılar bin bir derde* (Pir Sultan Abdal). || *Geçl. f.* Kovmak, dışarı atmak: *Sabah oldu mu, mektebe giden çocuklarla beraber bunları da evlerinden uğratırlar* (R. N. Güntekin). [M]

UĞRU i. (esk. türk. k.). *Esk.* Hırsız.

◆ **Uğruluk** i. *Esk.* Hırsızlık. (M)

UĞRULAMAK geçl. f. (*uğru*'dan *uğru-la-mak*). *Esk.* Hırsızlık yaparak ele geçirmek, çalmak. (M)

UĞRUN zf. Bk. OĞRUN.

UĞULDAMAK geçz. f. (onomatope *uğul*'dan *uğul-da-mak*). Uğultu çıkarmak: *Şark yaylasında rüzgârlar gene uğuldardı.* (Ş. S. Aydemir). || [Kulak için] Uğultu sesi duyar gibi olmak: *Bazı, uykumun içinde, birtakım rumca sesler işiterek sıçrıyorum. Kulaklarım uğuldayarak pencereye koşuyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

UĞULTU i. (onomatope *uğul*'dan *uğul-tu*). Gürültülü ve boğuk ses, uğuldama sesi: *Şehrin uğultusu başlamıştı! Yerimden kalkarak uzaklaştım* (S.F. Abasıyanık).

— Fizyol. *Kulak uğultusu,* organizma dışı bir uyartıya sıkıca bağlı olmayan patolojik menşeli her çeşit işitme duyusu. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Arıcılık. Arı kanatlarının hızla çarpmasından meydana gelen *uğultu* özel bir vızıltıdır; çeşitli işlemler yapmak için kovana duman püskürtüldüğünde meydana gelir. Kovanın çeperlerine vurulunca uğultu artar ve arılar balla yüklü olduğu zaman düzenli bir ritme ulaşır. Uğultu halindeyken, arılar ne kaçar, ne de sokar.

— Fizyol. *Kulak uğultusu,* sürekli veya kesintili, pes bir sestir. Patlama, düdük sesi, çınlama şeklinde olabilir; patlama, perdesi iyice belirli olmayan kısa süreli; düdük sesi, sürekli veya kesintili, tiz perdeli, tınlama veya çınlama ise sürekli veya kesintili ve orta perdeli birer uğultu çeşididir. (LM)

UĞUR i. (esk. türk. *ogur* veya *ugur*'dan). İnsana iyilik getirdiğine inanılan kuvvet veya böyle bir iyiliğin habercisi sayılan herhangi bir belirti: *«Aman kızım, ne diye ağlarsın? Takibe gitmiştir, muska ona uğur getirir de çabuk döner inşallah» dedim* (Sabahattin Ali). || Böyle bir kuvvete sahip olduğuna inanılan nesne: *Bu kolye onun uğurudur.*

— ÇEŞ. DEY. *Uğur ola (olsun)* veya *uğurlar ola (olsun),* yolculuğa çıkanlara söylenen iyi dilek sözü: *Haydi uğurlar olsun / Gecemiz sana emanet* (C. S. Tarancı). *Gidersen uğur olsun / Gök çimen yolun olsun* (Halk türküsü). || *Uğuru açık,* şanslı, talihli. (M)

UĞUR i. (esk. türk. k.). Yol (*-e* veya *-de* halinde kullanılır): *Kaplamış yurdumun âfâkını, madem, şüheda / Varsın olsun kanım uğruna Asım da feda* (M. Â. Ersoy). *Darılma sözüme hal danışalım / Güzeller uğrunda çıkacak canım* (Âşık Veysel). [M]

UĞUR (Mete), türk baritonu (İstanbul 1935). Kabataş Erkek lisesini (1955), İstanbul üniversitesi Hukuk fakültesini ve İstanbul Devlet Opera stüdyosunu bitirdi. İstanbul Şehir operasına girdi (1959). Bugün İstanbul Şehir operasında görevlidir. (M)

UĞURBÖCEĞİ blş. i. Zool. Üzerinde yedi siyah benek bulunan kınkanatlı ufak böcek. (İlmî adı: *Coccinella septempunctata.* [Yaprak bitlerini yediğinden tarım için yararlı sayılır].) [M]

UĞURLAMAK geçl. f. (*uğur*'dan *uğur-la-mak*). Yolculuğa çıkan birini esenlik ve sağlık dilekleriyle geçirmek: *Bu gidenlerden çoğunun geri dönmiyeceğini ve şimdi bir uğurlayışın, onlardan birçoğu için, çocuklarını son görüş olacağını da herhalde anlıyorlardı* (Ş. S. Aydemir). *Esk.* Teşyi etmek. (M)

UĞURLU sıf. (*uğur*'dan *uğur-lu*). Uğur getirdiğine inanılan: *«Uğurlu elden iç ki kısmetin bol ola» dediydi* (Kemal Tahir).

— DEY. *Uğurlu kademli olsun,* mutlu bir olay karşısında «hayırlı, kutlu olsun» anlamında söylenir: *Uğurlu kademli olsun; E ... Gel, bakalım; otur, bir kahve içelim* (M. Ş. Esendal). [M]

UĞURLUDAĞ, İç Anadolu bölgesinde (Çorum ilinin İç Anadolu bölgesi sınırları içinde kalan kesimi, İskilip ilçesi) bucak; 8 687 nüf. (1965); 18 köy. — *Bucak merkezi,* esk. *Kızılviran,* 2 011 nüf. (1965). İskilip'in 44 km güneyinde; yüksl. 800 m. (M)

UĞURLU MEHMED BEY, akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın büyük oğlu (öl. 1477). Osmanlılar ile Akkoyunlular arasında yapılan Otlukbeli savaşından önce osmanlı kumandanlarından Has Murad Paşayı pusuya düşürdü. Otlukbeli savaşında akkoyunlu ordusunun sol koluna kumanda etti. Savaştan sonra Şiraz valisi oldu. Üvey annesi Selçuk Begüm'ün entrikaları sonucu babasıyle arası açıldı; Memlûklara sığındı. Babasıyle yaptığı savaşı kaybedince Osmanlılara sığındı. Fatih, Uğurlu Mehmed Beyi kızı Gevherhan Sultan ile evlendirdi ve onu Sıvas beylerbeyliğine tayin etti. Uğurlu Mehmed Beyin akkoyunlu ülkesine yakın bir yere beylerbeyi olmasından endişeye düşen Selçuk Begüm, ona hükümdar olacağını bildirerek Akkoyunlu ülkesine çağırdı. Mehmed Bey Erzincan'a giderken yolda pusuya düşürüldü ve öldürüldü. (M)

UĞURSAMAK geçl. f. (*uğur*'dan *uğur-sa-mak*). Bir olayın uğurlu olduğuna inanmak, uğur saymak. (M)

UĞURSUZ sıf. (*uğur*'dan *uğur-suz*). Uğur getirmediğine, kötülük getirdiğine inanılan: *Bu uğursuz kuşla ne diye bu gece karşılaşmıştım?* (A.H. Tanpınar). [M]

UĞURSUZLUK i. (*uğursuz*'dan *uğursuz-luk*). Kötülük getirdiğine inanılan kuvvet: *Etrafı saran bütün uğursuzluklar, hep onun kayboluşuna atfediliyor* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

UHDE i. (ar. *ʿahd*'dan *ʿuhde*). *Esk.* Bir işi üstüne alma, yapacağına söz verme. || Bir işin altından kalkma, bir işi becerme. || Sorumluluk.

— ÇEŞ. DEY. *Uhdesinde olmak,* sorumluluğunu taşımak: *Yorulmadım hadi sen ... «Halde uhdesinde olan» / Yazıldı bitti mi?» «bilcümle mal ü mülkü» Evet!* (M. Â. Ersoy). || *Uhdesinden gelmek,* başarmak, becermek. || *Uhdesine almak,* sorumluluğu altına almak. (M)

UHDE (Fritz VON), alman ressamı (Wolkenburg 1848 - Münih 1911). Paris'te çalıştı, sonra Münih'e yerleşti, tablolarında çağdaş çevreler içinde yer alan kutsal konuları işledi. (L)

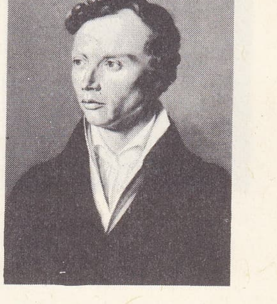

UHLAND

UHDE (Wilhelm), alman asıllı fransız sanat yazarı (Friedeberg in der Neumark 1874 - Paris 1947). Münih'te ve Fransa'da hukuk ve sanat tarihi okudu. 1903'te Fransa'ya yerleşti. Picasso, Braque ve Marie Laurencin ile ilgilendi. 1910'da Henri Rousseau üzerine ilk kitabı yayımladı. Sonra Louis Vivin ile Séraphine de Senlis'i sanat dünyasına tanıttı. Musée National d'Art Moderne'de XX. yy. ilkel resimlere ayrılan salona onun adı verildi. Başlıca eserleri: *Paris* (1904), *Picasso et la Tradition Française* (Picasso ve Fransız Geleneği) [1929], *Helmuth Kolle* (1934), *Cinq Maîtres Primitifs (Rousseau, Bauchant, Bombois, Séraphine, Vivin)* [Beş Primitif Usta] (1948). [L]

UHERSKE HRADİŞTE, Çekoslovakya'da (Güney Moravya bölgesi) şehir, Morava ırmağının kıyısında; 16 200 nüf. Alevli gotik üslûbunda belediye sarayı; barok üslûbunda kiliseler ve sivil yapılar. Güzel sanatlar ve arkeoloji müzesi. (L)

UHF, ing. ULTRA HİGH FREQUENCİES'in (çok yüksek frekans) kısaltması; frekansları 300 ilâ 3 000 MHz arasında değişen radyoelektrik dalgaları belirtir. (L)

UHL (Alfred), avusturyalı besteci (Viyana 1909). Viyana müzik akademisi öğretmenlerindendir (1934). Bir opera (*Der Mysteriöse Herr X* [Esrarengiz Bay X], 1964), bir opera-bale (*Katzenmusik,* 1957), bir dramatik oratoryo (*Gilgamış,* 1956), senfonik parçalar, keman ve üfleme çalgılar için bir konçertino, oda müziği için çeşitli eserler besteledi. (L)

UHLAND (Ludwig), alman şairi (Tübingen 1787 - ay.y. 1862). Sağlam bir eğitim gördü, bir süre Paris'te kalarak ortaçağ fransız şiirini inceledi. 1813'te Stuttgart'a yerleşti; 1830'a kadar burada kaldı. Württemberg meclisinde milletvekili oldu ve liberal düşünceleri savundu. 1829'dan 1832'ye kadar Tübingen üniversitesinde profesörlük yaptı. Sonra bu görevden çekilerek, Alman konfederasyonu diyetinde Württemberg'i temsil etti. 1839'da istifa etti, fakat Frankfurt Parlamentosundaki görevinde kaldı (1848-1849). Bu kurulun lağvedilmesinden sonra siyasî hayattan çekildi. Uhland, schwabe okulunun en üstün yazarlardan biriydi. Halk türkülerinin etkisi altında yazdığı şiirleri en başarılı eserleridir. Bunlardan bazıları ve özellikle *Balad*'ları Almanya'da büyük ün kazandı: *Das Schloss am Meer* (Denizde Korsan Şatosu) [1805], *Der Blinde König* (Kör Kral) [1811], *Taillefer* (1812), *Des Sängers Fluch* (Şarkıcının Yakınması) [1814], *Ich Hatte Einen Kameraden* (Bir Arkadaşım Vardı). Alman

Foto. LAROUSSE

ırça kulaklı uistiti (Brezilya)

Ukiyo-e Hiroşige'nin eseri Cabinet des Estampes, Paris

halk şarkısı üzerindeki çalışmaları (*Şiir ve Masal Tarihi Üstüne İncelemeler*, 1865 - 1873) bugün de kaynak değerindedir. (L)

UHLENBECK (George Eugene), hollanda asıllı amerikalı fizikçi (Batavia [bugün Cakarta] 1900). Leiden üniversitesinde okudu, sonra Michigan (A.B.D.) üniversitesinde asistan oldu; 1935'te Utrecht üniversitesi fizik profesörlüğüne getirildi. 1939'dan beri Michigan üniversitesinde profesördür. Teorik fizik konusunda birçok eser yazdı; Goudsmit ile birlikte, elektronların *spin* teorisini kurdu (1925). [L]

UHLENHUTH (Eduard), alman tabiat bilgini, kartografı ve heykeltıraşı (Aschersleben 1821 - Quedlinburg 1899). Büyük Friedrich'in heykelini yaptı (Bromberg). Yayımlanan eserler: *Plastik Sanat Tekniği* (1854), *Heykeltıraşlığın Tekniği* (1893). [L]

UHRÂ sıf. (ar. *âher*'in dişili *uhrâ*). *Esk.* Diğer, başka. || *Merreten ba'de uhrâ*, tekrar tekrar, birbiri ardından. || *Neş'e-i uhrâ*, âhiret hayatı. || *Zâde fi-t-tanbur nağmeten uhrâ* («tamburdan yeni bir nağme daha çıktı»), yeni bir fikir daha ortaya çıktı. (M)

UHREVÎ sıf. (ar. *âher* > *uhrâ*'dan *uhrevî*). *Esk.* Ahiret ile, öbür dünya ile ilgili, ahrete ait: *Her dağılış belki bir halden başka bir hale, daha rûyalı, hâtıralı, uhrevî bir hâlete geçiştir* (A.Ş. Hisar).

◆ **Uhreviyat** çoğl. i. *Esk.* Ahretle ilgili işler.

◆ **Uhreviye** sıf. *Esk.* Uhrevî'nin dişili. (M)

UHT i. (ar. *uht*). *Esk.* Kızkardeş.

— Huk. *Esk. Uht li-ebb*, ölmüş bir kimsenin baba bir kızkardeşi. || *Uht li-ümm*, ölünün ana bir kızkardeşi. (M)

UHTEYN ikil i. (ar. *uht*'dan *uhteyn*). *Esk.* İki kızkardeş.

— Huk. *Cemi uhteyn*, bir erkeğin karısı öldükten sonra onun kızkardeşini de nikâhlaması. (M)

UHUD çoğl. i. (ar. ʿ*ahd*'den ʿ*uhûd*). *Esk.* Ahitler, söz vermeler, anlaşmalar. || *Uhud-ı mer'iye*, halen geçerli olan anlaşmalar.

— Huk. *Uhudı atika*. Bk. KAPİTÜLASYONLAR. (M)

Uhud gazası, medineli müslümanlarla mekkeli müşrikler arasında yapılan savaş (mart 625). Uhud bölgesinde yapıldığından bu adla anılır. Bedir savaşında (624) yenilen mekkeli müşrikler, islâm dininin kendileri için yıkıcı olduğunu ileri sürerek kısa bir süre içinde çeşitli arap kabilelerinden büyük bir ordu topladılar. Medineli müslümanların ordusuyle müşrikler, Uhud dağı yakınında karşılaştılar. İyi donatılmış üç bin kişilik düşman kuvveti karşısında müslümanlar sayı ve savaş araçları bakımından zayıftılar. Hz. Muhammed, Uhud eteklerindeki düşman kuvvetlerine karşı bir boğazdan girilen bir alanda karargâh kurdu ve boğaza hâkim Ayneyn tepesi üzerine de elli kişilik bir okçu birliği yerleştirdi. Mekkeli müşriklerin kumandanı Ebu Süfyan, ordusunu ikiye ayırdı. İkrime kumandasındaki süvarilerin bir kısmı, müslümanlara karşı saldırıya girişirken, Halid bin Velid kumandasındaki başka bir süvari birliği de, müslümanları arkadan kuşatma hareketine girişti. Savaşın ilk anlarında mekkelilerin ana kuvvetleri ve öncüleri büyük bir yenilgiye uğradı. Halid bin Velid kumandasındaki süvarilerin saldırısı da müslüman atlılar ve Ayneyn tepesindeki okçular tarafından püskürtüldü. Müşriklerin ordusunun bozulduğunu ve kaçmağa başladığını gören müslüman askerleri, yağmaya ve düşmanı kovalamağa başladı. Hz. Muhammed'in uyarısına rağmen okçular da yerlerinden ayrılarak müslüman askerlerin arasına katıldılar. Yalnız okçuların kumandanı ve birkaç asker yerlerinde kaldılar. Okçuların yerlerinden ayrıldıklarını gören Halid bin Velid, yeniden saldırdı ve okçuların koruduğu boğazı aşarak müslüman ordusunun gerisine geçti. Müslüman askerler, süvarilerin saldırılarına karşı koyabilmek için geri döndüler. Bu sırada savaş alanından çekilmekte olan mekkelilerin ana kuvvetleri de saldırıya geçti. İki ateş arasında kalan müslümn askerleri, düşman okçularından birinin Hz. Muhammed'i vurduğunu haykırması üzerine kaçışmağa, mekkeliler de müslümanlar üzerine taş yağdırmağa başladılar. Hz. Muhammed taşla yüzünden yaralanınca birkaç arkadaşıyle Uhud dağındaki bir mağaraya sığındı. Hz. Muhammed'in ölmediğini öğrenen müslümanlar da, mağaranın çevresinde toplandılar. Mekkeliler mağaraya karşı saldırdılarsa da geri püskürtüldüler. Ebu Süfyan, müslümanlara yeteri kadar kayıp verdirdiğini ve Bedir savaşının öcünün alındığını düşünerek, ordusuna geri çekilme emrini verdi. Hz. Muhammed, mekkelilerin bu çekilişinden kuşkulandı. Mekke ordusunun ardından keşif birlikleri çıkardı. Kendisi de Medine'den 16 km uzaklıktaki Hamaül Esed bölgesindeki Zul Huleyfa'da konakladı ve askerlerine gece boyunca beş bin kadar ateş yakmalarını emretti. Birkaç gün sonra müslüman askerleri Medine'ye döndü. Uhud savaşında müslümanlardan yetmiş, mekkeli müşriklerden yirmi üç kişi öldü. (M)

UHUVVET i. (ar. *âh*'dan *uhuvvet*). *Esk.* Kardeşlik: *Bunun üzerine, hürriyetin getirdiği dört kelimeden evvelâ uhuvvet yani kardeşlik kelimesi, kendi kendine ortadan kalktı, unutuldu* (Ş. S. Aydemir). || *Teşm. yol.* Dostluk: *Neden uhuvvetiniz böyle münhasır namaza? / Çıkınca avluya herkes niçin boğaz boğaza?* (M. A. Ersoy).

— TAR. TELM. **Hürriyet, Müsavat, Adalet, Uhuvvet.** Bk. HÜRRİYET.

◆ **Uhuvvetkâr** sıf. *Esk.* Kardeşlik eden, kardeş gibi davranan.

◆ **Uhuvvetkârane** zf. *Esk.* Kardeş gibi, dostça: *Pek samimî ve uhuvvetkârane bir lisanla yazılmış olan bu şifre bir iki ihtarı ihtiva ediyordu* (Atatürk). [M]

UİDAH, Dahomey'de şehir, Güney idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Gine körfezinin kıyısında, Kotonu'nun batısında; 18 900 nüf. Hurmacılık. Kahve yetiştiriciliği. Portekizlilerin XVII. yy. sonunda inşa ettikleri kale, 1961'e kadar Dahomey topraklarında Portekiz'e bağlı bir arazi meydana getirdi. (L)

UİNTA, Utah'ın (A.B.D.) kuzeydoğusunda kütle; *Kings Peak*'te, 4 116 m. Wasatch dağlarının bir koludur. (L)

UİNTACRİNUS i. Çanağı kese şeklinde olan sapsız denizlâlesi; üst tebeşir tabakasında fosil olarak bulunur. (L)

UİNTATHERİUM i. (*Uinta*, Amerika'da bir dağ ve yun. *therion*, yabanî hayvan'dan). Zool. Dinoceras cinsinin öteki adı. (L)

UİST, İskoçya'ya bağlı Batı Yeni Hebrides takımadalarında (İnverness-shire) adalar; Uist adaları ikiye ayrılır. Lewis ve Benbecula adaları arasında *North Uist* (207 km²; 1 900 nüf.); Benbecula ile Barra adaları arasında *South Uist* (2 500 nüf.). [L]

UİSTİTİ i. (hayvanın sesine benzetilerek verilen ad). Amerika'da yaşayan kuyruklu maymun. Bk. İPEKMAYMUN. (L)

U. İ. T., MİLLETLERARASI TELEKOMÜNİKASYON* BİRLİĞİ'nin kısaltması. (L)

UİTENHAGE, Güney Afrika cumhuriyetinde (Kap ili) şehir, Port Elizabeth'in kuzeybatısında. Dokuma sanayii. Otomobil montajı. Lastik fabrikası. (L)

UİTKERKE, Belçika'da (Batı Flandre, Brugge idare çevresi) komün, Brugge'nin kuzeyinde; 3 200 nüf. Kereste ticareti; bıçkıhane. Blankenberge'nin yakınında sayfiye merkezi. (L)

UİTLANDERS çoğl. i. (*uit*, dışında ve *land*, toprak'tan hollanda dilinde k.). Tar. Eskiden, Transvaal ve Oranj devletinde Hollanda uyruklu eski kolonlara (Boerler) karşılık, altın ve elmas yataklarını aramak için gelen göçmenlere verilen ad. (L)

UJEJSKİ (Kornel), polonyalı şair (Beremiany, Galiçya Podolyası 1823-Pawlow 1897). Eserlerinde yurtseverlik duygularından ilham alır ve milleti bekleyen ışıklı geleceği dile getirir: *Skargi Jeremiego* (Jeremi'nin Ağıtları) [1847], *Kwiaty bez Woni* (Kokusuz Çiçekler) [1848], *Maraton* (1848), *Melodje Biblijne* (İncil Melodileri) [1852], *Tlumaczenia* (Chopin'in Yorumları) [Bestecinin en ünlü paçralarının lirik aktarımları]. (L)

UJGOROD, esk. **Uzhorod**, S.S.C.B.'de (Ukrayna) kasaba, Karpatlar'ın güneyinde; 4 700 nüf. Kereste ve besin sanayii. (L)

UJİJİ, Tanzaniya'da şehir, Tanganyika gölünün doğu kıyısında; 10 000 nüf. Eski köle ticareti limanı. (L)

UJONG SALANG. Bk. PHUKET.

UJPEST, Budapeşte'nin banliyösünde eski şehir, Tuna'nın sol kıyısında, Budapeşte'nin yukarısında. Bugün Macaristan başkentinin en önemli sanayi semtlerindendir. (L)

UKAB i. (ar. ʿ*ukâb*). *Esk.* Kartal. || Hz. Muhammed'in bayraklarından birinin adı. || *Ukab-ı âhenin-minkar* («demir gagalı kartal»), uzun saplı balta. || *Ukab-ı hamam.* ölüm. || *Ukab-ı melâ* («çöl kartalı»), kötü kimse.

— Astron. Kartal takımyıldızı.

— Din. Hz. Muhammed'in siyah renkli sancağının adı (Ukab, hilâfetin osmanlı hanedanına geçmesi sırasında, emanatı mübareke (kutsal emanetler) ile birlikte İstanbul'a getirildi. Bugün öteki emanetlerle birlikte, Topkapı sarayındadır.)

◆ **Ukaban** çoğl. i. *Esk.* Kartallar.

◆ **Ukabî** sıf. *Esk.* Kartal gibi, kartala ait. (M)

UKAD çoğl. i. (ar. ʿ*ukde*'den ʿ*ukad*). *Esk.* Düğümler. || *Hallâl-ül-ukad* («bütün düğümleri çözen»), Tanrı.

— Anat. *Esk.* Bezler. (M)

UKADAT çoğl. i. (ar. ʿ*ukde* > ʿ*ukâd*'dan osmanlıca ʿ*ukâdât*). *Anat. Esk.* Boğumlar, düğümler, || *Ukadat-ı asabiye*, sinir düğümleri. || *Ukadat-ı lenfaviye*, lenf boğumları. || *Ukadat-ı şibh-i muhiyye*, beyinsi boğumlar. (M)

UKALÂ sıf. ve i. (ar. ʿ*akl* > ʿ*âkıl*'dan ʿ*ukalâ*). Kendini akıllı ve bilgili zanneden, bilgiçlik taslayan (kimse): *Biraz durup etrafına baktıktan sonra tekrar söze başlayarak: — reis de ukalânın birisi...* (M. Ş. Esendal).

— DEY. *Ukalâ dümbeleği. Teklz.* Ukalâlık eden, bilir bilmez her konuya karışan: — *Hayrola, bir ses işittik amma, size miydi?* — *Kısmen bana; ukalâ dümbeleği* (R. N. Güntekin).

◆ Çoğl. i. *Esk.* Akıllılar, akıllı kimseler: *Zahirde görüp bizleri sanma ukalâyız / Biz bir sürü akil sıfatında budalayız* (Ziya Paşa).

◆ **Ukalâca** zf. Bilgiçlik taslayarak, ukalâ bir tavırla: *Ama Tevfik Fikret o ukalâca böbürlenen edası ile: «Benim bütün sevdiklerim işte böyle çıktı» diye yanıp yakınır* (N. Ataç). [M]

UKALÂLIK i. (*ukalâ*'dan *ukalâ-lık*). Bilmediği halde her şeyi bilirim iddiasında olma, bilgiçlik taslama: *Hem dilimize uymuyor, hem de bir ukalâlık hatıra getiriyor* (N. Ataç). || *Ukalâlık etmek* (*ukalâlık satmak, ukalâlık taslamak* veya *ukalâlık yapmak*), ukalâca davranmak, bilir bilmez her işe karışmak: *Nevin öğleyin konuştuklarını hatırladı. Ukalâlık yapmamak için bütün gayretine rağmen yine de o düşündüğünü yapmıştı* (S. F. Abasıyanık). [M]

UKALEGON. Yun. mit. Ankhises sarayının yakınında oturan Truvalı. *Iliada* ile *Aeneis*'de adı geçer. (L)

UKAZ i. (*kararname* anlamında rusça k.). Eski Rusya'da XVIII. ve XIX. yy.larda bir çeşit kanun. (Ukaz, öteki kanunlardan, tek bir meseleyi ele alması bakımından ayrılırdı. En tanınmış ukazlar şunlardır: XVIII. yy.da, en büyük evlâdın miras hakkı ile ilgili 1714 ukazı ve kilise mallarına elkonulmasını emreden 1764 ukazı, XIX. yy.da, toprak köleliğinin kaldırılmasıyle ilgili 1861 ukazı. Ukazlar çoğunlukla çarlığın zorba yönetimini yansıtır.) [L]

UKAZ, Arabistan'da bir panayır yeri. Arafat yakınında, zilkade ayının 15'inde kurulur, on beş gün sürerdi. Ukaz'a Arabistan'ın çeşitli bölgelerinden alıcı ve satıcılar gelirdi. Alım satımların açık artırma ile yapıldığı Ukaz panayırında, ticarî anlaşmazlıkları gidermek için, iki hâkim bu-

Foto. LAROUSSE

lunurdu. Ukaz panayırının ticarî alanda olduğu kadar, edebiyat alanında da büyük bir ünü vardı. Panayır boyunca, Arabistan'ın en ünlü hatip ve şairleri burada konuşmalar yapar, şiirlerini okurlardı. Ukaz'da okunan şiirlerin en güzelleri yazılarak Mekke'de Kâbe duvarına asılırdı. Ukaz panayırını, Arabistan yarımadasının doğusunda, Basra körfezinde oturan Temim kabilesi düzenlerdi. (M)

UKBA i. (ar. ᶜuḳbā). *Esk.* Öbür dünya, âhiret: *Bu âlem şöyle bir rüya imiş, yahut muvakkatmış... / Evet ukbada anlarsın, ne müthiş bir hakikatmış!* (M.Â. Ersoy). || *Dâr-ı ukba,* âhiret: *Altmış üç yaşında ve ak sakallı olduğu halde dâr-ı ukbaya göçtü* (Cevdet Paşa). [M]

UKDE i. (ar. ᶜuḳde). Düğüm, yumru: *Bazan ta boğazında bir girye ukdesiyle gözlerini süzerek...* (H. Z. Uşaklıgil). || *Mec.* Çözülmesi güç mesele: *Efkârı umumiye ve bilhassa efkârı münevvere için, Teşkilâtı Esasiye Kanununda bir noktanın ukde teşkil ettiğine muttali olduk* (Atatürk). || İnsanın çok isteyip de ulaşamadığından veya yapamadığından içine dert olan şey: *Nihal bu gece mini mini yüreğinin üstünde bir ıstırap ukdesiyle uyumuştu* (H. Z. Uşaklıgil). || *Ukde kalma* (veya *ukde olma*), bir şeyin dert olması.

— *Esk. Ukde-gir,* düğümlenmiş. Zor, şüpheli. || *Ukde-küşa* (güşa), düğümü çözen. *Mec.* Zorluğu yenen. || *Ukde-i derun,* içe dert olan şey. || *Ukde-i lisan,* konuşamama, tutulma.

— Anat. *Esk.* Bez, düğüm.

— Astron. *Esk.* Bir gezegen yörüngesinin Zodyak üstündeki iki ucundan her biri. || *Ukdei re's,* bir gezegenin Zodyak üzerinde yükselme noktası. || *Ukdei süflâ,* bir gezegenin Zodyak üzerinde alçalma noktası. || *Ukdei ulya,* yörüngenin yükseldiği nokta. || *Ukdei zeneb,* yörüngenin alçaldığı nokta.

— Bot. *Esk. Ukdei hayatiye,* yaprakların sap üzerinde çıktıkları yer.

◆ **Ukdevî** sıf. *Esk.* Düğüm gibi olan, düğümle ilgili. (M)

UKDETEYN ikil. i. (ar. ᶜuḳde'den ᶜuḳdeteyn). *Esk.* Bir gezegenin Zodyak üzerindeki yörüngesinin en alçak ve en yüksek noktası. (M)

UKDÎ sıf. (ar. ᶜuḳd'dan ᶜuḳdî). Anat. *Esk.* Bez ile ilgili. || *Ukdî(yy)-üş-şekl,* bez şeklinde olan.

◆ **Ukdiye** sıf. *Esk.* Ukdî'nin dişili. (M)

UKHUVAN i. (ar. uḳḥuvān). Bot. *Esk.* Papatya. (İlmî adı *Anthemis nobilis.*) [M]

UKİYE i. (ar. *uḳiyye*). *Esk.* 1 300 Gramlık ağırlık birimi. Okka, kıyye. (M)

UKİYO-E i. («kararsız hayat resmi» veya «moda resim» anlamında japonca k.). Japonya'da, XVIII. ve XIX. yy.larda günlük yaşayışı canlandıran ve basma kalıbıyle çoğaltılan resimlere verilen ad. (L)

UKİYO - ZOŞİ i. Töreleri veya günlük hayattan sahneleri canlandıran japon roman türü.

— ANSİKL. Günlük hayatı ele alan bu roman türü, *Ukiyo-e* resim akımının roman alanındaki karşılığıdır. XVII. yy.ın son çeyreğinde yazılmış ilk *Ukiyo-Zoşi*'ler 15-25 sayfalık defterlere büyük harfle basılırdı (bunlardan iki veya üçü resimlenmiştir). Romanların çoğu beş defterden meydana gelir. (L)

UKM i. (ar. ᶜuḳm). *Esk.* Kısırlık. || *Mec.* Verimsiz olma. Bk. AKAMET. (M)

UKNUM i. (ar. *uḳnūm*). *Esk.* Esas, temel.

— Din. Teslis'i meydana getiren üç unsurun her biri. (M)

UKR i. (ar. ᶜuḳr). *Esk.* Kısırlık. || Yavrulayamayan dişi hayvan. || *Mec.* Sonuç alamama.

— Ed. *Esk.* Şiirin en güzel beyti.

— Huk. *Esk.* Toprak sahibine, toprak gelirinden verilen belirli bir pay. (Vergi ödeme gücü olmayan maliklerin elindeki topraklar devletçe alınarak çiftçilere verilirdi; bu topraklardan alınan ürünlerin bir kısmı mülk sahibine ödenirdi. Bu ödeme yüzde 20, yüzde 25 veya yüzde 30 oranındaydı.) [M]

UKRAİNKA (Larisa Kosaç Kvitka, **Lesya** da denir), ukraynalı kadın edebiyatçı (Novograd - Volıynskiy, Volhinya 1871 - Surami, Gürcistan 1913). Edebiyat alanında Olyena Pçilka takma adıyle tanınan Olga Kosaç'ın kızı. 1892'de yazmağa başladı. Derin bir vatan sevgisi ve korkusuzca sosyal fikirlerini işlediği iki derlemesiyle ukrayna şiir okulunda birinci sıraya yerleşti: En ünlü şirileri arasında *Nevilnıyçi Pisni* (Kölelerin Şarkıları) [1895-1896], *Vavıylonskiy Polon* (Babil'in Fethi) [1905], *Na Ruyinah* (Yıkıntılar Üstünde) [1905], *Kamminiy Hospodar* (Taş Kumandanı) [1912] sayılabilir. *Lisova Pisnya* (Ormanın Şarkısı) [1911] adlı oyunu da ünlüdür. (M)

UKRAYNA, rusça **Ukrainskaya Sovyetskaya Sotsialistiçeskaya Respublika,** S.S.C.B.'de federal cumhuriyet, R.F.S.S.C.'den sonra cumhuriyetlerin en kalabalık olanı; 603 700 km²; 47 136 000 nüf. Başkenti, *Kiev.* Başlıca şehirleri: *Harkov, Odessa, Donetsk, Zaporojye, Lvov.*

Coğrafya

Ukrayna toprakları rus ovasının güneyinde, 52° kuzey enlemi ile Karadeniz ve Azak denizinin kuzey kıyıları arasında uzanır. R.F.S.S. cumhuriyetinden fizikî bir anlamı olmayan ve Donets'in aşağı vâdisi ile Orta Desna havzası arasında güneydoğudan kuzeybatıya doğru uzanan bir nüfus sınırıyle ayrılır. Polezya'nın güney yamacı boyunca uzanan aynı özellikte bir sınır da, cumhuriyeti Beyaz Rusya'dan ayırır. Ukrayna, batıda gene bir milliyet sınırı olan ve kabaca Birinci Dünya savaşından sonra çizilen «Curzon hattı»na tekabül eden bir sınırla Karpatlar'a kadar Polonya'dan ayrılır. Ukrayna toprakları, daha ötede Tuna havzasında Zakarpatskaya'yı da içine alır. Sonra sınır yeniden Goverla'nın güneyinde (2058 m) Karpatlar'dan geçer ve Mogilyev Podolskiy'in yukarı kesiminde Dniester'e ulaşır; ırmağı veya vâdisinin kenarını son «liman»ına kadar izler ve Galati'nin aşağısında Tuna'ya ulaşır. Irmak deltasının kuzey kolu veya Kiliya kolu, Ukrayna ile Romanya arasında sınırı meydana getirir.

Ukrayna topraklarının tamamı koruluk

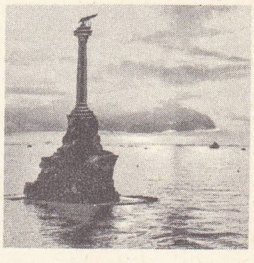

Sivastopol önünde intihar eden rus filosu için dikilen anıt

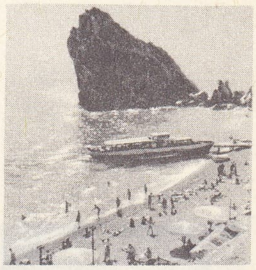

Simeiz'de «Divo» yalıyarı

Sivastopol'da «Tavride» merdivenli sokağı

UKRAYNA haritası

bozkır (kuzeyde) ve açık bozkır bitki kuşaklarında veya kara toprak kuşağındadır. Yalnız güney kısmında, özellikle Kırım'ın kuzeyinde, kuraklık özellikleri görülür. Buna karşılık Kırım «riviera»sı, astropikal tarıma (bağ, turunçgil) elverişli Akdeniz kıyısının özelliklerini taşır. Ukrayna, tarım bakımından S.S.C.B.'nin en ileri cumhuriyetlerindendir. Çernozyum topraklarında yüksek verimli buğday (hektar başına 40 kentale kadar), şekerkamışı, tütün, keten ve ayçiçeği yetiştirilir. İklimin daha kuraklaştığı Dnieper dirseği bölgesinde ürünler daha az verimli ve daha az çeşitlidir; ortalama buğday verimi 20 kentalin altına düşer. Yemlik bitki ve ayçiçeğinin yanı sıra mısır başlıca hayvan yemidir. Ukrayna'da sığır, et, domuz ve kümes hayvanları da yetiştirilir. Kıyı ovalarının kurak topraklarında pamuk tarımı yapılır. Topraklarının verimliliği ve ikliminin elverişliliği bakımından imtiyazlı bir cumhuriyet olan Ukrayna'nın S.S.C.B.'nin sanayi bilançosunda da önemli bir yeri vardır. Yeraltı zenginlikleri, Donbass maden kömürü havzası (100 milyon tondan çok rezerv), Zakarpatskaya bölgesindeki petrol ve tabiî gaz (Drogobıyç ve Daşava) yatakları, Kiev ve Harkov arasında Romanıy yatakları, Krivoy Rog'da demir filizi, Nikopol'da manganez filizi, fosforit ve grafit yataklarıdır. Doğu Ukrayna'nın merkezi Harkov'da (traktör ve tarım makineleri yapımı, çeşitli makine yapımı, çeşitli hafif sanayi) ve Ukrayna'nın başkenti Kiev'de de (metalürji, besin sanayii, hafif sanayi) sanayi çok önemlidir.

Ukrayna'nın geniş bir deniz kıyısı ve birçok önemli limanı vardır: Azak denizi kıyısındaki Jdanov ve Berdyansk, Donbass'a sıkıca bağlıdır; Donbass'dan kömür alan, Kırım'dan demir filizi (Kerç) ithal eden bu limanlarda yüksek fırınlar, makine sanayii, demirsiz maden dökümevleri, gemi yapımı tersaneleri, tarım makinesi fabrikaları vardır. Karadeniz kıyısındaki Herson ve Nikolayev, gemi ve tarım makineleri de imal eden sanayi limanlarıdır; başlıca şehir Odessa, İkinci Dünya savaşından sonra yeniden kurulan büyük bir liman ve çeşitli sanayi merkezidir.

İbrahim Etem ULAGAY

Tarih

Ukrayna milletinin, Galiçya - Volhinya (Volıyn) prensliği (başkenti Dniester'in kıyısında Haliç şehri) çevresinde meydana geldiğine inanılır. Bu prenslik, Tatar akınlarından (XIII. - XIV. yy.) sonra parçalanmıştı. Litvanya, Volhinya'yı ele geçirdi ve Moğollardan büyük zarar gören Rus prensliklerinin zayıflamasından yararlanarak eski Kiev prensliğini işgal etti. Büyük Kazimierz, önce Kızıl Rutenya'yı (1340), sonra 1349 - 1366 arasında Galiçya'yı ele geçirdi; Polonya ile Litvanya'nın birleşmesi de Ukrayna'nın Polonya'ya geçmesine yol açtı. Polonya 1386 birliğinden sonra bu ortodoks ülkeye Katolikliğin sızmasını destekledi. Ukraynalıların kendilerine «rus» demesine karşılık Roma kilisesi «rutenya»lı adını veriyordu. Çarları, sonunda Rusya adını alan Moskova prenslerine göre ise Dnieper bölgesi «Küçük Rusya» idi; daha sonra bölgeye Tatarlara karşı direnen sınır bölgesinin adı verildi: *Ukrayna* (Uçili, Kenar bölge). XV. yy.dan sonra Galiçya ve Volhinya'da buğday ihracatının gelişmesi derebeylik sisteminin sağlamlaşmasına yol açtı: rutenya soylu sınıf kaybolurken, köylüler polonyalı veya polonyalılaşmış küçük soyluların toprak kölesi haline geldi; bu baskıdan kaçan köylüler asyalıların çöl haline getirdiği Dnieper havzasına göçtüler; ama Polonya kralından büyük topraklar elde eden soylular tarafından takip edildiler. Rutenya köylüleri kölelikten ancak bölgeyi Tatarlara karşı koruyan ve göçebe yaşadıklarından angarya ve vergiye tabi olmayan Dnieper kazaklar milisine katlarak kurtulabildiler. Polonya'nın milisleri baskı altına almak istemesi 1590'dan sonra bitmek bilmeyen ayaklanmalara yol açtı. Kraldan *hatman** unvanını elde eden âsi Bogdan Hmelnitskiy, Kazakların muhtariyetini garanti eden çara bağımlılığı kabul etti (Pereyaslav antlaşması, 1654). Kısa süre sonra Polonya'nınkinden farksız olan rus boyunduruğundan ürken Kazaklar yeniden ayaklandılar ve sonunda Andrusovo antlaşmasıyle (1667) Galiçya, polonyalı derebeylere bağlı toprak kölesi rutenler ülkesi olarak kaldı; zaman zaman Tatarlar tarafından yağmalanan Dnieper'in sağ kıyısı Polonya'ya geçti; sol kıyıyı ve sağ kıyıda Kiev'in banliyösünü alan çar ise Kazakları kendine bağladı; Kazaklar yavaş yavaş köylülerin zararına toprak ağaları haline geldiler. Büyük Petro, Mazeppa'nın başarısızlıkla sonuçlanan isyanından (1705 - 1709) yararlanarak, Kazakların hürriyetine son verdi. *Küçük Rusya*'ya rus garnizonları yerleştirildi; ukrayna lehçesi yasaklandı. Yekaterina II, son hatmanın (1764) unvanını geri aldı, toprak köleliği sistemini sağlamlaştırdı ve Zaporojskaya Syeç'ini (Zaporojye meclisi) ortadan kaldırdı (1775); moskova, sırp veya alman kolonları, Kırım hanlığı (1783'te ilhak edildi) zararına, güneye doğru tarımı geliştirdiler. Polonya'nın parçalanması (1772 - 1795) ve Osmanlı imparatorluğunun gerilemesi (1775 - 1812), Rutenlerin Avusturya ile (Karpat ötesi Rutenya, Bukovina, Galiçya) Rusya (Küçük Rusya, Besarabya) arasında paylaşılmasına yol açtı. Çar, 1830 ve 1863 isyanlarından sonra payına düşen topraklarda polonyalıların büyük mülkiyet sistemini, muhtariyet taraftarı dernekleri (Kiril ve Metodiy tarikatı), hattâ fikir derneklerini ortadan kaldırdı; Avusturya, polonya soylularını daha iyi elde tutabilmek için rutenlere biraz muhtariyet tanıdı; Lvov, ukrayna milliyetçiliğinin merkezi haline geldi. Ülkeyi işgal eden (1914) rus ordusunun kötü davrandığı galiçya aydınları, Rusya'da çarlığın yıkılmasından sonra güçlenen Ukrayna milliyetçi hareketine dayanarak başarıya ulaşmak istediler.

Kiev'de ilericiler derneğinin topladığı (1917) merkezî *rada* (kurucu meclis), bağımsız Ukrayna Demokratik cumhuriyetini ilân etti (kasım 1917). Hemen hepsi rus olan işçilere dayanan bolşevikler buna karşı Kızıl Harkov hükûmetini kurdular (aralık 1917). Moskovalılarla toprak bölüşülmesinden korkan köylülerin desteğine rağmen rada, tam bağımsızlığı ilân ettikten (aralık 1918) sonra Jitomir'e sığınmak zorunda kaldı. Ukrayna'dan buğday bekleyen merkez imparatorlukları, rada ile ayrı bir barış imzaladılar (Brest-Litovsk, 9 şubat 1918); Kiev'i alan (9 şubat 1918) bolşevikleri kovdular (mart - mayıs 1918), Ukrayna'ya alman generali Eichhorn'u yerleştirdiler, rada'ya karşı bir hükûmet darbesi yaptılar ve iktidarı, çarlığı yeniden kurmak sevdasında olan hatman Skoropadskiy'e verdiler. Merkez devletlerinin çökmesiyle iktidar, köylülerin bir kısmının desteklediği muhtariyet taraftarı Petlyura'ya geçti. Galiçya'da Ukrayna Millî meclisi, Batı Ukrayna cumhuriyetini kurdu (Lvov, kasım 1918) ve Kiev cumhuriyetiyle birleştirdi (ocak, 1919). Zakarpatskaya, Çekoslovakya'ya katılmayı tercih etti; Romanya Bukovina ve Besarabya'yı aldı; polonya ordusu Galiçya'yı işgal etti (kasım 1918 - haziran 1919). Doğu Ukrayna, Denikin'in beyazları, Petlyura'nın ukraynalı birlikleri ve Rakovskiy'in kurduğu Ukrayna Sovyet cumhuriyetini (Harkov, mart 1919) destekleyen Kızılordu arasında çekişme konusu oldu. Kızıllar Denikin'i ortadan kaldırınca, Polonya, kendine bağlamayı umut ettiği Petlyura'nın tarafını tuttu; Kiev'i aldı (mayıs 1920), ama Kızılordu ile çatıştı. Polonya-Sovyetler savaşı, Polonya'ya 1792 sınırlarını yani Doğu Galiçya ve Volhinya'yı geri veren Riga antlaşmasıyle (18 mart 1921) sonuçlandı. 1923'te Müttefikler bölgeye sınırlı bir muhtariyet tanımayı vaat eden Varşova hükûmetinin Galiçya üstündeki hâkimiyetini tanıdılar. Galiçyalılar Polonya hâkimiyetine güçlükle katlandı ve tedhişçi bir grup gösteriler yaptı; bir federal sovyet sosyalist cumhuriyeti (30 aralık 1922) olan Sovyet Ukraynası'nda, resmî dil Ukraynaca pratikte sürekli olarak geriledi; «ukraynalaştırma»yı durduran Stalin devrinde burjuva milliyetçiliğiyle suçlanan yöneticiler ortadan kaldırıldı. Çekoslovakya'nın yıkıntıları üstünde kurulan faşist yönetimli Zakarpatskaya'yı Macaristan ilhak etti (mart, 1923). Ukrayna'nın zenginliğinin çekiciliğine kapılan Hitler, başlangıçta Stalin'in, Polonya ve Romanya'nın Ukrayna'daki bölgelerini ilhak etmesini önleyemedi (eylül, 1939 - haziran - temmuz 1940). Bütünüyle almanlar tarafından işgal edilen (1941 - 1947) ve Koch'un yönettiği bir Reich komiserliği haline getirilen Ukrayna Sovyet cumhuriyeti, savaştan sonra Galiçya, Volhinya, Zakarpatskaya, Besarabya ve Kuzey Bukovina'yı aldı (1945). B. M. teşkilâtının kurucu üyesi olarak tanınan (1945) Ukrayna, 1954'te Kırım'ı da alarak genişledi.

Edebiyat

Kiev şehrinin Rusya'nın başkenti olduğu Ortaçağın ilk döneminde Ukrayna'da rus edebiyatının ortak malı olan birçok din dışı (halk efsaneleri, epik çevrimler) ve dinî eser verildi. Moğolların Kiev'i almasıyle (1240) başlayan tarihî karışıklıklar ukrayna kültürünün rus kültüründen ayrı yönde gelişmesini kolaylaştırdı. Edebî ukrayna dili, XVI. ve XVII. yy.da oluştu; bu dönemde vakayinameler, perde arası oyunları, polemik eserleri yazıldı.

Orijinal eserlere ancak XVIII. yy.da rastlanır. Şair I. Kotlyarevskiy (1769-1838), romancı G. Kvitka (1778-1843) ve masalcı Hulak-Artemovskiy (1790-1865) millî kültürün uyanışını işaret eder; ama Bogdanoviç (1744-1803), Kapnist (1757-1823) veya Gogol (1809-1852) gibi ukrayna asıllı yazarlar, eserlerini Beyaz Rusça ile yazmayı tercih ettiler; tarihçi Kostomarov (1817 - 1885) yalnız manzum eserlerinde veya romanlarında ana dilini kullandı. Ukrayna dilini edebiyat dili seviyesine ulaştıran en büyük millî şair olarak kabul edilen Şevçenko'nun (1814-1861) eseridir. Aynı dönemde P. Kulis (1819-1897) imlâda reform yaptı. Ukrayna'nın edebiyat rönesansı, İ. Şçoholiv (1824-1898) gibi şairler ve halen romancı Marko-Vovçok (1834-1907) ve İ. Neçuy-Levıytskiy (1838-1918) gibi nesirciler sayesinde devam etti. Sürgüne gönderilen M. Dragomanov (1841-1895) ukrayna dilindeki ilk dergiyi kurdu. Tiyatro, ancak 1880'e doğru M. Kropivnitskiy (1840-1910) ve Karpenko-Kariy'in (1845-1907) eserleriyle doğdu. Bir sonraki nesilde iki yetenekli şair yetişti: İ. Fanko (1856-1916) ve ilhamını toplumsal düşüncelerden alan Lesya Ukrainka (1871-1913). Aynı eğilim romancı Kotsyubinskiy'de de (1864-1913) vardır; günümüzde şair P. Tıyçina (doğ. 1891) ve dramaturg Korneyçuk (doğ. 1905). ukrayna diliyle eser veren en büyük yazarlar olarak kabul edilir.

— Leng. *Ukrayna dili*, özellikle Ukrayna cumhuriyetinde konuşulan bu dil, çok yakın olduğu Rusça ve Beyaz Rusça ile birlikte islav dillerinin doğu öbeğini meydana getirir. Bu dil, Ukrayna Sovyet cumhuriyetinde, bütün çevre bölgelerde ve hattâ yaygın göçlerin meydana geldiği bütün sovyet topraklarında olduğu kadar A.B.D. ve Kanada'daki önemli kolonilerde 40 milyondan fazla insan tarafından konuşulur.

Ukrayna dilinin Rusça ile olan en büyük ayrılığı *g*'nin soluklu olarak telaffuzu ve kapalı hecede *ye* ve *o*'nun *i*'ye dönüşmesidir. (L)

UKUBET sıf. (ar. *ʿuḳūbet*). Çok çirkin: *Ukubet bir surat.*

◆ İ. *Esk.* Öbür dünyada alınacak ceza: *Tevratî efsanelerde türlü türlü tarifleri okunan ilâhî ukubetlerin, ilâhî gazapların bir tanesi de, sanki şu anda vuku bulmaktadır* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— Huk. *Esk.* Dayak (darp), hapis, bir organın kesilmesi (kat'ı uzuv), taşlanma (recm), ölüm (katil) yoluyle suçluya verilen eza ve ceza.

◆ **Ukubat** çoğl. i. *Esk.* Ukubetler, cezalar, çekilen işkenceler. (M)

UKUD çoğl. i. (ar. *ʿaḳd*'den *ʿuḳūd*). *Esk.* Akitler. İki tarafça kabul edilen şeyler. (M)

UKUD çoğl. i. (ar. *ʿıḳd*'dan *ʿuḳūd*). *Esk.* Diziler. || *Ukud-üc-cevahir*, mücevher dizileri. (M)

UKUL çoğl. i. (ar. *ʿaḳl*'dan *ʿuḳūl*). *Esk.* Akıllar: *Şüphe bir nura doğru koşmaktır, / Şüphe etmek ukul için haktır* (Tevfik Fikret). || *Ukul-ı aşere*, Aristoteles'in yaptığı ayırıma göre aklın on basamağı. || *Ukul-ı zaife erbabı (eshabı)*, aklı kıt olanlar. (M)

Foto. MEYDAN

UKÛS çoğl. i. (ar. ʿaks'ten ʿukūs). *Esk.* Yankılar. (M)

ULA sıf. (ar. ʿevvel'in dişili ʿulā). *Esk.* İlk, birinci.

— Teşk. tar. Osmanlı devletinde mülkî rütbelerden biri. (Bk. ANSİKL.) || *Rütbe-i ula,* sivil rütbelerden biri. (Bu rütbelerdekilere hitap ederken «saadetlû efendim hazretleri» denirdi.)

— ANSİKL. Teşk. tar. Bu mülkî rütbe, *ula* evveli ve ula sanisi olmak üzere iki dereceydi. Ula rütbesine erişenler devletin ilerigelenleri arasında sayılır; resmî protokolda Rumeli ve Anadolu kazaskerlerinden sonra gelirlerdi. Ula askerî rütbe olarak ferikliğe eşitti. Ancak ula derecesinde olanlara paşa denmez, bey veya efendi denilirdi. Bu rütbe, 1833'te konuldu. Kethüdalık, defterdarlık ve reisülküttaplık, ula rütbesinden sayılan görevlerdi. Ula rütbesinin nişanı da verilirdi. 1850'de nişan kaldırıldı.

● *Ula evveli*'ne önceleri yalnız ula denirdi. 1839'dan sonra, bu rütbe *ula sınıfı evveli* ve *ula sınıfı sanisi* olmak üzere ikiye ayrıldı. Ula evveli, askerî rütbelerden ferikliğe eşitti. Bu rütbede olanlar devletin ilerigelenlerinden sayılırdı. Ula evveli rütbesinde olanlar resmî protokola girerlerdi. Ula sanisi rütbesini taşıyanlar protokol dışında kalırlardı. Törenlerde bu rütbeye has sırmalı elbise giyer ve kılıç takarlardı.

● *Ula sanisi,* mütemayiz rütbesinden büyük, ula evvelinden küçüktü. Askerî rütbelerden livaya eşitti. Bu rütbede olanlara bey veya efendi denirdi. Ula sanisi, resmî protokola girmezdi. Bu rütbeyi taşıyanlar sırmalı özel bir elbise giyerler, törenlerde kılıç takarlardı; kendilerine «saadetlû efendim» diye hitap edilirdi. (M)

ULA, Ege bölgesinde (Muğla ili) ilçe merkezi kasaba; 4 616 nüf. (1965). Muğla-Köyceğiz yolu üzerinde, il merkezinin 15 km güneydoğusunda; yüksl. 605 m. — *Ula ilçesi,* 402 km²; 15 185 nüf. (1965). Baklagiller, tahıl, tütün, orman ürünleri. (M)

ULAÇ i. (*ulamak*'tan *ula-ç*). Dilbil. Cümlede tümleç olarak kullanılan fiil soylu kelike (bk. GERUNDİUM). [M]

ULAGAY (İbrahim Etem), türk doktoru ve kimyageri (İstanbul 1880-ay.y.1943). Askerî tıbbiyeden hekim yüzbaşı olarak mezun oldu (1903). Aynı yıl kendi adını taşıyan laboratuvarı kurdu. İhtisası sırasında Deycke Paşa ile kanda protein miktarını belirleyen metodu buldu. Hayatî Kimya laboratuvarı (1907), Müessesei Hayriyede (Hıfzıssıhha enstitüsü) gıda tahlil laboratuvarı, Haseki hastahanesinde kimya tahlil laboratuvarı kurdu. İstanbul Tıp fakültesi Farmakodinami enstitüsü laboratuvar şefliğine getirildi (1909-1913). [M]

ULAHLAR, Osmanlıların, Moldavya, Erdel ve Balkan yarımadasında yaşayan Romenlere verdikleri ad. (Bk. EFLÂK. ROMANYA.) [M]

ULAK i. (*ulamak*'tan *ula-k*). Haber götüren kimse, haberci: *Kaymakam Bey gönderdi oğlum. Biz bugüne bugün, kaymakam ulağıyız* (Kemal Tahir).

— DEY. *El ulağı.* Bk. EL.

— Denizc. *Esk. Ulak gemisi,* denizyoluyle giden ulakları götüren hızlı gemilere verilen ad. (Yerine göre kırlangıç, fırkate, kalite veya pergende, ulak gemisi olarak kullanılırdı.)

— İda. *Esk. Ulak hükmü,* ulak denilen posta memuruna geçtiği yerlerde istediği atları almak, geçelediği yerlerde hayvanlarıyle birlikte iaşesini sağlamak üzere verilen emir. || *Ulak resmi,* posta ve telgraf sistemi kurulmadan önce halkın mektup ve emanetlerinin taşınmasından alınan ücret.

— ANSİKL. Tar. Osmanlı ülkesinde belirli yerlerde, at ve habercilerin bulunduğu haberleşme merkezleri vardı. *Ulak,* haberleri ulaştırmak için karada attan, suda ulak gemilerinden yararlanırdı. Ulakların yolu üzerinde bulunan köyler ve kasabalardaki halk, onlara hizmet etmek ve her türlü ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüydü; buna karşılık *Avarızı Divaniye*'den ve bazı *Tekâlifi Örfiye*'den muaf tutulurdu. Bu yükümlülük zamanla, ayrı bir vergi şekline getirildi ve *ulakiye* veya *ulak resmi* adını aldı. Genellikle her ulak, gönderilen emir veya haberi kendi merkezinden komşu merkeze ulaştırırdı. Böylece ilk merkezin kadrosunda, bir ulak eksik, son merkezin kadrosunda bir ulak fazla olurdu. Ters yönde bir haber ulaştırılınca, durum normale dönerdi. Haberlerin sürekli olarak ileriye gönderilmesi sonucu, ilk merkezdeki ulak kadrosu yetersiz duruma gelince, belirli bir süre için çevrede bulunan ve atlı haberci olarak kullanılabilecek nitelikteki kişiler atlarıyle birlikte kiralanırdı. Kısa aralıklar için, durum elverişliyse. yaya haberciler kullanılırdı. Gönderilen haber, çok gizliyse ara merkezlerde at değiştirerek ve gereğinde dinlenerek tek ulak tarafından ulaştırılırdı. Bu ulaklar özel eğitim görmüş güvenilir kişilerden seçilirdi. (ML)

ULAM i. (*ulamak*'tan *ula-m*). *Halk dili.* Aralarında herhangi bir ilgi veya benzerlik olan şeyler topluluğu. *Eşanl.* TAKIM, GRUP, ZÜMRE. *Esk.* Makule.

— Mant. Kategori.

◆ **Ulam ulam** zf. Takım takım. (M)

ULAMA i. (*ulamak*'tan *ula-ma*). Ulamak eylemi. || Eklenen parça, ilâve.

— Dilbil. ve Ed. Bir kelimenin son sesiyle, ardından gelen kelimenin ilk sesinin kaynaşarak tek kelime gibi okunması. (Konuşurken veya bir yazıyı sesli olarak okurken, sessiz bir harfle biten bir kelimeden sonra sesli bir harfle başlayan bir kelime gelirse, birinci kelimenin sonundaki sessiz harf, ikinci kelimenin başındaki sesli harfe bağlanır [gelen adam → ge-le-nadam]. Aruzda, mısra içindeki ulamalar sırasında bir kelimenin sonundaki sessiz, kendisinden sonraki sesliye bağlanınca, kapalı heceler açık hece durumuna geçer. Bir buçuk değerli heceler de kapalı hece olur.)

◆ Sıf. Birbiri ardına eklenmiş. (M)

ULAMAK geçl. f. (esk. türk. k.). *Esk.* Kavuşturmak, ulaştırmak.

— Leng. Bir kelimenin sonundaki sessiz harfi, kendisinden sonra gelen kelimenin başındaki sesli harfle birlikte söylemek. (ML)

ULAMA PAŞA veya **ULAMA HAN,** Safevîlerin Azerbaycan valisi (öl. 1548). Anadolu Türklerindendir. Antalya'da doğdu. Sipahi ocağında yetişti. Teke'deki Şah Kulu isyanından sonra İran'a gitti. İran şahı Tahmasp tarafından. Azerbaycan valisi tayin edildi. 1531'de Şah Tahmasp'a isyan ederek tekrar Osmanlı devletine sığındı. 1535'te Kanunî Sultan Süleyman tarafından Tiflis beylerbeyliğine getirildi. Aynı yıl Rumeli beylerbeyliğine tayin edildi. Lipova savaşında Bosna'yı savundu. Yanova savaşında bulundu ve bu savaşta öldü. (M)

ULAMAYONCA blş. i. Bot. Yerde sürünerek açan bir yonca çeşidi. (İlmî adı, *Equisetum.*) [M]

ULAN ünl. (*oğlan*'dan). *Kaba.* «Hey, ey» yerine kullanılır: — *İdris, ulan İdris! Ya tan adam homurdanarak etrafına bakındı* (S. F. Abasıyanık). || Kızgınlık veya nefreti kaba bir biçimde belirtir: *Vurun ulan / Vurun / Ben kolay ölmem* (Ahmed Arif). *«Bu çocuk niye hasta ulan?» diye sordu* (Orhan Kemal). [M]

ULAN BATUR («kızıl kahraman»), esk. **Urga,** Moğolistan halk cumhuriyetinin başkenti, geniş, ve bataklık Tola vâdisinde, Gobi çölünün sınırında; 218 000 nüf. 1921 Devriminden ve halk cumhuriyetinin kurulmasından önce Ulan Batur, sadece dinî bir merkez (20 000'den çok lama) ve çay yolu (Pekin-Kalgon-İrkutsk) kervanlarının bir uğrağıydı. Bugün hem bir idare ve fikir merkezi, hem de moğol hayvancılık ürünlerini izleyen bir sanayi merkezidir: et konserveciliği, keçe ayakkabı, çizme fabrikaları v.b. Ulan Batur, İrkutsk'a demiryoluyle bağlıdır. (L)

ULAN-HOTO, Çin'de şehir, İç Moğolistan'da, Büyük Kingan dağlarının doğu yamacında; 51 400 nüf. (L)

ULANOVA (Galina Sergeyevna), sovyet dans yıldızı (Petersburg 1910). Moskova Bolşoy tiyatrosunda birinci dansöz olarak *Kuğu gölü, Ormanda Uyuyan Güzel, Fındıkkıran, Raymonda* ve özellikle *Giselle* balelerinde oynadı. Yine Moskova Bolşoy tiyatrosunda sahneye koyduğu koreografi temsillerinde dans etti (Prokofyev'in *Romeo ve Juliette* ve *Kül Kedisi,* Glier'in *Bronz Süvari*'si, Asanyev'in *Bahçesaray Çeşmesi*). 1951'de Floransa mayıs şenliklerine katılarak ilk defa bir avrupa sahnesinde büyük başarı kazandı. Daha sonra Londra'da (1956), Paris'te (1958), New York'ta (1959) dansetti. *Bir Balerinin Okulu* adlı kitabında hayat hikâyesini anlattı (1954). [L]

Galina ULANOVA
ve Prebrobrajenskiy
«Giselle»de

ULANTI i. (*ulamak* > *ulanmak*'tan *ulantı*). Ulanan şey.

— Ed. Anlam bir mısrada tamamlanmadığı zaman, tamamlayıcı kelimelerin daha sonraki mısralara geçirilmesi. (ANJAMBMAN da denir.) [M]

ULAN-UDE, esk. **Udinsk,** S.S.C.B.'de şehir, Buryat-Moğol muhtar cumhuriyetinin başkenti. Orta Sibirya'da, Baykal gölünün doğusunda; 254 000 nüf. Demiryolu malzemesi yapımı. Çimento fabrikaları, Dokumacılık. Cam fabrikaları. Besin sanayii. Şehir Ulan-Batur ve Çin'e demiryoluyle bağlıdır. (L)

ULAŞ, İç Anadolu bölgesinde (Yukarı Kızılırmak bölümü, Sıvas ili, merkez ilçesi) bucak; 13 799 nüf. (1965); 36 köy. — *Bucak merkezi,* 2 287 nüf. (1965). Sıvas'ın 38 km güneyinde; yüksl. 1 370 m. (M)

ULAŞIM i. (*ulaşmak*'tan *ulaş-ı-m*). *Yeni.* Ulaşmak eylemi. || İki yer arasında gidiş geliş, bir şeyi bir yerden bir yere aktarma v.b. ilgilerin tümü: *Selden ötürü yolları ulaşıma kapamak. Esk.* Muvasala. Münakale. *Eşanl.* TEMAS. (M)

ULAŞMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Varmak: *Erzurum'a bir an önce ulaşmak için yapılan gayretlerse, tabiatın dayatışı karşısında daima geç kalıyordu* (Ş. S. Aydemir). || Birbirine kavuşmak, birleşmek, bitişmek: *Nehirler, yaylalardan, dağlardan koparak göllere, denizlere ulaşıyorlardı* (Ş. S. Aydemir). || Uzanmak, yetişmek: *Bu ip kuyunun dibine kadar ulaşmaz. Eli, ağacın yüksekçe dallarına ulaşmak.* || *Mec.* Bir şeyi elde etmek, ona erişmek, ermek: *Dünya ve dünyada var olan kendisinin ulaşamayacağı bir cennet te vardı. Bunu da hissetmişti* (S. F. Abasıyanık). *Amacına ulaşmak.* || Kavuşmak, buluşup görüşmek: *Sılaya dönüp anasına, atasına ulaşmak.* (M)

Ulaş muharebesi, Mustafa II'nin Avusturya'ya karşı zaferiyle sonuçlanan savaş (27 ağustos 1696). Mustafa II, 1695'te çıktığı ilk seferde Lipve ve Lügos'u Avusturyalılardan almış; ikinci bir sefer için hazırlıklara başlanması için emir vermişti. Padişahın emrindeki kuvvetler 3 ağustos 1696'da Belgrad'a geldi. Rusların Azak kalesini kuşatacakları haber alındığından Kırım Hanı Selim Giray'ın yerinde kalması uygun görüldü. Oğullarından biriyle kuvvet yollaması istendi. Ordu Belgrad'a geldiği sırada avusturya kuvvetlerinin kırk bin piyade, yirmi bin atlı ve yüzden fazla topla Saksonya seçicisi Friedrich August ve general Heisslero kumandasında Tamışvar'ı kuşatmaya geldiği haber alındı. Bu haber üzerine Sıvas valisi Dursun Mehmed Paşa öncü, Şam valisi Osman Paşa da artçı tayin olundu ve ordu avusturya kuvvetlerinin üstüne yürüdü. Tuna'nın kollarından olan Timiş nehri geçildi. Koca Cafer Paşanın gayretiyle düşmanın nehir donanması yenilerek su yolu güvenlik altına alındı. Türk ordusunun, dokuz gündür kuşatılan Tamışvar'ın imdadına gelmesi üzerine Avusturyalılar, kuvvetlerinin önemli bir kısmını kuşatmadan çektiler. İki ordu Ulaş'ta karşılıklı mevzilendi (27 ağustos 1696). Avusturyalıların saldırısıyle başlayan, çok şiddetli ve kanlı geçen savaş sonunda düşman kuvvetleri yenildi. Avusturya kuvvetleri 15 000 kadar kayıp verdi. Ölenler arasında general Heissler de bulunuyordu. Savaş sırasında osmanlı ordusundan yeniçeri ağası vezir Mahmud Paşa, Tamışvar muhafızı vezir Mustafa Paşa şehit oldu. Ulaş savaşından sonra ordu, 31 ağustos 1696'da Tamışvar'a geldi. Buranın muhafızlığına Koca Cafer Paşa tayin edil-

Foto. LAROUSSE

ULBRİCHT

di. Osmanlı ordusu Belgrad yoluyle 25 ekim 1696'da Edirne'ye döndü. (M)

ULAŞTIRMA i. (*ulaştırmak*'tan *ulaştırma*). Ulaştırmak eylemi: *Postaya verilen mektupları gidecekleri yerlere ulaştırma.* || İnsanların, malların, haberlerin gidecekleri yere eriştirilmesini sağlayan işlerin ve araçların tümü: *Halbuki deve bir ulaştırma aracı da olduğuna göre, başı koparılmak için antidemokratik bir kusurda bulunmuş olmalıdır* (F.R. Atay). *Esk.* Münakalât.

— Ask. *Ulaştırma hizmeti*, ordu, kolordu, menzil sahası v.d. askerî kumandanlıkların, ulaştırma subayları tarafından yönetilen çeşitli ulaştırma faaliyetlerine verilen ad. || *Ulaştırma sınıfı*, orduya ait mal ve personelin taşınmasıyle görevli askerî yardımcı sınıfa verilen ad. || *Ulaştırma subayı*, muharebe harekâtının desteklenmesi için kara, deniz ve hava kuvvetleri v.d. birliklerin personel ve yük taşıma hizmetleriyle görevli subay.

— Huk. Kara, hava ve denizde insan veya eşya taşıma işlemi. (Bk. ANSİKL.) || *Ulaştırma araçları*, insan veya eşya taşıma işinde kullanılan araçlar. Bk. MOTORLU TRAFİK.

— ANSİKL. Huk. Türkiye'de *ulaştırma* kural olarak devlet tekeli altındadır. Bunun iki istisnası, karayolları ve denizyollarıdır. Karayolları üzerinde ulaştırmayı, devlet bir kanun görevi olarak kabul etmemiştir. Bu yollar üzerinde ulaştırma işleri, özel kişiler tarafından yapılır. Ancak devlet, kamu düzenini sağlamak için belirli durumlara karışır. Meselâ, ücret tespiti, azamî sürat gibi hususlar devlet tarafından düzenlenir ve denetlenir. Denizyollarında, Denizcilik bankasının kesin yetkisine girmeyen durumlarda, özel kişiler tarafından ulaştırma yapılır. Meselâ, türk karasularında eşya taşıma işi, Denizcilik bankasının kesin yetkisi içine girmez. Bu yüzden, özel kişiler bu taşımayı yaparlar. Türk limanlarıyle yabancı limanlar arasında ulaştırma işini de özel kişiler yapabilir.

Kamu hizmeti olarak demiryolu, deniz ve kara ulaştırma veya taşıma işleri, devlet tarafından düzenlenir. Ulaştırma bakanlığının denetimi altında, belirli kamu kuruluşları bu hizmeti görür. Bakanlık bu kuruluşları denetler, ulaştırma ücretlerini tespit eder, hizmetin aksamadan ve tehlikesizce yürümesi için gerekli tedbirleri alır.

Deniz ulaştırması, Kabotaj kanununa göre, türk karasuları içinde sadece türk vatandaşları tarafından yapılır. Devlet eliyle yapılan deniz ulaştırması, Denizcilik bankası tarafından yürütülür. Türkiye kıyılarında düzenli posta seferi yaparak yolcu taşıma, bankanın görevidir. Bankanın yetkisine giren bir durum da, şehir hatları ulaştırmasıdır. Marmara, Karadeniz boğazı, Haliç, Foça, Ahırlı ve İzmir körfezi içindeki şehir içi ulaştırması Denizcilik bankası tarafından yapılır. Dış ülkelere insan ve eşya taşıma işi de Denizcilik bankası tarafından yapılır.

Demiryolu ulaştırması, gerek iç hatlarda, gerek Türkiye ile yabancı ülkeler arasında Devlet demiryolları tarafından yapılır. Demiryollarından başka hiç bir kuruluş veya kişi bu ulaştırma işini yapamaz. Hava ulaştırması da, Türk Havayolları Anonim ortaklığı tarafından tekel olarak yapılır. Olağanüstü durumlarda, ulaştırma işi yapan bütün kamu ve özel kuruluşlar Türk Silâhlı kuvvetleri emrine uymak zorundadırlar. Savaş halinde ordunun ulaştırma ihtiyacına öncelik verilir. (M)

Ulaştırma bakanlığı, barışta ve seferde ülkenin ulaştırma ihtiyaçlarını karşılamak, ulaştırma işlerinin ihtiyaçlara uygun şekilde yürtülmesini sağlamak ve kendine bağlı ulaştırma sistemlerini işletmek amacıyle kurulmuş (1939) devlet teşkilâtı. Görevleri: kara, hava ve sulardaki kamu ulaştırma hizmetlerini yapmak üzere kurulmuş devlet işletmelerini yönetir, denetler, tarifelerini düzenler; devlet, özel idare ve belediyelerce işletilen havaalanı, liman, iskele ve istasyonlarda yükleme, boşaltma, depolama işlerinin gerektirdiği tedbirleri ve kararları alır, uygular; iskeleleri onarır, gerekli durumlarda yenilerini yaptırır; havaalanı, liman, iskele ve istasyonlarda uygulanacak tarifeleri onaylar, denetler; ulaştırma merkezlerinde kullanılan her türlü motorlu ve makineli taşıma araçlarının teknik inceliklerini ve bunlarda çalışacak olanların yeterlik şartlarını tespit eder; taşıma ve ulaştırma alanında faaliyet gösterecek özel ve tüzel kişilerle ilgili teknik şartları koyar; ulaştırma ile ilgili can ve mal güvenliğini sağlayıcı tedbirleri ilân eder ve uygulanışını denetler; sivil havacılık faaliyetini kamu güvenliği yönünden düzene koyar; hava ulaşımının ülke ihtiyaçlarına göre kurulmasına ve gelişmesine yardımcı olur.

Kuruluşundan günümüze kadar görev almış ulaştırma bakanları: Ali Çetinkaya (31 mayıs 1939), Cevdet Kerim İncedayı (22 kasım 1940), Fahri Engin (13 ekim 1941), Ali Fuat Cebesoy (10 mart 1943), Şükrü Koçak (7 ağustos 1946), Kasım Gülek (10 haziran 1948), Kemal Satır (17 ocak 1949), Tevfik İleri (22 mayıs 1950), Seyfi Kurtbek (11 ağustos 1950) Yümnü Üresin (9 nisan 1953), Muammer Çavuşoğlu (14 mayıs 1954), Arif Demirer (9 temmuz 1955), Fevzi Uçaner (25 kasım 1957), Muzaffer Kurbanoğlu (18 eylül 1958), Şemi Ergin (7 temmuz 1959), Sıtkı Ulay (30 mayıs 1960), Orhan Mersinli (9 ocak 1961), Cahit Akyar (20 kasım 1961), Rifat Öçten (26 haziran 1962), İhsan Şeref Dura (11 haziran 1963), Ferit Alpiskender (26 temmuz 1963), Mahmut Vural (11 aralık 1964), Mithat San (22 şubat 1965), Kâzım Yurdakul (31 temmuz 1965), Seyfi Öztürk (27 ekim 1965), Sadettin Bilgiç (3 nisan 1967), Mehmet İzmen (31 temmuz 1969), Nahit Menteşe (3 kasım 1969), M. Orhan Tuğrul (25 aralık 1970), H. Necdet Arık (26 mart 1971), Cahit Karakaş (26 ekim 1971), Rıfkı Danışman (11 aralık 1971). [M]

ULAŞTIRMAK geçl. f. (*ulaşmak*'tan *ulaştır-mak*). Ulaşmasını sağlamak: *Caferi Sadık: «Ey Bayezit!» diye seslenmiş, «dışarıda rafın üstünde bir kitap var, onu bize ulaştır»* (N. Araz). *Arabayı da sahibine ulaştırdım* (Sabahattin Ali). [M]

ULAY (Sıtkı), türk askeri ve siyaset adamı (İstanbul 1907). Harp okulunu (1930) ve Harp akademisini bitirdi. Topçu subayı oldu. 1959'da tuğgeneral oldu ve Genelkurmay Eğitim dairesi başkanlığına, bu yılın sonunda da Harp okulu kumandanlığına getirildi. 27 Mayıs 1960 ihtilâlinin Ankara'daki karargâhı Harp okulu idi. Millî Birlik komitesine girdi. İhtilâlden sonra, önce ulaştırma bakanı (1960), sonra da devlet bakanı oldu (1960). 1961'de tümgeneralliğe yükseldi. Diğer komite üyeleriyle birlikte emekliye ayrıldı. Cumhuriyet senatosu tabiî üyeliği görevine başladı. 1964'te Sosyal Demokrat parti kurucuları arasında yer aldı ve siyasî partiye girdiği için de tabiî üyelik hakkını kaybetti (1966). [M]

ULAYICI sıf. (*ulamak*'tan *ula-y-ıcı*). Ulama sağlayan. (M)

ULBE i. (ar. *ʿulbe*). *Esk.* Kâse, kap. || Kutu. || Fıçı. || Sandık.

— Bot. *Esk.* Kapsül. (M)

ULBRİCHT (Walter), alman siyaset adamı (Leipzig 1893). Marangozluk yaptı, sosyal demokrat parti üyesi (1912) oldu. Spartakusbund'a bağlandı. Komünist partinin kurucuları arasına katıldı (1919) ve merkez komitesi üyesi oldu. Reichstag'a seçildi (1928), 1933'te S.S.C.B.'ye göç ederek 1943'te orada «Hür Almanya» hareketini düzenledi. Berlin'e dönünce (1945), sosyaldemokratlarla komünistlerin birleşmiş sosyalist partisi halinde kaynaşmalarını sağladı (1946). Bu partinin önce başkan yardımcılığına sonra da genel sekreterliğine (1950) getirildi. Politbüro üyesi oldu; eylül 1960'tan sonra Demokrat Almanya cumhuriyetinde cumhurbaşkanı yerini tutan devlet konseyi başkanlık görevine getirildi. (L)

ULCAYTU HÜDABENDE. Bk. OLCAYTU HÜDABENDE.

ULCİNJ, Yugoslavya'da (Karadağ) şehir; 8 500 nüf. Balıkçılık limanı ve turistik merkez. Tuzlu bataklıklar. (L)

ULEABORG. Bk. OULU.

ULEB çoğl. i. (ar. *ʿulbe*'den *ʿuleb*). *Esk.* Kâseler. || Kutular. || Fıçılar. || Sandıklar.

— Bot. *Esk.* Kapsüller. (M)

ULED-ULHAC, Fas'ta yarı göçebe arap kabileleri federasyonu. Uled-Ulhac'lar Orta Mulaya ile Dahar'ın bozkırsı ovalarında yaşarlar. (L)

ULEMA çoğl. i. (ar. *ʿâlim*'den *ʿulemâ*). *Esk.* Bilgili kimseler, bilginler: *Harem-i hasına dahil olamazlar eclâf / Ulemanın eder amalini daim is'af* (Ziya Paşa). || Din bilginleri: *Hatırlayamadı. Mektep, medrese görmemiş ki ulêmalardan işitmiş olsun* (R. N. Güntekin). || *Ulema-yı âmilîn*, bilgisinin gerektirdiği şekilde hareket eden kimse. || *Ulema-yı ullâm*, fıkıh bilgini, avukatlar.

— Dilbil. Aslında çoğul olan kelime tekil olarak da kullanılır.

— Kıyf. *Esk. Ulema feracesi*, kadıların dışarıdaki törenlerde giydikleri üstlük, manto.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Ulema* kelimesi bir terim olarak önce Araplarda kullanıldı, daha sonra İran ve diğer islâm ülkelerine yayıldı. İslâm dininin doğuşundan sonra *Kur'an*, hadis ve onlara dayanan diğer din bilgileri üstünde çalışanlar, islâm dininin yayılmasında, tanınmasında yardımcı oldukalarından büyük bir önem ve değer kazandılar. Özellikle VII. yy. sonlarında, islâm dininin yayılmağa başladığı ülkelerde, *Kur'an* ve hadisleri açıklayan, yorumlayan, onlarla ilgili sorulara çözüm yolu arayan kimselere ulema adı verildi. Emevî ve Abbasîlerde ulemaya hükümdar saraylarında yer ayrıldı, saygı gösterildi. Medreselerin açılmağa başlandığı dönemlerde islâm bilgilerini öğretmekle, okutmakla görevli kimseler de ulema adı ile anılıyordu. Daha sonraki çağlarda XI., XII., XIII. ve sonraki yy.larda, ulema ayrı bir sınıf niteliği kazandı. Gazneliler, Selçuklular din bilgilerine büyük önem verdi. Selçuklular çağında Bağdat ve İran'da açılan sünnî medreselerinde görevli kimselere özel bir ilgi gösterildi. Nizamülmülk açtırdığı her medresede zamanın seçkin din bilginlerini görevlendirdi. XIV.-XV. yy.larda Osmanlılar tarafından açılan medreselerde görevlendirilen bilginlere de ulema deniyordu. XV. yy. sonlarından XVII. yy. başlarına kadar ulema Osmanlı devletinde en önemli bir zümre durumuna geldi. Osmanlı devletinde müderris, müftü, kadı, şeyhülislâm, vaiz gibi değişik din görevlerine bakan kimseler ulema adını alırdı. XVII. yy.dan sonra ulema eski önemini kaybetti. Ulema çocuklarına bile bir unvan olarak bu ad verildi. Böylece «beşik uleması» denen ve özel imtiyazları bulunan yeni bir sınıf doğdu. Başlangıçta ilmin yayılmasına, din bilgilerinin öğrenilmesine büyük yardım ve yararı dokunan ulema, XVIII. yy. sonlarında başlayan bütün yeniliklere, uyanışlara karşı çıktı. Bu tutucu hareketini XX. yy. başlarına kadar sürdürdü. Cumhuriyetin ilânından sonra ulema etkili olmaktan yavaş yavaş uzaklaştı. (M)

ULEMALIK i. (*ulema*'dan *ulema-lık*). Bilginlik.

— DEY. *Ulemalık taslamak*, bilgiçlik etmek. (M)

ULEX i. Dikenli katırtırnağının ilmî adı. (L)

ULEXİT [uleksit] i. (alman kimyacısı G.L. *Ulex*'in adından). Miner. Hidratlı tabiî sodyum ve kalsiyum borat; Peru'da boraks üretiminde kullanılır. (L)

ULFİLA veya **WULFİLA**, Got havarisi (311'e doğr.-İstanbul 383'e doğr.). Arius'çu rahipti (341'e doğr.), İzmit'li Eusebius tarafından piskoposluğa getirildi ve Tuna Kuzeyindeki yurttaşlarının havarisi oldu. Onlar için bir alfabe hazırladı ve Kutsal Kitabı çevirdi. Zulüm ve baskıya uğradı, çok sayıda Gotla birlikte Roma topraklarına sığındı (348). Hayatı hakkında fazla bilgi olmamakla beraber, tarih Ulfila'yı bir lider ve barbar ülkelerindeki misyoner tipinin örneği olarak göstermektedir. (L)

ULİBİŞEV (Aleksandr Dmitriyeviç), rus müzikoloğu (Dresden 1794-Nijniy-Novgorod 1858). Mozart'ın bir biyografisi (3 cilt, Moskova 1844) ile, Beethoven üstüne bir

Foto. LAROUSSE

inceleme (1857) yazdı. Balakirev'in meslek hayatı üzerinde etkili oldu. (L)

ULKUS i. (lat. *ulcus*, yara). *Mide ulkusu* (*Cruveilher ulkusu*), daha çok yüzde görülen deri kanseri çeşidi (*ulcus rodens*). [L]

ULLEYK i. (ar. *ʿulleyḳ*). Bot. *Esk.* Tırmanıcı bitki, sarmaşık. || Ağaççileği. (İlmî adı *Rubus idoeus.*) || Böğürtlen. (İlmî adı *Rubus fruticosus.*) [M]

ULLMANN (Regina), almanca yazan isviçreli kadın yazar (Sankt Gallen 1884-ay. y. 1961). Mensur şiirlerinde Rilke'yi hatırlatan bir hava vardır. Hikâyeler de yazdı: *Die Landstrasse* (Karayolu) [1921], *Der Apfel in der Kirche* (Kilisedeki Elma) [1934], *Schwarze Kerze* (Siyah Mum) [1954]. (L)

ULLMANNİT veya **ULMANİT** i. (alman mineroloğu J.C. *Ullmann*'ın adından fr. *ullmanite* veya *ulmanite*). Miner. Formülü Ni SbS olan tabiî nikel ve antimon sülfür. (Gri-mavi veya gri-siyah renkteki mineral kübik sistemde billûrlaşır.) [L]

ULLOA (Alfonso DE), ispanyol tarihçisi (öl. Venedik 1570'e doğr.). Bir süre Fernando di Gonzaga'nın hizmetinde çalıştı, sonra Venedik'te yaşadı ve orada bazı İspanyolca eserleri İtalyancaya çevirdi. Ayrıca tarih kitapları yayımladı: *Comentarios de la Guerra de Flandes* (Flandre Savaşı Yorumları) [1568], *Vida del Invietisimo y Sacratisimo Emperador Carlos V* (Yenilmez ve Kutsal İmparator Karl V'in Hayatı) [1566] v.b. (L)

ULLOA (Antonio DE), ispanyol denizcisi (Sevilla 1716 - Leon adası, Cadiz yakınları 1795). Bir meridyen yayının uzunluğunu ölçmek için 1735'te La Condamine'e eşlik etti. 1740'ta Guayaquil limanını İngilizlere karşı savundu, Ferrol ve Cartagena çalışmalarını, sonra da Almadén cıva madenleri işletmesini yönetti. 1744'te İngilizler tarafından esir edildi. Londra Royal Society'e üye seçildi. Filo kumandanı ve 1766'da Louisiana valisi oldu, 1767'de İspanya donanması başkumandanlığına getirildi. Cadiz rasathanesini kurdu. (L)

Ullstein A. G., alman yayınevi. Leopold ULLSTEIN (1826-1899) tarafından kuruldu (1877). Gazeteler (*Berliner Morgenpost, Berliner Zeitung*), haftalık dergiler, meslek dergileri, gençlik kitapları, romanlar, seyahat eserleri, mimarlıkla ilgili kitaplar, sözlükler yayımladı. Frankfurt ve Viyana'da şubeleri vardır. (L)

ULLSWATER, Büyük Britanya'da göl, Cumberland ile Westmorland arasında; 9 km². Cumberland kütlesinin en güzel göllerindendir. (L)

ULLUSUS i. Bolivya ve Peru'da yetiştirilen ve yumrularından yiyecek olarak faydalanılan bitki türü (*Ullucus tuberosus*). [Ispanakgillerden.] (Avrupa'da aynı bitkinin patates yerine yetiştirilip kullanılmasına teşebbüs edilmiş, fakat büyük bir başarı sağlanamamıştır.) *Eşanl.* MELLACO. (L)

ULM, Almanya'da (Batı Almanya, Baden - Württemberg) şehir, Tuna kıyısında; 92 400 nüf. Eski ortaçağ şehri İkinci Dünya savaşı bombardımanlarında hemen tamamıyle yıkıldı. Yapımına 1377'de başlanan ve ancak XIX. yy.da tamamlanan gotik üslûbunda katedral (161 m yüksekliğinde kule); belediye sarayı (gotik ve rönesans üslûbunda); eski surlar. Ulm, Neu Ulm ile ortak bir sanayi merkezi meydana getirir: termik santrallar, makine sanayii, optik basımevi, dokuma (yün), elektrik malzemesi yapımı, önemli otomobil tesisleri.

— Tar. Şehri 854'e doğru Friedrich Barbarossa kurdu ve hür imparatorluk şehri haline getirdi. Önemli bir dokuma merkezi olan, İtalya ve Almanya arasındaki ticaret sayesinde zenginleşen şehir, aynı zamanda bir bankacılık merkeziydi. Burada imzalanan ateşkesle Fransa'ya Bavyera, Franken ve Schwaben'ın tarafsızlığı garanti edildi (14 mart 1647). Bavyera tarafından ilhak edilen (1803) şehri, Napolyon 20 ekim 1805'de aldı; sonra 1810'da Württemberg'e geçen Ulm, 1945 nisanında fransız ordusu tarafından işgal edildi. (L)

ULMANİS (Karlis), letonyalı siyaset adamı (Berze Kurzeme 1877 - Sverdlovsk 1952). 1905'ten 1913'e kadar Amerika'da yaşadı. Vatanına dönünce köy kooperatiflerini ve sonra Köylü birliğini (1917) yönetti. Bağımsızlık sırasında başbakan oldu (1918). «Beyaz» baskı sırasında (nisan 1919) hapsedildi. Sonra sık sık hükûmeti kurmakla görevlendirildi. Hükûmetin istikrarsızlığı karşısında bir darbe hareketine girişti; Diyeti dağıttı, Anayasa'yı kaldırdı ve *vadonis* (şef) unvanını aldı (15 mayıs 1934). Hükûmet yönetimini de elinde tutarak cumhurbaşkanı oldu (nisan 1936). Sovyet birliklerinin gelmesi (haziran 1940) üzerine S.S.C.B.'ye götürüldü ve orada öldü. (L)

ULMO i. *Eucryphia cordifolia*'dan (*eucryphiaceae*) elde edilen afrika odunu. (L)

ULMUS i. Karaağacın ilmî cins adı. (L)

ULOBORİDAE çoğl. i. (yun. *ulos*, zararlı, tehlikeli ve *boros*, parçalayıp yiyen'den lat. k.). Bütün tropikal bölgelerde yaygın 150 kadar tür kapsayan örümcek familyası. (Bunlardan bazıları batı Avrupa'da da bulunur; meselâ *hyptiota*, diklemesine büyük bir ağ örer, kendisi bunun dışında, ışınsal ipliklerin sapma noktasından çıkan bir tele tutunur.) [L]

ULODENDRON i. (yun. *ule*, yara izi ve *dendron*, ağaç'tan.) Kibritotları takımından lepidodendron'a yakın büyük fosil ağaç; karbonifer tabakalarında bulunur; gövde ve dalların kabuğunda, yaprakların bitişme yerleri sarmal olarak dizili eşkenar dörtgen biçiminde gözükür. (L)

ULOTRİCALES çoğl. i. Yeşil suyosunları takımı (*chlorophyceae*); talleri iplik veya şerit halinde dizili hücrelerden oluşan ve zoosporlarında eşit uzunlukta iki kamçı bulunan yosunları kapsar.

— ANSİKL. Bu takım, büyüklük, yaşama ortamı, yaşama ve üreme tarzı bakımından çok çeşitli türleri biraraya getirir. Kıyılarda yetişen deniz marulu bayağı marula, *enteromorpha* ise hayvan bağırsağına benzer; gölcüklerde yetişen *oedogonium*'un üreme tarzı ilkel kozalaklılarınkini (cycas) andırır; birçok türü daha büyük suyosunlarının üstünde konuk veya asalak olarak yaşar; *pleurococcus* ve *stichococcus* gibi türleri ağaçların kabuğu üzerinde, *trentepohlia* ve *cephaleuros* cinsleri yaprakların üzerinde veya içinde yetişir.

Prasiola nemli toprakta yaşar. Diğer önemli cinsleri: *ulotrix, cylin drocapsa, coleochaete* v.b. (L)

ULOTRİX i. (yun. *ulos*, kıvırcık ve *thriks*, saç'tan). İplikси tellerden oluşan tatlısu yosunu; zoosporlar veya eşeysel hücrelerle ürer. (Ulotricales takımının örnek tipi olduğu gibi *ulotrichaceae* familyasının da örnek tipidir.) [L]

ULPİA, imparator Trajanus'un da üyesi olduğu romalı ailenin adı. Trajanus'un birçok kolonisine bu ad verilmiştir. (L)

ULPİANUS (Domitius), romalı hukukçu (Sur-öl. Roma 228). Papinianus'un başkanı olduğu yüksek mahkemede yardımcı hâkim olarak çalıştı. Elagabalus tarafından sürgün edildi, ticaret mahkemesi hâkimi, sonra da Saverus Alexander zamanında yüksek mahkeme hâkimi oldu. Praetorların nefretini üzerine çekti ve onlar tarafından öldürüldü. Ulpianus, 426'da çıkarılan «Metin aktarımı» kanunu gereğince, görüşleri kanun değeri taşıyan hukukçulardandı. Eserlerinden sadece bazı parçalar kalmıştır. (L)

ULPİUS MARCELLUS, romalı hukukçu. Dindar Antoninus ve Marcus Aurelius döneminde yaşadı. Değişik görevlerde bulundu ve çok sayıda eser yazdı. (L)

ULRİCH (Alsace 1487 - Tübingen 1550), Württemberg dükü (1498 - 1519 ve 1534-1550). Maximilian'ı destekledi ve bu yoldan topraklarını biraz genişletebildi (1504). Fakat yaptığı aşırı harcamalar ve aldığı haksız vergiler, «Yoksul Konrad ayaklanması» adıyle bilinen bir köylü isyanına yol açtı. 1514'te, Tübingen antlaşmasıyle, köylülere önemli haklar tanımak zorunda kaldı. Schwaben birliği tarafından, topraklarından kovuldu (1519). Düklüğü 1520'de Karl V'e satıldı. Karl V de bu düklüğü kardeşi Ferdinand'a verdi. Montbéliard kontluğuna sığınan Ulrich, bir süre çete reisliği yaptıktan sonra Protestanlığı kabul etti. 1535'te Ferdinand, bir Avusturya fiefi olarak kalan düklüğünü Ulrich'e geri verdi. Ulrich burada Protestanlığın yayılmasını sağladı. 1546'da Karl V'e karşı yapılan savaşa katıldı ve yenildi. Tazminat ödemek (1547) ve Augsburg interimi'ni kabul etmek zorunda kaldı. (L)

ULRİCHİT [ulrihit] i. (avusturyalı kimyacı C. *Ulrich*'in adından). Miner. Formülü UO_2 olan billûrlaşmış uraninit çeşidi. (L)

ULRİCH von Lichtenstein, alman şairi (Lichtenstein, Steiermark 1200'e doğ. - öl. 1276'ya doğr.). İki eseriyle tanınır: *Frauendienst* (Kadınların Hizmetinde) [1255] ve *Frauenbuch* (Kadınların Kitabı) [1257]. Bunların birincisi şairin, karısına hoş görünmek için katlandığı sınavları anlatan manzum bir romandır. (L)

ULRİCH von Türheim, alman saz şairi (XIII. yy.). Gottfried von Strasburg'un başladığı *Tristan* adındaki şiiri tamamladı. Ayrıca, Wolfram von Eschenbach'ın destan türündeki şiiri *Willehalm*'a 36 000 mısra ekledi. (L)

ULRİCH von Zatzikhoven, alman saz şairi (XII. yy. sonu). Aynı konudaki bir fransız eserinin uygulaması olan *Lanzelet* adlı eserin yazarıdır. (L)

ULRİCİ (Hermann), alman filozofu ve estetikçisi (Pförten 1806 - Halle 1884). Halle'de felsefe profesörlüğü yaptı. Tanrıcı okulun anlayışını benimseyen Ulrici, bu okulun yayın organı olan *Zeitschrift für Philosophie und Philosophische Kritik*'te (Felsefî Tenkit Dergisi) kuruluşundan beri yazı yazdı. Tenkitçi olarak, özellikle Shakespeare üstünde çalıştı. Başlıca eserleri: *Glauben und Wissen* (İnanç ve Bilim) [1858], *Gott und die Natur* (Tanrı ve Tabiat) [1862], *Abhandlung zur Kunstgeschichte als augewandter Ästhetik* (Uygulamalı Estetik Olarak Sanat Tarihine Katkı) [1876]. (L)

ULRİKA ELEONORA (Stockholm 1688 - ay.y. 1741), isveç kraliçesi (1718-1720), kral Karl XI'in küçük kızı. 1715'te Friedrich von Hessen ile evlendi ve kardeşi Karl XII'nin dışarıda bulunduğu sırada, ülkede önemli rol oynadı. Karl XII ölünce, ordu kendisini tanımakta tereddüt gösterdi. Riksdag tarafından kraliçe seçilebilmek için, taht üzerindeki veraset hakkından vaz geçmek ve Diyet meclisine geniş yetkiler tanıyan bir anayasayı kabul etmek zorunda kaldı. Daha sonra, Riksdag'da taraftar kazanan Friedrich von Hessen kral ilân edildi; Ulrika Eleonora ise tahttan vaz geçti (1720). [L]

ULSTER, İrlanda'nın kuzeyinde bölge, Donegal suyu ile İrlanda denizi arasında. En büyük kısmı bugün Britanya'ya bağlı olan Kuzey İrlanda*yı meydana getirir. İrlanda cumhuriyetindeki bugünkü *Ulster ili*, 217 500 nüf.

— Tar. Ulster, milâdın başlangıcında adanın en güçlü krallığıydı; başkenti Armagh yakınındaki Emhain Mhacha idi. II. yy. sonuna doğru Connacht Conn kralının soyundan gelenlere yenilen krallık, 400'e doğru güneyde Oriel, doğuda Ulidia ve Dalriada, kuzeyde ve batıda Ailech veya Tir Eoghain olmak üzere parçalandı. IX. - X. yy.daki iskandinav akınlarına karşı oldukça başarılı bir şekilde direnen Tir - Eoghain kralları O'Neiller, sonradan bütün Ulster'e hâkim oldular. Norman istilâsından sonra Ulidia'yı Jean de Courcy işgal etti, Oriel ise bölüşüldü. XV. yy.da Ulster'de ingiliz hâkimiyeti hemen tamamıyle ortadan kalktı ve bölge O'Neill ve O'Donnell'ler zamanında İrlanda'da gaelliğin en güçlü kalesi oldu. Ama 1603'te kütle halinde Ulster'e yerleşmeğe başlayan ingiliz ve iskoç kolonlar, bölgeyi katolik adada güçlü bir protestan sömürgesi haline getirdiler. İrlandalı çoğunluğa düşman olan ve orange tarikatı tarafından uzun süredir teşkilâtlandırılan bu güçlü ulster azınlığı, XX. yy. başında, üstünlüklerini kaybetmelerine yol açacak İrlanda'nın muhtariyeti tasarısına karşı ayaklandı. Silâhlı milisler kuran Orange tarikatı Home Rule'un çıkarılmasını 1914'e kadar engellediler, sonra 1920-1922 İngiliz-İrlanda antlaşması sırasında Ulster'deki dokuz idare bölümünden altısının yeni hür İrlanda devletinden ayrılmasını ve Büyük Britanya'ya bağlı kalmasını kabul ettirdiler. Küçülen bu Ulster

Antonio De ULLOA
R. Estève'in gravürü, J. Maea'dan, Cabinet des Estampes, Paris

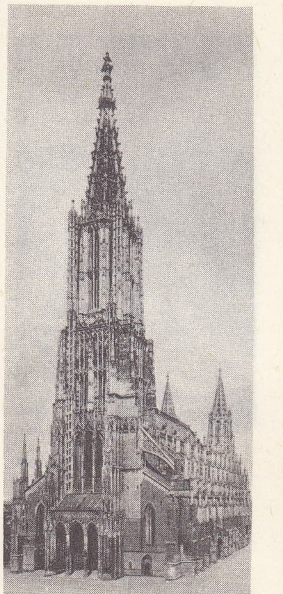

ULM
katedral

Foto. LAROUSSE

ULRIKA ELEONORA
J. B. H. Bonnart'ın gravürü, Cabinet des Estampes, Paris

Ulucami, Malatya

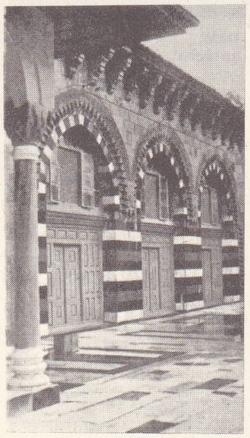

Ulucami'nin iç kapıları, Adana

veya Kuzey İrlanda, Birleşik Krallığın unsurlarından biri haline geldi. (L)

ULTOR sıf. (*öc alıcı* anlamında lat. k.). Rom. mit. Jüpiter ve Mars'ın unvanı. (L)

ULTRA—, önek. Bk. ULTRA.

ULU sıf. (esk. türk. *uluğ*, büyük, seçkin, asil'den). Herkesin ve her şeyin üstünde olan yüksek, yüce: *Bu işin islahı Allah'a kaldı / Ulu Tanrım yardım etsin millete* (Âşık Veysel). *Ulu önder Atatürk.* || Çok büyük: *Şimdi artık seyrekleşmiş, azametlerini kaybetmiş gibi görünen ulu ağaçların gölgesinde kimbilir kaç defa otağlar kurulmuştu* (Ş. S. Aydemir). || *Ulu orta.* Bk. ULUORTA.

◆ İ. Büyük şahsiyet, yüksek kimse: — *Memleketin ulusu kimdir? Kimin ziyaretine varıp duasını talep edelim?* (N. Araz).

◆ **Ululuk** i. Ulu olma hali. (M)

ULÛ çoğl. i. (ar. *ülü*). *Esk.* Sahipler. || *Ulû-l-azm.* Bk. ULÛLAZM. || *Ulû-l-ebsar.* Bk. ULÛLEBSAR. || *Ulû-l-elbab.* Bk. ULÛLELBAB. || *Ulû-l-emr.* Bk. ULÛLEMR. (M)

ULU. Bk. OULU.

ULU ÂRİF ÇELEBİ (Celâleddin Feridun), türk mutasavvıfı (Konya 1272 - ay.y. 1319). Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin torunu, mevlevî tarikatının kurucusu Sultan Veled'in oğlu. Anadolu'nun orta ve batı bölgelerinde kurulan beyliklerin birçoğunu gezerek, Mevlevîliğin yayılması için çalıştı. *Menakıbü'l - Ârifîn* (Âriflerin Menkıbeleri) adlı eserin yazarı Eflakî Dede'yi, Mevlevîliği yaymak için Anadolu'yu dolaşmakla görevlendirdi. Aynı zamanda şair olan Ulu Ârif Çelebi, bütün şiirlerini farsça yazdı. *Divan*'ı vardır. (M)

ULUBAT, esk. **Uluâbâd,** esk. yun. **Lopation.** Marmara bölgesinde (Bursa ili, Karacabey ilçesi) köy; 992 nüf. (1965). Apolyont gölü de denilen Ulubat gölünün kuzeybatı kıyısı yakınında, gölden çıkan Ulubat suyu kenarında kurulmuştur. Ulubatlı Hasan buralıdır. Bursa - Balıkesir (İzmir) yolunda Ulubat suyu üzerinde eski (Osmanlı) ve yeni köprü. (M)

ULUBAT gölü veya **APOLYONT gölü,** Marmara bölgesinde göl. Tatlı suyunu Susurlu ırmağı aracılığıyla Marmara denizine yollar; 136 km²; yüksl. 5 m; en fazla derinliği 5 m. Gölün bir adı kuzeybatı ucu yakınındaki *Ulubat köyü*'nden, öteki adı da kuzeydoğuda bir yarımada üzerinde kurulmuş Apolyont (esk. Apollonia; bugün Gölyazı) köyünden gelir. Göl çevresinden, özellikle güneydeki dağlık alandan gelen dereler, kaynaklar ve güneybatıdan gelen Kirmasti (Atranos) çayı ile beslenir. Gölün kuzeybatısından çıkan Ulubat suyu ile fazla suyunu Susurlu ırmağına yollar. Gölde bazı engebeli ve ağaçlık adalar vardır (Halilbey adası v.b.). Balıkçılık. (M)

ULUBATLI HASAN, İstanbul'un fethi sırasında surların üzerine ilk çıkan türk askeri (öl. 1453). Osmanlı ordusu, Fatih Sultan Mehmed kumandasında 6 nisan 1453 cuma günü İstanbul'u kuşattı; 29 mayıs salı günü sabaha karşı son saldırı yapıldı. Yeniçeriler arasında iri yarı, Ulubatlı Hasan adlı bir asker surlara tırmanmağa başladı. Bir elinde palası; öteki eliyle kalkanını başının üstünde tutarak surun üstüne çıktı. Onunla birlikte otuz kadar yeniçeri de sura tırmandı. Ulubatlı Hasan, yaralanmasına rağmen arkadaşlarının sura çıkmalarına yardım etti. Ayağı taşa takılarak surdan aşağıya düştü. Yukarıdan atılan oklarla şehit edildi. Askerler, açılan gediklerden içeri girerek şehri ele geçirdiler. (M)

ULUBAT suyu, esk. **Ryndakos,** aynı adı taşıyan köyün kuzeyinden geçen ve *Ulubat* (Apolyont) *gölü*'nün fazla suyunu Susurlu ırmağına boşaltan; kısa, fakat akışı düzenli akarsu. Bu ad, Atranos (Tavşanlı) çayı kaynaklarıyla Susurlu ağzı arasındaki çığır için kullanılırdı. (M)

ULUBEY, Ege bölgesinde (İçbatı Anadolu bölümü, Uşak ili) ilçe merkezi kasaba; 4 109 nüf. (1970). İl merkezinin 31 km güneyinde; yüksl. 775 m. İzmir-Uşak-Afyon demiryolu üzerinde bulunan İnay istasyonuna 6 km uzaklıkta. Ulubey, 1953 yılından beri ilçe merkezidir. —*Ulubey ilçesi*, 798 km², 19 176 nüf. (1970); tek bucak içinde 28 köy. Tahıl üretimi, şeker pancarı, keten tohumu, sebze ve meyvecilik. (M)

ULUBORLU, Akdeniz bölgesinde (Göller yöresi, Isparta ili) ilçe merkezi kasaba; 8 275 nüf. (1970). Isparta'nın 67 km kuzeyinde; yüksl. 1 160 m. Kasaba'da halıcılık, geleneksel el sanatları arasındadır. — *Uluborlu ilçesi*, 322 km², 10 558 nüf. (1970); tek bucak içinde 4 köy. Meyvecilik, halıcılık. (M)

ULUCAMİ bİş. i. Mihrabın önünde iki nef boyunca uzanan büyük kubbeli camilere verilen genel ad.

— ANSİKL. Mim. tar. İlk *ulucami* tipine Gazneliler zamanında rastlanır. Büyük Selçuklular, İran'daki çeşitli camilerde bu tipi geliştirdiler. Ulucami, Artukoğulları ile Anadolu'ya; Türk Memlûkları ile de (Baybars camiinde olduğu gibi) Kahire'ye kadar uzanan geniş ve sürekli bir etki gösterdi. Selçuklu devleti parçalandıktan sonra, Beylikler devri mimarîsini, sonra da osmanlı mimarîsini etkiledi.

Tarih sırasına göre ulucamiler: Leşkeribazar Ulucamii. Gaznelilerden kalan en önemli camidir. Planı fransız arkeoloğu Sclumberger tarafından, 1951'de Afganistan'da yapılan kazılarla meydana çıkarıldı. Büyük alay meydanını çeviren surlara dayanan cami, sade ve büyük bir yapıdır. İki neften meydana gelir; 68 m × 1 050 m'lik bir dikdörtgen biçimindedir. Ortada mihrabın önü, iki nef boyunca dört paye üzerine oturan yüksek bir kubbeyle örtülüydü. Bunun iki yanında neflerin kuzey ve güney kanadı uzanır. Mihrabın önünde görülen dikdörtgen tuğla payenin kubbeyi taşıdığı sanılıyor. Camide tuğlaların ölçüsü, örülmesindeki titizlik, sütunların süslemeleri üstün bir mimarî niteliği gösterir. Caminin, XI. yy.ın ilk yarısında Sultan Mahmud (998-1030) veya Sultan Mesud I (1030 - 1041) devrinde yapıldığı anlaşılır. Bu ulucaminin ilk onarımında, kaybolan sütunların yerine kaba payeler konuldu ve bunlar kare payandalarla desteklendi; kubbe küçültüldü. Cami, bir süre kullanıldıktan sonra, ikinci defa bütünüyle yıkıldı. *Halep Ulucamii.* Zengiler devrinde Süleyman bin Abdülmelik tarafından kardeşi Velid'in, Şam'daki Emeviye camiine rekabet için yaptırıldı. Yangın ve depremden dolayı yıkıldı. Nurettin Zengi tarafından, ilk plana uygun olarak yeniden yaptırıldı. Dört köşeli ve zengin taş işlemeli minarenin alt katı 1090'da Melikşah devrinde, Atabek Aksungur'un valiliği sırasında; üst kat da Tutuş devrinde ilâve edildi (1094). Cami, Memlûklar devrinde, birkaç onarım daha geçirerek bugünkü şeklini aldı. *Musul Ulucamii.* Kitabesindeki «El camii Nuri» kelimelerinden dolayı Nurettin Zengi tarafından 1148'de yaptırıldığı sanılıyor. Musul'un merkezinde, 90 m × 65 m dikdörtgen geniş bir avlunun güney tarafındadır. Ortasında mihrap önünde bir kubbesi, avlunun ortasında bir şadırvan, kuzeyde nefsiz bir ziyaret yeri vardır. Güneydoğu köşesinde tuğladan, dörtköşe bir kaide üzerinde, silindirik gövdeli ve miğfer biçiminde külâhı bulunan minare yükselir. Çeşitli onarımlar geçiren caminin planı ve biçimi zamanla değişti. Güneyde kıble duvarındaki nef ve üst kenarlar, başlık biçiminde süslemeli sekizgen payeler ilk yapıdan kalmadır. Mihrapla, sekizgen payelerin başlık süslemeleri aynı uslûptadır. Mihrabın önünde sekizgen kubbe kasnağının içindeki zengin alçı süslemeler ve avludaki ikinci mihrap, Bedrettin Lülü devrinden (1233-1259); öteki alçı süslemeler, paye kaplamalarının çoğu ve sonradan yapılan duvarlar, Akkoyunlu Uzun Hasan devrinden (1466-1478) kalmadır. Osmanlı devrinde de cami, 1640 ve 1844 yıllarında onarım gördü. Böylece cami, Musul'da türk mimarîsinin bütün dönemlerini içine alır. Silindirik tuğla minare 15 m yükseklikte, altta çapı 8,80 m, üstte 7 m'dir. Gövde, süslemeli kuşaklarla yedi kata ayrılmıştır. Her bölüm ve kuşağı ayrı bir tuğla dizisi örneği gösteren minare, caminin ilk yapılışından kalmadır. *Diyarbakır* Ulucamii.* (1091). *Bitlis Ulucamii* (1129). *Siirt Ulucamii* (1130). *Sıvas Ulucamii,* XII. yy. Danişmentliler devrinden kalmadır. Minaresi XIV. yy.da yapıldı. Çeşitli onarımlar sonucu ilk biçimi bozuldu. *Niksar Ulucamii.* XII. yy., Danişmentliler devrinden kalmadır. Portali XV. yy.da yapılmıştır. *Silvan* (*Meyyafarikin*) *Ulucamii,* Artuklular devrinde, 1157'de Sultan Necmettin Elpi tarafından yaptırıldı. Elpi, Büyük Selçuklularda ortaya çıkan kubbe biçimini, bu camiyle Anadolu'ya getirdi. Caminin mihrabı 1227'de Eyyubilerden Şahabettin Gazi zamanında yaptırıldı. Kubbenin iki yanındaki nefler ahşap çatıyla örtüldü. *Harput Ulucamii,* Artuklular devrinde, 1146'da yaptırıldı. Leşkeribazar Ulucamiinde olduğu gibi, mihrabın önündeki kubbe, cami planı içinde yer alır. *Mardin Ulucamii,* Artuklular devrinde, 1176'da yaptırıldı. *Erzurum Ulucamii,* 1179'da Saltukoğullarından Mehmet Kızılarslan tarafından yaptırıldı. Cami, mihrabın önünde bir kubbe v.d. kısımlarında tonozlarla örtülü büyük bir yapıdır. *Van Ulucamii,* XII. yy.da yaptırıldı, sonradan yıkıldı. *Urfa Ulucamii,* XII. yy.da yaptırıldı, minaresi Eyyubîler devrinde eklendi. *Eğil* (*Diyarbakır*) *Ulucamii,* XII. yy.da yaptırıldı. *Akşehir Ulucamii,* XII. yy.da yaptırıldı. *Kızıltepe* (*Eski Dunaysır*) *Ulucamii,* 1204'te Artuklular tarafından yaptırıldı. Dilimli kemerlerle zengin süslemeli portali, kıble duvarına paralel uzanan üç nefle, iki nef boyunca bunları kesen bir kubbeden oluşur. Leşkeribazar Ulucamiinin etkisi bu camide de görülür. *Kayseri Ulucamii,* 1205'te Danişmentliler tarafından yaptırıldı. Mimarî önemi yoktur. *Divriği* Ulucamii* (1228). *Afyon Ulucamii,* Selçuklular devrinde yaptırıldı (1272), Karamanlılar devrinde onarım gördü (1341). Selçuklu devri ahşap camilerinin tipik bir örneğidir. Çeşitli onarımlar geçirmişse de ağaç başlıkları ve kalem işleriyle, ahşap camilerin bütün özelliklerini taşır. *Malatya Ulucamii,* 1274'de yapılan bir onarımla bugünkü biçimini aldı. Burada, Artukluların yatık dikdörtgen camileri yerine, derinliğine uzanan bir mekân vardır. Ortada bir avlu, çini dekorlu, tuğladan yapılmış bir eyvan ve bunun arkasında mihrap önünde tuğladan yapılmış bir kubbe, iki yanda kıble duvarına paralel sıralanmış payeler ve kemerler görülür. Tuğla süslemesi ve kubbe, İran'da XIII. yy.dan kalma bazı büyük Selçuklu camilerinin görünüşündedir. *Develi** (*Kayseri*) *Ulucamii,* (1281). *Sivrihisar Ulucamii,* Selçuklu devrinde, 1290'da yaptırıldı. Ahşap cami örneklerindendir. *Ayaş Ulucamii,* 1298'de yaptırıldı. Ahşap camilerdendir.

XIV. yy. ulucamileri: Ermenek Ulucamii* (1302). *Birgi* Ulucamii* (1312). *Tire Ulucamii,* 1349'da Aydınoğulları tarafından yaptırılmıştır. *Milas* (*Ahmetgazi*) *Ulucamii,* 1366'da yaptırıldı. Ahşap cami örneklerindendir. *Manisa Ulucamii,* 1376'da Saruhanlılar tarafından yaptırıldı. XIV. yy. Beylikler devri sanatının en karakteristik camilerindendir. *Milas* (*Ahmetgazi*) *Ulucamii,* 1378'de yaptırıldı. *Akşehir Ulucamii,* 1398'de yaptırıldı. *Bayburt Ulucamii,* XIV. yy.da yaptırıldı.

XV. yy. ulucamileri: Bursa Ulucamii. Bk. ULUCAMI (Bursa). *Aksaray Ulucamii,* 1910'da yaptırıldı. *Küre Ulucamii,* 1741'de yaptırıldı. *Karaman* (*İlisra köyü*) *Ulucamii,* XV. yy.ın ahşap cami örneklerindendir. En son onarımı 1533'te yapıldı.

XVI. yy. ulucamileri: Adana Ulucamii ve külliyesi, Ramazanoğulları tarafından yaptırıldı (1541). Cami, çinileriyle dikkati çeker. XV. yy.ın ikinci yarısından itibaren çinilerin renk ve motiflerinde görülen değişimin (natüralist çiçek ve yapraklarla, nar çiçeği, gül, lâle, sümbül motiflerinin öteki motiflerin yerini alması) ilk örnekleri Adana Ulucamiinde görülür. *Simav Ulucamii,* 1550'de yaptırıldı. *Tarsus Ulucamii ve külliyesi.* 1579'da Ramazanoğulları tarafından yaptırıldı. (M)

Ulucami, Bursa'da Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılan cami (1395-1399). Bursa'daki mimarî eserlerin en büyüğüdür. Kapısı üzerinde İvaz Paşanın adı var sa da, caminin Rüstem adında biri tarafından yapıldığı sanılır. Yazıları Abdülhamid'in sikkezenbaşı hattat Fettah Efendinindir. Paye ve sütunlu olan düz çatı ile örtülen selçuklu camilerinin kubbeli düzene çevrilmiş ilk örneğidir; 56 m × 68 m boyutlarındadır. 12 Paye ve 20 bölünmüştür;

Foto. LAROUSSE; N. Erkılıç (MEYDAN)

20 kubbesi vardır. Nefler, yapının dış yüzünde sivri kemerli nişlerle belirtilmiş ve her nişe 2 pencere açılmıştır. Yalnız, orta nefin taç kapıdan sonra ikinci kubbesinin üzeri camekânla örtülüdür. Bu üzeri açık kubbenin altında bir şadırvan vardır. 16 Köşeli olan şadırvanın havuzuna sular yukarıya doğru daralan üç basamaklı bir fıskıyeden sekiz kol halinde dökülür. Şadırvanın çevresinde *Kur'an* okumağa ayrılmış sofalar vardır. Dikdörtgen çerçeve içinde mukarnaslı niş biçimindeki mihrabın iki yanında sarkıt başlıklı birer küçük sütun vardır; mihrap nişi ve yanları sonradan yapılan renkli bezemelerle ilk güzelliğini kaybetmiştir. Üzeri kabartma kıvrık dallarla süslenmiş ve ceviz ağacından yapılmış sekiz köşeli küçük çerçevelerin birleştirilmesiyle meydana gelen mimberin sağ kanadında, yapan ustanın adı (Elhac Mehmed Abdülaziz ibni Dakira) yazılıdır. Cephedeki pencereler, sivri kemerler içine alınmış, sekiz köşeli kubbe kasnaklarında pencereler açılmıştır. Ön cephenin iki köşesinde birer minare vardır. Caminin içindeki büyük şadırvanı, zengin işlemeli mimber, payeler ve kemerler arasında zengin görünüşlü değişik mekân osmanlı sanatının büyüklük yolunda ilerlemeğe başladığını gösteren ilk işarettir. (M)

ULUÇ (Ömer), türk ressamı (İstanbul 1931). Robert Kolej Mühendislik bölümünü bitirdi (1953). Amerika'da öğrenim gördü ve çalıştı (1953-1957). «Tavanarası grubu»nun sergilerine katıldı (1950-1952). 1953'ten itibaren yurt içinde birçok sergi düzenledi. Yurt dışında Boston (1955), La Haye (1965) ve Paris'te (1966) sergiler açtı; Sao-Paolo (Brezilya) biyenaline (1969) ve çeşitli ülkelerde açılan türk resim sergilerine katıldı. 1970 T.R.T. Resim ödülünü kazandı. (M)

ULUÇAY (Mustafa Çağatay), türk tarihçisi (Çankırı 1910 - İstanbul 1970). 1929'da İzmir Erkek Öğretmen okulunu bitirdi. İlkokul öğretmenliği yaptı; Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Tarih - Coğrafya bölümünü bitirerek (1933) tarih öğretmeni oldu. İngiltere'ye gönderildi (1940). Dönüşünde Topkapı arşivinde görev aldı. İstanbul Eğitim enstitüsünde öğretmenlik yaptı (1951 - 1970). *Meydan - Larousse*'un tarih bölümünde çalıştı. Eserleri: *Manisa Tarihi* (1939); *Saruhanoğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar* (1940); *Haremden Mektuplar* (1956); *İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi* (1965); *Atçalı Kel Mehmed* (1968), *Harem* (1971). [M]

ULUÇ HASAN PAŞA, türk kaptanıderyası (öl. İstanbul 1591). Kılıç (Uluç) Ali Paşanın yanında yetişti. Cezayir'de görevliyken Murad III tarafından kaptanıderyalığa tayin edildi (1588). Tunus'u İspanyollardan geri aldı. Osmanlı donanmasını geliştirerek kuvvetli bir duruma getirdi. (M)

ULUÇINAR, esk. **Arsus**, Akdeniz bölgesinde (Adana bölümü, Hatay ili, İskenderun ilçesi) bucak; 18 080 nüf. (1965); 21 köy. — *Bucak merkezi*, 457 nüf. (1965). Akdeniz kıyısındadır. İskenderun'a düzgün bir asfalt yolla bağlıdır. (M)

ULUDAĞ, esk. **Olympos**, Osmanlı devrinde **Keşiş dağı**, Güney Marmara bölümünün İçbatı Anadolu'ya geçilen kesiminde yükselen dağ kütlesi. En yüksek doruğu olan Karatepe (2 543 m) Kuzeybatı Anadolu'nun en yüksek noktasıdır. Uludağ Bursa ovasının güney kenarı üzerinde dik yamaçlarla yükselir ve genel doğrultusu kuzeybatı - güneydoğu olan oval bir kütle meydana getirir. Kuzeybatıda birden sona eren dağ, güneydoğuda Domaniç ve Yirce dağları doğrultusunda uzanır; İçbatı Anadolu eşiği üzerinde sıralanan dağ dizilerinin en kuzeyde bulunan üyesi sayılır. Uludağ kütlesi kuzeyde Bursa ovasına, güneyde Nilüfer çayının yukarı çığırı üzerine çok dik yamaçlarla iner. Dağın doruk kesimi, 2 400 m yükseltili dalgalı bir düzlük meydana getirerek, bunun üzerinde 50-100 m daha yüksek birtakım sırtlar taşır. Bu sırt kesimi Birinci zamana ait mermerleşmiş kireçtaşından meydana gelmiştir. Bu sırtlardan, kuzeyde yaklş. 300 m'lik dik bir duvarla granit ve gnays tipi billûrsal kayaçlara geçilir; kireçtaşı duvarıyla billûrsal kayaçların kontak yerinde, tabanı 2 200 m'yi bulan ve bazıları dairesel göllerle kaplanmış sirk çukurları yer alır: bunlar dördüncü zaman buzul aşınımının meydana getirdiği buz yalaklarıdır. Buradan çıkan kısa buzullar ulaşabildikleri yerlere moren (buzultaş) yığınları bırakmışlardır. Bunların önünde, yükseltisi 1 800 - 1 600 m olan yaylalar kesimi yer alır ve buradan da dik bir yamaçla Bursa ovasına inilir.

Uludağ'a yaz ve kış dağcılık ve dağ sporları için, kışın da açık tutulan yollar ve teleferikle gelinir; kayak sporu için tesisler ve oteller vardır. Dağın yüksek kesiminde granit - mermer kontak alanında işletmeye hazırlanan bir tungsten (wolfram) madeni bulunmaktadır.

— Mutf. *Uludağ pastası*, kestane ezmesi ve krema ile yapılan ve biçimi karlı bir dağa benzeyen pasta çeşidi. (M)

ULUDERE, Doğu Anadolu bölgesinde (Hakkâri ili) ilçe merkezi; 1 560 nüf. (1970). İl merkezinin 132 km batısında; yüksl. 1 303 m. İl merkezinden gelen yol, buradan batıya doğru devam ederek Şırnak-Cizre üzerinden Mardin'e ulaşır. Uludere, 1957 yılından beri ilçe merkezidir. — *Uludere ilçesi*, 581 km², 13 478 nüf. (1970); Merkez ve Ortabağ (Gerur) bucakları içinde 14 köy. Küçükbaş hayvancılık. (M)

ULÛF çoğl. i. (ar. *elf*'ten *ulûf*). *Esk.* Binler, bin sayıları.

— Mat. *Ahad-ı ulûf*, binler hanesinin birler basamağı. || *Aşerat-ı ulûf*, binler hanesinin onlar basamağı. || *Miat-ı ulûf*, binler hanesinin yüzler basamağı. (M)

ULUFE i. (ar. *ʿalef*, hayvan yemi'nden *ʿulûfe*, yem için verilen para). Mal. *Esk.* Osmanlı imparatorluğunda kapıkulu askeriyle acemi ocağı mensuplarına, bir kısım saray hizmetlilerine, devlet memurlarına ve ilmiye ricaline üç ayda bir verilen ücret. (Bk. ANSİKL.) || *Ulufe defteri*, kapıkulu askerinin ve acemi ocağı mensuplarının künyeleriyle, günlük ulufe miktarlarını gösteren defter. || *Ulufe divanı* veya *ulufe telhisi*, kapıkulu askerine ulufelerinin dağıtımı için sarayda yapılan tören. (Bk. ANSİKL.) || *Ulufe-har*, ulufesi olan, asker. || *Ulufe icmali*, ulufe dağıtılacağı zaman, hak sahiplerinin alacakları miktarları ayrı toplamlar halinde gösteren ve maliyenin Piyade ve Süvari Mukabelesi kalemleri tarafından hazırlanarak defterdara verilen defter. || *Ulufe kesesi*, kapıkulu askerlerinin her orta ve bölüğüne ait ulufeleri konulan sarı meşin kese.

— ANSİKL. Mal. *Esk. Ulufe*. Her ay ödenen ücretlere *müşahere*, yıldan yıla ödenenlere ise *salyane* denirdi. Ulufe sözü resmî kayıtlarda daha çok *mevacib* şeklinde geçerdi. Bu terim, Osmanlılara Mısır Memlûklarından geçti. Kapıkulu askerine üç ayda bir maaş verilmesi Büyük Selçuklu devletiyle onlardan ayrılan bazı devletlerde ve Osmanlı Türklerinde görülür. Ulufe, divanda, sadrazamın huzurunda dağıtılırdı. Bu ulufelerden muharrem, sefer, rebiyülevvel ayları için olana *masar;* rebiyülahir, cemaziyelevvel, cemaziyelahir ayları için olana *recec;* receb, şaban, ramazan ayları için olana *reşen* ve şevval, zilkade ve zilhicce ayları için olanına da *lezez* denirdi. Ulufenin yılda dört kere, birincisi muharrem, ikincisi cemaziyelevvel, üçüncü ve dördüncüsü de şaban aylarında verilmesi kanundu. İkisinin birarada verilmesine *kısteyn* denirdi. Para darlığı yüzünden, XVII. yy.dan sonra ödemelerin düzensiz bir şekilde yapılması, askerin ayaklanmasına sebep oldu. Yeniçeriler, başlangıçta, günde iki akçe alır ve bu gündelik en çok beş akçeye yükselirdi. Para değerinin düşmesiyle gündelikler XVII. yy.da üç akçeye, sonra da dokuz akçeye çıktı ve yüzyıl sonlarında 12 akçeyi buldu. Kapıkulu süvarileri 16-20 akçe gündelik alırlardı. Gündelik, XVI. yy.da 50, XVII. yy.da 70 ve XVIII. yy.da 99 akçeye çıktı. Ulufe ödenmesiyle, Maliyenin Piyade ve Süvari Mukabelesi kalemleri uğraşırdı.

● *Ulufe divanları*'nın salı günleri yapılması kanundu. Sadrazam bu telhisle padişaha durumu yazarak ulufe dağıtılmasına izin isterdi. O gün, saray mutfağında çorba, pilav ve zerde pişer ve askere ikram edilirdi. Kapıkulu askerinin her orta ve bölüğünün ulufesi ayrı keselere konulur ve Divanı Hümayunun yanındaki Hazine odasının önünde, her orta veya bölüğün çorbacı veya odacıbaşısına teslim edilirdi. Nasuh Paşanın (1611-1614) sadrazamlığı döneminde bu usul bırakıldı. Ulufe, kubbealtında defterdarlar tarafından dağıtılmağa başlandı. Ulufe verildikten sonra askere yemek çıkar, askerin bu yemeği yemesi, devlete bağlılığını gösterirdi. Asker bu yemeği yemezse, ne istedikleri sorulur ve istekleri yerine getirilirdi. Ulufe, önce yaya, sonra süvari ocaklarına, orta ve bölük sırasıyle verilirdi. Bu iş sona erince padişah tarafından sadrazama, bir hattı hümayun ile mücevherli hançer ve samur kürk gönderilirdi. Buna, *devir kürkü* denirdi. Defterdarlara da biri kürklü, öteki sade olmak üzere iki hilât giydirilir, bütün divan üyeleri padişahın huzuruna kabul edilirdi. Ulufe divanı sırasında elçi gelmişse, aynı gün kabul edilir ve bu töreni seyrederdi, elçilerin de katıldığı törene *Galebe divanı* adı verilirdi. (M)

ULUFECİ i. (*ulufe*'den *ulufe-ci*). Tar. Bir sınıf atlı asker. (Bunlara yanlış olarak *ulufeciyan* da denir.) [M]

ULUFECİYAN çoğl. i. (ar. *ʿulûfe*, türk. *-ci* ve fars. *ān* ekinden *ʿulûfe-ci-y-ān*). Teşk. tar. Ulufeciler. || *Ulufeciyanı Yemin*, kapıkulu süvari bölüklerinden üçüncüsüne verilen ad. || *Ulufeciyanı yesar*, kapıkulu süvarilerinin dördüncü bölüğüne verilen ad.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Ulufeciyanı yemin*'e *sağ ulufeciler* de denirdi. Derece bakımından, kendilerinden önce sipahi ve sonra ulufeciyanı yesar bölükleri gelirdi. Bayrakları yeşildi (bu yüzden *yeşil bayrak* diye de anılırlardı). Yürüyüşlerde bunlar, hükümdarın sağında yürüyen Sipah bölüğünün sağ gerisinde bulunurlardı. Konaklarda da padişahın sancağının sağında yer alırlardı. Sefer zamanları konak yerlerinde ve ordugâhlarda ulufeciyanı yesar ile birlikte hazineyi beklemek de bunların görevidi. İçlerinden kıdemli olan dört tanesi subaşı tayin edilir ve devlet alacaklarının tahsilinde baş bakıkuluna yardım ederlerdi. Bunlara *bakıkulu* denirdi. Yine en eski ulufecilerden üçü otakçı tayin edilir ve bunlar hükümdarların eskimiş olan çadırlarını satarlardı. İçlerinden biri emin, biri nazır ve biri de kâtip olarak bu işi görürlerdi. Bir kısmına da, kapıkulu süvarilerine olduğu gibi, haraççılık verilirdi. (Bk. HARAÇÇI, CİZYEDAR.) Ulufeciyanı Yemin bölüklerine Galata sarayında yetişen acemilerle Topkapı sarayı Enderun kısmından yetişenler alınırdı. Ayrıca Ulufeciyanı yesar mensuplarından savaşlarda yararlık gösterenler bu bölüğe yükselirlerdi. Ulufeciyanı yemin, kapıkulu ocaklarıyle birlikte kaldırıldı (1826). Bk. KAPIKULU *süvarileri*.

● *Ulufeciyanı yesar*, Ulufeciyanı yeminden sonra ve Gurebayi yeminden önce gelirdi. *Sol ulufeciler* de denirdi. Bayrakları sarı ve beyaz renkteydi. Yürüyüşlerde padişahların solunda yürüyen silâhtarların sol gerisinde yer alırlardı. Konaklarda ve ordugâhlarda Ulufeciyanı yemin ile birlikte Hazineyi beklerlerdi. Bunlardan da bakıkulu seçilirdi. Gurebayı Yemin bölüğünden yararlık gösterenler bu bölüğe geçerlerdi. Ulufeciyanı yesar, Yeniçeri ocağıyle birlikte kaldırıldı. (M)

ULUFELİ sıf. ve i. (*ulufe*'den *ulufe-li*). *Esk.* Maaşlı (yeniçeri).

— Teşk. tar. *Ulufeli acemi*, yeniçeri olarak yetiştirilmek üzere, önceleri savaş esirlerinden, sonra devşirme yoluyle toplanan gençlere verilen ad. (Bk. ACEMİ OCAĞI.) || *Ulufeli çavuş*, Divanı Hümayunda hizmet eden divan çavuşlarından toprak dirliğine sahip olanlara verilen ad. (Bk. DİVAN *çavuşu*.) || *Ulufeli müteferrika*, saray müteferrikalarından toprak dirliğine sahip olanlara verilen ad. (Bk. MÜTEFERRİKA.) [M]

ULUFESİZ sıf. (*ulufe*'den *ulufe-siz*). Teşk. tar. Maaşsız yeniçeri. *Ulufesiz acemi*, yeniçeri olarak yetiştirilmek üzere toplanmış ve henüz ocağa alınmamış acemilere verilen ad. || *Ulufesiz çavuş*, divan çavuşlarından toprak dirliğine sahip olanlara verilen ad. (Bu dirlik, zeamet derecesinde olurdu.) || *Ulufesiz müteferrika*, saray müteferrikala-

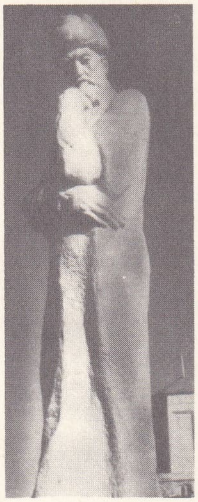

ULUĞ BEĞ

R. Cevad ULUNAY

rından toprak dirliğine sahip olanlara verilen ad. (Bu dirlik, zeamet derecesinde olurdu.) [M]

ULUĞ sıf. (esk. türk. k.). Büyük, yüce, ulu.

— Teşk. tar. *Uluğ bitikçi*, İlhanlı devletinde Büyük divanın (Divanı Kebir) başkâtibi. (Divandan çıkan emir ve kararları, emrinde çalışan bitikçilere [kâtiplere] yazdırırdı. Ayrıca, divana ait malî işleri takip eder, divanın gelir ve gider defterlerini inceler, divan kayıtlarını ilgili defterlere işlerdi.) [M]

ULUĞ BEĞ Alaüddevle Mirza Gürkan, türk hükümdarı ve astronomi bilgini (Semerkand 1394 - Horasan 1449). Timur'un torunu, Şahruh'un oğlu. Sarayda özel öğrenim gördü. Çağının öğretim geleneğine uyarak önce din bilgilerini, sonra mantık ve heyet (astronomi) konularını öğrendi. 1409'da babasının yardımıyle Semerkand hükümdarı oldu. Osmanlılar ile yakın ilişkiler kurdu. Ülkesinde çıkan bazı ayaklanmaları bastırdı. Horasan halkının başına geçerek ayaklanan oğlu Abdüllâtif tarafından öldürüldü. Çağının ünlü bilginlerini sarayında toplayan Uluğ Beğ, astronomi ve matematik alanındaki çalışmalarıyle ün kazandı. Eski Yunanlıların ve Arapların gök gözlemleriyle ilgili eserlerini inceledi; bazı yanlışları düzeltti. Yıldızların, Ay'ın hareketlerini gösteren tablolar düzenledi. Yaptığı zayiçe kendisinden sonra gelenlerin başvurduğu ana kaynaklardan biri oldu. *Zîc-i Uluğ Beğ* (Uluğ Beğ Zayiçesi) adlı eseri batı dillerine çevrildi. (M)

ULÛHİYET i. (ar. *ilâh*'tan *ulûhiyyet*). *Esk.* Tanrılık sıfatı: *O halde bu âlemin esaslı karakterleri nelerdir? Evvelâ, ulûhiyetin içtimaî ve ahlâkî bir kıymet almasıdır* (P. Safa). [M]

ULUJOKİ. Bk. OULUJOKI

ULUKIŞLA, Akdeniz bölgesinde (İç Anadolu [Konya] bölümü, Niğde ili) ilçe merkezi kasaba; 5 920 nüf. (1965). Konya - Adana demiryolunun Niğde'den gelen demiryoluyle birleştiği Kardeşgediği istasyonunun doğusunda; yüksl. 1 428 m. Konya-Adana karayolu buradan geçer. —*Ulukışla ilçesi*, 1 503 km²; 30 208 nüf. (1965). Merkez ve Çiftehan bucakları; 37 köy. İlçe topraklarının güneyinde Orta Toroslar yükselir. İlçeye kara iklimi hâkimdir. Tarım, hayvancılık, bağcılık, meyvecilik; kaplıcalar. (M)

ULULAMAK geçl. f. (*ulu*'dan *ulu-la-mak*). Ağırlamak, ikramda bulunmak. || Ulu saymak: *Bu yüzden, eskiden birçok büyükler, ululuklarını biraz daha ululamak ve nüfuzlarını sınırsız bir hale getirmek için inanarak, inanmayarak bu iddiayı gütmüşlerdir* (Abdülbaki Gölpınarlı). [M]

ULÛLAZM çoğl. i. (ar. *ulū-l-ʿazm*, azim sahipleri). *Esk.* Tanrı'nın verdiği görevi en iyi şekilde yerine getiren peygamberler. (Nuh, İbrahim, Musa, İsa ve Hz. Muhammed.) [M]

ULÛLEBSAR çoğl. i. (ar. *ulū-l-ebṣār*). *Esk.* Görüş sahipleri, ileriyi, uzağı iyi görenler, temkinli kişiler. (M)

ULÛLELBAB çoğl. i. (ar. *ulū-l-elbāb*). *Esk.* Akıllı kişiler. (M)

ULÛLEMR çoğl. i. (ar. *ulū-l-emr*, emredenler). *Esk.* Emir sahipleri, halifeler ve onlar adına hüküm veren kadılar, idareciler. (M)

ULÛM çoğl. i. (ar. *ʿilm*'den *ʿulūm*). *Esk.* İlimler, bilimler: *Bu cehalet yürümez, asra bakın: asr-ı ulûm/Başlasın terbiyeniz ailelerden oğlum* (M.Â. Ersoy). || *Ulûm ü fünun*, bilimler ve fenler, teorik ve pratik bilgiler. || *Ulûm-ı akliye*, akla dayanan bilimler. || *Ulûm-ı âliye*, tefsir ve hadis bilimleri. || *Ulûm-ı cüziye*, dinî bilimlerden ayrılan ufak kollar. || *Ulûm-ı diniye*, dinî bilimler: *Arkadaşlarımın içinde en sevdiğim ulûm-ı diniye hocası Bahir Efendi idi* (Ömer Seyfeddin). || *Ulûm-ı edebiye*, edebî bilimler. || *Ulûm-ı garibe*, fal v.b. gayb bilimleri. || *Ulûm-ı hikemiye*, felsefî bilimler. || *Ulûm-ı hukukiye*, kanunlarla ilgili bilimler: *Babası oğlunun istidat ve hevesini görerek onu ulûm-ı hukukiye ve ictimaiye tahsili için Paris'e gönderdi* (A. H. Müftüoğlu). || *Ulûm-ı külliye*, bütün dinî bilimler. || *Ulûm-ı nakliye*, hadis, tefsir ve fıkıh gibi bilimler. || *Ulûm-ı nefsaniye*, ruh bilimleri. || *Ulûm-ı riyaziye*, matematiksel bilimler. || *Ulûm-ı siyasiye*, siyasî bilimler. || *Ulûm-ı şer'iye*, şeriat bilimleri: *Acemler kabul-ı islâmiyetten sonra ulûm-ı şer'iyeyi tahsil için lisan-ı arabın tahsiline düştükleri sırada...* (Cenab Şahabeddin). || *Ulûm-ı tabiiye*, tabiat bilimleri. || *Ulûm-ı talimiye*, matematik bilimleri. || *Ulûm-ı taliye*, liselerde öğretilen bilgiler. || *Dâr-ül-ulûm*, her türlü okul. (M)

ULUMA i. (*ulumak*'tan *ulu-ma*). Ulumak eylemi. (M)

ULUMAK geçz. f. (esk. türk. *ulımak*'tan). [Köpek, kurt v.b. hayvanlar için] Uzun, iniltili veya öfkeli bir sesle bağırmak. (M)

ULUNAY (Refi Cevad), türk yazarı (Şam 1890 - İstanbul 1968). Ankara valisi Ali Muhiddin Paşanın oğlu. Ortaöğrenimini İstanbul'da Şemsülmaarif adlı özel okulda yaptı. Galatasaray lisesini bitirdi (1909). *Tanin* ve *İkdam* gazetelerinde yazarlığa başladı. *Şehrah* gazetesini yönetti. *Alemdar* gazetesini çıkardı. Siyasî sebepler yüzünden Sinop, Çorum ve Konya'ya sürüldü. İstanbul'a gelerek gazetesini tekrar yayımlamağa başladı. Millî Mücadele aleyhindeki yazıları yüzünden yüzelliliklerle yurt dışına sürüldü (1922). 1938'de aftan yararlanarak Türkiye'ye döndü. *Yeni Sabah* ve *Milliyet* gazetelerinde fıkra yazarlığı yaptı (1953 - 1968). Eserleri: *Enkaz Arasında* (roman, 1945); *Sayılı Fırtınalar* (roman, 1958); *Dağlar Kralı* (roman, 1963); *Bir Başka Âlem* (1964); *İhtişam Diyarı Hindistan* (gezi yazıları, 1962). [M]

ULUNDİ, Güney Afrika cumhuriyetinde (Natal) yer, Eshowe'nin kuzeyinde, lord Chelmsford 1879'da Zuluları burada yendi ve Zululand'a boyun eğdirdi. (L)

ULUORTA blş. zf. Önünü arkasını düşünmeden, yapacağı etkileri tartmadan (söylemek, konuşmak): *Bahçeye başörtüsüz çıkmaktan, uluorta şarkı söyleyip sesini işittirmekten, kapıdan alışveriş ettiği zaman yüzünü göstermekten sakınır* (Ahmed Rasim). [M]

ULUS i. (esk. türk. *uluş*'tan). *Yenid.* Kökü, tarihi, gelenekleri ve genellikle dili aynı olan ve aynı sınırlar içinde oturan insanların tümü.

— İda. *Esk. Ulus ümerası*, Moğollarda genel valilere verilen unvan. (Genel vali durumunda bulunan ulus ümerasının geniş yetkileri vardı. Merkezî hükûmet, ulus ümerasının düşüncesi alınmadan önemli devlet işleri hakkında karar almazdı.)

— Teşk. tar. Moğollarda ve Türklerde oymakların meydana getirdiği birliğe verilen ad. (M)

Ulus, Atatürk tarafından kurulan (Ankara, 10 ocak 1920) siyasî gazete. Türk Dil devrimine kadar (1934) *Hâkimiyeti Milliye* adıyle yayımlandı. İlk sayıları haftada iki gün çıkan gazetenin yazı işleri müdürü Recep Zühtü (Soyak) idi. 18 Temmuz 1920'de haftada üç gün çıkarılmağa başlandı. 6 Eylülden 30 ekime kadar haftada iki gün yayımlandı. 11 Ekim 1923'te Recep (Peker) Bey yazıişleri müdürü oldu. 1934'te gazetenin adı *Ulus*'a çevrildi. Çok partili döneme kadar gazete bir hükûmet organı niteliğinde yayımlandı ve C.H.P.'nin resmî organı oldu. 1954'te *Yeni Ulus* adıyle çıktı. Aynı yıl içinde adı *Halkçı* oldu. 1955'ten sonra *Ulus* adıyle C.H.P.'nin organı olarak yayım hayatına devam etti. Gazete 1970'ten itibaren C.H.P. tarafından devredildi. (M)

ULUSAL sıf. (*ulus*'tan *ulus-al*). *Yeni.* Ulusla ilgili, ulusa has, millî: *Gerçekten ulusal olan budur işte, ulusal olmasına özenilmeden yapılan ulusal...* (N. Ataç). [M]

ULUSALLAŞTIRMAK geçl. f. (*ulusal*'dan *ulusal-la-ş-tır-mak*). *Yeni.* Ulusallaşmasını sağlamak, millîleştirmek. (M)

ULUSÇU sıf. (*ulus*'tan *ulus-çu*). *Yeni.* Ulusçuluk ilkesini savunan kimse, milliyetçi. (M)

ULUSÇULUK i. (*ulusçu*'dan *ulusçu-luk*). *Yeni.* Milliyetçilik. (M)

ULUSLARARASI blş. sıf. Birçok ulusu ilgilendiren veya birçok ulus arasında yapılan: *Uluslararası antlaşma. Uluslararası kongre. Esk.* Beynelmilel. *Eşanl.* MİLLETLERARASI. (M)

ULÜV i. (ar. *ʿulüvv*). *Esk.* Büyüklük, yücelik: *İşte Hazreti Hüseyin ile muharebe edenler bile onun ulüvv-i kadrini böyle itiraf ederlerdi* (Cevdet Paşa). || *Ulüvv-i cenap*, alicenaplık, cömertlik: *Köylülerde, adalet, insaniyet ulüvv-ı cenap hissi ne derece yüksek* (Ömer Seyfeddin). || *Ulüvv-i himmet*, çok gayret etme. || *Ulüvv-i şan*, şanın yüce olması. || *Ulüvv-i tiynet*, yaradılışın yüksek olması. (M)

ULVAN i. (ar. *ʿulvān*). *Halk dili.* İftihar etme, övünme. || *Ulvan satmak*, kendini övmek. (M)

ULVİ sıf. (ar. *ʿulüvv*'den *ʿulvî*). *Esk.* Yüksek, yüce: *Kalbinde her dakika şu ulvî tahassürün / Minkar-ı âteşinini duy, daima düşün* (Tevfik Fikret). || Göğe ait, semavî: *Cihan cihan olalı, hiç bir milletin tarihi, hakkın böyle ulvî bir tecellisini kaydetmemiş ve böyle feci bir intikam levhası tasvir eylememiştir* (A. H. Müftüoğlu). || İ. Erkek adı.

— Astron. *Esk.* Güneş'ten uzaklıkları Dünya'nınkinden fazla olan gezegenlere verilen ad. (M)

ULVİ (Uraz), türk tiyatro sanatçısı (İstanbul 1921). Ankara lisesini, Devlet konservatuvarını bitirdi (1943). Ankara Devlet tiyatrosunda, Küçük Sahne'de (1958-1959), İstanbul Şehir tiyatrosunda çalıştı (1959-1960). 1961'de Ulvi Uraz tiyatro topluluğunu kurdu. 1958-1959'da İlhan İskender armağanını kazandı. (M)

ULVİYAN çoğl. i. (ar. *ʿulvî*'den *ʿulviyān*). *Esk.* Büyük melekler.

— Astron. *Esk.* Jupiter ve Satürn gezegenleri. (M)

ULVİYAT çoğl. i. (ar. *ʿulvî*'den *ʿulviyyāt*). *Esk.* Yücelikler, yükseklikler. (M)

ULVİYET i. (ar. *ʿulüvv*'den *ʿulviyyet*). *Esk.* Yücelik, yükseklik: *Halk, maksadın ulviyetini takdir etmesine mebni bu kadar fedakârlık ettikten sonra* (Atatürk). [M]

ULYA sıf. (ar. *'aʿlā*'nın dişili *ʿulyā*). *Esk.* Çok yüksek, en yüce: *Ne Allah'tan hayâ ettin, ne Peygamber'den âr ettin: / Devirdin kâbe-i ulya-yi dini, hâk-sar ettin!* (M. Â. Ersoy). || İ. Kadın adı. || *Atebe-i ulya*, padişah katı. || *Mehd-i ulya*, padişah anası. || *Mısr-ı ulya*, Yukarı Mısır. (M)

ULYANOVSK, esk. **Simbirsk**, S.S.C.B.'de şehir, Volga'nın sağ kıyısında, Kazan ile Kuybişev arasında; adını burada doğan Lenin'den (Ulyanov) almıştır; 351 000 nüf. Çeşitli sanayi. Mavna yapımı. Ulyanovsk oblast'ı (37 300 km²) 1 225 000 nüf.

— Tar. 1648'de Moskova'yı koruyacak bir hisar şeklinde kurulan şehir, köleliğe karşı Stenka Razin'in (Moskova'da idam edildi) yönettiği büyük ayaklanmanın (1670) merkeziydi. (L)

ULYSEUS veya **ODYSSEUS**, «truvalılar*» grubundan 1143 numaralı küçük gezegen. (L)

Ulysses, James Joyce'un romanı (1922). Eser Fransa'da yayımlanmadan önce A.B.D. ve İngiltere'de yasaklanmıştı. Ulysses, *Odysseus*'un modern bir şekli ve parodisidir, olaylar bir tek şehirde (Dublin) ve bir tek gün (16 haziran 1904) içinde geçer. Leopold Bloom (Odysseus) adındaki yahudi bir tüccarla Stephen Dedalus (Telemakhos) adlı bir genç adam karşılaşır ve geceyi Bloom'un evinde (İthake), onun karısının (Penelope) yanında geçirirler.

Eser, planı bakımından, Homeros destanını hatırlatır: bir girişle başlar ve on iki bölümden sonra Molly Bloom'un çok geniş kapsamlı bir monoloğu ile son bulur. Gece uykusu kaçan Molly Bloom'un zihninden, tıpkı temsil ettiği yer yuvarlağından gelip geçmiş devirler, halklar ve medeniyetler gibi sayısız imajlar, rüyalar, hatıralar ve saplantılar geçer. Eserin sembolik özelliği, Homeros destanının yanı sıra, Kutsal Kitap'a, Talmud'a, Kabala'ya, hıristiyan litürjisine ve güneşle ilgili efsanelere benzetilmesine yol açmıştır. Efsane, tarih, rö-

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

portaj, fars, dram, senfoni, iskolastik inceleme özelliklerini taşıyan Ulysses, bütün üslûp tekniklerini kapsayıcı bir dil içinde birleştirmek amacını güder. (L)

UMACI i. (*ummak* > *umma*'dan *umma-cı* > *uma-cı* [?]). Dev, gulyabanî v.b. gibi küçük çocukları korkutmak amacıyle uydurulmuş hayalî yaratık, öcü: *—Öyle gece yarılarında çıkan hayalleri düşünmeden, yaramaz çocuklara gözüken umacılardan korkmadan buralara nasıl geldin yavrucuğum?* (Samipaşazade Sezai).

— DEY. *Umacı gibi*, korkunç ve çirkin görünüşlü veya kılıklı. (M)

UMANGİT i. (fr. *umangite*'ten). Miner. Tabiî bakır selenyür. (L)

UMAY (Fuat), türk hekimi ve siyaset adamı (Kırklareli 1885 - İstanbul 1963). Tıbbiyeyi bitirdi. Tırnovacık (Bulgaristan) kasabasında hükûmet tabibi oldu (1910). Kurtuluş savaşına katıldı (1920); Kırklareli millet-vekili olarak hizmet gördü (1920-1950). Himayei Etfal cemiyetini (Çocuk Esirgeme kurumu) kurdu (1921). 23 Nisan'ın çocuk bayramı olarak kutlanması, çocuk yuvalarının açılması, eczanelerin gece nöbeti tutması, frengiyle mücadele v.b. sağlık ve sosyal hizmet konularını gerçekleştirdi. (M)

UMBAUA i. Tespihağacıgillerden *Khaya Nyasica*'dan elde edilen afrika menşeli kereste. (L)

UMBELLULA i. Bk. OMBELLULA.

UMBDENSTOCK (Gustave), fransız mimarı (Colmar 1866 - Paris 1940). 1900 Sergisi için kara ve deniz orduları pavyonunu, iki dünya savaşı arasında da banka şubeleri (Cezayir, Bougie), gar binaları (Saint-Quentin, Lens), ayrıca Neuilly'de Pasteur lisesini yaptı; Carrousel köprüsünü onardı. (L)

UMBERTİDE, İtalya'da komün, Umbria'da (Perugia ili), Tiber'in kıyısında; 14 800 nüf. Tütün tarımı. Seramik fabrikası. (L)

UMBERTO, üç Savoia kontunun adı. **Umberto I** *Beyaz Elli* (980 ?'e doğr.-1051'den önce), Savoia kontu (1003 - 1051'e doğr.). Ölümünden sonra yazılan *Cronice* (Kronikler) dolayısıyle tanındı. Aslen nereli olduğu (yani Saksonyalı mı? Provence'lı mı? veya Bourgogne'lu mu?) bilinmemekle beraber, yine de Savoia hanedanının kurucusu sayılmaktadır. **—Umberto II** (öl. 1103), Savoia kontu (1080 - 1103). Babası Amedeo II'den sonra tahta geçti. **—Umberto III** *Aziz* (öl. 1189), Savoia kontu (1148 - 1189), Amedeo III'ün oğlu ve halefi. (L)

UMBERTO I İyi (Torino 1844 - Monza 1900], İtalya Kralı (1878 - 1900), Vittorio Emanuele II'nin oğlu ve halefi. Kusursuz bir meşrutî hükümdardı. Onun zamanında, Depretis'in ve özellikle Crispi'nin siyaseti, Almanya ve Avusturya ile *Üçlü İttifak*'ın imzalanmasına (mayıs 1882) ve Fransa ile ekonomik bağların kopmasına, daha sonra ise Adua felâketiyle (1896) son bulan sömürge macerasına yol açtı. Bu siyasetin kötü sonuçları, Di Rudini (1896-1898) ve Pelloux (1898 - 1900) hükûmetleri tarafından kısmen giderildi ise de, patlak veren birtakım ayaklanmalardan sonra, anarşist Bresci, birkaç komplodan kurtulmuş olan kral Umberto'yu öldürdü. (L)

UMBERTO II (Racconigi 1904), İtalya kralı (9 mayıs - 13 haziran 1946). Vittorio Emanuele III ile Elena del Montenegro'nun oğlu. Babasının saltanatı sırasında Mussolini'ye karşı tutumuyle dikkati çekti. 5 Haziran 1944'te olağanüstü kral vekili oldu. Babası tahttan çekildikten sonra kral olan Umberto, kısa bir süre sonra bir referandumla ülkede cumhuriyet kurulmasına karar verilince İtalya'yı terketti ve Portekiz'e gitti. (L)

UMBGROVE (Johannes), hollandalı jeolog (Hulsberg 1899 - Wassenaar 1954). Delft üniversitesinde profesörlük yaptı. *The Pulse of the Earth* (Dünyanın Nabzı) [1947] adlı eserinde jeolojik çevrim anlayışını destekledi. (L)

UMBONİA i. Orta Amerika'da yaygın böcek. (Dişisi gül dalına konduğu zaman dikene benzediğinden bu böceğe «gül dikeni» de denir. İlmî adı *Umbonia Crassicornis*. Eşkanatlıların *membracidae* familyasından.) [L]

UMBRACULİDAE çoğl. i. Arttansolungaçlı yumuşakçalar familyası; *umbraculum*, *hyalopatina* ve *bertinia* cinslerini kapsar. (Umraculum'un gövdesi kavkısından çok daha büyük bir disk biçiminde, kavkısı değirmi, yassı ve sağlamdır; üzerinde küçük ve az yüksek bir uç bulunur.) [L]

UMBRACULUM i. Umbraculidae familyasından, arttansolungaçlı yumuşakça. (Umbraculum, örteneği az gelişmiş, yuvarlak bir hayvandır. Kavkısı sağlam, yassı ve küt tepeli, ayağı kocamandır; ağzının üzerinde üçgenimsi bir perde, bunun üzerinde de konik iki dokunaç vardır. Umbraculum'lar daha çok sıcak denizlerde, 15 ve 40-50 m arasındaki derinliklerde yaşar. Bir türü Akdeniz'de bulunur.) [L]

UMBRİA, İtalya yarımadasında dağlık bölge; 794 745 nüf. Bölge iki ilden meydana gelir: *Perugia* ve *Terni*.

● *Coğrafya.* Doğuda Apennin zirveleri, batıda Trasimeno gölü, güneyde Monte Terminillo ile sınırlanan Umbria, Tiber vâdisinin her iki kıyısında uzanır. Doğuda Apenninler'in tebeşirli kalkerden büyük kütlelerinin yükseltisi Sibillini dağlarında 2 500 m'yi bulur. Öbür kısımlarda kayaçlar daha yenidir; daha sert bir özellik taşımalarına rağmen Toscana'yı andıran manzaralara rastlanır. Bölgede kara iklimi hüküm sürer, sıcak soğuk farkları büyüktür, yağışlar sonbahardadır.

● *Tarih.* Bölgenin adını aldığı arî ırktan *umbria halkı* Po ovasından Picenum'a kadar uzanan bölgede yaşardı; bu bölge güneyden Sabinlerin, Po ovasında Galyalıların (M.Ö. 500'den sonra) ve batıdan Etrüsklerin ilerlemesiyle küçüldü. Etrüsk hâkimiyetinin sona ermesinden sonra Umbrialılar Samnit savaşında (M.Ö. 308) Roma'ya karşı savaştılar, ama hemen geri çekilerek (M.Ö. 299'da Narnia'da bir latin kolonisi kurulması Samnium ile ilişkilerinin kesilmesine yol açtı) kendi toprakları üzerindeki Sentinum savaşına (M.Ö. 295) isteksizce katıldılar. Umbria, Roma'nın hâkimiyetini kabul etti ve Via Flaminia ile Roma'ya bağlandı (Spoleto latin kolonisi, 241). İkinci Kartaca savaşı sırasında Hannibal'e hiç yardım etmeyen Umbrialılar, Roma'ya karşı ayaklanan kölelerin sosyal savaşına da çok geç ve kısa bir süre yardım ettiler. *Narnia, Caesulae, Pisaurum, Camerinum* gibi şehirlerin nüfusu yoğundu. Umbria adı sonradan *Spoleto dükalığı*'na (Ortaçağda), daha sonra da papalığın otoritesini kabul ederek Perugia eyaletini meydana getiren devletlere (Spoletano, Perugino, Urvietano ve Sabina'da *Circondario de Rieti*) verildi.

— Leng. *Umbria lehçesi*, eskiçağ İtalyası'nda konuşulan lehçe. || Umbria'da konuşulan italyanca lehçesi.

— Res. *Umbria toprağı* veya sadece *umbriya*, koyu kırmızımsı aşıboyası. (L)

Umbria okulu, XV. yy.da Fra Angelico, Domenico Veneziano ve Benozzo Gozzoli'nin Perugia'ya gelmeleri, ilgi çekici bir okulun kurulmasına yol açtı. İnce ve ışıklı kompozisyonlar hazırlayan F. Bonfigli, G. Boccati, Caporali, Fiorenzo di Lorenzo ve oldukça dokunaklı, hareketli büyük dinî tablolar yapan Niccolo da Foligno bu okula katıldılar. Okulun en büyük temsilcisi olan Perugino'nun ilk eserlerinde bol ışıklar, sahnelerin iç açıcı güzelliği ağır basar. Perugino'nun öğrencisi ve onun gibi Umbri'alı olan Pinturicchio, bu açık ve bol havalı resim üslûbundan vaz geçerek süslü, göz kamaştırıcı ve kolay bir üslûba saptı. Bununla beraber, Umbria'lılar sayesinde moda haline gelen hafif duygusallık, yüzlerin tatlılığı, ifadelerin sakinliği, XV. yy. sonunda ortaya çıkan üslûp yenilenmelerini etkiledi ve okul Raffaello ile en parlak dönemini yaşadı. (L)

UMBRİEL, Uranüs*ün ikinci uydusu; 1851 ekiminde W. Lassell tarafından Liverpool yakınındaki Starfield'de keşfedildi. (L)

UMDE i. (ar. *ʿumde*). *Esk.* Esas olarak alınan şey, ilke: *Evvelâ, «her mânânın yalnız bir kelimesi olmalıdır» umdesine riayet ederek, müteradifleri kabul etmiyor* (Ziya Gökalp). || Dayanılacak şey veya kimse. || Herkesin güvendiği kimse. || *Umde (t)-ül-manevî*, gökleri yüksek ve yüce tutan şey. (M)

Umdetü't - Tevarih (*Tarihlerin İlkesi*), Hacı Abdülgaffar bin Hasan Kırımî'nin eseri (1744). Genel Kırım tarihi niteliğindedir. XVIII. yy.da yaşayan Hacı Abdülgaffar, kendi çağındaki Kırım hanlarının savaşlarını, çalışmalarını, Kırım'ın yönetim ve öğretim kurumlarını konu edinen eserinde daha çok, Kırım'ın Osmanlılara bağlı olduğu dönemleri, kırım hanlarının yönetimlerini anlatır. Eser, Kırım tarihi üstünde çalışanlar için başvurulan kaynaklar arasında sayılır. (M)

UMEA, İsveç'te şehir, Vasterbotten ilinin (län) idare merkezi; 53 200 nüf. 1622'de Gustaf Adolf tarafından *Ume älv* kıyısında kuruldu. Makine yapımı; mobilya ve kâğıt hamuru fabrikaları. Ön limanı *Holmsund* (5 400 nüf.) [L]

UME ALV, İsveç'te ırmak, Botten körfezine dökülür; 460 km. Storuman gölünü (163 km²) aşar ve Vindelälben ile Jukta'yı alır. (L)

UM-GARAYAT (CEBEL), Mısır'da Arap sıradağlarının bir kısmı olan billûrlu dağ, Assuan'ın güneydoğusunda. Kütleden hâlâ biraz altın çıkarılır. (L)

UMGUZİ i. *Baikiaea plurifuga*'dan (erguvangillerden) elde edilen afrika kerestesi. (L)

UMİRİ i. Bazı *humiria* türlerinden elde edilen amerikan kerestesi. (L)

UMK i. (ar. *ʿumk*). *Esk.* Derinlik: *Ta umk-ı ruhunda hayat-ı aşkını tehdit eden bir tehlike duymuş...* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Umkan** zf. *Esk.* Derinliğine. (M)

UMMA. Esk. coğ. Aşağı Mezopotamya'da şehir. Tarihöncesinde Lagaş'ın metbuluğunu kabul etmişti. Ama haraç ödemek istemeyince Lagaş'ın saldırısına uğradı. «Akbabalar dikilitaşı» Lagaş'ın Umma'ya karşı kazandığı zaferin hatırasına dikilmiştir. (L)

UMMADIK sıf. (*ummak*'tan *um-ma-dık*). Umulmayan, beklenmeyen: *Ummadık taş baş yarar* (Atasözü). [M]

UMMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Arzu edilen bir şeyin gerçekleşebileceğini düşünmek, ümit etmek: *Ben güzelden böyle vefa ummazdım / Ak göğsü üstüne kondurdu beni* (Karacaoğlan). || Düşünmek, tahmin etmek: *Çiftlik, beni umduğumdan ziyade meşgul etti* (R. N. Güntekin). [M]

UMMÂL çoğl. i. (ar. *ʿâmil*'den *ʿummâl*). *Esk.* Tahsildarlar. || Valiler. || Mutasarrıflar. (M)

UMMAN i. (ar. *ʿummân*). *Esk.* Engin deniz, okyanus. || *Umman-ı adem*, yokluk denizi. (M)

UMMAN, ar. **Uman,** Arap yarımadasının doğu köşesinde bölge; Hint okyanusu, Hürmüz boğazı ve Basra körfezi ile *Umman denizi* ve *körfezi* kıyısında. Umman ve Maskat bölgesini, Korsanlar Kıyısı'nda ingilizce *Trucial States* veya arapça *Uman-al-Mutasalih* adı altında birleşmiş bir dizi prensliği ve *Rubül Hali* ile Kata yarımadasının kenarındaki hiç bir ülkeye ait olmayan toprakları içine alır.

Rubül-Hali çölüyle Arabistan'ın geri kalan kısmından ayrılan Umman'a, aşma örtüleri ve kırıklarla engebeli sıradağlar (en yüksek yeri cebel Ahdar'da 3 020 m'yi bulur) hâkimdir. Yaz ve kış musonunun yağmurlarını alan dağ, kesintisiz bir bozkırla ve dikenli ormanlarla örtülüdür. Dağda, yamaçlardaki taraçalarda sulama yoluyle tarım yapan ve sürüleriyle birlikte ovalarla dağlar arasında yer değiştiren Gafiri ve Hinavi aşiretleri yaşar. Dağın her iki yanından çıkan vadların çoğu kurur; çöle doğru yönelenler Rubül-Hali sınırında tuzlu ve alçıtaşlı çanaklarda kaybolur. Bu vadlar boyunca uzanan müstahkem köylerde yerleşik küçük tarım toplulukları yaşar. İklimin daha sıcak ve daha çok yağışlı olduğu kıyı ovası Batna ve Dufar'da ise topluluklar daha kalabalıktır. Bol yeraltı ırmakları hurma ağacı yetiştirilen vahaların

UMBDENSTOCK

UMBERTO I

UMBERTO II

Foto. LAROUSSE

sulanmasını sağlayan kuyu ve «*falac*»ları besler. Matrah, Maskat ve Sur balıkçıları ile Korsan Kıyısı'ndaki Dibay ve Şarca balıkçıları özellikle inci avcılığıyle geçinir. Hepsi müslüman (haricî, ibadî) olan ve arapça konuşan halk, Araplar, Habeşler, Bulüçlar, Hintliler, Acemler ve zenci kölelerin soyundan gelir. Halkın üçte biri şehirlerde yaşar, altıda biri ise göçebedir. Ticaret limanlarda ve özellikle Matrah ile Maskat'ta toplanmıştır; bölgeden hurma, meyve, tahıl, inci ve el sanatları ürünleri ihraç edilir. (L)

UMMAN, S.S.C.B.'de (Ukrayna) şehir, Kiev'in güneyinde; 44 000 nüf. Besin sanayii. (L)

UMMAN denizi, Hint okyanusunun, Asya'nın güneybatısında meydana getirdiği deniz kolu; Arabistan, İran'ın güney kıyıları, Batı Pakistan ve Hindistan ile sınırlıdır; Umman körfezi deniz kolunun kuzeybatıdaki en dar yeridir: Hürmüz boğazıyle Basra körfezine bağlanır. (L)

UMMAN el-MUTASALİH. Bk. KORSANLAR KIYISI.

UMM SAİD, Katar prensliğinde petrol limanı, Arap yarımadasında, Katar yarımadasının doğu kıyısında, Duhan'ın güneyinde. Duhan'a petrol borusuyle bağlıdır. (L)

UMMÜR - REBİA, Batı Fas'ta ırmak; 556 km. Timhadit yakınında, kıvrımlı Orta Atlaslar ile causse'un birleştiği yerdeki büyük kaynaklardan doğar ve Azemmur'da Atlas okyanusuna dökülür. (L)

UMRA i. (ar. *ʿömr*'den *ʿumrā*). Huk. *Esk.* Kendisine bağış yapılan kimsenin ölümü halinde, bağışlanan nesnenin bağışlayan veya mirasçılarına geri verilmesi şartıyle yapılan bağış. (M)

UMRAN i. (ar. *ʿumrān*). *Esk.* Bayındır olma hali: *Millet ve memleketin hakikî saadet ve umranına çalışmak...* (Atatürk). || İlerleme, medeniyet.

◆ **Umranî** sıf. *Esk.* Bayındırlık ve medeniyetle ilgili.

◆ **Umraniye** sıf. *Esk.* Umranî'nin dişili. (M)

UMRANİYE, Ege bölgesinde (İçbatı Anadolu bölümü, Afyon ili, Emirdağ ilçesi) bucak; 12 339 nüf. (1965); 23 köy. —*Bucak merkezi,* 693 nüf. (1965). Emirdağ'ın 20 km kuzeyinde yüksl. 900 m. (M)

UMRANİYE, İstanbul'un yakınında büyük bir yerleşme. 1940'ta ancak 501 olan nüfusu 1965'te 14 800'ü buldu; 1970'te 22 946'ya yükseldi. Üsküdar ilçesinin Kısıklı bucağında ayrı bir belediye olan Umraniye, Üsküdar-Şile yolu üzerinde yer alır. Son yıllarda geniş bir alana yayılmış olan Umraniye'de Kuzeybatı Anadolu'dan gelen yüksek gerilimli elektrik hattı için büyük bir trafo merkezi, İstanbul radyosunun anteni ve çeşitli sanayi kuruluşları vardır. (M)

UMRE i. (ar. *ʿumre*). *Esk.* Hac zamanı haricinde, Kâbe ve diğer kutsal yerleri ziyaret otme. || *Umre-i nebevî,* Hz. Muhammed'in hac farz olmadan evvel yaptığı hac. (M)

UMTALİ, Rodezya'nın doğusunda şehir, Maşonaland'da, Beira demiryolunun üzerinde; 47 000 nüf. Ticaret ve sanayi merkezi (besin ürünleri, dokumacılık, otomobil montajı). Yakınında petrol rafinerisi. (L)

UMTATA, Güney Afrika cumhuriyetinde (Kap ili) şehir, Transkeian Territories'in idare merkezi, East - London'un kuzeybatısında; 7 300 nüf. (L)

UMULMAK edilg. f. (*ummak*'tan *um-u-l-mak*). Ummak işine konu olmak: *Atlar gecenin en umulmaz saatinde başlarını birbirine vererek kişner* (A.H. Tanpınar). [M]

UMULMAYAN sıf. (*umulmak*'tan *umul-ma-y-an*). Umulmadık, beklenmeyen.

— Huk. *Umulmayan hal.* Bk. FEVKALÂDE *hal.* MÜCBİR *sebep.* (M)

UMUM sıf. (ar. *ʿām*'dan *ʿumūm*). Bütün, tüm: *Umum mebuslara da, şu tamimi yazdık* (Atatürk). || Genel: *Müdürlerin, umum müdürlerin odalarında lambalar gecenin geç saatlerine kadar yanardı* (Ş. S. Aydemir).

— Huk. *Umum müdürlük,* teşkilâtı bakımından devlet dairesi şeklinde olan ve başında devletçe tayin edilmiş bir umum müdür bulunan kamu tüzel kişiliği.

◆ **İ.** *Esk.* Umumî olma, genellik. || Herkes, bütün halk, kamu: *Nihayet bugün işte dersinde bunu umuma kabul ettirmeye muvaffak olmuştu* (Ömer Seyfeddin).

— Huk. *Umuma yapılan ilânlar.* Bk. İLÂN *yoluyle yapılan vaatler.* || *Umumun kullanmasına mahsus eşya,* herkes tarafından, mahiyeti veya tahsis yönü gereği kullanılabilen veya yararlanılabilen kamu malı. (Bu çeşit mallardan bir kısmı, tabiî durumlarıyle, kamunun yararlanmasına açıktır; deniz, göl, nehir gibi. Bir kısım mallar da, idarenin bazı eylemleri ve tahsis işleriyle kamunun hizmetine sunulmuştur. Yol, meydan, otopark gibi.)

◆ **Umumen** zf. *Esk.* Bütünüyle, tamamı olarak: *Bir de hatırlamıyorlar ki, umumen beşerin, / Daima koştuğu son maksada yükselmek için* (M. Â. Ersoy). [M]

UMUMHANE bİş. i. (ar. *ʿumūm* ve fars. *ḫāne*'den *ʿumūm-ḫāne*). Genelev: *Hangi umumhanenin sermayesi isen orada müşteriye çıkacaksın...* (H. R. Gürpınar). [M]

UMUMÎ sıf. (ar. *ʿumūm*'dan *ʿumūmī*). *Esk.* Umuma, herkese ait, herkesle ilgili: *Şimdiye kadar Vesime ile Fazıl ancak umumî yerlerde buluşmuşlardı* (Vâ-Nû). [*Zt.* HUSUSÎ.] (Bk. GENEL.) || *Harb-i umumi,* dünya savaşı. || *Müdir-i umumî,* genel müdür. || *Tarih-i umumî,* genel tarih, dünya tarihi.

— Huk. *Umumî âdap ve aile nizamı aleyhine suçlar,* umumî ahlâk ve aile düzeninin korunması için ceza hukukunun suç olarak nitelediği fiiller. (Bk. ANSİKL.) || *Umumî af.* Bk. *Genel (umumî)* AF. || *Umumî Amme hukuku,* soyut olarak devletin oluşumunu, gelişmesini, özünü ve genel olarak devlete hâkim olan prensipleri inceleyen hukuk dalı. || *Umumî heyet.* Bk. GENEL. KURUL. || *Umumî mağazalar,* makbuz senedi ve varant verme karşılığında, her çeşit emtia ve zahireyi vedia olarak almak ve vedia olarak satmak veya rehine etme hakkını vermek amacıyle kurulan mağazalar. (Bk. ANSİKL.) || *Umumî menfaat kararı,* bir gayrımenkul malın kamulaştırılmasında kamu yararı bulunduğunu tespit eden idarî işlem. (Bk. ANSİKL.) || *Umumî menfaate hadim cemiyet.* Bk. *Kamuya yararlı* CEMİYET'*ler.* || *Umumî muhasebe kanunu.* Bk. ANSİKL. || *Umumî muhasebe usulü,* devlet gelir ve giderlerinin, Muhasebei Umumîye kanununa göre yürütülmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Umumî muvazene kanunu.* Bk. BÜTÇE. || *Umumî müfettişlik.* Bk. ANSİKL. || *Umumî ve kolektif ihtiyaçlar,* toplumsal yaşayışın devamı için karşılanması gerekli olan ve kamu hizmetleriyle karşılanan ihtiyaçlar. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Umumî âdap ve aile nizamı aleyhine suçlar.* Kanunkoyucu, genel ahlâk ve aile düzenini bozan belirli fiillere suç niteliği vermiştir. Türk Ceza kanunu, su suçları umumî ahlâk, aile düzeni aleyhine işlenmiş sayar: 1. cebren ırza geçmek ve ırza tasaddi; 2. küçükleri baştan çıkarma; 3. kız ve kadın kaçırma; 4. fuhşa teşvik; 5. zina; 6. nesep cürümleri; 7. evlenme vaadiyle kızlık bozma; 8. hayasızca hareketler; 9. müstehcenlik.

● *Umumî mağazalar*'ın kaynağı XVII. yy.-lardadır. Bu yüzyıllarda, denizaşırı satışların artması sonucu, eski ardiyeler de gelişerek umumî mağaza şekline geldi. Bu konuda İngiltere ve Hollanda'da önemli gelişmeler oldu. Amerika'da umumî mağazalar geç kuruldu; fakat, gelişen iktisadî hayat sonucu hızla ilerledi. Türkiye'de 1940'a kadar gerçek anlamıyle umumî mağaza yoktur. Bu yılda ilk defa Mersin'de bir umumî mağaza kuruldu. Bugün Türkiye'de Mersin, İstanbul, İzmir ve Samsun'da umumî mağazalar vardır.

Umumî mağaza açmak için Ticaret bakanlığından izin almak gerekir. Umumî mağazalar, ticaret hayatında kolaylığı sağlar. Yükleme ve boşaltma yönünden en uygun yerlere kuruldukları gibi, malların gümrüklenmesi ve korunması için de elverişlidir. Ayrıca tasarrufu da sağlar. Tacir, böyle bir mağazaya malını tevdi ederek depo kiralamak ve korumak için adam tutmak masraflarından kurtulur. Tevdi edilen mal karşılığı kıymetli evrak çıkartıldığı için tacir, kredi elde etme imkânını da kazanır. Mağaza, tevdi edilen eşya karşılığı iki tür kıymetli evrak çıkartır: makbuz senedi ve varant. Makbuz senedi, tevdi edilen eşya üstündeki mülkiyetin geçirilmesini sağlar ve eşyanın sahibi, malın zilyetliğini devretmek zorunda kalmadan, sadece senedi teslim veya ciro ederek, mülkiyeti karşı tarafa geçirir (bk. MAKBUZ *senedi*). Varant ile, tevdi edilen şey üstünde rehin hakkı kurulur. Bu durumda eşyanın sahibi, zilyetliği fiilen teslim etmek zorunda kalmadan, eşya üstünde rehin hakkını kurar bk. VARANT.

● *Umumî menfaat kararı,* özel bir gayrımenkulün ileride kamu hizmetine tahsis edilmek üzere İdare tarafından kamulaştırılmasının önemli bir unsurudur. Kamulaştırmanın öteki safhaları, umumî menfaat kararına dayanır. Bazı durumlarda, her kamulaştırılacak gayrımenkul için, ayrı bir umumî menfaat kararı alınması gerekli değildir. Meselâ imar planına göre yapılacak kamulaştırmalarda plan, umumî menfaat kararı yerine geçer. Bakanlıklarca onaylanmış özel plan ve projesine göre yapılacak inşaat ve tesisler için de, umumî menfaat kararı alınması gerekli değildir.

● *Umumî Muhasebe kanunu* veya resmî adıyle 26 mayıs 1927 tarihli ve 1050 sayılı Muhasebei Umumiye kanunu, devletin bütün mal ve değerlerinin yönetim ve muhasebesini düzenler. Bu kanuna göre, devlet mallarının hesabı, malî yıla göre yapılır. Bütçe yılı da, mart ayının birinci gününden, şubat ayının sonuncu gününe kadar olan on iki aylık süredir. Umumî Muhasebe kanunu, devlet masraflarını, bütçe uyarınca, devlet adına yerine getirilen veya özel bir kanunla yerine getirilmesi gereken hizmetlerin karşılığı olmak üzere devlet zimmetinde gerçekleşen borç şeklinde tanımlamıştır. Devlet gelirlerini tahakkuk ettirerek, tahsili mümkün duruma getirenlere varidat tahakkuk memuru, devlet masraflarını tahakkuk ettirenlere de masraf tahakkuk memuru denir. Tahsille mal ve parayı muhafaza eden, bunları verilmesi gerekenlere tediye ve teslim edenlere muhasip denir. Masrafların yapılması için muhasiplere emir veya izin verenlere de ita âmiri adı verilir. Ayrıca, veznedar, tahsil memuru, tahsildar, ambar memuru, tevzi memuru, şehbender, kançılar gibi adlarla muhasip adına ve hesabına geçici olarak muhafazaya ve sarfa yetkili kılınan ve muhasip mutemedi denilen memurlar vardır. Muhasipler, kendi dönemlerine ait hesaplardan Sayıştaya karşı sorumludur. Kanun, Devlet bütçesinin nasıl düzenleneceğini de göstermiştir. Masrafların tahakkuku, tediye, avans ve kredi verilmesi v.b. Umumî Muhasebe kanununa göre yürütülür. Devlet muhasebesinin bu klasik çerçevesiyle bağdaşmayan hizmet ve kuruluşlar da kanunun kapsamı dışında tutulmuştur.

● *Umumî muhasebe usulü.* Klasik devlet teşkilâtı, umumî muhasebe usulüne göre yönetilir. Gelir ve giderlerin, tahsil, tediye ve muhafaza işleri bu kanun hükümlerine uygun olarak yürütülür. Sayıştayın vizesi ve denetimi, umumî muhasebe usulünün başlıca unsurunu meydana getirir. Bu usulde, kural olarak bir harcamanın yapılabilmesi için, bütçeye uygun olması, yetkili ifa âmirinin emrine dayanması ve Sayıştayın denetiminden geçebilecek kanunî şartları taşıması gerekir. Devletin bu umumî muhasebe usulü, özellikle iktisadî hayata karışan kamu kuruluşlarının fonksiyonlarıyle bağdaşmadığından, bazı kuruluşlar, Umumî Muhasebe kanunu kapsamı dışında tutulmuştur.

● *Umumî müfettişlik.* Devletin taşra teşkilâtı, illere ayrılmakla beraber, zaman zaman birçok ili içine alabilecek idarî, siyasî ve iktisadî meselelerin ortaya çıktığı görüldü ve 25 haziran 1927 tarih ve 1164 Sayılı kanunla umumî müfettişlikler kuruldu. Bu kanuna göre, Bakanlar kurulu, birden fazla ili ilgilendiren ve bu illerin ortak çalışmalarıyle karşılanması mümkün olan ihtiyaçlar hususunda, o iller üstünde dene-

tim yetkisine sahip umumî müfettişlikler kurmağa yetkili kılınıyordu. İhtiyacın karşılandığı ve görevin bittiği tespit edilince hükûmet, teşkilâtı kaldırmağa da yetkiliydi. Nitekim umulan fayda sağlanamadığı için 21 kasım 1952 tarih ve 5990 Sayılı kanunla umumî müfettişlikler kaldırıldı. 1961 Anayasasının 115. maddesi, «belli kamu hizmetlerinin görülmesi amacıyle, birden çok ili içine alan çevrede, bu hizmetler için, yetki genişliğine sahip kuruluşlar meydana getirilebilir» hükmünü koyarak, daha teknik bir biçimde, umumî müfettişliklere benzer kuruluşlara imkân hazırladı.

● *Umumî ve kolektif ihtiyaçlar.* İdare, kişilerin menfaatlerini değil, kamu yararını gözetmekle görevlidir. Esasen, devletin başlıca var oluş sebebi de, genel ihtiyaçları karşılamak ve bu suretle kamu yararını gerçekleştirmektir. Yolların yapımı, eğitim, millî savunma faaliyetlerinin yürütülmesi gibi. Bu tür faaliyetlerle, belli bir zamanda ve belli bir yerde birlikte yaşayan insanların genel ihtiyaçları karşılanır. Umumî ve kolektif bir ihtiyaçtan söz edilmesi için mutlaka bütün bir ülkeyi kapsayan bir ihtiyacın bulunması gerekmez. Umumî ve kolektif ihtiyaçlar bazen İdarenin tekel şeklinde gördüğü hizmetlerle karşılanır: üniversitenin ve T.R.T.'nin gördüğü hizmetler gibi. Bir kısım ihtiyaçların karşılanmasında, özel kişilerin çalışmalarından, İdarenin denetimi altında olmak kaydıyle yararlanılabilmektedir (özel okul ve hastahaneler). Umumî ve kolektif ihtiyaçlar, genellikle parasız hizmetlerle karşılanmak gerekir. Ancak, çağımızda çok kere buna imkân olmamakta, yalnız ihtiyacı tatmin edilenlerin ödeme güçleri dikkate alınarak ücretlerin tespiti yoluna gidilmektedir.

◆ **Umumiye** sıf. *Esk.* Umumî'nin dişili: *Teşkilâtı milliyemizin böyle bir gaye için nasıl bir şekil almak lâzım geleceğini şüphesiz milletimizin âmal-i umumiyesi tayin ve tespit edecektir* (Atatürk). || *Efkâr-ı umumiye.* Bk. EFKÂR. || *Ahval-i umumiye,* genel durumlar. || *Emniyet-i umumiye,* polis kuvvetleri genel müdürlüğü. || *Müdüriyet-i umumiye,* genel müdürlük. (M)

UMUMİYAT çoğl. i. (ar. *ᶜumumiyyet*'ten *ᶜumumiyyāt*). *Esk.* Genel konular. (M)

UMUMİYET i. (ar. *ᶜumūm*'dan osmanlıca *ᶜumūmiyyet*). *Esk.* Genellik, bir şeyin umuma ait olması, belli bir kısma veya zümreye ait olmaması. || *Umumiyet itibariyle,* genellikle. || *Umumiyet üzere,* hepsi, cümleten.

◆ **Umumiyetle** zf. Genel olarak: *Kadınlar ise hemen umumiyetle ağlamağa başlıyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

UMUNMAK dönşl. f. (*ummak*'tan *um-u-n-mak*). *Halk dili.* Umuda düşmek, umut etmek. (M)

UMUR çoğl. i. (ar. *emr*'den *umūr*). *Esk.* İşler, görevler: *Devlet umuruyla meşgul bir büyük adamın Tevfik gibi bir pespaye ile konuşmasındaki tenezzülün ne kadar ulvî, ne kadar âlicenap bir hareket olduğunu olanca kuvvetiyle ihsas etti* (H. E. Adıvar). || *Umur-aşina,* iş bilir. || *Umur-dîde,* iş görmüş. || *Umur-i âdiye,* her günkü işler. || *Umur-ı adliye,* hukukla ilgili işler. || *Umur-ı akliye,* akılla ilgili işler. || *Umur-ı amme,* kamu işleri. || *Umur-ı askeriye* (veya *umur-ı seyfiye*), askerlikle ilgili işler. || *Umur-ı beytiye,* ev işleri. || *Umur-ı cumhur,* millî işler. || *Umur-ı dahiliye,* iç işler. || *Umur-ı devlet* (veya *umur-ı mülkiye*), devlet işleri. || *Umur-ı dünyeviye,* dünya işleri. || *Umur-ı hariciye,* dış işler. || *Umur-ı hayriye,* hayır işleri. || *Umur-ı maliye,* para ile ilgili işler. || *Umur-ı memure.* resmî işler. || *Umur-ı mühimme,* önemli işler. || *Umur-ı sıhhiye,* sağlıkla ilgili işler. || *Umur-ı tevliyet,* vakıf mütevellisinin yükümlü olduğu işler. (Bk. MÜTEVELLİ.) || *Umur-ı tıbbiye,* tıpla ilgili işler. || *Umur-ı zaptiye,* polisle ilgili işler. || *Umur-ı zatiye.* kişisel işler. || *Umur-ı zihniye,* zihinle ilgili işler.

— DEY. *Umur görmüş,* tecrübeli: *Sarı Mustafa sarı bıyık ve sakalını Osmanlılıkta ağartmış, umur görmüş bir merd-i tecrübekâr olduğu için...* (Ahmed Midhat). [M]

UMUR i. (ar. *umūr,* işler'den). Aldırma, önem verme, iş sayma: *Hem sorarım ben size: şu delikanlı ile bu kızın birbirlerini gerçekten sevip sevmemeleri bizim, yani okuyucuların, umurumuzda mı?* (N. Ataç). || *Umur etmek,* düşünmek, önemsemek, aldırmak. || *Umur etmemek,* aldırmamak.

— ÇEŞ. DEY. *Umura gelmek. Esk.* [Bir iş için] Meraklanmak, endişe etmek. || *Umurumda değil!,* «aldırmam, beni ilgilendirmez» anlamında kullanılır: — *Ayşe teyzem duymasın. —Duysa da umurumda değil* (R. N. Güntekin). || *Umurumun teki! Teklz.* İlgisizlik belirten söz. || *Umurunda olmamak,* aldırmamak, ilgilenmemek: *Şu dakikada, ben Emine ile sarmaş dolaş yatsak gene kimsenin umurunda olmayacaktır* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Ne umurun?* «Nene lâzım, ilgilenme» anlamında kullanılır: *İç bâde güzel sev var ise akl u şuurun / Dünya var imiş ya ki yok olmuş ne umurun?* (Ziya Paşa). [M]

UMURBEY, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Çanakkale ili, Lâpseki ilçesi) bucak; 5 272 nüf. (1965); 9 Köy — *Bucak merkezi,* (esk. *Bergaz*), 2 536 nüf. (1965). Lâpseki'nin 16 km güneyinde; yüksl. 100 m. (M)

UMUR BEY, Umurhan beyliğinin kurucusu (XIV. yy.). Umurhan beyliği, Kastamonu ile Sakarya ırmağı arasında kuruldu. Beyliğin merkezinin Akyazı ve Göynük olduğu sanılıyor. Bu iki şehir XIV. yy. başlarında Osmanlılar tarafından alındı. Geri kalan toprakları da 1333'te Candaroğlu Süleyman Bey tarafından alınarak beyliğe son verildi. (M)

UMUR BEY I Bahaüddin Gazi, Aydınoğulları beyliğinin üçüncü hükümdarı (öl. İzmir 1348). Mehmed Beyin oğlu. Beyliğin başına geçtiği zaman yirmi beş yaşındaydı. Saltanatının ilk dönemlerinde İzmir'e saldıran Latinleri yendi ve İzmir'i kurtardı. Saruhan oğlu Süleyman Bey ile birleşerek büyük bir donanma meydana getirdi. Mora'ya sefer yaptı. Bu seferden çok sayıda esir ve ganimetle döndü. Alaşehir'i Germiyanoğullarından aldı. 1336'da Bizans imparatorunun isteği üzerine 30 gemiyle Bizanslıların yardımına gitti. Midilli ve Foça'nın Cenevizlilerden geri alınmasını sağladı. Bu seferden sonra Sakız adasını da hâkimiyeti altına aldı. Bizans ile dostça geçindi. 1338-1340 Arasında Mora, Eğriboz, Karadeniz'e açılarak Kili ve Eflak seferlerini yaptı. Karadeniz seferine 300 parça gemiyle katıldı. 1341'de Bizans imparatoru Andronikos ölünce Kantakuzenos, 10 yaşındaki imparator İoannes'e vasi olmuştu. İmparatorun annesinin karşı olması yüzünden çıkan anlaşmazlıkta Kantakuzenos, Umur Beyden yardım istedi. İoannes'in annesi Anna, Umur Beyin dostluğunu elde etmek için çalıştıysa da bir sonuç alamadı. Sonunda, Umur Beyin ortadan kaldırılması için papa Clemens VI'ya başvurdu; isteği yerine getirilirse Ortodoks ve Latin kiliselerini birleştirmeğe söz verdi. Papalık, Venedik, Ceneviz, Rodos ve Kıbrıs donanmaları İzmir'e saldırdı. Gâvur İzmir'i ele geçiren haçlı kuvvetleri müslüman İzmir'e çekilen Umur Bey ile mütareke yaptı. Haçlı saldırışında Umur Beyin donanması yandığı için 1345'te Kantakuzenos'a yardım için Karesi beyliğinin gemilerinden yararlanıldı. Rumeli'ye geçen Umur Bey, Kantakuzenos'a yardım ederek İzmir'e döndü. Papa, İzmir'in tamamen ele geçirilmesi için yine hıristiyan hükümdarlara çağrıda bulundu. 1346'da Vienois dükü Humbert Dauphin, İzmir'e saldırdıysa da bir sonuç alamadı. Akdeniz'de yeniden etkinliğini arttıran Aydınoğlu donanması karşısında Rodos şövalyeleri, ticaretlerinin aksamaması için İzmir'i Aydınoğullarına vermeğe razı oldular. Papa bu anlaşmayı tanımadığından barış yapılamadı. Bunun üzerine Umur Bey I, 1348'de İzmir'e bir sefer düzenledi, bu savaşta öldü. (M)

UMUR BEY Karatimurtaşoğlu, türk devlet adamı (öl. 1461). Osmanlı beylerinden Kara Timurtaş Paşanın oğlu. Fetret devrinde Musa Çelebi'nin yanında yer aldı; daha sonra Mustafa Çelebi'nin hizmetine girdi. Murad II'ye hizmet etti. Umur Bey, Bursa'da cami ve kütüphane, Bergama'da medrese, Biga'da cami, Afyonkarahisar'da cami, medrese ve Edirne'de mescit gibi hayır eserleri yaptırdı. (M)

UMUR BEY II, Aydınoğulları beyliğinin yedinci hükümdarı (öl. 1405). İsa Beyin oğlu. 1402'de hükümdar oldu. Beyliği süresince İzmir beyi Cüneyd Bey ile mücadele etti. Cüneyd Beyin Ayasluğ'a (Selçuk) yürümesi üzerine Umur Bey, Selçuk'tan çekildi. Durumunu kuvvetlendirmek isteyen Cüneyd Bey, Osmanlılardan yardım istedi. Buna karşılık Umur Bey de Menteşeoğlu İlyas Beyin yardımını sağlayarak Selçuk'u kuşattı. Selçuk'u savunan Cüneyd Beyin kardeşi Kara Subaşı Hasan, şehri ateşe verdikten sonra teslim oldu ve Marmaris'te hapsedildi. Cüneyd Bey, kardeşini kurtararak İzmir'e getirdi ve tekrar Selçuk'a saldırdı. Sonunda Umur Bey kızını Cüneyd Beye vererek anlaşma yaptı. (M)

Umurı Dahiliye nezareti. Bk. İÇİŞLERİ BAKANLIĞI.

Umurı Hariciye nezareti. Bk. DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI.

Umurı Maarif nezareti. Bk. MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI.

Umurı Maliye nezareti. Bk. MALİYE BAKANLIĞI.

Umurı Mülkiye nezareti. Bk. İÇİŞLERİ BAKANLIĞI.

Umurı Nafia nezareti. Bk. BAYINDIRLIK BAKANLIĞI.

UMURLU, Ege bölgesinde (Aydın ili merkez ilçesi) bucak; 12 540 nüf. (1965); 15 köy. — *Bucak merkezi,* Umurlu kasabası 5 386 nüf. (1965). Aydın'ın 13 km doğusunda kara ve demiryolu üzerinde; yüksl. 55 m. (M)

UMURSAMAK geçl. f. (*umur*'dan *umursa-mak*). Önem verip üstünde durmak, aldırış etmek: *Hemşerileri daha iyi birer iş verirse ne âlâ, yok umursamaz, kulak ardına atarsa...* (Orhan Kemal). [M]

UMURSAMAZLIK i. (*umursamaz*'dan *umursamaz-lık*). Umursamama hali, aldırmama. (M)

UMUT i. (*ummak*'tan *um-u-t*). Ummaktan doğan rahatlık, ferahlatıcı duygu: *İlkbaharın ılık ve taze ot kokan havası da bana ayrıca umut ve cesaret veriyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu). || Bu duyguyu veren kimse veya şey: *Onun tek umudu küçük oğludur. Eşanl.* ÜMİT.

— DEY. *Umudunu kesmek,* artık bir şey beklemez, ummaz olmak: *Zeynep bizim ile kadem bastı mı / Acep bizden umudunu kesti mi?* (Karacaoğlan). [M]

UMUT, Yunanlıların *Elpis,* Romalıların *Spes* adı altında taptıkları temsilî tanrıça. Acıları yatıştıran Uyku'nun ve sona erdiren Ölüm'ün kızkardeşiydi. Epimetheus, Pandora'nın kutusunu açınca içeride kalan tek şey Umut oldu ve kutunun ağzı bir daha açılmamacasına kapandı.

— İkonogr. Eskiçağ sanatçıları, Umut'u, başında çiçeklerden yapılmış bir taç taşıyan, elinde bir zambak (Hadrianus'un madalyası), haşhaş çiçekleri, buğday demetleri veya Pandora'nın kutusunu tutan ve yanında bazen bir arı kovanı bulunan genç bir peri kızı olarak temsil ettiler.

Giotto, Umut'u, bir meleğin kendisine sunduğu tanrısal taca doğru ellerini uzatan kanatlı genç bir kadın olarak canlandırdı (Arena da Padua). Umut, başka sanat eserlerinde bir bereket boynuzu taşır. Daha sonraları, XV. yy.da bir arı kovanı, bir kürek, bir orakla birliktedir; başının üstünde de, yelkenleri şişkin bir gemi vardır. Bu gemiden ötürü, Umut tasvirine, daha sonraları bir çapa da eklenmiştir. Mignard'ın tablosunda (Louvre) Umut bu çapa ile görülür. (L)

Umut (*L'Espoir*), André Malraux'nun romanı (1937). İspanya savaşına katılmış olan yazar, bu kitapta, İspanya yarımadasını altüst eden iç savaşları etkin bir şekilde canlandırır. Roman, kimi zaman gerçek bir yüceliğe ulaşarak Cumhuriyetçi savaşçıların «erkekçe kardeşliğini» över. Kitaptaki olaylardan ilham alan bir filim yine Malraux tarafından çevrildi (1939). [L]

Umut, Yılmaz Güney'in yönettiği filim

André Malraux'nun filimi «Umut»tan bir sahne

(1970). Yoksul bir arabacının define bulmaya bağladığı umudun kırılışını anlatır. 1970'te 2. Adana Filim şenliğinde dört ödül kazandı. Başlıca oyuncuları; Yılmaz Güney, Tuncel Kurtiz, Gülsen Alnıaçık, Osman Alyanak. (M)

UMUTLANDIRMAK geçl. f. (*umutlanmak*'tan *umutlan-dır-mak*). Umut vermek, umutlanmasına yol açmak, ümitlendirmek: *İnanayım mı? Beni niçin boş yere umutlandıracaksınız?* (Kemal Tahir). [M]

UMUTLANMAK dönşl. f. (*umut*'tan *umut-la-n-mak*). Umut etmek, umuda düşmek, ümitlendirmek: *Art arda açılan, art arda yükselen yeni ufuklara erişmek, yaşamak, umutlanmak, mücadele etmek duyguları duyarsınız* (Ş. S. Aydemir). [M]

UMUTLU sıf. (*umut*'tan *umut-lu*). Umudu olan, ümitli. (M)

UMUTSUZ sıf. (*umut*'tan *umut-suz*). Umudu kalmamış olan. *Esk.* Nevmid. || Düzeleceği veya iyileşeceği beklenmeyen: *Umutsuz bir iş. Umutsuz bir hasta. Eşanl.* ÜMİTSİZ.

◆ **Umutsuzluk** i. Umutsuz olma hali, ümitsizlik: *Solukları gittikçe rahatlıyor, yüreğine çöken umutsuzluk bir ucundan sıyrılıyordu* (Kemal Tahir). [M]

UMVUKWE sıradağları, Güney Rodezya'nın kuzeyinde sıradağlar. Krom madenleri. (L)

UN i. (esk. türk. k.). Buğdayın, diğer tahıl tanelerinin veya bazı sebzelerin öğütülmesinden meydana gelen toz halindeki besin: *Buğday unu. Patates unu.* Bk. ANSİKL.

— ÇEŞ. DEY. *Un ufak etmek,* parçalamak, küçük kırıntılar haline getirmek. || *Ununu elemiş, eleğini (duvara) asmış,* hayatının geri kalan kısmında yapacağı önemli bir şey kalmamış kimseler için kullanılır.

— Eczc. Bk. ANSİKL.

— Jeol. *Buzul unu,* buzulun yatağına sürtünmesiyle oluşan ince, balçıklı çökelti.

— MUT. *Un çorbası,* unu yağla kavurduktan sonra içine domates (veya salça) konularak yapılan çorba. || *Un helvası,* un, yağ ve şekerle yapılan bir helva türü. (Un eritilmiş yağ içinde miyanesi gelinceye kadar kavrulur. İçine fıstık veya badem de konur. Bir ölçü şeker, aynı ölçü suda eritilerek birden kavrulan unun üzerine dökülür, acele karıştırılır, demlenmesi için kapağı kapatılır.) || *Un kurabiyesi,* un, yağ ve pudra şekeriyle yapılan kurabiye. (Un, yağla karıştırılır. İçine pudra şekeri katılır. Hamur, ele yapışmayacak kıvama getirilince, küçük küçük koparılıp biçim verilir ve hafif fırında pişirilir. Sonra üzerine yine pudra şekeri dökülür.) [Mutfak ve hamur işleri için daima buğday unu kullanılır.]

— ANSİKL. Gıda sanay. Tahıllardan ve baklagillerden elde edilen *un*'lar insanların ve hayvanların beslenmesinde önemli bir rol oynar. Unların besleyici niteliği, içindeki azotlu madde miktarıyle orantılıdır; unda bulunan maddeler şunlardır: su, glüsitler (nişasta, dekstrin, sakaroz, glikoz, selüloz), proteinler, yani azotlu maddeler (glüten, albümin, amino asitler), lipitler, yani yağlı maddeler, madensel maddeler (fosfat, potasyum, magnezyum), enzimler (amilaz) ve vitaminler (E,B, PP).

En çok kullanılan un buğday unudur. Buğday unu hafifçe sarımtırak beyaz renkte bir tozdur; dokunulunca yumuşak bir duyu verir ve parmağa yapışır; parmakla bastırılınca topak olabilir. Una kendi hacmi kadar su katılırsa yumuşak ve homogen bir hamur elde edilir. Buğday ununun bileşimi: yüzde 14-16 su; yüzde 60-70 nişasta; yüzde 1-2 şeker; yüzde 8-12 azotlu madde (yani yüzde 7-12'si glüten); yüzde 0,45-0,60 madensel maddeler; yüzde 1,20-1,40 yağlı madde; eser miktarda selülozlu maddeler.

Unun kalitesini, saflığını ve saklanma imkânını kontrol edebilmek için nem derecesini, glüten ve yağlı madde oranını, asiditesini ölçmek, sonra bir Chopin alveograf denemesi ve bir ekmek pişirme denemesi yapmak gerekir. Unun ekmeklik değerini anlamak için çeşitli metotlar kullanılır: hamurun yoğrulma ve mayalanma bakımından niteliği, pişirime elverişliliği denenir.

İleri ülkelerde bugün en çok kullanılan metot Chopin alveografıyle yapılan denemedir. Bu âlet buğdayların ve unların W harfiyle gösterilen özelliklerini ortaya çıkarmağa yarar. Kullanılan ekmeklik unların W değeri 100-120 arasındadır.

Değirmenlerde çeşitli kalitede unlar yapılır. Çok beyaz olan una «has» un denir; bu un doğrudan doğruya birinci öğütme sonucunda ortaya çıkan ve irmikten, kepekten arınmış olan undur.

● *Türkiye'de* un öğütme işlemi, modern un fabrikalarında veya su, rüzgâr ve motorla çalışan değirmenlerde yapılır. Şehirlerde ekmek, hamur işleri v.b. için gerekli un fabrikalardan, köy ve kasabalarda değirmenlerden elde edilir. Unlar randıman denilen verim oranıyle, yani 100 kg buğdaydan elde edilen un miktarıyle değerlendirilir: ekmeklik unların randımanı yüzde 70-86 arasındadır. Gıda maddeleri tüzüğünde un, dört sınıfa ayrılmıştır: a) 70 randımanlı (ekstra); b) 70-78 randımanlı (1. sınıf); c) 80 randımanlı (ekmeklik); ç) 86 ve daha yukarı randımanlı (2. sınıf). Düşük randımanlı un, ancak fabrikalarda elde edilebilir; değirmenlerde öğütülen unun randımanı yüzde 100'e kadar çıkar. Unların sınıflandırılmasında; elek üstü kalıntısı, kül miktarı, külün 910'luk asit kloritte erimeyen kısmı, alkole geçen serbest asidite ve kuru glüten miktarı göz önünde tutulur. 1960'tan beri yürütülen uygulamaya göre ekmeklik unun 80 randımanlı olması gerekmekle birlikte, genel sınıflamada 70-78 ve 78-86 randımanlı unlar da ekmeklik sayılır. Fırınların ekmeklik un ihtiyacı T.M.O. tarafından veya serbest piyasadan sağlanır. Başlıca büyük şehirlerde bu görev T.M.O.'nindir. Ofis, fırınlara un dağıtımında 200-250 kişi için günde 71,5 kg'lık standart bir çuval unu yeterli kabul eder. Fırıncılar bu miktar undan, 96,5 tane ekmek yapar. Bu hesap üzerinden 1965'te yılda 2 590 385 t olan Türkiye un ihtiyacının, 1975 için 3 454 360 t olacağı hesaplandı. Fırıncılar, unları ekmek haline getirirken belirli kayıtlara bağlıdır: unun hamur haline getirilmesi ve kesme işleminin makinelerle yapılması gerekir. 1931'e kadar bu iş el veya ayakla yapılırdı. Makineyle yoğurma bu tarihte ilk olarak İstanbul'da başladı. 1952'de, İstanbul'da kubbeli fırınlar yasaklandı. 1961'de hamurun makineyle kesilmesi zorunluğu konuldu.

— Eczc. Keten ve hardal unları eczacılıkta kullanılır; çoğu zaman yağsız olan keten unu, helmesinden dolayı, yumuşatıcı lapa yapmağa yarar. Hardal unu, kara hardal tohumlarının öğütülmesiyle elde edilir; genellikle tohumların yağı alınmıştır. Hardal unu su ile karıştırılınca, sülfürlü, kan çekici bir esans bırakır. Bu yüzden, hardal unu sargı veya lapa halinde, keten unuyle birlikte, kan çekici olarak, aynı zamanda hardal yakısı imalinde kullanılır. (ML)

un

UNALASKA adası, Aleut adalarından biri, takımadaların kuzeydoğu kesiminde. İdare mekrezi *Unalska.* — Dutch Harbor üssü bu ada yakınındaki bir adacıktır. (L)

UNAMUNO (Miguel DE), ispanyol yazarı (Bilbao 1864-Salamanca 1936), çağdaş İspanya üstünde en büyük etkiyi yapan yazarlardan biridir. 1891'de Salamanca üniversitesine yunanca profesörü oldu, ispanyol edebiyatının her alanında eser verdi. *Poesias* (1907) adlı bir şiir kitabı yayımladı. *Paz en la Guerra* (Savaş İçinde Barış) [1897] ve *De mi Pais* (Memleketimden) [1903] adlı romanlarında doğduğu ili başarılı bir biçimde anlattı. Felsefeci olarak *Vida de Don Quijote y Sancho* (Don Kişot ile Sancho'nun Hayatı) [1905], *Del Sentimiento Tragico de la Vida* (Hayatın Acılığı Üstüne) [1912], *La Agonia del Cristianismo* (Hıristiyanlığın Can Çekişmesi) [1924] adlı eserleri yazdı. Ayrıca dikkate değer bir filolog, ateşli bir bireyci, sert bir yergici ve güçlü bir «deneme yazarı»ydı. Denemelerinde devrinin bütün meseleleri ile ilgilendi; ama hiç birine kesin çözüm getiremedi. 1924'te Direktuvar'a karşı suçlamaları yüzünden, 1914'ten beri bulunduğu Salamanca üniversitesi rektörlüğünden uzaklaştırıldı; Kanarya adalarına sürüldü, sonra Fransa'ya göç etti. Sürgünde bulunduğu sırada *Romancero del Destierro*'yu (Sürgün Öykusü) [1928] yazdı. Primo de Rivera'nın düşmesinden sonra, cumhuriyetin kurulmasıyle sonuçlanan devrime katıldı. Franco'cu isyanın sertliklerine karşı çıktı; iç savaşın ilk aylarında öldü. Öbür eserleri: *Sis* (Niebla) [roman, 1914] ve *Yaman Adam* (El Otro) [oyun, 1932]. (L)

UNANUE (José Hipolito), perulu bilgin (Arica 1755-öl. 1833). Hekim, yazar, matematikçi, maliyeci ve hatip olan Unanue, önce papaz olmayı düşünüyordu, sonra hekimlikte karar kıldı. Lima anatomi amfisini, San Fernando tıp okulunu kurdu; Peru'da çiçek aşısının yaygın bir şekilde kullanılmasına çalıştı. Tabiat bilimleri uzmanı olarak botanik üzerine birçok eser yazdı. Bağımsızlık bildirisinin yayınlanmasında yurtseverleri destekledi; sırası ile milletvekili, maliye bakanı ve başbakan oldu. *Mercurio peruano* adlı gazetenin kurucuları arasında yer aldı. (L)

UNAU i. (brezilya dilinde k.). Tropikal Amerika'da yaşayan tembelhayvanlardan ikisinin (*Choleopus didactylus* ve *C. Hoffmanni*) ortak adı. [L]

UNAYZA. Bk. ANAYZA.

UNBÖCEĞİGİLLER çoğl. bls. i. Heteromer kınkanatlı böcekler familyası; unböceği (tenebrio), blaps, pimelia v.b. cinslerini kapsar. (İlmî adı *tenebrionidae.*) [L]

UNCA i. Tırtılken, ısırganda ve şerbetçiotunda yaşayan kelebek. (İlmî adı *Unca triplasia.*) [L]

UNCARİA i. Tropikal Asya, Afrika ve Amerika'da yetişen ağaç veya çalı. (Körelmiş yaprakların sapçıkları bir çeşit çengel veya mahmuz halinde, çiçekleri sık topuz biçimindedir. *Uncaria gambir*'in yaprakları kaynatılarak *gambir,* yani sarı kaşu elde edilir. Kökboyasıgillerden.) [L]

UNCİA i. Eski Roma'da kütle ölçüsü birimi; yaklaşık olarak 27 288 gr değerindeydi.

UNCİA i. Kar panterinin (*Panthera uncia*) ilmî özel adı; Himalaya ve Tibet'te yaşayan büyük bir yırtıcı hayvandır. (L)

UNCİNULA i. Yapraklarda asalak yetişen asklı mantar; *Uncinula necatrix* asmalarda külleme'ye sebep olur. (*Erysiphaceae* familyasından.) [L]

UNCİTES i. Soyu tükenmiş olan spiriferidae familyasından kolsuayaklı hayvan; karın çenetinde uzun bir çengel bulunur; devonyen tabakalarının karakteristik fosilidir. (L)

UNCTOR i. (*ungere,* yağ sürmek'ten lat. k.). Esk. Rom. Banyo yapanlara yağ süren köle. (L)

UNCU i. (*un*'dan *un-cu*). Un satımıyle uğraşan kimse. (M)

UNCULUK i. (*uncu*'dan *uncu-luk*). Un alıp satma işi. (M)

UNCUZADE FEHİM MUSTAFA ÇELEBİ. Bk. FEHİM MUSTAFA ÇELEBİ *Uncuzade.*

UNDEKANOİK sıf. (fr. *undécanoïque*'ten). Kim. Formülü $CH_3(CH_2)_9CO_2H$ olan asit; 29°C'ta erir; undesilenik asidin hidrojenlenmesiyle elde edilir. (L)

UNDEN (Östen), isveçli siyaset adamı (Karlstad 1886). Uppsala üniversitesinde hukuk profesörü oldu. 1917'den sonra birçok bakanlıkta bulundu. 1929'dan 1932'ye kadar Uppsala üniversitesinde rektörlük yaptı; 1945'ten 1962'ye kadar dışişleri bakanlığına getirildi. 1946-1961 sırasında Birleşmiş milletlerde İsveç'i temsil etti. 1962'de emekli oldu. Haziran 1964'te ortaya çıkarılan Sovyetler birliğiyle ilgili casusluk olayına adı karıştı. (LM)

UNDERGROUND [andırgıravnd] i. («yeraltı» anlamında ing. k.). *Underground sanatı,* geleneklerden ve çağdaş cereyanlardan uzaklaşan sanat: *Underground müzik, underground sinema* v.b. (M)

UNDESİLENİK sıf. (fr. *undécylénique*'ten). Kim. Formülü

$$CH_2{=}CH(CH_2)_8{-}CO_2H$$

olan etilen sınıfından bir asit için kulanılır. (240°'ta erir, 165°C'ta 15 mm civa basıncın-

Foto. LAROUSSE

da kaynar; hint yağının damıtılması sırasında önantal ile birlikte elde edilir.) [L]

UNDİNA i. İri başlı, oldukça büyük gövdeli balık; pulları çizgili, sırt ve kuyruk yüzgeçleri dikenlidir; Avrupa'da Jüra tabakalarında fosil olarak bulunur. (Crossopterygii altsınıfının *ceolocanthidae* familyasından.) [L]

UNDİNE. Mit. Suların derinliklerinde oturan hayalî varlıkların adı.

— ANSİKL. *Undine*'lerin, germen (*nikses*) ve iskandinav mitolojilerinden alınmış oldukları sanılır. Güzel ve zarif efsanelere konu olmuşlardır. Undine'lerin, balıkçıları veya güzel şövalyeleri kendilerine çekerek kaçırdıklarına ve kristal saraylarına götürdüklerine inanılırdı. (L)

UNDSET (Sigrid), norveçli kadın romancı (Kalundborg, Danimarka 1882-Lillehammer 1949). Bir arkeoloğun kızıydı. Pek erken yaşta tarihle ilgilendi. 1899'dan 1909'a kadar büro memuru olarak çalıştı. Çağın izlenimci üslûbuna uyarak yazdığı *Fru Marthe Oulie* (Bayan Marthe Oulie) [1907] adlı romanıyle edebiyat dünyasına atıldı. İlk şaheseri *Jenny*'dir (1911). *Vaaren*'da (İlkbahar) [1914] olduğu gibi bu eserinde de «serbest aşk» anlayışına karşı çıktı ve kadının yuvasına karşı sorumluluklarını belirtti. Bu eğilimi, *De Kloke Jomfruer* (Akıllı Bâkireler) [1918] adlı romanında ve *Et Kvindesynspunkt* (Bir Kadının Dünya Görüşü) [1918] adlı denemesinde geliştirdi. Undset, daha çok iki büyük romanıyle tanınır: *Kristin Lavransdatter* (3 cilt, 1920-1922) ve *Olav Audunssön* (4 cilt, 1925-1927). Bu romanlarda konu olarak erkek ile kadının sonsuz karşıtlığını işledi. Ayrıca dinî meseleler üzerinde de durdu (Undset 1925'te Katolikliği kabul etti). *Gymnadenia* (1929) ile *Den Braendenden Busk* (Ateşli Çalılık) [1930] adlı romanlarında bir din değiştirme olayını ele aldı. *İda Elisabeth* (1932), *Den Trofaset Hustru* (Sadık Ev Kadını) [1936] ve *Madame Dorthea*'da da (1939) inaçlarını açıkladı. Nazizme karşı çıktığı için eserleri Almanya'da yasaklandı ve nazilerin Norveç'i işgal etmesi üzerine İsveç ve Rusya yoluyle Amerika Birleşik devletlerine kaçmak zorunda kaldı. Burada antinazi propagandaya katıldı ve *Yarına Dönüş* (Return to the Future) ve *Happy Days in Norway* (Norveç'teki Mutlu Günler) [1942] adlı eserlerini yazdı. 1945'te ülkesine dönerek hazırladığı *Caterina av Siena* adlı biyografi ölümünden sonra, 1951'de basıldı. 1928'de Nobel Edebiyat ödülünü aldı. (L)

UNDULATUS i. (lat. k.). Bulutların sınıflandırmasında, birbirine bitişik veya tek parça halindeki bir bulut tabakasının dalgalanmalar gösterdiği sirrokümülüs, sirrostratüs, altokümülüs, altostratüs, stratokümülüs veya stratüs çeşidi. (L)

UNDURMAK geçl. f. Bk. ONDURMAK.

UNELLUS'LAR, lat. *Unelli*. Esk. coğ. Galya'da halk, Cotentin yarımadasında yaşardı. Başlıca şehri: *Constantia* (Coutances). [L]

UNEME i. Japonya'da derebeylik çağında (1868'den önce), imparatorluk sarayında çalışan hizmetçi. (Uneme'lerin başkanına *Uneme-zukasa* denirdi.) [L]

UNESCO, UNITED NATIONS EDUCATIONAL SCIENTIFIC AND CULTURAL ORGANIZATION'un (*Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür teşkilâtı*) kısaltması, Birleşmiş Milletler teşkilâtına bağlı özel kuruluş; 44 ülke temsilcisinin 4 kasım 1945'te temel yasasını yazmak üzere Londra'da yaptıkları toplantıdan sonra, 16 kasım 1946'da kuruldu. Merkezi Paris'te olan Unesco'nun amacı, Birleşmiş Milletler anayasası ilkelerine saygıyı sağlamak için milletlerarasında «eğitimbilim ve kültür işbirliğini sıklaştırarak barış ve güvenliğin korunmasına yardım etmek»tir.

● *Yapısı.* Unesco üç organdan meydana gelir: Genel kurul, Yürütme kurulu, Genel sekreterlik. 1. *Genel kurul*, 113 üye devletin hükûmetleri tarafından tayin edilen temsilcilerden meydana gelir; iki yılda bir (olağan oturum) veya yürütme kurulunun çağrısı veya üye devletlerin üçte birinin çağrısı üzerine toplanır. Görevleri şunlardır: yürütme kurulu ile genel müdürün seçilmesi, yeni devletlerin kabulü, teşkilât programının hazırlanması, bütçenin oylanması, iç talimatın ve üye devletlere bildirilecek uzlaşma ve tavsiyelerin oylanması. 2. *Yürütme kurulu*, genel kurul delegeleri arasından dört yıl için seçilmiş 24 üyeden meydana gelir; üyelerin yarısı iki yılda bir değiştirilebilir; görevi, Genel kurulun çalışmasını hazırlamak ve bu çalışma programının uygulanmasına nezaret etmektir. 3. *Genel sekreterlik*, altı yıl için seçilen genel müdür tarafından yönetilir; tasarıları yürütme kuruluna sunar, sekreterlik personelini tayin eder ve yönetir, Unesco'nun faaliyetiyle ilgili süreli raporlar yayımlar. Bu faaliyeti, üye devletlerin millî çabalarıyle bağdaştırmak için millî komisyonlar (hükûmetlerin ve kültür gruplarının temsilcileri) ve daimi temsilciler (hükûmet temsilcileri) Paris'te toplanır; aynı şekilde hükûmetlere bağlı olmayan kültür kuruluşlarının da (yaklaşık olarak dört yüz kuruluş) fikri alınır ve bazen bunlara para yardımı yapılır. Üye devletlerin yardımlarıyle (nüfus ve millî gelirlerle orantılı olarak) sağlanan bütçesi, Birleşmiş Milletler teşkilâtının fonlarıyle (teknik ve özel yardım) ve kamusal veya özel bağışlarla beslenen özel hesabıyle desteklenir.

● *Faaliyeti.* Unesco'nun programı Genel sekreterlik ve Yürütme kurulu tarafından, üye devletlerin, Birleşmiş Miletler teşkilâtının, öbür uzmanlaşmış kuruluşların ve yetkili fakat hükûmetlere bağlı olmayan teşkilâtların onayı alınarak hazırlanır. Programın bölüm başlıkları, uygulanmasıyle görevli dairelerin faaliyetine tekabül eder. Genel kurul öncelikle beş konuyu ele almıştır: 1. parasız ve mecburî ilköğretimi yaygınlaştırmak; 2. temel eğitimi (meselâ okuma yazma) geliştirmek; 3. ırkçılıkla ilgili, milletlerarası ve sosyal gerginlikleri azaltmak, Doğu ile Batı'nın karşılıklı kültür değerlendirmesini teşvik etmek; 5. hayat şartlarının düzelmesi için bilimsel araştırmayı korumak ve para yardımı yapmak. Bu yönde «büyük projeler» hazırlanmasına izin vermiştir: Filistinli arap mültecilere 1949'dan beri U.N.R.W.A. tarafından yapılan ve Unesco tarafından genişletilen yardım (öğretim alanında), 1957'den beri Latin Amerika'da ilköğretimin yaygınlaştırılması, 1951'den beri kurak bölgelerdeki hayat şartlarını düzeltmek (Hindistan, İsrail v.b. yerlerde çöl enstitüleri kurulması) veya Avrupa'da nükleer araştırmaları geliştirmek (1954'te Cenevre yakınında Cern'in kurulması) için bilimsel araştırmalar, ifade araçlarının yaygınlaştırılmasıyle (doğu eserlerinin ve kısa süre sonra afrika eserlerinin tercümesi, kişi mübadelesi) ve ata kalıtlarının kurtarılmasıyle (büyük Assuan barajının yapımıyle tehlikeye giren Nübye anıtları) Doğu ile Batının kültür değerlerinin karşılıklı olarak değerlendirilmesi. Özel bir yardım programı çerçevesi içinde üye devletlerin yurt içi çabaları (kütüphane ve müzelerin geliştirilip kurulması, öğretmen yetiştirilmesi, sosyal meseleler üzerine soruşturmalar) uzmanlar ve malzeme gönderilerek, kurslar açılarak desteklenir. Program, bütün üye devletleri ilgilendiren «genel faaliyetler» (eğitim, kültürel faaliyetler haberleşme, müspet ve tabiî bilimler ile sosyal bilimlerin teşviki; danışma ve belge toplama servislerinin kurulması, milletlerarası anlaşma ve talimatnamelerin hazırlanması) ile bazı devletlere veya devlet gruplarına has özel meselelerin gerektirdiği «özel faaliyetler»i birbirinden ayırır.

● *Türkiye'de UNESCO*'nun kolu, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu Türkiye Millî komisyonu adıyle anılır. Türkiye'deki eğitim, bilim ve kültür kuruluşlarını ana kurumla temasa geçirmek amacıyle ve bir sözleşmeye dayalı olarak faaliyette bulunan komisyon, 4895 Sayılı kanunla Ankara'da kuruldu ve çalışmalarını burada sürdürdü. Komisyon, ana kuruluşun faaliyetini Türkiye'de tanıtır; Türkiye'nin eğitim, bilim ve kültür alanında çalışmalarının ve değerlerinin başka ülkelerde tanınması için çaba harcar, bu amaçlarıyle bağlantılı olarak burslar sağlar, yayınlar yapar. (LM)

Unesco sarayı, Unesco teşkilâtının daimî merkezi, Paris'te, Fontenoy meydanında yapılan ve 1958'de hizmete giren yapılar bütünü. Milletlerarası bir jürinin seçtiği üç mimar (fransız Bernard Zehrfuss, amerikalı Marcel Breuer ve italyan Pier Luigi Nervi) tarafından yapılan bu bütün, özellikle destek sütunlarının taşıdığı Y şeklinde çok büyük bir yapıyı (Sekreterlik) ve tavanı dalgalı bir konferans binasını kapsar. Bazı yüzeyleri baştan başa camla kaplı olan bu beton binayı Picasso (Delegeler salonundaki büyük resim), Rufino Tamayo, Miro ve Artigas (seramikli duvarlar), İsamu Noguçi (Japon bahçesi), Henry Moore (açık hava heykeli), Calder, Arp, Appel ve Bazaine süslemiştir. Unesco'nun çalışmaları arttığı için ilk üç binaya ek olarak zeminde, eski «Piazza»nın altında iki konferans salonu ile bürolar için iki kat eklendi ve altı dikdörtgen avlu çevresine dağıtılarak aydınlanma sağlandı. Brezilyalı ressam ve mimar Burle-Marx iç avluların her birini bahçe halinde düzenledi. Perde duvarlar ve iç mimarî B. Zehrfuss tarafından yapıldı. Zehrfuss ayrıca bürolar için beşinci bir binanın planını çizdi; bu binanın yapımına (Garibaldi bulvarıyle Miolis sokağı arasındaki köşede) 1967'de başlandı. Unesco sarayının süslemesinde daha önce sayılan sanatçılar dışında, ressam Afro ve Matta, fotoğrafçı Brassai ve heykeltıraş Hiltunen de çalışmıştır. (L)

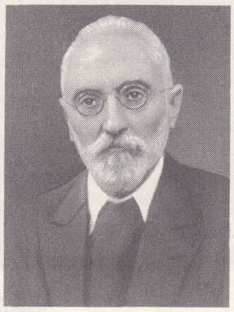

UNAMUNO

UNF i. (ar. *ʿunf*). *Esk.* Sertlik, şiddet, kabalık: *Sanki üfler bir dudak unf u huşûnetle* (Tevfik Fikret).

◆ **Unfen** zf. *Esk.* Sertlikle, kaba bir şekilde.

◆ **Unfî** sıf. *Esk.* Kaba, sert. (M)

UNFUVAN i. (ar. *ʿunfuvān*). *Esk.* Gençliğin başlangıcı, tazelik. || Parlaklık, güzellik. || *Unfuvânı- şebab* (veya *unfuvân-ı civanî*), gençlik, tazelik zamanı. (M)

UNGARETTİ (Giuseppe), italyan şairi (İskenderiye, Mısır 1888-Milano 1790). Toscana'lı bir ailenin çocuğu idi; öğreniminin bir kısmını Fransa'da yaptı, «Lacerba» ve «La Ronda» gruplarına katıldı. Fütürizmin, Apollinaire'in ve gerçeküstücülüğün etkisinde kaldı. Genellikle çok kısa, sade ve etkili şiirleriyle hermetizmin önderi sayıldı. Sonra Petrarca ve Leopardi'nin etkisinde kalarak serbest nazmı seçti ve onbir heceli mısrayı kullanmağa başladı. Başlıca eserleri: *İl Porto Sepolto* (Gömülmüş Liman) [1931], *L'Allegria* (Neşe) [1931], *Sentimento del Tempo* (Zaman Duygusu) [1933], *İl Dolore* (Acı) [1947], *La Terra Promessa* (Vaadedilen Toprak) [1950], *Un Grido e Paesaggi* (Bir Çığlık ve Peyzajlar) [1952]. Hikâyelerini, tenkit ve yazılarını *İl Deserto e Dopo* (Çöl ve Sonrası) [1961] adı altında topladı; ayrıca *Vişioni di William Blake* (William Blake'in Düşleri) [1965] adlı bir eser yayımladı. (L)

Sigrid UNDSET

UNGAVA veya **YENİ QUEBEC**, Kanada'da (Quebec) bölge, Labrador yarımadasında; Hudson körfezi, Labrador kıyısı ve Eastmain ırmağı arasında; 447 000 nüf. Önemli maden (özellikle demir) yatakları. (L)

UNGEMAHİT i. (alm. *ungemach*, zahmet'ten fr. *ungemachite*). Miner. Hidratlı tabiî demir, potasyum ve sodyum sülfat. (L)

UNGER (Franz), avusturyalı botanik ve paleontoloji bilgini (Steiermark 1800-Graz 1870). Önce Graz Politeknik enstitüsünde, sonra Viyana'da botanik dersleri verdi (1850). Viyana Bilimler akademisine üye seçildi (1847). Eserleri: «*Botaniğin İlkeleri*» (Endlicher ile birlikte, 1843), «*Bitkilerde Anatomi ve Fizyoloji İlkeleri*» (1846), *İconographia Plantarum Fossilium* (Resimlerle Fosil Bitkiler) [Viyana] v.b. (L)

UNGER (Joseph), avusturyalı hukukçu ve siyaset adamı (Viyana 1828-ay.y. 1913). Prag (1853) ve Viyana'da (1857) hukuk profesörlüğü yaptı, Senyörler meclisine seçildi ve «*Macar Meselesine Bir Çözüm Yolu*» (1861) adlı eseriyle ikiciliği savundu. Devlet bakanlığı (1871-1879), İmparatorluk mahkemesi başkanlığı (1881) yaptı ve *System des Österreichischen Allgemeinen Privatserchts* (Avusturya'nın Ortak Özel Hukuk Sistemi) [1856-1863] adlı bir eser yayımladı. (L)

UNGULİNA i. Sağlam kavkılı ikiçenetli yumuşakça; kavkısının üzeri iç içe değirmi

Foto. LAROUSE

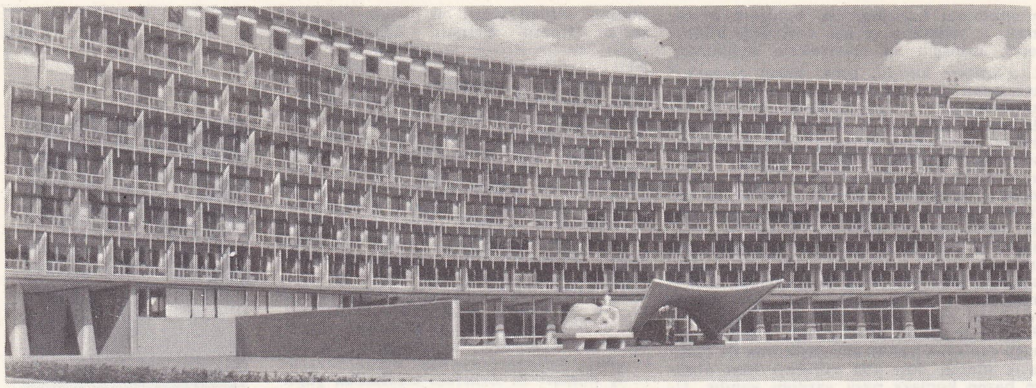

Paris'te **Unesco** merkez binası ve tören alanı

kabarık çizgilerle ve kalın bir üstderiyle kaplıdır; deniz altındaki kaya kovuklarında yaşar. (*Ungulinidae* familyasının örnek tipi.) [L]

UNİAT i. ve sıf. (lat. *unio,* birlik'ten fr. *uniate*). Millî litürjisini kullanma hakkını muhafaza etmekle birlikte papanın üstünlüğünü tanıyan hıristiyan.

— ANSİKL. Başlangıçta *uniat* terimi, ortodokslarca, 1596'da Roma ile birleşmek üzere Moskova patrikliğinden ayrılan Rutenler için kullanılan küçültücü bir anlam taşırdı. Daha sonra ise, terim yanlış olarak, Katolikliği kabul eden bütün doğulular için kullanıldı. (L)

U.N.İ.C.E. (UNİON DES İNDUSTRİES DE LA COMMUNAUTÉ EUROPÉENNE'in [Avrupa Topluluğu Sanayileri birliği] kısaltması), 1958'de, topluluğun altı ülkesinin işverenler sendikaları tarafından kuruldu. (L)

UNİCEF (UNİTED NATİONS İNTERNATİONAL CHİLDERN'S EMERGENCY FUND'ın [Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım fonu] kısaltması), Birleşmiş Milletler'in dünya çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamak amacıyle kurulmuş teşkilâtı. (1965 Nobel barış ödülü UNİCEF'e verildi.)

● *Türkiye'de* UNİCEF'in kolu, Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu Türkiye temsilciliği adıyle anılır. 1954'te çıkarılan 6367 sayılı kanuna dayanılarak kurulan temsilcilik, temel sağlık, ana ve çocuk sağlığı konularında, Birleşmiş Milletler'e Bağlı Dünya Sağlık teşkilâtı, Gıda ve Tarım teşkilâtı, Sosyal İşler bürosu v.b. ihtisas şubeleriyle işbirliği yaparak hükûmet programlarını destekler. Bu çalışmalar, Sağlık ve Sosyal Yardım, Millî Eğitim ve Tarım bakanlıklarıyle işbirliği halinde yürütülür. (LM)

Unilever, iki büyük Avrupa tröstünü (İngiltere'de sabun tröstü «Lever Brothers» ile, Hollanda'da margarin tröstü «Jurgens ve Van den Bergh») birleşmelerinden doğan grup. 1930'da «Unilever» adı altında birleşen Margarine Unie N.V. ve Union Ltd. ile Lever Brothers, kısa zamanda, dünya yağ ürünleri piyasasına hâkim oldular. Bu üstünlüğün yanı sıra 500 şubesi bulunan Unilever, değişik sanayi ve ticaret kesimlerindeki çalışmalarını bütün dünyaya yaydı.

Türkiye'de Türkiye İş bankası ile kurduğu (1952) limited şirket «*Unilever-iş*» adı altında bitkisel yağ ve margarin imal eder. (LM)

UNİMAK adası, Aleut adalarının Alaska yarımadasına en yakın olanı. (L)

UNİO i. Tatlısularda yaşayan ikiçenetli yumuşakça. (*Unionidae* familyasının örnek tipi.) *Eşanl.* IRMAKMİDYESİ.

— ANSİKL. *Unio*'nun kavkısı eşit çenetli, kapalı ve az çok koyu bir üstderiyle kaplıdır; çenetler dıştan sağlam bir bağla birbirine bağlıdır. Embriyonu balıklarda asalak olarak bir glokidyum evresi geçirerek başkalaşmaya uğrar. Bazı türleri Kuzey Afrika'da yaşar; sedefi düğme yapımında kullanılır. Purbekiyenden beri fosiline rastlanır. Afrika'da bunun yerini kendisine yakın mutela türü tutar. (L)

UNİON (LA), Doğu Salvador'da şehir, idare bölgesi merkezi, Fonseca koyunun kıyısında (Büyük Okyanus); 14 000 nüf. Kahve ihraç limanı. — *La Union idare bölgesi,* 184 800 nüf. (L)

UNİON (LA), İspanya'da (Murcia ili) şehir, Carthagena'nın kuzeydoğusunda; 10 100 nüf. Metalürji. Maden işletmeleri: gümüşlü kurşun çinko. (L)

UNİON CİTY, A.B.D.'de (New Jersey) şehir, Hudson ırmağının kıyısında, New York'un karşısında; 52 200 nüf. New York'un banliyösü olan şehir, Paterson şehri gibi ipek sanayiinde uzmanlaşmıştır. (L)

UNİONİDAE i. Bk. IRMAKMİDYESİGİLLER.

UNİONİSM. Bk. BİRLEŞME *taraftarlığı.*

UNİONİT i. (fr. *unionite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî kalsiyum ve alüminyum silikat; zoisit çeşididir. (L)

Union Jack («Birliğin bayrağı»), Birleşik Krallık millî bayrağının adı. 1606'da James I'in bir kararnamesiyle kabul edildi. Bayrak, mavi zemin üzerinde ingiliz Saint-George haçından, beyaz zırhlı kırmızı bir bölümden ve beyaz iskoç Saint-André haçına benzeyen ama kırmızı olan Saint-Patrick haçı da ona eklendi. «Union Jack» terimi başlangıçta gemilerdeki cıvadıra bayrakları için kullanıldı, sonra aynı işareti taşıyan bütün bayraklara uygulandı. (L)

UNİTARİAN [yuniteryın] i. (ing. k.). Tar. Birlik ve siyasî merkezleşme taraftarı.

— Din ***Unitarian'lar.*** Teslise karşı bütün mezhep sapkınlarına verilen ad. || Teslis dogmasını kabul etmeyen bir ingiliz - amerikan mezhebinin üyesi.

— ANSİKL. Londra'da 1774'te Lindsey, 1781'de Birmingham'da Priestley tarafından din toplulukları biçiminde teşkilâtlandırılan unitarian'lar 1813'e kadar İngiltere'de ölümle cezalandırıldıkları için Amerika Birleşik devletlerine sığındılar. Teşkilât, Priestley'in ölümünden sonra (1804), W. E. Channing ve Theodore Parker'in çabaları sayesinde özellikle Boston'da ve Harvard üniversitesinde gelişti. İngiltere'de yeniden teşkilâtlanan Unitarian'lığın, Norveç, İsviçre, Macaristan, Transilvanya'da da taraftarları vardır (Transilvanya'da Sozzini'ciliğin yerini aldı). Liberalizmin ileri kanadı sayılan Unitarian'lık, 1901'den bu yana, bu akımla birlikte milletlerarası bir teşkilât durumuna geldi. (L)

Unitas actus (lat. k.ler). Huk. İşlemde birlik ilkesi. Bütün resmî senetlere hâkim olan işlemin birliği veya tekliğini belirten bir terimdir. Buna göre, bir işlemin, birbirini izleyen bütün safhalarının, zaman içinde, bir bütünmüş gibi, birbiri ardınca yapılması gerekir; yani işlemin safhaları arasına, işlemin bütünlüğünü bozacak sürelerin girmemesi gerekir; safhaların, zaman içinde birbirini izleyerek, işlemin tek bir işlem olduğunu gösterecek şekilde bir arada yapılması gerekir. (M)

United Air Lines company, A.B.D.'nin en önemli hava ulaşım kumpanyası. 1931'de, Varney Air Lines, Pacifice Air Transport ve National Air Transport'un birleşmesiyle kuruldu. 1961'de ise kumpanya Capital Air Lines ile birleşti. 30 000 km'lik bir şebeke üzerinde çalışan 250 kadar büyük ve orta boyda uçağı, 32 000 personeli vardır. (L)

United artists, amerikan filim yapım ve dağıtım şirketi; 17 nisan 1919'da Charles Chaplin, Douglas Fairbanks, David Wark Griffith ve Mary Pickford tarafından, Oscar Price ve William Mac Adoo'nun teşvikiyle kuruldu. Bu dört sinema adamı böylece kendi işlerinin sahibi oldular ve büyük şirketlerin sanat denetiminden kurtuldular.

Şirketi o sıralarda Eastman Kodak'ın sinema filmi alanındaki başlıca rakibi Du Pont de Nemours, malî bakımdan destekliyordu. United Artists'in çevirdiği filmlerin başlıcaları şunlardır: *Kırık Dallar* (Broken Blossoms) [D. W. Griffith, 1919], *Zoro'nun İşareti* (The Mark of Zoro) [F. Niblo, 1920]. *Bağdat Hırsızı* (Thief of Bağdat), [R. Walsh, 1924], *Altına Hücum* (The Gold Rush) [C. Chaplin, 1925], *General* (The General) [Buster Keaton, 1926], *Sirk* (The Circus) [C. Chaplin, 1927], *İki Yüzlü Adam* (Scarfeca) [H. Hawks, 1932], *Gündelik Ekmeğimiz* (Our Daily Bread) [K. Vidor, 1934], *Günahsız Katiller* (You Only Live Once) [F. Lang, 1937], *Çıkmaz Sokak* (Dead End) [W. Wyler, 1937], *Vahşi Koşu* (Drums Along the Mohawk) [J. Ford, 1939], *Ölmeyen Aşk* (Wuthering Heigh) [W. Wyler 1939], *Mösyö Verdoux* (C. Chaplin, 1947), *Kanlı Nehir* (Red River) [H. Hawks, 1948], *Afrika Kraliçesi* (Africain Queen) [J. Houston, 1952], *Tren Üç Defa Ötecek* (High Noon) [F. Zinneman, 1952], ilk üç buutlu filim olan *Ormanlar Şeytanı* (Bwana Devil) [A. Oboler, 1952], *Marty* (Delbert Mann, 1955), *The Big Knife* (Büyük Bıçak) [R. Aldrich, 1953], *Bazıları Sıcak Sever* (Some Like It Hot) [B. Wilder, 1959], *Batı Yakasının Hikâyesi* (West Side Story) [R. Wise, 1961]. *Elmer Gantry* (R. Brooks, 1962), *Altın Parmak* (Goldfinger) [G. Hamilton, 1964]. (L)

United Fruit company, amerikan tarımsal ortaklığı. XIX. yy.ın sonunda kuruldu. 1870'te kurulan ve Jamayka'dan bir kuzey amerika limanına muz nakletmeyi ilk olarak başaran Boston Fruit co. işletmesini sürdürmek amacıyle işe başladı. United Fruit company altmış şirketi kontrolu altında tutar. 50 000 Personeli vardır, Orta ve Güney Amerika'da bir milyon hektar araziye sahiptir. Dünyanın bir numaralı muz üreticisi olan bu ortaklık A.B.D.'deki muz tüketiminin yüzde sekseninı sağlar. (L)

United Press İnternational (U.P.İ.), amerikan basın ajansı. S. W. Scripps, 1907'de *Scripps McRae Press Association, Scripps News Association* ve *Publishers Press*'i birleştirerek *United Press* (U. P.) adlı yeni bir ajans kurdu. *Associated Press*'in bu alandaki tekeli ve taraf tutucu siyasetiyle mücadele eden *United Press,* abonman yoluyle çalışacak şekilde teşkilâtlandırıldı. Ajans, 1935'te Radyo yayın istasyonlarına haber sağlayan ilk büyük haber ajansı haline geldi. Mayıs 1958'de yaklaşık olarak 2 000 gazeteye haber dağıtan *United Press,* üçüncü büyük amerikan ajansı *International News Service* (İ.N.S.) ile birleşti. 1909'da kendi zincirindeki gazetelere haber sağlamak üzere William Randolph Hearst tarafından kurulan İ.N.S., birleşme sırasında dünyadaki 2 500 gazete ve radyo istasyonunu beslemekteydi. (L)

United States Lines, amerikan deniz nakliyat kumpanyası; Ayrılık savaşı sonunda, Philadelphia-Liverpool arasında düzenli servisi sağlamak amacıyle «American Line» adı altında kuruldu. Başlangıçta filosunun gemilerinden bazıları direklerinde dünyanın en hızlı gemisine verilen Hales işaretini («mavi kurdele») taşımaktaydı. 1890-1920 Arasında *New York, Philadelphia, Saint Louis* ve *Saint Paul* gibi birinci sınıf gemilerle çalıştı. 1921'de, United States Shipping Board, Kuzey Atlas okyanusu hattında Birinci Dünya savaşında elkonan dört alman yolcu gemisi çalıştırma ve bunları yeni bir şirkete (United States Lines) verme hakkı aldı. *George Washington* (eski adı). *America* (eski *Amerika*), *Republic* (eski *President Grant*) ve *Leviathan* (eski *Vaterland*) adlı bu dört gemiye sonradan amerikan yapısı iki tekne daha eklendi:

Foto. LAROUSSE

President Roosevelt ve *President Harding*. İkinci Dünya savaşından sonra büyük gemilerden yalnız *America*, 1952'de *United States* transatlantiğinin hizmete girişine kadar Kuzey Atlas okyanusu hattında çalışmağa devam etti. (L)

UNİTED STATES OF AMERİCA, A.B.D.'nin ingilizce resmî adı; genellikle U.S.A. şeklinde kısaltılır. (L)

United States Steel corporation («A.B.D. Çelik korporasyonu»), 1901'de banker John Pierpont Morgan tarafından kurulan sanayi kurumu, U.S. Steel corporation, Morgan grubuna amerika çelik sanayiinin başka bir «dev» kurumu olan Carnegie co.'nin devredilmesiyle doğdu. Kuruluşunda A.B.D. döküm sanayiinin yüzde 65'ini kontrolu altında tutan bu sanayi imparatorluğu, daha ilk yıllarında birçok büyük şirket (bu arada Panama kanalını açmış, A. B. D.'nin başlıca limanlarını ve New York'un en ünlü gökdelenlerini yapmış olan American Bridge co.) satın aldı. Grup, milletlerarası alanda, çeşitli ve sayısız mukaveleler yaptı ve bu yüzden 1908'den sonra A.B.D. deniz ticaret filosu, korporasyonun bütün mallarını taşımada yetersiz kaldı. 1927-1940 arasında, U.S. Steel iki ünlü kişi tarafından yönetildi: 1939'da A.B.D.'nin Vatikan büyükelçiliğine getirilen Myron C. Taylor ve Roosevelt'in dördüncü başkanlık döneminde amerikan diplomasisinin başına getirilen Edward R. Stettinius. 1935'te şirketin başlıca dört kolunun birleşmesiyle Carnegie İllionis Steel corp. kuruldu. Bu, az çok bağımsız durumdaki şirket kollarının güttüğü siyasete karşı ilk tepki işareti oldu. Bu tepki yeni bir teknik ve idarî gruplaşmaya yol açtı ise de, 1951'de U. S. Steel, yılda 36 milyon ton çelik üreten bütün grubu doğrudan doğruya kontrol eden tek şirket haline geldi. (L)

UNİTET i. (fr. *unitaite*). Miner. Asfalta benzeyen inorganik madde. (L)

UNK i. (ar. *ᶜunk*). *Esk.* Boyun: *Sanki bir halka-ı müziesidir / Unk-ı ruhunda bağlı zincirin* (Cenab Şahabedin). || *Darb-ı unk*, boynu vurma.

— Astron. *Esk. Unk-üd-decâce*, kuğu burcunun parlak beş yıldızından biri. || *Unk-ül-hayye*, yılan burcunun yirmi beş yıldızının en parlağı. (M)

UNKAPANI blş. i. Tic. *Esk.* Un ve zahirenin toptan satıldığı yere verilen ad.

— ANSİKL. Un, yağ, kahve, tütün, enfiye, ipek, pamuk gibi maddeler kapanlara getirilirdi. Emin ve naipler tarafından bunlardan *ihtisab*, *imaliye* ve *resmi munzam* gibi adlarla devlet adına gelir sağlanır ve narh konulurdu. Kapanların kurulmasındaki amaç vergi ve rüsum alınması, halkın istediğini kolayca alabilmesi, saray ihtiyaçlarının esnafa dağılmadan günlük narh üstünden sağlanmasıydı. (M)

Unkapanı köprüsü veya **Atatürk köprüsü,** İstanbul'da köprü. Haliç'in iki yakasını birbirine bağlar. İlk Haliç köprüsü *Cisri Atik* de denilen *Hayratiye köprüsü*'dür. Mahmud II'nin emriyle kaptanıderya vekili Fevzi Ahmed Paşa tarafından tersanede yaptırıldı (açılışı 1836). Üzerinden geçiş parasız olan ve Azapkapı ile Unkapanı arasında açılan bu köprü 600 (yaklş. 400 m) arşın boyunda ve 10 m genişliğindeydi. İki ucunda, altından kayıkların geçebileceği kavisli birer göz vardı; ortası gerektiğinde açılabiliyordu. İkinci köprü Fransızlar ile yapılan bir anlaşmaya göre kurulan ve 135 000 altın liraya mal olan demirden, 25 dubalı 480 m boyunda ve 18 m genişliğindeki köprüdür (1875). 1912'de sökülen bu köprünün yerine 1875'te Edhem Paşanın teşebbüsüyle açılan üçüncü Karaköy-Eminönü köprüsü getirildi. 1936'ya kadar burada kullanıldı; 1924-1925'te onarım gördü. 1936'da şiddetli bir fırtına sonunda koparak parçalandı ve kaldırıldı. Aynı yerde *Atatürk köprüsü* adı verilen yeni bir köprünün yapımı kararlaştırıldı. 1935'te bir fransız firmasına 1 585 000 liraya ihale edildi. Yapımı 1940'ta biten Atatürk köprüsü, 2 200 000 liraya mal oldu. 477 m uzunluğunda 25 m genişliğindedir; 24 duba üzerindedir. (M)

UNKEİ, Nara asıllı japon heykeltıraşı (doğ. 1225'e doğr.). Nara'nın, 1185'te Tayralar tarafından yıkılan tapınaklarının onarımına katıldı. Kamakura devrindeki heykel rönesansının öncülerindendir. Eserlerinde (*Todayci'nin Muhafız Kralı*, 1203; *Kofukuci Budha'sının Çömezleri*, 1208) bir çeşit gerçekçilik eğilimiyle VIII. yy. tarzını yeniden canlandırdı. (L)

UNKOMOKOMO i. *Asplenium anthamanticum*'un (Güney Afrika'da yetişen eğreltiotu) şerit düşürücü olarak kullanılan köksapı. *Eşanl.* PANNA. (L)

UNLAMAK geçl. f. (*un*'dan *un-la-mak*). Una bulamak, üzerine un serpmek: *Balığı unlayıp kızartmak.*

— Fırıncılık. Hamurun yapışmaması için küreğin üstüne veya hamur sepetinin içine un atmak.

◆ **Unlanmak** geçz. f. Una bulanmak. (M)

UNMADIK sıf. Bk. ONMADIK.

UNMAK dönşl. f. Bk. ONMAK.

UNNA, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Westfalen) şehir, Ruhr havzasının doğusunda; 29 500 nüf. Makine sanayii. Yakınında tuzlalar. (L)

UNNA (Paul Gerson), alman hekimi ve deri hastalıkları uzmanı (Hamburg 1850 - ay.y. 1929). Strasbourg'da okudu, Hamburg merkez hastahanesi hekimliğine getirildi, deri hastalıkları için özel bir servis kurdu. Hamburg senatosu tarafından profesör unvanı verilen Unna, ekzemanın sebebi olarak kabul ettiği bir «mikrokok»u ve Ducrey'den sonra yumuşak şankrın basilini buldu. Ayrıca deri hastalıklarının tedavisine birçok yenilik getirdi. Başlıca eseri: *Therapie der Hautkrankheiten* (Deri Hastalıklarının Tedavisi). [L]

UNNAB i. (ar. *ᶜunnāb*). Bot. *Esk.* Hünnap.

◆ **Unnabî** sıf. *Esk.* Hünnap renginde, koyu kahverengi. (M)

UNRRA (UNİTED NATİONS RELİEF AND REHABİLİTATİON ADMİNİSTRATİON'un [Birleşmiş Milletler Yardım ve Kalkınma kuruluşu] kısa adı), 9 kasım 1943'te, Beyaz sarayda A.B.D., İngiltere, S.S.C.B. ve Çin arasında varılan anlaşma sonucunda kuruldu. Bu anlaşma kırk sekiz milletin temsilcileri tarafından imzalandı. Savaş sonunda, savaştan zarar görmüş ülkelerin yardımına koşmak amacıyle kurulan teşkilât 1947'de feshedildi. (L)

UNRUH (Fritz VON), alman şairi (Koblenz 1885 - Diez 1970). Muhafız birliğinde subaydı. Önce tiyatro oyunlarıyle tanındı: *Offiziere* (Subaylar) [1912], *Louis Ferdinand, Prinz von Preussen* (Prusya Prensi, Louis-Ferdinand) [1913]. Birinci Dünya savaşında, barışçılık, beynelmilelcilik ve halkların birbirine yaklaşması düşüncelerini benimsedi. Verdün üstüne yazdığı bir şiirde (*Opfergang* [Fedekârlk Yürüyüşü], 1916) ve tiyatro oyunlarında (*Ein Geschlecht* [Bir Nesil], 1916; *Platz* [Meydan], 1920; *Stürme* [Fırtınalar], 1922) bu düşünceleri dile getirdi. Öbür eserleri arasında Fransa'ya yaptığı bir gezinin hikâyesi olan *Flügel der Nike* (Nike'nin Kanadı) [1925], *Heinrich aus Andernach* (1925) ve *Bonaparte* (1926) adlı piyesleri sayılabilir. Hitler rejimi sırasında Almanya'dan ayrılan yazar, A.B.D.'ye gitti, 1945'ten sonra ülkesine döndü. O tarihten sonra *Der nie Verlor* (Hiç Bir Zaman Kaybetmeyen Adam) [1948]; *Fürchtet Nichts* (Hiç Bir Şeyden Korkmayın) [1952]; *Der Sohn des Generals* (Generalin Oğlu) [1957], *Wilhelmus von Oranien* (1953), *Duell an der Havel* (Havel'de Düello) [1957] adlı eserleri yazdı. (L)

UNSİNARYOZ i. (fr. *uncinariose*'dan). Strongylidae familyasından *Uncinaria stenocephala* adlı ipsi kurdun köpek ve kedide sebep olduğu asalak hastalığı.

— Patol. Bk. ANKİLOSTOMİYAZ.

— ANSİKL. *Unsinaryoz* da tıpkı ankilostomiyaz gibi kansızlık, zayıflama, burun kanaması gibi belirtilerle kendini gösterir. Hasta hayvanların dörtte üçü ölür. Hastalık sürü halinde birarada bulunan hayvanlar arasında salgın halini alır. (L)

UNST, Büyük Britanya'da ada, Shetland'ların en kuzeyde olanı, İskoçya'nın kuzeydoğusunda; 121 km²; 1 100 nüf. (L)

UNSUR i. (ar. *ᶜunşur*). Bileşik bir bütünü meydana getiren öğelerden her biri, esas madde: *Yeni Türkçe, yalnız bu fazla unsurların lisanımızdan çıkarılmasıyle meydana gelemez* (Ziya Gökalp). || Bir bütünden ayrılıp ayrı kısım meydana getiren şey: *Bu Arap'mış, bu Acem'miş, bu Tatar'mış, demedim; / Müslüman unsurunun hepsini gördüm kendim* (M. Â. Ersoy). *Eşanl.* ELEMAN.

— Fels. Bk. ANSİKL.

— Leng. *Kurucu unsur*, herhangi bir en küçük sentaks unsurları dizisinin bölünebildiği unsurların (veya unsurlar dizisinin) her biri. Bk. ANSİKL.

— Tasav. *Unsuri azam*, Tanrı'nın birliğinden başlayarak madde âlemine kadar sıralanan aşamalar. (Tanrı'nın bütün varlık evrenini kapsayan birliği değişik aşamalarda görünüş alanına çıkar. Ruh, en aşağı olandan başlayarak en yukarıdakine doğru yükselir. Ruhun yükselirken geçtiği aşamalar bütününe unsuri azam [en büyük ilke] denir.)

— ANSİKL. Fels. *Dört unsur teorisi*. İlk yunan filozofları olan İonia okulu düşünürleri, nesnelerin ilkesi olan son *unsur*'u aramış ve zaman zaman, bunun su, hava, toprak veya ateş olduğunu öne sürmüşlerdi. Empedokles, nesnelerin sonsuz çokluğunun bu dört unsurdan geldiğini, bu unsurların kaynaşmasının onları birleştiren ve ayıran sevgi ve nefretin sonucu olduğunu savunmuştu. Empedokles'in dört unsuru Eflatun'un *Timaios*'unda da vardır. Dört unsurdan Aristoteles de söz eder. Dört unsur teorisini Stoa'cılar de ele aldılar ve bu teori hemen hemen bütün ilkçağ fiziğinin temeli oldu.

● *Beş unsur teorisi*. Bu unsurlar, eski çin felsefesinde, aşağıdaki biçim ve düzenle, dört-doğu mevsimi ile merkezin karşılığıdır: 1. su = kuzey — kış, 2. ateş = güney — yaz; 3. tahta = doğu — ilkbahar; 4. maden = batı — sonbahar; 5. merkez = yeryüzü (toprak). Bu, eski çin felsefesindeki sembolik evren tasarımlarından biridir. *Yin* ve *Yang*'ın teorilerine dayanan öteki tasarım ise bir çeşit rüzgâr gülü veya kozmik bir tekerlektir.

— Leng. *Kurucu unsur*. Bu unsurlar (veya unsurlar dizisi) bir dereceye kadar diğer unsurlardan bağımsız bir bütün meydana getirir. Bu bütün, belirli bir sentaks kategorisine bağlanabilir: *Çocuk bir elma yedi* cümlesinde *çocuk*, *ye-* (fiil kökü), *-di, bir, elma, bir elma yedi*, çeşitli kategorilere bağlanabilen kuruculardır. *Çocuk* ile *elma* isme, gene *çocuk* ve *bir elma* isim sentagmasına, *bir elma yedi* fiil sentagmasına bağlanabilir.

L. Bloomfield'in başlattığı dolaysız kurucular analiz metodu (ing. *İmmediale Constituent Analysis:* kısaltması *IC Analysis*) 1940 yıllarında A.B.D.'de dağılım analizi metoduyle yakından ilişkili olarak gelişti (Harris, Bloch, Wells v.b.nin çalışmaları). Glosematik metoduyle bazı benzerlikler gösterir. En küçük (bölünemez) sentaks unsurları olan morfemlere varıncaya kadar cümleleri gitgide daha küçük parçalara ayırmayı hedef tutar. Bu durumda, bir cümlenin yapısı, çeşitli düzeylerde yer alan kurucuların büyükten küçüğe doğru sıralanmasıyle gösterilir. Dolaysız kurucular analizi nazariyatçıları, özellikle bölümleme ve değiştirim işlemleriyle cümlelerin en iyi bir şekilde analizini sağlayan buldurucu usullere önem verirler. Chomsky, dolaysız kurucular analizini benimseyen gramer anlayışının üretici terimlerle biçimsel olarak ifade olunabileceğini ispat etti ve bu örneğe «sentagmatik gramer» adını verdi. Bk. SENTAGMATİK. (LM)

UNSURİ (Ebül Kasım Hasan bin Ahmed), iran şairi (Belh, ? - Gazne 1039). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Başlangıçta varlıklı bir kimse olduğu, eşkıya tarafından soyulduğu için ticaretle geçinmeğe başladığı söylenir. Sonra, Sultan Mahmud Sebüktigin'in sarayına girdi; ondan yardım ve ilgi gördü, *Melikü̈şşuara* unvanını aldı. Unsurî, iran edebiyatında daha çok sarayda bulunduğu süre içinde sultanlara sunduğu kasidelerle ün sağladı. İran şiirinde kaside türünün kurucularından sayılır. Şiir-

UNKEİ
«Todayci'nin Muhafız Kralı»
Nara'nın

Foto. LAROUSSE

unutmabeni

John UPDIKE

lerinin çok olduğu söylenirse de bugüne kalanlar azdır. Eserleri: *Divan; Vamık u Azra* (Vamık ile Azra). [M]

Untepe Arkeol. Tokat'ın kuzeydoğusunda, Niksar'ın yakınında, Kelkit suyu üzerindeki Talaz köprüsünün yanında arkeolojik yer. 1947'de Türk Tarih kurumu adına Kılıç Kökten tarafından yapılan araştırmada, tepenin yüzeyinde Bakırçağı ve Hitit devrine ait kaplar ele geçirildi. (M)

UNTERWALDEN («orman altında» anlamında alm. k.). İsviçre konfederasyonunda kanton, Dört-Kanton gölünün güneyinde; 766 km²; 50 600 nüf. İdare merkezi, *Sarnen* ve *Stans*.

Unterwalden muhtar olan *Nidwald* veya *Nidwalden* (22 200 nüf.; idare merkezi *Stans*) ve *Obwald* veya *Obwalden* (23 000 nüf.; idare merkezi *Sarnen*) yarı kantonlarından meydana gelir. Unterwalden kantonu kalkerli aşma örtüleri ve ikinci zaman marnlarıyle binişen molastan meydana gelme İsviçre Önalpleri bölgesindedir. Yüzey şekilleri Tiflis'te en yüksek (3 239 m) noktasına ulaşır. Kalkerli doruklar marnlarda oyulan uzun şevlere hâkimdir. Sarnen Aa'sının vâdisi, ortasında bir göl bulunan bir buzul yalağıdır; Obwald yarı kantonunun eksenini meydana getirir ve Aar vâdisine açılan Brünig boğazına ulaşır. Nidwald yarı kantonunda yalnız Engelberg Aa'sının kısa vâdisi yer alır. Özellikle hayvancılıkla uğraşılan bu bölgede sütçül hayvan yetiştirilir. İkinci derecede olan sanayi, tahta işçiliğine dayanır.

— Tar. İki yarı kantonun idareleri ayrıdır. Ama her iki gruplaşma da demokratiktir. Her yıl, her iki yarı kanton halkı, *Landsgemeinde* adı verilen bir mecliste toplanır. Unterwalden, Uri ve Schwyz'in yanı sıra ilk konfederasyonun üç üyesinden biriydi (1291). 1845'te *Sonderbund* adlı ayrılıkçı birliğe katıldı. (L)

UNUD i. (ar. *ʿinad*'dan *ʿunūd*). *Esk.* İnatçılık, inat etme. (M)

UNULMAK geçz. f. Bk. ONULMAK.

UNULMAZ sıf. Bk. ONULMAZ.

UNUTKAN sıf. (*unutmak*'tan *unut-kan*). Çok unutan, unutma huyu olan: *Unutkan bir çocuk.*

◆ **Unutkanlık** i. Unutkan olma hali. (M)

UNUTMABENİ blş. i. Bir veya çokyıllık otsu bitki. (İlmî adı *myosotis*. Hodangillerden.)

— ANSİKL. *Unutmabeni*, basit yapraklı akrep kuyruğu biçiminde, toplu kömeç halinde genellikle mavi, bazen beyaz veya pembe çiçekli küçük otsu bir bitkidir; pek çok türü vardır. Bahçelerde akarsuları ve havuzları süslemekte kullanılır. Tohum veya fide ile üretilir. (L)

UNUTMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Hafızasında tutamamak, hatırlayamamak: *O beyti büsbütün unutmuşum* (N. Ataç). || Bir şeyi kullanamaz, uygulayamaz olmak: *Belediye doktoru uzun senelerden beri Edremit'teydi ve ihtiyarladıkça pansuman yapmayı bile unutmuştu* (Sabahattin Ali). *Satrancı unutmak.* || Bir yazıda, konuşmada belirtmemek, atlamak: *O yazardan söz etmeyi unuttu.* || Farketmeden bir yerde bırakmak: *Bugün de şemsiyenizi unutmamışsınız, dedi* (R. N. Güntekin). *Kalemimi evde unuttum.* || Artık tanımamak veya ilgilenmemek: *Aksaraylılar Pir Ali'yi bir türlü unutamadılar* (N. Araz). *Halk o şarkıcıyı çoktan unuttu.* || İhmal dolayısıyle bir şeyi veya kimseyi düşünmez olmak: *Fakat zamanla dostlar unuturlar; / Sevgiliyi bir başkası avutur* (C. S. Tarancı). *Arkadaşlarını çabuk unutur.* || Affetmek: *Ben onun kabahatlerini unuttum.* || Kadir bilmemek: *Kendisine yapılan iyilikleri unutmak.* || Gereken önemi vermemek, üstünde durmamak: *Büyük kardeşiniz olduğumu da unutuyorsunuz* (H. R. Gürpınar). [M]

UNUTTURMAK ettrg. f. (*unutmak*'tan *unut-tur-mak*). Unutmasına yol açmak: *Kış ortasında olduğumuzu unutturacak kadar güzel bir akşamdı* (R.N. Güntekin). [M]

UNUTULMAK edilg. f. (*unutmak*'tan *unut-u-l-mak*). Unutmak işine konu olmak: *Bildiğin yalnızlığın ellerinden tutmuşsun / Desen ki unutulmuşsun* (Attilâ İlhan). [M]

UNVAN veya **ÜNVAN** i. (ar. *ʿunvān*). Şeref payesi olarak kullanılan söz veya bir görevi, bir işi belirten ad: *Benim unvanım prens. Ben prensim. Beni artık prens diye çağıracak, medeniyete girmeğe alışacaksınız* (Ömer Seyfeddin). || Bir kitabın, kitap bölümlerinden birinin veya bir yazının başına konan ve konuyu belirten cümle veya kelime: *Bendeniz de Son Pişmanlık unvanıyle bir hikâye yazmış ve Maarif tarafından adı İntibah'a tahvil olunduktan sonra neşrine muvaffak olabilmiştim* (Namık Kemal).

— DEY. *Unvan satmak*, gururlanmak, caka yapmak.

— Gram. *Unvan grubu*, bir adın, başındaki unvan veya unvanlarla birlikte meydana getirdiği sıfat grubu.

— Huk. Bk. FIRMA. || *Unvanların ilgası.* Bk. ANSİKL.

— Mal. *Unvan tezkeresi*, halk ile iş yapan işadamlarının hükûmetten aldığı belge.

— ANSİKL. Huk. *Unvanların ilgası.* 30 Kasım 1922 tarihli ve 677 sayılı «Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar İle Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair kanun»a göre, şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik, seyitlik, çelebilik, babalık, emîrlik, nakiblik, halifelik, falcılık, büyücülük, üfürükçülük ve gaipten haber vermek ve murada kavuşturmak amacıyle nüshacılık gibi unvan ve sıfatların kullanılması yasaklandı, bunlara ait hizmet ve kisveler de kaldırıldı. 677 Sayılı kanun, 1961 Anayasasının 153. maddesiyle Devrim kanunları arasında sayılarak korundu. (M)

UNVE i. (ar. *ʿunve*). *Esk.* Bk. ANVE.

UNVERDORBEN (Otto), alman kimyacısı (Dahme, Potsdam yakınları 1806 - ay.y. 1873). 1826'da indigonun bozuşma ürünleri arasında anilini keşfetti. (L)

Unzeitgemässe Betrachtungen (*Zamansız Düşünceler*), Nietzsche'nin eseri (1873-1876) «Sokratesçi», yani iyimser ve bilime güven duyan bir çağda yaşayan «trajik» filozof Nietzsche, kendini çağına yabancı, çağdışı hisseder; yazmayı düşündüğü on iki veya yirmi beş parçadan sadece dördü yayımlanmıştır: *«David Strauss», «Tarihin Hayat İçin Faydalılığı ve Tasarıları», «Eğitimci Schopenhauer», «Wagner Bayreuth'da».* Nietzsche bu eserde kendi deyimiyle «lavlar kusar», çağdaş toplumu, kötülüklerini ve gülünçlüklerini şiddetle tenkit eder. (L)

UNZEN, Japonya'da volkanik kütle, Kyuşu adasının (Şimabara yarımadası) batı kesiminde; 730 m. Yer yer kükürtlü sıcak su kaynakları bulunan millî park. Dağ sayfiyesi halinde düzenlenen kütleyi Tokyolular sık sık ziyaret eder. (L)

UOBELER, Batı Afrika'da zenci halk, Fildişi Kıyısı'nda yaşayan Uobeler (30 000 nüf.) kru halklarındandır. (L)

UOLOFLAR veya **VOLOFLAR**, Senegal'de zenci halk. Yaklaşık olarak 670 000 kişi olan Uuoloflar, Dakar'ın kuzeyinde Atlas okyanusu kıyısında yaşarlar; boyları uzun, tenleri mat abanoz renklidir; sebze yetiştiriciliği, el sanatları ve özellikle ticaretle geçinir, bir sudan lehçesi konuşurlar. (L)

Uomo qualunque («rasgele adam» anlamında ital. k.ler), aralık 1944'te G. Giannini tarafından kurulan italyan siyasî partisi. Savaş sonrasının çetin dönemlerinden iktidardakileri sorumlu tutuyordu. *Uomo qualunque* adlı haftalık gazetenin kazandığı başarıyı, günlük *Il Buon Senso* gazetesi sürdürdü. 2 Haziran 1946 seçimlerinde partinin aday listesi 1 500 000 oy toplayarak Kurucu mecliste 32 sandalye kazandı. Ama *Uomo quolunque*'nin bayrağı altında toplanan hoşnutsuzlar, aralık 1947'de kurulan faşist eğilimli İtalyan Sosyal hareketine (M.S.İ.) geçtiler. *Uomo qualunque* partisi, 1955'te kurucusu tarafından feshedildi. (L)

Upanişad, kutsal hindu metinlerine verilen ad. Sanskritçe yazılmış bu metinlerin sayısı 108 ile 1180 arasındadır. Diyaloglar, mitoslar ve temel kuralların açıklamasında nazım ve nesir iç içedir; uzunlukları 36 satır ile 200 sayfa arasında değişir. En önemlileri arasında *İşa, Çandogya, Kena, Brihad, Aranyaka* sayılabilir. Asıl temaları, mistik deneylerin karşılaştırılması ve bunlardan çıkartılabilecek felsefe ve yoga sonuçlarının açıklanmasıdır. (L)

UPAS i. («zehir» anlamında hindu dilinde k.). Cava yerlilerince silâhların ucunu zehirlemek için özsuyundan yararlanılan çeşitli bitkilere ve bu bitkilerden elde edilen zehirlere verilen ad. (L)

UPDİKE (John), amerikalı yazar (Shillington, Pennsylvania 1932). Önce şiirler yazdı (*The Carpentered Hen* ve *Telephone Poles*, 1958), *New Yorker*'da yayımlanan ve iki cilt halinde biraraya getirilen nükteli hikâyeleriyle (*The Same Door* [Aynı Kapı], 1959; *Pigeon Feathers and Other Stories*, 1962; *The Music Schod*, 1966) kendini tanıttı. Yeni bir şiir havası ve sembol şekli yaratarak eski mitosları modern dünyaya uyarladığı romanlarıyle kendini biçim ve üslûp bakımından Amerika'nın en titiz yazarı olarak kabul ettirdi (*The Poorhouse Fair* [Yoksul Evin Bayramı], 1959; *Tavşan Kaç* [Rabbit Run], 1960; *The Centaur* [Kentauros], 1963). [L]

UPEMBA Millî parkı, Kongo'da (Kuzey Katanga ve Güney Katanga illeri) favna ve flora rezervi, Upemba gölünün yakınında; 115 000 hektarlık bir alanı içine alır. (L)

UPİNGTON, Güney Afrika cumhuriyetinde (Kap ili) şehir, Orange ırmağının kıyısında; 13 300 nüf. Bakır, volfram, tungsten, radyum madenleri. (L)

UPİTS veya **UPİTİS** (Andrejs), leton romancısı (Skriveri, Livonya 1877 - Riga 1970). Önce öğretmenlik yaptı, 1908'den sonra edebiyatla uğraştı. 1909-1933 Arasında yazdığı başlıca eseri *Robezniek*'ler, eski kuşakla yeni kuşak arasındaki çelişkiyi, şehirlerdeki proletarya hayatını ve 1905 devrimini anlatır. Bu eserinden sonra köylü hayatını ele alan birçok roman yazdı: *«Yanardöner Köprü Üzerinde»* (1926). *«Bulutlar Ötesinden Bir Işık»* (1951) adlı eserinde, XIX. yy. sonu leton proletaryasında sınıf bilincinin uyanışını dile getirdi. Ayrıca *«Modern Leton Edebiyatı Tarihi»* (1921) adlı bir eseri, yeni romanları (*Sebepler ve Sonuçlar*, 1959) ve hikâye derlemeleri (*Zamshely'nin Çocukları*, 1960; *Çıplak Hayat*, 1963) yayımladı. (L)

UPLİSS-TSİHE («Hükümdar kalesi»), S. S. C. B.'de (Gürcistan) mağara şehri. Kura'nın sol kıyısında, Gori'nin yakınında. Gürcistan'a Hıristiyanlığın yerleşmesinden önce inşa edilen şehir, merdivenler ve sokaklarla birbirine bağlanan üst üste birçok mağara dizisinden meydana gelir. Bu mağaraların bazıları M.Ö. III. - I. yy.dan, bazıları da IX. - XIII. yy.dan kalmadır. Upliss - Tsihe XIII. yy.a kadar Gürcistan'ın başlıca strateji, siyaset ve fikir merkeziydi. (L)

UPOLU, Polinezya'da ada, Batı Somaa-lar'dan biri; yaklş. 50 000 nüf. (L)

UPPLAND, İsveç'te (Svealand) eski il, Mälaren gölü ile Botten körfezi arasında, Stockholm'un kuzeyinde. Başlıca şehri, *Uppsala*. (L)

UPPSALA, İsveç'te şehir, aynı adlı ilin (län) idare merkezi, Mälaren gölünün kolu olan Fyrisa ırmağının kıyısında; 99 590 nüf. Krallığın dinî merkezi. Üniversite. Basımevleri, makine yapımı v.b. Uppsala en eski üniversite şehirlerinden biri ve İsveç medeniyetinin beşiğidir. Şehir ve üniversite 1477'de, 1273'ten beri başpiskoposluğun merkezi olan *Östra Aros*'ta kuruldu. XIII. yy. sonundan 1435'e kadar inşa edilen gotik üslûbunda kilise, fransız mimarı Etienne de Bonneuil'ün eseridir. Üniversite, kuzey ülkelerinin en önemli üniversitesidir; kütüphanesi *Carolina Rediviva*'da 19 000 elyazması, bu arada ünlü *Codex Argenteus* muhafaza edilir. Şehirde birçok üniversite kurumu vardır. Vâdiye hâkim şato Gustaf Vasa tarafından yaptırılmıştır. — 4 km uzağındaki *Gamla Uppsala* (Eski Uppsala), Vikingler zamanında Svea krallığının din ve siyaset merkeziydi; pagan kralların mezar tümülüsleri. — *Uppsala län*'ı, 195 500 nüf. (L)

Foto. LAROUSSE

UPSİLON i. (yun. *upsilon*, basit *u*). Yunan alfabesinde harf.

— ANSİKL. *Upsilon*, *vav* adı verilen fenike işaretinin bir biçiminden türemiştir. Eski Yunancada, Dorcada ve boetia dilinde Türkçedeki kısa veya uzun *u* sesini gösterirdi; attike dilinde ve Koinede Türkçenin *u*'suna dönüştü; daha sonra, bizans yunancasında ve modern yunancada kapantılılaşarak *i* oldu; diftongun ikinci unsuru olduğu zaman, modern yunancada *fv*'ye dönüştü: *autos, aftos* oldu. *U* sesinden yoksun olan Latince, upsilonu önce *v* biçiminde yazdı ve *i* olarak telaffuz etti. Cicero devrinde upsilonun büyük harf biçimi olan *y* Latinceye girdi. (L)

U.P.U., DÜNYA POSTA BİRLİĞİ'nin simgesi. (L)

UPUYGUN sıf. (*uygun*'dan). Çok uygun, tamamıyle uygun.

— Fels. *Upuygun düşünce*, nesnesini tamamıyle temsil eden düşünce. (Upuygun düşünce Spinoza'nın felsefesinde önemli bir rol oynar. Spinoza'ya göre, hakikat düşüncenin gerçeğe upuygunluğu [*adaequatio mentis et rei*] olduğuna göre, hakikat upuygun fikirdedir; yanılma ise bilgimizdeki bir boşluktur [anlıkçı teori].) [L]

UPUZUN sıf. (*uzun*'dan). Çok uzun: *İçeride upuzun bir masa vardı* (Y. Z. Ortaç). || Zf. Boylu boyunca, tamamıyle uzanmış olarak: *Vurulmuşum / Dağların kuytuluk bir boğazında / [...] Yatarım, kanlı, upuzun* (Ahmed Ârif). [M]

UR i. (esk. türk. k.). Patol. Hücrelerin aşırı çoğalmasıyle dokularda meydana gelen ve büyüme eğilimi gösteren yumru: *Selim ur. Habis ur.* Bk. ANSİKL.

— Bitki hastalıkları. Bir bitkinin herhangi bir kısmında asalak olarak beliren kabarık oluşum. Bk. ANSİKL.

— Vet. *İç diz uru*, atın bilek bölgesinde meydana gelen ur. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Ur* oluşumu organizmada bulunan her çeşit normal dokunun az veya çok benzerinin üremesine yol açabilir, hattâ bu yeni dokular bir görev bile yapabilir (böbreküstübezi yetersizliği hallerinde böbreküstübezi kabuğu uru; karaciğer uru hücrelerinde glikojen bulunması). Meydana gelen ur dokusu biyolojik özerkliğe yönelir ve uru yapan sebep ortadan kalksa da ur gerileme eğilimi göstermez (ur oluşumu süreciyle iltihap sürecini ayıran fark budur). Urlar ikiye ayrılır: *selim urlar, habis urlar* veya *kanserler*.

● *Selim ur*. Başladığı yerde gelişir ve etrafı bir kapsülle çevrilidir. Komşu dokulara yayılmaz, çıkarıldığı zaman tekrarlamaz. Normal dokuya çok benzeyen bir dokudan meydana gelir. Urun hızlı gelişmesi selim veya habis olduğunu gösteren bir delil değildir.

● *Habis ur* veya *kanser*. Sınırı yoktur veya çok belirsizdir, komşu dokulara ve damarlara yayılır. Metastaz yapar ve çıkarıldıktan sonra çok zaman tekrarlar. Büyümesi nazarî olarak sınırsızdır; fakat bu gelişmenin hızı teşhis için kesin bir delil değildir. Dokusu, genellikle, normal dokunun bozuk bir taslağını andırır veya o kadar az farklılaşmış bir dokudur ki bunu ana bir dokuya bağlama imkânı yoktur.

Habis urların hücrelerinde, bu urları teşhise yarayacak hücre ve çekirdek özellikleri (anormal mitozlar, tomurcuklu çekirdekler) görülür. Bununla beraber bazı habis urlar ana dokuya çok benzer ve bir anomali de göstermez; sadece evrimleri (tekrarlama, metastazlar, yayılma) ile teşhis edilebilir.

● *Urların sınıflandırılması:*

1. *Malpighi tabakası urları* (mukoza, deri): *selim* (papilomlar, kondilomlar); *habis* (malpighi korsinomları [veya epitelyomalar]);

2. *silindir şeklindeki örtenek ve salgı bezi parankiması urları: selim* (adenomlar); *habis* (adenokarsinomlar veya salgıbezi epitelyomaları);

3. bağdokusu ve türevleri urları: *selim* (fibrom, miksom, miyom, lipom, osteom, kondrom, anjiom, lenfanjiom, histeositom); *habis* (fibrosarkom, miksosarkom, miyosarkom, liposarkom, osteosarkom, kondrosarkom, anjiyosarkom, retikülosarkom):

4. *kan yapıcı doku urları* (lenfosarkom ve miyelosarkom);

5. *sinir urları;*

6. *pigment urları* (selim veya habis melanom);

7. *disembriyoplazi ve embriyon urları*. Bk. DİSEMBRİYOPLAZİ ve TERATOM.

— Bitki hastalıkları. Urlara çeşitli mantarlar sebep olur; bunlar arasında pas mantarları, sürme mantarları, peronosporales, plasmodiophoraceae ve başka gruplardan bazı türler sayılabilir. Bakterilerden *Pseudomonas Sarastonoi* zeytin ağacında urlar meydana getirir. *Agrobacterium tumefaciens* «bitki kanseri»ne sebep olur. Ur yapan bir de virüs vardır. Bazı böcekler ve ipsiler de urların oluşumuna yol açar. Nedbeleşen yara izlerine de ur denir. Siğilli patates uru, *Synchytrium endobioticum* adlı mantardan ileri gelir. Memecikler halindeki şişkin urlar patates yumrusunun gözlerinde veya sap tomurcuklarında oluşur. Bunların büyüklüğü normal bir yumrunun büyüklüğünden daha fazla olabilir. Başlangıçta değişik renkte olan urlar daha sonra siyahlaşır ve çürür. Bu hastalığa dayanıklı patates çeşitleri de vardır. Köknar urunu bir pas mantarı olan *melampsorella* meydana getirir. Yaralı dalların tomurcukları püskül gibi aşağı sarkar.

Ham besisuyu akımı bir engele rastladığı zaman bazı ağaçların gövdesinde urlar meydana gelir. Bunlar ağacın gövdesinden ve dallarından daima daha serttir; birbirine girmiş tellerden oluşur. Dişbudak, şimşir, karaağaç, akçaağaç, ceviz gibi ağaçların üzerinde bu türlü urlar çok olur. Böyle urlu keresteler lüks kaplamacılıkta çok değerli sayılır. Damarlı ve sert olduğu için bunların güzel bir görünüşü vardır.

Yara urları genellikle bitkilerdeki yaralardan veya kesiklerden oluşur; çoğunlukla zararlı olduğundan kesilip yok edilmesi uygundur. Ama bazı hallerde ağacın değerini artırdığı için sunî olarak ur oluşumu sağlanır.

— Vet. *İç diz uru*, bileğin aşağı iç bölgesinde meydana gelen kemik şişkiliğidir; nasırlı veya kuru olabilir; topallamaya sebep olur. Kuru urda, topallama kesik kesiktir; görünürde şişkinlik yoktur, ama eklem kıkırdağı bozulmuştur. Hastalık derin dağlama ile veya ayağı büken kas kirişi ucunun kesilmesiyle tedavi edilir. (L)

ÛR çoğl. i. (ar. *aʿver*'den *ʿûr*). *Esk.* Tek gözlü kimseler. || Silâhı olmayanlar. (M)

UR i. (esk. türk. k.). Kale hendeği.

— Ask. *Esk. Ur yarar*, yeniçerilerin Lağımcı ocağına bağlı bulunan ve görevleri kalelere ve gereken yerlere hendek kazmak ve metris (siper) yapmak olanlara verilen ad. (*Hendek kazıcı* da denirdi.) [M]

UR. Arkeol. M.Ö. III. binyılda Mezopotamya'da kurulan şehir devleti. Ur şehri 1926'da ingiliz bilim adamlarından sir Leonard Woolley'in kazılarıyle ortaya çıkarıldı. En önemli buluntular kral mezarlarıdır. Bunlar, geniş ve derin çukurlar içine kalker taşından yapılmış ve üzerleri tuğla kemer veya kubbeyle örtülmüş dikdörtgen şekilli yapılardır. Odalara rampalarla inilir. İçlerinde kral ve askerî kişilerin cesetleri, bunların hayatlarında sevdikleri bazı eşyalar yer alır. Ölünün işine öteki dünyada yarayacak eşyalar mezar odasının dışında bulundu (cenazeyi getiren araba, arabayı çeken öküzler ve insan iskeletleri v.b.). M.Ö. 2550'ye tarihlenen ve hepsi sümer sanatına ait olan bu eserlerin zenginliği o devirde Ur'un gelişmiş bir şehir olduğunu, kral otoritesinin tam olarak kurulduğunu gösterir. M.Ö. 2500 yıllarına ait (Birinci Ur hanedanı) fazla bilgi yoktur. M. Ö. 2050 - 1950 yılları arasındaki dönemle ilgili olarak Kültepe'de bulunan kral İbbisin'in mühür baskıları Üçüncü Ur hanedanının Anadolu ile temas kurduğunu gösterir.

— G. santl. İlk dönemlerin (El Ubeyd, Uruk ve Cemdet-Nasr) mezarlarında ölü eşyaları bulundu: boyalı seramikler, yılan başlı ana tanrıça tipinde pişmiş topraktan heykelcikler, taş çanak çömlek, taş inciler, mühür izleri. Kutsal avlunun güneydoğu bölümünde 2 000 mezar kapsayan ve birkaç yüzyılda inşa edilen «kral mezarlığı» ortaya çıkarıldı. Bu mezarların 16'sı, taş ve tuğladan yapılmıştır; olağanüstü zenginlikte eşyaları kapsayan bu 16 mezar, ölüyle aynı anda kurban edilen insanların cesetlerini de barındırır. «Kral», «kraliçe» ve «Etandard»ın mezarları; toplumun en önemli kişisi, saray halkının mezarları ortasında en zengin elbiseleri, altından ve gümüşten sofra takımları, harpları, arabaları ve atlarıyle, beş bin yıldan beri yatar. Krallık mezarının doğusunda III. hanedandan Şulgi ve Bur Sim'in yeraltı mezarı yer alır. Ur-Nommu tarafından kurulan III. Ur sülâlesi zamanında (XXIII.-XXI. yy.), o sırada Sümer imparatorluğunu başkenti olan şehir büyük ölçüde zenginleşti. Hanedanın kurucusu, ay tanrısı Nannar ve eşi Ningal'in şerefine kutsal bir meydan yaptırdı. İkinci binyılın ilk yarısında, şehir Babillilerin hücumlarıyle tekrar yıkıldı. XV. ve XIV. yy.da Kassite'ler tapınakları, sivri kemerli bir plana göre inşa edilmiş Edeoublomak'ı, büyük ve küçük Nannar'ı tekrar inşa ettiler. Birinci binyılda Nabukodonosor, şehri onartmağa girişti, Kutsal meydanı birbirlerine paralel ve altı kapılı duvarlarla (sonradan Nabanide tarafından onartıldı) çevirtti. (L)

Ura. Arkeol. Uzuncaburç'un 4 km doğusunda Roma yerleşmesi. Şehirde en önemli eser su kemerleridir. Alt kısmı büyük blok taşlardan yapılmıştır. Yukarıya doğru kademe kademe incelerek yükselir. Roma imparatoru Septimus Severius (M.S. 193-211) devrine aittir. (M)

U.R.A.C., ORTA AFRİKA CUMHURİYETLERİ BİRLİĞİ'nin simgesi. (L)

URAEGİNTHUS i. Yanağında turuncu bir benek bulunan, esmer-mavi renkli çok küçük kafes kuşu; Tropikal Afrika'da yaşayan astrildler grubundandır. (İlmî adı *Uraeginthus granatinus*. Dokumacıkuşugillerden.) [L]

URAGOGA i. Bot. *Cephaelis*'in bugünkü adı. (İpeka elde edilen *Uragoga İpecacuanha* bu cinstendir; ayrıca saplı oval yapraklı, toplu çiçekli odunsu bazı bitkiler de bu cinse girer. Kökboyasıgillerden.) [L]

URAĞAN i. (antil dili > isp. *huracan* > fr. *ouragan*'dan). Meteorol. Çok şiddetli

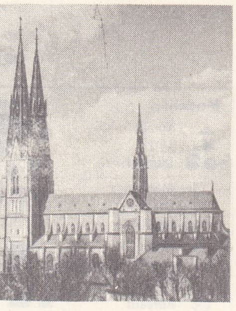

katedral

UPPSALA

şato

Ur-Nammu steli: tanrı Nannar Philadelphia müzesi

UR
ziggurat

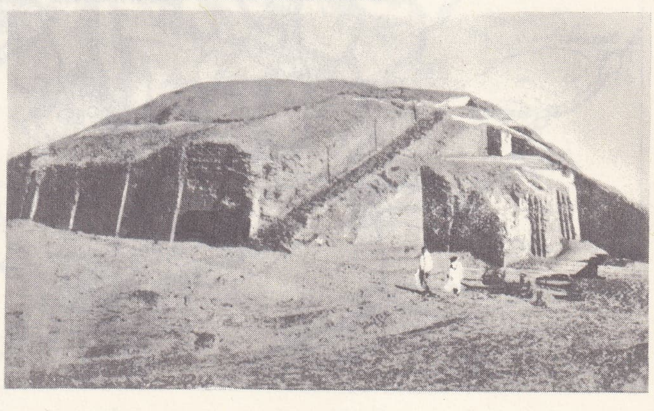

Foto. LAROUSSE

esen, saatte 120 km'den fazla hızı olan rüzgâr. (M)

URAKAVA, Japonya'da şehir, Hokkaido'nun güney kıyısında, Hidaka ilinin idare merkezi; 12 400 nüf. Balıkçılık limanı. (L)

URAL **URAL,** S.S.C.B.'de ırmak, Ural dağlarından doğar, Hazar denizine dökülür; 2 534 km. Ural'ın izlediği yol, «kasatura» biçimindedir: Orsk'a kadar kuzeyden güneye doğru akan kesimi, Ural dağlarının güney sıralarını aşarak doğudan batıya doğru akan ve Uralsk'ta Hazar denizi çanağı kenarına ulaşan kesime bağlanır; ayrıca aşağı kesimi Uralsk'tan Guryev'e kadar tekrar kuzeyden güneye doğru akar; aşağı vâdisinde sulama ile tarım gelişmiştir. (L)

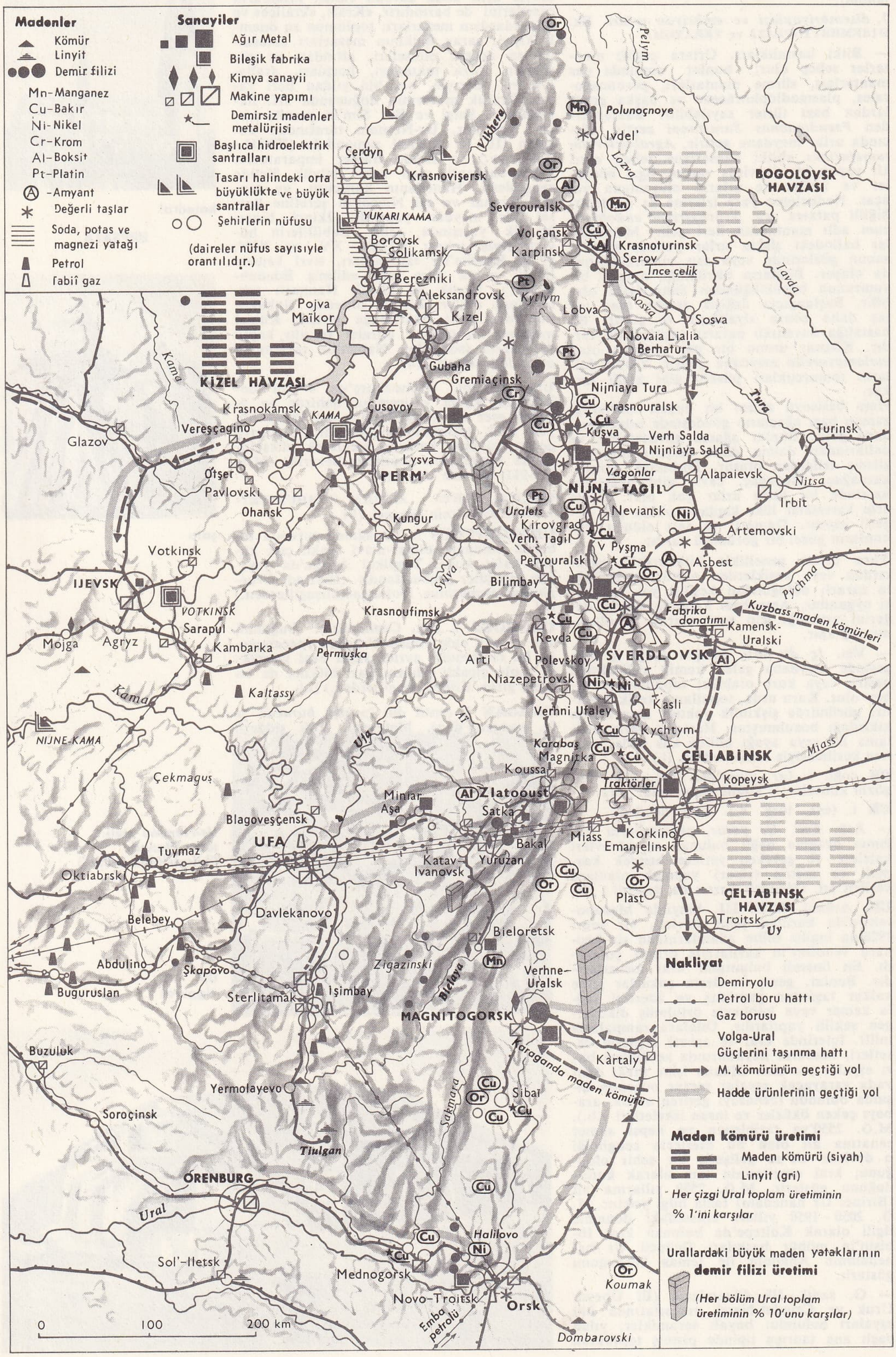

URAL - ALTAY dilleri, ural dilleri ve altay dillerinin meydana getirdiği dil topluluğu. (Ural-altay dilleri, Asya'nın Büyük Okyanus kıyılarından Orta Avrupa ve Akdeniz kıyılarına kadar uzanan alanda konuşulur.) [M]

URAL dağları veya **URALLAR,** S.S.C.B.'de dağlık bütün; kuzeyden güneye doğru 2 000 km boyunca uzanır, Kuzey Buz denizinde Hazar çanağı arasında ülkenin Avrupa kesimini Asya kesiminden ayırır.

Ural dağları, hersinyen kıvrımlar kuşağına bağlıdır: jeoloji yapısı bakımından, batıda Orta Avrupa'nın hersinyen dağlar bölgesiyle, doğu Altaylar'ın ve Tienşanlar'ın hersinyen tabanıyle birleşir. Ural kıvrımlarının yapısal alanı çok geniştir ve Batı Sibirya ovasının büyük kısmına yayılır. Fakat bu bölgenin yalnız batı kesimi Üçüncü zamanda yükselmiş ve «gençleşmiş»tir (A.B.D.'deki Apalaş dağları gibi). Apalaşlar gibi, Ural dağları da sert kayaç dizilerine tekabül eden doruk sıralarıdır; yumuşak kayaçlardan meydana gelen kısımlar ise aşınmış, oyulmuş ve iç çöküntüleri meydana getirmiştir. Kuzeyden güneye doğru, üç bölge ayırt edilir. *Kutup Uralları* veya *Arktik Urallar,* batıya doğru içbükey bir yay çizer; yükseltisi, kütlenin en yüksek noktası olan Narodnaya «Halk» tepesinde 1 894 m'yi bulur. Yönü hemen hemen meridyenle bir olan *Merkezî Urallar,* 59° ve 56° paralelleri arasında çok alçalır ve kara ve demiryolları tarafından kolayca aşılan 500 m yüksekliğinde tepeler haline gelir. Daha geniş olan *Güney Urallar,* güney ve güneybatıya doğru kaz ayağı şeklinde açılır; Yamantau'da yükselti tekrar 1 683 m'yi bulur. Tundraların bütün kütleyi kapladığı kuzey kesimi dışında, Urallar sık ormanlarla örtülüdür. Özellikle Güney Rusya bozkırları bölgesinde ormanlar çok içerilere sokulur.

Yapısı ve yüzey şekilleri yönünden Apalaşlar'a benzeyen Urallar sanayi imkânları bakımından farklıdır: kütle, maden kömürü yatakları bakımından Amerika'daki benzerinden çok yoksuldur. Kömür burada kıvrımlı ve sıkışık bir yapıda, işletmesi güç ve pahalı olan küçük havzalarda toplanır; rezervleri ancak 7 milyar ton kadardır ve yılda 30 milyon tonluk bir kısmı işletilir. Buna karşılık Batı Urallar'ın önünde çok büyük bir petrol havzası yer alır: «İkinci Bakû» adı verilen bu bölge, kuzeye doğru, Peçora havzası yataklarıyle, güneye doğru da Emba havzası yataklarıyle devam eder. Bütünün üretimi 30 milyon ton petrolü aşar.

Urallar birkaç yüzyıldan beri, demir filizinden en değerli madenlere kadar her çeşit maden üretimiyle ve elmas yataklarıyle tanınmıştır. Demir Orta Urallar'da, Nijniy Tagdil çevresinde ve Sverdlovsk yakınında, Güney Urallar'da ise Magnitogorsk'ta işletilir. Bakır Orta Urallar'da Krasnouralsk ile Sverdlovsk arasında ve Güney Urallar'da, Magnitogorsk'un güneyiyle, Orsk bölgesinde çıkartılır. Ayrıca krom, nikel, manganez, magnezyum, altın, platin üretilir. Kuzey Urallar'da boksit işletilir. Batı yamaçlarında, potasyum ve sodyum yatakları, Solikamsk ve Berezniki'deki büyük kimya üretimi merkezlerinin doğmasına yol açmıştır.

Urallar S.S.C.B.'nin en zengin maden bölgelerinden biridir ve birçok önemli sanayi merkezini içine alır: batı yamaçlarında, Perm, Ufa; doğu yamaçlarında, Severo-Uralsk, Karpinsk, Nijniy Tagil, Sverdlovsk, Çelyabinsk, Magnitogorsk, Orsk. (L)

URAL dilleri, fin - ugur, Samoyetçe ve yukarıgir eskimo-aleut dilleri öbeğini kapsayan dil ailesi.

— ANSİKL. *Ural dilleri*'nin ilk biçiminin belirgin özellikleri şunlardır: ses uyumu ve bugün bu dillerin birçoğunda görülmeyen ünsüz almaşması. Birçok bilgine göre ural dilleri, altay dilleriyle olduğu kadar hint-avrupa dilleriyle de akrabadır. Eğer bağdaşık bir ural dili mevcut olmuşsa M. Ö. 4000'e doğru bu dilin birliği bozulmuştur. (LM)

URALEPTUS i. Akdeniz'de ve Orta At-

lantik'te yaygın kemikli balık. (Mezgitgillerden.) [L]

URALİT i. (fr. *ouralite*). Miner. Bazik kayaların tabiî silikatı; *amfibol* grubundandır ve piroksen (ojit) billûrlarının psödomorfozu ile meydana gelir; psödomorfozdan sonra dış monoklinik şekillerini korur, fakat amfibol (aktinot veya hornblend) dilinimleri gösterir. (L)

URALİT i. (tes. edil. ad). Plast. mad. Üre-formaldehit reçineli döküm maddesi. (L)

URALİTLEŞME i. Miner. Bir piroksen billûrunun amfibol (*uralit*) haline dönüşmesi. (L)

URALORTİT i. (fr. *ouralorthite*). Miner. Ortit'in az hidratlı ve çift kırıcı çeşidi. (L)

URALSK, S.S.C.B.'de (Kazakistan) şehir, Ural ırmağının kıyısında; 134 000 nüf. Besin sanayii ve makine yapımı. (L)

URAN i. (bu maddeyle hemen hemen aynı zamanda bulunan *Uranüs* gezegeninin adı > fr. *urane*'dan). Formülü UO_2 olan uranyum IV oksit; uzun zaman basit cisim olarak kabul edilmiştir. Bk. URANYUM. (L)

URANAT i. (fr. *uranate*'tan). Kim. Uranyum VI oksitten UO_3 türeyen tuz. (Sanayide amonyum uranat [*uran sarısı*] ile sodyum uranat, seramikleri boyamada kullanılır.) [L]

URANİA, dokuz Musa'dan biri. Astronomiyi yönetirdi. Apollon'un âşık olduğu Urania, elinde bir küreyle tasvir edilir. Eski efsanelerde adı geçen Aphrodite Urania ise ideal bir gök tanrıçasıdır ve cinsî arzular uyandıramaz. (L)

URANİA i. Madagaskar'da yaşayan ve çok güzel renklerle süslü büyük kelebek. (İlmî adı *Urania* veya *Chrysiridia Ripheus*. Pulkanatlıların *uraniidae* familyasının örnek tipi.) [L]

Uranie, yakıt olarak tabiî uranyum, moderatör ve reflektör olarak normal su kullanan kritikaltı tesislere verilen ad. (L)

URANİİDAE çoğl. i. Pulkanatlı böcekler familyası; *urania* ve *cydimon* gibi büyük ve güzel kelebekleri kapsar; çoğunluğu gündüzün ortaya çıkan bu kelebekler tropikal bölgelerde yaşar. (L)

URANİL i. (fr. *uranyle*'den). Kim. Tek değerli UO_2 kökü; *uranil tuzları* da denen bazı uranyum tuzlarında bulunur. (Katyon rolü oynayan bu kök, bir maden iyonu gibi kabul edilir. Uranyum oksit UO_2 uzun süre pekblend madeni olarak düşünüldü; 1842'de Peligot, gerçek cinsini ve uranyum türevlerinin yapısındaki rolünü buldu.) Bk. URANYUM. (L)

URANİNİT i. (fr. *uraninite*'ten). Miner. *Eşanl.* PEKBLEND

URANİON. Esk. coğ. Anadolu'da (Karia bölgesi) şehir. Eski yazarlar şehrin, Podaleirios tarafından kurulduğunu belirtirler. Diodoros da, Uranion'un, Syme adasındaki aynı adı taşıyan şehirden buraya göç eden Kar'lar tarafından kurulduğunu söyler; bu görüşün gerçeğe yakın olduğu sanılıyor. Fraser ve Bean'ın yaptığı araştırmalarla Uranion'un, Loryma yarımadası (bugün Bayır) üzerinde yer aldığı kesinlikle tespit edildi. Eski yazarlar, Uranion şehri halkına Uranietai adını verdiler. Şehirde kazı yapılmadığından, Uranion hakkında bilgi çok azdır. (M)

URANİT i. (fr. *uranite*'ten). Miner. Uranyum ile alkali veya toprak alkali madenleri ya da bakırın tabiî fosfat ve arsenyatlarının tümüne verilen ad. || Formülü $Ca(UO_2)_2(SO_4)_2 \cdot 8H_2O$ olan tabiî kalsiyum uranofosfat; sarı renkte, dilinebilen küçük levhalar halinde kuvadratik sistemde billûrlaşır. (L)

URANNİYOBİT i. (fr. *uranniobite*'ten). Miner. Niyobyum bakımından zengin uraninit çeşidi. (L)

URANOFAN i. (fr. *uranophane*'dan). Miner. Hidratlı tabiî uranyum ve kalsiyum silikat. *Eşanl.* URANOTİL. (L)

URANOKALSİT i. (fr. *uranochalcite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî uranyum, kalsiyum ve bakır sülfat. (L)

URANOPİLİT i. (fr. *uranopilite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî uranyum sülfat. (L)

URANOS. Yun. mit. Çeşitli inanışlara göre, Gaia'nın, Aither'in veya Nyks'in (gece) oğlu, gökyüzü. Uranos, Gaia'nın (gökyüzü tarafından sarılan yeryüzü) kocası olarak, Titanlar, Kyklopslar ve canavarların türemesini sağladı. Oğullarından Kronos, babası Uranos'a isyan ederek bir orakla Uranos'un erbezlerini kesti; yaradan akan kan yeryüzüne damlayarak burayı yeniden dölledi. Bazen, döllenen bu yerin Sicilya, denize atılan orağın ise Korfu olduğu öne sürülür. (L)

URANOSFERİT i. (fr. *uranosphérite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî bizmut uranat. (L)

URANOSİRSİT i. (fr. *uranocircite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî baryum ve uranyum fosfat. (L)

URANOSPATİT i. (fr. *uranospathite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî uranyum fosfat; rengi sarı ile soluk yeşil arasındadır. (L)

URANOSPİNİT i. (fr. *uranospinite*'ten). Miner. Formülü $Ca(UO_2)_2(AsO_4)_2 \, 8H_2O$ olan hidratlı tabiî uranyum ve kalsiyum arsenyat; yeşil renktedir. (L)

URANOTALLİT i. (fr. *uranothallite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî kalsiyum ve uranyum karbonat. (L)

URANOTİL i. (fr. *uranotile*'den). Miner. *Eşanl.* URANOFAN.

URANOTORİANİT i. (fr. *uranothorianite*'ten). Miner. Önemli miktarda uranyum oksit UO_2 kapsayan torianit. (Hem uranyum, hem de toryum cevheri olan bu mineral Madagaskar'da işletilmektedir.) [L]

URANOTORİT i. (fr. *uranothorite*'ten). Miner. Tabiî toryum ve uranyum silikat. (L)

URANÜS, Güneş sisteminden gezegen; Güneş'ten uzaklık sırasına göre temel gezegenlerin yedincisidir. ♅ sembolüyle gösterilir.

Bu gezegenin yüzeyinde Jüpiter ve Satürn'dekilere benzeyen şeritler görülür. Hakkında fazla ayrıntılı ve kesin bilgi olmayan Uranüs'ün dönme süresiyle ilgili veriler de şüphelidir; bununla birlikte, gezegenin on bir saate yakın bir süre içinde döndüğü sanılır ve ekvatorunun düzlemi ile uydularının yörünge düzleminin çakışması gerekir.

Çok küçük olan görünür çapı, basıklığın ölçülmesini güçleştirir.

Uranüs, 1781'de W. Herschel tarafından keşfedildi. Gezegenin öz hareketini gözlemleyen Herschel, bunun bir kuyrukluyıldız olduğunu sandı, fakat Lexell ve Laplace'ın hesaplarıyla bu gökcisminin bir gezegen olduğu anlaşıldı. Uranüs, çıplak gözle seçilebilen, 6. kadirden bir yıldız gibi görünür.

Uranüs'ün beş uydusu vardır: Ariel*, Umbriel*, Titania*, Oberon* ve Miranda*. Bunların yıldız dolanım süreleri, sırasıyle şöyledir: 2 gün 12 saat; 4 gün 3 saat; 8 gün 1 saat; 13 gün 11 saat ve 33 saat 56 dakika. Düzlemleri hemen hemen tutuluma diktir; eğim 90°'yi bile geçer; öyle ki, gezegenin kendi etrafındaki dönüşü gibi, uydularının görünür hareketleri de *geri*'dir.

SAYISAL BİLGİLER

dolanım süresi	yıldız* dolanımı ...	84 yıl 7 gün
	kavuşum*	369,66 gün
yörünge elemanları	yarı büyük eksen ...	19,22 (Yer = 1)
	eğim	0°46′
	dış merkezlik	0,046
Güneş'e uzaklık	en büyük	20,10 Y
	en küçük	18,10
		e = 1
Yer'e uzaklık	en büyük	21,10
	en küçük	17,10 r
görünür çap	en büyük	4″,0
	en küçük	3″,2
ekvator çapı	Yer = 1	4,0
	mutlak	51 028 km
basıklık	....	?
kütle	Güneş = 1	1/22 869
	Yer = 1	14,58
yoğunluk	Yer = 1	0,23 (Yer = 5,52)
	Su = 1	1,3
dönme süresi	....	10 saat 42 dk.

(L)

URANYUM i. (fr. *uranium*'dan). Uran'dan çıkarılan, radyoaktif, ağır maden. (Bk. ANSİKL.) || *Uranyum VI tuzları,* uranil kökünden türeyen uranyum tuzları; bunlarda uranyum 6 değerlidir. (*Eşanl.* URANİL TUZLARI.) || *Uranyum ötesi,* periyotlar cetvelinde uranyumdan sonra gelen ve atom numarası 92'den büyük olan kimyasal elementler için kullanılır. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Kim. *Uranyum,* atom numarası 92, atom ağırlığı U = 238,07 ve tabiî elementler arasında sonuncusu olan kimyasal elementtir. Uzun zaman basit bir cisim olarak kabul edilen oksidi uran, 1789'da Klaproth tarafından pekblend içinde bulundu. 1841'de Péligot, bu cevherden madeni ayırmayı başardı.

Uranyum, demir görünüşünde, 18,7 yoğunluğunda, 1 800°C'a doğru eriyen bir katıdır. Kimyasal etkinliği çok fazladır; kolayca yükseltgenir ve ısıtıldığı zaman yanar; klor, kükürt ve azotla oldukça kolay birleşir; karbonla UC_2 karbürünü verir, bu da su karşısında hidrojen ve hidrokarbonlar halinde ayrışır.

Uranyumun birçok oksidi bilinmektedir: uranyum IV oksit veya uran UO_2, baz özelliği gösteren, çeşitli uranyum tuzlarının kavrulmasıyle elde edilen siyah bir katıdır; tabiî halde bulunan U_3O_8 oksidi (pekblend) koyu yeşil renktedir; amonyum uranatın kavrulmasıyle elde edilen portakal rengindeki uranyum VI oksit UO_3, amfoter bir maddedir ve uranil tuzları ile uranatları verebilir.

UO_2 oksidinden türeyen uranyum tuzları, madenin dört değerli olduğu tuzlardır; en önemlileri, her ikisi de yeşil renkli olan UCl_4 klorürü ile $U(SO_4)_2$ sülfatıdır.

Uranyum VI tuzları, uranyum anhidritin bir hidratından, UO_3, $2H_2O$ veya $UO_2(OH)_2$'den türer. Bunlar UO_2 (uranil) kökünü kapsar, bu yüzden «uranil tuzları» diye de adlandırılır. İçlerinde en yaygını, bir uranyum oksidin nitrik asitte çözünmesi ve 6 mol su ile billûrlaşmasından elde edilen $UO_2(NO_3)_2$ nitratıdır. Uranyum VI tuzları sarı renklidir ve ışık altında çok karakteristik yeşil bir fosforışı yayar.

UO_3 oksidi, msl., suda çözünmeyen sarı renkli Na_2UO_4 veya $Na_2U_2O_7$ gibi uranatlarda asit anhidrit rolü oynar. Cama sodyum uranat katarak *uran* camı elde edilir; bu cam, fosforışı özelliğiyle morötesi ışınları meydana çıkarmakta kullanılır.

En önemli uranyum cevheri pekblend veya uraninit'tir U_3O_8; az miktarda uranyum kapsayan başka uranyum cevherleri de vardır: msl. karnotit (potasyum ve uranil vanadat) ve uranit (kalsiyum ve uranil fosfat). Pekblend'in oldukça karmaşık olan işlenmesi sırasında uranyum, sodyum uranata, daha sonra da amonyum uranata dönüştürülür. Bunun kavrulmasıyle tuzlu oksit elde edilir; tuzlu oksidi elektrik fırınında karbonla veya kalsiyumla indirgeyerek uranyum madeni elde edilir. Eskiden uranyum, eşlik ettiği radyum tuzlarının işlenmesinde elde edilen bir alt üründen başka bir şey değildi; zamanla, nükleer enerji üretiminin başlıca hammaddesi haline geldi. Uranyum radyoaktif bir elementtir ve radyoaktiflik* olayı ilk defa bu element üzerinde H. Becquerel tarafından keşfedilmiştir. Tabiî uranyum üç izotopun karışımıdır. En bol bulunan 238 izotopu, radyoaktif radyum grubunun üreticisidir; 235 izotopu ise aktinyum grubunu üretir.

Nötronların etkisiyle uranyum fisyon*a uğrar veya plütonyum*a dönüşür. Tabiî uranyum nükleer reaktör*lerde veya pil*lerde kullanılır; 235 izotopundan atom bombalarında yararlanılır.

● *Uranyum ötesi* elementlerin varlığı, nükleer fisyonun keşfine ve atom sanayiinin 1940'tan bu yana olan gelişmelerine sıkı

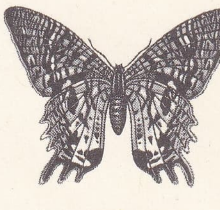

urania

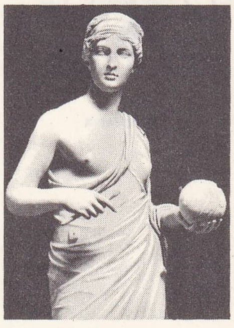

URANİA
(detay)
palazzo dei
Conservatori müzesi,
Roma

Foto. LAROUSSE

sıkıya bağlıdır. 1934'ten 1939'a kadar yapılan ve daha çok nötronların uranyum üzerindeki etkilerini inceleyen deneylerden sonra araştırmacılar, özellikle Fermi ve öğrencileri, nötronların bu element tarafından yakalanmasıyle radyoaktif bir uranyum izotopunun meydana geldiğini, bunun da bir veya birkaç uranyum ötesi elementin oluşumuna yol açtığını düşündüler. Ne yazık ki, çok sayıda radyoaktif periyot gözlemleyen araştırmacılar, uranyumun, uranyum ötesi elementler oluşturmayıp iki parçaya bölündüğünü, bu parçalardan her birinin de radyoaktif bir element grubunun oluşumuna yol açtığını farkedemediler.

Gerçek uranyum ötesi elementler daha sonra keşfedildi. Bugün 11 tane uranyum ötesi element bilinir: neptünyum 93, plütonyum 94, amerikyum 95, küriyum 96, berkelyum 97, kalifornıyum 98, aynştaynyum 99, fermiyum 100, mendelevyum 101, nobelyum 102 ve lavrensiyum 103 (bk. kendi maddeleri). Hepsi de kararsız ve radyoaktif olan bu elementlerin ortalama ömürleri jeolojik çağlara oranla çok kısadır. Bu yüzden tabiatta pratik olarak bulunmaz ve hepsi laboratuvarda sunî olarak elde edilir.

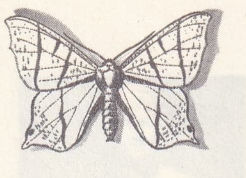

urapterix

Bunlardan plütonyum, sınaî bir malzeme olarak pillerde bol miktarda üretilir. Bk. *Atom* PİL'*i*.

— Coğ. İkinci Dünya savaşından önce 500 tondan az olan dünya uranyum üretimi, bugün oksit olarak 50 000 tonu aşmıştır; yani değerce üretim tüketimden daha fazladır. Üretimin 38 000 tonu bulduğu batı ülkelerinde, savaş öncesi üretime göre hesaplanan fark 10 000 ton kadardır. Cevherler (pekblend, uraninit ve türev mineraller), jeolojik yapısı çok farklı bölgelerde, özellikle iç kayalarda bulunur; fakat bileşimlerindeki uranyum oranı, genellikle işletmenin verimli olmasına yetmeyecek kadar düşüktür (binde 2'den az).

— Foto. *Uranyum tuzları*, özellikle uranyum nitrat, klişelerin kontraslarını arttırmakta ve fotoğrafların rengini değiştirmekte (viraj) kullanılır.

— Metalürji. Uranyum'un çok sayıdaki cevherleri arasında en bol bulunanı pekblend'dir (saf olmayan oksidi). En zengin, fakat en az rastlanan cevherlerdeki uranyum oranı yüzde 2 ile 8 arasında değişir; oysa cevherlerin çoğundaki maden oranı yüzde 0,2'yi ancak bulur.

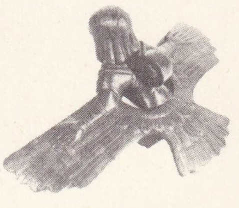

kanatlı kadın şeklinde bronz kazan kulpu Toprakkale, (M.Ö. VIII.-VII. yy.)

Cevherlerin zenginleştirilmesi ve madenin ayrılması için uygulanan işlemler son derece karmaşıktır ve her tesise göre değişir. Genel olarak, yatağın yakınlarında kurulmuş bir tesiste cevher önce fiziksel olarak, sonra kimyasal bir yolla zenginleştirilir ve yüzde 60 oranında maden kapsayan uranat elde edilir. Zenginleştirilmiş cevhere, iki kademe halinde bir tasfiye işlemi uygulanır: bu kademelerden ilki arıtma, öbürü de genellikle maden bölgesinden uzak bir tesiste yürütülen son üretimdir. Arıtma işleminde uranat, nitrik asitle işlenerek uranil nitrata dönüştürülür; bu da organik çözücüler yardımıyle ayrıştırılarak saflaştırılır. Son üretim safhasında, saf uranil nitrat ısıtılarak uranyum trioksit UO_3 halinde ayrıştırılır; bu da hidrojenle indirgenerek, nükleer yakıtların hazırlanmasında doğrudan doğruya kullanılabilen uranyum dioksit UO_2 verir. Uranyumu maden halinde elde edebilmek için, önce uranyum dioksit flüorla işlenerek uranyum tetraflüorüre UF_4 dönüştürülür; sonra magnezyumla indirgenerek, 300 kg ağırlığındaki külçeler halinde uranyum elde edilir. Bu ham külçelerin yeniden ergitilmesi ve madenin hava ile temasına engel olmak için vakumda veya eylemsiz argon atmosferinde dökümü, yüzde 99,9 saflıkta uranyum madeni verir. Daha sonra uygulanan mekanik dönüşümlerle, saf madenden veya alaşımlarından nükleer yakıt elemanları hazırlanır. (L)

URANYUMLU sıf. (*uranyum*'dan *uranyum-lu*). Bileşiminde uranyum bulunan: *Uranyumlu cevher.*

URAO i. (fr. k.). Miner. Hidratlı tabiî sodyum karbonat; Venezüela'da bulunur. *Eşanl.* TRONA. (L)

URAPTERİX i. Açık renkli büyük gece kelebeği; alt kanatlarının ucunda kısa bir kuyruk bulunur. (*Uropterix sambucaria* [mürver kelebeği] kırmızımsı çizgili soluk sarı renktedir; tırtılı mürver, sarmaşık, erik ve hanımeli üzerinde yaşar. Pulkanatlıların *geometridae* familyasından.) [L]

URARTULAR, Doğu Anadolu'da kurulmuş krallık. M. Ö. 1400-1200 yılları arasında Hurri devletinin yıkılışından sonra Van gölü havzası merkez olmak üzere güneyde ve batıda bazı küçük devletler meydana geldi. Bu bölgeye Asurlular *Nairi ülkeleri* adını vermişlerdi. Yine bazı Asur kaynaklarında *Uruatri* adı da geçer. Genellikle M. Ö. IX. yy.ın başından itibaren Uruatri adından söz edilir. Bu krallıkların bir devlet halinde birleştiği anlaşılıyor. M. Ö. 900 yıllarında kurulan bu devletin başşehri, Van (Tuşpa) şehriydi. Urartu devleti en parlak devrinde (M. Ö. IX. yy.ın ortaları) doğuda Hazar denizinden batıda Malatya'ya kadar; kuzeyde Gökçe gölü, Erzurum ve Erzincan'dan, güneyde Musul ve Halep'e kadar uzanıyordu. Bu dönemde Asurlular, Urartuların bağımsızlığını kabul etmek zorunda kaldılar. Urartular, Asurluların Akdeniz ile olan bağlantısını kesmek ve onu çembere almak için Halep'e kadar olan toprakları hâkimiyetlerine aldılar. Bundan sonra Urartular siyasî ve kültürel alanda yükselerek 200 yıl Yakındoğu'nun en büyük devletlerinden biri oldu. M. Ö. VIII. yy.ın ikinci yarısından sonra dağlık bölgedeki sınırlarına çekilen Urartular, özellikle Kafkaslar üzerinden gelen kimmer akınlarıyle sarsıldılar. M. Ö. VIII. yy.ın ortalarında iskit istilâsına uğradılar. Çavuştepe kazılarında bulunan ok uçları, tipik iskit koşum eşyası ve urartu yerleşmeleri üzerinde iskit yerleşmesini gösteren buluntular bunu doğrular. Asur devletinin M. Ö. 612'de ortadan kalkmasından sonra, Medlerin Anadoluyu istilâsı sırasında urartu şehirleri tahrip edildi. M. Ö. 600 yıllarında Urartu devleti sona erdi.

Bugüne kadar gelen kitabelerden, Urartu krallarının, başşehir Tuşpa v.d. yerlerde kaleler, saraylar, tapınak ve kanallar yaptırdıkları öğrenildi. Urartu bölgesinde otuzdan fazla kale harabesi tespit edildi. Kazılarda ortaya çıkarılan eserler, urartu mimarîsinin eriştiği yüksek seviyeyi gösterir. Urartuların yaptıkları su tesisleri de ilgi çekicidir (80 km uzaklıktan Van'a su getirten kral Menua'nın yaptırdığı Menua veya Şamranaltı kanalı, Keşiş gölü barajı gibi). Taş, kemik ve seramik eserler, sanat ve teknik bakımından üstündür. Urartular, madenî işlemeler ve sanat eserlerinde de ustaydılar. Kulplarında insan veya hayvan figürleri bulunan bronz kazan ve şamdanlar, kabartmalı kalkan ve miğferler, oktanlıklar v.d. gümüş altın eşya, Urartuların bu alanda da değerli eserler verdiklerini gösterir.

● *Din.* Urartu dininde birçok tanrı vardır. Bunların başında Haldi, Teişeba ve Şivini gelir. En büyük tanrı, savaş ve devlet tanrısı Haldi'dir. Urartu dininde, ele geçirilen şehirlerin ve ülkelerin tanrıları da yer alır.

● *Dil ve yazı.* Urartu dili, genel olarak ön asya dilleri grubuna konur. Sabit köklere değişik ekler getirlerek kelime yapılması bakımından Urartu, ural-altay dilleriyle benzerlik gösterir. Ayrıca hurri ve urartu dilinin ortak bir kökten geldiği bazı bilim adamları tarafından ileri sürülür. Urartular, çivi ve hiyeroglif olmak üzere iki türlü yazı kullandılar. Çivi yazısını Asurlardan aldılar ve bunu değiştirerek sadeleştirdiler. Kitabelerden bazıları urartu ve Asur çivi yazısıyle yazılmıştır. Çivi yazılı kitabeler daha çok taş anıtlar üzerinde yer alır. Bunlar, kral yıllıkları, askerî harekât ve fetihlerden söz eden belgeler, adaklar, yapılar ve su tesisleriyle ilgili kitabelerdir. Taş anıtlar dışında kalkan, miğfer, bronz kaplar gibi madenî eşya; büyük küpler v.d. seramik eşya ile birkaç kil tablette çivi yazısıyla yazılmış kitabeler bulundu. Hiyeroglif yazısı, yönetim ve hesap işleriyle dinî konularda kullanıldı. Bu yazı, malzemenin azlığından dolayı henüz yeterli derecede incelenemedi. Bazı bilim adamları (M. Riemschneider, T. Beran), Urartuların bu yazıyı girit veya hitit hiyeroglif yazısından aldıklarını, bazıları da (Von Schuler) bu hiyeroglif sistemini Urartuların bulduğunu ileri sürer.

● *Arkeoloji.* Urartu bölgesindeki arkeolojik araştırmalar, İngilizlerin 1879-1880 yıllarında Van-Toprakkale'de yaptıkları kazıyle başlar. Bundan sonra bölgede çeşitli zamanlarda Almanlar, Ruslar ve Amerikalılar çalıştı. Ruslar ayrıca 1893'ten beri Transkafkasya ve 1930'dan beri de Sovyet Ermenistanında çalışmalar yaparak, özellikle Karmir Blur kazısıyle önemli sonuçlar elde ettiler. 1938'de demiryolu yapımı sırasında Erzincan yakınlarında Altıntepe'de bulunan çok değerli urartu eserleri Ankara müzesine getirildikten sonra türk bilim adamları da bu alanda çalışmağa başladı. Bugün Türkiye'deki urartu araştırmaları yalnız türk arkeologlar tarafından yapılır. Altıntepe'de Prof. Tahsin Özgüç, Adilcevaz'da Prof. Emin Bilgiç ve Van bölgesinde de (Toprakkale ve Çavuştepe) Prof. Afif Erzen kazı ve araştırma yapmaktadırlar. (M)

URASİYE. Okç. *Urasiye atmak,* ayak yeri ve ayak taşı tayininden sonra menzil atanların ana taşına doğru yaptıkları atış. (Ok dışarıya düşerse «şest attı», taşın soluna düşerse «kabza attı» denirdi.) [M]

URATELORNİS i. Siyah benekli soluk esmer ve gök mavisi renginde yer kuşu; alakargaya benzer ama kuyruğu çok uzundur; Madagaskar'da yaşar. (Kargagillerden.) [L]

URAVA, Japonya'da şehir, Honşu adasında, Saitama ilinin idare merkezi; 237 000 nüf. Tokyo'nun banliyösünde. Başkentten 20 km kadar uzaklıkta iskân merkezi. Üniversite. (L)

URBA veya **URUBA** i. (ital. *roba*'dan). Giyecek: *Yıkamışlar, yeni urbalar giydirmişler* (A. H. Tanpınar). — *Yeni başkan mısın sen? Bizim eski başkana noldu? Hani senin Binbaşı urbaların...* (Kemal Tahir). Bk. RUBA.

URBAN çoğl. i. (ar. *ʿarab*'dan *ʿurbān*). *Esk.* Bedevîler, çöl Arapları: *Daima urbanın çadır kurdukları yerlerden uzakta konaklıyordum* (F. R. Atay). [M]

URBAN, Fatih'in hizmetinde çalışmış olan macar asıllı topçu ustası (öl. 1453). Osmanlı devletinin hizmetine girmeden önce Bizanslıların hizmetinde çalıştı. Onlarla anlaşamadığı için, Türklerin hizmetine girdi. Fatih Sultan Mehmed'e, o döneme kadar görülmemiş büyüklükte bir topun planını sundu; fakat bu plan, Fatih ve türk topçuları tarafından beğenilmedi. Fatih ve topçuları, yeni bir plan yaparak bunun dökülmesini ve yapımını Urban'a bıraktılar. Urban, bu topun dökümünü denetledi. Topun bitiminden sonra Edirne'de yapılan denemelerde 600 kilo ağırlığında bir gülleyi, 1 500 m'ye attığı görüldü. Mermi, düştüğü yerde 2 metre derinliğinde bir çukur açıyordu. Top 30 çift öküzle çekilen özel bir araba ile İstanbul önüne getirildi. Ancak İstanbul kuşatmasında bu toptan büyük bir yarar sağlanamadı. Top, kuşatmanın ilk günlerinde parçalandı ve Urban da kaza sırasında öldü. (M)

URBAN (Milo), slovak romancısı (Rabçice 1904). Bir Slovak şehrinin Macar hâkimiyeti altında ve daha sonraki hayatını canlandıran bir triloji (*Zivy Biç* [Canlı Kırbaç], 1927; *Hmly na Usvite* [Şafak Sisleri], 1930; *V Oridlach* [Pusularda], 1940) dışında, romanlar (*Zhasnute Svetla* [Sönmüş Işıklar], 1947; *Rüzgâr Eken,* 1946) ve hikâyeler (*Yankısız Çığlıklar,* 1966) yayımladı. (L)

URBANA, A.B.D.'de (İllinois) şehir, Chicago'nun güneyinde; 27 300 nüf. Tarım pazarı. Hassas âletler. Tütüncülük. Boyarmaddeler. (L)

URBANİA. Bk. CASTELDURANTE.

URBANİT i. (fr. *urbanite*'ten). Miner. Piroksen grubundan tabiî silikat. (Schefferit'in demirli bir çeşididir.) [L]

URBANUS I Aziz [öl. Roma 230], papa (222-230). Azize Caecilia'nın çileleriyle ilgili efsanelere uzun süre adı karıştırıldı. Alexander Severus'un hükümdarlığı sırasında Papa oldu, Hippolytus sapkınlığı meselesinde bazı tedbirler aldığı sanılır. (L)

Foto. MEYDAN

URBANUS II (Odon DE LAGNY veya Eudes DE CHÂTILLON) [Châtillon-sur-Marne 1042'ye doğr. - Roma 1099], papa (1088 - 1099). Aziz Bruno'nun çömeziydi. Reims başdiyakosu (1064), sonra Ostia piskoposu ve kardinali oldu (1078). Almanya'da papa temsilciliği yaptı (1084-1085), Victor III'ten sonra papalık tahtına çıkarak seleflerinin reformcu çalışmalarını devam ettirmeğe çalıştı. Nikâhlı karısını yanından uzaklaştırmış olan kral Philippe I'i aforoz etti; Clermont konsilinin açılış tarihinde (27 kasım 1095) çok büyük bir kalabalık önünde birinci haçlı seferini ilân etti. Sahte papa Clemens III'ü Roma'da papalık tahtına çıkarmayı (1088-1903) başaran alman kralı Heinrich IV ile mücadele etti ve kontes Mastilde'nin yardımı sayesinde 1094'te tahtını tekrar ele geçirdi. (L)

URBANUS III (Uberto CRIVELLI) [Milano 1120'ye doğr. - Ferrara 1187], papa (1185 - 1187). Milano başpiskoposu ve kardinal oldu. Verona'da Lucius III'ün yerine papalık tahtına çıktı. Kısa süren papalığı sırasında, papalık devletlerini işgal eden Friedrich Barbarossa ile papalık arasındaki çatışma devam ettiğinden Verona'dan ancak Ferrara'ya gitmek için ayrılabildi. Dinî alanda önemli çalışmalar yaptı: papalığın merkezîleşmesini ve daimî papalık temsilcilerinin yetkilerini sağlamlaştırmağa çalıştı. (L)

URBANUS IV (Jacques PANTALEON) [Troyes 1200'e doğr. - Perugia 1264], papa (1261 - 1264). Bir kunduracının oğluydu. Rahip oldu. Liège başdiyakosluğuna (1247), papa Innocentius VI'nın Doğu Avrupa temsilciliğine getirildi; Laon başdiyakosu (1249), Verdun piskoposu (1253) oldu. Kutsal topraklarda (Filistin) papa temsilciliğine, Kudüs patrikliğine (1255) getirildi. Viterbo'da Alexander VI'nın yerine papa seçildi ve Manfredo'ya karşı mücadeleyi devam ettirdi; Anjou'lu Charles'ın Sicilya tahtına çıkması (1262 - 1264) ile ilgili görüşmeleri yönetti; fakat imparatorluktaki saltanat kesikliğine son vermekte acele etmedi. Papalığın merkezîleşme siyasetini sürdürdü. (L)

URBANUS V (Guillaume DE GRIMOARD) [Grisac şatosu, Gevaudan 1310 - Avignon 1370], papa (1362 - 1370). Chirac'ta benediktin papazı oldu. Çeşitli üniversitelerde ders verdi; Milano (1352) ve Napoli'de (1362) papalık temsilcisi oldu. Papa seçildi. Romalıların isteklerini kabul ederek, zorba kral Visconti ile kardinal Albornoz arasında barış imzalandıktan sonra (1366), Roma'ya döndü. Roma'da Ioannes V Paleologos'u katolik olarak vaftiz etti (1369), fakat doğudaki ayrılığı ortadan kaldıramadı. 1370'te Perugia'lılar Romalıların desteğiyle isyan edince, Viterbo'ya sığınmak zorunda kaldı. Edebiyatın ve üniversitelerin koruyucusuydu, büyük bayındırlık çalışmaları yaptırdı. (L)

URBANUS VI (Bartolomeo PRIGNANO) [Napoli 1318'e doğr. - Roma 1389], papa (1378 - 1389). Acerenza (1364) ve Bari (1377) başpiskoposu oldu, italyan bir papa isteyen Roma halkının baskısıyle papa seçildi. Saldırgan, iğneleyici, aşırı derecede sert bir insandı. Öyle ki, çevresi onun yerine rakibi Cenevre'li Roberto'yu (Clemens VII) [20 eylül 1378] getirmeye kalktı ve bu durum bir skhisma'ya yol açtı. Urbanus'un zehirlenerek öldürüldüğü sanılır. (L)

URBANUS VII (Giovan Battista CASTAGNA) [Roma 1521'e doğr. - ay.y. 1590], papa (15-27 eylül 1590). Rossano başpiskoposu (1553), Madrid'te papalık büyük elçisi (1564 - 1572), kardinal (1583) oldu. Taç giyme töreni yapılamadan öldü. (L)

URBANUS VIII (Maffeo BARBERINI) [Floransa 1568 - Roma 1644], papa (1623-1644). Paris'te papalık büyük elçisi (1604), kardinal (1606) oldu, Gregorius XV'in yerine papa seçildi. Papalığı zamanında, Galileo mahkûm edildi (1633) ve 1642'de (*In Eminenti Fermanı*, 1643) Jansenius'un «*Augustinus*» adlı kitabı kara listeye alındı. Urbino dukalığını papalık topraklarına kattı; nepotius'çulukla suçlandı. Urbanus VIII, hümanist papaların geleneğini sürdürdü. (L)

Urbe condita. Bk. AB URBE CONDITA.

URBINA (Jose Maria), ekvadorlu siyaset adamı (Ambato 1808 - Guayaquil 1891). 1852-1856 Arasında cumhurbaşkanlığı yaptı, muhafazakârlar tarafından devrildi, Peru'ya çekildi; oradan Garcia Moreno'ya karşı bir sefere girişti fakat başarı sağlayamadı (1865). Veintemilla ayaklanması sırasında (1876) yurduna döndü. (L)

URBINO, İtalya'da şehir, Marche'de (Pesaro e Urbino ili), Foglia ile Metauro arasındaki iki tepe üzerinde; 18 900 nüf. Önemli tarım pazarı. İpek sanayii. Raffaello ve Bramento burada doğdu. Urbino, dük Federico da Montefeltro'nun sayesinde XV. yy. ortasında parlak bir sanat merkezi haline geldi; şehirde birçok sanatçı, özellikle Piero Dello Francesca otururdu; mimar Luciano Laurana, Rönesans sarayındaki şatoyu Alberti anlayışına göre değiştirmekle görevlendirildi; çalışmaları Martini tamamladı (Cordile, asma bahçeler); iç kısım yeniden süslendi; dükün çalışma odasında (*studiolo*) üstleri tanınmış kişilerin portreleriyle süslü (bazılarını Wassenhove, Melezzo da Forli, Burruguete yaptılar) gömme süsler yapıldı. Urbino'nun anıtları arasında Raffaello'nun konağı, Martini'ye mal edilen San Bernardino kilisesi ve Salimoeni kardeşlerin freskleriyle süslü San Giovanni Battista kilisesi de sayılabilir. Şehir XVI. yy.da başlıca seramik merkezlerindendi. (L)

URBINO dukalığı, İtalya yarımadasında eski devlet; doğuda Adriya denizi, kuzeyde Romagna, güneyde Ancona marklığıyle sınırlıydı. XII. yy. sonunda Montefeltro ailesinin eline geçti. Federico III da Montefetro (1443-1482) adına dukalık haline getirildi. XVI. yy. başında Della Rovere'lere geçti, 1631'de kilise devletlerine bağlandı; 1860'a kadar, bugünkü Pesaro ve Urbino eyaletini meydana getiren Urbino Pesaro delegasyonunun bir kısmıydı. (L)

URCEOLA i. Asya'da, daha çok Birmanya ve Malezya'da yetişen ve kauçuk elde edilen sarmaşıcı bitki. (Zakkumgillerden.) [L]

URD, iskandinav mitolojisinde üç Norn'un başlıcası; kader ve geçmişi temsil eden yaşlı bir kadındır. (L)

URDIT i. (fr. *urdite*'ten). Miner. *Eşanl.* MONAZIT.

URDU i. ve sıf. Leng. Pakistan islâm cumhuriyetinin millî dili.

— ANSİKL. Önce «kamp dili» olan *Urdu*, çok yakın bir dönemde, özellikle kullanılan yazı bakımından farklılık gösterdiği hindu dilinden çok yakın bir tarihte ayrıldı; bugün bile Güney Pencap'taki multani ile karıştırılmaktadır. Özellikle siyasî sebepler yüzünden Urdu Farsça ve Arapçadan sayılan giderek artan terimler aktararak hızla bağımsız bir dil haline gelmektedir. Urdu edebiyatının başlıca yazarları Vali ve Mir (XVIII. yy.), Ullah han Galib, Seyid Ahmed Han (XIX. yy.) ve Muhammed İkbal'dir (1873 - 1938). [L]

UREBİ i. Afrika steplerinde ve Sahranın güneyinde yaşayan antilop.

— ANSİKL. *Urebi*'nin boynuzları küçük, dik ve paralel; postu esmer-sarıdır; kulaklarının altında çıplak derili bir benek vardır; göz pınarları çok gelişkin, boyu dağkeçisi kadardır. Afrika'nın batı, doğu ve güneyindeki otlu steplerde küçük sürüler halinde yaşar. (L)

URECHE (Grigore), rumen tarihçisi (1590 - 1647). 1349-1594 Arasındaki (Iyi Alexandru ile Büyük Ştefan devirleri) olayları anlatan *Domnii Tarii Moldovii* (Boğdan Tarihi) adlı eserinin Simion Dascalul tarafından yeniden kaleme alınmış şekli ele geçirilmiştir. (L)

UREDOSPOR i. (fr. *urédespore*). Pasmantarlarının sporlanma şekillerinden biri. (Uredosporlar genellikle pas renginde olan kabarcıklarda [sorus] oluşur ve mantarın yayılmasını sağlar.) [L]

UREFA çoğl. i. (ar. *ʿārif*'den *ʿurefā*). *Esk.* Ârif kimseler, akıllılar: *Urefa mesleği! âlâ, hem ucuz, hem de şeker! / Şu kadar var ki şebabında ufak bir gayret* (M. Â. Ersoy). [M]

URENA i. Ebegümecigillerden sıcak ülkelerde yetişen bitki.

— ANSİKL. *Urena lobata*'ya tropikal bölgelerde (Asya, Afirka ve Amerika) hemen her tarafta rastlanır. Bazı ülkelerde tekstil bitkisi olarak yetiştirilir. (L)

UREUS i. Firavunların ve mısırlı bazı din adamlarının başlığında bulunan gözlüklü yılan resmi. (L)

UREY (Harold Clayton), amerikalı kimyacı (Walkerton, İndiana 1893). Montana ve Kaliforniya üniversitelerinde okudu. 1924'te Johns Hopkins üniversitesinde asistan olarak çalıştı. Columbia (1929) ve Chicago (1945) üniversitelerinde profesörlük yaptı. Ağır suyu ve döteryumu keşfederek 1934 Nobel kimya ödülünü kazandı. Sonra, birçok izotopu birbirinden ayırdı. Atom bombalarının yapımında, uranyumu, 235 izotopu halinde zenginleştirmek için, gaz halindeki bileşimin flüorla santrifüjlenmesi ve gözenekli çeperlerden yayılması metodunu uyguladı. (L)

URFA, Güneydoğu Anadolu bölgesinde il merkezi büyük şehir; 100 231 nüf. (1970 sayımının ilk sonuçları); yüksl. 540 m. Birecik üzerinden Gaziantep'e 146 km, Viranşehir üzerinden Mardin'e 190 km ve Siverek üzerinden Diyarbakır'a 184 km uzaklıkta olan şehir, güneydeki Suriye sınırına doğru çizgiyle 40 km, sınır üzerindeki Akçakale kasabasına yolla 53 km uzaklıktadır. Fırat'a dökülen Belih çayı kollarından Cullab suyunun bir kolu Urfa'dan geçer. Urfa kalesinin kurulduğu tepenin eteğinden başlayarak dalgalı ve az eğimli bir düzlük üzerine yayılan şehir, 17 mahalleye bölünmüştür; 8 000 kadar ev (ayrıca 4 000'den fazla gecekondu) kapsar: geleneksel yapılar taştan ve üstleri düz damlıdır; tuğla, çimento ve kiremit, yeni yapılarda kullanılır. Şehrin güneybatısında 150 m × 20 m boyutlarında Halilürrahman havuzu denilen bir göl vardır ve bu havuz bir kanalla Aynı Zeliha gölcüğüne bağlanır. Varlığı İbrahim peygamber ve Nemrut ile ilgili bir efsaneye bağlanan bu göl, Urfa'nın başlıca gezi yerlerindendir, içindeki balıklar halk arasında kutsal sayılır ve bunlara dokunulmaz. Halilürrahman havuzunun yanında bulunan ve aynı adı taşıyan cami XVII. yy.da yapılmıştır. Ayrıca Urfa'da Hasanpadişah (Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan) camii ve Salâhaddin medresesi gibi yapılar da bulunur.

● *Tarih.* Urfa şehrinin uzak geçmişi kesin olarak bilinmiyor. M. Ö. 2000'e doğru Urfa yöresi Hurri-Mitanni devletini kuran Hurrilerin eline geçti. Bunlar Asurluları hâkimiyetleri altına aldılar. Daha sonra Pers imparatorluğu bölgeye hâkim oldu. Makedonyalılar (İskender) devrinden önce Urfa'nın yerinde bulunan şehrin adı kesinlikle bilinmiyorsa da burası için *Orroes* adı ileri sürülmüştür. Şehir içindeki ünlü kaynak ve havuz (Kalliroe) ile yöreye verilen *Osroene* adlarının bununla ilgili olduğu sanılıyor. Bu yöreye Ortaçağda Araplar, *Diyarı Mudar* adını verdiler. İskender'den sonra Seleukos I burada kurduğu şehre Makedonya'nın eski başkenti olan Edessa'nın (Aigai, bugünkü Vodina'nın yerinde) adını verdi. Şehrin bugünkü adı gibi, Arapların verdikleri *Ruha* adı da süryanîce *Orhai*'den türedi. Antiokhos IV, şehre kendi adını (*Antiokheia*) verdiyse de bu ad tutunmadı. Roma hâkimiyeti kurulmadan önce bölge, Osroene krallığının elindeydi; önceleri roma himayesinde olan şehir Caracalla devrinde roma hâkimiyetine girdi (216). Sasanîlerin saldırısına uğrayan şehir, 260'ta Şapur I tarafından kuşatıldı. 396'da çevresindeki manastırları Hunlar, sonra da (502-506 ya doğr.) şehri got askerleri yağma ettiler. Şehir, III. - VI. yy.lar arasında sellerden büyük zararlar gördü. İmparator Iustinos I ve onun ardından Iustinianos şehri büyük ölçüde onardılar; hamamlar, tiyatro, hastahane ve hipodrom yaptırdılar. Müslümanlığın doğuşundan kısa bir süre sonra (639) şehri, İyaz bin Ganem kuvvetleri savaşmadan ele geçirdiler. Birkaç defa şehre saldırılar yapan Bizanslılar 1030-1087 arasında Urfa'ya hâkim oldular. Şehir, sonra Selçukluların eline geçti. 1098'den sonra Haçlılar 50 yıl kadar çevreye hâkim oldular (Edessa kontluğu). Urfa bu dönemde çok zarar gördü. 1144'te Musul hükümdarı İmadeddin Zengi şehri

bronzdan kanatlı boğa
Toprakkale
(M.Ö. VIII. - VII. yy.)

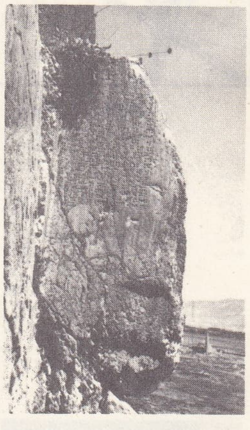
Van kalesinde
kaya üzerinde
URARTU çivi yazısı

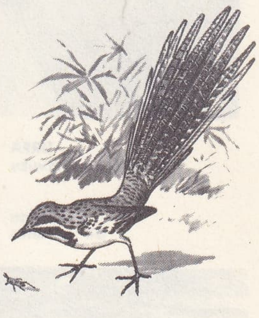
uratelornis

Foto. MEYDAN

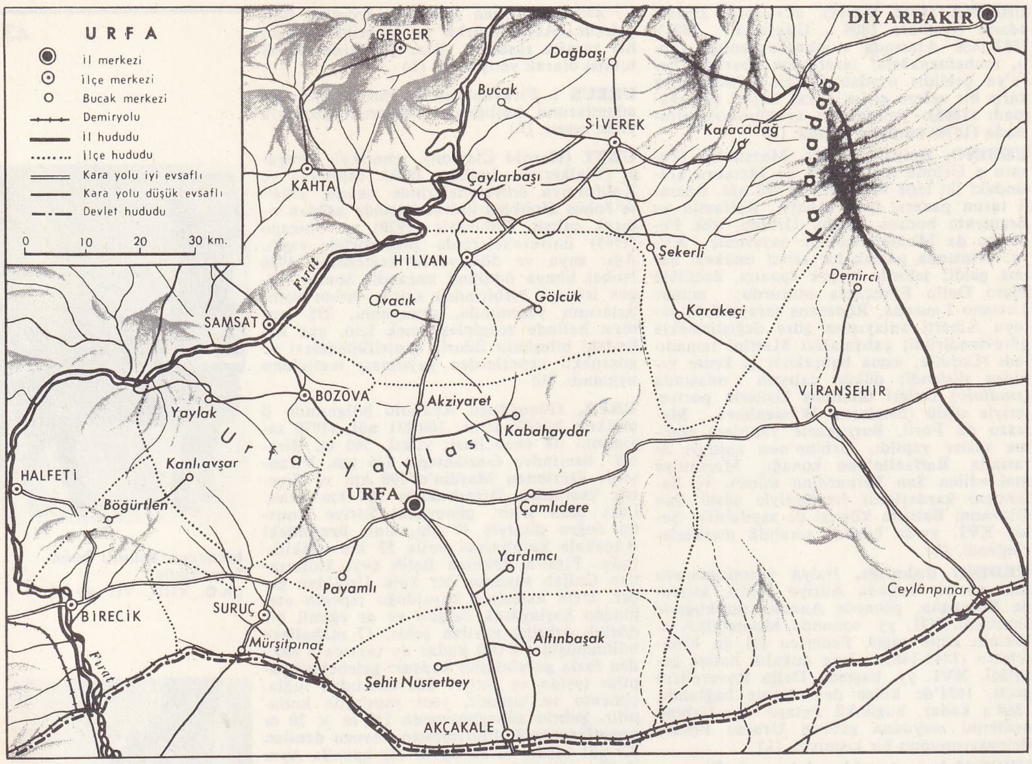

URFA il haritası

ele geçirdi. 1046'da Haçlılar tekrar saldırarak şehre girdilerse de 6 gün sonra Nureddin Zengi, Urfa'yı kurtardı. Salâhaddin Eyyubî'nin (1182) ve Mısır Memlûklarının eline geçen şehir, 1244'te Hulâgu tarafından yağmalandı; sonra yeniden kalkındı. 1393'te Timur tarafından ele geçirildi. Yavuz Sultan Selim devrinde Osmanlı devleti hâkimiyetine girdi (1516) ve Rakka eyaletine merkez oldu. XIX. yy.ın ikinci yarısında vilâyetler kurulunca, Halep vilâyetine bağlı bir sancağa merkez oldu. Şehrin nüfusunun XX. yy. başlarında 50 000 olduğu sanılıyor. Birinci Dünya savaşından sonra ingiliz kuvvetleri 7 mart 1918'de Urfa'yı işgal ettiler, fakat kısa bir süre sonra (30 ekim 1919) fransız kuvvetlerine bıraktılar. Sevr antlaşmasına (10 ağustos 1920) göre Urfa, fransız mandası altına giren Suriye'ye verildi; fakat bu karar uygulanamadan Urfalılar Fransızlara karşı ayaklandılar (9 şubat 1920) ve savaşa giriştiler. Fransızlar, yapılan bir antlaşma sonunda yöreden çekildiler. 10 Nisan 1920'de Urfa yabancı işgalinden kurtuldu. Ankara antlaşması (21 ekim 1921) ile de Urfa'nın Türkiye'ye geri verilmesi kabul edildi. 1927'de yapılan ilk nüfus sayımında Urfa nüfusu 29 918 olarak tespit edildi.

URFA
Aynı Zeliha havuzu

1950'ye kadar bu nüfus çok yavaş arttı (1950'de 38 685); ondan sonra artış hızlandı (1955'te 48 269, 1960'ta 59 863, 1965'te 73 408).

● *Güzel sanatlar.* Urfa'da çeşitli devirlersonra ingiliz kuvvetleri 7 mart 1918'de Ur*fa kalesi,* 25 burcu ve batıya açılan bir kapısı vardır. Kale içinde iki ünlü sütun yükselir. İç kaleyi kuşatan surların (dış kale) üç kapısı vardır (Beykapısı, Harran ve Samsat kapıları). *Kızılkilise* (bugün *Ulucami*), asıl adı *Dermesik* olan bu kiliseye kızıl mermerden yapıldığı için bu ad verilmiştir. Yapılışı İsa'nın öldürülmesiyle ilgili bir efsaneye bağlanır. Kilise sonradan camiye çevrildi ve Ulucami adını aldı. *Hasanpadişah camii,* akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan tarafından yaptırıldı. *Topdemir camii,* Hasanpadişah camiine bitişiktir. Türk atabeklerinden Topdemir tarafından yaptırıldı. *Nurali mesciti,* Urfa'yı Haçlılara karşı savunan Nureddin tarafından yaptırıldı. *Rıdvaniye camii,* osmanlı valilerinden Ahmed Paşa tarafından yaptırıldı. Gölün kenarındadır. Zarif işçiliğiyle dikkati çeker. *Hüseyinpaşa camii,* osmanlı valilerinden Arapkirli Hüseyin Paşa tarafından yaptırıldı. Minaresinin çevresi değerli çinilerle süslüdür. Bunlardan başka *Nimetullah* ve *Yusufpaşa camileri* sayılabilir. *Salâhaddin medresesi,* Ulucaminin bitişiğindedir. Salâhaddin Eyyubî adına yaptırıldı. Harap olan medrese yeniden inşa edildi. Ayrıca mimarî eserler arasında *Hızmalı köprü* dikkati çeker.

URFA'dan
bir görünüş

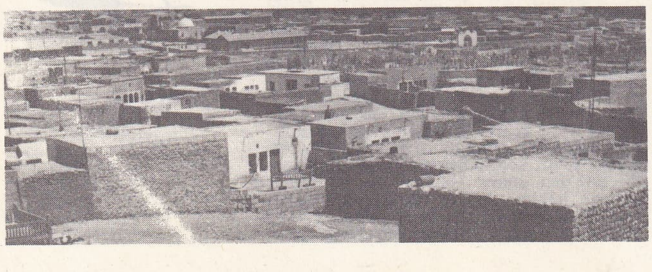

— *Urfa ili.* Güneydoğu Anadolu bölgesinin orta Fırat bölümü içinde yer alan Urfa ili doğudan Mardin, kuzeydoğudan Diyarbakır illeriyle sınırlanır, Fırat ırmağı vâdisiyle de kuzeybatıda Adıyaman ve batıda Gaziantep illerinden ayrılır; güneyde, güney demiryolunu 7,5 metre güneyden boylayan bir sınır çizgisi Suriye topraklarını ayırır; yüzölç. 18 584 km²; 542 128 nüf. (1970).

● *Coğrafya.* Urfa ili topraklarının kuzeydoğu sınırı üzerinde 1 919 m'ye kadar yükselen Karacadağ sönmüş volkan kütlesi, ilin en yüksek yeridir; Urfa ili, buradan güney ve güneybatıya doğru alçalır ve Suriye sınırı üzerinde yükselti 400 m'nin altına düşer. Karacadağ'dan başlayarak batıda Fırat vâdisine, güneybatıda Hilvan'a, güneyde Viranşehir'e kadar uzanan kesim, Karacadağ volkanından çıkmış bazaltsı lavların yayılma alanıdır ve bu lavlar suyu geçiren tabiatlarıyle, cılız çalılıklardan başka bitki örtüsü taşımayan dalgalı yaylalar meydana getirir. Bu volkanik yaylaların batısında, Urfa ilinin batı yarısı, büyük bir bölümü olan altta Tebeşir devri ve üstte Miyosen devri kayaçlarını da kapsayan eyosen arazisinden meydana gelen ve bu yereyin yapısında kireçtaşı çok yaygındır. Suyu çok geçiren bu kayaçların kuru görünüşü, yereyin bu yapısıyle ilgilidir. Bu kesimdeki yükseltiler 800 m kadardır, Urfa doğusunda Tektek dağları (747 m), Kuzeydoğusunda Susuzdağ (812 m), güneyinde Nemrut dağı, Birecik doğusunda Arat dağı (895 m) gibi. Aynı yereyde açık renkli kireçtaşlarının meydana getirdiği rölyef üzerinde serpilmiş koyu renkli bazalt lavlarına da rastlanır. İlin güney kesimlerinde yükselti azalır ve yer yapısında Üçüncü zaman sonuna ait marn'lar (killi-kireç), Dördüncü zamana ait alüvyonlar yer alır. Aynı kesimde Harran ovası genişler.

Urfa ilinde güneydoğu Anadolu'nun tipik karasal iklimi hâkimdir; kışlar oldukça soğuk ve sürekli, yazlar çok sıcak ve kuraktır, fazla olmayan yağışlar genellikle kış mevsiminde toplanmıştır. Urfa Meteoroloji istasyonunda yapılan gözlemlere göre en soğuk ayda ortalama sıcaklık 5°1C, en sıcak ayda 31°8C, kaydedilen en düşük ve en yüksek sıcaklıklar 12°4 ve 46°5C'dir. Sıcaklığın 30°C üstüne çıktığı günlerin ortalama sayısı 136,6; 0°C altına indiği günlerinki de 25,4'tür. Yıllık ortalama yağış toplamı 461 mm; yağışların mevsimlere dağılışı, yüzde olarak şöyledir: kış 55,5; ilkbahar 30,0; yaz 1; sonbahar 13,5. Yağışlı günler ortalama sayısı 69,8; karlı günler sayısı 2,4'tür. İlin geniş toprakları üzerinde oldukça büyük iklim farkları vardır; Suriye sınırı yakınındaki Ceylânpınar çiftliğinde (bucak merkezi) en soğuk ve en sıcak ay ortalamaları 5°7 ve 32°4C; en düşük ve en yüksek sıcaklıklar —11°2 ve 47°6C; yıllık yağış ortalaması 293 mm'dir. İlin başka kesimlerindeki yıllık yağış ortalamaları da mm olarak şöyledir: Akçakale (Suriye sınırında) 314; Birecik (Fırat vâdisinde) 351; Sürüç 354; Hilvan (yayla kesiminde) 495; Siverek (Karacadağ batısı) 533; Viranşehir (Karacadağ güneyi) 547. Urfa ilinde yazlar çok sıcak geçtiği halde, hemen yağışsız olduğu için, özellikle ova kesimlerinde ziraatı büyük ölçüde engeller, sulama işlerine büyük önem verilmesini gerektirir.

Urfa ili, bütünüyle Fırat akaçlama havzası içinde yer alır. Fırat ırmağı, ilin batı sınırını 270 km üzerinde boylar ve Birecik'te 700 m uzunluğunda bir köprü, daha güneyde, sınır üzerinde de Carablus demiryolu köprüsüyle geçilir. Irmağın suyu ilkbaharda artar, yaz sonunda azalır. Urfa il topraklarında Fırat'a dökülen akarsular önemli değildir; içlerinde yalnız Siverek yöresinden geçen Karaçay sayılabilir. Bazı akarsular da Urfa yaylasından doğarak Belih çayı aracılığıyle, Suriye topraklarında Fırat'a dökülür (Cullab suyu v.d.). Bu akarsulardan bazıları suyu bol kaynaklarla beslenir ve çevrelerini canlandırır. Bunların en tanınmış olanı, Suriye sınırı üzerindeki Ceylânpınar'dır. Akarsuların, kaynak ve yeraltı sularının tarla sulama bakımından önemleri vardır.

Urfa yöresinde yağışların azlığı, yazların uzun süreli, çok sıcak ve kurak oluşu, ağaç gelişmesine elverişli değildir; ayrıca ağaçlar, yüzyıllar boyunca yangınlarla ve balta ile yok edilmiştir. Yer yer çalı demetleri, akarsu boylarında kavak dizileri görülür. Tabiî bitki örtüsü, yazın kuruyan otların meydana getirdiği bozkırlardır; bu kesimler de çok yerde tahıl tarlası durumuna getirilmiş veya küçükbaş hayvan yayılmasıyle aşırı otlatma yüzünden yozlaşmıştır. Urfa ili nüfusu 1965'te 450 798, 1970 sayımının alınan ilk sonuçlarına göre 542 128'dir; km²'ye düşen ortalama nüfus sayısı 24'ten 29'a yükselmiştir. Bu nüfusun 1970'te hemen yüzde 60'ı şehirler dışında yaşıyordu, kır nüfusu yoğunluğu ortalama 18'e düşüyordu. 1965'te nüfusu 3 000'e varmayan kır yerleşmelerinin sayısı 646'ya ulaştı. Nüfus toplamının yüzde 40'ını (220 000'den fazla) kapsayan şehir nüfusu 1970'te 3 000'den fazla nüfuslu 10 yerleşme merkezinde yaşıyordu: bunlardan birinin nüfusu 1970'te 100 000'e ulaştı (Urfa); 5'ininki 10 000'in üstündeydi: Siverek (35 055), Birecik (18 436), Viranşehir (18 031), Sürüç (15 281) ve bir bucak merkezi olarak Viranşehir ilçesine bağlı Ceylânpınar (1965'te 12 508); 4'ünün nüfusu 3 000 - 10 000 arasındaydı (Akçakale, Hilvan, Bozova, Halfeti). Urfa ili şehirlerinde ve genellik-

Foto. MEYDAN

bir monoray ile doğrudan şehrin merkezine bağlanan Tokyo milletlerarası havalimanı. *Foto. Shogakkan.*

Paris'i Toulouse'a bağlayan elektrikli tren «Capitole»; yer yer 200 km/saat olmak üzere ortalama hız 119 km/saat. *Foto. S.N.C.F.*

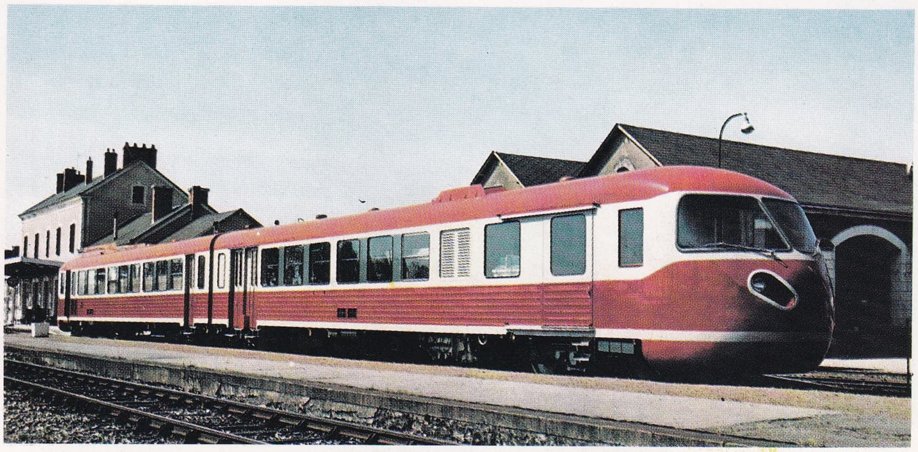

gaz türbinli deneme mototreni (en büyük hız: 236 km/saat). *Foto. S.N.C.F.*

«N. S. Savannah»: atom enerjisiyle çalışan ilk ticaret gemisi (A.B.D.). *Foto. U.S.İ.S.*

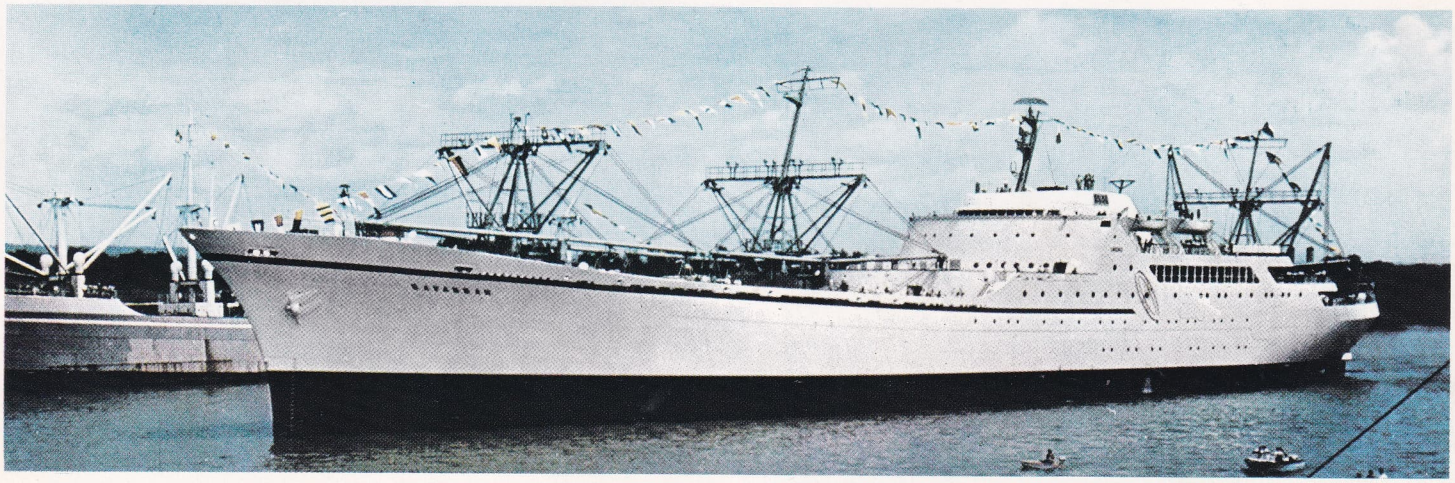

URFA

Halilürrahman camii

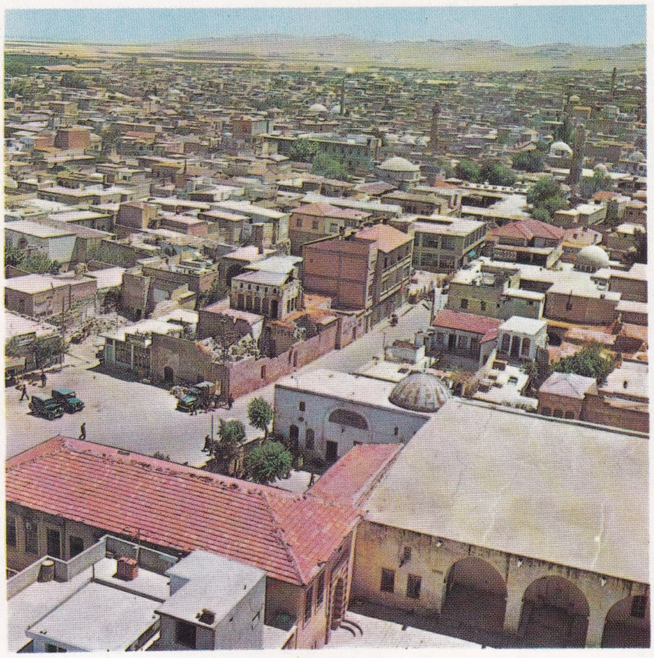

genel görünüş

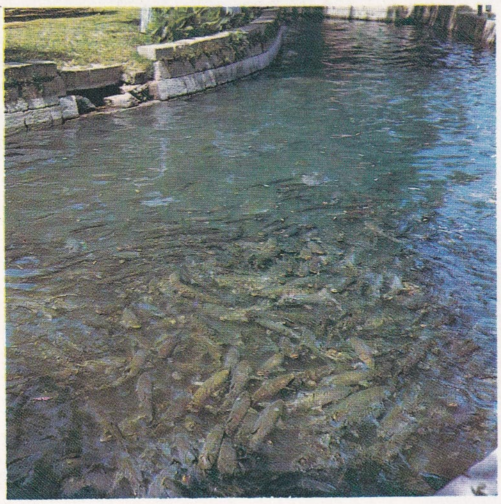

Ayn Zeliha havuzunda kutsal balıklar

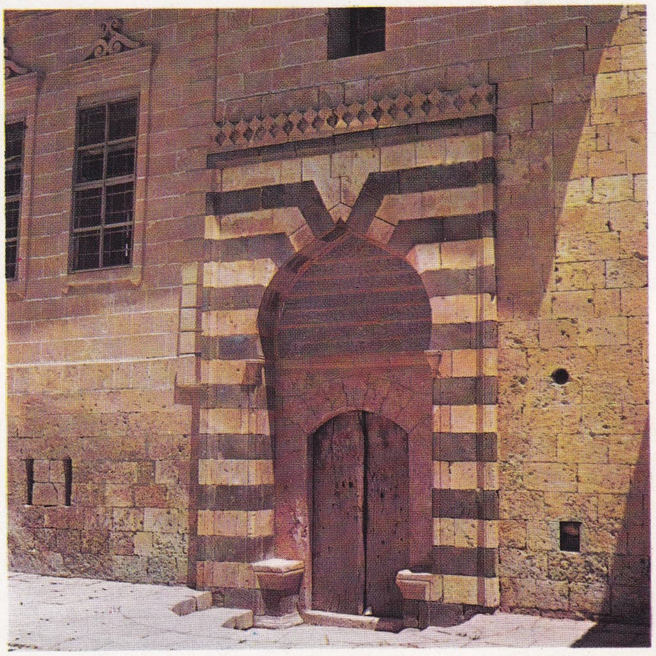

Ulucami'nin kapısı

Urfa kalesi

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

le toplu yerleşmenin hâkim olduğu köylerde toprak düz damlı, taş ve kerpiç evler yaygındır. Bazı kesimlerde Türkiye'nin başka bölgelerinde rastlanmayan balçık sıvalı, arı kovanına benzeyen meskenlere rastlanır (Harran ovasında olduğu gibi). Osmanlı devletinin son yıllarında, Halep vilâyetinden ayrılarak bağımsız mutasarrıflık haline getirilen Urfa sancağı, 1924'te vilâyet (il) oldu. Bugün Urfa ili 9 ilçeye ayrılır: Merkez, Akçakale, Birecik, Bozova, Halfeti, Hilvan, Siverek, Sürüç ve Viranşehir. — *Urfa merkez ilçesi*, 3 791 km²; 163 468 nüf.; ilçenin bucakları: Merkez, Akziyaret, Çamlıdere, Kabahaydar, Payamlı, Yardımcı (Sumatar); 177 köy.

İl nüfusunun geçiminde başlıca kaynak çiftçilik ve hayvancılıktır. Toprakların yararlanma bakımından bölünüşü şöyledir (yüzde ile): ekili-dikili topraklar 37; nadas 25; çayır-otlaklar 17; ormanlar 0,5; ürün vermeyen topraklar 20,5. Ekili-dikili toprakların yüzde 87'si ekili tarla, yüzde 13 kadarı dikili bahçedir (dağ, meyvelik, sebzelik). Ekili tarlaların yüzde 93'ü tahıl ekimine ayrılmıştır (1969'da 593 259 hektarın 537 583 hektarı). Tahıl tarlalarının da yaklş. dörtte üçünde buğday ekilir. Urfa, buğdaycılık bakımından önemli sayılan illerdendir (390 000 t); ikinci sırayı arpa (124 000 -230 000 t) alır; sonra darı (16 000-17 000 t) ve pirinç (900 t kadar) gelir. Baklagiller arasında önemli olanı mercimektir (27 000-29 000 t); nohut az ekilir (2 700 t); fasulyeye yer verilmez, baklagiller arasında burçak ve culbant önemlidir. Sanayi bitkileri arasında pamuk önem taşır (6 500 t). Ayrıca kenevir (lif ve tohum), susam (600 t kadar) ekilir. Patates üretimine yer verilmez. Meyveler oldukça çeşitlidir; bunlar arasında antepfıstığına da yer verilir. Fırat vâdisinde zeytinlikler görülür (300 000 ağaç kadar). Üzüm bağları şehir çevrelerinde oldukça yaygındır (57 000 hektar). Genel olarak Urfa ilinde zıraat, ekstansif bir karakter gösterir. 1967'ye doğru 53 785 çiftçi ailesinin 29 564'ü topraktan yoksundu. Toprak sahibi olduğu halde şehirlerde oturan ailelerin sayısı 3 913'e varıyordu. Bunların 20 917 parçada 3 265 914 dekar toprakları vardı. Urfa ilinde sulanan tarlalar 150 000 dekar kadar tahmin edilir. Hayvancılık bakımından geleneksel atçılık bugün de önem taşır, meraklı yetiştiriciler elinde safkan arap atları vardır (9 400 kadar). Halk kır kesimi taşıma işlerinde daha çok eşek kullanır (49 000 baş). Katır sayısı 1 200 kadardır. Deve sayısı sürekli bir azalma gösterir (3 500). Sığır sayısı da çok değildir (157 000) ve en çok yerli kara soya rastlanır. Koyun, başlıca evcil hayvandır ve iklim şartlarına uyar; en çok ak karaman ve ayrıca halkın «arap koyunu» dediği ivesi soyu bulunur (1968'de 949 000, 1969'da 689 000). Kılkeçi sayısı oldukça çoktur (324 000). Tavuk sayısı 364 000 kadardır. 24 000 Kadar kovandan 12 t kadar bal üretilir.

Urfa ilinde önemli maden işletmesi yoktur. Sanayi kuruluşu olarak birkaç un fabrikası, Birecik'te sabun imalâthaneleri sayılabilir. El sanatları arasında dokumacılık, keçecilik, kuzu derisinden kürk yapımı, saraçlık gibi işler sayılır.

Urfa ilinde üçte biri asfaltlanmış 512 km devlet ve il yolu, üçte ikisine yakını stabilize olan 760 km köy yolu vardır. Güney demiryolu, Urfa ilinin güney sınırını boylar; burada 10 istasyon vardır. Urfa havaalanının yeniden hizmete açılması programa alınmıştır.

— Mutf. *Urfa kebabı*, bol maydanoz, domates ve soğanla koyun kıymasından yapılan bir tür şiş köfteye verilen ad. (Köfteler, yağda kızartılmış pideyle birlikte yenir.) [M]

Urfa müzesi, Urfa'da müze. 1948'de kuruldu ve 1969'da ziyarete açıldı. Müze iki salondan meydana gelir. Ayrıca, bahçede taş eserler sergilenir. İlk salonda mezar taşları, kabartmalar, sunaklar gibi taş eserler; ikinci salonda tarihöncesinden Bizans devrinin sonuna kadar çanak çömlek, sikke, kemik ve madenî eserler vardır; burada, Urfa yakınındaki antik nekropoldon getirilmiş mozaik parçaları da yer alır. Müzede ayrıca, Urfa ve çevresinin etnoğrafyasını temsil eden bazı levhalar, elyazmaları, halı ve kilim örnekleri de sergilenir. Bahçede mezar taşları, Harran yakınından getirilen çivi yazılı taş eserler ve Selçuklulara ait mimarî parçalar yer alır. (M)

URFÉ (Anne D'), fransız şairi (Forez 1555-öl. 1621), Forez'li eski bir ailedendi. İtalya'ya yaptığı bir gezi sırasında Diane de Châteaumorand şerefine *Diane* (1577) adlı soneler yazdı ve Fransa'ya dönünce onunla evlendi. Henri IV'ün davasını savundu ve Forez'de tuğgeneral oldu. Diane'dan ayrıldıktan (daha sonra Diane ile kardeşi Honoré d'Urfé evlendi) sonra rahip oldu. 1608'de *Hymnes* adı altında ilâhiler yazdı. (L)

URFÉ (Honoré D'), fransız yazarı (Marsilya 1567-Villefranche-sur-Mer 1625), Anne d'Urfé'nin kardeşi, Tournon kolejini bitirdikten sonra Kutsal Birlik'e katıldı. İki defa hapse girdi, Henri IV'ün zaferi kazanmasıyla Savoia'ya çekildi; *Sireine* adlı bir şiir ve aşk üstüne eflatun'cu teorilerden ilham alan bir *Epîtres Morales* (Ahlâkî Mektuplar) yazdı. 1607'de ilk romanı *Astrée*'nin birinci bölümünü, sonra 1610'da ve 1619'da öbür iki bölümünü yayımladı. Manzum ve nesir olarak yazılan bu roman, büyük bir ün kazandı ve Louis XIII devri seçkinlerinin zevk ve duygularını büyük ölçüde etkiledi. Ayrıca, *Sylvanire ou la Morte Vive* (Sylvanire veya Yaşayan Ölü) [1625] adlı bir masal yazdı. (L)

Honoré d'URFE

URGA. Bk. ULAN BATOR.

URGAN i. (esk. türk. *örgen*'den). Kenevir, pamuk, alfa, jüt, sisal gibi çeşitli dokuma maddelerinden yapılan ince halat.

— ANSİKL. *Urgan*, çeşitli bitki elyafından yapılan, oldukça ince çaplı bir çeşit halattır. Urgan yapımında kullanılan tek ipliğe *atkı* veya *urgan ipi* denir; bu atkılar aprelenip parlatıldıktan sonra ticarette *sicim* adıyle satılır.

Urganlar ayrıca, yapımında kullanılan atkı sayısına göre *ince* veya *kalın halat* diye de adlandırılır; birlikte bükülen üç, dört, beş veya altı atkı ipliği *isparçena*'yı meydana getirir. Biraraya getirilip yeniden bükülen birkaç isparçenadan *ince halat*, ince halatların birleştirilip bükülmesinden de *kalın halat* elde edilir. Bk. HALAT. (LM)

URGANCI i. (*urgan*'dan *urgan-cı*). Atkı, sicim veya urgan ipleri hazırlayıp, bunları birlikte bükerek urgan yapan işçi. || Urgan satan kimse. (LM)

URGANCI boğazı, Ege bölgesinde, Akhisar ile Saruhanlı arasında, Akhisar ve Manisa ovalarını birleştiren alan. Kum çayı, demiryolu ve Manisa-Akhisar devlet yolu buradan geçer. (M)

URGANCILIK i. (*urgancı*'dan *urgancılık*). Sicim, urgan ve halat sanayii.

— ANSİKL. *Urgancılık*'ta çok çeşitli hammadde kullanılır: avrupa keneviri, manila keneviri veya abaka, hindistancevizi lifi, agave, jüt, keten, rami, pamuk ve naylon. Bununla birlikte bu hammaddelerin hepsi aynı önemi taşımaz; avrupa keneviri, abaka, jüt ve keten (son ikisi sicim yapımında) öbürlerinden daha çok kullanılır.

Sicim veya urgan, *atkı* denen kalın liflerin bükülmesiyle elde edilir. Hafif bükümlü birçok kalın lif birarada bükülerek *isparçena*'yı meydana getirir; birçok isparçenanın birlikte bükülmesinden de *urgan* elde edilir. Art arda uygulanan bu bükümler genellikle birbirine ters yönlerde yapılır.

Mekanik bükümlü urgan ve halatlar, ilk defa 1878 sergisinde gösterildi. Bugün el urgancılığı aşağı yukarı tamamıyle kaybolmuştur; işçilerin atkı ipliklerini hazırladığı, çıkrık yardımıyle ilk bükümleri verek isparçena ve urganları yaptığı el atelyeleri çok geniş bir alanda kurulabiliyordu.

Mekanik urgancılık, doğrudan doğruya tek bükümlü atkı ipliklerinin yapımını kapsar; bazı hallerde bu atkı iplikleri bir çeşit kolaya daldırılarak mekanik bir parlatmadan geçirilir ve sicim veya kınnap halinde kullanılır. Daha kalın sicimlerin ve ince halatların yapımında, bu ipleri bir tek işlemle verebilen makineler kullanmak mümkündür. Böyle bir makinede, atkı bobinleri yatay kanatçıklar içine yerleştirilmiştir; bu kanatçıkların sayısı, yapılacak isparçena sayısına eşittir. Kanatçıklar sürekli bir dönme hareketi yaparak atkı ipliklerini büker. Urgan yapmak isteniyorsa, buna benzer bir düzenekle makinenin ilk bölümünden çıkan isparçenalar üst üste getirilerek yeniden bükülür. Kalın halat yapımında genellikle art arda iki işlem uygulanır: büküm ve sarım; bu işlemler, her iki işlemi birden yapan makinelerle aynı ilkeye göre çalışan ayrı makinelerde gerçekleştirilir. Maden ocaklarında kullanılan bazı yassı halatlar ise, normal halatların yan yana getirilip dikilmesiyle elde edilir. (L)

URGANLI, Ege bölgesinde (Manisa ili, Turgutlu ilçesi, Gediz vâdisinin güney kenarında) zıraî bir yerleşme. Ahmetli ve Turgutlu arasında istasyon; belediye; 5 324 nüf. (1965). Çekirdeksiz üzüm, tütün ve pamuk üretimi. (M)

URGENÇ. Bk. HARIZM.

URGİNEA i. Sıcak ülkelerde yetişen zambakgillerden bitki. (Cezayir, Sardunya ve Korsika'da üç türü yetişir; bunların en yaygın olanı *Urginea scilla* veya *U. maritima*'dır.) [L]

URHİ-TEŞUP, Hatti kralı (M.Ö. XIV. yy.), Muvatalli'nin evlilik dışı oğlu ve halefi. Soyluların elinden imtiyazlarını almak istedi. Yedi yıl tahtta kaldıktan sonra amcası tarafından hapse attırıldı, sonra Suriye'ye sürüldü. (L)

URİ, İsviçre konfederasyonunda kanton; 1 075 km²; 32 000 nüf. (almanca konuşur). İdare merkezi, Reuss vâdisinde *Altdorf*. Bütünüyle Alpler'de yer alan kanton, Sankt Gothard geçidinden, Dört-Kanton gölüne uzanır; yani billûrlu Aar kütlesi ile tortul binişme örtüleri kuşağı üzerinde yer alır. Yüzey şekilleri çok ârızalıdır ve yüzeyinin yarısından çoğu tarıma elverişsizdir. Büyük çalışmalar sonucunda Gothard yolunun (kantonun tarihî öneminin kaynağıdır) açıldığı Reuss vâdisi, kantonun eksenini meydana getirir. Geleneksel dağ otlaklarına çıkış yoluyle yapılan hayvancılık köylerin hayatında önemli yer tutar. Reuss vâdisinde karayolu ve demiryolunun sağladığı imkânlarla geçinen (dokuma, makine ve silâh yapımı atelyeleri) kasabalar birbirini izler. Uri kantonu turizmden de yararlanır.

— Tar. Uri, 123'te imparatorluk ili oldu. Rodolf'un ölümünde Schwyz ve Unterwald (Nidwald) ile bir ittifak antlaşması imzaladı. Uri köylüleri efsanevî Wilhelm Tell'in kumandası altında kendilerini Morgarten'de Avusturya soylularına karşı savundular (18 kasım 1315). [L]

URİA i. Penguene yakın, siyahımsı esmer sırtlı, beyaz karınlı deniz kuşu; gagası penguene göre daha ince uzundur. (Kuzey denizlerinde yaşar. Bunlardan *Uria salge* Manş ve Atlantik kıyılarına sık iner. Dalıcımartıgillerden.) [L]

URİBE HOLGUİN (Guillermo), kolombiyalı besteci (Bogota 1880). Paris'te d'İndy ile çalıştı; Kolombiya Millî akademisi yönetmenliğine getirildi, bu kurumu Millî konservatuvar haline getirdi; 1935'e kadar orada ders verdi. Lirik bir aksiyon, iki senfoni, yerli folklordan ilham alan senfonik partisyonlar; piyano, keman konçertoları, dinî müzik (*Te Deum, Requiem*), yaylılar için altı dörtlü, oda müziği, piyano için birçok parça besteledi. (L)

URİEL, Aziz Ambrosius'un başmeleklerden saydığı ve doğu litürjilerinde sık sık sözü edilen bir melek. (Ezra'nın IV. kitabının iki yerinde adı geçer.) [L]

URİLON veya **URYLON** i. (tes. edil. ad). Japonya'da imal edilen sentetik süperpoliamit elyafı. (L)

URİM ve TUMMİM çoğl. i. İbranîlerde kutsal büyü. (Bunlar, yalnız rahipler tarafından kullanılan zarlar veya küçük çubuklardı. Verdikleri cevap «evet» veya «hayır» olur ve tanrının iradesini ifade ederdi. Bu büyü cisimlerinin Musa'dan Süleyman'a kadar geçen dönem boyunca kulla-

Foto. LAROUSSE

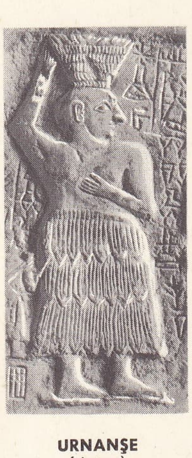

URNANŞE
(detay)
Louvre müzesi,
Paris

nıldığı sanılır. Başrahibin elbisesindeki bir parça da bu adla anılır. (L)

URİ-ROTSTOCK, İsviçre'de dağ, Titlis ile Dört-Kanton gölü arasında; 2 929 m. (L)

URİYA, kral Davud'un subayı, Batşeba'nın kocası. Davud ona sonu ölüm olan çok tehlikeli bir görev verdi ve ülkesinden uzaklaştırdı. Uriya, görevi başında öldü. Davud da bu arada Batşeba'yı elde etti. (L)

URK, Hollanda'da eski il, bugün kuzeydoğu polderi sınırında, IJselmeer kıyısında. (L)

URKUB i. (ar. *ᶜurḳūb*). Anat. *Esk.* Topuk siniri. (M)

URLA, Ege bölgesinde (İzmir ili) ilçe merkezi şehir; 12 454 nüf. (1965). İzmir körfezinin güneyinde, İzmir-Çeşme yolu üzerinde; yüksl. 65 m. İzmir'e 34 km uzaklıktadır. — *Urla ilçesi,* 728 km²; 21 064 nüf. (1965). Merkez ve Barbarca bucakları; 18 köy. Bağcılık, tütüncülük, zeytincilik. (M)

URLA yarımadası, Ege bölgesinde, İzmir ve Kuşadası körfezleri arasında batıya (Çeşme yarımadası) ve kuzeye (Karaburun yarımadası) doğru uzanan ve kalın saplı bir çekici benzeyen yarımadaya verilen ad. Doğu - batı doğrultusunda Cumaovası-Akburun (Çeşme güneybatısında) arasında uzunluğu 86 km, güney - kuzey doğrultusunda Tekne ve Kömür burunları arasında genişliği 67 km'dir. Urla yarımadası, kuzey -güney doğrultulu alçak alanlarla birbirine eklenmiş bloklardan meydana gelir. Alçak alanlar, kısmen Neojen tortulları ve alüvyonlarla kaplıdır; yüksek kesimlerde kıvrımlı temel elemanlarına rastlanır (Birinci ve İkinci zaman şist ve kalkerleri, fliş, andezit v.b.). Bu yerey, sık sık kırıklarla kesilmiştir. Yer yer sıcak su kaynaklarına rastlanır: İzmir batısında Agememnon kaplıcası, Çeşme kaplıcaları v.d. En yüksek yer, Karaburun yarımadasındaki Akdağ'dır (1 218 m). İzmir'in güneybatısındaki Kızıldağ da 1 080 m'ye ulaşır. Akdeniz ikliminin etkisi altında bulunan Urla yarımadasında, çeşitli zıraat ürünleri (zeytin, üzüm, sebze, tütün v.b.) yetişir. Yarımadanın çevresinde birçok antik şehir kalıntısı, kaplıcalar ve plajlar buraya turistik bakımdan büyük önem kazandırdı. (M)

URLİCHS (Ludwig VON), alman filolog ve arkeoloğu (Osnabrück 1813-Würzburg 1889). Başlıca eserleri: *Codex urbis Romae Topographicus* (Roma Şehrinin Topografi Külliyatı) [1871] ve «*Yunan Sanatçıları Tarihinin Başlangıcı*» (1871-1872). [L]

URMAK geçl. f. (esk. türk. k.). *Esk.* Vurmak: ***İki aded kâfirin başlarındaki şapkaları üzerine ön elleriyle nice urdu ise ol an iki nefer kâfirin beyinleri taşra çıkıp, canı cehenneme, mürd oldular*** (Evliya Çelebi). [M]

URMİATHERİUM i. Samos ve Mararha'da (İran) tamamen Üst miyosende fosil olarak bulunan gevişgetiren memeli hayvan. (Bir antilop olan urmiatherium'un kafasının arka kısmında kısa ve iri boynuzlar vardır.) [L]

URMİYE, esk. **Matianus,** fars. **Şahi** veya **Urumiyeh,** Kuzeybatı İran'da (İran Azerbaycanı) sığ ve tuzlu göl; yüzölç. 3 750 km² ile 5 750 km² arasında değişir. Kuzeyinde *Şahi* adası, kuzeydoğu kıyısında Şerifhane kasabası vardır. (M)

URMİYE, Türkiye ile İran arasında ve aynı adı taşıyan gölün kıyısında şehir. Adı, süryanî kaynaklarında *Urmiyâ,* ermeni kaynaklarında *Ormi,* arap kaynaklarında *Urmiye,* iran kaynaklarında *Orumiyye,* türk kaynaklarında ise *Urmiye* veya *Rumiye* şeklinde geçer. Eski bir tarihi olan Urmiye 623'te, Bizans imparatoru Herakleios tarafından tahrip edildi. 640'ta islâm orduları tarafından alındı. Emevîler ve Abbasîler devrinde Azerbaycan'ın önemli şehirleri arasında yer aldı. Bir süre Deylemliler'in hâkimiyeti altında kaldı. 1029'dan itibaren Selçukluların saldırılarına uğradı ve 1063'te Sultan Tuğrul Bey tarafından alındı. Uzun süre Selçuklular ve Azerbaycan atabeklerinin elinde kalan şehir 1225'te Harizmşahların eline geçti. Moğol istilâsından sonra bu bölgede kurulan devletlerin sınırları içine alındı. Urmiye, Kanunî Sultan Süleyman devrinde osmanlı yönetimine geçti. XVIII.yy. başlarında Afşarlar ile Osmanlılar arasında birkaç kere el değiştirdi. 1759'dan sonra İran'ın elinde kaldı. 1828'de rus birlikleri tarafından kısa bir süre işgal edildi. Birinci Dünya savaşı sırasında Osmanlı devleti ve Rusya arasında el değiştirdi. Savaşın sonunda İran'a bırakıldı. (M)

URNA i. (sanskritçe k.). Buddha ve Bodhisattva'ların kaşları arasındaki kıl tutamı veya ur. (Bu, tıpkı *uşnişa*'lar gibi onların ayırt edici işaretlerinden [*lakşana*] biridir.) [L]

URNA i. Metrol. Yaklaşık olarak 13,13 litre değerindeki eski Roma hacim ölçüsü birimi. (L)

URNAMMU, III. Ur sülâlesinin kurucusu, Akkad ve Sümer kralı unvanını alan ilk prens (M.Ö. 2000'e doğr.). Büyük bir onarımcıydı (Ur tapınaklarını güzelleştirdi). [L]

URNANŞE veya **URNİNA,** M.Ö. 2500-2350 yılları arasında Mezopotamya'da hâkimiyeti ele geçiren Lagaş sitesinin ilk ensi*si. Birinci Ur hanedanına son verdiği anlaşılan Lagaş sitesinin ilk ensisi ve sülâlenin kurucusu Urnanşe, tarihî ve arkeolojik belgeler bırakmıştır. Üzerinde kendisinin, vezirinin ve çocuklarının tasviri bulunan bir taş kabartmadaki yazıda «.... Lagaş kralı Gu- ni- du'nun oğlu Urnanşe, tanrı Ningirsu'nun tapınağını kurdu.....»; «... Lagaş şehrinin duvarlarını inşa etti» sözleri vardır. Bu belge, Lagaş sitesi ensilerinin kendilerine kral (lugal) unvanını verdiklerini gösterir. (M)

URNE i. (ar. *ᶜurne*). *Esk.* Hayvc. Atların ayaklarında görülen iltihaplı hastalık. Bıcılgan. (M)

URNİNGİRSU. Bk. NINGIRSU.

UROCİSSA i. Kısmen mavi renkli, uzun kuyruklu saksağan; Uzakdoğu'da yaşar. (L)

UROCOPTİDAE çoğl. i. Karındanbacaklı akciğerli yumuşakçalar familyası; değişik biçimde olan kavkıları çok yüksek kule şeklinde olabileceği gibi disk biçiminde de olabilir. (Kavkı düz veya az çok kabarık çizgili, kavkı ağzı küçük, yuvarlak veya köşelidir. Başlıca cinsleri: *coelocentrum, holospira, urocoptis, brachypodella.*) [L]

UROCORDATA çoğl. i. Zool. Bk. GÖMLEKLİLER.

UROCORDYLUS i. Karbon devrinde yaşamış zırhbaşlı amfibyum; çok uzun kuyruklu bir kertenkeleye benzer; omurlarında dişli dikensi çıkıntılar bulunur. (L)

UROCYCLUS i. Ariophantidae familyasından bir çeşit sümüklüböcek. (Urocyclus'lar uzunca gövdeli, tanecikli örtenekli hayvanlardır; kuyruğun üst tarafı karinalı, kuyruktaki sümüksü delik gayet gelişkindir; çok ince, yassı ve sarmalsız bir iç kavkısı vardır. Afrika'nın tropikal bölgelerinde, Afrika'ya yakın adalarda [Gine körfezi adaları, Komor adaları, Madagaskar] bulunur.) [L]

UROCYON i. Kuzey ve Orta Amerika'da yaşayan tilki.

— ANSİKL. *Urocyon cinereoargentatus* Kuzey Amerika'nın boz tilkisidir. Orta amerika urocyonlarına *çakalilo* denir. Bunlar in yapmayan tilkilerdir. Ağaçlara tırmanabilen bu hayvanların kuyruğunun üzerinde sert kıllardan, uzunlamasına bir şerit bulunur. (L)

UROCYSTİS i. Ustilaginales takımının tilletiaceae familyasından bazitli mantar. (*Urocystis cepulae* soğanda şarbon hastalığına sebep olur.) [L]

URODELA i. Bk. KUYRUKLULAR.

UROGALE i. Mindanao dağlarında yaşayan böcekçil memeli hayvan; boyu 36 sm, postu koyu sarı noktalı esmerdir; tupaia'ya benzerse de ağız-burun kısmı onunkine göre daha uzun ve daha geniş, dişleri ve pençeleri daha kuvvetlidir. (İlmî adı *Urogale clyndrura. Tupaiidae* familyasından.) [L]

UROMACER i. Antiller'de yaşayan zehirsiz yılan.

— ANSİKL. *Uromacer,* boyu 2 m'yi bulan çok ince uzun gövdeli, uzun başlı, uzun kuyruklu, boynu belirgin büyük bir yılandır. Normal olarak esmer benekli yeşilimsi olan rengi bazen sarı ve beyaz çizgili zümrüt yeşili olur. Ağaçlarda yaşar; zararsızdır. (L)

UROMASTİX i. Kuzey Afrika'da yaşayan agama cinsi; kuyruğu kuvvetli, dikenli ve çoğu zaman hareketlidir. (L)

UROMYS i. Yeni Gine'de, yakın adalarda ve Kuzey Avustralya'da bulunan sıçan; hindistancevizyle beslenir. (L)

UROPELTİDAE çoğl. i. Kazıcı yılanlar familyası; boyca küçük (en çok 1 m), kaygan pullu, ilkel gözlü yılanları kapsar; kafatasının sağlamlığı ve kafa kemiklerinin birbirine kaynamış olmasıyle köryılangillerden ayrılır. (Bunlarda kuyruk çok kısadır; hemen hepsi Hindistan ve Seylan'da yaşar. Başlıca cinsleri: *uropeltis, cylindrophis, ilysia, silybure.*) [L]

UROPELTİS i. Seylan'da yaşayan zehirsiz kazıcı yılan. (İlmî adı *Uropeltis grandis.* Kuyruğunun ucunda iki kısa diken bulunur, ama bunları zehirli dikenciklerle karıştırmamak gerekir.) [L]

UROPHORA i. Genellikle siyah ve kızıl-sarı renkli, kanatları esmer çizgili küçük sinek; kurtçuğu bileşikgillerin kömeçlerinde yaşar. (*Urophora cardui* dikenlerde çok görülür. Sikloraf sineklerin *trypetidae* familyasından.) [L]

UROPHYLLUM i. Karşıt yapraklı, demet çiçekli ağaççık; Asya, Afrika ve Madagaskar'da yetişir. (Yaprakları uzun uçlu, dalları dik, çiçekleri halkavarî veya tepe durumludur. Yüz kadar türü bulunur. Kökboyasıgillerden.) [L]

UROPİGYUM i. (yun. *ura,* kuyruk ve *puge,* kıç'tan lat. k.). Kuşlarda kuyruk çıkıntısı. (L)

UROPLATUS i. Madagaskar'da yaşayan bir geko'nun (*Uroplatus fimbriatus*) cins adı; kuyruğunun yassılığından ve çevre rengini taklit etmesinden dolayı buna daha çok *yassı kuyruklu geko* veya *kabuklu geko* denir. (Üzerine çıkarak böcek avladığı ağaçların kabuğundan pek kolay ayırt edilemez.) [L]

UROPOD i. (yun. *oura,* kuyruk ve *podos,* ayak > fr. *uropode*'dan). Bazı kabuklularda karnın son kısmındaki parça; malacostraca takımındakilerde bu parça altıncı karın halkası sayılır; yüzmeğe veya anîden gerilemeğe yarar. (L)

UROPSİLUS i. Köstebeğe benzeyen böcekçil memeli hayvan; Batı Çin'de ve Tibet'te bulunur. (Soreks ayaklı uropsilus'un otuz dört dişi vardır; kuyruğu çıplak ve pulludur.) [L]

UROPYGİ i. Zehirçengelli, koyu esmer - kırmızı renkli örümcekler takımı; çoğu dönence-ekvator bölgesinde karanlık ve nemli yerlerde yaşar. (Bu hayvanlar esas itibarıyle böcek, kurt, sümüklüböcek, hatta küçük kurbağalarla beslenir; insanlar için zararsızdır. Gayet belirgin iki alttakıma ayrılır: başlığöğsü tek parça halinde olan *holopeltida* ve başlığöğsü bölütlü olan *schizopeltida.*) [L]

UROSPERMUM i. Her tarafı tüylü otsu bitki; yüksekliği 20-60 sm arasında, çiçekleri sarı, yaprakları derin parçalıdır; bağlarda ve tarlalarda yetişir. (Bileşikgillerden.) [L]

UROTRİCHUS i. Köstebeğe benzer böcekçil memeli hayvan. (*Urotrichus talpoides* Japonya'da dağlık bölgelerde yaşar. Köstebekgillerden.) [L]

URQUİJO (Mariano Luis DE), ispanyol siyaset adamı (Bilbao 1768 - Paris 1817). Voltaire'in *Mort de César* (Sezar'ın Ölümü) adlı eserini tercüme ettiği için Engizisyon'un hışmına uğradı; Florida Blanca tarafından kurtarıldı. Goday'dan sonra dışişleri bakanı oldu (1798); Goday yeniden iktidara geçince (1800) Urquijo'yu hapse attırdı. Urquijo bundan sonra, Joseph Bonaparte'a hizmet etti ve 1813'te Fransa'ya çekildi. (L)

URQUİZA (Justo Jose DE), arjantinli siya-

Foto. LAROUSSE

set adamı (Arroyo de la China, Entre Rios 1800 - San Jose, Entre Rios 1870). Ülkenin büyük toprak sahiplerindendi. Federalistlerin şefleri arasında yer aldı. Rios valisi iken (1842) Brezilya'nın yardımıyle Rosas'a karşı ayaklandı ve Rosas'ı Monte Caseros'da yendi (şubat 1852). Konfederasyon'un geçici yönetmeni (1852), sonra başkanı (1853) oldu. Buenos Aires'in ayrılıkçılığıyle mücadele ederek bu şehre bağlı kuvvetleri Cepeda'da yendi (ekim 1859). Yeniden Entre Rios valisi oldu (1860), bir yaver tarafından öldürüldü. (L)

URRACA (1081 - Saldana 1126), Castilla ve Leon kraliçesi (1109-1122), kral Alfonso VI ile Bourgogne'lu Constanza'nın kızı. 1090'da Galicia kontu Raimondo ile evlendi. Bu evlilikten, ileride Alfonso VII adıyle tahta çıkacak olan bir oğlu oldu. Sonradan, 1109'da Aragon ve Navarra kralı Alfonso I ile evlendi. Ama kral ile kraliçenin arası açıldı; Alfonso karısını Ebro vâdisinde Castellar şatosuna hapsetti ve papa Paschalis II evlenmeyi feshedince iki devlet arasında savaş patladı (1110), Alfonso, Castilla'nın bağımsızlığını tanımak zorunda kaldı. Ama Urraca, Galicia'lıların kral olarak tanıdığı oğlu Alfonso VII (1112) ile, Lusitania kontluğunun naibesi olan kızkardeşi Teresa ve Compostela başpiskoposuyle de mücadele etmek zorunda kaldı. Sonunda, oğlu lehine mücadeleden vaz geçti. (L)

URRUTİA BLONDEL (Jorge), şilili besteci (La Serena 1905). Koechlin, Dukas, N. Boulanger ve Hindemith'den ders gördü. 1931'den itibaren Santiago konservatuvarında öğretmenlik yaptı. Bir bale (*Şeytanın gitarı*, 1943), dansları, üç orkestra süiti, folklor müziğinden mülhem senfonik eserler, bir dörtlü, melodiler besteledi. (L)

URS veya **URUS** i. (ar. *ʿurs*). *Esk.* Düğün ziyafeti.

— ANSİKL. Folk. İslâmlıktan önce ve sonra bütün arap kavimlerinde, düğünlerde evlenen çiftlere ve gelen misafirlere yemek yedirme geleneği vardı. İslâm dininden önceki çağlarda yaygın olan, bazen tapınaklarda din törenleri düzenlenerek yedirilen bu yemek, islâm dininin doğuşundan sonra da, bu dinin anlayışına uygun biçimde sürdürüldü. Bugün Araplar arasında düğünlere gelen misafirlere ve yoksullara yemek yedirme geleneği vardır. (M)

URSA MAJOR, Büyükayı* takımyıldızının latince adı (kısaltması: [U Ma]). [L]

URSA MİNOR, Küçükayı* takımyıldızının latince adı (kısaltması: [U Mi]). [L]

URSAVUS i. Miyosen tabakalarında bulunan etçil memeli hayvan fosili; ayıların ilkel bir şeklidir. (L)

URSEREN (VAL), İsviçre'de (Uri kantonu) bölge, Reuss'un yukarı vâdisinden meydana gelir. Uzun süre geleneksel alp hayatı (hayvancılığa dayanır) merkezlerinden biri olduğundan, ormanlar hemen bütünüyle yok olmuştur. Turizm başlıca gelir kaynağı haline gelmektedir. (L)

URSİGRAM i. (Union Radiophonique Scientifique Internationale'in [Milletlerarası Bilimsel Radyo Yayın birliğinin] kısaltması U.R.S.I.'den fr. *ursigramme*). Bazı radyo istasyonları tarafından her gün yayınlanan ve yerin magnetizması, atmosfer elektriği ve Güneş etkinliği üzerine bilgiler veren telsiz telgraf. (L)

URSİNS (Marie-Anne De LA TRÉMOİLLE, — prensesi) [Paris 1642 - Roma 1721]. Chalais prensi ile evlendi (1657). Dul kalınca Bracciano dükü Flavio degli Orsini ile evlendi ve sarayını İtalya'da fransız etkisinin yuvası haline getirdi; tekrar dul kalınca (1698) Fransa'ya döndü ve Ursins prensesi unvanını aldı, Felipe V'in karısı kraliçe Maria Luisa'nın *camarera mayor*'u oldu, onun vasıtasıyle İspanya'yı yönetti ve Utrecht müzakereleri sırasında Hollanda'da bir prenslik elde etmeğe çalıştı (1713). Felipe V'in ikinci defa olarak İsabel Farnese ile evlenmesine çalıştıysa da, İsabel tarafından saraydan kovuldu (1714); Fransa'da kendisine kötü davranılınca Roma'ya döndü (1716). [L]

URSON i. Amerika'da yaşayan dikenli kemirgenlerden ikisine (*Erethizon dorsatum* ve *Urson epixanthe*) verilen ortak ad. Bk. ERETHİZON. (L)

Ur standardı, 1928'de Ur'da bir kral mezarında ortaya çıkarılan kakma (M. Ö. III. binyıl başı). Dik açıda birleştirilmiş 47×22 sm boyunda uçları kakmalı birer eşkenar yamukla biten iki ahşap levhadan meydana gelir. Ziftle kaplanmış olan tahtanın üzerine deniz kabuğu parçaları, lâcivert ve siyah taşlar oturtulmuştur. Her levhada birbirinden geometrik bir su ile ayrılmış üç resimli kitabe vardır. Savaş konusuna ayrılan yüzlerin birinde halktan daha büyük ölçüde tasvir edilen kral savaş arabasının önünde yenilgiye uğrayanları karşılar: kralın ordusu piyade askerlerinden ve savaş arabalarından meydana gelmiştir. Öteki yüzde zaferini adamları arasında bir şölenle kutlayan krala getirilen ganimetler görülür. İki küçük kenar, mitolojik sahnelerle süslüdür. Ur standardı, British museum'dadır. (M)

URSULA Azize, din kurbanı (III. yy.). Köln, bu şehrin koruyucusu olan Ursula ile arkadaşları adına IV. yy.da bir kilise yaptırdı. Britanya adası krallarından birinin kızı idi; pagan bir prens ile evlenmek üzere Avrupa'ya gönderilmişti; Hıristiyanlığı kabul eden on bir bin bakire ile birlikte Roma'ya hacca gitti; dönüşünde Köln şehrinin Hunlar tarafından kuşatılmış olduğunu gördü; arkadaşları gözleri önünde öldürülünce Hun kralı ile evlenmeyi reddetti ve öldürüldü. (L)

URSUS i. Zool. Ayının ilmî adı. (L)

URTİCA i. Isırganın ilmî adı. (L)

URUAPAN, Meksika'da (Michoacan eyaleti) şehir, merkezî ovanın kenarında; 31 400 nüf. (L)

URUBAMBA, Paris'te ırmak. Doğu Cordillera'dan doğar, Apurimac ile beraber Ucayali'yi meydana getirir; 725 km. (L)

URUBİTİNGA i. Oldukça iri gövdeli, siyah-beyaz tüylü yırtıcı kuş; Tropikal Amerika'da yaşar. (Kartalgillerden.) [L]

URUBUELER, Batı Afrika'da zenci halk. Fildişi Kıyısı'nda, Cavallay'ın aşağı havzasında yaşayan Urubueler kru halklarındandır. (L)

URUBUPUNGA, Yukarı Parana'da çağlayanlar, Mato Grosso ve Sao Paulo eyaletleri sınırında. 1966'dan beri inşa edilmekte olan önemli hidroelektrik tesis, ortalama 5 000 MW global güçte iki santralın yapılmasıyle sonuçlanacaktır. (L)

URUC i. (ar. *ʿurūc*). *Esk.* Yükselme, yukarı çıkma. || *Uruc etmek,* yukarı çıkmak, yükselmek: *Beşer, bu şimdi muazzep sürüklenen meflûç / Adım adım edecek zirve-i halâsa uruc* (Tevfik Fikret). *Durma öyleyse uruc et, o ziya âlemine / O ziya âlemi bilmez ki karanlık ne demek* (M. Â. Ersoy). || *Uruc-ı İsa,* İsa peygamberin göğe yükselişi.

— Din. ve G. santl. İsa'nın, havarileri ve şakirtleri önünde mucizevî bir şekilde göğe yükselişi. || Kilisenin bu olayı kutsamak üzere Paskalya'dan kırk gün sonra kutladığı yortu.

— ANSİKL. G. santl. *Uruc,* heykeltıraşlıkta sık sık temsil edilmiştir: Toulouse'da Saint-Sernin kilisesinde Miégeville kapısı (XII. yy.); Chartres katedrali kuzey kapısında kapı üzeri kabartması. Urucu konu olarak işleyen tabloların en önemlileri: Giotto (Padova arenası), Fra Angelico (Floransa akademisi), Mantegna (Uffizi, Floransa), Perugino (Lyon müzesi), ve Correggio'nun (Parma'da San Giovanni Evangelista kilisesi kubbesi) eserleridir. (LM)

URUGUAİNA, Brezilya'da (Rio Grande do Sul) şehir, Uruguay ırmağının sol kıyısında; 32 600 nüf. Tütüncülük. (L)

URUGUAY, portekizce **Rio Uruguai,** Güney Amerika'da ırmak; 1 580 km. Brezilya'da serra Geral'ın yamacından doğar, önce batıya doğru akar, sonra güneye doğru bir dirsek çizerek rio Parana ile birleşir ve Rio de la Plata'yı meydana getirir. Irmak, Uruguay kıyısındaki Sollo ikiz şehirleri ve Arjantin kıyısındaki Concordia şehrine kadar yer yer çağlayanlarla kesilir. Aşağı kesimindeki alt arkı sefere elverişlidir ve açık deniz vapurları Paysandu'ya kadar çıkabilir. O şehirden itibaren Uruguay'ın vâdisi bazı yerlerde eni 10 km'yi bulan bir ria meydana getirir. Önünde adalar dizili olan düz Arjantin kıyısı, kayalık ve inişli çıkışlı Uruguay kıyısıyle zıtlaşır. Uruguay havzasının nemli mevsim yağmurları rejiminin etkisinde olması, hidrografya rejiminin astropikal görünüşünü açıklar: mayıs - ekim arası yüksek sular; temmuzda bir sonbahar maksimumu ve daha belirgin olmak üzere ekim sırasında yani ilkbaharda ikinci bir maksimum. Taşkın ve etiyaj debileri arasındaki fark büyüktür. (L)

URUGUAY, Güney Amerika'da devlet, Arjantin ile Brezilya arasında; 186 926 km²; 2 749 000 nüf. Başkenti, *Montevideo* (1 203 700 nüf.). Başlıca şehirleri: *Paysandu* (60 000 nüf.), *Salto.* Güney Amerika devletlerinin en küçüğüdür.

COĞRAFYA

Fizikî coğrafya

● *Yüzey şekilleri.* Uruguay, arkeyen Brezilya yaylasıyle Arjantin pampasını birbirine bağlar. Kıyı alçak bir bölgedir ve güneye oranla kuzeyde (Laguna Merin) daha çok düzleşmiş olduğundan birçok ria, denizkulağı haline gelmiştir. İç kısımda granitli bir tepeler dizisi Brezilya'daki Rio Grande do Sol'dan Montevideo'ya kadar uzanır; Cuchilla Grande'nin yükseltisi 600 m'yi pek az geçer. Yuvarlaklaşmış olan granitler, daha az yüksek gnayslı sırtlarla çevrilidir. Kayaç ancak aralıklı sivrilikler halinde görülür ve topografyayı çözünme killerinin biçimi ve komşu Arjantin pampasındaki eyolyen çöküntülere benzer çöküntüler yüzey şekillerini yumuşatır. Ülkenin ortası ve kuzeyi görünüşü masa biçimindedir; çünkü tortul kayaçlar burada billûrsu tabanı örter; kırmızı killerle birbirini izleyen bazaltlar, kenarı rio Uruguay yönünde alçalan bir yamaç meydana getirir.

● *İklim ve bitki örtüsü.* İklim ılıman sayılabilir: kış ortalaması 10°C, en sıcak ayın ortalaması Montevideo'da 22°C'tır. Yağışlar bütün mevsimlere oldukça eşit bir şekilde dağılır ve sonbaharda maksimuma ulaşır. Ortalama yağışlar güneyde 900 mm'dir, ama kuzeyde 1 300 mm'ye yaklaşır. Yağışların tehlikesi azlığında değil düzensizliğindedir. İki yıl arasında 1-4'e kadar değişebilen çok büyük farklar kaydedilmiş, kuraklık dönemleri tehlikeye yol açacak kadar uzamıştır.

Bitki örtüsünün başlıca özelliği ormanların azlığıdır: akarsular boyunca galeri ormanı şeritleri uzanır; rio Negro'nun aşağı çığırı bölgesinde ve Kuzey Uruguay'ın bazı vâdilerinde yer yer ormanlara rastlanır. Kayalık sırtlar eğrelti fundalarıyle örtülüdür. İlk bitki örtüsünü meydana getiren sert otlu çayırlar (Rocha dolaylarında olduğu gibi yer yer palmiye ağaçları serpiştirilmişti) ülkenin büyük kısmını örtüyordu. Bu eski *pasto duro*'nun yerini avrupa bitkilerinin yetişmesiyle *pasto dulce* almaktadır.

Beşerî coğrafya

Madenlere giden yollardan uzak bulunan Uruguay, İspanyolları ancak Portekizliler ülkede yerleşmek istedikleri için ilgilendirdi. Ama Portekizliler için de bu topraklar Brezilya'daki merkezlerine uzaktı. Üstelik, kızılderili Charrua'lar her iki istilâcıya da direniyorlardı. Bu yüzden Uruguay ırmağının doğu kıyısı (*Banda Oriental*) uzun süre bir savaş alanı oldu. Ülkeye yerleşen ilk beyazlar, koyun yetiştiriciliğinin başlamasından (1603) sonra gelen göçebe çobanlardı (gaucholar); yavaş yavaş yerleşen bu ilk nüfus ve yol kavşaklarında veya ırmaklar üzerindeki köprülerin yakınında köyler kurdu. 1726'da kurulan Montevideo önceleri Portekizlilere karşı bir ispanyol kalesiydi. Uruguay iklimi, boş alanları ve 1832'den sonra kızılderililerin ortadan kalkması sayesinde avrupalı göçmenleri Arjantin'den önce cezbetti: İspanyollar, İtalyanlar, özellikle Fransız Baskları. Bu yüzden ülke nüfusu beyazdır. Göç hareketi XIX. yy.da Arjantin pampasına yerleşmenin başladığı sırada yavaşladı. XX. yy.ın başında

URNİNGİRSU
Louvre müzesi, Paris
(maddesi için
bk. **NİNGİRSU**)

URQUİZA

Ur standardı
detay

Foto. MEYDAN

ülkeye yılda 15 000 kadar göçmen geliyordu; bu sayı bugün ancak 4 000 kişi kadardır. 1908'de ancak bir milyon kişi olan nüfusun artışı doğumların ölümlerden fazla olmasına (ölüm oranı çok düşüktü: binde 8) dayanıyordu. Nüfus artışının sebepleri arasında iklimin etkisi, ileri bir sosyal siyasetin uygulanması ve sağlık alanında büyük çabalar harcanması sayılabilir. Başkentle varoşlarında bir milyona yakın insan yaşar.

İktisadî coğrafya

Toprak işlenmesi ikinci derecede gelir; ülkenin en güney kesiminde toplanan tarım, halkının buğday ihtiyacını karşılar ve bir miktar keten tohumu yağı, ayçiçeği yağı ve yerfıstığı yağı ihracatına imkân verir; yetiştirilen mısır ve arpa hayvanlara ayrılır. Otlaklar ülkesi Uruguay, her şeyden önce bir hayvancılık ülkesidir. XVII. yy.da olduğu gibi deri ve post elde etme amacıyle veya XVIII. yy.da ve XIX. yy.da olduğu gibi tuzlanmış et elde etmek için yaygın sığır yetiştirmek artık söz konusu değildir. Tel çitlerin kullanılmağa başlanması, demiryolu ve karayollarının yapılması, etin soğutucu gemilerle nakli ve 1904'ten sonra Montevideo, Fray Bentos ve Parana'da soğutucu tesislerin kurulması gibi teknik ilerlemeler kaliteli bir sürüyle (sığır ve koyun) yoğun hayvan yetiştiriciliğine geçmeyi sağladı. Uruguay, dünyada nüfusa göre hayvan sayısı oranının en yüksek olduğu ülkedir. Nispeten az personel ile (*peones*) idare edilebilen büyük *estancia* en yaygın çiftlik çeşididir. Hayvanların pazarlanması büyük alanlarda düzenlenen panayırlarda mezat sistemiyle uygulanır. Montevideo'da Tablado'da yapılan açık artırmalı satışlar mahallî pazarları denetleyen bir çeşit tanzim satışıdır. Hayvanlar büyük merkezlere, büyük karayollarını izleyen özel yollarla, ama daha çok tren ve kamyonlarla götürülür. 3 000 km'lik oldukça seyrek demiryolu şebekesini devlet yönetir; devlet ayrıca 4 500 km'lik de karayolu yaptırmıştır.

Maden kaynakları fazla değildir; ama Uruguay, elektrik üretimi için akarsularından yararlanmayı başarmıştır: Rio Negro kıyısında Rincon del Bonete hazne barajı, Uruguay ırmağı çağlayanlarının düzenlenmesi. Himayeci tarifelerle korunan devlet, büyük hissenin Uruguay'a ait olduğu bir sanayi kurmayı başardı. Sanayi tesisleri, hayvancılık (deri, konserve fabrikaları, soğutucu tesisler) veya tarım ürünlerini (un ve şeker fabrikaları) işler. Yünlü ve pamuklu dokuma (pamuklu, kumaşlar ithal edilen ipliklerle dokunur) sanayii, yarı işlenmiş ürünleri mamul hale getiren metalürji ve makine sanayii ile kauçuk sanayii de önemlidir.

Uruguay'ın ekonomisi dış ticaretine bağımlıdır; ülke hammaddeler veya et ve yün gibi kısmen değerlendirilmiş ürünler (fiyatları iktisadî dengeyi tehlikeye düşüren değişmelere uğrar) ihraç eder. Sanayiye gerekli ilk maddeler (çelik, çinko, kâğıt, petro, kömür, pamuk) ithalinin yanı sıra, dıştan besin ürünleri, kumaş, tarım makineleri ve otomobil de satın almak gerekir. İkinci Dünya savaşı sayesinde erişilen iktisadî refah, siyasî huzur ve hükûmetin liberalizmi, Uruguay'ı Avrupa'nın, hattâ bazı güney amerika ülkelerinin sermayeleri için bir barınak haline getirmiştir. Bu yoldan sağlanan kazanç, başlıca ihracat ürünü olan yünün satış fiyatında sık sık görülen düşmenin yol açtığı kayıpları giderir. Uzun süre refah içinde olan uruguay ekonomisi 1960'tan beri çok ciddî bir buhran geçirmektedir: ihracatın temeli olan et ve yün üretiminin duraklamasının veya gerilemesinin sonucu olan bu buhran, dünya pazarındaki ilk maddelerin fiyatı ile hemen hepsi dışarıdan getirilen mamul maddelerin fiyatları arasındaki farkın giderek artması yüzünden daha da ciddîleşmektedir. Olağanüstü bir durum olarak 1961-1964 (dahil) arasında sabit fiyatlı gayrısafi iç üretim, yılda ortalama yüzde 0,5 azaldı (nüfus yoğunluğunun artması dolayısıyle kişi başına üretimde yılda yüzde 1,5'luk daha büyük bir düşme görüldü). Talep yükselirken üretimin durgunlaşması çok hızlı bir enflasyona yol açtı; enflasyonun bugünkü genişliğini pezonun değiştirme yüzdesinin hızla düşmesi ortaya koyar: 1960-1962 arasında bir dolar 11 pezo, 1963'te 17 pezo, 1964'te 19, 1965 haziranında 24, 1965 sonunda 65, 1966'da 80, 1967'de 86 pezo oldu. 1961 Temmuzu ile 1965 temmuzu arasında hayat pahalılığı üç kat, 1965 kasımı ile 1966 kasımı arasında yüzde 51, 1967'nin ilk beş ayında ise yüzde 27 arttı. 1967 ve 1968 devalüasyonları, ithal edilen birçok ürünün fiyatında daha çok yükselmeye yol açtı. Bütçe açığı 1960-1965 arasında 110'dan 2 500 milyona çıkarak sabit fiyatla dört kat arttı. Para rezervleri eridi (1962-1964 arasında yüzde 10 azaldı). Millî üretimin meydana getirilmesi alanında ekonominin gerilemesini, tarımın payının azalması (1960-1964 arası yüzde 4) ve sanayi kesiminde hiç değilse eşit bir artış olmaması (aynı dönemde ancak yüzde 1) ortaya koyar. Uruguay, tarım ürünlerine dayanan ve ekonomiyi çeşitlendirmek ve pazarın yeni şartlarına uyarlamak için kullanılmamış pek eski zenginliğinin cezasını çekmektedir.

TARİH

Kıyıyı 1516'da Diaz de Solis keşfetti, ama kızılderili Charrua'lar İspanyolların yerleşmesine uzun süre karşı koydular; cizvit ve fransisken rahipleri Uruguay ırmağı yakınında yaşayan kabilelerin güvenini kazandılar. Portekiz sömürgesi Sacramento'nun kuruluşundan (1680) sonra, İspanyollar Montovideo'yu inşa ettiler (1726) ve *Banda Oriental*'e (Uruguay'ın doğusundaki bölge) yerleştiler; uzun çatışmalardan sonra da Sacramento'nun kendilerine bırakılmasını sağladılar. Deri ve tuzlanmış et ihracatını geliştirerek yabanî hayvan avcılığından, hayvan yetiştiriciliğine geçtiler. 1807'de Montevideo'yu İngilizler işgal etti (şubat-eylül). Buenos Aires ayaklanması sırasında (1810) vali, *Banda Oriental* gaucholarının önderinin (J. Artigas) desteklediği Arjantinlileri tutmayı reddetti. Buenos Aires muhtariyet isteğini reddedince Artigas, doğuluları ayaklandırarak (1814) ilk millî hükûmeti kurdu (1815); sonra ülkenin Brezilya'daki Portekizliler tarafından işgali üzerine (1816-1820) yurt dışına kaçtı; Uruguay'ı *Provincia Cisplatina* adıyle Brezilya ilhak etti (1821). Lavellaja'nın kumandasında Arjantin'den hareket eden «Otuzüç Ölümsüzler» Brezilyalılara karşı isyanı teşkilâtlandırdılar (1825); ama Arjantin ile birleşme şartı olarak federal hak istediler. 1825-1827 Savaşından sonra İngilizler, Buenos Aires ve Rio de Janerio hükûmetlerine Doğu cumhuriyetinin (Uruguay) bağımsızlığını kabul ettirdiler; cumhuriyet, Brezilya'dan Misiones'in bir kısmını aldı (1825) ve 1830'da birlikçi bir anayasa kabul etti. Ülkenin ilk iki cumhurbaşkanı Brezilyalıları ve Charrua'ları yenen Rivera (1830-1834) ile Oribe (1835-1838) «kırmızılar» veya Colorado'larla (liberaller) «beyazlar» (muhafazakârlar) arasında bir savaş patlak vermesine sebep oldular. Rivera tarafından iktidardan düşürülen (1838) beyazların önderi Oribe, Arjantin diktatörü Rosas'ın desteği sayesinde «Büyük savaş»ı (1839-1851) devam ettirdi ve Garibaldi ile Rivera'nın savundukarı Montevideo'yu birçok defa abluka etti; şehri dönem dönem Fransızlar veya İngilizler kurtardı. Brezilya, Uruguay partilerini barıştırdı (1851) ve Rosas'ı sürgün etti (1852). 1865'te Brezilya ve Arjantin, başkan Flores'i Paraguay'a karşı kendilerini desteklemeğe zorladılar; buna karşılık iktidarı colorado'lara verdiler; colorado'lar 1958 aralığına kadar iktidarda kaldı. Uruguay ekonomisinin bir türlü kalkınamaması, önce mahallî, sonra da askerî caudillo'ların (1876-1890) hükûmet darbelerine yol açtı. Sivil yönetim taraftarlarının başarıya ulaşması (1890'dan itibaren) ve 1904 isyanını bastıran başkan Jose Batt-le Ordonez'in aldığı tedbirler (1903-1907; 1911-1915) yeni bir çağı başlattı. Uruguay büyük ölçüde et (soğuk hava depoları sayesinde) ve yün ihraç eden bir ülke haline geldi. Düşünce bakımından Avrupa'ya çok yakın olan ülkede doğmakta olan işçi sınıfına ve gündelikçilere sürekli olarak gelişen sosyal haklar tanındı ve örnek bir eğitim sistemi kuruldu. Siyasî çatışmalar yumuşadı; 1919 Anayasası yürütme gücünü 4 yıl için seçilen (üst üste iki kere seçilemezdi) başkan ile 9 üyeli (üçünün, iç savaşı önlemek amacıyle en güçlü muhalefet partisinden seçilmesi gerekiyordu) Millî Yönetim konseyi arasından bölüştürdü; ayrıca colorado partisinin içinde de Battle yeni bir parti kurdu (1920'ye doğru). Battle'nin ölümünden ve 1929 buhranından sonra başkan Terra, Millî meclisi dağıttı (1933). Ama, Uruguay 1942'de daha ılımlı bir anayasayı kabul etti ve 1917'de olduğu gibi Almanya'ya, hattâ Japonya'ya (1945) savaş açtı. Başkan A. Martinez Trueba (1951-1952) başkanlık makamını kaldırttı ve yetkilerini 9 üyeli (altısı çoğunluk partisinden seçiliyordu) Millî meclise devretti (1 mart 1952'de yürürlüğe giren ekim 1951 reformu). Fakat Battle taraftarlarıyle colorado'lar arasında çıkan anlaşmazlıklar, yün ihracatının azalması ve fiyatlarının düşmesi beyaz partinin 30 kasım 1958 seçimlerini kazanmasına ve 1 mart 1959'da iktidara gelmesine imkân verdi.

Bununla beraber iktisadî ve malî durum net bir şekilde bozulmuştu (ekim 1965 devalüasyonu). Öte yandan iktidar partisi içinde muhalefete geçen bir grup («Partido Blanco») hükûmetin icraatını köstekliyordu. Bu yüzden iki büyük parti Anayasayı değiştirme konusunda anlaştılar. 24 Ağustos 1966'da Kongre'nin kabul ettiği anayasal reformlar bir referandumla onaylandı (oyların yüzde 58'i). Yeni anayasa, 15 şubat 1967'de yürürlüğe girdi. 27 Kasım 1966 seçimlerinde, o zamana kadar muhalefette olan Liberal parti «Partido Colorado» Milliyetçi partiyi (veya Blanco) mağlûp etti. Liberallerin adayı general Gestido, devlet başkanlığına seçilerek 1 mart 1967'de göreve başladı, Jorge Pacheco Areco cumhurbaşkanı yardımcılığına getirildi ve Gestido'nun ölümü (aralık 1967) üzerine cumhurbaşkanlığına geçti. Hükûmet sert malî tedbirlere başvurdu ve ithalâtı sınırladı. Peso bir defa kasım 1966'da, iki defa da 1967'de (mart ve kasım) devalüe edildi. Ancak iktisadî durum düzelmedi; enflasyon arttı ve işçi hareketleri gelişti ve bir hükûmet buhranına yol açtı (nisan 1968). Haziran 1968'de öğrenci hareketleri sıkıyönetimin ilân edilmesine sebep oldu. Uruguay'ın geleneksel liberalizmi tehlikeye düştü ve birçok sol siyasî kuruluşla bazı fikir gazeteleri kapatıldı. Huzursuzluk artarken Tupamaros adı verilen sol gerilla teşkilâtının faaliyetleri gelişti. Bu arada amerikalı görevli Dan Mitrione bu teşkilât üyeleri tarafından kaçırıldı ve aynı gün öldürüldü (ağustos 1970). Kasım 1971 seçimlerinde liberallerin adayı Juan Maria Bordaberry, devlet başkanlığına seçildi; Senato ve Millet meclisi üyeliklerini de liberaller milliyetçilerle paylaştılar. Gerilla faaliyetleri, etkinliği azalmadan devam etti (ekim 1971 - ocak 1972).

KURUMLAR

Eskiden bir millî meclise verilen yürütme gücü, 1966 Anayasasıyle, beş yıl için seçilen devlet başkanına devredilmiştir. Başkana kendisi tarafından tayin edilen on bir bakan yardım eder. Yasama gücü 31 üyeli Senato ile 99 üyeli Temsilciler meclisinden meydana gelen millî meclisin elindedir.

URUGUAY
koyun sürüsü
seçme ırklar

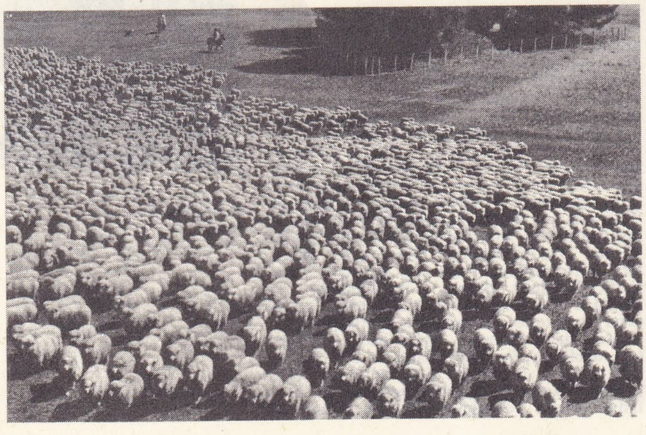

Foto. LAROUSSE

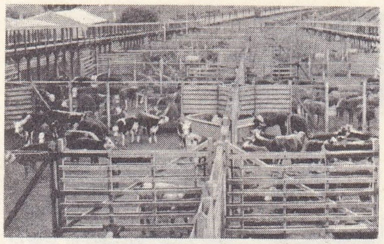

Montevideo'da Tablado büyükbaş hayvan pazarı

EDEBİYAT

Sömürge döneminde edebî hareket için bk. İSPANYOL - AMERİKAN *edebiyatı.*

● *Şiir.* Şiir, Uruguay'da klasik şair Acuna de Figuera (1791-1862) ve halk şairi Bartolome Hidalgo (1738-1829) ile başladı. Sonra hıristiyan - sosyalist eğilimli romantik şair Adolfo Berra (1819-1941) ve *Tabare* destanının yazarı Zorrilla de San Martin ortaya çıktı. Modernizmin Uruguay'da başlıca temsilcisi coşkun bir lirizmle ve parlak imajlarla dolu şiirler yazan Julio Herrare y Reissig'dir (1875-1910). Bu arada Alvaro Armanda Vasseur (doğ. 1878) [*Fal Şarkıları*], Julia Raul Merdilahazu (1887 - 1924) ve Emilio Frogoni (doğ. 1880), kadın şairler arasında da Maria Eugenia Vaz Ferreira (1880 - 1924), Delmira Agustini (1886-1914) ve özellikle Juana de Ibarborou (doğ. 1895) sayılabilir.

Carlos Sabat Ercasty (doğ. 1887), Emilio Oribe (doğ. 1893), Roberto Ibanez (doğ. 1907) ve Juan Cunha (doğ. 1910) gibi modernizm sonrası nesil şairleri, lirizmlerinin coşkunluğu ve ilhamlarını genellikle dinden alışlarıyle dikkati çektiler. Esther de Caceres (doğ. 1903), Sarah Bollo (doğ. 1904), Sara de Ibanez (doğ. 1905), Clara Silva (doğ. 1905), Idea Vilarino (doğ. 1928), Ida Vitale (doğ. 1925), Dora Isella Russell (doğ. 1925) gibi kadın şairler parlak eserler yarattılar. Öte yandan Carlos Brandy (doğ. 1923) ve Ricardo Paseyro (doğ. 1927) söz icatlarına önem verdiler.

● *Roman ve tiyatro.* Roman, taşra örf ve âdetlerini işleyen romantik bir eser (*Caromuru,* 1825) yayımlayan Alejandro Magarinos Cervantes (1825-1829) ile başladı. Edouardo Acevedo Diaz (1851-1921) örf ve âdet veya tarih romanları (*Nativa, Ismael, Grito de Gloria*) yayımladı. Hikâyeci Santiago Maciel (1862-1943) ve Benjamin Fernandez y Medina (doğ. 1873) ile romancı Mateo Magarinos Solsona (1863 - 1925) ve Carlos Reyos (1868 - 1938), Uruguay köylerini anlatan usta yazarlardır. Carlo Reyes «İlkel, Kabil'in Irkı» adlı eserleriyle ülkenin en büyük romancısı sayılır. Javier de Viana (1868 - 1926) ilgi çekici bir anlatıma sahiptir; Horacio Quiroge (1878-1938) ise Dostoyevski'yi hatırlatır. Victor Perez Petit (doğ. 1871), Otto Miguel Cione (1875 - 1945), Horacio Maldonado (doğ. 1884), Vicente A. Salarerci (doğ. 1887), Zavala Muniz (doğ. 1898) ve *Las Quintendoras, La Trampa del Pajonal* adlı eseriyle sol edebiyatı yenileyen Enrique Amorim (1900-1960) ülkenin başlıca yazarlarıdır.

Çoğu gerçekçi anlatıya ve hikâyeye yönelen çağdaş nesir yazarları arasında Juan Jose

URUGUAY
arma ve haritası

Morosoli (1899-1959), Francisco Espinola (doğ. 1901), eserini ve hayatını Uruguay ve Arjantin arasında paylaştıran Juan Carlos Onesti (doğ. 1909), Alfredo Gravina (doğ. 1913), Julio C. da Rosa (doğ. 1920), Mario Benedetti (doğ. 1920), Rolina Ipuche Riva (doğ. 1921), Angel Rama (doğ. 1926) sayılabilir.

Tiyatroyu özellikle Florencio Sanchez (1875-1910), Samuel Blixen (1867-1909), Victor Perez Petit, Vicento, A. Salarenzi temsil eder.

Çağdaş tiyatronun başlıca temsilcileri ise Carlos Denis Molina (doğ. 1919), Antonio Laretta (doğ. 1922), Carlos Maggi (doğ. 1922), Jacobo Langsner'dir (doğ. 1924).

● *Felsefe ve tarih.* Jose Enrique (1872-1917) filozof ve denemecidir; İspanyol Amerika-sı'nın en büyük düşünürü olarak kabul edilir. Hugo B. Barbagelata (doğ. 1887) eserleriyle ispanyol amerika edebiyatı ve tarihinin daha iyi tanınmasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca, Alberto Zum Felde (doğ. 1889), Carlos Real de Azua (doğ. 1916), Emir Rodrigez Monegal (doğ. 1921) gibi tenkitçiler, tarihçi Arturo Ardao (doğ. 1912), filozof Juan Llambias de Azevedo (doğ. 1907) kendini gösterir. (L)

URUK çoğl. i. (ar. ᶜırk'tan ᶜurūk). *Esk.* Irklar. || Damarlar: *İzmir ve havalisinin Yunanlılar tarafından işgali* [...] *memleketi serapa, tehyic ve urukı hamiyeti tahrik etmekte gecikmemiştir* (Atatürk). || Kökler. || *Uruk-ı beşer,* insan ırkları.

◆ İ. Sosyol. Aynı kökten çıkan ve bir reisin başkanlığında yaşayan aileler topluluğu, kabile. (M)

URUK, Aşağı Mezopotamya'da Eskiçağdan kalma şehir. Fırat'ın sol kıyısında bugünkü *Varka*'nın bulunduğu yerdedir. Tevrat'ta *Erech* adıyle geçer. Sümer medeniyetinin önemli merkezi olan Uruk'un etrafı 10 km uzunluğunda ve en az iki kapısı bulunan çifte bir surla çevriliydi. Uruk'ta başlıca üç tepe üzerinde kutsal yapıların kalıntılarına rastlanır. Bunlar Eanna bölgesinde Tanrıça Innin'in zigguratı; Anu tapınağı ve araştırıcıların «güney binası» adını verdikleri Selefkiler devrinden kalma büyük tapınaktır. Eanna kesimi yerleşmenin en eski kısmıdır, yapılan stratigrafik kazıda, on yedisi Tarihöncesine ait, on sekiz yerleşme tabakası ortaya çıkarıldı. «Uruk tabakaları» adı verilen XIV.-XV. katlar (M.Ö. IV. binyıl sonu), kırmızı veya gri astarlı Obeid seramiğinden farklı bir seramikle temsil edilir. VII. Tabakada mimarî kalıntılara rastlandı. Bunlardan V. kattaki yapı, taş temelli bir tapınaktır. Cemdet-Nasr dönemi tapınakları IV.-II. tabakalarda da ortaya çıkar;

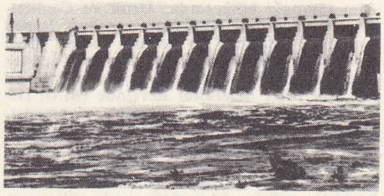

Rio Negro üzerinde Rincon del Bonete barajı

Montevideo'da dondurulmuş et fabrikası

URUGUAY
sürü ve gaucho'lar

Foto. LAROUSSE

URUGUAY
Punta del Este

URUK
Karadindaş tapınağının duvar dekorasyonu
Berlin müzesi

bunlar büyük boyutlu, etrafı odalarla çevrili dikdörtgen biçiminde bir avlusu bulunan yapılardır. Bu çeşitli yapılardan, planların anlaşılmasına yardımcı olan temel ve kısmen duvarlardan başka şey kalmamıştır; buna sebep, her tabakadaki yapıların daha sonraki tapınakların inşası için zeminin tesviye edilmesidir. Bu bölgede, III. tabakada resim yazısıyle yazılmış ödeme listeleri olduğu sanılan, fakat okunamayan tabletler bulunmuştur. Adak sahnelerinin ve birbirini izleyen hayvan resimlerinin ağır bastığı birçok mühür baskısı da bu dönemin özellikleridir. Ayrıca tabiî büyüklükte çok güzel bir mermer kadın başını saymak gerekir. III. Ur hanedanının (III. binyıl sonu) kurucusu Ur Nammu tarafından yaptırılan Eanna zigguratı teraslar üzerinde inşa edilmiştir. Bir odada bulunan inci, altın, gümüş ve akik taşından iki kolyede kral Şusin'in bunları hediye ettiği iki rahibenin ismi vardır. Kuzeydoğuda Akkad kralı Kardindaş'ın (M. ö. XV. yy.) yaptırdığı bir tapınak yer alır. Tapınağın cephesindeki nişler içinde tanrılarının heykelleri vardır. İleride de Mardukapaliddin II'nin yaptırdığı (M. Ö. VIII. yy.) ve Sargon, Nabukodonosor ve Nabonit'in genişlettiği bir tapınak yer alır.

Anu tapınağı bölgesinde, Uruk ve Cemdet-Nasr devirlerinde, tuğladan yapılmış trapez biçiminde yüksek bir terasta adını kireç sıvalı duvarlarından alan Beyaz Tapınak yükselir. Beyaz Tapınağın kuzeyindeki *bit reş* tipli evler Selefkiler devrinde (M.Ö. III-II. yy.) yapılarak Tanrı Anu'ya adanmıştır. Üçüncü tepede yine Selefkiler devrinden kalma bir tapınak vardır. Bu tapınak kompleksi bir ana, dört yan mekândan meydana gelir. Parth'ların işgali sırasında (Milâdın başları), şehrin güneydoğusunda bir tapınak yapıldı; kuzeydoğuda da, yeni yıl veya *bît akitu* töreni için yapılan bir selefki tapınağı yükseliyordu.

— İkinci Dünya savaşından sonra doktor Lenzen yönetimindeki alman kazı ekibi, Uruk devrinden (M. ö. 3500 - 3300'e doğr.) kalma yeni dinî yapılar buldu; bu yapılarda tabletler ele geçirildi. Kutsal Eanna (bereket tanrıçası) bölgesinde de yer alan bu tapınaklar, değişik bir mimarî üslûptadır. Sonradan kulanılmadıkları için içlerindeki sanat eserlerinden pek azı bugüne kalmıştır; aralarında en önemlisi tanrıça Uruk'u temsil eden taştan heykelcikler v.b.dir. 1966'daki kazılarda Eanna'daki IV. Uruk tabakasının mimarîsi araştırıldı. Bir yapının mekânlarından birinde kireç ve alçı tabanlı ilgi çekici bir havuz ortaya çıkarıldı. (M)

URUKAGİNA, M.Ö. 2500 - 2350 arasında Mezopotamya'da hâkimiyeti ele geçiren Lagaş sitesinin kralı. Lugalanda'dan 9 yıl sonra tahta geçti. Ön Asya tarihinde reformcu bir kral olarak tanınır. Urukagina kendisini sadece kral olarak nitelendirir ve ensi* unvanını kullanmaz. Sümer tarihinde bilinen ilk sosyal belgeler bu kral tarafından düzenlendi. Urukagina yazıtında şu sözler yer alır: «...o konuştu ve Lagaş şehrinin çocuklarını yoksulluktan, hırsızlıktan ve katillikten kurtardı... Hürriyeti getirdi. Yetimlere ve dullara karşı kudretli olanlar hırsızlık yapamadılar... Urukagina bu anlaşmayı tanrı Ningirsu ile yaptı». Yazıtta ayrıca kralın, iktisadî ve dinî işlemleri de anlatılır. Urukagina, Lagaş sitesinin son kralı oldu. Uruk ve Umma kralı Lugalzagizi, Lagaş'a sefer açarak Urukagina'yı yenilgiye uğrattı. (M)

URU'LAR, Yukarı Bolivya'da kızılderili halk. Eskiden And dağlarının yüksek yaylalarında yaşayan Uru'lar sonradan Aymara'lar tarafından Titicaca gölü kenarındaki bataklıklara itildiler. Yaşayışları çok ilkeldir, kulübelerini ve kayıklarını (*balsa*) kamıştan yaparlar; başlıca geçim kaynakları balıkçılıktır. (L)

URUMCI, çince **Di-hua,** ing. **Urumchi,** Çin'de şehir, Sinkianag'ın merkezi, Çin'den S.S.C.B.'ye (Kırgızistan) giden karayolunun üzerindeki vahalardan birinde, Tien-şan dağlarının kuzey eteğinde; 180 000 nüf. Çelik fabrikası. Makine, dokuma, kimya ve besin sanayii. Termik santrallar (Liu-dao-an kömürü) ve hidroelektrik santral (Ulubay barajı). Sulama deneme merkezi. (L)

URUNDAY i. Birçok astronium türünden (*Astronium graveolens, A. gracile, A. fraxinifolium, A. Urundeuva, A. concinnum* [antepfıstığıgillerden]) elde edilen amerika menşeli kereste. (Urunday [Brezilya], koyu esmer - kırmızı, düz, ince, sert, uzun ömürlü ve çok güzel cilâ tutan bir ağaçtır. İnce marangozlukta, doğramacılıkta, torna ve kaplama işlerinde, bıçak sapı yapımında kullanılır.) [L]

URUNDİ. Bk. BURUNDİ.

URUNVU'LAR, Gabon'da, Ogoue deltasında yaşayan ve çiftçilikle geçinen zenci halk. (L)

URUP i. (ar. *rubᶜ*, dörtte bir, çeyrek'ten). *Halk dili.* Arşının sekizde birine verilen ad. (M)

URUSİT i. (fr. *urusite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî sodyum ve demir sülfat. (Daha çok SİDERONATRİT denir.) [L]

URUŞ çoğl. i. (ar. *ᶜarş*'tan *ᶜurūş*). *Esk.* Gökler. (M)

URUŞ, İç Anadolu bölgesinde (Yukarı Sakarya bölümü, Ankara ili, Beypazarı ilçesi) bucak; 5 159 nüf. (1965); 8 köy. —*Bucak merkezi,* 2 096 nüf. (1965). Beypazarı'nın 25 km kuzeydoğusunda; yüksl. 825 m. (M)

URUVİLVA, Magadha'da yer, Hindistan'ın kuzeydoğusunda, Nairancana (bugün Lilanc) ırmağı yakınında. Sakyamuni, buddha olmadan önce buraya yerleşmişti. Uyanıştan (bodhi) sonra buraya dönerek birtakım mucizelerle Kaşyapa kardeşlere (üç kardeş) dinini kabul ettirdi. (L)

URVA i. Himalaya dağlarının son kollarında ve Çinhindi'nde yaşayan, yarı sucul firavun faresi (*Herpestes urva*); yengeç ve kurbağalarla beslenir. (L)

URVİLLE (DUMONT D'). Bk. DUMONT D'URVİLLE.

URVAŞİ veya **URVAÇİ,** dinî ve din dışı hint edebiyatında övgüyle sözü edilen gök apsaras'ı veya perisi. Tanrı Mitra ve Varuna'yı reddettiği için yeryüzüne sürüldü; kral Pururavas ile aşk maceraları yaşadı. *Rigveda*'nın X. kitabında anlatılan bu maceralar Kalidasa'nın *Vikramorvaşiya* adlı dramına konu oldu. (L)

URVE i. (ar. *ᶜurve*). *Esk.* Kova, testi v.b. eşyanın kulpu. || *Urve-i vuska* (veya *urve [t]-ül-vuska*), [«sağlam sap»], Müslümanlık. (M)

URVE bin ZÜBEYR Ebu ABDULLAH, islâm fıkıhçısı (Medine 644-ay.y. 711). Sahabeden Zübeyr'in ikinci oğlu. Bir süre hadis alanında çalıştı, teyzesi Hz. Muhammed'in zevcesi Ayşe'den birçok hadis rivayet etti. Medine'de yetişen ve *Fukahai Seba* denen yedi fıkıhçıdan biri sayılır. (M)

URVİLLEA i. (fransız denizcisi Dumont *d'Urville*'in adından). Tropikal Amerika'da yetişen tırmanıcı ağaççık; yaprakları donuk renkli, başak şeklindeki çiçeklerinin dip kısmı sülüklüdür. (*Sapindaceae* familyasından.) [L]

URYAN sıf. Bk. ÜRYAN.

URYANGHAT'LAR veya **TUBA'LAR,** samoyed ırkından türkleşmiş halk; Moğolistan'ın kuzeybatısında yaşar. (L)

URUGUAY
Montevideo'da, Bağımsızlık meydanı

URYANHAYLAR veya **TUBALAR,** Cengiz Han devrinde Onan ve Kerulan bölgelerinde yaşayan bir moğol uruğu. Cengiz ve oğullarının yönettikleri seferlere katıldılar; İlhanlılar ile birlikte Anadolu'ya geldiler. Osmanlı kaynaklarında adı geçen ve 1298'de Anadolu valisi bulunan Bayancar (1298) bu uruğdandı. Ankara savaşından sonra (1402) Türkistan'a götürülen bu uruğun nüfusu, XIX. yy.ın sonunda Ubsa gölü çevresinde Hoton ve Kokçuluklar ile birlikte 45 000 kadardı. (M)

URYANİZADE CEMİL MOLLA, türk devlet adamı (İstanbul, 1865-ay.y. 1941). Medrese öğrenimi gördü. Şeyhülislâmlık Dairesi kaleminde yetişti. Meclisi Tetkikatı Şer'iye reisliğine ve kazaskerlik rütbesine yükseldi. Abdülhamid II tahttan indirilince, padişaha bağlı olduğu için Midilli'ye sürüldü. Affedildi ve İstanbul'a döndü. Birinci Dünya savaşından sonra adliye nazırlığı, Şûrayı Devlet azalığı yaptı. Eseri: *Dağarcığım.* (M)

URZA i. (ar. *ᶜurża*). *Esk.* Hedef, amaç. (M)

US i. (esk. türk. k.). *Yenid.* İyiyi, kötüyü, doğruyu, yanlışı anlayabilme, düşünebilme yeteneği: *Usumuzu bir kenara koyacağız, ona aldırmayacağız* [...] *kara, kızıl, ak türlü renklerde kitapların öğretilerine bağlanacağız* (N. Ataç). [*Eşanl.* AKIL.] || İyi davranış: *Us edep kalmadı gelinde kızda / Büyükler küçüğe gelir minnete* (Âşık Veysel). || Yavaşlık, durgunluk.

— ÇEŞ. DEY. *Us pahası,* akılsızca yapılan bir hareketten dolayı çekilen ceza: *Yalnız iki nesillik müddet içinde ne kadar us pahası ödediğimizi bir düşünür müsünüz?* (F.R. Atay). || *Usu gitmek,* aklını kaybetmek.

— Fels. *Usa vurmak. Yeni.* Akıl yoluyle çözümlemek. *Esk.* Muhakeme etmek. (M)

US, türk gazeteci ailesi MEHMED ASIM (Gördes 1884 - İstanbul 1967). Hakkı Tarık Us'un ağabeyi. Vefa idadîsinde okudu. Mülkiyeyi bitirdi. Ziraat bankasında ve Elmalı kaymakamlığında çalıştı. *Tanin* gazetesinde *Dereden Tepeden* başlığı altında yazdığı yazılar ve yaptığı karikatürlerle, edebî mizahın ilk örneklerini verdi. *Vakit* gazetesini çıkardı. Üçüncü dönem Büyük Millet meclisine Artvin'den milletvekili seçildi. Çoruh milletvekilliği yaptı. Eseri: *Karikatür* (*Tanin* gazetesinde yayımladığı yazılar). —HAKKI TARIK, türk gazetecisi (Gördes 1889-İstanbul 1956). Ortaöğrenimini İzmir'de yaptı. İstanbul Hukuk mektebini bitirdi. İstanbul Muallim mektebinde, Mercan ve Galatasaray liselerinde hukuk ve edebiyat dersleri verdi. Büyük Millet meclisinin ikinci devresinde Giresun milletvekili seçildi. *Tanin, Tercümanı Hakikat*'te yazarlık, *Tasviri Efkâr*'da yazı işleri müdürlüğü yaptı. Matbuat cemiyeti reisliği, Basın Birliği İstanbul Şube başkanlığında bulundu. Yazı hayatlarının 50. yılını dolduran basın mensupları için anma törenleri düzenledi. Özellikle süreli yayınların toplandığı zengin koleksiyonuyle Beyazıt'taki (İstanbul) Hakkı Tarık Us kütüphanesi kuruldu. Eserleri: *1923 Meclisi Mebusanı* (inceleme); *50 Yıl.* —HASAN RASIM, türk gazetecisi ve yazarı (Gördes 1903 - İstanbul

Foto. LAROUSSE

1967). Öncekinin kardeşi. Gördes Nümune mektebini, Nişantaşı sultanîsini bitirdi. Yüksek Ticaret ve İktisat mektebinde okudu. *Vakit* gazetesinde yazı hayatına başladı. *Haber, En Son Dakika* gazetelerini yayımladı ve yayın müdürlüğü yaptı. *Dergâh* dergisinde şiirler yayımladı. Eserleri: *Hayat mı Bu* (roman); *Daldan Düşen Yaprak* (roman). [M]

U.S.A., UNITED STATES OF AMERICA'nın (Amerika Birleşik devletleri) kısaltması. U.S. de denir. (L)

U.S.A., John Dos Passos'un üç kitaptan meydana gelen roman dizisi. «İki Amerika» (varlıklılar Amerikası ve yoksullar Amerikası) teması üstüne kurulan bu seride, şu kitaplar yer alır: *The 42nd Parallel* (42. Paralel) [1930], *1919* (1932) ve *The Big Money* (Büyük Para) [1936]. Kolektif iktisadî güçlerin kişiyi ezdiği 1900-1930 yılları Amerikası'nın sosyal kroniği olan U.S.A., sinemadan aktarılma *newreel* (gazete makalelerinden, halk şarkılarından v.b. cümleler vererek bir devrin havasını yansıtma) ve *camera eye* (yazarın açıklamaları) gibi usulleri kullanarak ve tipik kişilerin biyografilerini vererek şaşılacak bir teknik ustalık ortaya koyar. Bu metot birçok romancı (özellikle *Hürriyetin Yolları*) [Les Chemins de la Liberté] adlı eserinde Sartre tarafından taklit edilmiştir. (L)

USAGARA, Güney Tanzaniya'da bölge; Kilosa'ya doğru kıyı bölgesine hâkim olan bir yayla meydana getirir. (L)

USAMBARA, Tanzaniya'da kıyı ovasından dağlık yaylaya kadar yükselen bölge. Başlıca şehri, *Luşoto*. Önce Pare'lerin oturduğu bölge, sonra Şambalo sülâlesine boyun eğdi. Bu sülâleden Kimveri (öl. 1869) Burton'un ziyaretini kabul etmişti (1857). Ülkeyi Alman Doğu Afrikası'na katan (1854-1919) Almanların gelişinden önce Zengibar sultanının kovduğu arap önder Mbaruku buraya sığındı (1884-1919). [L]

USAME bin MURŞİD, arap kumandanı (Şeyzer, Suriye 1096 - Şam 1188). Babası Şeyzer hâkimiydi. Haçlılara karşı Şeyzer'in savunmasına katıldı. Babasının ölümünden sonra Zengi'nin yanına gitti (1138). Sonra, Şam'da Börilerin sarayına girdi. 1144'te Mısır'a Fatımîlerin yanına gitti; burada fazla kalamadı ve Şam'a döndü. Nureddin Mahmud'un maiyetinde Haçlılara karşı savaştı. 1164'te Hasankeyf'e (Hısnıkeyfa) giderek on yıl burada kaldı. Salâhaddin Eyyubî'nin Haçlılara karşı zaferler kazanmasıyle tekrar Şam'a döndü. (M)

USAME bin ZEYD bin HARİSE, Sahabeden, Hz. Muhammed'in manevî evlâdı Zeyd'in oğlu (Medine 614 - ay.y. 674). Uhud savaşına katılmak istediyse de, yaşı küçük olduğu için dileği kabul edilmedi. Mekke'nin fethinde Hz. Muhammed'in yanındaydı. Onunla birlikte Kâbe'yi ziyaret etti. 632'de de Hz. Muhammed tarafından bir ordu ile Suriye üzerine gönderildi. Halife Ebubekir, Usame'yi Belka bölgesine gönderdi. Aynı halife devrinde Medine'de Ebubekire kısa bir süre vekillik etti. Ömer devrinde, Osman'ın halife olması için çalıştı. Ali'ye biat etmedi ve bu yüzden onun taraftarlarının saldırılarına uğradı. (M)

USANÇ i. (*usanmak*'tan *usan-ç*). Usanma duygusu, bıkkınlık: *Dünyaya ve insanlara karşı derin bir usanç. Arkasında şiddetli bir alâka!* (R. H. Karay). || Sıf. *Esk.* Usanan, bıkan. || Bıktıran.

— ÇEŞ. DEY. *Usanç getirmek*, usanmak. || *Usanç vermek*, bıktırmak, usandırmak: *Bugün, şu dadikada, karşısında kendine mahsus çocukça bir eda ile ellerini kilitleyerek artık bu izdivaç lâtifesinin usanç verdiğinden bahseden Nihal yine bir çocuktur* (H.Z. Uşaklıgil). [M]

USANDIRICI sıf. (*usandırmak*'tan *usandır-ıcı*). Bıkkınlık verici. (M)

USANDIRMAK geçl. f. (*usanmak*'tan *usan-dır-mak*). Usanmasına yol açmak, bıktırmak: *Kimseciği utandırmadan uçtu gitti* (H. R. Gürpınar). [M]

USANILMAK geçz. f. (*usanmak*'tan *usan-ı-l-mak*). [Herhangi bir kimse için] Usanmak: *Bu işten çabuk usanıldı. Okumaktan usanılmaz.* (M)

USANMAK geçz. f. (esk. türk. *us*'tan *us-a-n-mak*). Bir şeyin uzamasından veya tekrarından dolayı bıkkınlık getirmek: *Fakat beklemekten usanarak odama geldiği ve* [...] *şu birkaç satırı gördüğü zaman her halde şaşalamış olacaktır* (R.N. Güntekin). *Bir şairden, sevdiğimiz bir şairden usanmak ne acı bir şeydir* (N. Ataç).

— DEY. *Bıkmak usanmak*. Bk. BIKMAK. (M)

USARE i. (ar. *ʿuṣâre*). Özsu: *Üzüm şeklinde çiçek veren mor salkımlar arılara bal yapacakları nazik usarelerini cömertçe ikram edemiyor* (R. H. Karay). *Mantarlar, yosunlar, parazitler, başka bitkilerin gövdelerine yapışıp, onların usaresiyle yaşayan neviler de var* (Ş. S. Aydemir). || *Esk. Usare-i ineb*, üzüm suyu.

— Anat. *Esk. Usarei mideviye*, mide salgısı.

— Bot. *Esk. Usarei hass*, acı maruldan elde edilen ve sinir hastalıklarının tedavisinde kullanılan bir hulâsa. || *Usarei hücreviye*, hücrenin özsuyu. || *Usarei müstahzara*, ongun besisuyu. || *Usarei nevatiye*, çekirdek özsuyu. (M)

USARELİ sıf. (*usare*'den *usare-li*). Özsuyu olan, özsu çıkaran (bitki v.b.).

— Mutf. *Usareli salçalar*. Bk. SALÇA. (M)

USAT çoğl. i. (ar. *ʿâsî*'den *ʿusât*). *Esk.* Âsiler, başkaldıranlar, isyan edenler: *İzzettin Paşa, yaptığı bir mukabil taarruzla usatı mağlûp ve firara mecbur etti* (Atatürk). [M]

USBU i. (ar. *uṣbuʿ*). *Esk.* Bk. ISBI.

USÇU sıf. ve i. (*us*'tan *us-çu*). Usçuluktan yana olan (kimse). [M]

USÇULUK i. (*usçu*'dan *usçu-luk*). Fels. *Yeni.* Rasyonalizm. *Esk.* Akliye. (M)

USEYBAT çoğl. i. (ar. *ʿuṣeybe*'den *ʿuṣeybât*). Bot. *Esk.* Yaprak damarları. || *Useybâtı ûlâ*, yaprağı ikiye bölen damarlar. || *Useybâtı saniye*, useybatı ûlâ'nın iki yanından çıkan damarlar. || *Useybâtı salise*, useybatı saniyenin iki tarafından çıkan damarlar. (M)

USEYBE i. (ar. *ʿuṣeybe*). Bot. *Esk.* Yaprak damarı. (M)

USHUAİA, Arjantin'de kasaba, Ateş ülkesi arazisinin merkezi, Beagle kanalının kıyısında; 3 500 nüf. Dünyanın en güneydeki şehri. Cezaevi. Balık konserveciliği. (L)

USİPİLER, lat. **Usipii.** Esk. coğ. Germania'da halk, Ren yakınında yaşardı. Adlarına çoğunlukla Finikelilerle birlikte rastlanan Usipiler'i Sezar yendi ve kılıçtan geçirdi. Usipiler bir kere de Augustus zamanında yenildiler (M. Ö. 12-9). [L]

USİRKAF veya **USERKAF,** V. sülâlenin ilk firavunu (M. Ö. III. binyıl ortası). Ehramı Sakkara'dadır. (L)

USKAN (İlhami), türk ressamı (İstanbul 1908 ay.y. - 1969). Tıp fakültesini bitirdi (1932), bakteriyoloji üstünde ihtisas yaptı. Askerî doktor olarak çalıştı; albay rütbesindeyken ordudan istifa etti (1959). İstanbul hastahanelerinde çalıştı. Bu arada resimle uğraştı. Devlet Resim ve Heykel sergileriyle İstanbul Şehir galerisinde eserler sergiledi (1961-1963). Başlangıçta figüratif tarzda çalışan Uskan son yıllarda geniş ölçüde soyutlamalara yöneldi. (M)

Uskoklar (*mülteci, kaçak* anlamlarında sırp ve dalmaç dilinde k.). XVI. yy.da hırvat, sırp, arnavut ve dalmaçyalı firarîlerin Türklerden kaçarak Avusturya himayesinde kurdukları sınır çetelerine verilen ad. (Batı kaynaklarında *Uscochi* ve *Uscoques* şekillerinde geçer. XVI. yy.da Bosna sınırında bulunan Klis kalesine sığınarak osmanlı topraklarına hücum ederlerdi. Bu yüzden osmanlı - avusturya ilişkilerinin zedelenmesinde rol oynadılar. 1592'de Bosna beylerbeyi Hasan Paşa Uskoklara hücum ederek pek çoğunu öldürdü veya esir aldı. Uskokların bir kısmı Adriya denizi kıyısına yerleşerek burada korsanlık yaptılar. Sesrüvenli sırp halk şarkılarının en gözde temalarından biridir.) [M]

USKOKOVİÇ (Milutin), sırp romancısı (Uzice 1884-Belgrad 1915). Kendisinden önce çok kere işlenmiş olan köy temasını bir yana bırakarak konuları Belgrad'da geçen eserler yazdı. *Došljaci* (Göçmenler) [1910] ve *Çedomir İliç*'de (1914) aşkı, mevki hırslarına ve sanatçı hüriyetlerine feda eden kimseleri tasvir etti. Ayrıca La Rochefoucauld'un *Özdeyişler*'ini (Maximes) Sırpçaya çevirdi. (L)

USKUMRU i. (yun. *skombros*'tan). Zool. Sıcak ve ılık denizlerde sürüler halinde yaşayan ve önemli derecede av konusu olan balık. (İlmî adı *Scomber scomber*. Uskumrugillerden.) Bk. ANSİKL.

— İda. *Esk. Uskumru cibayeti*, Bayezidi Veli vakfı müştemilâtından Beşiktaş'tan Rumelifeneri'ne kadar olan yerlere verilen ad. (Bayezid vakfının Galata cibayeti, Kasımpaşa cibayeti adlı dahа iki cibayeti vardı. Bu üç cibayetteki icareler kâtip ve cabîleri tarafından tahsil edilirdi. Bu görev onların çocuklarına da geçerdi. Evkaf nezareti kurulunca, kâtip ve cabîlerinin ölümlerinden sonra bu görevler kaldırıldı.)

— Mutf. Bk. ANSİKL. || *Uskumru dolması*, taze ve iri uskumru balığından, içi doldurularak hazırlanan zeytinyağlı dolma çeşidi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Zool. *Uskumru*, mekik biçiminde uzun gövdeli, parlak renkli bir balıktır; sırtında yeşil ve mavi üstüne siyah çizgiler bulunur; karın kısmı sedef beyazlığındadır; uzunluğu nadiren 50 sm'yi aşar. Uskumrunun eti biraz ağır ve yağlı olmakla beraber çok makbuldür; bu yüzden bol avlanır. Bir tekneye birçok olta birden bağlanarak çekilir; bir sürüye rastgelindiği zaman balıkçıların bütün işi yakalanan balıkları oltadan çıkarıp iğneye yeniden yem takmaktan ibarettir. Boyu 50 sm'yi aşmayan köpe uskumrular sardalya gibi zeytinyağı içinde konserve yapılır; daha irileri taze veya tuzlu olarak yenir. Uskumru mevsim balığıdır. Yazın (nisandan ağustosa kadar) avlanır, kışın ortadan kaybolur. Kötü mevsimi denizin dibinde besin almadan hareketsiz geçirdiği sanılmaktadır. İyi mevsimde yumurtlamak için derinlerden yukarı çıkar. Kolyoz da (*S. colias*) bir uskumru çeşididir, Akdeniz'de bulunur.

— Mutf. Uskumru, siyah etli bir balıktır; tanesi 100-350 gr arasında değişebilir. En yağlı ve lezzetli zaman aralık başından, mart sonuna kadardır. Bu aydan sonra yağsızlaşarak çiroza döner. Yağlı uskumrunun ızgarası, yağsız uskumrunun tavası yapılır. Uskumru balığının fırında salçalısı, papaz yahnisi, pilakisi, dolması ve ızgarası olur.

● *Uskumru dolması.* Balığın içi temizlendikten sonra, belkemiği kuyruk ucundan kesilir ve boğazından çekilerek çıkartılır. Eti boşaltılan balıklar, dolmaya hazır demektir. İnce kıyılıp hafif kavrulmuş soğana, balık kıyması, dereotu, maydanoz, çekilmiş ceviz içi, fıstık, baharat, üzüm, tuz katılır, soğuduktan sonra balıkların içine itina ile doldurulur. Önce una, sonra galeta ununa batırılan dolmalar zeytinyağında kızartılır. (ML)

USKUMRUGİLLER çoğl. i. Açık denizlerde yaşayan, mükemmel yüzen, mekik biçiminde uzun gövdeli, kuvvetli kuyruklu balıklar familyası; bu balıklarda anus ve sırt yüzgeçlerinin bitiminde küçük ek yüzgeçler yer alır. (Başlıca cinsleri: *uskumru, istavrit, maltapalamudu, yazılı orkinos, tonbalığı, akya* v.b.) [L]

USKANA i. Bk. ISKUNA.

USKUNA i. Denizc. Bk. BRIK-GULET.

USKUNDURA i. (ital. *scontro*'dan [?]). Denizc. Çift pervaneli gemilerin bordasında, su kesiminin hemen üstüne, tam pervaneler hizasına yerleştirilen ve daha küçük araçların pervanelere sokulmasını önleyen kısa mataforalara verilen ad (pervane uskundurası). || *Uskundura cıvadıra*, şamandırada yatan cıvadırasız gemilerin vardiyan halatını donatmak için pruvadan sürülen âdi cıvadira. || *Matafora uskundurası*, bir kik'in iki mataforası arasına takılan ağaç yastık. (Matafora dışarı çevrildiği zaman, asılı duran kik matafora uskundurasına dayanır. (LM)

USKUPADOR i. Denizc. *Esk.* Savaş gemilerinde temizlik işleriyle görevlendirilmiş er. (M)

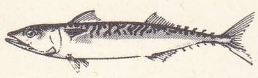

uskumru

Mazhar Osman USMAN («Türk Hekimleri Biyografisi» adlı kitaptan)

USKUR i. (ing. *screw*'den). Denizc. Pervane: *Vagonların çelik şangırtısı veya geminin uskur gürültüsü içinde...* (Ahmed Hâşim). [M]

USKURU i. (ing. *screw*'den). Somun ve cıvatalardaki yiv.

— Denizc. Yuvarlak çubuklar üzerine çeşitli meyil ve derinlikte açılan helezon dişlilere verilen ad. || *Uskuru pervane.* Bk. PERVANE. (M)

USKUTA i. Yelkenleri açmak veya tutturmak için alt köşelere bağlanan donanım. (M)

USLANMAK dönşl. f. (*us*'tan *us-la-nmak*). Uslu bir hal almak: *Başka zamanlarda oldukça haşarı olan beyaz kısrak bu sıcakta adamakıllı uslanmışa benziyordu* (Sabahattin Ali). *Her sabah başka bahar olsa da ben uslandım, / Uğramam bahçelerin semtine gülden yandım* (Yahya Kemal). || *Esk.* Akıllanmak. (M)

USLAR PİETRİ (Arturo), venezuelalı yazar (Caracas 1905). İlk hikâyelerinde ve tarihî romanlarında, gerçekçi ve bölgeci akıma sıkıca bağlı olduğunu ortaya koydu (*Barrabás y Otros Relatos* [Barrabas ve Başka Hikâyeler], 1928; *Les Lanzas Coloradas* [Boyalı Oklar], 1931; *Red* [Tuzak], 1936). Sonra, estetik arayış bakımından daha titiz bir sanat anlayışına yöneldi (*Treinta Hombres y sus Sombras* [Otuz Adam ve Gölgesi], 1949; *Un Retrato en la Geografia* [Coğrafya'da Bir Portre], 1962). [L]

USLU sıf. (*us*'tan *us-lu*). [Çocuk için] Söz dinleyen, yaramazlık etmeyen: *Bütün bir kış uslu bir çocuk olduktan sonra artık her şey affolunabilir, değil mi?* (H. Z. Uşaklıgil). || [Hayvan, özellikle at için] huysuz olmayan, sakin. || *Esk.* Akıllı: *Gören bizi sanır deli / Usludan yeğdir delimiz* (Halk şiiri).

— ÇEŞ. DEY. *Uslu durmak* (veya *oturmak*), [çocuk için] yaramazlık etmemek: *Giderseniz gelin amma namazda uslu durun / Meraminız yaramazlıksa işte ev, oturun!* (M. Â. Ersoy). Baş kaldırmamak, harekete geçmemek: *Hicaz isyanı oluncaya kadar biz bu Emir'e ve adamlarına uslu dursunlar diye para veriyorduk* (F. R. Atay). || *Akıllı uslu.* Bk. AKIL.

◆ **Usluluk** i. Uslu olma hali. (M)

USMAN (Mazhar Osman), türk hekimi (Sofulu 1884 - İstanbul 1951). Askerî Tıbbiyeyi hekim yüzbaşı olarak bitirdi. Aynı okulda Asabî ve Aklî hastalıklar müderris muavini oldu (1906). Münih ve Berlin'de ihtisas yaptı. Balkan savaşına katıldı. Birinci Dünya savaşında Şişli hastahanesinde başhekim, Haydarpaşa hastahanesinde sinir mütehassısı olarak çalıştı. Mütareke yıllarında Zeynep Kâmil hastahanesinde başhekimlik yaptı. 1927'de Akıl hastahanesini Bakırköy'e naklettirdi. 1932'de Psikiyatri kliniğine ordinaryüs profesör oldu. Mazhar Osman, Akıl ve Sinir Hastalıkları cemiyetinin ve İçki ile Mücadele cemiyetinin kurucusudur. Meşrutiyetten sonra Kızılay cemiyetinin kurulmasına yardımcı oldu. Yayımladığı çeşitli kitaplar ve konferanslarla, tıp konusunda halkı aydınlatmağa çalıştı. *Sıhhî Sahifeler* ve *İstanbul Seririyatı* adlı dergileri yayımladı. Eserleri: *Sıhhat Almanakı* (1933); *Sinir Hastalıkları* (1934-1936, 2 cilt); *Keyif Veren Zehirler* (1934); *Eugene İdiş; Kısır İyi Çocuk Yetiştirme Hakkında İki Konferans* (1935); *Öjenik* (1939); *Lepra ile mücadele* (1941); *Konferanslarım* (1942); *Psychiatria* (1944); *Heroinciler* (1957). [M]

USODİMARE (Antoniotto). Bk. ANTONİO Noli'lé.

USPALLATA boğazı. Bk. CUMBRE BOĞAZI.

USPENSKİY (Fyodor İvanoviç), rus tarihçisi (Gorki 1845 - Leningrad 1928). Odessa üniversitesinde profesör, sonra İstanbul Rus Arkeoloji müzesi müdürü (1894-1914) oldu. Bizans tarihi konusunda önemli çalışmalar (*İstoriya Vizantiyskoy İmperii* [Bizans İmparatorluğu Tarihi], 1913-1948 v.b.) yayımladı. (L)

USPENSKİY (Gleb İvanoviç), rus yazarı (Tula 1843 - Strelna, Petersburg 1902). Küçük şehirlerin sefaletini anlatan hikâye kitabı *Nravıy Rasteryaevoy Ulitsıy* (Kargaşalık Sokağının Töreleri) [1866] ile isim yaptı. Sonra halkçılığa yönelerek rus edebiyatında bu akımın başlıca temsilcisi oldu; köy ve köylüler konusunda birçok roman yazdı (*Vlast Zemli* [Toprağın Gücü], 1882). Köylü sınıfının düşkünlüğünü görüyor ve yönetici sınıfları bu köylülerin eğitimine önem vermeleri gerektiğine inandırmağa çalışıyordu. 1893'te delirdi. (L)

USR i. (ar. *ᶜusr*). *Esk.* Zorluk, güçlük. || Darlık, sıkıntı. || Zor iş. Bk. USRET.

— Tıp. *Esk. Usr-ül-bevl*, sidik zoru. || *Usr-ün-nefes*, nefes darlığı. (M)

USRET i. (ar. *ᶜusret*). *Esk.* Zorluk, güçlük, sıkıntı: *Hazret-i Ebû Ubeyde saadethane-i Sıddîk'tan çıkıp işin usret ve nezaketini düşünerek...* (Cevdet Paşa).

— Tıp. *Esk. Usreti bel*, yutma zorluğu. || *Usreti bevl*, sidik zoru. || *Usreti hayz*, regl bozukluğu. || *Usreti hazm*, hazım güçlüğü. || *Usreti teneffüs*, nefes darlığı. (M)

USSAL sıf. (*us*'tan *us-sal*). Fels. *Yeni.* Usa uygun düşen, usa dayanan. *Esk.* Aklî. (M)

USSON (Jean-Louis —, Bonac markisi), fransız generali ve diplomatı (1672 - Paris 1738). Bir düello yüzünden ordudan ayrıldı, özel görevle İsveç'e gönderildi (1701-1710), orada Karl XII'nin bütün savaşlarını izledi. Özel görevle İspanya'ya, sonra elçi olarak İstanbul'a (1716) gönderildi. İsa'nın mezarının onarımını sağladı. Osmanlılar ile Ruslar arasında, Kafkasya'daki İran topraklarının bölüşülmesi sırasında çıkan anlaşmazlıkta aracılık yaparak, 1724 Osmanlı-Rus antlaşmasına rolü oldu. Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendinin Paris'te bulunduğu sırada, kendisine Fransa ile Osmanlı devleti arasındaki ahitnamenin yenilenmesi teklif edildi. Yirmisekiz Çelebi de bu teklife karşılık, Osmanlı devleti, Fransa ve İspanya arasında bir ittifak yapılmasını ileri sürdü. Ancak Damat İbrahim Paşa geri çağırılan Usson'a teklifi tekrarladıysa da bundan bir sonuç çıkmadı. (LM)

USSURİ. Bk. OSSURİ.

USSURİYSK, esk. **Nikolsk-Ussuriysk** ve 1935-1959 arası **Voroşilov,** S.S.C.B.'de şehir, Uzakdoğu'da, Vladivostok'un kuzeyinde; 113 000 nüf. Sibirya'yı aşan demiryolu hattı ve Harbin demiryolu hattı üzerinde demiryolu merkezi. Besin sanayii. (L)

USTA i. (fars. *üstâd*'dan). Bir zanaatı yeterince öğrenmiş olup kendi başına uygulayabilen kimse, zanaatkâr: *İster istemez tekrar saatçi dükkânına gittim. Eski ustam, mani ortadan kalktığı için beni sevinçle karşıladı* (A. H. Tanpınar). || Sanat öğreticisi: *Haydi bakalım, bir ikinci derse lüzum göstermeden ustandan aldığın gibi sen de oraya yapıştırmalısın* (H. R. Gürpınar). *Nakış, piyano ustası.* || Üstün bir bilim veya sanat sahibi: *İlk vuruşma derslerini, Tevfik ağabeyiniz gibi Makedonya'da aldığı için, çete savaşlarının da ustasıdır* (Kemal Tahir). *Osmanlı mimarisinin en büyük ustası Mimar Sinan'dır.* || Zanaatçılar için kullanılan unvan: *Süreyya ustanın pazara gittiği bir gün, Niyazi'yle dükkânda yalnızdık* (Orhan Kemal).

— Folk. Selâtin meyhanelerindeki garsonlara verilen ad.

— G. santl. Bir okul kuran sanatçılara verilen unvan. || *Adsız ustalar;* kimliği bilinmeyen bir ressamı veya bir gravürcüyü belirtmek için kullanılan unvan. Bk. ANSİKL.

— Terz. *Esk.* Dikiş veya nakış öğreten kadın. Bk. ANSİKL.

— Teşk. tar. Yeniçerilerin görevleri aşçıbaşılık olan küçük zabitlerine verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || Saray kalfalarının kıdemlilerine verilen ad. (Sarayı Hümayunda ve sultan saraylarında kalfalar gördükleri işe göre ad alırlardı. *Hazinedar usta, çamaşırcı usta, kahveci usta* gibi.)

— Zantl. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. G. santl. *Adsız ustalar.* XIV., XV. ve XVI. yüzyıllarda yaşayan adı bilinmeyen ve kimlikleri başlıca eserlerine veya bu eserlerden birine veya çalıştıkları şehirlere bağlanan birçok sanatçıya verilen ad.

● *Almanya.* Minden'li *Bertram Usta.* (Bk. BERTRAM); *Francke usta.* (Bk. FRANCKE); Darmstadt'daki *İsa'nın Çile'si ustası* (1440-1450'ye doğr.). Köln'de, Münih'te muhafaza edilen *Azize Veronica ustası* (1400'e doğr.); *Bartholomäeus Mihrap arkalığı ustası* (1480'e doğr. 1500); *Kutsal Akrabalık ustası* (1480'e doğr.-1590); *Aziz Ursula ustası* (1480'e doğr. 1500).

● *Avusturya. Heiligenkreuz ustası* (1400'e doğr.); 1434'te faaliyet gösteren *Lambert ustası; Mondsee ustası* (Avusturya, 1490'a doğr.).

● *Bohemya, Trebon ustası* (1380'e doğr.); *Hohenfurth Madonna'sı ustası* (1250 yılına doğr.).

● *İspanya. Alfonso usta* (Katalonya, 1473); Bernardo Martorell olduğu sanılan *Aziz Georgius ustası* (Katalonya, 1452); *Arguis ustası* (Aragon, XV.yy. başı).

● *Flandre.* Robert Campin olduğu sanılan *Flémalle** veya *Mérode ustası;* çizdiği yaprakların yapılış biçiminden ötürü *işlemeli yaprakların ustası* adı verilen, 1480-1530 arasında Bruge'de çalışmış usta; 1470-1490'a doğru Brüksel'de çalışmış *Azize Gudule ustası;* Brugge'deki Saint-Jacques kilisesinde bulunan 1480'de yapılmış bir triptikten adını alan *Azize Lucia Efsanesi ustası;* XV. yy. sonunda Brüksel'de çalışan ve *Yusuf'un Hayatı ustası* adı da verilen *Afflighem manastırı ustası;* 1500'e doğru Brüksel'de çalışmış *Azize Magdalena ustası,* Frankfurt'ta muhafaza edilmiş bir resimden adını alan ve 1493-1520 sıralarında Anvers'te çalışmış olan *Frankfurt'lu usta;* XVI.yy. başında yaşayan Anvers'deki *Kâhin Kralların Tapınması ustası;*

● *Fransa. Aix-en-Provence Tebşiri ustası.* (Bk. TEBŞİR.) *Moulins ustası.* (Bk. MOULİNS); Avigon *Pietà'sı ustası* (Bk. CHARONTON); *Aziz Sebastianus ustası* (Provence'da 1493-1505 arasında adı geçen bu sanatçının Jean Liefrincx olduğu sanılır); 1480-1500 arasında Paris'de çalışan *Aziz Gilles'in ustası; Rohan Dua Kitabı ustası* (1420'e doğr. 1440); *Saint-Jean-de-Luz ustası* (XV. yy.).

● *Macaristan. M. S. ustası* (Estergon müzesi) [1506'ya doğr.]

● *İtalya. Aziz Francesco ustası,* Umbria (1260'a doğr. 1980). Floransa'da: Castello'daki *İsa'nın Doğumu ustası* (1450'ye doğr.); Cechino da Verona olduğu sanılan Paris'in *Yargısı ustası* (1430'a doğr.-1480); *Aziz Miniato ustası* (XV. yy.ın ikinci yarısı); 1400-1440 arasında çalışan *Bambino Vispo ustası.*

● *Kuzey Hollanda.* XV.yy.da yaşamış *Alkmaar, Ouwater* ve *Delft ustaları.* En önemlisi, Amsterdam'da bulunan bir tablodan adını alan *Meryem Bâkireler Arasında ustasıdır* (1470 - 1500 arası).

● *İsviçre.* Karanfil biçimindeki imzasıyle tanınan *Karanfilli usta* (Zürich, Bern ve Fribourg'da çalışan birçok sanatçıya bu ad verilmiştir).

Gravür alanında adsız ustalara Almanya ve Hollanda'da çok rastlanır: *İskambil Kâğıtları ustası,* 1440'a doğr. - 1450. *Tütsü Kabı* veya *Zwolle ustası* (XV. yy.ın ikinci yarısı); *Amsterdam Kabinesi ustası* (1480'e doğr.), *E. S. Usta* veya *1466 ustası,* 1466 ile 1490 arasında faaliyet göstermiş olan *B. S. usta.*

— Terz. *Esk.* Dokuz on yaşlardaki kızlar dikiş veya nakış öğrenmek için üç dört yıl bu ustaların yanında çalışırlardı. Ustanın evinde erkek çocuğun bulunmamasına dikkat edilirdi. Erkek çocuğu olanlar ustalık yapmazdı. Kızını ustanın yanına verecek olan anne ustaya giderek «Kızımı size çırak vereceğim; ne istersiniz?» diye sorardı. Usta kadının malî durumunu gözönüne alarak bir ferrace, elbise, elmas yüzük v.b. şeyler isterdi. Çocuk, ustanın yanında bir okul öğrencisi gibi çalışırdı. Gittiği evde hizmetçi de olsa çalışmaya başlamadan önce evi temizler, konukları karşılardı. Çıraklar, ustaların hesabına iş ler ve dikiş dikerlerdi. Ustanın yanına giden kız dikiş ve nakışla birlikte ev işi de öğrenirdi. Üç dört yıl sonra çocuğun annesi ustaya ücreti olan şeyi verir, usta da kızın işlediği nakışlardan en iyisinden bir tane kendisine hediye ederdi.

— Teşk. tar. Her ortanın ayrı ayrı *usta*'sı vardı. Birinci ortanın ustası arkasına beline kadar gelen kısa bir kürk, altına dolama, içine mintan, mavi şalvar, mor tozluk giyer ayağına da kırmızı yemeni geçirirdi. Beline madenî kuşak, dizine gelen yere meşin bağlardı. Başındaki kalafatın arkası saçaklı olurdu. Kürkün kolları çok uzun olduğu için dizlerine kadar sarkardı. Öteki ortaların ustaları başlarına kalafat, arkalarına cübbe gibi kollu ve uzun, önü iki düğmeli kaftan şalvar, mintan giyer, madenî kuşak sararlardı. Otuz ikinci ortanın avcı ustası, bektaşî hırkasına bezeyen ve meşinden bir hırka giyer, madenî olan kuşağına yere kadar inen çanlar takardı. Mahmud II devrinde Yeniçeri ocağı kaldırıldıktan sonra usta unvanı aşçıbaşılığa çevrildi.

— Zantl. Lonca düzeninde ustanın ayrı bir yetki ve özelliği vardır. Bir mesleğin en yüksek aşamasına ulaşan, başkalarını yetiştirerek onlara, meslekte yeterli duruma geldiklerini gösteren belge (icazet) verme yetkisini taşıyan kimseye usta denir. Usta, bulunduğu meslek kuruluşu içinde kendisine saygı duyulan, söylediği söze karşı durulmayan, gösterdiği yolda gidilmesi gereken kimsedir. Mesleğe yeni girenlerin yetiştirilmesi, ahî kuruluşlarında şed*, lonca kuruluşlarında peştemal bağlanması ustanın yönetimi altında olurdu. Mesleğe yeni giren bir kimsenin belli yetişme aşamalarından geçtikten sonra dükkân açması, ayrı bir tezgâh kurması da ustanın iznine bağlıydı. Lonca kuruluşlarında ancak icazet alarak usta olan kimse dükkân açabilir, tezgâh kurabilirdi. Lonca kuruluşları içinde peştemal bağlama, dükkân açma, bayram, evlenme, yaşlılara ve düşkünlere, yoksullara, kimsesizlere yardım gibi işleri, onlarla ilgili törenleri de usta düzenleyerek yönetirdi. Usta, lonca içindeki bütün işlemleri meslek geleneklerine, meslek kurallarına göre yürütürdü. Ustanın buyruğu, lonca düzeni içinde, özel bir yasa niteliğindeydi. Gerek loncalarda, gerek ahî kuruluşlarında her meslek türünün ustası, yetkilisi ayrıdır. Her usta kendi meslek kuruluşunda, özellikle meslekle ilgili konularda, gerektiği zaman, bir hâkim gibi davranırdı.

◆ Sıf. Becerikli, işinin eri: *Çocukluğumu usta bir kuyumcu gibi o işledi* (A. H. Tanpınar). *Eşanl.* MAHİR. || Çeşitli deneyler sonucu belirli bilgi sahibi olan, aldanmaz, yanılmaz: *Artık bu işlerde usta oldu.*

— Ask. *Usta er*, genellikle altı ay ve daha fazla eğitim görmüş erlere verilen ad. (ML)

USTABAŞI blş. i. Ustaların çalışmasını denetleyen usta: *Şurda bir tütün deposu var. Bizim mahalleden İlyas Efendi orada ustabaşıdır* (Kemal Tahir). [M]

USTAÇLUOĞLU MEHMED HAN, türk asıllı iran kumandanı (öl. 1514). Şah İsmail tarafından Diyarbekir beylerbeyliğine tayin edildi ve İran'ın batı sınırlarını korumakla görevlendirildi. Yavuz Sultan Selim'in İran seferi sırasında ona kafa tuttu ve Çaldıran savaşında, iran ordusunun sağ koluna kumanda ederken top ateşiyle öldü. (M)

USTALIK i. (*usta*'dan *usta-lık*). Usta olma hali, ustanın yaptığı iş: *İnşaatta ustalık yapıyor.* || Beceriklilik, maharet: *Ulah köylerinde, atıcılıktaki ustalığıyle, gümüş kakmalı Karadağ tabancaları, antika venedik tüfekleri kazandı* (Kemal Tahir).

◆ **Ustalıkla** zf. Ustaca: *Ustalıkla yapılmış sanat eseri.* Kurnazca: *Ramiz Efendinin Harp Divanından ustalıkla gizlediği şeyleri, daha dün gece tanıdığı birine açmanın doğru olmayacağını son saniyede akıl etti* (Kemal Tahir). [M]

USTALIKLI sıf. (*ustalık*'tan *ustalık-lı*). Ustalıkla düşünülmüş, yapılmış: *Kendisinin aldatmak için uyduracağı masalın Amca Beyinkinden daha ustalıklı, ondan daha az gülünç olamayacağına hükmetti* (H. R. Gürpınar). [M]

Ustaşa (sırpça-hırvatça k.), 1930'da kurulan ihtilâlci ve milliyetçi gizli hırvat cemiyeti. Üyeleri (*ustaşa'lar*) Ante Paveliç'e uyarak, Marsilya'da Yugoslavya kralı Aleksander I ile Fransız bakanı Barthou'nun ölümüne yol açan suikastı hazırladılar (9 ekim 1934). Hitler'den Hırvatistan'ın bağımsızlığını elde ettikten sonra (nisan 1941), ustaşa'lar Almanların ve İtalyanların yurtseverlere karşı mücadelesine yardım ettiler ve birçok cinayet işlediler. (L)

USTER, İsviçre'de (Zürich kantonu) şehir, Grei fensee'nin kolu olan Aa ırmağının kıyısında; 17 350 nüf. Ortaçağdan kalma şato. Bisiklet, plastik maddeler, elektrik malzemeleri yapımı. Pamuk dokumacılığı. Biracılık. (L)

USTERİ (Paul), isviçreli siyaset adamı (Zürich 1768-ay.y. 1831). Tıp öğrenimi gördü. Zürich Büyük konseyine seçildi (1797); Paris'e gönderilen heyete katıldı (1802), sonra Küçük Konsey üyesi (1803) oldu, Zürich kantonu devlet danışmanlığına (1814), naiplik konseyi baş üyeliğine (1831) ve Büyük Konsey başkanlığına getirildi. *İsviçre Kamu Hukuku* adlı (1815-1821) bir inceleme yazdı. (L)

USTİCA, İtalya'da ada, Sicilya'nın kuzeyinde, Palermo'ya 57 km uzaklıkta; 1 250 nüf. Bu volkanik asıllı adada sık sık deprem olur (sonuncusu 1906'da). Tarımdan (buğday, bağcılık, turfandacılık) ve balıkçılıktan sağlanan gelir yetmediğinden ada halkı göçmektedir. (L)

USTİLAGİNALES çoğl. i. Bk. PASMANTARLARI.

UST-İLİMSK, S.S.C.B.'de yer, Sibirya'da, Angara ve İlim'in kavuştuğu yerde büyük hidroelektrik santralı inşaatı. Santralın gücü Bratsk'ınkine eşit olacaktır. (L)

USTİ NAD LABEM, alm. **Aussig**, Çekoslovakya'da şehir, Kuzey Bohemya'nın başkenti, Bilina ile Labe'nin (Elbe) kavşağında; 64 800 nüf. Güneyde Kruşne Hory boyunca uzanan linyit damarının doğu ucunda yer alan şehir, büyük bir besin ve kimya sanayii merkezidir. (L)

USTKAMENOGORSK, S.S.C.B.'de (Kazakistan) şehir, İrtiş kıyısında; 195 000 nüf. 320 MW gücünde hidroelektrik santral. Demirsiz madenler metalürjisi. (L)

USTRZYKİ DOLNE, Polonya'da (Rzeszow voyvodalığı) kasaba, bir petrol bölgesinde, Yukarı San ırmağının sağ kıyısında. *Ustrzyki Dolne idare bölümü*, 1951'de Lublin voyvodalığının tarım ekonomisine dayanan birkaç köyüne karşılık Ukrayna Sovyet cumhuriyetine verildi. (L)

USTUNÇ i. (ital. *astuccio*, kılıf'tan). Taşınabilen cerrah âletleri takımı. (M)

USTURA i. (fars. *üstüre*). Tıraş olmak için kullanılan keskin, açılır kapanır bıçak: *Usturasını kayışta bilerken, artık hiçbir şey düşünemiyor gibiydi* (S. Kocagöz). *İkinci katta bütün kerpetenler, usturalar / Demek ki kahveci hem diş tabibi, hem perukâr* (M. Â. Ersoy). || — *Argo.* Sert (içki). || Yalan (haber, söz).

— ÇEŞ. DEY. *Ustura çalıştırmak. Argo.* Yalan sözler söylemek. || *Ustura tutunmak (tutmak)*, vücuttaki gereksiz kılları temizlemek.

— Jeol. *Ustura taşı*, ustura bilemek için kullanılan taşın yapıldığı bir çeşit sert şist.

— ANSİKL. *Ustura* çok eski zamanlardan beri bilinir; ilk ustura bronzdandı ve şekli modern usturadan farklıydı; alttan ve üstten perçinli iki yassı parçadan meydana gelmiş bir sapa takılan dökme çelikten bir lamaydı. Ustura, yerini yavaş yavaş tıraş makinesine bıraktı. (M)

USTURLAB veya **USTURLAP** i. (ar. *uṣṭurlāb*). Astron. Bk. ASTROLAP.

USTURMAÇA i. (ital. *strumazza*'dan). Denizc. Her tür deniz aracının rıhtım, iskele v.d. yerlere yanaşmaları sırasında meydana gelebilecek çarpmaları önleyici nitelikte halat, ağaç, lastik, plastik v.d. esnek malzemeden yapılmış, sabit veya taşınabilir yastık. || *Usturmaça atmak*, usturmaçayı bordadan rıhtım düzeyinin yeteri kadar altına sallandırıp bağlamak. || *Usturmaca mataforası*, elle kullanılamayacak kadar büyük ve ağır usturmaçaları kaldırıp indirmek için, büyük gemilerin bordaları boyunca belirli aralıklarda tespit edilmiş kısa matafora. (Usturmaçalar, bu mataforalara palanga ile asılarak kullanılır.) || *Usturmaça tutmak*, usturmaçayı bordadan rıhtım düzeyinin yeteri kadar altına sallandırıp elde tutmak. || *Ağaç usturmaça*, kısa ağaç kütüklerinden yapılmış usturmaça. || *Baş usturmaçası*, manevraları sırasında, gemilere dayanıp iterken, hasar yapmamaları için romorkörlerin bodoslamaları üzerine tespit edilmiş büyük usturmaça. || *Balon usturmaça*, içi eski halat kırpıkları veya mantar kırıklarıyle doldurulmuş torbaların üzerlerini halat kollarıyle örerek meydana getirilen top biçiminde usturmaça. (*Balon* da denir.) || *Branda usturmaça*, içi eski halat kırpıkları veya mantar kırıkları ile doldurulmuş branda bezinden torba. (Bu tür usturmaçalar, genellikle silindir biçiminde yapılır.) || *Rıhtım usturmaçası*, yanaşma sırasında gemilerin çarparak hasar vermelerini önlemek için, bazı rıhtımlara, beton iskelelere yatay veya dikey olarak kalın ağaç kütüklerden yapılan kaplama. || *Sabit usturmaça*, gerekli yerlere tespit edilmiş olarak bulundurulan usturmaça. || *Seyyar usturmaça*, değişik biçimlerde ve değişik malzemeden yapılmış olan ve bir halata asılı olarak istenilen yere taşınıp sarkıtılarak kullanılan usturmaça. (*Balon usturmaça, bıranda usturmaça* da denir.) [M]

USTURPA i. (ital. *stroppo*'dan). İnce bir halatın ucuna kurşun parçası bağlanarak meydana getirilen bir çeşit kırbaç: *İşin içinde usturpa, sopa, sille, tokat da yazılı!..* (Ahmed Rasim).

— Gemic. Gemilerde temizlik işlerinde kullanılan kenevir ve ketenin en kaba telleri veya bozuk halat parçası. (M)

USTURUPLU sıf. *Halk dili.* Derli toplu, uygun, ustalıklı: *Lâkin evin kapısında öyle usturuplu yalanlar kurardım ki, beni gayet iyi tanıyan, ileri sürdüğüm mazeretlere kolay kolay inanmamayı prensip saymış babam, ekseriya aldanırdı* (Orhan Kemal). [M]

UST-URT veya **ÜSTYURT**, S.S.C.B.'de çok çorak yaylalar bölgesi; Hazar ve Aral denizleri arasında. Killi-tuzlu, çöküntülerle yarılmış taşlık bir çöldür. Çöküntülerin en derini (Mangişlak adasında) deniz seviyesinin 132 m altında ve Hazar denizi seviyesinin 100 m üstündedir. (L)

USUBET i. (ar. *ʿaṣabe*'den osmanlıca *ʿuṣūbet*). *Esk.* Akrabalık.

— Huk. *Esk. Usubeti müştereke*, feraizde belirli miras payları alındıktan sonra, kalanı bölüşen asabe mirasçıları. (Meselâ eş ile ana ve iki çocuk mirasçı olursa önce eş ve ana belirli payları olan sümün ve südüsü alırlar; kalanı da müşterek asabe iki çocuk aralarında eşit olarak bölüşürler.) [M]

USUL i. (ar. *aṣl*'den *uṣūl*, asıllar). Yöntem, metot: *Fakat Enver Paşa artık ölmüştü. Faydasına inandığı usullerle giriştiği bir hareket için hayatını vermişti* (Ş. S. Aydemir). || Tarz, biçim: *Konsolun üzerinde bir cam fanusun altına konulmuş eski usul bir saat, kırmızı gaz bezleriyle örtülü abajurlu iki petrol lâmbası...* (Sabahattin Ali). || — *Esk.* Yavaşlık, nazikçe tavır: *Usul ile yerinden kaldırdı* (Şemseddin Sami). || *Usul-i defterî*, muhasebecilik. || *Usulü dairesinde*, bilinen, kabul edilen tarzda: *Usulü dairesinde muamelenin ne olduğunu öğrenmek istedim* (R. N. Güntekin). || *Usul erkân*, alışılagelmiş davranış tarzı, âdet. || *Alelusul.* Bk. ALE.

— Huk. *Usul hukuku.* Bk. MEDENÎ *usul hukuku.* CEZA *usulü hukuku.* || — *Esk.* Aksi ispatlanıncaya kadar uygulanması gerekli ana kurallar. (Kelâmda usul, mânâyı hakikîdir.)

— İda. huk. Bir yasama veya idare işleminin hazırlanışı, yapılışı veya yürürlüğe konuşu sırasında uyulması gereken hükümler ve izlenecek yol. (Bk. ANSİKL.) || *Usul saptırması.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İda. huk. *Usul* terimi, özellikle idarî işlemlerin kazaî denetimi açısından önem kazanmıştır. Ancak, genellikle usul unsuru da şekil terimi içinde kabul edilir. Nitekim, Danıştay kanununda idarî işlemlerin unsurlarını belirttikten, sadece «şekil» kelimesiyle usul unsurunu da ifade etmiştir (md. 30). Aslında, aynı unsuru oluş-

uşak

turmakla beraber, şekil ve usul terimlerinin biraz farklı muhtevaları vardır. Meselâ, tüzük işleminde, hazırlanan tüzük tasarısının Danıştayın incelemesinden geçirilmesi bir usul hükmüdür. Buna karşılık, tüzüklerin yayımlanması bir şekil şartıdır. Anayasa yargısının kabul edilmesiyle, kanunlar ve denetime tabi diğer yasama işlemleri de, usul ve şekil bakımından, Anayasa mahkemesince incelenebilmektedir. İdare hukuku alanında da, bir merciin görüşünün alınması; bazı ön incelemelerin yapılması; ilgiliye haber verilmesi ve savunmasının alınması; kurul halinde yapılan çalışmalarda, görüşme, toplantı ve karar yeter sayılarına uyulması gibi kurallar, idarî işlemlerin usul unsurunu, şekil adı altında da olsa, oluşturur. Bu kuralların hepsi, idarî işlemlerin veya yasama meclisi kararlarının iptalini gerektirmez. Kamu hukuku doktrin ve içtihadında beliren esaslara göre, kişi güvenliği, temel hak ve hürriyetleri bakımından önemli olan usul kurallarına uyulmaması, iptale yol açabilecek bir sakatlık doğurur. Meselâ, Anayasa mahkemesine göre bir yasama organı kararı, ilgili komisyonlarda görüşülürken, bu komisyonların teşekkül tarzı Anayasa ve içtüzüğe uygun değilse sakattır. Nitekim, Anayasa mahkemesi, milletvekili dokunulmazlığının kaldırılmasına ilişkin bir kararı bu gerekçeyle iptal etmiştir. Buna karşılık, aynı yargı mercii, bir üniversitenin kurulmasına ilişkin kanunda yine aynı usul sakatlığını, bir iptal sonucu doğuracak etkide bulmamıştır. İdare hukukunda da, özellikle alınması zorunlu mütalâaların alınması veya disiplin cezalarının, ilgili savunması dinlenmeksizin verilmesi halleri, açık iptal sebepleri olarak görülmektedir. İdarenin, izlemek zorunda olduğu bir usulü, sırf bazı yükümlülüklerden veya kişiye güven verici mercilerin araya girmesinden kurtulmak amacıyle bir kenara bırakarak, istediği sonucu başka bir işlem ve usulle elde etmeğe çalışması, *usul saptırması* adı verilen bir maksat sakatlığına yol açar; siyasetle uğraştığı gerekçesiyle, cezalandırılmak istenen bir memurun, bu sebeple yargı mercii önüne çıkarılacağı yerde, yasama şartları daha zor bir yere naklen tayini v.d. (M)

USÛL çoğl. i. (ar. *aṣl*'dan *uṣūl*). *Esk.* Birinin soyundan geldiği kimseler; anne veya baba tarafından atalar. || *Usûl ve füru,* atalar ve çocuklar.

— Huk. *Usûl hısımlığı.* Bk. HISIMLIK.

— Esk. huk. Madde veya akıl yoluyle bir şeyin bağlandığı ana temeller. (Bir telefon ağının bağlandığı santral, ağa göre usûlü meydana getirir.)

— Tasav. *Usûli aşere,* tarikata giren bir kimsenin geçmesi gereken manevî kademeler.

— ANSİKL. Tasav. *Usûli aşere,* on tane olduğu için bu adı alır. Hepsi sıra ile şöyledir: tövbe, zühd, takva, tevekkül, kanaat, uzlet, zikr, teveccüh, murakabe, rıza. Bunların her birini aşmak için insanın birtakım özel durumlardan, sınavlardan geçmesi gerekir. Tarikata yeni girenler belli sürelerle bu kademeleri geçme zorundadırlar. Bunlar özel bir nefis eğitimiyle gerçekleştirilir. İçe kapanış, çileye girme bu on kademeyi gerçekleştiren yolların başlıcasıdır.

UŞAK'tan genel görünüş

◆ **Usûliyat** i. *Esk.* Yöntembilim, metodoloji.

◆ **Usûliyun** çoğl. i. *Esk.* Fıkıh veya hadis kaideleriyle uğraşan bilginler. (M)

USUL zf. (ar. *uṣūl*'dan). *Halk dili.* Yavaş, dikkatli: *Ala gözlü benli dilber / Usul söyle söz ederler* (Karacaoğlan).

◆ **Usul usul** zf. Usulcacık, yavaş yavaş: *Koynumuzu usul usul yoklayıp, / Aradılar / Didik didik ettiler* (Ahmed Ârif). [M]

USULCACIK zf. (*usul*'dan *usul-ca-cık*). Usulca, kimseyc belli etmeden, yavaşçacık: *İçimden öyle geliyordu ki, usulcacık bu odadan kaçayım, karanlık yollara düşeyim* (R. N. Güntekin). [M]

USULÎ sıf. (ar. *uṣūl*'den *uṣūlī*). *Esk.* Usulle ilgili: *Lâkin, bunların âşık oldukları şeyler, Osmanlı medeniyetine dahil olan usulî ve taklidî eserler değil, Türk harsına mensup olan ilhamî ve orijinal eserlerdir* (Ziya Gökalp).

— Huk. *Usulî işlemler,* dava sürecinin ilerlemesine doğrudan doğruya veya dolayısıyle hizmet eden ve taraflardan birinin veya mahkemenin yapmış olduğu işlemler. (Bk. ANSİKL.) || *Usulî itirazlar,* davalının usul hukukundan doğan itirazları. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Usulî işlemler*'de kural şekle bağlılıktır. Ancak maddî hukuktan farklı olarak, usul hukukunda, şekle uyulmamasının müeyyidesi her zaman butlan değildir. Butlan ancak şeklin gayesinin elde edilmemesi veya şeklin kamu düzeni yüzünden konulmuş olması halinde söz konusu olur. Şeklin amacı başka bir yolla elde edilmiş veya şekil kamu düzeni yüzünden konulmamışsa, butlan sonucu doğmaz; işlem geçerli olarak kalır.

● Maddî hukuktan doğan itirazlar yanında, usul hukuku da davalıya bazı savunma imkânları verir. *Usulî itirazlar* denilen bu savunma imkânları, iki grup içinde toplanabilir. Birinci gruba, ilk veya iptidaî itirazlar* girer. Bunların esasa cevaptan önce veya en geç esasa cevapla birlikte ileri sürülmesi gerekir. Bu itirazların dışında kalan usulî itirazlar ise, «diğer usulî itirazlar» adı altında toplanır. Bunlar, dava şartlarının bulunmadığına ilişkin itirazlardır. Davanın her safhasında ileri sürülebilir. Bunları hâkim de re'sen göz önünde tutar. Bu iki grup dışında, bazı usulî itirazlar daha vardır. Ancak bunlar gerçek anlamıyle itiraz değildir; ara kararlarına karşı bir kanun yolu niteliğindedir.

◆ **Usuliye** sıf. *Esk.* Usulî'nin dişili. (M)

USULÎ, türk halk şairi (öl. 1534). Rumeli'de Vardar Yenicesi'nde doğdu. Medrese eğitimi gördü; ilmiye mesleğine girdi. Devrinin bilim merkezi olan Mısır'a giderek, İbrahim Gülşenî'ye kapılandı. Şeyhi öldükten sonra Türkiye'ye döndü. Çeşitli balkan şehirlerini dolaştı. Divan kültürüyle yetişen Usulî, önceleri bu tarzda şiirler söyledi. İbrahim Gülşenî ile tanıştıktan sonra, şiirlerinde tasavvufî konuları işledi. (M)

USULSÜZ sıf. (*usul*'den *usul-süz*). Usule uygun olmayan: *Usulsüz bir iş.* || Zf. Usule aykırı olarak: *Usulsüz konuşmak.*

— Huk. *Usulsüz tevdi.* Bk. VEDİA. (M)

USULUTAN, Salvador'da şehir, idare bölgesi merkezi, Usulutan yanardağının eteğinde; 30 200 nüf. — *Usulutan idare bölgesi,* 224 400 nüf. (L)

USUMACİNTA, Orta Amerika'da ırmak, Meksika körfezine dökülür. Irmak, Guatemala tepelerinden iner, Guatemala ile Meksika arasında sınırı çizer, Tabasco eyaletini aşar ve iki kolla Campeche körfezine dökülür. (L)

USUMBURA, bugün **Bucumbura,** Burundi'nin (Urundi) başkenti, Tanganyika gölünün kuzeydoğu ucunda, bir pamuk yetiştiriciliği bölgesinde; 43 000 nüf. Bu modern şehir eski Ruanda-Urundi arazisinin de başkenti ve en büyük limanıydı (pamuk, kahve, deri ve kösele ihracatı). Balıkçılık merkezi. Tersaneler. Zeytinyağı fabrikası. Bira fabrikası. (L)

USUNİFİNG i. Etli ve yumru kökü Mali'de yiyecek olarak kullanılan *Plectranthus Coppinii*'nin mali dilindeki adı. (L)

USURECEPTİO i. (lat. k.). Rom. huk. Bir şeyin bir yıl boyunca kötü niyetle kullanılması üzerine eski sahibine geçmesi. (L)

USUS i. (ar. *ʿuṣʿuṣ*). Anat. *Esk.* Kuyruksokumu. (M)

UŞ i. (ar. *ʿuşş*). *Esk.* Kuş yuvası. (M)

UŞAK i. (esk. türk. *uşak,* küçük'ten). Çocuk: *Evlâttan uşaktan fayda bekleme / Bin de bir bulunur o da tekleme* (Âşık Veysel). || Şu veya bu bölge halkından olan erkek. [Bu anlamda isim tamlamalarında belirtilen halinde kullanılır]: *Daha konuşacakken Karadeniz uşağı gene gelir* (B. Felek). || Erkek hizmetçi: *Yalılarda kimlerin oturduğu, uşaklarına varıncaya dek defterinde yazılıydı* (S. Kocagöz). [M]

UŞAK i. (fars. *uşak*). Kim. *Esk.* Amonyak. (M)

UŞAK, İçbatı Anadolu bölümünde il merkezi şehir: 46 783 nüf. (1970 sayımının ilk sonuçları). Uşak, güneye (Banaz ovası) doğru alçalan (istasyonun yükseltisi 905 m) ve öteki yönleri dalgalı-yokuşlu olan bir alan üzerinde kurulmuştur; yerey, kuzeybatıdaki Murat dağının öncüsü olan Elma dağına doğru yükselir. Bu tepelerden sel yatakları, Uşak'ın içinden ve yanından geçer (Dokuzsele deresi) ve güneye doğru akarak, Banaz çayı aracılığıyle Büyük Menderes'e dökülür. Şehrin hemen batısındaki tepelerden doğan bazı sular da (Güre bucak merkezinden geçen Karabol deresi gibi) Gediz ırmağına yönelir. Uşak şehri, Ankara (370 km) - İzmir (225 km) yolu üzerinde yer aldığı gibi, kuzeyde Kütahya (156 km) ve güneyde Denizli ve Isparta'ya işlek yollarla bağlıdır. Ayrıca 1898'de açılan demiryoluyle Afyon (134 km) ve İzmir'e (286 km) bağlanır, bu durumuyle şehir, ulaşım bakımından önemli bir düğüm noktasıdır. Şehrin 13 mahallesi içinde yer alan konut sayısı 1967'de 7 750'yi buldu. En eski mahalle olan kuzeydoğudaki Aybey mahallesi, bugün istasyona ve güneye doğru yayılıyor. Uşak, eskiden beri İzmir halısı denilen halı tiplerinin tezgâhlarda dokunduğu en önemli merkezdir. Ayrıca Cumhuriyet döneminde çeşitli sanayi tesisleri (en önemlileri şeker, dokuma, iplik, tuğla ve un fabrikaları) kuruldu.

● *Tarih.* Uşak yöresinin tarihöncesi devirde insanlar tarafından yerleşme alanı olduğu biliniyor; fakat, şehrin Türkler gelmeden önceki dönemiyle ilgili kesin bilgiler yoktur ve bugünkü adının kaynağı da bilinmiyor. Bir ilkçağ kuruluşu olan *Temenothyrae* veya *Flaviopolis*'in yerini Türkler devrinde *Uşşak* («âşık»ın çoğulu olan kelimeyle ilgili olduğu ileri sürüldü) ve bugün Uşak denilen şehre bıraktığı söylenir. Bölgesel merkezin ilk olarak nerede ve ne zaman kurulduğu bilinmiyor. Yöre, Hititlerden Frigyalılara, sonra Lidyalılara, (M. Ö. 620), onlardan Perslere (M.Ö. 546) geçti. M.Ö. 334'te Büyük İskender'in eline geçen yöre onun ölümüyle kumandanlarından Antigon'un payına düştü, sonra Bergama krallığına bağlandı. M.Ö. I. yy. başlarında Roma hâkimiyetine girdi. Hristiyanlık devri başlarında önem kazandı. Bizans devrinde Malazgirt savaşından (1071) hemen sonra yöreye, türk göçebe aşiretleri yerleşti. Selçuklular ile Bizanslılar arasında birkaç defa el değiştiren yöre, XIII. yy. başlarında Alâeddin Keykubad tarafından ele geçirildi. Alâeddin Keykubad devrinde yöresel merkez durumunda olduğu anlaşılan Uşak kentinde büyük bir cami yaptırıldı. Moğol istilâsından sonra Selçuklu devleti kuvvetini kaybetti. XIII. yy. sonunda bölgede Germiyanoğulları vardı. Selçuklu devleti yıkılınca, Uşak, Germiyanoğulları Beyliğinin sınırları içinde kaldı. 1380'e doğru Germiyanlılar Osmanlı devletine boyun eğdiler. Ankara savaşından sonra Germiyanoğulları yeniden bağımsızlık elde ettilerse de şehir, 1429'da Germiyanoğullarının son beyi Yakup Beyin vasiyeti üzerine osmanlı ülkesine katıldı ve Uşak, Anadolu eyaleti (merkezi önce Ankara, sonra Kütahya) içinde Kütahya sancağına bağlı bir kazaya merkez oldu. XIX. yy. sonlarında Uşak, Hüdavendigâr vilâyetinin Kütahya sancağına bağlı bir kaza merkeziydi. Cumhuriyet dönemi başında

Foto. N. Erkılıç MEYDAN

Kütahya sancağı, ayrı bir vilâyet haline getirildi ve 1953'te Uşak ilçesi, kendi sınırları içinde kurulan yeni ilçelere, Manisa ilinden alınan Eşme ilçesinin de katılmasıyle bir il oldu.

Evliya Çelebi, Uşak'ın küçük fakat çok canlı bir şehir olduğunu, toprak örtülü 3 600 ev, kalabalık çarşısında 370 dükkân, 7 han bulunduğunu, 14 camisi olduğunu, bağ ve bahçelerinin çokluğunu söyler ve halıcılıktan da söz eder; Uşak'ı, Anadolu eyaletinin deve ve araba işleyen iskelesi olarak sayar. Osmanlı devletinin gerileme devrinde eski canlılığını büyük ölçüde kaybeden Uşak'ın nüfusu, XIX. yy. ortalarında 15 000 olarak tahmin ediliyordu. Bu sayının aynı yüzyıl sonunda biraz daha arttığı ileri sürülebilir. Uşak, 1883'te ve özellikle 1894'te büyük yangınlardan ve depremlerden zarar gördü. 1898'de İzmir'i Afyon'a bağlayan demiryolunun yapılması, Uşak'ın gelişmesini sağladı. Balkan savaşından sonra Makedonya'dan, Birinci Dünya savaşından sonra da Yunanistan'dan gelen göçmenler şehre yerleştirildi. Uşak 29 ağustos 1920'de yunan kuvvetleri tarafından işgal edildi ve 1 eylül 1922'de şehir türk kuvvetleri tarafından kurtarıldı. Uşak, Cumhuriyet döneminde önce yavaş yavaş, sonra hızla gelişmeğe başladı. 1927'de yapılan ilk sayımda nüfusu 16 882, 1950'de 19 636, 1960'ta 29 021, 1965'te 35 517 oldu.

● *Güzel sanatlar.* Şehirde Eskiçağdan kalmış eser yoktur. Bunlar daha çok şehrin çevresindedir: Sıvaslı'nın Ahat köyünde *Akmonia,* Ulabey'in Sülümenli köyünde *Blaundos* helenistik şehir kalıntıları, çeşitli yerlerde kaya mezarları vardır. Şehirde bugün 27 cami ve 1 mescit yer alır. *Ulucami'*-nin XIV. yy. ortalarında Süleymanşahoğlu Yakup Bey tarafından yaptırıldığı sanılıyor. Bu cami sonradan birkaç defa onarıldı. Öteki camiler arasında *Burma camii, Kurşunlu cami, Şeker camii* sayılabilir.

— *Uşak ili,* bütünüyle İçbatı Anadolu bölümünde yer alır; kuzeyden Kütahya, doğudan Afyonkarahisar, güneyden Denizli ve batıdan Manisa illeriyle kuşatılır; yüzölçümü 5 341 km²; 208 388 nüf. (1970 sayımının ilk sonuçları).

● *Coğrafya.* Uşak ili toprakları, yükseltisi kuzeydoğudan güneybatıya doğru alçalan, vâdilerle oldukça sık yarılmış, bazen ova düzlüğü görünüşünü almış (Banaz ovası), yer yer üzerinde dağlar yükselen bir yayla durumundadır. Bu dağların en önemlisi kuzeydoğuda Kütahya sınırı üzerinde yükselen Murat dağıdır (2 224 m). Bu dağ, yapısında iyice kıvrılmış ve billûrlaşmış eski temele ait, gnays, mikaşist v.b. elemanlardan oluşur. İlin orta ve güney kesimlerinde geniş ölçüde Neojen (III. Zamanının ikinci yarısı), göl tortullarıyle öltülmüş olmakla birlikte, yer yer yüzeye çıkar. Ayrıca III. Zamanın ikinci yarısında meydana gelen kırılmalar sebebiyle yeryüzüne çıkan volkanik maddeler (lav, kül v.b.) il topraklarının birçok kesiminde koyu renkli, özel görünüşlü rölyef, elemanları oluşturur. Bunların en ilgi çekicileri, Uşak batısında sıralanan Kazdağı (1 258 m), Kışla dağı (1 308 m) ve Beydağ'dır. Sivaslı'nın doğusundaki Bulkaz (Burgaz) dağı (1 990 m), II. Zaman kalker ve şistlerinden oluşur. Daha kuzeydeki Ahır dağının yapısı volkaniktir: bu iki dağ, Afyon ili sınırları üzerinde yer alır.

Uşak il topraklarında, Akdeniz ikliminin yerey yükseltisi ve denizden uzaklık yüzünden değişikliğe uğramış ve karasallaşmış bir iklim tipi hâkimdir; fakat, bu karasallaşma, tabanı daha yüksek olan ve dağ dizileriyle deniz etkisinden büsbütün ayrılan Kütahya ve Afyon illerindeki kadar keskin değildir. Uşak şehri meteoroloji istasyonunun uzun süreli gözlemlerine göre en soğuk ayda ortalama sıcaklık 2°0C, en sıcak ayda 23°7 C, bugüne kadar kaydedilen en düşük ve en yüksek sıcaklıklar —24°0 C ve 39°8 C'dir. Yazın sıcaklığın 30°C üstüne çıktığı günlerin ortalama sayısı 49, yıl içinde 0°C altına düştüğü günlerin (donlu günler) 69, kışın 0°C altında kaldığı günlerin sayısı 6'dır. Yıllık ortalama yağış tutarı 535 mm, yağışlı günler sayısı 98, kar yağışlı günler sayısı (ortalama) 7,7, kar örtülü günlerinkiyse 11,9'dur. Eşme'de yıllık yağış tutarı 516 mm, Şeker fabrikasında 528 mm'dir. Murat dağı sırtlarında kışlar daha karlı, yazlar daha serindir. Tabiî bitki örtüsü bakımından Uşak ili topraklarında ağaçlı step hâkimdir; zemini kuru olan kesimlerde ağaçlar seyrekleşir veya akarsu boylarına çekilir. Dağ yamaçlarında ağaçlara rastlanır ve bunlar iğne yapraklılar (karaçam ve kızılçam) ile yayvan yapraklılardan (meşe türleri, özellikle palamut meşesi) meydana gelir; ormanların çoğu bozuk baltalık ve koru haline dönüşmüştür.)

Uşak ili toprakları, bütünüyle Ege denizi akaçlama havzası içinde yer alır. Murat dağının güneydoğu eteklerinden inen *Banaz çayı,* Neojen göl tortullarını dik yamaçlı taraçalar halinde keserek, soldan *Değirmen deresi,* sağdan *Yavu suyu* gibi kolları alır. Banaz çayı, ilin güney sınırında Çivril'den gelen Büyük Menderes ile birleşir. Uşak ilinin kuzeybatı köşesinden de Gediz ırmağı geçer ve bunun başlıca kolu Güre'den geçen Karabol deresidir. Uşak ilinde akarsular yazın fakirleşir, kışın ilkbaharda kabarır. Uşaktan geçen Dokuzsele deresi, son olarak 1972 haziranında geçtiği yerlere zarar verdi. Uşak ilinde önemli bir göl yoktur. Yeraltı suları bakımından Uşak ili, zengin olmamakla birlikte bazı yarı artezyen kuyularından sulama ve şehir suyu sağlanması bakımından yararlanılır. Başlıca kaplıcalar: Banaz'a 7 km uzaklıktaki Hamamboğazı, Sürmecik (Banaz ilçesi), Emirfakih (merkez ilçesinin Güre bucağı) ve Aksaz kaplıcasıdır (Ulubey ilçesi).

Uşak ili kurulduktan sonra yapılan ilk sayımda (1955) ilin nüfusu 165 374 idi; bu sayı 1965'te 197 877, 1970 sayımının geçici sonuçlarına göre de 208 388 oldu. Bu son sayıya göre km²'ye ortalama 39 kişi düşer. İl nüfusunun yüzde 34'ü, sayısı 6'yı geçmeyen kentsel yerleşmelerde yaşar ve bunlardan yalnız birinin üfusu 10 000'i aşar; ötekilerinde 4 000 - 6 000 arasında değişir. Geri kalan yüzde 66 nüfus, sayısı 247'ye varan ve 3 000'den az nüfuslu kırsal yerleşmelerde yaşar.

Uşak ili, Uşak, Banaz, Karahallı, Sıvaslı, Ulubey ve Eşme ilçelerinden oluşur. İl kurulduğu sırada Eşme ilçesi Manisa'dan alındı, ötekiler de Uşak ilçesinin bucaklarını ilçe haline yükseltmekle meydana getirildi. —*Uşak merkez ilçesi,* 1 333 km²; 80 748 nüf. (1970); Merkez ve Güre buçakları içinde 69 köy.

Uşak ilinin geçim kaynakları oldukça çeşitlidir. Başta zıraat ve hayvancılık gelir. Halıcılıkla başlayan sanayi etkinliği, dokumacılık alanına da yayıldı ve çeşitlendi. İl topraklarının zıraat bakımından değeri ortadır. Toprakların yararlanma bakımından bölünüşü şöyledir (yüzde ile): ekili - dikili topraklar 23,5, nadas toprakları 11,5, orman toprakları 26,5, çayır ve otlaklar 24, ürün vermeyen yerler (taşlık, bataklık v.b.) 14,5. Ekili alanların yüzde 85'i tahıla ayrılmıştır. En çok buğday (49 000 - 74 000 t) ekilir ve onu arpa (21 000 - 31 000 t) izler; sonra mısır (3 500 t) ve yulaf (3 200 t) gelir. Pirince çok az yer verilir. Kuru sebzelerden patates (1 900 - 2 500 t), soğan (5 500-6 000 t), fasulya (1 600 t), nohut (1 500 t), mercimek (500 t) ekilir. Sanayi bitkileri arasında eskiden yaygın olan haşhaş (afyon) 1972'denberi yasak edildi. Tütün ekimine belli kesimlerde izin verilir (750-1 600 t). Pamuk üretimi az önemlidir (150-225 t). Buna karşılık şeker pancarı oldukça çok yetişir (40 000 - 60 000 t). Yağlı tohumlardan susam (500 t) ve ketentohumu (140 t) üretilir. Meyvecilik yavaş bir gelişme göstermektedir. Bağlar, 3 200 hektar üzerinden 130 000 - 150 000 t ürün verilir. Evcil hayvanlar arasında en çok koyun (380 000, hemen hepsi dağlıç) ve bunun yarısına yakın kılkeçi (173 000). daha az olarak sığır (53 000), manda (1 000 kadar) yetiştirilir. Ulaştırma hayvanları arasında eşek (22 750), at (3 000)

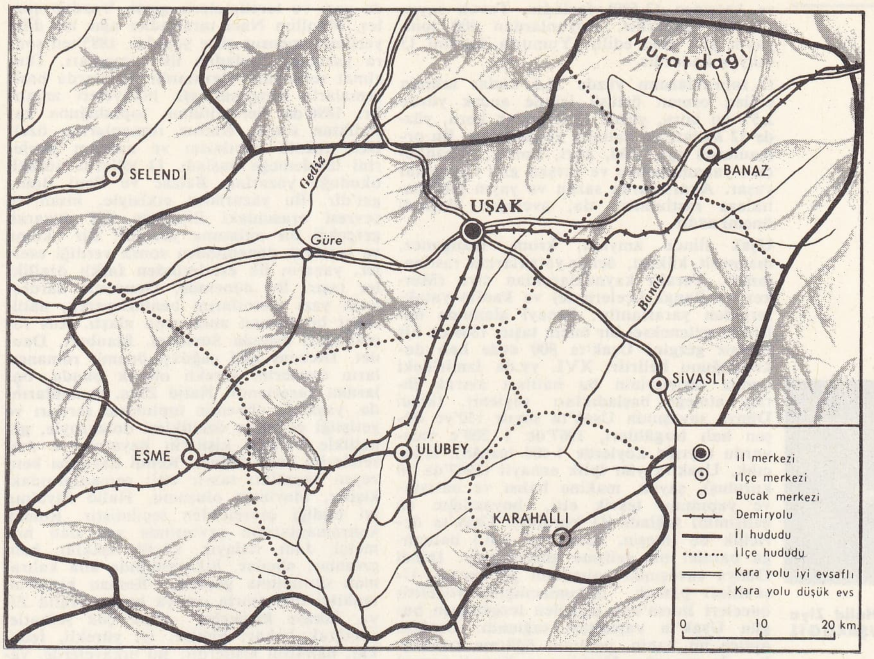

UŞAK
il haritası

hükûmet meydanında
Atatürk heykeli

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

ve katırdan (3 500) fazladır. Tavuk sayısı 225 000 kadardır. Koyunlardan 400 tona yakın yün elde edilir. Yumurta üretimi 13 milyon kadardır.

İl topraklarının yüzde 26,5 kadar tahmin edilen orman örtüsü içinde ancak yüzde 2,5'i iyi koru, yüzde 12'si bozuk koru, yüzde 12 kadarı da baltalık ve çalılıktır. Bu ormanlarda ayı, tilki, kurt, sansar, yabankeçisi, yabandomuzu ve tavşan gibi hayvanlar yaşar. Akarsularda sazan ve yayın gibi balıklara rastlanırsa da, avcılığın iktisadî önemi azdır.

Uşak ilinde amyant, krom, manganez, magnezit, kükürt, demir yataklarına rastlanmıştır. Yeraltı kaynaklarından civa (Merkez ve Banaz ilçelerinde) ve kaolin yataklarından yararlanılır. Sanayi alanında halıcılık, geleneksel bir önem taşır. 1868'de bir fransız gezgini Uşak'ta 800 evde halı dokunduğunu belirtir. XVI. yy.da İzmir'deki ingiliz tacirlerinin bu halıları alarak ihraç etmeğe başladıkları söylenir. İkinci Dünya savaşında Uşak'ta sayısı 150'ye düşen halı tezgâhları, 1967'de 1 200'e varıyordu (ayrıca köylerde 1 400 tezgâh). Halıcılık, Uşak'ta yün iplik sanayii (1967'de 38 kuruluş), şayak, makine halısı ve battaniye yapımını teşvik etti, boyacılığın da gelişimini sağladı (11 kuruluş). Uşak'ta dericilik de (meşin, ham deri v.b.) halıcılığa paralel bir gelişme göstermiştir. İkinci Dünya savaşında halıcılığın gerilemesi, Uşaklıları pamuk dokumacılığına yöneltti; önceleri Bursa'dan getirilen tezgâhların bugün Uşak'ta yapılması sağlandı. Uşak'ta ayrıca un, tahin, palamut öğütme kuruluşları da yer alır. Uşak'ın en önemli sanayi tesisi, şeker fabrikasıdır. Fabrika son yıllarda 20 000 - 25 000 t şeker üretmektedir. Uşak'ta ayrıca ayakkabı, hidrofil pamuk, peynir ve yağ imalâthaneleri de vardır. Elektrik enerjisi Kayaköy'de ve pamuk sanayiinin yaygın olduğu Karahallı'da su kuvvetinden, başka ilçelerde Diesel gruplarından elde edilir.

Halid Ziya UŞAKLIGİL

1967 Durumuna göre Uşak ilinde 324 km devlet yolu, 399 km il yolu ve 469 km yapılmış köy yolu vardı; 118 köy de, yoldan yoksundu. İlin en önemli yolu 115 km'si il sınırları içinden geçen ve 1966'da hizmete açılan Ankara - İzmir devlet yoludur. Öteki önemli yollar Uşak - Simav ve Kütahya, Uşak - Dinar - Isparta ve Çivril - Denizli yollarıdır. İli, kuzeydoğu-güneybatı yönünde kesen ve geçen yüzyıl sonunda açılmış olan demiryolu da ulaşım bakımından önemlidir. (M)

UŞAKKAPAN blş. i. Bebekleri kaldırdığı söylenen bir akbaba cinsi. (M)

UŞAKLI (Ömer Bedrettin), türk şairi (Uşak 1904 - İstanbul 1946). Kabataş lisesini (1924) ve Mülkiye mektebini bitirdi (1927). Bursa maiyet memurluğuyle başladığı meslek hayatını, Manavgat, Ünye, Şavşat, Artvin, Edremit kaymakamlıklarıyle sürdürdü. Mülkiye müfettişliğinde bulundu (1928-1942). Kütahya milletvekili seçildi (1943). Daha çok denizi anlatan bir şair olarak ün kazanan Ömer Bedrettin, sanat hayatına 1933'te başladı. İlk zamanlarda, Ahmed Hâşim'in etkisi altında kalarak, hece vezniyle izlenimci ve sembolik bir şiir anlayışı ortaya koydu. 1934'ten sonra bu şiir anlayışını, Anadolu görüntülerine uyguladı. Eserleri: *Deniz Sarhoşları* (1926); *Yayla Dumanı* (1934); *Sarıkız Mermerleri* (1940). [M]

UŞAKLIGİL (Halid Ziya), türk yazarı (İstanbul 1866 - ay.y. 1945). Mercan Mahalle mektebinden sonra, Fatih Askerî rüştiyesine devam etti. İzmir'e giderek fransız *Mekhitarist* okulunda öğrenim gördü. İki arkadaşıyle birlikte 1884'te *Nevruz* dergisini, 1886'da *Hizmet* gazetesini çıkardı. 1893'te İstanbul'a gelerek Reji idaresinde başkâtiplik görevine başladı. 1896'da *Edebiyatı* Cedide* topluluğuna katıldı. Meşrutiyetten sonra Dârülfünunda batı edebiyatı dersleri okuttu; Mehmed V'in mabeyn başkâtibi oldu (1909-1912). Sonra, Dârülfünun müderrisliğine döndü. Hükûmet tarafından görevle 1913'te Fransa'ya, 1915'te Almanya'ya gönderildi. Cumhuriyetten sonra Yeşilköy'deki köşküne çekilerek gazetelerde yazmağa devam etti, hatıralarını tamamladı. Halid Ziya, yazı hayatına, her konuda yazı ve tercümelerle girdi. Yazdığı şiirler, Muallim Naci tarafından ağır bir dille yerilince mensur şiire yöneldi. 1885'ten sonra yazmağa başladığı ilk romanları, Tanzimat romanının devamıdır. Bunlarda basit şemalarla duygusal aşk hikâyeleri anlatılır. 1896'da Servetifünun topluluğuna katıldıktan sonra, fransız romanlarını, özellikle teknik yapılarını ve anlatım ilkelerini incelemeğe başladı. O yıllarda sürekli okuduğu yazarlar, Balzac ve Paul Bourget'dir. Bu yazarların etkisiyle, insan ve çevresi arasındaki ilişkilere ilgi duyarak gerçekçi bir anlatıma yöneldi. Bir okuma ve tercüme döneminden sonra verdiği eserler, yazarın ilk eserlerinden farklı özellikler taşır. Bu dönemde, Goncourt kardeşlerin yazı metotlarını benimseyerek, natüralist bir roman anlayışına ulaştı. Rus romancıları dışında Stendhal, Flaubert, Daudet, Dickens gibi çağdaşı önemli romancıların eserlerini sürekli olarak okudu, onlardan yararlandı. Halid Ziya, romanlarında, yaşadığı dönemin toplumsal şartları ve yetiştiği çevrenin özellikleri dolayısıyle, genellikle varlıklı kişilerin hayatını ve meselelerini konu edindi. Kendi hayatına benzeyen hayatları tasvir etti; romanlarındaki kişiler, olayların oluşumu, Halid Ziya'nın iyi bildiği çevrelerden seçilmiştir. Roman kahramanlarının çevresinde yer alan hizmetçi, dadı, halayık, küçük uşaklar, bahçıvanlar, ahçılar, hikâyelerinde ana kahraman durumuna geçerler. Roman kişilerini tenkitçi bir tavırla ortaya koyan Halid Ziya, hikâye kişilerine daha çok şefkatle, acıyarak bakar; bunlar, iyi yürekli, fedakâr, namuslu kişilerdir. Bu hikâyelerde, yazar, romanlarında olduğu gibi, küçük gözlemlerini değerlendirir.

Halid Ziya, ilk romanlarından beri aradığı anlatıma, Edebiyatı Cedide döneminde ulaştı. Önceleri, dildeki sadeleşme akımına karşı olan yazar, Cumhuriyetten sonra bu akımı benimsedi, eski romanlarının dillerini sadeleştirdi. Ancak bu sadeleştirme, dilimizde artık yaşamayan yabancı kelimelerin yerine bazen türkçelerini koymak, terkipleri açmak biçiminde oldu; eserlerin anlatımlarına dokunamadı. Eserleri (roman): *Nemide* (1889); *Bir Ölünün Defteri* (1889); *Ferdi ve Şürekâsı* (Ferdi ve Ortakları) [1894]; *Mai ve Siyah* (1897); *Aşk-ı Memnu* (Yasak Aşk) [1900]; *Kırık Hayatlar* (1924). Uzun hikâye: *Bir Muhtıranın Son Yaprakları* (1888); *Bir İzdivacın Tarih-i Muaşakası* (Bir Evlenmenin Aşk Tarihi) [1888]; *Bu muydu?* (1894); *Heyhat!* (1894); küçük hikâye: *Bir Yazın Tarihi* (1900); *Solgun Demet* (1901); *Bir Şi'r-i Hayâl* (Bir Hayalin Şiiri) [1911]; *Sepette Bulunmuş* (1920); *Bir Hikâye-i Sevda* (*Bir Sevgi Hikâyesi*) [1922]; *Onu Beklerken* (1935); *Aşka Dair* (1936); *İhtiyar Dost* (1937); *Kadın Pençesi* (1939); *İzmir Hikâyeleri* (1950). Oyun: *Kâbus* (1918, Munis Faik Ozansoy tarafından sadeleştirilerek Ankara Devlet tiyatrosunda oynandı, 1959). Hatıraları: *Kırk yıl* (5 cilt, 1936); *Saray ve Ötesi* (3 cilt, 1942); *Bir Acı Hikâye* (1942). Denemeleri ve başka yazıları: *Sanata Dair* (3 cilt, 1938-1955). [M]

UŞAKLIGİL (Latife). Bk. LATİFE HANIM.

UŞAKLIK i. (*uşak*'tan *uşak-lık*). [Erkek için] Hizmetçilik. || *Mec.* Bir kimsenin kendi onurunu çiğneyerek başkasına yaptığı hizmet. || *Halk dili.* Çocukluk. || Rahim. (M)

Uşak müzesi, Uşak'ta müze. 1970'te ziyarete açıldı. İki bölümü vardır: 1. Arkeolojik eserler; Eski Tunç çağı, yunan, roma ve bizans devirlerine aittir. Bu devirlere ait çanak çömlek, cam, altın, gümüş, bronz eser ve süs eşyası vardır; 2. Etnografik eserler, Uşak ve çevresinin giyim, ziynet eşya ve özellikle gümüş eserler; kılıç, tabanca ve mutfak eşyasıdır. Ayrıca XVI. ve XVII. yy.lara ait ünlü halı koleksiyonu vardır. Müzenin bütün eserleri aynı salondadır. (M)

UŞAKOV (Dmitriy Nikolayeviç), rus dilbilimcisi (1873-1942). İslav lehçeleri ve edebî rusça telâffuz uzmanıydı. *Slovar Russkogo Yazıyka*'nın (Rus Dili Sözlüğü) [4 cilt, 1935-1940] yöneticiliğini yaptı. (L)

UŞAKOV (Fyodor Fyodoroviç), rus amirali (1744, 1817). Rus deniz kuvvetlerinin kurucularından biridir. Yeni taktik usuller buldu. Karadeniz rus filosunun 1798-1800 arasındaki Akdeniz seferini yönetti ve Yediada'yı işgal etti. (L)

UŞAKOV (Semyon), rus ressamı ve gravürcüsü (1626-Moskova 1686). Ortaçağın ikonalar resmi ile din dışı gerçekçi resim arasındaki geçiş çağının sanatçısıdır. Eserlerinde ışık-gölgeye yer vermiştir. (L)

UŞAS, *Rigveda*'ya göre, şafak tanrıçası, Gökyüzünün kızı, Güneş'in karısı veya aşığı. Gece'nin ve Kurban ateşinin kızkardeşi olan Uşas ihtiyarlamazdı. (L)

UŞB i. (ar. *ʿuşb*). Bk. AŞB.

UŞBA, Orta Kafkas'ta dağ; 4 698 m. Dağa ilk olarak 1888'de L.C. Cockin ile C. Almer tırmandılar. (L)

UŞEBTİ i. Eski Mısır'da tahta, taş veya pişmiş topraktan mezar heykelciği. Öbür dünyada, tarla işlerinde ölünün yerine çalışması için yapılırdı. Bu sebepten ona, bazen KEFİL de dendiği olmuştur. (Uşebtiler Orta-İmparatorluk devrinde ortaya çıktı ve Roma devrine kadar kullanıldı. Bazı zengin mezarlarında her biri yılın bir günü için yapılmış 365 uşebti bulunmuştur.) [ŞUABTİ de denir.] (L)

UŞİ i. Bazı *Saccoglottis* türlerinden elde edilen amerikan kerestesi. (L)

Uşi (Ouchy) antlaşması, İtalya ile Osmanlı devleti arasında Trablusgarp savaşı sonunda imzalanan antlaşma (18 ekim 1912). Trablusgarp'a İtalyanların saldırması üzerine Osmanlı devleti bu bölgeye asker göndererek İtalyanlar ile savaştı (bk. TRABLUSGARP SAVAŞI). Balkan savaşının çıkması üzerine Osmanlı devleti barış istemek zorunda kaldı. Barış antlaşması İsviçre'de Lozan şehri yakınındaki Uşi (Ouchy) kasabasında imzalandı. Yapılan antlaşma gereğince Trablusgarp ve Bingazi'ye tam bir özerklik tanındı. Osmanlı devleti buradaki askerini geri çekti. Böylece İtalya, Bingazi ve Trablusgarp'ı topraklarına serbestçe katabilecekti. Buna karşılık İtalya, Rodos ve çevresindeki Oniki adayı geri veriyordu. Ancak Balkan savaşı başladığından, savaşın sonuna kadar bu adalar İtalyanların elinde kaldı. Uşi antlaşmasının başlıca maddeleri şunlardı: 1. Trablus ve Bingazi'ye tam bir muhtariyet tanınmıştır; 2. Trablus ve Bingazi yeni kanun ve özel düzenle yönetilecektir; 3. Trablus ve Bingazi'de Osmanlı devletinin çıkarlarını padişah adına naib-us-sultan olarak tayin edilen kimse koruyacak, dinî ve adlî işler padişah tarafından seçilen kadılar eliyle yürütülecekti; 4. kadı ve naib-us-sultanın maaşları Osmanlı maliyesince ödenecektir. (M)

UŞKUN i. *Halk dili.* Bot. Ravent türü. (Yaprakları yürek biçiminde, kökü dıştan sincabî, içten sarı renklidir. İlmî adı *Rheum rhaponticum*. Karabuğdaygillerden.) [L]

UŞNİŞA i. Buddha'ların tepesindeki kabartı. (Bir saç topuzunun stilize edilmiş şeklidir.) [L]

UŞNU, Urmiye'nin güneyinde bir şehir ve bölge. Şehrin tarihi çok eski devirlere iner. M.Ö. 800'e doğru yapılan ve üzerinde Asur-Kalde dillerinden yazıtların bulunduğu bir stel, şehrin eskiliği hakkında bilgi verir. Uşnu, Musul ile Urmiye arasındaki yolun üzerinde bulunduğu için ticarî ve askerî bakımdan önemliydi. Burada daha çok kürtler otururdu. Şehir, 1271'de Nasturîlerin dinî merkezi oldu. Şehirde bulunan kilise harabeleri sanat tarihi bakımından önemlidir. (M)

UŞŞAK çoğl. i. (ar. *ʿâşık*'tan *ʿuşşâk*). *Esk.* Âşıklar: *İşittim kim sayup uşşâkını ey şuh-ı simin-ten / Nedim-i zare benzer âşıkım yoktur demişsin sen* (Nedim).

— Mus. Türk musikisinin basit makamlarından biri. (Bk. ANSIKL.) || *Uşşak aşiran*, türk musikisinin en az üç yüzyıllık birleşik makamlarından biri. (Uşşak ile onun şeddinden meydana gelmiştir. Bu makama örnek olarak Kantemiroğlunun *Darbı Fetih Peşrev'i* gösterilebilir.) || *Uşşak gerdaniye*, türk musikisinin en az altı yüzyıllık birleşik makamlarından biri. (Günümüze kalmış örneği yoktur.) || *Uşşak geveşt*, türk

Foto. MEYDAN

musikisinin en az altı yüzyıllık birleşik makamlarından biri. (Günümüze kalmış örneği yoktur.) || *Uşşak maye*, türk musikisinin en az beş, altı yüzyıllık birleşik makamlarından biri. (Günümüze kalmış örneği yoktur.) || *Uşşak nevruz*, türk musikisinin en az altı yüzyıllık birleşik makamlarından biri. (Günümüze kalmış örneği yoktur.) || *Uşşak selmek*, türk musikisinin en az altı yüzyıllık birleşik makamlarından biri. (Günümüze kalmış örneği yoktur.) || *Uşşak şehnaz*, türk musikisinin en az altı yüzyıllık birleşik makamlarından biri. (Günümüze kalmış örneği yoktur.)

— ANSİKL. Mus. Çok tabiî bir dizi meydana getiren *uşşak* en eski ve esas makamlardandır. Makam, uşşak dörtlüsüne buselik beşlisi ilâvesinden meydana gelir. Durak dügâh *la* ve güçlü dörtlü ile beşlinin birleştikleri dördüncü derece olan neva *re* perdeleridir. Makam çıkıcı olarak seyreder. Donanımına *si* için koma bemolü konulur (uşşak dörtlüsünün segâh perdesi için). Dizisinde nisebi şerifeden 8 tane olduğundan makam mülâyimdir. Pestten tize doğru orta sekizlideki sesleri şöyledir: dügâh, segâh, çargâh, neva, hüseynî, acem, gerdaniye ve muhayyer. Günümüze bu makamdan 917 parça kalmıştır. (M)

UŞŞAKİYE i. (Buharî *Uşşakî*'nin adından ar. *ʿuşşakiyye*). Tasav. Halvetiye tarikatı kollarından biri. (XVI. yy. başlarında Hasan Hüsameddin Buharî Uşşakî tarafından kuruldu. Halvetiyeden ayrı bir özelliği yoktur. Onun bütün inanç ve törenlerini benimseyen uşşakıyede ibadetle zikr gereklidir. Zikr, dervişlerin toplandığı özel bir odada, genellikle tekkede yapılır. Sünnî mezhebinin dinle ilgili bütün ibadet türleri uşşakiyede vardır.) [M]

UT i. (esk. türk. *uvut*). Utanma duygusu, ar, haya. || *Ut yeri*, insan vücudunun örtülmesi zorunlu olan kısmı, edep yeri. (M)

UT i. (*Ut queant laxis* diye başlayan hıristiyan ilâhîsinin ilk kelimesi). Anahtar donanımı bakımından herhangi bir değişikliğe uğramamış ârızasız gamın ilk notası: Ut *tonu*. Ut *anahtarı*. Ut *tonunda söylemek*. (Bugün DO deniliyor.) || Bu notayı belirten işaret: *Bir ut yazmak*. (L)

UT veya **UD** i. (ar. *ʿūd*'dan). Mus. Kısa kalın saplı, altı çift telli ve iri karınlı doğu musikisi âleti: ***Büyük memurların gizli gizli yaptıkları gece eğlencelerinde kim ut çalacak, hattâ oynayacak?*** (R.N. Güntekin). *Güllüye: «Siz benim sesimle utumu nerde dinlediniz?» dedim. «Büyükdere gazinosunda» dedi. «Saat kaçta?» dedim. Söyledi* (Kemal Tahir).

— ANSİKL. Mus. Büyük gövdeli bir saz olan *ut* kucağa alınarak çalınır. Armut biçimindeki gövdesi kısa ve kalın bir sapla son bulur. Altı çift teli vardır. Üç sekizli kadar ses alanına sahiptir (kaba dügâh, tiz muhayyer). Teller çift olarak şöyle düzenlenir: Birinci tel, gerdaniye; ikincisi, neva; üçüncüsü, dügâh. Bazen en kaba tel olan kaba dügâh çift değil tek takılır. Si, fa tellerden gerdaniye, neva ve dügâh kirişten olduğu halde diğer üçü (aşiran, yegâh ve kaba dügâh) üzeri sim sarılmış ipektendir. En kaba telin bazen en üste bağlandığı da olur. Ut yalnız doğu ülkelerinde kullanılan sazlardandır. Zamanla gelişmiş ve bugünkü şeklini Farabî zamanında almıştır. İspanya'nın fethinden sonra batı müziğine geçti ve XVIII. yy.a kadar kullanıldı. (M)

UTA i. Asalakbil. Amerika orman layşmanyozunun kuru şeklinde görülen tipik ülser. (L)

UTAÇICILIK blş. i. Psikol. *Yeni*. Kimi sapkın kimselerde, edep yerini başkalarına, özellikle karşı cinsten birine göstermekten zevk duymak şeklinde beliren hastalık. (M)

UTAÇIMI blş. i. Psikol. *Yeni*. Edep yerini açarak başkalarına gösterme sapıklığı. (M)

UTAH, Utah eyaletinde (A.B.D.) göl, Wasatch dağlarının batı eteğinde; 388 km². Jordan ırmağı aracılığıyle Great Salt Lake'e dökülür. (L)

UTAH, A.B.D.'de eyalet; 220 115 km²; 890 600 nüf. Merkezi, *Salt Lake City*. Adını bu bölgede oturan *Ute* yerlilerinden alan eyalet, sıradağlarla parçalanmış geniş yaylalar üzerinde uzanır. Wasatch dağları (Nebo dağında 3 623 m), Great Salt Lake havzasını batıda Green River ve Colorado'nun akaçladığı bölgelerden ayırır. Yüzey şekillerinin parçalanmışlığı, çeşitli havzalar arasında ilişkileri engeller. İklim bozkır iklimidir ve batıda çöl iklimi ağır basar. Nüfus azlığının, bölgeye ancak yakın bir dönemde yerleşilmesinin ve toprağın yeterince değerlendirilmemesinin sebebini tabiî şartların elverişsizliğinde aramalıdır. Utah'a önce mormonlar yerleştiler. Balçıklı veya lösLü topraklarda sulama yoluyle tarım (tahıl, patates, yonca) yaptılar; sonra koyun beslemeğe başladılar. Bugün büyükbaş ve kümes hayvancılığı (hindi) ön plana geçmiştir. Wasatch dağlarında bulunan madenler (bakır, kurşun ve çinko, altın, gümüş, uranyum, kobalt, maden kömürü, demir, petrol) yeni bir yerleşme dalgasına yol açmıştır. Önemli tesislerde demir ve çelik (Provo), demirsiz madenler işlenir ve kimya ürünleri (Salt Lake City) elde edilir.

— Tar. Eyaletin tarihi 1847'de Brigham Young yönetiminde gelen mormon öncülerin yerleşmesiyle başladı. 1849'da bir «çöl devleti» kuruldu ama kıta aşırı yolla gelen (1869) ve mormon olmayan kolonların (Liberal partisi), Brigham Young'un çömezleriyle anlaşamaması sonucunda çıkan büyük iktidar mücadelesi liberallerin zaferiyle sonuçlandı (1891). 4 Ocak 1896'da Utah, Birlik'in 45'inci eyaleti oldu. (L)

UTAHİT i. (fr. *utahite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî demir sülfat. (L)

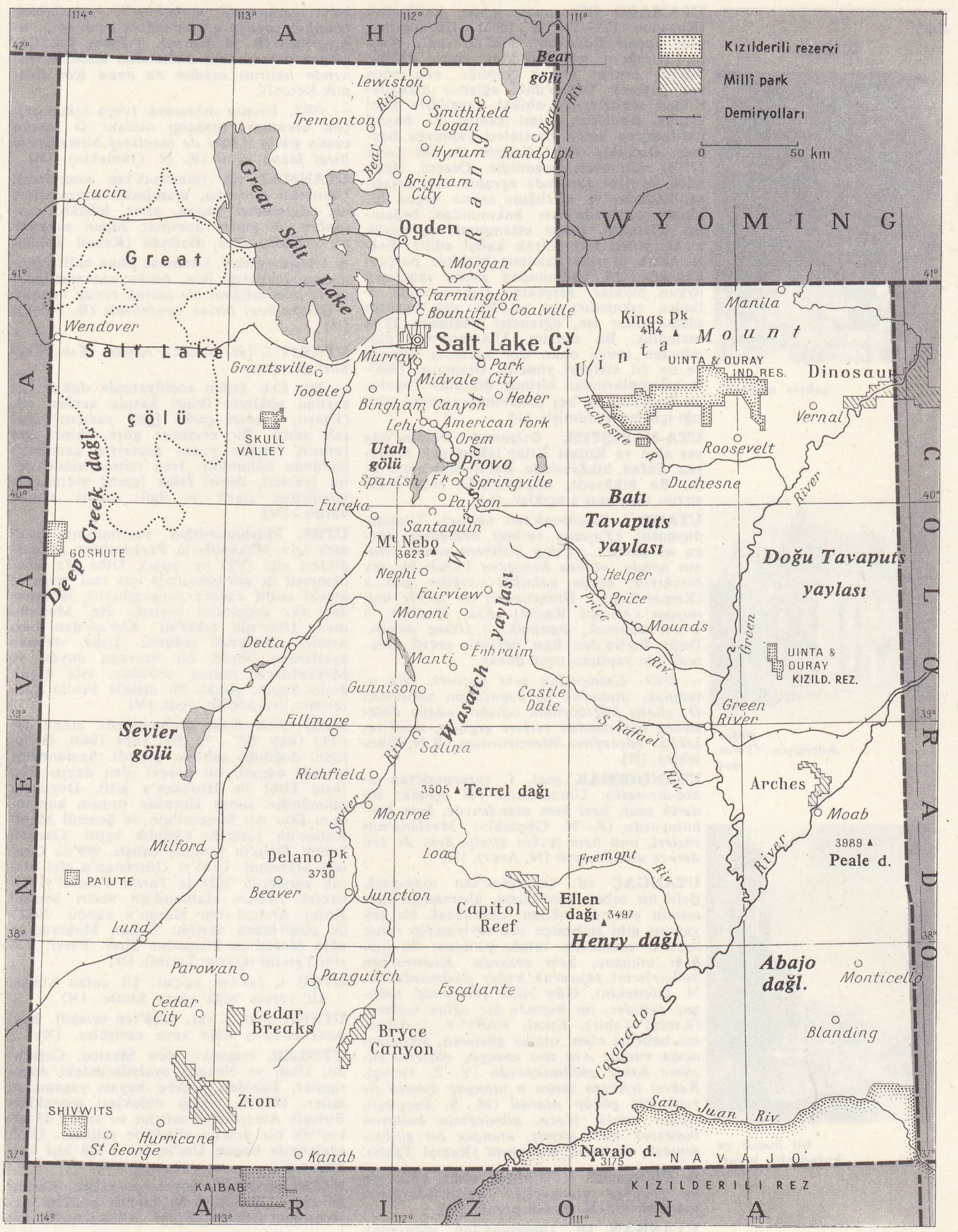

UTAH eyaleti haritası

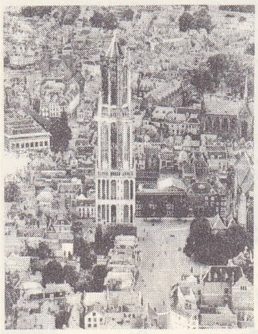

şehrin merkezi

papa Adrianus VI'nın evi

bir kanal ve katedralin kulesi

UTAMARO (Kitagava), japon gravürcüsü (Kavagoe 1753-Tokyo 1806). İlk albümü olan *Seçme Böcekler*'i 1788'de yaptı. *Kuşlar Kitabı*'nı yayımladıktan sonra (1790), tabiatı örnek alarak yaptığı eserlerden vaz geçerek Tokyo'daki eğlence mahallerinden sahneler ve ahlâkî kaygılarla kimi zaman modelden, kimi zaman da hayalî hafifmeşrep kadın portreleri yapmağa başladı. Özellikle *Yeşil Evlerin On iki Saati* (1798) adlı eseri önemlidir. Deseni, ifade gücü ve aynı zamanda eşyanın dış hatlarını, hacmini ve ağırlığını aslına uygun biçimde canlandırması bakımından beğenilir. Utamaro, japon estampının en büyük ustalarından biri olarak kabul edilir. Eseri, tahta üzerine kazılmış binlerce parçayı kapsar; renk bakımından aslına tamamen uygun olanlar, gerçekten Utamaro'nun elinden çıkmadır; bu yönden pek başarılı olamayanlar ise, öğrencisi **Utamaro II**'ye maledilir. Bu sanatçı, Utamaro'nun ölümünden sonra onun dul karısıyle evlendi ve on yıl atelyeyi yönetti. Utamaro, 1804'te estamplarından birinde diktatör Toyotomi Hideyoşi ile beş gözdesinin resmini yaptığı için hapsedilmişti. (L)

UTA-NAPİŞTİM, *Gılgamış Destanı*'nda yer alan ve Kutsal Kitap'takine çok benzeyen Tufan hikâyesinde Babil Nuh'unun adı. Bu hikâyede, ölümsüzlüğe eren Nuh, sırrını Gılgamış'a açıklar. (L)

UTANÇ i. (*utanmak*'tan *utan-ç*). Utanma duygusu: *«Yaşama sevinci dediğimiz duygu ne garip ... Çıkıp gittikten sonra insanın içinde, utanca benzeyen buruk bir şey bırakıyor, bütün yalınkat sevgiler gibi...»* (Kemal Tahir). *Utancımdan ter içinde kalmıştım* (Ahmed Rasim). *Esk.* Hacalet. || *Utanç duymak,* utanmak. || *Utanç duvarı,* Doğu Berlin'den Batı Berlin'e geçişi önlemek için yapılmış uzun duvar.

— DEY. *Utancından yere geçmek,* çok utanmak, utanarak ne yapacağını şaşırmak: *O, elinde kâğıtlarımla odadan odaya dolaşırken utancımdan yerlere geçiyor; nasıl teşekkür edeceğimi bilemiyordum* (R.N. Güntekin). [M]

UTANDIRMAK geçl. f. (*utanmak*'tan *utan-dır-mak*). Utanmasına yol açmak: *Bu derin zaaf, beni hem utandırıyor, hem korkutuyordu* (R. N. Güntekin). *Mevlânâ'nın sözleri, onu hem teskin etmiş, hem de son derece utandırmıştı* (N. Araz). [M]

UTANGAÇ sıf. (*utanmak*'tan *utan-gaç*). Belli bir sebep olmaksızın, alışmadığı kimselerin yanında sıkılan, utanılacak bir şey yapmış gibi serbestçe söz söyleyemeyip rahat hareket edemeyen, tutuk, sıkılgan: *Bu işçi, hem utangaç, hem cesurdu. Konuşurken kelimelerini şaşıracak kadar sıkılıyordu* (R. N. Güntekin). *Gün yüzü görmemiş, utangaç gelinler, on beşinde kız oğlan kızlar...* (Kemal Tahir). *Eşanl.* MAHCUP. || Utanma belirtisi olan, utancı gösteren, sıkılmayı açığa vuran: *Ara sıra utangaç gözlerle yüzüme bakıp gülümsüyordu* (Y. Z. Ortaç). *Rakıyı içtikten sonra o utangaç duruşu ile gene diz çöküp oturdu* (M. Ş. Esendal). *Abani sarıklı Hoca, gömleğinin kollarını indirerek içeri girmiş, utangaç bir gülümsemeyle boynunu bükmüştü* (Kemal Tahir).

◆ **Utangaçlık** i. Utangaç olma hali: *Ah bu çocukça utangaçlığın muvaffakiyetime mani oluyor* (H. R. Gürpınar). [M]

UTANGAN sıf. (*utanmak*'tan *utan-gan*). Utangaç, sıkılgan: *Utangan bir çocuk.* (M)

UTANMA i. (*utanmak*'tan *utan-ma*). Utanmak eylemi: *Galiba, benim utanmamı, kaçınmamı bekliyorlardı* (R. N. Güntekin). || Utanmak duygusu, utanç, hicap: *En keyifli, yahut en kederli anlarımızda bazan birdenbire durup yanımızdakilerin yüzlerine bakar, duygularımızı gürültü ile göstermiş olmaktan bir utanma duyarız* (N. Ataç). [M]

UTANMAK geçz. f. (esk. türk. k.). Herkesin yanında şerefsiz sayılacak veya gülünç olacak bir duruma düştüğü için ezici bir duyguya kapılmak, mahcup olmak: *Bu terbiyesiz mektubu hatırladıkça daima utanacak ve ağlayacağım* (R. N. Güntekin). || Gülünç düşme veya şerefsiz olma korkusuyle sıkılmak: *İçimden susmasını istiyordum; fakat, Hacı Ağa ile uşaklarına karşı merhametli, muhabbetli, muhallebici, İstanbul çocuğu görünmekten utanıyor, vuruyordum* (R. H. Karay). || *Teşm. yol.* Çekingen davranmak: *Babamdan utandım, ninemin hatırını saydım da onun için* (Namık Kemal).

— DEY. *Utanıp arlanmak* (veya *sıkılmak*), çok utanmak, mahcup olmak: *O zaman utana sıkıla ikisini de maalesef bilmediğimi itiraf lâzım geldi* (R. N. Güntekin). [M]

UTANMAZ sıf. (*utanmak*'tan *utan-maz*). Utanması olmayan, utanılacak davranışları hiç sıkılmadan yapan, arsız, küstah: *«İnsanları bu kadar utanmaz yapan savaşlar mı acaba?» diye düşündü* (Kemal Tahir).

◆ **Utanmazlık** i. Utanmaz olma hali; utanmazca davranış: *Ben, bütün utanmazlığımı ve serinkanlılığımı ele alarak cevap verdim: —Galiba beni birine benzettiniz* (B. Felek). [M]

UTARİT i. (ar. *ʿutārit*). Astron. *Esk.* Merkür* gezegeni.

— Ed. *Esk.* İslâm edebiyatında dokuz kat sayılan göklerin ikinci katına verilen ad. (*Utarit, «debiri çarh»* [gök yazıcısı] olarak anılır. Bir efsaneye göre, ikinci kat [utarit] feleğin pazar gecesiyle çarşamba gününün hâkimidir. İran mitolojisinde debir [yazıcı], debiri felek [çarh] olarak niteledirilen utarit ile ilgili birçok efsane vardır.) [M]

UTBE, Müslümanlığın yayılmasını önlemek için Mekkelilerin Peygambere gönderdikleri elçi (VII yy. başı). Utbe Hz. Muhammed ile görüşmesinde ona mal, para ve mevki teklif ederek peygamberlik iddiasından vaz geçmesini söyledi. Hz. Muhammed, Utbe'nin teklifini *Kur'an*'dan bazı ayetler okuyarak reddetti. Utbe, okunan ayetlerden büyük bir heyecan duydu ve Mekkelilerin yanına dönünce, «siz istediğinizi yapın, çünkü bu mesele benim kudretimin üstündedir» dedi. (M)

UTBÎ (Ebu Nasr Muhammed), iranlı tarihçi (Rey 961 - ?, 1036 veya 1040). Gençliğini doğduğu şehirde geçirdi. Samanoğullarında önemli bir görevi olan dayısı Ebu Nasr Utbî ile Horasan'a gitti. Dayısının ölümünden sonra Horasan ordusu kumandanı Ebu Ali Simcuri'nin ve Şemsül Maalî Kabus'un yanında kâtiplik yaptı. Gazneli Sebük Tigin'in yanında çalıştı. 999'da Gazneli Mahmud, Utbî'yi Gürcistan'a elçi olarak gönderdi. 1021'de *Tarihi Yeminî*'yi bitirerek Sultan Mahmud'un veziri Şemsül Kufat Ahmed bin Hasan'a sundu. 1022'de görevinden ayrıldı; Sultan Mahmud'un oğlu Mesud'un hizmetine girdi. Eseri: *Tarihi Yeminî* (Gazne Tarihi). [M]

UTÇU i. (*ut*'tan *ut-çu*). Ut çalan kimse. || Ut yapan veya satan kimse. (M)

UTEKA çoğl. i. (ar. *ʿatīḳ*'ten *ʿutekā*). *Esk.* Azat edilmiş köle veya cariyeler. (M)

UTE'LER, bugünkü New Mexico, Colorado, Utah ve Nevada eyaletlerindeki Amerindler. Eskiden göçebe hayatı yaşamakta idiler. 1872'de, sahip oldukları toprakları Birleşik Amerika'ya sattılar ve ancak 45 000 km²'lik bir araziyi ellerinde tuttular. Utah eyaletinde bugün Ute'lerden 2 700 kişi kalmıştır. (L)

UTEROMANİ (fr. *utéromanie*'den). Kadında cinsel isteğin çoğu zaman hastalık derecesinde artması. *Eşanl.* NEMFOMANİ. (L)

UTEROSKOPİ i. (fr. *utéroscopie*'den). Kadın-doğum. Özel bir âletle dölyatağı boşluğunun muayenesi. (L)

UTERUS i. (lat. k.). Bk. DÖLYATAĞI.

UTETHEİSA i. Tropikal bölgelerde yaşayan ve Güney Avrupa'da da çok yaygın olan göçmen kelebek; tırtılı alçak bitkiler üzerinde yaşar. (İlmî adı *Utetheisa pulchella.* Pulkanatlıların *arctiidae* familyasından.) [L]

U THONG. Bk. OU THONG.

UTİCA. Esk. coğ. Afrika'da şehir, Akdeniz kıyısında, Kartaca'nın kuzeybatısında. Surlular tarafından Kartaca'dan çok önce kurulan, Bagradas ırmağının (Mecerda) ağzında, maden bakımından zengin dağların ve bir tahıl ovasının yakınında kurulan Utica'nın birbirinden ayrı iki limanı vardı. Üçüncü Kartaca (Pön) savaşı sırasında Romalıların tarafını tuttu ve Kartaca'nın yıkılmasından sonra, Roma'nın Afrika eyaletinin merkezi oldu. Utica'lı denen Genç Caton, Thapsus'tan sonra burada intihar etti (M.Ö. 46). Municipium, sonra Hadrianus zamanında koloni olan şehir, Kartaca yeniden kurulunca geriledi ve VII. yy.da ortadan kalktı. İç kısmında, cebel Menzel eteğinde yıkıntılar (hamamlar, tiyatro, sarnıçlar, su kemeri). [L]

UTİCA, A.B.D.'de (New York) şehir, Mohawk'ın yukarı vâdisinde ve Erie kanalının kıyısında; 100 400 nüf. Utica'nın New York'u Büyük Göller'e bağlayan çöküntüde kurulması, büyük bir ticarî önem kazanmasını (tarım ve sanayi ürünleri pazarı) sağladı; şehir ayrıca bazı imalât sanayii dallarında özellikle metalürjide (makine yapımı) ve dokumacılıkta (tuhafiyecilik) ustalaşmıştır. (L)

UTİEŞENOVİÇ. Bk. MARTINUZZI.

UTKİN (Nikolay İvanoviç), rus gravürcüsü (Tver 1780 - Petersburg 1863). Petersburg akademisinde yetişti; Paris'e giderek Charles Bervic'in yanında çalıştı (1803-1813). Rus çarının gravürcüsü oldu (1819). Çağının en büyük gravürcüsü olarak kabul edilir. Katerina II, Puşkin, Krılov ve Suvorov'un portrelerini yapmıştır. (L)

UTKU i. (esk. türk. *utmak,* yenmek, kazanmak, galip gelmek'ten *ut-ku*). *Yeni.* Birçok emekler ve tehlikeli uğraşmalar karşılığı erişilen mutlu sonuç, zafer. (M)

UTMAK geçl. f. (esk. türk. k.). [Oyunda] Yenmek, kazanmak, ütmek. || *Esk.* Galip gelmek, yenilgiye uğratmak, yenmek. (M)

UTO - AZTEK i. Orta Amerika dilleri ailesi. (Başlıcası *Nahua*'dır.) [L]

UTPALA i. («mavi lotus» anlamında sanskritçe k.). Hintlilerce en makbul lotus çeşidi; Hintliler bundan Vişnu'nun karısı Lakşmi'ye taç yaparlar. (Aynı isim IX. yy.-da Keşmir'de saltanat süren bir hanedana verilmiştir.) [L]

UTRECHT, Hollanda'nın iç kısmında il; 1 324 km²; 697 450 nüf. Merkezi, *Utrecht.* Hollanda'nın batısındaki şehirciliğin çok geliştiği ve sanayileşmiş bölgelerin doğu sınırında yer alan Utrecht, ormanlık bölgeler ve polderler üzerinde uzanır. (L)

UTRECHT, Hollanda'da şehir, aynı adlı ilin idare merkezi, Ren'in bir ayağı kıyısında, Zuiderzee'nin güneyinde; 278 970 nüf. Üniversite (1636). Utrecht iki su kanalının aştığı ve bir su kuşağının çevirdiği güzel bir şehirdir. Gotik üslûbunda katedral (XIII. - XIV. yy.); avlu dehlizi (XIV.-XV. yy.); Pieterskerk kilisesi (roman üslûbunda yeraltı mezarlığı); birçok müze ve kütüphane (Reims okulunda yapılmış «Utrecht Dua Kitabı» adlı resimli elyazması [IX. yy.]). Demir ve alüminyum metalürjisi. Makine yapımı. Gübre. Besin ve dokuma sanayii. Seramik. Milletlerarası fuar. XVIII. yy.ın ikinci yarısında bir seramik merkezi olan Utrecht özellikle mineli fayanslar (mavi veya menekşe renkli) imal etmiştir.

● *Tarih. Trajectum* adlı ilkel bir tesisin yerinde Romalılar M.Ö. 48'de, M.S. III. yy.a kadar imparatorluğun kuzey sınırını koruyan Albiobola kalesini kurdular ve kalenin çevresinde gelişen küçük köy bugünkü Utrecht şehrinin çekirdeği oldu. Merovenjler burada Aziz Martinus manastırını kurdular. VI. yy.da Frizon'luların yerleştiği şehri fetheden Herstal'li Pepin buraya bölge piskoposu olarak Frizon bölgesini hıristiyanlaştırmakla görevlendirilen anglosakson asıllı misyoner Wielibrord'u tayin etti (695).

780'de Utrecht daimî bir piskoposluk merkezi oldu. Vikingler tarafından yakılan (IX. yy.) şehir, kısa süre sonra yeniden inşa edildi ve güçlü bir dinî prensliğin başkenti, aynı zamanda da çok zengin bir ticaret ve sanayi (kumaşçılık) merkezi oldu; bu da piskoposlar ile zengin burjuvalar arasında birçok anlaşmazlığın çıkmasına yol açtı. XIV. yy.dan sonra, konumu daha elverişli olan şehirlerin (Anvers) rekabeti karşısında iktisadî bakımdan geriledi. Utrecht piskoposluğuna evlilik dışı oğlu David'i getirmekle, İyi Philippe, bu dinî prensliği Bourgogne devletleri arasına katmış olu-

Foto. LAROUSSE

yordu. Sonra, Utrecht kesinlikle Avusturya Felemenki'ne geçti (1528). Şehir, 1559'da başpiskoposluk oldu; Calvin'ciliği kabul etti, ispanyol hâkimiyetine karşı ayaklandı (1577) ve o tarihten sonra Orange sülâlesini destekledi. 1579'da burada Utrecht birliğini imzalayan yedi reformcu il, o tarihten sonra Birleşik Eyaletleri meydana getirdi. Etats Généraux meclisi, La Haye'e nakledilinceye kadar (1593), ilk oturumlarını düzensiz bir şekilde burada yaptı. Üniversitesiyle birlikte (1636) calvin'ci Ortodoksluğun merkezi olmasına rağmen şehir, XVII. yy.da katolik hiyerarşinin muhafazasına göz yumdu; ama Jansenius'çuluğu tutan piskopos naibinin uzaklaştırılması üzerine patlak veren çatışma, 1723'te bir eski katolik kilisesinin kurulmasıyle sonuçlandı. Bu kilise, etkisinin azalmasına ve 1853'te bir katolik kilisesinin kurulmasına rağmen Utrecht'te tutundu. (L)

Utrecht antlaşmaları, İspanya Veraset savaşlarına son veren antlaşmaların tümü (1713-1715). 8 Ekim 1711'de imzalanan iki gizli antlaşma (Londra ön antlaşmaları) ile Fransa'dan teminat alan Bolingbroke başkanlığındaki tory hükûmeti, Birleşik Eyaletler'i savaşçı devletleri Utrecht'te kongreye çağırmağa zorladı; kongre 29 ocak 1712'de açıldı. Görüşmeler Fransa ve İspanya'nın eski düşmanlarıyle çoğu Utrecht'te imzalanan iki yanlı antlaşmalar yapmasıyle sonuçlandı; ancak Karl VI ve alman prensleri ikili anlaşmalara yanaşmayarak 1714'te Rastatt* ve Baden'de yalnız Fransa ile görüşmelere giriştiler. O tarihte fransız ve ingiliz heyetleri Bolingbroke ve Colbert de Torcy'nin etkisiyle, öbür devletleri de yavaş yavaş silâhları bırakmağa ikna eden görüşmelere başladılar.

Philippe V'in Fransa tahtından vaz geçmesini kabul ettiren İngilizler (10 temmuz 1712), Fransa ile ayrı bir mütareke imzaladılar (17 temmuz ve 22 ağustos); bu antlaşmaya Portekiz (7 kasım), Savoia (4 mart 1713) ve Prusya da katıldı. İmzacılar Louis XIV ile anlaşmaya zorlamak istedikleri Birleşik Eyaletler ile İkinci Set antlaşmasını (Utrecht, 30 ocak 1713) imzaladılar; bu anlaşmayı kısa süre sonra onaylayan Üçüncü Set antlaşması (Anvers, 15 kasım 1715), Hollandalılara Birleşik Eyaletlerin 7 şehrinde, fransız sınırı boyunca asker bulundurma hakkını verdi. Bunun üzerine ilk altı Utrecht antlaşması imzalanabildi (14 nisan 1713).

İngiltere'de protestan kralın tahta çıkmasını kabul eden ve tahtta hak iddia eden Stuart'ı (daha önce sürgüne gönderilmişti) desteklemekten vaz geçen Louis XIII, İngiltere'ye Saint-Christophe adasını (Antiller'de), Hudson körfezini, Acadie'yi ve Newfoundland'ı (balıkçılarının *French Shore* kıyısında avlanmasına ve balık kurutmasına devam edebilmeleri şartıyle) verdi; Dunkerque tabyalarını yıkmayı vaat etti; ayrıca Fransa ile İngiltere 1664 gümrük tarifelerine uygun bir şekilde «en imtiyazlı millet» maddesinde anlaştılar ve Fransa İngiltere'ye ispanyol sömürgelerinde asiento tekeli hakkını verdi.

Birleşik Eyaletlerde Louis XIV, Tournai, Menin, Furnes, Ypres ve Hollanda'daki topraklarını («Set» üstünde anlaştıktan sonra) imparator Karl VI'ya vermesi için Birleşik Eyaletler'e bıraktı; buna karşılık Fransa Lille, Aire, Béthune ve Saint-Venant'ı (savaş sırasında kaybetmişti) geri aldı; ayrıca iki devlet en imtiyazlı devlet maddesinin uygulanması konusunda anlaştılar. Louis XIV, Bavyera seçici prensine eyaletlerini geri vermeyi ve imparatorla barış imzalanınca Sardinya krallığını bırakmayı vaat etti. Fransa, Savoia dükü Vittorio-Amedeo'ya Nice ve Savoia'yı geri verdi; Barcelonette vâdisi karşılığında Dauphiné'nin Alpler'in doğusundaki kısmını bıraktı ve İspanya kralı Felipe V adına Sicilya adasını ve krallık tacını vaat etti. Fransa ayrıca Brandenburg seçici prensi Friedrich-Wilhelm I'in Prusya kralı unvanını tanıdı ve ona Orange prensliğine karşılık Neuchâtel ve Valentin prensliğini, İspanya kralı Felipe V adına da İspanyol Gelderen'ini bıraktı. Portekiz kralı, Brezilya ile Fransız Guyanası arasındaki sınırı kendi lehine düzelttirdi.

Louis XIV'ün kendi adına verdiği yerlere karşı olmasına rağmen, müttefikler tarafından krallığı tanınan Felipe V, onlarla Utrecht'te görüşmelere girişmeyi kabul etmek zorunda kaldı. 13 Temmuz 1713 antlaşmasıyle Cebelitarık ve Minorca'yı kendisine daha önce Amerika'daki ispanyol sömürgelerinde izinli gemi ve asiento imtiyazlarını kabul ettirmiş olan (otuz yıl süreyle) İngiltere'ye bıraktı. Aynı gün Sicilya'yı da Savoia'ya verdi. 26 Haziran 1714 antlaşmasıyle Birleşik Eyaletlerle, 6 şubat 1715 antlaşmasıyle ise Portekiz ile barış yaptı.

Bu antlaşmalardan en çok yararlanan devlet İngiltere'dir: bu sayede iki yüzyıl boyunca dünya denizciliğine, ticaretine ve siyasetine hâkim olmayı sağladı. Antlaşmalar görünüşte Louis XIV'ün zararınaysa da, aslında torununa Carlos II'nin mirasının büyük kısmını (İspanya ve İspanyol Amerika imparatorluğu) bırakıyordu. (L)

Utrecht birliği, Hollanda'da yedi protestan ilin kurduğu (23 ocak 1579) birlik. Hollanda'nın güneyindeki katolik iller arasında kurulan ve İspanya kralı Felipe II'nin yetkisini tanıyan Arras birliğine karşılık olarak, Hollanda'nın kuzeyindeki yedi protestan il (Hollanda, Zeeland, Utrecht, Gelderen, Overijsel, Friesland ve Groningen) Willem'in kardeşi Nassau'lu Jan'ın teşebbüsüyle bütün yabancı prenslerin yetkisini kaldırmak için birleşti. Başlangıçta sadece askerî bir birleşme olan Utrecht birliğine, Birleşik Eyaletler cumhuriyetinin ve bugünkü Hollanda'nın çekirdeği gözüyle bakılabilir. (L)

UTRERA, İspanya'da şehir, Andalucia'da (Sevilla ili), Sevilla'nın güneydoğusunda; 41 100 nüf. Yağ fabrikaları. (L)

UTRİCULARİA i. Yeşil renkte yüzer dallı su veya bataklık bitkisi; dalları çamura gömülü türleri olduğu gibi, karada yetişen türleri de vardır; yüzen türlerin çiçekleri veya yaprakları, böcek veya küçücük kabuklu hayvanları kapabilir; utricularia'lardan sıtma mücadelesinde faydalanılır. (*Utriculariaceae* familyasından.) [L]

UTRİCULARİACEAE çoğl. i. İkiçenekli, erdişi çiçekli, bitişik taçyapraklı bitkiler familyası; karada veya daha çok suda yetişen, birçok uzmanca etçil sayılan otsu bitkileri kapsar. (Bunların yaprakları rozet veya küçücük pullar halindedir ve kökten yoksundur.) *Eşanl.* LENTİBULARİACEAE. (L)

UTRİLLO (Maurice), fransız ressamı (Paris 1883 - Dax 1955). Ressam Suzanne Valadon ile Boissy adlı bir bohemin oğlu olduğu sanılır. 1891'de, o tarihte Montmartre'da yaşayan ve kendisini evlât edinen Miguel Utrillo'nun adını aldı. O sırada Suzanne Valadon, çeşitli atelyelerde modellik yapıyordu. Maurice Utrillo, anneannesi tarafından büyütüldü. Annesinin Paul Moussis ile evlenmesinden sonra Paris'in kuzey banliyösünde Pierrefitte'e yerleşti. Montmagny ilkokuluna ve Rollin lisesine devam etti. Alkolik oldu ve on sekiz yaşında alkolizm tedavisi görmek için hastahaneye kaldırıldı. Sağlığına kavuşmuş olarak Pierrefitte'e döndü, penceresinden gördüğü manzaraları çizmeğe başladı; Sisley ve Pissarro'nun etkisinde kalarak resimle ilgilendi; sonra açık havada çalışmağa başladı: 1902 - 1903'te Montmagny'dan ve Pinson tepesinden birçok manzara resmi yaptı. Eski Montmartre sokaklarının resmini yaptı ve resim taslaklarını mahallenin şarapçılarına vererek karşılığında zaman zaman içki elde etti. 1907'ye doğru izlenimcilerin etkisinden kurtuldu ve daha sonra «Beyaz dönem» diye bilinen çok verimli (700-800 eser) bir döneme girdi; ama yalnız içki elde edebilmek için resim yapıyor, sık sık karakola düşüyordu. Beyaz dönemi, kırmızı ve mavilerin ağır bastığı öbür dönemler izledi; bir an için annesinin etkisinde kalan sanatçı, manzaralarında bazen küçük insan figürleri ve özellikle kadınlar çizdi, ayrıntı titizliğini aşırılığa vardırdı. 1912'de Bağımsızlar ve Sonbahar sergilerine eserlerini gönderdi ve ilk sergisini mayıs 1913'te Richepanse sokağında Eugène Blot galerisinde açtı. Artık herkes sarhoş Utrillo'nun gerçek bir ressam olduğuna inanmağa başlamıştı. Bu sırada, içkiden kurtulamadığı için sık sık hastahaneye kaldırılıyor veya tımarhanelere kapatılıyordu. 1926'da Rus baleleri için *Barabau*'nun, 1938'de Opera Comique için *Louise*'in dekorlarını yaptı. 1935'te ressam Lucie Velore ile evlendi ve banliyödeki villalarında çalışmağa devam etti. Dünyanın bütün çağdaş sanat müzelerinde eserleri vardır. (L)

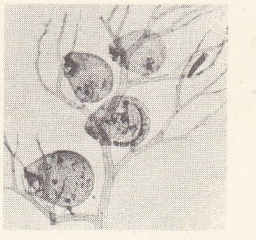

utricularia

UTRUFE çoğl. i. (ar. *ṭurfe*'den *uṭrufe*). *Esk.* Tuhaf ve az bulunur nadir şeyler. (M)

UTRUŞ sıf. (ar. *uṭrūş*). *Esk.* Sağır. (M)

UTRUŞ (Ebu Muhammed Hasan bin Ali), Taberistan emîri (Medine 844 - Âmul 917). Ali'nin soyundan gelir. Taberistan'a Hasan bin Zeyd'in bu bölgeyi ele geçirdiği sırada geldi. Zeydîlerin halife kuvvetlerine karşı giriştiği mücadelelerde Zeydîlerin yanında yer aldı. Halife kuvvetleri tarafından esir edildi. Serbest bırakılınca Damgan ve Rey'e gitti. Halife Mutezid'in ölümünden sonra tekrar ortaya çıkan Utruş, Deylemliler ile temasa geçerek onların müslüman olmalarını sağladı. Onun gittikçe kuvvetlendiğini gören Samanoğullarından Ahmed bin İsmail, kuvvetli bir orduyu Taberistan'a gönderdi. Utruş, Şalûs'ta Samanoğullarını yendi (913). Taberistan'ın merkezi Âmul'a yerleşti; ülkenin büyük bir kısmını yönetimi altına aldı. Ailesiyle arası açılınca; onlarla mücadele etti ve esir edildi; kaçarak Deylem'e sığındı. Utruş, Taberistan'a hâkim olduğu dönemde kelâm ve hadis çalışmalarını destekledi. Zeydîler arasında *Nâsırül-kebir* olarak bilinen Utruş, Zeydîliğin bir kolu olan Nâsiriye adında bir tarikat kurdu. (M)

UTSUNOMİYA, Japonya'da şehir, Honşu adasında, Toçigi ilinin merkezi, Nikko dağının eteğinde; 239 000 nüf. Turistik merkez. (L)

UTTAR PRADEŞ, Hindistan'da eyalet; kuzeyde Nepal ve Çin Tibet'i, batıda Himaçal Pradeş ve Pencap, güneyde Racastan ve Madhya Pradeş, doğuda Bihar ile sınırlıdır; 293 846 km²; 73 753 000 nüf. Merkezi, *Lucknow*. Başlıca şehirleri: *Kanpur, Benares, Agra, Allahâbâd.*

Eyalet 1950'de eski Hollanda sömürgeleri Agra ve Audh'a, Benares, Rampur ve Tehri - Garval prensliklerinin katılmasıyle ku-

UTRİLLO

«Saint-Pierre Meydanı» (1910) [özel koleksiyon]

«Mont-Cenis Sokağı» (özel koleksiyon)

Foto. LAROUSSE

ıuldu. Himalaya dağları üzerinde Himaçal Pradeş ile Nepal arasında uzanır ve Hindistan'ın en yüksek noktası Nanda Devi'yi içine alır. Himalayalar'ın öndağları olan Sivalik sıradağlarının eteğinde, dağlardan inen ırmaklar birbirini izleyen döküntü konileri açmıştır; bunların arasına sızan sular, aşağı kesimde yeniden ortaya çıkar ve 80-100 km eninde, içinde kaplanların, kobraların ve pitonların yaşadığı bataklık ve ormanlık bir set (*terai*) meydana getirir. Uttar Pradeş'in güney kısmı, Dekkan yaylasının sınırlarına ulaşır. Himalaya ile Dekkan sıradağları arasında Ganj'ın yukarı ve orta vâdisi yüzeyin üçte ikisini kaplar. Ovanın ortasında Ganj'ın meydana getirdiği alüvyonlu çıkıntılarda köyler kurulmuştur; doğuda ırmak ovanın bir kısmını düzenli olarak sular. Tarıma elverişli bir eski alüvyonlar taraçası, Ganj'ın büyük yatağına hâkimdir. Alçak yaylalar (*doab*), ırmağı havzasının öbür vâdilerinden ayırır. Haziranın ikinci yarısında başlayan muson yağmurlarının hemen ardından taşmalar başlar; o tarihte Himalaya'dan gelen kolların yol açtığı taşkınlar çok şiddetlidir. Irmakların ve Ganj'ın çığırları çoğunlukla değiştirilmiştir; Ganj vâdisinde Uttar Pradeş'te Aligarh ve Ferruhâbâd arasında «eski-ganj» gibi eski ırmak yatakları yer alır. Hidrografya ağının bu değişkenliği, eski büyük şehirler'n gerilemesinde başlıca etkendir.

Uttar Pradeş, Hindistan'da tarımın en yoğun ve halkın en kalabalık olduğu eyalettir. Taşkın suları çok eskiden kalma kanallarla ovaya dağıtılır. Daha yeni bir tarihte yapılan bir kanallar şebekesi (çoğu 1850 - 1880 arasında açıldı) bu eski şebekeyi tamamlamış ve Yukarı Ganj kanalının açılması ile (1926) elektrikli tulumbaların çoğalması bugün kurak mevsimde de susuzluğu önlemiştir. Topraklar yılda iki defa ürün verir: yazın *harif* (pirinç, mısır, hint darısı, pamuk); kışın *rabi* (buğday, arpa, sebze, susam). Ticaret tarımında yirmi beş yıldan beri şekerkamışı, pamuğun yerini almıştır. Köylerde elsanatlarıyle (çanak çömlek, sepicilik, dokumacılık) uğraşılır. Nüfusun yoğunluğu, tarih boyunca en güçlü hint krallıklarının (Aşoka ve Çandraguptà krallıkları, XVI. yy.da Moğol imparatorluğu) burada kurulması, lüks elsanatları (mücevhercilik; kuyumculuk, bakır ve fildişi işlemeciliği, ipekli kumaş, brokar imalâtı) ve modern sanayi (dokuma, kimya, kâğıt sanayii ve besin ürünleri işlenmesi başta gelir) Uttar Pradeş'te büyük şehirlerin gelişmesini sağlamıştır. (L)

UTTER (André), fransız ressamı (Paris 1886 - ay. y. 1948). Montmartre'lı bir işçinin oğlu idi; önce elektrikçilikle hayatını kazandı, sonra resim yapmağa başladı. Maurice Utrillo'nun annesi Suzanne Valadon ile evlendi. Peyzajlar (Montmartre, Montmagny, Korsika, Beaujolais, Lyon kırları, Villefranche sur - Mer dolayları), nü'ler, natürmortlar çizdi. Strasbourg (*Fortuné Deslandes*'ın portresi) ve Grenoble müzelerinde eserleri vardır. *Oscar Wilde Tiyatrosu* için de resimler çizdi. (L)

UTTMANN (Barbara), alman kadın dantelacı (Elterlein 1514 - Annaberg 1575). 1571'de Flandre'dan kadın işçi getirterek Annaberg şatosunda bir dantela atelyesi açtı. Böylece bölgesindeki kadınlara düzenli çalışma olanağı yaratarak Harz dağlarında dantela sanayiinin gelişmesini sağladı. (L)

UTU. Mit. Bk. BABBAR.

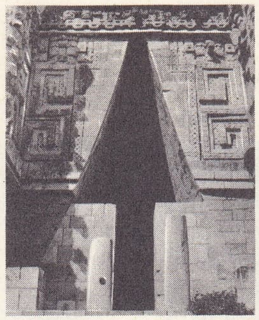

UXMAL
vali konağının
bir gözünün kemeri

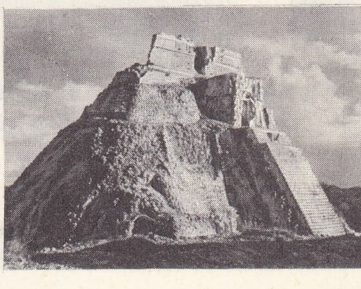

UXMAL
büyük piramid

UTUFET i. (ar. *ʿuṭūfet* veya *ʿaṭūfet*). Bk. ATUFET.

UTUK i. (moğolca k.). Teşk. tar. Moğol devlet teşkilâtında ulus*la oymak arasında yer alan sosyal ve idarî birim. (M)

UTUKKU i. Genellikle Babillilerin şeytanlara verdikleri ad. (L)

UTULMAK edilg. f. (*utmak*'tan *ut-u-l-mak*). Utmak işine konu olmak. (M)

UUSİKAUPİNKİ, isveççe **Nystad,** Finlandiya'da (Turku Pori ili) liman şehri, 1616-1617'de Botten körfezi kıyısında kuruldu; 4 600 nüf. Taş sanayii. 1721'de burada İsveç ili Rusya arasında imzalanan Nystad barışıyle Vyborg ve Carelie, İngrie, Estonya ve Livonya ile OEesel ve Kliyuma adaları Rusya'ya bırakıldı. (L)

UUSİMAA, isveççe **Nyland,** Finlandiya'da il, Finlandiya körfezi kıyısında; 9 868 km²; 879 000 nüf. İdare merkezi, *Helsinki.* (L)

UVA i. İtalya'da birçok asma çeşidine verilen ad: *uva di San Pietro* (Piemonte'de yetiştirilen beyaz üzüm), *uva gentile nera* (Sicilya'da yetiştirilen kırmızı üzüm), *uva moscatello* (Sicilya), *uva pane* (Napoli dolaylarında yetiştirilen siyah üzüm), *uva parese* (Abruzzia) v.b. (L)

UVACİMA, Japonya'da şehir, Şikoku adasında (Ehime ili), Bungo boğazının kıyısında; 56 800 nüf. Beşşi bakır madenleri yakınında balıkçılık ve kabotaj limanı. Besin ve dokuma sanayii. (L)

UVAKARİ veya **UAKARİ** i. Kakajao denen küçük bir maymunun diğer adı; Amerika'da (Amazon, Guyana, Peru) yaşar; gövdesi uzun yumuşak kıllarla kaplı, kuyruğu kısa, başı çıplak ve sakallıdır. (Yassıburunlu maymunlar alttakımından.) [L]

UVALLIY dağları, S.S.C.B.'de ormanlık sırtlar; Kama (Volga havzası) ve Viçegda vâdilerini (Dvina havzası) birbirinden ayırır; 294 m. (L)

UVANİT i. (fr. *uvanite*'ten). Miner. Tabiî uranyum vanadat; ortorombik sistemde billûrlaşır. (L)

UVARİA i. Eski Dünya'nın tropikal bölgelerinde yetişen çalı; etli, yuvarlak veya oval olan meyvesi çok çekirdeklidir. (Anonagillerden.) [L]

Uvarov evreleri. Biyol. Göçmen çekirgelerin art arda geçirdiği değişik şekiller. Hareketlerde koordinasyon, göçmen çekirge sürülerinde çok belirgindir. Biyoloji bilgini Uvarov, göçmen çekirgelerin iki şekil gösterdiğini ortaya çıkardı (1928). Bu çekirgeler üreme alanlarındayken yeşilimsi renkte olur ve yalnız başına yaşar; sürü halinde iken turuncu veya siyaha çalar bir renk alır ve üreme alanını terk ederek bilinen göç ve tahrip hareketine girişir. (L)

UVAROVİT i. (fr. *ouwarowite* veya *ouvarovite*). Miner. Grena grubundan tabiî silikat. [$Ca_3Cr_2(SiO_4)_3$ formülünde, kromlu ve kalsiyumlu bir grena çeşididir. Alevde erimeyen, yarı saydam, yeşil renkli billûrlar halinde bulunur.] (L)

UVAYNAT (CEBEL *el*—), Libya çölünde billûrlu kayaçlardan oluşmuş kütle; Mısır, Sudan ve Libya sınırında; 1 934 m. (L)

UVEA i. (lat. *uva*, üzüm > fr. *uvée*'den). Anat. İrisin pigmentli tabakası. ‖ Eski anatomi bilginlerince damartabaka ile irise beraberce verilen ad. (L)

UVEA adası, Wallis adalarının (Polinezya) en büyüğü; 5 800 nüf. İdare merkezi, *Mata-Utu.* (L)

UVEİT i. (fr. *uvéite*'ten). Patol. Uvea iltihabı. (L)

UVEOPAROTİDİT i. (fr. *uvéoparotidite*'ten). Patol. Uvea, kulak altı tükürük bezleri ve gözyaşı bezlerinin birlikte iltihaplanması; hemen her zaman göz lezyonlarına sebep olur. (L)

UVERTÜR i. (fr. *ouverture*). Müz. Opera, konçerto grosso, süit, partita gibi büyük boyutlu bir esere giriş olarak bestelenmiş senfonik parça. Bk. ANSİKL.

— Oyun. Pokerde, oyunu açabilmek, yani oyuna başlayabilmek için gerekli el. ‖ *Uvertür yapmak*, pokerde, oyunu açmak.

— ANSİKL. Müz. *Uvertür,* bugünkü şekline varmadan önce çeşitli evrelerden geçti: Monteverdi'nin *Orfeo*'sunu başlatan trompet havası (1607), Stefano Landi'nin *Il San Alessio*'sunun (1632) başında yer alan ve ardından kısa bir *canzone* çalınan *sinfonia*'sı ve *Cesti*'nin *Il Pomo d'Oro*'sunun (1667) giriş müziği olan üç kısa parça, Scarlatti'nin allegro, largo, vivace (üçlü ölçülü) üçlemesiyle italyan okuluna bağlı bütün operalara kabul ettireceği uvertürün gelişmemiş örnekleridir. Fransa'da, eski pavan (ağır, iki zamanlı) ve gaillarde (hızlı, üç zamanlı) danslarını birleştiren Lully, birbirine bağlı iki kısımdan meydana gelen bir biçim tespit etti: ağır ve gösterişli, iki zamanlı, belirsiz bir ahenkle son bulan ilk (*pes*) kısım ile kesin, canlı, üç zamanlı, genellikle füg biçiminde ve çoğunlukla birinci kısımla aynı tema üzerine kurulmuş ikinci kısım. XVIII. yy.da buna «fransız» uvertürü veya «Lully» uvertürü denirdi. Almanya'da Muffat, Cousser, J. Fischer, Keiser, Hasse, Graun, Telemann ve özellikle Bach ile Händel bu tür uvertürün en güzel örneklerini verdiler; İtalya'da Lotti bile bu ritmi kullandı. Fransız usulü uvertür XVIII. yy. sonunda ortadan kalktı ve bu uvertürden, klasik senfoninin allegro'su çıktı. İtalyan uvertürünün ise italyan konçertosu ve senfoni ile yakın ilişkileri vardır. «Konunun girişi» niteliğindeki sonat allegrosu biçimindeki uvertür, ilk olarak Rameau ve Gluck tarafından kullanılmağa başlandı ve büyük ölçüde gelişti. Uvertürü dramın kısa bir biçimi sayan Beethoven, bu türe ağır bir giriş ve canlı bir koda (*Leonore*) ekledi. Weber, Lalo, V. d'Indy (*Wallenstein*) ve Wagner de bu örneği izlediler. Wagner'den sonra prelüd, uvertürün yerini almağa başladı. Spontini, italyan uvertürünün son temsilcisidir. Ondan sonra, bu uvertürün yerini, Auber, Meyerbeer, Halévy ve operet bestecilerinde örneklerine rastlanan, sanat niteliğinden yoksun temalar karması *potpuri* aldı. Berlioz ve Mendelssohn ile konser uvertürü ortaya çıktı. Bağımsız olan bu uvertür, daha sonra, romantizmin etkisiyle senfonik şiir haline geldi. (L)

UVİRA, Burundi'de şehir, Tanganyika gölünün kıyısında. (L)

UVULARİA i. Kuzey Amerika'da yetişen zambakgillerden otsu bitki. (*Uvularia grandiflora*'ya bahçelerde sık rastlanır.) [L]

UVVAR i. (ar. *ʿuvvār*). Zool. *Esk.* Dağ kırlangıcı. ‖ Sıf. Korkak (kimse). [M]

UXBRİDGE, Londra'nın batı banliyösünde (Middlesex) şehir, Colne'un sağ kıyısında; 63 760 nüf. Sinema stüdyoları. (L)

UXELLODUNUM. Esk. coğ. Galya'da şehir, Cadurci ülkesinde, Sezar'a göre buradaki bir ırmak, üzerinde Uxellodunum *oppidum*'u bulunan dağı kuşatıyordu. Cadurci ülkesinde birçok yer, özellikle Luzech, Uzerche ve Pud-d'Issould yaylası (adları da latinceyi andırır) bu tanıma uyar. Sezar'a karşı direnen Galya şehirlerinden biri olan Uxellodunum, M.Ö. 51'de alındı. (L)

UXİ'LER, lat. **Uxuii.** Esk. coğ. Susiana'nın kuzeybatısında halk; Pasihgris'in (Karun) çığırı boyunca yerleşmişlerdi. İskender 331'de başkentlerini ele geçirdi. (L)

UXMAL, Ticul yakınlarında (Yucatan) arkeolojik yer. Burada, İspanyollar ülkeye geldikten kısa bir süre sonra terk edilen bir şehrin yıkıntıları vardır. Bu şehrin X. yy.da kurulduğu sanılır. Oldukça iyi korunmuş, büyük bir ehram ve birçok saray yıkıntısıyle de dikkati çeker. (L)

UYAK i. (*uymak*'tan *uy-ak*). Ed. *Yeni.* Nazımda, mısra sonlarında bulunan harfler arasındaki ses benzerliği, kafiye*: *Sözlerimizi hece ölçüsüne de, aruza da uydurmanın, uyaklar bulmanın pek güç bir iş olmadığını bilirim* (N. Ataç).

◆ **Uyaklı** sıf. *Yeni.* Kafiyeli: *«Sen de mi ölçülü, uyaklı koşuğun güç olduğunu ileri süreceksin!» demeyin* (N. Ataç). [M]

UYANDIRMA i. (*uyandırmak*'tan *uyandır-ma*). Uyandirmak eylemi: *Yusuf onu uyandırmaya kıyamadı* (Sabahattin Ali). — Psikol. Hatıraları zihinde canlandırma. [M]

UYANDIRMAK geçl. f. (*uyanmak*'tan *u-*

Foto. LAROUSSE

yan-dır-mak). Uyanmasına yol açmak, uyanmasını sağlamak: *Şevket, önce Askerlik Dairesinin alt katındaki odada uyayan, Yüzbaşı Muhittin beyi uyandırmıştı* (S. Kocagöz). || [Soba, ocak, çıra v.b. için] Tutuşturmak, yakmak, alevlendirmek: *Pervane'nin sarayında bir köşeciğe oturdu ve küçücük mumu önünde uyandırdı* (N. Araz). [M]

UYANIK sıf. (*uyanmak*'tan *uyan-ı-k*). Uyumamış olan, uyku halinde olmayan, uyumayan: *Nihal dinlemiyor, işitmiyordu. Tekrar Beşir'in odasına girdi. O, uyanık, yatağının içinde oturuyordu* (H. Z. Uşaklıgil). || —*Mec.* Açıkgöz, kurnaz, zeki, girgin, becerikli: *Uyanık bir işadamı. Uyanık bir çocuk.* || Bilgisizlikten kurtulmuş olan, aydın, bilgili, okumuş: *En uyanık din adamlarından biri* (F.R. Atay). || İyi çalışarak iyi yaşamasını bilen: *Uyanık bir halk.* (M)

UYANIKLIK i. (*uyanık*'tan *uyanık-lık*). Uyanık olma hali: *Uyku ile uyanıklık arasında bulunmak.*

— Psikofizyol. ve Nörol. İstemsiz çalışan sinir sisteminin uyumlu ve yüksek etkinlik derecesi. (Uyanıklık, psikolojik süreçler bakımından *dikkat*'e tekabül eder.)

— ANSİKL. Psikofizyol. ve Nörol. *Uyanıklık*, aynı günde iki uyku arasındaki bütün etkinlikleri içine alır. Bu dönemde zihin ve kas tonusu önemli ölçüde değişebilir. «Uyandırıcı sistem» denilen özel bir sinir sistemi dıştan veya içten gelen uyarımları uyanıklığa çevirir. Bu sistemin bulunuşu, Rhines ve Magoun'un deneylerine kadar gider. Bu kişiler 1946'da şunu ortaya koydu: beyin kökünün bazı bölgelerinin, hareket meydana getirmeksizin uyarılması hareket etkinliğini kolaylaştırır ve bu kolaylaştırma işlemi retiküler sistemin etkinliğinden ileri gelir. Araştırmacılar aynı zamanda retiküler sistemden gelen kolaylaştırıcı etkiyi de böylece göstermiş oldular. 1949'da Moruzzi ve Magoun, elektroansefalogramla uyku çizgisi gösteren bir kedide retiküler merkez uyarıldığı zaman, uyku çizgisinin yerini birden bire bir uyanıklık çizgisinin aldığını gördüler. Bu çizgi, uyanık kedide kaydedilen çizginin aynıdır. Böylece uyandırıcı bir sistemin var olduğu anlaşıldı. O zamandan beri biliniyor ki, uyanmanın sebebi dışarıdan özel duyu sinirleriyle sinir akımının beyin kabuğuna gelmesi değildir; uyanıklığı bu akımların yan sinir dallarıyle ve spinoretiküler sinirlerle beyin kökünün değişik katlarına gelmesi ve retiküler sisteme ulaşmasıdır. Ayrıca, deneysel ve anatomik veriler, retiküler oluşumun önceki parçasını beyin kabuğunun yüzeyine bağlayan yansıtma yollarının varlığını da göstermektedir.

Uyanıklığı sağlayan sinirsel uyarımlar dış duyuları alan sinir yollarıyle beyne gelir. Fakat aynı sonuca, hem propriyoseptif duyarlıkla (meselâ gerginleştirici kaslarda bulunan alıcı sinir uçları başın eğilmesini, üyelerin bükülmesini önleyerek ağırlığa karşı direnmeyi sağlar) hem enteroseptif duyarlıkla (kanda oksijenin azalması uyanıklık sisteminin etkinliğinin azalmasına yol açar) varılır. Ayrıca beyin kabuğundan gelen uyandırıcı uyarılar da vardır.

Öte yandan, uyandırıcı sistemin retiküler hücrelerinin, içinde bulundukları ve bileşimi kanın bileşimine bağlı olan sıvı ortam tarafından uyarılabildiği de gösterildi. Meselâ uyuyan bir hayvana adrenalin şırınga edildiği zaman hayvanın şiddetli bir ağrı duyduğu, yapılan elektroansefalogramın incelenmesiyle belli olmuştur; beyin kabuğu yoluyle sağlanan uyanışta birbirinden ayrı iki evre görülür; bunlardan biri acıyı veren sinirin uyarılması, diğeri atardamar basıncını artıran ve böbreküstü bezlerindeki adrenalini serbest bırakan soğanilik merkezlerinin uyarılmasıdır. Kandaki karbon dioksit miktarının değişmesi retiküler nöronların etkinliği üstünde rol oynar; sürekli uyanıklığı sağlayan da budur. (M)

UYANIŞ i. (*uyanmak*'tan *uyan-ış*). Uyanma hali veya tarzı. || *Mec.* Gözünü açma, anlayış.

— Ed. Bir âşıkın (halk şairi) şiir söylemeğe başlaması, dilinin çözülmesi. (*Uyanma* da denir.) [M]

UYANMA i. (*uyanmak*'tan *uyan-ma*). Uyku halinden çıkma.

— Ed. Bk. UYANIŞ.

— Psikol. ve Psikiyatr. *Uyanma evresi*, uyuyan kimsenin uykudan sıyrılma evresi. (Bazı patolojik vakalarla bu evre sanrılara, katalepsi veya Elpénor sendromuna yol açar.)

— Ted. *Uyanma aminleri.* Bk. AMİN. (L)

UYANMAK geçz. f. (esk. türk. *udunmak*'tan). Uyku durumu sona ermek: *Güneş doğmadan uyandı.* || — *Teşm. yol.* Yeniden canlanmak: *Bir ağaçta baharın dönüşüyle kendiliğinden açan çiçekler gibi uyanıyordu* (A. H. Tanpınar). *Tabiat ilkbaharda uyanır.* || [Durum, duygu v.b. için] Yeniden kendini göstermek, belirmek, depreşmek: *Öfkelerim içimde birer birer uyanıyor, kızdıklarım, yıllardan beri kızdıklarım karşımdaymış gibi çekişmeye, kavgaya başlıyorum* (N. Ataç). || Meydana gelmek, doğmak: *İçimde yavaş yavaş bir korku uyanmağa başlamıştı* (R. N. Güntekin). || —*Mec.* Aklı başına gelmek, gözü açılmak: *Babasını, gidip artık sarsacak ve: — Artık uyanınız, diyecek; işte vakit geldi, kızınızı öldürdünüz* (H. Z. Uşaklıgil). || Bilgisizlikten kurtulmak: *Ey millet, uyan; Cehline kurban gidiyorsun!* (M. A. Ersoy). [M]

UYAR sıf. (*uymak*'tan *uy-ar*). Uygun. || I. *Halk dili.* Eş, benzer: *Uyarı olmak. Uyarı bulunmamak.* (M)

UYAR (Turgut), türk şairi (Ankara 1927). Askerlikten ayrıldıktan sonra Türkiye Selüloz ve Kâğıt sanayii Ankara şubesinde görev aldı. Eserleri: *Arzı Hal* (1949); *Türkiyem* (1952); *Dünyanın En Güzel Arabistanı* (1959); *Tütünler Islak* (1962); *Her Pazartesi* (1968); *Divan* (1970). [M]

UYARICI sıf. ve i. (*uyarmak*'tan *uyar-ıcı*). Uyarma özelliği olan, uyaran: *Uyarıcı öğüt.*

— Elektr. Uyarma akımları üreten jeneratör. || Bir sanayi alternatörünün indükleme devresinden geçen uyarma akımlarını üreten küçük dinamo: *Uyarıcı, genellikle beslediği alternatörün mili üzerine tutturulur.* || *Kendiliğinden uyarıcı*, indükleçleri mıknatıslamak için gereken doğru akımın, makinenin kendi endüvisi tarafından üretildiği elektrik dinamoları için kullanılır.

— Kardiyoloji. *Elektrikli kalp uyarıcı*, kendiliğinden kasılmayan kalbin kasılmasını sağlayan elektrik âleti. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Elektrikli kalp uyarıcılar* iki çeşittir: dış uyarıcılar, iç uyarıcılar.

● *Dış uyarıcılar.* Hastahanelerde bu âletler göğüs kapalı iken kalbi yeniden çalışmağa alıştırmak amacıyle kullanılır. Bunun için göğsün kalp bölgesinde deri altına iki elektrot yerleştirilip elektrik verilir. Elektrik deşarjları üst üste yapılırsa çok ağrı yapar; alıştırma uzun süre yapılacaksa, toplardamar yoluyle sağ karıncığa bir mikro elektrot sokulmalıdır. Bu şekilde kalp boşluğuna sokulan bir elektrotla günlerce alıştırma yapılabilir.

● *İç uyarıcılar.* Bu âletler, kulakçık-karıncık arasındaki iletim bozukluğundan ileri gelen kalp atımı azlığını (Stokes-Adams hastalığı) tedaviye en elverişli âletlerdir. Bunun da iki çeşidi vardır.

— Miyokarda tespit edilen elektrotlarla çalışan uyumsuz uyarıcı. Saniyede 60-70 arası sabit bir frekans üstünden uyartı gönderir. En çok kullanılan model budur.

— Uyumlu uyarıcı. Bu âlette uyartıların ritmi, hasta kulakçığın ritmiyle ayarlanır. Demek ki kalp kasılması frekansları sarfedilen çabaya uygun olarak değişir. Bir iç uyarıcının yerine takılması, tam bir asepsiye ihtiyaç gösteren çok nazik bir ameliyattır; ameliyat sonrası ölüm oranı da nispeten yüksektir (yaklaşık olarak yüzde 8). Âletlerin çalışmasından daima korkulur: bir telin kopması, bir elektrodun gevşemesi, bir jeneratörün durması buna yol açabilir. Ayrıca jeneratörün değiştirilmesi imkânını da düşünmek gerekir. (L)

UYARILGAN sıf. (*uyarılmak*'tan *uyarılgan*). Biyol. *Yeni.* Uyarılabilme özelliği olan. (M)

UYARILGANLIK i. (*uyarılgan*'dan *uyarılgan-lık*). Biyol. *Yeni.* Uyarılabilme özelliği. (M)

UYARILMAK edilg. f. (*uyarmak*'tan *uyar-ı-l-mak*). Uyarmak işine konu olmak: *Bu konuda ilgililer uyarıldı.* || *Halk dili.* Uyandırılmak. (M)

UYARILMIŞ sıf. (*uyarılmak*'tan *uyarılmış*). Fiz. *Uyarılmış atom*, ışıma gibi bir dış etki sonucunda normal durumundan daha az kararlı bir duruma geçen ve bu yüzden daha etken olan atom. (Uyarılmış atom, bir ışınım yayarak oldukça kısa bir sürede yeniden normal haline döner.) [L]

UYARLAMA i. (*uyarlamak*'tan *uyarla-ma*). *Yeni.* Uyarlamak işi.

— Ed. ve Müz. Bk. ADAPTASYON

◆ Sıf. Uyarlanmış, adapte: *Uyarlama bir tiyatro eseri.* (M)

UYARLAMACI i. (*uyarlama*'dan *uyarlamacı*). Bir oyun veya filim için uyarlama veya aktarma işi yapan dramaturg, senaryocu veya diyalogcu. (M)

UYARLAMAK geçl. f. (*uyar*'dan *uyar-la-mak*). İki veya daha fazla şeyi şu veya bu bakımdan birbirine uyar hale getirmek. (*Eşanl.* İNTİBAK ETTİRMEK.) || Yabancı dilden bir eseri yerli gelenek ve göreneklere uyacak biçimde değiştirerek kendi diline çevirmek *Eşanl.* ADAPTE ETMEK.

— Müz. Bir çalgı veya çalgı topluluğu için bestelenmiş bir müzik parçasını başka bir çalgı veya çalgı topluluğu için yazmak. (LM)

UYARLANMAK dönşl. f. (*uyarlamak*'tan *uyarla-n-mak*). *Yeni.* Kendini bir duruma veya şeye uyarlamak, uydurmak. *Eşanl.* İNTİBAK ETMEK. || Edilg. f. Uyarlamak işine konu olmak. *Eşanl.* İNTİBAK ETTİRİLMEK. (M)

UYARLAŞMAK ortaklş. f. (*uyarlamak*'tan *uyarla-ş-mak*). *Yeni.* Birbirine uymak, uygun gelmek. *Esk.* Tetabuk etmek. (M)

UYARLIK i. (*uyar*'dan *uyar-lık*). *Topluluk*'ta olduğu gibi sırf mekanik bir bağla değil, görevsel, organik veya manevî bir bağla birleşmiş ve yan yana konmuş unsurların tümü. (LM)

UYARMA i. (*uyarmak*'tan *uyar-ma*). Uyarmak eylemi. *Eşanl.* İKAZ. TEMBİH.

— Elektr. Bir elektromıknatısta akıyı üreten magnetomotor kuvveti. (Bk. ANSİKL.) || Bir jeneratörün veya bir motorun magnetik devresinde, bir elektrik akımı yardımıyle bir magnetik indükleme akısının meydana gelmesi. || *Uyarma grubu*, bir motordan ve bu motorun çalıştırdığı bir doğru akım üretecinden meydana gelen bütün; başka elektrik makinelerini uyarmak için kullanılır. || *Bileşik uyarma*, bir paralel ve bir seri uyarmadan meydana gelen uyarma. || *Dıştan uyarma*, ayrı bir kaynak tarafından yapılan uyarma. || *Diferansiyel uyarma*, üzerinden ayrı akımlar geçen ve elektromagnetik kuvvetleri ters yönlü olan iki sargının yaptığı uyarma. || *Hiperkompund uyarma*, seri sargısı, makinenin kutuplarındaki potansiyel farkı yükle birlikte artacak şekilde ayarlanan bileşik uyarma. || *Hipokompund uyarma*, seri sargısı, makinenin kutuplarındaki potansiyel farkı yükle birlikte azalacak şekilde ayarlanan bileşik uyarma. || *Kompund uyarma*, seri sargısı, makinenin kutuplarındaki potansiyel farkı nominal yükte ve boşta birbirine eşit olacak şekilde ayarlanan ek bileşik uyarma. || *Paralel* veya *şönt uyarma*, makinenin ana kutupları arasında paralel bir akımla elde edilen uyarma. || *Seri uyarma*, indükleme akımı veya bu akımın bir kesri tarafından meydana getirilen uyarma.

— Fiz. *Bir gazın uyarılması*, bir taneciğin veya bir ışınımın çarpmasıyle bir gazın ba-

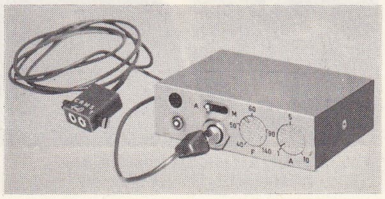

elektrikli kalp uyarıcı (içeriden alıştırma yaptırmağa elverişli dış uyarıcı)

Foto. LAROUSSE

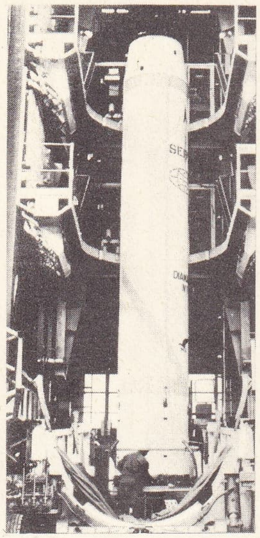

uydu fırlatıcı «Diamant» füzesinin ilk kademesi

yapma uydu

zı atomlarında veya bazı moleküllerinde meydana gelen ve bir elektronun bir enerji seviyesinden daha yüksek bir enerji seviyesine geçmesi şeklinde nitelenen yapı değişmesi.

— Radyotek. *Uyarma sargısı,* bazı elektrodinamik hoparlörlerde, içinden bir doğru akım geçen ve külası mıknatıslamağa yarayan sargı. || *Darbe* veya *empülsiyonla uyarma,* bir dış devreden gelen çok kısa empülsiyonların etkisiyle bir devrede öz frekanslı titreşimlerin uyarılması.

— Fizyol. *Görevsel uyarma,* bir organın, bir dokunun veya bir hücrenin bir iç (sinir akımı, hormon) veya dış (fizik, kimyasal, ruhsal v.b.) uyarıcının etkisi altında normal şartlar içinde faaliyete geçmesi. (Uyarma devreleri arasına istirahat devrelerinin sıkışması zorunludur.) || Bu uyarımdan ileri gelen durum.

— İda. huk. Memura, görevinde daha dikkatli davranması gerektiğini yazı ile bildirme. (En hafif disiplin cezasıdır. Sicile geçer, ama üç yıl sonra silinmesi istenebilir.) *Eşanl.* İHTAR.

— ANSİKL. Elektr. Döner makinelerde *uyarma,* makinenin jeneratör ve motor halinde çalışabilmesi için gerekli olan elektromagnetik alanı meydana getirir. Jeneratörler *kendinden uyarmalı* veya *dıştan uyarmalı* olabilir. Bu son durumda ana jeneratörün uyarılması, *uyarıcı* denilen ikinci bir jeneratörle sağlanır. Bu iki jeneratör genel olarak aynı mil üzerine yerleştirilmiştir. Uyarıcının uyarma reostası yardımıyle, bu uyarıcının endüvisinin uçlarındaki gerilim değiştirilir. O zaman, ana jeneratörün uyarma akımı da aynı değişimleri izler. (LM)

UYARMAK geçl. f. (esk. türk. *udgarmak*'tan). Birini, kötü veya kanunsuz bir durumu düzeltmesi veya sonuca bağlaması için bu durumdan haberdar etmek. || *Halk dili.* Uyandırmak, uykudan kaldırmak: *Şeb-i firkat yakar canım döker kan çeşm-i giryanım / Uyarır halkı efganım kara bahtım uyanmaz mı?* (Fuzuli).

— Biyol. Dıştan etki ederek vücudun bir üyesinin çalışmasını sağlamak. (M)

UYARTI i. (*uyarmak*'tan *uyar-tı*). *Yeni.* Birini uyarmak amacıyle söylenilen söz, ihtar.

— Fizyol. Sinir yoluyle veya hormon etkisiyle bir organın irkilmesi. (Uyartıların birbiri peşine gelmesi ve birikmesi organik faaliyetlerin sürekli kontrol ve düzenlenmesini sağlar.) || *Şartlı uyartı,* şartlı bir refleksi meydana getiren sunî uyartı. (LM)

UYARSIZ sıf. (*uyar*'dan *uyar-sız*). Uyumu olmayan.

— Pedag. *Uyarsız çocuk,* aile veya okul çevresine uymakta gecikme gösteren çocuk. (Az veya çok derin olabilen bu uyarsızlığın inceleme ve tedavisi, okul psikolojisinin, testlerin, yönelimin, psikanalizin, psikotekniğin, bazen tıbbın ve sosyal yardımın konusudur.) [LM]

UYDU i. (*uymak*'tan *uy-du*). Astron. ve Astronotik. *Yeni.* Bir temel gezegenin çevresinde dönen ve bu temel gezegenle aynı kanunlara uyarak, gezegenin Güneş çevresinde çekim etkisiyle yaptığı dolanımda ona eşlik eden daha küçük gezegen. *Esk.* Peyk. (Bk. ANSİKL.) || *Alarm uydusu,* uzun menzilli her çeşit balistik silâhın fırlatılışını haber almağa ve haber vermeğe yarayan uydu. (Bk. ANSİKL. *Ask. bölümü.*) || *Askerlik uydusu,* askerî amaçlarla, özellikle sürekli fotoğraf çekimleri için kullanılan uydu. (CASUS UYDU da denir.) || *Biyolojik uydu,* içinde, yeryüzü hayvanlarından ve bitkilerinden bir koleksiyon (fareler, maymunlar, böcekler, yosunlar, likenler v.b.) taşıyan uydu; bu hayvan ve bitkiler Yer'e döner dönmez, uzay şartlarının, özelikle ışınımların yaptığı etkiyi anlamak için incelenir. || *Bombardıman uydusu,* termonükleer bomba taşıyan ve yerden verilen emirle bu bombayı fırlatan uydu. (Bk. ANSİKL. *Ask. bölümü.*) || *Ekvator uydusu,* sadece ekvator bölgeleri üzerinde dolanan uydu. || *Geodezi uydusu,* yerkürenin şeklini büyük bir kesinlikle belirlemek için fırlatılan uydu. || *Gözetleme* veya *gözlem uydusu,* Yer çevresinde bir yörünge çizen ve yerkürenin yüzeyindeki bütün önemli değişiklikleri ortaya çıkarabilen, genellikle iticisi olmayan cihaz. (Bk. ANSİKL. *Ask. bölümü.*) || *Kutup uydusu,* ekvatora göre 90°'lik bir açı yapan bir yörünge üzerine fırlatılmış uydu. (Yer'in dönmesi yüzünden, böyle bir uydu Yer yüzeyinin tamamını yarım günde dolanır. Kutup uydusu Yer üzerindeki herhangi bir noktadan fırlatılabilir.) || *Meteoroloji uydusu,* bulut sistemlerinin evrimini sürekli olarak bütün yerküre üzerinde gözlemlemeğe yarayan uydu. || *Röle uydu,* radyo ve televizyon yayınları veya telefon konuşmaları için röle vazifesi gören uydu. || *Senkron uydu,* aşağı yukarı 37 000 km yükseltideki bir yörünge üstüne doğudan batıya doğru fırlatılan ve Yer'in dönme hızına yakın olan yörünge hızı sayesinde hep aynı coğrafî nokta üstünde kalabilen uydu. (Senkron uydu Yer'e göre hareketsizmiş gibi görünür ve telekomünikasyonda önemli bir rol oynar.) || *Seyir uydusu,* hareketli bir cismin coğrafî konumunu kolayca tespit etmeğe yarayan uydu. || *Telekomünikasyon uydusu,* radyo ve televizyon yayınları için röle vazifesi görerek, radyo ve televizyon bağlantılarının menzilini arttırmağa yarayan uydu. (Bk. ANSİKL. *Telekom. bölümü.*) || *Yapma uydu,* Yer'den fırlatılan ve hemen hemen kapalı bir yörünge* çizerek Yer çevresinde dolanan cihaz. *Esk.* SUNÎ PEYK. Bk. ANSİKL. *Astron. ve Ask. bölümleri.*

— Biyol. Bir kromozomun yanına veya ucuna bağlı küçük kromozom parçacığı.

— Havc. *Uydu fırlatıcı,* bir veya birkaç uyduyu yörüngeye oturtmak için özel olarak hazırlanmış füze. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. Askerî amaçlarla kullanma imkânlarının doğmasından sonra *uydu*'ların yapımı büyük ölçüde artmıştır. Askerî alanda kullanılan bellibaşlı uydular şunlardır:

1. *gözetleme uyduları* («U2» tipi keşif* uçaklarından çok daha kesin gözlem yapabilir). Yeryüzünün tamamını veya belli bir toprak parçasını gözetlemek için kullanılır. (Kutup yörüngesi üzerine yerleştirilen bir uydu, 24 saatte 12 ile 15 dolanım yaparak bütün Yer'i «görür».) Fotoğraf çekimi, hava fotoğrafçılığının gelişmelerinden sonra gerçekleştirilebilmiştir. Görüntülerin iletimi için de, ya radyo dalgalarından, ya televizyondan («Samos» [*Satellite and Missile Observation System*], amerikan, 1961), ya da filimin yeryüzüne gönderilmesi (amerikan «Discoverers» ve «Mercury») usulünden yararlanılır;

2. *alarm uyduları.* Balistik silâhların roket motorlarından yayılan kızılaltı ışınımların deteksiyonunda kullanılır. Balistik silâhın yerini tespit edebilen bu uydular, silâhın yörünge elemanlarını da yeryüzüne bildirirler. Bu görev için uydular, genellikle kutup yörüngesi üzerine ve bulucuları her zaman Yer'e dönük olacak şekilde yerleştirilir. A.B.D.'de yapılan ilk deneylerde bu uydulara «Midas» (*Missile Defense Alarm System*) adı verildi ve 26 ocak 1960'ta «Midas I» ile yapılan ilk deney başarısız oldu; 24 mayıs 1960'ta «Midas II» ile ilk defa başarıya ulaşıldı. «Midas III», 12 temmuz 1961'de fırlatıldı;

3. *bombardıman uyduları.* Termonükleer bomba taşıyan uyduların kullanılması özel incelemelere konu olmuştur; çünkü, uydudan atıldıktan en az beş dakika sonra bombanın hedefine ulaşması mümkündür. Böy-

ilk yapma uydu Sputnik I ve radyo işaretlerinin kaydı

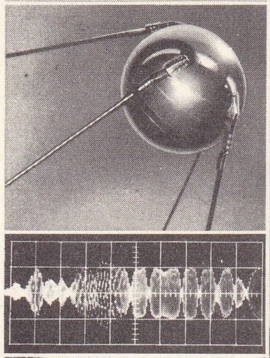

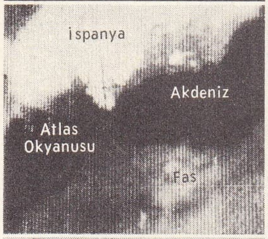

Tiros I uydusunca fotoğrafı çekilen Cebelitarık bölgesi

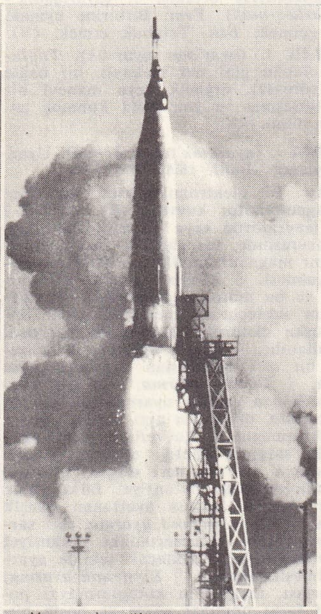

Mercury kapsülünü taşıyan Atlas füzesinin ateşlenmesi

bir yapma uydunun ihtimâli yörüngeleri

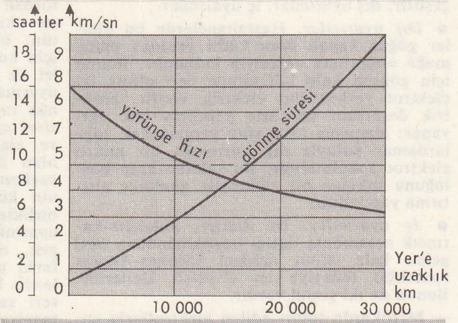

bir yapma uydunun Yer'den uzaklığına göre yörünge hızının ve dönme süresinin değişmesi

bir Mercury kapsülünün taşıyıcı füzeye yerleştirilmesi

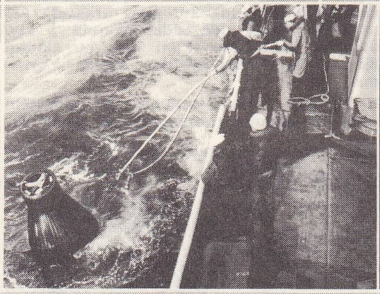

bir Mercury kapsülünün paraşütle denize indikten sonra gemiye alınması

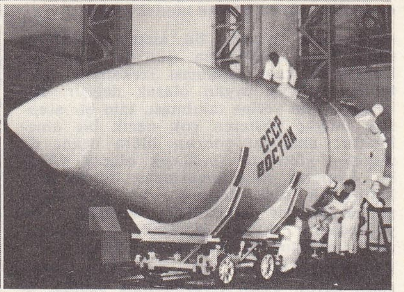

Yuri Gagarin'in ilk defa Yer çevresinde dolandığı Vostok I

le bir sonuca varmak için karşılaşılan güçlüklerin (hızın azalması, nişan, hataların azalması v.b.) ortaya koyduğu problemler, ancak uydu savar silâhların kullanılmasıyle çözülebilecekti. Bu yüzden, uydulaştırılmış bombardıman platformlarının kurulmasının çok güç olduğu anlaşıldı ve sonunda, Amerikalılar, araştırmalarını, kozmonotlar tarafından idare edilen uzay bombardıman araçlarının yapımına yönelttiler.

— Astron. ve Astronotik. Uyduların gezegen çevresindeki dolanım yönleri, genellikle gezegenlerin Güneş çevresindeki dolanım yönleriyle aynıdır. Yalnız Satürn'ün dokuzuncu uydusu ile Uranüs ve Neptün'ün uyduları ters yönde dolanır. Bu amaçla incelenebilen bütün uyduların kendi çevreleri üzerindeki dolanım süresi, merkez gezegenin çevresinde dolandıkları süreye eşittir ve her zaman aynı yüzleri bu gezegene doğru dönüktür (Ay'ın Yer'e, Merkür ve Venüs'ün de Güneş'e yalnız bir yüzü dönüktür). Temel gezegenlerin uydularından bazılarının, özellikle çok uzak olanlarının gezegen tarafından çekilerek çevresinde dolandıkları düşünülebilir. Gezegen kozmogonisi bu meseleler üstünde çok kesin bir teoriye sahip olmadığı için, bir gezegenin «normal» uydularının gezegenlere benzer bir şekilde oluştuğu düşünülmektedir.

● *Yapma uydu.* Genellikle çok katlı bir füze yardımıyle uzaya fırlatılır; her kat, uydunun yavaş yavaş son hıza ulaşmasını sağlar. Fırlatılan uydu bir yörünge çizer; bu yörünge genellikle elips şeklindedir ve Yer merkezi bir odak noktasıdır. Bu yörüngenin düzlemi uzayda günde 3° yer değiştirirken elipsin büyük ekseni de düzlemi içinde döner. İtme gücünün etkisi, yoğun atmosfer sınırlarının ötesinde kesilmek zorundadır; aksi halde, kinetik ısınma yüzünden uydu kendi kendine yok olur. Uydunun füzeden ayrılması sırasında son hızın doğrultusunun uydu-Yer doğrultusuna dik olması gerekir. Bu hıza «yatay hız» denir. Belli bir yükseklikte, bu hızın değeri, uyduyu düzgün hareketle çizilen dairesel bir yörüngeye oturtur. Düzgün dairesel hareketin temel formülleri, «dairesel hız» $(V_o)_c$ denen, hızın bu özel değeri için

$$(Vo)^2_c = \frac{GM}{\Delta_o}$$

değerini verir; burada, G evrensel çekim sabitesi, M Yer'in kütlesi, Δ_o ilk noktanın Yer merkezine uzaklığıdır.

10 000 km yükseklik için $(V_o)_c$ = 7 349 m/sn elde edilir.

Bu dairesel yörüngeye tekabül eden dönme süresi $To = \frac{2\pi\Delta_o}{(Vo)c}$'ye eşittir.

1 000 km yükseklik için T_o = 6 283 sn, yani 104 dk 43 sn elde edilir. $(V_o)_c$'den küçük hızlar için uydu Yer'e yaklaşır. Bu sırada uydunun fırlatılma noktası elipsin yeröte* noktasıdır. $(V_o)_c$'den büyük hızlar için fırlatma noktası yerberi* noktasıdır; bu en çok kullanılan bir durumdur.

V_o hızının belli bir değeri için, yörünge, elips biçimi yerine parabol biçimini alır. Bu tür bir yörüngede uydu Yer'den sonsuz olarak uzaklaşır ve Yer'e göre bağıl olan hızı önemsenmeyecek kadar azalır. Parabol yörünge hızının $(V_o)_p$ değeri

$$(V_0)_p^2 = \frac{2GM}{\Delta_0} = 2(V_0)_c^2$$

formülüyle verilir.

1 000 km yükseklikte

$$(V_o)_p = (V_o)_c\sqrt{2} = 10\,395 \text{ m/sn}$$

olur. Yeryüzünde ise 11 179 m/sn'dir.

Daha da büyük ilk hızlar için, yörünge hiperbol haline gelir ve uydu sonsuzda, Yer'e göre bir limit hıza ulaşır; bu limit hız, uydunun parabol yörüngedeki ilk hızının fazlalığına bağlıdır.

Uydunun Güneş'e göre hızını bulmak için, fırlatma sırasında Yer'in Güneş'e göre olan hızının (yaklaşık olarak 30 000 m/sn) doğrultu ve büyüklük olarak değeri ile uydunun kalan hızını birleştirmek gerekir. Buna benzer bir hesap uydunun Ay'a göre hızını bulmak için yapılmalıdır.

Yer'e göre bağıl hızı bulmak için, Yer'in kendi ekseni çevresindeki dönüş hızını da hesaba katmak gerekir. Atışın doğuya veya batıya doğru yapılmasına göre, Yer'in dönüş hızı pozitif veya negatif olarak hesaba katılır. Önemli olan bu değer

450 × cos φ m/sn'ye eşittir; φ uydunun atıldığı yerin enlemidir.

Yörüngenin belli bir düzlemi uzayda aşağı yukarı sabit olarak kalır; oysa Yer, bu düzleme göre 24 saatlik bir dönüş yapar. 96 Dakikalık bir döneme süresi için $\left(\frac{24 \text{ saat}}{15}\right)$, fırlatılma noktasının üzerinden tekrar geçmeden önce uydunun 15 dönüş yapması gerekir.

İlk yapma uydu («Sputnik I»), S.S.C.B. tarafından 4 ekim 1957'de fırlatıldı; 80 kg ağırlığındaki bu uydu, 220 ile 950 km yükseklikte 4 ocak 1958'e kadar Yer çevresinde döndü. İlk amerikan uydusu («Explorer I») 31 ocak 1958'de fırlatıldı. 14 kg ağırlığındaki uydu, yaklaşık olarak beş yıl yörüngesinde kaldı. Uydular, atmosferin çok uzak kesimlerinin ve atmosfer ötesindeki bölgelerin bilinmesi için çok yararlı araçlardır. Çeşitli güneş ışınımları, kozmik ışınımlar, Yer magnetik alanı veya elektrik alanı üstünde çok önemli incelemelerin yapılmasını sağlar; bundan başka, evrensel çekim ve bağıllık teorilerine de bilimsel kesinlik getirmişlerdir. Bu *bilimsel uydular*'ın inceleme sahaları gitgide genişlemiş, Venüs yakınlarına gönderilen uydular bu gezegen hakkında yararlı bilgiler göndermiştir; gene uydular sayesinde ilk defa Ay'ın görünmeyen yüzünün fotoğrafları çekilmiştir.

Birkaç yıldan beri Yer çevresindeki yörüngelerine oturtulan yapma uydulardan bazılarının içinde canlılar bulunur, bazılarında da hiç canlı bulunmaz; birbirinden kesin olarak ayrılan bu iki tip uydudan başka, fırlatılma şekline, yapım tekniğine veya yararlı olma biçimine göre de uyduları sınıflandırmak mümkündür.

● *İçinde canlı bulunmayan uydular*'ın, doğrudan doğruya değil de uzaktan kumanda edilerek uzun süre çalışabilmesi gerekir. Bunlar, yeryüzünde kalan gözlemcilere deneyin çeşitli evreleri hakkında bilgiler veren karmaşık bir elektronik sistemle donatılmıştır. Temel problem, yörünge üzerinde uydunun bütün yararlı ömrü boyunca enerji bakımından beslenmesidir. Bazı uydular yakıt pilleri ve nükleer enerji kaynakları ile bazıları da güneş bataryaları ile donatılmıştır.

● *İçinde canlı bulunan uydular,* ya hayvan ya insan taşır. Bu tür ilk uydu, 3 kasım 1957'de Layka adlı bir dişi köpeği uzaya götüren sovyet «Sputnik II» uydusudur. Bu uydu, boşlukta ve yerçekimi olmayan şartlarda yaşama koşulları hakkında çok iyi bilgiler verdi. İlk olarak 12 nisan 1961'de, Sovyetler birliğinden Yuri Gagarin, bir yapma uydu içinde, Yer'in çevresinde 1 kere döndü. Amerikalılar, 29 kasım 1961'de «Mercury» uydusuyle Enos adlı bir maymun göndererek uzay araştırması dönemine başladılar; Yer çevresinde iki kere dönen Enos'tan sonra, amerikalı albay John H. Glenn, 20 ocak 1962'de, «Mercury» kapsülü ile Büyük Okyanus'a inmeden önce Yer çevresinde 3 kere döndü. Bu tip uyduların, içinde canlı bulunmayan uydulardan farkı, boyutlarının ve ağırlıklarının fazla olması dışında, yaşama imkânlarının da bulunmasıdır. Öte taraftan, içinde canlı bulunan uydularda, bütün uçuş şekillerinde uzay kabininin dengesini sağlamak için bazı manevra âletleri de bulunur. Bu donanımlar, uçuş sırasındaki sapmaları düzeltmek için astronotlar tarafından ateşlenen küçük füzelerden meydana gelir. Bu uydular, ayrıca, kabinin yeryüzüne geri dönmesi için gerekli, ısı kalkanı ve geriletici füzeler gibi özel cihazlarla da donatılmıştır.

— Havc. Bir *uydu fırlatıcı,* genellikle iki ile dört itme katından meydana gelir. Buna göre, fırlatıcı, birbiri üzerine monte edilen ve bir önceki itici katın ayrılmasından az çok kısa bir süre sonra ateşlenen iki, üç veya dört füzeden oluşmuştur. Birçok katın kullanılması, uydulaşma için veya uydu ya da uzay araçlarının serbest kalması için gereken hızların elde edilmesini kolaylaştırır. Uydunun yer yarıçapına dikey olarak fırlaması için, yörüngeyi yatay üzerinde gitgide eğecek şekilde, füzenin itme gücü bütün uçuş boyunca cayroskopik bir sistemle dengelenir.

— Telekom. Uyduların telekomünikasyon ihtiyaçları (telefon hatları, televizyon, çeşitli verilerin iletilmesi) için kullanılması çok gelişmiştir. Uygun bir şekilde donatılmış bir tek yapma uydu hazırlanmışsa, bu uydu iki A ve B noktası arasında Hertz bağlantısı kurmak için kullanılabilir; ancak yörüngesi bu iki istasyon tarafından aynı anda görüldüğü zaman uydu bu bağlantıyı sağlar ve uydu ne kadar çok Yer'e yakın dolanırsa bu süre de o kadar kısa olur. Daha uzun bir bağlantı sağlamak için, peş peşe kullanılan birçok uydu fırlatmak gerekir. Bu yüzden, 2 000 ile 6 000 km yüksekliklerde yirmi kadar uydu gerekmektedir. 36 000 km yükseklikteki dairesel ekvator yörüngesi üzerine bir uydu yerleştirilmesi başarılırsa, uydunun, Yer'in dönme süresine eşit, 24 saatlik bir dönme süresi olacak (bu tür uydulara *sabit* veya *24 saatlik* uydular denmesinin sebebi budur) ve Yer'deki bir gözlemciye hareketsizmiş gibi görünecektir. Bu durumda, ekvatora, eşit uzaklıklarda yerleştirilen bu tür üç uydu, kutup bölgeleri dışında, bütün Yer'i kaplayan bir telekomünikasyon şebekesinin kurulmasına yetecektir. Şu halde, telekomünikasyon uyduları üç büyük kategoride sınıflandırılabilir:

1. *düzensiz olarak fırlatılan uydular,* 36 km'nin altındaki yüksekliklerde dolanır, yörüngeleri kendi aralarında eşzamanlı değildir. Bütün dünyayı kapsayan bir şebeke kurmak için bu uydulardan çok sayıda gerekmektedir, fakat çözümlenecek problemler de o nispette basittir;

2. *senkron uydular,* yeryüzünün her zaman aynı noktaları üstünden belirli fasılalarla geçerek hareket ederler. Böylece, gerekli uydu sayısı azaltılır, fakat bu avantaj birçok büyük teknik zorluğu da beraberinde getirir;

3. *sabit uydular,* yeryüzü şebekesinin çok az sayıda uydu ile kurulmasını sağlar, fakat bunların servise sokulması önceki uydulardan çok daha karmaşıktır.

◆ Sıf. (Bir şeye) Bağımlılığı olan: *Uydu devlet.*

— Astronotik. *Uydu balon,* plastik bir zarftan meydana gelen ve katlanmış zarfın içindeki çok az miktarda hava ile uzayda birdenbire şişen uydu. (Amerikan «Echo» uyduları bu türdendir.)

— Fiz. Bir atom çekirdeğinin etrafında dönen elektronlardan herhangi biri için kullanılır.

— Şehircilik. *Uydu şehir,* büyük şehirlerin yoğunluğunu azaltmak için bunların çevresinde kurulan küçük ve yeni şehir.

— Teknol. *Uydu dişli,* genellikle episiklordal veya diferansiyel dişli takımında kullanılan dişli çark: *Otomobillerin diferansiyellerinde uydu dişliler bulunur. Eşanl.* PEYK DİŞLİ. (LM)

UYDULAŞMA i. (*uydu* > *uydu-laş-mak*'tan *uydulaş-ma*). Uydu haline gelme.

— Astron. *Uydulaşma hızı,* hareketli bir cismin, Yer'in yapma uydusu haline gelebilmek için yükseklikle orantılı olarak kazanması gereken hız; bu hız, fırlatma tertibatının etkisiyle yörünge hızına eşit olur. (L)

UYDULAŞTIRMA i. (*uydulaştırmak*'tan *uydulaştırma*). Günümüzde, toplumların genel evrimi dolayısıyle, siyasî, iktisadî, kültürel v.b. olayların dünyadaki bütün ülkelerde yankılar yapması sonucunu doğuran olay.

— Siyaset. Bir ülkeyi bağımlı hale getirme işi.

— Astron. Herhangi bir hareketli cismi, Yer çevresindeki kapalı bir yörünge üzerine yerleştirme. (L)

UYDULAŞTIRMAK geçl. f. (*uydu* > *uydulaşmak*'tan *uydulaş-tır-mak*). Bir ülkeyi, siyasî ve iktisadî bakımdan, başka bir ülkeye sıkıca bağımlı duruma getirmek.

— Astron. Bir hareketli cismi, Yer çevresindeki kapalı bir yörünge üzerine yerleştirmek. Bk. *Yapma* UYDU. (LM)

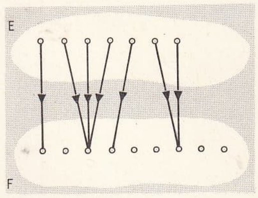

E cümlesini F cümlesine uygulama (mat.)

UYDURMA i. (*uydurmak*'tan *uydur-ma*). Uydurmak eylemi. || Sıf. Uydurulmuş, asılsız, yalan, düzme, sahte: *Ona uydurma bir masal anlatmağa başladım* (R. N. Güntekin). *Uydurma haberler.*

— Psikiyatr. *Bilinçsiz uydurma,* Jean Delay'e göre, zihinde, geçmişle şimdiki zaman, gerçekle hayal arasındaki ayırımın silindiği bir hafıza hezeyanıdır. Hasta, bu durumda, tamamen uydurma hayalleri, gerçek hatıralar sanır. Pick'in konfabülasyonu, geçmişin hikâyesindeki bir boşluğu doldurmak amacıyle başvurulan bir uydurma çeşitlemesidir. Bilinçdışı olan bu bozukluklar, mitomaniden ayrıdır, zira mitomanideki uydurma, hiç değilse başlangıçta bilinçlidir. (L)

UYDURMAK geçl. f. (*uymak*'tan *uy-durmak*). Uymasını, uygun olmasını sağlamak: *Bunu yaparken gözünün birini iyice kısıp suratının bir yanını buruşturuyor, dudaklarını da parmaklarına uydurarak döndürmeye çalışıyordu* (Kemal Tahir). || Olmayan bir şeyi meydana getirmek, yaratmak: *Birkaç ders için Efruz Bey lâhikalarla yüzlerce kelime uydurmuştu* (Ömer Seyfeddin). || [Söz v.b. için] Yalan söylemek: *Bazı iftiralar atmaktan, başı açık, akla uygun gelemyen şeyler uydurmaktan bile çekinmedi* (H. R. Gürpınar). || *Teklz.* Bulmak, sağlamak, elde etmek: *Bunu gene düşündü. «Bir yasemin ağızlık uydursam»* (Kemal Tahir). || *Kaba.* Cinsel temasta bulunmak.

— ÇEŞ. DEY. *Ayak uydurmak.* Bk. AYAK. || *İşini uydurmak.* Bk. İŞ.

◆ **Uydurulmak** edilg. f. Uydurmak işine konu olmak: *Bu bir hikâyedir. Fakat iyi uydurulmuştur* (R. N. Güntekin). [M]

UYDURMASYON sıf. ve i. (türk. *uydurma* ve fr. *-tion* ekinden). *Teklz.* Uydurma. (M)

UYDURUK sıf. (*uydurmak*'tan *uydur-u-k*). *Halk dili.* Asılsız, uydurulmuş, uydurma, yalan.

◆ **Uydurukçu** sıf. *Halk dili.* Uydurmağa düşkün, yalancı. (M)

UYDUSAVAR blş. sıf. Uyduları tahrip ederek veya zararsız hale getirerek askerî amaçlarla kullanılmasını engelleyen bütün teknik veya cihazlar için söylenir.

— ANSİKL. Uyduların önceden seçilmiş yörüngeler üzerine fırlatılmasında kazanılan ustalık, fotoğraf ve telekomünikasyon tekniklerinin gelişimi, uyduların askerî amaçlarla kullanılmasına yol açtı. Bir yörünge üzerine tespit edilmiş bu yeni silâhı etkisiz bırakabilmek için, araştırmaları, evrensel çekime rağmen uzayda manevra yapabilen bir araç üzerine yöneltmek gerekiyordu. Bunun üzerine Amerikalılar, 100 km'den daha yüksekte X 15 deney uçuşlarına başladılar ve «Dyna Soar» veya «Dyna Mows» (*Manned Orbital Weapon System,* insanlı yörüngesel silâh sistemi) gibi, kısa bir süre sonra vazgeçilen projeler hazırladılar. Hele gizli tutulan bu alandaki araştırmaların, laserden türemiş bir tipten veya atom tipinde bir silâh sisteminden örnek alınarak hazırlanmış iyonik veya nükleer itişli bir *uydusavar* cihaza doğru yöneldiği sanılmaktadır. (L)

UYGAR sıf. (*uymak*'tan *uy-gar*). *Eşanl.* MEDENÎ.

UYGARLAŞMAK geçz. f. (*uygar*'dan *uygar-la-ş-mak*). *Yeni.* Medenileşmek. (M)

UYGARLIK i. (*uygar*'dan *uygar-lık*). *Yeni.* Medeniyet. (M)

UYGU i. (*uymak*'tan *uy-gu*). Fels. *Yeni.* İki şey arasındaki uygunluk bağı; iki şeyin birbirine uyması bakımından aralarında bulunan ilgi. *Esk.* Tekabül. (M)

UYGULAMA i. (*uygulamak*'tan *uygula - ma*). Uygulamak eylemi.

— Mat. Bir x değişkeninin değişim bölgesini, bir y değişkeninin değişim bölgesinin bütününe veya bir kısmına dönüştüren birebir tekabül. || *Bijektif uygulama* veya *bijeksiyon,* hem enjektif, hem sürjektif olan uygulama. (Bijektif uygulama, iki cümlenin elemanları arasında birebir bir tekabül kurar. Elemanları arasında bir bijeksiyon kurulabilen iki cümleye *eşkuvvetli* veya *aynı kuvvetten* denir.) || *Bileşik uygulama* veya *iki uygulamanın çarpımı,* E cümlesinin, F cümlesi aracılığıyle G cümlesindeki uygulaması. (Böylece, E'nin a elemanından F'deki görüntüsü b'ye, sonra b'den bunun G'deki görüntüsü c'ye geçilir. Sayılar cümlesi söz konusu olduğu zaman, bileşik uygulama fonksiyonun fonksiyonu kavramına tekabül eder. Eğer f ve g ardışık iki uygulama ise, çarpımları $g_0 f$ ile gösterilir ve a'nın G'deki c görüntüsü $(g_0 f)\ [a] = c$ ifadesiyle verilir. Uygulamaların bileşimi katılmalı'dır, fakat değişli olması şart değildir. İki bileşen enjektif ise, çarpım da aynı niteliği taşır; iki sürjektif veya iki bijektif bileşen için de aynı şeyler söylenebilir. E'nin kendi üzerine bijeksiyonu halinde, $f_0{}^{-1}f$ ve $f_0 f^{-1}$ çarpımları özdeş uygulama haline getirilir.) || *Bir uygulamanın grafı.* Bk. GRAF. || *Çizgisel* veya *lineer uygulama,* E ve F aynı skaler cismi üzerinde iki vektörel uzay olduğuna göre, bir yandan $f(v_1+v_2) = f(v_1) + f(v_2)$ toplama kanununa, öbür yandan $f(\lambda\ v) = \lambda f(v)$ gibi bir skalerle çarpma kanununa uyarak, E uzayını F uzayına uygulama. || *E cümlesini F cümlesine uygulama,* E'nin her a elemanına F'nin bir b elemanını tekabül ettirmeğe dayanan işlem. [Bu uygulama f ile gösterilirse, $a^b \rightarrow f(a)$ veya $a \rightarrow b = f(a)$ yazılır; b, a'nın *görüntüsü,* a da b'nin *aslı*'dır.] (Bk. ANSİKL.) || *Enjektif uygulama* veya *enjeksiyon,* F'nin her elemanının en çok bir aslı olacak şekilde, E cümlesinin F cümlesine uygulanması. (İÇİNE BIREBIR UYGULAMA da denir.) || *Karşıt uygulama,* E'nin F üzerine bijektif uygulaması halinde, F'nin her elemanı aslına görüntü kabul edecek şekilde F'yi E üzerine uygulamaya dayanan işlem. (İlk uygulama f ile gösterilirse, karşıt uygulama f^{-1} şeklinde ifade edilir. Ters fonksiyon kavramı, karşıt uygulama kavramının özel bir halidir.) || *Sürjektif uygulama* veya *sürjeksiyon,* E'nin F'ye, F cümlesini tamamen kaplayacak şekilde uygulanması. (ÜZERİNE BİREBIR UYGULAMA da denir.) || *Vektörel uzayların affin uygulaması,* çizgisel bir f uygulamasının, α sabit bir nicelik olmak üzere $g(x) = f(x) - \alpha$ şartını doğrulayan bir uygulama ile çarpımı.

— ANSİKL. Mat. *E cümlesini F cümlesine uygulama*'da, F'nin bir b elemanı birçok aslı bulunabildiği veya hiç bulunmadığı halde, a elemanın ancak ve ancak bir görüntüsü vardır. E içinde bir A alt cümlesi göz önüne alınırsa, A'nın elemanlarının görüntüsü A'nın görkomüsü denen ve f(A) ile gösterilen bir F alt cümlesi (F'nin kendisi de olabilir) meydana getirir. E'nin görüntüsünün bütün F cümlesi olması gerekli değildir, yalnız bir kısmı da olabilir. Bütün hallerde

$$f\,(\text{E}) \subseteq \text{CF'dir.}$$

Böylece f uygulaması, E'nin elemanları ile F'nin elemanları arasında bir tekabül gibi görünür; bu durumda E'nin bir elemanının yalnız ve yalnız bir karşılığı vardır; F'nin bir elemanının ise, birçok karşılığı bulunabilir veya hiç karşılığı yoktur. F cümlesi E cümlesiyle çakışabilir; o zaman E'nin kendi içinde bir uygulaması elde edilir. Sayı cümlelerinde, uygulama kavramı fonksiyon kavramıyle çakışır. (L)

UYGULAMAK geçl. f. (*uygu*'dan *uygu-lamak*). *Yeni.* Bir şeyin gereğini yerine getirmek, gerektirdiği şeyi yapmak: *Yasaları uygulamak.* || Üst üste getirmek, üstüne koymak, üst üste gelecek biçimde yerleştirmek: *İki üçgeni birbirine uygulamak. Eşanl.* TATBİK ETMEK.

◆ **Uygulanmak** edilg. f. Uygulamak işine konu olmak: *Çıkarılan beyannamelerin hükmü bazen gündüz, bazen gece uygulanıyordu* (Ş. S. Aydemir). [M]

UYGULANABİLİR sıf. (*uygulanmak*'tan *uygulan-a-bilir*). Mat. Birinin bir noktasından çıkan sonsuz küçük her yay için, öbürünün buna tekabül eden noktasından çıkan eşit bir yay olacak şekilde noktaları ikişer ikişer birbirine tekabül ettirilebilen iki yüzey için kullanılır. (L)

UYGUN sıf. (*uymak*'tan *uy-gun*). Yaraşan, yakışan, yaraşır, yakışmış: *İnsanlar, sırf millî zevkleriyle tattıkları zaman, yalnız millî harslarına uygun eserlerden hoşlanırlar* (Ziya Gökalp). || Elverişli, yararlı, yarayan: *Birkaç gün içinde daha uygun bir yer bulacak...* (Kemal Tahir). || Orantılı, oranlı: *Bütün parçaları uygun esmer yüzüne, açık elâ gözlerine bakınca: «İşte iyi bir insan» dersiniz* (Y.Z. Ortaç).

— Huk. *Uygun illiyet,* sebeple sonuç arasında bir bağın varlığı için, genel hayat tecrübesine, olayların tabiî akımına ve objektif ihtimale göre, sonucun o sebepten doğduğunu ileri süren görüş. Bk. ANSİKL.

— Jeol. *Yeni. Uygun katmanlaşma.* Bk. KATMANLAŞMA.

— Mat. *Uygun şekiller.* Bk. ANSİKL. || *Uygun tasvir.* Bk. TASVİR.

— ANSİKL. Mat. a,b,a',b' sabitler, z karmaşık bir nicelik olmak üzere, $z' = \dfrac{az + b}{a'z + b'}$ bağıntısıyle z'ye z' tekabül ettirilebilirse, z ile tanımlanan nokta belli bir şekil çizdiği zaman, z' ile tanımlanan nokta da başka bir şekil çizecektir; bu iki şekle *uygun* şekiller denir. Bk. DAİRESEL.

— Topogr. Eğri bir yüzeyin bir düzlem üzerindeki tasvirinde, yüzey üzerinde belli bir açı yaparak kesişen iki çizgiye düzlem üzerinde aynı açı ile kesişen iki çizgi tekabül ediyorsa, tasvir uygundur denir. Yer elipsoidinde, paraleller ve meridyenler dik açı altında kesişir; uygun izdüşümüyle çıkarılmış harita üzerinde, paralellerin ve meridyenlerin görüntüleri de dik açı altında kesişecektir; ayrıca, arazi üzerinde iki doğrultunun yaptığı açı harita üzerinde aynen gösterilecektir. Bu izdüşümler coğrafyada pek sık kullanılır: Lambert, Mercator izdüşümleri, stereografik izdüşüm. (ML)

UYGUNLUK i. (*uygun*'dan *uygun-luk*). Uygun olma hali: *Bir insanın düşünceleriyle davranışları arasındaki uygunluk.*

— Dilbil. Özneyle yüklemin veya bazı dillerde olduğu gibi sıfatla ismin, cins ve sayı bakımından birbirine uyması: *Çocuk sınıfa girdi; Öğrenciler ev ödevlerini yapmamışlar* gibi.

— Ed. Roman, hikâye veya tiyatro oyununda konu ile anlatım, kişilerin toplumsal durumlarıyle konuşmaları ve hareketleri arasında çelişme olmaması.

— Est. ve Ed. *Uygunluk nazariyesi*'ne göre evren ile başlıca unsurlar veya alanlar arasında sayısız ve esrarlı benzerlikler vardır. (Bir nesne veya bir canlı başka başka nesne veya canlıların sembolü olabilir ve diğerleriyle uyumlu ve ilişkili halde bulunabilir.)

— Fiz. Aralarında faz farkı bulunmayan iki titreşim olayının özelliği.

— Jeol. Aralarında aykırılık bulunmayan jeolojik tabakaların birbirini izlemesi.

— Mant. *Uygunluk metodu,* Stuart Mill tarafından neden'i belirlemek için ortaya konmuş usullerden biri. (Bu usul şöyle özetlenebilir: «İncelenen olayın iki veya daha çok durumunda ortak bir tek şart varsa, bütün durumların birbirine uymasını sağlayan bu tek şart neden'dir.» Bu metot, fark metodu ve birlikte değişirlikler metoduyle doğrulanır ve tamamlanır.)

— Mat. Eşitlik, çakışma: *İki şeklin uygunluğu.* (Bk. ANSİKL.) || Açıların değişmeden kaldığı bir izdüşüm sisteminin özelliği.

— ANSİKL. Mat. a ve b gibi pozitif veya negatif iki tamsayı arasındaki fark üçüncü bir M sayısıyle bölünebiliyorsa, a ve b sayıları bu M sayısına göre birbirine *uygun*'dur denir. M bölenine *modül,* a ve b sayılarına da, M modülüne göre birbirinin *kalan*'ı denir. a ve b'nin M modülüne göre birbirine uygun olduğunu ifade etmek için, $a = b \pm$ M'nin katı veya Gauss'a göre $a \equiv b$ (mod, M) yazılabilir. Bu formüle *uygunluk* denir.

Fermat teoremi $a^{p-1} - 1 \equiv 0$ (mod, p) uygunluk formülüyle ifade edilir; burada p bir asal sayı, a da p ile bölünmeyen bir tamsayıdır. Aynı şekilde, p'nin bir asal sayı olduğu 1,2,3 ... $(p-1) - 1 \equiv 0$ (mod. p) uygunluğu, yalnız asal sayılara has bir özelliktir. (LM)

UYGUNSUZ sıf. (*uygun*'dan *uygun-suz*). Uymayan, yakışık almayan, yakışmayan, yaraşmayan, münasebetsiz, kötü *Acaba Tevfik'ten uygunsuz bir haber mi var?* (H. E. Adıvar). *Uygunsuz muameleler karşı*

Foto. MEYDAN

surat asmak kabildir ya (R. N. Güntekin). || Kötü davranışlarda bulunan, çirkin veya zararlı hareketler yapan: *Uygunsuz adamlar türemiş. Dün, ben de üç tane asker kaçağı gördüm* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Uygunsuz kadın,* kötü yola düşmüş kadın. (M)

UYGUNSUZLUK i. (*uygunsuz*'dan *uygunsuz-luk*). Uygunsuz olma hali, uymazlık: *İlk uygunsuzluğu Kaza'nın müstantik'i Mustafa efendi çıkardı* (M. Ş. Esendal). || Uygun olmayan durum, kötü hal: *Her gün gazetelerde türlü türlü uygunsuzluklar okuyoruz...* (Kemal Tahir). [M]

UYGUR i. Uygur devletinden olan kimse. || [İsim tamlamalarında] Uygurlara veya Uygur devletine ait olan: *Uygur alfabesi. Uygur sözlüğü.* (M)

UYGURCA i. (*uygur*'dan *Uygur-ca*). Leng. Uygur Türklerince kullanılan türk dili; Eski Türkçenin ikinci dönemine verilen ad.

— ANSİKL. Leng. Uygur Türkleri 745'te Göktürkler*in hâkimiyetine son vererek Ötüken'i ellerine geçirdiler.

Uygur yazısı VIII. yy.dan XVIII. yy.a kadar kullanıldı. Sogd asıllı uygur yazısında 18 harf kullanılmıştır; bu harflerden üç tanesi ünlüleri, geriye kalan 15 tanesi de ünsüzleri gösterir. *a-e, ı-i, u-ü, o-ö* ünlüleri, *b-p, d-d, ġ-ẖ, g-h-k, s-ş, w-f* ünsüzleri için birer işaret kullanılmıştır. Uygur yazısı, sağdan sola doğru yazılırdı; *z* harfi dışında hemen bütün harfler birbiriyle bitişikti. Yalnız genellikle isim çekim eklerinin kelimeden ayrı olarak yazıldığı görülür.

Uygurcanın en belirgin özelliği, Göktürkçedeki *ny* sesinin *n* ve *y* olarak iki sese ayrılmasıdır: *çıgany* (yoksul) > *çıgan* ve *çıgay, kony* (koyun) > *kon* ve *koy* v.b. Uygurca metinlerde görülen önemli bir özellik de, belirli bir noktalama sisteminin varlığıdır. Buddha'cı ve mani'ci metinlerde bu noktalama işaretleri ayırıcı birer özelliktir.

● *Gramer.* Uygurcada, Göktürkçede kullanılan eklerin hemen hepsi aynen geçer (bk. GÖKTÜRKÇE). Yalnız bazı eklerde biçim ve fonksiyon farkları dikkati çeker: Uygurcada datif eki *-ka, -ke*'nin yanında *-a, -e, -ya, -ye* de kullanılmıştır; *-dın, -din, -tın, -tin,* ablatif eki olarak genelleşmiştir: *ildin* (memleketten) gibi; *-gay, -gey,* gelecek zaman anlamı vermeğe başlamıştır: *bulgay biz* (bulacağız), *eşidgey* (işitecek), *kılgay* (kılacak) gibi; *-nıng, -ning* eki genitif görevini yüklenmiştir: *yeklerning* (şeytanların) gibi. (M)

UYGURLAR, türk kavimlerinden biri. Uygurların tarihi Milâttan önceki çağlara kadar iner. Baykal gölünün güneyindeki Orhun, Selenga ve Tala ırmaklarının bulunduğu bölge, Uygurların ana yurtlarıydı. Bugünkü Moğolistan cumhuriyetinin yerinde bulunan bu ülkenin iklim ve arazi bakımından uygun şartları yoktu; bölge zıraat ve hayvancılığa elverişli değildi. Uygurlar ancak vâdilerde yerleşebildiler. Ülkenin doğusunda Moğollar, batısında Sir Tarduş, Karluk ve «Şa-to» gibi türk boyları vardı. Uygurlar da Göktürkler gibi kendilerinin Hunlardan geldiklerine inanıyorlardı. VI. yy.a ait çin kaynaklarına göre Uygurlar çok kalabalık değildi; fakat disiplinli ve cesur bir kavimdi. Göçlerde ve savaşlarda yüksek tekerlekli arabalar kullanıyorlardı. Başlangıçta uygur boyları siyasî bir birlik kuramadılar. Göçebe oldukları için bir yerde sürekli oturmuyorlardı. Ata binmede ve ok atmada usta olan Uygurlar hayatlarını, çoğu zaman akın yapmakla geçirirlerdi. Daha çok koyun ve sığır beslerlerdi. Göktürk devleti kurulunca ona bağlandılar. Göktürkler, Baykal gölünün güneyindeki bozkırların yönetimini Uygurlara bıraktılar.

Uygurlar, Göktürklerin zayıf olduğu dönemlerde toparlanarak Çin ve Doğu Türkistan'daki yüksek medeniyet ve kültürü olan şehirlerle temasa geçtiler. Göktürklerin siyasî baskısı kalkınca Uygur boyları İrkin unvanını taşıyan bir başkanın buyruğu altında toplandılar.

Uygurlar, Göktürklere bağlı oldukları sıralarda Buddha'cılığın etkisinde kaldılar; fakat bu dinin bütün ilkelerini benimsemediler. Göktürklerin yıkılmasından sonra, Çinlilerin hâkimiyetine giren Uygurlar, 646 ve 661'de isyan ettilerse de başarılı bir sonuç alamadılar. Göktürk Kağanı Usu-mi-şi 744'te öldürülünce Göktürk devleti yıkıldı. Basmıl boylarının yönetiminde yeni bir kağanlık kuruldu. Uygurlar Basmıl kağanlığının sol, Karluklar da sağ yabguluğunu meydana getiriyordu. 745'te Uygur yabgusu, basmıl kağanını yenerek kendisini uygur kağanı ilân etti ve Kutluğ Bilge Kül Kağan unvanını aldı. Böylece ilk Uygur kağanlığı kuruldu. Kutluğ Bilge Kül Kağan, Uygur devletini kurduktan kısa bir süre sonra öldü; yerine oğlu Bayan Çur geçti. Babasının devrinde yabguluk yapmış olan Bayan Çur Kağan, batı sınırında bulunan Türkeş devletini yenerek ülkesini Seyhun ırmağına kadar genişletti. Sonra da Doğu Türkistan'daki ticaret şehirlerini ele geçirmiş olan Tibetlileri, Doğu Türkistan'dan çıkardı. Böylece ticaret hayatına atılan Uygurlar Turfan, Beş Balıg, Kuça ve Karaşar gibi şehirlere yerleşmeğe başladılar. Bayan Çur Kağan 759'da ölünce uygur tahtına küçük oğlu Bügü geçti. Bügü, Çin'e karşı bir sefer yaptı. Bu sırada Çin'deki karışıklıklar Bügü Kağanın işini kolaylaştırdı. Sürekli akınlar sonunda Kuzey Çin, Uygurların eline geçti. Çin'de yapılan savaşlar sırasında mani'ci rahiplerle karşılaşan Bügü Kağan, bu dini kabul etti ve rahipleri ülkesine çağırarak mani dininin, Uygurlar arasında yayılmasını sağladı. Mani'cilik Uygurların savaşçılığını azalttı, buna karşılık bilim, sanat ve ticaret hayatında ilerlemelerini sağladı. Bügü Kağan daha sonra veziri Tun Baga Tarkan ile anlaşmazlığa düştü ve onun tarafından öldürüldü. Bu olay Uygur devletinin zayıflamasına sebep oldu. 840'ta, büyük bir kırgız ordusu uygur başkenti Ordu Balıg'ı ele geçirerek kağanı öldürdü, halkın çoğunu da kılıçtan geçirdi. Bu olaydan sonra, Uygurlar çeşitli ülkelere göç ettiler: Kırgızlardan kurtulan 15 uygur boyu, batıda Karluklara sığındı; bazı uygur boyları Doğu Türkistan'daki Turfan ve Karaşar şehirlerine yerleşti; boylardan bazıları Çin ile Doğu Türkistan arasındaki Kansu bölgesine gitti; 13 boydan meydana gelen dördüncü topluluk Güney Çin'e indi; küçük bir topluluk ise moğol kabilelerine sığındı, Doğu Türkistan'a göç eden Uygurlar, başlangıçta Turfan ve Beş Balıg bölgelerine yerleşti. Turfan'a göçen Uygurların başında son uygur kağanının kızkardeşinin oğlu Menglik Tegin vardı. Bu prens, yavaş yavaş uygur boylarını çevresine toplayarak siyasî bir birlik meydana getirdi. Çinlilerle dost geçinen Turfan Uygurları, 848'de komşularına güçlerini kabul ettirdiler ve 856'da Çin'in desteğiyle kağanlıklarını ilân ettiler. Kısa süre içinde kuvvetlenen Turfan Uygur devleti, Doğu Türkistan şehirlerini ele geçirmiş olan Tibetlileri bu bölgeden çıkardı; 866'da devletin batı sınırları Tanrı dağlarındaki Urumcı (Beş Balıg) şehrine kadar uzanmıştı. Komşu bölgedeki çin kuvvetlerinin imparatora isyan etmesi üzerine Uygurlar, sınırlarını genişlettiler. IX. yy. sonunda, Tanrı dağları bölgesinde yeni yurtlarını kurduktan sonra da, eski dinleri olan mani dinine girdiler. Turfan Uygurlarının X. yy.daki tarihleri hakkında bilgi azdır. Bu yüzyılda Tibet saldırılarına son veren Uygurlar, ticaret, sanat ve edebiyatla ilgilenerek; askerî hareketlere önem vermediler. Çin ile olan ilişkilerinin bozulmamasına dikkat ettiler, çin sarayına elçiler gönderdiler. Devlet siyasetinde ticarî çıkarlar öne geçince, kağanların nüfuzu azaldı. Uygur ticaret kervanları çin şehirlerinde mallarını satıyorlar ve ipekli kumaşlar v.b. alarak ülkelerine dönüyorlardı.

932'de Çin'in kuzeyinde Hıtay devleti kurulunca Uygurlar, bu devlete karşı da dostluk siyaseti izlediler. Devlet kurmadan, Uygurlar ile birlikte yaşayan Hıtaylar da onlarla dost geçindiler; uygur alfabesini kabul ettiler. Bu durumdan yararlanan Uygurlar, Hıtay devleti sınırları içindeki madenleri ellerine geçirdiler. Uygurlar, moğol işgaline kadar (1209) bağımsızlıklarını sürdürdüler. Moğol hâkimiyeti döneminde ticaret alanındaki önemlerini kaybettiler.

Uygurlar, en medenî türk kavimlerinden biriydi. Doğu Türkistan'daki Kara Balgasun, Beş Balıg, Karaşar, Kara Hoço, Turfan, Kâşgar gibi birçok şehri geliştirerek yerleşik hayata geçtiler. Bunun sonucunda hayvancılığın yanında zıraat da gelişti. Açılan kanallarla sulamaya önem verildi, büyük tarla ve bahçeler meydana getirildi. Kavun, karpuz gibi meyveler; bezelye, bakla gibi sebzeler Çin'e Uygurlar aracılığıyla girdi. Uygurlar, at ve koyun sürüleri de besleyerek komşularına sattılar.

Budist olan **UYGURLAR**'a Çin Türkistanı'nda yaptıkları kutsal resimlerden biri (XI.-XII.yy.) [«Türk Sanatı» adlı kitaptan]

Uygurlar arasında mani ve buddha dinleri yayıldı. Kağanlar daha çok mani dinini benimsediler. Bu iki din de Uygurların sosyal, iktisadî ve kültürel yaşayışlarında önemli değişiklikler meydana getirdi; fakat millî benliklerini bozmadı. Uygurlar kürk ve süslü şapkalar giymeyi severlerdi. Ülkenin samur kürkleri, beyaz keçeleri ve Turfan'da dokunan çiçekli kumaşları ünlüydü. Uygurlar, ipekli kumaşlarda da Çinlilerle yarışacak duruma geldiler. Madencilikte de ileri olan Uygurlar, demir ve çelik üretiminde, silâh yapımında ün kazandılar, nişadır üreterek Çin'e sattılar. Çinliler nişadıra «uygur tuzu» adını vermişlerdi. Maden kömürü kullanmasını bilen Uygurlar boraks ve bakır oksit gibi madenleri de işlettiler. Uygurlarda kültür hayatı da gelişmişti; kendilerine has alfabeleri vardı. (Bk. UYGURCA.) Çin, hint ve iran kültürünün etkisinde kalan Uygurlar bu medeniyetlere kendi özelliklerini de kattılar. Mani'ciliğe ve Buddha'cılığa ait birçok dinî eser Uygurcaya çevrildi. Uygurların edebiyat, felsefe ve dine ait birçok eseri bugüne kadar kaldı. Uygurlar Çin'den kâğıt ve matbaayı aldılar. Baskı sanatında hareketli harfleri ilk olarak kullandılar. Şehir surları yapımında büyük başarı gösterdiler. Dinî konu-

Kara Hoço'da bulunmuş **UYGURLAR**'a ait bir elyazmasındaki hayvan desenleri («Türk Sanatı» adlı kitaptan)

Foto. MEYDAN

ları işleyen uygur minyatürleri, onların bu sanat alanında da başarılı olduğunu gösterir. (M)

UYKU i. (esk. türk. *udımak* > *udık* > *udku*'dan). Bilincin kaybolması, organik faaliyetin, özellikle sinir duyumunun, istemli kas hareketlerinin çok azalmasıyle ortaya çıkan, normal, geçici, periyodik, psikofizyolojik durum: *Uykumun arasında iri iri konuşma sesleri işitiyor...* (R. N. Güntekin). *Bu büyük ev derin bir uyku içinde, her şeyden habersiz geniş geniş nefeslerle uyuyordu* (H. Z. Uşaklıgil). [Bk. ANSİKL. *Biyol. bölümü.*] || Bu durumda geçen süre, uyuma süresi: *Altı saatlik uyku çok kimseye yetmez.* || Uyuma arzusu, ihtiyacı: *Bu gibi hallerde en dayanamadığı şey uykuydu* (Ş. S. Aydemir). *Uykunuz yoksa buyurun rica ederim* (Kemal Tahir). || *Teşm. yol.* Sakinlik, hareketsizlik ve dinlenmeyle geçen dönem: *Cümle ağaçlar uykusundan uyanmış / Giyinmiş donunu yeşil atlastan* (Âşık Veysel). *Kışın tabiat uykudadır.* || — *Mec.* Gerçeği görememe, tehlikeyi sezmekten uzak olma durumu, dalgınlık; uyuşukluk, tembellik: *Ey cemaat uyanın, elverir artık uyku! / Yok mu sizlerde vatan namına hiçbir duygu?* (M.Â. Ersoy). [*Eşanl.* GAFLET.] || Bilgisizlik. *Esk.* Cehalet. || *Uyku sersemliği.* Bk. SERSEMLİK.

— ÇEŞ. DEY. *Uyku bastırmak* (veya *basmak*). Bk. BASTIRMAK. || *Uyku çekmek,* iyice uyumak, derin derin uyumak: *Köylüler yemek hazırlıyorlar. Karnımızı iyice doyururuz. Bir uyku çekeriz* (S. Kocagöz). || *Uyku durak,* dinlenme imkânı: *Biçare büyük annemde uyku durak bırakmamıştım* (R. N. Güntekin). || *Uyku kestirmek,* biraz uyuyarak uyku ihtiyacını gidermek, bir yere uzanarak veya dayanarak kısa bir süre uyumak: *Azıcık uyku kestirmek niyetiyle yatağa uzandım* (R. H. Karay). || *Uyku tulumu,* çok uyuyan kimse. || *Uyku tutmamak (tutmak),* uyuyamamak (uyuyabilmek): *Gece yarısı uyku tutmamış... Atını istemiş...* (Kemal Tahir). || *Uyku vermek,* uyku getirmek, uyutucu özelliği olmak. || *Uykuda olmak* [iş için], yapılmamak, yürütülmemek. || *Uykusu açılmak* (veya *dağılmak*), uyuma arzusu gidip artık uyuyamamak, uykusu gelmiş durumdayken herhangi bir sebeple uyuyamamak. || *Uykusu ağır,* pek derin uyuyan: *Onun uykusu çok ağırdı. Zaten Arabistan'da iken de sabahları onu uyandırmak bir işti* (R. N. Güntekin). || *Uykusu başına vurmak,* uyuyamamaktan ötürü sersemlemek veya hırçınlaşmak. || *Uykusu bölünmek,* yeterince uyuyamamışken uyanmak veya uyandırılmak. || *Uykusu gelmek,* uyuma ihtiyacı duymak, uyumak istemek. || *Uykusu hafif,* ufak bir gürültüyle uyanacak kadar tetik uyuyan. || *Uykusu kaçmak,* uyumak amacıyle yatmışken uyuyamamak: *İşin bu noktası pek fena canımı sıktığı için hiddetten uykum kaçtı* (H. R. Gürpınar). *Mec.* Kaygılanmak, huzursuz olmak. || *Uykusunu almak,* yeterince uyumak, uykusuzluk hissetmeyecek kadar uyumuş olmak. || *Uykuya dalmak,* derin derin uyumağa başlamak. || *Gözünden uyku akmak.* Bk. GÖZ. || *Gözüne uyku girmemek.* Bk. GÖZ. || *Tavşan uykusu.* Bk. TAVŞAN. || *Tilki uykusu.* Bk. TİLKİ.

— Bot. Bk. ANSİKL.

— Eczc. *Uyku ilâcı,* uyuyabilmek için alınan ilâç. Bk. ANSİKL.

— Masonluk. Çalışması durmuş olan locanın veya kişinin durumu.

— Patol. *Uyku hastalığı,* çeçe sineğinin taşıdığı bir tripanozomadan ileri gelen ve en çok Batı ve Ekvatoral Afrika'da görülen bulaşıcı hastalık. Bk. ANSİKL. *Eşanl.* TRİPANOZ-TRİPANOZOMİYAZ.

— Psikiyatr. *Uyku tedavisi,* bazı akıl hastalıklarını tedavi amacıyle hastayı uzun zaman uykuda tutma usulü. Bk. ANSİKL.

— Spor. *Uyku tulumu.* Bk. TULUM.

— Zool. Böceklerde gömlek değiştirmeden önce görülen durgunluk devresi. (Bk. ANSİKL.) || *Kış uykusu,* soğuk mevsimde bazı memeli hayvanların girdiği durgunluk hali. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Biyol. *Uyku,* belli devrelerle gelen ve tersine çevrilebilen psikofizyolojik bir durumdur; başlıca özelliği, ruhsal alanda uyanıklığın, yani bulunulan ortamla ilişki kurma yeteneğinin ortadan kalkmasıdır. Uyku ile istemli hareket etkinliği de ortadan kalkar. Bu anlamda alınan uyku olayı, en aşağı derecedekiler hariç, bütün zoolojik kademelerde görülürse de hepsinden önce üstün yapılı hayvanlarda ve insanlarda uygulama alanı bulur. Uyku, uyuma ile uyanıklık arasındaki belirsiz sınırda bulunan bir durumdur ve gece-gündüz ardışıklığı içinde gece saatlerinin şartlandırmasıyle kolaylaşır. Uyku, yeniden eski durumu elde etmek için uyanık etkinlikten rıza ile vaz geçme sayılabilir.

● *Uykunun fizyoloijsi.* Uyku esnasında, uyuyan kimsede genel bir kas gevşemesi görülür (kasılı göz kapakları hariç). Uyku süresi içinde kesin hareketsizlik devreleri (yaklaşık olarak 15 dakikalık) bulunduğu gibi, gecenin başında ve sonunda, çok kısa süreli olarak bütün vücudun hareket ettirildiği devreler de vardır. Aktogram üzerinde incelenen bu hareketlerin «hafif uyku» devreleri sırasında yapıldığı elektroansefalogramdan anlaşılmaktadır.

Uyku esnasında göz yuvarları kan toplar ve ıraksak durum alır. Solunum ritmi yavaşlar, soluk alma ve verme evreleri birbirine eşit olmağa yaklaşır. Ayrıca her zaman görülen solunum öncesi evre de ortadan kalkar. Yürek atışı da yavaşlar ve kararsızlaşır. Vücut sıcaklığı 0,5 derece düşer. Böbreklerden başka bütün bezlerde salgı azalır.

Elektroansefalografiyle elde edilen uyku çizgileri, uyku fizyolojisi üstüne bilgileri hayli zenginleştirdi. Çizgideki başlıca değişiklik uyanıklık çizgisinde görülen alfa ritminin seyrekleşmesidir. Uyanıklık çizgilerindeki biteviyelik uyku çizgilerindeki değişkenlikle aykırılık gösterdiğinden, uykunun derinlik derecesiyle elektrik çizgisindeki değişiklikler arasında ilinti kurulmağa çalışıldı. Bunun sonucuna göre iki normal uyku durumu tanımlanabilir:

— *ağır uyku,* kıpırdamaksızın sakin uyuyan insanın durumudur. Loomis, elektrik çizgisindeki değişikliklerle beliren art arda çeşitli evreler tanımladı (uyuma, hafif uyku, derin uyku). Bu evreler bir gecede beş altı defa meydana gelir. Ağır uyku devreleri arasında «aykırı evreler» ortaya çıkar; — *aykırı uyku evresi,* on dakika kadar sürer ve bir gecede dört ilâ altı defa meydana gelir. Bu hafif uyku devrelerinin başlıca özelliği vücudun toptan hareket etmesi ve göz hareketleridir. Rüyalar bu devreler esnasında görülür.

«Uyku merkezi» ve uykunun düzenlenmesi teorileri son yıllarda büyük bir ilerleme gösterdi. İlk anatomi çalışmalarını yapanlar sinir sisteminde bir uyku merkezi bulmağa çalıştılar. Daha sonra yapılan çalışmalar, üstünde deney yapılan hayvanda uyku hali meydana getirmek için beyin sapının herhangi bir kısmını elektrikle uyarmak gerektiğini ortaya koydu. Nihayet Magoon okulunca son zamanlarda yapılan çalışmalar, beyin sapındaki ağsı oluşumların (çıkan ve inen hızlandırıcı ağsı sistemler) üstün bir rol oynadığına, bunların bir yandan beyin kabuğunu, öte yandan beyinciğin etkinliğini kontrol ettiğine parmak bastı. Böylece bir uyku merkezi kavramının geniş ölçüde aşıldığı söylenebilir. Uyku fizyolojisinde, daha doğrusu uyanıklık-uyku ardışıklığında görev alan sinirsel yapıların, sinir sisteminin beyin sapı, hipotalamus, rinansefal, beyin kabuğu gibi çeşitli kısımlarına yaygın bulunduğu anlaşıldı.

Uykunun normal süresi ne kadardır? Uyku saatlerinin sayısı yaşa göre değişir:

0-6 ay arasında, 16-18 saat; 6 aydan 2 yaşa kadar, 12 - 14 saat; 2 yaştan 6 yaşa kadar, 11 - 12 saat; 6 yaştan 12 yaşa kadar, 10 - 12 saat; erginler için 8 - 10 saat; yetişkinlerde ortalama 8 - 9 saat.

● *Uyku bozuklukları.* Bunlar *nicesel* ve *nitesel bozukluklar* diye ikiye ayrılır.

— *Nicesel bozukluklar,* uyku süresindeki değişikliklerdir.

Sürekli aşırı uyuma (aşırı uyuşukluk veya baygın uyku) bazı beyin iltihaplarında, afrika tripanozomyazında (uyku hastalığı), ağır bir tifoda ve bazı menenjitlerde görülür. Ayrıca fazla miktarda zehirli madde (alkol, afyon, esrar, uyku ilâcı) almak ve içsalgı veya metabolizma zehirlenmeleri de (ağır diyabet, üremi) bu duruma sebep olabilir. Beyin sapındaki lezyonlar (ur, damar travma ve lezyonları) uzun süren aşırı uykulara yol açabilir.

Narkolepsi de kısa süreli, dayanılmaz bir uyku ihtiyacı şeklinde belirir, düzenli aralıklarla gelir, aslında normal olan kişinin etkinliğini önemli derecede kısıtlar.

Uykusuzluk sık görülen hallerdendir; gecenin sadece bir kısmında, başında veya sonunda veya bütün gece süresince dağınık olarak görülür. Sebebi çoğu zaman ruhsal (çöküntü, nevroz), nadiren de bedenîdir (bedenî ağrı, zehirlenme). Hipnotizma ve psikoterapi ile giderilebilir.

— *Uykunun nitesel bozukları* ise şunlardır: nevrozlu yetişkinde veya heyecanlı çocukta görülen uyurgezerlik; sıkıntılı kimselerde geceleri görülen karabasan ve dehşetler.

— *Sunî uyku* için. Bk. NARKOZ ve HİPNOZ.

— Bot. Linnaeus, bitkilerde yaprak ve yapracıkların gündüzkü duruma göre gecelevin aldığı değişik durumla ilgili gözlemlere dayanarak bu gibi olaylara *bitki uykusu* adını verdi.

Gerçekten de birçok bitki gündüz yaygın olan yapraklarını geceleyin toplamakta veya sarkıtmaktadır. Bu çeşit uykunun en çok görüldüğü bitkilerse bileşik yapraklı bitkilerdir (baklagillerin birçoğu, ekşiyoncagiller, marcilaceae v.b.). Bunun sebebi yaprakların dibindeki turgor olayıdır; turgorun yol açtığı şişme veya inme menteşe ödevi görür.

— Eczc. Başlıca *uyku ilâçları* şunlardır: alkali bromürler, kloral, kloraloz, afyon ve türevleri ve özellikle birçok barbitürik asit türevi; bunlar kullanılan maddeye göre uzun veya kısa, kuvvetli veya zayıf etki sağlar. Uyku ilâçları, kişilerin değişik duyarlılığı sebebiyle ve hastalıkların çeşitlerine göre hekimin tavsiyesiyle alınmalıdır.

— Patol. *Uyku hastalığı,* çeçe sineğinin taşıyıp aşıladığı *Trypanosoma Gambiense'*den ileri gelir. Asalak, kanı ve omurilikbeyin sıvısını istilâ eder. Hastalık iki evreden geçer: birinci evrenin belirtisi düzensiz ateş, kinine karşı direnç ve deride rahatsızlıktır; ayrıca bazen genel felci andıran zihnî bozukluklar da olabilir. İkinci evrede sinir rahatsızlıkları (başağrıları, çökkünlük, uyuklama), adenopati, deri plakartları, şiddetli yürek-damar rahatsızlıkları görülür. Hastalık bir yıl kadar sonra ölümle sonuçlanır. Çoğunlukla zenciler bu hastalığa tutulur, ama beyazların tutulmaması diye bir şey de yoktur. Bu hastalığın yaygın olduğu alanlar 34. boylam dolaylarında 12. kuzey paraleliyle 10. güney paraleli arasında bulunur.

Bu âfeti önleyici tedbirleri araştırsınlar ve alsınlar diye Batı Afrika'ya gönderilen portekiz, ingiliz ve fransız sağlık komisyonları, çeçe sineğinin bol olduğu yerleri tespit ettiler, bu sinekleri yok etmekte ancak kısmen başarı sağladılar. Uyku hastalığına karşı birçok kimyasal madde, özellikle atoksil gibi arsenikli ilâçlar denendi. Sonuç umulduğu kadar iyi çıkmadı.

— Psikiyatr. Çok eskiden beri uykuya tedavi edici bir rol tanınmaktaydı. Bununla beraber *uyku tedavisi* fikri, uyku ilâçlarının gelişmesinden sonra gelişmiştir.

Bazı dağınık denemelerden sonra bu usul metotlu bir şekilde Berne'li hekim Klaesi tarafından kullanılmıştır (1922). Klaesi'nin tenkit edildiği bir devreden sonra (ki bu tenkitler metoda değil kullanılan ilâca yönelmişti), uyku tedavisinin alanlarının genişlediği görülür. Rus hekimler psikosomatik hastalıkların çerçevesini genişleterek metodun yayılmasına katkıda bulunmuşlardır. Hekimlere göre uyku tedavisi uykunun çok derin olması gereken vakalarda uygulanır. Kullanılan ilâçlar arasında özellikle barbitürikler ve fenotiyazin türevleri sayılır. Uykunun derinliği de psikiyatrlara göre değişir: Fransa'da ekseriya uyanma evreleri kısa ve tamam olmayan bir uyku aranır; rus hekimler, daha az dozda ilâç kullanmak amacıyle, ayarlanabilen daha az derin uykuyu tercih ederler; amaçları beyin kabuğunu istirahate sevk ederek kabuk altı bölgelerin, Pavlov'un psikosomatik nazariyesine göre, daha iyi ayarlanmasıdır.

Tedavinin süresi de değişiktir. Genellikle Fransa'da on beş ile yirmi bir gün arasında değişir. Dikkatin azalması sayesinde, başka tedaviler ve özellikle psikoterapiyle tamamlanabilir. Çok sayıda endikasyonu vardır. Şematik olarak, uyku tedavisinin yardımcı olduğu psikozları ve ileri derecede endişeyle beliren ve iyileşebilen nevrozları ayırt etmek gerekir.

— Zool. ● *Böceklerde uyku.* Böceklerin gelişimi sırasında yeni bir uykunun araya katılması böceğin ömrünü normal uykunun sağladığından daha fazla uzatır; bununla beraber böcek ancak belirli bir yaşta ve bazı ortam şartlarında uykuya girebilir; eğer «kritik» yaşta bu şartlar yerine gelmemişse ölüm sayısı çok artabilir. Uykuya ·yol açan şartların başında kuraklık, soğuk ve kısa fotoperyot gelir; kaldı ki bunlar da birbiriyle ilişkili olarak etki gösterir. Bir embriyonun (meselâ ipekböceği) geçirdiği şartların, bir sonraki dölden bireylerin uykuya yatma davranışları üstünde etki göstermesi dikkate değer. Kalıtıma aykırı gibi görünen bu durumun sebebi belki de hormansaldır; böceklerin yaşadığı yükseltideki fotoperyodizme uymalarının sebebi de gene bu olabilir.

● *Kış uykusu* bazı kemirgenlerde, böcekçillerde, yarasa ve etçillerde görülür. Marmot gibi bir kısım hayvanlarda sürekli, ayı gibi bir kısım hayvanlarda ise aralıklıdır. Kış uykusu, vücut sıcaklığının önemli derecede azalması, solunum ve dolaşımın yavaşlaması sonucunda gerçekleşir. Artık besin almayan hayvan, sonbaharda vücudunda biriktirdiği yağla geçinir. Sıcak bölgelerdeki hayvanlarda bu çeşit uykuya seyrek rastlanır. Soğuk ülkelerde de çok görülür. Sürüngenler, kurbağalar ve böceklerin çoğu, hattâ bazı balıklar da kış uykusuna yatar, nemli toprağa veya sular çekildikten sonra balçığa gömülürler v.b.

— İkonogr. Sanatçılar uykuyu tanrı Hypnos suretinde gösterirler; simgesi ise devrik bir meşale veya bir tutam şalgamdır. (ML)

UYKUCU sıf. ve i. (*uyku*'dan *uyku-cu*). Uykuyu çok seven, uykuya pek düşkün olan, çok uyuyan: *Sayfiye'nin uykucularına mukabil kümesin minimini halkı güneşten evvel uyanmıştı* (H.Z. Uşaklıgil). [M]

UYKULU sıf. (*uyku'dan uyku-lu*). Uykudan henüz kalkmış, uyku sersemliğini üstünden atamamış, mahmur veya uykusu gelmiş, uyumak isteyen (kimse, göz): *Osman Ağa kalkıp oturdu. Çenelerini çatırdata çatırdata esneyerek burnunu kaşıdı. Uykulu gözleri bomboştu* (Kemal Tahir).

◆ **Uykulu uykulu** zf. Uykulu durumdayken, uyku sersemliğinden kurtulmamışken: *Uykulu uykulu kahvaltı masasına oturmak.* (M)

UYKULUK i. (*uyku*'dan *uyku-luk*). Kundaktaki çocukların avucunda toplanan kir.

— Mutf. Kasaplık hayvanların iç organlarından elde edilen, beyne benzer beyaz ve yağlımsı bir bez. (Pişirilmeden önce kaynar suya batırılır. Sonra soğuk suya konur. Kurulanıp ince derisi çıkarılır. Izgara ve fırınlısı yapılır.) [M]

UYKUSUZ sıf. (*uyku*'dan *uyku-suz*). Hiç uyumamış veya az uyumuş, uykusunu almamış olan. || Uykusuzlukla geçen, uyanık, geçirilen: *Uykusuz gecelerin ertesi günü, ikindi üstü, insan ne kötü uyanır* (Kemal Tahir).

◆ Zf. Uyumaksızın, uyumadan, uykusuz olarak: *Ömründe ilk defa olarak bütün bir geceyi uykusuz geçiriyordu* (Ömer Seyfeddin). *Ben de mi böyle uykusuz kalacaktım, / Sessiz, sedasız mı olacaktım böyle* (O. V. Kanık). [M]

UYKUSUZ (Mustafa, **Mim** — denir), türk karikatüristi (Akhisar 1928). Gazi ilkokulunda (1934), Alişefik ortaokulunda okudu (1938). Güzel Sanatlar akademisinden ayrıldı. 1952'den itibaren çeşitli dergi ve gazetelerde çalıştı. Eseri: *Nasreddin Hoca Karikatür Albümü* (1958). [M]

UYKUSUZLUK i. (*uykusuz*'dan *uykusuzluk*). Uyuyamamak veya az uyumak hali: *Daima yarım baş ağrılarından ve uykusuzluktan şikâyet ederdi* (A. H. Tanpınar).

— ANSİKL. Patol. *Uykusuzluk*, ya uyumadaki zorluktan (uykusuzluğun başı) ya da zamansız bir uyanmadan (uykusuzluğun son evresi) ileri gelir; uyku, araya sıkışan uyanıklık süreleriyle kesintili de olabilir.

Uykusuzluk, bazen ağrılı, ateşli bulaşıcı hastalıklar, merkez sinir sisteminin organik lezyonları, akıl hastalıkları (mani, melankoli, sabit fikirli nevrozlar v.b.) peşinden gelebilir; aşırı yorgunluğun, huzursuzluk veren düşüncelerin v.b. sonucu da olabilir.

— Psikopatol. Menşei ruhsal olan uykusuzluk, nevroza veya psikoza bağlı olabilir.

● *Nevrotik uykusuzluk.* Uyanıklık halinin zayıflaması dolayısıyle başıboş kalan iç dürtülerin uyandırdığı endişeli ruh halinden ileri gelir. Bu tip uykusuzluk da çeşitlere ayrılır: *Fobi tabiatında olan uykusuzluk* (uykuya dalma tarzı normaldir; fakat hasta geceleyin birkaç defa uyanır; uykusuzluk yalnız endişeyle yüklü devrelerde belirir); *saplantı şeklinde uykusuzluk* (uykusuzluk müzmindir ve uykuya dalma güçlüğüyle belirir); *endişeden gelen uykusuzluk* (uykuya dalma bozukluğudur, dönemler halinde belirir).

● *Psikotik uykusuzluk.* Bunun üç menşei vardır: *melankoli uykusuzluğu* (melankolinin ilk belirtisi uykusuzluktur; hasta, normal olarak uykuya dalar, fakat az sonra kesin olarak uyanır); *maniden gelme uykusuzluk* (uykusuzluk, burada, hastanın gösterdiği genel ruhsal ve hareketsel taşkınlık çerçevesine girer); *şizofreniden ileri gelen uykusuzluk* (çoğu zaman, had şizofreniye girişin ilk belirtisini meydana getirir).

Çoğu defa, gerçek uykusuzluk olmadığı halde, uykusuzluktan şikâyet edildiği görülür; bu gibi «sözde uykusuzluk»lara, bazı psikasteniklerde rastlanır; bu çeşit uykusuzluklar histeriklerle mitomanlardaki genel tatminsizlik duygusuna bağlanır. Bu hastalar, az çok şuur dışı olarak çevrelerinin kendilerine atfettiği yorgunluğun avantajlarından faydalanmak isterler. (LM)

UYLAŞIM i. (*uymak*'tan *uy-la-ş-ı-m*). *Yeni.* Saymaca bir şey benimsemek amacıyle yapılan anlaşma. (M)

Uylenspiegel veya **Eulenspiegel** (Till), alman asıllı efsane kahramanı; çeşitli serüvenleri her şeyden önce, prenslere, şövalyelere, papazlara veya sanatçılara oynadığı oyunlardır. Uylenspiegel, en çok sevdiği şaka kendisine verilen emirleri maksadı anlamağa çalışmadan harfi harfine yapmak olan bir köylüdür. XIV. yy. başında yaşamış profesyonel bir soytarı örnek alınarak yaratılan bu tipin serüvenlerini anlatan ilk eserin 1480'de yazıldığı sanılır; ama bu eser bugün kaybolmuştur. Muhafaza edilen ilk basılı metin ise 1515'ten kalmadır. Charles de Coster'in *La Legende de Uylenspiegel et de Lamme Goedzak* (1867) adlı eserinde eski köylü tipi ele alınmış, fakat değiştirilerek Felemenk'in İspanyollara karşı direnmesinin sembolü haline getirilmiştir. Richard Strauss da Uylenspiegel'i senfonik bir şiirde ele almıştır. (L)

UYLUK i. (esk. türk. *udluğ*, kalça kemiğinden veya *oyulmak* > *oyul-u-k*'tan). Anat. Kalçadan dize kadar olan bacak kısmı, oyluk. || *Uyluk atardamarı*. Bk. ANSİKL. || *Uyluk kare kası*, uyluğun derin katında bulunan küçük kas. || *Uyluk kemeri*, kalça ön üst dikeninden, çatı tümseğine uzanan telsel kordon. (*Eşanl.* FALLOP BAĞI.) [Kalça kemeri, kalça kemiğinin ön kenarıyle telsel bir demetle ikiye ayrılan bir alanı sınırlar. Dışta kalan aralıktan kaba psoas kasıyle uyluk siniri geçer; daha dar olan iç aralık *uyluk halkası* adını alır ve kalça çukuruyle bacağın üst-iç kısmını veya *uyluk kanalı*'nı birleştirir; bu aralıktan dış tarafta uyluk atardamarı, iç tarafta uyluk toplardamarı geçer; toplardamarın iç yanında uyluk bölmesiyle kapatılmış küçük bir delik vardır; bu delik kasık fıtıklarının çıkış noktasıdır.] || *Uyluk kemiği*, uyluğun iskeletini teşkil eden kemiğin adı. (Bk. ANSİKL.) || *Uyluk sırt çizgisi*, uyluk kemiğinin arka kenarı. (Bu kenar sivri ve pürtüklüdür ve üzerine birçok kas yapışır.) || *Uyluk siniri*, bel sinirağının kalın dalı; uyluğun üst ve ön kısmında bellibaşlı dört dala ayrılır: kas-deri dış yan siniri, kas-deri iç yan siniri, uyluk dörtbaşlı kasının siniri ve iç safen siniri. (Demek oluyor ki uyluk siniri bacağın uyluk üzerinde gerilmesini temin eden sinirdir). || *Uyluk toplardamarı*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Anat. *Uyluk atardamarı*, bacağın ana atardamarıdır. Kalça dış atardamarının fallop kemerinden sonraki kısmıdır, bütün ön iç tarafında aşağıya doğru iner, uyluk kemiğinin iç kenarını çevreler ve dizardı atardamarı adını alır. Uyluk atardamarı but boyunca uyluk kanalını takip eder. Bu kanal, dışta uyluk dörtbaşlısı, arkada yaklaştırıcı kaslar ve önde uyluk ak zarıyle sınırlanmış, üstü açık geniş bir huni şeklindedir. Uyluk atardamarı çeşitli yan dallar verir: karın derialtı atardamarı, kalça yüzeysel atardamarı, edep dış atardamarları, edep üst ve alt atardamarları ve özellikle uyluk derin atardamarı. Bu sonuncusu bütün arka ve iç kısmın kanını sağlar ve bazı anatomistler tarafından ortak uyluk atardamarının bir dalı olarak kabul edilir ve bu durumda uyluk damarına «yüzeysel atardamar» adı verilir. Bk. BUT.

● *Uyluk kemiği*, tek başına uyluğun iskeletini teşkil eden uzun bir kemiktir; üstte kalça kemiği, altta kaval kemiğiyle eklemleşir. Organizmanın en büyük kemiğidir. Kemiğin gövdesi uyluğun bellibaşlı kaslarının yapışma yeridir; arka kenarı çıkıntılı, kalın ve pürtüklüdür (*uyluk sert çizgisi*). Üst ucu yarımküre şeklinde bir eklem çıkıntısı şeklindedir (uyluk başı); büyük uyluk yumrusu ve küçük uyluk yumrusu adlı iki çıkıntı ve uyluk başını uyluk yumrularıyle bağlayan silindir şeklinde, «uyluk boynu» denilen bir parça vardır. Alt uç iridir; iki yanında «uyluk lokmaları» denilen iki eklem çıkıntısı vardır; bu iki lokma arkada birbirinden «lokmalararası çentik» denilen bir çukurla ayrılmıştır. Dayanıklığına rağmen, uyluk kemiği kırılabilir ve bu kırık ağır sonuçlar verir. İhtiyarlarda tedavisi özellikle güç olan uyluk boynu kırıklarının üstünde durmak gerektir.

● *Uyluk toplardamarı*, atardamarın yolunu takip eder, dıştan içe ve aşağıdan yukarıya arka yüzünden atardamara sarılır. (LM)

uyluk kemiği

UYMAK geçl. f. (esk türk. k.). Ölçüleri birbirini tutmak: *Elbise vücuduna uydu.* Zevkine, çıkarına göre olmak, hoşuna gitmek: *Böyle şeyler bizim şiir anlayışımıza uymuyor* (N. Ataç). || İyi gitmek, birbirini tutmak, uygun düşmek: *Ceket pantolona uymuş.* || Birbirini tutmak: *Gülerken ağlıyorum, ağlarken gülüyorum; dakikam dakikama uymuyor* (R. N. Güntekin). || İtaat etmek: *Maiyetim, bedevî olduğundan, bu âdete uymak lâzım geldi* (F.R. Atay). *Yasalara uymak.* || Birinin söz veya davranışlarının aynını yapmak, taklit etmek: *«Ben ehl-i Medine'denim. Ne yaparlarsa onlara uyarım» diye cevap vermişti* (Cevdet Paşa).

— ÇEŞ. DEY. *(Birinin) Aklına uymak.* Bk. AKIL. || *Şeytana uymak.* Bk. ŞEYTAN. || [...] [...] *ya* (veya [...] *sı* [...] *sına*) *uymamak*, biri öbüründen farklı olmak, birbirine uymamak: *Gün güne uymaz.* (M)

UYMAZLIK i. (*uymak* > *uymaz*'dan *uymaz-lık*). Jeol. Alttaki tabakalar üzerinde uyumsuz durumda bulunma. || Bir tabaka dizisinin, kendisine paralel olmayan daha eski tabakalar üzerinde yer alması.

— ANSİKL. Jeol. *Uymazlık*, dar anlamıyle *açısal uymazlık* diye de adlandırılır. İki

uyluk yayı

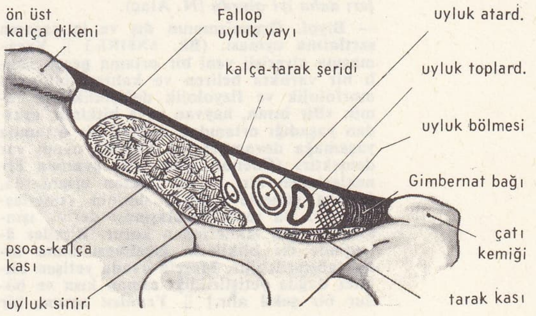

tabaka dizisi arasında kıvrımlanma veya çarpılma meydana geldiğini gösteren uymaz-

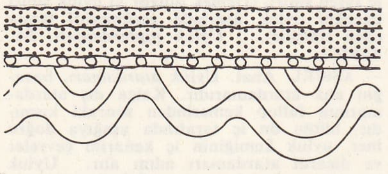

lığı, arazi yüzeyinden bakarak fark etmek her zaman mümkün olmaz.

Bazı bilim adamları terimin kapsamını genişleterek, alttaki tabakanın üst tabakanın yığışmasından önce aşınması sonucu iki tabakanın hemen hemen paralel hale geldiği durumlarda da bu terimi kullanırlar. (L)

UYRUK i. (*uymak*'tan). *Yeni.* Bir devletin bağımı altında yaşayan kimse, tebaa. (M)

UYRUKLUK i. (*uyruk*'tan *uyruk-luk*). Bir devlete uyruk olma hali: *Bir insanın uyrukluğu. Esk.* Tabiiyet.

— Huk. Bk. VATANDAŞLIK. (M)

UYSAL sıf. (*uymak*'tan *uy-sal*). Başkalarına kolayca uyan, sözlerini dinleyip itiraz etmeyen: *Sevmem o kadar uysal insanları* (N. Ataç).

— Binic. *Uysal at,* binicinin istediği hareketleri düzenli bir biçimde yapan at.

◆ **Uysallık** i. Uysal olma hali. || Uysalca davranış. (M)

UYUB çoğl. i. (ar. *ᶜayb*'dan *ᶜuyûb*). *Esk.* Ayıplar, utanılacak şeyler. || *Setr-i uyub,* ayıpları gizleme. || *Settâr-ı uyub* («ayıpları örten»), Tanrı. (M)

UYUKLAMA i. (*uyuklamak*'tan *uyuklama*). Uyuklamak işi.

— Psikol. ve Psikiyatr. *Uyuklama evresi,* uykuya dalma evresi. (Bu evre az çok uzun sürebilir ve bazı durumlarda *mantizm* ve *sanrı* gibi ruhî bozukluklara meydan verebilir.)

— ANSİKL. Psikol. *Uyuklama evresi*'nde konuşma ve duygunlukta değişiklik, sanrı ve kas sarsıntıları görülür.

1. *Konuşma.* İçinden veya açık konuşmada parafizi görülür; kişi okuyorsa sözlerin anlamı kaybolur.

2. *Duygunluk.* Normal olarak günlük meselelere karşı esenliğe benzer bir lâkaydi belirir. Bununla beraber, kaygılı olan bazı kimseler üzüntüyü elden bırakmaz, evirip çevirip hep aynı fikre dönerler yahut fikirler art arda durmadan geçip gider; bu duruma *mantizm* denir.

3. *Sanrılar.* Özellikle görmeyle ilgilidir, kişi bunların gerçekliğine inanmaz; bu çeşit sanrılar rüyaya çok benzer.

4. *Kas sarsıntıları.* Kol ve bacakta gerilimin birdenbire gevşemesinden ileri gelir ve tam uykuya dalma anında ortaya çıkar. (L)

UYUKLAMAK geçz. f. (esk. türk. *udıklamak*'tan). Oturduğu yerde kendini uykuya bırakmak: *Şakir de oturduğu iskemlede uyukluyordu* (Sabahattin Ali). [M]

UYUM i. (*uymak*'tan *uy-u-m*). Bir bütünün parçaları arasındaki tutarlık, ahenk: *Oysaki şiire getirmek istedikleri yeni sesi, yeni uyumu eski ölçülere dökebilmeleri, eski kalıpları yumuşatıp yeniden yuğurmaları daha iyi olurdu* (N. Ataç).

— Biyol. Organizmanın dış ve iç yaşama şartlarına uyması. (Bk. ANSİKL.) || Yaşamasına elverişli yeni bir ortama geçen canlı bir varlıkta beliren ve kalıtsal olmayan morfolojik ve fizyolojik değişikliklerin tümü: «Bir insan, hayvan veya bitkinin, eskiden yaşadığı ortamdan değişik bir ortamda yaşamağa devam etmesi halinde uyum var demektir» (Cuénot). [Bu çeşit uyumun örneklerinden biri beyaz ırktan insanlarda, fazlaca güneşte kalınca derinin esmerleşmesidir. Bu renk koyulaşması deriyi, ışınların zararlı etkilerinden korur. Bitkiler âleminde ise bitkilerin kısalması buna örnek gösterilebilir. Meselâ ovada yetişen bitkiler dağda yetiştirildiği zaman kısa ve bodur bir şekil alır.] || *Yeniden uyum,* bir hayvanın eskiden atalarının yaşadığı ortam veya yaşama şartlarına benzer yeni bir ortama veya yeni yaşama şartlarına uyumu. Bk. ANSİKL.

— Elektrobiyol. *Elektriksel uyum,* uyarma sürecine göre zayıf olan bir eşiğin, eşit süreli bir uyartıyle yükselmesi. Bk. EŞİK (*elektrik eşiği*).

— Deneysel psikol. *Zihinsel uyum,* Piaget'ye göre, organizmanın dış dünyaya uymak için değişmesine dayanan ve kendini dış dünya üstündeki etkinin organizma ile ilgili etkilerin de değişmesiyle sonuçlanması biçiminde ortaya koyan süreç.

— Dilbil. Bir kelimede ünlülerin veya ünsüzlerin birbirini etkileyerek benzeşmesi. Bk. ANSİKL.

— Ed. Bk. AHENK.

— Fels. *Önceden kurulmuş uyum.* Bk. ANSİKL.

— İstat. İki olgudaki değişkenliklerin aynı yöndeki eşbiçimliliği.

— Kadın-doğum. *Dölüt-dölyatağı uyumu,* dölütün dölyatağının şekline uymasını sağlayan değişikliklerin tümü. || *Dölüt-leğen uyumu,* leğene girişe ve gelişe hazırlık olmak üzere dölütün duruşundaki değişikliklerin tümü.

— Müz. Bk. ARMONİ.

— Oftalmoloji. *Göz uyumu,* değişik uzaklıkta ve değişik aydınlıkta net görmeyi sağlamak için gözün uğradığı değişiklik. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Biyol. *Uyum,* organizmanın belli bir ortamda ve belli şartlar altında yaşayıp gitmesine ve çoğalmasına imkân verir. Uyum herhangi bir şeye göre, yani ya en geniş anlamıyle ortama göre ya da yaşama tarzına göre tanımlanabilen ve canlı varlığın temel niteliklerinden olan genel bir olaydır. Uyum, «canlı varlığın ortama göre davranışı» demektir. İki çeşit uyum vardır:

1. «*bireysel*» *uyumlar.* Bunlar bireyin içinde bilinçsiz olarak gerçekleşir. «Bireysel» sıfatı olayın pasif özelliğini ortaya koyar. Birey bu çeşit uyumda hiç bir iradî çaba göstermez. Akciğer hava peteklerinde oksijen basıncının çok zayıf olduğu çok yüksek yerlerde yaşamak, oksijen taşıyan alyuvarların artmasına ve kan dolaşımının hızlanmasına yol açar. Aynı şekilde, soğuğa karşı tepki, bir dizi anî savunma olayına sebep olur: çevresel damarlar daralır, ısı kaybını azaltmak için kıllar ve tüyler dikelir, adrenalin salgısı artar, ısı üretimini artırmak için titreme gelir.

Yeni bir ortama karşı insanı koruyan bu bireysel uyumlar genel ve normal bir olayın özel şekilleridir; W. B. Cannon buna *ayarlayıcı uyum* veya *homeostazi* adını verir. Homeostazi veya iç ortamın nispî değişmezliği, bir kısım maddeleri depo etme veya dışarı atma yoluyle veya organların dengeli çalışmasıyle sağlanabilir. Yetişkin insanda, normal şartlarda, homeostatik mekanizmalar çok etkili bir eylem gösterir, canlı varlığın bütünlüğünü sağlar ve korur. Organizmanın ihtiyarlaması homeostazinin etkisini azaltır; bu yüzden ihtiyar insanda homeostazi olayları çoğu zaman yetersizdir. Selye'nin öne sürdüğü genel uyum belirtisi bu duruma bağlanabilir. Bu ifade organizmanın, uzun süre bir etkenin saldırısına uğradığı zaman gösterdiği bütün özgül olmayan genel tepkilerin tümünü belirtir;

2. *etolojik uyumlar.* Belli bir yaşama tarzını ifade eder. Bu çeşit uyum farklı olan, ama özdeş bir hayat süren hayvan veya bitkilerde bulunur. Yüzgeç, yassı kuyruk, parmaklar arasında yüzme derisi suda yaşayan hayvanlarda çok görülür. Bu yüzden L. Cuénot bu çeşit uyumlara «statistik uyumlar» adını verir. Hayvan veya bitki, bu uyumların sayısına ve derecesine göre belirli bir yaşama şekline az veya çok iyi bir tarzda uyacaktır. Susıçanı, susamuru, fok ve balina suda yaşamaya çeşitli derecede uymuş hayvanlardır.

Kara hayatı terk edilerek su hayatına tedricî geçiş birçok uyum basamağı şeklindedir; her basamak karmaşık ve yeni bir uyum derecesini ifade eder. Su hayvanlarının parmakları arasındaki yüzme derisi, yakalayıcı kuyruk, yapışkan yumaklar, ağaçta yaşayanların paraşütleri, solunum yüzeyinin azalması, etli bitkilerde dericiğin su geçirmemesi ve bitkinin su tutması etolojik veya statistik uyumlardır. Bunlar gerekli veya faydalıdır, ama büsbütün vaz geçilmez de değildir. Su hayvanları ayakperdesi olmadan da yüzebilir (113 su kuşundan 62'sinin ayağında üç veya dört parmağın arasında tam perde vardır); kazıcı hayvanlar da çok iyi gelişmemiş tırnaklarıyle toprağı kazabilir. Uyum sözü, fayda veya gereklikten daha çok uygunluk düşüncesine dayanır. Nepas veya ranatralarda solunum sifonu kesilse bu hayvanların suda yaşamasında hiç bir bozukluk olmaz.

Etolojik uyumlar birçok canlı grubunda (cinsler, familyalar, takımlar) görülür. Varlığı çok eski, kalıtsal ve değişmezdir. Bir yaşama tarzının, bir ortamın özelliği olarak yeni bir biçim demektir. Bütün uyumlarda bir amaca yönelme olayı vardır. Benzer ortam şartlarına cevap veren, benzer morfolojik ve fonksiyonel uyumlar, farklı evrim derecesinde ortaya çıkar. Uyum olayı herkesçe kabul edilen bir olaydır. Fakat bu olayın oluşu hakkında hemen hiç bir şey bilinmemektedir. Canlı varlıklarda büyük değişikliklere sebep olan önemli uyumlar yüz milyonlarca yıllık zamana ihtiyaç gösterir. Bu kadar uzun bir süre, deneme konusu olmaya elverişli değildir. Uyumu açıklamak için öne sürülen hiç bir teori tatmin edici değildir. Esasen uyum olayını başlı başına ele almak asla doğru olmaz. Bu olay organizmanın bir parçası demektir. Öyle görünüyor ki uyumun yapısını, değişiklikleri ve yeniliğini canlılara has nitelikler şartlandırmaktadır. Bazen uyumda bir dereceye kadar ereklik (finalite) görülebilir. Değişiklikler fonksiyonel ise, bunda bir amaç bulunduğu düşünülebilir, fakat bu finalite hiç bir zaman nedensellik ifade etmez ve gelecek hakkında ip ucu vermez.

● *Yeniden uyum.* Bir hayvan şubesinde bazen bir ortamdan diğerine geçiş, sonra tekrar ilk ortama dönüş, görülen olaylardandır. Karada yaşayan omurgalılar koanalı balıklardan türemedir ve bunlardan bir kısmı yeniden suda yaşamaya uyum elde etmişlerdir (ihtiyosaurus, plesiosaurus, timsahlar, kaplumbağalar, su yılanları, yüzgeçayaklılar, balinalar, denizinekleri...). Bu hayvanların hepsinde suda yaşamaya elverişli özellikler vardır, ama hiç birinde yeniden balıklarınki gibi solungaç ve yüzgeç belirmez. Yeniden sudayaşar olan kara omurgalılarının yüzgeçleri tamamen farklı bir yapıdadır.

— Dilbil. Türkçede kelimeyi oluşturan sesler (ünlü ve ünsüzler) belirli kurallar içinde art arda dizilir. Bu sesler, birbirini etkileyerek bir uyum meydana getirir. Bu uyum, iki bölümde incelenir: 1. *ünlü uyumu;* 2. *ünsüz uyumu.*

1. *Ünlü uyumu.* Türkçede kök ve eklerde kelimenin bütün ünlüleri, çeşit bakımından (incelik-kalınlık, düzlük-yuvarlaklık) birbirine benzer. Ünlü uyumu ikiye ayrılır: a) *büyük ünlü uyumu,* bir kelimenin ilk hecesinde kalın bir ünlü (*a, ı, o, u*) varsa, sonra gelen bütün hecelerin kalın ünlülerle; ince bir ünlü varsa, sonraki hecelerin hepsinin ince ünlülerle (*e, i, ö, ü*) devam etmesidir. Büyük ünlü uyumu, kelime içindeki ünlülerin kalın ve ince oluşları bakımından birbirlerine benzemeleridir: *anaların, kapıdan, birincilik, denemeler* v.b. Birkaç kelimenin (*anne, elma, hangi, inanmak*) bu kurala uymadığı görülür. Yabancı kelimelerin çoğunda, ünlü uyumu görülmez. Büyük ünlü uyumu, Türkçenin her döneminde kuvvetli ve hâkim bir özellik olmuştur; b) *küçük ünlü uyumu,* bir kelimede düz ünlüden (*a, e, ı, i*) sonra düz ünlünün, yuvarlak ünlüden (*o, ö, u, ü*) sonra dar yuvarlak (*u, ü*) veya düz-geniş (*a, e*) bir ünlünün gelmesidir. Bu uyumda ünlüler düzlük ve yuvarlaklık bakımından birbirleriyle tam bir benzerlik halinde olur: *evceğiz, getirdi, yeşilimsi; ocak, odun, süzgünce, ufaklık* v.d. Küçük ünlü uyumu, Türkçenin her döneminde tam ve sağlam olmamıştır. Bugün Türkiye Türkçesinde bu uyum kesin olarak gerçekleşmiştir.

2. *Ünsüz uyumu.* Türkçede titreşimsiz ünsüzle (*ç, f, h, k, p, s, ş, t*) biten bir keli-

me, titreşimli ünsüzle (*b, c, d, g, ğ, j, l, m, n, r, v, y, z*) başlayan bir ek getirilince, ekin başındaki ünsüz titreşimsizleşir, titreşimli ünsüz veya ünlüyle biten bir kelimeye bu türlü eklerden biri getirilince de ekin başındaki ünsüz, titreşimliliğini korur. Buna *ünsüz uyumu* denir. Başka bir deyişle ünsüz uyumu, ünsüzlerin titreşimli veya titreşimsiz olmaları bakımından birbirine benzemeleridir: *bas-ı, bek-çi, ev-den, yan-dı* v.b. Bu kelimelerdeki *s-k, k-ç* ünsüzleri titreşimsizdir. *v-d, n-d* ünsüzleriyse titreşimlidir. Ünsüz uyumu da ancak Türkiye Türkçesinde gerçekleşmiştir. Bir de *ünlü-ünsüz uyum* vardır. Bu uyum, ön ve art damak ünsüzleriyle, ön ve art damak ünlülerinin birbirine uyması olayıdır. Bu uyumda, ince *k, g, ğ, l* ünsüzleriyle, *e, i, ö, ü* ünlüleri; kalın *k, g, ğ, l* ünsüzleriyle *a, ı, o, u* ünlüleri art arda gelirler.

— Fels. Leibniz'e göre, yegâne gerçeklik monadlardır. Monadlar, maddî olmayan cevherlerdir. Parçaları yoktur; dolayısıyle birbirleri üstünde etki yapamazlar. Ama birbirlerini algılarlar. Bu olayı nasıl açıklamak gerekir? Leibniz bunu, *önceden kurulmuş uyum* ile açıklar. Tanrı her monadı, tasavvurlarını sanki tek başınaymış gibi kendiliğinden ortaya koyacak biçimde yaratmıştır. Ama Tanrı bütün monadları, her birinin herhangi bir durumuna ötekilerin hepsinin paralel bir durumu tekabül edecek biçimde meydana getirmiştir. Dolayısıyle ortaya, aslında var olmayan karşılıklı bir etki çıkar. Ruh bir monad, gövde ise monadlardan yapılmış olduğuna göre, gövdenin ruh ve ruhun gövde üstündeki görünür etkisi bu genel fenomenin özel bir durumundan başka bir şey değildir.

Nedensellik konusunda ileri sürülen bu idealist ve dinî görüş, Malebranche'ın vesilecilik'ine yakındır.

— Oftalmoloji. *Gözde uzağa uyum*, gözbillûrunun dış eğriliğinin değişikliğe uğramasıyle sağlanır ve böylece ağtabaka üzerinde net bir görüntü meydana gelir. Bu eğri değişikliğini kirpiksi kas sağlar. Bu kas ne kadar kasılırsa, net görme düzlemi o kadar yaklaşır. Uyumsuz olarak çok uzağı görebilen göze *normal* denir; çok uzağa konan cisimleri görmek için uyum yapmak zorunda kalan göz *hipermetrop*'tur; çok uzaktaki cisimleri göremeyen göz *miyop*'tur; uyum yeteneği azalmış göz ise *presbit*'tir. Gözün gelen ışığın şiddetine göre uyum yapmasına *uzağa uyum* denir. Bu uyum, gözbebeğinin az veya çok genişlemesiyle sağlanır; retinanın duyarlığı da aydınlığa göre değişir, fakat bu değişmeler yavaştır (10-20 dakika); gündüz aydınlığında bulunduktan sonra karanlık bir odaya girince içerideki cisimleri seçmek için bir süre beklemek zorunluğu bundan ileri gelir. *Uyum spazmı*, gözbillûrunun, ancak yakındaki cisimleri görebileceği şekilde kirpiksi kasın kasılması durumudur. *Uyum felci* ise kirpiksi kasın felce felce uğramasından ileri gelir ve gözün yakındaki cisimleri görmesine engel olur. (LM)

UYUMAK geçz. f. (esk. türk. *udımak*'tan). Uyku halinde olmak: *Yukarı odaya serilen bir yatakta Muazzez her şeyden habersiz uyuyordu* (Sabahattin Ali). *Kitabını elinden bırakarak kalktı, aralık kapıyı açtı. Nihal yatağında uyuyordu* (H.Z. Uşaklıgil). || Ağrı duymamak için herhangi bir ilâçla derin bir uykuya dalmak: *Eterle uyumak.* — *Teşm. yol.* Hareketsiz gibi görünmek veya olmak: *Uyuyan şehir. Tabiat kışın uyur.* || Çalışmamak: *Belediye reisi boş klasörlere, kılıfları içinde uyuyan yazı makinalarına ve büyük siyah defterlere bir müddet daha baktı* (A. H. Tanpınar). || —*Mec.* Çevrede olanların farkına varmamak: *Bir baksan a: gökler uyanık, yer uyanıktır; / Dünya uyanıkken uyumak maskaralıktır* (M.Â. Ersoy). || İlgi gösterilmeden durmak: *İşler uyuyor.*

— ÇEŞ. DEY. *Uyuyan yılanın kuyruğuna basmak*, kötü bir kimsenin tekrar kötülük yapmasına sebep olmak. || *Ayakta uyumak*, çok dalgın veya yorgun olmak. (M)

UYUMLU sıf. (*uyum*'dan *uyum-lu*). Uyumu olan: *Uyumlu davranış. Esk.* Ahenkli.

— Jeomorfol. Bir kıyı engebesindeki tabakaların eğimine paralel olarak yol alan akarsuya denir. Bk. ANSİKL.

— Müz. Bir uyum meydana getiren: *Uyumlu akortlar, aralıklar.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Jeomorfol. *Uyumlu* ırmağın, kıyı cephesinde meydana getirdiği vâdi, akarsuyun aşağı kesimine doğru genellikle üçgen biçiminde daralır; bunun sebebi, yukarı kesimde yamaçların derinlemesine olarak gerilemesini kolaylaştıran yumuşak tabakanın aşağı kesime doğru giderek ortadan kalkmasıdır.

— Müz. *Uyumlu akortlar* üç sesten kuruludur; ya düz konumda (bu durumda temel ses [tonik] basta bulunur) ya da devrik konumda duyulur (bu durumda, ise üçüncü veya beşinci derecede bulunan nota bastadır). Uyumlu üç akor şunlardır: bir üçlü ve bir tam beşli aralığından kurulu majör beşli akoru, bir minör üçlü ve bir tam beşli aralığından kurulu minör beşli akoru, bir minör üçlü ve bir eksik beşli aralığından kurulu eksik beşli akoru. (LM)

UYUMSUZ sıf. (*uyum*'dan *uyum-suz*). Uyum veya uyumu olmayan, ahenksiz.

— Jeol. Bk. DİSHARMONİK. (M)

UYUMSUZLUK i. (*uyum* > *uyumsuz*'dan *uyumsuz-luk*). Uyum yokluğu, ahenksizlik.

— Biyol. Bir veya birçok uyumun kaybı.

— ANSİKL. Biyol. Belli bir ortamda yaşayan canlı varlık, o ortamda yaşamasına imkân veren anatomik bir yapıya, fizyolojiye ve içgüdülere sahiptir, yani bu ortama uymuştur. Ortam değişirse canlı varlık da az veya çok *uyumsuzluk* gösterecektir. Bu takdirde ya ortadan kalkacak veya kendindeki yapısal imkânlardan yararlanarak yaşamasını sürdürecektir. Artık işe yaramayan organlar hafifçe gerileyecek veya başka amaçlara kullanılacaktır. Şimdi hiç bir görevi olmayan atelik organların geçmişte bir ödev yapan organlar olduğu düşünülebilir. (L)

UYUN çoğl i. (ar. *ʿayn*'dan *ʿuyūn*). *Esk.* Gözler: *Uyun-ı gayzı kamaştırdı hep o körlükle* (Tevfik Fikret). || Kaynaklar.

— Bot. *Esk. Uyunül-bakar,* iri siyah taneli üzüm çeşidi. (M)

UYUNİ, Bolivya'da (Potosi idare bölgesi) şehir, Potosi'nin güneybatısında; 7 000 nüf. Şehrin batısındaki büyük *Salar de Uyuni*'de 3 665 m yüksl. tuzlalar kurulmuştur. (L)

UYUNMAK geçz. f. (*uyumak*'tan *uyu-n-mak*). [Herhangi bir kimse için] Uyumak: *Kış günü bu buz gibi odada uyunur mu?* (M)

UYUNTU sıf. (*uyunmak*'tan *uyun-tu*). Uyuşuk, miskin, tembel. (M)

UYUR sıf. (*uyumak*'tan *uyu-r*). Uyuyan, uyumakta olan: *Hacı Kalfa, sinirli bir tavırla başını iki yana sallıyor; — Sen, bilmezsin o uyur yılanı, diyordu* (R.N. Güntekin). || Sakin, durgun: *Uyur su. Uyur ırmak.* || *Yedi uyurlar.* Bk. ASHAP (*Ashabı kehf*).

— Bot. *Uyur tomurcuk,* saplar üzerinde bulunan ve gerektiğinde gelişebilen gizli tomurcuk. (ML)

UYURGEZER blş. sıf. ve i. *Yeni.* Uyuduğu sırada farkında olmadan ayağa kalkıp dolaşan ruh hastası: *Bir uyurgezer böyle yürürdü ancak* (Y. Z. Ortaç). *Esk.* Sâirfilmenam. (M)

UYURGEZERLİK blş. i. (*uyurgezer*'den *uyurgezer-lik*). Tabiî veya sunî uyku sırasında otomatik gezme hali.

— ANSİKL. Tabiî *uyurgezerlik* özellikle çocuklarda ve ergenlik çağında görülür. Normal uyku sırasında hastanın kalkıp, uyandığı zaman hiç birini hatırlamadığı çok çapraşık ve uygun hareketler yaptığı görülür. Uyurgezerin gözleri genellikle açık olmasına rağmen bakışı kör bakışıdır, hisleri dış tepkilere kolay cevap vermez görünür. Çoğu zaman, oldukça sık, bazı evrelerde her gece tekrarlayabilen uyurgezerlik krizlerinden sonra hasta yatar ve normal uyanma saatine kadar rahat uyur. Tabiî uyurgezerliği, ekseriya çok hafif bir şekli olduğu histeriye bağlarlar. Uyurgezerliğin tedavisinde telkin, ikna ve iradenin yeniden eğitimi iyi sonuçlar verir. (L)

UYUŞKAN sıf. (*uyuşmak*'tan *uyuş-kan*). *Yeni.* Her şeyle veya herkesle kolaylıkla uyuşabilen. (M)

UYUŞMA i. (*uyuşmak*'tan *uyuş-ma*). Uyuşmak eylemi.

— Kronol. *Takvimlerin uyuşması,* tarihlerin tespiti amacıyle, birinden ötekine geçebilmek için gregoryen takvimi ve jülyen veya cumhuriyetçi takvimini karşı karşıya gösteren tablo. (LM)

UYUŞMAK dönşl. f. (*uyumak*'tan *uyu-ş-mak*). Basınç, soğuk v.b. etkisiyle vücudun bir yerinde geçici bir süre hareket ve duyum azalmak, hissetmez olmak: *Ahmet Bey, balkonun trabzanına dayadığı kolunun uyuştuğunu duydu* (Ömer Seyfeddin). || *Mec.* Gevşemek, tembelleşmek: *Fakat orada da sıcak günlerde erken uyanan cenup çocukları [...] kanlarından ve güneşten gelen şehvetle dolu bir tembellikle uyur, uyuşurlar...* (S. F. Abasıyanık). [M]

UYUŞMAK ortaklş. f. (*uymak*'tan *uy-u-ş-mak*). Her bakımdan birbirine uymak, bağdaşmak: *O gün güvercin sahibine anîf bir sesle haber verdim: «Şimdi artık Ebrû'yu çıkarabilirsiniz, yeni âşıkıyle uyuşuyor»* (H. Z. Uşaklıgil). *Esk.* İmtizaç etmek. || Geçz. f. Bir iş, düşünce v.b. üstünde anlaşmaya varmak, uzlaşmak: *Feyzi bey gülerek dedi ki: — Hacım, gel, beş binde uyuşalım* (M. Ş. Esendal). *Esk.* Mutabık kalmak. (M)

UYUŞMAZLIK i. (*uyuşmak*'tan *uyuş-maz-lık*). Düşünce aykırılığından ötürü meydana gelen anlaşmazlık.

— Biyol. *Gamet uyuşmazlığı,* döllenmemiş bir yumurtanın başka türden bir spermatozoitle döllenme imkânsızlığı.

— Eczc. Bir kazaya sebep olabileceğinden dolayı iki veya daha fazla ilâcı birarada kullanma imkânsızlığı. Bk. ANSİKL.

— Huk. Bir çekişme konusu hakkında iki yargı mercii arasında çıkan ihtilâf. || *Uyuşmazlık mahkemesi,* adlî, idarî ve askerî yargı yerleri arasında çıkacak görev ve hüküm uyuşmazlıklarını kesin olarak çözmeğe yetkili yüksek yargı mercii. (Bk. ANSİKL.) || *Gizli uyuşmazlık,* tarafların iradeleri dışında oluşan uyuşmazlık. (Bk. İRADE.) || *Olumlu uyuşmazlık,* her iki mahkemenin de kendisini söz konusu ihtilâfta yetkili görmesi. (Bk. YARGI.) || *Olumsuz uyuşmazlık,* her iki yargı merciinin de kendisini söz konusu ihtilâfta yetkisiz görmesi. Bk. YARGI.

— Patol. Bir kişide bazı hastalıkların birarada bulunma imkânsızlığı. (Bk. ANSİKL.) || *Kan grupları uyuşmazlığı,* çeşitli kişilerdeki kan ayrılıkları. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Eczc. Herhangi bir fizik, kimyasal veya farmakodinamik sebepten ötürü birkaç ilâç birarada kullanılamadığı zaman ecza maddeleri arasında *uyuşmazlık* vardır. Bazı toz veya billûr cisimler birleştirildiği zaman, paket, kaşe veya hap yapmağa elverişli olmayan sıvı bir durum alıyorsa ortada *fizik uyuşmazlık* var demektir. Diğer bir kısım maddeler birbirini etkileyerek etkisiz, zehirli ve değişken bir madde verebilir: bu takdirde *kimyasal uyuşmazlık* vardır. Nihayet, birçok ilâcın ayrı ayrı da olsa aynı zamanda vücuda verilmesi ağır bozukluklara sebep olabilir: bu *farmakodinamik uyuşmazlık,* ilâçların etkisi birbirine aykırı ve özellikle birinin etkisi ötekininkiyle çok fazla artırıldığı zaman ortaya çıkar; meselâ yağlı bir müshil, fujer malın solucan düşürücü niteliklerini artırmaksızın zehirliliğini artırır; alkol timolü eriterek çabuk emilmesini sağlar, kloropromazin barbitiriklere karşı duyarlığı artırır v.b. Hekim, birbiriyle uyuşmaz olan ilâçları yazmaktan (eczacı da yapmaktan) sakınmalıdır.

— Huk. Türkiye'de *uyuşmazlık mahkemesi* görevini önce Şûrayı Devlet yaptı; 1888'de de adliye mahkemeleriyle idare mahkemeleri arasında çıkacak uyuşmazlıkları çözmek üzere *Encümeni İhtilâf* kuruldu. Bugün yürürlükte bulunan kanunsa, 9 temmuz 1945 tarihli ve 4788 sayılı, Uyuşmazlık Mahkemesi Kurulması Hakkında kanundur. Kanuna göre, Uyuşmazlık mahkemesini oluşturan üyeleri Danıştay ve Yargıtay seçer.

Uyuşmazlık mahkemesi, görev uyuşmazlıklarında, işin esasına girmeden sadece görevli yeri belirtmekle yetinir. Bununla birlikte bazı durumlarda davanın esasına gi-

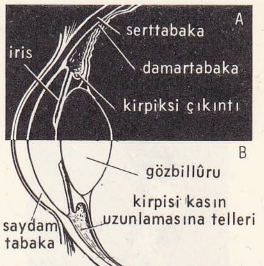

A - yakındaki cisimlerin görülmesi
B - uzaktaki cisimlerin görülmesi

gözde uyum

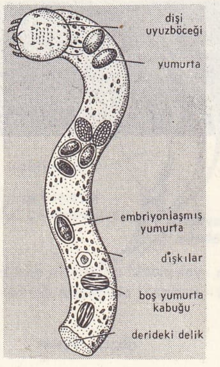

uyuz (asalakbil.)

rerek son ve kesin kararı vermek zorunda kalır. Bu durumlara *hüküm uyuşmazlıkları* denir. Hüküm uyuşmazlığı, iki bağımsız yargı mercii kararı arasında, hakkın yerine getirilmesini engelleyecek hüküm farklılığı, hattâ zıtlığı bulunmasından doğar.

— Patol. Bazı hastalıklar arasında, eskiden varlığına inanılan uyuşmazlık mevcut değildir. Fakat önceden var olan bir hastalık, sonradan olan başka bir hastalığın seyrini değiştirebilir; bunun tersi de olağandır. Meselâ sıtmayı aşılamakla genel felcin seyri iyiye doğru yöneltilir.

● *Kan grupları uyuşmazlığı,* ilk kan nakillerinde meydana çıkmıştır. Derinlemesine yapılan incelemeler, kanları belli başlı dört grup altında toplamıştır: genel vericiler (0), genel alıcılar (AB), A grubu, B grubu. Bunlardan başka bir de alt gruplar vardır ki, bunların önemlisi Rhésus faktörüdür (Rh) ve başlıca grupların içinde bulunabilir veya bulunmaz.

Uyuşmazlıklar, kan nakli alanındaki yankılarından, A, B, 0 gruplarında olduğu kadar Rh gruplarında da kadınla erkek arasındaki grup uyuşmazlıklarından başka, ya döllenme imkânsızlıklarına ya da uyuşmaz grupların evlenmelerinden meydana gelen dölütlerde veya yeni doğmuşlarda ağır patolojik olaylara sebep olur. (LM)

UYUŞTURANBALIĞIGİLLER çoğl. blş. i. Ön kısmı oval (disk), kalın ve etli olan ve elektrik organları taşıyan kedibalıkları familyası. (Bunlarda kuyruk da oldukça gelişmiştir ve çeşitli yüzgeçleri vardır. Başlıca cinsi: *torpilbalığı.*) [L]

UYUŞTURMAK geçl. f. (*uyuşmak*'tan *uyuş-tur-mak*). Uyuşmasını sağlamak, hissedemez duruma getirmek: *Sabahleyin bıçaklı bir adam, uyuşturmaksızın, etimi derinlere kadar oydu* (F. R. Atay). [M]

UYUŞTURUCU sıf. (*uyuşturmak*'tan *uyuş-tur-ucu*). Uyuşturma özelliği olan, uyuşturan, duymaz hale getiren: *Uyuşturucu ilâçlar.*

— Cz. huk. *Uyuşturucu madde,* Ceza kanununun, tıbbî zorunluklar dışında kullanılmasını suç kabul ettiği maddelerin genel adı. Bk. ANSİKL.

— Eczc. ve Ted. *Uyuşturucu madde,* organizmayı veya sinirleri uyuşturan maddelere verilen ad. (Uyuşturucu maddeler, özellikle merkez sinir sistemini etkileyen maddelerdir. Bunlar uyku ilâçları gibi sadece uyku merkezini etkilemekle kalmaz, beynin, hattâ omuriliğin başlıca fonksiyonlarını da yavaşlatabilir.) Bk. ANSİKL.

— Tıp. *Uyuşturucu madde tiryakiliği.* Bk. TOKSİKOMANİ.

— ANSİKL. Cz. huk. Kişi üstünde birtakım önemli zararlar yarattığı ve bu zararlar da sosyal bünyeyi olumsuz yönde etkilediği için, dünyanın hemen her yerinde *uyuşturucu maddeler*'in yapımı, kullanılması, satış v.d. şekillerde dolaşımı suç sayılmış ve cezalandırılmıştır. Uyuşturucu maddeler oldukça çeşitlidir. Bunlar genellikle; afyon ve türevleri, kokain v.d. merkezî sinir sistemi uyarıcıları; halüsinojenler; uyku ve sükûn verici ilâçlar ve alkol ile diğer bazı maddelerdir. Uyuşturucu maddeler, birtakım başka suçların da işlenmesine yol açar. Bu suçların çoğu hırsızlık şeklindedir. Zira, uyuşturucu maddeye alışkın kişi, böyle bir maddeyi elde etmek için hırsızlık yapmakta veya para elde edebileceği ve suç teşkil eden diğer bazı fiillere kalkışmaktadır. Aslında uyuşturucu bir madde olan alkolün, modern çağ yaşayışı içinde çok büyük çapta yer alması, bazı kayıtlarla alkol yapım ve kullanılmasını, satış veya devrini suç olmaktan çıkarmıştır.

Türk Ceza kanununa göre, uyuşturucu maddeleri ruhsatsız veya ruhsata aykırı olarak yapmak, ithal veya ihraç etmek veyahut bu fiillere teşebbüs etmek suçtur. Eğer söz konusu uyuşturucu madde, eroin, kokain, morfin veya esrarsa ceza ağırlaştırılmakta ve müebbet ağır hapse dönüşmektedir. Yine kanuna göre, memleket içinde uyuşturucu maddeleri, ruhsatsız veya ruhsata aykırı olarak satanlar, satın alanlar veya yanında yahut başka bir yerde bulunduranlar veya bu maddeleri parasız devreden, devralan, sevk veya nakledenler, bunların alınıp satılmasına, devrine veya her ne suretle olursa olsun elde edilmesine aracı olanlara ağır hapis cezası verilir. Eğer suç konusu madde, eroin, kokain, morfin veya esrarsa bu ceza on yıldan az olmaz. Uyuşturucu maddelere ilişkin ve suç teşkil eden fiilleri yapmak üzere teşekkül kurma, birleşme veya bu cürümleri meslek, sanat veya geçim aracı haline getirmek de ağırlatıcı sebeplerdir. Uyuşturucu maddeleri kullanan kimsenin alışkanlığı iptilâ derecesindeyse, yani vücudunun dengesi değişmiş ve mutlaka bu maddeyi almasını gerektirir duruma gelmişse, tıbbî bakımdan iyileştiği ortaya çıkıncaya kadar hastahanede muhafaza ve tedavisine, yetkili mahkemece karar verilir. Tabip, veteriner, kimyager, eczacı, diş tabibi, dişçi, ecza ticarethanesi sahibi, mesul müdürü, sivil ve askerî sağlık memurları, ebe, hemşire ve hastabakıcıların bu suçu işlemeleri halinde cezalar artırılır; müebbet ağır hapis cezası da idama çevrilebilir.

— Eczc. ve Ted. Uyuşturucu maddeler zehirli olduğu için sıkı bir denetime tabidir, çünkü fazla kullanılması halk sağlığı için büyük bir tehlike teşkil eder. Uyuşturucu maddeleri, eczacı, ancak hekim tarafından yazılmış özel bir reçete karşılığında verebilir.

Uyuşturucu maddelerin ortak özelliği, devamlı kullanılınca alışkanlık meydana getirmesi ve alışkanlık arttıkça zorunlu bir ihtiyaç halini almasıdır. Alışkanlık, belli bir etkiyi sağlamak için, o maddenin çok kullanılmasını gerektirir; meselâ herhangi bir ağrıyı morfinle dindirmek için başlangıçta doz 1 sgr olabilir, fakat kısa zamanda bu miktar 5 ilâ 10 sgr'a çıkar ve çok alışkın kimselerde onlarca sgr'a ulaşabilir. Oysa alışkın olmayan kimselerde bu dozlar genellikle öldürücüdür. İhtiyaç hali, çok ağrılı hastalıklara (msl. bazı kanserler) yakalanmış kimselerde ve hiç bir rahatsızlığı olmadığı halde uyuşturucu madde kullanmağa alışmış kimselerde görülür; toksikomani denilen bu durum bir dezentoksikasyon tedavisine ihtiyaç gösterir. Bazı alış- uyuşturucu maddeyi her türlü yoldan elde etmek isterler. Elde edemedikleri takdirde az veya çok şiddetli psikosomatik rahatsızlıklar gösterirler. Tabiatta bulunan uyuşturucu maddeler, başlıca 3 grupta toplanır: alkaloidi kokain olan *koka,* başlıca alkaloidi morfin olan (fakat kodein, papaverin, narkosin gibi uyuşturucu olmayan alkaloidler de ihtiva eden) *afyon* ve hint keneviri veya *esrar.* Kimya sayesinde, morfin türevi olan *eroin* veya dihidro-hidroksikodeinon yahut petidin gibi tamamıyle sentetik bazı uyuşturucu maddeler de elde edilmiştir. Bütün bu maddeler ağrıya karşı savaşta en etkili silâhtır. (LM)

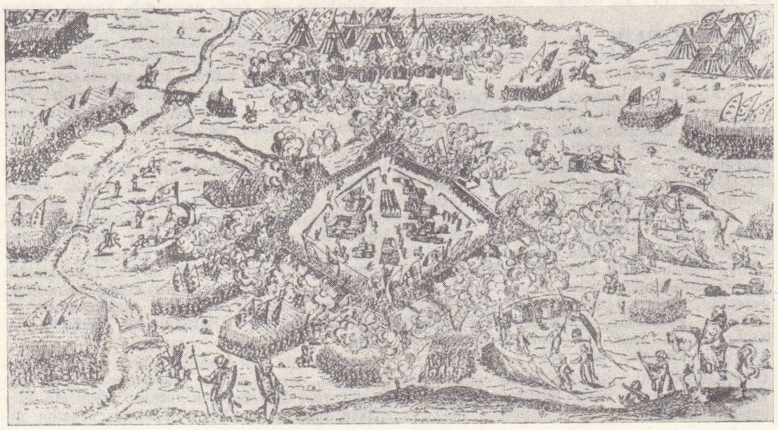
Osmanlı ordusunun **Uyvar muhasarası** («Mufassal Osmanlı Tarihi adlı kitaptan)

UYUŞUK sıf. (*uyuşmak*'tan *uyuş-u-k*). Duymaz ve hareket edemez duruma gelmiş, uyuşmuş: *Hastanın kolu uyuşuk.* || Tembel, gevşek, ağır kanlı: *Meğerse ne uyuşuk, ne vurdumduymaz bir adammış!* (R. H. Karay). || *Uyuşuk dil,* dilin uzun süre tam hareketsiz kaldığı durumlarda, melankoli, ağır tifo gibi hallerde aldığı değişik görünüm. (Kenarlarında dişlerin izlerine rastlanır.) [M]

UYUŞUKLUK i. (*uyuşuk*'tan *uyuşuk-luk*). Uyuşuk olma hali: *Donmanın, kendimi kaybetmenin ilk tatlı uyuşukluğu içine sürüklenmek üzere olduğumu derhal anladım* (Ş. S. Aydemir).

— Psikopatol. Bk. ANSİKL. || *Derin uyuşukluk,* ruhî menşeli, hareket tutukluğu hali. Bk. ANSİKL.

— Zool. Bk. HİBERNASYON.

— ANSİKL. Psikopatol. Menşeine göre üç çeşit *derin uyuşukluk* hali vardır:

1. *nevroz menşeli uyuşukluk,* şiddetli bir heyecan şokuna karşı (savaş, savaş histerisi v.b.) beliren histerik tepkide görülür. Hastanın yüzü donuktur, korku ifade eder; hasta kasılır, titrer, bazen katalepsi olur; durmadan rüya görebilir (travmayı doğuran olayın tekrar yaşanması). Hasta telkinden kolay etkilenir;

2. *psikoz menşeli uyuşukluk,* melankolinin bir şeklinde görülür; hasta hareketsizdir, yüzü acı ve umutsuzluk ifade eder; yemek yemez ve konuşmaz.

Erken bunamanın katatonik şeklinde uyuşukluk katalepsiye, hareketsizliğe, hipertoniye ve paratoniye kadar varır; birdenbire gelen hareket içtepileriyle uyuşukluk arada bir yok olabilir;

3. *derin uyuşukluk,* zihin karışıklığında, kafatası travmalarından sonra görülür; komaya gadar (üremi, had ansefalit) varabilir; hasta, irkilmelere uzun bir aradan sonra ve yavaş yavaş cevap verir.

— Tıp. Uyuşukluk, belirli bir bölgede, meselâ kol veya bacakta olursa bir çeşit kısmi felçtir. Bu çeşit uyuşukluk genellikle kötü bir duruştan doğan yetersiz kan dolaşımından ileri gelir. Başlıca belirtileri ağırlık, duygusuzluk, kuvvetsizlik, özellikle dolaşım normale dönerken ortaya çıkan şiddetli karıncalanmadır. Bu uyuşukluğu gidermek için kol veya bacağı normal durumuna getirmek kâfidir. Kas faaliyetinin azalmasına sebep olan ve ruhî bir bitiklikle beraber görünen genel uyuşukluk, sinir akımını engelleyen beyin-omurilik lezyonlarına bağlanabilir. (LM)

UYUŞUM i. (*uyuşmak*'tan *uyuş-u-m*). Uyuşmak işi.

— Sine. Oyuncu durumlarının anormal olmaması için iki çekimin birbirine birleştirilmesi: *Uyuşumları sağlamak script-girl'ün görevidir.* (L)

UYUŞUMSUZ sıf. (*uyuşum*'dan *uyuşumsuz*). Kulağa hoş gelmeyen bir ses için kullanılır.

— Mus. *Uyuşumsuz akor,* tutarlı bir armoni anlayışıyle bağdaşmayan ve tutarlı bir duygu yaratmayan akor.

— ANSİKL. Bugün kabul edilen teorinin tersine, Rameau'ya dayanan klasik düşünceye göre *uyuşumsuz akor*'lar aynı anda çıkan dört, beş ve ender olarak da altı, yedi sesten kurulur. Uyuşumsuz akor düz veya devrik şekilde duyulur. (Bk. UYUMLU.) Dört sesten kurulu üç uyuşumsuz ako-

Foto. MEYDAN

ra *yedili akorlar* denir; *dominant yedili akor* bir majör üçlü, bir tam beşli ve bir minör yediliden kurulur; *sansibl yedili akor,* bir minör üçlü, bir eksik beşli ve bir eksik yediliden meydana gelir. Beş sesten kurulu uyuşumsuz akorlara *dokuzlu akorlar* denir; *dominant majör dokuzlu akor,* majör üçlü, tam beşli, minör yedili ve majör dokuzdan kurulur; *dominant minör dokuzlu akor,* dominant yedili ile eksik yedilinin karışımıyle elde edilir. (L)

UYUŞUMSUZLUK i. (*uyuşumsuz*'dan *uyuşumsuz-luk*). Biraraya getirilen nesnelerin, özellikle de fikirlerin birbirini tutmaması.

— Ed. Bir yazıda, özellikle de şiirde, ses bakımından bağdaşmayan hecelerin veya kelimelerin yan yana getirilmesi.

— Müz. İki veya daha çok sesin, art arda veya bir anda dinlendiği zaman aralarında bağıntı yokmuş gibi bir duygu uyandırması. Bk. ANSİKL.

— Res. Birbirini tutmaz gibi görünen renklerin birarada kullanılması.

— ANSİKL. Müz. Uyuşum'un karşıtı olan *uyuşumsuzluk,* kelimenin yapısından da anlaşılacağı üzere, sesler arasında uyuşum yokluğundan ileri gelir. Dolayısıyle de tanımı, uyuşuma verilen tanıma bağlıdır. Klasik müzik kitapları, üç sesli tam akortun ötesindeki uyuşumları uyuşum saymadıklarından, tam akorttaki aralıklar dışındaki bütün aralıkları uyuşumsuzluk olarak sınıflandırırlar. Gerçekte ise, uyuşumsuzluk kulağa hoş gelmeyen, insanda tutarlılık duygusu uyandırmayan ses birleşmeleridir, dolayısıyle de kulağın eğitim derecesiyle yakından bağıntılıdır. (LM)

UYUTMAK geçl. f. (*uyumak*'tan *uyu-t-mak*). Uyur duruma sokmak, uyumasını sağlamak: *Emine Hanım yavaşça penceresini açıp başını dışarı çıkararak: —Oğlanı yeni uyuttum. Vurma öyle hızlı hızlı...* (H. R. Gürpınar). || *—Mec.* [Acı, keder v.b. için] Hafifletmek, azaltmak: *Park günlerce onların dertlerini uyutuyor, tamir ediyor, bir gün yeniden onları taptaze bırakıveriyordu* (S. F. Abasıyanık). || Aldatmak, kandırmak: *Beni uyutacağını mı sandın?* (M)

UYUTUCU sıf. (*uyutmak*'tan *uyut-ucu*). Uyku sağlayan, uyku getiren, uyku veren: *Uyutucu ilâçlar.* (M)

Uyuyan Güzel (*La Belle au Bois Dormant*), Perrault'nun masalı. Bir prensesin vaftiz törenine davet edilmeyen kötü bir peri, büyüyünce kızın eline bir iğ batacağını ve öleceğini haber verir; iyi bir peri bu kehaneti değiştirir: prenses sadece yüz yıl uyumağa mahkûm olur; sonunda güzel bir prens gelip onu uyandırarak evlenecektir. Bu kehanet gerçekleşir.

— Masal, müziğini Çaykovski'nin bestelediği ve kareografisini Marius Petipa'nın yaptığı bir balenin de konusudur (1890'da Petersburg'da Mariya Çarlık tiyatrosunda temsil edildi). N. Sergeyev (1921, 1939, 1946 ve 1954) ve M. Skeaping'in (1955) düzenlemelerinden sonkra R. Helpman bu baleyi, International Ballet of the Marquis de Cuevas için R. Larrain'in dekor ve kostümleriyle yeniden sahneye koydu (27 ekim 1960'ta Paris'te Champs - Elysées tiyatrosunda oynandı). Balenin bazı kısımları ayrı ayrı da oynanmıştır: *Mavi Kuş, Şafağın Evlenmesi.* (L)

UYUZ i. (esk. türk. k.). Patol. Uyuz böceklerinden *Sarcoptes scabiei*'nin deri altında bulunmasından ileri gelen ve şiddetli kaşıntı veren bulaşıcı hastalık. || *Teşm. yol.* Uyuza benzeyen, fakat sebebi aynı olmayan birçok deri hastalığına (msl. *çimento uyuzu*) verilen ad: *Kaşınıp duruyordum... Uyuz mu, diye merak ettim. Bizim doktora gösterdim* (B. Felek). || Sıf. Bu hastalığa yakalanmış olan: *Ve köy, bataklıkta bir uyuz manda gibi kokuyor* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Uyuz bir sokak köpeği.* || *Mec.* Beceriksiz, pısırık, uyuşuk, uyuntu, miskin. || *Uyuz olmak,* bu hastalığa tutulmak: *Uyuz olmuş diye hanıma söyledim, tınmadı* (B. Felek).

— Bitki hastalıkları. Bitkinin dış dokularında, yüzeyde sivilcemsi kabarcıklara sebep olan hastalık. (Patates yumrularının üzerinde görülen tozlu uyuzu *Spongospora subterranea* adlı mantar, bayağı uyuzu ise *Streptomyces scabiei* adlı mantar yapar. Bu hastalığı patates urlarıyle karıştırmamalıdır.)

— ANSİKL. Patol. *Uyuz* dünyanın her tarafında görülen çok yaygın bir hastalıktır; uyuz olmuş bir hastadan gelen döllenmiş dişi uyuz böceklerinin deriye yerleşmesiyle geçer. Bulaşma, uyuz böceklerinin geceleri ortaya çıkmasından ötürü karanlık saatlerde olur. Kuluçka süresi sekiz ilâ on gündür; bundan sonra geceleri artan kaşıntılarla birlikte ufak inci tanecikleri gibi kabarcıklar ve çizgiler meydana çıkar. Çizgiler, dişi uyuz böceklerinin yumurtalarını bırakmak için üstderiye kazdıkları 2 ilâ 4 mm uzunluğundaki oyuklardır. Parmakların ve ellerin dış yüzlerinde, bileklerin dirsek kemiği tarafında, dirseklerde, koltukaltının ön yüzünde, ayak bileklerinde, topuklarda, kalçada, erkekte üreme organlarında ve memelerde görülür. İğne başı büyüklüğündeki kabarcıklar, uyuz böceklerinin zehirli salgılarından ileri gelir. Kaşıntılar, bazı mikropların girmesine ve çeşitli döküntülere sebep olabilir. Bunlara lenf damarları iltihapları, flegmonlar eşlik edebilir.

Çimento uyuzu, çimento ile çalışanların ellerinde beliren ve yanlış olarak «uyuz» adı verilen bir çeşit egzamadır; kullanılan ve işlenen maddelerin yakıcı etkisinden ileri gelir. Bk. ÇİMENTO.

Tahıl uyuzu, tohum veya tahıl çuvallarını taşıyan işçilerin boynunda, yüzünde, göğsünde, kol ve bacağında görülen kaşıntılı ve döküntülü bir deri rahatsızlığıdır; tahıllarda bulunan çeşitli böceklerden (*tyroglyphus, pediculoides*) ileri gelir. Genellikle hafif ve zararsızdır.

Folikül uyuzu veya *demodeks uyuzu.* Bk. DEMODEKS.

Kulak uyuzu. Bk. OTAKARİYOZ.

— Vet. Uyuz bütün hayvan türlerinde görülür. Tektırnaklılar, uyuz böceğinden, psoroptes ve chorioptes cinsi böceklerden ileri gelen uyuzlara tutulabilir. Uyuzböceğinden ileri gelen uyuz, genellikle başta ve boyunda başlar ve çabucak bütün vücudu kaplar; şiddetli bir kaşıntı, sayısız küçük kabuk veya «uyuz sivilceleri» ve geniş ölçüde kıl dökülmesiyle belirir. Psoroptes uyuzu, çoğu defa vücudun kalın kıllarla kaplı bölgelerinde yerleşir (perçem, yele, kuyruk); ancak vücut bakımından kötü durumda olan hayvanlarda yayılır. Chorioptes uyuzu bacakların aşağı kısımlarından başlar (özellikle arka bacaklar), dize ve diz ardına kadar yükselebilir; hastanın ayak vurması ve tepinmesiyle belli olur. Bu üç uyuz çeşidi sığırlarda da görülür. Uyuzböceğinin yaptığı uyuz, tüm vücuda yayılabilir; chorioptes uyuzu hemen yalnız kuyruk dibinde yerleşir; psoroptes uyuzu aynı yerde başlar, fakat çevreye de yayılabilir.

Koyunlarda en sık görülen ve en ağır olanı psoroptes uyuzudur; yünle örtülü bütün kısımlara yayılır. Uyuzböceğinden ileri gelen uyuz başta yerleşir: chorioptes uyuzu ise bacakların alt ucunda olur (ayak uyuzu).

Keçiler uyuza karşı oldukça büyük bir direnç gösterir.

Köpekte, bir vücut uyuzu (uyuzböceğinden olan), bir de otodecteslerin sebep olduğu bir kulak uyuzu (bk. OTAKARİYOZ) vardır.

Kedi uyuzu baş ve boyna yayılır; kulakta da olur.

Kuşlarda, bir ayak uyuzu, bir de vücut uyuzu veya tüy döken uyuz bilinir. Klorlu böcek öldürücü ilâçların (D.D.T., H.C.H) keşfinden sonra hayvan uyuzları öneminden çok şey kaybetmiştir. Tektırnaklılarda ve sığırlarda, sülfürleme mükemmel sonuç vermektedir. Koyunlarda uyuza karşı ilâçlı banyolar tercih edilmelidir. Tektırnaklılarda, sığırlarda, koyunlarda ve keçilerde görülen uyuzlar, bulaşıcı hastalıklardır. (LM)

UYUZBÖCEĞİ bls. i. Uyuz hastalığını yapan böcek. (İlmî adı *Sarcoptes scabiei* veya *Acarus siro.* Uyuzböceğigillerden.)

— ANSİKL. *Uyuzböceği* çok küçük bir böcektir; derinin altında tüneller açarak uyuza sebep olur. Derinin yüzeyine paralel olan tünellerin içi dışkı, yumurta ve kurtçukla dolar. Uyuzböceği çıplak gözle zor seçilir; dişisi erkeğinden daha büyüktür ve son iki çift bacağında uzun kıllar bulunur.

Uyuzböceğini 1687'de Rodi keşfetti; hastalık yaptığını da 1834'te Renucci ortaya çıkardı. Dişi uyuzböceğinin deri içindeki yumurtalarından yedi gün sonra altı ayaklı bir kurtçuk çıkar. Kurtçuk bulunduğu tünelden çıkarak derinin üzerinde yaşar. On altıncı gün deri değiştirir ve derinin altında sekiz ayaklı bir nemf halinde yerleşir; yirmi sekizinci gün yeniden deri değiştirir; ergin erkek ve dişi uyuzböcekleri meydana gelir. Döllenen dişiler, altıncı haftaya doğru son defa deri değiştirir, ondan sonra yumurtlamağa başlar. (L)

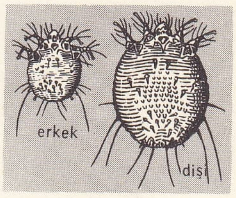

uyuzböceği

UYUZBÖCEĞİGİLLER çoğl. bls. i. İnsanlarda ve memeli hayvanlarda asalak yaşayan ve uyuz denilen deri hastalıklarına sebep olan böcekler familyası. (L)

UYUZOTU bls. i. Bir veya çokyıllık otsu bitki; genellikle kumsal yerlerde yetişen pek çok yabanî türü bulunduğu gibi büyük bahçelerde yetiştirilen ve eskiden uyuza karşı kullanılan bahçe türleri de vardır. (Tarakotugillerden.) [İlmî adı *scabiosa.*] (Aynı familyadan *Succisa praemorsa*'ya da uyuzotu denir.) [L]

uyuzotu

UYVAR, alman. **Neuhäusl,** macarca **Ersekujvar,** Çekoslovakya'da Nove Zamky* şehrine Osmanlı imparatorluğu zamanında verilen ad. 1663-1685 Yıllarında türk hâkimiyetindeydi. Bk. UYVAR SEFERİ. (M)

Uyvar seferi, Osmanlı devletinin Avusturya imparatorluğuna karşı yaptığı sefer (26 mart 1663 - 13 eylül 1663). Osmanlı devleti ile Avusturya arasındaki Erdel meselesi, sürekli bir anlaşmazlık konusuydu. Erdel sınırındaki sancakbeyi ve valilerin devamlı şikâyeti ve avusturya kuvvetlerinin sınır boyundaki saldırıları, Avusturya'ya savaş açılmasına sebep oldu. Fazıl Ahmed Paşa serdarıekremliğe tayin edildi. Kırım hanı Mehmed Han da sefere çağrıldı. Ordu İstanbul'dan Edirne yoluyle Belgrad'a geldi. Belgrad'da Avusturya elçileri Reninger ve Baron de Goes, imparatorlarının barış isteğini bildirdiler. Fakat Osmanlı devletinin barış için ileri sürdüğü şartlar kabul edilmeyince padişah Mehmed IV sefere devam edilmesini emretti. Fazıl Ahmed Paşa, Avusturya başvekiline bir mektup göndererek Kanije karşısında yeni yapılan kalelerin yıkılmasını, Erdel'den avusturya askerinin çekilmesini istedi. Osmanlı ordusu başvekilin cevabını beklemeden Zemlin tarafına geçti. Cephane v.d. malzemenin bir kısmı ince donanma ile yola çıkarıldı. Ordu, Drava ırmağı kıyısındaki Osijek (Eszek) kasabasına varıldığında Avusturya başvekilinin cevabı geldi. Mektupta Osmanlıların yanına gönderilen elçilerin barış yapmağa yetkili oldukları bildiriliyordu. Elçiler bunun üzerine Fazıl Ahmed Paşa ile tekrar görüştüler. Ancak bir anlaşmaya varılamadı. Avusturya imparatoru Leopold, İsveç'ten yardım istedi. Osmanlılar hemen harekete geçtiler. Budin valisi Sarı Hüseyin Paşa, Veszprem taraflarına akın yaparak çok sayıda esir ve ganimet elde etti. Ordu Budin'e geldiği zaman Ahmed Giray kumandasındaki Kırım süvarileri osmanlı kuvvetlerine katıldı, 16 temmuz 1663'te Budin'de toplanan savaş meclisinde Uyvar üstüne yürünmesi uygun görüldü. 30 Temmuz 1663'te osmanlı ordusu Budin'den hareket ederek Tuna'nın sol kıyısındaki Ciğerdelen sahrasına geçti. Avusturyalılar, Osmanlı ordugâhına baskın yapmak istedilerse de başarılı olamadılar; 6 000 ölü ve 1 000 kadar esir vererek kaleye çekilmek zorunda kaldılar. Ciğerdelen'den hareket eden osmanlı ordusu 15 ağustos 1633'te Uyvar kalesini kuşattı. Kalenin teslimi istendi; fakat olumlu karşılık alınamadı. Avusturyalı general Montecuccoli'nin Uyvar'a yardıma geldiği öğrenildi; Kaplan Mustafa Paşa kumandasında Tatar, Kazak, Eflak ve Boğdanlılardan meydana gelen 80 bin kişilik bir kuvvet bunları yenilgiye uğrattı. Kuşatmanın 38. gününde (13 eylül 1663) kale kumadanı bir elçi yollayarak teslim olacaklarını bildirdi. Avusturyalıların teslim şartları şunlardı: 1. mal ve canlarına zarar gelmeyecek; 2. ağırlık-

Behçet UZ

Foto. MEYDAN

larının taşınması için araba verilecek, 3. osmanlı ordusunun içinden geçilmeyecek; 4. kaleyi iyi savunduklarına dair ellerine mektup verilecek; 5. yanlarında yiyecek bulundurulacak; 6. yaralılara bakılarak iyileşenler geri yollanacak; 7. kaleden bayrak açıp trampet çalınarak çıkılacaktı. Teslim şartları uygun bulundu. Kaplan Mustafa Paşa kaledekileri Komarno adasına götürdü. Yerli halka aman verildi. Kale iyice onarılarak içine yeteri kadar asker ve malzeme konuldu. (M)

UZ sıf. (esk. türk. k.). *Halk dili.* İyi, güzel, temiz: *Az olsun uz olsun, çok olup yavuz olmasın* (Atasözü). || Uygun, elverişli, yarar. || Yumuşak huylu, uysal, sessiz, uslu, sakin. (*Zt.* YAVUZ.) || İşinin eri, elinden iyi iş gelen, becerikli. || Çok. || Düzgün, doğru, açık, amaca uygun (anlatış). *Esk.* Fasih. || İ. İyilik, yetenek. || İlgi. || Barış.

— DEY. *Az gitti (gitmiş) uz gitti (gitmiş), dere tepe düz gitti (gitmiş).* Bk. AZ. (M)

UZ (Behçet), türk hekimi ve siyaset adamı (Buldan 1893). Buldan ilkokulunda ve rüştiyesinde okudu (1908). İzmir ortaokulu ve lisesini, İstanbul Tıp fakültesini bitirdi. Şişli Çocuk hastahanesinde asistan, Tıp Fakültesi Çocuk Hastalıkları kürsüsü muavini, İzmir Memleket hastahanesinde Çocuk Servisi şefi oldu. İzmirde Verem Mücadele cemiyeti kuruculuğu yaptı. İzmir Belediye reisiyken Fuarın kurulmasını sağladı (1932-1942), Denizli mebusu (1942), ticaret vekili (1942-1943), sağlık vekili (1946-1948) oldu. Bornova'da Özel Dil kolejini kurdu (1952). İzmir mebusluğu ve sağlık vekilliği yaptı (1956). *Sıhhat Mecmuası*'nı çıkardı. (M)

UZ (Johann Peter), alman şairi (Ansbach 1720 - ay.y. 1796). Dostları Götz ve Gleim ile Hallen okulunu kurdu. Horatius, Pindaros ve özellikle Anakreon'dan (1746) tercümeler yaptı. *Lyrische Gedichte*'de (Lirik Şiirler) [1749], hayatın zevklerine düşkünlüğünü dile getirdi. (L)

UZ (Kâzım), türk bestecisi (İstanbul 1873 - ay.y. 1943). Dârüşşafaka'da okudu. Zekâi Dede'den ilk musiki bilgilerini aldı. Posta Telgraf muhasebesinde çalıştı. Saray muzıkasına girdi. Çeşitli okullarda matematik ve müzik öğretmenliği yaptı. Koska'da Dârülmusiki cemiyetini kurarak öğrenci yetiştirdi. Kâzım Uz, çeşitli formda eserler besteledi; 24 marşı tespit edilmiştir. 200'e yakın bestesi, *Musiki Istılahatı* (Musiki Terimleri) adlı bir lûgati vardır. (M)

UZAK sıf. (esk. türk. k.). Çok ötelerde bulunan (yer): *Uzak memleketlere gidecektim ve bir gün, büyük adam olacaktım* (Ş. S. Aydemir). || Zaman bakımından çok geride veya ileride olan: *En uzak devrelerinden beri bir dakikası bile onsuz geçmeyen hayatının, Muazzez olmadan bir hikmeti bulunabileceğini tahmin etmiyordu* (Sabahattin Ali). [*Zt.* YAKIN.] || Yeteneği, gücü veya ilgisi olmayan, yapamayan: *O teknik işlerden uzak bir adamdır. O, bu kitapları anlamaktan uzaktır.* || Olması için çok az ihtimal olan: *Bu işi çok uzak gördüler.* || Sıra veya derece bakımından daha sonra gelen: *Türkçülüğün uzak mefkûresi ise Turan'dır* (Ziya Gökalp). || İlgili olmayan, ayrı: *Ahmet Haşim şiirin, sanatın hayata karışmamasını, hayattan uzak olmasını isteyen adamlardandı* (N. Ataç). *Sözlerinde fikir ve açıklıktan uzak bir cümle yok* (H. R. Gürpınar). || İ. Uzak yer: *Evet, biraz sola kayıp dağlara yönelmiştik. Dağlar uzaktan çoğu zaman koyu lâcivert görünürdü* (Kemal Tahir). *Uzakta oturmak.* || Zf. Uzak olarak: *Kâmran, uzak durmama sinirlenerek kapıyı zorla kapamak istemişti* (R. N. Güntekin).

— ÇEŞ. DEY. *Uzak akraba,* yakınlık veya ilgi derecesi az olan akraba: *Teyzem, eniştemin ölümü üzerine uzak akrabalarından birinin evine taşınmıştı* (A.H. Tanpınar). || *Uzak durmak,* karışmamak, yaklaşmamak. || *Uzağa* (veya *uzaklara*) *gitmek,* konudan uzaklaşmak: *Uzağa gitmeyelim: Resai Eriş'in yukarıda andığım sözüne bakın* (N. Ataç). || *Uzağı görmek,* gelecekte ne olacağını tahmin etmek. || *Uzaktan bakmak,* bir olaya karışmamak, seyirci kalmak. || *Uzaktan merhaba,* samimî olmak istemediğini belirtmek için kullanılır. || *Uzaktan uzağa,* pek uzaktan, ilgi derecesi çok az olan.

— Ask. *Uzak mesafeli ateşler,* düşmana kayıp verdirmek, ilerlemesini geciktirmek ve tertibatını bozmak amacıyle, düşmandan mümkün olduğu kadar önce davranarak, onu ateş altına almak için yapılan atışlar.

— Denizc. *Uzak yol kaptanı.* Bk. KAPTAN. || *Uzak yol seferi,* deniz ticaretinde bütün dünya denizlerini kapsayan sefer alanı. (Türk Deniz ticaretinde Karadeniz ve Akdeniz dışındaki denizlere yapılan sefer.) || *Uzak yol zabiti,* elinde bütün dünya denizlerinde seferlere katılabilecek meslek belgesi bulunan ticaret gemisi zabiti.

— Dilbil. *Uzak* kelimesi çoğul eki alarak gene aynı anlamda kullanılır: *O hayatın bu derece cahili kalacak kadar uzaklarında yaşayabildiğine şaşıyordu* (H. Z. Uşaklıgil). *Fakat, içlerinde daha uzaklardan, Kütahya'dan, Bilecik'ten gelenler de vardır* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— Müz. *Uzak tonlar, komşu* veya *yakın tonlar*'ın karşıtı olarak kullanılan terim. (İki ton, aralarındaki ortak notaların sayısı ne kadar az olursa, birbirinden o derece uzak olur; tonikleri aynı olursa veya tonikleri aynı olan akortlarla ilişkileri çok sıkı olursa uzaklık dereceleri de o kadar az olur. Tonların yakınlık veya uzaklıkları, *beşli aralık çevrimleri*'ne göre belirtilir.) [LM]

UZAKDOĞU, Doğu Asya'daki ülkelerin (S.S.C.B.'nin doğu ucu, Çin, Japonya, Kore ve İndonezya devletleri) tümü. (L)

Uzakdoğu meselesi, 1840'tan sonra (ingiliz-çin antlaşması, 1842 Nankin) uzakdoğu ülkelerinin (Çin, Japonya, özellikle Çinhindi) Avrupa'nın (İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya) ve A.B.D.'nin iktisadî, siyasî ve hattâ askerî sızmalarına açılmasıyle ortaya çıkan meselelere verilen ad. Bunun sonuçları şunlardır: Çinhindi topraklarının Fransa ile İngiltere arasında paylaşılması ve bağımsızlığını koruyan tek ülke olan Siyam'ın gene bu iki devlet arasında iki nüfuz bölgesine ayrılması (8 nisan 1904 sömürge antlaşması); büyük ve yeni bir devletin (Japonya) ortaya çıkarak Çin'i (1894-1895 Savaşı) ve Rusya'yı (1904-1905 Savaşı) kısa süre içinde yenmesi; 1894 Japon saldırısıyle başlayan Boxer'lerin isyanı (1900) ve Sun Yat-Sen'in cumhuriyeti ilânı (1911) ile tamamlanan Çin'in parçalanması. (L)

Uzak kuzey okulu, isveç edebiyatında, Olof Rudbeck'in nazariyelerini benimseyenlere (bunlar, İsveç'in Eflatun'un *Atlantid'*-iyle aynı yer olduğunu ileri sürerler) verilen isim. O. Rudbeck'in *Atland* veya *Manheim*'ı, helenlerin ve eski İsveçlilerin destanlarını uzak kuzeye bağlar. (L)

UZAKLAŞMA i. (*uzaklaşmak*'tan *uzaklaş-ma*). Uzaklaşmak eylemi.

— Mat. Hareketli bir noktanın, sabit bir eksen veya sabit bir noktadan ayrılması.

— Meteorol. Bk. IRAKSAMA. (LM)

UZAKLAŞMAK geçz. f. (*uzak*'tan *uzakla-ş-mak*). [Bir şeyden veya yerden] Ayrılıp uzağa gitmek: *Nefer, atladığı gibi, atlarla dörtnala uzaklaştı* (S. Kocagöz). || Dönşl. f. Uzak duruma gelmek, uzak olmak: *Aradaki yol da hayli uzaklaşmıştı* (R. N. Güntekin).

— Res. Perspektifin etkisiyle, bir tablonun, seyircinin gözünden uzaklaşıyor gibi görünmesi: *Tablo fonunun uzaklaşması.* (ML)

UZAKLIK i. (*uzak*'tan *uzak-lık*). Mekânın iki noktasını birbirinden ayıran aralık; iki şey (veya iki kişi) arasındaki mesafe: *Fatma Bacı'nın yerinden doğrulduğu ve gözünü görünmez uzaklıklara dikerek bir ses dinlediği görüldü* (N. Araz). || Uzak olma hali: *Fakat Kanlıca'ya çekilince, yerin uzaklığından bırakmağa mecbur kalmış* (A. H. Tanpınar).

— Astron. *Bir gökcisminin kutup uzaklığı,* gökcisminden başlayarak kutupların birine doğru yükselim dairesi üstünde ölçülen yay. (Kutup uzaklığı yükselim*in tümleridir. Kuzey kutbundan itibaren 0 ile 180° arasında ölçülmüştür.) || *Bir yıldızın başucu uzaklığı,* yıldıza giden görüş doğrultusunun o yerin düşeyi ile yaptığı açı. (Başucu uzaklığı yükseklik*in tümleridir. Başucundan itibaren 0 ile 180° arasında ölçülmüştür.) || *İki gökcisminin açısal uzaklığı,* gözlemcinin gözünden her iki gökcismine giden görüş doğrultuları arasında kalan açı.

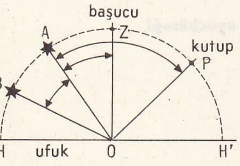

HZH' gökküresinde açı cinsinden ölçülen uzaklıklar

AOB, A ve B gökcisimlerinin açısal uzaklığı

ZOA, A gökcisminin başucu uzaklığı

POA, A gökcisminin kutup uzaklığı

— Deneysel psikol. Bk. ANSİKL.

— Geod. Bk. ANSİKL.

— Mat. Bir nokta cümlesinde, iki noktayı birleştiren doğru parçasının uzunluğu. || *Teşm. yol.* Gerçek sayılar cisminin x ve y gibi iki sayısı için, $x—y$'nin mutlak değeri. || Daha genel olarak, bir E cümlesinin bir (x,y) eleman çifti için, (x,y) çiftini pozitif gerçek sayılar cümlesinin R cümlesi üzerine uygulayarak elde edilen ve aşağıdaki aksiyomatiği doğrulayan $d\ (x,y)$ ifadesi:

$d\ (x,x) = 0$ [çakışık iki elemanın uzaklığı sıfırdır];

$x \neq y$ ise, $d\ (x,y) > 0$ [dar anlamda pozitif uzaklık];

$d\ (x,y) = d\ (y,x)$ [simetrik büyüklük];

$d\ (x,z) \leqslant d\ (x,y) + d\ (y,z)$ [Minkowski'nin üçgen eşitsizliği]. || *Bir noktanın bir doğruya uzaklığı,* noktadan doğruya indirilen dikmenin ayağı ile nokta arasındaki uzaklık. (Bk. ANSİKL.) || *Bir noktanın bir düzleme uzaklığı,* noktadan düzleme indirilen dikmenin ayağı ile nokta arasındaki uzaklık. (Bk. ANSİKL.) || *Eukleides uzaklığı,* gerçek sayılar cismi üzerindeki bir vektörel uzayda, $x\ (x_1, x_2, \ldots x_n)$ ve $y\ (y_1, y_2, \ldots y_n)$ gibi iki elemanın $d\ (x,y) = \sqrt{(x_1 - y_1)^2 + (x_2 - y_2)^2 + \ldots + (x_n - y_n)^2}$ formülüyle tanımlanan uzaklığı. (Bu nicelik de yukarki aksiyomatiği doğrular.) [Bk. ANSİKL.] || *İki doğru arasındaki en kısa uzaklık,* orta dikmenin iki doğruyu kestiği noktalar arasındaki uzunluğu.

— ANSİKL. Deneysel psikol. *Uzaklığın öznel tahmini.* Birçok deneysel incelemenin gösterdiği gibi, bir kimse, normal görüş şartları altında (binoküler görüş, görsel alanın sağladığı çeşitli propriyoseptif indisler ve algı indisleri), büyük yanılmalara düşmeksizin birkaç santimetre ile 300 metre arasında değişen uzaklıkları değerlendirip karşılaştırabilir.

Binoküler görme, her iki ağtabakaya, aynı zamanda, aynı objenin iki görüntüsünü verir; göürntüler arasındaki fark (ağtabaka uyuşmazlığı) derinliklerin kestirilmesini sağlar. Gözbebeği diyaframlaşması ve binoküler yakınsama gibi propriyoseptif indisler de, 3 metreden az mesafelerin algılanmasında ancak ve yalnız ikinci dereceden bir rol oynar. Ağtabaka uyuşmazlığı dolayısıyle, görsel oranlama noktaları uzaklığın algılanmasında birinci derecede önemlidir.

Bu görsel oranlama noktaları, kişinin gelişmesi boyunca edinilir ve yavaş yavaş yapılanır. Çocuk, uzak mesafeleri değerlendirmekte güçlük çeker. Altı yaşına gelinceye kadar, bu uzaklıkları, olduklarından daha az değerlendirir, oysa yetişkin, aynı uzaklıkları, olduklarından daha fazla değerlendirmek eğilimindedir.

Görsel alanın sağladığı bu indisler, birkaç çeşittir; 1. edinilmiş deneyler, kişiye, bir nesnenin ağtabaka görüntüsüyle bu nesneye ulaşmak için gereken yer değiştirmeyi birbirine bağlamayı öğretir: bu, nesnenin görece büyüklüğüdür; 2. bir nesnenin, bir diğeri tarafından maskelenmesi de ikincinin daha yakın olduğunu öğretir; 3. bir nesne ne kadar uzaksa, ayrıntılarını o ölçüde az algılarız; 4. çizgisel perspektif dolayısıyle, iki paralel, bizden ne kadar uzaksa, birbirlerine o ölçüde kavuşuyormuş gibi görünür; 5. gölgelerin düzeni, bize, bir nesnenin en aydınlık kısmının, ışık kaynağına en yakın kısım olduğunu gösterir (bundan ötürü, etrafta sis olduğu zaman gölgeler yok olduğu için en kısa mesafeleri bile değerlendiremeyiz); 6. bir baş hareketi yaptığımız zaman, alan unsurlarının görünürdeki yer değiştirmesi, bize, bunların görece yerleri hakkında bilgi verir; 7. Gibson'un uzaklık değerlendirilmesinde temel bir rol oynadığını söylediği optik doku. Gibson bunu, optik tünel'i aracılığıyle incelemiştir. Grüber ve Whitehouse da, gerek optik dokunun, gerek ağtabaka uyuşmazlığının, uzaklık algısındaki özel rollerini belirleyebilmek üzere şöyle bir deney tasarlamışlardır: deneyin yapılmasını sağla-

yan araç, dokuz metre uzunluğunda ve 86 santim genişliğinde bir masadır; bu masanın üstü, kırmızı ve beyaz bir kafeslikle kaplıdır ve kafesliği de bir ekranla gizlemek mümkündür. Deneğin görevi, iki maden çubukla belirtilmiş bir yüzeyi iki eşit parçaya bölmektir. Denek, bu bölme işini yapmak için, üçüncü bir maden çubuk kullanır ve bunu bir tel aracılığıyle yerinden oynatır. Araştırıcılar, deneyin şartlarını değiştirmek yoluyle birtakım ölçüler elde etmişlerdir. Bu değişen şartlar, binoküler veya monoküler (tek gözle) görme (ağtabaka uyuşmazlığının olması veya olmaması), kafesliğin açıkça görünmesi veya gizlenmiş bulunması (görünür veya gizlenmiş doku) gibi özelliklerle ilgilidir. Araştırıcıların elde ettikleri sonuçlar, uzaklığın değerlendirilmesinde, dokunun, ağtabaka uyuşmazlığının çok daha önemli bir payı olduğunu göstermiştir.

— Geod. Uzaklıkların ölçümü, ya doğrudan doğruya 20 metrelik ayarlı tellerle ya da dolaylı olarak bir stadya, ayarlı bir lata ve bir teodolitle veya nirengi usulüyle yapılır. Dolaylı ölçmelerde, stadya veya mira üzerinde işaretlenmiş ya doğrudan doğruya ölçülmüş, bilinen bir uzaklıktan hareket edilir ve istenen uzaklıklar, istasyon noktası ile bilinen kenarın uçlarından meydana gelen üçgenin açılarını ölçerek buradan hesaplanabilir. Bk. STADİMETRE, NİRENGİ.

— Mat. İki nokta arasındaki uzaklık kavramı, Eukleides geometrisinde temel kavramlardan biridir; bu kavram, bir doğru üzerine taşınmış R gerçek sayılar cümlesinin herhangi iki elemanına genişletilebilir: $d(x,y)$ uzaklığı $|x - y|$'ye eşittir. Daha genel olarak, bir cümlede, yukarıda sayılan özelliklere sahip bir büyüklük tanımlanabiliyorsa, bu büyüklüğe «x ve y elemanlarının uzaklığı» denir; bu özellikler bir çeşit uzaklık aksiyomatiği ifade eder. İçinde bir uzaklık tanımlanabilen her cümleye *metrik* denir; normlanmış vektörel uzaylarda da durum aynıdır.

• *Düzlem geometride bir noktanın bir doğruya uzaklığı.* Eğik koordinatlarda, bir $M(x,y)$ noktasının $y = ax + b$ doğrusuna uzaklığı

$$\delta = \frac{(y - \ x - b)\sin\theta}{\sqrt{1 + 2\alpha\cos\theta + \alpha^2}}\text{'dir.}$$

• *Bir noktanın bir düzleme uzaklığı.* Bir x,y,z noktasının bir $Ax + By + Cz + D = 0$ düzlemine uzaklığı, dikgen koordinatlarda

$$\delta = \frac{Ax + By + Cz + D}{\sqrt{A^2 + B^2 + C^2}}\text{'dir.}$$ (LM)

UZAKSAMAK geçl. f. (*uzak*'tan *uzak-samak*). *Yeni*. Uzak saymak, uzak olarak kabul etmek. *Esk*. İstibat etmek. (M)

UZAKTAN zf. (*uzak*'tan *uzak-tan*). Yakınlık derecesi pek az olarak: *Uzaktan tanımak*. || Sıf. Yakın olmayan, az ilgili olan: *Uzaktan akraba*.

— Sibern. *Uzaktan güdüm*, uzaktan kumandanın, kendi kendine hareket edebilen bir taşıt veya cihazın (otomobil, uçak, füze, uçan bomba v.b.) hareketlerine uzaktan kumanda etmek için uygulanan özel hali. (Kumanda işaretlerinin iletilmesinde hat kullanmayıp elektromagnetik dalgalardan yararlanıldığı için bu kumanda metoduna TELSİZLE GÜDÜM de denir.) [Bk. ANSİKL.] || *Uzaktan kumanda*, herhangi bir hareketi, bir manevrayı uzaktan idare etme. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Uzaktan güdüm*'ün tarihçesi, radyonun tarihçesine sıkı sıkıya bağlıdır. Branly koherörü ile seslerin iletimi değil de uzaktan mekanik bir etki sağlandığına göre, dalgalar aracılığıyle uzaktan kumanda radyodan daha önce gerçekleştirilmiştir denebilir. 1908'de Lorin, kendi buluşu olan statoreaktörü elektromagnetik dalgalarla uzaktan idare etmeyi tasarladı; zaten Birinci Dünya savaşı sırasında da sayısız deneyler yapılmıştı. Fakat uzaktan güdüm ancak 1945 yılında, elektroniğin ve tepkiyle itişin ilerlemesinden sonra büyük bir önem kazanabilmiştir. Tarihte, laboratuvardan dışarıya taşmış ilk uygulama, Bikini adalarındaki nükleer denemeler sırasında yapıldı. Bir kılavuz uçaktan radyo dalgalarıyle idare edilen pilotsuz uçaklar, doğrudan doğruya ölçme yapabilmek için atom tarlasının ortasına gönderildi. Radyoaktif bulutu kendi kendilerine aşan bu uçaklar, başka bir kılavuz uçak tarafından üslerine indirildi.

Uzaktan güdüm dolaylı veya dolaysız olabilir: yerde veya bir uçakta bulunan radar operatörü, uçağı veya aracı, bir radar ekranından izleyerek idare ediyorsa «dolaylı», uzaktan idare edeceği uçağı veya aracı sürekli olarak görebiliyorsa «dolaysız»dır. Gönderilen mesajlar genellikle iki çeşittir: kesikli dalgalar ve kesiksiz dalgalar.

• *Uzaktan kumanda.* Uzaktan kumanda, mekanik bir transmisyon tertibatıyle, ışık işaretleriyle, elektrik akımlarıyle veya dalgalarla yapılabilir. Kumanda edilecek organa emirlerin ve bazı bilgilerin iletilmesi için gerekli şartları inceleyen uzaktan kumanda sistemi, ayrıca, alıcıda gürültü*ye yol açacak parazit işaretleri önlemek üzere organ tarafından yalnız kendi gönderdiği bilgilerin alınmasını sağlar. Bunun için de iletilen bilgi, her kuvantumu gürültü seviyesinden daha yüksek olan işaretlerle temsil edilir. Öte yandan, iletim hattındaki arızî gecikmeleri ve işaretlerdeki bozulma yanlışlıklarını da hesaba katmak gerekir. Bütün bunlar, parazit gürültü olmasa bile, iletilebilecek bilgi kapasitesini sınırlar. Üstelik uzaktan kumanda otomatik kontrolün özel bir hali olduğuna göre, kumandanın gerçekleşip gerçekleşmediğini denetleyebilmek için bir dönüş kanalının bulunması şarttır; bu dönüş kanalının bilgi kapasitesi de uzaktan kumandayı sınırlayabilir.

Kısa mesafelerde uzaktan kumanda mekanik organlarla yapılabilir. Kumanda merkezi ve alıcı sabitse (msl. demiryolu işaretleri), en basit sistem, elektrik kablolarıdır; empülsiyonlar yardımıyle bu kablolar röleleri çalıştırır; röleler de uzaktan kumanda edilecek mekanik organları harekete geçirir. Fakat kumanda merkezi ile alıcı birbirine göre hareket halinde ise (msl. uçaklar ve uzaktan güdümlü füzeler), elektromagnetik dalgalardan yararlanılır. (LM)

UZAM i. (*uzamak*'tan *uza-m*). Mat. ve Fels. *Yeni*. Bir şeyin uzayda kapladığı yer. *Esk*. Hayyiz. Vüsat.

— Fels. Maddenin, cisimlerin uzayda yer kaplamasına yol açan temel özelliği. (ML)

UZAMA i. (*uzamak*'tan *uza-ma*). Uzamak eylemi.

— Bot. Sapın ve hücrelerin uzunlamasına büyümesi. (Bu uzama hücrelerden oluşan sürgen dokudan oldukça uzak kısımlarda meydana gelir.)

— Metalürji. Maden ve alaşımların, büyük çekme kuvvetlerinin etkisinde kaldıkları zaman gösterdikleri uzayarak şekil değiştirme özelliği. (Bk. ANSİKL.) || *Akma uzaması*, normal veya normalden yüksek sıcaklıklarda sürekli bir gerilme etkisinde kalan malzemenin zamana bağlı olarak geçirdiği yavaş şekil değişikliği. (Daha çok, kısaca AKMA denir.)

— Patol. Bir kiriş, bağ, kas veya sinirin uzunluğunun artması.

— ANSİKL. Metalürji. Çekme işlemi uygulanan prizma biçiminde bir parça, git gide artan kuvvetlerin etkisi altında uzar: koptuğu anda, parçanın uzunluğu ilk uzunluğundan daha fazladır. Kopmuş iki parça yan yana getirildiğinde, işlemden önce üzerlerine çizilen iki çizgi arasındaki mesafenin belli bir miktar arttığı görülür; bu artan miktarın ilk mesafeye oranı, incelenen maddenin *birim uzaması*'dır.

Uzama, madenin dövülebilme ve tel halinde çekilebilme özellikleri hakkında bilgi verir, fakat genel kullanma şartlarını belirlemez. Bununla birlikte çeliklerde, öbür özelliklerin yanı sıra kuvvetli bir uzama iyi bir imalât garantisidir.

Bir alaşım türünde uzama, genellikle kopma yükü ve esneklik sınırıyle ters yönde değişir. Mekanik işlemler ve işlem sertliği uzamayı azaltır; tavlama ise yeniden uzamaya yol açar. Sıcaklığın yükselmesi önce uzamayı arttırır (sıcaklıkla haddelenebilme ve dövülebilme kolaylığının artması), fakat, ergime noktasına yaklaşıldığında uzama değerleri hızla sıfıra düşer.

100 mm üzerinden bazı uzama değerleri (U, yüzde cinsinden) ve bunlara tekabül eden kopma yükleri (K, kg/mm^2 cinsinden) aşağıda verilmiştir:

çok yumuşak çelikler	U = 30.	K = 35.
yarı sert »	U = 20.	K = 60.
çok sert »	U = 5.	K = 100. (L)

UZAMAK geçz. f. (esk. türk. k.). Uzun hale gelmek, uzun olmak, boyu büyümek: *Yüzü sararmış ve güzel burnu biraz daha büyümüş ve uzamış gibiydi* (Ömer Seyfeddin). *Saçı, sakalı, tırnağı uzamak.* || Zaman bakımından daha çok sürmek: *Yılın en uzun günlerindeyiz, yarın yaz mevsimi girecek [...] geceler yavaş yavaş uzamağa başlayacak* (N. Ataç). || Çok zaman almak, sürümcemede kalmak: *Eğer işler uzarsa, sizi burdan yüzde yüz aşıracaklar* (Kemal Tahir). || Uzaklarda da devam etmek, uzanmak: *Boz toprak dalgaları alabildiğine uzuyor* (Y.K. Karaosmanoğlu). *Yollar, sıradağlar, kilometrelerce uzuyor.* (M)

UZAMIŞ sıf. (*uzamak*'tan *uza-mış*). Mat. Bazen bir geometrik şeklin biçimini belirtmek için kullanılır. (Bir elips küçük ekseni etrafında döndüğü zaman bir *basık elipsoit*, büyük ekseni etrafında döndüğü zaman da bir *uzamış elipsoit* meydana getirir.) [L]

UZANGAÇ sıf. Öz gücüyle uzayabilen. (Özellikle omurgalıların dili için kullanılır: *Kertenkelenin dili uzangaçtır.*) [L]

UZANIM i. (*uzanmak*'tan *uzan-ım*). Astron. Bir gökcisminin, Yer'e oranla Güneş'e olan açısal uzaklığı. Bk. ANSİKL.

— Fiz. Titreşim hareketi yapan bir noktanın belli bir andaki apsisi: *Uzanımın maksimum değerine «genlik» denir.*

— ANSİKL. Astron. *Uzanım* terimi hemen hemen yalnız iki iç* gezegen, Merkür ve Venüs, için kullanılır; bu iki gezegen hiç bir zaman Güneş ile karşı konuma gelmez. Venüs'ün maksimum uzanımları 45° ile 47°45', Merkür'ün ise 16°15' ile 28°45' arasında değişir; Merkür'de değişikliğin bu kadar büyük olması, gezegenin yörüngesinin çok fazla merkezkaç olmasından ileri gelir. (L)

UZANMAK geçz. f. (esk. türk. k.). Boylu boyunca yatmak: *Odanın bir köşesinde duran yayları bozuk kanepeye uzanarak, kaputunu sırtına çekti* (Sabahattin Ali). || Varmak, gitmek: *«İstanbul'a kadar uzanıp, Osman beyi kurtarmak gerekir»* (S. Kocagöz). || Ulaşmak, uzamak: *Bu ip oraya kadar uzanmaz.* || Vücudunu yöneltmek veya vücuduyle birlikte kolunu uzatmak: *Bir aralık Bihter başını kaldırdı, karanlıkta annesinin gözlerini görmek isteyerek uzandı* (H. Z. Uşaklıgil). || [Nesneler için] Boylu boyunca serili durmak: *Muazzez'in saçları iki örgü halinde beyaz yastığın üzerinde uzanıyordu* (Sabahattin Ali). || Bir dizi meydana gelmek. (M)

UZANTI i. (*uzanmak*'tan *uzan-tı*). Kimi şeylerin herhangi bir yerinde bulunan uzamış kısım.

— Bahç. Bir ağacın ana dalının veya yan dallarının devamı olarak uzayan dal.

— Bot. *Özek uzantıları*, özeğin eklentisiymiş gibi görünen öz ışınlarına verilen ad.

— Dokubil. *Kısa uzantı*, nöronlarda, aksonun çıktığı yerin zıt tarafında gövde kısmından çıkan sitoplazma uzantısı. (LM)

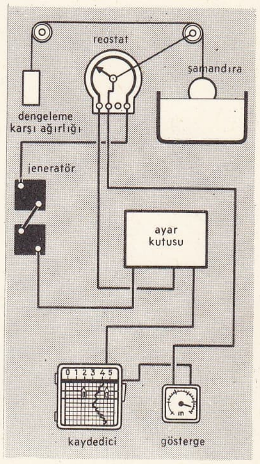

uzaktan ölçme

bir model uçağın **uzaktan** güdümü

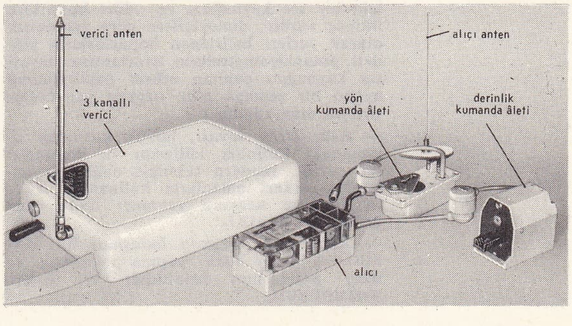

Foto. LAROUSSE

UZATIM i. (*uzatmak*'tan *uzat-ı-m*). Üslûpbilim. *Yeni.* Anlatımı güçlendirmek için aynı cümle içinde aynı anlamlı terimleri kullanma: *Gözümle gördüm.*

— ANSİKL. Kelimeler yavaş yavaş anlatım değerlerini kaybettikleri için dil, kelimenin gücünü arttırma eğilimi gösterir; bu yüzden bazı *uzatımlar,* bu özelliklerini kaybeder ve günlük kullanım haline gelirler. (LM)

UZATMA i. (*uzatmak*'tan *uzat-ma*). Uzatmak eylemi.

— Ask. *Uzatma şeridi,* kıdemli başçavuş rütbesinden sonra, maaş kademelerinde yükselen assubayların, ceket, kaput ve pardesülerinin kolları üzerine takılan şeritlere verilen ad.

— Balıkç. *Uzatma ağı,* kıyıdan denize uzatılan ağ çeşidi. || *Uzatma ipi,* çift fanyalı ağları iki su arasında tutmağa yarayan ip.

— Denizc. *Uzatma yeke.* Bk. YEKE.

— Müz. Yeni bir akorun girmesine rağmen, bir önceki akorun notalarından birini veya birkaçını bas sesin üstünde duyurmağa devam etme; bu notaların yeni akorun notaları üstünde çözümlenmesi gerekir. || Klavsencilerin, parçanın karakterine anlam katmak için notaları biraz geciktirerek duyurması. || Füg'de, konunun son kısmı herhangi bir partide cevabın derhal girmesine imkân vermediği zamanlarda başvurulan yol. (Konuyu uzatan bu birkaç notaya KODA da denir.) || *Teşm. yol.* Herhangi bir müzik unsurunu (melodi, tema, devir v.b.) bir etki yaratmak amacıyle herhangi bir şekilde uzatma. || Debain tarafından bulunan ve armoniumda basılan tuştan çıkan sesi devam ettirmeyi sağlayan sistem; aynı sonuç piyanoda pedal ile elde edilir.

— Teknol. *Uzatma parçası,* bir âletin etki alanını genişletmek için, bu âleti uzatmak amacıyle eklenen silindir biçimindeki parça.

— Tekst. Apre işlemlerinden sonra, enini daraltmak için bir kumaşa kuvvetli bir çekme işlemi uygulama. (ML)

UZATMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Uzamak eylemini yaptırmak, uzamasına yol açmak: *Saç uzatmak. Tırnak uzatmak.* || İleriye doğru sürmek, sunmak: *Silâhlığından bir kese çıkararak içinden bir lira aldı, karşısındakine uzattı* (Sabahattin Ali). || Geçz. f. Gereksiz yere tartışmayı sürdürmek: *—Uzatma! Ne kadar bu böylece?..* (Kemal Tahir).

— ÇEŞ. DEY. *Uzatmayalım,* «fazla söze gerek yok, asıl konuya geçelim» anlamında kullanılır. || *El uzatmak.* Bk. EL. || *Yardım elini uzatmak,* birine yardımda bulunmak.

— Kürkçülük. Bir kürk derisini genişliği azalırken uzunluğu artacak şekilde işlemek. (Toplam yüzölçümü genellikle aynı kalır.)

◆ **Uzatılmak** edilg. f. Uzatmak eylemine konu olmak: *Uzatılan tepsiden bir şey anlamadı* (Kemal Tahir).

◆ **Uzattırmak** ettrg. f. Uzatmak eylemini yaptırmak. (M)

UZAY i. *Yeni.* Bütün sınırlı genişlikleri içine alan uçsuz bucaksız genişlik; sınırsız ortam. *Esk.* Feza. || *Teşm. yol.* Göklerin veya evrenin genişliği.

— Akust. *Uzay müziği tekniği,* deneysel veya somut müziğin icrasında baş vurulan ve ses kaynağının dinleyiciye göre uzayda yer değiştirdiği izlenimini uyandırmağa dayanan özel teknik. (Bu tekniği uygulamak için bir ses kaynağına ve dört hoparlöre ihtiyaç vardır; dinleyicilere göre geometrik olarak yerleri belirlenen hoparlörlerin şiddeti potansiyometrelerle ayarlanırsa hayalî ses kaynağını çalınan müzik partisyonuna uygun bir şemaya göre uzayda yer değiştirtmek mümkündür.)

— Ask. *Uzay savaşı,* büyük kuvvetler arasındaki üstünlük iddiasını ve muhtemel bir savaşı, modern tekniğin sağladığı imkânları askerî amaçlarla kullanarak Yer'in yörünge uzayına yaymayı ifade eden terim. Bk. ANSİKL.

— Astronotik. *Uzayda buluşma.* Bk. ANSİKL. || *Uzay üssü,* yapma uyduların ve uzay araçlarının fırlatıldığı yer. *Eşanl.* KOZMODROM.

— Mat. Yunanlılardan beri, ancak düzlem üzerine çizilen şekilleri inceleyen *düzlem geometri*'ye karşılık, *uzay geometri* denen klasik geometrinin konusunu meydana getiren üç boyutlu sonsuz uzam. || Parçaların her birinden, birincinin türevi olarak düşünülen başka bir cümle çıkarmayı sağlayan bir uzlaşma sisteminin sokulabildiği cümle. || Vektör uzaylarını belirtmek için, özellikle çizgisel cebirde, CÜMLE'nin eşanlamlısı. || *Alt uzay,* vektörel uzayda, kendisi vektörel uzay yapısı gösteren vektör sistemi. || *Bir vektör uzayının ikili uzayı.* Bk. İKİLİ. || *Bütünleyici alt uzaylar,* bir E vektörel uzayının, yalnız sıfır vektörü ortak vektörleri olan ve E uzayının herhangi bir vektörü, E_1 alt uzayının bir vektörüyle E_2 alt uzayının bir vektörünün toplamına eşit E_1 ve E_2 alt uzayları. || *Değişli K cismi üzerindeki vektör uzayı,* değişli K cismiyle operatörler bölgesi olarak kurulan vektör uzayı. (Bk. ANSİKL.) || *Eukleides uzayı,* R gerçek sayılar cismi üzerinde bulunan ve üzerinde özel biçimli bir normla bir uzaklık tanımlanan *n* boyutlu vektör uzayı. (Bk. ANSİKL.) || *Gedikli uzaylar,* analitik fonksiyonlar teorisinde artık hiç bir noktasında böyle fonksiyonların bulunmadığı bazı bölgeler. || *Hermite uzayı,* C karmaşık sayılar cismi üzerinde bulunan ve Eukleides uzayının genelleştirilmiş şekli olan vektör uzayı. (Bk. ANSİKL.) || *Metrik uzay,* üzerinde herhangi iki eleman için bir uzaklık tanımlanan cümle. (BİR METRİKLE DONATILMIŞ UZAY da denir). || *«n» boyutlu uzay,* bağımsız *n* vektörün oluşturduğu vektör uzayı. || *Normlanmış uzay,* bir normla donatılmış vektör uzayı. || *Topolojik uzay.* Bk. TOPOLOJİ. || *Vektör uzayı* veya *vektörel uzay,* âdi geometrideki serbest vektörler tarafından basit bir örneği verilen cebirsel yapı. (Bk. ANSİKL.) || *Yarım uzay,* uzay içinde bir düzlemin belirlediği bölgelerin her biri.

— Fels. Bk. ANSİKL. || Âlemler arasındaki alan. (Epikuros ve onun yolundan yürüyenlere göre, âlemler arasındaki uzaylar, her çeşit olaydan uzakta, hiç bir karışıklık ve düzensizlik bilmeyen tanrıların oturduğu gök bölgeleridir. Bilge kişinin örnek alması gereken bu mutlu huzura düşünürler «ataraksi» adını vermiştir.)

— ANSİKL. Ask. *Uzay savaşı.* Uydu*ların askerî amaçlarla kullanılmağa başlandığı 1957'den bu yana, S.S.C.B. ile A.B.D. arasındaki rekabete sahne olan uzay kosmosa kadar yayıldı. Gerçekten, Yer'in yörünge uzayından yararlanılması, modern bilimin durmadan geliştirdiği yeni âlet ve cihazlara sahip olanlar için önemli imkânlar sağlamıştır.

Bu rekabetin ilk döneminde, kara savunmasının imkânlarına yardımcı olacak şekilde hazırlanmış özel uydular kullanıldı: gözlem uyduları, hava ve deniz seyrüseferine, telekomünikasyon yardımcı uydular v.b. Kısa bir süre sonra, ikinci bir dönem başladı: hücum üsleri kurmak amacıyle uzaydan yararlanma dönemi. Bunun üzerine, bombardıman uyduları ve sabit platformlar yapmanın, Ay'ı fethetmenin yolları araştırıldı. Uzay savaşının veya uzay savaşına hazırlığın bu ikinci döneminin ilk evreleri, A.B.D. ve S.S.C.B.'de uzun yıllar sürdü: 1958'de «Pioneer I», «Pioneer II» ve «Pioneer III»'ün kesin başarısızlıkları 1959'da Ay'a ulaşamayarak Güneş yörüngesine giren «Lunik I» ve «Pioneer IV»ün daha acı başarısızlıkları aynı yıl Ay'a varan «Lunik II»nin ve Ay'ın bilinmeyen yüzünün resimlerini çeken «Lunik III»ün başarıları. O yıllarda, birbirine karşı kuvvetlerin kesin hedefi Ay'ın fethiydi. Gerçekten şunu belirtmek gerekir ki, Yer'in dönme hareketi yüzünden, yerkürenin her parçası bir günün yarısında Ay'dan görülebilir. Dünyadan Ay'a ve özellikle bu tabiî uydunun seçilen bir noktasına ulaşmak çok güçse de, nişan alma ve güdüm tekniklerinin bugünkü durumunda bile, Ay'dan fırlatılacak bir cihazın yeryüzünde herhangi bir noktaya tam bir kesinlikle ulaşabileceği ispatlanmıştır. Bu yüzden 1963 yıllarında, yeterli araçları Ay'a yerleştirmeyi başaracak dünya devletinin yerküre üzerinde istediği noktayı tehdit edebileceği düşünülüyordu. *Uzay silâhları*'nın ilk denemeleriyle birlikte, savunma yollarının da araştırılmasına başlandı. Bk. UYDUSAVAR.

— Astronotik. Uzayda büyük istasyonlar kurmak için, *uzayda buluşma*'yı gerçekleştirmek gereklidir. Böyle bir manevranın ve bu yörüngelerin dışmerkezlerinin aynı yörünge düzlemi içinde olması, yörüngelerinin aynı ortalama yükseltide bulunması ve bu yörüngelerin dışmerkezliklerinin aynı olması gerekir. Uydular arasında bu üç şartı gerçekleştirmeyen herhangi bir fark, uygun şekilde yöneltilen küçük yardımcı itici füzelerin iyi belirlenmiş bir süre içinde çalıştırılmasıyle giderilir. İki uydunun yörüngeye sokulması, propergol tüketimini kısıtlayacak şekilde, önceden yapılan hesaplar en yakın şartlarda gerçekleştirilmelidir. Çünkü uydunun taşıyabildiği yakıt çok azdır. İki uydunun birbiri ardından fırlatılışının ilk evresinde, gerekli bütün yörünge değiştirmeleri Yer'den kumanda ile otomatik olarak yapılır. Bundan sonra, iki uydu arasındaki hız farkı sıfıra düşünce yapılacak her yaklaşma manevrası ve gerekiyorsa kenetlenme işi astronotlar eliyle gerçekleştirilir. Bu amaçla, birinciyi izleyen ikinci uyduda, uzaklığı ölçen bir takip radarı ve Doppler - Fizeau etkisiyle bağıl hızları ölçen bir frekansmetre bulunur. Bk. ASTRONOTİK.

Uzayda ilk buluşma denemesini Ruslar yaptı (Vostok*3 ve Vostok*4, daha sonra Vostok 5 ve Vostok 6 arasında), fakat yörüngede buluşmayı ilk gerçekleştiren Amerikalılar oldu (15 aralık 1965'te Gemini* 6 ve Gemini* 7 arasında; 1966 martında, hareketsiz hedef olan Agena 8 kapsülüyle Gemini 8 kapsülü kenetlendi; 1966 temmuzunda, Gemini 10 Agena 8 ve Agena 10 kapsülleriyle buluştu). Ruslar ilk defa 30 ekim 1967'de insansız iki uydu arasında uzayda buluşmayı gerçekleştirdi (Cosmos 186 ve Cosmos 188 uyduları arasında).

— Fels. Uzay kavramı üstündeki tartışmalar Locke ve Leibniz ile başladı. Locke bu kavramı dokunma ve görme duyusu aracılığıyle elde ettiğimizi söyler. Leibniz'e göre uzay cisimlerden tamamen farklıdır, yani cisimlerin belli bir durumu değil, cisimlerin belli bir yerde bulunmasını sağlayan bir durumlar düzenidir. Böylece, cisimler birlikte var olarak aralarındaki belli bir durumda bulunurlar. Demek ki uzay *mümkün birlikte varoluşlar*'ın düzenidir. Leibniz'e karşıt olarak Clarke ve Newton, uzayın muhtevasından bağımsız, zorunlu ve sonsuz olduğunu; bütün öteki varlıkların şartı olmak özelliğini taşıdığı için tıpkı zaman gibi mutlak varlığın sıfatlarından biri olarak kabul edilmesi gerektiğini ileri sürdüler.

Filozoflar, uzay meselesinde, *ampirizm* ve *idealizm* görüşlerini benimsemelerine göre birbirinden ayrılırlar. Kant, hem zamanı hem de uzayı, duyarlığın *a priori* bir biçimi olarak görür. Buna karşılık Baine, uzay kavramının gelişmesini birbirleriyle ve dokunma duyumlarıyle birleşmiş olan kas duyumlarına dayanarak açıklamağa çalışır. Stuart Mill, aynı kavramı, bir dizi kas duyumu fikrine indirger. Spencer uzayı, kavramı deneyden edinilen verilmiş bir gerçek olarak ele alır, kalıtımla ve çağrışımcı görüşle açıklar. Wundt ise, çağrışımın yerine zihnî sentezi koyar ve uzay kavramının çevresel (optik veya dokunmaya ilişkin) duyumlarla merkezî sinirsel duyumların sentezinden doğduğunu ileri sürer. Bergson, salt süre, hafıza ve hür yaratmayı, eşya üstünde etkili olduğumuz uzaylaşmış zamanın karşısına çıkarır.

Günümüzde, uzay meselesini gerektiği gibi ortaya atabilmek için, felsefenin, bilimler tarafından sağlanan verileri göz önünde tutması zorunludur. Bilimler, uzay kavramını tamamen değişikliğe uğratıp derinleştirdiği gibi madde ve enerjiyle ilişkili olarak uzay ve zamanın bazı bilinmeyen özelliklerini de ortaya koymuştur (bağıllık teorisi).

— Mat. Geometrinin *soyut uzayı,* maddî varlığımızla temsil ettiğimiz *duyulabilir uzay* yarattığımız olayların meydana geldiği yer olan *fizik uzay* olarak bir ayırım yapmak gereklidir. «Uzay problemi» bir yandan bu üç görünüşü açıklamağa, öte yan-

dan bunlar arasında tam bir ilişki kurmağa dayanır.

Klasik (3 boyutlu) uzay geometri Yunanlılardan beri öğretilen tümdengelimli bir bilim koludur. Düzlem geometri de bu bilim içinde toplanmıştır. Böylece kurulan bu geometrinin ilk denemeleri Miletos'lu Thales'e kadar gider. Ünlü *«Eukleides Elemanlar»*ı düzlem geometrinin ilk sistemli açıklamasıdır.

«Riemann» uzayında, uzunluk elemanının karesi, yani ds^2, diferansiyellerin ikinci dereceden bir biçimiyle verilir; bu biçimde kat sayılar x, y, z'nin fonksiyonlarıdır. Böyle bir uzay, genellikle yere bağlı bir eğrilik gösterir. Bir Eukleides uzayının eğriliği sıfırdır. Eukleides'çi olmayan bir uzayın eğriliği sabittir.

Bir uzay, bir dönüşümler grubuyle nitelenebilir. Affin, izdüşümsel, uygun v.b. dönüşümler grubuna yer verilirse ve yalnız bu grubun dönüşümlerinin invariyant bıraktığı özellikler ve bağıntılar alıkonursa, uzaya *affin, izdüşümsel, uygun* v.b. denir.

Noktaları, mekanik veya fiziksel bir sistemin alabileceği halleri oluşturan bir uzay, *dış şekil uzayı* veya *halce genişleme uzayı* adını alır. Bu noktaların koordinatları, sistemin halini tespit eden parametreler ve bu parametrelerin zamana göre türevleridir.

Nihayet, Hilbert uzayı ve çok daha genel bazı uzaylar gibi, sonsuz boyutlu uzaylar vardır. Bu uzalyardan fizikte, meselâ kuvanta teorisinde yararlanılabilir.

● *Bir vektör uzayı*, iki bileşim kanunuyle donatılan ve nitelikleri ne olursa olsun *vektörler* adını alan bir $\vec{V}$ elemanlar cümlesidir. İki bileşim kanunu şunlardır: 1. *Toplama* adı verilen bir iç bileşim kanunu; bu kanun için cümle değişli bir gruptur. 2. *Çarpma* adı verilen bir dış bileşim kanunu; bu kanun, vektörlerle bir (*skalerler* adı verilen) K operatörler bölgesinin bileşimidir ve K bölgesi değişli bir cisim yapısı gösterir; k ve k_1 operatörler olduğuna göre bu işlem şu özelikleri taşır.

— katılma özelliği $k\,(k_1\,\vec{V}) = (k.k_1)\,\vec{V}$

— birim elemanın nötürlüğü $1.\ \vec{V} = \vec{V}$

— çift dağılma özelliği

$$(k + k_1)\,\vec{V} = k\,\vec{V} + k_1\,\vec{V}$$

$$k(\vec{V}_1 + \vec{V}_2) = k\,\vec{V}_1 + k\,\vec{V}_2$$

Vektör uzayının aksiyomatiğini meydana getiren özellikler bunlardır. Değişik K cismini operatörler bölgesi olarak kabul eden bir vektör uzayına *K üzerinde vektör uzayı* denir. Genellikle K cismi, R gerçek sayılar cümlesi (R üzerinde vektör uzayı) veya C karmaşık sayılar cümlesidir (C üzerinde vektör uzayı). En basit vektör uzayları cümlesi, R gerçek sayılar cümlesi üzerinde bir vektör uzayı meydana getiren elemanter geometri vektörlerinin cümlesidir, zaten «vektör uzayı» deyim de buradan gelir. Bir vektör uzayının elemanları çok değişik nitelikler gösterir (çokterimliler, fonksiyonlar, matrisler v.b.) ve genel halde bu örneğin anlamına akla getirecek somut bir anlam bulunamaz; tek ortak nokta aksiyomatik ve bundan çıkan sonuçlardır. Genel halde, $\vec{V}$ işareti (harfin üzerinde bir ok) kabul edilebilir. R gerçek sayılar cümlesi toplama için değişli bir gruptur; üstelik, R'nin kendisi operatörler bölgesi olarak alınırsa, çarpmanın yukarıda gösterilen özellikleri yeniden elde edilir; o halde R'nin kendi üzerinde bir vektör uzayı olduğu söylenebilir. Aynı özellik C karmaşık sayılar cümlesine uygulanır.

Bir $[a, b]$ aralığında tanımlanmış x değişkeninin sürekli fonksiyonlar cümlesi R cismi üzerinde bir vektör uzayı oluşturur. Serbest vektörlerden başka, sabit bir O başlangıç noktasına bağlı $\vec{OM}$ vektörleri de gözönüne alınırsa, $\vec{OM}$ vektörlerinin M uçlarının cümlesi R üzerinde bir vektör uzayı gibi düşünülebilir; böylece vektör uzaylarının özellikleri eğrilere ve yüzeylere uygulanabilir.

Vektörel alt uzayların uzay oluşturanları. $\vec{V}_1, \vec{V}_2, \ldots$ bir E vektör uzayının elemanları ve λ_1, λ_2 de operatörler olsun, bu vektörlerin her

$$\vec{V} = \lambda_1\,\vec{V}_1 + \lambda_2\,\vec{V}_2 + \ldots$$

çizgisel kombinezonu aynı şekilde E vektör uzayına aittir. Ayrıca, bu çizgisel kombinezonların ($\vec{V}_1, \vec{V}_2 \ldots$ vektöreri bu kombinezonların özel halleridir) cümlesi de vektör uzayı yapısı gösterir: bu alt cümle, gerçekten, E'nin iki tanım kanunu için kararlıdır. Bu, E'nin $\mathcal{F}$ ($\vec{V}_1, \vec{V}_2, \ldots$) vektör ailesi tarafından oluşturulan bir alt uzayıdır denir. Bu alt uzayın E uzayının kendisi ile çakıştığı durumlar olabilir. Vektörel her uzay veya alt uzay için, bu uzayı oluşturacak (sonlu veya sonsuz) bir vektör ailesi vardır. Önemli bir hal $\mathcal{F}$ ailesinin, bağımsız, yani aralarında hiç bir çizgisel bağıntı bulunmayan vektörlerden oluştuğu haldir;

$$\lambda_1\,\vec{V}_1 + \lambda_2\,\vec{V}_2 + \ldots = 0$$

bağıntısı ancak ve ancak bütün λ katsayıları sıfır olursa mümkündür: o halde aileye *serbest* denir; aksi halde vektörlere *bağlı* denir. Serbest bir aile öyle bir alt uzay doğurur ki, bu uzaya giren her vektör bir tek şekilde, $\mathcal{F}$ ailesinin vektörlerinin çizgisel bir kombinezonu haline konulabilir. Aynı özellik E cümlesinin kendisine de uygulanır. Bazı alt uzaylar, sonsuz sayıda serbest vektörlerden meydana gelen bir aile tarafından oluşturulur, ama en basit hal sonlu sayıda n serbest vektörden meydana gelen bir $\mathcal{F}$ ailesinin oluşturduğu bir E vektör uzayının alt uzayıdır. E'yi oluşturan başka serbest aileler vardır; bunların hepsi n vektörden meydana gelir. Bu n sayısı E'nin boyutudur. Bu serbest ailelerden her biri E'nin bir tabanını veya karşılaştırma sistemini meydana getirir.

Bir ($\vec{V}_1, \vec{V}_2, \ldots \vec{V}_n$) tabanı ile donatılmış n boyutlu bir uzayda,

$$\vec{V} = x_1\,\vec{V}_1 + x_2\,\vec{V}_2 + \ldots + x_n\,\vec{V}_n$$

bağıntısı ile belirtilmiş $\vec{V}$ vektörünün skaler bileşenlerinin $x_1, x_2, \ldots x_n$ olduğu söylenir. Taban değiştirme problemi, bir vektörün yeni tabandaki bileşenlerini ilk tabandaki bileşenlerine bağlı olarak hesaplamaya dayanır.

● *Metrik uzaylar.* Eukledies uzayı halini inceleyelim. Tabiî bir B ($\vec{e}_1, \vec{e}_2 \ \ \vec{e}_i \ldots \vec{e}_n$) tabanıyle donatılmış n boyutlu bir uzay ele alalım; i'inci basamaktan birime eşit bileşenin dışında, e_i vektörünün bütün bileşenleri sıfırdır. İki $\vec{X}$ ($x_1, x_2, \ldots, x_n$) ve $\vec{Y}$ ($y_1, y_2, \ldots, y_n$) vektörü alalım;

$$\vec{X}.\,\vec{Y} = x_1y_1 + x_2y_2 + \ldots + x_ny_n$$

ifadesine bu vektörlerin *skaler çarpımı* denir.

$\vec{X}.\vec{X}$ skaler çarpımı

$$\vec{X}^2 = x_1^2 + x_2^2 + \ldots + x^2_n$$

olur.

$\sqrt{x_1^2 + x_2^2 + \ldots + x^2_n}$ ifadesi x'in *Eukleides normu*'dur. Bir vektöre normu birime eşitse, *normlanmış* denir. Skaler çarpımları sıfır olan iki vektöre *dikgen vektörler* adı verilir. B tabanı, ikişer ikişer normlanmış dikgen vektörlerden meydana gelir. Taban değiştirilirse metrik değişir: bu da genellikle skaler çarpımda bir değişikliğe yol açar.

Bununla birlikte metrik'in değişmediği ilginç ve önemli bir hal vardır; bu, taban değişimini belirten katsayılar matrisinin dikgen olduğu haldir

$$\begin{bmatrix} a_{11}\ a_{22} \ldots a_{12} \ldots a_{1n} \\ a_{21}\ a_{22} \ldots a_{22} \ldots a_{2n} \\ \ldots \\ a_{n1}\ a_{n2} \ldots a_{n2} \ldots a_{nn} \end{bmatrix}$$

bu da aşağıdaki şartları taşır:

1. bu matrisin her sütun vektörü normlanmıştır

$$(a_{1i})^2 + (a_{2i})^2 + \ldots + (a_{ni})^2 = 1;$$

2. sütun vektörlerden herhangi ikisi dikgendir

$$a_{1i}\ .\ a_{1j} + a_{2j} + \ldots + a_{ni}\ .\ a_{nj} = 0$$

Bunun örneğine, normlanmış dikgen bir karşılaştırma sistemiyle donatılmış iki boyutlu bir uzayda rastlanır;

$$\begin{bmatrix} \cos\theta & -\sin\theta \\ \sin\theta & \cos\theta \end{bmatrix}$$

dikgen matrisi eksenlerin θ açısı kadar bir dönüşüne tekabül eder. Pozitif olarak tanımlanmış ikinci derece biçimler yardımıyle daha genel normlar tanımlanabilir. Bk. NORM.

● *Hermite uzayı.* C karmaşık sayılar cismi üzerindeki bu vektör uzayında,

$$\vec{X}\ (x_1, x_2, \ldots, x_n)\ ve\ \vec{Y}\ (y_1, y_2, \ldots, y_n)$$

vektörlerinin skaler çarpımı için

$$\vec{X}.\,\vec{Y} = x_1.\,y_1 + x_2\,y_2 + \ldots + x_n\,y_n$$

ifadesi alınarak öncekine benzer bir inceleme takip edilir; ifadede,

$y_1, y_2, \ldots, y_n$. $y_1, y_2 \ldots, yn$'nin eşlenik sanallarıdır. Bu skaler çarpım değişli değildir.

● *Alt uzay.* E vektörel uzayında $\vec{V}_1, \vec{V}_2, \ldots$ vektörlerinin bir $\mathcal{F}$ ailesi alınırsa, bunların çizgisel kombinezonu bir E_1 alt uzayını (ve istisnaî olarak E uzayının kendisini) meydana getirir. $\mathcal{F}$ Ailesini meydana getiren vektörler bağımsız değilse, değişmeyen vektörlerin çizgisel kombinezonu olanlar bir yana bırakılabilir ve böylece $\mathcal{F}$ ailesinden, çizgisel kombinezonları yine E_1 alt uzayını oluşturan bir $\mathcal{F}'$, bağımsız vektörler ailesi çıkartılabilir. E uzayı n boyutlu ise, alt uzaylarının her biri n'den küçük boyutludur. İki vektörel alt uzayın ara kesiti yine bir alt uzaydır. Birleşimleri ise, alt uzay meydana getirmez.

Her E_1 alt uzayına öyle bir E_2 alt uzayı tekabül ettirilebilir ki, E uzayının her vektörü, biri E_2 alt uzayında öbürü E_2 alt uzayında alınmış iki vektörün toplamı halinde ayrıştırılabilir; bu ayrıştırma tek türlü yapılabilir. İki alt uzaya bütünleyici denir, E'ye *direkt toplam* adı verilir ve $E_1 \oplus E_2$ şeklinde gösterilir. E uzayı n boyutlu ise, E_1 ve E_2 uzaylarının $n_1 + n_2 = n$ bağıntısını gerçekler; bu iki uzaydan her birinin boyutuna, öbürünün *tümler boyutu* denir.

● *Yarım uzay.* Analitik olarak, düzlemin denklemi $ux + vy + wz + h = 0$ ise, $ux + vy + wz + h$ ifadesi aynı yarım uzayın her noktası için aynı işareti ve öbür yarım uzayın noktaları için zıt işaret taşır. Bu analitik özellik, yarım uzay kavramını n boyutlu bir uzaya genişletme imkânı verir: birinci dereceden

$u_1x_1 + u_2x_2 + \ldots + u_nx_n + h = 0$ denklemi bir H aşırı düzlemi belirtir; H'nin uzayı iki yarım uzaya böldüğü kabul edilir; bu yarım uzaylardan biri

$u_1x_1 + u_2x_2 + \ldots + u_n\,x_n + h$ ifadesinin pozitif olduğu noktaları cümlesi, öbürü, bu ifadenin negatif olduğu noktaların cümlesidir.

◆ Sıf. Mat. Tamamen aynı düzlem üzerinde bulunmayan bir çizgi ile sınırlanmış bir dörtgen veya daha genel olarak bir çokgen ve açılabilir olmayan bir regle yüzey için kulanılır: *Uzay çokgen. Uzay yüzey.* || *Uzay doğrular,* kesişmeyen ve paralel olmayan doğrular. (*Eşanl.* AYKIRI DOĞRULAR.) || *Uzay eğri,* bütün noktaları aynı düzlemde bulunmayan eğri.

— ANSİKL. Mat. *Uzay yüzeyler.* Bir anadoğrunun herhangi bir noktasındaki teğet düzlem, anadoğru ile değme noktasını sonsuz yakın anadoğrunun sonsuz yakın bir noktasına birleştiren elemanın belirttiği düzlemin limit konumudur. Anadoğru üzerinde, anadoğru ile sonsuz yakın anadoğrunun ortak dikmesinin uçlarının limit konumuna *merkez nokta* denir. Bir uzay yüzeyin anadoğrularının merkez noktalarının geometrik yeri, bu yüzeyin *boğaz çizgisi* adını alır. Bir merkez noktasındaki teğet düzleme *merkez düzlem* adı verilir. Şu halde, bir anadoğrunun merkez düzlemi, bu anadoğrudan ve sonsuz yakın anadoğrunun merkez noktasından geçen düzlemin limit konumudur. Hiperbolik parabolitte, bütün merkez düzlemleri doğrultman düzleme dik-

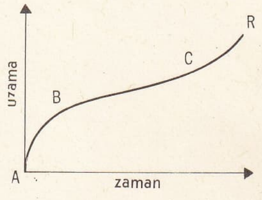

uzama eğrisi
AB, çabuk, fakat yavaşlayan uzama süresi; BC çok uzun süren sabit hızlı uzama süresi; CR, uzamanın kopmaya kadar hızlandığı süre

tir; bir yaygılı hiperboloitte, merkez düzlemi, gözönüne alınan anadoğrudan geçen asimptot koninin teğet düzlemine diktir. Bir anadoğrunun merkez noktasından başka noktalarındaki teğet düzlemler ilginç bir şekilde dağılmıştır: *Bu noktalardan birindeki teğet düzlemin merkez düzlemle yaptığı açının tanjantı, değme noktasıyla merkez noktası arasındaki uzaklıkla orantılıdır* (Charles teoremi). Bundan şu sonuç çıkar: *Sonsuz yakın ortak iki anadoğrusu bulunan iki uzay yüzey, bu anadoğrular boyunca birbirine değer; ortak bir anadoğrunun üç noktasında teğet düzlemleri aynı olan iki uzay yüzey, bu anadoğru boyunca birbirine değer.* (L)

Uzay Araçlarını Gerçekleştirme ve Geliştirme Avrupa komisyonu, 6 Avrupa devleti ile Avustralya'dan meydana gelen milletlerarası komisyon; karma bir füze yapmak amacıyle kuruldu; bu füzenin çeşitli katları değişik ülkelerce (birinci katı İngiltere, ikinci katı Fransa, üçüncü katı Almanya tarafından) sağlanacaktır. Komisyona Avustralya'nın alınmasının sebebi, bu ülkenin atıcının denemelerinin yapılacağı ve füzenin atılacağı platformu sağlamayı kabul etmesidir. Kuruluşa ingilizce «European Launcher Development organization» (ELDO) adı da verilir. (L)

UZAYSAL sıf. Uzayla ilgili, uzaya ait.

— Biyol. *Uzaysal tohum,* uzaydan gelen tohum; W. Thomson'a göre yeryüzüne hayat bunlarla gelmiştir. (L)

UZAYSALLIK i. (*uzaysal*'dan *uzaysal-lık*). Uzaysal olanın özelliği. (Bergson, zekanın yöneldiği nesnelere has uzaysallıkla ancak bir iç sezgiyle kavranabilen süre arasındaki karşıtlığı belirtti.) [L]

UZAY-ZAMAN blş. i. Âdi uzayın bir noktasının üç *x,y,z* koordinatına, bu noktada zamanın akışını gösteren dördüncü bir *t* koordinatının eklenmesiyle elde edilen dört boyutlu uzay.

— ANSİKL. *Uzay-zaman,* özellikle mekanik ve fizikte kullanılan bir gösterme aracıdır. Uzay-zaman *klasik* (âdi kinematiğin aralığı) veya *bağılcı* (daraltılmış bağıllık teorisi de denen bağılcı kinematiğin evreni veya uzay-zamanı) olabilir; özellikle, bağılcı uzay-zaman olarak kullanılması kabul edilmiştir. Dört *x,y,z,t* koordinatı bir olayın uzaydaki konumunu ve belirli bir gözlemcinin zamanını verir. Sıfır zamanı için, bu zamanın, koordinatların $x=y=z=t=0$ başlangıcıyle gösterildiği kabul edilir. İkinci bir gözlemci, birincinin uzayında yer değiştirdiğinde, ardışık zamanlarda ardışık konumlar tutacaktır. O halde İkinci gözlemcinin birincinin uzay-zamanındaki «geçmişi» *evren çizgisi* denilen bir eğriyle gösterilecektir. Düzgün bir hareketle yer değiştiren bir gözlemcinin evren çizgisi bir doğrudur. Hareketsiz bir gözlemcinin evren çizgisi zaman eksenine paraleldir. Birinci gözlemcininki ise zaman ekseninin kendisidir.

Uzay-zamana dayanarak çözülmesi sağlanan temel problem şudur: birinci gözlemcinin *x,y,z,t* sisteminden, ikinci gözlemcinin x', y', z', t', sistemine nasıl geçirilir? Bu, birbirlerine göre düzgün hareket halinde olan gözlemciler için kinematiğin temel problemidir. Çözüm, uzay-zamanın kendi içindeki 10 parametreli bir çizgisel dönüşümler grubu ile verilir. Bu dönüşümlerden her biri, bir gözlemcinin koordinat sistemini öbürününki üzerine uygular.

Klasik halde, iki gözlemcinin zamanları hemen hemen sabit bir farkla birbirine özdeştir: $t'=t+t^0$, burada t^0 bir sabittir.

Bağılcı halde durum aynı değildir. Dönüşümler grubu Lorentz grubudur. Bunlardan her biri, gözlemcilerden birinin zamanını, yalnız zamana bağlı olarak değil, aynı zamanda öbür gözlemcinin zamanına ve uzayına bağlı olarak da ifade eder. Tekabül eden uzay-zaman Minkowski evrenidir; bu evren, dört boyutlu bir Eukleides uzayı ile hem büyük benzeyişler, hem de derin ayrılıklar gösteren dört boyutlu bir uzaydır. Göze çarpan en önemli ayrılık (her parçası sıfır uzunlukta olan), izotrop doğrularla ilgilidir. Bunlar bir gözlemci için aynı sabit *c* hızı ile yayılan ışık ışınlarının evren çizgilerini meydana getiren gerçek doğrulardır. (L)

UZBET i. (ar. *ʿuzbet*). *Esk.* Bekârlık, evlenmemiş olma. || Gençlik, ergenlik. (M)

UZBİLİM blş. i. *Yeni.* Uzmanlık için gerekli olan bilgi, bir bilim kolunda gerekli bilgilerin tümü. *Eşanl.* İHTISAS. (M)

UZBOY, Türkmenistan'da ölü vâdi, Amuderya deltası ile Hazar denizi arasında. Dördüncü zamanda ve kısmen tarih devrine kadar Hazar denizine doğru akan Amuderya'nın eski yatağı olarak kabul edilir. Uzboy hâlâ bozulma geçirmekte olan Sarıkamış çöküntüsüne bağlıdır. (L)

UZDİLEK (Salih Murat), türk bilim adamı (İstanbul 1891 - ay.y. 1967). Kasımpaşa rüştiyesinde okudu, Bahriye mektebini mülâzım olarak bitirdi (1908). 1911'de Postahanede açılan Yüksek Telgraf mektebine devam etti. Londra'da (1912) elektrik mühendisliği öğrenimi yaptı. Birinci Dünya savaşının çıkması üzerine Türkiye'ye döndü. Bahriye mektebinde öğretmenlik yaptı. Sağlığı bozulduğu için subaylıktan ayrıldı. Robert kolejde matematik öğretmenliği yaptı. Mühendis mektebinde fizik profesörü ve laboratuvar şefi oldu (1934). Teknik üniversitede ordinaryüs profesörlüğe yükseldi. *Tabiat Âlemi* adıyle kurduğu fen dergisini 14. sayıya kadar yayımladı. Eserleri: *Tarihi Riyaziyat* (1909); *Malûmatı Fenniye* (1915); *Değişen Dünyanın Sırrı* (1947). [M]

UZEMA çoğl. i. (ar. *ʿazîm*'den *ʿuzemâ*). *Esk.* Mevkileri yüksek kimseler. || *Uzemayı devlet,* devlet büyükleri. (M)

UZÈS (Marie Clémentine DE ROCHECHOUART - MORTEMART D'. — düşesi) [Paris 1847 - Dampierre şatosu 1933]. Uzès dükü Emmanuel de Crussol ile evlendi (1867). 1878'de dul kaldı, monarşinin tekrar kurulmasını destekleměk amacıyle bulanjizme para yardımı yaptı. Sonra parlak bir hayat yaşadı, romanlar ve oyunlar yayımladı. MANUELA takma adıyle heykeller yaptı. Kadınların siyasî haklarını savundu. *Hatıralar*'ı 1939'da yayımlandı. (M)

UZEYVAT çoğl. i. (osmanlıca *ʿuzeyve*'den *ʿuzeyvât*). *Esk.* Küçük uzuvlar. || *Uzeyvat-ı hurde-bîniye* («mikroskopik küçük organizmalar»), bakteriler. (M)

UZGÖRÜR blş. sıf. *Yeni.* Görüşü keskin olan, gerçeği daha önceden görebilen: *Uzgörür bir insan. Esk.* Durendiş. (M)

UZLAŞMAK ortaklş. f. (*uz*'dan *uz-la-ş-mak*). Bir görüş veya çıkar ayrılığını ortadan kaldırarak anlaşmak: *Cemal Paşa'nın siyasî ve idarî işleri ile Ali Fuad Bey'in kafası hiç uzlaşamamıştır* (F. R. Atay). *Ortaklar uzlaştılar.* (M)

UZLAŞTIRMA i. (*uzlaştırmak*'tan *uzlaştır-ma*). Uzlaştırmak işi.

— ANSİKL. Huk. *Uzlaştırma* Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt kanununda yer alır. Taraflar, uzlaştırma toplantısında da bir anlaşmaya varamazlarsa, grev veya lokavta gidebilirler. Uzlaştırmayı düzenleyecek olan makam, toplu sözleşmesi işyeri seviyesindeyse bölge çalışma müdürlüğü; işkolu seviyesindeyse, Çalışma bakanlığıdır. Anlaşmaya varılamadığına ilişkin tutanağı alan makam, 12 işgünü içinde uzlaştırma toplantısını düzenlemek zorundadır. Uzlaştırma toplantısına katılacak kişiler şunlardır: 1. taraf temsilcileri; 2. taraf temsilcilerinin seçtikleri iki tarafsız aracı; 3. iki tarafsız aracının seçtiği, üçüncü bir tarafsız kişi; 4. bölge çalışma müdürlüğü veya Çalışma bakanlığının göndereceği bir memur. Toplantılara üçüncü tarafsız aracı başkanlık eder. Toplu iş sözleşmesi, işkolu seviyesindeyse, üçüncü tarafsız aracı, Yargıtay birinci başkanı veya yardımcısı tarafından seçilir. Bu seçimler tamamlandıktan sonra uzlaştırma toplantısına başlanır. Toplantı en çok 15 gün sürebilir. Ancak taraflar anlaşarak bu süreyi uzatabilirler. Uzlaştırma kurulu tarafından alınan kararlara taraflar uymak zorunda değildir. Kurulun almış olduğu kararlar taraflarca kabul edilmezse durum bir tutanakla tespit edildikten sonra, taraflar öteki şartları da yerine getirerek, grev veya lokavta gidebilir. Bk. GREV, LOKAVT. (M)

UZLAŞTIRMAK geçz. f. (*uzlaşmak*'tan *uzlaş-tır-mak*). Uzlaşmalarını sağlamak. (M)

UZLET i. (ar. *ʿuzlet*). *Esk.* Bir yere çekilme, herkesten uzak kalma, yalnızlık: *Ülfet belâlı şey, fakat uzlet sıkıntılı, / Bilmem nasıl geçirmeliyim son beş on yılı?* (Yahya Kemal). || *Uzlet-gâh* (*uzlet-geh*), yalnız kalmak için çekilinen yer. || *Uzlet-güzin,* tenhalığı seven. || *Uzlet-nişin,* yalnız yaşayan. (M)

UZLOVAYA, S.S.C.B.de şehir, Novomoskovsk'un güneyinde; 55 000 nüf. Linyit. Metalürji. (L)

UZLUK i. (esk. türk. k.). *Yenid.* Usta olma hali, beceriklilik. *Esk.* Hazakat. (M)

UZLUK (Feridun Nafiz), türk bilim adamı ve yazarı (Konya 1970). Haydarpaşa Tıp fakültesini bitirdi (1942). Almanya'da Sıcak Ülke Hastalıkları enstitüsünde çalıştı (1932). Ankara Tıp fakültesi Tıp Tarihi kürsüsü profesörlüğüne seçildi (1946). Eserleri: *Düzmece Tarihinin İflâsı* (1940); *Laborantlara Bakteriyolojik Serolojik Araştırmalarda Kılavuz* (1947); *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi* (1952); *Türkiye'de Anatominin Gelişmesi ve Teşrihçi Mazhar Paşa* (1953); *Fatih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıflarının Fihristi* (1958). [M]

UZM i. (ar. *ʿuẓm*). *Esk.* Gururlanma, kibirlenme. (M)

UZMÂ sıf. (ar. *ʿaẓamet*'ten *ʿuẓmâ*). *Esk.* En büyük, çok iri. || *Beliyye-i uzmâ,* büyük dert. || *Sadaret-i uzmâ,* sadrazamlık mevkii. (M)

UZMAN i. ve sıf. (esk. türk. *uz,* usta, becerikli'den *uz-man*). *Yeni.* Kendini özel olarak bir çalışma alanına veren kimse: *Onun için karargâhında kendine yardım eden yerli ve yabancı uzmanlar eksik olmamıştır: Eski eserler ve şehircilik uzmanı bile vardı* (F. R. Atay). *Eşanl.* MÜTEHASSIS.

— ANSİKL. İda. huk. *Uzman,* kamu ajanları arasında, öğrenim ve yetişme şartları bakımından belirli nitelikleri kazanmış, bu sebeple de, kısmen farklı bir statüden yararlanabilen kimseyi ifade eder. İdare teşkilâtı içinde, uzmanlara olan ihtiyaç, bu durumdakilere, bazı maddî ve hukukî imkânlar sağlanmasına yol açmıştır. Türkiye'de uzmanlık, lisans öğretimi üstünde doktora yapılmasıyle elde edilir. Tıpta, ihtisas adı verilen doktora, genellikle üniversite v.d. yükseköğrenim kurumlarında yapılır. Yalnız hekimlerin, ihtisas verebilen üniversite dışı hastahanelerde uzmanlık kazanmalarına imkân verilmiştir. Uzmanlar, eskiden D cetveli adı altında bazı malî imkânlardan yararlanabiliyordu. Bugün, Devlet Memurları kanunu kapsamı içinde olanlar, mesleğe giriş ve ilerlemede uzmanlıktan yararlanabilirler. Kanun kapsamı dışında kalan bir kısım uzman personel de, sözleşmeyle çalıştırılır.

◆ **Uzmanlık** i. *Yeni.* Uzman olma hali. || Uzmanın işi veya yeri. *Eşanl.* MÜTEHASSISLIK. İHTİSAS. (M)

UZNAM, alm. **Usedom,** Szczecin demir yerini Baltık'a doğru Wolin adasının yanı sıra sınırlayan ada. Doğu ucu, Swinoujscie (Swinemünde) şehriyle birlikte Polonya'dadır; geri kalan kısmı Almanya'nındır. (L)

UZÛBET i. (ar. *ʿuzûbet*). *Esk.* Hoşluk, şirinlik. || *Uzûbet-i lisan* (veya *uzûbet-i ifade*), anlatış hoşluğu, dil tatlılığı. (M)

UZUN sıf. (esk. türk. k.). Bir ucuyle diğer ucu arasında fazla mesafe olan: *Kâh dar, kâh geniş olan tepe ve dağ aralarını uzun ve düz caddeler, muntazam köşklerle bölünüz, işte Rio...* (F. R. Atay). || Bir boyutu öbürüne göre büyük olan: *Kapıdan içeri girdiğimiz zaman, içeride, yeşil çuha örtülü, uzun bir masa başında tek adam oturuyordu* (Y. Z. Ortaç). || Fazla zaman süren: *Ben bu yolu yarım saat, belki daha uzun bir zamanda yürüdüm* (R. N. Güntekin).

— ÇEŞ. DEY. *Uzun boylu,* pek uzun süren, ayrıntısı çok olan: *... Birbirlerine söyleyecek uzun boylu lâfları da yoktu* (Sabahattin Ali). || *Uzun dilli,* çok konuşan, geveze. || *Uzun etmek,* tartışmayı gereksiz yere uzatmak: *—Kardeşim! Rica ederim... uzun etme! Elli kuruş dedin! Peki dedik...* (B. Felek). Konuşma sırasında pek ileri gitmek: *—Bana bak Ayşe abla, uzun ediyorsun!*

UŞAK

genel görünüş

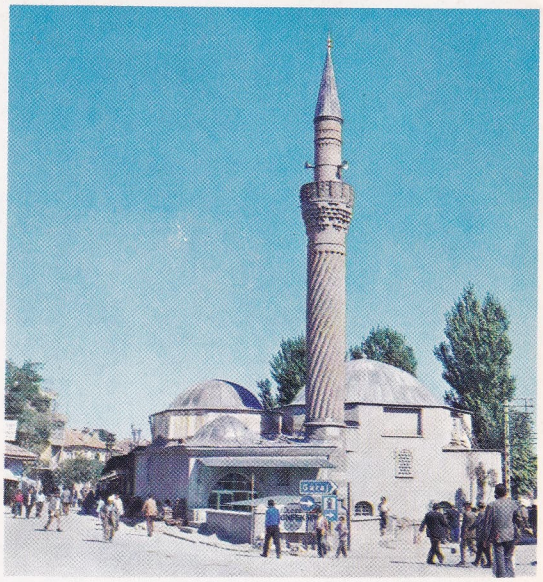

Burmalı cami

hükûmet konağı ve meydanı

Dokuzsele deresi ve köprüsü

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

halı pazarında uşak kilimleri

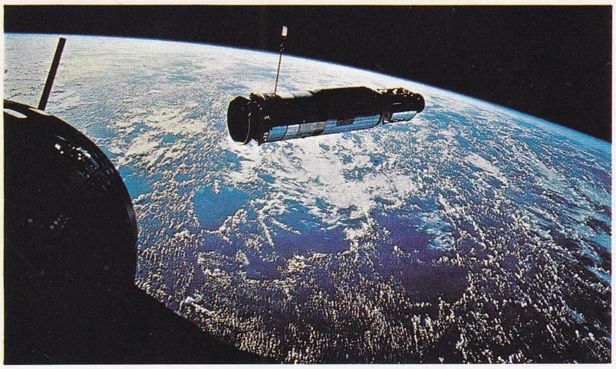

«Gemini X»in, kendisinden 100 dakika önce fırlatılan **«Agena»** ile **ilk buluşması** (8 temmuz 1966). *Foto. U.S.İ.S.*

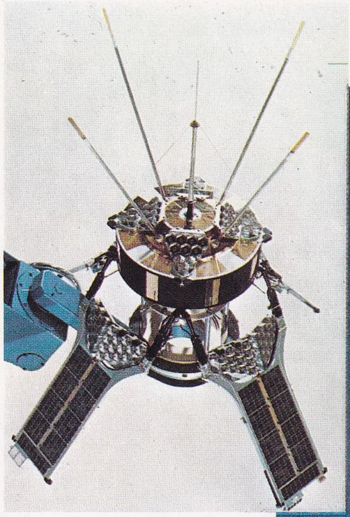

«Diadème I» (D. I C) uydusu; güneş pili levhalarının tabanına yerleştirilen katadiyoptrlar 8 şubat 1967'de fırlatıldı.

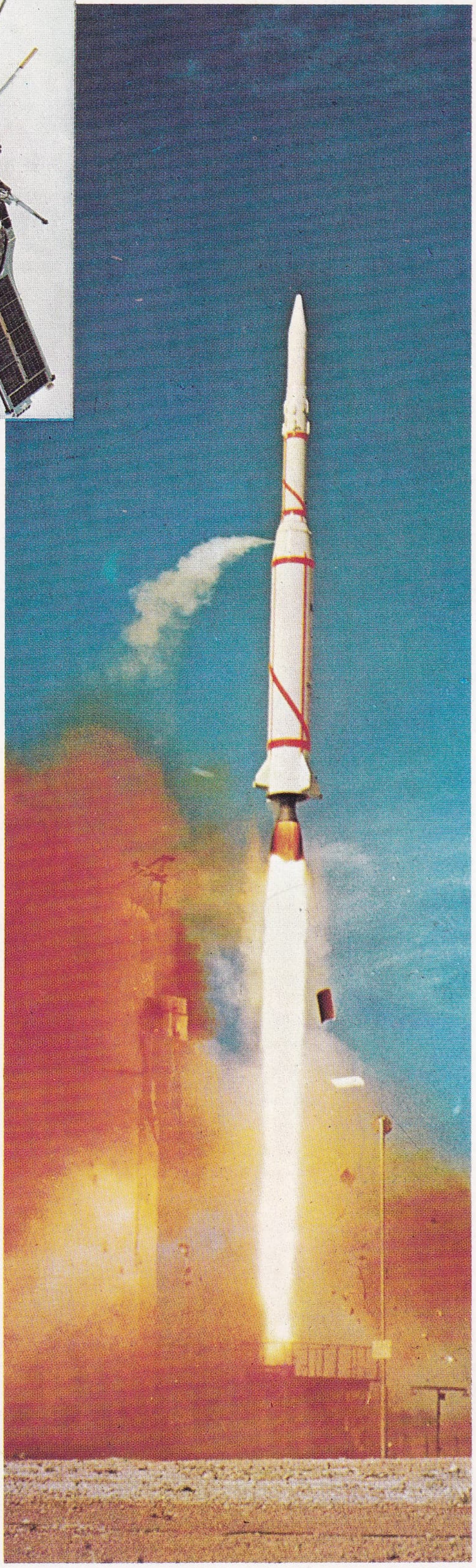

A 1 uydusunun, Hammaguir'den (Sahra) **«Diamant I»** füzesiyle fırlatılışı (26 kasım 1965) *Foto. E.C.A.*

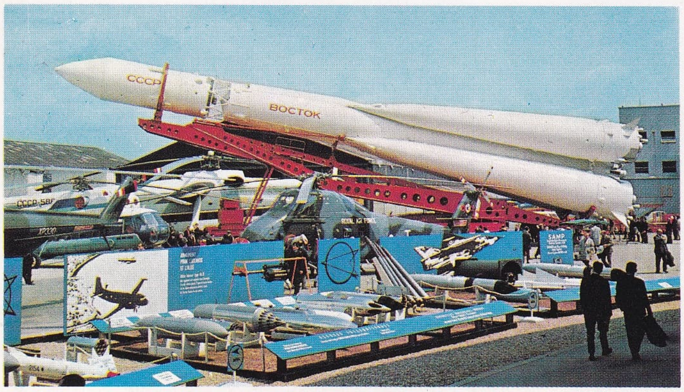

1967'de, XXVII. havacılık ve uzay sergisinde (Le Bourget) **«Vostok»** sovyet füzesi. Bu tarihte, **«Satürn V»** ile birlikte en güçlü füze idi. *Foto. Larousse*

Florida'nın doğu kıyılarındaki Cap Kennedy: **«Satürn V»** füzelerinin fırlatılmasına yarayan platformlar. *Foto. N.A.S.A.*

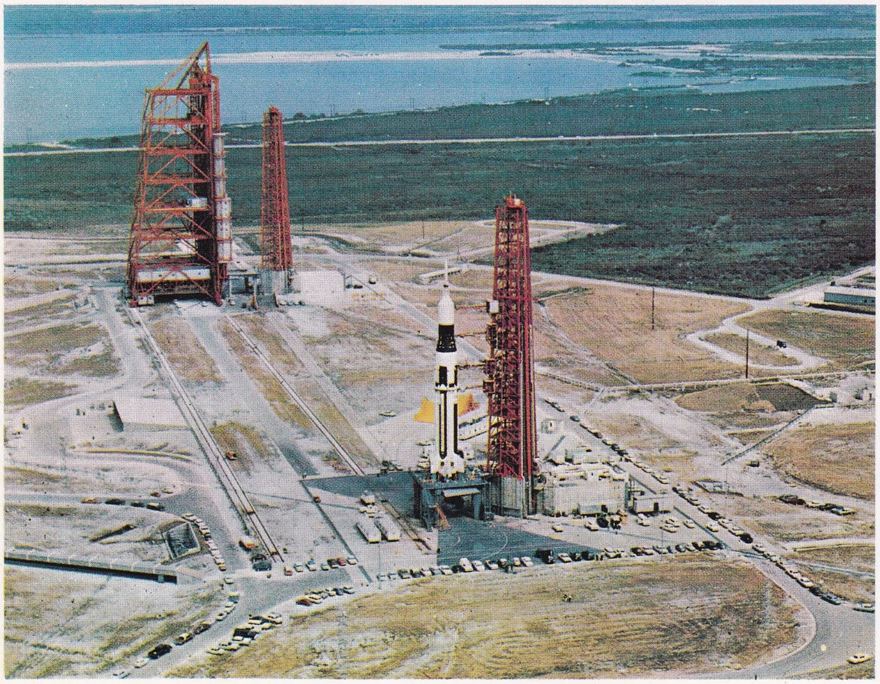

Bırak bir defa da nasıl istersem öyle konuşayım, yahu! (S. F. Abasıyanık). || *Uzun hayvan*, yılan. || *Uzun hikâye*. Bk. HİKÂYE. || *Uzun kulaktan haber almak*, herhangi bir haberi ilgisi olmayan kimselerden ve ya dolayısıyla öğrenmek. || *Uzun kulaklı*. Bk. KULAKLI. || *Uzun lafın kısası*. Bk. LAF. || *Uzun oturmak. Halk dili*. Bk. OTURMAK. || *Uzun tutmak*, bir işe uzun süren çok ayrıntılı bir biçim vermek. Uzatmak, uzun sürmek. || *Uzun uzadıya*, uzun sürecek şekilde, uzatarak: *—Bu meseleyi Halil Paşayla Doktor Münir Bey uzun uzadıya tartışmışlardı* (Kemal Tahir). || *Eli uzun*. Bk. EL. || *O kadar uzun boylu değil*. Bk. BOY.

— Anat. Uzunluklarına oranla az kalın olan bazı organlara denir: *Kısa kemikler, yassı kemikler ve uzun kemikler vardır*. || Aynı göreve sahip kaslar arasında daha kısalarından ayırmak için bazı kaslara denir. || *Boyun uzun kası*, boyun omurgası önünde yutağın arka yüzünün yan taraflarında bulunan kas. || *Sırt uzun kası*, bel - kuyruk sokumu kitlesini yapan kaslardan biri.

— Antropol. *Uzun kafalı*. Bk. DOLİKOSEFAL.

— Bağc. *Uzun çubuk*, her gözü, meyve vermesi için budanmadan bırakılan çubuk.

— Dilbil. ve Ed. *Uzun hece*, içinde uzun ünlü bulunan hece: *Câhil, semâ, hâkim* v. b. (Aruz vezni kalıpları bulunurken uzun hece, iki biçimde söz konusu olur: Hecenin uzun bir ünlüyle veya bir ünsüzle bitmesi. *Kapalı hece* de denir.) || *Uzun ünlü*, söyleniş süresi uzun olan ünlü. (Kural olarak Türkiye Türkçesinde uzun ünlü bulunmadığı kabul edilir. Orta Türkçe döneminde uzun ünlü olduğu dil ürünlerinden anlaşılır. Bugün, Türkçenin en uzak lehçelerinden sayılan Çuvaşça* ve Yakutça*da uzun ünlü vardır. Türkiye Türkçesindeki ünlülü kelimeler yabancı asıllıdır: *Âlim, hülyâ, hakîkat* v.b.)

— Ed. Halk şiirinde, hece sayısı on birden on altıya kadar olan şiirler için kullanılır.

— Fonet. Kısa foneme karşıt olarak telaffuz süresi çok belirgin olan (fonem).

— Huk. *Uzun süreli durdurma*, memurun bulunduğu kademede bir, birbuçuk veya iki yıl durdurulması. (Bk. ANSİKL.) || *Uzun süreli hürriyeti bağlayıcı cezalar*. Bk. ANSİKL.

— Mus. *Uzun hava*. Bk. UZUNHAVA.

— Spor. *Uzun pom*. Sınırsız bir sahada, iki takım arasında raketlerle oynanan bir top oyunu. Bk. POM.

— Tar. *Uzun saçlı krallar*, uzun saçı en yüce onur işareti sayan Merovenj krallarına verilen ad. (Vandal, Vizigot ve Ostrogot kralları da aynı anlayışa bağlıydılar. Tahttan indirilirlerse saçları tıraş edildikten sonra manastıra kapatılırlardı.)

— Zool. *Uzun bacaklılar*. Bk. UZUNBACAKLILAR. || *Uzun kuyruklu baştankara*, Avrupa'da yaygın baştankara türü. (İlmî adı *Aegithalos caudatus*.)

— ANSİKL. Huk. *Uzun süreli durdurma*, devlet memurlarına verilebilecek disiplin cezalarından biridir. Memurun malî hakları yönünden olduğu kadar görev ve yetkileri bakımından da ilerlemesi üzerinde olumsuz etkileri vardır; bu ceza, ceza süresi içinde sadece yükselmeleri için yarışma sınav veya seçmelerine girebilmeyi de önlemektedir. Uzun süreli durdurma cezası, sicile geçer; fakat bu cezanın uygulanmasından sonraki 5 yıl içinde, memur, yetkili âmirden cezanın silinmesini isteyebilir.

● *Uzun süreli hürriyeti bağlayıcı cezalar*, müebbet hapis ve muvakkat hapistir. Muvakkat hapsin uzun süreli hürriyeti bağlayıcı ceza niteliğini kazanabilmesi için, altı ay veya daha uzun süreli olması gerekir. Kısa süreli hürriyeti bağlayıcı cezaların, para cezasına çevrilmesi mümkündür; fakat uzun süreli hürriyeti bağlayıcı cezalarda bu imkân söz konusu değildir. Uzun süreli hürriyeti bağlayıcı cezalardan ancak bir yıla kadar hapis veya hafif hapis cezası tecil edilir.

◆ **Uzunca** sıf. Epeyce, oldukça uzun: *—Hasta adama göre uzunca bir konferans, demiş, sonra sormuştu* (S. F. Abasıyanık). *İçeri uzunca bir adam girdi*.

◆ **Uzun uzun** zf. En küçük ayrıntılarına kadar, dikkatle: *Bunun için uzun uzun düşünmek lâzımdı* (H.R. Gürpınar). [ML]

UZUNADA veya **KÖSTEN adası**, Ege denizinin İzmir körfezi içinde yer alan ve kuzeyde İsareis burnu (fener) ile sona eren engebeli ada; yüksl. 184 m; yüzölç. 25,4 km². Askerî tesisler. (M)

UZUNAYAK blş. i. Mad. oc. Kazı alnı 100 ile 200 m veya daha fazla olan kazı yeri. || *Uzunayak havözü*, bir uzunayağı kazmak için kullanılan havöz. (L)

UZUNBACAKLILAR çoğl. blş. i. Eski sınıflandırmada uzun bacaklı, uzun gagalı bazı kuşlarla (balıkçıl, leylek, turna, kervançulluğu, toy v.b.) karatavuk, angut ve sutavuğu gibi orta boy bazı kuşları oldukça soyut ölçülere dayanarak biraraya getiren kuşlar takımı. (Bu çeşitli tipler şimdi daha tutarlı birçok takıma ayrılmış durumdadır: balıkçıllar, karatavuklar, yağmurkuşları v.b. Bazı bilginler bu takımları meydana getiren, bataklıklarda yaşayan, etçil beslenen, uzun bacakları sayesinde çamurlu sularda batmadan yürüyebilen, ağır fakat uzun süre uçabilen kuşları «uzunbacaklılar» diye bir üsttakım adı altında toplarlar.) [L]

UZUNCABURÇ. Esk. coğ. Silifke'de Meydan köyünün yakınlarında antik yerleşme. Kuruluşu hakkında kesin bilgi yoktur. İskender'in generalleri, Selefki krallığı ve bazı tiranlar tarafından yönetildiği bilinir. Romalılar devrinde yerleşme, *Diokaisareia* adını aldı. Şehirde Roma devrine ait birçok kalıntı vardır. Bunlar arasında Zeus tapınağı (V. yy.da kiliseye çevrildi ve tahrip edildi), Tykhe mabedi (granitten yüksek bir kaide üzerinde), şehrin kuzeybatısında giriş kapısı, surlar, tiyatro ve mezar anıtları yer alır. (M)

UZUNCAYAYLA, Balıkesir'in güneybatısında Marmara (Susurlu çayı) ve Ege denizi (Bakırçay) havzaları arasında subölümü çizgisi meydana getiren hafif dalgalı sırt; yüksl. 430 m. Balıkesir-Savaştepe demiryolu bu yayladan geçer. (M)

UZUNÇARŞILI (İsmail Hakkı), türk tarihçisi (İstanbul 1889). Uzunçarşılı Mehmed Efendinin oğlu. İlk ve ortaöğrenimini İstanbul'da yaptı. Edebiyat fakültesini bitirdi (1912). Kütahya ve Kastamonu'da tarih öğretmenliği, Balıkesir lisesinde müdürlük, maarif müdürlüğü, Maarif vekâleti ilköğrenim müfettişliği yaptı (1927). Balıkesir'den mebus seçildi (1927). Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde profesörlük yaptı (1932-1938). Eserleri: *Anadolu Beylikleri* (1937); *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal* (1941); *Kapı Kulu Ocakları* (2 cilt, 1943); *Osmanlı Devleti Saray Teşkilâtı* (1945); *Osmanlı Tarihi* (8 cilt, 1947). [M]

UZUNÇAYIR, İstanbul'un Anadolu yakasında Kurbağalıdere vâdisinin orta çığırında bir kesim. Ankara caddesinin izlediği Uzunçayır'da son yıllarda birtakım sanayi tesisleri ve oturma mahalleri kuruldu. (M)

UZUNDERE, Karadeniz bölgesinde (Erzurum ilinin Karadeniz bölgesi sınırları içinde kalan kesimi, Tortum ilçesi) bucak; 10 868 nüf. (1965); 11 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Azort*), 2 524 nüf. (1965). Tortum'un 34 km kuzeyindedir; yüksl. 1 500 m. (M)

UZUNGÖL, Karadeniz bölgesinde (Doğu Karadeniz bölümü, Trabzon ili, Çaykara ilçesi) bucak; 6 171 nüf. (1965); 9 köy. — *Bucak merkezi (Şerah)*, 2 406 nüf. (1965). İlçe merkezinin 23 km güneydoğusunda; yüksl. 1 500 m. (M)

UZUN HASAN, akkoyunlu hükümdarı (Diyarbakır 1423 - Tebriz 1478). Akkoyunlu hükümdarı Ali Beyin oğlu, Babasının ölümü üzerine (1441) Akkoyunluların başına, Uzun Hasan'ın kardeşi Cihangir geçti. 1451'de Cihangir, amcaları Kasım Bey ve Şeyh Hasan ile bozuştu. Amcalarının Karakoyunlularla birleşmesi üzerine Cihangir, amcalarına karşı Uzun Hasan'ı yolladı. Uzun Hasan yapılan savaşı kazandı. Uzun Hasan, ikinci seferini yine Cihangir'in emriyle, ayaklanan Erzincan valisine karşı yaptı. Ayrıca, doğudaki kürt beylerinin üstüne akınlar düzenledi; sonra, kardeşi Cihangir'i başkent Âmid'den (Diyarbakır) uzaklaştırarak devlete hâkim oldu. Safevî şeyhi Cüneyd ile işbirliği yaparak, şeyhin dinî yetkilerinden yararlandı, durumunu kuvvetlendirdi. Trabzon rum imparatoru İoannes IV Komnenos'un kızı Katerina Despina ile evlendi. Trabzon'un osmanlı saldırısına karşı koruyacağına söz verdi. Uzun Hasan, ayrıca İstanbul'a elçi göndererek Trabzon imparatorluğunun her yıl verdiği verginin affedilmesini, karısına çeyiz olarak verilmiş olan Kayseri yöresinin teslimini istedi. Fatih Sultan Mehmed bu istekleri reddetti. Osmanlı ordusu 1461 ilkbaharında Trabzon seferine çıktı. Önce Sıvas'a yöneldi. Ordunun öncüsü olan Gedik Ahmed Paşa, Koyunluhisar'ı, akkoyunlu kumandanı Yar Ali Beyden aldı. Kendisine karşı direnen Uzun Hasan'ın amcazadesi Hurşit Beyi bozguna uğrattı. Uzun Hasan'ın annesi Sara Hatun, padişahın yanına gelerek Trabzon'un, gelini Katerina Despina'ya ait olduğunu, Trabzon'u almaktan vaz geçmesini söylediyse de olumlu bir sonuç alamadı. Uzun Hasan'dan yardım alamayacağını anlayan imparator David Komnenos, 26 ekim 1461'de Trabzon'u Fatih'e teslim etti. Sefer dönüşünde Uzun Hasan, hediyelerle kendisine gelen osmanlı heyetini kabul ederek aradaki antlaşmayı yeniledi. Uzun Hasan bundan sonra ülkesini Doğu Anadolu, Gürcistan, Suriye ve Azerbaycan yönünde genişletmek için harekete geçti. Bitlis ve Siirt yöresindeki kürt beylerini kendisine bağladı; Gürcistan üstüne akınlar düzenledi. Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şahı Çapakçur bölgesinde kesin yenilgiye uğrattı. 1467'de Cihanşah'ın oğlu Hasan Ali, Timuroğullarından Ebu Said'den yardım istedi. 1469'da Uzun Hasan, Ebu Said ile Mahmudâbâd yakınında yaptığı savaşı kazandı. Akkoyunlu ülkesi, Horasan dışında bütün İran'ı, Ermeniye'yi ve Mezopotamya'nın önemli bir kısmını kapsıyordu. Uzun Hasan, bundan sonra Osmanlılarla mücadeleye girişti; 1472'de Venediklilerden top ve topçu askeri sağlamak için Hacı Mehmed adındaki adamını Venedik'e yolladı. Türkmen süvari kuvvetine topçu kuvvetini katarak Fatih'in savaş üstünlüğünü kırmak istiyordu. Uzun Hasan Karamanoğlu Pir Ahmed ve Kasım Beylere yardım ederek onları Osmanlılar aleyhine kışkırttı. Ömer Bey kumandasındaki Akkoyunlu kuvvetleri 1472'de Tokat'a baskın yaptılar. Akkoyunlu kumandanı Yusuf Mirza da Kayseri, Karaman, Hamideli yörelerini ele geçirdi. Bunun üzerine Fatih, doğuda kendisi için tehlikeli duruma gelen Uzun Hasan'ı ortadan kaldırmağa karar verdi. Osmanlı ordusu, 1473'te yola çıktı. Osmanlı öncüsü Murad Paşa kuvvetleri, Uzun Hasan'ın büyük oğlu Uğurlu Mehmed'in tuzağına düştü. Osmanlı ve akkoyunlu kuvvetleri Otlukbeli'nde karşılaştılar (11 ağustos 1473). Osmanlı topçusu tarafından kuvvetleri bozguna uğratılan Uzun Hasan İran'a çekildi. Böylece Anadolu'da Osmanlılarla Türkmenler arasındaki mücadele sona erdi. Akkoyunlular, devletin merkezini Tebriz'e naklettiler. Uzun Hasan, Gürcistan seferinden dönerken hastalandı (1477). Kısa bir süre sonra da öldü. (M)

UZUNHAVA blş. i. Mus. Ağıt ve gurbet türküsü gibi romantik şiirlere eşlik eden musiki. (M)

UZUNİSA, Karadeniz bölgesinde (Orta Karadeniz bölümü, Ordu ili merkez ilçesi) bucak; 15 886 nüf. (1965); 20 köy. — *Bucak merkezi*, 428 nüf. (1965). İl merkezinin 10 km güneyinde; yüksl. 150 m. (M)

UZUNKOLLUMAYMUNGİLLER çoğl. blş. i. Jibonları (hylobates) kapsayan uzun kollu maymunlar familyası. (L)

UZUNKÖPRÜ, Marmara bölgesinde (Edirne ili) ilçe merkezi kasaba; 20 237 nüf. (1965). Ergene vâdisinde, Meriç nehrine 10 km uzaklıktadır. Kasabadan geçen Kırkkavak deresi Ergene'ye ulaşır. Uzunköprü, karayoluyle Havza üzerinden Edirne'ye bağlanır. Edirne-İstanbul demiryolunun 46. km'si üzerinde bir istasyonu vardır. Tahıl; ayçiçeği; nebatî yağ fabrikaları. *—Uzunköprü ilçesi*, 1 275 km²; 72 634 nüf. (1965). [M]

UZUNKUYRUKLUBALIKGİLLER çoğl. blş. i. *Bathygadus, macrurus* ve benzeri

cinsleri kapsayan balık familyası. (L)

UZUNKUYRUKLUMAYMUNGİLLER çoğul blş. i. Eski dünya maymunlarını kapsayan memeli hayvan familyası. (Familyadaki maymunların hepsi küçük yapılı, avurtlu, kaba etleri kalın nasırlı, silindir kuyruklu hayvanlardır. Kuyruklarının ucunda kıl demeti yoktur. İnsana en yakın maymunlar bunlardır. Meskûn yerlerin yakınında yaşar, bazen tarım bitkilerine büyük zarar verir. Başlıca türleri: *makak, papion, cynopithecus, berber maymunu* [*Macaca Sylvana*], *cercopithecus, kırmızı başlı maymun* [*Cercocelus semnopithecus*], *uzun burunlu maymun* [*Nasalis larvatus*], *gereza* [*Colobus guerezal*].) [L]

UZUNKUYU, Ege bölgesinde (İzmir ili, Urfa ilçesi) bucak; 2 472 nüf. (1965); 7 köy. — *Bucak merkezi,* 535 nüf. (1965). Urfa'nın 23 km batısında İzmir-Çeşme yolu üzerinde. (M)

UZUNLUK i. (*uzun*'dan *uzun-luk*). Bir şeyin bir uçtan öbür uca kadar olan boyutu: *Bir caddenin uzunluğu.* || Bir yüzeyin iki temel boyutundan en büyük olanı (öbürüne *genişlik* veya *en* denir): *100 m uzunluğunda ve 80 m genişliğinde bir bahçe.* (*Eşanl.* BOY.) || Bir anlamda büyüklük: *Ellerin uzunluğu bir üstünlük ve asalet işareti sayılır.* || *Teşm. yol.* Bir yazılı metnin veya bir konuşmanın uzamı: *Bir mektubun uzunluğu.* || Zaman aralığının süresi: *Günlerin uzunluğu, kuzey yarımkürede kış ve ilkbahar mevsimlerinde artar.* || Uzun süre: *Manzaranın güzelliği yolun uzunluğunu unutturuyordu.*

— Denizc. *Roda uzunluğu,* 120 m'lik eski uzunluk ölçüsü. || *Tam boy uzunluk,* geminin baş taraftaki en ileri noktası ile geri taraftaki en art noktası arasında ölçülen en büyük uzunluğu.

— Fiz. *Dalga uzunluğu. Eşanl.* DALGA BOYU. Bk. DALGA. FREKANS.

— Fonet. Uzun bir ünlünün veya hecenin niteliği.

— Havc. Bir kanatta, kanat açıklığı karesinin kanat yüzeyine oranı veya kanadın açıklığı ile ortalama derinliği arasındaki oran. Bk. ANSİKL.

— Kâğıtç. *Kopma uzunluğu,* bir kâğıdın veya kartonun, çekmeden ileri gelen kopmaya karşı gösterdiği direncin ölçüsü. Bk. ANSİKL.

— Mat. Bk. ANSİKL.

— Metrol. *Uzunluk ölçüsü.* Bk. ÖLÇÜ *birimleri.*

— ANSİKL. Havc. *Uzunluk,* kanadın, kanat açıklığı yönündeki yamukluk oranını belirtir. Bazı uçaklarda veya planörlerde uzunluk 20'den fazla olduğu halde, sesüstü uçaklarda 3'ün altına düşebilir. Gerçekten de, uçağın hızı ne kadar az olursa uzunluğu o kadar büyük olması gerekir; çünkü uzunluk çok küçük olduğu zaman, düşük hızlarda kanatların marjinal kenar*larında meydana gelen burgaç* hareketleri, kanat yüzeyinin büyük bir kısmında kaldırma* kuvvetini yok eder.

— Kâğıtç. Bir kâğıdın *kopma uzunluğu,* teorik olarak, bu kâğıttan kesilen ve kendi ağırlığı altında kopan düzgün genişlikte bir kâğıt şeridinin uzunluğuna eşittir; bu uzunluk metre cinsinden hesaplanır; belli bir kâğıt için elde edilen sonuç, kâğıt şeridin imalât yönünde (*makine yönü*) veya dik yönde (*enine yön*) kesilmiş olmasına göre değişir.

— Mat. Bir eğri yayının uzunluğu, bu eğri yayını, içine çizilmiş bütün çokgen çizgilerinin uzunluklarının üst sınırı kabul edilerek hesaplanır. Bu uzunluk, dikgen koordinatlardaki değeri düzlemde

$$ds = \sqrt{dx^2 + dy^2}$$

ve uzayda

$$ds = \sqrt{dx^2 + dy^2 + dz^2}$$

olan *ds* yay elemanının integraline eşittir. (LM)

UZUN MEHMED, taşkömürü Türkiye'de ilk olarak bulan türk (XIX. yy.). Zonguldak'lıdır. Siracı Bahrî gemisinde askerlik yaptı. O devirde gemiler buharla işliyordu. Devlet, gemilerin ve fabrikaların ihtiyacı olan kömürü İngiltere'den getirtiyordu. Bir savaş durumunda İngiltere'den kömür almak imkânsızdı. Mahmud II bir ferman çıkararak Türkiye'de maden kömürü aranmasını emretti. Türk erlerine donanmadan kömür örnekleri veriliyor ve memleketlerinde bu kömürü aramaları bildiriliyordu. Uzun Mehmed, askerliğini bitirerek köyüne dönünce araştırma yapmağa başladı. Bir gün, kışlık tahılını öğütmek için değirmene gitti ve orada beklemek zorunda kaldı. Vakit geçirmek üzere derenin kıyısına inince sellerin sürüklediği yıkıntılar arasında siyah, kömür parçalarına benzeyen taşların da bulunduğunu gördü. Ocağında yakarak, bulduğu taşların, örnek kömürden olduğunu anladı. Kazılar yapmağa başladı (1829) ve bulduğu örnekleri İstanbul'a getirdi. Uzun Mehmed'e 5 000 kuruş mükâfat verildi, 600 kuruş maaş bağlandı; fakat, kömür aramak için ferman alanlardan birisi olan Ereğli mütesellimi, Uzun Mehmed'i kıskandı ve İstanbul'a yolladığı iki adamına onu öldürttü. Bugün Zonguldak kömür havzasında Uzun Mehmed adına bir anıt dikilmiştir. (M)

UZUN PİYALE PAŞA. Bk. PİYALE PAŞA *Uzun.*

UZUNSU, Bulgaristan'dan Tuna ırmağına dökülen Osma* çayının türkçe adı. (M)

UZUNTELEKLİLER çoğl. blş. i. Eski sınıflandırmada fırtınakuşlarını, albatrosları, martıları, denizkırlangıçlarını kapsayan alttakım. (L)

UZUNYAYLA, İç Anadolu'nun Yukarı Kızılırmak bölümü güney kesiminde bir yöre. Bugün Samantı (Seyhan) ırmağının yukarı çığırı çevresinde yer alır; ayrıca doğuda Tohma suyu (Fırat) ve batıda Kızılırmak'a su gönderir. Uzunyayla'nın dalgalı zemininin yükseltisi 1 500 m'yi bulur ve bu zemin üzerinde de 2 000 m'yi geçen dağlara rastlanır. Uzunyayla'yı yaran vâdiler, yörenin orta kesimlerinde fazla derin olmadığı halde, kenarlara doğru derinleşerek, yaylanın bu kesimlerini engebeli bir duruma getirir. Uzunyayla'nın zemini Üçüncü zamanın ikinci yarısına ait tortul tabakalarla (miyosen denizel tortuları üstünde tatlı su göllerinin dibine çökelmiş, killi-kireçli yerey) kaplıdır. Az eğimli olan bu tabakaların örttüğü eski temel, yörenin sınırlarına doğru, yüksek dağ gövdelerinde meydana çıkar (Hınzır dağı, Gürün dağları). Uzunyayla'da iklim çok sert, kışlar sürekli, yazlar kısa ve yayla üzerinde serindir. Güneye doğru çalılık biçiminde görünen ağaçsı bitkilere, yayla üzerinde hemen hiç rastlanmaz. Uzunyayla tam bir step alanı olduğu için, küçükbaş hayvan ve at yetiştirilen bir hayvancılık bölgesidir. Zıraat işleri, daha az önemlidir (buğday, arpa ekimi); meyve ve sebze hemen hiç yetiştirilmez. Uzunyayla, tenha bir yöredir. Kır nüfusu yoğunluğu 13-20 arasında değişir. Yüksek düzlüklerde yazın sürüler otlatılır; köyler vâdilere sığınmış durumdadır. Uzunyayla içinde başlıca yerleşme Pınarbaşı'dır. (M)

Uzun yürüyüş, Kiang-si'nin güneyinde Çankayşek milliyetçileri tarafından tehdit edilen Mao Çe-tung kıtalarının geri çekilmesi. Bu kıtalar, milliyetçilerin çemberinden kurtulmak için Guy-Cou, Yun-nan, Yangdzı'nın yukarı havzası (Tatu nehri çarpışmaları), Tibet sınırı ve Şen-si'nin kuzeyi üzerinden 12 000 km aştılar ve Pao-an'da öbür komünist gruplarla birleştiler (1934-1935). Sayıları yola çıkışta 130 000 kişiyken, varışta 30 000'e düşmüştü. Komünist başkent, Pao-an'dan Yen-an'a nakledildi. Bk. ÇİN. (L)

UZUV veya **UZV** i. (ar. ʿ*użv*). Vücudu meydana getiren parçalardan her biri, organ: *Vücudun bütün uzuvlarıyle beraber yüz hatları da bu çekiliş nispetinde uzayarak bir daha kısalmadan öyle kalmış zannolunsun* (H. R. Gürpınar). *Yeni.* Örgen. || *Teşm. yol.* Bir bütünü, bir topluluğu meydana getiren üyelerden her biri: *Zühtü Efendi, ailenin en ihtiyar, en sözü geçer bir uzvu idi* (Ahmed Rasim).

— Biyol. *Esk. Uzvi tenis,* dişi organ. || *Uzvi tezkir,* erkek organ.

— Huk. Bk. ORGAN. (M)

UZVÎ sıf. (ar. ʿ*użv*'dan ʿ*użvî*). Uzuvla, organlarla ilgili olan: *Bereket tedavisi mümkün, yani şifası kabil olan bir hastalıkmış... Bazan uzun sürermiş ama behemehal sonu iyilikle bitermiş; uzvî bir beyin hastalığı değilmiş* (R. H. Karay). || Canlı, organik. *Yeni.* Örgensel.

— Kim. *Esk. Gayrı uzvî,* inorganik. || *Kimya-yı uzvî,* organik kimya. (M)

UZVİYET i. (ar. ʿ*użv*'dan ʿ*użviyyet*). Canlılık, yaşayan taraf, organizma: *Çünkü nasıl bir hayvanın, yahut nebatın uzviyetine, hariçten yeni bir uzuv ithal etmemiz mümkün değilse...* (Ziya Gökalp). *Yeni.* Örgenlik. (M)

UZZA, İslâmlıktan önceki arap tanrılarından biri. Kâbe'de bir putla temsil edilirdi. İslâm dininin doğuşundan ve Kâbe'nin müslümanların eline geçişinden sonra bu tanrıyı temsil eden put da, ötekiler gibi, kırılarak ortadan kaldırıldı. İslâm dinine karşı direnen, onun yayılmasını önleyerek, eski inançlarını sürdürmek isteyen arap kabileleri uzun süre Uzza'ya bağlı kaldı. Zamanla bütün arap kabilelerinin islâmlaşması sonucu Uzza unutuldu. Cahiliye çağı arap şairleri arasında Uzza'yı övenler vardır. (M)

UZZÂL i. (ar. ʿ*uzzāl*). Mus. *Esk.* Türk musikisinde 10. basit makam. (Bk. ANSİKL.) || *Uzzâl acem,* türk musikisinin birkaç yüzyıllık birleşik makamlarından biri. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) || *Uzzâl hüseynî,* türk musikisinin birkaç yüzyıllık birleşik makamlarından biri. (Bugüne kalmış örneği yoktur.)

— ANSİKL. Mus. *Uzzâl,* hicaz ailesi denilen 4 basit makamdan biridir. Hicaz beşlisine, uşşak dörtlüsünün eklenmesiyle meydana gelir. Genellikle çıkıcı, bazen inici olarak kullanılmıştır. Dügâh (*la*) perdesinde durur. Güçlüsü, beşliyle dörtlünün birleştiği beşinci derece olan hüseynî perdesidir. Dizisinde nisebi şerifeden 7 tane olduğu için mülâyimdir. Donanıma *si* bakıye bemolü (♭) ile *fa* ve *do* bakıye diyezleri (♯) konulur. Orta sekizlisindeki sesleri pestten tize doğru şöyledir: dügâh, dik kürdî, nim hicâz, nevâ, hüseynî, evc, gerdaniye ve muhayyer. (M)

UZZANO (Niccola DA), floransalı devlet adamı (1359-1431). İşadamı ve Albizzi'lerin dostuydu. 1417'de adalet muhafızı oldu ve Medici'lerin yükselmesini engellemeğe çalıştı. Donatello'ya mal edilen heykeli, Rönesansın en güzel eserlerindendir. (L)

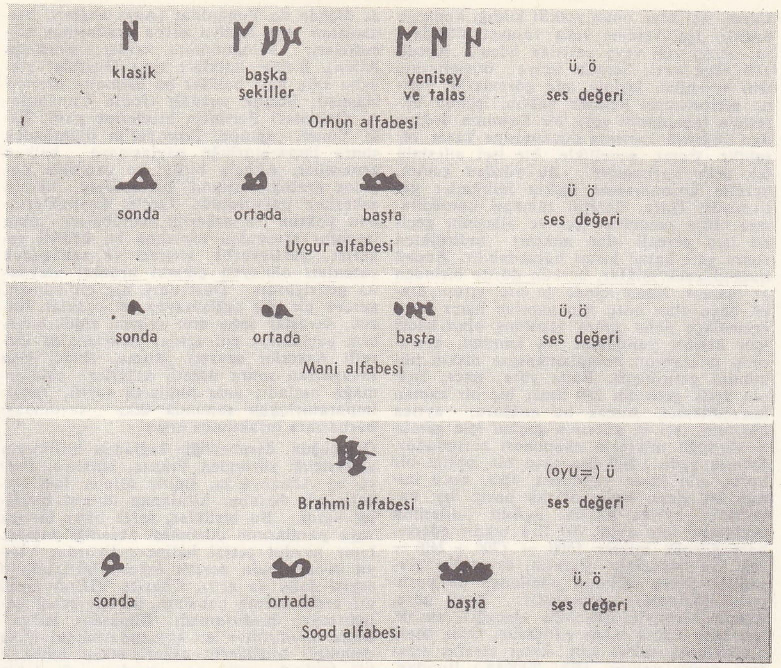

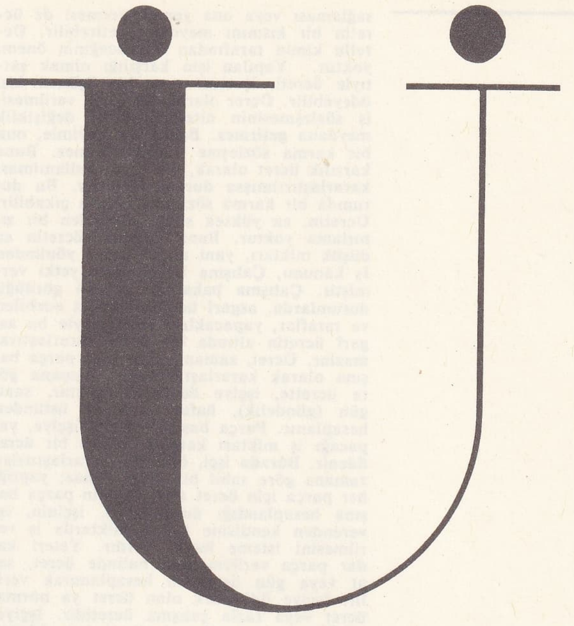

Ü i. Türk alfabesinin yirmi altıncı harfi; *ü*. || İnce, dar, yuvarlak ünlü. || Sıralama ve sınıflandırmada sayı yerine kullanıldığı zaman 25'i (veya 26'yı) gösterir.

— ANSİKL. Leng. *Harfin tarihi.* Göktürk (orhon) yazısında *ü* sesi, *ö* sesiyle birlikte aynı işaretle gösterilir. Uygur alfabesinde *ö* sesi işareti, *ü* için de kullanılır. Mani yazısında *ö* işareti, *ü* sesini de temsil eder. Türk brahmi yazısında bir *ü* (*uyu=ü*) vardır. Sogd alfabesinde *ö* ve *ü* sesleri bir işaretle gösterilir. Osmanlıcada kelime başında *ü* sesi *elif* ve *vav* harfleriyle (bazen yalnız *elif* veya *elif* ve ötre ile), kelime ortasında *vav* veya ötre veya her ikisi de kullanılarak (bazı metinlerde hiç bir işaret kullanılmaz) gösterilir, kelime sonunda *ye* (çok seyrek olarak da *vav*) harfi kullanılır. Latin harflerini kullanan Türkiye Türkçesinde bir *ü* harfi vardır.

● *Fonetik* (ses bilgisi). *Ü* sesi; ince, dar, yuvarlak bir ünlüdür. *Ü* sesi Türkçede ön, iç ve son seste bulunabilir: *üç, ülke, üşümek, üzüntü* v.b.; *bükülmek, düşük, gülünç* v.b.; *büyü, gündüzcü, sövgü, süngü, yüzlü* v.b. Bazı yabancı kelimelerin türkçe telaffuzlarında, ön ve iç seslerde *ü* türemeri görülür: *stoppa > üstüpü, Skutari > Üsküdar* v.b.; *cürm > cürüm, hükm > hüküm, zülf > zülüf* v.b. Ön seste *ü* türemesi, anadolu ağızlarında da vardır: *rüya > ürya, rüzgâr > ürüzgâr* v.b. *Ü* ünlüsü öteki ünlüler gibi vurgusuz orta hece durumuna geçtiği zaman genellikle düşer: *ötürü > ötrü, süpürüntü > süprüntü, tükürük > tükrük* v.b. Yabancı dillerden gelen bazı kelimelerin iç seslerindeki *i, o, u* sesleri *ü*'ye dönüşür: *müdir > müdür, müşkil > müşkül, Lütfi > Lütfü* v.b.; *coverte > güverte* v.b.; *fücur > fücür, gülâb > gülef, kumerki > gümrük* v.b. Anadolu ağızlarında (özellikle rumeli ağızlarında) *g, ğ* ve *y* seslerinin etkisiyle ilk hecedeki geniş yuvarlak ünlülerde darlaşma görülür. Bundan dolayı, meselâ *ö* ünlüsü *ü* olur: *öğüt- > üğüt-, öğren- > üğren-, göğüs > güyüs, öyle > üyle* v.b. Eski Türkçede, bir iki örnekte *e* ünlüsü, Türkiye Türkçesinde ünlü uyumu yüzünden *ü* olarak değişti: *bedü- > büyü-, bedük > büyük* v.b. Türkiye Türkçesi dışındaki türk lehçelerinde de *ü* ünlüsüyle ilgili birtakım ses değişmeleri oldu. Kazan Türkçesi, Başkırtça ve Tatarcada *ö* ünlüsü *ü* olarak değişti: *kül* (göl), *küz* (göz), *yün* (yön), *süz* (söz), *dürt* (dört), *sün-* (sön-) v.b. Orta Türkçedeki ön ve iç ses *ö* ünlüsü Çuvaşçada *ü* olarak geçer: *öpke* (öfke) > *üpke, böl- > gül-, yöri-* (yürü-) > *süre-* v.b. Orta Türkçede temel hecesi uzun *o/ö* (*ō/ȫ*) ünlüsüyle kurulan kelimelerin, bu uzun ünlüsü, Yakutçada *uo/üö* diftonguna dönüşür: *kök* (gök rengi, mavi) > *küöh, ȫl* (nem) > *üöl, tört* (dört) > *tüort* v.b. Genel Türkçedeki *ü* ünlüsü Yakutçada uzun *ü* (*ǖ*) biçiminde görülür: *küt-* (güt-) > *kǖt-* v.b. Yine Yakutçada *üg* hecesiyle kurulan temeller, uzun *ü* (*ǖ*) olur: *yügür-* (koş-) > *sǖr-, tüg* (tüy) > *tǖ* v.b. (M)

ÜBBEHET ve **ÜBHET** i. (ar. *übbehet* ve *übhet*). *Esk.* Ululuk, yücelik. (M)

ÜBBEHETLÛ sıf. (*übbehet*'ten *übbehetlû*). İda. *Esk.* Osmanlı devletinde sadrazamlıktan azledilenler için kullanılan deyim. (Sadrazamlık görevine son verilenlere yazılan belgeye *übbehetlû* diye başlama geleneği vardı.) [M]

ÜBERLİNGEN, Almanya'da (Batı Almanya, Baden Württemberg) şehir, Konstanz gölünün (*Überlinger See*) kuzeybatı kolunun kıyısında; 10 400 nüf. Turistik merkez. Gotik üslûbunda katedral. (L)

ÜBEYDULLAH bin ZİYAD (İbn Sumeyya), Halife Yezid* devrinde Kûfe valisi (öl. 686). Kûfelilerin isteklerine uyarak Mekke'deh Irak'a hareket eden Hüseyin* ile maiyetini durdurmakla görevlendirildi. Ömer bin Sad ve Şamir kumandasında gönderdiği kuvvetler, Kerbelâ'da Hüseyin'in suyunu keserek onu şehit ettiler (680) ve kesilmiş başını Übeydullah'a getirdiler. Übeydullah, Abdülmelik bin Mervan devrinde Kûfe'yi eline geçiren Muhtarüs Sakafi ile savaşırken Malik bin Eşter tarafından öldürüldü. (M)

ÜBÜVVET i. (ar. *ebb*'den *übüvvet*). *Esk.* Babalık: *Yavrun sana bir hiss-i übüvvet de mi vermez* (Tevfik Fikret).

◆ **Übüvveten** zf. *Esk.* Babalık dolayısıyle. (M)

ÜCAC i. (ar. *ucâc*'dan). *Esk.* Acı veya tuzlu su: *Ben de ederim bu kavli teslim / Hemhâl olamaz ücaca tesnim* (Ziya Paşa). [M]

ÜCRA sıf. (*uç > uç-ra > uc-ra*'dan). Uçta ve kenarda bulunan, sapa, tenha: *Belki Anadolu'nun ücra bir kasabasında, Ankara'da, şuraya buraya asılmış, tek tük kandiller, bu zaferin tek şenlik aydınlıklarıdır* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Anlat bakalım şimdi. Bu ücra mahalle kahvesindeki köşemi nasıl keşfettin?* (R. N. Güntekin). [M]

ÜCRET i. (ar. *ücret*). Bir emeğe karşılık olarak verilen para: *Hattâ, bir defa, eşyasını taşıdığı bir müddeiumumî, bozukluğu olmadığı için sürücü ücretinden iki kuruşçuğunu eksik vermişti* (Ömer Seyfeddin). *İşçi ücretleri.* || Otel v.b. yerlere verilen para: *Vatandaş Ahmed Efendi, esvablarını bulduğu için o kadar sevindi ki iki oda ücretini ödedi* (B. Felek).

— Huk. Bir iş sözleşmesinde, işverenin işçiye, gördüğü iş karşılığı ödemek zorunda olduğu karşı edim. (Bk. ANSİKL.) || *Ücret tavanı,* bir ücretin Sosyal Sigorta kesintisine giren en yüksek bölümü. || *Ücret tevkifi,* işverenin, işçinin ileride vereceği zararları karşılamak üzere, ücrette yaptığı kesinti. (Bk. ANSİKL.) || *Muhik ücret,* ücretin tespit edilmediği veya tespit edilmesine rağmen belirli hallerde arttırılarak işe uygun olarak ödenen ücret. || *Taban ücret,* sigortalının, iş kazası sigortası, işsizlik sigortası ve Sosyal Sigorta tarafından yapılması gereken ödemelerin hesaplanmasında kullanılan ücreti. — Resmî makamlar tarafından, doğum ve çocuk yardımlarının hesaplanmasında temel olarak alınması için tespit edilmiş miktar. || *Toplam ücretler,* bir ülkedeki ücretlilere doğrudan doğruya veya dolaylı olarak yapılan ödemelerin toplamı.

— Sanay. *Parça başına ücret,* işçi tarafından teslim edilen işe göre ödenen ücret. (Parça başına ücret, genellikle, eve verilen işlerin ücretidir. Bu usul atelyelerde de kullanılır, ama bu durumda, saat verimi değiştiği zaman bütün fiyatları değiştirmek zorunda kalmamak için, ücretin esası genellikle saate göre hesaplanır.)

— ANSİKL. Huk. *Ücret,* işverenin, bir iş sözleşmesinden doğan en önemli borcu olduğu gibi, iş sözleşmesinin de başlıca unsurlarından biridir. İş sözleşmesinden söz edebilmek için, bir işin belirli bir ücret karşılığı yapılması gerekir. Bu yüzden, ücretsiz olarak bir işin yapılması halinde, iş sözleşmesinin varlığından söz edilemez. Bu durumlarda genellikle bir vekâlet sözleşmesinin varlığı kabul edilir. Sözleşmeyle veya örf ve âdetle tespit edilen ücret, genellikle bir miktar paradır. Ancak, ücretin her zaman para olması gerekmez. Yapılan işin karşılığı olarak işçiye ödenen her türlü karşı edim, ücret niteliğindedir. Köylerde yapılan işlerde genellikle para yerine buğday, bulgur, yağ, yumurta gibi şeyler verilir. Bunlar, yapılan bir işin karşılığı olduğu için, ücret niteliğindedir. Ücret, para ve başka bir şeyin birleşmesinden de meydana gelebilir: msl. ücret olarak, günde beş lira ve yarım kilo pirinç de kararlaştırılabilir. İşverenin, işçiye, yatacak yer

sülüs

nesih

tâlik

sağlaması veya ona yemek vermesi de ücretin bir kısmını meydana getirebilir. Ücretin kimin tarafından ödeneceğinin önemi yoktur. Yapılan işin karşılığı olmak şartıyle ücreti, işveren veya bir üçüncü kişi ödeyebilir. Ücret olarak bir şeyin verilmesi, iş sözleşmesinin niteliğinde bir değişiklik meydana getirmez. Başka bir deyimle, ona bir karma sözleşme niteliği vermez. Buna karşılık ücret olarak, bir şeyin kullanılması kararlaştırılmışsa durum farklıdır. Bu durumda bir karma sözleşme ortaya çıkabilir. Ücretin, en yüksek sınırı yönünden bir sınırlama yoktur. Buna karşılık, ücretin en düşük miktarı, yani asgarî ücret yönünden İş kanunu, Çalışma bakanlığına yetki vermiştir. Çalışma bakanlığı gerekli gördüğü durumlarda, asgarî ücretleri tespit edebilen ve taraflar, yapacakları sözleşmeyle bu asgarî ücretin altında bir ücret kararlaştıramazlar. Ücret, zamana göre veya parça başına olarak kararlaştırılabilir. Zamana göre ücrette, işçiye ödenecek miktar, saat, gün (gündelik), hafta veya ay üstünden hesaplanır. Parça başına ücrette işçiye, yapacağı iş miktarı karşılığı belirli bir ücret ödenir. Burada işçi, önceden kararlaştırılan zamana göre sabit bir ücret almaz; yaptığı her parça için ücret alır. Ücretin parça başına hesaplandığı durumlarda, işçinin, işverenden kendisine belirli miktarda iş verilmesini isteme hakkı vardır. Yeteri kadar parça verilememesi halinde ücret, saat veya gün üstünden hesaplanarak verilir. İşçiye ödenecek olan ücret ya normal ücret veya fazla çalışma ücretidir. İşçiye, günlük normal çalışma süresi için ödenen ücrete, normal ücret; İş kanununda yazılı olan durumlarda, normal çalışma süresini aşan süre için de çalışması karşılığı kendisine ödenecek olan ücrete «fazla çalışma ücreti» (veya fazla mesai ücreti) denir. Ücret, taraflar arasında kararlaştırılan bir «çekirdek» ile buna eklenecek unsurlardan meydana gelir. İşverenin, işçiye düzenli olarak ödeyeceği gündelik veya aylık yahut parça başına ödenecek miktar, ücretin çekirdeğini meydana getirebilir. Bu miktara taraflar yine anlaşma ile belirli bazı ekler koyabilirler. Bu ekler arasında en önemli olanları şöyle sıralanabilir: **1.** ikramiye veya prim. Primin, ücretin bir eki olabilmesi için, bunun iş sözleşmesiyle kararlaştırılmış olması gerekir. Meselâ iş sözleşmesinde, işverenin, bayramlarda ve yılbaşında işçiye çift ücret ödemesine ilişkin bir hükmün bulunması halinde, ödenecek olan ikramiye veya prim, ücretin bir kısmını meydana getirir. Buna karşılık, iş sözleşmesiyle kararlaştırılmamış olmakla birlikte, işverenin, geçici olarak işçiye ücretine ek olarak verdiği bir şey, ücretin eki olarak kabul edilemez. Meselâ, kuruluşun 50. yıldönümü yüzünden veya çok iyi çalışan bir işçiyi daha fazla teşvik etmek için işverenin ona verdiği bir miktar para, ücretin bir kısmı olarak kabul edilmez; **2.** provizyon, daha çok bağımsız çalışan kimseler yönünden söz konusu olur. Ancak bazı durumlarda, bir iş sözleşmesinin de konusu olabilir. Bu durumlarda, asıl ücrete ek veya karşılık olarak ücret kavramı içinde sayılır; **3.** kârdan hisse alınması da ücretin bir parçasıdır. Bazı durumlarda, tarafların ücret olarak sadece kârdan hisse alınmasını kararlaştırması da mümkündür. Bu durumda, kârdan hisse alma, ücretin bir eki değildir; çekirdeğini meydana getirir; **4.** bahşiş de ana ücrete ek bir parçadır. İş sözleşmesi gereğince işverenin ücret ödeme borcu, işçinin kendi edimini yerine getirmesinden sonra doğar. Ancak, tarafların bunun aksini de kararlaştırmaları mümkündür: taraflar anlaşarak, işçinin edimini yerine getirmeden önce, işverenin borcunu yerine getirmesine karar verebilirler. Ücretin ödeme zamanını da taraflar kararlaştırabilir. Taraflar bir şey kararlaştırmamışsa, Borçlar kn. md. 326'ya göre, örf ve âdetteki sürelere uyulur. Örf ve âdette de süre belirtilmemişse ücret, işçi ve işverenle birlikte yaşamayan hizmetçilere haftada bir, idarehane memur ve müstahdemleriyle işverenle birlikte yaşayan işçilere ayda bir ödenir. İş kanununa bağlı iş sözleşmeleri için kesin ödeme süreleri konulmuştur. Buna göre, işçinin ücreti kural olarak haftalık şeklinde ödenir. Ancak bu süre, toplu iş sözleşmeleri veya ferdî iş sözleşmeleriyle bir aya kadar uzatılabilir. Ücret, işçi veya onun yetkili kıldığı kimseye ödenir. İşçi velâyet veya vesayet altındaysa, ücreti veli veya vasisine ödenir. Ancak veli veya vasi, ücretin işçiye ödenmesine izin verebilir. İşçinin aile görevlerini yerine getirmemesi halinde hâkim, işçinin ücretinin tamamının veya bir kısmının doğrudan doğruya karısına ödenmesine karar verebilir. Ücret, genellikle, bir işçi ailesinin tek gelir kaynağıdır. Bu yüzden kanun, ücretin korunmasına ilişkin hükümler getirmiştir. Önce, ücretin tamamı haczedilemez. İcra memuru, işçi ve ailesinin geçimi için gerekli olan miktarı indirdikten sonra geri kalan kısmı haczedebilir. Ancak haczedilecek miktar, ücretin dörtte birinden az olamaz. Haciz içinde de sıra vardır. Daha önce olan borç için yapılan haciz sona ermedikçe daha sonra yapılmış olan haciz için kesinti yapılamaz. İş kanunu, kesintinin miktarının hesaplanmasına ilişkin hükümler getirmiştir. Buna göre, önce, işçinin aylık gelirinin 240 lirası hiç bir zaman haczedilemez. Ancak bu miktara, ayrıca hâkimin, işçi ve ailesinin geçimi için gerekli gördüğü miktarın eklenmesi zorunludur. Meselâ ayda 1 500 lira alan bir işçinin bir borcu için haciz yapılacak olsa, önce bunun 240 lirası kesin olarak haciz dışı kalacaktır; ayrıca hâkim, işçinin ailesinin geçinmesi için ayda 700 lira takdir ederse, haczedilecek miktar 1500 — (700 + 240) = 560 lira olacaktır. Ücretin, işverenin alacağıyle takas edilmesi yönünden de koruyucu hükümler getirilmiştir. Buna göre, işçinin ücretiyle işverenin alacağı ancak, işçi razı olursa takas edilebilir. Oysa öteki alacaklarda takas için, karşı tarafın rızasına gerek yoktur. (Bk. TAKAS.) Bundan, işçinin kasten vermiş olduğu zararlar istisna edilmiştir. İşçi, işverene kasten zarar verirse, işveren uğradığı zarara karşılık işçinin ücretini, onun rızası olmadan takas edebilir. Bir istisna da, işçinin avans alması durumudur. İşçi, ihtiyacı olduğu zaman işverenden avans isteyebilir ve işveren de haklı bir çekinme sebebi olmadıkça, avansı vermek zorundadır. Bir avans verilmesi halinde, işveren, vermiş olduğu avansı, işçinin ücretine mahsup edebilir ve bunun için işçinin rızasına gerek yoktur. İşverenin iflâs etmesi durumunda işçi ücretlerinin korunmasına ilişkin hükümler getirilmiştir. Buna göre, hizmetçi ücretlerinin, iflâsın açılmasından önceki bir yıllık tutarı, yazıhane ve kurumların memur ve müstahdemlerinin altı aylık ücretleriyle, fabrika işçilerinin altı aylık ücretleri, iflâs halinde imtiyazlı olarak birinci sırayı alır ve bunlar ödenmedikçe sıradaki öteki alacaklıların borçları ödenmez. İşveren iflâs etmemiş fakat aciz haline düşmüşse, işçi belirli bir süre içinde kendi ücreti için teminat verilmesini ister. Bu teminat verilmezse, iş sözleşmesini feshedebilir. Gayrımenkul inşaatında çalışan ve belirli nitelikte işçilerin ücretinin korunmasına ilişkin diğer bir imkân da onların kanunî ipotek haklarının olmasıdır. (Bk. İPOTEK.) İş ilişkisi devam ettiği sürece ücret alacağı yönünden zaman aşımı işlemez.

● *Ücret tevkifi.* İşveren, işçinin vereceği zararlar için daha önceden ücretin belirli bir kısmını kesebilir. Bu kesintinin yapılabilmesi için işçinin buna razı olması gerekir. İşçi ileride zarar verecek olursa, işverenin zararı bu kesintilerden karşılanacaktır. Ancak bunun için işçinin kusurlu olması gerekir. Kusuru işveren ispat etmez, aksine işçi kusursuzluğunu ispat edecektir. Tevkif edilen ücret, verilen zarardan daha fazlaysa işveren, geri kalan miktarı işçiye geri vermek zorundadır. (M)

ÜCRETLİ sıf. (*ücret*'ten *ücret-li*). Ücretle çalışan: *İrticaın, inkılâp aleyhtarlığının, dünyanın dört tarafına yayılmış gizli ve ücretli ajanlarından biri olduğunu da ilân ederek sözlerine son verdi* (Ş. S. Aydemir). || Çalıştığı yerden belli bir maaş almayıp, çalıştığı gün veya saatlerin karşılığında para alan kamu görevlisi: *Ücretli öğretmen.* || Bir ücret karşılığında yapılan.

— Ask. tar. *Ücretli asker,* para karşılığında yabancı bir devlet hesabına çalışan asker.

— ANSİKL. Ask. tar. Eskiçağda siteler veya devletler sık sık yabancı *ücretli asker*'ler kullanırdı: Fenikeliler, Persler, daha az ölçüde de Yunanlılar (Asya siteleri, Yunanistan veya Sicilya zorba krallarının muhafızları; Peloponnesos savaşı sırasında Atina). Balear halkları veya Giritliler gibi daha silik bazı halklar bu hizmette uzmanlaşmıştı. Birçok yunanlı (İonia Yunanlıları, Onbinler) Perslerin hizmetine girdi. Eski Yunan çağında, İskender'in ölümünden sonra imparatorluğu paylaşmaya kalkan generaller, Akhaia birliği ve özellikle Lagidos krallığı, sistemli bir şekilde ücretli askerlere başvurdular. Geçim kaynaklarından yoksun ve askerlik tecrübeleri olan insanlar arasından toplanan bu ücretli askerler, yurtseverlik ateşleri ve savunacak vatanları olmayan çıkarcı ordular meydana getiriyordu. Devletlere hiç bir zaman, gerçek bir güç sağlamayan bu ordular, bazen, savaşlar sona erer ermez, ciddî birtakım güçlüklere yol açtılar (Kartaca'da Ücretli Askerler savaşı). Roma, İkinci Pön savaşından sonra ücretli askerler çalıştırmağa başladı; ama bunların sayısı, ancak imparatorluğun sonunda ülke savunması barbarlara bırakılınca arttı.

Ortaçağda, derebeyliğin sağladığı birliklerin yetersizliği yüzünden Fransa, İspanya, İtalya ve Almanya'da, sınırlı süreler için önderleriyle beraber kiralanan ücretli birlikler vardı. Bu birlikler, sefer biter bitmez veya paralarının ödenmesi aksadığı zaman, birer haydut çetesi haline geliyordu. Yüzyıl savaşlarında ücretli asker birliklerinin sayısı daha da arttı. Charles VII'nin millî bir ordu kurma çabaları, ücretli asker çalıştırmayı durduramadı. Rönesans İtalya'sında *condottiere*'ler kumandasındaki daha disiplinli birliklerin askerî etkisi tehlikeli bir biçimde arttı ve bunlar çoğunlukla prenslikleri kendi hesaplarına fethettiler. Bu dönem geçince, İsviçrelilerle Almanlar (Fransa hizmetindeki alman süvarileri ve ücretli piyadeleri) en ünlü ücretli askerler haline geldiler. (L)

Ücretliler savaşı, Birinci Kartaca (Pön) savaşından sonra, Roma'ya yenilen ve ağır bir haraca bağlanan Kartaca, ücretli askerlerinin aylıklarını ödeyemedi. O sırada 20 000 ücretli asker Sicilya'dan dönmekteydi. Kartacalıların baskısına karşı ayaklanan Libyalılar ücretli askerlerle birleştiler. Libyalı Matho'nun kumanda ettiği bu ücretli asker birlikleri, Afrika halklarını hürriyet savaşına çağırdılar ve üç yıl süren kanlı çarpışmalar başladı. İsyancılar Tunus'u aldılar. Kartaca'yı tehdit ettiler, Utica ve Bizerte'yi kuşattılar. Roma'nın pek yardıma yanaşmaması yüzünden tehlikeli bir duruma düşen Kartaca, isyancıların karşısına Hannon'u çıkardı, sonra Hamilkar Barkas'ı geri çağırdı. Hamilkar, Naravas kumandasındaki Numidia süvarileriyle, ücretli askerleri Hammamat vâdisi yakınlarında çembere aldı. Libyalılar biraz daha direndikten sonra Leptis Minus'ta yenildiler. Matho'ya işkence edildi ve 40 000 askeri öldü (237). — G. Flaubert, *Salammbô* adlı romanında bu savaştan ilham almıştır. (L)

ÜCRETLİLİK i. (*ücretli*'den *ücretli-lik*). Ücretlinin durumu, şartları. || Ücretlilerin genel durumu. (L)

ÜCRETSİZ sıf. (*ücret*'ten *ücret-siz*). Ücret verilmesini gerektirmeyen. || Zf. Parasız olarak: *Maarif yüzde yirmi talebeyi ücretsiz okutmanızı şart koymuştur* (Ömer Seyfeddin). [M]

ÜCUR çoğl. i. (ar. *ecr*'den *ücür*). *Esk.* Sevaplar, âhirette mükâfata sebep olacak şeyler, ecirler. || *Ücur-i cezîle,* çok sayıda sevaplar. (M)

ÜÇ sayı sıf. (esk. türk. k.). İki artı bir, iki ile dört arasındaki tamsayı: *Emine sarardı. İstanbul'a geleli üç gün olmuş da kendisini şimdi mi arıyor* (H. Z. Uşaklıgil). || Üç sayısı ile gösterilen sırada olan: *Bu madde için cilt üçe bakınız.* || İ. İki artı bir birim: *Ayın üçü.* || [Saat için] Sabah ve akşam dörtten önce ve ikiden sonraki saat, 24 saatin üçüncü ve on beşinci saati: *Sabahın üçünde uyandırdılar. Öğleden sonra üçte tekrar gel.* || Üç sayısını gösteren rakam.

— ÇEŞ. DEY. *Üç aşağı beş yukarı,* yaklaşık olarak, az bir farkla. || *Üç aşağı beş yukarı dolaşmak,* kararsızlık içinde dolaşmak.

|| *Üç buçuk atmak. Argo.* Çok korkmak. || *Üç otuzunda,* çok ihtiyar, yaşlı. || *Üçe beşe bakmamak,* fiyattaki küçük farklara önem vermemek. || *İş üç nalla bir ata kaldı.* Bk. İŞ.

— Billûrbil. *Üç façetalı,* her kenarı üç façetadan meydana gelen bir billûr için kullanılır.

— Biyol. *Üç değerli birleşme,* ilk meyoz bölünmenin diploten evresiyle ardıl evresi arasında çaprazlanma yoluyle üç kromozomun birleşmesi.

— Dy. *Üç fazlı cer,* yalnız Kuzey İtalya'da kullanılan elektrikli cer sistemi; bu sistemde iki faz havaî hat ile dağıtılır, üçüncü faz ise raya bağlanmıştır.

— Denizc. *Esk. Üç ambarlı,* savaş gemilerinden bir sınıfın adı. (En üst güvertesinden başka, birbiri altında üç kat top bataryası vardı.) || *Üç direkli yelkenli,* cıvadıradaki yatay direkten başka üç direği bulunan gemi. || *Üç direkli barko,* yalnız baştaki iki direğinde yatay serenlere açılan yelkenleri bulunan gemi. || *Üç direkli seren yelkenli,* üç direğinde de yatay serenlere açılan dört köşe yelkenler bulunan gemi. || *Üç direkli gulet,* yalnız pruva direğinde yatay seren yelkeni bulunan yelkenli gemi. || *Üç direkli latin yelkenli* veya *üç direkli gulet,* üç direğinde de yatay serene açılan yelkeni bulunmayan ve asıl yelkenleri randa yelkeni (yamuk dörtgen) veya gulet yelkeni denen yelkenlerden olan üç direkli gemi. || *Üç sıra kürekli kadırga,* üst üste dizilmiş üç sıra kürekleri bulunan harp gemisi (latince TRİREMİS).

— Din. *Üç aylar,* recep, şaban ve ramazan ayları.

— Elektr. *Üç fazlı akım,* aralarında 1/3 periyotluk faz farkı bulunan tek fazlı üç akımdan meydana gelen çok fazlı akım. *Eşanl.* TRİFAZE. Bk. ANSİKL.

— Fiz. ve Kim. *Üç fazlı,* aralarında üç faz meydana getiren maddeler bütünü için kullanılır.

— Graf. santl. *Üç metalli plaka,* üç metalden yapılmış ofset plakası; bu metallerin biri genellikle krom (su alıcı), öbürü bakır (mürekkep alıcı), destek görevi yapan üçüncü ise çinko veya çeliktir.

— İşletme ikt. *Üç vardiya,* her biri sekiz saat iş gören üç postanın yürüttüğü sürekli çalışma sistemi.

— Kıyf. *Üç etek* (veya *üç etekli*), şalvarın üstüne giyilen ve önde uzun iki parçası olan kıyafet.

— Kim. *Üç boyutlu,* uzayda üç yönde dağılmış birçok bağı bulunan bir yüksek polimer veya büyük moleküllü bir madde için kullanılır. (Msl. bakalit, taneli protein.) || *Üç değerli,* birleşme değeri üç olan. || *Üç değerlilik,* üç değerli maddelerin özelliği. || *Üç ornatmalı,* üç atom veya üç kökün moleküldeki üç atomla ornatılmasından oluşan türevler için kullanılır: *Kloroform* $CHCl_3$, *metan'ın üç ornatmalı türevidir.*

— Matbaac. *Üç yıldız,* matbaacılıkta, bir ismi açık açık yazmamak için kullanılan asterisklerin (genellikle üç tane) tümü.

— Mat. *Açının üçe bölünmesi,* bir açıyı üç parçaya, daha özel olarak üç eşit parçaya bölme. (Bk. ANSİKL.) || *Üçe bölen,* bir açıyı üç parçaya ayıran: *Üçe bölen eğri.* || *Üçle bölünebilme.* Bk. BÖLÜNEBİLME.

— Müz. *Üç çeyrek keman,* çocuklar için küçük keman.

— Nükl. *Üçe bölünme,* atom çekirdeğinin parçalanarak üç kısma ayrılması.

— Opt. *Üç boyutlu görme.* Bk. ANSİKL.

— Sil. *Üç ayaklı kundak,* bir topun üç ayaktan kurulu olan kundağı. (Ateş mevziindeki topta 120'lik bir açıklığı bulunan bu kundak, topun sağlam olarak yerine oturmasını ve her yöne ateş edilmesini sağlar.)

—. Sine. *Üç boyutlu filim,* görüntüsü en ve boydan başka derinlik duygusu da uyandıran filim. (Bu duygu psikolojik özellikte olabilir veya optik kanunlarının üç boyutlu görüntüye yol açan kuralları uygulanarak elde edilebilir.)

— Sitoloji. *Üç kutuplu bölünme,* kromatik merkezden uzaklaşan üç iğin bulunduğu anormal mitoz.

— Spor. *Üç adım,* üç adımda en uzun mesafe atlamaya dayanan atletizm yarışması. (Üç adım atlama kuralları, uzun atlama kurallarına çok benzemekle beraber, tek adımdan farklı olarak yarışmacı önce ilk sıçrayışı yaptığı ayağı, sonra diğerini ve üçüncü adımda her iki ayağını basmak zorundadır. Dünya çapındaki dereceler şimdi 19 m civarındadır.) || *Üç siperi,* eskrimde bileğin yatay durumda, hasmın kolunun üst tarafında ve epe'yi sağda bırakacak biçimde durması.

— Tab. *Üç köşeli,* üç açısı, üç köşesi olan. (Carex'in sapları, astartenin kavkısı genellikle üç köşelidir.)

— Teknol. *Üç çubuk mekanizması,* bir biyel, bir manivela kolu ve bir sarkaç koldan meydana gelen mafsallı çubuklu mekanizma sistemi.

— ANSİKL. Elektr. Hemen her yerde kullanılan *üç fazlı akım,* basit, sağlam ve ekonomik alternatörlerin, motor ve transformatörlerin yapımını sağlamıştır. Tekniğin bugünkü durumunda, elektrik enerjisinin iletimi ve dağıtımı için üç fazlı akımlar zorunludur.

— Mat. Bir *açıyı üçe bölme* problemi, bu açıyı üç eşit parçaya bölme problemidir. Eski geometriciler bu problemi sadece pergel ve cetvel yardımıyle çözmeğe uğraşmışlardı. Böyle olunca açıyı üçe bölme problemi çözümlenemez.

— Opt. Bir nesneyi *üç boyutlu* olarak görme, çeşitli fizyolojik ve psikolojik etkenlere bağlıdır; fakat asıl etken iki gözle görmedir; her göz, bakılan üç boyutlu nesnenin ayrı bir görüntüsünü alır; bu iki görüntünün üst üste binmesi ve iki gözün optik eksenlerini bir noktaya yöneltmek için harcanan çaba, üç boyut hissini uyandırır ve mesafeleri yaklaşık olarak değerlendirmeyi sağlar. Bu nitelik, bir yandan tam yansımalı prizmalarla iki görüntünün görüş doğrultuları arasındaki uzaklığı artırmak, öte yandan açısal büyütme ile açıları çarpmak suretiyle stereoskopik dürbünlerde kullanılır; ortak görüş alanlarına düşürülen bir taksimat uzaklığın değerlendirilmesini sağlar; orduda kullanılan makas- dürbünlerde ve bazı telemetrelerde aynı prensip uygulanır.

Düzlem görüntüler yardımıyle üç boyutlu görüntülerin gerçekleştirilmesi pek çok çalışmalara yol açtı: âdi stereoskoplarda, aynalar ve mercekler aracılığıyle her biri kendisine tekabül eden gözün görüş eksenine getirilen yan yana iki fotoğraf gerekir. E. Estanave'a ait olan çizgili ağlar metodunda da, ayrı noktalardan çekilerek üst üste yerleştirilmiş iki fotoğraf bulunur; bunların her biri birbirine paralel ince şeritlere ayrılmıştır (milimetrede ortalama on şerit) ve fotoğraflardan birindeki çift sıra şeritleri öbürünün tek sıra şeritleri izler. Gözlemci bu bütünün ön tarafa yerleştirilen ve eşit sayıda saydam ve saydamsız şeritleri olan çizgili bir ağ arasından inceler. Elverişli bir noktadan bakıldığında bir göz yalnız çift sıra görüntü şeritlerini, öbürü de tek sıra şeritleri görür; böylece üç boyut hissi elde edilir. Bk. ANAGLİF.

Estanave, aynı düzenekle janjanlı fotoğraflar çekmeyi başardı. Fakat sinemada, ekran üzerine düşürülen görüntünün üç boyutlu olarak görülebilmesi için öne sürülen çözümler henüz yetersizdir. Birbirine dik olarak polarılmış iki görüntü ekran üzerine gönderilir ve filim, her gözün bir tek görüntüyü görmesini sağlayan polarma gözlükleriyle seyredilir. Bu usul, üç boyutlu ve renkli filimlerin yapımına imkân vermiştir. (LM)

ÜÇAYAK bls. i. Ağır yükleri, inşaat tahtalarını, taşları v.b. kaldırmakta kullanılan basit cihaz. (Üçayak, tepe kısmında bir üçgen meydana getiren iki çıkmadan meydana gelir; genellikle bocurgatla donatılan üçayağın tepe kısmında bir makara vardır.) [Bk. ANSİKL.] || Malzemeleri kaldırmak için duvarcılar ve dülgerler tarafından kullanılan eklemli kaldıraç. || Temizlenecek veya tamir edilecek arabaları kaldırmağa yarayan iki ayaklı, eklemli veya dirsekli kaldıraç.

— ANSİKL. İnşaatta en çok kullanılan model, *çarmıklı üçayak'*tır. İki eğri parçadan (kollar) meydana gelir. Tepesinde bir makara, alt kısmında da bir bocurgat bulunur. Simetrik yerleştirilmiş ıraksak iki kablo veya çarmık, üçayağı istenilen eğrilikte tutar ve kaldırma sırasında ipin sarkmasını önler.

Ağır yükleri kısa bir mesafeye kaldırmak gerektiği zaman, çarmıkların yerini alan bir çeşit üç ayaklı sehpa kullanılır. Daha yükseğe kaldırılacak yükler için de düşey üçayaktan yararlanılır. Bu, alt kısmı bir yuvaya oturtulmuş çarmıklarla tutulan uzun bir kalastan meydana gelir. Çekme zinciri çengelinde bir makara ve bir kanca vardır, bocurgata gelmeden önce zincir, kalasın üst kısmında kirişin ucuna yerleştirilmiş üç makaradan daha geçer. (L)

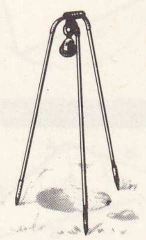
üçayak (teknol.)

ÜÇBAŞLI bls. sıf. ve i. Anat. Kemiğe bağlandığı yerde üç demet veya üç uç bulunan kaslara denir: *Kol üçbaşlısı. Baldır üçbaşlısı.*

— ANSİKL. *Kol üçbaşlısı,* kolun arka kısmını işgal eder. Yukarıda üç ayrı başla omuz kemerine yapışır, aşağıda tek bir kirişi vardır ve dirsek çıkıntısına yapışır. Önkolun, kol üzerine bükülmesine yarar. Baldır üçbaşlısı, baldırın arka yüzünde bulunur. Üç kastan oluşur: kaval kemiğiyle kamış kemiği üzerine yapışan nalınsı kas, baldırın çıkıntısını yapan ve yukarda uyluk kemiğinin lokmasına yapışan, *yüzeysel iç* ve *dış ikiz kas.* Nalınsı kas ve ikiz kaslar aşağıda birleşerek Aşil kirişini meydana getirir ve topuk kemiğine yapışır. (L)

ÜÇÇİZGİSEL bls. sıf. Mat. *Üççizgisel koordinatlar,* düzlem geometride kullanılan koordinat sistemi. (TRİLİNEER KOORDİNATLAR da denir.)

— ANSİKL. x,y,z'nin katsayılarının determinantı sıfırdan farklı olmak üzere,

$$\alpha = ax + by + cz,$$
$$\beta = a'x + b'y + c'z,$$
$$\gamma = a''x + b''y + c''z$$

gibi üç denklem verildiğinde, x,y,z'ye verilen her değer sistemine α,β,γ için bir değer sistemi tekabül eder; tersine, α,β,γ'ya verilen her değer sistemine x,y,z için bir tek değer sistemi tekabül eder; x,y,z, düzlemin bir noktasının homogen koordinatları olarak kabul edilirse, düzlemin bu noktası, α,β,γ'ya verilen herhangi bir değer sistemi için belirlenmiş olur; α,β,γ niceliklerine, belirledikleri noktanın *üççizgisel koordinatları* denir; yukarki denklemlerde $\alpha = \beta = \gamma = 0$ kılınarak elde edilen doğrular da, «karşılaştırma üçgeni»nin kenarlarıdır. $z = 1$ olursa, α,β,γ nicelikleri, sabit çarpanlarla, belirlenen düzlem noktasının karşılaştırma üçgeninin her bir kenarına olan uzaklığıdır. (L)

ÜÇDERİLİ bls. sıf. Biyol. Üç katlı olan. || *Üçderili gastrula,* gelişmesinin üçüncü evresine ulaşan ve esas üç tabakadan meydana gelen (dışderi, içderi ve ortaderi) embriyon. || *Üçderili ur* veya *embriyon uru,* yumurtalıkta veya erbezinde gelişen ve blastodermin üç katından türeme elemanlar taşıyan derimsi kist. (L)

ÜÇDİŞLİ bls. sıf. Tab. Üç dişi veya dikeni olan. (L)

ÜÇ-DÖRTLÜK bls. i. Müz. Zaman birimi siyah (dörtlük) olan üç zamanlı ölçünün adı. || Üç-dörtlük kalıp üstüne bestelenmiş parça. (L)

ÜÇDÜZLEMLİ bls. i. Mat. Hepsi aynı S noktasında kesişen ASB, BSC ve CSA gibi üç düzlemin meydana getirdiği şekil; bu şeklin yalnız, üç düzlemin ikişer ikişer arakesitleri olan ve her birinin bir ucu S noktasında biten SA, SB ve SC doğrularıyle sınırlanmış parçaları gözönüne alınır. (ÜÇDÜZLEMLİ AÇI veya UZAY AÇI da denir.) || *Bütünler üçdüzlemliler,* yönleri aynı ve birinin kenar ayrıtları öbürünün yüzlerine dik olan iki üçdüzlemli. (Bazen KUTUPSAL ÜÇDÜZLEMLİLER de denir.) || *Dik* veya *dikgen üçdüzlemli,* üç yüzü de dik açı yapan üçdüzlemli. || *Doğru yönlü üçdüzlemli* veya *doğru üçdüzlemli.* Bk. DOĞRU. || *Simetrik üçdüzlemliler,* birinin kenar ayrıtları öbürünün ayrıtlarının uzantısı olan iki üçdüzlemli: *Simetrik iki üçdüzlemli birbiriyle çakıştırılamaz.*

— ANSİKL. Mat. *Üçdüzlemli*'nin özellikleri, bir üçdüzlemli açının kenar ayrıtlarının ve yüzlerinin, açının tepe noktasını merkez kabul eden bir küreyle kesilmesinden elde edilen küresel üçgen*in özellikleri gibi düşünülebilir. Bir üçdüzlemlide tepe, şekli meydana getiren üç düzlemin ortak S noktasıdır; ayrıtlar, tepeden çıkan yarım doğrulardır. Üçdüzlemlinin yüzleri, ikişer ikişer alınan ayrıtların yaptığı ASB, BSC ve CSA açılarıdır; üçdüzlemlinin açıları, ikişer ikişer alınan yüzlerin yaptığı ikidüzlemli açılardır. Yüzler ve açılar, üçdüzlemlinin altı temel elemanıdır. Her yüz, öbür ikisinin toplamından küçük, farkından büyüktür.

Üç yüzün toplamı, dört dik açıdan küçüktür. İkidüzlemlinin yüzleri toplamı ise dik açı ile altı dik açı arasındadır. Bütünler iki üçdüzlemlide, birinin yüzleri, öbürünün buna tekabül eden ikidüzlemli açılarının bütünleridir. Üçdüzlemliler, küresel üçgenlerle aynı eşitlik halini gösterirler. (L)

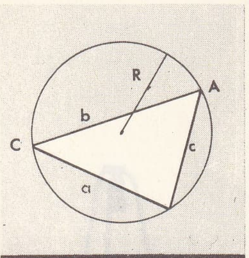

sinüs ve kosinüs teoremi

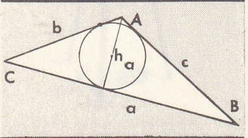

alanının hesaplanması

üçgenler (mat.)

ÜÇER sıf. (*üç*'ten *üç-er*). Üç sayısının üleştirme sıfatı, her birine veya her defasında üç: *Çocuklara üçer elma verdik. Yazıyı üçer defa yazdık.* (M)

ÜÇERLEME i. (*üçer* > *üçerlemek*'ten *üçerle-me*). Denizc. Art arda ve üçlü gruplar halinde gelen büyük dalgalar. (Üçerlemenin gemiler üstünde hırpalayıcı etkisi çoktur.) [M]

ÜÇERLİ i. (*üçer*'den *üçer'li*). Müz. Bileşik bir ölçünün üçle bölünebilen zamanına denir. («Üçerli kesim» terimi bir müzik cümlesine veya bir müzik biçimine uygulanabilir. Üçerli cümle askıntılı iki durakla ayrılmış üç «melodik devir»den kuruludur; böylece bu tür cümlenin içinde «iki aktarımlı bir de tonal kadans bulunduğu görülür» [V. D'İndy]. Üçerli biçim, üç kısımlı bölümü kullanan biçimdir, buna göre lied üçerli cümlenin büyütülmüş bir şeklidir. Üçerli ölçü ise üç zaman veya üç zaman biriminden kurulu ölçüdür.) [L]

ÜÇGEN i. (*üç* ve *gen*, kenar'dan). Mat. Aynı doğru üzerinde bulunmayan üç noktanın bu noktaları ikişer ikişer birleştiren üç doğru parçasının meydana getirdiği şekil. (Üç nokta üçgeninin tepeleri, üç doğru parçası da kenarlarıdır. Bu şekli *eğrisel üçgen*'den ayırt etmek için DOĞRUSAL ÜÇGEN de denir.) [Bk. ANSİKL.] || *Aritmetik üçgen,* bir oluşum kanunu gereğince üçgen şeklinde sıralanan tamsayıların cümlesi. (Bk. ANSİKL.) || *Benzer üçgenler.* Bk. BENZERLİK. || *Bir üçgenin dış açıortayı,* bir tepedeki dış açının ortayının karşı kenarla sınırlanan parçası. || *Bir üçgenin elemanları,* herhangi bir üçgende, tanımı verilebilen her çeşit elementer büyüklük. (Bir üçgenin üç açısı ile üç kenarı, o üçgenin altı temel elemanıdır; üç yükseklik, üç kenarortay ve üç açıortay da ikinci dereceden elemanlarıdır.) || *Bir üçgenin iç açıortayı,* bir tepedeki iç açının ortayının karşı kenarla sınırlanan parçası. || *Bir üçgenin kenarortayı,* bir tepeyi karşı kenarın ortasıyle birleştiren doğru parçası. || *Bir üçgenin yüksekliği,* bu tepeden karşı kenara indirilen dikme. || *Çeşit kenar üçgen,* üç kenarı birbirine eşit olmayan üçgen. || *Daraçılı üçgen,* üç açısı da bir dar açı olan üçgen. || *Dik üçgen,* en az bir açısı dik olan düzlem veya küresel üçgen. || *Eğrisel üçgen,* bir yüzey üzerine çizilen ve üç nokta ile bunları ikişer ikişer birleştiren üç eğri yayından meydana gelen şekil. || *Eşaçılı üçgen,* üç açısı da birbirine eşit olan üçgen. || *Eşkenar üçgen,* üç kenarı eşit olan üçgen. || *Geniş açılı üçgen,* bir açısı geniş olan düzlem üçgen. || *İkizkenar üçgen,* iki kenarı veya iki açısı birbirine eşit olan üçgen. || *Küresel üçgen,* kenarları büyük çemberin üç yayı olan eğrisel üçgen.

üçgen katatası
(anat.)

— Anat. Şekillerinden ötürü bazı anatomik elemanlara verilen ad. || *Üçgen kiriş,* dirsek kemiğinin milsi çıkıntısıyle döner kemiğin sigmamsı çukuru arasında bulunan kiriş. || *Dudak üçgen kası,* yüzdeki küçük deri kaslarından biri. || *Göğüs kemiği üçgen kası,* göğüs kemiğiyle kaburgalardan meydana gelen göğüslüğün alt yüzünde bulunan yassı kas.

— Ask. Bir üçgenin tabanını meydana getiren savunma tesisi; bu üçgenin öbür iki kenarında da savunma tertibatı alınmıştır. (Bu tesis, üçgenin iki kenarını meydana getiren savunma hatlarının kaybedilmesi veya dağılması halinde cepheyi veya engeli devam ettirmeğe imkân verir.)

— Ask. tar. *Üçgen düzen,* eski ordularda piyade sınıfında kullanılmış olan ve ucu düşmana doğru bulunan üçgen biçimindeki düzen.

— Dy. Yavaşlama işaretlerinin niteleyici şekli. || *Fren üçgeni,* iki ucunda, fren pabuçlarının bağlandığı muyluları taşıyan ve tepe noktasına fren tahrik sisteminin etkisi uygulanan üçgen biçiminde çerçeve.

— Giz. ilm. El ayasının ortasında bulunan şekil. (Yapısındaki özelliklere göre, üçgenden çeşitli anlamlar çıkarılır.)

— Masonluk. Masonluğun işaretlerinden üçgen biçiminde olanı.

— Müz. Ucu birleşmeyen eşkenar üçgen biçiminde, çelik çubuktan yapılma çalgı; bir sicime takılı bulunur ve bir çelik çubukla iç yüzlerine vurularak çınlatılır. (Berrak ötümü tek başına çınlamaya olduğu kadar tril ve karmaşık ritimler için de elverişlidir.)

— Topogr. *Trigonometrik üçgen ölçmeleri.* Bk. NİRENGİ.

— ANSİKL. Mat. ● *Doğrusal üçgen.* Üçgenin geometrisi, Eukleides geometrisinde ve eukleides'çi olmayan geometride tamamıyle aynı değildir. Eukleides geometrisinde bir üçgenin açıları toplamı iki dikaçıdır. Her üçgen için benzer üçgenler vardır. Bu iki özellikten her biri paralellik postülatıyle eşdeğerlidir. Bu yüzden, eukleides'çi olmayan geometride her iki özellik de geçersizdir. Hiperbolik geometride, bir üçgenin açıları toplamı iki dikaçıdan küçüktür, hattâ sıfır olabilir; buna karşılık eliptik geometride, üçgenin açıları toplamı 180°'den büyüktür. Eukleides geometrisinde üçgen, iki temel teoreme göre incelenir: sinüs ve kosinüs teoremleri; bu iki teoreme trigonometride de rastlanır.

Üçgenin açıları A,B,C, bu açıların karşısındaki kenarlardan her biri *a,b,c* ve dışa çizili çemberin yarıçapı R olsun; sinüs teoremi

$$\frac{a}{\sin A} = \frac{b}{\sin B} = \frac{c}{\sin C} = 2R,$$

kosinüs teoremi de $a^2 = b^2 + c^2 - 2bc\,.\cos A$ şeklinde yazılır. A açısı dik olan üçgende, bu formül $a^2 = b^2 + c^2$ şeklini alır.

Bu Pythagoras teoremidir; bu teoreme göre, hipotenüs üzerine kurulan karenin alanı, öbür iki dikkenar üzerine kurulan karelerin alanları toplamına eşittir.

Bir üçgenin S alanı çeşitli şekillerde hesaplanabilir:

1. *a* kenarıyle buna karşılık gelen h_a yüksekliğine bağlı olarak:

$$S = \frac{1}{2}\,a\,.\,h_a;$$

2. İki *a,b* kenarıyle bunlar arasındaki C açısına bağlı olarak:

$$S = \frac{1}{2}\,ab \sin C;$$

3. Üç *a,b,c* kenarına bağlı olarak, yarım çevreyi *p* ile göstermek şartıyle:

$$S = \sqrt{p\,(p-a)\,(p-b)\,(p-c)}.$$

Bu İskenderiye'li Heron'un formülüdür. Dışa çizili çemberin R yarıçapı

$$R = \frac{abc}{4\,S}\text{'dir.}$$

İçe çizili çemberin *r* yarıçapı ise:

$$r = \frac{S}{p}\text{'dır.}$$

Dış — içe çizili çemberlerin r_a, r_b, r_c yarıçapları sıra ile:

$$r_a = \frac{S}{p-a},\quad r_b = \frac{S}{p-b},\quad r_c = \frac{S}{p-c}\text{'dir.}$$

Buradan

$$\frac{1}{r_a} + \frac{1}{r_b} + \frac{1}{r_c} = \frac{1}{r}$$

ve

$$r\,r_a\,r_b\,r_c = S^2$$

bağıntıları çıkar.

Bir üçgenin bir açısının iç açıortayı, karşı kenarı bitişik kenarlarla orantılı olarak böler.

Bir üçgenin bir kenarına çizilen bir paralel, öbür iki kenarı orantılı olarak böler (Thales teoremi) ve gözönüne alınan üçgenden buna benzer bir üçgen ayırır.

Herhangi bir üçgende, üç kenarortay üçgenin ağırlık merkezinde birleşir; kenarların orta dikmeleri dışa çizili çemberin merkezinde kesişir; yükseklikler üçgenin *ortasantrı* denilen bir noktada birleşir.

● *Küresel üçgen.* Böyle bir üçgen, kürenin merkezinden bunu izdüşüren dörtyüzlü yardımıyle incelenebildi. Üçgenin kenarları yüzlerce ölçü, açıları da çokyüzlünün ikidüzlemli açıları vazifesini görür. Bundan, küresel üçgenin kenarlarının toplamının büyük dairenin çemberinden küçük olduğu ve açılarının toplamının iki dikaçı ile altı dikaçı arasında olduğu sonucu çıkar. Burada da aynı şekilde yeniden bir sinüs teoremi ve bir kosinüs teoremi bulunur.

● *Düzlemsel ve küresel üçgenlerin eşitlik hali.* Bu iki üçgenin (düz veya ters olarak) eşit olması için yeter haller: birinin üç elemanının öbürünün bunlara tekabül eden üç elemanına eşit olmasıdır. Hem düzlemsel, hem küresel üçgen için bu üç elemanın üç açı olması birlikte söylenemez: bu hal küresel üçgenler için geçerlidir; düzlemsel üçgenler de böyle değildir, bu ancak benzerlik hali sağlar.

● *Pascal'ın aritmetik üçgeni.* Pascal tarafından düşünülen bu tablo, $(x + a)$ ikiterimlisinin *m*'inci kuveti, yani $(x + a)^m$'in açılmasındaki katsayıları verir. $(x + a)^m$'in açılımında *p*'ninci sıradaki katsayı $(x + a)^{m-1}$'in *p* ve $p\text{-}1$'inci sıradaki katsayılarının toplamına eşittir:

$$C_m^p = C_{m-1}^p + C_{m-1}^{p-1}.$$

Bu tabloda, her sayı aynı satırdaki bir önceki sayıyle, bu sonuncunun üzerinde aynı sütun üzerindeki sayının toplamına eşittir.

1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
		1	3	6	10	15	21	28	36	45
			1	4	10	20	35	56	84	120
				1	5	15	35	70	126	210
					1	6	21	56	126	252
						1	7	28	84	210
							1	8	36	120
								1	9	45
									1	10
										1

Bu dik üçgen yerine aşağıdaki eşkenar üçgen de kullanılır:

1
1 1
1 2 1
1 3 3 1
1 4 6 4 1
1 5 10 10 5 1
1 6 15 20 15 6 1
1 7 21 35 35 21 7 1
1 8 28 56 70 56 28 8 1
. . . .

Bu tabloda her sayı bir üst satırda bir önceki ve bir sonraki sütunlardaki sayılar toplamına eşittir.

◆ Sıf. Üçgen biçiminde olan.

— Elektr. *Üçgen bağlama,* üç fazlı akımların geçtiği birçok devreyi gruplaştırmağa yarayan ve kullanma cihazlarını bir üçgenin üç kenarına yerleştirip, üçgenin tepe noktalarını da şebekenin üç teline bağlamağa dayanan usul.

— Mat. Bir üçgenin kenarlarına ait eşitsizlikleri hatırlattığından Minkovski* eşitsizliği için kullanılır. || Temel köşegen üstündeki (veya altındaki) bütün elemanları sıfır olan bir kare matris için kullanılır. (Böyle bir matriste determinant, köşegenel elemanların çarpımına eşittir.) || *Üçgen prizma,* tabanları birer üçgen olan prizma. (L)

ÜÇGEN, lat. **Triangulum,** kuzey yarıkürede, Koç ve Andromeda arasında yer alan küçük takımyıldız; üç temel yıldızı çok parlak değildir, fakat takımyıldızın bulunduğu bölgede çıplak gözle görülen başka yıldız bulunmadığı için, yıldızın geometrik şekli apaçık belli olur. (L)

ÜÇGENEL sıf. (*üçgen*'den *üçgen-el*). Bir üçgen biçiminde olan.

— Mat. *Üçgenel sayılar,* belirli fakat herhangi bir tamsayıdan küçük bütün tamsayıları toplayarak elde edilen sayılar dizisi.

— ANSİKL. Mat. *Üçgenel sayılar,* şekillenmiş sayıların, yani noktalardan veya başka elemanlardan meydana gelen bir şekle ait sayıların özel halidir. Bunlar, bir üçgen boyunca dizilmiş noktaların sayısını verir: bu üçgenel sayılardan her biri, *n* tane asal tamsayının toplamına eşittir (*n* sayısı 1, 2, 3 ...'e eşit alınabilir), yani $n\left(\frac{n+1}{2}\right)$'dir. (L)

ÜÇGENSİ sıf. (*üçgen*'den *üçgen-si*). Bot. Pazı ve kazayağı gibi birtakım bitkilerin üçgen şeklindeki yapraklarına denir. (L)

ÜÇGÖZLÜ blş. sıf. Bot. Üç bölmeye ayrılan, üç bölmeli olan. (L)

ÜÇGÜL blş. i. Bot. Bir veya çokyıllık otsu bitki. (İlmî adı *trifolium.* Fasulyegillerden.) *Eşanl.* TIRFIL.

— ANSİKL. *Üçgül,* üç küçük yapracıktan oluşma bileşik yapraklı bir bitkidir, adı da buradan gelir. Türüne göre çiçekleri beyaz, pembe, kırmızı, mor veya nadiren sarı olur. Yem bitkisi olarak kullanılan birçok türü vardır; bu bakımdan az çok büyük bir önem taşır. Soğuktan çok etkilenen kırmızı üçgül (*T. incarnatum*), taze yem yapmak için Landsberg karışımına girer (40 kg burçak, 20 kg pembe üçgül, 15 kg italyan çimi). Mor üçgül veya çayır üçgülü (*T. pratense*) ikiüç yıl yerde kalarak sunî çayırları meydana getirir. Bunun kökü 1,20 m'yi bulabilir. Yalnız yetiştirilir, yılda iki defa biçilir ve otlak olarak kullanılabilir. Melez üçgül (*T. hybridum*), mor üçgülden daha az verimli olmakla beraber, tıpkı onun gibi yetiştirilir. Üçgül ekimi toprağı azotça zenginleştirir.

Üçgül, çimenlik yapımında da kullanılabilir, çimenlere sağlamlık verir; çim bitkileriyle oranı ise toprağın yapısına bakar. Bazı üçgül türleri ise (kırmızı üçgül [*T. incarnatum*], sürüngen üçgül) bahçecilikte kenar süslü olarak yetiştirilir. (LM)

ÜÇHECELİ blş. i. ve sıf. Dilbil. Üç heceli kelimeye denir: *Bir üçheceli*

— Nazım santl. Üç heceli bir mısraya denir. (L)

Üç Hikâye (*Trois Contes*), G. Flaubert'in eseri (1877). Bu üç hikâye şunlardır: *fakir* bir taşralı hizmetçinin hikâyesi olan *Un Coeur Simple* (Basit Bir Yürek), azizin efsanesinden ilham alan *Légende de Saint Julien l'Hospitalier* (Aziz Julien Efsanesi), Vaftizci Yahya'nın ölümünü anlatan *Hérodias.* (L)

ÜÇHİSAR, İç Anadolu bölgesinde (Orta Kızılırmak yöresi, Nevşehir ili, merkez bucağı) kent; 2 710 nüf. (1965). Nevşehir'in 8 km doğusunda, Belediye. Mağara yerleşmeleri. (M)

ÜÇ-İKİLİK blş. i. Müz. Zaman birimi beyaz (ikilik) olan üç zamanlı ölçüye evrilen ad; az kullanılır. || Üç-ikilik kalıp üzerine bestelenmiş parça. (L)

ÜÇKÂĞIT blş. i. Oyun. Üç kâğıt ile oynanan oyun. Oyunun amacı oynatıcının el çabukluğuyle yer değiştirip kapalı olarak bıraktığı ikisi aynı biri değişik (genellikle iki kırmızı, bir siyah) üç iskambil kâğıdından değişik olanını bulmaktır. Oynanması ve oynatılması yasak olan bu oyuna «bul karayı» da denir. (M)

ÜÇKÂĞITÇI blş. i. ve sıf. Üç tane iskambil kâğıdıyle saf kimseleri oyuna iştirak ettirip dolandıran kimse. || *Teşm. yol.* Dolandırıcı, insanları aldatarak para kazanan kimse. (M)

Üç Kızkardeş (*Tri Sestrıy*), Anton Çehov'un dramı; ilk olarak 1900'de Moskova Sanat tiyatrosunda oynandı. Bir generalin üç yetim kızı, taşranın ıssız bir köşesinde, eski şafatını kaybetmiş bir evde, Moskova'yı hayal ederler. Bu hayal piyesin leitmotiv'idir. İnce ve iyi yetişmiş bu üç kızkardeş (öğretmen Olga, bir lise öğretmeniyle evli olan Moşa ve İrina) garnizondan ve bu kaba, kokuşmuş küçük şehirden kurtulmağa çalışırlar. Fakat o hayallerini gerçekleştiremeden yıllar geçip gider. Çehov bu eserinde, her kişinin kaderinde, XX. yy. eşiğindeki bazı rus aydınlarının dramını çizmiştir: kişileri, daha iyi bir geleceğin peşindedirler, ama bunu gerçekleştirmek için mücadele etmeyi bilmezler. (L)

Üç Köşeli Şapka (*El Sombrero De Tres Picos*), pandomimalı bale, 2 tablo; libretto'yu Alarcon y Ariza'nın bir hikâyesinden aktaran: Martinez Sierra; koreografi: Léonide Massine; dekor ve kostümler: P. Picasso. İlk defa 1919'da Londra, Alhambra tiyatrosunda temsil edildi. Dans edenlerin belli başlıları: L. Massine, T. Karsavina, L. Voyzikovskiy, S. İdzikovskiy. Bir değirmencinin güzel karısına göz diken gülünç ve aptal bir hâkim onu ayartmağa çalışır, fakat başaramaz ve sonunda alaya alınıp maskara olur. Jotas ve fandangos danslarının birbirini kovaladığı bu balede, kastanyetler bütün dans hareketlerine eşlik eder. (L)

Üç Kuruşluk Opera (*Die Dreigroschenoper*), Bertolt Brecht'in oyunu (1928). Eser, ingiliz John Gay'in *Beggar's Opera* (Dilenciler Operası) [1728] adlı eserinden ilham alınarak yazıldı. *Beggar's Opera* besteci Pepusch'un çeşitli bestecilerden alarak J. Gay'in yergili metnine uyguladığı altmış dokuz halk şarkısından kuruluydu. B. Brecht, hırsızlara yataklık eden Peachum ve haydut Macheath'in Londra'da ayaktakımı arasında geçen serüvenlerini zamana uygun bir şekle sokarak aktardı. Kurt Weill da parodinin sosyal taşlamaya uyduğu bu operanın müziğini yazdı. 1931'de Brecht, aynı ad altında G. W. Pabst'ın yöneteceği bir filmin senaryosunu yazdı. Görüntülerinin gerçeğe uygun havası, Kurt Weill'in nefis şarkılarıyle *Üç Kuruşluk Opera* zamanının en güzel filmlerinden biri, Pabst'ın en başarılı eseridir ve ilgi çekiciliğinden bugün bile birşey kaybetmemiştir. (L)

ÜÇLEME i. (*üçlemek*'ten *üçle-me*). Üçlemek eylemi. || Sıf. Üçe katlanmış: *Üçleme ip.*

— Ed. Konuları birbirinin devamı olan üç oyundan meydana gelen dizi. || Üç bölümden meydana gelen ama birbirinin devamı olan kitap: *Dante'nin üçlemesi.*

— Müz. Aynı ritim figürünün iki nota değeri taşıyan üç noktalık grubu. (Üçleme buna göre basit bir nota figürünün üçerli bir bölünüşüdür. Bu gruplaştırmanın üst tarafına 3 rakamı konur.)

— Zır. Üçüncü defa sürme eylemi. (ML)

ÜÇLEMEK geçl. f. (*üç*'ten *üç-le-mek*). Sayısını üçe çıkarmak. || Ürününün üçte birini vermek şartıyle toprağı kiralamak. || Geçz. f. Üçleşmek.

— Zır. Üçüncü kez sürmek: *Bir tarlayı üçlemek.* (L)

ÜÇLENMİŞ sıf. (*üçlemek* > *üçlenmek*'ten *üçlen-miş*). Üçüncü defa sürülmüş: *Üçlenmiş tarla.* (L)

Üçler camii, İstanbul'da Sultanahmet semtinde cami. İrakîzade Hasan Efendi tarafından namazgâh olarak yaptırıldı (1516). 1551'de mescit haline getirildi. (M)

ÜÇLEŞMEK geçz. f. (*üçlemek*'ten *üçle-ş-mek*). Sayısı üçe çıkmak. (M)

ÜÇLÜ sıf. (*üç*'ten *üç-lü*). Üç parçadan oluşan, kendinde herhangi bir şeyden üç tane bulunan: *Üçlü turnuva. Üçlü priz.*

— Anat. *Üçlü kapakçık,* kalbin sağ karıncığı ile sağ kulakçığı arasındaki deliğe ekli kapakçık. (Sistol sırasında kanın karıncıktan kulakçığa geçmesini önler.)

— Biyol. *Üçlü melez,* üç çift aykırı karakterle birbirinden ayrılan iki canlı varlık arasındaki çaprazlanma sonucunda meydana gelen melez.

— Elektr. *Üçlü hat,* trifaze bir şebekedeki üç nakil kablosunun tümü.

— Fiz. *Üçlü* veya *üçüz nokta,* saf bir cismin diyagramında (sıcaklık apsis, basınç ordinat ekseninde), saf cismin birarada bulunan üç fazının (katı, sıvı ve gaz) değişmeyen denge halinde olduğu nokta: *Üçlü nokta, diyagramdaki üç eğrinin (buharlaşma, ergime ve süblimleşme eğrileri) kesişme noktasıdır.*

— Foto. *Üçlü objektif,* D. Taylor'un buluşu olan ve Tessar objektifi gibi birçok objektif türünün yapılmasına yol açan objektif tipi. Bk. ANSİKL.

— Kim. *Üçlü bileşik,* üç elementten oluşan bileşik. (Msl. sülfürik asit H_2SO_4, alkol C_2H_6O, anilin C_6H_7N v.b.)

— Mat. E,F,G gibi üç cümlede, her birinden alınmış üç elemanın (*a,b,c*) topluluğu. (Bk. ANSİKL.) || *Üçlü form,* üç değişkenli homogen çokterimli. || *Üçlü kuralı. Eşanl.* ORANTI KURALI. Bk. KURAL. || *Üçlü sayma düzeni,* üç sayısının taban olduğu sayma düzeni.

— Metalürji. *Üçlü* veya *üçüz hadde,* üç silindirli, tersinir olmayan hadde* çeşidi. (Önce üst silindir ile orta silindir arasından geçirilen haddelenecek madde, ikinci bir haddeleme pasosu için orta silindir ile alt silindir arasına ters yönde verilir.)

— Mim. *Üçlü yonca,* üç teğet daire yayından meydana gelen eleman. (Gotik üslûbun temel özelliklerinden biridir.)

— Miner. *Üçlü eksen,* bir billûrun, etrafında 120° döndürüldüğü zaman kendisiyle sıkıştığı simetri ekseni. (Bir kübün karşılıklı iki köşesini birleştiren köşegenler üçlü eksenlerden, kalsitin asal simetri ekseni bir üçlü eksendir.) || *Üçlü* veya *romboedrik sistem,* bir tam üçlü ekseni olan billûrları kapsayan sistem.

— Opt. *Üçlü büyüteç,* üç mercekten meydana gelen bileşik büyüteç. || *Üçlü grup,* bir tayfta, birbirine çok yakın üç çizgi.

— Oto. *Üçlü yakıt,* eşit oranlarda etilik alkol, benzol ve etillenmemiş benzin karışımından meydana gelen yakıt. (Bazı ülkelerde, özellikle Fransa'da şeker pancarı artıklarının ve düşük kaliteli şarapların damıtılması sırasında elde edilen bol miktardaki alkolü değerlendirmek için imal edilen oktan indisi 100'den fazla olduğu halde üçlü yakıt pek kullanılmaz.) *Eşanl.* TERNER YAKIT.

— Oyun. *Üçlü bahis,* at yarış tahminlerinde bir yarışın ilk üç dereceye giren atlarını bilmeyi gerektiren bir müşterek bahis çeşidi. || *Üçlü ganyan,* at yarış tahminlerinde, aynı günde yapılan üç yarışın birincilerini bilmeyi gerektiren bir müşterek bahis çeşidi.

— Tar. ve Mit. *Üçlü çatal,* zıpkının bir türü ve özellikle ton balığı avcılarının aracı. Bk. ANSİKL.

— Teratoloji. *Üçlü ucube,* üç kişinin birleşmesiyle meydana gelmiş ucube.

— Tıp. *Üçlü nabız,* birbiri ardından üç düzenli atım ile bunların arkasından gelen kısa ve uzun bir dinlenme süresinden ibaret nabız ritmi. Bu süreden sonra aynı atımlar tekrarlanır.

— ANSİKL. Foto. *Üçlü objektif,* ikisi yakınsak, ortadaki ıraksak olmak üzere üç mercekten meydana gelir. Bu objektifin optik niteliği, birbirini giderme yoluyle çeşitli sapınçları düzeltmesidir: renk sapınçları, küresel sapınçlar ve koma. Alan bükülmesi ve astigmatizmi mümkün olduğu kadar küçültmüştür.

— Mat. E,F,G gibi üç cümlenin elemanlarından oluşan *üçlüler,* E×F×G kartezyen çarpımını gösterir. Çakışmış üç cümlenin E^3 çarpımında, aynı elemanlardan oluşan, fakat değişik bir dizide yer alan üçlüleri birbirinden farklıymış gibi düşünmek gerekir; meselâ, uzayın değişik noktalarını gösteren R^3 çarpımında, sıra ile apsis, ordinat ve kot belirtilir.

— Tar. ve Mit. *Üçlü çatal,* aynı zamanda, düşmanını bir balık gibi avlamağa kalkışan kementli savaşçının da silâhıydı. Aynı çatal, Tanrı Poseidon'un (Neptün'ün) başlıca alâmetiydi. Nereus, Tritonlar ve Nereisler gibi başka deniz tanrılarının da alâ-

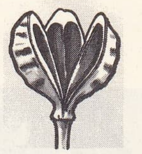

Üçgözlü kapsül

üçgül

Foto. LAROUSSE

«Üç Silâhşörler» Maximilien Vox'un illüstrasyonu (Larousse, édit.)

Üçşerefeli cami

meti buydu. Atina'da Akropolis üzerindeki üçlü çatal, yıldırımın sembolü idi. Üçlü çatal Hindistan'da da tanrı Siva'nın alâmetiydi.

◆ İ. Üç unsurdan meydana gelmiş cisim.

— Deneysel psikol. *Üçlüler metodu,* üç uyartı arasındaki mümkün olan bütün bileşmeleri deneğe sunmak esasına dayanan metot.

— Ed. Kitapları üçer mısradan meydana gelen nazım parçası.

— İkonogr. Üç azizi temsil eden bazı sanat eserlerine verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Mit. Aynı din içinde birleşmiş üç tanrılık grup. (Jüpiter, Minerva ve Juno'dan meydana gelmiş *Capitolium üçlüsü*'nün Roma Capitolium'unda üç giriş yeri olan bir tapınağı vardı.)

— Müz. Gerek iki tonluk (*majör üçlü*) gerek bir buçuk tonluk (*minör üçlü*) melodik veya armonik müzik aralığı. Bk. ANSİKL.

— Oyun. İskambil destesinde üzerinde üç işaret bulunan kâğıt. || Aynı renk ve birbirini izleyen üç kartın biraraya toplanması. || *Majör üçlü,* aynı renkten en büyük üç kartın birleşimi. || *Ruva üçlüsü,* en büyük üç, en büyük kartı bir ruva bir dam v.b. olan üçlü.

— ANSİKL. İkonogr. *Üçlü*'leri gösteren sanat eserleri arasında şunları saymak gerekir: Mısır'da *Osiris üçlüsü.* (Osiris, İsis ve Horus), Roma'da *Capitolium üçlüsü* (Jüpiter, Juno ve Minerva), *Galya üçlüsü* (Esus, Teutates ve Taranis), *Palmyra üçlüsü* (Bel, İarhibol ve Aglibol), *Brahma üçlüsü* (Brahma, Vişnu ve Siva).

— Müz. Majör üçlü ve minör üçlü dışında üçlü *eksik* (*si* bekar-*re* bemol) veya *artık* (*mi* bemol-*sol* diyez) olabilir. Antik devirlerden başlayarak yüzyıllar boyunca üçlü tam aralıkları bakımından (fizagor üçlüsü, armonik üçlü v.b.) tartışma konusu olmuştur. XV. yy. ortasına doğru üçlüler hem yazı, hem de anlatım değeri bakımından üstün müzik unsurları olarak ele alındı ve zaman zaman bu iki üçlü tipi (majör ve minör) iki zıt duyguyu, keder ve neşeyi bile temsil etti. (LM)

Üçlü antant, Declassé'nin 1898-1905 arasında sabırla hazırladığı ittifaklar sistemine verilen ad; amacı Fransa'yı tek başına kalmaktan kurtarmaktı ve Üçlü ittifaka (Almanya, Avusturya, İtalya) karşı koymak için Fransa, İngiltere ve Rusya arasında imzalanan iki taraflı sözleşmelere dayanıyordu. Fransa-Britanya ve Rusya-Britanya arasında sömürgelerle ilgili anlaşmazlıkların ortadan kalkmasından sonra (1904 antantı) kurulabilen (1907) Üçlü antantta karşılıklı vaatler eşit değildir; çünkü üçlü antantın çekirdeği olan fransız-rus sözleşmesi (1891) bir savunma antlaşması niteliğindeydi (1892) ve maddeleri, ancak Almanya'nın saldırıya geçmesi halinde yürürlüğe girecekti. Oysa İngiltere, Avrupa'da bir çatışma olursa ancak dostluk antlaşması çerçevesinde ve yalnız siyasî bakımdan destekleme vaadiyle yetiniyordu (1904). Almanya'nın 1914 ağustosundaki tutumu Üçlü antantı fiilî bir ittifak haline getirdi. (L)

ÜÇLÜK i. (*üç*'ten *üç-lük*). Mal. *Esk.* Kuruş*un bölümlerinden olan bir para birimi. (Üç para değerindedir.) [M]

Üçlü pakt, görüşmeleri Tokyo'da yapılan ve 27 eylül 1940'ta Berlin'de imzalanan pakt. Bu pakt, Avrupa'da İtalya ile Almanya'ya; Uzakdoğu'da Japonya'ya yeni bir düzen kurmak imkânını sağlıyor, ayrıca taraflardan birine yeni bir düşmanın saldırısında karşılıklı yardımlaşmayı öngörüyordu. Macaristan, Romanya ve Slovakya kasım, Bulgaristan da mart 1941'de pakta katıldılar. (L)

Üçmihraplı cami veya **Kazancılar camii** veya **Hocahayrettin camii,** İstanbul'da Unkapanı'nda cami. Fatih'in hocası Hoca Hayreddin tarafından yaptırıldı (1469-1478). Yapılışından kısa süre sonra Fatih, camiye bazı eklemelerle birlikte bir mihrap daha yaptırdı. Hoca Hayreddin'in gelini de bir mihrap yaptırınca cami üç mihraplı oldu. İlk kısmı kubbeyle, öteki kısımlar ahşap çatı ile örtülüdür. Minaresi sağda yer alır. (M)

ÜÇMÜNECCİMLER çoğl. blş. i. Astron. *Oriyon kuşağı*'nın eski adı. Bk. ORİYON. (L)

ÜÇOKLAR, Oğuz destanına göre sol kolda bulunan 12 oğuz boyuna verilen ad. Oğuz Hanın Gün Han, Ay Han, Yıldız Han, Gök Han, Dağ Han, Deniz Han adlı altı oğlu vardı. Gün Han, Ay Han, Yıldız Han sağ kolu, Gök Han, Dağ Han, Deniz Han ise sol kolu meydana getiriyorlardı. Sağ kolda bulunan oğuz boylarına Bozoklar, sol kolda yer alan ve Gök Han, Dağ Han, Deniz Han soyundan gelen oğuz boylarına da Üçoklar denirdi. Oğuz Hanın her oğlunun dört boyu vardı. Oğuzların böylece 24 boydan meydana geldiği kabul edilir. 12 Boy Bozokların, 12 boy da Üçokların içindeydi. Bozokların işareti yay, Üçokların ki oktu. Türklerde sağ kol daha üstün sayılırdı. Orta Asya'daki Oğuz devletinde hükümdarlar (Yabgular) genellikle sağ koldan çıkmıştır. Kayı, Yazır, Avşar, Beğdili ve Eymür en çok yabgu çıkaran boylardı. Bunlardan yalnız Eymür Üçoklardandı. Batıya yapılan büyük oğuz göçünden sonra Oğuzeli'nin dışına taşan oğuz boylarının arasında üstünlük Üçoklara geçti. Selçuklular, Kınık; Akkoyunlular, Bayındır; Ramazanoğulları, Yüreğir; Kadı Burhaneddin, Sabır boylarından, dolayısıyle Üçoklardandı. Osmanlı hanedanı Bozokların Kayı boyundandı. Bk. OĞUZLAR. (M)

ÜÇRENK blş. i. Bütün renk tonlarının üç temel renk veya üç bütünler renk yardımıyle elde edildiği renkli fotomekanik ve fotoğraf metotlarının tümü: *Üçrenk metodu, Ducos du Hauron'un çalışmalarından doğmuştur.* (*Eşanl.* TRİKROMİ.) || Orijinal baskıdan üçrenkli ayırma tekniğiyle elde edilmiş üç klişe üzerinden üç temel renkli mürekkeple yapılan baskı. (L)

ÜÇRENKLİ blş. sıf. Üçrenk metoduyle elde edilmiş bir fotoğraf veya bir resim için kullanılır. (L)

ÜÇ-SEKİZLİK blş. i. Müz. Zaman birimi bir çengelli (sekizlik) olan üç zamanlı ölçüye verilen ad. || Üç-sekizlik kalıp üstüne bestelenen parça. (L)

Üç Silâhşörler (*Les Trois Mousquetaires*), Alexandre Dumas pére'in romanı (1844). Olay Louis XIII devrinde geçer. Silâhşörler Athos, Porthos ve Aramis'tir; bunlara gaskonyalı yiğit ve kurnaz d'Artagnan katılır. Silâhşörler, düşmanı Richelieu tarafından şerefi lekelenmek istenen kraliçe Avusturyalı Anne'ın hizmetine girer ve mucizeler göstererek kraliçenin sevgilisi Buckingham'a vermek ihtiyatsızlığını gösterdiği elmas gerdanlığı geri getirirler. Dumas ve işbirliği yaptığı Maquet, Courtilz de Sandraz'ın bir çeşit tarihî romanı olan *Mémoires de M. d'Artagnan*'dan (M. d'Artagnan'ın Hatıraları) [3 cilt, 1709] birçok ayrıntı almışlardır. Gerçekte romanın Dumas'ya ait olan unsurları hayal canlılığı, espri, olağanüstü sürükleyici anlatımdır. *Üç Silâhşörler, Yirmi Yıl Sonra* (Vingt Ans Après), *Vicomte de Bragelonne* (Bragelonne Vikontu). adlı romanlarla devam eder. (L)

Üçşerefeli cami, Murad II tarafından Edirne'de yaptırılan cami (1437). Mimarının kim olduğu bilinmiyor. Enlemesine bir harem, revaklı bir şadırvan avlusu ve dört minareden oluşur. 66,50 × 64,50 m'lik, bir alanda kurulan camide, avlunun ölçüleri 60,00 m × 35,50 m; haremin 60,00 m × 24,25 m'dir. Caminin iç mekânına orta kubbe, bütünüyle hâkimdir; kubbe, yanlarda ağır taş ayaklara, dışarıda bir kasnağa oturur. Açılma kuvvetine karşı sekiz kubbe payandası vardır; bu düzen, ilk defa bu camide uygulanmıştır. Kubbenin yanlarındaki mekânın uçlarını 10,50 m çapında kubbeler örter. Yan kubbelerle orta kubbe arasındaki boşluklara yerleştirilen küçük kubbe, süs niteliğindedir. Üç şerefeli caminin dört minaresi, avlunun dört köşesinde yer alır. Minarelerden en büyüğü, camiye adını veren üç şerefeli minaredir ve caminin güneybatı köşesindedir. Caminin büyük kubbesi, iç mekânın beşte ikisini kaplar; bu düzeniyle Üçşerefeli cami, XVI. yy. osmanlı anıtsal camilerinin ilk denemesidir; geleneksel ulucami tipine yeni bir biçim ve daha zengin bir iç mekân ifadesi verir. (M)

ÜÇTANRICI blş. i. Tesliste yalnız üç şahıs değil, üç de Tanrı olduğunu kabul edenlere verilen ad.

— ANSİKL. Hiç bir hıristiyan *üçtanrıcılık*'ı kabul etmemiş, fakat bazı yazarlar kullandıkları bazı formüllerden ötürü zaman zaman üçtanrıcılıkla suçlanmışlardı. Bu yazarların başlıcaları Jean Philopon (VI. yy.) ve Stephen Gobar'dır (600'e doğr.). [L]

ÜÇTERİMLİ blş. sıf. Mat. Üç terimden meydana gelmiş: *Üçterimli çarpan.*

◆ İ. Mat. Üç terimden meydana gelen çokterimli: *İkinci dereceden üçterimlinin genel formülü «$ax^2 + bx + c$»dir.* (L)

ÜÇTÜMSECİKLİ blş. sıf. Tab. Üç tümseği, üç kabartısı olan. (Üçgen şeklinde dizili üç tümsecik taşıyan, fosil memeli hayvan dişleri için kullanılır. Bu çeşit dişleri bulunan fosil hayvanlar muhtemelen bugünkü bütün memeli hayvanların atalarıdır.) [L]

ÜÇÜL i. (*üç*'ten *üç-ü-l*). Leng. Bazı dillerde üçlü grubu belirten ikilden farklı çoğul. (L)

ÜÇÜNCÜ sıf. (*üç*'ten *üç-ü-ncü*). İkinciden sonra gelen sıra sayı sıfatı: *Üçüncü sokak.*

— Dilbil. *Üçüncü şahıs,* çekimli fiillerde veya zamirlerde hakkında konuşulan şahıs (üçüncü şahıs, çekimli fiil ve zamirlerde tekil ve çoğul biçimlerinde bulunabilir): *Geldi, geldiler; o, onlar* gibi.

— Huk. *Üçüncü kişinin fiilini taahhüt,* bir kimsenin diğerine, bir üçüncü kişinin belirli bir ifada bulunacağını borçlanması. (Bk. ANSİKL.) || *Üçüncü kişinin hilesi.* Bk. *Üçüncü şahsın* HİLE'*si.* || *Üçüncü kişinin ifası,* bir borcun, borçlu değil, bir üçüncü kişi tarafından yerine getirilmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Üçüncü kişinin zararını tazmin,* bir sözleşmeye taraf olmayan kimsenin, borçlunun borcu ihlâl etmesi sonucu uğradığı zararın tazmin edilmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Üçüncü kişi yararına sözleşme,* borçluya, üçüncü kişiye ifada bulunma zorunluğunu yükleyen sözleşme. (Bk. ANSİKL.) || *Üçüncü kişiye yapılan ifa,* borcun doğrudan doğruya alacaklıya değil, bir üçüncü kişiye ifa edilmesi. Bk. ANSİKL. || *Üçüncü şahıs,* bir hukukî ilişkinin dışında kalan kişi. *Esk.* Şahsı salis.

— İkt. *Üçüncü sektör,* iktisadî etkinliklerin teknik ilerleme konusunda en az ilerleme gösteren veya hiç ilerlemeyen kesimi (özellikle hizmetler). [Colin Clark'ın yalnız ticaret, taşıma ve öbür hizmetleri almasına karşılık, Fourastié üçüncü sektöre inşaatı da sokar. Sauvy ise yalnız fikrî etkinlikleri üçüncü sektörden sayarak taşıma ve ticareti dışta tutar.]

— Jeol. *Üçüncü zaman,* İkinci zamanla (Mezozoyik) Dördüncü zaman arasında kalan zaman veya jeolojik çağ bölümü. Bk. ANSİKL.

— Mant. *Üçüncü adam kanıtı,* Eflatun'un idea'lar nazariyesine karşı Aristoteles'in ileri sürdüğü ünlü kanıt. (Özetle şöyledir: Bilgimizin bütün fikir veya kavramları [büyük, sıcak, güzel v.b.] bir bağıntı ifade eder. Böylece, Sokrates, Theaitetos'a oranla küçük, Phaidon'a oranla büyüktür. Demek ki görece büyüklük anlayışımız, «kendinden büyüklük» fikrini varsayar. Aristoteles bundan, büyüklük fikrinin kendisinin de ona göre tanımlandığı bir başka fikri gerektirdiğini ve durumun böylece sonsuza kadar devam ettiğini söyler. Aristoteles bu kanıtla, birbirinden ayrı varlıklar olarak düşünülen Eflatun'un idealar teorisini tenkit eder.) || *Üçüncü şıkkın imkânsızlığı,* çelişmeli iki önermeden biri doğru ise ötekinin yanlış olduğunu belirten ilke. (Bir ara önerme veya üçüncü bir varsayım söz konusu olamaz.)

— Res. *Üçüncü nokta,* görüş çizgisi üzerinde istenilen bir yerde alınan ve köşegenlerin ulaştırılmasına yarayan nokta.

— Siyaset. *Üçüncü Dünya,* hemen hemen hepsi eski sömürgeler olan afrika ve asya ülkelerinin A.B.D. ile S.S.C.B. ve bu iki ülkenin her birinin müttefikleri olan ülkelere karşılık meydana getirdiği tarafsız ülkeler topluluğu. Bk. ANSİKL.

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

— ANSİKL. Huk. *Üçüncü kişinin fiilini taahhüt.* Kural olarak bir sözleşmeyle ancak bu sözleşmenin tarafları borç altına girer. Üçüncü kişi yararına sözleşme de, bu kurala bir istisna getirmez. Çünkü üçüncü kişinin fiilini taahhüt ile üçüncü kişi değil doğrudan doğruya bu fiili taahhüt eden borç altına girer. Bir kimsenin üçüncü kişinin fiilini taahhüt etmiş olması için bunun yazılı şekilde yapılması gerekli değildir. Sözlü olarak yapılan taahhütler de geçerlidir; borçlanma iradesinin bulunması yeterlidir. Borç altına giren, kendisinin değil üçüncü kişinin edimini yüklenmiş olmalıdır. Bu edim de, öteki edimler gibi, hukuka, ahlâka aykırı ve imkânsız olmamalıdır. Üçüncü kişinin ediminin konusu menfî veya müspet bir fiil olabilir. Fiili taahhüt edilen üçüncü kişi, kendi rızasıyle taahhüt edilen edimi yerine getirecek olursa, vaat edenin borcu sona erer. Ancak üçüncü kişi, kendi adına vaat edilen fiili yerine getirmeğe zorunda değildir; bu edimi yerine getirmek istemezse, bir tazminat borcu altına girmez. Üçüncü kişinin fiilini taahhüt eden kimse tazminat borcu altına girer. Vaat edenin tazminat borcu, üçüncü kişinin kararlaştırılan zamanda borcu yerine getirmemesiyle muaccel olur. Ayrıca, süre tayin edilmesine veya ihtar yapılmasına gerek yoktur. Vaat edenin ödemek zorunda olduğu tazminat, müspet tazminattır. Vaat eden, üçüncü kişinin fiili yapması için elinden gelen her şeyi yapmış olduğunu ispat ederek, tazminat ödemekten kurtulamaz. Kendisine üçüncü kişinin fiili vaat edilen kimse, üçüncü kişiyi edimi yerine getirmeğe zorlayamayacağı için, ancak vaat eden kimseden tazminat istemekle yetinmek zorundadır. Vaat eden kimse, bir kişi sıkı olarak bağlı olan bir edim söz konusu değilse, edimi kendisi yerine getirerek, tazminat ödemekten kurtulabilir. Üçüncü kişinin fiilini vaat edenle üçüncü kişi arasında bir hukukî ilişki olmadığı için, vaat eden, ödemiş olduğu tazminat için üçüncü kişiye başvuramaz; burada bir halefiyet söz konusu değildir.

● *Üçüncü kişinin ifası.* Borçlu tarafından ifası gereken durumlar dışında, borç üçüncü kişinin ifasıyle de sona erebilir. Kişiye sıkı olarak bağlı olmayan her edim, borçlu tarafından ifa edilebilir. Bu ifa ile borç sona erer. Alacaklı, üçüncü kişi tarafından yapılan ifayı geçerli bir sebep olmadıkça reddedemez; reddedecek olursa, alacaklı temerrüdüne düşer. Üçüncü kişinin ifasının da borcu sona erdirmesi için, bunun ifa amacıyle yapılmış olması gerekir. Bu amaçla yapılan ifa, borcu sona erdirdiği için, borçlu ödemiş gibi, borcun kefalet, rehin gibi ferileri de sona erer. Borçlu ile ifade bulunan üçüncü kişi arasındaki ilişkide üçüncü kişi, yetkisi olmadan ifada bulunmuşsa, vekâletsiz iş görme hükümleri uygulanır. Üçüncü kişi, borçlunun temsilcisi olarak hareket etmişse, temsil hükümleri uygulanır. Bazı durumlarda, sebepsiz zenginleşme kurallarının da uygulanması mümkündür. Bazı durumlarda üçüncü kişinin ifası borcu sona erdirmez. Alacaklının yerini, borcu ödeyen üçüncü kişi alabilir. Bu durumda, borç ilişkisi borçlu ile borcu ödeyen üçüncü kişi arasında devam eder. «Halefiyet» denilen bu durumlar, borçlunun iradesinden veya kanun hükmünden doğar. Bk. HALEFİYET.

● *Üçüncü kişinin zararını tazmin.* Borç ilişkisi sadece borçlu ile alacaklı arasında bir bağ kurar. Bu yüzden, borcun ihlâl edilmesinden üçüncü kişi de zarara uğrarsa, kural olarak üçüncü kişi zararının tazmin edilmesini, borçludan isteyemez. Ancak bu kuralın istisnaları vardır. Bu istisnalardan birincisi, üçüncü kişi yararına sözleşmenin bulunduğu durumlardır. Bu durumda yararına sözleşme yapılan kimse, borcun ihlâlinden zarara uğrarsa, sözleşmeye taraf olmamasına rağmen, zararının tazminini isteyebilir. İkinci durum, borcun ihlâlinin, aynı zamanda, üçüncü kişi yönünden bir haksız fiil meydana getirmesidir. Bu durumda, üçüncü kişi yönünden bir haksız fiil vardır ve borçlu da, haksız fiilin faili olarak, zararı tazminle yükümlüdür.

● *Üçüncü kişi yararına sözleşme,* öteki sözleşmelerden farklıdır. Meselâ, A, B ile yapmış olduğu bir satım sözleşmesi sonucu, satılan şeyin mülkiyetini B'ye değil, üçüncü bir kişi olan C'ye devretmeyi taahhüt etmişse, üçüncü kişi yararına sözleşme vardır. Bu sözleşme iki türlü olabilir: 1. eksik veya gerçek olmayan üçüncü kişi yararına sözleşme; 2. gerçek veya tam üçüncü kişi yararına sözleşme.

1. *Eksik üçüncü kişi yararına sözleşme.* Burada, vaat eden, vaat ettirene, sadece üçüncü kişiye ifada bulunacağını taahhüt eder. Bu durumda üçüncü kişi yararına bir hak doğmaz; üçüncü kişi sadece yapılan ifayı kabule yetkilidir. Borçlunun, borcundan kurtulabilmesi için, üçüncü kişiye ifada bulunması gerekir. Eksik üçüncü kişi yararına sözleşmenin geçerli olması için, vaat ettiren kimsenin bir çıkarının bulunması gerekli değildir. Vaat eden borcunu yerine getirmediği için icra ile takip edilecek olursa icra memuru tahsil ettiği parayı vaat ettirene değil üçüncü kişiye teslim etmek zorundadır. Edim kusurlu imkânsızlık sonucu yok olursa vaat ettiren kendisinin bir kişisel çıkarının bulunmadığı durumlarda tazminat olarak üçüncü kişinin uğradığı zararı ister. Eksik üçüncü kişi yararına sözleşmede alacaklı, alacak üstünde tasarruf yetkisini devam ettirdiği için, alacağı başka bir kişiye devredebilir veya borçluyu ibra edebilir.

2. *Gerçek başkası yararına sözleşme.* Burada, eksik üçüncü kişi yararına sözleşmeden farklı olarak, üçüncü kişi, sadece yapılan ifayı kabule değil, aynı zamanda, bunu talep etmeğe de hak kazanmıştır; doğrudan doğruya hak sahibi olmuştur. Bu sözleşmelerin en önemlileri şunlardır: başkası yararına yapılan hayat sigortaları, başkası yararına yapılan kaydı hayatla irat veya ölünceye kadar bakma sözleşmeleri, başkası yararına edimle sınırlanmış bağışlama, başkası hesabına bankada hesap açtırma veya var olan bir hesaba para yatırma. Gerçek veya tam başkası yararına sözleşmenin hükümlerini, vaat ettiren, vaat eden ve lehine sözleşme yapılan üçüncü kişi yönünden ayrı ayrı incelemek gerekir: **a.** vaat ettirenin hukukî durumu. Gerçek başkası yararına sözleşmede, üçüncü kişi, alacak hakkı sahibi olur. Bu yüzden, vaat ettiren, gerçek alacaklı olarak kabul edilemez. Ancak şüphe halinde, vaat ettirenin, üçüncü kişiye ifada bulunulmasını istemeğe yetkili olduğunun kabulü gerekir. İki tarafa borç yükleyen bir sözleşme söz konusuysa, borç altına giren üçüncü kişi değil, vaat ettirendir; **b.** vaat edenin hukukî durumu. Gerçek başkası yararına sözleşmede vaat eden, borçlu durumundadır. Onun borcunu doğuran hukukî sebep, vaat ettirenle yapmış olduğu sözleşmedir. Borçlu, bu sözleşmeden doğan her türlü itiraz ve defileri, ifayı isteyen üçüncü kişiye karşı ileri sürebilir. Meselâ, sözleşmenin hata veya hile sebebiyle sakat olduğunu, borçlu üçüncü kişiye karşı ileri sürebilir. Bunun sonucunda, borcu ifa etmekten kurtulur. İki taraflı bir sözleşme söz konusuysa ve vaat ettiren, kendi borcunu yerine getirmemişse, vaat eden, ifayı isteyen üçüncü kişiye karşı ödemezlik defini ileri sürebilir; **c.** Üçüncü kişinin hukukî durumu. Üçüncü kişinin bir talep hakkının bulunup bulunmadığı, sözleşmenin yorumuna bağlıdır. Sözleşmenin yorumu sonucu, üçüncü kişinin bir talep hakkının olduğu anlaşılırsa, gerçek üçüncü kişi yararına sözleşmenin bulunduğu kabul edilir. Yorum sonucu, üçüncü kişinin talep hakkı olmadığı, sadece ifayı kabule yetkili olduğu sonucuna varılırsa, eksik iki taraflı sözleşmenin varlığı kabul edilir. Özellikle, vaat edilen edimin, yalnız üçüncü kişi çıkarına olduğu durumlarda, üçüncü kişinin bir talep hakkı vardır; bu durumda, gerçek iki taraflı sözleşmenin varlığı kabul edilir. Kanuna göre örf ve âdet, üçüncü kişiye bağımsız bir talep hakkı tanıyorsa, gerçek üçüncü kişi yararına sözleşme vardır. Üçüncü kişi yararına hak, vaat edenle vaat ettiren arasındaki sözleşmeden doğduğu için, onun, iradesini açıklaması gerekli değildir. Bu yüzden, fiil ehliyetinin bulunması gerekmez. Üçüncü kişinin, sözleşme yapılırken kesin olarak bilinmesi gerekmez. İfa anında onun tespit edilmiş olması yeterlidir. Meselâ, sözleşme yapılırken tespit edilmemiş olan üçüncü kişinin, ifa anında alacaklı tarafından belirtilmesi yeterlidir. Üçüncü kişinin cenin olmasına bile engel yoktur. Edim üstünde bir alacak hakkı kazanmış olma, üçüncü kişiyi, sözleşmenin tarafı haline getirmez. Bu yüzden, üçüncü kişi borç altına girmez. Gerçek başkası yararına sözleşmeden doğan hak, doğrudan doğruya üçüncü kişinin şahsında doğar. Üçüncü kişi, borçluya yönelteceği bir irade beyanıyle, alacak hakkını geçmişe etkili olarak ortadan kaldırabilir. Ancak, üçüncü kişinin alacak hakkını kabul etmiş olması halinde, bu hakkı yoktur. Bu durumda, borçluyu borcundan kurtarabilmesi için, onunla ibra sözleşmesi yapması gerekir. Kural olarak taraflar üçüncü kişi yararına yapılan sözleşmeyi, anlaşarak değiştirebilir veya tamamen ortadan kaldırabilirler. Ancak, sözleşmede aksine bir hüküm bulunmadıkça, üçüncü kişi, hakkını kullanmak istediğini, borçluya bildirdiği andan itibaren, artık tarafların edim üstündeki tasarruf hakları sona erer. Üçüncü kişinin, hakkını kullanmak istediğini borçluya bildirmesi, yenilik doğuran bir haktır. Bu hakkın kullanılmasıyle birlikte, taraflar arasındaki ilişki değişikliğe uğrar ve onların alacak üstünde tasarruf hakları kalmaz.

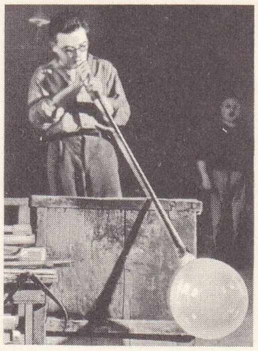
üfleme
camın üflenmesi

● *Üçüncü kişiye yapılan ifa.* Kural olarak borcun yerine getirilmiş sayılması için, bunun alacaklıya ifa edilmesi gerekir. Belirli durumlarda üçüncü kişiye yapılan ifa ile de sona erer: 1. alacaklının yetkili kıldığı kimselere ifa. Önce alacaklı, üçüncü kişiye ifayı kabul yetkisi verebilir; 2. alacaklı, üçüncü kişiyle havale ilişkisi kurabilir; 3. alacaklı borçluyu muhatap tutarak üçüncü kişi lehine çek veya poliçe çekebilir. Bütün bu durumlarda borçlu alacaklının rızasıyle üçüncü kişiye ifada bulunarak borcundan kurtulur. Ayrıca borçlu, belirli durumlarda alacaklının rızası olmadan da üçüncü kişiye ifada bulunabilir. Bu durumlar şunlardır: 1. alacaklının temerrüde düşmüş olması. Bu durumda borçlu borcunu hâkimin tayin edeceği bir yere tevdi ederek borcundan kurtulur (bk. TEMERRÜT [*alacaklının temerrüdü*]); 2. alacaklının borçluyu icra yoluyle takip etmesi. Bu durumda borçlu borcunu alacaklı yerine icra dairesine ödeyerek borcundan kurtulur; 3. alacağın temlik edildiğinden haberi olmayan borçlu eski alacaklıya ifa ile yine borcundan kurtulur. Bazı durumlarda borçlu, üçüncü kişiye ifada bulunmak zorundadır. Meselâ, alacaklının tasarruf yetkisi sınırlandırılmışsa, borçlu borcunu alacaklıya ödeyemez. Bk. İFLAS. HACİZ.

— Jeol. Nispeten kısa ve yeni olan *Üçüncü zaman,* 65 milyon yıl önce başlamış ve genellikle kabul edildiğine göre 1 milyon yıl önce bitmiştir. Dört çağa bölünür: Eyosen, Oligosen, Miyosen ve Pliyosen. İlk iki çağ Paleojen veya Nümülitik veya Eojen'i, sonuncular için Neojen'i meydana getirir:

ÇAĞLAR	TARİHLER *(milyon yıl olarak)*	
Neojen	Pliyosen	10
	Miyosen	25
Paleojen veya Nümülitik	Oligosen	45
	Eyosen	65

Üçüncü zaman florasının özelliği, bugünkü flora gibi, açık tohumluları ikinci plana düşüren kapalı tohumlu bitkilerin ve damarlı sporlu bitkilerin çokluğudur.

Paleontoloji açısından Üçüncü zamanda birçok önemli olay meydana geldi; eteneli memeliler, primatların ve insanın ortaya çıkacağını müjdeledi; kuşlar uçmağa alıştı, dişlerini kaybetti ve bu dişlerin yerini gaga aldı; aileleri azalan sürüngenler dev boyutlarını kaybetti; İkinci zamanda uzayan ammonitler ortadan kalktı. Denizlerde birçok delikli ve özellikle nümülit (Paleojene bu yüzden Nümülitik de denir) yaşadı. Çift çenetliler ve özellikle karındanbacaklılar en çok rastlanan yumuşakçalar haline geldi. Üçüncü zamandaki balıklar bugünkülerle aynı cinstendir, ama kemikli balıkların çokluğu dikkati çeker.

Dağoluş açısından Üçüncü zaman bugünkü başlıca yüzey şekillerini oluşturan büyük tektonik hareketlerin meydana geldiği çağdır. Pirene zinciri, oluşumunu tamamla-

Foto. LAROUSSE

dı, Alp zinciri ortaya çıktı. Alp zinciri oluşum hareketi çok geniş olduğundan Üçüncü zamandaki büyük kıvrımlanmalara «Alp oluşumu» adı verilir. Bu dağoluş etkisiyle Üçüncü zamanın sonunda yoğun bir volkan faaliyeti ortaya çıktı. Paleocoğrafya bakımından, Avrupa'da Üçüncü zamanın başında Kuzey Deniz, İngiliz-Fransız -Belçika havzasına doğru ilerledi; bu ilerleme, Oligosende Batı Almanya'ya doğru devam etti; öte yandan aynı dönemde Atlas okyanusu da Aquitaine ve Aragon havzalarını örttü ve deniz Alpler'de Briançon zincirinin dış kesiminde ilerledi. Neojende, Ön Alp geçidi aracılığıyla Viyana havzasına kadar yayılan yeni bir deniz ilerlemesi meydana geldi. Çağın sonunda önemli bir deniz gerilemesi görülür. Bu dönemden itibaren, Avrupa kesin biçimini aldı ve Pliyosende meydana gelen deniz ilerlemesi yalnız bugünkü kıyı bölgelerini etkiledi.

Dünyanın öbür kesimlerinde oluşan başlıca deniz hareketleri Avrupa'dakilerle aynıdır ve karaları az etkilemiştir. Kuzey Afrika'da ve özellikle Tunus ve Cezayir'de Paleojen devrinde daha önceki çağda ortaya çıkan oluşuklar Tel oluğunda ve Tebessa-Gafsa havzasında evrimine devam etti. Fas'ta deniz, kuzeyde Güney Rif oluğunu, güneyde Tadla ve Sons körfezlerini kapladı. Paleojenin sonu, dünyanın her yerinde olduğu gibi karaların yükselme dönemidir. Neojende, tortullaşma, Güney Rif oluğunda devam etti ve Miyosende yüksek Cezayir yaylalarında hafif bir deniz ilerlemesi meydana geldi. Ponsiyende Avrupa'da olduğu gibi Afrika'da da önemli bir deniz gerilemesi görülür. Bu dönemde yalnız Cebelitarık boğazı ve Endülüs-Rif dağ kütlesinin büyük bir kısmı sular altındaydı.

Kuzey Amerika'da, Paleojende Atlas okyanusu ve Büyük Okyanus kıyılarında hafif bir deniz ilerlemesi meydana gelmiş, kıtanın iç kesimindeki çöküntü alanlarında ise kara fasiyesleri oluşmuştur.

— Siyaset. Bandung konferansından (18-24 Nisan 1955) önce kullanılmadığı sanılan *Üçüncü Dünya* terimi teşmil yoluyle, gitgide, içlerinden bazıları N.A.T.O. (Portekiz, Yunanistan, Türkiye), Bağdat paktı (Türkiye, İran, Pakistan), Güneydoğu Asya antlaşması teşkilâtı (S.E.A.T.O.) [Pakistan, Tayland] ve Amerika Devletleri teşkilâtı (O.A.S.) çerçevesi içinde batılı büyük devletlerle ittifak kurmuş olmasına; bazıları ise, tersine, sosyalist devletler topluluğu içinde yer almasına (Çin, Kuzey Kore, Moğolistan, Kuzey Vietnam v.b.) rağmen, Asya, Afrika, hattâ Latin Amerika ve Avrupa'daki bütün azgelişmiş ülkeleri belirtmek için kullanılmaktadır. Bk. AZGELİŞMİŞLİK.

◆ **Üçüncülük** i. Üçüncü olma, üçüncü dereceyi kazanma: *Okulda üçüncülük kazandı.* (LM)

ÜÇÜNCÜL sıf. (*üçüncü*'den *üçüncü-l*). Kim. Organik bir bileşiğin formülünde, öbür üç karbon atomuna bağlı olan karbon atomu için kullanılır. *Eşanl.* TERSİYER. *Esk.* Sülâsî.

— Patol. Bir hastalığın belirli iki devresinden sonra meydana çıkan belirtilere denir. || *Üçüncül olay,* frengiye tutulmuş bir hastada, bulaşmadan iki ilâ altı yıl sonra meydana gelen olaylar. (L)

ÜÇÜZ sıf. (*üç*'ten *üç-ü-z*). Üçü birden doğan. || İ. Aynı anda doğan üç kardeş.

— Anat. *Üçüz sinir,* beşinci çift kafa sinirine verilen ad; göz veya Willis siniri, üstçene ve altçene sinirleri olmak üzere üç dalla sonuçlandığı için bu adı taşır. (Bu sinirler köklerini Gaser düğümünden alır. Üçüz sinir hem duyu, hem hareket siniridir. Çiğneme kaslarına sinir verir, yüzün, göz çukurunun, burun ve ağız boşluklarının duyusunu sağlar.)

— Doğum. *Üçüz gebelik,* üç embriyonun veya üç dölütün bulunduğu gebeliğe denir. (LM)

ÜÇÜZLÜ sıf. (*üçüz*'den *üçüz-lü*). Üçüz çocukları olan (anne). || Üç tarafa uzanan: *Üçüzlü bir kazanç.* || Üç tanesi bir arada olan: *Üçüzlü tuzluk.* (M)

ÜÇYAPRAKLI blş. sıf. Mat. *Üçyapraklı eğri,* üç yapraklı bir gül şeklinde olan eğri. (ML)

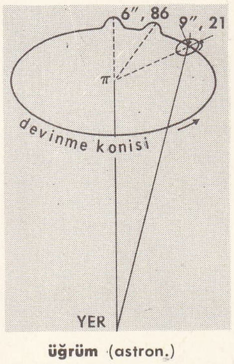

uğrüm (astron.)

Üç Yıldız nişanı, Letonya'da 1924'te sivil ve askerî başarı gösterenlere verilmek için çıkarılan beş rütbeli şövalyelik nişanı. Kenarları altın yaldızlı beyaz mineli bir haçtır, ortasına *Per aspeara ad astra* (Zorluklarla yıldızlara) yazılı bir halka içine üç yıldızlı mavi bir madalyon yerleştirilmiştir. Kenarı sarı sırmalı açık mavi bir kurdeleyle takılır. (L)

ÜÇYÜZLÜ blş. sıf. Mat. ve Miner. Üç yüzü olan (şekil). [Bazen ÜÇDÜZEMLİ'nin eşanlamı olarak kullanılır.] (ML)

ÜDEBA çoğl. i. (ar. *edib*'den *üdebā*). *Esk.* Edipler, yazarlar: *Belki İngiltere'de Byron dünyaya gelmemiş olsa, Fransa'da Romantizm doğmazdı: Ondokuzuncu asırda gelen fransız üdebasının çoğu Lord'un gölgesidir* (Cenab Şahabeddin). *Bizim lisanımız avam lisanı değildir. Havas lisanıdır. Üdeba lisanıdır* (Ahmed Midhat). [M]

ÜFLEÇ i. (*üflemek*'ten *üfle-ç*). Teknol. Bk. HAMLAÇ.

ÜFLEME i. (*üflemek*'ten *üfle-me*). Üflemek eylemi. Camc. Dar ağızlı, içi boş cam eşyaların yapımında uygulanan teknik. (Üfleme usulüyle cam eşyalar yapma tekniği eski çağlardan beri bilinir.)

— Elektr. *Magnetik üfleme,* magnetik alanla elektrik akımı arasındaki etkiden faydalanarak bir elektrik arkını değiştirme veya söndürme.

— Gaz sanay. Su gazı imalinde, kok kömürünü ısıtmak amacıyle jeneratör içine hava gönderilmesi.

— Metalürji. Bazı yabancı maddelerin yükseltgenerek tasfiye edilmesi için ergimiş maden banyosuna kuvetli bir gaz akımı (hava veya oksijenle zenginleştirilmiş hava) göndererek yapılan metalürji tasfiye işlemi: *Çelik, sıvı dökme demirin konvertisörde üflenmesinden elde edilir.* || Bir maça kutusuna kum püskürterek kalıp maçalarının sürekli olarak imal edilmesini sağlayan döküm metodu. || *Üfleme bölgesi,* bir kupol ocağının veya yüksek fırının, içinde hava deliklerinin bulunduğu eritme potası ile hazne arasında kalan kısmı.

— Plastik mad. İçi boş eşyaların yapımında kullanılan şekillendirme usulü. (LM)

ÜFLEMEK geçl. f. (onomatope *üf*'ten *üfle-mek*). Havayı belli bir basınçla ağızdan çıkarmak. || Yanan bir şeyi söndürmek veya canlandırmak için nefes vermek: *Lâkin eli ev işine yatkın olmadığı için üfledi, üfledi, odunları bir türlü tutuşturamadı* (N. Araz). || (Nefesle çalınan şeyler için) Çalmak: *Derhal cebimden düdüğümü çıkarır, üflerdim* (Ş. S. Aydemir). || Güçlükle nefes almak, sesli sesli solumak: *O, kendi kendine üfler mi yoksa inler mi?* (M. Â. Ersoy).

— DEY. *Okuyup üflemek,* nefes etmek.

— Metalürji. Bir maden veya alaşıma metalürji fırınında hava göndermek. || Özel makineler yardımıyle döküm maçalarına hava göndermek.

◆ **Üflenmek** edilg. f. Üflemek eylemine konu olmak.

◆ **Üfletmek** etrg. f. Üflemek eylemini yaptırmak. (M)

ÜFTADE sıf. (fars. *üftāden*'den *üftāde*). *Esk.* Düşkün, düşmüş: *Olmuş kimi safa ile rind-i piyalekeş. / Olmuş kimisi hırs ile üftade-i riya* (Ziya Paşa). || — İ. Âşık, gönül vermiş kimse: *Çekme damen naz edüp üftadelerden vehm kıl / Göklere açılmasun eller ki dâmanındadır* (Fuzuli). || Kadın adı.

◆ **Üftadegân** çoğl. i. *Esk.* Düşkünler. Zavallılar. || Âşıklar.

◆ **Üftadegî** i. *Esk.* Düşkünlük, zavallılık. || Âşık olma. (M)

ÜFTADE (Mehmed Muhiddin), türk mutasavvıfı (Bursa 1477-ay.y. 1580). İlköğrenimini yaptıktan sonra, bir kazzazın (ipekçi) yanına çırak verildi. Burada tanıdığı Bayramiye şeyhlerinden Hızır Dedeye (öl. 1494) kapılandı. Bursa camilerinde müezzinlik ve imamlık yaptı; şeyhinin ölümünden sonra irşada başladı. Murad III'ün Üftade ile görüştüğü bilinir. Üftade, Aziz Mahmud Hüdai tarafından sistemleştirilen celvetiye tarikatının kurucusu olarak kabul edilir. (Bk. CELVETİYE.) *Divan*'ı dışındaki eserleri, halifesi Hüdai tarafından derlenmiştir. *Nasihat* ve *İrşadname,* Üftade'nin Hüdai'ye verdiği öğütleri; *Vakıat* da Hüdai'nin Üftade'ye sorduğu soruların cevaplarını kapsar. (M)

ÜFTAN sıf. (fars. *üftāden*'den *üftān*). *Esk.* Düşen. || Zf. Düşerek, düşmek suretiyle. || *Üftan ü hizan,* düşe kalka. (M)

ÜFUL i. (ar. *üfūl*). *Esk.* Batma, sönme. || Ölme, yok olma: *Söner üfulüne bir lâhza kail olsa hayal; / Soğur, donar, kırılır senden ayrılınca nazar* (Tevfik Fikret). || *Üful etmek (eylemek),* sönmek, yok olmak: *Leyl-i girye, leyl-i melûl / İnince eyleyecek şekl-i pür-gumûmun üful* (Ahmed Hâşim). [M]

ÜFULE i. (ar. *üfᶜūle*). *Esk.* Görev, vazife, fonksiyon.

◆ **Üfulevî** sıf. *Esk.* Görevle ilgili. (M)

ÜFÜRMEK geçz. f. (onomatope *üf*'ten *üf-ü-r-mek*). Nefesi hızla dışarı vermek: *Arkasını bizden tarafa çevirmişti. Sulara doğru üfürdüğünü gördük* (Ömer Seyfedin). || *Esk.* Esmek. || Geçl. f. Üfleyerek bulunduğu yerden uzaklaştırmak. (M)

ÜFÜRÜK i. (*üfürmek*'ten *üfür-ü-k*). Üfürülerek dışarıya verilen soluk. || Üfürükçülerin hastanın üstüne üfürdükleri soluk. (M)

ÜFÜRÜKÇÜ i. (*üfürük*'ten *üfürk-çü*). Hastaları okuyup üfleyerek iyileştireceğini söyleyip onları dolandıran kimse.

◆ **Üfürükçülük** i. Üfürükçünün yaptığı iş. (M)

ÜĞRÜM i. ([?]). Astron. *Astronomik üğrüm,* Yer'in dönme ekseninin, kendi ortalama konumu çevresinde uğradığı devirli küçük hareket; bu hareket bir yandan da, astronomik devinmenin düzgün dairesel konik hareketi içinde sürüklenir. (Bu iki hareket, Ay'ın ve Güneş'in ekvatordaki Yer şişkinliği üzerine uyguladıkları ortak çekim etkisinden ileri gelir.) *Eşanl.* NÜTASYON. Bk. ANSİKL.

— Biyol. Bir bitki ekseninin (sap, kök, dal) veya bir yaprağın uç kısmında, silindirik kısımlarındaki çeşitli büyütken bölgelerle eşit miktarda büyümemekten ileri gelen helisel hareket. Bk. ANSİKL.

— Mekan. Cayroskopik* bir hareket yapan bir cismin dönme ekseninin, ortalama konumu çevresinde uğradığı küçük hareket; bu üğrüm hareketi, genel bir devinme hareketi içinde sürüklenir.

— ANSİKL. Astron. Ay ve Güneş'in Yer'in ekvatordaki şişkinliği üzerine uyguladığı çekim kuvveti. Yer'in dönme hareketi sırasında Yer ekvator düzleminin tedirgin edici iki gökcisminin birinden veya öbüründen geçmesi için, Yer'in dengesini bozmağa çalışan tedirgin edici bir çift meydana getirir.

Sonuç olarak iki cayroskopik hareketin bir bileşeni ortaya çıkar. Yerin kütlesi ve tedirginleştirici cisimlerin nispeten küçük olması sebebiyle, bu hareketlerden biri ve öbürü, mekanikte, «basitleştirilmiş cayroskopik» hareketler denen hareketler olacaktır. Mekanik *üğrüm* her iki halde de önemsenmeyebilir ve devinme hareketi (daima mekanik anlamda), birbiçimli bir hareket çiçen T π eksenli bir koniye indirgenebilir. Fakat, tedirginleştirici gökcisimleri iki tanedir ve her ikisi de farklı düzlemlerde ve karmaşık bir şekilde hareket eder. Bu durumda, sonuç olarak ortaya çıkan hareket de karmaşıktır. Bu hareket hem Yer ekvator düzlem çizgisinin (ılımlar* çizgisi) tutulum düzleminde yer değiştirmesi ile, hem de bu iki düzlemin arasındaki açının devirli özellikteki çalkalanması ile ifade edilir. Bu hareketlerin ilki, birbiçimli bir hareket (ılımların devinmesi) ile *boylam halinde astronomik üğrüm* adını taşıyan karmaşık devirli bir harekete ayrılır. İkinci harekete *eğiklik halinde üğrüm* denir. Özellikle, hesaplar yaklaşık olarak yapılmazsa, astronomik üğrüm terimlerinin ifadeleri çok karmaşıktır. Bunların her biri için en önemli terim, ay etkisiyle ileri gelendir. Bunlar sırası ile 17″, 23 ve 9″, 21 değerindedir. Ortak devirleri 18 yıl 2/3'tür.

Bu terimler göz önüne alınarak üğrüm hareketi, uzayda yer dönme ekseni tarafından 18 yıl 2/3'lük bir devirle çizilen ve yarı eksenleri, sırası ile, ekvator düzlemine

dik olarak 9″,21'e ve boylam doğrultusunda 6″, 86'ya (17″, 23. sin 23°27') eşit bir elips şeklinde gösterilebilir. Bu hareketin etkisi, 27 790 yılda çizilen ve gerçekte, üğrümün bütün tali terimleriyle «üst üste dalgalanan» devinme konisini dalgalandırır.

Yer dönme ekseninin devinme ve üğrümü, bir yıldızın gök koordinatlarını (açılım* ve yükselim*) her an değiştirecek etkiye sahiptir; bu koordinatlar, kullanılmadan önce karışık hesaplarla gözlem günü ve saatine getirilmelidir. Astronomik üğrüm 1748'de Bradley tarafından keşfedilmiştir.

Yukarıda belirtilen astronomik devinme ve üğrüm terimleri, tutulum düzleminin uzaydaki konumuna diğer gezegenlerin sebep olacağı tedirginliklerin yol açtığı «gezegen terimleri» denen terimlerden ayırt edilmek için, çoğu zaman, «ay-güneş» terimleri adı altında ifade edilir. Özellikle, tutulumun eğimi, yörüngelerin bugünkü düzeninde, yılda yaklaşık olarak 0″, 48'e ulaşan küçük bir açı kadar azalır. Bu küçük değişimin doğrultusu, yaklaşık olarak 80 yüzyılda ters döner.

— Biyol. Hemen hemen bütün bitkilerde görülen kök üğrümünde ve daha çok sarılgan bitkilerde (sarmaşık) görülen sap üğrümünde çok çabuk uzayan büyütken bölge ana eksen etrafında, belirli bir yönde, yani aynı türden bitkilerde hep aynı yönde düzgün bir hareketle yer değiştirir: şerbetçiotu ve hanımeli soldan sağa, fasulye ve çit sarmaşığı sağdan sola döner. Saplarda bu hareket ışığın etkisiyle (ışığa yönelim) ve önüne çıkan katı nesnelerin engellenmesiyle değişikliğe uğrar. (L)

ÜHCİYYE veya **ÜHCÜVVE** i. (ar. *hicv*'den *ühciyye* ve *ühcüvve*). *Esk.* Yergiye sebep olan durum veya söz, yazı v.b. şey. || Yerme, hicvetme. (M)

ÜHKÜME i. (ar. *ühküme*). *Esk.* Alay edici söz, durum v.b. (M)

ÜLEŞ i. (esk. türk. k.). Pay. (M)

ÜLEŞMEK geçl. f. (esk. türk. k.). Pay etmek, bölüşmek: *Onlar ganimeti üleşe dursunlar Zeynep Banu çadırında bir başına oturmaktadır* (N. Araz).

◆ **Üleştirmek** geçl. f. Paylaştırmak. || Herkesin payını kendine vermek. *Esk.* Tevzi etmek. (M)

ÜLEŞTİRİMLİ sıf. (*üleştirmek*'ten *üleştirim* > *üleştirim-li*). Fels. *Yeni. Üleştirimli tüze*, ceza veya ödülün herkesin hakkına göre paylaştırılmasına dayanan tüze. (M)

ÜLEŞTİRME i. (*üleştirmek*'ten *üleştirme*). Üleştirmek eylemi.

— Dilbil. *Üleştirme sayı sıfatı.* Bk. SIFAT. (M)

ÜLFET i. (ar. *ülfet*). *Esk.* Alışma, kaynaşma: *Ülfet belâlı şey, fakat uzlet sıkıntılı* (Yahya Kemal). || Görüşme, konuşma: *Ondan sonra gamhanesine çekildi ve üns ve ülfetten kesildi* (Cevdet Paşa). || Dostluk, arkadaşlık: *Henüz mektepte iken kendisine muhtelif ülfetler peyda etmiş idi* (H. Z. Uşaklıgil). || *Ülfet etmek*, konuşmak, görüşmek: *Galiba bugünlerde Vehbi Dede ile çok ülfet ediyorsunuz, Paşa!* (H. E. Adıvar). Kaynaşmak, alışmak: *Çiftçilik ve diğer sanatlarla ülfet etmeğe başladılar* (F. R. Atay). || *Ülfet-ger*, ülfet eden. (M)

ÜLGEN (Ali Samim), türk mimarı (İstanbul 1913). İstanbul Erkek lisesini (1933), İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Mimarlık bölümünü bitirdi (1938). Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Tarihi ve Şehircilik kürsüsüne asistan oldu. İstanbul Arkeoloji müzeleri mimarlığı yaptı (1940-1943). Maarif Vekâleti Eski Eserler ve Müzeler Umum müdürlüğünün Anıtlar şubesini kurdu ve bu kurumun müdürü oldu. Vakıflar Umum müdürlüğünde yüksek mimar mütehassıs müşavirliği yaptı. Ankara Dil ve Tarih - Coğrafya fakültesinde sanat tarihi okuttu (1954). Atatürk'ün emriyle Mimar Sinan'ın bütün eserlerinin rölövelerini yaptı. 150'den fazla anıtın onarımında görev aldı. Eserleri: *İstanbul ve Eski Eserleri* (1933); *Anıtların Korunması ve Onarımı.* (M)

ÜLGER i. Kadife, şeftali v.b. şeylerin üzerinde bulunan ince tüy. (M)

ÜLKE i. (esk. türk. k.). Bir milletin barındığı toprakların tümü: *Bu olan şeylerin, bu ülkede, bu şehirde ve bu odada bulunan hepimiz için mukadderat tayin edici bir mânası olsa gerekti* (Ş. S. Aydemir). || İklim, verimlilik v.b. yönünden düşünülen bölge: *Sıcak ülkeler.* || Vatan: *Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır* (Atatürk). *Kendi ülkemizde her bastığımız yeri yeniden fethedip yeniden bırakarak adım adım yol alabiliyorduk* (Ş. S. Aydemir). || Herhangi bir özelliği yönünden düşünülen bölge: *Altın ülkesi.* || *Teşm. yol.* Bir ülkede oturan insanların tümü: *Bundan sonra her ülke kendi çıkış yolunu artık kendi aramalıydı* (Ş. S. Aydemir).

— İkt. *Azgelişmiş ülkeler.* Bk. AZGELİŞMİŞLİK.

— ANSİKL. Devl. huk. Bir devletin *ülke*'si, üstünde o devletin siyasî organlarının hüküm sürdüğü kara, deniz ve hava parçasıdır. Yabancı ülkelerde bulunan diplomatik görevliler kendi ülkelerinde yaşıyor sayılırlar; dolayısıyle, fiilen ikamet ettikleri ülkenin yargılama yetkisi dışındadırlar. (Bk. DİPLOMASİ *dokunulmazlığı*.) Savaş gemileri, hattâ ait olduğu devletin bayrağını çekmiş olarak seyreden ticaret gemileri de o ülkenin toprağı sayılır. (ML)

ÜLKEN (Hilmi Ziya), türk yazarı ve fikir adamı (İstanbul 1901). İstanbul Erkek lisesini (1918), Mülkiye mektebini bitirdi (1921). Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünden sertifika aldı (1923). Felsefe bölümüne asistan, doçent (1933), felsefe ve sosyoloji profesörü oldu (1940). *İnsan* dergisini yayımladı (1938-1943). Eserleri: *Aşk Ahlâkı* (deneme, 1931); *İçtimaî Doktrinler Tarihi* (1941); *Din Sosyolojisi* (1941); *Yarım Adam* (roman, 1942); *Posta Yolu* (roman, 1942); *Şeytanla Konuşmalar* (deneme, 1943); *Tarihî Maddeciliğe Reddiye* (1951); *Sosyolojinin Problemleri* (1953); *Resim ve Cemiyet* (1954); *Dünyada ve Türkiyede Sosyoloji* (1956); *Felsefeye Giriş* (II cilt, 1957-1958); *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* (1966); *İlim Felsefesi* (1969); *Varlık ve Oluş* (1969). [M]

ÜLKER, Boğa takımyıldızı içindeki yıldız grubu. Parlak yıldızlarından Anka* kuşu ve Maia*, çıplak gözle çok iyi görülebilir. Teleskopla bakıldığında bu grubun yıldız bakımından çok zengin olduğu fark edilir; alınan fotoğraflarda, çok karakteristik gökada bulutsuları seçilmiştir. Bu gruba *Süreyya* da denir. (L)

ÜLKÜ i. (esk. türk. k.). *Yenid.* İdeal: *Millî ülküye tam bir bütünlükle yürümekte olan türk milletinin büyük millet olduğunu medenî âlem, az zamanda, bir kere daha tanıyacaktır»* (Atatürk). *Yüce ülkü. Esk.* Mefkûre. || Kadın ve erkek adı.

◆ **Ülkücü** sıf. ve i. Bir ülküyü savunan: *Ülkücü aydın.* (M)

Ülkü, halkevlerinin yayın organı, aylık dergi (1933 - 1950). Birbirini izleyen üç ayrı dizi olarak yayımlandı. İlk dizisinde, M. Fuad Köprülü'nün yönetiminde türk tarihi, etnografyası, folkloruyle ilgili yazılara ağırlık verdi. 1941'de yayımlanmağa başlayan ikinci dizisi Fevziye Abdullah Tansel'in yönetiminde «Millî Kültür dergisi» olarak çıktı ve araştırma yazıları yanında şiir, hikâye, deneme gibi türlere de yer verdi. Üçüncü dizi Bedrettin Tuncel'in yönetiminde «Halkevleri ve Halkodaları dergisi» niteliğiyle yayımlanmağa başladı. Ülkü, 1. dizisinde bir araştırma dergisi; 2. ve 3. dizilerinde folklor kaynağına dayanan ve halk edebiyatının zenginliklerini çağdaş anlayışla sürdüren bir sanat dergisi niteliği taşıdı. (M)

ÜLKÜDEŞ i. (*ülkü*'den *ülkü-deş*). Aynı ülküyü benimseyenlerin her biri. (M)

ÜLMİK sıf. (fr. *ulmique*). Kim. Hayvansal veya bitkisel maddelerin ayrışması sırasında oluşan ve humus'un meydana gelmesine yol açan bir asit için kullanılır. (L)

ÜLSER i. (lat. *ulcus, -eris*; yun. *elkos*'tan fr. *ulcère*). Deride veya mukozada az veya çok önemli bir katılgan doku tepkimesiyle birlikte görülen ve yavaş seyreden madde kaybı. || *Beslenme ülseri*, dokuların beslenmesinde lokal bir yetersizlikten ileri gelen ülser, bir damar veya sinir hastalığıyla ilgilidir. || *Fojedenik ülser*, yavaş yavaş yayılan ülser (sanki çevredeki dokular kelimenin tam anlamıyle «yeniyormuş» gibi yayılan ülser.) || *Mide-onikiparmak bağırsağı ülseri*, midede veya onikiparmak bağırsağında görülen, sebeplerinde ve belirtilerinde birçok birleşik nokta olan ülserler. (Tekil olarak mide-onikiparmak bağırsağı ülseri denmez, zira, mide kapısında yerleşmiş, bir taraftan onikiparmak bağırsağına, bir taraftan da mideye taşan bir tek ülsere rastlamak müstesna bir durumdur.) || *Peptik ülser*, eski bir lezyondan ötürü ameliyat olmuş bir midede görülen ülser. || *Varis ülseri*, varislere bağlı dolaşım bozukluklarının yaptığı bacak ülserleri. || *Yatma ülseri*, uzun zaman yatmak zorunda olan hastalarda veya yaralılarda yatağa değen yerlerde meydana gelen ülser.

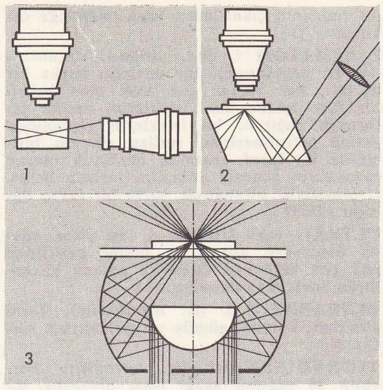

ültramikroskoplar
1. Siedentopf ve Zsgmondy'nin
2. Cotton ve Mouton'nun;
3. Nachet'nin

spiroketlerin ültramikroskopta görünüşü

— ANSİKL. Patol. Genellikle *ülser*'ler, lokal bir sebepten ileri gelir. Bunun etkisi çoğu zaman genel bir sebepten ağırlaşır. Lokal sebepler şunlardır: travmalar (yaralanmalar, aşınma v.b.), fizik etkenler (soğuk, sıcak, X ışınları veya radyoaktif ışınlar), dolaşım bozuklukları, sinirlerin veya sinir merkezlerinin lezyonları, intan. Bu çeşitli sebepler teker teker de olabilir, birkaçı birarada da etki gösterebilir.

Genel durumun bozukluğu, diyabet, frengi, tüberküloz, vitaminsizlik, bunlara eklenen soydan geçme etmenler, yaşatkan sinir merkezlerinin, hattâ beyin kabuğunun düzenli çalışmaması gibi genel sebepler her zaman söz konusudur. Yavaş ilerleyen ülser tipi, bacak ülseridir. Çoğunlukla kaynağını varislerden alır; intan, egzamalaşma, kılcaldamar iltihabı gibi komplikasyonlar yapabilir. Antibiyotiklerin, iltihap önleyici ilâçların, yatağa yatmadan uygulanabilen tedavi metotlarının kullanılmasından önce bacak ülserleri ve bunun yol açtığı rahatsızlıklar insanı hayatından bıktıracak kadar kötü bir hastalık sayılırdı. Bütün sağlık ve tedavi şartları yerine getirilirse modern tedavi usulleri bacak ülserlerini kısa zamanda iyi edebilmektedir. Mide ülseri (Cruveilhier ülseri) ile onikiparmak bağırsağı ülseri, bir noktadan başlayarak genişleyen ve çeperi tamamen harap eden sindirim sistemi mukozası ülserleridir. Yara mukozayı, mukoza altını, kas tabakasını, hattâ karınzarını sarar. Ülser delinmeyle sonuçlanabilir veya belirtilerin tüm kaybolduğu ülserin nedbeleştiği aralarla peş peşe gelen nöbetler şeklinde seyredebilir (ülser hastalığı). Bu ülserler, iki yemek arasında, yemekten çok sonra (mide ülserlerinde üç saat, onikiparmak bağırsağı ülserlerinde dört-beş saat) ağrılarla belirir. Ağrılar burulma tipinde spazm ağrılarıdır ve bir sonraki krize kadar tamamen kaybolur. Özellikle ülser mide kapısının yakınında bulunuyorsa, spazm yüzünden besinler mide kapısından geçemez, asit, besin ve hattâ kan kusma olayları görülür. Tedavi, sıkı bir rejim, alkali ve emici tozlarla (özellikle bizmut) pansumanlar, yaşatkan sinir sistemini düzeltici ilâçlar (atropine benzer etkisi olan antispazmodikler) ve bazı biyolojik tedaviler (vitaminler, aminoasitler, proteinler, doku hulâsaları) vermekle yapılır. Tıbbî tedavi bir sonuç vermezse veya bir komplikasyon işe karışırsa (delinme, kanama v.b.), o zaman cerrahîye başvuru-

Foto. LAROUSSE

lur (midenin çıkarılması veya bağırsağa dikilmesi). [L]

ÜLTİMATOM i. (lat. *ultimus,* sonuncu'dan fr. *ultimatum*). Bir devletin başka bir devleti, her zaman çok kısa olan belirli bir süre içinde bazı isteklerini yerine getirmeğe çağıran; bu isteklerin zamanında yerine getirilmesinin, verilen sürenin bitiminde iki taraf arasında otomatik olarak savaşa yol açacağı anlamını taşıyan belge. (Dolayısıyle, ültimatom, şartlı bir savaş ilânıdır.) [LM]

ÜLTRA— veya **ULTRA—**, lat. *ultra,* «daha ötede»den alınan ve önüne getirildiği pek çok kelimeye «aşırılık» anlamı kazandıran önek: *Ültramodern.* (L)

ÜLTRABAZİT i. (fr. *ultrabasite*). Tabiî antimon, kurşun, gümüş ve germanyum sülfür. (L)

ÜLTRADİYEN sıf. (fr. *ultradien*). Peryodu 20 saatten aşağı olan biyolojik bir ortamda aydınlatma, ısı v.b. sabitelerinde meydana gelen değişiklik ritmine denir. (L)

ÜLTRAFAGOSİTOZ i. (fr. *ultraphagocytose*). Biyol. Bazı koloidal boyalar gibi son derece ince cisimcikleri soğurma niteliği. (Histiyosit ve monositler ültrafagositoz yapmağa elverişli hücrelerdir.) *Eşanl.* KOLOİDOPEKSİ. (L)

ÜLTRAFİLTRE i. (fr. *ultrafiltre*'den). İleri derecede süzmek için kullanılan cihazlara verilen ad.

— ANSİKL. İlk kullanılan *ültrafiltre*'lerden biri, Malfitano'nun ültrafiltresidir. Dip kısmı kapalı olan filtrenin üst kısmı, süzülecek sıvının doldurulduğu bir huninin borusuna tespit edilmiş bir nitroselüloz silindirinden meydana gelir.

Süzme işlemi, diyaliz için kullanılanlara benzeyen zarlar arasından süzülecek sıvının yüzeyine basınç uygulayarak yapılır. (Diyalitik zarların gözenekleri gerçekten çok küçük olsa ve zarlarla temas eden sıvı kütlesi içinde çözünse bile, asıltı halindeki en küçük tanecikler dahi bu şekilde tutulur.) [L]

ÜLTRAMİKROSKOP i. (fr. *ultramicroscope*). Opt. Özel bir aydınlatma sistemi kullanarak, normal bir mikroskopun ancak maksimum büyütmesiyle görülebilen cisimlerden daha küçük boyutlu cisimlerin varlığını ve hareketlerini gözlemleme imkânı veren mikroskop.

— ANSİKL. Göz, çok uzakta bulunduğu için şekilleri seçilmeyen ışıklı cisimleri görebilir; meselâ yıldızlarda durum böyledir, en güçlü teleskoplarla bile yıldızlar nokta halinde görülür. Görebilmenin gerekli şartı, kendilerinden ışıklı olan veya çok kuvvetli bir ışıkla aydınlatılan cisimleri mümkün olduğu kadar karanlık bir fon üzerinde gözlemlemektir. 1903'te Siedentopf ve Zsigmondy, bir sıvı içinde asıltı halinde bulunan çok ufak parçacıkları inceleyebilmek için bu gözlem şartını uyguladılar. Kullanılan tertibat, mikroskop altına yerleştirilen kaptaki sıvıyı, ışınların odak noktası kabın merkezinde meydana gelecek şekilde yan taraftan aydınlatır; hiç bir ışık objektife doğrudan doğruya giremez; sadece ışık yayan bir merkez haline getirilen asıltı halindeki parçacıklardan dağılan ışık, giren ışıktır. Bu tertibat, preparat üzerine eğik olarak alttan ışık demeti gönderen Cotton ve Mouton tarafından geliştirilmiştir; ışık demeti, preparatı kapatan cam üzerinde tam yansır ve mikroskop objektifine girmeden çıkar. Günümüzde kullanılan tertibatların çoğunda incelenecek cisimler yalnız bir yandan değil bütün yanlardan aydınlatılmaktadır. «Paraboloit» veya «yürek eğrisi kondansör» denen çeşitli modellerle de aynı şartlar elde edilir. Kuvvetli bir ışık kaynağı, boyutları birkaç milimikronu aşmayan, yani en iyi şartlar altında mikroskopla görülebilecek cisimlerden yaklaşık olarak 100 kat daha küçük boyutlu cisimlerin gözlenmesini sağlar. (L)

ÜLTRAMİKROSKOPİ i. (fr. *ultramicroscopie*). Âdi mikroskoplarla görülemeyecek kadar küçük olan cisimlerin incelenmesiyle ilgili usul ve araştırmaların tümü. (L)

ÜLTRAMİLONİT i. (fr. *ultramylonite*'ten). Çok küçük köşeli parçalardan meydana gelen başkalaşmış kaya. (Tektonik hareketler etkisiyle aşırı ezilme sonucunda oluşmuştur.) [L]

ÜLTRASANTRİFÜGASYON i. (fr. *ultracentrifugation*). Dakikadaki dönüş hızı 100 000'i bulan santrifüj makinesiyle yapılan santrifüjleme.

— ANSİKL. *Ültrasantrifügasyon,* protitleri (albüminler, globülinler, virüsler v.b.) meydana getiren çok büyük molekülleri birbirinden ayırmak imkânını verir; çok büyük bir hızla dönen makinede protitler molekül ağırlığı sırasına göre ayrılır. Ültrasantrifügasyon aynı zamanda bu moleküllerin şekli hakkında fikir verdiği gibi eksenlerinin ölçülmesine de imkân verir. (L)

ÜLTRASANTRİFÜJ i. (fr. *ultracentrifugeuse*'den). Çok yüksek devirli (dakikada 60 000 devir) santrifüj. (L)

ÜLTRASON i. (fr. *ultrason*). Bk. SESÜSTÜ.

ÜLTRASONOSKOPİ i. (fr. *ultrasonoscopie*). Elektroradyol. Patolojik bir anomalinin yerini bulmak ve sınırını çizmek için sesüstü titreşimlerle vücudun muayenesi. (L)

ÜLTRASONOTERAPİ i. (fr. *ultrasonothérapie*). Elektroradyol. Sesüstü (ültrason) titreşimler kullanılarak yapılan tedavi.

— ANSİKL. Uygun dozlarda kullanıldığında, sesüstü titreşimler, astmada, atardamar kasılmalarında, doku fibrozlarında ve özellikle burkulma, lombalji, epikondilit, omuz periartriti gibi kemik-eklem hastalıklarının tedavisinde iyi sonuç verir; sinir ve damarların çalışmasına doğrudan doğruya etki yapar. Ültrasonoterapi, uygun frekanslı (saniyede 100 000 periyot) akımlarla çalıştırılan piyezoelektrik kuvars billûrları tedavi edilen bölgelere doğrudan doğruya uygulanarak yapılır. (L)

ÜLTRAVİYOLE sıf. ve i. (fr. *ultraviolet*). Bk. MORÖTESİ.

ÜLÛF çoğl. i. (ar. *elf*'ten *ülûf*). *Esk.* Binler, bin sayıları: *Vücud-ı mülke efrad-ı raiyet cüz-i lâzımdır / Nasıl cem-i ülûfa nusret-i âhâd lâzımsa* (Ziya Paşa). [M]

ULÛHİYET i. (ar. *ilâh*'tan *ülûhiyyet*). *Esk.* Tanrı olma, tanrılık. (M)

ÜLÜŞ i. (esk. türk. k.). Teşk. tar. Eski türk ve moğol devlet düzeninde pay sistemi.

— ANSİKL. *Ülüş* sisteminin esası toprak ve ülkelerden yararlanma hakkıdır. Bu sistem şu bölümlere ayrılır: 1. ayrı ayrı boyların yurtları; 2. soy üyelerinin atadan kalan ve *irçü* denilen payları; 3. kişilere ve beylere atadan geçen toprak; 4. orduya verilen ve Osmanlılardaki tımara benzeyen *çerig yurtları;* 5. özel olarak kişilere verilen arazi ve emlâk gelirleri. (M)

ÜM veya **ÜMM** i. (ar. *ümm*). *Esk.* Anne. || *Teşm. yol.* Kaynak. Çıkış noktası. || *Ümm-üd-dünya,* Mısır, Kahire veya Bağdat. || *Ümm-ül-bilâd* (*ümm-ül-Kura* veya *ümm-ür-Ruhm*), Mekke. || *Ümm-ül-fezâil,* ilim, akıl. || *Ümm-ül-habâis,* («kötülüklerin annesi») şarap. || *Ümm-ül-kitab,* Kur'an. Fatiha suresi. || *Ümm-ül-müminîn* (veya *ümm-ül-müslimîn*), Hz. Muhammed'in zevcelerinin her biri. || *Ümm-ül-veled,* çocuğu olan cariye. || *Ümm-ür-re's,* dimağ. || *Ümür-rezâil,* («rezaletlerin anası») cahillik. || *Li-ümm,* anne tarafından.

— Anat. *Esk. Ümm-üs-sulbe,* beyin zarlarının en dışta olanı.

— Astron. *Esk. Ümmül-ecsad,* Merkür gezegeni. || *Ümm-ün-nücum,* (veya *ümmüs-sema*), Samanyolu.

— Tıp. *Esk. Ümm-üd-dem,* atardamarlarda görülen şişme. (M)

ÜMEM çoğl. i. (ar. *ümmet*'ten *ümem*). *Esk.* Ümmetler, insan toplulukları. || *Ümem-i kadîme* (veya *ümem-i sâlife*), eski ümmetler. || *Hayr-ül-ümem,* müslüman ümmetleri. || *Şefi-ül-ümem,* («ümmetlere şefaat eden») Hz. Muhammed. (M)

ÜMENA çoğl. i. (ar. *emîn*'den *ümenâ*). *Esk.* Güvenilir, emniyet edilir kimseler. || Alay veya sandık hesaplarını tutan kimseler, tahsildarlar: *Fakat bazı nevâhiye talim-i umûr-ı diniyye için fukahâ ve zekât ve cizye emvalini kabz için ümena gönderdi* (Cevdet Paşa). || *Ümena-yı kavm,* bir kavim içinde güvenilir kimseler. (M)

ÜMERA çoğl. i. (ar. *emîr*'den *ümerâ*). *Esk.* Emîrler, beyler. || *Emîr-ül-ümera,* beylerbeyi.

— Ask. *Esk. Ümerayı askeriye,* askerlikte yüksek rütbeli kumandanlara verilen genel ad. || *Ümerayı aşarat,* Memlûk sultanlarında askerî sınıf ümerasına verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Ümerayı bahriye,* deniz subaylarının, emîrülma denilen üst rütbeli olanları için kullanılan deyim. || *Ümerayı hemsevai,* Memlûk sultanlığında askerî sınıf ümerasına verilen ad. («Beşler emîri demekti. Bunlar, beş memlûk [asker] beslemek zorundaydı. Ümeranın en küçük derecesinde, askerle ümera arasındakilere ve emîrlerin çocuklarına bu ad verilirdi. Emîr çocukları böylece ümera sınıfının ilk basamağında sayılırdı.) || *Ümerayı işrianî,* memlûk ümerası arasında yirmi asker besleyen ve onlara kumanda eden emîrlere verilen ad. (Ümerayı işrinaiye genellikle küçük valilikler, müdürlükler verilirdi. Bunların da menşurlarına tuğra çekilmezdi. Yıllık dirlikleri 10-20 000 dinarı ceyşiye arasında değişirdi.) || *Ümerayı miin,* en yüksek dereceli ümeraya verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Ümerayı mukaddimin,* Memlûk sultanlığında XV.yy.da ümerayı miin sınıfından olan birinci derecedeki ümeraya verilen bir ad. (Bunlar sırasıyle naibi saltanat, emîri kebir, emîri silâh, emîri üstaddârülâliye, emîri meclis, devaddarı kebir, emîr ahurı kebir, emîri reisi nevbet, emîr hâcibülhaccap, emîr candarı kebir ve emîr çaşnigir görevlerinde bulunanlardı.) || *Ümerayı mutevıkin,* Fatımî devletinde ümerayı miine eşit olan emîrlere verilen ad. (Bunlar boyunlarına altın toka takarlardı.) || *Ümerayı tabl hanah,* Memlûk sultanlığında bando emîrlerine verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Ümerayı ulûf,* Memlûk devlet teşkilâtında binbaşı rütbesindeki ümeraya verilen ad. (Bunlar, aynı zamanda ümerayı mukaddiminden [birinci derece ümera] sayılırlardı. XIX.yy.ın ilk yarısında, bu sınıftan ümeranın sayısı 24 idi. Hâcibikebir görevi [sultanın baş perdecisi] ümerayı ulûfe verilen görevler arasındadır.)

— ANSİKL. Ask. *Esk. Ümerayı aşarat,* onlar emîri (onbaşı) anlamına gelir. Bunlar on asker (memlûk) beslemek zorundaydı. Ümerayı aşarat rütbesinde olanlara üstaddarı sohbe, emîri ahurı sâlis, Fustat valiliği, şaddüddevain gibi görevler verilirdi. Onlar emîrlerinin yıllık dirliği en çok 10 000 dinarı ceyşiye idi. Ümerayı aşaratın dirlikleri hükümdar menşuruyle verilirdi. Bu menşurlarda hükümdarın tuğrası bulunmazdı.

● *Ümerayı miin* (yüzler emîri). Memaliki ümera denilen yüz atlıyı beslemek zorunda olduklarından bu adı aldılar. Ümerayı miinden her emîr savaş sırasında tımarlı 1 000 askere kumanda ederdi. Görevleri arasında saltanat naiplikleri, atabeklik, devadarlık, hâciblikler vardı. Emîri ahurıkebir, emîri reisi nevbet, emîri candarı kebir, emîri çaşnigir, emîri miin kapsamına girerdi. Emri miin başlarına dört tuğlu serpuş giyerlerdi; giyimleri Osmanlılardaki beylerbeylerinkine benzerdi. Yıllık dirlikleri 80 000 ile 200 000 dinar arasında değişirdi. Bu emîrlerin, sultandan az olmak şartıyle, sultanın maiyetindekiler gibi hizmetçileri vardı. Ayrıca sultan tarafından kendilerine her gün için belirli ölçüde et, baharat, ekmek, zeytinyağı, şeker ve hayvanları için yem verilirdi. Bunların, da kurban hakları vardı. Menşurlarında tuğra bulunur, giydikleri hil'at ve üst elbiseleri mütenevvi, kemha, hatayî, kadife gibi kumaş ve soflardan yapılırdı. Ümerayı miinden önemli görevde bulunanlar, üzerine sarık sarılan sırma işlemeli kumaştan yapılmış kâluta veya kellevte denilen serpuş giyerlerdi.

● *Ümerayı tabl hanah*'a kırklar emîri de denirdi. İkinci sınıf emîrlerdendi. Duruma göre sayıları artar veya azalırdı. Bunlar da yanlarında 40 asker beslerlerdi. Hâcibi sani, devaddarı sani, emîri ahurı sani, şaddı şaraphanah, reisi nevbeti sani, tacirülmemalik muhtesibi, Kahire ve hazinedarı sani bunlara verilen genel görevlerdi. XIV. yy.ın ilk yarısında tabılhane emîrlerinin sayısı iki yüzdü. Ümerayı tabl hanahların kendi yetki sınırları içinde maiyetleri vardı. Tabılhane emîrlerinin menşurlarında tuğra

bulunurdu. Yıllık dirlikleri 23-30 000 dinarı ceyşiye arasında değişirdi. (M)

ÜMEYYE (BENİ). Bk. EMEVÎLER.

ÜMEYYE, Emevî hanedanının atası (VI. yy. sonu). Hz. Muhammed'in büyük dedesi olan Haşim, Ümeyye'nin amcasıydı. Daha sonra bu iki kişinin adlarını alan Ümeyye ve Haşimî aileleri arasında ilk anlaşmazlık, Haşim ile Ümeyye arasında çıktı. Mekke'de oturan Kureyş kabilesinin reisi Haşim, siyasî ve iktisadî bakımdan yeğeni Ümeyye'den üstündü. Amcasının bu üstünlüğünü çekemeyen Ümeyye ona hakaret etti. Sonunda bir hakeme başvurdu. Hakem, Ümeyye'nin on yıl Mekke dışında oturmasına karar verdi. Ümeyye de bu karara uymak zorunda kaldı; fakat Mekke şehrinin askerî işlerinin yönetimi Ümeyye'nin ve ailesinin elinde kaldı. (M)

ÜMEYYE bin EBİ'S SALT, arap şairi (öl. VII. yy.). Sakif kabilesindendir; Taif şehrinde yaşadı. Bedir savaşına Kureyşliler safında katıldığı ve bu savaşta veya 630 yıllarında öldüğü söylenir. Şiirlerinden anlaşıldığına göre, islâm dinini kabul etmedi ve hayatının sonuna kadar bu yeni dinle mücadele etti. Şiirleri daha çok Cahiliye devri arap yaşayışını ve tarihini konu edinir. Bütün şiirleri bugüne kadar gelmedi. (M)

ÜMEYYE bin HALEF, Hz. Muhammed'e karşı çıkan bir kureyşli. (VI. yy. başları). İslâm dininin yayılışı sırasında Hz. Muhammed ve çevresinde toplanan ilk müslümanlara karşı çıkmakla, onları kötülemekle tanınmıştır. Kureyş ailesinden olduğu halde, kendi soyundan müslüman olanlara bile saldırmaktan çekinmedi. Bedir savaşında öldürüldü. (M)

Ümeyye camii, Şam'da Emevîler devrine ait cami. Caminin bulunduğu yerde daha önce Roma devrine ait ve M.Ö. I. yy.da yapılmış Jüpiter mabedi vardı. Kısmen harap olan bu yapı, IV. yy. sonlarında Vaftizci Aziz Yahya'nın adı verilen bir bazilikaya çevrildi. Şam'ın müslümanlar tarafından ele geçirilmesiyle bu bazilika ikiye ayrıldı; hıristiyan ve müslümanlar tarafından ortak olarak kullanıldı. Halife Velid yapıyı yıktırdı ve kilisenin plan ve sahınlarına uygun olarak Ümeyye camiini yaptırdı (705-715). Cami 131 m × 38 m boyutlarında bir dikdörtgendir; önünde üç tarafı revaklarla çevrili bir avlu vardır. Güneydoğu köşede XI. yy.da yapılmış İsa minaresi, güneybatı köşede XV. yy.da yapılmış Kayıtbay minaresi yer alır. Kuzey duvarının ortasında da XI. yy.a ait Arus minaresi vardır. Caminin içi, kıble duvarına paralel sütunlarla üç sahna ayrılmıştır. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan bir orta sahın, kıble duvarına paralel sahınları keser. Bu kısmın ortasında dört sütuna dayalı dört kemerin taşıdığı bir kubbe vardır. Taş ve tuğladan yapılan caminin cephe ve kemerleri üzerinde pencereler yer alır. (M)

ÜMİT veya **ÜMİD** i. (fars. *ümîd*). Ümit etmekten doğan güven duygusu: *Bu bir kurtuluş ümidiydi. Bir sığınak, bir son çareydi* (Ş. S. Aydemir). *Fakat kafasının bir köşesinde [...] bir gün «kendi istediği gibi» hareket etmek imkânlarının tekrar doğacağına dair bir ümit yaşıyordu* (Sabahattin Ali). || Bu duyguyu veren kimse veya şey. (*Eşanl.* UMUT.) || Kadın ve erkek adı. || *Ümit etmek,* ummak.

— ÇEŞ. DEY. *Ümit dünyası,* gerçekleşmesine çok az ihtimal bulunan şeyleri ümit etmenin hoş görülmesi gerektiğini belirtir: *Bu bilete para çıkmayacağını biliyorum ama, ne yaparsın, ümit dünyası.* || *Ümit vermek,* umdurmak. || *Ümide kapılmak,* ummak, umutlanmak. || *Ümidi kırılmak,* bir şey hakkında beslediği umutlar yok olmak: *Zaman geçtikçe ümidi kırılıyor ve dükkânda dört tarafa gidip geliyordu* (Sabahattin Ali). || *Ümidini kesmek,* bir şey beklemez, ummaz olmak: *Çanakkale içinde bir dolu testi // Analar babalar ümidi kesti* (Halk türküsü).

— *Esk. Ümit-bahş* (veya *ümid-bahş*), ümit veren: *Kendisinden, ümitbahş, müspet cevaplar almıştım* (Atatürk). || *Ümid-bahşa,* ümit verecek şekilde. || *Ümid-bahşane,* ümit verene yakışacak tarzda. || *Ümid-bahşi,* ümit verme. || *Ümid - beste,* ümitlenmiş. || *Ümid-gâh* (veya *ümid-geh*), bir şey umulan yer veya makam. || *Ümit-var* (veya *ümid-var*), umutlu: *Ben, İstanbul Hükûmetinin yaşayacağından, esasen ümitvar değilim* (Atatürk). || *Ümid-varane,* ümit edene yakışacak tarzda. || *Ümit-varî,* ümitli olma. || *Kat-ı ümit,* ümidini kesme.

— Demogr. *Yaşama ümidi,* tarihî, sosyal veya iktisadî şartlar içinde ele alınmış bir insan topluluğunun ortalama hayat süresi.

— Dilbil. Şiirde bazen *ümmid* şeklinde kullanılırdı: *Ölmek nedir şebâb için ümmid ölür mü hiç?* (Tevfik Fikret). [ML]

ÜMİT burnu, Güney Afrika'da yüksek burun, Atlas okyanusu kıyısında; 1487'de burnu bulan B. Dias «Fırtınalar burnu» veya Sıkıntılar burnu (*cabo-Tormentoso*) burnu adını verdi. Bu ad sonradan kral Joao II Ümit burnuna çevirdi. Ümit burnunu 1497'de Vasco da Gama dolaştı. (Kap şehri, adını [Capetown] bu burundan alır.) [L]

ÜMİTLENMEK dönşl. f. (*ümit*'ten *ümit-le-n-mek*). Ümide düşmek, umutlanmak: *Belki son dakikada yumuşar diye ümitlenen birisi hücreye bir daha seslendi «Geliyor»* (N. Araz).

◆ **Ümitlendirmek** geçl. f. Ümit vermek, umutlandırmak. (M)

ÜMİTLİ sıf. (*ümit*'ten *ümit-li*). Ümidi olan, ümit besleyen, umutlu: *Hastanın iyileşeceğinden ümitli değillerdi.* (M)

ÜMİTSİZ sıf. (*ümit*'ten *ümit-siz*). Ümidi olmayan. *Esk.* Nevmit. || İyileşeceği sanılmayan, iyileşmez: *Bazan bir ümitsiz hastanın gömleği şifa talebiyle gelir* (N. Araz). *Eşanl.* UMUTSUZ.

◆ **Ümitsizlik** i. Ümitsiz olma hali, umutsuzluk: *Sadece tek bir şeyi, o zamanlar ümitsizliğin son haddinde yaşadığını biliyordu* (A. H. Tanpınar). [M]

ÜMMDERMAN, Sudan'da (Hartum ili) şehir, Nil'in batı kıyısında, Hartum'a bağlıdır; 125 000 nüf.

— Tar. Ümmderman, Hartum'un mehdî'ciler tarafından yıkılmasından sonra (1884) Mehdî'nin başkenti ve halkın sığındığı bir merkez (400 000 nüf.) haline geldi; halife Abdullah'ın lord Kitchener kumandasındaki ingiliz - mısır birliklerine yenildiği ve öldürüldüğü büyük muharebeden sonra (1898), şehir işgal edildi ve kısa süre içinde geriledi. (L)

ÜMMEHAT çoğl. i. (ar. *ümm*'den *ümmehât*). *Esk.* Anneler: *O ümmehatı, o zevcatı bir düşünmelisin: / Kimin hesabına ölmüş desin de inlemesin* (M.Â. Ersoy). || *Teşm. yol.* Kaynaklar, çıkış noktaları. || Değerli kitaplar. || *Ümmehât-ı esmâ,* Tanrı'nın dört esas adı. || *Ümmehât-ı müminîn* (veya *ümmehât-ı müslimîn*), Hz. Muhammed'in zevceleri. || *Ümmehât-ı ulviye,* insan için esas olan unsurlar (ruh, akıl ve tutkular).

— Huk. *Esk. Ümmehâtül evlâd,* doğurdukları çocukların kendilerinden olduğu, efendileri tarafından kabul ve ikrar edilen cariyeler. (Bu cariyeler, efendilerinin mülkiyetinden ancak azat edilerek çıkarılırlar, efendileri ölünce hemen azat edilirlerdi.) [M]

ÜMMET i. (ar. *ümmet*). *Esk.* Bir peygambere inanıp onun yolunu seçen kimselerin tümü: *Hazreti Muhammed, ümmetine: «Dünyada, hiç ölmeyecekmiş gibi çalış!» demişti* (P. Safa). *Birincisi Hilâfetin etrafında toplanan müslüman ümmeti, ikinci, Rum Patrikhanesinin etrafında toplanan hıristiyan ümmeti idi* (Ziya Gökalp). *Ümmet-i âhir zaman,* müslümanlar. || *Ümmet-i cemaat* (veya *ümmet-i icabet*), kendilerine gönderilen peygamberin davetine inanan cemaat. || *Ümmet-i davet,* bir peygamber tarafından imana davet edilen cemaat. || *Ümmet-i İsa,* hıristiyanlar. || *Ümmet-i Muhammed,* müslümanlar. *Teşm. yol.* Herkes: *Kasabanın meydanına çıkıp ümmeti Muhammed'e bağıra bağıra her şeyi söylerim [...] Helbet bize de inanan iki müslüman bulunur* (Sabahattin Ali). || *Ümmet-i Musa,* musevîler. || *Ümmet-ül-lah,* halk, bütün insanlar. || *İcma-ı ümmet.* Bk. İCMA.

— Din. Müslüman dinine bağlı olanların tümüne verilen ad.

— ANSİKL. Din. *Ümmet,* islâm dinine göre aynı inanca bağlananlardan kurulu topluluktur. Böyle bir topluluğun siyasî, iktisadî veya bunlara benzer nitelikte bir amacı yoktur. Ümmet sözü Hz. Muhammed'in izinden yürüyen, onun gösterdiği yolda giden topluluk için de kullanılır. Böyle bir topluluğa, müslümanların bütünlüğünü kapsayan bir anlamda, *ümmeti Muhammed* denir. Ümmet terimi, islâm dininin doğuşundan sonra ortaya çıktı. İslâm tarihinde Müslümanlıktan önceki zamana *Cahiliye,* Hz. Muhammed'in yaşadığı süreyi kapsayan zamana *Asrı Saadet,* islâm dininin bütün ilke ve kurallarının uygulandığı döneme de *Ümmet çağı* denir. (M)

ÜMMÎ sıf. (ar. *ümm*'den *ümmî,* anasından doğduğu gibi kalmış). *Esk.* Okuma yazma bilmeyen (kimse): *«—Sen ümmîsin be, Bekir, bunları nereden bulup söylüyorsun?»* (N. Araz). *En ileri memleketlerde bile ümmî kalan halkın mistik düşünceye olan mukavemet edilemez temayülleri bu sebeptendir* (P. Safa). || *Ümmi-yi gûya* (veya *ümmi-yi sadık*), Hz. Muhammed.

— Din. Tanrı'nın kendisine bildirdikleri dışında bir şey bilmeyen kimse. (İslâm dinine göre Hz. Muhammed, anasından doğduğu gibi duran, yeniden hiç bir şey öğrenmeyen, Tanrı tarafından birçok bilgiyle donatılan peygamberdi. *Ümmî* olmak, peygamberler için yücelik, öteki insanlar için eksikliktir; çünkü peygamber, Tanrı tarafından kendisine bildirilenleri yaymakla, insanları öğretmekle görevli kimsedir. Onun okuma yazma yoluyle öğrenecekleri, Tanrı tarafından bildirilenlerden daha üstün ve önemli olamaz.)

◆ **Ümmîlik** i. Ümmî olma hali.

◆ **Ümmiyane** zf. *Esk.* Okuma yazma bilmeden.

◆ **Ümmiye** sıf. *Esk.* Ümmî'nin dişili: *Ümmiye bir ana kucağında büyümeyi tercih ederim* (Cenab Şahabeddin).

◆ **Ümmiyet** i. *Esk.* Okuma yazma bilmeme. (M)

ÜMMİHANİ (Fahte binti Ebu Talib), Hz. Muhammed'in amcasının kızı (VII. yy. ortaları), Ali'nin kızkardeşi. Mekke'nin müslümanlar tarafından alınışında islâm dinini kabul etti. Kendisinden 46 hadis rivayet edilmiştir. Hz. Muhammed, onun evindeyken miraca çıkmıştır. Bu yüzden müslümanlar arasında büyük saygı ve sevgi kazanmıştır. (M)

R. Eşref ÜNAYDIN

Ümmühanhatun medresesi, Seyitgazi'de (Eskişehir) medrese. Alâeddin Keykubad tarafından annesî Ümmühan Hatun adına yaptırıldı (XIII. yy.). Seyit Battal Gazi'nin şehit düştüğü yerde Ümmühan Hatun, Seyit Battal Gazi adına bir cami ve türbe yaptırdı. Yavuz Sultan Selim 1511-1517 yılları arasında bazı ekler yaptırdı; cami, türbe ve medreseyi onarttı. Açık avlulu medrese şeklindeki yapıya sade bir kapıdan girilir. Avlunun iki yanında sivri kemerli dar revaklar vardır; yan eyvanlar yüksekçe yapılmış eyvanlarla birleştirilmiştir. Medrese odaları küçük mazgal pencerelerinden ışık alır. Medresenin tek özelliği ana eyvanın esas kitleden dışarıya taşkın şekilde yapılmış olmasıdır. (M)

ÜMMÜ SİNAN (İbrahim), türk şairi (öl. 1551). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Çağının klasik bilimlerini öğrendi. Şiirlerinde tasavvuf konularını işledi. Şiirleri çeşitli edebiyat dergilerinde dağınık bir durumdadır. (M)

ÜMNİYE i. (ar. *ümniyye*). *Esk.* Umut: *İşbu izahat ile izale-i şübehat mümkün olacağı ümniyesiyle hürmetlerimizi takdim ederiz Efendim* (Atatürk). || Arzu. || Kuruntu. (L)

ÜMUMET i. (ar. *ümm*'den *ümûmet*). *Esk.* Analık: *Vezâif-i ümûmetini geviş getiren hayvanlarla hizmetçi karıları arasında taksim ediyor* (Cenab Şahabeddin). || *Ümumet ve übüvvet,* analık ve babalık sıfatları.

— Huk. *Esk. Hukukı ümmet,* analık hakları. (M)

ÜN i. (esk. türk. k.). Ses. || İyi bir niteliğiyle herkesçe tanınmış olma hali: *İşte bugün Atatürk'ün günüdür / Her yana ya-*

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

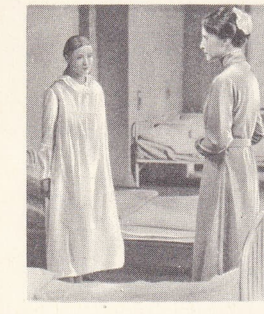

«Üniformalı Genç Kızlar»dan bir sahne sağda, Dorothea Wieche ve solda, Herta Thiele

İstanbul üniversitesi

yılan onun ünüdür (Âşık Veysel). *Eşanl.* ŞAN. ŞÖHRET.

— DEY. *Ün salmak,* herkes tarafından tanınmak (M)

ÜN (Ekrem Zeki), türk bestecisi (İstanbul 1910). İstiklâl Marşı bestecisi Zeki Üngör*ün oğlu. Müzik eğitimini Paris'te École Normale de Musique'te, Georges Dandelot ve Jacques Thibaut'nun öğrencisi olarak yaptı. Türk halk ve klasik müziğinin dilini, batının klasik biçimleri içinde birleştiren eserler verdi. Başlıca eserleri: *Piyano Konçertosu; Obua Konçertosu; bir* senfoni ve *yaylı kuartet*'ler. (M)

ÜNANİMİZM i. (fr. *unanimisme*'den). Fransa'da ortaya çıkan edebiyat ve felsefe doktrini; bu doktrine göre yazarın görevi her topluluğa özelliğini kazandıran ve kişisel deneylerin yer aldığı bir doku olan ortak bilinci dile getirmektir.

— ANSİKL. Zola ve Verhaeren'in etkisiyle J. Romains tarafından tasarlanan ünanimizm teorisini ilk uygulayan da gene J. Romains olmuş ve bütün eserlerinde (*La Vie Unanime* [Ortak Hayat], 1908; *Les Hommes de Bonne Volonté* [İyi Niyetli İnsanlar], 1932 - 1947 v.b.) bir sosyal mistisizme yönelmiştir. (M)

ÜNAS çoğl. i. (ar. *ins*'den *ünās*). *Esk.* İnsanlar. *Eşanl.* NÂS. (M)

ÜNAYDIN (Ruşen Eşref), türk yazarı (İstanbul 1892 - ay.y. 1959). Galatasaray sultanîsini (1900-1911) ve Edebiyat fakültesini bitirdi (1914). Askerî Baytar Mektebi Âlî-si'nde, Dârülmuallimîni Âli'de türkçe ve fransızca öğretmenliği yaptı (1911-1920). Yazarlık hayatına 1914'te mütercimlikle başladı. 1918'de *Yeni Gün* muhabiri olarak Kafkasya'ya, *Tasviri Efkâr* muhabiri olarak Sıvas'a gitti (1919-1920). Dergi ve gazetelerde mülâkat (konuşma) ve gezi türünde yazıları yayımlandı. 1920'de Anadolu hükûmetinin çağrısı üzerine İnebolu yoluyle Ankara'ya gitti; Millî Mücadeleye katıldı. Buhara elçiliği başkâtibi oldu (1922). Lozan konferansında matbuat müşavirliği yaptı. İkinci Büyük Millet meclisine Afyonkarahisar mebusu seçildi (1923). Riyaseticumhur Umumî kâtipliğinde (1933), Tiran (1934), Atina (1934), Budapeşte elçiliğinde (1939) ve Roma (1943), Londra (1944) ve Atina (1945) büyükelçiliğinde bulundu. 1952'de emekliye ayrıldı. *Serveti Fünun, Donanma, Tedrisat, Türk Yurdu* ve *Yeni Mecmua*'da yayımladığı mülâkat, mensur şiir ve hatıra türünde yazılarıyle tanındı. Mustafa Kemal Paşayı türk basınında ilk defa Ruşen Eşref tanıttı. Eserleri: *Diyorlar ki* (1918); *Geçmiş Günler* (1923); *Damla Damla* (mensur şiirler, 1929); *Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülâkat* (1930); *Boğaziçi Yakından* (tasvirler, 1938); *Atatürk'ün Hastalığı* (mülâkat, 1959). [M]

ÜNBUB veya **ÜNBUBE** i. Bk. ENBUB veya ENBUBE.

ÜNDEŞ sıf. (*ün*'den *ün-deş*). Aynı ses ile biten: *Ündeş cümleler.* (M)

ÜNDEŞLİK i. Fonet. Bir cümlede, aynı ünlülerin tekrarı. (L)

ÜNGÖR (Ethem Ruhi), türk musikisi uzmanı (İstanbul 1922). Haydarpaşa lisesinde okudu (1941). İstanbul konservatuvarını bitirdi (1952). İleri Türk Musikisi cemiyetinde icracı ve kanun öğretmeni olarak çalıştı (1952). İstanbul radyosunda saz sanatçısı oldu (1952). Nazariyat öğretmenliği (1956-1957), Üsküdar Musiki cemiyetinde icracılık (1945-1952), Bursa Arel konservatuvarında musiki nazariyesi, koro ve kanun öğretmenliği yaptı (1957). Eseri: *Kanun Metodu* (1957). [M]

ÜNGÖR (Zeki), türk bestecisi (İstanbul 1880-ay.y. 1958). Mızıkai Hümayundaki Faslı cedid'in kurucusu santurî Hilmi Beyin torunu, Hacıbekirzade Hüseyin Beyin oğlu. Küçük yaşta Mızıkai Hümayuna girdi, Keman bölümünü bitirdi. Opera orkestrasına Vondra Beyin yerine başkemancı tayin edildi. Rütbesi binbaşılığa yükseldi. Saray orkestrasına şef oldu. Onun zamanında ilk türk orkestrası Avrupa konser turnesine çıktı (1918). Cumhuriyetin ilânından sonra Riyaseticumhur orkestrası başkanlığına getirildi. Atatürk'ün isteği üzerine Ankara'da Müzik Öğretmen okulunu kurdu; bugünkü konservatuvar binasını ve konser salonunu yaptırdı. Halkın müzik eğitimi için çalıştı. Zeki Üngör *İstiklâl Marşı*'nın bestecisidir, ayrıca birçok okul şarkı ve marşı bestelemiştir. (M)

ÜNİ—, lat. *unus*, bir'den alınan ve birçok kelimenin bileşimine giren önek. (L)

ÜNİFORMA i. (fr. *uniforme*'dan). Aynı işi yapan insanlar tarafından giyilen, rengi ve biçimi tüzükle belirtilmiş elbise: *Üniformayle yüzde yüz savaş subayına benzediğinden şüphesi yoktu* (Kemal Tahir).

— ANSİKL. Ask. kıyf. Silâhlı kuvvet mensupları görev sırasında *üniforma* giymek zorundadırlar. Özel görevler sırasında sivil elbise giymek âmirin iznine bağlıdır. Her asker üniformasının şeref ve haysiyetini korumağa mecburdur. Barlar, genelevler, meyhaneler ile bunlara benzer yerlere üniforma ile girilmez. Subay, askerî memur ve assubayların vazife esnasında sivil elbise giyebilmeleri, sivil elbiseyle vazife yerine giriş ve çıkışları talimatname ile düzenlenir. Üniformanın şekilleri özel kıyafet kararnameleriyle tayin ve tespit edilir. Tören, ziyafet ve balolarda giyilmesi gereken elbiseye de *büyük üniforma* denir. (M)

Üniformalı Genç Kızlar (*Mädchen in Uniform*), Leontine Sagan'ın yönettiği alman filmi (1932). Baş rolleri Dorothea Wieck ile Hertha Thiele tarafından oynanan filmde hayalperest bir genç kızın çok güzel bir kadın öğretmene duyduğu aşırı sevgiye ve bu tutkunun yatılı bir okul ortamında yol açtığı küçük ama acıklı olaylara yer verilmiştir. *Üniformalı Genç Kızlar,* bu sakıncalı olabilecek konunun ele alınışındaki ustalık ve oyuncuların içtenliğiyle, psikolojik sinemanın şaheserlerinden biri sayılır. (L)

ÜNİTE i. (lat. *unus, bir*'den *unitas* > fr. *unité*). Birlik. || Birim.

— Bilgi-işlem. *Aritmetik ünite,* elektronik bir hesap makinesinde aritmetik işlemleri yapan kısım. || *Çıkış ünitesi,* bir ordinatörde sonuçları basan veya kaydeden kısım. || *Giriş ünitesi,* bir ordinatöre verileri okuyan kısım. || *Hafıza ünitesi. Eşanl.* HAFIZA. || *İşlem ünitesi,* ordinatörün aritmetik ve lojik işlemleri yapan kısmı. || *Kontrol ünitesi,* bir ordinatörde, işlem ünitesi ile giriş, hafıza veya çıkış üniteleri arasında yer alan yardımcı düzenek. || *Merkez ünitesi,* bir ordinatörün aritmetik, lojik ve kontrol devrelerini kapsayan bölümü. || *Yayın ünitesi,* bilgileri bir ekran üzerine yansıtarak gözle kontrol imkânı veren düzenek.

— Petr. *Rafinaj ünitesi,* bir rafinaj işlemiyle petrolün dönüşümünün sağlandığı sanayi tesisi. (Damıtma, cracking, reforming, kükürt, parafin giderme v.b. bölümleri ayrı ye bağımsız birer fabrikadır.) [LM]

ÜNİVERSAL veya **ÜNİVERSEL** sıf. (fr. *universel*'den). *Eşanl.* EVRENSEL.

— Elektr. *Üniversal motor,* gerek doğru, gerek alternatif akımla çalışabilen elektrik motoru.

— Teknol. Montajını hiç değiştirmeksizin, bir parçayı çeşitli şekillerde işleyebilen bir takım tezgâhı için kullanılır: *Üniversal bir freze tezgâhı, freze bıçağının herhangi bir konuma getirilebilmesini ve her açı altında çalışabilmesini sağlayacak şekilde her yöne ayarlanabilen bir kafa (üniversal kafa) ile donatılmış bir freze tezgâhıdır.*

ÜNİVERSALİZM. i. (fr. *universalisme*). Bk. EVRENSELCİLİK.

ÜNİVERSİTE i. (lat. *universitas*, lonca'dan fr. *université*). Bil. ve Öğr. Fakültelerden oluşan yükseköğretim ve bilim kurumu: *İstanbul üniversitesi. Oxford üniversitesi.*

— ANSİKL. Bil. ve Öğr. *Üniversitenin doğuşu ve tarihî gelişimi.* Klasik Yunan'da ve helen dünyasında, çağdaş üniversiteler ayarında kuruluşlar yoktur. Bugünkü üniversitelerin temelini Romalılar atmıştır. Roma imparatorluğu devrinde kurulan ve bir çeşit yükseköğretim kuruluşu olan hukuk okullarına üniversite denilebilir.

Daha M.S. II. ve III. yy.larda gerçek hukuk öğrenimi merkezleri doğmuştur (msl. Berito'da). Bu kuruluşlarda Gaius'un *Institutione* adlı eseri ve diğer ünlü hukukçuların eserleri gibi belli birkaç temel metin üstüne dersler verilirdi.

Kısa zamanda bu kesime imparatorluk otoritesi el attı ve bu durum, Theodosius'un 425 Anayasasıyle İstanbul'da bir üniversite açmasına kadar sürdü. Yeni açılan üniversitede 1453'e kadar öğretim yapıldı. Bazı incelemecilere göre XI. yy.da İtalya'da hukuk derslerinin yeniden doğmasına (İtalya'daki Bizans eyaletleri yoluyle) bu sebep olmuş, hattâ hukuk okullarını bile etkilemiştir (Bologna üniversitesinin doğuşu); başka incelemecilere göre ise, tersine, XI. yy. italyan hukuk okulları (Pavia, Ravenna v.b.) roma dönemi okullarının devamıdır. Ortaçağ üniversitesinin ilk örnekleri Bologna ve Paris üniversiteleridir. Bunlar doğrudan doğruya piskoposluğa bağlı okulların evrimi sonunda ortaya çıktı. Öğretim üyeleri genellikle ruhban sınıfındandı. İlk laik hocalar XI. yy. sonuna doğru görüldü, ama bunlar da her zaman piskopos tarafından görevlendirilirlerdi. Bu okulların bazıları her bölgeden ve her milletten öğrencilerin biraraya gelebileceği merkezler olarak bilinirdi. Bu yüzden öğrenci ve öğretim üyeleri sayısı arttı. Bunlar kendi aralarında diğer ortaçağ loncaları (universitas) gibi teşkilâtlandılar. Kendilerine has statüleri ve başkanları vardı. Biri Bologna diğeri ise Paris tipi olmak üzere değişik tipte iki üniversiteyi birbirinden ayırmak gerekir. Bologna'da *universitas scholarium* (öğrenci teşkilâtı) ağır basardı ve rektörü de öğrenciler arasından seçilirdi.

Büyük öğrenci loncası öğrencilerin menşelerine göre dört bereye ayrılmıştı; bu yüzden her birine *nationes* denirdi. *Nationes* başkanlar üniversite yönetiminde rektörün yanında yer alırdı. Daha sonra Bologna örneği genellikle İtalya'da kurulan diğer üniversiteler tarafından da kabul edildi. İkinci teşkilâtlanma tipi Paris üniversitesidir. Bu, Notre Dame katedral - okulunun öğretim üyeleriyle öğrencilerin birlikte meydana getirdikleri bir lonca tipidir (*universitas magistrorum et scholarium*); burada, tersine, öğretim üyeleri ağır basar. Bununla beraber uzun süre üniversitenin asıl başkanlığını kançılar veya piskoposun temsilcisi yapmıştır. Öğretim üyeleri dört fakültede toplanmıştı: serbest meslekler, kilise hukuku, tıp ve ilâhiyat. Hazırlık mahiyetinde bir öğretim olduğu için daha çok ilgi gören sanat fakültesinde öğretim üyeleri ve öğrenciler dört *nationes* meydana getirirdi: Picardie'liler, Normand'lar, Galyallar, İngilizler. Her millet bir vekil (temsilci) seçerdi: 1245'ten itibaren bu dört vekil bir *rector*'un emri altına girdi. Diğer üç fakülte tarafından ise bir dekan seçilirdi; ama sonunda rektör, öbür üç dekanın başına geçti ve üniversitenin başkanı oldu. Bunun üzerine kançılarla arası açıldı; rektörün kançılar üstündeki nüfuzunun kesinliği ve üstünlüğü ise üniversitenin piskoposluk otoritesinden kurtulması ve muhtariyet yolundaki zaferi anlamına geldi.

Paris örneğini ingiliz üniversitesi Oxford izledi. Bu üniversite, Papalık kontroluna pek saygı göstermediği için daha çabuk muhtariyet kazandı. Öğrenci ve öğretim üyelerinin Oxford üniversitesinden göçmesiyle Cambridge üniversitesi doğdu.

Ders teşkilâtı, zaman ve zemine göre oldukça değişikti. Sanat üniversitelerine ge-

Foto. LAROUSSE; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

nellikle 15 yaşında girilir, öğretim en az altı yıl sürerdi. Üniversitedeki dereceler şunlardı: *bakalorya* (ilk imtihandan sonra verilir ve dersleri bir hoca nezaretinde izleme hakkını sağlardı), *lisans* (yani ders verme hakkı), *doktora* (yani öğretim üyeleri arasına girme hakkı).
Sanat okulundaki öğrenim bitince daha yüksek fakültelere girme hakkı kazanılırdı (ilâhiyat, hukuk veya tıp). Buralarda da aynı derecelerden geçen öğrenci sonunda *Doctores legente* olur, yani üniversitede öğretim üyesi olarak kalır, böylece *Doctores non legentes*'lerden, yani mesleğe atılanlardan ayrılmış olurdu. XII. ve XIV. yy.larda Avrupa'da kurulan en ünlü üniversiteler arasında şunlar vardır: Fransa'da Toulouse (1229-1230) ve Montpellier (1220'de kuruldu) üniversiteleriyle Sorbonne (1257'de kuruldu); İspanya'da Salamanca (1243); Portekiz'de Coimbra (1308); almanca konuşulan ülkelerde, Viyana (1365), Heidelberg (1386) ve Köln (1388); Bohemya'da Prag (1347), Polonya'da Krakow (1364) üniversiteleri.
Modern çağda üniversiteler büyük değişikliğe uğradı. Kilise'nin birliğini yıkan protestan reformu, millî devletlerin kuruluşu, Latincenin yerine yavaş yavaş millî dillerin kullanılması antik genel öğrenimin ülkelerarası niteliğinin kaybolmasına ve öğrenimin millî kurumlar haline dönüşmesine yol açtı. Öte yandan bilimin ve tekniğin gelişmesi yeni fakültelerin ve özel okulların kurulmasına meydan verdi. XVIII. ve XIX. yy.larda üniversitede bir laikleşme görüldü, daha sonra ise üniversite hemen hemen tamamıyle devlete bağlı bir kuruluş haline geldi.

● *Halk üniversiteleri*. XIX. yy. sonu ile XX. yy. başlarında yükseköğrenimi üniversite çerçevesinden çıkararak daha geniş bir kitleye yaymak amacıyle kurulan kurumlardır. Üniversite'nin yayılması hareketi (University Extension Movement) ilk olarak 1873'te İngiltere'de Cambridge üniversitesinin yanında başladı ve ingiliz üniversite hayatını büyük ölçüde etkiledi. Nottingham, Sheffield, Reading, Leicester ve diğer modern üniversitelerin kurulmasına sebep oldu. Öteki ülkelerde, halk üniversiteleri daha çok kültür merkezleri niteliğindeydi. Fransa'da ilk halk üniversitesi 1898'de, İtalya'da 1900'de (Torino) kuruldu.

● *Türkiye'de* ilk üniversite, İstanbul'da, Dârülfünun* adıyle kuruldu (14 ocak 1863). Bu yükseköğrenim kurumu, çeşitli safhalardan geçtikten sonra, 1933'te kaldırılarak *İstanbul üniversitesi* adı altında yeniden teşkilâtlandırıldı. Daha sonra bunu öteki üniversitelerin faaliyete geçişi izledi: İstanbul* Teknik üniversitesi (12 temmuz 1944, 4619 Sayılı kn.), Ankara* üniversitesi (13 haziran 1946, 4936 Sayılı kn.), Erzurum Atatürk* üniversitesi (25 şubat 1953, 6059 Sayılı kn.), Karadeniz* Teknik üniversitesi (20 mayıs 1955, 6994 Sayılı kn.), Ege* üniversitesi (20 mayıs 1955, 6595 Sayılı kn.), Orta Doğu Teknik üniversitesi (15 kasım 1956, 7307 Sayılı kn.), Hacettepe* üniversitesi (1 ekim 1967, 892 Sayılı kn.), Boğaziçi üniversitesi (10 eylül 1971, 1487 Sayılı kn.). Bu sonuncu üniversite, 1863'te, İstanblu'da, Bebek sırtlarında, 240 dönüm arazide, o tarihte Bebek'te eğitim yapan Katolik okulu öğretmenlerinden Dr. Cyrus Hamlin tarafından kurulan Robert kolej'in yüksek kısmının, 1971'de Türk hükûmetine devriyle gerçekleşti. Bina ve tesislerin Türkiye'ye bırakılması üzerine, Robert kolejin lise kısmı Arnavutköy'deki Amerikan Kız kolejine geçti. Yeni üniversitenin üç yıllık bir geçiş döneminde tamamlanması ve bu süre içinde burada yalnız temel bilimler, mühendislik ve idarî bilimler bölümlerinde öğretim yapılması öngörüldü.

— Huk. Üniversite, devlet eliyle ve kanunla kurulan, muhtariyete sahip kamu tüzel kişisidir. Üniversiteyi oluşturan bilim kuruluşu, fakülteler olduğundan ve bunlar, esas olarak öteki yükseköğretim kurumlarından temelde farklı bulunduğundan, üniversitelerin kuruluş, teşkilât, yönetim, eğitim ve denetimlerinde ayrı kurallar konulmuştur. Özellikle bugünün toplumu açısından, bilimsel çalışma ve öğretim kurumu olarak üniversitenin önemi artmış, fakat bu artış, hukukî ve siyasî meselelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu yüzden, 1961 Anayasasının hazırlanışında etkili olan üniversite, ilk defa bu Anayasa ile türk anayasa hukukuna, bir anayasa kurumu olarak girmiştir. 1961 Anayasasının ön tasarısında, «Üniversitelerin, bilimsel, idarî ve millî muhtariyeti, fakültelerin bu muhtariyet içinde özel durumu, üniversite öğretim üyelerinin bilim, çalışma, araştırma ve yayın serbestliği vardır» denilerek, üniversiteler açık bir anayasa güvenliğine kavuşturuldu; Kurucu meclis tarafından kabul edilen ve halkoyuna sunulan son metin de, bazı değişikliklerle bu güvenliği gerçekleştirdi. Anayasa gerekçesinde de türk üniversitelerinin bilim ve düşünce alanında görevlerini yapmalarının, geçirilmiş tecrübeler de göz önünde tutulduğunda, Anayasada yer alacak muhtariyet ilkesiyle mümkün olacağı belirtildi. Yalnız, Kurucu meclis, ön projeden biraz ayrılarak, siyasî partilere üye olma yasağını, bazı şartlarla, üniversite öğretim üye ve yardımcıları hakkında kaldırdı. 1961 Anayasasının ilk şekline göre, üniversitelerin bağlı olacağı ve yararlanabileceği ilkeler şunlardır: üniversitelerin kuruluşunda devlet tekeli vardır. Özel kişi ve kuruluşlar, üniversite niteliğinde yükseköğrenim kurumu kuramazlar. Devlet tarafından bir üniversite kurulması da ancak kanunla mümkündür. Bu ilke, Anayasanın kabul ettiği özel kanunla kurulmuş devlet üniversiteleri dışında, bütün üniversitelerin aynı kanunî statü içinde bulundurulmasını da gerektirir. Ancak, Anayasa mahkemesinin yorumuna göre devlet, yeni kuracağı üniversiteler için, Anayasa md. 120'de yer alan ilkelere uymak kaydıyle, ayrı ayrı düzenlemeler yapabilir. Meselâ Hacettepe üniversitesi, bu şekilde ayrı bir kanunla kurulmuştur. 1961 Anayasasının önemli bir ilkesi de muhtariyettir. Muhtariyet, bilimsel ve idarîdir. Bilimsel muhtariyet, üniversite öğretim üyeleri ve yardımcılarının serbestçe araştırma ve yayında bulunabilmesi, öğretim faaliyetinde, özellikle dış baskılar altında bırakılmaması demektir. Bu yüzden, Anayasanın ilk şeklinde, hiç bir istisna kabul edilmeden, üniversite organları, öğretim üyeleri ve yardımcılarının, üniversite dışındaki makamlarca, hiç bir şekilde görevlerinden uzaklaştırılamıyacakları belirtildi. İdarî muhtariyet de, üniversitelerin kendi seçtikleri yetkili öğretim üyelerinden kurulu organlar eliyle yönetilmesi ve denetlenmesini ifade eder. Orta Doğu Teknik üniversitesi gibi, özel kanunla kurulmuş ve Anayasa tarafından durumları saklı tutulmuş belli üniversiteler dışında kalan bütün üniversiteler bu şekilde yönetilir. 1961 Anayasası, siyasî hayatın zenginleşmesi ve partilerin kendilerinden beklenen hizmetleri daha iyi görebilmesi için, üniversite öğretim üyelerinin partilere girebilmesine imkân vermek ve bilimsel çalışmaların ülke gerçeklerinden uzak kalmamasını sağlamak gerekçesiyle, üniversite öğretim üye ve yardımcılarının, partilerin genel merkezleri dışında görev almamak şartıyle, siyasî partilere üye olabileceklerini kabul etti. Çeşitli siyasî ve sosyal olaylar yüzünden Anayasanın 120. maddesi, 1971'de yapılan anayasa değişikliği sırasında, bu ilkelerden kısmen farklı olarak yeniden düzenlendi. Yeni düzenlemeye göre, bilimsel muhtariyet devam etmektedir; ancak, üniversite öğretim üyelerinin ve yardımcılarının, görevden uzaklaştırılamayacaklarını belirten hükme, bir istisna getirilmiştir. Bu da, üniversitelerle, onlara bağlı fakülte, kurum ve kuruluşlarda öğrenim ve öğretim hürriyetinin tehlikeye düşmesi ve bu tehlikenin üniversite organlarınca giderilmemesi halinde, Bakanlar kurulunun, üniversite yönetimine elkoyması durumudur. Üniversitenin idarî muhtariyeti bakımından da istisna olan bu durumda, elkoyma kararı T.B.M.M. birleşik toplantısında hemen onamaya sunulur. Anayasanın yeni şeklinde, üniversite muhtariyetinin, üniversite binalarında ve eklerinde, suçların ve suçluların kovuşturulmasına engel olamayacağı da, açıkça ifade edildi. 1971 Değişikliği, üniversite yönetimi bakımından da önemli yenilikler getirdi. Buna göre, üniversitelerin kuruluş ve işleyişleri, organları ve bunların seçimleri, görev ve yetkileri, üniversite üstünde devletin gözetim ve denetim hakkını kullanma usulleri, üniversite organlarının sorumluluğu, öğrenim ve öğretim hürriyetlerini engelleyici eylemleri önleme tedbirleri, üniversiteler arasında, ihtiyaca göre öğretim üyeleri ve yardımcılarının görevlendirilmesinin sağlanması, öğrenim ve öğretimin hürriyet ve güvenlik içinde ve çağdaş bilim ve teknoloji gereklerine ve kalkınma planı ilkelerine uygun olarak yürütülmesi esasları kanunla düzenlenecektir. Siyasî partilere girme konusunda tanınan imkân da, bu değişiklik sırasında kaldırıldı.

— İda. huk. Özel kanunla kurulan ve istisnaî hükümlere bağlı olanlar dışında kalan üniversiteler, 13 haziran 1946 tarihli ve 4936 Sayılı kanunun, 1960 ve 1963 yıllarında 115 ve 345 Sayılı kanunlarla değiştirilmiş şekline bağlıdır. Bu kanunların ortaya çıkardığı üniversite ve fakültelerin, bilim ve yönetim muhtariyetine sahip bulundukları açıkça belirtildi. Üniversiteler gibi, bir üniversiteye bağlı olmayarak açılacak fakültelerin de, birer kanunla kurulmaları gerekir. Üniversiteler içinde yeniden fakülte ve okullar açılması, fakülte ve okulların birleştirilmesi veya kaldırılması, senatoların teklifi ve millî eğitim bakanının onayıyle yapılır. Kanun, üniversite ve fakültelere, kendilerine bağlı olmak üzere, yeni enstitüler; bilim, araştırma, öğretim ve yayım kurumları açma yetkisini verdi. Üniversite senatosu kararıyle, bu şekilde kurulacak kurumlara tüzel kişilik verilebilir. Bu kurumlardan, yeni ödenek ve kadro alınmasını gerektirenler için genel usuller uygulanır. Üniversitelerin görevleri, 4936 Sayılı kanunda gösterilmiştir: öğrencilerini, bilim anlayışı kuvvetli, sağlam düşünceli ve yükseköğrenime dayanan mesleklerle türlü bilim ve uzmanlık kolları için iyi hazırlanmış, bilgi ve deney sahibi elemanlar; Türk devriminin ülkülerine bağlı ve millî karakter sahibi yurttaşlar olarak yetiştirmek; ülkeyi ilgilendirenler başta olmak üzere bütün bilimsel ve teknik meseleleri çözmek için bilimleri genişleterek derinleştirecek inceleme ve araştırmalar yapmak; bu çalışmalarda, ilgili millî bilim ve araştırma kurumları ve yabancı veya milletlerarası benzeri kurumlarla işbirliği yapmak; ülkenin, çeşitli yönlerden ilerleme ve gelişmesini ilgilendiren bütün meseleleri hükûmetle ve kurumlarla da işbirliği yapmak suretiyle öğretim ve inceleme konusu yaparak, sonuçlarını, kamunun yararlanmasına sunmak ve hükûmetin millî eğitim bakanı aracılığıyle isteyeceği incelemeleri yaparak düşüncelerini bildirmek; araştırma ve incelemelerinin sonuçlarını gösteren, bilim ve tekniğin ilerlemesini sağlayan her türlü yayın yapmak ve yardımcılara, doktora adaylarına ve öğrencilerine yaptırmak; türk toplumunun genel seviyesini yükseltici bilim verilerini sözle ve yazıyle halka yaymak. Üniversitelerin, temel birimi olan fakülteler, genel kurul, profesörler kurulu, yönetim kurulu ve dekan tarafından yönetilir. (Bk. FAKÜLTE.) Genel kurul, profesör ve doçentlerle profesörü veya doğrudan doğruya yönetimle görevli doçenti bulunmayan derslerin öğretim görevlileri oluşturur. Öğrenci işlerini, yönetim kurulu ve dekan yürütür. Fakültelerdeki bütçe islerini, seçimleri v.d. görevleri profesörler kurulu yapar. Genel kurul, akademik çalışmalarla ilgili kararlar verir, düzenleyici işlemleri hazırlar. Üniversitenin organları, senato, üniversite yönetim kurulu ve rektördür. Senato, rektörün başkanlığında, öğretim görevi başında bulunan bir önceki rektörden, dekanlardan ve her fakülte profesörler kurulunun kendi üyeleri arasından iki yıl için seçeceği ikişer profesörden meydana gelir.
Doğrudan doğruya üniversiteye veya fakültelere bağlı okullarda senato, bunlardan her birinin profesörler ve doçentlerinin, yine kendi aralarından iki yıl için seçecekleri, üniversite profesörü unvanını taşıyan birer temsilciden kurulur. Senatonun başlıca görevi, üniversitenin bütününü ilgilendiren kanun, tüzük ve yönetmelik tasarılarını hazırlamak ve üniversite işleri hakkında karar vermektir. Bu işlerin başında, fakülte genel kurullarının kanun ve tüzük tasarıları hakkındaki tekliflerini, yönetmelikler konusundaki kararlarını; profesörler kurullarının, bütçe, seçim, kürsü ve enstitülerin kurulması, kaldırılması veya birleştirilmesi hakkındaki karar ve tekliflerini inceleyerek işleme koymak ve bir imtihana

bağlı olmayan fahrî akademik paye ve unvanları vermek gelir. Fakülte kurullarının, üniversite senatosu tarafından onanmayarak bozulan işlem ve kararları, ilgili kurullarca yeniden incelenir. Bunlar, ikinci defa senatoya gelince kesin karara bağlanır. Üniversitenin ikinci organı, üniversite yönetim kuruludur. Bu kurul, rektörün başkanlığı altında, bir önceki rektörle fakülte dekanları ve üniversite genel sekreterinden kurulur. Yönetim kurulu, kanun ve tüzük hükümlerinin ve senato kararlarının uygulanmasını sağlayacak karar ve tedbirleri alır. Rektörün gireceği bütün işlerde kendisine yardım eder. Rektör, üniversitenin yürütme organıdır. Fakülte profesörler kurullarının birarada yapacakları toplantıda, iki yıl için, aylıklı profesörler arasından, her seçim döneminde başka bir fakülteden olmak üzere salt çoğunlukla seçilir. Ancak, uygulamada, bir rektörün ikinci defa seçilebilmesi kabul edilmekte, bunun örnekleri görülmektedir. Üniversite tüzel kişiliğinin temsilcisi olan rektör, üniversite kurullarına başkanlık eder; bunların kararlarını uygular ve fakülteler arasında düzenli çalışmayı sağlar. Rektörün bütün fakülteler üstünde genel bir denetleme yetkisi vardır. Kanunda dekana verilmiş olan yetkilerin kullanılmasını ve böylece üniversitenin, yönetim, öğretim ve bilimsel araştırma işlerinin gereği gibi yürütülmesini sağlayacak denetimleri rektör yapar: bu denetimler sırasında gördüğü aksaklıkları senatoya bildirir ve aksaklığa sebep olanlar hakkında gerekli kararların alınmasını teklif eder. Senatonun bir görevi de, rektörü, dekan ve öğretim üyelerini denetlemektir. Rektör, kendi yetkisinde olan işleri yerine getirmezse, ilgili dekan ve öğretim üyeleriyle birlikte sorumlu olur. Senato üyelerinden her birinin rektöre bu konuda yazı ile soru sormak yetkisi vardır. Rektör, böyle bir soruya, en geç on beş gün içinde cevap vemek zorundadır.

Türkiye'deki üniversiteler arasında işbirliğini sağlayan ve kanunun kendine verdiği görevleri yapan bir üniversite organı daha vardır. Üniversitelerarası kurul adı verilen bu organ, devamlı olmayan ve üniversitelerüstü niteliği yüzünden öteki kurullardan farklıdır. Üniversite senatosunun kendi üyeleri arasından iki yıl için seçeceği birer temsilciden kurulur. Bu kurulun başkanlığını, rektörler sıra ile yapar. Kurulun toplantı yeri Ankara'dır. Üniversitelerarası kurulun raportörlüğünü, Ankara üniversitesi genel sekreteri yapar, kurul tutanaklarını ve kararlarını saklar. Kurul, her yıl en az bir defa, kasım ayının ikinci yarısında toplanır. Gerekli durumlarda üniversite rektörleri arasında, yazışma ile olacak anlaşmaya göre, ayrıca toplanabilir. Anlaşma, çoğunlukla sağlanamazsa, en kıdemli öğretim üyesi olan rektörün oyuna uyulur.

Üniversitelerarası kurul, kanun gereğince yapması gereken ve kendisine verilen işleri kesin karara bağlar; doçentlik imtihan jürisinin seçimi gibi. Üniversite organları üstünde, olağanüstü durumlar dışında, devletin idarî vesayet denetimi, üniversite muhtariyetinin özelliği yüzünden, oldukça sınırlıdır. Yalnız, üniversitelerin hükûmetle teması, senato ve üniversitelerarası kurulca verilecek kararların Millî Eğitim bakanlığına bildirilmesiyle sağlanır. Bakanın bu kararları onama veya ret konusunda bir yetkisi yoktur. Anck, bakan, uygun bulmadığı kararları, yeniden incelenmek üzere senatoya veya üniversitelerarası kurula, 15 gün içinde geri gönderebilir. Senato veya üniversitelerarası kurulun, bir ay içinde, aynı konu hakkında alacağı karar kesindir. Millî eğitim bakanı v.d. ilgililer, bu kararlara itiraz ediyorlarsa, yargı mercilerine başvurabilirler. Kanun, öğretim üyelerinin tayin ve maaşlarıyle ilgili hükümleri saklı tutmuştur. Bu işlemler Millî Eğitim bakanlığı tarafından veya ortak kararla yapılır.

Üniversite öğretim üyeleri ve yardımcıları, profesör, doçent ve asistanlarla, öğretim görevlileri, okutman, uzman ve mütercimlerdir. Doçent ve profesörler, öğretim üyelerini meydana getirirler. Üniversite doçentliği, üniversite öğretim üyeliğinin başlangıcı olarak kabul edilir. Doçent olabilmek için, üniversite bilim doktorası almış veya tıpta uzmanlık kazanmış olmak; kanunun öngördüğü süreyi doldurmuş ve doçentlik imtihanını başarmış bulunmak gerekir. Üniversite öğretim kurumlarında aylıkla görevlendirilecek doçentler, fakülte profesörler kurulunun seçim kararı üzerine, rektörün teklifiyle millî eğitim bakanı tarafından tayin edilir. Üniversite profesörleri de üniversite doçentleri arasından, tüzük gereğince seçilir. Bunun için kanun belli bir süre koymuş, ayrıca bilimsel gücünü ve öğretim yeteneğini, doçentlik imtihanını kazandıktan sonraki yayın ve çalışmalarıyle tanıtmış olmak şartını aramıştır. Bu şartları yerine getiren üniversite doçentlerine, kadroya bağlı olmadan, üniversite profesörü unvanı verilir. Üniversite profesörlerinin tayinleri, fakülte profesörler kurulunun seçimi ve senatonun uygun bulması halinde, ortak kararla yapılır. Üniversitelerde, sözleşmeyle yabancı profesör veya uzmanlardan yararlanılması da mümkündür. Bunun için, ilgili fakülte profesörler kurulunun teklifi, senatonun kararı ve millî eğitim bakanının onayı gerekir.

Üniversite öğretim üyeleri, öğretim çalışmalarını ve araştırmalarını kürsü kurulları şeklinde yürütürler. kürsü profesörlerini, fakülte pofesörler kurulu seçer. Kürsü kurulları her yarı yıl başında ve sonunda olmak üzere yılda en az dört defa toplanarak kürsünün öğretim ve araştırma işlerini görüşür. Üniversitedeki öğretim üyeleri, haftada 10 saati aşmamak ve üniversitedeki görevlerine dokunmamak şartıyle, mesleklerine uygun olan serbest işleri yapabilirler. Bu öğretim üyeleri, mesleklerinin icrası sırasında akademik unvanlarını kullanamazlar; kanun, üniversite dışında çalışan öğretim üyelerinin ne gibi işler yapmakta olduklarını veya yapmak istediklerini, kendi fakülte yönetim kuruluna bildirmeleri zorunluğunu koymuştur. Üniversitede, öğretim üye ve yardımcılarının disiplin işlerinde, dekan, rektör ve senato yetkilidir. Öğrenci disiplin işlerini de fakülte yönetim kurulu yürütür.

Üniversitelerin gelir kaynakları şunlardır: genel bütçeden verilen ödenek; çeşitli harç ve ücretler; yayın satış gelirleri; enstitü, laboratuvar. klinik ve poliklinik gelirleri; döner sermayeli işlerden elde edilecek kârlar; çeşitli bağış; vasiyet ve yardımlar. (ML)

ÜNİVERSİTELİ i. (*üniversite*'den *üniversite-li*). Üniversitede okuyan öğrenci. (M)

ÜNİVİBRATÖR i. (fr. *univibrateur*). Elektron. *Eşanl.* FLIP-FLOP.

ÜNİVOLTİN sıf. (fr. *univoltine*). Biyol. Yılda bir tek döl veren: *ünivoltin kelebek*. (*Zt* BİVOLTİN [yılda iki döl veren], POLİVOLTİN [yılda çok döl veren].) [L]

ÜNİVOLTİNİZM i. (fr. *univoltinisme*'den). Biyol. Yılda bir tek döl verme olayı.

— ANSİKL. *Ünivoltinizm* bazı kelebeklerde, dağılma alanının kuzey taraflarında görülür; buna karşılık güney taraftaki kelebekler bivoltindir, yani yılda iki döl verir. Bu niteliği sağlayan iki alel gendir.

Cırcırböcekleri elverişli şartlar altında üretilirse, ünivoltinken polivoltin olur. (L)

ÜNLEM i. (*ünlemek*'ten *ünle-m*). Dilbil. *Yeni.* Bazı şiddetli duyguları, canlı bir tepkiyi belirten bağırış, haykırış: *Ay! Bravo! Heyhat!* birer ünlemdir. (Ünlem, tek başına anlam olan, diğer kelimelerle ilişkisi olmayan ve bu kelimeler arasına canlı hareketleri ve ruhun duyduğu şeyleri belirtmek için sokulan bir kelimedir. Ünlemlerin menşei değişiktir: 1. onomatopeler: *şip! şip!* v.b.; 2. bir sıfatla birlikte veya yalnız kullanılan isimler: *Allahım!*; 3. sıfatlar: *Yavaş!*; 4. zarflar; 5. emirler; 6. cümleler; *Ne diyorsun!, Hadi canım sen de!*) || *Ünlem işareti*, noktalama işaretlerinden biri. (Ünlem işareti [!]; şaşırma, acıma, heyecan, emir gibi duyguları ve düşünceleri gösteren ve ünlem olarak kullanılan sözlerden sonra konulur. Söz arasında parantez içinde ünlem işareti [!] konulursa söylenilen söze inanılmadığını, şaşıldığını anlatır.) [ML]

ÜNLEMEK geçl. f. (*ün*'den *ün-le-mek*). *Halk dili.* (Birine) Seslenmek. (M)

ÜNLÜ sıf. (*ün*'den *ün-lü*). Herkesçe tanınan, ünü yayılmış: *Ünlü yazar. Ünlü bir devlet adamı. Eşanl.* ŞÖHRETLİ. MEŞHUR.

◆ i. Dilbil. Gırtlağın titreşmesiyle meydana gelen ve ağzın biçimine (rezonatör görevi yapar), çenelerin açılmasına ve dilin durumuna göre değişen dil yetisi sesi. (Bk. ANSİKL.) || Bir ünlüyü gösteren harf: *Türk alfabesinde sekiz ünlü vardır.* || *Ünlü uyumu.* Bk. UYUM.

— Fonet. *Ünlü düzeni*, belli bir sistemdeki ünlü unsurlarının yapısı veya görünüşü: *Bir dilin ünlü düzeni.* || *Ünlü noktası*, telaffuzda, bir ünlü veya bir çınlağın belirttiği, ünlü etkisinin ortaya çıktığı evre. || *Ünlü üçgeni*, ünlülerin telaffuz noktasına göre yapılan sınıflanmayı belirtmek için bazı fonetikçilerin kullandığı terim.

— ANSİKL. Dilbil. *Ünlü*'lerin telaffuzunda dilin damak örtüsü karşısında şiştiği noktaya adı geçen ünlünün «telaffuz noktası» denir.

Ünlüler, *kapalı* (ağız boşluğunun meydana getirdiği çok dar olduğundan dil damağa doğru kalkar) ve *açık* (havanın geçtiği yer daha geniştir) ünlüler olarak sınıflandırılabilir. Telaffuz noktaları ağzın önünde veya arkasında olmasına göre ünlülere *önünlüler* ve *artünlüler* adı da verilir.

Ünlüler, telaffuz sırasında organların gerilme derecesine göre *gergin* veya *gevşek* de olabilir. Bazı ünlülerin telaffuzu sırasında geniz titreşimi meydana gelir; bu ünlülere *genizsi ünlüler* denir (*ağızsı ünlüler*'le zıtlaşır).

● Türkçede sekiz tane *ünlü* vardır: *a, e, ı, i, o, ö, u, ü*. Türkçede ünlüler söyleniş özelliklerine, dilin ve ses yolunun aldığı biçimlere göre üçe ayrılır: I. söyleniş özelliğine göre: 1. *kalın ünlüler*, dilin geriye çekilmesiyle artdamakta oluşur: *a, ı, o, u;* 2. *ince ünlüler*, dilin ileri sürülmesiyle öndamakta oluşur: *e, i, ö, ü;* II. altçenenin özelliğine göre: 1. *geniş ünlüler*, altçenenin açılmasıyle oluşur: *a, e, o, ö;* 2. *dar ünlüler*, altçenenin az açılmasıyle oluşur: *ı, i, u, ü;* III. dudakların özelliğine göre: 1. *düz ünlüler*, dudakların gerilip düzleşmesiyle oluşur: *a, e, ı, i;* 2. *yuvarlak ünlüler*, dudakların toplanarak yuvarlaklaşmasıyle oluşur: *o, ö, u, ü*. Türkçede hemen bütün ünlülerin normal uzunlukta olduğu kabul edilir. Ancak bazı araştırıcılar, daha göktürkçe yazılı belgelerde bile uzun ünlü kullanıldığı görüşünü savunurlar. Türkçenin Orta Türkçe döneminde de uzun ünlüye rastlanır. Bugün bazı türk lehçelerinde (Türkmence, özellikle Çuvaşça ve Yakutça gibi) uzun ünlü vardır. (M)

ÜNLÜARASI blş. sıf. ve i. Fonet. İki ünlü arasına yerleştirilmiş fonem için kullanılır. || *Ünlüarası ulaması*, ses titreşimleri kesilmeden bir ünlüden diğerine geçme veya kayma. (L)

ÜNLÜLEŞME i. (*ünlü* > *ünlüleşmek*'ten *ünlüleş-me*). Fonet. Ünsüz niteliğinden (veya özelliğinden) ünlü niteliğine geçme.

— ANSİKL. Fonet. Bazı ünsüzler, özellikle çınlayıcılar ünlüleşebilir: titremeliler, genizsiler ve yarı-ünlüler. Başlıca *ünlüleşme* halleri: 1. bir çınlayıcının yanında yer alan ünlü düşünce, o ana kadar bir ünsüz görevi yapan çınlayıcı bundan böyle ünlü görevi yüklenir. Meselâ almanca *Vater*'in (yun. *pater*) sonundaki *r* ünlüdür, çünkü *e* telaffuz edilmemektedir; 2. iki çınlayıcıyle bir ünlünün izlediği bir patlamalı kapsayan bir ses dizisinin telaffuzu güçleşir ve ikinci çınlayıcı ünlüleşerek hece meydana getirir; 3. bir kapantılı tarafından izlenen ve önünde de bir ünlü bulunan çınlayıcı ilk ünlüyü diftonglaştıran veya değiştiren bir ünlü unsuru haline gelir. (LM)

ÜNLÜLEŞTİRMEK geçl. f. (*ünlü* > *ünlüleşmek*'ten *ünlüleş-tir-mek*). Fonet. Ünlü haline dönüştürmek. (L)

ÜNNAP i. Bk. HÜNNAP.

ÜNS i. (ar. *üns*). *Esk.* Alışma, alışkanlık: *Ne şevk-i ülfet-i yâran ne şevk-i üns-i kitap* (Recaizade Ekrem). || *Üns tutmak*, alışmak.

— Tasav. Tanrı'nın, insan gönlünde görünüş alanına çıkışı.

— ANSİKL. Tanrı yüzünün insan gönlünde görünmesi (müşahede), insanın, bir nur

ÜREME

çiçekli bitkiler: üreme organları

ZAMBAKTA ERKEK ORGAN, başçık (enine kesit). X 10. Erkek organ olgunlaşmıştır, açık yerlerden çiçektozları saçılacaktır.

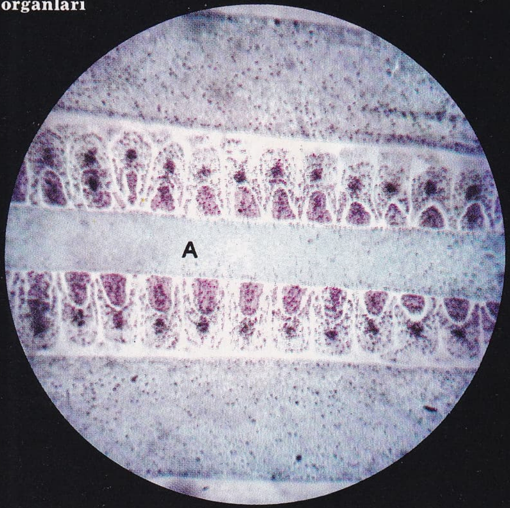

ZAMBAKTA YUMURTALIK (uzunlamasına kesit). X 15. A eksenine dikkat edilirse, kenarlarda birbirine kaynamış meyve yaprakların üzerinde yumurtacıklar görülür.

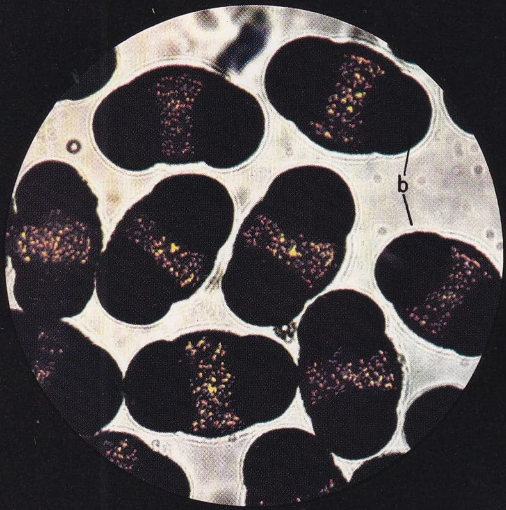

ÇAMIN ÇİÇEKTOZLARI. X 20. (b) baloncukları çiçektozunun rüzgârda uçması için gerekli kolaylığı sağlar.

EBEGÜMECİNDE TEPECİK. X 80. Yapışkan kabarcıklar (p), çimlenerek yumurtacıkları dölleyecek olan çiçektozlarını tutar.

KURU ÜZÜM TOHUMU (enine kesit). X 10. İki tohumun (çekirdek) ortadan kesiti. Scl, odunsu ve katlı sert doku.

FASULYE (meyve) [tohum hizasında enine kesit]. X 3,5. Bitki taslağının ekseni (a) ve çenekler (co).

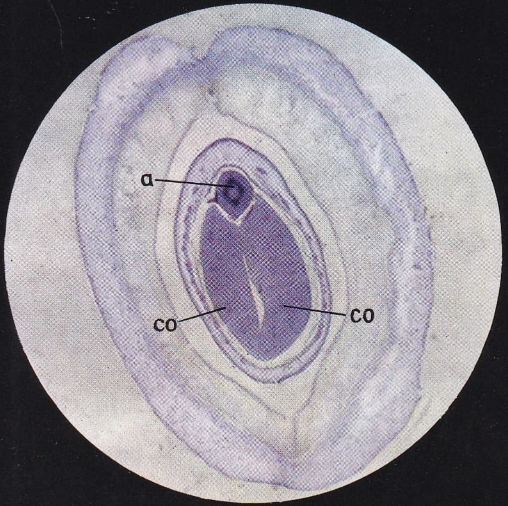

Foto. (Doc. L. Laporte). Noailles (LAROUSSE)

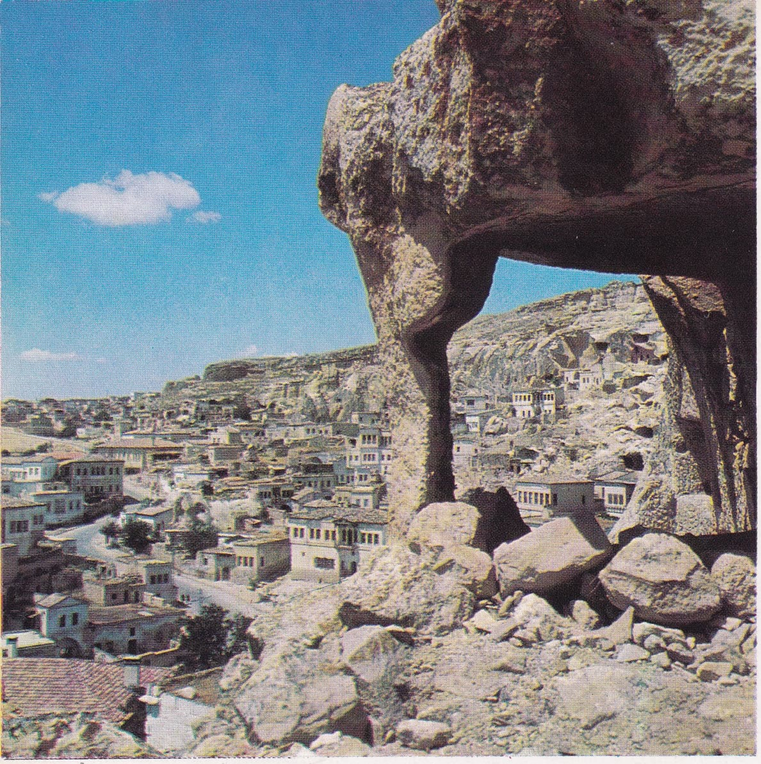

1

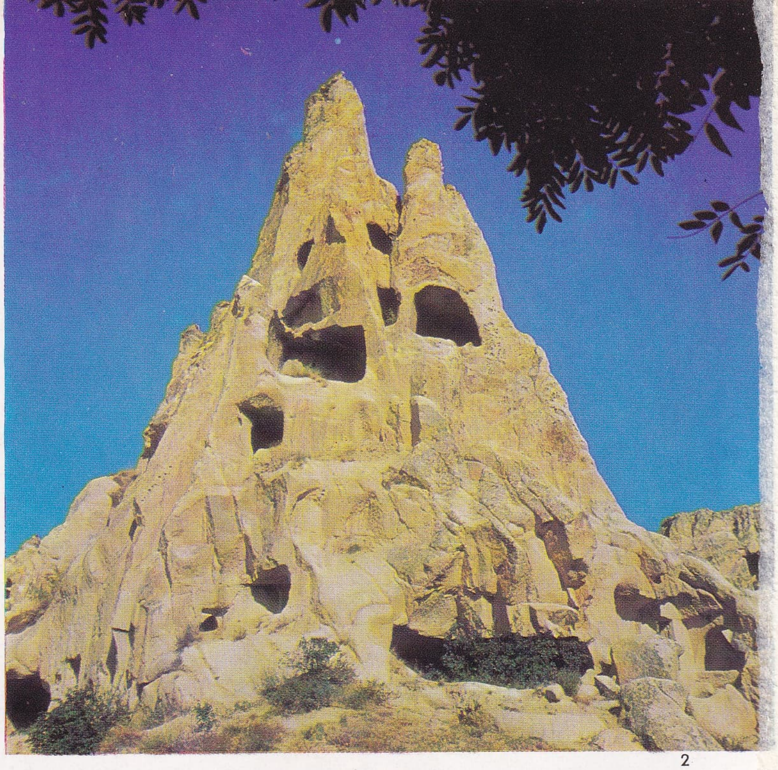

2

ÜRGÜP

3

1. genel görünüş; 2. tipik bir kaya kilisesi (Göreme); 3. çevre kaya kiliseleri; 4. bir başka görünüş; 5. peri bacaları; 6. Karanlık kilise (Göreme)

4

Foto. E. Maraşlıoğlu, Ç. Daboda (MEYDAN)

5

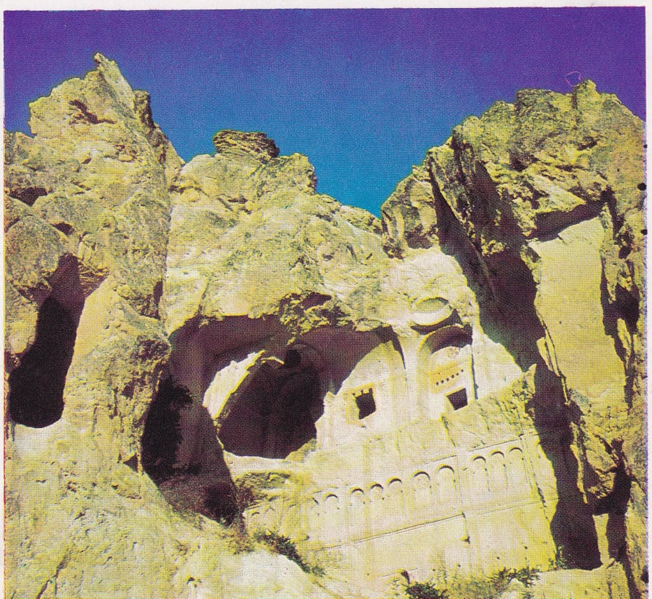

6

olan Tanrı ile kendi gönlünde yakınlık kurmasıdır. Tasavvufta, bir insanın bu yüceliğe ulaşması için belli aşamalardan geçmesi gerekir. Bunlar da içe kapanış, bu geçici dünyadan yüz çevirme, Tanrı'dan başka bir varlığı sevmeme, her şeyi Tanrı'da, Tanrı'yı her şeyde görmedir. *Üns*'ün bir derin sezgi olduğunu, kendini Tanrı'da, Tanrı'yı kendi özünde duyma anlamına geldiğini söyleyen mutasavvıflar da vardır. (M)

ÜNSA sıf. (ar. *ünsā*). *Esk.* [İnsan için] Kadın veya kız. || [Hayvan için] Dişi. (M)

ÜNSELİ. Bk. ERNİS.

ÜNSİ sıf. ve i. (ar. *üns*'ten *ünsî*). *Esk.* Alışmış, sokulgan (kimse). Arkadaş.

— Zantl. *Esk.* Hattatların kullandığı kamış kalemlerde, kesik kısmın alt parçasına verilen ad. (M)

ÜNSİYET i. (ar. *üns*'ten osmanlıca *ünsiyyet*). *Esk.* Alışkanlık, yakınlık, dostluk. || *Ünsiyet etmek (kesbetmek* veya *peyda etmek)*, alışmak, yakınlık duymak: *Çünkü mikroplarla, yani pislikle ünsiyet peyda etmişlerdi* (Ömer Seyfeddin). [M]

ÜNSÜZ sıf. ve i. (*ün*'den *ün-süz*). Ünü olmayan (kimse veya şey).

— Fonet. Ağızın kapanması (tam veya kısmen) sonra açılması (böylece ses çıkartıcı hava bir gürültü çıkararak ağızdan çıkma imkânı bulur) sonucu telaffuz edilen fonem. (Bk. ANSİKL.) || *Ünsüz uyumu*. Bk. UYUM.

— ANSİKL. Fonet. Türkçede *ünsüz*'lerin sayısı yirmi birdir: *b,c,ç,d,f,g,ğ,h,j,k,l,m, n,p,r,s,ş,t,v,y,z*. Türkçede ünsüzler, çıkış yerlerine ve sürekli olup olmamalarına göre birkaç bölümde incelenebilir.

1. Çıkış yerlerine göre ünsüzler: a) *dudak ünsüzleri*, ağız boşluğundan gelen havanın dudaklara çarparak patlamasıyle veya dudakların aralığından sızmasıyle oluşur: *b,f,m,p,v;* b) *diş ünsüzleri*, dil ucunun üst diş etlerine temasıyle oluşur: *c,ç,d,j,l,n,r, s,ş,t,z;* c) *damak ünsüzleri*, dil sırtı yardımıyle ön damakta ve art damakta oluşur: *g,k,ğ,y;* ç) *gırtlak ünsüzü*, ciğerlerden gelen havanın, gırtlaktaki yarı kapalı engellere çarparak gevşemesiyle oluşur: *h*,

2. Sürekli (titreşimli) veya süreksiz (titreşimsiz) oluşlarına göre ünsüzler: a) *sürekli ünsüzler*, ciğerlerden gelen havanın ses yolundaki sivrilmiş ve gerilmiş kapalı bir engele çarpmasıyle oluşur ve sürekli ses verir: *b,c,d,g,ğ,j,l,m,n,r,v,y,z;* b) *süreksiz ünsüzler*, ciğerlerden gelen havanın ağız boşluğundaki tam veya yarı kapalı engellere çarpmasıyle oluşur ve süreksiz ses verir: *ç,f,h,k,p,s,ş,t*.

Bugün Türkçede kullanılan 21 ünsüz işareti, ünsüzlerin bütün ses değerlerini karşılamaktan uzaktır. Bu bakımdan dilciler (özellikle eski metinler veya Anadolu ağızları üstünde çalışanlar) bunlara birtakım işaretler eklemiştir: *n̄* (genizsi n), *s̄* (ön damaksıl s) gibi. (M)

ÜNSÜZLERARASI blş. sıf. ve i. Fonet. İki ünsüz arasına yerleştirilen fonem veya ses unsuru için kullanılır. (L)

ÜNSÜZLEŞTİRMEK geçl. f. (*ünsüz*'den *ünsüzleşmek* > *ünsüzleş-tir-mek*). Ünsüze dönüştürmek. (L)

ÜNSÜZÖNCESİ blş. sıf. Fonet. Bir ünlü önüne yerleştirilmiş foneme denir. (L)

ÜNŞUDE i. (ar. *neşād*'dan *ünşūde*). *Esk.* Söylenmiş şiir. (M)

ÜNVAN i. Bk. UNVAN.

ÜNVER (Süheyl), türk hekimi (İstanbul 1898). Tıp fakültesini bitirdi (1920). Gureba ve Haseki hastahanelerinde dahiliye asistanlığı, Paris'te Tıp fakültesinde ihtisas yaptı (1927-1929). Tıp fakültesi Tedavi kliniği ve Farmakodinami müderris muavinliği (1930), tıp tarihi ve deontoloji doçenti ve o sırada kurulan Tıp Tarihi enstitüsü müdürü oldu (1933). Profesörlüğe yükseldi (1938). Güzel Sanatlar Akademisinde türk minyatürü öğretmenliği yaptı (1936). Türk tıp tarihi, türk minyatürcülüğü, hat ve süsleme sanatıyle ilgili araştırmalar yayımladı: *İslâm Tabâbetinde Türk Hekimlerinin Mevkii ve İbni Sina'nın Türklüğü* (1937); *Anadolu Beylikleri ve Tıb Tarihimiz* (1938); *Yılan Remzi ve Selçuklular Tababeti* (1939); *İlim ve Sanat Bakımından Fatih Devri Albümü* (1943); *Türk Göz Hekimliği Tarihine Ait Notlar* (1946); *56 Türk Motifi* (1967) v.d. (M)

ÜNYE, Karadeniz bölgesinde (Batı Karadeniz bölümü, Ordu ili) ilçe merkezi küçük şehir; 17 940 nüf. (1970). Karadeniz kıyısında Taşhane burnunun kuzeybatı rüzgârlarına karşı koruduğu küçük bir koy kenarında hilâl biçiminde yayılır. Samsun-Ordu karayolu üzerinde bulunan Ünye, Samsun'a 87 km, Ordu'ya 75 km uzaklıktadır. Ünye, ayrıca güneye uzanan ve Canik dağlarını keskin virajlarla aşan bir yolla da Kelkit vâdisindeki Niksar'a bağlanır. Ordu ilindeki ilçe merkezleri arasında en fazla nüfuslu olanıdır. Şehirde fındık kırma atelyeleri, tuğla, çömlek ve ip yapımevleri vardır. — *Ünye ilçesi*, 740 km², 104 439 nüf. (1970). Merkez, Çaybaşı ve Tekkiraz bucakları içinde 91 köy. En çok zıraatle uğraşılır. Mısır, fındık, fasulye, elma ve ceviz başlıca ürünlerdendir. (M)

ÜPERİZASYON i. (fr. *upérisation*). Basınç altında burgaç hareketiyle akıtılan süt içine dolaysız olarak kızgın buhar püskürtme yoluyle sterilize etme usulü. (Bu usulde sütün ısısı bir saniyeden kısa bir süre 150°C'a çıkar.) [L]

ÜRAMİL i. (fr. *uramile*). Kim. Formülü

$$CO\!<\!\begin{matrix}NH{-}CO\\NH{-}CO\end{matrix}\!>\!CH{-}NH_2$$

olan aminomalonilüre; viyolürik ve dilitürik asitlerin indirgenmesinden veya tiyonürik asitten elde edilir. *Eşanl.* AMİNOBARBİTÜRİK ASİT. (L)

ÜRANİZM i. (fr. *uranisme*'den). Psikiyatr. Erkekte görülen cinsel sapıklık.

— ANSİKL. *Üranizm* denen ruhî anomali, salt zihinsel olarak kalabilir: kişi, zevklerini, tavırlarını, davranışını, bazen de elbiselerini, benimsediği cinse uydurur. Başka hallerde ise, sapık, bu eğilimlerini gerçekleştirir. Bk. HOMOSEKSÜELLİK. (L)

ÜRANOPLASTİ i. (fr. *uranoplastie*). Cerr. Kemik damak ayrılıklarının otoplasti ile tamiri. (L)

ÜRANOSTAFİLORAFİ i. (yun. *uranos*, damak, *staphule*, küçük dil ve *raphe*, dikiş'ten fr. *uranostaphylorraphie*). Doğuştan yarık olan damağın damak eteğinin otoplasti ile tamiri. (L)

ÜRASİL i. (fr. *uracile*). Kim. Formülü $C_4H_4O_2N_2$ olan dihidroksipirimidin; 335°C'ta erir, nükleik asidin hidroliziyle elde edilir. (L)

ÜRAT i. (fr. *urate*). Biyokim. Ürik asit tuzu.

— Eczc. Litin ve piperazin üratlarının nispî çözünürlüğü bu bazların damla tedavisinde kullanılmasına imkân verir.

— ANSİKL. Ürik asit, kısmen *ürat* halinde sidikle dışarı atılır. Soğukta çok az erimesi sebebiyle, üratlara sidik tortusunda billûr halinde sık rastlanır. Bu billûrlar asit sidiklerde sodyum asit ürat şeklinde, alkali mayalanmasına uğramış olan sidiklerde amonyum ürat şeklinde bulunur.

Üratlar damla hastalığında organizmanın içinde sodalı ürat şeklinde, sidik taşlarında kalsiyumlu veya amonyaklı ürat şeklinde birikir. (L)

ÜRAZ i. (fr. *urase*). Biyokim. Üreyi hidratlaştırarak amonyum karbonata dönüştüren enzim. (L)

ÜRAZOL i. (fr. *urazole*). Kim. Formülü $C_2O_2N_3H_3$ olan çevrimsel bileşik; 244°C'ta erir; ürenin 120°C'ta hidrazin sülfatla ısıtılmasından elde edilir. *Eşanl.* HİDRAZODİKARBONİMİT. || Bu seriye ait maddelere verilen genel ad. (L)

ÜRCUFE i. (ar. *ürcūfe*). *Esk.* Uydurulmuş söz, yalan. (M)

ÜRCUHE i. (ar. *ürcūhe*). *Esk.* Salıncak: *Çocuk artık uyanmak istese de / Uyutur irticâc-ı ürcuhe* (Muallim Naci). [M]

ÜRCUZE i. (ar. *recez*'den *ürcūze*). Ed. *Esk.* Kısa vezinli ve kafiyeli şiir. (M)

ÜRCÜVAN i. (ar. *ercevān* veya *ürcüvān*). *Esk.* Erguvan. (M)

ÜRDİBEHİŞT i. (fars. *ürd*, gibi ve *behişt*, cennet'ten *ürd-i behişt*, cennete benzer). *Esk.* Nisan ayı: *Erdi yine ürdibehişt, oldu hava anber-şirişt* (Nef'i). [M]

ÜRDÜN, ar. **El-Memleket ül-Haşimiye el-Urdüniye,** Batı Asya'da devlet; güneyde ve doğuda Suudî Arabistan, kuzeydoğuda Irak, kuzeyde Suriye ve Lübnan, batıda İsrail ile sınırlıdır; 96 622 km²; 1 976 000 nüf. Başkenti, *Amman*. Ürdün, eski Maverai Ürdün bölgesiyle 1949'da ilhak edilen Filistin bölgelerini içine alır. İsrail ile sınırlar kesinlikle belirtilmemiştir. İsrail'in elindeki Filistin topraklarından göçen 700 000 kadar müslüman, başlangıçta sünnî araplardan, 40 000 kadar ortodoks yunanlıdan ve genellikle şiî olan 10 000 kadar çerkezden meydana gelen Ürdün nüfusunu iki kattan çok artırmıştır.

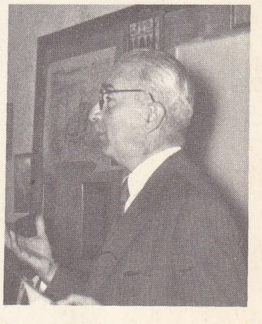

Süheyl ÜNVER

Coğrafya

Eski Filistin toprakları Samiriye ve Yahudiye ovalarının büyük kısmıyle, Kudüs'ün doğu semtlerini içine alırdı. İçinde Ürdün ırmağının vâdisi bulunan tektonik Gor çöküntüsü bugün ülkenin merkezidir. Çöküntü, güneye doğru Lut gölü hendeğiyle ve Akabe körfezine dökülen vad Araba ile devam eder. Bu bölge, dibi deniz seviyesinden 739 m aşağıda bulunan Lut gölü kıyılarında deniz seviyesinin altında 392 m'ye kadar alçalır. Gor'un aşırı yükselme geçirmiş doğu kenarı hem hendeğe hem de Arabistan'ın çölsü ovalarına doğru yumuşak bir eğimle alçalan *hamad*'a hâkimdir. Bu kalkerli ve tebeşirli yaylanın yüzey şekillerini kalıntı engebeleri ve yamaç şekilleri meydana getirir. Siyah renkli bazalt akıntıları Ürdün'ün kuzeyinde Suriye Havranı'nı devam ettirir. Volkanik yüzey şekilleri Akabe bölgesinde Serah'ın (Tihama'nın yukarısında Arap yaylalarının devamı) uzantısı olan billûrsu Maan kütlelerini de içine alır. İki tektonik çöküntünün çok yüksek kenarlarıyle korunan Ürdün'ün beşte dördü çöller ve bozkırlarla örtülüdür. Ender yağmurlar yalnız kışın yağar. Vahalar azdır ve tarım yapılan alanlar ülkenin toplam yüzölçümünün yüzde 5'ini aşmaz.

Tarım metotları ilkeldir ve tarımın verimi çok düşüktür. Bununla beraber, çok uzun süren yaz mevsimi boyunca Ürdün vâdisinde hüküm süren nemli sıcaklık, zengin tarımlara (muz ve turunçgil) ve iki kere tahıl ürünü alınmasına imkân verir. Gor ile çöl arasında, bugün çok gerileyen *muşaa* sistemine göre teşkilâtlandırılmış olan büyük köylerde, tahıl (buğday, arpa, darı), sebze (bezelye, mercimek, fasulye) ve susam yetiştirilir. Bu köyler zeytinlikler, bağlar ve meyve bahçeleriyle çevrilidir. Balka ve Karak illerinin batısında çölü geriletecek tahıl alanları açmayı başaran Araplar, kaba tarım usulüyle tahıl yetiştirirler.

Doğu Ürdün'de koyun ve deve sürülerini yaz mevsiminde bozkırın kenarına götüren göçebe bedevîler yaşar. Bugün Ürdün'deki, bütün kabileler tarım yapmaktadır. Ama Beni Şahr'lar, Huveytalar ve Sirhanlar hâlâ kışı sürüleriyle birlikte çölde geçirir; Beni Hasanlar ve Hacayalar çok dar çaplı bir alanda yer değiştiren ve yerleşik yaşamayı benimseme yolunda olan yarı göçebelerdir. Kuzeybatıdaki eski göçebeler artık kışın vad Sirhan ve Suudî Arabistan'a gitmez, yerlerinde kalırlar ve gor çiftçilerinin tarlalarında geçici işçi olarak çalışırlar.

Tarım üretimi Ürdün'ün başlıca gelir kaynağıdır. Sanayi faaliyeti çok azdır: tarım ürünlerinin işlenmesi, Lut gölünde potas ve Amman'ın kuzeyindeki Resayfe'de potas işletilmesi. Aceun'daki demir filizi, Fenan ve vad Dana'daki bakır işletilmez. Denize ancak Akabe körfezi kıyısında dar ve ıssız bir bölgede açılan kara ülkesi Ürdün, dışarıyle bağlantı kuramamaktan zarar görür. Karayolları azdır ve Şam-Maan demiryolu kullanılmaz. Aramco'nun Dahran (Suudî Arabistan) ve Sayda (Lübnan) arasında döşediği «Tapline», Ürdün'e önemli gelir sağlar. Kerkük (Irak) - Hayfa (İsrail) boru hattı 1948'den beri petrol taşımamaktadır. Akabe'nin trafiği, limanı Amman'a bağlayan karayolunun yapılmasından beri büyük ölçüde artmıştır; fakat ihraç edilen ürünler (fosfat, potas, tahıl, kurutulmuş meyve, yün, deri) hâlâ kısmen Beyrut'a gönderilir.

Tarih

Birinci Dünya savaşında Maverai Ürdün'ü işgal eden (1917) İngilizler, savaştan sonra yönetimi Haşimî sülâlesinden Abdullah'a bıraktılar (mart 1921). Maverai Ürdün, Filistin'den ayrılmasına (haziran-eylül 1922) rağmen Büyük Britanya mandasında kaldı. Akabe körfezinin katılmasıyle (1925) büyüyen ve 1925-1929'da bir Anayasaya kavuşan 300 000 bedevînin yaşadığı bu ülke, Büyük Britanya'nın sadık bir müttefiki olarak kaldı ve ona topraklarında Kerkük-Hayfa petrol borusu hattını kurma, havaalanlarından yararlanma (Hindistan yolu) ve İkinci Dünya savaşı sırasında Almanlarla savaşması için arazisinden geçme (Raşid Ali'nin ingiliz aleyhtarı hükûmet darbesinden sonra Irak'ın fethi, 1941) hakkını tanıdı.

İngilizlerin sayesinde güçlü bir mahallî orduya kavuşan (Peake'in arap lejyonu 1921 - 1939 ve Glubb Paşanın 1939-1956 birlikleri) Maverai Ürdün mandadan kurtulduğu gün (12 mart 1946) bir krallık haline geldi, ama İngilizleri ülkeden çıkaramadı. Filistin savaşı sırasında arap birliğinin kurucu üyesi (mart 1945) olan Maverai Ürdün, eski Kudüs şehri ile Ürdün'ün batısındaki arap bölgelerini işgal etti (mayıs 1945, nisan 1949) ve Ürdün Haşimî krallığı adını aldı (24 ocak 1949).

Bu tedbirlere rağmen kral Abdullah, Arap birliğinin birçok üyesi tarafından Filistin'in paylaşılmasını ve İsrail devletinin varlığını kabul etmekle suçlandı. 1949'da başarısızlıkla sonuçlanan bir suikastten sonra 20 temmuz 1951'de yaşlı kral, Filistin'de öldürüldü. Sağlığı bozuk olan oğlu Tallal'ın ülkeyi yönetemeyeceği anlaşıldı. Durumdan yararlanan Ürdün parlamentosu hükûmeti liberal bir anlayışa yöneltti ve Anayasada değişiklik yaptı (2 ocak 1952). Kısa süre sonra Tallal'ın tahttan indirildiğini (ekim 1952) ve yerine büyük oğlu Hüseyin'in geçeceğini ilân etti.

İsrail'in 1947'de işgal ettiği topraklardan göçen arap mültecilerin sürekli çalkantısı, rejimin varlığını tehlikeye düşürüyordu. İngiltere ile her türlü işbirliğine karşı çıkan ve Arap birliğinin güçlendirilmesi taraftarı olan mülteciler krallığa karşı gösterilere ve hükûmet darbesi denemelerine giriştiler: 1954 ve 1956'da Amman'da karışıklıklar çıktı; hükûmet, Bağdat paktına katılmaktan kaçınmak zorunda kaldı, Mısır ile askerî bir antlaşma yapıldı; Ürdün'ün başlıca askerî gücü olan ve ingiliz yardımıyle beslenen arap lejyonu kumandanı general Glubb Paşa görevinden alındı ve ülkeden ayrılmak zorunda bırakıldı (mart 1956).

Ama Mısır'ın Ürdün'ün iç siyasetine aşırı müdahalesi üzerine Kral Hüseyin idarede ve hükûmette ayıklama yaptı; bedevîlerin yardımıyle 1957'deki genel grevi kırdı ve Suudî Arabistan ile Irak'ın desteklediği, Mısır ile Suriye'nin ise hücum ettiği bir millî birlik hükûmeti kurdu; Suriye birliklerinin Ürdün'den çıkmasını kabul ettirdi; Irak ve Ürdün'den meydana gelen bir arap konfederasyonu kurdu (şubat 1958). Ama konfederasyon 1958 temmuzunda Irak'ta cumhuriyetin ilânıyle dağıldı. Tahtını ve Ürdün'ün bağımsızlığını koruyan bir denge siyaseti uygulayan Kral Hüseyin kısa süre sonra ingiliz birliklerinin ülkeden çıkmasını sağladı (ekim 1958); ama Arap birliğine katılmadı (nisan 1959). 1959 ve 1960'ta birçok kompoloyu açığa çıkardı.

emîr Abdullah 1947'de

● *Kral Hüseyin'in siyaseti.* Orduya dayanan kral Hüseyin, 1958'den beri küçük ülkesinin (bazı arap ülkeleri, katılmasını istedikleri İsrail aleyhtarı siyasetle çelişen feodal yapısını ve anglosaksonlarla ilişkilerini tenkit ederler) bağımsızlığını korumağa çalışmaktadır. Kral, Irak ile diplomatik ilişkilerini yeniden kurarak (ekim 1960), Ürdün'ü, Birleşik Arap cumhuriyetinin (B. A. C.) mahkûm ettiği yalnızlıktan kurtarmağa uğraştı. Özellikle 1962'de Kuveyt ile ortak bir savunma antlaşması için müzakereye girişerek Arabistan kralı Suud'un desteğinde federal bir birliğin ilk adımını attı. Ülkenin değerlendirilmesini hızlandırmak için 1965'te hazırlanan yedi yıllık planda tarımın geliştirilmesine, turizmin teşvikine ve Lut gölü fosfatlarının işletilmesine öncelik tanındı.

Sosyalist Arap ülkeleri (Mısır ve Suriye) Hüseyin'i, İsrail ile hiç değilse zımnen anlaşarak ortak davaya ihanetle suçlamaktaydı. Aslında, Ürdün topraklarında yaşayan 800 000 filistinli mülteci arasından devşirilmiş arap komandolarının tedhişçi akınlarına karşılık olarak İsrail'in giriştiği harekâtın kurbanı olan kral Hüseyin, krallık yerine sosyalist bir cumhuriyet getirmek isteyenlerle mücadele etmek zorundaydı. Bu yüzden nisan 1966'da yüzlerce muhalif tutuklandı. 4 Temmuzda, Ürdün Baas'ının hazırladığı gizli bir komplo ortaya çıkarıldı ve üyelerinden yüz kadarı tutuklandı. Ayrıca, kasımda, bir genel grevden ve Maverai Ürdün'de kanlı gösterilerden (İsrail'e karşı savaş perdesi altında filistinli mülteciler, kurulu rejime karşı ayaklanmışlardı) sonra, 18-40 yaşları arasındaki erkeklerin üç ay süreyle silâh altına çağrıldığı bir genel seferberlik ilân edildi. 22 Aralık 1966'da kral, Millet meclisini feshetti, sonra genel seçimlerin 15 nisanda yapılacağını bildirdi. Ocak 1967'de, Filistin Kurtuluş teşkilâtının Kudüs bürosunu kapattı ve şubatta bu kuruluşu artık tanımadığını açıkladı. Martta, büyük amcası, Şerif Hüseyin ibni Nâsır başkanlığında, 15 nisan seçimlerini hazırlamakla görevli geçici bir hükûmet kurdurdu. Ayrıca basının denetimini ele alarak, ürdün gazetelerinin yerine, yüzde 25 hisseleri hükûmetin olan yeni gazeteler çıkarttırdı. Özellikle aralık 1966'da israil - arap sınırında ırak ordusunun tehlikeli yardımını reddederek Ürdün'ün, diplomatik ve askerî durumunu sağlamlaştırmağa çalıştı: aralık 1966'da, Suudî Arabistan ile ortak bir askerî kumandanlık kurulması, şubat 1967'de önemli ölçüde amerikan askerî yardımı alınması, mart 1967'de bütün ordu unsurlarının maaşlarının arttırılması. Böylece geleceğe daha emin bakabilen Ürdün, Yemen'deki cumhuriyetçi rejimle (18 şubat 1967), sonra da B.A.C. ile (23 şubat) diplomatik ilişkilerini kesti.

● *Üçüncü Arap-İsrail savaşı* (*haziran 1967*). Mayıs 1967'den sonra Hüseyin, yakındoğu halklarını İsrail'e karşı ayaklandıran arap dayanışma hareketine sürüklenmemek için siyasetini tamamıyle değiştirmek zorunda kaldı: Kahire'ye yaptığı gösterişli bir seyahatle, Nâsır ile barışması onaylandı ve Ürdün ordusunu mısırlı bir subayın kumanda ettiği Arap Ülkeleri Arası kumandanlığın emrine verdi (31 mayıs).

kral Hüseyin ve Sudan cumhurbaşkanı

Fakat bu barışma, haziran 1967'de, krallığı Üçüncü Arap - İsrail savaşına sürükledi; tahtın kalesi durumundaki ordu, bozguna uğradı; Kudüs ve Maverai Ürdün, İsrail tarafından işgal edildi. En zengin topraklarını kaybeden, en güvenilir döviz kaynaklarından (turizm) yoksun kalan ülkenin ekonomisi filistinli mültecileri kendilerini barındırmağa en az elverişli olan eski Maverai Ürdün topraklarına yığılmalarıyle büsbütün alt üst oldu.

Kral Hüseyin ile Filistin gerillaları arasında devam eden anlaşmazlık bir iç savaşla sonuçlandı (7-11 temmuz 1970). Temmuz 1971'de ürdün ordusu gerilla kamplarına saldırdı. Bu olay Ürdün'ün diğer arap ülkeleriyle olan ilişkilerinin bozulmasına yol açtı. Kral Hüseyin, 15 mart 1972'de İsrail işgali altındaki topraklarda kurulacak Filistin devletinin Ürdün ile birleşmesini ve yeni federatif devletin Birleşik Arap krallığı adını almasını öngören planını açıkladı. Bu plan filistin gerillaları ve İsrail tarafından reddedildi.

Anayasa

1951'de kabul edilen Ürdün anayasası hükûmet etme yetkisini kral ve bakanlarına verir; kabine parlamentoya karşı sorumludur. Parlamento seçimle işbaşına gelen 40 üyeli (20'si filistinli) bir meclisi ve kralın tayin ettiği 20 üyeli Yüce meclisten meydana gelir. (L)

ÜRE i. (fr. *urine*, sidik'ten *urée*). Kim. Formülü $(NH_2)_2CO$ olan karbonik asit diamidi; etoburların sidiğinde ve kanında bulunur. *Eşanl.* KARBAMİT.

— ANSİKL. Kim. *Üre*, 1773 yılında Rouelle tarafından insan sidiğinde bulundu. İnsan vücudu, her gün ortalama 30 gr kadar üreyi sidikle birlikte dışarı atar. Üreyi sidikten ayırmak için, tortulaşmış sidik onda bir oranında yoğunlaştırılır; nitrik asit katılarak büyük bir kısmı üre nitrat halinde çökeltilir ve potasyum hidroksitle açığa çıkarılır; sonra billûrlaştırma yoluyle üre potasyum nitrattan ayrılır.

Ürenin ilk sentezini 1828'de Wöhler yaptı; bu aynı zamanda ilk organik madde sentezidir; Wöhler, amonyum sülfatı potasyum siyanat üzerine etki ettirerek ürenin izomeri olan amonyum siyanatı elde etti. Sadece teorik amaçlarla yapılan bu sentezi, üçü sınaî olmak üzere (amonyum karbamatın su kaybetmesi, amonyak gazının fosgen üzerine etkimesi, siyanamide su katılması) daha birçok sentez izledi.

Üre, 130°C'ta eriyen, suda çözünen, alkolde az çözünen ve organik eriticilerin çoğunda çözünmeyen bir katıdır. Isı karşısında az kararlıdır ve ergime noktasının biraz üstündeki sıcaklıkta amonyak ve biüre (alofanik amit) vererek ayrışır. Daha yüksek sıcaklıkta amonyağı da kaybederek siyanürik aside dönüşür.

Üre, hemen hemen nötür bir bileşiktir, bununla birlikte kuvvetli asitlerle tuzlar verir; alkali madenler bu tuzları, hidrojen açığa çıkararak maden türevlerine dönüştürür. Üre, bilinen yükseltgenlere karşı çok dayanıklıdır; bununla birlikte asit ortamda nitröz asit, alkali ortamda da hipokloritler etkisiyle azot açığa çıkararak bozunur; bu son tepkime ürenin doz tayininde kullanılır.

Üre, asitler veya alkalilerle kaynatıldığı zaman, ayrıca *Micrococcus urea*'nın etkisiyle (sidiğin mayalanması) kolayca amonyak ve karbonik asit halinde hidrolize uğrar.

5°C'ın altında, sodyum hipobromit üreyi karbon dioksit ve hidrazin halinde ayrıştırır. Üre ve alkol üretan verir. Alkil sülfatlar üreyi, *üreinler* denen, azotta alkillenmiş üre haline dönüştürür; asit klorürler *üreitler*'i oluşturur. Birçok diasit ve asit-alkol, üre ile *diüretler*'i veya çevrimsel üreidoüreinleri verir; bunlar arasında parabanik asit, barbitürik asit v.b. sayılabilir.

Formol ile ürenin birleşmesinden, çeşitli döküm eşyasının yapımında kullanılan ve üreoplast denen, sıcakta sertleşen reçineler elde edilir; bu sanayi kolu, sanayide üretilen ürenin büyük bir kısmını tüketir; bir kısmı da ilâç (*veronal*) yapımında kullanılır.

— Biyokim. Ürenin doz tayini, biyolojik analizde çok kullanılır. Bu doz tayini, ürenin, sodyum hipobromit ile azot açığa çıkarması özelliğine dayanır. Daha hassas sonuçlar veren öbür tekniklerde, ksanthidrol yardımıyle elde edilen diksantilüre çökeleği tartılır veya optik âletlerle ölçülür. Ayrıca, ürenin üreaz etkisiyle enzimlere dönüşümünden de doz tayininde yararlanılabilir. Kandaki normal üre oranı litrede 0,20 ile 0,40 gr'dır; nefritte veya organizmanın fazla miktarda üre yapması halinde bu oran yükselir. Sidikteki üre oranı litrede 20 gr kadardır; nefritte bu oran azalır.

— Eczc. Az zehirli olan üre, sidik söktürücü özellikler taşır; ayrıca, sülfamit ve antibiyotiklerle (penisilin) birlikte, toz veya çözelti halinde yaraların tedavisinde kullanılır. Üre formülünde çeşitli köklerin ornatılması, birçok ilâcın, özellikle hidantoyin*ler ile barbitürik*ler gibi üreitlerin elde edilmesini sağlar.

Foto. LAROUSSE

— Petr. Üre, petrokimyada plastikler, yapıştırıcılar ve yanmaz boyalar yapımında, rafinerilerde hulâsa çıkarma ve billûrlaştırma için eritici olarak kullanılır. (L)

ÜREAZ i. (fr. *uréase*). Biyokim. Çeşitli bakterilerde (*Micrococcus urea, proteus*), çeşitli mantarlarda, baklagillerden bazı bitkilerde (soya fasulyesi) bulunan enzim. (Üreaz, üreyi bularak amonyum karbonata dönüştürür; bu yüzden üre miktarını tayinde analiz aracı olarak kullanılır.) [L]

ÜREİN i. (fr. *uréine*). Üredeki bir veya iki hidrojen atomu yerine bir veya iki alkoyl ya da fenil kökünün geçmesiyle oluşan madde. (L)

ÜREİT i. (fr. *uréide*'den). Üredeki bir veya iki hidrojen atomunun yerine bir veya iki asit kökünün geçmesiyle elde edilen madde.

— ANSİKL. Ornatılan köklerin cinsine göre iki *üreit* sınıfı ayırt edilir: açık zincirli üreitler ve kapalı zincirli üreitler. Bütün bu maddeler, özellikle kapalı zincirli olanlar (barbitaller*) uyku vericidir. (L)

ÜREME i. (*üremek*'ten *üre-me*). Üremek eylemi.

— Anat. *Üreme organları*, erkekte veya dişide bulunan ve birbirini tamamlayan cinsel organların tümü. Bk. ANSİKL.

— Biyol. Hayvanlarda veya bitkilerde, ana babaya benzeyen, maddeten onlardan ayrı ve beslenme bakımından bağımsız yeni bir neslin türemesini sağlayan biyoloji süreci. *Esk.* Tenasül. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Anat. *Üreme organları* şu kısımlardan oluşur: 1. gonadlar veya cinsiyet bezleri (erbezleri ve yumurtalıklar); 2. dış üreme organları. Erkekte atıcı kanalla devam eden sperma kanalı ve çiftleşme organı olan kamış, spermatozoitlerin, yani erkek tohum hücrelerinin nakil yollarıdır. Dişide, yumurtanın yuvalandığı yer olan dölyatağı borusu, yumurtanın dölyatağına doğru ilerlemesine hizmet eder. Dölyolu, çiftleşme organıdır. Bk. DÖLYATAĞI.

— Fizyol. Doğumda cinsiyet tayini için göz önünde bulundurulan, üreme organlarının dış görünüşüdür. Fakat o sırada üreme organları oldukça ilkeldir. İkincil denen cinsel karakterler ancak erginlik çağında ortaya çıkar (kamışın büyümesi, koltuk altı ve kasıklarda kılların görünmesi, ferç ve bızırın gelişmesi, bunlardan ayrı olarak her iki cinste değişik olan yapı ve ruh gelişmesi). İkincil cinsel karakterlerin ortaya çıkması, ilkel üreme karakterlerinin, yani gonadların olgunlaşması sonucudur. Gonadlar (yumurtalık, erbezi) üreme hücresi (yumurta, spermatozoit) yapımına hazır bir hale geldiği gibi cinsel hormonlar salgılamağa da başlar.

Pratikte, erkek çocukta, içinde spermatozoitlerin bulunduğu ilk boşalma (meni gelmesi) olduğu zaman; kızda ise düzenli bir aybaşı devresi yerleşince, erginlik çağı başlamış sayılır.

— Biyol. İki çeşit üreme vardır: eşeyli üreme, eşeysiz üreme.

Eşeyli üreme, eşey hücreleri (gamet) adı verilen, her iki cinse has özel hücrelerle olur. Eşeysel bezlerde meydana gelen bu hücreler türün üremesini sağlamakla beraber, cinsiyeti, yani erkekle dişi arasındaki farklılığı da dolaylı olarak tayin eder. Erkek gamet spermatozoit (erkek eşeylik hücresi) ile dişi gamet (yumurta hücresi) birleşerek türe has yeni bir bireyin gelişmesini sağlar. İki cins ayrı olabileceği gibi (ayrı cinsiyet) tek bireyde birarada da bulunabilir (erdişilik). Bazı türlerde yumurta erkek gametle döllenmeksizin gelişebilecek kabiliyettedir (partenogenez [«döllenmesiz üreme»]). Bir kısım canlılarda da birey daha kurtçukken eşeysel olgunluğa kavuşur ve daha o devrede iken üreyebilir (paedogenez, neoteni). *Eşeysiz üreme* değişik tipte hayvanlarda görülür. Bu da iki türlü olur: tomurcuklanma ile üreme; bölünmeyle üreme. Bu iki türlü üreme arasında hemen hiç bir fark yoktur; hayvan çoğu zaman birinden ötekine geçebilir. Tomurcuklanma ve bölünme ile hayvanların üreme gücü arasında sıkı bir ilişki vardır. Bitkilerde erkek eşeylik hücresine *anterozoit*, dişi eşeylik hücresine ise *oosfer* (yumurta hücresi) denir. (Yumurtacık terimi döllenme ve olgunlaşmadan sonra tohumu meydana getirecek olan kısmı gösterir.) Erkek ve dişi eşeysel hücreler ayrı bitkiler üzerinde bulunursa böyle bitkilere *ikievcikli* denir. Erkek ve dişi organ aynı çiçekte birarada ise böyle bitkilere ve çiçeklere *erdişi* adı verilir (bitkinin kimi dalında erkek çiçekler, kimi dalında dişi çiçekler bulunursa ona *birevcikli* denir; eğer bunların arasında erdişi çiçekler de bulunursa o zaman bitki *çokevciklidir*). Bitkilerde üreme işi hayvanlara göre daha karmaşıktır. Meselâ meyoz çoğalma sonucu meydan gelen haploit hücreler (sporlar) erkek eşeylik hücresi (erkek gamet) rolü oynamaz, az veya çok önemli bir gametli bitki meydana getirir. Bitkilerin eşeysiz üremesine gelince, basit büyümeden zor fark edilir. Bitkilerde bir sürgünden yeni bir sürgün çıkar, sonra kendisi kök ve yaprak sürerek ötekinden ayrılır. Bununla beraber soğancıkla (sarmısak) veya yumrucukla (patates) üremede, bitkiden ayrılan bir parça, tıpkı tohum gibi aradan bir müddet geçtikten sonra çimlenir. (L)

ÜREMEK geçz. f. (esk. türk. k.). [Yaşayan şeyler için] Döl ile sayıca çoğalmak: *Ondan sonra nas, Hazreti Nuh'un üç oğlundan üredi* (Cevdet Paşa). *Altı, yedi ay içinde küçük sürü üredi. Hemen bütün kasabayı kapladı* (Ömer Seyfeddin). [M]

ÜREMİ i. (yun. *uron*. sidik ve *haima*, kan'dan fr. *urémie*). Normalken böbreğin dışarıya attığı zehirli maddelerin kanda birikmesinden ileri gelen belirtilerin tümü.

— ANSİKL. *Üremi* terimi, bu hastalığı meydana getiren zehirli maddenin üre olduğu kanısını verebilir. Aslında, kanda ürenin aşırı miktarda bulunması, ondan çok daha zehirli maddelerin kanda bulunduğuna işarettir. Kullanıla kullanıla yerleşmiş bu terimin yerine, üreden başka kötü etkili azotlu maddelerin varlığını daha iyi ifade eden *hiperazotemi* veya *azotemi* terimleri geçmektedir. Üremi, genel olarak bir böbrek yetersizliğinden ileri gelir. Özellikle nefritlerde görülür ve bunların bazen son evresini teşkil eder. Fakat sidik torbasında sidiğin tutulması böbrek urları v.b. vakalarda da olabilir. Belirtileri bir görev sistemi üzerinde toplanarak sindirim, solunum, sinir sistemleri bozuklukları meydana getirebilir. Yakın zamanlarda yapılan bir deneye göre sazan balığı, yüzdüğü suda erimiş halde bulunan üreyi, solungaçlarıyle çok çabuk soğurmaktadır. Bunun sonucunda balıkta şiddetli üremi belirmekte ve çok yavaş kaybolmaktadır. Belki de bunun sebebi kandaki yüksek ozmoz basıncıdır; kanda ozmoz basıncının yüksek oluşu sidik boşaltımını yavaşlatmakta, üre normal boşaltım yoluyle değil de ancak başka dokulara geçmek suretiyle kandan atılmaktadır. Tuzlu sularda yaşayan köpekbalıklarında ozmoz dengesinin yüksek üremi sayesinde elde edildiği bilinmektedir. Bu iki olayın birbiriyle ilişkili olması muhtemeldir. (L)

ÜREN (Eşref), türk ressamı (İstanbul 1897). Bursa Zıraat okulunda okudu. Güzel Sanatlar akademisine girdi. Çallı ve Hikmet Onat'ın atelyelerinde çalıştı. Paris'te André Lhote ve Othon Griesz atelyelerine devam etti (1928-1929). Çeşitli illerde resim öğretmenliği yaptı. Akademi öğrenciliğinde Galatasaray sergilerine, sonra üyesi olduğu «D grubu» ile Devlet Resim sergilerine katıldı. İstanbul'da kişisel sergiler açtı (1945-1967). Devlet Resim ve Heykel sergilerinde birincilik (1964), ikincilik (1945), üçüncülük (1942) ödüllerini kazandı. Eserleri Venedik bienalinde, Paris (Unesco), San Francisco ve Atina'da sergilendi. Eşref Üren'in peyzajlarındaki izlenimcilik, desenlerinde naif bir görünüşle ortaya çıkar. Başlıca eserleri: *Ankara Görünüleri, Paris, Gençlik Parkı, Karadeniz Kadınları*. Bunların bazıları Resim ve Heykel müzesinde Millî kütüphanede, özel ve yabancı koleksiyonlardadır. (M)

ÜREO—, yun. *ur, uros*, sidik'ten alınan ve birçok kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

ÜREOGENEZ i. (fr. *uréogenèse*'den). Biyokim. Çeşitli organlarda, amin veya amonyak kümelerinin üreye dönüşmesini sağlayan tepkimelerin tümü. (L)

ÜREOMETRE i. (fr. *uréomètre*'den). Biyokim. Gaz ölçümü yoluyle üre miktarını ölçmeğe yarayan aygıt.

ÜRDÜN
Gerasa forumuna bağlanan sütunlu yol

— ANSİKL. *Üreometre*, civa dolu bir kabın üzerine konan küçük boy bir çan şeklinde ve üzeri santimetre küpün yirmide birine göre derecelidir. Bir musluktan buraya, ölçülecek üre ile birlikte bir sodyum hipobromit eriyiği akıtılır. Çıkan azot gazının hacmi, ısı ve basınç şartları da dikkate alınmak şartıyle ölçülür ve böylece tepkimeye giren üre miktarı anlaşılmış olur. (L)

ÜRETAN i. (fr. *uréthanne*). Kim. Genel formülü NH_2—CO—OR olan karbamik eterlerin cins adı; R, bir karbon kökünü belirtir. *Eşanl.* ETİL KARBAMAT, KARBAMİK ETER.

— ANSİKL. *Üretan*'lar, amonyak gazının karbonik eterlere veya siyanojen klorürün alkollere etkimesiyle elde edilir. Bunlar, suda, alkolde, eterde çözünen billûrlaşmış katılardır; yapılarındaki hidrojen yerine sodyum geçebilir. Alkalilerin etkisiyle, alkol, karbon dioksit ve amonyak halinde ayrışırlar. Amonyak ile ısıtılınca, üreye dönüşürler. *Âdi üretan*, NH_2—CO—OC_2H_5, 49°C'ta erir, 180°C'ta kaynar; uyku verici olarak kullanılır. (L)

ÜRETEÇ i. (*üretmek*'ten *üret-eç*). Bk. JENERATÖR.

ÜRETEREKTOMİ i. (fr. *urétérectomie*). Sidik borusunun tümünün veya bir parçasının cerrahî ameliyatla çıkarılması. (L)

ÜRETEROENTEROSTOMİ i. (fr. *urétéroentérostomie*). Sidik borusunu bağırsağa ağızlandırma. (L)

ÜRETEROHİDRONEFROZ i. (fr. *urétérohydronéphrose*). Patol. Böbreğin, havuzcuğun ve siyekin genişlemesi. (Şu halde, siyek genişlemesiyle birlikte bir hidronefroz söz konusudur.) [L]

ÜRETEROKOLOSTOMİ i. (fr. *urétérocolostomie*). Sidik torbasını kalın bağırsağa ağızlandırma ameliyatı. (L)

ÜRETEROLİTOTOMİ i. (fr. *urétérolithotomie*). İçindeki taşı çıkarmak için sidik torbasını açmaktan ibaret cerrahî müdahale. (L)

ÜRETEROLİTYAZ i. (fr. *urétérolithiase*). Patol. Sidik borusunda taş oluşması ve bulunması. (L)

ÜRDÜN
Amman'da bir cadde

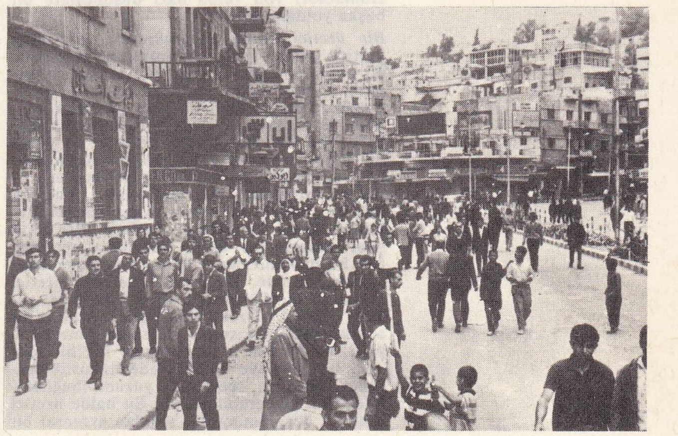

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

ÜRETEROPİYELİT i. (fr. *urétéropyélite*). Patol. Sidik borusuyle birlikte böbrek havuzcuğunun iltihabı. (L)

ÜRETEROPİYELOGRAFİ i. (fr. *urétéropyélographie*). Elektro-radyol. Sidik boşaltma deliğinden içeri sokulan özel bir sonda vasıtasıyle sidik borusu ve sidik torbasına X ışınlarını geçirmeyen bir sıvı şırınga ederek bütün sidik borusu ile sidik torbasının röntgen filminin çekimi. (Damarlararası ürografi yeteri kadar bilgi vermiyorsa, üreteropiyelografiye başvurulur.) [L]

ÜRETEROPİYELOSTOMİ i. (fr. *urétéropyélostomie*). Sidik borusunu yeni baştan böbrek havuzcuğuna dikmeyi öngören cerrahî müdahale. (Bu ameliyat özellikle hidronefroz hallerinde yapılır.) [L]

ÜRETERORAFİ i. (fr. *urétérorraphie*). Kanalın devamlılığını sağlamak amacıyle sidik borusunu dikme ameliyatı. (L)

ÜRETEROSEL i. (fr. *urétérocèle*). Sidik borusunun son kısmının bazen ileri derecede genişlemesiyle belirli, doğuştan şekil bozukluğu; bu kısım, sidik torbası içine doğru çıkıntı yapar. (L)

ÜRETEROSİGMOİDOSTOMİ i. (fr. *urétérosimoïdostomie*). Sidik borusunu kalınbağırsağın sigmamsı parçasına ağızlandırma ameliyatı. (Bu ameliyat, öncü olan hekimin adıyle COFFEY AMELİYATI diye de bilinir. Sidik torbasının depo görevini yerine getiremediği her çeşit durumda yapılır.) [L]

ÜRETEROSİSTONEOSTOMİ i. (fr. *urétérocystonéostomie*). Sidik borusunu sidik torbasına ağızlandırmayı öngören cerrahî müdahale. (Bazen ÜRETEROSİSTOMİ veya ÜRETERONEOSİSTOSTOMİ de denir.) [L]

ÜRETEROSTOMİ i. (fr. *urétérostomie*). Sidik borusunu ya deriye (deri üreterostomisi) veya kalınbağırsağa ve özellikle sigmamsı parçasına ağızlandırma ameliyatı (üreterosigmoidostomi). [Bütün bu ameliyatların güttüğü amaç, sidiği sidik torbasının dışına akıtmaktır.] (L)

ÜRETEROTOMİ i. (fr. *urétérotomie*). Genellikle içindeki taşı almak için yapılan sidik borusu ameliyatı. (L)

ÜRETİCİ i. (*üretmek*'ten *üret-ici*). Üretim işiyle uğraşan kimse: *Üreticiden gelen mallar birkaç el değiştiriyor. Esk.* Müstahsil.

— İkt. Tarımsal veya sınaî bir ürün vererek, bu ürünün değerini dönüştüren, ticarîleştirme gibi bir yolla arttırarak veya bir hizmet sunarak yarar sağlayan kimse. || *Üretici tüketim,* yeni bir ürün meydana getiren tüketim.

— Leng. *Üretici gramer,* bir dildeki kurala uygun sayısız cümleleri (kurala uymayanlar dışındakileri) birer veya birçok yapısal tasvirle donatıp sıralayabilen bir dizi kuraldan oluşmuş sınırlı bir mekanizma biçiminde tasarlanan açık gramer. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Leng. *Üretici gramer nazariyesi,* yaklaşık olarak 1955'ten itibaren, N. Chomsky ve M. Halle'in gayretiyle özellikle Massachusetts Teknoloji enstitüsünde gelişti. Bu nazariye kısmen Z. Harris ve R. Jakobson'un düşüncelerini benimser ve eski dilbilime (Port-Royal'ın *Grameri,* Humboldt) yön veren bazı düşüncelere bir başka yoldan varır.

Bir üretici gramerin muhtevası. Bir dilin üretici grameri, bu dili konuşan bireylerin dil edinimini açıklamağa ve özellikle bireylerin o güne kadar duymadıkları ve söylemedikleri sayısı belirsiz yeni cümleler söyleme veya anlama yeteneğini ortaya koymağa çalışır. Böylece üretici gramer, iki yönlü bir amaç benimser. Önce dildeki bütün düzgün cümleleri kapsayan (yani bunları açıkça sıralayan) bir mekanizma bularak belli bir dildeki kurallara uygun cümle kavramını kesin bir şekilde belirtir. Bu cümleler sınırsız bir bütün meydana getirdiği için bu mekanizmanın dönüşlü süreçler kapsaması gerekir. Bu işi yapabilecek üretici gramerin bu dile oranla *üretici yeteneği zayıftır.* İkinci olarak, cümle her birine birer anlam yüklenen sesler dizisinden meydana gelir; bu yüzden üretici gramer her biri dildeki bir cümleye tekabül eden akustik işaretler dizisine semantik yorum bağlanabileceğini gösterebilmelidir. Şu halde üretici gramer, her cümleyi bir yandan evrensel bir fonetik nazariyesi unsuru, öte yandan evrensel bir semantik nazariyesi unsuru olarak tasvir eder; ayrıca, ses ile anlam arasındaki ilişki çok dolaylı olduğu için üretici gramerin, bir cümlenin fonetik olarak gösterilmesinden semantik olarak gösterilmesine geçişi sağlayan karmaşık ilişkiler ağını tasvir etmesi gerekir; başka bir deyişle, bir üretici gramer, her cümle için bu cümlenin fonetik ve semantik tasvirlerinin özelliğini ortaya koymak amacıyle gerekli her türlü bilgiyi veren bir (veya birçok) yapısal tasvir kapsayacaktır. Bir dildeki cümlelerin yapısal tasvirini doğru olarak sağlayabilen bir üretici gramerin bu dile göre *üretici yeteneği güçlüdür.*

Bu durumda bir dilin üretici grameri üç bölümde ele alınabilir: bir esas bölüm (sentaks) ve iki yorum bölümü (fonoloji ve semantik). Sentaks bölümü, gramer kurallarına uygun cümleleri en küçük sentaks unsurları (oluşturucular) dizisi halinde gösterecek ve oluşturucularla oluşturucu sistemlerinin kategorilerini, görevlerini ve ilişkilerini açıkça belirleyerek sıralayan bir kurallar bütününden meydana gelir. Fonoloji bölümü, belli bir yapısı olan bu sentaks unsurları dizilerini ses işaretleri dizilerine dönüştürür. Semantik bölümü ise sentaksın ürettiği soyut yapıya bir anlam yorumu getirir. Her iki yorum bölümünün sentaksın tasvir ettiği soyut yapılara daha somut bir görünüş kazandırdığ söylenebilir.

● *Genel nazariyenin rolü.* Üretici gramer nazariyecilerine göre, bu görevleri yerine getirebilecek gramerlerin oluşmasını mümkün kılmak için genel dilbilim nazariyesinin şu görevleri yerine getirebilmesi gerekir: **1.** «tabiî bir dilde mümkün cümle» kavramını tanımlayan evrensel bir fonetik nazariyesi sağlamak (başka bir deyişle, tabiî dillerdeki cümlelerde bulunabilecek ses unsurlarının tablosunu çizmek ve bu unsurların mümkün bileşimlerinin listesini hazırlamak); **2.** ideal olarak ve bir öncekine benzer şekilde evrensel bir semantik nazariyesi hazırlamak (bu nazariye, «mümkün kavramlar» bilimi olacaktır); **3.** «yapısal tasvir» kavramını tanımlamak (mesela çeşitli gramer kategorilerini, görevlerini ve ilişkisini tanımlamak); **4.** «üretici gramer» kavramını tanımlamak, yani tabiî dillerin üretici gramerlerini meydana getiren kuralların özelliklerini ve bunların eklemleniş biçimini tanımlamak; **5.** belli bir gramerde bir cümlenin yapısal tasvirini belirleme imkânı sağlayan bir metot bulmak; **6.** gramerleri doğrulayan bir metot bulmak, başka bir deyişle, mümkün birçok gramer arasından en iyisini seçmek.

● *Günümüzdeki durumuyle,* üretici gramer nazariyesi, bu görevlerin hepsini de aynı oranda gerçekleştirmiş olmaktan çok uzaktır. Evrensel bir fonetik nazariyesinin ne olabileceği kesinlikle belirlenebilirken (1. nu.) evrensel semantik nazariyesinin muhtevası (2. nu.) bütünüyle karanlıktadır. 3., 4. ve 5. bölümlerle ilgili olarak önemli gelişmeler kaydedilmiştir; özellikle sentaksta üretici gramer nazariyecileri geleneksel ve yapısal dilbilimde az çok hazır bir biçimde mevcut olan örnekleri biçimsel bir anlatımla donatmışlardır; bu da nazariyecilere yapısal tasvir kavramına oldukça kesin ve karmaşık bir muhteva kazandırmak ve belirtilen görevleri başarıyle yerine getirebilmek için gramerlerin taşıması gereken özelliklerden bazılarını kavrama imkânı sağladı. Özellikle Markov zincirleri nazariyesinden ilham alan basit bir sentaks örneğinin tabiî bir dildeki bütün cümleleri sıralayamadığını ve daha karmaşık bir örneğin de cümlelerin yapısal tasviri için önemli bazı yönleri açıklayamadığını gösterdiler. Üretici gramer nazariyecileri daha güçlü bir model (dönüşüm modeli) gerektiğini ortaya koydular ve bu modelin özelliklerini kesinlikle belirlemeğe çalıştılar. Gramerlerin doğrulanması metodu (6 nu.): üretici gramer nazariyecileri bu metodun yalnız kaba verilerden hareket ederek dilin gramerini oluşturma imkânı veren bir buluş süreci biçiminde ele alınamayacağını, bu metodun çeşitli gramerleri bir sadelik ölçüsü düzleminde karşılaştıran bir değerlendirme metodu olması gerektiğini gösterdiler; ne var ki bu sadelik ölçüsünün tam ne olduğu henüz büyük ölçüde belirlenememiştir.

● *Üretici gramerin orijinalliği.* Üretici gramer kuramcılarının görüşleriyle daha eski dilbilim görüşleri karşılaştırılırsa şu benzerlikler ve farklar ortaya çıkar: **1.** açıklık kazandırma, sisteme bağlama ve dil incelemesinin yakın bilim dallarından (psikoloji, sosyoloji) bağımsızlığını sağlama kaygısıyle üretici nazariye yapısalcılığın uzantısında yer alır ve geleneksel dilbilimin büyük bir bölümüne karşı çıkar. Gerçekten de, geleneksel bir gramer açıklıktan uzaktır: konuşan kişilerin edinimini ortaya koyma yerine bu edinime başvurur ve dil sistemini meydana getiren temel düzenlilikler genellikle gizli kalır; **2.** buna karşılık, yapısalcılık, grameri sayıca sınırsız cümleler kapsayan dönüşlü süreçler bütünü olarak değil de, bir döküm, bir unsurlar sınıflaması ve unsur dizileri olarak ortaya koyduğu ölçüde üretici nazariye ile karşıtlaşır; özü bakımından sınıflandırıcı olan bu çabalarla yapısalcılar birkaç istisna dışında (Benveniste, Harris), geleneksel gramer tarafından ele alınan cümlelerin yapısal tanımının başlıca görünüşlerini bir kenara ittiler. Dönüşüm modeli konuya daha güçlü bir şekilde yönelme imkânı verdi; öte yandan, yapısalcılar gramerlerin biçimini (meselâ gramer kurallarının özelliğini) belirlemeğe pek önem vermediler: tersine, bölümleme ve değiştirme işlemleri aracılığıyle örnekler bütününden hareket ederek unsurların dökümünü ortaya koymak için buldurucu, açıklayıcı metotların hazırlanmasına büyük önem verdiler. (L)

ÜRETİCİLİK i. (*üretici*'den *üretici-lik*). Üretici olanın özelliği. (L)

ÜRETİM i. (*üretmek*'ten *üret-i-m*). *Yeni.* Üretmek, var etmek eylemi: *Buğday üretimi.* || Nicelik bakımından düşünülen üretilmiş şey: *Bir makinenin üretimi.* || Üretme düzeyi, tüketim maddelerini üretmek için kullanılan araçların tümü: *Fiyatlar üretime bağlıdır. Esk.* İstihsal.

— Elektr. *Bir hidrolik santralın üretim kapasitesi,* en elverişli şartlarda ve belli bir süre içinde tabiî kaynakların bu santrala sağlayabileceği, kilowatt - saat cinsinden maksimum enerji miktarı.

— İkt. İnsanın maddeyi ve tabiat kuvvetlerini kendi yararı için düzenleyip uygun hale getirmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Millî üretim,* devlet tarafından görülen hizmetlerin dışında, millî bir toplulukta bir yıl zarfında üretilmiş mal ve hizmetlerin tümü. (Devletin gördüğü hizmetlerin eklenmesiyle millî ürün elde edilir.) Bk. *İktisadî ve millî* MUHASEBE ve *millî* GELİR.

— İşletmec. Birim zaman içinde, bir işçi, bir makine, bir atelye veya bir işletme tarafından üretilen miktar.

— ANSİKL. İkt. *Üretim* çalışması, yararlı (insanın ihtiyaçlarını karşılayabilen) mallar ortaya koyar. Tarım, sanayi, hizmetler, malların yararlılığını arttırır. Bunların üretken bir özelliği de vardır ve üretici bu fayda yaratışından bir avantaj çıkardığı zaman üretkenliğe verimlilik özelliği de katılır. Üretim işi, yeni yeni faydaların yaratılması iki açıdan ele alınabilir: teknik ve iktisadî. Teknik üretim, ilkel maddeleri işleyerek hazırlamak için gerekli işlemlerin bütününü kapsar. İktisadî üretim, fert (tüketici veya üretici) topluluk, millet veya tüm insanlık bakımından teknik üretimin sonuçlarına oranla değerlendirilir.

Üretimin ilk etkeni, tabiî kuvvet ve araçların tümüdür. Tabiata ikinci bir etken de eklenir. Bu etken *emek*'tir. Nihayet, parasal tasarruflar, makineler ve âletlerle meydana getirilmiş rezervler bir üçüncü üretim etkenini oluşturur. Bu etken de sermayedir.

Müteşebbisin, üretime oranla oynayacağı rol, bu üç etkenin «yeni bileşimlerini» sürekli olarak bulmaktadır. (LM)

ÜRETKEN sıf. (*üretmek*'ten *üret-ken*). Çok üreten, üretme gücü olan. (M)

ÜRETKENLİK i. (*üretken*'den *üretken-lik*). Ürün verme gücü; harcanan emek veya yapılan masrafa karşılık üretilen miktar.

— İkt. Bir iş kurumu, sanayi kolu veya milletin, harcanan çaba ile sonucu arasındaki oranın ifadesi bakımından niteliği. (Bk. ANSİKL.) || *Verginin üretkenliği,* vergi verimi,

yani yapılan masrafa karşılık devletin kasasına vergi olarak giren paranın miktarı.

— ANSİKL. İkt. İktisat, öbür özelliklerinin yanı sıra, zenginliklerin üretimini inceleyen bir bilim olduğu için, *üretkenlik* sözünün anlamı yüzyıllarca önce incelenmişti. Ama bu terim ancak XX. yy.ın başında kesin bir iktisadî anlam kazandı. Bazı kimseler üretkenliği, bir üretimin bir etkenine veya bütün etkenlerine bölme sayısı olarak tanımlamak istediler. Bu durumda, bir çalışmanın üretkenliği, bu çalışma ile sağlanan üretimin çalışma süresine bölünmesindeki bölme sayısıdır. Bu anlayış, üretkenliği, üretimi şartlandıran çeşitli etkenlere göre değişen «özel» bir verimle bir tutmuş ve üretkenlik terimini «etkililik»le eşanlamda saymış olur.

Terminoloji bakımından, güzellik, sevimlilik, kötü yüreklilik gibi üretkenlik kavramı da belirli ölçülerle anlatılmağa elverişli olmayan bir kavramdır. Öte yandan, üretkenlik terimi gerek yüksek verim, gerek yüksek üretim kavramlarını ihtiva eder.

Bütün istatistikler, emekçilerin hayat seviyesiyle üretkenlik arasında, gerek zaman, gerek mekân bakımından, sağlam bir bağ bulunduğunu ortaya koymaktadır. Çeşitli ülkeler arasındaki son derece büyük farklar (1 ilâ 3, bazen 1 ilâ 10 kat, hattâ daha fazla), üretkenlik ile açıklanır. Bu farklar ise, yalnız tabiî kaynak miktarının ve donatım derecesinin değil, çeşitli teşkilâtlandırma ve çalışma metotlarının sonucudur. Demek ki, üretkenliğin artması, her şeyden önce, rasyonel bir düzen kurmağa bağlıdır. (L)

ÜRETME i. (*üretmek*'ten *üret-me*). Üretmek işi; çoğaltma.

— Avc. *Av üretme*, avlanma alanlarında yeniden av hayvanı yetiştirme. Bk. ANSİKL.

— Ormanc. Ağaç yetiştirme tarzı. (Tabiî üretme, ağaçlardan dökülen tohumların döküldüğü yerde çimlenmesiyle olur; sunî üretme ise, ağaçlandırmak, yani tohum veya fidan dikmek suretiyle yapılır.)

— ANSİKL. Avc. Bazı avrupa ülkelerinde, avcı sayısının artması, avın azalması, özellikle tavşanların telef olmasına yol açan miksomatoz hastalığı ortaya çıkalı beri mülk sahipleriyle avcı dernekleri, av koruları meydana getirmek ve buralarda *av üretmek* zorunda bıraktı. Bazı ülkelerde bunun için özel kanunlar çıkarıldı. Av korularının amacı, av hayvanlarının rahatça üreyebilecegi bir araziye avcıların girmesini yasaklamaktır. Bu çeşit av üretmeye *tabiî üretme* denir. *Yarı tabiî üretme*'de ise, av mevsimi bittikten sonra satın alınan veya avda yakalanan doğurgan dişi av hayvanları koruya salınır ve çoğalmağa bırakılır. *Sunî av üretme*'de ise kümeste üretilen keklik ve sülünler yavaş yavaş ovaya ve koruya alıştırılır, oralarda da orman ve kır bekçilerince beslenmeğe devam edilir. (L)

Üretme çiftlikleri (DEVLET), üstün nitelikli tohum, damızlık hayvan, fide ve fidan yetiştirerek çiftçiye dağıtmak, zıraî çalışmalarda örnek olmak ve önderlik etmek üzere hazine arazisinde kurulmuş devlet çiftliklerini bünyesinde toplayan, Tarım bakanlığına bağlı kuruluş (1950). Bu kuruluşa bağlı çiftliklerin sayısı 21'dir: Acıpayam, Alparslan, Altınova, Bâlâ, Ceylânpınar, Çiçekdağı, Dalaman*, Gelemen*, Gökhöyük*, Gözlü*, Hatay*, Iğdır*, İmroz*, Koçaş*, Konuklar*, Malya*, Polatlı*, Türkgeldi*, Turunçgiller*, Ulaş*, Yalova*. Üretme çiftlikleriyle aynı genel müdürlüğe bağlı olan Merkez atelyesi Ankara'da Gazi istasyonu yakınındadır. 223 Dekar arazisi vardır. Burada devlet üretme çiftliklerinin ihtiyacı olan her türlü zıraî âlet yapılır, onarılır, gerekli bakım sağlanır.

1937'de çiftliklerin çiftçiye örnek olma ve daha iyi verim sağlama yönünde değerlendirilmesi, zıraî âletler, makineler ve ilâçların yaygın şekilde kullanılması amacıyle Tarım bakanlığına bağlı olarak Zıraî Kombinalar idaresi kuruldu. Kuruluş ertesi yıl Devlet Ziraat işletmeleri kurumu haline getirildi ve yeni çiftlikler hazırlanmağa başlandı (1938). 1950'de uygulanmağa başlanan 5433 Sayılı kanunla devlet çiftlikleri, bunlara paralel olarak kurulmuş olan işletmeler ve Ankara'daki Merkez atelyesi, yeni açılan Devlet Üretme Çiftlikleri Genel müdürlüğü adı altında birleştirildi. (M)

ÜRETMEK geçl. f. (*üremek*'ten *üre-t-mek*). Aynı türden canlı yaratıkların sayısını artırmak: *Tavuk üretmek*. || İktisadî bir etkinlik sonucu meydana getirmek: *Petrol, kömür üretmek*.

— Leng. (Bir cümle, cümlecik v.b.) meydana getirmek. (ML)

ÜRETRA i. Bk. SİYEK.

ÜRETREKTOMİ i. (fr. *urétrectomie*). Siyekin bir parçasını kesmek için yapılan ameliyat. (L)

ÜRETROGRAFİ i. (fr. *urétrographie*). İçine saydam olmayan bir sıvı sıkıldıktan sonra yapılan siyek radyografisi. (L)

ÜRETROPLASTİ i. (fr. *urétroplastie*). Siyekin cerrahî ameliyatla onarılması. (L)

ÜRETRORAFİ i. (fr. *urétrorraphie*). Cerr. Kanalın devamlılığını sağlamak amacıyle siyekte yapılan dikiş; çoğu zaman bir travmadan sonra yapılır. (L)

ÜRETROSEL i. (fr. *urétrocèle*). Dölyolu içinde meydana gelen siyek fıtığı. (L)

ÜRETROSKOP i. (fr. *urétroscope*). Cerr. Siyeki, sidik torbası boynunu ve gerektiğinde sidik torbasını muayeneye yarayan âlet.

— ANSİKL. *Üretroskop*'un yapılışı sistoskopunkinin aynıdır. Yalnız optik sistemi biraz değişiktir. Özellikle prostat lezyonlarının göründüğü sidik torbası boynu ile siyekin arka parçasının muayenesinde kullanılır. (L)

ÜRETROSKOPİ i. (fr. *urétroscopie*). Siyekin üretroskopla muayenesi.

— ANSİKL. *Üretroskopi* ürolojide kıymetli bir araştırma şeklidir. Siyek sümüksü zarının durumunu, prostatın ve sidik torbası boynunun lezyon şekillerini incelemeğe yarar. (L)

ÜRETROSTOMİ i. (fr. *urétrostomie*). Çoğunlukla apışarası hizasında siyeki deriye ağızlandırma ameliyatı; geçici olarak sidiğin yolunu değiştirme amacını güder. (L)

ÜRETROTOM i. (fr. *urétrotome*). İç üretrotomiyi yapmağa yarayan âlet. (L)

ÜRETROTOMİ i. (fr. *urétrotomie*). Cerr. Siyekte daralmış kısımların yarılıp açılması.

— ANSİKL. İki çeşit *üretrotomi* vardır: biri dış üretrotomi, apışarası yarılarak bu yolla siyek darlığına ulaşılır; ikincisi iç üretrotomi, kanal içine sokulan üretrotomla darlığın kesilmesidir. (L)

ÜRGONİYEN sıf. ve i. (fr. *urgonien*'den). Jeol. Resif fasiyesli barremiyen: *Ürgoniyen, çoğunlukla bir dirsek kaya meydana getirir*. (L)

ÜRGÜP, İç Anadolu bölgesinde (Orta Kızılırmak bölümü, Nevşehir ili) ilçe merkezi kasaba; 6 348 nüf. (1970). İl merkezinin 21 km doğusunda, Kızılırmak'ın kollarından Damas suyu vâdisinde kurulmuştur; yüksl. 1 060 m. Kolay işlenebilen volkanik tüflerden yapılmış olan evleri, genellikle düz damlıdır. Ürgüp'te ilgi çekici özelliklerden biri de bazı yerleşmelerin, kayaların oyulmasıyle meydana gelmiş olmasıdır. Kasabadaki bu yerleşmeler, çevredeki peri bacaları ve yeraltı yerleşmeleri yüzünden Ürgüp, Türkiye'nin en çok turist çeken köşelerinden biridir. Kasabada el sanatı olarak halıcılık gelişmiştir. —*Ürgüp ilçesi*, 547 km², 30 098 nüf. (1970). Tek bucak içinde 24 köy. Bağcılık, sebzecilik, şarapçılık. (M)

ÜRGÜPLÜ (Suat Hayri), türk devlet adamı (Şam 1903). Şeyhülislâm Hayri* Efendinin oğlu. Galatasaray lisesinden sonra İstanbul Hukuk fakültesini bitirdi (1926). Devlet hizmetine girerek Türk - Yunan Ahali Mübadelesi Hakem mahkemelerinde tercümanlık (1925-1929); İstanbul Ticaret mahkemesinde hâkimlik (1929-1932) yaptı; 6. (1939) ve 7. (1943) dönemlerde Kayseri'den milletvekili seçildi; gümrük ve tekel bakanı oldu (1943); 9. dönemde (1950) tekrar Kayseri milletvekili olarak parlamentoya döndü; bu dönemde Avrupa İstişarî meclisinde Türkiye'yi temsil etti; bu görevinde heyet başkanlığı ve meclis ikinci başkanlığı yaptı. Bonn büyükelçiliğine tayin edildi (1952); daha sonra Londra (1955), Washington (1957), Madrid (1960) büyükelçiliklerinde bulundu. 1961 Seçimlerinde Kayseri'den senato üyesi oldu ve senato başkanlığına seçildi (1961). 1965'te koalisyon hükûmetlerinin sona ermesi üzerine, cumhurbaşkanı tarafından, partilerüstü başbakanlığa tayin edildi; 1966'da cumhurbaşkanı kontenjanından senatör oldu. (M)

ÜRİDROZ i. (yun. *uron*, sidik ve *hydros*, ter'den fr. *urhidrose* veya *uridrose*). İçinde ürin unsurları bulunan sarımtırak, sıvışık ter (üremi belirtisidir). [L]

ÜRİK sıf. ve i. (fr. *urique*). Biyokim. Pürik türevlerin katabolizması sonucunda ortaya çıkan ve organizmada bulunan bir aside, yani trihidroksipürin'e $(C_5H_4N_4O_3)$ denir.

— Patol. *Ürik taşı*, ürik asit taşı. || *Ürik diyatez*, organizmanın büyük ölçüde ürik asit üretmesi; üretilen fazla ürik asit dışarıya atılamadığından kanda birikir, billûrlar halinde eklemlere yerleşir ve damla hastalığına sebep olur. Bk. ÜRİSEMİ.

— ANSİKL. *Ürik asit*, 1773'te Scheele tarafından bulundu. Suda pek az erir; soda ve amonyakla birleşince kısmen eriyebilen asit veya nötür tuzlar meydana getirir. İndirgeyicidir ve gümüş tuzlarıyle çökelir, müreksit tepkimesi gösterir. Hayvansal ve bitkisel besinlerin çoğunda ürik asit bulunur (meyveler, lahana ve ekmek hariç). Besinlerden veya protitlerin katabolik parçalanmasından doğan ürik asit böbrek tarafından süzülerek dışarı atılır. Kan plazmasında normal olarak litrede 0,03 - 0,05 gr ürik asit vardır (ürisemi). Bu oran, böbreğin ürik asidi yavaş süzmesi ve eklemlerde ürik asit billûrlarının birikmesi yüzünden damla hastalığında artar.

Kandaki ve sidikteki ürik asit miktarının ölçülmesi için kullanılan metotlar, ürik asidin gümüşle yaptığı tuzların indirgeyici ve erimezlik özelliğine dayanır. (L)

ÜRİKAZ i. (fr. *uricase*). Biyokim. Ürik asidi alantoin'e dönüştüren enzim (oksidaz).

— ANSİKL. İnsanda ve maymunda ürik asit, pürik bazların katabolizmasının son ürünüdür; fakat diğer memelilerde böyle değildir; onlarda ürik asidin büyük kısmı, *ürikaz* sayesinde alantoin'e dönüşerek ortadan kalkar. (L)

ÜRİKOZÜRİK sıf. ve i. (fr. *uricosurique*). Ted. Ürik asit ve üratların sidikle organizmadan atılmasını sağlayan maddelere denir.

— ANSİKL. *Ürikozürik*'lerin çoğu ürik asit ve üratların sidik borucuklarında emilerek organizmaya geri dönmesini önler; ama aynı zamanda sidik borucuklarından ürik asit süzülmesini etkileyerek bu salgıyı yok eder. Bu yüzden tedavinin başlangıcında kandaki ürik asit miktarında bir artma görülür. Bu durum görülünce, ürikozüriklerle tedavinin ilk günlerinde, organizmayı muhtemel bir damla krizine karşı korumak gerekir. (Bu korunma, tedaviye kolşisin eklenmesiyle kolaylıkla sağlanır.) Kullanılan başlıca ürikozürikler şunlardır: salisilatlar, aspirin, kanın pıhtılaşmasını önleyen maddeler, özellikle probenesit, zoksazolamin, sülfinpirazon gibi yeni keşfedilmiş ilâçlar. Bu son müstahzarlar sidikle fazla miktarda ürik asit ve ürat atılmasına yol açtığından, bol sidik çıkarmayı, dolayısıyle bol su içmeyi gerektirir. Bu suretle sidik yollarında taş oluşması da önlenir. (L)

ÜRİSEMİ i. (yun. *uran*, sidik ve *haima*, kan'dan fr. *uricémie*). Patol. Kanda ürik asitin birikmesinden ileri gelen beslenme hastalığı.

— ANSİKL. *Ürisemi*, çeşitli işaretlerle belirir. Bunlar arasında dokuların tofileri (sert cisimlerin toplanması), taşları, damla ve genel olarak artritizm hastalığı sayılabilir. Ürisemi yerine *hiperürisemi* teriminin kullanılması daha doğru olurdu, çünkü kanda ürik asit bulunması normaldir; patolojik olan, bu asidin aşırı miktarda bulunmasıdır. (L)

ÜRKEK sıf. (*ürkmek*'ten *ürk-ek*). Her şeyden korkup sıçrayan, çok ürken: *Ürkek bir at*. || Çekingen: *Kolordunun yakalama emrini duyunca, Yarbay Kasap Osman Bey'in*

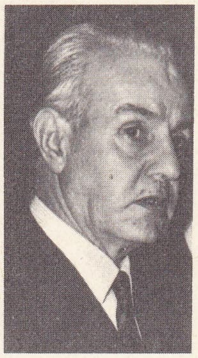

Suat Hayri ÜRGÜPLÜ

üstündeki bütün kasılma birden, ürkek bir çocuk çaresizliğine dönüvermişti (Kemal Tahir).

◆ **Ürkeklik** i. Ürkek olma hali veya ürkme duygusu: *Hepsinin içinde, semavî bir âfet esnasında bir koyun sürüsünün ürkekliğinden bir şey var. Neden ürküyorlar?* (Y. K. Karaosmanoğlu).

◆ **Ürkek ürkek** zf. Ürkerek, çekingen bir şekilde: *Birden «bunlar» dediklerinin arasında Patriyot'un bulunduğunu da hatırlayarak omuzu üzerinden arkadaşına ürkek ürkek baktı* (Kemal Tahir). [M]

ÜRKMEK geçz. f. (esk. türk. k.). Bir şeyden anî olarak korkup sıçramak: *Çocuklar koşunca tavuklar ürktü.* || Şaşırıp korkmak, endişe duymak: *İsmimi anlamayarak tekrar ettirmesinden, neredeydi diye sorup hatırlamamasından ürktüm* (R. N. Güntekin). || [Ağaç için] Meyve vermemek. (M)

ÜRKÜ i. (*ürkmek*'ten *ürk-ü*). *Yeni.* Bir topluluğu ansızın kaplayan ortak korku. *Eşanl.* PANİK. (M)

ÜRKÜNTÜ i. (*ürkmek*'ten *ürk-ü-n-tü*). Ürkme duygusu: *Köyün havasındaki tehlike korkusuna, köylülerin yüzündeki şaşkınlık ve ürküntüye rağmen sevinçten yüreğim ağzıma geldi* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— Psikopatol. *Ürküntü nevrozu,* bir travmadan (demiryolu kazası, bombardıman v. b.) sonra meydan çıkan had nevrotik tepki; kâbus gibi korkulu rüyalar ve sürekli endişe ile kendini belli eder; hasta ya huzursuzluk veya derin bir uyuşukluk içindedir. (Bu nevroz genellikle çabuk geçer, bununla beraber bir süre için bazı sekeller [kuvvetsizlik, kâbus, endişe, irkilme] kalabilir.) [ML]

ÜRKÜRÜK sıf. (*ürkmek*'ten). *Halk dili.* İnsanlara fazla sokulmayıp yalnız yaşamaktan hoşlanan (kimse). *Esk.* Merdümgiriz. (M)

ÜRKÜTMEK geçl. f. (*ürkmek*'ten *ürk-ü-t-mek*). Ürkmesine sebep olmak: *Fakat içimden gelen cevap beni ürkütmedi* (Ş. S. Aydemir). || (Ağacı) Budayarak fazla uzamasını önlemek.

— Binic. Ahırdaki atın yanına sessizce girip ona dokunmak; bu korkutma çok tehlikeli olabilir. || *Bir atı ürkütmek,* bir ata çok kesin ve anî hareket yaptırmak. (ML)

ÜRO—, yun. *uron,* sidik'ten alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren önek. || Yun. *ura,* kuyruk'tan alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren önek. (L)

ÜROBİLİN i. (fr. *urobiline*). Biyokim. Sidikte ve dışkılarda rastlanan boya maddesi. *Eşanl.* HİDROBİLİRÜBİN.

— ANSİKL. *Ürobilin,* dokulardaki bilirübinden dolaylı olarak gelir, sidiğe geçer. Sidikte normal olarak çok az bulunur. Dışkılardaki sterkobilin'in ürobilinle özdeş olduğu kabul edilmektedir. Bu boya maddesi vücutta kısmen emilmekte ve yeniden karaciğere dönmektedir (bağırsak - karaciğer devresi). Karaciğer yetmezliklerinde sidikteki ürobilin miktarı artar. Ürobilin, çinkonun organik tuzlarıyle birleştiği zaman yeşil flüorışı verişi sayesinde ortaya çıkarılır. (L)

ÜROBİLİNÜRİ i. (fr. *urobilinurie*). Sidikte ürobilin bulunması.

— ANSİKL. Az miktarda, ürobilinüri normaldir. Epeyce artarsa, patolojik olur (ateşli hastalıklar, karaciğer yetersizliği). [L]

ÜROGRAFİ i. (fr. *urographie*). Sidik yollarının radyolojik muayene metodu.

— ANSİKL. İlk defa 1929'da Lichtenberg ve Swick tarafından Münih Üroloji kongresinde ortaya konan *ürografi,* böbrek tarafından dışa atılan ve sidik yollarından X ışınlarını geçirmeyen bir maddenin damara şırınga edilmesine dayanır. Bundan ötürü çeşitli adlarla anılır: ürografi, inici üreteropiyelografi, damar yoluyle ürografi (bu sonuncusu en sık kullanılanıdır).

Damar yoluyle yapılan ürografi, bazı teknik tedbirler alınmak şartıyle, pratik olarak zararsız bir metottur. Böbrek havzucuğunun daha iyi görülebilmesi için alt karına, sidikborusunun alt deliklerini tıkayacak şekilde baskı yapmak gerekir. Damar yoluyle ürografi, böbreğin ve sidikborularının durumu hakkında çok değerli bilgiler verir: böbreklerin çalışma gücü, engellerin varlığı (taşlar), sidik borusu darlıkları, şekil bozuklukları, böbrek urları v.b. Bundan başka sidik torbasıyle siyek hakkında da değerli bilgiler verebilir.

Böbreğin salgı yapmadığı durumlarda, böbreğin alt tarafında kalan yolları doldurmak imkânı kalmadığından, sonda ile aşağıdan bir üreteropiyelografi yapmakta fayda vardır. (L)

ÜROKROM i. (fr. *urochrome*). Biyokim. Sidikteki bellibaşlı boya (sarı) maddesi; litrede 0,3 gr kadar bulunur. (Ürokrom, polipeptit niteliğindedir. Çoğu zaman sodyum ürat billûrlarınca emilir; sidik tortusunda çökelen bu madde sidiğe kırmızı bir renk verir.) [L]

ÜROKSANİK sıf. (fr. *uroxanique*). Kim. Formülü $C_5H_8N_4O_6$ olan bir asit için kullanılır; ürik asidin yükseltgenmesi ve bir alkaliyle hidratlanmasından elde edilir. (L)

ÜROLAGNİYA i. (yun. *uron,* sidik ve *lagneia,* cinsel temas > fr. *urolagnie*'den). Psikopatol. Kendinde veya başkasında işeme görevine cinsel nitelik vermekten ibaret cinsel sapınç; menşei nevroz veya sapıklıktır. (L)

ÜROLOG i. (fr. *urologue*). Üroloji uzmanı. (L)

ÜROLOJİ i. (fr. *urologie*). Özellikle sidik yollarını inceleyen tıp ve cerrahî dalı. (L)

ÜROMETRE i. (fr. *uromètre* veya *uréomètre*'den). Biyokim. Sidiğin yoğunluğunu ölçmek için kullanılan, üzeri 1'den 1,050'ye kadar dereceli areometre. (L)

ÜROSTALAGMİ i. (fr. *urostalagmie*'den). Sidiğin yüzey geriliminin stalagmometri ile ölçülmesi. (L)

ÜROTOKSİ i. (fr. *urotoxie*). Bazı intanî hastalıklarda sidiğin aldığı zehirlilik derecesi. (L)

ÜROTOKSİK sıf. (fr. *urotoxique*). *Ürotoksik katsayı,* deri altına şırınga edilince bir kiloluk bir canlıyı öldürmeğe yeterli sidik miktarını gösteren sayı. (L)

ÜRPERME i. (*ürpermek*'ten *ürper-me*). Kıl keseciklerinin korku veya tiksinti yüzünden dikelmesiyle meydana gelen anî titreme.

— ANSİKL. Fizyol. *Ürperme,* ürpertici kasların kasılmasından ileri gelir. Bu kasılma kıl keseciklerinin duruşunu değiştirerek kılların dikelmesine sebep olur. Ürperme sırt ve bel bölgelerinden başlar; korku gibi sempatik sinirlerle deri sinirlerine aktarılan kötü ruhsal izlenimlerden ileri gelir, soğuktan da olabilir. Bk. TİTREME. (L)

ÜRPERMEK geçz. f. (esk. türk. k.). Herhangi bir sebeple vücuttaki tüyler dikilip deri nokta nokta kabarmak: *Üşümüş, ürpermiş, soluk / Ellerini tutabilsem Pia'nın / Elsem eksiksiz ölürdüm* (Attilâ İlhan). || *Mec.* Ürküntü duymak: *Bu meyhanede namuslu insanlar bile hırsızlarla yankesicilerin vak'alarını tiksinmeden, ürpermeden dinlerlerdi* (S. F. Abasıyanık).

— DEY. *İçi ürpermek,* çok üşümek, titremek.

◆ **Ürpertmek** geçl. f. Ürpermesine yol açmak: *Korkudan tir tir titreyen bu fısıltı, Kâmil Bey'i, sanki yüreğinden geliyormuş gibi, ürpertti* (Kemal Tahir). [L]

ÜRPERTİ i. (*ürpermek*'ten *ürper-ti*). Ürperme hali veya duygusu: *Fakat hiç bir şey görmediğim, işitmediğim halde onun bize doğru geldiğini seziyor, ensemde hafif bir ürperti hissediyordum* (R. N. Güntekin). [M]

ÜRSÜLİNLER çoğl. i. Azize Ursula'yı başkan kabul etmiş yirmi bir kişilik rahibe topluluğu. (L)

ÜRTİKER i. (lat. *urtica,* ısırgan'dan fr. *urticaire*). Patol. Kurdeşen. (M)

ÜRÜMEK geçz. f. (esk. türk. *ürmek*'ten). Havlamak: *It ürür kervan yürür* (Atasözü). [M]

ÜRÜN i. (*üremek*'ten). *Yeni.* Tabiatın veya insanın herhangi bir faaliyetinden doğan şey; toprağın, sanayinin ürettiği şey: *Tarım ürünleri. Petrol ürünleri.* (Bk. ANSİKL.) || *Mec.* Bir şeyin sonucu olan; bir şeyden üreyen, doğan: *Bizim dilimiz de eski şairlerimizin eseridir, duruk bir toplumun ürünüdür* (N. Ataç). *Eşanl.* MAHSUL.

— İşletmec. *Ürün testi,* bir ürünün bileşimini, kalitesini ve kullanım performansını incelemek ve kontrol etmek amacını güden bilimsel araştırma metodu. (Çoğunlukla tüketici birlikleri, kamu veya özel kooperatif topluluklarınca gerçekleştirilen bu gibi testler, bir tek ürün üstünde yapılabildiği gibi, hemen hemen aynı işi gören ürünlerin karşılaştırmalı analizinde de uygulanabilir. Bir yandan üreticiye mamullerini kontrol ve geliştirme imkânı verirken, tüketiciye de mal seçiminde yol gösterir.)

— Kim. Bir işlemin sonucu: *Petrolün damıtma ürünleri.* || *Yan ürün,* sanayide kimyasal bir üretim sırasında ek olarak elde edilen veya hulâsa çıkarma işlemlerinden arta kalan madde.

— Zır. *Çapa ürünü,* yetişmesi sırasında, çapalamayı gerektiren bitkiler. || *Islah edici ürün,* topraktaki faydalı maddeleri sonuna kadar tüketmeyen, üstelik kalıntılarıyle toprağı zenginleştiren (baklagiller) ürün. || *İkinci ürün,* aynı sene içinde esas ürün alındıktan sonra aynı tarladan ikinci defa alınan ürün. (Daha çok yonca, tirfil v.b. ürünler için kullanılır.)

— ANSİKL. Sanay. Bir işletmenin *ürün*'ü, ikinci bir işletmenin hammaddesi olabilir. İmalât maddesi olan ürün, satışa çıkarıldığı an ad değiştirerek mal veya emtia olur. Meselâ, aynı ürün birbirinden farklı iki şekilde satışa çıkarıldığı zaman, iki ayrı mal olarak sayılır. (LM)

ÜRYAN veya **URYAN** sıf. (ar. *ʿuryān*). *Esk.* Çıplak: *Yani bu çocuk doğduğu gün, penbe vü uryân, / Kış en acı bir fakr ile gelmişdi beraber; / Olmuşdu küçük ailenin kalbi mükedder* (Tevfik Fikret). [M]

ÜRYANİ i. (ar. *ʿüryān*'dan *ʿüryānī*). İnce kabuklu bir cins erik. (M)

ÜS i. (ar. *üss*). Bir hareket veya sefer için merkez olarak seçilen ve donatılan yer. || *—Esk.* Temel, asıl. || *Üss-i bahrî,* deniz üssü. || *Üss-i mizan,* öğrencinin sınıfı geçebilmesi için not ortalamasının ulaşması gereken rakam. || *Üss-ül-hareke,* askerî harekâtın yönetildiği merkez: *Olsa olsa, Şarkî Trakya, Garbî Trakya'nın halâsına çalışanların bir üssülharekesi olabilir* (Atatürk).

— Ask. Askerî harekâtın yürütülebilmesi için gerekli birliklerin, her çeşit malzeme, ikmal ve teçhizatın toplandığı ve dağıtıldığı bölge: *Pasifik'teki amerikan üsleri.* || *Teşm. yol.* Çeşitli görevlerle yükümlü, özellikle her çeşit ikmal ve tahliye hasta ve yaralıların toplanması, malzemenin onarımı ve dağıtımından sorumlu kuruluş. || *Üs birliği.* Bk. BİRLİK. || *Ateş üssü,* bir taarruz sırasında, birinci kademedeki birliklerin ileri harekâtını destekleyecek ve gereğinde, ele geçirilmiş araziyi savunacak şekilde mevzilenmiş piyade silâhlarının (makineli tüfek, havan topu v.b.) tümü.

— Ask. denizc. *Deniz üssü,* bir deniz kuvvetinin bütün birliklerinin sığınabileceği, her türlü malzeme ikmali ve onarımının yapılabileceği liman veya demirleme sahası. Bk. ANSİKL.

— Mat. Bir niceliğin yükseltildiği kuvvet*i gösteren ve bu niceliğin sağına, biraz üzerine yazılan sayı.

— ANSİKL. Ask. denizc. *Deniz üsleri,* kullanış amaçlarına göre dört sınıfa ayrılabilir: 1. *ana üs,* genellikle, anavatan sularında bulunur. Bu üsler, deniz kuvvetlerinin bütün ikmal ve onarım işlerini yapabilecek güçtedir; 2. *harekât üssü,* harekât sahalarına yakın sularda deniz kuvvetlerinin dayandığı müstahkem mevkilerdir. Çeşitli yakıt, silâh ve cephane ikmalinin büyük ölçüde ve süratle yapılması için, bu üsler muhtemel harp sahasına yakın yerlerde hazırlanır; 3. *ikmal üssü,* harekât sahasında doğrudan doğruya ikmal yapmağa elverişli bir kaynak niteliğini taşır. Her türlü ikmal malzemesi buralarda stok edilir; 4. *muvakkat ileri üs,* savaşın stratejik gerekleri yüzünden ele geçirilen bölgelerde kurulan geçici nitelikleri ileri üsler. (ML)

Foto. MEYDAN

ÜSALİZE blş. i. Bk. ÜSTALİZE.

ÜSBİTKEN blş. sıf. Başka bir bitki üzerinde çıkan, fakat asalak olarak yaşamayan bitkiler için kullanılır. (M)

ÜSBU i. (ar. *üsbūᶜ*). *Esk.* Hafta, yedi günlük süre.

◆ **Üsbuî** sıf. *Esk.* Haftalık.

◆ **Üsbuiye** sıf. *Esk.* Üsbuî'nin dişili. || *Ceride-i üsbuiye,* haftalık gazete. (M)

ÜSÇAVUŞ blş. i. Ask. Orduda çavuşla başçavuş arasında bulunan görevli. (M)

ÜSDERİ blş. i. Bk. ÜSTDERİ.

ÜSERA çoğl. i. (ar. *esīr*'den *üserā*ᵓ). *Esk.* Esirler: *Elimizde bulunan ingiliz üserasından bir kısmını serbest bıraktık* (Atatürk). || Köleler. (M)

ÜSKUF i. (ar. *uskuf*). *Esk.* Papaz. (M)

ÜSKÜBÎ KADI ATA, türk şairi (XVI. yy.). Üsküplüdür. Nakşıbendî tarikatına girdi. Tasavvuf konularını işleyen şiirler yazdı. Eserleri: *Tecnisât* (İki Anlamlı Sözler); *Tuhfet-ül-Uşşak* (Âşıkların Armağanı). [M]

Üskübiye mescidi veya **Mehmedağa mescidi** veya **Yerebatan mescidi,** İstanbul'da Ayasofya yakınında mescit. Fatih devrinde, Fatih'in şatırbaşısı Mehmed Ağa tarafından yaptırıldı. Duvarları kâgir, çatısı ahşaptır. Kalın gövdeli bir minaresi vardır. Avlu kapısının önünde, Bizeban (dilsiz) Tavşanağa sebili yer alır. (M)

ÜSKÜBÜ. Bk. KONURALP.

ÜSKÜDAR, esk. **Damalis,** İstanbul'un Anadolu yakasında yer alan bir ilçesi. Üsküdar, Boğaziçi kıyılarının güney ağzındadır ve önemli bir yolla Anadolu içlerine bağlanır. Üsküdar, Bithynia'daki *Khalkedon* (Kadıköy) halkının elde tutmağa çalıştığı ve Asya'dan Avrupa'ya geçmeyi sağlayan işlek bir limandı. Bizans imparatorluğunun sonlarına doğru burası için *Skutari* adı kullanılmağa başlandı. Bu adın imparator Valens devrinde burada bulunan kalkanlı askerlerden (skutarios'lar) geldiği ileri sürülür. Komnenoslar çağından beri de burada *Skutarion* adlı bir saray vardı. Osmanlı hâkimiyeti sırasında Üsküdar, Şemsipaşa çıkıntısı, bunun kuzeyindeki alçak alan ve içeriye doğru uzanan bir yol boyunda yer alan küçük bir kentti. Burası özellikle Kanunî Sultan Süleyman devrinden itibaren gelişti; çevresindeki bahçelik topraklar üzerine yayıldı. Selimiye üstünden Haydarpaşa ve Kadıköy ile birleşti; Çamlıca tepelerine doğru genişledi ve İstanbul'un önemli bir oturma semti durumuna geldi; nüfusu, 1965'te 115 336, 1970'te 143 938 oldu. — *Üsküdar ilçesi,* 186 km², 171 611 nüf. (1970). Kısıklı bucağı da Üsküdar ilçesi içindedir; burada ayrı bir belediyesi bulunan Umraniye vardır. (M)

Üsküdar çeşmesi, İstanbul'da Üsküdar iskele meydanında çeşme. Kayıkçı ve gemicilerin su alması için Mahmud I devrinde yaptırıldı (1732). Lâle devri üslûbunda, kare planlı ve mermer kaplamadır. Çatı geniş saçaklı ahşap, üzeri kurşun kaplamadır. İlk şeklinde çatının üzerinde küçük bir kubbe vardı. Onarımda bu kubbe kaldırıldı. Cephenin sağ ve solunda birer niş, köşelerde iki sütun arasında küçük yalaklı musluklar yer alır. Muslukların üst tarafında oymalı bindirmelikler vardır. Üsküdar iskele meydanının genişletilmesi sırasında zemini yükseltilmiştir. (M)

ÜSKÜDARLI AHMED TALAT, türk şairi (İstanbul 1858-ay.y. 1926). Yenişehir fenerinde ve İstanbul'da okudu. Medreseden icazet aldı. Adliye Muhasebe kaleminde başkâtip olarak çalıştı. Adliye muhasebe müdürü oldu. Bahriye müsteşarlığından emekliye ayrıldı. Ustaca yazılmış gazelleri ve nükteli kıtaları vardır. Kitap haline getiremediği eserleri bir yangında yandı. (M)

ÜSKÜDARLI İBRAHİM HAKKI BEY. Bk. İBRAHİM HAKKI *Üsküdarlı.*

ÜSKÜDARLI TEZHİPÇİ ALİ, türk süsleme sanatçısı (XVIII. yy.). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Türk süsleme sanatına yenilikler getirdi, ruganî adı verilen lake işleriyle ün kazandı. Topkapı Sarayı müzesinde cilt, kubur, yay ve çekmecelere yaptığı rugan işlerinden örnekler vardır. 1739'da padişaha yaptığı yazı altlığı ve her sayfasında ayrı bir süslemesi bulunan bir kitabı da Topkapı müzesindedir. (M)

ÜSKÜF i. (yun. *skuphia*'dan). *Esk.* Tepesi devrik ve ucu püsküllü başlık: *Derler ki, Sultan Orhan'la beraber giriştiği gazalardan birinde askerin birinden bir eski börk istemiş, o da üsküfünü çıkarıp vermişti* (N. Araz).

— ANSİKL. Kıyf. *Esk.* Üsküf de börk gibi bir keçe külâhtı; yalnız başa giyilecek kısmı dört parmak eninde sırma işlemeliydi ve üzeri geriye doğru yatıktı. Yaya başından daha yukarı derecede bulunan yeniçeri subaşılarının başlığıydı. Ayrıca, hükümdarların maiyetinde bulunan solaklar, yeniçeri ağası, başçavuş ve muhzir ağa da Divanı Hümayuna geldikleri zaman üsküf giyerlerdi. Üsküflerin ön tarafındaki tüylüklerinde, bunları giyenlerin rütbelerine göre turnatlı, balıkçıl teli veya süpürge sorguç bulunurdu. Balıkçıl telini, yalnız ocağın en büyük ağaları takardı. Üsküfün ağız tarafı sırmalı olmayanına *kuka* denirdi. Kuka, deveci ağalarıyle bölükbaşılarının ve cemaat ortası kethüdalarının başlığıydı; bunlara turnatlı takılırdı. (M)

ÜSKÜP, makedonca **Skopje,** sırpça - hırvatça **Skoplje,** Yugoslavya'da şehir, Makedonya cumhuriyetinin başkenti. Vardar vâdisinde. Üniversite. 1346'dan sonra sırp kralı Stefan Uroş IV Duşan'ın (1331-1355) ikamet merkezi olan Üsküp, Balkanlar'da en büyük türk yerleşme merkezlerinden biri haline geldi. 1961'de nüfusu 171 000'i bulan şehir (1964'te 212 000), 1963'te 2 000'den çok insanın ölmesine yol açan bir depremle tamamıyle yıkıldı. Birçok cami ve eski doğu tarzı semtler ortadan kalktı. Bir el sanatçılığı merkezi olan Üsküp, birçok sanayinin, özellikle dokuma ve metalürji sanayilerinin gelişmesiyle hızla kalkındı. Şehir bugün hemen bütünüyle yeniden inşa edilmiş; yeni sanayi kolları (kimya, çelik sanayii) gelişmiştir. Yakınında birçok manastır (Marko, Matka, Sveti Arhangel, Sveti Pantelejmon) vardır.

— Tar. Üsküp, M.Ö. IV. yy.da Makedonya krallarının merkezi oldu. Sonra Roma'nın ve *Justiniana Prima* adını alarak Bizans'ın sınırları içinde kaldı. Avarların, Bulgarların eline geçti; XIII. yy.da Sırp krallığının merkezi oldu. Birinci Kosova savaşından sonra Yıldırım Bayezid tarafından alındı (1389) ve bir sancak durumuna getirildi; Paşa Yiğit ilk sancak beyi oldu. Bu sırada Menemen ovasından getirilen türkler ve bazı tatar göçmenleri çevreye yerleştirildi. Üsküp, Fatih devrinde Rumeli beylerbeyliğine bağlı bir vilâyet haline getirildi. İkinci Viyana bozgunundan sonra devam eden savaşlar sırasında (1689), Arnavutlar ile işbirliği yapan Avusturyalıların eline geçti; ertesi yıl Mora seraskeri Koca Halil Paşa tarafından geri alındı. Üsküp, 1881'de isyan eden arnavut reislerinden Süleyman Vokşi'nin eline geçti. Osmanlı devleti tarafından gönderilen Derviş Paşa, Arnavutları Firzovik'te yenerek şehri geri aldı. 1910'da Kosova valisi Mazhar Bey Üsküp'ü imar etmek için imparatorluğun hiç bir yerinde olmayan bir iç gümrük vergisi koyunca Arnavutlar yeniden isyan ettiler. Ertesi yıl Arnavutları yatıştırmak için Rumeli gezisine çıkan Mehmed Reşad, 11 haziran gününü Üsküp'te geçirdi. Önceleri bir ilçe merkezi olan Üsküp, sonradan sancak olarak Kosova iline bağlandı; 1888'de bu vilâyetin merkezi oldu. 1912'de Sırpların Türklerden aldığı şehri, 1915'te Bulgarlar işgal etti. 11 Eylül 1918'de Müttefiklerin saldırısını geliştirmekle görevli, Jouinot - Gambetta'nın süvari tugayı Üsküp'ü alarak 30 eylül 1918'de Sırplara geri verdi (bk. MAKEDONYA *seferi*). İkinci Dünya savaşında Üsküp, Almanların eline geçti. 1946'da Yugoslavya Federatif cumhuriyeti yeniden kurulunca Makedonya'nın başkenti oldu. (ML)

ÜSKÜDAR
gravür

ÜSKÜP, Marmara bölgesinde (Istıranca bölümü, Kırklareli merkez ilçesi) bucak; 6 890 nüf. (1965); 5 köy. —*Bucak merkezi* (*Üsküp* kasabası), 3 756 nüf. (1965). Kırklarelinin 19 km kuzeydoğusunda Istıranca dağlarının eteklerinde kurulmuştur; yüksl. 320 m. (M)

Üsküplü mescidi veya **Çakırağa mescidi,** İstanbul'da Cibali semtinde mescit. Fatih devrinde Çayırcıbaşı Çakır Ağa tarafından yaptırıldı. Kanunî devrinde Mimar Sinan tarafından yenilendi ve 1874'te onarım gördü. Duvarları kâgir, çatısı ahşaptır. (M)

ÜSKÜRE i. (fars. *uskere*'den). Ev eşyası. Ağız kısmı yayvan bakır tas. (M)

ÜSLEME i. (*üs*'den *üs-le-me*). Mat. Bir sayıya üs görevi yüklemeğe dayanan işlem.

— ANSİKL. e^x fonksiyonu *exp x* şeklinde gösterilir; bu fonksiyon, Neper logaritmasının ters fonksiyonudur. Eğer x, gerçek sayıların R cümlesindense,

$$x \rightarrow y = e^x$$

uygulaması, R'nin R+, yani pozitif gerçek sayılar cümlesi üzerine bir bijeksiyonudur. R, toplama ve çarpma kurallarıyle donatılmış, R+ de çarpma ve *üsleme* kurallarıyle belirlenmişse bu uygulama bir izomorfizmadır. (L)

ÜSLENMEK geçz. f. (*üs*'ten *üs-le-n-mek*). Bir yeri üs olarak seçip yerleşmek. (M)

ÜSLÛP veya **ÜSLÛB** i. (ar. *üslūb*). Tarz, usul. || Bir sanatçı, sanat çeşidi veya sanat devrinin özel tarzı: *Süflî addettiği birtakım kelimeler vardı ki onları üslûbunun eşiğine bastırmazdı* (Ahmed Hâşim). || Bazı özel durumlarda, yönetim, ticaret, sanayi v.b. gibi faaliyetlerde kullanılan görevsel dil biçimi: *Saray üslûbu, hukuk üslûbu.*

— G. santl. Bir sanatçının, bir türün, bir çağın eser yaratma tarzı. Bk. ANSİKL.

— Spor. Bir hareketi ideal tekniğe en ya-

ÜSKÜP
uzakta şehir,
yakın planda,
işçi meskenleri

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN) ; LAROUSSE

kın şekilde yapmak.

— ANSİKL. Ed. *Üslûp,* bir metotlar bütünüdür; yazar düşüncelerini anlatmak için, bu metotlar aracılığıyle dil kaynaklarından yararlanır. Kelime veya deyimlerin seçilmesi, bazı uyum, ritim çabaları yazarın mizacının ve orijinal kişiliğinin belirtisi olan üslûbu meydana getirir. Bununla birlikte, bir edebiyat dönemi, bireylere özelliğini kabul ettirdiği ölçüde üslûbun niteliklerini belirlemeğe de yardım eder.

Türk edebiyatında Recaizade Mahmud Ekrem'in biçimsel görünüşe önem vererek yaptığı ayırım, cumhuriyet dönemine kadar geçerli oldu. Bu ayırıma göre üç türlü üslûp vardır: üslûb-ı âdi (sade üslûp), üslûb-ı müzeyyen (süslü, mecazlı üslûp), üslûb-ı âlî (genellikle dinî metinlerde yer alan, etkileyici tondaki üslûp). Yeni türk edebiyatında dolaysız anlatım yolunu izleyen sade üslûp yaygınlaştı. Biçim bakımından her edebiyat türünün özel bir üslûbu olduğu da kabul edilmiştir (epik üslûp, lirik üslûp v.b.). Ama bugün üslûpbilim, bu sınıflamaları bir yana bırakarak her yazarın kişiliğini, sanatını ve evrimini ortaya koyan özel üslûbunu incelemektedir.

— G. santl. Grafik veya plastik bir sanat eserinin ayırıcı niteliği olan çizilmiş, yontulmuş, boyanmış hayalî veya gerçekçi bir eserin üslûbu bunu yaratanın ruh eğilimlerini yansıtır.

Ortaklaşa yapılan ve bazı dış zorunluklara katlanan eserler için kullanılınca, üslûp deyimi daha belirsiz bir biçim alır. Eski tenkitçiler, yunan mimarîsini sadece birçok üslûba ayırmakla kalmıyorlardı; anıtı yapan sanatçının yaratmak istediği etkiye göre, bu üslûpları da sınıflandırıyorlardı. Gerçekten, bireysel olmayan eserler söz konusu olunca, üslûp, bu eserlerin görünüşünü belirten biçim özellikleri gösterir. O zaman üslûp, belirli bir sistemin uygulanmasından doğar. Ve bu sistemin kurallarına uygun düşen bir eser de, üslûptan yani kişilikten yoksun olabilir. (LM)

ÜSLÛPBİLİM i. Üslûp metotlarının bilimsel olarak incelenmesi. || Üslûp olgu ve kurallarını açıklayan ders kitabı.

— ANSİKL. *Üslûpbilim* terimi, geçen yüzyılın sonlarına doğru üslûp metotlarının bilimsel olarak incelenmesini belirtiyordu; bu tanım üslûp kavramının içeriği üstüne peşin bir yorumu öngörür. «Üslûp» genellikle estetik yanı olan bir yazı dili görünüşünü niteler («iyi» veya «kötü» üslûp). Bu kavram dilbilimciler tarafından genişletildi ve dile bir nitelik verebileceği bütün anlatım metotlarını içine almağa başladı; bu durum, üslûp ile dil arasında temel bir ayırım yapılmasına yol açtı; dil, kişinin düşüncesini anlatmak için yararlandığı gereç'tir; üslûp, bazı sonuçları gerçekleştirebilmek için kişinin bu gereç içinde yaptığı seçmeden doğar. Bu ayırım sonucunda, dilbilgisi kurallarına uyduğu ve anlamlı olduğu sürece üslûbun nispeten bir hareket serbestîsine sahip olduğu ortaya çıkar.

Üslûp metotları, matematik formülleri gibi temel teorik önerinin bir biçimine göre tanımlanabilir. Bu metotlar yazarın kişiliğine, zekâ derecesine, kabul ettiği tona, yazısını etkileyen şartlara, dinleyicilerine veya okurlarına, düşünce veya duygu görünüşlerine, yararlandığı imkânlara bağlıdır. Üslûp kavramını genişleterek üslûp incelenmesi içine dilin bütün görünüşleri sokulmuştur: sesler, biçimler, kelimeler, yapılar. Üslûpbilim, kendisine bağlı kollara eklenmiş (fonetik, morfoloji, kelimebilim, semantik, sözdizimi) bir alan meydana getirmez, ama bu dalların her biriyle ortak yanları vardır. Üslûp, hem zenginlik, hem de güçlük unsurudur; bu durum üslûpbilimin konu, ilkeler ve metotlar bakımından uzun süre kesin kurallara bağlanmadan kalmasına yol açmıştır. Sürekli olarak yeni eklere ve gözden geçirmelere ihtiyaç gösteren üslûpbilim, ancak kısa bir süre önce bağımsız bir bilim haline gelebilmiştir. (L)

ÜSLÛPÇU sıf. ve i. (*üslûp*'tan *üslûp-çu*). Güzel üslûbu olan, üslûbu beğenilen (yazar). || Üslûba önem veren (yazar). [M]

ÜSLÛPÇULUK i. (*üslûpçu*'dan *üslûpçuluk*). Ed. Üslûba gösterilen aşırı özen. (L)

ÜSLÛPLAŞTIRMAK geçl. f. (*üslûp*'tan *üslûp-la-ş-tır-mak*). Bir süsleme motifi olarak kullanmak amacıyle, tabiî bir eşyanın biçimini, bir süsleme motifi haline getirmek için yorumlayarak veya sadeleştirerek değiştirmek.

— ANSİKL. G. santl. *Üslûplaştırmak,* idealleştirmek değildir. Çünkü bir şeyi idealleştirirken, onu tamamıyle manevî bir kavrama uyarak soylulaştırırız. Üslûplaştırmak eşyayı bir metodun kurallarına uygun kılmaktır. Raffaello modellerini «kendine has belirli bir düşünceye göre» idealleştirirdi. David ise eski yunan ve roma heykellerini örnek alarak, modellerini üslûplaştırırdı. (L)

ÜSMUT blş. i. Fels. *Yeni.* Kesintisiz süren mutluluk. (M)

ÜSRUŞ i. (fars. *üsrûş*). *Esk.* Melek. Özellikle Cebrail. || Güzel ses. || Güneş ayının on yedinci günü. (M)

ÜSRÜB i. (fars. *üsrüb*). *Esk.* Kurşun.

◆ **Üsrübî** i. Zantl. *Esk.* Cami, türbe, han, hamam gibi kubbeli yapılar için gerekli kurşunları döken ve hazırlayan zanatçılara verilen ad. (M)

ÜSSUBAY veya **ÜSTSUBAY** blş. i. Ask. *Yeni.* Binbaşı, yarbay veya albay rütbesindeki subay. (M)

ÜSSÜ sıf. (*üs*'den *üs-sü*). Mat. Gerek geometrik bir şekilde, gerek cebirsel bir ifadede aynı harfin birçok kere tekrarlandığı bir grupta, *a'* gibi bir tek vurgu işaretiyle gösterilen ve *a üssü* diye okunan harfler için kullanılır. (*Eşanl.* ÜSTÜN; msl. *a üstün.*) || *İki üssü,* aynı harften oluşmuş bir harf grubunda, *a''* gibi iki vurgu işaretiyle belirtilen ve *a iki üssü* ya da *a iki üstün* diye okunan harfler için kullanılır. || *Üç üssü,* geometrik bir şekilde veya cebirsel bir ifadede üçüncü bir kere kullanılması gerektiği zaman, öbürlerinden ayırt etmek için, *a'''* şeklinde üç vurgu işaretiyle yazılan ve *a üç üssü* diye okunan bir harf için kullanılır. (L)

ÜST i. (esk. türk. k.). Bir şeyin yukarı, göğe bakan yüzü: *Konsolların üstünde, raflarda meçhul ve iptidaî bir dinin fetişlerine benzeyen hayvanlar acaip jestlerle dinleniyorlardı* (A.H. Tanpınar). *Masanın üstünde duran bir kâğıdı önüne çekti* (Kemal Tahir). || Bir cismin yukarı bakan yüzeyinin bulunduğu taraf: *Başında, gözlerin alışmadığı kadar basık, üstü geniş bir fes* (Y.Z. Ortaç). || Yukarı taraf, bir şeyin yukarı yüzü ile daha üstte olan cismin arasında kalan kısmı: *Mavi deniz önümde, mavi gök üstümde idi* (A. H. Müftüoğlu). || Bir cismin dışa bakan yüzü: *Ömer, yazdığı hikâyeleri ayrı ayrı zarflara koyar, ağızlarını kapar ve üstlerine isimlerini yazardı* (Y. Z. Ortaç). || Kaymak, köpük v. b. gibi bir sıvının üzerinde biriken kısım: *Yoğurdun üstü. Zt.* ALT. || — *Teşm. yol.* Gövde, cisim: *—Atların çulları köyde. — Ülen, ne varsa at üstüme* (M.Ş. Esendal). || Giyecek, elbise: *Fakat bu ziyaretlerle vakit kaybediyoruz. Hâlâ üstünüzü değiştireceksiniz ...* (H.Z. Uşaklıgil). || Yan, beraber: *Üstümde evrak olmuş, evrak çalarken yakalamışlar ...* (S. Kocagöz). || Daha büyük mevkide olan kimse, âmir: *O zaman, bu zamandır, üstlerimizden, hep aferin aldık!* (Kemal Tahir). *Esk.* Mafevk. || [Para v.b. için] Geri kalan kısım: *Paranın üstü.* || Yön, taraf: *Şimdi en kötüsünü hesaplıyalım: Düşman Ankara üstüne yürüyor* (Kemal Tahir). || — *Mec.* Karakter, benlik: *Bunun Cemal Paşa üstünde bir tesiri kaldığını zannediyorum* (F. R. Atay). || [...] nın nitelik, nicelik, sayı v.b. bakımından ileri derecede olanı: *Osman böyle düşünüyor. Rabia henüz yirmi bir yaşında, kendisi kırkın ne kadar üstünde* (H. E. Adıvar). || [...] nın hemen yanı, yakını: *Boğaz yalılarında misafir kaldığım vakitler, deniz üstündeki odalarda uyumak isterim* (F.R. Atay). || İlgilenilen, üzerinde uğraşılan konu: *İstanbul'da hava nasıl bozar? Fakat önce bozuk hava ne demektir, onun üstünde anlaşmalıyız* (F.R. Atay). || Dayanmak, üzerinde durmak eylemini belirtir: *Tek ayak üstünde sıçraya, zıplaya* (A.H. Tanpınar). || [...] dan sonra gelen zaman: *Sonra annem, misafir hanımlara çiftliği gezdirir, ikindi üstü de, al, yeşil, mor, sarı, beyaz, bostanlara dağılırlardı* (Orhan Kemal). || Daha iyisi: *—Nedim Bey olacak!.. Bunun üstüne ses yok!..* (Ahmed Rasim). || Hesap: *Köy yabancılarla doluyor. Kahveci, içilen kahveleri, Esat ağanın üstüne yazıyor* (M.Ş. Esendal). || Teminat, dayanak noktası: *Şerefim üstüne söz veriyorum.*

— ÇEŞ. DEY. *Üst baş.* Bk. ÜSTBAŞ. || *Üst başa geçmek. Esk.* Önemli bir mevki elde etmek. || *Üst çıkmak* (veya *gelmek*), üstün gelmek, yenmek. || *Üst tarafı,* bir işin arkasından gelen kısmı, sonucu: *«Hele önce şu Yunanlıları memleketimizden bir kovalım bakalım da ... Üst tarafını elbette düşünürüz» dedi* (S. Kocagöz). || *Üst üste,* birbirinin üstünde: *Birgün üst üste yığılmış paketleri göstererek: —Buyrunuz, dediler, hepsi hazır!* (Y. Z. Ortaç). Arka arkaya, devamlı: *Bir romanı isterse Stendhal'in olsun, üst üste kaç kere okuyabilirsiniz?* (N. Ataç). || *Üste almak,* alışverişte fazladan bir şey daha elde etmek. || *Üste çıkmak,* suçlu olduğu halde suçu karşısındakine yüklemek. Yükselmek, daha yüksek olmak: *Fakat fuhuşta vâris olduğu istidat yüzünden o sanatta anasından daha üste çıktı* (H. R. Gürpınar). || *Üste gelmek,* daha önemli olmak. || *Üste istemek,* alacağı dışında bir şey daha istemek: *Bir de üste faiz mi istiyor* (Ahmed Rasim). || *Üste vermek,* alışverişte ayrıca verilen şeye başka bir şey daha katmak. || *Üste vurmak,* fiyatı arttırmak. Eklemek, katmak. || *Üstten almak,* kendini üstün görerek konuşmak. || *(Birine) Üstten bakmak,* bir kimseyi beğenmemek, küçük görmek. || *Üstü başı,* [bir kimse için] giyecekleri: *Uzunca üstü başı yerinde, kara kaş, kara göz, kara bıyık biri burada kar gibi beyaz bezlerle bardakları, kadehleri kuruluyor* (Ahmed Rasim). || *Üstü başı dökülmek. Teklz.* [Bir kimse için] Giyecekleri çok eski olmak. || *Üstü kapalı* (veya *örtülü*), [söz, ifade v.b. için] tam açıklanmamış, kesin bir ifade kullanılmamış: *Doktor Ramiz bütün bunları behemehal okumuş olduğuma inandığı için hepsinden bana üstü kapalı misaller veriyor...* (A.H. Tanpınar). || *Üstüme iyilik sağlık!,* «Tanrı korusun» anlamında kötü bir hale uğramamayı isteyen bir kimsenin kendisi için kullandığı dilek sözü: *—Aaa! Üstüme iyilik sağlık, gidemem ben* (B. Felek). || *Üstünde durmak,* bir konu ile etraflıca ilgilenmek: *Bir mısraın, bir beytin, bir şiirin üstünde durmuyorlar* (N. Ataç). || *(Birinin) Üstünde kalmak,* [eşya için] artırma sırasında bir kimsenin olmak. || *Birinin üstünden akmak,* aptallık, cahillik v.b. gibi kötü bir hal, bir kimsede iyice belli olmak. || *Üstünden akmak,* kendisine verilmiş görev v.b. şeyi benimsememek, ondan kurtulmağa çalışmak. || *Üstünden dökülmek,* giyecek için giyenin üzerinde iyi durmamak, yakışmamak. || *(Birinin) Üstünden geçmek,* ırzına geçmek. || *Üstünden (şu kadar zaman) geçmek,* aradan o kadar zaman geçmek. || *Üstüne alınmak,* bir söz veya olaydan dolayı incinmek, gocunmak: *Vallahi kimse kızmasın, üstüne alınmasın, içerlemesin* (B. Felek). || *Üstüne almak,* bir işi görev olarak kabullenmek: *Üstüme aldığım her şeyden çarçabuk sıkılıyordum* (A. H. Tanpınar). Kendine mal etmek: *Kâmil Bey, bu sözleri hiç üstüne almadı* (Kemal Tahir). *Suçu üstüne aldı.* || *(Birinin) Üstüne atmak,* bir kimseye iftira etmek. || *Üstüne basmak,* tam yerinde hüküm vermek. || *Üstüne başına bakmak,* giyimiyle ilgilenmek: *Ahmed Efendi Ferid'e beş lira haftalık verir, üstüne başına bakar, gündüz de karnını doyururdu* (B. Felek). || *Üstüne başına etmek. Kaba.* (Bir kimseye) Çok ağır küfür etmek. || *Üstüne bir bardak (soğuk) su içmek,* alacağı bir şeyden ümidini kesmek. || *Üstüne bir iki güneş doğmak,* üstünden birkaç gün geçmek. || *Üstüne çekmek,* [kapı için] çıkarken kapatmak: *Ve hiçbir şey öğrenmek ihtimali olmadığını anlayınca kapıyı üstüme çekerek çıktım* (A. H. Tanpınar). Kendisine yönelmesine yol açmak: *Dikkatleri üstüne çekmek.* || *Üstüne düşmek,* iş, kimse v.b. ile çok ilgilenmek: *Bu kadar üstüne düştüğü bu iş hakkında konuştuğumuz zaman...* (Sabahattin Ali). Bir konu üstünde direnmek. || *Üstüne evlen-*

mek, [erkek için] karısının üstüne bir kadın daha almak. || *Üstüne geçirmek,* [mal v.b. için] kendine mal etmek: *Senin malını, Allah'tan korkmayıp, benim üstüme geçiriyor* (Kemal Tahir). || *Üstüne gelmek,* bir tolay bitmeden veya bir şey konuşulurken çıkagelmek. || *(Birinin) Üstüne gül koklamak (koklamamak),* bir kimsenin üstüne başkasını sevmek (sevmemek). || *Üstüne güneş doğmamak,* çok erken kalkmak. || *Üstüne koymak,* katmak. || *Üstüne mal etmemek,* kendisi ile ilgili bulmamak. || *Üstüne oturmak* (veya *yatmak*), aldığı bir şeyi geri vermemek. || *Üstüne titremek,* bir şey veya kimseye çok özen göstermek: *Daha eskiden bütün İstanbul'un bildiği ve üstlerine titriyerek sevdiği pek meşhur sesler varmış* (A. Ş. Hisar). || *Üstüne toz kondurmamak,* bir kimseye veya bir şeye söz söyletmemek, aleyhinde olacak fikirleri kabul etmemek. || *Üstüne varmak,* bir kimseye bir iş için baskı yapmak, ısrar etmek: *—Canım o kadar üstüne varma! Gel biz seninle birer tane daha atalım da onun da ağzı sulansın!* (Ahmed Rasim). || *Üstüne vazife değil!,* «seni ilgilendirmez» anlamında kullanılır: *—Üstünüze vazife değilmiş ki o silâhları oraya getirmek...* (Kemal Tahir). || *Üstüne uğramak,* saldırmak, hücum etmek. || *Üstüne yok!,* «bundan daha iyisi yoktur, olamaz» anlamında kullanılır. || *Üstüne yormak,* iyi veya kötü bir hali bir kimseye veya kendine mal etmek. || *Üstüne yürümek,* korkutmak, yıldırmak amacıyle saldırmak: *Yüreğimiz gerçekten varsa, üstümüze yürüyen haydutun biz de üstüne yürürüz* (S. Kocagöz). || *Üstünü (üstüne) görmek,* hamile iken aybaşı olmak. || *Üstünüzden ırak,* hastalık, ölüm veya başka felâketlerden bahseden kimsenin, karşısındakinin onlara uğramaması dileği. || *Üstünüze afiyet (şifalar* veya *sağlık),* hastalıktan bahsederken karşı tarafın tutulmaması dileğiyle söylenen söz. || *Alt alta üstü üste.* Bk. ALT. || *Altı kaval üstü şişane.* Bk. ALT. || *Ayak üstü.* Bk. AYAK. || *Baş üstüne.* Bk. BAŞ. || *Dam üstünde saksağan.* Bk. DAM. || *Kalbur üstü.* Bk. KALBUR. || *Kendi üstüne kapanmak,* dış dünya ile ilgisini kesmek: *Boğaziçi... sanki bir göl tarzında kendi üstüne kapanmış ve kendine mahsus âdetleri ve zevkleri olan büsbütün hususî bir âlemdi* (A. Ş. Hisar). || *Ne üstte var ne başta,* giyecek şeylerin çok az veya eski olması halinde kullanılır. || *Yol üstü,* önünden geçilen, geçerken uğranılabilen yerler için kullanılır: *Bazı, Sarıköy istasyonuna giden yolun üstünde durup, gelenden geçenden savaşa dair haber soruyordum* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— Ask. Silâhlı kuvvetler personelinin rütbe ve kıdem bakımından büyüklüğünü gösteren rütbe derecesi. (Çavuş, onbaşının; yüzbaşı, üsteğmenin; albay, yarbayın; orgeneral, korgeneralin; tümgeneral, tuğgeneralin *üst*'üdür. Ancak bir üstün bir astın âmiri olabilmesi için o astla arasında görev ilişkisi bulunması gerekir. Her çavuş, bütün onbaşıların üstüdür; fakat, aynı mangada görevli çavuş, o mangadaki onbaşıların aynı zamanda âmiridir.)

— Denizc. *Esk. Üstü açık,* kayık türlerinden biri. (Tuna ve Don ırmaklarında işlerdi. Bir dümencisi ve sekiz kürekçisi vardı. XVIII. yy.a kadar kullanıldı.)

— Huk. *Üst hakkı.* Bk. İNŞAAT *hakkı.*

— Kıyf. *Esk.* Sadrazam ve devlet adamlarının giydikleri dört kollu sırma işleme kaplı kürk. (Börklere de *üst* denirdi. Sadrazamın ve ricalin giydiği üstler arasında derecelerine göre fark vardı. Memuriyetle birlikte verilen bu börkler, görevden ayrılırken geri alınırdı.)

— Mat. Bir orantıda, oranlardan her birinin payı (oranlardan her birinin paydasına da *alt* adı verilir): $\frac{1}{2} = \frac{4}{8}$ orantısında, *1 ile 4 üstler, 2, ile 8 de altlardır.* (ÜST TERİMLER de denir.)

— Petr. *Üstten toplamak* (veya *derlemek*), toplama veya durulma kabında, su üzerinde yüzen petrolü bir huni veya başka bir cihazla almak.

— Sine. *Üstten görüş,* kameranın az veya çok yüksek bir yerden aşağıya dönük olarak çalıştırılmasıyle elde edilen görüntü.

◆ Sıf. Birbiriyle karşılaştırılınca göğe daha yakın olanı: *Matbaanın üst katındaki Hasan Tahsin'in odasına çıktılar* (S. Kocagöz). *Sofrayı üst katın denize bakan büyük odasına kurmuşlardı* (A. H. Tanpınar). || Öte, uzak: *Caddemizin üst başından bayraklı ve davullu bir nümayiş alayı koptu* (R. N. Güntekin). || Sınıflamada daha üstün olan: *Üst sınıf. Üst mevki.*

— ÇEŞ. DEY. *Üst perde,* en üst derece: *—Bu deliliğin üst perdesidir, kızım* (S. F. Abasıyanık). || *Üst perdeden atmak* (veya *konuşmak*), kendini överek, üstün görerek konuşmak. || *Alt çenesinden girip, üst çenesinden çıkmak.* Bk. ALT.

— Binic. *Üst dudak,* atın burnunun altındaki dudak kısmı; dokunma organı olarak iş görür.

— Bot. *Üst durumlu,* çiçeğin içinde değil de üst tarafında dışta bulunan yumurtalıklara verilen sıfat. (*Zt.* ALT *durumlu.*) || *Üst kabuk,* meyvenin dışını saran ve genellikle deri adı verilen en dıştaki kabuk.

— Huk. *Üst mahkeme.* Bk. ANSİKL. || *Üst vasiyet.* Bk. VASİYET.

— Mat. *Üst üste getirmek,* bir çizgiyi, bir yüzeyi bir başkası üzerine yerleştirmek.

— Zool. *Üst dudak,* memelilerde üst çeneye bağlı dudak. || Böceklerin ağzında, önde veya epistomun altında bulunan ve dudak görevi yapan tek parça. || Bazı karındanbacaklılarda kavkı ağzının, kavkı eksenine karşıt olan kısmı.

— ANSİKL. Huk. İdare yargısı alanında, genel olarak *üst mahkeme* (veya Anayasa deyimiyle *üst derece mahkemesi*), Danıştaydır. Ayrıca fonksiyonu bakımından idare yargısı içinde sayılabilen, fakat özel bir yeri olan, bağımsız seçim yargısı alanında da Yüksek Seçim kurulu, il ve ilçe seçim kurullarının üst derece mahkemesi durumundadır. Ancak, Türk kamu hukukunda ve Danıştayın yargı alanında, henüz gerçek anlamiyle alt idare mahkemeleri bulunmadığından, hukuken Danıştayın üst derece mahkemesi görevi gerçekleşmemiştir. Vergi itiraz ve temyiz komisyonlarıyle il ve ilçe idare kurulları kararları, Danıştayca fiilen bir üst derece mahkemesi gibi denetlenmekle birlikte, Anayasa mahkemesinin kararlarıyle de belirdiği gibi, bu komisyon ve kurullar birer yargı mercii niteliğinde değildir. (LM)

ÜSTALİZE veya **ÜSALİZE** blş. i. Alizelere karşıt olarak esen ve ekvatorun havasını kutuplara doğru süren rüzgâr. (M)

ÜSTARMONİK blş. sıf. Akust. *Üstarmonik sesler,* tabiat tarafından meydana getirilen ve bir ana sese eşlik eden yan sesler. (Her üstarmonik sesin frekansı, ana sesin frekansının tam katıdır. Ana sese, *karmaşık* veya *üretici ses* ya da *1. ses* veya *birinci armonik* de denir; üstarmonik sesler, 2, 3, 4, 5, 6 v.b. armoniklerdir. Oktav veya 2. ses, *ikinci armonik*'tir.) [L]

ÜSTAT veya **ÜSTAD** i. (fars. *üstâd*). Belli bir bilimde ve sanatta söz sahibi olan kimse, usta, öğretmen: *Böylece Dante, kendisine üstadı Brunetto Latini'nin öğrettiği Kur'an tesirlerinden ilhamının büyük bir kısmını almıştır* (P. Safa). *Karikatür Cem gibi bir üstat vermişti ama, henüz yeni idi bizde...* (Y. Z. Ortaç). || Ustalığı olan, mahir kimse: *Ne hoştur onun konuşması! Yalnız şiirin değil, ahbap, dost oturmalarındaki konuşmanın da üstadıdır* (N. Ataç).

— Masonluk. Üçüncü dereceden olan mason. || *Büyük üstat,* Türkiye Büyük locası başkanının unvanı. || *Üstadî azam,* mason locaların başkanı.

— Teşk. tar. *Üstad-üd-dâr,* memlûk sultanlarının özel işlerine bakan görevli. (Sultanın saraya ait emirlerini, sarayın, sultanın yiyeceklerini, giyeceklerini hazırlardı. Sultanın herhangi bir yere gidişinde üstad-üd-dâr da yanında bulunurdu. Memlûk saray teşkilâtında dört üstad-üd-dâr vardı. İlki *ümerayı miin* denilen birinci sınıf emîrlerdendi. Diğer üçü ise Tabılhane emîrlerindendiler. Ayrıca üstad-üd-dârların yardımcıları da vardı. XIV. yy. sonunda Melik Zahir Berkuk döneminde üstad-üd-dârın öneminin arttığı görülür.) || *Üstad-üd-dârı sohbe,* memlûklularda sultanın mutfak ve yemeklerine bakan görevli. (Saray mutfağına gerekli malzemeyi hazırlatmak, yemeklerin pişirilmesini denetlemek, servis yapılacağı zaman yemek tablasının önünde yürümek gibi görevleri vardı. Sofranın hazırlanmasını emîri çaşnigirle birlikte denetler, hizmet eden garsonlara emir verirdi. Yanında yemekleri muayene eden ve matbah [mutfak] emini denilen bir memur ve sofracı başı bulunurdu.) || *Üstad-üd-dâr-ül-âliye,* Memlûklarda, Abbasîlerde ve Harizmşahlarda sultanın özel mallarına bakan ve onlara ait gelir ve giderleri yöneten görevli. (Hükümdara ait matbah, şaraphane v.d. yerlerde çalışanların âmiri durumundaydı. Sarayın kapısının açılıp kapanmasından da sorumluydu. Saraydaki hassa askerlerinin, hademe ve memurlarının maaşlarını verirdi.)

◆ Sıf. Bilgisi, ustalığı olan (kimse): *«Mevlâna, üstat bir şeyh idi, yeniden talebe oldu»* (N. Araz). *Üstat oyuncular, ne âlâ! / Lâkin böyle eserleri hep / Ahlâk-ı umuma sanma mektep* (Ziya Paşa).

◆ Ünl. «Reis, hoca» anlamlarında bir bilimin veya sanatın ustası olan kimseye hitap ederken kullanılır: *Onun için korkma üstad! Devlet Konservatuarına kadar dostlarımız var* (S. F. Abasıyanık).

◆ **Üstadane** zf. *Esk.* Ustaca, üstada yakışır şekilde: *Sonra ellerinin bir iki üstadane darbesiyle...* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Üstadî** i. *Esk.* Üstatlık.

◆ **Üstatlık** i. Üstat olma durumu, ustalık. (M)

ÜSTAZ i. (fars. *ustâd*'dan ar. *ustaz*). *Esk.* Üstat.

◆ **Üstaziyet** i. Esk. Üstatlık. (M)

ÜSTBAŞ blş. i. Giyecek, elbise. (M)

ÜSTBEN blş. i. Psikanaliz. Freud'un ruhsal cihazla ilgili ikinci teoride açıkladığı bölümlerden biri; öbür iki bölüm, *bu* ve *ben*'dir. (Üstben, çocuğun, ailede otoriteyi temsil edenle kendini bir saymasından meydana gelen bilinçdışı bir oluşumdur. Üstben ahlâk duygularının, vicdanın ve kendi kendini tenkitçi gözlemin menşeidir.) [L]

ÜSTÇENE blş. i. Anat. Üstte bulunan çene parçası. || *Üstçene ara kemiği,* memelilerin çoğunda görülen ve damak kubbesinin ucunda bulunan iki üstçene kemiği arasındaki çift kemik. (Üstçene ara kemiği, insan dölütünde vardır; fakat çocukta bu kemikler üstçene kemikleriyle kaynaşır. Bazı anomali durumlarında ya iki ara kemiği arasında veya bu kemiklerle çene kemikleri arasında bir yarık bulunur. O zaman ya ortada veya bir yanda tavşandudağı [doğuştan yarık dudak] meydana gelmiş olur.) || *Üstçene olukları,* burun boşluklarının alt kısmından başlayarak kesici dişlere kadar uzanan üstçene kemiğinin iki oluğu.

— Zool. Eklembacaklılarda birinci çift, kabuklularda ikinci çift çeneye verilen ad. (L)

ÜSTÇENECİK blş. i. Bazı eklembacaklılarda birinci çift çeneyi (üst çene) meydana getiren ağız parçalarından çiğnemeğe yarayan ve çifter çifter yan yana bulunan parçacıkların her bir çifti. (L)

ÜSTDERİ veya **ÜSDERİ** blş. i. Anat. Derinin üst tabakası.

— Bot. Bir bitkinin bütün kısımlarını sararak dış etkilerden koruyan renksiz, saydam zar. Bk. ANSİKL.

— Ted. *Üstderi tepkimesi,* alerjiyi meydana çıkarmak için uygulanan üstderi duyarlılık testi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Anat. *Üstderi* vücudun tümünü dıştan saran koruyucu bir epitelyum tabakasıdır. Ağız ve makatta sindirim kanalı mukozalarıyle devam eder. Üstderi birkaç katlıdır: 1. *derin kat* veya *tabaka,* altderiye yapışıktır, küp şeklinde hücrelerden oluşur; bu hücreler çoğalarak üstteki tabakaları doğurur; altderinin bütün memecik kıvrımlarını kaplar; 2. *malpighi tabakası,* «diken» denilen köprülerle birbirine bağlı çok kenarlı hücrelerden oluşur; 3. *saydam tabaka*

(*stratum lucidum*), yassı hücrelerden oluşur ve bir önceki tabaka ile beraber altderinin memecik aralarını örter; 4. *pigmentli tabaka*, ışınların etkisiyle oluşur, deriye özel rengini verir ve zararlı ışınların girmesini engeller; 5. *boynuzsu tabaka*, büsbütün yassılaşmış ve sertleşmiş hücrelerden oluşur ve oksidasyonla rengini kaybeder; 6. son olarak en üstteki *dökülen tabaka*, dökülen hücrelerin yerine hemen alttaki tabakanın hücreleri geçer ve bu kayıplar daima bir alt tabaka hücreleri tarafından doldurulur, bu süreç derin tabakaya kadar iner. Bu suretle aşağıdan yukarıya doğru üstderinin sürekli olarak yenilenmesi sağlanır. Üstderi kan damarlarından yoksundur, bundan ötürü, çizilip yarıldığı zaman kanama olmaz.

Tırnaklar, toynaklar, kıllar, tüyler ve bazı boynuzlar üstderiden meydana gelir. Hayvanlarda üstderi çok önemli değişikliklere uğrayabilir ve meselâ maymunların kıçında nasıra, kuşların ve kaplumbağaların çenesinde gagaya, kertenkele, yılan ve balıkta pullara dönüşebilir.

— Bot. Üstderi genellikle birbirine sımsıkı yapışık bir sıra hücre tabakasından meydana gelir; bu hücrelerin dış zarları kütinli ve kalındır; ayrıca bazı üstderiler mumsu madde salgılar. Üstderide, bitkinin dışarıyle gaz alışverişini sağlayan gözenekler ve çoğu bitkilerde ayrıca kıllar bulunur.

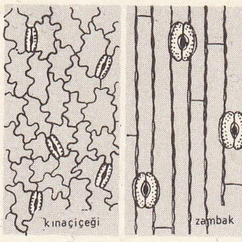

üstderi (bot.)

— Ted. *Üstderi tepkimesi*, üstderinin sınırlı bir kısmını, tahammülsüzlüğe sebep olduğu zannedilen etkenle temasa getirmekten ibarettir. Test müspet olduğu zaman o yerde yirmi dört saat içinde kırmızılık, bazen fiskecikli bir tepkime ortaya çıkar. (L)

ÜSTDİL i. Mant. Dili aşan dil.

— ANSİKL. Çağdaş lojistikçiler (özellikle Viyana grubunun yeni pozitivistleri), bir diiden söz etmenin, onu incelemenin, meselâ bilimsel önermelerin mantıksal sözdizimini incelemenin ve bütün bunları, o dili aşan ve çevreleyen terimlere göre denetleyip doğrulamanın mümkün olduğunu anlatmak için bu terimi kullanmışlardır. (L)

ÜSTDORİEN sıf. Esk. müz. *Üstdorien makam*, dorien'den bir türlü daha tiz olan makamın adı. (L)

ÜSTE i. (*üst*'ten). [Yalnız *üstesinden gelmek* deyiminde kullanılır]. *Üstesinden gelmek*, bir işi becermek, başarmak. (M)

ÜSTECELİK i. (*üste*'den *üste-ce-lik*). *Halk dili.* Üste verilen şey, üstelik. (M)

ÜSTEĞMEN blş. i. Ask. *Yeni.* Subay sınıfında teğmenle yüzbaşı arasındaki rütbe; görevi muharip sınıflarda, takım kumandanlığıdır. Yardımcı sınıflarda kadroda gösterilen yerlerde çalışır: *Ayrıca, istasyonda bulunan Fransız birliğinin komutanı yüzbaşı da, İngiliz üsteğmeninin bu emrini hükümeti adına tekrarlamıştır* (Kemal Tahir). [M]

ÜSTEL sıf. (*üst*'ten *üst-e* > *üst-e-l*). Mat. Değişken, belirsiz veya bilinmeyen bir üssü olan. || *Üstel denklem*, üstel nicelikleri kapsayan denklem. || *Üstel eğri*, denklemi üstel olan eğri. || *Üstel fonksiyon*, *a* pozitif bir sabit, *x* de değişken bir üs olmak üzere, a^x şeklindeki ifade. || *Üstel hesap*, üstel niceliklerle ilgili hesap.

— ANSİKL. ● *Üstel fonksiyon*. a^x üstel fonksiyonu ($a > 0$), basit *üstün* fonksiyonların ilkidir; bunun tersi *logaritmik* fonksiyondur.

a^x fonksiyonu süreklidir; $a > 1$ ise artan, $a < 1$ ise azalan fonksiyondur.

e Neper logaritmalar sisteminin tabanını gösterdiğine göre $e^{x \log a}$ şeklinde yazılabilir; bundan bütün bileşik üstellerin daima $e^{f(x)}$ şeklinde olduğu sonucu çıkar. e^x'in bütün türevleri e^x'e eşittir; Maclaurin formülünü uygulamakla, buradan

$$e^x = 1 + \frac{x}{1!} + \frac{x^2}{2!} + \frac{x^3}{3!} + \ldots +$$

sonucu bulunur.

Bu formülün ikinci yanı yakınsak bir seridir, $x = 1$ için *e*'nin değerini sayısal olarak hesaplamayı sağlar, bu da 2,718 281 828 459 ... tür.

● *Sanal üs.* Üssü sırf sanal farzederek, e^{x}'in tarifinden hareketle

$$e^{ix} = 1 - \frac{x^2}{2!} + \frac{x^4}{4!} - \frac{x^6}{6!} + \ldots + i\left(\frac{x}{1!} - \frac{x^3}{3!} + \frac{x^5}{5!} - \ldots\right)$$

elde edilir. Bu açılımın gerçek kısmı cos *x*, *i*'nin katsayısı da sin *x*'tir. Bundan şu sonuç çıkar

$$e^{ix} = \cos x + i \sin x\text{'tir.}$$

i yerine — *i* koyarsak

$$e^{-ix} = \cos x - i \sin x$$

olur. Son iki bağıntıdan EULER *formülleri* elde edilir:

$$\cos x = \frac{e^{ix} + e^{-ix}}{2}, \quad \sin x = \frac{e^{ix} - e^{-ix}}{2i}.$$

(L)

ÜSTELEME i. (*üstelemek*'ten *üstele-me*). Üstelemek eylemi: *Üsteleme yazısı.*

ÜSTELİK edat (*üst*'den *üste-lik*). «Hem, ayrıca, bir...de» anlamıyle, başına getirildiği cümleyi, bir sonuç veya açıklama ifadesiyle bir önceki cümleye bağlamağa yarar: *Üstelik teyzem de, köşkte düğün hazırlıklarına başlamıştı. Bu, beni büsbütün çileden çıkardı* (R. N. Güntekin). *Yorgun ve uykusuzdu, üstelik başı da ağrıyordu.* || **İ.** Üste verilen şey: *Saatini başka bir saatle değiştirdi, yirmi lira da üstelik verdi.* (M)

ÜSTGEÇİŞ blş. i. Astron. Bk. YÜCELİM.

ÜSTİNSAN blş. i. *Yeni.* İleriyi görüş, irade v.b. nitelikleri başkalarından pek yüksek olan, erdemleri ve yetenekleriyle herkesi geride bırakan kimse: *Atatürk bir üstinsan örneğidir.*

— Fels. Nietzsche felsefesinde, düşünme gücü, yaşayış yoğunluğu, irade kuvveti bakımından benzerlerine üstün olan insan. Bu amacın gerçekleşmesi, bütün insanlığın amacı olmalıdır. (Üstinsan, Nietzsche'nin *Böyle Buyurdu Zerdüşt* adlı eserinde peygamber Zerdüşt ile sembolleştirilmiştir.) [L]

ÜSTKARIN blş. i. Anat. Karnın, göbeğin üstünde kalan bölgesi. (Mide çukuru da denilen üstkarın, normalde hafif bir çöküntü gösterir. Bu hizada mide doğrudan doğruya derinin altındadır.)

— Anat. *Üstkarın atardamarı*, dış kalça atardamarı dalı; kasık kanalının derin deliğinin etrafında dolaşarak karın doğru kasının arkasında dikine yukarı çıkar. (Herbir atardamar için iki eş toplardamar vardır.)

— Patol. *Üstkarın ağrısı*, ya kendi kendine olan veya bir araştırma sırasında yapılan bir basınç sonucu ortaya çıkan şiddetli bir ağrı. (Bulantılar ve kusmalarla birlikte olabilir. Çeşitli mide hastalıklarında görünen bir belirtiden ibarettir.) || *Üstkarın fıtıkları*, göbeğin üst tarafında, iki karın doğru kası arasında, orta çizgi üzerinde yer yer meydana gelen ayrılmalar. (Sık görülür ve ağrılı olabilir.)

— Zool. Örümceklerde *üstkarın*, gövdenin karın tarafında bulunur, genellikle dışbükey ve bazen katıdır. Arkada üstkarın kıvrımıyle sınırlı olan bu kısmın ortasında eşeysel delik, yan taraflarında da soluk delikleri bulunur. (L)

ÜSTLÜK i. (*üst*'ten *üst-lük*). Ceket üzerine giyilen uzunca giyecek, pardesü. || Üstte olma, üstte bulunma hali. || —*Halk dili.* Ferace, yeldirme. (M)

ÜSTNOVA blş. i. Astron. Nova*lara benzeyen, fakat kadiri ortalama 22 birim (yaklaşık olarak 100 milyonla çarpılan aydınlatma gücü) kadar artan bazı yıldız türlerine yanlış olarak verilen ad. (SÜPERNOVA da denir.)

— ANSİKL. *Üstnova*'lar aslında yeni yıldızlar değil, patlayarak bütün nükleer enerji kaynaklarını bir anda tüketen yıldızlardır. Olay sırasında açığa çıkan enerji toplamının 10^{49} erg olduğu tahmin edilmektedir. Üstnovaların, her gökadada ortalama olarak her dört yüzyılda bir kere meydana geldiği sanılır. Güneş sisteminin Gökada'sı içinde birçok üstnova gözlendi; bu gözlemlerden biri 1572'de Tycho Brahe, diğeri de 1604'te Kepler tarafından yapıldı. Boğa takımyıldızında görülen ve sürekli olarak genişleyen bir bulutsunun (*Crab Nebula*), XI. yy.da eski japon kronikçileri tarafından belirtilen bir üstnova kalıntısı olduğu kabul edilmektedir. Bütün astronomlarca kabul edilmemiş bazı teorilere göre, «beyaz cüceler» denen ve bozunmuş maddesi çok yoğun olan yıldız*ların, üstnova kalıntıları olarak kabul edilmesi gerekir. (L)

ÜSTSUBAY blş. i. Bk. ÜSSUBAY.

ÜSTŞEV blş. i. Ask. Dalıcı atışlar yapmayı sağlamak üzere istihkâm siperinin hafifçe dışa eğik üst kısmı. (L)

ÜSTTABAKA blş. i. Leng. Belli bir dil bölgesinde konuşulmuş ve ortadan kalktıktan sonra bu bölgede hayli önemli izler bırakmış olan bir dili niteleyen olgular. bütünü. || Bu dilin kendisi.

— ANSİKL. Bir ikidillik döneminden sonra, istilâcı dil ortadan kaldırıldıktan (istilâcıların gitmesi veya yerli halka karışması), ama istilâya uğramış halkın diline bazı özellikler getirdikten sonra, istilâya uğramış halkın dilindeki bu özelliklere *üsttabaka* terimi uygulanır. En belirgin olgular, kelime hazinesinde ortaya çıkar. Ama kelime hazinesi sınırlarını da aşar: meselâ, kuzey gallo-roman ağızlarında ses alanında ve hattâ gramer yapılarında ortaya çıkan bazı özellikler frank etkilerine mal edilir (soru halinde fiil-özne sırası). [L]

ÜSTTAKIM blş. i. Tab. Sistematik bölümlemede sınıftan (veya alt sınıftan) sonra gelen ve birbirine yakın birçok takımı kapsayan bölüm. (Meselâ böceklerden mecopteroidae üsttakımında beş takım bulunur: *mecoptera*, *trichoptera*, *pireler*, *pulkanatlılar*, *çiftkanatlılar*.) [L]

ÜSTURE i. (yun. *historia*, tarih'ten ar. *üstûre*). *Esk.* Eski olayları anlatan efsane: *Halk edebiyatı ne gibi şeylerdir? Evvelâ masallar, fıkralar, efsaneler, menkıbeler, üstureler...* (Ziya Gökalp). || Yalan söz.

— Ed. *Esk.* Mitolojik olay, hikâye, masal türünden olan ve genellikle halkın yarattığı kahramanlık hikâyelerine verilen ad. (Yunan mitolojisi, Leylâ ile Mecnun, Yusuf ile Züleyha, Ferhad ile Şirin gibi halk hikâyeleri birer üsturedir.)

◆ **Üsturevî** sıf. *Esk.* Efsane ile ilgili, efsanevî. (M)

ÜSTÜBEÇ i. (yun. halk dilindeki *stumpetsi*'den). Boyacılıkta kullanılan $2PbCO_3$, $Pb(OH)_2$ formülündeki bazik kurşun karbonat: *Üstübeç kuvvetli bir zehirdir.*

— ANSİKL. *Üstübeç*, çok zehirli olmasına ve diğer beyaz pigmentlerin (çinko beyazı, titan beyazı) gittikçe artan rekabetine rağmen, üstübeçten yapılan yağlıboyaların hava değişimlerine karşı gösterdiği büyük direnç yüzünden birçok ülkede hâlâ kullanılmaktadır.

Üstübeç, sanayide çeşitli usullerle hazırlanır. En eskisi olan *hollanda usulü*'nde kurşun, asetik asit eşliğinde havanın oksijeniyle yükseltgenir; meydana gelen kurşun asetat, karbon dioksit ve su eşliğinde kurşun hidrokarbonat, yani üstübeç verir. Thenard tarafından bulunan ve öncekinden daha hızlı gelişen *clichy usulü*'nde, önce kurşun II oksit (mürdesenk) asetik asitte çözündürülerek kurşun asetat elde edilir, sonra bu bazik kurşun asetat çözeltisi üzerinden bir karbon dioksit akımı geçirilerek üstübeç hazırlanır. Daha yeni olan bazı usullerde üstübeç doğrudan doğruya kurşundan elde edilir: ya asetik asit ve karbon dioksit eşliğinde küvetlerde ya da karbon dioksit eşliğinde bir sodyum tuzu çözeltisinin (meselâ, sodyum klorat ve kar-

üstderi
insan

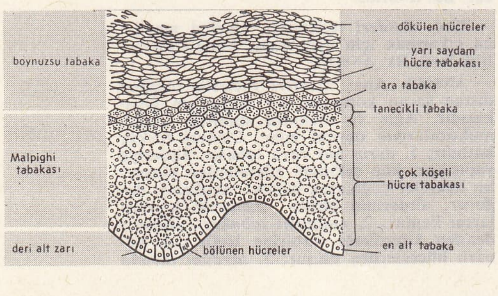

bonat karışımı) kurşun anotla elektrolizi. (L)

ÜSTÜHAN veya **ÜSTÜHVAN** i. (fars. *üstühvān* veya *üstühvān*). *Esk.* Kemik: *Niçin bilmem Hüma eyler tenezzül üstühvan üzre* (Ziya Paşa). || *Üstühvan-büzürg* (veya *üstühvan - rend* veya *üstühvan-reng* veya *üstühvan - rüba*), Hüma kuşu. || *Üstühvan-pâre,* kemik parçası. (M)

ÜSTÜKRAN. Bk. ÇAYLAR.

ÜSTÜN sıf. (esk. türk. k.). Diğerlerine göre daha yüksek bir düzeyde olan, onları geride bırakan: *İçindeki yazılar değer bakımından ne olursa olsun o dergi bütün bakımından bugünkülerden çok üstündü* (N. Ataç). *Bu haliyle o, bana, insanların üstünde ve üstün bir varlık gibi görünürdü* (Ş.S. Aydemir). || (Birine veya bir şeye göre) Nitelik bakımından daha yüksek, elverişli olan: *El elden üstündür* (Atasözü). || *Üstün körü.* Bk. ÜSTÜNKÖRÜ.

— Biyol. *Üstün dişi,* anormal bir kromozom formülü bulunan dişi birey. (Bk. ANSİKL.) || *Üstün erkek,* görünüşte erkek olan, fakat anormal bir kromozom formülü bulunan erkek birey. Bk. ANSİKL.

— Mat. *Üstün eğri,* denklemi cebirsel olmayan eğri. || *Üstün fonksiyon, denklem,* cebirsel olmayan fonksiyon, denklem. || *Üstün sayı,* tamsayılarla katsayılandırılmış hiç bir cebirsel bir denklemin kökü olmayan sayı: *«e» ve «π» üstün sayılardır. Eşanl.* TRANSANDANT.

— Zool. *Üstün yapılı hayvanlar,* vücut yapısı ve fonksiyonları pek karmaşık olan, yeryüzünde yakın zamanlarda belirmiş bulunan ve uzun bir evrim sonunda bağlı bulunduğu hayvan grubunun son ucu olarak düşünülen hayvanlar: bir grubun karada yaşayan türleri, suda yaşayan türlerinden daha üstün yapılıdır. (Buradaki üstün terimi, savaşma gücü bakımından hiç bir üstünlük ifade etmez: *İnsan, köpekbalığından üstün yapılıdır.*)

— ANSİKL. Biyol. *Üstün dişi.* Sirkesineğinde bazı çaprazlanmalar sonucunda anormal kromozom formülü taşıyan bazı bireyler ortaya çıkar: normal dişilerde kromozom formülü 2 A+2X olduğu halde bunlarda 2 A+3X olur; bu bireyler kısır üstün dişilerdir. Bunlarda dişileştirme etmenlerinin sayısı erkekleştirme etmenlerininkine göre çok yüksektir. Bir üstün dişi gerçekte bir araeşeylidir.

● *Üstün erkek* sirkesineğinde, meyoz bölünme sırasında kromozomların dağılımına ilişkin bazı bozukluklar, anormal kromozom formülüne sahip bazı bireylerin ortaya çıkmasına yol açar; meselâ normal kromozom formülü (Y koromozomu hesaba katılmazsa) 2 A+1 X olduğu halde üstün erkekte 3 A+ 1 X'tir. Bu bireyler kısır üstün erkeklerdir. Bunlarda erkekleştirme etmenlerinin sayısı dişileştirme etmenlerine göre çok yüksektir. Bir üstün erkek aslında bir araeşeylidir. (LM)

ÜSTÜN i. Gram. *Esk.* Arap alfabesinde ünsüzün *a, e* okunacağını belirten işaret. Bk. FETHA. (M)

ÜSTÜN (Nevzat), türk şairi ve yazarı (İstanbul 1924). Boğaziçi lisesini bitirdi (1945). Fransa'ya gitti (1946). Eserleri: şiir: *Oluş* (1946); *Yaşadığımız Devre Dair Şiirler* (1951); *Cüceler Çarşısı* (1955); *Yitikler Kapısı* (1960); *Güneş Ülkesi* (1964). Hikâye: *Yaşama Duvarı* (1964); *Almanya Almanya* (1965); *Çıplak* (1966). Gezi notları: *Sovyetler Birliğinden Batıya* (1966). *Türkiye'deki Amerika* (deneme, 1967). [M]

ÜSTÜNDAĞ (Muhiddin), türk idareci ve devlet adamı (Sakız 1884-İstanbul 1953). Mülkiye idadîsini ve Dârülfünun'un Hukuk bölümünü bitirdi. Anadolu'da çeşitli illerde Müddeiumumî muavinliği (savcı yardımcılığı) yaptı. 1913'te İstanbul Beyoğlu kazası Polis Merkez memurluğuna, 1915'te İstanbul Şehremaneti müfettişliğine ve Emanet Umum müfettişliğine getirildi. Bu görevinden sonra uzun süre Ankara Emniyet Umum müdürlüğü görevinde bulundu. 1928'de İstanbul vali vekilliğine, aynı yıl İstanbul şehreminliğine getirildi. 1938'e kadar bu görevde kaldı. (M)

ÜSTÜNDE edat (*üst*'ten *üst-ü-n-de*). Üzerinde: *Bu kelime üstünde bu kadar durmayınız.* (M)

ÜSTÜNE edat (*üst*'ten *üst-ü-n-e*). Üzerine, [...]dan sonra: *Bu yürüyüşün üstüne biraz dinlenelim.* (M)

ÜSTÜNİDMAN (Faik) [**İdmancılar Şeyhi** denir], türk jimnastikçisi (İstanbul 1859 -ay.y. 1943). Galatasaray lisesini bitirdi (1879). Aynı lisede jimnastik öğretmenliği yaptı. 1926'da fahrî muallim unvanıyle emekliye ayrıldı. Maliye işleri tercümanı olarak Viyana ve Berlin'de bulundu. Beyoğlu'nda jimnastik salonu açtı. Sporu teşvik amacıyle Paris'te madalyalar bastırdı [1894]. (M)

ÜSTÜNKARMAŞIK blş. sıf. Mat. *Üstünkarmaşık sayılar,* karmaşık sayılar sistemini genelleştiren ve en tanınmış örneği kuaterniyonlar olan sayılar. (Üstünkarmaşık sayılar sistemi, belirli sayıda birim üzerine kurulur. Bu birimlerin birbirleriyle çarpımlarının tablosu verilmedikçe, bu sistemin cebiri bilinemez.) *Eşanl.* HİPERKOMPLEKS. (L)

ÜSTÜNKÖRÜ blş. zf. Yüzeyden, üstünde durmayarak: *Şartnamemiz gazetelerde ilân edildiği zaman herkes onu gayet tabiî bulmuştu. Bizde üstünkörü okumak âdettir* (A. H. Tanpınar). || Blş. sıf. Gelişigüzel ve özen göstermeksizin yapılan: *Delikanlı üstünkörü bir cevap vermiş, iş ağız dalaşmasından yumruğa döneceği sırada, etraftakiler ayırmışlardı* (S. F. Abasıyanık). *Eşanl.* SATHÎ. (M)

ÜSTÜNLÜK i. (*üstün*'den *üstün-lük*). Üstün olma hali: *Bizden korkanların, çekinenlerin, bir şey dileyenlerin bulunması da bizim gücümüzü, benzerlerimiz arasında bir üstünlüğümüz olduğunu gösterir* (N. Ataç).

— Ask. *Deniz üstünlüğü,* deniz kuvvetleri yüksek kumandanlığının, belirli bir deniz sahasından belirli bir süre içinde yararlanmasına imkân veren veya bu sahada düşmanın harekâtına engel olan stratejik düzenlerin tamamı. || *Hava üstünlüğü,* gerek belirli bir bölgede ve gerek hareket alanının tamamında düşmanın kendi hava kuvvetlerini kullanmasına geçici olarak engel olmak suretiyle ve dost taraf kumandanlığına hareket serbestliği sağlamak amacıyle bir hava sahasını kontrol edebilme kabiliyeti.

— Dilbil. *Üstünlük derecesi,* «en», «pek» zarflarının kullanılmasıyle, sıfatların veya başka zarfların, nitelik ve nicelik bakımından geldikleri durum: *En güzel, pek çok gibi.* (M)

ÜSTÜNORGANİZMA blş. i. Sosyol. Bazı sosyologlar tarafından, toplumlara veya «toplumsal bütün»lere, biyolojik organizmalarla olan benzerlik ve ayrılıklarını belirtmek için verilen ad. (Bk. ORGANİSİZM.) [L]

ÜSTÜNYAPIM blş. i. İçinde büyük sahneler yer alan ve genellikle, yapımı için büyük yatırım gerektirmiş olan filim. (M)

ÜSTÜPÜ i. (yun. *stupi,* tüfek ve tabanca sıkısı'ndan). Denizc. Geminin kaplama tahtalarının ziftlenmesinde kullanılan didilmiş kendir.

— Sil. Top, tüfek v.b. ateşli silâhların temizlenmesinde kullanılan, ucuna iplik veya bez sarılmış çubuk.

◆ **Üstüpülü** sıf. Üstüpüyle kaplanmış, üzerine üstüpü sürülmüş. (M)

ÜSTÜPÜLEMEK geçl. f. (*üstüpü*'den *üstüpü-le-mek*). Üstüpüyle kaplamak, üstüpü sürmek. (M)

ÜSTÜRE i. (fars. *üstüre*). *Esk.* Ustura. (M)

ÜSTÜVANE i. (fars. *sütūn*'dan ar. *üstüvāne*). *Esk.* Sütun, direk. || Boru.

— Mat. *Esk.* Silindir. (M)

ÜSTÜVANÎ sıf. (ar. *üstüvāne*'den *üstüvanî*). *Esk.* Sütun biçiminde olan. || Boruya benzeyen.

— Mat. *Esk.* Silindirsel. (M)

ÜSTÜVANÎ MEHMED EFENDİ, türk din adamı (XVIII. yy.). Şam'da medrese öğrenimi gördü, sonra İstanbul'a geldi. Murad IV döneminde başlayan şeyhler ve hacalar arasındaki çekişmelere katıldı. Ayasofya camiinde sırtını somaki mermere dayayarak vaız verdiği için, Üstüvanî diye anıldı. Sarayda Hasodada vaız verdi. Padişah şeyhi olarak ün kazandı. Kendisi gibi katı şeriat taraftarlarıyle şeyhlere, tekke mensuplarına saldırılarda bulundu. Sonunda Köprülü Mehmed Paşa tarafından Kıbrıs adasına sürüldü (1655). [M]

ÜSTÜVAR sıf. (fars. *üstüvār*). *Esk.* Kuvvetli, sağlam. || Güven veren.

◆ **Üstüvarî** i. *Esk.* Kuvvet, sağlamlık. || Güven verme. (M)

ÜSTYAPI blş. i. Dy. Toprak tesviye hattının ve sanat eserlerinin (köprü, kemer v.b.) üstünde yapılan ve demiryolu hattının döşenmesini amaç tutan bütün çalışma ve faaliyetler.

— Fiz. Bir alaşımın, mikroskop kullanmadan çıplak gözle incelenen yüzeysel tabakalarından anlaşılabilen genel yapısı.

— İnş. Başka yapılar üzerinde yükselen yapıların tümü. (L)

ÜŞBE i. (ar. *üşbe*). Zool. *Esk.* Kurt, solucan. (M)

ÜŞENÇ sıf. (*üşenmek*'ten *üşen-ç*). Üşenen, tembel, üşengen. || Tembellik, üşengeçlik. (M)

ÜŞENGEÇ sıf. (*üşenmek*'ten *üşen-geç*). Pek üşenen, tembel.

◆ **Üşengeçlik** i. Üşengeç olma hali. (M)

ÜŞENGEN sıf. (*üşenmek*'ten *üşen-gen*). Üşengeç, tembel.

◆ **Üşengenlik** i. Üşengen olma hali. (M)

ÜŞENİK sıf. (*üşenmek*'ten *üşen-i-k*). Üşenen, tembel, üşengeç.

◆ **Üşeniklik** i. Üşenik olma hali. (M)

ÜŞENMEK geçz. f. (esk. türk. k.). Bir iş yapma konusunda isteksizlik ve gevşeklik duymak: *Yerinden kalkıp tarağı kaldırmak için üşendi, yine uyuşmak, hemen burada bir ölü halsizliğiyle kalmak istiyordu* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

ÜŞGUR i. (fars. *üşġur*). Zool. *Esk.* Oklukirpi. (M)

ÜŞKÜFE i. (fars. *şüküften* > *şükūfe*'den *üşkūfe*). *Esk.* Açmış çiçek. (M)

ÜŞKÜH i. (fars. *şükūhiden*'den *şükūh* > *üşkūh*). *Esk.* Ululuk, şeref, şan. (M)

ÜŞMEK geçz. f. (esk. türk. k.). Pek çoğu toplanmak, üşüşmek, yığılmak, birikmek: *Etrafına binlerce şeduid gelip üşmüş* (M. Â. Ersoy).

— DEY. *Başına üşmek (üşüşmek).* Bk. BAŞ. (M)

ÜŞNE i. (ar. *üşne*). Bot. *Esk.* Ağaç yosunu. (İlmî adı *Muscus arboreus.*) || *Üşnei karnî,* boynuzsu yosun. || *Üşnei şeybî,* saçaklı yosun.

— Tıp. *Esk. Üşnei kasabî,* boğulmuş kimsenin akciğerlerinde oluşan kabarcık. (M)

ÜŞNİYE i. (ar. *üşniyye*). Bot. *Esk.* Suyosunu. || *Üşniyei beniye,* yapraklı karayosunları. || *Üşniye-i hadrâ,* diatome. (M)

ÜŞR i. Bk. ÖŞÜR.

ÜŞTÜR i. (fasr. *üştür*). Zool. *Esk.* Deve, || *Üştür-ban.* Bk. ŞÜTÜRBAN. || *Üştür-hû,* deve gibi kin tutan. (M)

ÜŞTÜRGAV blş. i. (fars. *üştür* ve *gāv*'dan *üştür-gāv*). Zool. *Esk.* Zürafa. (M)

ÜŞTÜRHAR blş. i. (fars. *üştür* ve *ḫār*'dan *üştür-ḫār*). Bot. *Esk.* Devedikeni. (M)

ÜŞTÜRMÜRG blş. i. (fars. *üştür* ve *mürg*'den *üştür-mürg*). Zool. *Esk.* Devekuşu. (M)

ÜŞÜME i. (*üşümek*'ten *üşü-me*). Üşümek eylemi.

— Tıp. *El, ayak üşümesi,* el ve ayaklarda şiddetli soğuk duyumu. (Vücutta çevre sıcaklığının düşmesiyle birlikte iç sıcaklığın da düşmesi gerekmez; sıtmada durum böyledir. El, ayak üşümesine karşı vücudu dıştan ısıtmak, sıcak su keseleri koymak, ovuşturmak, hardallı banyolar uygulamak, yünle sarmak gibi çarelere başvurulur.) [L]

ÜŞÜMEK geçz. f. (esk. türk. k.). Isı yokluğu, azlığı veya ısı kaybından etkilenmek, soğuğu duymak: *Sen, galiba üşüyeceksin, hava biraz serin* (R. N. Güntekin). [M]

ÜŞÜNTÜ i. (esk. türk. *üşündi,* saldırma,

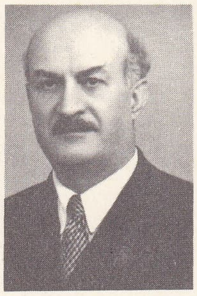

Muhiddin ÜSTÜNDAĞ

hücum, acele etme'den). Üşmek eylemi, toplanma, üşüşme. || Sıf. Kalabalık olan, pek kalabalık: *Üşüntü köpek mandayı paralar* (Atasözü). [M]

ÜŞÜRMEK geçl. f. (esk. türk. *üşgürmek*, kışkırtmak'tan). Üşmek işini yaptırmak, üşmesine yol açmak. || Saldırtmak: *Birinin üzerine köpekleri üşürmek.* (M)

ÜŞÜŞMEK ortaklş. f. (*üşmek*'ten *üş-ü-ş-mek*). Her taraftan gelip bir yere toplanmak, yığılmak, birikmek: *Üçü birbirine girdiler. Gürültüden komşular pencerelere üşüştüler* (H.R. Gürpınar). *Bir gece Boğaziçi'nin bütün kayık ve sandalları yine bu yalının önüne üşüşmüşler* (A. Ş. Hisar).

— DEY. *Başına üşüşmek (üşmek).* Bk. BAŞ. (M)

ÜŞÜTMEK geçl. f. (esk. türk. k.). Üşümesine yol açmak: *Madam yerinden kalkarken, ev sahibi: —Kimse, buyursun gelsin! soğukta madamı üşütmeyelim. Dışarısı ayaz... dedi* (B. Felek). || Geçz. f. Soğuk almak, üşüyüp hasta olmak. || *Argo.* Deli olmak, delirmek, anlamsız sözler söylemek, saçmalamak. (*Kafayı üşütmek* şeklinde de kullanılır.) [M]

ÜTİLİTARİST sıf. (fr. *utilitariste*). Fels. Faydacılıkla ilgili. || İ. Faydacılık taraflısı. (M)

ÜTİLİTARİZM i. (fr. *utilitarisme*'den). Fels. Faydacılık. (M)

ÜTLİBERG, İsviçre'de (Zürich kantonu) dağ, Zürich'in güneybatısında ve yakınında; 873 m. Zürich gölüne ve Alpler'e bakar. Tarihöncesinden kalma merkez. (L)

ÜTME i. (esk. türk. *ütmek*, yakmak'tan *üt-me*). *Halk dili.* Ateşte hafifçe kızartılmış sütlü buğday veya mısır. (M)

ÜTMEK geçl. f. (esk. türk. k.). Ateşte veya yüksek bir ısıda bir süre tutmak. || Bir şeyi, ufak tüylerinden temizlemek amacıyle alevden geçirmek, alazlamak. || *Halk dili.* Sütlü buğday veya mısırı kebap etmek. (M)

ÜTMEK geçl. f. (esk. türk. k.). *Halk dili.* (Oyunda) Yenmek, kazanmak: *Zarzar bunları üttü ki, iplerini kesmecesine... «Üç yüz kayma aldı» diyorlar* (Kemal Tahir). [M]

ÜTOPİST sıf. (fr. *utopiste*). Ütopya ile ilgili: *Ütopist bir görüş.* (L)

ÜTOPYA i. (Thomas More'un yun. *u*, hayır, yok ve *topos*, yer'den yaptığı *utopia* kelimesinden). İdeal bir yönetim biçiminin hayalî kavramı. || *Teşm. yol.* Gerçekleşmesi imkânsız tasarı; hayalî kavram.

— Sosyol. *Ütopya sosyalizmi*, F. Engels tarafından, tarihî ve bilimsel incelemeye dayanan bilimsel sosyalizme karşılık Saint-simon'culuk, Fourier'cilik v.d. duygusal ve reformcu bir ideal temeline dayanan toplumcu teorilere verilmiş küçültücü ad. (LM)

Ütopya (*Utopia*), Thomas More'un, siyasî ve sosyal romanı (1515-1516). Asıl adı *De Optimo Statu Reipublicae, Deque Nova İnsula Utopia*'dır. İngilizceye 1551'de çevrildi. Thomas More, bu eserde, ideal toplum düzeninin gerçekleştiği bir yer hayal eder. Birinci bölümü o zamanki İngiltere ile öteki Avrupa devletlerinin kapkara bir tablosudur. Yazar, yer yer, krallığın istibdadına, saray adamlarının aşağılık hareketlerine, görevlerin parayle satılmasına, savaş çılgınlığına, soylularla papazların lüks düşkünlüğüne ve adaletsizliklerine saldırır. Kişisel mülkiyeti bütün kötülüklerin kaynağı olarak gösterir. Kitabın ikinci bölümünde, özlediği reformları, dogmatik bir şekilde sunacak yerde, sanki uzak bir adada çoktan uygulanmaktaymış gibi anlatır. Bu sosyalist ve demokratik bir devletin ayrıntılı bir tasviridir. (→ Bibliyo.) [L]

ÜTRÜC i. (ar. *ütrüc*). Bot. *Esk.* Ağaçkavunu. (İlmî adı *Citrus medica.*) [M]

ÜTÜ i. (esk. türk. *ütüg* > *ütük*'ten). Dökme demir veya çelikten yapılan, ısındığı zaman elbise, çamaşır, çarşaf v.b. eşyayı ütülemekte kullanılan âlet: *Pantalonu yapıldı yapılalı ütü yüzü görmemiş, kumaşın, havı döküldüğünden dikişleri meydana çıkmıştı* (Kemal Tahir). || Bu âletle yapılan iş, ütüleme: *Bu ütü işi belki bir saat sürdü* (M. Ş. Esendal). || Ütmek işi. || Etüv. || *Ütü makinesi*, ısı veren eğri bir levha ile bu levha üstünde çamaşırı sıkıştırmak için bir manivela veya pedalla döndürülen bir silindirden meydana gelmiş makine. || *Ütü yapmak*, ütülemek.

— Terz. *Ütü bezi*, elbise ve trikoların ütülenmesinde kumaş üstüne konulan ve ıslatılan veya buharlı ütülerde kumaş üzerine serilen ince pamuk bez. || *Ütü izi*, terzi ve temizleyicilerde ütünün bazen kumaş üzerinde bıraktığı iz. || *Ütü tahtası*, bir tarafı ötekinden daha geniş, iki ucu yuvarlaklaştırılmış tahta parçası; üzerinde dikişli kısımlar ütülenir, bastırılır ve açılır. (*Çifteli ütü tahtası*, üst üste konulmuş iki tahtadan meydana gelir; bunlar, 15 sm yüksekliğinde iki orta ayakta birbirine birleştirilmiştir.) || *Terzi ütüsü*, terzilerin kullandıkları 3 ile 7 kg'lık özel ütü. (LM)

ÜTÜLEMEK geçl. f. (esk. türk. k.). Üzerinde kızgın ütü gezdirerek kırışıklarını gidermek, buruşuklarını yok edip düzletmek: *Çamaşırları ütülemek.* || Alevin üzerinde tutarak kabuğunu veya ufak tüylerini yakıp temizlemek. || *Esk.* [Çıkık kemik için] Yerine koymak.

— DEY. *Kafa ütülemek.* Bk. KAFA.

◆ **Ütülenmek** edilg. f. Ütülemek işine konu olmak: *Temizlendi, ütülendi, evvelâ yatak odamıza, sonra misafir odasına asıldı* (A. H. Tanpınar). [M]

ÜTÜLMEK edilg. f. (*ütmek*'ten *üt-ü-l-mek*). [Oyunda] Kaybetmek, yenilmek. (M)

ÜTÜLÜ sıf. (*ütü*'den *ütü-lü*). Ütü ile buruşukları giderilmiş, ütülenmiş: *Hüseyin efendi, ütülü pantolonu, kalıplı fesi, yeni kravatı, temiz gömleği ve olgun konuşması ile sahiden efendiydi* (Y. Z. Ortaç). [M]

ÜTÜSÜZ sıf. (*ütü*'den *ütü-süz*). Ütülenmemiş veya ütüsü bozulmuş olan, buruşuk: *Ütüsüz bir gömlek.* (M)

ÜVENDİRE veya **ÖĞENDİRE** i. Öküzleri dürterek yürümelerini sağlamağa yarayan uzun ve ucu bizli değnek. (M)

ÜVEY sıf. (esk. türk. *ögey*'den). Yalnız kanun aracılığıyle akraba olan, öz olmayan: *İhtiyar adamla üvey kızını mı soruyorsunuz, dedi* (A. H. Tanpınar). *Yalnız üvey kaynım bizde kaldı. Sekiz yaşlarında bir oğlan* (M. Ş. Esendal). || *Üvey anne (ana)*, bir kimsenin, annesinden sonra babasının evlendiği ikinci kadın: *Munise hakkında Hatice Hanımdan pek az şey öğrenebildim: «Abam» dediği kadın üvey annesiymiş* (R. N. Güntekin). *Babam harb içinde ölmüştü. Üvey anam evde tek başına yaşıyordu* (A. H. Tanpınar). || *Üvey baba*, bir kimsenin, babasından sonra annesinin evlendiği adam: *Osman, üvey babası Enapali Çerkez Yüzbaşı İbrahim Ağayla Yemen'de bulunduğu için doğma büyüme askerdi* (K. Tahir). || *Üvey evlât*, karıkocanın birbirine göre birinci eşlerinden olan çocukları. || *Üvey kardeş*, ayrı anne veya ayrı babadan olmuş kardeşlerden her biri.

— ÇEŞ. DEY. *Üvey ana dilimi*, çok ince ekmek dilimi. || *Üvey evlât muamelesi yapmak* (veya *üvey evlât gibi tutmak*), horlamak, iyi davranmamak, haksızlık etmek: *Bana üvey evlât muamelesi yapıyorsun, beni burunluyorsun!* (Orhan Kemal). [M]

ÜVEYİK veya **ÜVEYK** i. Yabanî kumru. (İlmî adı *Streptopelia turtur.* Güvercingillerden.) Bk. KUMRU.

— ANSİKL. Bazı yerlerde tahtalıya da (Columba palustris) *üveyik* denirse de asıl üveyik yabanî bir kumru türüdür. Avrupa, Anadolu, Kuzey Afrika, Mısır, İran ve Türkistan'da bulunur. Kuzeydekiler göçmendir. Üveyikler ekili ovalara yakın ormanlarda yaşar. Bazen şehir içindeki bahçelere de gelir. Tanelerle beslenir. Eti için avlanan kuşlardandır. (M)

ÜVEYMEK geçz. f. (esk. türk. *ökemek*, söylemek'ten [?]). *Esk.* [Güvercin, kumru v.b. kuşlar için] Göğsünden ötmek. (M)

ÜVEYS BAHADIR HAN, Celâyirlilerin ikinci hükümdarı (1341 - 1374). Babasının ölümü üzerine celâyirliler tahtına çıktı. Tahta geçtiği zaman Teriz, Altınordu devletinin elindeydi, Üveys burasını almak istiyordu. 1358'de Tebriz'i ele geçirdi; fakat burada uzun süre kalamadı Bağdat'a döndü. 1359 İlkbaharında Muzafferîlerden Muhammed, Tebriz'i ele geçirdi. Fakat Üveys'in Tebriz üstüne geldiğini öğrenince geri çekilmek zorunda kaldı ve Tebriz tekrar Celâyirlilerin eline geçti. 1363'te Bağdat valisi Hoca Mercan'ın isyanı bastırıldı. Bundan sonra batıya yönelen Üveys, Musul, Muş ve Mardin'i ele geçirdi. 1370'te Togay Timur ile Rey şehri yakınında karşılaşan Üveys Bahadır Han, onu da yendi. Bu başarıdan kısa bir süre sonra da öldü. (M)

ÜVEYS BEY, Menteşeoğlu Şücaeddin İlyas Beyin oğlu (öl. Tokat 1426). Tarihlerde Leys olarak da geçer. Menteşeoğlu İlyas Bey, Osmanlıların Fetret devrinde Çelebi Mehmed'in hâkimiyetini kabul etti ve oğulları Üveys ve Ahmed'i rehin olarak osmanlı sarayına yolladı. İlyas Bey 1421'de ölünce Üveys Bey ve kardeşi Ahmed, Edirne sarayından kaçarak Menteşe'de iki ayrı bölgede hükümdarlıklarını ilân ettiler. İki kardeşin de hükümdarlık devirlerinde kestirdikleri sikkeler vardır. Murat II 1424'te Menteşe beyliğini ele geçirdi. Üveys Bey ve Ahmed Bey yakalanarak Tokat kalesine hapsedildi. 1426'da iki kardeş Tokat kalesinden kaçtı, fakat Üveys Bey yakalanarak öldürüldü. (M)

ÜVEYS BEY, akkoyunlu hükümdarı Ali Beyin oğlu ve Uzun Hasan'ın kardeşi (XV. yy.). Babası Ali Beyin, Amcası Hamza Bey ile akkoyunlu tahtı için yaptığı mücadeleye katıldı. Ali Beyin akkoyunlu hükümdarlığına getirilmesinden sonra, Hamza Beyin saldırılarına karşı Osmanlı devletinden yardım istedi. Uzun Hasan, akkoyunlu tahtını ele geçirdikten sonra Üveys Bey ve kardeşi Cihangir ile mücadele etti; iki kardeşine yardıma gelen karakoyunlu ordusunu yendi. Sonunda Üveys Bey ve Kardeşi Cihangir, Uzun Hasan'a bağlanmak zorunda kaldılar. (M)

ÜVEYSİLER, İran'da XVIII. yy.da hüküm süren safevî ve afşar kaynaklı afgan hanedanı. 1722'de safevî hanedanının güçsüzlüğünden yararlanarak saltanat sürmeğe başladılar. Hanedanın kurucusu Mahmud Şah, Kandehar emîri Mirveys'in (hükümdarlığı 1708-1715) oğluydu; ağabeyi mîr Abdullah'ı öldürerek Kandehar emîri oldu. Kirman eyaletini ele geçirdi (1720). Isfahan'da imparatorluk tahtına oturdu (1722). Mahmud Şahın ölümünden sonra yerine amcasının oğlu Eşref Şah geçti. Nadir Şah'a üç ayrı meydan savaşında yenildi; böylece Afgan tarihinde (bk. AFGANİSTAN) iran hâkimiyeti sona erdi. (M)

ÜVEYS PAŞA, türk devlet adamı (öl. Yemen 1547). Yavuz Sultan Selim'in oğlu veya kölesi olduğu söylenir. Saraya girdikten sonra Kanunî tarafından Yemen beylerbeyliğine gönderildi. Bağdat ve Halep (1534), Yemen beylerbeyi (1545) oldu. 1547'de Pehlivan adlı bir levendin Yemen'de çıkardığı isyanda öldürüldü. (M)

ÜVEYS PAŞA Kara (*Hoca Paşa* da denir), türk devlet adamı (Aydın, ? - Mısır 1591). Aydınlı Kadı Mehmed'in oğludur. Kadılıklarda bulunduğu için Hoca Paşa adıyle de anılır. Tire kadılığında bulundu; Saruhan eyalet defterdarı oldu. Murad III'ün tahta geçmesinden sonra Şıkkısalis, şıkkısani defterdarlığında görev aldı. Lâlezar Mehmed Çelebi'nin yerine başdefterdarlığa (1575), daha sonra Budin beylerbeyliğine getirildi (1578). 1581'de ikinci defa başdefterdar oldu. Sonra Halep beylerbeyliği görevini aldı. 1586'da üçüncü defa başdefterdar oldu. 1587'de Mısır valiliğine tayin edildi. Mısır'ın gelirini artırdığı için vezirlik rütbesi aldı. (M)

ÜVEZ i. (esk. türk. *öyez, övez*'den). Bot. Orta boylu ağaç. (İlmî adı *sorbus*. Gülgillerden.)

— ANSİKL. *Üvez*'in en yaygın türü kuş üvezidir (*Sorbus avia*). Kuş üvezi yamaçlarda, çalılık yerlerde yetişir. Odunu tornacılıkta kullanılır. Yabanî üvez (*Sorbus terminalis*) ova ve yamaçlardaki ağaçlar arasında dağınık olarak bulunur. Odunu güzel cilâ tutar; ince marangozlukta, incelik isteyen âletlerin yapımında kullanılır. Üvez denen meyvesi muşmula gibi olgunlaşınca yenir ve bundan kokulu bir içki yapılır.

Foto. MEYDAN

Bahçe üvezinin (*S. domestica*) meyvesi uzuncadır ve yenir. Odunu ince marangozlukta ve torna işlerinde kullanılır. Kuşçu üvezi (*S. aucuparia*) dağlarda köknar ormanlarında bulunur; güzel mercan kırmızısı meyvelerinden dolayı süs ağacı olarak da yetiştirilir. Anadolu'da ayrıca başka bir yabanî üvez türü (*S. umbelata*) çok yaygındır. (LM)

ÜVİK sıf. (fr. *uvique*). Kim. Formülü $(CH_3)_2 (C_4 HO) — CO_2 H$ olan, füran serisinden bir asit için kullanılır. 135° C'ta erir, tartarik asidin kuru kuruya damıtılmasından elde edilir. *Eşanl.* PİROTARTARİK. (L)

ÜVİTİK sıf. (fr. *uvitique*). Kim. 5 - Metil metaftalik asit için kullanılır; 296° C'ta erir, pirüvik asitten veya mesitilenin nitrik asitle yükseltgenmesinden elde edilir. *Eşanl.* MESİDİNİK. (L)

ÜVVAB çoğl. i. (ar. *āᵓib*'den *üvvāb*). *Esk.* Tanrı'ya defalarca yalvaranlar, tekrar tekrar ibadet edenler. (M)

ÜYE i. (esk. türk. *uya*, vücudun bir uzvu'ndan). *Yenid.* Herhangi bir topluluğu meydana getiren bireylerden her biri: *İri yarı, pehlivan yapılı bir mahkeme üyesi, merdivenin başında bağırıyor, tepiniyordu* (Ş.S. Aydemir). *Meclis üyesi. Esk.* Aza.

— Anat. İnsan veya hayvan gövdesinin uzantısı; bu uzantı çifter çifter olur ve yer değiştirme veya bazen tutma görevlerinin yerine getirilmesine yarar. Bk. ANSİKL.

— Huk. Bir derneğe kayıtlı olan kişilerin her biri. (22 Kasım 1972 tarihli ve 1630 sayılı Dernekler kanununa göre, fiil ehliyetine sahip ve 18 yaşını doldurmuş olan herkes, kanunda belirtilen istisnalar dışında, bir derneğe üye olabilir.)

— Teratoloji. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Anat. İnsanda *üye*'ler dört tanedir: alt üyeler (bacaklar) dik durmayı ve yürümeyi sağlar; üst üyeler (kollar), dokunma, tutma ve alma işine yarar. Üst üyeler kol, kürek ve köprücük kemiklerinden meydana gelen *omuz kemerine*, alt üyeler ise *kalça kemerine* bağlanır. Her üye birbirine eklemli üç parçadan oluşur: üst üyeler *kol, önkol* ve *el*; alt üyeler *uyluk, baldır* ve *ayak* diye üç kısma ayrılır.

— Teratoloji. Doğumda, bir üye hiç bulunmayabilir veya sadece el ayası ve tabandan ibaret olabilir; uyluk veya kol hiç olmayabilir. Üyelerin diğer şekil bozuklukları arasında doğuştan kalça çıkığı, topallık, çolaklık ve parmak bozuklukları sayılabilir.

◆ **Üyelik** i. Üye olma durumu. (LM)

ÜZENGİ i. (esk. türk. *üzengü*'den). Eyerin iki yanında asılı olan ve hayvana binilirken ayakla üzerine basılan altı düz, demir halka.

— Anat. *Üzengi kası*, üzengi kemiğine bağlı kas. || *Üzengi kemiği*, orta kulakta örs kemiğiyle oval pencere arasında bulunan küçük kemik. (Şekli üzengiye benzediği için bu ad verilmiştir.)

— Binic. *Üzengi kayışı halkası*, eyer kayışının iki tarafına bağlanmış olan, içinden zahmaların geçtiği, genellikle geriye doğru açık bulunan çelik desteklerin her biri. || *Üzengi tabanı*, üzenginin ayağa destek olan kısmı.

— Cerr. *Çekme üzengisi*, kırıklarda parçaları yerlerine yerleştirmeğe yarayan çekme âleti. (Bk. ANSİKL.) || *Destek üzengileri*, muayene ve ameliyat masalarında ayakları tutmağa yarayan parça. Bk. ANSİKL.

— İnş. *Üzengi hattı* (veya *çizgisi*), bir duvarı kaplayan sıvaya kertik açmadan önce yapılan bağlantı parçası şeklindeki şerit. || *Üzengi taşı*, tonoz boynunun üzerine oturduğu taş. || *Üzengi yatağı*, yapıyı oturtmak üzere dayanak noktasına yerleştirilen yatay tabanlı taş dizisi.

— Petr. Vana kapağının kapanmasında bir dayanak vazifesi gören vana veya fırın kutusu parçası.

— Teşk. tar. *Üzengi* (veya *rikâb*) *ağaları*, padişahın atının yanında yürümelerine izin verilen ağalar. Bk. ANSİKL.

— Teknol. Bazı işçilerin (dam ustası, elektrikçi, ağaç budayıcı v.b.), bir halata, ahşap bir elektrik direğine veya bir ağaca tırmanmak için ayaklarına taktıkları kancalı bilezik.

— ANSİKL. Cerr. *Çekme üzengisi*, iki kollu bir âlettir; iki kolun arası bir vida ile daraltılıp genişletilebilir; kemiğin içine yerleştirilen ince bir mil (1-2 mm kalınlığında çelik tel) cıvatalarla üzenginin iki koluna tespit edilir; üzenginin kolları açılınca mil gerilir; çekme işlemi üzenginin iki kolunun birleştiği yerden yapılır. Bu işlemin tümüne birden «Kirschner mil metodu» denir; bu metot, parçaların birbiri üzerine bindiği kırıklarda, özellikle bacak kırıklarında kullanılır.

● *Destek üzengileri*, yönü ve yüksekliği ayarlanabilen, uçları üzengi şeklinde sona eren iki çubuktan ibarettir.

— Teşk. tar. *Üzengi ağaları* şunlardır: yeniçeri ağası, mîrialem, kapıcılar kethüdası, kapıcıbaşılar, çavuşbaşı, şikâr ağaları (çakırcı, şahinci ve atmacacıbaşı), imrahorlar, çâşnigirbaşı, atlı bölük ağaları denilen süvari bölüklerinin ağaları, cebecibaşı, topçubaşı ve arabacıbaşı. XIX. yy.dan itibaren hasahır kâtibi, tavla kâtibi, arpa kâtibi, saman kâtibi, ot kâtibi, saraçbaşı, saraçlar kâtibi nalbantbaşı ve raht kâtibi de üzengi ağalarına katıldı. Fatih kanunnamesine göre, divanda üzengi ağalarının yeri yeniçeri ağasından sonraydı. Yeniçeri ocağıyle birlikte üzengi ağaları da kaldırıldı. (LM)

ÜZENGİLEMEK geçl. f. (*üzengi*'den *üzengi-le-mek*). [Koşturmak için] Binek hayvanına üzengiyle vurmak. (M)

ÜZENGİLİK i. (*üzengi*'den *üzengi-lik*). *Esk.* Afyon tiryakilerinin yolculuğa çıkacakları zaman yuttukları afyon hapı. (Eskiden atla yolculuk yapıldığı için bu terim kullanıldı. Enfiye tiryakilerinin de yolculuğa çıkarken çektikleri bir tutam enfiyeye aynı ad verilirdi.) [M]

ÜZERE veya **ÜZRE** edat (*üzer*'den *üzer-e*). Yakın olma, yakınlaşma belirtir: *Şimdi öğleden sonra saat dört. İkinci Gazze muharebesinin üçüncü ve son gününü bitirmek üzereyiz* (F. R. Atay). *Sadri'nin odasına baktı. Damat beyin giyinmek üzere bulunduğunu gördü* (H. R. Gürpınar); — şart, koşul belirtir: *Küçük ve temiz bir hayatımız, hattâ çok ölçülü olmak üzere bir nevî refahımız bile vardı* (A. H. Tanpınar); — niyet bildirir, için: *Asakir-i İbnî Zübeyr'in etrafa intişar ile beri taraflara tecavüzlerine mani olmak üzere Vâdi-l - Kura'ya dört bin asker gönderdi* (Cevdet Paşa); — gibi, bu yolda: *Biz, evvel bulunduğumuz hal üzereyiz diye buyurdu* (Cevdet Paşa). [M]

ÜZERİ i. (*üzer*'den *üzer-i*). Üst kelimesi ile aynı kullanılışa sahiptir: *İştirak ettiğim bu mehtaplar üzerinden kırk yıllık bir zaman geçti* (A. Ş. Hisar).

— Ask. *Üzerinden aşma*, taarruz muharebesinde düşmanla temasta olan birliklerin değiştirilmesi için kullanılan taktik metoda verilen ad.

— Denizc. *Üzerine düşmek*, rüzgâr, akıntı gibi etkiler veya yanlış yapılan manevra yüzünden bir deniz aracının başka bir deniz aracıyle çatışması. (Bazen tehlike doğuracak kadar yaklaşmaya da üzerine düşmek denir.) [M]

ÜZERİNDE edat. (*üzer*'den *üzer-i-n-de*). [...] hakkında, [...] ya ait, üstünde: *Atom fiziği üzerinde araştırma yapmak.* (M)

ÜZERİNE edat (*üzer*'den *üzer-i-n-e*). Dair, hakkında, üstüne: *Şiir üzerine düşündüklerini, daha başka konular üzerine düşündüklerini, evlerimizde duyduğumuz, sokaklarda duyduğumuz dille yazsın* (N. Ataç); — ... den dolayı, göre: *İstanbul merkezindeki memurların cevap almadıkları takdirde telgrafhaneden çıkarılmayacaklarını bildirmeleri ve ısrarları üzerine atideki cevap verilmiştir* (Atatürk); — ... den sonra: *Bunca sıkıntı üzerine bir de azarlandı.*

— Mat. *Üzerine uygulama*, bir E cümlesinin, F cümlesini tamamıyle örtecek şekilde bir F cümlesine uygulanması. *Eşanl.* SÜRJEKSİYON. (ML)

ÜZERLİK i. (*üzere*'den *üzre-lik* > *üzer-lik* [?]). Tek tek beyaz çiçekli, çok dallı bitki. (Sedefotugillerden.) [İlmî adı *Peganum.*]

— ANSİKL. *Üzerlik*, Asya, Afrika ve Amerika'nın tropikal ve sıcak bölgelerinde yetişen bir bitkidir. Üzerliğin en yaygın türü (*Peganum harmala*) kumsal ve kurak ülkelerde yetişir; yaprakları çok parçalı ve yapışkandır. Kokusu hoşa gitmez. Tohumlarında iki alkaloit bulunur: harmalin ve harmin. Halk arasında, üzerlik dumanının nazar değmesini önlediğine inanılır ve bu yüzden tütsü için kullanılır. (ML)

ÜZEYN i. (ar. *üẕn*'den *üẕeyn*). Anat. *Esk.* Kulakçık. || *Üzeyni eymen*, kanı sağ ana toplardamardan karıncıklara veren kulakçık. || *Üzeyni eyser*, kanı sol ana toplardamardan karıncıklara veren kulakçık.

— Tıp. *Esk. Üzeyni madenî*, kalp hastalığından dolayı kulakçıklardan gelen düzensiz ses. (M)

ÜZGEÇ i. (esk. türk. *uzgi*, merdiven'den). Yukarıya çıkıldıktan sonra çekilip alınabilen ip merdiven. (M)

ÜZGÜ i. (*üzmek*'ten *üz-gü*). *Halk dili.* Birine hiç sebep yokken, yersiz olarak çektirilen sıkıntı. *Eşanl.* EZİYET. CEFA. *Esk.* Eza. (M)

ÜZGÜLÜ sıf. (*üzgü*'den *üzgü-lü*). Üzgü veren, eziyetli. (M)

ÜZGÜN sıf. (esk. türk. k.). Üzülmüş, kederli: *Hepsinden biraz yeisli, biraz daha üzgün, içim daha kapalı dönerdim* (A. H. Tanpınar). *Üzgün bir kadın.* (*Zt.* NEŞELİ, SEVİNÇLİ.) || Dermansız, hasta, bitkin. (M)

ÜZGÜNBALIĞI bls. i. Denizde yaşayan kemikli balık; vücudu uzunca, başı yassı ve geniş, gözleri üstte, sırt yüzgeçleri, özellikle erkeklerde büyüktür. (İlmî adı *Callionymus lyra.*)

— ANSİKL. Erkek *üzgünbalığı* çiftleşme zamanında çok güzel renklerle donanır; dişisine pek tutkun davranır. Onu göğüs yüzgeçlerinden tutarak su yüzüne doğru götürür, yumurtlatır, döllenme de orada olur. Türkiye denizlerinde, Manş denizinde ve Atlas okyanusunda yaşar. Boyu 25 sm'yi geçmez. (L)

ÜZGÜNBALIĞIGİLLER çoğl. blş. i. Eski Dünyanın sıcak ve ılık denizlerinde yaşayan ufak dip balıkları familyası. (Örnek tipi üzgünbalığıdır *[callionymus]*.) [M]

ÜZGÜSÜZ sıf. (*üzgü*'den *üzgü-süz*). Üzgü vermeyen, üzmeyen, eziyetsiz. (M)

ÜZLÜK i. (esk. türk. *üz*, öz'den *üz-lük* [?]). *Halk dili.* Günlük gibi yakılan ve tütsü olarak kullanılan şey, buhur. || İçine yağ, yoğurt v.b. şeyler konulan topraktan yapılmış küçük çömlek. (M)

ÜZMEK geçl. f. (esk. türk. k.). Canını sıkmak, üzüntü vermek: *Muazzez şimdi karşısındakini biraz üzmek, onu anlamamış görünmek istiyordu* (Sabahattin Ali). *Bu küçük olay nedense beni çok üzdü* (Ş. S. Aydemir). || Bir şeyi çekip gererek gevşetmek, sürterek aşındırmak.

— DEY. *Üzüm üzüm üzmek* (*üzülmek*), çok üzmek (üzülmek), sıkmak (sıkılmak): *Mürit «ona yalan söyledim» diye içinden üzüm üzüm üzülürken Hacı Bayram «Allah, Allah!» diye kendi kendine halleşiyormuş* (N. Araz). [M]

ÜZN i. (ar. *üẕn*). Anat. *Esk.* Kulak. || *Üzni dahilî*, iç kulak. || *Üzni haricî*, dış kulak. || *Üzni mutavassıt*, orta kulak.

— Bot. *Esk. Üznül-himâr*, eşekkulağı bitkisi.

— Hattatlık. *Üzni feres* («at kulağı»), *he* harfinin kuyruğu. (M)

ÜZRE edat. Bk. ÜZERE.

ÜZÜCÜ sıf. (*üzmek*'ten *üz-ücü*). Üzüntü veren, üzen: *Üzücü bir durum.* (M)

ÜZÜLMEK geçz. f. (esk. türk. k.). Üzüntü duymak, canı sıkılmak: *İlk defa bir dost edinemediğine üzüldü* (S.F. Abasıyanık). *Munise, çok üzülmüş, ağlamıştı* (R.N. Güntekin). || Hastalanarak bitkin düşmek, zayıflamak, dermansız kalmak. || Edilg. f. Üzmek işine konu olmak, gerilip gevşetilmek.

— DEY. *Üzüm üzüm üzülmek* (*üzmek*). Bk. ÜZMEK. (M)

üvez

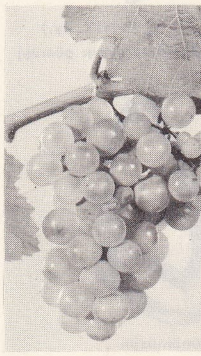

beyaz üzüm

üzüm

siyah üzüm

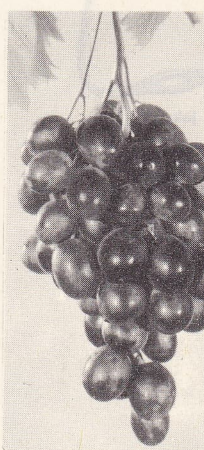

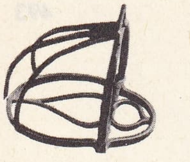
ızgaralı (XVI. yy.)

döner tabanlı (XVI, XVII., XVIII. yy.)

amazon (XVIII. yy.)

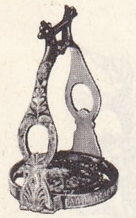
1. İmparatorluk yaldızlı bronz

XIX. yy. başlangıcı

Japon (XVIII. yy.)

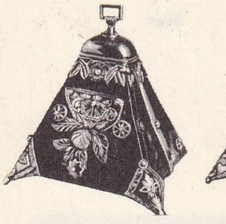
Şili (XIX. yy.) [tahta ve oyma gümüş]

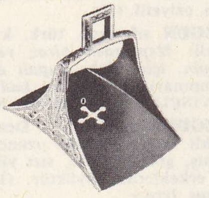
XVI. yy.dan beri kullanılan, doğu

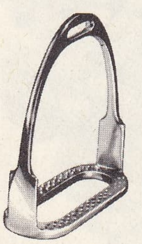
günümüzün

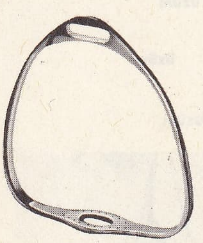
jokey

üzengiler

ÜZÜM i. (esk. türk. k.). Bot. Asmanın meyvesi: *Firdevs hanıma soruyordu: —Siz de üzüm istemez misiniz?* (H.Z. Uşaklıgil). *Tahir atıldı: — Bana üzüm getir ... üzüm* (B. Felek). || *Amerika üzümü.* Bk. ŞEKERCİBOYASI. || *Çavuş üzümü.* Bk. ÇAVUŞ ÜZÜMÜ. || *Frenk üzümü.* Bk. FRENKÜZÜMÜ. || *İt* (veya *köpek*) *üzümü.* Bk. İTÜZÜMÜ. || *Kuş üzümü.* Bk. KUŞÜZÜMÜ. || *Misket üzümü.* Bk. MİSKETÜZÜMÜ. || *Üzüm suyu,* şıra.

— ÇEŞ. DEY. *Üzümün çöpü armudun sapı var demek,* her şeyde bir kusur bulmak, güçbeğenir olmak. || *Üzümünü ye de bağını sorma. Teklz.* Kendisine bir şey verilen kimsenin, o şeyin kaynağını sormamasını hatırlatmak amacıyle söylenir. || *Çöpsüz üzüm.* Bk. ÇÖP.

— Bağc. Bk. ANSİKL. || *Amerika üzümü, phytolacca*'nın yaygın adı. || *Ayı üzümü, arctostaphylus*'un yaygın adı. || *Candolle üzümü* veya *fukara üzümü. Eşanl.* KIRMIZI GREC. || *Corinth üzümü,* İyonya adalarından çıkan çok küçük taneli üzüm. || *Kutu üzümü,* kutu içinde sevkedilen kuru üzüm. || *Şam üzümü,* Suriye'de yapılan kuru üzüm. || *Tilki üzümü,* tilki üzümü bitkisinin zehirli meyvesi.

— Mutf. *Üzüm kurusu,* belirli işlemlerle kurutulmuş üzüme verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Sağ. bil. Bk. ANSİKL.

— Şarapçılık. *Üzüm sıkma makinesi,* üzümü sıkarak şırasını çıkarmağa yarayan makine. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bağc. *Üzüm* salkım halinde bulunur; her üzüm tanesi kısa bir sapcıkla salkım sapına, salkım sapı da dala bağlıdır. Salkımlar şekline göre küçük, orta, büyük, kısa, değirmi, top, saçaklı gibi sıfatlar alır. Bu özelliklere bakılarak üzümün türü ve çeşidi anlaşılabilir.

Üzümler beyaz, sarı, yeşil, pembe, mor veya siyah ve üzeri az veya çok buğulu olur; aynı asmada değişik iki veya üç renkte üzüme pek ender rastlanır.

Üzümün zar gibi ince veya biraz daha kalın bir kabuğu, sulu-etli bir özü ve çekirdekleri vardır. İçinde yüzde 70-85 su, yüzde 12-30 katı madde (şeker, madensel tuzlar, azotlu maddeler, organik asitler, tanen, vitaminler ve boya maddeleri) bulunur; boya maddeleri en çok kabuktadır. Üzümün tadı, türüne göre değişiktir.

● *Türkiye'de* üzüm üreticiliği, bazı tarihçiler tarafından M.Ö. 4000 yılına kadar götürülür. İbni Battuta, P. Viala, P. Vermorel gibi yazarlar da, kendi çağlarında Anadolu'da üzüm üreticiliğinin gelişmiş olduğunu bildirirler. İslâmlığın Türkler arasında yerleşmesinden sonra ve özellikle XVI. yy.-da dinin koyduğu içki yasağı yüzünden, şarapçılık ve buna dayanan bağcılıkta duraklama ve gerileme başladı; fakat, yasağın, üretimden tüketime kaydırılmasıyle yeni bir gelişme dönemine girildi.

Türkiye'de üzüm bağları yaklaşık olarak 850 000 hektardır. Yılda 4 000 000 t'a yakın üzüm elde edilir. Üzüm üreticiliği aile işletmesi çapındadır ve 50 000 kadar aile bu işle uğraşır. Bağcılık yönünden Türkiye, başlıca beş bölgeye ayrılır: 1. Trakya ve Marmara; 2. Ege ve Güney Anadolu; 3. Orta Anadolu; 4. Güneydoğu Anadolu; 5. Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu. Buralarda yetiştirilen üzüm çeşitleri 70'in üstündedir. Üzüm türleri genellikle şöyledir: 1. Trakya ve Marmara; yapıncak, semilyon, pino, şardone, altıntaş, beylerce, karasakız, adakarası, papazkarası, karalahna, gamay, burgunder, calerne, sovinyon; 2. Ege ve Güney Anadolu; sultaniye, dimrit, çalkarası, karagemre, karinyan, alikant; 3. Orta Anadolu; sungurlu, hasandede beyazı, şekerpare, emirnarince, dimrit, kalecik karası, merzifon karası; 4. Güneydoğu Anadolu; dökülgen, rumi, sergi karası, siyah sergi, boğazkere, öküzgözü; 5. Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu; sapaklavi v.b. Özellikleri dolayısıyle üzümler dört grupta toplanır: 1. sofralık; 2. şıralık ve pekmezlik; 3. şaraplık; 4. kurutmalık. Üzüm çeşitleri arasında ticarî değeri en yüksek olanı Ege bölgesinde yetişen ve çekirdeksiz kuru üzüm olarak değerlendirilen *sultaniye*'dir. Toplam üretimin 330 000 - 350 000 t'u bu türdendir. Bunun yaklaşık olarak 5 000 t'u sofralık ve şaraplık olarak kullanılır, geri kalanından 75 000 - 80 000 t kuru üzüm elde edilir ve bu miktarın 10 000 t kadarı iç piyasada tüketilir; geri kalan ihraç edilir. Çekirdekli üzümlerin 40 000 - 50 000 t kadarı kurutulur. Kuru üzümün hazırlanmasıyle ilgili kuruluşlar yalnız Ege bölgesindedir. Bu işlem, sulanmış toprak veya beton zemine konulan sergi kâğıtları veya buz üzerine sultaniye üzümlerinin yayılmasıdır. Bunun için taze üzüm önce potasa banyosuna batırılır. Kurumadan sonra çöp ayıklama, kalburlama ve ürünün kükürtlenerek ağartılması işlemleri gelir. Elde edilen kuru üzüm, sayılarla belirlenen altı standarda ayrılır. Bunlardan 10-11-12 numaralar üstün kalite, 7-8-9 numaralar da aşağı kalite sayılır; 7 numaranın altında kalanlar pazarlamada önemli değildir.

— Mutf. Türkiye'de en çok çekirdeksiz, razaki, parmak ve besni üzümü, Orta Anadolu'da dimrit çeşitleri kurutulur. İyi ve kehribar sarısı üzüm kurusu elde etmek için üzümü *bandırma suyu*'na batırmak gerekir. Bandırma suyu, potasa ile yapılır. İçine, parlaması için biraz da zeytinyağı katılır. Bandırma suyunun kıvamı *grado* ile anlaşılır. Grado derecesi üzüme göre 5-7 dereceyi göstermelidir. Potasa bulunmazsa ayçiçeği sapları, bağçubuğu ve sakızlık külü de kullanılır. Bandırılmış üzümler, temiz sergiler üzerine serilerek kurutulur. Bu süre 5-7 gün sürer. Kuruyan üzümler sap ve çöplerinden ayrılır ve çuvallara doldurulur.

— Sağ. bil. Üzüm taze veya kuru üzüm halinde yenir. Şişmanlık, damla ve kabızlık hallerinde günde 2-3 kg taze üzümle tedavi kürü yapanlar vardır. Üzüm suyu (şıra) sevilerek içilen meyve sularındandır; içinde bol su, şeker, B ve C vitamini vardır.

— Şarapçılık. *Üzüm sıkma makinesi,* birbirine ters yönde dönen iki silindirden ibarettir; üzümü kolayca kavrayabilsin diye silindirlerin üzeri yivlidir. Makinenin üzerinde bulunan büyücek bir huniye konan üzümler iki silindirin arasından geçerken ezilir; fakat çekirdekleri kırılmaz.

◆ Sıf. Üzüme benzeyen, üzümü andıran: *Hepsi onun uzaklara dalıp dalıp giden kara üzüm gözlerinin hüznünü, hepsi de tütmeden yanan yüreğinin ateşini hissediyor* (N. Araz). [ML]

ÜZÜMCÜ i. (*üzüm*'den *üzüm-cü*). Üzüm yetiştiren veya satan kimse. (M)

ÜZÜMLÜ sıf. (*üzüm*'den *üzüm-lü*). İçinde üzüm bulunan, üzümle yapılan.

— Mutf. *Üzümlü kek,* pandispanya hamuruyle yapılan ve içinde kuşüzümü, izmir üzümü bulunan bir çeşit kek. (Yapılışı: 5 yumurta, 3/4 bardak toz şekerle koyu kıvamda çırpılır, içine 3 kahve fincanı elenmiş un, limon kabuğu rendesi, 2 kahve fincanı ayıklanmış ve unlanmış üzüm katılır. Yağlanmış bir kek kalıbına boşaltılır. Orta ısılı bir fırında 45°C'ta pişirilir. Soğuduktan sonra bir tabağa ters çevrilir. Üzerine pudra şekeri elenir.) || *Üzümlü tart,* çekirdeksiz kuru veya yaş üzümle yapılan jöleli bir tart. (Tart hamuru yapılarak bir tart kalıbına yerleştirilir. Fırında pişirildikten sonra içine marmelat sürülür. Hafif şekerli su ile pişirilen üzümlerin içine 3-4 yaprak jelatin katılır, ılık durumdayken tartın ortasına boşaltılır ve dolapta dondurulur.) [M]

ÜZÜMLÜ, Akdeniz bölgesinde (Konya ilinin Akdeniz bölgesi sınırları içinde kalan kesimi, Beyşehir ilçesi) bucak; 13 691 nüf. (1965), 2 kasaba (Üzümlü; Yeşildağ); 4 köy. — *Bucak merkezi* (*Üzümlü* kasabası, esk. *Manastır*), 4 407 nüf. (1965). Beyşehir'in 31 km güneybatısında; yüksl. 1 300 m. (M)

ÜZÜMLÜ, Akdeniz bölgesinde (Muğla ilinin Akdeniz bölgesi sınırları içinde kalan kesimi, Fethiye ilçesi) bucak; 8 273 nüf. (1965); 11 köy. — *Bucak merkezi,* 1 612 nüf. (1965). Fethiye'nin 21 km kuzeyinde dağlık kesimde kurulmuştur; yüksl. 510 m. (M)

ÜZÜMLÜ, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü, Erzincan ili merkez ilçesi) bucak; 12 038 nüf. (1965); 12 köy. — *Bucak mrkezi* (*Üzümlü* kasabası, esk. *Cimin*), 4 405 nüf. (1965). Erzincan - Erzurum karaoylunun 20. km'sine 4 km'lik bir şoseyle bağlıdır. Keşiş dağından inerek Karasu'ya karışan bir derenin kenarında; yüksl. 1 450 m. (M)

ÜZÜMSÜ sıf. (*üzüm*'den *üzüm-sü*). Bot. Üzüm gibi yumuşak, etli, sulu ve içi çok çekirdekli olan, üzümü andıran: *Üzümsü meyveler.* (M)

ÜZÜM ÜZÜM zf. [Yalnız *üzüm üzüm üzmek* (*üzülmek*) şeklinde kullanılır ve fiilin anlamını pekiştirir] *Üzüm üzüm üzmek* (*üzülmek*). Bk. ÜZMEK.

ÜZÜNTÜ i. (*üzmek*'ten *üz-ü-n-tü*). Başka şeylerden zevk almayı engelleyen duygu; benliği kaplayan acı, azap: *Şüphe yoktu ki hıncı andıran bir arzu ile ona üzüntü vermeyi, eziyet etmeği düşündüğüme göre Hersek'li dilberin hâlâ tesiri altında idim* (R. H. Karay). || Endişe, merak. (M)

ÜZÜNTÜLÜ sıf. (*üzüntü*'den *üzüntü-lü*). Üzüntüsü olan: *Nermin Hanım son günlerde çok üzüntülü* (Kemal Tahir). *Üzüntülü bir adam.* || Üzüntü veren, üzen, üzücü: *Üzüntülü haberler.* || Üzüntü içinde geçen, sıkıcı, sıkıntılı, eziyetli: *En üzüntülü günlerinde sorun, sevgilinin bile gerçekten var olduğuna inanmaz* (N. Ataç). *Üzüntülü bir hafta tatili.* (M)

ÜZÜNTÜSÜZ sıf. (*üzüntü*'den *üzüntü-süz*). Üzüntüsü olmayan, neşeli, sevinçli: *Üzüntüsüz insanlar.* || Üzüntüden uzak, üzücü olmayan, rahat, neşeyle geçen: *Üzüntüsüz bir ömür sürmek.*

◆ Zf. Üzülmeksizin, üzülmeden, üzüntüden uzak bir durumda: *Üzüntüsüz yaşayamamak.* (M)

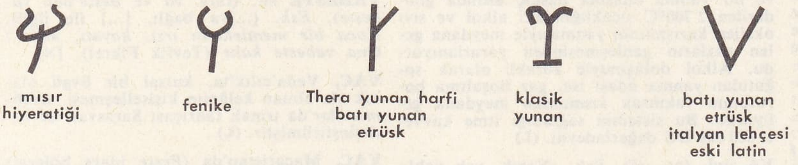

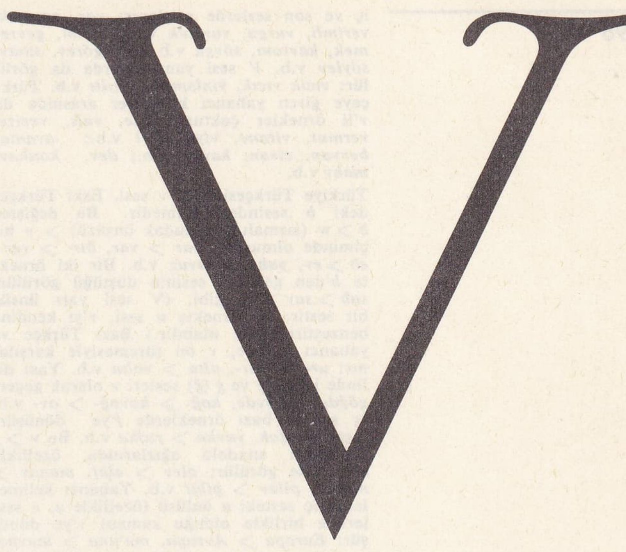

V i. Türk alfabesinin yirmi yedinci harfi; *v*. || Titreşimli dişsi-dudaksı soluklu ünsüz. (Titreşimsiz dişsi-dudaksı *f* ile karşıtlaşır.) [Bk. ANSİKL.] || Sıralama ve sınıflandırmada sayı yerine kullanıldığı zaman 26'yı (veya 27'yi) gösterir. || Ebced hesabında «vav» 6 sayısının karşılığıdır. || V biçiminde iki bölümden meydana gelen nesne: *V viraj*.

— Anat. *Dil v'si*, dilin çanak şeklindeki kabarcıklarının iki sırasının birleşmesinden meydana gelen ve açıklığı öne bakan V şekli. Bk. DİL.

— Biyol. *V kromozom*, «ortadan kıvrık kromozom» da denen iki kollu kromozom.

— Kim. V, *vanadyum*'un sembolü.

— Mekan. *V kayışı. Eşanl.* VANTİLATÖR* KAYIŞI. || *V yatak*, silindirik bir parçanın çiziminde, kontrolunda, ölçülmesinde ve markalanmasında kullanılan V şeklinde parça altlığı. (Mekanik imalâtta çok kullanılan bu âlet, ortasına, iki kenarı 90°'lik bir açı yapan V şeklinde bir yarık açılmış dökme demirden bir bloktur. Markalanacak parça iki V yatak üzerine oturtulur.)

— Metrol. *V*, elektromotor kuvvetin ve elektrik potansiyel farkının (veya gerilimin) birimi olan *volt*'un sembolüdür.

— Tar. Eskiçağda Romalılarda *V*, numara işareti olarak, 5 değerindeydi ve I ünitelerinin eklenmesiyle 6, 7, 8 sayılarını, soluna I'in getirilmesiyle 4 sayısını yazmağa yarardı (VI, VII, VIII ve IV). || Üzerinde yatay bir çizgi olunca 5 000 değerini gösterirdi. (Bazı yazarlar V'nin 5'e eşit oluşunu, X'un yarısını temsil edişiyle açıklarlar; bazıları da başparmağı ayrı olan eli temsil ettiğini ve başparmağın bir eldeki beşinci parmak olduğunu öne sürerler.)

— ANSİKL. Leng. ***Harfin tarihi.*** Yunan *ipsilon*'u, fenike *vav*'ının *u* (y) ünlüsünü göstermek için kullanılan iki defa tekrarlanmış biçimidir. *V* biçimi başlangıçtaki biçimdir; *u* biçimi uncialis'lerde ve küçük harflerde kullanıldı. Gotik devirde, ister ünlü ister ünsüz önünde olsun, kelime başında yavaş yavaş *v* daha sık kullanılmağa başlandı: *vtile, veoir;* bu, gerçekte, kullanımı genelleşen bir büyük harfti.

Göktürk (Orhon) yazısında *v* sesini gösteren bir işaret yoktur. Uygur alfabesinde *o-u* seslerinin işareti aynı zamanda *v* sesini de temsil eder. Mani yazısında *v* yanında *w* sesi işareti de yer alır. Brahmi alfabesindeki *va, wa*'yı, sogd yazısında, *v, w*'yi, passe-pa yazısındaki *va*'yı gösteren birer işaret vardır. Arap harflerinin kullanıldığı Osmanlıca döneminde *v* sesi «vav» harfiyle temsil edildi. Latin harflerini kullanan Türkiye Türkçesinde bir *v* vardır.

● *Fonetik* (ses bilgisi). *V*, yarı açık dudaklarla ve üst dişler alt dudağın iç kısmına değdirilerek telaffuz edilir. Telaffuz sırasında mizmarın titreşmesi *v*'yi *f*'den ayırır. Bundan başka *V*'nin telaffuzu *f*'ninkinden daha az şiddetlidir. Güney Fransa, Orta ve Güney Almanya ve İspanya'da hafifçe *b*'ye benzeyen çift dudaksı bir *y*'ye rastlanır. Bu *v*, dişler işe karışmadan yalnız dudaklarla telaffuz edilir: hollanda dilindeki *v* de çift dudaksıdır. Almanca'daki *v*, gerçek bir *f*'dir; buna karşılık alman *w*'si, özellikle Kuzey Almanya'da, türk *v*'siyle hemen hemen aynıdır.

Bugün Türkiye Türkçesinde *v* sesine ön,

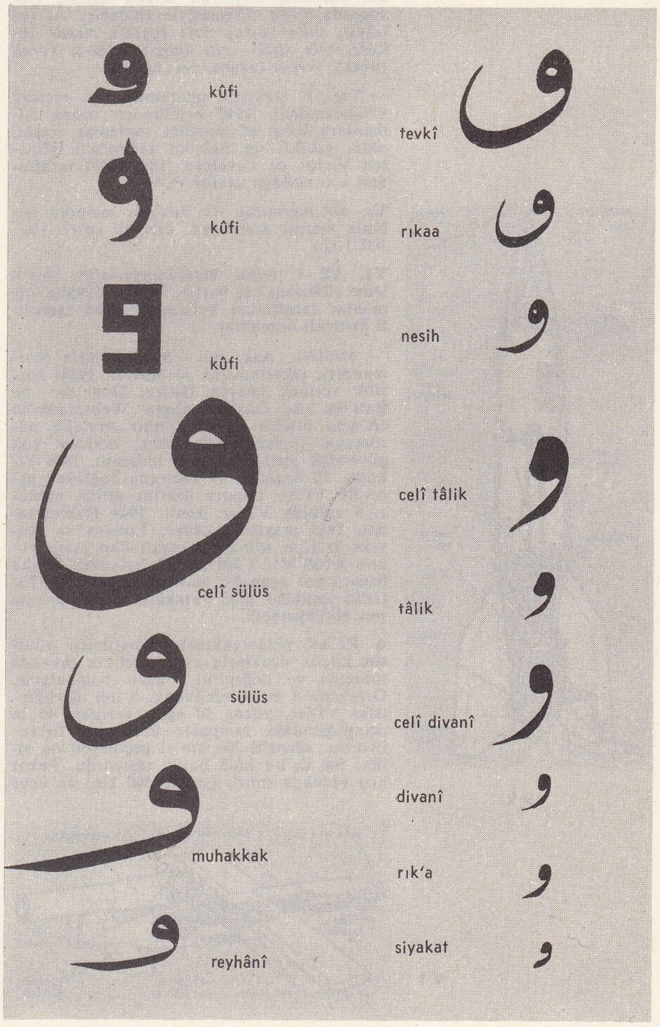

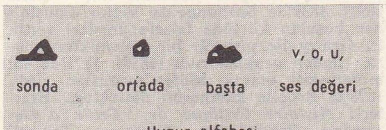

Uygur alfabesi

Mani alfabesi

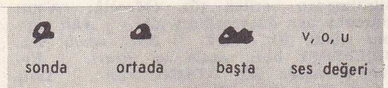

Sogd alfabesi

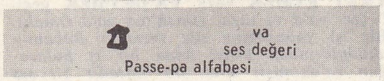

Passe-pa alfabesi

Brahmi alfabesi

iç ve son seslerde rastlanır: *var, varmak, verimli, vurgu, vurmak* v.b.; *evrim, gevremek, kavram, sövgü* v.b.; *av, görev, sınav, söylev* v.b. *V* sesi yansımalarda da görülür: *vıcık vıcık, vınlamak, vızıltı* v.b. Türkçeye giren yabancı kelimeler arasında da *v*'li örnekler çoktur: *vade, vals, vecize, vermut, virane, viyolonsel* v.b.; *avanta, bevvap, civan, kavim* v.b.; *dev, konkav, mahv* v.b.

Türkiye Türkçesindeki *v* sesi, Eski Türkçedeki *b* sesinden gelmedir. Bu değişme *b* > *w* (sızmalı çift dudak ünsüzü) > *v* biçiminde olmuştur: *bar* > *var, bir-* > *ver-, eb* > *ev, yabız* > *yavuz* v.b. Bir iki örnekte *b*'den gelen *v* sesinin düştüğü görülür: *sub* > *suv* > *su* gibi. (V sesi yarı ünsüz bir sestir; bu örnekte *u* sesi, *v*'yi kendine benzeştirmiş de olabilir.) Bazı Türkçe ve yabancı kelime, *v* ön türemesiyle karşılanır: *ur-* > *vur-, olta* > *volta* v.b. Yazı dilinde iç ses *g* ve *ğ* (ğ) sesleri *v* olarak geçer: *göğde* > *gövde, koğ-* > *kovoğ-* > *ov-* v.b. İç ses *v*, bazı örneklerde *f*'ye dönüşür: *uvak* > *ufak, yuvka* > *yufka* v.b. Bu *v* > *f* değişmesi anadolu ağızlarında, özellikle son seste görülür: *alev* > *alaf, manav* > *manaf, pilav* > *pilaf* v.b. Yabancı kelimelerde iç sesteki *u* ünlüsü (özellikle *a, e* sesleriyle birlikte olduğu zaman) *v*'ye dönüşür: *Europa* > *Avrupa, ma'una* > *mavna, mauser* > *mavzer, naulon* > *navlun* v.b.

Türkiye Türkçesi dışındaki türk lehçelerinde de *v* ünsüzüyle ilgili birtakım ses değişmeleri oldu. Karakalpakçada iç ve son ses *g, v*'ye dönüştü: *agıl* (köy) > *avul, elliğ* (elli) > *elüv* v.b. Kazakçada da iç ses *g, v* olarak geçer: *agıl* > *avıl, ağız* > *avız* v.b. Genel Türkçede *o, ö, u, ü*, gibi yuvarlak ünlülerle başlayan birçok kelime Çuvaşçada *v* ön türemesiyle söylenir: *vıl* (o) [<ol], *vıda* (orta), *vıyı* (oyun), *vagar* (öküz), *vile* (ölü), *vit-* (geç-) [<öt-], *verah* (uzak), *verem* (uzun), *ves* (uç) v.b.

— Tar. *V* («zafer» anlamında ing. *victory* kelimesinden), 1940 eylülünden sonra Almanlara karşı direnmenin toplanma işareti oldu. (B.B.C.'de Belçika radyosunu yöneten Victor de Laveleye [1894-1945] tarafından icat edildiği sanılır.) [M]

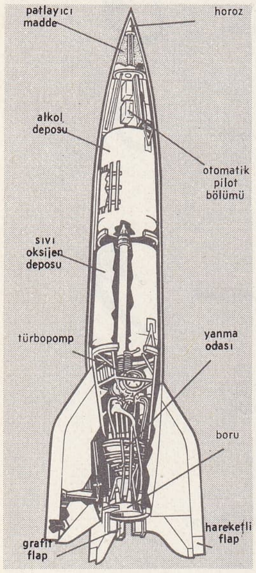

V 2

V_0, *bir merminin ilk hızı*'nın sembolü (silâhla mermi arasındaki uzaklık sıfır). [Bk. HIZ.] (L)

V1, V2 i. (alm. *vergeltungswaffe*, misilleme silâhının baş harfi). 1944 ve 1945'te Almanlar tarafından kullanılan uzun menzilli özitmeli bombalar.

— ANSİKL. Ask. tar. Müttefiklerin Normandiya çıkartmasına (6 haziran 1944) karşılık vermek isteyen Hitler, Doğu'da ve Batı'da güç duruma düşen Wehrmacht'ın (Alman Silâhlı kuvvetlerinin) stratejik durumunu güçlendirmek üzere, etkisine çok güvendiği gizli silâhlarını kullandı. 1944 Yılında, 12 haziranı 13 hazirana bağlayan gece ilk V1'ler Londra üzerine atıldı, bunları 8 eylülde V2'ler izledi. 1944 Haziranından 1945 mayısına kadar, Londra ve Anvers üzerine Almanlar tarafından aşağı yukarı 8 000 V1, 7 000 de V2 fırlatıldı; büyük hasara yol açan bu bombalar, yine de Hitler'in umduğu gibi harekâtın genel gidişatını etkileyemedi.

● *V1*'ler, pülsoreaktörle donatılmış, pilotsuz küçük uçaklarla aynı nitelikte (havada tutunma ve doğrultu) uçan bombalardı. Ortalama 8 m uzunluğunda, 5 ton ağırlığındaki V1'ler, yüzde 10 eğim verilmiş 45 m uzunluğundaki rampalar üzerinden fırlatılıyordu. Menzili 300 km'yi geçmeyen bu silâh, 500 kg'lık imlâ hakkı taşıyordu. Fakat hızı oldukça sınırlı (saatte 500 km) ve uçuş yüksekliği az (800 ilâ 900 m) olduğundan, av uçakları ve uçaksavar topları için kolay bir hedefti; bu yüzden, altmış üsden fırlatılan V1'lerin. Londra'ya ancak yüzde 23'ü, Anvers'e de yüzde 15'i isabet etmiştir.

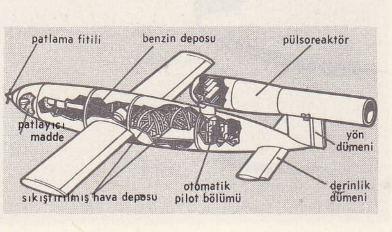

V 1

● *V1*'lerden çok daha etkili olan *V2*'ler, bugünkü güdümlü silâhların gerçek öncüsüdür. Bunlar, 1938 ile 1944 arasında Von Braun tarafından Peenemünde'de hazırlandı. 13 Ton ağırlığında, 14,50 m uzunluğunda ve 1,70 m çapındaki V2'ler, bir tonluk patlayıcı maddeyi 350 km uzağa taşıyabiliyordu. Bir füzeden meydana gelen motor kısmı, 4 m^3 hacmindeki depolarda taşınan ve bir yanma odasına basınç altında gönderilen 2 700°C sıcaklığındaki alkol ve sıvı oksijen karışımının yanmasıyle meydana gelen gazların genleşmesinden yararlanıyordu. Alkol dolaşımıyle sürekli olarak soğutulan yanma odası ise, gaz boşaltma borusunun yakınsak kısmından meydana geliyordu. Bu sistemin sağladığı itme kuvveti 600 000 BG değerindeydi. (L)

VA ünl. (ar. *vā*). *Esk.* «Yazık, vah vah!» anlamları verir. || *Va-hasreta.* Bk. VAHASRETA. || *Va-hayfa.* Bk. VAHAYFA. (M)

VA— önek. (fars. *vā-*). *Esk.* «Arkada, geride» anlamlarıyle bileşik kelimeler yapar. || *Va-cüda.* Bk. VACÜDA. || *Va-beste.* Bk. VABESTE. || *Va-pesîn,* en sondaki v.d. (M)

VA. Elektr. Alternatif akımlarda, zahirî güç birimi olan *voltamper*'in sembolü. (L)

VAA (Aslaug), norveçli kadın edebiyatçı (Vinje, Telemark 1889 - 1965). Paris'te ve Berlin'de okudu. 1934'te «Kampın Kuzeyinde» adlı şiiriyle edebiyat hayatına atıldı. Üst üste *Gölge ve Kıyı* (1935), *Villarkon* (1936), *Yolun Kenarında* (1949) adlı eserleri yayımladı. Hepsi yerel ağızla yazılmış olan bu şiirler ilkel bir tabiat duygusunun izini taşır. Piyesler de yazdı: *Taş Tanrı* (1938), *Yirminci Gün* (1947), *Keşişin Çanı* (1950). [L]

VAAL, Güney Afrika'da ırmak, Orange'ın kolu (sağ kıyı); 1 200 km. Orange ve Transvaal arasında sınırı çizerek Veld'de geniş bir çember çizer ve Riet ile Modder'i aldıktan sonra Douglas'ın aşağı kesiminde sona erer. Adı Kap iline oranla bu ırmağın ötesinde yer alan Transvaal'in adının bileşimine girmiştir. Sularından barajlar sayesinde sulamada yararlanılır. (L)

VAALİT i. (fr. *vaalite*). Miner. Hidratlı tabiî magnezyum, demir ve alüminyum silikat; vermikülit grubundandır. (L)

VAASA, isveççe **Vasa,** Finlandiya'da liman şehri, 1606'da Botten körfezi kıyısında kuruldu, Vaasa ilinin merkezi; 49 830 nüf. Kereste ihraç limanı. Sanayi merkezi: iplikhaneler, şeker, sabun ve un fabrikaları, makine sanayii v.b. İsveç lisesi; eyalet müzesi. — *Vaasa ili,* 443 500 nüf. (L)

VAAT veya **VA'D** i. (ar. *vaᶜd*). Bir işi üstüne alma ve bu işi yapmak için verilen söz: *Rabia'yı görmek ferahlık verdi. Bunda, belki avukatımın akşama Nihan'ı arama vaadinde bulunması da rol oynamıştı* (R. H. Karay). || *Vaat etmek.* Bk. VAAT ETMEK.

— Huk. *Esk. Vaadi muallak,* gelecekteki bir şarta bağlı olarak verilen söz. (Bu söz islâmda kefalete eşittir. Meselâ «A, borcunu ödemezse ben ödeyeceğim» gibi.) || *Vaadi mücerreti,* hiç bir kayıt ve şart ileri sürülmeden verilen söz. (Meselâ: «A'nın borcunu ben ödeyeceğim» gibi.) || *Akit yapma vaadi.* Bk. AKİT. || *Borç vaadi.* Bk. MÜCERRET *borç vaadi* ve *ikrarı.* || *Evlenme vaadi.* Bk. NİŞANLANMA. || *Satış vaadi.* Bk. SATIŞ. (M)

VAAT ETMEK veya **VA'DETMEK** geçl. f. (ar. *vaᶜd* ve türk. *etmek*'ten *vaᶜd-etmek*). Bir işi yapacağına söz vermek: *Babamın ahbaplarından birisi bana bir iş bulacağını va'detmişti ama, iki haftadır bir ses çıkmayınca ben de eskisi gibi, balığa gitmeğe başladım* (Orhan Kemal). || Umut vermek, haliyle bir işi yapacağı hissini uyandırmak. (M)

VABAR, Güney Arabistan'da eski devirlerde yaşadığı söylenen bir kabile ve bu kabilenin oturduğu bölge. Arap kaynaklarının, bu kabile hakkında verdikleri efsanevî bilgilerde, kabile mensuplarının tek gözü, tek eli ve tek bacağı olduğu belirtilir. Vabar kabilesinin, en eski arap kabileleri olan Ad ve Temud ile aynı zamanda yaşadığı ileri sürülürse de bunların tarihî bakımdan yaşayıp yaşamadıkları bilinmiyor. Vabar adı verilen bölgenin, yine arap tarihlerinde, zengin bir ülke olduğu, su kaynaklarının çokluğu, her türlü meyvenin ve özellikle hurmanın bol yetiştiği bildirilirse de bunun doğruluğu tespit edilemedi. (M)

VABESTE sıf. (fars. *vā* ve *beste*'den *vābeste*). *Esk.* [...]ya bağlı, [...] ile ilgili: *Koca bir memleketin ırzı, hayatı, malı / Ona vabeste kalır* (Tevfik Fikret). [M]

VAC, Veda'cılık'ta, kutsal bir övgü olarak ele alınan kelâmın kişileşmesi. *Brahmanalar*'da ırmak tanrıçası Sarasvati ile özdeşleştirilmiştir. (L)

VAC, Macaristan'da (Peşte idare bölgesi) şehir; Macaristan ovasına girmeden burada *Vac boğazı*'nı meydana getiren Tuna ırmağının kıyısında; 26 700 nüf. XVIII. yy.-dan kalma katedral. Barok üslûbunda kiliseler. Bağcılık. Dokuma ve haberleşme araçları sanayii. Çimento fabrikası. (L)

VACARESCU, rumen boyar ailesi. Üyeleri XVIII. yy. sonu ile XIX. yy. başlarında romanya edebiyatının gelişmesinde rol oynadı. — İENACHİTA (1730'a doğr. - 1798'e doğr.). Eflak prenslerinin sarayında görev aldı, rumence bir gramer denemesi (*Grammatica Romanesca,* 1787), kişisel hatıralar bakımından zengin bir *Çok Güçlü Osmanlı Padişahlarının Tarihi* (elyazması) ile halk şarkıları üslûbunda lirik şiirler yazdı. İki oğlu ALECU ve NICULAE de babaları gibi yunan şiiri etkisinde lirik şiirler yazdılar. 1908'den sonra baba ile oğullarının şiirleri *Vacarescu'ların Şiirleri* adıyle yayımlandı. Bu kitaba Alecu'nun oğlu İANCU veya İON'un (1790'a doğr. - 1863'e doğr.) şiirleri de eklendi. — ELENA, fransızca yazan kadın şair (Bükreş 1866 - Paris 1947), kraliçe Carmen Sylva'nın nedimesi oldu ve kraliçenin *Jéhovah* adlı şiirini tercüme etti. Daha yirmi yaşındayken ihtiraslı ve ateşli bir lirizm yansıtan şiirler yayımlamağa başladı. Hayatının büyük kısmını yabancı ülkelerde ve özellikle Paris'te geçirdi. Eserleri: *L'Ame Sereine* (Huzurlu Ruh) [1896], *Lueurs et Flammes* (Işıklar ve Alevler) [1903], *La Dormeuse Éveillée* (Uykudan Uyanmış Kadın) [1914], *Dans l'Or du Soir* (Akşamın Yaldızında) [1928]. (L)

VACCAELER, lat. **Vaccaei.** Esk. coğ. İspanya'da (Tarraconensis) halk. M.Ö. 179'da uzun bir savaştan sonra Roma'ya boyun eğdi. Sonra birçok defa başkaldırdı. Başlıca şehirleri: *Pallantia* (Palencia), *Cauca* (Coca). [L]

VACCARİA i. Soluk pembe çiçekli otsu bitki, 30-60 sm boyundadır; ekin arasında yetişir. (Karanfilgillerden.) [L]

VACCARO (Andrea), italyan ressamı (Napoli 1598'e doğr. - ay.y. 1670). Caravaggio'dan sonra Napoli okulunda yenilik akımını başlatan İmparato'nun öğrencisiydi. San Martino manastırında çalıştı. Büyük sahneler de çizdi: *Masumların Katliamı* (Napoli müzesi). [L]

VACHEROT (Etienne), fransız filozofu (Torcenay, Langres yakınları 1809 - Paris 1897). 1839'da Sorbonne'da Victor Cousin'den boşalan kürsüde felsefe dersleri verdi. P. Gratry ile giriştiği bir polemikten sonra, işinden uzaklaştırıldı (1850). 1871'de sol milletvekili olarak Millet meclisine girdi. 1873'te Broglie kabinesini destekledi. Eserleri: *Histoire Critique de l'École d'Alexandrie* (İskenderiye Okulunun Tenkitli Tarihi) [1846-1851]; *Le Métaphysique et la Science* (Metafizik ve Bilim) [1858]; *La Démocratie* (Demokrasi) [1859]; *La Religion* (Din) [1868]; *De La Politique Extérieure de la République* (Cumhuriyetin Dış Siyaseti Üstüne) [1881]; *Le Nouveau Spiritualisme* (Yeni Spiritüalizm) [1884]; *La Démocratie Libérale* (Liberal Demokrasi) [1892]. (L)

VACHON (Pierre), fransız kemancısı ve bestecisi (Arles 1731-Potsdam 1803). Chabran'ın öğrencisiydi. Sanat hayatına 1756'da Concert spirituel'de başladı. 1786'da Berlin'e giderek Prusya kralının sarayında yaşadı. Yaylı çalgılar için dörtlü yazan ilk bestecilerden biridir. On iki dörtlü, bir operakomik (*Les Femmes et le Secret* [Kadınlar ve Sır], 1767), keman ve sürekli bas için on iki sonat, iki keman ve sürekli bas için on iki üçlü ve üç keman konçertosu besteledi. (L)

VACİB sıf. Bk. VACİP.

VACİBE i. (ar. *vâcib*'den *vâcibe*). *Esk.* Yapılması şart olan şey: *Hak yol aramak vacibedir akl-ı selime* (Ziya Paşa). *Eşanl.* VECİBE.

◆ **Vacibat** çoğ. i. *Esk.* Yapılması gerekli olan şeyler. (M)

VACİD sıf. (ar. *vücûd*'dan *vâcid*). *Esk.* Meydana getiren. || Tanrı'nın sıfatlarından biri. || İ. Erkek adı.

◆ **Vacide** sıf. *Esk.* Vacid'in dişili. || İ. Kadın adı. (M)

VACİP veya **VACİB** sıf. (ar. *vücûb*'dan *vâcib*). *Esk.* Yapılması şart olan, gerekli: *Bilmem ne durur suhanserayan Vacibdir o lûtfa arz-ı şükran* (Muallim Naci). || Din bakımından yapılması zorunlu olan, fârza yakın bir gerekliliği olan. || *Vacib-ül-ifa,* yapılması zorunlu olan. || *Vacib-ül-katl,* öldürülmesi şart olan. || *Vacib-ül-vücud* («varlığı gerekli olan»), Tanrı.

— Din. Müslümanlıkta farz ve uyulmaması günah olan ilâhî emir anlamında kullanılan deyim. || *Vacib-ül-vücud,* kendi kendisiyle var olan, varlığını kendinden başka bir güce borçlu olmayan varlık, Tanrı.

— Tasav. *Vacib-ül-zatihi,* varlığını kendine borçlu olan, kendi kendisiyle var olan. Bk. ANSİKL.

— Teşk. tar. *Vacib-ür-riaye,* sadrazamların, vezirlerin, nişancıların ve beylerbeylerinin oğulları hakkında kullanılan deyim. (Vacib-ür-riaye hakkında özel lutuf olarak müteferrikalarından bir kısmı ulufe, bir kısmı dirlik aldıkları için bunlar, müteferrika ile tımar ve zeametli müteferrika olarak ayrılırlardı.) || *Vacib-ür-riaye ağalar,* müteferrikalar hakkında kullanılan deyim.

— ANSİKL. Tasav. İslâm dinine göre evren yaratılmıştır. Onun varlığı Tanrı'yı gerekli kılar. Tasavvufta, yaratılmayan ve yalnız kendi özü gereği var olana Tanrı denir. Bu konuda dinle tasavvuf birleşir. Her ikisine göre de Tanrı varlığı *vacib-ül-zatihi*'dir. Mutasavvıflar bunu Tanrı ile eş özden saydıkları insana da uygularlar. İnsan, Tanrı'nın görünüş alanına çıkması sonucu var olduğu için özüyle Tanrı'ya bağlıdır, görünen Tanrı'dır. Bu yüzden Tanrı gibi kendi kendini gerekli kılar, varlığı özü gereği vacib-ül-zatihidir (kendi özünü gerektiren, kendi kendisiyle var olan). [M]

VACİZ sıf. (ar. *vecz*'den *vâciz*). *Esk.* Kısa. (M)

VACQUERİE (Auguste), fransız yazarı ve gazetecisi (Villequier 1819 - Paris 1895). Victor Hugo'ya hayrandı. Romantik ülküye bağlı kaldı. Şiir kitapları (*L'Enfer de l'Esprit* [Ruhun Cehennemi], 1840; *Les Demi-Teintes* [Yarım Renkler], 1845), büyük bir tarihî dram (*Les Funérailles de l'Honneur* [Şerefin Cenaze Töreni], 1861), makale ve hatıralar yayımladı. (L)

VACRA i. («yıldırım» anlamında sanskritçe k.). İndra'nın yıldırımı, daha sonra çeşitli buddha tanrılarının şeytanlara karşı kullandıkları silâh. || Genellikle hint sembolleri arasında yer alan kırılmaz madde, elmas. (L)

VACRAPANİ, başlangıçta bir *yakşa* sayılmış kişi. Tanrı İndra ile bir tutuldu. Pali yasasına, sonra bir bodhissatva biçiminde Mahayana Buddha'cılığına geçti. Yıldırımı (*vacra*) taşıyan Vacparani eski ikonografide çok zaman Buddha Sakyamuni'nin yanında temsil edilir; Gandhara'da ise genellikle helenistik bir kişi biçiminde canlandırılmıştır. (L)

VACRASATTVA («Yıldırım - Kapı» veya «Elmas - Kapı»), «murakabe» denen buddha'lardan biri. Mahayana Buddha'cılığınca insan görünüşlü buddha'lardan daha üstün tutulur. Buddha kanununu, yani yüce gerçeği kişileştirir; X. yy.dan sonra Adi - Buddha veya «en eski Buddha» sayılmıştır; «insan görünüşlü» buddha Akşobhya'nın saç topuzunda temsil edilir. (L)

VACUNA. Esk. Rom. Diana, Minerva veya Victoria ile özdeş tutulan sabin tanrıçası. (L)

VAÇKAR (Dalibor), çek bestecisi (Korçula 1905), Suk'un öğrencisi. Prag radyo orkestrasında kemancı olarak çalıştı; iki bale, dört senfoni, iki piyano ve bir keman konçertosu, piyano ve nefesli çalgılar için bir dörtlü besteledi. (L)

VAD i. Kuzey Afrika'daki ırmaklara verilen ad; sonradan genel coğrafyada, kurak bölgelerde sadece derelerle beslenen geçici akarsuların hepsi için kullanıldı.

— ANSİKL. Hidrogr. *Vad,* çoğunlukla Dördüncü zaman başlangıcında, iklimin daha yağışlı olduğu sırada oyulan bir vâdiyi akaçlar. Debisi genellikle yağmur rejimi, çok yüksek dağlardan doğan vadlarda ise kar-yağmur rejimidir. Kabarmalar şiddetli ve kısadır, hattâ bazen tekrarlanır; bunun sebebi kış sağanaklarının hızlı akışıdır. Vad her taşmasında bir önceki alçalma sırasında bıraktığı gereçlerle dolmuş bir yatağa geçer. Vadlar alüvyonlarını geri çekilme sırasında bırakır; alüvyonlar iyi ayrılmamıştır. Vadların doyma debileri çok düşük, yıllık toplam debileri çok değişkendir (Şelif'te Akdeniz yağışları dolayısıyle 1-26 oranında, yıldan yıla çok değişir).

Bazı vadlar denize ulaşır ve akışları cılız da olsa devamlıdır; ama çoğu kapalı çöküntülere ulaşır ve sebhalarda sona erer veya tesadüfî bir akışla sularını tüketerek son bulur. Vad, çamurlu birkaç su birikintisi bulunan taşlarla dolu bir yataktır. Ama aşağı kesimde bir alt akışın ve yeraltı örtülerinin bulunduğu, bitki örtüsünden anlaşılır ve artezyen kuyuları açılabilir. Çoğunlukla bu akış boyunca bir vahalar sırası uzanır ve burasının bir kervan yolu olduğunu gösterir.

Yeryüzü vadından insanlar çok az yararlanabilir: yazın sulama mevsiminde suları kurur. Büyük hazne-barajlar yapılması da başlangıçta çabucak dolmaları ve olağanüstü taşkınlara sebep oldukları için umutları kırmıştır. (L)

VAD i. (fars. *vâd*). *Esk.* Oğul. (M)

VAD i. Miner. Genellikle topraksı yapıda, hidratlı tabiî manganez oksitler grubuna verilen ad. (Lampadit, asbolan v.b. bu gruptandır.) [L]

VAD (EL—), Cezayir Sahrası'nda vaha, Vahalar idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Suf'ta; 86 100 nüf. Hurma bahçeleri derinliği az olan yeraltı örtüsünün yüze çıktığı çanaklara dağılmıştır. Önemli pazar yeri. Halıcılık. (L)

VADAY, Çat'ta bölge, Sahra sınırında. Birkaç kalıntı engebesinin veya kumtaşlı yaylaların hâkim olduğu geniş bir billûrlu çöküntüdür. Kenarından açılan vâdiler (Batha, Bahr Azum) tarıma elverişlidir. —*Vaday ili,* 357 000 nüf. İdare merkezi, *Abeşe.*

— Tar. Vaday, Mabaların yaşadığı eski bir krallıktır; XV. yy.da Darfur Araplarının melezleri olan Tuncurlara boyun eğdi. XVII. yy.da Abdülkerim (1635-1655) tarafından müslümanlaştırıldı. Abdülkerim'in yerine geçen Şarut I (1707-1747), bölgeyi bağımsızlığa kavuşturdu; Muhammed Şerif Salih, başkenti Abeşe'ye nakletti (1850). Naştigal'ın keşfettiği (1873) Vaday, 21 mart 1899 fransız-ingiliz antlaşmasıyle fransız yetkisine girdi. 1909'da albay Largeau Abeşe'yi işgal etti. Vaday, 1912'de Çat'a bağlandı. (L)

VADDER (Lodewijk DE), flaman ressamı (Brüksel 1605 - ay.y. 1655). Yavaş yavaş XVI. yy. ilkelerinden uzaklaşarak tabiî yerlerin resmini yaptı. Berlin, Brüksel, Münih, Prag ve Stockholm müzelerinde eserleri vardır. (L)

VADE i. (ar. *vacde*). Bir işin yapılması, bir taahhüdün yerine getirilmesi, bir borcun ödenmesi için belirlenmiş, tanınmış zaman: *Bu senetlerin vadesi daha gelmedi.* || *Mec.* Ecel, ölüm vakti. || *Esk.* Söz verme.

— DEY. *Vadesi gelmek* (veya *yetmek*), eceli gelmek, ömrü sona ermek.

— Huk. Bir borcun ifasının bağlandığı süre. Bk. ANSİKL.

— Muhas. *Vade defteri,* muhasebecinin bedelleri ödenecek veya tahsil edilecek olan senetleri bu işlemin yapılması gereken güne göre kaydettiği defter veya ajanda. (Vade defteri, tahsil edilecek senetler cüzdanında olduğu gibi, senetleri tasnif ederek de tutulabilir.)

— ANSİKL. Huk. Bir borcun yerine getirilmesi için verilen süreye *vade* denir. Borç, vadesi gelmeden önce *müeccel,* vadesi geldikten sonra *muaccel* bir borç haline gelir. Vade, kural olarak borçlu lehine tanındığı için, borçlunun, borcunu vadeden önce yerine getirmesine bir engel yoktur. Ancak istisna olarak vade, alacaklı lehineyse borçlu kural olarak vadeden önce ödeme yapamaz. Bir borcun vadeye bağlanması, tarafların anlaşmasından, borcun niteliğinden veya kanunun bir hükmünden doğabilir. Bazı durumlarda vade olarak, gerçekleşme zamanı belli olmayan fakat gerçekleşecek bir olay tayin edilebilir. Bu durumda *gayri muayyen* vadeden söz edilir. Bazen de vade önceden tayin edilmez; fakat, vadeyi tayin yetkisi, alacak veya bir üçüncü kişiye bırakılmış olur. Bu durumda «muacceliyet ihbarı» söz konusudur.

Vadeyi tayin yetkisi borçluya bırakılmışsa, bir eksik borç söz konusu olur. Taraflar, vadenin ne şekilde hesaplanacağını belirtmemişlerse, Borçlar kn. md. 75-77 şöyle bir hesap şekli getirmiştir: 1. ayın *başı* veya *sonu* terimleri, ayın *birinci* veya *sonuncu* gününü belirtir; 2. vade, gün olarak tayin edilmişse, sözleşmenin kurulduğu günü izleyen günden itibaren işlemeğe başlar ve borç, sürenin sonunda muaccel olur. Meselâ, 1 nisanda yapılan ve 10 gün vadeli olan bir borç, 10 nisanda muaccel olur; 3. vade, birden fazla haftayı kapsıyorsa son haftada, sözleşmenin yapıldığı güne ismen uyan gün sona erer; 4. vade, ay, yarım ay, yıl veya yarım yıl olarak verilmişse borç, sözleşme kurulduğu gün, ayın kaçıncı günüyse, son ayın o günü sona erer; 5. yarım ay tam 15 günü ifade eder; 6. sekiz veya 15 gün, bir veya iki haftayı değil, gerçek olarak 8 veya 15 günü gösterir. Vadelerin hesaplanmasında, tatil günleri süreden çıkartılmaz. Ancak, vadenin son günü tatile geliyorsa vade, tatili izleyen ilk işgünü sona erer. (M)

VADELİ sıf. (*vade*'den *vade-li*). Süresi belirlenmiş olan.

— Bank. *Vadeli hesap* (veya *mevduat*), ancak belirli bir süre sonra çekilebilen para hesabı. (M)

VADE-MECUM [vade-mekum] i. (lat. *vade,* gidiyor ve *mecum,* benimle). Bir bilim, bir sanat hakkında temel bilgileri veren cep kitabı. (L)

VADESİZ sıf. (*vade*'den *vade-siz*). Belirli bir süre ile sınırlanmamış olan.

— Bank. *Vadesiz hesap* (veya *mevduat*), istenildiği zaman çekilebilen para hesabı. (M)

VA'DETMEK geçl. f. Bk. VAAT ETMEK.

VÂDİ i. (ar. *vâdi*). İki dağ arasındaki uzun geçit: *«Çağlıyanlar» dedikleri bu yerde vâdi birdenbire daralıyor, âdeta bir boğaz vücuda getiriyordu* (R. N. Güntekin). || Bir nehrin aktığı yatak. *Esk.* Mecra. || *Mec.* Tarz, yol, konu: *Bu vâdide pek çok söz söyledi.*

— *Esk. Vâdi-i Eymen,* Tur dağında Musa peygambere Tanrı'nın tecelli ettiği yer. || *Vâdi-i hamuşan,* mezarlık. || *Vâdi-i haşr,* kıyamet yeri. || *Vâdi-i hayret,* şaşkınlık vâdisi. || *Vâdi-i kebir,* (edebiyatta) eski usul. || *Vâdi-i Mecnun,* Mecnun'un yaşadığı yer.

— Denizbil. *Denizaltı vâdisi.* Bk. *Denizaltı* KANYON'*u.*

— Jeomorfol. *Asılı vâdi.* Bk. KAVŞAK. || *Düzgün vâdi,* eni değişmeyen, çok düzgün, ırmak veya buzul vâdisi. (Nemli ılıman bölgelerin ırmak vâdilerinde, aşındırma ve döküntülerin taşınması etkiliyse vâdinin genişliğiyle akarsuyun önemi arasında bir iliş-

ki vardır; düzeltme aynı şartlarda ırmakların yataklarında da görülür; ırmaklarda düzeltme işlemi ırmak debisine ve taşıma gücüne bağlıdır.) || *Kör vâdi,* karstlı engebelerde suları yeraltına sızan ve aşağı kesimi bir duvarla kapanan vâdi. || *Ölü vâdi,* içinden akarsu geçmeyen vâdi.

— ANSİKL. Jeomorfol. *Vâdi*'nin evrimi, yamaçlar ile talveg'in biçimlenmesinin birbirini etkilemesine bağlıdır; bu iki biçimlenme farklı süreçlerle oluşur ama ikisi de iklime tabidir. Döküntü, kaymalar veya soliflüksion aracılığıyla yamaçlar vâdiyi ve ağzını genişletir (bk. AKLAN), ama tabanını döküntülerle doldurur; akarsu, bu döküntüleri boşaltmayabilir; bu durumda vâdide, içbükeyli enine profilli bir yığışım meydana gelir. Yamaçlarda meydana gelen bir sel aşındırması, boşaltma konilerini tıkayabilir. Tersine, yamaçların hafifçe biçimlenmesi ve ırmağın yatağını hızla dikey olarak oyması yüzünden bir boğaz oluşur. Birçok vâdi tipinin ortaya çıkması yamaçların biçimlenmesiyle talveg'in düzenlenmesi arasındaki bu çok çeşitli ilişkilerdir. (LM)

Roger VADİM

Vâdideki Zambak (*Le Lys dans la Vallée*), H. de Balzac'ın romanı (1835). Tours'daki bir baloda Félix de Vandenesse, akıl dengesi bozuk, bencil ve hasta bir adam olan Mortsauf kontunun karısıyle tanışır ve onun dostluğunu kazanır; ne var ki bu dostluk saf ama aşk ve kıskançlık doludur. Bir süre sonra saraya çağırılan Vandenesse, markiz Dudley ile tanışır ve onu büyük bir tutkuyle kendine bağlar. Öte yandan korkunç bir hayatın yıprattığı ve kıskançlığın kemirdiği Mme de Mortsauf, acı içinde ölür. (→ Bibliyo.) [L]

VÂDİ HALFA, Sudan'da (Kuzey ili) şehir, Mısır sınırında, Nil'in ikinci şelâlesinin aşağı kesiminde; 10 000 nüf. Abu Hammed ve Hartum'a giden demiryolu hattının başlangıcı olan şehrin yeri, Assuan barajı tamamlanınca değiştirilecektir. (L)

VÂDİL KURA, Medine ile Ela arasında bulunan çöküntü alanı. Güney Arabistan ile Suriye arasındaki eski ticaret yolunun üzerindedir. Özellikle Mina (Main) devletinin önemli şehirlerinden olan Ela'nın bu vâdi üzerinde bulunması Vâdil Kura'nın tarihi bakımından önemlidir. Bu bölgede bazı harabeler ve yazıtlar bulundu. M. Ö. VI. yy.da Kudüs'ün Babilliler tarafından alınması üzerine büyük bir musevî topluluğu, bu bölgeye yerleşti. İslâm dini ortaya çıktığı zaman Vâdil Kura'da bulunan bu topluluk Hz. Muhammed'e karşı cephe aldı. 624'te Medine'deki Kaynuka musevîleri sürülünce, Vâdil Kura'daki soydaşlarının yanlarına gittiler. 627'de Vâdil Kura Musevîleri Teyma, Fedek ve Hayber Musevîleri ile birlikte Hz. Muhammed'e karşı çıktılar. Ertesi yıl Hayber'i alan peygamber, Medine'ye dönerken Vâdil Kura'ya uğradı ve büyük miktarda ganimet ele geçirdi. Halife Ömer devrinde buraya Araplar yerleşti. Yönetim bakımından uzun süre Medine'ye bağlı olarak kalan Vâdil Kura, zamanla eski önemini kaybetti. (M)

VÂDİL MEDANİ, Orta Sudan'da şehir, Mavi Nil ilinin merkezi, Mavi Nil ırmağının kıyısında; 53 700 nüf. (L)

VADİM (Roger Vadim PLEMYANNIKOV, **Roger** — denir), fransız sinema yönetmeni (Paris 1928). Tiyatro oyuncusu idi. 1949'dan sonra Marc Allegret'nin asistanı oldu. Sinemaya yeni başlayan Birigitte Bardot'yu himaye etti, onunla evlendi ve *Ve Allah Kadını Yarattı* (Et Dieu Créa la Femme) [1956] adlı filmi çevirdi. *Saint-on Jamais* (Bilinmez ki) [1957]; *Tehlikeli Alâkalar* (Les Liaisons Dangereuses) [1959] gibi sanat kaygısı ağır basan filimlerden sonra, ticarî amaç gözeten filimler çevirdi: *Et Mourir de Plaisir...* (Ve Zevkten Ölmek...); *Yorgun Savaşçı* (Le Repos du Guerrier) [1962]; *Château en Suède* (İsveç'teki Şato) [1963]; *Aşk Zinciri* (La Ronde) [1964]; *Oyun Bitti* (La Curée) [1965]; *Barbarella* (1967). [L]

VAENIUS
«Sanatçı ve Ailesi»
Louvre müzesi,
Paris

VADİMON gölü, lat. **Vadimonus lacus.** Esk. coğ. İtalya'da göl, Etruria'da. Romalılar M.Ö. 283'te Galyalıları burada yendi. Bugün, *Bassano gölü.* (L)

VADİ-NATRUN. Bk. NATRON *gölleri.*

VADİ NUN, esk. **Vadi Nul,** Fas'ın güneybatısında Anti Atlas dağlarıyle sahra arasında ova. Bazı akarsularla sulanan ovada, Araplar ve Berberîlere ait şehirler vardır. Vadi Nun, eski devirlerde otlaklarıyle ünlüydü. VII. yy. başlarında Vadi Nun'un hâkimleri Berberîlerdi. Ukbe bin Nafi'nin Ifrikiye valiliği sırasında, islâm dini bölgede yayıldı. Musa bin Nuseyr'in valiliği esnasında Vadi Nun, islâm hâkimiyetine geçti. X. yy.da bölgenin en önemli şehri Nul Lamta idi (bugün Asrir köyü). XI. yy.da Murabıtların eline geçen Vadi Nun, 1218'den sonra Arapların, XVI. yy.dan sonra hıristiyanların akınlarına uğradı. Sadiye şeriflerinin Fas'a hâkim oldukları dönemde hıristiyanlar, Vadi Nun'dan çıkarıldılar. Sonraki yüzyıllarda bölge, Afrika ile ticarî faaliyetlere girişti. XIX. yy.dan sonra avrupalı tacirler de buralarda faaliyet göstermiştir. Bölge daha sonra Fransız siyasî nüfuzuna girdi. Bölgede tahıl, üzüm, tütün ve çeşitli meyve yetişir. Vadi Nun, sanayi bakımından çok gelişmemiştir. (M)

Vadiyan (EL—), Güney Tunus'ta vaha, Cerid'de. Yüz kadar kaynakla 200 000'e yakın hurma ağacı sulanır. (L)

Vâdiyûsseyl savaşı, Fas'ta, Osmanlılarla Portekizliler arasında yapılan savaş (1578). XVI. yy.da Osmanlılarla Portekizliler, Fas hâkimiyeti konusunda çatışma halindeydi. 1574'te Ebu Abdullah Muhammed Mütevekkil, Fas hükümdarı olduğu zaman, Portekizlilerle anlaştı ve Fas, Portekiz nüfuzu altına girdi. Muhammed'in bu siyasetine karşılık, kardeşlerinden Abdülmelik, Osmanlılarla anlaştı. Cezayir beylerbeyi Ramazan Paşa, Abdülmelik ile birlikte Fas'a girerek Fas şehrini ele geçirdi ve Abdülmelik, Fas sultanlığı tahtına geçti. Ramazan Paşa, dönüşte Muhammed'in ordusunu yendi (1576). Böylece Fas, osmanlı himayesine girmiş oldu. Muhammed, Portekiz kralı Sebastiao'ya başvurarak yardım istedi. Portekiz kralı, İspanya'dan da yardımcı kuvvetler alarak Fas'a çıktı. Portekiz ordusu 80 000 asker ve 360 toptan meydana geliyordu. Bu tehlike karşısında Abdülmelik, Osmanlılardan yardım istedi. Bu sırada Ramazan Paşa, Cezayir beylerbeyliğinden azledilerek Tunus beylerbeyliğine tayin edilmişti. Bununla birlikte Divanı Hümayun, Portekizlilere karşı Ramazan Paşayı görevlendirdi. Ramazan Paşa 30 000 türk ve 30 000 arap askerinden meydana gelen 60 000 kişilik bir kuvvetle Portekizlileri Vâdiyüsseyl'de karşıladı; yapılan savaşı Ramazan Paşa kazandı. Portekizliler 40 000 esir verdiler; 360 top Osmanlıların eline geçti. Savaşta Portekiz kralı Sebastiao ve Muhammed öldü. Fas üstündeki osmanlı himayesi kesin bir durum kazandı. (M)

VADO LİGURE, İtalya'da komün, Liguria'da (Savona ili), bu şehrin limanı kıyısında; 10 150 nüf. Savona'nın petrol limanıdır: modern tesisler ve çok büyük sarnıçlar. Önemli makine yapımı ve elektrometalürji sanayii. (L)

VADRİU, esk. fr. **İnkermann,** Cezayir'de (Mostaganem idare bölgesi) idare çevresi merkezi, Şelif ovasında; 13 400 nüf. — *Vadriu idare çevresi,* 119 800 nüf. (L)

VADSÖ, Norveç'in kuzeyinde balıkçı limanı, Finnmark'ın idare merkezi, Vanangerfjord'un kuzey kıyısında; 2 800 nüf. Şchir, İkinci Dünya savaşı sırasında yıkılmıştı. Konservecilik; besin sanayii. (L)

VADUZ, bağımsız Liechtenstein prensliğinin başkenti, Ren nehrinin kıyısında: 3 400 nüf. Prens sarayı. Turistik merkez. Kasabanın yukarısında Liechtenstein şatosu. Bağlar. (L)

VADZEM veya **VADİZEM,** Fas'ta (Casablanca ili) şehir; 13 200 nüf. Ticaret merkezi. (L)

VAD ZENATİ, Cezayir'de (Konstantin idare bölgesi ve çevresi) komün, Konstantin ovalarında; 23 008 nüf. (L)

VAENİUS veya **VAN VEEN** (Otto), flaman ressamı (Leiden 1556 - Brüksel 1629). Liège'de Lampsonius'un atelyesine devam etti, İtalya'yı gezdi, Alessandro Farnese'nin hizmetinde çalıştı. 1596'dan 1600'e kadar Rubens'e öğretmenlik yaptı. XVII. yy. sonlarında Hollanda akademisinde moda olan italyan üslûbundan Rubens çağına geçişi sağladı. Tablolarından çoğu belçika müzeleriyle kiliselerinde (Anvers, Lierre, Namur) ve Louvre'dadır (*Sanatçı ve Ailesi*). [L]

VA-FAN-GU, Çin'de (Liao-ning) yer, Liaodung yarımadasında, Da-lien'in kuzeydoğusunda, Da-lien'i Mukden'e bağlayan demiryolu hattı üzerinde.

— Ask. tar. Japonların ele geçirdiği Port Arthur'u kurtarmak isteyen rus birlikleri, 14-15 haziran 1904'te son savaşlarını burada yaptılar. Bk. RUS-JAPON SAVAŞI. (L)

VAFİ sıf. (ar. *vefâ*'dan *vâfi*). *Esk.* Kâfi gelen, elverir, çok olan. || Sözünde duran. ||*Kâfi ve vafi.* Bk. KÂFİ. (M)

VAFİD i. (ar. *vefd*'den *vâfid*). *Esk.* Elçi. (M)

VAFİ denizi. Bk. BAFA *gölü.*

VAFİR sıf. (ar. *vefret*'ten *vâfir*). *Esk.* Bol, çok.

— Ed. *Esk. Bahri vafir,* aruzda *müfâ'aletün müfâ'aletün müfâ'aletün* vezni.

◆ **Vafire** sıf. *Esk.* Vafir'in dişili. || *Emval-i vafire,* bol mal. (M)

VAFRA, Arap yarımadasında tarafsız arazi, Basra körfezi kıyısında, Kuveyt ile Suudî Arabistan arasında. (L)

VAFTİZ i. (yun. *Baptisis*'ten). Hıristiyan dininde, ilk günahı silmek ve hıristiyanlaştırmak amacıyle yapılan kutsal işlem. || *Vaftiz adı,* vaftiz edilen kimseye verilmiş küçük ad. || *Vaftiz alayı,* bir vaftiz törenine çağırılm.ş kişilerin meydana getirdiği dizi. || *Vaftiz anası,* (*vaftiz babası*), vaftiz sırasında çocuğu tutan ve onun din eğitimini üzerine alan kadın (erkek). || *Vaftiz kurnası,* içinde vaftiz suyunun bulunduğu kap. (Bk. ANSİKL.) || *Vaftiz töreni,* vaftiz işleminin yapıldığı tören. || *Vaftiz yeri.* Bk. VAFTİZHANE.

— ANSİKL. *Katolik öğretisi. Vaftiz,* İsa tarafından kurulmuş bir kutsallaştırma âyinidir. Bu âyinin başlıca metodu, su ve şarap dökmek; katoliklerde papazın vaftiz edilene «seni Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına vaftiz ediyorum», yunan kilisesi usulüne göre ise «bu kimse ... adıyle vaftiz edildi» sözleriyle teslisin üç kişiliğine başvurmasıdır. Vaftizde kullanılan madde, ruh temizliğinin sembolü olan gerçek ve tabiî sudur. Bu su töreninde üç şekilde kullanılır: 1. vaftiz edilen kimseyi önce tamamıyle, sonra kısmen (Doğu kilisesinin uygulaması) suya daldırma; 2. vaftiz edilenin başına su dökme (XV. yy.dan beri Batı kilisesinde genel uygulama); 3. vaftiz edilenin üstüne su serpme.

Vaftiz ilk günahı ve vaftiz gününe kadar yapılan kusurları ortadan kaldırır, vaftiz edilen kimseyi Tanrı'nın mağfiretinden yararlandırır; Tanrı'ya inancı geliştirir ve vaftiz edilene silinmez bir nitelik kazandırır. Dolayısıyle vaftiz, gerek çocukların gerekse büyüklerin kurtuluşu için vaz geçilmez nitelikte ve yenilenmeyen bir eylemdir. Çocuklar, erişkin yaşa gelince kadar ve ailelerinin rızasıyle vaftiz edilir. Vaftiz töreninde, bir vaftiz babasının, VI. veya VII. yy.dan beri bir vaftiz anasının da hazır bulunması kuralı kabul edilmiştir. Böylece,

Foto. LAROUSSE

vaftiz babası ve vaftiz anasıyle vaftiz edilen çocuk arasında manevî bir akrabalık ortaya çıkar. Büyüklerin vaftizi ise, din konusunda bilgi edindikten ve tövbe ettikten sonra yapılır.

● *Katolik olmayan hıristiyanların vaftizle ilgili öğretisi.* Protestan ilâhiyatı: 1. Luther'ci kiliseye göre vaftiz Tanrı kelâmıyle suyun mistik birleşmesine dayanır: bu birleşmeyle günahlar bağışlanmış, ruh tazelenmiş olur. Çocukların vaftizi zorunludur. Bu tören, teslisçi usule göre ve genellikle tek veya üçlü su serpme biçiminde yapılır. 2. Protestan kilisesinde, Zwingli'ye göre vaftiz, kiliseye kabul edilmek için yapılan dinî bir tören ve tanrı mağfiretinin bir sembolüdür. 3. Anglikan kilisesinde, çocukların ruh temizliğinin vaftiz yoluyle sağlanması kabul edilmiştir. Haç çıkarmak usulü de vardır; 4. Protestanlığın Amerikadaki bir kolu olan quaker'ler vaftizin dış âyinini uygulamazlar. Liberal protestanlara göre ise vaftizin ancak pedagojik bir değeri vardır; 5. Vaftizciler. Bk. BAPTİZM, BAPTİST.

— Mim. *Vaftiz kurnası,* önceleri, geniş ve derin, toprağa gömülü bir fıçıydı; bebekler bu fıçıdaki suya daldırılarak vaftiz edilirdi. XI. yy.a doğru suyu tepeden aşağıya dökerek vaftiz etmek usulü benimsendi. Bugün vaftiz kurnası, iki bölmeli yüksek bir teknedir. Birinci bölmede vaftiz suyu bulunur; ikincisi ise leğen görevi yapar. Vaftiz kurnasının kutsallaştırılması, Paskalyadan önceki gece ve Hamsin yortusundan önce yapılır. Bu kutsallaştırma töreni hıristiyan kilisesinin gösterişli törenlerinden biridir.

En ünlü vaftiz kurnalarının başlıcaları Liège'de Saint - Barthélemy kilisesinde Renier de Huy'un şaheseri olan vaftiz kurnası (1107 - 1118 arası) ile Siena vaftizhanesinin della Quercia, Donatella ve Ghiberti'nin alçak kabartmaları ile süslenmiş vaftiz kurnasıdır. (L)

VAFTİZHANE blş. i. (*vaftiz* ve fars. *ḫâne*'den *vaftiz-ḫâne*). Vaftiz yapılan ibadet yeri.

— ANSİKL. Eski *vaftizhaneler,* suya daldırma usuluyle vaftize göre kurulmuştu: evlerin *İmpluvium*'ları, hıristiyan mezarlarındaki havuzlar. İlk vaftizhaneler IV. yy.da Kilise barışından sonra yapıldı. Bunlar az çok süslü, üstü örtülü basit havuzlardı ve kiliseden ayrıydı. Her piskoposluk şehrinin kendi vaftizhanesi vardı. Zamanla basit havuzun yerini basit bir tekne aldı; her kilisenin içinde bir vaftizhane yapıldı ve bunların kiliseden ayrı bir binada bulunması zorunluğu kaldırıldı. Önce yuvarlak olan vaftizhaneler (Pagani'de Nocera yuvarlak vaftizhanesi, Napoli eyaleti), sonra çok köşeli yapıldı (Verona'da San Zeno ve Floransa'nın ünlü vaftizhanesi). Daha ilk zamanlarda vaftizhaneler Vaftizci Aziz Yahya'ya adanmıştı.

İtalya'da birçok ünlü vaftizhane vardı (Ravenna, VI. yy.; Pisa, XII. yy. v.b.). Sekizgen vaftizhanelerin en ilgi çekicisi Roma'da San Giovanni'in Laterano vaftizhanesidir. (L)

VAGA, S.S.C.B.'de ırmak, Kuzey Dvina'nın kolu (sol kıyı); 575 km. (L)

VAGA (Pierin DEL). Bk. PİERİN DEL VAGA.

VAGADUGU. Bk. UAGADUGU.

VAGANOVA (Agrippina Yakovlevna), rus kadın dansçısı ve koreografı (Petersburg [bugün Leningrad] 1879 - ay.y. 1951). 1897'den 1916'ya kadar Petersburg'da Mariinskiy tiyatrosunda çalıştı, 1921'den sonra Leningrad Koreografi okulunda ders vermeğe başladı. Leningrad'da Kirov tiyatrosunda bale yöneticiliği yaptı (1931-1937), Çaykovski'nin *Kuğu Gölü* (1933), Pugni'nin *Esmeralda* (1935) balelerini sahneledi. *Klasik Dansın Temelleri* adlı bir ders kitabı yazdı (1934). [L]

VAGDİ i. Leng. Bk. BAGRI.

VAGİNA i. Tıp. Bk. HAZNE.

VAGİNİCOLA i. Verticella'ya yakın tümkirpikli birhücreli hayvan; memeli hayvanların dölyoluna (vagina) tutunarak asalak yaşar. (L)

VAGİNULA i. Sıcak ülkelerde bulunan sümüklüböcek. (Dinlenme halindeyken elips biçiminde, yürürken hayli uzun olur ve yer solucanı gibi silindirimsi görünür; gayet bol müküs salgılar; bahçelerde büyük zararlara yol açar.) [L]

VAGLİERİ (Dante), italyan arkeoloğu (Trieste 1865 - Ostia 1913). Öğrenimini Viyana'da tamamladı. Roma'da *Dizionario Epigrafico*'nun (Epigrafi Lûgati) hazırlanmasında çalıştı. Palatino ve Ostia kazılarını yönetti. (L)

VAGO (Joszef), macar mimarı (Nagyvarad 1877 - Budapeşte 1947). 1900'deki milletlerarası sergide Macar pavyonunu yaptı; 1927'de Cenevre'de Birleşmiş Milletler sarayı yarışmasında birinci ödülü kazandı. Budapeşte'de Gutenberg alanında Basımcılar derneğini, Millî salonu (yıkılmıştır), Petöfi konağını (yıkılmıştır) yaptı. (L)

VAGO (Pierre), macar asıllı fransız mimarı (Budapeşte 1910). Paris'te Mimarlık Özel okuluna devam etti, Auguste Perret'den ders gördü. En ünlü eseri, mühendis Freyssinet, danışman mimarlar Pinsard ve Le Donné ile birlikte yaptığı 1954-1958 ve 25 000 kişi için tasarlanan, Lourdes'daki Saint-Pie-X yeraltı bazilikasıdır. Arles, Mans, Laval, Saint-Cyr'de kiliseler, sosyal meskenler yaptı. Çok sade olan üslûbunun özelliği, ayrıntılara pek az yer vermesidir. (L)

VAGOGOLAR. Bk. GOGOLAR.

VAGON i. (ing. *waggon* veya *wagon*'dan). Demiryolu arabası: *Sonra vagona atlıyan Salâhattin'e döndü* (Kemal Tahir).

— Dy. Yük ve yolcu taşımak amacıyle bir demiryolu üzerinde çalışan taşıt: *Yolcu vagonu.* (Bk. ANSİKL.) || *Vagon kaçması,* eğim, rüzgâr v.b. etkisiyle bir veya birkaç vagonun kendiliğinden harekete geçmesi. || *İmdat vagonu,* raydan çıkmış demiryolu taşıtlarını tekrar raya oturtmak için kullanılan, âletlerle donatılmış vagon. || *Sarnıç vagon,* sıvıların nakledilmesinde kullanılan vagon. (Akaryakıt nakliyatında kullanılanların hacmi 10 ile 40 m^3 arasında değişir. Bazıları, özel benzinleri taşımak üzere bölmelere ayrılmıştır; ağır akaryakıtları, bitümleri ve kıvamlı yağları akışkan halde tutmak için, buharlı sarmal ısıtma borularıyle donatılmış olanları da vardır.)

— ANSİKL. Dy. *Vagon*'lar, yük vagonu, yolcu vagonu ve hayvan vagonu olarak genellikle üç gruba ayrılır.

● *Yük vagonu, üstü açık, kenarsız, üstü kapalı* olabilir. Bazıları belirli malları taşımak için daha özel bir biçimde yapılmıştır: sarnıç vagonlar, frigorifik vagonlar v.b. Milletlerarası trafikte, vagonların bakım ve değişimi R.İ.V. (Regolamento İnternazionale Vagone) tüzüğüne göre yapılır. Kolilerin kısa zamanda yüklenmesini (yanları açılan vagonlar), otomobillerin naklini, ağır yüklerin (260 tona kadar) taşınmasını sağlayan çeşitli vagonlar yapılmıştır. Bir yük vagonu üç kısımdan meydana gelir: bazen bojiler halinde gruplaştırılan dingillerden meydana gelen dingil takımı; kirişlerle birleştirilmiş profil demirlerden meydana gelen şasi; kenarsız vagonlarda yalnız bir döşeme halinde görülen kasa. Fren organları şasinin altında toplanmıştır.

● *Yolcu vagonu.* İlk yolcu vagonları 1830'da yapıldı; 1840'a doğru bugünkü biçimini aldı; çekme organları, tamponlar ve esnek süspansiyon organlarıyle donatılmış iki dingilli ahşap bir şasi üzerine oturan yine ahşap bir kasa. Metalürjinin gelişmesiyle, 1865'e doğru madenî şasiler yapıldı ve ahşap kasalar ince saçlarla kaplandı. Aynı tarihte bugün çok yayılan Westinghous freni ortaya çıktı; vagonların uzunluğu arttırıldı. Taşıtın dengesini sağlamlaştırmak ve viraj kabiliyetini yükseltmek için önceleri üç dingil, daha sonra da bojiler kullanıldı (1900). Yapım teknikleri bundan sonra hızla gelişti. Yarı madenî hale getirilen kasalar, taşıtın zorlamalara karşı olan direncini şasiyle birlikte bölüştü. Bugün elektrik kaynağıyle yapılan tamamıyle madenî yolcu vagonları, 1900'e doğru A.B.D.'de imal edildi. 1950'de yapılan yolcu vagonlarının çoğu «iskeletli» tiptendir. Bu tip vagonlar, madenî bir iskelet üzerine saç levhaları kaynatarak yapılır.

Yolcu vagonlarının yapımında en çok şu iki nokta üzerinde durulur: fazla sürat kabiliyeti (aerodinamik profiller) ve konfor. Yolcu vagonunun ana yapısı yük vagonununki gibidir. (LM)

VAGONET i. (fr. *wagonnet*'den). Yana veya ayak ucuna doğru devrilebilen ve bazı toprak tesviye işlerinde kullanılan küçük vagon. (L)

VAGONLİ bİş. i. (fr. *wagon-lit*). Yataklı vagon. (M)

Vagons-lits olayı, İstanbul'da Galatasaray'daki Vagon-li merkez bürosunun tahrip edilmesiyle sonuçlanan gençlik olayı (22 şubat 1933). Olay, şirketin belçikalı müdürü Jannoni'in, şirketin resmî konuşmasını telefonda türkçe olarak yapan Naci Bey adlı bir türk memurunu azarladığı ve bu davranışından dolayı kendisine 15 gün mecburî izin verdiği için meydana geldi. Gazetelerin konuyu ayrıntılı olarak kamuoyuna duyurmaları sonucu M.T.T.B.'ye bağlı yükseköğrenim gençleri, olayı protesto için kafileler halinde bugünkü Tokatlıyan handa bulunan Vagon-li bürosu önüne geldiler. Burada bir genç, konuşma yaparak Türkiye'de Türkçeden başka bir dilin hâkimiyetinin söz konusu olamayacağını belirtti. Gösteri yapanların bir kısmı, Vagon-li merkez bürosunu tahrip etti. Göstericiler «Yaşasın Türkçe» diye bağırarak Beyoğlu'ndan Karaköy'e indiler. Burada da Vagon-li şirketinin bir bürosu taşa tutularak camları kırıldı. Gençler Eminönü meydanına gelerek dağıldılar. Ertesi gün gözaltına alınan yirmi kadar üniversiteli, ilk sorgulamdan sonra serbest bırakıldı. Olay, kamuoyunda ve basında büyük ilgi uyandırdı. (M)

VAGON-RESTORAN i. (fr. *wagon-restaurant*). Yolculara yemek servisi yapmak üzere lokanta haline getirilmiş vagon (YEMEKLİ VAGON da denir.) [L]

VAGOTOMİ i. (fr. *vagotomie*). Vagus, yani akciğer-mide sinirinin cerrahî olarak kesilmesi. (L)

VAGOTONİ i. (fr. *vagotonie*). Otonom si-

otomobil nakliyat vagonu

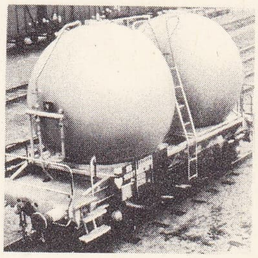

toz ürünler için depo vagon

otomatik yükleyicili huni vagon

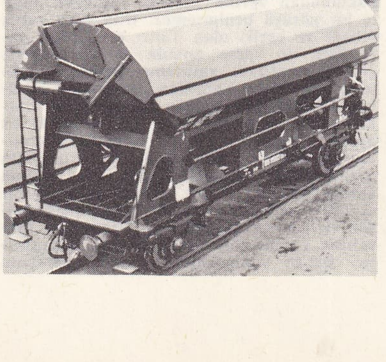

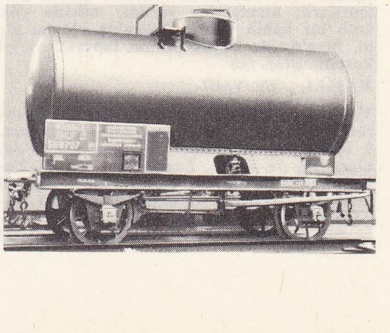

benzin taşımak için sarnıç vagon

Foto. LAROUSSE

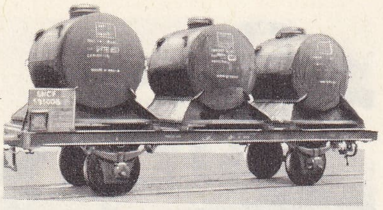

şarap için fıçı vagon

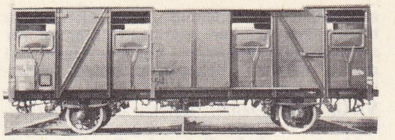

hayvan vagonu

nir sisteminin parasempatik kısmının (vagus siniri) üstünlüğüyle beliren patolojik durum. *Zt.* SEMPATİKOTONİ. (L)

VAGOTONİK sıf. (fr. *vagotonique*). Vagotoni ile ilgili. || Parasempatik sistemin daha etkili olduğu kimselere denir (kalp atımlarında yavaşlığa, yürek darlığına, heyecana, aşırı tükürük salgısına v.b. eğilim). [L]

VAGRİ i. Leng. Bk. BAGRI.

VAGUS i. («belirsiz» anlamında lat. k.). Bk. AKCİĞER *mide siniri.*

VAH ünl. (ar. *vāh*). Acıma, yakınma belirten kelime. || *Ah ü vah. Esk.* Yakınma, sızlanma: *Güler, şakır, bağırır, ağlar, ah ü vah eyler* (Tevfik Fikret). [M]

VAH i. (ar. *vāḥ*). *Esk.* Vaha. (M)

VAH, Çekoslovakya'da ırmak, Tuna'nın kolu (sol kıyı), Aşağı Tatralar'dan doğar ve Orta Slovakya dağlarını çevreler; 433 km. Vah, 100 km boyunca doğudan batıya doğru Tatra kütlesini ikiye bölen yapısal karığı izler. Zilina'da ırmak bir açı çizer ve 200 km kadar aşağı kesiminde Tuna'ya dökülür. Vâdisi büyük bir ulaşım yoludur. Eriyen kar sularıyle ve oldukça bol sulu olan dağın ırmaklarıyle beslenen oldukça güçlü bir ırmak olan Vah'tan hidroelektrik enerji üretiminde daha çok yararlanmak için çalışmalar yapılmaktadır. (L)

VAH, S.S.C.B.'de ırmak, Batı Sibirya'da, Obi'nin kolu (sağ kıyı); 1 124 km. (M)

VAHA i. (ar. *vāḥa*). Çöllerin su bulunan kesimlerinde oluşan bitkili alan: *Ocaksız vahalar, çöller; sağır vadiler, enginler* (M. Â. Ersoy).

— ANSİKL. *Vaha* adının Yunancası (oasis), önce Mısırlılar, sonra Herodotos tarafından Nil'in batısında, Libya çölündeki yeşillik kesimlere verildi; bugün varlıklarını yalnız derin yeraltı sularının yüze çıkmasına borçlu olan bu ağaçlık ve ekilebilir toprak parçalarına değil, dünyanın her tarafında gerek yeraltı, gerek yerüstü sularının sayesinde yerleşik tarım yapılabilen, çöllerle çevrili yerler için kullanılmaktadır. Vahalar (başlıcası Mısır'dadır), oldukça yakın dağlardan inen veya bir yeraltı kaynağından gelen suyun varlığına bağlıdır. Su, kumullara veya geçirgen olmayan tabakalara rastlayınca, ya kendiliğinden yeryüzüne çıkar, yahut artezyen kuyuları veya çok uzun borularla (sahada *foggaralar*) çıkarılır. Vahalar göllerin dağlık kenarlarında birbirini izler (Sahra'da Vad Gir'de; Rus Türkistan'ında Zerefşan kıyısındaki Semerkand ve Buhara'da) veya çölsü çöküntülerin (Libya çölündeki Mısır vahaları) dağlık kenarında hilâl biçiminde uzanır. Afrika vahalarında yetişen başlıca ağaç hurma ağacıdır; yüksek yapraklarının gölgesinde çoğunlukla öbür meyve ağaçları (kayısı, incir, nar v.b.) ve çeşitli bitkiler yetiştirilir.

— Esk. tar. Firavunların topraklarına katılan Mısır vahaları (bazılarında büyük bağlar vardı), sırasıyle Set gibi ve kültü çok uzaktaki Siva vahasına (Yunanlılar «Amon vahası» derlerdi) kadar yayılan Amon gibi tanrıların himayesine verildi; vahada çok ünlü bir kâhin vardı. Harga'da olduğu gibi, Siva'da da büyük Amon tapınakları iyi korunmuştur. (L)

VAHAL i. Bk. VAHL.

VAHALAR idare bölgesi, Cezayir Sahrası'nda idare bölgesi; merkezi, *Laghouat.* 9 İdare çevresi (*Canet, El-Golea, El-Vad, Gardaya, In-Salah, Laghouat, Vargla, Tamanrasset, Tonggurt*) vardır. İdare bölgesi kuzeyde, Melrhir şot'unun çöküntüsü kenarında uzanır. Merkezde, Batı Büyük Erg'in bir kısmını, Mzab ve Vargla bölgesini ve Doğu Büyük Erg'i içine alır. Bu bölgeler daha güneyde yaylası Tademayt yaylasına ve Tidikelt'e bırakır. İdarî bölgenin güney ucu Hoggar kütlesine ve kollarına (Accarler Tasilisi, Muydir v.b.) bağlıdır. (L)

VAHAMET veya **VEHAMET** i. (ar. *vaḫāmet*). *Esk.* Güçlük, zor durum, tehlike: *Vaziyetin dehşet ve vahameti karşısında, her yerde, her mıntakada birtakım zevat tarafından mukabil halâs çareleri düşünülmeye başlanmış idi* (Atatürk). || *Vahamet kespetmek,* gittikçe zorlaşmak, tehlikeli ve korkulacak hal almak.

◆ **Vahametli** sıf. *Esk.* Korkulu, tehlikeli, zor. (M)

VAHAN, Afganistan'da bölge; Badahşan'ın doğusunda, kuzeyde Sovyet Tacikistanı, doğuda Çin Doğu Türkistanı, güneyde Keşmir ve Batı Pakistan ile sınırlanan bir çıkıntı meydana getirir. Kuzeyde Pamir, güneyde Hindukuş arasına oyulmuş olan Pianc'ın yüksek vâdisini içine alan Vahan'ın dış bölgelerle bağlantısı azdır ve nüfusu fazla değildir. Nüfus bölgelerinin birbirine çok yakın olduğu Pamir'de çıkabilecek sürtüşmelerden kaçınmak isteyen İngiliz ve Ruslar aralarında anlaşmış ve Vahan'ı Afganistan'a vermişlerdir. (L)

VAHANA i. Bir binek hayvanını belirten sanskritçe kelime. (Her büyük tanrının ayrı bir vahana'sı vardır: Brahma, kutsal bir kaz [*hamsa*]; Vişnu, kuş Garuda; Siva, boğa Nandi v.b.) [L]

VAHASRETA ünl. (ar. *vā* ve *ḥasret*'ten *va-ḥasretā*). *Esk.* Çok yazık. (M)

VAHAYFA ünl. (ar. *vā* ve *hayfā*'dan *vā-ḥayfā*). *Esk.* Eyvah, yazıklar olsun. (M)

VAHDANİ sıf. (ar. *vaḥdet*'ten *vaḥdānī*). *Esk* Tanrı ile ilgili. || Tanrı'nın birliğiyle ilgili. (M)

VAHDANİYE i. (ar. *vaḥdānī*'den *vāḥdāniyye*). Fels. *Esk.* Tektanrıcılık. (M)

VAHDANİYET i. (ar. *vaḥdāniyyet*). *Esk.* Tanrı'nın birliği. (M)

VAHDET i. (ar. *vaḥdet*). *Esk.* Birlik: *Kuvay-i Milliye ile tevhid-i harekât eden hükümetlerin icraatına müdahale etmek suretiyle vahdet-i milliyeyi sarsmak ve hainane muhalefetleri teşvik ve tezyid-i cür'ete sevk eylemek tariki takibolundu* (Atatürk). || Yalnızlık, teklik. || *Vahdet-ârâm,* rahatlık veren yer. || *Vahdet-güzin,* yalnızlığı seven.

— Psikol. *Esk. Vahdeti fikr,* tekdüşüncelik.

— Tasav. Tanrı'ya yakın olma, Tanrı'ya ulaşma. || *Vahdeti vücut,* yaratılanla yaratanın (hâlikle mahlûkun) bir oluşunu, tek kaynaktan geldiğini savunan tasavvuf görüşü. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tasav. Bütün tektanrıcı dinlerde evren, yoktan yaratılmıştır; gelip geçicidir. Yalnız onu yaratan, yoktan var eden Tanrı kalıcıdır. Evrenle Tanrı arasında öz bakımından ayrılık vardır. Tasavvuf, böyle bir görüşü benimsemez. Ona göre kalıcı (ebedî ve ezelî) olan Tanrı tarafından yaratılmış ne varsa onunla eş niteliktedir; çünkü yaratılan, yaratanın bütün özelliklerini yansıtır. Yaratılan, yaratanın görünüş alanına çıkmasından (zuhurundan) başka bir şey olmadığı için, ikisi arasında öz ayrılığı yoktur. Öyleyse yaratanla yaratılan eş varlık düzeyindedir, birbirinin iki ayrı görünüş türüdür. Özde, temel yapıda ayrılık yoktur. Birlik ve bütünlük vardır (vahdet). Ancak Tanrı, öz bakımından sonsuz ve sınırsız olduğu için, yarattığını (yaratılan evreni) bir bütün olarak kuşatmıştır. Bütün yaratılanlar (evren), yaratanın özündedir (mahlûk, hâliktedir). Yaratılan evren, yaratan Tanrı'da vardır (*vahdeti vücut*). Yaratılma olayı Tanrı'nın özünden gelen dışa vuran bir fışkırmadır, yoktan var ediş değildir; çünkü, Tanrı eseri olan evrende, Tanrı'da bulunmayan, Tanrı varlığı için eksiklik, gelişmemişlik sayılan bir nitelik düşünülemez. Özde bulunmayan, onun görünüşü olanda da bulunamaz. Bu yüzden, evreni Tanrı'dan ayrı bir varlık olarak düşünmek, Tanrı karşısında başka bir varlığın bulunduğunu ileri sürmektir. Böyle bir durumda birlik (vahdet) değil, çokluk (kesret) var demektir. Çokluk ise Tanrı özündeki birliğe, süreklilige, sonsuzluk ve sınırsızlığa aykırıdır. Evrende görülen değişiklikler, başkalıklar Tanrı özündeki yaratıcı güçlerin ayrı ayrı aşamalarda görünüş alanına çıkması yüzündendir. Çokluk, değişiklik, türlülük özde değil, görünüştedir. Özün ana niteliği birlik (vahdet), görünüşün temel özelliği çokluk (kesret) ve türlülüktür.

Vahdeti vücut anlayışı, islâm düşünürleriyle başlamış değildir. Anadolu'da gelişen ilkçağ felsefesinin temel ilkelerinden biridir. Tanrı ile evren arasında birlik olduğunu ilk ileri sürenler Herakleitos ile Parmenides'tir. Bu görüşü daha sonraki çağlarda yunan filozofu Eflatun yeniden ele alarak geliştirdi; ondan sonra gelen ve Eflatun'un izinden yürüyen Plotinos da ayrı bir açıdan yorumladı. İslâm dininin doğuşundan sonra, özellikle ilkçağ felsefesine bağlı kalan islâm filozofları ve mutasavvıflar bu görüşün etkisi altında kalarak onu islâm dini ilkeleriyle bağdaştırmağa çalıştılar. Bu bağdaştırmayı yaparken eski iran ve hint kültüründen, özellikle dinî inançlardan yararlandılar. Bilerek veya bilmeyerek eski inançların etkisi altında kalarak Tanrı ile evren arasındaki birlik anlayışına yeni düşünceler kattılar. Vahdeti vücut anlayışını geliştiren islâm sofîleri arasında Mansur, Senaî, Zünnuni Mısrî, Şeyh Attar, Şebüsterî, Celâleddini Rûmî, Muhiddin Arabî, Nesimî gibi filozof ve şairler başta gelir. Özellikle Muhiddin Arabî bütün düşüncelerini Tanrı ile evren (yaratanla yaratılan) arasındaki varlık birliği (vahdeti vücut) üstünde yoğunlaştırarak tasavvuf görüşleri içinde ona düzenli bir nitelik kazandırdı.

Vahdeti vücut anlayışının en çok tutunduğu ve yayıldığı yer İran'dır. Gerek nitelikleri, gerek ihtiva ettiği düşünceler bakımından vahdeti vücut anlayışı islâmın şeriat ilkelerine karşıttır, onlarla bağdaşamaz. Çünkü islâm dininin temel ilkesi evrenin yoktan, Allah tarafından yaratıldığı inancına dayanır. Evren ile Allah (mahlûk ile hâlik) arasında öz (zat) değil, görünüş bakımından bile en küçük bir benzerlik, yakınlık yoktur. Kur'an, Allah insanın düşüncesinin, aklının sınırlarını aşan bir yüce varlıktır; o, insanın düşünebildiklerinin hiç birine benzemez, eşi ve benzeri yoktur, görüşünü savunur. Bu bakımdan Tanrı ile evreni bir sayan vahdeti vücut anlayışını reddeder. Sünnî inançlarına bağlı olan ülkelerde, Osmanlı devletinde, bu görüşü savunanlar her zaman ya öldürülmüş veya ülkeden kaçmak zorunda bırakılmıştır. Halife Ali'ye bağlanan tarikatların çoğu vahdeti vücut anlayışını benimser. Anadolu'da bu görüşü savunanlar daha çok alevî ve bektaşîlerdir. Vahdeti vücut inancı bugün de yaygındır. Birçok sünninin bile zamanla bu düşünceye inandıkları görülür.

◆ **Vahdetgâh** i. *Esk.* Yalnız kalınacak yer.

◆ **Vahdetiye** i. *Esk.* Bircilik. (M)

VAHDETÎ. Bk. DERVİŞ VAHDETÎ *Hafız.*

VAHDETÎ BEY Hafız Abdülahad, türk hattatı (Burdur 1832 - İstanbul 1895). Küçük yaşta İstanbul'a gelerek Enderuni Hümayuna memur oldu. 1860'ta Hırkai Saadet imamlığına, 1868'de Mektebi Harbiye hattatlığına tayin edildi. Sülüs ve nesih yazıları, hattat Abdullah Zühdü Efendiden öğrendi. Birçok Kur'an, hilye ve levhası vardır. Bir Kur'an'ı, Hz. Muhammed'in Haremi Şerifi'ndedir. Vahdetî Bey, sülüs yazıda da başarılı sayılır. (M)

VAHDETÎ Bosnalı, türk şairi (öl. 1598). Balım Sultanın müritlerinden Sersem Ali Baba'ya kapılandı. Şiirlerinde Hurufîlik ko-

Foto. LAROUSSE

nularını işledi. Şiirleri, çeşitli dergilerde dağınık durumdadır. (M)

VAHDETİ EFENDİ (Mehmed Şevket), türk hattatı (İstanbul 1833 - ay.y. 1871). Küçük yaşta Salih Ferdi Efendiden yazı meşkederek 1846'da icazetname aldı. Kazasker Mustafa İzzet Efendiden ders gördü. Divanı Hümayun Mühimme kaleminde çalıştı (1861). İki defa Londra ve Paris'e gönderilerek posta pullarının ve paralarının nakış ve baskı işini yönetti. Divanî yazıda Nasıh Efendiden ders görerek icazetname aldı. Nuruosmaniye camiinde ve Babıâli'de Nallımescit'teki *Bilâli Habeşî* levhalarıyle İstanbul'da Merkezefendi türbesinde kubbe yazıları onundur. (M)

VAHDETİ OSMAN EFENDİ, türk şairi (İstanbul ? - Edirne 1719). Medrese öğrenimi gördü. Kadılık görevlerinde bulundu. Din konularında, özellikle hadis ve fıkıh alanında çalıştı. Divan geleneğini sürdüren şiirler yazdı. Şiirleri, din duygularını konu edinir. Dili ağdalıdır. Fıkıhla ilgili eserleri önemli sayılır. Eserleri: *Divan; Şerh-i Hadis-i Erbain* (Kırk Hadis Yorumu). [M]

VAHDET PAŞA, türk askeri ve yazarı (İstanbul 1831 - ay.y. 1912). Mühendishane'den mezun oldu (1857). Öğrenimine Viyana'da devam etti. İstanbul'a döndükten sonra Tophanei Âmire fabrikaları fen memurluğunda, tecrübe ve muayene üyeliğinde çalıştı. Ayrıca mühendishanede matematik, yabancı dil, topçuluk öğretmenliği yaptı. Eserleri: *Tatbikat-ı Riyaziye* (Matematik Uygulamaları); *Topografya; Kale ve Sahra Topçu Malzemesi.* (M) .

VAHİ sıf. (ar. *vehy*'den *vâhi*). *Esk.* Anlamsız, boş.

◆ **Vahiye** sıf. *Esk.* Vahi'nin dişili. (M)

VAHİB sıf. (ar. *vehb*'den *vâhib*). *Esk.* Veren, bağışlayan, hibe eden. || *Vahib-ül-amal* (veya *vahib-ül-hacat*) [«istekleri gerçekleştiren»], Tanrı. || *Vahib-ül-ataya* («ihsan veren»), Tanrı. || İ. Erkek adı.

◆ **Vahibe** sıf. *Esk.* Vahib'in dişili. || İ. Kadın adı. (M)

VAHİD sıf. (ar. *vahdet*'ten *vahid*). *Esk.* Tek, bir, yalnız. || *Vahid-i dehr* (*vahid-i zaman, vahid-ül-asr, vahid-üd-dehr* veya *vahid-üz-zaman*), devrin, zamanın tek adamı. (M)

VAHİD ÇELEBİ (Mehmed), türk şairi (Sofya ? - Bursa 1681). Çocukluğu Sofya'da geçti. İstanbul'a gelerek bir süre öğrenim gördü. Bursa'ya yerleşti. Orada imamlık, hatiplik ve mahkeme kâtipliği gibi görevlerde bulundu. Aynı zamanda hattat olan Vahid Çelebi'nin gazellerinin toplandığı bir *Divan*'ı vardır. (M)

VAHİDEDDİN. Bk. MEHMED VI.

VÂHİDÎ, Güney Arabistan'da yaşayan bir hanedan. Hanedanın oturduğu bölge, Yukarı Vâhidî ve Aşağı Vâhidî diye iki kısma ayrılır. Bölgede daha çok bedevî arap kabileleri oturur. 1870'te bu hanedandan Sultan Hadi bin Ali, Macdaba limanlarını Osmanlı devletine bırakmak için görüşmeler yaptı; İngiltere'nin duruma karışması üzerine bir sonuç elde edilemedi. İkinci teşebbüs Osmanlı devleti tarafından yapıldı, İzzet Paşa, Bin Ali ve Bâl Hâf'ı kazanmak için faaliyete geçti. İngiltere işe karışarak, Bin Ali ve Bâl Hâf'ı kendi tarafına çekti. 1888'de imzalanan bir antlaşma ile Vâhidî hanedanı, İngiltere'nin himayesini kabul etti. Aynı antlaşma daha sonra yenilendi. (M)

VAHİDÎ (Ebu Abdullah Muhammed bin Ömer), arap tarihçisi (Medine 747 - Bağdat 823). Medine'de buğday ticaretiyle uğraştı; iflâs ederek Bağdat'a gitti. Malik bin Enes gibi devrin ünlü bilginlerinden ders aldı. Halife Harun-ür-Reşid'in veziri Yahya bin Halid Bermekî'nin yardımıyle Bağdat'ın doğusuna kadı tayin edildi. Halife Memun devrine kadar bu görevde kaldı. Halife Memun tarafından Bağdat'ın Rusafe'sine kadın tayin edildi, bu tayinden dört yıl sonra öldü. Vahidî, ilk islâm fetihleri hakkında eserler yazdı. Eserleri: *Fütuhu'l-Mısr* (Mısır'ın Fethi); *Kitabü'r-Ridde* (İslâmiyetten Dönenlerin Kitabı). [M]

VAHİGUYA. Bk. UAHIGUYA.

Foto. LAROUSSE

VAHİM sıf. (ar. *vahâmet*'ten *vahim*). Sonu çok tehlikeli, korkulu, ağır: *Bütün bu şeraitten daha elîm ve daha vahim olmak üzere, memleketin dahilinde, iktidara sahip olanlar gaflet ve dalâlet ve hatta hıyanet içinde bulunabilirler* (Atatürk). [M]

VÂHİM sıf. (ar. *vehm*'den *vâhim*). *Esk.* Vehmeden, kuran, kuruntulu. (M)

VÂHİME i. (ar. *vâhim*'den *vâhime*). *Esk.* Kuruntuya kapılma, vehmetme hali (*kuvve-i vâhime* de denir). [M]

VAHİN sıf. (ar. *vehn*'den *vâhin*). *Esk.* Zayıf, zavallı. (M)

VAHİNE i. Tahitili kadın. (L)

VAHİD PAŞA (Seyyid Mehmed Emin Vahidî), türk devlet adamı (öl. Bursa 1828). Devlet hizmetine, Maliye kaleminde başladı; mevkufatçı oldu. Bu görevdeyken 1806'da nişancılık rütbesiyle Napolyon'un yanına geçici elçi olarak gönderildi. Bir yıl süren elçiliğini *Sefaretnamei Fransa* adlı eserinde anlattı. Fransa'dan döndükten sonra defterdar eminliği, Tophane nazırlığı, tersane eminliği görevlerinde ve vezirlik rütbesiyle çeşitli valiliklerde bulundu. Eserleri: *Sefaretnamei Fransa* (Fransa Sefaretnamesi); *Minhac-ür-Rumat* (Atıcılar Kılavuzu). [M]

VÂHİT veya **VÂHİD** sıf. (ar. *vahdet*'ten *vâhid*). *Esk.* Tek, bir. || İ. Erkek adı. || *Vâhid-i kıyasî*, ölçü birimi. || *Vâhide irca etmek*, bire indirgemek.

◆ **Vâhiden** zf. *Esk.* Tek olarak, yalnız başına. || *Vâhiden ba'de vâhidun*, teker teker, birer birer. (M)

VAHİY veya **VAHY** i. (ar. *vahy*). *Esk.* Tanrı tarafından bir buyruk veya düşüncenin peygambere duyurulması. ||*Vahy-i münzel*, Kur'an. || *Eminü'l-vahy*, Cebrail.

— Din. Kur'an surelerinin Hz. Muhammed'e indiriliş biçimine islâm dininde verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Din. Kaynağı *vahiy* olan Kur'an sureleri bazen bir bütün olarak bazen de ayet ayet, Allah tarafından Hz. Muhammed'e gönderilmişti. Vahiy, peygamberlere özellikle Hz. Muhammed'e gelen tanrısal ilham anlamına gelir. Sanatçıları, eserlerini ortaya koyarken kapıldıkları derin coşkunluktan ayırmak için bu ilhama vahiy dendi. Vahiy, Kur'an'ın bildirdiğine göre *oku* anlamına gelen ikra ile başladı. Kur'an tamamlanınca son buldu. Kur'an dışında kalan ve *hadisi kudsî* adı verilen hadislerin doğuşu da vahiy yoluyladır, Hz. Muhammed'e Allah tarafından ilham edilmiştir. İslâm dinine göre Hz. Muhammed'e peygamberliği Allah tarafından bildirildikten sonra vahiy gelmeğe başladı. Bundan dolayı peygamberliğin bildirilişi de bir vahiy niteliğindedir. (M)

VAHİYAT çoğl. i. (ar. *vâhiye*'den *vâhiyât*). *Esk.* Boş, anlamsız sözler. (M)

VAHL veya **VAHAL** i. (ar. *vahl, vahal*). *Esk.* Batak yer, çamur. || *Vahl-dar*, çamurlu, kirli. || *Vahl-gâh*, bataklık. (M)

VAHLEN (Johannes), alman filoloğu (Bonn 1830 - Berlin 1911). Aristoteles üstüne birçok inceleme yayımladı ve Ennius, Naevius, Ulpianus Varro'nun baskılarını yaptı. (L)

VAHŞ sıf. (ar. *vahş*'tan). *Esk.* Yabanî (hayvan). || Issız (yer). [M]

VAHŞAN sıf. (ar. *vahş*, sıkılma, kederli olma'dan *vahşân*). *Esk.* Acılı, acıklı. (M)

VAHŞAN çoğl. i. (ar. *vahş*, yabanî hayvan'dan *vahşân*). *Esk.* Yabanî hayvanlar. || Issız, boş yerler. (M)

VAHŞET i. (ar. *vahşet*). Vahşî olma hali, vahşîlik, yabanîlik: *Geleceklerden çok, bu yerlilerin yapacakları rezaletler, vahşet beni korkutuyor* (S. Kocagöz). *Yeni.* Yabanılık. || —*Esk.* Issızlık, yalnızlık. || Issız yerlerde duyulan korku: *Kudsizade ve müftü yalnız kalmakla vahşet gelip...* (Naima). || Korku, ürkme. || *Vahşet-âgîn* (*vahşet-amiz* veya *vahşet-engiz*), korku veren, korkunç. || *Vahşet-âbâd* (*vahşet-gâh, vahşet-nâk* veya *vahşet-zâr*), korku veren yer. (M)

VAHŞÎ sıf. (ar. *vahşet*'ten *vahşî*). İnsan eli değmemiş: *Vahşî ormanlar.* || Medeniyetten uzak kalmış: *Vahşî topluluklar.* || Evcil olmayan, yabanî: *Vahşî manda sürüsü.* || İnsandan kaçan, ürkek. *Yeni.* Yabanıl.

— Santl. *Esk.* Kamış kalemin iki parçadan meydana gelen ve yazı yazılan kısmının üst parçasına verilen ad. (Kalemin alt parçasına da *ünsi* denir.)

— ANSİKL. İkonogr. Batı sanatçıları XIV. yy.da, özellikle XV. yy.da uzak veya efsanevî ülkelerde yaşayan, bedeni çok tüylü bir postla örtülü, elinde kalın bir sopa tutan ve tabiata uygun ilkel bir şekilde yaşayan vahşî adamı, fildişi kutular üstünde, kabartmalarda, iskambil kâğıtlarında, duvar resimlerinde ve özellikle duvar halılarında sık sık temsil ettiler. Rönesans'ta vahşî adam tipinin yerini satirler aldı. XVIII. yy. sonunda, içgüdülerini medeniyetin bozamadığı «iyi vahşî» tipi, özellikle taş baskılarda işlendi.

◆ **Vahşîlik** i. Vahşî olma hali. || Vahşîce davranış.

◆ **Vahşîyane** zf. *Esk.* Vahşîce.

◆ **Vahşiye** sıf. *Esk.* Vahşî'nin dişili. (ML)

VAHŞUR i. (ar. *vahşûr*). *Esk.* Yalvaç, elçi. (M)

VAHTANG, birçok Gürcistan kralının adı. (L)

VAHY i. Bk. VAHİY.

VAHYİ RECEP, türk şairi (Kandiye 1867-İstanbul 1923). Mühendishanei Berrii Hümayun'u bitirdi, mülâzımı sani oldu (1888). 1891'de erkânıharp yüzbaşılığına terfi ederek Umurı İstihkâmat ve İnşaat dairesine memur oldu. 1893'te kolağası oldu. Miralaylığa terfi etti. Çeşitli madalyalar aldı. Divan geleneğini sürdüren şiirleri vardır. Yaşadığı dönemde edebiyat alanında gelişen yenilik akımlarına katılmadı. (M)

VAIZ veya **VA'Z** i. (ar. *va'z*). İbadet edilen yerlerde verilen dinî öğüt. || *Esk.* Öğüt.

— Din. Cami ve mescit gibi ibadet yerlerinde, yetkili bir görevli tarafından yapılan dinî konuşma.

— ANSİKL. Din *Vaiz*, islâm dininin doğuşundan sonra ortaya çıktı. Kur'an, hadis ve bunlarla ilgili bir konuda müminleri aydınlatmak, onlara gerekli din bilgisini vermek için Hz. Muhammed, evinde ve mescitte toplantılar düzenler, konuşmalar yapardı. Bu konuşmalar müslümanların, çözümünde güçlük çektikleri konuların aydınlatılması için yapılırdı. Zamanla haftanın belirli günleri camilerde, mescitlerde müslümanlara dinle ilgili bilgiler verme gereği doğdu. İslâm dinini, onunla ilgisi olmayan inançlardan korumak İslâmlıktan önceki dinlerden kalan inançlarının islâm dinine karışmasını önlemek amacıyle düzenlenen vaızlar, zamanla bir yetki ve görev niteliği kazandı. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra imamlık makamına geçen halifeler de gerekli konularda vaızlar verdiler. Daha sonra medreselerin açılması, din bilgilerinin derli toplu olarak öğretimi sonucu camilerde, ibadethanelerde vaız vermekle görevli kimseler yetişti. Vaızlar, ellerinde resmî görev belgeleri bulunan yetkililer tarafından belirli konularda verilirdi. Vaızlar genellikle namaz vakitlerinin dışında verilir. Osmanlı devletinde halkı, din konularında aydınlatmak için vaız verme yetkisi şeyhülislâmlık makamınındı. Vaız, islâm dininde olduğu gibi Hıristiyanlıkta da vardır. Bazı yorumcular, din konusunda halka bilgi verme, karşılaştığı güçlükleri çözme amacıyle vaız düzenleme geleneğinin müslümanlara hıristiyanlardan geçtiğini ileri sürerler.

— Katolik ilâhiy. İmanı öğretme görevi. (Özellikle Aziz Petrus ve Havarîlere verilen bu görev, bugün papa ve piskoposlarındır; tarikatlara bağlı veya tarikatlar dışında yaşayan papazlar, bunlara vaiz olarak yardımcı olur. Trento konsilinden beri bölge başpapazları, pazar ve bayram günleri vaız vermekle yükümlüdür.) [LM]

Vaızlar Kitabı, Eski Ahit kitaplarından biri. Yazarın torunu, büyükbabası Ben Sira'nın bu eseri yazdığını ve kendisinin de Mısır'da kaldığı bir sırada (M.Ö. 132) eseri çevirdiğini söylemiştir. Ben Sira eserini 200 yıllarına doğru ibranîce yazmıştı. Kaybolan metnin üçte ikisi 1895'te bulundu. Torununun yaptığı yunanca tercüme, kilisenin kabul ettiği metindir. Eserde Tanrı fazileti

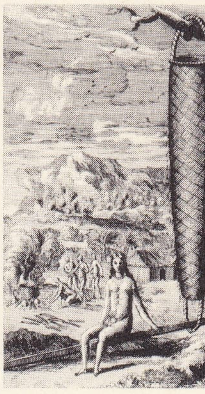

Karaibli Vahşîler
Bibliothèque Nationale,
Paris

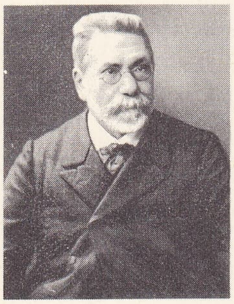

Edouard VAİLLANT

Guillaume du VAİR
Fr. Langlois'nin gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

üstüne genel belirlemeler ve günlük yaşayışla ilgili pratik tavsiyeler vardır. (L)

VAİD i. (ar. *vaʿd*'den *vaʿîd*). *Esk.* Bir kimseye yaptığı hatayı söyleyerek onu kötülükten kurtarma, iyiliğe yöneltmek için yapılan yıldırma ve korkutma hareketi. (M)

VAİHİNGER (Hans), alman filozofu (Nehren, Tübingen yakınları 1852 - Halle 1933). Strasbourg (1884) ve Halle (1884) üniversitelerinde ders verdi. Başlıca eserleri: *Evrensel Kültür İdeali Olarak Goethe* (1875), *Commentar zu Kants Kritik der Reinen Vernunft* (Kant'ın «Saf Aklın Tenkidi»nin Yorumu) [1881 - 1892], *«İmiş Gibi» Felsefesi* (1921). 1897'den sonra *Kantstudien* (Kant İncelemeleri) adlı dergiyi yayımladı. (L)

VAİLLAND (Roger), fransız romancısı (Paris 1907 - Meillonnais, Ain 1965). İkinci Dünya savaşından önce *Grand Jeu* (Büyük Oyun) adlı gerçeküstücü bir dergi kurdu ve muhabir olarak tanındı. İlk romanı *Drôle de Jeu*'de (Acayip Oyun) [1945] anlattığı Direnme hareketine katıldı. Vailland, eserlerinde alaycı ve iğneleyici ahlâkçı olarak ortaya çıkar: *Les Mauvais Coups* (Tehlikeli Vuruşlar) [1948], *Bon Pied, Bon Oeil* (1950), *Yalnız Adam* (Un Jeune Homme Seul) [1951], *Beau Masque* (Güzel Maske) [1954], *325 000 Francs* (325 000 Frank) [1955], *Kanun* (La Loi) [1957], *La Fête* (Şenlik) [1960], *Le Regard Froid* (Soğuk Bakış) [1963], *La Truite* (Alabalık) [1964]. Bunlardan başka denemeler ve tiyatro piyesleri de yazdı: *Héloïse et Abélard* (Héloïse ve Abélard) [1947], *Monsieur Jean* (Bay Jean) [1959]. (L)

VAİLLANT (André), fransız dilbilimcisi (Soissons 1890). Collège de France profesörlerinden. Başlıca eserleri: A. Meillet ile birlikte *La Grammaire de la Langue Serbo-Croate* (Sırp-Hırvat Dili Grameri) [1924], *La Langue de Dominko Zlatariç, Poète Ragusain de la Fin du XVIe Siècle* (XVI. yy. Sonu Ragusa'lı Şairlerinden Dominko Zlatariç'in Dili) [1928-1931], A. Mazon ile birlikte *L'Evangéliaire de Kulakia, un Parler Slave du Bas Vardar* (Kulakia'nın Dua Kitabı, Aşağı Vardar'da Bir İslav Ağzı) [1938], *Manuel du Vieux Slave* (Eski İslavca Ders Kitabı) [1948], *Grammaire Comparée des Langues Slaves: I. Phonétique* (İslav Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri: I. Fonetik) [1960]. (L)

VAİLLANT (Edouard), fransız siyaset adamı (Vierzon 1840 - Paris 1915). Hekimdi. Almanya'da okudu, Marks'çılığa bağlandı, Enternasyonale katıldı. Paris komünü üyesi (1871), Eğitim komisyonu delegesi oldu ve teknik eğitimi düzenlemeğe çalıştı. Genel af çıkıncaya kadar İngiltere'ye sığındı (1880); 1893'te sosyalist milletvekili seçildi. Burjuva partileriyle işbirliğine karşıydı. (L)

VAİLLANT (Jean-Baptiste Philibert), Fransa mareşali (Dijon 1790 - Paris 1872). Özellikle Rusya seferi ve Waterloo muharebesi sırasında yararlık gösterdi. Daha sonra Cezayir şehrinin alınmasında rol oynadı (1830). 1838'de generalliğe yükseltildi. 1851'de Fransa mareşali, 1854'te harbiye nazırı, 1859'da İtalya ordusunda tuğgeneral oldu. 1860'tan 1870'e kadar saray nazırlığı yaptı, Sedan'dan sonra İspanya'ya sığındı ve 1871'de Fransa'ya döndü. (L)

VAİLLANT (Léon Louis), fransız zooloji bilgini (Paris 1834 - ay.y. 1914). 1875'ten sonra Museum'da ders verdi, balıklar üstüne önemli araştırmalar ve sınıflandırma çalışmaları yaptı. Balıklar ve sürüngenler üstünde çalıştı. *Travailleur* ve *Talisman* gemileriyle girişilen okyanus dibi keşif seferleri sırasında elde edilen derin deniz balıklarını da inceledi. (L)

VAİLLANT (Sébastien), fransız botanikçisi (Vigny, Seine-et-Oise 1669 - Paris 1722). Jardin des Plantes'ın müdürlüğüne getirildi ve 1714'te Fransa'nın ilk sıcak limonluğunu kurdu. Çiçek anatomisi ve birleşik yapraklı bitkilerin morfolojik özellikleri üstüne birçok inceleme yazısı yayımladı. (L)

VAİLLANT (Wallerant), flaman ressamı ve gravürcüsü (Lille 1623 - Amsterdam 1677). Anvers'te yetişti. Uzun süre Fransa'da kaldı, Amsterdam'a çekildi ve gravürler yaptı. Prens Leopold, Mainz seçici prensi, Jean-Philippe, Pfalz kontu, prens Rupert v.d.nin portrelerini yaptı. Louvre'da eserleri vardır (*Aşk'ın Heykelini Çizen Çocuk*). [L]

VAİLLANTİA i. Beyazımsı veya sarımsı çiçekli, biryıllık otsu bitki; meyveleri dikenli olur; çorak yerlerde biter. (Kökboyasıgillerden.) [L]

VAİNAMÖİNEN, eski fin mitolojisinin başlıca kahramanı; fin ırkının temel özelliklerini yansıtır: iç dünyasına dalmayı sever, silâh çekmeğe meraklı değildir, zaferlerini büyülü sözlerle ve yeri titreten şarkısıyle kazanır. Vainamöinen, millî çalgı *kantele*'nin (bir çeşit harp) mucididir; tarımı ve barış sanatlarını korur, demir balta kullanır ve gemi yapar. (L)

VAİONT, İtalya'da ırmak, Yukarı Piave'nin kolu (sol kıyı); 14 km. Burada «ince kubbeli çift eğimli» tipte dünyanın en yüksek barajı (261 m) kuruldu; 150 milyon m^3'lük bir göl meydana getiren baraj 1963'te ansızın toprak kaymasıyle taştı; ırmağın Piave ile birleştiği yerdeki Longorone kasabası yıkıldı ve 2 000 kişi öldü. (L)

VAİR (Guillaume DU), fransız devlet adamı, hatip ve filozofu (Paris 1556 - Tonneins 1621). 1584'te parlamentoda danışmanlık yaptı, önce Birlik'ten (Ligue) yana olan, sonra da Navarra'lı Enrique'nin adaylığını destekleyen ılımlı siyaset adamları arasında da yer aldı; yabancı adayların Fransa tahtından uzaklaştırılmasında etkin rol oynadı; Henri IV tarafından önemli görevlere getirildi: 1599'da Provence parlamentosu birinci başkanı ve 1615'te adalet bakanı oldu. Çok değerli bir hatipti (*Exhortation de la Paix* [Barışa Övgü], 1592). Felsefî düşüncelerini *La Sainte Philosophie* (Kutsal Felsefe), *La Philosophie Morale des Stoïques* (Stoa'cıların Ahlâk Felsefesi) adlı eserlerde ortaya koydu. Bütün bu eserlerde stoa'cı ahlâkla hıristiyan geleneğinin bir sentezini yapmağa çalıştı. (L)

VAİROKANA, *Cina*'lar veya *Tathagata*'lar denen beş buddha'dan biri; Mahayana Buddha'cılığı bu beş buddha'yı insan suretine giren buddha'lardan üstün tutar. Vairokana başucu noktasında oturur, şekilleri ve uzayı yönetir; beyaz renklidir, Kanun tekerleğini döndürür, bir aslan veya bir yılana binmiştir. Bodhisattva Samantabhadra ve sakti Vacradhatesvari veya Tara, Vairokana ile bir tutulur. (L)

VAİSEŞİKA i. (sanskritçe k.). Koyu Brahman'cılığın altı felsefî sisteminden biri. (M. S. I. yy.dan beri bilinen bu sistem bir atomculuk anlayışı üstüne kurulmuştur; tabiatın unsurlarını sayar ve tarif eder. Maddî ve manevî monadların üstünde bir tanrıya [İsvara: Siva] yer veren bir ikicilik görüşüdür.) [L]

VAİSYA i. (sanskritçe k.). Brahmanlığın büyük kastlarından üçüncüsünün üyesi; bu kast, tacirler, hayvancılar ve tarımcılardan meydana gelir.

— ANSİKL. Brahman âyin usulünde *vaisya*'lar, *kşatriya*'larla aynı zorunluklara ve aynı yasaklara bağlıdır: kasta giriş törenlerinde çok değerli «iki defa doğmuş» (*dvica*) unvanını kazanırlar; evlerde kendi hesaplarına âyinleri yönetir ve kurban keserler, fakat kamusal veya özel kurban törenlerinde rahip olarak âyin yönetme ve Veda'yı öğretme hakları yoktur. Aynı zamanda sürekli olarak yeniden dünyaya gelmek zorunluğundan kesinlikle kurtulmuş (*mokşa*) değillerdir; bu duruma gelebilmek (*samsara*) için bir defa daha doğmaları gerekir. (L)

VAİŞALİ veya **VAİSALİ**, Magadha'da, şehir, Hindistan'ın kuzeydoğusunda, ilk buddha'cı topluluklardan biri buraya yerleşmişti; M.Ö. IV. yy.da burada bir din meclisinin toplandığı ve çeşitli tarikatlarda ayrılıklara yol açtığı sanılır. (L)

VAİZ i. (ar. *vaʿẓ*'dan *vâʿiẓ*). İbadet yerlerinde dinî öğüt veren kimse.

◆ **Vaizan** veya **Vaizîn** çoğl. i. *Esk.* Dinî öğüt veren kimseler, vaizler.

◆ **Vaizlik** i. Vaizin yaptığı iş. (M)

Vaiziyye medresesi, Bursa'da medrese. Yıldırım Bayezid devrinde yaptırıldı. Çevresinde 37 dükkânı bulunan medrese, yangın ve zelzeleden harap oldu ve onarıldı. Çatısı sonradan ahşap olarak yapıldı. Medresenin iç kısmında 21 hücreli dershane odaları yer alır. Bu kısım, doğu yönde bir dehlizle caddeye bağlanır. Medresenin Ulucamiye bakan yönde bir girişi daha vardır. (M)

VAJANSKY (Svetozar). Bk. HURBAN-VAJANSKY.

VAJDA (Janos), macar yazarı (Peşte 1827 - Budapeşte 1897). 1848'de devrimci gençliğe önderlik etti. Kurtuluş savaşına gönüllü olarak katıldı, yenilgiden sonra Avusturya imparatorluğu ordusuna alındı ve İtalya seferine katılmak zorunda kaldı. Zaman zaman tiyatro oyunculuğu, eğitmenlik, iktisat ve tarım uzmanlığı yaptıktan sonra, şiir kitapları yayımladı: *V. Janos Összes Költemenyei* (V. Janos'un Bütün Şiirleri) [1881]. Bu eserler, geleneksel biçimlere bağlı kalmakla birlikte, XX. yy. başlarında ortaya çıkan şiirde yenilik akımını müjdeler. Tarihî roman *Bela Kiralyfi* (Prens Bela) [1855] ile *İldiko* (1857) adlı trajedisi fazla ilgi görmedi. Milletvekili seçilen Vajda, edebiyat çalışmalarını ateşli bir natüralizm taraftarı olarak sürdürdü. İlhamını kendi hayatından alan manzum romanlarında (*Alfred*, 1875), romantizmin izlerine rastlanır. (L)

VAJGÛN veya **VAJGÛNE** sıf. (fars. *vâj*, ters ve *gûn* ekinden *vâj-gûn* veya *vâj-gûne*). *Esk.* Ters, uğursuz. || *Baht-ı vajgûn*, ters talih. (M)

VAJİNALİT i. (fr. *vaginalite*). Patol. Erbezi kılıflarının telsel tabakasının iltihabı. (L)

VAJİNİT i. (fr. *vaginite*'ten). Patol. Dölyolu mukozasının iltihaplanması.

— Vet. *İnek vajiniti*, inekte dölyolunun giriş kısmında meydana gelen iltihap. (Sebebi bir streptokoktur; dölyolu mukozasının üzerinde şişler ve lenf foliküllerinde çıkıntılar görülür; bunlar mukoza üzerinde, bızırın çevresinde düzensiz yer almış az çok kalabalık tanecikler halindedir. Bu hastalık bir kısırlık sebebidir. Vajinit, ferç - dölyolu kısmında bir eretizme sebep olur, bu yüzden kamışın doğru dürüst girmesini ve iyi bir döllenmeyi engeller. Hasta kısım yakıcı maddelerle temizlenirse üç dört hafta içinde tanecikler yok olur. Vajinit zührevî bir hastalıktır, boğa tarafından bulaştırılır, fakat yataklıklarla da geçer. Hasta hayvanları sıkı bir şekilde tecrit etmek gerekir.) [L]

VAJİNİZM i. (fr. *vaginisme*'den). Jinekoloji. Dölyolu büzücü kasının ağrılı kasılması. (Travmadan veya intanlardan ileri gelen lezyonlara bağlı olabilir.) [L]

VAK i. (ar. *vakʿ*). *Esk.* Ağırbaşlılık, vakar. || Yüksek ve sarp yer. || Çarpışma, savaş. (M)

VAKA i. (ar. *vakʿ*, savaş, çarpışma'dan *vakʿa*). Olay, olgu: *Beyimi yakalayıp hastahaneye götürdüler. Bu, dediğim vaka dört buçuk aylık!* (R. H. Karay). || Savaş, çarpışma. || *Vaka-nüvis*. Bk. VAKANÜVİS.

— Patol. Ansızın ortaya çıkan hastalık.

— Tar. *Vakai fil*, Habeşistan'ın Yemen valisi Ebrehe'nin Mekke ve Kâbe'ye karşı yaptığı sefer. (570'ten önce yapılan bu sefere, Ebrehe'nin yanında fil götürdüğü için, bu ad verildi. Arap menkıbelerinde ve Kur'an'ın CV. suresinde adı geçer.) || *Vakai Timur*, Timur'un 1400'de Sıvas şehrini tahrip etmesi, 1402 Ankara savaşıyle Bayezid I'i yenerek esir etmesiyle sonuçlanan olaylara osmanlı ve memlûk yazarları tarafından verilen ad. || *Vakai vakvakiye*. Bk. ÇINAR VAKASI. (M)

VAKADOŞİYORİ i. Japonya'da, Tokugava'lar devrinde bir çeşit başbakan yardımcısı. (Özellikle memurları ve hatamoto*ları denetlemekle görevliydi.) [L]

VAKAHAT i. (ar. *vakâhat*). *Esk.* Küstahlık, terbiyesizlik, utanmazlık, arsızlık. (M)

Vakai Hayriye, Yeniçeri ocağının kaldırılması olayına (15 haziran 1826) verilen ad. XIV. yy.da kurulan yeniçeri ocağı, uzun süre Osmanlı devletine başarıyle hizmet etmişti. Duraklama devrinden itibaren bozulmağa başlayan yeniçeriler, özellikle Selim III'ün uygulamak istediği Nizamıcedit'e karşı direnişleriyle devletin varlığı

Foto. LAROUSSE

yönünden tehlikeli olmağa başladılar. Çıkan olaylar sırasında Selim III öldü. Alemdar Mustafa Paşanın yardımıyle tahta geçen Mahmud II, askerî alanda köklü bir reform yapmak istiyordu. Osmanlı devleti 1768'den beri yaptığı savaşlarda yenilgilere uğramış ve toprak kaybetmişti. Ayrıca, yeniçerilerin devlet işlerine karışmaları, isyan çıkarmaları, askerlik alanında yeni bir düzenin gerekliğini ortaya koyuyordu. Bu konuyle ilgili çalışmalara hemen başlandı. Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa, Sekbanıcedit ocağını kurdu. Levent ve Üsküdar kışlalarındaki yeni ocağın askerleri, batı metotlarıyle eğitilmeğe başlandı. Yeniçeri ocağına da çekidüzen verilmek istendi. Sadrazam Alemdar Mustafa Paşanın askerlik alanındaki çabaları, yeniçerilerin ayaklanması ve sadrazamın ölümüyle sonuçlandı. Bu olaydan sonra yeniçeriler, zorbalığa başladılar. Halk, yeniçerilerden şikâyetçi duruma geldi. Yunan isyanındaki başarısızlık, devletin de artık Yeniçeri ocağına güvenemeyeceğini gösterdi. Bunun üzerine devletin ileri gelenleriyle yapılan görüşmeler sonunda, Eşkinci adıyle yeni bir askerî birliğin meydana getirilmesi kararlaştırıldı. Ağa kapısında alınan karara göre, 1. İstanbul'daki her yeniçeri ortasından belli miktarda (150 kişi) asker çıkacak; 2. eşkinci odalarına yeni subaylar tayin edilecek; 3. subayların tayininde yeniçeri ağası caize denilen parayı almayacak; 4. eşkincilerin eğitimlerine özen gösterilecekti. Yeniçeriler, yeni kurulan bu askerî düzene karşı tepki gösterdiler. Nizamıcedit'in tekrar kurulmakta olduğu ve Yeniçeri ocağının kaldırılacağı ortaya yayıldı. 15 Haziran 1826 günü, yeniçeriler kazanlarını Etmeydanı'na çıkararak yeni düzene karşı olduklarını açıkladılar. Yeni düzen için fetva veren din adamlarına karşı hakaretlerde bulundular. Yeniçerilerin isyanı karşısında başta sadrazam olmak üzere, devlet ileri gelenleri sarayda toplandılar. Sadrazam Mehmed Selim Sırrı Paşa, padişahtan sancakı şerifin çıkarılmasını istedi. Aynı zamanda devletin emrindeki tersane eminine, topçubaşıya, humbaracıbaşıya, askerleriyle hazır olmaları emredildi. Gerekli karşı tedbirler alındıktan sonra âsilere dileklerinin ne olduğu soruldu. Yeniçeriler, kendilerine uygulanmak istenen eğitimi istemediklerini belirttiler. Ayrıca yeni askerî düzeni savunanların kendilerine teslimini istediler. Yeniçerilerin bu istekleri kabul edilmedi ve âsilere karşı harekete geçildi. İstanbul halkı, sancakı şerifin altında toplanmağa başladı. Topluluk Sultanahmet camiine gelince, burada âsilere karşı yürüyüş planı düzenlendi. Ağa Hüseyin Paşa, topçu askerleriyle Divanyolu'ndan, İzzet Mehmed Paşa da humbaracı, lağımcı, kalyoncu askerleriyle Saraçhane yönünden, Etmeydanı'nda savunmaya geçen yeniçerilerin üstüne yürüdüler. Askerlerin arkasından da silâhlı halk geliyordu. Özellikle Ağa Hüseyin Paşa kumandasındaki kuvvetler, âsileri zor duruma düşürdü. Topçu yüzbaşısı Kara Cehennem İbrahim Ağanın çabasıyle yeniçeri kışlaları kuşatıldı; yeniçerilere teslim olmaları teklif edildi; bunun kabul edilmemesi üzerine kışlanın büyük kapısı top atışıyle yıkıldı. Yeniçeriler canlarını kurtarmak için kaçışmağa başladılar. Böylece Yeniçeri ocağı kısa bir süre içinde ortadan kaldırıldı. Mahmud II, bir hattı hümayunla Yeniçeri ocağının kaldırıldığını resmen bildirdi. (M)

VAKAMATSU, esk. **Aizu,** Japonya'da şehir, Honşu adasında (Fukuşima ili), Fukuşima'nın güneybatısında; 59 000 nüf. 1868 Devrimi sırasında imparatorluk kuvvetlerine en çok direnen daymyo'nun merkezi. Dokuma ve besin sanayii. Yakınında Higaşiyama sıcak su kaynakları. (L)

VAKAMATSU, Japonya'da eski şehir, Kyuşu adasında (Fukuoka ili), Tsuşima boğazının kıyısında, Şimonoseki boğazının batısında; 89 600 nüf. Bugün Kita Kyuşu şehir topluluğunun bir bölümü olan şehir, Japonya'nın başlıca kömür limanıdır. Petrol rafinerisi, çelik fabrikası ve makine fabrikaları. (L)

VAKANÜVİS bls. i. (ar. *vakʿa*, olay ve fars. *nüvis*, yazan, yazıcı'dan *vakʿa-nüvis*). *Esk.* Zamanın olaylarını yazmakla görevlendirilmiş resmî devlet tarihçisi.

— Teşk. tar. XVIII. yy. ortalarından sonra Osmanlı imparatorluğunda Divanı Hümayuna bağlı ve reisülküttabın emrinde bulunan görevli.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Vakanüvis,* devletçe yazılması istenen olayları kaydederdi, kendisine, gizliliği dolayısıyle, çok zaman birinci derecedeki belgeler gösterilmez, ancak gerekli görülen bilgiler amed*ci aracılığıyle verilirdi. Vakanüvis, devletin resmî tarihçisiydi. Daha önce bu görevi *şehnameci* yapardı. (Bk. ŞEHNAMECİ.) İlk olarak Tevkiî Abdürrahman Paşa tarih konusunda *Vakayiname* adlı bir eser yazdı. Eser, 1648-1684 yılları arasındaki olayları içine alır. 1699'da Mustafa Naima* Efendi, ilk resmî vakanüvis tayin edildi; kendisinden önce yazılmış tarihleri inceleyerek bazı olayları da şahitlerinden dinleyerek 67 yılı kapsayan bir tarih yazdı. Eserinin adı *Revzatü'l-Hüseyn fi Hulâsat-i Ahbaril-Hafıkeyn*'dir (Doğu ve Batı Haberlerinin Özeti Hakkında Hüseyin'in Bahçesi). [*Naima Tarihi* diye tanınır.] Naima'dan sonra gelen vakanüvisler ve olaylarını yazdıkları yıllar sırasıyle şunlardır: Rifat Efendi (müsveddelerini Raşit Efendiye devretti); Raşit Efendi (1661 - 1722); Çelebizade Asım Efendi (1722 - 1729); Sami Efendi (müsveddelerini Subhi Efendiye bıraktı); Şakir Efendi (müsveddelerini Subhi Efendiye bıraktı); Hıfzî Efendi, Subhi Efendi (1730 - 1743); Şefik Efendi (1743); Süleyman İzzî Efendi (1743 - 1752); Rahmî Efendi, Hakîm Efendi, Çeşmizade Mehmed Ubeydullah Efendi, Mehmed Said Efendi, Behçet Efendi, Vasıf Efendi (1753 - 1774); Süleyman Molla, Enverî Sadullah Efendi (1775 - 1779); Mehmed Edib Emin Efendi (1792); Halil Nuri Efendi (1794 - 1798); Pertev Efendi (müsveddeleri Asım Efendiye devredildi); Âmir Efendi (müsveddeleri Asım Efendiye bırakıldı); Mütercim Asım Efendi (1788 - 1808); Şanizade Mehmed Ataullah Efendi (1808-1820); Mehmed Esad Efendi (1721 - 1824 ve Yeniçeri ocağının kaldırılması); Mehmed Recai Efendi, Nail Efendi, Cevdet Paşa (1775-1825); Ahmed Lütfi Efendi (1825 - 1872); Muallim Naci Efendi, Abdurrahman Şeref Efendi. (M)

VAKAR i. (ar. *vakār*). *Esk.* Ağırbaşlılık, ciddiyet, onur: *Güneş gurup ediyor pembe, mai, leylâkî / Zılâl içinde, güzel bir kadın vakarıyle* (Tevfik Fikret). || *Sahte - vakar,* yalandan ağırbaşlı imiş gibi görünen, yersiz bir şekilde ciddî davranan. || *Zi-vakar,* vakarlı, onurlu.

◆ **Vakarlı** sıf. *Esk.* Ağırbaşlı. (M)

VAKAŞLAR, Kuzey Amerika'da kızılderili halk; Büyük Okyanus kıyısında Juan de Fuca boğazıyle Douglas kanalı arasında yaşayan Vakaşlar balıkçılıkla geçinirlerdi. (L)

VAKAYAMA, Japonya'da liman şehri, Honşu adasında, il idare merkezi, Kii boğazının kıyısında; 285 000 nüf. Dokuma ve kereste sanayii. — *Vakayama ili,* 1 006 800 nüf. (L)

Vak'ayı Vakvakiye. Bk. ÇINAR VAKASI.

VAKAYİ çoğl. i. (ar. *vākıʿa*'dan *vakāyiʿ*). *Esk.* Olmuş şeyler, olaylar. || *Vakayi-i acibe,* acayip olaylar. (M)

Vakayi-i Sultan Osman veya **İbretnüma,** Tuği* Hüseyin Çelebi'nin eseri. Eser, orduda bazı ıslahat yapmak isteyen Osman II'nin (Genç Osman) yeniçeriler tarafından öldürülmesiyle sonuçlanan olayları içine alır. (M)

VAKAYİNAME bls. i. (ar. *vakāyiʿ*, olaylar ve fars. *nâme*, yazı'dan *vakāyiʿ-nâme*). Ed. *Esk.* Günü gününe yazılmış olayları ihtiva eden eser. || Bir olayı anlatan eser. || Kronoloji cetveli.

— Ed. *Esk.* Olayların günü gününe yazıldığı eserlere verilen ad. (*Ruzname* de denirdi.) [Padişahların günlük yaşayışlarıyle ilgili olarak kâtipler tarafından tutulan notlara ve siyasî olayları günlük olarak anlatan eserlere de vakayiname denirdi; *Abdi Paşa Vakayinamesi* gibi.] (M)

VAKETA i. (ital. *vachetta,* buzağı'dan). Buzağı derisinden yapılan ve genellikle ayakkabının üzerini kaplamak için kullanılan ince meşin. (M)

VAKF i. Bk. VAKIF.

VAKFE i. (ar. *vakf*'tan *vakfe*). *Esk.* Duraklama, duruş, durma. || *Vakfe-gâh,* duraklama yeri. || *Vakfe-gîr,* duraklayan. || *Vakfe-i hayret,* şaşkınlık duraklaması. || *Vakfe-i tereddüt,* kararsızlık duraklaması.

— Din. Hacıların Arafat'ta durmalarına verilen ad. (Kurban bayramında hac amacıyle Hicaz'a giden hacılar. Kâbe'yi dolaşmadan [tavaftan] önce Arafat'ta bir süre dururlar. Buna islâm dininde *vakfe* denir.) || Kur'an'ın okunması sırasında durulacak yerleri belirten işaret. || Böyle bir işaretin gerektirdiği süre kadar durup okumaya ara verme.

— Ed. Okurken, konuşurken veya nutuk sırasında anlamın gerektirdiği duraklamalara verilen ad. (Şiirlerin mısralarında duygu, belli bölümlere ayrılır; bunların belirtilmesinde vakfe'den yararlanılır. *Durgu* da denir.) [M]

VAKFETMEK geçl. bls. f. (ar. *vakf* ve türk. *etmek*'ten). Vakıf haline koymak. || *Mec.* Bir şeyin tamamını bir işe vermek, adamak: *Kendini bilime vakfetti.* (M)

VAKFIKEBİR, esk. **Büyükliman,** Karadeniz bölgesi (Doğu Karadeniz bölümü, Trabzon ili) ilçe merkezi kasaba; 9 120 nüf. (1970). Trabzon - Samsun kıyı yolunun 46. km'si üzerinde, bir koy kenarında kurulmuştur. —*Vakfıkebir ilçesi,* 458 km²; 93 043 nüf. Merkez, Beşikdüzü, Çarşıbaşı (İskefiye), Şalpazarı bucakları; 107 köy. Hayvancılık, tütün ve mısır ekimi. Vakfıkebir yağı ünlüdür. (M)

VAKFÎ sıf. (ar. *vakf*'tan *vakfî*). *Esk.* Vakfa ait, vakıfla ilgili.

◆ **Vakfiye** sıf. *Esk.* Vakfî'nin dişili. || *Arazi-i vakfiye,* vakfa ait arazi.

◆ **Vakfiyet** i. *Esk.* Bir mülkün vakfedilmiş olma durumu. (M)

VAKFİYE i. (ar. *vakfî*'den *vakfiyye*). Yapılan bir vakfın şartlarını ihtiva eden ve bildiren kâğıt.

— ANSİKL. Mal. *Esk. Vakfiye*'de, kurulan hayır kurumunun nasıl yönetileceği, ne gibi masraflar yapılacağı, kaç kişinin çalışacağı, bunlara ne kadar aylık verileceği, bu aylıkların hangi gelirlerle sağlanacağı ve bu kurumdan kimlerin ne şekilde yararlanacağı yazılırdı. Herhangi bir yolsuzluğa karşı, koruyucu tedbir olarak, vakfı yöneteceklerin yiyecek, giyecek ve oturacak yerleri sağlanırdı. Vakfiyenin hukukî bir hüviyet kazanması için kadı tarafından şer'î mahkeme siciline kaydedilmesi gerekirdi. Vakfiye ile vakfedilen mülk satılmaz, miras olarak kalmaz, bu mülke, kimse müdahale edemezdi; artık bu mülk, devletin himayesi altında sayılırdı. Vakfiye şartlarına hükümdarlar da karışamazdı. Vakfiyede ceza hükümlerinin çoğu manevîydi. Vakfiyenin sonuna bazı ayetler ve hadisler konur, vakfiyeyi bozmak veya şartlarına uymak istemeyenleri korkutmak için bir de beddua eklenirdi. Vakfiye şartlarının ana esasları kitabe şeklinde vakfın girişine hakkedilirdi. Osmanlı imparatorluğunda birçok vakıf yapıldığından değişik vakfiye örnekleri vardır. (M)

VAKFİYET i. (ar. *vakf*'tan *vakfiyyet*). *Esk.* [Mülk için] Vakıf olma durumu.

— Huk. *Esk.* Vakıf yapma. (M)

VAKIA i. (ar. *vukūʿ*'dan *vākıʿa*). *Esk.* Olmuş bir iş, şey. *Yeni.* Olut. Oluntu. || Rüya. || Savaş. || *Vakıa-yı erd-şir-i ceng* («arslan gibi çarpışan savaşçının başına gelen hal»), askerin ölümü. || *Vakıa-yı şah-ı şirceng* («arslan gibi dövüşen padişahın başına gelen hal»), padişahın ölmesi.

— Eğ. Bir inceleme ve bir karara varmayı gerektiren ve bir teşebbüsle ilgili olarak ortaya çıkan bir durum veya meselenin somut örneği. || *Vakıa metodu,* A.B.D.'den örnek alınarak Fransa'da uygulanan özel bir öğretim metodu. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Eğ. Tıp bilimlerinde çok rağbet gören klinik metottan ilham alan *vakıa metodu* bir pratisyenin yönettiği toplu tartışma tekniğine dayanır. Bu toplu tartışmanın konusu, gerçek hayattan alınmış bir meseleden ibarettir ve bu mesele daha önceden, öğrencilere bir belge halinde sunulmuştur. Tartışmanın yöneticisi, tartışmacıların, ortak çalışmaya gerçekten katılmasını sağlar; ama, meselenin çözümünü, a priori

olarak kabul ettirmeğe çalışmaz. Eldeki sonuç, gerektiğinde, gerçek sonuçla kıyaslanabilir. Bu metodun amacı, öğrenciyi, öğrenirken düşünmeye, bilgilerini, somut durumlara uygulamaya ve kesin çözümlere ulaşmaya yöneltir. (M)

VAKIÂ edat. (ar. *vuḳūʿ*'dan *vāḳıʿā*). *Esk.* Gerçekten, her ne kadar. (M)

Vakıa, Kur'an'ın CVI. suresi. Mekke'de indirildi. 96 Ayettir. Suçluların, Tanrı buyruklarına karşı gelenlerin, ahirete inanmayanların görecekleri cezaları, kıyametin niteliklerini, müminlerin cennetteki yaşayışlarını anlatır. Kıyametin, cennetin, cehennemin gerçek olduğunu, her şeyi Tanrı'nın yarattığını, hiç kimsenin yaptığının karşılıksız kalmayacağını bildirir. (M)

VAKIAT çoğl. i. (ar. *vāḳıʿa*'dan *vāḳıʿāt*). *Esk.* Baştan geçen olaylar: *Haberin yok mu vakıatımdan?* (Muallim Naci).

— Huk. *Esk.* Hanefî bilginleri tarafından fetvalarla ortaya atılan içtihatlar, görüşler ve çözüm yolu gösterilen meseleler. (M)

Vakıat-ı Sultan Cem, Fatih Sultan Mehmed'in oğlu Şehzade Cem hakkında yazılmış eser. Yazarının Cem Sultanın defterdarı Haydar Bey olduğu sanılıyor. Cem'in geçirdiği sıkıntılı hayatı, Fransa ve İtalya'daki günlerini, papanın yanındaki yaşayışını bütün açıklığıyle belirten eser, gözleme dayanan çağdaş bir kaynaktır. Ahmed Refik Bey *Sultan Cem* adlı eserinde bu eserden geniş ölçüde yararlandı. Eserin yazmaları vardır. (M)

VAKIDÎ (EL—), şiî eğilimli arap tarihçisi (Medine 747-Bağdad 823). Bağdat'ta yaşadı ve birçok eser yazdı. Bunlardan *Peygamberin Hayatı* ele geçirilememiş ama *Peygamberin Yaptığı Seferlerin Tarihi* muhafaza edilmiştir. Ona mal edilen Mısır, Suriye ve Mezopotamya'nın fethiyle ilgili tarihî romanlar daha sonraki dönemlerde yazılmıştır. (L)

VAKIF veya **VAKF** i. (ar. *vaḳf*). *Esk.* Durdurma, durmasını sağlama, alıkoyma. || Duruş, durma. || (Bir malı veya mülkü) Vakfetme. || (Okuma sırasında) Gereken yerlerde bir süre durup bekleme, durma, ara verme, durak: *Okurken vakf yerlerini belli ettirmeli* (Şemseddin Sami). || Tamamen verme, büsbütün verme, adama, bağışlama: *Bir kimsenin hayatını bilime vakfı.* || *Vakf-ı hayat,* ömrünü bağlama, hayatını adama. || *Alâmet-i vakf,* durak işareti.

— Huk. Tüzel kişiliğe sahip olmak üzere bir malın belirli bir amaca tahsisi. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Esk.* Menfaatinden yararlanılmak üzere bir mülkü Tanrı'nın mülkü sayma; vakıflar, temlik* ve temellük*ten uzak tutulur, ancak vakfedilen kimsenin dilediği şarta göre kullanılırdı. || *Vakfı alel amme,* kanunun yararına yapılan vakıf. (Okul, cami, hastahane, hamam v.b. yerlerden herkes yararlanabildiği için, bu gibi vakıflar vakfı alel amme'dir.) || *Vakfı bissükna,* lehine vakıf yapılanın vakfedilen yerde hayatı süresince oturması amacıyle yapılan vakıf. (Bu tür vakıflarda genellikle, vakıftan yararlanan kimse, oturduğu gayrımenkulün bakımıyle de yükümlü bilinir.) || *Vakfı bizzarure,* vakfın geçerliliği için, vakıf dışındaki bir konunun da zorunlu olarak vakfa katılmasıyle ortaya çıkan vakıf. (Meselâ, bir evin gallesi vakfedildiği zaman bu vakfın geçerliliği için, evin de vakfedildiğini kabul zorunluğu vardır; çünkü yalnız gallenin vakfı geçerli değildir.) || *Vakfı ebnaiyye,* erkek çocuklarla bunların erkek çocukları yararına yapılan vakıf. || *Vakfı ehlî,* yüz askerden az halk (kavmi mahsur) yararına yapılan vakıf. || *Vakfı evlâdiyye,* «evlâdı evlâd» kaydıyle erkek ve kız çocuklar ve bunların çocukları yararına yapılan vakıf. || *Vakfı fâsid,* aslında geçerli olan; fakat bazı dış nitelikleri bakımından usulüne uygun olmayan vakıf. (Buna *vakfı gayrı sahih* de denir. Meselâ, beytülmale ait bir mülkün herhangi bir kimseye vakfedilmesi fâsiddir; feshedilebilir.) || *Vakfı fuzuli,* bir kimsenin, mülkü olmayan bir şeyi vakfetmesi. (Meselâ, kocanın gayrımenkulündeki, karısına ait payı vakfetmesi fuzulidir. Karısı icazet verirse vakıf geçerli, vermezse kısmen hükümsüz olur. İcazete kadar vakıf, askıda, yani kısmen hükümsüzdür.) || *Vakfı gayri lâzım,* bozulabilen vakıf. || *Vakfı lâzım,* vâkıf veya hâkim tarafından feshi imkânı olmayan ve geçerliliği usulen hüküm altına alınan vakıf. || *Vakfı mariz,* ölüme yol açabilecek bir hastalık halinde yapılan vakıf. (Vasiyet yerine geçer ve terekenin üçte biri değerindedir. Mirasçılara yapılan vakfı mariz, öteki mirasçıların icazet vermesine bağlı olmadan geçerlidir. Mirasçılar icazet vermezlerse, vakfın gallesini aralarında bölüşürler. İcazet vermeyen mirasçı ölünce galle, vakıfnamede gösterilen yere harcanır.) || *Vakfı mevkut,* belirli bir süre için yapılan vakıf. (Vakıflarda ilke, süreye bağlı olmamaktır. Bu yüzden vakfı mevkut, bâtıl bir vakıftır.) || *Vakfı muallâk,* şarta bağlı olarak yapılan vakıf. (Vakıf, ileride gerçekleşmesi şüpheli şartlara bağlanamayacağından, vakfı muallâk, bâtıl bir vakıftır. Feshedici şarta bağlı olarak vakıf yapılabilir. Meselâ «Erzurum'daki evim yıkılmamışsa vakfettim» şeklinde yapılan vakıf geçerlidir.) || *Vakfı muzaf,* gelecekte yürürlüğe girmek üzere yapılan vakıf. (Bâtıl bir vakıftır. Ancak ölümden sonra yürürlüğe girmek üzere yapılan vakıf, vasiyet sayıldığından geçerlidir.) || *Vakfı müstesna,* Vakıflar Genel müdürlüğü yönetim ve denetimi dışında bırakılmış, mütevellileri tarafından yönetilen vakıf. || *Vakfı müşa,* ortak mülkiyetteki pay (şayi hisse) vakfı. || *Vakfı müşterek,* ortak maliklerin mülklerindeki payları birlikte veya ayrı ayrı vakfetmeleri. || *Vakfı sahih,* aslı ve nitelikleri yönünden, hukukça aranan şartları bulunan geçerli vakıf. (Vakıf, kâmil ehliyetli bir kimsenin rızasıyle kurulur. Vakıftan kimlerin yararlanacağı, vakfı yapanın düzenlediği vakıfname*de gösterilir. Şer'î kurallar ve vakıf malın niteliği de bu konuda önem taşır; genellikle gayrımenkuller, akar gelir getiren gayrımenkul mallar vakfa konu olur.)

— Teşk. tar. *Vakıf rüusu,* vakıf olan bir yerin yönetimi için mütevelli v.d. ilgililere verilen ve bu işin ilgiliye verildiğini gösteren tayin ve görevlendirme belgesine verilen ad.

— ANSİKL. Huk. *Esk.* *Vakıf,* islâm hukukunun en gelişmiş kurumlarından biridir. İslâm hukukunda vakıf kuracak kimse yani «vâkıf» temyiz kudretine sahip olmalı, hacir altında bulunmamalı ve iradesi serbest olmalıdır. Vakfedilecek mal yani mevkuf'a gelince önce bunun vakfedenin malı olması gerekir. Bunun dışında vakfedilenin kural olarak gayrımenkul olması gerekir. Menkul mal, ancak örfün izin verdiği hallerde vakfın konusu olabilir. Malın tahsisi daimî olmalıdır, geçici tahsisle vakıf kurulamaz. Bunun gibi tahsisin bir şart veya ecele bağlanması da yasaktır. Vakıftan yararlanacak kimseler, kural olarak fakirlerdir. Bunun dışında evlâtlar lehine de vakıf yapılması mümkündür. Ayrıca, kamu hizmeti görmesi için de vakıf kurulabilir. Esasa ait şartların sonuncusu kurbettir (vakfın hayır yapma amacıyle kurulması). Şekle ait şartlarsa, ilân ve tescildir. İlândan maksat, vakıf senedinin yani vakfiyenin iki şahit önünde okunmasıdır. Tescil ise, hâkim eliyle yapılır. Vakıflar için islâm hukukunda yapılan sınıflandırmalar içinde en önemlisi, vakfı meydana getiren mallar yönünden yapılanıdır. Buna göre, vakıflar, *müessesatı hayriye* ve *müstegallatı vakfiye* olmak üzere ikiye ayrılır. Müessesatı hayriyede, vakıflardan yararlanma, maldan yararlanma şeklinde olur. Müstegallatı vakfiyede, vakfın gelirinden yararlanılır. Osmanlı devletinde vakıflar, fıkıh kurallarına göre yönetilirdi. Denetim, Evkafı Hümayun nezaretine aitti; 1924'te bu denetim, Şer'iye ve Evkaf vekâletine verildi. Cumhuriyetin kurulmasından sonra, 1935'te çıkarılan Vakıflar kanunu, eski vakıfların durumunu düzenledi. Bu kanun, Medenî kanunun kabul edilmesinden önceki vakıfları iki sınıf içinde topladı (*mülhak* ve *mazbut* vakıflar). Mazbut vakıfların yönetimi, Vakıflar Genel müdürlüğüne, mülhak vakıfların yönetimi de, mütevellilerine bırakıldı. İsviçre Medenî kanununun kabul edilmesiyle birlikte, vakıf kavramı yanında Medenî kanunun yürürlüğe girmesinden sonra kurulan vakıfları ifade etmek üzere tesis kavramı da türk özel hukukuna girdi; fakat bu iki kavram eşanlamda da kullanılıyordu. 13 Temmuz 1967 tarihli «Türk Kanunu Medenîsinin Birinci Kitabının İkinci Babı Üçüncü Faslının Değiştirilmesi. Bu Kanuna Bazı Maddeler ve Fıkralar Eklenmesi, Bazı Vakıfların Vergi Muafiyetinden Faydalandırılması Hakkında» 903 Sayılı kanunla, «vakıf» terimine dönüldü ve terim ikiliği ortadan kalktı. Söz konusu kanun, ayrıca vakıflara ilişkin yeni hükümler de getirdi.

— Huk. Vakfın çeşitleri şunlardır: 1. *bağımsız* vakıflar ve *bağımsız olmayan* vakıflar. Tüzel kişiliği bulunan ve hukukî yönden bağımsız duruma getirilmiş olan bağımsız vakıflarla Medenî kanun ilgilenir. Bağımsız olmayan vakıflarda, mükellefiyetli bağışlama, mükellefiyetli vasiyet şeklinde ortaya çıkar; 2. *âdi* ve *özel* vakıflar, özel vakıfların içine aile vakıfları, istihdam edilenler ve işçi yararına vakıflar ve kamu yararına vakıflar girer.

Kamu yararına vakıflar, 90 Sayılı kanunla türk hukukuna girdi. Bu vakıflar, kamu görevi niteliğinde olan hizmetleri yapmak üzere kurulur. Bunun kamuya yararlı sayılabilmesi için, gelirinin yüzde 80'i, genel ve özel katma bütçeli dairelerin görevlerine giren işleri yapmağa tahsis edilmeli veya gelirin yarısı, kamu görevi niteliğinde bulunan işlere ayrılmış olmalıdır.

Vakıf, gerçek veya tüzel kişiler tarafından kurulabilir. Gerçek kişi, hayatta olanlar arasında bir işlemle veya ölüme bağlı bir tasarrufla vakıf kurabilir. Ölüme bağlı bir tasarrufla vakıf kurulması genellikle vasiyetname yolu ile olur. Fakat vakıf kurma işlemi bir miras sözleşmesinin bir taraflı muhtevasını da teşkil edebilir. Vasiyetnameyle kurulan vakıflarda, vakıf kuracak kimsenin 15 yaşını doldurmuş ve mümeyyiz olması gerekir. Miras sözleşmesi yoluyle vakıf kuracak kimsenin mümeyyiz ve reşit olması gerekir. Tüzel kişilerin de vakıf kurabilmeleri mümkündür. Dernekler, genel kurullarının alacakları bir kararla vakıf kurabilir. Vakıf kurabilmek için bir vakıf senedinin düzenlenmesi gereklidir. Hayatta yapılan bir işlemle vakıf kurulacaksa, vakıf senedinin resmî şekilde yapılması gerekir. Bu senedi düzenleyecek olan makam noterdir. Ölüme bağlı bir işlemle vakfın kurulabilmesi için, ölüme bağlı tasarruf şekillerinden birine uyulması, bir vasiyetname veya bir miras sözleşmesi yapılması gerekir. Vakıf senedinde bulunması gerekli olan hususlar şunlardır: 1. vakfın amacı; 2. uzuvları; 3. amaç için tahsis edilen mallar ve haklar; 4. vakfın teşkilâtı; 5. ikamet ve vakfın adı. Senedi düzenlenmiş olan bir vakfın, tüzel kişilik kazanabilmesi için tescil edilmesi gerekir. Tescilin yapılacağı yer, vakıf kuranın ikametgâhındaki asliye mahkemesinde tutulan sicildir. Tescili yapan asliye mahkemesi, durumu kendiliğinden Vakıflar Genel müdürlüğüne bildirir. Müdürlük de vakfı, merkez siciline kaydeder. Mahkeme nezdinde yapılan tescil, tüzel kişiliğin kazanılması için şart olduğu halde Vakıflar Genel müdürlüğüne yapılan tescilin böyle bir fonksiyonu yoktur. Merkez siciline kaydedilen vakıf, *Resmî Gazete*'de ilân edilir. Asliye mahkemesinde tutulan sicile kayıt yapılabilmesi için, tescilin istenmesi gerekir. Bu istem, vakıf kuran kimse (vâkıf) veya vakfın organları tarafından yapılabilir. Vakıf, ölüme bağlı bir tasarrufla yapılmışsa, mirasçıların da vakfın tescil edilmesini isteme yetkileri vardır. Kendisine tescil için başvurulan mahkeme; ehliyet, şekil, amaç ve tahsis edilen malların vakfın amacını gerçekleştirmeye yetip yetmediği yönünden senedi inceler. Aynı inceleme, Vakıflar Genel müdürlüğüne bağlı olan Teftiş kurulu tarafından da yapılır. Mahkeme ve Teftiş kurulu, herhangi bir sebeple, tescili yapmaktan kaçınırsa, iki ay içinde Yargıtaya başvurma imkânı vardır. Tescil kabul edilirse vakıf, tüzel kişilik kazanır ve vakfa tahsis edilmiş olan mallar kendiliğinden vakfa geçer. Bir mal veya malvarlığının tahsis edilmesiyle vakıf kurulabilmesi için, belirli bir amacın bulunması gereklidir. Amaç yönünden getirilen sınırlamalar şunlardır: vakfın amacı, 1. kanun ve emredici hükümlere; 2. ahlâk ve adaba; 3. millî menfaatlere aykırı olamayacağı gibi; 4. siyasî düşüncelerin ve-

ya belirli bir ırk ve cemaatin lehine olamaz. Bu şartlara uymayan vakıf, tescil edilmeyeceği için tüzel kişilik kazanamaz. Vakfın, amacını elde edebilmesi için, belirli bir malın tahsis edilmesi gerekir. Bu tahsis edilen şey bir mal veya malvarlığı ve iktisadî değeri olan her şey olabilir. Tahsis edilen mallar, vakfın amacının elde edilmesi için yeterli değilse, duruma teftiş makamı elkoyar ve vakfın amaç veya teşkilâtını, tahsis edilen mala göre yeniden düzenler. Tahsis edilen malın tamamen yetersiz olması halinde mallar, benzer amaçlı başka bir vakfa devredilir. Bir kimsenin vakıf kurmasına onun alacaklıları veya mirasçıları itiraz edebilir. Mahfuz hissesine tecavüz edilen mirasçı, vakfın kurulmasına itiraz edebilir. Ancak vakfın gelirinin yüzde 20'sinin kendisine bırakıldığı mirasçı, mahfuz hissesine tecavüz edildiği gerekçesiyle vakfın kurulmasına itiraz edemez. Mirasçıların iptal davası açma hakları da vardır. Mirasçılar, vakfın kurulması için gerekli şekle veya esasa ilişkin şartların gerçekleşmediğini ileri sürebilirler. Vakıf kuranın alacaklıları da bağışlamada bulunan hükümlere göre, vakfın kurulmasına itiraz edebilir. Vakfın bir yönetim organı bulunması zorunludur. Bu, vakıfta bulunması gereken tek zorunlu organdır ve kural olarak vakfı kuran kimse tarafından tayin edilir. Vakıf kuran dilerse, yönetim organının tayini ve vakfın teşkilâtının düzenlenmesini başka bir kimseye de bırakabilir. Vakıf kuran kimse, organı seçmemiş veya nasıl seçileceğini senette belirtmemişse, teftiş makamı, senedi tamamlattırır ve seçimin ne şekilde yapılacağına ilişkin hükmü senede koydurur. Senetteki eksikliklerin vakıf kuran tarafından tamamlanması imkânı ortadan kalkmışsa, teftiş makamı mahkemeye başvurarak bu eksiklikleri tamamlattırır. Vakfın bütün işleri, yönetim organı tarafından yapılır. Bir vakıftan belirli kimselerin yararlanması gereklidir. Bu yararlanacak kimselerin tayini değişik şekillerde olabilir. Genellikle vakıftan yararlanacak kimseler, vakıf kuran tarafından senette belirtilir. Meselâ «tıp veya hukuk fakültesinde okuyan öğrenciler» vakıftan yararlanacak kimse olarak tayin edilirler. Bazen vakıftan yararlanacak kimseler senette tek tek belirtilir. Bu durum genellikle aile vakıflarında görülür. Bir sınırlama konulmaksızın vakıftan herkesin yararlanacağı da belirtilebilir. Bazı durumlarda, vakıftan yararlanacak kimselerin tayini vakfın organına bırakılır. Vakıf, alacaklılarına karşı bütün malvarlığıyle sınırsız olarak sorumludur.

Vakıfların denetlenmesini Vakıflar Genel müdürlüğü bir teftiş kurulu aracılığıyle yapar. Teftiş makamı, vakıf senedinde yazılı olan amaçların yerine getirilmesi vakıf mallarının amaca uygun bir şekilde kullanılması konularını denetler. Makam, bu görevlerini yerine getirirken bir yolsuzluğa rastlarsa, vakfın organını uyarır. Uyarmanın yeterli olmadığı durumlarda yöneticilere işten el çektirebilir. Yöneticilerin vakfı kötü şekilde yönetmeleri, yönetme bakımından gerekli yeteneğe sahip olmamaları halinde teftiş makamının bunlara işten el çektirme yetkisi vardır. Yöneticilerin başka kimselerin vakıf işlerine karışmasına izin vermeleri halinde teftiş kurulu onların işine son vermek zorundadır. Teftiş kurulunun öteki görevleri şunlardır: 1. vakfın kuruluş ve teşkilâtındaki eksiklikleri tamamlatmak. Buna imkân yoksa, özellikle, vakfa tahsis edilen mallar amacın gerçekleşmesine yetmiyorsa, teftiş kurulu, malların yakın amaçlı bir başka vakfa tahsis edilmesine karar verebilir; 2. vakıf teşkilâtının sonradan kurulmasının mümkün olmadığı durumlarda, vakıf yapana tamamlatma yetkisi verme. Vakfı yapan kimse, eksikliği tamamlayabilecek durumda değilse, meselâ ölmüşse, teftiş makamı mahkemeye başvurarak eksikliği tamamlattırır; 3. vakfın yönetim şeklinin değiştirilmesi. Vakfın başka bir yönetim şekliyle daha ucuz veya daha yararlı bir şekilde yönetileceğini gören teftiş makamı, yönetim şeklinin değişmesine karar verebilir. Bu durumda, değişme kararı mahkemece verilir; 4. vakfın amacının değiştirilmesi. Buna, teftiş makamının istemi üzerine mahkeme karar verir; 5. vakıf mallarının değiştirilmesi. Gelirin gideri karşılamaması halinde, vakfın malları daha yararlı bir malla değiştirilebilir veya paraya çevrilebilir; 6. amacı tehlikeye sokan yükümlülüklerin kaldırılması.

Vakıf şu durumlarda sona erer: 1. amacın tamamen gerçekleşmesi; 2. amacın gerçekleşmesinin imkânsızlaşması; 3. amacın yasak amaçlardan birine yönelmesi (bu duruma mahkeme karar verir). Sona eren vakfın malvarlığı tasfiye edilir. Tasfiye edilen vakfın mallarının tahsisi, sona erme şekline göre değişik olur. Vakıf, amacının yasak amaçlardan birine yönelmesi sebebiyle mahkeme kararıyle sona ermişse, malları, kamu tüzel kişilerine geçer. Öteki durumlarda, vakıf yapan kimsenin iradesine göre tahsis yapılır. Vakıf yapanın iradesinin ne olduğunun anlaşılamadığı durumlarda, yönetim organına, tahsise ilişkin yetki verilmişse, tahsisi bu organ yapar. Böyle bir durum da yoksa mallar, amacına en yakın kamu tüzel kişisine geçer. Sona eren vakfın, mahkemede tutulan sicilden terkin edilmesi gerekir. (M)

VÂKIF sıf. (ar. *vakf* ve *vukūf*'tan *vāķıf*). *Esk.* Bir işten haberi olan, bir şeyi öğrenmiş olan, bilen. || Kendisine ait mal, para v.b.yi vakıf haline getiren, vakfeden. || Ayakta duran. || *Vâkıf olmak,* bilmek, öğrenmek: *Ben harbu darp umuruna vâkıf olmadığım için bu ciheti jandarma kumandanlığına havale etmelidir, derim* (M. Ş. Esendal). || *Vâkıf-ı ahval,* işlerden haberi olan, durumu bilen. || *Vâkıf-ı esrar,* gizli şeyleri bilen, sırları öğrenmiş olan. || *Şart-ı vâkıf,* bir şey vakfedenin öne sürdüğü şart.

— Din. Arafat'ta vakfeye duran, Arafat'ta bekleyen.

◆ **Vâkıfan** çoğl. i. *Esk.* Bir işten haberli olanlar, bir şeyi bilenler.

◆ **Vâkıfane** zf. *Esk.* Bilenlere yakışır şekilde.

◆ **Vâkıfiyet** i. *Esk.* Bilme, haberli olma. (M)

VÂKIF, azerî şairi (öl. 1797) Kazak asıllıdır. Karabağ hükümdarı İbrahim Halil'in saray hizmetine girdi. İran hükümdarı Aka Mehmed'in Karabağ'a saldırısında esir düştü. Kurtulduktan sonra Karabağ'da yönetimi ele alan Batman Kılıç tarafından öldürüldü. Azerî şivesiyle ve divan tarzında şiirleri vardır. (M)

Vakıflar bankası (TÜRKİYE), Vakıflar Genel müdürlüğünce, menkul ve gayrımenkul değerler karşılığında kredi vermek; sigorta v.b. ortaklıklar kurmak ve kurulmuş olanlara katılmak; gayrımenkul mal alıp satmak; yönetimi kendine bırakılacak gayrımenkul malları ve işletmeleri yönetmek amacıyle 6219 Sayılı özel kanunla kurulmuş (1954); özel hukuk hükümlerine bağlı; 99 yıl süreli; anonim ortaklık şeklinde malî kurum. Ortakları: Vakıflar* Genel müdürlüğü, İş* bankası, Sümerbank*, Ziraat* bankası, Türkiye* Emlâk Kredi bankası. Kuruluş sermayesi 50 000 000 lira (Vakıflar Genel müdürlüğü 27 500 000 lira) olan kurumun mevduatı, 1971 bilanço döneminde, 1 004 030 060 lirası vadesiz olmak üzere, 1 577 261 430 liraya yükseldi. Bankanın bu tarihteki şube sayısı ise 143 idi. (M)

Vakıflar Genel müdürlüğü, mazbut vakıfları yönetmek, mülhak vakıfları ve cemaat vakıflarını denetlemek, anıt ve mabetlerin bakım ve onarım işleriyle uğraşmakla görevli; başbakanlığa bağlı devlet kuruluşu (1924). Vakıflar Genel müdürlüğü, vakıf binaları ve kendisinin yönettiği tarihî ve mimarî değeri olan yapıları onarır ve korur; hayır kurumlarının çalışmalarını düzenler; gerekli yerlerde yurtlar, imaretler ve kamplar kurar; muhtaçlara yardımda bulunur; sahibi olduğu gayrımenkul malları işletir, ürünlerini değerlendirir; vakıf paraları işletir.

Kuruluşun ana birimleri: Âbide ve Yapı İşleri Dairesi başkanlığı, Mülhak Vakıflar müdürlüğü, Hayır İşleri ve Sosyal Hizmetler müdürlüğü, Emlâk müdürlüğü, İşletmeler ve İştiraklar müdürlüğü. Yardımcı birimler: Arşiv ve Yayım müdürlüğü, Muhasebe müdürlüğü, Özlük İşleri müdürlüğü, Levazım müdürlüğü. Genel müdürlüğün İstanbul'da Vakıflar başmüdürlüğü ve 22 yerde de bölge müdürlükleri vardır.

Kuruluşun 1971'deki varlıkları: 3 500'den fazla tarihî vakıf eser, 26 798 vakıf, 41 ilde vakıf yurdu, 32 vakıf imaret. (M)

Vakıf Memba Suları işletmesi, İstanbul'da belirli vakıfların bakımına bırakılan içme suyu kaynaklarını işletmekle görevli, Vakıflar Genel müdürlüğüne bağlı iktisadî devlet teşekkülü (kuruluşu 1937). İşletmenin su kaynakları: Üsküdar'da, Büyük Elmalı, Defneli, Sağ Taşdelen, Sol Taşdelen, Mütevelli ve Beykoz'da, Akbaba köyü yakınındaki Karakulak. Sertlik dereceleri 1,5-2,5 olan bu sular, şişelerle tüketim bölgelerine gönderilir ve geliri Vakıflar Genel müdürlüğüne verilir. Beş kaynaktan en verimlisi, Alemdağ'ın 240 m yükseltisinde olan ve yaz kış sürekli olarak günde 60 ton su veren *Taşdelen*'dir. Vakıf suları Murad III'ün annesi Nurbanu Sultan tarafından Üsküdar'daki hayratının yaşatılması için düzenlendi ve bu hayrata bırakıldı (1574). Karakulak suyu, XIX. yy.da Mısır, Suriye ve Fransa'ya satılıyordu. 1957'de çıkarılan bir kanunla bu kaynakların işletmesi iktisadî devlet teşekkülü haline getirildi. (M)

VAKIYE i. (ar. *vaķıyye*). *Esk.* Dört yüz dirhem eden ağırlık ölçüsü, okka. || *Vakıye-i a'şarî,* üç yüz on iki dirhem eden ağırlık ölçüsü. (M)

VAKİ sıf. (ar. *vuķūᶜ*'dan *vāķiᶜ*). *Esk.* Olan, vuku bulan. || Geçmiş olan. || *Vaki olmak,* olmak, vuku bulmak. || *Fi-l-vaki,* gerçekten. || *Kema-hüve-l-vaki,* olabildiği üzere. (M)

VAKİ sıf. (ar. *viķāye*'den *vāķi*). *Esk.* Koruyan. || [İlâç v.b. için] Önleyici. (M)

VAKİT veya **VAKT** i. (ar. *vaķt*). Zaman: *O sabah, uyandığım vakit, karşı odayı boş buldum* (R. N. Güntekin). || Günün belirli saatlerinden her biri: *Uyku vakti. Yemek vakti.* || Elverişli zaman, fırsat: *Bu düşüncesini yerine getirmeye vakit kalmadan dans başladı* (H. R. Gürpınar). *Vaktinde geldi.* || Çağ, asır: *Vaktin tanınmış şairleri.* || Mevsim: *Hasat vakti.* || Geçim, para bakımından yetenek: *Çocuklarını okutmaya vakitleri yok.* || Zamanla ilgili kelimelere «iken» anlamı ile getirilir: *Öğle vakti. Sabah vakti.* || «Ettiği, edeceği» biçimindeki ortaçlardan sonra getirilerek zaman zarfı yapar: *Bittiği vakit haber veririm.*

— ÇEŞ. DEY. *Vakit geçirmek,* bir şeyle meşgul olmak. Oyalanmak: *«Siz Darülfununa gitmeyip buralarda nasıl vakit geçiriyorsunuz Talip Bey?»* (S. Kocagöz). || *Vakit* (veya *zaman*) *kazanmak.* Bk. KAZANMAK. || *Vakit kollamak,* uygun bir durum ve zamanı beklemek. || *Vakti dolmak,* bir iş için ayrılan süre sona ermek. || *Vakti gelmek. Mec.* Ölmek üzere olmak, eceli yaklaşmak. || *Vakti olmamak,* bir kimse veya iş için ayıracak zamanı bulunmamak. || *Vakitler* (veya *vakt-i şerifler) hayrolsun,* iyi dileklerle söylenen bir esenlik sözü. || *Vaktini almak* (veya *yemek*), zaman kaybına yol açmak: *Bu yol onun çok vaktini alıyordu* (S. Kocagöz). || *Vaktini öldürmek,* zamanını boş yere harcamak. || *Vaktini şaşmamak,* her şeyi tam zamanında yapmak. || *Bir vakit* (veya *bir vakitler*), «önceleri, ilk zamanlar» anlamıyle kullanılır. || *Hali vakti yerinde.* Bk. HAL. || *Hali vakti yerinde olmak.* Bk. HAL.

— *Esk. Vakt-i ahar,* başka zaman. || *Vakt-i asr,* ikindi zamanı. || *Vakt-i fecr,* tanyerinin ağarma zamanı. || *Vakt-i fursat,* fırsatın ele geçtiği zaman. || *Vakt-i gurubî,* alaturka saat, güneşin batmasıyle hesaplanan zaman. || *Vakt-i hacet,* gerekli zaman. || *Vakt-i hal,* şimdiki, içinde bulunulan zaman. || *Vakt-i hazar,* barış zamanı. || *Vakt-i merhun,* beklenen çağ ve zaman. || *Vakt-i muhtar,* ziyafet, düğün veya savaşta hücuma geçme gibi durumlarda elverişli bir zaman tespit etme. || *Vakt-i saadet,* Hz. Muhammed'in yaşadığı devir. || *Vakt-i zevalî,* alafranga saat, güneşin öğle vaktinden itibaren hesaplanan zaman. || *Vakt-i zuhr,* öğle zamanı.

— Huk. *Esk. Vakti zaruret,* hazinenin zor durumundan kurtulabilmesi için mirî toprakların özel kişilere emsal değeriyle satılmasını haklı gösteren durumlar.

— Tasav. Tanrısal belirtilerin insan gönlüne doğuşu veya doğduğu zaman süresi. (Tasavvufta, Tanrı kendine yakın bildiği kullarının gönlüne zaman zaman birtakım ışık-

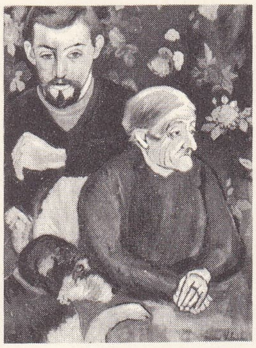

Suzanne VALADON «Utrillo ve Büyükannesi» Modern Sanat Millî müzesi, Paris

lar [nurlar] gönderir. İnsanın içi aydınlanır. Bu aydınlanış, insan gönlünde coşkunluğa, derin bir sevince yol açar. İnsan kendini Tanrı ile karşı karşıya gelmiş sanır. Böyle bir sezginin duyulduğu süreye vakit denir.)

◆ **Vaktiyle** zf. Bir zamanlar, çok önceleri: *«Vaktiyle ben de pek matah adamın biri değildim...» dedi* (S. Kocagöz). || Vaktinde, zamanında. (M)

VAKİTLİ sıf. (*vakit*'ten *vakit-li*). Vaktinde olan, vaktinde yapılan.

— DEY. *Vakitli vakitsiz*, zamansız, elverişli bir zaman kollamadan: *Vakitli vakitsiz çıkıp bize gelir.* (M)

VAKİTSİZ sıf. (*vakit*'ten *vakit-siz*). Elverişli bir zamanda olmayan, mevsimsiz: *Vakitsiz iş. Vakitsiz çiçek.* || Zf. Elverişsiz bir zamanda: *Vakitsiz öten horozun başını keserler* (Atasözü).

— DEY. *Vakitli vakitsiz.* Bk. VAKİTLİ. (M)

VAKKAD sıf. (ar. *vaḳd*, ateş yanmak'tan *vaḳḳād*). *Esk.* Parlak, aydınlık, ışıltılı. || Kolayca parlayan, çabuk yanan, yanıcı. || *Mec.* Çabuk kavrayan, anlayışlı, zeki: *Zihn-i vakkadının evsafını yazdıkça senin / Geceler kilkimin etrafına pervane gelir* (Nedim). || *Fikr-i vakkad*, parlak düşünce. (M)

VAKKANAY, Japonya'da şehir, Hokkaido'nun kuzey ucunda, Soya ilinin idare merkezi; 34 500 nüf. Balıkçılık limanı. (L)

VAKKAS sıf. (ar. *vaḳḳās*). *Esk.* Savaşçı. || Okçu. (M)

VAKR i. (ar. *vaḳr*). *Esk.* [Kulak için] Ağır işitme, sağır olma, sağırlık. (M)

VAKREATOR i. (fr. *vacréator*). Tereyağı yapımından önce, kremanın uçucu maddelerden gelen fena kokularını almak için havasız ısıtma aracı. (L)

VAKT i. Bk. VAKİT.

VAKTAKİ edat. (ar. *vaḳt* ve fars. *-ā-* ve *ki* ekinden *vaḳt-ā-ki*). *Esk.* «Ne vakit ki,... diği zaman, ... ınca» anlamıyle, bir sonraki cümleyi, başına getirildiği cümleye bağlar: *Vaktaki durup şu kalbi gamnâk / Toprakta nihan olur vücudum / Vaktaki dolup dehanıma hâk / Şevkınle tamam olur sürudum* (Recaizade Ekrem). [M]

VAKUM i. (lat. *vacuum*). Fiz. İçinde madde bulunmayan boş ortam; havasız boşluk.

◆ **Vakumlu** sıf. *Vakumlu fren*, fren borusunda vakum yapılınca gevşeyen, atmosfer basıncı sağlanınca sıkışan fren sistemi. (Daha çok ingiliz demiryollarında kullanılır.) *Eşanl.* EMMELİ FREN. (L)

VAKUMMETRE bls. i. (fr. *vacuomètre*'den). Elektron. Bir elektrik supapında kalan gazların basıncını gösteren tertibat. (*Eşanl.* VAKUM veya BOŞLUK GÖSTERGESİ.) [L]

VAKUR sıf. (ar. *vaḳār*'dan *vaḳūr*). Onurlu, ağırbaşlı. || Büyük, sağlam: *Bir çınar gördük: Enli boylu, vakur / Bir ağaç, hiç eğilmemiş mağrur* (Tevfik Fikret).

◆ **Vakurane** zf. ve sıf. *Esk.* Vakarlı bir şekilde, ağırbaşlıca. (M)

VAKVAKA i. (ar. *vaḳvaḳa*). Ördek sesi. (M)

Vakvak ağacı, meyveleri insan şeklinde olan efsanevî bir ağaç. Bir çin seyahatnamesine göre arap hükümdarı, adamlarının bir kısmını gemiye bindirerek yola çıkarır. Bunlar sekiz yıl denizde dolaştıktan sonra bir adaya çıkarlar. Bu adada meyveleri çocuk olan bir ağaca rastlarlar. Bu çocuklar saçları, kolları ve bacaklarıyle dallara tutunurlar, yalnız oldukları zaman konuşur ve gülerler. Aynı zamanda «vak, vak» diye bağırırlar. Bunun için bu ağaca vakvak ağacı denir. Bu ağacın şekli hakkında gerçekle ilgisi olmayan çeşitli bilgiler verilir. Arap coğrafyacıları da vakvak adında bazı adalardan söz ederler; fakat, bu adaların yeri hakkındaki bilgiler tutarsızdır. Bu adalarda vakvak ağaçlarının bulunduğu söylenir. Mehmed IV devrinde, İstanbul'da meydana çıkan bir isyanda âsiler, bazı devlet ilerigelenlerini Sultanahmet meydanında bir ağaca astılar (1656). Bu olaya da, «vakkayı vakvakiye» adı verildi. (Bk. ÇINAR VAKASI.) [M]

VAL i. (fr. k.). Jeomorfol. Jüra tipi yüzey şeklinde bir senklinale tekabül eden uzun ve geniş ağızlı çöküntü. || *Dilimli val*, jüra tipi yüzey şeklinde bir senklinal eksenine tekabül eden ve jeomorfolojik evrim sonucu komşu antiklinallere tekabül eden öbür vâdilerden daha yüksekte bulunan vâdi. (L)

VÂLÂ sıf. (ar. *vālā*). *Esk.* Yüce, yüksek. || *Vâlâ-câh*, rütbesi yüksek olan. || *Vâlâkad*, boyu uzun olan. || *Vâlâ-kadr*, değerli. || *Vâlânijad*, yaratılışı yüce olan, asil. || *Vâlâ-şan*, şanlı. || İ. Erkek adı.

◆ **Vâlâî** i. *Esk.* Yükseklik, ululuk. (M)

VALABA i. Baklagillerden çeşitli eperua türlerinden elde edilen amerika asıllı kereste. (Aynı keresteye Fransız Guyanası'nda *boz vapa* veya *beyaz vaba*, Brezilya'da *vapa*, Venezuela'da *uapa* veya *ilapa* denir. Esmer kırmızı renkte, sert ve reçinelidir; marangozlukta, doğramacılıkta, su tesislerinde, kazık ve fıçı yapımında kullanılır.) [L]

VALADİER (Guiseppe), italyan mimarı (Roma 1762-ay.y. 1839). Pius VI ve Pius VII tarafından korundu, papalık ve imparatorluk Roma'sının büyük sanatçısı oldu. Urbino Metropolitlik kilisesini onardı. Spoleto katedralini ve Roma'da San Pantaleon, Sant'Andrea delle Fratte, San Rocco kiliselerinin dış yüzlerini yaptı. Titus kemerini onardı, Apollo ve Valle tiyatrolarını yaptı, Roma'da Piazza del Popolo'nun düzenlenme planlarını çizdi. (L)

VALADON (Marie Clémentine, **Suzanne** — denir), fransız kadın ressam (Bessines-sur-Gartempe 1867-Paris 1938). Çok genç yaşta Paris'e gitti, sirk akrobatı oldu, bir kazadan sonra profesyonel modelliğe başladı ve Puvis de Chavannes, Toulouse-Lautrec, Degas ve Renoir için poz verdi. İki seans arasında boş durmaz, vaktini resim yapmakla geçirirdi; çizgisinin sağlamlığı Debas'nın ilgisini çekti. Onun teşvikiyle 1894'te Millî Güzel Sanatlar Dergisi salonunda sergi açtırdı. Annesi ve oğlu (Maurice Utrillo) ile Montmartre'da güç bir hayat sürdü; sonra Paul Moussis adlı zengin bir tacirle evlendi. Degas'nın öğütlerini dinleyerek resim yapmağa devam etti. Başlangıçta Gauguin'inkine benzeyen sanatı çok erkekçedir. 1909'da boşandı, ressam André Utter ile evlendi ve Montmartre'a yerleşti, burada oğlu Utrillo ile birlikte düzensiz bir hayat sürdü. Bununla birlikte bütün türleri hayret verici bir ustalıkla deneyerek birçok eser verdi. (L)

VALAİS, alm. **Wallis,** İsviçre konfederasyonunda kanton, ekseni Rhône'un yukarı vâdisidir; 5 231 km²; 177 800 nüf. İdare merkezi, *Sion.*

Valais, Furka geçitinden Saint Maurice'e ve sol yamaçta Leman gölüne kadar Rhône vâdisinde uzanır; sınırları hemen hemen Rhône sularının iki bölünme çizgisini takip eder: sol kıyıda sınır Monte Leone, Monte Rosa, Cervin ve Vert doruğundan geçer; sağ kıyıda kantonun sınırları Finsteraarhon ve Diablerets üzerinden Bern Oberland'ının ve Fribourg Alpleri'nin doruk çizgisini takip eder. Valais böylece Alpler'in en yüksek doruklarıyle sınırlıdır, Cenevre gölü yolu dışında bölgeye ancak Büyük St. Bernard tünelinden geçen karayoluyle ve yükseklikleri 2 000 m kadar olan geçitlerle ulaşılabilir: Rhône'un sağ kıyısında Grimsel (2 164 m) ve Gemmi (2 329 m), vâdi tabanında Furka geçiti (2 431 m), sol kıyıda Simplon (2 009 m), Büyük St. Bernard (2 473 m), Balma Boğazı (2 202 m). Rhône'un vâdisi hemen hemen ırmağın başlangıcına kadar büyük ölçüde gömülmüştür: Brigue'in yükseltisi ancak 684 m'dir. Valais önemli bir tektonik olay sırasında yerleşmiş çok büyük bir buzyalağıdır. Yer yer «sürgüler»le kesilen bir ovalar şeridini dağın iç kısmına uzatır: eski kaleler olan küçük şehirler (Sion) bu «sürgü»lerde kurulmuştur.

Vâdinin sağ yamacında kalkerli binişme örtüleri, şehirlerin kurulduğu ender düzlüklerle kesilen sarp, yüksek yamaçlar meydana getirir. Sol yamaçta Pennine Alpleri'nin billûrlu kütleleri, Mont Blanc ile Aar kütlesi arasında yüksek ve kesiksiz bir doruk çizgisi meydana getirir; fakat jeoloji tabakalarının Rhône'un yukarı vâdisine doğru alçalması, paralel karıklar halinde yarılmayı kolaylaştırmıştır (Herens, Anniviers vâdileri, Dixence), bunların hepsi asılı vâdilerdir, buzullar tarafından şekillendirilmişlerdir ve ırmağın yukarı kesimine doğru ansızın büyük «sürgü» ve buzultaş sarplıklarıyle son bulurlar. Aşağı kesime doğru ulaşımın güçlüğü bu vâdilerde yaylaya çıkmağa dayanan geleneksel dağ ekonomisi devam etmesine yol açmıştı. Bugün Zermatt yolu gibi birçok karayolu ve demiryolu, bu kesimdeki şehirlerin bazılarını Alp turizminin başlıca merkezlerinden biri haline getirmiştir. Çeşitli tarımın devamını çok güneşli ve nispeten kurak olan iklim de destekler. Rhône'un vâdisinde durum çok farklıdır. Bu büyük olukvâdi, ırmak-buzul alüvyonları ve buzultaşlarla örtülüdür. İklim kara iklimidir ve kışın sık sık sıcaklık değişir; yazlar sıcak ve fırtınalıdır. Sıcaklık ve nemlilik, Po ovasınınkini andıran ve bağcılık ve meyvecilik (özellikle kayısı ve şeftali) ile mısır, tahıl ve çayır yetiştiriciliğine dayanan çeşitli tarımın gelişmesini desteklemiştir. Birçok çağlayandan elektrik sağlanması sanayinin (alüminyum, kimyasal ürünler) doğmasına imkân vermiştir. Rhône vâdisinin ucundaki Conches vâdisi, rüzgârlara çok açık, sol kıyı vâdilerinden daha soğuk ve daha nemli bir dağ çöküntüsüdür; daha çok hayvancılığa yönelmiştir.

Ayrıca Saint Moritz'in aşağı kesiminde Valais, Chablais Önalpleri'nin Rhône yamacını içine alır; orta yükseklikteki bu dağlar molas üzerine binişmiş bir kalker ve marn örtüsünden meydana gelir; sivri kayaların hâkim olduğu eğintiler daha yumuşaktır. Bölgenin benzediği Gruyère gibi burada da hayvancılık başlıca gelir kaynağıdır.

● *Tarih.* Keltler tarafından işgal edilen arazi M.Ö. 54'te Roma hâkimiyetini kabul etti; M.S. III. yy.da Hıristiyanlık yayılmağa başladı ve Sion piskoposluk oldu. 999'da Jüraötesi Bourgogne'un son kralı Rodolphe III, Valais kontluğunu Sion piskoposlarına bağışladı. Fransız devrimine kadar Saint Moritz manastırı ve Sion piskoposları (topraklarının bir kısmına Savoie kontları el koyduğu halde) bölgeye hâkim oldular. 1798'de Fransızlar tarafından işgal edilen, âsi Valais, sonradan Fransız, Helvet cumhuriyeti ve Cisalpine cumhuriyetinin denetimi altında bağımsız bir cumhuriyet haline getirildi; ama 1810'da Fransız imparatorluğuna Simplon idare bölgesi (merkezi Sion) olarak katıldı. Müttefiklerin 31 aralık 1813'te bağımsızlığını ilân ettikleri Valais, 12 eylül 1814'te İsviçre konfederasyonunun yirminci kantonu oldu. (L)

VALAK'LAR veya **VLAK'LAR,** İslavların çobanlıkla geçinen bir halka (romalılaşmış Trakya-Daçyalılar oldukları sanılır) verdikleri ad. Karpatlarda yaşayan Valaklar Romanyalıların atalarıdır. (Bk. EFLAK, ROMANYA.) Balkan yarımadasında yaşayanlar Yunanlılar ve Sırplarla kaynaşmışlardır. (L)

VALANJİNİYEN sıf. ve i. (fr. *valanginien*). Jeol. Alt Neokomiyen. (L)

VALANS i. (lat. *valere*, değeri olmak'tan fr. *valence*). Kim. Bk. BİRLEŞME *değeri.*

VALAORİTİS (Aristotelis), yunan şairi ve siyaset adamı (Leukas 1824-Maduri adası, Leukas yakınları 1879). 1854 Ayaklanmasında Epir'de Türklerle savaştı ve İon adalarının Yunanistan'a katılmasına öncülük etti; 1864-1868 arasında önemli siyasî görevler aldı. Solomos'un öğrencisi olan Valaoritis, *Kyra Phrosyni* (Bayan Phrosyni) [1859], *Athanasios Diakos* (1867) adlı manzumeler yazdı. (L)

VALAYİT i. (fr. *walaïte*). Miner. Asfalt çeşidi. (L)

VALBERG boğazı, Fransız Alpleri'nde boğaz, Varin yukarı vâdisinin bir kolu ile Cianş'ın yukarı boğazları arasında. Guillaumes-Beuil karayolu buradan geçer; 1 669 m. Kış sporları merkezi. (L)

VALCKENBORGH (VAN). Bk. VAN VALCKENBORGH.

VALDAGNO, İtalya'da, Veneto'da (Vicenza ili) komün; Lessini dağlarının eteğinde, *Agno*'nun kıyısında; 27 300 nüf. Dokuma sanayiiyle geçinen şehir halkı tek bir sanayi tesisinde (dünyanın en büyük iplik ve yünlü

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

dokuma kuruluşlarından biridir) çalışan işçilerden meydana gelir. (L)

VALDAY yaylası, S.S.C.B.'nin kuzeybatısında tepeler; Orta Rusya platformunun yanında yükselir, Donets'e kadar kuzey-güney doğrultusunda uzanan dağlar çizgisinin başlangıcıdır. Yayla, Rvina, Dnieper ve Volga'nın doğduğu çok sulak, buzul birikintileriyle meydana gelmiş bir havzadır. En yüksek noktası Kamennik'te 321 m'yi bulur. (L)

VAL DE DAMPİERRE (Henri, — kontu), Kutsal İmparatorluk hesabına çalışmış olan fransız generali (Hans şatosu, Saint-Menehould yakınları 1580-Pressburg [bugün Bratislava] önünde 1620). Türklerle savaştıktan sonra (1604), Çeklerin ayaklanmasını bastırmakla görevlendirildi (1618), sonra Gabor Bethlen'in üstüne gönderildi ve öldürüldü. (L)

VALDEMAR (1240'a doğr. - Stockholm 1302), İsveç kralı (1250-1275), Folkung hanedanının ilk kralı. Kral Erik Eriksson'un kayınbiraderi olan babası Birger Jarl, Erik ölünce iktidara geçmek istedi: Valdemar'ı seçtirdi ve ölünceye kadar (1266) naiplik yaptı. O tarihten sonra Valdemar'ın kardeşleri isyan ettiler; en zekileri olan Magnus, Valdemar'ı tahttan indirdi (1275). Danimarka'ya sığınan Valdemar tekrar iktidarı ele geçirmeğe çalıştı; tutuklandı ve esir olarak öldü. (L)

VALDEMAR I den Store (Schleswig 1131-Vordingborg 1182), Danimarka kralı (1157-1182), Knud Lavard'ın oğlu. Erik Lam'ın ölümü üzerine (1146) taht üstünde hak iddia eden öbür iki aday'a karşı yaptığı iç savaşı kazandı. 1157'de tek başına hükümdar olunca ülkeyi yeniden birleştirdi. Vend'lere karşı birçok sefer yaptı. Danimarka'ya Büyük Knud zamanındaki gücünü yeniden kazandırdı ve kral ile yüksek görevlileri ve reformcu kiliseyi uzlaştırdı. (L)

VALDEMAR II Sejr («Muzaffer») [1170 - Vordingborg 1241], Danimarka kralı (1202 -1241). Kardeşi Knud IV'ten sonra tahta çıktı. Holstein'ı ve Eider ile Elbe arasındaki toprakları ele geçirdikten sonra, Estonyalılarla savaşmak ve onlara Hıristiyanlığı kabul ettirmek için büyük bir donanma kurdu, 1219'da Estonyalıları bozguna uğrattı. Schwerin kontu tarafından gafil avlanarak esir edilince (1223), hürriyetine kavuşmak için fidye ödemek zorunda kaldı (1225). 1227'de Bornhöved'de yenildi ve Rügen ile Estonya dışında, fethettiği toprakları geri verdi. (L)

VALDEMAR III den Unge («Genç») [1314 doğr.-1364], Danimarka kralı (1326-1330). Soylulara taviz vererek kral seçildi, 1330'da Christof II lehine tahttan indirildi. (L)

VALDEMAR IV Atterdag (1320'ye doğr. -1375), Danimarka kralı (1340-1375), Christof II'nin oğlu. 1340'ta, ülkenin bütününe hâkim olmayı başardı. Uzak Estonya'yı töton şövalyelerine bırakarak (1346) ve vergiler toplayarak gerekli gelir kaynaklarını sağladı. Gotland adasını alması (1361), düşmanlarının birleşmesine (Hansa şehri, Mecklemburg, Holstein, Schleswig, İsveç) ve ülkeyi yakıp yıkmalarına yol açtı. Valdemar, dört yıl yurt dışında yaşayarak kendine müttefik aradıysa da bulamadı. 1370'te Krallık konseyi tarafından imzalanan barışla (Stralsund), Hansa'nın hakları genişletildi. İki yıl sonra ülkesine dönen kral, çok geçmeden öldü. (L)

VAL-DE-MARNE, Fransa'da Paris bölgesinde idare bölgesi, 1964'te kuruldu; eski Seine idare bölgesinin güneydoğusu ile, eski Seine-et-Oise idare bölgesinin birkaç komününü içine alır; 244 km²; 1 100 000 nüf. İdare merkezi, *Creteil;* ilçesi, *Nogent-sur-Marne.* (L)

VALDEPENAS, İtalya'da şehir, Castilla la Nueva'da (Ciudad Real ili), Mancha'da; 26 000 nüf. Önemli ulaşım yolları kavşağı. Şarapçılık. (L)

VALDES (Alfonso DE), ispanyol hümanisti (Cuenca 1500'e doğr. - Viyana 1532). Juan de Valdes'in kardeşi. Erasmus'un düşüncelerini benimsedi ve Erasmus ile mektuplaştı. Karl V'in hizmetinde latince sekreteri olarak görev alınca imparator sarayında nüfuz sahibi oldu. *Lactancio o Dialogo de las Casas Acaecidas en Roma el Ano de 1527* (1527'deki Roma Olayları Üstüne Diyalog) ve *Dialogo de Mercurio y Cain* (Mercurius ile Kharon'un Diyaloğu) adlı iki eseri vardır. (L)

VALDES (Armando PALACİO). Bk. PALACİO VALDES.

VALDES (Juan DE), ispanyol yazarı ve din reformcusu (Cuenca XV. yy. sonu - Napoli 1541). Erasmus'un etkisinde kaldı, İspanya'dan çıkarıldı, Napoli'ye giderek önemli görevlerde bulundu. Özellikle, *Dialogo de la lengua*'sı (Dil Diyaloğu) [1536'ya doğr.] Castilla edebiyat dili tarihi üstüne önemli bir belgedir. İlâhiyat kitapları arasında *Alfabeto Cristiano* (Hıristiyan Alfabesi) sayılabilir. (L)

VALDES LEAL (Juan DE), ispanyol ressamı (Sevilla 1622 - ay.y. 1690), portekizli bir kuyumcunun oğludur. Cordoba'da Antonio del Castillo'nun öğrencisiydi, 1656'da Sevilla'ya yerleşti ve akademiye başkanlık etti (1663'ten 1666'ya kadar). Şiddetli tartışmalardan sonra bu görevden ayrıldı; Cordoba, Madrid ve Sevilla'da yaşadı. Başlıca eserleri Sevilla'da Caridad hastahanesinde ve katedraldedir: *Cellâtları Tarafından Kırbaçlanan İsa, Aziz İldefonso Meryem'den Mucizeli Kaftanı Alırken, Çarmıhın Yüceltilmesi, İki Ceset, İnsanın Boşluğunu Belirten Sembollerle Kuşatılmış Ölüm.* Bu son iki tablo, karanlık ispanyol natüralizminin çok iyi örnekleridir. Valdes Leal'in ayrıca Sevilla Eyalet müzesinde (*Bir Manastıra Magrıplıların Saldırısı*), Barcelona, Cordoba, Douai, Dresden, Dublin, Grenoble, Kansas City, Le Mans, Lizbon, Madrid, Narbonne, Toledo müzelerinde ve Londra'daki National gallery ile Louvre'da eserleri vardır. (L)

VALDİEU eşiği, Jüra dağlarıyle Vosges dağları arasındaki Belfort gediğinin en alçak yeri. (L)

VALDİVİA, Şili'de liman şehri, il idare merkezi; 63 400 nüf. 1552'de Pedro de *Valdivia*'nın kurduğu şehir, XIX. yy. ikinci yarısında ilin ormanlık topraklarına kolonlar yerleştirilmesi ve tarımın başlatılmasıyle gelişti. Ticaret ve sanayi merkezi (dokumacılık, besin maddeleri). — *Valdivia ili,* 225 100 nüf. (L)

VALDİVİA (Pedro DE), ispanyol conquistador'u (Badajoz ili 1500'e doğr. - Tucapel, Şili 1539). İtalya'da, özellikle Pavia'da savaştıktan sonra Peru'da Pizarro'nun hizmetine girdi (1535); Şili'ye gönderildi (1540), Santiago (1541), Valparaiso (1544), Concepcion (1550) ve Valdivia (1552) şehirlerini kurdu. Şili orduları kumandanı oldu ve Araukanlar tarafından öldürüldü. (L)

VALDO veya **VALDÈS** (Pierre), lat. **Valdesius, Pierre de Vaux** da denir, fransız mezhep kurucusu (1140'a doğr. - 1217'e doğr.). Hayatı hakkında pek az şey bilinir. Lyon'da zengin bir tacir iken, büyük kıtlık günlerinde (1176) Aziz Alexis'in söylediği bir ilâhînin etkisinde kaldığı, iki kızını manastıra yerleştirerek varını yoğunu terk ederek «Lyon yoksulları» adlı bir birlik kurduğu söylenir. Kilise ile ilişkisini kesen birlik üyeleri, Lucius III (1184) tarafından afaroz edildi, sonra bütün Avrupa'ya dağıldı. Valdo, bu birliğin bir çeşit papa'sı durumundaydı, fakat onun sert buyrukları, fransız ve lombard grupları arasında ikilik yarattı. (L)

VALDOBBİADENE, İtalya'da komün, Veneto'da (Treviso ili), Piave'nin yakınında, Alpler'in eteğinde; 10 700 nüf. Önemli tarım merkezi. Besin maddeleri ve dokuma sanayii (ipek). Sayfiye yeri. (L)

VALDO'CU i. Pierre *Valdo*'nun XII. yy.ın son çeyreğinde kurduğu tarikatın üyesi.

— ANSİKL. *Valdo'cu*'ların, «Lyon'lu yoksullar» adıyle 1179'da kiliseden ayrıldıkları sanılır. Papalık tarafından afaroz edilen ve vaız vermeleri yasaklanan Valdo'cular, Kutsal Kitap'a harfi harfine uygun yaşamaktan yanaydılar; dolayısıyle tam bir yoksulluğu savunur, Eski ve Yeni Ahit'ten başka kutsal kitap tanımaz, azizleri saymaz, kilise âyinlerini, perhizleri, Araf'ı, ölülere duayı, endüljansları reddeder, tek bir hayvanî besine el sürmekten kaçınırlardı; ayrıca askerlik hizmetine ve ölüm cezasına da karşı çıkarlardı; gerçi evliliği yasaklamamışlardı ama, «usta» mertebesine varan her valdo'cuyu karısından (veya kocasından) boşanmış sayarlardı. Kısa zamanda Kuzey İtalya'ya, Almanya'ya, Flandre'a, Aragon'a yayılan tarikat üyeleri büyük baskılara uğradılar. İspanya'da, 1211'de seksen valdo'cu yakıldı, XIII. yy.da da tarikatın kökü kazındı.

Fransa'daki valdo'cular ise, büyücü sayılıp birçok defa katledildikleri halde tarikatlarını günümüze kadar yaşatabilmişlerdir. Ayrıca İtalya'nın birçok kentinde, Güney ve Kuzey Amerika'da valdo'cuların kiliseleri vardır. (L)

VAL-D'OİSE, Fransa'da Paris bölgesinde idare bölgesi; 1964'te kuruldu, eski Seine-et-Oise idare bölgesinin kuzey kısmını içine alır; 1 249 km²; 638 000 nüf. İdare merkezi, *Pontoise.* Üç idare çevresi (*Pontoise, Argenteuil, Montmorency*) vardır. (L)

VÂLE i. (fars. *vāle*'den). *Esk.* Serap. || Bir cins ipek kumaş. || İnilti, inleme.

VALE i. (fr. *valet*). Oyun. İskambil kâğıtlarında üzerinde vale resmi bulunanlara verilen ad: *Pik (maça) valesi, karo valesi, tirefl (sinek) valesi, kör (kupa) valesi. Eş-anl.* BACAK. OĞLAN.

— ANSİKL. Hemen bütün iskambil oyunlarında, vale kuvvetli kâğıtlardandır. Bezikte aynı elde açılan iki karo valesi ve iki maça damı oyuncuya beşyüz sayı kazandırır. Öbür iskambil oyunlarının çoğunda ise vale değer sıralamasında as, ruva (papaz) ve dam'dan (kız) sonra dördüncü büyük kâğıttır. (L)

VALÉE (Sylvain Charles, — kontu), Fransa mareşali (Brienne - le - Château 1773 - Paris 1846). İspanya'da yararlık gösterdi ve 1810'da generalliğe yükseltildi. 1837'de Damrémont'un yerine Cezayir kumandanlığına getirildi. Konstantin'i aldı ve hemen Cezayir genel valiliğine tayin edilerek Fransa mareşalliğine yükseltildi. Orduyu yeniden kurduktan ve Şerşel, Medea ve Milia'yı işgal ettikten sonra 1840'ta yerini Bugeaud'ya bıraktı. (L)

VALEK (Miroslav), slovak şairi (Trnava, Bratislava yakınları 1927). Özellikle anlatım biçimlerine gösterdiği dikkat bakımından modern lirizmin en iyi temsilcilerinden biridir: *Elle Yoklamalar* (1959), *Çekicilik* (1961), *Karışıklık* (1963), *Aşkın Tavuk Eti Vardır* (1965). [L]

VALENCE, Fransa'da Drôme idare bölgesinin merkezi, Paris'e 554 km uzaklıkta, Rhône'un sol kıyısında, İsere ile kavşağının 5 km aşağısında, Crussol kayasının karşısında; 55 023 nüf. Valence, ulaşım yollarının kavşağında bulunması sayesinde (Grenôble ve Cenevre yan yollarıyle Lyon-Marsilya yolu) gelişti. Bugün büyük bir tarım (meyvecilik) pazarı ve canlı bir sanayi merkezidir; metalürji (hassas makineler, saatçilik, vida-somun fabrikası, bakır eşya fabrikası, dökümhaneler, bakırcılık v.b.), besin sanayii (meyve konserveleri, meyankökü sanayii, un fabrikası), dokuma sanayii (konfeksiyon, ipek bükümcülüğü, trikotaj) v.b. (L)

VALENCİA, İspanya'da şehir, il idare merkezi, Guadalaviar'ın kıyısında, ırmağın Akdeniz'e döküldüğü yer yakınında; 505 000 nüf. Üniversite. Şehir, iki bin yıldan beri sulama ile büyük ölçüde tarım yapılan bir kıyı ovasında kurulmuştur. Valencia bugün de *huerta*'nın başlıca pazar yeridir; ürünler (portakal, pirinç, meyve) Grao limanından ihraç edilir ve huerta'ya gerekli kimyevî maddeler ve gübre ithal edilir. Sanayi yeni gelişmektedir: seramik, otomobil montajı, makine sanayii, plastik maddeler yapımı, Sagunto yüksek fırınlarında elde edilen dökmeleri işleyen demir-çelik fabrikaları. Başlıca fabrikalar, Manises semtinde toplanmıştır. Güneyde ve batıda, geometrik planlı yeni semtler uzanır.

Valencia'da birçok tarihî anıt vardır: XIV. yy.dan kalma (XVIII. yy.da yenilendi) katedral, XV. yy.dan kalma Lonja de la Seda, «Torres de Serranos» ve «Torres de Cuerta» müstehkem kapıları, XVI. yy.dan kalma Audiencia sarayı, barok üslûbunda Santos Juantes del Mercado (XVII.-XVIII. yy.) kilisesi, Dos Aguas markisinin sarayı,

eski evler. — *Valencia ili,* 1 429 000 nüf. İlin bütün art ülkesi Meseta'nın engebeli kenarındadır. Yalnız birkaç iç havzası (Requena, Utiel) tarım (bağcılık) yapılır. Hızlı akışlı ırmaklar (Guadalaviar, Jucar) kıyı ovaları meydana getirmiştir. Oldukça iyi beslenen ırmaklar sayesinde kuraklığın gerektirdiği sulama yapılır. Çok eski tarihlerde ince tarım bölgeleri (huerta'lar) bu şekilde meydana gelmiştir, besin ve yemlik bitki tarımı önemli yer tutar, ayrıca ticaret tarımı (sebze ve portakal ağacı) yapılır ve dut ağaçları yetiştirilir. Kıyıda pirinç ekilir. — *Valencia bölgesi,* Akdeniz kıyısı boyunca uzanır; Valencia ilinin yanı sıra Alicante ve Castellon de la Plana'yı da içine alır; 23 305 km²; 2 480 900 nüf.

● *Tarih.* Yunanlıların Valencia'da kurdukları koloniyi önce Kartacalılar, sonra Romalılar ele geçirdi. Roma kolonisi (*Valentia Edetanorum*) olan, Pompeius tarafından yıkılan şehir tekrar kalkındı ve Vizigotların gelişine kadar refah içinde (413) yaşadı. 714'te Araplar tarafından alındı ve 1021'de arap krallıklarından birinin başkenti oldu. El Cid 1094'te Valencia'yı aldı ve ölümüne kadar (1099) elinde tuttu. Karısı Jimena, şehri Murabıtlara bırakmak zorunda kaldı (1102). 1229-1238 Arasında bağımsız arap krallıklarından birinin başkenti olan şehri Aragon kralı Jaime I ilhak etti ve bir piskoposluk merkezi haline getirdi (1238). Veraset savaşları sırasında Avusturya arşidükünü desteklediği için şehrin bütün imtiyazları geri alındı. İspanyol İç savaşı sırasında Valencia iki kere cumhuriyetçi hükûmetin başkenti oldu.

— Leng. *Valencia lehçesi,* batı katalan lehçesi. (L)

VALENCİA, Venezuela'da şehir, Carabobo eyaletinin merkezi, Puerto Cabello'nun güneyinde; 163 000 nüf. 1555'te kurulan şehir, bir süre Caracas'ın rakibi oldu. Bugün zengin bir tarım bölgesinin (şekerkamışı, keten) ticaret merkezidir. Dokuma ve besin (şeker rafinerileri, konserve et) sanayii. — *Valencia havzası,* 405 m yükseltide yer alır; suların yükselme mevsiminde bölge kısmen göl halini alır. Bölge iklimi ve topraklarının verimliliği sebebiyle, ispanyol sömürgeciliğinin başlıca merkezlerinden biri haline gelmişti. Bugün fazla suları kanallarla akıtılan batı topraklarında ve doğuda, Aragua vâdisinde, şekerkamışı, keten, mısır, pirinç, tropikal meyveler ve kahve yetiştirilir. (L)

VALENCİA DE ALCANTARA, İspanya'da şehir, Estremadura'da (Caceres ili), Portekiz sınırı yakınında eski müstahkem şehir; 13 200 nüf. Ticaret merkezi. Eski yapılar. (L)

VALENCİANA, Meksika'da (Guanajuato eyaleti) kasaba, Guanajuato'nun kuzeyinde. Kasaba XVIII. yy.da, bugün artık işletilmeyen gümüş madenleriyle tanınmıştı. Yapısında gümüş kullanılmış, barok üslûbunda güzel kilise. (L)

VALENCİENNES, Fransa'da Nord idare bölgesinde (Lille idare çevresi) idare çevresi merkezi, maden kömürü havzasında, Escaut'nun kıyısında; 4 663 nüf. Sık sık çekişmelere yol açan, 1940'ta kısmen yanan Valenciennes'de Vauban'ın yaptığı bir hisar vardır. Saint-Gery kilisesi (XII. yy.) İkinci Dünya savaşından zarar görmüştür. Şehir çok canlı bir sanat ve fikir merkezidir: güzel sanatlar müzesi, ilgi çekici kütüphane, müzik konservatuvarı. Aynı zamanda sanayi de gelişmiştir: metalürji (çelik fabrikası, alüminyum, kazan yapımı, motor, makine yapımı, çilingirlik), soğutucu ürünler, dokumacılık (hint lifi ve pamuk dokumacılığı, sunî dokuma, tuhafiyecilik, konfeksiyon, dantel), besin sanayii (biracılık; yağ fabrikası). — *İdare çevresi,* 357 655 nüf. (L)

le **VALENTİN**
«Falcı Kadın»
Louvre müzesi,
Paris

VALENCİENNES (Achille), fransız zooloji bilgini (Paris 1794 - ay.y. 1865). 1844'te Muséum d'Histoire Naturelle'de ders verdi. 1856'da Paris Eczacılık yüksekokulunda açılan Zooloji kürsüsüne getirildi. Başlıca eseri *Histoire Naturelle des Poissons*'dur (Balıkların Tabiat Tarihi) [22 cilt, 1828-1848]. İnsanda asalak yaşayan kurtlarla ilgili çalışmaları eczacılığı büyük ölçüde etkiledi. Fosil türleri, yaşayan türlere bağlamayı ilk defa öngören sınıflandırma denemeleri yaptı. (L)

VALENÇAY, Fransa'da İndre idare bölgesinde (Châteauroux idare çevresi) kanton merkezi, Nahon vâdisinde; 2 732 nüf. Talleyrand'nın oturduğu güzel şatoya (XVI.-XVII. yy.) Napolyon I tarafından tahttan indirilen İspanya kralı Fernando VII hapsedildi (1808 - 1814); kralı tekrar tahtına kavuşturan antlaşma da burada imzalandı (1813). [ML]

VALENS, romalı zorba, Otuz tirandan biri. Gallianus zamanında Akhaia prokonsülü, 261'de konsül oldu, ama altı ay sonra askerleri tarafından öldürüldü. (L)

VALENS (Caius Aurelius Valerius), Roma imparatoru (314); Licinius tarafından tahta çıkarıldı ve yine aynı yıl onun emriyle öldürüldü. (L)

VALENS (Fabius), romalı general (öl. M. S. 69). Otho'ya karşı yapılan savaşta Vitellius hesabına Aşağı Germania ordusuna kumanda etti. Bedriac zaferinde rol oynadı (69). İmparatorluğu Vitellius adına fiilen idare etti, fakat Cremona savaşına katılmakta geç kalınca Vitellus taraftarları Flavius taraftarlarına yenildiler (ekim 69), Valens de kaçarken öldürüldü. (L)

VALENS (Flavius) [Cibalae, Pannonia 328'e doğr. - Edirne 378], Roma imparatoru (364-378). İmparatorluğu, kardeşi Valentinianus I ile birlikte yönetti. Arius'çuluğu benimsemesi Procopius'un ayaklanmasına yol açtı; ama Procopius kısa süre sonra öldürüldü (365-366). Valens, gasıbı desteklemiş olan Vizigotlarla savaştı (369 barışı), Ermeniye'yi alınak için Perslere karşı giriştiği savaşa devam etti. Daha sonra Vizigotlar Trakya'ya girdiler; Valens, bunların bazılarını Moisia'ya yerleştirdi; fakat öbür Vizigotlar tarafından Edirne yakınında bozguna uğratıldı ve çarpışma sırasında öldü. (L)

VALENSİANİT i. (fr. *valencianite*). Miner. Ortoz feldispat çeşidi olan tabiî silikat. (L)

Valens kemeri. Bk. BOZDOĞAN KEMERİ.

VALENTE (Antonio), Cerreto'ya göre XVI. yy.ın en seçkin italyan orgcu ve bestecilerinden. Nilo'da (Napoli) Sant'Angelo kilisesinin orgcusuydu. Başlıca eserleri: *İnvolatura da Cimbalo: Recercate, Fantasie, Canzoni Francese,...* (1576) ve *Versi Spirituali Sopra Tutte le Note con Diversi Canoni,...* 1580). [L]

VALENTİA, irlanda dilinde **Dairbhre,** İrlanda cumhuriyetinde meteoroloji istasyonu, aynı adlı adada (Munster ili, Kerry idare bölümü); ada, güney kıyıdan *Valentia Harbour* ile ayrılır. Sayfiye yeri. Newfoundland'a ulaşan okyanus altı kablolar buradan başlar. (L)

VALENTİGNEY, Fransa'da Doubs'da (Montbéliard idare çevresi) komün, Bourgogne kapısı bölgesinde, Audincourt'un güneyinde, Doubs ırmağının kıyısında; 11 241 nüf. Haddeleme. Bisiklet ve motosiklet fabrikası. (L)

VALENTİN (Jean DE BOULLONGNE, le — denir), fransız ressamı (Coulomimers 1594 - Roma 1632). Simon Vouet'nin atelyesinde yetişti, İtalya'ya giderek orada Poussin ile dostluk kurdu. Bu dostluğun etkisi *Din Kurbanı ve Aziz Martinianus,* adlı eserinde (Vatikan) görülür. Kesin olarak Roma'ya yerleşince Caravaggio'culuğa yöneldi. Eserlerinden çoğunu Louis XIV'ün Versailles'daki odasına yerleştirmesine rağmen Valentin Fransa'da hiç etkili olmadı. Başlıca eserleri: *Süleyman'ın Yargılaması* (Louvre), *Falcı Kadın* (Louvre), *Çalgı Çalan Askerler* (Tours), *Hilekâr* (Dresden). [L]

VALENTİNE BAKER PAŞA. Bk. BAKER (Valentine).

VALENTİNİ (Pier Francesco), italyan müzikçisi (Roma 1570'e doğr. - ay.y. 1654). İki kitap madrigal, dört kitap motet, altı kitap ruhanî şarkılar, iki kitap ruhanî müzik, altı kitap canzonette'ler, iki kitap litani'ler besteledi. Ayrıca iki sahne aksiyon'u yazdı: *La Mitra* ve *Transformazione di Dafne. Salve Regina*'nın sözleri üzerine 2 - 5 sesli çözümleriyle birlikte bir *Kanon* ve ayrıca 96 sesli başka bir Kanon yayımladı.

VALENTİNİANUS I (Flavius) [Cibalae, Pannonia, 321 - Brigetio, Pannonia, 375], Roma imparatoru (364-375), Gratianus'un oğlu. Orduda hizmet etti, fakat coşkun bir hıristiyan olduğu için Julionus'un gözünden düştü. 364'te İovianus'un ölümü üzerine ordu, İznik'te, Nikaia Valentinianus'u imparator ilân etti; Milano'ya yerleşti. Doğu ülkelerinin yönetiminde kardeşi Valens'i kendisine ortak yaptı. Almanları Galya'dan kovdu (366-374); Saksonların ve Scotların, Romalılar elinde bulunan Bretagne'a sokulmalarını önledi (368-369); Afrika'da Firmus'un yönettiği bir donatus'çular ayaklanmasını bastırdı ve Pannonia Quadus'larına karşı girişilen harekât sırasında öldü. Valentinianus, çeşitli tedbirler alarak dinî, askerî, iktisadî ve hukukî hayatın gelişmesini sağladı. (L)

VALENTİNİANUS II (Flavius) [371'e doğr. -Viyana 329], Roma imparatoru (375-392). Valentinianus I'in oğlu. Babası öldüğünde çok gençti; lejyonlar tarafından kral seçildi ve büyük kardeşi Gratianus, İllyria için onunla birleşmek zorunda kaldı. Valentinianus Viyana'ya yerleşti ve annesi Justina onun yerine saltanat sürerek çevresine hıristiyan olmayan senatörleri topladı (Praetextatus, Symmachus). Theodosius. Valentinianus'u, tahtta hak iddia eden Maximus'tan kurtardı (388), ama yanına da galyalı general Arbogastes'i vasi olarak verdi. Arbogastes ise genç imparatoru boğdurarak öldürttü (resmî ifadeye göre, imparator intihar etti). [L]

VALENTİNİANUS III (Flavius Placidus) [419 - Roma civarı 455], Roma imparatoru (425-455). Constantius III ile Galla Placidia'nın oğlu. 424'te Caesar oldu, tahtta hak iddia eden Johannes'den kurtuldu, Doğu Roma imparatoru Theodosius II'ye tabi kaldı. Başlangıçta, hükümdarlık etmek için çok gençti; çevresine sihirbaz ve müneccimleri topladı ve yönetimi annesine bıraktı. Bretagne'ı Barbarlara terk etmek zorunda kaldı ve kont Bonifacius, Vandalların Afrika'ya yerleşmelerine mani olamadı. Valentinianus III, kendi adına Batı'yı uzun yıllar yönetmiş olan Aetius'u 454'te öldürttü ve kendi de birkaç ay sonra öldürüldü. (L)

VALENTİNİT i. (XV. yy.da yaşamış kimyacı Basile *Valentin*'in adından fr. *valentinite*). Miner. Formülü Sb_2O_3 olan tabiî antimon oksit. (Adamantin parlaklığında, yarı saydam ortorombik billûrlar halinde bulunur.) [L]

VALENTİNO (Rodolfo GUGLİELMİ, **Rodolph** denir), amerikalı sessiz sinema oyuncusu (Castellaneta, Bari 1895 - New York 1926). On dokuz yaşında Amerika'ya göç etti ve beyazperdede «kadın avcısı» tipini canlandırdığı jönprömiye rolleri oynadı. Halkın gösterdiği büyük ilgi sayesinde en büyük ülkelerarası yıldızlardan biri oldu. Böylece, seyircilerinin gözünde bir ilâh niteliği kazandı. Oynadığı başlıca filmler: *The Four Horsemen of the Apocalypse* (Apokalipsis'in Dört Atlısı) [1921]; *Blood and Sand* (Kanlı Meydanlar); *The Sheik* (Şeyh) [1922]; *Monsieur Beaucaire* (1924); *Son of the Sheik* (Şeyh'in Oğlu) [1926]. (L)

Foto. Gireudon (LAROUSSE)

VALENTİNUS, mısır asıllı gnostik (öl. 161). İskenderiye'de okudu; Roma'ya gitti (140'a doğr.) ve orada yaşadı. Hıristiyan olduğu kesin değildir. Doktrininde Eflatun'un teorilerini andıran yanlara, putperestlik etkilerine, yahudi geleneklerine, iran ikiciliğine ve iyi anlaşılmamış veya şekli değiştirilmiş hıristiyan dogmalarına rastlanır. Ama hâkim görüş, türümcü panteizmdir. (Bk. VALENTİNUS'ÇULUK.) Valentinus'un yolundan yürüyenler (Ptolemaios, Heraclius), ustalarının doktrinini yaydılar. Valentinus'un, gnostik teoricilerin en etkilisi olduğu sanılır. (L)

VALENTİNUS (öl. Roma 827), papa (827). Başdiyakostu; papa Eugenius II'nin yerine geçti; ama ancak 40 gün papalık yaptı. Bu süre içinde, önemli hiç bir davranışı olmadı. (L)

VALENTİNUS'ÇULUK i. (*Valentinus*'un adından *valentinus'çu* > *Valentinus'çu-luk*). Valentinus'un kurduğu mezhebe bağlı gnostiklerin doktrini.

— ANSİKL. *Valentinus'çuluk* XII. yy. hıristiyan mezheplerinin en ünlüsüdür. Valentinus'a göre, hiçlikten veya mutlaktan, art arda üç «aion» çifti yayılmıştır. Bu çiftlerden birinden, ilahî âlem ile kendi yarattığı aşağı âlemin özelliklerini bağdaştıran bir yarı tanrı doğmuştur. Bu aşağı âlem, kaba saba uzuvlarının altında zekâları gelişemeyen insanlardan ve maddeden meydana gelir. Bu insanlar arasında bazıları karanlıklardan ve duyuların körlüğünden kurtulabilmiştir; bunlar, başta Yahudiler, sonra da hıristiyanlardır. Bütün aion'ların ortaklaşa çabasıyle üstün aion, yani İsa peygamber doğacak, bozulan düzeni kuracak ve her şeyi geldiği yere, yani mutlağa döndürecektir. (L)

VALENZA, İtalya'da komün, Piemonte'de (Alessandria ili), Po ırmağının kıyısında; 18 500 nüf. Şehir birçok kuyumcu ve gümüşçü dükkânından dolayı «*Altın şehir*» adıyle tanınır. Dokuma sanayii. (L)

VALERA (Eamon DE). Bk. DE VALERA.

VALERA Y ALCALA GALİANO (Juan), ispanyol siyaset adamı ve yazarı (Cabra, Cordoba 1824 - Madrid 1905). Diplomatlık alanında çeşitli görevlerde bulundu; 1859'da milletvekili, tarım ve ticaret bakanı, 1868 İhtilâlinden sonra iki defa millî eğitim bakanı, daha sonra danıştay üyesi oldu. Yazar olarak klasik ve idealist geleneği temsil eder. Başlıca romanları: şaheseri *Pepita Jimenez* (1874), *Las ilusiones del Doctor Faustino* (Doktor Faustino'nun Hayalleri) [1875], *El Comendador Mendoza* (Kumandan Mendoza) [1877], *Dona Luz* (1879), *La Buena Fama* (İyi Şöhret) [1895], *Genio y Figura* (Deha ve Figür) [1897], *Morsamor* (1899). [L]

VALERİA. Esk. coğ. İtalya yarımadasında eyalet, İmparatorluk zamanında (IV. yy. sonu) Roma diyosezine katıldı; Picenum, Umbria ve Campania arasında uzanırdı. Adını Tibur'dan mars ülkesine uzanan *via Valeria*'dan almıştır. (L)

VALERİA. Esk. coğ. Diocletianuş zamanında Aşağı Pannonia'dan ayrılan il. (L)

VALERİA, Eski Roma'nın sabin asıllı bir patrici ailesinin adı. Ünlü Messala'lar bu ailenin kollarından biridir. (L)

VALERİA (Galeria), romalı prenses (öl. Selânik 313). Diocletianus'un kızı. Babası tarafından Galerius ile evlendirildi. Galerius'un ölümünden sonra Licinius'un emriyle idam edildi. (L)

VALERİANELLA i. Sebze bahçelerinde yetiştirilen ve salata gibi yenen bitki. Başlıca türleri: *Valerianella olitoria, V Coronata*. (L)

VALERİANUS (Publius Licinius) [öl. 259 veya 260], Roma imparatoru (253-259 veya 260). Bir senatör ailesindendi; parlak meslek hayatı sayesinde, Trebonianus Gallus'un ölümünden sonra birlikleri tarafından 253'te imparator seçildi. Oğlu Gallianus'u imparatorluğa ortak etti ve Batı'nın savunmasını oğluna bıraktı. Hıristiyanlara zulmetti (257 ve 258 fermanları, Aziz Cyprianus'un ölümü) ve sistemli bir şekilde en zenginlerinin mallarına elkoydu. Anarşiye rağmen, imparatorluğu savunmak için elinden geleni yaptı. Kuşatılmış olan Edessa'yı kurtarmağa çalışırken İran kralı Şahpur I tarafından esir edildi (haziran 259 veya 260). Kendisine yapılan hakaretlere dayanamayarak öldü. Söylentiye göre, Şahpur, Valerianus'un derisini yüzdürüp kırmızıya boyattı, sonra da içine saman doldurtarak bunu sarayının tavanına astırdı. (L)

VALERİEN tepesi, Fransa'da 161 m yüksekliğinde tepe, Paris'in batısında, Sen'in sol kıyısında. Tepede önce bir çilehane kuruldu, sonra XV. yy.da Hubert Charpentier'nin kurduğu tarikat (1634) tarafından bir hac yolu ve haçlı tepe düzenlendi ve hacılar gelmeğe başladı. Tepede kurulan kale (1870-1871), Paris'in kuşatılması (1871) sırasında önemli rol oynadı. 1911-1944 Arası birçok fransız vatanseveri burada Almanlar tarafından öldürülmüştü. (L)

VALERİK sıf. (fr. *valérique*). Kim. Formülü $C_4H_9—CO_2H$ olan asiklik monoasitler, bunların türevleri (nitriller, amitler v. b.) ve bunlara tekabül eden aldehitler için kullanılır. *Eşanl.* VALERİANİK.

— ANSİKL. Bu sıfatı, bazı kimyacılar bütün izomerler için kullanmak gerektiğini savunur, bazıları da yalnız

$$(CH_3)_2CH—CH_2—COOH$$

formülündeki bileşikler (ve türevleri) için kullanır; bir kısmı da bu aside «izovalerik asit» adını verir. (L)

VALERİT i. (fr. *valleriite*). Miner. Bk. WALLERİT.

VALERİUS ANTİAS (Publius veya Quintus), M. Ö. I. yy.da yaşamış romalı tarihçi. Sulla'ya kadar Roma'nın tarihini anlatan *Yıllıklar* yazdı. Bu eserden hiç bir şey kalmamıştır. Titus Livius, Valerius Antias'ı Roma'nın askerî başarılarını abartmakla suçluyordu. (L)

VALERİUS ASİATİCUS, romalı konsül (öl. M. S. 47). Galya'daki Vienne'de doğdu. Caligula'nın lutuflarından yararlandı; ama yine de onun öldürülmesine yardımcı oldu. Claudius devrinde Bretagne'da savaştı. Roma'da (bugünkü Pincio'da) sahip olduğu bahçeleri elde etmek isteyen Messalina tarafından öldürtüldü. (L)

VALERİUS CATO (Publius), latin gramercisi ve şairi (M. Ö. I. yy.). Gallia Cisalpina asıllı Valerius Cato, Roma'da gramer ve hitabet ustası olarak büyük ün kazandı. Özellikle, İskenderiye okulu şairlerini taklit eden bir şiir okulunun başkanı olarak anılmağa değer. Şiirlerinden günümüze ancak bazı parçalar kalmıştır. (L)

VALERİUS CORVUS (Marcus), romalı general (M.Ö. IV.-III. ? yy.). Efsaneye göre teke tek bir çarpışmada Valerius'un miğferi üzerine konan bir karga, karşısındaki dev yapılı Galya'lıyı durmaksızın tedirgin etti. Valerius bu sayede Galya'lıyı öldürdü ve bu sebepten kendisine *Corvus* (Karga) lakabı verildi. Valerius Corvus birçok defa konsül ve diktatör oldu; Campania'da Samnit'leri yendi (M.Ö. 335), Cales'i ele geçirdi ve kendisine *Calenus* lakabı verildi. (L)

VALERİUS FLACCUS (Caius), latin şairi (M. S. 45'e doğr. - öl. 90'a doğr.). Hayatı üstüne pek bilgi yoktur. Günümüze *Argonautica* adlı 8 kitaplık manzum bir eseri kalmıştır. (L)

VALERİUS FLACCUS (Lucius), M. Ö. I. yy.da yaşamış romalı konsül. M.Ö. 100'de, suç ortağı Marius ile birlikte konsül oldu; Marius'un ölümünden (86) sonra senato başkanlığına getirildi. Yeni konsülün seçilmesine kadar geçen süre içinde, M.Ö. 82'de, Sulla'ya diktatör yetkileri veren *lex Valeria*'yı çıkardı. (L)

VALERİUS LAEVİNUS (Marcus), romalı konsül (öl. M. Ö. 200). 215'te praetor olduktan sonra Makedonyalı Philippos V ile mücadele etti (214-212). 210'da konsül oldu; Sicilya'da barışı sağladı ve burayı haydutlardan temizledi (210-205). 208'de Afrika kıyılarını yakıp yıktı; Kartacalılardan sayısız ganimet elde etti. (L)

VALERİUS MAXSİMUS, romalı tarihçi (M.Ö. I. yy.- M.S. I. yy.). *Anılmağa Değer Sözler ve Olaylar* adını taşıyan dokuz ciltlik bir derleme kaleme aldı ve bunları Tiberius'a ithaf etti. İçlerinde bin kadar küçük hikâye bulunan bu eser, filozoflar ve hatipler için kullanışlı bir elkitabıydı. Ustaca düzene konmuş olan bu ahlâk dersi niteliğindeki hikâyelerin, latin ve yunan tarihçilerinden alınmış olmakla birlikte, tarih bakımından değeri yoktur. Eser, İlkçağ ve Ortaçağda büyük bir başarı kazandı. (L)

VALERİUS MAXİMUS (Manius), romalı konsül (M. Ö. 505). Sabinleri yendi; 494'te diktatör oldu; Volsci'leri sindirdi. Plebler «Kutsal dağ»a çekilince, Menenius Agrippa ile görüş birliğine vararak plebleri Roma'ya geri getirmeyi başardı. (L)

VALERİUS MAXİMUS MESSALA (Manius), romalı konsül (M.Ö. 263). Birinci Pön savaşı sırasında Messana'yı (Messina) aldıktan sonra *Messala* lakabıyle anılmağa başlandı. (L)

VALERİUS MESSALA CORVİNUS (Marcus), romalı hatip ve general (Roma M. Ö. 64 - M. S. 8). Önce Brutus'u destekledi; 43'te triumvirler tarafından sürgün edildi. Cumhuriyet ordusunun Philippoi'de bozguna uğramasından sonra galip tarafa katıldı. Octavius'un yakınları arasına girdi; onurunu korumasını ve eski düşüncelerinin hatırasına bağlı kalmasını bildi. Sextus Pompeius'un yenilmesinde ve Actium savaşında önemli rol oynadı. Pireneler'deki halkı kendi dağlarına çekilmeğe zorladı ve zafer törenleriyle karşılandı (27). 26'da şehrin valisi oldu. Çevresine şairleri topladı (Tibullus, Ovidius). [L]

VALERİUS PROBUS (Marcus), latin gramercisi (M. S. I. yy.). Berytos'ta (Beyrut) doğdu. Terentius, Lucretius, Vergilius, Horatius, Persius gibi yazar ve şairlerin eserleriyle ilgili yorumlar yaptı. Eskiçağ Latincesi üstüne bir inceleme ve *De Notis* adlı bir hukuk kitabı yazdı. (L)

VALERİUS PUBLİCOLA (Publius), geleneksel olarak, Roma cumhuriyetinin kurucularından biridir (öl. M.Ö. 503). Efsanevî bir kişiliği vardı. 509'da konsül oldu. Palatinoum tepesindeki gösterişli evi tiran olmaya özenmekle suçlanmasına yol açınca binayı yıktırmaktan çekinmedi. Lictorların baltalarını kaldırdı ve değneklerini halkın önünde yere eğdirdi. Çıkardığı *lex Valeria* adındaki kanun, konsüllerin verdiği ölüm cezalarının halk tarafından onaylanmasını öngörüyordu. Yoksulluk içinde öldü. Cenaze masraflarını devlet ödemek zorunda kaldı. Halk tarafından çok sevildiği için kendisine *Publicola* («Halkın Dostu») lakabı takılmıştı. (L)

VALERİYAN i. (fr. *valériane*). Bot. ve Eczc. Bk. KEDIOTU.

VALEROLAKTON i. (fr. *valérolactone*). Formülü C_5H_8O olan bileşik, 206°C'ta kaynar; pirolignöz asitte bulunur ve levülik asidin indirgenmesiyle meydana gelir. *Eşanl.* 1 - PENTANOLIT, γ - METİLBÜTİROLAKTON.(L)

VALERY (Paul Ambroise), fransız yazarı (Sète 1871-Paris 1945). Bir gümrük memurunun oğlu. Orta öğrenimini Montpellier'de yaptı ve denizci olmak istemesine rağmen bu şehrin Hukuk okuluna devam etti. 1890'da Stéphane Mallarmé ve André Gide ile tanıştı. İlk şiirleri (*Narcisse Parle* [Narcisse Konuşuyor], *Orphée* [Orfeus], *La Fileuse* [İplik Büken Kadın]), *La Conque* dergisinde yayımlandı. Annesi tarafından italyan asıllı olan Paul Valéry, 8 ekim 1892'de, Cenova'daki aile ocağında bulunduğu sırada, şiir yazmaktan vaz geçerek matematik alanındaki bilgisini derinleştirmek, Paris'te oturmak ve «eser vermeden çalışmak» kararını aldı; böylece kendi düşünce hayatında bir devrim yaptı. Juliette Adam'ın isteği üzerine (Valéry sipariş üzerine yazı yazmaktan hiç bir zaman korkmadı) *İntroduction à la Méthode de Léonard de Vinci*'yi (Leonardo da Vinci'nin Metoduna Giriş) [1895], kısa bir süre sonra ise *La Soirée avec M. Edmond Teste*'i (Bay Edmond Teste ile Bir Akşam) [bk. MONSIEUR TESTE] (1895) yazdı. Bu denemelerin birincisinde dış dünyaya yönelmiş insanın gücünü, ikincisinde ise bu gücün insan zihni üzerindeki etkisini inceledi. Eskiden beri, siyasete bir metot uygulamakla ilgileniyordu; *Une Conquête Méthodique* (Metotlu Bir Fetih) [1897] adlı eserinde Almanya'daki çağdaş iktisadî usulleri açıkladı. 1895'te savunma bakanlığında memur ol-

VALENTİNİANUS II'nin sikkesi Bibliothèque Nationale, Paris

VALENTİNİANUS III (özel koleksiyon)

Rodolph VALENTİNO

Foto. N.Y.T. (LAROUSSE)

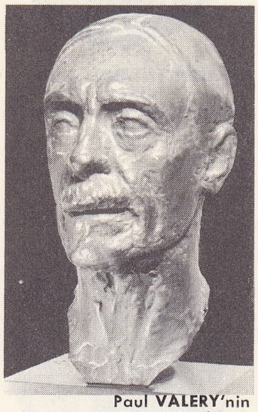

Paul VALERY'nin büstü Niclausse'ın eseri Modern Sanat Millî müzesi, Paris

Valide camii, Aksaray, İst.

du; 1900'de Havas ajansı müdürü Edouard Lebey'in özel sekreterliğine geçti; 1922'ye kadar bu görevde kaldı. 1917'de şiire döndü ve sembolist eğilimli uzun şiiri *La Jeune Parque*'ı (Genç Parca) yazdı. Bu şiirle birden ün kazandı. *L'Album de Vers Anciens* (Eski Mısralar Albümü) [1920], *Charmes* (Sihirler) [1922] adlı iki şiir kitabından sonra *Eupalinos ou l'Architecte* (Eupalinos veya Mimar) [1923] ve *L'Âme et la Danse* (Ruh ve Dans) [1923] adlı iki nesir kitabı yazdı. Bu iki eserde de sokrates'çi diyalog şeklini uyguladı. *Variété* (Çeşitleme) [5 cilt; 1924-1944] dizisinin yayımlanmağa başlaması Paul Valéry'nin çok yönlü zekâsını, fransız dilindeki ustalığını, bilim merakını, müzik veya resim (desen ve gravür yapardı) kadar Descartes ve mistikler üzerinde de kafa yorduğunu gösterdi. Düşüncelerini not ettiği bir çeşit günlük niteliğindeki defterlerinden bazı eserler çıkardı: *Rhumbs* (1926), *Analecta* (Seçme Yazılar) [1927], *Nouveaux Rhumbs* (1927), *Choses tues* (Söylenmeyen Şeyler) [1930], *Bugünkü Dünyaya Bakış* (Regards sur le Monde Actuel) [1931], *Mauvaises Pensées et Autres* (Kötü Düşünceler ve Başkaları) [1942], *Tel quel* (Olduğu Gibi) [1941-1943]. Bir başka diyalog olan *İdée Fixe*'te (Sabit Fikir) [1932] sabit bir fikir tahlil ederek bunun sabit değil, zaman zaman zihne takılan bir fikir olduğunu gösterdi. 1925'te Fransız Akademisine üye seçildi.

1937'de Collège de France'a profesör oldu ve burada altı yıl, «poetika», yani «eser ortaya koyma sanatı»nı okuttu. Paul Valéry, şiir ilkesinden her zaman söz ettiği Edgar Poê gibi, ilhama karşıydı. Verlaine ve Mallarmé'nin yolunu izleyerek mısrada âhengin önemini başarıyle savundu.

Valéry sahne eserleri de yazdı. Bu konudaki ilk iki çalışması *Amphion* ve *Semiramis* adlarındaki iki melodram baledir. Dansları Opera'da İda Rubinşteyn tarafından icra edilen bu iki eserin müziğini Honegger besteledi. *Cantate de Narcisse* adındaki librettosu ise G. Tailleferre'e ilham kaynağı oldu. Valéry'nin ayrıca, *Lust ou la Demoiselle de Cristal* adında bitmemiş bir komedisi vardır. Bu eser, *le Solitaire ou Les Malédictions de l'Univers* ile birlikte, 1946'da yayımlanan *Mon Faust*'un (Benim Faust'um) kapsamına girer. Eserde şefkat duygusu ağır basar. Son mensur şiiri *L'Ange*'da (Melek) ise alışılmamış bir heyecan dikkati çeker.

Paul Valéry'nin düşüncelerinde «ben» tema'sına, en değişik ve en çelişik şekilleriyle sık sık rastlanır; ama Valéry sadece meselelerini aydınlığa kavuşturmak çabasında değildi. Bu düşünür, filozof olmaktan kaçınıyordu: «benim sistemim, sistemsizliktir» derdi. Ama bir felsefesi olsaydı, bu felsefe, belki de, *insanın imkânı*'nı konu olarak ele alacaktı. Eserlerinden, bu eserlerde yarattığı kahramanlardan (Leonard, Teste, Faust v.b.) olağanüstü, bilinen ölçülerin ötesinde, insanlığın bütün gizli gücünü geliştiren bir insan anlayışı çıkar.

Valéry'nin, ölümünden sonra, *Mon Faust*'tan başka su eserleri yayımlandı: *Histoires Brisées* (Kırık Hikâyeler) [1950], *Lettres à Quelques-uns* (Birilerine Mektuplar) [1952], *Correspondance Avec André Gide* (André Gide ile Yazışmalar) [1955], *Descartes* (1961) ve her sabah not ettiği düşüncelerini biraraya getiren *Cahiers* (Defterler) [14 cilt, 1965]. (L)

VALESİUS'ÇULAR. Din. III. yy.da Valesius tarafından kurulan bir fanatik mezhep. (Soyun çoğalmasını günah saydıklarından kendi kendilerini sakatladıkları gibi, başkalarını sakatlamayı da sevap sayarlardı.) [L]

VALETTE (Guillaume), fransız eczacısı (Mézidon 1902). 1938'de Paris Eczacılık fakültesinde doçent oldu, 1943'te de uygulamalı zooloji profesörlüğüne tayin edildi. 1953'te aynı fakültenin ilk Farmakodinami kürsüsü profesörlüğüne getirildi; 1960'ta dekan seçildi. Fizyolojideki çalışmalarını H. Rouvière ile birlikte lenf dolaşımı konusunda yaptı. Farmakodinamide, lokal anestezikler ile müshillerin etki şeklini ve hidrokarbürlerin, alkollerin, esterlerin deriden nüfuzunu; histamin detoksikasyonun biyolojik süreçlerini, taşifilaksi mekanizmasını v.b. inceledi. *Prècis de Pharmacodynamie* (Farmakodinami Elkitabı) [1959] adlı bir eser yayımladı. (L)

VALEUR (Amand Charles), fransız eczacısı (Lens 1870 - Villejuif 1927). Organik bileşikler üstünde ozon'un etkisini inceledi, organik kimya üstüne birçok çalışma yaptı. Spartein ve tuzlarını inceledi; 1918'de katırtırnağı bitkisinden iki yeni alkaloid keşfetti: sarotammi ve genistein. Béhal ile birlikte *Traité de Chimie Organique d'Après les Théories Modernes* (Modern Teorilere Göre Organik Kimya Kitabı) adlı bir eser yazdı. (L)

VALF i. (lat. *valva*, kapı kanadı > fr. *valve*'den). Teknol. Bir boru şebekesindeki bir akışkanın hareketini, kullanma organlarının ihtiyacına göre ayarlamağa yarayan cihaz. *Eşanl.* SUPAP. Bk. ANSİKL.

— Dy. *Üçlü valf*, Westinghouse fren tesisatlarında, ana boru, yardımcı depo, fren silindiri ve atmosfer arasında bağlantılar kuran sıkıştırılmış hava dağıtım organı.

— Elektron. Tek yanlı bir iletkenlik gösteren ve bu yüzden detektör veya redresör olarak kullanılabilen, yarı iletkenli veya termoiyonik düzenek: *Germanyumlu diyot bir valftir.*

— ANSİKL. Teknol. *Valf*'lar, akışkanın hareketini tek veya çift yönde durdurmalarına göre iki gruba ayrılır: 1. oturmalı valfler; 2. kaymalı döner valfler. Borunun açılmasını sağlayan hareket, bir eklem etrafında dönme, boru eksenine paralel veya dik bir ötelenme ya da helisel bir hareket olabilir. Klapeler, supaplar ve supaplı musluklar *oturmalı valfler* grubuna girer. Çalışmaları genellikle otomatiktir. Anahtarlı musluklar, buhar çekmeceleri, musluk vanalar ise *kaymalı valflar* grubundandır. (L)

VALGİUS RUFUS (Caius), latin şairi (M. Ö. I. yy.), M.Ö. 12'de konsül oldu. Valerius Messala'nın çevresindendi. Horatius'un pek beğendiği ağıtlar; ayrıca yergiler ve bilim eserleri yazdı. (L)

VALGUARNER A CAROPEPE, İtalya'da komün, Sicilya'da (Enna ili), Erei dağlarında; 13 800 nüf. Tarım merkezi. (L)

VALGUS i. Koyu renkli, dört köşe kalın gövdeli böcek. (Dişisinde yumurtalarını eski odunlara bırakmasını sağlayan bir burgu bulunur; kurtçuklar konduğu yerde gelişir. *Valgus hemipterus* her tarafta çiçekler üzerinde görülür. Kınkanatlıların *scarabeidae* familyasından.) [L]

VAL-HALL, esk. alm. **Walhalla.** İskandinav mit. Kahramanca ölen savaşçıların sonsuza kadar oturdukları yer. Burası, önünde altın yapraklı ağaçların bulunduğu, odaları yiyecek dolu büyük bir ev, ölümle sonuçlanmayan dövüşlerin düzenlendiği büyüleyici bir yerdir. Burada, gece gündüz kutsal içki âlemleri yapılır; kahramanlar Odin'in çevresinde toplanıp Valkyri'lerin sunduğu bal şerbetini içerler. (L)

VALİ i. (ar. *vilâyet*'ten *vâlî*). Bir ilde hükûmeti temsil eden en büyük memur.

— Huk. İllerde, devletin il mahallî idaresinin temsilcisi olan en yüksek mülkî âmir. Bk. ANSİKL.

— Tar. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. İle ait bütün mahallî işlerin ve görevlerin icra yetkisi *vali*'ye aittir. Vali bir yandan il tüzel kişiliğinin en yüksek organı diğer yandan da devletin temsilcisidir. İl tüzel kişiliğinin organı olarak vali şu görevleri yerine getirir: 1. il adına alınması gerekli icraî kararların hazırlanması; 2. il meclisi ve il encümeni tarafından alınan kararların uygulanması; 3. il tüzel kişiliğinin temsil ve bu tüzel kişilik adına hukukî tasarrufları yapma. Bk. İL.

Devletin temsilcisi olarak vali illerde en yüksek mülkî âmirdir. Bu sebeple yürütme ve idarenin bütün teşkilâtı, onun emrindedir. Hükûmet tarafından alınan kararların yerine getirilmesini teminle görevlidir. İdarî teşkilât içinde İçişleri bakanlığının memurudur. Valiler İçişleri bakanlığının teklifi üzerine cumhurbaşkanı tarafından tayin edilirler. Bk. İL.

— Tar. ● *Eski doğu.* Mezopotamya'da Hammurabi krallığında ve daha sonra Asurlularda valiler vardı. İran imparatorluğunda valilere satrap deniliyordu. Bunlar soylu ailelerden, bazen de kral ailesinden gelmeydi ve sayıları yirmi kadardı. Kral tarafından görevden alınırlardı, ama bazen bu görev, fiilî olarak babadan oğula geçerdi.

Eski Mısır imparatorluğunda başlangıçta geçici olarak tayin edilen nomarkhes'ler, sonradan tehlikeli bir derebeylik düzeni kurdular. Bu düzen Orta İmparatorluk sırasında Mentu hotep III tarafından ortadan kaldırıldı. Orta İmparatorluk sonunda Teb monarşisi zamanında nomarkhes'lik görevi babadan oğula geçen ve para ile satın alınabilen bir kurum haline getirildi. Yeni imparatorluk zamanında ise başbakanın habercileri nomarkhes'leri yakından denetliyorlardı.

● *Roma valileri.* Eyaletlerin başına, yani İtalya dışında fethedilen ülkelere, cumhuriyet senatosu, *imperium* veya mutlak egemenlik yetkisine sahip, ama malî işlerde vergi toplayıcılarından yardım gören valiler tayin etti. Bu valiler, yargı işlerinde uygulayacakları kanun maddelerini kapsayan kararnameler yayımlamak zorundaydılar.

İlk valiler, M.Ö. 227'de, Sicilya ve Sardinya - Korsika'ya *eyalet praetor*'u unvanıyle tayin edildiler. Daha sonraları senato, valileri bir yıl süreyle seçmeğe başladı ve bunlar menşelerine göre *prokonsül* veya *propreator* diye adlandırıldılar. Senato tarafından denetlenmesinin uygulamada hiç bir önemi yoktu. Çünkü eski yargıçlardan meydana gelen bu meclis, valilerin her yaptığını hoşgörüyle karşılıyordu. Bu yüzden valiler Roma'da magistratus'lukların parasız bir görev olması yüzünden azalan servetlerini yeniden toplamak için valilik yaptıkları bölgeyi talan ediyorlardı. Genellikle, düşük fiyatlarla topladıkları tahılları Roma'ya yüksek fiyata satarlardı. Başlangıçta senato adına valileri denetleyecek legatus'lar bile valiler kendileri seçiyor, aşarcıların haksız vergi toplamalarına karşı çıkmak şöyle dursun, kazançlarına ortak olarak onları koruyorlardı. Bu yiyicilerin en ünlü örneği M. Ö. I. yy.da Sicilya propraetorluğunu yapan Verres'di. Sezar, valilerini kendi tayin etmeğe başladı, böylece valiler arasında prokonsül ve propraetor ayrımı kayboldu. Augustus zamanında senato eyaletleri ile imparatorluk eyaletleri farkı ortaya çıktı. Senato eyaletleri, barışın kesinlikle sağlandığı ülkelerde kuruluyordu ve sayıları onu buluyordu: İllyria, Afrika, Bithynia, Asya, Girit, Makedonya, Sicilya, Sardinya, Korsika, Andalucia. Bu eyaletlerin valileri prokonsül unvanını taşıyor ve yine eskisi gibi senato tarafından ve görevinden beş yıl önce ayrılmış yargıçlar arasından seçiliyordu. Bir legatus ile bir vergi toplayıcı valiye yardım ederdi. Ama doğruluktan ayrılmamalarını sağlamak için Augustus, onların verdikleri yargıların temyiz edilme hakkını kendine sakladı.

Bir vali tarafından yönetilen Mısır dışında, imparatorluk eyaletleri askerî önemleri sebebiyle *legati propraetore* tarafından yönetilirdi. Galya ve Lyon'da üç legatus, bir üst legatusa bağlıydı. İmparator bunları beş yıl süre için senatörler arasından seçer ve her birine tam *imperium* hakkı verirdi.

Valiler arasındaki rütbe farkları sonradan iyice azaldı. II. yy. sonunda bunların hepsi *praesides* diye adlandırıldı. Çünkü imparator, aralarında bir fark gözetmeden prokonsüller, propraetorlar, hattâ *procurator* diye adlandırılmış şövalyeler tayin etmeğe başlamıştı. İmparatorlar valileri yakından gözlüyor, eyalet meclislerince yapılan şikâyetleri inceliyordu. Bu sebepten imparatorluk zamanında eyaletler çok zengindi. III. yy.ın ortalarına doğru *praesides*'ler üzerinde bir *praefectum*'lar kurumu meydana getirildi. Bunların yetkisi altında birçok eyalet vardı. Diocletianus, eyaletlerin sayısını yüze çıkardı. Ama bunları on iki piskoposluk halinde topladı. Valiler arasın-

Foto. LAROUSSE; N. Erkılıç (MEYDAN)

da bir kademeleşme kurdu. Bu kademeleşme yukarıdan aşağıya, Asya ve Afrika *prokonsülleri*'ni, *konsül*'leri *corrector*'lar (hepsi senatodan) ve *praesides*'i (ordudan) kapsıyordu. Valiler bütün askerî görevlerini kaybettiler ve yargılama, devlet için vergi toplama ve devlet topraklarını denetleme göreviyle yetindiler. Aşağı İmparatorlukta *comites* (kontlar) ortaya çıktı. Bunların görevi valileri zaman zaman denetlemekti. Bu kurum Charlemagne'ın *missi dominici*'lerinin öncüsü oldu.

● *Bizans valileri.* Bizans imparatorluğu başlangıçta sivil ve askerî görevler arasındaki ayrımı muhafaza etti; sivil görev yalnız valilere bırakılmıştı. VI. yy. başında altmış dört eparkhos vardı. Bunlar, doğu ve İllyria valilikleri arasında bölünmüştü. Ama dış tehlikelerin artması karşısında, askerî ve sivil yönetim önce Afrika ve Asya, sonra VII. yy.da doğu eksarklarının (eksarkhos) elinde toplandı. Valilikler, strategos'lar tarafından yönetilen askerî çevreler (thema'lar) halini aldı. Başlangıçta, sayıları sekiz olan thema'lar zamanla çoğaldı. X. yy.da otuz thema vardı. Bunların on sekizi Asyada, on ikisi Avrupa'da bulunuyordu.

◆ **Valiyan** çoğl. i. *Esk.* Valiler.

VALİA. Bk. WALLİA.

VALİD i. (ar. *velâdet*'ten *vâlid*). *Esk.* Baba. || *Valid-i kesir-ül-mahamid,* övülmeye lâyık baba. (M)

VALİDE i. (ar. *velâdet*'ten *vâlid* > *vâlide*). *Esk.* Anne: *Dokundu gönlüme hali şu hasta validenin* (Tevfik Fikret). || *Kayın valide.* Bk. KAYINVALİDE.

— Teşk. tar. *Valide alayı,* Osmanlı devletinde tahta çıkan padişahın annesinin Eski saraydan Topkapı sarayına taşınması dolayısıyle yapılan tören. (Bk. ANSİKL.) || *Valide sultan,* osmanlı padişahlarının annelerine verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Valide sultan dairesi,* Topkapı sarayında valide sultanların oturduğu daire. (Burası, Altın yola açılan kapının yanındaki başka bir kapıdan girilen Valide taşlığının sol tarafındadır. Cariyeler dairesinin yalnız buraya açılan bir kapısı vardı.) || *Valide sultan* (veya *valide*) *kethüdası,* valide sultanın saray dışındaki işleriyle uğraşan görevli.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Valide alayı* şöyle düzenlenirdi: yeni padişah, validesinin Topkapı'ya taşınmasını emreder; çeşitli ağalara, kethüdalara ve yeni tayin olunan valide kethüdasına tezkire gönderilirdi. Ertesi gün alay düzenlenirdi. Tahtıravan veya arabaya bindirilen valide sultanın geçeceği yolda yeniçeriler selâm dururlardı. Divan çavuşları, Haremeyni Şerifeyn'den olanlar, valide sultan kethüdası, baltacılar, dârüssaade ağası sıra ile yürürdü. Bunlardan sonra valide sultan gelirdi. Validenin arkasında cariyelerle sultanlar bulunurdu. Beyazıt karakolu önünde yeniçeri ağası veya vekili sekbanbaşı, alayı karşılar, etek öperdi. Her kulluk geçildikçe atiyeler verilir, paralar saçılırdı. Cebehane önünde alay, cebeci tarafından selâmlanırdı. Alay, Babı Hümayun'dan saraya girerdi. Hasfırın önünde padişahın karşıladığı alaya alkış tutulur, valide sultan Orta kapıdan girince alay dağılırdı. Valide alayı, Murad III devrinde başladı, Tanzimatta kaldırıldı.

● *Valide Sultan*'ların resmî unvanı, *mehdi ulyâ* idi. Valide sultan deyimini ilk defa Murad III kendi annesi için kullandı ve bu ad sonra yaygınlaştı. Valide sultanlar, Topkapı sarayında kendilerine ayrılan bir dairede otururlardı. Bütün harem* kısmının âmiri olan valide sultanların bazıları devlet işlerinde de nüfuz sahibi oldular. Bunlara *paşmaklık* adıyle has derecesinde dirlikler tayin edilir ve Darphaneden belli tahsisat verilirdi. Valide sultanların kalabalık bir maiyeti vardı. Bunların başı valide sultan kethüdasıydı. Valide sultanlar, oğullarına «arslanım» diye hitap ederlerdi. Bu deyim, osmanlı saltanatının kaldırılışına kadar devam etti. Çocuk yaşta tahta çıkan bazı osmanlı hükümdarlarına anneleri gayri resmî şekilde naiplik etti. Bir padişah öldüğü veya tahttan indirildiği zaman annesi, Topkapı sarayından Eski saraya gönderilirdi. (Bk. ESKİ SARAY.) Yeni hükümdarın annesi de, Eski saraydan Topkapı sarayına, valide alayı denilen özel bir törenle getirilirdi. Yeni valide sultanın Topkapı sarayına gelişi, oğlunun cülûsundan birkaç gün sonra ve onun emriyle olurdu. Valide sultan, saraya gelişinin ertesi günü sadrazama bir hükümname, kürk ve mücevherli hançer gönderirdi. XVIII. yy. ortalarından sonra valide sultanlar, saraya gelince şeyhülislâmlara da kürk göndermeğe başladılar. Tanzimattan sonra valide sultanların Eski saraya gönderilmesi ve yenilerinin törenle getirilmesi geleneği ortadan kalktı. (M)

Valide barajı, İstanbul'da, Acıelma çayı üzerinde, tuğladan, ağırlık tipinde yapılmış, şehir suyu barajı (açılışı 1796). Barajın adı, Selim III'ün annesi Valide Sultandan gelir. Barajın göl yönü tepeliği ve yüzü, mermer kaplıdır. Barajın drenaj alanı 1 825 km²; depolama hacmi 255 000 m³; temelden yüksekliği 13,50 m; kret uzunluğu 103,90 m olarak tespit edildi. Sahibi: İstanbul Sular idaresi. (M)

Valide camileri, İstanbul'da padişah annesi sultanlar tarafından yaptırılan camiler. —ATİKVALİDE CAMİİ, Toptaşı'nda (Üsküdar), Murad III'ün annesi Nurbanu Sultan tarafından yaptırıldı (1583). Mimarının Davud veya Kurban Nasuh olduğu sanılıyor. Planı dikdörtgen şeklindedir; mihrabı, dışarıya çıkıntılıdır. Başlangıçta tek kubbesi, yarım kubbelerle çevrili olan yapının iki yanına, caminin mütevellisi Pir Ali, iki kubbe daha ekletti. Cami, iki minarelidir. Altı sütuna dayanan beş kubbeli son cemaat yerinin önünde yirmi iki sütunu olan ek bir saçak vardır. Şadırvan, avlusunun üç yanını medrese odaları çevirir; —VALİDE CAMİİ (*Rumelikavağı camii* veya *Yusufağa camii* de denir), Mehmed IV'ün annesi Turhan Hatice Valide Sultan tarafından, kardeşi Yusuf Ağa için yaptırıldı (1682-1688). Çeşitli onarımlar gördü. Duvarları kâgir, çatısı ahşaptır; —VALİDE CAMİİ (*Galata Yenicamii* de denir), bugün Osmanlı bankasının önünden geçen Camiicedit sokağındaydı. Ahmed III'ün annesi Gülnuş Emetullah Sultan tarafından yaptırıldı (1697). Zamanla harap olduğu için yıktırıldı; —YENİVALİDE CAMİİ, Üsküdar İskele caddesinde, Ahmed III'ün annesi Gülnuş Emetulah Sultan tarafından yaptırıldı (1708-1710). Kare planlıdır. Basık şekilli kubbesi dört kemerle dört yarım kubbenin meydana getirdiği sekiz köşe üzerine oturur. İkişer şerefeli iki minaresi vardır. Yazıları Hezarfen Mehmed Efendinin eseridir. Sebilin bitişiğinde Emetullah Valide Sultan çeşmesi, Bedestene açılan kapısı yanında, Sineperver Valide Sultan çeşmesi yer alır; BEZMİÂLEMVALİDESULTAN CAMİİ. Bk. DOLMABAHÇE CAMİİ; —BEZMİÂLEMVALİDESULTAN CAMİİ. Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Valide sultan tarafından, Guraba hastahanesi yanında yaptırıldı (1843). Ahşap çatılı, kâgir yapının mimberi ahşap, tek minaresi tuğladandır; PERTEVNİYALVALİDESULTAN CAMİİ. Aksaray'da Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Valide Sultan tarafından yaptırıldı (1871). Mimarı, italyan Montani'dir. Gotik, hint gibi yabancı üslûpların etkilerini taşıyan yapı, kare planlıdır. Kubbe; on iki yüzlü, pencereli, yüksek bir kasnağa oturtulmuştur. İki minaresi vardır. (M)

Valide hanı, İstanbul'da Çakmakçılar yokuşunda han. Valide Kösem Sultan tarafından yaptırıldı. İstanbul'un en büyük hanlarındandır. Üç avlulu hanın birinci avlusu dikdörtgen planlı; ikinci avlusu geniş kare planlıdır ve ortasında bir mescit yer alır; üçüncü avlu, üçgen şekillidir. Bu avluları revaklar çevreler. Son yıllarda yapılan eklerle hanın şekli bozulmuştur. Üçüncü kısımda 27 m yüksekliğinde dört köşe bir kule vardır. İçinde kubbeli bir odası bulunan bu kulenin, Kösem Sultanın hazinesinin muhafazası için inşa edildiği söylenir; fakat kule, Bizanslılardan kalmadır. Valide hanında 10 muharremde şiîler âyin yaparlardı. (M)

Valide mektebi, İstanbul'da Abdülmecid zamanında Valide Sultan tarafından Sultanmahmut türbesi yakınında Dârülfünun*'a öğrenci yetiştirmek üzere açılan okul. Bk. DARÜLMAARİF. (M)

VALİDEYN ikil. i. (ar. *vâlid*'den *vâlideyn*). *Esk* Ana ile baba. (M)

VALİDİYET i. (ar. *vâlid*'den *vâlidiyyet*). *Esk.* Analık ve babalık: *Bu kadarcık ihtiyat-ı lisana tamamen intifası kabil olmayan bir vekar-ı validiyetle lüzum gördü* (H.Z. Uşaklıgil).

VALİER, venedikli aile. Bu şehrin iki dukası Valier ailesinden yetişmiştir: BERTUCCIO (1656-1658) ve SİLVESTRO (1694-1700). [L]

VALİH sıf. (ar. *veleh*'den *vâlih*). *Esk.* Şaşırmış, şaşakalmış.

◆ **Valihane** zf. *Esk.* Şaşırmış halde, şaşkınca. (M)

VALİHİ Kurtzade, Şeyh, türk şairi (Edirne, ? -ay.y. 1585). Edirne'de öğrenim gördü. Mısır'a giderek Gülşenî tarikatına girdi. Edirne'ye döndükten sonra vaizlik ve şeyhlik yaptı. Şiirlerinin toplandığı bir *Divan*'ı vardır. (M)

VALİLİK i. (*vali*'den *vali-lik*). Valinin görev ve makamı. || İl, vilâyet. (M)

VALİN i. (fr. *valine*). Kim. Formülü $(CH_3)_2\,CH{-}CH(NH_2){-}CO_2H$ olan α-aminoizovalerik asidin adı; 315°C'ta eriyen dekstrojir türü, boynuz, kazein gibi bazı proteinlerin ikiye ayrışmasıyle meydana gelir. (L)

VALİR. Bk. SÖĞÜTLÜ.

VALİZ i. (ital. *valigia*'dan fr. *valise*). Elde taşınan küçük eşya çantası. || *Diplomatik valiz,* bir diplomatik kuryenin taşıdığı, gümrük kontrolundan muaf eşya çantası. (L)

VALJEVO, Yugoslavya'da (Batı Sırbistan) şehir, Kolubara'nın kıyısında; 21 000 nüf. Tarım pazarı.

— Ask. tar. Birinci Dünya savaşı sırasında şehirde, Sırplar önce Avusturyalılara (1914), sonra Almanlara karşı çarpıştılar; 1915 ekiminde Almanlar şehri aldılar. Bk. SIRBİSTAN SEFERİ. (L)

VALKEAKOSKİ, Finlandiya'da (Hame ili) şehir, Mallasvesi gölünün kıyısında; 13 700 nüf. Selüloz ve sunî ipek fabrikası. Kâğıt fabrikaları v.b. (L)

VALKOVİT i. (fr. *walchowite*'ten). Miner. Tabiî hidrojen karbür; sarı renkli reçinasfalt çeşididir. (L)

VALKÜR'LER, İskandinavlar'da savaşçıların kaderine hükmeden tanrı. Valkür'ler savaşta yanlarında bulundukları savaşçılara göz kulak olurlar, Odin'in buyruklarına göre ölmesi gerekenleri seçer ve Val-Hall'a kadar onlara eşlik ederlerdi. Valkür'ler başlangıçta korkunç ve amansız savaş şeytanlarıydı. Şairler, onları tanrıların habercisi haline getirdiler. (L)

VALLA (Giorgio), italyan hekimi, hümanisti ve fizikçisi (Vigoleno 1430'a doğr.-Venedik 1500). Birçok yunanca bilimsel eseri tercüme etti ve *De Expetendis ac Fugiendis Rebus* (Seçme Konular Üstüne) adlı bir çeşit ansiklopedi hazırladı. Bu eser 1501'de yayımlandı. (L)

VALLA (Lorenzo DELLA VALLE, latincede **Laurentius** denir), italyan hümanisti (Roma 1407 - ay.y. 1457). 1433'e kadar Pavia'da öğretmenlik yaptı. 1437'de Napoli'ye yerleşti ve Aragon kralı Alfonso'nun himayesine girdi. 1448'den itibaren Roma'da yaşayarak yüksek bir dinî görev aldı. L. Valla sadece yunanca ve latince metinlerin tercümesi ve tanıtılmasında katkısı olan bir filolog ve bilgin değil, aynı zamanda antik düşünceyi Hıristiyanlık inancıyle bağdaştırmağa girişen ilk düşünürlerden biridir. *De Voluptate* (Zevk Üstüne) [1431] adlı eseri, Hıristiyanlığın insan tabiatındaki derin özlemlere uygun olduğunu ispatlar; *Dialecticae libri tres* (Üç Kitap Üstüne Konuşmalar) [1439] adlı kitabı, Ortaçağ'daki Aristo'culuğu tenkit eder; *Elegantiae Linguae Latinae* (Latincenin İncelikleri) [1444] latincenin ancak metinler üstünde çalışarak öğrenilebileceğini ileri sürer; *In Novum Testamentum Adnotationes* (Yeni Ahit'te Genel Kurallar) [1449], İncil metinlerinin daha sağlam tarzda düzenlenmesine katkıda bulunur. İğneleyici zekâsı ve atak düşünceleri yüzünden, L. Valla pek çok düşman edinmişti. Engizisyon'a verildi; *Apologia Adversus Calumniatores* (Tartışmacı-

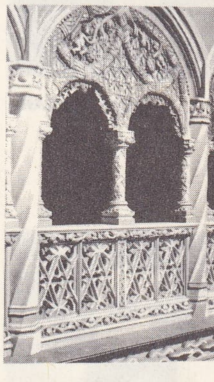

VALLADOLİD
San Gregorio kolejinin avlusu

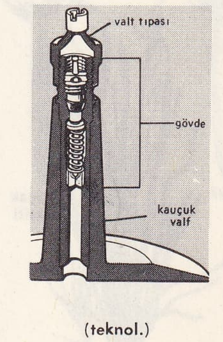

(teknol.)

valfler

(dy.)

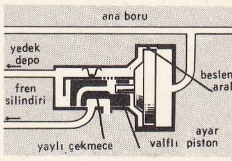

Foto. Neurdein (LAROUSSE)

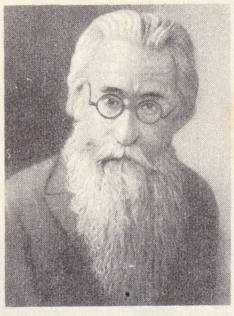

VALLE İNCLAN

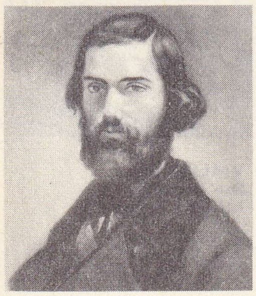

Jules VALLS
Courbet'nin eseri
Carnavalet müzesi,
Paris

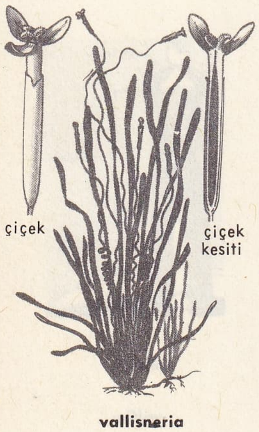

vallisneria

lara Karşı Savunma) [1444] adlı eseri ile papa nezdinde savunmasını yaptı ve bir daha rahatsız edilmedi. Eserleri Erasmus'un hazırlayıcısı ve müjdecisidir. (L)

VALLADOLİD, İspanya'da şehir, Castilla la Vieja'da, il idare merkezi, Pisuerga'nın sol kıyısında; 151 800 nüf. Üniversite. Valladolid özellikle Rönesanstan ve «Altın çağ»dan kalma sanat eserleri bakımından zengin, eski bir şehirdir; gotik üslûbunda Neustra Senora la Antigua kilisesi (XIV. yy.); tahta oymalı büyük mihrap arkalıkları olan birçok kilise (Magdalena, Salvador [Rönesans üslûbunda güzel cephe], Santiago, San - Benito v.b.); katolik krallar üslûbunda , tipik cephesiyle San Pablo kilisesi, aynı üslûbun en usta eserleri olan cephesi ve avlusuyle San Gregorio manastırı (1488 - 1496); daha klasik bir rönesans üslûbunda Santa Cruz kilisesi (1487-1491); planlarını Juan de Herrera'nın 1580'de çizdiği ve ancak bir kısmı tamamlanan (İspanya'da karşı reform sanatının en önemli yapılarındandır) katedral; aynı üslûpta «de las Antiguas» kilisesi ve birçok başka kilise, barok üslûbunda Pasion kilisesi (XVII. yy.), Narriso Tome üniversitesinin (1715) barok üslûbun şaheseri olan cephesi, Francisco Sabatini tarafından yapılan ve Goya'nın gençlik resimleriyle süslü klasik (XVIII. yy.ın ikinci yarısından kalma) bir eser olan Santa Ana manastırı.

XVII. - XIX. yy. arası gelişemeyen şehir, bugün sanayi bakımından hızla gelişmektedir: makine yapımı, otomobil montajı, alüminyum, kimya sanayii. —*Vallodolid ili*, 363 100 nüf. Kuzeyde Tierre de Lempos'un verimli, geniş ölçüde tarım yapılan (tahıl, davar yetiştiriciliği) topraklarının bir kısmını içine alır. Güneydeki kalkerli yaylalar tarıma daha az elverişlidir; burada köy faaliyeti vâdilerde toplanır. Sulama ile tarım yapılan Duero vâdisinde çok bol şeker pancarı yetiştirilir.

— Tar. Valladolid daha Magrıplılar zamanında *Belde Velid* («Velinin toprağı») adıyle vardı; Castilla krallarının Burgos'tan sonra en gözde başkenti oldu; 1469'da Ferdinando ile İsabel'in nikâhları burada kıyıldı. Kristof Kolomb 1506'da burada öldü. Felipe III, 1601'de devletin büyük kurumlarını buraya taşıdı; ama Felipe IV zamanında saray kesinlikle Madrid'e yerleşti (1621). 1808'de Fransızlara karşı ayaklanan Valladolid 12 haziranda teslim oldu. Napolyon 1809'da genel karargâhını burada kurdu. (L)

Valladolid okulu, çoğu XVI. - XVIII. yy. arasında Castilla'da yapılan ve 1933'te eski San Gregorio de Valladolid manastırında toplanan çok renkli heykeller için kullanılan terim: bu boyalı dinî heykellerin hepsinde, mistik anlayışla gerçekçilik uyuşum halindedir. (L)

VALLAHİ ünl. (ar. *allah*'tan *v-allahi*). Tanrı'yı şahit göstererek, söylenen sözün doğruluğunda ısrar için kullanılır: *Ancak halecandan kurtuldum mu, dersiniz. Vallahi beyefendi size yalan, bendenize gerçek, üzüntüden iğne ipliğe döndüm* (M.Ş. Esendal). *Vallahi böyle. Hilâfım varsa gençliğimde bulayım* (Ahmed Rasim). [M]

Vallardi, Milano'da Francesco Vallardi (1736-1799) tarafından kurulan ve aile üyeleri tarafından yönetilen yayınevi. Geçen yüzyılın yarısından bu yana öğretim kitapları ve gençlik yayınlarında uzmanlaşmıştır. (L)

VALLARİS sıf. (lat. *vallum*, metris'ten). Esk. Rom. *Vallaris tacı* (*castrensis* de denir), bir düşman kamp veya şehrine ilk giren kişiye verilen taç. (L)

VALLAS (Léon), fransız müzik bilgini (Lyon 1879 - ay.y. 1956). Lyon konservatuvarında müzik tarihi profesörü oldu, daha sonra Sorbonne'da ders verdi. Paris'te *Musique Vivante* (Yaşayan Müzik) adlı konferansları başlattı ve Debussy üstüne incelemeler yayımladı (*Les İdées de Cl. Debussy* [Cl. Debussy'nin Düşünceleri], 1932; *Debussy et son Temps* [Debussy ve Zamanı], 1933; *Achille Claude Debussy*, 1944). Ayrıca *Vincent d'Indy* (2 cilt, 1944 - 1950), *Véritable Histoire de C. Franck* (C. Franck'ın Gerçek Hikâyesi) [1955] adlı eserleri yazdı. Fransız Müzikoloji derneğine başkanlık etti (1937 - 1943), Lyon radyosunun müzik yayınlarını yönetti. 1903'ten itibaren *Revue Musicale de Lyon* adlı müzik dergisini çıkarmağa başladı, zamanla dergi *Revue Française de Musique* (1912) ve daha sonra *Nouvelle Revue Musicale* (1920 - 1925) adıyle çıktı. (L)

VALLATHOL, malayalam diliyle yazan hint şairi (Çennara Amsam 1878). Birçok sanskritçe klasik eseri malayalam diline çevirdi. Kendi eserlerini *Sahityaman cari* (1917 - 1950) adı altında toplayarak yayımladı. Kathakali üslûbundaki dansın yeniden canlanmasına büyük ölçüde katkıda bulundu. (L)

VALLE, Honduras'ta idare bölgesi, Büyük Okyanus kıyısında; 92 000 nüf. İdare merkezi, *Nacaome*. (L)

VALLECAS, Madrid'in (İspanya) banliyösünde hızla gelişmekte olan şehir; 60 000 nüf. Tuğla harmanları. (L)

VALLE DEL CAUCA. Bk. CAUCA.

VALLE İNCLAN (Ramon DEL), ispanyol yazarı (Puebla de Caraminal, Galicia 1869 - Saint - Jacques-de-Compostelle 1936). Önce avukatlık yaptı, sonra edebiyat hayatına atıldı. İlk şiirleriyle modernist akıma bağlandı. Her biri bir mevsimin adını taşıyan dört bölümlük *Sonatas*'ta (Sonatlar) [1902 - 1905], özenli bir üslûpla, kendisinin bir kopyası olarak tasvir ettiği «çirkin, katolik ve aşırı duygulu» Bradomin markisinin maceralarını anlattı. Aynı kahramanı, yazar, *Marques de Bradomin* (Bradomin Markisi) [1907] adlı bir komedisi ile *Los Cruzados de la Causa* (Dava Haçlıları), *El Resplandor de la Hoguera* (Ocağın Işıltısı) ve *Gerifaltes de Antano* (Akdoğanlar Sürüsü) [1908 - 1909] adlarındaki üç romanında da ele aldı. Valle İnclan'ın ikinci tarzı, *Comedias Barbaras* (Barbar Komedileri) [1907 - 1922] adındaki üçlemesinde değişik bir üslûpla ortaya çıkar. Bu eserde, gerçekçilikle «sanat için sanat» kaygısını uzlaştırmağa çalıştı, *Tirano Banderas*'ın (1926) yer aldığı *Ruedo İbérico* çevrimi de buna benzer bir kaygının ürünüdür. (L)

Valleix kanunları. Patol. Sinir ağrılarında, ağrının yeri (Valleix noktaları) aşağıdaki kanunlara göre belli olur; 1. sinirlerin kemik kanaldan çıktığı noktaya; 2. sinir telinin deriye varmak üzere kaslardan veya aponevrozlardan geçtiği noktalara; 3. sinirin deriye dağıldığı noktalara; 4. kalın sinirlerin iyice yüzeyde bulunduğu noktalara basıldığı zaman en şiddetli ağrı duyulur. (L)

VALLEJO, A.B.D.'de (Kaliforniya) liman şehri, San Francisco körfezi kıyısında; 60 900 nüf. Un fabrikaları. Konservecilik (et ve süt ürünleri). [L]

VALLÈS (Jules), fransız yazarı ve gazetecisi (Le Puy 1832 - Paris 1885). 1849'da, okumak için Paris'e gitti; ama siyaset ve gazetecilik hayatına atıldı. Demokratik ve devrimci düşünceleri benimsedi. *Figaro* gazetesinde yayımlanan *Dimanche D'un Jeune Homme Pauvre* (Yoksul Bir Gencin Pazar Günü) [1861] adlı yazısıyle dikkati üzerine çekti. Çeşitli gazetelerde çıkan yazılarını *Les Réfractaires* (Karşı Çıkanlar) [1866] adlı kitabında topladı. Siyasî eğilimleri yüzünden daha 1870 savaşının başından beri hükûmet tarafından şüpheli bir kimse sayılmıştı; bundan dolayı, fransız ordusunun uğradığı ilk başarısızlıklardan hemen sonra Mazas hapishanesine kapatıldı. 4 Eylülde serbest bırakıldı ve *Le Cri du Peuple* (Halkın Sesi) gazetesini çıkardı. Bu gazetede, ateşli bir dille Paris halkının isteklerini destekledi. Komün üyeliğine seçildi. Ölüm cezasına çarptırıldı, ama Londra'ya kaçarak kurtuldu. 1880'de ilân edilen genel affa rağmen Fransa'ya ancak 1883'te döndü ve *Le Cri du Peuple*'ü yeniden çıkardı. Başlıca eseri *L'Enfant* (Çocuk) [1879], *Le Bachelier* (Liseli) [1881], *L'Insurgé* (Başkaldıran) [1886] gibi üç otobiyografik romandan meydana gelen *Jacques Vingtras* adlı roman-çevrimidir. (L)

VALLETTA (LA), Malta adasının merkezi ve Bağımsız Malta devletinin başkenti (1964); 19 100 nüf. Şehir, derin iki körfez (doğuda Porto Grande, batıda Marsamuscetto) arasında yükselen kayalık bir yarımada üzerinde kurulmuştur. Bugün her iki körfezin kıyısında birbirini izleyen yerleşme merkezleri uzanır: batıda iskân semtleri doğuda liman ve liman tesisleri. Önemli bir stratejik üs olan limanı. (L)

VALLEYFİELD, Kanada'da (Québec) şehir, Saint Laurent ırmağının kıyısında, Beauharnois kanalının başlangıcında; 27 300 nüf. Sanayi merkezi (pamuk dokumacılığı). [L]

VALLFOGONA (Pere Johan DE), katalonyalı heykeltıraş (XV. yy.). Tarragona katedralindeki baş mihrap duvarıyle Zaragoza'daki Seo katedralinin alt sahnelerini yaptı. En tanınmış eseri, Barcelona'da *Mancomunidad* sarayının cephesindeki *Aziz Georgios*'tur. (L)

VALLİ (Alida), italyan kadın oyuncu (Pola 1921). Sinema oyuncusu olarak ilk rolünü 1936'da oynadı; ama kendini ancak 1941'den itibaren kabul ettirebildi. En önemli filimleri: *Eugénie Grandet* (Mario Soldati yönetiminde, 1947), *Üçüncü Adam* (The Third Man) [Carol Reed yönetiminde, 1949], *Senso* (Günahkâr Gönüller) [Luchino Visconti yönetiminde, 1954], *Il Grido* (Feryat) [Michelangelo Antonioni yönetiminde, 1956], *La Diga sul Pacifico* (Pasifik Bendi) [René Clément yönetiminde, 1957], *Homenaje A la Hora de la Siesta* (Bir Kahramana Dört Kadın) [Leopoldo Torre Nilson yönetiminde, 1962]. (L)

VALLİÈRE (Jean Florent DE), fransız generali (Paris 1667 - ay.y. 1759). Topçu subayı idi. Quesnoy kuşatmasında yararlık gösterdi (1712). 1719'da tümgeneral oldu. 1732 Reformuyle, topların beş çapa göre sınıflanmasını sağladı (4, 9, 12, 16 ve 24 libre). — Oğlu JOSEPH FLORENT, **Vallière** markisi (Paris 1717 - ay.y. 1776), babasından sonra topçu okullarının başına geçti (1747). 1748'de tümgeneral oldu. Hastenbeck zaferini sağladı (1757), İspanya'nın (1761) ve Napoli krallığının topçu sınıflarını yeniden teşkilâtlandırmak üzere bu ülkelere gitti. (L)

VALLİN (Ninon), fransız kadın şarkıcı (Montalieu - Vercieu, İsère 1886 - Lyon 1961). Lyon konservatuvarında okudu (1907 - 1910). Sonra Gédalge'in dikkatini çekti ve sanat hayatına Paris'te *Le Martyre de Saint Sebastien* (Aziz Sebastien'in Çilesi) [1911] ile başladı. Bundan sonra, Erlanger'nin *La Sorcière*'ini (Cadı) canlandırmak üzere Opéra - Comique'e girdi. 1916 -1926 Arasında, Güney Amerika'da büyük başarılar kazandı. Paris'e döndükten sonra Opéra ve Opéra - Comique'in temsillerinde önemli rollerde oynadı. (L)

VALLİN DE LA MOTHE (Jean - Baptiste Michel), fransız mimarı (Angoulême 1729 - öl. 1800), Jacques François Blondel'in yeğeni. İtalya'ya gitti, sonra Katerina II tarafından Rusya'ya çağrıldı ve orada on altı yıl kaldı (1759 - 1775). Petersburg akademisinde profesörlük yaptı; bu şehirde, Güzel Sanatlar Akademisi sarayı, Küçük Ermitaj, Azize Katerina kilisesi ile birçok konak yaptı. (L)

VALLİSNERİ (Antonio), italyan hekimi ve tabiat bilgini (Trassilico, Garfagnana 1661 - Padova 1730). Padova üniversitesinde ders verdi; kendiliğinden türeme teorisine karşı çıktı; böceklerin hayatı ve özellikle üremeleri konusunda pek çok deney yaptı. Gözlemleri, oğlu tarafından üç cilt halinde yayımlandı (1733). [L]

VALLİSNERİA i. Çok sürgün veren uzun ömürlü otsu su bitkisi. (Vallisneria'nın şerit şeklindeki yapraklarının uzunluğu 80 sm'yi bulabilir; çiçekleri ise çok küçüktür. Akvaryumlarda kullanılan bu bitkiler çok ışık ister. *Hydrocharidaceae* familyasından.) [L]

VALLOİS (Henri), fransız antropoloğu ve paleontoloğu (Nancy 1889). Toulouse Tıp fakültesinde profesör oldu (1922). 1942'den beri İnsan Paleontolojisi enstitüsünü, 1950'den beri de İnsan müzesini yönetmektedir. Önemli antropoloji ve paleontoloji çalışmaları vardır: *Traité d'Arthrologie* (Eklembilimi Ders Kitabı) [1926], *Les Races Humaines* (İnsan Irkları) [1944], *La Paléontologie et l'Origine de l'Homme* (Paleontoloji ve İnsanın Menşei) [1950] v.b. (L)

Foto, X, Giraudon (LAROUSSE)

SUSLU YAPRAKLAR
bazı *Caladium* ve *Anthurium* çeşitleri

Foto. LAROUSSE

VAN

1

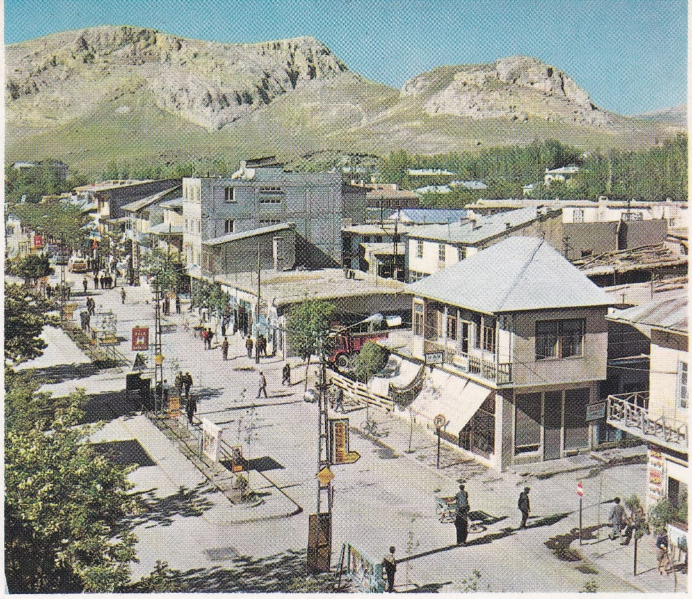
2

3

1. Van gölü iskelesi; 2. genel görünüş; 3. Eski Van'da Kayaçelebi ve Hüsrevpaşa camileri; 4. Van kalesi; 5. Hoşap (Güzelsu) kalesi; 6. Hoşap'ta koyunculuk

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

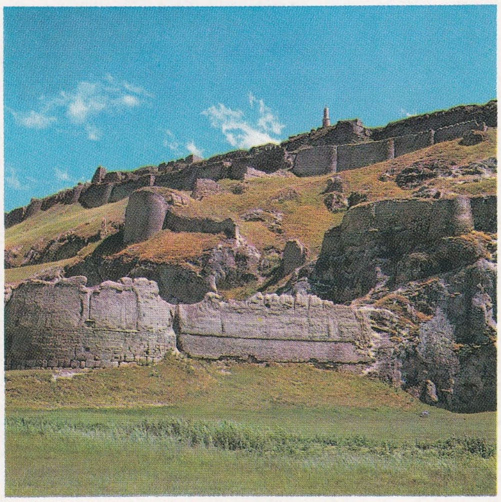
4

5

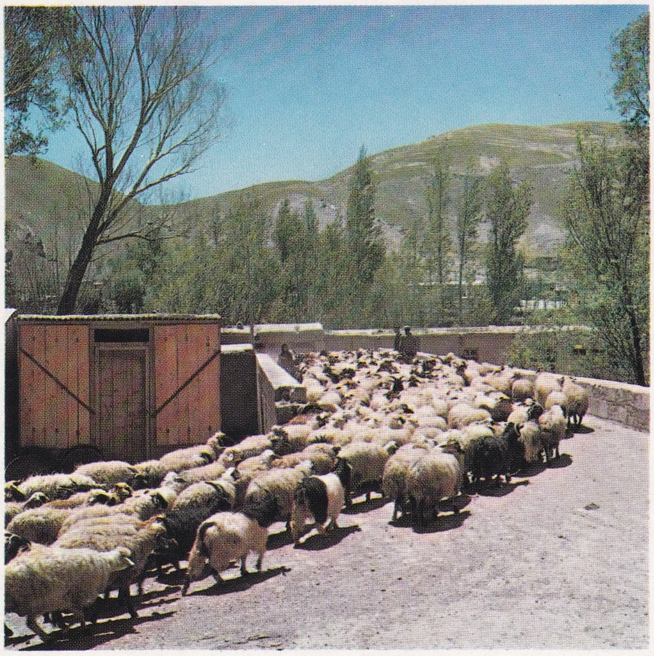
6

VALLONİİDAE çoğl. i. Karındanbacaklı akciğerli yumuşakçalar familyası; örnek tipi *vallonia* cinsidir. (Vallonia'ların kavkısı çok küçük disk şeklinde, ağız açıklığı yuvarlak, kabuğu kabarık çizgilidir. Bu hayvanlar serin yerlerde, otların, alçak bitkilerin arasında yaşar; Kuzey Amerika, Avrupa ve Asya'da bulunur; Dördüncü zamanda fosil olarak rastlanır.) [L]

VALLOT (Joseph), fransız astronomu ve coğrafyacısı (Lodève 1854-Nice 1925). Önce bitki coğrafyasıyle ilgili bazı çalışmalar yaptı; sonra Mont-Blanc dağ çemberini incelemeğe koyuldu; Chamonix'de bir rasathane, ayrıca Bosses'ta 4 372 m yükseklikte bir barınak ve bir rasathane kurdu. *Annales de l'Observatoire du Mont-Blanc* (Mont-Blanc Rasathanesi Yıllığı) adlı bir eser yayımladı. (L)

VALLOTTON (Fèlix), isviçre asıllı fransız ressamı (Lozan 1865-Paris 1925). On yedi yaşında Paris'e giderek Julian akademisine devam etti; ilk eseri *Bay Ursenbach'ın Portresi*'ni 1885 Salonunda sergiledi. Avusturya ve İtalya'ya yaptığı bazı gezilerden sonra 1900'de fransız yurttaşı oldu. Ağaç üzerine gravürleri (Remy de Gourmont'un *Livres des Masques*'ı [Maskeler Kitabı] için yapılmış kazı işi sembolist portreler, 1896) ve *Revue Blanche, Rire, Courrier Français* dergilerindeki çalışmalarıyle kendini tanıttı, resimde gerçekçi bir üslûbu, kesin çizgileri ve donuk renkleri benimsedi. Bu yanlarıyle, bağlı olduğu nabiler* grubuna (özellikle Vuillard'a) yakındır. Başlıca eserleri: Lozan müzesinde bulunan iki *Kendi Resmi* ile Modern Sanat Millî müzesindeki *Châtelet'de Üçüncü Galeri, Ev İçi, Taranan Kadın, Nü ve Kırmızı Elbiseli Romanyalı Kadın* ile *Kırmızı Damlı Ev*. (L)

VALLS, İspanya'da şehir, Katalonya'da (Tarragona ili); 11 900 nüf. İplikçilik ve dokumacılık. (L)

VALLUM i. (lat. k.). Esk. Rom. Çapraz kazıklarla örülen duvar. Kazıklardan yapılmış bir çitle çevrilmiştir.

— ANSİKL. Esk. Rom. *Vallum* adı, «kazık» anlamındaki *vallus*'tan gelir. Roma ordugâhları, çoğu zaman, birbirine yakın sivri kazıklardan yapılmış bir şevin çevrelediği bir hendekten meydana gelirdi. (L)

VALMİER (Georges), fransız ressamı (Angoulême 1885-Paris 1937). Resimleri Fernand Léger'inkileri hatırlatır. 1937 Milletlerarası sergisi için dekorlar yaptı. Art Moderne (*Kompozisyon*, 1926) ve New York'ta Guggenheim müzelerinde (*Füg, Scherzo, İrtical*, 1919-1923) eserleri vardır. (L)

VALMİKİ, eski Hindistan'ın bilge kişilerinden. M.Ö. V. yy.da yaşadığı ve *Ramayana* ile *Yogavaşiştha*'yı yazdığı sanılır. Hayatı konusunda yalnız efsane niteliğinde bazı bilgiler vardır. Buna göre, önceleri yol kesen bir hayduttu; kendisini durmadan *mara* (Rama'nın anagramı) sözünü tekrarlayarak kötü davranışları üstünde düşünmeye çağıran bir bilgeye rastladı. Bu öğüde titizlikle uyarak ve durmadan büyülü sözü tekrarlayarak yıllarca hareketsiz kaldı. Bu arada bütün vücudunu karıncalar kaplamıştı. Bu çetin deneme, Valmiki'yi bilgelik yoluna soktu. Böylece, daha sonra, hindu düşüncesinin büyük temel eserlerini yaratabildi. (L)

Valmy muharebesi, Fransızların 20 eylül 1792'de Prusyalılara karşı kazandıkları savaş. (L)

VALOİS, Fransa'da Île-de-France'ta (Oise) ada, Compiègne'in güneyinde. İdare merkezi, *Crepy-en-Valois*. Valois, kaba kalkerlerden meydana gelen, çevresi ormanlık kumlu tümseklerle çevrili balçıklı bir yayladır. Yayladaki köylerde özellikle büyük çiftliklerde tarım işçileri yaşar. (L)

VALOİS, Fransa'da iki buçuk yüzyılı aşkın bir süre (1328-1589) hüküm süren hanedan. Valois'lar, 1328'de ortadan kalkmış olan asıl Capet'lerin yerine geçirmek amacıyle «krallık içinde doğan bir kral seçmeye» kalkışan fransız baronlarının yurtseverliklerinden cesaret alarak Philippe VI, Jean II, ardından François I ve Henri II ile, yiğit bir Fransa ülküsünü sürdürmeğe çalıştılar. Yüzyıl savaşının ve Lancaster'lara karşı mücadelenin çetin günlerinde, Fransa, «mutsuz krallar»ın (Philippe VI, Jean II, Charles VI, Charles VII) çevresinde toplandı. Bu krallar, Crécy (1346), Poitiers (1356) ve Azincourt'da (1415) bozguna uğrayan Fransa'nın canlı bir örneğini temsil ediyorlardı. Ama Normandiya'da haydutların «direnmesi» ve Jeanne d'Arc'ın yurtseverliği, imtiyazlı feodalitenin (özellikle Bourgogne) karıştırıcılığı ve bazen İngilizlerle birlik olan (Bour-

Félix VALLOTTON
«Kırmızı Elbiseli Romanyalı Kadın»
Modern Sanat Millî müzesi, Paris

Bu tabloda tarihte önemli rol oynayan kişilere yer verilmiştir

VALOİS

Louis IX (Saint Louis)
Bk. CAPET'LER

Philippe III Atak

Robert
Bk. BOURBON

Philippe IV Güzel

Charles I
(1270 - 1325),
Valois kontu,
1° 1290'da Napoli kralı Carlo II'nin kızı Marguerite (öl. 1299),
2° 1301'de Bizans imparatoru Philippe'in kızı Catherine de Courtenay (öl. 1308) ve
3° 1308'de Guy III de Chatillon-Saint-Pol'ün kızı Mathilde veya Mahaut (öl. 1358) ile evlendi

Louis X

Philippe V erkek vâris bırakmadı

Charles IV, erkek vâris bırakmadı

İsabella
(1292 - 1358),
1308'de İngiltere kralı Edward II (öl. 1327) ile evlendi

Giovanna II, Navarra kraliçesi
Bk. NAVARRA

Jean le Posthume (öl. 1316)

Edward III İngiltere kralı
Bk. TUDOR

Philippe VI [1].
(1293 - 1350),
Fransa kralı (1328 - 1350),
1° 1313'te Bourgogne dükü Robert II'nin kızı Jeanne (öl. 1348) ve
2° 1349'da Navarra kralı Filippo III'ün kızı Blanche (öl. 1398) ile evlendi

Charles [1]
(öl. 1346),
Alençon düklerinin soyu
erkek vârisler 1525'te tükendi

Bianka [3]
(1317 - 1348),
1329'da «Karl IV» adıyle germen imparatoru olan Karl von Luxemburg ile evlendi

Jean II *İyi* [1]
(1319 - 1364),
Fransa kralı (1350 - 1364),
1° 1332'de Bohemya kralı Johann von Luxemburg'un kızı Judith (Bonne) [öl. 1349] ve
2° 1350'de Auvergne kontu Guillaume XII'nin kızı Jeanne (öl. 1361) ile evlendi

Philippe [1]
(1336 - 1375),
Orléans dükü (1344 - 1375)
Bk. ORLÉANS

Charles V

Charles VI

Charles V *Akıllı* [1]
(1338 - 1380),
Fransa kralı (1364 - 1380),
1350'de Bourbon dükü Pierre I'in kızı Jeanne (öl. 1377) ile evlendi

Louis I. [1]
Bk. ANJOU (3. hanedan)

Jean [1]
(1340 - 1416),
Berry dükü (1360 - 1416)

Philippe *Atak* [1]
Bk. BOURGOGNE (3. hanedan)

VALOİS - ORLEANS

Charles VI
(1368 - 1422),
Fransa kralı (1380 - 1422),
1385'te Bavyera dükü Stephan II'nin kızı İsabeau (öl. 1435) ile elvendi

Louis **(bk. ORLÉANS)**
[1372 - 1407],
Orléans dükü (1392-1407),
1389'da Milano dükü Giovan Galeazzo Visconti'nin kızı Valentine Visconti (öl. 1408) ile evlendi

İsabelle
(1389 - 1409),
1° 1396'da İngiltere kralı Richard II (öl. 1400) ve
2° 1406'da Orléans dükü Charles (öl. 1465) ile evlendi

Catherine
(1401 - 1437),
1° 1420'de İngiltere kralı Henry V (öl. 1422) ve
2° 1428'e doğr. Owen Tudor ile evlendi
Bk. TUDOR

Charles VII
(1403 - 1461),
Fransa kralı (1422 - 1461),
1422'de Napoli kralı Luigi II'nin kızı Marie (öl. 1463) ile evlendi

VALOİS - ANGOULÊME

Charles
(1391 - 1465),
Orléans dükü
(1407 - 1465)

Jean
(1399 - 1467),
Angoulême kontu (1407-1467)

Louis XI (1423 - 1483)
bk. devamı sayfa 514'te

Charles (1446 - 1472)
bk. devamı sayfa 514'te

Louis XII (1462 - 1515)
bk. devamı sayfa 514'te

Charles (1460 - 1496)
bk. devamı sayfa 514'te

Foto. Giraudon, X (LAROUSSE)

Louis XI
(1423 - 1483),
Fransa kralı (1461 - 1483).
1° 1436'da İskoçya
kralı James I'in
kızı Margaret (öl. 1445) ve
2° 1451'de
Savoia dükü Luigi'nin kızı
Charlotte (öl. 1483)

Louis XII
(1462 - 1515),
Orléans dükü (1465 - 1498),
Fransa kralı (1498 - 1515),
1° 1476'da Jeanne,
2° 1499'da Bretagne düşesi
Anne (öl. 1514) ve
3° 1514'te İngiltere kralı
Henry VII'nin kızı Marie
(öl. 1533) ile evlendi

Charles
(1460 - 1496),
Angoulême kontu (1467 - 1496),
1490'da Savoia dükü
Filippo'nun kızı ve Fransa
naibesi, Louise (öl. 1531)
ile evlendi

Anne [2]
(1461 - 1522),
1474'te Beaujeu senyörü,
Bourbon dükü (1488 - 1503)
Pierre II ile evlendi,
naibe (1483 - 1491)
Bk. BOURBON

Jean [2]
(1464 - 1505),
1476'da Fransa kralı
Louis XII ile evlendi

Charles VIII [2]
(1470 - 1498),
Fransa kralı (1483 - 1498),
1491'de Bretagne dükü
François II'nin kızı
Anne (öl. 1514)
ile evlendi

Claude [2]
(1499 - 1524)

François
(1494 - 1547),
Angoulême kontu
(1496 - 1547),
Fransa kralı
(1515 - 1547),
1° 1514'te Claude ve
2° 1530'da İspanya
kralı Felipe I'in
kızı Eléonore
(öl. 1558) ile evlendi

Marguerite
(1492 - 1549),
1527'de Navarra
kralı Henri II
d'Albert
ile evlendi

Jeanne d'Albert
(1528 - 1572),
1548'de
Antoine de Bourbon
(öl. 1562)
ile evlendi
Navarra kralı ve
kraliçesi (1555 - 1572)

Henri II [1]
(1519 - 1559),
Fransa kralı
(1547 - 1559),
1533'te Urbino
dükü Lorenzo
II de' Medici'nin kızı
Catherine (öl. 1589)
ile evlendi

Henri
(1553 - 1610),
«Enrico III» adıyla
Navarra kralı
Henri IV adıyla Fransa
ve Navarra kralı

Louis XI

Louis XII

Charles VIII

François I

François II
(1544 - 1560),
Fransa kralı
(1559 - 1560),
1558'de İskoçya
kralı James V
Stuart'ın kızı
Marie (öl. 1587)
ile evlendi
vâris bırakmadı

Elizabeth
(1545 - 1568),
1559'da
İspanya kralı
Felipe II
(öl. 1598)
ile evlendi
Bk. BOURBON

Charles IX
(1550 - 1574),
Orléans dükü
(1550 - 1560),
Fransa kralı
(1560 - 1574),
1570'te imparator
Maximilian II'nin
kızı Elisabeth
(öl. 1592) ile evlendi

Charles (evlilik dışı)
[Marie Touchet'den olma]
(1573 - 1650),
1619'da
Angoulême dükü,
vârisler 1696'da
tükendi

Henri III
(1551 - 1589),
Anjou dükü
(1551 - 1576),
Orléans dükü
(1560 - 1574),
Polonya kralı
(1573 - 1574),
Fransa kralı
(1574 - 1589),
1575'te Lorraine -
Mercoeur dükü
Nicolas'nın kızı
Louise (öl. 1601)
ile evlendi
vâris bırakmadı
Bk. LORRAINE

Henri (evlilik dışı)
[Nicole de
Sevigny'den olma]
VALOİS - SAİNT - REMY

François
(1554 - 1584),
Alençon dükü
(1566 - 1584),
Anjou dükü
(1576 - 1584),
hiç evlenmedi

Marguerite
(1553 - 1615),
1572'de
Enrico di
Navarra
ile evlendi
1599'da
evlilik
feshedildi

François I
fransız okulu (XVI.yy.)
Condé müzesi, Chantilly,
Fransa

guignon'lar) fesat yuvalarının (Armagnac'lar, Bourguignon'lar, Kamu Yararı birliği) zayıflattığı hanedanın durumunu sağlamlaştırdı. İngilizlerin Fransa dışına atılmasından ve feodalitenin boyun eğmesinden sonra, Louis XI, ingiliz-fransız tipi feodal bir devlet anlayışını kesinlikle reddederek «Fransa ben'im» diyebildi. Bu arada, Capet'lerin yapıcı çabasını tehlikeye atan bu olaylar arasında, Valois'lar, Charles V ve Louis XI ile, feodal geleneklerden kurtularak, tanrısal bir kurum niteliği taşıyan krallığı mutlak bir iktidar olarak ortaya atan bir hükümdarlık teorisi geliştirdiler. Valois'lar, bu yeni özlemlerin gerektirdiği siyasî ve idarî merkezîleştirmeyi, Capet'lerin miras bıraktığı kurumları geliştirerek krallığın birliğini gerçekleştirdiler. Yalnız kralın savaşa karar verebileceği, kralın her çeşit adalet kaynağı olduğu ve yalnız onun vergi toplamak gücüne sahip bulunduğu düşüncesini yayarak, feodalitenin gücünü yavaş yavaş sınırladılar. Böylece, zaten XIV. ve XV. yy. lardaki iktisadî gelişme dolayısıyle yoksullaşmış olan ve topçuluğun gerektirdiği büyük masraflarla savaşları sürdüremez olan feodalite, kralın hizmetine girmek zorunda kaldı ve ona baş eğdi (XV.-XVI. yy.lar). Gallikanizmin yardımıyle, din adamları, kralın kilise seçimlerine müdahalesini sağlayan Bourges Pragmaticus Sanctus'u (1438) ve özellikle Bologne konkordatosu (1516) ile krallığın nüfuzu altına sokuldu.

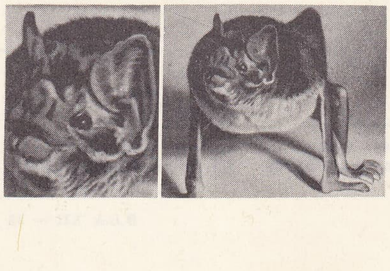
vampir (zool.)

Bu arada kral, krallık kurumlarını merkezîleştirmek ve ülke üstündeki nüfuzunu genelleştirmek suretiyle kendi kuruluşlarını sağlamlaştırıyordu. Parlamento ve Sayıştay, Capet *Curia regis*'inden ayrıldı. Ayrıca, Cour des aides, dolaylı vergiler, oktruvalar v.b. ile ilgili bütün davalara bakıyor, le «Grand Conseil» olağanüstü davaları ele alıyor, Conseil Étroit ise kralla doğrudan doğruya temas ederek siyasî meseleler üstünde görüşmeler yapıyordu. Taşra parlamentolarının, prévôt'ların, baillage'ların ve senechal sayısının artması, krallıkta adaletin gereğince uygulanmasını sağlıyor ve XV. yy. sonu ile XVI. yy. başında hızla gelişen törelerin yazılı kanun haline gelerek mahallî senyörlük veya kilise mahkemelerinden daha yetkili bir adalet mekanizmasının ortaya çıkmasına yol açıyordu. Bu arada krallık, mülklerinin her zamanki gelirine, eyaletlerce kabul edilen olağanüstü gelir kaynakları (vergiler, tuz vergisi) ekliyordu. Krallık, XVI. yy.dan itibaren, her çeşit denetimden kurtulmuştu, trésor de l'Epargne (1523) bütün bu gelirleri Chambre des copmtes'un ve Cour des aides'in denetimi altına almıştı. Buna paralel olarak, Charles VII devrinde krallık, derebeylik ordusu yerine, besleyebileceği ve daha iyi denetleyebileceği ücretli asker ordusunu geçirdi.

Valois'lar, XIV. ve XV. yy.ların sosyal tepkilere yol açan (1356-1357 köylü isyanı ve bunalımı, 1382'deki Paris ayaklanması, Caboche devrimi) birtakım çetin iktisadî şartlarına (1330'daki kötü mahsul yılı, 1348 veba salgını) rağmen tutunabildiler; tarımın, büyük ticaretin (Lyon) ve sanayinin yeniden canlanması ve modern kapitalizmin ortaya çıkışıyle (XV. yy.da Jacques Coeur, XVI. yy.da Ango v.b.) desteklenen (XV. yy. sonu - XVI. yy. başı) güçlerini pekiştirebildiler. Böylece, Valois'lar tarafından ortaya konan monarşi düzeni, bağışlanmış büyük mülklerin sayısının azaltılması (Anjou, Maine, 1481; Bourgogne, 1482), krallık mülkünün genişletilmesi, güney ülkelerinin Fransa sınırları içinde yer alması (Dauphiné, 1343-1349; Montpellier, 1349; Guyenne ve Gascogne, 1453; Roussillon, 1463; Provence, 1481 v.b.) ve Bretagne'ın ülkeye katılması, Fransa'nın birliğini sağladı. Bu durumda, çatışmaları Fransa'nın dışına götüren İtalya savaşlarını, monarşi yönetiminin sağlam bir biçimde yerleştiği bir krallıkta, tahtın, yan hanedan kollarına (1498'de Valois-Orléans, 1515'te Valois-Angoulême kolu) herhangi bir çatışmaya yol açmadan geçmesini sağlayan bir iç barış güveneği olarak görmek yanlış sayılmayabilir. (L)

VALOİS (Ninette DE). Bk. DE VALOİS veya DEVALOİS (Edris Stannus).

VALOİS - ANGOULÊME, Valois - Orlé-

Foto. Wildenstein. Alinari, Giraudon (LAROUSSE)

ans hanedanının küçük kolu; Orléans dükü Louis'nin evlenirken cihaz olarak Angoulême kontluğunu alan (1407) ikinci oğlu Jean'ın soyundan gelir. Louis XII'nin ölümünde (1515) François I'in şahsında (1515-1547) Fransa tahtını elde eden kol, tahtı Henri III'ün vâris bırakmadan ölümüne (1589) kadar babadan oğula geçirerek elinde tuttu. (L)

VALOİS - ORLÉANS, Valois hanedanının küçük kolu; Charles V'in Orléans düklüğü ile Angoulême ve Valois kontluklarını alan ikinci oğlu Louis'nin soyundan gelir. Kol, Valois - Angoulême kolunu meydana getirdi. Bu kol, 1498'de Louis XII ile Fransa tahtına çıktı; ama Louis XII'nin erkek çocuğu olmadığı için sülâle onunla birlikte söndü (1515). [L]

VALONİACEAE çoğl. i. Yeşil suyosunları familyası; talları belirsiz bir şekilde uç uca ekli hücrelerden meydana gelir, tel şeklinde sade veya dallı, hattâ bazen enlemesine bölmeli olur. (Tropikal denizlerde yetişen bu bitkiler, her birinde iki titrek tüycük bulunan, yumurtamsı veya iğimsi zoosporlarla çoğalır.) [L]

VALOREM (AD). Bk. AD VALOREM.

VALPARAİSO, Orta Şili'de liman şehri, il idare merkezi; 259 200 nüf. Kuzeye açık bir körfez kıyısında yeralan ve güney fırtınalarından çok iyi korunan bu liman, Panama kanalının açılmasından sonra eski önemini kaybetti; fakat ülkenin başlıca denize açılma kapılarından biri olarak Şili'nin genel gelişmesinden büyük ölçüde yararlandı. Şehirde ticaretin yanı sıra sanayi de gelişmektedir (çeşitli hafif sanayi ve kimya ürünleri). Valparaiso bir üniversite şehridir (Santa Maria Teknik üniversitesi). —*Valparaiso eyaleti,* 625 000 nüf. (L)

VALPOLİCELLA, İtalya'da bölge, Veneto'da (Verona ili), Lessini ve Adigo dağlarının arasında. Kuzeyde orman ve otlaklarla örtülü dağlar uzanır; güneydeki yüksek taraçalarda tahıl yetiştirilir; orta kesimde bağlarla örtülü tepeler yer alır. Bölge kırmızı şaraplarıyle meşhurdur. Kırmızı mermer ocakları. (L)

VALPURGİN i. (fr. *walpurgine*'den). Miner. Hidratlı tabiî bizmut ve uranyum arsenyat. (L)

VALS (alm. *walzen,* dönmek, dansederek kaymak'tan fr. *valse*). Başlangıçta 3/4'lük ağır bir rondo olan, «viyana valsi» denilen son şeklinde ise hızlı ve canlı bir ritme kavuşan dans havası. || Chopin, Liszt, Brahms, Schumann, Çaykovski v.b. besteciler tarafından benimsenmiş ve dans için değil çalgıyle icra edilmesi için hazırlanmış beste türü.

— Tekst. *İğneli vals,* üzerinde, dönüş yönünün tersine yatık çok ince dişler bulunan ve yün çekim tezgâhlarında kullanılan küçük madenî silindir. (Verim silindirleri ile çekim silindirleri arasına yerleştirilen iğneli vals, çekim sırasında elyafın dağılmasını önleyerek birbirine paralel kalmasını sağlar.)

— ANSİKL. *Vals* terimi XVIII. yy.dan kalmadır. İki kişiyle yapılan bu dans, edep dışı sayılarak XVI. yy.da yasaklanmıştı. Viyana valsi, avusturya *Landler*'lerinden doğdu; bu dansların müziğine XVII. yy.da Kremsmünster ve Leipzig'de hazırlanan lavta tablaturası kitaplarında ve Schmelzer ile Fux'ün eserlerinde rastlanır. Vals, XVIII. yy.da opera ve balelerinde yerini aldı (P. Hafner'in *Scherz und Ernst*'i, Martin y Soler'in *Una Cosa Rara*'sı); ondan sonra, sahneden salonlara geçti ve çok moda oldu. Vals yazan besteciler çoktur: Steibelt (*On İki Vals*), Pfister, M. Pamer, Dittersdorf, Hummel, Diabelli, viyanalı üç büyük klasik besteci Haydn, Mozart ve Beethoven, daha sonra Schubert (*Alman Dansları*), Weber (*Dansa Davet*) v.d. Lannet ve Strauss'lar ise modern valsi doruğuna ulaştırdılar. Bu arada, «konser valsi» senfoniye girdi (Berlioz, Liszt, Çaykovski) ve Reyer, Brahms, Sibelius, R. Strauss, Delibes, Ravel, Offenbach, Wagner, Puccini, A. Berg v.b. bestecilerin hemen bütün eserlerinde yer aldı. (L)

Vals, bir tabloluk koreografik şiir. Müzik: Maurice Ravel; dekor A. Benois; koreografi Nijinskaya. İlk olarak İda Rubinşteyn topluluğu tarafından 1929'da Paris operasında temsil edildi. Baş dansçılar İ. Rubinşteyn ile Anatol Wilzak'tı. (L)

VALSALVA (Antonio Maria), italyan anatomi bilgini (İmola 1666 - öl. 1723). Bologna'da Malpighi'nin öğrençisi oldu. İşitme anatomisi konusunda klâsik olmuş bir eser yayımladı: *De Aure Humana Tractatus* (İnsanda İşitme Gücü Üstüne İnceleme) [1704]. (L)

Valsalva sinüsü. Anat. Aortun çıkış yerinde sigmamsı kapakçıklar karşısında görülen genişleme. (L)

VALSUGANA, İtalya'da Brenta ırmağının yüksek vâdisi (Trento ili). Irmağın batı - doğu kısmında, Dolomiler ve Asiago dağları arasında yer alan Valsugana, Alpler'in ve Önalpler'in sınırındadır. Yukarı kesiminde, vâdi tabanında Brenta ırmağının çıktığı iki göl vardır. Bölgede dağ ekonomisi (meyve ağaçları ve tütün tarımı; önemli hayvancılık) ağır basar. (L)

VALTELLİNA, İtalya'da Alp vâdisi, Adda Irmağının kaynağıyle Como gölüne dökülen ağzı arasında. Valtellina, billûrlu Alpler'in (Bernina kütlesi) kalkerli Alplerle birleştiği noktada yer alır; birçok yeri büyük püskürtme konisiyle dolmuş olan büyük bir buzul vâdisidir. Doğu - batı yönünde uzanan vâdinin, güneşli ve 1 200 m'ye kadar tarlalarla örtülü güney tamacıyle kuzeydeki, rüzgârlara açık (orman ve otlaklar) yüksek dağ özelliğindeki yamacı birbirinden büsbütün farklıdır. Valtellina, turizmin önemli ölçüde gelişmesi ve büyük hidroelektrik santrallar kurulmasıyle iktisadî bakımdan büyük ölçüde gelişmiştir. (L)

VALVASON (Erasmo DA). Bk. ERASMO.

VALVATA i. Valvatidae familyasından karındanbacaklı, önden solungaçlı yumuşakça. (Valvata'nın kavkısı değirmi veya kulemsidir; hayvanın solungacı dışarı çıkar; hele hayvan kendinden geçmiş bir halde ise güzel bir sorguç gibi görünür. Valvata ve benzerleri Kuzey yarımkürede tatlı sularda yaşar. Tebeşirden itibaren fosil olarak görülür.) [L]

VALVATİDAE çoğl. i. Karındanbacaklı, önden solungaçlı yumuşakçalar familyası; örnek tipi *valvata*'dır. (L)

VALVÜLİT i. (fr. *valvulite*). Patol. Kapakçık iltihabı. (L)

VALVÜLOTOMİ i. (fr. *valvulotomie*). İyice daraldığı zaman kalp kapakçıklarını kesme ameliyatı. *Eşanl.* KOMİSÜROTOMİ. (L)

VAM i. (fars. *vām*). *Esk.* Borç. || *Vam-cû,* borç isteyen. || *Vam-dâr,* borcu olan, borçlu. || *Vam-hâh,* borcunu isteyen, alacaklı. (M)

VAMANA («Cüce»), *avatara,* yani Vişnu'nun cisimleşmiş sureti. Amacı, faziletiyle yeryüzüne hâkim olan *arura,* Bali'nin saltanatına son vermekti. Bali'den bağış olarak üç adımlık bir toprak koparınca, bir anda eski dev cüssesini aldı ve üç adımda bütün evreni kapladı. (L)

VAMBA (öl. 680 - 681), İspanya Vizigotlarının kralı (672 - 680'e doğr.). Recesvinto'nun ölümünden sonra kral seçildi; Vascon'ların ayaklanmasını ve Nîmes dükü Paul'ün isyanını bastırmak zorunda kaldı; ordunun gücünü artırmak, din adamları sınıfında reform yapmak istedi. Ama kont Ervigius bu durumun doğurduğu hoşnutsuzluktan yararlanarak tahtı ele geçirdi. (L)

VAMBERY (Armin), macar şarkiyatçısı (Dunaszerdahely [bugün Dunajska Streda, Çekoslovakya] 1832 - Budapeşte 1913). İstanbul'a gelerek (1857) türkçe öğrendi, türk dilinin Macarca ile akrabalığı konusu üstünde araştırmalar yaptı ve bir *Türkçe-Almanca Lûgat* (1858) yayımladı. İran'a, Türkistan'a (1863-1865) gitti, sonra Budapeşte'de profesör oldu (1865). Gezi notlarıyle birlikte Türkiye üstüne kitaplar yayımladı: *Etymologisches Würterbuch der Türkotatarischen Sprachen* (Türk-Tatar Dillerinin Etimolojik Lûgati) [1878], *Çagataische Sprachstudien* (Çağatayca Üstüne İncelemeler) [1867], *Reise in Mitelaisen* (Orta Asya'da Geziler) [1865]. (L)

VAMIK sıf. (ar. *vamk*'tan *vāmık*). *Esk.* Seven, âşık. || İ. Seven kimse. || Erkek adı.

◆ **Vamıka** sıf. *Esk.* Vamık'ın dişili. || İ. Kadın adı. (M)

Vamık u Azra, Lâmiî*nin mesnevîsi; Vamık ile Azra'nın serüvenini anlatan aşk hikâyesi. Masal unsurlarından geniş ölçüde yararlanılan, olağanüstü yaratıklara, gerçek dışı olaylara bolca yer veren eserin konusu şöyledir: Çin hakanının oğlu Vamık ile Kazvin hükümdarının kızı Azra, resimlerini görerek birbirlerini severler. Vamık, akıl hocası Behmen ile birlikte Azra'yı bulmak üzere yola çıkar. Peri padişahının yardımlarını görür. Erdişir'in saldırılarından, kızı Dilpezir'in yardımıyle kurtulur. Dilpezir, Vamık'ı bulmak için yola çıkan Azra'ya da yardım eder. Tus hükümdarı Mizban, Vamık ile Azra'nın birleşmesini sağlar; kendisi de Dilpezir ile evlenir. (M)

VAMİ sıf. (fars. *vām*'dan *vāmī*). *Esk.* Borçlu (kimse). [M]

VAMP i. (*vampir*'den). Sine. Erkekleri baştan çıkaran meşum kadın rolündeki oyuncu. (Vamp olarak nitelenen ilk oyuncu danimarkalı Theda Bara'dır.) [L]

VAMPİR i. (iskandinav menşeli alm. k.). Saçma bir halk inanışına göre geceleyin mezardan çıkarak yaşayanların kanını emen ölü. || *Teşm. yol.* Genellikle şehevî niyetlerle insanları öldüren veya mezardan insanları çıkarıp tecavüz eden deli veya mücrim.

— Zool. Güney Amerika'da yaşayan ve memelilerin kanını emerek beslenen yarasa. (Yaprakburunlu yarasagillerden.)

— ANSİKL. Zool. *Vampir*'ler kanat açıklığı 75 sm'yi bulan büyük yarasalardır; burunlarının ucunda temrensi bir zar uzantısı vardır. Kesici ve köpekdişleri çok keskin ve yırtıcıdır. Vampir uyuyan veya dikkatsiz bulunan avının üstüne yavaşça iner, ısırır, bir parça deri koparır ve kan emer. Güney Amerika'da (Brezilya, Arjantin) yaşayan bu hayvanlar ısırdıkları hayvana kuduz bulaştırabilir. Buna karşılık emdikleri kan çok azdır; inanıldığının aksine, ısırdıkları canlıyı hiç bir zaman öldüremezler. Örnek tipi asıl vampir *Desmodus rufus*'tur. (L)

VAMPİRLİK i. (*vampir*'den *vampir-lik*). Vampir gibi davranma şeklinde beliren akıl ve ruh hastalığı. || Vampirin davranışlarının tümü. (L)

VAMPİROPS i. Vampir'e yakın yarasa (Güney Amerika). [L]

—VAN sonek (fars. *bām*'dan *-bān* > *-vān*). *Esk.* «Bakıcı, koruyucu» anlamlarında bileşik kelimeler yapar: *Bahçe-van.* (M)

VAN i. Esk. Metrol. Metrik sisteme geçiş döneminde Hollanda'da sıvılar için kullanılan, hektolitreye eşit hacim ölçü birimi. (VAT da denir.) [L]

VAN, Doğu Anadolu (Yukarı Murat - Van bölümü) il merkezi şehir; 47 057 nüf. (1970 sayımının ilk sonuçları). Bugünkü şehir Van gölünün doğu kıyısına 5 km uzaklıkta hafif eğimli bir alan üzerinde, yaklaşık olarak 1 725 m yükseltide kurulmuştur. Buradan başlayarak doğuya doğru yükselen yerey, daha ötede Erk dağının piramidal doruğuna doğru birden yükselir. Bu yüzden Van'dan doğuya yönelecek yollar bu dağın kuzeyinden (Özalp yolu ve İstanbul - Tahran demiryolu), güneyinden (Hakkâri - İran yolu) geçer. Bugün Van, Birinci Dünya savaşı sırasında tamamıyle harap olan eski Van şehrinin bağlar yerinde, Cumhuriyet devrinde gelişti. Eskiden burada bahçeler içinde serpilmiş yazlık meskenler vardı ve dar sokaklı eski şehrin kerpiç evlerinde bunalan vanlıların çoğu sıcak mevsimde buraya gelirlerdi. Birinci Dünya savaşından sonra eski Van tümüyle terk edilirken, bağların yerindeki yeni şehir önceleri yavaş, yakın yıllarda gitgide hızlanan bir gelişme gösterdi.
Van şehrinin en önemli ekseni, başlıca hükümet dairelerinin ve çarşının bulunduğu kuzey-güney doğrultusundaki Cumhuriyet caddesidir. Bunun kuzey ucundan, kenarında ağaçlar sıralanmış 5 km'lik bir cadde (İskele caddesi) batıya doğru ayrılır. Yine bu uçtan güneybatıya doğru uzanan 6

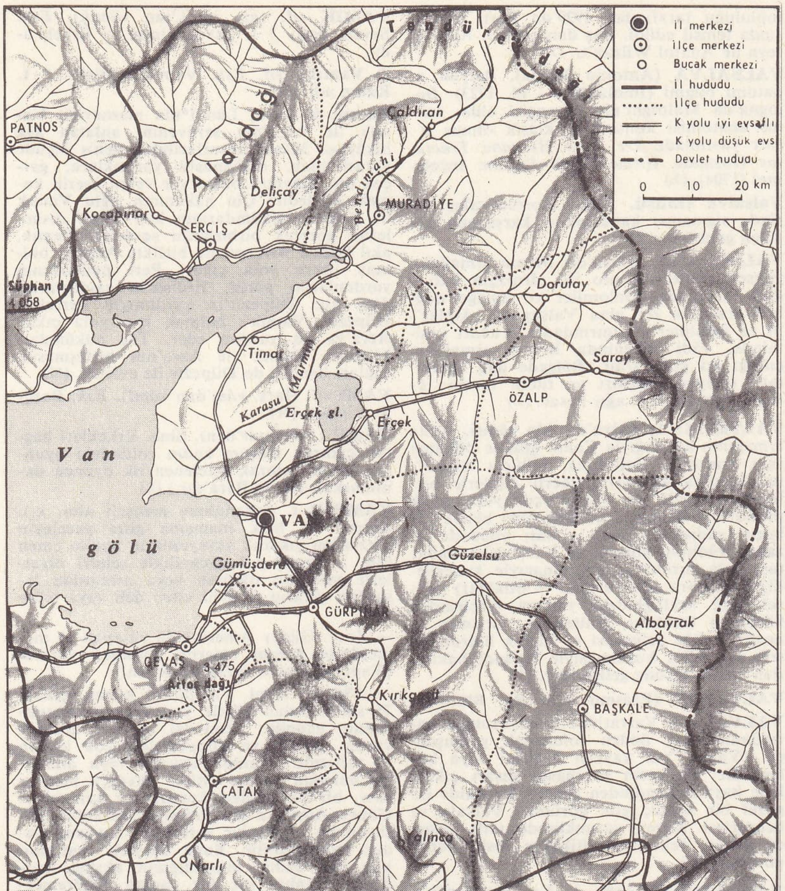

VAN
il haritası

km'lik Sihke caddesi de Van kalesi önünde sona erer. Van'ın eski evleri bir veya iki katlı, üstü düz (toprak) damlı yapılardır; şimdi şehirde tuğla ve betondan yapılma, üstü kiremit kaplı evler çoğalmaktadır.

● *Tarih.* Van ve yöresi coğrafî ve stratejik durumu sebebiyle çok eski devirlerden beri iskân edilmiştir. Bugünkü Van, havaalanı sahasında Tilkitepe araştırmaları, Edremit'teki Kızdamı ve Kalecik'te ele geçen mezar buluntuları, burada Neolitik devirden beri yerleşme olduğunu işaret eder. Kalkolitik ve Erken Bronz çağına ait yerleşme de kazı ve satıh buluntularıyle anlaşılmıştır. Van şehri asıl ününe Urartular zamanında ulaştı. Şehir Urartu kitabelerinde Tuşpa olarak geçer. Bu ad Urartu tanrısı Tu-uş-pu-ae ile ilgilidir. Diğer taraftan bugünkü Van ve Van gölü Urartular'ın Biaini (Wiaina) isminden gelir. Urartular devrinde Tuşpa şehrinin akrapolünü Van kalesi; bugün harabe halinde olan Eski Van ise aşağı şehri teşkil etmekteydi. Bundan başka Van'a yakın çevrelerde birtakım münferit iskân yerleri kullanıldığı gibi, ayrıca ikinci bir iskân kompleksi teşkil eden yerler de vardı (Toprakkale). Asur kaynaklarında Van, bahçelerle süslü ağaçlıklı bir yer olarak tasvir edilmiştir. Kuzeyden Erzurum ve Çaldıran'dan gelen ana yollar, doğudan İran'dan Özalp üzerinden gelen yol ve Van gölünün kuzey ve güneyinden gelen yollar üzerinde kurulduğu için Van siyasî bir merkez olmuş ve çok çabuk gelişmiştir. Ayrıca bu yollar üzerindeki dağ, yamaç ve geçitlerde çeşitli kalelerin bulunması, Van'ın bir devlet merkezi olmasını kolaylaştırmıştır. Van bir devlet merkezi olarak Urartu kralı Lutipri oğlu Sardur tarafından kuruldu. Sardur I'den Sardur II'ye kadar olan yaklaşık olarak 100 yıllık zaman içinde Van devamlı bir gelişim geçirdi ve gittikçe büyüdü. Sardur II devrinin sonlarında Asur kralı Tiglatpileser III'ün Sardur II'yi yenilgiye uğratmasıyle Van'ın gelişmesi durdu. Daha sonra Asur kralı Sargon II'nin yaptığı 8. seferle Van kalesi tahrip edildi. Bundan sonra krallık merkezi Van'a 7 km uzaklıktaki Toprakkale'ye taşındı ve Med istilâsına kadar burada kaldı. Van'da Sardur I (M.Ö. 840-830), İşpuini (M.Ö. 830-810), Menua (M.Ö. 810-786), Argişti I (M.Ö. 786-764), Sardur II (M.Ö. 764-735), Rusa I (M.Ö. 735-714), Argişti II (M.Ö. 714-685), Rusa II (M.Ö. 685-645), Sardur III (M.Ö. 645-635), Erimena (M.Ö. 635-609/600) Urartu kralları hüküm sürmüştür.

Sasanîler devrinde, M.S. VII. yy. ortalarına doğru müslüman Araplar bütün bu yöreyi hâkimiyetleri altına almışlardı. Müslümanlarla Bizans devletleri arasında elden ele geçen yörede ermeni asıllı beyler de kısa bir süre hâkimiyet kurdular; Bizans'a karşı Selçuklulardan yardım istediler. Malazgirt zaferinden (1071) sonra yöre Türklerin eline geçti. Selçuklulardan sonra İlhanlılar, Celâyirliler, Karakoyunlular (XIII. yy.) hâkimiyet kurdular. 1387'de Anadolu'ya giren Timur Van kalesini 29 günlük bir kuşatmadan sonra ele geçirerek büyük ölçüde tahrip etti. Timur çekildikten sonra Akoyunluların eline geçen Van, daha sonra Safevîler tarafından alındı. Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran zaferinden sonra yöre Osmanlıların eline geçti. Kanunî Sultan Süleyman devrinde Van kesin olarak türk hâkimiyeti altına girdi (1548) ve İskender Paşa Van beylerbeyliğine tayin edildi.

XVII. yy.da Van'ı ziyaret etmiş olan Evliya Çelebi şehrin bir yandan Kale tepesine dayandığını, etrafının surlarla çevrili olduğunu, doğu ve güneyinde bağ ve bahçelerin bulunduğunu söyler. Osmanlı devleti devrinde Van, İran seferleri için önemli bir üs rolünü oynadı; birkaç defa İranlılar tarafından saldırıya uğradı; fakat onların eline geçmedi. XIX. yy. sonlarında Ermenilerin giriştikleri ayaklanmalarla biraz zarar gördü. Birinci Dünya savaşında (1915 ilkbaharı) Rusların öncü kuvvetleri tarafından işgal edildi; ağustos içinde elden ele geçtikten sonra 29 eylül 1915'te Ruslar tarafından kesin olarak ele geçirildi. Ancak Rusların geri çekilmesinden sonra, 2 nisan 1918'de geri alındı. Van'ın müslüman halkı daha Rusların ilk saldırısında şehri ve yöreyi bırakarak Anadolu'nun düşman saldırısından korunmuş kesimlerine çekilmişlerdi. Kalabilenler daha sonraları Ermeniler tarafından yok edildi. 1918 İlkbaharında türk ordusu şehre girdiği sırada türk mahalleleri harabe halindeydi. Oldukça sağlam kalmış evler bağ kesiminde bulunduğu için bu kesime yerleşildi; yeni Van burada gelişmeğe başladı. Şehrin XX. yy. başında 30 000 kadar tahmin edilen nüfusu savaş yıllarında çok azaldı. Cumhuriyet devrinde, 1927'de yapılan ilk sayımda 6 981 olarak tespit edilen nüfus önceleri yavaş bir artma ile 1935'te 9 362, 1950'de 13 664, 1960'ta 22 043 oldu; sonra hızlanarak 1965'te 31 431'e ulaştı. Son yıllarda Çimento fabrikası gibi tesislerin kurulması, bir zamanlar çok güç ulaşılan Van'a Tatvan'dan vapurla ve gölü kuşatan güzel yollarla gelinebilmesi ve 1971'de İran'a giden demiryolunun yapılması, şehrin gelişmesinde önemli rol oynadı.

— *Van ili,* doğudan İran devleti topraklarıyle sınırlanır; güneyde Hakkâri ili, güneybatıda Siirt ili, batıda Bitlis ili ve Van gölü, kuzeyde Ağrı iliyle kuşatılır; yüzölç. 19 069 km²; 326 069 nüf. (1970 sayımının ilk sonuçları).

● *Coğrafya.* Van ili toprakları Türkiye'nin yüksek bir kesimidir. En alçak yeri Van gölü kıyılarıdır (yüksl. 1 646 m). Göl kıyısının 15 km doğusunda Erk dağı 3 250 m'ye, gölün hemen güney kenarı üstünde yükselen Artos dağı 3 475 m'ye ve Süphan sönmüş volkanı kuzeyde 4 000 m üstüne yükselir. Van gölüyle İran sınırı arasında yükseltisi 3 500 m'yi aşan dağlar vardır. Başkale kuzeyinde Mengene dağı 3 610 m ve Gürpınar güneyinde Baset dağı 3 750 m. Bu dağlar arasında geniş ve dalgalı yüksek yaylalar uzanır. Yer yer ovamsı çukurlara (Özalp ovası ve Erçek gölü çukur alanı v.b.) rastlanır. İl toprakları kuzey kesiminde Üçüncü zaman sonunda oluşmuş volkanik yereylerden, güney kesiminde Birinci ve İkinci zamanın kıvrımlı kireçtaşı, kumtaşı ve şistlerinden oluşmuştur. Van ilinde Doğu Anadolu'nun kışları sert ve sürekli karasal iklimi hüküm sürer. Ancak Van gölü gibi geniş yüzeyli bir su kütlesinin varlığı bunun kıyılarında iklimin şiddetini biraz azaltır. Buralarda yazlar biraz serin, kışlar çok soğuk geçer. Van meteoroloji istasyonunun rasatlarına göre en soğuk ayın ortalama sıcaklığı —3°6C, en sıcak ayınki 22°2C, şimdiye kadar kaydedilen en düşük en yüksek sıcaklık —28°7C ve 36°7 C'tır. Yazın sıcaklığın 30°C üstüne çıktığı günlerin ortalama sayısı 22, kışın 0°C altında kaldığı günlerinki 25; 0 altına inen günlerin sayısı ise 133'tür. Van Meteoroloji istasyonunda kaydedilen yağış miktarı çok değildir: ortalama 378 mm. En fazla yağışlı aylar ilkbahar-kışa rastlar (özellikle nisan); en az yağış yaz aylarına düşer. Yağışların mevsimlere ortalama dağılışı da şöyledir (yüzde ile): kış 28; ilkbahar 38,5; yaz 6,5; sonbahar 27. Karlı günler sayısı (ortalama) 36, karla örtülü günlerinkiyse 81'dir. Yağış miktarı Erciş'te 456 mm, Muradiye'de 424 mm ve Gevaş'ta 478 mm'ye varır. Dağlık bazı kesimlerdeyse daha fazlasıdır. Van ili topraklarında tabiî bitki örtüsü yazın kuruyan bozkır karakterindedir; orman kalıntılarına Van gölü güneyinde dağınık baltalıklar halinde rastlanır; akarsu boylarında söğüt ve kavak ağaçları dizilir; Van (özellikle Edremit) ve Erciş etrafında meyve ağaçlarının yayıldığı geniş bahçeler görülür.

Van ili topraklarının büyük kısmı sularını Van gölüne gönderir. Bu göle dökülen akarsuların en önemlileri kuzeyde Zilan deresi, kuzeydoğuda Bendimâhi çayı, doğuda Karasu, güneydoğuda Micinger (Hoşap) suyudur. Ayrıca, dışarıya akışı olmayan Erçek gölüne Mehmedih deresi akar. Dicle'nin büyük kolu olan Botan çayı ilin güneybatısından, Zap suyu güneyinden doğar ve ge-

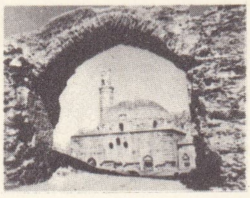

VAN
Hüsrevpaşa camii
(XVI.yy.)

Foto. Turizm-Tanıtma (MEYDAN)

çer; Urmiye gölüne akar. Kotur çayı da Van ili topraklarından çıkarak İran sınırını geçer. Van ilinde Van ve Erçek göllerinden başka Kotur çayına su veren Akgöl, Muradiye güneyinde de dışarıya akışsız Sultan gölü vardır. Van ili topraklarında yeraltı sularından, özellikle Van çevresinde *kehriz* denilen yatay galeriler açılarak faydalanılır.

Van ili nüfusu 1965'te 266 686 iken 1970'te (ilk sonuçlar) 326 069 oldu; nüfus yoğunluğu (km²'ye düşen sayı) 14'ten 17'ye çıktı. Bu nüfusun yüzde 26'sı, nüfus sayısı 3 000'i geçebilen 6 yerleşme merkezinde, geri kalan (yüzde 74) sayısı 564'ü bulan kır yerleşmelerinde yaşar. 10 000'den fazla nüfuslu yalnız iki şehir vardır: Van ve Erciş (19 300); öteki şehirlerin nüfusu 10 000'den azdır (Başkale, Gevaş, Muradiye, Özalp).

Van ili topraklarında önceleri ayrı bir eyalet meydana getirildi. Sonraları Erzurum eyaletine bağlandı. Osmanlı devri sonlarında Van ve Hakkâri sancaklarına ayrılan bir vilâyet oldu; Cumhuriyet devrinde bu sancaklar ayrı birer vilâyet (il) haline getirildi. Van ilinin ayrıldığı ilçeler şunlardır: Van, Başkale, Çatak, Erciş, Gevaş, Gürpınar, Muradiye ve Özalp. — *Van merkez ilçesi*, 2 289 km²; 88 748 nüf. (1970). Merkez, Edremit, Erçek, Timar bucakları; 101 köy.

Van ilinde sürekli yerleşme geniş vâdi tabanlarında toplanmıştır. Yayla kesimlerindeyse yazın sürülerin otlatıldığı geniş otlaklar bulunur. Tarım daha ziyade yerel ihtiyacı karşılar; hayvancılık ise kazanç sağlar. Yapılan hesaba göre il topraklarının yarıdan fazlası dağlıktır; ovalar yüzde 14'ü geçmez; Çatak ilçesine dağlık yerey yüzde 92'yi bulur. Topraklardan faydalanma bölünüşü de şöyledir (yüzde ile): ekili-dikili topraklar (nadasla beraber) 29; ormanlar (yalnız Gevaş ve Çatak ilçelerinde) 1,5; çayır-otlak 49,5; ürün vermeyen topraklar 20. Van ilinde işletme alanları çok küçüktür (yüzde 18,6'sı 50 dönümden, yüzde 30,8'i 100 dönümden az); topraksız aile oranı yüzde 37'5'tur. 1967'de 11 köyün toprakları şahıslara ait bulunuyor, köy halkı burada ortakçılıkla geçimini sağlamağa çalışıyordu. Ekili alanların en büyük kısmını (yüzde 95'ten fazla) tahıl tarlaları meydana getirir: en çok buğday (1966'da 105 000, 1969'da 82 000 t) ekilir, arkadan arpa (15 000 t), çavdar (8 000 t), mahlut (1 500 t) gelir. Baklagillerden biraz fasulye, az olarak mercimek ekilir; patates ekimi 20 000 t'a yaklaşır. Sanayi bitkileri arasında çok az olarak tütün ve şeker pancarı yetiştirilir. Meyvecilik özellikle Erciş ve Van bahçelerinde yapılır. Van'ın güneyinde ve göl kenarında Edremit, gerçek bir meyve vahasıdır.

Hayvancılık alanında özellikle koyun başta gelir: çoğunlukla akkaraman soyundan olan koyun sayısı 1 360 000'i bulur. Ötekiler kıl keçisi (240 000), sığır (195 000), manda (25 000), at (19 00), katır (6 000), eşek (7 200); ayrıca arı yetiştirilir; tavukçuluk yapılır.

Van ilinin Gürpınar ilçesinde Şahmanis'te linyit kömürü işletilir. Van'ın kuzeydoğusunda Körzot köyünde petrole rastlanmıştır. Canik tuzlası Tekel tarafından işletilir. Elektrik enerjisi Bendimâhi çayından ve Van civarında Çayırbaşı santralından sağlanır. Van'da bir çimento fabrikası kurulmuştur. Köylerde yünden çeşitli tezgâh dokumaları yapılır. Eskiden önemli olan kuyumculuk gerilemiştir. Fakat turizmin gelişmesiyle yeniden canlanması umulmaktadır. Van'da 2 un fabrikası vardır. İl topraklarında son yıllarda iyi vasıflı yollar yapıldı, Devlet yolları 576, il yolları 576 km'dir; köylerin yol ihtiyacının ancak yüzde 30'u karşılanmaktadır. 1965'te yapılmasına girişilen İran demiryolu 1970'te tamamlandı. Van gölü de modern feribotlarla geçilmektedir.

● *Güzel sanatlar.* Van'da Urartular devrine ait en önemli eser Van kalesidir. (Bk. VAN KALESİ.) Diğer önemli eserler arasında Urartu kralı Menua'nın yaklaşık olarak 80 km mesafeden Van şehrine su sağlayan Şamramaltı kanalıdır. Van ili sınırları içinde yine Urartular'a ait Toprakkale, Kalecik, Çavuştepe, Edremit kalesi, Aşağı ve Yukarı Anfaz, Zengibar (Körsüt), Muradiye, Keçikıran, Hoşap, Ağartı (Ayanis), Deliçay, Zernakitepe v.b. kaleler vardır. Ayrıca sanat tarihi bakımından önemli eserler arasında camiler gelir. Bunlar arasında en önemlisi Van kalesinin batısındaki *Ulucami*'dir. Yapılış tarihi kesin olarak bilinmiyor. Fakat XIV. yy.a ait bir karakoyunlu yapısı olduğu tahmin edilir. Bugün sadece bir kısmıyle minare ve buna bitişik duvar kalıntıları ayakta olan caminin batı yönünde bir avlusu ve avlunun ortasında da küçük bir şadırvanı vardır. Dikdörtgen bir planı olan caminin dış duvarları ve minaresinin alt kısmı kesme taştan, üst kısımları tuğladan yapılmıştır. Kubbesinin intikali mukarnaslı tromplarla sağlanmıştır. Bu kısımda son derece ilgi çekici bir işçilik görülür. *Ulucami*'nin asıl önemli yanı süslemeleridir. Yapının duvarlarında, kapı nişlerinde, mihrap ve mihrap dışında bulunan Geç Selçuklu devrine ait tuğla bir stuko dekorasyon son derece önemlidir. Ayrıca mihrabın sağında ve solunda dikdörtgen şekildeki kısımlarda rumî süslemenin en zengin örnekleri vardır. *Kaya Çelebi camii*, eski Van şehrinde, Orta kapı civarında, sur içindedir. Ulucami ile Hüsrevpaşa camii yakınlarında XVI. yy. yapısı olan cami, Kaya Çelebizade Koçi Bey tarafından yaptırıldı. Caminin kareye yakın dikdörtgen bir planı vardır: kare mekânın üzeri kubbeyle örtülüdür. Kuzeybatı köşesinde minaresi yer alır. Bugün harap durumdadır. *Hüsrevpaşa camii*, eski Van şehrinde, Murad III devrinde Köse Hüsrev Paşa tarafından Mimar Sinan'a yaptırıldı (1565). Kare planlı ve tek kubbeli olan camide Sinan geniş tromplu kubbe kullanmak suretiyle ferah ve yüksek bir mekân yaratmıştır. Cephede siyah-beyaz kesme taş dizileri kullanılmıştır. Caminin kubbesi içten tuğla, dıştan taş ile örtülmüş çift kubbe şeklindedir. Kubbe eteğinde pencereler yer alır. Caminin kuzeybatı köşesinde minaresi vardır. Van'da diğer önemli eserler arasında, *Hüsrevpaşa türbesi* ve iki Orta kapıda üç kümbet, Gevaş'ta *İzdişar camii, Halimhatun kümbeti*, Erciş'te *Kadempaşahatun kümbeti* v.d. sayılabilir. (→ Bibliyo.) [M]

VANA i. (halk lat. *venna* > fr. *vanne*'dan). Teknol. Suların akışını isteğe göre durdurmak veya serbest bırakmak üzere, iki yatak arasında düşey yönde hareket eden kapak. (Bk. ANSİKL.) || *Ayar vanası*, hidroelektrik santrallardaki türbinlerin yanına yerleştirilen ve savaklara ters yönde çalıştırılarak, su debisini sabit tutmağa, türbinlerin anîden durması halinde koç darbelerini önlemeğe yarayan cihaz. || *Boşaltma vanası*, fazla suları bir sızma kanalına akıtan vana. || *Dengeleme vanası*, her seferinde aynı miktarda su boşaltacak şekilde ayarlanmış boşaltma vanası. || *Musluk vana*, yatay yerleştirilmiş bir diskle tıkanan vana. || *Otomatik vana* veya *kontrol vanası*, elektrikli veya hava basınçlı bir servomotorla donatılmış vana. || *Seyyar vana*, eğik bir tabladan meydana gelen ve temizlenecek lağıma kadar taşınabilen portatif vana. || *Su priz vanası*, bir hidroelektrik santralın kanal ağzına yerleştirilen ve kanala alınacak su hacmini ayarlamağa yarayan vana. || *Sürgülü vana*, düşey yerleştirilmiş bir diskle tıkanan vana. || *Temizleme vanası*, çamur birikintilerini temizlemek üzere suları önce toplayıp, sonra birden boşaltan vana.

— İnş. İki ucu flanşlı kısa bir boru, bu borunun üstüne yerleştirilmiş kubbe şeklinde bir başlık ve borunun ya da başlığın içinde bir sürgüden meydana gelen musluk. || *Priz vana*, şehir su dağıtım şebekesinin başlangıcına yerleştirilen vana.

— Mekan. Yataklanmış bir yüzeye dayanan ve bir hazneyi, bir boruyu tıkamağa, ya da iki veya daha çok hazne veya boru arasındaki bağlantıyı kesmeğe yarayan serbest veya kumandalı organ. (TIKAÇ OBTÜRATÖR veya VENTİL de denir.)

— ANSİKL. Mekan. *Vana*'lar, bir akışkanın debisini ayarlamağa veya tamamıyle durdurmağa yarayan organlardır.

Tıkama vanası veya *ventil*, boru şebekesinin bir pompaya gelen suyu kesmeğe yarar. *Kelebek vana*'nın kumandası çabuk ve oldukça kolaydır; bununla birlikte tam bir sızdırmazlık sağlanması hayli güçtür. Bir *musluk vana*'da tıkaç düz ve sürgülüdür; yataklar birbirine paralel veya sürgü şekli lindedir. Büyük su veya buhar vanaları, kumanda tablosuyle uzaktan idare edilebilen elektrikli, ya da hidrolik bir servomotorla yönetilir. *Johnson vanası*, daha çok geniş ve yüksek basınçlı bir su borusunda büyük debileri kesmek için kullanılır; fakat çok yer kapladığı gibi pahalıdır. (LM)

VAN ACKER (Achille), belçikalı siyaset adamı (Brugge 1898). Brugge Belediye meclisi üyesi (1926), sosyalist milletvekili (1927), Pierlot kabinesinde çalışma bakanı (eylül 1944) oldu. Salzburg'a giderek tutsak bulunan Leopold III'e tahttan feragat etmesini tavsiye etmekle görevlendirildi. Hükûmet başkanı olarak (şubat 1945 - temmuz 1946) pahalılıklarla mücadele etti. Ticaret ve ulaştırma bakanıyken (1947 - 1949) iktisadî kalkınmayı sağlamağa uğraştı. Başbakan oldu (nisan 1954 - haziran 1958), Paris antlaşmasını imzalattı ve askerlik hizmetini on sekiz aydan on beş aya indirdi (1957). 1961'den sonra devamlı olarak Temsilciler meclisi başkanlığına seçildi. (L)

VAN adası, Kore'de (Güney Kore) ada, Çecu boğazında, Kore yarımadasının güneybatı kıyısının açığında; 106 500 nüf. Balıkçılık. (L)

VANADAT i. (fr. *vanadate*). Kim. Bir vanadik asidin tuzu. (L)

VANADİK sıf. (fr. *vanadique*). Formülü V_2O_5 olan anhidrit ile vanadyum'un beş değerli olduğu asitler için kullanılır. (L)

VANADİL i. (fr. *vanadyle*). Kim. İki değerli VO kökü: *Vanadil klorür* $VOCl_2$. Bk. VANADYUM. (L)

VANADİN i. (fr. *vanadine*). Miner. Vanadyumlu tabiî anhidrit. (L)

VANADİNİT i. (fr. *vanadinite*). Miner. Formülü $Pb_5(VO_4)_3Cl$ olan tabiî kurşun klorovandanat; altıgen sistemde billûrlaşır. (L)

VANADİT i. (fr. *vanadite*). Kim. Vanadöz asidin tuzu. (L)

VANADÖZ sıf. (fr. *vanadeux*'den). Formülü V_2O_3 olan oksit ile bu okside tekabül eden asitler ve yapısında üç değerli vanadyum* bulunan türevler için kullanılır. (L)

VANADYUM i. (iskandinav tanrısı Freyja'nın lakabı *Vanadis*'ten fr. *vanadium*). Kim. Fosforla kimyasal benzerlikleri olan beyaz maden.

— ANSİKL. *Vanadyum*, atom numarası 23, atom ağırlığı V=50,95 olan kimyasal elementtir. 1801'de, Meksika'daki Zimapan kurşun yataklarında keşfedildi. 1830'da Sefström, Wöhler ve Berzelius tarafından incelendi. 1867'de Roscoe gerçek yapısını açıkladı.

Bütün madenlerin en serti olan vanadyum, gümüş griliğinde bir madendir. Özgül ağırlığı 5,7'dir, 1 750°C'ta ergir. Soğukta hava temasında oksitlenmez, fakat sıcakta V_2O_5 anhidridini vererek yanar. Akkor derecede klor ve azotla birleşir ve inorganik asitlerin çoğunda çözünür.

En önemli oksidi V_2O_5 anhidritidir; bu madde, rengi sarıdan tuğla kırmızısına kadar değişen bir tozdur. Amonyum vanadat'ın kavrulmasıyle elde edilir. Ayrıca gri V_2O_2, siyah V_2O_3 ve mavi - siyah V_2O_4 oksitleri de bilinmektedir.

Klorun maden üzerine etkimesiyle vanadyum tetraklorür VCl_4 elde edilir; bu, kahverengi - kırmızı renkte, havada dumanlar çıkaran koyu kıvamlı bir sıvıdır. Yavaş yavaş yeşil renkteki vanadyum triklorüre VCl_3 dönüşür; ayrıca, gene yeşil renkteki VCl_2 diklorürü de bilinmektedir. Klorun vanadik anhidrite etkimesiyle, suda ayrışan sarı renkte $VOCl_3$ oksiklorürü elde edilir; sıcakta çinko ile indirgenir ve koyu yeşil renkte bir sıvı olan vanadil klorür $VOCl_2$ verir. V_2O_5 anhidritine, *vanadatlar* denen çeşitli tuzlar tekabül eder; Na_3VO_4 sodyum ortovanadat; $Na_4V_2O_7$ sodyum pirovanadat ve $NaVO_3$ sodyum metavanadat, formülleri bakımından fosfatları andırır. Vanadyumun en önemli cevheri, kükürtçe zengin vanadyum sülfür olan *patronit*'tir; bundan başka bir kurşun klorür ve kurşun vanadat karışımı olan *vanadinit;* potasyum ve uranil vanadat karışımı olan *karnotit* de sayılabilir.

vanalar

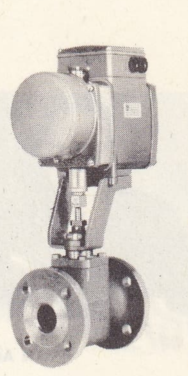

motorlu

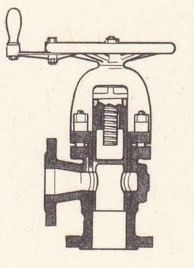

sürgülü

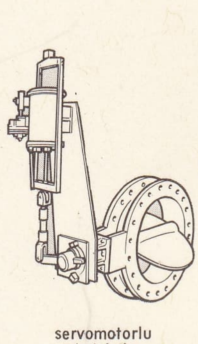

servomotorlu «kelebek»

Sanayide sadece, elektrik fırınında kömürün bir vanadyum ve demir oksit karışımına etkisiyle elde edilen *ferrovanadyum* üretilir. Bu alaşım, çeliğin tasfiyesinde ve özel çeliklerin üretiminde kullanılır.

Vanadyum oksit, bugün temas usulüyle sülfürik asit hazırlanmasında platin yerine kullanılan bir katalizördür. Tıpta da birçok uygulaması vardır. (L)

VANADYUMLU sıf. (*vanadyum*'dan *vanadyum-lu*). Kim. Bileşiminde vanadyum bulunan: *Vanadyumlu kayalar.* (L)

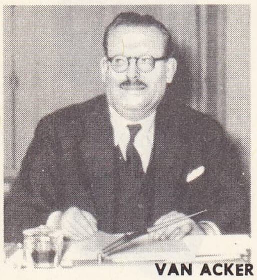

VAN ACKER

VAN AEKEN veya **AKEN** (Hieronymus). Bk. BOSCH *(Jérôme).*

VAN AELST (Willem), hollandalı ressam (Delft 1627'ye doğr. - Amsterdam 1683'e doğr.). Marseus Van Schrieck'in öğrencisiydi. Fransa'da (1645-1649) ve İtalya'da kaldı; meyve, kuş, çiçek natürmortları yaptı (Amsterdam, Rotterdam, Münih, Louvre müzeleri). [L]

VAN AERSSEN (Franz), hollandalı diplomat (Brüksel 1572-La Haye 1641). Paris büyükelçisi (1598-1613), Maurits Van Nassau'nun taraftarıydı, Maurits'i Oldenbarnevelt'e karşı destekledi. (L)

VAN AKEN (Piet), flamanca yazan belçikalı yazar (Terhagen, Meschelen 1920). Konularını Rupel bölgesindeki tuğlacıların çetin hayatından alır: *De Falende God* (Düşen Tanrı) [1942], *De Diuvel Vaart in Ons* (Şeytana Kapılıyoruz) [1946], *Yalnız Ölüler Rahattır* (1947), *İstek* (1952), *De Wilde Jaren* (Patırtılı Yıllar) [1958], *De Nikkers* (Zenciler) [1959], *Hainler* (1962), *Suçsuz Barbarlar* (1964), *Uyuyan Köpekler* (1966). Ayrıca iki hikâye Kitabı (*Grut, Güzel 1940 Yazı* [1956]) yayımladı. (L)

VAN ALLEN (James Alfred), amerikalı fizikçi (Mount Pleasant, İowa 1914). İowa üniversitesinde okudu. 1951'de İowa üniversitesi fizik ve astronomi profesörlüğüne getirildi. Özellikle yukarı atmosferin fizik ve biyolojik özelliklerini inceledi ve atmosferin bu bölgesinde, kendi adını taşıyan ışınım kuşağını keşfetti. (L)

Van Allen ışınımı, çok yüksek atmosferde bulunan yüksek enerjili parçacıkların ışınımı.

İowa üniversitesi fizik enstitüsü müdürünün adını taşıyan bu ışınım yapma uyduların ilettiği işaretler sayesinde açığa çıkarılabildi. Bu ışınım, biri ekvatorun 30° kuzey ve güneyinde olmak üzere 1 000 ilâ 4 000 km yükseltide, öbürü de 12 000 km'den daha yükseklerde uzanan iki geniş kuşağa yayılır. Belirsiz oranlardaki proton ve elektronlardan oluşan bu ışınım, kozmik ışınımdan çok daha yoğundur. Kaynağı ve oluşum süreci bugün için yalnız hipotezlere dayanır. (L)

VAN ALMONDE (Filips), hollandalı amiral (Brielle 1644-Oegstgeest-Leiden yakınları 1711). Amiral Ruyter'in yardımcısıydı. 1677'de tümamiral oldu; 1688'de Orange'lı Willem'i İngiltere'ye çıkaran filoya kumanda etti. 1694'te Atlas okyanusunda harekâta bulunan ingiliz-hollanda filolarını yönetti. (L)

VAN ALPHEN (Hieronymus), hollandalı şair (Gonda 1746-La Haye 1803). Edebiyatta yeni bir estetiğin öncüsü; özellikle gençlik için yazdığı şiirlerle ünlüdür: *Kleine Gedichten voor Kinderen* (Çocuklar İçin Şiirler) [3 cilt 1778-1782]. (L)

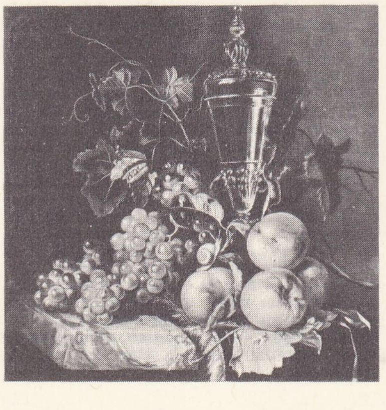

VAN AELST
«Üzüm ve Şeftaliler»
Louvre müzesi, Paris

VAN ALSLOOT (Denis), flaman ressamı (Brüksel ? 1570'e doğr.-öl. 1628'e doğr.). Arşidük Albert ve İsabella'nın resmî ressamıydı. Az sayıdaki tablosu, Brüksel yakınındaki yerleri, halk bayramlarını, maskeli alayları ve mitolojik sahneleri gösterir (Londra'da Victoria and Albert museum; Brüksel ve Prado müzeleri). [L]

VAN ANROOY (Peter), hollandalı orkestra yöneticisi ve bestecisi (Zaltbommel 1879 -La Haye 1954). La Haye hükümdarlık orkestrasını yönetti (1917-1935), senfonik eserler (iki uvertür), iki kantat, bir piyanolu beşli besteledi. (L)

VAN ARTEVELDE (Filips), Gand'lı burjuva (Gand 1340-Rozebeke 1382). Jacob Van Artevelde'nin oğlu. Gand, Brugge ve Jeper burjuvalarının ayaklanması sırasında (1379) önder seçildi. 5 000 «Beyaz başlıklı» ile, Brugge yakınında Baverhout ormanında Flandre kontunun ordusunu yendi (mayıs 1382) ve bütün Flandre'ın naibi olarak tanındı. Fakat Fransa kralı Charles VI müdahale ederek âsileri Rozebeke'de ezdi ve Van Artevelde savaşta öldü. (L)

VAN BABUREN (Dirck), hollandalı ressam (Utrecht 1590'a doğr.-ay.y. 1624). Paulus Moreelse'nin öğrencisiydi. Roma'ya gitti (1617'ye doğr.-1623), Caravaggio'dan büyük ölçüde etkilendi. Başlıca eserleri: *Lavta Çalgıcısı* (Kassel), *Vulcanus'un Zincire Vurduğu Prometheus* (Amsterdam), *Toprağa Veriliş* (Roma, San Pietro in Montorio). [L]

VAN BALEN (Hendrik), flaman ressamı (Anvers 1575-ay.y. 1632). A. Van Dyck ile F. Snyders'in devam ettikleri bir atelyeyi yönetti. Genellikle küçük boyutlu olan resimleri ustaca yapılmıştır ve renkleri çok canlıdır. Van Balen sık sık, Kadife Bruegel J. De Momper ve F. Snyders ile beraber çalışmıştır. Ömrünün sonuna doğru Van Dyck'in etkisinde kaldı. Hemen bütün büyük müzelerde eserleri vardır. (L)

VAN BEERS (Jan), flamanca yazan belçikalı şair (Anvers 1821-ay.y. 1888). Anvers'te öğretmenlik yaptı, duygusal şiirden daha gerçekçi konulara yöneldi. Başlıca eseri en iyi şiirlerinden «Begga»yı kapsayan *Duygu ve Hayat* (1869) adlı derlemesidir. (L)

VAN BEİNUM (Edvard), hollandalı orkestra yöneticisi (Arnhem 1900-Amsterdam 1959). Müzik öğrenimini Amsterdam konservatuvarında yaptı. Schiedam, Zutphen ve Haarlem'de orkestra yöneticisi olarak çalıştıktan sonra 1932'de Concertgebouw orkestrası ikinci şefliğine getirildi. 1938'de Mengelberg'in yanı sıra birinci şef, 1945'te ise orkestranın tek yöneticisi oldu. (L)

VAN BEVERNİNGK (Hieronymus), hollandalı diplomat (Gouda 1614-Leiden 1690). Hollanda Eyalet meclisinde, Millet meclisinde milletvekili oldu; Johan Witt'in başlıca yardımcılarındandı, İngiltere'ye Cromwell (1654) ile barış yapmağa gitti, sonra Fransa ve İspanya'da görüşmeler yapmakla (1667, 1668, 1678) görevlendirildi. (L)

VAN BİJLERT veya **BYLERT** (Jan), hollandalı ressam (Utrecht 1603-ay.y. 1671). Honthorst ile birlikte Fransa ile İtalya'da seyahat etti. Utrecht'in caravaggio'cu ressamlar grubundandı: *Lavta Çalgıcısı* (Amsterdam), *Aile Portresi* (Londra), *Avdan Dönüş* (Utrecht). [L]

VAN BLANKENBURG (Quirin), hollandalı orgcu ve besteci (Gouda 1654-La Haye 1740). *Protestan Kilisesi Mezmurları* ve *Neşideleri İçin Org Kitabı* adlı eseri yayımladı, klavsen parçaları, bir kantat (*Kadınların Savunması*) besteledi ve *Elementa Musica* adlı bir ders kitabı yazdı. (L)

VAN BLARENBERGHE (Henri Désiré), fransız ressamı (Lille 1734 - Paris 1812). Önce tütün tabakaları ve şekerlikler üzerine minyatürler çizdi (Louvre), sonra askerî sahnelerde Van der Meulen'i taklit etti. Avrupa başkentlerini gösteren bir dizi kapı kaplaması vardır (Versailles kütüphanesi). Louis XVI'nın siparişi üzerine 1744-1748 arasında Flandres savaşını ve Yorktown'ın alınışını (1781) gösteren 23 resim yaptı (Versailes şatosu). [L]

VAN BLEİSWİJK (Pieter), hollandalı siyaset adamı (Delft 1724 - Lahey 1790). Genel vali (1772), adalet bakanı oldu ve devlet borçlarının tasfiyesiyle görevlendirildi; 1787'de görevden ayrıldı. (L)

VAN BLOEMEN (JAN), lakabı **Orizzonte,** flaman ressamı (Anvers 1662 - Roma 1749). Daha çok İtalya'da yaşadı, C. Lorrain ve G. Dughet'nin etkisinde kaldı ve çoğunlukla, Roma kırlarından harabeler, su kemerleri ve çağlayanlarla süslü manzaralar çizdi. Eserlerinin çoğu Corsini ve Doria (Roma) galerilerinde, Caen, Montpellier ve Louvre'dadır. (L)

VAN BLOEMEN (Pieter), lakabı **Standaard,** flaman ressamı (Anvers 1657 - öl. 1720'ye doğr.), Jan Van Bloemen'in kardeşi. Özellikle hayvan resimleri ve Wouwerman tarzında birçok konak yeri ve at pazarı sahneleriyle tanınır: *Bir Kantin Yakınında Durmuş Süvariler* (Nantes). 1674'ten 1694'e kadar Roma'da oturdu. (L)

VAN BODEGHEM veya **VAN BOGHEM** (Lodewijk), flaman mimarı (Brüksel 1470'e doğr. - öl. 1540). Brüksel'de çalıştı (Kralın sarayı) ve Brou kilisesini yaptı. (L)

VAN BOENDALE (Jan), flaman şairi (Boendale, Tervuren yakını 1280 ve 1290 arası - Anvers 1347'ye doğr.). **Jan de Clerc** adıyle de tanınır. Jacob Van Maerlant'ın öğrencisi, tarihî yazıları (*Brabant Destanları*) ve ahlâkî bir incelemesi (*Laiklerin Aynası*, 1325-1333) vardır. (L)

VAN BOSSUİT (Francis), flaman heykeltıraşı ve fildişi işlemecisi (Brüksel 1635 - Amsterdam 1692). 1727'de yayımlanan bir oyma levhalar derlemesinde XVIII. yy. aplik fildişi işlemecilerine ilham kaynağı olan eli kadar eseri yer alır. Amsterdam'daki Rijkmuseum (*Adonis Ölürken*) ve Brunswick müzesinde (*Apollon ile Daphne; Merkurius* [Hermes] *ve Psykhe*) eserleri vardır. (L)

VAN BREDERODE (Hendrik, kont), Brabant'lı vatansever (Brüksel 1531 - Recklinghausen 1568). Protestandı, kardinal Granvelle'e karşı çıktı, Felemenk yöneticisi Parmalı Margherita'ya sunduğu dilekçenin reddedilmesi Gueux'lerin başkaldırmasına yol açtı (1566). Alba dükü tarafından sürüldü ve sürgünde öldü. (L)

VAN BREE (Matthijs), flaman ressamı (Anvers 1773 - ay.y. 1839). Anvers akademisine profesör ve müdür (1827) oldu. Bugün Versailles müzesinde bulunan, *Birinci Konsül Bonaparte'ın 18 Temmuz 1803'te Anvers'e Girişi* adlı tablosunun yüzden fazla taslağı Cabinet des Dessins'dedir. (L)

VAN BREKELENKAM (Quiringh Gerritsz), hollandalı ressam (Zwammerdam 1620'ye doğr. - Leyde 1668). Leyde'de çalıştı ve G. Dou'nun öğrencisi oldu. (L)

VAN BRUGGEN (Jochem), afrikaanca yazan güney afrikalı romancı (Groede, Hollanda 1881). En güzel kitapları yoksul ve gerikalmış çiftlik kiracılarının hayatını anlatır. Üçlü bir roman dizisinde yer verdiği (1924-1942) Ampie adlı kahramanı ünlüdür. (L)

VANBRUGH (sir John), ingiliz mimarı ve tiyatro yazarı (Londra 1664 - ay.y. 1726). Gand asıllı bir ailedendi. Gençliği hareketli geçti. Paris'te mimarlık öğrenimi yaptıktan sonra, orduya girdi. Calais'de (1690) casusluk yaparken yakalandı, iki yıl Vincennes ve Bastille'de hapsedildi. Kurtulduktan sonra tiyatroya yöneldi ve özellikle *The Relapse* (1696), *Aesop* (1696), *The Provoked Wife* (1697) adlı komedilerini temsil ettirdi. Bu arada, Carlisle kontu için Castle Howard'ın planlarını hazırladı (1714'te tamamlandı). Malborough dükü tarafından Blenheim şatosunu yapmakla görevlendirildi (1705-1724). Kral George I tahta çıkınca Vanbrugh'a soyluluk unvanı verdi ve sular ve bahçeler müfettişliğinden sonra, 1716'da Greenwich müfettişliğine getirildi. Ayrıca, Greenwich'te King William Block'u (1701-1702), Orangeris'de Kensington'u (1704) yapan Vanbrugh, tiyatro yazarlığına da devam etti. (L)

VAN BUREN (Martin), amerikalı siyaset adamı (Kinderhook, New York 1782 - ay.y. 1862). Avukat (1803) ve senatör (1821) oldu, Albany Regency'i yönetti; himayeciliğe ve

Foto. Belga (LAROUSSE)

bir devlet bankasının kurulmasına karşı çıktı. New York eyaletinde valilik yaptı (1829). Jackson'un kabinesinde bakan (1829), sonra başkan yardımcısı (1833), Birlik başkanı (1837-1841) oldu; Jackson'un siyasetini devam ettirdi. 1837 Malî ve iktisadî buhranıyle mücadele edebilmek için Texas meselesinin çözümlenmesini geri bırakmak zorunda kaldı. 1840'ta tekrar seçilemedi. (L)

VAN BYNKERSHOEK (Cornelis), hollandalı hukukçu (Middelburg 1673 - La Haye 1743). 1703'te Hollanda Yüksek mahkemesi üyesi, 1724'te de başkanı oldu. Eserleri: *De Foro Legatorum* (1721), *De Dominio Maris Dissertatio* (1744). [L]

VAN CAMPEN (Jacob), hollandalı ressam ve mimar (Haarlem) 1595 - Randenbroek, Amersfoort 1657). Orange prensinin mimarıydı, Palladio'dan ilham alan bir üslûpla Amsterdam eski Belediye meclisi (bugün krallık sarayı) binasının planlarını yaptı. Mitolojik kompozisyonları vardır (Amsterdam). [L]

VAN CİTTERS (Aernout), hollandalı diplomat (Middelburg 1633 - Madrid 1696). Londra'da elçilik yaptı (1680 - 1695), Charles II ile ittifak sağlayamadı (1683), ama daha sonra Guillaume d'Orange'ın hazırlıkları sırasında Jacques II'nin güvensizliğini yatıştırmayı başardı. Madrid'e büyükelçi oldu; oraya varışından kısa bir süre sonra öldü. (L)

VAN CLEVE veya **VAN CLEEF** (Joos VAN DER BEKE, — denir), flaman ressamı (1485'e doğr. - Anvers 1540). Uzun süre «Meryem'in Ölümü» tablosunun ressamı olarak kabul edildi. Maniyerizmi benimsedi ve büyük italyan ustalarının (Leonardo da Vinci, Luini, Raffaello) sanatını yorumladı: *Âdem ile Havva* (Louvre), *Meryem'in Ölümü* (Köln, Münich), *Çarmıhtan İndirilmiş İsa* (Louvre), *Kutsal Aile ve Çocukla Meryem* (Viyana, Londra, Cambridge). Birkaç yıl Fransa sarayında yaşadı. Başlıca portreleri: *François I* (özel koleksiyon, Philadelphia), *Maximilian* (Viyana), *Henri VIII ve Avusturyalı Elenora* (Hampton Court). [L]

VAN CLEVE (Corneille), fransız heykeltıraşı (Paris 1645 - ay.y. 1732). Michel Anguier'nin öğrencisi. 1671'de Roma ödülünü aldı. Fransa'ya döndükten (1677) sonra Akademi'ye girdi ve Versailles (*Bir Kurdu Yere Seren Aslan*), Trianon (*Su Dolabı*) ve Marly (*Loire ve Loiret*, bugün Tuileries'de) bahçeler için çalıştı. (L)

VAN CONİNXLOO (Gillis), flaman ressamı (Anvers 1544 - Amsterdam 1607). Zamanının en iyi peyzajcılarından biri olarak kabul edilir; Zeeland, Frankenthal, Frankfurt ve Amsterdam'da yaşadı. Orman peyzajlarındaki yumru yumru gövdeli sık ağaçları Rubens'i müjdeler. Başlıca eserleri Brüksel, Dresden ve Viyana müzelerindedir. (L)

VANCOUVER, Kanada'da (İngiliz Kolombiyası) şehir, Burrard koyu ile Fraser'in ağzı arasında, Büyük Okyanus (Georgia boğazı) kıyısında; 384 500 nüf. Şehir oldukça yakın bir tarihte kurulmuştur; 1886'da nüfusu ancak 2 500 kişiydi; Canadian Pasific Railway'in son istasyonu olarak seçilmesi üzerine gelişti. Büyük ticaret limanı: Uzakdoğu, Avustralya ve Güneydoğu Asya'ya buğday, un, orman ürünleri, balık ve maden ihracatı; petrol, maden kömürü, dokuma, şeker v.b. ithalâtı. Sanayi, limanın işlekliğinden yararlanmıştır: petrol rafinerisi, bıçkıhaneler, kâğıt ve kâğıt hamuru fabrikası, şeker rafinerisi, un fabrikası, balık konserveciliği, tersaneler, uçak v.b. yapımı. Vancouver uydu şehirlerle (West Vancouver, North Vancouver, Burnaby, Port Moody) çevrilidir. (L)

VANCOUVER, A.B.D.'de (Washington) liman şehri, Colombia'nın aşağı çığırı kıyısında; 34 500 nüf. Tahıl ve kereste ihracatı. Kâğıt fabrikaları; dokumacılık. Columbia ırmağından elde edilen hidroelektrik enerji (Bonneville Dam), alüminyum ve uçak sanayiinin gelişmesine imkân vermiştir. (L)

VANCOUVER (George), ingiliz denizcisi (1757 veya 1758 - Petersham, Surrey 1798). Cook'un dünya çevresindeki ikinci ve üçüncü gezilerine katıldı, 1780'de yüzbaşı oldu; iki yıl sonra Kuzey Amerika'nın kuzeybatı kıyılarına, Hawaii'ye ve Güney Amerika'nın batı kıyılarına keşif gezileri yapmakla görevlendirildi ve kendisine *Discovery* ve *Chatham* adlı gemilerin kumandanlığı verildi. Batı Kanada kıyılarını ilk olarak yanlışsız çizmeyi başardı (1791-1795). — Ölümünden sonra, kardeşi JOHN. *A Voyage of Discovery to the North Pacific Ocean and Round the World* (Kuzey Pasifik Okyanusunda ve Dünyanın Çevresinde Keşif Gezisi) [1798] adlı kitabını yayımladı. (L)

VANCOUVER adası, Büyük Okyanus'ta Kanada'ya bağlı büyük ada, İngiliz Kolombiyası'na bağlımdır, İngiliz Kolombiyası'ndan adalarla dolu deniz kollarıyle (Juan de Fuca, Georgia ve Kraliçe Charlotte boğazları) ayrılır; 40 000 km²; 167 000 nüf. Başlıca şehri, *Victoria*. Adalar zincirinin bir kısmı olan bu dağlık ada (Golden Hinde dağında 2 200 m yüksl.) göllerle doludur ve kıyıları fiyordlarla yarılıdır; zengin ormanları ve bir kömür havzası vardır (Nanaimo). (L)

VAN CRAESBEECK (Joos), flaman ressam (Neerlinter, Tirlemont 1065'e doğr. - Brüksel 1661'den önce). Fırıncıydı. Anvers'e yerleşti, Brauwer ile tanıştı, onu örnek alarak meyhanelerden, sigara salonlarından ve burjuva hayatından sahneler çizdi. Başlıca eserleri Anvers, Brüksel, Cassel ve Viyana'dadır. (L)

VANÇURA (Vladislav), çek romancısı (Haje, Opava yakınları 1891 - Prag 1942). Hekimdi. Romanlar yazdı: *Pekar Jan Morhoul* (Fırıncı Jan Marhoul) [1924], *Pole Orna a Valeçna* (Tarım ve Savaş Alanı) [1925], *Posledni Soud* (Kıyamet) [1929], *Marketka Lazarova* (1931), *Utek do Budina* (Buda'ya Kaçış) [1932], *Tri Reky* (Üç Irmak) [1936], *Rodina Horvatova* (Horvat Ailesi) [1938]. Ayrıca *Obrazy z Dejin Naroda Çeskeho* (Çek Milleti Tarihinden Görüntüler) [1939, 1940, 1948] adlı bir eser, gençler için hikâyeler ve tiyatro oyunları yayımladı. Almanlar tarafından tutuklandı ve öldürüldü. (L)

VANDA i. Salepgillerden, Güney Asya'da ve Okyanusya'da yetişen bitki. (Dik saplı, çifter yapraklı, salkım çiçekli konuk bir bitkidir. Bütün türleri çiçeklerinin güzelliğinden ötürü limonluklarda yetiştirilir.) (L)

VANDA, efsane kişisi, Krakow'un efsanevî kurucusu Krakus'un kızı. Krakow'da hükümdarlık ettiği ve kendisiyle evlenmek isteyen Rudigier adındaki bir germen prensinden silâh gücüyle kurtulduğu sanılır. (L)

VAN DAELE (Lucas), Delft'li çinici. 1692'de «plateel - bakker» ustası oldu. Zeytin yeşili veya kızıl kahverengi zemin üstüne çiçek ve böcek resimleriyle süslü bazı nadir parçaların ona ait olduğu sanılır. (L)

VANDAELVİRA veya **VANDELVİRA** (Andrés DE), ispanyol mimarı (Alcaraz 1509 -Jaén 1575'e doğr.). Flaman asıllı olduğu sanılır. 1530'da Uclés (Cuenca) manastırının, 1536'da Diego de Siloe ile birlikte Salvador d'Ubeda (Jaén) kilisesinin yapımında çalıştı. 1554'te Andalucia'da Jaén katedralinde görev aldı ve yeni bir mimarlık örneği ortaya koydu, bu örnek sonradan Andalucia'da taklit edildi. Ayrıca Baeza'da (Jaén) San Francisco kilisesi mihrabını, Ubeda'da Santiago hastahanesini, Vazquez de Molina ve Vela de los Cobos saraylarını, Alcaraz'da Trinidad ve Tardon kulelerini yaptı. (L)

VANDAL sıf. ve i. (fr. *vandale*). Güzel şeylcri, sanat eserlerini, faydalı yapıları tahrip eden, sakatlayan (kimse). [M]

VANDAL (Albert), fransız tarihçisi (Paris 1853-ay.y. 1910). Siyasal Bilgiler okulunda profesör oldu. Tarihî eserlerinde senteze önem verdi: *Louis XV et Elisabeth de Russie* (Louis XV ve Rus Çariçesi Yelizaveta) [1882], *Napoléon et Alexandre Ier* (Napolyon ve Alexandre I) [3 cilt; 1891 ve 1896], *L'Avènement de Bonaparte* (Napolyon'un Tahta Çıkışı) [2 cilt; 1902 ve 1907] v.b. (L)

VANDALİZM i. (fr. *vandalisme*'den). Güzel şeyleri, özellikle sanat eserlerini yok etme zihniyeti. (L)

VANDALLAR, Milâdın başlangıcında çeşitli doğu germen gruplarına, özellikle kuzeyden gelerek 180'e doğru Yukarı Tisza'ya yerleşen *Hasding*'lere ve Raetia'ya saldırmadan (276) önce Yukarı Oder bölgesine adlarını veren (Silezya) *Siling*'lere verilen ad. IV.yy.ın sonunda Sarmatların önünden kaçan Hasding'ler, düşman kabilelerden Alanları da sürükleyerek Tuna boyunca ilerlediler; grupları Süev'lerin ve Siling'lerin katılmasıyle büyüdü; Frankların önleme çabalarına rağmen Ren'i aştılar (406 sonu) ve Galya'yı yağmaladılar. Sonra İspanya'ya geçerek (409) federe topluluklar halinde bölüştüler (412). Roma'nın İspanya'yı tekrar işgal etmekle görevlendirdiği Vizigotlar (416), Alanları, özellikle de Siling'leri kılıçtan geçirdiler. Siling'lerden sağ kalanlar Nasding'lerin önderi Gunderich ile birleştiler; Gunderich o tarihten sonra «Vandalların ve Alanların kralı» adını aldı. Yeni hükümdar Geiserich (428-477), halkının Romalılar ve Süevlere karşı kazandığı zaferlere rağmen, Afrika'ya göçmeğe karar verdi. Kafile (yaklş. 80 000 kişi) sandallarla Cebelitarık'ı geçtikten (429) sonra yaya olarak Numidia'ya ulaştı. Geiserich, kont Bonifacius'u yendikten ve Hippo Regius'u aldıktan (431) sonra imparatordan federe unvanını ve Mauritania'lar ile Numidia'da hareket serbestliğini elde etti (435); Kartaca'yı bir baskınla ele geçirdi (439) ve 442'de halkını prokonsüllüğün ve Byzacium'un zengin ovalarına doğru kaydırdı. Bir «buğday imparatorluğu» kurmağa karar veren kral, adaları (Balear adaları, Korsika, Sardinya, Sicilya) ele geçirdi ve zaman zaman yağmaya başvurdu (Roma, 455). Vandalların yerleşmesi senato ve kilise topraklarına elkonulmasıyle oldu; Arius'çuluğa çok bağlı olan Vandallar ile Katolik kilisesinin arası Hunerich (477-484) zamanında daha da açıldı. Gunthamund (484-496) ve Thrasamund'un (496-523) hükümdarlıkları zamanında rahat bir hayata alışan Vandallar, Sicilya'da Ostrogotların, Afrika'da Magribîlerin karşısında gerilediler. Kraliyet hanedanı tarafından uygulanan senyörlük (tanistry) karışıklıklara yol açtı; Katolikliğe taraftar olan Hilderich (523-530), Gelimer tarafından tahttan indirilince, İustinianos müdahale etmek için aradığı fırsatı bulmuş oldu. 533'te karaya çıkan bizanslı Belisarios, Ad Decimum (Kartaca'nın 10 mil güneyinde) denen yerde ve Tricamarum'da Vandalları yendi; teslim olan (534) Gelimer ile ordusunun bir kısmı Asya'ya götürüldü; Vandalların geri kalan kısmı ise isyan ederek bir süre Bizans Afrikası'nda Magribîlerin akınlarına katıldı. Sonra, medeniyetinden ancak lehçesini muhafaza etmiş olan bu küçük halk büsbütün ortadan kalktı. (L)

Vandal tabletleri, M. S. V. yy.da, Vandallar Afrikası'ndaki toprak rejiminin bilinmesi bakımından çok önemli olan belgeler. 1928'de Tebessa'nın güneyinde ele geçirilen 493 - 496'dan kalma bu 45 tahta tablet özellikle taşınmaz malların satışıyle ilgili hükümleri kapsar: tabletlerden 13'ü tamam, 18'i ise yarımdır. (L)

VAN DANTZİG (Rudi), hollandalı dansçı ve koreograf (Amsterdam 1933). 1952'de *Ballet Recital* (Nederlands ballet'nın ilk şekli) topluluğuna girdi, ilk koreografisi, *Nachteiland*'ı (Gece Adası) düzenledi. 1959'da Nederlands Danstheater'e katıldı. 1960'ta Nederlands ballet'ye (yeni adıyle Het Nationale ballet) döndü ve dansçı, bale yöneticisi, birinci koreograf ve ikinci

VAN BREDERODE
1566'nın gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

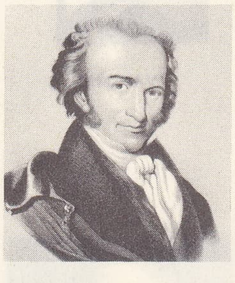

VAN BUREN
J. Lian'ın taşbasması
Cabinet des Estampes, Paris

VAN CITTERS
J. Houbraken'in gravürü
G. Kneller'den
Cabinet des Estampes, Paris

Joos VAN CLEVE
«Meryem'in Ölümü», Köln müzesi

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

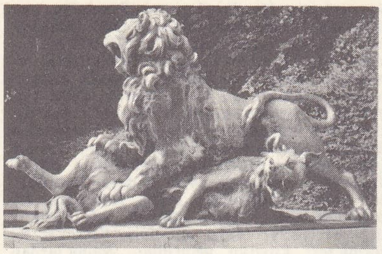

Corneille **VAN CLEVE** «Bir Kurdu Yere Seren Aslan» Versailles parkı, Paris

VANÇURA

VAN DE GRAAFF

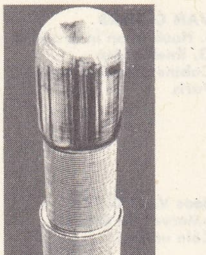

ve icad ettiği elektron hızlandırıcısı

sanat yönetmeni olarak (1965) çalışmağa başladı. Daha çok gençliğin aile ve toplum içindeki meselelerini işledi. Eserleri: *De Disgenooten* (Davetliler) [1958], *Monument Vooren Gestorven Jongen* (Bir Küçük Çocuğun Hatırasına) [1965]. (L)

VAN DE CAPPELLE (Jan), hollandalı ressam (Amsterdam 1624'e doğr.-ay.y. 1679). Başlıca konuları kış manzaraları ve özellikle deniz resimleridir. Işık oyunlarında çok başarılıydı, uçsuz bucaksız bir gökyüzü altında sakin deniz manzaraları çizmekte ustalaştı (*Sakin Deniz*, Brüksel). [L]

VAN DE GRAAFF (Robert Jemison), amerikalı fizikçi (Tuscaloosa, Alabama 1901 -Boston 1967). Önce Oxford, sonra Amerika'daki Princeton üniversitesinde okudu ve Massachusetts Teknoloji enstitüsüne profesör oldu. 1933'ten sonra, atom başkalaşımları için elektrik yüklü tanecikleri hızlandırmağa yarayan birkaç milyon voltluk potansiyel farkları yaratabilecek ilk büyük elektrostatik makineleri gerçekleştirdi. Nükleer fizik konusunda eserler yazdı. (L)

VANDELEURİA i. Palmiyelerin, kamışların v.b. içine yuva yapan çok küçük ağaç faresi (*Vandeleuria oleracea*); Hindistandan Tonkin'e kadar uzanan bölgelerde yaşar. (L)

VANDENBERG, A.B.D.'de (Kaliforniya) yer. Uzay araçları fırlatmak için donatılmış hava üssü. (L)

VANDEN BOEYNANTS (Paul), belçikalı siyaset adamı (Forest 1919). 1949'da Hıristiyan-Sosyalist partiden milletvekili seçildi. 1961 Seçimlerinden sonra Théo Lefèvre'in yerine Hıristiyan-Sosyalist partiye başkan seçildi. 1966'da 23 bakanlı (12'si flamanca, 11'i fransızca konuşan 14 hıristiyan-sosyalist, 8 liberal ve 1 teknisyen) koalisyon hükûmetini kurmayı ve başkanlık etmeyi kabul ederek, 1966 yılının şubat ayında ortaya çıkmış olan siyasî buhrana son verdi. (L)

VAN DEN BORREN (Charles), belçikalı müzik bilgini (İxelles 1874-Uccle 1966). Brüksel Krallık Müzik Konservatuvarı kütüphanesinde müdürlük yaptı (1920-1943), 1944'e kadar Brüksel ve Liège üniversitelerinde müzik tarihi okuttu. Başlıca eserleri: *Les Origines de la Musique de Clavier en Angleterre* (İngiltere'de Klaviye Müziğinin Kaynağı) [1912], *Orlando de Lassus* (Orlando di Lasso) [1920], *Guillaume Dufay* (1926) v.b. (L)

VAN DEN BOSCH (Johannes, —kontu), hollandalı yönetici ve devlet adamı (Herwijnen, Gueldre 1780 - La Haye 1844). Hindistan ordusunda askerdi (1797), Cava'da İngilizlerle savaştı. Hollanda'ya dönünce, fakirlere iş vermek amacıyle tarım kolonileri kurmağa girişti (1818) ve bu sayede Willem I'in güvenini kazandı. Antiller ve Surinam genel komiseri oldu (1827-1828),

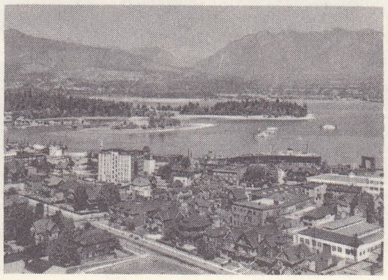

VANCOUVER (Kanada)

Curaçao bankasını kurdu ve Guyana'daki tarım işletmelerini yeniden canlandırmağa çalıştı. Hükûmetinin desteğiyle (aralık 1828), Hollanda Hindistanı'nın bütçe açığını kapatmak amacıyle ünlü bir tarım sistemi tasarladı. Bu sisteme göre cava köylüleri alçak topraklarının (*savah*) ve çalışma günlerinin (50-65 gün) beşte birini hükûmet memurlarının belirteceği tarımlara ayıracaktı. Böylelikle Van den Bosch, kölelik rejiminin yeni bir türünü ortaya koymuş oluyordu. Önceden tespit edilmiş bir fiyatla mecburî olarak devlete bırakılan ürünler, daha sonra, Willem I tarafından kurulan Hollanda Ticaret şirketine ödünç verilecek ve şirketin gemileriyle Avrupa'ya taşınacaktı. Böylece, şirket krallık hazinesine önemli kârlar sağladı ve bu kâr 1830-1877 arasında 822 milyon florini buldu. Van den Bosch, sistemini önce Hollanda'nın Hindistan genel valisi olarak 1830'dan 1833'e kadar Batavia'da (bugün Cakarta) uyguladı. La Haye'de sömürgeler bakanı oldu (1835-1839). Halefleri J. C. Baud ve J. D. van Erens ile sık sık mektuplaşarak sisteminin verimini izledi. Cava'da, Sumatra'nın batısı ve Sulavesi'nin (Celebes) kuzeyinde sınırlanan *cultuurstelsel*, 1877'ye kadar devam etti (hattâ Preanger'de 1900'e kadar sürdü); fakat birçok suistimale yol açtı.

Willem I'e sadık olmasına rağmen meclište, özellikle liberaller tarafından sevilmedi. Belçika ile yapılan savaşın sonunda kralın tahttan çekilmesiyle (1840), Van den Bosch'un da siyasî hayatı fiilen son buldu. Bk. HOLLANDA SÖMÜRGE İMPARATORLUĞU. (L)

VAN DEN BOSSCHE veya **VAN DEN BOSCH** (Balthazar), flaman ressamı (Anvers 1681-ay.y. 1715). Gerard Thomas'ın öğrencisiydi. Paris, Nantes ve Douai'de oturdu. Taniers tarzında, çarşılar, ev içleri ve birkaç tarihî tablo yaptı: *Belediye Başkanının Daveti* (Anvers), *Anatomi ve Mimarlık* (Brüksel). [L]

VANDENBRANDEİT i. (fr. *vandenbrandéite*). Miner. Hidratlı tabiî bakır ve uranyum oksit; koyu yeşil renktedir, triklinik sistemde billûrlaşır. (L)

VAN DEN EECKHOUDT (Jean), belçikalı ressam (Brüksel 1873-Rixensart 1946), Anvers'li peyzajcı Verheyden'in yeğeni ve öğrencisi. Sanata, izlenimciliğin etkisi altında başladı, Constantin Meunier ile Van Rysselberghe'nin sanat anlayışlarını benimseyerek noktacılara katıldı. Provence'ta oturурken Gide ve Matisse ile tanıştı, fovizme yöneldi ve Wouters'in etkisinde kaldı. Sonra fovizm ile kübizmin dışında kendine has üslûbu buldu. (L)

VAN DEN EECKHOUT (Gerbrand), hollandalı ressam ve gravürcü (Amsterdam 1621-ay.y. 1674). Kutsal Kitap'tan sahneler, portreleri kapsayan gençlik eserlerinde, Rembrandt'ın büyük etkisi sezilir: *Eşini Aldatan Kadın* (Amsterdam), *Ruth ile Booz* (Rotterdam), *Yakub'un Rüyası* (Viyana), *Sodom'un Yanışı* (New York), *İsa'nın Çarmıha Gerildiği Tepe* (Avignon). Daha sonra günlük konuları işleyen resimler yaptı. (L)

VAN DEN HEEVER (Christiaan Maurits), afrikaanca yazan güney afrikalı yazar (Norvalspont, Orange 1902). *Versamelde Gedigte* (Biraraya Toplanmış Şiirler) adlı eseri 1945'te yayımlandı. Romanları (*Somer* [Yaz], 1934), çiftlik kiracılarının amansız savaşını, sık sık başarısızlığa uğramalarını ve şehirlerdeki yoksul yaşayışlarını anlatır. (L)

VAN DEN HEEVER (Frans), afrikaanca yazan güney afrikalı şair (Heidelberg, Transvaal 1894-Bloemfontein 1956). 1919'dan sonra yayımlanan şiirlerinde başlıca konu olarak eski inançlarla modern fikirler arasındaki çatışmayı işledi. (L)

VAN DEN HOECKE, flaman ressam ailesi. KASPAR (öl. 1648'den sonra). 1603'te Anvers'de Julius Teniers'nin öğrencisi oldu. — JAN (Anvers 1611-ay.y. 1651). Rubens'in öğrencisidir. Viyana'da oturdu. Arşidük Leopold Wilhelm'in resmî ressamı oldu. Amsterdam, Anvers, Dijon, Floransa, Leningrad, Orléans, Viyana müzelerinde eserleri vardır. — ROBERT (Anvers 1622-öl. 1668), Jan'ın kardeşi, savaş sahnelerinde ve kış peyzajlarında ustalaştı. Başlıca eserleri Viyana'dadır. (L)

VAN DEN KERCKHOVE (Joseph), flaman ressamı (Brugge 1667-ay.y. 1724), Erasmus Quellin'in öğrencisi, Brugge desen akademisinin kurucularındandır (1717). Eserleri: *Tapınak Satıcılarını Kovan İsa* (Brugge Sint-Gillis kilisesi), *Dominik Gerard Van den Berghe*'nin portresi (Brugge Saint-Jean hastahanesi), *Flaman Burjuvaları* (Clamecy müzesi). [L]

VAN DEN PEEREBOOM (Alphonse), belçikalı siyaset adamı (İeper 1812-Brüksel 1884). Batı Flandre Eyalet meclisi üyesi, sonra liberal milletvekili (1848), İeper belediye başkanı (1859), içişleri bakanı (1861-1868), devlet bakanı oldu; 1879'da tekrar seçilemedi. Eserleri: *Conseil de Flandre à Ypres* (İeper'deki Flandre Meclisi) [1874], *Etudes, Notes et Documents sur Ypres* (İeper Üstüne İncelemeler, Notlar ve Belgeler) [1883]. (L)

VAN DEN PEEREBOOM (Jules), belçikalı siyaset adamı (Courtrai 1843-Anderlecht 1917). Katolik milletvekili (1878), demiryolları bakanı (1884-1894) oldu, demiryolu şebekesinin genişlemesini yönetti. De Smet'ten sonra hükûmetin başına geçince (ocak 1899), nispî temsil sisteminin yalnız büyük idare çevrelerinde uygulanmasını, küçük çevrelerde ise tek dereceli seçim yapılmasını öngören bir seçim kanunu teklif etti; sosyalistlerle liberallerin meydana getirdiği bir koalisyon tarafından devrildi (haziran). [L]

VAN DEN VONDEL (Joost), hollandalı şair (Köln 1587-Amsterdam 1679). Korolu 24 trajedi yazdı; 13'ü Hıristiyanlıktan ve Kutsal Kitap'tan ilham alan bu trajedilerin başlıcaları şunlardır: *Gijsbreght van Aemstel* (1837), *Lucifer** (1654), *Adam in Ballingschap* (Cennetten Kovulmuş Adam) [1664]. Van den Vondel, hollandalı trajedi ustalarının en büyüklerindendir; ilhamını Hıristiyanlıktan alan Rönesans'ın biçim anlayışına uygun ve canlı bir dille kaleme alınmış eserleri barok parlaklığı bakımından Rubens'in tablolarıyle mukayese edilebilir. (L)

VAN DE PASSE, hollandalı gravürcü ailesi. CRİSPİJN I, *Büyük* denir (Arnemuiden, Zeeland 1560'a doğr. —Utrecht 1637), Theodor Coornhaert'in öğrencisi. Utrecht, Amsterdam, Köln ve muhtemelen Paris'te çalışarak oğlu ile birlikte portreler ve Ovidius'un *Metamorphoseis* (Değişimler) ve *Kralın Eğitimi* (Louis XIII) için resimler yaptı. —Oğlu CRİSPİJN II, *Küçük* denir (Köln 1593'e doğr.-Amsterdam 1670'e doğr.). Utrecht'te, Amsterdam'da, Paris'te çalıştı. — SIMON (Köln 1594'e doğr. - Kopenhag 1647). Crispijn II'nin kardeşi. Önce kraliyet ailesi için Londra'da, sonra Utrecht ve Kopenhag'da çalıştı; portreler ve dinî resimler yaptı. —MAGDALENA (Köln 1600 - Utrecht 1638), yukarıdakilerin kızkardeşi, konularını mitoloji veya dinden alan gravürler yaptı. (L)

VAN DER AA (Peter), hollandalı yayımcı (öl. 1730'a doğr.). Leiden'deki kitabevinde önemli coğrafya ve botanik eserleri yayımladı. (L)

VAN DER AST (Balthazar), hollandalı ressam (Middelburg 1590'dan önce-Delft 1656'ya doğr.). Utrecht (1619) ve Delft (1632) gild'ine kaydoldu, Kadife Bruegel'in etkisinde kaldı. Titiz bir üslûpla natürmortlar (çiçekler ve deniz hayvanlarının kabukları) çizdi. Amsterdam, Utrecht, La Haye ve Rotterdam müzelerinde eserleri vardır. (L)

VANDERBİJL PARK, Güney Afrika cumhuriyetinde (Transvaal) şehir, Johannesburg'un güneyinde, Vaal'ın kıyısında; 23 100 nüf. Yüksek fırınlar; haddehaneler. Makine yapımı. (L)

VANDERBİLT (Cornelius), amerikalı maliyeci (Stapleton, Staten İsland [New York] 1794-New York 1877). Hollanda asıllı bir çiftçinin oğludur; yirmi yaşında güneyde çalıştırmak için iki yelkenli satın aldı, sonra buharlı küçük gemilerin yapımına girişti. Kaliforniya altın madenlerine akın sırasında New York-San Francisco arasında sefer yapan bir buharlı vapur şirketini ve New York-Le Havre gibi hatları da

Foto. U.S.İ.S. (LAROUSSE)

kurdu. 1863'ten sonra, New York ve Harlem demiryollarının büyük kısmını inşa etti; Lake Shore hatlarıyle Kanada ve Michigan hatlarını şirketine katarak DEMİRYOLLARI KRALI unvanını aldı. Vanderbilt üniversitesini kurdu. (L)

VANDERCAMMEN (Edmond), fransızca yazan belçikalı şair (Ohain, Brabant 1901), ilk kitabı *Innocence des Solitudes*'ten (Yalnızlıkların Masumluğu) [1931] başlayarak bütün eserlerinde toprak ve mevsimlerden ilham alan soylu ve çok insancıl bir evrensel şiire ulaştı. Başlıca eserleri: *Le Sommeil du Laboureur* (Çiftçinin Uykusu) [1933], *Naissance du Sang* (Kanın Doğuşu) [1934], *Saison du Malheur* (Felâket Mevsimi) [1935], *Océan* (Okyanus) (1838), *La Porte sans Memoire* (Hatırasız Kapı) [1952], *Les Abeilles de Septembre* (Eylül Arıları) [1959], *Le Sang Partagé* (Paylaşılmış Kan) [1963]. (L)

VAN DER DOES (Johan), **Janus Dousa** denir, hollandalı siyaset adamı (Noordwijk 1545-La Haye 1604). Breda uzlaşmasını imzalayanlardan biridir. İngiltere kraliçesi Elizabeth'ten destek isteyen delegasyona başkanlık yaptı, Leiden kuşatmasında (1574) burjuva milisine kumanda etti, sonra Leiden şehri üniversitesinin vasisi oldu. Latin eleji şairleriyle ilgili yorumlar kaleme aldı ve latince şiirler yazdı. (L)

VAN DER EYCKEN (Jan). Bk. EGAS (Annequin).

VAN DER GOES (Hugo), flaman ressamı (Gand? 1440'a doğr.-Roode Kloster, Auderghem 1482). Van Wassenhov'un dostuydu. Brugge ve Gand'daki dekorasyon çalışmalarından dolayı, XV. yy. sonu arşivlerinde bol bol adı geçer. 1475'te Auderghem'de Roode Kloster manastırına girdi, orada büyük bir coşku ile çalıştı. Köln'e yaptığı bir geziden döndükten sonra aklını kaçırdı (1481) ve bundan sonra ancak delilik krizleri arasında resim yapabildi. Eserleri, sıkıntılı bir ruhun ifadesidir. Çok yoğun tonlar, özellikle kırmızı ve mavilerden meydana gelen gölge ve ışık kontrastlarıyle büyük panolar çizdi. Van der Goes'un şaheseri, Medici'lerin Brugge'deki temsilcisi Tommaso Portinari için yaptığı ve bugün Uffizi müzesinde bulunan *Çoban Kralların Tapınması* adlı büyük triptiktir. Sanatçının gücü, Brugge'deki *Meryem'in Ölümü*, Brüksel'deki *Azize Anna'nın Ailesi*, Berlin'deki *Çobanların Tapınması* ve *Kâhin Kralların Tapınması*, Leningrad'daki ikinci bir *Kâhin Kralların Tapınması* veya Venedik'teki (Correr müzesi) *İsa'nın Haça Gerildiği Tepe*'de görülür. (L)

VANDER HAECHT (Tobie) Bk. VERHAECHT.

VAN DER HAEGHEN (Ferdinand), belçikalı bibliyografyacı (Gand 1830-ay.y. 1913). Gand üniversitesi kütüphanecisi (1867), genel bilgi kitapları yazdı. Başlıca eseri Felemenk devletlerinin genel bir bibliyografyası olan *Bibliotheca Belgica* (Belçika Kütüphanesi) [1879 ve sonraları]. (L)

VAN DER HAGEN veya **VERHAEGEN** (Joris), hollandalı ressam (Dordrecht veya Arnhem 1615'e doğr.- La Haye 1669). Peyzajcıdır, özellikle Guelderen ve dolaylarını çizdi: *Mastricht'te Meuse Üzerindeki Köprü* (özel koleksiyon), *İlpendam Köyünün Görünüşü* (Louvre), *Peyzaj* (Amsterdam, La Haye, Lyon, Berlin). [L]

VAN DER HELST (Bartholomeus), hollandalı ressam (Haarlem 1613-Amsterdam 1670). Nicolees Eliasz'ın (öl. Amsterdam 1656'dan önce) öğrencisi. 1653'te Amsterdam Ressamları gild'inin kurucularından biri oldu. Çok ünlü bir portreciydi, 1640'tan sonra Rembrandt'ın etkisinde kaldı. Birçok kolektif portre yaptı: *Aziz Sebastianus Tarikatının Dört Önderi* (Amsterdam, Louvre'da kopyası), *Münster Barışının İmzalanışını Kutlamak için Yurttaş Muhafızlarının Ziyafeti* (1648, Amsterdam). Rotterdam, Kassel, Dresden, Berlin, Lyon ve Paris müzelerinde eserleri vardır. (L)

VAN DER HEYDEN (Jan), hollandalı ressam ve gravürcü (Gorinchem 1637-Amsterdam 1712). Amsterdam'ın ve varoşlarının resimlerini yaptı. Yangın tulumbasını icat ettiği sanılır. Başlıca eserleri: Louvre'da *Amsterdam Belediye Binası* ve Amsterdam'da *Martelaars Kanalı;* La Haye'de *Düsseldorf Kilisesi;* Amsterdam'da, *Amersfoort Sokağı*. (L)

VAN DER HORST (Anthon), hollandalı besteci (Amsterdam 1899-öl. 1965). Orgcu, Zweers'in öğrencisi, orkestra yöneticisi, Amsterdam konservatuvarında ders verdi (1936); J.-S. Bach'ın *si* minör missa'sı üstüne önemli bir inceleme yazdı. Üç senfoni (üçüncüsü korolu, 1959), orkestra için *Sesli Düşünceler* (1963), koro parçaları, org parçaları, org için bir konçerto (1952), bir koro eseri (*Gece*, Ch. Peguy'ün şiiri üstüne, 1953), bir *Te Deum* (1945) besteledi. (L)

VAN DER MEER. Bk. VERMEER.

VAN DER MEERSCH (Maxence), fransız yazarı (Roubaix 1907 - le Touguet 1951). Başlıca eserleri: *Quand les Sirènes Se Taisent* (Deniz Kızları Susunca), *Le Péché du Monde* (Dünyanın Günahı) [1934], *L'Empreinte du Dieu*, *Corps et Âmes* (Vücutlar ve Ruhlar) [1943], *Femmes à l'Encan* (Satılık Kadınlar) [1945], *La Petite Sainte-Thérèse* (Küçük Sainte - Thérèse) [1947], *La Fille Pauvre* (Fakir Kız) [1948], *La Compagne* (Kadın Arkadaş) [1955'te yayımlandı]. (L)

VAN DER MEULEN (Adam Frans), flaman ressamı (Brüksel 1632 - Paris 1690). Brüksel'de Pieter Snayers'in öğrencisi oldu (1648), Fransa'ya gitti, Louis XIV'ün ressamı oldu. En çok işlediği konular savaş ve av sahneleriyle peyzajlardır. (L)

VANDERMONDE (Alexandre), fransız matematikçisi (Paris 1735 - ay.y. 1796). Denklemler teorisi üstüne yazdığı bir incelemede, bütün n asal sayıları için $x^n - 1 = 0$ denkleminin köklerini bulmak imkânını hazırladı. 1772 Tarihli başka bir inceleme yazısında, «bileşke» adını verdiği determinantları sistemli bir şekilde inceledi ve denklemler teorisinde kullanılan belli bir determinanta onun adı verildi. Ayrıca, ornatma grupları teorisinin bir taslağını hazırladı. (L)

VAN DER NEER (Aert), hollandalı ressam (Gorinchem 1603 - Amsterdam 1677). XVII. yy.ın en iyi peyzajcılarından biri kabul edilir: daha çok güneşin batışını, mehtabı ve yangınları çizmiştir (Amsterdam, La Haye, Berlin, Londra). [L]

VAN DER NOOT (Hendrik), belçikalı siyaset adamı (Brüksel 1730'a doğr. - Stroombeck 1827). Brabant Büyük meclisinde avukattı, Joseph II'nin reformlarına karşı çıktı ve yurt dışına kaçmak zorunda kaldı. Ülkeye dönerek Brüksel ayaklanmasına (aralık 1789) ve «Belçika Birleşik eyaletleri»nin kurulduğunu ilân eden kongreye katıldı. Sonra Avusturya'nın tepkisini destekledi. Hollanda'ya çekildi (aralık 1790) ve orada Direktuvar'ın emriyle hapsedildi (1796 - 1797). [L]

VAN DER NOOT (Jan), flaman şairi (Brecht 1540'a doğr. - Anvers 1595'e doğr.). Almanya, İngiltere ve Fransa'da oturdu; Fransa'da kendisine şiir anlayışını aşılayan Ronsard ile dost oldu. Kararsız bir yazar olan Van der Noot'un şiirleri, oyunları ve bir destanı (*Olympios*) vardır. (L)

VANDEROBOLAR, Boşimanlar kabilesi, Kenya'da Marsabit bölgesindeki dağlarda yaşar. (L)

VAN DER POEL (Egbert Lievensz), hollandalı ressam (Delft 1621-Rotterdam 1664). Tablolarında köy evlerinin içini, eğlence ateşlerini ve gece yangınlarını işledi ve ışık oyunları üstünde durdu (La Haye, Leipzig, Hamburg, Budapeşte müzeleri). [L]

VAN DER POL (Balthazar), hollandalı fizikçi (Utrecht 1889 - Wassenaar, Hollanda 1959). İngiltere'de sir John Ambrose Fleming ve sir Joseph John Thomson'un yönetiminde başarılı bir öğrenim devresinden sonra Henrik Antoon Lorenz'in asistanı oldu; sonra Philips laboratuvarına girdi. Özellikle gevşeme salınımlarıyle ilgili teorisiyle tanınır. (L)

VAN DER ROHE (Ludwig MIES). Bk. MIES VAN DER ROHE.

VAN DER STEUR (Andrianus), hollandalı mimar (Haarlem 1893 - Rotterdam 1953). 1924'te Rotterdam şehir mimarlığına getirildi ve özellikle Boymans* müzesi, ayrıca Zwolle'de «IJssel centrale»in bürolarını yaptı. Daha çok, tuğla kullandı. (L)

VANDERSTRAETEN (Edmond), belçikalı müzik bilgini (Oudenaarde 1826-ay.y. 1895). Belçika Krallık Genel arşivinde görev aldı ve dış ülkelerde belçikalı müzikçiler üstüne yazılmış önemli belgeleri topladı; bu belgelerden sekiz ciltlik *Musique aux Pays-Bas Avant le XIXe Siècle* (XIX. yy. öncesi Hollanda Müziği) adlı eseri meydana getirdi (1867 - 1888). Öbür eserleri: *Voltaire Musicieu* (Müzikçi Voltaire), *Les Ménestrels aux Pays - Bas* (Hollanda'da Menestrel'ler) ve *Le Théatre Villageois en Flaudre* (Flandre'da Köy Tiyatrosu) [1874-1881]. (L)

VAN DER VEKEN (Nikolaas), flaman heykeltraşı (Meschelen 1637 - ay.y. 1709). Luc Faydherbe'nin öğrencisi, onun barok anlayışını benimsedi. Özellikle ağaç işleri (Meschelen ve Leuvev müzeleri) yaptı. (L)

VANDERVELDE (Emile), belçikalı siyaset adamı (Ixelles 1866 - Brüksel 1938). Avukattı, İşçi partisi üyesi (1885), sosyalist milletvekili (1894'ten ölümüne kadar), II. Enternasyonalin başkanı oldu (1900); Kongo'da yapılan yolsuzluklarla mücadele etti. Beslenme (1916-1917), adalet (1919-1921) bakanı oldu; cezaevleri rejiminde reform yaptı ve alkolün serbestçe satılmasını yasakladı. Brüksel üniversitesinde iktisat dersleri verdi (1925), dışişleri bakanı (1925-1927) oldu, Locarno paktını imzaladı. 1936-1937 Arasında sağlık bakanlığı yaptı. (L)

VAN DER VOORT (Michel). Bk. VERVOORT (Michiel).

VAN DER WAALS (Johannes Diderik), hollandalı fizikçi (Leiden 1837 - Amsterdam 1923). Önce Deventer, sonra La Haye'de (1877) ders verdi, 1908'de Amsterdam Üniversitesi Fizik kürsüsüne getirildi. 1910'da Fransız Bilimler akademisine yabancı üye seçildi, aynı yıl Nobel Fizik ödülünü kazandı. Akışkanların hal denklemini kurarak ün kazandı; karşılıklı haller kanununu ortaya attı. Başlıca çalışması, sıvı ve gaz hallerinin sürekliliği üstünedir (1873). Ayrıca elektrolitik ayrışma konusunda incelemeler yazdı ve kılcallığın termodinamik teorisini kurdu. (L)

Van der Waals formülü, gazların değişik sıcaklıklardaki sıkıştırılabilme özellikleriyle ilgili formül. Tükel gazların hal denklemini düzeltmek için gazların kinetik teorisine başvuran Van der Waals $(p + \frac{a}{v^2})(v - b) = rT$ formülünü kurdu; burada p, gazın mutlak T sıcaklığındaki basıncı, v de hacmidir; a, b, r ise gazın cinsine bağlı üç parametredir. (L)

Van der Waals kuvvetleri, moleküller arasında etki eden kuvvetler; atomlar arası kuvvetlerden daha zayıf olan Van der Waals kuvvetleri, molekül billûr dokusundaki kohezyonun sebebidir. (L)

VAN DER WERFF (Adriaen), hollandalı ressam (Rotterdam 1659 - ay.y. 1722). 1697'de Pfalz seçici prensi Johann - Wilhelm'in sarayında resmî ressam oldu, birçok portre, mitolojik ve dinî tablo yaptı; bunlar arasında *İsa'nın Gömülmesi* (Amsterdam), *Mısır'a Kaçış* (La Haye) sayılabilir. (L)

VAN DER WEYDEN (Rogier de LA PASTURE, — denir), flaman ressamı (Tournai XV. yy. başları - Brüksel 1464). Zengin bir burjuva ailesinden gelen sanatçı önce Flémalle Ustasının yanına çırak girdi; 1432'de Brüksel'e yerleşti, 1435'te şehrin resmî ressamı oldu ve aslı kaybolan fakat halıya işlenen kopyalarıyle bilinen *Trajan'ın Adaleti* adlı iki pano yaptı. 1450'de İtalya'ya gitti; Roma'da, Floransa'da kaldı, bir süre Ferrara'da Leonel d'Este için çalıştı, Cosimo Tura ve Francesco Cossa gibi italyan ressamlarını etkiledi. Yurduna döndükten sonra da İtalya ile ilişkisini kesmedi. Herhangi bir tabloyu Rogier'ye kesinlikle mal etmemizi sağlayabilecek bir tarih, bir imza veya sağlam bir belge yoktur. *Miraflores Mihrap Arkalığı* (Berlin), Prado'daki *Çarmıhtan İndiriliş ve Çarmıha Geriliş*, Louvre'daki *Braque Triptiği*, *Méliaduse d'Este*'nin portresi gibi gerçekliği akla yakın gelen eserlerden hareket eden sanat tarihçileri, res-

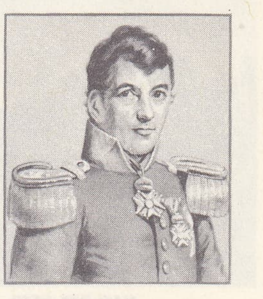

VAN DEN BOSCH
H.A. de Bloeme'in taşbasması
Cabinet des Estampes, Paris

VAN DEN VONDEL
Vischer'in eseri
Cabinet des Estampes, Paris

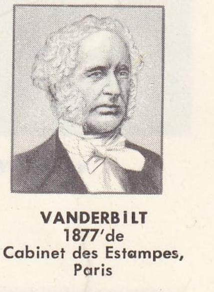

VANDERBILT
1877'de
Cabinet des Estampes, Paris

Foto. LAROUSSE

VAN DER NEER
«Ay Işığı»
Rijksmuseum,
Amsterdam

VAN DER NOOT
M. Sergent'in gravürü
Cabinet des Estampes,
Paris

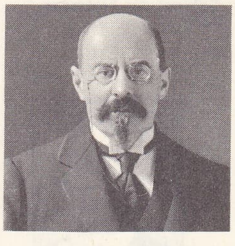

VANDERVELDE

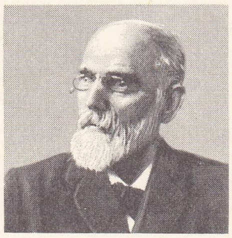

VAN DER WAALS

sama mal edilebilecek eserlerin listesini hazırlamak için her çareye başvurmuşlar, fakat gene de tam bir kesinliğe varamamışlardır. Bu bakımdan, herhangi bir kronolojik sıralamanın veya üslûp gelişmesini gösterecek bir incelemenin varsayım çerçevesini aşması beklenemez.

Fakat gene de, Van der Weyden'in üslûbunu birbirini tamamlayan şu iki özelliğinden tanımak mümkündür: coşkunluk ve şefkat. Van der Weyden, Tanrı'nın yarattığı dünyaya hayran bir hümanist olmaması, ışığın ortaya çıkardığı görünüşlere bağlı kalmaması bakımından Flémalle Ustası'ndan da, Van Eyck'ten de ayrılır. Kesin çizgilerle, beyazların ve mor - grilerin ağır bastığı kalın fakat açık renkli boya tabakalarıyle çalışması, derin bir manevî hayatı biçim düzeyinde canlandırmak içindir. Van der Weyden, eserleri arasında önemli bir yeri olan portrelerinde (Staatliche museen, Berlin; Metropolitan museum, New York; Güzel Sanatlar müzesi, Brüksel; National gallery, Washington v.b.), Van Eyck'in olağanüstü ayrıntılı zenginliğine karşıt olarak, yalnız en önemli unsurlara ve belirli ayrıntılara yer vererek her kişinin psikolojisini yansıtmayı bilmiştir. Van der Weyden yüzyılının bütün sanatçılarını derinden etkiledi. (L)

VAN DE SANDE BAKHUYZEN (Henricus Gerardus), hollandalı astronom ve fizikçi (La Haye 1838 - Leiden 1923). La Haye'de ders verdi; Delft Polytechnicum'unda fizik profesörü (1867), Leiden üniversitesinde astronomi profesörü (1872) ve aynı şehrin rasathane müdürü oldu. Çok sayıda inceleme yazısı, özellikle gökyüzünün fotoğraf haritalarının hazırlanmasıyle ilgili incelemeler yazdı. —Kardeşi ERNST FREDERIK (La Haye 1848 - Leiden 1918) ile birlikte çalışarak, biri 427 gün, öbürü 365 gün devirli iki enlem değişikliğinin varlığını açıkladı. (L)

VAN DE VELDE, hollandalı ressam ailesi, ESAIAS (Amsterdam 1591'e doğr.-La Haye 1630), 1610 - 1618 arasında Haarlem'de çalıştı, sonra La Haye'de Orange sarayının ressamı oldu ve Haarlem ile Leiden'e yaptığı kısa yolculuklar dışında ölünceye kadar orada yaşadı. Van Goyen'in öğretmeni oldu. Tabiatı dikkatle gözlemleyen bir sanatçı olan Van de Velde, ışığın etkileri ve yansımalar aracılığıyle atmosferin şiir dolu görünüşünü eksiksiz olarak vermeğe çalıştı. Köy, ırmak veya kumul manzaraları çizdi. En güzel tabloları şunlardır: Amsterdam'da, *Kar Partisi, Le Bac, Kumullar;* La Haye'de, *Öğle Yemeği;* Haarlem'de, *Orman Manzarası;* Berlin'de, *Zierikzee Peyzajı.* —WILLEM, *Büyük* denir (Leiden 1611-Greenwich 1693), Esaias'ın kardeşi. Tüyle çizilmiş deniz savaşlarında ustalaştı: *11-14 Haziran 1666 Deniz Savaşı* (Amsterdam), *Gemileriyle Deniz Kuvvetleri* (Rotterdam). —ADRIAAN (Amsterdam 1636 - ay.y. 1672), Willem'in oğlu ve öğrencisi. Berchem'in anlayışına uygun olarak peyzaj, kumsal ve hayvan resimleri yaptı: *Scheveningen*'de *Kumsal* (Kassel), *Kumsal ve Kumullar* (La Haye), *İnek Çobanı Kadın* (Dresden), *Irmak Geçidi* (Londra). —WILLEM, *Küçük* denir (Leiden 1663 - Greenwich 1707), Büyük Willem'in oğlu ve öğrencisi. Kardeşiyle birlikte Charles II'nin sarayına gitmek için 1673'te Hollanda'dan ayrıldı. Hollanda'nın en iyi deniz ressamlarından biridir. Resimleri Amsterdam (*Solibay Savaşı, Kurumlar Savaşı*) ve Londra'dadır (*Sakin Sular, Fırtınalar*). [L]

VAN DE VELDE (Henry), belçikalı mimar, sanatçı, süslemeci ve ressam (Anvers 1863 - Zürich 1957), önce Julian akademisinde, sonra Paris'te Carolus Durand'ın yanında yetişti, 1890'dan sonra kendini sanata verdi; Almanya'da villalar, özellikle Essen'de Folkwang müzesinin iç süslemelerini (1898-1902), Köln'de Werkbund tiyatrosunu yaptı (1914); Weimar büyük dükünün sanat danışmanı oldu ve Süsleme Sanatları okuluna profesör tayin edildi. Sonra, İsviçre (1917 - 1921) ve Hollanda'da kaldı (1921 - 1925); Belçika'ya dönünce Gand üniversitesinde ders verdi ve 1938'e kadar École de la Cambre'ı yönetti. Gand Üniversitesi kütüphanesini (1938), Kröller - Müller müzesini (1937 - 1954) inşa ettirdi. Van de Velde, zanaatçılara sayısız mobilya, seramik, kuyumculuk işleri, kumaş, elbise, cilt örnekleri yaptırmıştır. Modernsi akımın başlıca öncülerinden biri sayılır. *Pages de Dodrive* (Öğreti Üstüne) [1942] adlı bir eseri vardır. (L)

VAN DE VELDE (Pierre). Bk. KEMPENNER (Pieter DE).

VAN DE VENNE (Andriaen Pietersz), hollandalı ressam (Delft 1589 - La Haye 1662). Şair Jacob Cats'ın dostuydu, Anvers'de Kadife Bruegel'in yanında yetişti, 1614'ten 1625'e kadar Middelburg'da, sonra La Haye'de yaşadı ve Orange ailesiyle Danimarka prenslerinin resmî ressamı oldu. Tahta üzerine yapılmış küçük boyutlu, eşya ve şahıslarla tıkabasa dolu tabloları, konuları (*Mevsimler, Peyzajlar*) ve minyatürcü üslûplarıyle Kadife Bruegel'inkilere benzer. Ressam, Orange ailesi ve Birleşik Eyaletler'in bağımsızlığıyle ilgili tarihî konuları da işlemiştir. (L)

VAN DE WOESTIJNE (Karel), flamanca yazan belçikalı yazar (Gand 1878 - Zwijnaarde, Gand 1929). Nesirleri biçim zenginliği ve gücü bakımından gerçek birer manzum nesirdir: *Ölen Köylü, İlahî Hayaller* (1908), *İki Yüzlü Janus* (1908). Şiir derlemeleri ise mistiklikle beden zevkleri arasındaki çatışmayı ele verir: *Baba Evi* (1907), *Altın Gölge* (1910), *Çamurdan Adam* (1920), *Tanrı Deniz Önünde* (1926), *Dağdaki Göl* (1928). «Sırttaki Güneş» adlı şiiri de aynı çelişkiyi epik bir biçimde ortaya koyar. (L)

VAN DEYSSEL (Karel Joan Lodewijk ALBERDINGK THIJM, **Lodewijk** denir), hollandalı yazar, yapımcı ve tenkitçi (Amsterdam 1864 - Haarlem 1952). 1880 Yılındaki edebiyat yenilenmesinin ateşli savunucusu, *Nieuwe Gids*'de yazdı ve bu gazetenin en iyi fıkra yazarı oldu. Sert bir edebiyat tenkitçisiydi, Zola'yı savundu, sonra Maeterlinck'in duysallığını Hollanda'da yayarak natüralizmden ayrıldı. (L)

VAN DIEPENBEEK (Abraham), flaman ressamı ('S Hertogenbosch 1596 - Anvers 1675). Rubens'i taklit etti. Fransa ve İngiltere'ye gitti. Newcastle dükünden portre siparişleri aldı. Anvers kiliseleri ve Plantin basımevi için çalıştı; aynı zamanda renkli cam modelleri hazırladı. (L)

VANDIER (Jasques), fransız egiptoloğu (Haubourdin 1904). Kahire okulu üyesi (1932 - 1936), sonra Louvre Müzesi Eskiçağ Mısır eserlerinin müdürü (1945) oldu. Başlıca eserleri: *Famine dans l'Egypte Ancienne* (Eski Mısır'da Açlık) [Etienne Drioton ile birlikte, «Clio» koleksiyonu, 1938]; *La Religion Egyptienne* (Mısır Dini) [1949], *Manuel d'Archéologie Egyptienne* (Mısır Arkeoloji Elkitabı) [8 cilt, 1952-1964]. (L)

VAN DIJK (Peter), alman dansçısı ve koreografı (Bremen 1929). Sanat hayatına Berlin'de Staatsoper'de başladı (1946). 1951'de ilk eseri *Pelleas ve Mélisande* balesini yarattı. 1955'te Paris operasında birinci yıldız dansçı olarak çalıştı. Koreograf olarak *Bitmemiş Senfoni, Değişen Gece* (1959), *Koreografi Parçaları* ve *Keder Derisi* (1960) balelerini düzenledi. 1960'ta Hamburg operasında çalışmağa başladı. Bu arada *Turangalila* (1960), *Kuğu Gölü* (yeni düzenleme, 1963), *Bir Dansçı İçin Sonat* (1963), *Abraxas** (yeni düzenleme, 1965), *Pygbalion* (1965) balelerini meydana getirdi. *Petruşka* (1965), *Romeo ve Jüliet* (1966) balelerini sahneye koydu. (L)

VAN DOESBURG (Christian Emil Marie KUPPER, **Théo** — denir), hollandalı mimar, ressam ve nazariyeci (Utrecht 1885 - Davos 1931). 1916'da mimar Oud ile işbirliği yaptı, bir yıl sonra Mondrian ile «De Stijl» topluluğunu kurdu ve 1920'de işçi evleri yapımına girişti. Avrupa'da seyahat etti, Viyana, Prag, Brno, Madrid, Barcelona'da sergiler düzenledi, konferanslar verdi. Ölümünden az önce, Van Doesburg «Soyutlama Yaratma» topluluğunu kurmayı tasarladı; resimlerinden çok, soyut sanat doktrini ve propagandasıyle ün kazandı. (L)

VANDŒVRE - LÈS - NANCY, Fransa'da Meurthe-et-Moselle idare bölgesinde (Nancy idare çevresi) komün, Nancy'nin güneyinde; 12 528 nüf. Terlikçilik. Çanak çömlek yapımı. (L)

VAN DONGEN (Kees), hollandalı ressam (Delfshaven, Rotterdam 1877 - Monako 1967). Rotterdam Güzel Sanatlar akademisinde öğrenim gördükten sonra, 1899'da Paris'e yerleşti. Geçinmek için meydanlarda yaptığı portreleri çok ucuz fiyatlara sattı ve gazetelere (*Rire, L'Indiscret, l'Assiette au Beurre*) resimler çizdi.

Daha sonra, yeni-izlenimcilerin, nabilerin ve özellikle Toulouse - Lautrec'in etkisinde yağlıboya çalışmalarına başladı. 1904'te, *Salon des Indépendents* ve *Salon d'Automne*'de toplu sergilere katıldı, aynı yıl, Ambroise Vollard galerisinde ilk kişisel sergisini açtı. 1905'te *fovlar* grubuna katıldı. İtalya, İspanya ve Fas'ı dolaştıktan sonra, özellikle Paris yüksek sosyetesinin zarif kadınlarını gösteren soyutlamalı bir üslûba yöneldi: *Anna de Noailles, Edmonde Guy, Boni de Castellane* v.b. Ayrıca, Proust'un eserlerini (1947) ve *Binbir Gece Masalları*'nı (1955) resimledi. (L)

VAN DOUVEN (Jan Frans), hollandalı ressam (Roermond 1656 - Düsseldorf 1727). Düsseldorf'ta Pfalz prensi Johannes Wilhelm'in (1682) hizmetine girdi ve onunla birlikte Viyana, Danimarka, Modena (1697), Floransa ve tekrar Düsseldorf'a gitti. Birçok portresinin başlıcaları şunlardır: Floransa'da *Prens Johannes - Wilhelm*'in *Anna - Maria - Luisa de Medici*'nin portresi ve *Ressamın Kendi Portresi;* Kassel'de, *Yelpazeli Kadın;* Augsburg'da, *Rahip Moratelli*'nin portresi. (L)

VAN DURME (Jef), belçikalı besteci (Kemzeke 1907). Alpaerts ve Berg'in öğrencisi, üç lirik eser, bir bale, bir oratoryo, altı senfoni, üç süit, piyano için iki konçerto, bir keman konçertosu, yaylılar için dörtlüler (5 tane) besteledi. (L)

VAN DUYSE (Prudens), flaman şairi ve arkeoloğu (Termonde 1804 - Gand 1859). Gand'da arşivcilik yaptı, flaman hareketinin yayılmasında büyük payı vardır. Birçok eseri arasında *Yurtseverce Şiir* (3 cilt, 1840) ve *Yonca Yaprağı* (1848), *Jacob Van Artevelde* destanı (1859) sayılabilir. (L)

VAN DYCK (Anthony), felemenkçe **Antoon Van Dijck,** flaman ressamı (Anvers 1599 - Londra 1641). Anvers'li bir tacirin oğlu, meslek hayatı kısa, fakat göz kamaştırıcıdır. Prenslerin ve kralların gözdesiydi, ingiliz portre okulunu kurdu ve bir renge adını verdi: «Van Dyck kahverengisi». 1609'dan 1612'ye kadar Van Balen'in yanında çıraklık etti. *İhtiyar* adlı bir resmi (Del Monte koleksiyonu) 1613 tarihini taşır. Jordaens ve Rubens ile çalıştı, 1618'de usta oldu. 1620'de koleksiyoncu Howard tarafından İngiliz sarayına sokuldu ve Howard'ın sayesinde Venedik resmini tanıdı. 1622'den 1627'ye kadar İtalya'da oturdu; Roma'da kardinal Bentivoglio'nun misafiri oldu, sonra Cenova'ya yerleşti ve özellikle portreler çizdi. 1627-1632 Arasında Anvers'de kiliseler için çalıştı ve portreler yaptı. 1630'da Paris'e gitti, meşhur kemerlerin gravürlerini yaptı (*Van Dyck'in İkonografyası*). 1632'de Charles I, ona şövalye unvanını verdi, lutuflara ve paraya boğdu. Van Dyck o tarihten sonra ingiliz soylularının resimlerini çizdi ve Blacfriars'da veya Eltham'daki kır evinde lüks bir hayat yaşadı.

Sanatçı önceleri Caravaggio ile Jordaens'in etkisi (1613 - 1620 arasında çizdiği birçok *Havari Başları* veya *Sarhoş Silena*'da [Brüksel müzesi] hissedilir) arasında kararsız kaldıktan sonra, yaygın fırça vuruşunu ve

Foto. Rijksmuseum, Manuel, Hollanda büyükelçiliği (LAROUSSE)

Esaias **VAN DE VELDE** «Le Bac» Rijksmuseum, Amsterdam

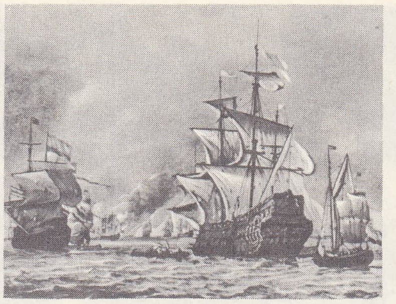

Willem **VAN DE VELDE** (Büyük) «11-14 Haziran 1666 Deniz Savaşı» Rijksmuseum, Amsterdam

Willem **VAN DE VELDE** (Küçük) «Sakin Sular» Condé müzesi, Chantilly, Fransa

parlak renklerini benimsediği Rubens'in üslûbuna kendini kaptırdı; fakat bu üslûbu değiştirerek mizacına uydurmayı başardı. Rubens gibi edebî ve mitolojik konuları işledi: *Su Perilerinin Yıkanması, Diana ve Endymion, Amaryllis ve Myrtila, Renaud ile Armida.* Van Dyck aynı zamanda büyük bir katolik ressamdır; Brabant ve Flandre kiliseleri için hazırladığı geniş tuvallerde, ölçülü ve yumuşak, yepyeni bir barok anlayışı görülür. Dindarlığı sonsuz, bitkin bir üzüntüyü yansıtan ince ayrıntılarla doludur. *Kutsal Aile, Pieta* gibi tablolarında görülen bu özellik, resimlerinin beğenilmesinde büyük bir rol oynadı. Fakat Van Dyck asıl başarısını eşsiz portreciliğine borçludur (Cenova, Brüksel ve Londra'da yaptığı portreler). Cenova'da, Rubens'in gösterişli portrelerini örnek alarak Spinola'lar, Durazzo'lar gibi en büyük aileleri olanca haşmetleriyle vermeyi bildi. Şahlanan atlarını zaptetmeğe çalışan binicilerin, ağır kumaştan elbiseleri içinde dimdik duran mağrur kadınların boy resimlerinde anıtsal bir görünüş elde etmek için Van Dyck'in bulduğu yol ufak çizgisini aşağıdan almak, yüzleri aşağıdan yukarıya doğru bakılıyormuş gibi göstermekti. Bu alanda en başarılı eserleri *Balbi Markizi, Paola Adorno, Marki Cattaneo,* beyaz atı üstünde *Tommaso di Carignano* ve bir kırmızılar cümbüşü içinde Roma'da yaptığı *Kardinal Bentivoglio*'nun portreleridir. Brüksel'de ise, müşterilerinin çoğu burjuva, dost veya sanatçı olduğu için, Van Dyck flaman üslûbuna has yarı boy portrelerine döndü, sadeliğe, uçuk renklere, yuvarlak biçimlere daha önem verdi, kişisel ayrıntılar üstünde titizlikle durdu: ressamlardan *J. Van Waele* ve *G. de Grayer*'in, heykeltıraş *Colijns de Nole*'ın ve özellikle *Marie - Louise de Taxis*'in portreleri. Buna karşılık, İngiltere'de yaptığı dört yüz portrede Van Dyck bir siluetin, bir yüzün sadece en ayırt edici çizgilerini yakalamakla yetinmedi, her kişinin yüzünde o kişinin peşinden koştuğu ideali de yansıtmağa çalıştı. Bu resimlerde boyanın çok ince tabakalarla sürülmesi, en ince ayrıntıların bile belirmesine imkân verir; sıcak renklerle işlenen gölgeler, yaldızlı veya gümüş rengi ışığın etkisini daha da artırır; kadife, ipekli ve saten gibi kumaşların şaşırtıcı gerçekçiliği, hepsi de seçme tonlarıyle ele alınan mavi, mor, beyaz v.b. renklerin değerlendirilmesine imkân verir. Bedford kontesi *Anne Carr*'ın, *George* ve *Francis Villiers*'nin, *Mary Ruthven*'in, yeşillikleri ortasında, atını dizgininden tutan, siyah şapkalı, beyaz ipek ceketli, kırmızı pantolonlu *Charles I*'in portreleri ve bunlara benzer daha nice resim, bir milletin, imtiyazlı sınıfı açısından çizilmiş kocaman bir portresi gibidir.

Van Dyck'in en güzel portreleri, Chesterfield ve Darnley kontlarının, Mountbatten ve Norfolk lordlarının, Devonshire dükünün ve özellikle İngiltere kraliçesinin koleksiyonlarındadır. Dinî tablolarının bir kısmı Meschelen'de Saint-Rombaut, Gand'da Saint-Michel. Dendermonde'de Notre - Dame, Courtrai'de Notre-Dame, Anvers'de Augustinus kiliselerinde ve Saventhem'dedir.

Müzelerdeki eserleri şunlardır: Anvers'de, *İsa Çarmıhta, Martin Pepin'in Portresi;* Brüksel'de, *Aziz Petrus'un Öldürülmesi, Aziz Felice di Cantalice, Sarhoş Silena, Duquesnay*'nin ve *Cenovalı Bir Kadınla Kızı*'nın portreleri; Dresde'da, *Jüpiter ve Antiope;* Louvre'da, *Bağışçıların Meryemi, Renaud ve Armida, Külâhlı Adam, Odescalchi, F. de Moncade* ve *Charles I*'in portreleri, *Kendi Portresi;* Londra'da, *Aziz Ambrosius ve Aziz Theodosius, C. Van der Geest, George ve François Villiers, Bulbileun Çocukları, Cattaneo Marki* ve *Markizi*'nin portreleri; Madrid'de, *Diana ve Endymion, Mary Ruthven, Charles I;* Münih'te, *Meryem, Suzanna ve İhtiyarlar, Petel, Suayers* ve *Van Wael*'in portreleri; Torino'da, *Thommaso di Carignano;* Cenova'da, *At Üstünde Anton Brignole - Sale, Paola Adorno;* Viyana'da, *Kutsal Aile, Samson ile Dalila, Moncade Markisi*'nin portresi; Vaduz'da, *Marie-Louise de Taxis;* Leningrad'da, *Kutsal Aile, Sir Wharton*'un ve *Charles I*'in portreleri; Baltimore'de *Çocuklu Meryem;* Washington'da *Filippo Cattaneo, Markiz Balbi, Paola Adorno* ve *Oğlu*'nun portreleri; Göteborg'da *Amaryllis ve Myrtile.* (L)

VAN DYCK (Ernest), belçikalı tenor (Anvers 1861 - Berlaar 1923). Wagner'in bütün repertuvarının tenor rollerini icra etti ve Bayreuth topluluğuna katıldı (1888-1911). [L]

VAN DYCK veya **VAN DIJCK** (Floris), hollandalı ressam (Haarlem 1575 - ay.y. 1651). Natürmort ressamıydı; özellikle kurulmuş sofralar ve meyve sergileri çizdi: *Meyveler ve Bitkiler* (Amsterdam). [L]

VANE (sir Henry), ingiliz siyaset adamı (Hadlow, Kent 1589 - Londra 1654). Entrikacı bir saray adamıydı, 1630'da Krallık konseyine girdi ve kraliçe Henrietta-Maria'nın desteğiyle 1640'ta devlet bakanı oldu. İftira olduğu sanılan tanıklığı sonucunda rakibi Strafford ölüme mahkûm edildi (1641). Görevinden alındı ve parlamentocu partiye katıldı. (L)

VANE (sir Henry), ingiliz siyaset adamı (Debden, Essex 1613 - Londra 1662). Sir Henry Vane'nin oğludur. Ateşli bir protestandı, Yeni-İngiltere'ye göç etti (1635), Massachusetts valisi seçildi (1636), fakat kolonlar tarafından gayretkeşlikle suçlanınca 1637'de İngiltere'ye dönmek zorunda kaldı. Muhalefetin başlıca önderlerinden biri haline geldi; 1643'te piskoposluğu kaldıran ve iskoçyalı covenantere'lerle ittifakı sağlamlaştıran kanunların çıkarılmasında önemli rol oynadı. Pym'in yerine parlamento partisinin başına geçti; orduyu ve Cromwell'i tuttu. 1649'da Krallık konseyine alındı, 1651'de deniz kuvvetlerinin yönetimiyle görevlendirildi. İyi yönetimiyle, ingiliz donanmasının hollanda filosu karşısında parlak bir şekilde tutunmasını sağladı. Fakat, Cromwell'in şahsî siyasetine muhalefet ettiği için devlet işlerinden çekilmek zorunda kaldı. 1659'da tekrar siyasî hayata atıldı, naibin oğluna ve orduya karşı çıktı. Krallık rejiminin tekrar kurulması sırasında (1661) tutuklandı, ölüme mahkûm edildi. (L)

VAN EDEMA (Gerard), hollandalı ressam (Amsterdam 1652'ye doğr. - Richmond, Surrey 1700'e doğr.). Van Everdingen'in öğrencisi. Londra'ya (1670'e doğr.), sonra Norveç ve Newfoundland'a gitti. Saint Albans dükü ve Exeter kontu için yaptığı peyzajları Hampton Court'da ve Lübeck'te muhafaza edilmektedir. (L)

VAN EDEN (Frederik), hollandalı hekim ve yazar (Haarlem 1860 - Bussum 1932). Amsterdam'da sinir hastalıkları üstünde çalıştıktan sonra Bussum'a yerleşerek toprağın ortak mülkiyetine dayanan kooperatif biçiminde bir tarım işletmesi kurdu. Tiyatro eserleri (*De Broeders* [Erkek Kardeşler], 1894; *Ijsbrand,* 1908) romanlar (1892'de yayımlanan *Johannes Viator*'u da [Seyyah Jean] kapsayan roman üçlemesi *De Kleine Johannes* [Küçük Jean], 1886-1906) şiirler ve incelemeler (*Studies*) yazdı. Hollanda'da edebiyatın 1880'deki yeniden canlanmasını büyük ölçüde etkiledi. (L)

VAN EFFEN (Justus), hollandalı yayımcı (Utrecht 1684 - Hertogenbosch 1735). *Homeros ve Chapelain'in Paraleli* (1714) adlı bir eser ve *Küçük Ustalar* (1719) adlı beş perdelik bir komedi yazdı. 1731'den ölümüne kadar, edebiyatı büyük ölçüde etkileyen haftalık bir tenkit dergisi (*De Hollandsche Spectator*) yayımladı. (L)

VAN EGMONT (Justus), hollandalı ressam (Leiden 1601 - Anvers 1674). Bir dülgerin oğludur. La Haye'de K. Van den Hoecke'nin öğrencisi oldu; İtalya'ya yaptığı bir yolculuktan (1618), sonra Rubens'in atelyesine girdi. 1628'de ustası, aldığı *İsa'nın Son Yemeği* (Louvre) siparişini ona devretti. 1627'ye doğru Paris'e yerleşti, Krallık Resim ve Heykel akademisinin kurulmasına katkıda bulundu (1648) ve Simon Vouet ile birlikte çalıştı. Uzun süre Louis XIV'ün sarayında kaldıktan sonra Brüksel'e geçti; sonra Anvers'e (1653) dönerek halı taslakları çizdi. Başlıca portreleri şunlardır: *Büyük Condé* ve *Madam de La Mothe-Houdancourt* (Chantilly), *İspanya Kraliçesi Anna* (Augsburg), *Maria de Medici* (Schleissheim), *Çocuk Felipe IV* ve *Arşidük Leopold-Wilhelm* (Viyana). [L]

VANEL (Charles), fransız tiyatro ve sinema oyuncusu (Rennes 1892). Tiyatro oyunculuğuna 1908'de başladı, Paris'te ve çeşitli turnelerde sahneye çıktı; 1919'da *L'Âtre* (Ocak) filminde oynadı. O tarihten sonra rol aldığı başlıca filimler: *Pêcheur d'Islande* (İzlanda Balıkçısı) [1924], *Le Grand Jeu* (Büyük Oyun) [1934], *Korkunun Ücreti* (Le Salaire de la Peur) [1953], *Les Diaboliques* (Şeytan Ruhlular) [1955], *La Vérité* (Hakikat) [1960], *Rififi à Tokyo* (Rififi Tokyo'da) [1961], *Un Roi sans Divertisement* (Eğlencesi Olmayan Bir Kral) [1963], *Symphonie Pour un Massacre* (Bir Katliam İçin Senfoni) [1963], *Le Chant du Monde* (Dünyanın Şarkısı) (yönetmen Marcel Camus, 1965). [L]

VÄNERN, Güneybatı İsveç'te büyük göl, sularını Göta älv aracılığıyle Skagerrak'a boşaltır; 5 568 km². (L)

VAN ERPE (Thomas), lat. **Erpenius,** hol-

VAN DE WOESTIJNE

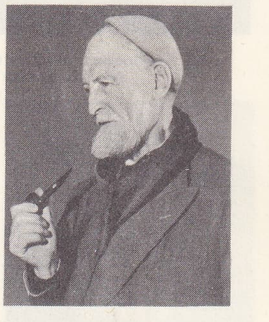

VAN DONGEN

VAN DE VENNE

Foto. Rijksmuseum, Hanfstaengl-Giraudon, A.C.L., Ervin-Marton (LAROUSSE)

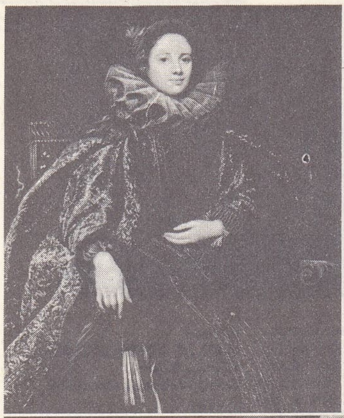

soldan sağa: «Markiz Balbi» (detay), National Gallery of Art, Washington; «Samson ile Dalila», Viyana müzesi; «Sarhoş Silena», Brüksel müzesi

«2. Buckingham dükü ve ağabeyi» Windsor şatosu

«G.de Crayer»

«Marki Catteno», National gallery, Londra

«Marie-Louise de Taxis» Lichtenstein galerisi, Viyana

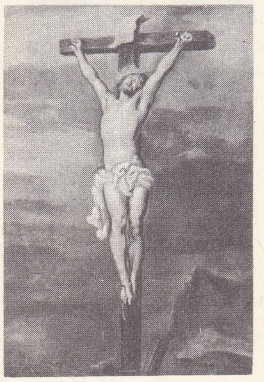

«İsa Çarmıhta» Anvers müzesi

VAN DYCK kendi portresi

landalı şarkiyatçı (Gorinchen 1584 - Leiden 1624). Leiden'de önce arapça, sonra ibranîce dersleri verdi; bir arap basımevi kurdu; basımevi, yayımladığı kitaplarla büyük ün kazandı. Başlıca eserleri: *Rudimenta Linguae Arabicae* (Arap Dilinin İlkeleri), *Grammatica Arabica* (Arap Dilbilgisi) [1613], *Grammatica Hebraea Generalis* (Genel İbranî Dilbilgisi), *Grammatica Chaldaica et Syra* (Kalde ve Suriye Dilbilgisi). [L]

VÄNERSBORG, İsveç'te şehir, Göta älv'ın yakınında, ırmağın Vanern gölünden çıkışında, il (*län*) idare merkezi; 190 000 nüf. Makine yapımı. Elektrik malzemeleri yapımı. Deri, kibrit v.b. sanayii. (L)

VAN ES (Jacob Fobsen), flaman ressamı (Anvers XVI. yy. sonu - ay.y. 1666). 1617'de Anvers'te lonca ustası oldu, kısa süre sonra gild'e girdi. Yiyeceklerle ilgili çeşitli natürmortlar yaptı. Derin bir bilgi ürünü olan barok kompozisyonlarının başlıcaları şunlardır: *İstiridyeler ve Meyveler* (Lille), *Yemek* (Stockholm), *İstiridyeli Natürmort; İstakozlar, Balıklar ve Meyveler* (Anvers). [L]

VAN ESPEN (Zeger Bernard), flaman hukukçusu ve kilise yasaları uzmanı (Louvain 1646 - Amersfoord 1728). Rahip oldu (1673); sonra Louvain'de Adrianus VI kolejinde hukuk okuttu; jansenius'çulara sempatisi yüzünden kürsüsünden ayrılmak zorunda kaldı. Hollanda'ya sığındı; dinin esaslarından ayrılmış olan Utrecht piskoposunun seçilmesine yardım etmesi (1723), Louvain üniversitesi tarafından görevinden alınmasına yol açtı. Çok bilgili bir kimse olan Van Espen, devrini büyük ölçüde etkilemiştir. Başlıca eseri: *Jus Ecclesiasticum Universum* (Evrensel Din Hukuku) [1700]. (L)

VANESSA i. Türleri çoğunlukla ısırgan üzerinde yaşayan gündüz kelebeği.

— ANSİKL. *Vanessa*'lar kanatlarının kenarı dantela gibi tırtıklı, üzeri parlak kırmızı, esmer ve sarı başta olmak üzere değişik renklerle bezekli güzel kelebeklerdir. Tırtılları dikenli olur. Başlıca türleri: *Vanessa atalanta* (ateş kırmızısı renginde çizgili siyah), tırtılı dikenler üzerinde yaşar, her tarafta görülür; *V. polychloors* ve *V. urticae* (esmer benekli tatlı kırmızı), birincisinin tırtılı karaağaç, söğüt ve kirazda, ikincisininki ısırganda yaşar; *V. Io* (büyük mor ve sarı halka bezekli firfirî), tırtılı ısırganda yaşar; *Euvanessa Antiopa* (kenarları sarı koyu mor kırmızı), tırtılı kavak, söğüt, huş v.b. üzerinde yaşar. (L)

VAN EVERDİNGEN (Allart), hollandalı ressam (Alkmaar 1621 - Amsterdam 1675). İsveç ve Norveç'e yaptığı yolculuklar kuzey ülkelerindeki güzel manzaralı yerlerin tanınmasına yol açtı ve Hollanda'da manzara ressamlığına yenilik getirdi. Başlıca eserleri: *Dağ Manzarası* (Budapeşte), *İsveç'te Tepeler* (Hamburg), *Julita'da Trip Top Dökümhanesi* (Amsterdam). [L]

VAN EYCK (Hubert), flaman ressamı (Maaseik? 1370'e doğr. - Gand? 1426'ya doğr.). Van Eyck, flaman okulunun kurucusu sayılır, ama böyle bir kimsenin yaşamamış olduğunu ileri sürenler de vardır. Jan'ın ağabeyisi olduğu sanılan sanatçının yaşayıp yaşamadığı konusunda otuz yıldır tartışılmaktadır. Bu tartışmaların kaynağı, pek sağlam olmayan ve çelişmeli bazı unsurlara dayanır: 1424-1426 tarihli dört belgede geçen «Luberecht», «Ubrechts», «Lubrecht van Heycke», «Hubrecht le peintre» (ressam Hubrecht) adları; halen Gand müzesinde bulunan, 1426'dan kalma, üzerinde XVI. yy. diliyle bir yazıt bulunan kırık bir mezar kapak taşı; Gand Yazıt müzesinde bulunan *L'Agneau Mystique*'in (Gand) çerçevesinde, Saint-Bavon mihrap arkalığının Van Eyck'in eseri olduğunu ileri süren yarım ve anlaşılmayacak kadar belirsiz, latince bir dörtlük (laboratuvar incelemesi, bu mihrap arkalığının daha sonraki bir tarihte gümüş bir levha üzerinde yapılarak eski altın levhanın yerine konduğunu ortaya çıkardı); Luc de Heere'nin 1565 tarihli bir od'undaki kısa bir övgü; Jan'ın Lambert adında, ama ressam olmayan bir kardeşinin varlığını gösteren arşiv belgeleri. 1933'e kadar Hubert'in yaşamış olduğu kabul edilir ve Jan ile Hubert kastedilerek «Van Eyck»ler denirdi. 1950'ye doğru ise Hubert adı sanat tarihinde artık pek geçmez oldu. Ama Brugge, Gand ve Anvers'te XV. ve XVI. yy.larının edebî geleneği konusundaki derin bir inceleme sonucunda tarihçiler Hubert Van Eyck'in yaşamış olduğuna yeniden inanmağa başladılar. Bununla birlikte, elde güvenilir bir kaynak bulunmaması dolayısıyle Hubert Van Eyck'in ne Saint-Bavon mihrap arkalığı, ne de «Eyck'lerin eserleri» olarak bilinen tezhip veya tablolardaki payı geçerli bir biçimde ortaya konmuştur. Jan'ın büyüğü olduğu kabul edilirse, üslûpları bakımından *Agneau Mystique*'ten önceye ait eserleri Hubert'e mal etmek daha akla yakın sayılabilirse de bu bir varsayımdan öteye gidemez. (L)

VAN EYCK (Jan), flaman ressamı (Maaseik ? 1390'a doğr.-Brugge 1441). Genç yaşta, Bayern'li Johann'ın hizmetine girdi; 1422 -1424 arasında La Haye'de kaldı, 1425'te İyi Philippe'in «mabeyinci»si olarak Lille'e yerleşti. 1426'da bir görevle İspanya'ya gönderildi; 1428'de Portekiz'e giderek İyi Philippe'in nişanlısı prenses İsabelle'in portresini yaptı. 1429'da Fransa'ya döndü, dük

Foto. Bruckmann-Giraudon, Hanfstaengl-Giraudon, Anderson-Giraudon, Konstverleg, Wolfrum, Giraudon. X (LAROUSSE)

ile ispanyol prensesinin düğününde bulundu; bir süre Hesdin şatosunda kaldı, sonra Brugge'ye yerleşerek 1432'de bir ev satın aldı. Gösterişli bir büyük burjuva, ünlü ve gözde bir saray ressamıydı. 1432'de hizmete açılan Saint-Bavon (Gand) kilisesinde yaptığı mihrap arkalığı (*Mistik Kuzu*) ile ün kazanmağa başladı. 1436'da yaptığı *Piskoposluk Meclisi Üyesi Van der Paele'nin Bakiresi* adlı tablosunda ve ona mal edilen *Şansölye Rolin'in Bakiresi* adlı tabloda en parlak şeklini alan bir renk anlayışı içinde, bazen ihtişamlı, bazen canlı ve yepyeni şekiller halinde ortaya çıkan ve «eyck mucizesi» denen tarzını ortaya koydu: bu, hayata ve hümanizme geniş yer veren, «milletlerarası gotik»in süs araştırmalarından tamamıyle kurtulmuş bir tarzdır. Sanatçı Hıristiyanlık duygusuna güç vermek için konuları tamamıyle hayalgücünün ürünü olan tablolarında, şehir görüntüleri ve kır manzaralarında, görülen tabiata, insana ve eşyaya (ev araç ve gereçleri, âletler, mücevherler, mobilyalar) yer verir ve tabloda belirginleştirilen yönün mükemmelliği tablonun resim olarak yetkinliğine yeni bir anlam kazandırır. İnce bir minyatürcü olan Van Eyck (*Berry Dükünün Dua Kitabı*'nın birkaç sayfası da ona atfedilir), aynı zamanda büyük bir portecidir ve hep gerçeğe uygun bir biçimde canlandırdığı yüz ifadelerine gittikçe daha duyarlıklı bir yoğunluk ve yumuşaklık kazandırmıştır (*Sarıklı Adam, Arnolfini*'ler ve *Marguerite Van Eyck*'te görüldüğü gibi). Van Eyck konularını günlük hayattan alan resimler de yaptı.

Sanatçının bütün eserlerindeki ortak özellik, dünyanın şiirsel yönünü yansıtması, nesnelerin hacmini, ışık ve uzay içindeki organik gerçeği ustaca dile getirmesidir. Van Eyck, yağlıboyayı bulan kimse değildir. Bu tarz kendisinden önce vardı. Sanatçı, meşe pano üzerine, reçineyle karıştırılmış kurutucu yağ gibi maddelerle resim yapar; ayrıca, beyaz ve saydam olmayan bir karışımı ince boya tabakalarıyle örterdi. Bunlar, ışığı tutar, bozmadan alta kadar indirir, canlı ve etkili bir biçimde geri dönmesini sağlar. Rengin hassas niteliği ve ışık etkilerinin inceliğiyle birleşen çizgilerin belirginliği olağanüstü bir gerçeklik izlenimi sağlar ve bu başdöndürücü kesinlik nesneler üstünde bir hayal görünümü yaratır. Memling'e kadar bütün flaman ressamları Jan Van Eyck'in bu ustalığından yararlanmışlardır.

Van Eyck'in Dresden, Frankfurt ve Louvre'da birçok güzel deseni vardır. Otuz kadar yağlıboya tablosu arasında ise şunlar sayılabilir: Gand'da *Mistik Kuzu* adlı mihrap arkalığı; Louvre'da *Şansölye Rolin'in Bakiresi*; Anvers'de *Sainte Barbe* (1437) ve *Bakire Çeşmede* (1439); Berlin'de *Karanfilli Adam, Bakire Kilisede;* Brugge'de, *Piskoposluk Meclisi Üyesi Van der Paele'nin Bakiresi* (1436), *Marguerite Van Eyck*'in portresi (1439); Dresden'de *Meryem Triptiği*, Londra'da (National gallery) *Sarıklı Adam* (1433), *Arnolfini*'ler adlı portresi (1434); Viyana'da *Cardinal Albergati*'nin portresi; Rotterdam'da *Les Trois Maries au Tombeau*. (L)

VAN FRIJTOM (Frederik), hollandalı ressam ve seramikçi (XVII. yy.ın ikinci yarısı). Delft şehrinden manzaralar çizdi (Delft'li seramikçiler bu manzara resimlerini model olarak kullandılar). Amsterdam, La Haye, Berlin, Londra müzelerinde eserleri vardır. (L)

VANGA i. Siyah, gri, beyaz ve kırmızı tüylü ötücü kuş; uzun gagalı bir örümcek kuşuna benzer; Madagaskar'da yaşar. (*Vangidae* familyasının örnek tipi.) [L]

VANG AN-ŞI (1021-1086), çinli reformcu bakan (1069-1085). İmparatorluğun iktisadî ve siyasî bünyesini alt üst etmek istedi (iktisadî devletçilik, azamî fiyatlar, kamu mağazaları v.b.). Bu amaçla, imtihan sistemini derin bir değişikliğe uğrattı. 1075'te bellibaşlı klasikler için sadece kendisinin yapmış olduğu yorumlamalara izin verildiğini açıklayan bir ferman çıkarttı. Edebiyat imtihanlarını ortadan kaldırdı ve yerlerine pratik konular (iktisat, siyaset, hukuk v.b.) koydu. Muhafazakâr aydınlar tarafından görevinden uzaklaştırıldı. (L)

VANG CİNG-VEY, çinli siyaset adamı (Kanton 1884-Japonya 1944). Sun Yat-sen'in öğrencisi oldu; 1911 İhtilâline katıldı, Çankayşek'ten daha radikal olduğunu gösterdi ve çok zaman ona karşı çıktı. 1932'den itibaren iktisadî meselelerde önemli bir rol oynadı. 1939'da, barışı savundu, bunun için Çankayşek'ten ayrıldı ve Japonlarla giriştiği görüşmelerde anlaşmaya vararak Nankin'de kurduğu hükûmet (1940) japon işgalinin son bulmasıyle birlikte ortadan kaldırıldı (1945). [L]

VANG CYEN, çinli ressam (1598-1677). Mançu (Çing) devrinin altı ustasından biri. (L)

VANG ÇUNG, M.S. 27-97'de yaşamış çinli yazar. *Lûn Hıng* (Düşüncelerin Tenkidi) adlı eserinde devrinin boş inançlarına hücum eder. Vang Çung, dinî kitapların ilk tenkitçisidir ve Han (sülâlesi) devrinin (M. Ö. 202 - M.S. 221) bilginlerinin en eski öncülerinden biri olarak tanınır. (L)

VAN GEEL (Lodewyk), belçikalı heykeltıraş (Mecheln 1787 - Brüksel 1852). Paris'te David ile Roland'ın öğrencisi (1809) oldu. Waterloo savaş alanına dikilen *Büyük Aslan*'ı yaptı. (L)

VAN GEEN (Joseph Jacobus, baron), hollandalı general (Gand 1773 - Ryswick 1846). Devrim ve İmparatorluk devirlerinde Fransa'ya hizmet etti. Felemenk hizmetine geçti ve Cava isyanını bastırdı (1825-1830). [L]

VAN GENNEP (Arnold), fransız etnoloğu ve folklorcusu (Ludwigsburg 1873-Bourg-la Reine 1957). Birçok eser yazdı: *Les Rites de Passage* (Geçit Âyinleri) [1909], *Religions, Moeurs et Légendes* (Dinler, Âdetler ve Efsaneler) [1910], *Études d'Ethnographie Algérienne* (Cezayir Etnografyası İncelemeleri) [1912-1914], *Manuel du Folklore Français Contemporain* (Çağdaş Fransız Folkloru El-kitabı) [1943-1958]. Ayrıca birçok dergi yayımladı: *Revue des Études Ethnographiques et Sociologiques* (Etnografya ve Sosyoloji İncelemeleri Dergisi), *Revue d'Ethnographie et de Sociologie* (Etnografya ve Sosyoloji Dergisi), *Le Folklore Vivant* (Yaşayan Folklor), *Nouvelle Revue des Traditions Populaires* (Yeni Halk Gelenekleri Dergisi). [L]

VANG HU, çağımızdan üç bin yıl önce yaşamış olan ve efsanelere göre ilk füzeyi icat eden çinli bilgin. Barutlu füzelerle donatılmış büyük bir uçurtmanın denemesini yaparken aracın patlaması yüzünden öldüğü söylenir. (L)

VANG HUY, çinli ressam (1632-1717), Mançu (Çing) devri başlangıcında altı büyük ustadan biri. (L)

VANGİDAE çoğl. i. Madagaskar'da bulunan ötücü kuş familyası; örümcek kuşlarına benzemekle beraber gagalarının tuhaf biçimiyle onlardan ayrılır. (L)

VAN GİNKEL (Godart), birinci **Athlone** kontu, hollandalı general (Utrecht 1630 - ay.y. 1703). İngiltere hizmetine geçti. 1688'de Willem van Nassau ile birlikte İngiltere'ye gitti ve 1691'de irlanda ordusu kumandanlığını eline aldı; Jacques II taraftarlarının sonuncu kalesi olan Limerick'in teslim olmasını sağladı. (L)

VANG MANG (öl. M.S. 22), çinli zorba (8-22). Birinci Han'lar hanedanına son vererek, tek temsilcisi olduğu yeni bir hanedan kurdu. Aşırı bolluk döneminde mal stok ederek «ayarlayıcı stoklar» adlı bir sistem uygulamak istediyse de, bunları, kıtlık halinde ihtiyacı olanlara düşük fiyatla satmayı öngören reformlarından umduğu sonuçları elde edemedi. Hançerlenerek öldürüldü. (L)

VANG-MING, çinli ressam (öl. 1385), Cao Mıng-fu'nun torunu ve Yûen devrinin sonunda yaşamış dört ustadan biridir.

VAN GOGH (Vincent), hollandalı ressam (Groot Zundert, Hollanda Brabant'ı 1853 - Auvers-sur-Oise 1890). Basit bir rahibin oğlu, ama zengin tablo tacirlerinin yeğeniydi, 1869'da, Paris'in Goupil galerisi tarafından La Haye'de açılan şubeye satıcı olarak girdi. 1873'te buradan müessesenin Brüksel, daha sonra Londra şubesine nakledildi. Ev sahibesinin kızı Ursula Loyer ile evlenmek istedi. Bu teklifin reddedilmesi üzerine ilk ruhî buhranını geçirdi. Yerinin değiştirilmesini istedi ve Paris'e yerleşti (1875). Meslekdaşı ingiliz Gladwell ile teması mistikliğini coşturdu ve çalışmasını düzensizleşti. Aralıkta, Noel yortusunu geçirmek üzere Etten'de (Kuzey Brabant) ailesinin oturduğu rahip evine hareket etti ve işinden ayrıldı. Nisan 1876'da Ramsgate'e gitti; orada özel bir öğretim kurumunda çalıştı. Babasının oturduğu rahip evine döndükten sonra, 1877 başında Dordrecht'te bir kitabevine girdi. Ama düzenli bir çalışma gösteremedi; çünkü rahip olmayı aklına koymuştu. Bunun üzerine, amcalarından ikisi kendisine Amsterdam'a gelerek oradaki ilâhiyat okuluna hazırlanmak imkânını sağladılar. Ama on beş ay boyunca büyük bir çaba gösterdiği inancıyle çalışmasına rağmen sonuç başarılı olmadı. Brüksel'de bir rahip okuluna kabul edilen Van Gogh, Mons yakınlarındaki Borinage'a gönderildi; orada kendisine çok acı veren bir olaya şahit oldu: maden işçilerinin sefaletini gördü ve onlar için varını yoğunu harcadı. Gerçekle bu temas Van Gogh'a Tanrı inancını kaybettirmişti. Bu umutsuzluk aylarının hatırasını muhafaza edebilmek için Belçika'nın güneyi ile Fransa'nın kuzeyinde yaya dolaşarak resim çizmeğe başladı. Bitkin düşmüştü; 1880 ilkbaharında kısa bir süre Etten'de kaldı. Bu sıkıntı ve yalnızlık döneminde, Paris'teki Goupil galerisinde onun yerine geçmiş olan erkek kardeş Theo'ya uzun mektuplar yazmağa başladı.

Theo, Van Gogh'a yardım vaat etti ve desenlerinin kabiliyetini ortaya koyduğunu görerek, yolunu şaşırmak üzere olan kardeşini destekledi. Theo'nun para yardımını kabul eden Van Gogh desen çalışmak üzere Brüksel'e gitti. Sonra gene Etten'e döndü, ama hırçın karakteri yüzünden rahip evindeki hayat ona güç geldi. Üstelik, Kate adındaki genç bir dul olan kuzinine âşık olmuştu. Genç kadın La Haye'e çekildi, ama Van Gogh peşini bırakmadı ve Kate'i görmesine engel olunursa kendi elini yakacağını söyledi. Bu ara, bir fahişeyle tanıştı. Sien adındaki bu kadının acınacak durumu Van Gogh'u duygulandırmıştı. Bu kadın ve çocuklarıyle birlikte yaşadı, mutluluğu bulduğunu sandı ve resim yapmağa başladı. İlişkisini uzun süre kardeşinden sakladı; ama Theo, 1883 eylülünde yaptığı bir ziyaret sırasında durumu gördü. Van Gogh, istemeyerek Sien'den ayrıldı; Drenthe bölgesine gitti; orada birçok manzara resmi yaptı; sonra, artık Nuenen'de (Kuzey Brabant) olan baba evine döndü. 1885'te babası öldü. Van Gogh o sırada en verimli çağındaydı. İlk büyük kompozisyonu olan *Patates Yiyenler*'i (Kröller-Müller müzesi) bu dönemde yaptı. Daha önce ise birçok taslak çizmişti. Tekniğini zayıf buluyordu; bunun için Anvers akademisine yazıldı; ama okul disiplinini kabul edemedi; 1886'da, kardeşine haber vermeden Paris'e gitti. Buraya kadar, Van Gogh'un hayatı, kardeşi Theo'ya hemen her gün yazdığı uzun mektuplar dolayısıyle bilinir. Ama Theo'nun Van Gogh ile birlikte Montmartre'da geçirdikleri iki yıl hakkında elde çok az belge vardır.

Van Gogh'un evrimi sadece resim dolayı-

Henry VANE
(1613-1662)
XVII. yy. gravürü,

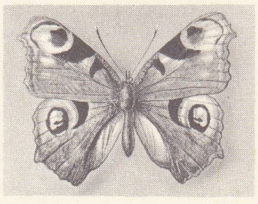

vanessa io
(gündüz
kelebeği)

bütün

Hubert
VAN EYCK
Saint-Baron
mihrap arkalığı
«Angeau Mystigue»

detay

Foto. A.C.L. (LAROUSSE)

sıyle bilinmektedir. Başlangıçta ağır ve karanlık olan resmi, Theo'nun eserlerini sattığı izlenimcileri keşfetmesinden sonra aydınlandı. Atelyede Cormon ile birlikte çalıştı; Emile Bernard, Toulouse-Lautrec ve Gauguin ile ilişki kurdu. Paris'te, git gide daha serbest bir dokusu olan iki yüz kadar tuval hazırladı; Montmartre'dan, Asnière'den manzaralar ve kendi kendisinin yirmi üç portresini yaptı. Haşin karakteri birlikte yaşamayı güçleştirdiği için kardeşi ona güneye gitmesini, o sıralar japon estamplarında aradığı yoğun ışığı güneyde bulabileceğini öğütledi. Van Gogh 1888 şubatında Arles'a vardı ve çalışmağa koyuldu. Ama yalnızlıktan rahatsız oldu, dostlarının yanında çalışacağı bir atelye hayal etmeğe başladı; kardeşi Theo'nun Gauguin'in bir resmini satın almasını sağladı. Gauguin böylece, Bretagne'dan ayrılarak Van Gogh'un Arles'daki evine yerleşebilecekti. Ekimde Gauguin geldi; ama aralarındaki anlaşmazlıklar git gide arttı. Sonunda, bir gün Van Gogh, Gauguin'in üstüne yürüdü, sonra kendi kulak memesini kesti. Gauguin'in kaçmasından sonra Theo kardeşinin yanına döndü ve kendini Arles hastahanesine kaldırttı. 1889 Mayısında ise Van Gogh Saint-Rémy yakınındaki Saint-Paul-de-Mausole akıl hastahanesine yatmak istedi. Burada, irsî bir sara çeşidinin yol açtığı nöbetlere rağmen çalışmasına hırsla devam etti. Provence'ta iki yüz elliden çok portre (*Kesik Kulaklı Kendi Portresi, Arles'lı Kadın, Postacı Roulin*) ve manzara resmi (*Arles'daki İngiliz Köprüsü, Zeytinlik, Sarı Buğdaylar*). kamış kalemle birçok desen yaptı.

Ocak 1890'da, Mercure de France'ta yayımlanan ve hayatı boyunca kendisiyle ilgili tek makale olan, Albert Aurier imzalı bir yazı çıktı. Mayıs'ta Paris'e döndü; sonra, Pontoise yakınında, Dr. Gachet'nin oturduğu ve Pissarro tarafından kardeşine tavsiye edilen Auvers-sur-Oise'a yerleşti. Doktor kendisini iyi karşıladı; ama ilişkilerinin kısa zamanda bozulduğu sanılır. 27 Temmuz 1890'da Pontoise'dan aldığı bir tabanca ile intihara kalkıştı; kaldığı otelin sahibi, Dr. Gachet'yi çağırttı; doktor Van Gogh'un durumunu umutsuz buldu. Gerçekten de Van Gogh öldü. Onun ölümünden altı ay sonra kardeşi Theo da öldü. Theo, Van Gogh'un cenaze töreninde, kardeşinin o ateşli çalışma döneminde yaptığı yetmiş tablodan bazılarını törene gelenlere dağıtmıştı. Böylece, ölümünden önce adı bilinmeyen Van Gogh, özellikle 1891'de Bağımsız sanatçılar salonunda düzenlenen sergi sayesinde kısa zamanda ün kazandı.

Beylik ve kaba gerçeklerin ressamı olan Van Gogh (meselâ natürmortları), bu gerçeklerde bütün bunalımlarını, Tanrı ve ışık özlemini yansıtmayı bildi. Hollanda resmiyle, özellikle de Rembrandt ile başlayan ve maddeye apayrı bir anlam getiren bu anlayış, Van Gogh'da renklerin büyük karşıtlıklar doğuracak şekilde kullanılışına bağlıdır. Anvers döneminde bu karşıtlık en güçlü biçimine varmış ve gerçekten «insanoğlunun korkunç tutkuları»nı anlatan yepyeni bir dil olmuştur. Van Gogh, modern ressamlar arasında, çağdaşlarımızın duyarlığını şüphesiz en derin bir biçimde etkilemiş olan kimsedir. Fov'lar ve izlenimciler üstündeki etkisi çok büyüktü. Eserlerinin büyük bir kısmı Kröller-Müller müzesinde ve Hollanda devletine satılmış olan koleksiyondadır (*Rijksmuseum*). Van Gogh'un, Theo'ya, ailesine ve dostlarına mektupları birçok defa yayımlanmıştır. (L)

VAN GOYEN (Jan), hollandalı ressam (Leiden 1596-La Haye 1656). E. Van de Velde'nin yanında yetişti. Maceraya düşkündü; Fransa, İngiltere ve Belçika'yı dolaştı ve krokiler halinde manzaralar çizdi. 1634'te La Haye'de yerleşti, loncaya girdi; önemli siparişler aldı. Yoksulluk içinde öldü. Tarih bakımından Hollanda'nın ilk büyük peyzajcılarından olan Van Goyen'in ağaç üzerine (küçük boyutlu) ve tuval üzerine (büyük boyutlu) en iyi eserleri 1640'tan sonra yapılmıştır. Önceleri E. Van de Velde gibi canlı ve nüanslı renklerle sakin yerlerin (*Su Kıyısında Köy*, Anvers) resimlerini yaptı; ama kısa süre sonra tabiatın, insan hayalini coşturan yanlarına ilgi duydu. Işık-gölge oyunlarının çarpıcı etkilerine bağlandı. Bazen karanlık manzaralar, bazen de Dordrecht bölgesinden basit konular (bir ağaç, bir nehir kıyısı) çizdi. Bu eserlerin güzelliği, bulutlu bir gökyüzünün nüanslarında ve su üzerindeki yansımalardadır. 1650'den sonra yaptığı eserlerinde, yarım tonlara ve ince ışık etkilerine ilgi gösterdi. En güzel tabloları, Amsterdam, Anvers, Berlin, Braunschweig, Carcasonne'daki özel koleksiyonlarda, Amsterdam Rijksmuseum'unda (*Güdük Meşeler, Dordrecht'ten Bir Görünüş*), La Haye Rijksmuseum'unda (*Nehir Ağzı* ve *Dordrecht'ten Bir Görünüş*), Londra'da National gallery'de (*Kış, Değirmenli Irmak, Deniz Meltemi*), Rotterdam Rijksmuseum'unda (*İhtiyar Meşe, Kış*), Kröller-Müller müzesinde (*İhtiyar Meşeli Peyzaj, Irmak Manzarası*) ve Louvre'dadır (*Patinaj, Nehir Kıyısı*). [L]

VAN gölü, Doğu Anadolu'nun Van-Yukarı Murat bölümünde, Türkiye'nin en büyük gölü; yüzölç. 3 760 km², kendisine su gönderen havza 12 000 km²; yüzünün, deniz düzeyine göre yüksekliği 1 646 m (eski haritalarda yanlış olarak 1 720 m). Kabaca bir üçgene benzeyen gölün, Tatvan koyu (güneybatı) ile Erciş körfezi (kuzeydoğu) arasında en uzun ekseni 128 km, Ahlat koyu (kuzeybatı) ile Gevaş koyu arasındaki ekseni de 80 km'dir. Van gölünün derinliği kesin olarak bilinmemekle birlikte, güneydeki dağların açığında 100 m'yi aştığı, kuzeydoğuda Erciş gölü adı da verilen körfez kesiminin çok sığ olduğu anlaşıldı. Göle dökülen akarsuların başlıcaları kuzeyden gelen Zilân, kuzeybatıda karışan Bendimâhi suyu, doğudan gelen Karasu (Marmit çayı) ve güneydoğudan dökülen Micinger (Hoşap) suyudur. Gölün su seviyesi, yağışların kar şeklinde olduğu kış mevsiminde (ocak), yaz aylarına göre (haziran-temmuz) 50-60 sm kadar düşüktür. Ayrıca, belgelerin incelenmesinden su düzeyinde 3-4 m'lik uzun süreli seviye değişiklikleri olduğu anlaşıldı. Van gölünün suyu oldukça tuzludur (tuzlar oranı binde 22,4); bunlar arasında en çok NaCl (yüzde 42,3), Na_2CO_3 (soda, yüzde 34), Na_2SO_4 (yüzde 16), K_2SO_4 (yüzde 3),

Vincent VAN GOGH
«Patates Yiyenler»,
Kröller-Müller müzesi

«Kesik Kulaklı Kendi Portresi»
Louvre müzesi, Paris

«Sarı Buğdaylar»,
(özel koleksiyon)

«Zeytinlik», (özel koleksiyon)

«Kendi Portresi» (1890),
Louvre müzesi, Paris

«Merdiven», Louvre müzesi, Paris

Foto. X. Vizzavona. Giraudon (LAROUSSE)

$MgCO_3$ (yüzde 2,5) ve öteki tuzlar (yüzde 3,2) bulunur. Göl çanağının derin kesimlerinde sıcaklık 5°C'ta sabit kalır, üst kısımlarda yazın 20°C'ı aşar; kışın bazen sığ kıyılarda donma olayına rastlanır. Van gölü çukurunun yeri, gölün batıya doğru uzantısını meydana getiren Muş ovasıyle birlikte Üçüncü zaman sonunda başlayan kırılma ve çökmelerle hazırlandı, fakat kırık çizgisi üzerinde Nemrut volkanı lavlarının birikmesi yüzünden lav tıkacı gerisinde biriken sular dışarı akamadı ve böylece Van gölü, tuz yoğunluğu gittikçe artan dışarıya akışsız bir göl haline geldi. Dördüncü zamanın nemli-serin devreleri sırasında su seviyesi bugünküne göre oldukça yükseldi (42 m, 25 m ve 10 m çevresinde taraçalar); fakat dışarıya taşmadı. Bugün Dicle'ye dökülen Botan çayının bazı kolları, göl kıyısına birkaç km yakından doğarsa da, arada bir bağlantı görülmez. Gölün sodalı suları, balık türlerinin gelişmesini kısıtlar; bununla birlikte, akarsu ağızlarının yakınında balık sürülerine rastlanır ve bunlar ilkel bir şekilde avlanır. Tatvan ile Van arasında düzenli vapur (feribot) seferleri yapılır. (M)

Van Gölü işletmesi, Van gölünde yolcu ve yük taşımak amacıyle kurulmuş (1936), Denizcilik bankasına bağlı deniz işletmeciliği. İşletme, bir onarım atelyesini, bir elektorjan grubunu; Van-Tatvan arasında işleyen ve demiryolu bağlantısının İran yönünde göl üzerinden tamamlanmasını sağlayan feribotu; Van gölü kıyısındaki turistik Tuğ otelini de çalıştırır. Van Gölü işletmesinin çekirdeği 1915'te Türkiye'nin bu kesimini işgal altında bulunduran Rusların kurdukları iskele ve öteki gerekli kuruluşlardır. Rusların çekilmesinden (1917) sonra bir süre kullanılan işletme, genişletilerek Münakalât (1928) ve Ticaret vekâletlerine (1932) bağlandı; 1936'da Denizcilik bankasına devredildi. (M)

VAN GRUYTERE (Jan). Bk. GRUTERUS (Janus).

VANGUERİA i. Tropikal ve astropikal bölgelerde (Avustralya hariç) yetişen çalı. (Madagaskar'da yetişen *Vangueria edulis*'in meyvesi muşmulaya benzer ve muşmula gibi göğnüyünce yenir. Kökboyasıgillerden.) [L]

VANG GÛN (öl. 942), ilk Kore hanedanı olan Koryo'nun (918-1392) kurucusu. X. yy. başlangıcında basit bir çete reisiydi. Ülkenin kargaşalık içinde bulunduğu sırada Songdo (bugün Kaesong) şehrini ele geçirfedilebiliyorsa da, kurduğu okulun (tek di (917) ve Silla kralları tarafından bu şehrin valisi olarak tanınmasını sağladı. Daha sonra kendini Koryo adıyle bu yarımadanın kralı ilân etti (935). Elindeki oldukça büyük askerî kuvvetlerle, yarımadanın kuzeyinde güçlü krallıklara boyun eğdirdi, Çin imparatoruyle iiişkiler kurdu. (L)

VANG ŞI-MİN, çinli ressam (1592-1680). Çing (Mançu) sülâlesi devri başlangıcındaki altı büyük ustadan biri. (L)

VANG VEY, çinli ressam ve şair (699-759). Kendisine kesinlikle sadece şiirler atrenkli) büyük manzara ressamlarından biri olarak kabul edilir. (L)

VANG YANG-MİNG, Vang Şu-jin de denir (Yuyao, Çikiang, 1472 - Guangsi 1528), Konfuçius'çu okula bağlı çinli filozof. İnsanın vicdanında doğuştan var olan bir iyilik biliminin, «iyi bilgi»nin bulunduğunu ileri sürer. Çok sayıdaki müritleri bu içedoğuş doktrininin kolay yanlarına kendilerini kaptırdılar ve hayli serbest bir hayat sürdüler. (L)

VANG YÜEN-ÇI, çinli edebiyatçı ve ressam (1642-1715), Vang Şı-min'in torunu ve Mançu (Çing) devrinin ilk büyük ustalarından biri. (L)

VANHAL (Jan Krtitel), almanca **Wanhal** (Johann Baptist), çek bestecisi (Nechanice, Bohemya 1739 - Viyana 1813). Viyana'da Dittelsdorf'un öğrencisi oldu, İtalya'ya bir inceleme yolculuğu yaptı. İki opera, iki missa, iki *Requiem*, üç *Salve Regina*, bir Ştabat Mater, 36 ofertuvar, yüzden fazla senfoni, yaylı çalgılar için yüze yakın dörtlü v.b. besteledi. Eserlerinde doğmakta olan romantizmin ve folklorun izleri sezilir. (L)

VAN HASSELT (Willem), hollanda asıllı fransız ressamı (Rotterdam 1882 - Nogent-sur-Marne 1963). 1903'te Paris'e yerleşti. Sanat bakımından Vuillard'ınkine benzeyen peyzajlar yaptı. (L)

VAN HEEMSKERCK (Egbert), hollandalı ressam (Haarlem 1634'e doğr. - Londra 1704). Uzun süre Londra'da yaşadı, Rochester dükü tarafından korundu ve Jan Miense Molenaer tarzında köy konuları çizdi: *Kabare Görünüşü* (Amsterdam), *Köylü Yemeği* (Haarlem). [L]

VAN HEEMSKERCK (Jacob), hollandalı deniz gezgini (Amsterdam 1567 - öl. Cebelitarık önünde 1667). Hollanda eyaletleri tarafından Eski Dünya'nın kuzeyinden Çin'e ulaştıracak bir yol aramakla görevlendirildi. 1595'te yaptığı ve bir sonuca ulaşamadığı ilk geziden sonra, Spitzberg adasının etrafını dolaşmayı başardı ve kışı Novaya Zemlya dolaylarında geçirdi. 1596-1597'de Beyaz deniz üzerinden ve Kola yarımadası kıyısını izleyerek Hollanda'ya döndü. 1607'de Birleşik Eyaletler başamirralliğine tayin edildi ve bir ispanyol filosuyle çarpışırken öldü. Kuzey buz denizlerinde yaptığı gezi, *Hollanda ve Zeeland Gemileriyle Yapılmış Üç Gezinin Gerçek Tasviri* (1598) adıyle Gerard Van Veer tarafından yayımlandı. (L)

VAN HEEMSKERCK (Maerten), hollandalı ressam ve gravürcü (Heemskerk, Alkmaar 1498 - Haarlem 1574). Jan van Scorel'in öğrencisi ve Michelangelo'nun hayranı; 1532-1536 arasında Roma'da kaldı. Bütün teknikleri (yağlıboya, halı taslakları, vitraylar, gravürler ve ölçekli resimler) uyguladı. (L)

VAN HEİL (Daniel), flaman ressamı (Brüksel 1604 - ay.y. 1662). Yanan şehirleri ve kış manzaralarını çizmede uzmanlaştı. Eserleri Brüksel, Amsterdam, Besançon ve Dunkerque müzelerindedir. (L)

VAN HELMONT (Jan Baptist), belçikalı hekim ve kimyacı (Brüksel 1577 - ay.y. 1644), Paracelsus'un öğrencisi. Louvain'de cerrahî profesörü oldu. Sonra hekim olarak Brüksel'e yerleşti. Özellikle kimya ile ilgilendi. Eski bilginlerin kabul ettiği dört kimyasal elemanın sayısını ikiye indirdi: su ve hava. 1640'a doğru karbon dioksiti elde etti; azot monoksiti de onun bulduğu sanılır. Havanın bileşiminde çeşitli gazların bulunduğunu fark eden ve «kaos» kelimesinden «gaz» terimini türeten de odur. Camdan bir kap içinde suyun genleşmesine dayanarak termometreyi icat etti. Midede asitli bir su (mide suyu) olduğunu ve sindirim sırasında bu suyun önemli rol oynadığını ortaya koydu. Fizyoloji konusunda garip teoriler ortaya attı. Ona göre, organizmanın fonksiyonları, birtakım ikincil ruhlar tarafından ayarlanır ve bunların uyumu, sağlığın devamını sağlar. Felsefî doktrinleri ise mistisizm ile ampirizmin acayip bir karışımıdır. Başlıca eseri: *Ortus Medicinae* (Tıp Biliminin Doğuşu) [1648]. (L)

VAN HELMONT (Zeger Jacob), flaman ressamı (Brüksel 1638 - ay.y. 1726). Rubens ve İtalyanların etkisinde kalan üslûbu, halı taslaklarında olduğu kadar tablolarında da tiyatrovari bir havayı yansıtır. (L)

VAN HEMBYZE (Jan), flaman soylusu (Gand 1513 - ay.y. 1584). Kayınbiraderi Ryhove gibi bir deniz çapulcusuydu. Gand'da, Flandre valisi dük d'Aarschot'u deviren calvin'ci bir ayaklanmayı teşkilâtlandırdı (ekim 1577). Ama Nassau'lu Willem I'in yaklaşması üzerine Pfalz seçicisine sığındı. Gand belediye başkanı oldu (1580), Orange'a beslediği kin dolayısıyle Flandre'ı teslim etmek konusunda İspanyollarla anlaştı. Ryhove tarafından ele verildi ve boynu vuruldu. (L)

VAN HERWERDEN (Henricus), hollandalı filolog (Beetsterzwaag, Friesland 1831 - Utrecht 1910). Cobet'nin çömezi; Sophokles, Euripides, Aristophanes, Aristoteles, Heredotos, Thukydides ve Lysias'ın eserlerini yayımladı. (L)

VAN HOGENDORP (Dirk, kont), hollandalı general (Heenvliet, Güney Hollanda 1761 - Rio de Janeiro 1822). Doğu Cava valisi (1795) oldu; Rusya'da (1803-1805), Viyana'da ve İspanya'da büyükelçi olarak bulundu, Napolyon'un yaveri ve kont oldu (1811). Önce Prusya ve Litvanya'da (1812), sonra Hamburg'da (haziran 1813) valilik yaptı. «Yüzgün» döneminden sonra Brezilya'ya gitti (1817). [L]

VAN HOGENDORP (Gijsbert Karel, kont), hollandalı siyaset adamı (Rotterdam 1762 - La Haye 1834). Dirk Van Hogendorp'un kardeşi. Rotterdam valisi oldu (1787-1795), La Haye'de, Orange prensini davet eden triumvirliği kurdu (1813). Willem I tarafından Mart 1814 anayasasını yazmakla görevlendirildi ve bakanlığa getirildi. (L)

VAN HONTHORST (Gerrit), **Gherardo della Notte** («Gecenin Gherardo'su») denir. Hollandalı ressam ve gravürcü (Utrecht 1590 - ay.y. 1656). 1610-1622 Arasında İtalya'da kaldı ve yaptığı birçok gece manzarası bu lakabı kazanmasına yol açtı. Utrecht okulunun başlıca caravaggio'culardan biridir. 1622'de bir resim okulu açtı; fakat Charles I tarafından İngiltere'ye çağrılarak birkaç ay kaldı (1628), kral ailesinin resmini yaptı ve Whitehall sarayını süsledi. Daha sonra Orange ailesi (Ryswick şatosunun dekoru), Danimarka kralı ve Brandenburg seçicisi için çalıştı. 1652'de Utrecht'e döndü. Eserleri arasında konuların günlük hayattan alan çok anlatımcı bir gerçekçilikle işlenmiş tablolar, dinî eserler ve portreler vardır. — Kardeşi WILLEM (Utrecht 1594 - ay.y. 1666), 1647-1664 arasında Brandenburg seçicisinin sarayında portrecilik yaptı. (L)

VAN HOOGSTRATEN (Jacobus), hollandalı polemikçi (Hoogstraten 1460 - Köln 1527). Köln dominikenleri başrahibiydi ve engizitördü. Hümanist Reuchlin ile giriştiği polemik Ulrich von Hutten'in kaleme aldığı meşhur *Epistolae Obscurorum Virorum* (Meçhul Adamların Mektupları) adlı hiciv risalesinin yayımlanmasına yol açtı; Luther'e karşı da mücadele etti. (L)

VAN HOOGSTRATEN (Samuel), hollandalı ressam (Dordrecht 1627 - ay.y. 1678). Rembrandt'ın öğrencisiydi. Önce Viyana'da, sonra 1662'de Londra'da çalıştı. Konulu resimlerine oranla manzara resimleri daha ilgi çekicidir. Başlıca eserleri: *Viyana'da Şato Alanı* (Viyana), *Gezinen Genç Kadın* (La Haye), *Hasta* (Amsterdam). [L]

VAN HOUTTE (Jean), belçikalı siyaset adamı (Gand 1907). Hukuk profesörüydü, Sosyal-Hıristiyan partiden senatör (1949) oldu. Maliye bakanlığına getirildi (1950-1952). Pholien'den sonra (ocak 1952) başbakan seçildi, iki yıllık hizmete karşı patlak veren bir genel grevle uğraşmak zorunda kaldı (ağustos 1952), Bonn ve Paris antlaşmalarını onaylattı (kasım 1953) ve nisan 1954 seçimlerinden sonra yerini Van Acker'e bıraktı. Tekrar maliye bakanı oldu (haziran 1958) ve Eyskens kabinesiyle istifa etti (mart 1961). [L]

VAN-HSİEN, Çin'de liman şehri, Yukarı Yangdzı'nın (Sıçuan) kıyısında; 110 400 nüf. (L)

VAN HUCHTENBURG veya **VAN HUGHTENBURGH** (Jan), hollandalı ressam ve gravürcü (Haarlem 1647 - Amsterdam 1733). Thomas Wijck'in öğrencisi oldu. Roma ile Paris'e gittikten sonra, Van der Meulen'in atelyesine girdi ve 1670'te Prens Eugène de Savoie'nın resmî ressamı oldu. Kendi tablolarından ofortlar yaptı. Eserleri: *Süvari Çarpışması*, *Bir Kuşatmanın Hazırlığı İçindeki Bir Savaş Şehrinin Manzarası* (Louvre). [L]

VAN HUYSUM (Justus), hollandalı ressam (Amsterdam 1659 - ay.y. 1716). Manzara, çiçek, deniz ve savaş resimleriyle tanındı. Louvre, Torino, Anvers ve Quimper (*Kendi Portresi*) müzelerinde eserleri vardır. — Oğlu JAN (Amsterdam 1682 - ay.y. 1749), çiçek ve meyve kompozisyonları yaptı; Polonya ve Prusya krallarıyle Saksonya seçicisi için çalıştı (*Çiçek Vazosu*, Londra, Wallace koleksiyonu; *Bir Mermer Masa Üzerinde Çiçek Sepeti*, Louvre). [L]

VANİ, Japonya'ya V. yy.a doğru gelen ve beraberinde çin yazısı ile ilk klasik çin metinlerini getiren Payk-Şik (Kore) Vang'a, Japonların verdikleri ad. (L)

VANİKORO i. Karındanbacaklı, önden solungaçlı yumuşakça; ağız kısmı uzunca, dokunaçları büyük ve yassıdır; dışında a mal ve ince bir kavkı bulunur, kavkının i ri kadifemsi bir üstderiyle kaplıdır. Sıcak denizlerde mercanlar arasında yaşar; ikinci ve üçüncü zaman tabakalarında fosil olarak bulunur. (L)

G. Karel
VAN HOGENDORP
J.P. Lange'ın gravürü
C. Cels'den,

Dirk VAN HOGENDORP
Tacco Scheltema'nın eseri
Rotterdam müzesi

Maerten
VAN HEEMSKERCK
«Erkek Portresi»
Boymans müzesi,
Rotterdam

Foto. Giraudon, Frequin (LAROUSSE)

VAN HOUTTE

vanilya

VAN LİNSCHOTEN

Michel VAN LOO
«Diderot»
Louvre müzesi, Paris

VANİKORO, İngiltere'ye ait Santaburg takımadalarında Salomon adalarına (Melanezya) bağlı ada. Dağlık ve volkanik olan bu ada, iki sıra mercan kayalığıyla kuşatılmıştır; iklimi sağlığa zararlıdır; sık bir ormanla örtülüdür. La Perouse'un seferi Vanikoro'da sona ermiştir (1788). [L]

Vaniköy camii, İstanbul'da Vaniköy'de cami. Vanî Mehmed Efendi tarafından yaptırıldı (1655). Duvarları kâgir, çatısı ahşaptır. Mahmud I devrinde onarılan camiye, hünkâr mahfeli de eklendi. (M)

VANİLİK sıf. (fr. *vanillique*). Kim. Formülü C_8H_8 (CO_2H) (OCH_3) (OH) olan bir asit için kullanılır; 211°C'ta ergir, süblimleşebilir ve tekabül eden aldehidin (vanilin) yükseltgenmesiyle elde edilir. (L)

VANİLİN veya **VANİLAL** i. (fr. *vanilline* veya *vanillal*). Kim. Formülü C_6H_3 (CHO) (OCH_3) (OH) 1-3-4 olan bir fenol aldehit; vanilya meyvesinde ortalama yüzde 2 oranında bulunur ve bu meyveye kokusunu verir. *Eşanl.* 4-HİDROKSİ 3-METOKSİ BENZALDEHİT.

— ANSİKL. Sanayide bol miktarda *vanilin* üretilir. En yaygın metot, karanfil esansından çıkarılan *öygenol*'ün işlenmesidir; öygenol'deki alil grubu yerine aldehit grubu ornatılır; gayakolden de vanilin elde edilebilir.

Vanilin, parfümeride ve özellikle pastacılıkta çok kullanılır. Vanilin bir metil eter olduğu için, onun yerine daha kuvvetli tadı olan protokateşik aldehitin etil eteri teklif edilmiştir. Vanilin eczacılıkta birçok ilâcın tadını örtmek için kullanılır. (L)

VANİLİZM i. (fr. *vanillisme*'den). Asalakbil. *Tyroglyphus siro* adlı böceğin yaptığı deri hastalığı. (Küflü vanilya badıçlarıyle uğraşan işçilerde görülür.) [L]

VANİLYA i. Salepgillerden hafif kokulu bitki. (İlmî adı *vanilla*. Salepgillerden.) || Aynı bitkinin kokulu meyvesi. || *Vanilya likörü*, vanilya badıçlarının alkolde bektilmesiyle elde edilen likör.

— ANSİKL. *Vanilya*'nın Amerika, Afrika ve Asya'da yetişen birçok çeşidi vardır, ama özellikle ikisi meyveleri için yetiştirilir. Başlıca türü *Vanilla fragrans*'dır (veya *planifolia*). Keskin kokulu bir vanilya elde edilen *V. pompona* türü ise en çok Guadeloupe'ta yetiştirilir.

Vanilya etli, yeşil, silindir saplı sarmaşıcı bir bitkidir; yaprakların tam karşı tarafından çıkan sülüklerle kendilerine destek olan cisimlere tutunur. Salkım halindeki çiçekleri sapta bürgülerin dibinden çıkar. Kapsül şeklindeki meyvesinin belli belirsiz üç yüzü vardır; 15-25 sm uzunluğunda, serçe parmak kalınlığındadır.

Vanilyanın anayurdu Meksika'dır; normal bir şekilde gelişmek için sıcak ve nemli bir iklim ister. Çiçekleri çabuk dökülür ve salep (*Orchis maculata*) kokusunu andırır.

Vanilyaya özel kokusunu veren madde «vanilin»dir; bunun yanı başında ayrıca «piperonal» denen bir madde daha bulunur. İspanyollar vanilyayı Meksika'da çikolataya katılan bir bahar olarak gördüler ve Avrupa'ya getirdiler. Bununla beraber bu madde uzun süre çok az bulundu.

Vanilya tatlı, pasta, çikolata yapımında kullanılır ve beyaz alkolle konyak ve rom yapımında kullanılan maddeler arasında yer alır. (L)

VANİ MEHMED BEY. Bk. VANKULU MEHMED EFENDİ.

VANİNİ (Lucilio), italyan filozofu (Taurisano, Lecce ili 1585 - Toulouse 1619). Padova'da rahip oldu, Almanya, Hollanda, İsviçre, Fransa ve İngiltere'yi dolaştı. İngiltere'de, Devlet kilisesine hücum ettiği için hapsedildi. 1615'te Lyon'da yayımladığı *Amphytheatrum Aeternae Provideniae*'de, ruhun ölümsüzlüğünü inkâr etti. Guyenne'de keşiş oldu, tarikatından kovuldu ve Paris'e giderek mareşal Bassompierre'in papazı oldu; Bassompierre'e adadığı *De Admiraudis Naturae Reginae Deaque Mortalium Arcanis* (Ölümlülerin Kraliçesi ve Tanrıçası Olan Tabiatın Harikulâde Sırları Üstüne) adlı diyalogları Sorbonne'un sansürüne uğradı. Vanini, Toulouse'a gitti, başsavcı tarafından dinsizlik, falcılık ve büyücülükle suçlanarak saraya ihbar edildi. Dili kesilerek diri diri yakılmağa mahkûm oldu. (L)

Van kalesi, Urartular'a ait kale. Urartu kralı Sardur I tarafından yaptırıldı. Kalenin kuzeyi sarp yamaçlarla, güneyi kayalarla çevrilidir. Kalker bir kaya üzerine kurulan kalenin, doğudan batıya uzunluğu 1 800 m, kuzeyden güneye genişliği 1 200 m, göl seviyesinden yüksekliği 80 m'dir. Kalenin kuzeybatı eteğinde Sardur I tarafından M.Ö. 834'te «Madrıburç» denilen ve eski liman mendireği teşkil eden kalker taşları üzerine birbirinin aynı 6 kitabe vardır. Kalede birçok Urartu kral mezarları ve kitabeler vardır. Bunların en önemlisi güneybatı uçtaki kral Argişti mezar odasıdır. Kuzey surları önünde de kayaya oyulmuş bugün Analıkız adıyle anılan açıkhava mabedi önemlidir. Kale, dört sur bedeniyle çevrilidir. Birinci ve ikinci bedenleri, Akkoyunlu ve Osmanlı devirlerine; ötekilerinin, Urartu çağına ait olduğu sanılıyor. Kalenin içinde; cami, medrese, kışla ve sarnıçlar vardır. Güney tarafında, Van şehrine inmek için selçuklu hükümdarı Kılıç Arslan tarafından bir merdiven yaptırıldı. (M)

VAN KESSEL, flaman ressam ailesi. —JAN (Anvers 1626 - ay.y. 1679), Jan II Bruegel'in yeğeni ve taklitçisi. Küçük boyutlu natürmortlar, hayvanları gösteren minyatürler çizdi ve halı taslakları yaptı: *Av Hayvanı, Balıklar, Meyveler ve Çiçekler Kordonu* (Marsilya). — Oğlu FERDİNAND (Anvers 1648 - Breda 1696), Polonya kralı Jan III Sobieski'nin hizmetinde çalıştı. Başlıca eseri: *Hayvanların Nuh'un Gemisine Girişi* (Rennes). —JAN THOMAS (Anvers 1677 - ay.y. 1741'e doğr.), Ferdinand'ın yeğeni, Teniers tarzında, günlük konuları işleyen (*Muhafız Birliği*, Lille) bir ressamdı. (L)

VANKOMİSİN i. (fr. *vancomycine*). *Streptomyces orientalis* kültüründen elde edilen antibiyotik; Gram pozitif mikroplara, özellikle stafilokok, pnömokok ve stafilokoklara karşı etkilidir. (İşitme siniri üstünde zehir etkisi bıraktığından, böbrek yetmezliği halinde kullanılması sakıncalıdır. Gerçekten bu durumda vücutta birikir ve işitme siniri için zararlı olur.) [L]

VAN KONİJNENBURG (Willem Adriaan), hollandalı ressam (La Haye 1868 - ay.y. 1943). İzlenimciliği benimsedi, sonra özellikle desenler çizdi. Başlıca eserleri: *Alageyikler* (Kröller-Müller müzesi), *Aquino'lu Aziz Tommaso'nun Zaferi* (Zwolle Dominiken manastırı). *Güzelin Tabiatı, Güzel Fikri, Resimde Bütünlüğün Özelliği* adlı üç kitap yayımladı. (L)

Vankulu Lûgati, Arapçadan Türkçeye lûgat. İmam ebu Nasr İsmail bin Hammad -ül-Cevherî el-Farabî'nin *Sıhah-ı Cevherî* adlı eserinin Manisa müftüsü ve sonradan Medine kadısı olan müderris Vankulu Mehmed Efendi tarafından yapılan tercümesi. İbrahim Müteferrika'nın Sultanselim'de (İstanbul) kurduğu ilk türk matbaasında bastığı ilk eser, *Vankulu Lûgati* oldu (1729). Eserin bu basımı iki cilt halindeydi (666 sayfa + 756 sayfa); bin adet basılmıştı. (M)

VANKULU MEHMED EFENDİ, türk bilgini (Van ?- Medine 1592). Tarihçi Naima'ya göre asıl adı **Mehmedül Vanî**'dir. Medreselerde okudu, müderris oldu. Müftülük, Rodos, Manisa, Selânik ve Kütahya, Medine kadılıklarında bulundu, bu görevindeyken öldü. Vankulu Mehmed Efendi, Arapçadan çevirdiği ve *Vankulu Lûgati* adıyle bilinen eseriyle ünlüdür. Ayrıca *Dürer Hâşiyesi* ve *Tercih-i Beyinat* (En Kesin Olanın Seçimi) adlı eserleri vardır. (M)

VAN LAAR veya **VAN LAER** (Pieter), **Bamboccio** denir, hollandalı ressam ve gravürcü (Haarlem 1592'ye doğr.-ay.y. 1642). 1626-1638 Arasında Roma'da kaldı ve Poussin, Sandrart ve Claude Lorrain ile dostluk kurdu. Kısa boyu yüzünden kendisine «Bamboccio» («küçük çocuk») lakabı takılan Van Laar, alaycı ve karikatüre benzer küçük insan resimleri çizmiştir. Eserleri: *Top Oynayanlar* (Dresden), *Tiryak Satıcısı* (Cassel), *Av Sırasında Dinlenme* (Uffizi, Floransa), *Roma Kırlarında Eğlence* (Viyana). [L]

VAN LANGENDONCK (Prosper), flaman-ca yazan belçikalı şair (Brüksel 1862 - ay.y. 1920). Flaman bölgesi için fransız dilinde yazan belçikalıların dergisi *La Jeune Belgique*'e eşdeğerli olan *Van Nu en Straks* dergisinin kurucularındandı. Gerek şiirleri, gerek tenkit çalışmalarıyle, flaman edebiyatının avrupalılaşmasında önemli rol oynadı. Kötümser ilhamı, zaman zaman Flamanlara has bir canlılıkla aydınlanır. (L)

VAN LEEUWENHOEK (Antoine), hollandalı tabiat bilgini (Delft 1632-ay.y. 1723). Bir kumaşçının yanında çıraktı, kumaşçıların kullandığı küçük büyüteçle oynaya oynaya, büyütücü camlarla bakma zevkini aldığı söylenir. Gittikçe daha güçlü mercekler yaptı; mikroskopları bugün bile meşhurdur. Birhücrelileri, sperma hayvancıklarını (spermatozoitler), sonra mikropları keşfetti. Bu arada biramayalarını, rotatorları ve kan yuvarlarını buldu; kanın damarlarda dolaştığını ilk defa bir yılanbalığı yavrusunun kılcal damarlarında gördü. Araştırmaları şüpheyle karşılanmasına rağmen, ünü ülkesi dışına taştı ve birçok hükümdar son derece küçük canlıları görmek için Delft'e geldiler. Keşifleri, *Opera Omnia Sive Arcana Naturae Ope Exactissimorum Microscopiorum Detecta* (1715-1722) adlı eserde belirtildi. (L)

VAN LENNEP (Jacob), hollandalı yazar (Amsterdam 1802 - Oosterbek, Gueldre 1868). Filolog ve şair DAVİD JACOB'un (Amsterdam 1774 - ay.y. 1853) oğludur; hollanda tarihiyle ilgili romanlar yazarak büyük ün kazandı. Van Lennep'e HOLLANDA'NIN WALTER SCOTT'u denir. (L)

VAN LERBERGHE (Charles), fransızca yazan belçikalı yazar (Gand 1861-Brüksel 1907). Maurice Maeterlinck'in okul arkadaşı; meslek hayatına esrar ve bunalım dolu, sembolist bir dramla başladı: *Les Flaireurs* (Koku Alanlar) [1889]. Şiir kitabı *Entrevisions* (Görüntüler) [1897], melek, çiçek bahçeleri gibi soyut görüntüleri kelimelerle anlatma sanatında usta olduğunu ortaya koyar. *La Chanson d'Eve* (Havva'nın Şarkısı) [1904] adlı eseri Belçika'da sembolizm akımının başlıca örneklerindendir; bir süre İtalya'da kaldıktan sonra, yayımladığı *Pan* (1906) adlı yergili dramda pagan fikirlerle Katoliklik arasındaki çatışmayı anlatır. (L)

VAN Lİ (öl. 1619), Ming hanedanından Çin imparatoru (1753-1619). Japonlarla (Kore'de yerleşemediler), Tibetlilerle ve özellikle 1618'den sonra, iktidarda Minglerin yerini alacak olan Mançularla savaşmak zorunda kaldı. Cizvit misyoneri Ricci, Van Li hükümdarlığı sırasında (1601) Pekin'de yerleşebildi. (L)

VAN LİER (Bertus), hollandalı besteci ve orkestra yöneticisi (Utrecht 1906). Pijper ve Scherchen'in öğrencisi, Utrecht, Rotterdam ve Amsterdam'da ders verdi. Bir bale (*Katharsis*, 1945), üç senfoni (1928, 1931, 1939), küçük orkestra için bir sinfonia (1954), konçertolar, koro eserleri (*Canticum*, 1939; *Zij*, 1963), oda müziği (bu arada bir dörtlü ve iki piyano sonatı) besteledi. (L)

VAN LİMBBORCH (Philippus), hollandalı protestan ilâhiyatçı (Amsterdam 1633-ay.y. 1712). Arminius rahibiydi, Amsterdam'da Remontrants Din okulunda ilâhiyat profesörü oldu. Başlıca eserleri: *İnstitutiones Theologicae Christianae* (Hıristiyan Dinî Kurumları) [1686], *De Veritate Religionis Christianae...* (Hıristiyan Dininin Gerçeği Üstüne) [1687], *Historia İnquisitionis* (Engizisyon Tarihi) [1692]. (L)

VAN LİNSCHOTEN (Jan Huygen), hollandalı gezgin (Haarlem 1863-Enkhuizen 1611). Önce Hindistan'da Goa başpiskoposu Fonseca'ya (1583-1589), sonra (1594-1595) Kuzey Denizi yoluyle Çin'e ulaşmak isteyen Barents'e eşlik etti, geri dönünce hükûmeti yeni bir sefer hazırlamağa ikna etti. Başlıca eseri: *Portekiz Hindistanı'nda Seyahat* (1596). [L]

VAN LİNT (Peter), flaman ressamı (Anvers 1609 - ay.y. 1690). Bir süre İtalya'da yaşayarak Caravaggio'nun etkisinde kaldı, 1640'ta Anvers'e dönünce Rubens okuluna katıldı. Başlıca eserleri Anvers (*Petrus'un Paulus'a Veda Edişi*, Saint-Jacques kilise-

Foto. A.F.P., Belçika büyükelçiliği, Neurdein-Viollet, Giraudon (LAROUSSE)

si), Meschelen, Brüksel kiliselerinde ve Belçika müzelerinde yer alır. (L)

VAN LOO veya **VANLOO,** XVII. yy.'da Fransa'da yerleşen hollandalı ressam ailesi — JACOB (Sluis 1614'e doğr. - Paris 1670). 1662'de Paris'e yerleşti ve portreci olarak büyük başarı kazandı (*Thomas Corneille,* Chantilly müzesi). —ABRAHAM LOUIS, *Louis* denir (Amsterdam 1656'ya doğr. - Nice 1712), Jacob'un oğlu, Toulon'da krallık gemilerinin süslemesinde çalıştı. —JEAN - BAPTISTE, CARLE, MICHEL, md.sine bk. —FRANÇOIS (Aix-en-Provence 1708-Torino 1732), Jean-Baptiste'in oğlu. Roma'da San Luca akademisinde okudu. — CHARLES AMÉDÉE PHILIPPE, **Prusyalı Van Loo** denir (Rivoli, Piemonte 1719 - Paris 1795), François'nın kardeşi. Babası Jean Baptiste'ten ders aldı ve 1747'de krallık akademisi üyesi oldu. Bir yıl sonra Prusya kralı Friedrich'in hizmetine girdi. Çok sayıda eserleri Berlin ve Potsdam'dadır (Alegorik tavanlar, tarihî ve mitolojik tablolar ve Watteau etkisinde tablolar). —CÉSAR (Paris 1743 - ay. y. 1821), Carle'ın oğlu. Çok genç yaşta İtalya'da çalıştı ve peyzajlar çizdi. (L)

VAN LOO (Charles André, **Carle** denir), fransız ressamı (Nice 1705 - Paris 1765), Jean - Baptiste'in kardeşi, onunla birlikte Torino'ya, sonra Roma'ya gitti. 1724'te Paris'te büyük resim ödülü aldı, François I galerisinin onarımında ağabeyine yardım etti ve birçok portre çizdi. 1727-1732 arasında tekrar Roma'da Sant' Isidoro kilisesinde tavana *Aziz Isidore'un Cennete Gidişi'*ni çizdi. Uzun süre Torino'da oturdu ve Fransa'ya Savoia sarayı için birçok süsleme işi yaptı; 1734'te döndü. *Marsyas'ın Derisini Yüzen Apollon* (Louvre) adlı tablosunun sergilenmesi üzerine 1735'te akademiye seçildi. Profesörlüğe tayin edildi, Kraliyet Muhtaç Öğrenciler okulu müdürlüğüne getirildi (1749), sonra 1754'te akademi rektörlüğüne, 1762'de kralın başressamlığına, 1763'te akademi müdürlüğüne seçildi. Başlıca eserleri: *Bir Av Yemeği* (Louis XV için) [Louvre]; *Renaud ile Armide* (Angers); *Matmazel Clairon Medeia Kıyafetinde* (Potsdam); *Metresine Konser Veren Büyük Türk* (Londra, Wallace koleksiyonu). [L]

VAN LOO (Jean - Baptiste), fransız ressamı (Aix-en - Provence 1684-ay.y. 1745). 1706'da Toulon'da portreler yaptı; 1707'de şehrin dominiken kilisesi için bir *Kutsal Aile*'ye başladı; fakat şehrin Savoia dükü tarafından kuşatılması üzerine Aix'e dönmek zorunda kaldı. 1712'de Monako'ya gitti; sonra Cenova ve Torino'ya geçti (*Carignan Prensi*'nin ve *Piemonte Prensi*'nin portreleri) ve Carignan prensi ile birlikte Roma'ya gitti. Orada B. Luti'nin atelyesinde çalıştı ve Carlo Maretti'nin etkisi sezilen birçok tablo yaptı: *Kutsal Aile; İsa, Cennet'in Anahtarlarını Aziz Petrus'a Verirken.* Paris'e dönünce, prens Carignan'ın konağında kaldı ve prens tarafından naib'e takdim edildi. Law bankasının dağılması üzerine malî bakımdan yıkıldı. Kısa süre sonra, modelsiz çalışarak Louis XV'in portresini yaptı ve Louis'den tablosunun birçok kopyasını ve atlı bir portresini yapma siparişi aldı. Ayrıca Belediye sarayı için veliahtın doğuşuyle ilgili bir alegori (*Aziz Petrus'un Kurtuluşu*) ve kiliseler için çeşitli tablolar (*Ruh-ül Kudüs Tarikatının Kuruluşu*) yaptı (Louvre). Bir yıl Provence'ta, üç yıl Londra'da kaldı (1737-1741) ve *Lord Walpole*'un ve saraydan birçok kimsenin portrelerini çizdi. (L)

VAN LOO (Louis Michel, **Michel**— denir) veya **İspanyalı Van Loo,** fransız ressamı (Toulon 1707 - Paris 1771), Jean-Baptiste Van Loo'nun büyük oğlu. 1725'te akademi büyük ödülünü aldı, 1727-1732 arasında Roma'da yaşadı ve portreci olarak isim yaptı. İspanya kralı Felipe V'in baş ressamı oldu. Meslek hayatının ikinci kısmını Paris'te geçirdi (*Louis XV Kral Kıyafetiyle, Cochin, Choiseul Kardinali, Diderot* [Louvre]). [L]

VAN LOON (Theodor), flaman ressamı (Brüksel 1581'e doğr.-Louvain 1667). 1602-1609 Arasında Roma'da yaşadı, maniyerizmin etkisinde kaldı; fakat Hollanda'ya döndüğü zaman, Rubens'ci akıma karşı koydu. Başlıca eseri *Azize Anna ile Meryem'in Hayatı* adlı altı bölümlü bir dizidir (1623-1628). Meschelen Béguinage kilisesinde ve Brüksel müzesinde eserleri vardır. (L)

VAN LOOY (Rik), belçikalı bisiklet yarışçısı (Grobbendonk 1933). Özellikle pist yarışlarında kendini gösterdi; Paris-Roubaix (1961, 1962 ve 1965), Milano - San Remo (1958), Paris - Tours (1959 ve 1967), Paris - Brüksel (1956 ve 1958) yarışlarını ve Lombardia turunu (1959) kazandı; iki defa dünya şampiyonu oldu (1960 ve 1961). [L]

VAN MAANEN (Cornelis Felix), hollandalı siyaset adamı (La Haye 1769 - ay.y. 1846). Wilhelm I'in hizmetine girdi; adalet bakanı (1815 - 1842) oldu ve Belçika'nın isteklerine karşı onu destekledi. (L)

VAN MAERLANT (Jacob), flaman şairi (Damme yakınları 1225'e doğr. - öl. 1291'e doğr.). Hayatının ilk bölümünde fransız romanlarını tercüme ve taklit etti (*Alexanders Geesten* [İskender'in Fetihleri], *Truva Tarihi, Torec'in Romanı, Historie van den Grale* [Graal'in Hikâyesi]). Sonra öğretici ve ahlâkî eserler yazdı. Bunların en orijinali olan *Martins* adlı üç diyalog dizisi o devrin toplumunun tanınması bakımından ilgi çekicidir. Van Maerlant, Hollanda'da HOLLANDA ŞİİRİNİN BABASI sayılır. (L)

VAN MALDEGHEM (Robert Julien), belçikalı besteci ve müzik bilgini (Dentergem 1810 - İxelles 1893). Brüksel konservatuvarında Fétis'ten ders gördü. Belçika'da koro şarkısının gelişmesi için çaba gösterdi, *Trésor Musical* (Müzik Hazinesi) [29 cilt] adlı eserinde XVI. yy. flaman bestecilerinin ses için yazdıkları eserleri derledi. (L)

VAN MALDERE (Pieter), flaman bestecisi ve kemancısı (Brüksel 1729-ay.y. 1768). Brüksel krallık kapellasında birinci kemancı olarak çalıştı. Sürekli bas ve yalnız keman için sekiz sonat, üçlü 27 sonat, kimisi Haydn'a maledilen 37 senfoni besteledi. Başlıca lirik eserleri: *Kır Hayatının Gizlilikleri, Gereksiz Sakınmalar, Kır Aşkları, Kavga, Aşk Yüzünden Asker* v.b. (L)

VAN MANDER (Carel), flaman ressamı ve sanat tenkitçisi (Meulebeke 1548-Amsterdam 1606). Bir süre Roma (1573) ve Viyana'da yaşadı. Haarlem akademisinin kurucuları arasına katıldı. Özellikle *İsa'nın Doğum Haberi* (Haarlem) ve *Azize Catherina'nın Şehit Olması* (Saint-Cootrai'da Martin kilisesi) adlı tabloları yaptı ve başlıca eseri olan *Ressamın Kitabı*'nı 1604'te tamamladı. (L)

VAN MARUM (Martinus), hollandalı fizikçi (Delft 1750'ye doğr. - Haarlem 1837). Haarlem'de hekimlik yaptı, kısa süre sonra kendini tamamıyle bilimsel çalışmalara verdi ve Haarlem Üniversitesi Fizik kürsüsüne getirildi. Çeşitli elektrik ve hava boşaltma makineleri icat etti; çevre sıcaklığında bir gazın sıvılaştırılabileceğini ilk olarak ortaya koydu. Bir *Elektrik El Kitabı* (1776) yazdı. (L)

VAN MİEREVELT (Miechel Jan), hollandalı ressam (Delft 1567 - ay.y. 1641). Portrecilikte ustalaştı ve ayrıntıları incelikle vermeğe dikkat etti (*Mauritz van Nassau, Jacob Cats, Willem van Orange* [Amsterdam], *Sessiz Willem, Louise de Coligny* [La Haye]). [L]

VAN MİERİS, hollandalı ressam ailesi. —FRANS, *Büyük* denir (Leiden 1635-ay.y. 1681). Ustası G. Dou'nun yolundan giderek günlük hayattan sahneler çizdi: *Lavta Çalan Kadın* (Amsterdam), *Ayna Önünde Kadın* (Münih), *Tuvalet Yapan Kadın* (Louvre), *Müzik Dersi* (Dresden). —Oğlu JAN (Leiden 1660 - Roma 1690), özellikle bir *Delikanlının Portresi* (Amsterdam) ve bir *Berber Dükkânı* (Leningrad) adlı tabloları yaptı. —WILLEM (Leiden 1662-ay.y. 1747), Jan'ın kardeşi. Babasının anlayışına uygun resimler yaptı: *Sabun Köpükleri* (Louvre), *Bakkal Dükkânı* (Londra 1731), *İstakoz Satıcısı* (Basel) —FRANS, *Genç* denir (Leiden 1689 - ay.y. 1763), Willem'in oğlu. Portreleri ile (*Azize Caecilia Öksüzler Yurdunun Naipleri,* Leiden) ün kazandı. (L)

VAN MULKEN (Arnold), hollanda asıllı mimar (XVI. yy.). Piskopos prens Erard de La Marck'ın hizmetine girdi, 1526'dan sonra avlularının mimarîsiyle ün kazanan Liège piskoposluk sarayını yaptı. Liège'de rönesans motifleriyle yüklü gotik üslûptaki Saint-Jacques ve Saint - Martin (1513'te başladı) kiliseleri de onun eseridir. (L)

VAN MUSSCHENBROEK (Petrus), hollandalı fizikçi (Leiden 1692 - ay.y. 1761). Duisburg'da, Utrecht üniversitesinde, sonra Leiden'de (1740) ders verdi. Daha çok bir deneyci olarak çalıştı. Bir deney sırasında, bir şişedeki suyun, elektrik yükünü tutup tutamayacağını araştırırken, yardımcılarından birinin şiddetli bir elektrik boşalımının etkisinde kalması, «Leiden şişesi»ni keşfetmesini sağladı (1745). [L]

VAN NECK (Jacob Cornelisz), hollandalı denizci (Amsterdam 1564 - ay.y. 1638). 1598'de Hint denizlerine doğru yola çıktı, Cava'ya ulaştı, Banten'de karaya çıktı; 1600 - 1603'te yeni bir seferi yönetti. (L)

VAN NEERCASSEL (Johannes Baptista), hollandalı ilâhiyatçı ve din adamı (Gorkum 1625 -Zwolle 1686). Meschelen manastırının yöneticisi (1652), Hollanda'nın Papalık naibi (1663) oldu; sonradan Jansenius'çuluğun kalelerinden biri haline gelen Utrecht Rahipler meclisini kurdu. Dinden ayrılmaksızın, özellikle *Amor Poenitens*'te (1683) katı bir ahlâk anlayışı öne sürdü. Sert tartışmalara yol açan bu eseri Arnauld ile birlikte yazmıştır. (L)

VANNES, Fransa'da Morbihan idare bölgesinin merkezi, Paris'e 469 km uzaklıkta, Güney Bretagne'da, Morbihan körfezinin kuzeyinde; 34 107 nüf. Eski Bretagne parlamentosu konağında (XV. yy.) çok zengin arkeoloji müzesi (Tarihöncesinden kalma eserler). Resim ve heykel müzesinde Eugène Delacroix'nın *Haçlı Tepe*'si. Önemli bir turistik merkez olan Vannes'da birkaç sanayi tesisi de kurulmuştur: oto lastiği fabrikası; besin konserveciliği, un fabrikası, dokuma sanayii. — *İdare çevresi,* 178 371 nüf. (L)

Rik VAN LOOY

VANNES (René), belçikalı müzik bilgini (Lille 1888 - Brüksel 1956). Belçika yaylı çalgı yapımcıları derneği başkanı oldu. Eserleri: *Essai de Terminologie Musicale* (Müzik Terim Listesi Üstüne Deneme) veya *Dictionnaire de Quinze Mille Termes en Huit Langues* (Sekiz Dilde On Beş Bin Terim Lûgati) [1925], *Essai de Dictionnaire des Luthiers* (Yaylı Çalgı Yapımcıları İçin Lûgat Denemesi) [1932; 2. baskı 1951]; *Dictionnaire des Musiciens Belges* (Belçika'lı Müzikçiler Lûgati) [1947]. (L)

VANNİ (Francesco), italyan mimarı, ressamı ve gravürcüsü (Siena 1563'e doğr. -ay. y. 1619). Siena'da Salimbeni'den ders gördü, sonra Bologna'da ve Giovanni dei Vecchi ile birlikte Roma'da çalıştı, barok sanatının etkisinde kaldı. Başlıca eserleri: *Azize Catherina'nın Hayatından Bir Sahne* (Siena), *Kırbaçlama* (Roma), *Bâkir Meryem'in Gebe Kalması* (Montalcino). [L]

VANNİ-MARCOUX (Jean Emile Diogène), fransız opera sanatçısı (Torino 1877-Paris 1962). 1894'te Torino'da bas olarak şarkı söylemeğe başladı, 1909'da Paris operasına girdi, bütün italyan ve fransız repertuvarını yorumladı, birçok rolün ilk temsillerini canlandırdı. Londra'da Covent Garden'de ve Kuzey Amerika'da sahneye çıktı. (L)

VAN NOORT (Adam), flaman ressamı (Anvers 1562-ay.y. 1641). Öğrencisi Rubens'in ve kayınpederi Jordaens'in etkisinde kaldı. Başlıca eserleri, *Çocukları Takdis Eden İsa* (Brüksel müzesi), *İsa'nın Son Yemeği* (Stuttgart müzesi). [L]

VANNUCCİ (Pietro). Bk. PERUGİNO (il).

VAN NUFFEL (Jules), belçikalı besteci ve müzik bilgini (Hemiksem 1883-Wilrijk, Anvers 1953). Meschelen'de Kutsal Müzik Yüksek enstitüsünün yöneticisi oldu (1918), ilâhiler kitabının yeni bir armonilemesini ve Philippus de Monte'nin eserlerinin yayınını (31 cilt) yönetti. Ayrıca birçok dinî eser besteledi. (L)

VANOİSE kütlesi, Fransız Alpleri'nde kütle, İsere vâdisiyle Arc vâdisi arasında; *Grande-Causse* tepesinde 3 852 m. 1963'te kurulan millî park. (L)

VANOKSİT i. (fr. *vanoxite*). Miner. Tabiî vanadyum oksit. (L)

Foto. Presse-Sports (LAROUSSE)

VAN OLDENBARNEVELT (Johan). Bk. OLDENBARNEVELT.

VAN OOST (Jakob), *Büyük* denir, flaman ressamı (Brugge 1601'e doğr.-ay.y. 1671). İtalya'ya gitti, Caravaggio ile Bologna'lı ustaların etkisinde kaldı. Brugge'ye dönünce 1632'de ressamlar gild*inin başkanı oldu. Dinî konuları işlemekten çok, iyi portreler yaptı. Eserleri Londra'daki National gallery (çocuk portreleri) ile Belediye müzesinde (*Aile Grubu*) ve Brugge'deki birçok kilisededir. —Oğlu JAKOB, *Küçük* denir (Brugge 1637 - ay.y. 1713). Paris, İtalya, Brugge ve Lille'de oturdu. Portreler ve dinî tablolar yaptı; Brüksel ve Lille kiliselerinde birçok eseri vardır. (L)

VAN OOSTERWIJCK (Maria), hollandalı ressam (Nootdorp, Güney Hollanda 1630 - Monnickendam, Kuzey Hollanda 1693). Yaptığı çiçek buketleri (Dresden, Kopenhag ve Viyana müzeleri) Fransa, Almanya, Polonya ve İngiltere saraylarında büyük ilgi gördü. (L)

VAN ORLEY (Bernard), flaman ressamı (Brüksel 1488'e doğr. -ay.y. 1541). 1515'te, Furnes için bir mihrap arkalığı ve Danimarka kralı için Güzel Philippe'in altı çocuğunun portresini yapma siparişini aldı. 1518'de Avusturyalı Margherita'nın, 1532'de Macaristan kraliçesi Marika'nın hizmetine girdi. Vasat bir ressam fakat meraklı, yaratıcı, modern düşünceli insan olan Van Orley, XVI. yy.ın ilk yarısındaki Brüksel resmine hâkim oldu ve özellikle gravür sayesinde tanıdığı italyan sanatına yöneltti. Dinî tabloları, özellikle *Eyyub'un Geçirdiği Felâketler* (1521), *Son Yargı* (1525), Raffaello ile Michelangelo'dan taklit ettiği şatafatlı eserlerdir. Van Orley'in gerçek değeri büyük bir süslemeci olmasıdır. Sainte-Gudule vitrayları da onun eseridir. Özellikle, kendisini 1518'den önce Raffaello'nun *Havarilerin Eylemleri* adlı İncil ilâvesinin dokunmasına nezaret etmekle görevlendiren brükselli perdahçılar hesabına çalıştı. Şaheseri, 1521 - ile 1530 arasında yapılan, *Maximilian'ın Avları* (Louvre) adlı on iki parçalık duvar kaplamasıdır. Başlıca tabloları şunlardır: Anvers'te, *Son Yargı*; Brüksel'de *G. Zelle*'in portresi, *Eyyub'un Geçirdiği Felâketler* adlı mihrap arkalığı, *Avusturyalı Margherita*'nın portresi, Madrid'de *Kutsal Aile*, Louvre'da *Kutsal Aile*. (L)

VAN ORLEY
«Maximilian'ın Avları»
XVI. yy. halıcılığı
Louvre müzesi, Paris

VAN ORT (Arnould), **Nimègue'li Arnould** da denir, flaman cam ressamı (XV. yy. sonu - XVI. yy. ortası). Arvers gild*i üyesiydi; 1500'de Tournai'deki Notre-Dame katedralinin çapraz sahın vitraylarının yapımında çalıştı. Daha sonra Rouen'a yerleşti, Rouen katedrali ve kiliseleri (*Yesse Ağacı*, Saint-Godard'da) için vitraylar yaptı. (L)

VAN OSTADE (Adriaen), hollandalı ressam ve gravürcü (Haarlem 1610-ay.y. 1684). 1634'te Haarlem gild'ine girdi ve 1662'de başkan oldu. *Bir Aileden Portreler* (Louvre, La Haye) adlı iki resim bıraktı, fakat özellikle günlük konuların ressamı olarak ün kazandı. Küçük bir ressamdır; biçim ve konu bakımından Brouwer'den, renk ve ışıkgölge oyunları bakımından ise Rembrandt'tan yararlandı ve Bruegel ve çömezlerinin değerini düşürdü. 1640'tan yaklaşık olarak 1665'e kadar kahveleri ve kabareleri canlandıran mizah dolu resimler yaptı. *Kabare* (Louvre), *Handa Köylüler* (Münih), *Öğretmen* (Louvre) ve *Atelye* (Dresden) adlı tabloları üslûbu konusunda en iyi fikir veren eserleridir. 1665'ten sonra, gerek Jan Steen ile rekabet etmek gerek yeni zevklere uymak için paletini ışıklandırmakla beraber, çok inceltilmiş boyalarla gerçeğe uygun motifler çizdi. Bu dönemin en ilgi çekici eseri *Köy Kemancısı*'dır (La Haye). — Kardeşi ISAAC (Haarlem 1621-ay.y. 1649); 1639'da Haarlem gild'ine üye oldu. Eserleri bazen, aynı zamanda hocası olan ağabeyininkilerle karıştırılır. Tabolarından usta bir peyzajcı olduğu anlaşılır. *Donmuş Irmak* (Londra), *Donmuş Kanal, Buz Üzerinde Eğlence* (Dresden), *Kır Hanı* (Amsterdam) ve *Han'ın Önünde* (La Haye) gibi eserleri Teniers'ninkileri andırır. (L)

VAN OSTADE
«Köy Kemancısı»
Mauritshuis, La Haye

VAN OSTAIJEN (Paul), flamanca yazan belçikalı şair (Anvers 1896 - Miavoye-Anthée [Namur] 1928). Flandre'a antlatımcı, dadacı ve gerçeküstücü şiiri ilk olarak o getirdi. Önce, *Music Hall*'de (1910) modern şehirlerdeki ortak ruhu ortaya koydu; şiir araştırmalarına *Le Signal* (İşaret) [1918] ve *Ville Occupée* (İşgal Edilmiş Şehir) [1921] adlı eserleriyle devam etti. Ölümünden sonra yayımlanan *Premier Livre de Schmoll* [Schmoll'un İlk Kitabı] en güzel mısralarını kapsar. *Prose Critique* (Tenkit Nesri) [1929] adlı eseri flaman şiirini büyük ölçüde etkilemiştir. (L)

VAN OTTERLOO (Willem), hollandalı orkestra yöneticisi ve bestecisi (Winterswijk 1907). Amsterdam konservatuvarını bitirdikten sonra Utrecht ve La Haye orkestralarını yönetti; orkestra için süitler, bir *Divertimento* besteledi, Schubert'in bir *Fantezi*'sinin çalgılamasını düzenledi. (L)

VAN OVERSTRAETEN (Raoul), belçikalı general (Ath 1885). 1914-1918'de topçu subayıydı, sonra harp okulu kumandanlığı yaptı ve kral Albert I'in yaveri oldu. Léopold III'ün askerî danışmanı olarak ona, Belçika'nın 1936'da benimsediği tarafsızlık siyasetini ilham etti ve Belçika ordularının yönetiminde ve 1940'ta savaşı bırakmalarında kesin rol oynadı. *Vingt Ans de Politique Militaire Belge* (Belçika Askerî Siyasetinin Yirmi Yılı) [1946] ve *Carnets de Guerre d'Albert Ier* (Albert I'in Savaş Hatıraları) [1953] adlı iki eser yayımladı. (L)

VAN PEDE (Henri), XVI. yy. başında yaşamış flaman mimarı ve heykeltıraşı. 1525-1536 Arasında Oudenaarde şehrinin belediye sarayını yaptı ve 1531'de Brüksel'de Broodhuis'i («Kralın Evi») tamamladı. (L)

VAN POELENBURG (Cornelius), **Brusco** ve **Satyr** lakaplarıyle anılır. Hollandalı ressam (Utrecht 1586'ya doğr.-ay.y. 1667). 1617-1623 Arasında İtalya'da çalıştı, Elsheimer'in etkisinde kaldı, sonra 1626'da Utrecht'e döndü ve bir süre Londra'da oturdu. İncil'den veya mitolojiden sahnelerle canlandırdığı peyzajlarında çoğunlukla italyan kırlarını tasvir eder: *Yıkanan Kadınlar* (Amsterdam, Milano, Louvre), *Harabeli Peyzaj* (Münih), *Cennetten Kovulmuş Adem ile Havva* (Amsterdam), *Nymphe'ler ve Satyroslar* (Amsterdam). [L]

VAN RAVESTEYN (Jan Anthonisz), hollandalı ressam (La Haye 1570'e doğr.-ay.y. 1657). Delft'de, sonra La Haye'de yerleşti, hollanda burjuva sınıfının ve Orange ailesinin resmî ressamı oldu (*Askerî Ziyafetler* [La Haye]), Mierevelt'inkileri hatırlatan biıçok portre (Amsterdam, La Haye) ve özellikle *Pieter Van Veen*'in portresini (Cenevre) yaptı. (L)

VAN RAVESTEYN (Sybold), hollandalı mimar (Rotterdam 1889). Meslek hayatının başlangıcında «Stijl» hareketine katıldı. İlk eserlerinde fonksiyonalizme bağlı kaldı. Uzun süre Hollanda demiryollarında çalıştı, birçok gar yaptı. 1930'dan sonra barok anlayışa yöneldi (Rotterdam hayvanat bahçesi); sonra ilk anlayışına dönerek çizgilerinin kesinliğiyle nitelenen Utrecht, Hertongenbosch ve Rotterdam garlarını yaptı. (L)

VAN RIJN. Bk. REMBRANDT.

VAN ROOMEN (Adriaan), lat. **Adrianus Romanus,** flaman matematikçisi (Louvain [Leuvev] 1561-Mainz 1615). Matematik ve tıp okudu. Louvain'de uzun süre matematik ve tıp dersleri verdi. 1593'te, özellikle çember içine ve dışına çizilmiş düzgün çokgenleri inceleyen ve π sayısının on yedi ondalığa kadar doğru değerini veren *İdeae Mathematicae* (Matematik Ölçüleri) adlı bir eser yayımladı. Aynı yıl, zamanının gereklerine göre, bütün dünya matematikçilerinden kırkbeşinci dereceden bir denklemin çözümünü istedi. Viète, sadece Van Roomen'in bulduğu çözümü değil, onun düşünmediği yirmi iki çözüm şekli daha buldu. 1595'te, Van Roomen Würzburg'da matematik profesörlüğü yaptı, Polonya kralının astronomu ve müneccimi oldu. Sonra, *Canon Triangulorum Sphericorum* (Küresel Üçgenlerin Genel Kuralı) adlı eserinde, ilk defa trigonometrik fonksiyonların toplam formüllerini ve sinüs, kosinüs ve kotanjanta dayanarak küresel üçgenlerin çözümünü sağlayan formülleri ortaya koydu. (L)

VAN RUUSBROEC veya **VAN RUYSBROEK** veya **VAN RUSBROCK** (Jan), Brabant'lı ilâhiyatçı ve yazar (Duisbroek, Brabant? 1293-Groenendael manastırı, Brabant 1381). Brüksel'de rahipti (1318). Zamanının illümînizmine karşı çıkarak, birçok arkadaşıyle birlikte Groenendael'e çekildi; burada kurdukları (1343) topluluk, 1350'de Aziz Augustinus tarikatıyle birleşti ve Ruusbroec bu tarikatın başrahibi oldu; dinde en büyük yeri tefekküre ayıran manastır, büyük ün kazandı ve yoğun bir mistik hayatın merkezi haline geldi. Geert Groote, Tauler, Thomas a Kempis'in üstatları saydıkları Ruusbroec, nesir halindeki mistik yazılarıyle (*Tanrı Âşıklarının Krallığı, Manevî Aşk Merdiveninin Yedi Basamağı*) çok etkili oldu. (L)

VAN RUYSBROECK (Jan), Brabant'lı mimar (Brüksel IV. yy. sonu. -ay.y. 1485), duvarcı ustasının oğludur. 1449-1455 Arasında Brüksel Belediye sarayının kulesini yaptı. 1470'te Henri de Mol'un yerine geçerek Brüksel Sainte-Gudule Papaz meclisi binalarının başlıca mimarlarından biri oldu. 1459'da Brabant yapılarının denetimiyle görevlendirildi. Louvain'de Sainte Gertrude kilisesini yaptı. Oğulları JAN II ve WILLEM de mimardılar. (L)

VAN RUYSDAEL. Bk. RUYSDAEL.

VAN RYSSEL. Bk. GACHET (Paul Ferdinand).

VAN RYSSELBERGHE (Théodore, **Théo** — denir). belçikalı ressam (Gand 1862 - Saint-Clair, Var 1926). Gand Güzel Sanatlar okulunda yetişti, meslek hayatına Brüksel'de atıldı. Paris'e giderek Seurat ile dostluk kurdu ve yeni izlenimciliği benimsedi (plaj sahneleri, nü'ler, çiçek tabloları, portreler). Art Moderne müzesinde (*Çıplak Kadın Etüdü, Emile Verhaeren'in Portresi*) ve Amsterdam, Brüksel, Essen, Gand, Helsinki, Weimar, Rotterdam (Boymans) müzelerinde eserleri vardır. (L)

VAN SANTVOORT (Dirck), hollandalı ressam (Amsterdam 1610'a doğr.-ay.y. 1680). Rembrandt'ın öğrencisi olduğu sanılır, burjuva sınıfının portrecisi oldu (*Islahevinin Öğretmenleri*, Amsterdam). [L]

VAN SCHENDEL (Arthur), hollandalı romancı (Batavia 1874-Amterdam 1946). Otuz kadar eseri arasında *Het Fregatschip Johanna Maria* («Johanna Maria» Firkateyni) [1930], *Een Hollandsch Drama* (Bir Hollanda Dramı) [1935], *De Wereld Een Dansfeest* (Dünya, Danslı Bir Şenlik) [1938] adlı romanları, felemenkçe yazan büyük yazarlardan biri olan bu usta üslûpçunun güçlü kişiliğini ortaya koyar. (L)

VAN SCHUPPEN (Jacques), belçika asıllı ressam (Paris 1670-Viyana 1751), Anvers'li bir gravürcünün oğlu, Nicolas de Largillière'in yeğeni. Lorraine dükleri hesabına Nancy ve Lunéville'de çalıştı, sonra Viyana'da İmparatorluk Güzel Sanatlar akademisi müdürü oldu. Başlıca eseri *Prens Eugène de Savoia'nın At Üstünde Portresi*'dir (Torino Resim müzesi). [L]

VAN SCHUURMAN veya **VAN SCHURMAN** (Anna Maria), hollandalı kadın edebiyatçı (Köln 1607-Wiewerd, Friesland 1678), Fransızca, İtalyanca, İngilizce, Almanca, Latince, Yunanca, İbranîce ve Ha-

Foto. Giraudon, Dingjan (LAROUSSE)

beşçe biliyor ve güzel sanatların bütün dallarında çalışıyordu; Avrupa çapında ün kazandı. Ömrünün sonuna doğru pietizme yöneldi ve Cenevre'den ayrılmak zorunda kalarak Hollanda'ya sığınan (1666) Jean de Labadie'yi misafir etti. Başlıca eserleri: *Dissertatio de Ingenii Muliebris ad Doctrinam et Meliores Litteras Aptitudine* (Kadınların Anlayış Gücü ve Düşünce Alanındaki Başarıları Üstüne Deneme) [1641], *Eucleria Seu Meliorios Partis Electio* (En Güzel Seçmeler) [1673], «*Opuscula Hebraea, Graeca, Latina, Gallica, Prosaica et Metrica*» (1648 ve 1650). [L]

VAN SCOREL (Jan), hollandalı ressam (Schoort, Kuzey Hollanda 1495 - Utrecht 1562). Amsterdam'da Cornelius Van Oostzanen'in ve Utrecht'de Mabuse'un atelyesinde yetişti; 1519-1522 arasında Almanya, Venedik ve Kudüs'e gitti. Papa Adrianus VI (1522-1524) tarafından Vatikan eski eserler müdürlüğüne getirildi. İtalyan sanatının izleri görülen tarihî kompozisyonlar (*Maddalena Batşeba* [Amsterdam], *İsa'nın Vaftiz Edilişi* [Haarlem]) ve portreler (*Kudüs Hacıları* [1535, Utrecht]; *Aile Tablosu* [Cassel]; *Azir'in Dirilişi* [Rotterdam]) yaptı. (L)

VAN SLYKE (Donald Dexter), amerikalı biyokimya uzmanı (Bike, New York 1883). Önce New York'ta Rockefeller enstitüsünde, sonra Rockefeller hastahanesinde kimyacı olarak çalıştı ve böbrek patolojisi üstüne önemli çalışmalar yaptı. Özellikle kandan ürenin temizlenmesi için bir metot buldu (*Van Slyke deneyi*). [L]

Van Slyke tepkimeleri, çeşitli tepkimelere, özellikle plazmadaki alkali maddelerin ve böbrekten süzülen ürenin ölçülmesine v.b. verilen ad. (L)

VAN SOEST, VAN ZOEST veya **VAN ZOUST** (Gerard), Westfalen asıllı ingiliz ressamı (Soest, Utrecht 1600'e doğr. - Londra 1681). 1644'e doğru Londra'ya yerleşti, özellikle Van Dyck'ın etkisinde kaldı. Çağdaşı P. Lely'den, üslûbunun zarifliğiyle ayrılır (*Lord ve Leydi Fairfax*, National gallery; *Sir William Godolphin*, Manchester müzesi). Riley'in ustasıdır. (L)

VAN SOMER veya **VAN SOMEREN** (Paulus), flaman ressamı (Anvers 1576'ya doğr. - Londra 1621). Leiden, La Haye ve Brüksel'de çalıştı, sonra 1616'da Londra'ya yerleşti ve saray ile soylu sınıfının en beğenilen portrecilerinden biri oldu: *İngiltere Kralı Charles* (Kopenhag müzesi), *François Bacon* (National Portrait gallery). [L]

VAN SWANEVELT (Herman), hollandalı ressam (Woerden, Güney Hollanda 1600'e doğr. - Paris 1655). Claude Lorrain'in öğrencisiydi. Paris'e giderek italyan tarzı bir üslûpla çalıştı (Lambert oteli dekorasyonu), Louvre ve Rijksmuseum'da peyzajları vardır. (L)

VAN SWİETEN (Gerard, — baronu), hollandalı hekim (Leiden 1700 - Schönbrunn 1772). Leiden üniversitesinde tıp okuttu; 1745'te Viyana üniversitesine davet edildi ve kraliçe Maria-Theresia'nın başhekimliğine getirildi. Genel öğretim müdürü ve sansürcü olunca, kendi öğretisine aykırı birçok kitabı yasakladı. *Commentaria in H. Boerhaavii Aphôrismos de Cognoscendis et Curandis Morbis* (1742-1772) adlı bir eser yazdı. *Van Swieten sıvısı*'nı buldu. (Bk. SÜBLİME.) [L]

VANŞARİSİ, faslı iki fıkıh bilgininin ortak adı. — EBUL ABBAS AHMED BIN YAHYA, (Tlemsen 1428-Fas 1508). Doğduğu şehirde öğrenim gördü. 1469'da Fas'a giderek, dersler vermeğe başladı. *Kitabül Miyar-ül Murib* (Ölçüyü Açıklayan Kitap) adlı bir eser yazdı. Kitap, Kuzey Afrika müslümanlarının dinî ve sosyal tarihleri bakımından önemli bir kaynaktır. — EBU MUHAMMED ABDÜL-VAHID BIN AHMED (Fas 1470-1540). Babası tarafından yetiştirildi. Fas'ta kadılık, müftülük ve müderrislik yaptı. Çıkan karışıklıklar yüzünden âsiler tarafından öldürüldü. İslâm hukukuyle ilgili eserleri vardır. (M)

VAN'T HOFF (Jacobus Henricus), hollandalı kimyacı (Rotterdam 1852-Berlin 1911). Önce Bonn'da, sonra Paris'te Würtz'ün laboratuvarında çalıştı, Utrecht, Amsterdam ve Berlin'de ders verdi. Le Bel'in yanı sıra stereokimyanın kurucusudur; maleik ve fumarik asitler arasındaki farkı açıklamak için çifte bağlı bileşiklerin sis-trans izomerliğini ortaya attı. 1874'te optik özelliklerle kimyasal maddelerin yapıları arasındaki ilişkiyi (bir asimetrik karbon kapsayan bütün bileşikler polarılmış ışığa etki yapar) buldu. 1884'te, fizikokimyasal dengelerde derişmelerin ve sıcaklığın etkisini göstererek, kimyasal kinetiğin temellerini attı. 1886'da, çözeltilerle gazlar arasındaki benzerliği ortaya koydu, geçişme basıncının bir teorisini verdi; bu teoriden tonometri, ebuliyoskopi ve kriyoskopi kanunları çıkarıldı. (Nobel kimya ödülü, 1901). [L]

VANTHOFFİT i. (kimyacı *Van't Hoff*'un adından fr. *vanthoffite*). Miner. Tabiî sodyum ve magnezyum sülfat. (L)

VAN THULDEN (Theodoor), flaman ressamı ve gravürcüsü (S'Hertogenbosch 1606-ay.y. 1669). Anvers'te Rubens'in vaftiz kızıyle evlendi ve ressamın etkisinde kaldı. Dinî kompozisyonlar (kaybolmuştur) yaptı ve La Haye binaları için alegoriler çizdi. Başlıca tabloları: *Aziz Adrianus'un Öldürülüşü* (Gand), *İsa Sütunda* ve *Eukharistia Tapınması* (Brüksel). [L]

VAN TİEGHEM (Philippe Edouard Léon), fransız botanikçisi (Bailleul 1839-Paris 1914). Biyoloji ve botanik dersleri verdi. Özellikle cıvıkmantarlar, asklımantarlar, bakteriler, mayalanma v.b. ile ilgili konuları üstünde çalıştı. Bitkiler âleminde yeni bir sınıflandırma ve tohumlu bitkilerde yumurtacığın niteliklerine göre bölümlemeler yaptı. (L)

VANTİLATÖR i. (fr. *ventilateur*). Kapalı bir yerin havasını tazelemek veya sıcak ve kapalı bir yerdeki durgun havayı harekete geçirmek için kullanılan âlet. || Tınaz makinesinde, tohumları savurup temizlemek üzere âletin içine hava çeken kısım.

— Metalürji. Yanmayı hızlandırmak için, yakıt üzerinden bol miktarda hava geçirmeğe yarayan makine.

— Oto. Motorun soğutma düzeneğini meydana getiren, aynı zamanda taşıtın iç havasını değiştirmeğe yarayan cihaz. || *Vantilatör kayışı*, motordan aldığı hareketi vantilatöre ileten ve aynı zamanda şarj dinamosunu döndüren V kesitli kayış. *Eşanl.* V KAYIŞI.

— ANSIKL. Teknol. *Vantilatör*'ler, bir motorun verdiği mekanik enerjiyi düşük basınçlı bir gaz hareketine dönüştürür ve bir yerdeki havayı boşaltmak, bir yere hava veya herhangi bir gaz göndermek için kullanılır.

Emici vantilatörler çok hızlı dönen bir türbin çarkından ve bu çarkın etrafını saran bir salyangoz kılıftan meydana gelir: bu kılıf, emilen gaz akımını püskürtülen yöne doğru çevirir.

Helisel vantilatörler akışkanın dönme eksenine paralel bir şekilde yer değiştirmesini sağlayan çok palalı bir pervaneden meydana gelir. Apartman dairelerinin veya sanayi yerlerinin havalandırılmasında kullanılır.

Değişken kapasiteli vantilatörler veya *döner kompresörler* oldukça büyük basınçlar sağlar. Bazı sıvı pompalarında olduğu gibi, bu tip vantilatörlerde de iki palet vardır. Bu paletler, kendileriyle vantilatör gövdesi arasında kalan hacim, emme deliğinden püskürtme deliğine doğru küçülecek şekilde tespit edilir; bu da yer değiştirecek akışkana sürekli bir sıkıştırma sağlar. (L)

VANTİLATÖR-ASPİRATÖR blş. i. Kapalı bir yerdeki sıcak veya kirli havayı dışarı atmak ve emme yoluyle içeriye serin veya temiz hava çekmek suretiyle o yerin havasını tazelemeğe yarayan sabit cihaz. (L)

VAN TİLBORGH (Gillis veya Egidius), flaman ressamı (Brüksel 1625'e doğr.-ay.y. 1678). Tabloları Teniers ile J. Van Craesbeeck'i hatırlatır: *Çoban Kralların Tapınması* (Anvers), *Beş Duyu* (Brüksel), *Hiciv ve Köylü* (Douai). [L]

VANTONGERLOO (Georges), belçikalı ressam, heykeltraş ve nazariyeci (Anvers 1886 - Paris 1965). Geleneksel anlayışta eserler verdikten sonra, 1917'de öncü «De Stijl» grubuna katıldı. Paris'e yerleşince, Herbin ile birlikte «soyutlama-yaratma» akımını kurdu (1931-1936). 1938'de yeni-plastisizmin yatay-dikey ritmini bırakarak eğrilerin incelenişinde bir «belirsizlik» ifadesi aradı. Boşlukta bir madenî teli döndürdü (*Nucleus*, 1946); yeni malzemeler (*Pleksiglas*) kullandı. Eserlerine çoğunlukla karmaşık matematik formüller soktu. Ayrıca çokrenkli mimarî maketler yaptı ve *L'Art et son Avenir* (Sanat ve Geleceği) [Anvers, 1924] adlı bir eser yazdı. (L)

VANTRİKÜLOGRAFİ i. (fr. *ventriculographie*). Kafatasını nokta şeklinde delerek hava şırınga ettikten sonra beyin karıncıklarının röntgenle muayenesi. || Kalp kateterizmiyle X ışınlarına saydam olmayan bir maddeyi şırınga ederek kalp karıncıklarının röntgenle muayenesi. (L)

VANTRİKÜLOSKOPİ i. (fr. *ventriculoscopie*). Beyin karıncıklarının içini doğrudan doğruya görmeğe yarayan sinir cerrahîsi tekniği. (Kuvars kullanılması, hacmi sınırlı olması gereken görme tertibatı probleminin çözümünü mümkün kılmıştır.) [L]

VANTRİLOK veya **VANTRLOG** i. ve sıf. (lat. *ventriloquus* > fr. *ventriloque*). Sesi kendi ağzından veya şahsından çıkmıyormuş gibi konuşabilen kişi. || Müzikholde bu yeteneğinden yararlanan ve tek başına iki kişiyi konuşturuyormuş gibi gösteri yapan sanatçı. (M)

VANTUZ i. (fr. *ventouse*). Çekmen. || *Vantuz çekmek.* Bk. ŞIŞE *çekmek*.

— Teknol. Düzlem bir yüzey üzerine hava basıncıyle yapıştırılabilen kauçuk takke. (LM)

VANTUZBALIĞI blş. i. Başının üstünde yapışkan bir disk bulunan kemikli balık. (İlmî adı *Echeneis naucretes*.)

— ANSIKL. *Vantuzbalığı*'nın başında bulunan yapışkan disk birçok lamelden meydana gelir; hayvan başka bir balığa yapıştıktan sonra bu lameller geriye doğru yatar, diskin içinde bir boşluk hasıl olur ve gayet sağlam bir yapışma sağlanır. Vantuzbalıkları yorulmadan yol almak için köpekbalıklarının ve denizkaplumbağalarının karnının altına bu şekilde yapışır. Eski insanlar bu balıklardan bir tanesinin bir gemiyi durdurabileceğine inanırlardı. Vantuzbalığı Akdeniz'de bulunur, fakat sıcak denizlerde daha çoktur. Bu balıklardan biri bir kabloya bağlandıktan sonra bir deniz kaplumbağasına doğru salıverilirse gider ona tutunur ve böylece onun aracılığıyle kaplumbağayı yakalayıp tekneye çekmek mümkün olur. (L)

VÂ-NÛ (Vâlâ Nureddin), türk yazarı (İstanbul 1901-ay.y. 1967). Galatasaray lisesini, Viyana Ticaret akademisini, Moskova üniversitesini bitirdi (1925). Türkiye'ye dönünce gazetecilik yapmağa başladı. *Akşam, Tercüman, Cumhuriyet* v.d. gazetelerde çalıştı. Banka memurluğu ve öğretmenlik yaptı. Fıkra, makale, tercüme, skeç, roman, tiyatro, inceleme ve tenkit konularında yazılar yazdı. Tercüme ve telif kırka yakın eseri basıldı. Başlıca eserleri: *Bu Dünyadan Nâzım Geçti* (Nâzım Hikmet'e dair hatıralar, 1965); *Korkusuz Murat* (eşi Nihal Karamağralı [Müzehher Vâ-Nû] ile, Doğan Kardeş Çocuk Romanları yarışmasında ikincilik kazandı, 1966). [M]

VANUA LEVU, Fici takımadalarında ada; 5 515 km²; 40 000 nüf. Şekerkamışı. Hindistancevizi içi. (L)

VAN UDEN (Lucas), flaman ressamı ve gravürcüsü (Anvers 1595-ay.y. 1672'ye doğr.). Rubens'in tablolarında peyzaj fonlarını boyadı ve Jordaens, Teniers ve Snyders ile birlikte çalıştı; Rheinland ve Holanda'da seyahat etti (1649). En iyi tuvalleri, barok etkisinden kurtulmuş olarak yaptıklarıdır: *Çarşıya Gidiş, Brabant Peyzajı* (Brüksel). [L]

VAN VALCKENBORGH, flaman peyzajcı ailesi. Almanya'ya göç eden ailenin başlıca üyeleri: — LUCAS (Louvain 1530'a doğr. - Frankfurt 1597). Peyzajları ve halk sahneleriyle Bruegel'i müjdeler: *Babil Kulesi* (Münih ve Louvre), *Köy Bayramı* (Leningrad), *Orman Kıyısında Balık Avcıları* (Viyana). — Kardeşi MAARTEN (Louvain 1535 -Frankfurt 1612), aynı anlayışla peyzajlar ve dinî konuları işledi: *Çarmıha Germe* (Deggingen kilisesi), *Babil Kulesi* (Dresden), *Kermes* (Viyana). — FREDERIK (Anvers

VAN RUUSBROEC
Belçika kraliyet kütüphanesi elyazması

VAN'T HOFF

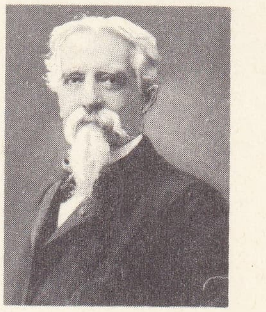

VAN TİEGHEM

Foto. Hollanda büyükelçiliği, Pirou (LAROUSSE)

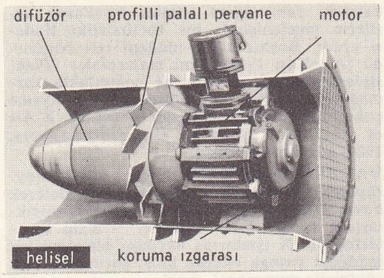

vantilatörler

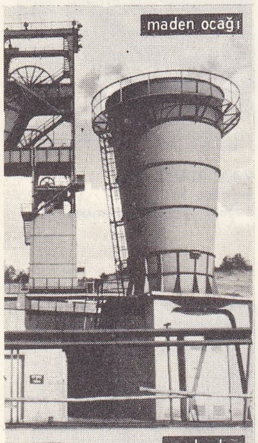

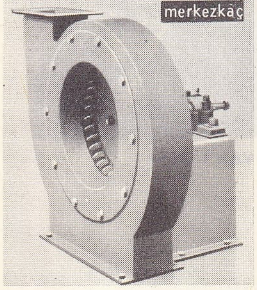

1570'e doğr.-Nürnberg 1623), Lucas'nın oğlu, Peyzajlarında gerçek dışı anlayışa yer verdi. (L)

VAN VEEN. Bk. VAENIUS.

VAN VELDE (Bram), hollandalı ressam (Zoeterwoude, Leiden yakınları 1895). Kendi kendini yetiştirdi. 1922-1925 Arasında Kuzey Almanya'da, Rilke'nin meşhur ettiği sanatçılar kolonisi Worpswede'ye yerleşti ve Kuzey anlatımcılığına uygun tablolar yaptı. 1925'te Paris'e yerleşti. Anlatımcılık ile Paris okuluna hâkim bazı eğilimleri birleştirmeyi denedi. 1932'ye doğru hem gelecekteki New York okulunun soyut anlatımcılığını, hem de İkinci Dünya savaşı Avrupa'sının lirik soyutlamasını müjdeleyen nonfigüratif bir anlayışta eserler verdi. İkinci Dünya savaşı sırasında maddî ve manevî sefaletin ağırlığı altında, resim yapmayı bıraktı. Bern Kunsthalle'sinde, Amsterdam Stedelijk museum'unda, San Francisco çağdaş Sanat müzesinde, Torino sanat müzesinde, Köln'deki Wallraf-Richartz museum'da birçok eseri vardır. (L)

VAN VELDE (Geer), hollandalı ressam (Lisse 1898), Bram Van Velde'nin kardeşi. 1925'te Paris'e yerleşti, 1926-1930 arasında Bağımsızlar salonunda resimlerini sergiledi. 1938-1944 Arasında Cagnes-sur-Mer'de oturdu. 1945'ten sonra Paris salonlarına ve büyük milletlerarası kültür mübadeleleri gösterilerine katıldı. 1950'lerde soyut resme yöneldi. Recklinghausen (1952), Rio de Janeiro (1963) ve Paris (Galliera sarayı, 1966) müzelerinde özel sergiler açtı. Fransız Art Moderne müzesinde tabloları vardır. (L)

VANVES, Fransa'da, Seine idare bölgesinde (Sceau idare çevresi) kanton merkezi, Paris'in banliyösünde, eski istihkâmlar yakınında; 25 975 nüf. Alevli üslûpta (onarılmış) kilise. Michelet lisesi. Makine sanayii; tulumba yapımı. Bisküvi fabrikası. (L)

VANVİTELLİ (Luigi), italyan mimarı (Napoli 1700-Caserta 1773). Roma'da yerleşmiş olan hollandalı bir ressamın (Gaspar Van Vitel, *Vanvitelli* denir) oğluydu. Önce freskler, sonra da Urbino'da San Domenico ve San Francesco kiliselerini, Roma'da Aziz Augustinus tarikatı manastırını ve Caserta sarayını yaptı. (L)

VAN WAEFELGHEM (Louis), belçikalı kemancı ve viyolacı (Brugge 1840 - Paris 1908). Fetis'in öğrencisiydi. Budapeşte operasında solo kemancı oldu; 1863'ten sonra Paris operasında ve Pasdeloup orkestrasında viyola çaldı; 1895'ten sonra viola d'amore çalmağa başladı. Daha sonra Londra'da çalıştı ve özellikle Diemer ile işbirliği yaparak Eski Çalgılar derneğini kurdu (1895). [L]

VAN WASSENHOVE (Joos), flaman ressamı (Gand 1435'e doğr.-Urbino 1480'den sonra), çoğunlukla Juste de Gand ile karıştırılır. Dinî bir topluluk için *Havarilerin Kudas Birliğini* (1474, Urbino dükalık sarayı) çizdi. Montefeltro'nun birçok portresi Urbino dükalık sarayının «Studiolo»sunu süsleyen baş resimleri (1474-1477), liberal sanat alegorileri (*Belâgat ve Müzik,* National gallery, Londra) Van Wassenhove'ye maledilir. (L)

VAN WEERBECKE (Gaspar), flaman bestecisi (Oudenaarde 1440'a doğr.-Roma 1514'e doğr.). Sforza dükünün kapellasını yönetmek için Milano'ya çağrıldı (1472), daha sonra papalık kapellasında görev aldı. Daha çok GASPAR adıyle tanınan sanatçı, missa'lar, motet'ler, şarkılar ve *Strangetta* adlı bir çalgı parçası besteledi. (L)

Vanya Dayı (Dyadya Vanya), Anton Çehov'un kır hayatını konu alan 4 perdelik oyunu. 1897'de birçok taşra tiyatrosunda sahneye konan piyes, 1899'da, Moskova Sanat tiyatrosu tarafından oynanınca büyük başarı kazandı. *Vanya Dayı,* bir roman gibi gelişir: başkentten uzak bir köy malikânesindeki günlük hayatın tasviridir. *Voynitskiy* (Vanya dayı), yeğeni Sonya'nın yardımıyle, ölen kızkardeşinin kocası bilgin Seresbryakov uğruna kendini feda ederek, bu malikâneyi idare eder. Serebryakov'un bir hiç olduğunu, daha sonra, yaşlı ve hasta olarak kendilerinde kalmaya geldiği zaman anlar. Serebryakov, ikinci karısı, genç ve güzel Yelena Andreyevna'yı da beraberinde getirir. Piyes, gerçekleri öbür insanları tedirgin etmeğe yarayan bu kadının çevresinde düğümlenir. Yelena kocasıyle birlikte gider ve hayat yeniden birbirine benzeyen günleriyle geçmeğe başlar (→ Bibliyo.) [L]

VAN ZEELAND (Paul), belçikalı siyaset adamı (Soignies 1893). Louvain'de ders verdi (1928), Katolik partisine girdi, Millî bankanın genel müdür yardımcısı oldu (1934), iktisadî buhranı atlatmak amacıyle bir Millî Birlik kabinesi kurdu (1935) ve belçika frankında yüzde 28 oranında devalüasyon yaptı. Kralcı bir hareketi başarıyle bastırdı, fakat malî bir skandal yüzünden devrildi (ekim 1937). İstilâ sırasında İngiltere'ye geçti (1940), 1944'te ülkesine döndü. Dışişleri bakanlığına getirildi (1949-1954) ve avrupalılık kavramını savundu. (L)

VANZO (Alain), fransız tenoru (Monte - Carlo 1928). 1954'te bir yarışma kazanarak kendini tanıttı. 1956'dan sonra Paris operasında büyük başarılar kazandı, 1958'den itibaren Sofya, Londra, Amerika ve İtalya'da sahneye çıktı. (L)

VÂPESİN bİş. sıf. (fars. *vā* ve *pesin*'den *vā-pesīn*). *Esk.* En sonda bulunan, en gerideki. (M)

VAPHEİON, Yunanistan'da, Isparta yakınında Mykenai siti. 1889'da burada, XV. yy.dan kalma kubbeli bir mezarda girit menşeli iki altın kupa bulundu (Atina Millî müzesi). Üzerinde, vahşî boğaların yakalanışını ve terbiye edilişini gösteren natüralist desenlerin yer aldığı bu kupalar, minos sanatının (M.Ö. 1500) klasik örnekleridir. (L)

VAPORARİUM i. (lat. k. *vaporare,* buharla ısıtmak'tan). Esk. Rom. Halk hamamlarında veya özel hamamlarda buhar veya sıcak hava tertibatı. (Bu terimin, kazanı mı, yoksa sıcak gaz borularının hepsini birden mi belirttiği tam olarak bilinmemektedir.) [L]

VAPOTRON i. (tes. edil. ad). Radyotek. Cam ampulü olmayan, genellikle 100 kW'tan daha güçlü, verici elektronik lamba; suyun serbest havada buharlaşmasıyle soğutulur. (L)

VAPTSAROV (Nikola Yonkov), bulgar şairi (Bansko 1909-Sofya 1942), Militan komünistti, 1940'ta yayımladığı *Motorni Pesni* [Motorun Şarkıları] adlı şiir kitabı bulgar proleter edebiyatının en büyük eseridir. 1942'de kurşuna dizildi. (L)

VAPUR i. (fr. *vapeur,* buhar'dan). Su buharının esnek gücüyle çalışan gemi: *Arnavutköy'de vapurdan indiler. İskeleden çıkarken Efendiyi, bir polis selâmladı* (S. Kocagöz). || *Araba vapuru.* Bk. ARABA-VAPURU. || *Yolcu posta vapuru,* yolcu ve posta paketleri taşıyan büyük ticaret gemisi. (LM)

VAQUERO i. («inek» anlamında isp. k.). İspanya ve Güney Amerika'da sığır çobanı ve özellikle boğaları güreş alanına götüren kimse. (L)

VAQUEZ (Henri), fransız hekimi (Paris 1860-ay.y. 1936). Kalp hastalıklarında uzmanlaştı; kalp, damarlar ve kan hastalıkları, tansiyon yüksekliği, kalp ritim bozukluklarıyle ilgili kitaplar yayımladı, Kendi adıyle anılan alyuvar çokluğu hastalığını (*Vaquez hastalığı*) [bk. ERİTREMİ] tanımladı. (L)

VAR sıf. (esk. türk. *bar*'dan). Evrende veya düşüncede yer tutan, bulunan (yüklem veya *olan* ortacıyle birlikte belirten görevi yapar): *Uzayda milyarlarca yıldız vardır. Evrende var olan şeyler. Zt.* YOK. || **İ.** İyelik altında bulunan şeylerin tümü: *Bütün varını bu işe harcadı.*

— ÇEŞ. DEY. *Var etmek,* yaratmak, meydana getirmek. || *Var kuvvetiyle* (veya *gücüyle*), bütün gücüyle: *Var kuvvetiyle vurdu* || *Var ol!,* «yaşa» anlamında söylenir. || *Var yemez.* Bk. VARYEMEZ. || *Var yok,* olduğu bile şüpheli, olması ihtimali çok az: *Beş yaşında var yok.* || *Vara yoğa,* «her şeye» anlamıyle bazı fiillerle birlikte kullanılır: *Vara yoğa karışmak, ağlamak.* || *Varı yoğu,* bir kimsenin bütün varlığı. || *Var mısın,* «ister misin, yapar mısın» anlamında: *Benimle iki el satranca var mısın?* || *Varsa [...], yoksa* [...], (...)-nın her şeyin üstünde tutulduğunu belirtmek için kullanılır: *Varsa yeğeni, yoksa yeğeni, başka kimseyi gözü görmüyor.* || *Ağzı var dili yok.* Bk. AĞIZ. || *Bir var bir yok,* «gelmesiyle gitmesi bir oluyor» anlamında. || *Bir varmış bir yokmuş.* Bk. BİR. (M)

— **VAR** veya **—VARE** sonek. (fars. *-vār, -vāre*). *Esk.* Kelimelerin sonuna getirilerek «gibi» anlamı verir: *Bülbül-var,* bülbül gibi, *peri-var,* peri gibi. («Kere, defa» anlamı verir: *Yek-var,* bir kere. *«-lı, -li»* karşılığıdır: *Ümit-var,* ümitli. Sahiplik belirtir: *Mal-var,* mal sahibi, zengin. Uygunluk, yaraşırlık anlatır: *Gûş-var* (veya *gûş-vare*). Bk. GÜŞVAR. (M)

VAR veya **VAT** i. (*v*[*olt*]- *a*[*mper*]- *r*[*eaktif*] veya *v*[*olt*]- *a*[*mper*] —*t*[*epkin*]'den). Elektr. Alternatif akımlarda tepkin güç birimi. (L)

VAR, Fransa'da Doğu Provence'ta kıyı ırmağı; bugün, adını verdiği idare bölgesinin sınırları dışındadır; 120 km. Barcellonette'in güneyinde yükselen dağlardan doğar ve sel akışlı suları, çok büyük boğazlar (Dalius boğazları) yer alır. Birkaç eski kasabadan (Entrevaux, Puget Thériers) geçer ve birçok kol alarak (Vaire, Cians, Tinée, Vesubie) büyür; Nice'in 7 km batısında eski alüvyonlardan meydana gelen çok büyük bir delta içinde oyulmuş küçük bir delta ile sona erer. Rejimi akdeniz yağmur rejimidir. Ortalama debisi 61 m³/sn, en yüksek debisi; 2 700 m²/sn. (L)

VAR, Fransa'da idare bölgesi; 6 023 km², 469 600 nüf. İdare merkezi, *Draguignan.* İki idare çevresi (*Toulon, Draguignan*) vardır. İdare bölgesinin güneydoğu kısmı billûrlu kayaçlardan meydana gelen iki kütleye Akdeniz'e hâkimdir: Hyères bölgesiyle Argens'in ağzı arasında Maures kütlesi (780 m), Fréjus'un ötesinde Esterel (616 m). Bu küçük dağlık bölgeler kısmen koruluktur ve hemen hemen ıssızdır; ama Côte d'Azur'un uzantısı sayılabilecek güzel bir kıyının yanında yükselir. Savfiye yerleri özellikle Benat ve Camarat burunlarıyle Saint Tropez'nin kuzeydoğusunda çoktur. Kuzeybatıda iki kütlenin kenarında Birinci zamanda yumuşak topraklara oyulmuş bir çöküntü uzanır, tarım ekonomisi özellikle bağcılık ve meyve yetiştiriciliğine dayanan bu bölge, kasabalar ve küçük köylerle doludur. Bu verimsiz bölgenin batısında, idare bölgesinin büyük kısmı, kalkerli Aşağı Provence toprakları üzerinde uzanır; burada Sainte-Baume gibi kayalık sıradağları çorak ve çıplak yaylaları birbirinden ayırır.

İdare bölgesinde, Toulon'da toplanmış olan sanayi özellikle gemi inşaatına dayanır. Turizm başlıca gelir kaynağıdır. (L)

VARA veya **VARE** i. (isp. k.). Metrol. İspanya'da 0,835 6 m, Portekiz'de, 1, 10 m değerinde olan, ispanyol kaynaklı eski uzunluk ölçüsü. (İspanyol veya portekiz kaynaklı olmasına göre, Meksika, Orta Amerika ve Güney Amerika'daki çoğu ülkelerde bu iki değerden birine veya öbürüne yakın bir vara kullanılırdı.) [L]

VARAGELE bİş. i. Ask. havc. *Varagele bombardımanı,* İkinci Dünya savaşında müttefiklerin çok sık uyguladığı bombardıman usulü. (Bir uçak, kendi üssü ile bir dost havaalanı arasında uçarken biri gidişte, öbürü dönüşte olmak üzere iki bombardıman yapmakla görevlendirilir.) Bk. ANSİKL.

— Denizc. *Varagele botu. Eşanl.* SERVİS RÖMORKÖRÜ. || *Varagele halatı,* iki nokta arasına gerilen ve ulaşımı sağlayan ip: *Batan geminin direğiyle kıyı arasına varagele gerildi.* || *Varagele kayığı,* birbirinden

Foto. LAROUSSE

pek uzak olmayan iki nokta arasında varagele vazifesi gören kayık. (L)

VARAHA, Tanrı Vişnu'nun avatarası, yani yaban domuzu suretinde cisimleşmesi. Tanrının bu şekle girmesi, dünyayı içine düştüğü suların dibinden çıkarmak içindir. Varaha, genellikle Vişnu'nun sıfatlarını taşıyan ve tanrıça Toprak'ı kaldıran domuz başlı bir insan olarak tasvir edilmiştir. (L)

VARAK i. (ar. *varaḳ*). *Esk.* Yaprak: *Bin ders-i maarif okunur her varakında* (Ziya Paşa). || Yazılı kâğıt. || Altın, gümüş v.b. madenlerden dövülerek çok ince hale getirilmiş yaprak. || *Varak defteri,* yaprakları arasında altın varakları saklanan küçük defter. || *Varak zamkı,* altın varaklarını cilt kenarına yapıştırmak için kullanılan, albümin ve kilermeniden hazırlanmış bileşim.

— ED. TELM. ***Varak-ı mihr ü vefayı kim okur, kim dinler,*** birçok divan şairi tarafından kullanılan bu mısra «artık kimsede dostluk ve vefa kalmadı, kimse bunları önemsemiyor» anlamında kullanılmıştır.

◆ **Varakpare** bls. i. *Esk.* Kâğıt parçası. || Önemsiz yazı. || Küçük yaprak: *Bir varakpare-i hazandide / Ayrılıp sak-i meyvebarından / Düştü bir şairane ümmide* (Cenab Şahabeddin). [M]

VARAKA i. (ar. *varaḳ*'tan *varaḳa*). *Esk.* Üzerinde yazı bulunan kâğıt. || Tek yaprak, kâğıt. || *Varaka-i sahiha,* senet v.b. şeyler yazmakta kullanılan resmî damgalı, değerli kâğıt. (M)

VARAKÇI i. (*varak*'tan *varak'çı*). Varakla süs yapan zanaatkâr.

◆ **Varakçılık** i. Varakla süsleme yapma işi. (M)

VARAKÎ sıf. (ar. *varaḳ*'tan *varaḳî*). *Esk.* Yaprakla ilgili. || Yaprak şeklinde olan. (M)

VARAKLAMAK geçl. f. (*varak*'tan *varakla-mak*). Varakla süslemek. (M)

VARAKLI sıf. (*varak*'tan *varak-lı*). Varağı olan, yaldızlı. (M)

VARAKTOR i. (ing. *varactor*). Elektron. Hiperfrekanslar bölgesinde harmonikler veren yarı iletken eleman.

— ANSİKL. Elektron. Bir *varaktor,* epitaksi halindeki bir silisyum kristali üzerinde gerçekleştirilen PN bağlantılı etkisiz bir diyottan meydana gelir. Frekans çoğaltıcı (dublör veya triplör) olarak kullanılan ve aşağı sıradaki harmonikleri veren varaktorlar olduğu gibi, üst sıradaki harmonikleri veren varaktorlar da vardır. Bazı varaktorlar 10 GHz'lik bir frekansın 1 W kadar çıkış gücü verebilir; değiştirme verimi de 5 GHz'den 10 GHz'e geçerken yüzde 38'e erişebilir. (L)

VARAN sıf. (*varmak*'tan *var-an*). [Yalnız *varan bir, varan iki...* şeklinde kullanılır.] *Varan bir, varan iki...,* bir şeyin bitmediğini, devamının geldiğini belirtirken sayılamada kullanılır. (M)

VARAN i. Timsahla boy ölçüşecek kadar güçlü çok büyük kertenkele.

— ANSİKL. *Varan*'ın dili çok uzun ve çatal, gözkapakları hareketli, dişleri çenelerinin iç kenarına dizilidir. Etçil olan bu hayvan ele geçirdiği her türlü avla beslenir. Eti beyaz ve sıkıdır, yenebilir.

En büyük türü Çin'in güneyinde ve Malezya'da yaşayan habara-goya'dır (*Varanus saltator*); Sarı nehirde yaşayan bu hayvanın boyu 2-3 m'yi bulur. Bundan sonra nil varanı (*V. niloticus*) gelir; bunun boyu 2 m'yi aşmaz. Öncekine göre daha çok suda yaşayan ve afrika akarsularında bulunan bu hayvanın resmine eski mısır anıtlarında rastlanır. Bunun bir benzeri de çöllerde yaşayan boz varan'dır (*V. griseus*); boz varanın boyu en çok 1,30 m'yi bulur. Bir diğer varan türü de *komodo ejderi*'dir (*V. Komodoensis*); çok seyrek bulunan bu tuhaf görünüşlü varana bugün ancak Sonda takımadalarına bağlı bazı küçük adalarda rastlanır; en çok da adını taşıdığı adada bulunur. Komodo ejderinin boyu 3 m'yi aşar; dev boyuyle İkinci zamanda yaşamış dinozorları hatırlatan bu hayvanın Avustralya'da yaşamış olan atasının (*V. priscus*) boyu 7 m'yi buluyordu. (L)

VARANASİ, Benares'in adlarından biri. (L)

VARANGAL, Hindistan'da (Andhra Pradeş) şehir, Haydarâbâd'ın kuzeydoğusunda; 156 200 nüf. Pamuk iplikhaneleri. Halı tezgâhları. (L)

VARANGERFJORD, Norveç'in kuzeyinde (Finnmark) geniş fiyord. Güneye doğru Varanger yarımadasını sınırlar. (L)

VARANGİLLER çoğl. i. Çatal dilli ve oynak göz kapaklı kertenkeleler familyası; biricik cinsi, Eski Dünya'nın sıcak bölgelerinde otuz kadar türü bulunan *varan*'dır. (L)

VARANO gölü, İtalya'da (Puglia) Gargano'nun kuzey kıyısında denizkulağı. (L)

VARANOSAURUS i. Bugünkü varanlara benzer fosil sürüngen; boyu 1 m'yi bulur; Texas'ta permiyen tabakasında bulunur. (L)

VARANT i. Huk. Bir umumî mağazaya bırakılmış olan mal üstünde, mal teslim edilmeden rehin hakkı kurmayı sağlayan kıymetli evrak. (M)

VARAS i. Flemingia cinsinden bir bitkinin (*Flemingia congesta*) badıçlarını kaplayan reçineye Hintlilerin verdiği ad. (L)

VARAY. Bk. GEDİKSARAY.

VARAZDİN, Yugoslavya'da (Hırvatistan) şehir, Podravina'da; 26 239 nüf. Konservecilik. Deri işçiliği. Pamuklu ve yünlü dokumalar. (L)

VARAZDİNSKE TOPLİCE, Yugoslavya'da (Hırvatistan) şehir, Varazdin'in güneyinde; 17 400 nüf. Ilıca merkezi (kükürtlü sular). Eski ortaçağ kalesinde müze ve arşiv. XVI. yy.dan kalma belediye sarayı. Dokuma sanayii. Tahta işçiliği. (L)

VARAZZE, İtalya'da şehir, Liguria'da (Savona ili), Riviera di Ponente'nin kıyısında; 14 100 nüf. Sayfiye yeri. Tersaneler. (L)

VARBERG, İsveç'te (Halland) liman şehri, Cattegat'ın kıyısında; 15 000 nüf. Balıkçı limanı ve sayfiye merkezi. Makine yapımı. Pamuk ve deri sanayii. (L)

VARCHİ (Benedetto), italyan tarihçisi ve hümanisti (Floransa 1502-ay.y. 1565). Siyasî kavgalara karıştı, Strozzi'lerle birlikte Floransa'dan ayrıldı; Cosimo I tarafından geri çağrılarak son Floransa devrimlerinin tarihçesini yazmakla görevlendirildi. Kaleme aldığı kronikte, 1527-1538 arasında Floransa'da meydana gelen olayları ve özellikle şehrin kuşatılmasını anlattı. Ayrıca edebî nitelikte başka eserler de yazdı. (L)

VARDA ünl. (ital. *guardare,* bakmak'tan). «Dikkat, savul!» anlamında kullanılır. —Denizc. *Esk. Varda beş çiftelisi,* ince donanma türünde yelkenli bir savaş gemisi. (Bunların büyüğüne *uçurum,* küçüğüne *karamürsel* adı verilirdi.) [M]

VARDA (Agnès), fransız kadın sinema yönetmeni (İxelles 1928). Fotoğrafçıydı, 1948-1958 arasında, özellikle Théâtre National Populaire ile işbirliği yaptı. Sinemaya 1954'te, fransız yeni-dalga akımını müjdeleyen *La Pointe Courte* (Kısa Uç) adlı filimle başladı. Birkaç kısa metrajlı filimden (*Opéra-Mouffe,* 1958) sonra birbiri ardına: *Cléo de 5 à 7* (5'ten 7'ye Cleo) [1961], *Mutluluk* (Le Bonheur) [1964] ve *Les Créatures* (Yaratıklar) [1966] adlı filimleri yönetti. (L)

VARDABANDIRA i. (isp. *guarda banderas*'tan). Denizc. Savaş gemilerinde bayrak, filama ve ışıkla gemilerarası muhabereyi sağlayan, seyirde ve limanda aynı zamanda gözcülük yapan özel eğitim görmüş personel. (Seyirde ayrıca gözcüler görevlendirilir.) || *Vardabandıra defteri,* baş işaretçinin her vardiya süresinde geçen önemli olayları yazdığı defter: *Gemi jurnalinin doldurulması için gerekli bilgiler vardabandıra defterinden alınır.* (L)

VARDABAŞO i. (isp. *guardabajo*). Denizc. *Esk.* Gemilerde demir atılacağı veya ambara yük indirileceği zaman, aşağıda bulunanlara kendilerini korumaları için yapılan uyarma. || Disiplinsizlik, başına buyrukluk. (Meselâ, *vardabaşo bir gemi,* «disiplinden yoksun gemi» anlamına gelir.) [M]

VARDAKAVA i. (ital. ve isp. *guarda cavo*). Denizc. Demirli veya şamandıraya bağlı gemilere gidip gelen araçların tutunarak durması veya halatlarını bağlaması için, geminin baş tarafına yakın bir yerinden borda iskelesinin alt tavasına, sarkık durumda çekilen halat. (Bk. BORDA *iskelesi.*) || Yük vermek üzere gemilere yanaşacak mavnaları bağlamak için, iki ucundan tespit edilerek, gemilerin bordası boyunca sarkıtılmış halat. || Savaş gemilerinde yan matafora* ile borda iskelesinin alt tavası arasına sarkık durumda çekilen halat. (Maltafora altına bağlı bulunan araçlar, gerektiğinde bu halatla iskele tavasına yanaştırılır veya tavadan matafora altına alınır.) [M]

VARDAKORDA i. (ital. *guarda-corda*). Denizc. Yelkenli gemilerde direklerden inen hareketli donanım halatlarının, ana çarmıklara sürtünerek aşınmasını önlemek için çarmıklar üzerine tespit edilen oluklu ağaç. (M)

VARDAKOSTA i. (ital. *suarda-costa*). Denizc. *Esk.* Kıyı muhafaza gemisi.

◆ Sıf. *Teklz.* Gösterişli, iri yarı (kadın). [M]

VARDAMANA i. (ital. *guarda-mano*). Denizc. Bıranda bezi dikmekte kullanılan bir tür yüksük. || Bir sıra puntelin deliklerinden geçirilerek meydana getirilmiş halat vardavele. || *Vardamana cevizi,* halat vardaveleleri, iki başından tespit etmek için, ilk ve son puntellerin deliklerinden geçirildikten sonra halatın iki çımasına yapılan ceviz. (M)

VARDANES II (öl. M.S. 54), parth kralı (54). Vologesus I'e karşı ayaklanarak iktidarı ele geçirdi. Kısa süre sonra öldü. (L)

VARDAR, Yugoslavya ve Yunanistan'da ırmak. Selânik körfezine (esk. Thermaikos körfezi) dökülür; 388 km (300 km'si Yugoslavya'da). Vâdisi Makedonya'ya ve sırp bölgelerine bir giriş yoludur. Debisinin maksimumu nisan-mayıs aylarındadır. Vardar'ın Eskiçağdaki adı *Aksios* idi.

— Ask. tar. Makedonya veya Sırbistan'a doğru harekâtın temel stratejik ekseni olan Vardar'da, 1916-1918 arasında bulgar ve müttefik kuvvetleri arasında şiddetli çarpışmalar oldu. Bk. MAKEDONYA HAREKÂTI. (L)

VARDAR (Galip), türk direniş ve kurtuluş hareketinin faal üyesi, öğretmen (Serez 1897 - İstanbul 1958). Serez idadîsinde okudu. Çanakkale savaşlarına katıldı. Mütareke yıllarında *Mim* Mim* grubuna girdi. Bu grupta etkili çalışmalarda bulundu. Tatavlalı Hrisantos'un (Khrysanthos), islav casusu Nikola Pasiç'in ve Ali Kemal'in yakalanmasında önemli bir rol oynadı. Kurtuluş savaşından sonra Dârülfünun tarih şubesini bitirdi, liselerde öğretmenlik yaptı. *İki Devrin Perde Arkası* (H. Ertürk, 1957) ve *İttihat ve Terakki'nin İçinde Dönenler* (1960) adlı kitaplarda onun hatıraları yer alır; S. Kocagöz'ün *Kalpaklılar* ve *Doludizgin* adlı romanlarının kahramanı da (Talip) odur. (M)

VARDARLI i. (*Vardar* ırmağının [Makedonya] adından). Bizans imparatorlarının muhafız askeri. (Vardarlılar başlangıçta, Vardar kıyısında yerleşmiş bir iranlı kolonisinden seçilirdi.) [L]

VARDASİLO i. (ital. *guarda-sole*'den). Denizc. Yelkenli gemilerde, nöbetçi vardiyayı güneşten ve rüzgârdan korumak için mizana çarmıklarına gerilen tente veya muşamba. || Köprü üstü açık vapurlarda, bordadan dışarı taşacak şekilde küpeşte boyunca gerilen siperlik branda. (L)

VARDAVELA veya **VARDAVELE** i. (ital. *guarda-vela*'dan). Denizc. Yelkenli gemilerde, üst güvertelerin ve köprü üstlerinin kenarlarına çakılmış punteller ve bu puntellerin arasına gerilmiş halat veya demir çubuklardan meydana gelen korkuluk. || *Vardavela halatı,* punteller arasına uzatılan ve mapaların gözlerinden geçirilerek gerilen halat. || *Vardavela punteli,* çanaklıkların, köprü üstlerinin, kasaları birleştiren asma köprülerin vardavelalarını tutan, demir veya bakırdan düşey çubuk; parmaklık. (LM)

VARDE, Danimarka'da (Ribe amt'ı) şehir, Batı Jylland'da; 9 300 nüf. Ticarî önemini kaybetmiş eski şehir. (L)

VARDELA veya **VARDOLOS** veya **VARDULA** i. (yun. *bardulo*'dan). Yaklaşık olarak üç santim genişliğinde yumuşak kösele

VARCHİ
Tiziano'nun eseri
Viyana müzesi

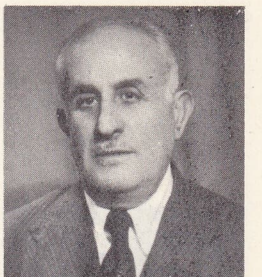

Galip VARDAR

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

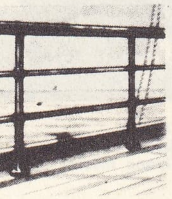

vardavela

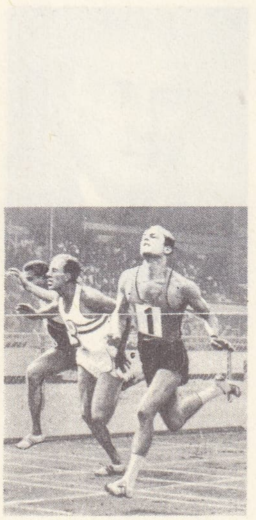

varış hattı (atletizm)

şerit. (Ayakkabı yapımında, dikiş, çivileme veya perçinleme yoluyle saya'nın alt kısma birleştirilmesine yarar; bu birleştirmeden sonra taban köselesiyle vardela dikişle sabitleştirilir.) [M]

VARDIRMAK geçl. f. (*varmak*'tan *var-dır-mak*). Varmasına sebep olmak, götürmek. (M)

VARDİYA i. (ital. *guardia*'dan). Denizc. Gemilerde, birbirini izleyen dörder saatlik nöbet. (Bk. ANSİKL.) || İki kısma ayrılmış mürettebatın her takımı: *Nöbetçi vardiya. Seyir vardiyası, Pruva vardiyası.* || *Vardiya almak*, vardiya nöbetine başlamak. || *Vardiya kampanası*, vardiya saatlerinin başlangıcını ve bitimini haber veren kampana. || *Vardiya subayı*, kaptanın verdiği talimata göre, geminin seyir rotasını ve vardiyaları kontrol eden subay. (Bu deyim bir rütbeyi değil, bir görevi ifade eder.) || *Vardiya vardiya nöbet tutma*, seyirde gemi personelinin sancak ve iskele vardiyası olarak ikiye ayrılıp nöbet tutması. || *Vardiyadan çıkmak*, nöbetini bitirerek istirahate çekilmek. || *Alesta vardiya*, vardiya almağa hazır olması için, vardiyaya çıkacak kimseye nöbet saatinin yaklaştığını haber veren uyarı. (Uyarmayı yapanın «alesta vardiya» sözüne karşılık, vardiyayı alacak kişi kısaca «alesta» diye cevap vererek göreve hazır olduğunu bildirir.) || *Iskanca vardiya*, vardiya alacak kişiye, vardiya saatinin başladığını haber veren uyarı.

— *Esk. Vardiya bono*, vardiya değişimi sırasında, vardiyayı teslim edenin vardiyayı teslim alana selâmet dileği olarak kullandığı söz.

— İkt. Aynı üretim birimi için veya aynı üretim biriminde, aynı işbölümünde yapılan çalışmaların tümü.

— ANSİKL. Denizc. Gündüz ve gece nöbetleri ve *vardiya* üzerinden düzenlenir: 4'ten 8'e, 8'den 12'ye, 12'den 16'ya; gece vardiyaları ise 16'dan 20'ye, 20'den 24'e ve 24'ten 4'e kadar sürer. Nöbetlerin hep aynı saatlerde aynı kişilere rastlamasını önlemek için, 16-20 vardiyası ikişer saatlik iki vardiyaya veya *öksüz vardiya*'ya bölünmüştür. Her nöbetten sonra iki saat istirahat verilir. Vardiya subayı normal olarak kaptan köprüsünde bulunur; yanında dümeni kullanan bir serdümen ve gözcü vardır; makine dairesindeki makine vardiya subayıyle, telefon veya telsiz aracılığıyle irtibat kurar. (LM)

VARDÖ, Norveç'in kuzeyinde (Finnmark) şehir, Varangerfjord'un kuzeyinde; 3 400 nüf. 1893'te Nansen, *Fram* gemisiyle buradan yola çıktı. Balıkçı limanı. (L)

VARDULLER, lat. **Varduli** Esk. coğ. İspanya'da (Tarraconensis) halk; Varduller, Vaskonların toprakları yakınında, Cantabria kıyısında yaşarlardı. (L)

VARDZİYA, S.S.C.B.'de mağaralar (1938'de müze haline getirildi), Aspindskiy bölgesinde (Gürcistan S.S.C.) tüf içinde kat kat sıralanan XII. yy. gürcü sanatını temsil eden yüzlerce kilise ve evden meydana gelir. (L)

—VARE (fars. *-vāre*). Bk. —VAR.

VAREK i. (iskandinavca k.; isveççe *vrak*, danimarkaca *vrag*, anglosaksonca *wrac*, ing. *wroeck*, *wrack*, hollanda dilinde *wrak*, döküntü, atılan şey'den fr. *varech*). Çeşitli türden esmer suyosunları birikintisi; deniz kıyısındaki kumsallarda yığılıp birikir veya kayaların üstünde yetişir; iyot elde etmek için veya gübre olarak kullanılmak üzere toplanır. (*Eşanl.* GOEMON.) || *Varek sodası* veya sadece *varek*, varekten çıkarılan soda.

— ANSİKL. *Varek*'ler, özellikle fükus ve laminarya cinsinden suyosunlarının bir karışımıdır. Atlantik kıyılarından toplanan bu yosunlar bazı milletlerce çok tutulan bir besindir. (L)

VARELA (Fagundes). Bk. FAGUNDES VARELA.

VARENNE i. Massif Central'da ve Fransa'nın batısında nispeten verimli, derin ve oynak toprak tiplerine verilen ad. (Varenne'lerin çoğu gri veya bej renkli, bazılarıysa kumludur). [L]

VARESE, İtalya'da şehir, Lombardia'da, il idare merkezi, Varese gölünün yakınında, 65 000 nüf. XVI. yy.dan kalma San Vittore bazilikası (XII. yy.dan kalma vaftiz yeri); XVIII. yy.dan kalma Este belediye sarayı. Çok turist çeken bir şehir olan Varese'de güzel bahçeler vardır. Şehirde sanayi de gelişmiştir: uçak v.b. yapımı, makine yapımı, dokuma (pamuk, ipek) sanayii, ayakkabı fabrikası, plastik maddeler fabrikası. Yakınında, Monte Sacro'da (850 m), kenarında dua yerleri bulunan (pişmiş toprak grupları ve XVII. yy.dan kalma resimler) tanınmış haçlı yol. — *Varese ili*, 581 500 nüf. Maggiore ve Lugano gölleri arasında İsviçre sınırından Milano yakınına kadar uzanır. (L)

VARÈSE (Edgar), amerikan uyruklu fransız bestecisi (Paris 1883 - New York 1965). Schola'da V. d'Indy'nin ve Roussel'in, Paris konservatuvarında Widor'un öğrencisiydi; Birinci Dünya savaşından sonra A.B. D.'ye yerleşti; kendini deneysel müziğe (*İyonlaşma*, 1931; *Equatorial*, 1937) ve çağdaş eserlerin tanıtılmasına adadı. Armoni, tını, melodi ve ritim alanlarında ilgi çekici buluşlarla dolu eserleri arasında orkestra parçaları (*Amerika'lar*, 1925; *Arcana*, 1927), korolu bir senfoni (1937), oda müziği (*İntegraller*, 1926), vurma çalgılar ve üfleme çalgılar için *Hiperprisma* (1923), koro ve orkestra için iki eser (*Çöl*, 1954; *İnsan ve Makine*, 1958 v.b.), Varèse, bugünün ilerici bestecileri tarafından modern müziğin öncülerinden sayılır. (L)

VARESTE sıf. (fars. *vāz*, bırakma, terk etme ve *resten*, kurtulmak > *vāz-resten*'den *vāreste*). *Esk.* Kurtulmuş. || Rahat.

◆ **Varestegî** i. *Esk.* Kurtulma. || Rahatlık. (M)

VAREŞ, Yugoslavya'da (Bosna) şehir; 8 600 nüf. Ülke demir ihtiyacının büyük kısmını karşılayan havzanın merkezi. Çelik fabrikası. Krom işletmesi. (L)

VARFARİN i. (fr. *warfarine*). Eczc. Hidroksi—4, kumarinil—3, fenil—1, bütanon—3'ün yaygın adı; kanın pıhtılaşmasını engelleyen sentetik bir maddedir; etkisi kuvvetli ve uzun sürelidir. (Kısa sürede normal bir kan karışımı elde etmek güç olduğundan tedavide ender olarak kullanılır.) [L]

VARGA (Yevgeniy), sovyet iktisatçısı (Budapeşte 1874 - Moskova 1964). Bela Kun'un maliye halk komiseriydi. 1920'de S.S.C.B.'ye göçtü ve orada 1949'a kadar iktisat öğretiminde önemli rol oynadı; 1946'da A.B. D.'de buhran olmayacağını ileri sürdüğü için Macaristan'a sürgün edildi. Stalin'in ölümünden sonra Moskova'ya döndü ve 1963'te Lenin ödülünü aldı. (L)

VARGAS (Getulio), brezilyalı siyaset adamı (Sao Borja, Rio Grande do Sul 1883 - Rio de Janeiro 1954). Avukattı, milletvekili (1923) ve maliye bakanı (1926-1927) oldu, iktisadî buhran sırasında liberallere önderlik etti, cumhurbaşkanı Prestes'i devirdi (ekim 1930) ve anayasayı erteleyen geçici bir hükûmet kurdu (3 kasım 1930). Sao Paulo ayrılıkçı hareketini bastırdıktan sonra (1932) bir kurucu meclis seçtirdi (1933) ve parlamenter rejimi kaldıran, meslek temsilcilerinin beşte birinin Millet meclisine girmesini sağlayan bir anayasa çıkarttırdı (16 temmuz 1934); bu meclis, Vargas'ı dört yıl için cumhurbaşkanı seçti (17 temmuz). Vargas, kahve fazlasını denize atttırmak veya yaktırmak suretiyle kötü giden kahve satışlarını düzeltti. Komünist kaynaşma karşısında (1935) diktacı bir anayasa ilân ettirdi (kasım 1937). Bu anayasa, cumhurbaşkanlığı süresini altı yıl uzatıyor, parlamento ile partileri lağvediyor ve «Yeni Devlet»i kuruyordu. Nazi eğilimli «yeşil gömlekliler»in darbesini önledi (1938) ve önemli reformlara girişti: çalışma süresinin sınırlanması, ücretli tatil, sosyal sigortalar, melezlerle zencilerin güvenliği, sağlık, beslenme, ulaşım ve enerji planı. Mihver devletlerine savaş açtı (ağustos 1942) ve İtalya'ya bir birlik gönderdi. Bir pronunciamento ile görevden uzaklaştırıldı (ekim 1945); 1950'de büyük çoğunlukla tekrar cumhurbaşkanı seçildi. Güdümcülük yoluyle iktisadî kalkınmaya hız verdi. Bir gazeteciye karşı yapılan suikaste adı karıştırılınca intihar etti. (L)

VARGAS (Luis DE), ispanyol ressamı (Sevilla 1502 - ay.y. 1568). Eserleri arasında *İsa'nın Doğuşu* ve Âdem'in tuvalden ayrılmış gibi duran bacağı sebebiyle *Gamba* (bacak) diye bilinen tablosu sayılabilir. *Meryemana ve Çocuk İsa Bir Zafer Halesi İçinde* ve *Kutsal Aile* tabloları Louvre'dadır. (L)

VARGEL bİş. i. Mekan. *Vargel hareketi*, alternatif doğrusal hareket. (Daha çok GİT-GEL HAREKETİ veya GİDİP GELME HAREKETİ denir.) || *Vargel tezgâhı*, genellikle düzlem paralel yüzeyleri işlemek için kullanılan ve işlenecek parçanın sabit bir takım önünde yaptığı yatay, doğrusal ve alternatif hareketle madeni kesen takım tezgâhı. Bk. ANSİKL.

— Tekst. *Jenny* (veya *Ceni*) *vargeli*, James Hargreaves tarafından tasarlanan, önce Richard Arkwright, sonra da Samuel Crompton tarafından geliştirilen iplik eğirme makinesi. (Bu makine, bugünkü sabit vargelin ilk örneğidir.) || *Sabit vargel*, üzerine belirli kalınlıkta konan elyaf fitilini çekip uzatarak istenilen numarada iplik haline getirdikten sonra büküp, eğirme masuraları üzerine devamlı olarak saran iplik eğirme makinesi. (Bu tip vargellerin, kullanılan hammaddenin cinsine veya eğirme sistemine göre kopçalı, bilezikli, maşalı, taslı v.b. tipleri vardır.)

— ANSİKL. Mekan. Genellikle büyük boyutlu olan *vargel tezgâhı*, çok geniş yüzeyleri işlemekte kullanılır. İstenen işin niteliği ve tezgâhın işleme hassasiyeti, hareketin iyi kılavuzlanmasına ve çok küçük bile olsa herhangi bir parazit hareketin bulunmamasına bağlıdır. Bu yüzden, uzun menzilli kılavuzlamalara başvuruldu ve parçayı hareketli hale getirmenin yolları araştırıldı; takımın kütlesinden çok daha büyük olan parçanın kütlesini, bağlandığı organın kütlesine ekleyerek her türlü titreşimin önüne geçildi. (L)

VARGELLEME i. (*vargel*'den). Mekan. Bir parçanın veya bir takımın öbürüne göre yaptığı doğrusal ve alternatif bir harekette, genellikle düzlemsel yüzeylerin talaş kaldırarak işlenmesi.

— ANSİKL. Mekan. *Vargelleme*, sabit bir takım önünde bir parçanın (vargel tezgâhının ilkesi) veya sabit bir parça üzerinde bir takımın (planyada olduğu gibi) gidip gelmesiyle yapılır. Vargelleme sırasında, takım, gidiş kursunda talaş kaldırır, dönüş kursu sırasında çalışmaz. Dönüş sırasında takımın parça üzerine sürtünmesini önlemek için kalemlik eklemli yapılır; takım kendisinin veya parçanın geri dönüşü sırasında kalkar. Vargelleme çeşitli işlemleri kapsar. (LM)

VARGI i. (*varmak*'tan *var-gı*). Mant. *Yeni.* bir akılyürütmede «öncüler» denilen iki önermeye dayanılarak varılan sonuç.

— Mat. *Bir ispatın vargısı*, ispatın ortaya koyması gereken sonuç; bu sonucun ifadesi: *İspat, vargıyı hipotezlerden çıkarır. Eşanl.* HÜKÜM. (ML)

VARGLA, Cezayir Sahrası'nda vaha, Vahalar idare bölgesinin merkezi, Mzab ile Doğu Büyük Erg arasında; 27 400 nüf. 500 000'den çok hurma ağacı ortasında idare merkezi; birçok kıyı açılmasıyle vahanın sulanması sağlanmıştır. (L)

VARGUENO i. (isp. k.). XVI. ve XVII. yy. İspanyası'nda moda olan ve daha çok Toledo dolaylarındaki *Vargas*'ta yapılan ispanyol stipo*su.

— ANSİKL. *Vargueno*, eni boyundan daha fazla, dikdörtgen biçiminde bir çeşit sandıktır; burmalı sütun şeklinde tornalanmış ve bir kemer dizisi üzerinde yükselen kayıtlarla birleştirilmiş dört ayak üzerine oturur. Sandığın bütün ön yüzü, yatay bir menteşeyle takılmış boydan boya bir kapaktan meydana gelir; bu kapak, deri veya kırmızı kumaşla kaplanmış tahta üzerine yapıştırılan işli ve yaldızlı demir levhalarla süslüdür. Sandığın içinde, üst üste küçük çekmeceler bulunur. (L)

VARHADİ i. Yaklaşık olarak 3 milyon kişi tarafından konuşulan marathi lehçesi. (L)

Foto. LAROUSSE

VARILMAK geçz. f. (*varmak*'tan *var-ı-l-mak*). [Herhangi bir kimse için] Varmak: *Oraya iki saatte varılır.* (M)

VARIŞ i. (*varmak*'tan *var-ış*). Varmak işi veya tarzı. || Her şeyi çabuk ve iyi anlama, sezme yeteneği. *Eşanl.* İRFAN.

— Havc. *Varış açısı. Eşanl.* GELME *açısı.*

— Spor. *Varış hattı,* yarışın bitiminde, koşucuların geliş sırasını tespit etmeğe yarayan yere çizilmiş çizgi. (Bazı atletizm yarışlarında varış hattı pistin bir tarafından öbür tarafına gerilen bir iple belirtilir. Bisiklet yarışlarında, varış çizgisi şerit flama ile gösterilir.) || *Varış hakemi,* yarışmacıların varış hattından geçiş sıralarını tespit eden kimse. (ML)

VARIŞLI sıf. (*varış*'tan *varış-lı*). Çabuk ve iyi anlayan. *Eşanl.* ÂRİF.

◆ **Varışlılık** i. Varışlı olma hali. (M)

—VARİ sıf. (fars. *-vār*'dan *vārî*). *Esk.* «Benzer, gibi» anlamlarıyle kelimelere eklenir; *haç-varî,* haç gibi v.b. (M)

VARİ i. Madagaskar'da yaşayan bir maki türü (*Lemur variegatus*). [Gövdesi beyaz, başı siyah, kulakları gene beyaz, kuyruğu ise büyük ve siyahtır; omuzlarında ve böğründe iki siyah leke bulunur. Vari, avrupa ikliminde de yaşayabilen güzel bir hayvandır. Makiler alttakımından.] (L)

VARİ, Attike'de yer, Hymette'in kıyısında, Pan veya Arkhedemos mağarasının bulunduğu yerde. İçinde elinde âletleriyle temsil edildiği bir kabartması bulunan Thera'lı Arkhedemos tarafından alçak kabartmalarla süslendi ve Pan ile Nymphea'lara adandı. (L)

VARİBOBA (Jul), arnavut asıllı italyan yazarı (Arnavutluk San Giorgio'su 1725'e doğr.). Sevimliliği ve mükemmelliği sayesinde konusunun dinî çerçevesini aşan *Ghjella e S. Merjis Virghjer* (Meryemana'nın Hayatı) [1762] adlı bir eser yayımladı. Bilinmeyen bir tarihte öldü. (L)

VARİCELLA i. Antiller'de yaşayan çok yırtıcı, etçil salyangoz. (*Oleacinidae* familyasından.) [L]

VARİD sıf. Bk. VARİT.

VARİDAT çoğl. i. (ar. *vārid*'den *vāridāt*). *Esk.* Gelir, gelirler. || Akla gelen şeyler.

— Malî huk. *Varidatın tahsis edilemezliği kuralı,* gelirlerin tümünün, bölünemez bir biçimde, giderlerin tümünü karşılaması gerektiği kuralı. (Hiç bir giderin, ötekilere oranla önceliği olamaz. Bu giderlerden hiç birine bir gelir ayırarak tercih hakkı tanımak söz konusu değildir.) [LM]

Varidat («ilhamlar, insan gönlüne doğan bilgiler»), Simavnalı* Şeyh Bedreddin'in kitabı. *Varidat-ı Bedreddin, Varidat-ı Kübra, Kitabü'l Varidat* gibi değişik adları vardır. *Varidat* herhangi bir giriş yapmadan, o çağda gelenek olan duayı bile etmeden doğruca konuya geçer. Eserin ana konusu evrenle Tanrı arasındaki birliğin açıklanışıdır. Eserde öz varlık olan Tanrı'ya ulaşmak için bağlanılması gereken kurallar, gidilmesi gereken yollar anlatılır. Bu konuda birtakım öğütler verilir. Eserin toplum meselelerini ele alan bölümleri de vardır. *Varidat*'a göre Kur'an'da geçen cennet, cehennem, mahşer, ahiret birer semboldür; gerçek değildir. Onların zaman ve mekâna göre değişen anlamları vardır. İbadet, insanın toplumsal durumuna ve zamana göre değişmelidir. Konu bakımından eklektik bir nitelik taşıyan eser üstünde birçok çalışma yapıldı ve eser bir ara koyu şeriatçılar tarafından yasaklandı. (→Bibliyo.) [M]

VARİDATÇI i. (*varidat*'tan *varidat-çı*). Teşk. tar. Maliye nezaretinde, devletin gelir işlerini yürüten memurlara verilen ad. (*Varidatî* de denirdi.) [M]

VARİDATÎ i. (ar. *vāridāt* ve fars. *-î* ekinden *vāridātî*). Teşk. tar. Varidatçı. (M)

VARİDE i. (ar. *vārid*'den *vāride*). *Esk* Akla gelen fikir, düşünce. || Gelen evrak. (M)

VARİDİN çoğl. i. (ar. *vārid*'den *vāridīn*). *Esk.* Gelenler. (M)

VARİGNON (Pierre), fransız matematikçisi (Caen 1654 - Paris 1722). Sonsuzküçükler hesabını savundu. 1688'de Mazarin kolejine matematik profesörü oldu, 1694'te Collège de France'ta felsefe dersleri verdi. Ölümünden sonra yayımlanan eseri, *Nouvelle Mécanique ou Statique*'te (Yeni Mekanik veya Statik) [1727], «kesişen kuvvetlerin bileşkesi» kuralını ilk defa açıklayarak ve momentler teoremini bütün kapsamı ile işleyerek statik bilimini ortaya koydu. (L)

VARİKOSEL i. (lat. *varix-icis,* varis ve yun. *kale,* ur'dan fr. *varicocèle*). Patol. Sperma kordonu toplardamarlarının genişlemesinden ileri gelme tümör. Bk. ANSİKL.

— Jinekoloji. *Dölyatağı-yumurtalık varikoseli,* dölyatağı borusu ile karınzarı katları arasında ve yumurtalığı leğene bağlayan bağlar arasında görülen damar genişlemesi, Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Jinekoloji. *Dölyatağı-yumurtalık varikoseli*'ni meydana getiren damar genişlemeleri, toplardamarlarda kanın kalbe dönüşünü güçleştiren herhangi bir engel bulunduğu zaman görülür. Bu gibi engellere çoğu zaman, dölyatağı dönüklüğü, dölyatağı veya yumurtalık düşüklüğü, dölyatağı askı bağlarının kopması hallerinde rastlanır. Böyle bir engelle karşılaşan toplardamar serçe parmak kalınlığını bulabilir; alt karında ağrılara ve küçük leğende kan hücumuna sebep olur. Hastalığa sebep olan dölyatağı dönüklüğünün giderilmesi veya düşük olan eklentilerin askıya alınması, bu varikoselden ileri gelen klinik belirtilerin geçmesini sağlar.

— Patol. *Varikosel,* ellendiği zaman bir solucan paketine dokunuluyormuş duygusu veren bir ur şeklinde belirir. Çoğu zaman fazla sarsıntı yapmaz, ama bazen çekilmelere ve ruhî bozukluklara yol açar. Bir askı kullanılması yetersiz kalırsa, cerrahî müdahaleye baş vurulabilir. Varikosel bazen bir böbrek urunun ilk belirtisidir. (L)

VARİL i. (fr. *baril*'den). Küçük fıçı. || Bir varilin kapsadığı madde miktarı: *Bir varil benzin.*

— Denizc. *Kadırga varili,* bir filikada tatlı su koymak için kullanılan fıçı. (Daha çok MANCANA veya KARTEL denir.)

— Gaz sanay. Taşkömür gazı üretiminde kullanılan uzun ve büyük hazne; damıtma fırınlarından çıkan gaz varile gelerek soğur ve bileşimindeki katranın büyük bir kısmı ile amonyaklı suların bir miktarını burada bırakır. (FIÇI da denir.) [L]

VARİN veya **WARİN** (Jean), flaman asıllı fransız heykeltıraşı ve madalyacısı (Liége 1604 - Paris 1672). Paris'e yerleşince ayar damgaları ve paralar genel denetimcisi oldu. Birçok madalya (Louis XIII, Richelieu, İsveç kraliçesi Kristina, Mazarin, Colbert, Conti) yaptı. Başlıca heykelleri arasında Louis XIV'ün Roma imparatoru kıyafetindeki heykeli (Versailles), Richelieu (Mazarin kütüphanesi) ve Louis XIII'ün (Louvre) büstleri sayılabilir. (L)

VARİN (Quentin), fransız ressamı (Beauvais 1570'e doğr. - Paris 1634). Amiens'de oturdu, katedral için birçok tablo çizdi, sonra Avignon'a, oradan da muhtemelen İtalya'ya gitti. 1616'da Paris'te yaptığı *Sadaka Dağıtan Aziz Charles Borromée*'yi kraliçe Marie de Medici çok beğendi ve Varin'den Lüksemburg sarayındaki büyük galerinin dekorunu yapmasını istedi. 1623'te geri dönerek Paris'e yerleşti. Başlıca eserleri: Fontainebleau'da Saint-Louis kilisesi için yaptığı *Felçlinin İyileşmesi* adlı tablo (1624), 1624'e doğru çizdiği *Tapınağa Sunma* (Carmes kilisesi, Paris) ve *Aziz Charles Borromeé* (Saint-Etienne-du-Mont kilisesi, Paris). [L]

VARİNLER, lat. **Varini.** Esk. coğ. Germania'da halk. Varinler, Baltık denizi kıyılarında, Elbe ve Oder (Odra) ırmakları arasında yaşarlardı. (L)

VARİS i. (lat. *varix*'ten fr. *varice*). Patol. Bir toplardamarın sürekli genişlemesi. || *İç varis,* dokuların derinliğinde yerleşen varis.

— ANSİKL. *Varis*'lerin en sık görülenleri bacaklarda olanlardır. Özellikle meslekleri icabı kasların çalıştırmadan ayakta duran kişilerde görülür. Ya toplardamarların bir baskı altında kalmasından (gebelik, urlar v.b.) veya daha sık olarak derin toplardamarların tıkanmasından (filebit) ve nihayet kapakçıkların yetersizliğinden ileri gelir.

En basit tedavi varis çoraplarının giyilmesidir. Bunlar derinin (ve ikincil olarak toplardamarların) direncini artırır, toplardamarların genişlemesini engeller, varislerden ileri gelen ağrıları, karıncalanmaları, ödemleri giderir. Kesin tedavi, varisli damarları «sertleştirici» denen iğnelerle tıkamak, veya hasta damarları cerrahî ameliyatla çıkarmakla elde edilebilir.

Varislere, yutakta ve mide borusunda da rastlanır. Bu sonuncular önemli kanamalara sebep olabilir. Gebelik sırasında ferç ve dölyolunda varislerin gelişmesi nadir değildir, fakat doğumdan sonra vakaların çoğunda geçer. (L)

VÂRİS i. (ar. *verāset*'ten *vāriṣ*). Kendisine miras kalan kimse, mirasçı. || Tanrı'nın adlarından biri.

— Huk. Bk. MİRASÇI. (M)

VARİSİT i. (fr. *variscite*). Miner. Hidratlı tabiî alüminyum fosfat. (L)

VARİSTANS i. (fr. *var*[*iable*], değişken ve [*rés*]*istance,* direnç'ten *varistance*). Elektr. Direnci, uçlarına uygulanan gerilimle değişen ve temel maddesi silisyum karbür olan yarı iletken eleman.

— ANSİKL. Bu etki, sıkı bağlanmış iletkenler arasındaki kararsız temas dirençlerinin özel bir şeklidir; burada kararlılık, temas dirençlerinin dış ortamın etkisinden korunmasıyle ve özel bir yapım şekliyle elde edilir.

Varistans'lar, telefon kontaklarını kıvılcımlardan korumak ve röle bobinlerinde gerilimi sınırlamak için kullanılır. (L)

VARİT veya **VARİD** sıf. (ar. *vürūd*'dan *vārid*). *Esk.* Olabileceği düşünülen, olması beklenen. || Gelen. || Bir şey hakkında çıkarılan veya söylenen.

◆ **Varide** sıf. *Esk.* Varid'in dişili. (M)

VARİUS (Lucius Rufus), latin şairi (M. Ö. I. yy.) Horatius'un ve Vergilius'un dostuydu. *Thyestes* adlı trajedisini Quintilianus yunan şaheserleriyle kıyaslar. Destan türünde iki şiiri de Vergilius'un *Aeneas*'ı yayımlanıncaya kadar, en gözde eserlerden sayılıyordu. Vergilius'un erken ölümü üzerine Augustus, Tucca ve Varius'u *Aeneas*'ı yayımlamakla görevlendirdi. (L)

VARİYET i. (türk. *var* ve ar. *-iyyet* ekinden *var-iyyet*). *Esk.* Zenginlik, servet, varlık.

◆ **Variyetli** sıf. *Esk.* Zengin, varlık sahibi. (M)

VARİYOLİT i. (fr. *variolite*'ten). Tekbiçimli bir zemin üzerinde küçük plajiyoklaz feldispat sferolitleri kapsayan diyabaz. (L)

VARKA i. (ital. *barca*). Denizc. *Esk.* Kaba ve irice yapılı, ayna kıçlı bir tür sandal. (İstanbul limanında şamandıraya veya Sirkeci rıhtımına kıçtankara bağlı gemilerle rıhtım arasında yolcu ve eşya taşımakta kullanılırdı. Bugün motora çevrilmiş olanlarına rastlanır; sayısı gün geçtikçe azalmaktadır.) [M]

VARKA. Bk. URUK.

VARKAUS, Finlandiya'da şehir ve ticaret merkezi (Kuopio ili), Haukivesi gölünün kıyısında; 22 200 nüf. Dökümevleri ve makine atelyeleri. Selüloz ve kontrplak fabrikaları; kâğıt fabrikası. Göl filosu için gemi yapımı. (L)

VARLAAM. Bk. BARLAAM.

VARLAMOV (Aleksandr Yegoroviç), rus bestecisi (Moskova 1801 - Petersburg 1848). Romanslar ve halk şarkıları besteledi, çoğunlukla ülkesinin folklorundan ilham aldı. A. V. Koltsov ve M. İ. Lermontov'un şiirlerinin müzikledi. Ayrıca Shakespeare'in *Hamlet*'i için yazdığı libretto ve *Parmak Çocuk* balesi de sayılabilir. Rusya'daki ilk şan okulunu kurdu. (L)

VARLEY (Cromwell Fleetwood), ingiliz elektrik mühendisi (Kent 1828 - öl. 1883). Telgraf ve özellikle denizaltı kablolarıyle ilgili ilk çalışmalara katıldı, bu kablolarda özindükleme etkilerini gidermek için kondansatör kullanmayı tasarladı (1866). Katot ışınlarının eski elektrik yükü taşıdığını keşfetti (1871). [L]

VARİGNON
Bilimler Akademisi,
Paris

Jean **VARİN**
Richelieu'nün büstü
Mazarine kütüphanesi
(Fransa)

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

VARLIK i. (*var*'dan *var-lık*). Var olma hali; var oluş: *Varlığını yitirmek.* || Bulunma, mevcudiyet: *Toplantıda varlığını kimse fark etmedi.* || Var olan şey: *Canlı ve cansız varlıklar.* || Zenginlik, servet: *Varlığa darlık olmaz* (Atasözü). || *Mec.* İç dünya: *Bütün varlığıyle inanmak.* || Güç, ustalık, maharet: *Bu maçta iki taraf da bütün varlığını ortaya koydu.*

— ÇEŞ. DEY. *Varlık göstermek,* gerekeni veya kendinden bekleneni yapmak. || *Varlık içinde yaşamak,* zengin ve rahat bir hayat sürmek. || *Varlıkta darlık çekmek,* elindeki varlıktan yararlanamamak.

— Bot. *Varlık oranı,* bitki coğrafyasında, belli bir bitki topluluğunda bir bitki türünün bütün bitki sayısına oranla kaç defa bulunduğunu gösteren oran.

— Fels. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Varlık vergisi,* servet ve kazanç sahipleri hakkında, bir defa uygulanmak üzere 11 ekim 1942 tarihli ve 4305 Sayılı kanunla getirilen olağanüstü yüküm. Bk. ANSİKL.

— İşletmec. *Varlık hesapları,* işletmelerin sınaî ve ticarî faaliyetlerini devam ettirmeleri için ihtiyaçları olan malî güç veya varlıklar. Bk. ANSİKL.

— Mat. *Varlık niceleyicisi,* sembolü $\exists$ olan ve «vardır» şeklinde ifade edilen niceleyici*. (Bk. ANSİKL.) || *Varlık teoremi,* bazı matematiksel büyüklüklerin veya bazı şekillerin varlığını ortaya koymağa (bazen birtakım şartlar altında) yarayan teorem.

— ANSİKL. Fels. *Varlık meselesi,* felsefenin temel meselesidir; bütün öbür meseleler ona dayanır. Bu mesele daha Eskiçağda ortaya konmuştu. «Varlık nedir? Varlık, var olandır.» Görünüşteki apaçıklığına rağmen bu tanım tartışmalara sebep oldu ve felsefe tarihinde başlangıçtan bugüne kadar süren bir ikiliğe yol açtı:

1. *gerçekçi* filozoflara göre bu tanım doğrudur, *varlık vardır;* gerçek olarak vardır, hayal gücümüzün, düşlerimizin ürünü değildir;

2. *idealist* filozoflara göre ise tersine varlık ancak bizim kendisi hakkındaki fikrimizde, *düşüncemizde* vardır; düşünceden bağımsız gerçeklik yoktur. Varlığı düşünen kişi olmasaydı varlık bir hiçlik olacaktı. «Varlık düşünülmüş olmaktır.» Felsefedeki iki temel ve karşıt görüş işte bunlardır. Gerçekçi şöyle der: «Bu ev, karşımda olduğuna göre vardır, ben bu evde doğdum, her gelişimde, evi olduğu yerde buluyorum, ben ölsem de o her zaman var olacak.» İdealist ise şöyle der «Bu ev, bu evin geçmişi, bu eve benim gidiş gelişlerim belki de bir düştür, çünkü rüyalarımda da evler ve insanlar gördüğümü sanıyorum. Şu anda rüya görmediğimi, hayatımın büyük bir rüya olmadığını kim söyleyebilir? Bu çıkmazdan kurtulamam; gördüğüm her şeyi, ancak ondan edindiğim görüntü içinde görüyorum. Belki de var olan tek şey ben'im (*solipsizm*) ve ben belki de sadece düşünce olarak varım; bütün bildiğim, düşünen -bir-şey-olduğum'dur» (Descartes'ın «geçici idealizm» ve «metotlu şüphe» döneminde ileri sürdüğü varsayımlar).

Gerçekçilik, en kendiliğinden ve en yaygın tutumdur: çocuk gerçekçidir, dünyanın var oluşundan şüphe etmez. Ancak idealizm de, insanı şaşırtan bazı *deneyler*'den (duyu yanılmaları, sanrılar, düşler), bazı *dinî inançlar*'dan (hayale, nirvanaya, tanrıların fantastik değişimlerine inanma v.b.) ve *metafizik inanışlar*'dan (ruhun, madde dışı bir öte dünyanın, gizli ve tanınmaz güçlerin var olduğuna inanma) türemiştir. Ayrıca, daha ilkçağda, sofistlerin ve şüphecilerin, bilgi ve yargılarımızın gerçek değeri konusundaki «şüpheler»i de idealizmin ortaya çıkışında etkili oldu. Bu arada kavramlarda, duyumsal deney dışına çıkma ve duyular dünyasını «çifteleştiren» veya bu dünyanın yerini alan bir iç dünya yaratma eğiliminin bulunduğunu da unutmamak gerekir. İdealizmin bu psikolojik, mantıksal ve felsefî köklerine, bazı düşünürlere göre, tarihî sebepler de eklenebilir. Tarihî sebepler, dinle ve siyasî kuvvetlerle uyum halinde bir felsefe olan idealizme yardımcı olmuş, oysa gerçekçilik hiç değilse maddeci biçimiyle, sapkın, yıkıcı ve devrimci bir felsefe olarak kabul edilmiştir. Çünkü gerçekçi felsefe, amaçlarını bu dünyada buluyor ve öbür dünyada bir telâfi imkânının olduğunu inkâr ediyordu.

Bu iki temel bakış, yani gerçekçilik ve idealizm, felsefe tarihi boyunca kendi içlerinde de bölünmeye uğradılar. Gerçekçilik, *maddeci gerçekçilik* (varlığın sadece maddî olduğu inancı), *ruhçu gerçekçilik* (varlığın sadece ruh olduğu inancı) ve *ikici gerçekçilik* (varlığın madde ve ruh olmak üzere iki yanlı olduğu inancı) gibi bölümlere ayrıldı. İdealizm ise, *öznel idealizm* (her şeyin ferdî düşünceden ibaret olduğu inancı), *nesnel idealizm* (her şeyin bir «Ruh» veya evrensel bir «Fikir» olduğu inancı [bu bilinemezci görüş Kant'ın ve Comte'un görüşüdür]) şeklinde bölündü.

Tarih bakımından bu çeşitli görüşler şöyle ortaya çıktı:

a) *maddeci* (kendiliğinden) *gerçekçilik* (İonia'lı ilk filozofların, Herakleitos'un görüşü);

b) *ruhçu gerçekçilik* (din etkileri ve şüphecilerle sofistlerin ileri sürdüğü şüphelerin etkisi bir idealist görüşe yol açtı ama çağ, idealizmi sistemleştirecek kadar «olgun» değildi; bu görüşü kendine göre biçimledi ve böylece dinsellik ve ruhsallıkla yüklü bir idealizm ortaya çıktı. «Fikirler gerçekçiliği» denen eflatun'cu idealizmin şaşırtıcı yanı bundan ileri gelir. Eflatun'un görüşü gerçekçidir, çünkü mutlak bir gerçekliğe inanır, ama aynı zamanda idealisttir, çünkü bu gerçeklik idealar dünyasının gerçekliğidir);

c) *ikici gerçekçilik* (meselâ hıristiyan geleneğinin gerçekçiliği; bu gerçekçilik Descartes'ın da anlayışına uyar). Bu görüşte de idealizme yönelen bir eğilim vardır. Varlığın ruhsal yönü, yani tanrı, maddî yönünden, yani dünyadan daha önce mevcut ve bu dünyanın yaratıcısı olarak kabul edildiği, ilk ve yetkin varlık ruhsal bir öz olarak düşünüldüğü ölçüde nesnel idealizme yaklaşılmış olur. Bazı filozofların asıl ayrımı gerçekçilik ile idealizm arasında değil, daha çok, maddeci gerçekçilik ile idealizm (burada idealizm, ruhçu gerçekçiliği kapsamaktadır) arasında yapmalarının sebebi budur;

ç) *öznel idealizm,* descartes'çı şüpheyle (bu, geçici bir idealizmdir, çünkü Descartes daha sonra, hıristiyan anlayışına uyan ikici gerçekçiliğe varır) ve özellikle dış evreni, madde dünyasını inkâr eden ve her şeyi kendi düşüncesine indirgeyen (*öznelcilik, solipsizm*) Berkeley ile ortaya çıkar. Daha sonra Fichte de Berkeley gibi davrandı. Ancak Berkeley son eserlerinde (*La Siris*), eflatun'cu sayılabilecek bir ruhçu gerçekçiliğe yöneldi;

d) *tenkitçi idealizm,* Kant ile ortaya çıktı ve ondan sonra geniş ölçüde yayıldı;

e) *nesnel idealizm,* özellikle Hegel'in idealizmidir: «Bütünselliği içinde İde, tabiattır.»

Varlık meselesi ve varlık ile düşüncenin ilişkileriyle ilgili olan bu çeşitli görüşler bütün felsefî fikirleri, özellikle hakikat meselesi konusundaki görüşleri (genel anlamda ve bilimsel anlamda) belirler.

Bu görüşlerden hiç biri günümüzde ortadan kalkmamış, ancak bazıları eskimiştir. Maddeci gerçekçilik Marx'ın diyalektik maddeciliği haline geldi; ruhçu gerçekçilik, Charles Morgan'ın, Lautman gibi bazı matematikçilerin veya Husserl gibi bazı filozofların «Eflatun'culuğuna» ulaştı; ikici gerçekçilik Hıristiyanlık içinde yaşamağa devam etti; nesnel idealizm bugünün hegel'cilerinde görülüyor; öznel idealizm Hegel'cilikle karışmış olarak fenomenolojiye ve varoluşçuluğa ulaştı; tenkitçi idealizm birçok bilgini etkiledi ve pozitivizme, pragmatizme, Bergson'culuğa, matematik konvansiyonalizme, enstrümantilizme v.b. yol açtı.

— Huk. Vergi, İkinci Dünya savaşının yarattığı malî sıkıntıların hafifletilmesine yardımcı olmak ve ticarî hayattaki kazanç-vergi dengesizliğini gidermek amacıyle, bir defa uygulanmak üzere konuldu. Yükümlülüğün amacı şöyle ifade edildi: «Kanun, iktisadî şartların darlığından doğan güçlükleri istismar ederek yüksek kazançlar elde ettikleri halde kazançlarıyle mütenasip vergi vermeyenleri istihdaf etmekte ve içinde bulunduğumuz fevkalâde vaziyetin icap ettirdiği fedakârlığa, bunları kazanç ve kudretleriyle mütenasip bir derecede iştirak ettirmek maksadını öngörmektedir».

Varlık vergisi yükümlüleri başlıca şu gruplarda toplanmaktaydı: kazanç vergisi yükümlüleri, büyük çiftçiler, 2 500 lira iratlı veya 5 000 lira kıymetli emlâki olanlar, yerli ve yabancı bütün şirketler, seyyar esnaf ve hizmet erbabı.

Bütün illerde, en büyük mülkî âmirin başkanlığında kurulması öngörülen takdir komisyonları vergi miktarının tespitinde serbest bırakıldı; bu tespitlere karşı kanun yolları kapalı tutuldu.

Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra kurulan komisyonlarca yapılan hesaplarda bütün Türkiye'de 3 872'si yabancı olmak üzere, 114 368 vergi yükümlüsü tespit edildi ve bunlar için 465 384 820 lira vergi tahakkuk ettirildi. Kişi veya kuruluş başına yükümlülük miktarı 500 - 600 000 TL. arasında değişmekteydi.

Kanunun uygulanışı sırasında 65 464 236 lira borçlu 2 057 kişi çalışma kamplarına sevk edildi ve buna yakın sayıda yükümlü hakkında benzer işlem için hazırlıklara girişildi; ancak işe konanlar bu yoldan borçlarını ödeyemedikleri gibi bir kısım yükümlülerin kamplara sevki gerçekleşmeden konu ortadan kalkmış oldu. Bazı büyük borçluların yurt dışına kaçmaları önlenemedi. Genel bilanço olarak bu kanunla 42 548 878 lirası yabancılardan olmak üzere 314 920 940 lira tahsilât yapıldı ve Hazinenin net kazancı yaklaşık 221 000 000 TL. oldu.

— İşletmec. İşletmelerin aktifinde yer alan varlıklar likidite durumuna göre sıralanır. Cari aktifler (değişen kıymetler) kasa, bankalar, senetli senetsiz alacaklar, mallar, ham ve yarı mamuller ve mamullerden meydana gelir. Bağlı kıymetler ise iştirakler, uzun vadeli alacak ve bonolarla depozitler ve gelecek yıllara devreden giderlerdir. Sabit kıymetler, arsalar, binalar, makine ve tesisler, demirbaş ve nakil vasıtalarıyle kuruluş giderleri, şerefiye, ihtira beratı imtiyazlarla diğer gayrı maddî sabit kıymetlerden meydana gelir. Böylece cari aktifler, bağlı kıymetler ve sabit kıymetler işletmenin varlığıdır.

— Mat. Varlık niceleyicisi şu hallerde kullanılabilir:

1. bir doğrulama için:

$$\forall x \in R^{+},\ \exists y \in R,\ y^2 = x.$$

Şöyle okunur: R pozitif gerçek sayılar cümlesinin her x eleman için, R cümlesinde, $y^2 = x$ olacak şekilde bir y eleman vardır. Bu doğrulama, y elemanının mutlaka bir tane olduğunu söylemez: y elemanının *en az* bir değeri olduğunu doğrular;

2. bir soru için:

$$\exists x \in R?\ x^2 - 3x + 2 = 0.$$

Şöyle okunur: gerçek sayıların R cümlesinde, $x^2 - 3x + 2 = 0$ eşitliğini doğrulayan (en az) bir x sayısı var mıdır? Bu da şu demektir: $x^2 - 3x + 2 = 0$ denkleminin kökleri var mıdır? (LM)

Varlık, Yaşar Nabi Nayır tarafından çıkarılan edebiyat ve sanat dergisi. Yayımına Ankara'da başlandı (1933). 1946'da İstanbul'a taşındı, 15 nisan 1969'a kadar on beş günlük olarak çıktı, bu tarihten sonra aylık olarak yayımını sürdürdü. Özellikle 1940'tan sonraki yeni türk edebiyatının gelişmesini; Orhan Veli ile arkadaşlarının getirdiği yeniliğin yaygınlaşmasını sağladı. Cahit Sıtkı Tarancı, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Ziya Osman Saba, Orhan Veli, Oktay Rifat, Melih Cevdet, Sait Faik, Sabahattin Kudret Aksal, Cahit Külebi, Mahmut Makal, Orhan Kemal, Behçet Necatigil v.d. yazar ve şairlerin eserlerini geniş kitlelere tanıttı. Gerçekçi edebiyat anlayışını ve Atatürk'çü düşünceyi savundu. — YAYINLARI. Yaşar Nabi Nayır tarafından İstanbul'da kurulan yayınevi (1946). Telif ve

tercüme kitaplar yayımladı. Cep kitabı türünü Türkiye'de gerçekleştirdi. Büyük eserler, Faydalı kitaplar, Bütün eserleri, Büyük Cep kitapları, Büyük Çocuk kitapları, Türk klasikleri, Polis romanları, Tiyatro serisi v.d. dizilerde yayımladığı kitaplar, v.d. baskılarıyle birlikte, 1973 başında 1 720'ye ulaştı. (M)

VARLIKBİLİM bls. i. Bk. ONTOLOJİ.

VARLIKLI sıf. (*varlık*'tan *varlık-lı*). Gelir sahibi, zengin (kimse). [M]

VARMA i. (*varmak*'tan *var-ma*). Varmak eylemi.

— Huk. *Varma limanı*, bir navlun sözleşmesinde, geminin yükü boşaltacağı yer olarak belirtilen liman. || *Varma nazariyesi*, yöneltilmesi gerekli irade beyanının hüküm doğurabilmesi için karşı tarafa varmasını arayan nazariye. (M)

VARMAK geçz. f. (esk. türk. *barmak*'tan). İstenilen yere ulaşmak: *Yüzbaşı Rasim bey, Ödemiş'e varmadan zaten Ödemiş'liler düşmana karşı ayaklanmışlar...* (S. Kocagöz). || [Nesneler için] Gitmesi gereken yere ulaşmak: *Bu mektup oraya ancak üç günde varır.* || Bir noktaya, bir düzeye ulaşmak: *Belli bir yaşa varmak.* || Herhangi bir sonuca ulaşmak: *Tartışmaları kavgaya kadar vardı. Toplantıda bir karara vardılar.* || Herhangi bir duruma geçmek: *Secdeye varmak.* || Bir şeyi gereğince anlamak, duymak: *Tatilin tadına varmak.* || [Kadın veya kız için] Evlenmek.

— ÇEŞ. DEY. *Var* (*varın, varsın, varsınlar*), «isterse, istersen...» anlamı ile kullanılır: *Varsın müdüre şikâyet etsin.* «Var kıyas et», «varın hesap edin» şeklinde, bu kıyas ve hesabın sonunda çıkacak önemli sonucu belirtmek için kullanılır. || *Vara vara,* gide gide. || (*Falan şeye*) *Varıncaya kadar,* konuşma sırasında olmaması, bulunmaması gereken veya düşünülen bir kimse veya şeyin bile var olduğunu belirtmek için kullanılır: *Sofrada havyara varıncaya kadar her şey vardı.* || *Dili varmamak.* Bk. DİL. || *Eli varmamak.* Bk. EL. || *Farkına varmak.* Bk. FARK. || *Kocaya varmak.* Bk. KOCA. || (Bir şey) *Kötüye* (veya *fenaya*) *varmak,* kötüleşmek, sonu kötüye gitmek. || *Üstüne varmak.* Bk. ÜST. (M)

VARMETRE i. (fr. *varmètre*'den). Elektr. Var cinsinden bir tepkin gücü dolaylı veya dolaysız olarak ölçmeğe yarayan cihaz. (L)

VÄRMLAND, İsveç'te (Svealand) il (län), Väner gölünün kuzeyinde, 19 446 km²; 290 245 nüf. İdare merkezi, *Karlstad.* Kereste sanayii ve demir madenleri. (L)

VARNA, 1949-1956 arası **Stalin,** Bulgaristan'da liman şehri, Karadeniz kıyısında, idare bölümü merkezi, Kuzey Balkan önü tepeleri eteğinde; 206 300 nüf. Üniversite. Varna, Bulgaristan'ın iç kısmına demiryoluyle bağlı bir liman ve Odessa, Köstence ve İstanbul'a giden gemilerin iskelesidir. Makine ve motor yapımı. Kimya sanayii. Sayfiye yeri. — *Varna idare bölümü,* 387 800 nüf.

— Tar. Varna, çok eski bir şehirdir. İlkçağda *Odessos* (daha sonra *Odyssos, Odyssopolis*), burada kuruldu (M.Ö. 585). Odessos bir Miletos kolonisiydi. Şehir, Romalılar devrinde de oldukça gelişmiş bir durumdaydı. Avrupa'nın doğusundan gelen ve Trakya'ya inen toplulukların saldırılarına uğradı. Bugünkü adını yakınındaki ırmaktan aldı. Bu ad VII. yy.ın sonundan beri vardır.

Varna, 1201'den itibaren bir bulgar şehri oldu. 1366'da Savaili Amedee kumandasındaki Haçlılar tarafından kuşatıldı. Osmanlıların Varna'ya ilk hücumu 1388'de Çandarlı Ali Paşa kumandasındaki kuvvetlerle yapıldı. Vidin'in düşmesinden sonra Varna'dan Timok'a kadar bütün Bulgaristan Osmanlıların eline geçti. 1444'te Varna zaferi bu yörede kazanıldı. Osmanlılar devrinde Varna, Rumeli eyaletinin Silistre sancağına bağlı bir kaza merkeziydi. XVII. yy.da şehir, Kazakların saldırısına uğradı. Evliya Çelebi'ye göre, Varna'nın 7 mahallesinde müslümanlar, 5 mahallesinde de yahudi ve ermeniler yaşıyordu; şehirde 4 000 ev, 5 büyük cami, 36 mescit vardı. Rusya ile yapılan savaşlarda şehir, Osmanlılar ile Ruslar arasında el değiştirdi (1773 ve 1810). 1828-1829 Osmanlı - Rus savaşında Varna, Ruslar tarafından kuşatıldı. Bu kuşatma 3 ay sürdü ve sonunda şehir Ruslar tarafından işgal edildi. Edirne antlaşmasıyle Türklere geri verildi. Kırım savaşında müttefik fransız-ingiliz kuvvetleri Varna'da üs kurdular. Türk ordusu da şehirde toplandı. Kırım'a üç ordu Varna'dan hareket etti. Berlin kongresinde şehir Bulgaristan'a bırakıldı. Dobruca'nın 1913'te Romanya'ya bırakılması Varna'nın ticaretine zarâr verdi. Birinci Dünya savaşında şehir, rus donanması tarafından iki defa bombardıman edildi (1915-1916). [ML]

VARNALİS (Kostas), yunan şairi ve yazarı (Philippupolis [bugün Plovdiv] 1884). Başlangıçta (1908) Palamas'ın etkisinde kaldı, sonra yapı bakımından çok sağlam, sosyal boyutlu iki şiir kitabıyle bu etkiden kurtulmayı başardı: *To Phos pu Kaiei* (Yakan Işık) [1922]; *Sklabus Poliorkimenus* (Kuşatma Altındaki Köleler) [1927]. Nesirler de yazdı: *İ Alithini Apologia tu Sokrati* (Sokrates'in Gerçek Savunması) [1931]; *Oi Diktatores* (Diktatörler) [1956]. Ayrıca birçok hatıra derlemesi ve portre yayımladı: *Zoutanoi Anthropoi* (Yaşayan Gerçek Adamlar) [1939]; *O Solomos Khoris Metaphysiki* (Metafiziksiz Solomos) [1957]. (LM)

VARNAMO, İsveç'te (Jönköping) şehir, Lagan'ın kıyısında; 13 850 nüf. Tarım pazarı. Mobilya fabrikası. Kauçuk sanayii. (L)

Varna savaşı, Türkler ile haçlılar arasında Varna'da yapılan savaş (10 kasım 1444). Murad II, 1443'te Karaman'a yaptığı seferden sonra, Macaristan ve Lehistan ile Szeged* antlaşmasını imzaladı (12 temmuz 1444). Bu antlaşma 10 yıl geçerliydi. Antlaşmanın önemli maddelerinden biri de Sırbistan'ın Osmanlılara bağlı bir devlet durumuna gelmesiydi. Fakat bu durum uzun sürmedi ve Bizanslılar, yapılan barışın bozulması için çalışmağa başladılar. Szeged antlaşmasından sonra Murad II, tahtını oğlu Mehmed II'ye bıraktığını ilân etti. Yeni hükümdar 12 yaşındaydı. Osmanlı tahtına tecrübesiz birinin çıktığını öğrenen haçlılar, hazırlığa giriştiler. Bu arada Szeged antlaşmasındaki yeminini bozan Lehistan kralı Wladislaw III Warnenczik savaşa hazırlandı. Macarlar, Lehliler, Hırvatlar, Slovenler de bu hazırlıklara katıldılar. Fransa ve Almanya bu haçlı birliğine yardım etti. Venedik donanması, birliğin emrine girdi. Papalık donanması da haçlılara yardım için hazırlandı. Osmanlı ülkesinin üstüne yürüyen 100 000 kişilik haçlı ordusu, Tuna'yı geçerek Vidin önlerine geldi. Burada orduya Eflak voyvodası da katıldı. Büyük bir haçlı donanması da bu sırada Çanakkale önlerinde bulunuyordu. Haçlı ordusunun, Şumnu ve Varna yönünde ilerlemeğe başlaması üzerine Edirne'de toplanan Saltanat şûrası, Murad II'nin tekrar tahta çıkmasını istedi. Sadrazam Halid Paşa. durumu genç padişaha bildirdi. Mehmed II, babasını çağırdı ve hemen ordunun başına geçen Murad II, 40 000 kişilik seçme bir kuvvetle düşmanın üstüne yürüdü. Murad II'nin tekrar türk ordusunun başına geçmesi, haçlıları endişelendirdi. İki ordu, Varna dolaylarında 10 kasım 1444'te karşılaştılar. Hunyadi Yanoş, türk kuvvetlerinin sağ kanadına saldırıya geçti. Bu kanat, sarsılmasına rağmen dağılmadı. Kanadın kumandanı Karaca Paşa öldü. Yanoş, osmanlı ordusunun sol kanadına yüklendi. Bu kanat da dağılmadan geri çekildi. Osmanlı ordusunun bozulduğunu sanan haçlılar, osmanlı ordusunun merkezine saldırdılar. Hunyadi Yanoş, ordusunun denetimini kaybetti. Türk kuvvetleri, düşmanı iki koldan kuşattılar. Çember içine alınan düşman kuvvetleri çok sayıda kayıp verdi ve bozguna uğradı. Wladislaw III Warnenczik öldürüldü. Hunyadi Yanoş bozgunu önlemek için çok çalıştıysa da başaramadı. Sonunda küçük bir askerî birlikle kaçtı. Kalan küçük haçlı ordusu yok edildi. (→ Bibliyo.) [M]

VARNAY (Astrid), avusturya-macaristan asıllı kadın şarkıcı (Stockholm 1918). Sanat hayatına 1941'de New York'ta Metropolitan operasında başladı. 1956'ya kadar Wagner operalarındaki bütün soprano rollerinde başarı gösterdi. 1948'ten sonra Londra'da, 1951'de İtalya'da sahneye çıktı, Bayreuth festivalinde kendini kabul ettirdi. 1956'dan beri meslek hayatını Paris'te başarıyle devam ettirmektedir. (L)

VARNEY, XIX. yy.da yaşamış fransız müzikçi ailesi: —PİERRE-JOSEPH ALPHONSE, orkestra yöneticisi ve bestecisi (Paris 1811 - ay.y. 1879). Gand, La Haye, Rouen, Paris ve Bordeaux'da birçok orkestrayı yönetti. Yedi operet besteledi; — oğlu LOUİS (Paris 1844 - Cauterets 1908), bale-pantomim'ler ve kırk kadar operet besteledi. (L)

VARNHAGEN (Francisco Adolfo DE), **Porto Seguro** vikontu, brezilyalı tarihçi (Sao Joao de İpanema 1816 - Viyana 1878). *Historia General do Brasil* (Brezilya'nın Genel Tarihi) [1854-1857] adlı önemli bir eser yazdı. (L)

VARNHAGEN VON ENSE (Karl August), alman diplomatı ve yazarı (Düsseldorf 1785 - Berlin 1858). En iyi eseri *Tagebücher* (Günlükler) [1861-1870]. — Karısı **Rahel Levin** (Berlin 1771 - ay.y. 1883), çevresinde bilgin ve edebiyatçıları topladı. Berlin'de Goethe'nin dehasını ilk olarak değerlendirdi. Salonuyle, XIX. yy.ın ilk otuz yılı içinde, Berlin'in, hattâ Almanya'nın edebî hayatını büyük ölçüde etkiledi. (L)

VAROLE veya **VAROLİO** (Constanzo), italyan hekimi ve anatomi bilgini (Bologna 1543 - ay.y. 1575). Anatomi ve cerrahî profesörüydü, papa Gregorius XIII'ün başhekimi oldu. Varole'nin yalnız (o da izni olmadan) bir mektubu yayımlanmıştır; bu mektupta beynin tabanından başlayarak kesilmesini öne süren yeni bir metot ortaya atar ve beynin yapısı üstüne bazı yeni bilgiler verir. (L)

Varol köprüsü (italyan hekimi ve anatomi bilgini (Costanzo *Varolio*'nun adından), memeli hayvanlarda ve insanda beynin alt yüzünde, beyinciğin önünde bulunan çıkıntı. *Eşanl.* BEYİN TÜMSEĞİ. Bk. TÜMSEK. (M)

VAROLUŞ bls. i. Fels. *Yeni. Varoluş ve öz.* Bk. ÖZ. || *Varlığın varoluş meselesi.* Bk. VARLIK. || *Varoluş felsefeleri.* Bk. VAROLUŞÇULUK.

— Psikol. *Varoluş analizi.* Bk. ANALİZ ve BİNSWANGER. (L)

VAROLUŞÇU bls. i. (*varoluş*'tan *varoluş-çu*). Fels. Varoluşçulukla ilgili olan veya varoluşçuluğu savunan. *Eşanl.* EGZİSTANSİYALİST. (M)

VAROLUŞÇULUK bls. i. (*varoluşçu*'dan *varoluşçu-luk*). Fels. Varoluşun özden önce geldiğini ve özü sürekli olarak yarattığını ileri süren felsefe öğretisi. *Eşanl.* EGZİSTANSİYALİZM.

— ANSİKL. *Varoluşçuluk,* genellikle, fikirler felsefesindeki aşırılıklara karşı insan felsefesinin gösterdiği bir tepkidir ve eski çağlara uzanan bir geleneğe dayanır. Bu gelenek, tabiatı açıklamaya çalışan İonia'lı filozofların ortaya attığı hayal dolu evrendoğum (kozmogonia) teorilerinin karşısına bir iç buyruğunu («kendini bil») çıkaran Sokrates ile başlar, bütün çabalarını, bilimleri derinleştirmeğe yönelten ve insanın tüm varlığına, hayatına ve ölümüne hemen hiç ilgi duymayan descartes'çıları tenkit eden Pascal'dan geçer ve mutlak sistemin (Hegel sistemi) karşısına mutlak varoluşu çıkaran Kierkegaard'da gelişir. Kısacası, varoluşçuluk, bir «art-âlemler» tenkididir.

Varoluşçuluk, insan ve insanlık durumu üstüne somut bir düşünme gibi görünür. Her fert, özel bir «dünya sezgisi»nin temeli olan kendi öz duyarlığına sahip olduğundan, varoluşçuluk, her biri ayrı bir gerçek duygusuna dayanan çeşitli felsefeler halinde gelişmiştir: tanrıtanımaz varoluşçuluk (Heidegger, Sartre), dinî varoluşçuluk (Kierkegaard, Jaspers, Gabriel Marcel). Varoluşçuluğun ağırlık noktası, kimi zaman ilkçağ bilgesinin boğuntusu veya ruh durgunluğu, kimi zaman da hıristiyan bilincinin doğurduğu umut veya içine düştüğü acılı ve çelişmeli durumdur.

Varoluş felsefelerinin ortak noktası bir mutlak hürlük felsefesi olmalarıdır. «Varoluş özden önce gelir» sözü, doğmadan

önce belirlenmiş olmadığımızı, alınyazımızı kendi hür irademizle yarattığımızı, kendimizi ne duruma getirmişsek o durumdan bütünüyle sorumlu olduğumuzu belirtir. Kant'çı «karakter» kavramında, bu görüş daha önce dile getirilmişti. Demek ki, varoluşçuluk, her şeyden önce bir ahlâk felsefesi, harekete geçme sebeplerini araştırmak bahanesiyle çekimserliğe ve hareketsizliğe yol açan soyut düşünceyi suçlayan ve bağımlanmayı savunan bir «hümanizm»-dir.

Teorik açıdan, varoluşçuluk, insanın akıllı bir varlık olmaktan önce tenleşmiş bir varlık olduğunu ileri sürer. Biz «yola çıkmış» durumdayız ve ancak varoluş'tan *hareket ederek* düşünebiliriz. Bize doğrudan doğruya verilmiş gerçek, varoluştur.

Varoluşçuluk, bu açıdan marx'çı düşünce geleneğine girer. Çünkü Marx'çılık için de, bağımlanma, bütün düşüncelerimizin altyapısıdır. Heidegger, bağımlanmayı soyut açıdan incelemiş, yani Dasein'ı analiz etmiş ve bir «varoluşsal felsefe» (ontoloji) ortaya koymuştur. Varoluşçuluk, dünyanın bütün belirlenmelerini kendinin gerçek bilinci içinde düşünmek ve böylece insanın tüm varlığını eksiksiz olarak kavrayan bir nazariyeye, bir felsefî antropoloji sistemine ulaşmak amacını güden geniş kapsamlı bir çabadır. (L)

VARON (İshak), türk bestecisi (Gelibolu 1884-İstanbul 1962). İlk musiki derslerini babasından aldı. Manyasizade Refik Bey-den de yararlandı. 1907'de ısfahan makamında ve curcuna usulünde ilk bestesini yaptı. Selânik'te Sahibinin Sesi, Pathé ve Polidor gramafon şirketlerinin yöneticiliğini yaptı. İstanbul'da musiki dersleri verdi. (M)

VAROŞ i. (macarca *varos*'tan). Şehir dışında kalan mahalle. (M)

VAROTARİ, Strasbourg asıllı sanatçılar ailesinin adı. Başlıca üyeleri: DARIO, *Büyük* denir, ressam, heykeltıraş ve mimar (Verona 1539 - Padova 1596). Daha çok Padova'da yaşadı; birçok eseri şehirdeki Sant'Egidio kilisesindedir; oğlu ALESSANDRO, *il Padovanino* denir (Padova 1588-Venedik 1648), 1614'te Venedik'e yerleşti, Tiziano'nun eserlerinden etkilendi (*Cana'nın Düğünü,* 1622). Tek tonlu ve nüanssız, daha ağır bir tarzda eserler verdi: *Minerva* (Bergamo galerisi); —CHIARA (öl. 1665'-ten sonra), Alessandro'nun kızkardeşi; ressam ve şairdi, Verona ve Padova'da çalıştı; — DARIO, *Küçük* (doğ. 1615'e doğr.), Alessandro'nun oğlu, ressam ve gravürcü. (L)

VARPALOTA, Macaristan'da (Veszprem idare bölgesi) şehir, Szekesfehervar'ın batısında; 27 300 nüf. 1945'ten beri sanayi hızla gelişmektedir (alüminyum işlenmesi, kimya sanayii). Linyit ocakları. (L)

VARRAK Ebu İSA MUHAMMED bin HARUN, islâm filozofu (öl. Ahvaz 909). Ravendî'nin öğrencisi ve dostuydu. Mutezileye bağlandı. Zındıklıkla (dinsizlik) suçlanarak Ahvaz'a sürüldü ve burada öldü. Varrak, helenistik felsefenin etkisinde kaldı. Eserleri: *Kitabu fi'l-Redd alâ'l-Firakü's-Selâs* (Üç Fırka Üstüne Yazılmış Reddiye Kitabı); *Kitabu'l-Mecâlis* (Meclisler Kitabı). [M]

VARRO (Marcus Terentius), latin yazarı (Reate [bugün Rieti] M.Ö. 116-öl. M.Ö. 27). Roma ve Atina'da okudu, Cicero ile dostluk kurdu ve Roma'da avukatlık yaptı; quaestor ve aedilis oldu. Korsanlara karşı savaşta Pompeius'un yardımcı subayıydı, iç savaşlarda da onun yanında yer aldı. Pharsalos savaşından sonra Sezar ile barıştı; diktatör, Varro'yu, kurmayı düşündüğü kamu kütüphaneleriyle ilgili önemli çalışmalarla görevlendirdi. Sezar'ın öldürülmesinden sonra, Varro cezalandırılacak kimselerin kara listesine girdi, ama ölümden kurtuldu. Augustus devrinde kendini bütünüyle çalışmalarına verdi.

Varro, Roma'nın yetiştirdiği en büyük bilginlerden biridir, yorulmak bilmez bir yazardır, her konuda eser vermiştir: dil, din, hukuk, töreler, siyasî kurumlar v.b. Yazıları (74 eser) kendinden sonra gelen bilginlerin, hattâ Kilise Babalarının (özellikle Aziz Augustinus) başvurduğu en önemli kaynaklar oldu. Ele geçen eserleri şunlardır: Bir tarım ekonomisi inceleme kitabı olan *Rerum* Rusticarum Libri III,* bir latin filolojisi incelemesi olan ve hayalî etimolojilerine rağmen bazı kelimelerin anlam ve kullanımı üstüne bugün bile değerli bilgiler veren *De Lingua Latina*'nın (Latin Dili Üstüne) beş kitabı; *Saturae Menippeae* (Menippus'un Hicivleri) ve *Antiquitates Rerum Humanorum et Divinarum*'larından parçalar. (L)

VARRO (Publius Terentius — Atacinus), **Auda'lı Varro** denir, latin şairi (Atax, Gallia Narbonnensis M.Ö. 82'ye doğr. - öl. M.Ö. 37'ye doğr.). Elejiler, bir destan *Argonautae* (Argonotlar) ve *Bellum Sequanicum* (Sequani Savaşı) adlı bir eser yazdı. (L)

VAR-SAAT blş. i. 1 Var'lık bir tepkin gücün 1 saatte ortaya koyduğu tepkin enerjiye eşit ölçü birimi. (L)

VAR-SAATÖLÇER blş. i. Var-saat cinsinden derecelendirilmiş, tepkin enerji sayacı. (L)

VARSAĞI i. (kabile adı *Varsak*'tan). Ed. Güney Anadolu'da Varsaklar adlı türk boyu arasında, özel bir besteyle söylenen halk şiiri. (Vezin ve biçim bakımından semaiye benzer, beste bakımından ayrılır. Sekizli vezinle söylenir. 3-5 ve daha fazla dörtlüklerden kurulur. İlk dörtlük, «Bre!», «Hey!» «Behey!» gibi ünlemlerle başlar.) — Sil. *Esk.* Enli bir yatağan türü. (M)

VARSAK, Pakistan'da köy, Peşaver'in yakınında. Kabil ırmağı kıyısında hidrolik santral. (L)

VARSAKLAR, Oğuzların Üçok koluna bağlı bir türkmen boyu. Yurtları Tarsus ve Mersin'in kuzeyindeki dağlık, ağaçlık yörelerdir. Varsaklar kendi aralarında çeşitli adlar altında boylara ayrılırlar (Elvanlu, Kusun ve Ulaş). Varsaklar, Anadolu'nun sosyal ve siyasî hayatında önemli rol oynadılar, 1387'de Konya yakınlarında Osman-

VARŞOVA
şehir planı

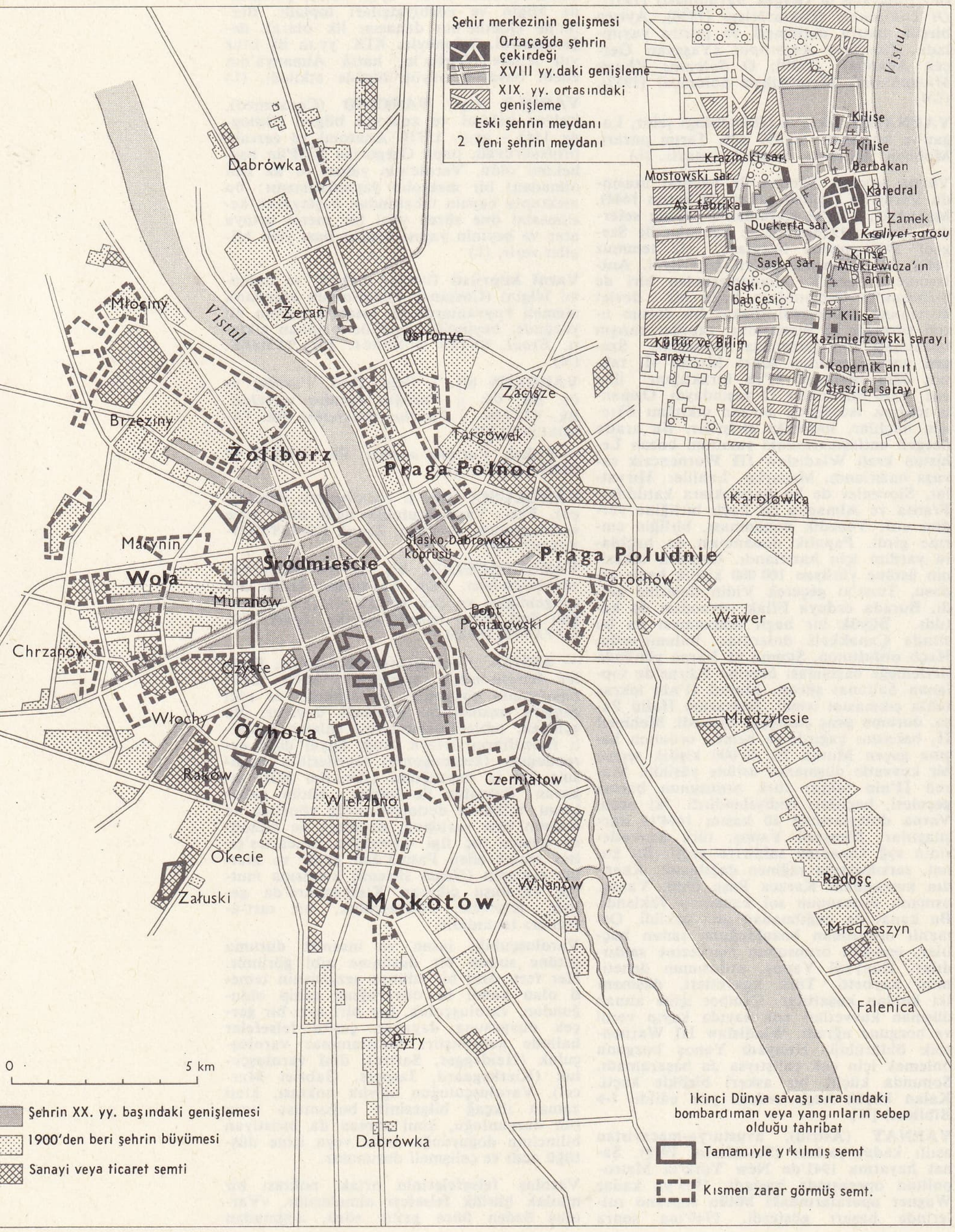

ghetto yahudi halkının tutuklanması (1943)

lılarla yapılan savaşta Murad I'e karşı karaman hükümdarı Alâeddin Ali Beyin yanında yer aldılar. Varsakların yurt edindikleri yerler XV. yy.ın ilk yarısında Karamanoğulları ve Memlûklar arasında devamlı el değiştirdi. Cem Sultan olayında Varsaklar, Cem Sultanın taraftarları arasındaydı. 1487'de sadrazam Davud Paşa kumandasındaki osmanlı ordusu, Varsak iline üç koldan girerek onları itaat altına aldı. Bu tarihten sonra Varsakların siyasî önemi kalmadı. Tarsus-Mersin dışında Karaman, Kırşehir, Teke (Antalya), Aydın, Maraş ve İran'da da varsak boylarına rastlanır. (M)

VARSAM i. Bk. BARSAM.

VARSAYIM blş. i. (*varsaymak*'tan *varsay-ı-m*). *Yeni.* Bir olayı veya olayları açıklığa kavuşturabilmek için gerçek olduğu varsayılan ilke. || Deneyle yeterince doğrulanmamış, fakat doğrulanacağına inanılan tez. *Eşanl.* HİPOTEZ. *Esk.* Faraziye.

— İstat. *Sıfır varsayımı.* Bk. ÖNEMLİLİK *testi.*

— Mant. Genel tezin içinde bulunan tikel önerme.

— Modern mant. *Varsayımsal tümdengelimli*, aksiyomlaştırılmış, sembolleştirilmiş ve biçimselleştirilmiş bir sistemi belirtmek amacıyle kullanılan terim.

— ANSİKL. Mant. ve Fels. *Varsayım*, olguları yorumlamağa yarayan bir fikirdir. Gerçekten de, bilimi, olgular ile fikirler arasında sürekli bir gidiş geliş olarak saymak mümkündür. Varsayım iki şekilde kontrol edilebilir; bir deneyin yapılmasına imkân veriyorsa, kontrol dolayısızdır; pek çok sayıda bağıntıdan meydana gelmiş bir bütünle (meselâ atom varsayımı) veya dolaysız olarak doğrulanabilen sonuçların çıkarıldığı çok genel kavramlarla (meselâ, astronomi olaylarını hesaplamayı sağlayan evrensel çekim fikri) ilgili olduğu zaman kontrol dolaylıdır.

Deney yoluyle doğrulanmış bir sistemin kurulmasına yol açtığı için varsayım, «deneyin öncelenmesi» olarak da tanımlanabilir. Varsayım, bir yandan, bilimlerde *icat* meselesi; öte yandan, *tümevarım* ve *kanuna geçiş* evrelerinden önce gelen *deneysel doğrulama* meselelerini ortaya koyar Deneysel doğrulanma bakımından, varsayım, hem vaz geçilmez bir şeydir (böyle bir «ön fikir» olmadıkça deney yapmanın da anlamı ve yararı kalmaz) hem de her zaman tehlikelidir (bilim adamının kendi fikirlerinin etkisinden sıyrılmayı bilmesi ve varsayımını doğrulasa da, doğrulamasa da, deney'in nesnel sonuçlarını ortaya koyması gerekir). [L]

VARSAYIMSAL sıf. (*varsayım*'dan *varsayım-sal*). Bir varsayıma dayanan. || Kesinliği olmayan.

— Mant. *Varsayımsal yargı*, birincisi ikinciyi içeren iki önermeden meydana gelmiş yargı. (Msl. «Bir üçgen dik üçgense bir yarım daire içine çizilebilir.») *Zt.* KATEGORİK YARGI.

— ANSİKL. Mant. *Varsayımsal* denince, «şartlı olarak ortaya konan» anlaşılır. Varsayımsal tasım, bir veya iki varsayımsal öncül üstüne kurulmuş tasımdır. Meselâ, bir fikir şartlı olarak ortaya konur; sonra bu şartın yerine getirildiği kesinleşince fikir kesin bir yargı halini alır. «Gün doğarsa, ortalık aydınlanır; imdi gün doğmuştur, öyleyse ortalık aydınlıktır.» (L)

VARSAYIŞ blş. i. (*varsaymak*'tan *varsay-ış*). Varsayım. (M)

VARSAYMAK geçl. blş. f. (*var* ve *saymak*'-tan). *Yeni.* Bir olgunun sonuçları üstünde akıl yürütmek veya bu sonuçlardan yararlanmak için o olguyu olmuş gibi kabul etmek, farz etmek: *İşin bitmeyeceğini varsayalım, o zaman ne değişir.* (M)

VARS boğazı, Alpler'de (Basses-Alpes ve Hautes-Alpes idare bölgeleri sınırında) geçit, Queyras ile Ubaye bölgesi arasında; 2 115 m. Guillestre-Saint-Paul-sur-Ubaye yolu buradan geçer. Kuzeyde Chagne selsuyunun vâdisinde *Vars-Sainte-Marie* kış sporları merkezi (1 000 m seviye farkı için 3 500 m'lik olimpiyat pisti). [L]

VARSENİS, Cezayir'de kütle (Tel Atlası); kuzeyde Şelif ovalarına, güneyde Sersu'ya hâkimdir; Kef Sidi Amar'da 1 985 m. Varsenis batıda vad Mina'nın vâdisiyle, doğuda Matmata tepeleriyle sınırlıdır. Kef Sidi Amar'ın kalkerli piramidinin eteğinde killi, tekdüze ve koruluk sırtlar uzanır. (L)

VARŞAMBA dağı. Bk. VERÇENİK.

VARŞOVA, polca **Warszawa**, Polonya'nın başkenti, Vistül'ün kıyısında; 1 283 900 nüf. Üniversite.

● *Coğrafya.* Varşova, Vistül'ün kıyısındaki bir yol kavşağı üzerinde, Berlin ve Moskova arasında, Kuzey Avrupa ovası yolunun ve güneybatı - kuzeydoğu yönünde Ukrayna'dan Baltık denizine ulaşan (Gdansk) büyük köşegenin üzerinde bir konak yeridir. Şehirde çeşitli ulaşım akımları toplanır; Aşağı Vistül, Noteç pradolina'sı (vâdisi) ve Aşağı Warta'dan (Szczecin) gelen kuzeybatı yolları; Lodz, Czestochowa ve Yukarı Silezya'dan, Moravya kapısı veya Wroclaw'dan, Klodzko ve Bohemya'dan gelen güneybatı, Litvanya (Vilnius), Beyaz Rusya, Moskova, Ukrayna ve Karadeniz'e doğru ilişkileri genişleten doğu yolları. Şehir Vistül'ün sarp sol kıyısında, bir köprü başında kuruldu. Vistül'e hâkim olan tümseğin yükseltisi 50 m'yi aşmaz; ama ovalık bölgede bu yükselti bile önemlidir.

Şehir, başlangıçta ırmağa paralel olarak kuzeyden güneye doğru, XVIII. yy.da fransızca Jolibourg (Zoliborz) ve Marymont adlarını alan kasabalar ile Lazienki parkı arasında gelişti. Eski şehir (*Stare Miasto*), hisarın kuzeyinde kuruldu; ilk varoşlarına *Nowe Miasto* (yeni şehir) adı verildi. XVIII. yy.da Sakson sülâlesi, şehri ırmağı aşan yol boyunca (Sakson ekseni) geliştirmeğe uğraştı. Bu şehircilik denemesinden bugüne, kuzey - güney yönünde şehrin eksenini kesen geniş bir meydan ile bugünkü tasarılarda yer verilmeğe başlanan bir genişleme fikri kaldı. Varşova, İkinci Dünya savaşından önce nüfusu bir milyonu aşan ve eski şehrin kenarında, yani kuzeyinde, birçok yahudinin yaşadığı kalabalık bir ticaret semti (Muranow) bulunan bir şehirdi. Güneyde idare şehri, malî merkez ve güzel semtler uzanıyordu. Vistül'e paralel iki eksen, büyük caddeleri meydana getiriyordu: Nowy Swiat ve Marszalkowska ile Poniatowski köprüsüne ulaşan dikey cadde (Al Jerozolimskie [Kudüs yolları]). Sanayi ve işçi semtleri Vistül'e hâkim tepenin eteğinde, batıda demiryolları boyunca ve Vistül'ün sağ kıyısında (Praga) uzanıyordu.

İkinci Dünya savaşı sırasında Almanlar Varşova'yı sistemli bir şekilde amansızca bombaladılar: kurtuluş sırasında şehirde ancak 12 000 kişi kalmıştı. Almanların yahudi halkı toplamak için getto haline getirdiği Muranow gibi bazı semtler yerle bir edilmişti.

Yeni şehir, şehrin tarihî gelişmesi ve çağdaş devrin teknik ihtiyaçları veya yeniliklери göz önünde tutularak kuruldu. Varşova'nın tarihî dekoru dikkatle onarıldı. XIX. yy.da ve XX. yy.da sanayi yapılarıyle dolan Vistül tümseği, XVIII. yy.ın özelliklerini taşıyan şehrin ortaya çıkması için yavaş yavaş açıldı. Eski şehirde Eski - Pazar meydanına savaş öncesindeki görünüşü yeniden kazandırıldı.

● *Tarih.* XIII. yy.a kadar küçük bir köy olan Varşova, o tarihte şehirde bir şato kuran ve alman hukukunu kabul ettiren Mazovya düklerinin merkezi oldu. Töton şövalyeleri ile Polonyalılar arasında çekişmelere yol açan şehir (1339) 1431'de yakıldı ve taş binalarla yeniden kuruldu; o sırada Eski şehrin (*Stare Miasto*) biraz batısında Yeni şehir (*Nowe Miasto*) kuruluyordu. Düklerin sülâlesi sönünce Varşova, Polonya krallığına katıldı (1526). Krakow'dan Gdansk'a giden ırmak yolunun ve Almanya'yı o sırada hızla gelişmekte olan Rusya'ya bağlayan karayolunun kavşak noktasında bulunan şehir, XVI. yy.da Hansa'nın gerilemesinden yararlanarak iktisadî bakımdan gelişebilirdi. Ama çoğunlukla alman asıllı olan varşovalı tacirlerin tek yönlü (güney-kuzey) bir ticaretle (Güney Almanya'dan ithal edilen malların Litvanya ve Rusya'ya ihracı, Vistül üzerinden Gdansk'a buğday, ikinci derecede de Polonya ormanlarından elde edilen ürünlerin ihracı) yetinmeleri yüzünden şehir ticaret üstünlüğünü Poznan'a kaptırdı.

İktisadî gelişmenin yavaşlığına karşılık siyasî gelişme hızlıydı. Lublin birliğinden (1569) sonra Varşova, merkezî durumu dolayısiyle Polonya krallarının en gözde merkezi oldu. Zygmunt III Vasa, 1569'da Baltık'a yakınlığı sebebiyle şehri resmî başkent yaptı; 1621 - 1624 arası yeni istihkâmlar inşa edildi. İsveçlilerin işgal ettiği (1655), Jan II Kazimierz'in geri aldığı (1656) ve İsveçlilerin yeniden ele geçirdiği (1656) Varşova'nın nüfusu, XVIII. yy. başında savaşlar ve veba salgını dolayısıyle 20 000 kişiye düştü. Şehir tekrar ancak Stanislaw II August Poniatowski zamanında gelişebildi. Stanislaw II şehirde birçok anıt yaptırdı; bu arada burjuvazi de önemli siyasî haklar elde etti. Şehrin nüfusu 80 000 kişiyi buldu. Kosciuszko'nun ayaklanması sırasında şehri işgal eden Ruslar, Praga varoşunu yıktılar (4 ekim 1794); Polonya'nın üçüncü bölüşülmesi sırasında (1795) Polonya'ya bırakılan Varşova, sonradan Varşova büyükdüklüğünün merkezi oldu (1807-1814). Daha sonra da hükümdarı rus çarı olan Polonya krallığının başkenti haline getirildi

1944'te
Eski Pazar meydanı

aşağıda,
onarımdan sonra

VARŞOVA

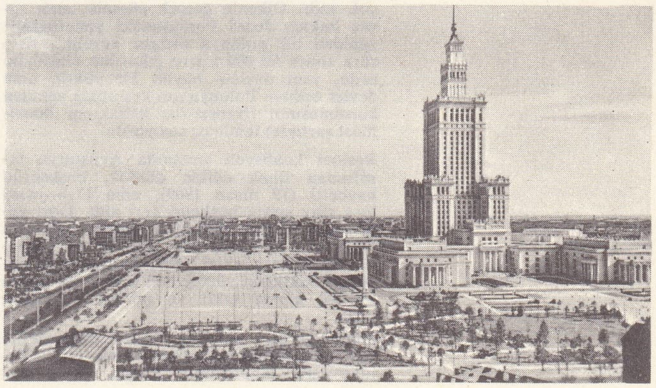

Kültür sarayı

Foto. Keystone, WAF, Kopydowski, Siemazsko (LAROUSSE)

(1815 - 1915). Kral naibi veya valinin ikamet merkezi olan, bir üniversite (1816) ve bir Bilimler derneği bulunan Varşova, Polonya'da fikir hayatının merkezi ve rus işgaline direnmenin yuvası haline geldi.

Üniversite profesörleriyle öğrenciler tarafından yönetilen (29 ekim 1830), geçici bir hükûmet kurulmasıyle ve general Chlopicki'nin diktatörlük rejimiyle (5 aralık 1830) sonuçlanan Varşova isyanını bastıran Paskyeviç kumandasında rus birlikleri şehri tekrar işgal ettiler (8 eylül 1831); üniversite kapatıldı, Bilimler derneği yasaklandı.

Şehir sonradan sanayi bakımından büyük ölçüde gelişti; bu gelişmeyi batıda normal açıklıkta demiryollarıyle doğuda geniş açıklıkta rus tipi demiryollarının birleşmesi destekliyordu; 1905 Anayasa reformlarıyle fikir hayatı canlandı. 5 Ağustos 1915'te Almanlar tarafından işgal edilen şehir, 11 kasım 1918'de kurtulunca tekrar Polonya'nın başkenti oldu. Polonya - Rus savaşı sırasında varoşlarına kadar yaklaşan Tuhaçevskiy birliklerinin tehdit ettiği (14 ağustos 1920) Varşova, 16 ağustosta Pilsudski'nin şiddetli karşı hücumuyle kurtarıldı. Witos kabinesinin kurulmasından sonra Pilsudski bir hükûmet darbesi yaparak (12-14 mayıs 1926) iktidarı ele geçirdi. İkinci Dünya savaşı başında Varşova açık şehir ilân edilmesine rağmen 1 eylül 1939'dan sonra alman hava kuvvetleri tarafından bombalandı. Wehrmacht'ın 17 eylülde kuşattığı şehir, 27 eylülde su ve yiyecek bitince teslim oldu. 1943 Nisan - mayıs aylarında Almanlar Getto'nun ayaklanmasından yararlanarak orada toplanmış olan yahudileri (nüfusun yüzde 30'u) yok ettiler. Rus birlikleri şehre yaklaşınca, Varşova general Bor'un kumandası altında Almanlara karşı ayaklandı (1 ağustos 1944); ama Vistül'ün sağ kıyısındaki rus birlikleri müdahale etmeyince kahramanca bir direnmeden sonra teslim oldu (3 ekim); şehir yerle bir edildi, halkı öldürüldü veya sürüldü. Rus ve Polonya birliklerinin kurtardığı (17 ocak 1945) Varşova, geçici hükûmet haline getirilen eski Lublin komitesinin merkezi oldu ve hemen şehrin yeniden kurulmasına girişildi. (L)

VARŞOVA düklüğü veya **büyükdüklüğü**, polca **Wojewodztwo**, Napolyon'un kurduğu devlet; serbest şehir haline getirilen Dantzig (Gdansk) ve Rusya'ya verilen (Tilsit antlaşmaları, 7 haziran 1807) Bialystok idare çevresi dışında, Prusya'nın 1772, 1793 ve 1795 yıllarında ilhak ettiği polonya eyaletlerinden meydana geliyordu. Varşova büyükdüklüğü 102 000 km² ve 2 200 000 kişilik nüfusuyle fransız sisteminin bir ileri hattından çok (Germen konfederasyonuna dahildi), Polonya'nın yeniden kurulması olarak düşünülebilir.

Napolyon ülkeye bir kral (Saksonyalı Friedrich - August I) ve Fransız anayasasını örnek alan bir anayasa verdi. Bu anayasa yürütme gücünü büyük düke (Dresden'de oturuyordu) veriyor ve yasama gücünü büyükdük ile Diyet arasında bölüştürüyordu. Diyet bir senato ve bir Millet meclisinden meydana geliyor, iki yılda bir on beş günlük bir oturum yapıyordu. Ülke altı idare bölgesine ayrıldı, kölelik kaldırıldı, fransız medenî hukuku getirildi (15 ağustos 1810), öğretim geliştirildi; ama başlıca rolü soylular oynuyordu ve köylülerin toprakları çok azdı. Ülkenin gerçek efendisi olan savaş bakanı Josef Poniatowski yönetiminde yeniden bir polonya ordusu kuruldu. Kısa süre sonra 50 000 kişiye çıkarılan (1808) bu ordu, yeni devlete büyük bir yüktü; ama devlet orduyu Polonya'nın kesinlikle yeniden kurulmasının (fransız-rus ittifakının bozulması şartıyle) teminatı sayıyordu.

Beşinci koalisyon sırasında Avusturya tarafından ilhak edilen düklük, başkentini kaybetti (19 nisan 1909), ama Dabrowski kısa süre sonra başkenti geri aldı. Dört yeni idare bölgesi meydana getiren batı Galiçya'nın, Lublin'in ve Krakow'un (Viyana antlaşması, ekim 1809) katılmasıyle büyüyen düklüğün yözölçümü o tarihten sonra 154 000 km²ye çıktı ve nüfusu 4 milyon oldu.

Napolyon'un 1811'den sonra Polonya'nın tamamını yeniden kurmayı vaat ettiği Poniatowski, Napolyon'a Rusya lehine ihanet etmeyi kabul etmeyerek, Rusya seferine katıldı. Friedrich - August I'in onaylamasıyle Varşova büyükdüklüğü, Polonya Krallığı ve Litvanya Düklüğü Genel konfederasyonu halini aldı (28 haziran 1812); hattâ Litvanya düklüğüne Napolyon, Vilnius'ta toplanan bir geçici hükûmet kurma hakkını tanıdı. Moskova'ya fransız öncü kuvvetleri halinde giren polonya ordusu (1812), fransız ordusu Rusya'da geri çekilirken teslim olmayı reddetti ve prens Adam Czartoryski'nin çar Aleksandr I ile pazarlığa giriştiği sırada Poniatowski ve Dabrowski savaşa devam ettiler. Poniatowski, Leipzig'de fransız ordusunun geri çekilmesini sağlamağa uğraşırken öldü (19 ekim 1813); son polonya birlikleri Fransa seferine katıldılar, o sırada Viyana'da Varşova düklüğünün Polonya krallığı haline gelmesini (kendi yararına) hazırlıyordu (1814 - 1815). [L]

VARŞOVA paktı, 14 mayıs 1955'te Varşova'da Arnavutluk, Demokratik Alman cumhuriyeti, Bulgaristan, Macaristan, Polonya, Romanya, Çekoslovakya ve S.S.C.B. arasında imzalanan yirmi yıllık sözleşme.

İkinci Dünya savaşının sonunda S.S.C.B., Polonya (nisan 1945), Romanya, Macaristan (şubat 1948) ve Bulgaristan (mart 1949) ile ittifaklar yapmıştı. Öte yandan bu uyduları da aralarında karşılıklı yardım antlaşmaları imzalamışlardı. Batı devletlerinin 1949'da Kuzey Atlantik paktını imzalamalarından sonra, 1951 - 1952 yıllarında, doğu blokunda uydu orduları sovyet sistemine uygun bir düzene girdiler. 1951'de Doğu genelkurmayı Karlovy Vary'de ilk toplantısını yaptı. Varşova paktı Paris antlaşmasına karşıt olarak, antlaşmayı imzalayan 8 ülke arasında askerî teşkilâtlanmayı (Atlantik paktına benzer terimlerde) öngörüyordu. 1956'da ittifaka Demokratik Alman cumhuriyeti de alındı. Başlangıçta Konyev, 1960'tan sonra da Greçko tarafından yönetilen Varşova paktının güçleri (genel karargâhı Çerniakovsk'tadır), 1965'te 62 tugayı (12'si zırhlı) kapsıyor; bunları 3 000 uçak destekliyordu. Paktın Moskova'daki siyasî komitesinin toplantılarına, pakt imzalayan ülkelerinkiler dışında Çin, Kuzey Kore ve Kuzey Vietnam delegelerinin de katıldığını belirtmek gerekir.

Şovyet Rusya savunma bakanı yardımcısı mareşal Yakubovskiy 1967'de, S.S.C.B. savunma bakanlığına getirilen mareşal Greçko'nun yerine, pakt silâhlı kuvvetlerinin başkumandanlığına tayin edildi. Bu tayin, başkumandanı pakta imza koyan her ülkenin sıra ile seçmesini isteyen Romanya ile tartışmalara yol açtı. (L)

VARTA i. (ar. *varṭa*). Kötü ve tehlikeli durum. || *Esk.* Uçurum. Çamurlu, batak yer.

— DEY. *Vartayı atlatmak*, tehlikeli bir durumdan kurtulmak. (M)

VARTO, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Murat-Van bölümü, Muş ili) ilçe merkezi kasaba; 3 325 nüf. (1970). Bingöl dağlarının güneyinde; yüksl. 1 500 m. Erzurum-Muş karayolu buradan geçer. İl merkezine 56 km uzaklıktadır. Muş ilindeki ilçe merkezleri arasında en az nüfuslu olanıdır. — *Varto ilçesi*, 1 418 km²; 35 180 nüf. (1970). Merkez, Çaylar ve Karaköy bucakları; 90 köy. Hayvancılık, tahıl tarımı. (M)

Varto depremi, 19 ağustos 1966 günü, mahallî saatle 14,22'de meydana gelen, 15-20 saniye süren, çeşitli rasathanelerin tespitlerine göre magni tüdü 6,5-7 olan yer sarsıntısı. Varto depremi 85 km²lik bir alanda 20 007 binanın yıkılmasına, 2 279 kişinin ölümüne, 1 485 kişinin yaralanmasına sebep oldu. Ana şoktan sonraki sarsıntılar aralıklı olarak 6 aralık 1966'ya kadar sürdü. Varto iki yıllık çalışmalar sonunda 152 791 215 TL. harcanarak yeniden kuruldu. Varto ve çevresinde daha önce de, 1946, 1950, 1956, 1957, 1959 yıllarında, hasarlı veya hafif depremler kaydedildi. Bunlardan 31 mayıs 1946'da olan sarsıntıda 3 000 bina yıkıldı, 839 kişi öldü, 343 kişi yaralandı. Bölgede 1950'den itibaren yüksek sismik aktivite tespit edildi. (M)

VARUN veya **VARUNE** sıf. (fars. *värün, värüne*). *Esk.* Ters, uğursuz. || *Baht-ı varun*, ters talih. (M)

VARUNA, Vedalar Hindistanı'nda en büyük tanrılardan biri, Aditya'ların birincisi. Özellikle geceleri hüküm süren gök tanrısıydı, sonra sular tanrısı oldu. Hâkimlik görevini bölüştüğü gündüz tanrısı Mitra'nın tersidir; özellikle insanların yaptığı işlerin şahidi ve yargılayıcısıydı. Elinde bir kement, bir *makara*'ya (deniz canavarı) binmiş olarak tasvir edilir. (L)

VARUS (Publius Quintilius). Bk. QUINTILIUS VARUS.

VARV i. (isveççe *varvig* «çizgili»den fr. k.). Jeol. *Varvlı tortu, kil.* Dördüncü zaman buzullarından önce durgun sularda meydana gelen ve kolayca tanınabilen yıllık tabakaları bulunan birikintiler.

— ANSİKL. İnce dokulu yataklar kışın, kaba dokulu yataklarsa yazın çökmüş birikintilerdir. Bugün Zürich gölü gibi bazı göllerdeki varvlı birikintilerde siyah renkli (organik madde dolayısıyle) tabakalar kışın, açık gri tabakalar ($CaCO_3$ bakımından zengindir) yazın çökmüştür.

Varvlı tortular Dördüncü zamanın bazı dönemlerini oldukça kesin bir şekilde incelemeğe imkân verir (İskandinavya'daki Yoldia denizinde olduğu gibi). [L]

VARVİL suyu, Ege bölgesinin güney kesiminde Güllük körfezine dökülen küçük akarsu. Bir haliçle sona eren Varvil suyunun ağzına yakın yerde antik Bargyyia şehrinin kalıntıları vardır. (M)

VARVOGLİS (Marios), yunan bestecisi (Atina 1885 - ay.y. 1967). Paris'te, Leroux, Caussade ve d'Indy'den ders gördü; 1922'den sonra helen konservatuvarında ders verdi; gerek eğitim metotları, gerek eserleriyle yeni-helen müzik okulunun kurulmasına katkıda bulundu. Açık ve sade eserlerinden başlıcaları şunlardır: senfonik eskizi *To Panigyri* (Halk Bayramı) [1906], senfonik prelüdü, *Agia Barbara* (1912), bir *Pastoral Süit*, telli sazlar orkestrası için Bach adına *Bir Kanon, Koral ve Füg; Yunan Kaprisi*, bazı melodiler ve lirik bir dram (Kızıl Paskalya, 1935). [L]

VARYAGLAR, IX. ve X. yy.da İsveç'ten hareket ederek Rusya'ya ve Karadeniz'e doğru ilerleyen, hattâ Bizans'a ulaşan Vikingler; adları Ruslar için «İskandinav» kelimesinin eşanlamı haline gelmiştir. Kuzeyden Batı Avrupa'ya inen Vikinglerin tersine, yolları üstünde sağlam bir şekilde teşkilâtlanmış devletler veya yağmalanacak zengin topraklar bulamayan Varyaglar, kürk, köle, hattâ doğu ürünleri alıp satan tacirler haline geldiler. Yolları Baltık'ın sağ kıyılarından (Finlandiya körfezi, Riga körfezi) başlıyor, sonra Batı Dvina aracılığıyle Dnieper'e ve Karadeniz'e ulaşıyordu. Ama Varyaglar Orta Volga yoluyle Hazar denizine ulaşıyorlardı (bu durum bölgede arap paralarının [dirhem] bulunmasını açıklar).

Nestor'un vakayinamesine göre Novgorod prensliğini Varyag Ryurik kurmuştur (862); Ryurik'in arkadaşlarının sonradan kesinlikle İslavlar arasına yerleştikleri sanılır. Aynı kaynağa bakılırsa Kiev de aynı dönemde Varyaglar tarafından işgal edilmiştir. (L)

VARYANS i. (fr. *variance*). Fiz. *Fizikokimyasal bir sistemin varyansı*, bu sistem içinde aynı anda değer verilebilecek maksimum faktör sayısı.Bk. FAZ.

— İstat. Örnek sapmanın karesi. || *Şartlı* (veya *kalıntılı*) *varyans*, hesaplanan değerlerle gözlemlenen değerler arasındaki karelerin ortalaması. (Şartlı varyans, açıklanamayan sebeplerden veya deney yanılmalarından ileri gelen değişikliği ölçer.)

— ANSİKL. İstat. Bir toplamın varyans'ları, ancak bu toplamın terimleri arasında hiç bir korelasyon* yoksa birbirine eklenebilir; aksi takdirde, kovaryans*lar varyanslara eklenir. (L)

VARYANT i. (fr. *variante*). Biyol. *Alt varyant*, mikrop döllerinde varyantlardan türeyen ara tiplere verilen ad.

— Bayınd. Bir yol şebekesi üzerinde, belli bir noktadan ayrılarak başka bir noktadan aynı yolla birleşen ikinci derecedeki yol.

— ANSİKL. Biyol. Mikrop türlerinden biri değişiklik gösteren bireyler verdiği zaman,

bu değişiklikler irsî olarak soydan soya geçer. Böylece varyantlar meydana gelir. Fakat bu varyantlarla normal şekil arasında ara tipler veya *alt varyant*'lar da ortaya çıkar: bunlardan bazıları ilkel tipe döner, çoğu ise soysuzlaşır ve çabucak kaybolur. Bu olay, birçok bitki ve hayvan türünde görülmüştür. (L)

VARYASYON i. (fr. *variation*). Değişim.

— Müz. Çeşitleme. (M)

VARYEMEZ blş. i. Cimri, eli sıkı. (M)

VARYETE i. Aralarında bir bağ bulunmayan çeşitli numaralardan (şarkı, dans müziği, çeviklik ustalıkları v.b.) meydana gelen gösteri: *Müzikhol bir varyete programı sunuyor.* (L)

Varyete tiyatrosu, Beyoğlu'nda, bugün Şehir Tiyatrosunun Yeni Komedi sahnesinin bulunduğu yerde, *Sketing Palas*'ta İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra kurulan tiyatro. Yöneticileri, o yılların ünlü oyuncuları olan Nurettin Şefkatî, Ali Esat, Burhanettin Reşat v.d. idi. Topluluk, Celâl Esat Arseven'in *Sultan Selim-i Salis* adlı oyununu oynayarak dağıldı. 1924'te sinemacı İpekçi kardeşler tarafından onarılan yapı, *Opera sineması*, 1933'ten sonra da *İpek sineması* adını aldı. 1957'de Emekli sandığının mülkiyetinde tiyatro haline getirildi. (M)

VARYOKUPLÖR i. (fr. *variocoupleur*). Radyotek. Biri sabit, öbürü hareketli iki sargıdan meydana gelen âlet; sargılardan her biri ayrı bir devreye bağlı olduğu halde, bağlama katsayısı ayarlanabilecek şekilde iki sargı birbirine indüktif olarak kuple edilmiştir. (L)

VARYOMETRE i. (fr. *variomètre*'den). Elektr. Özindükleme katsayılarını ve karşılıklı indüklemeleri ölçen cihaz. (Bk. ANSIKL.) || *Magnetik varyometre.* Bk. MAGNETOMETRE.

— Havc. Saniyede 50 sm'lik hız değişimlerine hassas bir diferansiyel manometreden meydana gelen ve bir uçağın ortalama düşey hızını gösteren hız göstergesi.

— ANSIKL. Elektr. Bir *varyometre,* demirsiz iki silindir bobinden meydana gelir: biri, B_1, sabittir; öteki, B_2, ilk bobinin eksenine dik olan bir 0 ekseni çevresinde dönebilir; iki bobinin eksenleri arasındaki α açısı bir taksimat üzerinde okunur ve $0°$ ile $180°$ arasında değişebilir; karşılıklı indükleme katsayısı M, maksimum ve minimum iki uç değer arasındaki bütün değerleri ($\alpha = 90°$ için sıfır değerinden geçerek) alabilir. Bütün cihazın indükleme katsayısı, α açısına ve bobinlerin bağlanma şekline (birçok bağlama şekli vardır) bağlıdır. (L)

VARYOS i. (yun. *vareia*, ağırlık'tan). Parke taşlarını yarmak ve kaldırım taşlarını yontmak için kullanılan, iki ucu az keskin, kısa saplı büyük çekiç. (BALYOZ da denir.)

— Dy. Rayı belli bir açıklıkta tutmak için ray gövdesiyle yatak arasına yerleştirilmiş ahşap veya demir takozları sıkıştırmakta kullanılan uzun kollu çekiç. (L)

VARYOZ i. Bk. BALYOS.

VARZAZAT, Güney Fas'ta yer, il idare merkezi, Güney Atlas karığında, *vad Varzazat*'ın kıyısında; 4 200 nüf. Askerî karakol. Önemli el sanatları (halıcılık) merkezi. Palmiye bahçesi. —*Varzazat ili*, 434 500 nüf. Büyük Atlas, cebel Sago ve Draa hamadası üzerinde uzanır. (L)

VAS, Macaristan'da idare bölgesi, Avusturya sınırı yakınında; 283 000 nüf. Merkezi, *Szombathely.* (L)

VASA, Finlandiya'da şehir. Bk. VAASA. (L)

VASA veya **WASA,** uppland asıllı isveçli bir ailenin adı; İsveç'e bir kral hanedanı yetiştirdi. Danimarka'ya karşı mücadelelerde önemli rol oynamış bir aileden gelen kurucusu Gustaf Eriksson halkçı partinin başkanı oldu ve ülkesini bağımsızlığa kavuşturarak tahtı eline geçirdi (1523). [Bk. GUSTAF, ERİK, ZYGMUNT (SİGİSMOND), KARL.] (L)

VAS ABERRANS i. (lat. k.). Anat. Her zaman bulunmayan kör kanal; ya epididim ile (*Halser vas aberransı*) veya *rete testis*'le ilgilidir (*rete vas aberransı*); her iki durumda da bir embriyon artığıdır. (L)

VASAL i. ve sıf. (fr. *vassal*). Bir metbua bağlanan, onun adamı olan kişi. Bk. DEREBEYLİK. (M)

VASALLIK i. Vasalın durumu. || Vasallarla metbular arasındaki bağlara dayanan feodal sistem.

— Devl. huk. Bir «küçük» devletin (vasal devlet) bir «üstün» devlete (metbu devlet) hukukî yönden bağımlı olması. (Romanya 1856'dan 1908'e, Bulgaristan 1878'den 1908'e kadar Türkiye'nin vasal devletleriydi. Vasallık, feodal anlayış ile himaye rejimi arasında eski bir hukukî durumdur.) [L]

VASCO FERNANDES. Bk. GRAO VASCO.

Vasa nişanı, İsveç nişanı; 1772'de sivil başarıları mükâfatlandırmak için (sanatçılar, çiftçiler, tüccarlar, dokumacılar) Gustaf III tarafından çıkarıldı. Beyaz mineli bir yunan haçı şeklindedir; haçın kolları arasında altından dört taç, ortasında ise kırmızı bir şeritle çevrili altından bir çift ekin demeti (*Vasa*, «ekin demeti» demektir) vardır. Nişan yeşil bir kurdeleyle takılır. (L)

VASARELY (Victor), macar asıllı fransız ressamı ve nazariyecisi (Pecs 1908). 1928-1929 Arasında Budapeşte'de, Almanların Bauhaus'una benzeyen Mühely akademisinde okudu. 1930'da Paris'e yerleşti, reklamcılık ve dekorasyon alanlarında grafik eserler verdi. 1935-1944 Arasında ilk kişisel plastik kompozisyonunu (*Zebralar* dizisi) yaptı. 1947'de geometrik eğilimli ve kişisellikten arıtılmış bir soyutlamaya yöneldi («kristal» devri, 1948-1955). Kısa süre içinde, gerek çeşitli bildiri ve önsözlerde açıkladığı estetik ve sosyoloji meselelerine dönük sağlam ve sistemli düşüncesiyle, gerek eserleriyle modern sanatın başlıca temsilcisi oldu. Eserlerinde, şekillerin çokdeğerli bir kinetik yapı yararına yavaş yavaş çözüldüğü arı bir plastiği gerçekleştirmeğe çalışır («Derin kinetik eserler», 1954-1960). Vasarely, halıcılık ve mimarlık alanında da önemli teşebbüslere girişti (Caracas üniversite sitesi, 1954). 1965'te iki yılda bir verilen Sao Paulo ödülünü kazandı. (L)

VASARİ (Giorgio), italyan ressamı, mimarı ve yazarı (Arezzo 1511 - Floransa 1574). Floransa'da Michelangelo ve Andrea del Sarto ile tanıştı; Roma'da, Vatikan'ın bir salonu için *Paulus III'ün Hayatından Sahneler*'i çizdi. Floransa'da Uffizi sarayını bitirdi ve Palazzo Vecchio'nun duvarlarını fresklerle süsledi. 1571'de Roma'da, Vatikan'ın krallık salonunda, *İnebahtı Savaşı*'nı ve 1572'de *Saint-Barthélemy'den Sahneler*'i (üç tane) çizdi. *Vite de'piu Eccelenti Pittori, Scultori ef Architettori* (En İyi Ressam, Heykeltıraş ve Mimarların Hayatı) [1542-1550, 1568'de basıldı] adlı bir eser yazdı. (L)

VASAT i. (ar. *vasaṭ*). *Esk.* Orta, ara.. || Ortam. || Sırtın orta yeri, bel. || *Vasat-ül-hal*, orta halli. || *Vasat-ül-kame*, orta boylu. || *Vasat-ür-re's*, başın orta kısmı.

— Mat. *Esk. Vasatı mütenasip*, orantılı orta. (M)

VASATİ sıf. (ar. *vasaṭ*'tan *vasaṭî*). *Esk.* Orta, ortalama. || İki şeyin ortasında olan.

◆ **Vasatiye** sıf. *Esk.* Vasatî'nin dişili. (M)

VASA VASORUM i. («damarların damarı» anlamında lat. k.ler). Anat. Kalın kan damarlarının çeperlerini beslemeğe yarayan damarlara verilen ad. (L)

VASCO (Giambattista), italyan iktisatçısı (Mondovi 1733 - Rocchetta, Tanaro 1796). Liberal düşüncelerinden dolayı zulme uğradı. Tefecilik, dilencilik (1788) ve loncalarla (1793) ilgili birçok inceleme yazısı ve *Della Moneta* (Para Üstüne) [1772] adlı bir eser yazdı. (L)

VASCO DE GAMA. Bk. GAMA.

VASCONCELOS (José), meksikalı siyaset adamı ve yazar (Oajaca 1881 - öl. 1959). Tarihçi ve filozoftu. *Meksika'da Çağdaş Fikir Hareketleri* (1916) adlı bir kitap ve metafizik üstüne incelemeler yazdı. (L)

VASCONCELOS (Miguel DE), portekizli devlet adamı (1590 - Lizbon 1640). Nedimi olduğu Olivares'in baskısıyle Portekiz naibesi Margarida do Savoia'nın sekreteri oldu. Bütün mallardan yüzde beş vergi alması ve Hollanda için asker toplaması yüzünden halkı kendine düşman etti, Bragança'lı Joao'yu tahta çıkaran ayaklanma sırasında öldürüldü. (L)

VASCOSAN (Michel DE), milano asıllı basımcı (Amiens 1505 - Paris 1576). 1530'da Paris'te basımcılığa kabul edildi, Jodocus Badius'ün kızlarından biriyle evlendi. Krallık basımcılığına getirildi. Yapacağı bütün baskılar için Henri II'den genel bir imtiyaz elde etti. Yayımladığı eserlerin başlıcaları şunlardır: ilgi çekici bir *Quintilianus* (1542), *Vie des Hommes Illustres* (Meşhur Adamların Hayatı), Plutarkhos'un Amyot tarafından tercüme edilen *Ahlâkî Eserler*'i v.b. (L)

Vaseda Daygaku, 1882'de kurulan japon üniversitesi. Bk. TSUBUÇİ (SOYO). [L]

VASET veya **UASET.** Esk. coğ. Teb şehrinin ve Teb nomos'unun mısır dilinde adı. (L)

VASF i. Bk. VASIF.

VASFİ sıf. (ar. *vaṣf*'tan *vaṣfî*). *Esk.* Nitelikle ilgili. || İ. Erkek adı.

◆ **Vasfiye** sıf. *Esk.* Vasfî'nin dişili. || İ. Kadın adı. (M)

VASFİ EFENDİ (Mehmed), türk hattatı (Oğulveren 1868 - Kastamonu 1925). Gençliğinde İstanbul'a geldi. Medresede okudu; Dârülfünunu bitirdi, sonra Kastamonu, Safranbolu ve Çatalca liselerinde öğretmenlik yaptı. Tâlik yazıyı fetvahane memurlarından Hasan Hüsnü Efendiden öğrendi. (M)

VASFİ PAŞA, türk çini ressamı (Erzurum 1857 - İstanbul 1905). Şam Askerî idadîsini ve İstanbul Topçu harbiyesini bitirdi. Kısa bir süre, Şam topçu alaylarında görev aldıktan sonra, yaptığı haritaların sarayca beğenilmesi üzerine İstanbul'a çağırılarak Harbiye Matbaası resimhanesine, daha sonra da çini fabrikası ressamlığına getirildi. Paşalığa kadar yükseldi. Askerî müzede, İslâm Eserleri müzesinde ve Harbiye kütüphanesinde eserlerinden örnekler vardır. (M)

VASFİ, Şeyh Ali, türk şairi (Dragman 1851 - İstanbul 1910). Babasından arapça ve farsça dersleri aldı. Fatih camiinde *Mesnevî* ve *Hafız Divanı*'nı okudu. 1866'da, ölen babasının yerine Kefevî tekkesi şeyhliğine tayin edildi. *Tercümanı Hakikat, Saadet* ve *Mürüvvet* gazetelerinde manzumeleri ve edebî makaleleri yayımlandı. Fatih Merkez rüştiyesinde Türkçe okuttu. Meşayih meclisi üyeliğinde bulundu. Eserleri: *Cezebat* (Cezbeler); *Bedayi* (Güzel Buluşlar); *Muharrerat-ı Şeyh Vasfi* (Şeyh Vasfi'nin Yazıları); *Feyzâbâd* (Bolluk Ülkesi); *Külliyat-ı İslâmiye* (İslâm Eserleri); *Nahv-ı Osmanî* (Osmanlıca Sözdizimi). [M]

VASGİRT. Bk. PINARLAR.

VASIF veya **VASF** i. (ar. *vaṣf*). Nitelik. || —*Esk.* Bir şey veya kimsenin durumunu anlatarak tarif etme: *Feza-yi namütenahiyi vasfa cüret eden / Bilir mi zerrelerin şart-ı ittihadı nedir?* (Cenab Şahabeddin). || Övme.

— Dilbil. *Esk.* Sıfat. || *Vasfı terkibî*, arapça veya farsça bir ismin sonuna farsça bir emir eki getirilerek yapılan sıfat.

— Ed. *Esk. Vasfı tahsinî*, varlıkların niteliklerini belirtmek için değil de, anlatımı süslemek için kullanılan sıfatlar.

— Huk. *Vasıf ihtilâfı*, devletler hususî hukukunda, içinde yabancılık unsuru bulunan bir olayın niteliğine ilişkin uyuşmazlık.

— Huk. *Esk. Vasfı mutavassıt*, bir vakıfnamede, arada belirtilen nitelik. (Bu nitelik belirtildiği yerden öncekilere uygulanır, sonrakilere uygulanmaz.)

— İstat. İstatistik konusu olan bir ana kütle birimlerinin farklı derece ve şekillerde sahip oldukları özellik. (ML)

VÂSIF sıf. (ar. *vaṣf*'tan *vâṣıf*). *Esk.* Nitelendiren. || Öven. || İ. Erkek adı. (M)

VASIF AHMED EFENDİ. Bk. AHMED VASIF EFENDİ.

VASIF BEY (Hüseyin). Bk. HÜSEYİN VASIF BEY.

VASIF BEY Enderunlu. Bk. ENDERUNLU VASIF.

VÂSIF EFENDİ Hacı, Mustafa, türk hattatı (Kastamonu ? - İstanbul 1852). Küçük

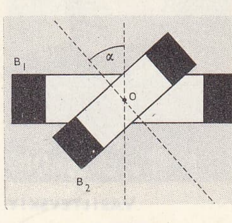

varyometre (elektr.)

Vasiliy Blajenniy kilisesi

VASILYEVSKIY

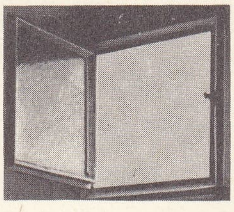

vasistas

yaşta İstanbul'a geldi. Cebecizade Mehmed Vasfi Efendi ile Laz Ömer Vasfi Efendiden yazı öğrendi. Çömez lakabıyle anılan Vâsıf Efendi, Abdülhamid I'in türbesinde baştürbedarlık yaptı. Özel koleksiyonlarda hilyeleri ve yazıları vardır. (M)

VASIFLANDIRMAK geçl. f. (*vasıflanmak'*-tan *vasıflan-dır-mak*). Nitelendirmek. (M)

VASIFLANMAK geçz. f. (*vasıf*'tan *vasıf-la-n-mak*). Nitelenmek. (M)

VÂSIF OSMAN BEY, türk şairi (İstanbul ? - ay.y. 1824). Silâhtar Mustafa Paşanın kaftancılığında bulundu (1803). Mustafa IV tahta çıktığı sırada Hasodaya girdi. Hünkârbaşı lalası, peşkir ağası (1814), aynı yıl anahtar ağası ve kiler kethüdası oldu (1816). Hacegânlık rütbesine yükseldi (1818). Gazellerinde müstehcen sayılabilecek beyitler yer alır. Basılı bir *Divan*'ı (1841) vardır. (M)

VÂSIF PAŞA Ahmed, türk devlet adamı (öl. İstanbul 1865). Müşirliğe kadar yükseldi. Sırasıyle Boğaz muhafızlığında, Niş, Silistre, Köstendil, Selânik, Trabzon valilikleriyle Arabistan ordusu müşirliğinde ve Anadolu ordusu kumandanlığında bulundu. 1855'te Kars savunmasında Ruslara esir düştü. Esirlikten döndükten sonra Tophane müşirliği yaptı. (M)

Vâsıf Tarihi, Ahmed* Vâsıf Efendinin (öl. 1806) eseri. Asıl adı *Mehasinü'l Âsâr ve Hakayikü'l Ahbar*'dır (Haberlerin Doğruları ve Eserlerin Güzelleri). Eser, osmanlı tarihinin 1752-1805 yılları arasındaki olayları içine alır. *Vâsıf Tarihi* 2 cilt olarak basıldı. Basılı kısmı 1774'e kadar olan olayları kapsar. (M)

VASIK sıf. (ar. *vüşûk*'tan *vâşık*). *Esk.* İnanan, güvenen. (M)

VASIK BİLLAH (Harun bin el-Mutasım), dokuzuncu abbasî halifesi (811-847). Babasının ölümü üzerine abbasî halifesi oldu (842). 5 Yıl kadar halifelik yaptı. Devrinde bazı fetihler yapıldı ve Sicilya adası alındı. Ölümünden sonra yerine kardeşi Mütevekkil, halife oldu. (M)

VASIL veya **VASL** i. (ar. *vaşl*). *Esk.* Ulaşma; ulaştırma, birleştirme; birleşme. || Kavuşma: *Ah kim bir dem felek re'yimce devran etmedi / Vasl dermaniyle def-i derd-i hicran etmedi* (Fuzuli). || *Vasl-ı dildar,* sevgiliye kavuşma. || *Leyle(t)-ül-vasl,* ayın son gecesi.

— Ed. *Esk.* Bir kelimenin sonundaki sessiz harfin, arkadan gelen kelimenin sesli harfiyle birleşmesi. (Hecelerin uzunluk ve kısalığına göre kurulmuş olan aruz vezninde, büyük önemi vardır. Birinci kelime sonundaki kapalı [uzun] hece, ulama ile, açık [kısa] hece durumuna geçer. Sonu çift sessizle biten ve iki kapalı hece sayılan kelimeler, böyle okununca bir uzun hece durumunu alır. *Ulama* da denir.) [M]

VÂSIL sıf. (ar. *vuşul*'dan *vâşıl*). *Esk.* Ulaşan, varan. || Kavuşan. || *Vâsıl olmak,* ulaşmak, varmak.

— Tasav. *Vâsılı Hak,* tarikatta bütün gerekli mertebelerden geçerek, Tanrı'ya ulaşan kimse. (Buna *tevhid menzili* de [Tanrı'nın birliğine ulaşma yeri] denir. Türkçedeki karşılığı *eren*'dir. Vâsılı Hak, tasavvufta, insanın ulaşabileceği en yüce basamaktır.) [M]

VASILA sıf. (ar. *vaşl*'dan *vaşıla*) Fels. *Esk.* Dıştan gelen idea'lar için kullanılırdı. (M)

VÂSIL bin ATA (Ebu Huzeyfe Gazzal), mutezile* felsefesinin kurucusu (Medine 699 - ay.y. 748). Bir süre Medine'de kaldıktan sonra Basra'ya giderek Hasan Basri'den ders aldı. 728'de hocasından ayrılarak kendi düşüncelerini yaymağa başladı. Bu sıralarda mutezilenin ikinci önemli kişisi olan Amr bin Tubeyd Ebu Osman'ın kız kardeşiyle evlendi. Siyasî bakımdan Hz. Ali tarafını tuttu. Vâsıl, düşünce bakımından eski yunan felsefesinin etkisinde kaldı. Dinî ve siyasî fikirlerini kapsayan risale ve kitapları vardır. (M)

VASILİN çoğl. i. (ar. *vâşıl*'dan *vâşılîn*). Tasav. Tanrı'ya kavuşanlar. || *Gavs-ül-vasılîn,* erenlerin başı. (M)

VASIT sıf. (ar. *vasat*'tan *vâsıt*). *Esk.* Ortada, iki şeyin arasında bulunan. (M)

VASITA i. (ar. *vâsıt*'tan *vâsıta*). Araç. || Aracı: *Zeynelâbidin partisinin Konya ve havalisinde vukuuna vasıta olduğu isyankâr harekât...* (Atatürk). || Aracılık, yardım. || —*Esk.* İki şey arasına giren üçüncü şey. || Soy. || *Bilâ-vasıta,* doğrudan doğruya. || *Bi-l-vasıta,* bir kimsenin araya girmesiyle.

— Ed. *Esk.* Tercii bentlerin ve terkibi bentlerin her bendinin sonunda bulunan ve bentleri birbirine bağlayan beyit. (Tercii bentlerde vasıta beyti, her bendin sonunda aynen tekrarlanarak, konuyu ana düşünceye bağlayan nakarat durumundadır. Terkibi bentte, değişik vasıta beyitleri kullanılır.)

— Huk. *Vasıtanın hatası,* bir irade beyanında açıklanmasında aracı olarak kullanılan kimsenin, karşı tarafa iradeyi yanlış olarak açıklaması. (Vasıtanın hatası, beyan sahibine sözleşmeyi hata sebebiyle iptal etme hakkını verir.) Bk. HATA.

— Oto. *Ağır vasıta,* ağır yükleri taşımak üzere yapılmış oldukça ağır taşıt aracı. (M)

VASITALI sıf. (*vasıta*'dan *vasıta-lı*). Vasıtası olan, araçlı. || Dolaylı: *Vasıtalı vergiler.*

— Huk. *Vasıtalı irade beyanı,* açıklanacak irade beyanlarının karşı tarafa ulaşması için, araya başka bir kişinin fiilinin karışması. (Vasıtalı irade beyanı, gazeteye verilen ilânlar, haberci veya tercüman kullanma, telgraf çekme gibi yollarla yapılabilir.) || *Vasıtalı temsil.* Bk. *Dolayısıyle* TEMSİL.

— İkt. *Vasıtalı vergi.* Bk. VERGİ.

— Muhas. *Vasıtalı* veya *geriletici metot,* cari hesapların faizlerini, iskonto yoluyle bütün sermayeleri belirli bir geçmiş tarihe getirerek hesaplama usulü. (İlk muamele tarihi veya 3 ayın başlangıcı gibi.) [M]

VASITASIZ sıf. (*vasıta*'dan *vasıta-sız*). Araçsız. || Doğrudan verilen veya alınan: *Vasıtasız vergiler.*

— Huk. *Vasıtasız irade beyanı,* bir kimsenin açıkladığı iradesinin karşı tarafa, başka bir kişinin fiili araya girmeden ulaşması. (Vasıtasız irade beyanının karşı tarafa ulaşması için, beyanda bulunanın söz ve hareketleri dışında başka bir şeye gerek yoktur: sözle, telefonla, mektupla yapılan beyanlar gibi.)

— İkt. *Vasıtasız vergi.* Bk. VERGİ. (M)

VASİ sıf. (ar. *veşâyet*'ten *vaşî*). Ölen bir kimsenin vasiyetini yerine getirmekle yükümlü kimse. || Yetim veya akılca zayıf birinin mallarını yöneten kimse.

— Huk. Velâyet altında bulunmayan küçüğün veya vesayet altındaki kimsenin kanunî temsilcisi. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Esk.* Kâsırların korunması, mallarının yönetimi veya terekenin yönetim ve bölüştürülmesi için tayin edilen kimse. || *Vasiyi gurema,* alacaklıların vasisi. (Bir kimsenin terekesindeki varlık, borçlarını karşılamıyorsa, terekenin tasfiyesi için hâkim tarafından bir vasi tayin edilir. Bu vasi, tereke varlığını alacaklılar arasında garameten [alacaklarıyle orantılı olarak] bölüştüreceği için vasiyi gurema adını alır.) || *Vasiyi kadi* (veya *musaileyh*), bir kimsenin ölümünden sonra kadı tarafından tayin edilen vasi. || *Vasiyi meyyit,* bir kimsenin ölümünden sonra terekesi için tayin ettiği vasi. || *Vasiyi muhtar,* bir kimsenin, ölümünden sonra terekesini ve küçük çocuklarını yönetmesi için tayin ettiği tam yetkili vasi.

— ANSİKL. Huk. Fiil ehliyeti tam olmayan veya kısmen bulunan kimse adına hukukî işlemlerin yapılabilmesi için kanun, bu kimselere bir kanunî temsilci yani bir vasi tayin edilmesini öngörmüştür. Bir kimseye *vasi* tayin edilmesi o kişinin küçük olması ve velâyet altında bulunmaması veya reşit, fakat hacredilmiş olması gerekir. Reşit kimselerin hangi durumlarda hacredileceği kanunda sayılmıştır (bk. HACİR). Kural olarak kanun, vasiliği kabul zorunluğu koyar. Vasinin görevleri şunlardır: a) vesayeti altında bulunan kimseye özen göstermee ve onu gözetme; b) vesayet altındaki kimseyi temsil etme. Belirli işler yönünden vasinin temsil yetkisi tek başına söz konusu olamaz; vesayet idarelerinin de iznini alması gerekir. Vasinin, sulh mahkemesinin iznini alarak yapacağı işler şunlardır: 1. gayrımenkul alım satımı veya aynî hak tesisi; 2. alelâde idarenin gerektirdiği durumlar dışında menkul eşya alım satımı; 3. alelâde işler dışında inşaat; 4. kambiyo taahhüdü; 5. ödünç verme veya alma; 6. belirli sürelerden fazla kiraya verme veya kiralama; 7. vesayet altındaki kimsenin bir meslek veya sanatla uğraşmasına izin; 8. dava açma, sulh olma ve konkordato; 9. evlenme sözleşmesi yapma ve miras paylaştırma; 10. hayat sigortası yapma; 11. çıraklık sözleşmesi yapma; 12. vesayet altındaki kimseyi bir eğitim kurumuna yerleştirme; 13. vesayet altındaki kimseye yeni ikametgâh kurma. Aşağıdaki işler için de vasinin asliye mahkemesinin iznini alması gerekir: a) vesayet altındaki kimsenin evlât edinmesi veya evlâtlık alması; b) vatandaşlık hakkını kazanma veya vaz geçme; c) bir ortaklığa girme; ç) ölünceye kadar bakma veya kaydı hayat şartıyle irat sözleşmesi yapma; d) mirasın kabul veya reddi, miras sözleşmesi yapma; e) vasi ile vesayet altındaki kimse arasında yapılan sözleşmeleri onama. Kişiye sıkı olarak bağlı olan hakları, vasi kullanamaz. Vasinin bir görevi de malları yönetmektir. Vasilik süresi kural olarak dört yıldır. Vasi, yaptığı iş karşılığı belirli bir ücret isteyebilir. Vermiş olduğu zararlardan sorumlu olur. Küçüğün reşit olması, hacir sebebinin ortadan kalkması, sürenin sona ermesi, ölüm ve vasiliğe engel olan halin ortaya çıkması vasiliği sona erdirir. (M)

VÂSİ sıf. (ar. *vüs'at*'ten *vâsî*). *Esk.* Geniş, bol: *Hükûmet-i hazıranın vâsi derecede bir hüsnüniyete malik bulunduğu zannında isabet olmadığını arzetmeme müsaade buyurmanızı rica ederim* (Atatürk). || Tanrı'nın adlarından biri. (M)

VASİ ALİSİ. Bk. ALİ ÇELEBİ.

VASİDAE çoğl. i. Önden solungaçlı, karındanbacaklı yumuşakçalar familyası; *vasum, xancus* v.b. cinslerini kapsar. (L)

VASİF i. (ar. *vaşîf*). *Esk.* Hizmetçi. (M)

VASİL sıf. (ar. *vaşl*'dan *vaşîl*). *Esk.* Bir kimseden hiç ayrılmayan (kimse). [M]

VASİLE LUPU, makedonya asıllı Moldavya prensi (1634-1653). Yunan aleyhtarı bir hareket sayesinde tahtı ele geçirdi. Matei Basarab'ın oturduğu Eflak tahtına göz dikti ve sürekli olarak onunla savaştı; Erdel prensi Rakoçi II'nin entrikaları sonunda tahttan indirildi. Kısmen Kiev başpiskoposu Pyotr Movila'nın etkisiyle düşünce hayatı büyük ölçüde gelişti. Birçok kilise yaptırdı; «Prenslik akademisi» adıyle bir okul kurdu. Vasile'nin etkisi İstanbul'un dinî çevrelerine kadar yayılıyordu. (L)

VASİLENKO (Sergey Nikiforoviç), sovyet bestecisi (Moskova 1872 - ay.y. 1956). 1905-1950 Arasında Moskova konservatuvarında ders verdi. Beş opera (*Güneşin Oğlu,* 1929; *Kristof Kolomb,* 1933; *Kar Fırtınası,* 1939; *Büyük Kanal,* 1941; *Suvorov,* 1942), baleler, beş senfoni, senfonik şiirler, süitler, bir keman konçertosu, oda müziği besteledi ve halk şarkılarından birçok uyarlama yaptı. (L)

VASİLİK i. (*vasi*'den *vasi-lik*). Vasi olma hali, vasinin yaptığı iş. (M)

VASİLİY I (1371-1425), Vladimir, Moskova ve bütün Rusya büyük knyazı (1389-1425), Dmitriy Donskoy'un oğlu. Rus topraklarını birleştirdi. Nijniy-Novgorod'u topraklarına kattı. Murom'u, Suzdal'i ve bunlara bağlı toprakları ele geçirerek Moskova, Volga ile Oka arasındaki bütün araziye sahip oldu. Daha sonra Büyük Novgorod topraklarını da elde etmeğe çalıştı. Doğuda, 1395'te Oka'ya kadar ilerleyen Timurlenk'in tehditlerine rağmen, Altınordu'ya haraç vermeme cesaretini gösterdi. (L)

VASİLİY II Kör (1415-1462), Moskova ve bütün Rusya büyük knyazı (1415-1462), Vasiliy I'in oğlu. On yaşında babasının yerine geçti. Saltanatının yirmi beş yılında amcası Galiçli Yuriy ve yeğenleri Tekgöz Vasiliy ve Dmitriy Şemyaka ile mücadele etti. 1446'da Şemyaka'nın eline düştü, gözleri oyuldu, fakat 1453'te rakiplerinin hepsini yenmeyi başardı. Bu iktidar buhranı, yurtluk sahibi büyük ailelerin zayıflaması

Foto. S.S.C.B. danışma bürosu (LAROUSSE)

ve hâkimiyetin büyük prenslerin ellerinde toplanması ile sonuçlanarak, Moskova devletine büyük yarar sağladı. Öte yandan Vasiliy II, Moskova devletinin Tatarlara bağımlılığını gevşetti ve Kazan hanlığına karşı küçük Kasım (Kasimov) hanlığına dayandı; Yunan ve Roma kiliseleri arasında birleşme kararnamesini kabul etmedi (1439). O tarihten sonra Rusya, Bizans'ın Ortodoksluğa ihanet ettiğini ileri sürerek metropolitlerini kendi seçmeğe başladı. (L)

VASİLİY III (1479-1533), Moskova ve «bütün Rusya» büyük prensi (1505-1533). Büyük İvan III'ün oğlu. Babasının siyasetini takip etti. Bizans idealine bağlanarak Boyarların bağımsızlık anlayışına karşı çıktı ve otokrasiyi geliştirdi; kendisine bağladığı eski prenslere dehşet saldı. Moskova'ya komşu olan devletlere (Pskov ve Ryazan) boyun eğdirdi. Kırım Tatarlarına karşı savaşmak için bozkırda ilk müstahkem şehirler hattını kurdu. (L)

Vasiliy Blajenniy kilisesi, Moskova'da eski kilise; bugün Tarih müzesinin bir bölümüdür. Başlangıçta «Meryem'in Şefaati» (*Pokrovski Sobor*) adlı bir katedral olan kilise, uzun moğol boyunduruğuna son veren Kazan zaferinden sonra rus mimarları Barma ve Postnik tarafından Kremlin'in dışında ve Kızıl meydanın sonunda inşa edildi (1555-1560). Bugün ortada yüksek bir piramit etrafında birbirinden farklı ve değişik boyutlu sekiz kubbeden meydana gelir. Kubbelerin yüzeyleri, birbirine girmiş, çok ince işlemeli, dilimli veya façetalıdır ve balık pullarına, bal peteğine, kavun veya ananas kabuğuna benzer. Piramidin ve silindir veya çokgen biçimli kubbelerin temelinde üst üste dizilmiş birçok kemer (kokosnik) vardır. Madenî yapraklarla yapılmış ilk kaplama, XVI. yy. sonunda çok renkli çiniler veya renkli badana ile örtülmüştür. (L)

VASİLİY Tekgöz, Dmitriy Donskoy'un torunu ve Moskova büyük knyaz'ı Kör Vasiliy II'nin yeğeni. Babası Yuriy ve kardeşi Dmitriy Şemyaka ile birlikte son derebeylik savaşlarında büyük knyazın iktidarına karşı savaştı. 1436'da yakalandı ve gözleri oyuldu. (L)

VASİLYEV (Vladimir), sovyet dansçısı (Moskova 1940). Bolşoy tiyatrosunun solo dansçısı. *Valpurgis Gecesi, Taş Çiçek, Külkedisi, Don Kişot, Petruşka* balelerinin icracısı. *Küçük Kambur At* (1960), *Spartacus* (1961), *Nergis* ve *Leylâ ile Mecnun* (1965) balelerinin ilk temsillerini canlandırdı. 1964'te Paris'te, Nijinskiy ödülünü aldı. (L)

VASİLYEVSKİY (Aleksandr Mihayloviç), sovyet mareşali ve siyaset adamı (Novopokrovka, İvanovo bölgesi 1895). 1914'te Petersburg Teknik okulunda öğrenciydi, Birinci Dünya savaşına yedek teğmen olarak katıldı. 1917'de İhtilâl Askerî komitesi üyesi oldu, ertesi yıl Molotov ile birlikte çalıştı, Komünist Partisi Merkez komitesinde onun yanında on beş yıl hizmet etti. Personel kısmı şefi olarak Stalin'in düşmanlarını uzaklaştırmada önemli rol oynadı ve böylece onun güvenini kazandı. 1935-1937'de orduda uygulanan tasfiye hareketinden hemen önce, Yüksek Harp komitesi üyeliğine tayin edilmiş olan Vasilyevskiy generalliğe yükseltildi ve Kızılorduya geçti. Frunze'nin düşüncelerini tekrar ele alarak askerî akademiye partinin yeni savaş doktrini üstüne bir plan sundu. İkinci Dünya savaşı başında Stalin'in en yakınları arasında kaldı, Tahran ve Yalta'ya onunla beraber gitti. 1942-1943 Kışında Stalingrad önünde Jukov'un yardımcılığını yaptı. Mareşalliğe yükseltildi, 1943'te Şapoşnikov'dan sonra genelkurmay başkanı oldu. Mart 1945'te Stalin, Çernyakovskiy'in ölümüyle boşalan Üçüncü Beyaz Rusya cephesi kumandanlığını Vasilyevskiy'e verdi; birkaç ay sonra Vasilyevskiy Japonya savaşını yönetmek için Uzakdoğu'ya gönderildi. 1946'da tekrar ordu genelkurmay başkanlığı görevine getirildi, ertesi yıl millî savunma bakanı Bulganin'in yardımcısı oldu, 1949'da onun yerine geçti. 1953'te Stalin'in ölümünden sonra Vasilyevskiy yerini tekrar Bulganin'e bıraktı ve onun yardımcısı oldu. 1962'ye kadar parti merkez komitesinde bulundu. (L)

VASİSTAS i. (alm. *was ist das?*, bu nedir?'in bozulmuş şekli). Bir kapı veya pencerede, dışarıya bakmak veya içerisini havalandırmak içni bırakılmış ve açılır kapanır bir kanatla örtülmüş açıklık. (L)

VASİŞTHA, Eski Hindistan'da yedi büyük bilgeden biri. Özellikle Rigveda'nın yedinci *Mandala*'sındaki ilâhilerin büyük bir kısmını yazmıştır. (L)

VASİYET i. (ar. *vaşiyyet*). Bir kimsenin ölümünden sonra yapılmasını istediği şey. ‖ *Vasiyet etmek,* öldükten sonra yapılmasını istemek: *Anası vasiyet etmiş. «ölene kadar mahpus milletine bedava bakacaksın» demiş* (Kemal Tahir).

— Huk. Miras bırakan tarafından mirasçı nasbı söz konusu olmaksızın bir kimseye ölüme bağlı olarak bir malvarlığı menfaatinin kazandırılması. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Vasiyeti tenfiz memuru,* miras bırakanın son arzularını yerine getirmek için seçtiği kimse. ‖ *Alacak vasiyeti,* miras bırakanın kendisine ait bir alacağı başkasına vasiyet etmesi. ‖ *Alt vasiyet,* bir vasiyet alacaklısına diğer bir vasiyeti yerine getirme mükellefiyetinin yüklenmesi. ‖ *Çeşit vasiyeti,* nitelik ve miktar olarak belirtilmiş vasiyet. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İbra vasiyeti,* miras bırakanın kendisine borçlu olan kimseyi borcundan ibra etmesine ilişkin vasiyet. (Mirasçının ölümüyle borçlu borçtan kurtulmaz; mirasçıların ibrayı yerine getirmeleri gerekir.) ‖ *İntifa vasiyeti,* miras bırakanın terekesinin tamamı ve kesirli bir bölümü üstünde intifa hakkı tanıdığı vasiyet. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Kanunî vasiyet.* Bk. ANSİKL. ‖ *Ön vasiyet,* miras bırakanın kanunî veya mansup mirasçılarından birine yaptığı vasiyet. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Seçimlik vasiyet,* çeşitli edimlerden birinin mirasçı veya vasiyet alacaklısına bırakıldığı vasiyet. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Tedarik vasiyeti,* miras bırakanın terekesinde bulunmayan bir şeyin vasiyet edilmesi. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Esk. Vasiyet bil-ecnebi,* mirasçılardan başkasına yapılan vasiyet. (Bu vasiyet, vasiyetçinin mirasçıları varsa, terekenin üçte biri oranında; mirasçıları yoksa, tümü için geçerli olur.) ‖ *Vasiyet bil-galle,* bir kimsenin, mülkünün gelirlerini vasiyet etmesi. (Vasiyetçinin ölümünde var olan ve vasiyet edilen ölünceye kadar kazanılacak gelirleri kapsar.) ‖ *Vasiyet bil-hac,* bir kimsenin, ölümünden sonra yerine hacca gidilmesi konusunda yaptığı vasiyet. (Bu vasiyetin yerine getirilmesi için hac masraflarının, terekenin üçte birini aşmaması gerekir. Vasiyetçinin bu konu için ayırdığı para hac masrafına yetmiyorsa, ayrılan paranın yetebileceği kadar yakın yerden, hacca gidebilecek biri bulunarak vasiyet yerine getirilir.) ‖ *Vasiyet bil-muhabat,* bir malın, sahibi tarafından, ölümünden sonra belli bir kimseye, değerinden aşağı belli bir fiyatla satılmasının vasiyet edilmesi. (Meselâ, 7 500 TL. değerindeki bir yerin, 5 000 TL.na A'ya satılmasını vasiyet, vasiyet bil-muhabattır.) ‖ *Vasiyet bil-vâris,* bir kimsenin mirasçılarından birine yaptığı vasiyet. (Kendisine vasiyet edilen mirasçı, öteki mirasçıların miras payları verildikten sonra, terekenin tamamından, vasiyetten doğan hakkını alır.) ‖ *Vasiyet bis-sehm,* vasiyetçinin, ölçüsünü belirtmeden terekesinden bir payı (sehm) vasiyet etmesi. (Mirasçılardan hiç birinin payından fazla olmamak üzere, tereke varlığının altıda birinin, vasiyet edilene verilmesiyle gerçekleştirilir.) ‖ *Vasiyet bis-semere,* vasiyetçinin belirli bir malının gelirini vasiyet etmesi. (Bu durumda vasiyet edilen ölünceye kadar, o maldan elde edilecek gelirler kendisine verilir.) ‖ *Vasiyet bis-sükna,* terekenin üçte biri ölçüsünde geçerli olmak üzere, bir kimsenin akarının süknasını (oturma hakkını) vasiyet etmesi. (Böylece vasiyet edilen kimse, kendi hayatı süresince vasiyet edilen akarda ailesiyle birlikte oturma hakkını elde eder.) ‖ *Vasiyet bis-sülüsil-mal,* vasiyetçinin malının üçte birini vasiyet etmesi. (Bu durumda, vasiyetçi öldüğü zaman, terekesindeki malların üçte biri hemen, alacaklarıyle kendisine ait olan ve üçüncü kişiler elinde kalmış mallarının üçte biri de bunlar tahsil ve ele geçtiği zaman vasiyet edilene verilir.) ‖ *Vasiyet biş-şart,* şarta bağlı vasiyet. (Burada gerçekte, bir şart değil, bir yükümlülüğün yerine getirilmesi istenir. Meselâ hukuk öğrenimi yapması şartıyle bir öğrenciye ayda 1 000 TL. verilmesi vasiyet edilmişse, bu vasiyet ancak öğrenci hukuk öğrenimine başladığı ve devam ettiği sürece yerine getirilir.) ‖ *Vasiyet bit-tasarruf,* bir kimsenin ölümünden sonra, terekesinin yönetimini ve küçük çocuklarının yararlarının gözetilmesini sağlamak üzere birini tayin etmesi. (*İsa* da denir.) ‖ *Vasiyeti gayri mürsele,* vasiyetçinin belirli bir mala ilişkin olmayarak, terekesinin bir bölümünü vasiyet etmesi. (Meselâ, terekenin altıda birini vasiyet etmesi, bu tür bir vasiyettir.) ‖ *Vasiyeti muallaka,* geçerliliği, gelecekteki bir olayın gerçekleşmesine bağlı vasiyet. (Meselâ, «erkek torunum olursa...» kaydıyle yapılan vasiyetin geçerliliği, torunun doğumuna kadar askıdadır. Torun erkek olursa vasiyet yürürlüğe girer, kız olursa vasiyet bir sonuç doğurmaz.) ‖ *Vasiyeti mukayyede,* yer, zaman veya bir olaya bağlı olarak yapılan vasiyet. («Uçak kazasında Ankara'da» veya «yaz aylarında ölürsem» şeklinde yapılan vasiyet gibi.) ‖ *Vasiyeti mutlaka,* yer, zaman veya bir olaya bağlı olmayarak yapılan vasiyet. («Malımın beşte ikisini A'ya vasiyet ettim» şeklinde yapılan vasiyet gibi.) ‖ *Vasiyeti mürsele,* terekede var olan veya terekeden yapılacak sarfiyatla sağlanacak belli bir şeyin vasiyeti. (Meselâ, bir kimsenin kullandığı cep saatini, öldükten sonra A'ya vasiyet etmesi bu tür bir vasiyettir.)

Vladimir VASSİLİEV

— ANSİKL. Huk. Miras bırakanın terekesinden belirli bir malı bir kimseye bırakması maddî anlamda, ölüme bağlı tasarruf türlerinden biri olan *vasiyet*'i meydana getirir. Lehine vasiyet yapılan kimse, yani vasiyet alacaklısı, miras bırakanın küllî halefi olmadığı için tereke borçlarından sorumlu olmaz. Bunun gibi, vasiyet alacaklısının tereke malları üstünde bir aynî hakkı da yoktur. Onun sadece, vasiyet borçlusuna yönelen, vasiyet borcunu yerine getirmesine ilişkin bir şahsî hakkı vardır. Bunun tek istisnası, vasiyet edilen şeyin hayat sigortası bedeli olmasıdır. Bu halde, vasiyet alacaklısı, bu bedelin kendisine ödenmesini doğrudan doğruya sigortacıdan isteyebilir. Vasiyeti yerine getirecek olan kimse, yani vasiyet borçlusu, kural olarak kanunî mirasçı veya mansup mirasçılardır. Ancak miras bırakan yapmış olduğu ölüme bağlı tasarrufla, vasiyeti yerine getirme borcunu, mirasçılardan biri veya birkaçına yükleyebilir. Birden fazla vasiyet borçlusunun bulunduğu hallerde, bunlar arasında teselsül vardır. Alt vasiyetin söz konusu olduğu durumlarda vasiyet borçlusu, lehine vasiyet yapılan kimsedir. Vasiyet borçlusu olan kimse, herhangi bir sebeple mirasçı niteliğini kazanamazsa, onun yerine olan kimseler borcu yerine getirmek yükümü altına girerler. Vasiyet borcu, miras bırakanın ölümüyle birlikte kendiliğinden doğar. Borcun muaccel olması için vasiyet borçlusunun miras kabul etmesi veya ret imkânının sona ermesi gerekir. Vasiyet alacağı on yıllık bir zamanaşımına bağlıdır. Bu sürenin başlangıcı, vasiyet alacaklısının vasiyeti öğrendiği zamandır. Vasiyet alacaklısının vasiyeti reddetmesi imkânı vardır. Bu halde ret geçmişe etkili olur ve miras açıldığı günden itibaren hüküm doğurur. Vasiyet edilen şey, mirasın açıldığı andaki durumuna göre vasiyet alacaklısına verilir. Mirasın açılmasıyle ölüme bağlı tasarrufun yapıldığı süre arasında vasiyet edilen şeye gelen zarar ve yararlar, vasiyet alacaklısına aittir. Buna karşılık, mirasın açılmasıyle vasiyet edilen şeyin vasiyet alacaklısına teslim edildiği süre içinde meydana gelen zararlarda durum farklıdır. Bu halde vasiyet borçlusu vekâletsiz iş görme esaslarına göre verdiği zarardan sorumlu olur. Vasiyet üç halde tenkis edilir: 1. mahfuz hisseli mirasçıların mahfuz hisselerine tecavüz edilerek yapılan vasiyetler; 2. tereke mevcudunu aşan vasiyet; 3. vasiyeti ifa etmek zorunda olan kimseye yapılan teberru miktarını aşan vasiyetler. Birinci durumda mahfuz hisseli mirasçılar genel hükümlere göre tenkis* davası açarlar. Diğer iki halle belirtilmek istenen şey, vasiyet borçlularının, vasiyeti sadece terekeden ellerine geçen şeyle yerine getirmek zorunda olduk-

ları; bunu aşan bir vasiyeti yerine getirmek borcu altında olmadıklarıdır. Bu suretle, mahfuz hisseli olmayan mirasçılar alt vasiyet halinde, vasiyet borçlusu olan kimse, tenkis hükümlerinden yararlanarak, fazla ifadan kaçınabilecektir. Bütün bu hallerde tenkis, kendiliğinden işlemez. Bunun için bir tenkis davasının açılması veya tenkis definin ileri sürülmesi gerekir. Birden fazla vasiyet söz konusuysa, tenkis orantılı olarak yapılır.

vaşak

● *Çeşit vasiyeti.* Çeşit vasiyetinde, miras bırakan nitelik ve miktar itibarıyle belirtilmiş bir çeşit malı vasiyet etmektedir. Bu halde, vasiyet edilen şeyin terekede bulunup bulunmadığına bakılmaz. Çeşit vasiyetinin başında, bir miktar paranın vasiyet edilmesi gelir. Ancak bunun yanında başka şeylerin de çeşit vasiyeti olarak vasiyet edilmesine bir engel yoktur (msl. üç at. Bu halde, atlar terekede bulunsun bulunmasın mirasçılar bu borcu yerine getirmek zorundadır). Çeşit vasiyetlerine, çeşit borçlarına ilişkin hükümler uygulanır. Yani, vasiyet borçlusu olan mirasçı veya mirasçılar orta nitelikte olandan daha aşağı bir şeyi veremezler.

● *İntifa vasiyeti.* İntifa hakkının kurulabilmesi için, borçlunun bu hakkı kurmak için gerekli olan işlemleri yapması gerekir. Yani mirasçının, intifa menkul bir mal üstündeyse, bunların zilyetliğini devretmesi; intifa bir gayrımenkulse, intifa hakkının tapu siciline tescil edilmesi gerekir. Bu durum Medenî kanunda özel olarak düzenlenmiş bulunan kanunî intifa hakkından farklıdır. Kanunî intifa hakkında, yani sağ kalan eşin ve büyükanne ve babaların ana ve babalarının tereke üstündeki haklarında, hak kendiliğinden doğar, miras bırakanın yapmış olduğu intifa hakkında, hakkın doğması için gerekli olan işlemlerin mirasçılar tarafından yapılması gerekir. Bu işlemler yapılmadan önce, lehine vasiyet yapılan kimsenin sadece bir talep hakkı söz konusu olmaktadır.

● *Kanunî vasiyet.* Kanunun, belirli hallerde, belirli kişilere terekeye karşı ileri sürebilecek şekilde tanıdığı haklar için «kanunî intifa hakkı» terimi kullanılır. Buna göre, miras bırakanın ölümü anında kendisiyle birlikte yaşayan kimselerin bir ay süreyle onların iaşe ve ibatası, terekeden temin edilir.

● *Ön vasiyet*'te bir kimse hem mirasçı, hem de vasiyet alacaklısı sıfatını kazanmaktadır. Miras bırakan oğluna, evinde bulunan kütüphanesini vasiyet edecek olursa bu bir ön vasiyet sayılır. Zira, bir kimsenin oğlu onun mirasçısıdır ve bu mirasçı lehine ayrıca bir de vasiyette bulunulmaktadır. Miras bırakanın bir ön vasiyet mi yaptığı, yoksa bir paylaşma kuralı mı koyduğu kesin olarak anlaşılamazsa, onun paylaştırma kuralı koyduğuna ilişkin bir karine vardır. Ön vasiyet halinde bir kimse, hem mirasçı hem de vasiyet alacaklısı sıfatını kazanır ama, bu iki sıfat birbirinden tamamen bağımsızdır. Bu sebeple, mirası reddeden mirasçının vasiyet alacaklısı sıfatı devam eder. Bunun gibi, kendisine mal vasiyet edilen kimse, vasiyeti reddederek, sadece miras payıyle yetinebilir.

● *Seçimlik vasiyet.* Bu halde vasiyet konusu birden fazla şey bulunmaktadır ve içlerinden birinin seçilmesiyle vasiyet borcu yerine getirilecektir. Biras bırakan bu seçimi vasiyet alacaklısı veya vasiyet borçlusuna yükleyebilir. Bu halde bunlardan birinin seçeceği şeyler borcu yerine getirir. Seçim hakkının kimde olduğuna ilişkin bir hükmün vasiyetnamede bulunmaması halinde, bu hak vasiyet borçlusuna ait olur.

● *Tedarik vasiyeti.* Terekede bulunmayan bir malın vasiyet edilmesi iki halden doğabilir. Birinci halde, söz konusu mal, miras bırakan ölüme bağlı tasarrufu düzenlerken, malvarlığında bulunmaktaydı; fakat, miras bırakanın rızasıyle veya rızası dışı olarak sonradan malvarlığından çıktığı için terekede bulunamamaktadır. İkinci halde ise, vasiyet edilen mal, miras bırakan ölüme bağlı tasarrufu yaparken dahi malvarlığında bulunmadığı için, terekede çıkmamaktadır. Her iki halde de, vasiyet edilen şey terekede bulunmayınca, karine olarak mal vasiyeti düşer. Ancak miras bırakan bunun aksini istemiş ve ölüme bağlı tasarrufunda belirtmiş olabilir. Buna göre, miras bırakanın mal terekede bulunmamasına rağmen, vasiyetin yerine getirilmesini istediği ispat edilecek olursa, mirasçı bu malı tedarik edip lehine vasiyet yapılan kimseye vermek zorundadır. Miras bırakanın iradesinin bu yolda olduğunu ispat, lehine vasiyet yapılan kimseye aittir. (→ Bibliyo.) [M]

VASİYETNAME bls. i. (ar. *vaşiyyet* ve fars. *nāme*'den *vaşiyyet-nāme*). Huk. Miras bırakanın ölümünden sonraki isteklerini kapsayan, bir taraflı ve varması gerekli olmayan bir irade beyanıyle düzenlenen, ölüme bağlı tasarruf türü. (Bk. ANSİKL.) || *Vasiyetname ehliyeti*, vasiyetname yapabilmek için gerekli olan ehliyet. (15 Yaşını doldurmuş, temyiz kudretine sahip herkes vasiyetname yapabilir.) || *El yazısıyle vasiyetname*, miras bırakanın tarih ve düzenleme yeri de dahil olmak üzere baştan sona kadar el yazısıyle yazdığı ve imzaladığı vasiyetname. (Bk. ANSİKL.) || *Resmî vasiyetname*, yetkili resmî memur önünde düzenlenen vasiyetname. (Bk. ANSİKL.) || *Sözlü vasiyetname*, belirli şartların gerçekleşmesi halinde, miras bırakanın sözlü şekle uyarak düzenlediği vasiyetname. Bk. ANSİKL.

— Tar. *Siyasî vasiyetname*, bir devlet adamının siyasetine ilham kaynağı olan ilkeleri açıkladığı belge. (Bazı siyasî vasiyetnamelerin gerçekliği tartışma konusudur.)

— ANSİKL. Huk. *Vasiyetname* şekli anlamda, ölüme bağlı bir tasarruftur. Bir taraflı, varması gerekli olmayan bir irade beyanıyle yapılır ve miras bırakan her zaman geri alabilir. Vasiyetname üç türde yapılabilir: 1. el yazısıyle vasiyetname; 2. resmî vasiyetname; 3. sözlü vasiyetname. Vasiyetnamenin geri alınması, önce vasiyetçinin hayattayken bunu herhangi bir şekilde geri almasıyle gerçekleşir. Ancak vasiyetçi, vasiyetnamesini sonradan yapacağı bir ölüme bağlı tasarrufla da geri alabilir. Geri almaya ilişkin vasiyetnamenin, geri alınan vasiyetnameyle aynı şekilde yapılması gerekli değildir.

Yok ederek geri alma şekli, yakma, yırtma, çizme v.b. hareketlerle gerçekleştirilir. Resmî vasiyetnamelerin yok etme yoluyle geri alınmış sayılabilmesi için, sadece vasiyetçinin elindeki kopyanın yok edilmesi yeterli değildir. Ayrıca noterde bulunan nüshanın da çizilmesi veya iptal edildiğinin başka bir şekilde gösterilmesi gerekir. Vasiyetnamenin yok olması, geri alma niyetinden başka bir sebebe dayanırsa, varılacak sonuç farklıdır.

● *El yazısıyle vasiyetname*'nin baştan sona kadar, düzenleme yeri ve tarihi de dahil olmak üzere, miras bırakanın el yazısıyle yazılmış, yine onun tarafından imzalanmış olması gerekir. Bu tür vasiyetnamenin birçok yarar ve sakıncası vardır. Meselâ, çok kolay kaybolabilmesi, miras bırakanın evrakı arasında bulunan bir metnin gerçek vasiyetname mi yoksa proje mi olduğunun kolaylıkla anlaşılamaması, hukuk hakkında bilgisi olmayan vasiyetçinin, açık ifadeler kullanmaması ve vasiyetçinin dış etkiler altında kalması, sakıncalıdır. Buna karşılık, çok kolay yapılması, masrafsız olması ve gizliliği, yararları arasında belirtilir.

Vasiyetnamenin şekil yönünden geçerlik şartlarından biri de düzenleme yeri ve tarihini göstermesidir.

Vasiyetnamede birtakım düzeltme ve ekler bulunabilir. Bunlar vasiyetname düzenlenirken yapılmışsa, vasiyetnamenin geçerliğini etkilemez. Vasiyetname tamamlandıktan sonra yapılan ek ve düzeltmeler, yeni bir vasiyetname niteliğini aldığı için, bunların ayrıca imzalanması ve düzenleme yeriyle tarihin gösterilmesi gerekir. Yapılan ek ve düzeltmeler, vasiyetname yönünden esaslı değilse, bunların şekil şartına uygun olarak yapılması aranmaz. Bu şekilde düzenlenen bir vasiyetname, saklanmak üzere noter veya sulh hâkimine verilebilir. Ancak bu verme, vasiyetnamenin geçerli olmasına ilişkin bir şart değildir. Vasiyetnamenin verilmesi, bunu yapanın iradesine bırakılmıştır.

● *Resmî vasiyetname*, noter, sulh hâkimi veya kanuna göre yetkili kılınan memur önünde resmî şekle uyularak yapılır. Medenî kanun iki tür resmî vasiyetname öngörmüştür: **1.** Vasiyetçi tarafından okunan ve düzenlenen vasiyetnamenin birinci safhasında, vasiyetçi son arzularını resmî memura bildirir. Bu bildirme yazılı veya sözlü olabilir. Resmî memur, kendisine bildirilen bu son arzuları yazar veya memurlarından birine yazdırır. Bundan sonra okuması için metni vasiyetçiye verir ve o da okuduktan sonra imzalar. Bu safhada şahitlerin bulunması gerekli değildir. Vasiyetçi tarafından imzalanan vasiyetname, resmî memur tarafından da imzalanır ve tarihi konulur. İkinci safha şahitler önünde gerçekleşir. Vasiyetçi, şahitlerin önünde, vasiyetnameyi okuduğunu ve bunun son arzularını kapsadığını belirtir. **2.** Vasiyetçinin okuyarak imzalamadığı vasiyetnamenin birinci safhası bir önceki vasiyetnamede olduğu gibidir. İkinci safhada vasiyetname, vasiyetçi tarafından okunmaz; resmî memur tarafından, şahitlerin önünde vasiyetçiye okunur. Bu okumadan sonra vasiyetçi, vasiyetnamenin son arzularını kapsadığını şahitler önünde belirtir. Bu iki tür vasiyetnamenin birleştirilerek yapılması da mümkündür. Bu şekilde bir resmî vasiyetnamenin aslı resmî memur tarafından saklanır, bir sureti vasiyetçiye verilir.

● *Sözlü vasiyetname*, kanunun belirttiği durumlarda düzenlenebilir. Kanun, bunun için olağanüstü bir durum bulunmasını öngörür; ölüm tehlikesi, ulaşımın kesilmesi, bulaşıcı hastalık ve savaş hali gibi. Burada önemli olan, öteki normal vasiyetname şekillerinden birine başvurma imkânının ortadan kalkmış olmasıdır. Bu olağanüstü durumlardan birinin varlığı halinde, vasiyetçi son arzularını iki şahide sözlü olarak belirtir. Bundan sonra, vasiyetçinin son arzuları yazı haline getirilir. Burada iki yol vardır: a) şahitlerden biri, vasiyetçinin son arzularını, tarihi de belirterek yazar ve ötekiyle birlikte imzalar. İmzalanan metin hemen hâkime verilir. İki şahidin birlikte hâkim önüne çıkmaları gereklidir; b) şahitlerin hâkime başvurarak son arzuları sözlü olarak bildirmeleri ve metnin hâkim tarafından hazırlanması. Sözlü vasiyetname geçici nitelikte bir vasiyetnamedir; vasiyetçinin öteki vasiyetname şekillerinden birini yapabilme imkânını elde etmesinden bir ay sonra hükümden düşer. Buna karşılık, vasiyetçi bu bir ay geçmeden ölür veya ölüme bağlı tasarruf yapma ehliyetini kesin olarak kaybederse, sözlü vasiyetname kesin olarak geçerli olur. (→ Bibliyo.) [ML]

VASKONLAR, lat. **Vascones**. Esk. coğ. İspanya'da halk; bugünkü Navarra'da ve komşu illerin bazı kısımlarında yaşayan Vaskonlar, Baskların atalarıdır (bask adı tekil *vasco*'dan gelir). Latin yazıtlarındaki birkaç özel addan veya eski yazarların eserlerinden anlaşılan, dillerinin Akitanyalıların diline çok yakın olduğu ve onun gibi Baskçanın eski bir biçimi olduğudur. Pompeius zamanında hücuma uğrayan Vaskonlar Augustus zamanında Roma'ya boyun eğdiler; imparatorluğun yıkılmasından sonra da Vizigotların hâkimiyetine girdiler; ama sık sık ayaklandılar. VI. yy. sonunda Pirene'leri aştılar ve Novempopulania'yı istilâ ettiler; bu bölgeye o zaman verilen *Vasconia* adı, zamanla «Gascogne» şeklini aldı. (L)

VASL i. Bk. VASIL.

VASLE i. (ar. *vāşle*). Tasav. Mevlevî tarikatından olanların giydiği elbise türlerinden birinin adı. (M)

VASLUİ, Romanya'da şehir, Boğdan'da (Yaş bölgesi), Birlad'ın kuzeyinde; 15 000 nüf. Büyük İstvan'ın bir sarayının yıkıntıları. Soğutucu maddeler fabrikası. Un fabrikaları. Şarapçılık. (L)

VASM i. (ar. *vaşm*). *Esk.* Eksiklik, kusur. (M)

VASMER (Max), alman dilbilimcisi (Petersburg 1886-Berlin 1962). İslav bilimleri alanında ilerigelenlerden biridir. Eserleri: *Die Iranier in Südrussland* (1923), *Beitrage*

Foto. LAROUSSE

zur Historichen Völkerkunde Osteuropas (1932-1936), *Die Slaven in Griechenland* (1941). [L]

VASMET i. (ar. *vaşmet*). *Esk.* Halsizlik. || Eksiklik, kusur. (M)

VASPURAGAN. Bk. VAN.

VASSAD sıf. (ar. *vasad*'dan *vassād*). *Esk.* Ören, dokuyan. (M)

VASSAF sıf. (ar. *vasf*'tan *vassāf*). *Esk.* Niteleyen, özelliklerini belirterek anlatan. || İ. Erkek adı. (M)

VASSAF ABDULLAH. Bk. ABDULLAH VASSAF EFENDİ.

VASSAF Hüseyin, türk şairi (İstanbul 1872-ay.y. 1929). Mülkiye mektebine devam etti. Özel öğrenim gördü. Rüsumat Emaneti Evrak kalemine girdi (1892). Mühimme mümeyyizi oldu. Sirkeci Merkez Rüsumat ve İstanbul başmüdürüyetinde bulundu. Eserleri: *Sefine-i Evliya-yı Ebrar* (İyiliksever Velilerin Gemisi); *Gülzar-ı Aşk* (Aşkın Gülbahçesi); *Divan-ı Eşar* (Şiirler Dergisi). [M]

VASSAL sıf. (ar. *vasl*'dan *vassāl*). *Esk.* Bağlayan, birleştiren.

◆ İ. G. santl. *Esk.* Sayfaları birbirine yapışan yazma kitapları düzelten sanatçı. (M)

VASTERAS, İsveç'te şehir, Västmanland ilinin idare merkezi, Svarta ırmağının Mälar gölüne döküldüğü yerde; 80 700 nüf. Önemli sanayi şehri: elektrometalürji, makine yapımı, bıçkıhaneler, cam fabrikaları v.b. XIV. yy.dan kalma şato; XIII. yy.dan kalma katedral. — *Västeras diyeti*'nde (1527), Gustaf Vasa İsveç'te Katolikliği ortadan kaldırdı. (L)

VASTERBOTTEN, İsveç'te (Norrland) il; 59 142 km²; 283 600 nüf. İdare merkezi, *Umea.* Başlıca şehri, *Skelleftea.* (L)

VASTERGÖTLAND, İsveç'te (Götaland) eski il; Vaner, Vatter ve Kattegat gölleri arasında; 16 600 km². Merkezi, *Göteborg;* başlıca şehirleri: *Boras, Skara, Trollhättan.* Bugün *Alvsborg,* Göteborg och Bohus ve Skaraborg «lan»ları arasında paylaşılmıştır. (L)

VASTERNORRLAND, İsveç'te (Norrland) il *(län),* eski Angermanland ve Medelpad illerinin birleştirilmesiyle kuruldu; 25 703 km²; 283 300 nüf. İdare merkezi, *Härnösand.* Başlıca şehri, *Sundsvall.* (L)

VASTERVİK, İsveç'te (Kalmar) şehir, Baltık denizi kıyısında; 18 700 nüf. Balıkçı limanı ve sanayi merkezi: makine ve mobilya yapımı; bıçkıhaneler, kâğıt, kibrit ve konserve fabrikaları v.b. (L)

VASTMANLAND, İsveç'te (Svealand) il; Mäler gölünün kuzeyinde; 6 772 km²; 235 200 nüf. İdare merkezi, *Västeras.* (L)

VASTO, İtalya'da şehir, Abruzzi'de (Chieti ili), Adriya denizine hâkim bir burunda; 20 100 nüf. Burası Eskiçağdaki *Histonium*'dur. XIII. yy.dan kalma katedral; XVI. yy.dan kalma saray. Tarım merkezi ve sayfiye yeri. (L)

Vasvar antlaşması, Osmanlı imparatorluğu ile Avusturya devleti arasında imzalanan barış antlaşması (1664). Osmanlı imparatorluğu, uzun süre barış halinde bulunduğu Avusturya'nın Erdel (Transilvanya) bölgesine saldırıları ve sınırlarda yarattığı olaylar üzerine savaş için gizlice hazırlıklara başlamıştı. Durumu anlayan Avusturya, barışın devamı için çalıştıysa da bir sonuç alamadı. Sadrazam ve serdarıekrem Fazıl Ahmed Paşa kumandasındaki ordu 14 nisan 1663'te Edirne'den hareket ederek Belgrad'a geldi. On gün sonra, Belgrad'dan hareket edildiği sırada yeniden barış isteyen Avusturyalıların teklifi kabul edilmedi. Türk ordusu Uyvar, Leva, Novigrad'ı aldı ve Belgrad kışlağına çekildi. 1664'te ordu yeniden harekete geçti. Önce Kanije, kuşatmadan kurtarıldı. Sonra düşmanın bunun yakınında yaptığı Yenikale (Zrinvar) alınarak yıkıldı. Avusturya imparatorluğu barış istedi. İmparator, türk ordusunda bulunan kapı kethüdasını (temsilcisini) barış görüşmeleri için delege tayin etti. Köprülü Fazıl Ahmed Paşa ile avusturya temsilcisi, on maddelik bir barış antlaşması tasarısı üstünde anlaştılar (29 temmuz 1664). Bu arada imparatora bu şartları ve daha ağırlarını kabul ettirmek için türk ordusu ileri harekâta devam etti. Saint-Gottard yakınında Raab suyunda köprü başını tutan osmanlı kuvvetleri, Avusturya ve müttefiklerine yenildi (1 ağustos 1664). Vasvar'a çekilen Fazıl Ahmed Paşa önceden kararlaştırılmış esaslara uygun olan antlaşmayı imzaladı. Ancak, imparator tarafından onaylanıncaya kadar askerî harekâta devam eden osmanlı ordusu, o sırada düşmanın saldıracağı düşünülen Uyvar taraflarına gitti. Eylül sonlarına doğru, antlaşmanın imparator tarafından onaylanan nüshası geldiğinden, Fazıl Ahmed Paşa Belgrad kışlağına çekildi. Bu antlaşmaya göre; Uyvar ile Novigrad Osmanlılarda, Zatmar ile Çubukluk (Zabolç) Avusturyalılarda kalıyor, Yenikale'nin tekrar inşa edilmeyeceği, Zegelheyd kalesinin yıkılacağı, imparatorun Vaag ırmağını savunabilmek için Zempete ile Gotha arasında ancak bir kale yapabileceği ve iki tarafın da Erdel'den çekilerek, Apafi'yi Erdel prensi tanıyacakları kabul ediliyordu. Bunların dışındaki hükümler, Zitvatorok antlaşmasının aynıydı ve bu durum, antlaşmanın bir maddesiyle hükme bağlandı. Bk. ZİTVATOROK ANTLAŞMASI. (M)

VASULU, Manding ülkesinde bölge, Gine ile Mali sınırında, Nijer ve Sankaarni arasında. Mali imparatorluğunun birçok başkenti ve Samory krallığının merkezi burada kuruldu. (L)

VAŞAK i. (fars. *veşak*'tan). Etçil memeli hayvan; kulaklarının ucunda sert kıllardan sivri bir demet bulunur; Kuzey yarımkürede yaşar. (Kedigillerden.)

— ANSİKL. *Vaşak*'lar, kolay koşup tırmanabilen, kuvvetli, çevik ve iri hayvanlardır. Avrupa vaşağı (*Lynx lynx*) sadece dağlarda görülür. Uzunluğu 1,30 m'yi bulabilir. Gebelik süresi altmış üç gündür. İspanya vaşağı *(L. pardina),* kuzey amerika vaşağı *(L. Canadensis)* ve kuzey asya vaşağının *(L. İsabellina)* postu çok değerlidir.

— Deric. Yumuşak ve sağlam olan *vaşak postu* kırmızımsı esmer renkte, kalın ve derin kıllıdır; arasında gümüşî renkte seyrek uzun kıllar da bulunur. Karın kısmı beyaz ve hafifçe siyah beneklidir. (L)

VAŞAK, Kuzey yarımkürede takımyıldız; Büyükayı ve Arabacı takımyıldızları arasında dolambaçlı bir eğri şeklinde dizilmiş zayıf yıldızlardan meydana gelir; Vaşak'ın kuyruğuna yakın en parlak yıldızı 4. kadirdendir. (L)

VAŞTİ, Ester'in kutsal kitabına göre, İran hükümdarı Ahasverus'un (Ahaşveroş) [Kserkses] karısı. Hükümdarın emrine rağmen bir ziyafette davetlilere görünmeyi reddettiği için Ahasverus onu boşadı ve yahudi Ester ile evlendi (Ester'in kitabı, I). [L]

VAT i. Bk. WATT.

VATAN i. (ar. *vatan*). Bir kimsenin doğduğu veya vatandaş olarak bağlı bulunduğu ülke: *Bizi bugün için beslemiş vatan / Ne mutlu bu yolda olaydım kurban* (Âşık Veysel). || *Esk. Vatan-ı sani,* ikinci vatan, sonradan yerleşilen yer.

— DEY. *Vatanı kurtarmak. Argo.* Durumu idare etmek. (M)

VATANDAŞ i. (*vatan*'dan *vatan-daş*). Yurttaş. (M)

VATANDAŞLIK i. (*vatandaş*'tan *vatandaş-lık*). Yurttaşlık.

— Huk. Kişileri bir devlete bağlayan bağ. (Bk. ANSİKL.) || *Vatandaşlığın kazanılması.* Bk. ANSİKL. || *Vatandaşlığın kaybedilmesi.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Kimlerin *vatandaş* olacağı, her devlet tarafından kanunla düzenlenir; bu yönden devletlerin tam bir bağımsızlığı vardır. Anayasa md. 54 türk vatandaşlığının ancak kanunlarda yazılan şartlarla kazanılabileceğini öngören bu kuralı belirtir.

● *Vatandaşlığın kazanılması,* türk vatandaşlığı 1964 Tarihli ve 403 Sayılı kanununa göre 3 yolla kazanılır: I. kanun yoluyle; II. yetkili makam kararıyle; III. seçme hakkıyle.

I. *Kanun yoluyle kazanma.* Bu halde de 3 ayrı tür söz konusudur. Bunlar: a) nesep; b) doğum yeri; c) evlenmedir.

a) *Vatandaşlığın nesep yoluyle kazanılması,* doğum, hal değişikliği veya evlât edinmeyle olur. Evlilik içinde doğan ve babası türk olan çocuk, türk vatandaşı olur. Türk anadan doğan çocuktaysa bir ayırım yapmak gerekir. Türk ana ve yabancı babadan doğan ve evlilik içi nesepli olan çocuğun türk vatandaşlığını kazanabilmesi için, çocuğun, babanın vatandaşlığını herhangi bir sebeple kazanamaması gerekir. Hal değişikliğinden kastedilen, evlilik dışı doğan çocuğun, babasına bir nesep bağıyle bağlanmasıdır (Vatandaşlık kn. md. 2). Kanun yoluyle türk vatandaşlığının kazanılmasının diğer bir yolu da evlât edinmedir. **b)** Doğum yerine göre vatandaşlığın kazanılması. Vatandaşlığın kanun yoluyle kazanılmasının ikinci türü, doğum yeri esası veya toprak esasıdır: Türkiye'de doğan çocuklar belirli şartların gerçekleşmesiyle türk vatandaşı sayılırlar. **c)** Evlenme. Evlenme yoluyle kazanılan vatandaşlık, sonradan kazanılmış vatandaşlıktır. Evlenme yoluyle vatandaşlık rızaya bağlı olarak veya rızaya bağlı olmaksızın kazanılır. Evlenme sonucu rızaya bağlı olmaksızın kadının türk vatandaşlığını kazanabilmesi için kadının vatansız olması veya evlenmeyle asıl vatandaşlığını kaybetmesi gerekir. Bunun dışında, bir türkle evlenen yabancı kadının türk vatandaşlığını kazanması onun rızasına bağlıdır. Evlenme evlendirmeye yetkili türk makamları önünde yapılıyorsa, kadının türk vatandaşlığına geçme talebini, bu makama yapması gerekir.

II. *Yetkili makam kararıyle vatandaşlığın kazanılması* «tevsik» yoluyle olur. Burada da genel ve istisnaî iki yol vardır. Genel yolla vatandaşlığa alınmanın şartları şunlardır: a) reşit olma; b) Türkiye'de beş yıl ikamet etmiş olma; c) Türkiye'ye yerleşme niyeti; ç) iyi ahlâk sahibi olma; d) genel sağlık yönünden tehlikeli bir hastalığa tutulmamış olma; e) türkçe konuşabilme; f) geçimini sağlayacak geliri olma. İstisnaî vatandaşlığa alınma yolundan, şu kişiler yararlanabilir: a) türk vatandaşlığını kaybetmiş olanların sonradan doğan reşit çocukları; b) türk vatandaşıyle evli olanlarla bunların reşit çocukları; c) türk soyundan olanlar ve bunların reşit çocukları; ç) türk vatandaşıyle evlenme kararıyle Türkiye'ye yerleşenler; d) belirli alanlarda Türkiye'ye yararı dokunmuş kişiler; e) vatandaşlığa alınması Bakanlar kurulunca zorunlu görülenler. Bunlar dışında, türk vatandaşlığını kaybetmiş olanlar da ikamet şartı aranmadan Bakanlar kurulu kararıyle vatandaşlığa alınırlar.

III. *Seçme hakkının kullanılmasıyle vatandaşlığın kazanılması.* Aşağıda yazılı 7 gruptan birine giren kimse türk vatandaşlığını seçebilir. a) türk anadan doğup da doğumla türk vatandaşlığını kazanamayanlar; b) yabancıyle evlenme sonucu türk vatandaşlığını kaybeden kadının önceki çocukları; c) analarına bağlı olarak evlenme sonucu türk vatandaşlığını kazanan ve sonra da analarına bağlı olarak türk vatandaşlığını kaybeden çocuklar; ç) kadına türk vatandaşlığını kazandıran evlenmeden olan ve sonra analarına bağlı olarak türk vatandaşlığını kaybeden çocuklar; d) türk vatandaşlığından çıkma yoluyle ayrılan kimselerin kendilerine bağlı olarak vatandaşlığı kaybeden çocukları; e) seçme hakkını kullanarak türk vatandaşlığından ayrılan kimselerin çocukları; f) yabancıyle evlenerek türk vatandaşlığını kaybeden kadın, evlilik sona erince üç yıl içinde türk vatandaşlığına dönebilir.

● *Türk vatandaşlığının kaybedilmesi.* Türk vatandaşlığı şu durumlarda kaybedilir: **1.** evlenme. Yabancı ile evlenen türk kadın, kocasının bağlı olduğu kanun kendisine vatandaşlık veriyorsa, seçme hakkını kullanarak, türk vatandaşlığını kaybeder; **2.** vatandaşlıktan çıkma. Mümeyyiz, reşit ve askerlik görevini yapmış olan türk vatandaşı vatandaşlıktan çıkabilir; **3.** vatandaşlığın iptali. Türk vatandaşlığına alınabilmesi için gerekli şartlara ilişkin yalan beyanda bulunduğu anlaşılan kimseye verilen vatandaşlık, alınmadan itibaren 5 yıl içinde Bakanlar kurulu kararıyle iptal edilir; **4.** vatandaşlığın kaybettirilmesi. Aşağıda yazılı kişilerin vatandaşlıkları, Bakanlar kurulu kararıyle

kaybettirilir: a) çıkma izni almadan, kendi istekleriyle, yabancı devlet vatandaşı olanlar; b) yabancı bir ülkede, Türkiye'nin çıkarlarına aykırı hizmette bulunan ve kendilerine bu işi bırakmaları ihtar edilen kimseler; c) Türkiye ile savaş halinde bulunan bir devlette izin almadan herhangi bir hizmeti görenler; ç) yurdu dışında olup da askerlik görevini yapması için çağrıya 3 ay içinde uymayanlar; d) sevk sırasında kıtalarına katılmayıp yurt dışına kaçanlar; e) subay olan ve herhangi bir sebeple yurt dışında olup da yapılan çağrıya 3 ay içinde uymayanlar; f) türk vatandaşlığını kazanan ve 7 yıl kesintisiz yurt dışında oturan ve Türkiye ile ilgisini kesmediğini resmî bir belgeyle ispat edemeyenler; **5.** vatandaşlıktan çıkarma: yurt dışında bulunan ve devlet aleyhine faaliyette bulunan kimseler haklarında Türkiye'de kovuşturma yapılmasına imkân yoksa ve bu kişiler çağrıya rağmen 3 ay içinde Türkiye'ye dönmezlerse Bakanlar kurulu kararıyle vatandaşlıktan çıkartılırlar; **6.** seçme yoluyle kayıp: reşit olan türk vatandaşları şu hallerde yabancı vatandaşlığı seçerek türk vatandaşlığını kaybederler: a) analarına bağlı olarak türk vatandaşı olanlar; b) evlâtlığa alınarak türk vatandaşı olanlar; c) doğum esasına göre türk vatandaşı olup da sonradan ana veya babalarına bağlananlar; ç) herhangi bir sebeple türk vatandaşlığını kazanan anne ve babalarına bağlı olarak vatandaşlığı kazananlar. (M)

VATANÎ sıf. (ar. *vaṭan*'dan *vaṭanî*). Vatanla ilgili, yurtsal. || *Vatanî vazife*, askerlik.

◆ **Vataniye** sıf. *Esk.* Vatanî'nin dişili. (M)

VATANPERVER blş. sıf. (ar. *vaṭan* ve fars. *perver*'den *vaṭan-perver*). *Esk.* Vatanını seven. *Yeni.* Yurtsever. (M)

VATANPERVERANE blş. zf. (ar. *vaṭan* ve fars. *perverâne*'den *vaṭan-perverâne*). *Esk.* Vatansevere yakışacak tarzda. (M)

Vatan ve Hürriyet cemiyeti, Atatürk ve bazı arkadaşlarının Şam'da kurdukları cemiyet (1906). Atatürk yüzbaşı rütbesiyle Şam'da görev yaparken Abdülhamid II yönetiminin aksaklıklarına karşı çıktı ve güvendiği arkadaşlarıyle Vatan ve Hürriyet cemiyetini kurdu; Beyrut, Yafa ve Kudüs'te cemiyetin şubelerini açtı. Cemiyetin makedonya'da daha etkili olacağı düşüncesiyle dört aylık bir rapor alarak gizlice gittiği Selânik'te cemiyetin bir şubesini açtı. Cemiyet Makedonya'da faal olan İttihat ve Terakki cemiyetiyle birleşti. (M)

Vatan yahut Silistre, Namık Kemal'in tiyatro oyunu (oynanışı, 1873). Yazarın ilk tiyatro eseri ve oynanan tek oyunudur. Konusu Silistre kalesinde geçer; kalenin düşmana karşı savunulması ve düşmanın püskürtülmesi sırasında geçen olaylar bir aşk hikâyesi etrafında anlatılır. Oyunda yurt sevgisi ve türk askerinin düşman karşısındaki kahramanlıkları söz konusu edilmiştir. Eserdeki bütün tipler idealize edilmiş olumlu tiplerdir. Dili, yer yer hitabet üslûbuna kayar. Vatan yahut Silistre oynandığı zaman büyük bir heyecan uyandırdı. Bu heyecandan kuşkulanan saray mensupları, Namık Kemal'i Kıbrıs'taki Magosa zindanına sürdürdü. (M)

VATAR i. (ar. *vaṭar*). *Esk.* İş. (M)

VATE adası, esk. **Efate** veya **Sandwich,** Yeni Hebrides takımadalarında ada; takımadaların idarî başkenti *Port Vila* bu adadadır. Manganez yatağı. (L)

VATER (Abraham), alman hekimi ve anatomi bilgini (Wittenberg 1684 - ay.y. 1751). Doğduğu şehirde, önce tıp, sonra patoloji ve tedavi profesörü oldu. *Vater cisimcikleri* adı verilen dokunma duyu organlarını buldu. (L)

Vater ampulü, Koledok kanalıyle Wirsung kanalının açıldığı küçük boşluk; büyük ibik yoluyle onikiparmak bağırsağının ikinci kısmına ulaşır. (L)

VATERİT i. (doktor A. *Vater*'in adından fr. *vatérite*). Miner. Kalsiyum karbonatın kararlı olmayan çeşidi; altıgen sistemde billûrlaşır. (L)

VATHİ. Bk. BATHY.

VATİCA i. Güney Asya'da yetişen büyük ağaç; çok makbul sayılan odunundan «odun yağı» denen ve dipterocarpusunkine benzeyen bir reçine elde edilir. (*Dipterocarpacea* familyasından.) [L]

VATİD sıf. (ar. *vaṭd*'dan *vaṭid*). *Esk.* Sağlam, sabit, yerleşmiş olan. (M)

VATİKAN, Laterano* antlaşmalarıyle (11 şubat 1929) kurulan ve başkanı papa olan hükümran devlet. 44 Hektarlık bir alanı kapsayan toprakları (1 000 nüf.), San Pietro meydanını ve bazilikasını, Vatikan sarayını, müzesini ve bahçelerini içine alır. Roma'da ve dışında on iki bina, toprak dokunulmazlığı hakkına sahiptir; bunlar arasında San Giovanni'nin Laterano, Santa Maria Maggiore, San Paolo-Fuari les - Mura bazilikaları, papanın yazlık sarayı Castel Gondolfo ve Vatikan radyosu vericisinin bulunduğu arazi sayılabilir.

Vatikan devletinin pul ve para basma hakkı ve ayrı bayrağı vardır. Vatikan'da papalık direktiflerinin yarı resmî organı olan günlük bir gazete (*Osservatore Romano*) ve haftalık bir dergi (*Osservatore della Domenica*) yayımlanır.

1926'dan beri Fides Basın ajansı katolik misyonlarını ilgilendiren haberlerin yayımıyle görevlidir. Ajans «İman Yayma» Kurumu Yüce kuruluna bağımlıdır. Bk. KİLİSE DEVLETLERİ. (L)

Vatikan konsilleri (BİRİNCİ ve İKİNCİ), Roma'da San Pietro bazilikasında toplanan evrensel konsil.

Birinci konsilde (8 aralık 1869-18 temmuz 1870) önce Kilise, Papa ve Kilise ile devlet arasındaki ilşkileri ele alan bir tasarı üstünde duruldu; ama bazı piskoposların papalığın yanılmazlığını ilgili tartışmaya geçmek için acele etmeleri bu görüşmenin yarıda kalmasına yol açtı. Papalığın yanılmazlığını savunan bir metin kaleme alındı; ama bazı papazlar buna karşı çıktılar ve konsil fransız-alman savaşı yüzünden yarıda kaldı. İkinci konsilde (1963-1965) önce yeni papa seçildi (Paulus VI). Bu konsilin başlıca kararları şunlardır: piskoposlukların birlikte yönetimi, kadınların konsile kabul edilmesi ve İstanbul'a gözlemciler gönderilmesi, bir piskoposluk sinodu'nun kurulması. (L)

Vatikan müzeleri, Vatikan sarayındaki iç dekorasyonun yanı sıra, papalar tarafından toplanan zengin koleksiyonlar vardır. Pio Clementino müzesi antikalara ayrılmıştır: sekiz köşeli Belvedere avlusunda değerli eserler vardır; başlıcaları, *Laokoon grubu, Belvedere Apollon'u,* Praksiteles'in *Hermes*'i, Lysippos'un *Apoksyomenes*'i, *Belvedere Gövde Heykeli*'dir. Gregorius XVI'nın kurduğu gregoryen müzesinde mısır ve etrüsk koleksiyonları yer alır. Halı ve seccade galerisinde özellikle Flandre işleri vardır; bu kısım Coğrafya Haritaları galerisiyle (XVI. yy.) Şamdanlar galerisi arasındadır ve bir «Bige» (M.Ö. II. yy. savaş arabası) salonuyle son bulur. Üçe bölünmüş Chiaramonti müzesinde (müze kısmı, taş eşya galerisi, Braccionuovo) antik devre ait önemli yontma eserler bulunur (*Dorphore*). XV. yy.da Nicolaus V'in kurduğu kitaplıkta çok değerli elyazmaları (*Codex Vaticanus*, Vergilius, Terentius) ve matbaanın icadından önceki devirlere ait birçok eser vardır. Resim galerilerinde yalnız ilkel resimler değil (Giotto, Daddi, Melozzo da Forli), aynı zamanda Rönesans'ın Ferrai ve Venedik ustalarından eserler de bulunur; Raffaello'nun tabloları (*Foligno Madonnası, Başkalaşım*) ve duvar halıları da buradadır. (L)

Vatikan sarayı, Roma'da San Pietro kilisesinin kuzeyindeki geniş yapılar bütünü; ilk şekliyle Nicolaus III (1277-1280) zamanında kuruldu; sürekli olarak değişikliğe uğradı, genişletildi veya tamamlandı. Papaların Avignon'dan (1377) sonra ikamet yeri oldu, Nicolaus V'ten (1447-1455) itibaren ruhanî merkez haline geldi; saraya son şeklini veren Bramante'dir. Ana girişten (bronz kapıdan) Bernini sütunlarının ucuna çıkılır ve Aziz Damase avlusuna geçilir. Bu dört parçalı avlunun bir kısmını Raffaello süslemiştir (Kutsal Kitap'tan sahneler). Doğuda şimdiki papalık özel dairesi vardır; batıda sarayın en eski kısımları yer alır: Niccolo V kilisesi (Fra Angelico'nun freskleri 1447), Raffaello'nun 1508 ile 1517 arasında *Kasaba Yangını, Tanrı Buyruklarının Tartışılması, Atina Okulu, Parnassos, Aziz Petrus'un Kurtuluşu* gibi şaheserlerle süslediği Odalar (*Stanze*). Bu salonların altında, iki katta Pinturicchio'nun (1493-1494) süslediği Borgia dairesi vardır. Daha batıda Sistina kilisesi bulunur. Bramante, sarayın bu kısmını, 300 m uzaklıktaki bir tümsek üzerine İnnocentius VIII'in (1484-1492) yaptırdığı Belvedere villasına bağlamıştır. Mimar, teras ve merdivenlerin kestiği iç avluları içine alan iki uzun antik galeri yapmıştır. Bu büyük görünüş, merkez eksene dikey müştemilâtın (Kütüphane salonu, 1588; «Braccio Nuovo», 1817-1821) eklenmesiyle değerinden çok şey kaybetmiştir. (L)

Vatikan'ın Zindanları (*Les Caves du Vatican*), A. Gide'in «sotie»si (1914). Moda olan bazı fikirlere körü körüne bağlanmanın doğurabileceği sonuçları ele alan bu roman, XIX. yy.ın sonlarında ortaya çıkan bazı aşırılıkların amansız ve alaycı bir tenkididir. Eserin bşlıca kişisi Lafcadio, sebepsiz, gerekçesiz eylemlerin temsilcisidir: bir trende tanımadığı bir yolcuyu, sırf bir insanı öldürmüş olmak için dışarı fırlatır. Ama bu ölüm hesapta olmayan birçok olayın meydana gelmesine yol açar ve bu olaylar Lafcadio'yu bunaltıcı bir pişmanlık duygusuna sürükler. André Gide bu eseri 1951'de tiyatro oyunu haline sokmuştur. (→ Bibliyo.) [L]

VATİNİUS (Publius), romalı demagog (doğ. Roma M.Ö. 94'e doğr.). 63'te quaestor oldu, İspanya'da çapulculukla zenginleşti. Halk tribunusluğuna seçildi (59), konsüllük eyaletlerine senato tarafından elkonmasını yürürlükten kaldırdı, *leges Vatiniae*'lerden (Vatinia kanunları) biri beş yıl süre ile (nisan 59) Galya ve İllyria'yı Sezar'a bırakıyordu. Başkalarını kendi çıkarına âlet etmekle suçlandı, Cicero sayesinde temize çıktı (54). [L]

VATKA i. (alm. *watte*, pamuk'tan islavca k.). Bazı giyim eşyalarında (ceket, palto v.b.) dolgu telâsı olarak kullanılan, iki hafif kumaş arasına yerleştirilip dikilmiş tekstil elyafından (yün, pamuk, fibran v.b.) ince tabaka. || Bir elbisenin omuzlarını doldurmağa yarayan, pamuktan yapılmış parçâ. || Tarak makinelerinden çıkan elyaf tülünü, enli bir çubuk üzerine sararak elde edilen yumak. || *Vatka tarağı*, vatka yapımında kullanılan ve taraklar ile perdah silindirlerinden meydana gelen âlet.

— ANSİKL. *Vatka*'lar, *âdi* ve *ince vatka* olmak üzere iki tiptir. Eski pamuk kumaşların temizlenip taranmasıyle elde edilen döküntülerden yapılan âdi vatka, döşemecilikte kıtık olarak kullanılır. İnce vatka, tarak makinesinden geçirilen pamukların kaliteli döküntülerinden yapılır. Vatka yapımında sırasıyle şu işlemler uygulanır: tekstil elyafını ayıklayıp temizlemek için, hallaç makinesinden geçirme; taraklanmış yün iplikçiliğinde kullanılanlara benzer iğneli bir tarak makinesinde tarama; taraktan çıkan ince vatkaları üst üste koyarak perdah silindirinden geçirme.

Vatka tarağı, girişte genellikle silindiri bulunan bir makinedir; bu silindirlerden ilk ikisi vatkanın altına ve üstüne dikilecek kumaşı, ortadaki ise kumaşlar arasına girecek elyaf tülünü taşır. Makinenin girişinde bulunan bir dizi iğne, elyafı ve kumaşları ayrı renkte bir iplikle diker ve vatkanın üzerinde genellikle baklava biçiminde desenler meydana getirir. (L)

VATMAN i. (ing. *watt*, elektrik ölçü birimi ve *man*, adam > *wattman*'den). Elektrikli tramvay sürücüsü. (M)

VATNAJÖKULL, İzlanda'nın güneydoğusunda bölge, 1 300 - 1 700 m yükselti arasında; geniş bir buzul takkesiyle örtülüdür. (L)

VATOZ i. Soğuk ve ılık denizlerde yaşayan kıkırdaklı balık; gövdesi sırtkarın yönünde yassı, büyük göğüs yüzgeçlerinden dolayı eşkenar dörtgen biçimindedir. (İlmî adı *raja*. Köpekbalıkları takımından).

— ANSİKL. *Vatoz*'lar, boyu bazen birkaç metreyi bulan, etçil ve yırtıcı balıklardır.

Bunlarda baş bazen çok uzun bir mahmuz şeklindedir. Göğüs yüzgeçleri çok büyüktür, gövdenin yan kısmını meydana getirir. Kuyruk ince uzun ve genellikle dikenlidir; sonunda bir yüzgeç bulunur. Ağız, burun delikleri, beş çift solungaç yarığı ve anus karın tarafındadır. Gözler ve su fışkırtma delikleri ise sırt tarafta bulunur. Vatozların dişleri ya çok küçük ve keskin, ya da kaldırım taşları gibi dizili ve geniştir. Yumurtaları dört köşe biçimdedir ve boynuzsu bir tabaka ile kaplıdır.

Vatozların pek çok türü vardır. Bunlar kumlu veya balçıklı deniz diplerinde av aradıklarından buralarda sürtme ağlarıyle veya ucuna yem takılmış dip oltalarıyle avlanırlar. Etleri sıkı ve kaba olmakla beraber değerlidir. Başlıca vatoz türleri: bayağı vatoz (*Raja clavata*), boz vatoz veya tırpana (*R. batis*), . *miraletus*, dikenli vatoz (*R. rubus*) \ .. Bunlardan bazılarının boyu 2 m'yi bulur; deniz altı avcıları bunları avlamayı severler.

— Mutf. Vatozun eti yağsızdır, ama karaciğeri makbuldür; vatoz etinin kızartması yapılır ve daha başka pişirme şekilleri de vardır. (L)

VATTASİLER, XV. yy.da Fas'ta hüküm sürmüş olan hanedan. Merinîler hanedanıyle akrabaydılar. Önceleri sahrada ve Merkezî Fas'ın yüksek ovalarında göçebe hayatı yaşıyorlardı. XIII. yy.da Doğu Fas'ta yerleştiler. Merinîlerin iktidarda bulunduğu sırada Vattasîlerin de nüfuz ve kuvvetleri arttı. 1420'de Merinî hükümdarı Ebu Said Osman öldürülünce, Fas'ta iç mücadeleler başladı; Vattasîler hanedanından Ebu Zekeriya Yahya bin Zeyan, Ebu Said'in oğlu Ebu Muhammed Abdülhak'ı hükümdar ilân etti. Ebu Zekeriya yönetimi, vezir olarak yürütüyordu. 1448'de Ebu Zekeriya ölünce yerini, aynı aileden Ali bin Yusuf ve kendi oğlu Yahya aldı. Onların gittikçe kuvvet kazanmaları, Merinîleri tedirgin etti. 1458'de Vattasîlerden vezir Yahya öldürülünce makamı bir musevîye verildi ve iki aile arasında mücadele başladı. 1472'de Vattasîlerden Muhammed-eş-Şeyh, Merinîlerin merkezini ele geçirerek sultanlığını ilân etti. Onun ölümünden sonra oğlu başa geçti ve 1524'e kadar hüküm sürdü. Güney Fas'ta kuvvetlenmeğe başlayan Sadiye şerifleri kuzeye doğru ilerlemeğe ve Vattasîleri tehdide başladılar. 1527'den sonra Sadiye şerifleri ve Vattasîler arasında mücadele başladı. Son iki Vattasî hükümdarı Ebul Abbas Ahmed ve Muhammed Kasri devirlerinde durum Sadiye şerifleri lehine gelişti ve 1554'te Vattasiye hanedanı ortadan kaldırıldı. (M)

VATTEL (Emmer DE), isviçreli diplomat ve gazeteci (Couvet 1714 - Neuchâtel 1767). Polonya kralı August III'ün başdanışmanı oldu. Tabiî hukuk konusundaki eserleriyle *Le Droit des Gens...* (Milletlerarası Hukuk...) [1758], modern devletler hukukunun kurucularından biri oldu. *Défense du Système de Leibniz* (Leibniz Sisteminin Savunması) [1742] adlı bir eser yazdı. (L)

VATTER, Orta İsveç'te büyük göl, Motala ström aracılığıyle Baltık denizine dökülür; 1 899 km². (L)

VATUTİN (Nikolay Fyodoroviç), sovyet generali (Çepuhino, Kursk bölgesi 1901 - öl. 1944). Çarlık süvari birliklerinde bir assubayın oğluydu, 1920'de orduya girdi. Poltava Piyade okulunda okudu ve 1921'de Komünist partisine yazıldı. Subaylığa yükselterek Askerî yüksekokula kabul edildi, 1929'da Frunze Harp akademisine girdi ve 1936'da Voroşilov Harp yüksekokulunda okudu. 1938'de Kiev Askerî bölge kumandanlığına getirildi, sonra genelkurmaya alındı. 1941'de Kuzeybatı cephesi kurmay başkanı oldu, 1942'de Almanların Leningrad'a baskısını hafifletme göreviyle Voronej cephesi kumandanlığına getirildi, sonra Güneybatı cephesini yönetti. Usta bir strateji uzmanıydı. Stalingrad'da Kalaç'ı aldı ve 1943'te orgenerelliğe yükseltildi. Daha sonra 1943'te, Kursk çıkıntısındaki birliklere kumanda etti ve Birinci Ukrayna cephesinin başında Kiev'i geri aldı. Mart 1944'te ağır yaralanarak öldü. (L)

VATVAT i. (ar. *vatvât*). *Esk.* Dağ kırlangıcı. || Yarasa. (M)

VATVAT (Reşidüddin), iranlı şair (Belh 1083'e doğr.-Harizm 1180'e doğr.). Boyu kısa olduğu için kendisine kırlangıç anlamına gelen «Vatvat» adı verildi. Uzun süre Merv'de Sultan Sencer'in hizmetinde çalıştı, önemsiz bir mesele yüzünden sultanla arası açıldı. Kendisine büyük dostluk gösteren Marizmşah'ın yanına sığındı; 10 000 kadar arapça ve farsça beyitten meydana gelen bir divan, bir şiir sanatı incelemesi yazdı; ayrıca Ali'nin yüz hikmetini çevirdi. (L)

VAU, Sudan'da şehir, Bahrel-Gazal ilinin merkezi, Cur'un kıyısında; 9 000 nüf. (L)

VAUBAN (Sébastien LE PRESTRE DE), Fransa mareşali (Saint-Léger-Vauban, Nivernais 1633-Paris 1707). 1651'de Condé'nin ordusuna girdi ve istihkâmcılıkla uğraştı. Mazarin tarafına geçerek (1653) kralın mühendisliğine tayin edildi (1655). Louis XIV'ün gözüne girerek tahkimat genel komiserliğine tayin edildi (1678) ve sınırların tahkimiyle görevlendirildi. Araziye ve topçuluğun gelişmelerine uygun olan, çift veya üç surlu, topraktan ve taştan kaleleri (Perpigan, Mont-Louis, Briançon, Besançon, Neuf-Brisach, Longwy, Dunkerque v.b.), aynı zamanda da klasik mimarînin örnekleridir. Asker ruhlu olan Vauban yalnız kuşatma sanatını (hücum paralelleri, çekme atış) ve silâhları (1703'te kabul edilen ve tüfeğe takılan kovanlı süngü) geliştirmekle yetinmeyerek, aynı zamanda her kuşatmayı bizzat kral adına yönetti. (L)

VAUBOİS (Charles BELGRAND, — kontu), fransız generali (Clairvaux 1748 - Beauvais 1839). General oldu (1793), Lyon kuşatmasına katıldı, Napolyon devrinde İtalya'da hizmet gördü, Malta'nın fethinde yararlık gösterdi (haziran 1798), adanın valiliğine getirildi ve ancak 1800 eylülü başlarında teslim oldu. (L)

VAUBOURGOİN (Julien Fernand), fransız bestecisi (Bordeaux 1880 - ay.y. 1952). Orgcu, Bordeaux konservatuvarında armoni, beste ve müzik tarihi profesörü; *Jolivette* adlı bir operakomik, melodiler, orkestra için bir *Etüd* v.b. besteledi, L. Beydts, Barraud, Aubin gibi sanatçıları yetiştirdi. — Oğlu MARC (Cauderan 1907), Paris konservatuvarında Gedalge'in, N. Gallon'un, P. Dukas'nın öğrencisi oldu, Nantes-Koloni radyosunun yayımlarını yönetti (1935-1937), sonra Nantes konservatuvarı yönetmenliğine geçti (1937-1943). Eserleri: iki senfoni, iflüme çalgılar için bir beşli, *Yedinci Günün İstirahati* (Claudel'den), orkestra ve viyolonsel için bir konçerto, piyano için *Prelüdler*, keman ve viyolonsel için bir sonat, bir *Prelüd, Fanfar ve Dans*, bir *Senfonik Şiir*, *Noel Masalı* adlı bir perdelik bale, piyano için *Çeşitlemeler*, *Frig Makamı Üstüne Bir Divertimento* v.b. (L)

VAUCANSON (Jacques DE), fransız makine uzmanı (Grenoble 1709 - Paris 1782). Lyon ve Paris'te kaldığı sırada makineleri incelemek ve mekaniğe karşı doğuştan duyduğu ilgiyi geliştirmek fırsatını buldu. Suları yükseğe çıkarmak için bir pompa tasarladıktan sonra, 1737'de ilk otomatik *Flüt Çalgıcısı*'nı yaptı, 1738'de *Trampet Çalgıcısı*'nı ve en büyük başarısı sayılan *Ördek*'i yaptı. Gerçekten de bu ördek, canlı bir hayvanın pek çok hareketini taklit etmekle kalmayıp, su içebiliyor ve yediği tahılları sindirebiliyordu. 1741'de ipek fabrikaları müfettişi olan Vaucanson, kardinal Fleury tarafından ipekli dokumacılığının yönetmeliğini yeniden gözden geçirmekle görevlendirildi. Araştırmaları sonunda, kozaların boşaltılması ve ham ipeğin organzen haline getirilmesi işlemlerini mükemmelleştirdi. Bu amaçla, kozaları otomatik olarak boşaltacak bir çıkrık tasarladı ve organzen yapmak için, 1751'de hizmete giren bir iplik eğirme makinesi gerçekleştirdi. Ayrıca, tamamıyle otomatik olarak çalışan ilk dokuma tezgâhını icat etti; bu tezgâhta, çözgü ipliği açılıyor, mekik bu delikten geçiyor ve tezgâh başındaki işçinin yardımı gerekmeden, tefe, kumaş üzerine basabiliyordu. Bir örneği 1745'e doğru yapılan, bir çağlayandan dökülen su enerjisiyle veya bir atın döndürdüğü çarkla çalışabilen bu tezgâh, hiç kullanılmadı, Waucanson bütün hayatı boyunca, olağanüstü yaratıcı zekâsıyle icatlar yaptı. Hayatının son yıllarına doğru, en büyük buluşlarını ve o çağın en ilgi çekici makinelerini bir kitapta topladı; önce saray kitaplığına verilen bu eser, 1794'te Conservatoire national des arts et métiers'nin arşivine kondu. (L)

VAUCANSON
İlimler akademisi

VAUCHER (Jean Pierre Etienne), cenevreli botanikçi (Cenevre 1763 - ay.y. 1841). Protestan papazıydı, akademide kilise tarihi profesörü ve rektör oldu (1818). *Histoire des Conerves d'Ean Douce* (Tatlı Su Kenenciklerinin Tarihi) [1803] adlı bir kitap yazdı. Sporların rolünü açıkladı ve yeşil suyosununun üreme organlarını buldu. O tarihten sonra bu bitkiye «*vaucheria*» adı verildi. Öbür eserleri: *Histoire Physiologique des Plantes de l'Europe* (Avrupa Bitkilerinin Fizyolojik Tarihi) [1804], *Monographie des Orobanches* (Canavarotu Üstüne Monografi) [1826], *Souvenirs d'un Pasteur Generois* (Cenevreli Bir Protestan Papazının Hatıraları) [1842]. (L)

VAUCHER (Pierre), isviçreli tarihçi (Cenevre 1833 - ay.y. 1898). Cenevre'de ders verdi, Wilhelm Tell'in efsanevî bir kahraman olduğunu ortaya koydu ve İsviçre tarihi üstüne birçok eser yayımladı. (L)

VAUCHERİA i. Bölmesiz tellerden oluşan, nemli topraklarda ve tatlı sularda yetişen yeşil suyosunu.

— ANSİKL. *Vaucheria*'da, çıplak gözle görülebilen, kirpikli ve yüzücü iri zoosporlar meydana gelir. Bu zoosporlar çimlenerek iki eşeyli teller meydana getirir, bunlar da birbiriyle birleşip dölleni e yumurta oluşur, bu yumurtadan da gene spor veren teller hasıl olur. (L)

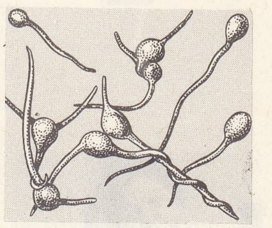

vaucheria

VAUCLUSE, Fransa'nın güneydoğusunda idare bölgesi; 3 578 km²; 333 900 nüf. (km²'ye 93 kişi). İdare merkezi, *Avignon*.

İdare bölgesinin batı kısmı *Comtat* ovasındadır; birçok sulama kanalı sayesinde bu kesim verimli bir tarım alanı haline gelmişti; kuzey kesim ve Valreas çok verimli bir bölge olan *Tricastin**de uzanır. Dağlık *Monts de Vaucluse* bölgesi Luberon sırtı (1 125 m) Ventoux dağı (1 912 m) bir hayvancılık merkezidir. İdare bölgesinde sanayi kâğıtçılık, besin sanayii (konserve), dokumacılık ve kimya ürünleriyle temsil edilir. (L)

VAUD, alm. **Waadt,** İsviçre konfederasyonunda kanton, Cenevre gölünün kuzey kıyısında; 3 211 km²; 429 500 nüf. İdare merkezi, *Lozan*.

● *Coğrafya*. Vaud kantonu İsviçre'nin üç büyük tabiî birimine taşar. Batıda Neuchâtel gölünden Dôle'a kadar *Jüra*'nın bütün güney kesimini kaplar. Burası kütlenin en yüksek kısmıdır; başlıca tepeleri Risoux (1 421 m), Chasseron (1 611 m), Sochet (1 591 m) ve mont Tendre'dır (1 683 m). Bölge bir molas örtüsünden sıyrılan ve hem dağların şeklini (Risoux), hem de karlarla örtülü sarplıkların da çam ormanları görülen az çok bakışımlı vâdileri çevreleyen dorukların şeklini etkileyen kalker kıvrımlarından meydana gelir.

Güneydoğuda Vaud kantonu Ön Alpler'e taşarak Diablerets kütlesine ve Sarine'in yukarı vâdisine uzanır. Bunlar çeşitli kayaçlardan oluşan orta yükseklikte dağlardır: düzgün olmayan uzun yamaçlar (otlaklar ve ormanlarla örtülüdür) yüksek kalkerli doruklarla birleşir; bu kısımda Enhaut bölgesi ve Ormont vâdisi gibi başlıca gelir kaynağının hayvancılık olduğu birkaç küçük dağ havzası vardır.

Ayrıca Rhône vâdisinin sağ yamacında, alçak eğintilerin buzultaşları üstünde tarlalar, sulama ile yetiştirilen çayırlar ve bağlar yer alır. Aigle veya Bex gibi küçük şehirler birer pazar yeridir. Vaud kantonu, konfederasyonun en dengeli çevrelerindendir. Sanayi burada donatım malları üretimi alanından çok tüketim malları alanında hızla gelişmektedir. Ticaret ve bankacılık faaliyetleri Lozan'da ve Vevey'de (Nestle şirketinin tesisleri) toplanmıştır. Tarım hâlâ zengindir. Bu durum 1930'da nüfusu ancak 337 000 kişi olan kantonun hızla kalabalıklaşmasını açıklar.

● *Tarih*. *Pagus Valdensis*'i işgal eden Burgondlar, Alamanların sızmasına karşı koy-

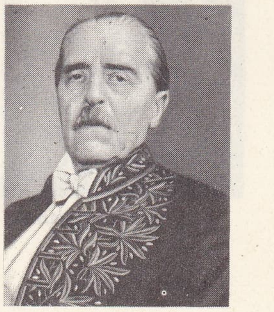

Jean-Louis **VAUDOYER**

Foto. Giraudon, A.G.İ.P. (LAROUSSE)

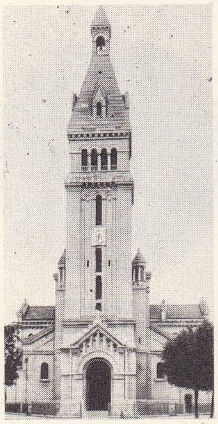

Joseph VAUDREMER
Saint-Pierre de Montrouge kilisesi

Sarah VAUGHAN

VAYTSMANN

mak zorunda kaldılar. Burgogne-Jüra ötesi kralları zamanında (888 - 1032), Vaud ülkesi belirli ölçüde muhtardı.

XIII. yy. başında Savoia prensi Tommaso I'in, ülkede kurmağa başladığı Savoia hâkimiyeti, XIV. yy. sonunda tamamlandı; bununla birlikte Lozan piskoposluğu (VII. yy. da kuruldu) bağımsız bir prenslik oldu. Sonra bölge Bern ile Savoia arasında çekişmeye yol açtı. 1536'da Bernliler mücadeleyi kazandılar; Savoia'nın 1617'de kesinlikle vaz geçtiği Vaud topraklarında reform yayıldı. 1718'de Vaud fransız fikirlerinin etkisiyle Bernlilere karşı ayaklandı, 24 ocakta bağımsızlığını ilân etti. Helvet cumhuriyeti rejimi sırasında Vaud bölgesi, *Leman kantonu* adını aldı. Kraldan ayrılma olayıyle (1803) Vaud kantonunun bağımsızlığı onaylandı ve orijinal kurumlar kuruldu; bağımsızlık Viyana kongresinde imzalandı (1815). 1831 Anayasası halk etkisiyle liberal bir biçim aldı; 1845, 1861 ve 1885'te anayasada değişiklikler yapıldı. (L)

VAUDEMONT kontları, Lorraine hanedanının küçük dalı. Çoğunlukla Lorraine dükleriyle çatıştılar, sonra XV. yy.da büyük dal sönünce onların yerini aldılar. (L)

VAUDOYER (Antoine), fransız mimarı ve arkeoloğu (Paris 1756 - ay.y. 1846). Genç Peyre'in öğrencisi oldu, 1783'te Roma ödülünü kazandı. Konsüllük devrinde enstitüyü Collège des Quatres - Nations'a yerleştirmekle görevlendirildi. —Oğlu LÉON, mimar (Paris 1803 - ay.y. 1872), 1826'da Roma ödülünü aldı. Eski Saint Martin-des-Champs manastırı yapılarını Sanatlar ve Meslekler konservatuvarına çevirmekle görevlendirildi (1845). Marsilya katedralinin planlarını çizdi (katedral, öğrencileri Espérandieu ve Revoli tarafından tamamlandı). — ALFRED (Paris 1846 - ay.y. 1917), Léon'un oğlu; mimardı, özellikle Jouy-en-Josas kilisesini yaptı (1879). [L]

VAUDOYER (Jean - Louis), fransız yazarı (Le Plessis - Robinson 1883 - Paris 1963). Mimar Alfred Vaudoyer'nin oğlu, önce sanat tenkidiyle uğraştı, sonra kendini yalnız edebiyata adadı. Birçok şiir roman yazdı: *L'Amour Masqué* (Maskeli Aşk) [1908], *La Bien-Aimée* (Sevgili) [1909], *La Reine Evanouie* (Kaybolan Kraliçe) [1923], Güney Fransa ve İtalya ile ilgili kitaplar yazdı: *Les Délices de l'Italie* (İtalya'nın Tatlılıkları) [1924], *Peintures Provençaux* (Provence Manzaraları) [1947], *L'Italie Retrouvée* (Kavuşulan İtalya) [1950]. 1941-1944 Arasında Comédie - Française'i yönetti. (L)

VAUDREMER (Albert), ransız bakteriyoloğu (Paris 1866 - ay.y. 1943). Tüberküloz basilini inceledi ve uzun araştırmalardan sonra Pasteur enstitüsünde V.A.V. aşısını hazırladı. (L)

VAUDREMER (Joseph Auguste Emile). fransız mimarı (Paris 1829 - Antibes 1914). 1854'te Roma ödülünü kazandı, 1859'a kadar İtalya'da kaldı. O tarihte Duban tarafından, İmparatorluk Güzel Sanatlar okulundaki çalışmalarının gerçekleşmesinde müfettişlik yapmağa davet edildi. 1860'ta Paris şehri mimarlığına tayin edildi, Santé cezaevini yaptı (1867'de tamamlandı). Saint - Pierre de Montrouge kilisesinin yapımında çalıştı. Başlıca eserleri şunlardır: Champigny'de, Champigny savaşı anıtı, Auteuil'de Notre-Dame kilisesi, Buffon lisesi v.b. Vaudremer birçok salonda arkeoloji rölöveleri sergilemiştir. (L)

VAUDREUİL (Philippe DE RIGAUD, — markisi), fransız yöneticisi (Gascogne 1643-Quebec 1725). Önce Montreal valisi, Callières'in ölümünden sonra da Kanada genel valisi (1703-1725) oldu, İngilizlere karşı girişilen harekâtı yönetti; bu harekât sonucunda Vaudreuil'ün takviye isteklerine rağmen Fransızlar Acadie ve New Foundland'ı kaybettiler (1713). [L]

VAUGELAS (Claude FAVRE, DE PEROUGES baronu, DE — senyörü), fransız gramercisi (Meximieux, Bresse 1585-Paris 1650), Antoine Favre*ın oğludur. 1634'te Fransız akademisine alınan Vaugelas, *Dictonnaire*'in (Lûgat) [ancak 1694'te yayımlanabildi] başlıca hazırlayıcılarındandır. *Remarques sur la Langue Française, Utiles à ceux qui Veulent Bien Parler et Bien Escrire* (İyi Konuşmak ve İyi Yazmak İsteyenler Yararına Fransız Dili Üstüne Notlar) adlı eseri 1647'de yayımlandı. Bu eser, özellikle Thomas Corneille (1657), sonra Akademi (1704) tarafından yeniden gözden geçirildi, genişletildi ve 1738'e kadar birçok kere basıldı (23 baskı). [L]

VAUGHAN (Henry), ingiliz şairi (Newton Saint Briget, Brecknockshire 1622 - Scethrog 1695). Önce din dışı şiirler yazdı: 1647'de tamamladığı *Olor Iscanus* (Usk Irmağı Kuğusu). Sonra George Herbert'i taklit etti ve dinî şiire yöneldi: *Silex Scintillans* (Çakmaktaşı Kıvılcımları) [1650]. Dinî ilhamı tabiat şiiriyle bağdaştırmayı başardı. (L)

VAUGHAN (Sarah), amerikalı caz şarkıcısı (Newark, New Jersey 1924). Bir vaftiz kilisesinin korosunda şarkı söyledi, önce piyano sonra org çalmasını öğrendi. 1943'de Earl Hines'ın orkestrasına girdi, Billy Eckstine'ın (1944-1945), John Kirby'nin topluluklarında ve George Treadwell'ın orkestrasında çalıştı. Daha sonra solo şarkıcılığa başladı ve Avrupa'da birçok turneye çıktı (1951, 1954, 1958; Antibes, 1963). İnceden kalına çok geniş sesi, derin armoni duygusu ve swing'i ile caz şarkıcılarının en ileri gelenlerinden biridir. Başlıca plakları: *Black Coffee* (1949), *Shulie a Bop* (1954), *September Song* (1954), *Three Little Words* (1958), *Sassy's Blues* (1963). [L]

VAUGHAN WİLLİAMS (Ralph), ingiliz bestecisi (Down Ampney 1872-Londra 1958). Ch. Wood, Parry, Stanford, daha sonra Berlin'de Max Bruch ve Paris'te Ravel'in öğrencisi oldu. Eserleri arasında şunlar sayılabilir: altı opera (bu arada *Hugh the Drover* 1911-1914; *Sir John in Love,* 1929; *The Pilgrim's Progress,* 1948-1949), dinî müzik, melodiler, halk şarkıları düzenlemeleri, senfoniler (*Deniz Senfonisi,* 1910; *Londra Senfonisi,* 1914; *Kır Senfonisi,* 1922; v.b.), baleler, filim müziği, Aristophanes'in *Eşek Arıları* için müzik, orkestra için *Norfolk Rapsodileri,* yaylılar için *Tallis'in Teması Üstüne Fantezi,* konçertolar, oda müziği v.b. (L)

VAULABELLE (Achille TENAİLLE DE), fransız tarihçisi (Châtel - Censoir, Yonne 1799 - Nice 1879). Özellikle National'da çalıştıktan sonra, *Histoire de l'Egypte Depuis le Départ des Français*'yi (Fransızların Gidişinden İtibaren Mısır Tarihi) [1836] ve *Histoire des Deux Restaurations*'u (İki Restorasyon'un Tarihçesi) [1844 - 1857] yayımladı. Milletvekili (1848) ve millî eğitim bakanı (temmuz - ekim 1848) oldu. (L)

VAULX-EN-VELİN, Fransa'da Rhône idare bölgesinde (Lyon idare çevresi) komün, Lyon - Villeurbanne'ın kuzeydoğusunda; 12 118 nüf. Camcılık. Tapa fabrikası. (L)

VAUPES (RIO), portekizce **Uaupes,** Kolombiya'da ve Brezilya'da ırmak, rio Negro'nun kolu; 800 km. Adını 10 440 nüfuslu Kolombiya komiserliği *Vaupes*'e (idare merkezi, *Mitu*) vermiştir. (L)

VAUQUELİN (Nicolas), **des Yveteaux** senyörü, fransız yazarı (La Fresnaye-au-Sauvage, Falaise yakını 1567 - Brianval, Meaux yakını 1649), Vaquelin de la Fresnaye'in oğludur. Önce Henri IV ve Gabrielle d'Estrées'nin oğlu olan Vendôme dükünün, sonra da veliahtın öğretmeni oldu. Hür düşüncelerinden dolayı gözden düştü, Saint-Germaine'e çekildi. Her türlü mal ve ihtirastan uzak olarak epikurosçu bir hayat yaşadı. Bertaut tarzında, aşırılıktan uzak, soyut ve oldukça başarılı şiirler yazdı. (L)

VAUQELİN (Nicolas Louis), fransız kimyacısı (Saint-André-d'Hébertot, Pont l'Evêque yakını 1763 - ay.y. 1829). Rouen'da çeşitli eczanelerde çalıştıktan sonra, Paris'e giderek Fourcroy'nın öğrencisi oldu. Eczacılık diplomasını aldıktan sonra (1792), sırasıyle École Polytechnique'te (1794), Collège de France'ta (1801), Museum'da (1804) ve Tıp fakültesinde (1812) ders verdi, fakat liberal fikirleri yüzünden 1822'de gözden düştü. 1827'de Calvados'tan milletvekili seçildi.

Anorganik kimya ile de uğraştı; 1797'de Sibirya'daki bir maden yatağında kromu keşfetti. Platin tuzlarını inceledi, Limoges zümrütünde lityum ile glüsini buldu (1817). Hidroloji alanında, Plombières ve Néris sularının analizini yaptı. (L)

VAUQUELİN DE LA FRESNAYE (Jean), fransız şairi (Le Fresnaye-au-Sauvage, Falaise yakını 1536-Caen 1606). Poitiers ve Bourges'da hukuk okudu. Caen'e dönüşünde tuğgeneral ve yüksek mahkeme başkanı oldu. 1555'te, Theokritos, Sannazar ve Ronsard okulu şairlerinin pastoral şiirlerini taklit ederek «*Foresteries*»yi yazdı; din savaşlarından aldığı ilhamla 1563'te *Discours Pour la Monarchie de ce Royaume*'u (Bu Krallığın Mutlakıyeti Üstüne İnceleme) yazdı. 1581-1585 Arasında beş hiciv kitabı yayımladı. Ahlâkçı olarak bir toplum portresi çizdi; böylece Régnier ve Boileau'ya zemin hazırlamış oldu. (L)

VAUQUELİNİT i. (kimyacı N. L. *Vauquelin*'in adından fr. *vauquelinite*). Miner. Tabiî kurşun ve bakır fosfokromat. (L)

VAUSSARD (Christiane), fransız kadın dansçı (Neuilly-sur-Seine 1923). 1945'te Paris operasında başdansçı, 1947'de yıldız dansçı oldu. *Giselle* (1959) ve *Ateş Kuşu* balelerinin üstün bir yorumcusudur. Ayrıca birçok rol aldı: *Serseri Şövalye* (S. Lifar'ın, 1950), *Fantastik Senfoni* (L. Massine'in, 1957). 1960'tan beri Paris operasının temsillerinde dans etmektedir. (L)

VAUTEL (Clément VAULET, — denir), fransız gazetecisi ve yazarı (Tournai, Belçika 1876 - Paris 1954). Birçok Paris gazetesinde çalıştı (*Matin, Liberté* v.b.). *Journal*'de «Benim Filmim» adlı sütunda, yıllarca her gün «sağduyu»nun dostu «orta bir fransız»ın görüş açısından günlük olayları yorumladı. Yalnız veya başka yazarlarla işbirliği yaparak yazdığı ve büyük başarı kazanan romanları arasında özellikle şunlar sayılabilir: sahneye aktarılan *Mon Curé Chez les Riches* (Papazım Zenginlerin Evlerinde) [1920] ve *Mon Curé Chez les Pauvres* (Papazım Yoksulların Evlerinde) [1921]. (L)

VAUTHİER (Jean), fransız oyun yazarı (Paris 1910). Acı çekerek «nesneleri başkalaştırma şiirsel yeteneği»ni kazanan insanın mücadelesini anlatır: *Capitaine Bada* (Yüzbaşı Bada) [1952], *le Personnage Combattant* (Savaşan Kişi) [1956], *Les Prodiges* (Harikalar) [1958], *Le Rêveur* (Hayalperest) [1961], *Badadesque* (1965). [L]

Vautrin, Balzac'ın *Goriot Baba* (Père Goriot), *Sönmüş Hayaller* (les Illusions Perdues), *Splendeurs et Misères de Courtisanes'*-da Kibar Fahişenin Göz Kamaştıran Hayatı ve Sefaleti ve *Vautrin* adlı dramında görülen kahraman. Kaçak bir kürek mahkûmu olan Jacques Collin, Vautrin adı altında Rastignac'a akıl hocalığı yapar; rahip Carlos Herra adıyle Lucien de Rubempré'yi himaye eder. Çelik gibi iradesi, üstün zekâsı sayesinde adaletle savaşır ve sonunda gizli polis şefi olur. (L)

VAUVENARGUES (LUC DE CLAPİERS, DE — markisi), fransız ahlâkçısı (Aix-en-Provence 1715-Paris 1747). Aix-en-Provence belediye başkanının oğludur; hastalıklı çocukluğunu aile şatosunda Plutarkhos'u okuyarak geçirdi ve bu etkiyle askerliğe yöneldi. Önce Lombardia'da (1733), sonra Bohemya'da (1742) dövüştü, fakat Prag geri çekilmesinde bacakları donduğundan kendi isteğiyle askerlikten ayrıldı. Özellikle gözlerini yarı kör eden çiçek hastalığı ve bakanlığın ilgisizliği diplomatlık yapmasını engelleyince kendini edebiyata verdi. Paris'e yerleşti, Voltaire ile Marmontel'in dostluğundan kuvvet aldı. Birçok eser yayımladı: *Introduction à la Connaissance de l'Esprit Humain* (İnsan Aklının Tanınmasına Giriş), *Réflexions sur Divers Sujets* (Çeşitli Konular Üstüne Düşünceler), *Conseils à un Jeune Homme* (Bir Delikanlıya Öğütler), *Réflexions Critiques sur Quelques Poètes* (Bazı Şairler Üstüne Tenkitli Düşünceler), *Caractères et Dialogues* (Karakterler ve Diyaloglar). [L]

VAUX (Roland DE), fransız dominiken rahibi (Paris 1903). Eski Ahit tarihçisi ve arkeolog, Kudüs Fransız Kutsal Kitap ve Arkeoloji okulunda ders verdi (1945'ten beri okulun müdürüdür). Filistin'de, özellikle Tel el-Faran'da (1946-1960 arasında 9 kazı) ve Lut gölü elyazmalarının ele geçirildiği Kırbet Kumran'da (1949-1958) kazılar yönetti. Kazı raporları ve Revue Riblique'te yayımlanan birçok makalenin yanı sıra *Institu-*

Foto. Giraudon, Léonard (*LAROUSSE*)

tions de l'Ancien Testament (Eski Ahit Kurumları) adlı bir eser yayımladı (1960). 1961 -1963 Arasında Kudüs'teki fransız-ingiliz arkeoloji heyetinin ortak yöneticisi oldu. Kutsal tarihle ilgili birçok eser yayımladı: *l'Archéologie et les Manuscrits de la Mer Morte* (Arkeoloji ve Lut Gölündeki Elyazmaları) [1962], *Les Sacrifices de l'Ancien Testament* (Eski Ahit'teki Kurbanlar) [1964]. (L)

VAV i. (ar. *vāv*). Arap alfabesinin yirmi altıncı, osmanlı alfabesinin yirmi dokuzuncu harfi. || Ebced hesabında altı sayısına karşılıktır.

— ANSİKL. Dilbil. *Vav* harfi, yazıda kendisinden sonra gelen harflerle bitişmez (*huruf-ı munfasıla* veya *huruf-ı infisal*). Vav, Osmanlıcadaki arapça ve farsça kelimelerde uzun seslileri ifade eder; *huruf-ı med* (elif, vav, ye) harfleri arasında yer alır. Türkçede kısa sesliler için hareke işaretleri kullanılmaz; kısa *o,u,ö,ü*, sesleri için *huruf-ı hareke* veya *imlâ harfleri* (elif, vav, ye, he) arasında yer alan *vav* kullanılır. Bu harf, yanında bulunduğu harfe göre kalın veya ince sessizdir: *Vilâyet, vakt*. Vav, Arapçada *huruf-ı kameriye* (ay harfleri) arasında yer alır, harfi tarif'in lam'ını değiştirmez. Arapçada kelime kökünde yer almayan zaid harflerdendir; aslî veya mücerret harflere eklenerek yeni kelimeler türeten harfler arasında yer alır. Farsçada bazı kelimelerde (*hân* [«sofra»]; *hâr* [«aşağı»]; *hâb* [«uyku»]; *üstühan* [«kemik»] v.d.); kendisinden sonraki sesliyi değiştirerek *a* şeklinde okunur. Farsça kelimeleri, «ile» anlamı vererek birleştirir: *Gül ü bülbül* (gül ile bülbül); *güft ü gû* (dedi kodu) v.d. (vâv-ı atıfa). Vav, bazı farsça kelimelerde uzun vokal biçiminde okunur: *rûz* (gün), *mûş* (fare) v.d. (vav-ı marufe); bazı kelimelerde kısa vokal halinde okunur: *çü* (gibi), *dü* (iki) v.d. (vav-ı meçhule). *Kur'an*'da bazı kelimelerin başına gelerek, o kavram adına ant içildiğini belirtir. *Vedduha* (kuşluk vaktine ant içerim ki) [93 sure]. (M)

VAVAU, Tonga adalarında takımadalar. (L)

VAVEYL ünl. (ar. *vāveyl*). *Esk.* Yazık, eyvah. (M)

VAVEYLÂ i. (ar. *vāveylā*). *Esk.* Çığlık, feryat: *Oldu mürgan ile ezhar-i çemen hemsohbet / Sahn-i gülşende zuhur etse n'ola vaveylâ* (Nedim). || Ünl. Yazık, eyvah. (M)

VAVÎ sıf. (ar. *vāv*'dan *vāvī*). *Esk.* Vav harfiyle ilgili; içinde vav harfi olan: *Misal-i vavî, ecvef-i vavî* v.b. (M)

VAVİK i. Okç. Okun nişana vurmayarak, yana düşmesi. (M)

VAVİYEN veya **VAEVİYEN** i. (fr. *va-et-vient*'den). Elektr. İki ayrı yerdeki bir veya daha çok lambayı yakıp söndürmeğe yarayan iki elektrik anahtarından meydana gelmiş düzenek. (L)

VAXJÖ, İsveç'te şehir, Helgasjö gölünün yakınında, Kronoberg ilinin (*län*) idare merkezi; 25 800 nüf. Müze. Gotik üslûbunda katedral. Makine yapımı. Kâğıt fabrikaları. Ticaret merkezi. (L)

VAY ünl. (onomatope). Şaşkınlık belirtir: *Vay, sen misin?* || Acı duyulduğunu belirtmek için kullanılır: *Vay bacağım!* || (*-e* halinde bir kelimeyle) Bir şey veya kimsenin kötü bir durumla karşılaşacağını belirtir: *Vay, onun emeğine!*

— ÇEŞ. DEY. *Vay anam vay!*, şaşkınlık veya alay belirtir: *«Vay anam vay..» diye bağırdı, «desenize şimdi Yunanlıların işi büsbütün karıştı»* (S. Kocagöz). || *Vay anasını* (veya *canına*), şaşkınlık veya kızgınlık belirtir. (M)

VAYE i. (fars. *vāye*). *Esk.* Nasip, kısmet: *Bu âleme vermiş idi vaye / Ol âleme salmış idi saye* (Fuzuli). || *Vaye-dar* (veya *vaye-mend*), nasipli. || *Vaye-gir*, nasip almış. || *Bî-vaye*, nasipsiz. (M)

VAYGAÇ, Kuzey Buz denizinde sovyet adası, Novaya Zemliya'dan Kara boğazıyle, Avrupa kıtasından *Vaygaç boğazı*'yle ayrılır; 3 830 km². (L)

VAYTSMANN, alm. **Weizmann** (Hayim), israilli devlet adamı (Motıyl, Beyaz Rusya 1874-Rehovot 1952). Cenevre (1901) ve Manchester'de (1904) kimyacılık yaptı, 1916'dan 1919'a kadar Britanya Amirallik laboratuvarlarını yönetti, siyonist harekete katıldı; Balfour bildirisinde (kasım 1917) payı vardır. Siyonist teşkilâtın (1920) ve Yahudi ajansının (1929) başkanı oldu. İsrail'in ilk cumhurbaşkanıdır (1949-1952). Rehovot üniversitesini kurmuştur. (L)

VAYU, Veda'larda rüzgâr tanrısı. Bir ceylâna binmiş, elinde oklar ve bayrakla tasvir edilirdi. (L)

VA'Z i. Bk. VAIZ.

VAZ i. Bk. VAZI.

Vazag savaşı, Murad II devrinde, Türkler ile Macarlar arasında yapılan savaş (1442). Hunyadi Yanoş kumandasındaki macar ordusu, Mezid Bey kumandasındaki kuvvetleri Hermannstadt'ta (Sibiu) yenince, Murad II bu yenilginin acısını çıkarmak için harekete geçti. Hadım Şahabeddin Paşa kumandasında, bazı anadolu ve rumeli kuvvetlerini, Macarlar üstüne gönderdi. Osmanlı ordusu 1442 eylülünde Vazag'da, Hunyadi Yanoş kumandasındaki macar ordusunun saldırısına uğradı. Yapılan savaşta, türk ordusu başarısız kaldı. Hermannstadt savaşından daha fazla kayıp verildi. Birçok değerli kumandan ve akıncı beyi öldü. Şahabeddin Paşa güçlükle kurtuldu; beylerbeyliğinden azledildi. Vazag'daki başarılarından cesaret alan avrupalılar papanın kışkırtmasıyle Türkler aleyhine bir ittifak hazırladı. Bk. MURAD II, VARNA SAVAŞI. (M)

VAZAİF çoğl. i. (ar. *vaẓīfe*'den *vaẓā'if*). *Esk.* Ödevler: *Neden vazaifi taksime hiç yanaşmıyoruz?* (M. Â. Ersoy). || *Vazaif-i kanuniye*, kanunî ödevler. || *Vazaif-i milliye*, millî ödevler.

— Huk. Esk. *Vazaifi sagire*, adliye kuruluşlarında ana görevlerin dışında kalan, ikinci dereceden görevler, hizmetler. (M)

VAZAN zf. (ar. *vaẓʿ*'dan *vaẓʿan*). *Esk.* Vaziyeti itibarıyle. || Asıl lûgat anlamı bakımından. (M)

VAZELİN i. (R. Chesebrough'un almanca *Waser*, su, yun. *elaion*, yağ kelimeleri ile fr. *ine* sonekinden yaptığı k., fr. *vaseline*). Petrolatum gibi parafin artıklarından meydana gelen, yağ kıvamında, açık renkli, yarı katı madde; işlenirken rengi istenildiği kadar ağartılabilir.

— ANSİKL. Eczc. Tıpta kullanılan *vazelin*'in fizik özellikleri şöyledir: «akıcı» bir görünüş, macun kıvamı, yeşil flüorışı. Vazelin kimyasal olarak başka cisimlerle kaynaşmaz, su emmez ve deri tarafından emilmez.

Kalın vazelin yağı ile *ince vazelin yağı* da kimyasal bakımından nötürdür. Birincisi mekanik müshil olarak kullanılır; ikincisinden kozmetolojide yararlanılır (krem, briyantin v.b.). Vazeline, *parafin yağı* da denir. (L)

VAZELİNLEMEK geçl. f. (*vazelin*'den *vazelin-le-mek*). Vazelinle yağlamak. (L)

VAZELİNOM i. (fr. *vaselinome*). Patol. Sıvağında vazelin bulunan ilâçlar deri altına şırınga edilince meydana gelen derialtı şişliği. (Buna benzer şişlikler yağ veya parafin şırıngasından sonra da görülür [«oleom», «parafinom»]). [L]

VAZETMEK geçl. f. (ar. *vaʿẓ* ve türk. *etmek*'ten). Dinî öğütte bulunmak. (M)

VAZ GEÇMEK geçz. bļş. f. (fars. *bāz* > *vāz*, terk ve türk. *geçmek*'ten). Hak saydığı bir şeyi artık istememek: *Mirastan vaz geçmek*. || Eskiden beri yapmakta olduğu bir şeyi artık yapmamak. Bir niyet veya kararından dönmek: *Asker klübü'nün karşısında boş bir araba duruyordu: «Binsem mi?» diye düşündü. Vaz geçti* (Ömer Seyfeddin). [M]

VAZGÜN veya **VAZGÜNE** sıf. (fars. *vāzgūn, vāzgūne*). Bk. VAJGÜN.

VAZI sıf. (ar. *vaẓʿ*'dan *vāẓıʿ*). *Esk.* Koyan. || Tesis eden, kuran. || *Vâzı-ıl-imza* (veya *vâzı-ül-imza*), imza koyan. || *Vazı-ı kanun*. Bk. VAZIKANUN. (M)

VAZI veya **VAZ** i. (ar. *vaẓʿ*). *Esk.* Koyma, atma. || Tayin ve tahsis etme. || Tesis etme. || Tarz, biçim, tavır. || *Vaz etmek*, koymak: *Refet Bey müsveddeyi eline alarak kendine mahsus bir işaret vaz etti* (Atatürk). || *Vaz-ı esas*, temel atma. || *Vaz-ı haml*. Bk. VAZIHAML. || *Vazı-ı kanun*, kanunkoyucu. || *Vaz-ı sahne*, sahneye koyma. || *Vaz-ı yed*, elkoyma: *Hezar dide-i kevkeb nigâhbanı iken / Nevale-i emele vaz-ı yed ne müşkül imiş* (Nabi). [M]

VAZIA sıf. ve i. (ar. *vāẓıʿ*'dan *vāẓıʿa*). *Esk.* Koyan.

— Huk. *Esk. Vazıa tarikıyle bey*, mal olma değerini belirterek bir malı bu değerden aşağıya satma. (M)

VAZIH sıf. (ar. *vuẓūḥ*'tan *vāẓıḥ*). Kapalı olmayan, açık, belli, şüpheye yer bırakmayan.

◆ **Vazıha** sıf. *Esk.* Vazıh'ın dişili. (M)

VAZIHAML bļş. i. (ar. *vaẓʿ* ve *ḥaml*'den fars. taml. *vaẓʿ-ı ḥaml*). *Esk.* Doğurma. (M)

VAZIHAN zf. (ar. *vāẓıḥ*'tan *vāẓıḥan*). *Esk.* Açık bir şekilde, açık açık. (M)

VAZIIKANUN bļş. i. (ar. *vāẓıʿ* ve *ḳānūn*'dan fars. taml. *vāẓıʿ-ı ḳānūn*). *Esk.* Kanun yapan kimse. *Yeni.* Yasaman. (M)

VAZILDAN. Bk. MURSAL.

VAZIÜLYET bļş. i. (ar. *vaẓıʿ* ve *yed*'den ar.. taml. *vāẓıʿül-yed*). *Esk.* El koyan kimse. (M)

VAZÎ sıf. (ar. *vaẓʿ*'dan *vaẓīʿ*). *Esk.* Bayağı, âdi (kimse): [M]

VAZİFE i. (ar. *vaẓīfe*). Ödev: *Ey Türk Gençliği! Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyetini ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir* (Atatürk). || Görev: *Vazifeniz çok nazik, çok mühim. Üzerinize aldığınız işi bir becerebilirseniz, Anadolu'ya, milletimize, büyük hizmette bulunmuş olacaksınız* (S. Kocagöz). || — *Esk.* Önem verilen iş. || Bir iş karşılığında uygun görülen ücret.

— ÇEŞ. DEY. *Vazife aşkı*, göreve derin ilgi ve bağlılık. || *Vazife kurbanı*, görevi başında ve görevinin gereği olarak ölen kimse. || *Vazifesi mi?*, «onu ilgilendirmez» anlamında kullanılır. || (*Bir şey*) *Vazifesinden olmak*, bir şeyi kendine vazife etmek. || *Ne vazifen!*, «karışma, aldırma, önem verme» anlamlarında kullanılır. || *Üstüne vazife olmamak*. Bk. ÜST. || — *Esk. Vazife-dar*, üzerine görev almış kimse, memur. || *Vazife-har*, ücret alan, maaşlı. || *Vazife-i zimmet*, borç olan vazife.

— Huk. Bk. GÖREV. || *Vazife malûlü*. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Esk.* Vakıfta görevli olanlara vakfın gelirlerinden (gallesinden) yapılan ödeme veya vakıfta görev yapmak üzere birinin tayini.

— ANSİKL. Huk. *Vazife malûlü*. Devlet Memurları kanunu ve Türk Silâhlı Kuvvetleri Personel kanunu, malûllük halinde görevlilerin bağlı olacakları hükümleri özel kanuna bırakmışlardır. Özel düzenleme Emekli Sandığı kanununda yapılmıştır; yalnız bu kanun da, istek halinde malûl kimselerin, yapabilecekleri başka görevlere nakillerinin mümkün olduğunu belirtir.

◆ **Vazifeli** sıf. Kendisine bir görev veya ödev verilmiş, bir görev veya ödev yüklenmiş (kimse).

◆ **Vazifesiz** sıf. *Esk.* Bir şeyi kendine görev saymayan, kayıtsız. (M)

VAZİFELENDİRMEK geçl. f. (*vazife*'den *vazife-le-n-dir-mek*). Görevlendirmek. (M)

VAZİFEŞİNAS bļş. sıf. ve i. (ar. *vaẓīfe* ve fars. *-şinās*'tan *vaẓīfe-şinās*). *Esk.* Üzerine aldığı göreve bağlı olan, işini titizlikle ve severek yapan (kimse).

◆ **Vazifeşinasane** zf. *Esk.* İşine bağlı olana yakışır tarzda. (M)

VAZİN sıf. (ar. *vezn*'den *vāzin*). *Esk.* Tartısı denk olan, doğru tartılmış. (M)

VAZİYET i. (ar. *vaẓʿ*'dan osmanlıca *vaẓʿiyyet*). Bir şeyin konumu: *Biblonun şimdiki vaziyeti güzel*. || Bir kimsenin durumu, hali: *Her ne vaziyette bulunursa bulunsun, türk neferi herkese telkin-i hürmet eder* (Cenab Şahabeddin).

— İnş. *Vaziyet planı*, mimarın, gerekli inşaat müsaadesini almak için hazırlamak

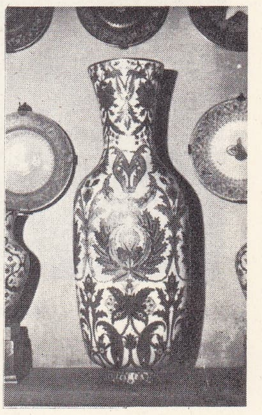

vazo

Foto. MEYDAN

zorunda olduğu, bina veya binalar grubunun çevreye ve yola göre durumunu yeteri kadar geniş bir saha dahilinde gösteren plan. (M)

VAZİYUM i. (fr. *wasium*). Kim. Uzun bir süre basit cisim olarak kabul edilen, saf olmayan itriyum. (L)

VAZO i. (lat. *vas* > ital. *vaso*). İçine genellikle çiçek yerleştirilen çeşitli biçim ve büyüklükte kap.

— Arkeol. Bk. ANSİKL.

— Din. *Kül vazoları*, ölülerin küllerini saklamağa yarayan vazolar. Bk. ANSİKL.

— Mim. Rampa gömme sütunun üst kısmına eklenen süs.

— Süs. santl. *Oymalı vazolar*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Arkeol. *Ön Asya*. Yakındoğu kazılarında bulunan ilk kaplar taştandır; bunlar pişmiş topraktan yapılan çanak çömleklerden daha eskidir. Ortaya çıkarılan bazı örnekler «çanak çömlek öncesi» (M. Ö. VII. - V. binyıl) denilen bir medeniyeti niteler: bu medeniyetin başlıca merkezleri Kürdistan dağlarında Galaad Jarmo, Filistin'de Kudüs, Fenike kıyılarında Ras Şamra'dır. Pişmiş topraktan vazo yapımı başladıktan sonra (V. binyıl), bütün Yakındoğu'da birçok atelye (Hassuna, Samarra, Arpaciye v.b.) kurulmuştu. Yakın bir tarih'te Ninova'da yapılan kazılarda, bej zemin üzerine kızıl kahverengi, siyah ve beyaz boyalı, geometrik şekillerle süslü bazı çömlekler bulundu. Bununla beraber, Sus çömlek yapımevi (M. Ö. IV. bin) güzel süsleri ile (krem zemin üzerine siyah veya kahverengi boyalı; geometrik unsuru çoğunlukla hayvan veya bitki biçimlerinin üsluplaştırılmasıyle elde edilen) olağanüstü eserler vermeğe devam etti. Varka'da (eski Uruk), Cemdet-Nasr bölgesinde, aşağı yukarı bir metre boyunda, alçıdan bir âyin vazosu (M. Ö. 3000) bulundu: adak taşıyan bir âyin alayını gösteren yarım kabartmalarla süslüdür. Ayrıca Lagaş prensi Gudea'ya adanmış olan bir âyin çanağı (III. binyıl sonu) ortaya çıkarıldı: steatitten yapılmış olan bu çanağın ibiğinin her iki yanında iki ejderha ile sarılmış birer yılan vardır.

Mezopotamya vazolarında değerli madenler de kullanıldı (Entemena vazosu, Tello [M. Ö. III. binyıl]). Ur krallarının mezarlarından çıkan ve vazolardan daha eski olan yemek takımları, o dönem kuyumcularının ustalığını gösterir. Bu ustalık, Akamanış'-lar (M. Ö. VI. - IV.), Parthlar (M. Ö. III.- M. S. III.) ve Sasanîler döneminde de (M. S. III. - VI.) İran sanatçılarının başlıca özelliği olarak devam etti (özellikle hayvan boynuzu veya başı şeklindeki vazolarda).

● *Mısır*. Tarihöncesinden, çizgiler halinde geometrik motiflerle süslü seramikten ve sert taşlardan (bazalt, yılan taşı, diorit, granit) yapılmış vazolar kalmıştır. Bunlar, genellikle, silindir veya küre biçimindedir. Eski Krallık döneminin sonlarına doğru sert taşların yerini yumuşak taşlar aldı: lüks kaplarda (esans kapları, kapaklı cenaze çömlekleri) yalnız kaymaktaşı kullanıldı.

● *Hindistan*. Su taşımağa veya baharat ve tohum saklamağa mahsus gündelik kap kacak, genellikle sırsız topraktan yapılırdı. Gupta üslûbunun (M. S. IV.-VII. yy.) özellikleri, madenden (altın, gümüş veya bakır) kaplar yapıldığını da düşündürmektedir. Cam ve kristalin de kullanılmış olduğu sanılır.

● *Çin*. Tarihöncesinden kalma en zengin, parçaların bulunduğu Honar bölgesinde Yang-Şao'da, gündelik eşyalar, genellikle boz, kırmızı ve siyah renkli seramikten yapılırdı. Sang ve Cou sülâleleri zamanında tunçtan âyin kâseleri yapıldı. Bu kâselerin üstündeki çeşitli süslemeler, mermer, fildişi veya topraktan yapılmış vazolarda da görülür. Milâdın ilk yüzyıllarında (Han sülâlesi) yapılmış ve çok yüksek ısıda pişirilmiş olan ince hamurdan vazolar, porselenin öncüsü sayılır. Porselen tekniği, Sung sülâlesi döneminde doruğuna ulaşmıştır. Saydam ve ender renklerde sırlar elde etmeğe imkân veren bir teknik sayesinde vazolar, o zamana kadar erişilmemiş bir zariflik kazandı.

● *Japonya*. Cilâlı taş devrinden kalma geometrik çizgilerle süslü ilk vazolardan sonra, M. S. VI. yy.da kahverengi topraktan veya kumtaşından bodur vazolar yapıldı. Japon seramik sanatı uzun yüzyıllar boyunca çin sanatına bağlı kaldı ve bu sanatın sırlarını elde etmeğe çalıştı. En orijinal vazolar, XVI. ve XVII. yy.dan kalma hayvan ve çiçek resimleriyle süslü vazolardır.

● *Türkler*. Buddha rahipleri, fırtınalarda kopan bitkileri, su dolu kaplara yerleştirerek tapınaklarında saklarlardı. Uygur Türkleri de, bu geleneği benimsemişlerdi. XIII. yy.da Erivan'da yapılan bir minyatür üzerinde, çiçeklerle bezenmiş iki kulplu bir vazo; XIV. yy.da suriye kaynaklı bir kitabın minyatürlerinde çeşitli çiçek vazoları görülür. Ancak bu yüzyılda Anadolu'da hayvan, insan ve geometrik şekillerin daha yaygın olduğu, mimarî eserler ve süs eşyasından anlaşılıyor. XV. yy.da Osmanlılar devrinde Anadolu ve İstanbul'da yeni sanat hareketleri başladı; süslemede, insan ve hayvan motiflerinin yerini çiçekler ve vazolar aldı. XVI. ve XVII. yy.da vazo motifi çok kullanıldı; özellikle de taş, mermer ve çini süslemesinde yer aldı. XVIII. yy.ın ortasından sonra barok, Louis XV ve ampir üslûplarının etkisiyle vazo motifleri değişti. Bu motifler, duvar çinilerinde, çini eşya ve mermer üzerinde, eski resim ve minyatürlerde, tezhib ve çiçek resimlerinde, tahta üzerindeki nakışlarda, sedef işlerinde, kâğıt oymacılığında, işleme ve yazmalarda çok sayıda kullanıldı. Ayrıca halı, kilim, kumaş, fresk, alçı pencere nakışlarında da görüldü.

● *Kolomböncesi Amerika*. Eski medeniyetlerde çok çeşitli vazolar yapıldı. Bunların hepsi sarı topraktandı. Kimisi küre biçiminde, uzun boğazlı, kimisi kulpları üzengi biçiminde vazolardı. Ayrıca bal kabağı, köpek, ördek, hattâ diz çökmüş insan şeklinde vazolar da vardı. Daha sonraları, Teotihuacan'da günlük işlere yarayan vazoların da gene topraktan yapılmasına karşılık, âyin vazoları yapımında yeşim taşı (yağmur tanrısını temsil eden heykel biçiminde vazolar), Maya'larda ise oniks kullanıldı.

● *Eski Yunan-Latin çağı*. Yunan dünyasının hemen her bölgesinde boyalı vazolar bulundu. Ege döneminden kalma en eski vazolar (Girit, Peloponnesos, Kyklades adaları, Anadolu) natüralist üslûptadır. Bunları Atina'da yapılan geometrik şekillerle süslü vazolar izledi. M. Ö. VII. ve VI. yy. süslemelerinde beyaz zemin üzerine siyah motiflerin ağır bastığı ve doğuya has bir üslûbun hâkim olduğu görülür. O yıllarda Yunan takımadalarında, Korinthos, Lakonia, Kyrenaike, İonia, Rodos, Mısır, Etruria ve Caere'deki birçok atelyede İonia okulu hâkimdir. M.Ö. V. yy.da, önce kırmızı zemin üzerine siyah figürler, sonra siyah zemin üzerine kırmızı figürlerle süslü vazoları ve beyaz zeminli vazolarıyle (hepsi imzalıdır) Attike kolu ağır bastı. İtalyotların eserleriyle gerileme devrine giren bu sanat, III. yy.da tamamıyle ortadan kalktı.

Zamanın insanları, hayatın ölümden sonra da devam ettiğini kabul ettiklerinden mezarlara da vazolar koymuşlardır. Süslemede genellikle üç grupluk bir sınıflama yapılabilir: mitolojiyle ilgili, kahramanlıkla ilgili, günlük hayatla ilgili. Bu vazolar o çağların törelerini inceleme bakımından çok önemlidir. Roma'da, yunan vazolarının biçimlerine ve isimlerine bağlı kalındı; Eski Roma eserleri müzelerinde, birçok amfora, şarap çömleği, krater v.b. görülür; ev işlerinde kullanılan çanak çömlek, topraktan, lüks vazolar oymalı gümüşten veya madenden (Bosco Reale ve Bernay hazineleri) yapılırdı. Cam üfleme tekniği Sezar zamanında icadedildi ve cam o tarihten sonra yaygın bir şekilde kullanılmağa başladı: mavi camdan portland vazosu (British museum) bu türün en güzel örneğidir.

● *Ortaçağ, Rönesans, modern çağlar*. Gerek günlük, gerek lüks vazolarda yaygın olan malzeme gene seramiktir. Bir ülkede art arda çeşitli fabrikaların açılması, genellikle tekniğin de gelişmesini sağlar: İtalya'da, Faenza, Gubbio ve Urbino'da yapılan (M. S. XV.-XVI. yy.) Majolika seramik; Fransa'da, strasbourg, rouen fayansları, chantilly ve sevr porseleni; M. S. XIV. yy.da İspanya'da yapılan ispanyol magribî fayansları (elhamra vazosu) çok rağbet gördü. Almanya'da saksonya vazoları, İngiltere'de wedgwood vazoları büyük ün kazandı. Fransa'da cam vazolar alanında da Galya Roma çağından modern sanatçılar (Gallé, Daum, Lalique, Marinot) kadar, buna benzer bir gelişme görüldü.

— Din. Eskiçağda, ölülerin küllerini saklamak için kullanılan *kül vazoları* taştan, mermerden, hattâ camdan, koni, silindir veya küp biçiminde yapılır ve bir kapakla örtülürdü. Etrüskler'de (M. Ö. 500'e doğru) ölü külü vazoları pişmiş topraktan yapılırdı: bu vazolar, Mısır lahitleri gibi, üstüne ölünün yatırılarak halka gösterildiği bir çeşit yatak şeklindeydi. Vazo, pişmiş toprak dışında alçıtaşı veya taştan da olabilirdi (M. Ö. II. yy.); ölü hep bir yatak üstüne yatırılır, elinde bir kâse veya bir «bereket boynuzu» tutardı; ölü kadınların eline ise bir ayna verilirdi. Kolomböncesi Meksika'-da, Zapotek'lerin kül vazoları (M. Ö. 400 - 1521) tanrıları temsil eder veya bir hayvan şeklinde olurdu.

— Süs. santl. *Oymalı vazolar*. Madenden yapılmış vazolar çoğunlukla ya süs olarak veya bir olayı anmak için kullanılırdı. Mermer veya tunç gibi sert maddeden yapılan, alçak kabartmalarla süslenen büyük vazolar Eskiçağda yalnız anıtları ve bahçeleri süslemek için kullanılırdı. Rönesans'tan sonra vazo, mimarî bir süsleme unsuru oldu. Louis XIV zamanında taş veya mermerden yontulmuş vazolar, salonları ve bahçeleri süslerdi. Modern metalürji, dökme madenden yapılan vazoların bahçelerde süs olarak kullanılmasını sağladı. (LM)

VAZOMOTOR sıf. ve i. (fr. *vaso-moteur*). Anat., Fizyol. ve Patol. *Vazomotor sinirler*. Bk. DAMAR *sinirleri*. || *Vazomotor bozukluklar*. Bk. DAMAR *hareket bozuklukları*.

VAZOPLEJİ i. (fr. *vasoplégie*). Bk. DAMAR *felci*.

VAZOPRESİN i. (fr. *vasopressine*). İçsalgı bil. Hipofizin arka lobunun salgıladığı hormon; atardamarları büzer ve kan basıncını yükseltir. (L)

VAZOTOMİ i. (lat. *vas*, kanal ve yun. *tome*, kesme'den fr. *vasotomie*). Sperma kanallarını kesme ameliyatı. (L)

VAZQUEZ (Gabriel), ispanyol ilâhiyatçısı (Villaescuela de Haro, Belmonte yakını 1549'a doğr. -Alcala de Henares 1604). 1569'da cizvit tarikatına girdi, ilâhiyat okudu. Ocana, Madrid ve Alcala'da ders verdi; Roma'da, kalem tartışmalarına giriştiği meslektaşı Suarez'in yerini aldı (1585). Ömrünün geri kalan kısmını Alcala'da geçirdi. Tommaso'dan büyük ölçüde ilham alan doktrini, özellikle kısmen ölümünden sonra yayımlanan (Aziz Tommaso Üstüne Yorumlar) adlı eserinde açıklanmıştır. (L)

Gabriel VAZQUEZ
Cabinet des Estampes, Paris

VAZQUEZ de Segovia (Lorenzo), XV. ve XVI. yy.da yaşmış ispanyol mimarı ve heykeltıraşı. Kardinal Gonzalez de Mendoza ile anlaşarak italyan rönesansı anlayışında çalıştı: San Atonio de Mondejar kilisesi (1508'e doğr.), Cogolludo'da Guadajara yakınında, Medinaceli sarayı (1492 - 1495). Valladolid'deki Santa Cruz kolejinin (1487 - 1491) cephesi de Vazquez'e maledilmektedir. (L)

VAZUV

VAZUV (İvan), bulgar şairi ve yazarı (Sopot 1850 - Sofya 1921). Ülkesinin güzelliklerini dile getiren yirmi kadar şiir kitabı yayımladı. Millî bağımsızlık günlerini anlatan epik şiir çevrimi *Epopeya na Zabravenite* (Unutulmuşların Destanı) [1881] en güzel eseridir. Eserleri arasında *Pryaporets i Gusla* (Sancak ve Guzla) [1876], *Tigite na Bılgariya* (Bulgaristan'ın Üzüntüleri) [1877], *İzbavlenie* (Kurtuluş) [1885], *Lyulyaka mi Zamirisa* (Leylakların Kokusunu Aldım) [1919] sayılabilir. 1876 Ayaklanması üstüne önemli bir belge olan *Pod İgoto* (Boyunduruk Altında) [1890] adlı romanı Bulgaristan'ın en ünlü ve en iyi romanı sayılmaktadır. Vazov, ayrıca birçok hikâye (*Hadji Ahil*, 1882; *Nemili-Nedragi* [Yurtsuzlar], 1883) ve tarihî dramlar da (*Boris-*

Foto. Raskoff (LAROUSSE)

lav, 1905; *Kım Propast* [Uçuruma Doğru]) yazdı. (L)

VAZZAH sıf (ar. *vużūḥ*'tan *vażżāḥ*). *Esk.* Çok açık, temiz, duru olan. || İçi görünen. || *Vazzah-ül-cebin*, alnı açık. (M)

VE edat (ar. k.). Aralarında beraberlik veya ardışıklık olan iki kelime veya cümle arasına girerek bunları birbirine bağlar: *Dişlerini ve yumruklarını sıktı, dudaklarını ısırdı; buna rağmen gözlerinden yanaklarına doğru iri damlalar yuvarlanmaya başladı* (Sabahattin Ali). *Yazdı ve gitti.* || Cümle başlarına gelerek anlama süreklilik ve kuvvet kazandırır: *Bir bilsen kardeşlerim ne can çocuklar / Ve bilsen nasıl vurur beni bu duvar* (Ahmed Arif). [M]

VE edat (fars. k.). *Esk.* İle, dahi, ve (ünsüzle biten kelimeden sonra *ü, u;* ünlüyle biten kelimeden sonra *vü, vu* şeklinde okunur). *Kaza vu kader*, kaza ve kader; *ruz u şeb*, gece ve gündüz v.b. (M)

VEBA i. (ar. *vebā*ᵓ). Patol. Bazı doğu ülkelerinde yerleşik bulunan ve çoğu zaman salgın halinde yayılan, bulaşıcı, ateşli hastalık. *Esk.* Taun. || Çok öldürücü çeşitli salgın hastalıklara verilen ad. || *Kara veba*, XIV. yy.da Asya'dan gelen veba salgını.

— Vet. *Kuş vebası* (*yalancı veba* veya *newcastle hastalığı*) bir ültravirüsün sebep olduğu intanî bulaşıcı hastalık; esas olarak sinir ve sindirim bozukluklarıyle belirir; belirtileri bir yönden kolera, diğer yönden kuş tifosu ile oldukça büyük benzerlik gösterir. (Özellikle tavuklarda görülür, fakat yavru evcil kuşlara da bulaşabilir.) [Bk. ANSİKL.] || *Sığır vebası*, intanlı, virüslü, son derece bulaşıcı hastalık; çok ağır bir tifo hali, mukoza ve deri âfetleriyle belirir. (Bk. ANSİKL.) || *At vebası*, at ve katıra has hastalık; Güney ve Batı Afrika'da şiddetle hüküm sürer. (Avrupa'da görülmemiştir. Sebebi bir ültravirüstür; kolay aşılanır, fakat pek bulaşıcı değildir.) || *Domuz vebası*, bir ültravirüsün sebep olduğu bulaşıcı hastalık. (Hastalığın seyri sırasında, virüsten başka mikroplar da işe karışır ve ikincil lezyonlar yapar.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Patol. *Veba* adı, ölüm oranı yüksek olan birçok salgın hastalığa verilmiştir. Bilinen ilk veba salgını M.S. 542'de Akdeniz kıyılarında görüldü. Salgın Mısır'a, Afrika'nın kuzeyine, Filistin'e, Suriye'ye, İstanbul'a, İtalya'ya, Galya'ya ve Germania'ya yayıldı.

İkinci büyük salgın 1346 ile 1353 arasında ortaya çıktı (kara veba); Anadolu'dan geçerek Akdeniz'e ulaştı, Fransa'nın güneyinde pek çok ölüme sebep oldu, oradan yukarı çıkarak İngiltere'ye, Almanya'ya ve Polonya'ya yayıldı. 1466'da Tesalya'da başlayan veba Makedonya ve Trakya'yı kasıp kavurdu. Aynı devrede Batı'da da bazı veba olayları görüldü (Venedik, 1478). Salgın XVI. yy.da yeniden baş gösterdi ve Milano'nun 250 000 nüfusu 60 000'e indi. Veba XVII. yy.da (1655 Londra vebası), XVIII. yy.da (1720 Marsilya vebası), büyük kırımlara sebep oldu. Bundan sonra Mısır, Suriye ve Arabistan'a yerleşti, oralarda hemen hemen hep yerleşik kaldı. 1832'den 1845'e kadar yavaş yavaş hastalığın alanı daraldı. 1894'te Hindistan'da başlayan salgında 1894 ile 1912 arasında 11 milyon kişinin öldüğü iddia edilmiştir. Çin'e yayılan salgın, Büyük Okyanus'u aşarak San Fransisco'da Amerika sahillerine ulaştı. Batıda Kızıldeniz sahillerini takip ederek Kuzey Afrika'ya geçti, Portekiz'e kadar tahribat yaptı; Avrupa'da ise, vakaların sayısı çok olmadı. Paris'te 1920'de 23'ü ölümle sonuçlanan 91 vaka görüldü. Cezayir'de 1930 ve 1944'te küçük salgınlar oldu (67 vaka). Günümüzde, Hindistan vebanın merkezidir; başta Cava (1911'den 1951'e kadar 23 239 vaka) olmak üzere Güneydoğu Asya, Kuzey Çin (1947'de 200 vaka) gelir. Kuzey Amerika'da, Kaliforniya, Oregon ve New Mexico'da daha mikrop yuvaları mevcuttur. Ekvador'da, Peru'da, Arjantin'de (1899 ile 1948 arasında 7 000 vaka) ve Brezilya sahillerinde durum aynıdır. Güney Afrika'da da hastalığa rastlanmaktadır (1920 ile 1949 arasında 2 360 vaka).

Vebanın mikrobu farelerde bulunur, hastalık sahillerden yayılır, limanlarda ortaya çıkar ve büyük denizyollarını takip eder. Gün geçtikçe sıkılaştırılan sağlık tedbirleri sayesinde bu âfet gittikçe gerilemektedir.

Hıyarcıklı veba kasıkta, koltuk altında, boyunda lenf düğümlerinin iltihaplanması ve şişmesi, titreme, başlangıçta yüksek ateş, dalgınlık, hezeyan ve şarbonlar (kangrenli urlar) ile belirir. Hastalığın en hafif şekli bu olmakla beraber yine de ölüm oranı yüzde 50 ile 70 arasındadır.

Akciğer vebası birdenbire başlar. Bir ilâ üç gün sürer ve hemen her zaman ölümle sonuçlanır. Yüksek ateş, huzursuzluk gibi genel belirtilerle birlikte öksürük, kanlı balgam, sayıklama, nefes darlığı, morarma görülür.

Septisemi vebası da birdenbire başlar, çok kısa sürer ve ölümle sonuçlanır. Özellikle sinirsel belirtilerin şiddetli olmasıyle tanınır: dalgınlık, kuvvetsizlik, koma. Bunlarla beraber nefes darlığı ve kanamalar da görülür.

Vebaya karşı, özellikle hıyarcıklı şeklinde, iyileştirici bir serum ve önleyici aşılar vardır. Streptomisin, hastalığın bütün şekillerinde etkilidir. Vebadan korunma tedbirleri çok şiddetli olmalıdır (tecrit, dezenfeksiyon, aşılama, vapurların karantinası, farelerin öldürülmesi v.b.).

— Vet. *Kuş vebası*'na daha çok tavuk tutulur, fakat ördek, hindi, kaz ve yavru güvercinler de hastalanabilir. Hastalık süratle seyreder. Ölüm oranı çok yüksektir. Cesetler yakılmalı veya derine gömülmelidir. Sıkı bir dezenfeksiyon zorunludur. Hastalık tehlikesi olsun veya olmasın, yeni doğan yavrular on beş günlük olunca aşılanmalıdır. Özgül tedavisi yoktur.

Sığır vebası Asya'da ve Afrika'da devamlı şekilde şiddetle hüküm sürer ve büyük kayıplara sebep olur.

Domuz vebası, dünyanın hemen her tarafında, mahallî hayvan hastalığı halinde şiddetle hüküm sürer. Septisemi ve sinir sisteminde yaptığı tahribattan başka, ikincil intanlardan ileri gelen sindirim ve solunum bozuklukları da görülür. Ölüm oranı yüksektir. İlk belirtiler meydana çıkar çıkmaz hasta ve kasaplık hayvanları öldürmek daha iyi olur. Serum tedavisi diğerlerine uygulanır. Aşılama iyi sonuç verir. Hayvanların barındığı yerler ve malzeme her gün yeni baştan dezenfekte edilmelidir.

Sığır vebası, domuz vebası ve kuş vebası, kanunen bulaşıcı hastalıklardır ve sağlık tedbirlerinin uygulanması zorunludur.

— İkonogr. Raffaello'yu örnek alarak, Marc Antoine, *Frigya'da Veba*'nın gravürünü yapmıştır; *Aştod Vebası* (Eski Ahit) tablosu Poussin'indir (Louvre); *Milano Vebası*, Vouet, Mignard ve Puget'ye ilham kaynağı oldu. Domenico Gargiulo, *Napoli Vebası*'nı, Michel Serre, Jean-François De Troy, François Gerard, *Marsilya Vebası*'nı (1720) canlandırdılar; David, *Vebaya Tutulanların İyileşmesi İçin Aziz Roch'un Tanrı'ya Duası* (Marsilya), Gros'nun *Yafa'da Vebaya Tutulanlar* (Louvre) adlı eserleri ünlüdür. (L)

Veba (*La Peste*), Albert Camus'nün romanı (1947). Yazar, Oran şehrindeki öldürücü salgın bir hastalığı (veba) anlatırken bu alegoriden yararlanarak insan kaderinin tablosunu çizer. Eserde, kör bir kaderin darbeleri altında insanlığın onurunu temsil eden kişilerin teplkisi yer alır. (→ Bibliyo.) [L]

VEBAÎ sıf. (ar. *veba*'dan *vebaî*). *Esk.* Veba ile ilgili. (M)

VEBAL i. (ar. *vebāl*). Bir işin âhirete kadar süren sorumluluğu, azap, günah.

— ÇEŞ. DEY. *Vebali boynuna olmak* (veya *vebalini boynuna almak*), bir işin günahını yüklenmek, o işin günahından sorumlu olmak: *Dürüst, namuslu bir kızın vebalini nasıl boynuna alacaktı?* (S. Kocagöz). || *Vebalini çekmek*, yaptığı bir günahtan pişman olmak. (M)

VEBER i. (ar. *veber*). *Esk.* Bazı ot ve yapraklarda olan tüycük. || Deve veya tavşan tüyü. (M)

VEBER (Jean), fransız ressamı ve desencisi (Paris 1864 - ay.y. 1928). Maillot ile Cabanel'in öğrencisi, kompozisyonlarında mizah ile şiiri birleştirdi. 1897'de Bismarck'ı temsil eden eseri *Kasaphane* skandala yol açtı. 1898'den sonra ağaçlara, evlere ve gerçeğin en değişik unsurlarına insan görünüşleri verdi ve *Rire, Assiette au Beurre* dergilerinde çalıştı. Pierre Veber ile birlikte *Gil Blas*'ta, *Journal*'de ve *Illustration*'da makaleler yayımladı. Albümleri de vardır: *Les Vebers* (Veber'ler) [1895], *La Joviale Comédie* (Neşeli Komedi) [1896]. 1912'de *Contes de Perrault* (Perrault'nun Masalları) adlı duvar kaplamasının taslağını çizdi. (L)

VEBER (Pierre), fransız yazarı (Paris 1869 - ay.y. 1942). Romanlar ve mizah hikâyeleri yazdı: *L'Aventure* (Serüven) [1898], *Amour, Amour!* (Aşk, Aşk!) [1900]. Ayrıca tiyatro eserleri de vardır: *Julien n'est pas un Ingrat* (Julien Bir Nankör Değildir) [1898], *Que Suzanne n'en Sache Rien* (Aman Suzanne Duymasın) [1899], Hennequin ile birlikte yazdığı *Vous n'Avez Rien à Declarer?* (Bildirecek Bir Şeyiniz Yok mu?) [1906] ve *Madame et Son Filleul* (Hanımefendi ve Evlâtlığı) [1917]. (L)

VEBR i. (ar. *vebr*). Zool. *Esk.* Aktavşan; ilmî adı *Hyrax Syriacus*. (M)

VECA i. (ar. *veca*ᶜ). *Esk.* Vücutta duyulan kuvvetli ağrı. || *Veca-i batn*, karın ağrısı. || *Veca-i cenb*, göğsün yan tarafındaki ağrı. || *Veca-i mefasıl*, eklem ağrısı. (M)

VECAHET i. (ar. *vecāhet*). *Esk.* Gösterişli, güzel yüzlü olma. || Şeref, itibar. || Kadın adı.

◆ **Vecahetli** sıf. *Esk.* Güzel, gösterişi olan. || Şerefli. (M)

VECAİB çoğl. i. (ar. *vecibe*'den *vecā*ᵓ*ib*). *Esk* Borç olan şeyler, vecibeler. (M)

VECAZET i. (ar. *vecāzet*). *Esk.* [Söz v.b. için] Kısa ve özlü olma. (M)

VECCHİ (Orazio), italyan din adamı ve bestecisi (Modena 1550-ay.y. 1605). Modena katedralinde kapella yöneticiliği yaptı (1598), dukalık sarayında müzik dersleri verdi, çevirdiği entrikalar yüzünden kapella yöneticiliğinden uzaklaştırıldı ve yaralandı. Tarih açısından Vecchi'nin müzik dünyasındaki rolü çok önemlidir: madrigaliyle müzikal operada dramatik üslûbun doğuşunu hazırlamıştır. En güzel eseri olan Amphiparnaso (1594), «armonik bir komedi»dir. Vecchi'nin kişilerini belirten 4 ve 5 sesli polifoniden zamanla, melodram kişilerinin ruhî durumlarını belirleyen monodi'ye geçilmiştir. XVI.yy. polifonisinin bir verisi olan bu garip eser, madrigalin son devrinde aldığı yeni biçimleri (dramatik veya temsilî madrigaller) gösteren tarihî bir belgedir. (L)

VECCHİETTA (Lorenzo DI PIETRO, **il** — denir), italyan ressamı ve heykeltıraşı (Castiglione d'Orcia 1412'ye doğr. - Siena 1480). Tunç heykellerinde (*Dirilen İsa*, Siena hastahanesi) ve tahta heykellerinde (*Meryem'in Urucu*, San Giorgio de Montemerano; *San Bernardino*, Floransa) Donatello'dan ilham aldı. Resimleri (*Altı Azizli Meryem*, Uffizi; *Meryem'in Urucu*, Pienza) ve Siena vaftiz yerindeki freskleriyle Siena sanatına canlı bir ton getirdi. (L)

VECD i. Bk. VECİT.

VECDAVER sıf. (ar. *vecd* ve fars. *-âver*'den *vecd-âver*). *Esk.* Heyecan veren, coşturan: *Muallâ bir derinlik şiir-i Hâmid, şiir-i vecdaver* (Tevfik Fikret). [M]

VECDÎ sıf. (ar. *vecd*'den *vecdî*). *Esk.* Vecit ile ilgili. || İ. Erkek adı.

◆ **Vecdiye** sıf. *Esk.* Vecdî'nin dişili. || İ. Kadın adı. (M)

VECDİ Abdülbaki, türk şairi (İstanbul ? -ay.y. 1660). Divanı Hümayun kaleminde yetişti, sadrazam Köprülü Mehmed Paşanın himayesine girerek beylikçi oldu. İstanbul kadısı Ruhullah Efendi ile birlikte onun dostu olduğu için idam edildi. Gazelleri başarılı sayılır. *Divan*'ı vardır. (M)

VECDİ EFENDİ, türk şairi (öl. İstanbul 1755). Divanı Hümayun kaleminde çalıştı. Köprülü Mehmed Paşa tarafından Beylikçi

kalemine tayin edildi. Bir *Divançe*'si ve *Mecmua-yı Eşar* (Şiirler Derlemesi) adlı eseri vardır. (M)

VECELLİO veya **VECELLİ** (Cesare), italyan ressamı ve gravürcüsü (Pieve di Cadore 1521'e doğr. - Venedik 1601). Tiziano'nun yeğeni; onun üslûbunu benimsedi. (L)

VECELLİO veya **VECELLİ** (Francesco), italyan ressamı (Pieve di Cadore 1475'e doğr. - ay.y. 1560). Tiziano'nun ağabeyi ve kötü bir taklitçisidir. Başlıca eserleri: *Maddalena Dirilmiş İsa'nın Ayakları Dibinde* (Oriago), *İsa'nın Doğuşu* (San Giuseppe de Belluno); *San Vito* (Pieve di Cadore'de San Vito kilisesinde). [L]

VECELLİO veya **VECELLİ** (Marco), italyan ressamı (Pieve di Cadore? 1545'e doğr. - Venedik 1611). Tiziano'nun yeğeninin oğlu, onun tarafından yetiştirildi. Tiziano'ya işlerinde yardım etti ve üslûbunu benimsedi; Venedik müzelerinde eserleri vardır. — Oğlu TİZİANO, **il Tizianello** denir (Venedik 1570'e doğr. - ay.y. 1650'ye doğr), ressamdır. (L)

VECELLİO veya **VECELLİ** (Orazio), italyan ressamı (1525'e doğr. - Venedik 1576). Tiziano'nun büyük oğlu; babasıyle işbirliği yaptı. Venedik'te Dukalar Büyük meclisi nin salon süslemelerinde çalıştı. (L)

VECELLİO (Tiziano). Bk. TİZİANO.

VECENÎ sıf. (ar. *vecen*'den *vecenî*). Tıp. *Esk.* Yanakla ilgili.

— Anat. *Esk. Azmi vecenî,* elmacık kemiği. (M)

VECER i. (fars. *vecer*'den). *Esk.* Fetva. || *Vecer-ger,* fetva veren müftü. (M)

VECHE i. Bk. VEÇHE.

VECHEN zf. (ar. *vech*'den *vechen*). *Esk.* Yüz, görünüş bakımından. || Bir bakımdan. || *Vechen min-el-vücuh,* ne suretle olursa olsun. (M)

VECHEYN ikil. i. (ar. *vech*'den *vecheyn*). *Esk.* İki yüz. || İki yan taraf. || *Zü-l-vecheyn* («iki yüzlü»), dönek. (M)

VECHÎ sıf. (ar. *vech*'den *vechî*). *Esk.* Yüz, görünüş ile ilgili. (M)

VECHİYE sıf. (ar. *vechî*'den *vechiyye*). *Esk.* Vechî'nin dişili.

— Antropol. *Zaviyei vechiye,* alın zaviyesi. (M)

VECHT, Batı Almanya ve Hollanda'da ırmak, IJselmeer'e dökülür; 183 km. — Hollanda'da ırmak, IJselmeer'e dökülür; 32 km. Eski Ren'den çıkan kollardan biridir. (L)

VECİ sıf. (ar. *veca*ᶜ, ağrı'dan *veci*ᶜ). *Esk.* Ağrı veren, sızlatan: *Vezir, asâ ile başına gözüne darb-ı veci ile girişip...* (Naima).

◆ **Vecia** sıf. *Esk.* Veci'in dişili. (M)

VECİBE i. (ar. *vücûb*'dan *vecibe*). *Esk.* Yapılması zorunlu olan görev, boyun borcu. (M)

VECİH veya **VECH** i. (ar. *vech*). *Esk.* Yüz, çehre, surat. || Üst, yüz. || Alın, ön. || Üslûp, yol, şekil: *Onu da bizimle beraber gönder. Biz, onu her veçhile muhafaza eyleriz, dediler* (Cevdet Paşa). || Gibi, sebep, ilgi: *Fakat yukarıda da kısmen gösterdiğimiz veçhile, bunların cümlesi eski sıyga mânâlarını kaybetmiştir* (Ziya Gökalp). || Araç, vasıta. || *Vech-i âhar,* diğer bir sebep. || *Vech-i ahsen,* en güzel tarz. || *Vech-i hal,* bir kimsenin durumu, hali. || *Vech-i iğbirar,* gücenme hali. || *Vech-i maaş (maişet),* geçim vasıtası. || *Vech-i mergub,* beğenilen tarz. || *Vech-i meşrub üzere,* anlatıldığı gibi. || *Vech-i mülâhaza,* noktai nazar. || *Vech-i müvecceh,* doğru davranış. || *Vech-i şer'î,* kanunî yol. || *Vech-i tafsilî,* dolaylı üslûp. || *Vech-i tesmiye,* ad vermedeki münasebet. || *Ber-vech.* Bk. BERVECH. || *Bu (o) vechile,* bu (o) sebepten, bu (o) şekilde: *Hazreti Esma bu vechile ahiretini mamur ettikten sonra çok muammer oldu* (Cevdet Paşa). || *Min-vechin,* bir bakımdan. || *Ne vechile?* Nasıl, ne suretle?

— Tasav. *Vechül hak,* her varlığın özü, gerçeği. (Bazı mutasavvıflar vechül hak sözünden Tanrı varlığını anlarlar. Onlara göre her şeyin özü, gerçeği Tanrı olduğu için, insan ne yana dönse Tanrı'yı görür, Tanrı'ya yönelir. Bu yüzden evren Tanrı'nın bir görünüş alanıdır. Varlık, ancak Tanrı'nın görünüş alanına çıkışıyle oluşur, gerçekleşir.) [M]

VECÎH i. (ar. *vecâhet*'ten *vecîh*). *Esk.* Bir kavmin büyüğü, şefi. || Erkek adı. || Sıf. Güzel, hoş. || Uygun, münasip. || *Tevcih-i vecîh,* iyiye yorma. || *Vech-i vecîh,* en uygun şekil.

◆ **Vecihe** sıf. *Esk.* Vecîh'in dişili. || İ. Kadın adı. (M)

VECİHÎ sıf. (ar. *vecîh*'ten *vecihî*). *Esk.* Şefle ilgili. || Güzelle ilgili. || İ. Erkek adı. (M)

VECİHİ, türk yazarı (İstanbul 1869 - ay.y. 1904). Mühendishanede okuyarak istihkâm zabiti oldu (1891). Nafıa Fen heyetinde çalıştı, kolağası rütbesine yükseldi. 1894'ten sonra, *İkdam* gazetesinde yayımladığı roman ve hikâyelerle yaygın bir ün kazandı. Vecihi, eserlerinde Namık Kemal'in üslûbuna özenerek benzetmeler, mübalâğalar ve şairane tasvirlerle yüklü bir dil kullandı. Halktan kişilerin ve çocukların konuşturulduğu yerlerde, deyimleri ve söyleyiş biçimleriyle, konuşma dilinin bütün özelliklerini verdi. Başlıca romanları: *Mihr-i Dil* (Gönlün Sevgisi) [1895]; *Mehcure* (1895); *Hikmet* (Mehcure'nin devamı) [1898]. (M)

VECİHÎ HASAN EFENDİ, türk şairi ve tarih yazarı (Bahçesaray, ?-İstanbul 1660). Kâtipliklerde bulundu. Kaptanıderya Kara Mustafa Paşanın mühürdarı oldu. Yaşadığı dönemin olaylarını kapsayan bir tarih yazdı. Eserleri: *Vecihî Tarihi, Divan.* (M)

Vecihî Tarihi, XVII. yy. yazarlarından Vecihî* Hasan Efendinin eseri. 1637'den başlayarak Murad IV'ün Bağdat'ı fethini, Sultan İbrahim devri olaylarını ve Mehmed IV saltanatının ilk yıllarını anlatır. Güvenilir bir kaynaktır. İstanbul ve avrupa kütüphanelerinde çeşitli yazma nüshaları vardır. (M)

VECİT veya **VECD** i. (ar. *vecd*). *Esk.* Coşarak kendinden geçme: *Her kelimeyi kendi halketmiş gibi sesi hasretle, vecitle, zaferle dalgalanarak söyledi* (H. E. Adıvar). || *Vecd-aver,* heyecan veren, coşturan: *İçimde şimdi ne hisler, nasıl temenniler / Ne neşeler coşuyor, bilseniz, ne vecdaver / Teraneler coşuyor* (Tevfik Fikret). || *Vecd-efza,* vecdi arttıran.

— Psikiyatr. Hastanın, çevresiyle bütün bağlantısını kestiği ve başkasının giremeyeceği, fakat kendisinin tam anlamıyle rahat ve mutlu bulunduğu bir âleme dalmasıyle belirli geçici ruh hali.

— Tasav. Kendini Tanrı'ya veren bir insanın gönlündeki coşkunluk, Tanrı sevgisinden dolayı duyulan derin sevinç. (İnsan kendini bir bütünlük içinde Tanrı'ya verir ve içine kapanırsa, zamanla dünyadan sıyrılır, Tanrı'dan başka bir varlığı düşünmez. Bu sürekli düşünme sonucu gönülde Tanrı'ya karşı derin bir sevgi uyanır; bu yüzden doğan coşkunluklara vecit denir. Vecit, aşkla gelir.) [ML]

VECİZ veya **VECZ** sıf. (ar. *veciz*). *Esk.* Kısa ve anlamı etkili (söz). [M]

VECİZ sıf. (ar. *vecâzet*'ten *veciz*). Kısa ve öz: *Gerçi bu söz daha ziyade hak fikrinin veciz bir ifadesiydi* (R. N. Güntekin).

◆ **Vecize** sıf. *Esk.* Veciz'in dişili. (M)

VECİZE i. (ar. *vecâzet*'ten *vecize*). Özdeyiş: *Duvarlara asılacak vecizeleri çok beğendi. Bunları şehrin, hattâ yurdun her tarafına dağıtmamızın lüzumundan bahsetti* (A.H. Tanpınar). [M]

VECNE i. (ar. *vecn*'den *vecne*). *Esk.* Elmacık kemiği. (M)

VEÇHE veya **VECHE** i. (ar. *viche*'den). *Esk.* Yüz. || Yön, gidiş: *M*[lle] *de Courton'un veche-i hayatını tebdil etmiş oldu* (H. Z. Uşaklıgil). || *Veçhe vermek,* yöneltmek, yön vermek. || *Veche-i azimet,* gidiş yönü. || *Veche-i maksud,* varılmak istenen sonuç. (M)

VED i. (ar. *vedd*). *Esk.* Muhabbet, sevgi, dostluk. (M)

VEDA i. («bilme» anlamında sanskritçe k.). Din. Arius'çuların Hindistan'a getirdikleri ve yüzyıllar boyunca geliştirdikleri brahma dinini temsil eden metinlerin tümü. Bk. ANSİKL.

— Leng. *Veda Sanskritçesi,* özellikle *Veda*'ların ve Brahmana'ların yazıldığı dil. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Din. Öz ve biçim yönünden oldukça değişik olan bu metinler Brahma'ya maledilir. Bunlar, *Samhita* veya «divanlar», *Brahmana*'lar veya «brahma açıklamaları», *Aranyaka*'lar veya «orman metinleri», *Upanişad*'lar veya «yorumlar»dan meydana gelir.

Veda (Rigveda, Samaveda, Yacurveda ve *Atharvaveda)* bu dört biçimde gruplaşmıştır. *Atharvaveda* öbürlerine daha sonra eklendi.

Epeyce geç bir zamana kadar (bir bakıma XI. yy.) sözlü olarak süregelen bu metinlerin tümü, brahma diniyle ilgili bilgileri ve ibadet usullerini ortaya koyar.

— Leng. *Veda Sanskritçesi* klasik Sanskritçeden biraz farklıdır ve ortak hint - avrupa diline daha yakındır. Ses uyum kuralları klasik Sanskritçedeki kadar kesin değildir: mısraların okunması, klasik yazı sistemlerince atılan birçok ses boşluğunun yeniden hesaba katılmasını gerektirir. (LM)

VEDA i. (ar. *vedâ*ᶜ). Ayrılırken birbirine esenlik dileme: *«—Öyle görünüyor... Veda zamanı yakındır»* (N. Araz). || *Veda etmek,* vedalaşmak, esenleşmek: *Ruhumuzu karanlık, derin gözlerde yaktık, / Acı gözyaşlarıyle kalbimizi bıraktık / Bir yaz günü bu veda ettiğimiz diyara* (F. N. Çamlıbel).

— *Esk. Veda-ı mülk-i vücûd,* Dünyaya veda etmek, ölmek.

— Din. *Veda haccı,* Hz. Muhammed'in, Hicretin onuncu yılında (632), zilhicce ayında yaptığı son hac ziyaretine verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Veda hutbesi,* Hz. Muhammed'in Veda haccı sırasında Mekke'de verdiği son hutbe. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Din. Hz. Muhammed *Veda haccı*'na Medine'den, beraberinde 40 000 kişilik bir din mücahitleri ordusuyle birlikte gitti. Artık İslâmiyet bütün Arap yarımadasına yayılmış, Suriye ve Kızıldeniz'in karşı kıyılarına kadar uzanmıştı. Hz. Muhammed, Veda haccında, ümmetine, Beytullah'ta veda etti. Mekke'de bu sırada 100 000'den fazla hacı adayı vardı.

● *Veda hutbesi.* Hz. Muhammed, Veda hutbesini söylerken bütün kâbe avlusu, bütün Mekke düzlükleri hacı adaylarıyle dolmuştu. Hz. Muhammed hac töreninin bütün gereklerini yaptı. Kurbanını kesti, tıraş oldu, saçlarından kestiği tutamları yakınlarına armağan etti. Sonra ünlü hutbesine başladı: «Bu yıldan sonra, beni burada aranızda göreceğinizi sanmıyorum. Her birinizin kanı ve malı öbürlerine haramdır. Kıyamet gününde Tanrı huzuruna çıkacaksınız. Orada sizin amellerinizin hesabı görülecektir. Ey beni dinleyenler, şimdi, soruyorum size, Ben Rabbin emirlerini size ulaştırdım mı?» Bu soruya binlerce insan cevap verdi: Ulaştırdın ya Resulullah! O zaman Hz. Muhammed gözlerinde yaşlarla Rabbine seslendi: «Şahid ol ya Rabbi!» (M)

VEDA i. (ar. *veda*ᶜ). Katırboncuğu. (M)

VEDÂAT i. (ar. *vedâ*ᶜ*at*). *Esk.* Emanet verilmiş şey. || Sakin olma, rahat, durgunluk.

◆ **Vedâatiyle** zf. Vasıtasıyle, aracılığıyle. (M)

VEDACILIK i. *Veda*'lardaki inançların ve ibadet usullerinin tümü.

— ANSİKL. *Vedacılık*'ın esası, üç sınıfa ayırabileceğimiz bir efsane topluluğuna dayanır: egemenlik, savaş, verimlilik. Bu efsanelerin çoğu İran'daki kavramlara benzer. Varuna ile Ahura-Mazda, Mitra ile Mithra v.b. Kutsal varlıklar çokluk insan biçimindedir. Tanrı biçiminde oldukları zaman davranışları insancadır. Sayıları çoktur, ama aralarında herhangi bir mertebe sırası yoktur. Tanrısal olanla insanî olan arasında yakı bir karşılıklı ilişki görülür. Tanrılar yararlı oldukları kadar şeytanî de olabilirler. İnsanın onlarla ilişkisi, çeşitli kurbanları a-

damaya dayanır: bu kurbanlarda başlıca yeri ateş (Agni) ve kutsal içki (Soma) tutar.

İbadet, kozmoloji, kozmogoni, eskatoloji birçok yoruma (*brahmana*) yol açmıştır; brahmacılık bu yorumlardan doğmuştur. (L)

VEDAD i. (ar. *vedād*). *Esk.* Sevgi, dostluk. || [*Vedat* şeklinde] Erkek adı. (M)

VEDAL i. (tes. edil. ad). İnce bir saf alüminyum tabakasıyle kaplanmış düralüminden meydana gelen iki madenli alaşım. (İki yüzü de bu şekilde kaplanmış levhalar, aşınmaya karşı en büyük direnci gösterir. Ayrıca bu alüminyum tabakası, mekanik özelliklerini bozmadan kaynak yapılmasını ve düralüminin işlenmesini sağlar.) [L]

VEDALAŞMAK ortaklş. f. (*veda*'dan *ve-da-la-ş-mak*). Birbirine «Allahaısmarladık» diyerek ayrılmak. (M)

VEDANAME blş. i. (ar. *vedāᶜ* ve fars. *nāme*'den *vedāᶜnāme*). *Esk.* Kendisinin veya selefinin görevinin sona erdiğini bildirmek için, elçi tarafından devlet başkanına sunulan mektup. (M)

VEDAYİ çoğl. i. (ar. *vedīᶜa*'dan *vedāyiᶜ*). *Esk.* Emanet olarak bırakılan şeyler. (M)

VEDDA'LAR, Seylân'ın yerli halkı. Adanın doğusundaki ormanlarda ve dağlarda yaşarlar. Kısa boylu (1,54 - 1,60 m), esmer dolikosefaldirler. Alınları basık, kaşlarının kavisleri belirli bir tarzda çıkıntılı, burunları basık, saçları dalgalıdır. Kara ve deniz avcılığı yaparlar ve toplama yiyeceklerle yaşarlar; Yontma Taş devrinden kalmışlardır. Eskiden oldukça yaygın bulundukları anlaşılıyor; Hindistan'da (Dekkan) bazı halklar, az da olsa bunlarınkine benzer antropolojik özellikler gösterirler. (L)

VEDDUA (ar. *ve*, bağlama edatı ve *duᶜā*-dan *vedduᶜā*). *Esk.* «Dualarımız sizinle birliktedir» anlamında mektupların sonuna «*baki*» kelimesiyle birlikte eklenirdi. (M)

VEDELAGO, İtalya'da komün, Veneto'da (Treviso ili), Vicenzo yolunun üzerinde; 10 200 nüf. Tarım merkezi. (L)

VEDİ sıf. (ar. *vedaᶜa*, bir şeyi emanet etme'den *vedīᶜ*). *Esk.* Başkasına ait bir malı saklamayı üstüne alan, emaneti saklamakla görevli (kimse). [M]

VEDİA i. (ar. *vedīᶜ*'den *vedīᶜa*). *Esk.* Saklanılmak üzere bir yere verilen veya konulan şey. (*Eşanl.* EMANET.) || Kadın adı.

— Huk. Kendisine mal tevdi edilen kimsenin saklama borcunu doğuran sözleşme.

— ANSİKL. Huk. *Vedia* alanın borcu, malı gereği gibi saklamaktır. Kural olarak vedia sözleşmesi ücretsizdir. Ancak taraflar, bunun ücretli olacağını kararlaştırabilirler. Bunun dışında vedianın ücretli olduğu, halin icabından da anlaşılabilir. Vedia veren, saklamanın gerektirdiği bütün masrafları ödemek zorundadır. Ayrıca malın, vedia alana verdiği bütün zararlardan da sorumludur. Ancak, zararın, kendi kusurundan gelmediğini ispat ederek sorumluluktan kurtulabilir.

Vedia alan, vedia veren kendisine yetki vermedikçe, tevdi edilen malı kullanamaz. Bu yetkiyi almadan malı kullanırsa, vedia verene bir tazminat öder ve ayrıca kazayle olan zarardan da sorumlu olur. Ancak, kullanılmamış olsaydı bile, aynı zararın doğacağını ispat ederse, sorumluluktan kurtulur. Vedianın aynen iadesi kararlaştırılmışsa, mala gelen yarar ve zarar vedia verene ait olur. Buna karşılık, usulsüz vediada, teslim edilen şey aynen değil, cins ve miktar bakımından aynen geri verilir. (M)

VEDİD sıf. (ar. *vidd*, *vedd*'den *vedid*). *Esk.* İnsanlara karşı sevgi ve acıması çok olan dost. || İ. Erkek adı.

◆ **Vedide** sıf. *Esk.* Vedid'in dişili. || İ. Kadın adı. (M)

VEDİKA i. (sanskritçe k.). Stupaları ve kutsal ağaçları çevreleyen ayaklı korkuluk. (Önceleri tahta olan vedikalar M.Ö. II.yy.-dan sonra taştan, fakat ahşap işinde olduğu gibi yine zıvanalı ve yuvalı olarak yapıldı. Süsleme teması olarak buddha'cı hint eserlerinde vedikaya sık rastlanır.) [L]

VEDRİNES (Jules), fransız havacısı (Saint-Denis 1881 - Saint-Rambert-d'Albon 1919). 1911'de «Paris-Madrid» yarışını kazandı. Birinci Dünya savaşı sırasında, «*la Vache*» adıyle ün salan uçağı ile tehlikeli özel görevler başararak kendini gösterdi. 19 Ocak 1919'da Paris'te Lafayette galerisinin damına iniş yapmayı başardı. (L)

VEDRO i. Rusya'da sıvılar için kullanılan, yaklaşık olarak 12,299 l değerindeki eski hacim ölçüsü birimi. (L)

VEDUD sıf. (ar. *vedd*'den *vedūd*). *Esk.* Aşırı derecede seven, çok şefkatli. || İ. ve sıf. Tanrı'nın sıfatlarından biri. (M)

Ve Durgun Akardı Don (*Tihiy Don*), Şolohov'un romanı (1928-1940). Kazakların, devrimden önceki ve devrim sırasındaki hayatını bir destan havası içinde dile getiren bu eser, sovyet edebiyatının en büyük ve karakteristik eserlerinden biri sayılmaktadır. (L)

VÉE (Amédée Alexandre), fransız eczacısı (Paris 1834 - ay.y. 1897). 1859'da eczacı, 1865'te tıp doktoru oldu. Birçok galenik preparat buldu (hidratlı magnezyum karışımı, gümüş nitrat kapları [1864]). 1865'te Calabar baklasından eserin* adını verdiği saf ve billûrlu bir alkaloid elde etti ve fizyolojik özelliklerini inceledi. (L)

VEFA i. (ar. *vefā*). Sevgide bağlılık, dostlukta sebat, sadakat: *Gördüm feleğin vefası yoktur / Zevk u elemin bakası yoktur* (Ziya Paşa). *Asıl adı Mustafaydı ama, işte beş asırdır, adını verdiği koca bir İstanbul semtinde vefanın, insan sevgisinin, güzelliğin timsali olarak yaşıyor* (N. Araz).

— ÇEŞ. DEY. *Ahde vefa*. Bk. AHİT. || *Ömrü vefa etmek (etmemek)*. Bk. ÖMÜR.

— *Esk.* *Vefa-bigâne*, vefasız, sözünde, sevgisinde durmayan. || *Vefa-perver*, sözünde, sevgisinde duran. || *Vefa-perverane*, vefalı olana, sözünde, sevgisinde durana yakışacak yolda. || *Vefa-peyvest*, sözünde, sevgisinde duran, vefalı. || *Vefa-şiar*, vefalı davranan. || *Vefa-şiarî*, vefakârlık. || *Bî-vefa*. Bk. Bİ.

— Huk. *Vefa hakkı*, gayrımenkul sahibine, sattığı şeyi geri satın alma imkânını veren hak. || *Bey'bi-l-vefa*, bir malı, alınan para ödenince geri vermek üzere satma. (M)

VEFA (Mehmed bin Necmeddin), **Şeyh Mısrî** de denir, islâm mutasavvıfı (İskenderiye 1303 - Bingazi 1364). Doğduğu yerde öğrenim gördü. Şazeliye tarikatına girdi. Edebiyat ve tasavvuf konularında çalıştı. Daha sonra kendi adıyle anılan Vefaiye* tarikatını kurdu. Aynı zamanda şair olan Vefa'nın tasavvufla ilgili eserleri vardır. (M)

VEFA AHMED. Bk. AHMED VEFA.

Vefa camii. Bk. ŞEYHVEFA CAMİİ, HAMAMI, MEDRESESİ ve TÜRBESİ.

VEFAİYE i. (Muhammed *Vefa*'nın adından). Tasav. Şazeliye tarikatının kollarından birinin adı. Sünnî tarikatlardandır. Özel zikirleri, törenleri vardır. Zikir, yüksek sesle [cehrî] yapılır. Şazeliye inançları dışında bir özelliği yoktur.) [M]

VEFAKÂR sıf. (ar. *vefā* ve fars. *-kār* ekinden *vefā-kār*). Vefalı: *Vefakâr, çalışkan, hayatlarından memnun, munis ve sade insanlar* (R. N. Güntekin). [M]

VEFALI sıf. (*vefa*'dan *vefa-lı*). Dostluğuna bağlı olan, sevgisi geçici olmayan, dostlarını unutmayan: *Vatandaş Ahmed Efendi insan adamdı. Dostuna ahbabına karşı vefalı idi* (B. Felek). [M]

VEFASIZ sıf. (*vefa*'dan *vefa-sız*). Sevgisi çabuk geçen, dostlarını çabuk unutan: *Yazık, o nesl-i kerimin vefasız evlâdı* (M.Â. Ersoy).

◆ **Vefasızlık** i. Vefasız olma hali, vefasızca davranış: *Ama çok fena şey yalnız sizin kafanızın içinde yaşamak! Bir vefasızlık bile elimden gelmiyor* (N. Ataç). [M]

Vefa Spor kulübü, türk spor kulübü. İstanbul Vefa lisesi öğretmeni Saim Turgut Aktansel tarafından Vefa Terbiyeyi Bedeniye adıyle kuruldu (1908). Kısa süre sonra futbolun yanı sıra voleybol, güreş, boks, atletizm ve bisiklet dallarında faaliyete geçti ve ismi Vefaspor oldu. Birinci Dünya savaşında dağılan kulüp, savaştan sonra *Vefayurdu* adıyle yeniden kuruldu. İlk defa 1920'de İstanbul futbol kümesi ikincisi, 1921'de birincisi oldu. 1959-1960'ta Vefa gençler takımı Türkiye şampiyonluğunu ve Avrupa üçüncülüğünü kazandı. 1964-1965'te Türkiye II. lig şampiyonu oldu. Forma rengi yeşil beyazdır. 1965'ten beri I. ligdedir. (M)

VEFAT i. (ar. *vefāt*). [Yalnız insan için] Ölüm: *Nitekim, karınızın vefatı, benim bu ümidimi canlandırdı* (R. N. Güntekin). || *Vefat etmek*, ölmek: *—Allah taksiratını affetsin... bizim aktar Ahmed vefat etmiş* (B. Felek). [M]

VEFD i. (ar. *vefd*). *Esk.* Varma, gelme, ulaşma, erişme. || Birlikte gelerek bir yere yerleşen insan topluluğu. || Özel bir iş için birinin yanına gitme. || Elçi olarak gönderilen insan topluluğu. || *Nezd-i maalî-vefd*, yüceliklerin toplandığı yer. (M)

Vefd («delegasyon» anlamında arapça kelime: bu ad, Zaglül Paşanın Mısır'ın bağımsızlığını istemek için Britanya Yüksek komiserliğine gönderdiği [1919] delegasyondan gelir), Mısır'da 1924 seçimlerini kazanan Milliyetçi partinin adı; Zaglül Paşanın ölümünden sonra partiyi Nahhas Paşa yönetti (1927) ve İtalyanların Afrika'daki istekleri karşısında önce Londra ile ittifak siyasetine bağlandı (1936). 1950 Seçimlerini kazanan Vefd partisi 1952 ihtilâline kadar iktidarda kaldı. (Bk. MISIR.) [L]

VEDRİNES
1911'de

VEFİ sıf. (ar. *vefāᶜ*'dan *vefi*). *Esk.* Sözünde duran, sözünün eri, sadık, vefalı. || Tam, mükemmel, eksiksiz. (M)

VEFİK sıf. (ar. *vefk*'ten *vefik*). *Esk.* Uygun, uyuşmuş, aynı düşüncede birleşmiş, aynı fikirde. || İ. Erkek adı.

◆ **Vefika** sıf. *Esk.* Vefik'in dişili. || Kadın adı. (M)

VEFİK AHMED PAŞA. Bk. AHMED VEFİK PAŞA.

Vefikpaşa tiyatrosu (AHMET—), Ahmed Vefik Paşanın Bursa'da kurduğu tiyatronun 1957'den sonraki adı (1879). Ahmed Vefik Paşa, Fasulyeciyan ve arkadaşları Bursa'da temsiller verirken, bu oyuncularla bir tiyatro topluluğu kurmayı tasarlamıştı. Bu amaçla postahanenin karşısındaki kahvenin bahçesinde bina yaptırdı. Bu tiyatro *Osmanlı tiyatrosu* adı verildi. İstanbul'dan gelen topluluklar burada bir süre temsiller verdiler. Tiyatroda çoğunlukla Ahmed Vevik Paşanın, Molière'den çevirdiği eserler oynandı. Ahmed Vefik Paşa, Bursa'dan ayrıldıktan sonra tiyatro kapatıldı. Bina daha sonra Sanayi mektebi oldu. Bursa'nın Yunanlılar tarafından işgalinde yandı. 1957'de Tayyare sineması onarılarak tiyatro durumuna getirildi ve buraya Vefikpaşa tiyatrosu adı verildi. Burada Devlet tiyatrosu sürekli temsiller vermektedir. (M)

VEFİYAT veya **VEFEYAT** çoğl. i. (ar. *vefāt*'tan *vefiyāt* veya *vefeyāt*). *Esk.* Vefatlar, ölümler. (M)

VEFK i. (ar. *vefk*). *Esk.* Uyma, uygunluk. || Sulh, barış. || *Vefk-i dilhah*, gönlün isteğine göre. || *Vefk-i murad*, isteğe uygun. || *Ber-vefk*, uygun olarak. || *Ber-vefk-i dilhah*, gönlün isteğine uygun olarak. || *Ber-vefk-i meram (murad)*, isteğe uygun olarak.

— Folk. Bir kimsenin umutlarına ve isteklerine uygun şekilde, üzerine harfler veya şekiller yazılmış muska. (Pire, tahtakurusu, sivrisinek v.d. hayvanları öldürmek üzere yazılan vefk'ler de vardı.) || *Vefki rubai*, dört çizgiyle çizilmiş dört kelimelik tılsım. || *Vevki südasî*, altıya bölünmüş remil veya tılsım karesi. || *Vefki sülasî*, kenarı üç köşeli tılsım. (M)

VEFRANİ Ebu Abdullah Muhammed bin Hac, faslı tarihçi (Merakeş 1669-ay.y. 1727), berberî asıllıdır. Öğrenimini tamamladıktan sonra, Merakeş'teki Mescidül Yusufî camiinde imamlık ve hatiplik yaptı. En önemli eseri, XVI. ve XVII. yy. Fas tarihini anlatan *Nüzhetül Hâdi bi Ahbâri Mülûk el Karn el Hâdi*'dir (Birinci Yüzyıl

Sultanlarına Ait Haberler İçin İç Açıcı Bildiriler). Bu eser, birinci elden kaynaklara ve arşiv belgelerine dayanır. Öteki eseri: *El Meslekûs Sehl fi Şerh Tavşih İbn Sehl* (İbni Sehl'in «Tavşih Yorumu» Hakkında Kolay Yol). [M]

VEFRET i. (ar. *vefret*). *Esk.* Çokluk, bolluk. (M)

VEGA i. (ar. *veğā*). *Esk.* Gürültü. || Savaş. (M)

VEGA i. (isp. k.). İspanya'da yoğun bir şekilde ekilmiş ova; genellikle güney illerindeki ırmakların aşağı çığırları kıyısında uzanır. (Vegalarda sulanma ile yer yer yüksek tarım sonuçları alınır.) [L]

VEGA, α *Şılyak** veya α *Lyrae* yıldızına verilen ad. Kadiri 0,1. Tayf örneği A 0. Vega, kuzey gökküresinin en parlak yıldızıdır. Ülkemizde, yazın gece yarısına doğru yücelim noktasına ulaşır. (L)

VEGA veya **CONCEPCİON DE LA VEGA,** Dominik cumhuriyetinde şehir, il idare merkezi, Merkezî Cordillera'nın eteğinde; 27 200 nüf. —*Vega ili,* 336 300 nüf. (L)

Vega, A.E. Nordenskjöld'ün 1878-1879'da Kuzey-Doğu geçidini aştığı isveç gemisi. (L)

VEGA (DE LA), ispanyol şairi (Buenos Aires 1807-Madrid 1865). 1847'de genç kraliçe İsabel'in öğretmenliğine getirildi, daha sonra kraliçenin sekreteri oldu. Klasik biçimli lirik şiirler ve özellikle tiyatro oyunları yazdı. Başlıca eseri *El Hombre de Mundo* (Dünya Adamı) [1845] adlı sevimli bir örf ve âdet komedisidir. Ayrıca Scribe'nin ve Ducange'ın birçok fransızca piyesini ve başka XIX yy. yazarlarının eserlerini İspanyolcaya uyarlamıştır. (L)

VEGA (Garcilaso Della). Bk. GARCİLASO.

VEGA CARPİO (Felix LOPE DE). Bk. LOPE DE VEGA CARPİO.

VEGAYRÜHU zf. (ar. *ve ğayrühu*). *Esk.* [Tekil erkek için] Ondan başkası. (M)

VEGETİUS (Flavius-Renatus), latin yazarı (M.S. IV. yy. sonu - V. yy. başı). İstanbul'da yaşadı ve imparatorluk sarayı çevresiyle yakın ilişki kurdu. *Epitome Rei Militaris* (Askerlik Sanatı İncelemesi) adlı eserinde roma ordusunun o günkü ve geçmişteki teşkilâtını inceledi. (L)

VEGH (Sandor), macar kemancısı (Koloszvar [bugün Cluj] 1912). Müzik öğrenimini Budapeşte'de Franz-Liszt akademisinde yaptı, Hubay'dan ders gördü. 1930'da Remenyi ödülünü aldı, 1941'de aynı akademiye öğretmen oldu. İkinci Dünya savaşında ülkesinden kaçtı, Cenevre Milletlerarası yarışmasında birinci ödülü kazandı (1946). Bir yaylılar dörtlüsü kurdu. Basel'e yerleşti, 1954'ten beri bu şehrin müzik akademisinde öğretmenlik yapmaktadır. (L)

VEGLİA. Bk. KRK.

VEHAMET i. Bk. VAHAMET.

VEHB i. (ar. *vehb*). *Esk.* Bağış, hibe. || Vergi. (M)

VEHB bin MÜNEBBİH, iranlı din bilgini (Sana, ? - ?, 728). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Halife Velid devrinde Yemen'de kadılık yaptı. Daha sonraki devirlerde yazılmış bibliyografik eserlerde Vehb'e ait bazı eserlerin adı geçer. Eserleri daha çok eski arap tarihini ve Hz. Muhammed'in hadislerini içine alır, ele geçen tek eseri Peygamber'in gazalarına ait olan küçük bir risaledir. (M)

VEHBİ sıf. (ar. *vehb*'den *vehbî*). *Esk.* Tanrı vergisi olan, Tanrı vergisiyle ilgili. || İ. [*Vehbi* şeklinde] Erkek adı.

◆ **Vehbiye** sıf. *Esk.* Vehbî'nin dişili. || İ. Kadın adı. (M)

VEHBİ, türk şairi (XIX. yy.). Mora'da doğdu. Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Divanındaki bir şiirden, Moralı Süleyman adlı bir şeyhin müridi olduğu anlaşılır. Hece ve aruz vezniyle söylediği şiirlerinde Hurufîliği işleyen Vehbî, Hacı Bektaş Veli, Simavnalı Bedreddin v.d. ünlü kişiler hakkında övgüler de yazdı. (M)

VEHBİ EFENDİ Hafız Mehmed, türk hattatı (İstanbul 1881 - ay.y. 1953). Hattat Osman Nuri Efendinin oğlu. İlk yazı dersini babasından gördü; sülüs ve nesihten icazet aldı. Çağın tanınmış hattatı Sami Efendi ile onun öğrencisi Hulûsi Efendiden tâlik yazı öğrendi. Erenköy Kız lisesinde ve Gaziosmanpaşa Kız ortaokulunda türkçe öğretmenliği yaptı. (M)

VEHC i. (ar. *vehc*). *Esk.* Tutuşma, alev alev yanma. (M)

VEHHAB sıf. (ar. *vehb*'den *vehhāb*). *Esk.* Çok veren, bağışlayan (Tanrı). [M]

VEHHABİ i. (*Abdülvehhab*'ın adından ar. *vehhābî*). Tasav. Abdülvehhab'ın 150 yıl önce Arabistan'da kurduğu mezhep. || Bu mezhepten olan kişi. (M)

VEHHABİLER, Arabistan'da yaşayan ve Vehhabiye*ye bağlı olan kimseler. Vehhabîlerin bağlandığı mezhebin yayılmasında Necid'in kuvvetli emîrlerinden Deriye şeyhi Muhammed bin Suud önemli rol oynadı. Muhammed bin Suud ölünce yerine oğlu Abdülaziz geçti. Onun devrinde Vehhabiye bütün Arap yarımadasına yayıldı. Sünnî ulemadan birçok kimse öldürüldü. Muhammed bin Abdülvehhab'ın teşvikiyle Abdülaziz, halifeliğini ilân etti. Vehhabî mezhebinden olmayan müslümanlar, durumu Bağdat valisi Süleyman Paşaya bildirdiler. Mekke şerifi Galib, kardeşini, Vehhabîleri dağıtmakla görevlendirdi; kendisi de Deriye'yi kuşattı, fakat alamadı (1792). Vehhabîler, Kerbelâ'ya saldırınca İran şahı Bağdat'a yürüyeceğini bildirdi (1802). Taif kalesini alan Vehhabîler, bütün halkı öldürdüler; dinî, tarihî ve edebî eserleri parçaladılar. Kur'an'a hakaret ettiler. Din büyüklerinin mezarlarını yıktılar. Abdülaziz'in oğlu Suud, Mekke'ye girerek islâm büyüklerinin mezarlarını yıktırdı. Cidde'ye yürüdü; fakat Cidde valisi Şerif Paşa ve Şerif Galib'in kuvvetlerine yenildi. 1803'te Abdülaziz, bir şiî tarafından öldürülünce, yerine oğlu Suud geçti. Suud, oğlu Abdullah'ı ordularının kumandanlığına getirdi. Abdullah, Bağdat ve Umman'a seferler yaptı. Hac mevsiminden sonra Medine'yi kuşattı. Medinelilere Vehhabiyenin esaslarını kabul ederlerse aman vereceğini bildirdi. Suud bin Abdülaziz, kendini Necid hükümdarı ilân etti. Yemen halkından, Vehhabiyeyi kabul etmelerini istedi; Yemen kadısı bu teklifi reddetti. Vehhabiyeyi kâfirlik olarak ilân etti. Suud da buna karşılık, Medine'deki bütün ashab mezarlarını yıktırdı; yalnız Hz. Muhammed'in mezarına dokunmadı. Mısır valisi Mehmed Ali Paşaya, Mekke ve Medine'yi ele geçiren ve hac yolunu kapayan vehhabîleri sindirme görevi verildi. Mehmed Ali Paşa, oğlu Tosun Paşayı Cidde valisi tayin ederek bir ordu ile Medine'ye gönderdi. Tosun Paşa yenilgiye uğradı. Suud ölünce, yerine oğlu Abdullah bin Suud geçti. Mehmed Ali Paşanın oğlu İbrahim Paşa Medine'ye, oradan Deriye'ye geldi ve kaleyi kuşattı (1816). Deriye alındı (1818). Abdullah esir edildi. Mekke ve Medine'de Vehhabîlerin yağmaladığı mallar ele geçirildi. Abdullah, oğulları ve ileri gelen adamlarıyle birlikte İstanbul'a gönderilerek idam edildi. Osmanlılar Hicaz'dan çekilince vehhabî emîri Abdülaziz, Şerif Hüseyin'i ülkeden çıkardı; Mekke, Medine ve Cidde'yi alarak Necid-Hicaz krallığını kurdu (1923). Bugünkü Suudî Arabistan kralları onun soyundan gelir. (M)

VEHHABİYE i. (*Abdülvehhab*'ın adından ar. *vehhābiyye*). Tasav. XVIII. yy. ortalarında Arabistan'da ortaya çıkan bir müslüman mezhebi.

— ANSİKL. *Vehhabiye* mezhebi, Beni Temim kabilesinden Abdülvehhab bin Muhammed tarafından kuruldu (1745). Vehhabiye, Sünnîlikten inanış yönünden değil, ibadet yönünden ayrılır. Vehhabîlere göre; Allah'a aracsız ibadet edilir. Dinin gerektirdiği ibadetleri bırakmak küfürdür. Namazı terk edenler kâfirdir; Peygamberden ve evliyadan yardım isteme şirktir (Allah'a ortak koşma), Türbe yapmak, kandil yakmak, ölüleri ziyaret etmek, evliyaya adak adamak, tütün, afyon içmek ve tesbih çekmek yasaktır. Bu kurallara göre, Vehhabîler dışındaki bütün müslümanlar kâfir, onları öldürmek ve mallarına elkoymak helâl sayıldı. (M)

VEHHAC sıf. (ar. *vehc*'den *vehhāc*). *Esk.* Çok parlak, ışıltılı. || Alevlenmiş. (M)

VEHHAM sıf. (ar. *vehm*'den *vehhām*). *Esk.* Çok kuruntulu, vehimli. (M)

VEHİB PAŞA, türk askeri (Yanya 1877-?, 1940). Erkânıharp mektebini yüzbaşı rütbesiyle bitirdi. Yemen'de ve Manastır'da görev yaptıktan sonra 1908'de Harbiye mektebi müdürü oldu. Balkan savaşında Yunanlılara esir düştü; Birinci Dünya savaşında Çanakkale Cenup Grubu kumandanlığına getirildi. Mütarekeden sonraki kurtuluş hareketlerine yabancı kaldığından hapsedildi; İtalya'ya kaçtı. Almanya, Romanya ve Yunanistan'da bulundu. İtalya-Habeş savaşında habeş ordusunda kumandanlık yaptı. (M)

VEHİL sıf. (ar. *vehl*'den *vehil*). *Esk.* Çok korkak. (M)

VEHİM veya **VEHM** i. (ar. *vehm*). *Esk.* Yanlış zan ve esassız, yanlış düşünce: *Hatıra, böylece, bize vücudumuzdan ayrıldıktan sonra da büsbütün ölmeyeceğimiz vehmini, bu en tatlı vehmi verir* (N. Ataç). || Kuruntu, şüphe, tereddüt: *Haremlerde yetişen bir sultanın vehmini anlamak kolaydır* (F. R. Atay). || Yersiz korku: *Fakat Âtike'nin rüyası nicelerini vehme düşürdü* (Cevdet Paşa). [M]

VEHL i. (ar. *vehl*). *Esk.* Yanlış anlama. || Bir şeyi ilk defa görünce korkma. (M)

VEHLE i. (ar. *vehle*). *Esk.* Dakika, an, bir işin başlangıcı: *Sadık görünür kisvede erbab-ı hiyanet, / Mürşit sanılır vehlede eshab-ı dalâlet* (Ziya Paşa). || Bir şeyi ilk defa görünce duyulan irkilme. || *Vehle-i ûlâ*, ilk başlangıç. (M)

VEHLETEN zf. (ar. *vehle*'den *vehleten*). *Esk.* Ansızın, birdenbire: *Karşılarına vehleten bir herif çıkıp ta eski ceketinin önünü terbiyelice kavuşturarak ...* (H.R. Gürpınar). [M]

VEHMETMEK geçl. blş. f. (ar. *vehm* ve türk. *etmek*'ten). *Esk.* Zannetmek, kuruntu etmek: *Ağrılarının, içinde yattığı yataktan geldiğini vehmeden hasta gibi, biz de sırf kendi yüreğimizde getirdiğimiz ağrının mesuliyetini galiba haksız olarak Anadolu'ya yükletiyoruz* (R. N. Güntekin). [M]

VEHMİYAT çoğl. i. (esk. *vehmiye*'den *vehmiyyāt*). *Esk.* Kuruntular, zannedilen şeyler: *Kim bilir, belki hepsi vehmiyyat; / Belki aldanmak ihtiyac-ı hayat* (Tevfik Fikret). [M]

VEHN i. (ar. *vehn*). *Esk.* Kuvvetten düşme, güçsüzlük, gevşeklik: *Ben hak üzereydim, amma ashabıma vehn gelince ben de zaîf düştüm* (Cevdet Paşa).

— Tıp. *Esk. Vehni umumî*, genel kesiklik. (M)

VEİBYEİT i. (fr. *weibyeïte*). Miner. Flüorlu kalsiyum, seryum, lantan ve didim karbonat. (L)

VEİİ, ital. **Veio.** Esk. coğ. İtalya'da etrüsk şehri, Cremera'nın kıyısında, Tevere'nin yakınında (bugünkü İsola Farnese yakınında). Etrüsk konfederasyonunun güçlü şehirlerinden biriydi. M. Ö. VIII. - VI. yy.da en parlak dönemini yaşadı. Bu dönemden ev kalıntıları, bir tapınağın yıkıntıları ve birçok mezar (Campana mezarı) kalmıştır. Surlar (harabe halinde) V. yy.dandır. Roma'nın çok yakınında olan Veii, toprakları Janiculum ve Vatikan'a ulaştığı için yüzyıllar boyunca genç rakibiyle mücadele etti. Bu savaşlar birçok efsaneye (üç yüz altı Fabius gibi) konu oldu. Bu düşmanlık Roma köprüsü Veii'den geçen trafiğin bir kısmının yolunu değiştirdiği için iki ticaret yolunun (Campania ve Etruria arasında) rekabetiyle açıklanır. 405'te (veya 396) başlanan uzun bir kuşatmadan sonra Furius Camillus, Veii'yi aldı ve yıktı (395 veya 386). Oturulmağa devam edilen şehir, Sezar zamanında koloni, sonra municipium oldu. (L)

VEİNTEMİLLA (İgnacio DE), ekvadorlu siyaset adamı (Quito 1828-Peru 1908). Subaylıktan istifa etti, kardeşiyle birlikte bir hükûmet darbesi yapmayı denedi (1869); hareket başarısızlığa uğrayınca yurt dışına kaçarak 1875'e kadar Avrupa'da kaldı. 1876'da başkanlığı ele geçirdi; başkanlık süresi dolunca (1883) diktatörlüğünü i-

VEİİ Hermes'i
villa Giulia, Roma

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

lân etti; fakat kısa süre sonra Peru'ya kaçmak zorunda kaldı (1883). [L]

VEİT (Philipp), alman ressamı (Berlin 1793-Mainz 1877). Roma'da J.F. Overbeck'in etkisinde kaldı. 1830'da Frankfurt-am-Main'deki Städel enstitüsü müdürlüğüne tayin edildi; 1843'te görevinden ayrıldı. 1830'dan sonra birçok tablo yaptı; bunlar arasında özellikle yeni Berlin katedrali için yaptıkları sayılabilir. (L)

VEJETARYEN i. (fr. *végétarien*). Vejetaryenlikle ilgili. || İ. Vejetaryenlik rejimi uygulayan kimse.

— ANSİKL. *Vejetaryen rejim,* böbrek hastalıklarında, artritizmde, bazı deri hastalıklarında ve kabızlığa karşı tavsiye edilir. (L)

VEJETARYENLİK i. (fr. *végétarisme*'den). Her çeşit etin ve et türevlerinin, hattâ bütün hayvansal besinlerin (yumurta, süt v.b.) yer almadığı beslenme tarzı.

— ANSİKL. Tar. *Vejetaryenlik* veya *Pythagoras sistemi,* bütün tarih boyunca, brahman dinindeki hintlilerde felsefî inançtan, manastırlarda yaşayan tarikat mensuplarında bir çile olarak, fakir milletlerde yoksulluktan, nihayet bütün sosyal sınıflarda ve bütün ırklarda bir zevk meselesi olarak uygulanagelmiştir. (L)

VEJETASYON i. (lat. *vegetatio*'dan fr. *végétation*). Patol. Derinin, mukozaların veya organların üzerinde karnabahar yüzeyi gibi düzensiz yükselen patolojik oluşumlar. (Genellikle üreme organları üzerinde görülen deri papilomlarına «vejetasyon» denir. [Bk. KONDİLOM.] Tedavisi, kesip çıkarma veya dağlama ile yapılır [bk. POLİP].) || *Burun vejetasyonları,* yutakta bademciklerin büyümesi; burnu tıkayarak nefes almaya engel olur. (Sürekli iltihaplanma ve muhtemel komplikasyonlardan [kulak iltihapları] ötürü çoğu zaman çocukluk çağında çıkarılması gerekir [burun etlerinin alınması].) || *Cinsel vejetasyonlar,* erkek veya kadın üreme organlarının mukozaları üzerinde gelişen bulaşıcı papilomlar. (L)

VEJLE, Danimarka'da liman şehri, Jylland'ın doğu kıyısında, amt* merkezi; 31 400 nüf. Ticaret ve sanayi merkezi (dökümhaneler, dokumacılık). — *Vejle amt*'ı, 213 700 nüf. (L)

VEJOVİDAE çoğl. i. Daha çok Amerika ve Doğu Asya'da bulunan akrepler familyası; kırk beş türü vardır. bunlardan biri Yunanistan'da bulunur; avrupa akreplerinin en büyüklerinden biri budur. (L)

VEKÂLET i. (ar. *vekālet*). *Esk.* Vekil olma, başkasının yerine bir işe bakma, vekillik: *Erzurum ahalisince, vekâleti arzu olunan rüfekadan Hüseyin Avni Beye tevdii vekâlet buyurulması müsterhamdır* (Atatürk). || Bir kimseyi kendi yerine geçirme veya bir kimsenin yerini tutma. || Bakanlık. || *Vekâlet etmek,* bir kimsenin yerine geçmek: *Biri ağabeysine, diğeri eniştesine vekâlet eden bu iki çocuğun...* (H. R. Gürpınar). || *Vekâlet-i devriye,* başkasına devredilebilmek şartıyle yapılan vekillik.

— Huk. Taraflarından birinin (vekil) kendisine yüklenen işi idare etmek veya kabul ettiği hizmeti yerine getirmeyi borçlandığı sözleşme. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Esk.* Bir kimsenin işini başkasına gördürmesi ve bunun için onunla anlaşması. || *Vekâleti amme,* genel vekâlet. || *Vekâleti fiddem,* katil fiilinden doğan bir davada, davacı veya davalının hukukunu savunmak üzere bir kimseye verilen vekâlet. || *Vekâleti hassa,* özel vekâlet. || *Vekâleti mullaka,* şarta bağlı olarak verilen vekâlet. || *Vekâleti mukayyede,* vekile verilen yetkilerin sınırladığı vekâlet. || *Vekâleti mutlaka,* vekile verilen yetkilerin sınırlanmadığı vekâlet. || *Vekâleti muzafa,* belirli bir tarihten itibaren yürürlüğe girmesi öngörülen vekâlet.

— Tar. *Vekâleti hümayun,* padişah kadınlarının şehzade annesi olarak padişahın saltanatına iştirak etmeleri. || *Vekâleti mutlaka* (veya *vekâleti uzma*), sadrazamlık, başvekillik. || *Ders vekâleti,* şeyhülislâm dairesinde öğretim işleriyle uğraşan bölüm.

— ANSİKL. Huk. *Vekâlet* sözleşmesinin konusu her türlü iş veya hizmet olabilir; bir şeyin satınalınması, bir hastanın muayenesi, bir hizmetin görülmesi gibi. Vekâlet sözleşmesi kural olarak, bir tarafa borç yükleyen sözleşmedir; vekâlet sözleşmesi sonucu borç altına giren kimse, kural olarak sadece vekildir; ancak, sözleşmeyle, karşı tarafa (müvekkil) bir ücret ödeme borcu yüklenmişse, vekâlet sözleşmesi, iki tarafa borç yükleyen bir sözleşme niteliğini alır. Sözleşmede hüküm yoksa veya kanun ücreti öngörmemişse, vekâlet, ücretsiz bir sözleşmedir. Vekâlet sözleşmesi de öteki sözleşmeler gibi, icap ve kabul ile doğar. İcabı, kural olarak, müvekkil yapar. Kabul, kural olarak vekil tarafından yapılır. Teklif edilen iş konusunda resmî bir sıfatı varsa veya bu işleri yapacağını beyan etmişse, kendisine yapılan teklifi kabul etmek istemiyorsa vekilini hemen reddetmesi gerekir; yoksa yapılan icabı kabul etmiş sayılır ve vekâlet sözleşmesi kurulur. Vekâlet sözleşmesi bir şekle bağlı değildir. Yapılacak işin, şekle bağlı olduğu durumlarda vekâlet sözleşmesinin şekle bağlı olup olmadığı ise tartışmalıdır. Verilmiş olan vekâlet, genel bir vekâlet olabileceği gibi, belirli iş veya işlere has olan özel bir vekâlet de olabilir. Genel vekâlet verilmiş olsa bile, kanun belirli işlerin yapılması için ayrıca özel vekâletin verilmesini aramıştır. Buna göre, kendisine genel yetki verilmiş olan vekil, ayrıca özel vekâleti olmadıkça dava açamaz, sulh sözleşmesi, tahkim sözleşmesi yapamaz, kambiyo taahhüdüne girişemez, bağışlama yapamaz, gayrımenkul satamaz veya bir gayrımenkulü bir hakla yükümlendiremez. Ayrıca, yemin teklifinde bulunabilmesi için de bir vekilin özel yetkisinin bulunması gerekir. (Bk. YEMİN.) Vekilin hak ve ödevleri: **1.** işe dikkat ve özen göstermek. Vekil kasten veya ihmalle, müvekkile verdiği zararlardan sorumludur; **2.** sır saklama borcu. Karşılıklı güven ilkesinin bir sonucu olarak vekil, müvekkilinin iş gereği öğrendiği sırlarını saklamak borcu altındadır. Buna aykırı hareket, tazminat ödeme borcunu doğurur; **3.** işi kendisinin yapması. Kural olarak vekil, yüklenmiş olduğu işi kendisi yapmak zorundadır. Bu kuralın üç istisnası vardır: a) müvekkilin, yerine başkasını tevkil etmesi için vekile izin vermesi; b) vekilin, hal icabı işi başkasına yaptırmak zorunda olması; c) örf ve âdetin vekilin yerine başkasını koymasına izin vermesi. İşi kendisinin yapma borcu, vekilin yardımcı kişi kullanmasına engel değildir. Vekil, istisna olan durumlardan birinin varlığına dayanarak yerine başkasını koyarsa, sadece, seçme, talimat verme ve gözetmede bir kusurunun bulunması halinde sorumlu olur. Buna karşılık hakkı olmadığı halde, başkasını yerine koyarsa, o zaman, müvekkilin bütün zararından sorumlu olur; bu durumda vekilin yerine adam koyması, sözleşmenin ihlâli sayılır; **4.** müvekkilin talimatına uymak. Vekil, müvekkilinin talimatına uygun olarak hareket etmek zorundadır. Gerekli durumlarda yeni talimat istemesi gerekir. Ancak, talimat alınmasına imkân olmayan durumlarda vekil, müvekkilin çıkarlarına uygun şekilde hareket ederek sorumluluktan kurtulur. Talimat alınmasının gerekli ve mümkün olduğu durumlarda, vekil bunu yerine getirmekten kaçınırsa vereceği zarardan sorumlu olur; **5.** hesap verme. Vekil, müvekkil istediği zaman veya gereken durumlarda, müvekkile hesap vermek ve onun adına kazandığı şeyleri müvekkile devretmek zorundadır. Bu borcun içinde, gerekli olan belge ve hesap pusulalarının verilmesi de vardır.

Müvekkilin, vekile karşı olan hak ve borçları şunlardır: 1. kararlaştırılmışsa ücret ödemek; 2. vekilin yapmış olduğu masrafları ve vermiş olduğu avansları ödemek; 3. vekili borçtan kurtarmak. Vekilin, işi yerine getirmek için yüklenmiş olduğu borçları, müvekkilin üstlenerek, vekili borçtan kurtarması gerekir; 4. vekilin uğradığı zararları tazmin etmek. Müvekkil, kazara meydana gelen zararlardan sorumlu değildir. Buna karşılık, kendi kusuru sonucu ortaya çıkan zararları tazmin etmek zorundadır. Bu durumda, müvekkilin kusurlu olduğunu vekil ispat etmek zorunda değildir. Aksine, tazminat ödemekten kurtulmak için müvekkilin kusursuz olduğunu ispat etmesi gerekir. Vekâlet sözleşmesi şu durumlarda sona erer: **a)** sözleşme, bir süreye bağlıysa veya belirli bir işin yapılması için verilmişse, sürenin sona ermesi veya işin yerine getirilmesiyle kendiliğinden sona erer; **b)** bu sözleşme, azil veya istifa ile de sona erer; vekâlet sözleşmesinin vekil tarafından feshine «istifa», müvekkil tarafından feshine «azil» denir. Taraflar istedikleri zaman sözleşmeye son verebilirler; **c)** taraflardan birinin ölümü, iflâsı veya ehliyetini kaybetmesi de vekâlet sözleşmesine son verir. Ancak taraflar, bunun aksini kararlaştırabilecekleri gibi, işin gereği de bunun aksinin kabulünü zorunlu kılabilir. Vekâletin, ölümden sonra da devam edeceğine ilişkin sözleşme hükmü, mirasçıları bağlamaz. Vekâlet sözleşmesinin özel türleri, itibar* emri, itibar* mektubu ve tellâllık*tır. (M)

VEKÂLETEN zf. (ar. *vekālet*'ten *vekāleten*). *Esk.* Başkasının adına, vekil olarak: *Kaymakam, merhum Mahmut Bey, vekâleten kumanda ediyordu* (Atatürk). [M]

VEKÂLETNAME bls. i. (ar. *vekālet* ve fars. *nāme*'den *vekālet-nāme*). Bir kimsenin vekil olduğunu bildiren noterlikçe onaylanmış belge. (M)

VEKÂLETPENAH bls. i. (ar. *vekālet* ve fars. *penāh*'tan *vekālet-penāh*). *Esk.* Sadrazam.

◆ **Vekâletpenahî** sıf. *Esk.* Sadrazamla ilgili olan. || İ. Sadrazamlık. (M)

VEKÂLETSİZ zf. (*vekālet*'ten *vekālet-siz*). Vekâlet verilmeden.

— Huk. *Vekâletsiz iş görme,* vekâlet söz konusu olmadan, bir kimsenin başka bir kimsenin hukuk alanına müdahale etmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Gerçek vekâletsiz iş görme.* Bk. ANSİKL. || *Gerçek olmayan vekâletsiz iş görme.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Vekâletsiz iş görme,* Borçlar kanununun genel bölümünde düzenlenmemiş olmasına rağmen, genel bir borç kaynağıdır. Vekâletsiz iş görmede, vekâletten farklı olarak bir kimse, kendisine yetki verilmeden başkasının hukuk alanına karışır. Vekâletsiz olarak görülen işe, işi görülen, icazet verirse, vekâlet hükümleri uygulanır. Bu karışma, vekâletsiz iş görmenin türüne göre ya işi görülen (iş sahibi) veya doğrudan doğruya vekâletsiz iş gören lehine olur. Vekâletsiz iş görmenin varlık şartları şunlardır: 1. bir işin görülmesi; 2. yapılan işin başkasına ait olması; 3. işi görenin söz konusu işi yapma yetkisinin olmaması; 4. başkasının işini görme iradesi.

● *Gerçek vekâletsiz iş görme* durumunda işi gören kimse, başkasının hukuk alanına, onun yararına, yetkisi olmadan müdahale eder. Meselâ, gezide bulunan komşusunun kırılan camlarını tamir ettiren veya trafik kazası geçirerek kendini bilmeyecek derecede baygın olan bir kimsenin hayatını kurtarmak için onu ameliyat eden, gerçek vekâletsiz iş görmüş olur. Vekâletsiz iş gören bir kimsenin, gerçek vekâletsiz iş görmüş sayılabilmesi için, iş sahibinin çıkarına ve onun tahmin edilen iradesine uygun hareket eder. İşi yapan kimse tam ehliyetliyse, işi görmek için yapmış olduğu masrafları çıkardıktan sonra, geri kalanı, işi görülen kimseye devretme borcu altına girer. Buna karşılık, işi yapan kimse sınırlı ehliyetliyse, yapmış olduğu iş sonucu elde ettiğinden veya kötü niyetle elden çıkardığından sorumludur. İş gören kimse her türlü kusurundan sorumludur. İş sahibi, kendi lehine işi yapan kimsenin bütün faydalı ve zorunlu masraflarını karşılamalıdır. Bunun dışında, işin yapılması için girişilen borçlardan da iş göreni kurtarmak zorundadır. Ayrıca, hâkimin takdir edeceği öteki zararları da tazmin eder. Bunlar dışında, yapılan işin bir sözleşmeye dayandığı durumlarda ücret verilmesi örf ve âdettense, vekâletsiz iş gören kimseye ücret de ödenir. İşi görülen kimsenin bu borçları yerine getirmesi için, işle izlenen amacın elde edilmiş olması gerekmez. İşi gören kimsenin sonucu elde etmek için gerekli olan dikkat ve özeni göstermiş olması yeterlidir. İşi gören kimse bu hükümlere dayanarak bütün masraflarını elde edemiyorsa, elde edemediği kısımlar için sebepsiz zenginleş-

vekilharç

Vladimir Y. VEKSLER

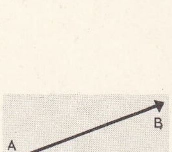

vektör (mat.)

me kurallarına baş vurabilir.

● *Gerçek olmayan vekâletsiz iş görme* durumunda işi yapan kimse, iş sahibinin hiç bir çıkarı olmadan veya iş sahibinin çıkarı yanında, kendi çıkarı da bulunarak, onun hukuk alanına karışır. Meselâ, bir hırsızın, çaldığı bir malı yüksek bir fiyat karşılığı başkasına satması veya başkasına ait bir patenti haksız olarak kullanarak kâr sağlama halinde, gerçek olmayan vekâletsiz iş görme vardır. Bu durumlarda işi görülen kimse çıkarına hareket edilememekle beraber, işi görülen kimse, elde edilen çıkarların kendisine devredilmesini isteyebilir. Ancak, elde edilen çıkarların kendisine devredilmesini isteyen kimse, işin yapılması için işi gören tarafından karşılanan masrafları ve uğranılan zararları ödemek, onu borçlarından kurtarmak zorundadır. İşi görülen kimsenin ödeyeceği miktar işin görülmesinden elde ettiği çıkarlarla sınırlıdır. (M)

VEKAR i. Bk. VAKAR.

VEKAR (Mirza Ahmed) **Şirazî**, iranlı şair (Şiraz 1817 - Tahran, ?). İran'ın tanınmış şairlerinden Visâl'in oğlu. 1846'da Hindistan'a gitti. 1851'e kadar Bombay'da kaldı. Şah Nasreddin tarafından kabul edilen Vekar'a hilât giydirildi. Aynı zamanda iyi bir hattat olan şahın isteği üzerine Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sini istinsah etti. Şiirleri daha çok lirik tarzda yazan Vekar kıta ve musammat şekillerini kullandı. Başta şah Nasreddin olmak üzere devlet büyükleri için övgüler yazdı. Eserleri: *Behram u Bihruz* (mesnevî); *Encümen-i Dâniş* (Bilim Kurulu). [M]

VEKAYİ i. Bk. VAKAYİ.

VEKEN (Nikolaas VAN DER). Bk. VAN DER VEKEN (Nikolaas).

VEKİL i. (ar. *vekâlet*'ten *vekîl*). *Esk.* Başkasının yerine söz söyleyen veya hareket eden kimse: — *Nasıl, nişan toplantısında senin yerine bir vekil mi koyacağız?* (R. N. Güntekin). || Bir iş yerinde asıl memurun yerine çalışan kimse. || Bir memurun yardımcısı, bir rütbe aşağı olanı. || Bakan: *Vehbi Bey: «Efendim bu mesele vekillerin Meclisten istizahı oldu» dedi* (Atatürk). || *Vekil-i efrad*, özel bir iş için tayin edilen vekil. || *Baş vekil.* Bk. BAŞVEKİL.

— Huk. Bir vekâlet sözleşmesi sonucu, başkası adına ve hesabına, kendisine yüklenen işi yöneten veya hizmeti geçen kimse. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Esk. Vekili mukayyed*, yetkileri sınırlı vekil. (Bk. VEKÂLET-*i mukayede.*) || *Vekili musehhar*, mahkemeye çağrıldığı halde gelmeyen veya getirilemeyen davalı adına davayı yürütmek üzere hâkimin tayin ettiği vekil. (Eski yargılama usulüne göre davanın taraflar önünde görülmesi ve bitirilmesi kural olduğu için, çağrıldığı halde davaya gelmeyen veya getirilemeyen davalı yerine bir vekilin bulundurulması zorunludu.) || *Vekili mutlak*, yetkileri sınırlanmamış genel vekil. (Bk. VEKÂLET-*i mutlaka.*)

— Teşk. tar. *Vekili devlet*, Osmanlı devletinde önceleri veziriazam, sonraları sadrazam adını alan, devletin en büyük memuru hakkında kullanılan terim. || *Vekili mutlak*, sadrazamlar hakkında kullanılan terim. || *Vekili saltanat*, sadrazam hakkında kullanılan terim.

— ANSİKL. Huk. *Vekil*, kendisine yüklenen işi, vekâlet verenin (müvekkilin) çıkarlarına uygun olarak yerine getirmek zorundadır. Bu yüzden, müvekkilin kesin talimatına aykırı hareket edemez ve belirli istisnalar dışında değişen durumları müvekkiline bildirmek zorundadır. Vekilin öteki borçları, sır saklama, işi kendisi yapma ve hesap vermedir. Bunları gereği gibi yerine getirmeyen vekil, sorumlu olur. (Bk. VEKÂLET.) Vekil, kararlaştırılmışsa, ücret alır. Bunun dışında, müvekkilin işlerini görürken, zarara uğramışsa, müvekkil bunu da tazmin eder. Müvekkil için borç altına girmişse, müvekkil onu borçtan kurtarmak zorundadır. Bk. VEKÂLET. (M)

VEKİLHARÇ blş. i. (ar. *vekîl* ve *harc*'dan fars. taml. *vekil-i harc*). *Esk.* Konak v.b. büyük evlerde masrafı görmekle görevli kimse, kâhya.

— Ask. *Esk.* Yeniçeri orta veya bölüğünde odabaşından küçük, bayraktardan büyük olan subaya verilen ad. (Haftada bir kere toplanan kumanya parasıyle ortanın veya bölüğün beslenmesini sağlamak vekilharcın göreviydi. Yemek tablasını da vekilharç düzenlerdi.)

◆ **Vekilharçlık** i. Masraf görme işi, kâhyalık: *Heyetin adeta vekilharçlığı, rehberliği...* (Sabahattin Ali). [M]

VEKSLER (Vladimir Yosifoviç), rus fizikçisi (Jitomir 1907-Moskova 1966). Moskova nükleer araştırmalar enstitüsü profesörü, kozmik ışınlar ve X ışınları uzmanıydı; özellikle yüksek enerji üretimi üstünde incelemeler yaptı. Tanecik hızlandırıcıları üstüne bir incelemeden sonra McMillan ve Oliphant ile aynı zamanda senkroton ilkesini ortaya koydu. Ayrıca elektronlar için bir hızlandırıcı (mikrotron) buldu. Üretim kapasitesi 10 Be V'luk Dubno senkrofazotronu onun yönetimi altında yapıldı ve geliştirildi. Veksler, 1959'da Lenin ödülünü, 1963'te A.B.D.'de Atom Barış ödülünü aldı. (L)

VEKTOGRAF i. (fr. *vectographe*). Vektografide kullanılan ve vektörel toplamları veren elektronik cihaz. (En çok kullanılanı, katot tüplü kardiyovektograftır.) [L]

VEKTOGRAFİ i. (fr. *vectographie*). Bir büyüklüğe (yazılı potansiyel) ve bir etki doğrusuna (sapma ekseni) sahip olan elektrokardiyogramların birer vektör olduğu ilkesine dayanan elektrokardiyografik araştırma metodu.

— ANSİKL. Bütün vektörlerin vektörel toplamı vektogramı verir; vektogram da kalbin elektrik ekseninin boşluktaki durumu hakkında daha kolay bilgi alınmasını sağlar. (L)

VEKTOGRAM i. (fr. *vectogramme*). Vektografla elde edilen eğri; vektör elektrokardiyogramların vektörel toplamından elde edilir. (L)

VEKTÖR i. (fr. *vecteur*). Mat. Elemanter geometride, üzerinde bir başlangıç ve bir bitim noktası belirtilen doğru parçası. Geometrik modeli yönlü bir doğru parçası, yani uzunluğu, doğrultusu ve yönü belirtilmiş doğru parçası olan büyüklük. (Bazen YÖNLÜ BÜYÜKLÜK, GEOMETRİK BÜYÜKLÜK, VEKTÖREL BÜYÜKLÜK de denir.) [Bk. ANSİKL.] || Geometrik bir vektörle gösterilebilen fiziksel büyüklük. || Gerçek sayıların R cismi üzerindeki n boyutlu R^n uzayında, belirli bir sırada dizilmiş n sayılık mültiple; bu mültiplelerin cümlesi üzerinde tanımlanmış işlemler, mültiplelere vektörel uzay* yapısı kazandırır. (Bu, âdi geometrideki vektörlerin R^n uzayına genişletilmesidir; bu geometride vektörler, kendi bileşenlerini gösteren $[x, y, z]$ üçlüsüne eşlik eder; düzlem geometride bu üçlüler $[x, y]$ çiftine indirgenir.) || *Teşm. yol.* Gerçek sayıların R cismi yerine karmaşık sayıların C cismi veya daha genel olarak herhangi bir değerli cisim alınmak üzere, aynı şartlarda tanımlanmış n sayılı sistem. || Daha genel olarak, sonsuz sayıda bileşeni olan sistem; bu sisteme tekabül eden vektör uzayı artık boyut aksiyomunu gerçeklemez. || *Vektör ailesi*, belli sayıda vektörden meydana gelen cümle. || *Vektör alanı*, verilen bir bölge için, bu bölgenin noktalarından her birine eşlik eden vektörler cümlesi. [V (M) değişken vektörü, M noktasının fonksiyonudur denir.] || *Vektör analizi*, sonsuzküçükler analizinin (diferansiyel ve integral hesap) vektörler alanına uygulanması. (*Eşanl.* VEKTÖREL ANALİZ.) [Bk. ANSİKL.] || *Vektör hesabı*, vektörler üzerine uygulanabilen ve bir toplama, bir çıkarma ile en az iki çarpmayı kapsayan bazı cebirsel işlemlerin uygulanması. (*Eşanl.* VEKTÖREL HESAP.) [Bk. ANSİKL.] || *Vektör uzayı.* Bk. VEKTÖREL *uzay.* || *Bağımlı vektörler*, çizgisel (homogen) bir bağıntıyle bağlanmış vektörlerden meydana gelen ve katsayılarının hepsi sıfır olmayan vektör sistemi. (Bazen yanlış olarak BAĞLI VEKTÖRLER de denir.) || *Bağımsız vektörler*, çizgisel bir biçimi ancak bütün katsayıları sıfır olduğu zaman sıfır olabilen vektörler sistemi. (Bu vektörler serbest bir aile oluşturur; bazen yanlış olarak, SERBEST VEKTÖRLER de denir.) || *Bağlı vektör*, iyice belirlenmiş bir uygulama noktası olan vektör. || *Kayan vektör*, kendi etki çizgisi üzerinde kayabilen, uzunluğu ve yönü sabit vektör. || *Özdeş vektörler*, aynı uzunlukta, aynı doğrultuda ve aynı yönde olan vektörler: *Bir şeklin ötelenmesinde, bu şeklin bütün noktaları özdeş vektörler çizer.* (EŞİT VEKTÖRLER de denir.) || *Satır vektör*, elemanları, verilen vektörün bileşenleri olan tek satırlı matris. (SATIR MATRİS de denir.) || *Serbest vektör*, vektörler cümlesinde, ekipolans bir eşdeğerlik bağıntısı olarak tanımlandığına göre, bu cümle içinde belirtilmiş sınıflardan her biri. — Bağlanma noktası hiç bir şarta uymayan vektör. || *Sütun vektör*, elemanları, verilen vektörün bileşenleri olan tek sütunlu matris. (SÜTUN MATRİS de denir.) || *Yarıçap vektörü*, bağlanma noktası koordinat başlangıcında veya başlangıç rolü oynayan herhangi bir sabit noktada olan vektör.

— ANSİKL. Mat. Herhangi bir belirtme yapılmadıkça *vektör*, serbest bir vektördür. Bağlanma noktası herhangi bir nokta olarak seçilebildiğine göre, bir vektör, uzunluğu, doğrultusu ve yönüyle belirlenir; başka bir deyişle, bütün özdeş serbest vektörler eşittir ve vektörel hesabın her işleminde birbirlerinin yerini alabilirler. Başlangıç noktası A, bitim noktası B olan vektör $\vec{AB}$ şeklinde yazılır.

n boyutlu bir R_n uzayında vektörler cümlesi, $\vec{OX}$ yarıçap vektörlerinin cümlesiyle belirlenir (O koordinat başlangıcı, X de bu uzayın herhangi bir noktası). Bu vektörler üzerinde çeşitli işlemler yapılabilir; bu işlemlerin tümü vektör hesabını oluşturur.

Başlangıcı Hamilton'a kadar uzanan *vektör hesabı*'nın temel işlemleri şunlardır: herhangi bir $\vec{V}$ vektörünün bir c sayısıyle çarpımı, toplama ve çıkarma. c sıfırdan büyük olursa, $\vec{V'} = c\vec{V}$ vektörü, $\vec{V}$ ile aynı yön ve doğrultudadır, fakat uzunluğu c defa daha büyüktür. c negatif olursa, $\vec{V'}$ vektörü ters yönlüdür. Özellikle, $c = -1$ için, $\vec{V'}$ vektörü $-\vec{V}$ olarak yazılır; bu V'nin zıttı olan vektördür. İki vektörün toplamı veya geometrik toplam, paralelkenar kuralıyle yapılır. Zıt vektörlerin işleme katılmasıyle, çıkarma işlemi toplama işlemine dönüşür.

Bu işlemler, herhangi bir $\vec{V}$ vektörünü çizgisel bağımsız $\vec{V_1}$, $\vec{V_2}$, ..., V_n vektörü boyunca:

$$\vec{V} = \lambda_1 \vec{V_1} + \lambda_2 \vec{V_2} + \ldots + \lambda_n \vec{V_n}$$

formülüyle bileşenlerine ayırma imkânı verir; bu durumda $\vec{V}$ vektörü, $\vec{V_i}$ vektörlerinin çizgisel bir kombinezonudur. Böylece bir vektör uzayı elde edilir. $\vec{V_i}$ vektörleri bu uzayın tabanını oluşturur; λ_i katsayıları $\vec{V}$'nin bu tabana göre bileşenleridir.

Çarpma işlemlerine gelince, bileşenleri x_1, x_2, ... , x_n ve y_1, y_2, ..., y_n olan iki vektörün skaler çarpımı,

$$x_1 y_1 + x_2 y_2 + \ldots + x_n y_n$$

ifadesiyle verilir. Bu ifade, iki vektörün uzunlukları ile aralarındaki açının kosinüsünün çarpımına eşit bir sayıdır ve çarpım değişlidir.

Aynı iki vektörün çapraz çarpımı, bileşenleri $P_{ik} = x_i y_k - x_k y_i$ olan bir büyüklüktür. Bu bir tansördür. Bu çapraz çarpımda çarpanların yeri değiştirilirse, çarpım işaret değiştirir. Üç boyutlu uzayda, iki vektörün çapraz veya vektörel çarpımı, ilk iki vektöre dik bir vektördür ve bunlarla pozitif yönlü bir üçdüzlemli oluşturur; uzunluğu, iki vektörün kurduğu paralelkenarın alanına eşittir. Bu çarpmalar toplamaya göre dağılımlıdır.

● *Vektör analizi.* Bir uzayın veya bir bölgenin her noktasına bir vektör bağlanırsa, bir vektörel alan meydana gelir. Bir vektörel alan bazı diferensiyel işlemleri kapsar,

Foto. MEYDAN ; A.P.N. (LAROUSSE)

bunların kombinezonları da vektör analizini oluşturur. Bu işlemlerin en önemlileri şunlardır: gradyant, diverjans ve çevrinti.

— Fiz. Vektörle gösterilen büyüklükler iki tipe ayrılır.

Bazı vektörel büyüklüklerin yönü, özel bir belirtme yapılmadıkça kendi tanımlarından çıkarılır. Bir $\vec{v}$ hızı, bir $\vec{F}$ kuvveti, $\vec{MM'}$ yerdeğiştirmesi için durum böyledir. Böyle vektörlere *kutupsal vektörler* denir ve sağa bakan bir okla gösterilir: $\vec{E}$ elektrik alanı bir kutupsal vektördür.

Öbür büyüklükler, ancak yönleri, bir ötelenme hareketini bir dönme hareketine bağlayan bir uzlaşma ile belirtilmişse bir vektörle gösterilebilir. Böyle bir vektöre *eksenel vektör* denir ve bombeli bir okla (↪) gösterilir. Meselâ, iki kutupsal vektörün $\vec{A} = \vec{P} \wedge \vec{P'}$ vektörel çarpımı, bir kuvvetin $\vec{\Gamma} = \vec{OM} \wedge \vec{F}$ momenti, $\vec{\omega}$ dönme vektörü birer eksenel vektördür. Bu duruma göre, magnetik indükleme vektörü de bir $\vec{B}$ eksenel vektörüdür.

◆ Sıf. Mat. *Vektör yarıçap. Eşanl.* YARIÇAP VEKTÖRÜ. (L)

VEKTÖREL sıf. (*vektör*'den *vektör-el*). Mat. Vektörlerle ilgili: *Vektörel uzay. Vektörel çarpım.* || *Vektörel analiz.* Bk. VEKTÖR *analizi.* || *Vektörel bileşenler,* bir $(\vec{e_1}, \vec{e_2},...)$ tabanıyle donatılmış vektörel bir uzayın bir $\vec{V}$ vektörü için,

$$\vec{V} = x_1 \vec{e_1} + x_2 \vec{e_2} + ...$$

bağıntısını gerçekleyen $x_1 \vec{e_1}$, $x_2 \vec{e_2}$ vektörlerinden her biri. || *Vektörel çarpım,* iki vektörün çapraz çarpımının sonucu; üç boyutlu uzayda bu iki vektöre, kendilerine dik olan üçüncü bir vektör tekabül ettirir. || *Vektörel fonksiyon,* vektörel bir alanın veya skaler bir alanın her noktasında tanımlanmış vektör; vektörel bir alanın her noktasında tanımlanmış skaler. || *Vektörel hesap.* Bk. VEKTÖR *hesabı.* || *Vektörel uzay,* biçimi, uzayın serbest vektörler cümlesiyle belirlenen yapı: vektörlerin toplaması (değişli grup yapısı), bir skalerle çarpma ve bu iki işlemden her birinin öbürüne göre dağılmalı özelliği. (VEKTÖR UZAYI da denir.)

— Fiz. *Vektörel büyüklük,* sayıca değerinden başka özel bir doğrultusu da olan büyüklük (skaler* büyüklüğün karşıtı). [L]

VEKTÖRİYEL sıf. (fr. *vectoriel*'den). Mat. Bk. VEKTÖREL.

VEKTRİS i. (fr. *vectrice*). Çiçektozu çimenlenip bir boru gibi uzayarak erkek çekirdeği yumurtacığa ulaştıran bitkilere denir. (Kapalıtohumlular için *natriks* karşıtı olarak kullanılır; natrikslerde erkek hücreler titrek tüycükler yardımıyle yüzerek yumurtacığa ulaşır.) [L]

VELÂ i. (ar. *velā*). *Esk.* Yakın olma. || Sahip olma.

— Huk. *Esk.* Akitle veya hükmen, iki kimse arasında mirasçılık ilişkisi doğuran yakınlık. || *Velâyı ataka* (veya *velâyı nimet*), kölesini azat eden mevlâ ile köle arasındaki bağ. (Bu bağlılık yüzünden köle cinayet işlerse, diyetini vermekle mevlâsı yükümlüdür. Buna karşılık azat edilen ölürse daha yakın mirasçısı yoksa mevlâsı mirasçı olur. Azat edilen köleye *mevlelatik,* edene de *mevlelataka* denir.) || *Velâyı mevkuf,* azat edilmiş olduğu tartışmalı köleye ilişkin velâ. (Köle satın alan kimse, kölenin önceki mevlâsı tarafından azat edildiğini savunsa bu durumda köleye ilişkin velâ, mevkuf kalır [önceki mevlâ ve satın alan kimse, köle üstünde velâya sahip olamaz].) || *Velâyı müvalât,* nesebi belli olmayan bir kimsenin velâsı olmak üzere bir kimseyle anlaşması sonucu ortaya çıkan velâ. || *Velâyı nafiz,* kimin tarafından azat edildiği belli olan köleye ilişkin velâ. (Velâyı nafiz, hakkında tartışma olmayan velâdır.) [M]

VELA, Yelken* takımyıldızının latince adı (kısaltması: Vel). [L]

VELA (Vincenzo), italyan heykeltıraşı (Ligornetto, Ticino 1822 - ay.y. 1891). Milano'da Cacciatori'nin öğrencisi oldu, 1838'de Venedik'te açılan heykel yarışmasında «*Jaire'in Kızını Diriltien İsa*» adlı alçak kabartmasıyle birincilik kazandı. 1848-1849'da, Lombardialıların safında gönüllü olarak Avusturyalılara karşı dövüştü. Torino'da Albertina akademisinde öğretmenlik yaptı ve çeşitli eserler verdi: Donizetti anıtı için *Ağlayan Ahenk,* ezilen İtalya'nın sembolü olarak *Perişanlık, Prens Savoia'lı Eugenio'*nun ve *Cenova Dükü'*nün heykeli, *Sarde Askeri, Gioberti,* Milano'lu kadınların imparatoriçe Eugenia'ya hediye ettiği mermer heykel grubu *Fransa ve İtalya.* Versailles müzesinde eserleri vardır (*Napolyon Ölürken*). — Oğlu SPARTACO (Torino 1854 - Ligornetto 1895), ressamdı, İsviçre konfederasyonuna babasının Ligornetto'daki malikânesini ve önemli sanat koleksiyonları bıraktı. (L)

VELABRUM (lat. k.). Roma'da Palatinium, Forum ve Capitolinum arasında bataklıkla bir arazi üzerine kurulmuş olan mahalle. Bu mahallede küçük tacirler oturuyordu. Saklanan en önemli anıtı, bugün Velabro'da çok eski San Giorgio kilisesi yakınında VI. yy.da yapılmış, daha sonra onarım görmüş olan kemerdir. (L)

VELÂDET i. (ar. *vilādet*'ten). *Esk.* Doğuş, doğma. || *Velâdet-i hümayun,* padişahın şenliklerle kutlanan doğum günü.

— Ed. Süleyman Çelebi *Mevlüd*'ünde Hz. Muhammed'in doğuşunu anlatan bölümün adı.

— Teşk. tar. *Velâdeti âliye vukuu resmi,* osmanlı hükümdarlarının doğan çocukları dolayısıyle yapılan tören. (M)

VELÂDİ sıf. (ar. *vilādet*'ten osmanlıca *velādī*). *Esk.* Doğumla ilgili. || Anasından doğduğu gibi. (M)

VELADİKA i. (islavca *vladika,* yüksek rütbeli papaz'dan). Tar. Karadağ prensleri hakkında kullanılan unvan. (M)

VELÂİD çoğl. i. (ar. *velīde*'den *velā'id*). *Esk.* Cariyeler. || Çocuklar. (M)

VELARİUM i. (lat. *velum,* tül'den). Eskiçağ'da tiyatrolarla amfiteatrlarda, güneş veya yağmurdan korumak için seyircilerin üzerine gerilen büyük tente. (Velarium tiyatrolarda akustiği arttırdı. Hâlâ bazı eski tiyatrolarda, velarium'u geren ipleri tutan direklerin dikildiği delikler görülmektedir. Velarium'u çoğu zaman denizciler kullanırdı.) [L]

VELAY, Fransa'da Massif Central'da (Haute-Loire) bölge, Auvergne'in güneybatısında.

— Leng. *Velay lehçesi,* Velay'da konuşulan oc dili lehçesi. (L)

VELÂYA çoğl. i. (ar. *velî*'den *velāyā*). *Esk.* Ermiş kişiler, veliler. (M)

VELÂYET i. (ar. *velāyet*). *Esk.* Ermişlik, veli olma, velilik: *Kız, bu sözle beraber velâyet nurunu gözüyle gördü* (N. Araz). || Sözünü geçirme, otorite: *Pederî ailede, babanın zevcesi ve çocukları üzerinde yalnız demokratik bir velâyeti vardır ki, buna «pederane velâyet» ve «zevcî velâyet» adları verilir* (Ziya Gökalp). *Yeni.* Yetke.

— Huk. Küçük ve mahcurların, bakım ve korunmalarını sağlamak için, onların kişileri ve malları üstünde ana ve babanın sahip olduğu hak ve yetkilerin tümü. Bk. ANSIKL.

— Huk. *Esk.* Başkalarının kişiliği veya malları konusunda söz sahibi olma. || *Velâyeti amme,* halk üstünde ululemr yerine emir ve kumanda yetkisini taşıyan devlet görevlilerinin, herkese uygulanan velâyeti. (Hâkimler v.d. bu tür velâyet sahibidir.) || *Velâyeti ceraim* (*mezalim*), genel güvenlik ve esenliği kurmak ve sağlamak amacıyle suçları önlemek, suçluları izlemek için gereken yetkileri taşıyan kimsenin (vâlii mezalim) velâyeti. (Valii mezalim, yetkilerine

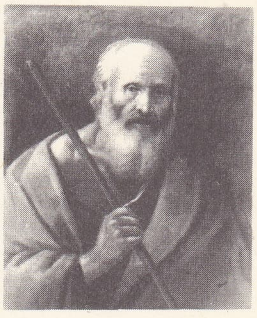

«Saint-Joseph»
(özel koleksiyon)

VELAZQUEZ

«Avusturyalı Marie-Anne»
Prado müzesi, Madrid

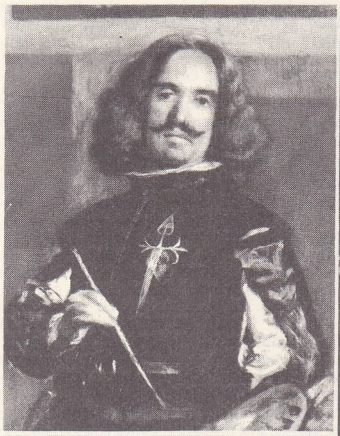

kendi portresi
(«Las Meninas»tan detay)
Prado müzesi, Madrid

«Vulcanus'un Demirhanesi»
Prado müzesi, Madrid

«Yelpazeli Kadın»
Wallace gallery, Londra

Foto. Giraudon, Anderson-Giraudon. Wallace Collection (LAROUSSE)

dayanarak gerekli her türlü idarî, siyasî tedbirle kolluk tedbirlerini alırdı.) || *Velâyeti gayrizatiye,* velâyet görevinin doğum sebebine ve velinin kişiliğine değil, velâyetin verilmesini gerektiren bir işleme dayanması durumunda verilen velâyet. (Hâkim ve vasinin velâyetleri gibi velâyeti gayri zatiyede evli, yetkilerini, teffiz eden kimseden alır. *Velâyeti teffiz* de denir). || *Velâyeti hassa,* kamu malına veya canına ilişkin olmadan belirli bir kişinin yararına kurulu velâyet. (Baba, vasi, mütevellinin velâyetleri yalnız çocuklarına, kasıra ve belli bir vakfa ilişkindir; yani özeldir.) || *Velâyeti kaza,* uyuşmazlıklara, şer'î kurallara ve adalete uygun çözüm yolları bulmakla görevli hâkimin taşıdığı yetki. || *Velâyeti kısas,* kısası isteme yetkisi olanın velâyeti. (Meselâ, öldürülenin mirasçıları, velâyeti kısas sahibidir. Bunlara *veliyülkısas, veliyülcinaye, veliyülkatil, menlehül kısas* da denir.) || *Velâyeti zatiye,* velâyet altındaki kimseyle velisi arasındaki bağdan doğan velâyet. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Velâyet,* kural olarak 18 yaşını bitirmemiş küçükler üstünde söz konusudur. Ana ve babanın çocuk üstündeki velâyet hakları, evlilik içi nesepte çocuğun doğumuyle kendiliğinden kurulur. Evlilik dışında doğan çocukta, babaya evlilik dışı nesep bağıyle bağlanmadan önce, ananın velâyet hakkının doğabilmesi için, hâkim kararı gereklidir. Babanın tanınması veya kişisel sonuçlarıyle babalığa karar verilmesi halinde de babanın velâyet hakkının doğabilmesi için yine hâkim kararı gerekir. Ana ve baba, velâyet hakkına birlikte sahipse, bu hakkı birlikte kullanırlar. Anlaşamamaları halinde, babanın oyu üstündür. Ancak velâyet hakkının ortadan kaldırılmasını gerektirecek durumlarda, babaya üstünlük tanınmaz, bu durumda ana ve babanın birlikte bir sonuca varmaları gerekir.

— Huk. *Esk. Velâyeti zatiye.* Babanın küçük çocukları üstündeki velâyeti babanın kişiliğine bağlı olduğu için bu tür velâyet zatîdir. Baba, bu velâyeti devredemez, bundan vaz geçemez; ancak gerçekleştirilmesini vekâlet yoluyle başkasına bırakabilir. Hanefî mezhebine göre bu hak çocuklar bulûğa erinceye kadar devam eder. (M)

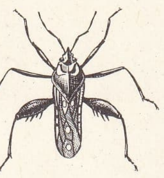
velia

Velâyetname-i Hacim Sultan, Hacim Sultan adıyle de anılan bektaşî velisinin hayatıyle ilgili menkıbevî eser. *Menakıbname-i Hacı Bektaş-ı Veli*'de de Hacim Sultan'ın din ve tasavvuf yolundaki çalışmaları anlatılır. Menkıbeye göre Hacim Sultan, Susuz'da (Uşak yakınları) yerleşti. Çeşitli kerametler gösterdi. Banaz suyu yakınında yatan ejderhayı ağzından çıkan ateşle yaktı. Yanındakilerin susaması üzerine kazdığı yerden Hacımpınarı adı verilen su fışkırdı v.b. (M)

VELAZQUEZ (Diego RODRİGUEZ DE SİLVA), ispanyol ressamı (Sevilla 1599 - Madrid 1660). 1613'ten sonra F. Pacheco'nun öğrencisi; F. Herrera el Viejo ile de çalıştığı sanılır. 1619'da, Pacheco'nun kızı Juana ile evlendi. İlk döneminde (Sevilla dönemi) Andalucialı ustalarınınkine benzeyen pek çok tablo yaptı (natürmortlar, portreler, günlük hayattan sahneler, dinî tablolar). Ribera'nın eserleriyle Sevilla'yı etkileyen «karanlıkçılık»ın etkisinde kalan genç ressam, yavaş yavaş karşılaştığı meselelere hâkim oldu: çevre çizgilerinin yumuşatılması, renk zenginliği, kişisel bir «hava»nın yaratılması. 1622'de ve 1623'te Madrid'de Olivares dükünün himayesine girdi, portresini yaptı. Bu portreyi görüp beğenen kral Felipe IV de bir portresini ısmarladı ve Velazquez'i *pintor de camara* tayin etti (1623). Krallık sarayına yerleşen ressam, hükümdarın, ailesinin ve saray erkânının portrelerini çizdi. 1627'de ilk büyük tarihî kompozisyonu olan *Magrıplıların Kovulması*'nı (kaybolmuştur) ve mitolojiden bir sahne olan *İçki İçenler*'i yaptı. Yavaş yavaş yarı gölgeyi terkederek grilerini zenginleştirdi.

1628'de diplomatik bir görevle Madrid'e gelen Rubens'in tavsiyesiyle İtalya'ya gittiği (1629-1631) sanılır. Cenova, Venedik, Ferrara, Napoli (orada Ribera ile karşılaştı) ve Roma'yı ziyaret etti ve Roma'da *Vulcanus'un Demirhanesi* (Prado) ile *Yusuf'un Cübbesi*'ni (Escorial) çizdi.

Bu seyahatten dönünce dinî tablolar (*Aquino'lu Aziz Tommaso'nun Çelinişi,* Orihuela; *İsa Çarmıhta,* Prado; *İsa Kırbaçlandıktan Sonra,* Londra, National gallery), Felipe III, Bourbon'lu İsabel, Felipe IV ve veliaht Balthasar - Carlos'un (Prado) at üstünde heykellerini yaptı. 1635-1649 Arasında şaheserlerini verdi: *Mızraklar* da denen *Breda'nın Teslimi* (Prado), hükümdarların avcı kılığında portreleri, Caceria del Hoyo (National gallery), Olivares dükünün atlı portresi, don Gaspar de Guzman'ın, soytarı «Barbaroja»nın portreleri, *Yelpazeli Kadın* (Londra'da Wallace gallery), saray cücelerí ve soytarıları dizisi (*Nino de Vallecas, El Primo, El Bobo de Coria, Don Sebastian de Morra*) v.b. 1649'da, Velazquez kral için sanat eserleri satın almak göreviyle tekrar İtalya'ya gitti. Roma'da papa İnnocentius X'un portresini, Juan de Pareja'nın portresini, Medici villasından iki manzara (Prado) yaptı.

İspanya'ya dönüşünden (1651) bir yıl sonra kıralın *aposentador*'luğuna, yani kral evinin süslenmesi ve düzenlenmesi görevine tayin edildi. Felipe IV'ün yaşlılık portresini, infante Maria Teresa'nın, kraliçe Mariana'nın, infante Margerita'nın portrelerini ve üç şaheserini yaptı: *Aynalı Venüs* (National gallery), *Las Meninas* ve *Yün Eğiren Kızlar.*

Açık ve nüanslı bir renkçi olan Velazquez çok basit yollarla aydınlığı ve uzaklığı belirtmekte son derece ustadır ve modern sanatın, özellikle empresyonist okulun öncülerinden biri sayılır. (L)

VELAZQUEZ (Diego), ispanyol serüvencisi (Cuéllar, Segovia 1465'e doğr. - Santiago de Cuba 1524'e doğr.) Kolomb'un ikinci yolculuğuna katıldı (1511-1514), Hernan Cortes'in yardımıyle Küba'yı fethetti, sonra Cortes'i Meksika'ya doğru bir seferle görevlendirdi (1518). Ama kısa süre sonra araları bozuldu. (L)

VELAZQUAZ (GONZALES). Bk. GONZALEZ VELAZQUEZ.

VELBERT, Almanya'da (Rheinland-Westfalen) şehir, Ruhr havzasında, Essen'in güneyinde; 51 500 nüf. Dökümhaneler. Makine ve kimya sanayii. (L)

VELEBİT, Dinar dağlarında kalkerli sıradağlar (Hırvatistan), Zrmanja halicinde, Senj ırmağının kıyısına hâkimdir; 1 758 m. Reçineli ağaç ormanları. (L)

VELÇTERİN, yugosl. **Vuçitrn,** Yugoslavya'nın Makedonya cumhuriyetinde Kosova ovasının kuzey kenarında, Lab suyu kıyısında kent. Osmanlı devrinde Piriştine sancağında kaza merkezi. Kale kalıntısı. Meyvecilik. (M)

VELD i. («çayır, kır», *teşm. yol.* «yayla» anlamında hollanda asıllı k.). Güney Afrika cumhuriyetinde, büyük Karroo'nun kuzeyindeki çıplak yaylalara Boerlerin verdikleri ad. Bulundukları enlemin ve yüksekliğin sebebiyle, bu yaylalarda kışlar biraz sert geçer ve yağış oldukça azdır; bu iklim şartlarını bölgede ağaçların azlığı da (yalnız vâdi tabanları ağaçlıdır) yansıtır. *Yukarı Veld,* yükseltileri 1 400 m - 2 000 m arasında değişen kat kat yaylalardan meydana gelir; batıda, yükseltisi daha az olan *Orta Veld* yaylaları ile sınırlıdır. Bütünüyle ele alındığında Veld, çayır tipinde bitki örtüsünün ve hayvancılığın ağır bastığı bölgedir; ama yağışın yeterli olduğu yerlerde (Yukarı Veld) tarım da yapılır (hint darısı, sulama yoluyle keten ve en sulak bölgelerde mısır). Kuzeyde, Oranj nehrinin ötesinde Veld, 1 500 m - 1 000 m yükseltide uzanır; 350-650 mm yağış alan, ancak sulama ile değerlendirilebilen bu kesimde çalılık bozkır görünüşündedir; daha ötede, Waterberg ve Zutpansberg kütleleriyle Limpopo ırmağı arasındaki daha sıcak ve daha nemli, *Aşağı Veld*'de, bitki örtüsü tropikal özellikler gösterir (savan ve savanpark). [L]

VELDEKE (Heinrich VON). Bk. HEİNRİCH.

VELED i. Bk. VELET.

VELED ÇELEBİ (Mehmed Bahaeddin). Bk. İZBUDAK (Veled).

VELEDEŞ i. (ar. *veled* ve fars. *-eş*, üçüncü şahıs iyelik ekinden *veled-eş*). *Ask. Esk.* Yeniçeri ocağı ilerigelenlerinin ocağa yazdırdıkları çocuk ve akrabaları için kullanılırdı.(M)

VELEDİBARKA i. (ital. *vele di barca*). Denizc. Yelkenli gemilerde ana istiralya üzerine açılan filok yelkeni. (M)

VELEH i. (ar. *veleh*). *Esk.* Şaşma, hayret. || *Veleh getirmek,* çok şaşmak: *Göreceği bedayi akla veleh getirir* (Namık Kemal). || *Veleh-za,* şaşkın. || *Veleh-zede,* sevgilisinin zulmüne uğramış âşık. || Korku. (M)

VELEHRAD, Svatopluk'un IX. yy. sonunda kurduğu Moravya krallığının başkenti. Méthodius'un, 874'e doğru Bohemya prensi Borivoj I'i vaftiz ettiği bu önemli şehir, X. yy. başında Macarlar tarafından yıkıldı. XIII. yy.da burada kurulan manastır, bir sanat merkezi olarak ün kazandı. Bugün Çekoslovakya'da küçük bir köydür. (L)

VELELLA i. (lat. *veium,* örtü'den). Disk biçiminde yassı ve değirmi sifonofor; hayvan suyun yüzünde yüzerken yelken ödevi gören, kıkırdaktan, içi boş, üçgenimsi ve dik bir ibiği vardır. (Velella'lar çok kalabalık sürüler halinde yaşar, deniz sakin olduğu zaman göz alabildiğine denizin yüzünü kaplar; her biri yaklaşık olarak 6 sm çapında ve çok güzel mavi renklidir.) [L]

VELENA i. (ital. k.). Denizc. Yelkenli gemilerde iki direk arasına rastlayan istiralyalar üzerine açılan ve bulunduğu istiralyanın adıyle anılan (grandi ana velenası, mizana gabya velenası, babafingo velenası v.b.) üçgen biçimli yelken. (M)

VELENSE i. (ulahça k. [?]). Bir tarafı uzun tüylü kalın battaniye: *İhtiyar, velensenin altındaki ayaklarını, yüzünü buruştura buruştura topladı* (Ömer Seyfeddin). [M]

VELES, türk. **Köprülü,** Yugoslavya'nın Makedonya cumhuriyetinde, Selânik - Üsküp demiryolu üzerinde ve Vardar ırmağı kenarında şehir. Çırçır ve yağ fabrikaları, dokuma tezgâhları. (M)

VELESLAVİNA (Adam Daniel Z), çek yazarı, yayımcısı ve matbaacısı (Prag 1545- ay. y. 1599). Öğrenimi bıraktı ve kayınpederi Jiri Melantrich'in yayımevini devrinin düşünce akımı merkezi haline getirdi. Dili, uzun süre Klasik Çekçenin en arı örneği olarak kabul edildi. (L)

VELESPİT i. Bk. VELOSİPET.

VELESTRALYA i. (ital. *vele di straglia*). Denizc. Direkleri, yan yelkenleriyle donatılmış bir geminin puruva (en baştaki) direğine çekilen yan yelkeni. (M)

VELET veya **VELED** i. (ar. *veled*). Çocukları azarlarken hakaret için kullanılır: —*Şimdi geliyorum veledler...* (R. N. Güntekin). || *Esk.* Oğul, çocuk. || *Veled-i manevî,* manevî evlât. || *Bilâ-veled,* evlâtsız. || *Ümm-i veled.* Bk. ÜMM.

— Ask. *Esk. Veledi kul,* yeniçeri, topçu, top arabacısı, humbaracı, lâğımcı v.d. kapıkulu ocağı mensuplarının çocukları hakkında kullanılan deyim. (*Kuloğlu** da denir.)

— Huk. *Esk. Veledi benat,* bir kimsenin kızlarının, kız ve erkek çocukları. || *Veledi benîn,* bir kimsenin erkek çocuklarının, kız ve erkek çocukları. || *Veledi fücur,* aralarındaki kan ilişkisi yüzünden şer'an nikâhlanmaları mümkün olmayan bir erkekle bir kadının birleşmesinden doğan çocuk. (İki kardeşin birleşmesi sonucu doğan çocuk gibi.) || *Veledi hâdis,* yararına yapılan vakfın kuruluşundan sonra doğan çocuk. || *Veledi mülâane,* lian yüzünden babasıyle nesep ilişkisinin bulunmadığı hâkim tarafından kararlaştırılan çocuk. (Bk. LİAN.) || *Veledi sadrî,* bir ana babadan doğan çocuğa, anası göz önünde bulundurularak verilen ad. || *Veledi sulbî,* bir ana babadan doğan çocuğa, babası göz önünde bulundurularak verilen ad. || *Veledi zina,* aralarında nikâh ilişkisi bulunmayan bir kadınla bir erkeğin birleşmesinden doğan çocuk. (M)

VELEV edat (ar. *ve-lev*). Hattâ, isterse, olsa bile: *Bu vaziyette bir kızı velev bir ge-*

cekondu olsun, evlerine kabul etmek belki tuhaflarına gidecekti (R. N. Güntekin). || *Velev süllim. Esk.* Öyle olduğu kabul edilse bile. (M)

VELEZ DE GUEVARA (Luis), ispanyol yazarı (Ecija 1579 - Madrid 1644). Avukattı, bir süre Saldana kontunun hizmetinde çalıştı; kral Felipe IV'ün sevgisini kazanarak onunla edebî çalışmalar yaptı. Sahne eserlerinin büyük kısmı kaybolmuştur. Velez'e mal edilen yüz kadar piyesten birçoğunun bu yazar tarafından yazıldığı şüphelidir; konuların seçimi açısından Lope de Vega'nın çömezidir, ama dram tekniği daha çok Calderon'a benzer. Eserleri: *La Luna de la Sierra* (Sierra Mehtabı), *La Serrana de la Vera* (Vera'lı Dağlı Kadın) [1652], *Reinar Despuès de Morir* (Ölümden Sonra Hükmetmek) ve en ünlü eseri *El Diablo Cojuelo* (Topal Şeytan) [1641]. (L)

VELEZİA i. Kokulu, pembe çiçekli otsu bitki; yüksekliği 6-15 sm kadardır; çorak yamaçlarda yetişir. (Karanfilgillerden.) [L]

VELEZ MALAGA, İspanya'da (Malaga ili), Velez ırmağının kıyısında, sierra Tejeda ile Akdeniz arasında; 35 100 nüf. Büyük kuru üzüm pazarı. Bu güzel şehir, Araplardan kalma bir kalenin yıkıntılarını, mudejar üslûbunda Santa Maria kilisesini, XVII. ve XVIII. yy.dan kalma kilise ve manastırlarını muhafaza eder. (L)

VELFECİR veya **VELFECRİ** i. (ar. *v-el-fecr, Kur'an*'ın LXXXIX. suresi «El fecr»in ilk kelimeleri'nden). [Yalnız *«gözleri velfecri okumak»* deyiminde kulanılır]. Bk. GÖZ. (M)

VELHA GOA. Bk. GOA.

VELHAS (RIO DAS), Brezilya'da (Minas Gerais ili) ırmak, Sao Francisco'nun kolu, 135 km. Altınlı alüvyonları XVIII. yy.da altın arayıcılarını çekmiştir. (L)

VELHASIL edat. (ar. *ve'l-ḥâṣıl*). Kısaca, özet olarak: *Velhasıl o rüya duruyor yerli yerinde* (Yahya Kemal). [M]

VELİ i. (ar. *velâyet*'ten *velî*). Bir çocuğun bütün davranışlarına karışabilen ve ondan sorumlu olan kimse: *Babası o gün «Grenoble»da velisi bulunduğu bir talebeyi görmeğe gitmişti* (S. F. Abasıyanık). || Sahip olan kimse, âmir. || Erkek adı. || *Veli-ı cinayet*, yapılan bir suçun intikamını almağa hakkı olan yakın akraba. || *Veli-i dem*, kan davası gütmeğe hakkı olan kimse. || *Veli-i nâsır*, yardım eden arkadaş, Tanrı. || *Veli (y)-i nimet.* Bk. VELİNİMET. || *Veli (y)-ül-emr*, emreden, âmir.

— Tasav. Velâyet makamına ulaşan kimse, ermiş. Bk. ANSİKL.

— Din. Tanrı'nın adlarından biri. || *Velii Hamid* (veya *Velii Müttakin*). Tanrı. || *Veliyün niam*, şeyhülislâmlar hakkında kullanılan terim.

— Huk. Velâyet altında bulunan kimsenin kanunî temsilcisine verilen ad. Bk. VELÂYET.

— Huk. *Esk. Veliyi akreb*, velâyet altındaki kimsenin en yakın hısmı. || *Veliyi eb'ad*, velâyet altındaki kimsenin en uzak hısmı.

— ANSİKL. Tasav. Tasavvuf alanında önemli olan gizli bilgilerle donanmış, zaman ve mekân bağlarının dışında kalan, Tanrı tarafından korunduğuna inanılan kimseler *veli* olarak bilinir. İki türlü veli vardır; biri gizlidir. Tanrı sırrına erdiği için halk içinde kendini saklar, kim olduğu bilinmez. Bunlara «Tanrı'nın makbul kulları» denir. İkincisi herkes tarafından bilinen, sayılan velilerdir. Bunlar daha çok tarikat ulularıdır. Veliler «gayb âlemi» denen, görünmez, bilinmez ülkeden haber getirir; insanların içini, içinden geçeni bilir, gelecekten haber verirler.

◆ Sıf. Ermiş, Tanrı'ya yakın (kimse): *Hakkın bu veli kulları taş türbeye girmez; /Gufrâna bürünmüş, yalınız Fatiha bekler* (M. A. Ersoy). [M]

VELİ edat (fars. *velî*). *Esk.* Fakat, lâkin, ancak, şöyle ki: *Hubler eylediler şive kitabın ezber / Fenn-i hüsn içre veli bab-ı vefa muğlâktır* (Nevî). [M]

VELİA i. Kısa kalın gövdeli, çok büyük kanatlı veya büsbütün kanatsız su böceği. (Suyun yüzeyinde kayarak küçük böcekleri avlar. *Velia currens* Batı Avrupa'da yaygındır. Heteroptera takımından *veliidae* familyasının örnek tipi.) [L]

VELİAHT bls. i. (ar. *vely-i* ve *ʿahd*, söz, yemin; zaman, devir > *vely-i ʿahd*'den). Teşk. tar. Hükümdarın ölümünden sonra yerine geçecek olan kimse; aklî durumu hükümdarlığa elverişli olan en büyük şehzade. (M)

Velicantepe. Arkeol. Adana'nın 12 km kuzeyinde, Seyhan ırmağının yakınındaki bir kaya üzerinde 15-17 m yüksekliğinde höyük. Küçük bir köy yerleşmesi olan höyüğün, eski Adana olduğu ileri sürülür. Yerleşmenin küçük oluşu yüzünden bu durum kesin değildir. Höyükte, Kalkolitik çağdan Demir çağa tarihlenen buluntular ele geçirildi. (M)

VELİÇKOV (Konstantin), bulgar yazarı (Tatar Pazarcık [bugün Pazarcik] 1855 - Grenoble 1907). Genç yaşta Nisan 1876 ayaklanmasına katıldı ve Türkler tarafından hapsedildi. 1900'de *V Tımnitsata* (Cezaevinde) adıyle yayımladığı hatıraları, bulgar isyanları üstüne ilgi çekici bir belge niteliği taşır. Öbür eserleri: *Pisma ot Rim* (Roma Mektupları) [1895], *Tsarigradski Soneti* (İstanbul Soneleri) [1900]. Ayrıca fransız ve italyan edebiyatlarından birçok eseri Bulgarcaya çevirdi. (L)

VELİD i. (ar. *vilâdet*'ten *velîd*). *Esk.* Yeni doğmuş çocuk. || Erkek çocuk. || Köle. || *Ümm'ül-velid,* tavuk. (M)

VELİD I, altıncı emevî halifesi (?, 670 - Şam 715), halife Abdülmelik'in oğlu. Babasının ölümü üzerine (705), Emevî devletinin başına geçti. Hâkimiyeti sırasında doğuda en geniş sınırlarına ulaştı. 711'de İfrikiye valisi Musa bin Nusayr, Tarık* bin Ziyad'ı İspanya'ya gönderdi. Tarık, kuzeye doğru ilerleyerek Gotlar ile yaptığı savaşı kazandı. Bir yıl sonra da Musa bin Nusayr İspanya'ya geçti ve yarımadanın büyük bir kısmını Emevî devletinin sınırları içine kattı. İslâm orduları Anadolu ve Kuzey Azerbaycan'a da akınlar yapmağa devam etti. Halife Velid, babasının başlattığı idarî ve malî reformları devam ettirdi ve devlet teşkilâtını bizans-sasanî etkisinden kurtardı. Uzunluk ve ağırlık ölçülerini düzenletti. Irak'taki su kanalları onarıldı. Ziraat alanında gelişmeler oldu. Medine'deki peygamber mescidi onarılarak büyütüldü; şehirde yollar, su kemerleri ve büyük binalar yapıldı. Bu devrin en önemli eseri, Şam'daki Ümeyye (Emevî) camiidir. (M)

VELİD II, on birinci emevî halifesi (Şam 709-ay.y. 744). Babasının ölümünden sonra amcası halife Hişam tarafından merkezden uzaklaştırılarak, Filistin'de bir çöl sarayına gönderildi. Hişam ölünce Velid, Şam'a getirtildi ve halife ilân edildi (743). Fakat Şam'da fazla kalmadı; tekrar çöle döndü ve burada yaptırdığı sarayında eğlenceye daldı. Velid II'nin yaşayışı ve valilerden para istemesi onları ve halkı, kendisine karşı ayaklandırdı. Halk, Şam'da Yezid III'ü halife ilân etti. Velid II, üstüne gönderilen kuvvetlere karşı direndi; fakat uzun süre karşı koyamadı ve yakalanarak öldürüldü. Velid II'nin çölde yaptırdığı Muşatta sarayı ve Kasr Tûbe, Emevîler devri sivil mimarîsinin en önemli yapılarıdır. (M)

VELİD bin MUGİRE bin ABDULLAH, Mekkeli müşrik (öl. Mekke 623). Hz. Muhammed islâm dinini yaymağa başladığı sırada Velid, islâm dinine karşı çıkanların arasında yer aldı. Ölümünden sonra oğullarından üçü Müslümanlığı kabul etti. (M)

VELİK veya **VELİKİN** edat (ar. *ve,* bağlama edatı ve fars. *lik, lâkin*'den *ve-lik, ve-lâkin*). *Esk.* Fakat, lâkin, ancak, şöyle ki. (M)

VELİKA deresi, Istıranca dağlarının kuzey kesiminde Türkiye topraklarından doğarak Bulgaristan'da Ahtabolu güneyinde Karadeniz'e dökülen akarsu; 80 km. (M)

VELİKA KİKİNDA. Bk. KIKINDA.

VELİKİ BEÇKEREK. Bk. ZRENJANİN.

VELİKİN edat. Bk. VELİK.

VELİKİYE LUKİ, S.S.C.B.'de şehir, Yukarı Lovat'ın kıyısında, Moskova'nın 450 km batısında; 59 000 nüf. Önemli demiryolu kavşağı. Küçük sanayi merkezi. Makine sanayi. Kereste sanayii. (L)

VELİKÖY, Karadeniz bölgesinde (Doğu Karadeniz bölümü, Artvin ili, Şavşat ilçesi) bucak; 12 739 nüf. (1965); 16 köy. —*Bucak merkezi*, esk. *Mirya*, 1 227 nüf. (1965). İlçe merkezinin kuzeyinde, Şavşat suyuna sağdan karışan bir derenin yukarı kesiminde kurulmuştur; yüksl. 1 350 m. Şavşat - Artvin yolunun 2. km'sinden sağa ayrılan 15 km'lik toprak bir yolun sonundadır. (M)

VELİLİK i. (*veli*'den *veli-lik*). Veli olma hali, velinin görev ve ödevi. (M)

VELİME i. (ar. *velm*, toplanma'dan *velîme*). *Esk.* Evlenme töreni. || Şölen. (M)

VELİNGRAD, Bulgaristan'da (Plovdiv idare bölümü) şehir, Rodop'un kuzeyinde 18 200 nüf. Kereste sanayii. Ilıcalar. Üç köyün birleşmesiyle meydana gelen şehir, küçük bir turistik merkezdir. (L)

VELİNİMET bls. i. (ar. *velî* ve *niʿmet* > fars. taml. *veli-i niʿmet*'ten). Birine, etkisi yaşadığı sürece devam edecek iyilik ve bağışlarda bulunan kimse: *O her mânâsıyle benim velinimetim, büyük dostum oldu* (A. H. Tanpınar). [M]

VELİNO, İtalya'da ırmak, Nera'nın kolu (sol kıyı); 90 km. Apenninler'den doğan Velino, dar bir vâdi içinde Terminillo dağının çevresini dolanır; Marmore çağlayanlarıyle (115 m yüksl.) Nera'ya dökülür; çağlayanlar bugün Terni santrallarını beslemektedir. (L)

VELİ PAŞA, türk devlet adamı (öl. 1891). Giritli Mustafa Paşanın oğlu. Babasının Girit valiliği sırasında Kandiye kaymakamı oldu. Bosna (1850) valiliğinden sonra Paris elçiliğine getirildi. Bursa, Girit, Edirne valiliklerinde bulundu. 1860'ta ikinci defa Paris büyükelçiliğine, bir yıl sonra azledilerek Konya, İzmir ve Bursa valiliklerine getirildi. (M)

VELİTES çoğl. i. Esk. Rom. Roma ordusunda İkinci Pön savaşından sonra en az vergi ödeyenler arasından silâh altına alınan ve hafif piyade birliklerini meydana getiren erlere verilen ad. (Başlangıçta bunlar muharebe yerine süvarilerin terkisinde götürülürlerdi. Silâhları mızrak ve küçük bir kalkandı. Marius devrinde ortadan kaldırılar.) [L]

VELİTRAE. Esk. coğ. İtalya yarımadasında (Latium) şehir. Volsci konfederasyonunun başlıca şehriydi. M. Ö. 494'te Roma kolonisi oldu; Roma'ya başkaldırdı ve M. Ö. 338'de (veya 334) tekrar alındı. Augustus ailesinin vatanıdır. Şarabı çok ünlüydü. Şehirde tunç bir Athéna heykeli bulunmuştur (Louvre müzesinde). Bugün, *Velletri*. (L)

VELİYE i. (ar. *velî*'den *veliyye*). *Esk.* Ermiş kadın. (M)

VELİYULLAH bls. i. (ar. *velî* ve *Allah*'tan). *Esk.* Ermiş kimse, Tanrı'ya yakınlık kazanmış kişi. (Tanrı tarafından insanları uyarmak, doğru yola götürmek, suçtan kaçındırmak için görevlendirildiğine inanılan kimselere, müslümanlar arasında veliyullah denir. Bu deyim tarikatların ortaya çıkışından sonra kullanılmağa başlandı. Veliyullahın kim olduğu halk tarafından bilinmez. Bunlara *mânâ erleri* adı da verilir.) [M]

VELİYÜDDİN EFENDİ, türk hattatı ve şeyhülislâmı (İstanbul, ? - ay.y. 1768). Medrese öğrenimi gördü. Ahmed Efendiden talik yazı öğrendi. Galata, Mısır ve Mekke kadılıklarında, Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerinde bulundu. Talik yazının büyük ustalarından sayılır. İstanbul'da, Damat İbrahim Paşanın Şehzadebaşı'ndaki çeşmelerinde celî yazıları, en başarılı eserlerindendir. (M)

VELİYÜNNİAM bls. i. (ar. *veli* ve *niam*'dan). Dine sımsıkı bağlanan kimse.

— Teşk. tar. Şeyhülislâmlara verilen unvanlardan biri. (M)

VELKY ZİTNY OSTROV. Bk. OSTROV *adası.*

VELLAVİ'LER, lat. **Vellavii,** Roma Galyası'nda (Lugdunensis) halk; ülkeleri daha sonra *Velay*'ı meydana getirdi. (L)

VELLEDA, Vespasianus zamanında ger-

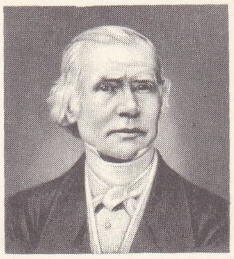

VELPEAU

Aziz VENCESLAV
Peter Parler'in eseri,
Prag katedrali

men kadın peygamberi Brukterlerin yarı tanrı saydığı velleda, Romalılara karşı isyan eden (M.S. 69) Civilis ile Batav'ların zafer kazanacağını önceden haber vermişti. Civilis'in boyun eğmesinden sonra Roma'ya karşı mücadeleye devam etti. Fakat savaştan bıkan germen şefleri tarafından Romalılara teslim edildi. Domitianus'un zafer alayıyle Roma'ya götürüldü. (L)

VELLEİUS PATERCULUS, latin tarihçisi (M. Ö. 19'a doğr. - M. S. 31'e doğr.). Kaderini Tiberius'a bağladı, praetor oldu. *Ad M. Vinicium Libri Duo* (M. S. 29) adlı tarihî eserinde, başlangıcından itibaren Roma tarihini anlatır: yaşadığı devri ele alan II. kitapta, roma medeniyetinin başarılı bir tablosunu çizer. (L)

VELLETRİ, İtalya'da, Latium'da (Roma ili) şehir, Albino dağlarının güney yamacında; 40 050 nüf. 350 m yüksekliğinde bir tepede kurulan şehir, Pontino ovasına hâkimdir. Önemli ticaret merkezi; hayvan pazarı. (L)

VELLODUNUM veya **VELLAUNODUNUM.** Esk. coğ. Sezar zamanında Kelt Galyası'nda şehir, Senon'lar ülkesinde. Bugünkü *Château - Landon*'un yerinde olduğu sanılır. (Beaune-la-Rolande veya Montargis'in yerinde bulunduğu da ileri sürülür.) [L]

VELLONES (Pierre ROUSSEAU, — denir), fransız bestecisi (Paris 1889 - ay.y. 1939). Hekim ve kendi kendini yetiştirmiş bir müzikçidir. Melodiler, bir *Trio,* saksofon ve orkestra için bir konçerto (1934), bir senfonik şiir (*Rastelli*) besteledi. (L)

VELLORE, Hindistan'da (Madras) şehir, Palar'ın kıyısında, Doğu Gatlar'ın eteğinde; 122 800 nüf. Bir yol kavşağındaki konumu sayesinde Vellore, Gatlar'dan toplanan kargabüken tohumları ile ovada yetiştirilen haşhaş, yerfıstığı, pamuk ve pirincin alınıp satıldığı bir ticaret merkezidir. (L)

VELLUTİ (Donato), italyan yazarı (Floransa 1313 - ay.y. 1370). Büyükelçi, manastır başkanı ve manastır muhafızı oldu. Çağının günlük yaşayışı üstüne yararlı bilgiler veren *Cronica Domestica* adlı bir eser yazdı. (L)

VELLUZ (Léon Antoine), fransız kimyacısı (Bourg 1904). Fen bilimleri doktoru, Val-de - Grâce'a profesör tayin edildi. Çalışmalarının hemen hepsi kimyasal sentezlerle ilgilidir. Raşitizmi önleyici veya tedavi edici vitaminlerin keşfine yol açan ilk vitaminleri buldu; çok çevrimliler üstüne derin bilimsel incelemeler (steroit yapılı birçok cinsiyet hormonunun tam sentezi) yaptı. Birçok inceleme yazısı ve tarihî eseri (*Vie de Berthelot* [Berthelot'nun Hayatı], 1964; *Vie de Lavoisier* [Lavoisier'nin Hayatı], 1966; *Histoire Brève de la Chimie* [Kısa Kimya Tarihî], 1966) vardır. (L)

VELODROM i. (fr. *vélodrome*). Bazı bisiklet yarışları için yapılmış, üstü kapalı veya açık pist.

— ANSİKL. Açıkhava *velodrom*'larında pist genellikle çimentodandır. Milano'da çok zaman sürat rekorları kırılan Vigorelli velodromu tahtadandır. Kapalı velodromlar daima tahta tabanlı olur. Yarışçıların hızı dolayısıyle dönemeçler yüksektir. Yarış pistinin uzunluğu ise iplerle belirlenmiştir ve 100 ile 500 m arasında değişir. (L)

VELON i. (tes. edil. ad). İlk defa Amerika'da yapılan, polivinil ve akrilonitril temel maddeli sunî elyaf. (L)

VELOSİMETRE i. (fr. *vélocimètre*'den). Birbirini izleyen geri tepme hızlarına dayanarak bir ateşli silâhın namlusu içindeki basınçların gelişmesiyle ilgili kanunu belirlemeğe yarayan âlet. (L)

VELOSİPET veya **VELOSPİT** veya **VELESPİT** i. (lat. *velox,* hızlı ve *-pède,* ayak'dan fr. *vélocipède*). *Esk.* Bisiklet. (M)

VELPEAU (Alfred), fransız cerrahı (Parcay - Meslay 1795 - Paris 1867). Önce sağlık memuru, sonra tıp doktoru ve doçent oldu. Anatomi, cerrahî patoloji, ameliyat tekniği dersleri verdi. Pitie hastahanesi cerrahlığına, 1834'te cerrahî kliniği profesörlüğüne getirildi. Birçok eseri vardır. (L)

VELSEN, Hollanda'da (Kuzey Hollanda) şehir, Kuzey Denizi kanalının kıyısında, IJmuiden'in doğusunda; 64 800 nüf. Önemli demir-çelik sanayii (sanayi kömürü yapımı, yüksek fırınlar). Kâğıt fabrikaları. Azot fabrikası. Turizm merkezi. (L)

VELÛD i. Bk. VELÛT.

VELUM i. («örtü» anlamında lat. k.). Zool. Bazı medüzlerde, şemsiyenin çepeçevre iç kenarında bulunan bir çeşit diyafram; hayvanın hareketini sağlamağa yarar. (L)

VELUR i. (lat. *villosus,* çok tüylü, kıllı > *velos*'tan fr. *velours*). Dokumc. Kadife. (M)

VELÛT veya **VELÛD** sıf. (ar. *vilâdet*'ten *velûd*). *Esk.* Çok doğuran. || *Mec.* Verimli olan, çok eser veren: *Hayat-ı edebiyesinde de pek velûd olmadı* (Cenab Şahabeddin). [M]

VELUWE, Hollanda'da tepelik bölge, IJselmeer ile Ren vâdisi arasında. En yüksek noktası 107 m olan Veluwe, jeoloji gereçlerinin yapısı ve tabakalaşmasının da gösterdiği gibi ırmak tortularından ve buzul öncesi tortulardan meydana gelir (bölge, Ren'in eski pliyosen deltasının taraçalarından biridir). Bölgenin genel görünüşü yer yer meşe ve gürgen toplulukları serpiştirilmiş bir fundalıktır; bu görünüş yeniden ağaçlandırma sayesinde değişmektedir ve tabiî bir biyoloji rezervi haline getirilen Veluwe, bir millî park (Kröller - Müller müzesi) şeklinde düzenlenmiştir. (L)

VELVÂL i. (ar. *velvâl*). *Esk.* Ağlama, inleme. (M)

VELVELE i. (ar. *velvele*). Gürültü, patırtı, şamata: *Boğazın sakin sularını yararak Karadeniz'e doğru yol alan cesim bir yük vapurunun velvelesi Bihter'in son sözlerini boğmuştu* (H. Z. Uşaklıgil). || — *Esk. Velvele-endaz* (veya *velvele-engiz*), gürültü çıkaran.

— DEY. *Velveleye vermek,* etrafta telâş ve heyecan uyandırmak. (M)

VELVELECİ sıf. (*velvele*'den *velvele-ci*). Gürültü, patırtı eden. (M)

VELVETEN i. Dokumc. Pamuktan yapılmış ve yüzü makaslanmamış bir tip kadife. (Velvetenin gofte ve emprime çeşitleri de vardır.) [M]

VELY i. (ar. *vely*). *Esk.* Birbiri ardından gelme. || *Vely etmek,* birbiri arkasından gelmek, ortaya çıkmak: *Yekdiğerini vely eden ve kanlı ve mühlik vaziyetler arz eden dahilî ihtilâtat karşısında, bu arz ettiğim fikir ve temayül kuvvetlendi* (Atatürk). [M]

VENA CAVA (lat. k.ler). Bk. ANATOPLARDAMAR.

VENADO TUERTO, Arjantin'de (Santa Fe ili) şehir, Rosario'nun 150 km güneybatısında; 20 000 nüf. (L)

VENARD (Claude), fransız ressamı (Paris 1913). Kendi kendini yetiştirdi, seyahatler yaptı ve İkinci Dünya savaşından önce Francis Gruber ve André Marchand ile birlikte «Yeni Güçler» grubuna girdi. Figüratif sanat anlayışı, güçlü ve yeknesaklığa kaçan renklerle çizilmiş bir biçim sadeliğine yönelir. 1959'da Charpentier galerisinde «Paris okulu»nun sergisine katıldı. Eserleri, Fransa'daki ve çeşitli ülkelerdeki müzelerde yer alır (*Ev İçinde Bir Portre,* Fransız Modern Sanat müzesi); natürmortlar. (L)

VENARİA, esk. **Venaria Reale,** İtalya'da komün, Piemonte'de (Torino ili), Stura di Lanzo ırmağının kıyısında, Torino'nun yakınında; 18 300 nüf. Bir sulama havzasının tarım merkezi. Makine ve dokuma (sunî ipek) sanayii. (L)

VENASQUE (PORT DE), Orta Pireneler'de geçit, Fransa - İspanya sınırında, Luchon'un güneyinde, Pique vâdisini (Fransa) Esera vâdisine (İspanya) bağlar; 2 448 m. Bir katır yolunun geçtiği Port de Venasque, yılın yalnız üç ayında kullanılabilir. (L)

VENCE (Henri François DE), fransız ibranîce uzmanı (Pareid, Lorraine 1675'e doğr. - Nancy 1749). *Analyses et de Dissertations Sur les Livres de l'Ancien Testament* (Eski Ahit Kitapları Üstüne İncelemeler ve Disertasyonlar) ile tamamladığı P.de Carrières'in (1728 - 1743) İncil'ini bastırdı ve *Analyses et Explications des Psaumes*'u (Mezmurların Açıklamaları ve İncelemeleri) [iki cilt] yayımladı. Ronet tarafından yeniden yayımlanan (1767 - 1773) «Carrieres İncil'i» Vence'in açıklamalarından çok az bir kısmını kapsadığı halde genellikle «*Vence* İncil'i» adı verilir. (L)

VENCESLAS I, alm. **Wenzel** (Prag 1337 - Lüksemburg 1383), Lüksemburg (1354 - 1383), Brabant ve Limbourg (1355 - 1383) dükü, Bohemya kralı Kör Jan'ın oğlu. Veraset yoluyle Lüksemburg senyörlükleri elde etti; kardeşi imparator Karl IV, bu senyörlükleri düklük haline getirdi. Brabant dükü ve Limbourg kontu Jean III'ün (öl. 1355) kızı Jeanne ile evlendi. Meschelen ile Anvers'i, düklük üstünde hak iddia eden Male'li Louis II'ye bırakmak zorunda kaldı. (L)

VENCESLAS IV veya **VACLAV,** alm. **Wenzel** (Nürnberg 1261-Prag 1419), Bohemya kralı (1363-1419), Brandenburg markgrafı (1373-1376), Romalıların kralı (1376 - 1400), Lüksemburg dükü (1383-1419) oldu; şehirler birliği ile senyörlük birliği arasında hakemliğini kabul ettiremedi. Kardeşi Zsigmond'un (Sigismond) Macaristan kralı olması için şahsen müdahale ettiği (1386) halde, yüksek rütbeli çek papazlarına ve çek soylularına otoritesini kabul ettiremedi; Jan Nepomucky'nin, Prag başpiskoposuyle çatışmasından (1393) sonra öldürülmesi üzerine çek din adamları ve soyluları ayaklanınca esir düştü (1394). Fransa kralının siyasetini benimsedi. Roma'daki papa Benedictus XIII (1398) ile arası açılınca papa Venceslas IV'ün alman rakipleriyle birleşti; Almanlar Venceslas'ı tahttan indirdiler ve yerine pfalz kontu Robert'i seçtiler (1400); Robert, Bohemya'ya girdi (1401); o sırada kardeşi Zsigmond da Venceslas IV'ü tutuklattı (1402). Bunun üzerine Venceslas IV, amcası Venceslav I'den miras yoluyle elde ettiği Lüksemburg'u Louis d'Orléans'a (1402), sonra da Brabant dükü Antoine de Bourgogne'a verdi (1411). Robert'in ölümünden (1410) sonra yeniden imparatorluğu ele geçirmeğe çalıştı, ama başarı kazanamadı ve yalnız Bohemya'yı elinde tutabildi; Bohemya'da katoliklerle hus'çulara karşı tarafsızlık siyaseti yürüttü, ama sonunda hus'çuları kayırdı. Fakat katolik danışmanlarının Hradçany sarayının penceresinden atılmasına (30 temmuz 1419) çok üzüldü ve kısa süre sonra öldü. (L)

VENCESLAV, çek dilinde **Vaclav,** Bohemya dük ve krallarına verilen ad. (L)

VENCESLAV I veya **VACLAV** (1205 - Beroun 1253), Bohemya kralı (1230 - 1253). Otakar I'in büyük oğlu ve halefi. İmparator Friedrich'e karşı, Bavyera dükü ve Tuna'nın sol kıyısındaki bütün toprakları kendisine vermeyi vaat eden Avusturya dükü Friedrich (1238) ile birleşti. Bu vaat yerine getirilmeyince Avusturya'yı istilâ etti (1246) ve mülkiyetini büyük oğlu Vladislav'a sağladı. Vladislav'ın ölümünden sonra, çek soylularının ayaklanması karşısında, iktidarı bir süre için ikinci oğluyle (sonradan Otakar II [1247-1249] adıyle tahta çıktı) paylaşmak zorunda kaldı. Krallığının germenleşmesine çalıştı. (L)

VENCESLAV II veya **VACLAV** (1271 - Prag 1305), Bohemya (1278-1305) ve Polonya kralı (1300-1305), Otakar II'nin oğlu ve halefi. Önce Otto von Brandenburg'un vesayeti altında krallık yaptı. Savaşçı olmaktan çok diplomat ve idareciydi, çek devletini yeniden düzenledi (Maden kanunu, 1300'de para reformu), sonra Polonya krallığını yeniden kurarak başına geçti; ayrıca ileride Venceslav III adıyle tahta çıkacak olan oğluna Macaristan krallığını sağladı (1301). Başarıları, Bonifatius VIII'in ve Habsburg'lardan Albrecht I'in düşmanlığına yol açtı. (L)

VENCESLAV III, macarca **Ulaszlo** (1289-Olomouc 1306), Macaristan (1301-1305), Polonya, sonra da Bohemya (1305-1306) kralı, Venceslav II'nin oğlu ve halefi, Premysl hanedanının son hükümdarı. Polonya tahtı üstündeki haklarını Wladislaw Lokietek'e karşı koruyabilmek için, Macaristan krallığından Bavyera dükü Otto lehine feragat etti (1305), fakat o sırada öldürüldü. (L)

Foto. LAROUSSE

VENCESLAV Aziz, çekçe **Vaclav** (907'-ye doğr. - Boleslav şatosu 929), Bohemya dükü (921 - 929), dük Vratislav'ın büyük oğlu ve halefi. Heinrich I'in metbuluğunu kabul etmek zorunda kaldı (929). Hıristiyanlığı yaymağa çalışan Venceslav, paganların lideri olan kardeşi Boleslav I tarafından öldürüldü. Venceslav, Bohemya'nın koruyucusu olarak kabul edilir, mühür ve paralarda sık sık resmine rastlanır. Kral Karl IV, yaptırdığı taca devletin sembolü olarak «Aziz Venceslav tacı» yazısını kazdırdı. (L)

VENDÉE, Fransa'nın batısında idare bölgesi, eski Poitou'da; 6 971 km^2, 408 900 nüf. (km^2'ye 58 kişi). İdare merkezi, *La Roche-sur-Yon.* 3 İdare çevresi (*La Roche-sur-Yon, Fontenay-le-Comte, les Sables-d'-Olonne*) vardır.

İdare bölgesi Yeu ve Noirmoutier adalarının yanı sıra başlıca dört bölgeyi içine alır. *Bocage,* en büyük kesimidir. Yukarı Bocage veya Gâtine, kuzeybatıdan güneydoğuya uzanan bir tepeler dizisiyle sınırlıdır. Aşağı kesiminde Chantonnay kalkerli havzasıyle Aşağı Bocage uzanır. *Ova,* Bocage'ın güneyinde Jüra çağı kalkerli topraklarından meydana gelir. İdare bölgesinin kuzeybatısındaki *Breton bataklığı* yerleşmenin dağınık olduğu bir bölgedir. *Poitevin bataklığı,* bölgenin büyük kısmını kaplar ve denizden kazanılmıştır.

Vendée'nin dört bölgesini Atlas okyanusu kuşatır. Breton ve Poitevin bataklıkları boyunca bazı kısımları tabiî (kumsal ve kumullar), bazı kısımları sunî (setler) olan alçak bir kıyı uzanır.

Karanın ve adaların kıyılarında sayfiye merkezleri (Sables-d'Olonne, Saint Jean-de Monts, Croix-de-Vie, Saint-Gilles-sur-Vie, la Tranche, Noirmoutier) kurulmuştur. Limanlarda ticaret (Sables-d'Olonne, Port-Joinville v.b.) fazla gelişmemiştir; ama balıkçılık birçok konserve fabrikasını besler. Kıyıdaki konserve fabrikaları dışında başlıca sanayi faaliyeti idare bölgesinin kuzeydoğusundaki küçük merkezlerde (Mortagne, Tiffauges v.b.) dericilik ve dokumacılık, Sables-d'Olonne'da balıkçı tekneleri yapımıdır. Ama bölgenin başlıca gelir kaynağı tarımdır. (L)

Vendée savaşı, Vendée'de (Fransa) patlak veren karşı-devrimci ayaklanmaya verilen ad. Soyluların özellikle de rahiplerin kışkırttığı Vendée, Loire - Inférieure ve Maine-et-Loire köylüleri, konvansiyon'un 300 000 asker toplama (oysa aralarından yalnız 18 000'ini ilgilendiriyordu) kararını bahane ederek ayaklandılar. Önce «roma katoliği» (mart), sonra «katolik ve kralcı» (mayıs), en sonunda da «büyük» adını alan bir ordu kuruldu (martta 20-30 000 kişi, mayısta 40 000 kişi).

Önderlerin taç uğruna dövüşmelerine karşılık birlikler, özellikle rahiplerini ve köylerini koruyorlardı; bu yüzden baskınla şehirleri ele geçiren Vendée'liler veya «Beyazlar», bu şehirleri hemen boşaltarak çiftliklerine döndüler. Bununla beraber burjuvalara yapılan eziyetler (Machecoul, 1793) ve ilk koalisyona yapılan yardım, Konvansiyon'un silâhlı yakalanan her âsiyi idam ettirmesine (19 mart), daha sonra da bölgenin gelir kaynaklarını tahrip etmesine yol açtı (1 ağustos). Nantes burjuvaları şehirlerini kurtardılar (20 haziran); ama bölünen Biron, Westermann, Santerre, Rossignol, Ronsin v.b. cumhuriyetçi generaller Bocage'a dağılan cumhuriyetçilere yenildiler. Quiberon olayıyle (haziran 1795) ilgili prenslerin çağrısı üzerine yeniden savaşa başlayan Vendée'liler, Hoche karşısında tutunamadılar. Stofflet (şubat 1796) ve Charatte (mart 1796) çarpışmada öldüler. Göçmenlerin çağrısı üzerine savaş yeniden başladı (eylül 1799 - ocak 1800). Napolyon, Belçika'ya hücumunu engellemek isteyen son ayaklanmayı (15 mayıs - 25 haziran 1815) general Lamarque'ın 30 000 kişilik orduyle bastırdı. (L)

VENDETTA i. («intikam» anlamında ital. k.). Korsika'da bir hakaret veya cinayet yüzünden doğan ve hasım iki tarafın bütün akrabalarını içine alan düşmanlık.

— ANSİKL. *Vendetta,* özellikle Korsika'ya, nispeten daha az ölçüde de Sardinya, Sicilya ve Balkanlar'ın bazı bölgelerine has bir âdettir. Bu âdetin Korsika'da yerleşmesinin sebebi, çoğu birer klan meydana getiren ailelerin birbirlerine bağlılıkları, denizden sık sık gelen istilâlara karşı kendini koruma mecburiyeti ve hâkimiyetlerini sağlamak için parçalamayı hedef alan Cenevizlilerin siyasetidir. Vendetta birtakım kesin kurallara bağlıydı. Saldırganın ailesine, özel yollarla haber verilir, intikamı alınacak kimsenin en yakın akrabası cinayeti işlerdi. (L)

Vendidad (*Vidaeva Data,* yani «cinlere karşı tören»), *Avesta*'nın bölümlerinden biri. Kötülük cinlerine karşı savaş, birçok ayınma ve tabu kavramının ileri sürülmesine yol açar. Ölüleri gömmek yasaktır (bir insanın veya bir köpeğin öldüğü toprak bir yıl boyunca sürülüp ekilmez). her ölü cesedinin, kirletebileceği topraktan uzak, yüksek bir kulenin üstüne bırakılması öğütlenir. Kesilen tırnak ve saçların bile insanların oturduğu yerlerden, ateşten, sudan ve öbür kutsal şeylerden uzaklaştırılması şarttır. *Vendidad*'da sağlıkla ilgili bilgilere de yer verilmiştir. (L)

VENDITIO BONORUM («malların satışı» anlamında lat. k.'ler). Rom. huk. Bir borçlunun, alacaklılar lehine bütün mallarının satılması. Şahıs üzerinde tasarruf hakkının (köle olarak satılma) yerini aldı; sonra, borçlunun küçük düşmesini önlemek için malların devri usulü (*distractio bonorum*) konuldu. (L)

VEND'LER. Bk. WEND'LER veya SORB'-LAR.

VENDÔME, Fransa'da Loir-et-Cher idare çevresinin merkezi, Vendômois Perche'inde, Loir'ın kıyısında; 14 176 nüf. Şehir burada birçok kola ayrılan Loir'ın kıyısında ve bir tepenin eteğinde kurulmuştur. Vendôme'da şato ve manastır dışında birçok anıt vardır. Besin (mandra, konservecilik), metalürji (tezgâhlar, uçak v.b. yapımı), elektrik (motor, cep lambası), dokuma (tuhafiyecilik), deri (sepicilik, ayakkabı, eldiven yapımı) sanayii. Kâğıt fabrikası. —*İdare çevresi,* 54 019 nüf. (L)

VENDÔME (César DE BOURBON, —dükü), fransız prensi (Coucy - le - Château-Auffrique 1594 - Paris 1665), Henri IV ile Gabrielle d'Estrées'nin evlilik dışı oğlu. Doğar doğmaz meşru evlât olarak kabul edildi. Henri IV, Mercoeur'e boyun eğdirmek için oğluna Vendôme düklüğünü ve Bretagne valiliğini vererek Mercoeur'ün kızı Françoise de Lorraine ile evlendirmeyi vaat etti. Vendôme, kalvenci protestanlara karşı mücadelede yararlık gösterdi; ama Richelieu tarafından bir kenara itildi, Chalais fesadına katıldı, Vincennes'de göz altına alındı (1626 - 1630). Önce Hollanda'ya, sonra İngiltere'ye sürüldü; 1643'te Fransa'ya döndü; Bourgogne valisi (1651), sonra da deniz yolları müdürü oldu. Guyana ordusu kumandanlığına getirildi; Liverno ve Bordeau'yu aldı (1653); sonra Barcelona önünde bir ispanyol filosunu yenilgiye uğrattı (1655). [L]

VENDÔME (Louis Joseph DE BOURBON,— büyük dükü), **Penthièvre** dükü de denir, fransız prensi (Paris 1654 - Vinaroz 1712), César de Bourbon'un oğlu. Tuğgeneral oldu (1688), Luxembourg'un emri altında savaşa katıldı, La Marsaille'de yararlık gösterdi (1693). Filo kumandanı oldu (1694), sonra Katalonya'da kumandanlık etti, Barcelona'yı aldı (1697). Barış yıllarını Anet'deki şatosunda geçirdi. İspanya veraset savaşı sırasında, İtalya'da Villeroy'nın yerine getirildi; prens Eugène'i Luzzara'da yendi (1702). Ramilles-Offus bozgunundan (mayıs 1706) sonra, Villeroy'nın yerine getirildi; fakat 11 temmuz 1708'de Oudenarde'da bozguna uğradı ve Lille'de kuşatılan Boufflers'i kurtaramadı. Gözden düşünce İspanya'ya giderek Felipe V'in ordularına kumanda etti, Felipe V'i Madrid'e götürmeyi başardı ve müttefiklere karşı Villaviciosa de Tajuna zaferini kazandı (aralık 1710). [L]

Vendôme meydanı, Paris'te meydan. Cepheleri korinthos tarzı sütunlarla süslü binalarla çevrelenen meydanın ortasına 1699'da Louis XIV'ün dev boyutlu bir heykeli dikilmişti. Heykel 1792'de devrildi. Devrim sırasında Piques meydanı (1793) denen meydana 1799'da Vendôme meydanı adı verildi. (L)

VENDRYES (Joseph), fransız dilbilimcisi (Paris 1875 - ay.y. 1960). Sorbonne'da profesör ve École des Hautes Études'de kelt filolojisi araştırmaları müdürü oldu. Hint - avrupa dilleri üstüne birçok eser yazdı: *Traité de Grammaire Comparée des Langues Classiques* (Klasik Dillerin Karşılaştırmalı Grameri Üstüne İnceleme) [1924] ve *Le Langage, Introduction Linguistique à l'Histoire* (Dil Yeteneği, Dil Bakımından Tarihe Giriş) [1921] v.d. (L)

VENEDİK, ital. **Venezia,** İtalya'nın kuzeydoğusunda şehir, Veneto bölgesinin idare merkezi, Venedik denizkulağının kıyısında; 347 300 nüf.

Coğrafya

Üç yüz kadar adacık üzerinde kurulan ve karaya 4 km uzunluğunda bir köprüyle bağlı olan Venedik, dümdüz uzanan denizkulağına hâkimdir. 3 800 m uzunluğunda ve 30-70 m genişliğinde olan Büyük Kanal, şehri iki parçaya ayırır. Kanalın kıyılarında çoğu XV. yy.dan kalma birçok saray yükselir: Ca'Foscari, Corner Spinelli, Ca'd'Oro (Venedik gotik üslûbunun en güzel örneğidir). Corneron della Ca'Grande ile, Sansovino (1537), Rezzonico (1610), Grimani (1556-1572) ve Pesaro (XVII. yy. sonu) sarayları daha yeni yapılardır. Büyük Kanal'ın üstündeki Rialto köprüsü, 1592'de inşa edilmiştir. Venedik'in merkezi San Marco meydanı ve Piazzetta'dır; kenarlarında dünyada eşine rastlanmayan mimarî bütünler yükselir; Procuratie'nin uzun cepheleri, saat kulesi (XV. yy.), çan kulesi, Sansovino'nun Loggetta'sı. XV. yy.dan kalan San Marco kilisesinin bizans üslûbunda cephesi zengin süslemelerle örtülüdür. Zemini yaldızlı çinilerle süslü olan kilise beş kubbeyle kaplıdır. Şehrin geri kalan kısmında kanallar, küçük köprüler, dar sokaklar (*calli*) ve küçük meydanlar (*campi*) görülür. Ayrıca şehirde birçok kilise vardır: gotik üslûbunda Santi Giovanni e Paolo (veya San Zanipolo) [XIII. - XV. yy.], XIV. yy.-dan kalma gotik üslûbunda Santa Maria Gloriosa dei Frairi, rönesans üslûbunda Santa Maria dei Mirocoli (XV. yy. sonu), Santa Maria della Salute (XVII. yy.), San Giorgio Maggiore (XV. - XVI. yy.), San Zaccaria (XV.-XVI. yy.). Akademi müzesinde venedikli büyük ustaların eserleri yer alır: Carpaccio, Bellini, Giorgione, Tiziano, Veronese, Tintoretto, Bassano. (Bk. VENEDİK OKULU.) Denizkulağındaki birçok ada, idarî bakımdan Venedik'e bağlıdır: mezarlığın yer aldığı San Michele, Burano, Murano, Corcello adaları denizkulağını denize doğru kapatan bir dil olan ünlü sayfiye merkezi Lido.

— *Venedik ili,* 803 100 nüf. Adriya denizi boyunca Adige'den Tagliamento'ya kadar 150 km boyunca uzanır. Önemli ıslah çalışmaları sayesinde verimli bir bölge haline gelen il topraklarında tahıl (buğday, mısır) ve şekerpancarı yetiştirilir.

Tarih

● *Şehrin kuruluşu ve konumu* (*VI.-IX. yy.*). Lombard akınları sırasında kıyı halkının bir kısmı denizkulağındaki adacıklara sığındı (VI. yy.) ve İtalya'da Ravenna ekzarkının temsil ettiği Doğu Roma imparatorluğuna bağlandı. Bu halkın yöneticisi başlangıçta bizans ordusu düküydü; sonraları yöneticiler çeşitli adalardaki mülk sahipleri arasından seçilmeğe başlandı (tribunuslar). Komşularına balık ve tuz ihraç ederek ve donanması sayesinde bu üç dünya arasında (gemileri Adriya denizinin ağızlarına ulaşınca bu dünyalara islâm dünyası da eklendi) aracılık yaparak yaşayabilirdi. Venedikliler güçlerini deniz ticaretine dayandırdılar.

● *Gelişme* (*X. - XII. yy.*). Bu ticaretin temeli İstanbul'dan ipek, İstanbul ve İskenderiye'den, Yakındoğu ve Uzakdoğu'dan getirilmiş baharatı satın alıp, önceleri Po vâdisi şehirlerine (özellikle İtalya krallığının merkezi Pavia'ya), kısa süre sonra da batı pazarlarına satmağa dayanıyordu. Buna karşılık Venedik, Bizans ve Arap dünyasına

Büyük Kanal üzerindeki saraylar

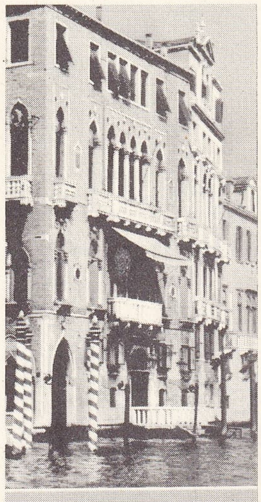

Barbaro sarayı (gotik)

Ca'Foscari (XV.yy.)

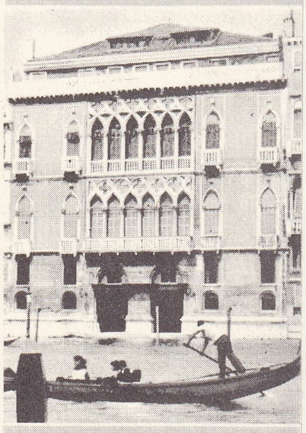

Pisani-Moretta sarayı (XV.yy.)

köle (Orta Avrupa'da ele geçirilen İslavlar), Dalmaçya kerestesi ve ziftini, Alpler'in demirini, XII. yy.dan sonra da Batı'nın kaliteli yünlü kumaşlarını ihraç ediyordu. Trafikten sağlanan kâr, Venedik'in Po vâdisinden ve Puglia'dan gerekli besin ürünlerini satın almasına imkân veriyordu. 1802'de imparator Aleksios Komnenos, Normanlara karşı venedik donanmasının desteğini sağlayabilmek için şehre İstanbul'da önemli ticarî imtiyazlar tanıdı; kısa süre sonra, San Marco kilisesinin yapılması (1094) ve Büyük Kanal kıyısında milletlerarası pazarın kurulması şehrin büyümesini ve ticarî önemini artmasını somutlaştırdı. Şehrin filosunun ilk haçlı seferlerine katılması, Suriye ve Filistin'in çeşitli şehirlerinde imtiyazlı semtler elde edilmesini sağladı. Bu ticaretle zenginleşen büyük aileler, dukalık unvanının tek bir ailede kalmasına ve babadan oğula geçmesine engel oldular; dukanın seçimini Halk meclisinden aldılar ve dukaya temsilcilerini kapsayan çeşitli meclisler kabul ettirmeyi başardılar. Büyük meclisin kurulması (1143) dukanın tek başına hüküm sürme tehlikesini kesinlikle ortadan kaldırdı.

● *En parlak dönem.* Venedik kadırgalarıyle yola çıkan Dördüncü Haçlı Seferi ordusu, tahtından devrilen Aleksios IV Angelos'un çağrısına uyarak İstanbul'u ele geçirince (1204), yunan dünyası haçlılarla Venedikliler arasında parçalandı. Başarılı seferin hazırlayıcısı olan duka Enrico Dandolo, Yunan imparatorluğunun birçok ada (bu arada Girit), burun, kıyı ve limanı (Draç, Coron, Modon) Venedik'e bırakmasını sağladı. Don'un ağzında bir ticaret acentası kurdu. Marko Polo'nun Çin'e ulaştığı sırada Cebelitarık üzerinden Southhampton, Brugge ve Londra'ya gidip gelen düzenli kadırga servisleri kurarak ticarî alanını genişletti. 1284'te Basılan altın duka, üç yüzyıl boyunca floransa florininin yanı sıra Akdeniz ve batı dünyasının para birimi oldu. XV. yy.da İtalya'da büyük kara devletlerinin gelişmesi, nüfusu 100 000'i aşan Venedik'i ikmal sıkıntısına düşürdü. Büyük Meclis, duka Francesco Foscari'nin teşviki ve paralı askerlerin yardımıyle, kısa süre içinde Friuli, Treviso, Padova ve Verona'yı içine alan bir kara devleti kurmağa girişti. Venedik bu devlette yasama ve yönetim birliğini sağladı; ama başlıca memurlarını tayin etmekle yetindiği şehirlerin özel kurumlarına dokunmadı.

● *Rekabete direnme (XV. - XVIII. yy.).* Türklerin Balkanlar'daki ilerlemesi, yunan bilgin ve rahiplerinin (Bessarion) Venedik'e göçerek yunan kültürünü yaymalarına ve şehri bir hümanizma yuvası haline getirmelerine yol açtı: İstanbul'un Türkler tarafından alınması Venedik'e kesin bir darbe oldu. XV. yy. sonunda Fransa krallarının İtalya seferleri şehre ikinci bir darbe oldu. Ayrıca Vasco da Gama'nın Hindistan denizyolunu bulması doğu ürünlerini batıya nakletme tekelini Venedik'in elinden aldı ve şehir Lyon pazarlarına sattığı baharatı, 1580'e kadar ithale devam edebilmeyi ancak Portekiz'e karşı müslümanlarla ittifak yapma pahasına sağladı. Ayrıca ticaretini desteklemek için dokuma ve cam sanayiini geliştirdi. Gelişmesi doruğuna ulaşan şehirde Dukalar sarayı, San Marco meydanı, Büyük Kanal kıyısında güzel saraylar inşa edildi; dünyanın en büyük resim okullarından biri (Bellini'den Tiziano'ya) kuruldu.

● *Bağımsızlığın kaybı (XIX.-XX. yy.).* Napolyon, ele geçirdiği bu devleti Campoformio antlaşmasıyle (1797) Avusturya imparatorluğu lehine ortadan kaldırdı. Venedik, italyan millî hareketine katıldı; fakat 1848'de Danielo Manini'nin kurduğu cumhuriyet kısa ömürlü oldu. Şehir ancak İtalya'nın Prusya'nın müttefiki olarak Avusturya'ya karşı çarpıştığı 1866 savaşı sonunda anayurda bağlanabildi. Venedik, konumu, dünyanın başlıca turizm ve fikir merkezlerinden (dünya resim, heykel ve sinema yarışmaları, San Giorgio Maggiore kültür merkezi) biri haline geldi. Ama binaların üzerine kurulduğu kazıkları deniz çürütmektedir ve kum üzerine inşa edilmiş olan şehrin kurtarılması, sanat eseri özelliğini korumasını ve modern yapılarla tarihî havasını kaybetmesinin önlenmesini 1962'de Avrupa konseyi üstüne almıştır.

● *Süsleme sanatları.* Daha XI. yy.da Venedik'te cam fırınları kurulmuştur. XIII. yy. Venedik camcılarının ünü bütün Avrupa'ya yayıldı; Uzakdoğu'ya bol miktarda cam, incik boncuk ihraç ediliyordu; ama fırınlar sürekli bir yangın tehdidi yarattığından, bir kanunla camcılar Murano adasına yerleşmeğe zorlandı. Erimiş halde çok hafif ince ve güç sertleşen venedik camı işlenmeğe çok elverişliydi. Venedik, billûr bardak ve XV. yy.dan sonra her renk (süt beyazı, alacalı akik rengi, safir mavi-

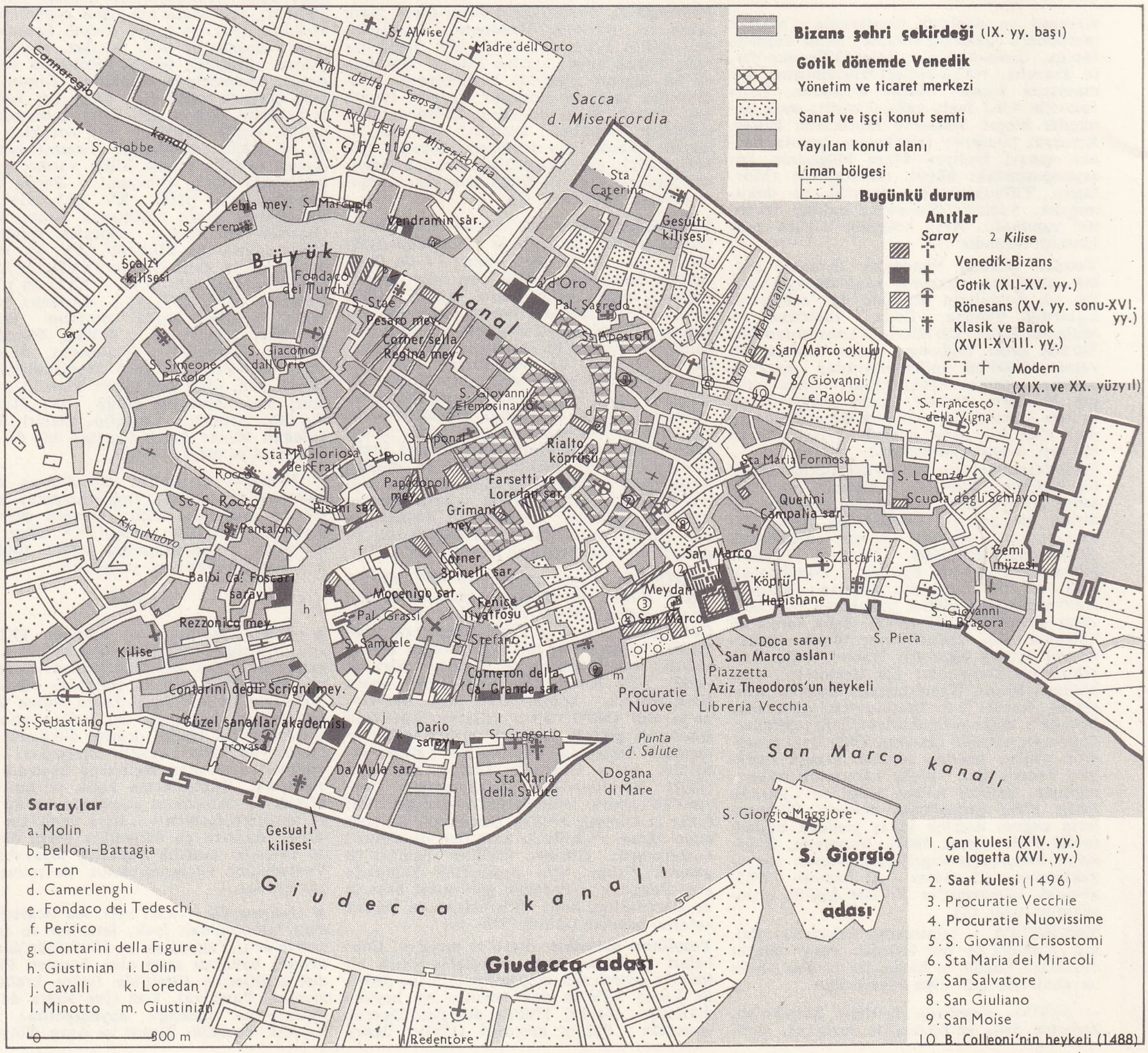

Foto. LAROUSSE

si) bardak imalâtında ustalaştı. Filigranlı (buzlu) camları Avrupa'nın bütün camcılarınca taklit edildi. Camcılık Venedik'te bugün de çok ileridir. Venedik'te demir işçiliği, doğramacılık, işlemecilik, seramikçilik, minecilik, kumaşçılık, dantelcilik ve telkârî kakmacılık da çok gelişti.

— İşl. *Venedik danteli,* kenarları çiçek şeklinde işlemeli beyaz dantel; kenarlarındaki çiçekler birbirlerine fisto yapraklarının uç kısımlarındaki bağlarla tutturulur. (Motiflerin iç bölümleri dantel fisto işlemesiyle doldurulur. Birbirlerine geçmiş fistolar bir kabartma meydana getirir.)

— Leng. *Venedik lehçesi,* Venedik'te konuşulan kuzey italya lehçesi. Venedik edebiyatı XIII. yy.da Verona'lı Giacomino'nun dinî şiirleriyle başladı, ama ancak XVI. yy.da Padouan Angelo Beolco'nun («Ruzzante» denir, 1502-1542) komedileri ve venedikli Andrea Calmo'nun (1510-1571) farsları, eglogları ve mektuplarıyle kendini kabul ettirdi. Venedik edebiyat eserleri arasında şunlar sayılabilir: XVII. yy.da Marco Boschini'nin (1613 - 1678) resim rehberi, XVIII. yy.da Carlo Goldoni'nin (1707-1793) on bir komedi (meselâ *I Rusteghi* ve *Le Baruffe Chiozzote*), XIX. yy.da Arrigo Boito (1842-1918) ve Olondo Guerrini'nin (1845 - 1916) şiirleri, XX. yy.da Trieste'li Virgilio Giotti'nin (doğ. 1885) şiirleri.

Kuzey italya lehçeleri arasında toscana lehçesine en yakın olanı venedik lehçesidir. Ses sistemi Edebiyat İtalyancasından daha kapalıdır. İtalyancadaki şırlamalılar venedik lehçesinde ıslıklılarla temsil edilir (*zente, luse, zento,* ital. *gente, luce, cento*). İkilemeler düzenli olarak sadeleşmiştir (*leto, mile, fredo,* ital. *letto, mille, freddo*) ve meselâ *cossa*'ya benzeyen yazı şekli yalnız ıslıklının titreşimsiz niteliğini gösterir. Kuvvetli ünsüzler iki ünlü arasında zayıflama eğilimi gösterir ve bu eğilim ünsüzün düşmesine kadar varabilir (*cavei, cao, figo, varda* veya *vardado,* ital. *capelli, capo, fico, guardato*).

Kuzey italya lehçeler bütününün tersine venedik lehçesinin (ve Ligürce) son ünsüzleri Edebiyat İtalyancasıyle aynıdır. Bundan başka venedik lehçesinde *y* sesi yoktur. Venedik lehçesinin en ilgi çekici morfoloji özelliklerinden biri fiillerin soru şeklinde özne zamirin kısaltılmış bir biçiminin sonek olarak kullanılmasıdır: *sono*'nun yanı sıra *songio?; semo*'nun yanı sıra *semio?* (ital. *siamo*); *sè*'nin yanı sıra *seu?* (ital. *siete*). [L]

Venedik antlaşması (5 mart 1684), Osmanlıların Avusturya karşısında Kahlenberg'deki yenilgisinden sonra (İkinci Viyana kuşatması) [eylül 1683], Venedik cumhuriyeti, Avusturya ve Lehistan'ın Osmanlı imparatorluğuna karşı savaşmak için yaptığı antlaşma. 2 Yıl sonra Rusya da bu ittifaka girdi. (M)

Venedik antlaşması (19 ekim 1866), Avusturya'nın Veneto'yu Fransa'ya bıraktığı antlaşma. (Fransa da bölgeyi İtalya'ya verdi.) [L]

Venedik birliği. Bk. KUTSAL BİRLİK.

Venedik denizkulağı, geniş su düzlemi, Adriya denizinden, kara dilleriyle (Malamacco ve Pellestrina «lido»ları) ayrılır, üç limanla kesilidir. Venediğin kuzeyinde Chioggia'ya kadar deniz kulağı 587 km²'yi kaplar; bu geniş bölge roman üslûbunda kiliselerinin çan kuleleri sayesinde farkedilebilen düz adacıklarla karışır. Halk balıkçılık, sebze tarımı ve el sanatlarıyle (cam eşya imalâtı) geçinir. (L)

VENEDİK körfezi, Adriya denizinin kuzey ucunun Ravenna ile Pula arasında meydana getirdiği körfez. Bütün Venezia kıyıları ile, İstria'nın batı kıyısının önünde uzanır. Venezia'nın alçak ve denizkulakları dolu kıyısı, ırmakların (Tagliamento, İsonzo, Piave, Brenta, özellikle Po) alüvyon taşımaları sonucu, açığa doğru ilerlemektedir. Irmak kıyılarında iki büyük liman vardır: Trieste ve Venedik. (L)

Venedik mütarekesi veya **antlaşması** (mayıs - ağustos 1177), papa Alexander III, Lombardia birliği ve Sicilya kralı Guglielmo II ile imparator Kızılsakal Friedrich I'i çatıştıran anlaşmazlığa geçici olarak son veren mütareke. (L)

Venedik okulu. ● *Mimarî.* Yapılarda, merkezî planın kullanılması Bizans'ın etkisiyle açıklanır. Torcello'da San Fosca, Murano'da Santa Maria e Donato ve özellikle San Marco kilisesi merkezî plana göre yapılmıştır. XII. yy.dan sonra San Marco meydanı büyütüldü, revaklarla çevrelendi; hem ikametgâh, hem depo olarak kullanılan venedik meskenlerinin temel özelliği bina gövdesinde çıkıntı yapmayan iki kule arasındaki merkezî loca ve revaktı (Fondaco dei Turchi). Bu düzen uzun süre venedik sarayları için de geçerli oldu; sonra kulelerin yükseklikleri azaltılarak orta kısmın seviyesine getirildi; bu orta kısımda ise pencere oyukları ve localar olduğu gibi kaldı (Loredano ve Dandolo sarayları). Venedik'e oldukça gecikerek gelen gotik sanatı, binalara çok girişik süslü kemerleri ve çok renkli süslemeleri ekledi. Bu çağın şaheseri olan Ca'd'Oro (1440) aynı tip üzerine tasarlanmıştır. Revak ve galeriler Dukalar sarayında son şeklini buldu ve koyu renk kemerlerle cephenin kırmızı ve pembe aydınlığı birbiriyle bağdaştırıldı.

● *Heykeltıraşlık.* Mimarîye sıkı sıkı bağlı olan heykeltıraşlık, her şeyden önce süslemeci amaçlar güdüyordu. Venedik cumhuriyeti gemilerinin getirdiği yağma eşyaları yerli zanaatçılara örnek oldu. Bizans etkisi, daha sonraki yüzyıllarda, özellikle süsleme kabartmalarında görüldü; roma üslûbu ise, XIV. yy.ın başlarında, San Marco'nun büyük kapısındaki *Meslekler, Erdemler, Aylar* adlı panolarla kendini kabul ettirdi. Nino Pisano'nun 1368'e doğru Venedik'e gelişi (San Zanipolo'da Marco Gornaro'nun mezarı), yerli heykeltıraşların gotik üslûbun inceliklerini kavramalarına imkân verdi. İacobello'nun ve Pier Paolo Dalle Masegne'nin (San Marco'daki dinî eserler) çalışmalarında, yeni bir heykeltıraşlık anlayışı gelişti. Matteo Raverti gibi Lombardiyalılar, Lamberti'ler gibi Toscanalılar, Venedik dukalarının saraylarında çalışmağa başladılar. Bu sanatçıların etkisiyle venedik atelyeleri olumlu bir biçimde harekete geçti. Bu atelyelerin en önemlileri Giovanni ile Bartolomeo Bon'un atelyeleridir. Andrea Bregno'nun sanatı Antonio Rizzo (Dukalar sarayında *Âdem* ile *Havva* heykelleri) ile devam etti. Pietro Lombardo, büyük ölçüde Donatello'nun etkisinde kaldı. Pietro Lombardo'nun oğulları Antonio ve Tullio, verimli ve ince bir süsleme üslûbunu geliştirdiler. Tullio Lombardo, özellikle yunan ve roma sanatına yöneldi. XVI. yy.ın ikinci yarısında İ. Sansovino ağır basar. Sansovino'nun Roma'da uyguladığı zarif üslûp, sanatçının Venedik'e yerleşmesiyle güçlü bir canlılığa kavuştu. Venedik'te barok heykeltıraşlığı ikinci derecede ustalar temsil eder. 1650'den sonra ortaya çıkan yenilik, flaman G. Le Court (Santa Maria della Salute'nin mihrabı) veya alman Melchior Bartel gibi yabancılardan gelir. Cabianca ve Corradini'nin eserleri, yeni klasik üslûbun habercileri sayılabilir; bu üslûbun en büyük temsilcisi Venedik'li Antonio Canova'dır.

— Resim. Venedik resim tarihine XIV. yy.da girmiştir denebilir. Bundan önce venedik sanatçıları hep Bizans'ın etkisindeydi. Bizans geleneği, 1321 - 1358 arasında resim yapan Paolo Veneziano'nun çıkış noktasıdır. Oğulları Marco'nun, Luca'nın ve özellikle bir süre Bologna'da oturan Lorenzo'nun eserlerinde, gotik sanatı ağır basar. 1430'dan sonra, Mantegna'nın, Ucello'nun, Filippo Lippi'nin ve Castagno'nun etkisiyle yeni üslûplar gelişti. Oymacılara ve kuyumculara özgü bu çalışma metodu, C. Crivelli'nin eserinde tam anlamıyle belirir. Mantegna'nın, Bellini'ler üstünde büyük etkisi oldu. Giorgione, eserin renk birliğini ışığın mekânda dağılımıyle sağladı ve bu üslûpla yoğun bir şiire vardı. İhtiyar Palma ile Sebastiano del Piombo'nun eserleri, bazı küçük ayrılıklar bir yana, doğrudan doğruya Giorgione'nin sanatından çıkar; bu sanatın en olgun örneği ise Tiziano'nun eserlerindedir. Venedik'de Tintoretto, Michelangelo'nun etkisiyle büsbütün artan ve göz kamaştırıcı ışık oyunlarıyle coşan, son derece çapraşık ve ince bir üslûp geliştirdi. Veronese, süslemeci, dengeli ve eşsiz bir saydamlığa yöneldi. (L)

Venedik Taciri (*The Merchant of Venice*), William Shakespeare'in eseri (1596). Antonio adlı Venedik'li bir tacir, dostu Bassanio'nun güzel ve zengin mirasyedi Portia ile evlenebilmesi için Shylock adlı bir yahudi tefeciden üç bin duka borç alır; anlaşmaya göre, borç gününde ödenmezse, Shylock borçlunun etinden bir gram koparacaktır. Borçlu alacaklıyı öyle sıkar ki, günü gelince borç ödenmez ve cezanın uygulanması gerekir. Durum, avukat kılığına giren Portia'lı bir nakliyeci tarafından sağlama bağlanır. Sahte avukat, yahudiye, borçlunun etinden bir gram koparmaya hakkı olduğunu, fakat bir damla kan akıtmaması gerektiğini söyler: «Sadece bir gram keseceksin, yoksa ölürsün». (→ Bibliyo.) [L]

VENELİN (Yuriy İvanoviç SÇUKA. **Yuriy** — denir), rus tarihçisi (Nagy Tibava, Macaristan 1802 - Moskova 1839). 1829'da Moskova'da yayımlanan *Drevniye i Nıyneşniye Bolgarıy v Politiçeskom, Narodopisnom, İstoriçeskom i Religioznom İh Otroşenii k Rossiyanam* (Ruslarla Siyasî, Edebî, Tarihî ve Dinî İlişkileri Açısından Geçmişte ve

Venedik okulu

«kasım ve aralık çalışmaları» (XIII.-XIV. yy.) San Marco bazilikası

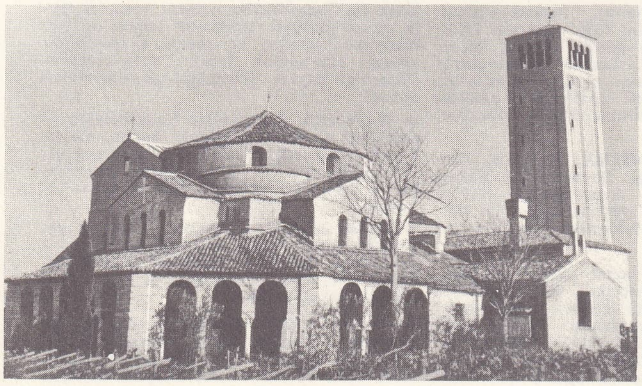

San Fosca kilisesi (XI. yy. sonu) Torcello

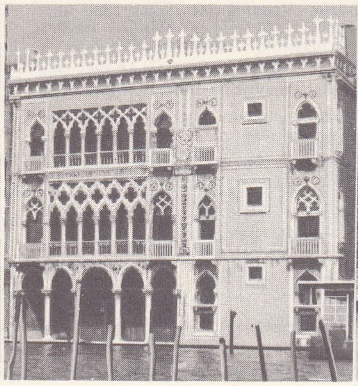

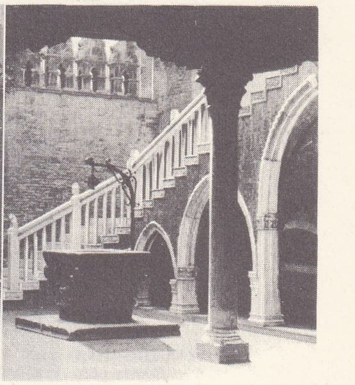

Ca'd'Oro (XV.yy.); sağda, iç avlu

Foto. LAROUSSE

Bugün Bulgarlar) [2 cilt, 1829-1841] adlı eseri yazdı. (L)

VENERA. Bk. VENÜS.

VENERİCARDİA i. Kavkısı ip biçiminde, kalın ve sağlam, üzeri ışınsal kalın kaba çizgili, ikiçenetli güzel yumuşakça. (Denizlerin çoğunda bulunan bu hayvanlara üçüncü zaman tabakalarında geniş ölçüde fosil halinde rastlanır. *Carditidae* familyasından.) [L]

VENERİDAE çoğl. i. Venüs ve benzerlerini kapsayan ikiçenetli yumuşakçalar familyası. (L)

VENERUPİS i. İkiçenetli, düzensiz kavkılı yumuşakça; ayağı yassı ve bisüslüdür; hayvan bunların yardımıyle kaya deliklerine tutunur. (Venerupisler hemen bütün denizlerde, az derinlerde yaşar. İkinci zamandan itibaren fosil olarak bilinir. *Veneridae* familyasından.) [L]

VENETÇE i. (*venet*'ten *Venet-çe*). Leng. Roma devrinden önce Venedik'te konuşulan ağız.

— ANSİKL. Klasik kaynaklar (özellikle latin) tarafından aktarılan insan ve yer isimleri dışında *Venetçe*, iki yüzden fazla kısa yazıt aracılığıyle bilinir; hemen hemen hepsi mezar taşı veya adakla ilgili olan bu yazıtların yarısından çoğu Este'de, dörtte biri Lagole'de (Pieve di Cadore yakını, la Piave yüksek vâdisinde) bulunmuştur. Bu metinler yaklaşık olarak M.Ö. 500 ile 125 arasından kalmadır. Bir güney etrüsk yazısının VI. yy. sonunda uyarlanmasıyle meydana getirilen özel bir alfabeyle yazılmıştır. Metinlerin en büyük özelliği noktalamalarıdır; kelimeler bitişik yazılmıştır, ama hece ayırımı bir yandan kelime başlarındaki ünlüleri, öte yandan hece sonundaki ünsüzleri çerçeveleyen noktalarla yapılır. Bütün olarak, bu az sayıdaki belgeden hareket edilirse Venetçenin italik tipte orijinal bir hint-avrupa ağzı olduğu ve öbür hint-avrupa ağızlarından çok Latinceye benzediği ortaya çıkar. (L)

VENETLER, lat. **Veneti.** Esk. coğ. Eskiçağda Hıristiyanlık çağından önce Eski Dünya'nın çeşitli bölgelerinde yerleşmiş halklara verilen ad. Venet gruplarının en tanınmışları Adriya kıyısı halkı (adlarını Veneto'ya vermişlerdir) ve Armorik halkıdır (adlarını Vannetais'ye vermişlerdir). Hint-avrupa dili konuşan ve M. Ö. 2 000'e doğru Baltık deniziyle Karpatlar arasında, bugünkü Polonya'da yerleştiği sanılan bu halk, buradan çeşitli göçlerle güneydoğuda Balkanlar'a ve Anadolu'ya, güneyde Adriya denizi kıyılarına, batıda İsviçre üstünden bugünkü Fransa ve Bretagne'ya kadar yayılmıştır.

Arkeolojik belgeler ve yazıtlar sayesinde bugün yalnız Adriya Kıyısı Venetlerinin medeniyetleri ve ilk dilleri bilinir: M. Ö. 1000 yıllarında Veneto ovasında yaşıyor (Este, Padova, Vicenza), Doğu Alpler'den Doğu Tirol'e, Kärnten'e ve Carniole'ye (Krain) ulaşmayı sağlayan geçitleri kontrol ediyorlardı. Galyalılara ve Annibal'a karşı Roma ile ittifak yaptılar. Graechuslar zamanında Venetlerin romalılaştırılması barışçı bir sızma şeklini aldı. Armorik Venetleri Sezar zamanında Nomnètes'in kuzeybatısına yerleştiler, başkentleri *Darioritum* (bugün Vannes) idi; uzun süre önce kendi medeniyetlerini ve dillerini kaybetmişler ve tamamıyle keltleşmişlerdi. (L)

VENETUS i. Roma ve İstanbul'daki sirk yarışlarında «maviler» bölümü taraftarı. (L)

VENEZİA, İtalya'nın kuzeydoğusunda tarihî bölge; kuzeyde Alpler, batıda Garda gölü, güneyde Po ile sınırlıdır; fakat güneydoğusu Adriya denizine açıktır. Büyük kısmını meydana getiren *Venezia Euganea*'yı (veya *Veneto*), kuzeyde *Venezia Tridentina*'yı ve doğuda Friuli'ye bağlı olan *Venezia Giulia*'yı içine alır. Başlangıçta İllyria'lıların ve Venetlerin yaşadığı bölge, Roma İtalyası'na katıldı, Augustus zamanında X. bölgeyi meydana getirdi, Ostrogotlar (V. yy.), Lombardlar (VI. yy.) ve Karolenjler (VIII. yy.) tarafından işgal edildi. Venedik, Isonzo'dan Adda'ya kadar uzanan sağlam bir devlet haline gelince, bölgenin siyasî önemi arttı. XV. yy.da Adda ile Adige arasındaki topraklarını kaybeden Venezia, Campoformio antlaşmasıyle Avusturya'ya bırakıldı (18 kasım 1797); sonra İtalya krallığına bağlandı (Presburg, 26 ocak 1805). Lombardia'nın katılmasıyle genişleyen bölge, Viyana kongresinin son kararıyle Habsburg'lara verilen Lombardia-Venedik krallığına bağlandı. 10 Aralık 1859 Zürich antlaşmasıyle Lomardia'dan ayrılarak tekrar İtalya'ya verilen Venezia, İtalya'yı Avusturya ve Prusya ile karşı karşıya getiren anlaşmazlığın başlangıcında Napolyon III'ün aracılığı sayesinde yeni kurulan İtalya krallığına katıldı (1866). [L]

VENEZİA EUGANEA
Garde gölü

VENEZİA EUGANEA veya **VENETO,** İtalya'da bölge; Garda gölü, Alp dağları, Po ovası ve Adriya deniziyle sınırlıdır; 18 400 km²; 3 833 000 nüf. Yedi eyaleti içine alır: *Belluno, Padova, Rovigo, Treviso, Venezia, Verona, Vicenza.*

Bölgenin dağlık kesimi, Piave veya Cadore yüksek vâdisinde uzanır; hemen bütünüyle Dolamitlerden meydana gelir (Marmolada'da 3 342 m). Önalpler bölgesi nispeten dardır; İkinci zamanın marnlı kalkerleriyle meydana gelmiş ve derin vâdilerle yarılmış, tek tek kütleler (batıdan doğuya Lessini dağları [2 263 m], Sette Comuni kütlesi [2 341 m] ve Grappa dağı [1 775 m]) görünüşündedir. Ova, dördüncü zaman buzul ve ırmaklarının bıraktığı alüvyon birikintileriyle meydana gelmiştir: Kıyıda denizkulakları uzanır; bölgenin güney sınırı, Po'nun her yıl denize doğru 6 m ilerleyen deltasından meydana gelir. Bütün bu bölge bir kanallar ve denizkulakları labirentidir. Venezia Euganea, topraklarının verimliliği ve suyunun bolluğu sayesinde bir tarım bölgesidir. Her yerde tahıl, özellikle buğday ve polenta yapımında kullanılan mısır ekilir; şeker pancarı en çok Rovigo eyaletinde yetişir; tepelerde Verona, şeftali ve kirazıyle meşhurdur. Lessini dağlarının etekleri bağlarla örtülüdür; bölgede 130 çeşit şarap yapılır.

Sanayi gelişmesi sınırlıdır; fakat birkaç büyük işletme kurulmuştur: Rovigo ilinde şeker rafinerileri; Venedik'in sanayi limanı Marghera'da metalürji ve makine sanayii Schio'da, Thiene'de, Valdagno'da dokuma sanayii (kenevir, ipek ve yün). [L]

VENEZİA GİULİA, İtalya'da bölge; ülkenin kuzeydoğu ucunda; Gorizia ve Trieste illerini içine alır, Udino iline tekabül eden Friuli bölgesine bağlıdır ve Udine ile birlikte muhtar *Friuli-Venezia Giulia* bölgesini (7 864 km²; 1 205 200 nüf.) meydana getirir. Bölge, İtalya'nın en yoksul kesimlerinden biridir. (L)

VENEZİANO (Gaetano), italyan orgcusu ve bestecisi (Bisceglie 1656 - Napoli 1716). Provenzale'den ders gördü. Krallık kapellasında orgcu (1686), Loreto konservatuvarında birinci öğretmen oldu. Öğrencilerine Provenzale'nin temel kurallarını aktardı. Elyazması olarak altmış kadar kutsal eseri vardır. (L)

VENEZİA TRİDENTİNA, İtalya'da, Alpler havzasında bölge, Trentino ile Yukarı Adige'yi içine alır. Avusturya'nın 1919'da Saint-Germain-en Laye antlaşması ile İtalya'ya bıraktığı topraklardan meydana gelir. (L)

VENEZİS (İlias), yunan yazarı (Ayvalık, Türkiye 1904). Demotikos dilini edebiyat dili haline getirmeğe çalışan ikinci yazar neslinin en ünlülerindendir. Başlıca eseri *Sicil Numarası 31 328* (1931) adlı bir savaş romanıdır. Bundan başka *Sükûnet* (1939), *Eolia Toprağı* (1943), *Savaş Zamanı* (1946), *Gidiş*, *İşgal Günlüğü* (1950), *Yenilmişler* (1954), *Okyanus* (1956) gibi eserleri vardır. Ayrıca tarihî denemeler (*Argonautlar*, 1962) yazmıştır. (L)

VENEZUELA, Güney Amerika'nın kuzey ucunda devlet, Antil denizinin kıyısında; 912 050 km²; 10 400 000 nüf. Başkenti, *Caracas* (1 674 700 nüf.). Başlıca şehirleri: *Maracaibo* (530 200 nüf.), *Barquisimeto* (235 900 nüf), *Valencia* (189 300 nüf.), *Maracay* (159 700 nüf.), *San Cristobal* (122 000 nüf.), *Cabimas* (117 700 nüf.).

COĞRAFYA

Fizikî coğrafya

● *Yüzey şekilleri.* And dağlarının eksenini çizdiği ülke başlıca dört bölgeye ayrılabilir:

1. *yüksek topraklar bölgesi*, güneybatıda, Merida cordilllerasıyle başlar; güneybatı-kuzeydoğu yönünde uzanan bakışımsız bir antiklinal olan Cordillara'nın billûrlu çekirdeğinin yükseltisi 5 002 m'yi bulur.

2. *Maracaibo körfezi ve gölü*, Merida cordillerası ile sierra de Perija arasında uzanan üçgen şekilli bir çöküntü havzasıyle çevrilidir; bu boğulma bölgesinde birçok petrol yatağı vardır.

3. *Orinoco havzası*'nın büyük kısmı Venezuela'da uzanır ve ırmağın sol kıyısındaki geniş *llanos* ovalarını içine alır.

4. *Venezuela Guyanası*, Orinoco'nun güneyinde uzanır, billûrlu tepelerden ve kırmızı kumtaşlı tortul tabakada şekillenmiş sarp yamaçlı yaylalardan meydana gelir.

● *İklim ve Bitki örtüsü.* Ekvatora yakın olduğu halde Venezuela'da çeşitli iklim tipleri hüküm sürer; bitki örtüsü de çok farklıdır.

Yağışlar, atmosferin durgunluk devresi olan mart-eylül arasında düşer. Ormanların sık ve daha sürekli olduğu dış yamaçlar, çalılıkların ve kınakına ağaçlarının kapladığı orta vâdilerden (1 800-2 800 m yüksl.) fazla yağış alır.

Beşerî coğrafya

Kıtanın keşfinden önce dağınık ve göçebe topluluklar halinde yaşamış ve bir birlik kuramamış olan Aravaklar ile Karayipler hakkında fazla bilgi yoktur. İspanyolların yüksek topraklara girişi altın arayıcılarıyle başladı ve iç kısımlar oldukça geç bir tarihte keşfedildi. Ülkeye zenci kölelerin yerleştirilmesi toplum yapısına kesin şeklini verdi. XIX. yy.daki önemsiz avrupalı göçleri ve sonraki yıllarda gelen yeni göçmenler (veya başkentin gelişmesinin çektiği insanlar) bu yapıyı pek az değiştirebildi.

Geçen yüzyılda pek az nüfus artışı görüldü: XIX. yy.da 1 milyon kadar olan nüfus, 1920'de ancak 2 400 000'e yükselmişti.

İktisadî coğrafya

● *Tarım.* Tarımda iyice farklı iki kesim ayırt edilir: besin tarımı ve ticaret bitkileri tarımı. Besin tarımı genellikle taraçalarda veya dağlardaki bazı bölgelerde sulama ile, llanos'ta ise ormanı yakarak tarla açma usulüyle uygulanır (mısır, pirinç, manyoka, fasulye ve muz). Llanos'larda yaygın hayvancılık yapılır, yetiştiricilerin (*llaneros*) hayatı, geleneksel goşo'larınkine benzer.

● *Madencilik.* İspanyollar Venezuela'da aradıkları altını bulamadılar; bugün, yalnız Guyana sınırında El Callao'daki birkaç altın yatağı işletilir. Fakat ülke, dünyanın petrol üreticileri arasında üçüncü sırayı almıştır.

● *İmalât sanayii*, yavaş bir tempo ile gelişmektedir: Valencia, Caracas, Maracay ve Cumana'da çimento fabrikaları ve pamuklu kumaş fabrikaları, sunî ipek ve sabun fabrikaları, lastik yapımı.

● *Ulaşım yolları.* Demiryolu ağı pek az gelişmiştir; başlıca hatlar, Caracas-Valencia-Puerto Cabello hattı, Tucacas-Barquisimeto hattı ve La Guaria-Caracas hattıdır.

Foto. Alinari (LAROUSSE)

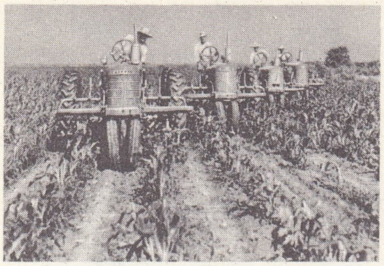

Barinas eyâletinde mısır tarlası

Başlıca deniz limanları La Guaria, Caraibe gölünü denize ulaştıran kanalın tamamlanmasıyle tankerlere açılan Maracaibo, Puerto Cabello, Puerto La Cruz ve Cumana'dır.

● *Dış ticaret.* Venezuela sanayi ürünleri ve besin maddeleri ithal eder; ihracatta ise petrol ürünleri (zaman zaman yabancı ülkelere yapılan satışların yüzde 90'ını karşılar), demir filizi, kahve ve kakao ağır basar. Dış ticaret özellikle amerika devletlerine yönelmiştir. Dış ticaret dengesinde ihracat ağır basar.

HAYAT SEVİYESİ ve İÇTİMAÎ REFAH

1930'dan bu yana petrol yataklarının yoğun bir şekilde işletilmesi sayesinde Venezuela ilk bakışta zengin bir ülke gibi görünür; bütün öbür latin amerika ülkelerinkinden net bir şekilde yüksek olan kişi başına gerçek yıllık gelir de (yılda 600 dolar) bu görüşü doğrular. Millî hasıla 1950-1960 arasında üç kat artmıştır; aynı dönemde sanayi gelişmesi oranı yılda yüzde 11, tarım gelişmesi oranı da yüzde 5'tir.

Bununla beraber gelirlerin dağılımında büyük bir eşitsizlik görülür. Caracas'ta kişi başına ortalama gelir yılda 14 000 bolivar'ı bulur; nüfusu 20 000 ile 100 000 arasında olan şehirlerde ise ancak 8 750 bolivar kadardır; tarım bölgelerinde bu miktar 1 500 bolivar'a kadar düşer.

Tarım, kaderine terk edilmiş gibidir. Toprak meselelerinin çözülmemesi tarımın gelişmesini önler. Büyük şehirler ve petrol üretim merkezleri çevresinde hayvancılık yoğunlaştırılmıştır; fakat ülke topraklarının büyük kısmı gereğince işlenmemiştir.

Eğitimde de durum çok kötüdür. Teknik elemanların A.B.D.'de yetiştirilmesine karşılık, nüfusun yüzde 40'ı okuma yazma bilmez. Bu oran tarım bölgelerinde yüzde 80'i bulur.

Venezuela iktisadî gelişmesini petrole borçludur. Petrol, gayrısafî millî hasılanın yüzde 30'unu, gayrısafî yatırımların yüzde 25'ini ve ihracatın yüzde 92'sini temsil eder, fakat ekonominin bütünü için kurtarıcı rol oynamamıştır.

● *Son gelişmeler.* Tarım reformu 1,5 milyon hektara yakın toprağın 70 000 aile arasında bölüşülmesiyle sonuçlandı. Ama bu reformdan ancak köy nüfusunun yüzde 10'undan biraz çoğu yararlandı. Guyana'da El Pao ve Cerro Bolivar demir yatakları yakınında, Orinoco'nun kıyısında bir çelik karmaşası kuruldu. Macagua santralına bağlı yeni bir alüminyum tesisi kuruldu ve 1965'te dev Buri santralının yapımına başlandı.

Maracaibo'da Bellavista caddesi

Üretimin artışının yavaşlığına (1966'da 176 Mt) rağmen, petrol hâlâ ihracatın üçte ikisini meydana getirir. 1958'de Caracas sanayiye ayrılan kredilerin üçte ikisini alıyordu, bu pay özellikle Maracaibo, Valencia, Barquisimeto ve Maracay sanayi bölgeleri yararına 1964'te yüzde 25'in altına düştü.

TARİH

Ülkenin en eski halkı pek medenî olmayan kızılderililer, özellikle Karayiplerdir. Karayipler ispanyol conquistador'lara XVI. yy.a kadar karşı koydular. Kolomb tarafından keşfedilen (üçüncü yolculuk, 1498) kıyıya, 1499'da Hojeda, La Cosa ve A. Vespucci, direkler üzerinde inşa edilmiş evlerden dolayı «Küçük Venedik» (*Venezuela*) adını verdiler. Ülkeye ilk gelenler

VENEZUELA arması

VENEZUELA haritası

Caracas

Puerto Cabello'da sömürge devrinde bir cadde

Juan Vicente Gomez

Romulo Betancourt

Raul Leoni

inci çıkarmak için önce Cubagua adasında (1515'e doğr.), sonra karada Cumana'da (1521'e doğr.) ilk yerleşme merkezlerini kurdular. 1528'de Karl V, ülkenin iç bölgelerini alman Welser şirketine devredince, şirket Eldorado'yu bulmak amacıyle keşif seferleri düzenledi. Fakat avrupalı kolonların ülkeye gerçek anlamıyle yerleşmesi bu mukavelenin feshinden (1546) sonra başladı. Caracas ve Cumana hükûmetleri arasında bölüşülen Venezuela önce San Domingo'ya, sonra Santa Fe'ye bağımlıydı. Sık sık ingiliz ve fransız korsanlarının ve Hollandalıların hücumuna uğradı. Venezuela'da, XVIII. yy. sonunda, bir aydın kreoller aristokrasisi meydana geldi.

Bu sınıfın temsilcilerinden Miranda, Avrupa'yı vatanıyle ilgilendirmek için dolaştıktan sonra ilk başkaldırma denemesini yaptı (1806); fakat başarıya ulaşamadı. Fransızların Cadiz'i aldıkları haberi üzerine Caracas, Latin Amerika'da ilk ayaklanmayı başlattı; genel vali Emparan'a işten el çektirildi ve yerine, Fernando VII'nin haklarını savunan bir cunta geçti (19 nisan 1810). Miranda'nın ülkeye dönmesinden sonra kreoller Venezuela'nın bağımsızlığını ilân ettiler (5 temmuz 1811). Başlangıçta, başkenti kıskanan Coro, Maracaibo gibi şehirlerden ve *llanos*'ların vahşî halkından yardım gören İspanyollar, Miranda'yı (subayları tarafından İspanyollara teslim edildi) ve onun başlattığı kurtuluş mücadelesini devam ettiren Bolivar'ı yendiler. Daha sonra, İngilizlerin ve Yeni Granada'nın yardımları ve Paez kumandasındaki llanos'luların (*llaneros*) birliklerine katılması Bolivar'ın Carabo'da kesin bir zafer kazanmasını sağladı (24 haziran 1821): Angostura konferansında Kurtarıcı Bolivar «Büyük Kolombiya» adını verdiği bir cumhuriyet kurdu. Bolivar, Venezuela ile Yeni Granada'yı (daha sonra da Ekvador'u) içine alan yeni cumhuriyetin başkanı oldu. Fakat generallerinin aşırı istekleri, başkanlıktan istifa etmesine (1830) ve Büyük Kolombiya'nın parçalanmasına yol açtı. Venezuela'nın birlikten kopmasına sebep olan Paez, ülkeyi çeşitli kukla başkanların arkasında askerî diktatörlükle yönetti. Paez'i deviren Monegas ailesi, köleliği kaldırdı ve Muhafazakâr Katolik partiyi destekledi. Başlayan kanlı iç savaşlar dönemi Paez'in tekrar iktidara gelmesi (1861-1863), Falcon'un federalist bir hükûmet kurması (1863/1865-1868), Monagas ailesinin tekrar yönetimi ele geçirmesinden (1868-1870) sonra federalist A. Guzman Blanco'nun zaferi ve Venezuela Birleşik devletlerini kurmasıyle sona erdi. Sert bir diktatör olan Guzman, delveti laikleştirdi ve yabancı kredilerle ekonomiyi geliştirdi. Guzman'ın 1887'de kesinlikle sürgün edilmesinden sonra iktidardan daha az etkili başka diktatörler gelip geçti: Büyük Britanya (1895) ve Almanya (1901-1903) ile çatışmaları sırasında amerikan yardımından yararlanan Joaquin (respo 1892 / 1894-1898) ve Cipriano Crespo (1899-1902-1908). 1920'den sonra başlayan petrol çıkarımının gelişerek ülkeyi değiştirmesi, 1908-1935 arasında Venezuela'yı yöneten Juan Vicente Gomez'in işine yaradı. 1811-1944 Arasında yirmi iki anayasa değiştiren Venezuela'da, 1945'te bir sivil devrim oldu: Romulo Betancourt'un demokratik darbe hareketi general Medine Angarita iktidarını devirdi; fakat 1948'de cumhurbaşkanı seçilen yazar Romulo Gallegoz, aynı yıl bir askerî darbeyle iktidardan uzaklaştırıldı; yeni cunta, sol partileri kapadı ve iktidara albay Perez Jimenez'in gelmesine göz yumdu (1952). 1958'de Jimenez'i deviren yeni bir askerî darbeyle millete yaslanan bir sivil idare kuruldu. 1958 Eylülünde cumhurbaşkanı seçilen Romulo Betancourt, başkanlık yıllarında, Dominik diktatörü Trujillo'nun ölünceye kadar desteklediği muhafazakâr subayların ve Küba örneğinden ilham alan devrimci propagandanın («Millî Bağımsızlık cephesi»nin silâhlı harekâtıyle devam etti) muhalefetiyle karşılaştı. Başkanlığının son yıllarında, devrimci hareketle çatışma şiddetlendi ve A.B.D. ile daha sıkı ilişkiler kuruldu; 1962'den sonra A.B.D., teknik yardımı artırdı. Gerçekten ordunun bazı unsurları üstünde (1962 mayısında Carapano'nun, haziranda Puerto Cabello'nun ayaklanmaları) ve Silâhlı Millî Kurtuluş kuvvetlerinde (Fuerzas Armadas de Liberacion National) [F.A.L.N.] Castro'culuğun etkisi giderek arttı; sosyal reformların yavaşlığı ve özellikle toprak reformunun bir türlü gerçekleştirilememesi, Kurtuluş kuvvetlerinin mücadelesini şiddetlendirdi. Ama siyasî alanda, aşırı solun parçalanması büyük bir başarısızlığa yol açtı: çeşitli olaylara rağmen 1 aralık 1963 seçimlerinde Demokratik Hareket (Accion Democratica veya A.D.) adayı Raul Leoni oyların yüzde 33'ünü alarak seçilmeyi başardı; R. Leoni'den sonra en çok oyu hıristiyan-demokrat aday Rafael Caldera (kilisenin yeni sosyal açılımlarından yararlanmıştı) aldı ve ılımlı bir muhalefetin önderi haline geldi. A.D.'nin yanı sıra Demokratik Cumhuriyetçi Birlik (Union Republicana Democratica) [U.R.D.] partisinin de desteğini sağlayan R. Leoni'nin başkanlık döneminde gerillalarla mücadeleye devam edildi. Ama 1964'ten, özellikle de 1966'dan sonra bazı komünist unsurlar, çarpışmalara ve kitle hareketlerine son verilerek meşru mücadeleye dönülmesini istediler; F.D.L.N. ile Sol Devrim hareketini (Movimiento de Iz quierda Revolucionaria) [M.I.R.] birleştiren Millî Kurtuluş cephesi, silâhlı mücadeleye devam edilmesini ileri sürdü. M.I.R. taraftarları 1965'te hareketi şehirlere nakletmeyi denediler; Kolombiya ve Venezuela cumhurbaşkanları, 1966'da «yıkıcı faaliyetler»le ortaklaşa mücadeleyi düzenlemek için görüştüler («Rio Arauco» bildirisi). Bununla beraber ihtilâlciler mücadeleye devam ettiler ve 1967'de Fidel Castro, sekizinci plenumda silâhlı eylemleri ve tedhişçiliği suçlayan venezuelalı komünist yöneticilere şiddetle çattı; komünist yöneticilerin partiden çıkardıkları gerillacı Douglas Bravo, gerilla savaşını devam ettirdi. Bununla beraber hükûmette de bölünme görüldü: 1967 sonunda Demokratik hareket iki kola ayrıldı. Partiden ayrılanlar Luis Beltran Prieto'nun yönetimi altında Halk Seçim hareketini kurdular; sendikal hak taleplerinde bulunmaları Maracaibo'da kanlı gösterilere yol açtı (mart 1968).

hükûmet kuvvetleri gerilla takibinde

Aralık 1968 cumhurbaşkanlığı seçimini Hıristiyan Sosyal partinin adayı Caldera kazandı. Senato ve mecliste hıristiyan demokratlar çoğunluğu sağlayamadığından Caldera kabinesi bağımsız üyelerin de katılmasıyle kuruldu (mart 1969). Başkan Caldera hemen sonra, gerillalardan silâhlı mücadeleden vaz geçmelerini istedi ve bir genel af teklifinde bulundu. Ancak bu teklifler F. A. L. N. liderlerinden Douglas Brave tarafından reddedildi. Başkan Caldera Arjantin, Peru, Panama ve Sovyetler birliği ile diplomatik ilişkilerin yenileneceğini açıkladı (20 mart 1969). 1962'de yasaklanan Komünist partisinin faaliyetleri de serbest bırakıldı (26 mart). Gerillalar faaliyetlerini 1971 - 1972 yıllarında da sürdürdüler.

KURUMLAR

1961 Anayasasına göre, federal cumhuriyet üyesi eyaletler, anayasa ve cumhuriyet kanunları çerçevesinde muhtardır. Hükûmet gücü, genel seçimle ve 5 yıl için seçilen (üst üste iki defa seçilemez) cumhurbaşkanındadır. Cumhurbaşkanının bakanları seçme ve görevden alma yetkisi vardır. Yasama gücü iki meclisten meydana gelen (her federal eyaletten seçilen 2 senatörü kapsayan senato ve genel oyla seçilen Millet meclisi) kongrededir.

EDEBİYAT

Sömürge devri edebiyatı için bk. İSPANYOL-AMERİKAN *edebiyatı*.

Simon Bolivar'ın ve fikirleri bütün amerika ülkelerinde hürriyet ve bağımsızlık hareketlerinin doğmasına yol açan Simon Rodriguez'in (1771 - 1854) vatanıdır. Etkisi ülke sınırlarını aşan Andrés Bello (1781-1865) venezuela edebiyatının temel taşıdır.

● *Şiir.* Gerçek millî şiir, Fermin Toro

Ciudad Bolivar'da demir işletmesi

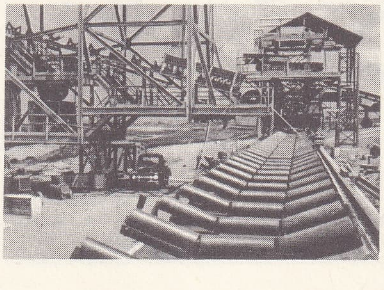

Puerto Piritu'da petrol işletmesi

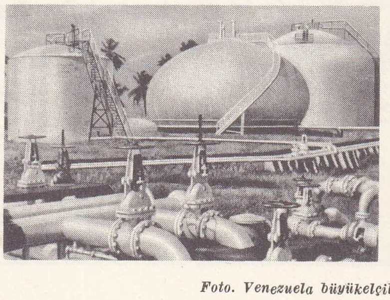

Punta Cardon'da rafineri (Falcon eyâleti)

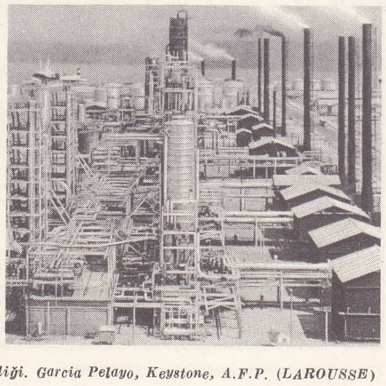

Foto. Venezuela büyükelçiliği. Garcia Pelayo, Keystone, A.F.P. (LAROUSSE)

(1807-1865) ve eserleri ateşli siyasî ihtiraslarını yansıtan Juan Vicente Gonzalez (1808-1866) ile başlar; Jacinto Gutierrez Coll (1835-1901), Antonio Perez Bonalde (1846-1892), karamsar ve lamartin'ci Francisco Lazo Marti (1864-1909), aynı zamanda da romancı olan Rufino Blanco-Fombona (1874-1944) ve Alfredo Arvela La Riva (1883-1934) daha orijinal şairlerdir. Daha yeni şairler arasında Enrique Planchart Loynaz (1894-1953), Andrés Eloy Blanco (1898-1955), Rodolfo Moleiro Sanches (doğ. 1898), José Ramon Heredia (doğ. 1900), Jacinto Fombona Panchano (1901-1951) ve Antonio Arraiz (doğ. 1903) sayılabilir. Arraiz'in son modern şairlerin akademizmine ve preciosite'sine karşı bir bildiri olarak kabul edilen Aspero adlı eserinin yayımlanması «1928 nesli»nin yolunu hazırladı. 1936'da *Viernes* (Cuma) dergisinin çevresinde toplanan bu neslin başlıca şairleri Angel Miguel Queremel (1900-1939), Otto D'Sola (doğ. 1912) ve Vicente Gerbasi'dir (doğ. 1913). Bu gruptan ayrı olarak Manuel Felipe Rugeles (1904-1959) ve Alberto Arvelo Torrealba (doğ. 1905) doğdukları toprağı yücelttiler. 1940'tan sonra geleneksel biçimlere dönüş görüldü. Suma grubu (1943), Juan Beroes (doğ. 1914) ve Juan Liscano'yu (doğ. 1915) örnek alarak tamamıyle klasik bir katılık öğütledi. Buna benzer bir görüş de *Contrapunto* (1946) dergisinde çalışanları harekete getirdi: Jose Ramon Medina (doğ. 1921), Juan Manuel Gonzales (doğ. 1924). Bunların tema'sı Pedro Francisco Lizardo (doğ. 1920) ve Aquiles Nazoa'nın (doğ. 1920) eserini etkiledi. Kadın şairler arasında Luz Machado de Arnao (doğ. 1916), Palmenes Yarza (doğ. 1916), Ana Enriqueta Teran (doğ. 1920), İda Gramcko (doğ. 1924), Jean Aristeguieta (doğ. 1925) sayılabilir. Gallegos'un eserlerinin hâkim olduğu modern venezuela romanlarının temel tema'sı halk hayatının tasviri ve sosyal meselelerin canlandırılmasıdır. Mariano Picon Salas (1901-1965), Lucila Palacios (doğ. 1902), Miguel Otero Silva (doğ. 1908), Ramon Diaz Sanchez (doğ. 1903), *Kızıl Mızraklar* ve *El Dorado Yolu* adlı iki meşhur tarihî eser ve birçok hikâye (*Red, Barabbas, Otuz Adam ve Gölgeleri*) yazan Arturo Uslar-Pietri (doğ. 1906), Julian Padron (1910-1954), Guillermo Meneses (doğ. 1911), Jose Fabiani Ruiz (doğ. 1911), bu temaları işleyen başlıca yazarlardır. Yeni nesir nesli, özellikle günlük gerçeğin tasvirine lirik veya hayalî bir ilham karıştıran hikâyeciler temsil eder: Oscar Guaramato (doğ. 1918), Antonio Marquez Salas (doğ. 1919), Hector Mujica (doğ. 1927), Oswaldo Trejo (doğ. 1928).

● *Roman.* Fermin Toro ve Julio Calcano'dan (1840-1918) sonra venezuela romanını Aristides Rojas (1826-1894), José Ramon Yepez (1822-1881) ve özellikle *Peonia* adlı natüralist romanıyle parlayan Vicente Romero Garcia (1865-1917) temsil eder. XX. yy.da birçok değerli romancı, romantik edebiyatı devam ettirdi: *Yıkık Put* ve *Patricia Kanı* adlı eserlerinde burjuva sınıfını tenkit eden Manuel Diaz Rodriguez (1871-1927), *Demir Adam* ve *Altın Adam* ile ülkesinin örf ve âdetlerini dile getiren Rufino Blanco-Fombona, folklor âşığı Luis Urbaneja Achespohl (1873-1937), *Yıkılış Devrinde Bir Venezuelalının Hatıraları* adlı eserinde Gomez'in diktatörlüğünü tenkit eden ve burjuva sınıfının örf ve âdetlerini tasvir eden José Rafael Pocaterra (1890-1955). Fakat en çok başarı kazanan yazar, kısa süre cumhurbaşkanlığı yapan ve *Dona Barbara* adlı şaheserinde vatanı llanos'ları anlatan Romulo Gallegos'tur (doğ. 1884).

● *Felsefe, tarih ve tenkit.* Andrés Bello Latin Amerika'nın en büyük filozof ve psikologlarındandır. Fakat Simon Rodriguez'in de, özellikle eğitim alanında önemli etkileri olmuştur. Rafael Maria Baralt (1810-1860), 1797-1830 yılları Venezuela'sı üstüne mükemmel bir tarih eseri yazmıştır; Cecilio Acosta (1819-1881), yalnız bir hatip ve makaleci değil, aynı zamanda da duygulu bir şairdir. Felipo Tereja (1848-1924) tenkitçi, tarihçi ve şairdir. XX. yy. tarihçileri arasında *Bolivar'ın Hayatı*'nı yazan Rufino Blanko-Fombona, *Venezuela'nın Meşrutî Tarihi* adlı bir eser yayımlayan José Gil Fortoulda (1861-1943) sayılabilir. Carraciolo Parra Perez (1888-1964), Miranda ve Delphine de Custine'in tarihçisidir. Aynı zamanda şair olan Luis Correa (1889-1940), tarihî, siyasî ve edebî denemeler yazmıştır. Fernando Paz Castillo (doğ. 1896) özellikle edebiyat tenkitçisi olarak tanınır. Tenkitçi Enrique Bernardo Nunez (doğ. 1895) ve Mario Brieno İragorry (1897-1958), Mariano Pican Salas'ın (1901-1965) geleneğini devam ettirirler.

● *Tiyatro.* César Rengifo (doğ. 1905), İsaac Chocron (doğ. 1932), Roman Chalbaud (doğ. 1933), siyasî telmih ve yergili gerçekçiliği köklü bir dramatik anlatım anlayışıyle bağdaştırırlar. (L)

VENEZUELA körfezi, Antil denizinin batıda Guajira yarımadası ile doğuda Paraguana yarımadası arasında meydana getirdiği körfez. Maracabio gölünün suları bu körfeze dökülür. Derinliği 50 m'yi geçmez. (L)

VENGE i. Baklagillerden millettia cinsi ağaçlardan elde edilen tropikal afrika odunu; başlangıçta siyah damarlı esmer renkte olan bu odun açıkhavada siyahlaşarak abanoz halini alır. (İnce marangozlukta, kutu, fırça ve kaplama işlerinde kullanılır; en çok Kamerun ve Kongo'dan Avrupa'ya gelir.) [L]

VENGEROV (Semyon Afanasyeviç), rus bilgini (Lubnıy 1855-Petrograd 1920). Eserleri: *Kritikobiografiçeskiy Slovar Russkih Pisateley i Uçenıyh* (Rus Yazar ve Bilginlerinin Tenkit ve Biyografya Lûgati) [1886-1904], *Russkaya Poeziya* (Rus Şiiri) [1897-1901] adlı bir şiir kitabı ve Puşkin'in eserlerinin temel baskısı (1907-1911). [L]

VENİERO veya **VENİER,** venedikli soylu aile; Venedik cumhuriyetine üç duka sağladı; ANTONİO (öl. Venedik 1400), 1382'den 1400'e kadar dukalık yaptı. Duka seçildiği sırada Kandiye'nin kumandanıydı; Korfu'yu aldı; — FRANCESCO (öl. Venedik 1556), 1554'ten 1556'ya kadar dukalık yaptı, büyük bir hukukçuydu; — SEBASTİANO (Venedik 1496'ya doğr. -ay.y. 1578), 1577'den 1578'e kadar dukalık yaptı. 1548'de Kandiye dükü, Brescia'da kumandan (1561), Verona podestası (1566), San-Marco savcısı ve deniz kuvvetleri başkumandanı (1570) oldu. İnebahtı Deniz savaşında (1571) çok önemli bir rol oynadı. (L)

VENİLİA i. Mayıs ve haziranda her tarafta görülen kelebek; tırtılı ballıbabagillerin üzerinde yaşar. (İlmî adı *Venilia* veya *Pseudopanthera macularia.* Pulkanatlıların *geometridae* familyasından.) [L]

VENİNG MEİNESZ (Felix), amerikalı jeofizikçi ve geodezici (La Haye 1887-Amersfoort 1966). 1910'da gravimetri incelemeleri yapmak için Hollanda geodezi komisyonuna girdi; 1927'de Utrecht üniversitesinin geodezi profesörlüğüne getirildi. Krallık Bilimler akademisi üyesi ve Milletlerarası geodezi derneğinin başkanı (1933 - 1946) oldu. 1939'da geodezi dersleri vermesi için Delft'e çağrıldı ve Hollanda krallık meteoroloji enstitüsü yöneticiliğine getirildi. En büyük başarısı, denizde faz karşıtlığı durumda salınan iki sarkaç yardımıyle yerçekimini ölçen bir usul bulmasıdır. İzostatik teorilerin koyu bir taraftarıydı ve sıradağların menşei konusunda bazı jeofizik teoriler (kök kıvrımlar) ve Stokes formülünden hareketle çekül doğrultusunun sapmalarını veren (Denizde Yerçekimi Araştırmaları) formüller ortaya koydu. *Gravity Expeditions at Sea* (1923-1938), *Formule for the Deflections of the Plumb Line* (Çekül Doğrultusunun Formülleri) [1928] ve *Theory and Practice of Pendulum Observations at Sea* (Denizde Kuramsal ve Uygulamalı Sarkaç Gözlemleri) [1929] gibi eserleri modern geodezi konusunda başta gelen bir yer tutar. (L)

VENİSSİEUX, Fransa'da Rhône idare bölgesinde (Lyon idare çevresi) komün, Lyon'un güney banliyösünde, Rhône'un sol kıyısı yakınında; 29 260 nüf. Metalürji, dokuma sanayii, kimya ve elektrik sanayii. (L)

Yeni, vidi, vici («geldim gördüm, yendim» anlamında latince kelimeler). Sezar'ın Pontus kralı Pharnakes'i çabucak yendiğini anlatmak için senatoda söylediği ünlü söz. (L)

Rufino Blanco-Fombona

Romulo Gallegos

Arturo Uslar-Pietri

VENİZELOS (Eleutherios), yunan siyaset adamı (Hanya, Girit 1864 - Paris 1936). Avukat oldu, Girit'in Osmanlı devletine karşı giriştiği isyan hareketini yönetti, muhtar hükûmetin başbakanlığını yaptı (1898), Yunanistan prensi Georgios'a karşı 1905 ayaklanmasını hazırladı ve büyük devletlerin Girit'teki yeni yüksek komiserinin yardımcısı oldu. Askerî Birlik'in çağırısı üzerine Atina'ya gitti (1910) ve bir hükûmet kurdu. 1911 Anayasasını oylayan bir meclis topladı; bu anayasa yürütme gücünü kısıtlayarak ülkeyi yeniden teşkilâtlandırdı (gelir vergisi, toprak reformu, işçi sendikaları kurma izni, silâhlı kuvvetlerin ve eğitimin geliştirilmesi). Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ ile Balkan birliğini imzaladı ve Türkiye ile savaşa girdi (ekim 1912). Londra antlaşması ile (mayıs 1913) Girit'in Yunanistan'a katılmasını sağladı. Sırbistan ile ittifakın kurulduğu İkinci Balkan harbinden sonra Bükreş antlaşması (ağustos 1913) Yunanistan'a büyük toprak kazançları sağladı. Birinci Dünya savaşı başında Venizelos tarafsız kalmak istedi, ama sonra itilaf devletlerinin tekliflerine kulak verdi; Çanakkale harekâtı sırasında askerî müdahale vaadinde bulundu. Bunun üzerine kral Konstantinos kendisini istifa etmek zorunda bıraktı (6 mart 1915). Ağustos 1915'te partisinin (Liberal parti) seçimlerde kazandığı zafer Venizelos'un yeniden iktidara geçmesini sağladı. Sırbistan'ı desteklemek için tekrar savaşa girmeğe kararlı olduğu için kral tarafından yeniden azledildi (ekim 1915). Ama bu arada, muttefiklere gizlice, Selânik'e çıkarma yapma fikrini verecek zaman buldu; buna karşı, harekâtı şeklen protesto etti. Selânik'te muhalif bir hükûmet kurdu (ekim 1916). Konstantinos'un tahttan feragatinden (haziran 1917) sonra Yunanistan'a döndü ve Bulgaristan'a savaş ilân etti. Barış konferansında yunan delegesi oldu; Neuilly ve Sèvres antlaşmalarıyle yeni toprak kazançları sağladı. Ama 30 aralık 1918 tarihli muhtırasıyle istediği ve «Megali İdea»yı (bütün Yunanlıların birleştirilmesi) gerçekleştirmek amacını güden toprakların hepsini elde edemedi. Lloyd George'un tazyikiyle Mustafa Kemal'e karşı savaşa girdi; bu yeni savaş Venizelos'u halkın gözünden düşürdü (ağustos 1920'de Paris'te bir suikastte yaralandı). Aleksandros I'in ölümünden sonra (ekim 1920) tahtı prens Paulos'a vermek istedi; ama seçimleri Konstantinos'un taraftarları kazandı (kasım). Fransa'ya sürgüne giden Venizelos Yunanistan'a aralık ayı seçimlerinden sonra döndü: krallık meseleleri konusunda belirli bir tutum benimsemedi; hasta olduğu için yerini Papanastasiu'ya bıraktı, o da cumhuriyeti ilân etti (mart 1924). 1928 Temmuzunda Venizelos bir millî birlik hükûmetiyle yeniden iktidara geldi, barışçı bir siyaset izleyerek İtalya ve Türkiye'ye yaklaştı (1930). Ama iktisadî buhran ülkeyi kötü duruma soktu; drahminin değerini düşürmek zorunda kalındı; bu yüzden Venizelos çekildi (1933). Yeniden iktidara geldi (ocak 1933), üç ay sonra bir daha çekilmek zorunda kaldı ve bir suikaste daha uğradı. Taraftarları Girit'te bir darbeyle iktidarı ele geçirmeğe çalıştılar (mart 1935); Venizelos da bizzat Girit'in bağımsızlığını ilân etti, ama haziran seçimlerinde yenilgiye uğrayınca Paris'e çekildi ve gıyaben ölüme mahkûm edildi. (L)

VENİZELOS (Sophoklis), yunanlı siyaset adamı (Atina 1894 - Girit açıklarında 1964). Eleutherios Venizelos'un oğludur. 1944 Nisanında, Kahire'de kurulan sürgündeki yunan hükûmetinin başı oldu; Liberal Diomidis hükûmetinin başbakan yardımcılığını yaptı (haziran 1949 - ocak 1950); hükûmet başkanlığına getirildi (mart - nisan 1950 ve ağustos 1950 - ekim 1951); sonra dışişleri bakanı oldu (ekim 1951 - kasım 1952), Yunanistan'ın NATO'ya kabulünü sağladı (şubat 1952). Sophulis'ten sonra Liberal parti başkanlığında bulundu (1949), 1961'de çekildi. (L)

VENLO, Hollanda'da (Limbourg) şehir, Meuse'ün sağ kıyısında, alman sınırı yakınında; 55 200 nüf. Eski müstahkem mevki. Tarım pazarı; sebze ihracatı. Optik. Elek-

Foto. X, Anderson (LAROUSSE)

Gioacchino VENTURA
L. Massard'ın gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

Lino VENTURA
«İkinci Soluk»ta

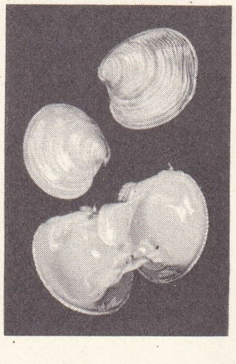
venus mercenaria

trik lambaları. Kâğıt fabrikaları. (L)

VENNBERG (Karl), isveçli şair (Blading, Smaland 1910). Erik Lindegren ile birlikte yeni İsveç şiir kuşağının önderlerindendir. *Fiskefärd* (Balığa Çıkış) [1949], *Gatukorsning* (Sokakların Kesişmesi) [1952] adlı manzum eserleri ve birçok dergi ve gazetede yayımlanan tenkitleriyle modern isveç şiirinin doğuşuna büyük ölçüde katkıda bulundu. Öbür eserleri: *Vid Det Röda Tradet* (Kırmızı Ağacın Yanında) [1955], *«Manzumeler 1944 - 1960»* [1962]. (L)

VENOGRAFİ i. (fr. *veinographie*). Elektroradyol. Bk. FLEBOGRAFİ.

VENOSA, İtalya'da komün, Basilicata'da (Potenza ili), Vulture'nin yakınında; 21 700 nüf. Burası Horatius'un yurdu olan eski *Venusia*'dır. XV.yy.dan kalma katedral, XII.yy.dan kalma Schwaben kilisesi. XI. yy.da Roberto Guiscardo tarafından, bir norman kilisesiyle birlikte yaptırılan Trinita manastırı. Ticaret merkezi. Zeytinyağı ve kâğıt fabrikaları. (L)

VENOSTA (VAL), alm. **Vintschgau,** İtalyan Tirolleri'nde vâdi, Yukarı Adige'de, Merano'nun yukarısında, kuzeyde Ötztal ile güneyde Ortles kütleleri arasında. Burası, sellerin sürüklediği döküntülerden meydana gelen sivri tepelerin yükseldiği düz tabanlı bir buzul vâdisidir. Adigo vâdisini Engadine'ye (İnn) bağlayan Val Venosta'da, yer yer hidroelektrik santrallar kurulmuştur. (L)

VENRAIJ, Hollanda'da (Limbourg) şehir, Meuse'ün yakınında, Venlo'nun kuzeybatısında; 22 400 nüf. Deri ve tahta işçiliği. Besin sanayii. Yaprak sigarası. Tarım pazarı (hayvan alım satımı). [L]

VENT, Reunion adasında idare çevresi, kuzeydoğu alizelerine açıktır; 89 700 nüf. Merkezi, *Saint-Denis.* (L)

VENTANA (SIERRA DE LA), Arjantin'de sıradağlar, Pampa'da, kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanır, billûrlu ve kuvarslı kayaçlardan meydana gelmiştir; 1 243 m. (L)

VENTANAS (LAS), Şili'de yer, Santiago'nun kuzeyinde, Quintero koyunun kıyısında. Bakır dökümevi. (L)

VENTENATA i. Yulafa benzeyen kısa yapraklı, otsu bitki; çorak yerlerde yetişir. (Buğdaygillerden.) [L]

VENTER (François Alwyn), afrikaanca yazan güney afrikalı yazar (Hopetown, Kap ili 1916). Kutsal kitap temalarına yer veren romanlarında toplum ve ırk meselelerini işledi (*Swart Pelgrim,* 1952; *Simon van Cirene,* 1957). [L]

VENTİMİGLİA, İtalya'da şehir, Liguria'da (İmperia eyaleti), Roja'nın ağzında, Fransa sınırının yakınında; 22 800 nüf. Roja'nın her iki kıyısında kurulmuş olan şehir, milletlerarası bir sınır merkezidir. (L)

VENTO i. (ital. k.). Denizc. Matafora*ları bir taraftan bir tarafa çevirebilmek veya istenilen doğrultuda tutabilmek için kullanılan donantım. || *Baca ventosu,* bacayı dört yönden güverteye bağlayan tel halatlardan biri. || *Baş ventosu,* baş tarafa kumanda eden vento. || *Dik ventosu,* eğik veya dik tutan vento. || *Kıç ventosu,* kıç tarafa kumanda eden vento. (M)

VENTOTENE (ISOLA), İtalya'da (Napoli ili) ada, Tiren denizinde, İschia'nın batısında. Eskiçağda adı *Pandataria** idi. (L)

VENTOUX, Fransa'da Vaucluse'de kalkerli dağ, Carpentras'ın kuzeydoğusunda; 1 912 m. (L)

VENTRİCULİTES i. Tebeşir devrinde bol rastlanan silisli, huni biçiminde sünger fosili. (*Ventriculitidae* familyasının örnek tipi.) [L]

VENTRİKÜLEKTOMİ i. (fr. *ventriculectomie*'den). Atlarda soluğanlığın tedavisi amacıyle gırtlaktaki, karıncık makozasının kesilip çıkarılması. *Eşanl.* WİLLİAMS AMELİYATI. (L)

VENTRİS (Michael), ingiliz mimarı ve dilbilimcisi (1922-1956). 1952'den itibaren, mykenai tabletlerini okumayı başardı. (L)

VENTSPİLS, S.S.C.B.'de (Letonya) liman şehri; 26 200 nüf. Tersaneler. Kereste sanayii. XIV.yy.da kurulan şehir, XVII. yy.da almanca *Windau* adıyle Kurzeme bölgesinin başlıca limanı haline geldi. (L)

VENTURA (Gioacchino), italyan ilâhiyatçısı ve vaizi (Palermo 1792-Versailles 1861). *De Jura Ecclesiastico* (1826) adlı eseri sayesinde İtalya'da katolik felsefesinin temsilcisi oldu. (L)

VENTURA (Lino BORRİNİ, **Lino** — denir), italyan asıllı fransız sinema oyuncusu (doğ. Parma 1919). Yüz ve gövde yapısı sayesinde (eskiden avrupa güreş şampiyonu olmuştu) kısa zamanda ikinci derecede rollerde oynamağa başladı. Zamanla değişik rollerde oynayarak aranan iyi bir oyuncu oldu. (L)

VENTURİ i. (italyan fizikçisi G.B. *Venturi*'den). Akışkanlar mekan. Akışkanların verdisini ölçmek için kullanılan ve bir kısmı daralan boru. (Normal kesitle dar kesit arasındaki basınç farkı, Bernoulli teoremine göre, verdinin karesiyle orantılıdır.) Bk. DEBİMETRE. (VENTURİ BORUSU da denir.) [L]

VENTURİ (Adolfo), italyan sanat yazarı (Modena 1856-Santa Margherita Ligure 1941). *L'Arte* dergisini kurdu, Roma üniversitesinde sanat tarihi profesörlüğü yaptı. Başlıca eserleri: *Gentile da Fabriano ve İl Pisanello* (1896), *La Modenna* (1900), *Le Gallerie Nazionali Italiane* (İtalya'nın Millî Galerileri) [1894-1902], *Botticelli* (1925), *İl Correggio* (1926), *Giovanni Pisano* (1928) ve özellikle, büyük bir *Storia dell'Arte İtaliana* (İtalyan Sanatı Tarihi) [1901-1941]. (L)

VENTURİ (Giovanni Battista), italyan fizikçisi (Bibiano, Reggio yakınları 1746 - Reggio 1822). Modena İstihkâm okulunda öğretmen, sonra Pavia üniversitesinde fizik profesörü oldu. Hidrolik konusundaki çalışmalarıyle tanındı. Kendi adını taşıyan, ıraksak koni ağızlı boru donanımını yaptı ve işitilebilir seslerin genliğini inceledi, ayrıca renkler üstüne araştırmaları vardır. (L)

VENTURİ (Lionello), italyan sanat yazarı (Modena 1885-Roma 1961), Adolfo Venturi'nin oğlu. Güzel Sanatlar Genel müdürlüğünde çalıştı; sonra Torino üniversitesinde çağdaş sanat tarihi dersleri verdi (1915). İlk incelemelerini Venedik, Urbino, sonra il Caravaggio üstüne yaptı. Daha sonraki, *Il Gusto dei Primitivi* (Primitif Ressamların Zevki), *Pretesti di Critica* (Tenkit Vesileleri), *La Storia della Critica d'Arte* (Sanat Tenkidinin Tarihi) gibi eserlerinde Benedetto Croce'nin etkisi görülür. 1931'de İtalya'dan ayrıldı; önce Fransa'da, sonra A.B.D.'de kaldı ve 1936'da Cézanne'ın resim, desen ve gravürlerinin kataloğunu, bundan sonra *Gli Archivi dell'Impressionismo*'yu (İzlenimcilik Arşivleri) [1939] yayımladı. İkinci Dünya savaşı sonunda İtalya'ya döndü; Roma üniversitesi modern sanat tarihi profesörlüğüne getirildi. Ayrıca *David'den Courbet'ye* ve *Manet'den Lautrec'e* (1953) adlı iki eser yayımladı. (L)

VENTURİA i. Spheriales takımından asklı mantar. (*Venturia inaequalis* ve *V. pirina* elma ve armutta benek hastalığı yapar.) [L]

VENUS i. İkiçenetli yumuşakça; veneridae familyasının örnek tipi. (Hayvanın sifonları eşitsiz ve birbirinden uzak, ayağı büyük ve üçgenimsidir; bisüsü yoktur; vücudu, iç içe kabarık çizgilerle veya lamellerle bezekli oval ve sağlam bir kavkının içinde bulunur. Bütün denizlerde yaşayan iki yüzden fazla türü vardır, bunlardan *Venus mercenaria* Atlantik kıyılarında kumsala veya dip çamuruna gömülü yaşar; Avrupa'da bol miktarda avlanır ve yenir; *Venus verricosa* da dipteki kumlara gömülü yaşar ve arka kısmında bulunan sifonlarla solunum yapar; bu da diğeri gibi yenebilen bir yumuşakçadır. Bütün bu yumuşakçalara İkinci zamandan itibaren rastlanır.) [L]

VENUSBERG («Venüs dağı»), Almanya'da dağ, Schwaben ile Thüringen arasında; bir ortaçağ alman efsanesine göre, Belzebuth'un kızı Venus, bu dağdaki göz kamaştırıcı bir sarayda nymphea'larıyle beraber yaşıyordu; şövalye Tannhäuser, Venusberg'deki bu sarayda hapsedilmiştir. (L)

Venusik, Venüs gezegenini incelemek üzere 12 şubat 1961'de fırlatılan ve istenilen sonucu veremeyerek Güneş'in uydusu haline gelen sovyet uzay sondası. Bunu izleyen uzay sondalarına «Venüs*» veya «Venera» adı verildi. (L)

VENÜS, güneş sisteminden gezegen; «iç gezegenler» denen grubun bir üyesi olan Venüs, Merkür'den sonra Güneş'e en yakın gezegendir (Yer'in Güneş'e uzaklığı, Venüs'ün Güneş'e uzaklığından daha fazladır). ♀ sembolüyle gösterilen Venüs, Güneş'e hayli yakın olduğu için, Güneş'in perspektiften görünen yörüngesiyle çakışık bir yörünge üzerinde dolanarak daima Güneş çevresinde görülür: bu yüzden görünür hareketi bir çeşit salınım hareketi gibidir; onun için de, kimi zaman Güneş battıktan sonra, kimi zaman Güneş doğmadan önce görünür. *Çulpan* ve *Zühre* de denilen Venüs'ün, halk arasında *«sabah yıldızı», «akşam yıldızı»* veya *«çobanyıldızı»* diye anılması bu yüzdendir. Maksimum uzanım*ı 47°'dir; bu sebeple eski çağlarda Venüs'ün, biri batınca öbürü doğan iki ayrı gezegen olduğunu sandılar: akşam yıldızı *Vesper* ve sabah yıldızı *Lucifer.* Venüs'ün Yer'e uzaklığı, Güneş'e olan uzaklığından 0,28 ilâ 1,72 arasında farklıdır; bu uzaklık değişimi, Venüs'ün görünür çapında da önemli değişmelere yol açar ve yarısı Güneş tarafından aydınlatılan Venüs yuvarlağı değişik perspektifler altında görünür: böylece Venüs, tamamen Ay'ın evrelerine benzeyen evre*ler geçirir; iki gezegenin karşılıklı hareketlerinin birleşmesiyle, her 584 günde bir aynı evre tekrarlanır. Venüs'ün bu geçişleri, bir keresinde haziran, bir keresinde aralık ayına rastlamak üzere iki ayrı grupta olur.

Bu geçişlerin gözlemi, Yer'in Güneş'ten uzaklığını büyük bir yaklaşıklıkla ölçme imkânı (Halley metodu) vererek önemli bir rol oynadı. Venüs'ün parlaklığı da fazladır; Venüs'ün bu parlaklığı, Gezegenin yüzeyinin beyaz olması ve güneş ışınlarını tamamıyle yansıtmasındandır. Venüs'ün dönme süresi, ortalama olarak dolanım süresine eşit kabul edilir ve gezegen Güneş'e hep aynı yüzünü gösterir.

SAYISAL BİLGİLER

dolanım süresi	yıldız ayı	224,7 gün	
	kavuşum ayı	583,9 »	
yörünge elemanları . .	yarı büyük eksen	(Yer=1) 0,72	
	eğim	3°24′	
	dışmerkezlik	0,006 8	
Güneş'e uzaklık	maksimum . .	0,725	Y
	minimum . .	0,715	
Yer'e uzaklık	maksimum . .	1,72	e=1
	minimum . .	0,28	r
görünür çap	maksimum	66″,7	
	minimum	10″,9	
Ekvatordaki çap	Yer=1	0,966	
	mutlak	12 340 km	
basıklık		0	
kütle	Güneş=1	$\frac{1}{408\,000}$	
	Yer=1	0,817	
yoğunluk . . .	Yer=1	0,91 (Yer: 5,52)	
	Su=1	5,0	
dönme süresi	. . . .	224,7 gün.	

(L)

VENÜS, lat. **Venus.** Rom. mit. Roma tanrıçası. Yunanlıların Afrodit'i ile birleştirilerek Aşk tanrıçası sayılmıştır. Roma'ya girmeden önce Ardea'da kendisine tanıtılan Venüs, çeşitli yorumlara göre, sebze bahçelerini koruyan bir tanrıça, denizcilerin tanrıçası veya daha çok güzellik tanrıçası diye bilinirdi. Roma'da çok eski iki tapınağı vardı: biri kutsal Libitina ormanının yakı-

Foto. LAROUSSE

nında, öteki Circus Maximus'un yanında. M.Ö. 217 yılında bir lectisternium, kehanet kitaplarının emri üstüne ona Mars ile işbirliği yaptırdı. M.Ö. II.yy.da, aşk tanrıçası Afrodit ile birleşince, birden büyük bir önem kazandı. Bununla beraber evli kadınların koruyucusu Venüs Genitrix gibi, iffet tanrıçası Venüs Verticordia, Zafer tanrıçası Eryx Venüs'ü (Sicilya'da Eryx kelimesinden) gibi bazı değişik Venüs'ler de vardır. Aeneas'a (Afrodit'in oğlu) bağlanan Venüs, Roma devlet adamlarının koruyucusu oldu. Venüs Felix, Sulla'nın koruyucusu, Venüs Victrix, Pompeius'un koruyucusu, Venüs Genitrix, Sezar'ın koruyucusu ve sonra Augustus hanedanının koruyucusuydu. Hadrianus, Venüs ile Roma tapınağını yaptırdı.
— İkonogr. Romalı sanatçılar Praksiteles ile çömezlerinin eserlerinden ilham alarak yunan Afrodit'ini örnek aldılar. Bu suretle yunan heykellerine veya onların Roma kopyalarına Venüs denmiştir: Milo Venüsü, Capua, Capitolino, Arles, Medici, Richelieu ve Luynes Venüsleri, Venüs konusu XV. yy. sonunda İtalya'da Lorenzo di Credi (Venüs, Uffizi, Floransa), Botticelli (Venüs'ün doğumu veya Venüs Anadyomene [aynı yer] ve Almanya'da Cranach (Leningrad, Frankfurt - am-Main, Berlin) tarafından yeniden ele alınmıştır. Venüs özellikle XVI. yy.ın büyük Venedik sanatçılarına ve XVIII. yy. mitoloji ressamlarına ilham verdi. Çıplak ve yatmış Venüs Giorgione (Dresden), Tiziano (Urbino Venüsü, Uffizi-Floransa, Müziğe Dalıp Giden Venüs, Prado) ve Velasquez'e (Aynalı Venüs, Londra) şaheserler ilham etmiştir.

Heykelde, Giambologna (Boboli bahçeleri), Allegrain (Louvre), Coysevox (Louvre), Marsy (Versailles), Guillaume* II Coustou (Potsdam), Pigalle (aynı yer), Pajou (Viyana) ve Canova'nın (Pitti sarayı, Münih, Borghese galerisi) eserlerini saymak gerekir. (L)

Venüs, rusça **Venera,** Venüs gezegenini incelemek üzere hazırlanan ve Venusik'ten sonra fırlatılan bir dizi sovyet uzay sondasına verilen ad. 12 kasım 1965'te fırlatılan *Venüs II,* gezegenin 24 000 km yakınından geçti; bundan dört gün sonra fırlatılan *Venüs III* ise, gezegene Sovyetler birliğinin amblemini bıraktı. Fakat, radyoelektrik bağlantılar bozulduğundan alınan bilgiler maalesef tam olamadı. Buna karşılık 18 ekim 1967'de *Venüs IV,* gezegen üzerine bir gözlem sondası indirdi; bu sonda, gezegeni çevreleyen kalın bulut tabakaları arasından geçtiği süre boyunca, değerli bilgiler gönderdi; böylece, çeşitli yükseltilerdeki sıcaklık, yoğunluk, basınç v.b. anlaşılmış oldu. Ne var ki, sonda Venüs'ün yüzeyine değer değmez yayım sona erdi. Venüs IV'ün verdiği bütün bilgilerle, hemen ertesi gün fırlatılan amerikan sondası «Mariner* V»in gönderdiği bilgiler birbirini tamamıyle tutuyordu. (L)

VENÜSÇARIĞI bls. i. Çok güzel ve büyük çiçekli bitki; dağlık yerlerdeki otlu alanlarda yetişir. (Birçok türü limonluklarda süs için yetiştirilir. İlmî adı *cypripedium.* Salepgillerden.) [L]

VENÜSKEMERİ bls. i. Saydam stenarya cinsi; uzunluğu 1 m'yi bulan yassı bir kurdele biçimindedir. Üzerinde dört sıra titrek yüzgeççik bulunur. (Venüskemerleri sıcak denizlerdeki, özellikle Akdeniz'deki planktonların bir kısmını teşkil eder. Güzel venüskemeri *[Cestus Veneris]* gibi bazıları ışık saçar.) [L]

Venüs tepesi. Anat. Kadın cinsiyet organının çatının önünde, fercin üst kısmında bulunan ve ergenlik çağında tüylerle kaplanan yüksek kısım. (L)

VEN-VEN i. Sarımsı beyaz renkte odun; Güneydoğu Asya'da özellikle Çinhindi'nde dipterocarpaceae familyasından (*anisoptera* cinsi) elde edilir ve geniş ölçüde mahallî olarak kullanılır. (L)

VENZA (CEBEL). Bk. VENZA (CEBEL).

VEPS i. ve sıf. Leng. Onega gölünün güneyinde konuşulan fin - ugur öbeğinden baltık - fin dili. (L)

—VER sıf. (fars. *-ver*). *Esk.* İsimlerin sonuna gelerek «sahip» anlamı veren kelimeler yapar; *suhan-ver,* söz sahibi; *hüner-ver,* hünerli; *kine-ver,* kindar; *taç-ver,* taç sahibi v.b. (M)

VER edat (fars. k.). *Esk.* Ve eğer. (M)

VERA i. (ar. *verā*). *Esk.* Yaratıkların tümü, âlem. || *Haür - ül - vera* («yaratıkların hayırlı olanı»), Hz. Muhammed. (M)

VERA i. (ar. *verā*). *Esk.* Arka. || Kuyruksokumu bölgesi, geri. || *Vera-i cebel,* dağın arkası. || *Mâ-vera.* Bk. MÂVERA. (M)

VERA i. (ar. *vera'*). *Esk.* Haramdan kaçınma, din buyruklarını yerine getirme. || *Ehl-i vera,* din buyruklarını yerine getiren. (M)

VERA i. Zygophyllaceae familyasından *Bulnesia arborea*'dan elde edilen amerika asıllı kereste. (Kolombiya ve Venezuela'da çıkan bu odun zeytunî sarı renkte, çok sert ve ince dokuludur. Su tesislerinde, demiryolu traversi yapımında, tornacılıkta kullanılır. Uzun ömürlü ve kolay işlenen bir odundur.) [L]

VERA (Augusto), italyan filozofu (Amelia, Umbria 1813-Napoli 1885). On üç yıl Fransa'nın çeşitli kolejlerinde ve son olarak Strasbourg ile Paris'te ders verdi. 1851'de istifa ederek İngiltere'ye gitti. İtalya'ya döndükten sonra, Milano (1860) ve Napoli'de felsefe okuttu. Hegel felsefesi üstünde çalıştı ve fransızca olarak üç eser yazdı: *Problèmes de la Certitude* (Kesinlik Meseleleri) [1845], *Introduction à la Philosophie de Hegel* (Hegel'in Felsefesine Giriş) [1855] ve *L'Hégélianisme et la Philosophie* (Hegel'cilik ve Felsefe) [1861]. (L)

VERACİNİ (Antonio), italyan kemancısı ve bestecisi (doğ. Floransa, 1650'ye doğr.). Besteleri, keman tekniğinde ve sonatın gelişiminde bir dönüm noktası oldu. Sürekli bas eşliğinde 1 veya 2 keman için birçok sonat besteledi. — Yeğeni FRANCESCO MARIA, kemancı ve besteci (Floransa 1690 - Pisa yakınları ? 1750'ye doğr.). Virtüoz olarak Londra'da resitaller verdi, aynı şehrin İtalyan operasını yönetti, Dresden ve daha Prag'da orkestra şefliği yaptı. Londra'da temsil edilen operalar dışında, keman için on iki sonatlık iki derleme; çalgı için eserler besteledi ve müzik nazariyesi üstüne bir kitap yazdı. (L)

VERACRUZ, Meksika'da liman şehri, Veracruz eyaletinde, Meksika körfezinin kıyısında; 150 300 nüf. Uzun süre koruntusuz bir demir yeri olarak kalan liman, dalgakıranların yapılmasından beri çok işlektir. Sanayi faaliyeti, besin maddeleri yapımı, sigara fabrikaları, deri işlemeciliği ve konfeksiyona dayanır. (L)

VERACRUZ eyaleti, Meksika'da eyalet Meksika körfezi kıyısında, Doğu Sierra Madre ile Orta Yayla'nın eteklerinde; 71 896 km²; 2 981 500 nüf. Merkezi *Jalapa.* Sıcak ve nemli iklimli alçak topraklar üzerinde uzanan bölgede, şekerkamışı, kahve, pamuk, kakao, sıcak bölge meyveleri, muz ve tütün yetiştirilir. Başlıca yeraltı zenginliği petroldür. (L)

VERAGRİ'LER. Esk. coğ. Galya'da halk; Yukarı Rhône vâdisinde yaşayan Veragri'lerin başkentleri *Octodurum* (Martigny) idi. (L)

VERAGUAS, Panama cumhuriyetinde il, Azuero yarımadasının batısında; 130 900 nüf. Merkezi, *Santiago.* (L)

VERAMİN veya **VERAM,** Tahran'ın 60 km güneybatısında bulunan eski bir şehir. Bulunduğu bölgenin merkezi durumundaydı. Rey'den Horasan'a giden anayol üzerinde bulunduğu için, İktisadî bakımdan da önem taşıyordu. İkliminin uygun olması yüzünden buğday, pamuk ve meyve bol yetişiyordu. Şehir ticarî bakımdan da gelişmişti. Selçuklular, Timuroğulları ve Moğollar zamanında önem kazandı. Rey'in Moğollar tarafından yıkılışı, Veramin'in gelişmesine yardımcı oldu. Şehrin halkı şiî idi. Veramin'de, *Kalei Gebr,* İlhanlı hükümdarı Ebu Said'in yaptırdığı cami ve türbe gibi mimarlık eserleri yer alır. (M)

VERANDA i. (portekizce *Varanda*'dan). Hindistan ve Uzakdoğu evlerini kuşatan üstü örtülü geçit; Avrupa'da bazı büyük yapılarda ve özel meskenlerde de uygulanmıştır. (Tropikal bölgelerde meskenleri çepeçevre kuşatan verandalar yapının cephe duvarlarını güneş ışınlarının doğrudan doğruya etkisinden korur, topraktan gelen yansımış ışınların etkisini de azaltır.) || Üstü kapalı, çevresi camlarla örtülü balkon. (L)

VERASET i. (ar. *verāşet*). Biyol. *Esk.* Kalıtım. || *Veraseti ırkiye,* doğan kimsenin atalarına benzemesi. || *Veraseti selefiye,* geçmişlerin kalıtımla geçen gücü. || *Veraseti şahsiye,* iki canlının birleşmesinden doğan yavrunun, ana veya babanın niteliklerinden bazılarını alması.
— Huk. *Veraset ilâmı,* bir kimsenin, bir miras bırakana mirasçı olduğunu gösteren ve mahkemeden alınan resmî belge. (Bk. ANSİKL.) || *Veraset ve intikal vergisi,* miras yoluyle veya karşılıksız olarak elde edilen mallar için ödenen vergi (Bk. ANSİKL.) || *Esk. Verasetten mahrumiyet,* bir kimsenin işlediği bir fiil yüzünden, bir mirastan yoksun kalması. (Meselâ şariat kanununda bir gayri müslim, müslüman verasetinden; katil, öldürdüğü kimsenin verasetinden mahrumdu.)
— ANSİKL. Huk. *Veraset ilâmı* bütün mirasçıları ve tereke üstündeki paylarını gösterir. Bu ilâmı elde eden kimse, mirasçı sıfatıyle tereke üstünde tasarrufta bulunur. Veraset ilâmı, şeklen mahkeme ilâmı niteliğinde olmakla birlikte, kesin hüküm sonucu doğurmaz. İlgili olanlar, mahkemeye başvurarak, söz konusu veraşet ilâmının iptalini isteyebilirler.

● *Veraset ve intikal vergisi.* Türk vatandaşı olan gerçek ve tüzel kişiler, Türkiye'de veya yabancı ülkede, miras yoluyle veya imzasız (karşılıksız) olarak kazandıkları her türlü mal için, veraset ve intikal vergisi ödemek zorundadır. Belirli kişi ve kurumlar, veraset ve intikal vergisi ödemezler. Belirli bazı eşya için de veraset ve intikal vergisi ödenmez. Mükellef, kendisine intikal eden malları beyannameyle, ikametgâhının bulunduğu yerdeki vergi dairesine bildirir. Ödenecek olan vergi, bu beyanname üstünden tespit edilir ve taksitle, eşit oranda alınır. (M)

VERASETÇİLİK i. H. Spencer gibi, insanın beden ve ruh özelliklerini soydan geçme alışkanlıklarla açıklayanların sistemi. (L)

Veraset savaşı (AVUSTURYA), Prusya, Fransa, Bavyera, Saksonya ve İspanya'nın Avusturya'ya karşı açtıkları savaş (1740-1742); bu savaşa Avusturya'nın müttefiki olan İngiltere ile Prusya'nın müttefiki olan Fransa arasında kısmen denizlerde ve sömürgelerde geçen savaş (1742 - 1748) eklendi.

İmparator Karl VI'nın ölümünde (19 ekim 1740), 1713 pragmatio sanctio'suna rağmen Prusya'nın Silezya üstündeki, İspanya ve Sardunya'nın İtalya üstündeki aşırı istekleri ve imparatorluk olmak isteyen Bavyera'nın istekleri Avusturya'da veraset meselesini ortaya çıkardı. Bu mesele, Avrupa çapında bir savaşın patlak vermesine yol aç-

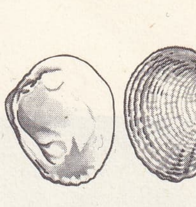

venus verricosa

Coysevox'un eseri, Louvre müzesi, Paris

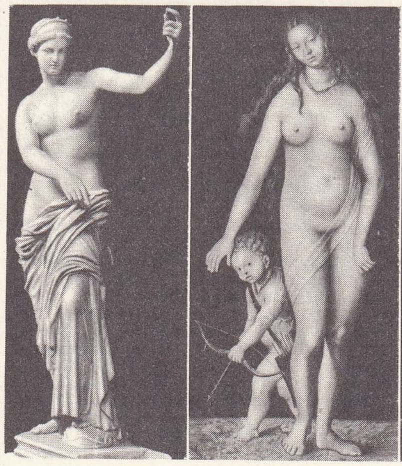

VENÜS

soldan sağa; roma heykeli Napoli müzesi; Cranach'ın eseri, Ermitaj müzesi, Leningrad; Lorenzo di Credi'nin eseri, Uffizi, Floransa

Foto. Alinari. Hanfstaengl, Anderson (LAROUSSE)

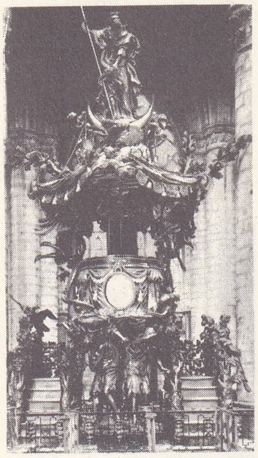

VERBRUGGEN Saints-Michel-et-Gudule kilisesinin kürsüsü, Brüksel

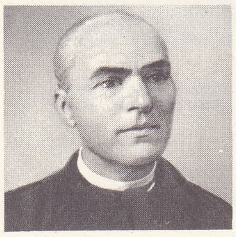

VERDAGUER I SANTALO

tı; Fransa'nın da müdahalesi ve İngiltere'nin ispanyol sömürgelerine hücumu (1739) savaşı genişletti. Savaş, Fleury'nin karşı çıkmasına rağmen Fransa'yı da Avusturya'ya karşı savaşa sürüklemek isteyen Prusya kralı Friedrich II'nin Silezya'yı işgaliyle başladı (aralık 1740 - nisan 1741). Fransa, Bavyera, Saksonya ve İspanya'nın da katılmasıyle Prusya'nın müttefiki oldu. Maria-Theresia, Macarların yardımını sağlayarak ve Silezya'yı bırakma yoluyle geçici olarak Prusya'nın tarafsızlığını; İngiltere'nin de yardımını sağladı (şubat 1742). Friedrich II, 1742'de tekrar Avusturya'ya savaş açtı (Moravya seferi). Avusturya, Yukarı Avusturya'da ve Bohemya'da Fransızlara karşı başarılı bir karşı hücuma geçti. İngiltere, Avusturya'nın Prusya ve Saksonya ile barışmasını destekledi (Berlin antlaşmaları, 8 temmuz ve 11 eylül 1742), bir ingiliz-hannover ordusu kurarak Fransızları Dettingen'de yendi (23 haziran 1743). Sonra Karl VII Avusturyası'na yaklaşmağa çalıştı; fakat Maria - Theresia'nın muhalefeti yüzünden başarısızlığa uğradı; buna karşılık Sardinya'yı Fransa'dan ayırdı. Bu kıta koalisyonu karşısında tehlikeye düşen ve Fleury'nin ölümünden beri (ocak 1743) sadece hemen barış imzalamayı düşünen Fransa, Almanya'nın kaybını gidermek için önce Sardinya'ya (eylül 1743), sonra Büyük Britanya ve Avusturya'ya (1744) resmen savaş ilân etmeğe ve İtalya'da, Felemenk'te ve İngiltere'de üçlü bir şaşırtma harekâtına girişmeğe karar verdi; fakat bu planın kısmen başarısızlığa uğraması Fransa'yı tehlikeli bir duruma düşürdü (1744). Fransa, Avusturyalıların başarılarından endişelenen Friedrich II'nin yaklaşmasıyle (mayıs - haziran 1744) kurtuldu; Friedrich II'nin işgali (16 eylül 1744) üzerine düşmanlarının bırakmak zorunda kaldıkları Alsace'ı işgal eden Fransa, Münih'i de ele geçirdi (16 ekim 1744). Carteret'nin hazırladığı siyasî sistem böylece parçalanmış oldu ve iktidarcı Walpole'ün barış taraflısı dostları geldi (aralık 1744). Karl VII'nin ölümü (20 ocak 1745) ve oğlu Maximilien III'ün Maria - Theresia ile barışması (Füssen barışı, 22 nisan), Friedrich II'yi, Silezya ve Glata kontluğunu ele geçirdikten (Dresden barışı, 25 aralık) sonra tekrar savaşa son vererek Fransa'yı tek başına bırakmağa yöneldi. Barış, marki d'Argenson yüzünden gecikti (aralık 1744-mayıs 1746); d'Argenson, önce Bavyera seçici prensinin adaylığını destekliyerek, sonra da Saksonya seçici prensi August III'ü aday göstermeğe çalışarak Avusturya ile çatıştı; fakat August III, Maria - Theresia'ya yaklaştı (mayıs 1745) ve Maria - Theresia'nın kocası Lorraine'li Franz imparator seçildi (15 eylül 1745). Fransız başarısızlığı yeni bir kargaşalığa yol açtı. Louis XV, Saksonyalı Moritz'in Fontenoy zaferinden hemen sonra (11 mayıs 1745) Felemenk'i işgal ederken, fransız - ispanyol ordusu İtalya'da Sardinya'ya karşı harekâta geçti ve Stuartların tacında hak iddia eden Karl Eduard İskoçya'ya çıkarak (haziran 1745) Londra'yı tehdit etti (aralık 1745).

Savaşı sona erdiren Aachen antlaşmasında (ekim-kasım 1748), kendi deniz ticaretine zarar verecek yeni bir savaşa sebep olmak istemeyen Fransa, Avrupa kıtasında ele geçirdiği yerleri geri verdi (Felemenk) ve denizaşırı bölgelerde statükonun muhafaza edilmesini kabul etti. Savaştan asıl kazançlı çıkan, Silezya'yı kesinlikle ele geçiren Prusya oldu. Fakat Almanya üstünde Avusturya - Prusya uyuşmazlığı da, İngiliz-Fransız sömürge ve deniz mücadelesi de çözülmeden kaldı. Bk. YEDİYIL SAVAŞI. (L)

Veraset savaşı (BAVYERA), Avusturya ile Prusya'yı ve destekleyicisi Rusya'yı çatıştıran savaş (1778 - 1779). Bavyera seçici prensi Maximilian III, çocuksuz ölünce (30 aralık 1777), imparator Joseph II, en yakın vâris olan Pfalz seçici prensi Charles-Théodore'un mirastan kendi lehine vaz geçmesini sağladı (ocak 1778). Fakat bu uzlaşma, Charles - Théodore'un vârisi olan Deux - Ponts dükü Charles II'nin haklarına ve Vestfalya antlaşması hükümlerine aykırıydı. Bu yüzden Prusya kralı Friedrich II, Charles II'nin itirazlarını desteklerken, Fransa dışişleri bakanı Vergenne de, Prusya'ya savaş açması halinde Fransa'nın Avusturya'ya silâhlı yardımda bulunmayacağını imparatora bildirdi. Fransa'nın tutumundan yararlanan Friedrich II, Bohemya'yı Elbe nehrine kadar istilâ etti (temmuz 1778). Endişeye düşen imparatoriçe Marie - Thérèse, Friedrich II'ye Ansbach ve Bayreuth şehirlerini teklif etti, fakat Cathérine II Avusturya'yı, Bavyera üstündeki isteklerinden vaz geçmezse Friedrich II'yi desteklemekle tehdit etti. Bunun üzerine Avusturya, Bavyera'nın veraset yoluyle Wittelsbach'lara geçmesini tanıdı; buna karşılık da Tuna ile İnn ve Salzach arasındaki toprakları aldı (Teschen antlaşması, mayıs 1779). Felemenk'in, Salzburg piskoposluğunun da kaldırılacağı Bavyera ile değiştirilmesine dayanan yeni bir deneme ise, Friedrich II tarafından başarısızlığa uğratıldı: kendini alman devletlerinin bütünlüğünün savunucusu ilân eden Friedrich II, bu devletlerden on beşini bir Prensler birliğinde topladı (1785) Bk. FÜRSTENBUND. (L)

Veraset savaşı (İNGİLTERE). Bk. AUGSBURG *birliği*.

Veraset savaşı (İSPANYA), Fransa ve İspanya'yı güçlü bir Avrupa koalisyonuyle çatıştıran savaş (1701-1713/1714); sebebi Charles II'nin vasiyetnamesinde ispanya tacını Louis XIV'ün torunu Anjou'lu Philippe'e bırakmasıdır.

İspanya veraset meselesi daha 1665'te, hastalıklı olduğundan bir vârise sahip olması imkânsız bulunan Charles II'nin tahta çıkmasıyle ortaya çıktı. Fransa hanedanı, Anne d'Autriche'in ve Marie-Thérèse'in haklarını ileri sürdü; Habsburg hanedanı, İspanya kraliçesi Mariana'nın ve kralın ikinci kızı Margarita Teresa'nın (imparator Leopold I'in karısı) haklarını, Bavyera hanedanı da, Habsburg'lu Marie-Antoinette ile seçici prens Maximilian Emmanuel'in oğlu (yani Margarete Théresia'nın ve imparator Leopold I'in torunu) Joseph Ferdinand'ın haklarını savundular. Charles II ölümünden kısa süre önce (1 kasım 1700) en yakın akrabası Philippe d'Anjou'yu (Louis XIV'ün torunu) bir vasiyetnamesiyle (ispanyol sömürgelerinin parçalanmaması için) vârisi ilân etti (2 ekim). Bu vasiyetnamenin Louis XIV tarafından kabulü (16 kasım 1700), üstelik Anjou dükünün Fransa tahtı üstündeki haklarının da devam edeceğinin açıklanması (1 şubat 1701), Avrupa'yı kızdırdı. İspanyol Felemenki'nin fransız birlikleri tarafından işgali ve Hollandalıların Set müstahkem mevkilerinden atılması (5-6 şubat 1701) avrupalıları kaygılandırdı ve Fransa'ya karşı güçlü bir koalisyon kurulmasına yol açtı (La Haye, eylül 1701). Bu koalisyon İngiltere'yi, Birleşik Eyaletler'i, Avusturya imparatorluğunu, Danimarka'yı, birçok alman prensini, Savoia'yı ve özellikle Portekiz'i (İngiltere'ye iktisadî bağlarla bağlandı, Methuen antlaşması, 1703) biraraya getirdi. William III'ün ölümünden sonra (19 mart 1702) koalisyon, Heinsius, prens Eugen ve ingiliz generali Marlborough üçlüsü tarafından yönetildi. Buna karşılık Louis XIV'ün müttefikleri Bavyera, Köln, İsveç ve Macaristan zayıf veya sağlam değildi; üstelik Berwick, Vendôme ve Villars dışında çevresindeki generaller orta derecedeydi. 15 Mayıs 1702'de, uzun savaş başladı; Fransızlar önce başarılar elde ettiler (Friedlingen'de ekim 1702'de, sonra Höchstädt'te Villars'ın zaferi, 20 eylül 1703); fakat, Felemenk'ten gelen Marlborough kuvvetlerinin Almanya'da prens Eugen kuvvetleriyle birleşmesi birçok yenilgiye yol açtı (Blenheim veya Höchstädt yenilgileri [13 ağustos 1704], Bavyera ve Landau'nun kaybı); Villeroy'un Ramillies'de bozguna uğraması (23 mayıs 1706), Marlborough'a Belçika yolunu açtı ve İspanya'da Cebelitarık'a yerleşmiş olan İngilizlerin (1704) desteklediği arşidük Karl tahta çıkmak için Madrid'e gelen Felipe V'i geçici olarak kovdu (1706); ayrıca Eugen'in İtalya'ya müdahalesi (Torino'nun alınması, 7 eylül 1706) yarımadadaki savaşa fiilen son verdi ve Napoli krallığı 1707'de ortadan kalktı. 1708'de Eugen'in Felemenk'te Marlborough ile birleşmesi üzerine Fransızlar Oudenaarde'de yenildiler (11 temmuz); Boufflers'in başarılı savunmasına rağmen Lille düştü (ekim-aralık) ve kuzey sınırı istilâya açıldı. Villars, Malplaquet'de müttefikleri durdurmayı başardı (11 eylül 1709) ve Vendôme dükü Villaviciosa da (aralık 1710) Felipe V'i Charles III'e karşı tekrar tahta çıkarmayı başardı.

Denain'deki zaferle (24 temmuz 1712) kesinleşen bu gelişme üzerine önce İngiltere ile görüşmeler tekrar başladı ve Louis XIV'ün vârislerinin İspanya verasetinden vaz geçmeleri ve savaşa karşı olan tory'lerin seçimleri kazanmasıyle olumlu bir şekilde gelişti. Hollandalıların bazı çekimserliklerine (Heinsius) rağmen görüşmeler 1711'de Londra'da gizli bir barış antlaşmasıyle (8 ekim) ve 1713'te Utrecht'te ayrı ayrı barış anlaşmaları imzalanmasıyle sonuçlandı; sonra imparatorlukla imzalanan Rastatt (6 veya 7 mart 1714) ve Baden (7 eylül 1714) antlaşmalarıyle tamamlandı.

Bütün istekleri gerçekleşen İngiltere'nin denizlerdeki hâkimiyetini muhafazasına ve Charles II'nin önlemek istediği «ispanyol sömürgelerinin parçalanması»nı gerçekleştirmesine karşılık, Louis XIV, sınırlarını muhafaza etmiş ve torununun İspanya ve Hindistan imparatoru olmasını (savaşın hedefi) sağlamıştı; fakat Fransa bitkin düşmüştü. (L)

Veraset savaşı (POLONYA), İspanya, Sardinya ve Bavyera'nın müttefiki olan Fransa ile Rusya ve Avusturya arasındaki savaş (1733-1738). Saksonya seçici prensi ve Polonya kralı August II, ölümünden sonra topraklarının Avusturya tarafından bölünülmesine engel olmak için, Fransa ve Bavyera ile iki savunma antlaşması imzalamıştı (1732). Sonradan tahta çıkan August III'ü ve Stanislaw Leszczynski'yi adaylıktan uzaklaştırmak isteyen Rusya ve Avusturya, Portekiz kralının ikinci oğlu Manuel'in adaylığını desteklemeğe karar verdiler. Polonya'yı işgal ettiler. Stanislaw'ı yurt dışına kovduktan sonra Varşova'nın dış semtlerinden birinde August III'ü Polonya kralı seçtirdiler. Bunun üzerine Avusturya ile ilişkisini kesen Fransa, Sardinya, İspanya ve Bavyera ile ittifak yaptı. İsveç ile Türkiye'nin Rusya'ya karşı bir oyalama savaşı yapmaları için görüşmelere girişti. Buna paralel olarak Fransızlar Bavyera kuvvetleri ile birleşmeğe çalışmadan Lorraine'i, sonra Kehl'i (1733) ve Philippsburg'u (1734) işgal ettiler. İtalya'da Sardinyalılar ve İspanyollar, fransız kuvvetlerinin himayesi altında birkaç yeri almakla (Milanese, Napoli) yetindi ve bir fransız kuvveti Parma ve Guastalla zaferlerinden sonra Mantova önünde bozguna uğradı (1735).

Savaşın çıkmasına yol açan Polonya veraseti meselesi, Stanislaw'ın «isteyerek» vaz geçmesiyle ve Polonyalıların hürriyetlerinin onaylanmasıyle çözüldü. Stanislaw'a haklarından vaz geçmesine karşılık kaydı hayat şartıyle Lorraine ve Bar dükleri (ölümünde tekrar Fransa'ya geçecekleri) verildi. İtalya'da Don Carlos, Farnese'lerin ve Medici'lerin verasetinden vaz geçti; buna karşılık Napoli'yi, Sicilya'yı ve Toscana presidio'larını aldı; Avusturya imparatoru da Milanese'yi ve Mantova'yı muhafaza etti. (L)

VERATRİK sıf. (fr. *vératrique*). Kim. Formülü $C_6H_3(CO_2H)(OCH_3)_2$ olan bir asit için kullanılır; 179°C'ta ergir, sabadilla tohumlarında bulunur. *Eşanl.* DİMETİLPİROKATEŞİK, 3-4 DİMETOKSİBENZOİK. (L)

VERATRİN i. (fr. *vératrine*). Eczc. ve Toksikol. Beyaz çöplemede bulunan, damar genişletici ve tansiyon düşürücü etki gösteren alkaloit; yüksek tansiyon tedavisinde kullanılır. (Yüksek dozda zehirlidir; dozu, vakaya göre iyi ayarlanmalıdır.) [L]

VERATROL i. (fr. *vératrole*). Kim. Pirokateşinin $C_6H_4(OCH_3)_2$ —1—2 formülündeki dimetil eteri; 21°C'ta ergir. 207°C'ta kaynar. (Şakayık kokusunu andıran güzel bir kokusu vardır.) [L]

VERATRUM i. Çokyıllık otsu bitki: Yaprakları geniş ve oval, kökleri etli ve çok zehirlidir; bu kökü yiyen hayvan derhal ölür. (Avrupa'da iki türü vardır: beyaz çiçekli veratrum 1,50 m boyundadır; çiçeklerinin iç kısmı beyaz, dış kısmı yeşilimsidir; kırmızı çiçekli veratrum 1 m boyundadır.

Foto. A.C.L., X (LAROUSSE)

Birincisi, çayırlarda, ikincisi ormanlarda yetişir.) [Zambakgillerden.] (L)

VERAVAL, Hindistan'da (Gucerat) şehir, Kathiavar yarımadasında, Umman denizi kıyısında; 60 900 nüf. Kereste, keten, susam yağı sanayii ve ticareti. Balıkçılık. (L)

VERAYA çoğl. i. (ar. *verâ*'dan *verâyâ*). *Esk.* Yaratıklar. (M)

VERBANİA, İtalya'da şehir, Piemonte'de (Novara ili), Maggiore gölünün batı kıyısında; 29 800 nüf. Sunî elyaf dokumacılığı. Verbania'ya bağlı olan Pallanza komünü kısmen göl kıyısında kurulmuştur; gözde bir sayfiye yeri ve Borromeo adalarına giden gemilerin iskelesidir; Villa Tarento'da zengin bitkileriyle meşhur bahçe. (L)

VERBANO gölü, Maggiore gölünün başka bir adı. (L)

VERBASCUM i. Sığırkuyruğunun ilmî cins adı. (Sıracagillerden.) [L]

VERBENA i. Mine çiçeğinin ilmî adı. (L)

VERBERCKT veya **VERBRECHT** (Jacques veya Jacob), flaman heykeltıraş-dekoratörü (Anvers 1704-Paris 1771). Versailles'da kraliçenin odasında; Chisy'de, Bellevue'de, Bourgogne Devletleri sarayında, Dijon'da çalıştı. (L)

VERBİEST (Ferdinand), flaman misyoneri (Pittem, Flandre 1623-Pekin 1688). Cizvit tarikatına girdi. 1659'da Çin'e çağrıldı. Uzun yıllar hapiste kaldı. İmparator K'anghi ergin yaşa gelince onu Matematik bürosu başkanlığına getirdi. Verbiest, bu görevde imparatorluğun başlıca coğrafî noktalarını belirledi, Çin ve Rusya sınırlarını tespit eden görüşmeleri yönetti ve 1681'de 400'den fazla top yaptırdı. Latince ve çince birçok eser yazdı. (L)

VERBOMANİ i. (fr. *verbomanie*). Aşırı konuşma eğilimi. (Verbomani, davranma aczinin ifadesidir.) [L]

VERBRUGGEN (Hendrik Frans), flaman heykeltıraşı (Anvers 1654-ay.y. 1724), heykeltıraş Pieter Verbruggen'in oğlu. Meşe ağacından, heykellerle süslü barok tarzı vaiz kürsüleri, günah çıkarma hücreleri (Grimbergen'deki günah çıkarma hücresi) yaptı. En önemli eseri, Saints-Michel-et-Gudule piskoposluk kürsüsüdür (Brüksel). [L]

VERCASSİVELLAUNUS, arverni şefi (M. Ö. I. yy.). Alesia savaşı sırasında Galya yardım ordusuna kumanda etti. Sezar'ın siperlerine büyük zarar verdikten sonra roma süvarisi tarafından yenilerek esir edildi (M. Ö. 52). [L]

VERCEL (Roger), fransız yazarı (Le Mans 1894 - Dinan 1957). Öğretmenlik yaptı, romanlar yazdı. Başlıca eserleri: *Notre Père Trajan* (Trajan Babamız) [1930], *Au Large de l'Eden* (Eden Açıklarında) [1932], Goncurt ödülü kazanan *Capitaine Conan* (Yüzbaşı Conan) [1934], *Remorques* (Römorklar) [1935], *Rafales* (Bora) [1946] ve *Fosse aux Vents* (Rüzgârlı Çukur) [1949-1951], *Vent de Terre* (Kara Yeli) [1961]. (L)

VERCELLİ, İtalya'da şehir, Piemonte'de, il idare merkezi, Sesia'nın kıyısında; 50 900 nüf. Yapımına 1572'de başlanan katedral (kütüphanesinde zengin elyazmaları); XIII. yy.dan kalma Sant'Andrea bazilikası; XIV. yy.dan kalma manastır; XIII. yy.dan San Francesco kilisesi. Ovada, Torino ve Milano arasında kurulan şehir, önemli bir ulaşım yolları kavşağıdır; pirinç; sanayi (jüt dokumacılığı ve sunî dokumalar, kimya sanayii, kâğıt fabrikaları). *Vercelli ili,* 400 200 nüf. Kuzeyde Rosa dağından güneyde Po'ya kadar uzanır.

— Tar. Vercelli, *Libici*'lerin başkentiydi *(Vercellae Libicorum),* yakınlarında altın madenleri işletiliyordu. Marius, Kimbrileri M.Ö. 101'de burada yendi. 1050'de Vercelli'de toplanan bir din meclisi Berenger de Tours'u mahkûm etti. Vercelli Ortaçağda bağımsız ve güçlü bir cumhuriyetti. 1335'te Azzone Visconti'nin eline geçti; sonra Savoia dukalarının (1427) oldu. 1638-1659 Arası İspanyollar ve Napolyon I zamanında Fransızlar tarafından işgal edildi. 1814'te Savoia sülâlesine geri verildi. (L)

VERCHÈRES, Kanada'da (Quebec) idare bölümü, Saint-Laurent'in sağ kıyısında; 25 700 nüf. İdare merkezi, *Verchères* (1 800 nüf.). [L]

VERCİNGÉTORİX, galyalı önder (Arverni ülkesi M.Ö. 72'ye doğr. - Roma M.Ö. 46). Arverni'nin en soylu ailelerinden birinin çocuğuydu. Babası Celtill öbür soyluların saldırılarına uğramış ve tahta göz dikmekle suçlanarak ölüme mahkûm edilmişti. Vercingétorix'in Arverni'ler üstünde büyük bir etkisi vardı. Buna bilen Sezar, kendisiyle dostça ilişkiler kurdu. 52'de, Sezar'ın artık Galya'da bulunmaması üzerine, Carnuti'lerin *Genabum*'daki (Orléans) ayaklanmasından cesaret alan Galya başkaldırdı. Vercingétorix, Galyalıları birleşmeğe ikna etti ve kendisine bir çeşit başkumandanlık verilmesini sağladı. Sezar'ın geri dönmesi üzerine Auvergne'e sığınmak zorunda kaldı, Gergovia'ya çekildi. Sezar, çetin saldırılardan sonra kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Agedincum'da (Sens), Lutèce yakınlarında harekâtta bulunan Labienus'un yanına gitti. Vercingétorix, Dijon yakınında Sezar'a saldırdı. Yenilgiye uğradı, Alésia'ya çekildi; burada Sezar Vercingétorix'i ablukaya aldı. Vercingétorix, kuşatılmış halkı beslemek için, kutsal sayılan atları öldürtmeyi reddetti; buna karşılık kadınlarla çocukları dışarı çıkardı. Romalılar ise, başlarına dert açabilir düşüncesiyle bunları korumadılar ve ateş hatları arasında sefil bir şekilde ölüme terk ettiler. Başarı umutlarını yitiren Vercingétorix adamlarını kurtarmak amacıyle teslim oldu. Roma'da hapsedildi, altı yıl sonra Sezar'ın tören alayında halka gösterildi ve ardından idam edildi (46). [L]

VERCORS, Fransa'da Kuzey Önalpler'in en geniş kütlesi, Drôme ve İsère arasında (Drôme ve İsère idare bölgeleri), *Grand-Veymont*'da 2 341 m. Vercors, basit yapılı ve kesintisiz tebeşir çağı kalker kıvrımlarından meydana gelir; yükseltisi 1 500 m'yi ender olarak aşar: uzun sırtlar, ürgonyen antiklinalleridir ve senklinal çöküntüleri çok derinleşmemiştir. Vercors'un ekonomisi, bölgenin yarısından çocuğunu örten ormanların işletilmesine ve özellikle süt ürünleri sağlayan sığır yetiştiriciliğine dayanır. (L)

VERCORS (Jean BRULLER. — denir), fransız yazarı ve desinatörü (Paris 1902). Salon d'Araignée'de, Gus Bufa'nın tarzını andıran ve kötümser bir mizacın ürünü olan kompozisyonlar sergiledi. Bu eserleri *Vingt et Une Recettes Pratiques de Mort Violente* (Anî Ölümler İçin Pratik Yirmi Bir Reçete) [1928] adıyle albüm halinde yayımladı. VERCORS takma adıyle 1942'de alman işgali altında gizlice çıkan *Susan Deniz* (Le Silence de la Mer) adındaki bir hikâyeyle tanındı. (L)

Vercors savaşı, 1944'te Vercors bölgesinde, fransız direnme kuvvetleriyle alman ordusunun yaptığı savaş. (L)

VERÇENİK veya **VARŞAMBA,** bugün **Üçtepe dağı,** Doğu Karadeniz bölümünde Rize dağlarının, Kaçkar dağından sonra en yüksek dağı; 3 711 m. Kaçkar dağının güneybatısındadır. Yapısında iri billûrlu granodiozitlerin hâkim bulunduğu Verçenik dağının yüksek doruk kesimi, orman ve dağ çayırları sınırının üstündedir; burada Dördüncü zamandan kalma buzul yalakları ve buzultaşları yer alır. (M)

VERD i. (ar. *verd*). *Esk.* Gül. || *Mâ-ül verd,* gül suyu. || *Verd-i naz,* naz gülü. (M)

VERD i. (ar. *verd*). *Esk.* Doru at. || Hz. Muhammed'in yedi atından birinin adı. || Doru renkte olan aslan. || *Vedr-i ağbes,* doru at. (M)

VERDAGUER I SANTALO (Jacint), katalan şairi (Folgarolas, Vich yakınları 1845 -Vallvidrera, Barcelona 1902). 1870'te papaz oldu, Oris'de Vignolas, sonra Comillas markisinin kilisesi sahipliğine getirildi. «Atlantida» (1877) adlı manzumesi katalan edebiyatının en büyük anıtlarından biri sayılır. «Canigou» (1885) adlı manzumesi ise, yerel efsaneleri, eskiçağ mitoslarını ve hıristiyan mucizelerini yansıtan bir destandır. Bu eserleri lirik derlemeler izledi: *Aziz Jean'ın Rüyası* (1887), *Vatan* (1888) ve üçlemesi *Çocuk İsa* (1890). [L]

VERDE burnu, Senegal kıyısında yüksek burun, yanı başında yükselen «iki meme» tepeleri Dakar savunma sisteminin bir parçasıdır. Sebze tarımı. — *Verde burnu bölgesi,* Dakar'ı içine alır. Senegal'in yedi büyük idare bölümünden biridir. (L)

VERDELOT (Philippe), besteci, Carpentras'da doğduğu sanılır (öl. 1540'a doğr.). Floransa'da San Giovanni Battista kapellasında yönetici olarak çalıştı. Vasari, onun fransız olduğunu ileri sürer. Beri yandan Attaignant onun motetlerinden ikisini PHİLIPPE DES LOUGES adı altında yayımladı. Savanarole hareketine bağlı kaldığı sanılır. *Liber Primus Missarum* derlemesi içinde bir missa ve birkaç motet yayımladı. Din dışı müzik alanında İtalya'daki madrigalcilerin ilk yaratıcılarından biri sayılır. Ayrıca. 4, 5, 6 sesli madrigal kitapları vardır. (L)

VERDEN AN DER ALLER, Almanya'da (Batı Almanya, Aşağı Saksonya) şehir, Aller'in kıyısında; 17 000 nüf. Tahta işçiliği. Sur kalıntıları. XI.-XV. yy. arasında yapılan katedral. (L)

VERDET (Marcel Emile), fransız fizikçisi (Nîmes 1824 - Avignon 1866). École Normale Supérieure'de okudu, sonra aynı okulda öğretim görevlisi olarak çalıştı ve École Polytechnique'te profesör (1863) oldu. Özellikle indüklenmiş akımlar ve magnetik dönel polarılma üstüne araştırmalar yaptı. (L)

Verdet sabiti. Bk. *Dönmeli magnetik* POLARMA*.

VERDİ i. (*vermek*'ten *ver-di*). Hidrol. Bir akarsuyun belirli bir noktasından bir saniyede akan su miktarı. *Eşanl.* DEBİ. Bk. ANSİKL.

— Fiz. Herhangi bir cihazın birim zamanda verdiği sıvı veya gaz miktarı.

— ANSİKL. Hidrol. *Verdi,* genellikle metre küp cinsinden hesaplanır. Eğer verdinin ölçüldüğü yer belirtilmemişse, akarsuyun ağzındaki verdi söz konusudur. Vedri, *ıslak kesit*'in metre kare cinsinden yüzeyi ile metre başına saniyedeki ortalama hız çarpılarak bulunur.

Verdileri, uç verdiler (minimum ve maksimum) ve ortalama verdi (veya modül*) diye ikiye ayırmak gerekir. Ortalama verdi aylık, yıllık veya daha uzun bir süre için hesaplanabilir. Bağıl ortalama verdilere «özgül modüller» de denir. Aylık verdi katsayısı, her aylık ortalamanın veya modülün oranıdır. Rejim düzensizlikleri de, aylık uç ortalamaların oranıyle ölçülür. (L)

VERDİ (Giuseppe), italyan bestecisi (Roncole, Busseto yakınları, Parma ili 1813 - Milano 1901). İlk müzik öğretmeni Busseto orgcusu F. Provesi idi; Milano konservatuvarına giremedi, kapella yöneticisi olarak Busseto'ya döndü. İlk operası *Oberto Conte di San Bonifacio* 1839'da Milano Scala'sında temsil edildi ve büyük ilgi gördü. İkinci operasının (*Un Giorno di Regno*) tutulmaması üzerine melodrama yöneldi ve başarıya ulaşmak için bütün imkânları denedi: Bellini'yi taklit etti, çağdaş tarihten ve siyasî olaylardan yararlandı, halkın ruhunu okşayan ve dram yönü ağır basan konuları işledi. *Nabucco* (1842), *I Lombardi alla Prima Crociata* (1843), *Ernani* ve *I Due Foscari* (1844), *Giovanna d'arco* ve *Alzira* (1845), *Attila* (1846) adlı operalarında halk tiyatrosunun ruhunu kavradığını gösteren güzel bölümler yer almaktadır. Bu yeni dönemin başlıca eserleri *Macbeth* ve *I Masnadieri* (1847), *La Battaglia di Legrano* ve *Luisa Miller* (1849), *Stiffelio* veya *Araldo*'dur (1850). Olgunluk çağı eserleri şunlardır: *Rigoletto, Il Travatore* (1853), *Sicilya'da Akşam Duaları* (Paris, 1855), *Simon Boccanegra* (1857), *Un Ballo in Maschera* (1859), *La Forza del Destino* (1862). Verdi ancak bu dönemden sonra kendi anlayışına uygun librettocular bulabildi: Arrigo Boîto, Ghislanzoni. Bestecinin son şaheserlerini yazmasında bu seçme librettocuların büyük rolü oldu: *Don Carlos* (Paris, 1867), *Aïda* (Kahire, 1871), *Othello* (1886) ve *Falstaff* (1893); Verdi, ayrıca, dinî ses müziği, kantatlar (*Suona la Tromba,* 1848; *Inno delle Nazioni,* 1862), A. Manzoni için *Requiem* (1874), Rossini için *Libera me* (1868), *Pater Noster*

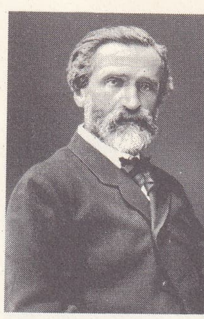

VERDI

VERDON boğazları

verem aşısı

Foto. Delius, T.C.F. (LAROUSSE) ; MEYDAN

VERGENNES
XVIII. yy. gravürü,
Cabinet des Estampes,
Paris

P.P. VERGERIO
(1498-1565)
1564 gravürü
Cabinet des Estampes,
Paris

(1880), soprano ve yaylılar için *Ave Maria* (1880), 4 sesli *Ave Maria* (1889), koro ve orkestra için *Stabat Mater* (1898), iki koro ve orkestra için *Te Deum* (1898), 4 sesli *Laudi alla Vergine Maria* (1898), şarkı ve piyano için *Sei Romanze* (1848) v.b. besteledi. Oda müziği türünde yaylı çalgılar için bir *mi* minör dörtlüsü vardır (*Quartetto per Archi*). [L]

VERDİER (Pierre), XVII. yy.da yaşamış fransız kemancısı. Başka fransız müzikçilerle birlikte İsveç kraliçesi Christine'in sarayına alındı, İsveç'e yerleşti. Eserlerinin birçoğu Uppsala kütüphanesinde bulunmaktadır. —Oğlu PİERRE (öl. 1706), İsveç Saray kapellasında yönetici oldu. (L)

VERDİRMEK ettrg. f. (*vermek*'ten *ver-dirmek*). Vermesini sağlamak, vermek işini yaptırmak. (M)

VERDİYE i. (ar. *verd*'den *verdiye*). Bot. *Esk.* Gülgiller familyası. (M)

VERDON, Fransa'da Güney Alpler'de ırmak, Durance'ın kolu (sol kıyı); 200 km. Trois-Evêchés kütlesinden inen Verdon, Allos, Colmars, Saint-André-les-Alpes (burada İssole'u alarak genişler) ve Castellane'dan geçer. Sonra derin boğazları aşar. (L)

VERDONCK (Cornelius), belçikalı besteci (Turnhout 1563'e doğr.-Anvers 1625). Anvers'de yetişti; motetler, bir Magnificat, fransız şarkıları ve birçok madrigal besteledi. (L)

Verdon kanalı, Fransa'da sulama kanalı; Verdon'un sularını Quinson yakınında alır ve kısmen yeraltından geçen bir yolla Aix-en-Provence havzasına ulaştırır. Verdisi: 6 m^3/sn. (L)

VERDUN, Fransa'da Meuse idare çevresinin merkezi, Meuse ırmağının kıyısında, Meuse yamaçlarının batısında; 25 238 nüf. Birinci Dünya savaşındaki korkunç yıkıntıdan sonra şehir büyük bir özenle yeniden kuruldu; ama İkinci Dünya savaşında tekrar hasar gördü. —*İdare çevresi,* 99 084 nüf. (L)

VERDUN, Kanada'da (Quebec) şehir, Montréal'in banliyösünde ve güneydoğusunda; 78 300 nüf. (L)

VERDUN antlaşması, Verdun'da imparator Lothar ile kardeşleri germen Ludwig ve Kel Charles arasında imzalanan (ağustos 843) antlaşma. Amacı Karolenj imparatorluğunun veraset meselesini çözmekti. (L)

Verdun muharebesi. Birinci Dünya savaşı sırasında ve özellikle 1916'da Verdun mühim rol oynadı, bunun sebebi kuzeydoğu savunmasını düzenleyenlerin 1870-1872'den beri şehri Meuse'ün her iki kıyısında uzanan geniş bir müstahkem ordugâh haline getirmeleriydi.

1916'da Verdun, alman genelkurmayı tarafından başarısı bütün dünyada bir sembol haline gelecek bir yarma hücumunun uygulanma noktası olarak seçildi (Bk. DÜNYA SAVAŞI [*Birinci*].)

4 Ağustos 1916'dan sonra fransız karşı hücumlarıyle Souville dolayları ve Froideterre kurtarıldı ve hazırlanan karşı hücumda Mangin, 24 ekimde Douaumont'u, 2 kasımda Vaux'yu, 15 aralıkta da Hardaumont'u, Bezonvaux'yu ve Vacherauville'i ele geçirdi. 1916'da Meuse'ün sol kıyısında kaybedilen bütün toprakları geri alarak Verdun'ü kesinlikle kurtardı. (L)

VERDY (Nelly GUİLLERM, **Violette** — denir), fransız kadın dansçı (Pont-l'Abbé 1933). Sanat hayatına 1946'da Champs-Elysées balesinde başladı, 1949'da *Ballerine* adlı filmi çevirdi, daha sonra *Malatesta* piyesinde oynadı. Paris balesine girerek 1953'te R. Petit'nin *Kurt* balesinin ilk temsilini canlandırdı. London's Festival ballet (1954), Milano Scala'sı (1955), Rambert balesi ve American Ballet theatre'da (1957) çalıştı. 1957'den beri New York City ballet'de çalışmaktadır. (L)

VERDY DU VERNOİS (Julius VON), prusyalı general (Freistadt, Silezya 1832-Stockholm 1910). Prusya prensinin karargâhında binbaşı olarak bulundu; Bohemya (1866) ve Fransa (1870) savaşlarına katıldı; Strasburg valisi (1887), sonra savunma bakanı oldu (1889). [L]

VERE i. (*vermek*'ten *ver-e*). Tar. Kale v.b. korunmuş bir yerin düşmana teslim edilmesi. (M)

VERE (Edward DE), on yedinci **Oxford** kontu, ingiliz lirik şairi (1550-Newington, Londra yakınları 1604). Özellikle, *Zarif Kafiyeler Cenneti* (1576) adlı kitabındaki şiirleriyle tanındı. Lyly, *Euphues*'u, ona adadı. (L)

VERE (John DE), on üçüncü **Oxford** kontu, ingiliz baronu (1443-1513). Lancaster'cılar arasında önemli bir rol oynadı. 1470-1471 Buhranı sırasında Warwick ile savaştı. Hapsedildi; kaçarak Bretagne'da Henry Tudor'un yanına sığındı. 1497 Cornwall ayaklanmasını bastırdı ve Henry VII'nin düşmanı olan birçok Lordlar kamarası üyesini yargılamak zorunda kaldı. (L)

VERE (Robert DE), dokuzuncu **Oxford** kontu, ingiliz baronu (1361-Louvain 1392), Richard II'nin gözdesi. Kendisine yapılan lutuf ve ihsanlar baronların kızmasına yol açtı. 1387 Ayaklanması sırasında kralcı bir ordu kurmağa çalıştı, ama yenildi ve kurtuluşu kaçmakta buldu. İhanet suçuyle mahkûm oldu; Hollanda'ya sığındı. (L)

VERECEK i. (*vermek*'ten *ver-ecek*). Ödenmesi gereken para. *Eşanl.* BORÇ. *Zt.* ALACAK. (M)

VERECEKLİ sıf. (*verecek*'ten *verecek-li*). Vereceği olan. *Eşanl.* BORÇLU. *Zt.* ALACAKLI. (M)

VEREDARİUS i. (*veredus,* posta atı'ndan lat. k.). Eskiçağda imparatorluğun resmî yazılarını taşımakla görevli memur. (Bunlar geçtikleri yerlerde casusluk da yaparlardı.) [L]

VEREENİGİNG, Güney Afrika cumhuriyetinde (Transvaal) şehir. Vaal'in kıyısında; 81 300 nüf. Önemli metalürji (çelik fabrikaları) ve kimya sanayii merkezi.

— Tar. Vereeniging 1892'de kuruldu. Boer cumhuriyetleri Orange ve Transvaal'in Britanya imparatorluğuna ilhakını onaylayan antlaşma (bazen *Pretoria barışı* denir) 31 mayıs 1902'de burada imzalandı. (L)

VEREK i. (ar. *verek*). Anat. *Esk.* Kalça kemiği.

◆ **Verekî** sıf. Anat. *Esk.* Kalça veya kalça kemiği ile ilgili. (M)

VEREK i. Bot. Senegal akasyasının uolofça adı. (L)

VEREM i. (ar. k.). Patol. Koch basilinin yol açtığı bulaşıcı hastalık. (Bk. ANSİKL.) || Sıf. Bu hastalığa yakalanmış: *Bu çocuk verem.* || *Esk.* Şiş, yumru.

— ANSİKL. Patol. *Verem*'in başlıca özellikleri şöyle sıralanabilir: 1. mikrobiyoloji bakımından, lezyonlarda ve sızıntılarda (irin, balgam) Koch basili bulunur; 2. anatomi bakımından, çoğu zaman (fakat her zaman değil) «tüberkül» denilen özgül bir lezyonla sonuçlanan iltihabî bir reaksiyon yapar; 3. klinik bakımından, ya belli bir yerde yerleşir (en yaygın şekli budur; akciğer, kemik, bağırsak, lenf düğümleri, böbrek v.b. veremi), ya da hızla genelleşme eğilimi (granüli) gösterir.

● *Verem enfeksiyonu.* İlk enfeksiyon sırasında vücuda giren basiller, lenf damarlarıyle, mikrobun girdiği bölgedeki lenf düğümlerine kadar (bronşlar, akciğer veya sindirim yoluyle bulaşma halinde, nefes borusu, bronş veya karınzarı lenfa düğümleri) kadar ilerler. Verem basili kültüründen elde edilen tüberkülin denilen bir özüt aşılanarak bir kimsenin verem mikrobu almış olup olmayacağı anlaşılır.

B.C.G. aşısı (Calmette ve Guérin tarafından elde edilen patojen olmayan basil) ile sağlanan verem bağışıklığı bugün birçok ülkede başarıyle uygulanmaktadır. Bu aşı verem hastalığının sayısını ve ağırlığını azaltarak veremin yerleşik niteliğini yavaş yavaş ortadan kaldıracaktır.

● *Verem hastalığı.* İlk enfeksiyonun klinik görüntülerinden (lenf düğümü-akciğer lezyonu, düğümlü eritem, tifobasiloz), ayrı olarak, hastalık değişik süreli bir gizlilik devresinden sonra herhangi bir organda yerleşip o organda lokal veremlere sebep olabilir; akciğerde yerleşmesi hâlâ en sık görülenidir. Veremin akciğerde gelişen lezyonlu şekli olan *akciğer veremi,* ilk enfeksiyondan hemen sonra, yahut birkaç senelik bir aradan sonra ortaya çıkabilir.

a) *Akciğer vereminin anatomik görüntüleri* çeşitlidir: dağınık düğümlü; lokal düğümlü; ülserli (kavernli); ülserli düğümlü (en sık görülen şekil); basit kan oturmalı (sınırlı veya sızıntılı alveolitler, zatürree veya bronkopnömoni şeklinde yaygın alveolitler); plevra-akciğer veremi (bir zatülcenple beraber görüldüğü şekil) gibi.

b) *Klinik belirtiler,* göğüs ağrıları, öksürük, balgam çıkarma, nefes darlığı, ateş, terleme, iştahsızlık, zayıflama, bronşlarda hırıltı duyulmasıdır. Hırıltılı nefes sesi ilerlemiş bir veremin başlıca belirtisidir. En ufak bir belirti halinde akciğerlerin röntgenle sık sık muayene edilerek kontroldan geçirilmesi, tarama yapılması, yukarıda sayılan hastalık belirtileri meydana çıkmadan önce hastalığın daha başlangıçta teşhis edilmesini sağlar.

c) *Teşhis,* balgamda Koch basilinin bulunmasına dayanır. Fakat bugün çok iyi bilinen özel radyolojik görüntüler balgam çıkarmadan önce de teşhis koymak için yeterlidir; teşhisin yerinde olduğu, yapılan tedavinin yararlı olması ile de doğrulanır.

ç) Eskiden ağır olan hastalık sonucu spesifik ilâçların bulunması ile çok daha tehlikesiz hale gelmiştir. Hastalık, vakaların çoğunda, yenilmekte ve hasta iyileşmektedir.

d) *Tedavi.* Dinlenme, sanatoryumlarda uygulanan beslenme ve sağlık kürleri gibi klasik usuller bugün de değerlerini korumaktadır. Bünyenin güçlendirilmesini öngören bu tedavilerin yanı sıra, eskiden akciğerin dinlendirilmesi metotları da (kollaps tedavisi [plevra içi veya dışı kollaps (pnömotoraks)] veya torakoplasti) uygulanırdı. Bugün bunların yerini daha ileri bir teknik olan akciğer cerrahîsi almıştır (pnömonektomi, lobektomi, parça çıkarma). Fakat şimdi bütün tedavilerden üstün olarak hastalığın sonucuna en büyük etkiyi yapan unsur, özgül antibiyotik ilâçlardır (streptomisin, P. A. S. ve izoniyazid).

● *Türkiye'de,* XIX. yy.dan itibaren birbiri ardınca devam eden savaşların yol açtığı beslenme ve bakım yetersizliği yüzünden verem, Birinci Dünya savaşı sonunda çok yaygın bir duruma geldi. Bu hastalığa karşı mücadelede halkın da katkısını sağlamak amacıyle ilk verem savaş derneği olan «Veremle Mücadele Osmanlı cemiyeti» 1918'de İstanbul'da kuruldu. Cumhuriyet döneminde hastalığın yaygınlığı önlenemedi; İkinci Dünya savaşı, durumun kötüleşmesine yol açtı. 1944 Yılında verem savaş derneklerinin çoğaltılması ve güçlendirilmesi yoluyle yeni bir kampanyaya girişildi. 1952 Yılında WHO ve UNİCEF ile B.C.G. kampanyası için bir anlaşma imzalandı ve kampanya 1953 yılında Trakya'da başlatıldı. 1960 Yılında Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığı bünyesinde bir Verem Savaşı Genel müdürlüğü kurulması, vereme karşı mücadelenin daha etkili bir şekilde yürütülmesine yardımcı oldu.

— Vet. Verem bütün evcil hayvanlarda ve kuşlarda, özellikle sığırlarda görülür; domuzlarda, özellikle süthane artıklarıyle beslenenlerde yaygındır; etçil hayvanlarda da sık görülür ve bunlara (kedi, köpek) hemen daima insandan geçer; koyun, keçi ve beygirde daha nadirdir; eşekte istisnaî olarak görülür; nihayet kümes hayvanlarında, özellikle tavuk, hindi ve sülünde nispeten sık rastlanır. Papağanlar hastalığı çok kolay alır. Yetiştiriciler için gerçek bir âfet olan sığır veremine karşı çeşitli sağlık tedbiriyle savaşılır. (LM)

VEREMLİ sıf. (*verem*'den *verem-li*). Vereme yakalanmış. (M)

Verem Savaş derneği (TÜRKİYE ULUSAL —). Türkiye'de verem hastalığına karşı uyarıcı ve koruyucu mücadele yürütmek üzere kurulmuş olan kamu yararına derneklerin meydana getirdiği konfederas-

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

yon. İlk dernek, Birinci Dünya savaşının sonunda İstanbul'da *Veremle Mücadele Osmanlı cemiyeti* adıyle çalışmağa başladı, (1918); 1920'de İstanbul'un işgali üzerine dernek kapatıldı. 1923'te İzmir'de *İzmir Verem Mücadele Cemiyeti Hayriyesi,* Balıkesir'de *Veremle Mücadele Cemiyeti Hayriyeyi İslâmiyesi* kuruldu. İstanbul'da *Verem Mücadele cemiyeti* ikinci defa açıldı (1927). 1947'den sonra verem savaşı dernekleri, Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığıyle ortak çalışmağa başladı. 1949'da Türkiye Ulusal Verem Savaş derneği ve mahallî dernekler Sağlık bakanlığıyle birlikte, Verem Savaşı İstişare komisyonunu kurdular. Sağlık bakanlığı, bu derneklere para ve eleman yardımı yapmağa başladı. (M)

VERES (Péter), macar yazarı (Balmaujvaros 1897). Bir çiftlikte önce yanaşma, sonra işçi olarak çalıştı, 1918-1919 Macar devrimine katıldı. Radikal anlayıştaki yazıları 1945'e kadar birçok defa suçlanmasına yol açtı. *Üç Nesil* (1950 - 1957) adlı uzun romanından ve öbür eserlerinde iki savaş arasında yoksul macar köylülerinin hayatını gerçekçi bir üslûpla anlattı. (L)

VERESAYEV (Vikentiy Vikentyeviç SMIDOVIÇ, — denir), rus yazarı (Tula 1867 - Moskova 1945). Hekimdi. «İntelligentsia» üstüne yazdığı bir romanla (*Yolsuz,* 1895) ve özellikle *Bir Hekimin Cep Defterleri* (1901) adlı eseriyle tanındı. Eserlerinde, Rusya'nın geçirdiği çeşitli buhranlarda aydınların takındığı tavrı inceledi: *Çıkmaz Yol* (1924), *Kızkardeşler* (1933). Büyük ölçüde Bergson felsefesinin etkisi altında *Tolstoy ve Dostoyevski* (1911) adlı bir eserden başka, devrimden sonra yayımlanan ilgi çekici *Hatıralar* yazdı ve birçok tercüme yaptı (özellikle *İliada* ve *Odysseus,* 1945). 1943'te Stalin ödülünü aldı. (L)

VERESE çoğl. i. (ar. *vâriṣ*'ten *vereṣe*). *Esk.* Mirasçılar. (M)

VERESİ zf. (*vermek*'ten *ver-esi*). Veresiye. (M)

VERESİYE zf. (*veresi*'den *veresi-y-e*). Bedeli sonra verilmek üzere: *Bunları veresiye aldık.* || *Mec.* Önem vermeden, özenmeyerek: *Çok veresiye iş yapıyor.* (M)

VERESS (Sandor), macar bestecisi (Kolozsvar, bugün Cluj 1907). Bartok, Kodaly ve Lajtha'dan ders gördü; etnomüzikolog olarak Budapeşte Müzik akademisinde, sonra Bern konservatuvarında (1950) ders verdi. Balkan folklorundan ilham aldı. Baleler, iki senfoni (1936, 1953), orkestra veya yaylılar için birçok eser, konçertolar (piyano, keman), koro eserleri, oda müziği, piyano parçaları besteledi. (L)

VEREŞÇAGİN (Vasiliy Vasilyeviç), rus ressamı (Lyübeç, Çernigov ili 1842 - Port-Arthur savaşında 1904). Petersburg Güzel Sanatlar akademisinde okudu (1861 - 1863); Gérome'un atelyesine devam etmek için Paris'e (1864), sonra Münih'e gitti (1871-1874). 1874'te Petersburg'ta açtığı bir sergi, eserlerinin antimilitarist eğilimi dolayısıyle sert tartışmalara yol açtı. *Napolyon Rusya*'da adlı tablo dizisi Avrupa ve Amerika'nın birçok şehrinde sergilendi (1896-1898). [L]

VERETİLLUM i. Pennatula takımından mercan; sıcak ve ılık denizlerde yaşar. (Veretillumlar polip kolonileri halindedir; bireyler uzun topuzlu, etli, silindirimsi bir eksenin çevresinde dikine yer alır. Bunlar çok güzel saydam hayvanlardır; polipler kırmızı renkli, etli ve büzülgen bir eksenin ucunda bulunur. Koloninin büyüklüğü 60 sm'yi bulabilir; koloni, ekseninin polipsiz olan alt kısmıyle denizin dibinde yere tutunur.) [L]

VERETTİ (Antonio), italyan bestecisi (Verona 1900). Mattioli ve Alfano'dan ders gördü. Roma'da İtalyan Gençlik konservatuvarını kurdu. Pesaro, Cagliari ve Floransa konservatuvarlarını yönetti. Operalar (*Il Medico Volante,* 1923; *Una Favola di Andersen,* 1934; *Burlesca,* 1940; *I Sette Peccati,* 1954), senfonik eserler, üç senfoni (*İtalyan Senfonisi,* 1929; *Epik Senfoni,* 1938; *Kutsal Senfoni,* 1946), bir piyano konçertosu, bir oratoryo (*Il Figliuol Prodigo,* 1942), oda müziği (keman sonatı, 1952) besteledi. Ayrıca dizisel teknikten yararlanarak eserler verdi: *L'Allegria;* flüt konçertinosu; ses ve üç çalgı için *Eleji.* (L)

VEREV sıf. Bir köşeden karşı köşeye katlanmış veya kesilmiş: *Verev kumaş.* || Bu şekilde kesilen kumaştan yapılmış: *Verev etek.*

— İşl. *Verev iğne,* kumaş üzerinde düz çizgili motiflerin yapılmasında kullanılır işleme türü. (Bu tür işlemelerde iplikler kumaş üzerinde eğik hatlar meydana getirir.) [M]

VERGA, Kuzey Fas'ta ırmak, vad Sebu'nun kolu; 170 km. Verga, Orta Rif'te, Cebel Tidigin'in yamaçlarından doğar, kuzey-güney yönünde uzanan boğazlarda akar, sonra doğu - batı doğrultusunda birbirini izleyen ince uzun havzalardan geçerek Garb ovasında Sebu'ya kavuşur. (L)

VERGA (Giovanni), italyan romancısı (Catania 1840 - ay.y. 1922). Floransa'da, sonra Milano'da okudu. Milano'ya yerleşti ve yüksek sosyete aşklarını konu alan romanlar yayımladı: *Storia di Una Capinera* (Bir Ötleğenin Hayatı) [1871], *Eva* (1873), *Tigre Reale* (Kaplan) [1873], *Eros* (1875). Daha sonra oyun haline getirilen (1883) *Cavalleria Rusticana*'nın da yer aldığı *Vita del Campi* (Tarlalarda Hayat) [1880], *Novelle Rusticana* (Köylü Hikâyeleri) [1883] ve *Per le vie* (Yollardan) [1883] adlı üç hikâye kitabı ve iki roman yayımladı. (L)

VERGANİ (Orio), italyan yazarı (Milano 1898 - ay.y. 1960). Roma'da gazetecilik yaptı; 1924'te Roma Sanat tiyatrosunu kurdu ve yönetti. *Corriere Della Sera* gazetesinin edebiyat tenkitçiliğini yaptı. Birçok hikâye ve roman yazdı: *Io, Poveronegro* (Ben, Zavallı Zenci) [1929]; *Levar del Sole* (Güneşin Doğuşu) [1933]; *Recita in Collegio* (Kolejde Temsil) [1940]; *Udienza A Porte Chiuse* (Gizli Oturumda Yargılama) [1957]. (L)

VERGARA, İspanya'da şehir, Bask ülkesinde (Guipuzcoa ili), küçük bir kıyı ırmağının kenarında; 13 200 nüf. (L)

VERGE [verj] i. (fr. k.). Metrol. Çeyrek arpent* veya 0,127 6 hektara eşit eski arazi ölçüsü birimi. || Flandre'da kullanılan uzunluk ölçüsü. (L)

VERGENNES (Charles GRAVIER, — kontu), fransız siyaset adamı (Dijon 1719 - Versailles 1787). Dijon parlamentosu başkanlarından birinin oğlu ve Chavigny'nin yeğeni. Chavigny ile birlikte Portekiz ve Almanya'ya gitti. Trêves'de büyükelçi olarak bulundu (1750), Hannover kongresine katıldı (1752), sonra Türkiye'ye gönderildi (1754-1768); burada İsveç ile Polonya arasında anlaşma sağlamağa çalıştı ve Choiseul'ün emri üzerine Rusya'ya karşı savaş hazırladı. Choiseul'ün gözünden düştü ve geri çağırıldı (ekim 1768), Gustaf III'ün isteği üzerine İsveç'e büyükelçi oldu (1771-1774) ve soylular sınıfına karşı hükûmet darbesini destekledi (ağustos 1772). D'Aiguillon'dan sonra, dışişleri bakanı oldu (haziran 1774). Marie-Antoinette'e rağmen Avusturya'nın aşırı etkisiyle mücadeleye girişti. Daha sonra, Turgot'nun tasarılarına karşı çıktı; Turgot'nun iktidardan düşürülmesinde rol oynadı (mayıs 1776). İngiltere ile hemen savaşa girişilmesini istemediği için, önce silâh sağlamak amacıyle Franklin ile Beaumarchais'yi temasa geçirmekle yetindi. Sonra, İspanya ve Birleşik Devletler ile bir savunma antlaşması imzaladı (6 şubat 1778). Savaş, Aranjuez uzlaşmasının imzalanmasından (nisan 1779) sonra başladı. Vergennes, silâh ve cephane dışında her çeşit deniz ulaşım serbestisini tanıyarak, tarafsızlara güven vermek ustalığını gösterdi; bu durum İngiltere'ye karşı Tarafsızlar birliğinin kurulmasına yol açtı (1780).

Avrupa kıtasında ise, İsviçre kantonlarıyle Solothurn antlaşmasını (1777) imzaladı ve böylece Fransa'ya Cenevre'de düzeni yeniden sağlamak imkânını verdi. Avusturya'yı desteklemeyi reddetti (nisan 1778). Anvers'i açmak isteyen imparator Joseph II, Birleşik Eyaletler, Prusya ve İngiltere'nin kurduğu bir güç birliği karşısında kalınca, Vergennes, imparatoru terk etti ve onu bir tazminat karşılığında Escaut'nun kapanmasını kabul etmek zorunda bıraktı (Fontainebleau antlaşması, kasım 1785); daha da ileri giderek, Birleşik Eyaletler ile, Prusya kralının kayınbiraderi Stathouder'e karşı cumhuriyetçi «yurtseverler»i tutmak amacıyle ittifak yaptı. (L)

VERGERİO (Pietro Paolo), italyan hümanisti (Capo d'Istria [bugün Kopar] 1370 - Budapeşte 1444). Padova'da hitabet dersleri verdi; Kardinal Zabarella ile birlikte Konstanza meclisine gitti; daha sonra imparator Sigismond'un hizmetine girdi. Başlıca eseri, *De İngenius Moribus* adlı kitaptır. (L)

VERGERİO (Pietro Paolo), italyan reformcusu (Capo d'Istria [bugün Kopar] 1498 - Tübingen 1565). Almanya'da Papanın temsilcisi olarak bulundu (1533), Capo d'Istria piskoposu (1536) oldu; Luther'in görüşlerini benimsedi. İsviçre'ye sığındı (1549). Kutsal Kitap ile ilgili yorumlar ve Katolikliğe karşı polemik eserleri yazdı. (L)

VERGİ i. (*vermek*'ten *ver-gi*). Devletin veya mahallî idarenin ihtiyaçları için harcanmak amacıyle, kanunlara uygun olarak halktan doğrudan doğruya veya bazı maddelerin fiyatlarına eklenerek alınan para. || Bağış, ihsan. || *Mec.* Bir kimsenin doğuştan sahip olduğu iyi nitelik: *Sevgi yalnız insana vergi olmasa da insanın gene en ulu duygusudur* (N. Ataç). || *Allah (Tanrı) vergisi,* insanda doğuştan görülen iyi nitelikleri belirtirken kullanılır.

— Huk. Kamu giderlerini karşılamak için, kişilerden, malî güçlerine göre alınan para. (Bk. ANSİKL.) || *Vergi cezaları,* vergi kanunlarına aykırı hareket edenlere verilen cezalar. (Bk. ANSİKL.) || *Vergi itiraz ve temyiz komisyonları,* vergi uyuşmazlıklarını birinci ve ikinci derecede inceleyen ve yargısal usulle çalışan idarî merciler. (Bk. ANSİKL.) || *Vergi kaçakçılığı,* kişinin vergi görevini kasten yerine getirmemesi veya eksik miktar bildirme sonucu gerçekleşen suç. (Suçun gerçekleşmesi için kasıt şarttır. Belirli durumlarda kasıt karinesi vardır. Suçun müeyyidesi kural olarak artırılmış vergi ödenmesidir. Bazı durumlarda hapis cezası da verilir.) || *Vergi tahakkuku,* vergilemede tespit edilen vergi miktarının kesin olarak mükellefe yüklendiği safha. || *Verginin müterakkiliği,* vergi mükelleflerinin vergiye tabi yıllık kazançları arttıkça, vergi oranının da artması ilkesine dayanan sistem.

— İkt. Bk. ANSİKL.

— Mal. *Vergi incelemesi,* mükelleflerin vergi beyannamelerinin doğruluğunun defter, hesap ve kayıtlara dayanılarak araştırılması. || *Vergi matrahı,* vergi oranının uygulanacağı ölçü. (Bk. ANSİKL.) || *Vergi yükü,* vergi kanunlarına göre mükellefe düşen borç, ödenmesi gerekli vergi. || *Fazla vergi,* stopaj yoluyle vergi kesintisi yapılan işlerde, hesaplar kapatıldığı zaman ödenmesi gerekenden fazla tediye edilmiş miktar. (Bk. ANSİKL.) || *Gelir vergisi.* Bk. GELİR. || *Gider vergisi.* Bk. GİDER. || *İstihlâk vergisi.* Bk. GİDER *vergisi.* || *İstihsal vergisi,* gider vergisi grubuna giren bir vergi türü. (İstihsal vergisine tabi maddeleri Türkiye'de üreten veya imal edenler, bu maddelerin tüketiciye tesliminde veya kendi imalâtlarında fiilen kullandıklarında ödedikleri vergidir. Genellikle bir hammaddenin mahiyetini değiştiren işlemlere bağlı tutulmasında bu vergi, yeni maddeye uygulanır.) || *İşletme vergisi,* genellikle lüks sayılabilen tüketim mallarından ve hizmetlerden yararlanan tüketicilere uygulanan vergi. || *Kademeli vergi,* vergi kanunlarıyle tespit edilmiş vergi oranları. (Bk. ANSİKL.) || *Varlık vergisi.* Bk. VARLIK. || *Vasıtalı vergi,* genellikle bir tüketim maddesi aracılığıyle tüketiciden alınan vergi. (Tekel maddelerinden alınan vergi v.d.) || *Vasıtasız vergi,* genel bütçeye giren ve vasıtasız olarak alınan vergiler. (Gelir, Kurumlar, Emlâk ve Arazi vergileri v.b.)

— Mal. *Esk.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Vergi,* genel ihtiyaçların karşılanması için yapılan kamu harcamalarına halkın katılma aracıdır.

Ancak kamu hizmetleri esas olarak, yalnız vatandaşların yararlanabildiği hizmetler olmadığından, yabancıların da, bazı şart-

VERGİLİUS
antik mermer
Capitolino müzesi,
Roma

larla vergiye bağlanması mümkündür. Bu yüzden, 1961 Anayasası da, vatandaş terimine özellikle yer vermemiş, herkesin kamu giderlerini karşılamak üzere malî gücüne göre, vergi ödemekle yükümlü olduğunu belirtmiştir.

Vergiler, kamu alacakları arasında yer alır. Bu yüzden haczedilemez; takas edilemez; icra ve iflâs hukuku bakımından bazı ayrıcalıklardan yararlanır. Vergilerin tahsili de, kural olarak, kamu alacaklarının tahsili usulüyle gerçekleştirilir. Vergi yükümlülüğü, öteki malî yükümler gibi, kanunla konulabilir. Bu, Türk Anayasasının açık emridir. Ancak vergi, belirli bir hizmetin görülmesi karşılığı da değildir. Fakat idare de, vergiyi ancak kamu hizmetlerini karşılamak amacıyle alabilir.

● *Vergi cezaları.* Çeşitli vergi suçları yüzünden verilir. Bu suçların başta geleni vergi kaçakçılığıdır. Kaçakçılık, mükellef veya sorumlu tarafından kasıtlı olarak vergi kaybına sebep olunmasıdır. Böyle bir suça verilecek vergi cezası, kaçırılan verginin üç katı tutarında olur.

● *Vergi itiraz ve temyiz komisyonları.* Mükellefler ve kendilerine vergi cezası kesilenler, bu işlemlere itiraz edebilirler. İdarî mercilerin de, tahrir, tadilât ve takdir komisyonlarınca tahmin olunan matrahlara itiraz etmeleri mümkündür. İtiraz süresi, bildirim varsa bildirimden veya verginin kesildiği, tahsil edildiği tarihlerden başlayarak bir aydır; itirazları, kanunda belirtildiği gibi, yargısal usulleri izleyerek *vergi itiraz komisyonları* inceler ve bir sonuca bağlar. İtiraz komisyonu kararlarına karşı, *vergi temyiz komisyonlarına,* yazılı bildirimden itibaren 15 gün içinde başvurulabilir. Vergi İtiraz ve Temyiz komisyonlarının son kararlarına karşı, Danıştaya başvurma yolu açıktır.

— İkt. Bugün vergilendirme, malî amaç yanında iktisadî ve sosyal hizmetlere de yer vermektedir. Vergilendirme, ülkenin sosyal ve iktisadî yapısını belirli amaçlara yöneltmekte, önemli görevler alır. Vergilendirme hem sosyal adalet, fedakârlıkta eşitlik ilkelerini, hem de ülkenin kalkınma siyasetine uygun nitelikleri kapsamalıdır. Sanayileşmeye öncelik verilen ülkelerde bu işi özel sektörün yapması düşünülüyor ve özel sektöre kalkınmada önemli yer veriliyorsa, bu kesimin vergi indirimleri, vergi muaflıkları, taksitlendirme gibi teşvik unsurlarıyle desteklenmeleri de gerekir. Zıraat toplumundan sanayi toplumuna geçmeğe kararlı ülkelerde yatırım malları için gümrük vergilerinde istisnalar, indirimler uygulanır.

Türkiye'de planda ön görülen temel hedeflere ve gelişme hızına ulaşabilmek, uzun vadede türk ekonomisinin kendi imkânlarına dayanan bir yapıya kavuşturmak için gerekli görülen yatırımların düzey ve dağılımı, 5 yıllık planların genel konularından birisidir. Bu konuda tedbirler, daima yatırımların istenilen sektör ve alt sektörlere yöneltilmesini sağlayacak şekilde değerlendirilmiştir. Türkiye'de bu görüş ve anlayışlar için gelir ve kurumlar vergisi kanunlarında bir kısım değişiklikler yapılarak vergi sisteminde yatırım indirimi kurumu kabul edilmiştir.

— Mal. *Vergi matrahı.* Vergi kanunları, mükelleflerin ödeyecekleri vergi miktarlarının tayin ve tespitini hedef alır. Vergi miktarı iki unsurla tayin edilir. Vergi oranı ve *vergi matrahı.* Vergi oranları kanunlarla kesin olarak tespit edilmiştir. Ticarî gelirvergisinde matrah hesap dönemi içinde elde edilen net kurum geliridir ve hesap dönemlerde matrahın bulunması, hesap dönemi başında ve sonunda öz sermayelerin karşılaştırılması esasına bağlanmıştır. Kurumlar nemi başındaki öz sermaye ile hesap dönemi sonundaki öz sermayenin karşılaştırılması ile bulunur.

● *Fazla vergi.* Birden fazla takvim yılı devam eden inşaat ve onarım işlerinde sonuç hesaplarındaki kâr ve zarar, ödenmesi gereken vergiyi de tayin eder. Bu miktar, işin devamı süresince kendisinden avans olarak kesilen vergiler toplamından fazlaysa ortaya fazla vergi çıkar. Maliye, bu miktarı mükellefe geri verir. Serbest meslek gelirleri, menkul sermaye iradı ve ücretlerde de durum aynıdır.

● *Kademeli vergi.* Vergiden beklenen verimin, verginin oranı ve kademeleriyle yakın ilişkisi vardır. Oranın düşük tutulması verimi azaltacağı gibi, yüksek tutulması da, vergi mükellefinde doğuracağı «vergiye karşı koyma» yüzünden aynı sonucu verir. Türkiye'de gelir vergisi aşağıdaki oranlarda alınır:

gelir dilimleri (TL)		*Vergi oranı (yüzde)*
ilk	2 500	10
sonra gelen	2 500	15
»	5 000	20
»	15 000	25
»	30 000	35
»	60 000	45
»	150 000	55
»	225 000	60
»	225 000	65
»	285 000	68

1 000 000 TL.'den fazla matrahlara yüzde 60 oranı uygulanır.

— Mal. *Esk.* Osmanlı devletinde, Tanzimat döneminde getirilen vergi sistemi, iki ana bölüme ayrıldı: **1.** Şer'î vergiler: din kurallarına dayanan zekat, âşar, haraç, cizye. Bunlara *tekâlifi şer'iye* de denirdi. Âşar vergisi alanı içine giren vergiler şunlardı: *resmi dönüm,* özellikle pamuk yetiştirilen topraklardan alınırdı; *resmi çift,* iki öküzlük bir yer, çift sayılırdı; *resmi çift-bozan,* çiftçi olduğu halde toprağını işlemeyen ve başka işlerle uğraşanlardan alınırdı; *resmi tapu,* üzerine bina yapılan, koru yetiştirilen, harman yeri olarak kullanılan devlete ait topraklardan alınırdı; *resmi asiyap,* sipahilerin toprakları üzerinde işletilen değirmenlerden götürü usulde alınırdı; *resmi bahçe,* meyve bahçelerinden alınan vergiydi; *resmi mücerret,* ekip biçecek yeri olmayan, fakat çalışan kimselerden alınırdı; *resmi ihtisap* da damga, terazi, vezin, günlük dükkân ve pazar vergisi gibi kısımlara ayrılır; kasaba ve şehirlerdeki pazar, panayır ve çarşılardaki dükkânlardan alınırdı. Haraç, müslüman olmayan halktan alınan toprak vergisidir. Muvazzaf ve mukassem olmak üzere ikiye ayrılır. Cizye, müslüman olmayan halktan, askerlik hizmetinden muaf olmaları karşılığı alınan vergidir; 1856'da kaldırıldı.

2. Örfî vergiler (*tekâlifi örfiye*), devletin, sürekli veya olağanüstü giderleri için padişahın emirleriyle konulan vergilerdir. Bunlar, geçici olması gerekli olduğu halde, zamanla devamlı duruma geldi. Örfî vergiler ikiye ayrıldı: a) savaş giderleri için alınan *âdi örfi vergiler;* b) keyfî olarak alınan *şakka vergileri.* Bu vergiler İstanbul'dan ve imtiyazlı vilâyetlerden alınmazdı. Örfî vergilerin önemlileri şunlardı: *imdadiyeyi seferiye,* savaş giderleri için alınırdı; *imdadiyeyi hazariye,* barış zamanlarında alınan bir tür vergiydi.

Şer'î ve örfî vergilerden ayrı olarak tımar, zeamet ve has sahipleri, devlet toprağını onun adına tasarruf etmeleriyle ilgili olarak, toprağın üzerinde çalışan köylünün ürününden belirli bir oranda pay alırlardı. Osmanlı vergi sistemi, Tanzimattan sonra bazı değişikliğe uğradı. Cumhuriyet döneminde modern vergi sistemleri kuruldu. (M)

VERGİCİ i. (*vergi*'den *vergi-ci*). *Halk dili.* Vergi toplayan kimse. (M)

VERGİLEME i. (*vergi* > *vergilemek*'ten *vergile-me*). Huk. Vergi koyma.

— ANSİKL. Vergi huk. *Çift vergileme,* iki veya daha fazla devletin vergileri, aynı vergi mükellefinden alınıyorsa milletlerarası çifte veya katmerli vergileme söz konusu demektir. Bu durumda, vergi vermek zorunda olan kimseler, tek bir vergi rejimine tabi oldukları durumdakinden daha ağır bir yükümlülük altına girerler. Her devlet komşu devletlerde kabul edilmiş haklarla ilgilenmeksizin kendi vergilerini uygular. (M)

VERGİLENDİRMEK geçl. f. (*vergi*'den *vergi-le-n-dir-mek*). Vergiye bağlamak. (M)

VERGİLİ sıf. (*vergi*'den *vergi-li*). Eliaçık. (M)

VERGİLİUS (Publius — Maro), latin şairi (Andes [bugün Pietole], Mantova yakınları M.Ö. 70'e doğr. - Brindisi M.Ö. 19'a doğr.). Ailesi zengin değildi, ama Vergilius'un iyi bir eğitim görmesini sağladı. On iki ile on beş yaşları arasında Cremona'da okudu; sonra Milano'ya, oradan Roma'ya gitti ve bu şehirde, özellikle, epikurös'çu Siro'nun öğrencisi oldu. 44 veya 43'e doğru yurduna döndü, eyalet valisi Asinius Pollio'nun dost meclislerinde sivrildi ve *Bucolica*'ları (M.Ö. 42-39) kaleme aldı. M.Ö. 40'ta, Pollio, octavius'çular tarafından uzaklaştırıldı ve Vergilius'un küçük yurtluğu emekli askerlere verildi. Şair, bu yurtluğu Octavius sayesinde geri aldı ve geleceğin imparatoruna bağlandı. Bu arada Maecenas ile tanışmış ve ona Horatius'u tanıştırmıştı. Sonra Roma'ya yerleşti ve *Bucolica*'larını bastırdı; ardından, Maecenas'ın isteği üzerine *Georgica*'ları (M.Ö. 39-29) yazdı. Böylece, Romalılara, artık iyice terk edilmiş çiftçilik zevkini yeniden aşılamağa çalışan Augustus'un isteklerine hizmet etti. M.Ö. 29'dan itibaren, büyük destanı *Aeneis*'i yazmağa koyuldu. Bu eser, *Georgica*'nın etkisini sürdürerek, Romalılarda yurt sevgisini ve iman duygusunu uyandırmak amacını güdüyordu. Herkes sabırsızlıkla bu eserin yayımlanmasını bekliyor, bölümleri bittikçe imparator kendisine bu eserden parçalar okutuyordu. Hattâ, şair eserin kahramanlarından küçük Marcellus'u anlatan içli kısımları okurken, Octavia'nın heyecandan bayıldığı söylenir. Vergilius bu destana on yıl çalıştı, ama bitiremedi; eserini tamamlamak için Yunanistan'ı ve Doğu'yu tanımak istedi. Bu amaçla çıktığı geziden dönüşünde, 21 eylül 19'da Brindisi'ye ayak basarken öldü. Napoli yakınlarında bir yere gömüldü. Ölümünden sonra şairin adı etrafında gerçek bir kült oluştu. Vergilius'un ünü yüzyıllar boyunca durmadan arttı ve başlı başına bir efsane halini aldı. Dante'nin *İlâhî Komedya*'sındaki Vergilius tipi böyle efsaneleşmiş bir kişidir. Malzemesini hemen her kaynaktan (*Buccolicalar*'ınkini Theokritos'tan; *Aineis*'inkini Homeros ile eski latin şairleri Naevius ve Ennius'tan) almasına rağmen Vergilius, şairlerin en kişisel, en özgün kalanlarındandır. Başlangıçta, iskenderiye okulundan etkilenen şair, kolaylıkla kuru ve yapmacık olabilen bu anlayıştan uzaklaştı. Mizacı dolayısıyle tabiatı ve yalnızlığı seven, yurdunun büyüklük ve ölümsüzlüğüne heyecanlı bir inanca bağlı olan Vergilius, duyarlığını gitgide daha geniş eserlerde dile getirdi. Eserleri çok büyük ve yaygın bir etki yaptı; ölümünden sonra bütün şairler ondan ilham aldılar; ama hiç biri Vergilius'un kendine has sanatının bir eşini ortaya koymayı başaramadı. (L)

VERGİNİA. Bk. VIRGINIA.

VERGNE (Marie - Madeleine PIOCHE DE LA). Bk. LA FAYETTE.

VERGNİAUD (Pierre Victurnien), fransız siyaset adamı (Limoges 1753 - Paris 1793). Jironden'ler grubuna katıldı, onların kaderini paylaştı, tutuklandı ve yargılanarak ölüme mahkûm edildi. (M)

VERHAECHT veya **VAN DER HAECHT** (Tobias), flaman ressamı (Anvers 1561 - ay. y. 1631). 1594 - 1596 Arasında lonca başkanlığı yaptı. Rubens'in ilk ustası olarak tanınır. (L)

VERHAEREN (Emile), fransızca yazan belçikalı şair (Sint-Amands 1855 - öl. Rouen'da bir trenin altında kalarak 1916). Brüksel, Gand ve Rouen'da okudu. *Jeune-Belgique* dergisinde yazı yazdı, sonra sembolistlere katıldı. (L)

VERHNE-UDİNSK. Bk. ULAN-UDE.

VERHOYANSK, S.S.C.B.'de köy, Doğu Sibirya'da, Yana'nın kıyısında, *Verhoyansk dağları*'nın doğusunda; 1 800 nüf. —69,8°C sıcaklıklar kaydedilen Verhoyansk bölgesi, dünyanın soğuk kutuplarından biridir. (L)

VER HUELL (Carel Hendrick), **Sevenaer** kontu, hollandalı amiral (Doetinchem 1764 - Paris 1845). Denizcilik bakanı oldu (1805), tahtı Louis Bonaparte'a sunmak için Fransa'ya giden kurula başkanlık etti (1806). Fransız uyurkluğuna geçti (1814), Yüksek meclis üyeliğine kabul edildi. Bazı kaynaklarda Napoléon III'ün babası olduğu öne sürülür. (L)

Foto. LAROUSSE

VERHULST (Rombout), flaman heykeltıraşı (Malines 1624 - La Haye 1698). 1646'da Amsterdam belediye binasının dekorasyonunda çalıştı. Özellikle barok zevkine uygun olarak yaptığı bir dizi mezarla tanındı. Bu mezarların üzerindeki yatan heykeller sayesinde Hollanda'da çağının en önemli heykelcisi oldu. (L)

VERHULST (Johannes Josephus Herman), hollandalı besteci ve orkestra yöneticisi (La Haye 1816-ay.y. 1891). Bir süre Leipzig'de kaldı, La Haye sarayına çağrıldı, kral tarafından müzik yönetmenliğine getirildi ve Hollanda'da ciddî müziğin can damarı haline geldi. Üç uvertür, senfoniler, yaylılar için 3 dörtlü, iki missa, lieder'ler, çocuk şarkıları v.b. besteledi. (L)

VERİ i. (*vermek*'ten *ver-i*). Tartışmasız kabul edilen ve bir akılyürütme eyleminin temeli, bir araştırmanın hareket noktası olan şey: *Bilimin verileri*. || Bir esere temel olan ana ilkeler: *Bir romanın verileri*. *Esk*. Mûta.

— Bilgi - işlem. Bütün bir bilginin veya bu bilginin çeşitli yönlerinden ya da bölümlerinden bazılarının, otomatik cihazlarla işlenmesine elverişli bir biçim altında uzlaşmalı olarak verilmesi. || *Analojik veri*, sürekli bir fonksiyonla belirtilen veri. || *Nümerik* veya *sayısal veri*, süreksiz bir fonksiyonla belirtilen veri.

— İstat. Doğrudan doğruya veya bazı başka işler dolayısıyle, istatistik metotlarına uygun olarak yapılan gözlem veya deney sonuçları. ||*Düzeltilmiş veri*, sistematik değişim olayları elenmiş veri. || *İntizamlı veri*, ârızî değişimlerin etkilediği hesaplanabilir verilerin ortalaması: *Brüt veriler olan gerçek zaman seri eğrisi ordinatlarının tersine, eğilim doğrusu ordinatları intizamlı verilerdir*. || *Bağıl veri*, brüt bir verinin, bu verinin karşılığı olan intizamlı veriye oranını yüzde olarak belirten oran. || *Süreksiz veri*, aralıklar içinde tespiti mümkün olmadığı zaman ayrı ayrı gösterilen veri. (L)

VERİDİ sıf. (ar. *verîd*'den *verîdî*). *Esk*. Toplardamarla ilgili.

◆ **Veridiye** sıf. *Esk*. Veridî'nin dişili. (M)

VERİCİ i. (*vermek*'ten *verici*). Radyotek. Elektromagnetik dalgalar yardımıyle telgraf işaretlerini, sesleri (söz veya müzik), görüntüleri iletmeğe yarayan cihazların tümü. (Vericiler, yaptıkları göreve göre, telsiz, telgraf, radyo veya televizyon vericileri diye ayrılır.)

— Kim. Yarı polarılmış bir bağda bir elektron çifti sağlayan atom.

— Mekan. Hidrolik bir iletimde, motorla tahrik edilerek akışkana bir impuls veren ve akışkanı ikinci elemana veya *alıcı*'ya ileten ilk eleman. (Hidrokinetik iletimlerde daha çok *itici* adını alan verici, özellikle akışkanın kendi hızıyle değil de verici tarafından sağlanan basınçla hareket ettiği «hidrostatik» veya «hacimsel» iletimlerde, git gide alıcıdan ayrı ve bağımsız hale getirilmektedir.)

— Sibern. Çeşitli konumlar alabilen ve aldığı her konumu, o konum için seçilmiş özel sinyaller yayımlayarak bildiren organ.

— Telekom. Telem cihazlarında, önceden belirlenmiş bir harf veya rakam grubunu otomatik olarak veren düzenek. || Bir yarı iletkende bulunan ve komşu atomlara bir elektron verebilen yabancı atom.

— Televizyon. *Ara verici*, bir ana vericiden yayımlanan televizyon programlarını yeniden iletmeğe yarayan düşük güçlü verici. Bk. ANSİKL.

— Tıp. *Genel verici*, alyuvarlarında aglütinojen bulunmayan, dolayısıyle kanı hiç bir serumla aglütine olmayan kimse. (Genel verici hangi kan grubundan olursa olsun herkese kan verebilir; kendisi 0 grubundandır.) || *Kan verici*, başkasına aktarılmak üzere kanını veren kimse.

— ANSİKL. Televizyon. Büyük *verici* istasyonların yayımını almanın güç, hattâ imkânsız olduğu bölgelerde, özellikle verici ile arasında bir dağ yükselen yerlerde *ara vericiler* kullanılır. Ana vericinin programlarını en iyi şartlarda alabilmesi ve kendi yayımlarını mümkün olduğu kadar geniş bir alana yayabilmesi için, ara vericiler tepeler üzerine kurulur. Ara vericiler, *pasif* (aldığı dalgaları yeniden yayımlayan, uygun bir şekilde yerleştirilmiş antenler) ve *aktif* (bir alıcı ve bir vericiden meydana gelir) diye ayrılır; aktif ara vericiler, ana vericiyle mutlaka aynı frekanstan yayın yapmaz. (L)

VERİLE ünl. (*verilmek*'ten *veril-e*). Verilsin! || İ. Devlet dairelerinde yetkilinin imzasını taşıyan ödeme belgesi.

— Mal. *Verile emri*, bir âmir tarafından verilmiş ödeme emir. (M)

VERİLEN sıf. (*verilmek*'ten *veril-en*). Mat. İspatlanacak önermelere karşılık olarak, hipotez şeklinde bildirilen. || Bilinen, belirlenen: *İki açısı verilen bir üçgenin üçüncü açısını belirleyiniz*.

— Psikol. Zihinde kurulmuş olana karşıt olarak, zihne doğrudan doğruya sunulmuş olan. (L)

VERİLMEK edilg. f. (*vermek*'ten *ver-i-l-mek*). Vermek işine konu olmak. (M)

VERİM i. (*vermek*'ten *ver-i-m*). Üretim; toplam gelir. || Bir makinenin, bir insanın sağladığı faydalı iş. *Eşanl*. RANDIMAN.

— Elektr. Bk. ANSİKL.

— Fizyol. *Enerji verimi*, yapılan işe yeterli enerji ile harcanan toplam enerji arasındaki oran: *Kasların enerji verimi aşağı yukarı yüzde 25'tir*.

— Gaz sanay. *Hacimsel verim*, 100 kg damıtılmış kömürden elde edilen ve belirli sıcaklık, basınç ve nemlilik şartları altında ölçülen metre küp cinsinden gaz hacmi.

— İkt. Miktarını veya faydasını arttırmak amacıyle ürünleri şekil değişikliğine uğratma yeteneği. Bk. ANSİKL.

— Kim. Gerçekte elde edilen molekül gram sayısının, tepkime tam olduğu zaman elde edilebilecek toplam molekül gram sayısına oranı.

— Mad. oc. İşçi başına üretim. (Ayrı bir belirtme yapılmamışsa, verim, fazla mesai saatleri sayılmaksızın bir işgününde bir postanın üretimini belirtir.)

— Malzeme. 1 m^3 çakıl veya kırma taşın belli miktarlarda kum ve çimento ile harmanlanmasından elde edilen beton veya harç hacmi.

— Petr. Elde edilen ürünün, ağırlık veya hacim olarak hammaddeye oranı: *Ham petrolün damıtılmasında benzin verimi yüzde 20 ile 30 arasındadır*.

— Teknol. Elde edilen faydalı işle, bu işi elde etmek için harcanan veya tüketilen iş arasındaki oran. (RANDIMAN da denir.)

— Tekst. *Verim silindiri*, her çeşit çekme makinesinin çıkışına yerleştirilmiş iki silindirden (alt verim silindiri, üst verim silindiri) her biri (verim silindirlerinin çevre hızı, besleme silindirlerinin hızından daima daha fazla olduğu için çekme oranını ayarlar. Verim silindirlerine ÇEKİM SİLİNDİRLERİ de denir.)

— ANSİKL. Elektr. Bir elektrik makinesinin veya cihazının *verim*'i, sistemin ortaya koyduğu faydalı enerji ile hangi şekil altında olursa olsun bu faydalı enerjiyi sağlayan enerji arasındaki orana eşittir. (Enerji birikimi olmayan hallerde verim, yine faydalı gücün tüketilen toplam güce oranına eşittir.)

— İkt. Belli sayıda üretim unsurları aracılığıyle elde edilmiş nesnelerin fizik miktarını gösteren *maddî verim* kavramı ile (bu teknik bir kavramdır), işe yararlılık derecesiyle veya kişisel ve ortak ihtiyaçların giderilme derecesine göre değerlendirilen *iktisadî verim* kavramını karıştırmamak gerekir. Bu iki kavram her zaman uyuşmaz.

Üretim unsurlarının her türlü bileşimi, orantılı olmayan verilerin üniversel kanunu veya azalarak gider vergileri kanunuyle çatışır. Tarım işletmeleri konusunda, ilk defa Turgot bu kanundan söz etti. Richardo aynı kanunu açıkça ortaya koydu ve tarıma uyguladı.

Stuart Mill aynı kanunun ancak tarımda geçerli olduğunu ileri sürdü ve sanayide verimin çoğalarak gittiğini söyledi. Günümüz iktisatçıları bu görüşü reddederler. Bu iktisatçılara göre, insanın her faaliyeti, belirli bir anda, giderek azalan bir verimler bölgesine ulaşır. Yani bu bölgede elde edilen sonuç, çaba arttığı oranda giderek azalır; verim gerektirdiği üretim unsurları giderlerine göre düşük orantılıdır. (LM)

VERİMLİ sıf. (*verim*'den *verim-li*). Verimi iyi ve bol olan: *Fakat arkadaşın tasvir ettiği tam verimli iş hayatının başlaması için bu kâfi değildir* (R.N. Güntekin). *Verimli bir tarla*.

— Nükl. Nötronların etkisiyle, parçalanabilir bir element verebilen kimyasal bir element için kullanılır. (Uranyum 238 verimli bir elementtir, çünkü nötronların etkisiyle, parçalanabilir bir element olan plütonyum 239'a dönüşür.) [ML]

VERİMLİLİK i. (*verimli*'den *verimli-lik*). Verimli olma durumu.

— Farklar psikol. Kişisel zekânın, tanıma yetisi testleri tarafından ölçülen verimi. (Bu verim, deneğin bir davranışını içeren somut durumlarda kendini gösterir.) || *Verimlilik testi*, bu verimliliği ölçen test. (LM)

VERİMSİZ sıf. (*verim*'den *verim-siz*). Verimi az olan veya hiç olmayan: *Verimsiz bir iş*.

— Bot. *Verimsiz başçık*, içinde çiçektozu bulunmayan başçık. || *Verimsiz çiçek*, döllenemeyen çiçek.

◆ **Verimsizlik** i. Verimsiz olma hali. (M)

VERİN, İspanya'da şehir, Galicia'da (Orense ili), portekiz sınırında; 9 100 nüf. Ilıcalar. (L)

VERİSMO i. (ital. k.). Gerçeği bütün bayağı yanlarıyle ve özellikle toplumsal meseleleriyle birlikte eksiksiz ortaya koymak gerektiğini savunan edebiyat ve sanat kolu.

— ANSİKL. *Verismo*, fransız natüralizminin basit bir karşılığı değil, italyan bünyesine uyarlanmış bir biçimidir. Yaklaşık olarak 1880'den itibaren Zola'nın eserleri İtalya'da tanındı ve etkileri Balzac ve Flaubert'in etkisine eklendi. Zola'nın *Roman Expérimental*'inden (Deneysel Roman) hareket ederek sicilyalı G. Verga, mutsuz sınıfları ele alan birçok hikâye ile iki güçlü roman yazdı. Fransız natüralistleri romanlarına konu olarak işçilerin, tacirlerin, şehir burjuvalarının hayatını seçmiştir; oysa verismo, köyleri ve birbirlerinden çok farklı bölgeleri ele alır. Manzumelerine (Postuma, 1877) belli bir yücelik katan Guerrini'nin teşebbüsüne rağmen verismo okulunun şiirleri arasında ilgi çekicisine rastlanmaz. Verismo terimi aynı dönemde İtalya'da örneksemе yoluyle gerçekçi operalara yönelen müzik okuluna da verildi (*Paillasse* ile Leoncavallo, *Cavalleria Rusticana* ile Mascagni). [L]

VERİSMO'CU sıf. (*verismo*'dan *verismocu*). Verismo estetik anlayışına has ve uygun olan.

◆ İ. Verismo taraftarı. (L)

VERİSSİMO (Erico), brezilyalı romancı (Cruz Alta 1905). Brezilya'nın güney bölgesini konu alan romanları büyük ilgi gör-

verici

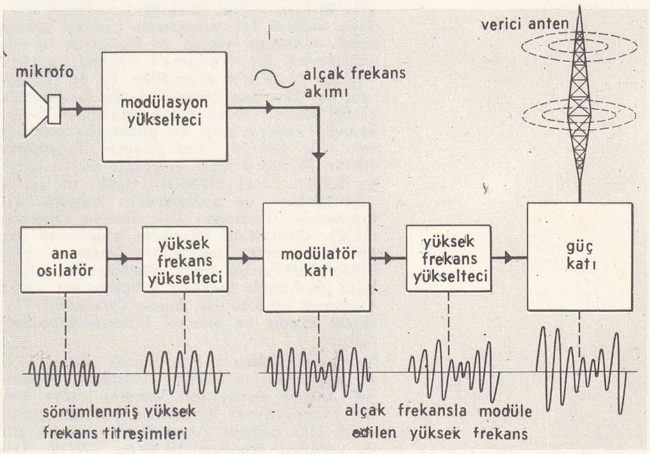

dü. Başlıca eserleri: *O Tempo e o Vento* (Zaman ve Rüzgâr) [1949], *O Arquipélago* (Takımada) [1961], *Senhor Embaixador* (Bay Büyükelçi) [1965]. (L)

VERİSSİMO (Jose), brezilyalı edebiyat tenkitçisi (Obidos, Para 1857-Rio de Janeiro 1916). *Brezilya Edebiyatı Tarihi* (1916) adlı bir eser yazdı. (L)

VERİŞ i. (*vermek*'ten *ver-iş*). Vermek işi. || *Alış veriş*. Bk. ALIŞVERİŞ.

— *Esk*. Bağış. || Satış. || Çıkışma, azarlama. (M)

VERİŞMEK ortaklş. f. (*vermek*'ten *ver-i-ş-mek*). Karşılıklı bir şey vermek: *Hediye verişmek*. (M)

VERİŞTİRMEK geçl. f. (*vermek* > *veriş-mek*'ten *veriş-tir-mek*). Çok fazla söylemek. || Azarlamak, ağzına geleni söylemek. (M)

VERİT veya **VERİD** i. (ar. *verîd*). *Esk*. Damar, genellikle toplardamar. (M)

Veritas bürosu, milletlerarası denizcilik bürosu. 1828'de Anvers'de kurulmuş olan bu tüzel ve milletlerarası büro, gemi inşası, deniz kazaları ve avaryalarla ilgili istatistikleri yapar. Görevi, gemilerin inşası ve klaslandırılması için milletlerarası bir nizamname hazırlamaktır. Büronun genel merkezi 1832'de Paris'e taşındı. Lloyd's Register gibi, Veritas bürosu da her yıl bir gemi kütüğü ve kayıt listesi yayımlar. Çalışma alanı deniz havacılığını ve çeşitli malzemenin alımını da kapsar. (L)

VERKA i. (ar. *verkâ*). *Esk*. Yabanî güvercin; üveyik. || Sıf. Açık boz renk.

— Tasav. Tanrı'nın bütün evreni kuşatan, evrenin oluşunu sağlayan özüne mutasavvıfların, «boz güvercin» anlamında verdikleri ad. (Güvercin, suçsuz [masum] olduğu, bütün evreni uçarak dolaştığı için bütün varlığı kuşatan tanrısal özün örneği sayılır. Tanrı, gizlilikten [mahfîlik] görünüş alanına çıkınca, evren oluştu. Tanrı'nın bu çıkışı yüce olandan, aşağı olana bir iniş diye nitelenir. Evrenin sonsuzluğunda gerçekleşen bu inişi, mutasavvıflar bir güvercinin uçuşuna benzetirler. Bu iniş, nefsi kül [evrenin özü] denen tanrısal varlığın açılışıdır. *Nefsi küllî* de denir.) [M]

VERKAÇ blş. i. Spor. Futbolda futbolcuların sürekli yer değiştirerek yaptıkları kısa paslaşma. (Genellikle adam adama markaj yapan rakip müdafaa oyuncularını ekarte etmek için yapılır.) [M]

VERLAİNE (Paul), fransız şairi (Metz 1844 - Paris 1896). Bir istihkâm subayının oğludur. 1851'de ailesi Paris'e yerleşti. Verlaine burada lise öğrenimini yaparak bakaloryasını verdi (1862). Bundan sonra, Paris belediyesine memur oldu (1864) ve bir «memur -şair» hayatı yaşamağa başladı; Xavier de Ricard'ın, sonra Nina de Villard'ın salonuna devam etti, *Parnasse Contemporain*'e (Çağdaş Parnasse) yazı yazdı. Dinsiz ve cumhuriyetçiydi; edebiyat, müzik ve resim alanındaki öncü hareketleri izledi. Ama ruhî hayatı büyük bir düzensizlik içindeydi; sinirsel ve cinsel bunalımlar geçiriyordu. 1867'de ölen yeğeni Elisa Moncomble'a duyduğu mutsuz aşk sonucunda kendini içkiye verdi. Mathilde Mauté de Fleurville ile nişanlanması ise Verlaine'i yeniden hayata bağladı ve 1870'te evlendiler. Şu üç şiir kitabı bu dönemin ürünüdür: şiir konusunda çeşitli etkileri ve en başta Baudelaire'in etkisini, Elisa'ya olan ve gizlemeğe çalıştığı aşkı dile getiren *Les Poèmes Saturniens* (1866); Watteau tarzı gerçeksiz dünya ortaya koyan *Fêtes Galantes* (1869) ve şairin nişanlanması ile görünürdeki manevî kalkınmasını belirten *La Bonne Chanson* (1870). Görünüşte Parnasse anlayışına uygun bir şaheser olan *Fêtes Galantes*, gerçekte eksiksiz bir aşkın özlemine ve güzelliğin yardımıyle iyileşme çabasına yer veren karmaşık bir kitaptır. *Bonne Chanson* (1870) şairin nişanı ve manevî iyileşmesiyle ilgilidir.

Verlaine çiftinin evlilik hayatı, savaş, Paris kuşatması ve Komün sırasında son buldu. Askere alınan şair kendini içkiye verdi; sonra, siyasî bakımdan şüpheli görüldüğü için işinden çıkarıldı. Bu sırada şiir de yazamaz olmuştu. 10 Eylül 1871'de Arthur Rimbaud'nun ortaya çıkışı son aile bağlarını da kopardı. 1872 Temmuzunda Verlaine ile Rimbaud Paris'ten kaçarak Belçika'ya, oradan ingilizce öğrenmek için Londra'ya gittiler. Belçika'ya dönmelerinden sonra (1873) Rimbaud'nun Verlaine'e kendisinden ayrılacağını söylemesi üzerine Verlaine Rimbaud'ya tabanca ile iki el ateş etti; bu yüzden iki yıl hapse mahkûm edildi. Cinsel patolojiyle ilgili olan Rimbaud olayının ruhî bir anlamı da vardır: Rimbaud, Verlaine'in içli lirizmini hor görecek yaratılışta bir kimseydi; Verlaine ise Rimbaud'nun evrensellik iddialarını anlayamazdı. Ama Rimbaud, kesin istekleriyle, yaşça kendisinden büyük olan Verlaine'in ilhamını kamçıladı ve onu yeniden kendini bulmağa zorladı. Rimbaud'nun bu rolü, *Les Romances sans Paroles*'da (Sözsüz Romanslar) [1874] ingiliz tarzının etkileriyle karışmış olarak görülür. Verlaine'in 1873 ile 1876 arasında yazdığı şiirleri biraraya getiren *Cellulairement* adlı kitabı yayımlanmadı; bu kitabın şiirleri daha sonra *Sagesse*, *Jadis et Naguère* ve *Parallèlement* adlarındaki üç kitapta çıktı. *Cellulairement*, içinde şaheser sayılması gereken birçok şiir bulunmakla birlikte, Verlaine'deki bir gerilemenin başlangıcıdır. Çünkü kitaptaki şiirlerde gerek Rimbaud'nun etkisi, gerek bu etkiyi ortadan kaldırma çabası sezilir (*Crimen amoris*). Bundan sonra Verlaine'in üslûbu bozulmuştu ve şair nesneleri artık adlarıyle anarak yazmağa başlar.

Hapishaneden çıktıktan sonra tutucu ve kralcı olan şair, İngiltere'ye yerleşti. Daha sonra Fransa'ya döndü. Yeniden içmeğe başladı ve rezaletlerle dolu bir hayat sürmeğe koyuldu. Bu yaşayış dehasının büsbütün sönmesine yol açtı. 1881'de, *Sagesse* (Bilgelik) adlı şiir kitabıyle, katolik eğilimli, yapmacıklı bir dokusu olan ve belirli bir seviyeyi tutturamayan şiirleri yayımladı. Daha sonra, *Jadis et Naguère*'i (1884) yayımladı. Bu kitapta, kenarda köşede kalmış, değer bakımından birbirinden çok değişik, ayrı dönemlerde yazılmış, ama aralarında 1874'teki *Art Poétique* gibi şaheserler de bulunan şiirler yer alır. Bu devirde Verlaine, *Les Poètes Maudıts*'de (Lânetli Şairler) [1884] yeni şiirin ustalarını da (Tristan Corbière, Rimbaud, Mallarmé, Villiers de L'Isle - Adam) tanıttı.

Hayatı kira odalarıyle hastahaneler arasında geçen ve kendisine rağmen «dekadan» okulun başı durumuna gelmiş olan Verlaine edebî hayata etkin bir biçimde katıldı; ama artık kendine has hemen hiç bir eser vermedi ve sırf geçimini sağlamak için dinî şiirlerini biraraya toplayan kitaplar (*Amours* [1888], *Bonheur* [1891], *Liturgies İntimes* [1892]), ayrıca bazı erotik şiir kitapları (*Parallèment* [1889], *Femmes* [1890], *Chanson pour Elle* [1891], *Odes en son Honneur* [1893], *Elégies* [1893], *Dans les Limbes* [1894], *Chair* [1896]) ve bazı başka şiir kitapları yayımladı: *Dédicaces* (İthaflar) [1890], *Epigrammes* (Epigramlar) [1894], *İnvectives* (Sövgüler) [1896]. Verlaine'in *Hombres* adlı şiir kitabı ancak 1904'te yayımlandı. Plastik sanatlar ve müzik konusunda yetenekli, ingiliz şiirine çok yaklaşan izlenimci şair ve lied şairi Verlaine, belirsizle belirliyi bağdaştırması, iç âlemdeki süreyi, bilinçaltını ve düşü dile getirme çabasıyle modern bir sanatçıdır. Duyumda anlatılmaz olanı vermeğe çalışır. Ayrıca, bireyselliğin ve bilincin dolaysız verilerinin şairidir. Ama din 'duyguları, kısa bir süre için, duyumsal dünyanın ötesindeki bir dünyayı keşfetmesini ve gelip geçici şeylerin estetiğini aşmasını sağladı. Verlaine kendi kendisinin bir kopyasını yaratmaktan her zaman kaçınmış, her zaman «başka» olmağa yönelmiştir. Zafımın da, büyüklüğünün de açıklaması budur. Rimbaud ve Mallarmé gibi Beaudelaire'den hareket eden Verlaine büyük izleyiciler yetiştirmedi, ama Beaudelaire'i sembolizme bağlayan halkalardan, yani modern fransız şiirinin kurucularından biri oldu. (L)

VERMANDOİS, Fransa'da Paris havzasında bölge, Picardie ile Thiérache (Aisne et Somme) arasında uzanır. Balçıkla kaplı ve tebeşirli yaylalardan meydana gelen bu bölgede ince tarım yapılır. (L)

VERMEER (Johannes), **Delft'li Vermeer** denir, hollandalı ressam (Delft 1632 - ay.y. 1675). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Carel Fabritius'un öğrencisi olduğu ve caravaggio'cuların etkisi altında kaldığı sanılır. 1653'te ressamlar loncasının ustası, 1662 ve 1670'te ise başkanı oldu. Nisan 1653'te Catherina Bolnes ile evlendi; bu evlenmeden on bir çocuğu dünyaya geldi. 1672 Tarihli bir belgeye göre hayatını, yaptığı resimlerle ve gravür ticaretiyle uğraşarak güçlükle kazandı. Kısa zamanda unutuldu ve bu durum XIX. yy.ın yarısına kadar sürdü. Ama bu tarihten sonra eserleri büyük bir ilgi gördü.

Vermeer yalnız iki eserine imzasını koymuştur: 1665'te yaptığı *Aracı Kadın* ve 1668 tarihli *Astronom*. Ama sanatçının en güzel eserleri bunlar değildir. Vermeer'in eserlerinde imzasının olmaması, bazı tablolarda gerçekliği şüpheli tarih ve imzalara rastlanması, gençlik döneminde yapılmış dinî konulu eserlerin ona ait olduğunun kesinlikle anlaşılmaması, bu konuda bir katalog ve kronoloji cetveli kurmayı güçleştirmiştir. Çağdaşları Metsu, Terborch ve Pieter de Hooghe gibi Vermeer de burjuvaların günlük yaşayışıyle ilgili konuları, araya çeşitli semboller de katarak ele aldı. Hollanda'nın geleneklerini göstermek ve havasını vermek için yaptığı *Ara Sokak* ve *Delft'ten Manzara* adlarındaki iki resmi çok önemlidir. Bu eserlerin ikincisi daha ressamın sağlığında çok beğenilmişti. Vermeer, sanatının üstünlüğü ve soyutla somutu başarılı bir biçimde bağdaştırmasıyle günlük konuları işleyen öbür ressamlardan ayrılır. Işığı büyük bir ustalıkla dağıtarak ifadeyi yoğunlaştırmayı bilmiştir. Gök yakutu donuk maviyi, limon sarısını, nar çiçeğini, aşıboyasını ya porselen kıvamında bir macun, ya ışığı yakalayan küçük fırça darbeleri ya da yarı saydam glasiler halinde vurur. *Sütçü Kadın*'da bu üç tarzın üçü de büyük bir başarıyle kullanılmıştır. Vermeer'in eserlerinde daima bir renk tonu ağır basar. Meselâ, *Mektup Okuyan Mavili Kadın*'da mavi, *İnci Kolye*'de ise sarı hâkimdir. Rembrandt'ın ışık - gölge karşıtlığına karşılık, Vermeer'in ışık içindeki renk değişimleri, biçimlere ayrı bir kesinlik, eşyaya duyumsal bir güzellik kazandırır; kumaş, mücevher, tabak, çanak ve meyveleri, elle dokunulacak kadar canlıdır. Konuda belirli bir hikâyenin bulunmasına P.H. Hooghe kadar önem vermez; anlatacağı çok daha örtülü, daha gizlidir. Eserlerinde ev içi sahneleri, sembolik anlamı olan bir tablo veya bir harita, süslü bir duvar, bir masa veya soldan ışık veren bir pencere biçiminde verilmiştir. Derinlik, nesnelerin konumuyle sağlanır ve kompozisyon salt geometrik çizgilere uygundur.

Canlı yaratık olarak yalnız insanı alır: bu çoğu zaman, çevresinde boş yüzeylerin yer aldığı durgun bir kadın, bazen de bir çifttir. Yalnız resim imkânları ve bu nesnel görünüş, Vermeer'in şiir dolu bir dünya yaratmasına yeter. Ama bu sakin sahnelerin havasında, sürekli bir duyarlık, birtakım gizli anlamlar sezilir.

Vermeer'in bazı eserleri Paris ve New York'taki özel koleksiyonlarda, en önemlileri müzelerdedir: Amsterdam'daki Rijsmuseum'da, *Ara Sokak, Sütçü Kadın, Mektup Okuyan Mavili Kadın, Aşk Mektubu;* Berlin müzesinde, *Şövalye ile Genç Kız, İnci Gerdanlık;* Boston'da, *Konser;* Braunschweig'de *Şarap Kadehi Tutan Genç Kadın;* Dresden'de, *Aracı Kadın, Kadın ve Mektup;* Edinburgh'da, *İsa, Marta'nın Evinde;* Frankfurt'da, *Coğrafyacı;* La Haye'de, *Diana ile Su Perileri, Delft Manzarası, Türbanlı Genç Kız;* Londra'da, *Virjinal Başında Duran Kadın, Virjinal'de Oturan Kadın, Piyano Başındaki Çift;* Louvre'da, *Dantelacı Kadın;* New York'ta, *Pencere'deki Kadın, Flüt Çalan Kadın, İman Alegorisi;* Viyana'da, *Resim Alegorisi;* Washington'da, *İnci Tartan Kadın, Kırmızı Şapkalı Kadın.* (L)

VERMEER veya **VAN DER MEER** (Johannes), **Büyük** — denir, hollandalı ressam (Haarlem 1628-ay.y. 1691). Manzara resimleri yaptı; Jacob van Ruysdael'in ve Filips Koninck'in etkisinde kaldı (*Bir Ormanda Atlılar*, Basel). — Oğlu JOHANNES, *Küçük* denir (Haarlem 1656-ay.y. 1705), o da manzara ressamıydı; Berchem'in tarzında man-

zara resimleri yaptı (*Çobanlar*, Berlin). [L]

VERMEK geçl. f. (esk. türk. *birmek*'ten). [Üzerindeki veya yakınındaki bir şeyi] Bir kimseye iletmek, eriştirmek: *İkisini de makina dairesine indirdiler. Muhtarın elbiselerini de verdiler* (B. Felek). || Kendine ait olan bir şeyi karşılık istemeden ve geri almamak üzere birine bırakmak: *Hediye vermek.* || Ödemek: *Kaldı, ama bakkala da borcu veremedik* (M.Ş. Esendal). || Satmak: *Biz burada otururken, gelenlere, okkasını on kuruştan vermedin mi?* (Ömer Seyfeddin). || Bağışlamak, bırakmak: *Babası, ölmeden evi oğluna verdi.* || Tıbbî bir amaçla kullandırmak: *İlâç vermek. Hastaya oksijen vermek.* || Üretmek: *Bu toprak az buğday verir.* || (Kız veya kadını) Biriyle evlendirmek: *Muazzez'i Şakir'e vermeyelim diyorsun değil mi?* (Sabahattin Ali). || Belli bir yöne çevirmek, yöneltmek: *Arkasını denize vermek.* || (Bir şeyin) Üzerinde bir etki yapmak, biçimini değiştirmek: *Şekil vermek. Hareket vermek.* || (Düşünce, bilgi v.b.ni) Başkasına iletmek: *Haber vermek. Bilgi vermek.* || Sahip kılmak: *Yetki vermek.* || Herhangi bir duruma yol açmak: *Sıkıntı vermek. Eziyet vermek.* || Öğretmek, yararlandırmak: *Ders vermek. Öğüt vermek.* || Tespit etmek: *Randevu vermek. Çocuğa ad vermek.* || Toplantı düzenlemek, çağırarak ağırlamak: *Ziyafet vermek.* || [Sanatçı için] Topluluk önünde sanatını icra etmek: *Konser vermek.* || Hepsini [...] haline sokmak: *Ortalığı heyecana vermek.* || Yaymak: *Koku vermek. Işık vermek.* || Kazandırmak, katmak: *Tat, çeşni vermek.* || Ayırmak, bağlamak, harcamak: *Bir işe bütün zamanını vermek. Emek vermek.* || Ondan bilmek, öyle saymak: *Onun bu davranışlarını terbiyesizliğine veriyorum.* || Yardımcı fiil olarak tezlik, ivedilik belirtir: *Çıkıvermek. Gelivermek.*

— ÇEŞ. DEY. *Ver elini* (*şu* veya *bu yer*), bir kimsenin anî bir kararla bir yere gitmek üzere yola çıktığı durumlarda kullanılır: *Ondan bıktın mı, bin kotraya... Ver elini Marmara!..* (B. Felek). || *Ver yansın.* Bk. VERYANSIN. || *Ağzının payını* (veya *ölçüsünü*) *vermek.* Bk. AĞIZ. || *Akıl vermek* (veya *öğretmek*). Bk. AKIL. || *Allah belâsını* (*cezasını*) *versin.* Bk. ALLAH. || *Allah dirlik düzenlik versin.* Bk. ALLAH. || *Allah düşmanıma vermesin.* Bk. ALLAH. || *Allah ecir, sabır versin.* Bk. ALLAH. || *Allah emeklerini eline vermesin.* Bk. ALLAH. || *Allah gecinden versin.* Bk. ALLAH. || *Allah iyiliğini versin.* Bk. ALLAH. || *Allah kolaylık versin.* Bk. ALLAH. || *Allah lâyığını* (*müstahakını*) *versin* (*vermesin*). Bk. ALLAH. || *Allah manda şifası versin.* Bk. ALLAH. || *Allah ne verdiyse.* Bk. ALLAH. || *Allah* (*uzun*) *ömürler versin.* Bk. ALLAH. || *Allah rahatlık versin.* Bk. ALLAH. || *Allah selâmet versin.* Bk. ALLAH. || *Allah vere de.* Bk. ALLAH. || *Allah vermesin.* Bk. ALLAH. || *Allah versin.* Bk. ALLAH. || *Aman vermek.* Bk. AMAN. || *Aman vermemek.* Bk. AMAN. || *Arka vermek.* Bk. ARKA. || *Ateşe vermek.* Bk. ATEŞ. || *Baş başa vermek.* Bk. BAŞ. || *Baş vermek.* Bk. BAŞ. || *Bel vermek.* Bk. BEL. || *Bereket ki* (*bereket versin, bereket versin ki*). Bk. BEREKET. || *Boş vermek.* Bk. BOŞ. || *Boy vermek.* Bk. BOY. || *Can vermek.* Bk. CAN. || *El vermek.* Bk. ELVERMEK. || *Ele vermek.* Bk. EL. || *Fire vermek.* Bk. FIRE. || *Gönül vermek* (veya *bağlamak*). Bk. GÖNÜL. || *Gözdağı vermek.* Bk. GÖZDAĞI. || *Günahını vermez.* Bk. GÜNAH. || *Hak vermek.* Bk. HAK. || *Kabak tadı vermek.* Bk. KABAK. || (*Bir şeye*) *Kendini vermek.* Bk. KENDİ. || *Kilo vermek.* Bk. KİLO. || *Kulak vermek.* Bk. KULAK. || *Mânâ vermek.* Bk. MÂNÂ. || *Mânâ veremernek.* Bk. MÂNÂ. || *Not vermek.* Bk. NOT. || (*Birine*) *notunu* (veya *numarasını*) *vermek.* Bk. NOT. || *Omuz vermek.* Bk. OMUZ. || *Öğüt vermek.* Bk. ÖĞÜT. || (*Birinin*) *Pasaportunu* (*eline*) *vermek.* Bk. PASAPORT. || *Renk vermek.* Bk. RENK. || *Renk vermemek.* Bk. RENK. || *Selâm vermek.* Bk. SELÂM. || *Senet vermek.* Bk. SENET. || *Ser verip sır vermemek.* Bk. SER. || *Ses vermek.* Bk. SES. || *Sır vermek.* Bk. SIR. || *Son vermek*, bitirmek. || *Söz vermek.* Bk. SÖZ. || *Şan vermek.* Bk. ŞAN. || *Telâşa vermek.* Bk. TELÂŞ. || *Terbiyesini vermek.* Bk. TERBİYE. || *Uç vermek.* Bk. UÇ. || *Üste vermek.* Bk. ÜST. || *Velveleye vermek.* Bk. VELVELE. || *Yol vermek.* Bk. YOL. || *Yüz vermek.* Bk. YÜZ. || (*Bir kimsenin veya şeyin*) [...] *lığına vermek*, o kimse veya şeyin o halini [...] lığıyle izah etmek, [...] lığına yormak: *Bu unutkanlığı dalgınlığına verdim.* || (*Kendine veya başka bir şeye*) [...] *süsü vermek.* Bk. SÜS.

— Elektr. *Gerilim vermek*, bir tesisatı elektrik akımıyle beslemek. || *Şasiye vermek*, bir iletkeni, toprak* vazifesi gören madenî bir kütleye veya bir makinenin şasisine bağlamak. || *Toprağa vermek*, bir iletkeni toprağa bağlamak. (M)

VERMETUS i. Solucanımsı uzun gövdeli, önden solungaçlı, karındanbacaklı yumuşakça, düzensiz boru biçimindeki kavkısında, boynuzsu maddeden yuvarlak bir kapakçık bulunur. (Oldukça gezgin olan bu hayvanlar süngerlerin arasında ve mercanlara, taşlara, boş kavkılara tutunarak yaşar. Ilık ve sıcak denizlerde bulunur. İkinci zamandan itibaren fosiline rastlanır. *Vermetidae* familyasının örnek tipi.) [L]

VERMEYEN (Jan Cornelisz), **Juan de Mayo** veya **Barbalonga** denir, hollandalı ressam ve gravürcü (Beverwijk 1500'e doğr. - Brüksel 1559). Gossaert tarafından Utrecht'te yetiştirildiği sanılır. Cambrai ve Mechelen'de Marguerite d'Autriche'in, sonra Augsburg ve Innsbruck'ta Macaristan'lı Maria'nın saray ressamı oldu. Karl V'in Tunus seferine (1535) katıldı; dönüşünde bazı halı örnekleri (Madrid) getirdi. (L)

VERMEYLEN (August), flamanca yazan belçikalı yazar (Brüksel 1872 - Uccle 1945). XX. yy. flaman edebiyatının en dikkate değer temsilcilerinden biridir. «Bir ruhun hikâyesi» olan *De Wandelende Jood* (Göçebe Yahudi) [196] adındaki eseri, kurucularından biri olduğu *Van nu en Straks* dergisindeki makaleleri, *Twee Vrienden* (İki Dost) [1945] adlı romanı çağdaşları üstünde derin bir etki yaptı. (L)

VERMİGLİ (Pier Martire), **Din Kurbanı Pier** denir, italyan reformcusu (Floransa 1500-Zürich 1562). Napoli'de Ochino ve Valdès ile tanıştı; daha sonra Lucca'da bunların düşüncelerini yaydı. Zulümden kaçmak için İsviçre'ye sığınmak zorunda kaldı (1542); oradan Strasbourg'a, sonra Oxford'a (1547) gitti; bu şehirde Yeni Ahit'in yorumuyle ilgili dersler verdi. Zürich'te profesör oldu (1556), hayatının sonuna kadar bu görevde kaldı. İlâhiyat konusunda birçok yorum ve incelemesi vardır. (L)

VERMİKÜLİT i. (fr. *vermiculite*). Miner. Mika grubundan, flogopit türü inorganik madde; ısıtılınca su kaybeder, hacmi çok artar ve solucanımsı bir şekil alır; bu niteliklerinden dolayı termik yalıtkan olarak kullanılır. (L)

VERMİLEO i. Avrupa'da yaşayan sinek; kurtçuğu kumun içine huni biçiminde bir çukur kazar ve karıncaaslanları gibi bunun içine düşen avı yakalar. (Kısa duyargalı ortoraf sineklerin *leptidae* familyasından. Eski tabiat bilginleri buna VERLİON derler.) Bk. LAMPROMYİA. (L)

VERMİNA, Syphax'ın oğlu ve Masaisyli'lerin kralı (M.Ö. III. yy.). Zama muharebesine katılmak üzere takviye kuvvetleriyle zamanında yetişemedi ve kısa bir süre sonra tek başına kalarak yenildi (M.Ö. 202). Romalılar tarafından esir edildi, Afrikalı Scipio'nun Roma'ya törenle girişinde teşhir edildi. Daha sonra Romalılar kendisine Numidia'nın bir kısmının hükümdarlığını verdiler. (L)

VERMİO. Bk. BERMİON.

VERMİS i. («solucan» anlamında lat. k.). Anat. Beyinciğin, orta çizgi üzerinde, iki yan lobu arasında bulunan kısmı. (Adını, solucanı hatırlatan halkalı görünüşünden alır. Vermis, beyinciğin en eski kısmıdır [*archi* ve *paleo-cerebellum*]; dengede önemli rol oynar.) || *Alt vermis*, beyinciğin alt yüzündeki vermis lopcuğu. (Kısmen mideakciğer sinirinin çıkış parçası ile örtülü olduğundan *mide-akciğer siniri lopcuğu* da denir.) || *Üst vermis*, vermisin, beyinciğin üst yüzündeki parçası. (L)

VERMİYOT i. (fr. *vermiothe* veya *vermiote*). Patol. Dil epitelyumunun ülserli yüzeyinde, bu yüzeye yanlama basınç yapıldığı zaman meydana çıkan iplik şeklindeki madde. (L)

VERMONT, A.B.D.'nin kuzeydoğusunda eyalet, New England'da; 24 887 km²; 438 000 nüf. Merkezi, *Montpelier*. Eyalet Champlain gölü çöküntüsüyle Connecticut vâdisi arasında yer alır. Yüzey şekillerinin eksenini meydana getiren Green Mountains'de kuvarslı doruklar, sert şistler, billûrlu kayaçlar ve şistli veya kalkerli paralel çöküntüler birbirini izler. İklim yağışlı ve serindir. Vermont'un dağlık kesimlerinde halkın başlıca gelir kaynağı orman işletmeciliğidir; çöküntülerde sığır yetiştiriciliği ve tahıl tarımı (buğday, mısır, çavdar, karabuğday) yapılır. Denize cephesi olmayan bu eyalet komşuları kadar sanayileşememiştir ve nüfus yoğunluğu daha azdır. (L)

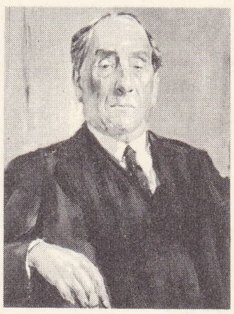

VERMEYLEN
Opsomer'in eseri

VERMUDO I, isp. **Bermudo** (öl. 797), Leon ve Asturia kralı (789-791), Cantabria dükü Fruela'nın oğlu, Asturia kralı Katolik Alfonso I'in yeğenidir. Kuzeni Mauregatonun yerine geçti, ama Kurtuba emîri Hişam'ın askerleri tarafından yenildi ve küçük kuzeni Alfonso II el Casto lehine tahttan çekildi. (L)

VERMUDO II, Galicia (982-999), Leon ve Asturia kralı (984-999). Kral Ordono III'ün oğludur. Kuzeni olan Leon kralı Ramiro III'e karşı ayaklandı ve kendisinden Galicia krallığını elde etti; daha sonra Ramiro III'ün yerine geçti. 992'de yenildiği El-Mansur'a vergi ödemek zorunda kaldı. Yerine oğlu Alfonso V geçti. (L)

VERMUDO III (1010-1037), Leon kralı (1027-1037), kral Alfonso V'in oğludur. Navarra kralı Büyük Sancho III'ün ısrarlarına karşı koyamayarak 1033'te kızkardeşini, bu kralın ileride Castilla kralı Büyük «Fernando I adıyle tahta çıkacak olan ikinci oğluyle evlendirdi. Sancho III'ün ölümünden sonra Fernando'ya saldırdı, ama rio Carrion savaşında öldü (1037). Böylece Fernando, Castilla ile Leon'u birleştirdi. (L)

Jules VERNE

VERMUT i. (alm. *Wermut*, absent). Birçok bitkinin özüyle acılaştırılmış, tonik nitelikte beyaz şarap. (L)

VERNADSKİY (Vladimir İvanoviç), rus jeoloğu (Petersburg 1863 - Moskova 1945). Jeokimyanın başlıca uzmanlarından biridir. Eserleri: *Dünyanın Bilimsel Kavramı Üstüne* (1906), *Geokimya* (Jeokimya) [1927] v.b. (L)

VERNANSAL (Guy Louis), fransız ressamı (Fontainebleau 1648-Paris 1729). Le Brun'ün öğrencisi oldu. 1720 ile 1722 arasında Padova'da çalıştı; Roma'ya yaptığı bir gezi sırasında Santa Maria dei Miracoli kilisesi için *Magdalena*'yı temsil eden iki tablo yaptı. Öbür eserlerinin başlıcaları, *Nantes Fermanının Yürürlükten Kaldırılması* (Versailles müzesi), *Isa, Bir Genç Kızı Diriltirken* (Louvre), *Azize Bathilde* (Orléans müzesi). [L]

VERNAY (François MİEL, **Françlis** — denir), fransız ressamı (Lyon 1821-ay.y. 1896). Gerek konu gerek renk zenginliği bakımından dikkati çeken natürmortlar ve manzara resimleri (Lyon müzesi) yaptı. (L)

VERNE (Jules), fransız yazarı (Nantes 1828-Amiens 1905). Yazı hayatına önce tiyatro eserleri yazmakla (*les Pailles Rompus* [1850]) başladı ve çeşitli opera komik librettoları hazırladıktan sonra Hetzel'in *le Magasin d'Éduction et de Récréation*'unda (Eğitim ve Dinlenme Dergisi), *Cinq Semaines en Ballon, Voyage de Découvertes*'i (Balonla Beş Hafta, Keşifler Yolculuğu) yayımladı. Bu eser, kısa bir süre sonra kitap haline getirildi (1863). Böylece Verne, yeni bir roman, yani bilimsel roman çığırını yarattı. Ün kazanmasını sağlayan bu roman türünde, dâhiyane kehanetleri andıran gözkamaştırıcı buluşlarını açıkladı. Başlıca romanları şunlardır: *Arzın Merkezine Seyahat* (Voyage Au Centre la Terre) [1864], *Aya Seyahat* (De la Terre à la Lune) [1865], *Aventures du Capitane Hatteras* (Kaptan

Foto. A.C.L., Carjat (LAROUSSE)

Hatteras'nın Serüvenleri) [1866], *Kaptan Grant'ın Çocukları* (Les Enfants du Capitaine Grant) [1867-1868], *Deniz Altında Yirmi Bin Fersah* (Vingt Milles Lieus sous les Mers) [1870], *Esrarengiz Ada* (L'Île Mystérieuse) [1874], *Une Ville Flottante* (Yüzen Şehir) [1871], *Aventures de Trois Russes et de Trois Anglais* (Üç Rusla Üç İngilizin Serüvenleri) [1872], *Seksen Günde Devri Âlem* (Le Tour du Monde en Quatre-Vingts Jours) [1873], *le Docteur Ox* (Doktor Ox) [1874], *Mişel Strogof* (Michel Strogoff) [1876], *Hector Servadac* (1877), *Un Capitaine de Quinze an* (Onbeş Yaşında Bir Kaptan) [1878], *Les Cinq Cents Millions de la Bégum* (Begüm'ün Beşyüz Milyonu) [1879], *La Jangada* (1881), *Kéraban le Têtu* (İnatçı Keraban) [1883], *Mathias Sandorf* (1885), *Robur le Conquérant* (Fatih Robur) [1886], *Nord Contre Sud* (Güneye Karşı Kuzey) [1887], *César Cascabel* (1890), *Mistresse Branican* (1891), *Le Château des Carpathes* (Karpatlardaki Şato) [1892], *Clauduis Bombarnac* (1893), *Mirifiques Aventures de Maître Antifer* (Antifer Ustanın Şaşılacak Serüvenleri) [1894], *L'Île à Hélice* (Pervaneli Ada) [1895], *Clovis Dardenton* (1896), *Le Sphinx des Glaces* (Buzdan Sfenks) [1897]. Jules Verne, konularını çoğu zaman romanlarından aldığı tiyatro eserlerini, genellikle Dennery ile birlikte yazdı: *Seksen Günde Devri Âlem* (1874), *Kaptan Grant'ın Çocukları* (1878), *Michel-Strogoff* (1880), *Le Voyage à Travers l'Imbpossible* (İmkânsızlık İçinde Yolculuk) [1882]. (L)

VERNER (Karl), danimarkalı dilbilimci (Aarhus 1846 - Kopenhag 1896). Germen diliyle ilgili önemli bir fonetik kuralına adını verdi; bu kurala göre titreşimsiz soluklu bir önceki ses dilimi vurguluysa muhafaza edilir, vurgusuzsa titreşimlileşir. Bu buluş, tarihî fonetiğin benzerliklere değil ilişki sistemlerine dayanması gerektiğini ileri süren ilkeye güç kazandırdı. Verner modern dilbilimin öncülerinden biridir. (L)

VERMONT
eyaleti haritası

VERNET (Antoine Charles Horace, Carle — denir), fransız ressamı (Bordeaux 1758 - Paris 1836). Joseph Vernet'nin oğlu. 1782 Roma ödülünü aldı (*Tutumsuz Çocuk*). 1791 Salonu'nda büyük bir kompozisyonunu sergiledi: *Paul-Emile'in Zaferi*. Daha sonra konusu, at yarışları ve gezintileri olan tablolar yaptı. Konsüllük devrinde, Napolyon ile birlikte İtalya'ya gitti ve resimlerinde (*İtalya Seferleri ve Devrimlerinin Tarihi Çalışmaları, Marengo Muharebesi*, Versailes müzesinde v.b.) kullandığı birçok unsuru bu ülkeden derledi. (L)

VERNET (Horace), fransız ressamı (Paris 1789 - ay.y. 1863), Carle'ın oğlu. Napolyon taraftarıydı. Önceleri deniz manzaraları, atlar, askerî sahneler çizdi. Cezayir'e (1835) ve Rusya'ya yaptığı gezilerden sonra egzotik ve tarihî konulu ve romantik zevke uygun eserler verdi. (L)

VERNET (Joseph), fransız ressamı (Avignon 1714-Paris 1789). Dekoratör ve ressam Antoine Vernet'nin oğlu (Avignon 1689-ay.y. 1753). Babasından desen yapmayı öğrendi. İtalya'ya gitti; Marsilya'da bulundu ve burada denize hayran kaldı. Roma'da ışığın kısa süren etkilerini dikkatle inceledi. Samimî ve zarif manzara resimleri yaptı. Bu eserleri dolayısıyle Corot'ya benzetildi. Ama ilk eserleriyle büyük bir başarı kazanamadığı için çağdaşlarının romantizm öncesi duyarlığını etkileme amacını güden sıradan manzara resimleri yapmağa yöneldi. (L)

VERNEUİL (Aristide Auguste Stanislas), fransız cerrahı (Paris 1823-Maisons-Laffitte 1895). Eserleri arasında *Recherches sur la Locomotion du Coeur* (Kalp Hareketleri ile İlgili Araştırmalar) [1852], *le Système Veineux: Anatomie et Physiologie* (Toplardamar Sistemi: Anatomi ve Fizyoloji) [1853] vardır. (L)

VERNEUİL (Aşod MALAKİAN, **Henri** — denir), fransız sinema yönetmeni (Tekirdağ, Türkiye 1920). Birçok kısa metrajlı filim yaptıktan sonra ilk uzun filmini 1951'de çevirdi (*La Table aux Crevés*). Zamanla verimli bir yönetmen olduğunu gösterdi (*Yirmibeşinci Saat* [La Vingt-Cinquiéme Heure, 1966]) ve önemli ticarî başarılar elde etti. (L)

VERNEUİL (Louis COLİN DU BOCAGE. Louis — denir), fransız tiyatro yazarı (Paris 1893-ay.y. 1952). Çok sayıda komedi yazdı: *L'Amant de Coeur* (Âşık) [1921]; *47 Numaralı Koltuk* (Le Fauteil 47) [1926]; *Kadın Avukat* (Maître Bolbec et Son Mari) [1928]; *Nemo Bankası* (La Banque Nemo) [1932]; *Kapanan Dosya* (L'École des Contribuables) [1934]. Fransa'nın Almanlar tarafından işgal edilmesi üzerine A.B.D.'ye yerleşti ve bu ülkede oynanan *Devlet İşleri* (Affairs of State) [1950] adlı eseriyle ün kazandı. (L)

VERNİER (Pierre), fransız matematikçisi (Ornans, comté de Bourgogne 1580-ay.y. 1637). Özellikle, kendi adıyle anılan âleti (*verniye*) icat etmiş olmakla tanınır; *Construction, Usage et Propriétés du Quadrant Nouveau de Mathématiques* (Matematiğin Yeni Kadranının Çizimi, Kullanımı ve Özellikleri) [1631] adlı eserinde bu âletin tanımını verir. (L)

VERNİK i. (yun. *vernikion*'dan [?]). İçinde pigment bulunmayan, bağlayıcı, eritici ve seyrelticilerden meydana gelen, sürüldüğü yüzeyde genellikle parlak ve kaygan, yapışkan ve sert, suda erimeyen, koruyucu ve süsleyici nitelikte ince bir tabaka meydana getiren karmaşık madde. (Bk. ANSİKL., *Boyacılık bölümü*.) || *Yağlı vernik*, bağlayıcı maddesi bir veya birkaç çeşit yağdan, özellikle yağ asitlerinin (alifatik seri) trigliseritlerinden meydana gelen vernik.

— Bot. *Vernik ağacı*, vernik yapımına yarayan reçineli bir sıvı salgılayan çeşitli ağaçlara verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Marang. Bk. ANSİKL.

—ANSİKL. Bot. *Vernik ağacı* denilen başlıca bitkiler şunlardır: 1. somak (*rhus*) türlerinin büyük bir kısmı; esas vernikler: *Rhus vernicifera, R. succedanea* (verniğine *japon lakı* da denir); *R. toxicodendron* (kanada verniği); 2. çeşitli terminalia (amerika badem ağacı) türleri; 3. siyam vernik ağacı (*Melanorrhaea laccifera*); bunun dövülüp ufalanan kabuğundan mükemmel bir lak elde edilir (Kamboçya'da bütün heykelleri kaplayan yaldızlı lak budur). Somak ve melanorrhaea antepfıstığıgillerdendir. Avrupa'da *japon vernik ağacı* adıyle bilinen ağaç *simarubaceae* familyasından olan aylandızdır (*Ailanthus glandulosa*).

— Boyacılık. *Vernik*, yağ, tabiî veya sunî reçine gibi bir bağlayıcının bir eritici karışım içinde çözelti haline getirilmesinden elde edilir; içine ayrıca, seyreltici, plastikleştirici ve kurutucu maddeler de katılır. Eriticide çözünen boyarmaddeleri katıp da saydamlığını bozmadan önce vernikler boyanabilir. Vernikler, bağlayıcının ve ince bir tabaka meydana getiren bileşimlerin cinsine göre sınıflandırılır. Tabiî veya sentetik reçineli yağlı vernikler, ispirtolu vernikler de dahil olmak üzere yağ veya yağ asidi kapsamayan tabiî veya sentetik reçineli vernikler, selülozik vernikler, bitümlü maddeler kapsayan vernikler, lateksli, kauçuklu vernikler (tabiî veya sentetik, işlenmiş veya işlenmemiş), tabiî vernikler (japon, çinhindi lakı) v.b. ayırt edilir.

— Marang. Mobilyaların yüzünü dış etkilerden korumak ve dekoratif bir görünüş kazandırmak amacıyle çok kullanılan vernikler, bileşimlerindeki maddelere göre değişik adlar alır: *yağlı vernikler*, kopal gibi tabiî reçinelerle veya sunî reçinelerin bezirle eritilmesinden elde edilir; *neftli reçine vernikleri*, eritilmiş reçine ve neft yağı karışımıdır; *ispirtolu vernikler*, sunî reçinenin ispirtoda eritilmesiyle hazırlanır; *selülozik vernikler; sentetik vernikler; polyester vernikler* v.b. (LM)

VERNİKÇİ i. (*vernik*'den *vernik-çi*). Res. Vernik süren. (L)

VERNİKLEME i. (*verniklemek*'ten *vernikle-me*). Vernik sürme, vernikle kaplama.

— Foto. Bir fotoğraf klişesinin jelatinini dış etkilerden korumak amacıyle, üzerine sıcak veya soğuk bir vernik tabakası sürme.

— Graf. santl. Basılmış veya basılmamış bir yüzey üzerine bir vernik tabakası uygulama.

— ANSİKL. Graf. santl. *Vernikleme*, çeşitli amaçlarla uygulanır: basılacak yüzey üzerinde parlak ve kaygan bir satıh meydana getirerek mürekkebin daha iyi tutmasını sağlamak; yüzeyi parlak ve cilâlı hale getirerek süslemek; sürtünmelerden korumak; kimyasal etkenlere veya aşınmaya karşı yüzeyin direncini arttırmak; su, gaz veya kokulara karşı geçirimsiz hale getirmek. Baskı veya vernikleme makinelerinde (*laklama makinesi*) yapılan bu işlem için, yağlı vernikler, ispirtolu vernikler ve laklar kullanılır. (Bu yüzden, işlem daha çok LAKLAMA adıyle bilinir.) [LM]

VERNİKLEMEK geçl. f. (*vernik*'ten *vernik-le-mek*). Vernik sürmek. (M)

VERNİX CASEOSA i. Doğ. Dölyatağında iken ve doğum esnasında dölütü kaplayan yağlı madde. (L)

VERNİYE veya **VERNİYER** i. (bulucusu *Vernier*'nin adından). Doğrusal veya dairesel bir ölçeğin hassasiyetini arttırmağa yarayan düzenek.

— ANSİKL. *Verniye*, düz veya daire biçiminde, taksimatlı bir cetvele eklendiği zaman taksimat kesirlerinin okunmasını kolaylaştırır. Bu düzenek, büyük bir A cetveli boyunca gidip gelen küçük B cetvelidir; üzerindeki taksimat, payı daima 1, paydası da genellikle 10 olan basit bir kesirden daha küçüktür. Eğer büyük cetvel milimetre taksimatlıysa, verniyenin uzunluğu 9 mm ise ve üzerinde on eşit taksimat varsa, bu taksimatlardan her biri — $\frac{9}{10}$ milimetre değerinde olacaktır; eğer verniyenin

0 taksimatı, cetvelin herhangi bir m sırasındaki bir taksimat çizgisiyle çakışıyorsa, verniyenin 1, 2, 3, ..., 8, 9, 10 taksimatları, cetvelin $m + 1$, $m + 2$, $m + 3$, ..., $m + 8$, $m + 9$, $m + 10$ taksimat çizgilerinden $\frac{1}{10}$, $\frac{2}{10}$, $\frac{3}{10}$, ..., $\frac{8}{10}$, $\frac{9}{10}$, $\frac{10}{10}$ milimetre geride kalacaktır. Verniyeyi 1, 2, 3, ..., 8, 9, 10 onda bir milimetre kadar yürütünce, 1, 2, 3, ..., 8, 9, 10 taksimatlarının sırasıyle cetvel üzerindeki $m + 1$, $m + 2$, $m + 3$, ..., $m + 8$, $m + 9$, $m + 10$ tasimatlarının karşısına geldiği görülür; buna karşılık, verniyenin p'inci taksimatı cetvelin herhangi bir taksimat çizgisiyle çakışıyorsa, verniyenin 0'ı cetvelin bir önceki taksimat çizgisinden p onda bir milimetre kadar ileride olacaktır; nihayet, verniyenin p'inci ve $(p + 1)$inci taksimat çizgisi, cetvelin aynı taksimat aralığına düşüyorsa, verniyenin sıfırı, p onda bir milimetreden biraz fazla ve $(p + 1)$ onda bir milimetreden biraz az ileride olacaktır. (L)

VERNON, Fransa'da Eure idare bölgesinde (Evreux idare çevresi) kanton merkezi, Sen'in sol kıyısında, Bizy ormanı ile Vernon ormanı arasında; 18 062 nüf. Canlı bir turizm ve sanayi merkezidir; pil fabrikası; dökümevi ve çelik fabrikası, hırdavatçılık, tezgâh yapımı, elektrik malzemeleri, kâğıt ve çimento fabrikaları, ecza malzemeleri fabrikası .(L)

VERNONİA i. Her iki yarımkürenin sıcak bölgelerinde yetişen sütlü ot. (Bileşikgillerden.)

— ANSİKL. *Vernonia*'lar köksaplı çokyıllık otsu bitkiler veya çalılardır. Beş yüzden fazla türü vardır. Bazıları (*Vernonia crinita, V. noveboracensis, V. fasciculata*) Kuzey Amerika'da yetişir. (L)

VEROLİ, İtalya'da komün, Latium'da (Frosinone ili), Ciociaria'da; 18 200 nüf. Ortaçağ havasını muhafaza eden şehir bir tarım pazarıdır. (L)

VERONA, İtalya'da şehir, Veneto'da, Adige'nin kıyısında, il idare merkezi, Lessini dağlarının eteğinde; 258 600 nüf.

Dağların ova ile bitiştiği yerde, Adige vâdisinin girişinde ve Milano-Trieste yolunun Brenner yoluyle kesiştiği noktada kurulan Verona, ticarî bakımdan büyük önem kazandı. Şehirde büyük tahıl ve hayvan pazarları vardır ve her yıl yapılan tarım panayırlarında ilin bütün ürünleri toplanır. Verona, Orta Avrupa'ya yapılan taze sebze ve meyve ihracatının başlangıç ve transit istasyonudur. Sanayi fazla gelişmemiştir (şeker rafinerileri, gübre, kâğıt fabrikaları).

Verona, İtalya'nın, eski anıtlar bakımından en zengin şehirlerindendir: Roma çağından kalma arena (sirk), Augustus devrinden kalma köprü ve tiyatro v.b. Fakat şehrin mimarîsi bütünüyle ortaçağ ve rönesans havasını yansıtır. Şehrin merkezi, eski roma forumu Piazza dell'Erbe'dir. Çevresindeki yapılar arasında Tacirler sarayı (XIV. yy.) ve Lamberti kulesiyle (84 m), Komün sarayı sayılabilir. Piazza dei Signori'nin çevresinde Hâkimler sarayı (XII. yy.), Loggia del Consiglio, Fra Giocondo (XV. yy.) ve Hükûmet sarayı yer alır; Hükûmet sarayının yanında roman üslûbunda Santa Maria Antica kilisesi ve gotik üslûbunda Scaligero mezarları vardır. Irmak kıyısında şehrin en güzel kilisesi olan Sen Zeno yükselir (IX. - XII. yy.); 1354'te inşa edilen Castelvecchio (kale) bugün zengin bir müzedir. — *Verona ili,* 722 750 nüf. İl toprakları Lessini dağları dışında hemen bütünüyle Po ovasında uzanır.

— Tar. Adige'nin kıvrımlarında kurulan kelt köyü, M.Ö. II. yy.da bir roma kolonisi oldu. Yüzyıl sonra Lombardlar Verona'yı ikinci başkentleri haline getirdiler. IX. yy.da bir karolenj marklığının idare merkezi olan şehri, Otto I, Bavyera düklüğüne bağladı (X. yy.).

1387'de Verona, önce Visconti'lerin yönettiği Milano devleti tarafından ilhak edildi, sonra Venedik'e bağlandı (1405). Venediklilerin hâkimiyeti Napolyon'un 1797'de Venedik devletini yıkmasına kadar devam etti. 1814'te bütün Lombardo-Veneto ile beraber Avusturya'ya bağlanan Verona, Avusturya-İtalya arasındaki başlıca ilişki noktasıydı; 1866'da İtalya krallığına katıldı. (L)

VERONA (Guido DA), italyan romancısı. Bk. DA VERONA.

Verona Âşıkları. Bk. ROMEO ve JULİET.

Verona birliği, Friedrich I'in Güney İtalya üstündeki niyetlerinden kuşkulanan Venedik'in teşvikiyle kurulan (1164) birlik. Verona ve Venedik çevresinde Vicenza ve Padova'yı biraraya getiriyordu. 1167'de Lombardia birliğiyle birleşti. (L)

Verona kongresi, eylül-ocak 1822'de Verona'da toplanan kongre. Berry dükünün öldürülmesi üzerine rus çarı, Avrupa ülkelerinde, özellikle İspanya'da yayılan hürriyetçi fikirler karşısında korkuya kapılmıştı. Metternich, çarın tek başına İspanya'ya ordu göndermesini önlemek amacıyle Verona'da bir kongre topladı. Wellington Fransa'nın askerî bir harekete katılmasına karşıydı; zaten Villèle de iktisadî kaygılarla savaş istemiyordu, fakat fransız delegeleri (Montmorency ve Chateaubriand), Bourbon' lara eski itibarlarını kazandırmak ümidiyle savaş teklifini kabul ettiler ve 1823 İspanya seferine karar verilmiş oldu. (L)

Verona'lı İki Centilmen (*The Two Gentlemen of Verona*), Shakespeare'in 5 perdelik komedisi; 1594'te yazıldı. 1623'te basıldı. Milano dükünün kızı Silvia, Verona'lı centilmen Valentine'e âşıktır. Valentine'in arkadaşı Proteus de genç kızı elde etmek için uğraşır. Kız kaçar ve bir haydut çetesinin elebaşısı olan Valentine'e kavuşur; Valentine Silvia ile evlenirken, arkadaşı Proteus'u affeder, onu nişanlısı Julia ile barıştırır. Yazarın gençlik yıllarına ait neşeli ve lirik bir eserdir. (→ Bibliyo.) [L]

Verona marklığı, X. yy.da İtalya'da, Brenner geçidinin ağzında ve serbest bir kontluk çevresinde kurulan marklık. İmparatorun vesayetinden kurtulduktan sonra Lombardia ligasıyle birleşti. (L)

VERONDULİT i. (tes. edil. ad). Malzeme. Dökümle elde edilmiş, sıcakta şekil verilmiş ve soğukta hiç bir yüzey işlemi görmemiş, yarı saydam, telli veya telsiz, dalgalı (ondüle) cam levha. (L)

VERONESE (Paolo CALİARİ. **Paolo — denir**), italyan ressamı (Verona 1528-Venedik 1588). Veronalı Antonio Badile'nin öğrencisiydi; Bellini ve Mantegna geleneğine bağlı bir çevrede yetişti; ayrıca Parma'da Correggio'nun, Mantova'da Giulio Romano'nun eserlerinden yararlandı. Açık ve biraz donuk olan tarzıyle ilk eserlerinden itibaren biçimleri gölgesiz bir ışık içinde belirtti: *Pala Bevilacqua* (1548, Verona), *Kardinal Gonzago* (1552, Caen müzesi). 1553'te Venedik'e yerleşti; önce Dukalık sarayında Ponchino'nun ustalarıyle çalıştı. «On'lar» salonunun tavanındaki *Yeteneklerini Venedik'e Serpen Juno* adlı eserinde, bu ustaların kısaltımlara, sert karşıtlıklara dayanan üslûbunu, geniş ve ışıklı açık renkli mekân anlayışıyle bağdaştırdı. 1555 ve 1556'da San Sebastiano kilisesi için, tavanında *Esther'in Hikâyesi*'ni canlandıran madalyon biçimi resimler, yan duvarlarda ise Aziz Sebastianus'un hayatıyle ilgili büyük yağlıboya tablolar bulunan bir kompozisyon yaptı. 1557'de San Marco kütüphanesinde çalıştı ve yedi ressamla birlikte büyük salonun tavanını yaptı. 1560'ta Roma'ya yaptığı bir yolculukta Raffaello'nun eserlerini tanıdı ve pompei tarzı süs resimlerini gördü; daha sonraki eserlerinde bu resimlerden yararlandı. Barbaro a Maser villasında, Veronese, venedik kibarlarının en çok hoşuna giden, gösterişli, dengeli ve yüzeysel bir anlayışına dayanan süs resimlerinin en güzel ve ustaca örneklerini ortaya koydu. Ünlü büyük *Cena*'lar dizisinde ise sıra sütunlar ve geniş revaklar altından geçen göz alıcı elbiseler giymiş bir topluluğu gösterdi: *Cana'nın Düğünü* (1563, Louvre) ve *Levi'nin Evinde Yemek* (1573, Akademi, Venedik). Bir ara, Venedik'te San Gimignana kilisesinin org yeri için yaptığı *Aziz Menna* ve *Vaftizci Yahya*'da olduğu gibi (1565'e doğr., Modena) Giorgione'ye yaklaşan Veronese, 1570'ten sonra, Bassano'nun ve Tintoretto'nun karanlık dünyasına birer tepki sayılabilecek eserler ortaya koydu (*Azize Helena'ya Görünen Hayal,* Londra; *Calvarium,* Louvre), 1575'te yeniden Dukalık sarayında çalışmak üzere çağırılan sanatçı burada 1575'te Collegio'nun salon dekorasyonunu (*Venüs Adalet ve Barış Arasında, Diyalektik, Mars ve Minerva*), 1578'de ise gene Collegio'nun tavanına bir şaheser olan *Venedik'in Zaferi*'ni yaptı. (M)

VERONİCA Azize, Calvarium'a çıktığı sırada İsa'nın yüzünü bir bezle silen kadın; İsa'nın yüz hatlarının izinin bu bezde kaldığına inanılır. İsmi muhtemelen *vera icon*'dan (gerçek resim) türediği sanılan Veronica efsanesinin, VI. yy.da oluştuğu sanılır.

— İkonogr. Sanatkârlar, Ortaçağın son yıllarında Veronica'yı İsa'nın yüz hatlarını taşıyan bezle gösterirlerdi; Roma'da San Pietro kilisesinde Mochi heykeli (XVII. yüzyıl), Köln okulu tabloları (Münih), Flémalle Ustası'nın tabloları (Frankfurt'ta Çarmıh Sunağı duvarları) ve Greco'nun tabloları (Münih). [L]

VERONİT i. (fr. *véronite*). Miner. Barit çeşidi; VERONA TOPRAĞI da denir. (L)

VERRAN i. (fr. *verre,* cam ve *fibranne*'-dan *verranne*). Camc. Çapı 6 ile 8 μ arasında oynayan kesikli cam elyafı. (L)

VERRAZANO (Giovanni DA), italyan kâşifi (Val di Greve, Floransa yakınları 1485 - Brezilya 1528). Kont François I hesabına çalışan Dieppe'li armatör Jean Ango'nun hizmetine girdi. Norveç'in kuzeyinde gemisi buzlar arasına sıkışınca batıya doğru bir yol aradı, 1524'te 34° kuzey enlemine ulaştı, kıyı boyunca yol alırken Hudson körfezine ulaştı ve Newfoundland adasına kadar ilerledi. Bir başka yolculuk sırasında Brezilya yerlileri tarafından yakalandı ve öldürüldü. Derlediği bilgiler sayesinde kardeşi GIROLAMO amerika kıyılarının ilk haritasını çizdi. (L)

Verrazano köprüsü, A.B.D.'de, New York körfezinin girişinde, Brooklyn ile Staten İsland arasında karayolu köprüsü. İki ayağı arasındaki uzunluğu 1 298 m'yi bulan bu köprü, dünyanın en uzun asma köprüsüdür. (L)

VERRES (Caius Licinius), romalı siyaset adamı (M. Ö. 119-43). Cisalpina'da maliye bakanıydı; önceleri Marius'dan yanayken Sulla'nın tarafına geçti ve kendisine Asya'daki korsanlarla mücadele görevi verildi (79). Ama rüşvetçiliği ve sertlikleri yüzünden eyaletin kin ve düşmanlığını üstüne çekti. Şehir praetoruyken (74), rüşvetçiliğiyle ün yaptı. Sicilya'daki propraetorluğu sırasında (73-71) gayri meşru vergilerle şehirleri ezdi, anıt ve tapınaklardaki sanat eserlerine elkoydu. Görevden çıkarıldığında birçok şehir tarafından itham edildi. Cicero bu şehirlerin davalarına bakmak üzere görevlendirildi, çok sayıda tanık toplamak için hızla harekete geçti ve onları duruşmada dinletti. (Bk. VERRİNAE.) Sonunda Verres, avukatı Hortensius'un tavsiyesi üzerine, kendiliğinden sürgüne gitmeyi uygun buldu (70). Sicilyalılara 40 milyon sestertiusu geri vermeğe mahkûm edildi. Sürgünde öldü. (L)

VERRİ (Alessandro), italyan yazarı (Milano 1741-Roma 1816), Pietro Verri'nin kardeşidir. Çeviriler, trajediler yayımladı. En önemli eseri, italyan romantizm öncesi dönemine has bir eser olan melankolik ve fantastik *Notti Romane*'dir (Roma Geceleri) [1792]. (L)

VERRİ (Pietro), italyan yöneticisi ve iktisatçısı (Milano 1728-ay.y. 1797). Lombardia hükûmetinin müşaviri, maliye konseyi üyesi ve muhasebe divanı başkanı oldu (1783). *Meditazioni Sull'Economia Politica* (İktisat Üstüne Düşünceler) [1771] adlı eserinde parasal ve ticarî olayları analiz etti. Başka eserler ve özellikle *Osservazioni sulla Tortura*'yı (İşkence Üstüne Gözlemler) [1777, ikinci baskı 1804] yazdı. (L)

VERRİA. Bk. BERROİA.

Verrinae, Cicero'nun Verres davasındaki (M. Ö. 71) söylevlerine verilen ad. Cicero, önce, bu davayı savunmaya hak iddia eden,

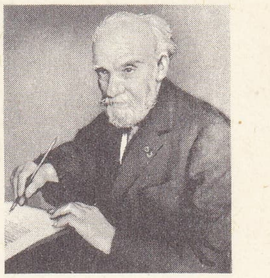

René VERNEAU

Foto. LAROUSSE

aslında ise onu hasıraltı etmek için seçilmiş bulunan, Verres'in eski quaestor'u Caecilius Niger'e karşı Sicilya'nın savunucusu olarak kendini kabul ettirmek zorunda kaldı (*In Q. Caecilium divinatio*). Sonra Sicilya'ya gitti, tam elli gün olaylar üzerinde soruşturma yaptı. Karşısına rakip olarak Hortensius'un çıktığı dava sırasında, ilk iş olarak tanıkları dinletmeyi uygun buldu. Soruşturmadan önce, davaya genel bir giriş yapıldı ve ilk olarak bu giriş sırasında Cicero söz aldı (*In C. Verrem actio prima*). Tanıkların ifadeleri o derece aleyhindeydi ki Verres, daha avukatları söz almadan kaçtı ve Sicilya'lılara 4 milyon sestertius ödemeğe gıyaben mahkûm edildi. Böylece Cicero ile Hortensius savunmalarını yazmakla yetindiler. Elimizde yalnız Cicero'nun söylevleri bulunuyor. Bunların sayısı beştir: *De praetura urbana; De praetura siciliensi; De frumanto; De signıs; De suppliciis*. Hukukî belâgat şaheseri olan *Verrinae, De signis*'te anlatımın duruluğu, *De praetura*'da diyalektik güç, *De frumento*'da istatistiklerin ve hesapların doğruluğu, *De suppliciis*'de dokunaklı sözler yönünden ilgi çekici nitelik taşır. Ama ileri sürdüğü kanıtlar eleştirmeden geçirilmediği için topyekûn doğru olarak kabul edilemez. (L)

VERRİUS FLACCUS (Marcus), latin gramercisi (M.S. I. yy.). Önceleri köleydi, okul açtı. Augustus onu, torunları Cauis ve Lucius Agrippa'nın eğitimiyle görevlendirdi. Uzun yıllar yaşadı ve Tiberius zamanında öldü. Çok sayıdaki eserlerinden sadece II. yy.da Festus'un kısaltarak aktardığı ve VII. yy.da Paulus Diaconus'un daha da özetlediği *De Verborum Significatu* kalmıştır. Önemli bir takvim olan *Fasti Praenestinae* de Verrius Flaccus'a mal edilir (parçaları 1770'te bulundu.) [L]

VERROCCHİO (Andrea DI CIONE. DEL — denir), italyan kuyumcusu, heykeltıraşı ve ressamı (Floransa 1435-Venedik 1488). Tuğlacı olan babasının evinden daha çocukken ayrıldı ve kuyumcu Giuliano Verrocchi'nin yanına girdi. Şükran borcunu belirtmek için ustasının adını aldı. Heykelcilikte Donatello'nun yönetiminde çalıştı. 1465'ten itibaren Pallaiolo'larınkiyle sık sık rekabet eden Floransa atelyelerinden birini yönetti. Lorenzo de'Medici'nin himayesine girdi ve onun için birçok zırh takımı, büstler, heykelcikler yaptı. 1472'de San Lorenzo'da Giovanni ve Pietro de'Medici'nin anıt-mezarını yapmakla görevlendirildi. Bu eserinde, sadece süs unsurlarına (kenger yaprağı, örgü biçiminde süslemeler, eski tarzda yazı) dayanarak üstün bir ifade şekline ulaşmayı bildi. 1478'den 1483'e kadar, Orsammichele için, eserlerinin en orijinallerinden biri olan *İsa ve Aziz Tommaso*'yu yaptı. Donatello'nun en ünlü motiflerinden bazılarını farklı bir anlayış içinde benimsedi. Verrocchio, resimde modelin daha pürüzsüz ve ışıklı bir etki yapmasını sağlayan teknik araştırmalar üstünde durdu. *İsa'nın Vaftiz Oluşu*'nda, Leonardo da Vinci tarafından yapılmış iki melek figürünün duygulu dokusu öteki siluetlerin kuru ve sert dış çizgileriyle karşıtlık meydana getirir. *Madonna, Aziz Donatus* ve *Vaftizci Yahya ile Birlikte* (1478'e doğr.) adlı eserini Leonardo'nun yanı sıra en iyi öğrencilerinden biri olan Lorenzo di Credi ile beraber yaptı. (L)

VERRUGA i. Tıp. Çeşitli türden tatarcıkların sokmasıyle insana bulaşan sporlulardan *Bartonella bacilliformis*'in sebep olduğu asalak hastalığı. (*Eşanl.* PERU VERRUGASI.)

— ANSIKL. *Verruga*, insandan insana bulaşmayan intanî ve yerleşik bir hastalıktır. Kuluçka devresinden sonra, kısa veya uzun süren (iki aydan iki seneye kadar) bir hastalık devresi başlar. Hastalık sırasında siğile benzer tipik deri ve mukoza döküntüleriyle birlikte ateş ve kansızlık görülür. Teşhis alyuvarlarda asalağın bulunmasıyle ve kan kültürüyle konulur. (L)

VERSAİLLES, Fransa'da Seine- et-Oise idare bölgesinin merkezi, Paris'e 11 km uzaklıkta, Paris bölgesinin güneybatısında; 95 149 nüf. XVII. yy. sonlarında Louis XIV'ün ikametgâh olarak seçtiği şehir hızla gelişmiştir. Madencilik. Dokuma sanayii. Turizm. (L)

Versailles antlaşması, Birinci Dünya savaşına son veren antlaşma; 28 haziran 1919'da Glaces galerisinde (18 ocak 1871'de Alman imparatorluğunun kuruluşu burada ilân edilmişti) imzalandı.

Savaşı kazanan yirmi yedi (İngiltere, aslında Kanada, Avustralya, Güney Afrika, Yeni Zelanda ve Hindistan adına konuştuğu için otuz iki) müttefik devlet Almanya ile barışı sağlayabilmek için Paris Barış konferansında toplandı (18 ocak 1919-10 ağustos 1920). Antlaşma metni her biri yüz kadar toplantı yapan elli iki uzman komitesi tarafından hazırlandı. Bu komiteler kararlarını önce (12 ocak - 24 mart) «On'lar» konseyine (Fransa, İtalya, Japonya, Birleşik Krallık ve A.B.D. devlet veya hükûmet başkanları ile dışişleri bakanlarından meydana geliyordu), sonra «Dörtler» konseyine (Fransa [Clemenceau], İtalya [Orlando], İngiltere [Lloyd George] ve A.B.D. [Wilson] devlet veya hükûmet başkanları) bildirdiler. Görüşmeler üç safhada yapıldı: **1.** 12 ocak-14 şubat 1919 arasında diplomatlar, uzmanların toplantılarına bizzat katılan ve paktın barış anlaşmasına bir önsöz gibi eklenmesini kabul ettiren Wilson'ın isteği uyarınca Milletler Cemiyeti paktının hazırlanmasıyle uğraştılar; **2.** 15 şubat - 24 mart arasında Wilson A.B.D.'ye dönmek zorunda kaldığı için çalışmalar yavaşladı; **3.** Wilson'ın Fransa'ya dönüşüyle görüşmelerin kesin dönemi (24 mart-6 mayıs 1919) başladı. Bu son dönemde üç anlaşmazlık çıktı: Wilson, Clemenceau'nun Ren'in sol kıyısını devamlı olarak işgal etme ve Saar'ı ilhak etme isteğini reddetti; Japonya'nın Şandung'da almanların vârisi olmasını engellemeğe uğraştı ama başaramadı; İtalya'nın Dalmaçya kıyısını işgal etmesini reddetti (bunun üzerine Orlando geçici olarak [nisan-mayıs] görüşmeleri terk etti ve İtalya'ya döndü). Onaylanması için alman delegasyonuna sunulan (7 mayıs) antlaşma metnine (1.-26. maddeleri Milletler Cemiyeti paktıydı) Almanlar şiddetle karşı çıktılar; Almanya'ya kabul ettirilmek istenen şartların yumuşatılmasına taraftar olan Lloyd George ile buna karşı çıkan Clemenceau'yu çatıştıran yeni tartışmalardan sonra Almanya antlaşma metnini aldı (17 haziran 1919) ve Weimar meclisi henüz imzalanmamış olan bu metni (28 haziranda imzalandı) 22 haziranda kabul etti. Antlaşmanın toprakla ilgili maddeleri Alsace-Lorraine'in Fransa'ya geri verilmesini (md. 51), Eupen Malmédy (md 34) ve Moresnet (md. 32 ve 33) idare bölümlerinin Belçika'ya verilmesini, Poznan'ın ve Batı Prusya'nın bir kısmının (Torun dahil) ve denize açılan Dantzig koridorunun Polonya'ya bırakılmasını öngörüyordu. Saar bölgesi on beş yıl süreyle Milletler Cemiyetince yönetilecek, sonra bir plebisitle Fransa'ya katılıp katılmayacağı kararlaştırılacaktı; bu süre içinde Fransa bölgenin kömür madenlerini işletme hakkına sahip oluyordu (md. 45-50). Schleswig'de (md. 109), Yukarı Silezya'da ve Doğu Prusya'da (Marienwerder ve Alenstein idare bölümleri) birer plebisit yapılacaktı (md. 99); Almanya bu arazinin doğusunda Memel'i (md. 99) ve Dantzig şehrini kaybediyordu; Dantzig, nüfusu alman olduğu için Polonya'ya verilmeyecek, Milletler Cemiyetinin yönetimi altında milletlerarası bir şehir olacaktı (md. 100-108). Almanya bütün sömürgelerinden müttefikler lehine vaz geçiyor (md. 119) ve Milletler Cemiyeti bu sömürgeler üstünde manda hakkını bazı müttefik ülkelere (Fransa, Birleşik Krallık ve dominyonları, Belçika ve Japonya) vermekle görevlendiriliyordu. Anlaşmanın askerî maddeleri alman kara ordusunun 12 yıllık sözleşmelerle silâh altına alınacak 100 000 kişiye indirilmesini, modern silâh, uçak ve motorize kuvvet bulunmamasını (md. 159-180), deniz kuvvetlerinin 15 000 kişiye düşürülmesini ve denizaltıların yasaklanmasını (md. 181-197) öngörüyordu. Ayrıca öngörülenden fazla malzeme ve istihkâmlar Savaş Tazminatları komisyonunun denetimi altında tahrip edilecekti; yeni savaş malzemesi imali de yasaklanıyordu. Malî maddeler, Almanya'nın yalnız bir savaş tazminatı değil (Wilson'ın muhalefeti), savaşın açtığı yaraları saracak ve müttefiklerin savaş kurbanlarına bağladıkları ödenekleri karşılayacak tazminatlar vermesini şart koşuyordu; bu tazminatların miktarını Tazminatlar komisyonu en geç 1 mayıs 1921'de tespit edecekti (md. 133); Almanya 20 milyon altın mark ödeyecek ve istilâ ettiği topraklarda elkoyduğu her şeyi sahiplerine geri verecekti (md. 238). Ayrıca Elbe, Oder, Niemen, Ulm'dan itibaren Tuna ve Kiel kanalı milletlerarası hale getiriliyordu. Bu maddelerin yerine getirilmesini garanti altına almak için Ren'in sol kıyısı ve ırmağın sağ kıyısında üç köprübaşı müttefikler tarafından en çok on beş yıl süreyle (Köln beş yıl, Coblenz on yıl, Mainz on beş yıl) işgal edilecek, sonradan Rheinland ırmağın 50 km doğusuna kadar askersiz bölge haline getirilecekti (md. 428-432); Heligoland ve Duna (Kuzey Denizi) adalarındaki istihkâmlar Müttefiklerin denetimi altında yıkılacaktı (md. 115).

Bu askerî garantiler siyasî (Almanya Anschlus'u hiç bir zaman gerçekleştirmemeğe söz verdi [md. 80]) ve manevî (Almanya savaşın Müttefiklere verdiği zararın sorumluluğunu kabul etti [md. 231]) garantilerle tamamlanıyordu; üstelik Müttefikler hem imparator Wilhelm II'yi (md. 227), hem savaş suçlusu tebaalarını (md. 128) özel bir milletlerarası mahkemede yargılamağa karar verdiler.

Almanya çok sert maddeleri yüzünden Versailles antlaşmasını hiç bir zaman gerçekten onaylamadı ve 1939'a kadar anlaşmaya bir *dikta* gözüyle baktı. Toprak açısından doğu sınırlarını ve Polonya için yaratılan Dantzig koridorunu hiç bir zaman kabul etmedi: malî bakımdan antlaşma, Almanya'ya miktarını ancak iki yıl sonra öğreneceği bir savaş tazminatı yüklemek hatasına düştü; bu yüzden Almanlar Tazminat komisyonuna kendilerini yoksulluk içinde tutmakla görevli bir kurul gözüyle baktılar; Versailles antlaşması, toplu olarak savaş suçlusu sayılmayı kabul etmeyen alman vatandaşlarının gururunu kırarak alman milliyetçiliğinin doğmasına yol açtı. Almanya'yı hoşnut etmeyen antlaşmadan, Fransa da hoşnut değildi; Fransa, A.B.D. ve İngiltere'nin bir saldırı halinde Fransa'ya yardım etmelerini öngören bir garanti paktı imzalamaları (25 haziran 1919) karşılığında Ren'in sol kıyısını ilhak etmekten vaz geçmişti; oysa Amerikan senatosunun Versailles antlaşmasını reddi, bu paktı geçersiz hale getiriyordu: çünkü İngiltere'nin garantisi A.B.D.'ninkine bağlıydı. Bununla beraber Almanya tarafından imzalanan Versailles antlaşması, 10 ocak 1920'de yürürlüğe girdi.

15 Mayıs 1919'da uygulamaya konulan İzmir'e yunan çıkarması tasarısı, Venizelos'un gayreti ve başta Lloyd George olmak üzere müttefik devletler temsilcilerinin müzaharetiyle, Versailles anlaşması kulislerinde geliştirildi. (LM)

Versailles okulu, genel olarak Louis XIV ve Louis XV zamanında fransız müziğine parlak bir devir yaşatan, saraya bağlı müzikçilerin tümünü belirtmek için kullanılan ad. Bu müzikçiler, Lully, Du Mont, Robert. Delalande. Collasse. Destouches, Matho. Campra. Colin de Blamont, Bernier. Couperin. Marais, Madin, Mondonville, Rebel'ler, Rameau, E. Blanchard, Giroust gibi bestecilerin eserlerini tanıtmışlardır. (L)

Versailles şatosu ve bahçeleri, Versailles sarayının ilk çekirdeği, Louis XIII tarafından yaptırılan bir av köşküdür (1624). Köşk, 1661'den sonra Louis XIV tarafından onartıldı ve genişletildi. 1668'de Le Vau, köşkün üç tarafını yeni yapılarla kuşattı ve bahçelere bakan geniş bir cephe düzenledi. Bahçelerin planı 1666'da A. Le Nôtre tarafından çizildi. 1678'de J.-H. Mansard, sarayın bahçelere bakan kısmının görünüşünü değiştirdi. Louis XV devrinde sarayda ve bahçede yeni değişiklikler yapıldı. (L)

VERSCHAFFELT (Pierre), flaman heykeltıraşı (Gand 1710 - Mannheim 1793). Roma'ya gitti (1737) ve özellikle Sant'Angelo şatosu için bir *Aziz Mikhael* heykeli yaptı. İngiltere'ye geçti, sonra Mannheim'a yerleşerek (1752) seçici prens Karl-Theodor'un baş heykeltıraşı oldu. (L)

VERSCHAFFELTİA i. (belçikalı bahçe uzmanı A. *Verschaffelt*'in adından.) Seychelles adalarında yetişen palmiye (*Verschaffeltia speldida*); genellikle limonluklarda da yetiştirilir. (L)

VERSEGHY (Ferenc), macar şairi ve gramercisi (Szolnok 1757- Buda 1822). Askerî din adamı, fransız devriminin ateşli bir taraftarıydı, la Marseilaise*i Macarcaya çevirdi; Martinovics hareketine katıldığı (1794) için dokuz yıl hapiste yattı. Daha sonra Pfalz prensi Joseph'in eğitmeni oldu. Felsefî ve öğretici şiirler, masallar, romanlar, gramerler ve müzik estetiğiyle ilgili incelemeler yazdı. (L)

VERSİYON i. («çevirme» anlamında fr. *version*). Kadın - doğum. Dölütün dölyatağındaki duruşunu değiştirmek amacını güden manevra.

— ANSİKL. *Versiyon* çeşitli şekilde yapılabilir: 1. dölütün makatla veya yandan gelişi halinde dıştan manevralarla, fakat doğum başlamadan ve zarlar delinmeden yapılabilir: 2. omuzdan geliş halinde ise içten manevralarla yapılır. Bu takdirde doğum esnasında, dölyatağı boynu tam açık durumda ve zarların delinmesinden en çok bir saat geçtikten sonra yapılabilir. (L)

VERSTA i. Metrol. Rusya'da kullanılan, 1,066 8 km değerindeki yol ölçüsü birimi. (L)

VERŞOK i. Metrol. Rusya'da kullanılan, 0,044 4 m değerindeki eski uzunluk ölçüsü birimi. (L)

VERTEBRARİA i. Paleobot. Glossopteris'in köksapına verilen ad. (L)

VERTEBRATUS i. (lat. k.). Bulutların sınıflandırılmasında, görünüşü balıkların omurgasına, kaburga kemiklerine veya kılçıklarına benzeyen bir sirrüs çeşidi. (L)

VERTE doruğu, Fransa'da Mont Blanc kütlesinde dağ (4 121 m). Alpler'in en güzel dağlarındandır. (L)

VERTEKS i. (lat. *vertex*, tepe). Böceklerin başında, alnın arka kısmıyle gözlerin üst kısmı arasında kalan bölüm.

— Geod. Bir dönel yüzeyin geodezik bir çizgisinin eriştiği maksimum enlem noktası. (Geodezik bir çizginin verteksleri̇nin geometrik yeri, dönel yüzeyin paralellerinden biridir.) [TEPE NOKTASI da denir.] (L)

VERTES kütlesi veya **tepeleri,** Macaristan'da kütle; Bakony dağlarından Szekesfehervar geçitiyle ayrılır; kuzeye doğru Gerecse, kuzeydoğuya doğru Pilis kütlesiyle devam eder. Yükseltisinin azlığına (500 m'den biraz az) rağmen ormanlarla örtülü olması ve inişli çıkışlı topografyası bakımından çevresindeki ovalardan ayrılır. Kütle, doğu ve güneydeki boksit, batı ve kuzeydeki linyit yatakları sayesinde, önemli bir sanayi bölgesinin merkezidir. (L)

VERTİCİLLİUM i. Konidiyoforları çepçevre dallanan basit mantar.

— ANSİKL. *Verticillium alboatrum* ve *V. dahliae*, çeşitli otsu ve odunsu bitkilere dadanır. Miselyumları, bu bitkilerin kökünden çiçeğine ve meyvesine kadar bütün damarlı kısımlara yayılır. Bu trakeomikoz, hastalığın yerleştiği damar gruplarından gelecek su ile beslenen organlarda sararmaya, yavaş veya hızla ölüme sebep olur. (L)

VERTİCORDİA i. Sıcak denizlerde (özellikle Çin denizinde) yaşayan ikiçenetli yumuşakça; ip şeklindeki yuvarlak kavkısının üzeri ışınsal kabarık çizgilerle bezeklidir. (*Verticordidae* familyasının örnek tipi.) [L]

VERTİGİNİDAE çoğl. i. Sağa veya sola sarmal kavkılı çok küçük salyangozlar familyası. (Kavgıları uzunca, oval veya az çok silindirimsidir. Kavkı ağzında genellikle dişler bulunur. Bunlarda yalnız iki dokunaç ve bir dişli dil vardır; dil üzerindeki orta dişler üç parçalıdır. Başlıca cinsleri: *negulus, vertigo, nesopura, pupilla, lauria* v.b.) [L]

VERTİGO i. Alt tarafı az veya çok silindirimsi, sağa veya sola sarmal, çok küçük kavkılı salyangoz; taşların altında, bitkisel kırıntıların arasında veya kaya yarıklarında yaşar. (Bu hayvanlar dünyanın hemen bütün bölgelerinde [özellikle Avrupa'da] bulunur ve Miyosenden itibaren fosiline rastlanır. *Vertiginidae* familyasının örnek tipi.) [L]

VERTİSİLYOZ (fr. *verticilliose*). *Verticillium alboatrum* adlı mantardan ileri gelen patates hastalığı. (Hastalığa tutulan patatesin yaprakları sararır, solar ve kurur.) [L]

VERTOT (René, abbe DE), fransız tarihçisi (Benetôt şatosu, Le Havre yakını 1655 - Paris 1735). Keşiş, sonra Rouen bölgesi papazı oldu, *Histoire de La Conjuration de Portugal*'i (Portekiz Suikastinin Tarihi) [1689], birkaç dile çevrilen *Histoire des Révolutions de Suède*'i (İsveç İhtilâllerinin Tarihi) [1695] yayımladı. En ünlü eseri *Histoire des Revolutions de la République Romaine*'dir (Roma Cumhuriyeti İhtilâlleri Tarihi) [1719]. Ayrıca *Histoire de l'Ordre de Malte*'ı (Malta Tarikatının Tarihi) [1726] yazdı. (L)

VERTOU, Fransa'da Loire-Atlantique idare bölgesinde kanton merkezi, Nantes'in güneydoğusunda; 11 950 nüf. Bağcılık. Camcılık. Plastik madde. (L)

VERTOV (Denis Arkadyeviç KAUFMAN, **Dziga** denir), sovyet sinema yönetmeni (Bialystok 1895-Moskova 1954). İç savaş sırasında belgesel filimler çekti. 1922'de Kino-Pravda adlı bir filim dergisini ve fütürist eğilimli «kinok» grubunu kurdu. Bir dizi bildiriyle, modern sinemanın, sahne düzeninin yapmacıklarından ve oyuncularından vazgeçerek sine-göz'ün (kino-glaz) kaydedeceği gerçek hayatı göstermesi gerektiğini savundu. Bu anlayışla çeşitli filimler yaptı: *İleri Sovyetler* (1926), *Çelovek s Kinoapparatom* (Kameralı Adam) [1929], *Donbass Senfonisi* (1931), *Tri Pesni o Lenine* (Lenin Üstüne Üç Türkü) [1934]. (L)

VERTUMNUS, Volsinii'de Etrüsk tanrısı. Bu site yıkıldıktan sonra Romalılara geçti. Propertius'a göre Bahçeler ve Sonbahar ürünleri tanrısıydı. Önceleri kötü yontulmuş bir akağaç gövdesi şeklinde tasvir edilirdi, sonra bahçıvanın niteliklerine sahip bir kişi olarak çizildi. Aventinom'da bir tapınağı ve Roma'da, *Vicus Tuscus* yakınlarında bir heykeli vardı. (L)

VERULAMİUM. Esk. coğ. Büyük Britanya'da site, *Catuvellauni*'lerin başkenti. Romalılar zamanında *oppidum*'dan vâdiye nakledildi. Roma imparatorluğu zamanında zengin bir şehirdi; Ortaçağda yok oldu. Saint Albons'ın (Hertfordshire) kuzeyinde II. yy.-dan kalma yıkıntılar (tapınaklar, tiyatro, forum). [L]

VERUMONTANUM i. (lat. k.). Anat. Siyekin prostat kısmının arka yüzünün ortasında bulunan çıkıntı. (Üzerinde üç delik vardır: bunlardan ortadaki tulumcuğun, yanlarda bulunan öteki ikisi de atmık kanallarının delikleridir.) [L]

VERUS (Lucius Aelius Aurelius Ceionius Commodos) [Roma M.S. 130-öl. 169], Lucius Ceionius Commodus Aelius Verus'un oğlu, Roma imparatoru (161-169). Antoninus Verus'u Marcus Aurélius ile birlikte evlât edindi (138). Marcus Aurelius'un 161'de augustus'luğa yükselterek kendisine ortak ettiği, ama gerçek bir iktidar vermediği Verus, sefih bir adamdı, sirk oyunlarına son derece meraklıydı; Markomanlara karşı bir-çok sefer yaptı ve bu seferlerin birinde öldürüldü. (L)

VERUS (Lucius Ceionius Commodus Aelius) [öl. M.S. 138], Patricius sınıfından Roma sezarı (136-138). Ceionius Commodus'un oğlu. 136'da İmparator Hadrianus, Verus'u evlât edindi, sezar yaptı ve mirasçısı ilân etti, ama Verus sefih bir kimse olduğu için bu durum kamuoyunda hoşnutsuzluğa yol açtı. Hastalandı, kısa süre sonra öldü ve Hadrianus'un anıt-mezarına gömüldü. (L)

VERÜMONTANİT i. (fr. *vérumontanite*). Patol. Verumontanum'un iltihabı. (L)

VERVİERS, Belçika'da şehir, Liège ilinde idare çevresi merkezi, Vesdre ırmağının kıyısında, Ardenes'de; 35 350 nüf. Belçika yün sanayiinin merkezidir. —*Verviers idare çevresi*, 237 200 nüf. (L)

VERVOORT veya **VAN DER VOORT** (Michiel), **Büyük** denir, flaman heykeltraşı (Anvers 1667-ay.y. 1737). Anvers ve Meschelen katedrallerinde barok kürsüler, mezarlar ve büstler yaptı. Roma'da oturduğu on dört yılın sanatı üstündeki etkisini açıkça ortaya koyan eserleri, özellikle Brüksel müzesindedir. (L)

VERWEE (Alfred), belçikalı ressam (Saint-Josse-Ten-Node 1838-Schaerbeek 1895). Verboeckhoven'in öğrencisi. Anvers (*Çayırda Taylar*), Brüksel (*Damızlık Aygır, Escaut'nun Ağzı, Flandre'da Otlak*), Courtrai, Gand, İxelles ve Liège'de eserleri vardır. (L)

VERWEY (Albert), hollandalı şair (Amsterdam 1865-Noordwijk 1937). *De Nieuwe Gids* kurucularından biri; ama bunu kısa süre sonra bıraktı. 1880 Hareketi yazarlarına oranla daha az bireycidir, insan ve tabiat güçleri arasındaki uyumu över. (L)

VERWOERD (Hendrik Frensch), güney afrikalı siyaset adamı (Amsterdam 1901-Kap 1966). Felsefe ve sosyoloji profesörü (1927-1937), milliyetçi *Die Transvaier* gazetesinin başyazarı (1938-1948), senatör (1948), içişleri bakanı (1950), başbakan (1958) oldu; aynı zamanda milliyetçi partinin de başkanıydı. Güney Afrika cumhuriyeti kurulduğu ve Commonwealth'den ayrıldığı sırada (1961) iktidardaydı. Apartheid siyasetini devam ettirdi ve Bantu eyaletleri kurulması için teşebbüse geçti. Tek taraflı olarak bağımsızlığını ilân eden (1965) Rodezya'yı destekledi. Mart 1966 seçimlerinde partisi Nationalist Party'nin durumunu kuvvetlendirdi (1961'deki 105 milletvekiline karşılık 166 milletvekilinin 126'sı). Fakat 6 eylülde Kap'da bir parlamento oturumu sırasında, sonradan deli olduğu anlaşılan Dimitri Tsafendas adlı bir beyaz tarafından öldürüldü. (L)

VERWORN (Max), alman fizyoloğu (Berlin 1863-Bonn 1921). Önce felsefe (1887), sonra tıp (1889) doktoru oldu, 1895'te Jena'da, 1901'de Göttingen'de, 1910'da Bonn'da ders verdi. Özellikle hücre fizyolojisi üstüne incelemeler yaptı. Başlıca eseri *Allgemeine Physiologie* (Genel Fizyoloji). [L]

VERYANSIN bış. i. (*vermek* ve *yanmak*'tan). [Yalnız *veryansın etmek* deyiminde geçer]. *Veryansın etmek*, «acımadan ve sonucunu düşünmeden yok etmek, gelişigüzel harcamak, ağzına geleni söylemek» anlamlarında kullanılır. (M)

VERZİŞ i. (fars. *verziş*). *Esk.* Çalışma. || *Verziş-kâr*, çalışkan. || *Verziş-kârane*, çalışkanlıkla. || *Verziş-kârî*, çalışkan olma. (M)

VESAAS (Tarjei), norveçli yazar (Ytre Vinje, Telemarken 1897). *Det Store Spelet* (Büyük Oyun) [1934] ve *Kvinnor Ropar Heim* (Bir Kadın Evine Çağırıyor) [1935] adlı romanları köylü hayatının ince tasvirleridir. Ama en güzel eserleri alegorik romanlarıdır: *Kimen* (1940), *Huset i Mörkret* (Karanlıktaki Ev) [1945], *Taarnet* (Kule) [1948], *Signalet* (İşaret) [1950], *Fuglane* (Kuşlar) [1957], *«Köprüler»* (1966) gibi yeni eserleri daha lirik ilhamlıdır. (L)

VESAH i. (ar. *vesaḫ*). *Esk.* Kir, pislik. (M)

VESÂİD çoğl. i. (ar. *visāde* veya *vesade*'den *vesāʾid*). *Esk.* Şilteler, yastıklar. (M)

VESAİK çoğl. i. (ar. *veşiḳa*'dan *veşāʾiḳ*). *Esk.* Vesikalar, belgeler: *Bu husustaki malûmat ve elde edilen vesaik de, vukuf ve ıttılaları haricinde bırakılmış değildi* (Atatürk). [M]

VESÂİL çoğl. i. (ar. *vesîle*'den *vesāʾil*). *Esk.* Vesileler: *Fakat bütün bu vesâil-i husumetin fevkinde bir şey vardı ki...* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

VESAİRE bış. i. (ar. *ve* ve *sāʾire*). Birkaç şey sayıldıktan sonra buna benzer öteki şeylerin de beraber olduğunu, bulunduğunu belirtmek için kullanılır (v.s.): *Çarşıdan sebze, meyve v.s. alacağım.* (M)

VESAİT çoğl. i. (ar. *vāsıṭa*'dan *vesāʾiṭ*). *Esk.* Vasıtalar, araçlar: *Biz de, muhtelif vesaitle tahkikat icrasına devam ettik* (Atatürk). || *Vesait-i nakliye*, taşıtlar. (M)

VÉSALE (André), flaman anatomi bilgini (Brüksel 1514 - Zanta adası 1564). Ünlü eseri *Epistola Docens Venam Axillarem Dextri Cubiti in Dolore Laterali Secandam*'ı (1539) yayımladıktan sonra Padova'da anatomi kürsüsüne tayin edildi (1540). 1539'da birkaç anatomi levhası yayımladı; sonra dört yılını anatomi üstüne eksiksiz

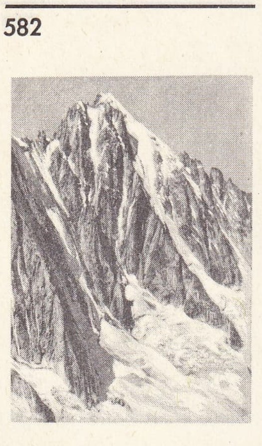

VERTE doruğu (kuzey yüzü)

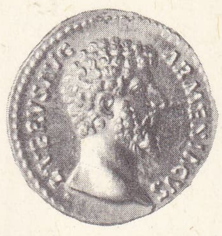

imparator VERUS'un altın parası Cabinet des Médailles, Paris

VERVOORT Malines'de, Saint-Rombaut kilisesinin kürsüsü

bir eser hazırlamak için harcadı: *De Corporis Humani Fabrica Libri Septem* (1543). Galenos ile Eskiler'in düşüncelerini şiddetle yerdiği bu eser, anatomi biliminde büyük bir devrim yarattı ve birçok kişiyi Vesale'e düşman etti. 1544'e doğru Karl V'in hekimliğine tayin edildi. Madrid'de bulunduğu sırada (1561) Engizisyona teslim edildi ve canlı bir adam üstünde teşrih yaptığı iddiasıyle ölüme mahkûm edildi. Felipe II, bu cezanın yerine Kudüs'e hacca gönderilmesini istedi, bu isteğini kabul ettirdi. Kudüs'te bulunduğu sırada Venedik senatosunun bir anatomi kürsüsü teklif ettiği Vesale, bindiği gemi fırtınadan Zanta adasında karaya oturunca açlık ve yorgunluktan öldü. (L)

Vesalius deliği, temel kemiğinin kanadındaki delik. (L)

VESATAT i. (ar. *vesāṭat*). *Esk.* Aracılık: araya girme, vasıta olma: *Ben sizden vesatat istedim mi?* (Namık Kemal). [M]

VESAVİS çoğl. i. (ar. *vesvese*'den *vesāvis*). *Esk.* Vesveseler: *Vesavis ve fiten galeyanına sebep oldular* (Naima). [M]

VESAYA çoğl. i. (ar. *vaṣiyyet*'ten *veṣāyā*). *Esk.* Vasiyetler, tavsiyeler: *Bu çareyi ararken vesaya-yi nisaiyuna kulak tıkadığımızdan dolayı....* (Cenab Şahabeddin).

— Huk. *Esk. Vesayayı müçtemia,* bir kimsenin birden fazla vasiyette bulunması. (Birçok vasiyet söz konusu olunca, bunların hangisinin önce yerine getirileceği meselesi ortaya çıkar. Vasiyetler, terekenin 1/3'ünü aşmıyorsa veya mirasçılar icazet verirlerse hepsi yerine getirilir. Aşıyorsa, terekenin 1/3'ü kul ve Tanrı hakkına ilişkin vasiyetlerin yerine getirilmesi için iki eşit parçaya ayrılır. Tanrı hakkına ilişkin olanlardan sıra ile hac, zekât, kefaret, sadaka vasiyetleri yerine getirilir. Kul hakkına ilişkin olanlar, vasiyetçi aksini açıkça istememişse, eşit olarak lehine vasiyet edilenler arasında paylaştırılır. Köle azadı, tedbir vasiyetleri bu kuralın dışındadır. Bunlar bütün vasiyetlerden önce yerine getirilir.)

— ANSİKL. İbranî tar. *Vesaya çadırı.* Mısır'dan çıktıktan bir süre sonra Musa, Tanrı'nın emriyle, seyyar bir tapınağın planını yaptı. O tarihten sonra Yehova'ya burada tapılacaktı. Çıkış'ın ikinci yılının ilk günü yapılmış olan vesaya çadırı (Çıkış XXVI), doğudan batıya yönelmiş bir dikdörtgen biçimindeydi. Akasya direklerine tutturulmuş tentelerle çevrili geniş bir avlusu vardı. Çerçevelere gerilmiş çok kıymetli bir kumaş, mihrap vazifesini görüyordu. (ML)

VESAYET i. (ar. *veṣāyet*). *Esk.* Vasi olma. || Vasiyet. || Tavsiye.

— Huk. Velâyet*in işlemediği durumlarda, küçük veya mahcurların hukukî çıkarlarını korumak amacıyle tesis edilen kurum. (Bk. ANSİKL.) || *Vesayet daireleri.* Bk. ANSİKL. || *Aile vesayeti.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Velâyet hakkı, sadece ana ve babaya ait olduğu halde *vesayet,* vasi ile birlikte vesayet idaresi (sulh ve asliye mahkemeleri) tarafından yürütülür. Kişinin vesayet altına konulmasını gerektiren durumlar şunlardır: 1. yaş küçüklüğü. 18 Yaşını doldurmamış ve velisi olmayan veya ana ve babasından velâyet hakkı alınmış kimseler vesayet altına konulur. Bu durumda küçüğün ayrıca hacir altına alınmasına, kural olarak, gerek yoktur; 2. kısıtlama (hacretme). Kısıtlanan reşitin ana ve babası yoksa veya onlardan velâyet hakkı alınmışsa, hacredilen kimse, vesayet altına konulur. Hacir altına alma durumları şunlardır: a) akıl hastalığı ve akıl zayıflığı. Bir kişinin bu sebeple hacredilebilmesi için, sadece bu durumlardan birinin bulunması yeterli değildir. Ayrıca kişinin bu sebeple, işlerini görmekten âciz olması, devamlı bakımının gerekmesi veya çevresi için tehlike yaratması gerekir; b) israf, ayyaşlık, kötü hal ve kötü idare. İsraf, gelirle uygunsuzluğu açık olan düşüncesiz harcamayı ifade eder. Ayyaşlık, sarhoşluğun tutkunluk haline gelmesidir. Kötü hal, genel ahlâk kurallarına sürekli olarak aykırı olan veya hukuk düzenini ciddî şekilde ihlâl eden devamlı davranışlardır. Kötü idare, bir kimsenin bilgi eksikliği veya aczinden dolayı, iktisadî varlığını tehlikeye düşürmesidir. Bu sebeplerden birine dayanarak hacir kararı verilebilmesi için, söz konusu kişinin yakınlarını yoksulluğa düşürmesi, özen ve bakıma muhtaç olması veya tutumuyle çevresini tehlikeye düşürmesi gerekir; c) hapis. Bir yıl veya daha uzun hürriyeti bağlayıcı cezaya mahkûm olan kimse, hacredilir ve vesayet altına konulur; ç) ilgili kişinin istemi. İhtiyarlık, tecrübesizlik veya sakatlık yüzünden işleri görmekten âciz olduğunu ispat eden her reşit, kısıtlanarak vesayet altına konulmasını mahkemeden isteyebilir. Kısıtlanarak vesayet altına alınmak için mahkeme kararı gereklidir. Yetkili ve görevli mahkeme, hacir altına alınacak kişinin ikamegâhı sulh mahkemesidir. Vesayet altına konulan kişi, fiil ehliyeti yönünden ya ehliyetsizler veya mahdut ehliyetsizler bölümüne girer. Vesayet altındaki kişi mümeyyiz değilse, tam ehliyetsizdir. Buna karşılık kısıtlanmış mümeyyizse, mahdut ehliyetsizdir.

Vesayet altındaki kişi, vasisi tarafından temsil edilir. Kişi tam ehliyetsizse, onun bütün işlemleri vasi tarafından yapılır. Mahdut ehliyetsiz kişi, vasinin iznini alarak işlemi, kendisi de yapabilir. Vesayet altındaki kişi, 16 yaşını doldurmuş ve mümeyyizse vasi, işlerin yönetiminde mümkün oldukça, onun fikrini alır. Bk. HACİR, VASİ.

● *Vesayet daireleri,* sulh ve asliye mahkemeleridir. Bunların üç görevi vardır: 1. şikâyetleri inceleme; 2. belirli işlemlere izin verme (bk. VASİ); 3. vasinin verdiği raporları inceleme.

● *Aile vesayeti*'nin genel vesayetten farkı, genel vesayette, sulh mahkemesine ait olan görevlerin, burada, aile meclisi denilen bir meclis tarafından yerine getirilmesidir. Özellikle, bir şirket veya sanayi kurumunun işletilmesinin söz konusu olduğu durumlarda bu yola başvurulur. Bu vesayetin kurulması için, vesayet altına alınacak kişinin kan veya sıhrî hısımlarından ikisinin veya eşiyle bir hısmının asliye mahkemesine baş vurması gerekir. Asliye mahkemesi bu istemi haklı görürse, kişinin hısımlarından üç kişiyi aile melcisi üyesi olarak seçer. Aile meclisi, dört yıl süreyle görev yapar. (M)

VESBİN i. (lat. *Vesbius,* Vezüv'den fr. *vesbine*). Miner. Hidratlı tabiî bakır ve kurşun vanadat. (L)

VESELİNOVİÇ (Janko), sırp yazarı (Salas Crnobarski 1862 - Glogovac 1905). Önce öğretmen, sonra Belgrad'ta gazeteci oldu. Özellikle hikâye türünde başarılı oldu. En ünlü eseri *Hayduk Stanko*'dur (1896). [L]

VESEN veya **VESENE** i. (ar. *vesen, vesene*). *Esk.* Uyuklama, uyku ile uyanıklık arasındaki hal. (M)

VESEN i. (ar. *veṣen*). *Esk:* Put. (M)

VESENİ sıf. (ar. *veṣen*'den *veṣenī*). *Esk.* Putla ilgili. || Puta tapan.

◆ **Veseniye** sıf. *Esk.* Vesenî'nin dişili. (M)

VESİ sıf. (ar. *vusʿat*'ten *vesīʿ*). *Esk.* Geniş.

◆ **Vesia** sıf. *Esk.* Vesi'nin dişili. (M)

VESİGON i. (ital. *vessigone*'den). Atın dirsek, diz ve iç diz eklemlerinde oluşan yumuşak ur.

— ANSİKL. *Vesigon* bu eklemlerin çeşitli sinovya bölgelerinde sıvı birikmesi sonucunda meydana gelir. İltihaplı sinovya kesesinin eklemde veya kirişte bulunmasına göre vesigonlar *eklem vesigonu* ve *kiriş vesigonu* diye iki çeşide ayrılır. Aşırı yorgunluktan ileri gelen bu urlar, iltihap yoksa ağrısızdır. İstirahatla, yıkama ile (duş, losyon) ve büzücü banyolarla iyileştirilir; müzmin hallerde, uru dağıtmak için ovma ve dağlama işlemlerine başvurulur. (L)

VESİKA i. (ar. *veṣīḳa*). Belge: *Bu cevabı, aynı zamanda, saffet ve samimiyetine ve bilhassa tevazuuna da kıymetli bir vesika olduğu için aynen arz ediyorum* (Atatürk). || Az miktarda bulunan veya üretilen bir malın, bir yiyecek maddesinin vatandaşlara daha büyük bir adaletle veya daha etkili bir biçimde dağıtılmasını sağlamak amacıyle verilen izin kâğıdı: *Ne dediğini anlamıyordum: Ekmek vesikası soruyormuş* (F.R. Atay). [M]

VESİKALI sıf. (*vesika*'dan *vesika-lı*). Vesikası bulunan. || *Teşm. yol.* Genelevde çalışmasına resmî makamlar tarafından izin verilmiş (kadın): *İki elin kanda olsa gel diyor / Telgrafın / Nasıl unuturum seni ben / Vesikalı yârim* (O.V. Kanık).

— Bank. *Vesikalı poliçe,* vesikalar eklenmiş olan poliçe. (ML)

VESİLE i. (ar. *vesīle*). Bahane, sebep, neden: *Arkadaşlar birer vesile ile dağıldılar ve beni Besim beyle yalnız bıraktılar* (M. Ş. Esendal). || Elverişli durum, fırsat: *Yine bu ziyarette arkadaşımız Hasan Beyin imalı sözüne bir cevap verebilmek vesilesi bulduğum için ayrıca da seviniyorum* (S. F. Abasıyanık). || Kadın adı.

— *Esk. Vesile-i cemile* (veya *hasene*), güzel sebep, fırsat. || *Vesile-cu,* bahane arayan. || *Vesile-cuyane,* bahane ararcasına. || *Vesile-dar,* sebepli, vesileli. || *Vesile-hah,* vesile isteyen. || *Vesile-hane,* vesile isteyene yakışır yolda. || *Bî-vesile* (veya *bilâ-vesile*), ortada bir sebep yokken, bir bahane olmaksızın. || *Ni'm-el-vesile,* fırsattan yararlanarak. (M)

VESİLECİLİK i. Fels. Özellikle ruh ve bedenin ilişkileri hakkında ileri sürülen ve ruh ile beden arasında bir etkileşme olamayacağını savunan vesile nedenler sistemi.

— ANSİKL. Bu teorinin, Descartes sistemi mantığı içinde yer aldığı ve bu filozofun çömezlerinden birçoğunun (L. Delaforge, G. de Cordemoy, Guelincx ve özellikle Malebranche) *vesileciliği* bundan ötürü savunduğu ileri sürülebilir. Bununla beraber, Descartes, vesileci değildi; kendi sisteminde iyice açıklayamadığı halde, ruh ile bedenin birbirleri üzerinde karşılıklı etkileri olduğunu kabul etmişti. Malebranche, *vesile nedenler* teorisinin babası olarak tanınır. Bu filozofun ruh ve beden ilişkilerine vesile nedenleri uygulaması, cevherler arasındaki alışveriş ve ilinti hakkında ileri sürdüğü genel teorinin mantıkî bir sonucuydu. Malebranche, bu teorisiyle, daha sonra Hume'un *neden* kavramı hakkında yapacağı eleştirmenin temellerini atmıştı. (L)

Vesiletü'n-Necat (*Kurtuluş Yolu*), Süleyman Çelebi'nin eseri (yazılışı 1409). Hz. Muhammed'in doğumunu, hayatını konu edinen 800 beyte yakın, *fâilâtün fâilâtün fâilün* vezninde ve mesnevî türündedir. Münacat, velâdet, risalet, miraç, rıhlet ve dua olmak üzere altı bölüme ayrılır. Eserin ana konusu, yazılışındaki amaç, Hz. Muhammed'in öteki peygamberlerden üstün olduğu, Allaha daha yakın bulunduğudur. Süleyman Çelebi Bursa'da Ulucami'de «Hz. Muhammed ile öteki peygamberler arasında ayrılık yoktur» demesi üzerine bu eseri yazmış. Kısa bir süre içinde geniş bir halk topluluğu tarafından benimsenen, mevlid törenlerinde belli bir makamla okunmağa başlanan *Vesiletü'n-Necat* türünde birçok eser yazılmışsa da hiç biri onun ölçüsünde başarılı olamamıştır. Eserde başlıca özelliği dilinin akıcı, yumuşak, insan duygularını açıkça anlatmasındadır. (M)

VESİM sıf. (ar. *vesm*'den *vesīm*). *Esk.* Güzel.

◆ **Vesime** sıf. *Esk.* Vesim'in dişili. (M)

VESİM PAŞA Hacı. Bk. AHMED VESİM PAŞA.

VESİNET (LE), Fransa'da Yuelines idare bölgesinde kanton merkezi, Paris'in batı banliyösünde, Seine ırmağı kıyısında (sağ kıyı), Argentevil kıvrımında; 18 493 nüf. Makine sanayii. Elektrik malzemeleri (akümülatör). Cam fabrikası. (L)

VESLE (LA), Fransa'da Paris havzasında ırmak, Champagne'da, Aisne'in kolu (sol kıyı); 143 km. (L)

VESM i. (ar. *vesm*). *Esk.* Dağlama, işaret koyma. (M)

VESME i. (ar. *vesm*'den *vesme*). *Esk.* Hayvana kızgın damga ile basılan işaret. || Rastık. (M)

VESNAN sıf. (ar. *vesnān*). *Esk.* Uykusu gelmiş, uyuklayan. (M)

VESNİÇ (Milenko), yugoslav siyaset adamı (Dunişiç, Novi Pazar 1862 - Paris 1921). Belgrad'da hukuk profesörü, radikal milletvekili (1893), eğitim bakanı, Roma (1901-

Foto. Feuillie, A.C.L. (LAROUSSE)

1904) ve Paris büyükelçisi (1905) oldu; önce Londra'da, sonra Barış konferansında (1919) Sırbistan'ı temsil etti. Başbakan, dışişleri bakanı (1920) oldu ve İtalya ile Rapallo antlaşmasını imzaladı (kasım 1920). [L]

VESOUL, Fransa'da Haute - Saône bölgesinin merkezi, Paris'e 364 km uzaklıkta, Motte tepesi eteğinde; 15 376 nüf. Tarım malzemesi. Makine yapımı. Madenî eşya. Tahta işçiliği. Demiryolu kavşağı. İşlemecilik. Basımevleri. —*İdare çevresi,* 111.635 nüf. (L)

VESPASİANUS, lat. **Titus Flavius Vespasianus** (Reate [bugün Rieti] yakını M.Ö. 9-Aquae Cutiliae, Sabina 79), Roma imparatoru (60-79). Bir vergi tahsildarının oğludur; Caligula zamanında praetor oldu, Claudius'un imparatorluğu sırasında Germania'da bir lejyona kumanda etti. Bretagne'a başarılı bir sefer yaptı (43); önce konsül (51), sonra Neron zamanında Afrika prokonsülü oldu. Filistin'de çıkan isyanı bastırmakla görevlendirilince (66) çetin bir savaşa girişti; Kudüs'ü kuşattığı sırada Galba'nın ölümü üzerine, Otho ile Vitellius arasında iktidar mücadelesi sürüp giderken Doğu ordusu tarafından imparator seçildi (69). Vespasianus Kudüs kuşatmasını (şehir o yıl içinde alındı) oğluna bıraktı. İktidara gelince Augustus'un karşılaştığına benzeyen bir meseleyi çözmek zorunda kaldı. Karışıklıkların ardından hükümdarın otoritesini kabul ettirerek yeni hanedana (Flavianus hanedanı) nüfuz kazandırmak gerekiyordu. Kendisini Tanrı tarafından gönderilmiş bir kurtarıcı gibi göstermeğe kalktı. XIV. yy.da Roma'da ortaya çıkarılan ve Vespasianus'un imparatorluğunu onaylayan kanunu (*lex de imperio Vespasiani*) kısmen muhafaza eden tunç tabletten Vespasianus'a Augustus ile aynı yetkilerin verildiği anlaşılmaktadır. Vespasianus eski gelenekleri canlandıracak bir ıslahatçı havası takındı; her yıl ele geçirdiği konsüllüğü çoğunlukla oğlu Titus ile paylaştı ve Titus'a daha 71'de tribunusluğun yanı sıra prokonsül imperium'u da tanındı; ayrıca praetor valiliğine getirildi. Böylece imparator, veraseti imparatorluğun ilkesi haline sokmağa çalışıyordu. Romalı'dan çok italyan olan burjuva asıllı Vespasianus zamanında burjuva sınıfı gelişti. Nüfuzu kırılan, hor görülen eski senato soylularının rolü azaldı. Şövalyeler ve taşralılar kayırıldı. Birçok şehire site hukuku tanındı ve İspanya'nın her yerinde latin hukuku uygulandı. 73-74'te censor olan Vespasianus, İtalyanlardan ve taşralılardan en seçkin kişileri senatoya sokarak italyan ve taşra asıllı soylu sınıfı meydana getirdi. Bazı ailelere (Domitia, Ulpia) patriarcia'lık verdi. Lejyon askerleri artık eyaletlerden toplanmağa başlandı; özellikle, praetor birlikleri İtalyanlardan seçildi ve bu birlikler yeniden teşkilâtlandırılarak Titus'un emrine verildi. Galya'da Civilis'in ve Sabinus'un isyanları bastırıldı (70). Decuma alanlarında bir yol açıldı. Bretagne'da, Petillius Cerealis Brigant'lara (71-74), Frontinus da Silurlara (74-77 boyun eğdirdi; onlardan sonra Agricola, Roma'nın fetih hareketini devam ettirdi ve teşkilâtlandırdı. Ren ve Tuna sınırları tahkim edildi. Doğuda Vespasianus bizzat Commagene'yi işgal etti (72). İmparator, önceki dönemde borca batırılan maliyeyi düzeltti; kamu topraklarının işletilmesini ıslah ederek imparatorun şahsî mülküyle birleştirdi. İmparatorluğun en verimli bölümü olan Mısır'ın iktisadî bakımdan sömürülmesini teşkilâtlandırdı. Roma'daki yıkıntıları onardı; Capitolinum tapınağını yeniden inşa ettirerek Barış'a adadı. Büyük Flavianuslar amfiteatr'ının (sonradan Colusseum) yapımını başlattı ve edebiyatı teşvik etti. Fakat senatonun şiddetli muhalefetiyle karşılaştı ve isyanları bastırmak zorunda kaldı. Helvidius Priscus adlı önemli bir senatör idam edildi. (L)

VESPERTİLİYO i. (lat. *vespertilio,* yarasa). Elmacık ve burun sırtı üzerinde iki yanlı oluşan ve kanatları açık kelebek veya yarasa şeklinde görünen deri hastalığı. (Döküntülü lupusta olduğu gibi.) [L]

VESPERUS i. Batı Avrupa'nın güneyinde bulunan tekeböceği; kurtçuğu asmanın, meyve ağaçlarının, zeytinin ve kabakgillerin köklerini kemirir. (İlmî adı *Vesperus Xatarti.* Kınkanatlıların *cerambycidae* familyasından.) [L]

VESPİLLO i. (lat. *vesper,* akşam'dan). Esk. Rom. Geceleri yoksulların cesetlerini taşımakla görevli kölelere verilen ad. || Mezar yağmacılarına verilen ad. (L)

VESPUCCİ (Amerigo), italyan denizcisi (Floransa 1454 - Sevilla 1512). 1490'da İspanya'ya gitti. Sevilla'daki bir italyan ticaret şirketine girdi, Kristof Kolomb'un ikinci ve üçüncü yolculuğunu donattı. Kolomb'un keşiflerinden heveslenerek yeni topraklara gitmeğe karar verdi. 1499'da amiral Alonso de Hojeda'nın Surinam kıyılarına yaptığı sefere katıldı. 1501 - 1502 Yılları arasında Yeni Dünya'ya yeni bir yolculuk yaptı (portekiz gemileriyle) ve Brezilya kıyılarını keşfetti. Kolomb'un gözden düşmesinden sonra 1505'te İspanya'nın hizmetine girdi; 1508'de *piloto mayor* oldu. Yeni kıtaya adı kendi haberi olmadan rahip Martin Waldseemüller (Hylacomilus) tarafından *Cosmographie introductio... İnsuper Quatuor Americi Vespucii Navigationes* adlı eserde (1507'de Saint-Dié'de yayımlandı) verildi. (L)

VESSELÂM ünl. (ar. *ve-s-selâm*). *Esk.* «O kadar, son söz şudur» anlamlarında kullanılır: *Hakikaten, ne yaparsa yapsın, kimlerle arkadaş olursa olsun, alışamıyordu bu şehirlilere vesselâm...* (Sabahattin Ali). || *Esk.* «Selâmlar» anlamında mektup sonlarında kullanılır. (M)

VESSİOT (Ernest), fransız matematikçisi (Marsilya 1865 - La Bauche, Savoia 1952). Sophus Lie'nin açtığı yolda yürüyerek diferansiyel denklemlerin integrasyonunu inceledi. Dalgaların yayılmasıyle ilgili araştırmalarıyle matematiksel fizik, optik, hidrodinamik ve esneklik alanında dalgaların yayılma olayını aydınlattı. Einstein'ın bağıllık teorisine uygulanan çalışmaları, elektromagnetik dalgaların yayılma kanunlarıyle çekim alanı kanunlarının aynı olduğunu ortaya koydu. (L)

VESTA, 1807'de Olbers tarafından keşfedilen 4 numaralı küçük gezegen. (Bk. *Küçük* GEZEGEN.) Çapı 652 km olan Vesta, Ceres* ile birlikte küçük gezegenlerin en büyüğüdür. (L)

VESTA, Hestia ile özdeşleştirilmiş roma tanrıçası. Aile ocağının tanrıçasıdır. Onunla ilgili inanç belki de Lavinium'dan geliyordu. Roma'da Forum'dan pek uzak olmayan daire şeklindeki tapınağı çok eski bir külte tanıklık eder. Eşek ona adanmıştı.

— Esk. Rom. *Vesta rahibeleri.* Bk. ANSİKL.

— İkonogr. Skopas tanrıça Hestia'nın bir heykelini yapmıştı. Bu heykeli Tiberius Roma'ya taşıttı. Bunun Roma'da yapılan ve değişik bir şekli olan Vesta giyimlidir; elinde bir asa veya kurban âyinlerinde taşınan madenî bir kap vardır: *Vesta Giustiniani* (Vatikan).

— ANSİKL. Esk. Rom. *Vesta rahibeleri,* Roma'nın kuruluşu sırasında sayıları dörttü; sonra altı ve yediye çıktı; patricius ailelerinin kızları arasından çok genç yaşta (altı ile on yaş) yüksek rahip tarafından seçilir, kura ile ayrılırlardı. Çok ileri bir öğrenim görür, evlenemez, çileye girer ve otuz yıl görev yaparlardı. (L)

VEST-AGDER, Norveç'in güneyinde idare bölgesi (*fylke*), ülkenin güney ucunda; 7 295 km²; 123 130 nüf. Merkezi, *Kristiansand.* (L)

VESTALİA çoğl. i. (lat. k.; *Vesta*'dan). Esk. Rom. 7 Haziranda başlayan ve 15 haziran kadar uzayabilen Vesta eğlenceleri. (Vesta rahibelerinin yaptığı bu eğlencelere yalnız kadınlar katılabilirdi.) [L]

VESTDİJK (Simon), hollandalı yazar (Harlingen 1898). Hekimdi; mesleğini bırakarak kendini edebiyata verdi. Şiir, hikâye ve deneme yazarıdır ama gerçek ününü psikolojik (*Anton Wachter,* 1934-1960) ve tarihî romanlarıyle (*Het Vijfte Zegel* [Beşinci Mühür], 1937; *De Kelner en de Levender* [Uşak ve Yaşayanlar], 1949; *De Verminkte Apollo* 1952) kazanmıştır. (L)

VESTERALEN, Norveç'te (Nordland ve Tioms idare bölgeleri) takımadalar, Lofoten adalarının kuzeyinde; başlıca adaları Hinnöy, Langöy, Andöy, Hadselöy; 50 000 nüf. Balıkçılık. (L)

VESTFALİYEN sıf. ve i. (fr. *westphalien*'den). Jeol. Karbon çağının Namüriyen ile Stefaniyen arasındaki katına denir. (Denizsel karşılığı Moskoviyendir.) [L]

Vestfalya antlaşmaları, Otuzyıl savaşlarını kısmen sonuçlandıran antlaşmalara (1648) verilen ad.

Otuzyıl savaşlarının uzunluğundan ve sıkıntılarından bıkan prensler ve Almanya şehirlerinin temsilcileri, 1643 şubatında Frankfurt'ta biraraya gelerek imparator Friedrich III'ten bir kongre toplamak iznini aldılar; 1644 mayısında Vestfalya'da Münster'de (katolik temsilciler) ve Osnabrück'te (protestan temsilciler) toplanan kongreye Danimarka dışında savaşan bütün devletlerin temsilcileri (hattâ Venedik ve arabulucu rolündeki Papalık) katıldılar; üstelik, Fransa'nın isteğiyle imparatora doğrudan doğruya veya dolaylı olarak bağlı yüz elli Alman prensliği de kongrede temsil edildi (bu durum imparatorluğu azınlıkta bıraktı). Görüşmeler, Fransa adına Longueville dükü ile yardımcıları d'Avaux ve Servien, İsveç adında şansölyenin oğlu Johan Oxenstierna ve Salvius ve imparator adına Trauttmansdorf ve İspanya adına Penaranda tarafından yönetildi.

Dört yıl süren tartışmalardan sonra, kongre önce, La Haye'de, İspanya ile Fransa'nın gücünün artmasından ürken Birleşik Eyaletler arasında ayrı bir antlaşma imzalanmasına yol açtı (30 ocak 1648). Münster'de mayıs 1648'de onaylanan bu antlaşma ile İspanya, Birleşik Eyaletler'in hükümdarlığını tanıdı; Escaut'nun ağzını ve yedi Birleşik Eyaletin ortak malı haline gelen toprakları bıraktı; ayrıca Birleşik Eyaletler'in Portekiz'den (Felemenk Brezilyası, İndonezya) ve hattâ İspanya'dan aldığı sömürgeler de onaylandı. Bu sırada başlıca savaşçı devletler arasındaki pazarlıklar uzayıp gidiyordu; imparator ancak Condé'nin Lens zaferinden (20 ağustos 1648) ve Turenne (Viyana üstüne) ile İsveçli Wrangel'in (Prag üstüne) ortak yürüyüşlerinden sonra Fransa ile Münster antlaşmasını (ekim 1648) ve İsveç ile Osnabrück antlaşmasını imzalamayı kabul etmek zorunda kaldı.

Brandenburg seçici prensi Friedrich Wilhelm, Doğu Pomeranya'yı, Cammin, Minden ve Halberstadt piskoposluklarını aldı; ileride Magdeburg başpiskoposluğunu alma ihtimalinin de belirmesiyle Rheinland'daki toprakları Kleve ve Jülich'e yaklaşmış oldu; Bavyera Yukarı Pfalz'ı ilhak ederken bağımsız seçici prenslik haline getirilen Aşağı Pfalz da eski seçici prens Friedrich V'in oğluna verildi. Bu durumda, Almanya'nın siyasî statüsü büyük ölçüde değişiyor ve bu antlaşmalar gerçek bir anayasa (*Constitutio Westfalica*) meydana getiriyordu; seçici prens sayısı beşten sekize çıkarıldı (üç din adamına karşı beş laik; iki luther'ci ve bir calvin'ciye karşı beş katolik), alman şehirleri, prensleri ve seçici prensleri arasında eşitlik ilân edildi; ayrıca Vestfalya antlaşmaları, üç yüz elli alman devletinin hükümdarlığını (artık kendi aralarında veya yabancı devletlerle antlaşmalar imza edebilecek, ittifaklar yapabilecek ve imparatorluk hukukuna saygıyı yalnız vicdanlarıyle teminat altında bulunduracaklardı) onayladı.

Birleşik Eyaletler ile, bağımsızlığı resmen ilân edilen Helvetia (İsviçre) konfederasyonundan yoksun bırakılan Kutsal İmparatorluk, böylece, Fransa ve İsveç'in istediği gibi güçsüz kaldı; İsveç ve Fransa, Alman barışının teminatçısı haline geldiler. Habsburg'ların Kutsal İmpaartorluğu eski güçsüzlüğüne düşürme siyasetinin başarısızlığını onaylayan Vestfalya antlaşmaları elli yıl için Almanya'nın kaderini çizdi ve dinî maddeleriyle Almanya'da Karşı Reformun başarısızlığını onayladı. Gerçekten bu antlaşma ile 1555 Augsburg barışı, halkı prenslerinin dinini kabule zorlayan maddeler dışında (*cujus religio, ejus religio*) onaylanmış oluyordu; Calvin taraftarları öbür protestanlara eşit haklara kavuştular; ayrıca, 1 ocak 1624'ten önceki mezhep ayrılıkları da tanındı. Din savaşlarının sonucunu bitiren, Alman Protestanlığını kesin bir bozgundan

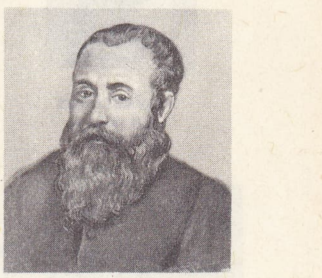

VÉSALE

Foto. Anderson (LAROUSSE)

VESPASIANUS
Lyon müzesi,
Fransa

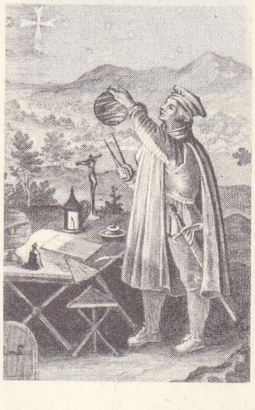

VESPUCCI
Jean Collaert'in
eseri,
Cabinet des Estampes,
Paris

örtülü **VESTA**
bronz,
Louvre müzesi, Paris

kurtaran Vestfalya antlaşmaları (şubat 1649'da imzalandı) Avrupa'da Kuzeydoğu Fransa sınırını muhafaza eden ve Mazarin'in istediği gibi, Avusturya sarayının itibarını düşüren bir düzen kurdu. (L)

Vestfalya çevresi veya **Aşağı Ren çevresi,** Kutsal İmparatorlukta çevre, 1 500'e doğru Maximilian I tarafından kuruldu. Vestfalya düklüğü dışında bugünkü Westfalya ili topraklarını içine alıyordu. (L)

Vestfalya düklüğü, 1180 yılında Friedrich I Barbarossa tarafından kurulan ve Köln başpiskoposuna verilen düklük. Lippe'nin güneyinde yer alan ve Aslan Heinrich'e bırakılan Saksonya düklüğünden ayrılan toprakları (Köln ve Paderborn piskoposlukları) kapsıyordu. Başpiskopos düklüğün yönetimini 1480'e kadar bir Landmarshall'a, o tarihten sonra da Landdrost'a bıraktı. (L)

Vestfalya krallığı, Napolyon'un 18 ağustos 1807'de kurduğu ve kardeşi Jerôme Bonoparte'a (sonradan Katherina von Württemberg ile evlendi) verdiği krallık. Krallık, Tilsit antlaşmasıyle Prusya'dan alınan Elbe'nin batısındaki topraklarla (Halberstadt ve Minden) kuruldu (temmuz 1807). Ayrıca bazı Hannover topraklarını (Osnabrück ve Göttingen), eski Hessen-Kassel seçici prensliğini ve Braunschweig düklüğünü kapsıyordu (38 100 km²; 1 963 000 nüf. Başkenti *Kassel*). Ren konfederasyonuna bağlı bu yeni devlete hemen (kasım 1807) Fransız anayasasından kopya edilmiş bir anayasa tanındı. 14 Ocak 1810'da Hannover'in geri kalan topraklarının da katılmasıyle büyüyen Vestfalya krallığı (63 700 km²; 1 597 000 nüf.), sonradan Napolyon'un Kuzey Denizi kıyısında kıta ablukasını güçlendirmek için Lippe'yi Trave'ye birleştiren bir çizginin kuzeyinde kalan toprakları ayırmasıyle küçüldü. Kassel'in Bernadotte'un süvarileri tarafından işgalinden (30 eylül 1813) ve Napolyon'un Leipzig'de bozguna uğramasından sonra (18-19 ekim 1813), Jerôme, krallığını müttefiklere teslim etti (26 ekim 1813). Vestfalya krallığı Viyana kongresinde (1814-1815) resmen ortadan kalktı. (L)

VEST FJORD, Nordland (Norveç) kıyısını Lofotan takımadalarından ayıran fiyord. Suyunun ısı derecesi ve derinliği sebebiyle morinaların yumurtlama havuzudur. Balık avı mevsimi mart ve nisan aylarıdır. (L)

VESTFOLD, Norveç'in güneyinde idare bölgesi (*fylke*), Oslo fiyordunun batı kıyısında; 2 339 km²; 177 400 nüf. Merkezi, *Tönsberg*. (L)

VESTİBÜL i. (fr. *vestibule*). Bk. DALAN.

Vesting Holland, Hollanda'da, Amsterdam - Utrecht hattı üstünde deniz suyu ile örtülü tahkimat çizgisi; Hollanda'nın başkentini korumak için meydana getirilmişti. (L)

VESTİNLER, lat. **Vestini.** Esk. coğ. İtalya'da Sabelik halkı; Adriya yamacında, Marses yakınında yaşayan Vestinlerin başlıca şehri *Aternum* (Pescara) idi. Romalılara karşı Samnitler savaşına ve Sosyal savaşa katıldılar. (L)

VESTİYER i. (lat. *vestiarium,* elbise dolabı'ndan fr. *vestiaire*). Bazı umumî yerlerde palto, pardesü, şapka, şemsiye v.b. şeylerin bırakıldığı veya emanet edildiği yer: *Adam gülerek: —Şapkanızı vestiyere veriniz dedi...* (B. Felek). [M]

VESTİYERCİ i. (*vestiyer*'den *vestiyer-ci*). Vestiyer görevlisi. (M)

VESTRİCİUS SPURİNNA, romalı general ve şair (M. S. 25'e doğr.-II. yy.ın başı). Vitellius'a karşı Otho'nun yardımcısı oldu, Nerva zamanında Germenlere karşı yararlık gösterdi. Yazdığı lirik şiirlerden bugüne ancak ender bölümler kalmıştır. (L)

VESTRİS (Marie Jean Augustin, AUGUSTE denir), fransız dansçısı (Paris 1760 - ay.y. 1842). Gaetano Vestris ve matmazel Allar'ın evlilik dışı oğlu, bazen VESTR'LLARD adıyle anılır. Sanat hayatına 1772'de Paris operasında başladı ve kısa zamanda meşhur oldu. (L)

VESUNNA. Esk. coğ. Galya'da şehir, Akitanya'da; *Petrocorii*'lerin merkezi. Bugün, *Périgueux*. (L)

VESUVİO. Bk. VEZÜV.

VESVAS i. (ar. *vesvâs*). *Esk.* Şeytan. (M)

VESVESE i. (ar. *vesvese*). Şüphe, kuruntu: *Bununla beraber belki de benim vesveselerimin tesiri altında o da üzülmeye başladı* (A.H. Tanpınar). || *Esk. Vesvese-dar,* kuruntulu. || *Vesvese-hîz,* kuruntu yaratan.

◆ **Vesveseli** sıf. Kuruntulu, işkilli, şüpheci. (M)

VESZELYİT i. (macar mineralog A. *Veszelyi*'nin adından fr. *veszélyite*). Miner. Hidratlı tabiî bakır ve çinko arsenyofosfat. (L)

VESZPREM, Macaristan'da şehir, idare bölgesi merkezi, Bakony dağlarının güneyinde; 32 370 nüf. Petrol araştırma enstitüsü. Kimya sanayii. Turizm merkezi. — *Veszprem idare çevresi,* 409 000 nüf. (L)

— **VEŞ** sonek. (fars. *-veş*). *Esk.* «Gibi» anlamında kullanılır: *bülbül-veş,* bülbül gibi: *Bu Şivede bir dahi Bahâyî / Bülbül-veş eder sühanserâyî* (Ziya Paşa); *deryâ-veş,* deniz gibi; *gonce-veş,* gonca gibi; *mâh-veş,* ay gibi. (M)

VEŞİME i. (ar. *veşime*). *Esk.* Kötülük, düşmanlık. (M)

VEŞM i. (ar. *veşm*). *Esk.* Dövme yapma. || Dövme. (M)

VEŞMGİR bin ZİYAR, Ziyarîlar hanedanının ikinci hükümdarı (öl. 967). Kardeşi Merdavic'in iktidara gelmesine kadar Gilan'da yaşadı. Merdavic'in hükümdar olmasından sonra askerî faaliyetlere başladı ve Isfahan'ı ele geçirdi. 935'te Merdavic ölünce Veşmgir, Rey'de hükümdar ilân edildi. Hükümdarlığının ilk yıllarında kardeşinin kurduğu devleti ayakta tutmak için çaba harcadı. 940'ta Samanoğullarıyle mücadele etti. Aynı yıl İshakâbâd'da yapılan savaşta yenilerek geri çekildi. Büveyhoğulları, ona karşı harekete geçtiler ve 950'de Taberistan'a saldırdılar. Veşmgir bu saldırılar üzerine Samanoğulları ile anlaştı; onlardan aldığı yardımcı kuvvetlerle 967'de Büveyhoğullarına karşı sefere çıktı. Yolda ölünce yerine oğlu Kâbus geçti. (M)

VEŞY i. (ar. *veşy*). *Esk.* Kumaş işlemesi. || Kumaşı işleme, süsleme. || Bir çeşit giyecek. || Kılıç çeliğine verilen sudaki özlülük. || Söze yalan katma. (M)

VETA i. (ital. *vetta*). Gemic. Bir palanga-da halatın makaralar arasında işleyen kısmı. (M)

VETAİR çoğl. i. (ar. *vetire*'den *vetâir*). *Esk.* Vetireler. (M)

VETED i. (ar. *veted*). *Esk.* Ağaç kazık.

— Anat. *Esk.* Ense kemiği.

— Ed. *Esk.* Aruzda mısraın üç harfli parçası. || *Veted-i mecmu,* ikisi harekeli üçüncüsü harekesiz harften oluşan kelime. || *Veted-i mefruk,* iki harekeli harfin arasında bir harekesiz harften oluşan kelime. (M)

VETER i. (ar. *veter*). *Esk.* Yay kirişi. || Saz teli.

— Anat. *Esk.* Kasları hareket ettiren kalın sinir.

— Mat. *Esk.* Kiriş. || *Veteri kaime,* hipotenüs. || *Veteri kavs,* yay kirişi. || *Veteri zaviye,* açı kirişi. (M)

VETERELER. Batı Afrika'da zenci halk, Fildişi Kıyısı'nda, Assinia denizkulağındaki ve Aşağı Comoe'deki göl köylerinde yaşarlar. (L)

VETERİNER i. (fr. *vétérinaire*). Evcil hayvanları tedavi eden kimse. *Eşanl.* BAYTAR.

— Ask. *Veteriner sınıfı,* Silâhlı kuvvetler sağlık teşkilâtına bağlı olarak hayvan sağlığı ve gıda kontrolu hizmetleriyle görevli teknik ve yardımcı askerî sınıfa verilen ad.

— ANSİKL. Türkiye'de bilimsel anlamda öğretim düzenine bağlı ilk *veteriner* okulu İstanbul'da, Harbiye mektebinde «Baytar sınıfı» adıyle özel dershane olarak kuruldu (1842). Abdülmecid devrinde, Tıbbiye'ye bağlandı. 1909'da harbiye nazırı Mahmud Şevket Paşanın çabasıyle Selimiye'de itfaiye kışlasına taşındı (sonradan Kuduz tedavihanesi). Veteriner teşkilâtı, sonra Nafıa nezaretine alınarak, Ziraat, Orman ve Maadin nezaretine bağlandı; Avrupa'ya öğrenci gönderildi ve salgın hayvan hastalıklarıyle savaşmak için gereken aşı ve serumları hazırlamak üzere, Bakteriyoloji ve hayvanların verimini arttırmak amacıyle, Zootekni kurumları açıldı. İnsan ve hayvan hastalıklarına karşı aşı ve serum hazırlamak için Bakteriolojihanei Osmanî adıyle kurulan bu kısım, sonra Beşerî ve Baytarî bakteriyolojihane olarak ikiye ayrıldı. Pendik'te bir bakteriyolojihane açıldı (1913). Pendik Bakteriyoloji kurumunun hazırladığı aşı ve serumlar ülke hayvanlarının salgın hastalıklarına karşı yeterli görülmediğinden, yeni bakteriyoloji kurumları açılması gerekiyordu. Kurtuluş savaşı sırasında Ankara'da, Etlik'te bir Bakteriyoloji ve Seroloji kurumu daha kuruldu. Cumhuriyet döneminde kurulanlarla birlikte, bugün 8 tane veteriner kontrol ve araştırma enstitüsüyle Kayseri, Denizli, Afyon, Antalya, Diyarbakır, Adana, Bursa, Konya, Samsun, Elazığ, İzmir, Erzurum'da ayrıca hastalık teşhis ve gıda maddesi tahlil laboratuvarları açıldı. Hayvan ırklarını ıslah kurumu olarak, Osmanlı imparatorluğu döneminde Eskişehir (Çifteler), Malatya (Sultansuyu) ve Adana'da (Çukurova); Cumhuriyet döneminde Bursa (Karacabey), Samsun (Karaköy) ve Van'da (Altındere) haralar, Bandırma ve Ereğli'de merinos yetiştirme çiftlikleri, Tekirdağ (Muratlı), Tokat (Kazova), Antalya (Boztepe), Çanakkale (Kumkale) ve Adapazarı'nda (Sakarya), inek ıslah kurumları açıldı. Ayrıca, Ankara'da Lalahan Zootekni Araştırma enstitüsü ve Bursa Merinos Yapağı Muayene laboratuvarı da veteriner kurumlarının önemli bölümlerindendir. 1937 Tarihli ve 3203 sayılı Ziraat Vekâleti Vazife ve Teşkilât kanunuyle «baytar» terimi bırakılarak, veteriner terimi kullanılmağa başlandı. (M)

Veteriner fakültesi, Ankara üniversitesine bağlı fakülte. Türkiye'de ilk defa 1889'da Halkalı'da yüksekokul olarak kuruldu. Öğretim süresi 4 yıl olan okulun öğrencileri ilk iki yıl sivil tıbbiye talebeleriyle son iki yıl da Halkalı'daki binada yatılı olarak öğrenim görüyordu. Sonradan Kadırga'da bir konak satın alınarak, bütün öğrenciler biraraya getirildi. Bu konağın okula yeterli olmadığı anlaşılınca, Tunuslu Hayreddin Paşanın Sultanahmet'teki konağı satın alındı. *Mülkiye Baytar Mektebi Âlisi* adıyle 1921'e kadar burada öğretim yaptı. Okul, bu yıl içinde yandığından Selimiye'deki Askerî Baytar mektebine taşınarak *Yüksek Baytar mektebi* adını aldı. 1933'e kadar Selimiye'de öğretim yapan okul, sonra kapatıldı. Veteriner fakültesi adıyle Cumhuriyetin 10. yıldönümü günü Ankara'da öğretime başladı. Dört yıllık öğretim süresi 1939'da 5 yıla çıkarıldı ve fakülte, 7 temmuz 1948'de Ankara üniversitesine katıldı. (M)

Veteriner Hekimleri birliği, Türkiye'de hayvancılığın gelişmesini sağlamak; salgın ve parazitli hayvan hastalıklarıyle savaşta Tarım bakanlığına yardımcı olmak üzere, özel kanunla kurulmuş (1954), tüzel kişiliği olan, kamu kuruluşu niteliğinde meslek kurumu. (M)

VETERİNERLİK i. (*veteriner*'den *veteriner-lik*). Veteriner olma hali; veterinerin yaptığı iş. (M)

VETET i. Denizc. Bir kıyı boyunca iki sıra dikilmiş direkler. (Bu direklerin her çiftinin, bir hizaya getirilmesi, gerçek yönleri [doğu, batı, kuzey ve güney ana yönleriyle ara yönler] veya belirli bir uzaklığın başlangıç ve bitişini işaretler. Birincisi, gemilerin magnetik pusulalarındaki sapmaların düzeltilmesinde, ikincisi gemilerin hızlarının tespitinde kullanılır.) [M]

VETİRE i. (ar. *vetire*). *Esk.* Süreç. || Yol. || Üslûp.

— Anat. *Esk.* Burnun iki deliğini ayıran zar. (M)

VETİVERİA i. (tamul dilinde *vettiveru*'-dan). Andropogon cinsinden aromatik kokulu bitki; şimdi başlı başına bir cins sayılan bu bitki Hindistan'da yetişir. (Buğdaygillerden.) || Aynı bitkinin kokulu kökü.

— ANSİKL. *Vetiveria*'nın sapları çok sayı-

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

da birarada ve dimdiktir; boyu 1-3 m kadar olur. Batı Avrupa'da bu bitkinin «hint ayrığı» veya «kokulu ayrık» (*Vetiveria zizanoides* veya *Andropogon muricatus*) denen kökünden koku ve sabun sanayiinde yararlanılır. Coromandel kıyısında, Réunion'da, Antiller'de, Filipinler'de, Maurice adasında çok yaygın olan vetiveria özellikle yün elbiseleri ve kürkleri böceklerden korumada faydalıdır. (L)

VETLANDA, İsveç'te (Jönköping) şehir; 9 450 nüf. Kereste sanayii. Kibrit. Mobilya. (L)

VETRANİÇ veya **VETRANOVİÇ** (Mavar), ital. **Vetrani,** Ragusa'lı şair (Ragusa 1482'ye doğr. - ay.y. 1576). Keşiş oldu, bir dizi mister (*Posvetilişte Abraamovo* [*İbrahim*'in Kurbanı], *Suzana Çista* [İffetli Suzan], *Uskrsnutje İsukrstvo* [İsa'nın Dirilişi]) yazdı. Manzum eserlerinden bazıları (*İlâhî Komedya*'dan ilham alarak yazdığı *Piligrin* (Hacı), vatanına bağlılığını anlatır. (L)

VETRANİO, Roma imparatoru (Messia'da - öl. Prusa 356). Askerlik alanındaki başarılarından dolayı Pannonia kumandanlığına getirildi ve Constantinus'un ölümü üzerine (350), Mursa'da Constantius II'ye karşı imparator ilân edildi. Bir süre sonra Constantius tarafından imparatorluktan vaz geçmek zorunda bırakıldı. (L)

Vetterli tüfeği, silindirli kuyruk kapama düzeneğiyle donatılmış ve 1887'de bir şarjör eklenerek kesiksiz ateşli silâh haline getirilmiş italyan piyade silâhı (1870-1887). [Adını isviçreli mühendis F. *Vetterli*'den (1822-1882) almıştır.] (L)

VETTON'LAR, lat. **Vectones.** Esk. coğ. Lusitania'da (Portekiz) halk. Başkentleri *Salmantica* (bugün Salamanca) olan Vetton'lar, M.Ö. 192'de Romalılara yenildiler, ayaklandılar ve M. Ö. 150'de kesinlikle boyun eğdiler. (L)

VETTORİ (Piero), lat. **Victorius,** italyan hümanist (Floransa 1499-ay.y. 1585). Uzun süre Medicilerle mücadele etti, sonra Cosimo'nun yönetimi sırasında onların emrine girdi ve Cosimo tarafından önce «Floransa stüdyosu»nda latince ve yunanca öğretmenliğine (1538-1583) sonra senatörlüğe getirildi. Birçok yunan ve latin yazarının özellikle Aiskhylos, Euripides Aristoteles ve Eflatun'un eserlerini yayımladı. Floransa'daki hümanizmin en iyi temsilcilerinden biridir. (L)

VETULUS i. Maymun cinsi; örnek türü (*Macacus silenus*) Hindistan'da yaygın siyah renkli, bütün yüzü gri sakallı, alnı çıplak ve kırışık bir maymundur; kuyruğunun ucunda bir kıl demeti bulunur. (L)

VETURİA, Coriolanus'un annesi; ricaları üzerine oğlu, Roma ile ilgili tasarılarından vaz geçti. Titus Livius'un tersine, Plutarkhos Veturia'dan *Volumnia* diye söz eder. (L)

VEUİLLOT (Louis), fransız gazetecisi ve yazarı (Boynes 1813 - Paris 1883). Roma'ya yaptığı seyahatte (1838) militan katolikliği benimsedi. 1843'te *L'Univers*'de yazmağa başladı ve 1948'de derginin başyazarı oldu. *L'Univers* birkaç kere kapatıldı. Başlıca eserleri: *Rome et Lorette* (Roma ve Lorette) [1841], *Les Odeurs de Paris* (Paris Kokuları) [1866], *Pie IX* (Pius IX) [1878]. (L)

VEURNE, fr. **Furnes,** Belçika'da şehir. Batı Flandre idare çevresinin merkezi; 7 300 nüf. —*Veurne idare çevresi,* 46 600 nüf. (L)

VEVEY, İsviçre'de (Vaud kantonu) şehir, Leman gölünün kuzey kıyısında; 17 500 nüf. Küçük metalürji. Mobilya imalâtı. Besin sanayii. Nestlé şirketinin ve laboratuvarlarının merkezi. Turistik yer. (L)

VEXİLLUM i. (lat. k.). Esk. Rom. Roma ordularının bayrağı. (Lejyon kartallarının tersine, bunlar, süvari birliklerine ve geçici birliklere verilen, direğin ucundaki yatay bir kirişe tutturulmuş kumaş parçalarıydı. Labarum'un da buna benzer bir görünüşü vardı.) [L]

VEXİN, Fransa'da tarihî bölge; bir kısmı Île-de-France idare bölgesinde, bir kısmı Normandiya bölgesinde uzanır. Romalılar devrinde Veliocassinus'ların yaşadığı Vexin, merovenj krallarının özel mülkü haline geldi; sonra Dagobert I tarafından Saint-Denis manastırına bağışlandı. Daha sonra kontluk olan bölge, 911'de Saint-Clair-sur-Epte antlaşmasıyle Normandiya dükü ile Fransa arasında paylaşıldı. (M)

VEY (Bey Vey), Kuzey Çin'de 386-495 arasında hüküm süren bir türk-moğol sülâlesinin (Tuba kabilesi) çinçe adı. (L)

VEY, M.S. III. yy.da Çin imparatorluğunu bölüşen üç krallıktan en kuzeyde olanı. 220 -265 Arasında yaşadı. Son Han imparatorunu tahtından indiren Tsao Tsao'nun oğlu Tsao Bey, Lo-yang'da kendini imparator ilân ederek Vey hanedanını kurdu; babası gibi çok kabiliyetli bir şairdi ve sarayına yazarlarla sanatçıları topladı. (L)

VEYA edat (ar. *ve* ve fars. *yā*'dan *ve-yā*). Birbirinin tamamen aynı olmamakla birlikte benzer yönleri olan şeyleri anlatan iki kelimenin ikincisinden önce getirilir: *Dairemizdeki daktiloların hepsi ona bir veya birkaç süveter örmüştü* (A. H. Tanpınar). *Gazoz veya meyve suyu al.* || Birbirinin zıddı olan iki kelimeden ikincisinin önüne getirilir: *Bir kitabın ucuz veya pahalı olması onun muhtevası hakkında bir fikir vermez.* (M)

VEYAHUT edat. (ar. *ve* ve fars. *yā hūd*'dan *ve-yāhūd*). Yahut: *Ecanip eline, düşman yedine geçmesi melhuz depolar* [...] *yağma halinde kaldırılıp emin mahallere depo edilir veyahut muhataralı mıntakalarda ahaliye tevzî edilir* (Atatürk). [M]

VEY-FANG, Çin'de (Şandung) şehir, Tsingdao'nun kuzeybatısında; 148 900 nüf. Hafif sanayi. İpek ve pamuk dokumacılığı. Kibrit imalâtı. Tütüncülük. — Yakınında maden kömürü ocağı. (L)

VEY-HAY, esk. **Vey-hay-vey,** Çin'de liman şehri, Şandung ilinin kuzeydoğu ucunda; 222 000 nüf. 1898'de bu limanın kiralık arazi olarak kendisine bırakılmasını sağlayan İngiltere, 1930'da Çin'e geri verdi. Balıkçılık ve kabotaj. Dokuma sanayii. (L)

VEYL ünl. (ar. *veyl*). *Esk.* «Yazık, vah vah!» anlamlarında kullanılır.

— TAR. TELM. ***Veyl mağlûplara,*** «vay yenilenlerin haline», anlamında kullanılan söz. Titus Livius'a göre, M.Ö. 390-383 seferinde galyalı kumandan Brennus, Romalıların ödediği harp tazminatının tartıldığı terazinin ağırlık kefesine kılıcını da koymuş ve *«vae victis!»* demiştir. Bu söz Türkçeye «veyl mağlûplara!» suretinde çevrilmiş ve öyle kullanılagelmiştir. (M)

VEYMONT (GRAND—), Vercors'un en yüksek noktası, kütlenin güneydoğu kenarında; 2 341 m. (L)

VEY-NAN, Çin'de (Şın-Si) şehir, Long-hay demiryolu üzerinde; 80 600 nüf. (L)

VEYRİER dağı, Fransa'da Önalpler'de (Haute-Savoie) doruk, Bornes kütlesinde, Annecy gölünün kuzeyinde; 1 300 m. Bir teleferikle 1 288 m'ye kadar çıkılır. (L)

VEYSEL KARANİ, islâm velisi (VII. yy.). Hayatı hakkındaki bilgiler menkıbe halindedir. Gözlerinin kör olduğu, bir aslanla birlikte dolaştığı söylenir. Menkıbeye göre, Hz. Muhammed'i tanımak için zahmetli yolculuklardan sonra Mekke'ye gelir; fakat bu sırada peygamberin ölmüş bulunduğunu öğrenir. Hz. Muhammed'i yakınlarının ağzından öğrenmeğe çalışan Veysel Karani'nin «Onu en iyi tanıyan ve kavrayan Ali ile Ayşe'dir» dediği ileri sürülür. (M)

— TAR. TELM. ***Yemen çöllerinde (ellerinde) Veyselkarani (gibi),*** boşu boşuna gezen, sonucu alınmayacak bir iş peşinde koşan kimseleri nitelemek için kullanılır. (M)

VEYSEL PAŞA Hilmi. Bk. HİLMİ VEYSEL PAŞA.

VEYSÎ (Üveys, — denir), türk şairi ve yazarı (Alaşehir 1561 - Üsküp 1628). Medrese öğrenimi gördü, kadılık mesleğine girdi. Mısır, Anadolu, Rumeli ve Üsküp'te kadılık yaptı. Gazel de yazan Veysî edebiyat tarihinde *inşa* adı verilen osmanlı nesrindeki başarısıyle önemlidir. Nesri, kelimeleri ve söz gruplarını kafiyelendirerek bir iç uyum (seci) arayan Veysî, anlamdaş kelimeleri yan yana kullanır; süse ve gösterişe önem vererek, cümleleri bağ fiillerle uzatır. Veysî'nin nesrindeki bu özellikler, uzun zamanda klasik osmanlı inşasının da özellikleridir. Eserleri: *Siyer-i Veysî* (Hz. Muhammed'in Bedir savaşına kadarki hayatını anlatır); *Habname-i Veysî* veya *Habname* [Uyku Kitabı] (1608); *Münşeat* (Nesirler). [M]

VEY-ŞÜY, Bat Çin'de ırmak, kuzeyde Çinling dağlarını takip eder, Huang hu'ya ırmağın doğuya doğru bir dirsek çizdiği yerde kavuşur. Vey-şüy vâdisi Şen-si eyaletinin en verimli bölgelerinden biri ve Çin'deki en eski yerleşik tarım havzasıdır. Bölgede kışın buğday, yazın darı ekilir; pamuk, satılmak üzere yetiştirilir. Vâdisinin, eski Çu ve Çin hanedanlarının vatanı olduğu sanılmaktadır. (L)

VEY YANG (M.Ö. IV. yy.ın ikinci yarısı), çinli filozof. Yasacılar okuluna bağlıdır. *Çang Çe* adlı eserin yazarı olduğu sanılır. Duyvendak tarafından *The Book of Lord Shang* (Tanrı Çang'ın Kitabı) adıyle ingilizceye çevrilen bu eser, değişik tarihlerde yazılmış parçalardan meydana gelirse de önemli kısmının Vey Yang'a ait olduğu sanılır. Yang'a göre devletleri tarımla savaş besler. Vey Yang'ın Çin'de derebeylik düzenini kaldırdığı ve çok sert tedbirlerle kanunî bir düzen sağladığı söylenir. (L)

VEZAİF çoğl. i. (ar. *vazīfe*'den *vezā'if*). *Esk.* Ödevler, görevler.

— Huk. *Esk. Vezaifi şagire,* boşalan, boş kalan veya boş bırakılan görev. (Görevlisinin ölümü, ehliyetini kaybetmesi veya görev yapmasına engel bir sebebin ortaya çıkması yüzünden görevden alınmasıyle görev boşalır. Yararı kalmayan veya göreve lâyık kimsenin bulunamaması yüzünden tayini yapılmayan görev de vezaifi şagiredir.) [M]

VEZAN sıf. (fars. *vezān*). *Esk.* Esen. (M)

VEZANET i. (ar. *vezānet*). *Esk.* Ölçülülük. || Düşünüş ve görüşteki isabet. (M)

VEZANİ i. (fars. *vezān*'dan *vezānī*). *Esk.* Esme zamanı. (M)

VEZARET i. (ar. *vezāret*). Teşk. tar. Osmanlı devletinde vezirlik rütbesi. || *Vezaret beratı,* vezaret rütbesinin verilmesiyle ilgili berat. (*Vezaret menşuru* ve *vezaret fermanı* da denirdi. Vezaret beratında, verilen vezaretin geliri, vergisi, vezaret verilen kimsenin adı, görevi, belgenin verilme sebebi belirtilirdi.) || *Vezareti sohbe,* hükümdar sefere çıktığı zaman, kendisine vekâlet eden vezirüs sohbe'nin makamına verilen ad. || *Vezareti tefviz,* Abbasî imparatorluğunda bir tür vezaret. (Vezaret tefvizde görevli olan vezirin halifenin yetkilerinin dışında kalan bütün işlerde, bağımsız hareket etme yetkisi vardı.) || *Vezareti tenfiz,* Abbasî imparatorluğunda bir tür vezaret. (Vezaret tenfizde görevli vezir, sadece halifenin kendisine verdiği görevleri yürütmekle yükümlüydü.) || *Vezareti uzma,* Osmanlı devletinde sadrazamlık makamı. (Sadrazam, öteki vezirlerin en büyüğü olduğu için bu terim kullanılırdı.) [M]

VEZELAY, esk. **Vizeliacum,** Fransa'da Yonne idare bölgesinde (Avallon idare çevresi) kanton merkezi, Morvan'ın kenarında, Cure'e hâkim olan yüksek bir tepede; 541 nüf. IX. yy.dan kalma manastır. Yapımına 1096'da başlanan, 1150'de tamamlanan Madeleine kilisesi. Ortaçağdan surlar. XVII. yy.dan kalma saat kulesi. XIII. yy.dan Notre-Dame kilisesi. (L)

VEZEROGRAF i. (fr. *vézérographe*). Elektron. İlkesi Doppler* olayına dayanan hız ölçme cihazı. (L)

VEZİKÜLEKTOMİ i. (fr. *vésiculectomie*). Cerr. Sperma keseciklerinin ameliyatla çıkarılması. (L)

VEZİKÜLİT i. (fr. *vésiculite*). Patol. Sperma keseciklerinin iltihabı. (L)

VEZİKÜLOGRAFİ i. (fr. *vésiculographie*). İçine X ışınlarını iyi geçirmeyen bir madde şırınga edildikten sonra sperma keseciklerinin filminin çekilmesi. (L)

VEZİME i. (ar. *vezīme*). *Esk.* Kâbe'ye gönderilen hediye. (M)

VEZİN veya **VEZN** i. (ar. *vezn*). *Esk.* Tart-

büyük VESTALİS
Terme müzesi, Roma

Auguste VESTRİS
«la Fille mal gardé»de

Foto. Alinari-Giraudon (LAROUSSE)

ma: *Mümkün müdür hakikat- eşyayı vezn ü derk / Mızan- akla dirhem-i tadil iken zunun* (Ziya Paşa). || Ağırlık: *Bu taşın vezni nedir?* (Şemseddin Sami). *Yeni.* Tartı.

— Ed. Nazım*da hecelerin düzenli şekilde sıralanması esasına dayanan söz ölçüsü. (Bk. ANSİKL.) || *Vezin bilimi,* mısraları meydana getiren unsurları inceleyen bilim. Bk. ANSİKL.

— Ed. *Esk. Vezni âhir,* halk edebiyatında, konusu tasavvufla ilgili bir çeşit musammat şiire verilen ad. (Vezni âhirde her mısra, kendi içinde dört bölüm sayılır; birinci mısranın 2, 3 ve 4. bölümleri, ikincinin 1, 2 ve 3. bölümleri olur; bu diziliş, şiir boyunca sürer. Her bölüm, aruzun *müsfetilâtün* kalıbına uyar.)

— Fiz. *Esk. Vezni mahsus,* özgül ağırlık.

— ANSİKL. Ed. *Vezin,* tek tek ele alınan ve ritmin genel kurallarına bağlanan çeşitli mısraların incelenmesini kapsar, kurallarını açıklar ve şairin bu mısraları gruplandırma (değişmez biçimli veya bent) tarzını inceler. Bu yüzden vezin, çeşitli ünlülerin niceliğini öğreten prozodi ve mısra yapma sanatıyle ilgili bütün kuralları eksiksiz olarak kapsayan nazım sanatından kesinlikle ayrılır. Vezin terimi, daha özel olarak, uzun veya kısa hecelerin dağılımına dayanan mısraların (latin ve yunan mısraları) incelenmesine uygulanır. Yunanlılarda ve Romalılarda vezin niceliğe dayanırdı; hecelere bir, iki veya bazen üç ve dört ölçü birimi değeri verilirdi ve bu heceler ayaklar ve ayaklar da ölçüler halinde toplanırdı. Bazı çağdaş milletlerde mısra bazen ayaklara (uzun veya kısa hecelerden meydana gelir) bölünürdü; ama bu heceler kesinlikle uzun veya kısa değildir, çünkü nicelikleri, yerleri değişebilen vurguya dayanır. Özellikle latin milletlerde yalnız heceleri saymakla yetinilir: buna *hece vezni* denir (bu vezne göre yazılmış mısralar Eskilerin mısralarıyle ve bazı çağdaş milletlerin vurgulu mısralarıyle karşıtlaşır).

● *Türk edebiyatı*'nda kullanılan vezinler hece ve aruz'dur. Hece vezni, Türkçenin yapısına en uygun şiir veznidir. Türk edebiyatında, İslâmlıktan önceki dönemde yazılan şiirlerin çoğunda bu vezin kullanıldı. Divan edebiyatı aruzu benimsedikten sonra da halk edebiyatı, hece veznine bağlı kaldı. (Bk. HECE *vezni.*) Aruz vezni Türklere, İslâmlıktan sonra fars etkisiyle geçti; bu vezin mısralardaki hecelerin fonetik ölçülerine dayanan bir vezindir. Yaklaşık olarak XIII. yy.dan XX. yy.a kadar türk edebiyatında kullanıldı. (Bk. ARUZ.) Cumhuriyetten sonra türk edebiyatında aruz bırakıldı, hece vezni de seyrek olarak kullanıldı. Bugün, genellikle «serbest şiir» adı verilen ve mısralardaki iç uyuma dayanan bir metot kullanılır. Bk. SERBEST *nazım.*

● *Vezin bilimi.* Eski vezinciler yalnız mısralar veya bentlerle ilgili kuralları belirlemekle yetindiler. Modern vezincilerse, çok yakından incelenen bu bölümü ihmal etmeden açıklama denemelerine giriştiler: XVII. ve XVIII. yy. başında Bentley, XVIII. yy.da Porson, XIX. yy.da Gottfried Hermann. Bu vezinciler Kent'in koyduğu ilkelerden ilham alarak ve Eski vezincilere dayanarak gerçek bilimsel vezni ortaya attılar. Almanya'da Christ, L. Müller, C.F.W. Müller, Gleditsch, Bitschl, İtalya'da Zambaldi, Fransa'da Thuror Weil, Louis Havet ve bunların öğrencileri eski vezin bilimine yeni gelişmeler getirdiler. Fransa'da A. C. Juret, A. Dain, J. Irigoin, L. Roussel'in, Almanya'da O. Schröder'in, Letonya'da P. Kikauka'nın, Çekoslovakya'da A. Kolar'ın, İngiltere'de G. Thomson'un eserleri vezin bilimi meselelerinin daima derin araştırmalara konu olduğunu gösterir, ama bilginler bu araştırmalar üstünde görüş birliğine varamamaktadır.

● Türk edebiyatında vezin üstündeki araştırmalarda, özellikle aruz vezni üzerinde duruldu: Ali Şir Nevaî'nin *Mizan ü'l-Evzan*'ı, (Vezinlerin Tartısı), Babur'un *Aruz Risalesi.* Fuad Köprülü, konuyu edebiyat tarihinin gelişimi içinde inceledi; Ahmet Talât, *Halk Şiirlerinin Şekil ve Nevileri* adlı eserinde hece veznini ele aldı. (ML)

VEZİNLİ sıf. (*vezin*'den *vezin-li*). Ed. Vezni olan: *Vezinli şiir.* (M)

VEZİNSİZ sıf. (*vezin*'den *vezin-siz*). Ed. Vezni olmayan, vezinle yazılmamış: *Vezinsiz şiir.* (M)

VEZİR i. (ar. *vezr*'den *vezîr*). Eskiden bakanlık, valilik gibi görevlerde bulunan ve «paşa» unvanını taşıyan kimselere verilen ad: *Denizden motorlarla rıhtıma çıkan, karadan kapısına arabalarla, otomobillerle gelen vezirlerin, paşaların hepsini biliyordu* (S. Kocagöz). || *Esk.* Sadrazam.

— Oyun. Satrançta, şahtan sonra en değerli taş.

— Teşk. tar. Osmanlı imparatorluğunda askerî ve idarî yetkiye sahip en ileri rütbedeki devlet memurlarına verilen unvan. (Bk. ANSİKL.) || *Vezir ağaları,* vezirlerin maiyetinde hizmet gören ve kapı halkından olan kimseler. || *Vezir dış ağaları,* vezir dairelerinin dış işlerine bakan vezir ağaları. (Vezir dış ağaları şunlardı: *silâhtar ağa, çuhadar ağa, selâm ağası, anahtar ağası, mühürdar ağa, kapıcılar kethüdası, imrahor ağa, kiler ağası, buhurdan ağası, delibaşı, kavasbaşı, kürkçübaşı, saraçbaşı, tüfekçibaşı, baş silâhşör ağa, vekilharç, aşçı, pazarcı.*) || *Vezir evlâdı,* ulufeli müteferrikalara verilen ad. (1626'da Murad IV devrinde sayıları dokuzdu.) || *Vezir hassı,* vezir tarafından yönetilen topraklara verilen ad. || *Vezir içağaları,* Harem dairesine ait işleri gören vezir ağaları. (İç ağaları şunlardı: *imam, kaptan ağası, peşkir ağası, şamdan ağası, rahtvan ağası, berberbaşı, macun ağası, makramacıbaşı, ehramcıbaşı* veya *seccadecibaşı, ibriktar ağa, duhancıbaşı, hazinedarbaşı, cündîbaşı, müezzinbaşı, enderun başçavuşu, divitdar, çavuşlar, dilsizler, enderun mehterleri, mızrakçı ağa.*) || *Vezir iskelesi,* Sirkeci iskelesinin (İstanbul) bir adı. (Sadaret alayı buradan başladığı için bu adla anılırdı.) || *Vezir kapısı.* Bk. BABIÂLİ, PAŞAKAPISI. || *Vezir kapı kethüdası,* görevle devlet merkezi dışında bulunan vezirlerin, İstanbul'da resmî işleriyle uğraşan temsicilerine verilen ad. (Bunların, efendileri adına tam yetkileri vardı: bu görev 1908'de kaldırıldı.) || *Vezir mehterleri,* vezire bağlı mehterhane. (Her vezirin mehterhanesi vardı; fakat bu mehterhanede padişahlık alâmeti olan kös bulunmazdı.) || *Vezir müfettişi,* Mehmed II, Selim I ve Süleyman I'e ait vakıfları yöneten görevli. (Bu vakıflar, sadrazamların denetimi altında bulunurdu; fakat, sadrazamlar bunlarla kendisi uğraşmazdı ve yönetimini ulemadan vezir müfettişine verirdi.) || *Vezir oğulları,* müteferrikalar içinde görev yapan ve sarayda kapıcıbaşılıkta bulunan vezir çocuklarına verilen ad. (Genellikle, saraydaki kapıcıbaşıların üçü, vezir oğullarından seçilirdi.) || *Vezir sarayı,* sadrazamların konaklarına verilen ad. (1654'e kadar vezir sarayları, aynı zamanda sadaret dairesiydi. Bu tarihten sonra Derviş Mehmed Paşanın sadrazamlığı sırasında, Alay köşkünün karşı sırasında bulunan Halilpaşa sarayı sadrazama verildi ve ondan sonra sadrazamlar bu sarayda oturdu.) [Bk. BABIÂLİ, PAŞAKAPISI.] || *Vezirüs-Sohbe,* vezirin ordudaki işlerine bakan görevli.

— ANSİKL. Teşk. tar. Bir sancakbeyi önce beylerbeyliğine, sonra vezirliğe yükselirdi. *Vezir,* üç tuğlu olurdu. (Bk. TUĞ.) Vezir unvanı, önce Abbasîlerde kullanıldı ve ilk olarak Ebu Selemetül Halâl'e verildi. Büyük Selçuklular, Anadolu Selçuklularıyle İlhanlılar ve memlûklarda da vezir unvanı kullanıldı. Osmanlı devletinde önceleri yalnız bir tek vezir vardı ve devletin en yüksek görevlisiydi. Murad I devrinde Lala Şahin Paşaya ve sonra Timurtaş Paşaya vezirlik verilince, devleti hükümdar adına yöneten vezire, veziriazam denildi; aynı anlamda, Kanunî devrinde başlamak üzere sadrazam terimi kullanıldı. (Bk. SADRAZAM.) Divanı Hümayunda, veziriazamdan başka, yedi vezir vardı. Bunlar ikinci vezir, üçüncü vezir v.b. olarak anılırdı. Resmî unvanları, kubbe veziriydi. Ayrıca, Kanunî devrinden itibaren önemli eyaletlere vali olarak vezirler tayin edilmeğe başlandı ve büyük yararlık gösterenlere, yeniçeri ağalarına ve XVI. yy. sonlarından itibaren kaptanıderyalara da aynı unvan verildi. XVII. yy.dan itibaren vezir sayısı çok arttığından beylerbeylerinin görevleri bazen vezirlere de verildi. Vezirlerin, has derecesinde yüksek toprak dirlikleri vardı. Bunların geliri yılda bir buçuk milyon akçe kadar olabilirdi. XVIII. yy.dan itibaren bu dirlikler kaldırıldı, vezirlere mahallî gelirlerden tahsisat bağlandı. Bazı vilâyetler de bervechi muhassıllık verilirdi; bu durumda vezirler, o vilâyetin hazineye ait gelirinin toplanmasını belirli bir bedelle iltizam ederler, devlet hakkı çıktıktan sonra da kalanı kendileri alırlardı. Bir vilâyet bu şekilde kaydı hayat şartıyle tevcih olunursa, buna «bervechi malikâne» denirdi. Bir vezir emekli olunca kendisine arpalık adıyle genellikle yılda 600 000 akçelik emeklilik geliri bağlanırdı. Vezirler bir suçtan dolayı azledilince, unvanları alınır ve kapıcıbaşılık rütbesiyle bir yerde oturmaya memur edilirlerdi. İdamı gerektirecek bir suçu işlerse vezirliği dolayısıyle hakaret görmez ve idamı sırasında kendisine saygılı davranılırdı. Vezirlerin kalabalık maiyetine *kapı halkı* denirdi. (→ Bibliyo.) [M]

VEZİRABÂD, Batı Pakistan'da (Lahor ili) şehir, Çenab ırmağının yakınında, Lahor'un kuzeybatısında; 27 000 nüf. Ticaret merkezi; demiryolu kavşağı. Küçük metalürji (kilit ve bıçak yapımı). [L]

VEZİRHAN, Marmara bölgesinde (Bilecik ili, Merkez bucağı) köy; 1 107 nüf. (1965). Karasu vâdisinde demiryolu istasyonu. Kanunî Sultan Süleyman'ın vezirlerinden Rüstem Paşanın hanı ve aynı vezirin yaptırmış olduğu köprü buradadır. (M)

Vezir hanı, İstanbul'da Çemberlitaş semtinde han. XVII. yy.da Köprülü Mehmed Paşa tarafından yaptırıldı, Sultan Mahmud türbesine bakan köşesi yıkılmış ve buraya son yıllarda yapılan eklerle şekli bozulmuştur. 220 Odası vardır. (M)

VEZİRİAZAM. Bk. SADRAZAM.

VEZİRİLER, Afganistan'da ve Doğu Pakistan'da halk. Veziriler, İndus ırmağının batısında, Kurram ile Gumal vâdileri arasında dağlık bir bölge olan Veziristan'da yaşarlar; pahto dili konuşan Pathanlardır; göçebe koyun yetiştiriciliğiyle geçinirler. (L)

VEZİRİSTAN, Batı Pakistan'da dağlık bölge, Afganistan sınırında, Kurram ile Gumal arasında. Bölgede hayvan ve keçi yetiştiren Veziri ve Mahsud kabileleri göçebe yaşar. (L)

VEZİRKÖPRÜ, Karadeniz bölgesinde (Orta Karadeniz bölümü, Samsun ili) ilçe merkezi küçük şehir; 10 210 nüf. (1970). Kızılırmak'ın kollarından olan Akçay'a karışan Uluçay ve Esenli çayı arasında yükselen tepelik alanda kurulmuştur; yüksl. 265 m. Samsun'u Kastamonu'ya bağlayan karayolunun 116. km'si üzerindedir. Vezirköprü'de Osmanlı devrine ait çeşitli mimarî eserleri vardır. — *Vezirköprü ilçesi,* 1 713 km², 74 052 nüf. (1970). Merkez, Beşpınar, Köprübaşı ve Mezraa bucakları içinde 136 köy. Tahıl zıraati, çeşitli sebzecilik ve meyvecilik. (M)

VEZİRLİK i. (*vezir*'den *vezir-lik*). Vezir olma hali. || Vezir rütbesi. (M)

VEZİRPARMAĞI bls. i. Mutf. Bir çeşit hamur tatlısı.

— ANSİKL. *Vezir parmağı.* Mutf. Su, tuz, tereyağı kavrulur; içine un atılarak karıştırılır; üç bütün yumurta, bir yumurta sarısı konulur ve yoğrulur. Hamurdan parçalar koparılarak parmak şeklinde uzatılır. Kızartılarak soğuk şerbete atılır. (M)

VEZN i. Bk. VEZİN.

VEZNE i. (ar. *vezn*'den *vezne*). Banka, büro v.b. yerlerde para alınıp verilen yer. (*Eşanl.* KASA.) || —*Esk.* Tartı âleti, terazi. || Para tartılan ve saklanan yer, hazine: *Onun hazine-i in-âmı kendi veznendir! / Havale et ne kadar masrafın olursa... Verir!* (M.A. Ersoy).

— Sil. *Esk.* Barut mahfazası. || Ateşli silâhlarda barut konulan yer. (M)

VEZNECİ i. (*vezne*'den *vezne-ci*). Terazi yapan veya satan kimse. (M)

VEZNEDAR i. (ar. *vezné* ve fars. *-dār*'dan *vezne-dār*). Banka, büro v.b. kuruluşlarda veznede duran ve para alıp veren görevli. (M)

VEZNEDARLIK i. (*veznedar*'dan *veznedar*

-lık). Veznedarın görevi. || Bürolarda veznenin bulunduğu yer. (M)

VEZNÎ sıf. (ar. *vezn*'den *veznî*). *Esk.* Tartma ve tartı ile ilgili.

◆ **İ.** Huk. *Esk.* Tartılan şey. (M)

VEZÜV, ital. **Vesuvio**, Güney İtalya'da yanardağ, Campania'da, Napoli körfezi kıyısında, şehrin güneydoğusunda; üst üste iki koniden meydana gelir; en eski koni (*somma*), kuzeyde devamlı (1 132 m), güneyde kesikli olan geniş bir yarım dairedir; yükseltisi 1 270 m'yi bulan yeni koniyi kuşatır. Birçok evrimden sonra bugünkü şeklini almıştır. Tarih çağından sonra dağda volkanik faaliyet, şiddetli bir püskürmeyle sonuçlanan uzun deprem dönemleri şeklinde görülmüş, 63 79 arasındaki dönemde üç şehir (Herculanum, Pompei, Stabia) yerle bir olmuştur. 1944'e kadar birçok defa püsküren (1766-1767, 1779, 1794, 1872, 1906) yanardağ o tarihten sonra sakinlik dönemine girmiştir (bir rasathane tarafından gözlenmektedir). Vezüv'ün düzenli ve verimli yamaçlarında tatlı ve güzel kokulu bir şarap elde edilen bağlar vardır. Volkanın eteğini 200 m yükseltiye kadar 44 köy tamamıyle kuşatır. (L)

VEZÜVİN i. (fr *vésuvine*). Kim. Nitröz asidin metafenilendiamin üzerine etkimesiyle meydana gelen kahverengi boyarmadde. *Eşanl.* BİSMARCK KAHVERENGİSİ, MANCHESTER KAHVERENGİSİ, FENİLEN KAHVERENGİSİ. (L)

VEZÜVİYANİT i. (fr. *vésuvianite*). Miner. Flüorlu tabiî kalsiyum ve alüminyum silikat; kuvadratik billûrlar halinde bulunur. *Eşanl.* İDOKRAZ. (L)

VEZZAN i. (ar. *vezn*'den *vezzân*). *Esk.* Tartan, tartıcı kimse, kantarcı. (M)

VEZZAN, Fas'ta (Rabat ili) şehir, Fif dağlarıyle Gart ovasının kenarındaki tepelerin birleştiği yerde; 26 200 nüf. Roma şehri *Babba Julia Campestris*'in yerinde kurulan şehir, Cebala bölgesinde bir pazar yeridir. Aynı zamanda da 1777'de Fas şehrinin kurucusu İdris'in soyundan gelen Molla Abdullah'ın kurduğu Tuybiyye tarikatının merkezi ve zaviyesidir. (L)

V.F.R., ingilizce *Visual Flight Rule* («görerek uçuş kuralı») kelimelerinin baş harfleri. Bu milletlerarası sembol, bir uçuş planında, elverişli meteorolojik şartlar altında bütün yol boyunca görerek uçuş yapabilen bir uçağı belirtir. (L)

VHF, frekansı 30 ile 300 MHz arasında uzanan radyoelektrik dalgalarını belirten ingilizce *Very High Frequencies* (çok yüksek frekans) kelimelerinin kısaltması. (L)

VICIK zf. ve sıf. (onomatope). [Genellikle *vıcık vıcık* biçiminde kullanılır]. *Vıcık vıcık*, bir sıvıyle karıştığı için yoğunluğu azalmış, kıvamı gereğinden fazla yumuşayıp gevşemiş, cıvımış: *Vıcık vıcık çamur.* || *Vıcık vıcık etmek*, vıcık hale getirmek. (M)

VICIKLAMAK geçl. f. (*vıcık*'tan *vıcık-lamak*). Vıcık hale getirmek, vıcık vıcık etmek: *Hamuru parmaklarının arasında vıcıklıyor* (M)

VIK i. (onomatope). Sıkıntılı bir durumda çıkarılan boğuk ve hafif sesi anlatmak için söylenir. (M)

VIKLAMAK geçz. f. (*vık*'tan *vık-la-mak*). «Vık» sesi çıkarmak, «vık» diye ses vermek. (M)

VIN CING-MİNG, çinli hattat ve ressam (1474-1553). Vu okulunun (Sı-cou'da) ustalarından biriydi. (L)

VIN-COU, ing. **Wenchow**, Çin'de (Cı kiang) liman şehri, Vu halicinin güney kıyısında; 540 000 nüf. Çay, kereste, tütün ve turunçgil ihracatı. (L)

VINLAMAK geçz. f. (onomatope *vın*'dan *vın-la-mak*). Dönerken veya düz bir doğrultuda hızla hareket ederken «vın» diye ses çıkarmak: *Topaç hızla dönerken vınlar.* (M)

VIRILDAMAK geçz. f. (onomatope *vırıl*'dan *vırıl-da-mak*). Usandırıcı, sinirlendirici şekilde durmaksızın konuşmak, vır vır etmek. (M)

VIRILDANMAK geçz. f. (*vırıldamak*'tan *vırılda-n-mak*). Vırıldamak. (M)

VIRILTI i. (onomatope *vırıl*'dan *vırıl-tı*). Vırıldama sesi: *Onun vırıltısından başımı dinlemem mümkün değil.* (M)

VIRLAMAK geçz. f. (onomatope *vır*'dan *vır-la-mak*). Vır vır etmek, vırıldamak. (M)

VIR VIR zf. (onomatope). Usandırıcı ve sinirlendirici şekilde durmadan konuşmayı anlatmak için söylenir: *Vır vır etmek.* (M)

VIYBORG, S.S.C.B.'de liman şehri, Finlandiya körfezinin kıyısında, Leningrad'ın kuzeybatısında; 51 000 nüf. Metalürji ve kereste sanayii.

— Tar. Vıyborg (fince Viipuri), Tyrgils Knutsson'un Ruslara karşı giriştiği bir sefer sırasında kurulan (1293) müstahkem bir şatonun çevresinde gelişti; şato uzun süre isveçlilerin Finlandiya'daki başlıca kalesi oldu. Şato çevresinde basit bir pazar yeri olan şehre 1403'te, Novgorod ve Hansa şehirleriyle rekabet edebilmesi için bir belediye şart'ı ve iktisadî imtiyazlar verildi; ama Vıyborg kısa süre sonra Hansa'ya katılmak zorunda kaldı ve ticareti Lübeck tacirlerinin eline geçti (XV. yy.). Gustav Vasa'nın hürriyetine kavuşturduğu şehir, Protestanlığı kabul etti; XVI. ve XVII. yy. da baltık ticaretinin en zengin yerlerinden biri haline geldi. Rusya'ya bırakılan (Mystad, 1721), Aleksandr I tarafından Finlandiya büyükdüklüğüne katılan Vıyborg, Karelya kıstağı savaşının (şubat-mart 1940) başlıca hedefi oldu, S.S.C.B. tarafından ilhak edildi, Finlandiyalılar (1941) ve Ruslar (haziran 1944) arasında tekrar el değiştirdi ve sonunda kesinlikle S.S.C.B.'ye bırakıldı (Paris, 1947). [L]

VIYÇEGDA, S.S.C.B.'de ırmak, Suhoma ile birleşerek Kotlas'ta Kuzey Dvina'yı meydana getirir, 1 130 km. (L)

VIYRUBOVA (Nina), rus asıllı dansçı (Gursuf, Kırım 1921). 1939-1941 Arasında Polonya balesi ve Paris Rus balesinde dans etti, kendisini seyirciye 1946'da *Syphide*'i oynadıktan sonra kabul ettirebildi. 1949'da Paris operasında yıldız dansçı olarak Y. Chauviré'nin yerine geçti; 1957'den 1962'ye kadar Marquis de Cuevas'ın Büyük balesinde yıldız dansçı olarak çalıştı. 1963'te Münih ve Beaux-de-Provence festivallerine katıldı. 1964'te Buenos Aires'de Colon tiyatrosunda *Romeo ve Jüliet* ve *Vals* balelerinde dans ederek büyük başarı kazandı. Aynı yıl, A. Labis ile kısa metrajlı bir film çevirdi: *L'Adage* (Atasözü). 1965'te Hamburg operasına girdi. P. Van Dijk'in yeniden düzenlediği *Abraxas*'ı icra etti. 1966'da sahneden ayrılarak Paris'te bir dans okulu açtı. (L)

VIYŞİNSKİY (Andrey Yanuaryeviç), rus siyaset adamı (Odesa 1883-New York 1954). Hukuk profesörü, önce menşevik, sonra bolşevik militanı, S.S.C.B. başsavcısı oldu: 1936-1938 büyük temizlik hareketiyle uğraştı. Başbakan yardımcısı oldu (1943), savaşın diplomatik yönetimine katkıda bulundu, sonra demokratik rejimlerin iktidara gelmesini hazırlamak göreviyle Romanya ve Bulgaristan'a gönderildi (1944-1946). Moskova ve Paris dışişleri bakanlarının konferanslarına ve Tuna meselesiyle ilgili Belgrad konferansına (1948) katıldı. Dışişleri bakanlığında Molotov'un yerine getirildi (mart 1949), Paris konferansında Batı Almanya'ya hücumlarıyle kendini gösterdi. Birleşmiş Milletler teşkilâtında delegeyken atom silâhlarını suçlayan ve klasik silâhların üçte bir oranında azaltılmasını isteyen bir barış planı teklif etti. (L)

VIYŞNEGRADSKİY (İvan), rus bestecisi (Petersburg 1893). Doğduğu şehrin konservatuvarında okudu ve 1920'de Fransa'ya yerleşti. Geleneksel ayarlı kromatik ses merdivenini bırakarak çeyrek tonlu ültra-kromatik merdiveni benimseme fikrini ilk olarak ileri süren ve deneylerini yapanlardan biridir. Vıyşnegradskiy, o zamana kadar pratik olarak kısmen katıştırma yoluyle uygulanan bu müzik tekniğini, başlı başına bir sistem haline soktu. Bu metotla yazdığı başlıca eserler şunlardır: *Uzaysal Polifoniler, Nietzsche Üstüne Çevrimsel Şarkılar, Zerduşt Böyle Buyurdu* (dört piyano için), *Birimin Esrarı* (altı piyano ve koro için), *Beş Senfonik Parça* (dört piyano ve Ondes Martenot için), *Gökkuşağı Çevrimi* (altı piyano için). Ayrıca *Çeyrek Tonlu Armoni Üstüne Bir Ders Kitabı* yazdı. (L)

VIYŞNIY VOLOÇEK, S.S.C.B.'de şehir, Kalinin ve Leningrad arasında, Tveretski kanalının kıyısında; 66 000 nüf. Linyit işletmesi. Dokuma ve makine sanayii. (L)

VIZ i. (onomatope). Uçan böceğin veya hızla atılan bir şeyin çıkardığı sesi anlatmak için söylenir: *Kurşun vız diye geçip gitti.*

— ÇEŞ. DEY. *Vız gelir tırıs gider.* *Teklz.* Bir şeyden korkmadığını veya bir şeyi önemsemediğini anlatmak amacıyle «benim için önemi yok, öyle şeyden korkmam» anlamında söylenir. || *(Birine bir şey) Vız gelmek. Teklz.* (Bir şeye) Önem vermemek, önemsememek, bir şey hiç etkilememek: *Hem de çoktan bulmuş olmalıydı. Demek ki herife vız gelmişti* (S. F. Abasıyanık). [M]

VIZILDAMAK geçz. f. (onomatope *vız* > *vızıl*'dan *vızılda-mak*). Vız diye ses çıkarmak: *Hasan: — Viyy, arı gibi vızıldarlar, be ... dedi ve ağzı açık, gözleri havada kaldı* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Teşm. yol.* Hiç ara vermeksizin ve bezdirici bir tarzda hafif sesle şikâyet etmek, sızlanmak; *Artık sen de vızıldayıp durma* (Şemseddin Sami). M)

VIZILTI i. (otomatope *vız* > *vızıl*'dan *vızıl-tı*). Uçan böceğin çıkardığı ses, vızıldama sesi: *Sineğin vızıltısından siniri bozuldu.* || *Teşm. yol.* Hiç ara vermeksizin, hafif sesle ve usandırıcı tarzda yapılan şikâyet, sızlanma: *Vızıltıya son vermek.* || *Argo.* Önemsiz, değersiz.

— ANSİKL. *Vızıltı* hem kanatların titreşiminden, hem de göğsün her iki yönde çok çabuk devinmesinden ileri gelir. Birincisinde ses keskindir ve uçuş sırasında duyulur; ikincisi hayvanın dinlenme halinde veya hayvanın hareketleri engellendiği zaman çıkar; bu ses genellikle birincinin bir oktav yüksekliğinde keskin bir sestir. (L)

VIZIR VIZIR zf. (onomatope *vızır*'dan). Bir işin hiç ara verilmeden pek çabuk ve kolay şekilde yapıldığını anlatmak için kullanılır: *Koca Harp Divanı vızır vızır çalışıyor* (Kemal Tahir). || Böceklerin uçuşmasındaki devamlılığı anlatmak için de kullanılır: *Sivrisinekler odanın içinde vızır vızır uçuşuyor.* (M)

VIZLAMAK geçz. f. (*vız*'dan *vız-la-mak*). Vız sesi çıkarmak, vızıldamak. (M)

VİA i. (ar. *vi'â*). *Esk.* Kap, mahfaza.

— Biyol. Damar.

— Gram. *İsmi via*, [şekerlik, tuzluk, biberlik v.b. gibi] kap ismi. (M)

VİADANA, İtalya'da komün, Lombardia'-da (Mantova ili), Po ırmağının kıyısında; 16 400 nüf. Çok verimli bir arazinin tarım merkezi. L)

VİADANA (Ludovico GROSSİ DA), italyan müzikçisi (Viadana 1564 - Gualtieri sul Pol 1645). C. Porta'nın öğrencisi, Montova katedral kapellasının yöneticisi olduğu sırada Monteverdi'yi tanıdı, sonra fransisken papazı olarak, Modena, Fano, Plezzo'-da çalıştı. Sürekli bas'ın mucidi değilse bile, onu kutsal müzikte ilk kullanandır; böylece *cantus firmus*'a kontrapunto işlemi uygulanmaz oldu ve kilise şarkısında monodi kullanılmağa başlandı. Başlıca eseri *Cento Concerti Ecclesiastici a 1 - 4 Voci, con il Basso Continuo per Sonar nell'Organo*'dan (Org ve Sürekli Bas İçin 1 - 4 Sesli Yüz Dinî Konser, Venedik, 1602) başka, 3 sesli bir *Canzonette* (1594) kitabı, 4 sesli bir *Canzonette* kitabı, 5 sesli iki mezmur kitabı, *Falsi Bordoni*'ler, bir *Officium Defunctorum*, 4 sesli *Lamentazione*'ler v.b. yayımladı. (L)

VİALAR (Paul), fransız yazarı (Saint-Denis, Seine 1898). Önce tiyatro ile uğraşarak birçok psikolojik eser yazdı. Daha sonra romana yöneldi. 1939'da *Rose de la Mer* (Deniz Gülü) adlı romanıyle Femina ödülünü kazandı ve birçok roman çevrimi yazdı: *La Mort est un Commencement* (Ölüm Bir Başlangıçtır) [8 cilt, 1946-1951]; *La Chasse Aaux Hommes* (İnsan Avı) [10 cilt, 1952-1953]; *Chronique Française du XX. Siécle*

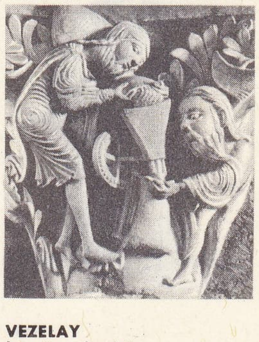

VEZELAY
bir sütun başlığı

Foto. Roubier (LAROUSSE)

(XX. yy. Fransız Kroniği) [10 cilt 1955-1961]. (L)

Via Mala, İsviçre'de Graubünden kantonunda alp aşırı yol, Arka Ren boyunca Thusis'ten Zillis'e ve vâdisine kadar uzanır; Splügen yoluyle San Schams Bernardino geçitinin başlangıcıdır. (L)

vezir

VİAN (Boris), fransız yazarı (Ville-d'Avray 1920-Paris 1959). Mühendisti, kendini müzik ve edebiyata verdi. Caz trampetçiliği, kabare şarkıcılığı yaptı, edebî eserlerinde takma ad kullandı. Savaş sonrasında Saint - Germain-des-Prés'nin en ilgi çekici simalarından biri oldu. Romanlar (*Vercoquin et le Plancton* [Vercoquin ve Plancton], 1946; *L'Automne à Pékin* [Pekin'de Sonbahar], 1947; *Mezarlarınıza Tüküreceğim* (J'Irai Cracher sur vos Tombes], 1947; *L'Arrache Coeur* [Gönül Söken], 1953), manzumeler (*Cantilènes en Gelée*, 1950; *Je Voudrais pas Crever* (Gebermek İstemiyorum), 1962), tiyatro eserleri: *(L'Equarrisseur Pour Tous*, 1949; *Les Batısseurs d'Empire*, 1959; *Générallerin Beş Çayı* [Le Goûter des Généraux], 1964) yazdı. (L)

VİANA DO CASTELO, Kuzey Portekiz'de liman şehri, idare bölümü merkezi, Lima'nın ağzında; 14 000 nüf. Açık deniz balıkçılığı. 1400-1440 Arasında inşa edilmiş roman üslûbunda kilise; eski evler. — *Viana do Castelo idare bölümü*, 286 000 nüf. (L)

VİANDİT i. (fr. *viandite*). Miner. Opal çeşidi. (L)

VİANİ (Lorenzo), italyan yazarı ve ressamı (Viareggio 1882 - Ostia 1936). Kitaplarında desenlerinin de özelliği olan zalim. şiddetle ilgi çekici bir portreler galerisi ortaya koyar: serseriler, haytalar, dilenciler, seyyar satıcılar. Başlıca romanları şunlardır: *Ubriachi* (Sarhoşlar) [1923], *Parigi* (Paris) [1925], *İ Vageri* (Serseriler) [1926] ve *Le Chiavi nel Pozzo* (Kuyunun Anahtarları) [1935]. (L)

VİAR, İspanya'da Andalucia'da ırmak; 130 km. Sierra Morena'dan iner; Guadalquivir'e kavuşur (sağ kıyı). [L]

VİARDOT-GARCİA (Pauline), fransız kadın opera şarkıcısı (Paris 1821-ay.y. - 1910), Malibran'ın kardeşi. Babası Manuel Garcia tarafından yetiştirildi ve Liszt'den piyano dersleri aldı. Brüksel, Dresden, Frankfurt, Londra'da (İtalyan operası) şarkı söyledikten sonra Paris'te Louis Viardot'nun İtalyan tiyatrosuna girdi; daha sonra onunla evlenerek Avrupa'da turnelere çıktı. 1849'da Paris operasına girdi, *Peygamber* ve *Sapho*'nun ilk temsillerini icra etti; Théatre-Lyrique'te, Gluck'un *Orpheus*'unu söyledi (1859). Birçok melodi, piyano ve keman parçaları ve üç operet besteledi; klasik şarkı parçaları bastırdı. Uzun süre Turgenyev ile yakın ilişki kurdu. (L)

VİAREGGİO, İtalya'da şehir, Toscana'da (Lucca ili), Tiren denizi kıyısında; 55 250 nüf. Bütün Orta İtalya kıyısının en meşhur sayfiye yeri olan şehrin karnaval festivalleri meşhurdur. Tahta işçiliği. Makine yapımı. (L)

VİATİCUM i. (lat. k.). Esk. Yun. M. Ö. VI. yy.dan sonra Styx'ten geçmelerine izin vermesi için Kharon'a ödemek üzere ölülerin ağzına konan para (bir obol). [Bu usul zor benimsendi.] (L)

VEZÜV yanardağı 1872'de püskürme sırasında

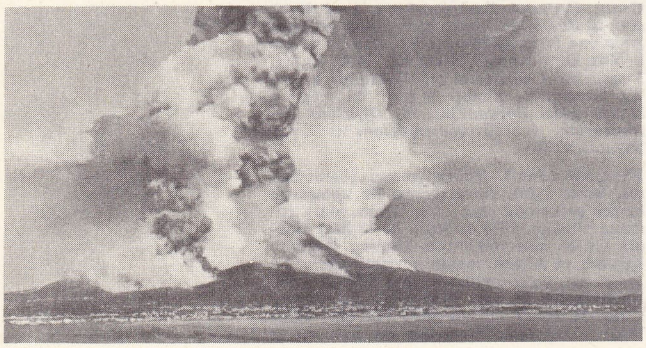

VİATOR i. (lat. *via*, yol'dan). Esk. Rom. Hâkim veya imparatora refakatle ve mübaşir veya haberciye hizmetle görevli subay. (Görevleri liktorun görevlerine benziyordu. Viatorlar, decuriatio'lar halinde teşkilâtlanmış ve onar kişilik Collegium'lar halinde toplanmıştı.) [L]

VİAU (Théophile DE), fransız şairi (Clairac 1590 - Paris 1626). Sağlam bir öğrenim yaptıktan sonra yirmi yaşında Paris'e gitti ve sırasıyle birçok büyük adamın hizmetinde çalıştı. Protestan ve dine karşı eğilimde bir insan olan Viau, *Cabinet Satirique*'in yayımlanması üzerine koruyucusu Montmorency dükünün yanından ayrılmak zorunda kaldı. İki yıl sonra katolik oldu. Fakat 1623'te, başta P. Garasse olmak üzere düşmanları *Parnasse Satirique* (Yergili Parnasse) adlı çok serbest fikirler taşıyan bir derlemeyi Viau'nun yazdığını ileri sürerek meseleyi parlamentoya götürdüler. Théophile, gıyaben idama mahkûm edildi. Hollanda'ya kaçmak isterken sınırda yakalandı. Paris'e getirildi; yeniden yargılandı ve idam hükmü bozularak, çok hafif bir sürgün cezasına çevrildi; üstelik bu cezayı da çekmedi. Fakat şairin sağlığı bozulmuştu. Hapishaneden çıktıktan kısa süre sonra öldü.

Şiirleri üç ciltte toplandı (1623 - 1625). Bu kitaplarda şiirlerinden başka *Pyrame et Thisbé* (Pyrame ile Thisbé) adlı bir trajedi de yer alır. Sanıldığına göre bu piyes, ilk olarak 1621'de oynanmış ve sonra birçok defa büyük bir başarıyle sahneye konmuştur.

Malherbe taraftarlarının zaferi, Viau'nun ününü gölgeledi. Fakat XVII. yüzyılda eserleri rakibininkinden fazla yayımlandı ve etkisi büyük oldu. Zaten, zekâ, duygu ve hayalgücü bakımından Malherbe'den üstündür; ama yazık ki şaheserlerin başlıca özelliği olan biçim mükemmelliğine önem vermemiştir. (L)

VİAUD (Gaston), fransız psikologu (Nantes 1899-Strasbourg 1961). Strasbourg'da felsefe dersleri verdi, sonra psikofizyolojik araştırmaya yöneldi, bazı hayvanları ilkel davranışlarını incelemek için istatistik niteliği taşıyan deneysel bir metot hazırladı. Çalışmaları özellikle hayvanların elektriğe yönelimi ve ışığa yönelimi üstünedir; ama aynı zamanda hayvanların uyuması ve işitmesiyle de ilgilenmiştir. Başlıca eserleri: *L'İntelligence, Son Evolutio et Ses Formes* (Zekâ, Evrimi ve Şekilleri) [1946]; *Le Phototropisme Animal* (Hayvanların Işığa Yönelimi) [1951], *Les İnstincts* (İçgüdüler) [1959] ve Ch. Kayser ve M. Klein ile birlikte yazdığı *Traité de Psychophysyologie* (Psikofizyoloji Ders Kitabı). [L]

VİAUD (Julien). Bk. LOTİ (Pierre).

VİAUR, Fransa'da, Massif Central'de ırmak, Aveyron'un kolu (sol kıyı); 155 km. Vézins-de-Lévézou'da doğar, derin ve çıplak bir vâdide menderesler çizerek akar. (L)

Viber kutusu, alabalık üretiminde yumurtaların kuluçkalandığı aygıt; orman mühendisi Vibert tarafından icat edilmiştir. Bk. BALIK *üretimi*. (L)

VİBİUS SEQUESTER, M. S. IV. - VII. yy. arasında yaşamış latin coğrafyacısı; coğrafî adlar için bir çeşit lûgat hazırladı. (L).

VİBORG, Danimarka'da şehir, amt idare merkezi, Orta Jylland'da, Aarhus'un kuzeybatısında; 25 600 nüf. Demiryolu kavşağı. Besin ve dokuma sanayii. Tütün fabrikası. Viborg, Jylland'ın eski merkezidir. VI. yy.da şehirde bir adalet «thing»i, XI. yy.da piskoposluk kuruldu. Danimarka kralları 1340'a kadar Viborg'da seçilirlerdi. XII. yy.da inşa edilen katedralden bugüne yalnız yeraltı mezarlığı kaldı. — *Viborg amt'ı*, 168 400 nüf. (L)

VİBO VALENTİA, 1928'e kadar **Monteleone di Calabria,** İtalya'da şehir, Calabria'da (Catanzaro ili), Catanzaro'nun güneybatısında; 28 500 nüf. Friedrich II devrinden kalma şato. Katedral (XVII. yy. sonu ve XVIII. yy. başı). [L]

VİBRAFON i. (fr. *vibraphone*). Bir seri çelik dilden meydana gelen müzik âleti; icracı sopalarla vurarak ses elde eder. (Her dilin altında uzunluğu hesaplanmış bir tüp bulunur. Bu tüplerin içindeki hava titreşimlerini, elektrikle işleyen bir palet büyütüp genişletir.) [L]

VİBRAKULARYA i. (lat. *vibracularia*). Bazı yosunhayvanlarında bulunan küçük boşluk; vibrakulumun hareketini sağlayan kaslar burada bulunur. (Vibrakularyalar koloniye bulaşabilecek umulmadık küçük hayvanları ve her çeşit küçük cisimciği kovmağa yarar; yer değiştirmek için bunlardan yararlanan yosunhayvanları pek nadirdir.) [L]

VİBRAKULUM i. (lat. *vibraculum*). Zool. Bazı yosunhayvanlarında vibrakularyanın üst yüzünde ekli bulunan ve her yönde hareket edebilen az çok uzun tel. (L)

VİBRASYON i. (fr. *vibration*, titreşim). Malzeme. Bir beton kütlesi üzerine büyük periyotlu titreşimler uygulayarak, betonun oturmasını, yoğunluğunu ve sıkışmasını arttırmayı, dolayısıyle su-çimento oranını düşürerek gerek çimentodan tasarruf etmeyi, gerek betonun direncini yükseltmeyi sağlayan metot. (Elektrikli veya sıkıştırılmış havalı vibratörlerle uygulanan vibrasyon, içinde hava kabarcıkları bulunmayan tıkız bir beton, yüzde 25 oranında bir direnç artışı gösterir ve çelik iskelete daha iyi yapışır.) [L]

VİBRATO i. Müz. Notaların anlatım gücünü artırmak amacıyle yaylı çalgıların (keman, viyola, viyolonsel) sesini hafifçe dalgalandırma; bileğin (kemancı) veya önkolun yatay olarak salınım hareketiyle (viyolonselci) elde edilir. (Üfleme çalgılarda bu titretme dudaklarla çıkarılır. Şarkıcılar vibrato yaparken melememeye çok dikkat etmelidirler.) [L]

VİBRATÖR i. (fr. *vibrateur*). Bayınd. ve İnş. Betonun kalıba dökümü sırasında vibrasyon için kullanılan ve titreşimler meydana getiren âlet. Bk. ANSİKL.

— Elektroakust. Temas yoluyle, elektrik titreşimlerini mekanik titreşimler halinde kemik sistemine ileten elektromekanik dönüştürücü.

— Metalürji. Bir kalıplama makinesine bağlanmış olan ve plak model üzerine hızlı darbeler uygulayarak kalıbın sökülmesini kolaylaştıran âlet.

— ANSİKL. Bayınd. ve İnş. *Vibratör*, mekanik titreşimler meydana getirerek, betonarme bir parçadaki veya masif betondan yapılan bir inşaattaki (baraj) betonunun oturmasını sağlar. Betonun sıkışmasını arttırmakla, direnci ve geçirimsizliği de büyük ölçüde arttırılmış olur. (L)

VİBRİYON i. (lat. *vibrio*'dan fr. *vibrion*). Bakteriyol. Virgül gibi bir ucu kıvrık çomak biçiminde bakteri; diğer ucunda bulunan bir veya birçok kamçı yardımıyle hareket eder. *Eşanl.* VİRGÜL BASİLİ.

— ANSİKL. *Vibriyon*'lar bazen sarmal halde biraraada olabilir. Bunlar havalı yerde yaşayabilen Gram negatif bakterilerdir. İçlerinden sadece bir kısmı hastalık yapar. Gazlı kangrenin mikrobu olan *septik vibriyon*'u 1876'da Pasteur, *kolera vibriyonu*'nu ise 1883'te Koch buldu. (L)

VİBRİYOZ i. (fr. *vibriose*). Vet. Sığır ve davarda görülen hastalık. (Dişi hayvanlarda düzensiz kızgınlıkla birlikte geçici kısırlık, son gelmemesi, altıncı aya doğru düşükler görülür. Erkekte hastalığın belirtisi görülmez. Dölyatağına streptomisin şırıngası iyi sonuç verir. Zührevî bir hastalık olan vibriyoz boğalarla bulaşarak yayılır. Aşılama deneyleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır.) [L]

VİBROFLOTASYON i. (fr. *vibroflottation*). Bayınd. Kumlu arazilerde uygulanan temel atma metodu; arazinin oturmasını sağlamak için, zemine çakılan madenî kazıklara bir titreşim hareketi verilir. (L)

VİBROGRAF i. (fr. *vibrographe*). Elektr. Bir cismin titreşimlerinin frekansını, genliğini ve şeklini bir eğriler diyagramı üzerine çizen âlet. (L)

VİBROMASÖR i. (fr. *vibro-maseur*). Ted. Değişik biçimdeki lastik parçaları elektrikli bir motorla titretilerek tedavi amacıyle deri üzerinde gezdirilen âlet. (L)

Foto. MEYDAN; Goursat-Rapho (LAROUSSE)

VİBROMETRE i. (fr. *vibromètre*'den). Akust. Titreşim hareketi yapan bir cismin yer değiştirme miktarını, hızını veya ivmesini ölçmeğe yarayan âlet. (L)

VİBROSKOP i. (fr. *vibroscope*). Fiz. Ses veren cisimlerin titreşimlerini incelemek için kullanılan ve cismin belli bir süre içindeki titreşimlerini doğrudan doğruya cismin kendisi tarafından bir kâğıt üzerine kaydettirmeğe dayanan âlet. (L)

VİBRÖR i. (fr. *vibreur*). Telekom. Demir armatür taşıyan bir titreşim levhasıyle bir elektromıknatıstan meydana gelen ve otomatik olarak çalışan elektromagnetik anahtar. (L)

VİCAH i. (ar. *vech*'ten *vicāh*). *Esk.* Yüz yüze gelme, yüzleşme. (M)

VİCAHEN zf. (ar. *vicāh*'tan *vicāhen*). *Esk.* Yüz yüze gelerek, yüze karşı, yüz yüze: *Eskişehir'e gitmeye ve orada İsmet Paşa ile de birleşerek vicahen konuşmaya ve anlaşmaya 2/3 Kânunuevvel 1920 tarihinde karar verdim* (Atatürk). [M]

VİCAHİ sıf. (ar. *vicāh*'tan *vicāhî*). *Esk.* Yüz yüze olan veya yapılan, yüzüne karşı olan.

◆ **Vicahiye** sıf. *Esk.* Vicahî'nin dişili. || *Muhakeme-i vicahiye,* yüz yüze yapılan duruşma. (M)

VİCAİRE (Gabriel), fransız şairi (Belfort 1848-Paris 1900). 1885'de Henri Beauclair ile birlikte, ADORÉ FLOUPETTE takma adıyle *Les Déliquescences*'ı yayımladı; öbür eserleri: *Le Miracle de Saint-Nicolas* (Aziz Nicolaus'un Mucizesi) [1888], *Cinq Ballades* (Beş Balad) [1891], *Rosette en Paradis* (Rosette Cennette) [1892], *Le Clos des Fées* (Periler Bahçesi) [1897]. Vicaire sade üslûplu ince ve sağlam bir sanat gücüne sahip şairdi.) [L]

VİCAL çoğl. i. (ar. *vecl*'den *vicāl*). *Esk.* Korkaklar. (M)

VİCAR i. (ar. *vicār*). *Esk.* Kurt, ayı, arslan v.b. yırtıcı hayvanın çok bulunduğu yer; in. || Sel sularının oyuklaştırdığı yer, mağara. (M)

VİCARİA i. Bakır iyonlarına dayanıklı norveç bitkisi; bu dayanıklığı sayesinde kalkopirit maden ocaklarının üzerinde yetişir ve madenin bulunmasını kolaylaştırır. (L)

VİCARİUS i. (ikinci başkan anlamında lat. k.). Rom. tar. Genel anlamıyle vekil. (Praetorium başkanlarının vekilleri, Diocletianus tarafından vilâyetlerin başına getirildiler. Bu görev, valiler tarafından iptal olunduğu için Aşağı İmparatorlukta devam etmedi. Aynı zamanda bir roma naibi de [*vicarius Urbis*] vardı. Hiyerarşide yeri validen aşağıydı, ama yetkisi onunkine yakındı.) [L]

Vicar of Wakeffield (THE) [*Wakefield Papazı*], Olivier Goldsmith'in romanı (1766). Anglikan papazı doktor Primrose, dindar, yardımsever, bilgililiğinden ötürü biraz gururludur; kızlarının ve karısının zayıf yanlarını hoş görür ve aile çevresinde sakin bir hayat sürer. Ama servetini kaybeder ve yoksul bir ruhanî çevrede yaşamak zorunda kalır: evi yanar ve kolunu yakma pahasına çocuklarından ikisini kurtarır, büyük kızı Squire tarafından kaçırılır; bunu, ikinci kızının kaçırılışı izler; oğullarından biri serseri olur. Kendisi de borçlarından ötürü hapse atılır. Ama bu denemeler sırasında dindarlığı ve sarsılmaz karakteri bozulmadı: hastalanır, ailesini destekler, cezaevi arkadaşlarına vaız ve teselli verir, onları sever. Nihayet doktor Primrose'un denemeleri biter ve çocukları namuslu ve mutlu olarak kendisine geri verilir. (L)

VİCAT (Louis), fransız mühendisi (Nevers 1786 - Grenoble 1861). Tabiî çimentonun bileşimini ortaya koydu, sunî çimento yapma usulünü buldu ve tabiî su kireçlerinin özelliklerinin kile bağlı olduğunu keşfetti. Bu buluş sayesinde köprü temellerinde de beton kullanılmağa başlandı. Vicat, bu metotla Lot üzerinde Souillac köprüsünü (1822) inşa etti. (L)

VİCAYA, Çampa krallığının eski başkenti, bugünkü Vietnam ili Binh Dinh'te, aynı adlı hisarın yakınında. 1000'den, yaklaşık olarak 1047'ye kadar başkent olarak kullanıldı. Yerinde dikdörtgen bir toprak kabartısı vardır; bu kabartının merkezinde «Bakır kule» adı verilen eski bir Çam tapınağı bulunur. (L)

VİCAYANAVAR veya **HAMPİ,** Hindistan'ın güneyinde şehir ve eski krallık (1336 - 1565). Hint hükümdarları, Talikota savaşında moğol imparatorları tarafından ezilmeden önce son olarak buraya sığındılar. Mermer ve granitten saray ve tapınaklar. (L)

VİCAYAPUR. Bk. BİCAYAPUR.

VİCCHİO, İtalya'da komün, Toscana'da (Floransa ili), Mugello'da; 7 700 nüf. Tarım merkezi. Fra Angelico burada doğdu. (L)

VİCD i. (ar. *vicd*). *Esk.* Zengin olma, zenginlik. (M)

VİCDAN i. (ar. *vicdān*). Kişiyi, kendi davranışları hakkında bir yargıya varmağa iten duygu: *Bakalım evlâdınız hakkındaki kararınız, validesine edeceğiniz muamele, kendi hakkınızda yine kendinizin vereceğiniz vicdan hükmü ne olacaktır?* (H. R. Gürpınar). *Yeni.* Bulunç. || Kadın adı. || — *Esk.* Bulma, bir şeyi bir halde görme. || Kendinden geçme, dalma, içine gömülme. || Din, inanç.

— DEY. *Vicdan azabı.* Bk. AZAP.

— Huk. *Vicdan ve din hürriyeti.* Bk. HÜRRİYET.

◆ **Vicdanen** zf. Vicdan vönünden, vicdan bakımından.

◆ **Vicdanî** sıf. Vicdana ait, vicdanla ilgili: *Ben, doktorum. Hastalara, yaralılara bakmak vicdanî vazifemdir.* (S. Kocagöz). (M)

◆ **Vicdaniyat** çoğl. i. Vicdana ait haller, nitelikler.

VİCDANLI sıf. (*vicdan*'dan *vicdan-lı*). Vicdanı olan, başkalarının hakkını gözeten, insaflı *«Muallimim» diyen olmak gerektir imanlı / Edebli, sonra liyakatli, sonra vicdanlı* (M.Â. Ersoy). [M]

VİCDANSIZ sıf. (*vicdan*'dan *vicdan-sız*). Başkalarının hakkını gözetmeyen, âdil ve merhametli davranmayan, insafsız, acımasız, kötü. (M)

VİCDANSIZLIK i. (*vicdansız*'dan *vicdansız-lık*). Vicdansız olma hali: *Hayvanlara işkence eden adamın vicdansızlığı.* || Vicdansızca davranış. (M)

Vicennalia oyunları, Eski Roma'da bir imparatorun hükûmdarlığının yirminci yılında yapılan oyunlar; bunların yanında kurbanlar ve bir prensin ömrünün uzunluğu için dilekler de yer alırdı. (Diocletianus ve Constantinus devrinde yüceltildi.) [L]

VİCENTE (Gil), portekizli kuyumcu ve tiyatro yazarı (Guimaraes veya Lizbon 1470'e doğr. - Evora 1537'ye doğr.). Kırk dört piyesinden bir kısmı bütünüyle veya yer yer İspanyolca yazılmış olmasına rağmen, Portekiz millî tiyatrosunun yaratıcısı ve en büyük yazarıdır. Vicente'nin çok popüler olmasına rağmen, başta Erasmus'unki olmak üzere çeşitli hümanist akımların etkisini yansıtan tiyatrosu, taze ve iğneleyici diliyle 1502-1536 arasındaki portekiz toplumunun en hoşgörülü değilse bile, en gerçekçi tablosudur. Piyeslerini bazen dinden (*Autos de Barca* [Sandallar] ve *Auto de Alma* [Ruh]), bazen soylu sınıfından (*Ünlü Kadın, Exhortaçoo da Guerra* [Savaşa Teşvik]), bazen de siyasetten (*Katırcılar, Periler, Auto d'Ines Pereira* (Kış Zaferi]) ilham alarak yazmıştır. (L)

VİCENTE LOPEZ, Buenos Aires'in sanayi banliyösünde şehir; 247 700 nüf. (L)

VİCENTİNO (Nicola), italyan nazariyecisi ve bestecisi (Vicenza 1511-Roma 1572). Org ve klavsen çalan sanatçı, Venedik'te Willaert'ın öğrencisi oldu, yunan sanat hareketiyle ilgilendi ve özellikle eski Yunanlıların müzik nazariyeleri üstüne incelemeler yaptı; yunan müzik türünü ve tetrakortlarını kendi çağının mod'lu ve kontrapuntalı tarzlarıyle bağdaştırmağa uğraştı. 1555'te *Antica Musica Ridotta alla Moderna Prattica* (Çağdaş Uygulamalı Eski Müzik) adlı öretim kitabını yayımladı ve bu eseriyle müzik yazısını sadeleştirmenin, monodik anlatımın ve kromatizmin yollarını açtı. (L)

VİCENZA, İtalya'da şehir, Venezia'da, Bacchiglione'nin kıyısında, il idare merkezi, Lessini dağlarıyle Berici dağları arasında; 98 000 nüf. Lombardia'yı doğu Venezia'ya bağlayan hat üzerinde demiryolu kavşağı. XIII. yy.dan kalma katedral. XV. ve XVIII. yy.dan kalma saray. Palladio'nun ünlü Olimpiyat tiyatrosu. Palladio'nun eseri olan büyük kilise (XVII. yy.), İkinci Dünya savaşından sonra onarılmıştır. Metalürji. Dökümhaneler. Makine sanayii. Elektrikli araçlar. Makarna fabrikası.

— *Vicenza ili,* 667 250 nüf. (L)

Paul VIALAR

VİCH, İspanya'da şehir, Katalonya'da (Barcelona ili), Ter'in kolu olan Gurri ırmağının kıyısında; 20 300 nüf. Romalıların *Ausa* dedikleri Vich, bugün bir sanayi (dokuma, salamuracılık) şehridir. Önce XVIII.yy. sonunda, sonra 1936'da yeniden inşa edilen roma üslûbunda katedralin duvarlarını Jose Maria Sert y Badia resimlerle süslemiştir; XI.yy.dan kalma çan kulesi; gotik üslûbunda avlu dehlizi; önemli katalan dinî sanatı müzesi. (L)

VİCHADA, Doğu Kolombiya'da komiserlik; rio Guaviare, Orinoco ve rio Meta arasında; 15 800 nüf. İdare merkezi, *Puerto Carreno.* (L)

VİCHY, Fransa'da Allier idare çevresinin merkezi, Limagne'da, Allier ile Sichon'un kavşağında, Clermont-Ferrand'ın 40 km kuzeyinde; 32 200 nüf. Vichy, çok eski tarihlerden beri Avrupa'nın en meşhur madensuyu merkezlerinden biridir. Şehrin büyük bir kısmı oteller, ılıca tesisleri ve parklardan meydana gelir.

— Tar. Vichy, 1940'ta Fransa ile Almanya arasındaki ateşkesten sonra general Pétain'in başkanlığındaki «işbirlikçi» hükûmetin merkezi oldu ve bu hükûmet *Vichy hükûmeti* adıyle tanındı. (M)

Théphile De VIAU
Daret'nin gravürü,
Cabinet des Estampes,
Paris

VİCKERS (Edward), ingiliz metalürji uzmanı (1804-1897). 1828'de kayınpederi George Naylor ile birlikte Wadsley'de (Sheffield yakını) bir avadanlık fabrikası kurdu; 1867'de Vickers' Sons and co. adını alan bu fabrika, 1888'de silâh fabrikası haline getirildi. (L)

VİCKERS (John), kanadalı tenor (Prince Albert 1926). Sanat hayatına 1956'da başladı, Londra'da çalıştı, 1958'den sonra Bayreuth festivalinde söylemeğe başladı (*Walküren*). Kısa süre içinde bir Wagner yorumcusu ve üstün bir oyuncu olarak isim yaptı; Viyana'da, Metropolitan'da (1959), Milano operasında (Scala) ve Paris Operasında (1965) sahneye çıktı. (L)

Vickers Limited, 1867'de kurulmuş olan, 90 000'den fazla personel çalıştıran ve ingiliz firmaları arasında üçüncü sırada bulunan şirket. Holding şeklinde olan bu şirket birçok koluyle demircilikte ve mekanik imalâtta büyük ölçüde etkili oldu. Dört önemli şirketi kapsayan (uçak ve gemi inşaatı, sınaî teçhizat ve takım tezgâhları imali) Vickers - Armstrong grubunu ve elektromekanik ve elektronik makineler yapan Powers Samas Accounting Machines Ltd.'in tamamını kontrol eder. Vickers öte yandan, English Steel Corporation'ın yüzde 75 sermayesine ve on sekiz alt şirketiyle Metropolitan Cammel Carriage and Wagon co. Ltd.'nin (demiryolu malzemesi) yüzde 50'sine ve Canadian Vickers Ltd. ve dört şubesinin (gemi inşaatı) yüzde 53,9'una sahiptir. Ayrıca atom gemilerinin motorlarını imal için kurulan Vickers Nuclear Engineering Ltd. içinde Rolls-Royce ve Forster Wheeler ile ortaktır. (L)

VİCKSBURG, A.B.D.'de (Mississippi) şehir, Mississippi ırmağının Yazoo ile birleştiği yerde, 29 100 nüf. Irmak limanı. Çırçır fabrikaları. Metalürji. Kimya sanayii.

● *Tarih.* Güneylilerin tahkim ettiği şehir Ayrılık savaşında büyük rol oynadıç teslimi (4 temmuz 1863) Güneyliler için büyük bir yıkıntı oldu ve Kuzeylilere Mississippi yolunu açtı. (L)

VİCO (Giambattista), italyan tarihçisi ve filozofu (Napoli 1668-ay.y. 1744). Çok yoksuldu, öğretmen olarak Vatolla'da soylu bir

Foto. Viagraphe (LAROUSSE)

«The Vicar of Wakefield»
Frith'den (1845)

VİCAT
Navellier'nin eseri
Bilimler Akademisi
arşivi, Paris

Gil VİCENTE

ailenin yanına girdi ve köydeki bir manastırın kitaplığında kültürünü geliştirdi. 1699'da Napoli üniversitesine belâgat profesörü oldu, yoksul bir hayat sürdü. Yabancı ülkelerden gelme teorileri (Gassendi'nin, Beyle'nin fiziği ve özellikle Descartes'ın düşüncesi) çürütmek için Eflatun'dan, Pythagoras'tan ve eskiçağ filozoflarından hareket ederek, Goethe, Kant, Jacobi, Comte, Herder, Hegel ve Croce tarafından modern tarihçiliğin ve sosyolojinin temeli olarak selâmlanan bir eser ortaya koydu. Joyce'u etkilemiş olan Dinlerin menşei tenkidi, medeniyet devirleri teorisi (*kutsal* veya *efsanevi çağ, kahramanlık çağı* veya *kuvvet çağı, insanlık çağı* veya *hür medeniyet çağı*; bundan sonra çevrim tekrar baştan başlar) ve tarih teorisi, estetik hakkındaki görüşleri, özellikle Almanya'da ve İtalya'da tenkit felsefesinin temelini attı. Başlıca eserleri: *Scienza Nuova* (Yeni Bilim) [1725] ve *Autobiografia* (Otobiyografi). [L]

VİCO EQUENSE, İtalya'da komün, Campania'da (Napoli ili), Sorrente yarımadasında, Napoli körfezinin kıyısında; 16 000 nüf. Taraçalar halinde ekilen bir arazinin (bağ ve turunçgil) merkezi. Sayfiye yeri. (L)

VİCO gölü, İtalya'da göl, Latium'da, Cimini dağlarıyle kuşatılmıştır; 12 km²; derinliği 49 m. Bir merkez koni eteğindeki eski bir kraterin dibinde bulunur, göl at nalı şeklindedir. Sunî bir yeraltı ayağı Tiber'e ulaşır. Gölün kıyıları ıssızdır. (L)

VİCOMAGİSTER i. (lat. *vicus*, kasaba ve *magister*, efendi'den lat. k.). Esk. rom. Bir şehir bölgesinin (*vicus*) ikinci derecede magistratusu; özellikle mahallî bayramların hazırlanmasıyle görevliydi. (İmparatorluk devrinde, mahallenin asayişi ve nüfus sayımıyle yükümlü bir imparatorluk görevlisi oldu.) [L]

VİCQ D'AZYR (Félix), fransız hekimi ve anatomi bilgini (Valognes 1748-Paris 1794). Lassone ile birlikte Kraliyet tıp derneğini kurdu (1776) ve daimî genel sekreteri oldu. Eserleri, tıp, veteriner hekimliği insan anatomisi ve mukayeseli anatomi ile ilgilidir. (L)

VİCTİMARİUS i. (lat. k.). Eskiçağ'da kurban kesmekle görevli adaklar bakanı. (L)

VİCTOR I Aziz (öl. Roma 199), papa (189-199). Afrikalı olduğu sanılır. Commodus devrinin son yıllarında ve Septimus Severus devrinin başında, kilise için nispeten sakin bir dönemde, papalık etti. Doktrin meselelerine müdahaleleri oldu. (L)

VİCTOR II (Gebhard, DOLLNSTEİN-HİRSCHBERG kontu) [öl. Arezzo 1057], papa (1055-1057). Eichstätt piskoposu, kendisinden önceki üç piskopos gibi akrabası olan imparator Heinrich III tarafından papalığa doğrudan doğruya tayin edildi (imparator bu suretle papanın İtalya'da İmparatorluğun menfaatlerini koruyacağını ümit ediyordu). Aslında, Heinrich III'ün ölümünden (1056) ve Heinrich IV'ün tahta oturmasından sonra Victor II, bir imparatorluk memurundan çok papa olarak çalıştı. Kilise reformu meselelerini bir kenara bırakarak Normanlara karşı savaşı ön plana aldı. Bununla beraber Jean Gualbert'in Vallombreuse'de gerçekleştirdiği benediktin reformunu destekledi. (L)

VİCTOR III (Beatus) [Desiderio DA MONTECASSİNO] (Benevento 1027'e doğr. - Monte Cassino 1087), papa (1086-1087). Monte Cassino keşişlerindendi, 1058'de manastırın başrahibi, 1059'da Kardinal oldu. Monte Cassino manastırına bağımsızlığı kazandırdı, büyük hamleler yapmasını sağladı ve manastırı yeniden yaptırdı. Papa Gregorius VII devrinde papa ile Normanların arasını buldu. Hasta olmasına rağmen mayıs 1086'da Papa seçildi, fakat papalık tacını ancak 9 mayıs 1087'de giyebildi. Victor III kısa süren papalığı sırasında (16 eylül 1087'de öldü), Gregorius VII'nin reformcu siyasetini devam ettirdi. (L)

VİCTOR IV (Gregorio DEİ CONTİ) [öl. 1140'tan sonra], kilise dışı papa (1138). Kardinaldi, 1138'de ölen gayrimeşru papa Anacletius II'nin taraftarları tarafından papa seçildi. Fakat, sanıldığına göre Aziz Bernardus'a danıştıktan sonra 29 mayısta meşru papa İnnocentius II'ye boyun eğdi ve böylece «Anacletius» sapkınlığı tarihe karıştı. (L)

VİCTOR IV (Ottaviano DE MONTİCELLO) [Tivoli 1095 - Lucca 1164], kilise dışı papa (1159-1164). 1138'de kardinal oldu, elçi olarak gönderildiği Almanya'da Friedrich Barbarossa ile anlaştı. Adrianus IV'ün ölümünden sonra Alexander III'ü tanımayı reddetti; dokuz kaçak kardinale kendini Victor IV adıyle papa seçtirdi. Pavia konsilinde (şubat 1160), Friedrich Barbarossa tarafından meşru papa olarak kabul ettirildi. Fakat Beauvais konsilinde (temmuz) batılı prenslerin çoğunluğu Alexander III ile anlaştılar. Cremona'ya ve daha sonra Lucca'ya sığınan Victor IV'ü taraftarları yavaş yavaş terketti. (L)

VİCTOR (Aurelius). Bk. AURELİUS VİCTOR. (L)

VİCTOR (Claude PERRİN, — denir), **Bellune** dükü, Fransa mareşali (La Marche, Vosges 1764 - Paris 1841). 1792'de gönüllü olarak orduya girdi, Toulon'un kuşatılmasında yararlık gösterdi. General oldu (1793). Marengo'da, Batavya'da savaştı. 1805'te Danimarka büyükelçiliğine tayin edildi. Friedland zaferinin (haziran 1807) kazanılmasına katkıda bulundu, mareşalliğe yükseltildi, sonra Bellune dükü unvanını aldı (1808). İspanya'da çarpıştı, Uclès'te (1809), Medellin'de, Talavera de la Reina'da (temmuz) zaferler kazandı ve Sevilla'yı zaptetti (1810). Rusya seferinde Berezina geçitini korudu (kasım 1812). Almanya'daki savaşlardan sonra (1813) La Rothière'de (1 şubat 1814), Mormant'da (17 şubat), Montereau'da (18 şubat) büyük bir rol oynadı ve Craonne'da yaralandı (7 şubat). Yüzgün sırasında Bourbon'lara sadık kaldı ve Gand'da krala katıldı (1815). Yüksek Meclis üyesi, kraliyet muhafız kuvvetleri kumandanı oldu, Ney'in idamı için oy verdi. Savaş bakanlığı yaptı (1821 - 1823), İspanya seferini hazırladı. Devlet bakanı ve yüksek savaş konseyi üyesi (1823) oldu, Louis Philippe'e katıldı. (L)

VİCTOR (Flavius) [öl. 388], roma imparatoru, babası diktatör Maximus ile aynı zamanda iktidara geçti (384). Önce Sezar, sonra augustus unvanını aldı ve Galya'yı savunmakla görevlendirildi. Theodosius'un generali galyalı Arbogast'a yenildi ve onun tarafından öldürtüldü. (L)

VİCTOR (Paul-Emile), fransız kâşifi (Cenevre 1907). 1934 Nisanından 1935 eylülüne kadar Grönland'ın doğu kıyısında, Angmassalik eskimoları arasında yaşadı, 1936'da Grönland içbuzulunu baştan başa aştı, kışı yeniden Angmassalik'te (ağustos 1936'dan nisan 1937'ye kadar) geçirdi ve 1939'da Laponya'ya gitti. İkinci Dünya savaşı sırasında amerikan birliklerine Arktik'te talim yaptırdı ve Alaska kurtarma birliklerini teşkilâtlandırdı. 1947'den sonra Grönland'a ve Adelie adasına yapılan fransız keşif seferlerini düzenledi ve yönetti. Fransız kutup seferlerine başkanlık etti, seferlerini ve Eskimoların örf ve âdetlerini anlatan eserler yazdı: *Boréal* (Kuzey), *Banâquise* (Bankiz), *Coutumes et Techniques de la Piste Blanche* (Beyaz Yolun Âdet ve Tenkitleri) *Groenland* (Grönland), *Poèmes Esquimaux* (Eskimo Şiirleri) v.b. (L)

VİCTOR De Vita, Aziz, V. yy.da yaşamış afrikalı piskopos. Kartaca'da papazdı, Byzacium'da Vita piskoposu oldu. Arius'çu Vandal kralı Hunerich tarafından sürgüne gönderilince İstanbul'a sığındı ve burada yazdığı genellikle sağlam ve resmî kaynaklara dayanan *Historia Persecutionis Africanae Provinciae* adlı eserde Vandal kralları Geiserich (428-477) ve Hunerich (477-484) devirlerinde katoliklere yapılan eziyetleri anlattı. Gunthamund devrinde Afrika'ya dönen Victor, Thrasamund devrinde Sardinya'ya sığınmak zorunda kaldı. (L)

VİCTORİA i. Nilüfere benzer su bitkisi; tropikal bölgelerde yetişir ve nilüfere göre çok büyüktür.

— ANSİKL. *Victoria*'nın yapraklarının çapı 2 m'yi bulur ve bir çocuğun ağırlığını çekebilir. Çiçekleri de aynı şekilde büyüktür, çiçek kısımları çok ve sarmal dizilidir; taçyaprakların rengi çevreden ortaya doğru gittikçe süt beyazdan koyu kırmızıya döner. Yuvarlak olan meyvesi sık dikenlidir; *su mısırı* adı verilen nişastalı taneleri yenir. Örnek türü *Victoria regia* Bonpland tarafından Amerika'da bulundu, sonra 1837'de Guyana'da Schomburgk tarafından incelendi, ilk defa 1854'te Avrupa'da yetiştirildi (Marsilya). [L]

VİCTORİA, Avustralya Commonwealth'inde eyalet, ülkenin güneydoğusunda; 228 000 km²; 2 930 200 nüf. Başkenti, *Melbourne.* Oldukça küçük bir alanda yayılmasına rağmen bu bölgenin yüzey şekilleri öbür Avustralya eyaletlerininkinden daha değişkendir. Güneyde eski kütleler ve cordillera'nın güney ucu, Büyük Vâdi çöküntüsünü çevreler. Cordillera'nın kuzeyinde, Victoria ırmağı Murray'e kadar uzanır; Murray, Yeni Güney Gallerle sınırı meydana getirir. Oldukça yağışlı ılıman iklim, büyük ölçüde hayvan yetiştiriciliğine (koyun ve sığır) ve çeşitli tarıma (tahıl, meyva bahçeleri) imkân verir; sulama yoluyle tarımı geliştirmek için (Snowy ve Murray vâdileri) çalışılmaktadır. Maden yatakları (Ballarot ve Bendigo'da altın, Yallourn'da linyit) gelir kaynaklarını tamamlar. Bütünüyle Avrupa asıllı olan nüfusun yoğunluğu Avustralya'nın öbür kısımlarından biraz fazladır (km²'ye 10 kişiden çok). Tek başına eyaletin nüfusunun yarısından çoğunu toplayan Melbourne'un yanı sıra Geelong, Ballarat, Bendigo gibi ikinci derecede önemli şehirler vardır.

● *Tarih.* John Murray'ın kıyıları keşfetmesinden sonra (1802), Tasmanya'lı kolonlar Melbourne'u kurdular (1835). Başlangıçta Yeni Güney Galler'e bağlanan bölge, Victoria adıyle bağımsız oldu (1851). Hayvancılıkla geçinen Victoria'ya altın arayıcılarının akın etmesi, Melbourne'u ıssızlaştırdı. Yabancı altın arayıcılarının gelmesi sonucunda nüfus 1861'de 77 000'den 540 000'e çıktı. Yönetilmesi güç olan bu serüvenciler isyan ederek Ballarat'da geçici bir cumhuriyet kurdular (1853-1854). Sonra toprakların bölüşülmesi yüzünden kanlı kavgalar oldu ve bölüşme meselesi 1862'de çıkarılan kanunla her şahsın 130 hektar kadar toprak almasıyle çözüldü. Melbourne'da bir üniversite kuruldu. 1899'da yapılan referandumla, eyaletin Avustralya federasyonuna girmesi (1901) onaylandı. (L)

VİCTORİA, Kanada'da şehir, İngiliz Kolombiyasının merkezi, Vancouver adasının güneydoğu ucunda, Juan de Fuca boğazının (Büyük Okyanus) kıyısında; 57 450 nüf. Şehrin işlek iki limanı vardır: eski şehirde ve 5 km batıda *Esquimalt* deniz üssü. Sanayi faaliyetinin pek fazla gelişmediği şehir, özellikle bir sayfiye merkezidir: ikliminin yumuşaklığı, parklarının ve çevresinin güzelliği sayesinde birçok İngiliz turisti çeker. Meteoroloji ve astronomi rasathanesi. Üniversite. (L)

VİCTORİA, Güney Kamerun'da liman şehri, Kamerun dağının eteğinde; 7 650 nüf. (L)

VİCTORİA, Hong Kong adasının başlıca şehri, *Victoria Harbour*'un kıyısında. Kowloon'un karşısında. (L)

VİCTORİA I (Londra 1819 - Wight adası 1901), Büyük Britanya ve İrlanda kraliçesi (1837 - 1901) ve Hindistan imparatoriçesi (1876-1901), George III'ün dördüncü oğlu, kent dükü Edward'ın kızı. Amcası William IV'ten (1837) sonra tahta çıkması üzerine, kadınların tahta çıkmasını engelleyen eski frank kanununun uygulandığı Hannover, Büyük Britanya'dan ayrıldı; o sırada krallık itibarını çok kaybetmişti ve 1832'de seçim reformunu koparan burjuva sınıfı eski soylu rejimini yıkacak gibi görünüyordu. Genç kraliçe cesaretle işe koyuldu. Lord Melbourne'un öğütlerini değerlendirerek, whiglerin görüşlerini benimsedi ve Robert Peel'e karşı çıktı (1839). Amcası Belçika kralı Léopold I'in baron Stockmar aracılığıyle yol gösterdiği kraliçe, amcasının oğlu Albert (Albrecht von Sachsen-Coburg-Gotha) ile evlendi (1840). Bu evlenmeden sonra kişiliği şekillendi. Prens Albert'in etkisiyle, partiler arasında tarafsız kalmağa çalıştı; görevinin önemini çok iyi kavramış olması, çalışkanlığı, sadelikten hoşlan-

Foto. Hulton Pict. Library, Portekiz büyükelçiliği (LAROUSSE)

ması, gösterişsiz yaşayışıyle İngiltere'deki orta sınıflara kendini sevdirdi. Cesur, duygulu (bu yüzden, beğendiği insanların etkisinde kalırdı) ve milletinin şerefine çok düşkün bir kraliçe olan Victoria, halkı ve yaşadığı çağı çok iyi anladı; bu sayede eski değerini bütünüyle kazandırdığı tahtı birlik sembolü haline getirdi. Hükümdarlığı sırasında, Birleşik Krallığın ve imparatorluğun geçirdiği büyük siyasî, iktisadî ve sosyal çalkantıların yol açabileceği merkezden uzaklaşma eğilimlerinin önlenmesine katkıda bulundu.

Kraliçe Victoria meşrutî bir krallığın sınırlarına titizlikle saygı göstermekle beraber, İngiltere'nin siyasî hayatına damgasını vurmayı başaran son hükümdar olmayı bilmiştir. Otoriter mizacını güçlükle dizginleyebildiği için, bakanlarıyle, özellikle Melbourne, Wellington, Aberdeen gibi güvenini kazanmış olanların ölmesinden sonra, sık sık çatıştı. Üstelik devamlı olarak dış işleriyle ilgili meselelere müdahale ediyordu; buna sebep, hükümdarın diplomatik konulardan sorumlu olduğuna inanmasıydı; bu yüzden Palmerston ile şiddetle çatıştı. Ayrıca, resmî kilise üstünde bir «himaye» hakkı olduğunu şiddetle savunmuş ve bu hakkı bilgelikle kullanmıştır. Kendisinin ve kocasının nisbî liberallikleri, geleneklere saygı göstermelerini, her çeşit «radikalizm»e karşı çıkmalarını ve açıkça kurulu düzenden yana olmalarını engellemiyordu. Kocası gibi Almanya'ya, özellikle de Avusturya'ya büyük yakınlık duyan kraliçe, Rusya ile İtalya'ya düşmandı. Louis - Philippe Fransası'na (ilk dostluk antlaşması 1843 ve 1845) ve daha az olmak üzere de Napoléon III Fransası'na (Palmerston'un, 2 aralık 1851 hükümet darbesini tanımış olmasından hoşlanmamıştı) ve III. Cumhuriyete yakınlık gösterdi. Bununla beraber, kraliçenin faaliyetinde, özel hayatındaki değişiklikler etkisini gösteriyordu. Ahenkli bir aile hayatı Victoria'yı gittikçe artan bir mutluluğa kavuşturmuştu.

Prens Albert'in 1861'de ölümü, Victoria'yı çok sarstı. Hiç bir şeyle acısını avutamıyordu; üstelik veliahdın kendisinden çok ayrı yaradılışta olduğunu farketmişti, bu durum dulluğunun ilk yıllarını herkesten uzakta geçirmesine sebep oldu. Londra'dan ayrılarak bir süre Windsor, d'Osborne, Balmoral şatolarında yaşadı. Bununla beraber Disraeli derin sevgi ve saygısıyle kraliçenin devlet işleriyle ilgilenmesini, hattâ eski canlılığını kazanmasını sağladı ve onu büyük bir ustalıkla Hindistan imparatoriçesi haline getirdi (27 nisan 1876). Başbakanına duyduğu sevgi Victoria'nın şahsî eğilimlerini güçlendirdi: krallık demokratlaştıkça muhafazakârlığı arttı; Gladstone'un liberalizmiyle çatışarak, İrlanda siyasetinden dolayı onu tenkit etti. Bununla birlikte İngiltere'ye giderek güçlenmekteydi. Ayrıca iki jübilesi (1887 ve 1897) sırasında halkın gösterdiği sevgi, kraliçeye, yalnız İngiltere'nin değil, fakat imparatorluktaki bütün halkların kendisine ne kadar bağlı olduğunu gösterdi. (L)

VİCTORİA (Aurelia Victoria Pia Felix Augusta), romalı soylu kadın (öl. 268'e doğr.), İmparator Gaules Victorinus'un annesi. Oğlu tarafından kendisine «Augusta» ve «Mater Castrorum» unvanı verildi. Oğlunun öldürülmesinden sonra (268) düzeni yeniden sağladı. Bordeaux'da, akrabalarından Tetricus'u imparator ilân ettirdi. (L)

VİCTORİA (Eugenia), ispanya kraliçesi (Balmoral, İskoçya 1887). Prens Henri Heinrich von Battenberg ile ingiliz prensesi Béatrice'in kızıdır; İspanya kralı Alfonso XIII ile evlendi (mayıs 1906). [L]

VİCTORİA (Manuel Félix FERNANDEZ, **Guadalupe** denir), meksikalı siyaset adamı (Tamazula 1789'a doğr. - Perote 1843'e doğr.). Bağımsızlık savaşlarına katıldı. İturbide zamanında görev aldı (1821), daha sonra İturbide'nin devrilmesine yardım etti (1823) ve federal cumhuriyetin ilk cumhurbaşkanı oldu (1824-1828). İktidarı sırasında son ispanyol birlikleri Meksika'dan çekildi (1825). [L]

VİCTORİA (Tomas Luis DE), ispanyol bestecisi (Avilla 1548'e doğr. - Madrid 1611'e doğr.). Birçok müzik bilgininin, özellikle F. Pedrell'in araştırmalarına rağmen hayatı iyi bilinmez. Ailenin yedinci çocuğu idi, sanıldığına göre Avila'da çocuk korosunda şarkı söyledikten ve B. Escobedo'nun öğrencisi olduktan sonra, muhtemelen Philippe II'den aldığı bir bursla 1565'te Roma'da Germen kolejine girdi. Gene Roma'da, Palestrina'nın öğrencisi olduğu ve ateşli kişiliğiyle öğretmenini etkilediği söylenir. 1569'da, Monserrato'da Santa Maria kilisesinde şarkıcılık ve orgculuk yaptı; 1571'de roma seminerinde Palestrina'nın yerine geçti, 1573'te Germen kolejinde şarkı öğretmenliğine tayin edildi. 1575'te, papaz oldu ve 1578'de San Girolamo della Carita'nın kapella yöneticiliğine getirilerek beş yıl süreyle Aziz Filippo Neri'den ayrılmadı. Papanın kendisine İspanya'da gelir bağışlaması üzerine ömrünün geri kalan yıllarını Roma ile Madrid arasında geçirdi. Felipe II'nin kızkardeşi imparatoriçe Maria'nın rahibe olarak çekildiği, Madrid Descalzas Reales manastırının şarkıcılık ve orgculuğuna geçti ve hayatını büyük bir alçakgönüllülük içinde resmî görevlerden uzak kalarak tamamladı. Victoria'nın eseri kesin bir tenkitli baskıya ve eksiksiz bir incelemeye konu olmamıştır. Palestrina'nın eserleri kadar çok olmamakla beraber, Victoria'nın tümü dinî olan (ne madrigal, ne de şarkı bestelemiştir) eserleri 180'e kadar numara taşır ve ispanyol müziğinin en geniş müzik anıtıdır. Hiç bir zaman folklor veya halk temalarından yararlanmayan, sadece endülüs araplarının eski plenşanlarıyla yetinen sanatçı çağdaşı Palestrina'nın sükûnet dolu missalarına hiç benzemeyen, İspanyollara has bir rengi ve lirizmi olan dinî eserler besteledi.

Victoria'nın başlıca eserleri arasında *Motecta* adı verilen ve genişletilerek tekrar tekrar basılan derlemeler (Venedik, 1572; Roma, 1583), içinde missalar ve mezmurlar bulunan bir *Liber Primus, Magnificat, Cantica B. V. Vulgo Magnificat, Hymni Totius Anni, Missarum Libri Duo* (*O Vos Omnes* missası ile), *Kutsal Hafta İçin Bir Âyin, Yılın Bütün Bayramları İçin Motetler, Missae Liber Secundus* v.b., *Ölüler için Âyin Müziği* (Madrid, 1605) sayılabilir. Müzik bilgini Fetis, Victoria'nın eserleri içinde hemen bütün türlere yer verildiğini ortaya çıkarmıştır: 4 - 12 sesli yirmi bir missa, 4 sesli yirmi dört, 5 sesli sekiz, 6 sesli on iki ve 8 sesli iki motet, otuz beş ilâhi, *Ölüler İçin Âyin, Kutsal Hafta İçin Bir Âyin*, yedi mezmur, sekanslar, on iki *Magnificat*, bir *Nunc Dimittis*, iki *Cantiones Sacrae* (kutsal şarkı). [L]

VİCTORİA adası, Kanada Arktik takımadalarında ada, Kıtadan Coronation körfeziyle ayrılır. (L)

Victoria and Albert museum, 1835'te Londra'da *South Kensington museum* adıyla kurulmuş olan müze; bugünkü adını 1899'da aldı. Bu müzede Tino di Camaino, Pisano, Donatello, Verrocchio, Pollaiolo, Della Robbia, Michelangelo, Bernini, Anguier, Clodion, Dalou, Rodin ve Riemenschneider'in heykelleri vardır. Birçok salonu avrupa ülkelerinin mimarlıkla ilgili ağaç kaplamalarına ve döşeme eşyalarına, bazıları halılara (Petrarca'nın Zaferleri) ve kuyumculuğa (Gloucester şamdanı, XII. yy.) ayrılmıştır. Resim özellikle Romney, Raeburn, Gainsborough, Le Nain, Poussin, De Troy, Boucher, Lancret ve Millet'nin eserleriyle temsil edilir. Aynı bölümde, Leon X'un ısmarladığı duvar halıları için Raffaello'nun yaptığı taslaklar sergilenir (sarayın hediyesi). Seramik bölümünde kumtaşından ingiliz çömlekleri, avrupa, çin, japon ve kore porselenleri (Sevr, Meissen) yer alır. Hindistan'a ayrılan bölümde, yunan-buddha heykelleri (Gautama), moğol okulu resimleri, tibet zırhları, fildişi ve lake eşya vardır. (L)

VİCTORİA büyük çölü, Avustralya'nın güneybatısında çöl, Batı Avustralya ve Güney Avustralya eyaletlerinin büyük kısmını kaplar. Büyük Körfez'in kuzeyinde Nullarbor (ağaçsız ova) ve No Man's land'ı (Issız ülke) içine alır. (L)

Victoria Cross, kraliçe Victoria tarafından 1856'da konmuş olan ingiliz askerî nişanı. Commonwealth'un bu en yüksek nişanını alanlara, bazı durumlarda devlet tarafından aylık da bağlanabilir. (L)

VİCTORİA çağlayanı, Zambezi ırmağında da büyük çağlayan, Livingstone'un (Zambiya) yakınında. Çağlayana girerken eni 1700 m olan ırmak, bazaltlı bir setten 110 m aşağı dökülerek eninin ancak 75 m olduğu bir boğaza girer. (L)

VİCTORİA dağı, Kanada'nın batısında (İngiliz Kolombiya'sı) dağ, Vancouver adasında; 2 163 m. — Alberta ile İngiliz Kolombiyası arasında dağ, Louise gölünün yakınında; 3 475 m. (L)

VİCTORİA DE DURANGO. Bk. DURANGO.

VİCTORİA devri, ingiliz tarihinin en itibarlı devri; ilke olarak Victoria'nın saltanatına (1837-1901) tekabül eder; ama aslında daha otuz yıllık bir devreyi (1850-1880) ifade eder. (L)

VİCTORİA gölü, esk. **Victoria Nyanza,** Güney Afrika'da göl, bütün siyah kıtanın yüzölçümü en büyük (68 100 km²) gölüdür; Uganda, Tanzaniya ve Kenya arasında bölüşülmüştür. Kıyıları çok girintili çıkıntılı (Speke, Kavirondo v.b. körfezleri) olan gölde birçok ada (başlıcası Speke körfezini kapatan Ukereve adası) vardır. Victoria gölünün başlıca kolu Kagera, Nil'in en uzak kaynağıdır: Nil nehri de gölün sularını (Nil Victoria) önce Kyoga gölüne, sonra Albert gölüne taşır. Birçok balıklava. Cinca'da, Nil Victoria üzerinde inşa edilen Owen Falls barajı, su düzlemini 1,20 m yükseltmiştir. Göl 1858'de Speke tarafından bulundu. (L)

Victoria Hall, Londra'da tiyatro. Bk. OLD VIC THEATRE.

VİCTORİA toprağı, Antarktika'da bölge, Ross denizi ile Wilkes toprağı arasında (142° 20′ doğu boylamı). Doğu Antarktika kalkanının yükselme geçirmiş ve kırılmış kenarından meydana gelir; bölgede birçok büyük yanardağın yükseltisi 3 000 m'yi aşar; kıyının önünde Erebus, Ross adasında 4023 m'ye ulaşır. Denize hâkim kenarı ve Ross seti dışında, Victoria toprağı üzerinde Avustralya hak iddia etmektedir. (L)

VİCTORİATUS i. (lat. k.). Eski roma gümüş parası; üzerinde zafer işareti vardı. (Bu paralar Cumhuriyet döneminde Capitolium atelyesinde basılmıştı. M.Ö. 228-229'a doğru, victoriatus'lardan başka, çift victoriatus ve yarım victoriatus'lar basıldı.) [L]

VİCTORİAVİLLE, Kanada'da (Québec) şehir, doğu kantonlarında, Sud ırmağının kıyısında. 18 700 nüf.; Sanayi (mobilya, tuğla, giyecek, dökümevleri) ve demiryolu merkezi. (L)

VİCTORİNUS (Marcus Piavonius Victorinus Augustus) [öl. Köln 268], Romalı Galya imparatoru (265-268), Victoria'nın oğlu. Postumus tarafından İmparatorluğa ortak edildi, onun ölümünden sonra Galya'nın tek hâkimi oldu. İktidarı İspanya ve Büyük Britanya'ya kadar genişletti. Bir ayaklanma sırasında öldürüldü. (L)

VİCTORİNUS, Afrika'lı (Caius Marius), **Victorinus Afer** denir. Hıristiyan yazarı (Roma prokonsülleri yönetimindeki Afrika'da, 300'e doğr. - öl. 382'ye doğr.). Roma'da belâgat öğretmeni oldu, çağının en bilgili konuşmacısı olarak ün yaptı ve Trajanus forumuna heykeli dikildi (353'e doğr.). Yeni eflatun'culuk felsefesine bağlıydı, hıristiyan oldu (1355). Bir yandan belâgat dersi verirken, boş zamanlarında da Nikaia *Credo*'sunu ve Kutsal Kitap'ları savunmağa çalıştı: Julianus Apostata zamanında istifa etti. Belâgatçı olarak, çok önemli bir *Ars Grammatica* (Gramer Sanatı) ve *Liber de Deinitionibus*'u (Tanımlar Kitabı) bırakmıştır. Hıristiyan yazarı olarak başlıca eseri din adamından çok filozof özelliğini yansıtan 4 ciltlik *Adversus Arium* (Arius'a Karşı) dur. (L)

VİCTORİUS, Akitanyalı, V. yy.da yaşamış astronom. (Papa tarafından 465'e doğru takvim düzenlemek ve Paskalya tarihini tespit etmekle görevlendirildi. On dokuz yıllık Meton ay çevrimi ile 28 yıllık güneş çevrimini birleştirerek (19 × 28) 532 yıllık bir dönem belirtti. Buna göre paskalya aynı ayın aynı gününe geliyordu. Romalı papaz Küçük Dionysius, Victorius'un önerme-

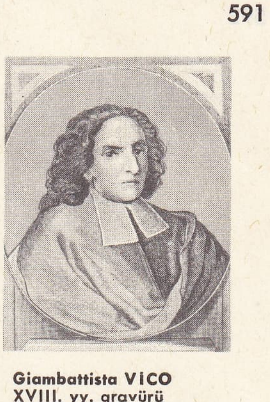

Giambattista VİCO
XVIII. yy. gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

Paul-Emile VICTOR

Foto. LAROUSSE

sinde birkaç değişiklik yaptı ve bu değişik devire adını («dionysius dönemi») verdi. (L)

VİCUNA MACKENNA (Benjamin), şilili tarihçi ve siyaset adamı (Santiago 1831 - Valparaiso 1886). Ülkesinin geçmişi üstüne ve bağımsızlığa kavuşulmasıyle son bulan olaylarla ilgili önemli eserler bıraktı. (L)

VİÇOLİ i. Yaklaşık olarak 1 750 000 kişi tarafından konuşulan sindhi lehçesi. (L)

VİD i. (ar. *vidd*). *Esk.* Muhabbet, sevgi, dostluk. (M)

VİDA i. (ital. *vite*'den). Teknol. Kendi üzerinde döndürülerek, basıncın ve dönmenin bileşik etkisiyle sert bir yüzeye veya ters yönde kılavuz çekilmiş, «somun» denilen bir kalıba giren, spiral şeklinde kanal açılmış parça. || Üzerine geçirilen somun bir yöne çevrildiğinde yukarı, öbür yöne çevrildiğinde aşağı doğru ilerleyen, aynı biçimde, fakat sabit parça: *Cendere vidası.* || *Vida adımı* veya *hatvesi,* kendi üzerinde tam bir devir yaptırıldığı zaman, bir vidanın ilerleme veya gerileme miktarı. (Bk. HATVE.) || *Vida kaytanı,* bir vida, bir cıvata veya bir somun üzerine açılmış helisel yivi sınırlayan, uygun profil verilmiş çıkıntılı kısım. (Bk. DİŞ *açma.*) || *Bilyalı vida,* vida ve somunun kaytan yüzleri arasına bir sıra bilya yerleştirebilecek şekilde özel olarak diş açılmış vida. (Araya bilyaların yerleştirilmesi sürtünmeyi büyük ölçüde azaltır.) || *Diferansiyel vida,* üzerine değişik hatveli vida dişleri açılmış mil; dişlerden biri bir somun içinde hareket ederken, değişik hatveli bir başka diş, içine girdiği hareketli bir somunu farklı bir hızla hareket ettirir. || *Gömme başlı vida,* bir somuna veya bir yüzeye vidalandığı zaman, başı yüzeyden dışarı taşmayan vida. || *Kare profilli vida,* dişlerinin enine kesiti kare şeklinde olan vida. || *Kelebek başlı vida,* elle tutulup rahatça döndürülebilmesi için, başı kelebek kanadı gibi yapılmış vida. || *Mikrometrik vida,* hatvesi çok küçük, başı çok geniş ve parçalara bölünmüş çelik vida; başı bu şekilde parçalı olduğu için, başın dönme miktarı ve dolayısıyle vidanın ilerleme miktarı (çok az bile olsa) kolayca anlaşılabilir. || *Sonsuz vida,* dişleri, kendisiyle aynı düzlemde bulunan bir çarkın dişlerine geçen ve bu çarka, vidanın dönme hareketine dik yönde bir dönme hareketi veren vida. || *Üçgen profilli vida,* dişlerinin enine kesiti üçgen şeklinde olan vida. || *Yıldız başlı vida,* başının üzerinde, haç şeklinde birbirini kesen iki yarık açılmış vida. (Yıldız tornavida kullanarak vidalanır veya sökülür.)

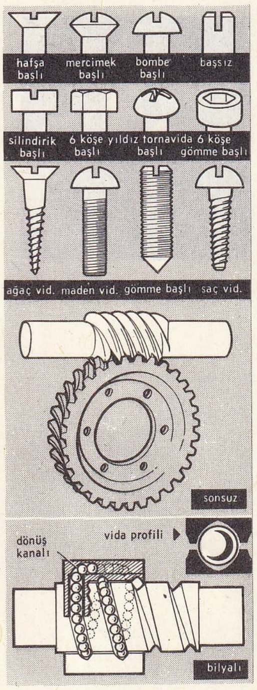

vidalar

— Dy. *Marş vidası,* lokomotifte, kulis biyeline kumanda ederek buhar dağıtımını ayarlayan vida.

— Fiz. *Arkhimedes vidası,* eskiden suyu yükseğe çıkarmak için kullanılan, iç kısmı spiral şeklinde bölümlenmiş eğik silindir; yükleme - boşaltma makinelerinin boşaltma kanalı içinde kendi ekseni etrafında dönen ve böylece hamur veya toz halindeki malzemeyi harekete geçiren, saçtan yapılmış helis.

— Foto. *Vida adımı.* Bk. ANSİKL.

— Oto. *Direksiyon vidası,* direksiyon çubuğunun alt ucunda bulunan ve direksiyon şimidini hareket ettiren sonsuz vida. || *Platin vida,* bir motorun manyetolu ateşleme sistemindeki kontak anahtarında bulunan platin kaplı ayar vidalarına benzetilerek, modern ateşleyicilerin tungstenli kontak pastillerinden her birine verilen ad.

— ANSİKL. Foto. Fotoğraf makinelerinin tespit *vida*'ları ve somunları için, 1889 milletlerarası kongrede kabul edilen boyutlar şöyledir: vidanın dış çapı 9,5 mm; hatvesi 1,6 mm; yuvarlak tepe açısı 55° olan ikizkenar profilli diş.

— Teknol. Bir vida, çapı, diş profili, başının biçimi ve hatvesiyle (adımı) nitelenir. Vidalar, ya sökülebilir bağlantılarda birleşme elemanı olarak, ya da dairesel bir hareketi doğrusal bir harekete dönüştürmeğe yarayan kinematik bir mekanizma olarak kullanılır.

● *Birleştirme vidaları,* genellikle üçgen profillidir. 1898'de Zürich'te toplanan milletlerarası bir kongre, metrik sistem üzerine kurulmuş bir *vida hatvesi* kabul etti. Ne var ki, 18 kasım 1948'de A.B.D., Kanada ve İngiltere arasında yapılan üçlü bir anlaşma, bu milletlerarası hatvenin evrenselleşmesini önledi. Yukarıda adı geçen üç ülke, bu üçlü anlaşma ile, kendi ülkelerindeki bütün makine imalâtçılarının kullandığı vida tiplerinin diş profillerini anglosakson ölçüleriyle standartlaştırma yoluna gittiler. Bu yüzden, bugün bütün dünyada farklı hatve sistemleri kullanılır. (Bk. DİŞ. *vida diş profili.*)

Birleştirme vidaları, *ağaç vidası* ve *maden vidası* diye ikiye ayrılır. Hafifçe konik olan ağaç vidasının dişleri özel bir profile göre açılmıştır. Maden vidasının dişleri ise küçük hatvelidir. Otomobil sanayiinde, çeşitli parçaları ince saçlar üzerine tespit etmek için, ağaç vidasına benzeyen *parker vidası* kullanılır.

● *Hareket dönüştürme vidaları,* kare, yamuk veya yuvarlak profillidir. Çelik vidalar, genellikle bronzdan bir somun* içine yerleştirilir. Çoğu zaman vida eksenel yönde sabitleştirilmiştir; bu durumda somun, vida üzerinde gidip gelir. Makine parçalarının kumanda sistemlerinde daha çok bu usul uygulanır. Eğer döner somun aşağı yukarı gidip gelmeyecek şekilde sabitleştirilmişse, vida aşağı yukarı inip çıkar (kriko, vidalı pres v.b.). Vidanın hızla ilerlemesi isteniyorsa, vidaya büyük bir hatve vermek gerekir. Diş kesiti hatveyle birlikte büyüdüğünden, belli bir vida çapı için, *çok kaytanlı bir vida* kullanmak zorunluluğu doğar. Bu durumda hatve artık, bir yiv ile bir setin uzunluğuna değil, bu uzunluğun vida diş sayısıyle çarpımına eşittir.

Bir dişli çarka geçen *sonsuz vida,* helisel dişli takımların özel bir halidir. Bu vida, hareketin enlemesine iletimini, boşlukların kaldırılmasını, çok sessiz ve yumuşak bir çalışma imkânı ve hareketin büyük ölçüde küçültülmesini sağlar: 1 kaytanlı bir vida ve 50 dişli bir çarkla, hız küçültme oranı 1/50 olur.

Çarkın diş profili, vidanın dış çeperlerini saracak şekilde oyuk yapılırsa *sonsuz vida çarkı* denilen bir sistem elde edilir; böyle bir sistemde dişler, birbirine bir tek noktada değil bir çizgi boyunca değer; bu da, bir yandan çok büyük güçlerin iletimini sağlarken öte yandan her türlü çözülmeyi engeller. Bu sistem mekanik imalâtta çok kullanılır. (L)

VİDA (Marco Girolamo), italyan din adamı ve hümanisti (Cremona 1485-Alba 1566). Otuz üç yıl Alba piskoposluğu yaptı. Otuzlar konsiline katıldı ve *Constitutiones Synodales* adlı eserinde karşı reformun ilkelerini açıkladı. (L)

VİDAC i. (ar. *vidāc*). Anat. *Esk.* Boyun damarlarından biri.

◆ **Vidacî** sıf. *Esk.* Boyun damarına ait, boyun damarıyle ilgili. (M)

Vida es Sueno (LA) *[Hayat Bir Düştür],* Calderon'un dramı (1633'e doğr.). Sigismund, babası tarafından bir mağarada zincire vurulmuş bir veliahttır. Kralı bu davranışa yönelten, çocuğun tahtın mahvına sebep olacağını söyleyen bir kâhinin tehditleridir. Bununla birlikte, kral pişmanlık duygusuna kapılır, Sigismund'a uyutucu bir ilâç verilmesini ve saraya götürülerek kendisine kral gibi davranılmasını emreder. Şanssız prens, çevresinde diz çökmüş dalkavukların bulunduğu bir kral yatağında uyanır. Uzun zaman baskı altında tutturulu hoyratça tutkuları ortaya çıkar, kendisine gardiyanlık edeni kendi eliyle öldürmek ister, karşı gelen bir patavatsızı pencereden atar, sarayın en güzel iki kızına tecavüz eder ve sonunda herkes için gerçek bir tehlike haline gelir. Kral kendisini yeniden uyutarak hapis bulunduğu yere gönderir. Ayaklanmış askerler onu kurtarırlar; Sigismund, bu hayalin yeniden kaybolmasından korktuğu için doğru yolu seçer. (L)

VİDAL (Paul), fransız bestecisi ve orkestra yöneticisi (Toulouse 1863 - Paris 1931). 1883'te Roma Büyük ödülünü kazandı, sırasıyle Paris operasında orkestra yöneticiliği yaptı. Melodiler, kantatlar, operakomikler ve baleler (*La Maladetta,* 1893; *Guernica,* 1895; *İmparatoriçe,* 1901 v.b.) besteledi. (L)

VİDAL (Peire). Bk. PEİRE VİDAL.

VİDAL (Raimon). Bk. RAİMON VİDAL.

VİDALA veya **VİDELA** i. (ital. *vitello*'dan). Deric. Kromla sepilenmiş, ayakkabı yüzü (saya) yapımında kullanılmak üzere boyanmış dana derisi. (Daha önceleri kullanılan, mazı ile sepilenmiş dana derisinin yerini alan vidala, krom sepiciliğinin en önemli imalâtı haline gelmiştir. Bugün ayakkabıların hemen hepsi vidaladan yapılır.) [L]

VİDALAMA i. (*vidalamak*'tan *vidala-ma*). Vida ile tutturma.

—Cerr. Bir somun veya vida aracılığıyle kemik veya eklemleri birleştirme tekniği. (Özellikle kaval ve kamış kemiklerinin uçları birbirinden ayrıldığı zaman kullanılır.) [L]

VİDALAMAK geçl. f. (*vida*'dan *vida-lamak*). Vida ile tutturmak: *Kapının menteşelerini vidalamak.* (M)

VİDAL DE LA BLACHE (Paul), fransız coğrafyacısı (Pézenas 1845 - Tamaris, Var 1918). 1877'de École Normale'de öğretim görevlisi oldu. 1801'de *Annales de Géographie*'yi (Coğrafya Yıllığı) kurdu ve ölümüne kadar yönetti. 1898'de Sorbonne'da Coğrafya kürsüsüne getirildi.

Başlıca eserleri: doktora tezi *Hérode Atticus* (1871), Lavisse'in *Histoire de France* (Fransa Tarihi) adlı kitabının giriş bölümü olan *Tableau de la Géographie de la France* (Fransa Coğrafyasının Tablosu) [1903], *La France de l'Est* (Doğu Fransa) [1917], *Les Principes de la Géographie Humaine* (Beşerî Coğrafyanın İlkeleri). Vidal de La Blache, ayrıca fransız coğrafya okulunun temel eseri olan *Géographie Universelle*'in (Evrensel Coğrafya) planını ve bir okul atlası ile duvar haritaları hazırladı. (L)

VİDALI sıf. (*vida*'dan *vida-lı*). Vidası olan. || Vida ile tutturulmuş, vidalanmış olan. (M)

VİDEO sıf. (fr. *vidéo*). Televizyon. Bir televizyon çekim stüdyosunda, senkronizörün çıkışında meydana gelen ve görüntü işaretiyle birlikte senkronizasyon işaretlerini de kapsayan karmaşık bir işaret için kullanılır. || *Video merkezi,* bir televizyon stüdyosunda, kameralarla görüntü çekiminden video işaretinin yayınlanmasına kadar bütün işlemlerin yapıldığı reji kısmı. (L)

VİDEOFON i. (fr. *vidéophone*). Telekom. İki telefon abonesinin birbirlerini görerek konuşmalarını sağlayan televizyonlu telefon; aranan abone ahizeyi kaldırdığı anda arayan abonenin ekranında, arayan abone de bağlantı kurulur kurulmaz aranan abonenin ekranında görünür.

— ANSİKL. *Videofon,* Telefunken tarafından denenmiş ve 1937'de Paris'te açılan Milletlerarası serginin Almanya pavyonunda halka gösterilmiştir. Videofonun teorik alandan çıkıp uygulama alanında yaygınlaşamamasının en büyük sebebi, telefon hatlarında kullanılan frekans bandının çok dar oluşudur. (L)

VİDEOFREKANS i. (fr. *vidéofréquence*). Bir televizyon vericisini meydana getiren âletler zincirindeki kamera lambalarının verdiği işaretin frekansı.

— ANSİKL. *Videofrekans,* frekans tayfında çok geniş bir bant kaplar. Parlaklığı sabit yüzeylerde video işaretinin frekansı sıfır (doğru akım) olduğu halde, ani parlaklık değişimleri için birkaç megahertz'e kadar ulaşabilen yüksek frekansların iletilmesi gerekir. Görüntü ne kadar netse, videofrekans bandı da o kadar geniştir. (L)

VİDİKON i. (fr. *vidicon*). Televizyon. İlkesi fotoiletkenlik olaylarına dayanan kamera lambası. (L)

VİDİMUS f. («gördük» anlamında lat. k.). Diplom. Önceki bir belgeyi, yetkili makamın mühürlü garantisi altında göndermek. (Bu kelime XVI. yy.dan kalmadır). [L]

VİDİN, esk. **Bıdin,** Bulgaristan'da şehir, idare bölümü merkezi, Tuna'nın sağ kıyısında, yugoslav sınırı yakınında; 36 820 nüf. Geleneksel el sanatları (mücevhercilik, telkâri işçilik). Tütüncülük ve besin sanayii. Yeni metalürji tesisleri.

● *Tarih.* 1389'da ve 1393'te Osmanlıların eline geçti. 1396'da haçlılar şehirdeki türkleri kılıçtan geçirdiler. Fakat Niğbolu savaşından sonra şehir Bayezid'in eline geçerek sancak haline getirildi. Vidin İkinci Viyana kuşatmasından sonraki savaşlarda Avusturyalıların eline geçti (1689). Fakat ertesi yıl geri alındı. Vidin âyanı olan Pazvantoğlu Osman bir süre sonra Osmanlı devletine isyan etti. Vidin yamaklarının başına geçti. İsyanı bastırmağa giden Gürcü Osman Paşanın yaptığı saldırı başarısızlıkla sonuçlandı (1795). 1830'da Sırbistan'a muhtariyet verilirken Vidin vilâyetinden bazı nahiyeler verildi. Vidin, Kırım savaşı sırasında rol oynadı.

Eski hisar, Romalıların bu eski şehri (*Bononia*), uzun süre Bidinion adıyle Bizans imparatorluğunun oldu, 1396'da Türkler tarafından alındı. — *Vidin idare bölgesi,* 188 100 nüf. (LM)

Vidius kanalı (floransalı hekim *Vidius Vidius*'un adından). Anat. Kanatsı çıkıntının iki kökü arasında bulunan kanal. (Üstçene atardamarının bir dalı olan *Vidius atardamarı* ile *Vidius siniri* buradan geçer.) [L]

VİDİYA i. (alm. *wie Diamant,* elmas gibi'den *widia*). Ender maden karbürlerinin (başlıca tungsten, tantal, titan ve molibden karbür) kobalt veya nikelli bir bağlayıcı ile sinterlenmesinden (bk. SİNTERLEME) meydana gelen topak. (Krupp işletmelerinde Dr. Frey tarafından keşfedilen vidiya, sürtünmeye, aşınmaya ve hızlı işlemler sırasında açığa çıkan yüksek sıcaklıklara çok dayanıklıdır, fakat titreşimlerin etkisiyle hemen ufalanır. Genellikle küçük levhalar halinde kullanılan vidiya, kesici takımın üzerine mekanik olarak bağlanır veya lehimlenir ve takımın kesici kısmını meydana getirir. Tel haddelerinin, kum büzlerinin v.b. yapımında da vidiyadan yararlanılır.) [L]

VİDO i. (ital. *vedo,* görüyorum'dan [?]). Oyun. Oyunda ortaya konan parayı iki misline çıkarma.

— DEY. *Vido çekmek,* oyunda ortaya konan parayı iki misline çıkarmayı teklif etmek.

◆ **Vidolu** sıf. Vido ile oynanan: *Halbuki Halit Ayarcı ile karım Pakize'nin bitmez tükenmez vidolu tavla partilerini seyrederken ...* (A.H. Tanpınar). [M]

VİDOR (King), macar asıllı, amerikalı sinema yönetmeni (Galveston, Texas 1894). Önce İnce ve Griffith ile birlikte çalıştı, sonra 1919'da ilk filmini yaptı: *The Turn of the Road* (Yol Dönemeci). Fakat dikkati çeken ilk filmi Birinci Dünya savaşını amerikan görüş açısından ele alan *The Big Parade*'dır (Büyük Geçit) [1925]. Başlıca filmleri: *The Crowd* (Kalabalık) [1928], *Halleluyah* (1929), *Straet Scene* (Sokak) [1931]; *Our Daily Bread* (Günlük Ekmeğimiz) [1934], *Stella Dallas* (1937), *Hata* (The Citadel) [1938], *Northwest Passage* (Kuzeybatı Geçidi) [1940], *Kanlı Aşk* (Duel in the Sun) [1948], *Ovalar Kaplanı* (Man Without Star) [1955], *Harp ve Sulh* (War and Peace) [1956], *Saba Melikesi Belkıs* (Solomon and Sheba) [1959]. Vidor Hollywood düzenine karşı çıktı, fakat sonradan taviz vermek zorunda kaldı. (L)

VİDOS, bugün **Güngören,** Marmara bölgesinde (İstanbul ili, Bakırköy ilçesi, Mahutbey bucağı) yer. Şehrin bir oturma semti; 9 196 nüf. (1965). [M]

VİDOURLE, Fransa'da Aşağı Languedoc'ta kıyı ırmağı; 95 km. Ansızın taşmalarıyle tanınan bu selsuyu Liron'dan (1 180 m) iner, Saint - Hyppolyte-du-Fort'dan geçer ve kanal haline gelerek Grau-du-Roi'da sona erer. (L)

VİDRİÇ (Vladimir), hırvat yazarı (Zagreb 1875 - Stenjevac 1909). Çok verimli bir yazardı. Şiirlerinde biçime önem verdi. Yalnız *Pjesme* (Şiirler) adlı küçük bir şiir kitabı yayımladı (1907). [L]

VİD suyu, Bulgaristan'da Orta Balkan dağlarından doğarak Plevne* batısından geçen ve Somovit'te Tuna ırmağına karışan akarsu; 170 km. (M)

VİDUA i. Dokumacıkuşugillerden kuş cinsi; siyahlı beyazlı *Vidua macrura* kafes kuşu olarak çok yaygındır. (L)

VİDYADHARA i. («bilim taşıyanlar» anlamında sanskritçe k.). Hindistan'da havalarda dolaşan, insanlara iyilik eden, sihirli gücü olan varlıklar. (L)

VİEBİG (Clara), alman kadın yazarı (Trier 1860 - Berlin - Zehlendorf 1952). Çoğu Eifel halkının çetin yaşayışını dile getiren romanlar yazdı. Sosyal meseleleri, özellikle çalışan kadınların meselelerini incelediği eserleri tasvirlerinin renkliliği, kahramanlarının canlılığı ve üslûbunun sadeliği sayesinde büyük başarı kazandı. Başlıca eserleri: *Kinder der Eifel* (Eifel Çocukları) [1897], *Das Weiberdorf* (Kadınlar Köyü) [1900], *Das Tägliche Brot* (Günlük Ekmek) [1900], *Die Wacht am Rhein* (Ren Kıyısında Nöbet) [1902], *Töchter der Hekuba* (Hekube'nin Kızları) [1917] ve Berlin proletaryasını anlattığı *Die Mit den Tausend Kindern* (Bin Çocuklular) [1929]. (L)

VİEİLLE (Paul), fransız mühendisi (Paris 1854 - ay.y. 1934). Berthelot'nun yönetimi altında patlama olaylarını inceledi ve onunla birlikte patlama dalgasını (1881) ve B barutlarını buldu (1884). Ayrıca, çarpma dalgaları (1898-1899), dalga basınçları ve nitroselülozlu barutların stabilitesi üstüne (1900-1907) birçok araştırma yaptı. (L)

VİEİLLEVİLLE (François DE SCEPEAUX, — sönyörü), **Durtal** kontu, Fransa mareşali (1510 - Durtal, Angers yakınları 1571). Louise de Savoie'nin nedimiydi, Lautrec kumandasında İtalya'da savaştı (1528) ve Londra büyükelçiliğine getirildi (1547). Avusturya imparatoru nezdinde büyükelçi oldu. 1562'de mareşalliğe yükseldi. (L)

VİEİRA (Antonio), portekizli yazar ve siyaset adamı (Lizbon 1608 - Bahia 1697). Denizaşırı ülkelerde büyüdü, on beş yaşında Bahia'da cizvitlerin yanına girdi; burayı Hollandalılardan geri almak için yapılan savaşa katıldı. Brezilya'da Hıristiyanlığı yaymağa çalışırken Kızılderilileri savundu, bu yüzden şiddetli bir muhalefetle karşılaştı ve anavatana dönüşünde Coimbra engizisyonu tarafından hapsedildi (1665-1667). Tekrar göze girdi, Roma'ya gönderildi (1669) ve altı yıl süreyle Clemens X ve kraliçe Cristina'nın yanında sözü geçen bir insan oldu. 1681'de Brezilya'ya döndü. Vieira, *Sermoes* (Vaızlar) ve *Castas*'ı (Mektuplar) ile portekiz nesrinin klasikleri arasında yer alır. (L)

VİEİRA (Francisco), daha çok **Vieira Portuense** adıyle tanınır, portekizli ressam ve desenci (Porto 1765-Funchal, Madera 1805). Uzun süre Roma'da ve Londra'da (F. Bartolozzi ile tanıştı) kaldıktan sonra, Lizbon'a döndü ve Camoes'in *Os Lusiades*'leri için eskizler yaptı. Kısa süre sonra öldü. (L)

VİEİRA (José Geraldo), brezilyalı romancı (Rio de Janeiro 1897). Sayısız eseri arasında *A Mulher que Fugiu de Sodoma* (Sodom'dan Kaçan Kadın) [1931], *Territorio Humano* (İnsan Toprağı) [1936] kayda değer. (L)

VİEİRA DA SİLVA (Maria Elena), portekiz asıllı fransız kadın ressam (Lizbon 1908). Eserlerinde, çizgiyi uzun süre lekeden üstün tuttu; fakat özellikle Brezilya'da geçen devreden sonra (1904-1947), karmaşık yapımlara yöneldi. 1961'de Sao Paulo ödülünü, 1966'da da Millî Sanat Büyük ödülünü kazandı. (L)

VİEİRA DE MATOS (Francisco), daha çok **Vieira Lusitano** adıyle tanınır, portekizli ressam ve gravürcü (Lizbon 1699-ay. y. 1783). Roma'da yedi yıl kaldıktan sonra, Lizbon'a yerleşti. Kralın ressamlığına getirildi, ofortlarıyle tanındı. (L)

VİELE-GRİFFİN (Francis), amerikan asıllı fransız şairi (Norfolk, Virginia 1863 - Bergerac 1937). Genç yaşta Fransa'ya gitti, *Cueille d'Avril* (Nisan Demeti) [1886] adlı bir şiir kitabı yayımladı. Serbest nazım teorisini benimsedi. Lirik eserleri: *Les Cygnes* (Kuğular) [1885 - 1886], *La Clarté de Vie* (Hayatın Aydınlığı) [1897], *Plus Loin* (Daha Uzakta) [1906]. (L)

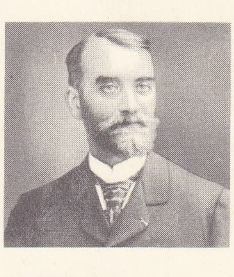

Paul VİDAL DE LA BLACHE

VİEN (Joseph Marie), fransız ressamı (Montpellier 1716-Paris 1809). Akademinin büyük ödülünü kazandı. Madam de Pompadour'un siparişi üzerine hafif kompozisyonlar çizdi ve bunları sert taşlar üstüne kazdırdı. 1775'te Roma'da Fransa akademisine müdür oldu. Fransa'daki birçok müzede (Versailles, Fontainebleau, Louvre) eserleri vardır. (L)

VİENNE, Fransa'nın merkezî batısında ırmak, Loire'ın kolu (sol kıyı); 372 km. Odouze dağı eteğinde, Millevaches yaylasında doğan Vienne, önce Limousin'de, sonra Poitou ve Touraine'de akar, Limoges, Confolens, Châtellerault ve Chinon'dan geçer; Candes - Saint - Martin'de, Saumur'ü biraz yukarısında Loire'a katılır. Clain (sol kıyı), Maulde, Tourron, Glâne ve Creuse (sağ kıyı), başlıca kollarıdır. Irmak okyanus - yağmur rejimindedir: ortalama debisi 215 m^3/sn; azamî debisi - 3 500 m^3/sn. Havzasında 520 GW/s elektrik elde edilir. (L)

VİCQ D'AZYR
Soufflot'dan

VİENNE, Fransa'da İsere idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Aşağı Dauphiné'de, Rhône'un sol kıyısında, Gere ile birleştiği yerde, Lyon'un 28 km aşağısında; 28 163 nüf. Vienne bugün bir bölge pazarı ve canlı bir sanayi merkezidir: dokumacılık (yün, konfeksiyon), metalürji (kazancılık, makine yapımı; değerli maden işlenmesi, dokuma ve kâğıt sanayiinde kullanılan makineler); eczа ürünleri, ayakkabı yapımı, ince marangozluk. —*İdare çevresi,* 176 170 nüf. (L)

VİENNE (Jean DE), fransız amirali (1341'e doğr. - Niğbolu 1396). Karl V'in deniz kuvvetlerini teşkilâtlandırdı ve 1373'te Fransa amiralliğine yükseltildi; İskoçya ve İngiltere kıyılarına saldırılar yaptı, sonra kont Nevers ile birlikte Macaristan'ın yardımına koştu. Niğbolu'da öldü. (L)

VİENNE (Haute—), Fransa'da Massif Central'ın batı ucunda idare bölgesi; 5 555 km^2; 342 200 nüf. (km^2'ye 61 kişi). İdare merkezi, *Limoges;* 3 idare çevresi(*Limoges,* merkezi, *Limoges;* 3 idare çevresi (*Limoges, Bellac, Rochechouart*) vardır. İdare bölgesi *Limousin**dedir. (L)

VİENNE idare bölgesi, Fransa'da Poitou'da idare bölgesi; 7 023 km^2; 338 100 nüf. (km^2'ye 42 kişi). İdare merkezi, *Poitiers;* 3 idare çevresi (*Poitiers, Châtellerault, Montmorillon* vardır. (L)

VİENNET (Jean Pons Guillaume), fransız siyaset adamı ve yazarı (Béziers 1777 - Le Val - Saint - Germain, Seine-et-Oise 1868). İmparatorluk ve Restorasyon devrinde orduda görev aldı; ama *Epître aux Chiffonniers Sur les Crimes de la Presse* (Basın Suçları Üstüne Paçavracılara Mektup) adlı eseri yüzünden ordudan çıkarıldı. Altı yıl liberal muhalefet milletvekilliği yaptı. Önce *Essais de Poésie et d'Eloquence* (Şiir ve Belâgat Denemeleri) [1803] adlı bir eser, sonra *Parga* (1820), *Sédim ou les Nègres* (Sédim veya Zenciler) [1826], *La Franciade* (1865) adlı şiir kitaplarını yayımladı. *Château Saint-Ange* (Sant Angelo Şatosu) [1834] adlı bir roman yazdı. Romantizme cephe aldı. *Alexandre, Clovis, Achille, Arbogaste* (1814) adlı trajedilerden başka *Fables* (Masallar) [1842] ve *Epîtres* (Mektuplar) [1860] yazdı. (L)

VİENTİANE, Laos'un başkenti, il idare merkezi, Mekong'un sol kıyısında; 100 000 nüf. Luang Prabang'a ve Savannakhet'e bağlı ırmak limanı. Ticaret merkezi (dokuma, deri, kereste, lake, sakız ve kakule). Havaalanı. —*Vientiane ili,* 127 000 nüf. Yer yer tepeler yükselen bir ova olan Vientiane havzasını içine alır.

— Tar. Vientiane veya *Vieng Şan* («Santal şehri»), 1560'a doğru kral Setthathirat tarafından kuruldu. 1700'de Laos krallığı ikiye bölündü: Vieng Şın ve Luong Prabang krallıkları. Sürekli savaşlar sonunda gücü azalan bu iki krallık Siyamlıların hâkimiyetini kabul etti (1778). 1827'de kral Anu bağımlılıktan kurtulmayı denedi, yenildi ve Vientiane yıkılarak halkı boşaltıl-

Foto. Waléry (LAROUSSE)

dı. Şehir fransız himayesi sırasında yeniden Laos'un başkenti oldu. (L)

VİENTİDİUS BASSUS (Puplius), M.Ö. I. yy.da yaşamış romalı general, Asculum Picenum'da (Bugün Ascoli Piceno) doğdu. Er olarak askere yazıldı, başarılarıyle kısa süre içinde yükseldi. Antonius taraftarıydı. 43'te konsül oldu ve Parthlar'a karşı başarıyle savaştı (39-38). [L]

VİEQUES adası, ing. **Crub island,** Antil denizinde A.B.D.'ye bağlı ada, bağımlı olduğu Porto Riko'nun doğusunda; 9 200 nüf. Büyük deniz üssü. Şekerkamışı tarlaları. (L)

VİERECK (Peter), amerikan yazarı (New York 1916). Harvard ve Oxford üniversitelerinde okudu. Avrupa'nın çeşitli üniversitelerinde ders verdi. Başlıca eserleri: *Terror and Decorum: Poems 1940-1948* (Dehşet ve Güzellik: 1940-1948 Şiirleri) [1948], *The First Morning: New Poems* (İlk Sabah: Yeni Şiirler) [1952], *The Persimmon Tree: New Pastoral and Lyrical Poems* (Persimmon Üçlemesi: Yeni Pastoral ve Lirik Şiirler) [1956], *The Tree Witch: a Poem and a Play* (Üç Büyücü: Bir Şiir ve Bir Oyun) [1961], *New and Selected Poems* (Yeni ve Seçme Şiirler) [1967]. (L)

VİERENDEEL (Arthur Jules), belçikalı mühendis (Louvain 1852 - Brüksel 1940). 1889'da Louvain üniversitesinde profesör oldu; 1896'da «kemerli kiriş» denen köşegensiz bileşik kirişi uyguladı (bu kirişe *Vierendeel kirişi* de denir). Yeni bir flambaj teorisi tasarladı (1904). [L]

VİERGE (Daniel URRABIETA, **Daniel** — denir), ispanyol desencisi ve ressam (Madrid 1851 - Boulogne - sur-Seine 1904). 1896'da Paris'e yerleşti ve çağının en iyi kitap resimleyicilerinden biri oldu (Jose Maria de Heredia, Chateaubriand, Cervantes ve özellikle Michelet'nin [*Histoire de France* (Fransa Tarihi) ve *Histoire de la Révolution* (Devrim Tarihi)] eserleri). [L]

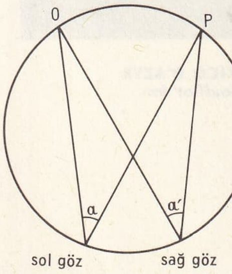

Vieth-Müller çemberi

VİERLANDE, Almanya'da polder, Aşağı Elbe Ovasında, Bergedorf'un yakınında. Hamburg'un banliyösünde bir sebze yetiştiriciliği (meyve, çiçek, sebze) merkezidir. Polder, Hollandalılar tarafından meydana getirilmiştir. (L)

VİERNE (Louis), fransız orgcusu (Poitiers 1870 - Paris 1937). Paris konservatuvarında okudu. C. Franck ve Widor'dan org dersi aldı. Notre-Dame'a orgcu seçildi (1900). Senfonik tarzın doruğuna erişen eserleri arasında altı senfoni (1898-1930), *Serbest Üslûpta Yirmi Dört Parça* (1913), *Fantezi Parçaları* (1926 - 1927), bir *Triptik, Ölmüşler İçin Missa* besteledi. (L)

VİERSEN, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Westfalen) şehir, Ruhr'da, Mönchengladbach'ın kuzeybatısında; 41 700 nüf. Dokuma (keten, pamuk) sanayii. Makine yapımı. (L)

VİERTEL [firtel] i. (*vier,* dört'ten alm. k.). Metrol. Almanya, Danimarka, Hollanda ve İsviçre'de kullanılan ve değeri ülkelere göre değişen eski hacim ölçüsü birimi. (L)

VİERTZEL i. (fr. k.). Metrol. Eskiden Fransa'nın Alsace bölgesinde kullanılan, çeyrek Strasbourg arpent'ine eşit yüzey ölçüsü. (L)

VİERWALDSTATTERSEE, Dört-Kanton gölünün almanca adı. (L)

VİERZON, Fransa'da Cher idare bölgesinde (Bourges idare çevresi) kanton merkezi, Berry «Sologne»u ile Berry «Champagne»ı sınırında, Yèvre ve Cher ırmaklarının kıyısında; 31 951 nüf. (L)

VİERZONİT i. (fr. *vierzonite*). Miner. Kil grubundan inorganik madde. (Demir oksit bakımından zengin bol çeşididir.) [L]

VİESTE, İtalya'da komün, Puglia'da (Foggia ili), Adriya denizi kıyısında, Gargano burnunda; 12 700 nüf. Tarım merkezi. Sebzecilik. (L)

VİÈTE (François), fransız matematikçisi (Fontenay-la-Comte 1540 - Paris 1603). 1571'de Paris parlamentosuna avukat, 1573'te Britanya parlamentosuna danışman oldu. Viète, yaşadığı yüzyılın en büyük matematikçisidir. Aritmetik alanında, kare kök almak için kurallar koydu. Trigonometriye kesin biçimini verdi. *Canon Mathematicus* (Matematik Kanunları) [1579] adlı eserinde, dairesel fonksiyonların dakikalık değerlerini bir cetvel halinde verdi; düzlem trigonometri formüllerinin çoğu da *Theorema ad Sectiones Angulares* (Açı Teoremleri) adlı eserlerinde yer alır. *İsagoge in Artem Analyticum* (Analitiğe Giriş) [1591] adlı eseriyle, sayısal değerleri göstermek için harflerin (bilinmeyenler için ünlüler, bilinenler için ünsüzler) kullanımını matematiğe soktu; bu kullanım, aynı tipten bütün problemlerin tümünü bir çırpıda çözme imkânı veren genel formül kavramının doğmasına yol açtı. Viète, denklemleri ardışık yaklaştırmalarla çözmek ve bu denklemler üzerinde, bilinen dönüşümlerin hemen hepsini yapabilmek için gerekli metotları belirledi. Bir çokterimlinin katsayıları ile kökleri arasındaki bağıntıları buldu (bu bağıntılar sadece pozitif kökler için geçerlidir, çünkü Viète, negatif köklerin varlığını kabul etmiyordu). 1593'te, Van Roomen* tarafından bütün dünya cebircilerine sorulan kırkbeşinci dereceden denklemi hemen çözdü ve yalnız bir tek çözümünü değil, bu denklemin kabul ettiği yirmi üç pozitif kökü buldu. Geometri problemlerini cebir yoluyle ele alarak ve cebir problemlerini geometrik çizimlerle çözerek, cebirin geometriye uygulanmasını sağladı. On ondalığa kadar kesin değerini hesapladığı π sayısının ortak ölçülmezliğini önerdi. Bu alanda, $\frac{2}{\pi}$ oranını, her çarpanı geri dönüş metoduyle bilinen ilk sonsuz algoritmadan çıkarılan sonsuz yakınsak bir çarpım şeklinde yazarak açıkladı (1593). [L]

Vieth - Müller çemberi, Deneysel Psikol. İki göz için yakınsama açısının özdeş olduğu nesne-noktaların geometrik yeri. Vieth -Müller çemberi, bakışın yöneldiği nesnenokta ile iki göz bebeğinin merkezinden geçer (bk. şekil). Gözlerin belli bir durumu (belli bir yakınsama açısı) için, Vieth -Müller çemberi üzerinde bulunan O ve P noktalarının imgesi her iki gözün ağtabakası üzerindeki mukabil noktalarda meydana gelir (iki ağtabakanın aynı anda uyarılması, tek bir uyartının algılanmasına sebep olur). [L]

VİETİNGHOFF (Heinrich VON), alman generali (Mainz 1887-Pfronten, Bavyera 1952). 1916'dan 1918'e kadar genelkurmayda çalıştı. 1938'de tümgeneral ve zırhlı birlikler müfettişi oldu; 1939 - 1940'ta Fransa cephesinde 13. Kolorduya, sonra 1941'de Balkanlar'da ve Rusya'da 46. Kolorduya kumanda etti. 1943'te İtalya'da 10. Ordunun başına geçti, 1944'te Kesselring'in yerine Güney Orduları grubu kumandanlığına getirildi. 29 Nisan 1945'te, Caserte'de, İtalya ve Avusturya'daki alman kuvvetlerinin teslim antlaşmasını imzaladı. (L)

Vietkong («*kızıl vietnamlı*»), Güney Vietnam'da bütün komünistlere veya komünist olduğu sanılan kimselere ve özellikle Güney Vietnamı Kurtarma cephesine verilen aşağılayıcı ad. (L)

Vietminh (*Vietnam Doc Lap Dong Minh*'in [«Vietnam Kurtuluş cephesi»] kısaltması), Nguyen Ai Quec (Ho Şi Minh) tarafından 1941'de kurulan siyasî kuruluş. Çinhindi Komünist partisini ve milliyetçi unsurları ortak bir programda (Fransızları ve Japonları kovmak, demokratik bir cumhuriyet kurmak) biraraya topladı. Vietnam'da üstün bir rol oynayan Vietminh 1951 martında Lien-Viet («Millî Birlik cephesi») içinde eridi. (L)

VİETNAM, Güneydoğu Asya'da bölge, Çinhindi yarımadasının doğusunda; kuzeyde Çin, batıda Laos ve Kamboç, doğuda Güney Çin denizi, güneyde Siyam körfeziyle sınırlıdır. Geleneksel olarak üç kısma ayrılır: Tonkin (*Bac Ky*), Annam (*Trung Ky*) ve Koşinşin (*Vam Ky*).

Bölge, Kuzey Vietnam (Vietnam Halk cumhuriyeti) ve Güney Vietnam (Vietnam cumhuriyeti) arasında bölüşülmüştür. Kuzey Vietnam'ın nüfusu 1966'da 19,5 milyondu (*Hanoi,* 1 073 000 nüf.; *Haiphong,* 369 000 nüf.). Güney Vietnam'ın nüfusu aynı tarihte 16 124 000 kişiydi (*Saygon,* 1 600 000 nüf.; *Danang,* 148 000 nüf.; *Hue,* 103 900 nüf.).

COĞRAFYA

Önce melanezyalı, sonra indonezyalı halkların yerleştiği Tonkin'e I. binyılda Fu kien, Çı-kiang ve Kanton bölgesinden gelen mogol halkları sızma veya fetih yoluyle yerleşti; bu halklar Çinlilerin yabancıları belirtmek için kullandığı *Yue* kelimesinin fonetik eşdeğerlisi olan *Viet* adını aldılar. Çinlilerle IX. yy.da ilişki kuran Güney Yueleri, M.Ö. III. yy.da Çinlilerin teşvikiyle ilk defa biraraya toplandılar: güneydeki yabancı halklar devleti (*Nan Yue* veya *Nam Viet*); bu devlet Çı-kiang'dan Tonkin'e kadar uzanan toprakları içine alıyordu. Bir muhtariyet döneminden sonra Çinlilere boyun eğen Nam Viet devleti (Hue'ye kadar uzanıyordu) dokuz yüzyıl boyunca köklü bir şekilde çinlileştirildi. 939'da çin hâkimiyetinden kurtulunca bir Çinhindi devleti haline geldi. Çinhindi, göçmenlerin tamamiyle yabancı olduğu bir ülke değildi. Pirinç yetiştirmeğe elverişli tarlalar boldu ve burada da Güney Çin'de olduğu gibi hayatı muson düzenliyordu: mayıs ayı sonunda deniz kıyısı rüzgârlarının getirdiği ilk yağışlarla birlikte akarsular kabarmağa başlar; o andan sonra sıcaklık ve su bolluğu, daha az sulak kesimlerde bile pirinç tarımına elverişli şartlar yaratır. Güney Çin ile Doğu Çinhindi arasındaki benzerlik, yarımadanın yeni halklarının çevreye kolayca uyarlanmasının tek sebebi değildir. Kolektif teşkilâtlanmanın çok erken bir tarihte gerçekleşmesi, tarım ve sulama tekniklerinin üstünlüğü, göçmenlerin canlılığı, bu halkların Tonkin'de ve Annam'ın kuzeyinde sağlam bir şekilde yerleşmesine, sonra da Hue'nin güneyindeki küçük ovaları fethederek Çampa Çamlarını bünyesi içinde eritmesine ve bugün bile khmer azınlıklarının yaşadığı Koşinşin'e kadar yayılmasına yol açtı. Alçak ovaların köylüleri olan Vietnamlılar, Tonkin ve Annam dağlarını (burada yaşayan halklardan yalnız Muonglar akrabalarıdır) kontrol etmekle yetindiler.

● *Yüzey şekilleri.* Vietnam'ın yarısından çoğunu dağlar kaplar. Tonkin'de Çin ve Laos sınırında billûrlu ve şistli başkalaşmış kayaç kütleleri, kıvrımlı hersinyen sıradağlar ve Üçüncü zamanda faylarla yarılmış kalkerli, karstlı yaylalar yükselir; yükseltileri Fan Si Pan'da 3 000 m'yi geçer. Güney Çin denizine doğru bir yay çizen ve Üçüncü zamanda çarpılmış olan Annam sıradağları, Çinhindi yarımadasının iç kısmına doğru yumuşak eğimlerle alçalır, ama denize, Padaran burnunda olduğu gibi, yüksek yarlarla hâkimdir. Kıyı yamacının bol yağış alması (Nha Trang'ın art ülkesinde 4 m'ye yakın), güneye doğru gidildikçe tropikal cinslerin ağır bastığı sık bir ormanın yetişmesine imkân verir. Tonkin'in güneyinden birbirinden dar boğazlarla veya çok yüksek sarplıklarla ayrılan dağlar, Kuzey Tonkin'de ve Annam'da çöküntülerle ayrılmıştır.

Ovalar, Vietnam yüzölçümünün (yaklş. 75 000 km²) ancak beşte birini kaplar ama halkın beşte dördünü barındırır. Pirinç tarımı için düzenlenen ve yoğun bir şekilde işlenen ovalar, Çinhindi'nin en yoğun nüfuslarının geçimini sağlar. Thanh Hoa'dan Mekong deltasına kadar uzanan ovaların çoğu denize çok yakın dağların hâkim olduğu küçük hücrelerdir. Çok daha geniş olan (15 000 km²) ve büyük kısmı Kızıl Nehir ile Mekong'un alüvyonlarının birikmesinden meydana gelen Tonkin ve Koşinşin yaylaları, yerleşmeye ve tarım işletmesine daha elverişlidir. Toprağın bu eksiksiz değerlendirilmesi ve sıkı bir çalışma sayesinde Tonkin ovası 7 milyon kişiyi besler. Ancak XVIII. yy. ve XIX. yy.da yerleşilen Koşinşin'in nüfusu iki kat azdır; toprağın parsellere bölünmesi çok daha fazladır; büyük mülkler çoktur; toprak çok daha özenle işlenir.

HAYAT SEVİYESİ VE İKTİSADİ GELİŞME

1954'ten beri hayat seviyesi her iki Vietnam'da da yükselmektedir; 1960'ta kişi başına

140 dolar kadardı. Öbür asya ülkelerine oranla bu yüzde dünyanın en düşük seviyelerinden biri olan Hindistan'ınkiyle Asya'nın en yükseği olan Japonya'nınki arasında tam ortadadır. Her iki Vietnam'da da bu hayat seviyesi yükselmesi, başlangıçtaki elverişsiz iktisadî şartlara rağmen gerçekleştirilmiştir. İktisadî yapı sınırın çizilmesiyle parçalandı. Her iki yanda da her şeyi yeniden yapmak gerekiyordu: setler yıkılmış, pirinç tarlaları bozulmuş ve kısmen terk edilmiş, demiryolu ağı yer yer kesilmişti.

Cenevre anlaşması Kuzey Vietnam'a enerji kaynakları, madenler ve imalât sanayiinin hemen hepsini verdi. Böylece yoksullaşan Güney Vietnam, üstelik kuzeyden gelen göçmenleri de barındırmak zorundaydı. Başkenti, bağlantısı, enerji kaynakları olmayan Güney Vietnam'ın yaşaması şüpheli görünüyordu. Öte yandan, savaştan önce besinlerinin bir kısmını sağladığı Güneyden ayrılan Kuzey, açlık tehlikesiyle karşı karşıyaydı.

TARİH

● *Başlangıç.* Bugünkü Vietnam'a önce Australoidler, Melanezyalılar ve İndonezyalılar (Hoa Binh ve Bacson taş devri medeniyetleri) yerleşti. Cilâlıtaş devrinde Kızıl Nehir havzasında Tayların, Çinlilerin ve Muongların karışması, bugünkü vietnam halkını meydana getirdi. Pirinç tarımıyle geçinen bu halk, önce etkisinde kaldıkları Çinlilere, sonradan boyun eğdiler ve Nam Viet krallığında (M.Ö. 748) birleştikten sonra imparator Vu-ti tarafından Han'ların topraklarına katıldılar (M.Ö. III.yy.). Vu-ti ülkeyi üç askerî bölgeye ayırdı: Kino Çı (Tonkin), Cou-Cın (Thunh Hou) ve Jı Nan (Kuzey Annam). Bunun sonucunda ülke köklü şekilde çinlileştirildi (Tao'culuk ve Konfuçius'çuluğun yayılması). Birçok isyan denemesinden (özellikle M.S. 40'ta Trung adlı iki kızkardeşinki) sonra, M.S. II.yy.dan itibaren ülkelerinde Buddha'cılığın büyük ölçüde yayıldığı Vietnamlılar, önce Çampa'nın (M.S. 780'e doğru Hue, Quang - Tri ve Quang Binh'i işgal etti), sonra Nan Cao'nun (Yunnan) hücumuna (863'te Hanoi'yi yağmaladı) uğradılar.

● *İlk sülâleler (939-1428).* Tangların devrilmesinden (907) yararlanan Vietnamlılar, Ngo Quyen'in kumandası altında, Çin boyunduruğundan kurtuldular (939) ve Ngôlar sülâlesi zamanında (939 - 968) bir Annam devleti kurdular. Devlet, Tonkin, Thanh Hoa, Nghe An ve Ha Tinh'i içine alıyordu. 968'de Dinh sülâlesinin kurucusu (968-980) olan Dinh Bo Linh, krallığı hem bağımsız hem de çinlilerin vasalı olan Dai-Viet krallığı haline getirdi. O tarihten sonra ve birbirini izleyen Ön Le'ler (980-1009) ve Li'ler (1010-1225) zamanında, Vietnam devleti kurumlarını yerleştirerek yavaş yavaş güneye doğru gelişti. Tran'lar sülâlesi (1225-1413), moğol akınlarını (1257, 1285, 1287) püskürtmekle beraber, moğol metbuluğunu kabul etmek zorunda kaldı (1258 ve 1288); buna paralel olarak, Vietnam'da genişlemeğe devam ederek 1306'da Quang Tri'nin güneyini ve Thua Thien'i (Hue bölgesi) işgal etti. Ama bu devamlı savaşlar sülâleyi zayıflattı; XVI. yy.-köylülerin hürleşmesini, mandarinlerin topraklara elkoymasını destekledi. Toprakların mandarinlerin eline geçmesi, köylü isyanlarına ve hükûmet darbelerine yol açtı; bu darbelerden biri sonunda, Ho Qui Ly (1400) iktidarı ele geçirdi ve hemen bir toprak reformu yaptı. Bütün bu karışıklıklardan yararlanan Çinliler Du Viet'i işgal ettiler (1406-1407).

Bir vietnam köylüsü olan Le Loi, Çinlileri kovarak (1428) bağımsızlığı ilân etti ve Son Le'ler sülâlesini kurdu (1428 - 1527 ve 1593 - 1789). Çinlilere direnmiş olan köylü tabakalarına (Le Loi Çinlilerle işbirliği yapan mülk sahiplerinin topraklarını dağıttı) dayanan yeni sülâle, Le Thanh Ton (1460 - 1497) zamanında en parlak dönemini yaşadı; Le Thanh Ton, ülke teşkilâtına kesin şeklini kazandırdı (Hong-Duc kanununun kabulü); Çampaları kesinlikle yenerek (1471) ülkenin güney sınırlarını Varella burnuna ulaştırırken, Mekong'daki Lao krallıklarına da metbuluğunu kabul ettirdi. Ama Le Thanh Ton'un yerine geçenlerin ehliyetsizliği Macların tahtı gaspetmelerine (1527) yol açtı. Maclar 1592'de Trinhler tarafından devrildiler fakat Cao Bang'da 1667'ye kadar tutunmayı başardılar; Trinhler Çin ile Ha-Tinh arasındaki bölgeyi ele geçirerek Le'leri tekrar tahta çıkardılar; ama Annam kapısının güneyinde yerleşmiş olan Nguyen'lerle çatıştılar. Nguyen'ler, sayıca azlıklarını Portekizlilerden aldıkları daha güçlü silâhlarla kapatarak (Portekizliler 1535'te Fai Fo'da [bugün Hoi An] bir ticaret acentası kurmuşlardı) güneye doğru ilerlediler. Sırasıyle Phu Yen'i (1611), Thonh Hoa'yı (1653), Binh Thuan'ı (1693), Saygon'u (1698) ve Chau Doc bölgesini (1724) işgal ederek Mekong deltasına ulaştılar (bk. KOŞİNŞİN) ve Khmer'leri Siyam körfezi kıyısından uzaklaştırdılar. Buna paralel olarak Trinh'ler (kuzey beyleri), Le krallarını vesayetlerini altına alarak Kızıl Nehir ve Mekong arasındaki toprakları işgal ettiler. Vergilerin artırılması, Hang Yen ve Hanoi'de yerleşen avrupalı tacirlerle (1637 - 1700 arasında Hollandalılar, 1637-1697 arasında İngilizler) serbestçe alışveriş yapmak isteyen tacir ve köylülerin işlerine Trinh yönetiminin karışması toprak isyanlarını (başlıcası 1737-1750 arasında) destekledi. Bununla beraber kesin bir halk isyanı güneyde patlak verdi, Tay adlı üç kardeş (1773), Qui Nhon'u hareket üssü haline getirdiler. Trinh'lerin desteğiyle Hue'yi işgal ettiler (1775), kendi başlarına Saygon'u (1776) ve Annam'ı aldılar, sonra Tonkin Trinh'leri üstüne yürüdüler (Hanoi'nin alınması, 1786); Trinh'ler Çinlilerden kral Le'nin yardımına koşmasını istedilerse de başarı sağlayamadılar ve Li'ler 1789'da kesinlikle ortadan kaldırıldılar. O tarihten sonra Tay ailesinden üç kardeş Dai Viet'i bölüştüler: en büyük kardeş, Annam hükümdarı oldu, ikinciye Koşinşin, en küçüğe Tonkin düştü.

Ama kendilerini iktidara getiren köylüler lehine bir toprak reformu yaptıkları için

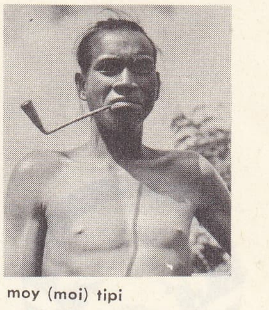

moy (moi) tipi

VİETNAM haritası

Foto. Verger-Multiphoto (LAROUSSE)

Kuzey VİETNAM arması

Büyük Buddha pagoda'sı

Orta VİETNAM'da arklarla sulanan pirinç tarlaları

Güney VİETNAM arması

Tayson'lar Nguyen ailesinin vârisi Nguyen Anh tarafından kısa süre içinde bertaraf edildiler. Nguyen Anh, fransız rahibi Pigneau de Behaine'in 1774'te Koşinşin'e tayin edilmesi sayesinde batılılardan beklemediği bir yardım elde etti.

Pigneau de Behaine'in Kraliyet hükûmetinden aldığı askerî müdahale sözü (Versailles, 1787) resmî yetkililer tarafından kısa süre sonra bir yana bırakıldı. Bunun üzerine Pigneau de Behaine seferi kendi hesabına düzenledi. Uzakdoğu'daki fransız subay ve teknisyenleri arasından birçok gönüllü topladı. O tarihten sonra askerî imkânları büyük ölçüde artan Nguyen Anh, Koşinşin'i (1788), Hue'yi (1801) ve Hanoi'yi (1802) aldı, imparator Gia-long (1802-1820) adıyle Nguyen sülâlesini kurdu ve Çin sınırından Siyam'a kadar bütün kıyıya hâkimiyetini kabul ettiren ilk Vietnam hükümdarı oldu.

Çeşitli idarî, askerî ve ekonomik reformlar yapan Gia-Long'un ölümünden sonra yerine geçen hükümdarlar zamanında ülkenin durumu bozuldu. Minh-Mang (1820-1841) Koşinşin'de ayaklanan (1833-1836) hıristiyanları ezdi. Thieu-Tri (1841-1847) ve Tu-Duc'un (1848-1883) kısa süreli iktidarlarından sonra fransız tacirlerinin ezilmesini bahane eden Fransa ülkeye askerî müdahalede bulunarak Annam ve Tonkin'e (1883) himayesini kabul ettirdi ve Çinhindi birliğini kurdu.

XX. yy.ın ilk yıllarında Vietnam Milliyetçi partisinin (1927'de kuruldu) başlattığı Fransızlara karşı direnme hareketi Yen-Bai garnizonu ayaklanmasına yol açtı (10 şubat 1930), fakat başarısızlıkla sonuçlandı. Nguyen Ai Quoc'un (sonradan Ho Şi Minh adını aldı) 1930'da Hong Kong'da kurduğu Çinhindi Komünist partisi başarısızlıkla sonuçlanan birçok ayaklanma çıkarttı (mayıs 1930-eylül 1931).

Komünist partisinin parçalanmasından sonra Fransa, Bao-Dai'nin hükümdarlığının ilk yıllarında katolik bir mandarin olan Ngo Dinh Dien'in de alındığı bir reform komisyonu kurarak reformlar siyasetine girişti.

Ho Şi Minh'in kurduğu (eylül 1941) Bağımsızlık cephesi, Japonların Fransızları bertaraf etmesinden yararlanarak Bao Dai'ye tahttan el çektirdi ve bağımsız bir demokratik cumhuriyet kurdu; cumhuriyet hemen köylerdeki ihtiyar heyetlerinin yerine halk kurullarını geçirdi.

2 Mart 1946'da, Ho Şi Minh, yeni devletin cumhurbaşkanı ilân edildi ve Fransa ile 6 mart antlaşmalarını imzaladı. Ama Fransa hür Vietnam devletini tanımasına karşılık, Koşinşin'in bu devlete katılmasını kabul etmedi ve Fontainebleau konfransında (temmuz - eylül 1946) bu konuda bir referandum yapmayı vaatetti (14 eylül 1946 *modus vivendi*'si). Fransızların Haiphong'u bombalaması (23 kasım 1946) ve Vietminh'in Hanoi'deki darbesi (19 aralık 1946) uzun ve sıkıntılı bir savaşı başlattı (bk. ÇİNHİNDİ HAREKÂTI). Bao-Dai'yi yeniden tahta çıkaran Fransa, Vietnam'ın Fransa birliği içinde bütünlük ve bağımsızlığını tanıdı (3 haziran 1948 ve 8 mart 1949 antlaşmaları), Koşinşin'in yeni devlete katılmasını kabul etti ve hükümranlığından vaz geçti. Bao-Dai'nin önderi olduğu Vietnam (ocak 1950), Vietminh'in muhalefetiyle çarpıştı. Vietminh'in hareketi Çin'de Mao Çetung'un zaferiyle (aralık 1949) sağlamlaştı; Mao hemen Ho Şi Minh'in hükûmetini tanıdı (16 ocak 1950) ve general Giap'ın güçlü ordusunun (Fransızları Cao Bang'da yendi [1950]) kurulmasına yardım etti. Yüksek komiser de Lattre de Tassigny'nin (1951) karşı hücumuyle düzelen durum, Tassigny'nin ölümünden sonra (1952) tekrar bozuldu. İnsiyatifi ele geçirmek isteyen Ho Şi Minh hükûmeti, siyasî yapısını değiştirdi ve Vietminh'in yerine, manda taraftarı olmayan milliyetçileri de içine alan Lien Viet'i (Birleşik Millî cephe) kurdu; buna paralel olarak askerî potansiyeli artırması, 1953 ilkbaharında hücuma geçmesine imkân verdi. Hücum, Dien Bien Phu'nun alınması (7 mayıs 1954) ve Çinhindi savaşının bitmesiyle sonuçlandı.

Milletlerarası Cenevre konferansında (21 temmuz 1954) ülke on yedinci paralel sınır alınarak ikiye bölündü; 1956 mayısından önce yapılacak seçimlerle yeniden birleşecek olan Vietnam'ın rejimi tanımlanacaktı. Aslında 1631'de Nguyen'leri Trinh'lerden ayırmak için inşa edilen duvar yakınında, Ben Hoi ırmağını izleyen sınır çizgisi, eski bir siyasî ayrılığı canlandırdı ve bu ayrılık iki yeni devlet kurulmasıyle somutlaştı: Vietnam Demokratik cumhuriyeti (Kuzey Vietnam) ve Vietnam cumhuriyeti (Güney Vietnam).

● *Saygon hükûmetinin askerî bozgunu ve Millî Kurtuluş cephesinin tırmanması (1961-1965).* Aralık 1961'den sonra 15 000 amerikan «askerî danışman»ın desteklediği güneyvietnam ordusu, gerillaların hareketine engel olamadı. Gerçekten Amerikalılar tarafından kore tipinde bir savaş göz önünde tutularak eğitilen ve büyük motorize birliklerden meydana gelen bu ordu gerilla savaşına elverişli değildi. Saygon'da zaman zaman ilân edilen «genel seferberlikler» ancak kaçakların yarattığı boşlukları doldurulabilen ve Ngo Dinh Diem'in devrilmesini (1 kasım 1963) izleyen siyasî karmaşanın sarsıntılarından zarar gören ordu, amerikan kuvvetlerinin ülkeye gelmesinden (kasım 1965'te 165 000 kişi) önce askerî bakımdan Millî Kurtuluş cephesi tarafından hemen hemen bozguna uğratılmıştı (1965 sonbaharı).

Demokrat idarenin cumhuriyetçi Cabot Lodge'u Saygon büyükelçiliğine tayin etmesi (1963'ten 1967 martına kadar bu görevde kaldı, yalnız 1964-1965'te birkaç ay için yerini general Taylor aldı) Washington hükûmetinin amerikan askerî potansiyelini Vietnam'da savaşa sokmak istediğini kesinlikle ortaya koydu. Önce general Harkins'in (8 şubat 1962 - 20 haziran 1964), sonra general Westmoreland'ın kumandasında savaşa katılan A.B.D. kuvvetlerinin sayısı 165 000'den (kasım 1965) 273 000 (haziran 1966), 316 000 (ekim 1966), 480 000 (ekim 1967) kişiye çıkarıldı; bunlara güney koreli, taylandlı, avustralyalı, yeni zelandalı ve filipinli birlikler eklendi. Yüz binlerce güney vietnam askeri ülkenin çeşitli yerlerinde daha çok barışı sağlamakla görevlendirilirken 15 000 amerikan askeri, Güneydoğu Asya'nın çeşitli bölgelerinde doğrudan doğruya veya dolaylı olarak karada ve denizde savaşa katıldı. Tonkin körfezindeki olaylar üzerine (2 ve 4 ağustos 1964) Amerikalılar Kuzey Vietnam'a ilk hava akınlarına giriştiler (5 ağustos); iki gün sonra Amerikan kongresi, başkan Johnson'u «komünist saldırısı» ile savaşmak için gerekli tedbirleri almağa çağıran bir kararı oybirliğiyle kabul etti.

Sosyalist ülkeler Kuzey Vietnam'a askerî yardımın yanı sıra, büyük ölçüde iktisadî yardım da yaptılar, teknisyen gönderdiler; böylece, halka gerekli besin ikmali sağlandı ve yıkıntıların büyüklüğüne rağmen, merkeziyetçilikten kurtulma sayesinde Kuzey Vietnam sanayii işlemeğe devam etti.

● *Savaşın diplomatik devamı ve sonuçları.* Amerikan birliklerinin Güneye büyük ölçüde müdahalesi de, Kuzeyin devamlı bombalanması da, Hanoi'nin muhtemel bir anlaşma zemini konusundaki tutumunu pek değiştirmedi. Bu tutum Kuzey Vietnam başbakanı Pham Van Dong tarafından dört maddeyle açıklandı (nisan 1965); Güneydeki amerikan birliklerinin geri çekilmesi ve Kuzeye hava akınlarının durdurulması, Cenevre antlaşmalarının iki ülkenin de askerî ittifaklara katılmasını yasaklayan hükümlerine uyulması, Güney Vietnam meselelerinin Güney Vietnam Millî Kurtuluş cephesinin siyasî programı uyarınca gene Vietnamlılar tarafından çözülmesi, ülkenin tamamının yabancı müdahale olmaksızın iki bölge halklarının faaliyetiyle yeniden birleştirilmesi. Amerikan bombardımanlarının kayıtsız şartsız durdurulması, görüşmelere başlanmasının temel şartı olarak ileri sürüldü. Bu şart ve Amerikalıların Millî Kurtuluş cephesiyle masaya oturmama şartı Birleşmiş Milletler genel sekreteri U Thant'ın (aralık 1966 ve mart 1967) ve özellikle Wilson ile Kosigin'in (şubat 1967) denemelerinin başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açtı. Amerikan hava akınlarının kısa bir süre için durdurulmasından yararlanan Wilson ve Kosigin, Amerikalıları ve Vietnamlıları, bu temel şartlardan vaz geçirmeye uğraştırlarsa da bazı sorumluların ısrarıyle karşılaştılar. Sosyalist ülkeler Hanoi'ye yardıma devam etti. Millî Kurtuluş cephesi «ılımlı» görünüşlü ve «Vietnam milletinin tek temsilcisi görünme» isteğini belirten yeni bir program yayımladı (eylül 1967); bu sırada Saygon hükûmeti de buddha'cıların yeni bir muhalefet dalgasıyle karşılaştı. A. B.D., Manila konferansına katılanların (ekim 1966) yardımını artırmağa çalıştıktan sonra bu defa Güney Kore ve Filipinler'in çekimserliğiyle karşılaştı ve Vietnam'daki asker mevcudunu artırmayı tasarladı. Barışçı hareketlerin amerikan toplumunun yan çevrelerini (öğrenciler, zenciler) etkilemesine karşılık savaşın uzaması «güvercinler» ile «şahinler» arasındaki çatışmayı şiddetlendirdi. Millî savunma bakanı ve Kuzey Vietnam'a «tırmanma»nın nazariyecisi McNamara, nazariyesinden vaz geçti (eylül 1967) ve kasımda istifası açıklandı. Milletlerarası alanda Vietnam savaşı, bloklar içinde çatlaklar meydana getiren sebeplerden biridir. A.B.D. siyaseti, çeşitli derecelerde batı ülkelerinin desteğinden yararlanamadı: NATO ülkelerinin amerikan savaş çabalarına katkıda bulunmayı reddetmesi (aralık 1965), Fransa (general de Gaulle'ün basın konferansı ve Phnom Penh konuşması, aralık 1965), azgelişmiş ülkelerin çoğu tarafından ve Kuzey Vietnam'a yadımlarını düzenli olarak artıran sosyalist ülkeler tarafından suçlandı. Buna karşılık Vietnam'a gönderilecek malzemenin Çin - Sovyet sınırında Hanoi hükûmetince teslim alınmasını öngören nisan 1967 anlaşmasına rağmen, Çin de, S.S.C.B. de, karşılıklı olarak birbirlerini «Vietnam davası»na ihanet etmekle suçladılar. Bu yardıma bağımlı olmasına rağmen Kuzey Vietnam hükûmeti de gerek Çin, gerek S.S.C.B.'ye karşı bağımsız bir tutum takındı.

Son gelişmeler: barış

Kuzey Vietnam'a yapılan amerikan bombardımanlarının durdurulması konusunda A. B.D. ile Kuzey Vietnam arasında yapılan görüşmeler Paris'te başladı (13 mayıs 1968); 24 ocak 1973'te antlaşma ile sonuçlandı ve 27 ocak 1973'te yapılan imza işleminden sonra yürürlüğe girdi. Antlaşma Güney Vietnam cumhurbaşkanı Nguyen Van Tiyö tarafından bütünüyle desteklendi. XX. yy.ın en uzun savaşlarından biri olan Vietnam savaşını sona erdiren ateşkes antlaşması başlıca şu maddeleri kapsıyordu: 1. Güney Vietnam'da bulunan amerikan kuvvetleri ve askerî personeli 60 gün içinde ülkelerine dönecekler; 2. A.B.D. Güney Vietnam'ın içişlerine müdahalede bulunmayacak; 3. milletlerarası bir denetleme altında yapılacak serbest ve demokratik seçimlerle güney vietnam halkı Güney Vietnam'ın siyasî geleceğine karar verecek; 4. Saygon hükûmeti ve Vietkong ateşkese saygı gösterecek her çeşit silâhlı çatışmadan kaçınacaklar; 5. Güney Vietnam hükûmeti ve Vietkong millî birliğin sürdürülmesine çalışacaklar bütün demokratik hürriyetleri garanti edecekler; 6. Saygon ve Vietkong bir «Uzlaşma ve Anlaşma Millî konseyi» kurmayı kabul edecek; 7. Güney Vietnam barışçı ve bağımsızlığa dayanan bir dış siyaset takip edecek; 8. birleşme hiç bir yabancı müdahalesi olmadan, barışçı yollarla adım adım yürütülecektir; Kuzey ve Güney Vietnam herhangi bir askerî anlaşmaya veya askerî bloka katılmayacaktır; 9. Saygon hükûmeti ve Vietkong antlaşmayı uygulayabilmek için ikili bir askerî komisyon kuracaklar; 10. Kanada, Macaristan, İndonezya ve Polonya temsilcilerinden oluşmuş bir kontrol ve denetleme komisyonu kurulacak; 11. A. B.D. ile Kuzey Vietnam arasında karşılıklı bağımsızlık haklarına saygı ve karşılıklı menfaat esasına dayanan ilişkiler kurulacak.

Demokratik Vietnam cumhuriyeti (Kuzey Vietnam)

Kuzeyde Çin, doğuda Laos ile sınırdaş olan devlet, Vietnam cumhuriyetinden (Güney Vietnam) Ben Hai ırmağı ağzından Bo Ho

Foto. Morin-Giraudon, Rikki-Hoa-Qui (LAROUSSE)

Su köyüne kadar izleyen, sonra bu köyün paralelinden Laos sınırına kadar uzanan bir çizgiyle ayrılır; 155 228 km²; 15 920 000 nüf. Merkezi, *Hanoi*. Başlıca şehirleri: *Haiphong* ve *Nam Dinh*.

Cenevre ateşkes antlaşması (20 temmuz 1954), Kuzey Vietnam'a Tonkin'i ve Annam'ın kuzey kısmını (Vinh, Ha Tinh ve Dong Hoi ovalarını içine alır) verdi. Bu yüzden yeni devletin elinde çoğundan yılda iki defa ürün alınan geniş pirinç tarlaları vardı. Bununla birlikte eskiden mahallî üretim çok yoğun nüfusun ihtiyaçlarını karşılamağa yetmezdi. Tonkin Koşinşin'den pirinç satın alırdı. Ama Koşinşin Güney Vietnam'a verilince ilişkiler kesildi Oysa 1954'te 150 000 ha toprak nadasa bırakılmış, 370 000 hektarlık bir alanı besleyen sekiz sulama sistemi tahrip edilmişti; 800 000'den çok kişinin güneye doğru göçmesi yirmi beş yılda 2 milyon artan tabiî nüfus çoğalmasını karşılamaktan uzaktı. Bu elverişsiz yapıyı göz önünde tutan hükûmet sosyalist ilkeleri tarım alanına uygulamada acele etmedi. Bununla birlikte kısa süre içinde yapılan ilk toprak dağıtımları özellikle Nghe An'da direnmelere yol açtı. Ama tarımcıların yüzde 90'ını toplayan tarım üretimi kooperatiflerinin kurulması, karşılıklı yardım toplulukları meydana getirilerek ve deneysel incelemeler yapılarak gerçekleştirildi.

Sanayi ve ticaret donatımını Fransızlar başlatmışlardı. Hanoi'den Lang Son, Haiphong, Çin (Yunnan) ve Annam'a demiryolları uzanıyordu; bir karayolu ağı Yukarı Tonkin ile Delta arasında ilişkileri başlattı; Haiphong ve Hongai'de iyi donatılmış limanlar Ke Buo'dan Dong Trieu'ye kadar uzanan bir yataktan çıkarılan kömürleri ihraç ediyordu. Claire ırmağı ile Kızıl Nehir arasındaki çinko filizleri, Pia Ovac kütlesindeki kalay filizleri, Thai Nguyen bölgesindeki demirler işletilmeğe başlandı. Bölgesel pazarın ihtiyaçlarına ve işçi bolluğuna bağlı olarak birçok sanayi (Haiphong'da çimento fabrikası, Hansi ve Nam Dinh'te dokuma atelyeleri) kuruldu. Ama Tonkin'in sanayi potansiyeli 1954 mütarekesi sırasında hemen tamamıyle yok olmuştu. 1957'de başlanan üç yıllık bir plan uyarınca başlıca sanayi tesisleri onarıldı ve Thai Nguyen'de bir çelik fabrikası ve bazı tarım ürünlerini (çay ve kauçuk) değerlendirecek fabrikalar kuruldu. İlk beş yıllık planda (1961-1965) tarım kooperatiflerine öncelik tanındı.

Ticarî mübadelelerin yönü değişti. Kömür ithal eden ve ucuz fiyatla tüketim malları satan Çin ve Japonya, Sömürge döneminden kalma ticarî ilişkilerin kopmasından yararlandılar. Fransa ile kömür ve yağ satışının ve otomobil ve ecza malzemesi ithalinin devam etmesine rağmen ilişkiler çok azaldı.

Makine yapımı hızla gelişti; bunun sebebi 1958-1960 arasında üretici yatırımların ancak yüzde 11,9'undan yararlanan (1960-1965 arasında ise yüzde 21) tarımda makineleşme yoluyle verimi artırma çabasıdır.

1958-1964 Arası büyük kısmı S.S.C.B. ve Çin'den alınan hem malî hem teknik yardım sayesinde özellikle üretici yatırımların büyük kısmından yararlanan sanayi alanında iktisadî gelişme hızlı oldu. Sanayinin payı 1958-1960 üç yıllık planı sırasında yüzde 36,4'e, 1961-1965 beş yıllık planı sayesinde yüzde 48'e yükseldi. Yedi yılda global sanayi üretimi değer olarak üç kat arttı (öncelikle geliştirilen üretim malları beş kat, tüketim malları iki kattan çok). 1964'te devlet tesisleri, sanayi üretiminin üçte ikiye yakınını sağladı. Bu dönemin en büyük işlerinden biri Thai Nguyen çelik karmaşasının kurulmasıdır. 1964'te hafif sanayi, tüketim malları alanında millî ihtiyacın yüzde 90'ını sağladı.

Üretici yatırımlardan 1958-1960 arası yüzde 11,9, 1960-1965 arası ise yüzde 21 yararlanan tarımda, verimi makineleştirmeyle artırma ihtiyacı, makine yapımının çok hızlı gelişmesine yol açtı. Tarım üretimini artırmayı, ithalâtı aşırı derecede sınırlamak isteği ve nüfusun hızlı artışını karşılayabilmek (1955-1965 arası 3 milyondan çok) kaygısı gerektirmiştir. 1958 - 1964 Arası tarım üretimi yüzde 35,7 arttı. Artış özellikle tahıl (1964'te pirinç üretimi 4,5 Mt'ti geçti) ve hayvancılık (yılda yüzde 10 artış) alanında hızlı oldu. İç ticaretin beşte dört oranında tekelleştirilmesine karşılık, dış ticaret devletin tekelindedir. Ticaret dengesinde ihracat hafifçe ağır basar; bu durum iç birikimin çoğalmasına ve dış yardımın azaltılmasına (1955'te bütçenin yüzde 40'ı, 1961-1964 arası yüzde 20'den az) yol açtı, bütçenin yüzde 85'i (1964) devlet ekonomisinin kazancıyle sağlandı. 1965 Başından beri Amerikalıların bombardımanları ekonominin romal gelişmesini engelledi ve 1965, 1965-1967 planlarıyle ekonomiye yeni bir yön verilmesine yol açtı. Tarımda verimliliğin artırılmasıyle serbest kalacak işçiler daha az üretici işlerde kullanılabilecekti. Halkın temel ihtiyaçları dağıtımın daha iyi planlanması ve stoklar yapılmasıyle sağlanacaktı. Ayrıca savaş ekonomisine geçiş bölge ekonomisinin merkeziyetçilikten kurtarılmasına (devlet kontrolu kaldırılmaksızın) yol açacaktı.

Askerî olayların ve genel güvensizliğin ekonomi üstünde yıkıcı sonuçları oldu. 1960'tan sonra pirinç üretimi 5 Mt dolaylarında durakladı, oysa nüfus yılda yüzde 3 oranında artmakta ve çok büyük miktarda ithalât yapmak gerekmektedir. Kauçuk üretimi 1961'de 80 000 tona yaklaşıyordu: 1965'te ise ancak 60 000 tondu. Bu durum ticaret dengesinin sürekli olarak bozulmasını (zaten öteden beri açık verirdi) açıklar. 1960'ta yüzde 30'u aşmayan ithalâtı karşılama yüzdesi 1965'te yüzde 10'un altındaydı. Bu dengesizliğin ülkede Amerikalıların bulunmasıyle yakın ilişkisi vardır: tüketim malları talebi Amerikalıların sayısıyle orantılı olarak artar ve satınalış güçlerinin yüksekliği halkın büyük kısmı için ciddî sonuçlar yaratacak hızlı enflasyonun sebebidir. 1964 Aralığı ve 1966 martı arasında tedavüldeki para iki kata yakın çoğaldı. Üretimde aynı gelişme kaydedilmediğinden bu on beş ay boyunca hayat pahalılığı yüzde 80 kadar arttı. Paranın değeri 15 haziranda yüzde 50 düşürüldü. Ama başlıca sebebi ortadan kalkmadıkça enflasyondan pek başarılı bir sonuç beklenemez. İktisadî faaliyet giderek amerikan yardımına bağlanmakta ve bu yardım durmadan artmaktadır (1965 malî yılında 283 milyon dolar, ertesi yıl 675 milyon yani gayrısafî millî üretimin [1965'te bütçenin yüzde 40'ı askerî harcamalara ayrılmıştı] üçte birinden çoğu). 1960'tan beri hayat seviyesinde hiç bir gelişme olmadı ve sosyal ayrılıklar yumuşamadı.

İktisat

Çatışma biter bitmez kuzeyde binlerce köylü (bunlara çinli kuliler de yardım ediyordu), demir ve karayollarının onarılmasıyle görevlendirildi. Tarım alanında hükûmetin tahıl tarımını veya yumrulu tarımını (mısır, manyok, yerelması v.b.) yoğunlaştırması 1954 ve 1955'te halkı beslemeğe yetti.

Altyapı sağlamlaştırıldıktan sonra hükûmet ülke ekonomisine sosyalist bir yön vermeyi tamamlayabilmek için daha büyük iktisadî projeleri gerçekleştirmeğe girişti. Sosyalizasyona daha 1954'te bütün büyük sanayinin ve önemli iktisadî faaliyetlerin devletleştirilmesiyle başlandı: kömür madenleri, Haiphong Çimento fabrikası, elektrik tesisleri, demiryolları, şehirleriçi ulaşım ve bütün büyük ticaret. Buna karşılık küçük sanayi, el sanatları ve küçük ticarete 1958 başına kadar pek dokunulmadı. 1958'de hükûmet büyük bir canlılıkla eski rejimin iktisadî, sosyal ve siyasî yapılarına el atarak şehir hayatını kökten değiştirmeğe girişti; orta işletmeleri (aile üyeleri dışında 30'a kadar işçi çalıştıranlar) yarı yarıya devletleştirdi. Küçük aile, sanayi ve ticaret işletmelerini ise kooperatifler kurmağa teşvik etti. Çin örneğinin etkisi hükûmeti ülkede sosyalizasyonu geliştirmeğe yöneltti: daha 1960 sonunda, zanaatçıların ve tacirlerin yüzde 80'i kooperatiflerde toplanmıştı. Bu sosyalizasyon tedbirleri alınırken sanayi kalkınmasına da girişildi; ayrıca bu konuda Kuzey Vietnam önemli bir yardım aldı: Çin, şehirlere su ikmalini destekledi ve demiryolları yapımına yardım etti; Doğu Almanya hastahaneler ve bir basımevi yaptı (Hanoi) ve demiryolları için köprü ve tüneller inşa etti; S.S.C.B. kömür madenlerini, çimento fabrikalarını, çay işleme fabrikalarını, balık konserveciliğini geliştirdi; Çekoslovakya çelik fabrikaları inşa etti; Macaristan teknisyenler gönderdi ve sağlık alanına katkıda bulundu. Bununla birlikte sanayileşme köylerin aşırı kalabalıklığını azaltamadı. Ama yeni rejimin kurulmasından 1956 martına kadar, yöneticiler toprakları dağıtarak geleneksel tarım yapısını sistemli bir şekilde parçaladılar. Ancak bu reform, müzmin bir hoşnutsuzluk yaratan aşırılıklara yol açtı. Bu yüzden 1956'da bir «hataları onarma kampanyası»na veya «Yüz Çiçek Karşı reformu»na girişilerek bazı sosyal sınıflar, suçlanmış kişilerin itibarı iade edilerek ve evler, mobilyalar, bahçeler verilerek yeniden kuruldu. 1957'den sonra hükûmet tarımda yeni bir sosyalizasyona karar verdi. Bu siyaset tarım verimliliği ve köy hayatının modernleştirilmesi konusunda olumlu sonuçlar vermiş gibidir. Bununla beraber tarım bir mesele olmağa devam eder: gerek su baskınlarının, gerek muhtemel kuraklıkların tehdidi altındadır.

Vietnam cumhuriyeti (Güney Vietnam)

Vietnam cumhuriyeti Annam'ın güneyi ile Koşinşin'i içine alır; kuzeyde Vietnam Demokratik Halk cumhuriyeti, batıda Laos ve Kamboç ile sınırlıdır; 170 806 km²; 15 715 000 nüf. Başkenti, *Saygon*. Başlıca şehirleri, *Hue* ve *Da Nang* (Tourane).

1954 Bölüşülmesi sırasında Güney Vietnam'ın payına Çinhindi'ndeki pirinç üretimi bölgeleri düştü: Koşinşin İkinci Dünya savaşından önce üretiminin altıda birinden çoğunu ihraç ediyordu ve Cho Lon Güneydoğu Asya'nın başlıca ticaret merkezlerinden ve pirinç işleme yerlerinden biriydi. Ama 1954'te geniş çeltik tarlaları terk edildi; tuzlu su girmesini önleyen setler ve birçok bent tahrip edildi; savaş yılları sırasında bakımı ihmal edilen kanallar çamurla dolmuştu. 1956'da başlanan tarım reformunda büyük mülkleri azaltarak tarım üretimini artırmak hedef alındı. Kişisel mülklerin yüzölçümü 100 hektarla sınırlandı; 700 000 hektar toprağa elkonarak 190 000 köylüye dağıtıldı. Ama güvensizlik ve ağır vergiler pirinç tarımının kalkınmasını engelledi. Pirinç üretimi 50 milyon kentaldir; fakat ihracat savaştan öncekinin ancak dörtte biridir. Birçok fransız şirketi yaylada 1897'den beri yetiştirilen kauçuk ağaçlarını işletmeğe devam eder (1963 üretimi 1938 üretiminden yüzde 40 fazlaydı). Kauçuk özellikle Fransa'ya ihraç edilir. Pleiku ve Cai Son'daki pamuk, çay ve kahve tarım işletmeleri de gelişmektedir.

Enerji kaynaklarının zayıflığı sanayi kalkınmasını geciktirmektedir. Güney Vietnam topraklarında tek bir kömür madeni bile işletilmez ve Dong Nai vâdisinde ancak 300 milyon kW/saat elektrik üretilir; ama Da Nhim'in donatılması, elektrik üretimini artıracak ve yeni sanayiler kurulmasını, bugünkü üretimin çeşitlenmesini sağlayacaktır; sanayi bugün el sanatları kesiminin daha ağır bastığı dokumacılıkla, en sıradan kimya ürünleriyle ve besin sanayiyle sınırlıdır.

Dış ticaretin hemen hepsi Saygon limanına bağımlıdır. İthalât hemen hemen eşit ölçüde olmak üzere A.B.D., Japonya ve Fransa ile yapılır; Fransa Güney Vietnam'ın toplam satışlarının üçte birini alır. İthalâtın değeri ihracatınkinin üç katıdır. Bu aşırı mübadele dengesizliğini A.B.D.'nin yardımları kısmen karşılar.

İktisat

Güney Vietnam A.B.D.'den aldığı büyük yardımla yaşar, bununla beraber henüz temel iktisadî meselelerin hiç biri çözülmemiştir. Bu yardım, mültecilerin durumunu düzeltmeğe, askerî bütçeyi karşılamağa (toplam bütçenin dörtte üçü) ve mal ithaline yaradı. Ama aracılara ve inşaat şirketlerine büyük kazanç sağlamasına karşılık, üretim kapasitesini artır-

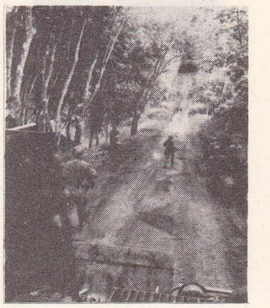

Kamboç sınırına yakın Phuoc Vinh bölgesinde amerikan askerlerinin harekâtı

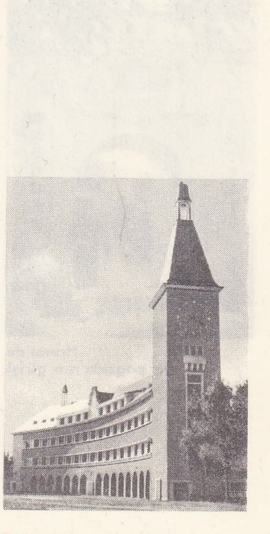

Dalat lisesi

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN) ; Huet-Edit. Hoa-Qui (LAROUSSE)

Bao-Dai

Ngo Dinh Diem 1955'te

Hanoi'de bir pagoda'nın girişi

mağa pek az yardımı oldu; tersine, aşırı ithalât, birçok mahallî sanayinin iflâsına yol açtı; bu arada stratejik meseleler de, hükûmetin üretici yatırımlar yapmasını engelledi. Bu yüzden, sanayi ve ticaret kesimlerinde iş imkânlarının çoğalmasına rağmen ülkenin iktisadî yapısı fazla gelişemedi. Yüzde 88'i ticaret işletmesi olan işletemlerde çalışanların sayısı 500 000 - 700 000 kişidir; dokuma sanayiinde ancak 50 000 - 70 000 kişi istihdam edilir. İşletmelerin yüzde 78'inde 20'den az işçi çalışır. Yani, ülke ekonomisi tamamıyle tarıma bağlı kalmıştır ve üretici sanayiler ikinci derecededir. Köylerde işsizlik yaygındır. Bir toprak reformu yapılmış (icar faizlerinin azaltılması, büyük toprap sahiplerinin mallarının satın alınarak yarıcılara kiralanması), tarım kredisi ofisleri geliştirilmiştir; Koşinşin'in güneyinde birbirine uzak köy ve çiftliklerin biraraya toplanması, pazar, okul ve çocuk yuvalarının gelişmesini desteklemiştir. Ama bu tedbirler zenginlerle yoksullar arasındaki büyük farkı kapatmağa yetmez.

KURUMLAR

- *Vietnam Demokratik cumhuriyeti* (1960 Anayasası). Dört yıl için seçilen Millet meclisi kanunları oylar ve başkanı, başkan yardımcısını (dört yıl için seçilirler) ve cumhurbaşkanın teklifi üzerine bakanlar kurulu başkanını seçer. Bakanlar kurulu, meclise karşı sorumludur.
- *Vietnam cumhuriyeti.* 1956 Anayasası Diem'in devrilmesinden beri uygulanmamaktadır.

EDEBİYAT

Vietnam edebiyatı üç bölüme ayrılabilir: 1. çince eserler, 2. çin-vietnam dilinde eserler, 3. vietnam dilinde eserler. Ayrıca nispeten kısa bir dönem için fransız dilinde eserler de sayılabilir. Bu sınıflama kabaca Vietnam tarihinin çeşitli dönemlerini yansıtır: çin hâkimiyeti, bağımsızlık, fransız sömürgeleştirmesi, millî kurtuluş. Bu yüzden edebiyatıyle ifade edilen vietnam kültürü, mahallî temelin (toprak anlayışı) ve Çin, Avrupa ve özellikle Fransa'dan gelen katkıların verimli bir karışımıdır.

Çin dilinde eserler (M.Ö. II. yy. - M.S. XVI. yy.), kesinlikle uzlaşmalı bir tarz meydana getiriyordu. Öz olarak «Asya'nın üç manevî besini»nin klasik öğretilerini (Konfuçius'çuluk, Buddha'cılık ve Tao'culuk) yansıtıyor, üslûpta ise gerek nesir gerek nazımda stereotip kalıplar, katı kurallar uyguluyorlardı. Bu yüzden hayalgücünün yüceldiği eserler az, hattâ hemen hemen hiç yoktur; edebî eserler gerçeği yansıtmıyor sadece etik veya metafizik görüşleri yansıtıyordu. Bu dönemden XI. yy.-dan kalma eserler ele geçirilmiştir: bonzlar tarafından (Khanh Hy, Tu Dao Hanh), saray soyluları ve imparatorlar tarafından (Ly Thai Ton, Ly Nhan Ton, Tran Thai Ton, Le Thanh Ton) ve generaller tarafından (Ly Thuong Kiet, Hian Tranh, Tran Quoc Tuan) yazılan eserler. Bonzların insanların çektiği acılara duydukları büyük merhameti yansıtan eserleri, Buddha'cılıktan ve metafizikten ilham alırken, soylular ilhamlarını insan ve vatandaşın ödevlerini ve dünya düzenine saygı ile bağdaştırılan bir toplum sözleşmesinin şartlarını tanımlayan bir hümanizm olan Konfuçius'çuluktan ve başlıca özelliği her türlü istek ve hırstan arınarak daha iyi bir hayata kavuşma azmi olan Tao'culuktan alıyordu. XV. ve XVI. yy.da aydınlar din adamlarını geçtiler. Yavaş yavaş metafizikten tarih kanalıyle hayata kayıldı. Ortaya atılan bir tarz çok tutuldu: *Vinh so* (tarihi anlatmak) adlı bu tarzda bilinen tarihî olaylar veya kişiler anlatılıyordu. Bu tarzın edebî ürünlerinin başlıcası kral Le Thank Ton'un yazdığı *Co Tam Bach Vinh'*dir (Eski Tarzda Yüz Şiir). XVI. yy. sonunda dilde sonuçları edebiyat açısından çok önemli olan bir evrim görüldü. Saf Çinceden, Vietnam Çincesine (klasik, ama gerek telaffuzu, gerek bazı sentaks özellikleri değişik Çince) ve Vietnamcaya (halk ağzının *chu nom* adlı bir yazıyle yazılması) geçildi. Vietnam Çincesiyle eserler, ciddî ve seçkin özelliklerini muhafaza ederken (Nguyen Binh Khiem'in [1491-1585] eserleri), Vietnamca, Çincenin etkisinden tam olarak kurtulamamakla beraber, orijinal ve canlı bir dil haline geldi: XVIII. ve XIX. yy.da Dang Tran Con, On Nhu Hau (1742-1797), Ho Xuan Huong, Doan Thi Diem, Nguyen Huy Tu (1743-1790), Nguyen Dinh Chieu (1822-1888) [*Luc Van Tien*'in yazarı] ve özellikle Nguyen Du'nun (1765-1820) eserleri. Nguyen Du'nun özlü *Kim Van Kieu'*su bütün Vietnam'da ve bugün dünyada ün kazandı.

1651'den sonra vietnam yazısında köklü bir değişiklik oldu; bu değişikliğin özellikle XIX. yy. sonunda fransız sömürgeleştirmesinden sonra önemli sonuçları görüldü. *Quoc ngu* yazısı haline gelmiş olan yazının yerini latin harflerinin alması, çeşitli ve değerli eserler verilmesini sağladı. Önce pek önemli olmayan eserler verildi. Bu dönemin başlıca yazarları olan Huynh Tinh Cua (1834-1907), Truong Vinh Ky (1837-1897), Nguyen Van Vinh (1882-1936), Pham Quynh (1892-1945) Vietnam'ın geçmişini tanıtmağa ve aynı zamanda batı kültür ve fikirlerini yaymağa büyük katkıda bulundular. Quoc Ngu yazısıyle kaleme alınan bu edebiyat, XX. yy. başında büyük ölçüde gelişti ve geçmişin edebî uzlaşmalarından çok farklı özellikler taşıyordu. Tek tip klişelerden ve katı kalıplardan vaz geçilmiş, basit, herkesin anlayabileceği bir üslûp kullanılmağa başlanmıştı. Başlıca nesir yazarları arasında Nguyen Ba Trac, romancı Nguyen Trong Thuat, Hoang Ngoc Phach, Phan Ke Binh, Nguyen Von Ngoc (1890-1942) sayılabilir. Ayrıca Nguyen Van To (1889-1948) ve Hoang Xuon Han (doğ. 1909) Vietnam tarihiyle ilgili çalışmalar yaparken, Tran Trong Him (1887-1953) Konfuçius doktrinini tenkide başladı ve Phan Khoi özellikle şiir alanında yeni fikirlerin benimsenmesi için büyük bir mücadeleye girişti. Birçok değerli şair yetişti. Tran Than Khai; mizah ve melonkoli karışımı eserler veren Nguyen Khac Hieu (*Tan-Da* denir) [1889-1939] v.b.

Ama modern vietnam edebiyatının gerçek gelişmesi 1932'de Tu-Luc Van Doan grubuyle başladı. Önderi Nguyen Tuong Tam'ın (*Nhat-Linh* denir) *Phon Hoa* (Örf ve Âdetler) dergisiyle (1933'te *Ngay-Nay* [Bugün] adını aldı) bu topluluk, hem sosyal, hem edebî alanda gerçek bir yenileştirme hareketine girişti. Topluluğun hedefi bir yandan fransız veya çin yazarlarından ilham almağa devam ederken, bir yandan da millî bir edebiyatın yollarını araştırmaktı; böylece yabancı katkısı ve ülke zenginlikleri verimli bir şekilde birleştirildi. Birçok usta yazar ve büyük şair halkın ilgisini çekmeyi başardı. En meşhur romancılar arasında Nhat-Linh, Khai Hung, şairler arasında The Lu sayılabilir. Bu topluluk dışında çağdaş yazarların başlıcaları Nguyen Cong Hoan, Vu Trong Phung, Nguyen Tuan, en önemli şairlerse Xuan Dieu, To Huu, Luu Trong Lu ve Han Mac Tu'dur.

Thieu Son ve Tran Thanh Mai tenkidi geliştirdiler ve ansiklopediciler arasından büyük bir usta, Dao-Duy-Anh yetişti. Ayrıca tiyatro çalışmaları henüz başlangıcında olmasına rağmen, Vu Dinh Long ve Doan Phu Tu ilgi çekici tiyatro eserleri yazdılar. Ayrıca fransız dilinde gelişen ek bir edebiyat da sayılabilir. Bu edebiyat gerçek büyük yazarlar yetişmesi için çok kısa süreli olduğu halde eski yazarlar arasında Pham Quynh, Nguyen Van Vinh, Nguyen Phan Long, çağdaş yazarlar arasında Nguyen Manh Tuong, Cung Giu Nguyen, Nguyen Tien Lang, Pham Van Ky, Hoang Xuan Nhi, Tran Duc Thao, Pham Duy Khiem sayılabilir.

İkinci Dünya savaşından sonra ve millî kuruluştan beri, *Tri Tan, Thanh Nghi, Khoa Hoc* gibi dergilerde yeni bir edebî akım gelişti. Bu edebiyat kültür bağımsızlığını, ateşli bir yurtseverliği ve canlı bir ülkenin kişiliğini ortaya koyma isteğini yansıtır. 1954'te Vietnam'ın bölünmesi vietnam edebiyatını etkiledi ve siyasî ideolojilere yaslanan edebiyat çeşitli yönlere saptı.

GÜZEL SANATLAR

Vietnam'da tarihöncesi dönemin en parlak kültürü mezolitik özellikte Hoa Binh kültürü ve Bac San kültürüdür (Kuzey Vietnam). Mezolitiğin sonundan kaldığı sanılan Bac Son kültürünün sanayii (taş, sedef, kemik, seramik) Neolitik çağın habercisidir. Neolitik çağ (M.Ö. 2500'e doğr. - 600) çok iyi cilâlanmış taş âletler ve şekillerin zenginliğiyle nitelenir; Sa Huynh (Quang Ngu) sitinde de, geometrik dekorlu seramikler bulunmuştur. Tuncun ülkeye Çinliler tarafından henüz kesinlikle bilinmeyen bir tarihte getirilmesiyle, Don Son denilen medeniyet ortaya çıktı; bu ad bol malzeme bulunan bir sitten (Thanh Hoa ilinde) gelir. Kuzey Vietnam halkı M.Ö. V. yy.dan II. yy.a kadar devam ettiği sanılan «Dong Son» döneminde Güney Çin asıllı Endonezyalılar grubundandı. Bu grubun yayılma alanı sonradan Güneydoğu Asya'nın büyük kısmını kapsadı. Dong San malzemeleri çok çeşitlidir. Tunç en gözde malzemedir; seramik, kemik, sedef, cam da kullanılmıştır. Günlük eşya boldur: silâhlar, tarım âletleri, çeşitli kaplar, süs eşyası. Bazılarında çok zengin olan dekor, genellikle geometriktir ve helezonlarla stilize edilmiştir. Figürler ağır basar, buna karşılık büyük tunç davullar, teknik üstünlükleri, zenginlikleri, kompozisyon uyumu ve dekor zenginliği bakımından eşsiz eserlerdir. Sanat değerleri dışında bu davullar dinî inançların incelenmesinde de ilgi çekicidir; temsil edilen sahneler toprak âyin usullerini, cenaze törenlerini temsil eder; davullar çoğunlukla ölüye öbür dünyada eşlik eden eşya ile beraber mezarlara konmuştur.

M.Ö. 111'de Çin'in Tonkin'i fethinden önce, daha dong son sanatı döneminde hissedilmeğe başlanan Orta imparatorluk etkileri çoğalır: tunç ve seramik eşya yapımında Han dönemi (M.Ö. III. yy. - M.S. III. yy.) çin örneklerine uyulması.

Kuzey Vietnam'ın Çinliler tarafından istilâsı M.S. X. yy.a kadar devam etti ve vietnam medeniyetini Han imparatorluğunun fikir ve sanat kurallarına uydurdu. Ön Le (980-1003) ve Li (1009-1025) sülâleleri çin boyunduruğundan kurtulduktan sonra imparatorluklarını Annam kıyısı boyunca geliştirmeğe uğraştılar. Vietnam sanatının bu döneminе «Dai La sanatı» adı verilir; Dai La, Tonkin'in bugünkü Hanoi'nin yerinde olan eski başkentinin adıdır. Bu arkeolojik sitten çıkarılan arşitektonik seramik parçaları ve heykeller büyük ölçüde Tang dönemi (615-907) Çin'inin etkisindedir.

Li sülâlesinden bugüne, Tonkin deltasında çin mimarî eserlerinin kopyası olan tuğla stupalar kalmıştır; Binh Son (Vinh Yen) kulesi, ikinci Phat Tich stupası v.b. Çin üslûplarının vietnam sanatı üstündeki bu etkisi daha sonraki sülâleler zamanında (Tronlar sülâlesi [1225-1413], Son Le'ler sülâlesi [1428-1789], Nguyenler sülâlesi (1802-1905]) daha da arttı. Güçlü müstahkem şehirler inşa edildi (başlıcası 1397'de yapılan İtan'lar hisarı [Thanh Hoa]). Seramik alanında Hanoi yakınında Bat Trang fırınlarında sağlam şekilli, mine süslü parçalar yapıldı; çiçek motifleriyle Thanh Hoa seladonlarında Sung devri (960-1280) eserlerinden ilham alındı. Kısa süre sonra Ming devri (1368-1644) mavi ve beyazlarıyle Thanh Hoa eyaletinde pek çok eser verildi. Yavaş yavaş, XVII. ve XVIII. yy. çin sanatını örnek alan dekor çok zenginleşti ve ağırlaştı. Taş veya tahta yüzey, canavarlar, deniz kabuğu, dal ve çiçek şekilleriyle süslendi. Tonkin'deki büyük Pagodalar, meselâ Ninh Phuc pagodası, XVI.-XVII. yy.-dan kalmadır. Sağlam, düz veya yuvarlak kiremitlerle örtülü çatıları, eksen veya yan sütunlar tutar. Mertekler oymalı, sütunlarsa çıplaktır.

Nguyen'ler, Hue'deki saraylarını Pekin'i örnek alarak inşa ettirdiler. Bu imparatorluk bütününün en güzel parçası, Beş Phenix belvederinin hâkim olduğu Ngo Mon kapısıdır (1833). Hue imparatorluk mezarları Minglerinkinden kopya edilmiştir. Çoğunlukla uyumlu olan mimarî düzen ne malzemelerin kompozit görünüşünü örtme-

Foto. Keystone, Morin-Giraudon (LAROUSSE)

ğe yeter, ne de süslemelerin aşırılığını ortadan kaldırmağa.

— Leng. *Vietnam dili,* Vietnam'da yaklaşık olarak 20 milyon kişi tarafından konuşulan altı tonlu tek heceli dil. Vietnam dilinin özellikleri, öbür mon-khmer dillerinden erken ayrılmasına ve büyük ölçüde tay diliyle Çincenin etkisinde kalmasına yol açan tarihî şartlara bağlıdır. Özellikle değişik tonlu sistemi, iki heceli kelimelerin ortadan kalkmasından doğan boşluğu doldurur; uzun süre Çin sömürgesi olarak kalması, özellikle edebiyat dilinin kelime hazinesini çok zenginleştirmiştir. Bağımsızlığına kavuşmasından itibaren (X. yy.) yönetimciler ve aydınlar büyük ölçüde çin harflerini kullandılar. Kısa süre sonra çin harflerine dayanan bir vietnam yazısı ortaya çıktı, ama aydınlar tarafından çok az benimsendi; bu yazı, ancak XVIII. ve özellikle XIX. yy.da edebiyatta yer alabildi. Misyonerler, XVII. yy.dan itibaren bu dilin transkripsiyonunda latin alfabesini kullandılar. Latin harflerinin kabulü, özellikle rodoslu rahip Alexandre sayesinde oldu ve Fransızların ülkeyi sömürgeleştirdikleri sırada yaygınlaştı; bugün latin alfabesi artık çin ve vietnam harflerinin yerini almıştır. Geleneksel edebiyat (özellikle şiir) çincedir ve bazen demotikos harfleriyle yazılır; ama bu edebiyatı temsil eden çok az eser günümüze kadar gelebilmiştir. Zengin ve değişik olan modern edebiyat, büyük ölçüde Batı'nın (özellikle Fransa) etkisindedir. (L)

VİETNAMLI sıf. ve i. (*Vietnam*'dan *vietnam-lı*). Vietnam ile ilgili, orada oturan veya oradan gelme.

— ANSİKL. Etnogr. Vietnam deltalarında yerleşmiş olan *Vietnamlı*'lar moï ülkesine, Laos'a, Kamboç'a ve Tayland'a yayılmışlardır. Boyları kısadır (erkekleri 1,58 m; kadınları 1,50 m); elmacık kemikleri çıkık burunları geniş ve basık, saçları siyah, uzun ve gürdür. Medeniyetleri tarıma dayanır. Geleneksel giyecekleri erkekler için bol bir pantalon ve uzun, bol bir cekettir; kadınlar da bol bir pantalon giyer, göğüslerine eşkenar dörtgen biçiminde bir kumaş sararlar. Hasır şapkalar genellikle geniş tabanlı bir koni biçimindedir. Toprak zeminli köy evlerinin iskeleti ağaç veya bambudandır; çatı bambudan yapılır, üstü yapraklar ve hasırla örtülür. En büyük odada ataların sunağı yer alır. Vietnamlılar büyük ölçüde çin etkisinde kalmışlardır: Annam imparatorluğunun eski siyasî sistemi mutlak ve teokratik bir krallıktı; kral ülkeyi büyük ölçüde kademeleşmiş memurlar eliyle yönetirdi; geleneksel toplum ataerkil bir aile anlayışına dayanırdı (kadın çocukken babasına, evlenince kocasına, dul kalırsa oğluna itaat ederdi); dinî sistem çeşitli etkilerden (Konfuçius'çuluk, Tao'culuk, Buddha'cılık) doğmuştur. Uzakdoğu'daki büyük iktisadî ve siyasî değişiklikler sonucunda Batı ile ilişki kuran Vietnamlıların hayatı bugün büyük ölçüde değişmiştir. (L)

Vietnam Millî Kurtuluş cephesi (GÜNEY), 1960'ta Güney Vietnam'da «Ngo Dinh Diem rejimiyle savaşmak ve Güney Vietnam'ı amerikan emperyalizminden kurtarmak» için kurulan teşkilât. Katolikleri, budha'cıları ve komünistleri birleştirerek ortak bir cephe meydana getiren bir teşkilâttır. Komünistler 1962'den sonra, devrimci ve halkçı bir partide toplanmışlardır. Özellikle gerilla savaşı yapan Güney Vietnam Millî Kurtuluş cephesi 1966'dan beri askerî hareketlere girişerek amerikan kuvvetlerine ağır kayıplar verdirmiştir. (L)

VİETOR (Wilhelm), alman dilbilimcisi (Kleeberg, Hessen-Nassau 1850 - Marburg 1918). Bilimsel fonetiğin kurucularından biridir. Başlıca incelemeleri: *Elemente der Phonetik des Deutschen, Englischen und Französischen* (Almanca, İngilizce ve Fransızcanın Temel Fonetiği) [1884], *Die Aussprache des Schrifdeutschen* (Edebiyat Almancasının Telaffuzu) [1885], *Einführung in das Studium der Englischen Philologie* (İngiliz Filolojisi Öğrenimine Giriş) [1887]. (L)

VİEUSSENS (Raymond), fransız hekimi ve anatomi bilgini (Le Vigan, Quercy 1641 - Montpellier 1715). Önce Montpellier'de hekimlik yaptı, Anatomi alanındaki keşifleri birçok organa adının verilmesine yol açtı. Başlıca eserleri: *Neurologia Universalis* (Evrensel Sinir Sistemi) [1685], *Traité sur la Structure de L'Oreille* (Kulağın Yapısı Üstüne İnceleme) [1714], *Sur les Liqueurs du Corps Humain* (İnsan Vücudundaki Sıvılar Üstüne) [1715], *De la Structure et du Mouvement Naturel du Coeur* (Kalbin Yapısı ve Tabiî Hareketi Üstüne) [1515]. (L)

Vieussens büklümü, boyun sempatik sinirinin ara kordonunun, yıldız sinir düğümüne varmadan önce köprücükaltı toplardamarının etrafında meydana getirdiği halka. (L)

Vieussens halkası, kalpte kulakçıklar arası bölmenin sağ yüzündeki çıkıntı. (L)

Vieussens kapakçığı, beyincik ile beyincik üst sapları arasında bulunan ince sinir tabakası. (L)

Vieussens oval merkezi, beyin yarımkürelerinde, merkezî boz çekirdeklerin üzerinde bulunan akmadde. (Beyin kabuğuna giden veya oradan gelen sinir telleriyle bir yarımküreden ötekine geçen sinir tellerinden oluşur ve nasırlı cismi meydana getirir.) [L]

VİEUX (Damocles), haitili şair (Port-au-Prince 1876 - ay.y. 1936). Ronde okulunun en iyi şairlerinden biridir. İçten duyguları, Verlaine veya Géraldy'yi hatırlatan tatlı bir hüznü dile getirdi: *L'Aile Captive* (Tutsak Kanat) [1913 , *Dernières Floraisons* (Son Çiçeklenmeler) [1947]. (L)

Vieux-Colombier-Jacques-Copeau tiyatrosu, 1913'te Paris'te, Vieux-Colombier sokağının bir salonunda Jacques Copeau tarafından «Athénée Saint-Germain» adıyle kuruldu. Kurucusu, burada 1924'e kadar, repertuvarı, yorumu, tekniği, dekoru ve sahneye koyuşu yenilemek ve «Bulvar» tiyatrosuna karşı çıkmak amacıyle çalıştı. Jacques Copeau'nun adı tiyatroya 1961'de eklendi. (L)

VİEUX-CONDÉ, Fransa'da Nord idare bölgesinde (Valenciennes idare çevresi) komün, Escaut'nun kıyısında, kömür havzasında; 11 873 nüf. Maden kömürü. Cıvata fabrikası. Bilyalı yatak yapımı. Makine sanayii. Sepi yerleri. Ayakkabı yapımı. (L)

VİEUXTEMPS (Henri), belçikalı kemancı (Verviers 1820 - Cezayir 1881). Ch. A. de Beriot'nun öğrencisiydi. İlk konserini 1830'da Paris'te verdi, 1833'ten sonra Avrupa ve Amerika'da uzun turnelere çıktı. 1858'de, Paris'te, oda müziği konserlerinde büyük başarı kazandı. Brüksel konservatuvarında ders verdi, daha sonra Halk Konserleri orkestrasının yöneticiliğine getirildi. Keman için pek çok eser yazdı: konçertoları ve *Fantezi - kapris*'i bugün bile yeri doldurulamayacak değerde öğretici ve eğitici eserlerdir. (L)

VİFAK i. (ar. *vifâk*). *Esk.* Aynı düşünceyi taşıma, düşünce birliği, uygunluk. || Barış. (M)

VİGANO (Salvatore), italyan dansçısı ve koreografı (Napoli 1769 - Milano 1821), besteci Bocherini'nin yeğeni. Dansa çalışırken, şiir, müzik ve resimle de ilgilendi. Meslek hayatına Roma'da, kadın rolünde dans ettiği bir baleyle başladı. Madrid'e gitti, 1790'da Venedik'e döndü, dans etti ve ilk balesini düzenledi. Dansçı Maria Medina ile evlendi, birlikte Avrupa turnesine çıktılar. Beethoven, Vigano için, *Prometheus'un Yaratıkları* balesini besteledi. Vigano, daha sonra bir süre İtalya'da çalıştı; bu arada Milano'da Scala'nın bale yöneticiliğine getirildi (1813). Vigano, baleleri için klasik müzikten yararlanan ilk koreograflardan biridir. Kırkı aşkın balelerinin başlıcaları: *Dedale, Otello, Vesta Rahibesi, Titanlar.* Vigano, modern dans nazariyelerinin kurucularından sayılmaktadır. (L)

VİGARNÉ (Felipe). Bk. BIGUERNY (Philippe).

VİGÉE-LEBRUN (Louise *Elisabeth* VIGÉE), fransız kadın ressam (Paris 1755-ay. y. 1842). Bir ressamın kızıydı. 1776'da Lebrun ile evlendi. 1779'da *Marie Antoinette*'in portresini ve daha sonra yirmiden fazla resmini yaptı. Ayrıca *Kral*'ın portresini çizdi. 1789'da yurt dışına kaçtı. Roma'da prenses *Adelaide* ve *Victoria*'nın ressam *Robert*'in, Londra'da *miss Pitt*'in (en güzel eserlerinden biridir) resimlerini yaptı. Napoli'de *Paisiello Beste Yaparken*'i ve ünlü *Lady Hamilton*'u çizdi. 1802'de Fransa'ya döndü, sonra Londra'ya giderek *Galler prensi* ile *lord Byron*'ın portrelerini yaptı. Coppet'de, *Mme de Stäel*'in portresini çizdi. 1813'te dul kaldı. *Souvenirs* (Hatıralar) [1835-1837] adlı ilgi çekici bir eser bıraktı. (L)

VİGEVANO, İtalya'da şehir, Lombardia'da (Pavia ili), Ticino ovasında; 57 100 nüf. Bu tarihî şehir Visconti'lerin sarayını muhafaza eder; Ducale meydanının yapımında Leonardo da Vinci çalışmıştır. Şehir XX.yy.da, sanayi gelişmesi sayesinde kalabalıklaştı: dokuma, deri ve özellikle kauçuk sanayii şehir nüfusunun dörtte üçünü istihdam eder. Şehir, Lomellina'nın ticaret merkezidir. (L)

VİGFUSSON (Gudbrandur), izlandalı filolog (Galterdal 1827 - Oxford 1889). 1864'te R. Cleasby'nin «*İzlandaca-İngilizce Lûgat*'-ini (1874'te yayımlandı) bitirmek için İngiltere'ye yerleşti, aynı zamanda izlanda diliyle birçok metin yayımladı. İzlanda saga'ları üstüne önemli bir tez yaptı. Ayrıca *Corpus Poeticum Boreale* (1883) adlı bir eser yazdı. (L)

VİGİL i. (lat. *vigere,* güçlü'den). Roma'da gece bekçisi. || Geceleri kapalı yerleri gözlemekte görevli kimse.

— ANSİKL. *Vigil* teşkilâtı, yangınlarla mücadele etmek ve geceleyin şehrin güvenliğini sağlamak amacıyle Augustus tarafından kuruldu. Vigiller, azatlılar arasından toplanır ve *vigil kumandanlığı* emrine verilirlerdi. Vigil kumandanının, kundakçıları ve hırsızları yargılama yetkisi de vardı. Sekiz bölüğe ayrılan vigil'lerin Roma'da birkaç muhafız birliğinden başka yedi kışlası vardı. Bu kışlalardan birincisi via Lata yakınında (Balestra sarayının altında), XVI. yy.da yapılan kazılarda ortaya çıkarıldı. (L)

VİGİLİUS (Roma V. yy. sonu - Syracusa 555), papa (537 - 555). Babasının konsül olduğu sanılır. Başdiyakos oldu, Bonifacius II'nin papalığı (530-532) sırasında papalığa göz dikti. Silverius zamanında (536) Belisarius'un yardımıyle amacına ulaştı, fakat ancak Silverius'un ölümünden sonra (537) papa olarak tanındı. Tres Capituli tartışmasında açıklıktan uzak bir rol oynadı; 8 yıl İstanbul'da yaşadı ve Roma'ya dönerken öldü. (L)

VİGİNTİVİR i. (lat. *viginti,* yirmi ve *vir,* kişi'den). Rom. tar. Yirmi üyeli bir komisyonun magistratusu larından her biri. (Vigintivir'ler arasında Sezar'ın toprak kanununun [M. Ö. 59] uygulamakla görevli magistratuslar ve M.S. 238'de, Gordianus'lar devrinde, imparatorlukta düzeni yeniden kurmak amacıyle iş başına getirilen *vigintiviri republicae curandae*'ler sayılabilir.) Aynı ad, Augustus devrinden itibaren, aşağı dereceli magistratuslara da verildi. (L)

VİGLA veya **VİGLE** i. (ital. *vegliare,* uyanık kalmak > *veglia,* bekçi, nöbetçi'den). Denizc. Bazı gemilerin pruva direkleri üzerindeki nöbet barınağı. (*Karga yuvası* da denir.) || Dalyan gözcülerinin beklemeleri için kuvvetlice çakılmış bir dalyan direği üzerine kurulmuş gözetleme yeri. (M)

VİGNA i. Sıcak bölgelerde yetişen fasulye çeşidi. (Fasulyegillerden.)

— ANSİKL. *Vigna*'lar Asya, Amerika ve Afrika'nın tropikal bölgelerinde yetişen, almaşık yapraklı, sarılgan veya sürüngen gövdeli otsu bitkilerdir. Fasulye, börülce ve voandzeia'ya yakın olan bu bitkinin çiçekleri yaprakların koltuğundan çıkar, sarı veya kırmızı olur; çiçeklerin yerinde gelişen badıçların içinde yenebilen taneler bulunur. *Vigna catjang* sıcak bölgelerde çok yaygındır, Güney Avrupa'da da yetiştirilir. *Vigna Sinensis* (börülce, çin börülcesi, brezilya bezelyesi, kara göbekli fasulye, cowpea) en çok yetiştirilen türüdür; yem bitkisi olarak yetiştirildiği gibi, taneleri veya hem tanesi, hem de badıçları (fasulye gibi) yetiştirilir. (L)

«Mme VIGEE-LEBRUN ve kızı»
kendi eseri (detay)
Louvre müzesi, Paris

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

Jean VİGO «A Propos de Nice»te

Urnes kilisesinin kapısı (detay)

VİGNA (Pietro DELLA). Bk. DELLA VİGNA (Pietro).

Vignal hücreleri. Dokubil. Sinir sisteminin gelişmesine ilişkin araştırmalar sırasında fransız hekimi *Vignal* tarafından iyice incelenen hücreler. Bunlar embriyondaki çok hareketli bağdokusu elemanlarıdır, birçok evrim aşaması geçirdikten sonra sinirlerin miyelin kılıfını meydana getirirler. (L)

VİGNE (DE), belçikalı sanatçı ailesi: — IGNACE (Gand 1767 - ay.y. 1849'a doğr.), dekoratif resimler yaptı; — oğlu FÉLIX (Gand 1806 - ay. y. 1862), arkeolog ve ressamdır. Başlıca eserleri: *Kadının Üç Çağı, Ortaçağda bir Panayır* (Gand), *Şerbetçiotu Hasadı* (Anvers), *Pazar Sabahı* (Brüksel). Ayrıca *Vade-mecum du Beintre* (Ressamın Cep Kitabı), *Recherches Historiques sur les Costumes du Moyen Age* (Ortaçağ Giyecekleri Üstüne Tarihî Araştırmalar) adlı iki kitap yayımladı; —PIERRE (Gand 1812 - ay.y. 1877), Felix'in kardeşi, Gand Adalet sarayıyle *Artevelde Anıtı*'nı heykellerle süsledi; —PAUL (Gand 1843 - Evere 1901), Pierre'nin oğlu, 1869 Roma heykel ödülünü aldı: *Mükâfatlandırılan Sanat*'ı (Brüksel müzesinin kapısında) ve *Cominck ile Breydel Anıtı*'nı (Brugge) yaptı. (L)

VİGNEMALE, Orta Pirenelerde dağ (3 298 m), Cauterets'nin güneyinde, Fransa-İspanya sınırındaki dağların en yüksek noktasıdır. Vignemale, en yükseği Pique Longue olan birkaç tepeyi kapsar. (L)

VİGNOBLE, Fransız Jürası'nın batı kenarı, Lons-le-Saunier ile Loue vâdisi arasında. Vignoble bir tepeler bölgesi yanında yükselen sarplıklardan meydana gelir. Güneybatıdan kuzeydoğuya uzanan bütünün yükseltisi 700-800 m'yi bulur; sarp yamaçlarla sona eren vâdiciklerle yarılıdır. Şarapçılık. Bıçkıhaneler, çimento fabrikaları. Triyas tabakalarından kaya tuzu çıkarılır. (L)

VİGNOLA, İtalya'da komün, Emilia'da (Modena ili), Panaro'nun kıyısında; 15 500 nüf. XV. yy.dan kalma kale. Şarapçılık. Dokuma sanayii. Kâğıt fabrikaları. (L)

VİGNOLA (Iacopo BAROZZI, **il** — denir), italyan mimarı ve nazariyecisi (Vignola 1507 - Roma 1573). Bologna'da öğrenim gördü, San Petronio'nun cephesinde çalıştı. 1541'de Primaticcio'nun iki yıl için Fransa'ya götürdüğü Vignola, özellikle Fontainebleau'nun bahçesine konacak heykellerin dökümüyle uğraştı. İtalya'ya dönüşünde Bologna'da bir süre kaldıktan sonra (1543 - 1550), Roma'ya giderek Sant'Andrea kilisesini yaptı (1554). 1559 - 1564 Arasında Caprarola'da beşgen kale planını kullanarak Farnesi villasını inşa etti, Palatium'un bahçesinde çalıştı ve Piacenza'da bir saraya başladı (yarım kaldı). Bologna'da 1565'te Banchi'lerin sarayını inşa etti. 1562'de Vitruvius'tan ilham alarak Regola delli cinque Ordini d'Architettura (*Mimarlığın Beş Tarzının İncelemesi*) adlı bir eser yayımladı. Bu klasik ve özenticilik aleyhtarı anlayış içinde Gesu kilisesini (Roma) yaptı (1565); sonradan yapılan eklemelerle (esas yüz ve iç süslemeler) kilisenin ilk anlayışı değişti. Ölümünden sonra bitirilen Lante villasının (Viterbo yakınında Bagnaia'da) planlarını çizdi. (L)

VİGNOLES (Charles Blacker), ingiliz mühendisi (Woodbrook, İrlanda 1793-Hythe, Hampshire 1875). Önce, Napolyon'a karşı girişilen savaşlarda subay olarak çarpıştı; sonra Avrupa, Amerika ve Rusya'da birçok demiryolu yapımına katıldı. İngiliz sivil mühendisler birliğinin başkanlığına seçildi ve amerikalı Robert Stevens'ın buluşu olan tabanlı ray profilini İngiltere'de uyguladı; o zamandan beri bu ray tipi, yanlış olarak Vignoles'un adıyle anılır. (L)

VİGNON, fransız ressam ailesi. —CLAUDE. *Büyük* denir (Tours 1593 - Paris 1670). Roma'da Caravaggio'nun etkisinde kaldı ve *Cana'nın Düğünü* adlı tabloyu yaptı. Bir süre İspanya'da yaşadı. Roma'ya döndü ve Fransa kralı hesabına sanat eserleri satın aldı. Paris'e yerleşti ve 1651'den sonra Krallık Resim akademisinde ders verdi. Din veya eskiçağ sahnelerini temsil eden tabloların bazıları Delacroix'nın üslûp ve renklerini müjdeler. — Büyük oğlu CLAUDE FRANÇOIS (Paris 1633-ay.y. 1703), Versailles'ın dekorasyonunda çalıştı. —PHILIPPE (Paris 1638-ay.y. 1701), öncekinin kardeşi daha çok portreler yaptı: *Buyster'in Portresi* (Louvre). [L]

VİGNON (Victor), fransız ressamı (Villers-Cotterêts 1847 - Meulan 1909). Corot'nun etkisi altında izlenimci üslûpta Paris dolaylarından, özellikle Nesles - la-Vallée'den peyzajlar yaptı. (L)

VİGNY (Alfred DE, — kontu), fransız yazarı (Loches 1797 - Paris 1863), bir denizci ve asker ailesindendir, 1814'te kral sarayının Jandarma birliğinde asteğmen oldu; 1816'da jandarma bölükleri kaldırılınca kralın Piyade Muhafızları birliğine verildi, sonra 1823'te yüzbaşı rütbesiyle Strasbourg'da 55. Alaya gönderildi. Aynı yıl alayıyle birlikte Pirenelere gitti. Otuz yaşındayken sivil hayata döndü (1827). Paris'te daha 1820 ve 1823'te aralarına karışmış olduğu romantiklerin toplantılarına katılmağa başladı. 1822'de ilk şiirlerini *(Poemes)*, 1824'te *Eloa ou la Soeur des Anges'i* (Eloa veya Meleklerin Kızkardeşi) yayımladı. *Poèmes Antiques et Modernes* (Eski ve Yeni Şiirler) [1826] adlı kitabı, konusu İncil'den alınma şiirleri (*Moise* [Musa], *Le Déluge* [Tufan]) ve trubadurların tarzında şiirleri (*La Neige* [Kar], *Le Cor* [Boru]) kapsıyordu. Kitaba 1829'da birçok yeni şiir, 1837'de *Paris* (1831) ve *Le Amants de Montmorency* (Montmorency Âşıkları) [1832] adlı şiirleri ekledi. Daha askerlikten ayrıldığı sırada nesir eserler yazmağa başlayan Vigny, tarihî romanı olan *Cing-Mars*'ın kazandığı başarı üzerine iki büyük tezli eser verdi: şairlerin acı kaderini ele aldığı *Stello* (1832) ve *Askerliğin Kulluğu ve Büyüklüğü* (Servitude et Grandeur Militaire) [1835]. Bu arada tiyatro oyunları da yazdı: Shakespeare'den manzum olarak *Othello* (1829'da oynandı), *Venedik Taciri* (Marchand de Venise) [oynanmadı]; nesir dram *La Maréchale d'Ancre* (Mareşal d'Ancre'ın Karısı), *Quitte pour la Peur* (Korktuğunla Kal) [1833] ve özellikle *Chatterton* (1835). 1837'den sonra (annesinin öldüğü ve 1831'den beri sevgilisi olan Marie Dorval ile ayrıldığı tarih) büyük bir hayal kırıklığına kapılan Vigny, yavaş yavaş edebiyat çevrelerinden uzaklaşarak kendini yalnız şiire verdi. Düzensiz aralarla *Revue des deux Mondes* dergisinde birkaç büyük şiir yayımladı (*La Sauvage* [Vahşi Kız]; *La Mort du Loup* [Kurdun Ölümü]; *La Flûte* [Flüt], 1843; *La Maison du Berger* [Çobanın Evi]; *Le Mont des Oliviers* [Zeytin Dağı] 1844), *La Bouteille à la Mer* [Denize Atılan Şişe], 1854). Bir mide kanserinden büyük acılar çekerek öldü. 1864'te L. de Ratisbonne tarafından *Les Destinées* (Alın Yazıları) adı altında yayımlanan şiir kitabı, 1843 - 1844'te yazdığı altı şiiri, 15 ocak 1864'te yayımlanan *La Colère de Samson*'u (Samson'un Öfkesi) ve dört yeni şiiri kapsıyordu. 1867'de yayımlanmış olan *Journal d'un Poète* (Bir Şairin Günlüğü) 1948'de tekrar basıldı. (L)

VİGO, İspanya'da şehir, Galicia'da (Pontevedra ili), Atlas okyanusuna açılan bir ria'nın kıyısında; 144 900 nüf. Okyanusaşırı ticaret limanı. Sardalya avcılığı. Konserve sanayii. Otomobil yapımı.

— Eczc. *Vigo yakısı*, içinde yüzde 18 oranında civa bulunan yakı. (L)

VİGO (Jean), fransız filim yapımcısı (Paris 1905 - ay.y. 1934). Kısa süren hayatı boyunca en yetenekli fransız yönetmenleri arasında yer aldı. Babası Miguel Almereyda'nın etkisiyle oldukça anarşist bir hayat görüşünü benimsedi ve antikonformist filimler yaptı. Önce iki belgesel filim çevirdi: *A Propos de Nice* (Nice Hakkında) [1930] ve *Taris* (1931). 1932'de ilk büyük filmini yaptı: *Hal ve Gidiş Sıfır* (Zero de Conduite). Son filmi *Atalanta, Gelip Geçen Çatana*'dır (Atalante) [1934]. Jean Vigo, eserleriyle olduğu kadar sinema anlayışıyle de birçok yönetmeni etkilemiştir. (L)

VİGON SUERODİAZ (Juan), ispanyol generali (Colunga, Asturias 1880 - Madrid 1955). Alfonso XIII'ün yaveri oldu. 1931'de cumhuriyet idaresi kurulunca emekliye ayrıldı. 1936'da Franco ile birleşmek için Amerika'dan döndü, iç savaş çarpışmalarına katıldı ve savaş bitinceye kadar bu ordunun genel kurmayını yönetti. Daha sonra Franco'nun en çok değer verdiği danışmanlarından biri oldu; 1946'da Harp okulu müdürlüğüne getirildi. 1953 İspanyol - Amerikan askerî antlaşmalarının yapılmasına önayak oldu. *İspanyol Askerlik Ruhu* adlı bir eser yazdı. (L)

VİGOUROUX (Fulcran), fransız Kutsal Kitap yorumcusu (Nant, Aveyron 1837 - Issy - les - Moulineaux 1915). Saint - Sulpice tarikatına girdi, 1868'de Saint-Sulpice papaz okulunda Kutsal Kitap üstüne dersler verdi ve İbranîce okuttu. Birçok eser yayımladı. (L)

VİHARA i. Özellikle «bir buddha'cı topluluğa ayrılan manastır» anlamında sanskritçe kelime. (Hindistan'da, birçok vihara, eski zamanda, tabiî mağaraların içerlerine kurulmuştur; bunların bazıları yapma mağaralardır [Acanta mağaraları]. Vihara'larda resim ve heykel sanatının şaheserleri vardır.) [L]

VİHUELA i. (halk. lat. *vitula*'dan). Müz. Lavta ve gitarla aynı aileden telleri çekilip bırakılarak ses veren ispanyol çalgısı. (L)

VİJAYAVADA veya **VİCASAVADA** veya **BEZVADA**, Hindistan'da şehir (Andhra Pradeş), Kistna'nın geleneksel geçit yerlerinden birinde kurulmuştur; 230 400 nüf. Hinduların ve buddha'cıların hac merkezi olan şehirde kısa süre önce sanayi büyük ölçüde gelişmiştir: Kistna üzerinde bir baraj yapılmasından sonra çelik, makine ve kimyasal madde fabrikaları kuruldu. (L)

VİKA i. (ar. *vikā'*). *Esk.* Cinsî birleşme. (*Eşanl.* CİMA.) || Savaş. (M)

VİKAR i. («başkan yardımcısı» anlamında lat. *vicarius*'dan). Tar. Germen hukukunda, bir çeşit kral vekili ve bir bölgeyi yöneten görevli.

— ANSİKL. İmparatorluk *vikar*'ları, imparator tarafından tayin edilirdi. Bu vikarlar, mahallî yöneticileri denetlerler ve hattâ onların yerine geçerek özellikle İtalya'ya gönderilirlerdi. Makamları çokluk miras yoluyle geçerdi. İmparatorun ölümünde, yeni seçime kadar, bir imparatorluk vikarı seçilirdi; yerleşen geleneğe göre, Ren palatin kontu Germania, Galya için, Bourgogne krallığı için, Saksonya dükü de sakson hukukuna bağlı ülkeler için seçilirdi. (L)

VİKARYANS i. (fr. *vicariance*). Fizyol. Bir organ yetersiz hale geldiğinde başka bir organın aynı görevi üzerine alması. (Meselâ, böbrek yetersiz olduğu zaman mide ve bağırsak mukozası kusma ve ishalle onun görevini yapmağa çalışır.) [L]

VİKAYE i. (ar. *vikāye*). *Esk.* Koruma, gözetme, himaye, esirgeme. || [Hastalık için] Önleyici tedbir alma, önünü alma, yayılmasını veya ilerlemesini önleme. || *Vikaye etmek*, korumak. Hastalığı önlemek. || *Vikaye(t)-i namus*, namusunu koruma.

— Gram. *Esk. Vikaye harfi*, kaynaştırma harfi, yardımcı ses. (M)

VİKİNGLER, VIII. yy.ın sonundan XI. yy.ın başına kadar birçok deniz seferine çıkan iskandinav savaşçıları, denizcileri ve tacirleri. Doğuya doğru Varyaglar, güneye doğru Normanlar diye tanınırlar. Batı'da Feroe'lerde, Shetland'larda, Kuzey İskoçya'da, İngiltere'nin Yorkshire kıyılarında, İrlanda'nın Dublin bölgesinde, İzlanda'da, Grönland'ın güneyinde koloniler kurdular. Amerika'da Labrador kıyısına kadar ulaştıkları sanılır.

İskandinav arkeologları, Vikinglerin ticaret (köle, kürk, mors dişi ve deniz gergedanı karşılığında lüks eşya mübadelesi) uğrağı olarak kullandıkları pazar-şehir'lerin kalıntılarını ortaya çıkardılar. Bunların en önemlisi Hedeby, 800-1050 arasında kuzeyin ticaret merkeziydi (mezar ve sur kalıntıları). Hedeby'den geçen başlıca ticaret yollarından birinin sona erdiği Birka'da (İsveç'te Malaren gölünde bir adada) birçok silâh ve para bulundu.

Danimarka'da, bin yıl kadar önce Roskilde fiyordunun ağzını tıkamak için batırılan viking gemileri ortaya çıkarıldı (1962) ve o güne kadar varlığı yalnız metinlerden bilinen nakliye gemileri (*knarr*) bulundu.

Foto. Cinématèque française, Giraudon (LAROUSSE)

Norveç'te iki büyük ticaret merkezi, Friz'lilerle iş yapan Bjarköy (Lofoten'in kuzeyi) ve Oslo fiyordunda Shiringssal idi. XII. yy. sonunda ve XIII. yy.da kaleme alınan saga'lar, Viking'lerin özellikle Batı'ya doğru giriştikleri seferlerden sık sık söz eder. Seferden dönen Vikingler, çiftliklerinde, kölelerinin arasında birer efendi hayatı yaşar, saray ozanlarının (skalde'ler) destanlarını dinlerlerdi.

Vikingler, ağaçtan yaptıkları heykellere, geometrik barbar dekorasyonuna figüratif üslûbu eklediler. Gemi pruvalarını ejderha (dragon) başlarıyle süslediler. Haliçlere girmeğe elverişli, dipleri düz, güverteli, uzun sandallara, bu sebepten *drakkar* adı verilmişti. Norveç'te ortaya çıkarılan bir drakkar, bugün Oslo'da Bygdöt müzesindedir. Ayrıca viking sanatında, dekoratif bir üslûpla, üzerine yazılar kazılmış taşlar da önemlidir. İsveç'te, Eskilstuna yakınındaki Ramsund taşı, Sigurd efsanesini (XI. yy. ortaları) canlandıran sahnelerle süslüdür. Böylece, çoğunlukla basit yağmacılar sayılan Vikinglerin, batı sanati Karolenj hanedanının yıkılmasıyle duraksadığı sırada, keşif seyahatlerinde, ticarette ve sanatta önemli rol oynadıkları anlaşılmaktadır; bu sebeple o devre «Viking devri» (VIII. yy. sonu - XI. yy. başı) denir. Bu devir, Batı Avrupa'da güçlü devletlerin yeniden ortaya çıkması ve IX. ve X. yy.da küçük ilkel viking krallıklarının Fransa ve İngiltere'yi örnek alarak tek bir krallık halinde birleşmesiyle son bulur. Bu krallıkların ilk örnekleri Harald I Harfager devrinde Norveç, Harald II Blatand devrinde de Danimarka'dır. Bk. NORMANLAR ve İSKANDİNAVYA *haritası*. (L)

VİKELAS (Dimitrios), yunan şairi ve tarihçisi (Hermupolis, Şira 1835 - Atina 1908). Eserleri: *Lukis Laras* (1879), *Stikhoi* (Mısralar) [1862], *Peri Byzantinon* (Bizanslılar Üstüne) [1847], *Apo Nikopoleos ets Olympian* (Niğbolu'dan Olympia'ya) [1886], *Dialekseis kai Anamniseis* (Sohbetler ve Hatıralar) [1893], *İ Suidia* (İsveç) [1904], *Gynaikeia Agogi* (Kadın Eğitimi) [1904], *İ zoi Mu* (Hayatım) v.d. (M)

VİKONT i. (fr. *vicomte*). Konttan bir derece aşağı olan, kontun küçük oğlu ile torunlarına verilen soyluluk unvanı. (L)

VİKONTES i. (fr. *vicomtesse*). Bir vikontun karısı. || Bir vikontluğa sahip kadın. (M)

VİKOVA-KUNETİCKA (Bozena), çek romancısı (Pardubice 1862 - Liboçany 1934). Roman ve tiyatro oyunlarında kadınların hürriyeti davasını savundu. Romanları: *Medricka* (1897), *Vzpoura* (İsyan) [1901], *Pan* (Efendi) [1905]. (L)

VİKTORİA (Adelaide Maria Luise), Almanya imparatoriçesi (Londra 1840 - Friedrichshof şatosu, Kronberg yakınları 1901). İngiltere kraliçesi Victoria'nın kızı, sonradan imparator Friedrich III adıyle tahta çıkan (1888) Prusya veliahdı Friedrich ile evlendi (ocak 1858). Liberalizmi yüzünden hem Bismarck'a, hem de oğlu Wilhelm II'ye karşı çıktıysa da, oğlu Fransa ile bir yakınlaşma denemesinde annesinin aracılığından faydalandı (1891). [L]

VİKTORİT i. (fr. *victorite*). Miner. Göktaşlarında bulunan enstatit çeşidi silikat. (L)

VİKUNYA i. (kişua dilinden bozma isp. k.). Lama türü.

— ANSİKL. *Vikunya* (*Lama vicugna*) Peru, Ekvador ve Bolivya'da yüksek dağlarda yaşar; lamaların en küçüğüdür (koyun kadar); kılları, ipeği ve yünü andıracak şekilde çok incedir. Üst tarafı kırmızı, sarı, alt tarafı beyaz olan postu çok değerlidir. Bu lama türüne 4 000 m'den aşağılarda asla rastlanmaz. Avlanması yasaklanarak sıkı kurallara bağlanmıştır. (L)

VİLÂ i. (ar. *vely*'den *vilâ*). *Esk.* Birbirinin ardından gelme. || Ahbaplık, dostluk, yakınlık. (M)

VİLA CABRAL, Kuzey Mozambik'te kasaba, Nyassa idare bölümünün merkezi; 3 000 nüf. Ticaret merkezi. (L)

VİLÂD i. (ar. *vilâd*). *Esk.* Doğurma. (M)

VİLA DE JOAO BELO, Mozambik'te şehir, Gaza idare bölümünün merkezi, Limpopo ırmağının kıyısında, ırmağın ağzı yakınında; 3 000 nüf. Küçük liman. (L)

VİLÂDET veya **VELÂDET** i. (ar. *vilâdet*). *Esk.* Doğma, dünyaya gelme, doğuş, doğum. || *Vilâdet-i hümayun*, padişahın doğumu. || *Tarih-i vilâdet*, doğum tarihi. (M)

VİLÂDÎ sıf. (ar. *vilâd*'dan *vilâdî*). *Esk.* Anadan doğma, doğuştan olan.

◆ **Vilâdiye** sıf. *Esk.* Vilâdî'nin dişili. (M)

VİLA DO CONDE, Portekiz'de (Porto idare bölümü) şehir, Ave'nin ağzında; 11 300 nüf. Dokuma sanayii. Tersaneler. Kumsal. (L)

VİLA FONTES, Mozambik'te (Manica ve Sofala idare bölümü) yer. Zambezi'nin kıyısında. Demiryolu merkezi. (L)

VİLAGOS, Romanya'daki Şiria şehrinin macarca adı; 13 ağustos 1849'da Kossuth kumandasındaki Macarlar Ruslara burada yenildi. (L)

VİLAİNE (LA), Fransa'da Bretagne'da kıyı ırmağı; 225 km. Irmak, Juvigné (Mayenne) tepelerinden doğar, önce Petite Vilaine'i, sonra Rennes'de İlle'i alır (sağ kıyı), Redon'dan geçer ve Brest'te Nantes kanalı tarafından aşılır. Ortalama debisi 91 m³/sn'dir; ama Vilaine zaman zaman taşkınlara yol açar. Rennes'in yukarısında Cesson köprüsünden ağzına kadar, yani 143 km'si sefere elverişlidir. (L)

VİLAMANİNİT i. (fr. *villamaninite*). Miner. Nikel, kobalt ve demir kapsayan tabiî bakır sülfoselenyür. (L)

VİLA NOVA DE GAİA, Portekiz'de (Porto idare bölümü) şehir, Duero'nun sol kıyısında; 38 000 nüf. Altoduero şaraplarının ticaret merkezi. (L)

VİLÂPERVER bls. sıf. (ar. *vilâ* ve fars. *perver*'den *vilâ-perver*). *Esk.* Dost olan, yakınlık gösteren. (M)

VİLA PERY, Mozambik'te (Manica ve Sofala idare bölümü) yer, Beira demiryolu üzerinde. Ticaret merkezi. Hidroelektrik santral. (L)

VİLAR (Jean), fransız tiyatro oyuncusu ve sahneye koyucu (Sète 1912), Dulin'in öğrencisi. Strindberg'in *La Danse de Mort* (Ölüm Dansı) [1945] ve T. S. Eliot'un oyunlarını başarıyle sahneye koydu ve oynadı. 1951'den 1963'e kadar Théâtre National Populaire'i yönetti, bu topluluğa fransız (*Cid, Cimri, Don Juan, Ruy Blas* v.b.) veya yabancı klasikleri (*Richard II, Hamburg Prensi*) ve Brecht O'Casey v.b. çağdaş yabancı oyun yazarlarının eserlerini sahneye koydu. (L)

VİLA REAL, Portekiz'de şehir, Tras os Montes'de, idare bölümü merkezi, serra do Marao'nun eteğinde; 10 300 nüf. Bu eski şehirde derebeylik çağından kalma birçok ev vardır. — *Vila Real idare bölümü*, 325 500 nüf. (L)

VİLA REAL DE SANTA ANTONİO, Portekiz'de şehir, Algarve'de (Faro idare bölümü), Guadiana'nın halici kıyısında; 10 000 nüf. Ton avcılığı. Konservecilik. (L)

VİLÂYAT çoğl. i. (ar. *vilâyet*'ten *vilâyât*). *Esk.* Vilâyetler, iller.

— İda. *Esk. Vilâyatı selâse*, XX. yy. başlarında Osmanlı imparatorluğunun Rumeli'de bulunan *Selânik, Manastır* ve *Kosova* vilâyetlerine verilen ad. (XX. yy. başında Makedonya bölgesi, Türklerin elindeydi. Selânik, Manastır ve Kosova vilâyetlerinin meydana getirdiği bu bölgede 4 milyon kişi yaşıyordu. Vilâyatı selâse, 15 sancağa bölünmüştü. Bugün bu sancakların 4 tanesi Yunanistan'da, 9'u Yugoslavya'da, 2'si Arnavutluk sınırları içindedir.) || *Vilâyatı sitte*, Osmanlı devletinde Erzurum, Van, Harput (Mamuretül-Aziz), Sıvas, Bitlis ve Diyarbakır'ı içine alan altı vilâyete verilen genel ad. (Vilâyâtı sitte, özellikle 1878 Berlin antlaşmasındaki bazı hükümler dolayısıyle önem kazandı. Bu antlaşmanın 61. maddesi gereğince, Rusların ve Batılı devletlerin baskısı sonucu, bu altı vilâyette Ermeniler lehine ıslahat yapılacaktı. Abdülhamid II, yapılacak ıslahatın, Doğu Anadolu'nun Osmanlı devletinden ayrılmasıyle sonuçlanacağını düşündüğü için bütün baskılara rağmen vilâyâtı sittede istenilen ıslahatı yapmadı. Ayrıca, bu altı vilâyeti meydana getiren 20 sancağın hiç birinde ermeniler çoğunlukta değildi.) [M]

Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye cemiyeti (Doğu İlleri Millî Hakları Koruma derneği), Mondros mütarekesi (30 ekim 1918) sonunda, Türkiye'nin kurtuluşu için İstanbul'da kurulan cemiyet. Amacı, Doğu illerindeki bütün halkın dinî ve siyasî haklarının gelişmesini sağlayacak yollara başvurmak, bu illerdeki müslüman halkın tarihî ve millî haklarını savunmak, Türkler ve azınlıklar arasındaki anlaşmazlıkları kaldırmak, iyi bağların kuvvetlenmesine çaba göstermek, doğuda savaştan meydana gelen yoksulluk ve yıkımları elden geldiği kadar gidermekti. Cemiyetin Doğu Anadolu'daki Erzurum şubesi, bu meseleleri çözümlemek üzere, göç etmemek, bilimsel, iktisadî ve dinî teşkilâtlanmayı sağlamak, herhangi bir saldırıya karşı birlikte savunmak gibi kararlar aldı. Doğudaki müslüman halkın haklarını savunmak için *Le Pays* (Yurt) adlı Fransızca bir gazete yayımladı. Avrupa kamuoyuna, İtilâf devletleri kabinelerine ve devlet adamlarına muhtıralar gönderdi. Erzurum şubesi, bir kongre toplamağa karar verdi. Bu sırada Erzurum'a gelen Mustafa Kemal, 23 temmuz 1919'da açılan kongreye başkan seçildi; kongrede, Millî Mücadelenin esasları tespit edildi. 4 - 11 Eylül 1919'da ikinci kongre Sıvas'ta yapıldı; öteki kurtuluş cemiyetleriyle birleştirilerek *Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk cemiyeti* adını aldı. (M)

VİLÂYET i. (ar. *vilâyet*). İl: *Cenub vilâyetlerinden birinde bulduğum bir eski arkadaş beni çiftliğine götürmüştü* (R. N. Güntekin). || Valinin görev yaptığı bina: *Vilâyetin büyük bir memuru şu cevabı verdi* (R. N. Güntekin). || — *Esk.* Valilik, valinin görev ve sıfatı. || Bir şeyi ele geçirme ve elde tutma yetkisi. Bk. VELÂYET.

— Ask. tar. *Vilâyet askeri*. Bk. EYALET *askeri*.

— İda. Bk. İL.

◆ **Vilâyetli** sıf. *Esk.* Aynı ilin ahalisinden olan (kimse), hemşehri. (M)

VİLÂYETİ HABEŞ. Bk. HABEŞ *eyaleti*.

VİLDAN çoğl. i. (ar. *velîd*'den *vildân*). *Esk.* Yeni doğmuş olan çocuklar. || Kullar, köleler. || Erkek ve kadın adı. (M)

VİLDRAC (Charles MESSAGER, **Charles** — denir), fransız yazarı (Paris 1882 - Saint-Tropez 1971). 1906'da, kayınbiraderi Georges Duhamel ile birlikte Abbaye topluluğunu kurdu ve birçok şiir ve tenkit eseri yayımladı. 1920'de tiyatro eserleri yazmağa başladı; *Le Paquebot «Tenacity»* («Tenacity») Gemisi), sonra *Michel Auclair*, *Le Pèlerin* (Hacı) [1922], *Madame Béliard* (1925), *Le Jardinler de Samos* (Sisam'lı Bahçıvan) [1932], *Trois Mois de Prison* (Hapishanede Üç Ay) [1934]. 1961'de *Dommages de Guerre*'i (Savaşın Zararları) yazdı. Ama başlıca eseri XX. yy.daki aşk konulu tiyatro eserlerinin şaheseri sayılan *La Brouille*'dur (Dargınlık) [1930]. Vildrac ayrıca şiir kitapları yayımladı ve hatıralarını *D'après l'Echo* (Yankıya Göre) [1949] adlı kitapta topladı. (L)

VİLHJALMSSON (Thor), izlandalı yazar (Edinburg 1925). Reykjavik latin okulunda ve İzlanda üniversitesinde öğrenim gördükten sonra çeşitli mesleklere (rehber, balıkçı, kütüphane memuru) girdi. Hayatı ve seyahatleriyle ilgili hatıraları hikâyelerine, romanlarına ve denemelerine ilham kaynağı olur: *İnsan Daima Yalnızdır* (1950), *Bir Adamın Günleri* (1954), *Bir Su Damlasının Yansıttığı Çehreler* (1957), *Toz Üstünde Yağmur* (1960). [L]

VİLKİTSKİY boğazı, Severnaya Zemlya takımadalarını Çeliyuskin burnundan ayıran boğaz. Orta Sibirya'da (S.S.C.B.). — Obi'nin halicinin kuzeyinde aynı adlı küçük bir ada vardır. (L)

VİLLA i. («kır evi» anlamında lat. k.). Deniz kenarı, kaplıca v.b. bir sayfiye yerinde yapılan ve dinlenmek için kullanılan ev: *Mevsim için kiralık villa.*

— ANSİKL. Romalılarda *villa* kelimesi çok ayrı anlamlarda kullanılırdı. *Villa rustica* ve *villa urbana* aynı bina bütünü içinde

VİKTORİA
almanya imparatoriçesi

Jean VİLAR
«Lorenzaccio»da
kardinal Cibo rolünde

Foto. Elliot et Fry. Lipnitzki (LAROUSSE)

bulunabilirdi. Birincisi bir çiftliğin bütün ihtiyaçlarını karşılıyabilecek nitelikteydi. İkincisi bir eğlence yeriydi. Galya-roma villası, Roma *domus*'undan pek farklı değildir; sadece, peristilli değil de revaklı veya koridorludur.

Merovenjler devrinde villa kelimesi fetihçi krallıkların birbiri ardınca ele geçirdikleri beyliklere verilen addı (Clichy, Chelles, Vitry). Karolenjler devrinde villa, «köy işletmesi» anlamında kullanıldı. Antik dönemde olduğu gibi «eğlence yeri» anlamında sadece İtalya'da kullanılıyordu. (L)

VİLLA BENS. Bk. TARFAYA.

VİLLABRUZZİ, esk. **Villagio Duca degli Abruzzi,** Somali'de şehir, Mogadişu'nun kuzeybatısında; 16 000 nüf. Sulama ile tarım yapılan bir bölgede tarım (şekerkamışı, pamuk) kolonisi. (L)

VİLLACARİLLO, İspanya'da şehir, Andalucia'da (Jaen ili), Guadalquivir ile Guadalamar'ın arasında; 15 700 nüf. (L)

VİLLACH, Avusturya'da (Kärnten Karintiya) şehir, Gail ile Drava'nın kavşağında; 33 000 nüf. XV. yy.dan kalma kilise. XVI. yy.dan kalma hükûmet konağı. Önemli demiryolu kavşağı ve sanayi merkezi: demir - çelik sanayii, metalürji, selüloz, boyalar. Biraz güneyinde *Warmbab Villach* maden suyu kaynağı.

— Tar. Mamberg piskoposlarının olan Villach, 1759'da Avusturya'ya satıldı. Ortaçağda, Venedik ile Almanya arasındaki yol üzerinde önemli bir ticaret yeriydi. Osmanlılar, daha Musa Çelebi zamanında Karintiya'ya bir akın yaptılar (1411). 1480'de yeni bir akın yapıldı. 1492'de Alman imparatoru Maximillian Osmanlıları burada yendi (1492). [LM]

VİLLACİDRO, İtalya'da komün, Sardinya'da (Cagliari ili), Iglesiente'de; 11 300 nüf. Bağlar ve meyve bahçeleriyle örtülü bir bölgenin ortasında bulunan şehir, Cambidano'ya hâkimdir. Likör fabrikası. (L)

VİLLAESPESA (Francisco), ispanyol yazarı (Laujar, Almeria 1877 - Madrid 1936). *İntimidades* (İçtenlikler) [1898], *Rapsodias* (Rapsodiler) [1905] adlı şiirlerinin akıcı ve rahat anlatımında J. Zorilla'nın etkisi görülür. *Dona Maria de Padilla* (1913), *El Rey Galaor* (Kral Galaor) [1915] adlı dramlarının konusunu ülkesinin tarihinden aldı. (L)

VİLLAFRANCA DE LOS BARROS, İspanya'da şehir, Estremadura'da (Badajoz ili), Sierra Morena'nın kuzeyinde; 15 450 nüf. Verimli bir tarım alanı olan küçük bir ovanın ortasında ticaret merkezi. (L)

VİLLAFRANCA DEL PANADES, İspanya'da şehir, Katalonya'da (Barcelona ili), Panades'in iç kısmındaki ovanın ortasında; 12 000 nüf. Yünlü kumaşlar. Tarım pazarı. XIV. yy.dan kalma kilise. Gotik üslûbunda kilise. Eski Aragon krallarının sarayı bugün belediye müzesidir. (L)

VİLLAFRANCA DE XİRA, Portekiz'de (Lizbon idare bölgesi) şehir, Tajo'nun kıyısında; 11 300 nüf. Güreş boğası yetiştiriciliği. Nehrin üzerinde, kemerlerinin araları 250'şer m olan beş kemerli bir köprü vardır. (L)

VİLLAFRANCA Dİ VERONA, İtalya'da komün, Venezia'da (Verona ili), Tartaro'nun kolu olan Tione ırmağının kıyısında; 19 150 nüf. Dörtgen planlı ova kasabası. İpek sanayii. (L)

VİLLAFRANKİYEN sıf. ve i. (Piemonte'deki *Villafranca d'Asti*'den fr. *villafranchien*). Jeol. Dördüncü zamanın en alt katına denir; fosillerden Equus stenomis, Rhinoceros etruscus, son mastodontlar ve ilk elephaslar yalnız bu tabakada bulunur. (Kalabriyen ve belki de günz tabakalarıyle yaşıttır). [L]

VİLLAGARCİA DE AROSA, İspanya'da şehir, Galicia'da (Pontevedra ili), Arasa koyunun kıyısında; 20 800 nüf. Balıkçılık limanı. Konserve fabrikaları. Kumsal. (L)

VİLLA HERMOSA, Meksika'da şehir, Tabasco eyaletinin merkezi, Grijalva'nın kıyısında; 54 000 nüf. Tarım merkezi. Besin sanayii. (L)

VİLLA-LOBOS (Heitor), brezilyalı besteci (Rio de Janeiro 1887-ay.y. 1959). Kendi kendini yetiştirdi. 1913'te Rio de Janeiro'ya yerleşti, bir süre kozmopolit eserler verdikten sonra, 1917'de Brezilya halk müziğini benimsedi. 1930'da Paris'te verdiği konserle müzikseverlerin ilgisini çekti. Ülkesinin müziğini tanıtmağa çalıştı: müzik enstitüleri, okul koroları ve «Brezilya müzik akademisi»ni kurdu. Bu arada besteciliğini de aksatmayarak bol eser verdi. (L)

VİLLALPANDO (Francisco DE), ispanyol mimarı, heykeltıraşı ve kuyumcusu (öl. Toledo 1561'e doğr.). Katedralin koro bölümündeki parmaklıkları ve Toledo Alcazar'ının şeref merdivenini yaptı. Serlio'nun yazdığı mimarlık incelemesinin üçüncü ve dördüncü kitaplarını İspanyolcaya çevirdi. (L)

VİLLA MARİA, Arjantin'de (Cordoba ili) şehir, rio Tercero'nun kıyısında; 41 470 nüf. Ticaret merkezi. Patlayıcı maddeler. (L)

VİLLAMEDİANA (Juan DE TASSIS Y PERALTA DE. — kontu), ispanyol şairi (Lizbon 1580-Madrid 1622). Felipe IV'ün karısı kraliçe İsabel ile seviştiği ve kralın emriyle pusuya düşürülüp öldürüldüğü söylenir. Bir şiir kitabı (1629) yazmıştır. (L)

VİLLANCİCO i. (isp. *villano*, kır, köy işi'nden). Bu terim eskiden çoban şarkılarını belirtirdi ve İsa'nın doğuşunu anlatan kısa bir parçaydı; bugün İspanya ve Latin Amerika'daki noel kantiklerine bu ad verilir. (XV. yy.dan XVIII. yy.a kadar ispanyol bestecileri kısa şiirler [meselâ *Cancianero de Palacio*] üstüne çoksesli veya bir sesle eşlik edilen villancico'lar yazmışlardır. XVIII. yy.da villancico değişebilen ve karmaşık biçimde, solocular, recitativo'lar korolar v.b. ile icra edilen bir noel kantatı oldu.) [L]

VİLLANELLA i. (ital. k.). XVI. yy.da kır veya halk şarkısı. || XV. yy.da ve XVI. yy.ın başında yaygın olan kanzonetta'ya benzeyen, halk türküsü karakterinde çoksesli beste. (L)

VİLLANİ (Giovanni), italyan kronikçisi (Floransa 1280'e doğr. - öl. 1348). Floransa cumhuriyetinin başrahibi (1316-1317 ve 1321) ve maliye bakanı (1317) oldu; surların yapımını yönetti ve Lucca'lı Castracani ile savaştı. Floransa'nın tarihini, şehrin efsanevî doğuşundan 1346'ya kadar ele alan 62 kitaplık bir *Nuova Cronica* (Floransa Kroniği) yazdı. — Kardeşi MATTEO (öl. 1363), kroniği 1363'e kadar genişletti. —FİLİPPO (öl. 1405), Matteo'nun oğludur, kroniğe devam etti ve Dante üstüne dersler verdi. (L)

VİLLANOVA DE PORTİMAO. Bk. PORTİMAO.

VİLLANOVALILAR (Bologna yakınında italyan köyü *Villanova*'dan), ülkeye bronzu getiren bir medeniyetin kurucularının adı; medeniyetleri 1000'e doğru Po vâdisinde, Toscana'da ve Latium'un kuzeyinde gelişti. (L)

VİLLANRANDO (Rodrigo DE), Castilla'lı korsan kaptan (Valladolid 1385'e doğr.-öl. 1455'e doğr.). Carlos VII hesabına savaşarak İngilizleri Lagny (1432) kuşatmasından vaz geçmek zorunda bıraktı, Albi'yi aldı. Adamlarının yaptığı yağmalar yüzünden Carlos VII tarafından Castilla'ya gönderildi; orada Juan II'nin ayaklanan soylulara boyun eğdirmesine yardım etti. (L)

VİLLANUEVA (Juan DE), ispanyol mimarı (Madrid 1759 - ay.y. 1811). Roma'da yetişti (1758-1765), Escorial'de çalışarak aralarında Casitas del Principe de (1771) bulunan birçok ek binayı inşa etti. 1774'te Madrid'e yerleşti, 1786'da şehrin mimarı ve çeşmecisi, 1786'da kral sarayları başmimarı, 1792'de San Fernando Krallık akademisi yöneticisi oldu. Madrid'de Botanik bahçesinin kapısını (1781), Pardo'da la Casita del Principe'yi (1784-1791), Caballero de Gracia'nın dua yerini (1786-1795), Prado rasathanesini ve müzesini (1785-1787) ve Teatro del Principe'yi inşa etti. (L)

VİLLANUEVA DE CORDOBA, İspanya'da kasaba, Andalucia'da (Cordoba ili); sierra Morena'da; 15 700 nüf. (L)

VİLLANUEVA DE LA SERENA, İspanya'da şehir, Estremadura'da (Badajoz ili); 20 800 nüf. Şarapçılık. (L)

VİLLANUEVA Y GELTRU, İspanya'da şehir, Katalonya'da (Barcelona ili), Akdeniz kıyısında; 25 700 nüf. Balıkçılık limanı. Önemli sanayi merkezi (pamuk iplikçiliği) ve dokumacılığı, kablo yapımı; çimento). [L]

VİLLARCEAU (Antoine YVON). Bk. YVON VİLLARCEAU.

VİLLARD (Paul Ulrich), fransız fizikçisi (Lyon 1860-Bayonne 1934). École Normale Supérieure'ü bitirdi. Çeşitli radyoloji âletleri tasarladı, özellikle bir vakum tüpüne hidrojen doldurmak veya bu tüplerdeki hidrojeni boşaltmak için kullanılan osmoregülatörü gerçekleştirdi. 1900'de radyoaktif cisimlerin gamma ışınmasını keşfetti ve niteliğini açıkladı. (L)

VİLLARESİA i. Güney Amerika'da içki elde edilen bir bitki. (*İcacinaeceae* familyasından.)

— ANSİKL. *Villaresia congonha*'dan Şili'de kullanılan bir çeşit çay elde edilir. (Aynı bitkiye Brezilya'nın Minas Gerais ve Sao Paulo eyaletlerinde *kongonha*, Paraguay'da *yapu, yerva* adları verilir.) [L]

VİLLARET DE JOYEUSE (Louis Thomas, — kontu), fransız amirali (Auch 1750 Venedik 1812). Suffren'in emrinde Hindistan'da savaştı, 1793'te tuğamiral oldu, Amerika'dan gelmekte olan buğday yüklü bir konvoyu karşılamağa gitti, Ouessant adası açıklarında amiral Howe kumandasındaki filo ile çarpıştıktan sonra konvoyu Brest limanına getirmeyi başardı (haziran 1794). Milletvekili olarak Beşyüzler meclisine girdi (nisan 1797). 18 Fructidor'da (Devrim takviminde ağustos-eylül) sürgün edildi, 1800'de tekrar görev alarak San Domingo'ya yapılan seferi yönetti (1801), sonra Martinik ve Saint-Lucie adaları kumandanlığına tayin edildi (1802). İngilizlerin hücumlarına bir ay karşı koyduktan sonra teslim oldu (şubat 1809). Önceleri Napolyon'un gözüne girmeyi başaramadıysa da 1811'de Venedik valiliğine tayin edildi. (L)

VİLLARİ (Pasquale), italyan tarihçisi (Napoli 1826 - Floransa 1917). 1848 Devriminin başarısızlığa uğramasından sonra Napoli'den kovuldu, Pisa'da (1859) ve Floransa'da (1865) ders verdi, sağcı milletvekili (1870-1876 ve 1880-1882), senatör (1884) ve millî eğitim bakanı (1891) oldu. Eserleri: *La Storia di Girolamo Savornarda e de' Suoi Tempi* (Savonarola'nın Tarihçesi) [1859-1861], *Niccolo Machiavelli e i Suoi Tempi* (Machiavelli ve Çağı) [1877-1882], *İ Primi Due Secoli della Storia di Firenze* (Floransa Tarihinin İlk İki Yüzyılı) [1893-1894]. (L)

VİLLAROSA, İtalya'da komün, Sicilya'da (Enna ili), Salso vâdisinin yukarısında; 9 900 nüf. Tahıl tarımı ve kükürt işletmesi. (L)

VİLLARROBLEDO, İspanya'da Murcia'da (Albacete ili) şehir, Mancha'da; 21 400 nüf. Önemli köy pazarı. (L)

VİLLARRİCA veya **VİLLA RİCA,** Paraguay'da şehir, Asuncion'un güneydoğusunda; 16 200 nüf. Ticaret merkezi. Besin sanayii. (L)

VİLLARS (Claude Louis Hector DE, — dükü), Fransa mareşali (Moulins 1653-Torino 1734), Pierre de Villars'ın oğludur. Viyana'da büyükelçilik yaptı (1683), Bavyera seçici prensini Avusturya ittifakından ayrılmağa teşvik etti. 1690'da tuğgeneral, 1693'te tümgeneral oldu, tekrar Viyana büyükelçiliğine tayin edildi (1697-1701). İspanya Veraset savaşında Baden markgrafını Friedlingen'de yenerek sivrildi; askerleri tarafından Fransa mareşali ilân edildi (15 ekim 1702) ve askerlerin bu seçimi kral tarafından da onaylandı. Germen illerinin ordusunu Höchstädt'te bozguna uğrattı (20 eylül 1703); fakat Bavyera seçici prensiyle anlaşmazlığa düştüğünden geri çağırılmasını istedi ve Cévennes'deki camisard'larla çarpışmaya gitti. Uzlaşma taraftarıydı, Cavalier ile görüşmelere girişti ve son çetelerin teslim olmasını sağladı (1705). 1705'te düklük unvanı verilen Villars dükü, Marlborough'a karşı savaştı (1707). 1708'de Alpler ordusunun başına getirildi, Savoia dukasının Exiles'i ve Fenestrelle'i almasını önleyemedi. Kuzey ordusuna çağırıldı, Malplaquet'de

müstahkem mevzilere yerleşerek prens Eugène'e ve Marlborugh'a karşı şiddetle direndi ve düşmana büyük kayıplar verdirdi (11 eylül 1709). Metz valiliğine tayin edildi (1710), Fransa'nın elinde kalan son ordunun kumandanlığına getirildi, Denain zaferini kazandı (24 temmuz 1712). Provence valisi oldu; daha sonra Landau ve Freiburg'u aldı (ekim 1713) ve Rastatt antlaşmasının görüşmelerini yaptı. Harp konseyi başkanı, Naiplik konseyi üyesi, devlet bakanı (1723) oldu. Madrid'e yaklaşma siyasetini izledi. İtalya ordusuna kumanda etti ve Mantova'nın zaptından sonra Tirol'e girmeyi tasarladığı sırada öldü. (L)

VİLLARS (Nicolas DE MONFAUCON, DE — rahibi), fransız yazarı (Tolouse yakını 1635 -Lyon yolu üzerinde öldürüldü 1673). 1667'de Paris'e gitti, 1670'te gizli bilimler üstüne ilgi çekici bir eser olan *Le Comte de Gabalis*'i (Gabalis Kontu) yayımladı; sonra *Critique de la Bérénice de M. Racine et de M. Pierre Cornelle*'i (Bay Racine ve Bay Pierre Corneille'in «Berenice»nin Tenkidi) kaleme aldı ve eserde bu iki şairi suçladı; 1671'de yayımladığı *De la Delicatesse* (İncelik Üstüne) adlı beş diyalogda Pascal'ın *Pensées*'sini (Düşünceler) şiddetle tenkit etti; Jansenius'çuluğa karşı birçok polemik yazdı. (L)

VİLLARS (Pierre, — markisi), fransız diplomatı (1623-Paris 1698). Madrid, Torino, Kopenhag ve Viyana'da elçilik yaptı. Başlıca eseri, 1733'te yayımlanan *Mémoires de la Cour d'Espagne 1679-1681*'dir (İspanyol Sarayından 1679-1681 Arası Hatıraları). — Mareşal Bellefonds'un kızkardeşi olan karısı. Mme de Sévigné ile mektuplaştı; *Lettres d'Espagne 1679* (İspanya Mektupları 1679) adlı eseri 1686'da yayımlandı. (L)

VİLLARSİA i. Nymphoides'in öteki adı. (L)

VİLLAS (LAS), Küba'nın merkezinde il; 1 257 600 nüf. İdare merkezi, *Santa Clara.* (L)

VİLLA SAN GİOVANNİ, İtalya'da komün, Calabria'da (Reggio ili), Messina boğazının kıyısında; 10 000 nüf. Sicilya'ya geçişin hareket noktası. 1908 Depreminden sonra şehir bütünüyle yeniden inşa edildi. (L)

VİLLAT (Henri), fransız matematikçisi (Paris 1879). Strasbourg fen fakültesinde rasyonel mekanik (1919), Paris üniversitesinde akışkanlar mekaniği (1927) okuttu. Akışkanlar mekaniğiyle ilgilendi, özellikle bir akışkan içine batırılmış bir katı cismin ilerlemesine karşı koyan direnci matematik yoldan inceledi. Sınırsız bir akışkan içinde tek bir iz bırakarak ilerleyen bir katı cismin hareketini ele aldıktan sonra, bu problemi, uzayın yalnız bir kısmını kaplayan ve katı çeperlerle sınırlanmış olan akışkanlara kadar genişletti. Modern aerodinamiğin gelişmesine büyük katkısı olan Villat, ayrıca suyun bir savak üzerinden akışını ve burgaç hareketlerini inceledi. (L)

VİLLAVERDE, İspanya'da köy, Madrid'in güney banliyösünde. Otomobil yapımı. (L)

VİLLAVİCENCİO, Kolombiya'da şehir. Rio Meta idare bölgesinin merkezi, Bogota'nın güneydoğusunda; 58 430 nüf. (L)

VİLLAVİCİOSA, İspanya'da şehir, Asturia'da (Oviedo ili), Linares'in Gascogne körfezine döküldüğü yerde; 20 300 nüf. Eski evler. (L)

VİLLEDA MORALES (Ramon), honduraslı devlet adamı (Ocotepeque 1909). Üyesi olduğu Liberal parti eylül 1957 seçimlerini kazandığı zaman Villeda Morales A.B.D.'de büyükelçiydi. Aynı yılın aralık ayında cumhurbaşkanı oldu ve liberal bir siyaset izledi; ekim 1963'te bir askerî cunta tarafından devrildi. (L)

VİLLEDİEU (Mme DE). Bk. DESJARDINS (Catherine).

VİLLEFRANCHE, Fransa'da Alpes Maritimes idare bölgesinde (Nice idare çevresi) kanton merkezi, Côte d'Azur kıyısında; 6 027 nüf. Eski mahallede XVII. yy.dan kalma kilise. XVI. yy.dan kalma hisar. Dekorlarını Jean Cocteau'nun yaptığı Pêcheurs kilisesi. Önemli turistik merkez ve sayfiye yeri. (L)

VİLLEFRANCHE-DE-ROUERGUE, Fransa'da Aveyron idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Massif Central'in kenarında, Aveyron ırmağının sağ kıyısında; 10 361 nüf. — *İdare çevresi,* 79 295 nüf. (L)

VİLLEFRANCHE-SUR-SAÔNE, Fransa'da Rhône idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Morgon'un kıyısında, Beaujolais'de, Saône'un yakınında; 24 957 nüf. Metalürji sanayii, dokuma sanayii. Elektrik malzemeleri ve makine yapımı. Minecilik. Basımevi. Karton fabrikaları. Seramik. —*İdare çevresi,* 136 219 nüf. (L)

VİLLEGAİGNON veya **VİLLEGAGNON** (Nicolas DURAND DE), fransız denizcisi (Provins 1510'a doğr.-Nemours yakını Beauvais 1571). Malta Şövalyeleri reisi Villiers de L'İsle-Adam'ın yeğeni. Karl V'in 1541 Cezayir seferine katıldı. Mary Stuart'ı Fransa'ya geri getirdi (1548). Brezilya'da fransız sömürgesi kurmak üzere 1555'te 600 kişiyle bu ülkeye gitti; adamları arasında ortaya çıkan çatışmaları yatıştıramadı ve her şeyi Portekizlilere bırakarak 1559'da Fransa'ya döndü. (L)

VİLLEGAS (Esteban Manuel DE), ispanyol şairi (Matute, Najera Logrono yakınları 1596'ya doğr. - öl. 1669). 1617'de, Horatius ile Anakreon'dan manzum tercümeler ve latince kalıplara göre yazdığı şiirlerini biraraya getiren *Eroticas* (Aşk Ozanları) veya *Amatorias* (Âşıklar) adlı şiir kitabını yayımladı. (L)

VİLLEHARDOUİN, Champagne asıllı fransız ailesi. Ailenin bir kolu XIII. yy.dan itibaren Akhaia prensliğinin başında ün kazanmıştır. — Geoffroi de **Villehardouin** (Villehardouin 1150'ye doğr. - Trakya 1213'e doğr.). Dördüncü haçlı seferi hazırlandığı sırada (1199) haçlı ordularının Suriye'ye nakledilmesi şartlarını Venediklilerle görüşmek üzere Venedik'e gönderildi. Bu seferde İstanbul'un alınmasından (1204) sonra yeni imparator Baudouin I ile Montferrat'lı Bonifacio arasında uzlaşmaya yardımcı oldu ve Romania mareşali unvanını aldı. Haçlı seferinin yön değiştirmesinin haklı göstermeğe çalıştığı ve Romania'daki latin tesislerinin tarihi bakımından çok değerli bir kronik yazdı. — GEOFFROİ I, Villehardouin'in yeğenidir. Akhaia prensit oldu (1209-1229). Mosynopolis fiefi kendisine verildi. Fransa'ya dönüp dönmediği bilinmemektedir. — GEOFFROİ II, Geoffroi I'in büyük oğludur. 1229 ile 1246 arasında Akhaia prensi oldu. — GUILLAUME II, Geoffroi I'in ikinci oğludur. 1246 ile 1278 arasında Akhaia prensi oldu. (L)

VİLLEJUİF, Fransa'da Seine idare bölgesinde (Sceaux idare çevresi) kanton merkezi, Paris'in güney banliyösünde; 46 130 nüf. Rönesanstan kalma kilise. Akıl ve ruh hastalıkları hastahanesi. Kanser enstiüsü. Düşkünlerevi. Uçak v.b. yapımı. Oluklu saç yapımı. Cam fabrikası. (L)

VİLLE-LASALLE. Bk. LASELLE.

VİLLELE (Jean-Baptiste Guillaume Joseph DE), fransız devlet adamı (Toulouse 1773-ay.y. 1854). Restorasyon döneminde Toulouse belediye başkanlığı (1815) ve Haute-Garonne milletvekilliği yaptı, sandalyesiz bakan (1820-1821), sonra Maliye bakanı oldu; 1822'de meclis başkanı seçildi. Bu görevi, Charles X'un siyasetini destekleyerek, 1828'e kadar sürdürdü. *Memoires et Correspondance* (Hatıralar ve Mektuplar) adlı beş ciltlik bir kitabı vardır. (M)

VİLLELLA (Edward), italyan asıllı amerikalı dansçı (New York 1937). 1957'de New York City ballet'de birinci dansçı oldu, 1959'da yıldız dansörlüğe yükseldi. *Bir Kır Tanrısının Öğleden Sonrası, İnterplay, The Pied Piper* (J. Robbins'in), *Tutumsuz Çocuk, Apollo, Agon* balelerinin başrollerini icra etti. 1960'tan sonra G. Balanchine'in yeni eserlerinde oynadı: *The Figure in the Carpet* (1962), *Bugaku* (1963), *Brahms-Schoenberg Guartet* (1966). İlk balesi *Narkissos*'u 1966'da düzenledi. (L)

VİLLEMAİN (Abel François), fransız profesörü ve siyaset adamı (Paris 1790 - ay.y. 1870). 1816'dan itibaren Sorbonne'da fransız edebiyatı profesörlüğü yaptı ve bu görevde 1830'a kadar kaldı. Soult'nun kabinesinde bakanlık yaptıktan sonra (1839-1840) Guizot'dan millî eğitim bakanlığını devraldı (1840-1844). *Cours de la Littérature Française* (Fransız Edebiyatı Dersleri) [1828 - 1829], *Etudes sur la Littérature Ancienne et Etrangère* (Eski ve Yabancı Edebiyat Üzerine Çalışmalar) [1846], *Choix d'Études sur la Littérature Contemporaine* (Çağdaş Edebiyat Üzerine Çalışmalardan Seçmeler) [1857] ve *Essai sur le Génie de Pindare* (Pindaros'un Dehası Üzerine Deneme) [1859] en başarılı eserleridir. (L)

VİLLEMESSANT (Jean CARTIER DE), fransız gazetecisi (Rouen 1812-Monte Carlo 1879). 1854'te haftalık Figaro'yu kurdu. Büyük yankı uyandıran bu dergi, 1866'da günlük gazete haline getirildi. Villemessant, 1875'e kadar bu gazetenin müdürlüğünü yaptı ve çevresine devrin en parlak fıkra yazarlarını topladı. (L)

VİLLEMİN (Jean Antoine), fransız hekimi (Prey, Vosges 1827 - Paris 1892). 1865'te tüberkülozun etkenliğini ve bulaşıcılığını ispatladı. Başlıca eserleri: *Rôle de la Lésion Organique dans le Maladies* (Hastalıklarda Organik Lezyonun Rolü) [1862], Morel ile birlikte *Traité d'Histologie Humaine* (İnsan Histolojisi İnceleme Kitabı) [1864]. *Études sur la Tuberculose* (Tüberküloz Üzerine İncelemeler) [1868]. (L)

VİLLEMOMBLE, Fransa'da Seine idare bölgesinde (Saint-Denis idare çevresi) komün, Paris'in doğu banliyösünde, Avron yaylasının eteğinde; 24 678 nüf. Âlet yapımı. Bisküvi fabrikası. (L)

VİLLENA, İspanya'da şehir, Levante'de (Alicante ili), Alicante'nin kuzeybatısında; 21 900 nüf. XV. yy.dan kalma çok güzel şato ve gotik üslûbunda üç sahınlı ve sütunlu kilise (XVI. yy. başı). Bağcılık. (L)

VİLLENA (Enrique DE ARAGON, marquis DE), ispanyol yazarı (Torralba 1384 - Madrid 1434). Kral Enrique II ailesinin gayrı meşru üyesi. Zaragoza şenlikleri için *Coplas* (Şarkılar) [1414] yazdı. *Arte de Trovar* (Şiir Sanatı), *Arte Cisoria* v.b. eserleri, Vergilius ve Dante'den tercümeleri vardır. (L)

VİLLENAVE-D'ORNON, Fransa'da Gironde idare bölgesinde (Bordeaux idare çevresi) komün, Graves'da; 13 687 nüf. Şarapçılık. Dökümevi. Kireç ve çimento. Sepicilik. (L)

VİLLENEUVE (Pierre Charles DE), fransız denizcisi (Valensole 1763-Rennes 1806). 1796'da tuğamiral oldu. Amiral Brueys emrinde Mısır seferine katıldı. 1805'te Toulon filosunu, İngilizleri peşinden sürükleyerek Antillere götürmek ve İngiltere'ye çıkarma yapılabilmesi için Antiller'den dönüp Brest'i ablukadan kurtarmakla görevlendirildi. Fakat amiral Calder kumandasındaki bir ingiliz filosuyle sonuçsuz bir muharebeden sonra Brest'e gideceği yerde Cadiz limanına sığındı. Napolyon tarafından şiddetle azarlandı. Trafalgar muharebesinde bozguna uğradı ve esir düştü (21 ekim 1805). Serbest bırakıldıktan sonra imparatorun hışmına uğramaktansa hayatına son vermeyi tercih etti. (L)

VİLLENEUVE (Roméo, Rometto veya Romieu DE), **Vence** baronu, Venedik kolonisi Provence hâkimi (1170'e doğr. - 1250'ye doğr.). Yirmi yıl boyunca kont Ramon Berenguer IV'ün başdanışmanı oldu; Provence yargı bölgelerini dört yargı çevresi halinde topladı: Kuzey ve Doğu valilikleri, Forcalquier yargı çevresi ve Arles hâkimliği. Kontun kızının, Saint Louis'nin kardeşi Anjou'lu Carlo ile evlenmesini sağladı (1246). Dante, *Cennet*'inde Villeneuve'ün meziyetlerini övdü. (L)

VİLLENEUVE-LA - GARENNE, Fransa'da Seine idare bölgesinde (Saint - Denis idare çevresi) komün, Paris'in kuzey banliyösünde, Sen'in sol kıyısında, Asnières kıvrımı yakınında; 13 780 nüf. Modern kilise. Metalürji (tenekecilik, haddehaneler, kazan yapımı). Sunî gübre. Eczacılık. (L)

VİLLENEUVE - LE - ROİ, Fransa'da Seine - et - Oise idare bölgesinde (Palasseau idare çevresi) kanton merkezi, Paris'in güney banliyösünde, Orly havaalanının kenarında, Sen'in sol kıyısında; 22 300 nüf. Eski bir manastırın yıkıntıları. Mavna yapı-

mı. Kontrplak yapımı. Minecilik. (L)

VİLLENEUVE - SAİNT - GEORGES, Fransa'da Seine-et-Oise idare bölgesinde (Corbeil-Essonnes idare çevresi) kanton merkezi, Paris'in güneydoğu banliyösünde, 28 231 nüf. (L)

VİLLENEUVE - SUR-LOT, Fransa'da Lot -et-Garonne idare çevresinin merkezi; 17 966 nüf. Şehir bir tarım pazarı (kuru erik, bezelye) ve bir sanayi merkezidir (konservecilik; tarım makineleri, ayakkabı, fırça, tapa, deri eşya yapımı; konfeksiyon, tıbbî araçlar ve elektronik malzeme fabrikaları.) —*İdare çevresi*, 76 254 nüf. (L)

VİLLENFAGNE D'İNGİHOUL (Hilarion Noel,— baronu), belçikalı tarihçi (Liège 1753 - ay.y. 1826). Liège üniversitesinde yöneticilik; belediye başkanlığı, taşra meclislerinde şövalye sınıfı milletvekilliği yaptı. Başlıca eserleri: *Recherches Historiques sur l'Ordre Équestre de la Principauté de Liège* (Liège Prensliği Şövalye Sınıfı Üstüne Tarihî Araştırmalar) [1792], *Histoire de Spa* (Spa Tarihi) [1803] ve elyazması bir *Biographie Liégeoise* (Liège Biyografisi). [L]

VİLLEPARİSİS, Fransa'da Seine - et-Marne idare bölgesinde (Meaux idare çevresi) komün, Meaux yolu üzerinde, Vaujours dağlarının eteğinde; 11 012 nüf. Ecza malzemeleri. Boya fabrikası. Elektrik cihazları. (L)

VİLLERMÉ (Louis René), fransız hekim ve sosyoloğu (Paris 1782 - ay.y. 1863). Sanayi bölgelerinde yaptığı geniş bir anket (özellikle Lille ve Rouen'da) sonucunda, *Tableau de l'État Physique et Moral des Ouvriers Dans les Rabriques de Coton, de Laine et de Soie* (Pamuk, Yün ve İpek Fabrikalarındaki İşçilerin Fizik ve Ruhsal Durumlarını Gösterir Tablo) [2 cilt 1840] adlı klasik eserini yayımladı. Ayrıca, birçok iktisadî incelemesi vardır. (L)

VİLLEROİ (François DE NEUFVİLLE, — dükü), fransız mareşali (Lyon 1644 - Paris 1730), Nicolas de Neufville'in oğludur. Louis XIV ile birlikte büyüdü; 1693'te mareşal oldu. Kabiliyetsiz ve başarısız bir askerdi. Kralın vasiyetnamesi gereğince Louis XV'in mürebbisi oldu (1715, fiilen 1717 - 1722). Hatalı davranışı dolayısıyle öğrencisinde gurur duygusunu aşırı derecede geliştirdiği öne sürülür. (L)

VİLLEROİ (Nicolas DE NEUFVİLLE, — senyörü), fransız devlet adamı (Paris 1542 - Rouen 1617). Devlet bakanı oldu, Calvin'ci fransız protestanlarıyle Bergerac (1577) ve Fleix (1580) antlaşmaları görüşmelerine girişti. 1593'e kadar Ligue'den yanaydı. Yeniden bakanlığa getirildi (1594), dışişleriyle görevlendirildi, Vervins (1598) ve Lyon (1601) antlaşmalarında görüşmeleri yürüttü. (L)

VİLLERUPT, Fransa'da Meurthe - et-Moselle idare bölgesinde (Briey idare çevresi) komün, Lüksemburg sınırı yakınında, Alzette ırmağının kıyısında; 14 377 nüf. Demir madenleri. Yüksek fırınlar; çelik fabrikaları ve dökümhaneler. (L)

VİLLEURBANNE, Fransa'da Rhône idare bölgesinde (Lyon idare çevresi) kanton merkezi, Lyon'un doğu banliyösünde; 107 630 nüf. Sanayi merkezi. (L)

VİLLİAUMİT i. (özel ad *Villiaum*'dan fr. *villiaumite*). Miner. Tabiî sodyum flüorür. (L)

VİLLİCUS i. (lat. *villa*, kır evi'nden). Esk. Rom. Bir villada işleri denetlemekle görevli köle. (L)

VİLLİERS (Barbara). Bk. CASTLEMAİNE.

VİLLİERS (George, birinci BUCKİNGHAM dükü), ingiliz siyaset adamı (Brooksby, Leicestershire 1592-Portsmouth 1628). Bacon ve Abbott tarafından Somerset'in etkisini dengelemek amacıyle James I'in yanına yerleştirildi, kısa zamanda kralın gözüne girdi. 1619'da James I, Villiers'yi, çökmekte olan deniz kuvvetlerini yeniden düzenlemekle görevlendirerek büyük amiral tayin etti. Villiers bu görevi başarıyle yerine getirdi. Hollanda'nın kışkırtmalarına karşı İspanya'nın tarafını tuttu (1620). Tahtın vârisi olan prens Charles'ı bir ispanyol prensesiyle evlendirme projesini hazırlayarak prens ile İspanya'ya gitti (1623). İspanyolların kötü niyeti karşısında Villiers yanıldığını anladı ve İngiltere'ye dönüşünde ispanyol düşmanı partinin başına geçti. Pfalz'ı kurtarmak için düzenlediği seferler kesin başarısızlıkla sonuçlandı. James I'in ölümünden (1625) sonra yeni kral Charles I'in üstünde de büyük nüfuz kazandı. Titizliği yüzünden kraliçe Avusturya'lı Anna ile anlaşamayan dük, Fransa'ya yaklaştı ve ingiliz katoliklerine bazı imtiyazlar tanıma pahasına, Charles I ile Louis XIII'ün kızkardeşi Henriette Marie de France'ın evlenme işlerini düzenledi; bu durum İngiltere'de hoş karşılanmadı. Ama bu sırada fransız-ingiliz ilişkileri de bozulmuştu. Protestan saflarına dönüş, krallığın iktisadî hayatında görülen bozukluğu düzeltmeğe yetmedi ve 1626'da Lordlar kamarası, bakanı suçladı. Önem vermediği, birçok defa kapattığı, dilekçe kanununa *(Petition of Right)* karşı çıktığı için parlamento G. Villier'den nefret etmekteydi. Ayrıca Villiers, katoliklerle uzlaşmalara girdiği için püritenleri; dokuma teşgâhı kurma tekeli satışlarından kendine kazanç sağladı diye de tacirleri kendine düşman etmişti. Kendini kurtarmak amacıyle Rochelle'de kuşatılmış olan calvin'ci protestanlara yardım etmeyi denedi. Richelieu'ye karşı girişilen iki deniz seferi başarısızlıkla sonuçlandığı için yeni bir teşebbüse geçti, ama gemiye binerken püriten bir subay (John Felton) tarafından öldürüldü (ağustos 1628). [L]

VİLLİERS (George), ikinci BUCKİNGHAM dükü, ingiliz siyaset adamı (Londra 1628 - Kirkby Moorside, Yorkshire 1687). Birinci Buckingham dükü George Villiers'nin oğlu. 1642'de iç savaşın başlangıcından itibaren kralcıların safında çarpıştı; 1650'de Charles II ile birlikte İskoçya'ya gitti ve orada krala, Anglikanlığa karşı çıkanlara bir uzlaşma yapılmasını teklif etti. 1657'de İngiltere'ye döndü, lord Fairfax'ın kızıyle evlendi. Aralarının açık olması yüzünden Clarendon aleyhinde bazı entrikalar çevirdi, 1667'de *Lord Chancelor* oldu. Geniş bir dinî hoşgörü taraftarıydı, 1672'de günah bağışlamayı var gücüyle savunmak istedi. Öteden beri Fransızlarla ittifak yapılması taraftarı olduğundan Dover antlaşmasının (1670) görüşmelerine katıldı; ama bu antlaşmanın gizli maddelerinden haberi olmadı; 1672'de antlaşmanın sağlamlaştırılmasını ve Birleşik Eyaletlere karşı açılan savaşı hoşnutlukla karşıladı. Ama Arlington ile ilişkileri git gide gerginleşti ve yönetimi sırasında ortaya çıkan rezaletler sebebiyle parlamento üyelerinin hücumlarına hedef oldu. Bundan dolayı, 1674'te görevinden alındı. Tutumunda değişiklik yaparak saraya karşı Anglikan partisinin savunucusu kesildi, ama geçmişteki nüfuzunu tekrar elde edemedi. (L)

VİLLİERS (George), Clarendon dördüncü kontu. Bk. CLARENDON.

VİLLİERS DE L'İSLE - ADAM (Auguste, — kontu), fransız yazarı (Saint-Brieuc 1838 - Paris 1889). Malî durumu bozulmuş eski ve ünlü bir aileden gelen Villiers de l'İsle-Adam edebî düşünceye yenilik getirebilecek bir eser yaratacağına inanıyordu. 1857'de bu düşünceyle Paris'e gitti. Kendisine Edgar Poe'yu tanıtan Baudelaire'in ve hegel'ci düşüncenin etkisinde mistik bir idealizme yöneldi. İlk şiir kitabı *Premières Poésies* (İlk Şiirler) [1859] hiç bir başarı kazanmadı. Bunun üzerine şiirli bir düz yazı kullanarak *İsis* (1862) adında bir roman ve bazı dramlar yazdı: *Ellen* (1865), *Morgane* (1866), *La Révolte* (İsyan) [1870], *Le Nouveau Monde* (Yeni Dünya) [1875]. Bu eserler de büyük bir başarı sağlayamadı. Buna karşılık, yayımladığı son eserler tanınmasında büyük bir rol oynadı: *Contes Cruels* (Acı Hikâyeler) [1883], *L'Eve Future* (Gelecekteki Havva) [1886], *L'Amour Suprême* (Yüce Aşk) [1886], *Tribulat Bonhomet* (1887), *Histoires İnsolites* (Garip Hikâyeler) [1888], *Nouveaux Contes Cruels* (Yeni Acı Hikâyeler). Yeteneğini en başarılı bir biçimde ortaya koyan büyük dramı *Axel* ise, 1872'de bazı parçaları, 1885-1886'da değişik bir biçimi yayımlandıktan sonra yazarının verdiği son biçimiyle 1890'da çıktı. «Rüyanın ışığı saldığı kaynu karanlıklarına» karşı çıkaran Villiers de L'İsle-Adam, parlak bir üslûpla, dünyanın bayağılığından acı duyan gururlu bir idealizmi dile getirdi. Mallarmé'nin dostuydu; sembolist akımda yer almadı, ama tutumu Mallarmé'ninkine yakındı. Ölümünden sonra üne kavuşan Villiers de L'İsle-Adam'ın 1962'de *Correspondance*'ı (Yazışmalar) yayımlandı. (L)

VİLLİERS DE L'İSLE - ADAM (Jean DE), Burgonya mareşali (1384'e doğr. - Brugge 1437). Harfleur savunmasında kendini gösterdi (1415). Korkusuz Jean'ın hizmetine girdi, Paris'i Armagnac'ların elinden aldı (1418) ve mareşalliğe yükseltildi. İngilizlere karşı Pontoise'ı savunmadı, bununla beraber Henri V tarafından hapsedildi. Sonra serbest bırakıldı. İyi Philippe'e hizmet etti ve Henri VI tarafından 'Fransa mareşalliğine yükseltildi (1432). 1435'ten sonra Fransa kralına bağlandı ve Brugge'deki bir kargaşalık sırasında öldürüldü.

VİLLİERS DE L'İSLE-ADAM (Philippe DE), Malta askerî tarikat reisi (Beauvais 1464-Malta 1534). Malta nişanı başkanıydı (1521), Fransa'da tarikat başrahibi ve bu tarikatın Louis XII nezdindeki elçisi olarak 1521'de başkanlığa getirildi ve Kanunî Sultan Süleyman'ın ezici kuvvetleri karşısında beş ay süreyle Rodos'u savundu (aralık 1522). Roma'dan, tarikatının Malta'ya yerleşmesi iznini elde etti (1530). [L]

VİLLİERS - LE - BEL, Fransa'da Seine - et - Oise idare bölgesinde (Montmorency idare çevresi) komün, Montmorency ormanının doğusunda; 12 918 nüf. Kauçuk eşya. Makine yapımı. Demircilik. (L)

VİLLİERS-SUR-MARNE, Fransa'da, Seine - et - Oise idare bölgesinde (Corbeil - Essonnes idare çevresi) komün, Paris'in doğu banliyösünde, Noisy-le-Grand'ın güneyinde; 13 252 nüf. (L)

VİLLİNGEN, Almanya'da (Batı Almanya, Baden - Württemberg) şehir, Kara Ormanlar'ın doğusunda; 37 000 nüf. XII. yy.-dan kalma katedral. Rönesans üslûbunda belediye sarayında eski eserler müzesi. Büyük saatçilik merkezi. Makine sanayii. Dokumacılık (ipek), [L]

VİLLİUS ANNALİS (Lucius), romalı siyaset adamı (M. Ö. II. yy.). M.Ö. 180'de tribunus oldu, askerlik görevi bitirilmeden önce hekimlik yapılamayacağını öngören ve *cursus honorum*'a kesin bir düzen verdiği sanılan bir kanun çıkarttırdı. (L)

VİLLİUS TAPPULUS (Puplicus), M.Ö. 198'de Roma konsülü oldu. Sicilya'da aedilis'lik yaptı, sonra da praetorluğa getirildi. Bu eyaleti Kartacalılara karşı savundu. Konsüllüğü sırasında, Makedonya'ya karşı savaşa girdiyse de azimli davranamadı. Daha sonra Yunanistan'da Flamininus'un yardımcılığını yaptı. Suriye kralı Antiokhos'a delege olarak gönderildi ve Kralın Hanni'bal hakkında şüpheli düşünceler edinmesine sebep oldu. (L)

VİLLMANSTRAND. Bk. LAPPEENRANTA.

VİLLOİSON (Jean Baptiste Gaspard D'ANSSE DE), fransız yunan dili uzmanı (Corbeil 1750 - Paris 1805). 1779'da Venedik San Marco kitaplığında ünlü *Codex Venetus*'u buldu. Bu eser F.A. Wolf'un Homeros üstüne yaptığı çalışmalarda hareket noktası oldu. Başlıca eserleri: *Apollonii lexicon Graecum İliadis et Odysseae* (Apollonios'un İlyada ve Odysseia Üstüne Yunanca Lûgati) [1773], *les Pastorales de Longus* (Longus'un Pastoralleri) [1778], *Anecdota Graeca* (Yunan Tarihi Hikâyesi) [1781]. (L)

VİLLON François), fransız şairi (Paris 1431 - öl. 1463'ten sonra). Fakir bir ailenin çocuğuydu; benedikten kilisesi papazı Guillaume de Villon adında biri tarafından evlât edinildi, okula gönderildi ve Villon adını aldı. «Coquillards» adında bir serseriler topluluğuna katıldı; bunların ağzıyle birkaç balad yazdı. Navarra koleji ilâhiyat fakültesinde bir soyguna katıldığı 1456' Noel'i dolaylarında *Lais* (Filiz) veya *Petit Testament*'ı (Küçük Vasiyetname) yazdı. Bu olaydan sonra, yıllarca taşra illerinde dolaşmağa ve yağmacılıkla veya kötü yollardan kazanç sağlayarak yaşamağa başladı. Bu dönemde, 1461'de Meung-sur-Loire'da

yakalanarak bütün yazı Orléans piskoposunun hapishanesinde geçirdi. Louis XI'in tahta çıkması dolayısıyle hapisten kurtuldu ve salıverildikten sonra *Testament*'ı (Vasiyetname) yazdı. 1462 Sonunda, ne olduğu bugün kesinlikle bilinmeyen bir suç dolayısıyle ölüme mahkûm edildi; itirazı üzerine cezası sürgüne çevrildi (ocak 1463). Bu tarihten sonra ne yaptığı bilinmez. 1489'da eserlerinin ilk basımı yapıldığı zaman artık hayatta olmadığı sanılır. Villon, eşsiz bir kayıtsızlık ve incelikle, «gözyaşları» ile gülen bir sanatçıydı. Kendine has deyişi modern şiir çağını başlatmıştır. Başlıca eserleri: *Le Lais* ve *Testament*'dan başka on beş kadar şiirdir. Bunların bazıları 1462-1463'teki yargılanmasıyle ilgilidir: *Quatrain* (Dörtlü), *Ballade des Pendus* (Asılmışların Baladı), *Epitaphe* (Mezartaşı Yazısı), *Requête au Parlement* (Parlamentoya Dilekçe), *Ballade de l'Appel* (Kararın Temyizi İçin Balad). *Franc Archet de Bagnolet* monoloğu ile *Les Repues Franches* de (Kelepir Yemekler) yanlış olarak Villon'a mal edilir. (L)

VİLLON (Gaston DUCHAMP, **Jacques** — denir), fransız ressamı (Damville, Eure 1875 - Puteaux 1963). Heykeltıraş Raymond Duchamp-Villon'un ve ressam Marcel Duchamp'ın kardeşi. Paris'te Cormon'un öğrencisi oldu. 1899'dan itibaren siyah ve renkli birçok gravür yaptı. Sonbahar Salonu Dernek üyesi ve Komite üyesiyken 1911'de, bu komitenin başkanı Frantz-Jourdain'in kübizme cephe almasını protesto amacıyle istifa etti. 1912'de kübizm hareketine katıldı. 1919'dan 1922'ye kadar soyut resme yöneldi, sonra çağdaş ressamların eserlerinden renkli gravürler yaptı. 1933'ten itibaren, matematik bir düzen içinde istif edilmiş renkli planlar aracılığıyle uzayı dile getirmek amacıyle soyutlamadan vaz geçti. 1949'da Lugano Gravür sergisi birinci ödülünü, 1950'de Pittsburgh Milletlerarası sergisinde Carnegie birinci ödülünü ve 1956 Venedik bienali büyük ödülünü kazandı. (L)

VİLMAR (August), protestan alman ilâhiyatçısı (Solz, Hessen 1800 - Marburg 1868). Marburg'da ilâhiyat profesörü (1855) oldu. Schleiermacher'in okuluna karşı gösterilen ortodoks ve «gerçekçi» tepkinin öncülerinden biriydi. *Theologie der Tatsachen wider die Theologie der Rhetorik* (Retorik İlâhiyatına Karşı Gerçekler İlâhiyatı) [1856] ve *Theologische Moral* (İlâhiyat Ahlâkı) [1871] adlı kitapları vardır. (L)

VİLNİUS veya **VİLNYUS**, esk. **Vilna** veya **Wilno**, S.S.C.B.'de şehir, Litvanya Sovyet Sosyalist cumhuriyetinin başkenti, ormanlar ve çayırlarla örtülü bir bölgede; 372 000 nüf. Tarihî merkezini muhafaza eden eski şehir. Çeşitli sanayi.

● *Tarih*. X. yy.da kurulan şehir Gedimin zamanında Litvanya'nın başkenti oldu (1323). Töton şövalyelerinin 1377'de yıktığı Vilnius, yeniden yapıldı ve bir piskoposluk merkezi haline geldi. XVI., XVII. ve XVIII. yy.da yabancı orduların geçişinden (1655'te rus ve 1702'de isveç ordusu), yangınlardan (1610 - 1706) ve salgınlardan (1710) zarar gördü; 1795'te Rusya'ya geçti. 1812'de geri çekilen Büyük Ordunun artçı birliği tarafından işgal edilen şehir, 1915'e kadar Rusların elinde kaldı; o tarihte Hindenburg kuvvetleri Vilnius'a girdi, 11 kasım 1918 barışı ile şehir Polonyalılara bırakıldı. Ama Sovyetler Vilnius'un çok yakınına kadar sokuldu. Şehir 1919 nisanında Rydz-Şmigly kumandasında Polonyalılar tarafından geri alındı; 1920 ekiminde Suwalki antlaşması gereğince Litvanya'ya verildi; fakat 9 ekim 1920'de bir ayaklanma sonunda polonyalı general Zeligowski idareyi ele aldı ve Vilnius Wehrmacht'ın müttefiki rus birliklerinin şehri zaptettiği 1939 ekimine kadar Polonya idaresinde kaldı. Sonra Litvanya'ya verildi; Rus - Alman savaşının başında, 1941 haziranında tekrar Almanların eline geçti. Almanlar Çernyahovskiy hücumu sonunda, 1944 temmuzunda şehri boşalttılar. (L)

VİLTONİYEN sıf. ve i. (Cap eyaletinde *Wilton* çiftliğinden fr. *wiltonien*). Prehist. Smithfieldien'den sonra gelen ve devekuşu yumurtası kabuklarını da kullanan ufak bir sanayiye verilen ad. (L)

VİLÜİT i. (fr. *wiluite*). Miner. Uçuk yeşil renkte grosüler çeşidi. (L)

VİLVORDE, flam. **Vilvoorde**, Belçika'da (Brabant, Brüksel idare çevresi) komün, Brüksel'in kuzeyinde, Willebroek kanalının kıyısında; 32 100 nüf. XIV. ve XV. yy.dan kalma kilise. Petrol rafinerileri. Çimento ve çelik fabrikaları. Boyayıcılar. Besin sanayii. Tahıl siloları. Bahçıvanlık okulu. (L)

VİLYUY, S.S.C.B.'de ırmak, Lena'nın kolu (sol kolu); 2 435 km. *Vilyuysk* dağlarında, güney kutup dairesinin biraz güneyinde, doğar, Tiyun ile birleştiği yer yakınında *Vilyuysk*'u sular. (L)

VİMANA i. «İmparator sarayı» anlamında sankritçe kelime. (Bu kelime, daha çok, piramit damlı bir tür tapınak için kullanılır; bu tapınağın en güzel örneği Tancor'dadır [XI. yy.].) [L]

VİMERCATE, İtalya'da, Lombardia'da (Milano eyaleti) komün, Lombardia'nın kuzeydoğusunda; 17 600 nüf. Ticaret merkezi. Dokuma sanayii (ipek ve keten). [L]

VİMİNAL dağı, Roma'nın yedi tepesinden biri, şehrin ve Quirinale dağının doğusunda. Servius Tullius tarafından Roma'ya katılarak surlarla çevrildi. Tepede Eskiçağdan kalma en önemli anıt Diocletianus hamamlarıdır. (L)

VİNA i. Saplı sitar sınıfından dört telli hint çalgısı. (Kabartmalarda VII. yy.a doğru görülmeğe başlayan vina'nın üst ucunda yarım su kabağı bulunur; ilk zamanlarda yalnız erkekler tarafından, su kabağı göğse bastırılarak çalınırdı. Sonraları alt uca bir ikinci su kabağı takıldı; çalgının boyu büyüdü ve kadınların da çaldığı bir âlet oldu. Söz tanrıçası Sarasvati ve sanatların [Vinadhara] ustası Siva'nın simgesidir.) [L]

VİNA DEL MAR, Şili'de şehir, Büyük Okyanus kıyısında; 134 900 nüf. Valparaiso'nun varoşlarından biri ve ünlü kaplıca merkezi. Önemli petrol rafinerileri. (L)

VİNAGO i. Güvercinimsiler grubundan afrika yeşil güvercini; Asya'da bulunan treronlarla genellikle bir sayılır. (L)

VİNALİA i. (lat. *vinum*, şarap'tan). Esk. Rom. Jüpiter ve belki de Venüs şerefine yapılan şarap bayramı. (Yeni şarabın tadıldığı *vinalia priora* 23 nisanda, bağbozumunda başlayan *vinalia rustica* 19 ağustosta kutlanırdı.) [L]

VİNANİNKARENA, Madagaskar'da Antsirabe şehri civarında uranyum cevherinin (uranotorianit) üretildiği madencilik merkezi. (L)

VİNARİCKY (Karel), çek şairi (Slany 1803 - Vişehrad 1869). Katolik papazı; masallar ve eğlenceli şiirler yazdı. Garip bir yergi alegorisiyle (*Hayvanlar Parlamentosu* [1841 ve 1863]) yeni siyaset ve edebiyat eğilimleriyle mücadele etti. (L)

VİNAROZ, İspanya'da (Castellôn de la Plana ili) şehir; 11 000 nüf. Ebro deltasının güneyinde küçük balıkçılık ve ticaret limanı. (L)

VİNAYA, Pali kanununda, Buddha'cılık disiplin kurallarının tümü (çömezlerin kabulü, tarikat üyelerinin görevleri, günlük hayatın teşkilâtlanması). [L]

VİNCA i. Cezayir menekşesinin ilmî cins adı. (L)

VİNCENNES, Fransa'da Seine idare bölgesinde (Sceaux idare çevresi) kanton merkezi; Paris'in doğu banliyösünde, Vincennes korusunun kuzeyinde; 50 449 nüf. İskân ve sanayi merkezi: radyo ve elektrik cihazları, yazı makineleri, fotoğrafçılık malzemesi, makine yapımı, tezgâhlar, bisiklet yedek parçaları, gözlükçülük, parfümcülük, mobilyacılık, basımevleri v.b. (L)

Vincennes şatosu, Fransa'da Vincennes korusunda şato; yapımı Philippe VI tarafından başlatıldı; Charles V tarafından tamamlatıldı. Charles VII'nin Agnès Sorel'e bağışladığı şato, Louis XI tarafından devlet hapishanesi haline getirildi ve burcu 1784'e kadar yıkılmadan kaldı. Mazarin 1661'de şatoda Le Vau'ya değişiklikler yaptırdı ve burada öldü. Napolyon'un sur kulelerini yıktırdığı Vincennes şatosu, cephanelik haline getirildi, müttefikler tarafından kuşatıldı (1814 - 1815), fakat savunucusu general Daumesnil, kralın emri gelmeden teslim olmadı. Polignac ile Charles XI'in bakanları, mahkemeleri sırasında (1830) burada hapsedildiler. (L)

VİNCENT (François André), fransız ressamı (Paris 1746 - ay.y. 1816). Vien'in öğrencisidir. En iyi tablolarından biri olan *Crotone Şehrinin En Güzel Kızlarını Model Olarak Seçen Zeuksis*, Louis XVI tarafından ısmarlanmış ve 1789 Salonunda sergilenmişti. (L)

VİNCENT (Hyacinthe), fransız hekimi (Bordeaux 1862 - Paris 1950). İğsi basili ve bunun sebep olduğu anjini (*Vincent anjini*) buldu; mikroplu yaralara klorla tedavi usulünü uyguladı. Eterli aşı ile tifodan korunma konusunda başarılı çalışmalar yaptı ve bu aşı ile Birinci Dünya savaşı başlarında ordunun arasında çıkan tifo salgını önlenebildi. (L)

Vincent anjini. Patol. Had bademcik iltihabı. (Şankra benzer bir yara ve bunun üzerinde difteri sızıntısına benzer bir sızıntı ile belirir. Spirillerle iğ şeklindeki basillerden ileri gelir (iğ-spiril intanı). [L]

Vincent basili. Bakteriyol. 1896'da Hyacinth Vincent tarafından hastahane yaraları içinde ve kendi adını taşıyan anjinde bulunan iğsi basil. Çoğu zaman bir spirille birlikte karakteristik bir ortakyaşarlık meydana getirir. (L)

VİNCENT de Beauvais, fransız rahibi (1190'a doğr. - Beauvais 1264). Beauvais'de dominiken tarikatına girdi ve 1246'da başrahip muavini oldu. Daha sonra kral Saint Louis'nin danışmanı ve Royaumont manastırında okutman oldu. Başlıca eseri, 1244'e doğru yayımlanan *Speculum Majus*'tur. *Speculum Naturale, Doctrinale, Historiale* başlığı altında üç bölüme ayrılan bu büyük ansiklopedinin son bölümünde yaratılıştan M.S. XII. yy.a kadar dünya tarihi anlatılmıştır. (L)

VİNCETOXİCUM blş. i. Kökü zehirli otsu bitki; kirli beyaz veya firfirî renkte çiçekleri vardır; boyu 1,20 m'yi bulur; fundalıklarda ve taşlık yerlerde yetişir. (Tohumları ipekligillerden.) [L]

VİNCHON (Auguste Jean-Baptiste), fransız ressamı (Paris 1789 - Bad Ems 1855). 1814'te Roma büyük ödülünü kazandı ve İtalya'dan dönünce, Paris'de Saint - Sulpice kilisesi mihrabını süsledi. (L)

VİNCİ, İtalya'da komün, Toscana'da (Floransa ili), Arno vâdisinde; 11 000 nüf. Leonardo da Vinci burada doğdu. (L)

VİNCİ (Leonardo), italyan bestecisi (Napoli 1696'ya doğr. - ay.y. 1730). G. Greco'nun öğrencisidir. Metastasio'nun librettoları üstüne sayısız opera-buffo veya ciddî opera besteledi: *Lo Cecato Fauzo* (1719), *Farnace* (1724), *İl Trionfo di Camilla* (1725), *İfigenia in Tauride* (1725), *Didone Abbandonata* (1726), *Ernelinda* (1726), *Catone in Utica* (1727) v.b. (L)

VİNCİ (Leonardo DE). Bk. LEONARDO DA VİNCİ.

VİNCKBOONS veya **VİNCKEBOONS** veya **VİNCKBOOMS** (David), hollandalı ressam (Mechelen 1576 - Amsterdam 1629). Babası PHİLİPS'in (Mechelen 1545 sıraları - Amsterdam 1601) öğrencisiydi; Kadife Bruegel'inkileri andıran dağ manzaralarıyle, konuları günlük hayattan alınmış tablolar yaptı: *Kermes* (Dresden). — Oğlu PHİLİPS, mimardı (Amsterdam 1607 veya 1608 - ay.y. 1678). Amsterdam'da klasik stilde birçok ev yaptı. — JUSTUS da mimardı (Amsterdam 1620-1621 - ay.y. 1698). Philips Vingboons'un kardeşidir. Amsterdam Trippenhuis'ini bitirdi (1660-1662). [L]

VİNLAND («Ülke toprağı»), Vikinglerin ve önderleri Leif Erikson'un bulduğu (M.Ö. 1000'e doğr.) toprakların en batıda olanı. Kuzey Amerika'da, Nova Scotia ile Hudson arasında olduğu sanılır.

— Yale üniversitesi kütüphanecileri 1965'te, Vinland'ın 1440'tan kalma çok eski bir haritasını buldular. Şema halinde kıyıları Grönland'ınkilerin tersine şaşılacak derecede kesindir. Labrador'un yerinde gösterilen Vinland, mevcut hiç bir kıyıya benzemez ve saga'ların anlatılarına dayanıla-

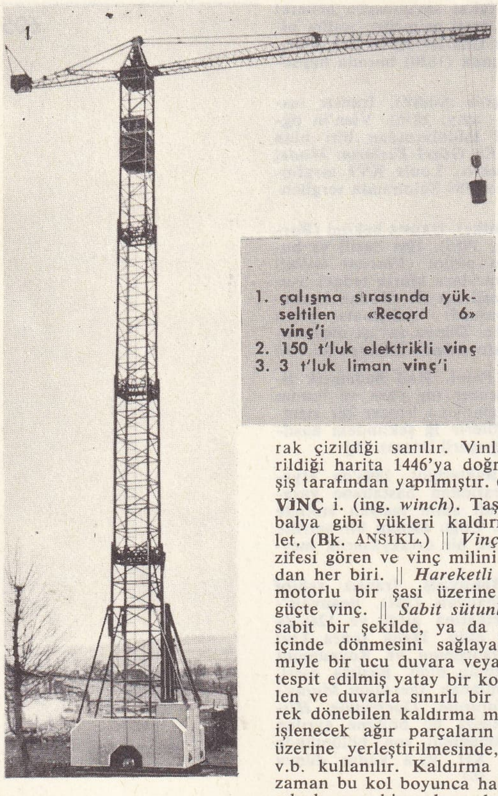

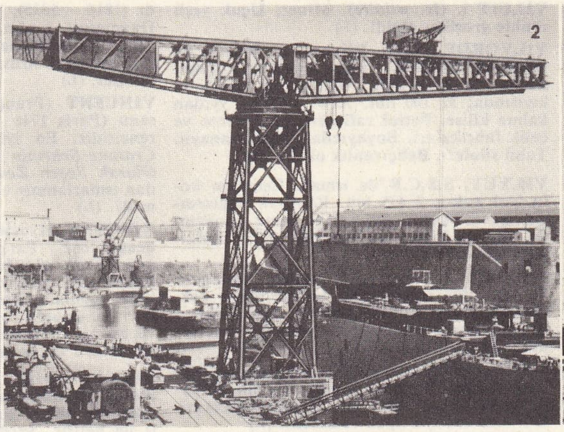

1. çalışma sırasında yükseltilen «Record 6» vinç'i
2. 150 t'luk elektrikli vinç
3. 3 t'luk liman vinç'i

rak çizildiği sanılır. Vinland adıyle gösterildiği harita 1446'ya doğru Basel'li bir keşiş tarafından yapılmıştır. (L)

VİNÇ i. (ing. *winch*). Taşıma. Sandık veya balya gibi yükleri kaldırmağa yarayan âlet. (Bk. ANSİKL.) || *Vinç ayağı*, taban vazifesi gören ve vinç milini taşıyan parçalardan her biri. || *Hareketli* veya *seyyar vinç*, motorlu bir şasi üzerine oturtulmuş orta güçte vinç. || *Sabit sütunlu döner vinç*, ya sabit bir şekilde, ya da yatay bir düzlem içinde dönmesini sağlayan bir mil yardımıyle bir ucu duvara veya bir yapı ayağına tespit edilmiş yatay bir koldan meydana gelen ve duvarla sınırlı bir yarım daire çizerek dönebilen kaldırma makinesi. (Bu vinç, işlenecek ağır parçaların takım tezgâhları üzerine yerleştirilmesinde, dökümhanelerde v.b. kullanılır. Kaldırma sistemi, gerektiği zaman bu kol boyunca hareket edebilen bir çıkrık veya bir palangadan meydana gelir.) || *Yürür vinç* veya *motorlu vinç*, paletler veya lastik tekerlekler üzerine oturtulan ve herhangi bir yuvarlanma yoluna bağlı olmadan yürüyebilecek şekilde bir motorla donatılan vinç. (YÜRÜR veya MOTORLU KREN de denir.) || *Yüzey vinç* veya *dubalı* (*pontonlu*) *vinç*, dubalar üzerine yerleştirilen, kaldırma gücü yüksek vinç.

— Denizc. *Vinç babası*, vinç milinin denize doğru uzanan ucuna tespit edilen ve halatı sarıp vira etmeğe yarayan makara şeklinde tekerlek. (VİNÇ FENERİ de denir.) || *Vinç kampanası* veya *kütüğü*, vincin, yük halatı sarılan silindir biçimindeki kısmı. || *Vinç platformu*, gemilerde, güverte üstü yapılar üzerinde yük vinçlerinin yerleştirilmesi için yapılmış düzlük. (VİNÇ TAVASI da denir.) || *Köprü vinç*, gemi yapım kızaklarında kullanılan seyyar vinç.

— Mad. oc. *Tamburlu vinç*, bir tambur ile iki halattan meydana gelen kaldırma makinesi; halatlardan biri tamburun üst tarafından sarılırken, öbürü alttan boşalır.

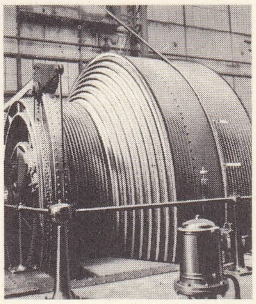

tamburlu vinç (mad. oc.)

— Sine. Stüdyolarda kullanılan ve çeşitli çekimlerde alıcının istenen yatay veya dikey hareketleri yapmasını sağlayan cihaz.

— ANSİKL. Taşıma. Bir *vinç*, şekli ve yüksekliği her tipe göre değişen bir destek veya bir iskelet üzerine oturtulmuş bir kolla. bu kolun yönünü, uzayıp kısalmasını ve bütün sistemin hareketini ayarlayan bir, iki ya da üç tertibattan meydana gelir. Bazen *ok* veya *kanat* da denilen kol ya tam yataydır, ya da eğiktir. *Atelye vinci, ambar vinci* veya *caraskal* denilen tipler, çoğu zaman elle idare edilen, küçük boyutlu ve kaldırma gücü az makinelerdir. İnşaatlarda kullanılan *yapı vinci* veya *yapı kreni*, bir ayak üzerine oturtulmuş yatay veya eğik bir koldan meydana gelir (kolun eğikliği ya sabittir, ya da isteğe göre değiştirilebilir). Bu vincin en büyük özelliği kolayca kurulup sökülebilmesidir. *Sabit sütunlu döner vinç*, vinci yükün yanına taşımaktansa, yükü vincin yanına getirmenin daha kolay olduğu durumlarda, meselâ yükleme garlarında, nehir limanlarında kullanılır. Gemi vinçleri de bu sınıftan sayılabilir. Denizcilikte vinçler, kullanıldıkları yere (yük, palamar, iskele vinci) veya enerji kaynağına (istimli, motorlu, elektrikli, hidrolik) göre adlandırılır. (LM)

VİNDELİCİA. Esk. coğ. Orta Avrupa'da Tuna ile Alpler arasında bölge. Burada kelt ırkından *Vindelici'ler* yaşar ve verimli topraklarda tarım yaparlardı. M. Ö. 15'te Drusus tarafından işgal edilen Vindelicia, Augustus tarafından Raetia ile birleştirildi, sonra İkinci Raetia'yı meydana getirdi. Merkezi Augusta *Vindelicorum*'du (Augsburg). [L]

VİNDEMİATRİX, *ε Başak** veya *ε Virginis* yıldız*ının latince adı. Kadiri 3,0. Tayf örneği KO. Bağbozumu mevsiminde sabahları doğduğu için, «bağbozumcu» anlamına gelen bu adı almıştır. (L)

VİNDEX (Caius Julius), romalı general, galya asıllıdır (M.S. I. yy.). Galya'da bir eyaletin valisiydi. Galba'dan yana çıkarak Neron'a karşı ayaklandı. Besançon önünde Virginius Rufus'a yenildi (68) ve intihar etti. (L)

VİNDHYA dağları, Hindistan'da tabiî bölge; Dekkan'da, Cambay körfezinden Ganj ovasına kadar yaklaşık olarak 850 m yükseltide uzanır. Bazaltlardan ve birinci zaman kumtaşlarından meydana gelen bir tümsek olan bölge, kuzeyde Narbada hendeğine hâkimdir. Nüfusu çok az olan Vindhya dağları güzel hint meşesi ormanlarıyle kaplıdır: tahtacılık ve ağaç kömürü. (L)

VİNDİCTA i. (lat. k.). Esk. rom. Kuvveti sembolleştiren küçük değnek; Eski Roma hukukunun dinî uygulamalarında, bazı durumlarda hakkın savunulması için kuvvet kullanma kararlılığını gösteriyordu. (Bunun uygulanışı, *per vindictam* adı verilen hürriyete kavuşturma âyininde uzun zaman sürdürüldü: *vindicta*, efendi tarafından değil, kölenin hürriyetini doğrulayan *adsertor libertatis* tarafından tutulurdu.) [L]

VİNDOBONİYEN sıf. ve i. (*Vindobona*'dan [Viyana'nın latince adı] fr. *vindobonien*). Jeol. Miyosenin Bürdigaliyen ile Ponsiyen arasındaki katı. (Altta Helvesiyen ile üstte Tortoniyeni kapsar.) [L]

VİNDONİSSA, önemli roma askerî ordugâhı. Varus yenilgisinden sonra kuruldu ve V. yy.da boşaltıldı. Kalıntıları İsviçre'de Brugg yakınında, bugünkü Windisch dolaylarında olan bu ordugâh, Rheinland bölgesi limesi'nin savunmasına yardım ederdi. (L)

VİNEA i. («bağ» anlamında lat. k.). Eskiçağda Romalıların, bir şehri muhasara ettikleri vakit korunmak için kullandıkları hafif tahta siper. (Uzaktan görünüşü, asmanın tırmandığı çardakları hatırlatırdı.) [L]

VİNES (Ricardo), ispanyol piyanisti (Lerida 1875 - Barcelona 1943). Barcelona'da J. B. Pujol'un öğrencisi oldu, 1904'te Paris Konservatuvarı Piyano bölümünü birincilikle bitirdi. Virtüoz bir yorumcu olan Vines, Avrupa ve Amerika'da, çağdaşı genç fransız ve ispanyol bestecilerinin eserlerini tanıttı. Müzik üstüne güzel makaleler ve piyano için (Satie'ye ve Séverac'a) *Hommages*'ı (Saygılar) yazdı. (L)

VİNET (Alexandre), isviçreli protestan ilâhiyatçı ve tenkitçi (Ouchy 1797 - Clarens 1847). Başlıca eserleri: *La liberté des Cultes* (İnanç Hürriyeti) [1826], *Discours sur Quelques Sujets Religieux* (Birkaç Dinî Konu Üstüne Nutuk) [1831], *Études sur Pascal* (Pascal Üstüne İncelemeler) [1848] v.b. (L)

VİNET (Elie), fransız hümanisti (Planches köyü, Saint-Médard-de-Barbezieux yakınları, Saintonge 1509 - Bordeaux 1587). Latin şairi Ausonius'un şerhli metni ile Bordeaux şehrinin tarihi ve bölgedeki eski eserler hakkında kitaplar (*L'Antiquité de Bordeaux* [Bordeaux'daki Eski Eserler], 1565) yayımladı. (L)

VİNG TAU, esk. fr. **Cap-Saint - Jacques,** Vietnam'da (Güney Vietnam, Phuoc Tuy ili) şehir, Güney Çin denizi kıyısında, Saint - Jacques burnunun yakınında; 12 900 nüf. Saygon'un müstahkem ön limanıdır. Havaalanı. Sayfiye yeri. (L)

VİNH, Vietnam'da (Kuzey Vietnam, Nghe-An ili) şehir, Song Ca ovasında, Güney Çin denizinin yakınında; 30 000 nüf. Kereste ticareti merkezi. Yakınında, Song Ca'nın kıyısında bulunan Ben Thuy limanından ithalât ve ihracat yapar. Fosfat fabrikaları. Demiryolu atelyeleri. Tarım merkezi. (L)

VİNHATİKO i. Çeşitli ağaçlardan (*Chloroleucon vinhatico, Plathymenia reticulata* [baklagillerden]) elde edilen amerikan asıllı kereste. (Kolombiya, Guyana ve Brezilya'da çıkan vinhatiko sarı - esmer renkte sert bir odundur; marangozlukta, ince marangozlukta, tornacılıkta kullanılır; uzun süre dayanır ve kolay işlenir.) [L]

VİNH BİNH, Vietnam'da (Güney Vietnam) il. Mekong deltasında, Bassac ile Song Ko Chien'in arasında; 445 300 nüf. Merkezi, *Tra Vinh*. (L)

VİNH LONG, Vietnam'da (Güney Vietnam) şehir, Vinh Long ilinin merkezi, Mekong ırmağının kolu olan Song Ko Chien'-in kıyısında; 13 000 nüf. Bıçkıhaneler. Irmak limanı. —*Vinh Long ili* (215 400 nüf.); Koşinşin ovasında, Mekong ırmağıyle Cantho ili arasındaki bölgede (Bassac'ın yakınında) uzanır. (L)

VİNH YEN, Vietnam'da (Kuzey Vietnam) şehir, Vinh Yen ilinin merkezi; 3 700 nüf. — *Vinh Yen ili*, 296 000 nüf. (L)

VİNİK sıf. (fr. *vinique*). Kim. Asitlerin etilalkol üzerine etkimesiyle elde edilen, sülfovinik asit gibi asitler için kullanılır. (L)

VİNİL i. (fr. *vinyle*). Kim. Formülü $CH_2=CH—$ olan tek değerli etilenik kök; vinilik bileşiklerde bulunur.

— ANSİKL. Ticarette, ince vinilik tabakalarına ve diğer reçinelerden yapılmış maddelere de *vinil* adı verilir. (L)

VİNİLAMİN i. (fr. *vinylamine*). Kim. Etilen - imin'e yanlış olarak verilen ad. (L)

VİNİLASETİLEN i. (fr. *vinylacétylène*). Kim. Formülü $CH_2=CH—C\equiv CH$ olan doymamış hidrokarbon; asetilenin —70°C'ta polimerleşmesinden elde edilebilir. (5°C'ta kaynayan bir sıvıdır; hidroklorik asidi bağlayarak kloropren verebilir; sentetik neop-

Foto. LAROUSSE

ren kauçuğu yapımında bu özellikten yararlanılır. Kuruyan yağlar vererek ısı etkisiyle polimerleşir.) *Eşanl.* BÜTENİN. (L)

VİNİLBENZEN i. (fr. *vinylbenzène*). Kim. *Eşanl.* STİROLEN.

VİNİLİK sıf. (fr. *vinylique*). Kim. Formülü $CH_2=CHOH$ olan etilenik alkol için kullanılır; ayrı olarak elde edilemeyen bu alkolün esterleri ve çeşitli türevleri bilinir. (Vinil klorür $CH_2=CHCl$ ve vinil asetat, tekabül eden asitlerin asetilen üzerine doğrudan doğruya etkimesiyle elde edilir. Morötesi ışınların etkisi veya katalizör [peroksitler] temasıyle vinilik reçineler vererek yoğunlaşır. Bu reçineler, çeşitli uygulama alanları olan plastik maddelerdir: organik camlar, elektrik yalıtkanları, tekstil elyafı, sunî deri, yapıştırıcı, apre, vernik v.b.) [L]

VİNİLİT i. (tes. edil. ad). Bir vinil klorür ile vinil asetat kopolimerinin ticarî adı; long play plakların basım maddesidir. (L)

VİNİLOG sıf. ve i. (fr. *vinilogue*). Kim. Viniloji ile ilgili: *Vinilog moleküller. Etilen ile -1-3 bütadien vinilogdur.* (L)

VİNİLOJİ i. (fr. *vinylogie*). Kim. Bir basit bağ yerine $—CH=CH—$ grubunun veya bir çift bağ yerine $=CH—CH=$ grubunun geçmesiyle, biri öbüründen türeyen iki molekül arasındaki ilişki.

— ANSİKL. *Vinilojinin ilkesi.* İki vinilog* molekül benzer tepkimeler verir: msl. 1-2 dibrometan $BrCH_2—CH_2Br$, çinko tozu eşliğinde bromunu kaybederek etilen

$$CH_2—CH_2$$

verdiği gibi, 1—4 dibromo 2—büren $BrCH_2—CH=CH—CH_2Br$ de aynı şartlar altında bromunu kaybederek 1—3 bütadien

$$CH_2CH—CH=CH_2$$

verir. Zaten, etilen ile 1—3 bütadien arasında viniloji ilişkisi vardır; bromun hızlı etkisiyle, bu hidrokarbonların yeniden başlangıçtaki dibromürleri vermesi bu ilişkiyle açıklanır. Olay genelleştirilebilir: 1—3—5 heksatrien bromür

$$BrCH_2CH=CH—CH=CH—CH_2Br,$$

yukarıda belirtilen iki dibromürün vinilogudur ve 1—3—5 heksatrien

$$CH_2=CH—CH=CH—CH=CH_2$$

vererek bromunu kaybeder. Aynı şekilde, kinonlar ile α— diketonlar ve orto-veya parafenilendiamin ile hidrazin arasında viniloji ilişkisi olduğu kabul edilebilir.

Viniloji ilkesi, aynı zamanda, iki fonksiyonun birbirine doğrudan doğruya bağlı olduğu ve birbirinden eşlenik bir zincirle ayrıldığı, yani birbirlerine basit ve çift bağlarla almaşık olarak bağlanmış çift sayıda atomdan meydana geldiği durumlarda, bu iki fonksiyonun karşılıklı etkilerinin aynı cinsten olduğunu da belirtir. (L)

VİNİLON i. (tes. edil. ad). Temel maddesi polivinilik alkol olan sentetik elyaf. (L)

VİNJE (Aasmund), norveçli şair (Plassen, Telemark 1818 - Sjo, Gran yakını, Oppland 1870). Kendi kendini yetiştirdi, otuz iki yaşında Oslo'da bakaloryasını verdi. Daha sonra gazetecilik alanında hem korkulan hem de hayranlık duyulan bir adam oldu; bütün kültür konularını olağanüstü bir iğneleyicilikle ele aldı, siyasî tepkiye ve edebî romantizme karşı çıktı. 1851'de İbsen'in kurduğu yergi dergisi *Andhrimmer*'i yönettikten sonra *Dölen* dergisini kurdu ve ölünceye kadar bu dergiyi yönetti; daha sonra *Diktsamling* (Manzume Derlemesi) [1863] ve *Bretland og Britarne* (Karışık Taneler) [1867] adı altında derlenen manzumelerini bu dergide yayımladı. Bu dergiyi landsmal dilinde veya Yeni Norveççe olarak çıkardı ve Aasen ile birlikte bu dilin öncülüğünü yaptı. (L)

VİNK i. (ing. *wing*). Denizc. Gemilerde ambar güvertelerinin (gıladora, tavlon) alabanda ile ambar ağzı arasında kalan bölümü. (M)

VİNKALÖKOBLASTİN i. (fr. *vincaleucoblastine*). Cezayir menekşesinden (*Vinca rosea*) elde edilen alkaloit. *Eşanl.* VİNBLASTİN.

— ANSİKL. *Vinkalökoblastin,* bir indol ve bir dihidroindol kapsayan yeni bir dimer alkaloitler sınıfındandır. Şiddetle lökopemiye yol açtığı için antimitotik etkisi üstünde araştırmalara girişildi. Kolşisin gibi viublastin de insan hücrelerinin çoğalmasını metafaz evresinde durdurur. Bu yüzden bazı kanserlerin ve kan hastalıklarının tedavisinde antimitotik olarak kullanılır. (L)

VİNKOVCİ, Yugoslavya'da (Hırvatistan) şehir, Osijek'in güneyinde; 23 113 nüf. Tarım pazarı. Demiryolları kavşağı. Isıya dayanıklı maddeler yapımı. (L)

VİNNEBAGOLAR, Sioux grubundan yerleşik kızılderili kabilesi. Eskiden Michigan gölünün batısında yaşayan Vinnebagolar bugün Nebraska'ya yerleştirilmişlerdir. (L)

VİNNİTSA, S.S.C.B.'de (Ukrayna) şehir, Kara Topraklar bölgesinde, Güney Bug'un kıyısında, Podolya-Volhinya yaylasının kuzey yamacında; 211 000 nüf. Çeşitli sanayi. Tarım donatımı merkezi. (L)

VİNO—. Kim. Bir molekülün, bir başka molekülün viniloğu olduğunu gösteren önek. (Vinoindigo, $=CH—CH=$ grubunun bir çift bağ yerine iki indol çekirdeği arasına girdiği bir indigodur; özellikleri bakımından indigoya çok benzer.) Bk. VİNİLOJİ. (L)

VİNODOL («Bağlar vâdisi»), Yugoslavya'da ince uzun havza; hırvat *primorje*'sinde, Adriya kıyısına paralel olarak Bakar ile Novi arasında uzanır. Bağlar, zeytin ağaçları, sebzecilik. Havzada bir baraj ve bir hidroelektrik santral inşa edilmiştir. (L)

VİNOGRADOV (İvan Matveyeviç), sovyet matematikçisi (Milolyub, Velikiye Luki 1891). Perm üniversitesine (1918), daha sonra Leningrad üniversitesine (1920) profesör oldu. 1932'den beri S.S.C.B. Fen akademisinin Steklov Matematik enstitüsü müdürlüğünü yapmaktadır. Sayılar teorisi alanında sovyet okulunun en önemli temsilcisidir. Aritmetik fonksiyonları inceledikten sonra, 1934'ten 1937'ye kadar sayıların analitik teorisine ilişkin yeni bir metot tasarlamağa ve bu alanda çok önemli birtakım problemleri, özellikle 1742'de Goldbach'ın ortaya attığı, tek sayılarla ilgili ünlü problemi çözmeğe çalıştı ve beşten büyük her tamsayının, üç veya daha fazla asal sayının toplamına eşit olduğunu gösterdi. 1941'de Stalin ödülünü kazandı, 1958'de Lincei millî akademisine seçildi. (L)

VİNOGRADOV (Pavel Gavriloviç), rus asıllı ingiliz tarihçisi (Kostroma 1854 - Paris 1925). Moskova üniversitesinde tarih profesörüydü (1884), 1902'de istifa ederek Oxford'a yerleşti, 1903'te burada profesör oldu. Ortaçağ hukuku ve karşılaştırmalı hukuk uzmanı olan Vinogradov, dersleriyle olduğu kadar yazılarıyle de büyük bir ün kazandı. Başlıca eserleri: *The Growth of the Manor* (Malikânelerin Büyümesi) [1905], *English Society in the Eleventh Century* (XI. yy.da İngiliz Toplumu) [1908]. 1909'dan ölümüne kadar *Oxford Studies in Social and Legal History*'yi (Sosyal ve Hukukî Tarih Üstüne Oxford İncelemeleri) yönetti. (L)

VİNOGRADOV (Viktor Vladirimiroviç), sovyet dilbilimcisi (Ryazan 1895). Moskova, sonra Leningrad üniversitesinde ders verdi, 1950'den beri akademi üyesidir; Bilimler Akademisi Dilbilim enstitüsü müdürü, bir *Russkaya Grammatika* (Rusça Grameri), bir *İstoriçeskaya Grammatika* (Tarihî Gramer), bir *Oçerki po İstorii Russkoyo Literaturnogo Yazıyka* (Edebiyat Rusçası Tarihi) v.b. yazdı. En önemli eseri *Russkiy Yazıyk*'tır (Rus Dili) [1945]. Vinogradov, dilbilimin bütün bölümleri arasında sıkı ilişkiler kurdu: morfoloji, sözdizimi ve lûgat. 1950'de, Marr'ın yafes nazariyesi tenkitçilerinden biri oldu. Yazdığı birçok makalede Stalin'in *Marksizm ve Dil* (1950) adlı eserinden hareket ederek dilbilim incelemelerinin ayrıntılı programını verdi. (L)

VİNOGRADSKİY (Sergey Nikolayeviç), rus mikrobiyoloğu (Kiev 1856 - Brie-Comte-Robert 1953). 1880'de diploma aldıktan sonra kendini tamamıyle botanik, sonra mikrobiyoloji incelemelerine verdi. 1890'da Petersburg Çarlık Deneysel Tıp enstitüsü üyesi, 1902'de bu kurumun yöneticisi oldu. 1905'te emekliliğini isteyerek Kiev'e çekildi ve tarımla uğraşmağa başladı. Devrim, hayatını alt üst etti; Fransa'ya sığındı, orada Pasteur Enstitüsü Bitki Mikrobiyolojisi servisleri şefi oldu. Bakteriler ve özellikle nitratlaşma üstüne birçok çalışması vardır. Kimyasal bileşimli bakterileri buldu ve özellikle sülfobakterileri, toprağın nitratlaşmasını, ekilebilen toprağın mikroflorasını, toprağın verimliliğini ve içinde yaşayan bakterilerin önemini inceledi. (L)

VİNSANTO i. İtalya'da, özellikle Ombria ve Toscana'da yapılan likör. (L)

VİNSON dağı, Antarktika'nın en yüksek dağı, Batı Antarktika'da; 5 139 m. Dağa ilk olarak aralık 1966'da N. Chinch yönetiminde amerikan heyeti tırmandı. (L)

VİNTANİNA i. Tuğla kırmızısı renginde madagaskar odunu; *Calophyllum parviflorum*'dan elde edilir ve marangozlukta kullanılır. (*Guttiferaceae* familyasından.) [L]

VİNTEM i. 20 Reis değerinde eski portekiz parası. (L)

VİNTER i. Balıkç. Ağaç çemberler üzerine örülerek yapılmış torba biçiminde balık ağı. (M)

VİNYET i. (fr. *vignette*). Basılmış bir metni süsleyen desen. (L)

VİNYON i. (tes. edil. ad). Tekst. Bir vinil klorür kopolimeri ile akrilonitril'den meydana gelen amerikan kaynaklı sentetik elyaf. (L)

VİO (Tommaso DE). Bk. CAJETANUS.

VİOLA veya **VİYOLA** i. (eski provansça *viola*). XV. yy.dan XVIII. yy.a kadar kullanılmış olan sürtme telli müzik âleti. (Bk. ANSİKL.) || Alto*nun eşanlamı.

— ANSİKL. Başlangıçta değişik boy ve değişik akortlu bütün *viola*'lar gitar tipinde, dibi kubbeli birer çalgıydı. Yavaş yavaş basitleşerek XVII. ve XVIII. yy.da klasik viola biçimini aldı. Oda müziği için soprano viola, alto viola, tenor viola ve bas viola kullanılırdı; her birinin altı teli bulunur, üçüncü ve dördüncü tel arası bir majör üçlü aralık olur, bunun dışındaki teller dörtlü aralık üstünden akortlanırdı. Bütün bu violalar, en küçükleri de dahil olmak üzere, bacak arasına alınarak veya bir mindere dayanarak çalınıyordu; bu bakımdan *gamba* yani *bacak violası* adının sadece bas violalara verilmiş olması yanlıştır. Klasik viola dörtlüsünün dışında çeşitli violalar vardı. Solo olarak kullanılan bugünkü alto boyundaki *viola d'amore* altı, yedi telli olur ve çeneye dayanarak çalınırdı. Gene altı, yedi telli olan ve adına *viola bastarda* denen baş viola'nın boyu biraz daha uzundu; daha tatlı bir ötüm elde edebilmek için İngilizler bu çalgının tellerine, aynı sesleri çıkarmak üzere akort edilmiş ikinci birer tel eklemişlerdi. *Viola di bordone*'nin (veya *bariton viola*) gövdesi küçük bir bas violanın gövdesi iriliğindeydi, ancak kenarları daha girintili çıkıntılıydı; onun da altı, yedi teli vardı; fakat bu tellerin yanı sıra sapın sağından geçen ve sayıları yedi ile kırk dört arasında değişen ahenk telleri yüzünden icra ve akort işleri o kadar karmaşık bir hal almıştı ki, bu çalgı çok geçmeden terk edildi. *Viola lira* bir çeşit fantezi violasıydı: biçimi çok karmaşık olan bu çalgının telleri on iki ile yirmi beş arasında değişirdi; ayrıca perdelerin dışındaki iki ahenk teli de şarkıları akortlarla desteklemeğe yarardı. *Viola pomposa* beş telli küçük bir bas violaydı; J.-S. Bach'ın isteğiyle 1720'ye doğru meydana getirilen bu çalgıda *do, sol, re, la, mi* telleri vardı; yani viyolonselin ses genişliğine göre akort edilmiş, ince seslerde icra kolaylığı sağlamak amacıyle de bir ince *mi* eklenmişti. Çalgı J.-S. Bach'tan sonra yaşamadı. (L)

VİOLA i. Menekşenin ilmî adı. (L)

VİOLA (Alfonso DELLA). Bk. DELLA VİOLA.

VİOLACI veya **VİYOLACI** i. (*viola* veya *viyola*'dan *viola-cı* veya *viyola-cı*). Müz. Viola veya alto çalıcısı. (L)

VİOLA Dİ GAMBA bls. i. (ital. k.ler). Çalgı müziğinde viyolonselin icadından önce bas kısmını çalmağa yarayan âlet. (Viola di gamba altı, bazen de yedi telliydi. XVIII. yy.da kayboldu, XX. yy.da yeniden ortaya çıktı.) [L]

VİOLAİT i. (italyan jeoloğu C.M. *Viola*'-

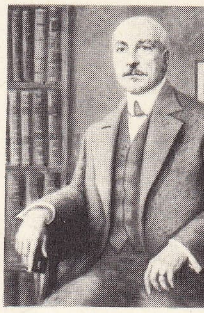

Maurice VIOLLETTE

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

nın [1885-1925] adından fr. *violaite*). Miner. Piroksen çeşidi. (L)

VİOLAN i. (fr. *violane*). Miner. Mor renkli diopsit çeşidi; Piemonte manganez yataklarında bulunur. (L)

VİOLETTE (Louis), fransız amirali (Besançon 1869 - Dijon 1950). 1888'de Deniz Harp okulunu birincilikle bitirdi, optik âletler konusunda uzmanlaştı. Birinci Dünya savaşında denizaltılarda kullanılan periskobu geliştirdi. 1919'da tuğamiralliğe yükseldi ve Akdeniz filosu kumandanlığına getirildi. Deniz kuvvetleri kurmay başkanı oldu. (L)

VİOLLE (Jules), fransız fizikçisi (Langres 1841 - Fixin 1923). A. ve E. Becquerel ile birlikte fosforışıyı inceledi. 1875'te, Mont Blanc tepesinde, güneş sabitinin değerini belirlemek için ilk çalışmaları yaptı. Kendi adını taşıyan ışık ölçeğini öne sürdü (1881) ve 1882'de, soğutmalı kalorimetreyi icat etti; bu âletin çalışma ilkesi, ısı geçirmeyen şişelerin (termos) yapımına yol açtı. Ayrıca, bir gayzer teorisi kurdu, dolu yağışları üstüne araştırmalar yaptı, sonda balonlarıyle atmosferi inceledi. (L)

Violle ölçeği, katılaşma sıcaklığında dik olarak ışıyan ergime halindeki bir platin banyosunun yüzeyinin bir santimetre karesinden meydana gelen ışık kaynağı. (L)

VİOLLET-LE-DUC (Eugène Emmanuel), fransız mimarı ve sanat tarihçisi (Paris 1814 -Lozan 1879). Özellikle *Dictionnaire Raisonne de l'Architecture Française* (Fransız Mimarlığının Açıklamalı Lûgati) [1854 - 1868] adlı dev eseri ve *Entretiens sur l'Architecture* (Mimarlık Üstüne Konuşmalar) [1863-1872] ile ün kazanmıştır. Mimarlık eserleri arasında ise, Vézelay, Amiens, Chartres ve özellikle Cité de Carcassone katedrallerinin restorasyonu sayılabilir. (M)

VİOLLETTE (Maurice), fransız siyaset adamı (Janville 1870-Dreux 1960). Sosyalist milletvekili oldu, çeşitli bakanlıklarda bulundu; Leon Blum ile birlikte, Cezayir'deki bütün yerli halkın, Müslümanlığın gerektirdiği şeriat hükümlerine bağlı kalmakla birlikte fransız yurttaşı olmalarını sağlayan bir kanun tasarısı hazırladı; tasarı parlamento tarafından reddedildi. U.D.S.R. milletvekili (1945-1955), Dreux belediye başkanı (1908-1959) oldu. (L)

VİOLONİST i. (fr. *violoniste*). Bk. KEMANCI.

VİOTİA. Bk. BİOTİA.

VİOTTİ (Giovanni Battista), italyan kemancısı (Fontanetto Po, Vercelli ili 1755 - Londra 1824). G. Pugnani'nin öğrencisiydi, Torino Krallık kapellası üyesi oldu, öğretmeniyle yolculuklar yaptı, virtüoz olarak Almanya'da, Rusya'da, İngiltere'de, Paris'te, Ruhanî konserlerde çaldı (1782). Paris'e yerleşti, orkestrasını yönettiği Théâtre-İtalien (İtalyan-Tiyatrosu) iflâs edince ve Devrim hareketleri başlayınca kötü günler geçirdi. Londra'da, Hamburg'da kaldı, yeniden Londra'ya dönerek Filarmoni derneğini kurdu. Daha sonra Paris'e gitti, Opéra'nın yönetmeni oldu. Modern keman okulunun önderi olarak kabul edilen Viotti, «kahramanlık konçertoları»nın yayılmasına ön ayak oldu. Yaylılar için dörtlüler, iki keman ve bas için üçlüler, piyano-forte için on konçerto, 2 keman için iki konçertante senfoni ve öğretici bir değer taşıyan, keman için yirmi dokuz konçerto besteledi. (L)

VİRCHOW

VİOZZİ (Giulio), italyan bestecisi (Trieste 1912). İllersberg'in öğrencisi, Trieste konservatuvarında ders verdi. Operalar (*Allamistakeo*, 1954; *Un İntervento Notturno*, 1957; *Il Sasso Pagano*, 1962; *La Giacca Dannata*, 1962), birçok orkestra parçası, konçertolar (keman, piyano, viyolonsel), sonatlar, üçlüler, dörtlüler ve ses için parçalar besteledi. (L)

VİPERA i. Engereğin ilmî cins adı. (*V. ammodytes meridionalis*, akdeniz kum engereği; *V. aspis*, avrupa engereği; *V. berus*, bayağı engerek; *V. lebetina*, sarı engerek; *V. ursinis*, çayır engereği; *V. Ruselli*, hint engereği. Hindistan'da yaşayan bu engerek sıçan avlamak için evlere kadar girdiğinden tehlikeli bir yılandır.) [L]

vireo

VİPİO i. Parlak kırmızı karınlı siyah böcek; cerambycidae familyasından *Acanthocinus griseus*'ta asalak yaşar. (İlmî adı *Vipio nominator*. Zarkanatlıların *braconidae* familyasından.) [L]

VİPİT i. (ing. *whippet*). Küçük boylu ingiliz tazısı. (Greyhaund ile teriye'nin melezi sayılır; İngiltere'nin bazı bölgelerinde, özellikle madenci bölgelerde yarış köpeği olarak kullanılan bir spor ve av köpeğidir; daha çok gezintilerde beraber bulundurulur.) [L]

VİPSANİA (GENS), romalı pleb ailesi; başlıca temsilcisi Augustus'un dostu Marcus Vipsanius Agrippa'dır. (L)

VİRA zf. (ital. k.). Durmadan, aralıksız: *Tosun etrafında toplananlara aldırdığı yok, vira indiriyor* (B. Felek).

◆ Ünl. Denizc. Irgat, maçuna veya palangaları işletmek için verilen kumanda. || *Vira demir,* bir geminin limandan ayrılıp yola çıkmak üzere yapacağı işlem ve manevraların tümü: *Saat sekizde vira demir edilecek.* || *Vira etmek,* kaldırmak, çekmek, çevirmek: *Halatı, demiri, zinciri vira etmek.* (ML)

VİRAG (Benedek), macar şairi (Dioskál 1754 - Buda 1830). Toprak kölesi bir aileden geliyordu; önce paulus'çu rahip, sonra bağımsız papaz oldu. En büyük başarısı, macar şiirine Eskiçağın ölçülü mısralarını sokmasıdır. Virag ayrıca, Horatius'un bütün eserlerini ilk çevirenlerden biridir. (L)

VİRAJ i. (fr. *virage*). Yol kıvrımı, dönemeç: *Tehlikeli bir viraj.* (Bk. ANSİKL.) || *Mec.* Güç dönem veya durum.

— ANSİKL. Bir *viraj*'da taşıt, ağırlık merkezine uygulanan ve çizdiği viraj eğrisinin teğeti boyunca kendisini yoldan çıkmağa zorlayan merkezkaç kuvvetin etkisinde kalır. Lastiklerin yere yapışması, bu kayma savrulmasına karşı koyar; yol, viraj yönüne doğru meyilliyse kayma savrulması daha hafif olur. (LM)

VİRAKOÇA, İnkalarda yağmur tanrısı; Güneş'in oğullarından biri olan, dünyayı ve insanları yaratan Virakoça, Titikaka gölünde otururdu. Virakoça'ya insan kurban edilirdi. (L)

VİRAN sıf. (fars. *vîrân*). Yıkılmış, yıkık: *Burası, iki basık oda ile merdivenli, çarpık bir sofadan ibaret viran bir hayrat* (R. N. Güntekin). *Eşanl.* HARAP. (M)

VİRAN. Arkeol. Beşparmak ve Çomak sıradağları üzerinde arkeolojik yerleşme. İlk adı *Ören* olan yerleşme, çift surlu ve oldukça sarptır. Tahkimat, kayalar arasına kuru duvarların örülmesiyle sağlanmıştır. Tepede, duvar kalınlığı 1,50 m-1,85 m olan bir iç kale vardır. Bu yerleşmenin güneyinde Gâvuryatağı denen yerde sur dışı bir yerleşme daha vardır. (M)

VİRANE i. (fars. *vîrâne*). Yıkılmış veya yıkılabilecek derecede eskimiş yapı: *Halbuki bu evler, çökmeğe yüz tutmuş, simsiyah viranelerdi* (R. N. Güntekin). || Yıkılmış olan yapılardan geriye kalan kısım, yıkıntı: *Sakarya savaşından sonra düşman orduları Haymana, Mihalıççık ve Sivrihisar bölgelerini, bize, yer yer ateş yığınlarıyle örtülü [...] bir virane halinde bıraktı* (Y. K. Karaosmanoğlu). || Yıkılmış veya yanmış bir yapının arsası, yıkıntılarla dolu yer: *Bitince bir sıra ev, sonra bir de virane / Dikildi karşıma bir han kılıklı meyhane* (M. Â. Ersoy). *Eşanl.* HARABE. (M)

VİRANELİK i. (*virane*'den *virane-lik*). Virane haline gelmiş yer: *Viranelikler çoktu. Ama yangın o tarafta idi* (Ömer Seyfeddin). [M]

VİRANÎ i. (fars. *vîrân*'dan *vîrânî*). *Esk.* Yıkılmış olma, viranlık, haraplık. (M)

VİRANÎ, türk şairi (XVI. yy.). Balım Sultana kapılandı. Daha çok hurufî görüşlerini savunur. Tanrı'nın Ali'de görünüş alanına çıktığını savunan Ali-Allahî inançları eserlerinde geniş yer tutar. Kendisinden sonra gelen hurufî-alevî şairleri üstünde büyük etkisi oldu. Şiirleri akıcı ve coşkun bir dille söylenmiştir. *Divan*'ı vardır. (M)

VİRANŞEHİR. Bk. ÖRENŞEHİR.

VİRANŞEHİR. Bk. DOĞANŞEHİR.

VİRANŞEHİR, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Orta Fırat bölümü, Urfa ili) ilçe merkezi küçük şehir; 18 031 nüf. (1970). Karacadağ kütlesinin güneye doğru uzantısı olan Takırtukur dağının güney eteklerinde bir düzlüğün ortasında kurulmuştur. Urfa-Mardin karayolunun 91. km'si üzerindedir; yüksl. 575 m. — *Viranşehir ilçesi,* 3 451 km^2; 66 004 nüf. (1970). Merkez, Ceylanpınar ve Demirci bucakları; 37 köy. Zıraat ve hayvancılık. (M)

VİRBİUS. Rom. mit. Latin kaynaklı ilkel roma tanrısı. Nemi'de Diana'ya olduğu kadar Virbius'a da saygı gösterilirdi. Nemi şehri tapınağının ilk rahibi olduğu öne sürülmüştür (*Rex Nemorensis*). [L]

VİRCHOW (Rudolf), alman hekimi ve siyaset adamı (Schivelbein, Pomeranya 1821 - Berlin 1902). Berlin'de tıp profesörüyken ilerici fikirleri yüzünden Würzburg'a alındı ve 1856'da Manteuffel tarafından Berlin'e geri çağırıldı, Prusya meclisine (1862) ve daha sonra Reichstag'a ilerici milletvekili seçildi ve Bismarck'a karşı muhalefeti yönetti. Ama katoliklere karşı mücadelesinde Bismarck'ı destekledi ve «Kulturkampf» terimini ortaya attı. Virchow, hücre patolojisini kurmuştur; temel formülü, *Omnis cellula e cellula*'dır ve doku bozukluklarının başlangıcının her zaman hücrede olduğunu açıklar. Bugün önemini kaybetmiş olan bu kavram, iltihap olaylarının incelenmesini ve gözlemini kökten değişikliğe uğratmıştır. (L)

VİRD i. (ar. k.). EVRAT veya EVRAD.

VİRD i. (fars. *vird*). *Esk.* Öğrenci. || Mürit. (M)

VİRE, Fransa'da Calvados idare çevresinin merkezi, norman «bocage»ında, Vire ve Virène ırmaklarının kavşağında; 10 309 nüf. (L)

VİRÉ (Armand), fransız biyoloji bilgini (Lorrez-le-Bocage 1869-Moissac 1951). Padirac ve Jüra'da yeni birçok kabuklu türü keşfetti. Paris'te, Bitki bahçesinin altındaki mahzenlerde 1897'de ilk yeraltı biyoloji laboratuvarını kurdu. Mağaralarda yaşayan canlı varlıkları inceleyen bilime *biyospeleoloji* denmesini Akademiye teklif etti. Bir kaza sonucu öldü. (L)

VİRELAİ i. (fr. k.). Ed. Dört bentten meydana gelen ve «nakarat bendi» adı verilen birinci bendi öteki üç bentten sonra kısmen veya bütünüyle tekrarlanan küçük şiir. (L)

VİREMİ i. (fr. *virémie*). Bir virüsle yayılan hastalık. (Bu terim septisemi'ye benzetilerek uydurulmuşsa da tam anlamıyle yerinde sayılamaz: septisemide mikrobun kan kültürü yapılarak kanda bulunması gerekir, viremilerde ise araştırma çoğunlukla dışkılarda yapılır ve virüsün kana geçtiği kabul edilir; esasen sinir merkezlerinin hastalanmasını [grip, çocuk felci v.b.] açıklayabilmek için virüsün kana geçtiğini kabul etmek zorunludur.) [L]

VİREO veya **VİREON** i. Genellikle yeşilimsi tüylü, ince uzun gövdeli ötücü kuş; Amerika'da bulunur. (Vireo ve benzerleri, ağaçlarda yaşayan böcekçil kuşlardır; örümcek kuşlarıyle bazı yakın tarafları vardır; *vireonidae* familyasını meydana getirirler.) [L]

VİRET (Pierre), isviçreli reformcu (Orbe 1511 - Orthez 1571). Orbe, Grandson ve Payerne'de Reformun yerleşmesine çalıştı. 1536'da Lozan'da Reformu kabul ettirdi; ama kurmak istediği disiplin yüzünden Bern'liler kendisine karşı çıktı. 1559'da Cenevre'ye çekilmek zorunda kaldı. Navarra kraliçesi tarafından Béarn'a çağırıldı. (L)

VİRGA i. («renkli şerit» anlamında lat. k.). Bir altostratusun veya bir nimbostratus'un tabanını devam ettiren düşey çizgi; bir yağmur veya kar şeritini yansıtır. (L)

VİRGA i. Müz. Dizeksiz notalamada bir derece pese oranla bir derece tiz sesi bildiren nöma :/, veya - ´, veya. (nokta) ile belirtilir. (Bu işaret tonik vurgudan doğmuştur.) [VİRGULA da denir.] (L)

VİRGASYON i. (fr. *virgation*'dan). Jeol. Genişliği merkez kenarlara doğru azalan, yelpaze biçiminde, ıraksak kıvrımlar demeti. (L)

Foto. Loeskher et Petsch, Chace-Lane-Rapho (LAROUSSE)

VİRGATİTES i. Paleont. Üzeri demet şeklinde kabarık çizgili ammonit; kuzey ülkelerinde üst jüra tabakalarında bulunur. (L)

VİRGİLİA i. Fasulyegillerden bitki türü. (*Virgilia Capensis* veya *V. cladrastis* Güney Afrika'da yetişir; yapraklarından bir çeşit çivit elde edilir.) [L]

VİRGİN adaları, ing. **Virgin İslands,** Küçük Antiller'de takımadalar, Porto Riko'nun doğusunda, Atlas okyanusu ile Antiller denizi arasında. 1916'da A.B.D., stratejik sebeplerle Danimarka'dan Sainte - Croix, St. Thomas ve Saint Jhon adalarını (344 km²; 32 000 nüf; idare merkezi Saint - Thomas adasında *Charlotte Amalie*) satın aldı. Öbür adalar (Tortola, Anegada, Virgin Gorda v.b.) britanya sömürgesidir (174 km²; 7 800 nüf; idare merkezi, Tortola adasında *Roel Town*). Bu adaları ilk olarak Kristof Kolomb bulmuş ve denizde hıristiyan efsanesindeki on bin bakire (bk. URSULE [*azize*]) gibi birbirlerini izledikleri için bu adı vermişti. Adalarda şekerkamışı, pamuk ve tütün üretilir; ama ekonomilerinde turizm günden güne daha çok rol oynamaktadır. (L)

VİRGİNAL i. (fr. k.). Parmakla çalınan klavyeli ve telli çalgı; 1460'ta adı geçen bu çalgının, Virdung, daha sonra da Praetorius, dikdörtgen biçiminde bir epinete benzediğini söylerler. (Zamanla yavaş yavaş «virginal» terimi klavsenin çeşitli tiplerini kapsar oldu. İngiliz yapısı olan eldeki en eski virginal XVII. yy.ın ortalarından kalmadır. *Virginal* ile *harpsikort* [*harpsichord*, klavsenin ing. adı] arasındaki ayırım XVIII. yy.da kesinleşti.) [L]

VİRGİNİA, A.B.D.nin doğusunda eyalet, Atlas okyanusu kıyısında; 105 711 km²; 3 967 000 nüf. Merkezi, *Richmond*. Doğuda geniş kıyı ovasını uzun haliçler derin bir şekilde yarmıştır (Potomac, James River); merkezde dağeteği, masa biçiminde bir yayladır. Eyalet, batıda ve kuzeybatıda Apalaş kütlesinin bir kısmını içine alır; bu kütle birbirine paralel doruklardan (Clinch Mountain, Blue Ridge) ve çağlayanların bileştirdiği ince uzun çöküntülerden meydana gelir. Doğu ovasının verimli topraklarında mısır ve tütün, eyaletin doğusunda ise pamuk yetiştirilir; Apalaş bölgesinde sığır yetiştiriciliği ve tahıl tarımı ağır basar. Başlangıçta Cumberland yaylasında sınırlanan sanayi (çelik sanayii, imalât metalürjisi), bugün Atlas okyanusu kıyısına doğru kaymaktadır.

— Tar. 1606'da Londra'da Virginia Company, James I'den bir tesis kurma beratı aldı. 13 mayıs 1607'de, 105 kolon Jamestown'da karaya çıktı. 1619'dan sonra kolonlar mahallî bir hükûmet kurdular; ama 1624'te ancak 1 200 kişi barındıran arazi, bir krallık sömürgesi haline geldi. 1715'te büyük çay işletmelerinin kurulduğu Virginia, İngilizlere karşı savaşa katıldı; savaşı Virginia'lı Washington yönetiyordu. 1776'dan sonra bir anayasa kabul edildi. 40 Yıldan fazla (1781 - 1825) Virginialılar, A.B.D.de siyasete hâkim oldular ve şehirden 4 cumhurbaşkanı yetişti: Washington, Jefferson, Madison, Monroe. Cumhuriyetçi parti de Virginia'da kurulmuştur. 1861'de Virginia güneylilerin tarafını tuttu ve güneylilerin başkenti, eyaletin başkenti Richmond oldu. Yenilen Virginia, batı idare bölümlerini kaybetti ve A.B.D.'nin bir eyaleti haline geldi (1863).

— Zır. *Virginia tütünü*, Virginia'da (A.B.D.) yetişen tütün. (L)

VİRGİNİA, Amerika'nın Atlas okyanusu kıyısında İngilizlerin işgal ettiği bölgeye 1584'te İngiltere kraliçesi Elizabeth I'in (bakire kraliçe) verdiği ad. (L)

VİRGİNİA veya **VERGİNİA,** romalı genç kız (öl. Roma M.Ö. 449 veya 441). Efsanevî hayat hikâyesi, pleblerin Aventinus tepesine ikinci defa sığınmaları olayına bağlanır. Bir centuria kumandanının kızı olan Virginia'yı, decemvir Appius Claudius elde etmek istemiş, bu isteğini gerçekleştirebilmek için hâkimlik yetkisi ve kişisel nüfuzundan yararlanmayı denemişti. Virginia'nın babası, kızını bu onursuzluktan kurtarmak için öldürdü. (L)

VİRGİNİA (BATI), ing. **West-Virginia,** A.B.D.'de eyalet, Virginia'nın batısında, Apalaş dağlarının batı yamacında; 62 600 km²; 1 860 400 nüf. Merkezi, *Charleston*. Eyaletin ekonomisi tarıma ve madenciliğe dayanır; Ohio'ya yakın kesimlerde tahıl, mısır, tütün ve patates tarımı; Cumberland yaylasında sığır, domuz ve at yetiştiriciliği, Apalaş dağlarında orman işletmeleri. Batı Virginia, Cumberland havzasından elde edilen maden kömürüyle A.B.D.'nin en çok kömür üreten eyaletidir.

— Tar. 1861 Nisanında Virginia eyaleti, köleliğin yasaklanmasına taraftar olan batıdaki idare bölümlerinden (Kanawha) ayrılma kararı aldı. 26 Aralıkta yeni bir anayasa ile Kanawha, Batı Virginia (West-Virginia) adı altında yeni bir eyalet haline getirildi. 20 Ağustos 1872'de A.B.D.'nin otuz beşinci eyaleti olarak tanındı. (L)

Virginia geyiği blş. i. Amerika'da Virginia bölgesinde yaşayan geyik türü (*Odocoileus virginianus*); dağ keçisi iriliğinde olan bu geyiğin başlıca özelliği boynuzlarının dalsız ve yalın olmasıdır. (L)

VİRGİNİUS RUFUS (Publius), romalı general (M.S. 15-97). 63, 69 ve 97'de konsül oldu, Vindex ayaklanması sırasında (68'de) yukarı Germania lejyonlarına kumanda etti. Besançon yakınında Vindex ile karşılaştı. Birlikleri, kendiliğinden savaşa girdi ve Vindex'i yenilgiye uğrattı. Rufus, Neron'un ölümünden sonra, askerlerinin kendisini imparator seçmesini kabul etmedi ve bu yüzden askerlerinin düşmanlığını kazandı. Virginius üçüncü konsüllüğü sırasında öldü; ölüm nutkunu Tacitus söyledi. (L)

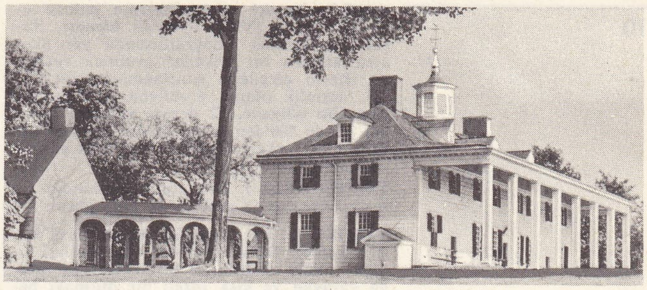

VİRGİNİA
Mont Vernon'da Washington'ın evi

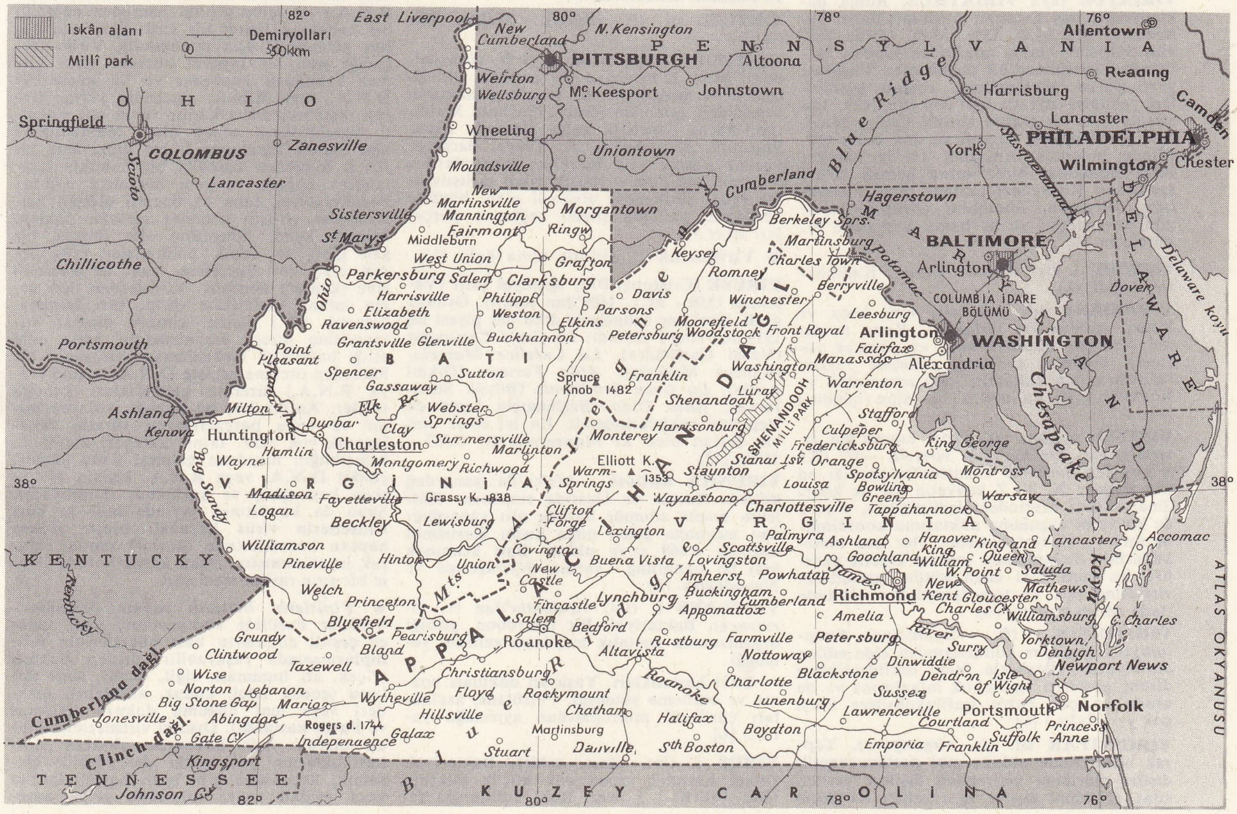

VİRGİNİA ve BATI VİRGİNİA eyaletleri haritası

VİRGO, Başak* takımyıldızının latince adı (kısaltması [Vir]). —*Virgo kümesi,* Başak takımyıldızı doğrultusunda yer alan aynı aileden bir gökada* grubuna verilen ad. Kesin çizgilerle sınırlanmamış bu küme, derinlik olarak 4 milyon parseğe yayılır. Bu bölgede, 12 derece karelik bir alan içinde 500'den fazla gökada sayılmıştır. Bölgenin merkezi güneşten 8 milyon parsek uzaktadır. (L)

VİRGULARİA i. Pennatula takımından ve sekizli mercanlar grubundan polipöbeği. (L)

VİRGÜL i. (lat. *virgula,* küçük çizgi'den fr. *virgule*). Dilbil. Yazıda, cümlecikleri ve öteki cümle unsurlarını birbirinden ayırmağa yarayan ve kısa süreli bir durmayı belirtmek için kullanılan, kıvrık kuyruklu nokta biçimindeki noktalama işareti. (Bk. ANSİKL.) || *Noktalı virgül,* cümlecikleri tamamen birbirinden koparmaksızın ayırmağa yarayan noktalama işareti. Bk. ANSİKL.

— Müz. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Dilbil. *Virgül,* cümlede birbiri ardınca sıralanan isimler, sıfatlar, zamirler veya birbirine bağlı fiiller v.b. arasında, mektuplarda hitap sözlerinden sonra; ayraç cümlelerinin başına ve sonuna; uzun cümlelerde, özneden sonra konulur. Günü gösteren tarih rakamlarında gün, ay, yıl sayılarını ayırır: 30, VIII, 1971 gibi.

● *Noktalı virgül,* birbirine bağlı, fakat her biri kendi içinde yarı bağımsız cümleleri; içinde virgüllerle ayrılmış parçalar bulunan kelimeleri veya cümleyi; bir cümlenin hükmünden ayrılan ve «ancak», «fakat», «lâkin», «şu kadar ki», «bununla birlikte» gibi bir bağlama edatıyle başlayan cümleleri ayırmada kullanılır.

— Müz. NOTA KUYRUĞU yerine kullanıldı. Virgül aynı zamanda XVII. ve XVIII. yy. bestecileri tarafından bazı melodi süslemesinin formüllerini belirtmek için kullanıldı. Bugün, ses veya çalgı müziğinde soluk alıp verme zamanlarını veya çok kısa süren susmaları belirtmek için konuluyor.

◆ Sıf. Virgül biçiminde olan.

— Mikrobiyol. *Virgül basil,* kolera vibriyonu. (LM)

VİRİATUS veya **VİRİATHUS,** Roma hâkimiyetine baş kaldıran Lusitanialıların kumandanı (öl. M.Ö. 139). M.Ö. 151'de Servius Sulpicius Galba tarafından yapılan katliamdan kurtulmuş bir çoban olan Viriatus, yurttaşlarını ayaklandırdı, romalı generalleri yenilgiye uğrattı (147'den itibaren), Lusitania'daki bir geçitte konsül Fabius Maximus Servilianus'u çevirdi ve ona barış teklifinde bulundu. Anlaşma 141'de yapıldı. Ama Romalılar biraz sonra hemen silâha sarıldılar. Kuvvetleri azalmış olan Viriatus barış istiyordu. Romalılar görüşme yapar gibi davrandılar ve üç haine Viriatus'u öldürttüler. (L)

VİRİDÜL i. (fr. *viridul*). Miner. Kadıköytaşı çeşidi. (L)

VİRİLOKAL sıf. (lat. *vir, viri,* koca ve *locus,* yer'den fr. *virilocal*). Koca tarafının köyünde oturmak veya ev yapmak zorunda bulunan evlilerin yerleşme tarzını belirtmek için kullanılır. (Bu zorunluluk ya süreklidir, ya da sınırlı bir süre içindir.) [L]

VİRİYEL i. (lat. *vis, viris,* kuvvet'ten fr. *viriel*). Fiz. *Bir kuvvetin viriyeli,* —1/2 (Xx +Yy+Zz) ifadesine Clausius'ün verdiği ad (bu ifadede X, Y, Z kuvvetin dik üç koordinat ekseni üzerindeki izdüşümleri, *x y, z* de kuvvetin uygulama noktasının koordinatlarıdır). || *Viriyel teoremi,* «bir gaz moleküllerinin ötelemesinin toplam kinetik enerjisi, bu gaza etki eden bütün kuvvetlerin viriyeline eşit ve ters işaretlidir» şeklinde ifade edilen teorem. (L)

VİRJİMİSİN i. (fr. *virgimicine*). *Streptomyces virginiae* kültürlerinden elde edilen antibiyotik. (Özellikle öteki antibiyotiklere direnç gösteren stafilokok intanlarına ve bu arada en çok habis stafilokoksilere karşı çok yararlıdır.) [L]

VİRGİNİPAR sıf. (fr. *virginipare*). Yaprak bitkilerinde olduğu gibi partenogenetik dişiler meydana getirebilen dişilere verilen sıfat. (Normal dişiler ve erkekler meydana getiren seksüparlara karşıt olarak kullanılır.) [L]

VİROFLAY, Fransa'da, Seine-et-Oise idare bölgesinde (Versailles idare çevresi) komün, Versailles'ın doğusunda; 16 062 nüf. Seramik. Konfeksiyon. (L)

VİROLA i. Güney Amerika'nın tropikal bölgelerinde, özellikle Kolombiya'da yetişen myristicaceae familyasından ağaçların odunu. (Marangozlukta, kontrplak yapımında kullanılır; sabit akümülatörlerde ayırıcı bölme olmaya da elverişlidir.) [L]

VİROLAİNEN (Johannes), finlandiyalı siyaset adamı (Helsinki 1914). 1945'ten sonra milletvekili seçildi. Eğitim bakanı (1953-1954), dışişleri bakanı (ekim 1954 - mart 1956; mayıs-kasım 1957; ağustos 1958; ocak 1959) ve tarım bakanı (1961-1963) oldu. 11 Eylül 1964'te, Merkez partisi başkanlığına getirildi, sağ eğilimli bir kabine kurmakla görevlendirildi. Bu kabine 14 nisan 1966'da istifa etti. Daha sonra Koivisto koalisyon kabinesinde başbakan yardımcısı ve eğitim bakanı oldu. (Mart 1968-mart 1970.) [LM]

VİROLOJİ i. (fr. *virologie*). Süzgeçten geçen virüsleri konu edinen bakteriyoloji dalı. (Elektronik mikroskop virolojiye virüslerin yapısını tanıma olanağı sağlamıştır.) [L]

VİROSİT i. (fr. *virocyte*). Viroz hastalığına tutulmuş kimselerin çevresel kanında bulunan anormal akyuvar. (L)

VİROVİTİCA, Yugoslavya'da (Hırvatistan) şehir, Podravina'da; 14 300 nüf. Tarım pazarı. (L)

VİRRÈS (Henri BRİERS, **Georges** — denir), Fransızca yazan belçikalı yazar (Scherpenberg, Tongres yakınları 1869-Lummen Şatosu, Limbourg 1949). Natüralistlerin etkisinde kaldı. Limbourg bölgesinin insanlarını anlattı. (L)

VİRTANEN (Artturi İlmari), finlandiyalı kimyager (Helsinki 1895). Fermentleşmeler-le (sitrik, laktik asitler v.b.) ilgili birçok kimyasal mesele ile ilgilendi. Tarım ve besin kimyası alanındaki araştırma ve keşifleri, özellikle de, hayvan yemlerinin korunmasına ilişkin bir metodu, ona 1945 Nobel Kimya ödülünü kazandırdı. (L)

VİRTÜEL sıf. (fr. *virtuel*). Mekan. Bk. GÜCÜL.

VİRTÜOZ i. (ital. *virtuoso* > fr. *virtuose*'-dan). Müz. Dinleyiciye bir zorlama olduğu hissini vermeden en zor teknik güçlüklerin üstesinden gelebilen icracı. (Şarkıda Malibran, Patti, Farinelli, çalgı alanında Liszt, Paganini, Saint-Saëns, E. Ysaye, Sarasate virtüöz olarak ün bırakmış sanatçılardır. Virtüoz, çok zaman müzik yönü tartışılabilen fakat etkilemeye elverişli olan, böylece kendisine parlama fırsatı sağlayan parçaları seçer.)

◆ **Virtüozluk** i. Virtüoz olma hali. (L)

VİRUÉE (Cristobal DE), ispanyol şairi (Valencia 1550 - ay.y. 1609'dan sonra). Orduya girdi. Korkunç sahnelerle dolu beş piyesi ile 1579'dan sonra tanındı: *La Cruel Cassandra* (Vahşi Cassandra), *La Cufelice Marcela;* (Bahtsız Marcela), *Atila Furioso* (Öfkeli Attila), *La Gran Semiramis* (Büyük Semiramis), *Elisa Dido.* Başlangıçta Lope de Vega'nın rakiplerindendi. En iyi eseri dinî bir destan olan *El Monserrate*'dir (1587 - 1602). [L])

VİRUNGA kütlesi, Afrika'da yanardağ kütlesi, Kongo ve Uganda sınırında. Kütlenin bugün sönmüş başlıca altı yanardağdan meydana gelen doğu kısmı Karisimbi dağında 4 660 m'ye ulaşır. Batı kısmında faal iki yanardağ vardır: *Nyiragongo* ve *Nyamlagira.* (L)

VİRÜLANS i. (lat. *virulentia*'dan fr. *virulence*). Bakteriyol. Bir mikrobun, girdiği organizmada bir hastalık meydana getirme yeteneği.

— Bitki hastalıkları. Yaşayan dokuları bozma ve etkileme yeteneği. (Virülans, asalakları çürükçül mikroplardan ayırmağa yarar.) [L]

VİRÜS i. (lat. *virus,* zehir). Bakteriyol. İntanî hastalık yapan çok küçük mikrop. (Bk. ANSİKL.) || *Mec.* Ruhî bulaşmaya sebep olan ilke, kaynak: *İhtilâl virüsü.* || *Virüs parçacığı,* virüse has bir nükleik asit (D.N.A. veya R.N.A.) eksen ile bunu kaplayan protein kabuktan meydana gelen oluşum.

— Böcekbil. *Sarı virüs.* Bk. ANSİKL.

— Eczc. *Virüs aşıları.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bakteriyol. *Virüs*'ler genellikle bakterileri geçirmeyen süzgeçlerden geçebilen ve âdi mikroskopla görülemeyen çok küçük mikroorganizmalardır. Virüslerin varlığı 1898'de Löffler ve Frosch'un çalışmalarıyle ispatlandı. Bunlar aft hummasının vücutta sebep olduğu döküntülerin görünüşte steril olan kazıntılarını şırınga ederek hastalığı başkalarına aşıladılar. 1935'-te Stanley tütünün mozaik virüsünü buldu. Bundan sonra Gastinel, Levaditti, Lépine v.b. ültrasantrifüjleme metodunu elektronik mikroskopu ve çeşitli kültür yollarını kullanarak virüslerin özelliklerini ortaya koydular.

● *Virüslerin fizik özellikleri.* Süzme derecesi belli olan kolodyum süzgeçleri ile virüslerin çapları ölçülebilir: bunlar 10 ile 300 mili mikron arasında değişir (bakteriofajlar 10-50 mili mikron, çiçek aşısı virüsü 175 mili mikron, çocuk felci virüsü 15 mili mikron, uçuk virüsü 300 mili mikron). Elektronik mikroskop virüslerin tanecik halinde olduğunu ortaya koydu. Virüsler, bakteriyolojide öteden beri kullanılan ortamlarda üremez, sadece bazı canlı dokular üzerinde gelişir. Virüs —20°C'ta ölmez, fakat az veya çok yüksek sıcaklıkta ölür.

● *Virüslerin kimyasal özellikleri.* Virüslerin yapısı bütün öteki canlı yaratıklardan daha basittir; virüsün tek bir nükleik asit zincirinden (D.N.A. veya R.N.A.) ibaret olduğu kabul edilmektedir. Bu zincir proteinden bir kabukla kaplıdır; fakat bu proteinleri, bütün hücrelerde olduğunun aksine, virüsün kendisi yaratmaz; virüs girdiği hücrelerden edindiği enzimlerle (özellikle ribozomlar) hammaddeleri (amino asitler) kullanarak bunları meydana getirir. Demek ki virüs ancak bir hücre içinde (taşıyıcı hücre) asalak olarak yaşayabilir. Virüsün bir organizmadan ötekine geçebilmesi, kendine has nükleik asit zinciri (D.N.A. veya R.N.A.) ile içine girdiği hücreden edindiği bir kabuktan ibaret bir virüs parçacığı haline gelmesiyle açıklanmaktadır. Virüs parçacığı yeni bir taşıyıcı hücreye girer girmez kabuğunu kaybeder ve bu hücredeki D.N.A. veya R.N.A. zincirinin yerini alarak metabolizmaya katılır ve az çok önemli bozukluklara sebep olur. Metabolizma ağır zarara uğramışsa hücre ölür, ama virüs o hücreden edindiği bir kabukla kaplanarak çoğalır ve yeni hücrelere dağılır; bozuklukların daha az önemli olduğu hallerde ise virüslü hücreler virüsün nükleik kısmını kendi bünyesine alır (bozuk bir gen gibi) ve atipik bölünmeler yapabilecek olan dev hücrelere, yani ur hücrelerine (kanser) dönüşür. Virüslerden ileri gelen intanî hastalıklar (grip, sarı humma, kızamık v.b.) birinci cinsten olaylar kategorisine girer; organizmanın hızla elde ettiği bağışıklık mekanizması, virüslerin bir hücreden ötekine geçişte D.N.A.'larının (veya R.N.A.) üzerine kapladıkları kabuğu etkiler. Antikorlar, bu kabuğu kolayca bulur ve virüs parçacıklarını süratle yakalayarak yok eder. İkinci kategori olaylarda bağışıklığın meydana gelmesi daha güçtür, çünkü D.N.A. veya R.N.A. kişinin hücresiyle kaynaşmış ve korunmuş durumdadır. Şunu da kaydetmek yerinde olur ki bazı kanserlerin virüs kaynaklı oluşu sadece hayvan kanserlerinde (kuşlar) mutlak olarak ispatlanmıştır, insan kanserlerinde böyle bir şeye rastlanmamıştır.

● *Virüslerin hastalık yapma özellikleri.* Virüsler özellikle sitotproptur, yani sadece çeşitli dokuların bazı hücrelerinin protoplazmasında yaşayabilir: dışderi dokusu (çiçek, aft humması, siğil, uçuk), sinir dokusu (çocuk felci, kuduz, ansefalit), ortaderi veya lenf düğümü dokusu (Nicolas ve Favre hastalığı). Dışderi virüslerinin ikincil olarak sinir dokusuna alışarak sinir hastalıklarına yol açtığı da görülür (kızamık, kabakulak gibi basit hastalıklardan veya aşıdan sonra meydana gelen anse-

falit veya menenjit gibi komplikasyonlar). Virüsler bitkilerde (tütün mozaiki), bakterilerde (bakteriofaj), hayvanlarda birçok hastalığa sebep olabilir. Başlıca virüs hastalıkları şunlardır: grip, aft humması, suçiçeği, çiçek, uçuk, çeşitli ansefalit ve menenjitler, kuduz, çocuk felci, sarıhumma, psittakoz, Nicolas ve Favre hastalığı, dang, kabakulak, kızamık.

Virüs hastalıklarıdan korunma'da, uçuğa, çocuk felcine (öldürülmüş virüsten yapılmış Salk ve Lépine aşılarıyle ağızdan alınan canlı Sabin aşısı), gribe (dört kıymetli Pasteur enstitüsü aşısı) karşı hazırlanan aşılarla ileri bir adım atılmıştır. Kızamığa karşı bulunan bir aşı da uygulama yoluna girmek üzeredir.

— Böcekbil. Pat denilen bitkide yaşayan *sarı virüs*'ü, daima bu bitkinin yapraklarıyle beslenen bir çekirge (tettigonia familyasından) taşır; mısır bitkisi üzerinde yaşayan buna yakın bir böcek tesadüfen pat'ın üzerine konarak sarı virüse bulaşabilir. Virüsün bulaşmasıyle bu böcek sonunda pat'larla, hattâ havuç veya pirinçle beslenebilme yeteneğini kazanır, üstelik mısırla beslenme huyunu da kaybetmez. Beslenme rejiminin bu şekilde genişlemesi, gayet tabiî böceğin yaşama mücadelesinde çok elverişli bir etmen rolü oynar.

— Eczc. *Virüs aşıları*, virüs kültürlerinin dokulardaki etkisi kimyasal etkenlerle *in vivo* veya *in vitro* olarak ısı veya yaşlandırma yoluyle zayıflatılarak hazırlanır. Koruyucu nitelikte olarak vücuda virüs verilmesi Avrupa'da 1721 yılına rastlar: 1796'da Jenner'in bulduğu çiçek aşısı. 1885'te Pasteur kuduz aşısını tavşanın omuriliğinde zayıflatarak hazırladı. Virüs aşılarının hazırlanma ve korunması zordur. (L)

VİRY-CHATİLLON, Fransa'da Seine - et Oise idare bölgesinde (Palaseau idare çevresi) komün, Paris bölgesinin güneyinde, Sen'in sol kıyısında, Juvisy'nin yukarısında; 23 698 nüf. Kısmen XII. yy.dan kalma kilise. Madenî tapa fabrikası. Kazancılık. Amyant fabrikası. Taşocakları. (L)

VİRYON i. (fr. *virion*). Virüs parçacığı. (L)

VİS, ital. **Lissa**, Adriya denizinde yugoslav adası, Orta Dalmaçya'da; 90 km²; 10 000 nüf. Ton avcılığı. Bağlar. Zeytinlikler. Turizm (Bişevo kayasında deniz mağarası). *Vis* ve Komiza, başlıca limanlarıdır. (L)

VİSAD veya **VİSADE** i. (ar. *vesd*, birine yastık verme'den *visâd, visâde*). *Esk.* Baş yastığı, yastık; şilte. || *Ariz-ül-visad*, tenbel adam. (M)

VİSAKHAPATNAM, esk. **Vizagapatam**, Hindistan'da (Andhra Prades) şehir, Bengal körfezinin kıyısında; 181 700 nüf. Büyük gemi yapımı merkezi. Soğutucu tesisler. Manganez ihracatı. (L)

VİSAL i. (ar. *vaşl*'dan *visâl*). *Esk.* (Sevgili, dost v.b.ye) Ulaşma, kavuşma: *Âşıklar visale erince coşar* (Âşık Veysel). || Ulaşma, bitişme. || *Amal-i visal*, kavuşma emelleri.

— Mus. *Esk.* Türk musikisinin en az beşaltı yüzyıllık birleşik makamlarından biri. (Günümüze kalmış örneği yoktur.) [M]

VİSAMİRAL i. (fr. *vice-amiral*). Rütbesi tümgeneral veya korgeneralinkine (filo visamirali) eşit deniz subayı. (M)

VİSARGA i. Leng. Sanskritçe'de, üstü noktalı bir *h* ile gösterilen ünsüz. (Visarga, gırtlaktan çıkarılan titreşimsiz bir soluktu. Kelime sonunda, o kelimeden sonra başka kelime gelmiyorsa veya daha sonraki kelime titreşimsiz bir harfle başlıyorsa *s* veya *r*'nin yerini alırdı.) [L]

VİSAYA i. Leng. Filipinler'de Visaya takımadasında konuşulan İndonezya öbeğinden dil. (*Visaya* birçok ağza ayrılır ve bu dili konuşanların sayısı tagal dilini konuşanlardan fazladır.) [L]

VİSAYA'LAR. Bk. BİSAYA'LAR.

VİSAYAS, Filipin takımadalarında ada topluluğu, Luzon ile Mindanao arasında; Cebu, Leyte, Masbat, Panay, Samar adalarını ve daha birçok küçük ada ve adacığı kapsar; 65 880 km²; 5 872 000 nüf. (L)

VİSBREAKİNG [vizbrikin] i. («viskozite-yi azaltma» anlamında ing. k.). Petr. Ayrımsal damıtma kalıntılarının bazılarında ağır parafinleri ayrıştırmak ve viskoziteyi azaltmak için yapılan cracking: *Visbreaking, yüzde 2 ile 5 oranında cracking işleminden geçmiş benzin elde edilmesini sağlar.* (L)

VİSBY, İsveç'te liman şehri, il (*lan*) idare merkezi, Gotland adasında, Baltık denizinin kıyısında; 16 000 nüf. Turizm merkezi. Vikinglerden kalma eşya. Ticaret merkezi ve çok faal bir liman (Hansa'nın kolu) olan şehri, 1361'de Danimarkalılar aldılar ve bütün önemini kaybettikten sonra 1645'te İsveç'e geri verdiler. (L)

VİSCARİA i. Çokyıllık otsu bitki; iki türü kuru otlar arasında yetişir; bunlardan biri kırmızı çiçeklidir ve boyu 60 sm'yi bulur, diğeri firfirî çiçeklidir ve yüksekliği 10 sm kadardır. (Karanfilgillerden.) [L]

VİSCHER, nürnbergli dökümcü ve heykeltıraş ailesi (XV. ve XVI. yy.). —HERMANN, *Büyük* denir (öl. Nürnberg 1488), 1453'te önemli bir atelye kurdu. Bu atelyede birçok vaftiz teknesi (Wittenberg vaftiz teknesi) ve kabartmalı mezar yazıtları yapıldı. —PETER, tunç dökümcüsü ve heykeltıraş (Nürnberg 1460'a doğr.-ay.y. 1529), Hermann'ın oğlu ve halefi. 1495'te Magdeburg başpiskoposu Ernst von Sachsen'ın mezarını ve Thurgau, Bamberg, Meissen ile Krakow'da başka anıtlar; 1512'de Augsburg'da Santa Anna kilisesinde Fugger'ler şapeli için bir parmaklık ve Maximilian I'in mezarı için (İnnsbruck) iki figür yaptı. En ünlü eseri, içinde Aziz Sebald'in kutsal kemiklerinin muhafaza edildiği sandıktır. —HERMANN, *Küçük* denir (Nürnberg 1486'ya doğr. - ay.y. 1517), Peter'in oğlu. 1515'te Siena ve Roma'da yaşadı; bazı mezar yazıtları, desenler ve heykelcikler yaptı. Vakitsiz ölümüne rağmen, Sankt Sebald kilisesindeki kutsal kalıntılar muhafazasına rönesans üslûbunu uyguladığı sanılır. —PETER, *Küçük* denir (Nürnberg 1487 - ay.y 1528), Hermann'ın kardeşi. Renkli desenler, küçük bronz işleri ve madenî levhalar yaptı. —HANS (Nürnberg 1489'a doğr. - Leipzig 1550), Küçük Peter ile Küçük Hermann'ın kardeşi. Babasının ölümünden sonra atelyeyi yönetti, birçok önemli mezar yaptı (kardinal Albert von Brandenburg'un mezarı [Aschaffenburg]); Haller mihrap arkalığının ve Maximilian'ın *Dua Kitabı*'nın yapımında Albrecht Dürer ile birlikte çalıştı. (L)

VİSCHER (Friedrich Theodor), alman estetikçisi (Ludwigsburg 1807 - Gmunden 1887). Tübingen'de profesörlük yaptı, 1848'de Frankfurt parlamentosuna seçildi. 1855'te Zürich Polytechnikum'unda profesör oldu. Hegel'in doktrinini izleyen Vischer, «*Asthetik oder Wissenschaf der Schönen* (Estetik veya Güzel'in Kompozisyonu) [1846-1857] adlı bir eser yazdı. SCHARTENMAYER takma adıyle *Der Deutsche Krieg 1870 - 1871* (1870-1871 Savaşı) [1874] adlı bir eser yayımladı. (L)

VİSCONTİ (Ennio Quirino), italyan arkeoloğu (Roma 1751 - Paris 1818), Giovanni Antonio Battista Visconti'nin oğlu. 1771'de Vatikan kütüphanesinde görev aldı. Museo Pio-Clementino'nun (1782) kataloğunu yapan babasına yardım etti. Capitolino müzesi müdürü oldu (1784). 1798'de Roma cumhuriyeti konsüllüğüne getirildi. 1799'da Fransa'ya sığınmak zorunda kaldı. Napolyon I'in emri üzerine şu eserleri hazırladı: *İconographie Ancienne* (Eski İkonografi); *İconographie Grecque* (Yunan İkonografisi) [1. kısım, 1808], *İconographie Romaine* (Roma İkonografisi) [2. kısım, 1817-1825]. (L)

VİSCONTİ (Giovanni Antonio Battista), italyan arkeoloğu (Vernazza, Liguria 1722 - Roma 1784). Winckelmann'ın dostuydu, Vatikan'da eski eserler sorumlusu olarak onun yerine geçti. Papa Clemens XIV tarafından «Museo Pio - Clementino»yu düzenlemekle görevlendirildi. Scipio'ların mezarını ortaya çıkaran kazıları yönetti. (L)

VİSCONTİ (Louis Tullius Joachim), fransız mimarı (Roma 1791-Paris 1853), Ennio Quirino'nun oğlu. Percier'den ders gördü; Paris'te Gaillon, Louvois, Molière çeşmelerini yaptı; Saint - Sulpice meydanındaki «Quatre Evêques» çeşmesinin planını çizdi. Napolyon'un İnvalides'de bulunan mezarı da Visconti'nin eseridir. (L)

VİSCONTİ (Luchino), italyan filim yönetmeni (Milano 1906). Fransa'da Jean Renoir'ın asistanlığını yaptı. İtalya'ya dönüşünde tiyatro ve sinema yönetmenliğine başladı. Yönettiği başlıca filimler: *Tutku* (Ossessione) [1943]; *Yer Sarsılıyor* (La Terra Trema) [1948], *Günâhkâr Gönüller* (Senso) [1954], *Rocco ve Kardeşleri* (Rocco E i Suoi Fratelli) [1960], *Leopar* (İl Gattopardo) [1963], *Beyaz Geceler* (Le Notti Bianche) [1957], *Boccaccio '70* (1962). 1965'te *Vaghe Stelle dell, Orsa* (1964) adlı filmiyle Venedik Festivali büyük ödülünü aldı; 1967'de Camus'nün *Yabancı* (Lo Staniero) adlı eserini beyaz perdeye aktardı. (L)

VİSCONTİ'LER, Milano'da 1277 ile 1447 arasında hüküm sürmüş olan aile. X. yy.ın sonunda ortaya çıktığı sanılan ve vikontluk görevini (*visconte*) ele geçiren bu küçük soylular, varlıklarını Milano senyörü (1277-1278 ve 1283 - 1295) OTTONE'ye (1207'ye doğr. - Chiaravalle Milanese 1295) borçludurlar. 1262'de Urbanus IV tarafından Milano başpiskoposluğuna getirilen, ama Della Torre'lerin taraftarlarınca reddedilen Ottone, soylu ailelerin başına geçerek 1277'de şehri ele geçirdi. İmparator Adolph tarafından imparatorluk vekilliğine getirilen (1294) küçük yeğeni MATTEO I'i (İnvorio, Novara yakınları 1250-Crescenzago 1322) halk başkanı seçtirdi. Della Torre'lerin kovduğu Matteo'yu imparator Heinrich VII eski görevine getirdi (1311). Matteo, Kuzey İtalya'nın birçok şehirini denetimi altında tutuyordu; ama papanın hoşuna gitmek için imparator naipliğinden vaz geçti ve Milano genel senyörü unvanını aldı. Papa taraftarlarının saldırısına uğradı, afaroz edildi (1320), iktidarı oğlu Milano senyörü (1322 - 1328) GALEAZZO I'e (1277'ye doğr. - Pescia 1328) bıraktı. Galeazzo, imparator Bavyeralı Ludwig IV'ün yardımıyle, Della Torre'lere ve papalık taraftarlarına karşı mücadeleye devam etti; sonunda, kendisine güvenemeyen Bavyeralı Ludwig IV, Galeazzo I'i hapsetti (1327). Galeazzo'nun oğlu imparatorluk vekili (1329 - 1330), sonra Milano genel senyörü (1330 - 1339) AZZONE de (Ferrara 1302 - öl. 1339) Bavyeralı Ludwig IV'ün kaprislerine boyun eğdi; sonra İtalyanların yurtseverlik duygularından yararlanarak, kendisine bağımlı olduğunu ilân ettiği kral Bohemya'lı Jan'ı kovdu ve Po ovasındaki toprakları geri aldı: Bergamo (1332), Vercelli, Cermona (1334), Lodi (1335), Piacenza ve Brescia (1336). Azzone'den sonra, senyörlük, amcaları olan ve Belinzona, Locarro (1340-1341), Asti (1341), Parma (1346), Tortona ve Alexandria'yı (1347) işgal eden Milano senyörü (1339 - 1349) LUCHİNO'ya (1292-1349), daha sonra da 1339'dan beri başpiskopos olan ve Bologna'yı elde eden (1350) GİAN GALEAZZO'ya (1290 - 1354) geçti. Onların mirasını, Matteo I'in oğlu STEFANO'nun soyu aldı. Stefano'nun üç oğlu MATTEO II (1319'a doğr. - 1355), BERNABO (1323 - 1385) ve GALEAZZO II (1320'den sonra-Pavia 1378) Milano devletini aralarında bölüştüler. Bunlardan, büyük erkek kardeşin payına düşen kısım, kısa bir süre sonra küçük kardeşlerine geçti. Erkek kardeşinden sonra, imparator Karl IV tarafından imparatorluk naipliğine getirilen (1355) Galeazzo II, oğlu Gian - Galeazzo'nun Fransa kralı Jean II'nin kızı İsabelle ile evlenmesini sağladı; Pavia'yı ilhak etti (1360) ve burada, sonradan meşhur olan şatoyu yaptırdı. Ateşli mizacı çok zaman çağdaşlarıyle çatışmalara yol açan Bernabo ise, Bologna'yı elde etmeğe çalıştı; papaya karşı ayaklandı ve papa tarafından afaroz edildi (1362); kendisine karşı kurulan çeşitli ittifak kuvvetlerini yendi; sonunda, yeğeni ve damadı GİAN-GALEAZZO'nun (1351 - Melegnano 1402) eline düştü ve onun tarafından zehirlendi (1385). Milano'nun yeni senyörü bütün İtalya'ya hâkim olmak istiyordu; bu amaçla, işe Verona, Vicenza ve Padova'yı (1387 - 1388) ele geçirmekle başladı; papa Urbanus IV'ten, kızı VALENTİNA (1366 - Blois 1408) ile evlenen Orléans'lı Louis'den ve kendisine Milano dükü ve Lombardia dükü (1397) unvanlarını veren imparator Venceslas'tan yararlanmayı başardı. Floransalıların kendisine

karşı kurdukları ittifak kuvvetlerini yenen Gian - Galeazzo, Pisa, Perugia ve Bologna'yı işgal etti; kral olmayı tasarladığı bir sırada öldü. Genç oğulları Milano dükü (1402 - 1412) ve GİOVANNİ MARİA (1389 - 1412) ve Pavia kontu, Milano senyörü (1412 - 1447) FİLİPPO MARİA (1392 - 1447) arasında bölüşülen devleti çok geçmeden yıkıldı. Bu çocukların annesi olan kral naibi CATERİNA, papaya Bologna ve Perugia'yı (1403) geri verdi, sonra Giovanni Maria tarafından hapsedildi (1404). Giovanni Maria, yönetimi kondotiyere Facino Cane'ye devretti; ahlâksız ve yeteneksiz bir kimse olan bu genç dükü, alman imparatorluğu taraftarları öldürdü (1412). Erkek kardeşi kendini dukalığın tek sahibi olarak kabul ettirmeyi başardı (1413); adamları Carmagnola, Sforza ve Piccinino'ya büyük bir davranış hürriyeti veren bu usta siyasetçi, Como, Lodi, Vercelli, Piacenze, Cremona, Bergamo, Brescia ve Cenova'yı (1416 - 1421) geri alarak babasının mülkünü eski durumuna getirdi. İhtirası, Savoia, Floransa ve Venedik'in bir güç birliği meydana getirmesine yol açtı; bu güç birliğinden, onlara Vercelli, Brescia, Bergamo, Ravenna'yı bırakarak ve Cenova'yı yeniden bağımsız duruma getirerek kurtuldu. Erkek çocuğu olmayan Filippo Maria, mirasını evlilik dışı kızı BIANCA MARİA'ya (öl. 1468) bırakmakta tereddüt etti. Dukalık kolundan gelen son Visconti'nin ölümünden (1447) sonra Milanolular hürriyetlerini muhafaza etmeyi başaramadılar. (Bk. SFORZA, MİLANO.) [L]

VİSCONTİ-VENOSTA (Emilio, — markisi), italyan siyaset adamı (Milano 1829-Roma 1914). 1859 Olayları sırasında Garibaldi ile Farini'nin yardımcısı oldu; 1863-1876 arasında üç defa dışişleri bakanlığı yaptı. Adı, Eylül sözleşmesi, Avusturya ile yapılan barış ve Roma meselesinin çözümü dolayısıyle bilinir. Senatörlük yaptı (1886), 1896-1897'de Habeşistan seferinin sonuçlarını tasfiye etmek amacıyle görevine döndü. (L)

VİSCUM i. Ökseotunun ilmî adı. (L)

VİSEGRAD, Macaristan'da (Peşte idare bölgesi) kasaba; 2 100 nüf: Kisalföld ve Nagyaföld arasında Tuna geçitine hâkim eski müstahkem mevki. Macar krallarının sarayı. (L)

VİSEU, Portekiz'de şehir, Beira idare bölümünün merkezi, Mondego havzasındaki bir selsuyunun kıyısında; 12 600 nüf. —*Viseu idare bölümü,* 498 300 nüf. (L)

VİSHNUTHERİUM i. Hindistan'da pliyosen tabakasında bulunan toynaklı memeli hayvan fosili; helladotherium'a benzer. (Zürafagillerden.) [L]

VİSKİ i. (iskoç dilinde *whisky*'den). Tahıllar malt yapılarak şekerlendirildikten ve uygun surette fermantasyona uğratıldıktan sonra damıtılarak elde edilen alkollü içki.

— ANSİKL. *Viski,* yapıldığı ülkeye, kullanılan ilk maddeye, fermantasyon, damıtma, eskitme metotları ve birbirleriyle kupaj yapma usul ve şekillerine göre değişiklik gösterir. En ünlü olanları iskoç ve irlanda viskileridir. İskoç tipi viskinin esas ilk maddesi bu ülkeye mahsus bir çeşit turp kömürüyle islendirilmiş (füme edilmiş) arpa maltıdır. Viski, yüzde 50 alkollüdür. Viskinin buke ve aroması, içi yakılmış küçük meşe fıçılarda 3-4 sene eskitilmesiyle meydana gelir. Eskitme ısısı ve nemi belirli mahzenlerde gelişir. Viskiler 3-4 sene eskitilmeden şişelere doldurulmaz.

● *Türkiye'de* viski üretimi çalışmalarına, 1957'de, Ankara Üniversitesi Ziraat fakültesinde başlandı. Ticarî yerli viski 1964'ten itibaren *Ankara Viskisi* adıyle piyasaya sürüldü. Üretim, yılda 70 000 şişeye kadar çıkarıldı. Ankara viskisi arpa maltına belirli oranda pirinç karıştırılarak mayşelendirilme yoluyle elde edilir. (ML)

VİSKOZ i. (fr. *viscose*). Koloidal selüloz çözeltisi; alkali selülozun karbon sülfürle işlenmesinden elde edilir: *Viskoz, selüloz tü-revlerinin üretiminde kullanılır.* (L)

VİSKOZİMETRE i. (fr. *viscosimètre*'den). Teknol. Sıvıların viskozitesini ölçmek için kullanılan sınaî cihaz. (L)

VİSKOZİMETRİ i. (fr. *viscosimétrie*). Akışkanların viskozitesini ölçmeyi konu alan fizik dalı. (L)

VİSKOZİTE i. (fr. *viscosité*). Ağdalı, koyu kıvamlı bir maddenin özelliği. *Eşanl.* AĞDALIK, YAPIŞKANLIK. *Esk.* Lüzuciyet.

— Elektr. *Elektrik viskozitesi,* bir gazın, yoğunluğuna ve mekanik viskozitesine bağlı olmadan, elektrik kıvılcımına gösterdiği direnç. (Bütün özellikleri aynı olan iki gazın patlama mesafeleri arasındaki oran, elektrik viskozitelerinin oranını verir.) || *Magnetik viskozite,* ferromagnetik bir maddenin mıknatıslanma değişikliklerinin, alan değişim hızına bağlı bir süre içinde bunları gecikmeyle meydana getiren alan değişikliklerini izlediği olay. || *Yalıtkanlık viskozitesi,* bir iletkenin kutuplanma değişikliklerinin, bu değişikliklerin hızına bağlı bir gecikmeyle bunları meydana getiren alan değişikliklerini izlediği olay.

— Fiz. ve Sanay. Bir sıvının, düzgün ve burgaçsız akışa karşı gösterdiği direnç. (Bk. ANSİKL.) || *Belli bir sıcaklıkta Engler viskozitesi,* bir miktar sıvı yağın bu sıcaklıktaki akış zamanının, aynı miktardaki suyun 20°C'taki akış zamanına oranı. || *Kinematik viskozite katsayısı,* belli bir sıcaklıkta, bir akışkanın mutlak viskozitesinin yoğunluğuna bölümü. (Bu büyüklük, C.G.S. sisteminde *stokes* cinsinden ölçülür.) || *Mutlak viskozite,* sıvının birim düzlem yüzeyinin, aynı sıvının birim uzaklıkta buna paralel olan başka bir düzlem yüzeyine göre birim hızla yer değiştirmesi için gerekli kuvvet.

— ANSİKL. Fiz. Sıvıların ve gazların *viskozitesi,* bu sıvı veya gazın akışı sırasında meydana gelen iç sürtünmenin sonucudur. Sıvılarda, deneysel olarak Poiseuille tarafından ve daha sonra, teorik olarak Hagenbach tarafından kurulan «Poiseuille kanunu», bir akışkanın bir kılcal boru içindeki laminer akışını verir. Bu kanun,

$$q = \frac{\pi}{128} \cdot \frac{P_0 - P_1}{l} \cdot \frac{d^4}{\eta}$$

bağıntısıyle ifade edilir; burada q debiyi, d borunun iç çapını, η viskozite katsayısını, P_0—P_1 akışı sağlayan basınç farkını, l de borunun uzunluğunu gösterir. Bütün bu büyüklükler C.G.S. birimleriyle değerlendirilirse, η de *poise* cinsinden alınır.

İçinde, toplam hacmi V olan asıltı halinde yabancı bir madde bulunan sıvılar için Einstein, karışımın η viskozitesinin $\eta = \eta_0 (1 + 2{,}5\ V)$ bağıntısıyle verildiğini ispatladı; burada η_0 saf sıvının viskozitesi, V de eriticinin birim hacminde dağılmış katı maddenin hacmidir. $\frac{\eta}{\eta_0}$ oranına genel olarak *bağıl viskozite* denir.

— Sanay. Viskozite, petrol ürünlerinin en önemli özelliklerinden biridir; çünkü, bu ürünlerin borulardan kolayca akıp akamayacağını veya tulumbayle basılıp basılamayacağını belirtir. Bu sebeple petrol sanayiinde, Avrupa'da Engler, A.B.D.'de Saybolt, İngiltere'de Redwood metotlarına dayanılarak yapılmış çeşitli viskozite ölçme âletleri kullanılır; bunlar, ürününün bir delikten akış süresini, suyun veya viskozitesi bilinen başka bir sıvının akış süresiyle karşılaştırılır. (L)

VİSLAN'LAR veya **VİSTÜL'LÜLER,** Polonya'da eski kabile, Vislan'lar, Vistül'ün orta ve yukarı çığırı kıyısında Wislica çevresinde, Nida'nın kavşağına yerleşmişlerdi. İki gruba ayrılırlardı: Krakow'lular, Sandomierz'liler. IX. yy.ın ikinci yarısında islav havarisi Metodiy zamanında, başlarında adı bilinmeyen güçlü bir prens bulunuyordu. Vislan'lar grubunun polonyalı halklar arasında devlet kuran ilk grup olduğu sanılır ve Krakow'un kurucusu sayılan efsanevî Krakus'un Vislan'lar zamanında yaşadığı ileri sürülür. (L)

VİSNAGA i. Maydanozgillerden bitki türü (*Ammi visnaga*). [*Mısır anasonu* da denir.]

— ANSİKL. *Visnaga* beyaz çiçekli biryıllık otsu bir bitkidir; yaprakları çok parçalıdır. Güney Avrupa'da, Akdeniz dolaylarında meralarda yetişir. Bütün kısımları, özellikle meyveleri çok acı ve ıtırlıdır. Araplar bunun çiçek saplarını kürdan olarak kullanırlar. (L)

VİSO (MONTE), Batı Alpler'de doruk, Fransa-İtalya sınırında; 3 841 m. 25 km boyunca uzanan kütle, dağ eteği ovasına hâkimdir; 240 km²'lik (6 km²'si Fransa'da) bir yüzeyi içine alır. Turizm merkezi. (L)

VİSSCHER (Roemer), hollandalı şair (Amsterdam 1547 - ay.y. 1620). Edebiyat tarihçisi Walch'a göre, Hollanda'nın Boccaccio'su, kuzeye has en sert, en namuslu, burjuvaca yaşama sevincinin temsilcisidir. İki kızı ANNA (Amsterdam 1583-Almaar 1651) ve MARİA TESSELSCHADE (Amsterdam 1594 - ay.y. 1649) ilgi çekici eserler yazdılar. (L)

VİSSİÈRE (Arnold), fransız bilgini, çin dili ve kültürü uzmanı (Paris 1858-ay.y. 1930). Ecole des Langues Orientales'da Çince okuttu (1899). Başlıca eserleri: *Recherches sur l'Origine de l'Abaque Chinois et sur sa Dérivation des Anciennes Fiches à Calcul* (Çin Abakus'unun Menşei ve Bunun Eski Hesap Fişlerinden Meydana Gelişi Üstüne Araştırmalar) [1892], *Recueil de Textes Chinois* (Çince Metinler Derlemesi) [1906], *Premières Leçons de Chinois* (İlk Çince Dersleri) [1909]. *Études Sinomahométanes* (Müslüman Çinliler Üstüne İncelemeler) [1909 - 1911] adlı eserinde, Avrupa'da o güne kadar pek iyi bilinmeyen müslüman Çinliler meselesini inceledi. (L)

VİST i. İngiltere'de ortaya çıkan iskambil oyunu.

— ANSİKL. İngiltere'de ve Fransa'da yaygın olan bu oyun, birçok bakımdan zamanla yerini alan briçe benzer. *Klasik vist* dört kişiyle, *üçlü vist* üç kişiyle oynanır. Değişik türleri vardır. (L)

VİSTAVİSİON i. (tes. edil. ad). Sine. Bk. BEYAZPERDE, *Geniş perde.*

VİSTRİÇA, yun. ve makedonca **Bistritsa,** esk. **Haliakmon,** türk. **İncekarasu,** Yunanistan'da ırmak. Arnavutluk sınırı yakınından doğar, güneydoğuya doğru akarak Makedonya'yı akaçlar, sonra kuzeydoğuya döner ve Selânik körfezine ulaşır; 314 km. (L)

VİSTÜL, polca **Wisla,** Polonya'nın başlıca ırmağı; 1 090 km. Vistül, Batı Karpatlar'da (Beskidler), çekoslovak sınırının yanıbaşından doğar; Polonya topraklarının iç kısmında çok geniş bir yay çizer, sonra ansızın kuzeye kıvrılarak Gdansk körfezinde Baltık denizine dökülür. Çığırında birçok göve ayırt edilir.

Yukarı Vistül, kaynak ile Krakow arasında ormanlık bir bölgeyi aşar ve 50 km boyunca kuzeye doğru akar.

Orta Vistül, Sandomierz havzasında ve küçük Polonya'da akar; Krakow'un aşağı kesiminde tepelerin ve küçük Polonya yaylalarının kenarında uzanır; sağ kıyısındaki verimli ve geniş ovalara, ırmağa doğu Beskidler'in sularını taşıyan San ırmağı açılır.

Aşağı Vistül, Bydgoszcz'nin aşağı kesiminde Pomorze'yi Mazurya'dan ayıran yapısal koridordan geçer.

● *Rejim.* Vistül'ün rejimi çok ağır akışlı ve yazın sularının büyük kısmını kaybeden bir kara ırmağının rejimidir. Nispeten düzenlidir: mart-nisan aylarındaki hızlı akış (1 600 m³/sn) dışında, yılın geri kalan kısmında aylık debi ortalaması 1 000 m³/sn'dir. Bununla birlikte akışın ortalama düzenliliğinin yanı sıra özellikle ovalarda tehlikeli anî yükselmeler veya felâketlere yolaçan taş-

dört kollu
VİŞNU
hindu sanatı,
Guimet müzesi,
Paris

«Vişne Bahçesi»nden
bir sahne
Marigny tiyatrosu
(Paris, 1954)
Jean Servais,
Madeleine Renaud
ve Nicole Berger

Foto. LAROUSSE

kınlar görülür. Her kış birkaç hafta donan (donma süresi yıllara göre farklıdır). Vistül, hiç değilse yılda dokuz ay 940 km'si boyunca sefere elverişli bir iç yol meydana getirir. (L)

VİSURİT i. (tes. edil. ad). Camc. Otomobillerde ön cam olarak kullanılan, su verilmiş emniyet camı. (L)

VİSVAKARMAN («Evrensel yaratıcı»), Veda Hindistanı'nın tanrısı. Yaratıcı bir gücü vardır, evrenin mimarıdır. İndra'nın silâhını yapan demirci, her türlü makinenin ustası, ilâhî dülger ve tanrıların taşıdığı bütün süslerin yapıcısı, el sanatlarının koruyucusudur. Her yıl bir gün ona ayrılır; o gün iş âletleri ululanır. (L)

VİŞAU, Romanya'da (Erdel) ırmak, Rodna kütlesinin eteğinden doğar, Borsa havzasını aşar ve Yukarı Tisza'ya dökülür. (L)

VİŞNAB blş. i. (fars. *vişne* ve *āb*'dan *vişneāb* > *vişnāb*). *Esk.* Vişne şurubu. (M)

VİŞNE i. (fars. *vişne*). Bot. Beyaz çiçekli, kiraza benzer kırmızı meyveli ağaç. (İlmî adı *Prunus cerasus*. Gülgillerden.) || Ayn: ağacın ekşi meyvesi.

— Mutf. *Vişne tiridi*, bir çeşit vişneli ekmek tatlısı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bot. *Vişne* her bakımdan kiraza çok benzeyen bir ağaçtır (kirazda $2n=16$, vişnede $2n=32$'dir); gövdesi kırmızımsı, yaprakları sivri oval, yaprak kenarı dişlidir. Anayurdu Anadolu ve Balkanlar'dır. Türkiye'de vişne, iklim kuşaklarının hemen hepsinde yetişir. Üretildiği başlıca yerler: Afyon, İstanbul, Kocaeli, Konya, Kütahya, Sakarya, Tekirdağ. Koku, renk ve lezzet yönünden farklıca tiplerinin önemlileri şunlardır: kütahya, katırlı, beykoz, kısık, sultani, tekirdağ. Tane büyüklüklerine göre de iri, irice orta, büyük diye sınıflandırılır. Türkiye'de 1 882 000'i meyveli, 462 000'i meyvesiz çağda olmak üzere, 2 344 000 vişne ağacı vardır (1970). Bu ağaçlardan yılda yaklaşık olarak 26 000 t ürün alınır ve bunun büyük kısmı yaş meyve olarak tüketilir.

— Mutf. *Vişne tiridi.* Yapılışı: vişnelerin suyu çıkarılır; bu su, doğranmış ekmeklerin üzerine dökülür. Ekmek vişne suyunu çekince, üzerinden vişne şurubu gezdirilir; ateşte ısıtılır. Soğuduktan sonra üzerine kaymak konularak servis yapılır. (ML)

Vişne Bahçesi (*Vişniyovıy Sad*), Anton Çehov'un 4 perdelik komedisi. 1903'te yazıldı, 1904'te Moskova Sanat tiyatrosunda Stanislavski tarafından sahneye konuldu. Eser, yok olmağa yüz tutan bir dünyayı anlatır: fakir düşmüş taşralı rus soylularının yerini çalışkan, hareketli halk sınıfı almıştır. Yılların güzel vişne bahçesi, paylaşılmak üzere parçalanır. Yalnızca aşk için yaşayan ev sahibesi bayan Ranevski ve erkek kardeşi işsiz Gayev, satmak zorunda kaldıkları ev ile bahçe için üzülürler; oysa Bayan Ranevski'nin kızı Ania ile «müzmin öğrenci» Trofimov için gelecek diye bir şey vardır. Oyunda, gelecek umudunun güzelliğini dile getiren bu iki kişidir. (→ Bibliyo.) [L]

VİŞNEÇÜRÜĞÜ blş. sıf. Çok koyu kırmızı. (M)

VİŞNELİ sıf. (*vişne*'den *vişne-li*). Mutf. Vişne ile hazırlanmış, içine vişne konulmuş olan: *Vişneli dondurma. Vişneli ekmek tatlısı.*

— ANSİKL. Mutf. *Vişneli ekmek tatlısı:* kabukları çıkarılmış ekmekler yuvarlak dilimler halinde kesilerek kızartılır; çekirdekleri çıkarılmış vişne, şeker ve suyle kaynatılır; ekmeklerin üzerine dökülür, şurup koyulaşıncaya kadar ateşte bırakılır. (M)

Vişnezade camii. İstanbul'da Beşiktaş semtinde cami. Vişnezade Kazasker Mehmed İzzet Efendi tarafından yaptırıldı (1664). Duvarları kâgir; mimberi, müezzin mahfeli, çatısı ve son cemaat yeri ahşaptır. Caminin, sağında taştan bir minaresi vardır. (M)

VİŞNU, *Rigveda*'da, güneş tanrısının görünüşü olan Vişnu, tanrı İndra'nın müttefikidir ve uzayı ele geçirmek için attığı üç adımla tanınır; ama ancak, Hıristiyanlığın başlangıç günlerinde halk kütlelerinin sanskrit ve klasik edebiyata girdiği zaman *Mahabharata* ile büyük önem kazandı. Bu koyu brahmancılıkta, Vişnu ve Siva mezhepleri dindarları ikiye bölmüştü. Vişnu, çeşitli halk tanrıları veya yarı tanrılarının (Sakta'ların Bhagavat'ı, Vasudeva ve Krişna) bir kaynaşması olarak ortaya çıkar: Vişnu, belirli aralarla, Yasa'yı yeniden kurmak amacıyle yeryüzünde görünür; bunlar, Vişnu'nun cisimleşmiş biçimleri veya *avatara*'larıdır. Başlıca sembolleri, kurs, mühre boncuğu, topuz ve lotüs; bineği de Garuda adındaki kuştur. Ayakta, oturmuş veya ebedîlik yılanının üzerine yatmış olarak tasvir edilir. Bu durumdayken dünya meselelerini düşünür ve göbeğinden, evreni yaratacak olan Brahma'yı doğuracak bir lotüs çıkar. (L)

VİŞNU'CULUK i. Vişnu ile ilgili dinî öğretilerin ve âyinlerin tümü. (L)

VİŞNYEVSKİY (Vsevolod Vitalyeviç), sovyet oyun yazarı (1900 - 1951). Devrim dönemini konu alan dramlarının en ünlüsü *İyimser Trajedi*'dir (1932). [L]

VİŞVAMİTRA, Eski Hindistan'ın yedi bilgesinden biri. *Rigveda*'nın üçüncü *mandala*'sını meydana getiren ilâhilerden birçoğunun yazarıdır. (L)

VİT, Bulgaristan'da ırmak, Tuna'nın kolu (sağ kıyı); 135 km. Balkan dağının kuzey yamacından inen iki koldan (*Beyaz Vit* [Beli Vit] ve *Siyah Vit* [Çerni Vit] meydana gelir. Balkanönü yaylalarında güneybatı - kuzeydoğu yönünde akar, Plevne'nin batısından geçer ve Somovit'te Tuna'ya kavuşur. (L)

VİTALE da Bologna (Vitale DI AYMO DEGLİ EQUİ, —denir), italyan ressamı (1330 ile 1359 arasında Emilia'da eser verdi). Udine katedrali (1349) ve Pomposa manastırında, oldukça ölçülü bir üslûpla çalıştı. *Aziz Georgios*'unda, XIV. yy. ortalarında Bologna okuluna has güçlü ve halka dönük gerçekçilik görülür. (L)

VİTALİ (Dioscoride), italyan eczacısı (Cortemaggiore 1832 - Venedik 1917), Parma'da eczacılık okudu. İtalyan Eczacılık derneğini kurdu ve ilk italyan Farmacopea'sının yazılmasına katkıda bulundu (1892). Kloratların spesifik bir reaksiyonunu; morfin ve atropinin reaksiyonlarını buldu. (L)

VİTALİ (Filippo), italyan bestecisi ve kantoru (Floransa 1590'a doğr. - ay.y. 1650). Sistina kapellasında tenordu (1631), Roma'da kardinal A. Barberini'nin hizmetine girdi, Floransa'da, dukalık ve San Lorenzo katedralinin kapellalarında yöneticilik yaptı; birçok 5 sesli madrigal kitabı, *Musiche a 2, 3 e 6 Voci, Musiche a 1 e 2 Voci con il Basso per l'Organo, Musiche a 1, 2, 3 Voci per Cantare nel Cimbalo* v.b., sayısız arya yazdı ve Roma'da ilk opera denemesi sayılabilecek *Aretusa* adlı bir oyun temsil ettirdi. (L)

VİTALİ (Giovanni Battista), italyan viyolacısı ve bestecisi (Cremona 1644-Modena 1692). Maurizio Cazzati'nin öğrencisiydi. Çalgı sanatının gelişimi bakımından, özellikle Corelli ve Purcell'i büyük ölçüde etkiledi. İki keman, sürekli bas ve değişik topluluklar için *Correnti e Balletti da Camera* (1666), *Sonate a 2 Violini col Basso Continou per l'Organo, Sonate da Chiesa a 2, 3, 4 e 5 Stromenti* v.b. besteledi. —Oğlu TOMMASO ANTONİO (Bologna 1655'e doğr. - Modena 1750'ye doğr.), Corelli tarzını hatırlatan sonatlar besteledi. (L)

VİTALİANUS, yun. **Bitalianos,** bizanslı general (öl. İstanbul 520). Federe'lerden bir kontun oğluydu. Trakya ordusuna kumanda etti ve hayatlarından memnun olmayan askerlerini imparator Anastasios'a karşı ayaklandırdı (513); sonra monofizit hükümdarın karşısında Ortodoksluğun savunuculuğunu üstüne aldı. İstanbul üstüne yürüdü. ve bazı vaatler elde etti. 514'te Bulgarlar ve Hunlardan yardım alarak yeniden ortaya çıktı. Trakya milis kumandanlığını (*Magister Militum*) elde etti. Justinus'un tahta çıkışında, Ortodoksluğun yerleşmiş olmasına rağmen yine baş kaldırdı (518). Kendisine konsüllük verildi (520), fakat çok geçmeden, mutemel olarak Justinianus'un kışkırtmasıyle öldürüldü. (L)

VİTALİANUS Aziz, ital. **Vitaliano** (Segni 600'e doğr. - Roma 672), papa (657-672). Halefi Eugenius I gibi, kudretli Bizans eksarkının baskısıyle seçildi, fakat Konstantios II ve Doğu ile dostça ilişkiler kurmağa çalıştı. Buna rağmen, imparator, Lombardlara karşı giriştiği ve sonuçsuz kalan bir akın sırasında Roma'yı yağma etmekten çekinmedi (663). Vitalianus, Ravenna başpiskoposu ile Girit piskoposuna karşı haklarını savundu. İngiltere'deki romalı misyonerlerle yerli papazlar arasındaki ilişkilerin düzelmesine çalıştı (L)

VİTALİS. Bk. SJÖBERG (Erik).

VİTALİZM i. (fr. *vitalisme*). Bk. DİRİMSELCİLİK.

VİTALLİUM i. (tes. edil. ad). Yüzde 65 kobalt, yüzde 25 krom, yüzde 6 molibden ile demir, nikel gibi elementlerden meydana gelen ateşe dayanıklı bir alaşımın ticarî adı. (Önceleri cerrahlıkta ve dişçilikte kullanılan *vitallium* ve bundan türeyen alaşımlar, yüksek sıcaklıklara iyi dayandıkları için türboreaktör kanatçıklarının yapımında çok kullanılır.) [L]

VİTAMİN i. (lat. *vita*, hayat ve *amin*'den). Biyokim. Hayvanî metabolizma için gerekli olan ve organizmaya dışarıdan sağlanan (besin veya ilâç şeklinde) madde. (Vitaminler, iç biyokatalizör olan hormonlarla enzimlerden farklı dış biyokatalizörlerdir.)

— Eczc. Bk. ANSİKL.

— Ted. *Vitamin tedavisi*, tedavi amacıyle vitaminlerin kullanılması.

— ANSİKL. Biyokim. *Vitamin*'lerin varlığı, bunların eksikliğinden ileri gelen hastalıklar sebebiyle uzun zamandan beri bilinmektedir. İskorbütün (C vitaminsizliği) taze sebze ve meyve yemekle iyileştiğini herkes bilir. 1910'da Casimir Funk, pirinç kepeğinden beriberi hastalığına karşı etkili bir özüt hazırladı. Bu özütteki iyileştirici niteliğin azotlu bir maddeden ileri geldiği kabul edilerek adına «vitamin» denildi. Vitaminler uzun süre sadece fizyolojik nitelikleriyle tanındı ve suda veya yağda erime durumuna göre sınıflandırıldı: yağda eriyen vitaminler, suda eriyen vitaminler. Ondan sonra kimya bilimi bilinen vitaminlerin analiz ve sentezini mümkün kıldı. Ayrıca yeni vitaminlerin keşfine ve aynı gruptan benzer maddeleri bulup ayırmağa imkân verdi.

● YAĞDA ERİYEN VİTAMİNLER. A, D, E, K ve F vitaminleri bu gruptandır.

A vitamini. Havada oksitlenebilen sarı bir sıvıdır. Başlıca kaynağı balık karaciğerindeki yağlardır. Provitamin (karoten) halinde bazı bitkisel ve hayvansal ürünlerde de (tereyağı, süt, yumurta sarısı, yeşil sebzeler) bulunur. A vitamini noksanlığı görme bozukluklarına yol açar (hemerolapi, kseroftalmi). Kimyasal bakımdan A vitamini bir terpen türevidir. *Eşanl.* AKSEROFTOL.

D vitamini. D, D_1, D_2, D_3 adı verilen birçok D vitamini vardır. Birbirine çok yakın olan bu vitaminlerin hepsi sterol grubundandır. En iyi bilineni D_2 vitamini, yani kalsiferoldür. D vitamini noksanlığı raşitizme sebep olur. Kalsiferol sütte, yumurta sarısında, balık karaciğerinde bulunur.

E vitamini. Sıçanda denendiğine göre eksikliği üreme fonksiyonunda bozukluk yaratır. Erkekte sperma oluşumu duraklar, dişide erken düşük olur. E vitamini buğday tanesinde, bitkilerin yeşil organlarında bulunur. *Eşanl.* TOKOFEROL.

K vitamini. Eksikliği civcivde kanama hastalığına sebep olur. Buna yakın iki tabiî benzeri bilinmektedir: K_1 ve K_2. İkincisi difarnezilnaftokinon'dur. K vitaminine esas olarak yeşil yapraklarda (lahana, yonca, enginar) rastlanır; aynı zamanda domuz karaciğerinde, yumurta sarısında, şalgamda, v.b.de bulunur. Sentetik olarak da yapılır.

F vitamini. Eksikliği sıçanda deri hastalıklarına sebep olur. Etilenik bağlantılı yağ asitlerine «F vitamini» adı verilmesi ileri sürüldü, ama bu teklif tutarsızdır.

● SUDA ERİYEN VİTAMİNLER. B, PP, C ve P vitaminleri bu gruptandır.

B vitamini. Uzun süre yalın bir madde sanılan B vitamini gerçekte karmaşık bir maddedir. B vitamininin az çok bilinen birçok maddenin bir karışımı olduğu bugün bilin-

VITELLIUS
antik mermer,
Capitolino müzesi,
Roma

mektedir. Başlıca B vitaminleri:

B_1 vitamini. Noksanlığı kuşlarda genel bozukluklarla birlikte sinir bozukluğuna sebep olur. İnsanda noksanlığı beriberideki gibi sinir bozukluklarına yol açar. Bir sürü yiyecek maddesinde, özellikle sakatatta (ciğer, yürek, paça v.b.), buğday tanesinde, bira mayasında bulunur. B_1 vitamini glüsitlerin metabolizmasında rol oynar. *Eşanl.* TIAMIN - ANÖRİN.

B_2 vitamini. Noksanlığı dudak çatlamasına ve beriberi belirtilerine yol açar. Yiyeceklerde B_1 vitaminiyle birlikte bulunur. *Eşanl.* LAKTOFLAVİN, RIBOFLAVİN.

B_5 vitamini (piridoksin). Kortikosteroitlerinkine benzer sinerjik bir etki göterir. Sıçanlarda, B_6 vitaminsiz bir besleme hayvanı soğuğa, açlığa ve böbreküstü bezlerine zarar veren diğer deneylere karşı daha dayarlı kılar. Buna karşılık, böbreküstü bezi çıkarılıp alınan bir sıçan B_6 vitamini verilirse kortikosteroit şırıngasıyle takviye edilmese bile uzun süre yaşar.

Karmaşık B vitamininde bu vitaminlerden başka folik asit, B_{12} vitaminleri bulunur ki, bunlar önemli ilâçlardır

C vitamini. Taze sebze ve meyvelerde bulunur. Noksanlığı iskorbüte sebep olur. Sentetik olarak kolayca yapılır. C vitamini karboksilli pentahidroksiheksen asidin laktonudur (askorbik asit).

PP vitamini veya *B_3 vitamini.* Noksanlığı pellegraya sebep olur. B_1 vitaminiyle birlikte rastlanır. *Eşanl.* NIKOTINIK ASIT.

— Eczc. Vitaminler, vitamin eksikliğinden ileri gelen hastalıkların tedavisinde kullanılır. Oldukça nadir olan bu gibi hallerde, organizmanın günlük ihtiyacını karşılayacak kadar küçük dozlar yeterlidir. Ayrıca, vitaminsizlik belirtilerine az çok benzeyen hastalıkların tedavisinde de çoğu zaman yüksek dozda vitamin kullanılır.

A vitamini. A vitamini çok kolay bozulduğu için kodekste bunun yerine A provitamini yazılıdır; bir karoten karışımı olan A protevitamini organizmada A vitaminine dönüşebilir. A vitamini kaynağı olarak içinde bol A vitamini bulunan balık karaciğeri yağları kullanılır. A vitamini, büyümeyi etkileyen ve vücudu enfeksiyonlardan koruyan bir vitamindir; çoğu zaman ürünlerde birarada bulunduğu D vitaminiyle birlikte alınır. Merhem şeklindeki A vitamini yaraların kapanmasını hızlandırır; tansiyon yüksekliğinin tedavisinde iğnesi tavsiye edilir.

B vitaminleri. Şekerlerin özümlenmesini hızlandırdığı için B vitaminleri (veya B kompleks vitaminleri) ensüline yardımcı olarak diyabet tedavisinde ve genel olarak kullanılır. Ayrıca, kuvvetlendirici B kompleksini meydana getiren vitaminlerin her biri kendine has tedavi yeteneği taşır.

B_1 vitamini. Polinevritlerde, nevritlerde, sinir ağrılarında, şeker hastalığında, bazı bağırsak hastalıklarında, erişkin için günde 0,05 ilâ 0,500 gr. arasında verilir.

B_2 vitamini. Yalamada, mide-bağırsak enfeksiyonlarında, bazı görme ve büyüme bozukluklarında günde 5 ilâ 10 mgr verilir.

B_6 vitamini. Parkinson hastalığında kullanılır, ama elde edilen sonuç kesin değildir. Kurdeşen ve pellagra hastalıklarında günde 0,05 ilâ 0,1 gr verilir.

PP vitamini. Pellagrada, deri hastalıklarında etkilidir; sülfamitlere tahammülü artırır. Buna tekabül eden nikotinik asit aynı özellikleri taşıdıktan başka, aynı zamanda damar genişletici etki de gösterir; bu yüzden soğuk ısırması, göğüs anjini v.b.de kullanılır.

Pantotenik asit. Sindirim ve solunum yollarının iltihabî hastalıklarında ağız yoluyle verilir. Lokal olarak uçuk, saç dökülmesi ve kepeklenme hallerinde etkilidir.

Folik asit. Kansızlıklara karşı etkilidir; B_{12} vitaminiyle birlikte verilirse akyuvarların sayısını artırır.

B_{12} vitamini. Çok küçük miktarda bile (miligramın binde biri kadar) kansızlığa karşı etkilidir. Bu özelliğin, vitamin molekülündeki kobalttan ileri geldiği sanılmaktadır.

Kolin. Üstün yapılı organizmalar kolini bünyelerinde sentez yoluyle meydana getirir, buna rağmen genellikle kolin B grubu vitaminlerinden sayılır. Karaciğer yağlanmalarında, yağlara karşı etkisinden yararlanmak amacıyle ağızdan günde 3-4 gr verilir.

İnozitol veya *mezo-inozitol.* Glükozun izomeridir. Kolini'inkine benzer özellikler taşır, çoğu zaman kolinle birarada verilir.

C vitamini. En çok biberde (capsicum annuum) bulunur; özütleme yoluyle biberden, özellikle sentez yoluyle sorbozdan elde edilir. Asit özelliği ve indirgeyici nitelikler taşır. C vitamini, özellikle kas glikojeni oluşumunu kolaylaştırarak beslenmede oksijen indirgenmesi olaylarını etkiler; kanamaları, ikincil olarak enfeksiyonları önleyici ve antihistaminiktir.

Ağızdan günde 0,05 ilâ 2 gr, damar yoluyle günde 1 gr'a kadar verilebilir. Özümlenmesini kolaylaştırdığı için çoğu zaman kalsiyum ve «antivitamin» etkilerini ödünlediği için ateş düşürücülerle birlikte kullanılır. Glüsitlerin özümlenmesinde rol oynadığı için kuvvet vitamini sayılır. Kimyasal adı «askorbikasit»tir.

P vitamini. Szent-Györgyi'nin araştırmaları, iskorbütün aslında sadece C vitamini eksikliğinden değil C vitaminiyle birlikte kılcal-damar geçirgenlik vitamini olan P vitamini yokluğundan ileri geldiğini gösterdi. P vitamini, birçok bitkisel maddede, özellikle limondaki sitrinde, sedefotu, ütün, domates, karabuğday ve mürver hetorozidi olan rütozit veya rütinde, hint kestanesi heterozidi olan eskülozitte bulunur. P vitamini çoğu zaman askorbik asitle birlikte günde ağızdan 0,06 ilâ 0,12 gr verilir.

D vitamini. D vitaminleri, provitamin şeklinde bitkilerde ve balık ciğeri yağında bulunan sterollerdir.

D_2 vitamini. D vitaminlerinin en iyi bilinenidir. Ergosterolün (çavdar mahmuzunda rastlanan sterol) ışınlandıktan sonra temizlenmesiyle elde edilir. D_2 vitamini tedavide yoğun veya sade balık yağı şeklinde yahut sentez ürünü şeklinde kullanılır. Raşitizmde ve kalsiyum özümlenmesi bozukluklarında genellikle 15 ilâ 30 gün ara ile bir defada alınan 15 mgr'lık dozlarda kullanılır. D_2 vitamini bir dereceye kadar zehirlidir, aşırı miktarlarda kullanılması kanda kalsiyumun çoğalmasına (iştahsızlık, dalgınlık, hipertansiyon, bol sidik, kaşeksi v.b.) yol açabilir. Kimyasal adı kalsiferoldür.

E vitamini. Buğday cücüğü yağından elde edilir. Kendiliğinden düşükleri önlemek için, spermasızlık ve miyopati hallerinde 0,01 ilâ 0,05 gr ağızdan verilir. Meme çocuğunun gelişmesini kolaylaştırır. *Eşanl.* TOKOFEROL.

F vitamini. Deri hastalıklarında ağızdan veya merhem şeklinde verilir.

K vitamini. Bu gruptan birçok vitamin bilinmektedir. Metilnaftokinon adıyle bilinen sentetik K vitamini kanamaların tedavisinde ağız ve makat yoluyle veya iğne şeklinde kullanılır. Protrombinin oluşumunu etkilediği için dikumarolün antidotudur. (→Bibliyo.) [L]

VİTAMİNSİZLİK i. (*vitamin*'den *vitaminsiz* > *vitaminsiz-lik*). Vitaminlerin alınma veya kullanılma yetersizliğinden doğan patolojik olayların tümü.

— ANSIKL. *Tam vitaminsizlik,* yani belli bir vitaminin hiç bulunmaması hali ancak deney hayvanlarında görülebilir. İnsanda, istisnaî haller dışında, beslenme yetersizliğiyle karışık çok yönlü bir vitaminsizlik görülür. Vitaminsizlik bazen pek belirgin değildir; besinlerle yeteri kadar vitamin alamamaktan, sindirim bozukluklarından veya bir zehirlenmeden ileri gelebilir.

A vitaminsizliği görme bozukluklarına (gece körlüğü, göz kuruması), deri lezyonlarına sebep olur, sentetik veya tabiî A vitamini (morina karaciğeri yağı) alındıktan sonra hastalık geçer.

B vitaminsizliği, kalp yetersizliği belirtileriyle az çok birarada görülen ve beriberi hastalığı denen yaygın bir polinevrite sebep olur. Bu hastalık sırf kabuksuz pirinçle beslenen kimselerde görülür. B vitamini aslında belirli birkaç maddenin karışımıdır; bu karışım biramayasında, tahıl tanelerinin kabuğunda v.b. bulunur, fakat bileşenlerin her biri sentez yoluyle de yapılabilir. Erken kullanılırsa beriberi hastalığını tamamen iyileştirir.

C vitaminsizliği, diş etleriyle birlikte çeşitli organların (mukoza, derialtı, kas, eklem, kemik zarı) kanamasına yol açar ve iskorbüt denilen hastalığa sebep olur. Başlıca sebebi taze sebze yenmemesidir. Bütün bitkilerde ve çiğ meyvelerde, C vitamini (askorbik asit) vardır; aynı vitamin sentez yoluyle de yapılır. Alınmasıyle bütün bu rahatsızlıklar geçer.

D vitaminsizliği raşitizmde önemli rol oynar; raşitizm çocuklarda, yemek ve sağlık düzenindeki sakatlıklar yüzünden ağır kemikleşme ve büyüme bozukluklarına yol açar. Hastalık ışınlanmış sterollerin ilâç şeklinde verilmesiyle ve hastanın morötesi ışınlarına tutulmasıyle tedavi edilir.

E vitaminsizliği bazı kısırlık şekillerinde (üst üste düşükler, erkekte sperma oluşumu bozuklukları) büyük rol oynar. Buğday cücüğü yağı, tokoferol (sentez vitamini) bu bakımdan faydalı ilâçlardır.

PP vitaminsizliği, sindirim ve sinir bozukluklarıyle birlikte eritem şeklinde beliren ve *pellagra* denilen bir hastalığa sebep olur; bu hastalık yiyecek olarak en çok mısır kullanılan bölgelerde görülür. Biramayasında çok fazla PP vitamini vardır; pellagraya karşı, bunun etkin bir bileşiği olan ve B vitaminlerinden sayılan nikotinik amit verilir.

K vitaminsizliği, sarılıklarda veya bağırsak bozukluklarında görülür; protrombin eksikliğine yol açarak kanamalara sebep olur. (L)

Vita nuova (LA) [*Yeni Hayat*], Dante'nin 1292-1295 arasında yazdığı eser. Dante'nin Beatrice'ye olan aşkını dile getiren şiir (yirmi beş sone, dört *canzoni,* bir balad, bir kıta) ve bu şiirleri, çoğu zaman anlaşılamayacak bir şekilde yorumlayan nesir karışımı alegorik bir eserdir. Eserin başlığına da kesin bir anlam vermek zordur: aşkla yenilenen bir hayat mıdır, söz konusu olan, yoksa gençlik midir, bilinmez. Dante dokuz yaşındayken, aynı yaşta bir kızla karşılaşır ve kızı sever; kızla bir daha ancak dokuz yıl sonra karşılaşacaktır. Dante'ye aşkındaki her şey sembolik görünür ve bu aşka kutsal bir hava vermeğe çalışır. Simone de Bardi ile evlenen Folco Portinari'nin kızı 1290'da ölür ve Dante

VİTAMİN	BİLİMSEL ADI	MG CİNSİNDEN GÜNLÜK İHTİYAÇ	BAŞLICA KAYNAKLAR
A	Akseroftol.	0,5	Balık yağı, karaciğer, tereyağı.
	Provitamin A veya karoten.	2	Yeşil salata, ıspanak, havuç.
B_1	Anörin veya tiamin klorhidrat	1,5	Buğday tanesi, pirinç, böbrek, karaciğer, biramayası
B_2	Laktoflavin.	1,5	Biramayası, et, tahıl.
B_5	Pantotenik asit.	10	Karaciğer, böbrek, yumurta sarısı, biramayası.
B_6	Piroksidin.	2	Biramayası, sığır karaciğeri, balık eti.
B_9	Folik asit.	0,1	Ispanak, karaciğer, dalak, biramayası.
B_{12}	Siyanokobalamin.	0,001	Karaciğer, streptomyceslerin metabolizma ürünleri.
C	Askorbik asit.	kg başına 1	Taze meyve ve sebze.
D_2	Kalsiferol.	1 ilâ 2	Balık yağı ya da sentez yoluyle.
E	Tokoferol.	1	Buğday yağı ya da sentez yoluyle.
K	Kan pıhtılaştırıcı vitamin.	1	Lahana, Ispanak ya da sentez yoluyle.
PP veya B_3	Nikotinik asit.	10	Biramayası, sığır karaciğeri, sombalığı.

Foto. Alinari-Giraudon (LAROUSSE)

için idealleştirilmiş ilk aşkın lekesiz hatırası olarak kalır. Samimî bir günlük ile kendi eserinin edebî incelemesinden meydana gelen bu garip karışımda, bazı *canzone*'ler ve hemen hemen bütün soneler ulaşılmaz bir güzelliktedir. (L)

VİTEBSK, S.S.C.B.'de (Beyaz Rusya F. S.S.V.) şehir, Batı Dvina'nın kıyısında, seyrek ormanlar bölgesinde; 231 000 nüf. Keten sanayii. Makine yapımı. Besin sanayii. Tahta işçiliği. Ortaçağdan kalma anıtlar. (L)

VİTELLESCHİ (Giovanni), italyan kardinali (Corneto 1380'e doğr. - Roma 1440). Papa Eugenius IV'ün sağ koluydu; Papalık arazilerine durmadan saldıran küçük prensleri yola getirdi. Vitelleschi'nin iktidarı ele geçirme niyetinden şüphelenen Eugenius IV, onu tutuklayarak Sant'Angelo kalesine attırdı. Orada zehirlenerek öldüğü sanılır. (L)

VİTELLİN i. (fr. *vitelline*). Biyokim. Süt kazeinine yakın fosfoproteit. (Yumurta sarısının büyük bir kısmı bundandır.)

— Embriyol. Bk. VİTELLÜS. (L)

VİTELLİNAT i. (fr. *vitellinate*). Eczc. *Gümüş vitellinat*, içinde yüzde 20 gümüş bulunan gümüşlü koloit. (Yakıcı olmayan bir antiseptiktir; göz damlası olarak veya belsoğukluğunun lokal tedavisinde siyek yoluyle verilerek kullanılır.) [L]

VİTELLİUS (Aulus) [M.S. 15 - Roma 69], Roma imparatoru (69). Tiberius'un yanında yetişti ve Capri'deki sefahat âlemlerine katıldı. Savaş arabasını kullanmaktaki ustalığı, oyuna düşkünlüğü ve dalkavuk ruhuyle Caligula'nın, Claudius'un, sonra da Neron'un gözüne girdi. 48'de konsül, sonra da Afrika'da prokonsül oldu. Galba, Vitellius'a Aşağı Germania ordusunun kumandanlığını verdi. Askerlerine kendini sevdirdi. Galba'nın ölümünden sonra, kendini imparator ilân etti. Senato Otho'yu imparator olarak tanımıştı. Vitellius, imparatorluğu ele geçirmek için onunla mücadeleye girişti. Betriacum'da yenilen Otho kendini öldürdü (69). Roma'ya gelen Vitellius, Galba'yı öldürenleri cezalandırdı. Germania ordusunu kollamak zorunda kaldı ve praetor birliklerine askerleri soktu. Bu birliklerle şehir birliklerini baştan başa yeni bir düzene bağladı. «Değişmez konsül» adını aldı. Otho'yu taklit etti, Senatodaki soylulara, hattâ azatlılara karşı düşmanca davrandı; bunlardan ağır vergiler aldı; bakanlıklara, orta derecedeki soyluları getirdi. Fakat ordulardaki hoşnutsuzluk yatışmamıştı; yine ayaklanmalar baş gösterdi (Moritanya, Ren); Mısır genel valisi, Filistin orduları başkumandanı Flavius Vespasianus'u imparator ilân etti; Suriye valisi Mucianus ve Tuna orduları da ona katıldılar. Antonius Primus bu ordunun başına geçerek İtalya'yı istilâ etti. Vitellius'un ordusunu Cremona'da bozguna uğrattı (ekim 69). O sırada Roma valisiyle çatışma halinde olan Vitellius, hiç bir şey yapamadı ve halk tarafından öldürüldü (aralık). [L]

VİTELLOGEN sıf. (lat. *vitellus*, yumurta sarısı ve yun. *gennan*, oluşturmak > fr. *vitellogène*'den). Şeritler, karaciğer sülükleri gibi bileşik yumurtalı hayvanlarda, vitellüslü hücreleri meydana getiren bezlere denir. (L)

VİTELLOGENEZ i. (fr. *vitellogenèse*'den). Biyol. Vitellüs oluşumu. (L)

VİTELLÜS i. (lat. *vitellus*, yumurta sarısı). Biyol. Yumurtada, zar ve çekirdek dışındaki maddelerin tümü. || Yumurtadan çıktıktan sonra kurtçuk şeklinde olan balık yavrularının çoğunda karın kısmında bulunan, tuhaf görünüşlü besin kesesi. (Bu besin kesesi soğurulduktan sonradır ki balık son şeklini alır.)

— Embriyol. *Vitellüs zarı*, hayvanlarda dişi gameti, yani yumurtayı saran kalın saydam zar. (Bk. ANSİKL.) || *Vitellüs çekirdeği*, döllenmiş yumurtanın çekirdeği (erkek önçekirdekle dişi önçekirdeğin birleşip kaynaşmasından oluşan üreme keseciğinden ayırt etmek için bu ad verilir). || *Vitellüs kesesi*, kısmen bölütlenmiş yumurtalarda, gastrula boşluğunun, besleyici vitellüsü taşıyan alt kısmı. Yuvarlak kese biçiminde olan bu kısım dar bir delikle (göbek deliği) embriyondaki bağırsak boşluğuna bağlıdır. Bu yüzden *göbek keseciği* de denir.

— ANSİKL. Biyol. İki çeşit *vitellüs* vardır: tek başına embriyonu meydana getiren, her şekle girebilen, canlı maddeden ibaret *yapıcı vitellüs*, yani asıl deyimiyle *sitoplazma;* blastomerlerin ve embriyonun beslenmesine yarayan, cansız maddelerden (albümin, yağ, karbonhidrat) ibaret *besleyici vitellüs*, yani *dötoplazma* veya *lesit*. Hayvanlarda, besleyici vitellüsün miktarı ve yumurta içindeki dağılımı yumurtaları sınıflandırmakta işe yarar.

— Embriyol. *Vitellüs zarı*. Proteinli bir maddeden, çoğu zaman keratinden oluşan vitellüs zarı bazen yumuşak ve geçirgen, bazen de sert ve geçişsizdir. Geçirgen ve yumuşak olduğu zaman spermatozoitlerin ve mikroorganizmaların geçmesine imkân verir; kemikli balıklarda olduğu gibi geçirgen olmayan zarlarda ise spermatozoitin girebileceği bir kapıcık bulunur. Bk. YUMURTA ve DÖLLENME. (L)

VİTELLÜSSÜZ sıf. (*vitellüs*'ten *vitellüssüz*). Memeli hayvanlarda ve batrakta olduğu gibi tohumunda yumurta sarısına benzer çok az besin maddesi bulunan yumurtalara denir. (L)

VİTERBO, İtalya'da şehir, Latium'da, il idare merkezi, Cimino dağının eteğinde; 53 100 nüf. Tarım merkezi ve önemli pazar yeri. Besin sanayii. —*Viterbo ili*, 263 800 nüf. (L)

Viterbo antlaşmaları, Sicilya kralı Carlo I'e, latin imparatoru Baudouin II'ye yardım etmesine karşılık (1267) Akhaia prensliğini ve başka toprakları kazandıran antlaşmalar. (L)

VİTES i. (fr. *vitesse*, hız). Oto. Bir otomobil motorunda, vites kutusu içinde yer alan dişli takımlarından her biri: *Birinci vites kalkışta kullanılır*. (Bk. ANSİKL.) || *Vites kutusu*, motris mille, hareketi tekerleklere ileten transmisyon mili arasında yer alan ve çeşitli tertiplerinin oranı geometrik dizi halinde artan dişliler topluluğu; bu dişlilerin görevi, rejim hızının sabit kalmasını, hiç değilse kabul edilebilir sınırlar içinde değişmesini sağlamak üzere belli sayıda hız küçültmeleri yapmaktır. (ŞANZIMAN da denir.) || *Vites küçültmek*, kullanılan vitesi daha küçük bir vitese geçirmek.

— ANSİKL. Oto. Patlamalı bir motorun gücü, o motorun rejim hızına bağlıdır. Fakat, motorun sağladığı en yüksek döndürme momentinden en iyi şekilde yararlanılan rejim bölgesi dardır. Oysa, motorla motris tekerlekler arasındaki bağlantı, motoru sürekli bir rejim değişikliğine zorlar; çünkü motris tekerlekler motora, değeri tekerleklerin yuvarlanma şartlarına bağlı olan bir direnç kuvveti iletir. Tahrik miliyle tekerlek milleri arasına, istendiği zaman transmisyon hız küçültme oranını değiştirebilecek bir mekanizma yerleştirmekle rejimler arasında denge kurulur.

Vites kutusunu meydana getiren bu mekanizma, teorik olarak, sonsuz sayıda hız küçültme oranı sağlamalıdır. Pratikte bu sayı, dört ileri ve bir geri vitesle sınırlanmıştır.

Vites kutusunun hız küçültme oranları, kendi aralarında, ortak çarpanı 2/3 olan bir geometrik dizi meydana getirir; yani her oran, kendisinden önce gelen oranın 2/3 ile çarpımıdır. Böylece, 4. vites için arabanın düz yolda ulaşabileceği en büyük hızı veren 1 oranı (priz direkt) seçilirse, sıralama şöyle olur:

4. .... 1;
3. .... 1 × 2/3 = 2/3;
2. .... 2/3 × 2/3 = 4/9;
1. .... 4/9 × 2/3 = 8/27.

Uygulamada, bir yandan yukardaki vites küçültme oranlarını aynen sağlayacak dişlileri her zaman bulma imkânı olmadığı, öte yandan, herhangi bir rampayı aşmak için kullanılması gereken 1. vites hesaptakinden çok daha fazla küçültme yaptığı için bu kanuna uyulmaz.

Bu yüzden, meselâ aşağıdaki gibi bir sıralama seçilebilir:
4. — 1; 3. — 2/3; 2. — 1/2; 1. — 1/4.

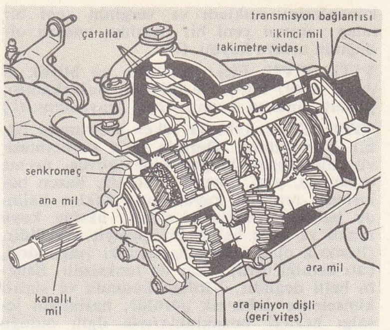

vites kutusu

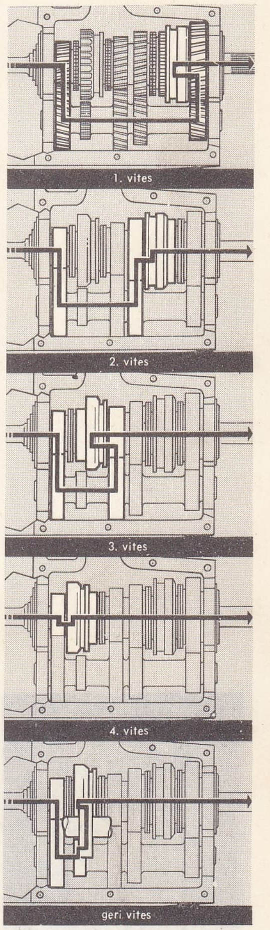

Mekanik vites değiştirici, ayçatallı tiptendir, kavrama aracılığıyle motora bağlanan bir tahrik mili ve motris tekerleklere bağlı bir sekonder mili vardır. Priz direkt bu iki milin birbiri doğrultusunda olmasını gerektirdiği için, araya, paralel olarak bir ara mil yerleştirilir. Bir başka ara mil de, geri vitesi sağlar.

Tahrik mili üzerinde, priz direkt için bir tırnak ve ara milin ilk dişlisiyle sürekli temasta olan bir pinyon dişli bulunur. Ara milde tertip sayısı kadar dişli vardır ve bu dişlilerin çapları gittikçe küçülür. Sekonder mil, üzerinde açılmış kanallardan dışarı çıkmamak üzere mil boyunca kayabilen ve «ayçatal» adı verilen pinyon dişlilerle donatılmıştır. Vites kolu, motris mille bağlantıyı sağlayan ve ara milin dişlilerinden birine kilitlenen ayçatalı seçer. Priz direkt halinde, tahrik milinin tırnağı, tahrik milini doğrudan doğruya sekonder mile bağlar. Vites kutusu, başlangıçtan bu yana pek çok gelişmeye konu olmuştur. «Senkromeç» düzeneği, birbirine geçmesi gereken iki dişliyi aynı hıza getirir. Helisel dişliler sessiz çalışmayı sağlar.

Bugün, ister hidrolik, ister mekanik olsun otomatik viteslere doğru bir yöneliş vardır. Bk. KAVRAMA. (L)

VİTET (Louis, **Ludoviç** — denir), fransız yazarı ve siyaset adamı (Paris 1802-Versailles 1873). *Barricades* (Barikatlar) [1826], *Les États de Blois* (Blois Devletleri) [1827] ve *La Mort de Henri III* (Henri III'ün Ölümü) [1829] adlı eserleri yayımladı. Öbür eserleri: *Histoire de Dieppe* (Dieppe Tarihi) [1833], *Eustache Lesueur...* (1849), *Notre-Dame de Noyon* (1845) v.d. (L)

VİTEX i. Kokulu ağaç veya ağaçcık; mavimsi veya pembe küçük çiçekleri vardır; meyvesi etlidir. (Karabiber kokusu veren *Vitex agnus-castus*'a yabanî karabiber de denir. Mineçiçeğigillerden.) [L]

VİTEZ (Janos), macar kilise adamı (Zredna 1408'e doğr. - Estergon 1472). Hunyadi Yanoş'un oğullarının mürebbisiydi. 1458'de Matyas I'in taç giymesini sağladı ve 1465'te Macaristan başpapazı oldu. 1471'de tutuklandı ve ölümünden az önce serbest bırakıldı. Pozsony (bugün Bratislava) üniversitesinin yeniden kurulmasında büyük rol oynadı (1467). [L]

VİTHAMİT i. (fr. *withamite*). Miner. Piemontit çeşidi. (L)

VİTİ (Timoteo), italyan ressamı (Urbino 1467'ye doğr. - ay.y. 1525). Bologna'da Giovanni Santi (Raffaello'nun babası) ile Francia'dan ders gördü. Urbino'ya dönünce katedral için bir mihrap arkalığı (*Thomas Becket ile Aziz Martinus'un Önünde Dizçöken Piskopos Arrivabene ile Dük Guidobaldo*, bugün Urbino müzesinde) yaptı ve daha sonra kendisini Roma'ya çağıracak (1519) olan genç Raffaello'ya öğütler verdi. (L)

VİTİ DE MARCO (Antonio DE), italyan maliyecisi (Lecce 1858 - Roma 1943). 1887'den itibaren Roma'da maliye profesörlüğü, 1900-1921 arasında da milletvekilliği yaptı. Başlıca eseri olan *Principii di Economia Finanziara*'da (Malî İktisat İlkeleri) [1939] devletin malî hesapları ile vergilerin inikası

kanunlarını açıkladı ve verginin yeni bir talep yaratan yeni bir dağılma unsuru olduğunu ortaya koydu. (L)

VİTİ LEVU, Fici adalarının en büyük adası; 10 497 km²; 176 800 nüf. Şekerkamışı, pamuk, ananas tarımı. Altın. Havaalanı. (L)

VİTİLİGO i. («beyaz leke» anlamında lat. k.). Dermatoloji. Derinin renk kaybetmesi; vücudun çeşitli bölgelerinde (gövde, üreme organları, yüz, boyun) düzensiz, bazen bakışımlı, renkleri kaybolmuş plaklar halinde belirir. Plakların etrafı aksine koyu renkli ve iyice belirli bir çizgiyle çevrilidir. (Renksiz olan kıllı bölgelerdeki [saçlı deri, çatı kemiği üstü] kıllar da renksizdir. Sebebi belli değildir. Vitiligo kadında ve sinirli kimselerde daha sık görülür; hastalığın içsalgı bezleri bozukluklarıyle ilgili olduğu ileri sürülmüştür. Tedavi pek iyi sonuç vermez: *Ammi majus* ile yapılan tedavi denemeleri genel olaylara ve ağır yanıklara yol açmıştır. Cüzamda da vitiligo plaklarına rastlanabilir; plaklarda batma duyusu yok olmuştur.) [L]

VİTİM, S.S.C.B.'de ırmak, Sibirya'da, Lena'nın kolu (sağ kıyı); 1 823 km. Vitim, Yablonovıy dağlarından çıkar, doğuda *Vitim yaylası*'nın çevresini dolaşır, Buryat - Mogal cumhuriyetini Sibirya'dan ayırır ve hemen hemen ıssız bir bölgeyi suladıktan sonra bir delta ile Vitim'de sona erer. (L)

VİTİR veya **VİTR** i. (ar. *vitr*). *Esk.* Tek, yalnız olan şey. || Kurban bayramından önceki arife günü.

— Din. *Salât-ı vitr*, yatsı namazından sonra kılınan üç rekât namaz. (M)

VİTİS i. Asmanın ilmî adı. (L)

VİTKOVİCE, Çekoslovakya'da Ostrava şehrinde semt. Büyük çelik fabrikaları. (L)

VİTORİA, esk. **Victoria,** Brezilya'da şehir (Espirito Santo eyaletinin merkezi), Espirito Santo körfezindeki *Vitoria adası*'nda; 140 000 nüf. Demir filizi ve kahve ihraç edilen liman. Metalürji ve dokuma sanayii. (L)

VİTORİA, İspanya'da şehir, Bask ülkesinde, Alava ilinin idare merkezi; 98 100 nüf. Şehirde sanayi hızla gelişmiştir: otomobil, tarım makineleri, kazan, elektrik malzemesi yapımı; kimya sanayii; tahta işçiliği, lastik fabrikası. (L)

VİTORİA (Francisco DE). Bk. FRANCISCO DE VICTORIA.

VİTOŞA dağı, Bulgaristan'da Sofya'ya hâkim dağ kütlesi; Karatepe'de (Çerni Vrıh), 2 290 m. İskır ve Struma buradan doğar. Kış sporları. (L)

VİTRAC (Roger), fransız yazarı (Pinsac, Lot 1899-Paris 1952). «Dada» akımından etkilendi, daha sonra gerçeküstücülük akımına katıldı. *Cruautés de la Nuit* (Gecenin Zalimlikleri) ve *Connaissance de la Mort* (Ölümün Bilinmesi) [1927] adlı şiir kitapları ile yeni şiirin belli başlı kuramcılarından sayıldı. *Les Mystères de l'Amour* (Aşkın Sırları) [1927], *Victor ou les Enfants au Pouvoir* (Victor veya İktidardaki Çocuklar) [1928], *le Coup de Trafalgar* (Trafalgar Darbesi) [1934], *Les Demoiselles du Large* (Engindeki Kızlar) [1938], *le Sabre de Mon Père* (Babamın Kılıcı) [1951] adlı piyeslerinde konformizme cephe aldı. (L)

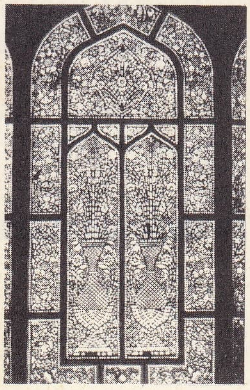

vitray

VİTRAY i. (fr. *vitre*, cam'dan *vitrail*). Birbirine bağlı kurşun bölmelere yerleştirilmiş renkli cam parçalarından meydana gelen saydam pencere süslemesi.

— ANSİKL. *Vitray* yapımında ilk işlem örneğin hazırlanması, yani konunun gerçek büyüklükte çizilmesi ve boyanmasıdır. Bu örnek, cam ustasının modelidir; usta bunun bir kopyasını çıkarır ve sert bir kâğıda, meselâ bir kartona geçirir, karton saydam bir çerçeveye konur ve ne kadar renk varsa o kadar parçaya kesilir. Bunlara kalibreler veya mastarlar denir.

Bu mastarlarla camcı, örnekteki renklere uygun renkte camlardan düzgün parçalar keser ve bu parçaları oluklu kurşun çubuklarla çerçeveler.

Kesilmiş camlar iki tür olur: kendinden renkli, yani bütün kalınlığınca renkli cam ve bazen bir yanı, bazen iki yanı sadece yüzeyden boyalı cam. Birinci tür bütün renkler için kullanılır; ikinci tür cam, özellikle kırmızılar içindir.

Camcı, mastarlara uygun şekilde kestiği bütün camları geçici olarak kurşun bir çerçeveye yerleştirir ve cam ressamı bu camların üzerine fırça ile örnekteki çizgileri aktarır.

Cam ressamı işini tamamlayınca, camlar kurşun çerçeveden çıkarılır ve boyanın cama işlemesi için fırına verilir. Bundan sonra yapılacak iş, camları fırından almak, çerçevede yerli yerine oturtmak ve kurşun çubukları birbirine lehimlemektir. Çift cam kullanıldığı zaman, camlar fluoridrik asit buharına tutulur ve bütün ara tonlar elde edilir.

— G. santl. Vitray, yarı saydam pencere bölmeleri olarak Eskiçağ'da bile bilinirdi; vitrayın kullanılışı, cam yapımının çok eski olduğu Doğu Akdeniz'den gelir. Pompei ve Herculanum kazıları, Alesia, Strasbourg, Mainz, Trier ve Roma kazıları vitrayın I. yy.dan beri kullanıldığını gösteriyor. Bu devirde kalın ve nispeten küçük camlar bronz, mermer, yalancı mermer, tahta çerçevelere konurdu. Kilise babaları, yazılarında ilk hıristiyan kiliselerindeki (Lactantius, Aziz Hieronymus Prudentius) bu yarı saydam camlar üstüne bilgi vardır. Vitray tekniği, gelişmesini özellikle Bizans'a borçludur (Aziz Paulus Sileitiarios'un İstanbul Ayasofya vitrayları üzerindeki metinleri). V. ve VI. yy.lardan sonra İtalya (Roma'da ve Ravenna'da) ve Galya'da da (Gregoire de Tours) vitraylar kullanıldı. Araplar bu tekniği VII. yy.da Bizanslılardan aldılar.

veya X. yy.a ait olduğu sanılan, bir diğeri de Magdeburg'da bulunan başlar. Aynı devirde Werden (Rheinland Vestfalya), Dijon'da, Saint-Bénigne'de, Reim katedralin. En eski renkli vitray kalıntılarına Almanya'da rastlanır: biri Lorsch'ta (Hessen) IX. de küçük şekillerle süsleyen cam eşyalar vardı. Camlar kurşunla çerçevelenmiş, killerin içinde renklendirilmiş, birçok «grizay» tabakasıyle boyanmıştır, XVI. yy.a kadar taslak çıkarmağa yarayan bu siyah boya kullanıldı. Camları sağlam bir şekilde birleştirmek için kurşunlar lehimlenirdi. Böylece hazırlanan panolar demir çubuklar arasına yerleştirilirdi.

Almanya'da (Augsburg, Soest, Frankfurt müzesi), Avusturya'da (Klangenfurt), İsviçre'de (Flums), İngiltere'de (York, Canterbury) ve özellikle Fransa'da XII. yy.a ait birçok vitray vardır. Minyatüre benzer roman üslûbundaki vitraylar Mans katedralinde, Poitiers katedralinde ve Angers'te, Gargilesse-Dampeirre'de, Vendôme'da v.b. bulunmaktadır. Île-de-France'ta Saint-Denis'in XII. yy.ın ortasında büyük bir vitray merkezi olduğu sanılmaktadır.

XIII. yy.da Chartres katedrali atelyeleriyle vitray sanatı olgunluk çağına ulaştı. İki tür vitray yapılıyordu: alçak pencerelerde bölmeler halinde dağılmış küçük sahneli vitraylar; yüksek pencerelerde genellikle tabiî olandan büyük tek figürlü vitraylar. XIII. yy. tekniği XII. yy. tekniğiyle aynıdır; fakat pencerelerin büyütülmesi, işin çabuk yapılması, özen eksikliğine yol açar. Renkler genellikle daha koyudur; hâkim renkler mavi ve kırmızıdır. XIII. yy.ın başından kalan ve zamanla bozulmayan en ünlü vitraylar Chartres katedralinde görülür. Aynı üslûpta eserlere Bourges, Sens, Laon, Soissons, Poitiers, Rouen, Coutances v.b.de de rastlanır. Champagne'da, Reims'te, Saint-Remi'de Troyes katedralinde, Orbais kilisesinde, Chartres'daki vitraylarda ayrı özellikler vardır. 1260'a doğru yeni bir vitray devri başlar, kiliseleri daha çok ışıklandırmak için renkli camlarla birlikte renksiz camlar da kullanılır. XIII. yy.ın ikinci yarısına ait vitraylarda beyaz cam büyük rol oynar: bu vitrayların en ünlüleri Troyes'da, Saint-Urbain'de, Sées katedralinde, Poitiers'de Sainte-Radegonde'dadır. XIV. yy. başında vitray tekniğinde yeni bir değişim görüldü. Gümüş sarısının bulunması hafif, çok parlak ve geleneksel siyah boyayı tamamlayan bir boyama biçimi getirdi. Vitrayların üslûbu inceldi ve genellikle minyatür üslûbuna yaklaştı. Bunun ünlü örneklerine Saint-Pierre'de, Chartres katedralinde, Rouen'de Saint-Ouen'de, Evreux katedralinde, Poitiers'de, Sainte-Radegonde'da v.b. rastlanır. Çok incelen XIV. yy. vitray sanatı resim sanatıyle birlikte gelişti ve yüzyılın sonlarına doğru Broederlam'ın oymalı mihrap arkalığıyle veya Berry dükünün dua kitaplarındaki minyatürlerle karşılaştırılabilecek eserler verir. Bu devrin örnekleri arasında, Evreux katedrali, Paris'te Saint-Séverin, Bourges katedrali vitraylarını sayabiliriz. Ortaçağın sonunda, Bourges'da, Moulins'de, Alsace'da (özellikle Strasbourglu usta Pierre Hemmel'in eserleri) ve özellikle Normandiya'da (Rouen'de Saint Ouen, Evreux'de Saint-Taurin katedralleri) cam üzerine yapılan resimler daha canlanmış, parlak renklere ve kontrastlara yer verilmiş, pano resimlerinin etkisi gittikçe daha ağır basmıştır. Bu etki Rönesansla birlikte daha çok belirir. XVI. yy.ın ilk ustaları (Rouen'da Von Ort, Auch'ta Arnaud de Moles, Beauvais ve Rouen'de Engrand Leprince) kompozisyonlarında, süslemelerinde, italyan üslûbuna özendiler. Böylece Fransa'da ikinci bir latin çağ başladı. Gerçekten de eski fransız vitraylarının yarısına yakını XVI. yy.da yapılmıştır. En güzelleri Montmorency, Saint-Vincent (Rouen), Ecouen, Estampes, Saint-Germain-l'Auxerrois (Paris), Brou kiliselerinin vitraylarıdır.

XVII. yy.ın ilk yarısında Saint-Eustache'ta (Paris) Saint-Pantaléon (Troyes), Cléry-Saint-André'de belli değerli eserler yapıldı. Fakat gerileme çok hızlı oldu; çünkü bu devrin roma ve klasik mimari idealı, Ortaçağda ve fransız rönesansına has renkli vitraylarla bağdaşmıyordu. İnvalides, Versailles, Saint-Sulpice (Paris) kiliseleri gibi yapılarda ancak kenarları emaylı arma veya tek renkli sahnelerle süslenmiş gümüş sarısı ve beyaz camlar vardır. XVIII. yy.da İngiltere ve Almanya gibi vitray zevkinin yaşadığı ülkeler dışında renkli cam tekniği bırakıldı.

XIX. yy.da Ortaçağa dönüş, eski tekniklerin ele alınmasına ve büyük gotik geleneğinin canlanmasına yol açtı. Eski vitrayları restore eden camcılar Ortaçağ tekniğini yeniden canlandırdılar. Fakat Fransa'da akademili ressamlar, vitray sanatına yabancı kalırken, İngiltere'de Burne-Jones veya William Morris gibi Raffaello öncesi sanatçılar güzel eserler verdiler. XIX. yy. sonu ve XX. yy. başında, Ruskin, William Morris, Maurice Denis gibi sanatçıların çalışmaları sayesinde gerçek vitray yeniden doğdu.

1900 Yılına doğru Krakow'da Wyspianski'nin, Paris'te Grasset'nin vitrayları ve az sonra Cingria, Denis veya Desvallières'in vitrayları ortaya çıktı. Hebert - Stévens'in teşvikiyle Almanya'da, İsviçre'de ve başka yerlerde, modern sanatın eğilimlerine uygun bir vitray sanatı doğdu. 1820 Yılına doğru Avrupa resim sanatının kübizme, sonra soyut sanata yönelmesi vitraya elverişli bir ortam hazırladı. Teknik de «cam karo» sayesinde yenilendi, kalın camlar betonarme çerçevelere yerleştirildi (Fernand-Léger'nin Audincourt'daki vitrayları). [L]

VİTRÉ (Antoine), XVII. yy.da yaşamış fransız kitapçısı ve basımcısı. François Savary de Brèves, Le Bé'nin hazırladığı hurufat kalıplarıyle kurduğu doğu basımevinin yöneticiliğini Vitré'ye verdi. 1630'da kralın doğu dilleri basımcılığına getirilen Vitré 1645'te Lejay'ın *Bible Polygotte*'unu (Çok dilde İncil) yayımladı; yedi dilde kaleme alınmış olan bu dev eser Plantin'inkiyle boy ölçüşecek değerdedir. (L)

VİTREA i. Zonitidae familyasından salyangoz cejsi. (Kavkısı basık, ince ve parlak, az veya çok geniş göbeklidir. Yosunların, bitkisel kırıntıların altında yaşar; kutup çevresindeki bölgelerde bulunur.) [L]

VİTREN i. (fr. *vitrain*). Mad. oc. Kömürün bileşenlerinden biri; kırık yüzeylerinin siyah cama benzeyen parlak ve homogen görünüşüyle tanınır. (L)

VİTRİN i. (fr. *vitrine*). Bir dükkân veya mağazanın sokaktan camla ayrılan ve mal teşhir etmek için kullanılan kısmı. *Eşanl.* CAMEKÂN.

— Süs. santl. *Vitrin süslemecisi*, vitrin örnekleri yapan kimse. (Vitrin süslemecisinin işi, vitrinleri ve satılık malların yayıldığı masaları süslemektir.) [M]

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

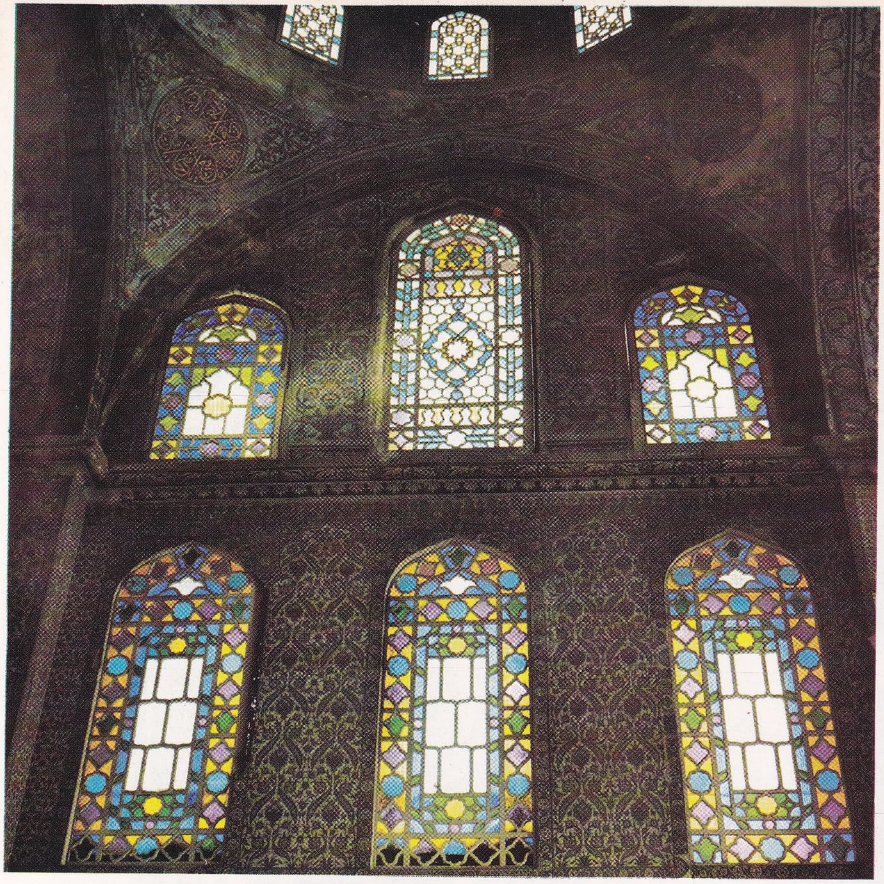

Akça camii vitrayları (XIV. yy., Kocaeli - İzmit)

altta ve üstte çağdaş vitray
özel yapı (Florya, İstanbul)

Topkapı Sarayı Veliaht odası vitrayları

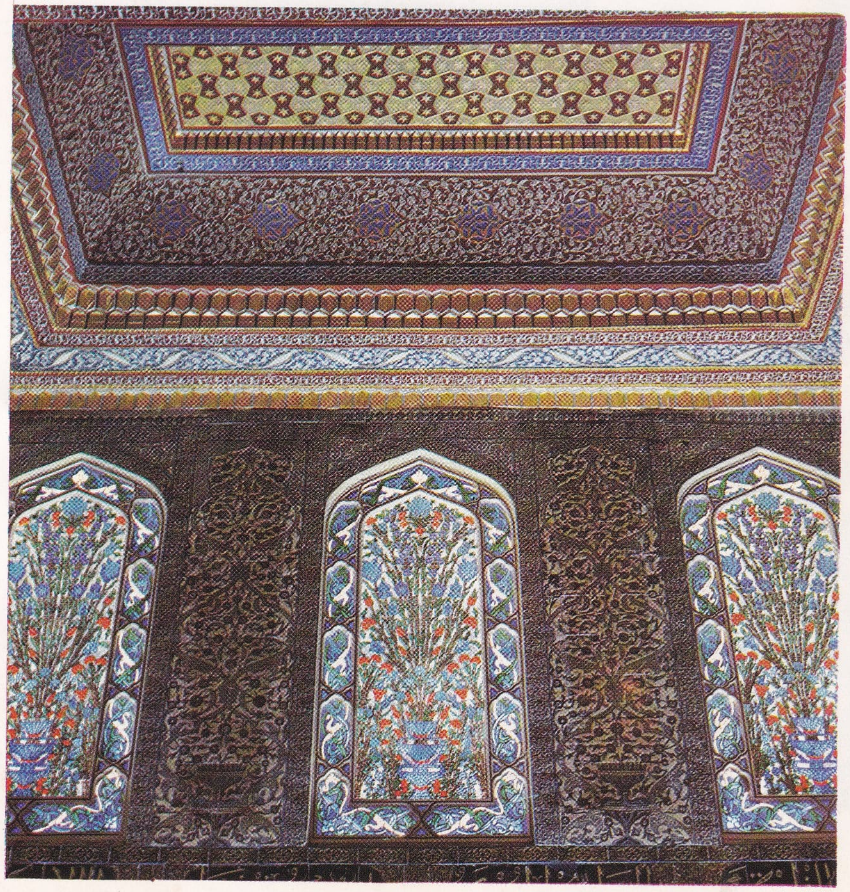

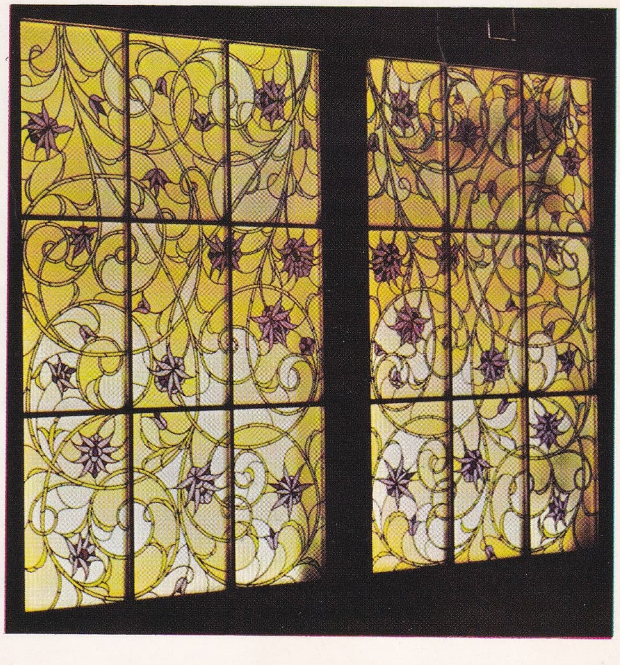

Foto. H. Gürsel, S. Kılıçlıoğlu arşivi (MEYDAN)

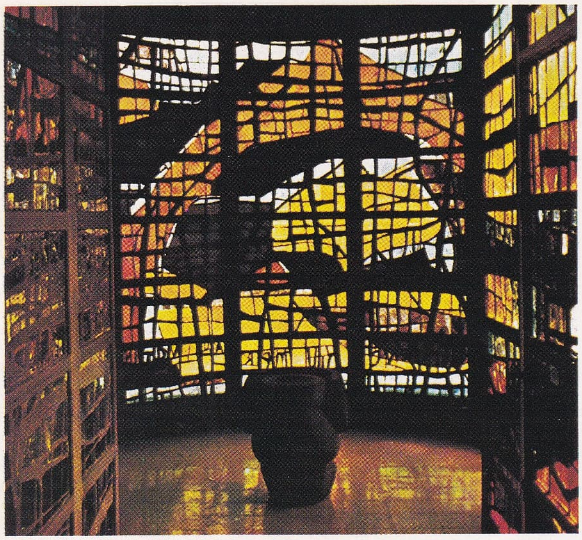

Fernand Léger
Audincourt vaftizhanesi
Foto. Atlas - Photo

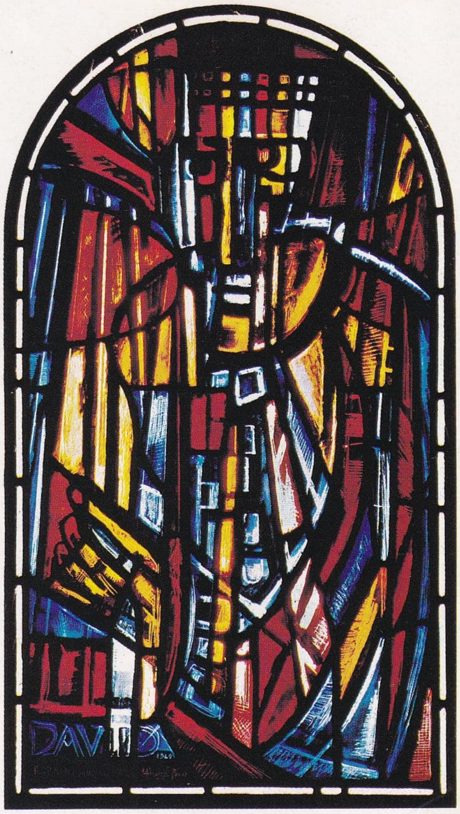

Jean Bazaine: «Kral David»
Assy kilisesi *Foto. Lambert-Rapho*

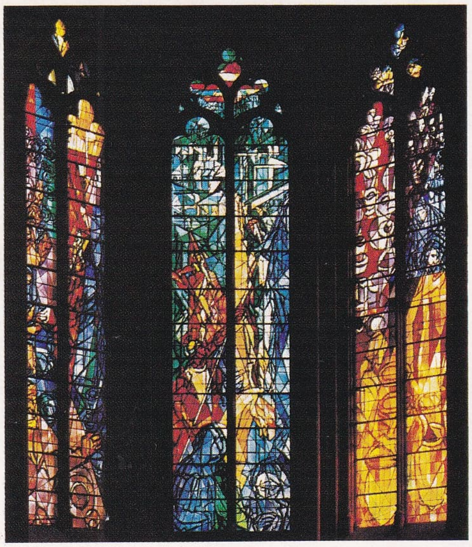

Jacques Villon
Saint-Etienne katedrali, Metz
Foo. Baumgartner

Henri Matisse: Cateau kilisesi *Foto. Giraudon*

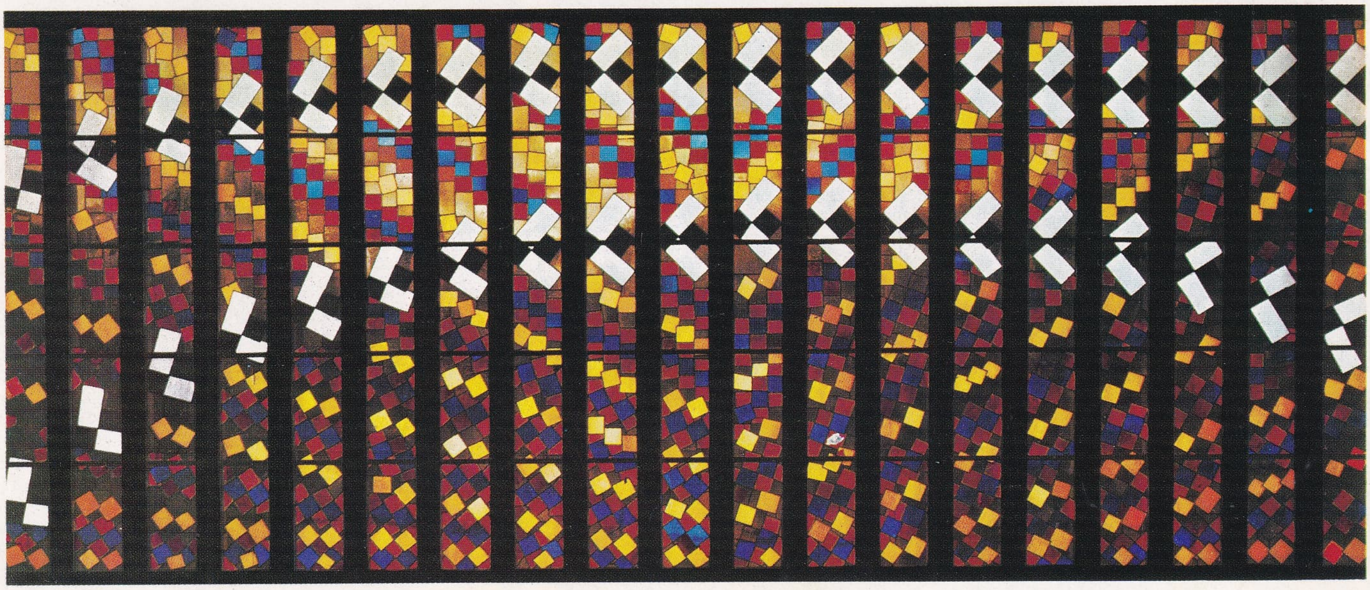

VİTRİNA i. *Vitrinidae* familyasından salyangoz çeşidi. (Hayvanın ispatula biçiminde bir organı vardır, «terazi» denen bu organ yardımıyle kavkısını cilâlar; kavkısı çok ince, saydam, çok kısa sarımlı, çok büyük ağızlıdır. Vitrinalar taşların altında, yosunların ve bitkisel artıkların arasında yaşar.) [L]

VİTRİYOL i. (lat. *vitrum*, cam'dan fr. *vitriol*). Sülfatların eski adı. || *Vitriyol yağı* veya kısaca *vitriyol*, derişik sülfürik asit. (*Eşanl.* ZAÇYAĞI.) || *Mavi vitriyol* veya *kıbrıs vitriyolu*, bakır sülfat (*zaç-ı kıbrıs*). || *Yeşil vitriyol*, demir sülfat. (L)

VİTRİYOLİK sıf. (fr. *vitriolique*). Kim. *Vitriyolik asit*, sülfürik asit. || *Vitriyolik ester*, mono etil sülfat. || *Vitriyolik gaz*, kükürt dioksit. (L)

VİTRİYOLLEŞME i. (*vitriyol*'den *vitriyolle-ş-me*). Miner. Ayrışmakta olan piritler üzerinde demir sülfatın çiçeklenmesi. (L)

VİTROFANİ i. (fr. *vitrauphanie*). Baskıdan önce veya sonra saydam hale getirilen bir kâğıt veya kolodyumla sıvanmış özel bir yüzey üzerine, saydam mürekkeple saydam baskı yapmağa yarayan metot. (L)

VİTROFİR i. (fr. *vitrophyre*). Petrogr. Camsı hamurlu riyolit. (L)

VİTROLLES (Eugène François D'ARNAULD, — baronu), fransız siyaset adamı (Vitrolles şatosu 1774 - Paris 1854). Devrimde Fransa'dan kaçtı. Talleyrand tarafından müttefiklerin yanına gönderildi ve onların Bourbon'lara yardım etmelerini sağlamağa çalıştı; Artois kontu tarafından geçici olarak devlet bakanlığına getirildi (nisan). Blacas ile birlikte Saint-Owen bildirisini hazırladı (2 mayıs), Louis XVIII tarafından Kral meclisi sekreterliğine getirildi; Yüzgün sırasında Güney Fransa'yı ayaklandırmağa kalktı, fakat Toulouse'da tutuklandı. Milletvekili seçildi, devlet bakanı (1815 ve 1824), daha sonra Floransa elçisi oldu (1827-1829), Âyan meclisi üyeliğine getirildi. Şubat 1831 ayaklanmalarında tutuklandı, daha sonra serbest bırakılınca siyasetten çekildi. (L)

VİTRUVİUS (Marcus — Pollio), romalı mimar (M.Ö. I. yy.). Jül Sezar tarafından savaş makineleri yapmakla görevlendirildiği, roma tümenleriyle Galya ve İspanya'ya gittiği ve Fanum baziliKkasını yaptığı sanılıyor. Augustus zamanında *De Architectura* (Mimarlık Üstüne) adlı bir inceleme yazdı. Eserin on cildinde yapı bilgisi, hidrolik, güneş saati çizimi, mekanik ve mekaniğin sivil mimarî ile istihkâma uygulanmaları üstünde durdu. Rönesans mimarları, Vitruvius'un metninde araştırmalarının çıkış noktasının ve varsayımlarının doğrulamasını buldular. Daha önce elyazması halinde bilinen eser, ilk defa 1486'da G. Sulpicio ve Pomponio Leto tarafından yayımlandı, daha sonra İtalya ve Fransa'da birçok baskısı yapıldı. En ünlüleri Venedik'te yayımlanan Fra Giocondo'nunki, François I'e adanan Cesare Cesariano'nunki (Milano, 1521) ve Fransa'da yayımlanan (1547) Jean Martin'inkidir. (L)

VİTRY (Paul), fransız arkeoloğu ve sanat tarihçisi (Paris 1872 - ay.y. 1945). Başlıca eserleri: *Michel Colombe et la Sculpture Française au XVIe Siècle* (Michel Colombe ve XVI. yy.da Fransız Heykelciliği) [1901], *Monographie de l'Église Abbatiale de Saint-Denis* (Saint-Denis Kilisesinin Monografisi) [1908, Gaston Brière ile birlikte], *La Sculpture Française au Temps de Saint - Louis* (Saint-Louis Zamanında Fransız Heykelciliği) [1939]. (L)

VİTRY-LE FRANÇOİS, Fransa'da Marne idare çevresinin merkezi; Perthois'da, Marne ırmağının kıyısında; 15 368 nüf. Fayansçılık. Madenî eşya yapımı. (L)

VİTRY-SUR-SEİNE, Fransa'da Seine idare bölgesinde (Sceau idare çevresi) komün, Paris'in güneydoğu banliyösünde, Sen'in sol kıyısında; 67 373 nüf. Büyük elektrik santralları. Önemli sanayi merkezi. (L)

VİTTE (Sergey Yulyeviç, — kontu), rus siyaset adamı (Tiflis 1849 - Petrograd 1915). Liberal eğilimli olmasına rağmen, çarlık yönetimine kendini kabul ettirdi. 1892'de maliye bakanlığına getirildi, köklü reformlar yaptı: ispirtolu içkilerin tekeli, ruble değerinde istikrar sağlanması ve altın esasının kabulü. Vitte aynı zamanda ülkeyi sanayileştirme yoluna gitti ve bu amaçla yabancı ülkelerden borç aldı. Bakanlar komitesi başkanlığına getirildi (1903); bu sıfatla, Japonya ile barış şartlarını müzakere etmek üzere Portsmouth'a (Birleşik Devletler) gönderildi (1905). Dönüşünde çar onu bir anayasa tasarısı hazırlamakla görevlendirdi. Başbakanlığa getirilen Vitte, Kronştadt ve Sivastopol kara ve deniz askerlerinin ayaklanmalarını bastırdı ve Petersburg sovyetini lağvettikten sonra Moskova'da patlak veren bir genel grevi bastırdı. Temel yasalarla (Petrodvozets bildirisi) Devlet duması'nın kuruluşunu ve Devlet konseyinde reform yapılmasını sağladı. Fakat seçimlerde çoğunluğu Kadet'ler alınca bu sonuçtan çarın kendisini sorumlu tutması sebebiyle görevden affedildi (1906). [L]

VİTTORİA, İtalya'da şehir, Sicilya'da (Ragusa ili), Akdeniz yakınında; 47 100 nüf. Bu modern şehir büyük bir tarım ve bağcılık merkezidir. (L)

VİTTORİA (Alessandro), italyan heykeltıraşı ve dekoratörü (Trento 1525 - Venedik 1608). XVI. yy.da hocası Sansovino'dan sonra Venedik heykeltıraşlığının önce gelen temsilcisi oldu. Montagnana'nın villalarını süslemekle görevlendirildi, bütün teknik kaynaklardan yararlandı. Şaheserleri arasında vehedikli dukalarla soylu kişilerin büstleri önemli bir yer tutar: *Antonio Grimani, Pietro Zen.* (L)

VİTTORİNİ (Elio), italyan yazarı (Siracusa 1907). Eserlerinde «sihirli gerçekçilik» ile güçsüzler ve yoksulların hayatına sevgi ile eğildi. Başlıca romanları: *Piccola Borghesia* (Küçük Burjuva) [1931], *İl Garofano Rosso* (Kızıl Karanfil) [1933], *Sicilya Konuşmaları* (Conversazione in Sicilia) [1941], *Uomini e no* (1945), *Il Sempione Strizza l'Occhio al Frejûs* (Sempione Frejus'e Göz Kırpıyor) [1947], *Le Donne di Messina* (Messina'lı Kadınlar) [1949]. Ayrıca, hatıralar, tenkitler (*Diari a in Pubblico* [Açık Günce], 1957) ve bir deneme (*Storia di Renato Guttuso* [Renato Guttuso'nun Hikâyesi], 1960) yazdı. (L)

VİTTORİNO DE'RAMBALDONİ, da Feltre denir, italyan pedagoğu (Feltre 1378 - Mantova 1446). Guarino'nun öğrencisi ve dostuydu. 1423'te Gianfrancesco I Gonzaga tarafından çocuklarını yetiştirmek üzere Mantova'ya çağırıldı. Daha önce Venedik'te ve Padova'da kurmayı denediği örnek okul düşüncesini gerçekleştirdi. (L)

VİTTORİO-AMEDEO I (Torino 1587 - Vercelli 1637), Savoia dükü (1630-1637), Carlo Emanuele I'in oğlu. Regensburg barışıyle (1630) Monferrato'nun bir kısmını elde ettiyse de, Pinerolo'yu Fransa'ya bırakmak zorunda kaldı (Cherasco, 1631). Fransa ile dostça geçinme siyaseti gütmesi, prens Tommaso di Savoia-Carignano'nun başkaldırmasına (1634) ve İspanya'ya karşı ittifak kurulmasına yol açtı (Rivoli antlaşması, 1635). [L]

VİTTORİO AMEDEO II (Torino 1666 - Rivoli 1732), Savoia dükü (1675-1730), Sicilya (1713), sonra Sardinya kralı (1720-1730), Carlo Emanuele II'nin oğlu. Babasının yerine geçti. Önce annesi Giovanna di Nemours'un vesayeti altında saltanat sürdü, sonra onu 1684'te iktidardan uzaklaştırdı. Devletin yönetimine ve iktisadî hayata düzen vermeğe çalıştı. Louis XIV'e karşı büyük ittifaka girdi (1690), Catinat tarafından Staffarda'da (1690) ve La Marsaille'da (1693) yenilgiye uğratıldı. Cephe değiştirerek (Torino antlaşması, 1696) Pinerolo'yu geri aldı ve kızı Marie-Adélaide'i Bourgogne dükü'ne verdi. İspanya Veraset savaşının başında Louis XIV ile birleşti (1701). İmparatorluk cephesine (1703) geçti; birçok defa bozguna uğradı, fakat prens Eugen, kendisini Torino önlerinde kurtardı (eylül 1706). Utrecht antlaşması (1713), ona krallık unvanıyle birlikte, Sicilya'yı ve Monferrato'yu kazandırdı ve Alplerdeki sınırlarını düzeltme imkânı verdi. Oğlu Carlo Emanuele III lehine tahttan feragat ettikten sonra (1730), yeniden iktidarı ele almağa kalktı (1731) ve son günlerini bir kalede geçirdi. (L)

VİTTORİO AMEDEO III (Torino 1726 - Moncalieri 1796), Sardinya kralı, Carlo Emanuele III'ün oğlu. Babasının yerine geçti. Friedrich II'nin askerlik alanında yaptıklarını taklit etti. Fransa kralının müttefiki olarak, birçok fransız göçmenini, bu arada Artois kontunu (1789) kabul etti ve 1789'dan sonra yönetimi altındaki yerlerde başgösteren devrim hareketlerini önlemeğe çalıştı. Fransız ordusu Savoie'yı ve Nice'i elinden aldı (eylül 1792) ve onu Avusturya'nın kucağına attı. Napolyon'un zaferleri (1796) kralı, koalisyondan ayrılmak (Cherasco mütarekesi, 28 nisan), Savoie ile Nice'i terk etmek ve Piemonte'de bir fransız garnizonunun bulunmasına razı olmak zorunda bıraktı (Paris antlaşması, 15 mayıs). [L]

VİTTORİO EMANUELE I (Torino 1759 - Moncalieri 1824), Sardinya kralı (1802-1821), Vittorio Amedeo III'ün oğlu. Alplerdeki savaşa katıldı (1793-1796). Kardeşi Carlo Emanuele IV'ün istifası üzerine kral oldu ve 1814'e kadar Cagliari'de yaşadı. 1815 Antlaşması ile eyaletlerini geri aldı, Cenova'daki topraklarını genişletti. (Bk. PARİS *antlaşması*.) Doğrudan doğruya vârisi olmadığı için, gerici siyasetinin yol açtığı ayaklanma (mart 1821) sırasında, kardeşi Carlo Felice lehine istifa etti ve naipliği Carlo Alberto'ya verdi. (L)

VİTTORİO EMANUELE II (Torino 1820 - Roma 1878), Sardinya (1849-1861), sonra İtalya kralı (1861-1878), Carlo Alberto'nun oğlu. Novara felâketinin akşamı (23 mart 1849) babası istifa edince kral oldu. Nefret ettiği Avusturya karşısında boyun eğmek zorunda kalınca, Viyana'nın isteği üzerine Carlo Alberto'nun koyduğu anayasayı kaldırmaktansa savaş tazminatını ödemeyi tercih etti. Dış siyaset konusunda söz sahibi olmak isteyen Torino parlamentosuyle uzun bir anlaşmazlıktan sonra Cavour'u başbakanlığa getirdi ve onun sayesinde 1850'den itibaren Savoia henadanının italyan kamuoyundaki prestijini yeniden sağladı. Başbakan Cavour'un radikal siyasetinden pek memnun olmayan Vittorio Emanuele, onun diplomatik ustalığından yararlandı. Fransa ile ittifak, krala, Avusturya'ya kafa tutma (İtalya seferi, nisan-temmuz 1859) ve Lombardia (Zürich, kasım 1859), sonra Romagna, Parma, Modena ve Toscana'yı geri alma imkânını sağladı. Vittorio Emanuele, Nice ile Savoia'yı terk etmekle İtalyan birliğini gerçekleştirdi (İki Sicilya, Marche, Umbria). Cavour'un ölümünden (haziran 1861) sonra, özellikle Rattazzi'nin yönettiği bakanlıklar sırasında kişisel iktidarını kabul ettirmeğe çalıştı. Bk. SAVOİA *Hanedanı devletleri* ve İTALYA. (L)

VİTTORİO VENETO, İtalya'da şehir, Veneto'da (Treviso ili), Venedik Alplerinin eteğinde; 30 100 nüf. Şehir 1866'da *Ceneda* ve *Serravalle* komünlerinin birleşmesiyle kuruldu ve İtalya kralı Vittorio Emanuele II'nin adını aldı. Serravalle'de eski saraylar vardır; Cenada, ticaret ve sanayi (yün işlenmesi) merkezidir; iki komün arasında modern bir semt kurulmuştur. Ilıcalar (kükürtlü sular). [L]

VİTTOZZİ veya **VİTOZZİ** (Ascanio), italyan mimarı (Orvieto 1539-Torino 1615). Çoğunlukla Piemonte'de, özellikle de Torino'da çalıştı ve bu şehrin Castello meydanını düzenledi. Ayrıca Trinita kilisesini yaptı ve Corpus Domini'nin planlarını hazırladı. (L)

Vityaz («Yiğit»), 1886-1889 arasında dünya etrafında okyanuş araştırmaları gezisi yapan rus gemisi. Dünyanın en büyük okyanus araştırma gemilerindendir ve 5 500 ton ağırlığındadır. (L)

VİVACE sıf. (ital. k.). Müz. Hızlı, canlı. (Bu şekilde çalınması istenen parçaların baş tarafına yazılır.) [L]

VİVALDİ (Antonio), **Kızıl Papaz** (*İl Prete Rosso*) denir. İtalyan bestecisi (Venedik 1678 - Viyana 1741). Babasından keman dersi aldı. Legrenzi'den ders gördüğü sanılır. 1703'te papaz oldu, Venedik'te Ospedale della Pieta Müzik seminerinde keman öğretmenliğine getirildi (1703-1740). Burada, her türlü müzik ve çalgı karışımını denemeğe elverişli ses ve çalgı unsurları elinin altındaydı. Virtüoz kemancı ve orkestra yöneticisi veya emprezaryo ola-

VIVALDI
G. B. Martini'nin yaptığı sanılan portresi, Liceo musicale, Bologna

rak, İtalya ve Avrupa'da birçok yolculuk yaptı, Amsterdam'a, Viyana'ya v.b. gitti. Çalgı müziği bakımından, Vivaldi'nin çağdaşları üstündeki etkisi gerçekten çok büyüktür; ona solocu konçertoların gerçek yaratıcısı gözüyle bakmak. yanlış olmaz. Klasik öncesi senfoninin de, onun opera uvertürlerinden ve Pieta orkestrası için yazdığı *50 concerti ripieni*'lerinden çıktığı da bir gerçektir. Çağdaşlarının küçümsediği opera müziği türünde bulduğu biçimler, ritim ve tema yenilikleri, çağdaşı ve bir sonraki nesil bestecilerinin (J.-S. Bach, Händel, Tartini, G. M. Alberti, Locatelli, J. J. Quantz, J.-M. Leclair, J. Aubert v.b.) eserlerinde yansır. J.-S. Bach, bestecinin eserlerine duyduğu ilgiyi, konçertolarından onunu, belki de on birini uyarlama suretiyle ispat etti; Vivaldi, çalgı için yazdığı eserler kadar bol ve önemli ses müziği, kutsal ve din dışı eserler de besteledi: 554 çalgı eseri, bu arada 2 veya 3 çalgılı 75 sonat, 23 sinfonie, çeşitli çalgı karışımları için 454 konçerto (en önemlileri: *Estro Armonico* [1712], *La Stravaganza* [1712'ye doğr.], içinde *Mevsimler Süiti* bulunan *Il Cimento dell'Armonia* [1725'e doğr.]), 1711-1739 arasında meydana çıkan 45 opera ve oratoryo, 40 büyük kutsal müzik eseri (*re* majör *Gloria, Beatus Vir, Dixit Dominus, Laudate Pueri* v.b.). [L]

VİVARAİS, Fransa'da Massif Central'ın doğu sınırında (Ardèche) dağlık bölge; güneyde Cévennes dağları, kuzeybatıda Velay, kuzeyde Saint-Etienne bölgesi arasında. Başlıca gelir kaynakları hayvancılık (yaylaya çıkarma yoluyle), ipekçilik ve turizmdir (kaplıcalar, sayfiye yerleri). [L]

VİVARİNİ, da Murano asıllı venedikli bir ressam ailesinin adı (XV. yy.). ANTONIO, *Antonio da Murano* denir (Murano 1415'e doğr. - Venedik 1476-1485 arası). Kayınbiraderi Giovanni d'Alemagna, sonra küçük kardeşi Batolomeo ile birlikte çalıştı. Çiçekli tahtlarda oturan Madonna'lar çizdikten sonra (Padova, Milano), Padova'da karşılaştığı Donatello ve özellikle Mantegna'nın etkisinde kaldı. O zaman üslûbu daha sertleşti (*Meryem'in Taç Giymesi* [1444], Belediye sarayı, Osimo; Santa Maria Formosa ve San Giovanni in Bragora üçlü tabloları). — Kardeşi BARTOLOMEO (Murano 1432'ye doğr. - öl. 1491'den sonra). Kardeşinden ders gördü, sonra onunla birlikte çalıştı (1450-1462), şekillerindeki âhenk ve renklerindeki canlılıkla venedik resminin gelişmesinde önemli bir rol oynadı (*Dört Aziz ile Çocuklu Meryem* adı verilen çok yüzlü tablo; çok yüzlü Sant' Ambrogio tablosu [Akademi, Venedik]). —ALVISE, Antonio'nun oğlu (Venedik 1446'ya doğr. - ay.y. 1503'ten sonra) ve amcası Bartolomeo'nun öğrencisi. Antonello da Messina'nın etkisinde kaldı ve onun şekil gösterişiyle soğuk tonlarını benimsedi: *Azize Clara* (Akademi, Venedik), *Aziz Antonius* (Correr müzesi, Venedik). Son eserleri, Venedik'in XVI. yy.ına başlangıç sayılabilir. (*Kutsal Konuşma*, Amiens). [L]

VİVARYUM i. (lat. *vivarium*). İncelemek veya sadece merak için canlı küçük hayvanların (böcek, balık, kurbağa, sürüngen, memeli hayvan) saklandığı yer (akvaryum, ensaktaryum, teraryum). [Burada saklanacak türlerin her birinin özel yaşama alanı sunî olarak sağlanır.] || Dar bir alanda bulunan ve suyu durmadan yenilenen, beslensinler diye veya ihtiyaç halinde tutmak üzere içine balık konan yaygın su birikintisi. (Vivaryum yapımında hiç bir millet Romalılar kadar usta olamadı. Roma'da balık çok pahalı olduğu için vivaryumlarda çok balık üretilirdi. Lucullus, C. Herius ve Vedius Pollion'un vivaryumları çok ünlü idi.) || Balıkları canlı tutmak için kullanılan içi su dolu tahta veya madenden kap. || İçinde balıkların canlı tutulduğu bir havuzu olan gemi. (L)

VİVEKANANDA, Narendranath Datta'nın dinî adı, Ramakrişna'nın çömezi (Kalküta 1862 - ay.y. 1902). 1880'de Ramakrişna'ya rastlayınca her türlü laik ve siyasî eylemden vaz geçerek altı yıl Himayalar'da inzivaya çekildi. 1893'te Chicago'ya Dinler kongresine gönderildi ve orada büyük etki yarattı; Amerika'da ve Avrupa'da uzun süre kaldı. Yetenekli bir konuşmacıydı, Vedanta'ya dayanan ve evrensel bir Kilise kurmağa çalışan önemli bir eser bıraktı. 1897'de, Hindistan'da ve Batı'da rol oynayan Ramakrişna misyonunu kurdu. (L)

VİVERRAVUS i. Paleont. Wyoming ve Colarodo'da alt Eyosende bulunan etçil memeli hayvan. (*Viverravidae* familyasının örnek tipi.) [L]

VİVERRİCULA i. Hindistan'da yaşayan küçük misk kedisi. (L)

VİVES (Juan Luis), ispanyol hümanisti (Valencia 1492 - Brugge 1540). Louvaine'e öğretmen olarak tayin edildi (1519), Erasmus ile dost oldu ve Aziz Augustinus'un Henry VIII'e ithaf ettiği *De civitate Dei* (Tanrısal Devlet Üstüne) adlı eserini yayımladı (1522). Wolsey tarafından Oxford'a çağırıldı (1523), Mary Tudor'un eğitimiyle görevlendirildi. *De ratione Studii Puerilis*'i (Çocuk Öğretimi Üstüne) ve hümanizmin savunması olan *De Causis Corruptarum Artium*'u (Öğretilerin Yozlaştırılması Sebebi Üstüne) [1531] yayımladı. Caterina de Aragon'un tarafını tutunca hapsedildi, sonra da Hollanda'ya sürüldü. (L)

VİVİ, Kongo-Kinşasa'da (Orta Kongo ili) yer, Aşağı Kongo ırmağının sağ kıyısında, Yallala çağlayanlarının aşağısında. 1879'da Stanley tarafından kurulan şehir, Roma'dan önce, 1886'ya kadar bağımsız Kongo devletinin başkentiydi. (L)

VİVİANİ (René), fransız siyaset adamı (Sidi-bel-Abbas, Cezayir 1863 - Le Plessis-Robinson 1925). Avukattı; sosyalist milletvekili seçildi (1893-1902), Jaurès ile birlikte *Humanité*'yi kurdu (1904) ve bağımsız sosyalist milletvekili oldu (1906-1922). Cumhuriyetçi Sosyalist partiyi kurdu. Millî eğitim bakanlığına (aralık 1913 - haziran 1914) ve başbakanlığa (haziran 1914 - ekim 1915) getirildi. 1 Ağustosta genel seferberliğe karar verdi. Savaştaki ilk başarısızlıklardan sonra kabinesine sosyalistleri aldı. Ekim 1915'ten eylül 1917'ye kadar adalet bakanlığı yaptı ve 1922'de senatör seçildi. (L)

VİVİANİT i. (ingiliz mineraloğu J.G. *Vivian*'ın adından fr. *vivianite*). Miner. Hidratlı tabiî demir fosfat. (L)

VİVİEN (Joseph), fransız ressamı (Lyon 1657 - Bonn 1734). Le Brun'ün öğrenci̇siydi, Bonn'a yerleşti. Başlıca eserleri arasında *Max Emmanuel von Bayern* (Münih) portresi sayılabilir. (L)

VİVİEN (Pauline M. TARN, **Renée** — denir), ingiliz-amerikan asıllı fransız kadın şairi (Londra 1877 - Paris 1909). Baudelaire'in etkisinde romantik ve mistik şiirler yazdı: *Études et Préludes* (İncelemeler ve Prelüdler) [1901], *Cendres et Poussières* (Küller ve Tozlar) [1902], *Évocations* (Hatırlamalar) [1903], *A l'Heure Des Mains Jointes* (Ellerin Birleştiği Saatte) [1906], *Flambeaux Éteints* (Sönmüş Meşaleler) [1907], *Dans un Coin de Violettes* (Menekşelerin Kucağında) [1910], *Le Vent des Vaisseaux* (Gemilerin Rüzgârı) [1910], *Haillons* (Paçavralar) [1910]. (L)

VİVİEN DE SAİNT-MARTİN (Louis), fransız coğrafyacısı (Saint-Martin-de-Fontenay, Calvados 1802 - Paris 1897). Başlıca eserleri: *Le Nord de l'Afrique dans l'Antiquité Grecque et Romaine* (Eski Yunan ve Roma Zamanında Kuzey Afrika) [1863], *Histoire de la Géographie et des Découvertes Géographiques* (Coğrafyanın ve Coğrafî Keşiflerin Tarihi) [1873] ve Schrader tarafından bitirilen *Atlas Universel de Géographie*'yi (Dünya Coğrafya Atlası) [1876-1905] yürrüttü. (L)

VİVİER (Robert), fransızca yazan belçikalı yazar (Chênée-lès-Liège 1894). Piyade eri olarak katıldığı Birinci Dünya savaşının bitiminde yayımladığı *La Route Incertaine* (Belirsiz Yol) [1921] adlı şiir kitabında ve *la Plaine Étrange* (Acayip Ova) [1923] adlı mensur eserinde insanın iç serüvenine eğildi. Başlıca şiir kitapları: *Au bord du Temps* (Zamanın Kıyısında) [1937], *Le Miracle Enferme* (Gizlenmiş Mucize) [1939]. «*Trace par l'oubli*» [1951], *Chronos Rêve* (Kronos Hayal Kuruyor) [1959]. *Non* (Hayır) [1931] adlı otobiyografik romandan sonra Vivier, *Folle Qui S'ennuie* (Canı Sıkılan Deli Kadın) [1933], *Délivreznous du Mal* (Kötülükten Kurtarın Bizi) [1936] adlı eserleri yazdı. Liège Üniversitesinde (1929-1964) latin dilleri edebiyatı profesörü oldu, çok ince tahlilleriyle otorite sayılabilecek olan *Orignialité de Baudelaire* (Beaudelaire'in Orijinalliği) [1926] adlı incelemesinden sonra, *La Poésie Fut Langage*'ı (Şiir İfade Dili Oldu) [1954], İkaros ve Phaethon'un efsanesi üstüne bir deneme olan *Frères du Ciel*'i (Kader Kardeşleri) ve italyan edebiyatı üstüne incelemeler yayımladı. Çok çeşitli konular üstüne yazdığı fıkralarını *Le Calendrier du Distrait* (Dalgının Takvimi) [1961] adlı eserde topladı. (L)

VİVİN (Louis), fransız ressamı (Hadol, Vosges 1861 - Paris 1936). 1880'den itibaren figüratif bir üslûpla, doğduğu köyden manzaralar ve hayalî sahneler çizmeğe başlamıştı. Ancak yavaş yavaş, gölgesiz, çizgili ve parlak renkli soyutlaşmış bir dünyayı canlandırmağa yöneldi. Eserleri, Art moderne müzesinde, XX. yy. Primitifler salonunda ve New York Çağdaş Sanat müzesinde yer almaktadır. (L)

VİVİPARA i. Tatlısularda yaşayan önden solungaçlı karındanbacaklı yumuşakça. (Viviparidae familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Vivipara* monotokarda grubundandır; solungaç boşluğunda dip tarafında bir tek solungaç yaprağı bulunur. Doğurgan olduğundan (latince adı buradan gelir), akarsular boyunca yukarılara çıkabilir; bu yüzden tatlısu istilâ etmiş ve sivri tatlısu salyangozlarıyle tabak salyangozlarına (bunlar yumurtlayıcı akciğerli salyangozlardır) rakip olmağa başlamıştır. (L)

VİPİPARİDAE çoğl. i. Karından bacaklı, önden solungaçlı yumuşakçalar familyası; tatlısularda yaşayan ve doğurarak çoğalan türleri kapsar; yavrular suyun aşağıya doğru akıntısıyle sürüklenmemek için akıntıya karşı koyabilir. (Msl. *paludina.*) [L]

VİVONNE (Louis Victor DE ROCHECHOUART, MORTEMART ve — dükü), Fransa mareşali (Paris 1636 - Chaillot 1688), Madame de Montespan'ın kardeşi. Girit seferine katıldı. 1674'te Champagne ve Brie genel valisi, 1675'te Fransa mareşali oldu. Sicilya'da kral naipliği yaptı. (L)

VİYA i. (ital. *via*'dan). Denizc. Geminin başı bir yöne çevrildikten ve istenilen yönde seyri sabitleştikten sonra dümeni o yoldan şaşmayacak şekilde tutma. || Gemiyi belirli bir yöne doğrulttuktan sonra dümenciye «İzleyeceğin yön budur, bu yönden sapma» anlamında verilen kumanda. (M)

VİYADÜK i. (lat. *via*, yol ve *ducere*, iletmek'ten fr. *viaduc*). Bir kara veya demiryolunu bir talveg üzerinden aşırmağa yarayan, genellikle birçok kemer gözünden meydana gelen çok yüksek veya çok uzun yapı. (L)

VİYAGRAF i. (lat. *via*, yol ve yun. *graphein*, yazmak'tan tes. edil. ad). Bayınd. Gerçek profil ile ortalama profil arasındaki mesafeyi bir grafik üzerine yazarak, bir yol kaplamasındaki bozulma ve deformasyonları ölçmeğe yarayan âlet. (L)

VİYAK i. (onomatope). Bebeğin ağlarken çıkardığı ses.

◆ **Viyak viyak** zf. [Bebek için] Viyakla yarak. (M)

VİYAKLAMAK geçz. f. (*viyak*'tan *viyakla-mak*). [Yeni doğmuş çocuk için] «Viyak» sesi çıkartarak ağlamak. (M)

VİYANA, alm. **Wien,** Avusturya federal cumhuriyetinin (Aşağı Avusturya) başkenti; 2 milyon nüf. Üniversite.

● *Coğrafya.* Şehir Pannonia ovası ile Alplerin doğu ucunun birleştiği yerde, *Vindobona* («beyaz şehir») adıyle kuruldu. Bu noktada Tuna'nın vâdisi, kuzeyde Moravya kapısıyle Polonya'ya, güneyde Semmering ile Adriya denizine ulaşan ulaşım eksenini keser. Viyana, bir sınır şehriydi, tepelerle çevrili (Kahlenberg 483 m) bir ovada inşa edilmişti. Tuna'nın kolları bataklıkları çevreler. Taşkınlar dolayısıyle, Viyana ancak 1868'de set çekilen Tuna kıyısında değil, adını aldığı Wien kolu ile ırmağın bir başka kolu olan Donaukanal'ın kıyısındadır; en eski şehri (1. idare çev-

Foto LAROUSSE

resi) iki akarsu sınırlar. Şehir, XVIII. yy.da bir ticaret uğrağı, büyük bir bankacılık merkezi ve geniş bir imparatorluğun başkenti olduğu için büyük ölçüde gelişti. Yeni yapılar inşa edildi: merkez ve varoşlardaki soylu konakları, Schönbrunn şatosu. Sarayın ve şehrin parlak yaşayışı, birçok sanatçıyı çekti; Viyana Avrupa'nın ikinci şehriydi. XIX. yy.da iktisadî başkent rolü ticarî faaliyetin (Tuna limanı, demiryolu kavşağı) ve bankacılığın (Rothschilde) gelişmesiyle kesinleşti. XX. yy. başında sanayide faal nüfusun yarısı çalışmaktaydı: 1890-1910 arasında nüfus 356 870'ten bir milyonun üstüne çıktı. Avusturya-Macaristan imparatorluğunun parçalanması, önemi başkenti olduğu devletin ölçüsünü aşan Viyana'ya öldürücü bir darbe oldu; gerilemeyi Anschluss artırdı: bir taşra başkenti durumuna düşen Viyana'nın yerini Berlin aldı. İkinci Dünya savaşı bombardımanlarıyle kısmen yıkılan Viyana'yı 1955'e kadar rus, amerikan, ingiliz ve fransız birlikleri işgal etti. Şehir, Avrupa'nın iki bloka bölünmesiyle, Orta Avrupa ve Tuna Avrupası üstündeki etkisinin bir kısmını kaybetti.

Viyana Avusturya'nın fikir, sanat (müzeler, tiyatrolar, opera, konserler) ve iktisat (bankalar, lüks eşya sanayii, dokuma ve makine sanayii) merkezidir. Şehrin gelişme evreleri, planında yansır; eski surlarla çevrili şehrin ortadan kalkmaması, XIX. yy.da, Stephansdom'un (Stephanskirche) hâkim olduğu dar ve dolambaçlı yollarıyle bir ticaret merkezi olan ortaçağ şehrini kuşatan uzun bir bulvar (*Ring*) açılmasını sağladı. Ring'in ötesinde bugün ortadan kalkmış olan eski surun (*Gürtel*) çevrelediği semtler uzanır: merkez Schönbrunn şatosuna ulaşan Mariahilferstrasse'dir. Donaukanal'ın ötesinde Prater gezinti yeri yer alır. Varoşlar eski köyleri kapsar. Viyana şehri toplam olarak 414 km²'lik bir alana yayılır.

● *Güzel sanatlar.* Eski bir roman üslûbunda kilisenin genişletilmesiyle yapılan Stephansdom 1339'da kutsandı. Katedral, XIV. yy.da bütün germen dünyasına yayılan ve bir dayanaktan çok bir mağaradaki sarkıtlara benzeyen ince uzun sütunlarla (bunların mekânı bölmekten çok genişlettiği ileri sürüldü) nitelenen *Hallenkirche* tipinin güzel bir örneğidir; bu tipte, dengeler cılızlaşır, kubbelerin yuvarlak silmelerinin karmaşıklığıyle zıtlaşan bir sertlik görülür. XIV. yy.dan kalma Augustinus kilisesinde 1784'te değişiklik yapıldı. Kapisen'ler kilisesi 1619 - 1632 arası inşa edildi. Maria Stiegen kilisesinde (XIV. yy.) yedigen plana göre yapılmış, çok beğenilen bir kule vardır; kilisenin vitrayları da tanınır. Sankt - Karl Borromaus Kirche Fischer von Eilach tarafından 1716-1737 arasında yapıldı; yapı, bu mimar tarafından şehrin çeşitli yerlerinde yapılmış öbür XVIII. yy. konakları gibi fransız klasisizminin etkisini taşır. Aynı alanda barok üslûbun başlıca temsilcisi, çok büyük oranlarıyle tanınan Belvedere şatosunu inşa eden Johann Lukas von Hildebrandt'dır. Eski imparatorluk sarayı Hofburg XIII. yy.da yapılmıştır, en eskileri XVI. yy.dan, en yenileri XIX. yy.dan kalma yapılardan meydana gelir. Özellikle ispanyol manege'ini ve büyük oval salonu dünyanın en güzel kütüphanesi olmakla ün kazanmış kütüphane binalarını (Fischer von Erlanch tarafından başlandı, oğulları tarafından tamamlandı) saymak gerekir. (L)

Viyana antlaşması (30 nisan 1725), İspanya ve Avusturya-Macaristan imparatorluğu arasında imzalanan barış, ticaret ve ittifak antlaşması. Amacı İspanya'yı Fransa'nın vesayetinden kurtarmak olan bu antlaşma, önce 1 martta imzalanan barış sözleşmesini kapsıyordu. Bu sözleşmeye göre Felipe V ve Karl VI, Utrecht antlaşmalarının (1713) gerçekleştirdiği İspanya veraset bölüşülmesini onaylıyorlardı. (L)

Viyana antlaşması (22 temmuz 1731), İspanyol - Avusturya antlaşması; buna göre imparator Karl VI, don Carlos'un Parma ve Piacenza dukalıkları üstünde haklarını kabul ediyordu; buna karşılık İspanya kralı Felipe V, 1718 dörtlü ittifakını yeniliyor ve 16 mart 1731 Viyana antlaşmasının maddelerine uymayı taahhüt ediyordu. (L)

Viyana antlaşması (1738), Fransa ve Avusturya arasında 2 mayıs 1738'de imzalanan, ama 18 kasım 1718 tarihini taşıyan antlaşma: 1735 öngörüşmelerini ve iki ülkenin birbirine yaklaşmasını onayladı; Polonya Veraset savaşına son verdi. (L)

Viyana antlaşması (30 ekim 1864), Danimarka kralı Kristian IX'un Schleswig, Holstein, Lauenburg düklükleri ve Kiel şehrini Avusturya ile Prusya'ya bıraktığı antlaşma. (L)

Viyana antlaşması (3 ekim 1866), İtalya ile Avusturya arasında barışı sağlayan antlaşma, İtalya krallığını tanıyor ve tazminat karşılığı Veneto'dan vaz geçmeğe (bu kararı Venedik antlaşması onayladı) razı oluyordu. (L)

Viyana barışı, 14 ekim 1809'da imzalanan ve Napolyon'un 1809 seferini sonuçlandıran barış. Avusturya, Fransa'ya Karnten, Rijeka, Steiermark ve Trieste ile beraber Hırvatistan sahilini bıraktı; bu iller Dalmaçya ile birlikte İllyria illerini meydana getirdi. Bavyera Salzburg'u, Varşova büyük düklüğü ise Hırvatistan ve Lublin'i (1 500 000 kişiyle beraber), Rusya da Galiçya'da Tarnopol'u aldı. (L)

Viyana konferansı (kasım 1819 - mayıs 1820), Germen konfederasyonu üyelerini Dörtlü İttifak çerçevesi içinde ve Metternich başkanlığında biraraya getiren konferans: amacı Almanya'da patlak veren devrimci hareketleri bastırmaktı. (L)

Viyana konferansı (temmuz 1853- haziran 1855), Rusya ve Osmanlı imparatorluğu arasındaki anlaşmazlığı düzeltmek amacıyle birçok kere toplanan konferans. Kırım savaşının patlak vermesinin önüne geçemeyen üyeleri (Fransa, İngiltere, Avusturya ve Prusya), Osmanlı imparatorluğunun bütünlüğüne saygı göstermeğe ve hıristiyan tebaalarının hakkını korumağa karar verdiler (nisan 1854 protokolu). Prus-

VİYANA

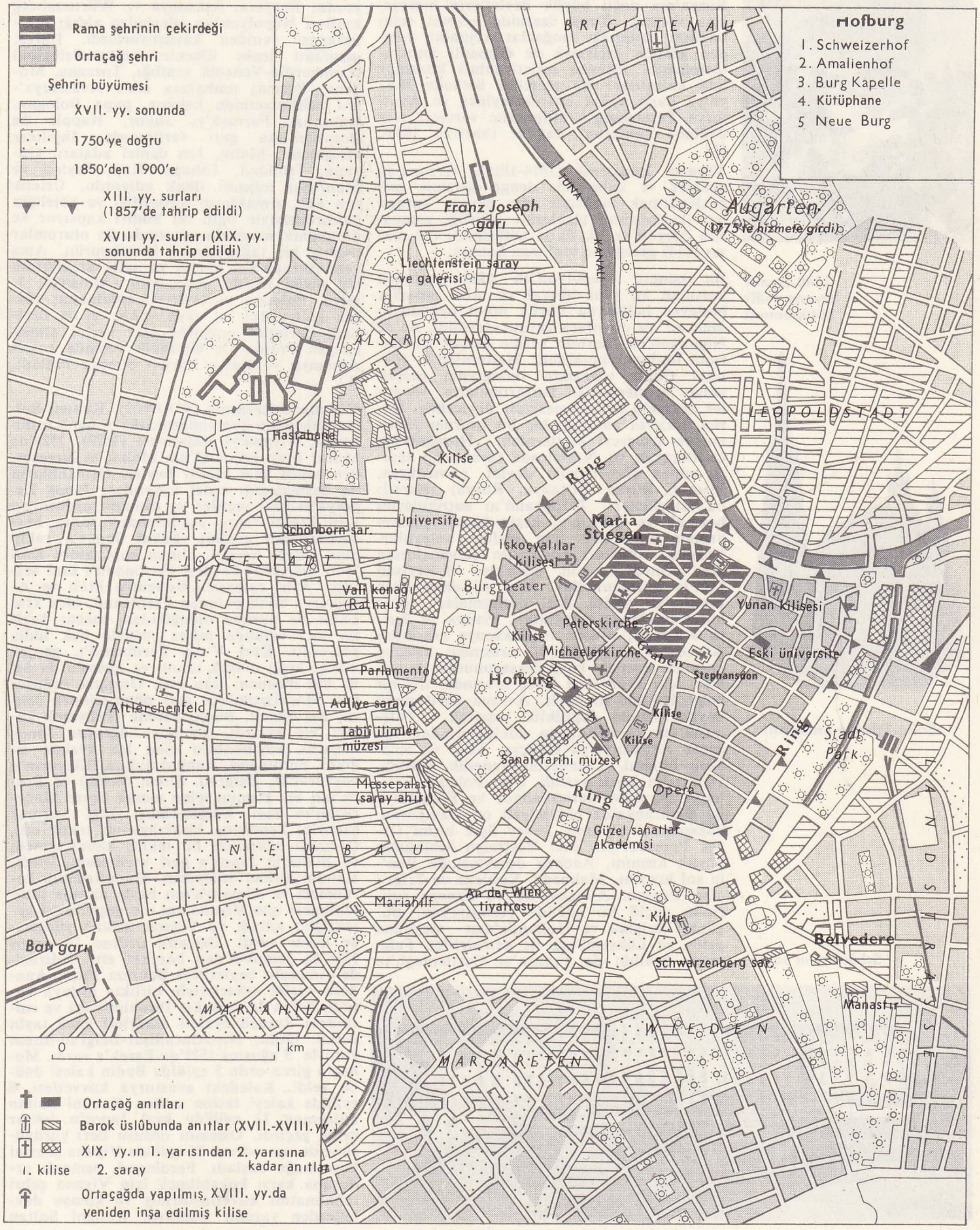

Parlamento önünde Ring ve belediye sarayı

1848-isyanı Viyana Millî kütüphanesi

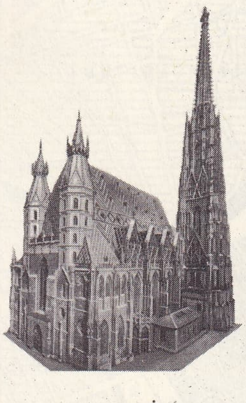

Saint-Etienne katedrali

Schönbrunn sarayı

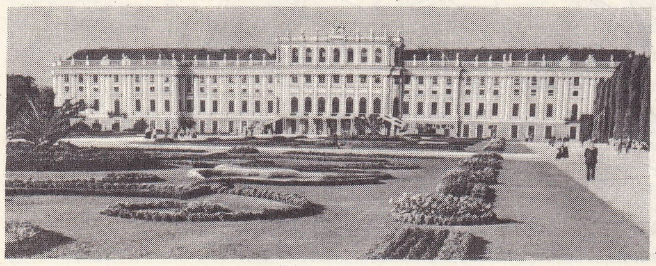

ya Rusya'ya karşı bir tutum almamak için konferanstan çekilince (haziran 1854), öbür üç devlet Tuna prensliklerini yalnız Rusya'nın değil büyük devletlerin himayesine vermek, Tuna üzerinde serbest sefer hakkını tanımak, boğazlar rejimini yeniden gözden geçirmek ve Osmanlı imparatorluğunda yaşayan hıristiyanları korumak için anlaştılar. Bu temeller üstünde Rusya'ya barış kabul ettirilemeyince ve Avusturya Petersburg'a ültimatom vermeyi reddedince konferans dağıldı (haziran 1855). [L]

Viyana kongresi (1814-1815), Avrupa'da «gerçek ve kalıcı bir denge sistemi» gerçekleştirmek amacıyle «bu savaşa katılan her iki taraftan ülkelerin» işbirliği yapmasını isteyen ve ilk Paris antlaşması (30 mayıs 1814) gereğince toplanan kongre.

Bu kongre Napolyon'un hâkimiyetinden kurtulan ve yeni liberal ve millî amaçlar besleyen halklarda büyük umut uyandırdı; ama ne bu umutlara cevap verebildi, ne de Napolyon'un eserinin yerine gerçek bir avrupa toplumu kurabildi. Metternich'in sözcüsü Gentz sonradan «kongrenin gerçek amacı yenilenlerden kurtarılanların, yenenler arasında bölüşülmesiydi» diyecektir. Bütün üyelerin katıldığı hiç bir oturum yapılmayan kongreyi Metternich, Hardenberg, Castlereagh ve Nesselrode tarafından temsil edilen dört büyük devlet (Avusturya, Prusya, Büyük Britanya, Rusya) yönetti: bu temsilciler Talleyrand'ın entrikalarını bozmak ve Fransa'yı kesin hesaplaşmanın dışında bırakmak için gizlice anlaştılar. Yüzgün olayları kongrenin çalışmalarına ara vermedi ve son antlaşma 9 haziran 1815'te imzalanabildi. Aynı yıl daha önce imzalanan çeşitli özel antlaşmalar (Polonya hakkında Avusturya, Prusya ve Rusya arasında; Prusya ve Saksonya arasında; Avusturya ve Sardinya arasında; haziran başında germen konfederasyonunun kurulması için Prusya ve İsveç arasında) tek bir belge halinde toplandı. Avrupa haritasında büyük ölçüde değişiklik yaparak, Felemenk'ten ve Schwaben düklüklerinden vaz geçen Avusturya'ya Galiçya, Tirol ve Salzburg bölgesi, Lombardia-Venedik krallığı, Dalmaçya kıyısı verildi. Çar, Polonya krallığını (Krakow hariç) alıyor ve Finlandiya ile Besarabya'da hâkimiyeti onaylanıyordu. Saksonya krallığının kuzey üçte birini (İsveç Pomorze'yi), eski Vestfalya krallığının büyük kısmını, Aachen dolaylarında Ren'in sol kıyısını, Malmedy, Koblenz ve Trier'i alan Prusya, Almanya'da ve Fransa sınırında güçlü bir şekilde yerleşiyordu. Bugünkü Belçika ve Hollanda'dan meydana gelen ve Lüksemburg ile genişletilen Felemenk krallığı da Fransa'yı Castlereagh'ın dilediği gibi gözetleyecekti; sürekli olarak tarafsız ilân edilen İsviçre konfederasyonu ise Cenevre, Valais, Nauchâtel (Prusya hâkimiyeti altında), Porrentruy'u alarak büyüyordu. Piemonte-Sardinya krallığı Sava'nın bir kısmını, Nice kontluğunu ve Cenova'yı alıyordu. Böylece Fransa «zincirlenmiş» oluyordu.

Kuzeyde İsveç, Finlandiya karşılığında Danimarka kralından Alman Norveçi'ni alıyor, Danimarka'ya ise buna karşılık Holstein ve Lauenburg veriliyordu. Ayrıca Almanya, içinde iki de yabancı hükümdar (Holstein için Danimarka kralı, Lüksemburg için Felemenk kralı) bulunan bir germen konfederasyonu halinde birleşmiş otuz sekiz devlet arasında bölüşülüyordu. Bu konfederasyonda Tirol'ü kaybeden Bavyera Rheinland'daki topraklarını geri alıyor (Bavyera Pfalz'ı ve Landau ile genişliyor, Württemberg, Baden, Hessen - Darmstadt Napolyon'un tanıdığı sınırlar içinde kalıyordu; Bavyera, Saksonya ve Württemberg kralları Napolyon'un ellerinden aldığı krallıklarına yeniden kavuşuyorlardı. İtalya, menfaati icabı ülkenin bölünmüşlüğünü (Lombardia-Venedik krallığı, Toscana, Modena, Parma) muhafaza eden Avusturya'nın hâkimiyetinde kalıyor, papa Bologna, Ravenna, Ferrara'yı alıyor, Napoli ise Bourbon'lara geri veriliyordu. İngiltere Helgoland, Malta, İon denizi adaları, Guyana, Trinidad, Tobago, Kap, Seylan ve Mauritius adasını ilhak ediyordu. Üstelik son akit, ırmakların serbestliği ve köleliğin kaldırılmasıyle ilgili iki bildiri kapsıyor ve diplomatik memurlar arasında ön oturumlar üstüne bir talimatname hazırlıyordu. Ama yeni Avrupa'nın liberal ve millî isteklerinin hiç birini hesaba katmayan (Almanya, İtalya, Polonya ve İsviçre parçalanmış olarak kalıyordu) bu akde, XIX. yy.da özellikle devletler arasında eski yerini almak isteyen Fransa ile bütünlük peşinde koşan Almanya ve İtalya hücum etmeğe başladı. (L)

Viyana kuşatması (BİRİNCİ), Kanunî Sultan Süleyman kumandasındaki osmanlı ordusunun, Viyana'yı kuşatması (1529). 1526'da Macar kralı Lajos II'nin Mohaç'ta ölmesinden sonra bazı macar beyleri Osmanlıların da desteklediği erdel voyvodası Janos Zapolya'yı kral seçtiler ve osmanlı ordusu bu yeni kralın tahta geçmesinden sonra Macaristan'dan çekildi. Fakat Janos'a rakip olan macar beyleri, alman imparatoru Karl V'in (Şarlken) kardeşi Ferdinand'ı kral seçtiler. Aynı zamanda Bohemya kralı ve Avusturya dükü bulunan Ferdinand, ölen kral Lajos ile akraba olduğundan, macar krallık tacı üstünde miras yoluyle hak iddia ediyordu. Karl V de Ferdinand'ı, gerçek macar kralı olarak tanıdı ve Janos'u da âsi ve din düşmanı ilân etti. Osmanlı ordusunun Macaristan'dan geri dönmesinden sonra, Ferdinand, Budin üstüne yürüyerek kaleyi ele geçirdi, yenilgiye uğrayan Janos kaçarak kayınbabası olan leh kralına sığındı. Ferdinand, Kanunî Sultan Süleyman'a başvurarak, Belgrad, Sirem (Srem) ve Bosna'nın bir kısmını içine almak üzere Macaristan'ın bazı bölgelerinin, vergi vermek şartıyle, kendisine bırakılmasını teklif etti. Osmanlı hükûmeti bu teklifi kabul etmedi ve Budin'in Janos'a geri verilmesini istedi. Kanunî Sultan Süleyman, Macaristan'ın korunması ve Almanya'nın baskı altında tutulabilmesi için Viyana'nın ele geçirilmesi gerektiğini anladı ve Viyana üstüne yürümeğe karar verdi. Osmanlı ordusu 10 mayıs 1529'da İstanbul'dan hareket etti. Edirne'de Anadolu beylerbeyi Behram Paşa, Anadolu eyalet askerleriyle birlikte orduya katıldı. Sofya'da Serasker İbrahim Paşa ve emrindeki Rumeli eyaleti askerleri öncü tayin edildi. Ordu, Niş-Alacahisar-Belgrad-Sirem yoluyle 5 ağustos 1529'da Ezsek'e vardı. Mohaç'a giren ordu 5 eylülde Budin kalesi önüne geldi. Kaledeki avusturya kuvvetleri, 8 eylülde kaleyi teslim ettiler. Kanunî Sultan Süleyman 12 eylülde kral Janos'u tekrar tahta geçirdi. Osmanlı ordusu ileri yürüyüşüne devam ederek 26 eylülde Viyana şehrini kuşatmağa başladı. Ferdinand, osmanlı ordusuna karşı koyabilmek için Viyana şehri tahkimatını kuvvetlendirmiş ve komşu devletlerden yardım istemişti. Kanunî Sultan Süleyman, kale kumandanı Niklas Zalem'e haber göndererek kalenin teslimini teklif etti. Kale kumandanı bunu kabul etmeyerek bütün kuvvetleriyle kale gerisinde savunma düzenine geçti. Bu arada Tuna yolundan gemilerle Viyana'ya gönderilen 12 bölük kadar bir avusturya yardımcı kuvveti, 25 eylülde sisten yararlanarak kaleye girdi. Avusturyalılar, kuşatma süresince 30 000 kişilik kuvvetlerle kaleden yaptıkları karşı saldırılar ve baskınlarla savunmayı aktif olarak yürütmek istedilerse de büyük kayıplara uğradılar. Viyana kalesine karşı şiddetli savaşların verildiği sırada Mehmed Bey kumandasındaki osmanlı akıncıları Bavyera'da Regensburg, Çekoslovakya'da Brün şehirlerine kâdar akınlar yaptılar. Yolların elverişsizliği ve mevsim şartlarının erken bozulması yüzünden, ağır kuşatma topları yollarda kalmış ve kale önüne getirilememişti. Bu yüzden Viyana kalesi yeteri kadar tahrip edilemedi. Bu elverişsiz şartlara rağmen 11 ekimde Viyana kalesine büyük bir saldırı yapıldı; fakat kesin sonuç alınamadı. Daha sonra tekrarlanan ikinci saldırı da sonuç vermedi. Kışın şiddetlenmesi ve yiyecek sıkıntısının başlaması ordunun moralini bozdu. Askere büyük ödüller vaat edilerek 13 ve 14 ekimde yapılan saldırılardan da sonuç alınamayınca, Kanunî Sultan Süleyman 15 ekimde kuşatmayı kaldırarak dönüşe karar verdi. Kuşatmanın kaldırılmasından sonra sadrazam İbrahim Paşa, Viyana kalesinin güneyinde gereken güvenlik tedbirlerini aldı ve böylece kaleden yapılacak düşman çıkış harekâtını ve saldırılarını önledi. Ayrıca Kasım Bey kumandasında 12 000 kişilik akıncı kuvveti de, düşman baskısını önlemek amacıyle Almanya'ya ve Steiermark'a akınlar yapmakla görevlendirildi. Osmanlı ordusu, Estergon üzerinden Tuna yoluyle 25 ekimde Budin'e geldi ve Kral Janos tarafından karşılandı. Buradan Tuna üzerine kurulan köprüyle Peşte'ye geçildi ve 29 ekimde Tuna'nın doğu kıyısı takip edilerek İstanbul'a dönüş yürüyüşüne başlandı. (→ Bibliyo.) [M]

Viyana kuşatması (İKİNCİ), Merzifonlu Kara Mustafa Paşa kumandasındaki osmanlı ordusunun Viyana'yı kuşatması (14 temmuz 1683). XVIII. yy. ortalarında Avusturya imparatorunun, protestan olan orta Macaristan halkına baskısı sonucu orta macar beyi İmre Tököli (Thököly), osmanlı himayesine girmişti. İmre Tököli, sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşayı Avusturya'nın elinde bulunan orta macar kalelerini geri almağa teşvik etti. Varad (Nagy-Varda, alm. Gros-Wardein) beylerbeyi Hasan Paşa da, Orta Macaristan'a ait kaleleri geri alarak İmre Tököli'ye verdi. Bunun üzerine Avusturya imparatoru Leopold, türk kuvvetlerinin geri dönmesinden yararlanarak bu kaleleri tekrar ele geçirdi. Bu yüzden, Osmanlı-Avusturya ilişkileri bozuldu. Sadrazam Kara Mustafa Paşanın amacı Avusturya'ya savaş açılmasıydı. Bu yolda, savaş taraftarı olmayan padişah Mehmed IV'ü de kandırmak için, özellikle yeniçeri ağası Bekri Mustafa Paşa aracılığıyle yeniçerileri kışkırttı. Reisülküttab ve çavuşbaşıyı Avusturya elçisiyle görüşmek üzere görevlendirdi. Osmanlı temsilcileri, barışın yenilenmesinin ancak Yanık kalesinin Osmanlılara bırakılmasıyle sağlanabileceğini ileri sürdüler. Ayrıca, yapılan savaş hazırlıklarının tazmin edilmesi istendi. Avusturya elçisi kendisinin yalnız barış antlaşmasını yenilemeğe yetkili olduğunu bildirerek ileri sürülen teklifleri kabul etmedi. Avusturya elçisi kont Caprara göz hapsi altına alındı. 6 Ağustos 1682'de Topkapı sarayında toplanan bir mecliste savaşa karar verildi. Avusturya, Osmanlı devletiyle savaşmak istemiyordu. Avusturya imparatoru Leopold, savaşın kesinleşmesi karşısında, başta Papalık olmak üzere İspanya, Venedik, Lehistan'dan yardım istedi. Fransa Avusturya'ya karşı yardım etmemekle birlikte, düşmanca bir davranışta bulunmayacağını bildirdi. Papa Innocentius XI, katolik devletlerin Avusturya'ya yardımını sağlamak için çalışıyordu. Papanın etkisiyle 31 mart 1683'te Avusturya ile Lehistan arasında ittifak yapıldı. Lehliler savaşın sonuna kadar Avusturya'nın yanında olacaklardı. Türk ordusu yenilir-

Foto. Avusturya Turizm bürosu (LAROUSSE)

se Lehistan, Buoaş antlaşmasıyle Türklere bıraktığı yerleri geri alacaktı. Ayrıca Eflak ve Boğdan Lehistan'a verilecekti. Nisan 1683'te Mehmed IV ve sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa kuvvetli bir orduyle Edirne'den hareket etti. Ordu, 3 mayıs 1683'te Belgrad'a geldi. 13 Mayıs 1683'-te sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa serdarıekrem tayin edildi ve osmanlı ordusu Viyana üstüne yürüyüşe geçti. Osmanlı ordusu, o zamana kadar sefere çıkmış olan orduların en kalabalığıydı. Tımarlı sipahiler. kapıkulu askerleri, Mısır ve Şam askeri, Eflak, Boğdan voyvodalarının kuvvetleri, orta macar kralı İmre Tököli'nin 20 000 kişilik ordusu ve Kırım hanının 50 000 kişilik süvarisiyle 350 000 kişiyi buluyordu. Ayrıca 150 000 kişilik geri hizmet askeri ve ağırlıkları taşıyan 50 000 araba vardı. Belgrad yakınlarında Sava ırmağını geçen osmanlı ordusuna 10 haziran 1683'te Osijek'te İmre Tököli kuvvetleri katıldı. Osijek'ten hareket ederek, Drava ırmağını geçen Osmanlı ordusu 26 haziranda Erdel'de bulunan İstalni-Belgrad'a (macarca Szekesfehervar, alm. Stuh) geldi. Burada Kırım hanı Murad Giray kırım kuvvetleriyle orduya katıldı. Osmanlı donanması da Akdeniz'de güvenliği sağlamak amacıyle dolaşıyordu. Ayrıca 150 parça gemiden meydana gelen ince donanma da Tuna'da güvenliği sağlıyor ve ordunun bazı malzemesini taşıyordu. Nehir donanması 59 top ve çok sayıda mühimmatı Tuna yoluyle Budin'e getirmişti. Padişah, Kara Mustafa Paşayı Yanık kalesini ele geçirmekle görevlendirmişti; fakat sadrazam, Yanık kalesinin alınmasını önemsiz bir iş olarak görüyordu. Amacı Avusturya'nın başkenti olan Viyana'yı alarak büyük bir ün sağlamaktı. Özellikle emrine verilen kuvvetli orduyle bunu başaracağından emindi. İstolni-Belgrad'da bir savaş meclisi toplandı. Kara Mustafa Paşa bu mecliste asıl amacının Yanık veya Komarom kalesini almak değil, Beç (Viyana) şehrini kuşatmak olduğunu açıkladı. Toplantıda bulunan defterdar, Anadolu, Rumeli, Şam ve Diyarbakır beylerbeyleri, reisülküttap, yeniçeri ağası, serdarın bu kararını uygun buldular. Yalnız Kırım hanı bu görüşe karşı çıktı. Tecrübeli bir asker olan Budin valisi Uzun İbrahim Paşa da Kırım hanını destekledi. Öncelikle, Macaristan'da, Avusturya imparatoruna bağlı macar beylerinin topraklarının, Yanık ve Kommarom kalelerinin alınmasını, bundan sonra da Viyana'nın kuşatılmasını teklif ettiler. Osmanlı ordusunun Viyana üzerine doğru yürüyüşü Avrupa'da özellikle Almanya'da büyük bir heyecan yarattı. İmparator Leopold, şehirde 20 - 25 000 kişilik bir savunma kuvveti bırakarak Viyana'dan 60 saat uzaklıkta bulunan Lenz kasabasına çekildi. Osmanlı ordusu 14 temmuz 1683'te Viyana önüne geldi. Gelenek üzerine şehrin teslimi istendi. Teklifin reddedilmesi üzerine şehrin kuşatmasına geçildi. Akıncı kuvvetleri Avusturya'nın Burgenland, İstirya ve Doğu Avusturya eyaletlerini işgal ettiler. Abaza Hüseyin Paşa ve İmre Tököli, Kuzey Macaristan'da askerî faaliyette bulunmakla görevlendirildiler. Kara Mustafa Paşa, kuvvetlerinin bir kısmını, Moravya Galiçya. Slovakya içlerine yolladığı için şehri gerektiği gibi kuşatamadı. 1529 Yılındaki Birinci Viyana kuşatmasında olduğu gibi bu seferde de orduda büyük toplar yoktu. Havan toplarıyle yapılan atışlarda şehir içinde yangın çıktı. Barut depoları ateş alacağı sırada yangın söndürüldü. Avusturya başkumandanı, Viyana'ya 15 km uzaklıkta Leopold şehrine çekilmişti. Adana beylerbeyi Mehmed Paşa, emrindeki kuvvetlerle buradaki alman ordusunu yenilgiye uğrattı; fakat Viyana'ya Avrupa'nın birçok yerinden yardım gelmeğe başlamıştı. Osmanlı ordusunda yiyecek sıkıntısı başladı. Yemsizlik yüzünden ordudaki hayvanlar ölüyordu, yakalanan esirlerden lehve alman kuvvetlerinin yardıma geldiği anlaşıldı. Durumun zorlaştığını gören Mustafa Paşa 26 ağustos 1683'te yaptığı kuvvetli bir saldırıyle bazı tabyaları ele geçirdi. Şehirde dizanteri çıkmıştı. Kale kumandanı acele yardım istiyordu. 7 Eylül 1683'te müttefik kuvvetleri Jan Sobieski kumandasında Tuna'yı geçti ve osmanlı ordusunun sol geri hatlarına yaklaştı. Viyana'ya gelecek yardımı önlemek için büyük Tuna köprüsünün güvenliğiyle görevlendirilen Kırım hanı Murad Giray, Merzifonlu Kara Mustafa Paşaya duyduğu kin yüzünden düşmanın Tuna'yı geçmesine göz yumdu. Osmanlı ordusunun gerisine düşen düşman için gerekli hazırlıklar yapıldı; fakat Budin beylerbeyi İbrahim Paşanın Jan Sobieski'ye yenilmesi, vezir Sarı Hüseyin Paşa kuvvetlerinin dağılması ve Kırım kuvvetlerinin yardıma gelmemeleri yüzünden genel bir bozgun başladı. Serdar, yerinden kımıldamadan 5-6 saat düşmanla çarpıştıysa da sağ ve sol kanatların çökmesi üzerine çekilmek zorunda kaldı. Yanık kalesine çekilen serdar, kuvvetlerini toplamağa çalıştı. Viyana bozgununu haber alan Mehmed IV, Belgrad'dan Edirne'ye döndü. Budin'de kuvvetlerine çekidüzen veren sadrazam Mustafa Paşa düşmanın saldırısına uğraması muhtemel kalelere asker yerleştirdi. Viyana bozgunu Avrupa'nın ortasına kadar girmiş olan türk ordusunun son seferi oldu. Sadrazam, 16 ekimde Belgrad'a döndü. 29 Ekimde Estergon kalesi düşmanın eline geçti. Durumdan son derece üzüntü duyan Mehmed IV, Merzifonlu'nun idamını emretti. İkinci Viyana kuşatmasıyle başlayan ve 1699 Karlofça barış antlaşmasına kadar süren savaşlar, Osmanlı devletinin yenilgisiyle sona erdi. Kara Mustafa Paşa, Belgrad'da idam edildi. (→ Bibliyo.) [M]

Viyana okulu, Einstein'ın fiziğinden ve Russel'dan etkilenen alman mantıkçı ve felsefecilerinin meydana getirdiği okul. Bu okül 1929'da *Wissenschaftliche Weltauffassung-Der Wiener Kreis* (Bilimsel Dünya Görüşü, Viyana Okulu) adlı bir broşür, sonra 1930'da bir dergiyle (*Erkenntnis* [Bilgi]) ve 1929 ile 1939'daki kongrelerle ortaya çıktı. Viyana okulunun kurucusu Moritz Schlick idi. Başlıca temsilcileri şunlardır: R. Carnap, H. Reichenbach, D. Neurath, H. Hahn, A. Tarski. Yeni-pozitivist eğilimli bu okul felsefeyi çeşitli bilimsel önermelerin mantıkî incelenmesine ve «gerçeklenebilirliklerini» değerlendirmeye indirgedi; öbür meseleleri anlamsız «sözde-mesele»ler sayarak bir yana bıraktı. (L)

Viyana sözleşmesi (16 mart 1731), İngiliz - Avusturya sözleşmesi. Bu sözleşmeyle Walpole İngilteresi Pragmatique sanction de 1713'ü Ostende şirketinin lağvedilmesi ve İtalya'da İspanya lehine tavizler karşılığı kabul ediyordu. (L)

Viyana uzlaşmaları, 1736'da Fransa ile Avusturya arasında imzalanan sözleşmeler, Fransa, İspanya kralı Felipe V ve don Carlos'dan Sardinya'yı aldı (13 nisan 1736); Avusturya (28 ağustos 1736), Lorraine ve Barrois'nin Fransa'ya verilmesi meselesini kesinlikle halletti. (L)

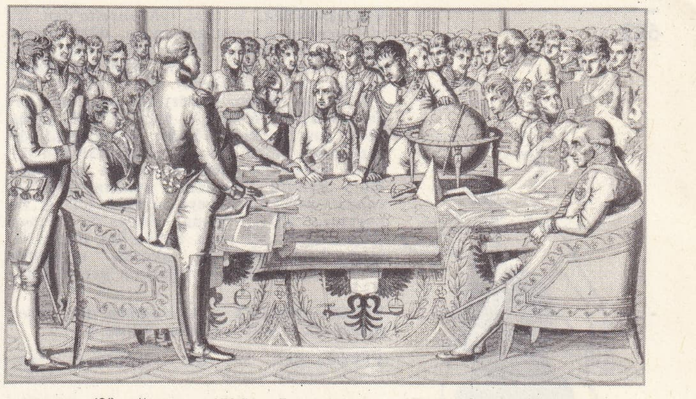

Viyana kongresi (XIX. yy.) alman gravürü, Cabinet des Estampes, Paris

VİYEL i. (eski provans dilinde *viola*'dan). Müz. *Çarklı viyel,* yer yer bütün Avrupa'ya yayılan sürtme telli ve klavyeli çalgı. (Geleneksel tipteki çarklı viyelin düz veya kubbeli bir gövdesi vardır, bu bakımdan kimi gitara, kimisi de lavtaya benzer; içinde melodi tellerine basan dilciklerin bulunduğu bir gövde âhenk tablasına tutturulmuş, doğrudan doğruya klavye kutusuna da kulaklık tertibatı uygulanmıştır; reçineli bir çark yay işi görür ve bütün teller bu çarka sürterek geçer; kasanın alt dışında bulunan çevirme sapı çarkın dönmesini sağlar.) || Ortaçağda, biçimleri nasıl olursa olsun, tel sayısına da bakılmaksızın viyol'lerin ataları sayılan sürtme telli çalgıları belirtmek için kullanılan ad. (Sazının oyuk oluşu dışında Crouth'tan çıkma olduğu şüphe götürmeyen viyeli, tekerlekli viyel veya şifoni ile karıştırmamak gerekir.) [L]

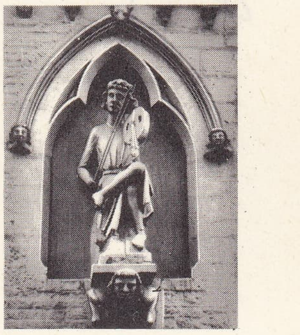

viyel çalıcısı Reism müzik evi (XIII. - XIV. yy.)

VİYERNYİ. Bk. ALMAATA.

VİYOLA i. Bk. VIOLA.

VİYOLAMİN i. (fr. *violamine*). Kim. Mor renkli boyarmadde; flüoresein klorürün anisidinle yoğunlaştırılıp tepkime ürününün sülfolanmasından elde edilir. (L)

VİYOLANTRON i. (fr. *violanthrone*). Kumaş boyası olarak kullanılan mor renkli boyarmadde; benzantronun alkali etkisiyle ergitilmesinden elde edilir. (L)

VİYOLONİST i. (fr. *violoniste*). Bk. KEMANCI.

viyola (md.si için bk. 607)

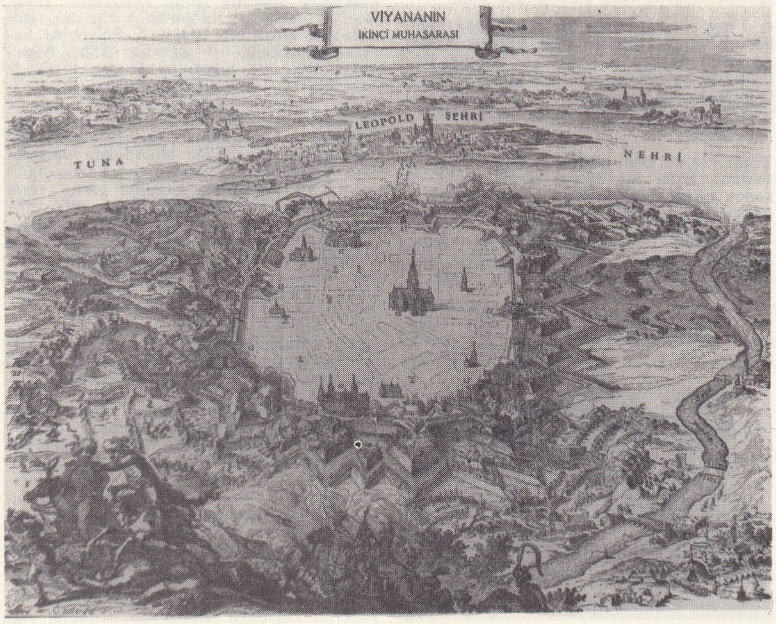

İkinci Viyana kuşatması

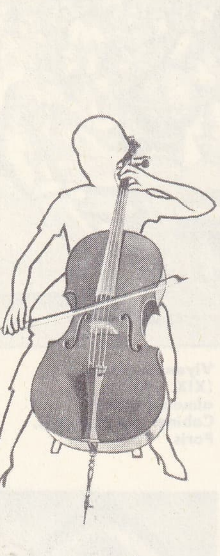

viyolonsel

VİYOLONSEL i. (ital. *violoncello*'dan fr. *violoncelle*). Keman ailesinden, dört sürtme telli müzik âleti; daha kalın olan sesleri, violanın bir oktav peşinden başlayarak beşli aralıklarla akort edilir: *do, sol, re, la.* (Ötüm gövdesinin uzunluğu genel olarak 75-76 sm'dir; fakat XVIII. yy.da 72-73 sm boyunda «kadın viyolonseli» de yapılmıştı. Daha kaba olan süyeklerinin dışında genel görünüşü ve tahtası kemanınkinin aynıdır. Bacaklar arasına alınarak çalınır, yere tahta veya madenî bir uç ile dayanır. XVII. yy.da, İtalya'da ortaya çıkan viyolonsel daha büyük ses hacmi ve virtüozluğa elverişli akordu sayesinde XVIII. yy.da gamba violasının yerini aldı.) [L]

VİYOLONSELCİ i. (*viyolonsel*'den *viyolonsel-ci*). Viyolonsel çalan kimse. (L)

VİYOLÜRİK sıf. (fr. *violurique*). Mor renkli tuzlar veren

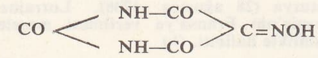

formülündeki bir asit için kullanılır; aloksan'ın oksimi olan bu maddeye *nitrozobarbitürik asit* de denir. (Aloksan'ın hidroksilaminle veya barbitürik asidin nitröz asitle işlenmesinden elde edilebilir.) [L]

VİYOMİSİN i. (fr. *viomycine*). Eczc. *Streptomyces floridae* kültüründen elde edilen antibiyotik.

— ANSİKL. *Viyomisin,* verem basiline karşı tesirlidir. Kas içine günde 1-2 gr verilir. Çoğu zaman izoniazit ve P.A.S. ile birlikte verilir. Fakat toksik olduğu için kullanılışı sınırlıdır. (L)

VİYOSA suyu, arnavutça Viosa veya Vijosi Arnavutluk'ta akarsu. Yunanistan'ın kuzeybatısında Pindos dağlarından doğar, Avlonya körfezi kuzeyinde Adriya denizine (Taranto boğazı) dökülür. (M)

VİZCAYA, İspanya'da bask ili; 754 000 nüf. İdare merkezi, *Bilbao.* Burası çok engebeli, yüzey şekilleri dar ve derin vâdilerle yarılmış bir bölgedir; denize doğru, çok elverişli tabiî limanlar olan ria'larla son bulur. Bugün tükenmekte olan demir madenleri, İberya'nın başlıca demir sanayii merkezi olan Bilbao'nun gelişmesini sağlamıştır.

● *Tarih. Vizcaya* adı XI. yy.dan kalmadır. 1379'da Castilla'ya bağlanıncaya kadar bağımsız bir derebeylik olan Vizcaya, çeşitli imtiyazlarını muhafaza etti: bazı vergilerden muafiyet, il meclisleri v.b. İl meclisleri carlos'çu savaşlarından sonra kaldırıldı. 1937'de bölgede kanlı çarpışmalar oldu.

— Leng. *Vizcaya lehçesi,* Vizcaya'da (artık başkça konuşulmayan batı bölgesi hariç), Alava'da Baskçanın muhafaza edildiği bazı köylerde ve Guipuzcoa'nın güneybatısında konuşulan bask lehçesi. (Vizcaya lehçesi, bask dilinin iki büyük lehçe öbeğinden biridir.) [L]

VİZE i. (lat. *visa,* görülmüş şeyler > fr. *visa*'dan). Huk. Bir ülkeye girmek veya ülkeden çıkmak için yetkili makamlardan alınması gereken izin.

— İda. huk. Yapılan harcama ve benzeri işlemlerin, kanuna ve bütçeye uygun olduğunu onaylama ve harcamaya izin verme.

— ANSİKL. Huk. Bir ülkeden çıkabilmek için alınması gereken *vize*'ye *çıkış vizesi;* buna karşılık bir ülkeye girmek için gerekli olanına da *giriş vizesi* denir. Türkiye'den çıkış, kural olarak vizeye bağlı değildir (istisna için bk. Pasaport kn. md. 7). Türkiye'ye girmek için vize zorunluluğu vardır. Ancak karşılıklı antlaşmalar veya kanunda gösterilen istisnalarla, vize zorunluluğu ortadan kalkar.

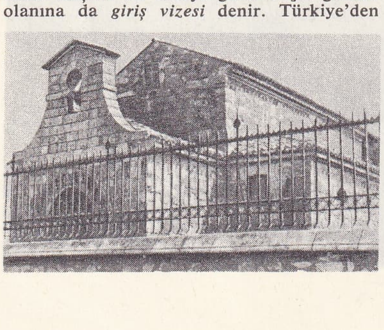

San Juan de Ranos vizigot bazilikası (İspanya)

— İda. huk. Bazı istisnaların dışında, genel ve katma bütçelerden harcama yapılması, kredi açılması, avans ödenebilmesi için, Sayıştayın vizesi gereklidir. Bu, Sayıştayın, kamu giderlerini, kural olarak önceden denetleme yetkisinin bir sonucudur. Vize edilmeyen bir harcama veya benzeri işlem yapılamaz. Önceden vizeye bağlanmayan işlemler, harcamadan sonra vize işlemine bağlı tutulur. Sayıştay, harcamayı uygun bulmuyorsa, işlemi vize etmez ve düzeltilmesi için ilgililere geri gönderir. Düzeltme gerçekleştirilmezse, Sayıştayın yargısal denetimi sırasında ilgilinin sorumluluğu yönüne gidilir. Vize işlemlerinin nasıl yürütüleceği, Sayıştay kanununda gösterilmiştir. (M)

VİZE. esk. **Bizye,** Marmara bölgesinde (Istranca bölümü, Kırklareli ili) ilçe merkezi kasaba; 6 776 nüf. (1970). Istranca dağlarıyle bunların güneyinde uzanan düzlüklerin temas alanında, kalker bir tepenin eteğinde yayılır. Eski İstanbul-Kırklareli karayolu Vize'den geçer. Vize, il merkezine 56 km uzaklıktadır. Vize ve çevresinin çok eski zamanlardan beri yerleşme alanı olduğu, çevresindeki höyüklerin varlığından anlaşılır. — *Vize ilçesi* 1 119 km², 31 752 nüf. (1970). Merkez, Kıyıköy (Midye) ve Sergen bucakları; 26 köy. Ormancılık, buğday, mısır, ayçiçeği, şeker pancarı. (M)

VİZE (Vladimir Yulyeviç), sovyet gezgini ve coğrafyacısı (1886-1954). Deniz kazası sonucu Svalbard'ın kuzeybatısındaki bankize çıkmak zorunda kalan Nobileye yardım için 1928'de yapılan rus seferini yönetti. Kuzey deniz yolunun başlıca hazırlayıcılarındandır; Leningrad'da Arktik enstiüsünü yönetti ve S.S.C.B. bilimler akademisine üye oldu. Buzulbilim üstüne birçok inceleme yazdı. (L)

VİZİANAGARAM, Hindistan'da (Andhra Prades) şehir, Doğu Gatlar'ın eteğinde; 76 800 nüf. Jüt sanayii ve ticareti. Limanından manganez ihraç edilir. (M)

VİZİGOTLAR («bilge Got'lar»), Gotların bir kolu. V.yy.ın başında ortaya çıkan Vizigotlar Dnieper ile Tuna arasında yerleştiler ve got piskoposu Ulfilas tarafından kısmen hıristiyanlaştırıldılar (arius'çuluk). Athalarich'in Gotları Trakya'ya akınlar yaptıktan sonra (364-369) Valens tarafından Tuna'nın kuzeyine itildiler (369 antlaşması), fakat Hunların ilerlemesi sırasında Trakya'ya sığınma iznini kopardılar (376). Sayıları pek fazla olmayan Vizigotlar, Romalılarla çatıştılar, Valens'i Edirne'de yenerek öldürdüler (9 ağustos 378). Pagan (Athalarich) ve hıristiyan Fritigern olarak ikiye bölünen (bu durumu imparatorluk istismar etti) bir topluluk olarak Tuna ile Balkanlar arasında federe statü altında konaklama iznini aldılar (Theodosius ile 382 barışı). Theodosius'un ölümünden yararlanan Vizigot kralı Alarik I, Yunanistan'ı yağma etti (395-396); İstanbul sarayı tarafından İllyria'ya yerleştirilince (397) birkaç defa İtalya'yı istilâ etmeğe kalkıştı. Roma'yı alan (410) Vizigotlar, Afrika'ya geçmeyi denediler, sonra Athaulf'un yönetimi altında (410-415) imparator Honorius adına Akitanya'ya boyun eğdirdiler. Ravenna hesabına, Wallia'nın yönetimi altında (415-418) Vandalları, Alanları ve Süevleri cezalandırdıktan sonra, federe olarak Galya'nın güneybatısında yerleştiler. O tarihlerde Balth kraliyet ailesinden Theodorich I (418-451) tahtı ele geçirdi ve birkaç defa Romalılarla çatıştı, fakat Catalaunici'de Attilâ'ya karşı Actius'un safında çarpıştı ve savaşta öldü (451). Toulouse'daki Vizigot monarşisi Roma metbuluğundan kurtuldu, hattâ Batı'ya bir imparator verdi: Avitus (455-456). Kardeşini öldürerek (466) tahta geçen Eurich, Galya'nın merkezini (469-470), Auvergne'i (475), Provence'ı ve İspanya'nın büyük kısmını fethetti (476'ya doğr.). Fakat Vizigotlar ariusçu idiler; Eurich ile oğlu Alarik II'nin (484-507) katolikleri ezmeleri hâkimiyetlerini zayıflattı. Roma'nın ittifakını sağlamak için Alarik'in *Dua Kitabı*'nın Romalılara verilmesine (506) rağmen, Clovis karşısında Vizigot iktidarı çöktü. Kralın Vouillé'de ölümünden (507) sonra, Vizigotların Septimania ve İspanya üstünde hâkimiyetlerini muhafaza edebilmeleri için kralın kayınpederi ve Ostrogotlar kralı Theodorich I'in müdahalesi gerekti. Ama Theodorich I, kendi hesabına Franklardan aldığı Provence'ı Vizigotlara bırakmadı. Amalarich'in (507-531) öldürülmesi ve eski naip Theudis'in tahta çıkmasıyle (531-548) Balth'lar hanedanı sönmüş oldu ve siyasî merkezi Galya'dan İspanya'ya geçen Theudis'in başkenti Narbonne'dan Barcelona'ya, Agila'nın da Merida'ya nakletmesi (548-554) krallıkta taht çekişmeleri cidîleşti.

Bizanslıların yardımıyle tahta çıkmayı başaran Athanagild (554-567) yarımadanın güneyini Bizanslılara bıraktı, sarayını Toledo'ya nakletti ve kızları Brunhilde ile Galswintha'yı Sigebert I ve Chilperich I ile evlendirerek Franklarla ittifaka dayanan ittifaklar yaptı. Kardeşi Leowigild de (567 veya 568-586) Anthanagild gibi Doğu imparatorunun teorik otoritesini kabul etti ve Septimania'yı öbür kardeşi Liuva I'e (567 veya 568-573) bıraktı; Basklara hücum ederek boyun eğdirdi (578) ve Süevler krallığını yıktı. İkinci oğlu Rekkared I'den (586-601) sonra uzun süredir germen dünyasından kopmuş olan Vizigotlar ispanyol-romalılarla kaynaştılar. Liuva II (601-603), ariusçu Witterich (603-609 veya 610), katolik Gundemar (609 veya 610-612), yahudilere ilk zulmeden Sisibut (612-621), Rekkared II (621) ve Bizanslıları İspanya'daki son yerlerinden atan kral Swinthila'nın (621-633) başarısız hükümdarlıklarından sonra Algarve (629) tahtı oğluna bırakmak istediği için devrildi. Soylular ve din adamları, seçime dayanan monarşiyi kabul ettirmek istediler (IV. Toledo konsili, 633). Swinthila'nın ilk halefleri (Sisenand (633-636), Chintila (636-639), Chintila'nın oğlu Tulga (639-642) bu yeni kurala uydularsa da Chindaswintha (642-653) ülkeye dehşet saçarak oğlunu vâris olarak kabul ettirdi. Bu parlak hükümdarlıktan sonra tekrar seçim sistemine dönüldü.

Wamba'nın (672-680/681) parlak yönetiminden (isyan eden Septimania'nın tekrar fethi, ordu ve rahipler sınıfında reform) sonra Vizigot İspanyası, halefleri Ervigius (680/681-687), Egica (687-700), Wittize (700-709 veya 710) zamanında can çekişme dönemine girdi. Krallığın önemli tehlikelerle karşılaşmaması yüzünden savaşçılığını kaybeden Romalılaşmış aristokrasi Tarık bin Ziyad kumandasındaki müslümanlara direnemedi. Tarık, Fas'tan gelerek 19 temmuz 711'de kral Rodrigo'yu (710-711 sıraları) yendi ve öldürdü; iki yıldan kısa süre içinde İspanya'yı fethetti ve Vizigot krallığını ortadan kaldırdı. Bk. İSPANYA.

— Paleografi. *Vizigot yazısı,* eski işlek yazıdan çıkan ve İspanya'da VII. - XII. yy. arasında kullanılan küçük harf işlek yazı. (L)

VİZİTE veya **VİZİTA** i. (fr. *visite,* ziyaret'ten). Hekimin, hastayı evine giderek muayene etmesi. || Hekimlerin veya tıp öğrencilerinin hastahane koğuşlarını sıra ile dolaşıp yaptıkları kontrol ve muayene. || [Hasta için] Muayene olmak için hekime gitme. || Bu muayene için hekime ödenen ücret: *Sahte doktor sıfatıyle aldığım ilk vizite bu on kâğıttır* (B. Felek). [M]

VİZO i. Matbaac. Sayfanın bağlanması sırasında, çemberle sayfa arasında sayfayı sıkmağa yarayan iki ucu delikli madenî çubuk. (Sayfanın dört kenarına konur.) [L]

Vizor güvercini, kravatlı doğu güvercinleri grubundan güvercin çeşidi. (L)

VİZÖR i. (fr. *viseur*). Ask. havc. Bir hava atışında veya bombardımanında, nişan almayı veya atışın isabeti için gerekli düzeltmeleri kolaylaştıran veya yapan optik ya da elektronik cihaz. (NİŞAN DÜRBÜNÜ de denir.)

— Foto. Duyar tabaka üzerine düşürülecek görüntüyü tam sınırlarıyle, kesmeden veya taşırmadan alabilmek için fotoğraf ve

Foto. LAROUSSE

sinema makinelerine takılan düzenek: *İkonometrik vizör. Telemetreli vizör.* Bk. FOTOĞRAFÇILIK.

— Opt. Gök dürbününe benzeyen âlet; aralarındaki tek fark, vizörde nesnenin sonlu uzaklıkta bulunmasıdır. (LM)

VİZR i. (ar. *vizr*). *Esk.* Günah. || Ağırlık. (M)

VLAARDİNGEN, Hollanda'da (Güney Hollanda) şehir, Meuse ırmağının sağ kıyısında, Rotterdam'ın batı banliyösünde; 79 100 nüf. Hollanda'nın başlıca ringa ve morina balıkçılığı donatım limanı. Petrol rafinerisi. (L)

VLAD III (Çepeş), Eflak voyvodası (öl-1476'dan sonra) [hük. 1456-1462]. (Cezalandırmak istediği kimseleri kazığa oturttuğu için *Kazıklı Voyvoda* olarak bilinir). Vlad Dracul'un oğlu. 1461'de isyan ederek Niğbolu (bugün Nikopol) sancakbeyi Hamza Beyi kazığa vurdurdu. Tuna'yı geçerek Kuzey Bulgaristan'ı yağmaladı. 1462'de Fatih Sultan Mehmed, Vlad'a karşı sefere çıktı. Vlad osmanlı karargâhını bozarak padişahı öldürmek istediyse de başaramadı. Osmanlı ordusuna karşı koyamayacağını anlayınca Erdel'e kaçtı; orada tutuklandı, yerine kardeşi Radu Cel Frumas getirildi. (M)

VLAD (Roman), rumen asıllı italyan bestecisi (Cernauti, bugün Çerovtsıy 1919). Roma'ya yerleşerek, Alfredo Casella ile çalıştı. İtalyan Veber sonrası okulunun en çok eser veren temsilcilerinden biridir. Sahne eserleri: *Strada sul Caffe* (Kahvenin Önündeki Yol); *La Dama delle Camelie* (Kamelyalı Kadın) [1945]; *Fantasia* (1948); *Storia di una Mamma* (Bir Annenin Hikâyesi) [1951]. Ayrıca bir *Sinfonietta* (Küçük Senfoni), bir orkestra *Süit*'i (1941), *Variazioni Concertanti* (Konçerto Biçiminde Çeşitlemeler) [1955], *Musica Concertata* (1958), ses ve küçük topluluk için birçok *Lied*'ler besteledi. Müzik yazarı olarak *Modernita e Tradizione Nella Musica Contemporanea* (Çağdaş Müzikte Modernlik ve Gelenekler) [1955], *Dallapiccola* (1957), *Storia della Dodecafonia* (Onikises Müziğinin Tarihi) [1958], *Stravinskiy* (1958; 1967'de düzeltilip genişletildi) adlı eserleri yazdı. (L)

VLADİKAVKAZ. Bk. ORCONIKIDZE.

VLADİMİR, S.S.C.B.'de, eski Rusya'nın ortasında şehir, Moskova'nın doğu-kuzeydoğusunda, başkentin 200 km yakınında Klyazma ırmağının kıyısında; 234 000 nüf. Eski bir rus büyük knyazlığının merkezi ve Ortaçağda bir dinî merkez olan şehir, ilgi çekici anıtlarını muhafaza etmiştir. Başlıca anıtlar: Uspenskiy katedrali, Meryem kilisesi (1165'e doğr.), Ermiş Dimitri kilisesi (1193-1197). Dokumacılık, makine sanayii (tarım makineleri); çeşitli besin ve kimya sanayileri. (L)

VLADİMİR, rus ressamı (XV. yy. sonu - XVI. yy. başı), Dioynsos'un oğlu. Babası ve kardeşi Feodossi ile işbirliği yaparak, 1484'te Moskova'da Dormition kilisesini ve Yosio - Volokolamskiy manastırını, sonra Therapon (1500-1502) katedralini süsledi. 1508'de Moskova'da Kremlin Tebşir katedralinin süslenmesine katıldı. (L)

VLADİMİR I Svyatoslaviç, Aziz veya **Büyük—** (956'ya doğr. - 1015), Novgorod prensi (970), Kiev büyük knyazı (980-1015). Svyastoslav'ın oğlu idi, kardeşi Yaropolk I'i bertaraf ettikten sonra rus topraklarının tümünü birleştirdi. Vareg unsurlarla slav unsurların ruslaştırılmasını hızlandırdı, Bizans ile siyasî ve ticarî ilişkileri sıklaştırdı, imparator Basileios II'nin kızkardeşi prenses Anne ile evlendi, yunan kilisesine bağlandı ve halkını ortodoks yaptı. (L)

VLADİMİR II Vsevolodoviç Monomah (1053-1125), Kiev büyük knyazı (1113-1125), Yaroslav'ın torunu. Kiev büyük knyazı olmadan önce, Çernigov'da hüküm sürdü. Polovtses'lere karşı birçok sefer açtı ve Batı'da Bohemya ve Macaristan'a kadar uzandı. Barışçı, kanun koyucu bir knyazdı. Çok kötü şartlar altında yaşıyan köle köylülerin durumunu düzeltmeğe çalıştı. (L)

VLADİMİRESCU (Tudor), romanyalı milliyetçi (Vladimiri, Oltenia 1780 - öl. 1821). Önce rus subayıydı. Hetairia üyesi oldu, feodal baskıya ve osmanlı yönetimine karşı mücadelevi destekledi ve Oltenia'yı kartallı mavi ulah bayrağı altında ayaklandırdı (1821). Bükreş'i aldıktan sonra, Yunanlılarla çatıştı ve A. İpsilanti'ye teslim oldu ve idam edildi. (L)

VLADİSLAV. Bk. LADİSLAV.

VLADİVOSTOK, S.S.C.B.'de liman şehri, uzakdoğu'da Japon denizi kıyısında, Transsibirya demiryolu hattının sonunda; 442 000 nüf. Deniz ilinin idare merkezi olan Vladivostok, Sihote-Alin sıradağlarından çıkarılan cevherleri işleyen, donatım makineleri, balık konserveleri imal eden, tarım ürünleri işleyen bir sanayi bölgesidir. Limanda güzel bir demir yeri vardır: bununla birlikte önemini komşu Nahodka limanına kaptırmaktadır. Tersaneler. (L)

VLAHUTA (Alexandru), rumen yazarı (Pleşeşti, Moldavya 1858-Bükreş 1919). Öğretmen ve gazeteciydi. 1902'de Millî Eğitim Talim Terbiye bürosuna girdi. Önceleri Eminescu'nun kötümserliğini bölüştü. sonradan, bütün acılara rağmen hayatı yücelten daha sağlıklı bir şiire yöneldi. *Din Durerile Lumii* (Dünya Acıları) [1886] ve *Din Trecutul Nostru* (Geçmişimiz) [1908] adlı hikâyeler, *Dan* (1894) adlı bir roman, *Romania Pitoreasca* (Pitoresk Romanya) [1901] adlı tasvirler ve ressam Grigorescu üstüne bir inceleme (1911) yazdı. (L)

VLAMİNCK (Maurice DE), fransız ressamı (Paris 1876-Rueil-la-Gadelière 1958). Ana ve babasından müzik dersi gördü. Paris'te birçok çigan orkestrasında baş kemancı oldu. 1896'ya kadar bisiklet yarışlarına katılmakla beraber Louvre'da ve Laffitte galerilerinde resme merak sardı, bu alanda kendi kendini yetiştirdi. İlk tuvallerinde katıksız renklerle çalıştı. Profesyonel bir sanatçı olmayı düşünmeksizin, Chatou'da daha çok pazar günlerini resim yapmakla geçirdi. André Derain ile karşılaşmasından fovizm doğacaktı. Paris'te, Matisse ve dostları önceden aynı resim anlayışına yönelmişlerdi. Vlaminck, Derain'in aracılığıyle onlarla temas kurdu. Bağımsız Sanatçılar salonunda resimlerini sergiledi (1906) ve Ambroise Vollard'ın ilgisini çekti. Bir süre Bougival ve Auvers-sur-Oise'da kaldıktan sonra, Rueil-la- Gadelière'de yerleşti (1920). Orada, tabiattan ilham alarak «trajik ve duygusal şiirler» adını verdiği resimler yaptı; bunda, duyulabilen âlemin gerçeği ile kendi iç yaşantısını birleştirmeğe çalıştı. Peyzajların yanı sıra birçok natürmort, çiçek resimleri, birkaç portre ve figür de çizdi. Önce Van Gogh'un ve Cezanne'ın etkisinde kaldı. Sonra bu etkiden kurtularak dolaysız kişisel bir üslûba yöneldi. Renkleri, özellikle tüpten çıktıkları gibi yan yana geliyormuş duygusunu uyandıracak biçimde kullandı, sonra, biçimlerin ışık içinde özerkliğini yansıtmağa çalıştı. Peyzajlarında, genellikle, Paris yakınlarını canlandırdı (Chatou, Saint-Denis, Saint-Ouen, Bougival, Nanteuil, Hérouville, Rueil v.b.). Güzel fovları Londra'da Southampton'dadır. Vlaminck, gençliğinde anarşist çevrelere girip çıktı ve roman, hatıra, polemikler ve yergi yazılarında bu hayatını anlattı (*Tournant Dangereux* [Tehlikeli Dönemeç]; *Poliment* [Terbiyelice]; *La Haute Folie* [Büyük Çılgınlık]; *Le Chemin qui Méne à Rien* [Hiçe Varan Yol]; *Radios Clandestines* [Gizli Radyolar]; *Désobeir* [Kafa Tutmak]; *Le Ventre Ouvert* [Açık Karın]; *La Mort de Mindrais* [Mindrais'nin Ölümü]; *Moyen Age sans Cathédrales* [Katedralsiz Ortaçağ]; *Paysages et Personnages* [Peyzajlar ve Kişiler]; özellikle Picasso'ya saldırdığı *Portraits Avant Décès* [Ölümden Önce Portreler]). Yaşayan sanatın başlıca temsilcilerinden sayılan Vlaminck, ilk defa olarak zenci sanatı ile Douanier Rousseau'nun sanatındaki güzelliklere dikkati çekti. (L)

VLASSİ (Christiane BASSİ. **Christiane —** denir), fransız kadın dansçı (Paris 1938). 1960'ta Paris operasında birinci dansçı oldu; 1963'te yıldız dansçılığa yükseldi. (L)

VLASSOV (Andrey Andreyeviç), sovyet generali (Lomakino, Nijni - Novogorod ili 1900 - Moskova 1946). Köylü çocuğu idi. On sekiz yaşında Kızılorduya girdi, 1930'da Komünist partisi üyesi oldu. 1938'den 1940'a kadar Çang-Kay-Şek'in askerî danışmanlığını yaptı, 1941'de bir zırhlı kolorduya kumanda etti ve 37. Ordunun başında Kiev savunmasını yönetti. Moskova meydan savaşına katıldıktan sonra 2. Müsademe ordusu kumandanı oldu, sonra Volkhov bölgesindeki ordular grubu kumandan yardımcılığı yaptı; bu ordular grubunun 1942 yazında bozguna uğraması üzerine esir düştü. O zaman Reich hizmetinde çalışmayı kabul ederek bir «Rus Millî komitesi»ne başkanlık etti, aralık 1942'de ve «Rus Kurtuluş ordusu» adıyle Sovyet esirlerinden bir ordu kurdu. Bu ordu alman silâhlı kuvvetleri tarafından kullanılacaktı. Kasım 1944'te Vlassov, Rusya milletlerinin Kurtuluş komitesi başkanı olarak Prag'a gönderildi, bu sırada ordusundan birkaç tabur Batı cephesinde savaşmakta idi. Ayrıca 1945'te tümenlerinden ikisi, biri Silezya'da, biri de Prag'da savaşlara girdiler. Vlassov Amerikalılar tarafından esir alınarak Sovyet makamlarına teslim edildi. 1946'da bir Harp konseyi tarafından ölüm cezasına çarptırıldı ve idam edildi. (L)

VLASSOVA (Eleonora), sovyet kadın dansçısı (Liubertsy, Moskova yakını 1933). Moskova'da, Stanislavski ve Nemiroviç - Dançenko tiyatrosunun bale topluluğunda yıldız dansçı olarak çalışan sanatçı, çağdaş sovyet dansçılarının en iyilerindendir. Topluluğun temsil ettiği bütün balelerde dans etti. (L)

VLASTA, Bohemya'nın efsanevî kadın kahramanı. Denildiğine göre, Libuse'nin ölümünden sonra Bohemya kadınları kraliçe olarak onu seçtiler, o da erkeklere savaş ilân etti. Erkeklerin Vyşehrad şatosuna yerleşmelerine karşılık, o da Devin şatosuna yerleşti. Erkeklerle savaşırken öldürüldü. (L)

VLAYKOV (Todor), bulgar yazarı (Pirdop 1865- Sofya 1943). *Hatıralar* adlı bir eser ve gerçekçi hikâyeler (en tanınmışı *Slavco Babanın Torunu* [1889]) yazdı. (L)

VLÇEK (Jaroslav), çek edebiyat tarihçisi (Banska Bystrica, Slovakya 1860 - Prag 1930). Prag üniversitesinde çek edebiyatı dersleri verdi. *Slovakya Edebıyatı Tarihi* (1889-1890), *Çek Edebiyatı Tarihi* (1893'ten sonra) adlı eserleri yazdı, *XIX. yy. da Çek Edebiyatı* adlı kolektif bir eserin yayımını yönetti. (L)

VLÇEK (Vaclav), çek yazarı (Strechov 1839 - Vinohrady 1908). Tarihî romanlar (*Jan Pasek de Vrat* [1867], *Golgota ile Tabor* [1871]), çağının yaşayışını anlatan yazılar (*Defne Taç* [1872]; *Ateşteki Altın* [1876]), piyesler (*Eliska Przemyslovna* [1866], *Milada* [1869], *Lipany* [1881]) yayımladı. (L)

VLİEGER (Simon DE), hollandalı ressam (Rotterdam 1605 - Weesp 1653). Hareketli ve renkli deniz resimleri yaptı (*Savaş Gemileri*, Londra, National gallery). [L]

VLİELAND, Hollanda'da (Kuzey Hollanda) ada, Batı Frizon takımadalarında. (L)

VLİSSİNGEN. Bk. FLESSİNGUE.

VLONA, VLONE, VLORE. Bk. AVLONYA.

VLTAVA, alm. **Moldau**, Çekoslovakya'da ırmak, Prag'dan geçer, Güney ve Batı Bohemya'nın büyük kısmını akaçlar ve Labe'ye (Elbe) kavuşur (sol kıyı); 430 km. Başlıca kolları, Güney Bohemya bataklıklarının sularını getiren ve ırmağa Çeske Budejovice havzasında kavuşan Luznice (sağ kıyı) ile Şumava dağının kuzey yamacındaki suları toplayan Otava'dır. Daha aşağı kesiminde, Sazawa ile Berounka. Prag'ı geçişinde kanal haline getirilmiş olan Vltava, büyük bir ırmak görünüşü alır ve Prag ırmak limanından itibaren ülke içi gemi ulaşımında (şehrin aşağı kesiminde yan kanal) ve hidroelektrik üretiminde önemli rol oynar. (L)

VOADURU i. Madagaskar'da yetişen ravenala'nın yenen meyvesi. (VOAFONÇİ de denir.) [L]

VOAMBOANA i. Madagaskar'da *Dalbergia Baroni*'den elde edilen morumsu odun;

pelesenge benzer ve ince marangozlukta kullanılır. (L)

VOANDZEİA i. Fasulye çeşidi. (VOANDZU da denir.)

— ANSİKL. *Voandzeia subterranea* otsu bir bitkidir. Meyvesi kırışık, odunsu, sarı bir badıç halindedir. Bu bitkinin iktisadî önemi çok büyüktür: bugün bütün Tropikal Afrika'da yetiştirilmektedir; buralarda daha çok BAMBARA adıyle anılır. Tropikal Amerika'ya da götürülmüştür. Gri, siyah veya kırmızı olan taneleri hemen hemen yuvarlak bir fasulye görünümündedir. İçinde azotlu madde oranı çok yüksektir; bu bakımdan bitkiler âleminden sağlanabilecek yiyecek maddelerinin en eksiksiz olanı sayılabilir. (L)

VOBULASYON i. (fr. *vobulation*). Elektron. Ana frekansı taşıyıcı frekanstan çok düşük olan bir titreşimle frekansının değişmesi. (L)

VOBÜLATÖR i. (ing. *to wobble*, sallanmak, sarsılmak'tan fr. *vobulateur*). Elektron. Sabit iki sınır arasında frekansı periyodik olarak değişen, akustik veya radyoelektrik frekanslı akım jeneratörü; bu sınırlar içindeki frekans bandında, bir olayın gelişimi veya bir âletin çalışması incelenebilir.

— ANSİKL. Yüksek ve alçak frekanslı olmak üzere iki çeşit *vobülatör* vardır. Yüksek frekanslı vobülatörler, frekans modülasyonlu küçük birer vericidir. Frekanslarının anlık değeri, genellikle 50 Hz'lik ortalama bir frekans çevresinde az veya çok değişir. Radyo veya televizyon alıcılarının akort edilmiş devrelerinde, osiloskopun flüorışıl ekran üzerinde görünür hale getirilmiş rezonans eğrilerini düzeltmek için kullanılır. Alçak frekanslı vobülatörler, binalardaki akustik yankıyı ölçmeğe yarayan şiddetli ses gürlemelerini vermek üzere hoparlörle birlikte kullanılır. (L)

VOBÜLOSKOP i. (*vobü* [latör] ve [osi] *loskop*'tan). Elektron. Bir vobülatör ile buna bağlı bir osiloskoptan meydana gelen ve devrelerinin rezonans eğrilerini incelemeğe yarayan laboratuvar âleti. (Özellikle devrelerin kesin olarak akort edilmesini ve bant radyo ve televizyon alıcılarındaki akort genişliğinin ayarlanmasını sağlar.) [L]

Vocabulaire Technique et Critique de la Philosophie (*Teknik ve Eleştirmeli Felsefe Sözlüğü*), André Lalande'ın eseri. Fransız Felsefe derneğince yayımlandı (1902-1923; 9. baskı 1962'de). Bu geniş lûgat, felsefe terimlerini açıklığa kavuşturmak, terimlerin modern anlamını belirtmeğe çalışmaktadır. Birçok çağdaş filozof bu eserde işbirliği yaptı. (L)

VOCERO i. (korsikaca k.). Korsika'da söylenen irticalî yas türküsü. (L)

VOCHYSİACEAE çoğl. i. İkiçenekli, çiçekli bitkiler familyası. (Sardunyalar takımından.)

— ANSİKL. *Vochysiaceae* familyasındaki bitkiler tropikal Amerika'da yetişir. Bunlar karşıt ve halkavarî dizili, çoğu zaman küçük kulacıklı basit yaprakları olan çokyıllık otsu bitkiler veya çalılar halindedir. (L)

Voconia (LEX). Rom. huk. M.Ö. 169'da çıkarılan kanun. Cens'in birinci sınıfından (yani serveti 100'000 astan fazla) olmayan vatandaşların kendilerine varis olarak kadınları (vesta rahibeleri dışında) seçmelerini yasakladı. Sık sık çiğnenen bu kanun, yavaş yavaş yürürlükten kalktı ve Justinianus tarafından kesinlikle kaldırıldı. (L)

VOCONTİ'LER, lat. **Vocontii**. Esk. coğ. Galya'da halk, Narbonensis bölgesine bağlıydı ve önce federe site, sonra Roma sitesi olan *civitas Vocontiorum*'u (Die) meydana getiriyordu. (L)

VODİNA, yun. **Edessa**, Yunanistan'ın Makedonya kesiminde Pella idarî bölümünün merkezi kent; 16 500 nüf. Selânik (Vardar) ovasının batı kenarındaki dağların ovaya açıldığı yerin yakınında bir çağlayan meydana getiren *Vodina* suyu kıyısında, suyunun çokluğu ve bitkilerinin gürlüğüyle tanınmış bir yerde kurulmuştur. İlkçağda burası, Büyük İskender'in ve öteki Makedonya krallarının başkenti olan *Aigai* veya *Edhessa** idi. Makedonyalılar Urfa'yı ele geçirince, sularının çokluğu yüzünden bu şehre de Edessa adını verdiler. Ortaçağda Vodina çevresine yerleşen slav asıllı kavimler şehre bugünkü adını verdiler. Vodina, XV.yy. ortalarında Osmanlı devletine katıldı. XX.yy. başlarında Selânik vilâyeti merkez sancağında bir kaza merkeziydi; 1912 sonbaharında Yunanlılar tarafından ele geçirildi. Selânik-Manastır demiryolu üzerinde istasyon. Çeşitli zıraat ürünleri, dokumacılık, sabunculuk. (M)

VODNİK (Valentin), sloven şairi ve vatanseveri (Zgornja Siska, Ljubljana yakını 1758 - Ljubljana 1819). Papaz ve profesör, halk için el kitapları ve öğretici eserler, dergiler ve odlar yazdı. İllyria illerinin Napolyon I tarafından fethedilmesinden sonra en ünlü oyunu yazdı: *İllyria'nın Uyanışı* (1811). Tiyatro oyunları çevirdi ve ilk sloven dergisini kurdu: *Ljubljana Haberleri* (1797). [L]

VODU i. Antiller'de zenciler arasında yaygın din. || Bu dinle ilgili törenlerden biri sırasında tapınılan kutsal varlık.

— ANSİKL. Zenci köleler tarafından Antiller'e (ve o kadar tutunmadığı A.B.D.'ye) getirilen afrika animizmi, köleler resmen Katolikliği kabul etmekle birlikte ancak sathî bir hıristiyan eğitimi gördüklerinden, katolik âyin unsurlarıyle karıştı. *Vodu* yasaklanınca, beyaz adamlara karşı düşmanca duygularla beslenerek gizlice devam etti. Meselâ, günümüzde sık rastlanan beyaz keçi kurban etme âdeti, bir beyaz genç kızın kurban edilmesine telmihtir. Vodunun açıkça belirgin bir cinsel niteliği vardır ve bütün büyü gösterilerinde olduğu gibi, hıristiyan âyin usulleri, voduda tamamen alt üst edilmiştir. Baron Cumartesi (mezarlıklar tanrısı), Sahibe Erzulie (aşk tanrıçası) adı sık geçen tanrılardır. Gece âyinlerinde ay ışığında dans edilir ve kurban edilen hayvanın eti yenir. (L)

VODVİL i. (lat. *vadere*, gitmek ve fr. *virer*, dönmek'ten fr. *vaudeville*). Önceleri, neşeli, alaycı ve taşlamalı meyhane şarkısı. || Hareketli ve eğlenceli bir konuya dayanan, içinde şarkılara yer verilen küçük hafif komedi. || Günümüzde, sadece olay örgüsüne ve yanılmalara dayanan hafif komedi.

— ANSİKL. İlk *vodvil*'ler meyhane şarkılarıydı. Çok geçmeden, ona buna takılmak, onu bunu iğnelemek bu şarkıların başlıca amacı oldu. Bu biçimiyle XVIII. yy.a kadar süren vodvil, o devird fransız şarkı geleneğiyle kaynaşıp kayboldu.

Fakat, daha önce, 1712'de, Lesage ve Fuzelier, vodvili tiyatroya sokmuşlar, eserlerine yer yer müzikli bölümler ve baleler eklemişlerdi. Bu müzikli bölümlerin ağır basmasıyle operakomik ortaya çıktı (Grétry, Philidor, Monsigny). Bununla birlikte, «vodvilli komedi», yani konuşmanın müzikten daha ağır bastığı vodvil de, XIX. yy.ın ilk yarısında, özellikle Scribe sayesinde en olgun biçimine vardı ve melodram kadar tutundu. Fakat, 1850'ye doğru, bir yandan tezli komedi ve töre komedisinin, öte yandan operetin etkisiyle gözden düşmeğe başladı.

Gerçek vodvil tarihe karıştıktan sonra, ahlâk ve psikoloji alanlarında iddiası olmayan, yapmacıklı ve basit komikliğin karakter incelemesinden daha ağır bastığı her türlü neşeli ve hafif komediye de «vodvil» adı verildi (Feydeau'nun vodvilleri). Bu vodvillere şarkılar ekleyen bugünkü müzikal komedi ise, belki de farkına varmayarak, geleneksel vodvili tekrar canlandırmış oldu. (L)

VOETİUS (Gijsbert VOET. lat. **Gisbertus** —), hollandalı reform ilâhiyatçısı (Heusden 1589 - Utrecht 1676). Gomar'ın tarafını tuttu, Dordrecht sinodunda önemli bir rol oynadı. Cocceius, Descartes ve Labadie ile kalem tartışmalarına girişti ve *Selectae Disputationes Theologicae* adlı eserinde (1655-1669) Calvin'ciliği açıkladı. (L)

VÔGE, Fransa'da Lorraine'de bölge, Vosges dağlarının güneybatısında, Saône ovalarının sınırında. Başlıca ürün olan patates, bölgedeki fabrikalarda patates nişastası haline getirilir. (L)

VOGEL (Eduard), alman gezgini (Krefeld 1829 - Uara, Uadai 1856). 1853'te, Barth ve Overweg ile birlikte Denham ve Clapperton'un başladıkları seferi devam ettirmek için Orta Afrika'ya gönderildi; 1854'te Kuka'ya vardı, Çat gölü kıyılarını keşfetti; 1855'te Benue'ye vardı ve doğuya doğru Nil yönünde ilerledi. Nachtigal, Vogel'in öldürüldüğünü ancak 1873'te yerlilerden öğrendi. (L)

VOGEL (Hermann Karl), alman astronomi ve fizik bilgini (Leipzig 1841 - Potsdam 1907), Hermann Wilhelm Vogel'in kardeşi. Potsdam Astronomi Fizik rasathanesinin kurucusu ve müdürü (1882). Güneşin ekseni etrafındaki dönüş hızını, Doppler-Fizeau etkisiyle ilk olarak ölçtü (1871). Aynı metotla çeşitli yıldızların dikey hızlarını belirtti ve 1883'te ilk yıldız spektrum kataloğunu yayınladı. (L)

VOGEL (Hermann Wilhelm), alman kimyacısı (Dobrilugk, Niederlausitz 1834 - Berlin 1898). Berlin Sanatlar ve Meslekler akademisinde profesör oldu. Sarı, yeşil ve kırmızı ışınımları soğurabilen ve duyar tabakayı bu renklere karşı hassas hale getiren optik duyarlaştırıcı en önemli buluşu oldu. (L)

VOGEL (Johann Christoph), alman bestecisi (Nürnberg 1756 - Paris 1788). Gluck'un etkisiyle bestelediği *Altın Post* (1786) ve *Demophon* (1789) adlı operaları, senfonileri ve konçertoları üstün yeteneğini ortaya koyar. (L)

VOGEL (Vladimir), rus asıllı isviçreli besteci (Moskova 1896). Schönberg'in etkisinde kalmakla beraber, onikises tarzını benimsemedi. Nazi rejiminden kaçarak Ascona'da (İsviçre) yerleşti. 1937'de dinî müziğe başladı. Başlıca eserleri: *Sinfonischer Vorgang* (Senfonik Prelüd) [1921], yaylılar ve vurmalılar için süit (1922), *Sinfonia Fugata* (1925), solo şarkıcı koro ve beş saksofon için *Wagadu Gurur Yüzünden Nasıl Kendini Yitirdi* adlı kabil oratoryosu (1938), *Thyl Claes* adlı flaman oratoryosu (1946), orkestra için *Bir Onikises Dizisinin Çeşitli Yönleri* (1950), solo şarkıcı, koro ve orkestra için *Arpiade* oratoryosu (1955), *Eine Gotthard-Kantate* (1956). [L]

VOGELİA i. Küçük sarı çiçekli, grimsi yeşil renkte biryıllık otsu bitki. (Yüksekliği 80 sm'yi bulabilir; kireçli topraklarda yetişir. Turpgillerden.) [L]

VOGELSBERG, Hersinyen Almanya'da volkanik kütle, şistli Ren kütlesinin güneydoğusunda, Mainz havzasının kuzeydoğu sınırında; 772 m. Vogelsberg, üçüncü zaman bazaltlarından meydana gelen bir konidir ve yıldız şeklinde her yöne uzanan vâdilerle yarılıdır; en derin vâdiler alttaki üçüncü zaman marn ve kumlarına kadar iner. Tepeler otlaklar ve turba yataklarıyle örtülüdür; köyler vâdilerde toplanmıştır.

VOGHERA, İtalya'da şehir, Lombardia'da (Pavia ili), Staffora ırmağının kıyısında; 40 200 nüf. Besin sanayii (un fabrikası, makarna fabrikası, konserve fabrikası), makine ve dokuma (yün, ipek) sanayii. (L)

VOGLER (Georg Joseph), alman papazı, piyanocusu, orgcusu, bestecisi ve müzik nazariyecisi (Würzburg yakınları 1749 - Darmstadt 1814). Bologna'da P. Martini ile çalışmak için seçici prensten burs aldı, oradan Venedik'e ve Padova'ya geçti. Roma'da papaz oldu (1773), seçici prensin kapella yöneticiliğine getirildi. Mannheim'a döndü, büyük bir *Miserere* yazdı. İsveç'e, İspanya'ya, Yunanistan'a, Afrika'ya gitti, okullar açtı (Stockholm, Mannheim, Prag, Darmstadt). *Data zur Akustik* (Akustik Üstüne Bilgiler) adlı kitabında basitleştirilmiş org tasarıları ileri sürdü. Weber'e, Meyerbeer'e ders verdi, *Castor ve Pollux* adlı bir opera yazdı. Yüze yakın opera, senfoniler v.b. besteledikten sonra, bir *Requiem* üstünde çalışırken öldü. Kontrapuntoyu işleyişi bakımından benzeri olmayan, çok orijinal bir bestecidir. (L)

VOGLİANİT i. (alman mineraloğu J. - F. *Vogl*'un adından fr. *voglianite*). Miner. Tabiî uranyum, demir, bakır ve kalsiyum sülfat; zippeit'e benzer. (L)

VOGLİT i. (alman mineraloğu J. F. *Vogl*'un adından, fr. *voglite*). Miner. Hidratlı tabiî kalsiyum, uranyum ve bakır karbonat. (L)

VOGNERİT i. (fr. *vaugnerite*'ten). Jeol. Lyon dolaylarında bulunan bir çeşit amfibollü granit. (L)

VOGT (Karl), alman tabiat bilgini (Giessen 1817 - Cenevre 1895). Louis Agassiz'in dostuydu, onunla birlikte *Histoire Naturelle des Poissons d'Eau Douce* (Tatlı Su Balıklarının Tarihi) adlı bir eser yayımladı. Giessen üniversitesine profesör (1847) oldu ve sonra milletvekili seçildi (1848). Siyasî düşüncelerinden dolayı Almanya'dan ayrılmak zorunda kaldı. Daha sonra Cenevre'de ders verdi. XIX. yy.ın en iyi biyoloji bilginlerinden biridir. Darvin'ciliği savundu. (L)

VOGT (Nils Colett), norveçli şair (Oslo 1864-ay.y. 1937). Georg Brandes'in etkisiyle Byron, Shelley ve Drachmann'ın şiirlerini tanıdı. 1885'te liberallerin ihanetlerine tepki göstererek sosyalist doktrini benimsedi. Aydınların 1880'lerdeki başkaldırma hareketini roman ve piyeslerinde işledi. Daha sonra, zamanla coşkunluğu azalarak arı bir idealizmi dile getirdi. *Şiirler* adlı ilk kitabını 1887'de yayımladı. İlk büyük başarıyı *Fra Vaar Til Höst* (İlkbahardan Sonbahara) [1894] adlı eseriyle kazandı. *Det Dyre Bröd* (Değerli Ekmek) [1900], *Septemberbrand* (Eylül Ateşi) [1907] ve *Hjemkomst* (Yuvaya Dönüş) [1917] adlı eserlerde ülkesinin tabiat güzelliğini dile getirdi. 1924 ve 1927'de iki şiir kitabı ve 1932'de de gençlik hatıralarını (*Fra Gutta til Mann* [Erginlikten Olgun İnsana]) yayımladı. (L)

VOGTLAND, Orta Almanya'da bölge, Erzgebirge'de. (L)

VOGULCA i. Özellikle Kuzey Ural'ın eteklleri yöresinde konuşulan ugur lehçesi. Bk. FİN-UGUR. (L)

VOGUL'LAR veya **MANSİLER,** S.S.C.B. de, fin-ugur soyundan halk; Batı Sibirya'da Hanti-Mansiyisk muhtar bölgesine yerleşmişlerdir. 5 500 kişi kadardırlar; avcılık yapar, rengeyiği yetiştirirler. (L)

VOGÜÉ (Eugène Melchior,— vikontu), fransız yazarı (Nice 1848-Paris 1910). 1871'den 1882'ye kadar dışişlerinde çalıştı: özellikle Petersburg'da elçilik kâtibi olarak bulundu, sonra kendini tamamıyle edebiyata verdi. *Le Roman Russe* (Rus Romanı) [1886] adlı eseri, Fransızlarca o vakte kadar az bilinen XIX. yy. rus yazarlarının tanıtılmasına, Tolstoy ve Dostoyevski'den örnek alan ve edebiyatta natüralizme, felsefede bilimciliğe karşı çıkan yeni hıristiyanlık akımının başlamasına yol açtı. Vogüé bundan başka birçok deneme yayımladı: *Coeurs Russes* (Rus Kalpleri) [1894], *Regards Historiques et Littéraires* (Tarihe ve Edebiyata Bakışlar) [1897], *Maxime Gorki* (1905). Ayrıca iki de romanı vardır. (L)

VOGÜÉ (Melchior, —markisi), fransız tarihçisi (Paris 1829-ay.y. 1916). Filistin ve Suriye'de kazılar yönetti (1853-1855); Yazıtlar akademisinin serbest üyesi (1868); Türkiye (1871), sonra Viyana elçisi (1875-1879) oldu. Eserleri: *Le Maréchal de Villars d'Après sa Correspondance* (Mektuplarına Göre Mareşal de Villars) [1888], *Le Duc de Bourgogne et le Duc de Beauvilliers* (Bourgogne Dükü ve Beauvilliers Dükü) [1900] v.b. (L)

VOİGT (Waldemar), alman fizikçisi (Leipzig 1850-Göttingen 1919). Königsberg, sonra Göttingen üniversitelerinde profesörlük yaptı. Billûrlar fiziği üstünde çalıştı, piroelektrik ve piezoelektrik teorilerini kurdu. Ayrıca tansörler teorisini geliştirdi. (L)

VOİNEŞTİ. Bk. BRATESCU VOİNEŞTİ.

VOİRON, Fransa'da İsère idare bölgesinde (Grenoble idare çevresi) kanton merkezi, İsère ırmağının kolu olan Morge ırmağının kıyısında, Grenoble klüzünün girişinde; 15 585 nüf. Sanayi. Dokuma ve metalürji sanayii. (L)

VOİSENON (Claude Henri de FUZÉE, — papazı), fransız yazarı (Voisenon, Melun yakınları 1708-ay.y. 1775). Papaz olarak yetiştirildi, ama çok sonra, akrabası Boulogne piskoposu Henriot'nun baş yardımcısı olarak bu mesleğe girdi (1739), onun yerine getirilmeyi reddetti. Keskin zekâsıyle salonlarda büyük ilgi topladı. Voisenon, çapkınca şiirler, açık saçık hikâyeler ve çeşitli tiyatro eserleri yazdı. (L)

VOİSİN kardeşler, fransız mühendis ve sanayicileri: GABRİEL (Belleville-sur - Saône 1880), Archdeacon'un yanında, pilot göreviyle planör uçuşlarına başladı (Berck). 1902'de, planörlere patlamalı bir motor takmayı düşündü ve 1905'te Seine üzerinde planörle uçtu. 1906'da, deniz uçağının atası olan, şamandıralarla donatılmış çift kanatlı bir uçakla Enghien gölü üzerinde dolaştı; kardeşi CHARLES ile birlikte Fransa'da ilk defa, Billancourt'daki bir atelyede seri uçak imalâtına başladı (1908); aynı yıl, bir Voisin uçağı ilk uçuşunu yaptı. 1918'de Gabriel Voisin, otomobil yapımına geçti. Küçük silindirli arabaların yanı sıra, yarış otoları, spor veya lüks arabalar da imal etti. Karoseri alanında, aerodinamiğin öncülerinden sayılır; — CHARLES (Lyon 1882 - Corselles'de [Rhône] bir otomobil kazasında öldü 1912), Avrupa'da uçan ilk fransız pilotudur (30 mart 1907'de Bagatelle'e). [L]

VOİTURE (Vincent), fransız yazarı (Amiens 1597 - Paris 1648). Hukuk okudu. Gaston d'Orleans'a bağlandı; dük, Montmorency'lerin ve İspanyolların desteği ile başkaldırdıktan sonra Castelnaudary'de yenildiği sırada (1632) Voiture yine onun yanındaydı. İsyancıların bozguna uğramasından sonra, koruyucusu tarafından İspanya'ya gönderildi, ama kralla kardeşinin barışması üzerine Richelieu'ye hitaben yazdığı *Lettre sur la Prise de Corbie* (Corbie'nin Alınmasına İlişkin Mektup) sayesinde affedildi. O zaman şairlik ve monden yazarlık hayatına döndü. Daha 1625'te Marquise de Rambouillet'ye tanıtılmış ve kısa zamanda ince zekâsıyle ün kazanmıştı.

Ünlü *Lettres de la Berne; de la Carpe au Brochet*'si (Altı Okka Üstüne Mektuplar ve Sazan Balığından Turna Balığına Mektuplar) bir zevk şaheseri sayılmıştır. Nükteli şiirleri, edebî kavgalara yol açtı. Yaşadığı yüzyıl sosyetesinin temsilcisi olan Voiture, Marot'nun mizahlı, nükteli yazılarından ilham alarak bunu moda haline getirdi. Büyük bir hayranlık duyduğu ispanyol şiirinin inceliklerini taklide çalıştı. Etkisi çok büyük oldu. Yeğeni Pinchesne eserlerini biraraya getirerek yayımladı (1650). [L]

Voix de Silence (LES), André Malraux'nun eseri (1951). Bu eserde A. Malraux, daha önce *Le Musée İmaginaire* (Hayalî Müze) [1947], *La Création Artistique* (Sanat Yaratıcılığı) [1948], *La Monnaie de l'Absolu* (Mutlakın Akçesi) [1950] adı altında çıkan *Psychologie de l'Art'ı* (Sanat Psikolojisi) yeniden gözden geçirerek ve ekler yaparak biraraya topladı. Eser, evrimi ve tarihî anlamları bakımından plastik sanatların ilgi çekici bir dökümüdür. (L)

VOJNOVİÇ (İvon), yugoslav oyun yazarı (Dubrovnik 1857-Belgrad 1929). Ateşli bir yurtsever; 1914'te Avusturyalılar tarafından tutuklandı ve imparator Franz Josef'in ölümüne kadar hapiste kaldı. Dubrovnik sevgisinden ve edebî geleneklerinden yararlanarak yazdığı dramların başlıcaları şunlardır: *Dubrovaçka Trilogija* (Dubrovnik Üçlemesi) [1902], *Smrt Majke Jugoviça* (Jugoviç'lerin Annesinin Ölümü) [1906], *Lazarevo Vaskresenje* (Azir'in Dirilişi) [1913], *Maskarete ispod Kuplja* (Çatıda Maskeli Balo) [1922]. Psikolojik dramları da vardır: *Gospodja sa Suncokretom* (Ayçiçekli Kadın) [1912] v.b. (L)

VOKABÜLER i. (ortaçağ lat. *vocabulum*'dan *vocabulaium*, isim, kelime > fr. *vocabulaire*). Kelime hazinesi

— Farklar psikol. *Vokabüler testi,* Binois ve Pichot tarafından tasarlanmış olan ve yetişkinlerin zihnî seviyesini değerlendirmeğe yarayan test. (Zihnî bozulmayı ölçmek amacıyle, D 48 testiyle birlikte, psikopatolojide de kullanılır.)

— ANSİKL. Farklar psikol. *Vokabüler testi*'nin 44 itemi vardır. İtemlerin her biri, deneğin bir terime altı kelimelik bir liste içinden bir eşanlam bulunmasına dayanır. Bu yoldan elde edilen brüt not deneğin kültür seviyesine sıkıca bağlıdır. Vokabüler testinin değerlendirilmesi, bir ilkokul mezunuyle aynı brüt notu elde etmiş ve aynı yaştaki bir üniversite mezunu arasında bir fark bulunduğunu göstermeyi sağlar. Vokabüler testi, deneğin daha önceki en yüksek seviyesinin karşılığı olan fiilî seviyesini yansıtır. Deneğin hem vokabüler testinde hem D 48 testinde aldığı not eldeyse, zihnî bozulma ölçüsü veya işaretini fark yoluyle hesaplamak kolay olur. Bundan dolayı, patolojik psikolojide bugün bu iki test yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. (L)

VOKAKA i. Madagaskar halkının bazı törenlerde içtiği kutsal içki. (L)

VOKAL sıf. (fr. *vocal*). Müz. Sesle ilgili. || *Vokal müzik,* çalgı eşliği de olsa, özellikle ses için yazılmış müzik. (M)

VOKAL i. (alm. *Vokal*). Leng. Ünlü. (M)

VOKALİZ i. (fr. *vocalise*). Müz. Gerek belirli kelimelerin heceleriyle, gerek ünlüler ve özellikle *a* ünlüsüyle söylenen melodi kalıpları. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Müz. Kutsal metinlere bir genişlik ve zenginlik veren *vokaliz*'ler kimi zaman halka (haykırmalar) veya koroya bırakılırdı. Dindışı alanda da rastlanan vokalizler «flores» (çiçek) süslemeleri veya melodik veya polifonik uzun melismeler halinde duyulurdu (XII. - XIII. yy.). Vokalizler Fauvel motetlerinde (XIV. yy.) daha sonraları Guillaume de Machaut'nun (XIV. yy.) motet, rondo, virle ve baladlarında moti'lere göre kesin olarak ölçülürdü. Gerçek birer melodi formülü olan vokalizler XVI. yy.'a kadar ölçülü seslendirme metoduna iyice girdi (Ockeghem, İsaac, Josquin Des Prés v.b.), İtalyanlar tarafından biraz aşırı şekilde kullanıldı (*strambotti, frottole,* Palestrina'nın polifonileri), Dunstable ve özellikle Almanlar tarafından ise küçümsendi. Kesin ve ağırbaşlı bir yazıyle işlenen ispanyol polifonileri de ölçülü vokalizleri yer yer kullandı. Monodi'ye dönüşten sonra, ses ustalıkları yapmaya elverişli olan bu vokalizler sonradan *bel canto* denen tarzın çıkış noktası olacaktır. Mezmurlarda olduğu kadar ilk sahne denemelerinde de şarkının dekoratif yönü aria da capo ile gelişecek, İtalya'da biraz da abartmalı bir şekilde kullanılırken Fransa'da XVII. yy.da Mersenne'in koyduğu kurallarla, daha ölçülü bir uygulama yolu bulacaktır. Bununla birlikte, XVIII. yy.'da italyan operasının bütün önde gelenleri, orkestranın sustuğu sırada kendi mamulleri olan ve bitmek tükenmek bilmeyen «pasaj»larını veya vokalizlerini nota, arpej, gam şelâlesi halinde ortaya dökmekten geri kalmadılar. Mozart, Rossini ve onların çağdaşları vokalizlerini, ölçüyü askıda bırakan küçük notalarla yazıyorlar, bu da o vokalizleri icra edecek *koloratur* sopranolara ustalıklarını gösterme fırsatı verdiği gibi insan sesinin de imkân ve esnekliğini geliştirme yolunu açıyordu. (L)

VOKALİZLEME i. (*vokaliz* > *vokalizlemek*'ten *vokalizle-me*). Bir müzik parçasını, sözlerini söylemeden, notalarını okumadan bir veya birkaç hece üzerinde ağızlamak sanatı veya eylemi. (L)

VOKATİF i. (lat. *vocativus* [Casus], seslenme hali > fr. *vocatif*). Leng. Çekimli dillerde, bir insan veya kişileştirilmiş bir nesneye seslenildiği zaman isim, zamir, sıfat ve ortaçların aldığı biçim. (L)

VOKOYİT i. (ing. bir kelimeden fr. *vocoïde*'den). Bir sesli harfin akustik ifadesi. (Bk. FONETİK.) [L]

VOLAN i. (fr. *volant*). Mekan. Bir motorda veya bir makinede, çalışmayı düzenleyen organ. (Bk. ANSİKL.) || Bir hareketi bir mekanizmaya aktaran tekerlek.

— Kıyf. Her hangi bir giyim eşyasının kenarlarına dikilen ve kıvrımlı bir süs meydana getiren kurdele veya başka bir kumaş şeridi.

— Motosiklet. *Magnetik volan,* iki zamanlı motosiklet motorlarının ateşleme düzeneği. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mekan. Motris makinelerin çoğunda, buharın genleşmesi, gaz karışımlarının patlaması veya yanmasıyle meydana gelen iş, bir biyel-manivela mekanizmasıyle sürekli dönen bir mile aktarılır. Enerji ü-

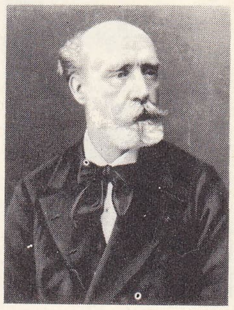

VOGÜÉ markisi

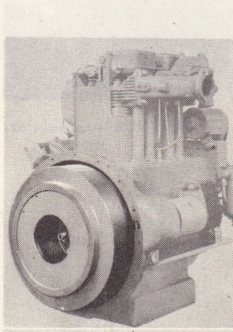

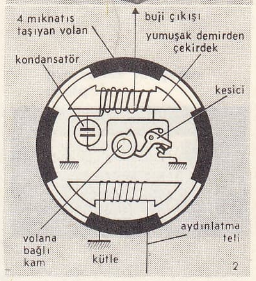

volanlar (mekan.)
1. dizel motoru;
2. magnetik, motosiklet

Foto. Pirou (LAROUSSE)

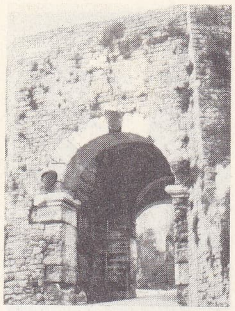

VOLATERRAE sur kapısı etrüsk devri

retimi bakımından motor çevriminin değişik fazları aynı önemi taşımaz; üstelik, biyel - manivela mekanizması sabit bir momentin aktarılmasını da sağlayamaz. Öte yandan, bazı enerji alıcı makineler (pistonlu pompalar ve özellikle kompresörler), bir çevrim süresince hep eşit miktarda enerji tüketmez. Bu yüzden, aktarma hızındaki veya motor ve direnç gücündeki değişimler, bir *volan* yardımıyle önlenir. Motor gücü artar veya direnç gücü azalırsa, volan biraz daha hızlanarak enerji soğurur ve motor gücü azalınca veya direnç gücü artınca bu enerjiyi geri verir.

Bu organ çoğu zaman, motris mil üzerine tespit edilen ve boyutları bütünün genel özelliklerine göre hesaplanan dökme demirden veya çelikten bir tekerlektir. Tek silindirli alternatif buhar makinelerinde, volan büyüktür ve kalın kollarla bir poyraya bağlanmış büyük çaplı bir dökme demir janttan meydana gelir. Direnç momenti çok farklı değerler aldığı zaman (meselâ türbin tarafından hareket ettirilen alternatörün harekete geçirilmesinde) makinenin aşırı hızlanmasını sınırlamak amacıyle, bir hidrolik türbinin mili üzerine bir volan yerleştirilir. Patlamalı ve içten yanmalı motorlarda, motris empülsiyonlar, milin enerjiyi daha düzenli bir şekilde almasını sağlayacak şekilde aralıklı olur. Volan, motorla vites kutusu arasında kavrama ile aynı karter içine yerleştirilir. Uçak motorlarında volanın vazifesini pervane yapar.

VOLENDAM balıkçıları

— Motosiklet. *Magnetik volan* döner mıknatıslı manyetonun özel bir şeklidir. Motorun eylemsizlik volanı içine monte edilmiş bir mıknatıs serisi bu volanla beraber döner ve volanın karterine bağlı sabit bobinlerin önünde yer değiştirir. Bobinlerde bir indükleme akımı doğar ve kesilme sonucu bu düşük gerilimli akım ateşleme için kullanılacak yüksek gerilimli akıma dönüşür. Magnetik volan dört zamanlı bir motorun ateşlenmesi için de kullanılabilir, fakat o zaman çevrim başına bir kıvılcım kaybedilir. (L)

VOLAPÜK i. (ing. *world,* dünya ve *speak,* konuşma'dan türetilen *vol* ve *pük* kelimelerinden). Rahip Johann Martin Schleyer'in ortaya attığı ve yaymağa çalıştığı milletlerarası dil. (Özellikle Halk İngilizcesine dayanır. Gelişigüzel sadeleştirmeler, keyfî isim çekimleri, eski bir fiil çekimi, kaba kelimeler, genel bir uyumsuzluk, özellikle de evrim yetersizliği yüzünden Johann Martin'in teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlandı.) [L]

VOLATERRAE. Esk. coğ. On iki etrüsk lucumonia'sından biri. Etrüskler devrinden kalma bir yeraltı mezarlığı (VII. yy.) ve geniş bir sur. Surlar önünde Etrüskler M.Ö. 298'de L. Cornelius Scipio'ya yenildiler. Sulla taraftarları Volaterrae'yi kuşatarak 81-80'de ele geçirdi. Şehir İmparatorluk çağında bir *municipium* idi. Bugün, *Volterra.* (L)

VOLBORTHİT i. (paleontolog A. von *Volborth*'un adından fr. *volborthite*). Miner. Hidratlı tabiî bakır ve kalsiyum vanadat. (L)

voleybol sahasının planı

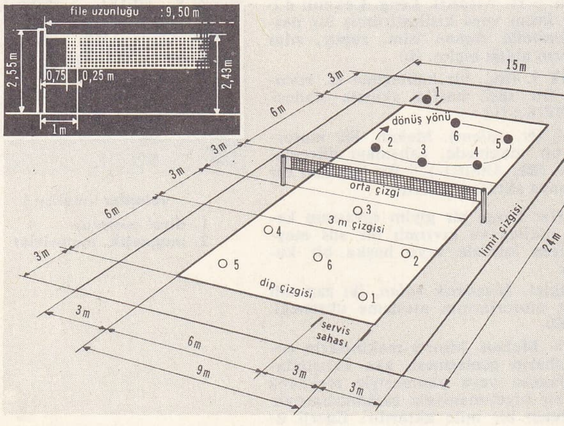

VOLCAE veya **VOLCES.** Esk. coğ. Bağımsız Galya'da halk. İki grupa (*Arecomici* ve *Tectosages*) ayrılmış olan Volcae'ler, Narbonnensis bölgesinde, Rhône ile Garonne ırmakları arasındaki arazide otururlardı. Bu grupların M.Ö. II. yy.a doğru birbirinden ayrıldığı sanılır. Adecomici'ler bugünkü Aşağı Languedoc'ta (Nîmes bölgesi), Tectosages'ler de Toulouse'dan Narbonne'a kadar uzanan bölgede yerleştiler. Volcae'lerin Germania'nın güneydoğusundan geldikleri sanılır. Galatia'lı Tectosages'lerin Volcae'lerin akrabası olduğu ileri sürülmüştür (L)

VOLDEMARAS (Augustinos), litvanyalı siyaset adamı (? 1883 - ? 1954). Perm'de (Rusya) profesörlük yaptı. Taht mücadelesinde alman prensi Urach'ı destekledi (1917), sonra birinci Litvanya hükûmetini kurdu (1918). «Çelik Kurtlar» adlı milliyetçiler tarafından desteklendi, 17 aralık 1926 hükûmet darbesinden sonra iktidarı ele geçirdi, Parlamentoyu dağıttı ve mayıs 1928'de baskıcı anayasayı yayımladı. Aşırılıkları yüzünden halkın gözünden düştü; bir suikastten kurtulduktan (mayıs 1929) sonra iktidardan düştü (eylül 1929), tutuklandı; fakat beraat etti (1931). Yeni bir hükûmet darbesi yapmayı denedi (haziran 1934); sonra Ruslar tarafından tutuklandı (1940) ve sürgünde öldü. (L)

VOLDERS (Jean), belçikalı siyaset adamı (Brüksel 1855-Schaerbeek 1896). Öğretmen, sonra banka memuru oldu; *National Belge* gazetesini yönetti (1884), işçi birliklerinin kuruluşuna katıldı ve bunları Anseele ile birlikte işçi partisi halinde birleştirdi (1885). Milletlerarası Brüksel sosyalist kongresini düzenledi (1891). [L]

VOLE i. (fr. *volée*). Spor. Topa, yere değmesini beklemeden müdahale edip hemen vurma. (Futbolda, top yerden yukarıda fakat kafa vurulamayacak kadar da alçakta olduğu zaman vole vurmak gerekir. Bu vuruş her zaman isabetli olmaz. Teniste vole vuruş hücum oyuncusunun başlıca özelliğidir, çünkü topu filenin öbür yanına göndermeyi önemli ölçüde hızlandırır.) [LM]

VOLEMİT veya **VOLEMİTOL** i. (fr. *volémite* veya *volémitol*). Kim. Yedi alkol fonksiyonu kapsayan CH_2—OH $(CHOH)_5$ —CH_2OH formülündeki alkol; dekstrojirdir, 55°C'ta ergir; bazı mantar (*Lactarius volemus*) türlerinde bulunur. (L)

VOLENDAM, Hollanda'da (Kuzey Hollanda) köy, İjselmeer'in kıyısında, Edam şehrinin sınırları içinde. Balıkçılık. Alçak, bazısı kazıklar üzerine yapılmış garip görünüşlü evler. (L)

VOLEYBOL i. (ing. *volley-ball,* uçan top'tan). Açıkhava veya kapalı salon oyunu; iki takım arasında oynanır; oyuncular sahayı tam ortasından kesen, 2,43 m yüksekliğindeki bir filenin üzerinden topu elleriyle vurarak aşırmağa ve karşı sahaya düşürmeğe uğraşırlar.

— ANSİKL. *Voleybol,* 9 m eni, 18 m boyu olan bir sahada, altışar kişilik iki takım arasında oynanır. Bir maç en çok beş *set* sürer; üç seti alan takım maçı kazanır. Bir seti almak için 15 sayı (her iki takımın 14'er sayıya çıkması halinde rakipten 2 fazla sayı) kazanmak gerekir. Oyun, takımlardan birinin *servis* atmasıyle başlar; serviste faul varsa, servis hakkı karşı tarafa geçer. Bir takımın 6 oyuncusu, topu filenin üstünden karşı tarafa geçirmeden önce aralarında iki kere paslaşabilirler (topa, aynı oyuncu iki defa üst üste olmamak üzere üç dokunuş). Top karşı sahada yere değerse veya karşı takımın oyuncuları tarafından saha dışına atılır veya kural dışı karşılanırsa, servisi atmış olmak şartıyle bu takım bir sayı kazanmış olur; servisi atmamışsa sayı almaz, servis atma hakkını kazanır. Servis geçişlerinde servis atacak takımın oyuncuları, bir önceki oyuncunun yerine geçerek daire biçimi yer değiştirirler. Voleybolde topa tek veya iki elle (parmak uçları veya elin tersiyle, topu avuç içine oturtmadan ve tutmadan) veya bedenin belden yukarı herhangi bir kısmıyle vurulabilir.

● *Türkiye'de* voleybol sporu, 1936'da Spor Oyunları federasyonuna bağlandı; 1958'de federasyonların ayrılmasıyle bağımsız duruma geldi. Türkiye'de ilk voleybol karşılaşmaları, şampiyonaların başlamasıyle yapıldı (1948). Bundan sonra voleybol yaygınlaştı. İlk millî maç, Yugoslavya ile İstanbul'da oynandı (1953). Türk Millî Voleybol takımı milletlerarası voleybol turnuvasına 1956'da Paris'te katıldı. 1958'de Prag'da yapılan Avrupa Voleybol şampiyonasına katılan 27 ülke arasında 12. oldu. 1959'da başlayan Avrupa Şampiyon Kulüpler Voleybol turnuvasına her yıl Türkiye şampiyonu olan takım katılmaktadır. (LM)

Volf makinesi. Bk. WOOLF *makinesi.*

VOLGA, S.S.C.B.'de nehir, Avrupa'nın en uzun nehri; 3 700 km; yukarı kesiminde ortalama debisi 8 000 m³/sn. Volga, Finlandiya körfezinden 300 km, Moskova'nın kuzeybatısından kuş uçuşuyle 400 km uzaklıkta, Valday yaylasındaki buzultaş tepelerinden doğar; 32. ve 49. doğu boylamları arasında genellikle batıdan doğuya doğru akar. Çığırının bu kısmında Orta Rusya'nın ve 60. paralelin güneyindeki bölgenin sularını toplar. En büyük kolu Oka, Volga'ya Gorki'de sağ kıyıdan kavuşur ve 1 200 m³/sn'den çok su getirir. Kazan'da güneye dönen Volga, 56. paralelden 49. paralelin güneyinde Volgograd'a kadar kuzey-kuzeybatıdan güney - güneydoğuya doğru akar. Bu yol boyunca nehrin sağ kıyısında *Ön Volga tepeleri* uzanır; kuzeyden güneye doğru uzanan bu tepeleri, 53. paralelin kuzeyinde doğudan batıya yönelen kalkerli Jiguliter'in doruğu çaprazlama keser. Volga bu doruğu Kuybişev kıvrımını çizerek dolaşır. Kazan'ın aşağısında nehir, Urallar'ın sularını getiren Kama'yı (ortalama debisi 3 900 m³/sn) alır. Volga buradan sonra başka önemli kol almaz. Kuybişev'in aşağısında nehrin doğusundaki ova ve yaylalar kuraktır ve sağ kıyıdaki suların büyük kısmı Don'a doğru akar. Volgograd'da iki kola ayrılan nehir, büyük kısmı Hazar çöküntü havzasında (deniz seviyesinin altında) olan 500 km'lik bir yolu aştıktan sonra Hazar denizine ulaşır. Tuna'nınkinden iki kat geniş olan Volga deltası Astrahan'da başlar.

Volga ve kolları, rus tarihi boyunca, geniş ormanlarla birbirinden ayrılmış çeşitli insan toplulukları arasında ilişkiyi sağlamıştır. Bu yüzden Volga Rusya'nın en önemli nehri sayılır. Modern çağda nehirden rasyonel bir şekilde yararlanma çabaları, iklime ve nehir rejimine bağlı önemli güçlüklerle karşılaştı. Nehir kış süresince kalın bir buz tabakasıyle örtülüdür ve ulaşım birkaç ay felce uğrar. Ayrıca hidroloji rejimi, kara iklimi altında bir ova nehrinin rejimidir. Sonbaharda ve kışın biriken buz ve karlar, karların eridiği ve toprağın yüzeyindeki buzların çözüldüğü mevsimde bir aydan kısa süre içinde (nehrin bulunduğu enleme göre, nisan veya mayısta) nehre karışır. Nehrin bütün taşıdığı suyun yarısına eşit bir su kütlesi, altı hafta içinde Hazar denizine dökülür. Bu çok büyük su stoku iktisadî bir yarar sağlamadan kayboluyordu. Ayrıca, Volga'nın kapalı bir denize dökülmesi, Ön Asya'ya ve Orta Asya yoluyle Çin'e ulaşımda sağlanan kolaylığa rağmen, nehirden yararlanmayı sınırlıyordu. Volga'nın düzenlenmesinde iki hedef güdüldü: nehrin, genel deniz ulaşımına açık olan denizlere ulaşan hidrografya havzalarıyle ilişkisinin sağlanması; ilkbahar su stoklarının toplanması ve bu sudan, ulaşımın, enerji üretiminin ve sulamanın ihtiyacı oranında yararlanılması. Bu düzenleme planı birkaç safhada gerçekleştirildi. İlk çalışmalar XVIII. yy.da ve XIX. yy. başında yapıldı (Marjinskaya Sudohodnaya Sistema, Leningrad - Riybinsk kanalı). Bu çalışmalarla, Volga'nın, Onega gölüne ve Finlandiya körfezine dökülen ırmaklarla ve Polyesiye aracılığıyle Vistül'e bağlanan Dnieper ile ilişkisi sağlandı. Bu kanallar İkinci Dünya savaşından önce Riybinsk barajının ve Volga - Moskova kanalının başlangıcındaki İvankovo barajının yapılmasıyle tamamlanan Yukarı Volga planının uygulanması sırasında modernleştirildi. Böylece Moskova şehri Baltık'a ve Beyaz denize nehir yoluyle bağlandı (birkaç yıl önce tamamlanan Baltık - Beyaz deniz kanalı aracılığıyle). Son çalışmalar sırasında, Onega gölüne kadar Şeksna ve Viytegra'nın

Foto. Alinari-Giraudon, Héiter (LAROUSSE)

derin yataklarından yararlanan 361 km uzunluğunda bir kanal açılmasıyle, Volga'yı Baltık denizine bağlayan yeni bir yol kazanıldı. Volga havzasının açık denizlere bağlanması planının ikinci önemli unsuru, 1952'de hizmete giren Volga - Don kanalıdır; bu kanal Volga nehir trafiğinin bir kısmını Azak denizi aracılığıyle Rostovna-Donu limanına ve Karadeniz'e bağladı. Sonra beş denizin (Hazar denizi, Azak denizi, Karadeniz, Baltık ve Beyaz deniz) birleştirilmesi tasarlandı. Başka çalışmalarla Volga'nın yatağı, geniş sunî su hazneleri haline getirildi: Şçerbakov'un girişinde, Gorki, Çeboksariy, Kuybişev, Balakovo ve Volgograd'da, seviye farkı yaklaşık olarak 25 m olan su düzlemlerini birbirinden ayıran bir baraj dizisi meydana getirildi; ayrıca her baraj üzerinde bir elektrik santralı kuruldu; Gorki santralının gücü 500 000, Çeboksarıy santralının 1 milyon, Kuybişev santralının 2 milyon, Volgograd santralının ise 2 200 000 kW/saat'tir; santralların hepsi toplam olarak 35 milyar kW/saat üretir (üst yataktaki santrallarla birlikte 50 milyar). Kuybişev'den sonra barajlar sulama kanallarına bağlanır ve elde edilen enerjinin bir kısmıyle beslenen tulumba merkezleri geniş alanların sulanmasını sağlar. Bu çalışmalar sayesinde ovanın büyük bir kısmı sulanarak Volga kıyısındaki bölgelerin görünüşü büyük ölçüde değiştirilmiştir. Volga yalnız ulaşım imkânları ve sağladığı hidroelektrik enerjisiyle su bakımından bir gelir kaynağı değildir. Biyolojik bakımdan da çok zengin bir ortamdır ve kıyılarında yüzyıllardır kalabalık balıkçı toplulukları barınır. Delta ve Astrahan, balıkçılığa en elverişli kesimlerdir. Volga kıyısı boyunca çok büyük şehirler kurulmuştur: *Kalinin* (esk. *Tver*), *Rybinsk, Yaroslavl, Gorki, Kazan, Ulyanovsk, Kuybişev, Saratov, Volgograd, Astrahan.* (L)

VOLGA ALMANLARI cumhuriyeti, R.F. S.S.C.'de eski muhtar cumhuriyet; Yekaterina II devrinde Aşağı Volga bölgesine yerleştirilen alman kolonların soyundan gelenleri biraraya topluyordu; İkinci Dünya savaşı sırasında iç güvenlik endişesiyle dağıtıldı. Başkenti *Engels* idi. (L)

VOLGA BULGARLARI, Volga (İdil) havzasında yaşayan bir türk kavmi (VII. - XV. yy.ın ortaları). Bulgarların ataları olan Nogurlar, Batı Sibirya'yı işgal ederek İdil havzasına yayıldılar, sonra hun toplumu içine karıştılar. Hun imparatorluğu yıkıldıktan sonra; Kutugurlar ve Utigurlar, «karışık» anlamına gelen «Bulgar» adını aldılar. Utigurların bir kolu olan Volga Bulgarları 555 yıllarında Kuzey Kafkasya'da oturuyorlardı. Orta Asya'daki kavim hareketleri sırasında Orta İdil sahasına yerleştiler. Volga Bulgarları, bu bölgede eski Hunlardan kalan Suvar, Aşgıl ve Biler gibi türk gruplarını ve türkleşen Fin-Ugarları hâkimiyetleri altına aldılar. Bulgar devleti, bu topluluklardan meydana geldi; Volga Bulgarları, önce Göktürk imparatorluğuna, sonra da Hazar kağanlığına bağlandılar; fakat iç işlerinde genellikle bağımsız kaldılar. İdil ırmağı boyunca düzenlenen ticaret ve verimli topraklar üzerinde yapılan tarım dolayısıyle ülke gelişti. Hazar ülkesinde, Harizm'de ve Maveraünnehir'de islâm tacirleriyle sıkı ilişkiler kuruldu. Bu yüzden Volga Bulgarları arasında islâm dini yayıldı. IX. yy. islâm kaynakları, onları, camileri ve mektepleri olan, tacir ve çiftçi bir kavim olarak gösterir. Bütün islâm kaynaklarında Orta İdil havzasındaki bu türk ülkesinin adı «Bulgar memleketi» ve hükümdarı da «bulgar meliki» diye belirtilir.

1223'te Moğollar, Bulgar ülkesinin güneyinden geçerken Bulgarların hücumuna uğradılar. Bunun üzerine Bulgar ülkesi, 1237'de Batu Hanın emrindeki moğol ordusu tarafından tahrip edildi. Bulgar devleti yıkıldı, hanları Moğollara bağlandı; Altınordu'nun merkezi Saray ve kuzeye kaçan bulgar göçmenleri tarafından kurulan Kazan şehirleri, Bulgar şehrinin yerini aldı. Bununla birlikte Bulgar şehri, 1428'e kadar varlığını korudu. (M)

Volga - Don kanalı, S.S.C.B.'de 1952'de işletmeye açılan kanal. Bir ulaşım kanalı ve bir hazne-gölden meydana gelir; ulaşım kanalı (*Lenin kanalı*), su kesimi 2 000 tonluk gemilere açıktır (Volga yönünde 9, Don yönünde 4 alavere havuzu); Volgograd'ın güneyinde Volga nehrinden ayrılır ve yüz kilometre kadar ötede Don'a kavuşur; hazne-göl Tsimlyianskoye toprak barajının ardında 24 milyar metre küp su tutar. Ayrıca Volga - Don kanalı 1952'den beri 100 000 hektar toprağın değerlendirilmesini sağlayan sulama kanallarını besler ve üzerinde birçok hidroelektrik tesis kurulmuştur. (L)

Volga - Moskova kanalı veya **Moskova kanalı,** S.S.C.B.'de kanal; 1936'da tamamlanan, uzunluğu 128 km, genişliği 54 m ve derinliği 5,50 m olan kanal, İvankovo'da başlar, Uhta havuzuna kavuşur, burada iki kola ayrılır; bu kollardan biri Moskova ırmağına ulaşır, öbürü Moskova şehrinin suyunu sağlar. (L)

VOLGERİT i. (alman mineroloğu *O. Volger*'in adından). Miner. Tabiî antimon hidroksit. (L)

VOLGOGRAD, 1925'e kadar **Çariçin,** 1925-1961 arasında **Stalingrad,** S.S.C.B.'de şehir, il idare merkezi, Volga'nın sağ kıyısında, nehrin aşağı yatağından önceki son kıvrımının başlangıcında, Hazar denizine 400 km uzaklıkta; 663 000 nüf. Volga, Volgograd'da, gerçek bir deniz kanalı halindedir. Ayrıca yatağının bu bölümü Don nehrine en yakın olduğu (64 km) noktadadır. Bu durum, şehrin, bir strateji ve ticaret merkezi olarak önem kazanmasını sağladı. Şehir, ayrıca iki dünya savaşı arasında, Güney Rusya'da makineyle tarım yapılan geniş alanları besleyen bir makine ve donatım sanayii merkezi (traktör fabrikaları) haline geldi (1939'da 445 000 nüf.). Stalingrad savaşından sonra geriye sadece yıkıntılar kaldı. Şehir on yıl sonra yeniden kuruldu; bugün, savaş öncesinden çok daha önemli bir sanayi merkezidir. Anıtların yükseldiği idare merkezinin her iki yanında uzanan mesken topluluklarıyle bir tespihi andıran şehir, geniş bir meydan halinde Volga'ya hâkimdir: kuzeyde, traktör ve çelik fabrikalarının, biraz ötede de 33 milyar metre küp su depo eden ve yılda 11 milyar kW/saat elektrik üreten baraj kesimi uzanır; güneyde, başka semtler yer alır; bunların en sonuncusu Volga'yı Don'a bağlayan kanalın başlangıcında bulunan ve tersaneleri kapsayan Krasnoyarmeysk'tır. Volgograd böylece 30 km boyunca uzanır. Her şeyden önce büyük bir demir çelik sanayii merkezidir (en ilkel demir yapımcılığından, traktör, tarım makineleri ve gemi yapımına kadar); fakat bu sanayinin yanı sıra şehirde petrol rafinerileri, kereste ve besin sanayii tesisleri de kurulmuştur.

— Tar. XIII. yy.da şehrin dolayları Altınordu devletinin işgalindeydi. Astrahan'ın düşmesinden sonra, 1589'da burada bir kale inşa edildi ve Çariçin önemli bir stratejik nokta haline geldi. 1670'te Stenka Razin'in ele geçirdiği şehir, 1773 - 1775 yıllarında Pugaçov isyanına katıldı, 1919'da Denikin'in eline geçti, üç ay sonra Kızılordu tarafından geri alındı. 1925'te Stalingrad adı verilen Volgograd'da İkinci Dünya savaşında kanlı çarpışmalar oldu. (L)

Volhard deneyleri, alman hekimi *Volhard*'ın ileri sürdüğü biyolojik deneyler. Koyulaşma deneyi ve sıvılaşma deneyi diye adlandırılan bu iki deney, böbreklerin su süzme fonksiyonunu incelemek imkânını verir. (L)

VOLHİNYA. Bk. VOLIYN *bölgesi.*

VOLHOV, S.S.C.B.'de ırmak, Ladoga gölüne dökülür ve bu gölden çıkarak Leningrad yönünde akan Neva'yı besler; 224 km. Irmak, eski Novgorod şehrinin yukarısında İlmen gölünün sularını boşaltır. (L)

VOLIYN bölgesi veya **VOLHİNYA,** S.S.C.B.'de coğrafî bölge. Podolya'ya bağlıdır, Dniester ve Dnieper nehirleri arasında bir sırt meydana getirir. Çok erken bir tarihte İslavların yerleştiği Volıyn bölgesi (Bug ırmağının yukarı yatağı ve Tripet ırmağının sağ kıyısı) önce kaderini Kiev'e bağladı (X yy.), sonra, Galiçya'ya katıldı. Bölge Tatar savaşı sonunda Litvanya (Doğu Volıyn'ı aldı) ile Polonya (önce Halicz'i, sonra batı Volıyn'ı işgal etti) arasında bölüşüldü. 1386'da kurulan Polonya-Litvanya birliği içinde tekrar bütünlüğü sağlanan bölgeye pek çok polonyalı kolon yerleştirildi. Bununla beraber, Polonya'nın ikinci ve üçüncü paylaşılması sırasında (1793 ve 1795) bölgeyi ele geçiren Rusya, özellikle 1830-1831 ihtilâllerinden sonra Polonya aleyhtarı milliyetçi bir anlayış yaratmayı başardı. 1915'te merkez devletlerinin işgal ettiği Volıyn, Rus İç savaşından (1919-1920) sonra 1921 Riga antlaşması sonucunda bir kere daha Polonya ile S.S.C.B. arasında bölüşüldü; bu antlaşma uyarınca meydana gelen Polonya voyvodalığı da 1945'te S.S.CB.'ye bırakıldı. (L)

VOLIYNİN (Aleksandr), rus dansörü (Moskova 1882 - Paris 1955). Moskova İmparatorluk-Tiyatrosu birinci dansörüydü. 1901'den itibaren *Ormanda Uyuyan Güzel, Kuğu Gölü, Coppelia, Giselle* balelerinde dans etti. 1910'da Moskova'dan ayrıldı. Uzun yıllar Anna Pavlova'nın dans eşliğini yaptı. Birinci Dünya savaşından sonra, Paris'te bir dans okulu açtı. Paris'in en gözde dansörleri kısa zamanda büyük ün kazanan bu okulda yetiştiler. Volıyin 1946'da, *Giselle*'i düzenlemek üzere Kopenhag Krallık tiyatrosuna çağırıldı. (L)

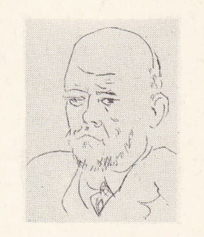

Ambroise VOLLARD
Picasso'nun eseri

VOLİ i. (yun. *bole,* atma'dan). Balıkçı kayıklarının balıkları çevirmek için denize fırdolayı ağ salmaları. || *Argo.* Vurgun, kâr, kazanç. || *Voli ağı,* kayıkla denize salındıktan sonra iki tarafındaki halatlarla karaya çekilen balık ağı. || *Voli çevirmek,* voli ile balık avlamak.

— DEY. *Voli vurmak. Argo.* Vurgun vurmak.

— ANSİKL. Balıkç. *Tatlısu voli ağı* az yüksek, fakat çok uzun büyük bir ağdır; alt tarafından kurşun bilyalar, üst tarafında mantar parçaları dizilidir. Ortası ince gözlü ve derin bir şekildedir; ağın iki kanadının ucunda, çekme iplerinin maça şeklinde bağlandığı birer sopa bulunur. Sopalar mantar ve kurşun yakalarının yere yatmasına meydan vermeden ağın çekilmesini sağlar. Deniz voli ağı çok uzun ve basit bir ağ şeklindedir. Bir tekne, voli ağını kıyıya paralel olarak denize döker; iki uca bağlı halatları kıyıda bırakır; balıkçılar halat boyunca iki tarafa dizilerek ağı kıyıya çeker. Çekiş gayet yavaş ve düzenli yapılır; öyle ki her iki kanat aynı anda kıyıya ulaşır. (LM)

VOLOGESUS I
Cabinet des Médailles,
Paris

VOLKAN i. (fr. *volcan*). Yanardağ: *Toprak, ayaklarımın altında, bir volkanın fışkırmaları gibi sert ve sıcak* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Volkan çamuru akıntısı,* volkan püskürmeleri sırasında meydana gelen yıkıcı akıntı; bu akıntı yağmur veya kar suyunun püskürtülen küllerle karışması sonucunda oluşur. (1877'de Cotopaxi'de meydana gelen bu türden bir akıntı 300 kişinin ölümüne yol açtı.) || *Volkan damlası,* çapı 3-20 mm arasında değişen damla biçiminde yanardağ fırlantısı. || *Ekmek kabuğu biçimli volkan bombası,* yüzeyi çatlak ve büzülmeden doğan yarıklarla dolu volkan bombası. (Bu volkan bombası tipi, az akışkan, yapışkan ve birdenbire katılaşan bir lavdan meydana gelir.) [LM]

VOLOGESUS IV

Volkan, Derviş* Vahdetî'nin çıkardığı gazete. 31 Mart* olayının meydana gelmesinde payı olan İttihadı Muhammedî cemiyetinin yayın organıydı. Derviş Vahdetî, bu gazetede halkın din duygularını sömürerek kışkırtıcı yazılar yayımladı. Meclisin kapatılmasını istedi. İttihat ve Terakki cemiyetine bağlı kimselere saldırılarda bulundu. Devlet ilerigelenlerine yazdığı açık mektuplarda, dinî inançların sarsıldığını ve ahlâkın bozulduğunu ileri sürdü. *Volkan,* 31 Mart olayından sonra kapatıldı. (M)

VOLKANBİLİM bļş. i. Volkanları ve volkan olaylarını inceleyen bilim. (L)

VOLKANİK sıf. (fr. *volcanique*). Volkana (veya yanardağa) ait olan; volkandan türeyen volkanik maden köpükleri.

— Jeol. *Volkanik kayalar.* Bk. KAYA.

— Jeomorfol. *Volkanik yüzey şekilleri,* yanardağların faaliyeti sonucu oluşan yüzey şekilleri.

— ANSİKL. Jeomorfol. *Volkanik yüzey şekilleri,* yanardağların biriktirdiği gereçle-

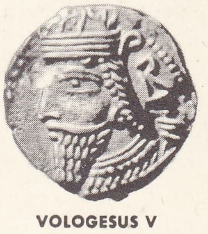

VOLOGESUS V

Foto. Giraudon, B.N. (LAROUSSE)

rin yapı ve düzeniyle ilişkili yapısal yüzey şekilleridir. Bununla birlikte, yapı bakımından kapladığı yüzeyle ilişkisi yoktur. Bu yüzey şeklinin başlıca özelliği geçirdiği hızlı değişikliklerdir. İlk evrede biçimler, püskürme faaliyeti devam ettiği sırada gözle görülecek şekilde meydana gelir ve değişikliğe uğrar. Daha sonra aşındırma, birikmiş gereçlerin yapısına ayarlanmış biçimleri şekillendirir. Bütün dünyaya yayılan volkanik yüzey şekillerinin, dört önemli tektonik paralanma bölgesinde yer aldığı görülür: 1. Büyük Okyanus «ateş çemberi», Büyük Okyanus'u çevreleyen büyük çemberi (Aleout adaları, Alaska, Cascades sıradağları, Kayalık Dağlar, Orta Amerika, Antil adaları, Pelee dağı, And dağları, Yeni Zelanda, Batı Büyük Okyanus adaları, Japonya, Kamçatka) ve Büyük Okyanus'un merkezini (Havaii adaları) kapsar; 2. Akdeniz ve Asya ötesi bölgeler (Orta Atlas, Tyrrheniens yanardağlar Vezüv, Etna, Anadolu Ararat, Kafkas Elbruz, Sonda adaları); 3. Atlas okyanusu sırtı (Arctique, İzlanda, İrlanda ve İskoçya, Açores, Kanarya adaları, Güney Atlas okyanus yanardağları); 4. Doğu Afrika ve Ortadoğu'daki büyük kırık bölgeleri (Lübnan, Arabistan, Habeşistan, büyük Afrika çukurları Klimancaro).

Volkanik yüzey şekillerinin evrimi başlıca iki evrede meydana gelir: yapım evresi ve bozulma evresi. Bununla birlikte, uzun süre sönmüş vaziyette kaldıktan sonra yanardağları sık rastlanan yeniden faaliyete geçiş bu ayırıma özgü nitelikleri ortadan kaldırır.

Yapım evresinin en ilkel biçimli lav akıntısıdır. Lavlar, bileşimine, miktarına ve topografya biçimine göre az veya çok uzağa yayılır. Katılaşmış lav güçlü şekiller meydana getirebilir. Kül veya maden köpüğü konileri çıkış ağzı çevresine düşen fırlatılmış parçalardan meydana gelir. Çakıltaşlarının oluşturduğu yüzey şekilleri, kapsadıkları çakıl taşlarının çok farklı yapıda olmasından ötürü çok farklıdır. Çukur biçimler, volkanik faaliyetin yıkıcı yönünü ortaya koyar: en çok rastlanan biçim kraterdir. Başlıca şu krater çeşitleri vardır: basit krater (katılaşmış lav içindeki açık çukur) ve maden köpüğü konileri krateri. Kaldeira, çoğunlukla bir koninin tepesinde (bazen üstünde bir göl vardır) bulunan çok daha büyük bir çukurdur. Daha da geniş çöküntülerin yanardağ püskürmesi yüzünden iç mağmanın başka yere akması sonucu oluştuğu sanılır. Aşındırma en yumuşak gereçleri etkiler ama maden köpüklerini, çakıltaşlarını ve akıntı lavlarını etkilemede güçlüklerle karşılaşır. Bu yüzden aşındırma etkisinde kalan türemiş yapısal biçimler çok farklılaşır.

Büyük volkanik aygıtlar, genellikle çok yakın olan ağızların çevresinde çeşitli püskürme maddelerinin yığışması yüzünden çok karmaşık görünümler kazanır. Yığışan maddelerin kalınlığı çok olduğu zaman dağ sıraları meydana getirilebilir; bu dağlarda dorukların çok belirgin olması, bazı bozulmalar ve akarsuların aşındırma çevriminde değişiklikler meydana getirebilir. (L)

VOLKANİT i. (Lipari takımadalarından *Volcano*'nun adından fr. *volcanite*). Miner. Selenyumlu kükürt çeşidi. (L)

VOLKANİZMA i. Volkan olayları, yani yer yuvarlağının içindeki gereçlerin yeryüzüne püskürtülmesi veya yüzey yakınına iletilmesi. Bk. YANARDAĞ. (L)

VOLKELT (Johannes), alman filozofu (Lipnik, Galiçya 1848 - Leipzig 1930). Viyana, Jena ve Leipzig üniversitelerinde okudu. 1883'te Basel'de, 1889'da Würzburg'da ve 1894'te Leipzig'de felsefe dersleri verdi. Başlangıçta Hegel'e dayanan felsefesi, sonradan Schopenhauer ile Hartmann'ın etkisinde kaldı. Başlıca eserleri: *Das Unbewußste und der Pessimismus* (Bilinçaltı ve Karamsarlık) [1873], *Der Symbolbegriff in der Devesten Ästhetik* (Çağdaş Estetikte Sembol Kavramı) [1876]), *Ästhetik des Tragischen* (Trajik Estetiği) [1897], *Schopenhauer* (1900), *System der Ästhetik* (Estetik Sistemi) [1905 - 1914]. (L)

Volkmann hastalığı, bükücü kasların kansızlıktan ötürü nekroz olmasına ve parmakların çekilmesine sebep olan hastalık. Özellikle çocuklarda dirsek veya önkolun alçıya alınmasını zorunlu kılan bir travmadan sonra görülür. (Hastalık alman cerrahı Richard von *Volkmann*'ın [1830-1889] adıyle anılır.) [L]

VOLKONSKOYİT i. (fr. *wolchonskoïte*'-ten). Miner. Hidratlı tabiî demir, magnezyum ve alüminyum silikokromat bileşimindeki killi karışım. (L)

VOLKOV (Fyodor Grigoryeviç), rus tiyatrosu müdürü (Kostroma 1729 - Moskova 1763). Yaroslavl'da bir tiyatro topluluğu kurdu, İmparatorluk tiyatrosu müdürü oldu ve 1756'da Moskova tiyatrosunu kurdu. (L)

Volksgazet, 1914'te kurulan ve Anvers'te flaman dilinde yayımlanan günlük sosyalist gazete. (L)

Volkssturm (alm. *volk*, halk ve *storm*, hücum'dan), 1944'te müttefiklerin Reich sınırlarına yaklaştığı sırada silâh altına alınan alman birlikleri. Halkı yuvalarını korumaları için kütle halinde askere almakla ülkeyi kurtaracağını sanan Hitler, her komündeki on yedi-altmış yaş arasındaki erkeklerin toplanmasını istedi. Pek iyi eğitilmeyen ve hafif silâhlarla donatılan bu birlikler ancak set bölgeleri hazırlamada kullanıldı. (L)

Volkswagen, Almanya'da, 1938'de, tek model halk tipi otomobil yapımı için Nasyonal Sosyalist parti tarafından kurdurulan otomobil firması. 1940'tan sonra alman savaş gücünü artırmak için harekete geçirilen *Wolkswagenverk* (Wolfsburg) kara ve hava taşıtlarının, özellikle uzun menzilli «V_1» ve «V_2» güdümlü füzelerinin yapımı için sanayi gücünü ordunun emrine verdi. İkinci Dünya savaşından sonra Wolkswagen'ın denetimini, Millî İktisat bakanlığı, Maliye bakanlığı, Federal Almanya cumhuriyeti, Aşağı Saksonya hükûmeti, fabrika yönetici ve personeli temsilcilerinden kurulu on beş kişilik bir kurul üzerine aldı. 1948'de Heinz Nordhoff (Berlin-Charlottenburg Politeknik okulu mühendisi, doğ. 1899) tarafından yeniden teşkilâtlandırılan Wolkswagenwerk 1950'den sonra başlangıçtaki üretim kapasitesine ulaştı. 1953'te Batı Almanya'nın en çok otomobil üreten fabrikası haline geldi. (L)

VOLLARD (Ambroise), fransız tablo satıcısı, yayımcı ve yazar (Saint-Denis, Réunion adası 1868 - Paris 1939). Ticarete atılmadan (1890) önce, hukuk okudu. *Souvenirs d'un Marchand de Tableaux* (Bir Tablo Satıcısının Hatıraları) [1937] adlı eserinde Cézanne, Van Gogh, Henri Rousseau, Rodin ve Maillol ile ilgilenerek nasıl servet yaptığını anlattı. Bonnard'a (*Kötülük Çiçekleri* [Les Fleurs du Mal] için), Chagall'a (La Fontaine'in *Masallar*'ı için) resimlemeler yaptırdı. Rouault da, *Miserere* için elli levha çizdi. Vollard, *Paul Cézanne* (1914), *Renoir* (1920), *Degas* (1924) üstüne daha çok fıkramsı yazılar yazdı. (L)

VOLLEGA, Batı Habeşistan'da il; yaklş. 1 milyon nüf. İdare merkezi, *Nakamtiye*. (L)

VOLLO, Habeşistan'da il, Habeş kütlesi ile Danakiller ülkesini içine alır; 1 milyon nüf. İdare merkezi, *Desiye*. (L)

VOLLON (Antoine), fransız ressamı (Lyon 1833-Paris 1900). Birçok natürmort, ev içi sahneleri, çarşı sahneleri yaptı. Balıkçıların hayatını işledi. Portreler de çizdi. Louvre'-da eserleri vardır. (L)

VOLMAR (Yves Victor), fransız eczacısı (Marsilya 1887-Montpellier 1961). 1908'de Lyon'da kimya mühendisi, 1912'de Paris'te eczacı ve 1913'te fizik doktoru oldu. 1919'-dan 1957'ye kadar Strasbourg Eczacılık fakültesinde profesör ve sırasıyle fizik, analitik kimya, toksikoloji, organik kimya profesörü oldu. Birçok organik ve analitik kimya, bitki kimyası ve fizik çalışması yaptı. Özellikle foto kimyasal sentez ve fotoliz, flüoresans olayları ve uygulamaları (analitik kimyada kullanılan flüoresan endikatör), bizmut tuzları, kusturucular ve diğer antimon bileşikleri üstünde çalıştı. (L)

VOLNEY (Constantin François DE CHASSEBOEUF, — kontu), fransız bilgini ve filozofu (Craon, Anjou 1757-Paris 1820). Önce hukuk ve tıp okudu. Lübnan'da, sekiz ay süreyle bir kıptî manastırına kapanarak Arapça öğrendikten sonra, Mısır ile Suriye'yi dolaştı. 1787'de *Voyage en Egypte et en Syrie* (Mısır ve Suriye'ye Gezi), daha sonra da *Considerations sur la Guerre de Turcs et de la Russie* (Türklerle Rusya'nın Savaşı Üstüne Düşünceler) adlı eseri yayımladı (1788). Etate généraux'ya seçildi. *Les Ruines ou Méditations sur les Révolutions des Empires* (Yıkıntılar veya İmparatorlukların Devrimleri Üstüne Düşünceler) [1791] adlı ünlü yazısını bu devirde kaleme aldı. Hapsedildiği Terör döneminden sonra, millî eğitim kurullarına girdi. Bonapart ona, konsüllüğe ortaklık, daha sonra da içişleri bakanlığı teklif ettiyse de bu teklifleri reddetti. Volney'in Eskiçağ tarihi ve dilbilim ile ilgili birçok eseri de vardır. (L)

VOLOGDA, S.S.C.B.'de şehir, ağaçsız alanlarla ayrılan kozalaklı ormanlarının örttüğü bir bölgede, Suhona ırmağının küçük bir kolu olan Vologda'nın kıyısında; 152 000 nüf. önemli demiryolu kavşağı. Yağ ve sitearin fabrikaları. Kereste ve deri sanayii. Makine yapımı. Dokuma (ipek) sanayii.

— Tar. XII. yy.da kurulan şehre, Rus çarlığının son yıllarında siyasî mahkûmlar sürülürdü. (L)

VOLOGESUS I, fars. **Balaş** (öl. M. S. 77'ye doğr.), Parth'ların arsakî kralı (50/51-77'ye doğr.). Hükümdarlığı sırasında helenizme karşı açıkça tepki gösterildi: paraların üzerinden Yunanca yazılar kaldırıldı; Seleukeia'nın yerini almak üzere *Vologesocerta* kuruldu. Vologesus önce, kardeşi Tirdad'ı Ermeniye'ye yerleştirmek istediği için Roma ile savaştı (54-63), sonra Romalılarla anlaştı, hattâ onlara bir miktar okçu asker vermek istedi. Fakat Roma, Kafkasya'yı Alan'lara karşı korumada Parth'lara pek yardım etmedi. (L)

VOLOGESUS II, fars. **Balaş** (öl. M.S. 147), parth kralı (130-147). İç savaşların ve taht üstünde hak iddia eden birçok kişi arasındaki kavgaların sürüp gittiği bir devirde iktidarı elinde tuttu. (L)

VOLOGESUS III, fars. **Balaş** (öl. M. S. 191), parth kralı (147-191), Trajanus'un ele geçirmiş olduğu Arsakîlerin altın tahtını Roma'dan geri istedi ve Ermeniye'yi istilâ etme tehdidini savurdu; fakat Antoninus'un hazırlıkları üzerine müzakereye girişmek zorunda kaldı. Marcus Aurelius devrinde Ermeniye'yi istilâya başladı ve Romalıları birkaç defa yendi; sonra krallığı istilâ edildi ve Seleukeia yakılıp yıkıldı. Vologesus III, bunun üzerine Yukarı Mezopotamya'yı Roma'ya bırakmak zorunda kaldı. (L)

VOLOGESUS IV, fars. **Balaş** (öl. 209'a doğr.), parth kralı (191-209'a doğr.). Septimus Severus ile savaşan Pescennius Niger'i destekledi. Severus eyaletlerini istilâ etti. Seleukeia'yı aldı ve Ktesiphon'da Vologesus'u kuşattı. Şehir teslim oldu, fakat Vologesus kaçtı. Ktesiphon'un alınması Parth'ların itibarını büyük ölçüde sarstı. (L)

VOLOGESUS V, fars. **Balaş** (öl. 220'ye doğr.), parth kralı (209-220'ye doğr.). Parth milliyetçilerinin başı olan kardeşi Ardavan, Vologesus'a başkaldırdı ve Babil ülkesi (Vologesus bir süre burada tutundu) dışında bütün eyaletleri ele geçirdi. (L)

VOLONES i. (lat. k.). Esk. Rom. Büyük tehlike halinde roma ordusunda görev alan köle. (L)

VOLOS, Yunanistan'da liman şehri, Tesalya'da, Magnesia ilinin merkezi, geniş Volos körfezinin kıyısında; 67 300 nüf. Önemli ticaret limanı. Besin ve dokuma sanayii. Tütün işçiliği. Şehir, depremlerde birçok defa yıkıldı: son deprem 1955'te oldu. (L)

VOLOS, rus mitolojisinde sürülerin tanrısı. (L)

VOLOST i. Tar. Rusya'da birkaç köyün (10-15 köy) biraraya gelmesiyle oluşan bütün.

— ANSİKL. Başkanına *starşina* denen *volost*, tek bir büyük topluluktan veya birçok küçük yerleşme merkezinin biraraya gelmesiyle oluşabilirdi. Volost'ta oturanların sayısı 300 - 2 000 kişi arasında değişirdi. 1928 - 1930 Arasında ortadan kaldırıldı. (L)

VOLPİ (Giovanni Antonio veya Giannantonio), italyan yayımcısı (Padova 1686-ay.y. 1766). Latin ve grek dillerini öğrendi. 1717'de kardeşi GAETANO'nun (1689-1761) yardımıyle, klasik eserleri, doğru olarak basmak amacıyle bir basımevi kurdu. *Volpi-Cominian* adıyle tanınan baskıları arasında, Tibullus'un, Propertius'un ve özellikle Catullus'un baskıları vardır. (L)

Volpone, Jules Romains ile Stefan Zweig'ın komedisi (1928). Ben Jonson'un piyesindeki temel çizgileri, düğümü ve kişileri korumakla birlikte, XX. yy.ın bu iki yazarı, Jonson'un eserine daha canlı ve daha modern bir biçim vermişlerdir. Komedi daha sonra Harry Baur, Ch. Dullin ve L. Jouvet'nin katılmasıyle filme de alınmıştır. (L)

Volpone, or the Fox, Ben Jonson'un 5 perdelik manzum komedisi (1605). Güçlü bir yergi oyunu olan bu komedide, olay Venedik'te geçer. Hepsi birbirinden aç gözlü bir yığın insan, mirasına göz diktikleri çocuksuz ihtiyar Volpone'nin etrafını almışlardır. Eserin en güçlü tipleri, özellikle Volpone, dalavereci asalak Mosca, yaşlı Corbaccio, kıskanç Corvino ve avukat Voltore'dir. (L)

VOLSCİ. Esk. coğ. İtalya yarımadasında halk; toprakları Antium ile Terracina arasında, kıyı ovasında uzanırdı.

Osco-Umbriya'lılarla akraba olan Volsciler, bir *meddices* kurulu tarafından yönetiliyordu. Etrüskler tarafından dağlara püskürtülünce, komşu halklarla sık sık çatıştılar. Kıyı ovasına göz diktikleri için Latinlerle Romalıların kurdukları koalisyonla savaştılar. Roma ile ilk savaş Muhteşem Tarquinus zamanında oldu; Roma'ya Volsciler yararına ihanet ettiği söylenen Coriolanus efsanesinin de bu çatışmalardan birinde geçtiği sanılır. Volsci topraklarını ancak M.Ö. IV. yy. ortalarında fetheden Romalılar, burada koloniler kurdular: 339'de *Antium* (bugün Anzio); 329'da *Anxur* (bugün Terracina). [L]

VOLSK, S.S.C.B.'de şehir, Volga'nın sağ kıyısında, Kuybişev ile Saratov'un arasında; 62 000 nüf. Büyük çimento fabrikaları. (L)

Volstead kanunu, amerikalı milletvekili A.J. *Volstead* (1860 - 1947) tarafından teklif edilen ve 1919 ile 1933 arasında Birleşik Amerika'da «içki yasağı» ilânına yol açan kanun. Bk. İÇKİ *yasağı.* (L)

VOLT i. (fizikçi *Volta*'nın adından). Üzerinden 1 amperlik sabit bir akım geçen bir iletken telin iki noktası arasında, bu noktalar arasında açığa çıkan güç 1 watt'a eşit olduğu zaman, meydana gelen potansiyel farkına eşit elektromotor kuvvet ve potansiyel farkı veya gerilim birimi (sembolü: V) [Ticaret ve sanayi alanında volt, pratik 20°C sıcaklıkta; nötr ve doymuş halde kadmiyum sülfatlı Weston ölçek pilinin ürettiği elektromotor kuvvetin 1/1,018'ine eşittir.] || *Metre başına volt,* elektrik alanı şiddetinin milletlerarası sistemdeki birimi. (Düzgün bir elektrik alanında, bir kuvvet çizgisi üzerinde alınan ve aralarında 1 m uzaklık bulunan iki nokta arasındaki potansiyel farkı 1 volt ise, o alanın şiddeti metre başına 1 volt'tur.)

— Nükl. Bazen, *elektron-volt*'u belirtmek için yanlış olarak kullanılan terim. (L)

VOLTA i. (ital. k.). *Argo.* Aşağı yukarı gidip gelme: *Kâmil Bey, gene voltaya başlamıştı* (Kemal Tahir).

— ÇEŞ. DEY. *Volta atmak (etmek* veya *vurmak). Argo.* Bir aşağı bir yukarı dolaşmak: *Ortada volta vuranlar, gezmeyi bırakmışlar, duvar diplerine çekilmişlerdi* (Kemal Tahir). || *Voltasını almak,* çekilip gitmek.

— Denizc. Halatı bir kere dolama veya babalara usulüne göre sarma. || [Zincir için] Demire veya başka zincire dolanmak. *(Volta almak* da denir.) || Geminin rüzgâra karşı kolay gidebilmesi için sağa sola zikzak yapması. || *Volta almak,* halatı herhangi bir şeyin çevresine dolamak. Demir zincirinin kendi demirine veya iki zincirin birbirine dolanması. (*Voltalamak* da denir.) || *Volta atmak,* halatı palamar babasına, koz boynuzuna v.b. bir yere birkaç kere dolayarak bağlamak. (*Volta etmek* de denir.) || *Volta seyri.* Bk. ANSİKL. || *Volta vurmak,* yelkenli teknelerde rüzgârın estiği yönde yol almak için, orsa seyri yaparak rüzgârı sıra ile bir sancaktan, bir iskeleden kullanarak zikzaklar yapmak.

— ANSİKL. Denizc. *Volta seyri.* Gemilerin kalkış noktalarıyle, varış noktaları arasına çizilen rotalar, genellikle ya araya giren ada, kaya, sığlık gibi engeller veya rüzgâr ve akıntı gibi etkenlerle zaman zaman değişikliklere uğrar. Birbirini izleyen bu değişik rotalar, yelken çağında gemilerin gidiş yönlerine ters düşen rüzgârlara karşı volta vurarak ilerlerken, çizdikleri zikzaklara benzediğinden, bugünkü makineli gemilerle yapılan bu tür seyirlere de, o günlerden kalma bir gelenekle volta seyri denir. (M)

VOLTA, Batı Afrika'da (Yukarı Volta ve Gana) ırmak, Gine körfezine dökülür; yaklş. 1 600 km.

Volta, Yukarı Volta topraklarında doğan üç ırmağın birleşmesiyle meydana gelir: *Siyah* veya *Batı Volta, Kırmızı* veya *Orta Volta, Beyaz* veya *Doğu Volta.*

Siyah Volta, Bobo-Diulasso yarında doğar, önce çok geniş bir vâdide Nijer ve Bani ırmaklarına paralel akar; Kuri'de Suru'yu alır (Suru aynı zamanda da fazla suları taşıyan bir ayaktır); sonra çok daha genç bir vâdide ansızın güneydoğuya ve güneye döner ve Fildişi Kıyısı-Gana sınırının büyük kısmını meydana getirir. Gana'yı aştıktan sonra Beyaz Volta'ya kavuşur. Beyaz Volta önce Uagadugu'nun kuzeyinde, Nijer sularının bir kısmını alır, Gana'ya girer ve az sonra Kırmızı Volta ile birleşir. Uagadugu'nun batısındaki topraklarda doğan kırmızı Volta, Gana'nın kuzeyinde kıvrımlar çizerek akar ve Siyah Volta'ya kavuşur.

Kete Kraşi'nin yukarısında Volta, sol kıyıdaki başlıca kolu olan Oti'yi alır. Bu bölgede Gana ve Togo arasında sınırı çizer ve Ada'nın doğusunda, deniz kulakları arasında denize dökülür. Gana'da Volta üzerinde inşa edilen Akosombo barajı büyük (8 500 km^2) bir sunî göl (*Volta gölü* denir) meydana getirmiştir.

— Leng. *Volta dilleri.* Zenci Afrika dil öbeklerinden biri. Bk. SUDAN *dilleri.* (L)

VOLTA (Alessandro, — kontu), italyan fizikçisi (Como 1745-ay.y. 1827). Como krallık okulunda öğretmendi, kısa bir süre sonra aynı okulun fizik profesörü oldu; elektroforu ve yoğunlaştırıcı elektroskopu tasarlayarak (1775) elektrik konusunda araştırmalara başladı. Ertesi yıl, bataklık gazlarının cinsi ve bileşimi üzerine yaptığı araştırmalardan sonra, ödyometre ve elektrik tabancasını gerçekleştirdi. 1777'de, Bern'de Haller ile, Cenevre'de Saussure ile, Ferney'de Voltaire ile görüştü. 1779'da Pavia'da kurulan fizik kürsüsüne çağrıldı ve 1819'a kadar bu görevde kaldı. 1780'den 1782'ye kadar Fransa, Almanya, Hollanda ve İngiltere'yi dolaştı; Lavoisier ve Laplace ile birlikte atmosfer elektriğini inceledi. 1792'ye doğru, derisi yüzülen ve vücudunun iki ayrı kısmı arasına madenî bir yay gerilen bir kurbağanın kol ve bacaklarındaki uyarılmış hareketleri inceleyen Galvani'nin ünlü deneyi üzerinde araştırmalara başladı. 1793'te, madenler için «gerilimler serisi»ni hazırladı ve bu araştırmaları sonunda, 1800'de elektrik pil*ini keşfetti. 1801'de Volta'yı Paris'e çağıran Bonapart ona ödenek bağladı ve İtalya krallığının kontu ve senatörü unvanını verdi. 1819'dan sonra doğduğu şehre çekilen Volta, orada bilim dünyasından uzakta yaşadı. (L)

VOLTA cumhuriyeti. Bk. YUKARI VOLTA.

VOLTAİRE (François Marie AROUET, — denir), fransız yazarı (Paris 1694-ay.y. 1778). Annesini yedi yaşında kaybeden Voltaire 1704 - 1711 arasında Clermont cizvit kolejinde (bugün Louis - le-Grand lisesi) okudu. Vaftiz babası Chateauneuf rahibinin aracılığıyle Temple'daki aydın çevrelerine girdi, serbest düşünüşü ve alaycı zekâsıyle dikkati çekti. Bir ara La Haye'e giden Voltaire, dönüşünde birçok kimseye, özellikle kral naibine karşı yazdığı saygısızca şiirler yüzünden bir süre Fontainebleau'da ve Val de Loire'da ikamete mecbur tutuldu, sonra Bastille'e hapsedildi (1717-1718), orada *Oedipe* trajedisini ve *Poème de la Ligue*'i (1723) yazmağa başladı. Bu eserler ona birçok kimsenin yardım ve himayesini sağladı. Öte yandan çeşitli ticarî işler yaparak bol para kazandı. O sıralarda Voltaire adını aldı. Kavga ettiği Rohan - Chabot şövalyesi, onu önce adamlarına dövdürdü, sonra da, asil olmayan biriyle düello etmek zorunda kalmamak için Bastille hapishanesine attırdı (1717 - 1718). Voltaire beş ay sonra, ancak İngiltere'ye sürgün edilmek şartıyle hapisten kurtuldu, İngiltere'de üç yıl kaldı, büyük ilgi gördü ve reformcu felsefeye yöneldi. *Henriade* (1728) adlı eserini Galler prensi ve prensesine ithaf etti; *Brutus*'te (1730) hürriyetin övgüsünü yaptı; *Histoire de Charles XII*'de (Charles XII Tarihi) [1731] savaşı yerdi; *l'Epître à Uranie*'de (Uranie'ye Mektup) [1733] hıristiyan dogmalarına saldırdı; *Temple du Goût*'da (Zevk Tapınağı) [1733] J.B. Rousseau, Houdar de la Motte gibi sahte şöhretleri hırpaladı ve *Lettres Philosophiques*'te (Felsefî Mektuplar) [1734] İngiltere'yi övdü, Fransız rejimini yerdi. Kovuşturmalardan kurtulmak için Lorraine'deki Cirey malikânesine sığındı: malikânenin sahibesi Châtelet markizi, Voltaire'e 1734'ten 1749'a kadar rahatlıkla çalışabileceği ve dostlarını kabul edebileceği bir ortam sağladı (*le Mondain,* 1736). *Zaïre*'in (1732) başarısından sonra ülkesinin geçmişini dile getiren *Adelaïde du Guesclin*'i (1734); Shakespeare gözüyle eski Roma'yı canlandıran *la Mort de César*'ı (Sezar'ın Ölümü) [1735]; konusu Peru'da geçen *Alzire*'i (1736); Mekke'yi canlandıran *Mahomet ou le Fanatisme*'i (Muhammed veya Bağnazlık) [1743]; *Discours sur l'Homme*'u (İnsan Üstüne İnceleme) [1738]; *Eléments de la Philosophie de Newton*'ı (Newton'ın Felsefesinin Unsurları) [1738] burada yazdı. Komedi türünde pek başarılı olamadı: *Indiscret* (Boşboğaz) [1725]; *l'Enfant Prodigue* (Müsrif Çocuk) [1736]; *Nanine* (1749). Voltaire bir yandan da daha sonraki tarih çalışmaları için bilgi topluyordu. *Poème de Fontenoy* (Fontenoy Şiiri) [1745] adlı resmî şiiri ona sarayın kapılarını açtı, ardından Fransız akademisine alındı (1746). Kral, Voltaire'i saray tarihçiliğine getirmekle birlikte Ansiklopedicilerin dostu olan bu atak filozofa pek güvenemiyordu. Voltaire, bu durum karşısında, Sceaux sarayı için *Zadig* hikâyesini yazdı ve kraliçenin babası Stanislas Leszczynski tarafından Lunéville sarayına alındı.

Fakat, kendisine karşı soğuk davranmağa devam etmesi ve Mme du Châtelet'nin ölümü (1749) üzerine Voltaire, Friedrich II'nin davetini kabul etmek zorunda kaldı ve üç yıl Potsdam'da yerleşti; boş vakitlerinde *Si-*

VOLTAIRE
Houdon'un eseri
Louvre müzesi,
Paris

VOLTAIRE
Largillière'den
Carnavalet müzesi

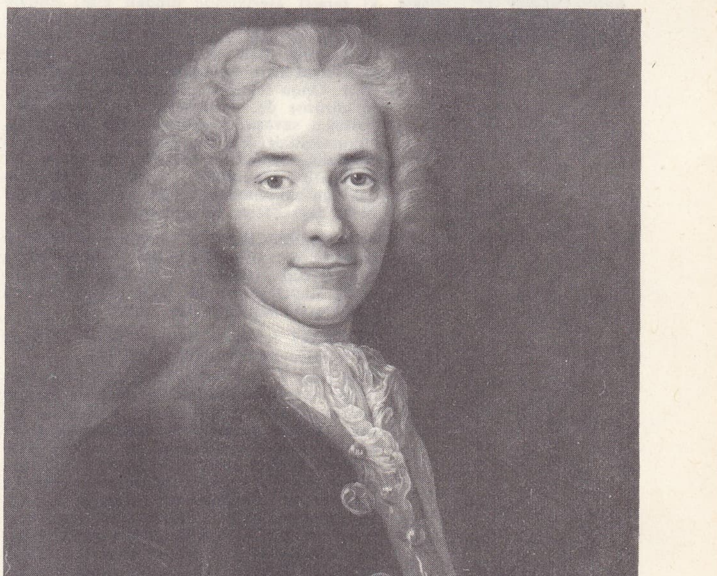

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

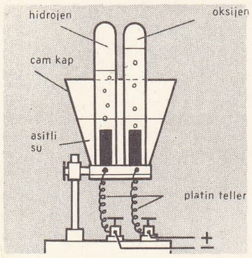

voltametre

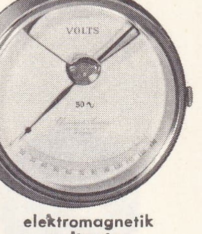

elektromagnetik voltmetre

voltzia

ècle de Louis XIV'u (Louis XIV'ün Yüzyılı) [1751], *Poème sur la Loi Naturelle*'i (Tabiat Kanunu Üstüne Şiir) ve *Micromégas* (1752) hikâyesini yazdı; fakat Berlin akademisi başkanı Maupertius ile arası açılınca, artık kendisiyle pek ilgilenmeyen kraldan ayrıldı.

Paris'te de istenmediği için Cenevre yakınlarındaki «les Délices» malikânesini satın aldı (1755). *Poème sur le Désastre de Lisbon* (Lizbon Felâketi Üstüne Şiir) [1756] adlı eseri yüzünden Rousseau ile çatıştı. Geçirdiği acı tecrübelerin verdiği küskünlükle iyimserliği yeren *Candide ve İyimserlik Üstüne* (1759) romanını yazdı. Gex'de, Ferney'e yerleşerek trajedilerini sahneye koydurdu (*Tancrède*, 1760); yergiler yazmağa devam etti: 6 000 mektup; *La Vanité* (Kendini Beğenmişlik) [1760]; Kilise koruyucularına karşı *l'Ecossaise* (1760) komedisi; sonradan görmeleri yeren felsefî hikâye *Jeannot et Colin* (Jeannot ile Colin) [1764]; siyaset alanındaki aşırılıkları ve bozulmaları tenkit ettiği *Saf Oğlan* (l'Ingénu) [1757]; para babalarına karşı *l'Homme aux Quarante Ecus* (Kırk Altınlı Adam) [1767]; töreleri yeren *la Princesse de Babylone* (Babil'li Prenses) [1768]. Tarihi, cizvit papazlarına saldırmak için bir araç olarak kullanıyordu (*Précis du Siècle de Louis XV*, 1768). Adlî hatalardan, adalet mekanizmasının bozukluğunu ortaya koymak için yararlandı, Calas'ın (1762), Sirven'in (1764), La Barre şövalyesinin (1766) suçsuzluklarını kabul ettirdi. *Traité sur la Tolérance* (Hoşgörü Üstüne İnceleme) [1763] ve *Felsefe Lûgati* (Dictionnaire Philosophique) [1764] adlı eserlerinde aklın zaferi ve din adamlarının bağnazlığını ortaya koymak için mücadeleye devam etti. Yazdığı iki *Epitres*'de (1769-1772) Boileau ile Horace'ı övdü ve nihayet yıllardır beklediği an geldi: Paris'e çağırıldı, Académie Française'de ve Comédie Française'de şerefine büyük törenler düzenlendi, *Irène* (1778) piyesinin temsilinde, sahneye çıkarılan büstüne çelenk takıldı. Artık heyecan ve yorgunluktan tükenmişti, 30 mayıs günü öldü. Trajedi yazarı olarak bazı zayıf yanları olmakla birlikte, Voltaire çok usta bir tarihçidir. Yazdığı ister bir monografi (*Histoire de Charles XII* [Charles XII'nin Tarihi]), ister bir devrin tablosu (*XIV. Louis Asrı I. II. III.* [Le Siècle de Louis XIV]), ister evrensel bir medeniyetin panoraması (*Essai sur les Moeurs* [Töreler Üzerine Deneme]) olsun, tam bir bilgin gibi elindeki belgeleri iyice değerlendirmeyi, olayları büyük bir sanat gücüyle canlandırmayı bilir. Kralları, siyaset adamlarını, savaşçıları olduğu kadar medeniyetleri de gelişmeleri içinde inceler. Öteki felsefî eserlerinde olduğu gibi, romanlarında da, bütün kötülüklerin ve adaletsizliklerin kaynağı olan siyasî rejime, bağnazlık kaynağı olan yerleşmiş dinlere ve insanları hayal kırıklığına uğratan metafiziğe saldırır. Onun felsefesi olumsuz bir felsefe gibi görünse de, ilerlemeye olan inancı, despotluğa, savaşa, hoşgörüsüzlüğe, işkenceye, yükümlülüklerdeki ve yaşama şartlarındaki eşitsizliğe yöneltti̇ği tenkitleriyle yapıcı bir felsefedir. Mektupları, yazıştığı kişilerin çokluğu bakımından, tarihî ve psikolojik bir belge değeri taşır. (→Bibliyo.) [L]

VOLTAİRE'CİLİK i. (*Voltaire*'in adından *voltaire'ci* > *Voltaire'ci-lik*). Voltaire'in ve çömezlerinin felsefesi. || Din eğitimi karşısında alaycı şüphecilik ve Kilisenin Devleti etkilemesi karşısında düşmanlık. (L)

VOLTAİT i. (fr. *voltaïte*). Miner. Hidratlı tabiî potasyum ve demir sülfat. (L)

VOLTAJ i. (fr. *voltage*). Elektr. Bir iletkenin uçları arasındaki potansiyel farkını belirtmek için yanlış olarak kullanılan terim. (Voltaj yerine GERİLİM demek gerekir.) || *Voltaj ayarlayıcı*, bir elektrik kaynağının verdiği gerilimi yükselten veya düşüren makine veya transformatör. (Şebeke geriliminde dalgalanmalar olduğu zaman, bu şebekeye bağlı elektrik cihazlarını besleyen gerilimi sabit kılmak için voltaj ayarlayıcı kullanılır.) || *Voltaj düşürücü*, elektromotor kuvveti, başka bir elektrik kaynağının verdiği gerilimi eksiltecek şekilde kullanılan ek makine. || *Voltaj yükseltici*, sekonder sargının kutuplarında primer sargıya uygulanan gerilimden daha yüksek bir gerilim meydana getiren yükseltici transformatör. (L)

VOLTALI zf. (*volta*'dan *volta-lı*). Volta alarak.

— Denizc. *Voltalı gelmek*, demirin vira edilirken volta atmış olarak suyun üstüne çıkması.

◆ Sıf. Bir defa dolanmış. || *Voltalı dülger bağı*. Bk. DÜLGER BAĞI. (M)

VOLTAMETRE i. (özel ad *Volta* ve yun. *metron*, ölçü > fr. *voltamètre*'den). Bir elektrotta açığa çıkan madde miktarına göre devreden geçen elektrik miktarını ölçmeğe yarayan âlet. (Genel olarak, elektrolitik etkinin meydana geldiği bütün cihazlara, yanlış olarak «voltametre» denir.) [Bk. ELEKTROLİZ.]

— ANSİKL. Üç çeşit *voltametre* vardır:

1. *hacim voltametresi*, içinde asitli su bulunan voltametrenin bir elektrodu üzerine geçirilen dereceli tüpte toplanan gazın hacmi belirlenerek, devreden geçen elektrik miktarı bulunur; içinde civa II nitrat bulunan voltametrede ise, katot üzerindeki ince tüp içine biriken civanın hacmi ölçülür;

2. *ağırlık voltametresi*'nde, elektrotlardan birinde toplanan madde tartılarak elektrik miktarı ölçülür;

3. *titraj voltametresi*'nde, elektrotlardan birinde serbest kalan iyonların titre edilmesiyle elektrik miktarı ölçülür. (L)

VOLTAMPER i. (fr. *voltampère*). Elektr. Alternatif akımda, 1 voltluk bir gerilim altında 1 amperlik bir akımın ürettiği güce eşit zahirî güç birimi (sembolü: VA). [L]

VOLTAMPERMETRE i. (fr. *voltampèremètre*'den). Elektr. Zahirî bir gücü, dolaylı veya dolaysız olarak voltamper cinsinden ölçmeğe yarayan cihaz. (L)

Volta pili. Bk. PİL.

VOLTA REDONDA, Brezilya'da (Rio de Janeiro eyaleti) şehir, Rio'nun kuzeybatısında, Paraiba do Sul'un kıyısında; 83 900 nüf. 1947'de kurulan ve sürekli olarak gelişen Brezilya'nın başlıca çelik tesisleri: çelik-sanayii Minas Gerais demir filizlerini ve Santa Caterina maden kömürlerini kullanır. (L)

VOLTERRA, İtalya'da şehir, Toscana'da (Pisa ili), Arno'nun kolu olan Era ırmağının kaynağında; 17 900 nüf. Sarp bir kaya üzerine kurulan şehir toprak kayması tehlikesiyle karşı karşıyadır. Etrüsklerden ve Ortaçağdan kalma surlarla çevrili olan Volterra, eski havasını muhafaza eder. Etrüsk müzesi.

— Tar. Bk. VOLATERRAE. (L)

VOLTERRA (Vito), italyan matematikçisi ve fizikçisi (Ancona 1860-Roma 1940). 1883'te Pisa üniversitesine rasyonel mekanik profesörü oldu, 1892'de Torino üniversitesinde aynı kürsüde görev aldı. 1900'de Roma üniversitesi matematiksel fizik kürsüsünde E. Beltrami'nin yerine geçti ve 1931'e kadar burada kaldı. 1905'ten sonra krallık senatörü oldu. Her fırsatta Mussolini tarafından teklif edilen kanunlara karşı sistemli şekilde veto kullanarak, Mussolini yönetimine karşı çıktı. İtalya'ya ırk kanunlarının girişi sırasında, üniversiteden ve Lincei akademisinden kovuldu. Hemen sonra papa Pius XI tarafından Papalık Fen akademisi üyeliğine getirildi ve Fransa'ya sığındı. Volterra, bugün fizik ve biyolojinin birçok bölümünde başarıyla uygulanan fonksiyonel analizin yaratıcılarındandır. Bu alanda, hayat savaşı, organizmaların büyümesi, Mendel kalıtımı (irsiyet) gibi, matematik yoluyle çözülebileceği o zamana kadar hiç düşünülmemiş olan bazı problemlere ilk defa analizin kaynaklarını uyguladı. İntegral denklemler üstüne çalışmalardan başka, çizgi fonksiyonlarını, permütasyonlu fonksiyonları, bileşim çarpımlarını v.b. inceledi. İtalya'nın büyük matematikçilerinin hayatlarına ilişkin kısa bilgiler yayımladı: Beltrami, Betti, Brioschi, Casorati. *Nuovo Cimento*'nun müdürü oldu. (L)

VOLTERRANO (il). Bk. FRANCESCHİNİ (Baldassare).

VOLTİ (Antoniucci), fransız heykeltıraşı (Albano, İtalya 1915). İtalyan asıllı babası ile 1920'de Fransa'ya yerleşti. Nice Dekoratif Sanatlar okulu ve Güzel Sanatlar Millî Yüksekokulunda okudu. Atelye bombardımanda yıkılınca, 1943'te mesleğine yeni bir yön verdi. Bu dönemde, genellikle kadın vücudunu işledi ve önceleri dolgun biçimler üzerinde dururken, daha sonra, gittikçe bu biçimlerde bir soyutlama aramağa koyuldu. Volti birçok milletlerarası sergiye katıldı. Menton, Nice, Tours v.b. şehirler için heykeller ve kiliseler için dekorlar yaptı. Art Moderne müzesi (*Harmonie* [Ahenk], bronz, 1952) ve Menton (*Yaz*, taştan, 1953), Nice, Le Cateau (*Yıkanan Kadınlar*, pişmiş topraktan, 1948) müzelerinde eserleri vardır. (L)

VOLTMETRE i. (fr. *voltmètre*'den). Elektr. Bir potansiyel farkını, dolaylı veya dolaysız olarak volt cinsinden ölçmeğe yarayan âlet. || *Elektronik voltmetre*, elektronik montajların denetlenmesinde, alçak ve yüksek frekansların ölçülmesinde, bir alçak frekans transformatörünün sekonder-primer oranının belirlenmesinde kullanılan elektronik lambalı voltmetre. (LAMBALI VOLTMETRE de denir.)

— ANSİKL. Bir devreye konulacak olan *voltmetre*'nin, mevcut rejimi mümkün olduğu kadar bozmaması gerekir: bir voltmetre, genellikle, büyük bir ek dirence seri olarak bağlanmış hassas bir miliampermetreden meydana gelir. Ek direncin değerini değiştirerek, bir voltmetrenin «hassasiyeti», yani ölçülebilen maksimum potansiyel farkının değeri değiştirilebilir. Bir voltmetre çoğu zaman, geçen akımın maksimum değerinin tersiyle, ohm/volt cinsinden nitelenir; her volt için empedansı ne kadar büyükse, voltmetre o kadar yararlıdır: sanayi cihazlarının empendansları volt başına 1 000 Ω civarındadır. (L)

VOLTURNO (LE), Güney İtalya'nın başlıca ırmağı, Tiren denizine dökülür; 185 km. Abruzzi'den doğar, önce Matase kütlesi boyunca akar, sonra Benevento'dan gelen başlıca kolu Calore'yi alarak batıya sapar; ıslah edilmiş eski bataklıklardan geçtikten sonra bir delta ile denize dökülür. (L)

VOLTZİA i. Permiyen'de, özellikle triyas tabakalarında fosil olarak bulunan iki çeşit yapraklı, silindirimsi uzun kozalaklı bitki. (Bugünkü *taxodiaceae* familyasına benzetilebilir.) [L]

VOLTZİN i. (fransız mineraloğu Ph. L. *Voltz*'un adından). Miner. Formülü 4 ZnS, ZnO olan tabiî çinko oksisülfür. (L)

VOLUBİLİS (ar. *Kasrıfiravn* veya *Velili*). Fas'ta Cibal Zerhun'un eteğinde arkeolojik mevki. M.S. II. ve III. yy.da büyük ölçüde gelişen eski bir berberî şehri olan Volubilis daha Juba II zamanında önem kazanmıştı ve pek çok resmî binaya sahipti. M.S. I. yy.da kısa bir süre önemini kaybetmesinden sonra Severus'lar (193-235) roma hukukuna bağlı bu muhtar şehri, koloni haline soktular, bir forum, bir bazilika ve bir zafer takı inşa ettiler. Juba'nın eski kral sarayı (*Regia*), Roma valisinin sarayı oldu. Dağ kabilelerinin saldırısına uğrayan şehir, Gordianus III (238) zamanında onarıldı ve Diocletianus (285) saltanatının başlarında terk edildi. V. yy.da Vandallar, burada roma hâkimiyetine son verdiler. Kendi haline bırakılan Volubilis'te, çoğunluğu romalılaşmış berberî olan halk, yerli bir reisin yönetimi altında bağımsız bir devlet kurdu. Bu bölge bir süre sonra Branes federasyonunun merkezi oldu. Bu dönemde Berberîler, Kusayla yönetiminde Arapları Orta Afrika'dan çıkarttılar (683). Reislerinin ölümü üzerine Berberîler Ulili'ye (Velili) döndüler. Bundan sonra, hâkim kabile Varba'nın gücü azaldı. Aynı reis, İdris bin Abdullah, şehri ele geçirdikten sonra buradaki kabileler tarafından hükümdar olarak tanındı. İslâm hâkimiyeti döneminde *Kasrıfiravn* adıyle anılan Volubilis, Fas'ta ilk islâm imparatorluğunun, hıristiyan veya putperest kabileler arasındaki dakt doktrinlerin merkezi oldu. Fas'ın kuruluşundan sonra, siyasî önemini kaybetti.

Şehirde daha 1915'te kazılar yapılmağa başlandı: 2,350 km uzunluğunda 8 kapı ve 35 kuleli duvar. Caracalla takı, kapitol, bir su kemeri, çeşmeler, Gallienus hamamları, *ma-*

Foto. LAROUSSE

cellum (Pazar), Saturnus tapınağı; bir Mithracum, nekropoller ve çok sayıda ev meydana çıkarıldı. Dükkânların çokluğu Volubilis'in işlek bir ticaret merkezi olduğunu göstermektedir.

Batıda şehir planı düzensiz, kuzeydoğuda ise düzenlidir; bu kesim konakların bulunduğu zengin bir mahalleydi, çok iyi bir su dağıtma sistemine sahipti.

Tanca kapısından zafer anıtına giden *«decumanus maximus»* (Maximus semti) caddesinin iki yanında güzel evler ve dükkânlar vardı. Ev mimarîsi basitti: duvarlar yassı çakıltaşları, tuğla ve sıkıştırılmış topraktandı. Evlerin önünde iki girişli bir hayat (bestibül) vardı; bunların geniş olanı tahtırevanlar için, dar olanı yayalar içindi. Bu hayat, müstakil dükkânlarla çevriliydi. Arkada *tablinus,* ondan sonra *atrium* ve oturma odaları vardı: *trielinium* (burada T biçiminde bir mozaik yatağın yerini gösteriyordu), yuvarlak mozaikli bir *oecus.* Dipte servis odalarıyle çevrili daha ufak bir avlu, daha sonra, özel hamam bulunuyordu. Bu evler, çok zengin bir şekilde süslenmişti: buradaki heykeller geometrik, basit ve kurudur. Volubilis'te, sütun başlıkları yapan orijinal bir ekol bulunduğu sanılmaktadır. İnsan heykelleri, özellikle bronz heykeller başka yerden getirilmiştir. Bunlara bakarak, J. Carcopino, Volubilis'te, sanat meraklısı bir helenist olan kral Juba'nın sarayının yerini tespit etti (şarap dağıtan Ephebos, süvari, Cato'nun büstü, taçlı genç prens başı).

Mozaikler çok ilgi çekicidir (*Hercules'in* [Herakles] *İşleri, Bacchus* [Bakkhos], *Dört Mevsimler, Neeris'ler, Venüs* [Afrodit] *Alalayı*). Sonradan göçebeler Volubilis'i işgal edecekler, saray ve konakları sefil evler haline getireceklerdir. Bununla beraber VI. ve VII. yy. hıristiyan yazıtları, latince isimler altında, burada siyasî ve sosyal bir teşkilâtın yaşamağa devam ettiğini doğrular. Terk edilen şehir, Meknes (Miknas) halkına taşocağı vazifesi görmüştür. (LM)

VOLUCELLA i. Kurtçukken hem toplu yaşayan yaban arılarının, hem eşek arılarının yuvasında gelişen sinek. (Kısa duyargalı ortoraf sineklerin *syrphidae* familyasından.) [L]

VOLUMNİA, roma efsanesi kişilerinden; Coriolanus'un karısı. İsyancının annesine Volsci'lerin ordugâhına kadar eşlik etti. Bu ana, oğluna roma muhasarasını kaldırtabilecek tek kişiydi. (L)

VOLUMNİUS FLAMMA (Lucius), **Violens** denir. M.Ö. 307'de konsül oldu. Önce Salentinus'ları sonra, 296'da konsül olunca, Samnitleri yendi. (L)

VOLUNTARY i. Bir org solosunun «isteğe göre» çalınabileceğini belirten ingilizce kelime; doğrudan doğruya dinî âyinle bir ilişkisi yoktu, ama törenin daha güzel geçmesi için yapılırdı. (XVI. yy.dan sonra «voluntary» adını taşıyan klavye için birçok parça bulunmuştur; bunlar daha çok âyinin başında veya sonunda çalınırdı. Allwood, Farrant, Byrd, Bull, Gibbons, Tomkins, Purcell, Blow gibi besteciler serbest bir konuyu ağırbaşlı bir üslûpla veya birbirini izleyen konuları benzetme üslûbuyle işlemekle tanımlanabilecek olan bu biçimi kullanmışlardır. XVIII. ve XIX. yy.ın ingiliz orgcuları bu biçimin uygulanmasını zamanımıza kadar sürdürmüşlerdir.) [L]

VOLUPTAS, Roma'da şehvet tanrıçası. Yunan mitolojisinin etkisiyle Eros ve Psykhe'nin kızı olarak gösterilmiştir. (L)

VOLUSİANUS (Caius Vibius) [öl. 253], Roma imparatoru (251-253), imparator Gallus'un oğlu. Askerler tarafından babasıyle birlikte öldürüldü. (L)

VOLUTA i. Karındanbacaklı arttan solungaçlı yumuşakça; *volutidae* familyasının örnek tipi. (Voluta'nın ayağı geniş, dokunaçları koni biçiminde ve ayrık, kavkısı mekik biçiminde oval, ortadireği karışık ve kavkısı kapaksızdır. Kalın ve sağlam olan kavkının üzeri çoğu zaman güzel renklerle bezeklidir. Voluta'lar sıcak denizlerde kıyı kumsallarında yaşar. Üçüncü zamanın başlangıcından itibaren fosiline rastlanır.) [L]

VOLUTİDAE çoğl. i. Arttan solungaçlı karındanbacaklı yumuşakçalar familyası; *voluta, cymbium, cymbiola* v.b. cinslerini kapsar. (L)

VOLÜMENOMETRE i. (fr. *voluménomètre*'den). Fiz. Cisimlerin hacmini, bir sıvı içine batırmadan ölçmeğe yarayan âlet; ayrıca, bilinen usûllerle sonuç alınamadığı zaman, katıların (tozlar, gözenekli cisimler) yoğunluklarını da belirlemeğe yarar. (L)

VOLVARİA i. Karındanbacaklı arttan solungaçlı yumuşakça; kavkısı silindirimsi ve sarmal, üzeri kabarık sarmal çizgi ve noktalı, çok dar ağızlıdır. (Üçüncü zaman tabakalarında fosil olarak bulunur.) [L]

VOLVOCİDAE çoğl. i. Yuvarlak sönoblu, kamçılı birhücreliler familyası; çok kalın protoplazma uzantılarıyle birbirine bağlı, yıldız biçiminde görünen hücreleri kapsar. (L)

VOLVOKS i. İçi oyuk küre biçiminde biraraya gelerek koloni halinde tatlı sularda yaşayan ve iki kamçılı hücrelerden meydana gelen yeşil suyosunu. (İlmî adı *volvox.* Volvokslar takımının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Volvoks*'u meydana getiren hücreler aynı yumurtadan oluşabileceği gibi, başka yumurtalardan da oluşup sonra biraraya gelebilir. Koloninin ön kutbunda ışığa duyarlı gözenek hücreleri bulunur, fakat bunlar bölünüp çoğalmaz, sonunda ölür. Arka kutupsa tersine bölünüp çoğalır: bazılarında kürenin iç kısmında dişi koloniler (gonidiler) oluşur, bazılarında yüzücü erkek gametler, bazılarında ise kirpiksiz dişi gametler meydana gelir. Kısaca söylemek gerekirse volvoks, bir bireyler kolonisiyle çok basit bir çokhücreli canlı arasında bir geçit sayılabilir. (L)

VOLVOKSLAR çoğl. i. Örnek tipi volvoks olan yeşil suyosunları takımı. *Eşanl.* PHYTOMONADİNAE.

— ANSİKL. Bu takımda *volvoks*'tan başka chlamydomonas, karları ve küçük su birikintilerini kırmızıya boyayan *hematococcus,* klorofilsiz olmasına rağmen diğerleri gibi nişasta sentezi yapabilen *hylagonium* bulunur. (L)

VOLVULA i. Arttan solungaçlı yumuşakça; hemen hemen silindirimsi bir dış kavkısı vardır; hemen bütün denizlerde yaşar. (Eyosen tabakalarında fosil olarak bulunur. *Bullidae* familyasından.) [L]

VOLVÜLOZ i. (fr. *volvulose*). *Onchocerca volvulus*'un (ipsilerden) yaptığı asalak hastalığı. *Eşanl.* ONKOSERKOZ. (L)

VOMBAT i. Avustralya'da yaşayan keseli hayvan. (İlmî adı *Phascolomys ursinus.*) [Ağır gövdeli, kısa bacaklı, güçlü pençeli gececi bir hayvandır; yeri kazarak çıkardığı bitkilerle beslenir; dişleri kemirgenlerinki gibi sürekli olarak büyür.] (L)

VOMİTORİUM i. (lat. k.). Esk. Rom. Tiyatro ve amfiteatrlarda çeşitli kat ve sıralara götüren geniş geçitlere verilen ad. (L)

VON i. Kore Demokratik Halk cumhuriyetinin para birimi; 1953'te Güney Kore, 1962'de Kuzey Kore'de kullanılmağa başladı (1953'te Kuzey Kore, hvan'ın yerine von'u kabul etti). [L]

VONA limanı, Orta Karadeniz bölümünde, Ordu şehrinin kuzeybatısında yer alan bir koy. Kıyısında bugün Perşembe ilçe merkezi olan Vona (eski *Kozağzı*) kasabası vardır. Vona limanı, doğu ve kısmen kuzeydoğu rüzgârlarının dışında korunmuş olduğu için son zamanlara kadar Orta Karadeniz kıyılarının gemilere tek barınak yeriydi. Karadeniz kıyı yolu buradan geçer. (M)

VON BİBERN. Bk. BİBER.

VON CLAUSEWİTZ (Karl), Prusya generali ve askerlik nazariyatçısı (Burg, Magdeburg yakınında 1780-Breslau 1831). Fleurus'ye savaştı ve 1796'da subaylığa yükseldi. 1801'de Berlin Harp okuluna çağırıldı. Orada Scharnhorst ile dostluk kurdu. Onun askerlik bilgisi ve siyasî görüşlerinin etkisinde kaldı. Jena'da esir düştü, Fransa'da tutuklu kaldı. Serbest bırakılınca Scharnhorst tarafından Boyen ve Gneisenau ile birlikte ordunun yeniden teşkilâtlandırılmasıyle görevli komisyona çağırıldı. Fransa'ya karşı daha iyi savaşabilmek için 1809'da avusturya ordusuna geçti; Napolyon'un Viyana ile yaptığı antlaşmadan sonra, 1811'de rus çarının hizmetine girdi. Rus kumandanlığının tam yetkili temsilcisi olarak Napolyon ordusunun Prusya Birliği kumandanı York'un yanında ünlü Tauroggen konvansiyonu ile ilgili görüşmelere katıldı (1812). 1813'te, yine rus üniforması altında, Blücher'in kurmayında hizmet gördü, sonra çar ordusunda savaşan alman lejyonunun kurmay başkanı oldu. 1814'te albay olarak savaşa katıldı. 1818'de generalliğe yükselince Berlin Genel Harp okulunun müdürlüğüne getirildi, ömrünün sonuna kadar bu görevde kaldı. Askerî ve siyasî konularda büyük bir düşünür olan Clausewitz, Harp okulunda, Friedrich ve Napolyon seferlerinde stratejinin ortaya koyduğu en önemli meseleleri, savaş yönetimi ve ruhu üstünde dersler verdi. Düşünceleri, birçok mektubunda ve ölümünden sonra karısı tarafından yayımlanan *Vom Kriege* (Savaş Üstüne) adlı eserinde yer alır. Ona göre «Savaş, çeşitli unsurları birbirinden ayrılmayan organik bir bütündür ve bu tek tek bütün hareketler aynı amaca yardımcı olmak ve aynı düşünceyle idare edilmiş bulunmak zorundadır. Bu da olsa olsa yalnız siyaset olabilir». Şu halde savaşın yalnız askerî bakımdan yönetimi artık söz konusu olamaz; askerî kumandanlık sıkı sıkıya siyasî yönetimin emrindedir ve onunla işbirliği yapar. İmha savaşına yönelen bu itiş ve asker kumandanlıkla siyasî yönetimin birbirine bağlanması, aşırı pangermanizm ve nazizm şekillerinde olduğu kadar (Schlieffen, Bernhardi, Ludendorff, Keitel v.b.) tedbirli ve hesaplı görünüşleriyle de (Moltke, Seeckt) günümüze kadar alman askerî düşüncesinin temelini meydana getirdi. Clausewitz'in bu düşünceleri Fransa'da geç yayıldıysa da (eserinin ilk tercümesi 1887 tarihini taşır) çağdaş alman felsefesi gibi, Marks'çılığın savaş anlayışı üzerinde kesin bir etki yaptı. Engels ve Marx, Clausewitz'in, «Burjuva ahlâkçılığı»ndan tamamıyle uzak düşüncesindeki dinamik pragmatizm ile Hegel'e yaklaşan ifade tarzının hayranı oldular ve etkisinde kaldılar; özellikle Lenin, onu çok dikkate değer bir asker filozof olarak kabul eder, eserini sistemli bir şekilde inceler ve 1929-1930'a doğru, ihtilâl stratejisi ve savaşının temellerini oturtmak üzere, yeni Sovyet askerî doktrinini hazırlarken Clausewitz'in düşüncelerine başvurur (aynı işi daha sonra Mao Çe-tung da yapacaktır). Clausewitz'in felsefesinin tazeliği, İkinci Dünya savaşından sonra onun düşünceleri üstünde yapılan incelemelerin bolluğunu ve önemini açıklar. (L)

VON COLLOREDO, adını Friuli'deki Colloredo şatosundan alan avusturyalı soylu aile. En ünlü üyeleri şunlardır: RUDOLF **von Colloredo** (Prag 1585 - ay.y. 1657), Ferdinand II'nin özel danışmanı, Wallenstein katlinden sonra Bohemya ordusu kumandanlığına getirildi. Prag şehrini İsveçlilere karşı savundu; — FRANZ VON PAULA, **von Colloredo - Wallsee** kontu (Viyana 1736 - ay.y. 1806) [gelecekte Ferdinand II olarak tahta çıkacak], arşidük Franz'ın öğretmeni. 1801'den 1805'e kadar dışişlerinde Cobenzl'ın yardımcısı; —FRANZ FON PAULA, **von Colloredo - Wallsee** kontu (1799-1859), Petersburg, Londra ve Roma'da elçi. Villafranca mütarekesinden sonra Zürich'te tam yetkili temsilci (1859). [L]

VONDEL (Joost VAN DEN). Bk. VAN DEN VONDEL (Joost).

VON DER MÜHLL (Robert), isviçreli mimar (Mulhouse 1898). 1925'te Lozan'a yerleşerek milletlerarası modern mimarî kongrelerinin hazırlanmasına ve *Atina Bildirisi*'nin yazılmasına katkıda bulundu. Yunanistan'da Patmos hastahanesini yaptı ve *Aménagement National et Régional en Suisse* (İsviçre'de Millî ve Bölgesel Planlama) [1944] adlı bir eser yayımladı. (L)

VONDRAK (Vaclav), çek dilbilimcisi ve filoloğu (Dub, Güney Bohemya 1859-Brno 1925). Önce Çekçe, sonra Eski İslavca üzerinde çalıştı. Başlıca eserleri: *«Eski Kilise Slavcası Grameri»* (1900).*«İslav Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri»* (1906-1908), *«Çağdaş Çek Edebiyat Dilinin Gelişmesi»* (1926). [L]

VO NGUYEN-GİAP, vietnamlı general (An Xa, Kuzey Vietnam 1912). Hue kolejinde o-

vombat

general
VO NGUYEN-GİAP

M. Semyonoviç VORONTSOV
Lawrence'in eseri
Cabinet des Estampes,
Paris

mareşal **VOROŞİLOV**

Foto. LAROUSSE

kudu, kısa zamanda devrimci eylemleriyle tanındı ve Komünist partisine girdi. Tutuklandıktan ve üç yıl hapsedildikten sonra, Hanoi'de hukuk okudu. 1939'da Çinhindi'nde Komünist partisinin yasaklanmasından sonra Çin'e gitmeyi başardı. Aralık 1944'te Tonkin'e döndü, fransız yönetimine karşı partizan gruplar kurdu. 1945'te Ho Şi Minh hükûmetinde içişleri ve millî savunma bakanı oldu. 1946'da Fransa ile yapılan antlaşmaları hazırladı. Ho Şi Minh'in Fransa'ya yaptığı gezi sırasında Vietminh'in savunma komitesinin başına geçti ve Fransa'dan kesin olarak ayrılmayı sağlayan aralık 1946 hükûmet darbesini hazırladı. 1947'de Vietminh kuvvetleri başkumandanı oldu. 1954'e kadar Çinhindi'nde Fransız Birliği kuvvetlerine karşı girişilen harekâtı yönetti ve strateji alanındaki ustalığını ispatladı. Daha sonra Kuzey Vietnam millî savunma bakanı (1960) ve başbakan yardımcısı oldu. *Halk Savaşı, Halk Ordusu* adlı kitabında, Birinci Çinhindi savaşı ile ilgili yazılarını biraraya topladı. Ho Şi Minh'in ölümünden sonra da (3 eylül 1969) Millî Savunma bakanlığı ve ordu kumandanlığı görevlerinde kaldı. (LM)

VONONES I (öl. M.S. 19), parth kralı (M. S. 6-11'e doğr.). Gençliğini rehine olarak Roma'da geçirdi; Augustus, Parth'lar üstündeki himaye yönetimini yeniden kurabilmek için, Vonones'i krallığa getirdi. Vonones'in tutumu milliyetçilerin ayaklanmasına yol açtı. Medio kralı Artaban (Artaban III) ayaklanmanın başına geçti, Vonones'i devirerek parth kralı oldu (M.S. 10). Romalılar tarafından Suriye'de tutuklanan Vonones, kaçarken öldürüldü. (L)

VONONES II, parth kralı (M.S. 51). Gotarzes'ten sonra tahta çıktı, birkaç ay hüküm sürdükten sonra Vologesus I tarafından tahttan indirildi. (L)

VONOZ veya **VONOS** i. (yun. *gonos*'tan [?]). Uskumrunun küçüğüne verilen ad. (M)

VONSAN, Kore'de (Kuzey Kore) şehir, Yonghung körfeziyle Japon denizinin kıyısında; 113 000 nüf. Hiç bir mevsimde buz tutmayan derin ve koruntulu limanından balık, pirinç, soya, kereste, grafit, balık konserveleri, içki, çimento, demiryolu malzemesi ihraç edilir. Tersaneler. Havaalanı. (L)

VON VİZİN. Bk. FONVİZİN.

VOORBURG, Hollanda'da (Güney Hollanda) şehir, La Haye'in doğu banliyösünde; 44 300 nüf. Voorburg'un eski Roma kolonisi *Forum Hadriani* olduğu sanılır. Besin sanayii. Makine yapımı. Hafif metalürji. (L)

VOORMOLEN (Alexander), hollandalı besteci (Rotterdam 1895). Wagenaar, Ravel ve Roussel'in öğrencisi, baleler (*Kurbağa Kral,* 1918; *Baron Hop,* 1926; *Diana,* 1935), senfonik şiirler, konçertolar (obua, viyolonsel, iki piyano), oda müziği, piyano parçaları besteledi. (L)

Vooruit (flamanca k.), 1880'de Gand'da kurulmuş tüketim kooperatifi. Belçika'da birçok sosyalist kooperatifin örneği oldu. Sosyalist Anseele'in teşebbüsüyle otuz kadar işçi tarafından kurulan ve önce basit bir ekmekçi dükkânı olan *Vooruit* Belçika'nın en güçlü tüketim ortaklıklarından biri haline geldi. (L)

VOPİSCUS (Flavius). Bk. FLAVIUS VOPISCUS.

V.O.R., ingilizce *Very high frequency Omnidirectional Range* kelimelerinin kısaltması; sabit noktadan yapılan üç yayınla karşılaştırarak, hareketli bir cismin yerini sabit bir nirengi noktasına göre belirten elektronik yardımcılarla havada seyir sistemi. V.O.R. sisteminde bir anten, her yöne aynı şiddetle yayın yapar; bu yayın modüle edilir, yani zamanla belirli bir değişikliğe uğrar. İkinci yayın aynı modülasyonla, kuzey - güney yönüne çevrilmiş bir çerçeveden yapılır. Üçüncüsü, doğu-batı yönüne çevrilmiş bir çerçeveden «faz farkı» olan bir modülasyonla, yani gecikmeyle yayınlanır; ilk yayın minimum olunca üçüncü maksimum veya ilki maksimum olunca üçüncü minimum olur. Hareketli cisimde, modülasyonun maksimum ve minimum değerleri arasındaki sapmayı zaman içinde gösteren bir fazmetre bulunur. Böylece, hareketli cismi sabit noktaya birleştiren doğru ile kuzey yönü arasındaki açı bulunur. (L)

VORARLBERG, Avusturya cumhuriyetinde il; 2 602 km²; 226 300 nüf. Merkezi, *Bregenz.* Avusturya'nın geri kalan kısmından Arlberg kütlesiyle ayrılan Vorarlberg, İsviçre'ye dönüktür ve Birinci Dünya savaşından sonra İsviçre'ye bağlanmak istemiştir. Bölge kuzeybatıda, dağların ortasında, Ren'in sağ kıyısını ve Constance gölü kıyılarını içine alır; doğuda Bregenzer Wald ve Allgäu kütlesi yükselir. Bu dağlar Rätikan ve Silvretta kütlelerinden İll vâdisiyle ayrılır; Arlberg demiryolu da kısmen bu vâdiden geçer. Turizm, hayvancılık, dokuma sanayi, kereste sanayii ve kısmen Almanya'ya gönderilen hidroelektrik enerji başlıca gelir kaynaklarıdır. (L)

VORKUTA, S.S.C.B.'de şehir, Ural dağlarının kuzey ucunda, Peçora havzasında; 55 000 nüf. Rezervinin 40 milyar ton olduğu tahmin edilen önemli maden kömürü yatağı. Yılda 5-15 milyon ton kömür çıkarılan yatak, demiryoluyle Rusya merkez şebekesine (Vorkuta-Kotlas hattı) ve Salehard limanına (55 000 nüf.) bağlıdır. (L)

VORLÄNDER (Karl), alman filozofu (Marburg 1860-Münster 1928). Yeni-kant'çı felsefesinin etkisinde kaldı, okulu ile marks'çı tezleri, özellikle ahlâk alanında, bağdaştırmağa çalıştı. En önemli eseri iki ciltlik *Geschichte der Philosophie* (Felsefe Tarihi) [1903]. (L)

VORONEJ, S.S.C.B.'de şehir, Voronej ırmağının kıyısında, Kara Topraklar bölgesinde, Moskova'nın 400 km kadar güneyinde; 535 000 nüf. Makine, kimya (kauçuk) ve besin sanayii. 420 000 kW gücünde atom santralı. Aeronotik denemeleri merkezi.

— Tar. 1586'da Moskova prensliğini savunmak için kurulan şehir, Don bozkırlarının başlıca müstahkem mevkilerindendi. Hızla gelişti ve XVIII.yy.da güneyle yapılan ticaretin merkezi oldu. En parlak dönemi Büyük Petro zamanında bir tersane kurulmasıyle başladı. 14-26 Temmuz 1949'da kanlı bir muharebe sırasında Voronej Kızılordu'nun Almanların şiddetli yaz hücumuna direnme ekseni oldu. Wehrmacht şehrin tamamını ele geçirmeyi başaramadı; bu yüzden de harekâtını kuzeye doğru geliştiremedi. Bk. ALMAN-RUS SAVAŞI. (L)

VORONİHİN (Andrey Nikiforoviç), rus mimarı (Perm bölgesi 1759 - Petersburg 1814). 1814'te Nevskiy* caddesi üzerinde Kazan katedralini yapmakla görevlendirildi. (L)

VORONOV (Nikolay Nikoayeviç), sovyet mareşali (Petersburg 1899 - Moskova 1968). Bir ilkokul öğretmeninin oğludur. 1918'de Kızılordu'ya girdi ve ertesi yıl topçu subaylığına yükseldi. O zaman mühendislik öğrenimine devam etti; teknik ve taktik alanında sınıfının en büyük uzmanı oldu. İkinci Dünya savaşı esnasında sovyet topçusunu yönetti ve Kızılordu'nun başarılarında büyük rol oynadı. (L)

VORONOV (Sergey), rus asıllı fizyolojist, 1897'de fransız yurttaşlığına geçti (Voronej 1866 - Lozan 1951). Birinci Dünya savaşında Fransa'daki bir rus hastahanesinde başcerrah olarak çalıştı. 1921'de Collège de France'ta deneysel cerrahî laboratuvarının başına getirildi. Hayvan organlarının aşılama ile gençleşmesi üstüne deneyleri büyük yankılar uyandırmakla birlikte pek etkili olmadı. (L)

VORONTSOV, rus ailesi, başlıca üyeleri: MİHAİL İLLARYONOVİÇ (Petersburg 1714 ay.y. 1767), şansölye olarak Yelizaveta döneminin başlarında önemli bir rol oynadı; —ALEKSANDR ROMANOVİÇ (1741-1805), öncekinin yeğeni. 1802-1804 Arasında dışişlerini yönetti; —SEMYON ROMANOVİÇ (1744-1832), öncekinin kardeşi. 1785-1806 Arasında Londra'da elçi oldu; —MİHAİL SEMYONOVİÇ (Petersburg 1782-Odessa 1855), Aachen kongresinde (1818) Rusya'yı temsil etti, Varna kuşatmasını yönetti (1828) ve Kafkasya valiliği yaptı (1844-1854); Sivastopol istihkâmlarını başlattı. (L)

Vorort, 1848'e kadar, İsviçre konfederasyonu hükûmet konseyi. (L)

VOROŞİLOV. Bk. USSURİYSK.

VOROŞİLOV (Kliment Yefremoviç), sovyet mareşali (Verhniy, Ukrayna 1881-Moskova 1969). Maden işçisiydi, 1903'te Bolşevik partisine girdi. Birkaç defa tutuklandı, 1917 Devriminden sonra Petrograd Savunma komitesi başkanı oldu, 1918'de Stalin ile Çariçin (bugün Volgograd) savunmasını yönetti. 1919-1920'de kızıl muhafız birliğinin başına getirildi. Denikin'e karşı savaştı. 1920'de Polonya-Sovyet savaşına katıldı. 1925 - 1940 Arasında Halk savunma komiserliği yaptı, 1941'de Kuzey cephesine kumanda etti, Leningrad savunmasını yönetti, şehrin almanlar eline geçmesini önledi. Birkaç ay sonra Stalin, kendisini Kızılordu büyük ihtiyat birliklerinin eğitimi ve teşkilâtlandırılmasıyle görevlendirdi. 1944'e kadar bu görevleri sürdürdü. 1947'de S.S.C.B. Bakanlar kurulu ikinci başkanlığına getirildi. Voroşilov, 1953 - 1960 arasında Yüksek Konsey prezidyumu başkanlığı yaptı. (L)

VOROŞİLOVGRAD. Bk. LUGANSK.

VOROŞİLOVSK. Bk. KOMMUNARSK.

VOROŞİLOVSK. Bk. STAVROPOL.

B. J. VORSTER

VORSTER (Balthazar Johannes), güney afrikalı siyaset adamı (Jamestown, Kap ili 1915). Hukuk okudu, avukat oldu. Ossewa Brandwag'a girdi. Bu kuruluş, Güney Afrika'nın İngiltere'nin yanında savaşa girmesine karşıydı. Vorster 1924-1944 arasında göz altına alındı. Buna rağmen milletvekili ve 1958'de bakan, ağustos 1961'de Verwoerd kabinesinde adalet ve polis bakanı oldu. Bir baskı adamı olarak ün kazandı. Birçok kanunla birlikte «doksan gün kanunu»nu çıkardı. 13 Eylül 1966'da, Verwoerd'ün öldürülmesinden sonra, başbakan seçildi, ama polis bakanlığı görevini de sürdürdü. Bağımsız Rodezya'yı desteklemeğe devam ederek apartheid siyasetini izledi. (L)

VORTİGERN, ingiliz lider (V. yy.). Paralı anglosakson askerlerinin yardımıyle, Roma teşkilâtının dağıtılmasına yol açan iç savaşlar sayesinde hâkimiyetini genişletti. Fakat danimarkalı Hengist ona karşı ayaklandı ve onu yendi, bu zafer anglosakson fethinin başlangıcını belirtir. (L)

VOS (Cornelis DE), flaman ressamı (Hulst 1584'e doğr. - Anvers 1651). Özellikle çocuk portreleriyle aile resimleri yaptı; bunlar Rubens ve Van Dyck'in eserleriyle karşılaştırılabilecek niteliktedir. *Ressamın Kızları* (Berlin), *Bağışçı ve Karısı* (Anvers), *Ressam ve Ailesi* (Brüksel) adlı tablolarında da bu iki ressamdan ilham aldı. Ayrıca dinî (*Kâhin Kralların Tapınması,* Anvers) ve mitolojik kompozisyonları da vardır; Jordaens ile işbirliği yaptı ve Madrid yakınlarındaki la Torre de La Parada'daki av pavyonu için Rubens'in eskizlerine dayanarak çalıştı. (L)

VOS (Marten DE), flaman ressamı (Anvers 1532'ye doğr. - ay.y. 1603). F. Floris'in öğrencisiydi, on yıl İtalya'da kaldı, özellikle Venedik'te Tintoretto ile birlikte çalıştı ve ondan etkilendi. Dinî ve mitolojik tabloları italyan üslûbuna yaklaşmakla birlikte (*Aziz Paulus Efes'te,* Brüksel; *Aziz Tommaso'nun İmansızlığı,* Anvers) portrelerinde XVI. yy. flaman okulunun titizlik ve özentisizliği görülür. (L)

VOS (Paul DE), flaman ressamı, Cornelis'in kardeşi (Hulst 1596'ya doğr. - Anvers 1678), Snyders'in öğrencisi ve kayınbiraderi. Ustasının tarzında av sahneleri ve natürmortlar çizdi (Madrid, Leningrad, Viyana müzeleri). [L]

VOS (Simon DE), flaman ressamı (Anvers 1603-ay.y. 1676), Cornelis de Vos'un akrabası ve öğrencisi. Önce Francken'lerin etkisinde kaldı, sonra Rubens ile Van Dyck'ın büyük üslûbuna yaklaşmağa çalıştı. Konularını dinden ve mitolojiden alan tabloların yanı sıra, günlük hayattan da sahneler çizdi. Eserleri Anvers müzeleriyle (*Diriliş,* Anvers katedrali), Münih, Prag, Viyana kiliselerindedir. (L)

VOSGES dağları, Fransa'nın kuzeydoğusunda kütle, Lorraine'in doğu kenarında ve Alsace ovasının batısında (Vosges, Haut Rhin ve Bas-Rhin idare gölgeleri); *Guebwiller* «ballon»unda 1 361 m, *Hohneck*'te 1 361 m, *Alsace* «ballon»unda 1 250 m. Vosges dağları güneyde Bourgogne kapısıyle kuzeyde Saverne eşiği arasında 120 km boyunca uzanır; Zorn vâdisinin ötesinde

Foto. LAROUSSE

Hardt kütlesiyle devam eder.

● *Coğrafya.* Vosges dağları önce kıvrılan, sonra Birinci zaman sonunda perdahlanan dağların yerinde yükselir. İkinci zaman sonunda, Alp kıvrılmalarının başlangıcında bölge yükselmeğe başladı. Buna karşılık Üçüncü zamanın ortasında Alsace hendeği meydana geldi; kütleye bugünkü görünüşünü, yumuşak eğimli batı yamaç ile bir fay sarplaşması olan Alsace yamacı arasındaki bakışımsızlığı yaratan «gençleşme» vermiştir. Vosges dağlarının güney kısmı daha çok yükselmiş, aşınma billûrlu eski tabanı ortaya çıkarmıştır; oysa kuzeyde taban Perm ve Trias çağlarının kumtaşlı tortularıyle örtülüdür. Bu yüzden Vosges dağlarında iki morfoloji bütünü ayırt edilir: kuzeyde az yüksek kumtaşlı yaylalar; güneyde Yukarı Vosges dağları.

1. *Aşağı Vosges dağları,* kornişler ve örensi sarplıklarla sınırlı geniş masa biçimleri halinde uzanan kumtaşı örtüsüyle nitelenir. Yükseltisi düşük olan (Saverne boğazında 300-400 m, Almanya sınırı yakınında ancak 600 m) bu dağlar, Lorraine ile Alsace arasında kolay bir geçit yoludur. Orman örtüsü Lorraine yamacının, Alsace yamacıyle çelişkisini azaltır. Seyrek olan köylerde üç yılda bir nadas usulüyle buğdayın yanı sıra öbür tahıllar (arpa, çavdar) ve almaşık olarak patates, çapalama gerektiren bitkiler ve yemlik bitkiler yetiştirilir. Vâdilerdeki tabiî çayırlarda sığır yetiştirilir.

2. *Yukarı Vosges dağları'*nda birbirinden çok farklı iki yamaç vardır: kuzeybatıda Lorraine yamacı, en yüksek noktası Donon olan (1 008 m) kumtaşlı yaylalardan meydana gelir. Burası, küçük göller ve turba yatakları serpiştirilmiş, yüzeyi dördüncü zaman buzullarının düzleştirme izlerini taşıyan yüksek bir bölgedir. Pek az kişi yaşayan bölgede ancak, birkaç küçük pazaryeri veya sanayi kasabasının (dokumacılık, cam fabrikası, seramik, fayans) kurulduğu vâdiler biraz canlıdır. Yaylalarla asıl dağ arasında çevreyi dolaşan bir çöküntü olan *Vosges karığı* uzanır; yer yer dar bir vâdi (Aşağı Vologne), yer yer de geniş bir ova halini (Saint-Dié havzası) alan bu karık, doruk çizgisine ve Alsace ovasına doğru bir geçiş yoludur ve beşerî açıdan büyük önem taşır. Geç bir tarihte yerleşilen Vosges dağlarında, önce bu kesim dolmuştur. XIX. yy.daki göç dalgasına rağmen Vosges karığında bu nüfus yoğunlukları hâlâ yüksektir: eski çeşitli tarım, sığır ve domuz yetiştiriciliği (Bruche vâdisi) ve meyve bahçeleri (Bruche vâdisinde elma, kiraz), karşısında gerilemiştir. Ama nüfusun azalmamasını özellikle sanayileşme sağlamıştır: Bruche, Meurthe ve Vologne ırmaklarının vâdileri böylece faal geçitler halini almıştır (camcılık, küçük metalürji, dokuma sanayii). Dağda granitli çekirdekler ağır «ballon» sırtlarına tekabül eder. Dağı, Dördüncü zamanda vâdilerin orijinal şeklinden de anlaşıldığı gibi (Vologne ve Moselotte yüksek vâdilerinde buzultaş ve göller, dağın enine kesitinin beşik biçimi) buzullar işgal etmiştir. Batı rüzgârlarına açık olan bu yağışlı bölge geniş bir kayın ve çam ormanıyle örtülüdür. Bununla birlikte yüksek kısımlarda (Hautes Chaumes) çayırlar arasında, ardıç ağaçları ve çalılık kayınlar cılız korular meydana getirir. Geç bir tarihte yerleşilen dağda değişik yerleşme ve işletme şekilleri ortaya çıkmıştır: meskenlerin dağılması; ormandan açılmış tarlalar, otlaklar. Yüksek otlaklarda ve ahırlarda sığır yetiştirilmesi, kârlı spekülasyonlara imkân vermiştir (süt ve peynir sanayii). Bununla birlikte başlıca gelir kaynağı sanayidir: makine yapımı, kâğıt fabrikaları, özellikle bazı kısımlarda sellerin gücünden yararlanan dokuma sanayii.

Vosges dağlarının Alsace yamacı, Ren hendeğini sınırlayan fay sarplıklarının gelişmesiyle meydana geldi. Burası yer yer 1 000 m'yi aşan sarplıklarla dağın en engebeli yeridir. Billûrlu kayaçlar, Alsace ovasına bağlanan kalkerli tortul kayaç cephesi (Vosges-altı tepeleri) altında kaybolur.

Yamacı, vâdiler derin boğazlarla yarar. Lorraine yamacıyle iklim farklılığını yağışların azalması (600-500 mm) ortaya koyar. 700-100 m arasında kat kat yükselen orman (çam ve kayın), daha yukarda yerini Hautes Chaumes manzarasına bırakır. Vâdilerde yerleşme köyler halinde toplanmıştır ve tarım ekonomisinde ovaya has tarımlarla (tahıl, yemlik bitki), dağ işletmeleri (doruklarda yazın yaylaya çıkarma yoluyle hayvancılık) birarada yürütülür.

Eski sanayileri Alsace'lılar başlatmıştı: Vosges dağlarında Ortaçağda değerli maden damarları vardı. Ama bölgede özellikle dokuma sanayii çok erken bir tarihte kurulmuştur: La Bruche, La Frecht, La Lauch, La Thur bu sanayinin çok canlı olduğu vâdilerdir (pamuk iplikçiliği ve dokumacılığı). [L]

VOSGES idare bölgesi, Fransa'nın doğusunda idare bölgesi; 5 903 km²; 387 300 nüf. (km²'ye 65 kişi). İdare merkezi, *Epinal.* 3 İdare çevresi (*Epinal, Neufchâteau, Saint-Dié*) vardır.

İdare bölgesi *Lorraine*'in çeşitli bölgelerini içine alır; doğuda, Epinal'in yukarısında Vosges* kütlelerinin ilk sırtları yükselir. Güneyde *Vôge* bölgesi, dağ ile Lorraine ovaları arasında geçiş bölgesidir; yüzey şekilleri ancak orta yükseklikte tepelerden meydana gelir, ama Vosges dağlarına has bazı görünüşler devam eder: Coney'e kadar yerleşme dağınıktır; ordan sonra gruplaşmış Lorraine köyleri başlar. Ama her yerde tarım kaynakları orta derecede verimlidir (patates, tahıl) ve en verimsiz topraklar geniş ormanlarla örtülüdür. Billûrlu Vosges dağlarını çevreleyen sık ormanlı, killi kuşağın ötesindeki kalkerli topraklar ve batıya doğru nemli ve killi topraklar, Lorraine ovasına bağlı çıplak kırlarla örtülüdür; killi bölgelerde gevşek tepelerden meydana gelen yüzey şekilleri, dirençli toprak tabakalarının yumuşak kayaçları örttüğü yerlerde ortaya çıkan az çok sürekli sarplıklar ve tümseklerle nitelenir: bu yamaçlar özellikle yüksek şevler meydana getirdikleri batıya, Neufchâteau'ya doğru önem kazanır (Moselle tepesi, Meuse tepesi).

Bu bölgelerdeki gruplaşmış köylerde eskiden beri çok çeşitli tarım uygulanır; tahıl üretilir ama bölge ekonomisinde hayvancılığın önemi giderek yükselmektedir; köyler çevresinde meyve ağaçları yer alır. Yamaçların eteğindeki köyler, yüksek yerlerde ormanlardan ve yamaçlarda tahıl, nemli eteklerde ise çayır yetiştirmeye elverişli kısımlardan yararlanır.

Bu idare bölgesinde 1871 bozgunundan sonra dokumacılığı beraberinde getiren Alsace'lı mültecilerin sanayiye büyük katkısı oldu: çevredeki sanayi işçilerinin yarısından çoğu iplik, pamuklu kumaş ve konfeksiyon fabrikalarında çalışır. Fabrikalar özellikle Epinal, Saint-Dié ve Remiremont bölgelerinde toplanmıştır. Öbür sanayi faaliyetlerinin başlıcalarını tahta işçiliği, kâğıt fabrikaları (Epinal), küçük metalürji ve cam fabrikaları meydana getirir. Ayrıca dağ turizmi ve ılıcaları da (Vittel, Contrexéville, Plombières) ek gelir kaynaklarıdır.

— Jeol. *Vosges kumtaşı,* alacalı kumtaşının alt yarısı. (L)

VOSGİT i. (yer adı *Vosges* > fr. *vosgite*'den). Miner. Feldispat türünden labrador çeşidi. (L)

Voshod, «Vostok*»lardan sonra uzaya fırlatılan insanlı bir dizi sovyet uydusuna verilen ad. Bu seriden uzaya, yerdeyken 5 tondan fazla çeken iki uydu fırlatıldı. 12 Ekim 1964'te gönderilen «Voshod I», uzaya üç insan (bir pilot, bir doktor ve bir biyolojist) taşıyan ilk uydu oldu. Ayrıca, yine ilk defa bu uyduda astronotlar uzay elbiselerini çıkararak kabinlerinde oturdular. Voshod I, 178 ilâ 409 km arasında yer alan bir yörünge üzerinde 24 saatten biraz fazla bir süre içinde Yer'in çevresinin 16 kere dolandı. «Voshod II», 18-19 mart 1965'te, 173 ilâ 496 km arasındaki bir yörüngede iki insanla dolandı; bunlardan biri, aracın çevresinde dolanmak için ilk defa uzay aracından dışarı çıktı, on dakika kadar uzayda kaldı. (L)

VOSKRESENSK, S.S.C.B.'de şehir, orta sanayi bölgesinde, Moskova ırmağının kıyısında, Moskova şehrinin güneydoğusunda; 38 600 nüf. Kimya sanayii (kauçuk süperfosfat). Dokumacılık (yün), inşaat malzemesi. (L)

VOSMAER (Carel), hollandalı sanat yazarı ve tarihçisi (La Haye 1826 - Territet 1888). Hukuk doktoru, La Haye yargıtayında yazman, şiirler, bir roman (*Amazon* [1880]) sanat ve edebiyat üstüne denemeler yazdı. Eskizlerinde devrinin kültür hayatından sahneler yansıtmıştır. (L)

VOSS (Johann Heinrich), alman bilgini ve şairi (Sommersdorf bei Waren, Mecklenburg 1751-Heidelberg 1826). *Odysseia* (1781) ve *İlyada* (1793) başta olmak üzere antik şiirin şaheserlerini Almancaya çevirdi. *Luise* (1795) adlı, üç bölümlük idilinde Kuzey Almanya'daki köylülerle küçük burjuvaların günlük hayatını oldukça gerçekçi bir biçimde canlandırdı. Eser büyük başarı kazandı, fakat Goethe'nin *Hermann ve Dorothea*'sı onu gölgede bıraktı. (L)

Vossische Zeitung, 1 nisan 1934'e kadar Berlin'de günde iki defa çıkan bağımsız, liberal alman gazetesi. *Vossische Zeitung* alman gazetelerinin en eskisiydi, 1704'te yayımlanmağa başlandı. 1751'de kitapçı Chr. F. Voss'un malı oldu, XVIII. yy.da Lessing'in çalışmalarıyle yükseldi, 1913'ten sonra Ullstein yayınevince yayımlandı. (L)

VOSSİUS (Gerardus Johannis), hollandalı hümanist (Heidelberg 1577 - Amsterdam 1649). Leiden üniversitesinde okudu, Dordrecht (1600 - 1615), sonra Leiden kolejinde (1615 - 1618) müdür, 1632'de Amsterdam akademisinde bir tarih kürsüsüne tayin edildi. Yunanca ve latince öğrenimi için pedagoji eserleri ve eskiçağ tarihçileri üstüne bu türün ilk incelemeleri olan tarih ve tenkit eserleri yazdı: *De Historicis Graecis* (Yunan Tarihi) [1624, 1651], *De Historicis Latinis* (Latin Tarihi) [1627, 1651]. Dinler tarihi üstüne yaptığı incelemelerinde (*De Theologia Gentili et Physiologia Christiana*, 1641, 1668) calvin'ci inançlarından yararlanır. — Oğlu ve öğrencisi ISAACUS (Leiden 1618-Windsor 1686), Hollanda eyaletleri tarihçisi, sonra isveç kraliçesi Kristina'nın kütüphanecisi oldu. 1670'te İngiltere'ye yerleşti ve Charles II tarafından Windsor piskoposluk meclisi üyeliğine tayin edildi. Eserleri babasınınkiler kadar değerli değildir (*De Vera Mundi Aetate* [1659], *De Sibyllinis Aliisque Oraculis* [1679]). [L]

Vostok, insanlı bir dizi sovyet uydusuna verilen ad; uydulardan her biri yeryüzünde 4 700 kg geliyordu. 12 Nisan 1961'de fırlatılan «Vostok I», yerberi noktası 180 km, yeröte noktası 327 km, yörünge düzlemi ekvatorla 65° eğimli olan bir yörünge üzerine ilk defa bir insanın (Yuri Gagarin) oturtulmasını sağladı. 6 Ağustos 1961'de fırlatılan «Vostok II» ile German Titov, 24 saat uzayda kalarak Yer'in çevresinde 17 kere dolandı. Peş peşe 11 ve 12 ağustos 1962'de uzaya atılan, «Vostok III» ve «Vostok IV», birbirinden birkaç km mesafeyle dolanarak uzayda ilk buluşma denemesini yaptılar. 14 ve 16 haziran 1963'te fırlatılan «Vostok V» ile «Vostok VI» bu denemeyi tekrarladı ve ilki 81 dolanım, öteki 48 dolanım gerçekleştirdi. «Vostok VI»da ilk kadın astronot Valentina Tereşkova bulunuyordu. Vostokları, daha sonra fırlatılan iki «Voshod*» izledi. (L)

VOSTOKOV (Aleksandr Hristoforoviç), rus filoloğu (Kuressaare, Sarema adası 1781 - Petersburg 1864). En önemli eseri, islav dillerinin karşılaştırmalı gramerinin ilkelerini koyan *Grammatika Treskovnoslavyanskogo Yazıyka* (İslav Kilisesi Dilinin Grameri) [1863], *Russkaya Grammatika* (Rus Dilbilgisi) [1831]. Dilbilimsel bir açımlama ile *Ostromir İncili*'ni yayımladı ve *Slovar Tserkovnoslavyanskogo Yazıyka*'yı (Eski İslav Kilise Sözlüğü) [1858-1861] hazırladı. (LM)

VO Şİ KONG, vietnamlı siyaset adamı (Quang Nam ili 1912). 1930'dan itibaren Vietnam milliyetçi hareketlerine ve Fransızlarla japon istilâcılarına karşı yapılan mücadelelere katıldı; 1942'de tutuklandı. Kurtuluşundan (aralık 1960) itibaren Millî kurtuluş cephesinde çalıştı ve iki komünist başkan yardımcısından biri oldu. Ayrıca ocak 1962'de kurulan ve komünistleri Millî Kurtuluş cephesinde birleştiren Devrimci Halk partisinin de başkanıdır. (L)

VÖRÖSMARTY
Barabas'ın eseri

general VRANGEL
(1878-1928)

Foto. LAROUSSE

VOT i. ve sıf. Leng. İngria'da elli-altmış kadar insanın konuştuğu fin dili. (L)

VOTKA i. (rusça *vodka*'dan). İçki sanay. Tahıl tanelerinin damıtılmasıyle elde edilen alkollü içki.

— ANSİKL. Tahıl, patates veya melastan elde edilen, itinalı ve özel şekilde damıtılan saf alkolün aktif kömür denilen bitkisel bir kömürle filtre edilerek kireçsiz, tatlı, iyi bir kaynak suyu ile yüzde 40 alkol derecesine kadar sulandırılmasıyle elde edilmiş tamamıyle nötr her türlü yabancı kokulardan yoksun, kendine özel çeşnide bir içkidir. Özellikle Rusya ve Polonya'da fazla miktarda tüketilen *votka*'nın yapımı aynı usullere dayanmakta ve yüksek kalitelerin yapımında yalnızca arpa, çavdar, mısır gibi tahıl alkolü kullanılmaktadır. Bu üstün kalite rus votkalarının alkol dereceleri bazen yüzde 45-50 dereceye kadar çıkmaktadır.

● *Türkiye*'de şeker şirketinin başlıca Eskişehir ve Turhal fabrikalarında melastan çıkarılan, yaklaşık 90 derecelik ham ispirto, Tekel'in İstanbul'da, Paşabahçe'deki fabrikasına gönderilerek burada imbikten geçirilir. Temizlenmiş ispirtoya temiz su veya içme suyu katılarak derecesi 40'a kadar düşürülür. Bu madde nebatî aktif kömürle ve tercihan ıhlamur kömürüyle filtre edilir ve bileşimindeki yabancı maddelerle kokulardan arındırılır; buna, litre başına 3 gr hesabıyle şeker eklenir ve dinlenmeye bırakılır; kısa dinlenme süresi sonunda da piyasaya sunulmaya hazır hale gelir. Türkiye'de 1950 sıralarında votka üretimi yılda 200 000 litre civarındaydı. Tesislerde yapılan genişletmeler ve çalışma vardiyalarının arttırılması suretiyle üretim kapasitesi 1970'lerde normal 1 600 000, zorlamalı olarak da 2 000 000 litreye çıkarıldı. 1966'da Türkiye'de rus tipi votka imali için Sovyetler birliği ile bir prensip anlaşmasına varıldıysa da daha sonradan vaz geçildi; buna karşılık tesisler elden geldiğince ıslah edilerek 1972'den itibaren piyasaya *Binboğa* adını taşıyan daha fazla dinlendirilmiş, içimi eski tip votkadan daha iyi, yeni tip bir votka çıkarıldı. (M)

VOTKİNSK, S.S.C.B.'de şehir, Kama ırmağının kıyısında, Perm'in yukarısında; 54 000 nüf. Kereste sanayii ve metalürji. Büyük hidrosantral. (L)

VOTYAK i. ve sıf. Leng. Fin-ugur ailesinden dil. (Permli [permiyen] öbeğindendir.) [L]

VOTYAKLAR, Vyatka ile Kama ırmakları arasında yaşayan fin-ugur halkı; hemen bütünüyle Udmurtlar muhtar cumhuriyetine katılmış olan Votyaklar kendilerine «Udmurtlar» adını verirler. (L)

VOUACAPOUA i. Guyana, Kolombiya ve Venezuela'da yetişen ağaç; üç türü vardır: *Vouacapoua Americana, V. pallidior, V. macropetala.* (Guyana'da *vakapu* veya «buğday başağı» denen keresteler bu ağaçlardan elde edilir. Oldukça ince dokulu, sert, çok damarlı, koyu esmer renkte olan bu odun marangozlukta, su tesislerinde, kutuculukta, kaplama ve parke işlerinde, âlet sapı yapımında kullanılır; dayanıklı olmakla beraber kolay işlenir. Erguvangillerden.) Bk. TAHTA *levhası.* (L)

VOUET (Simon), fransız ressamı (Paris 1590-ay.y. 1649). İlk sanat öğrenimini babası ressam Laurent Vouet'den gördü. Önce portreler yaptı. Fransa elçisi baron Sancy ile birlikte İstanbul'a geldi. Venedik'i, Roma'yı, Cenova'yı gezdi. Kardinal Barberini'nin (geleceğin Urbanus VIII'i) yanında görev aldı. Uzun süre Roma'da yaşadı. Sonra 1627'de Paris'e döndü ve orada Louis XIII'ün hizmetine girdi. Veronese, Tiziano, Il Guido ve Carraccio'nun sanat anlayışını Fransa'da yaymağa çalıştı. Fransa'ya dönüşü, fransız resim tarihinde bir dönüm noktası oldu. Kral ona portreler, halı örnekleri ve Louvre, Lüksemburg sarayı v.b. için resimler ısmarladı. Sanatçı, 1632'de Palais - Royal (o zaman Palais-Cardinal idi) ve Rueil şatosunda çalışıyordu. Sonra, Seguier kilisesini, Wideville şatosunun galerisini süsledi. Başlıca eserleri: *İsa'nın Tapınağa Sunuluşu, Roma Merhameti, Louis XIII*'ün bir portresi (Louvre), *İsa Çarmıhta* (Lyon müzesi), *Saint-Eustache'ın Şehit Edilmesi* (Saint-Eustache). [L]

VOUGA, Portekiz'de ırmak, Serra de Lapa'dan doğar, Aveiro ria'sı aracılığıyle Atlas okyanusuna dökülür; 160 km. (L)

VOULET (Paul), fransız subayı ve gezgini (Paris 1866-Mayjirgi, Tesava yakınları, Nijer 1899). 1896-1898 Arasında, Nijer ırmağının kıvrımında fransız himayesini sağlamlaştırdı, Baud misyonuyle birleşerek Sudan'ı Dahomey'e bağladı. Ertesi yıl Say ve Çat gölü arasındaki bölgeyi taramak için Chanoine ile birlikte yola çıktı, ama yerli halka karşı misilleme hareketine geçtiği için görevinden alındı ve yerine albay Klobb getirildi. Voulet, kendi hakkında verilen kararın haksızlığına inanarak, alaya gelen Klobb'a boyun eğmek istemedi ve ona ateş açtırdı. Birkaç gün sonra Voulet ve Chanoine, kendi arkadaşları tarafından terkedildiler ve kendi askerleri tarafından öldürüldüler. (L)

VOYEYKOV (Aleksandr İvanoviç), rus meteoroloğu ve klimatoloğu (Moskova 1842 - Petersburg 1915). Asya'da, Meksika'da ve Güney Amerika'da yolculuk yaptı, 1888'de Petersburg üniversitesinde fizikî coğrafya profesörü oldu. *Die Klimata der Erde*'de (Dünyanın İklimleri) [1887] adlı eserinde iklim sınıflaması yapar. (L)

VOYNİKOV (Dobri), bulgar oyun yazarı (Şumnu 1833 - Tırnova 1878). Bulgar tiyatrosunun kurucusu sayılır. Millî duyguları yücelten dramlar (*Rayna Knyaginya* [Prenses Rayna], 1866; *Krum Straşni* [Korkunç Krum], 1871) ve birçok komedi (*Krivorazbranata Tsivilizatsiya* [Yanlış Anlaşılan Medeniyet], 1871) yazdı. Komedilerinde geniş ölçüde Molière'den etkilendi. (L)

VOYNUK i. (bulgarca *voynik*, asker'den). Teşk. tar. Osmanlı devletinde, seferde ordunun ve ilerigelen devlet erkânının atlarına bakan, barışta da has ahır ve çayır hizmetlerinde kullanılmak üzere hıristiyanlardan, özellikle Bulgarlardan toplanan görevlilere verilen ad. || *Voynuk beyi*, voynukların en büyük âmiri. || *Voynuk kâtibi*, çayır hizmetlerinde çalışan voynukların kayıtlarını tutan saray has ahırından bir memur. || *Voynuk seraskeri*, sefer zamanlarında göreve giden voynukların âmiri.

— ANSİKL. Teşk. tar. Üç *voynuk* (voynik), bir *gönder* meydana getirirdi; bunlar nöbetle göreve giderdi. Görev dışında, *baştina** denilen çiftliklerinde zıraatla uğraşırlar; buna karşılık, gönderbaşına *resmî nîze* adıyle yılda 16 akçe vergi öderlerdi. Başlarına, voynuk beyi denirdi. Sefere giden voynuklara *sefer voynukları*; çayır hizmetinde çalışanlara da *çayır voynukları* denirdi. Bu teşkilât, 1691'de kaldırıldı. 1693'te yeniden kuruldu ve 1878'de kesin olarak kaldırıldı. (M)

VOYRİA i. Afrika ve Amerika'nın tropikal bölgelerinde yetişen klorofilsiz asalak bitki; yaprakları pul halindedir. (Centiyangillerden.) [L]

VOYSKO i. («ordu» anlamında rusça k.). Kazak cemaati. (L)

VOYVO ünl. (isp. k. [?]). *Argo.* Bir kimse ile alay ederken söylenir. (M)

VOYVODA i. (islavca *voin*, asker ve *vodac*, yönetici > *voevoda*, asker yöneten'den). Tar. Rumeli'deki bazı bölgelerin valilerine verilen unvan.

— ANSİKL. Eflak, Fatih devrinden sonra Osmanlılara bağlı bir prenslik olunca, *voyvoda*'lar padişah tarafından tayin edilmeğe başlandı. 1716-1821 Arasında Divanı Hümayun tercümanı olan Fenerli Rumlardan voyvodalar tayin edildi. 1822'den sonra tekrar yerli beyler voyvoda oldu. Boğdan, 1455'ten itibaren voyvodalarla yönetildi. Eflak ve Boğdan'ın 1859'da birleşmesi ve Romanya'nın temelinin atılmasıyle voyvodalık kaldırıldı. (M)

VOYVODALIK i. (*voyvoda*'dan *voyvodalık*). Tar. Voyvoda hâkimiyeti. || Voyvodanın yönettiği ülke. (M)

VOYVODİNA, sırpça **Vojvodina,** Sırbistan cumhuriyetinde (Yugoslavya) muhtar arazi; 1 855 000 nüf; 21 506 km². Başkenti, *Novi Sad.* Halkın çoğunluğu sırptır, fakat bölgede kalabalık topluluklar halinde macarlar, hırvatlar, slovaklar, romenler, almanlar ve karadağlılar da yaşar. Voyvodina, Podunavlje'yi, Srem ve Baranja'nın bir kısmını, Backa ve Banat'ı içine alır; özellikle geniş bir tarım ovasıdır. Alüvyon ovalarıyle, lös örtülü yaylaları, değerlendirilen Banat ve Backa, eskiden büyük mülk sahipleri arasında bölüşülmüştü; Macaristan'ın Puszta'sına benzeyen ve ancak geçen yüzyılda yerleşme bölgesi haline gelen daha az verimli kesimler ise otlaklarla örtülüydü. 1919-1945 Arasındaki tarım reformlarından Voyvodina büyük ölçüde yararlandı; 20 000'e yakın özel mülke elkondu ve 10 000 hektarlık arazi tarım kooperatiflerine ve Yugoslavya'nın dağlık bölgelerdeki halkına dağıtıldı. Bölgede daha çok tahıl (mısır ve buğday) ekilir, verim oranı yüksektir. İki veya üç yılda bir yapılan nadas sırasında yemlik bitki yetiştirilir. Şehirlerde besin sanayii gelişmiştir. (L)

VOZA boğazı, Fransa'da Mont-Blanc kütlesinde (Haute-Savoie) boğaz, Saint Gervais'den başlayan Mont-Blanc kancalı demiryolu hattıyle ulaşılır; 1 654 m. Sayfiye ve kış sporları merkezi. (L)

VOZNESENSKİY (Andrey Andreyeviç), sovyet yazarı (Moskova 1933). 1957'de Moskova Mimarlık enstitüsünü bitirdi, edebiyata atıldığı andan itibaren resmî tenkitçilerin tepkisiyle karşılaştıysa da gençliğin hayranlığını kazandı. Mayakovskiy ile Pasternak'ın etkisinde kaldı, modern dünyanın işleyişi, uzayın fethi, sentetik gereçlerle sanayi maddelerinin yarattığı olağanüstü ve insanlıksız dekor karşısında, aynı zamanda hayranlık ve isyan duygusuna kapılarak yeni bir insan özlemini yansıttı: *Mozaik* (1960), *Parabol* (1960), *Üçgen Armut* (1962), *Karşıt Dünyalar* (1964), *Akhilleus'un Kalbi* (1966). [L]

VOZNESENSKİY (Nikolay Alekseyeviç), sovyet siyaset adamı (Çernskiy, Tula yakınları 1903-Moskova 1950). Gosplan başkanı (1938), Merkez komitesi üyesi (1939), Meclis başkan yardımcısı (1939) oldu. IV. Beş yıllık planı (1946 - 1950) hazırladı. *S.S.C.B.'nin Savaş Ekonomisi* adlı önemli bir eser yayımladı. Stalin bu eseri «antimarksist» ve «sübjektivist» olarak tenkit etti. Stalin tarafından görevinden alındı (mart 1949), *Komünizm İktisadı* adlı eserini tamamladı (1949), tutuklandığı zaman bunun el yazması kayboldu (1949 sonbaharı). 1950'de idam edildi. (L)

VÖLGİT i. (fr. *woelchite*). Miner. Tabiî kurşun ve bakır antimonyosüfür; burnonit çeşididir. (L)

VÖLKLİNGEN, Almanya'da (Batı Almanya) şehir, Saarland'da; 42 500 nüf. Kömür madenleri. Termik santral. Kok kömürü yapımı. Demir-çelik tesisleri. Camcılık. (L)

Völklingen demir-çelik tesisleri, 1850'de Saarland'da kurulmuş demir-çelik işletmesi. Yüzyıl kadar bir süre Röchling ailesinin mülkü olan Völklingen demir-çelik tesisleri, 1945-1955 arasında bir yeddiemine verildi. Batı Avrupa'nın en büyük demir-çelik tesislerinden biri olan bu işletme, 1955 fransızalman anlaşmasına kadar, Fransa, Almanya ve Saarland arasında anlaşmazlık konusu oldu. 1955 Antlaşması, imza sahibi iki devlete Völklingen demir-çelik tesislerinde yüzde 50'şer pay tanıdı. Völklingen bugün 13 000 işçi çalıştıran ve yılda 850 000 tondan fazla çelik üreten büyük bir kuruluştur. (L)

Völuspa, iskandinav *Edda*'sının en eski parçalarından biri; dünyanın yaratılışını ve kaderini anlatır; eser, tanrıların bir soy zinciridir, eski ve çoğunlukla karanlık bir dille yazılmıştır. (L)

VÖRÖSMARTY (Mihaly), macar şairi (Kapolnasnyek 1800 - Peşte 1855). Fakir bir ailenin çocuğu idi. 1824'te avukat oldu. *Kral Salomon* adlı bir trajedi (1821, yayım tarihi 1827) ve *Kral Zsigmond* adlı bir dram (1823) yazdı. Fakat, asıl ününü epik şiirleriyle sağladı: Arpad'ın zaferini yücelten *Zalan Futasa* (Zalan'ın Kaçışı) [1825], *Cserhalom* (1826), *Sihirli Vâdi* (1827), *Eger* (1827). *Kont* (1825) adlı trajedisi de bu dönemin eseridir. *Tudomanyos Gyüjtemenyi*'de (Bilim Dergisi) yazılar yazdı. 1848 Devriminde Bacsalmas milletvekili seçildi. Yenilgiden sonra saklanmak zorunda kaldı, sonra affedilerek 1850'de Peşte'ye döndü ve yazmağa devam etti. Destanı *Ket Szoms-*

zedvar (İki Komşu Şato) [1831], dramatik hikâyesi *Csongor es Tünde* (Csongor ile Tünde) [1831], trajedileri *Vernasz* (Kanlı Düğün) [1834], *Ban Marot* (1838), *Az Aldozat* (Özveri) [1840], lirik şiiri *Szozat* (Çağrı) [1837], öbür lirik şiirleri *Foti Dal* (Fot'un Şarkısı) [1842], *Bir Kütüphanede Ortaya Çıkan Düşünceler* (1844), *Az Emberek* (İnsanlar) [1846], *Önsöz* (1850), *A Ven Cigany* (Yaşlı Çingene) [1854] yazarın önemli eserleridir. Ateşli romantizmiyle, millî kurtuluş umutları söndükçe daha da koyulaşan kötümserliğiyle Vörösmarty, modern macar şiirinin yaratıcılarındandır. (L)

VRACA, Bulgaristan'da şehir, idare bölümü merkezi. Balkan dağlarının eteğinde, Kuzey Balkan ovasının kenarında; 29 600 nüf. Ön ülke ile dağlar arasında mübadele pazarı. Geleneksel deri ve yün sanayii. İpekli kumaşlar. —*Vraca idare bölümü*, 310 800 nüf. (L)

VRANCX (Sebastiaan), flaman ressamı (Anvers 1573 - ay.y. 1647). A. Van Noort'un öğrencisiydi, İtalya'ya yolculuk yaptı, sonra Anvers'te korporasyona girdi. Dinî konulu resimler, günlük hayattan sahneler çizdi. Avrupa müzelerindeki eserlerinin çoğunda monogramı vardır. (L)

VRANGEL veya **WRANGEL** (Ferdinand Petroviç, —baronu), rus denizcisi (Pskov 1797 - Dorpat 1870). 1817-1819 Arasında Golovnin ile dünya çevresinde bir yolculuk yaptı, sonra Amerika'daki rus sömürgelerinde çeşitli görevler aldı, Long'un 1867'de keşfettiği toprakların varlığını Lyahov adaları yerlilerinden öğrendi. 1824'te Petersburg'a dönen Vrangel, 1827'de *Krotkiy* ile ikinci bir dünya turu yaptı. 1829-1835 Arasında Amerika'nın kuzeybatı kıyılarındaki rus sömürgelerinin yöneticisi oldu. 1849'da devlet hizmetinden ayrıldıktan sonra rus-amerikan şirketini yönetti. (L)

VRANGEL (Pyotı Nikolayeviç, —baronu), rus generali (Novo-Aleksandrovsk, Kovno vilâyeti 1878- Brüksel 1928). Vrangel ailesinin Baltık kolundandır. Rus-Japon savaşına katıldı, Birinci Dünya savaşında özellikle Gumbinnen'de kendini gösterdi. 1917 Devrimi patlak verince Kırım'a çekildi ve Denikin'in kıtalarında Sovyetler'e karşı savaştı, sonra Denikin'in yerine Ukrayna beyazordusunun başına geçti. Kırım'daki kıtalarını yeniden teşkilâtlandırmak üzere Polonya-Sovyet savaşından yararlanarak 1920'de Dnieper üzerinde taarruza geçti, İekaterinoslav'a (bugün Dniepropetrovsk) ve Mariupol'a (bugün Jdanov) ulaştı, bir hükûmet kurdu. Fakat Polonya savaşının sonu Sovyetler'in kasımda bütün kuvvetlerini Vrangel'in karşısına kaydırmasına imkân verdi. Vrangel, Kırım yönünde geri çekilmek zorunda kaldı. Kızılordu Perekop berzahını zorlayınca Vrangel 120 kadar gemi topladı, müttefiklerin yardımıyle, 70 000'i asker olmak üzere 135 000 kişiyle İstanbul'a doğru hareket etti. Kıtaları Gelibolu'da yerleşti, daha sonra Yugoslavya'ya nakledildi, bu sıra dağılmış olan gemileri de Bizerte'de toplandı. Vrangel, mücadeleden ancak 1925'te vaz geçti, Yugoslavya'dan ayrılarak Belçika'ya gitti. (L)

VRANGEL adası, Doğu Sibirya denizinde ada, Bering boğazının yakınında, 180. meridyen üzerinde; 7 300 km². Oldukça yüksek bir dağ taşıyan ada, tundra ile örtülüdür. (L)

VRATİSLAV I (öl. 921), Bohemya dükü (916'ya doğr.-921). Bohemya'da Hıristiyanlığın yayılmasına çalıştı. (L)

VRATİSLAV II (öl. 1092), Bohemya dükü (1061-1085), sonra kralı (1085-1092). Aynı zamanda hem imparatorluk (bu kendisine ömür boyunca bir krallık tacını sağladı), hem Papalıkla anlaşmayı başardı. Birçok manastır kurdu. (L)

VRAZ (Jakob FRAS, **Stanko** — denir), sloven-hırvat şairi (Cercovec, Steiermark 1810-Zagreb 1851). «İllyria'cılığa» bağlandı. Zagreb'e yerleşti ve burada 1842'den 1945'e kadar *Kolo* (Çember) edebiyat dergisini yayımladı. Soneler, baladlar, yergi yazıları, romanslar yazdı. *Gjulabije* (Küçük Güller) [1840] adlı dört çevrimde, aşk ve yurtseverlik konularını lirik bir üslûpla dile getirdi. Sloven ve hırvat halk şarkılarını biraraya toplayan bir kitap *Narodni Pesmi* [Halk Şarkıları], 1839) yayımladı. (L)

VRBAS, Yugosavya'da (Voyvodina) şehir; 16 500 nüf. Tarım pazarı. (L)

VRCHLABİ, esk. alm. **Hohenelbe,** Çekoslavakya'da (Doğu Bohemya bölgesi) şehir, Elbe'nin kaynağı yakınında; 8 500 nüf. Kâğıt ve kereste sanayii. Dokuma sanayii. XVI.yy.dan kalma şato. (L)

VRCHLİCKY (Emil FRİDA, **Jaroslav** — denir), çek şairi (Louny 1853 - Domazlice 1912). Tercümeleri ve bir çağdaş fransız şairleri antolojisi dışında, birçok lirik ve epik şiir kitabı yayımladı: *Sny o Ştesti* (Mutluluk Rüyaları) [1876], *Epicke Basne* (Epik Şiirler) [1876], *Duch a Svet* (Ruh ve Dünya) [1878], *Rok na Jihu* (Güneyde Bir Yıl) [1878], *Myty* (Mitler) [1879 ve 1880], birçok sone kitabı (1885'ten 1904'e), *Stran Zivota* (Hayat Ağacı) [1909], *Meç Damokluv* (Demokles'in Kılıcı) [1912]. Tiyatro eserleri de yazdı: en güzel piyesi *Noç na Karltejna*'dır (Karlstein Gecesi) [1884]. (L)

VRELANT (Willem), hollandalı ressam (Utrecht - Brugge 1481). 1454'te Utrecht'te yerleşerek İyi Philippe'in hizmetine girdi. *Meryem'in Yedi Kederi*'ni temsil eden bir panodan başka (Torino), birçok elyazması resimledi: *Tarihî Ayna* (Paris, Millî kütüphane), *Hainaut Kronikleri* (Brüksel), *Alçakgönüllülük Aynası* (Valenciennes kütüphanesi) v.b. (L)

VREULS (Victor), belçikalı besteci (Verviers 1876-Brüksel 1944). Brüksel ve Liège'de başladığı müzik üğrenimini Paris'te Schola cantorum'da, Vincent d'Indy'nin yönetiminde tamamladı. Paris'te armoni öğretmenliği yaptı daha sonra Lüksemburg konservatuvarının başına geçti. Bir lirik dram (*Olivier le Simple* [Bön Olivier], 1922), bir peri komedisi (*Le Songe d'une Nuit d'Eté* [Bir Yaz Gecesi Rüyası], 1925), bir bale (*Le Loup-garou*, 1937), senfonik şiirler (*Cortège Heroïque* [Kahraman Alayı], *Jour de Fête* [Bayram Günü]), orkestra ve oda müziği eserleri besteledi. (L)

VRİDİ, Fildişi Kıyısı'nda yer, Abican'ın yakınında. Petrol rafinerisi. Termik santral. (L)

VRİES (Adriaen DE), hollandalı heykeltıraş (La Haye 1546'ya doğr. - Prag 1626). Giambologna'nın öğrencisiydi. Prag'da Rudolf II, Danimarkalı Christian IV ve Lippe prensi için çalıştı. Özellikle birçok çeşme taslağı çizdi; Frederiksborg'da Neptün çeşmesi, Augsburg'da Merkür çeşmesi, aynı şehirde Herkül çeşmesi (şaheseridir). Ayrıca *Merkür ve Psykhe* grubunu da saymak gerekir (Louvre). Sanatı, maniyerizmin son izlerini taşır. (L)

VRİES (Hans VREDEMAN DE), hollandalı mimar ve nazariyeci (Leeuwarden 1527- ? 1604). Mechelen ve Anvers'de okudu. Resim ve süsleme alanında çalıştı. Cornelis Floris de Vriendt'in etkisinde kaldı, birçok süsleme modeli çizdi. Anvers'de, ünü bütün Avrupa'ya yayılan nazarî eserler yayımladı. (L)

VRİES (Hugo DE). Bk. DE VRİES (Hugo).

VRİES (Matthias DE). Bk. DE VRİES (Matthias).

VRİŞABHA. Bk. RİŞABHA.

VROOM (Hendrik Cornelis), hollandalı ressam (Haarlem 1566-ay.y. 1640). İtalya'ya bir yolculuk yaptıktan sonra, gemilerle dolu deniz manzaraları çizdi: *Cebelitarık Önünde Deniz Savaşı* (Amsterdam), *Friedrich'in Pfalz'dan Flessingue'e Gelişi* (Haarlem). — Oğlu CORNELİS (Haarlem 1591'e doğr.-ay.y. 1661), romantik bir anlayışta orman resimleri yaptı (Berlin, Dresden, Haarlem, Viyana müzeleri). [L]

VSETİN, Çekoslavakya'da şehir, Kuzey Boğdan'da; 12 600 nüf. Mobilya yapımı. Cam fabrikası. (L)

VSEVOLOD, Kiev'li üç büyük prensin adı: **Vsevolod I Yaroslaviç** (öl. 1093), 1075-1093 arasında ; **Vsevolod II Olegoviç** (öl. 1146). 1138-1146 arasında; **Vsevolod III Svyatoslaviç** (öl. 1215), 1206-1214 arasında hüküm sürdü. (L)

VŞEHRD (Viktorin Kornel ZE), çek hukukçusu ve hümanisti (Chrudim 1460'a doğr.- Prag 1520). Önce latince şiirler yazdı, sonra millî dili savundu ve çek hümanizmasının doğuşuna önayak oldu. *O Praviech, o Sudiech i o Dekach Zeme Çeşke Knihy Devatery* (Bohemya Hukuku, Mahkemeleri ve Kanunları Üstüne Dokuz Kitap) [1508] adlı ilgi çekici bir eser yazdı. (L)

VTOL. Havc. İng. *Vertical Take Off and Landing* kelimelerinin kısaltması; «dikine kalkış ve iniş» anlamına gelir ve dikey kalkışlı bütün hava taşıtları için kullanılır. 1950 Yıllarında, askerî uçaklar için kurulan hava üsleri atom mermilerine mükemmel bir hedef oluyordu; bu yüzden, kısa veya dikey kalkışlı (stol veya vtol) uçaklar yapabilmek için araştırmalara başlandı. Genellikle, 150 m ile 300 m arasındaki bir mesafede kalkış yapan (15 m'lik bir engeli aşarak) ve minimum düz uçuş hızı en çok saatte 85 km olan uçaklara «stol» denebilir. «Vtol» uçakları ise, pist üzerinde yürümeden kalkış yapabilen ve havada olduğu yerde kalabilen uçaklardır. Bugün «vtol» uçaklarını iki büyük gruba ayırmak mümkündür: değişik dengeli ve sabit dengeli. Birinci gruptaki uçaklar dikine kalkış yapar, sonra düşey durumdan yatay uçuş durumuna geçer. İkinci gruptaki uçaklar, yatay uçuş durumunda olduğu gibi havalanır ve iki motor sisteminin devrilmesiyle yatay uçuşa geçer.

Dikine uçuş, havacılığı, karada 300 m'lik kalkış pistlerine, denizde de vurulması kolay bir hedef meydana getiren uçak gemilerine bağlı kalmaktan kurtaracaktır. Buna karşılık, özellikle çok büyük hızla hareket eden yüksek sıcaklıktaki gaz akımının çarptığı yüzeyin direnci gibi yeni meseleler ortaya çıkmaktadır. (L)

VU i. Elektroakust. Akustik hacim birimi. (L)

VUAL i. (fr. *voile*, örtü, peçe). Foto. Filmin ışık alması, izhar banyosunda fazla süre kalması veya banyo sıcaklığının çok yüksek olması sonucunda, duyar tabaka üzerindeki gümüş tuzlarından bir kısmının indirgenmesi şeklinde ortaya çıkan fotoğraf hatası. (Farmer açıcısı, developman banyosunda meydana gelen vuali kısmen düzeltir. Fotoğraf makinesinin körüğü yırtıldığı zaman da vual meydana gelebilir.) [L]

VUAPA i. Güney Amerika'da yetişen büyük ağaç (Erguvangillerden.) *Eşanl.* MACROLOBİUM. (L)

VUATAZ (Roger), isviçreli besteci, orgcu, kapella yöneticisi ve orkestra şefi (Cenevre 1898). Cenevre radyosunun müzik yayınlarını yönetti. *Resitatif, Arioso ve Sonat*, *Günlük Ekmek*, piyano için *Fransız Sonatı*, keman ve piyano için bir sonatin, 3 arp senfonisi, saksofon ve piyano için *Destin* (Kader) adlı bir senfoni, koro ve orkestra için *Gökyüzüne Açık Rhône ve Cenevre*, *Mezmurlar Kantatı*, üç oratoryo, orkestra eserleri (*Triptik*, *Küçük Konser*, *Yunanistan'dan Görüntüler* v.b.), *Cenevre Baskıları*, Calvin, Rousseau, Piachaud, Toepffer ve Barblan (1960) şerefine orkestra için süit, bale eseri *Yalnızlık* (1962) ve piyano ile orkestra için konçerto (1964) besteledi. (L)

VUCIN, çinli ressam (1280-1354), bambu resimleriyle tanınır. Yûen Döneminin Dört Ustası'ndan biridir. (L)

VU-CİANG, Güney Çin'de ırmak, kalkerli Guy-Cou yaylalarını sular ve Çungking'in yakınında Yang-dzı ırmağına dökülür; 800 km. (L)

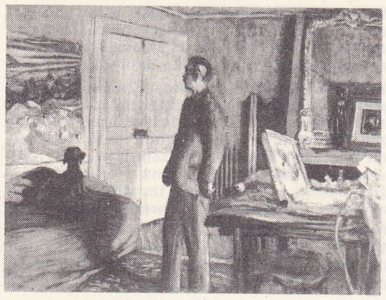

Bonnard'ın portresi için taslak
Petit Palais, Paris

VUILLARD

kendi portresi
Modern Sanat
Millî müzesi, Paris

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

VU COU, Çin'de (Kuangsi) şehir, Si-kiang ırmağı kıyısında; 200 000 nüf. Dokuma ve kimya sanayii. Şehir İkinci Dünya savaşı sırasında bir amerikan üssüydü. (L)

VUÇANG, ing. **Wuchang,** Çin'de (Hupey) şehir, Yang-dzı'nın sağ kıyısında; 400 000 nüf. Bugün Vu-Han yerleşme merkezinin bir bölümüdür. Hupey ilinin idare ve kültür merkezi. Evler ve iş semtleri, şehri çeviren surların içindedir; sanayi tesisleri (kâğıt, pamuk, ipek; gemi tezgâhları ve demiryolu malzemesi) ise ırmak kıyısı boyunca uzanır. (L)

VU DAO-DZI, çinli ressam (VIII. yy.ın ilk yarısı). Tang devrinin büyük ustalarındandır. Çin resminin öncüsü sayılır. (L)

VU Dİ («imparator Vu», yani «savaşçı imparator»), Çin'de, M.Ö. 140-87 arasında hüküm süren Han sülâlesinin en ünlü imparatoruna verilen ad. Bk. ÇİN. (L)

VUDSTON i. (ing. *woodstone*'dan). Miner. Çakmaktaşı çeşidi. (L)

VU DZI-DİEN, Tang sülâlesinden imparator Gao Dzung'un metresi, sonra karısı (öl. 705). Kocasını iktidardan yavaş yavaş uzaklaştırdı. Kocası ölünce (683), iki oğlunun zararına iktidarı ele aldı. Vu Dzi-dien, Doğu'nun soylu sınıfı ve devlet dini haline getirmek istediği buddha kilisesi tarafından destekleniyordu. (L)

VUEZ (Arnould DE) veya **DUEZ, D'HUEZ, WUEZ, DE VUEZ,** fransız ressamı (Saint-Omer 1644-Lille 1720). Paris, Venedik ve Roma'da okudu, sonra İstanbul'a gitti; bu yolculuktan Parthenon'un resimleriyle döndü (1670-1679). 1691'den önce Lille'e yerleşti, orada bir akademi açtı. İlgi çekici desenler (*Kutsal Aile, Belediye Binasının Süsleme Projeleri*) ve resimler (*Saint-François, Jeanne de Constantinople'un portresi* [Lille müzesi]) yaptı. (L)

VUGHT, Hollanda'da (Kuzey Brabant) şehir, S'Hertogenbosch'un güneyinde; 20 000 nüf. XVI. yy.dan kalma gotik üslûbunda kule. Şato. Turizm merkezi. Sebze yetiştiriciliği. (L)

VU-HAN, Orta Çin'de şehir topluluğu, üç şehirden (*Vu-çang, Hang-yang* ve *Hankou*) meydana gelir, Hupey ilinin merkezi; 2 146 000 nüf. Yang-dzı'nın kuzeyinde, Han ırmağıyla birleştiği yerin aşağı kesiminde kurulan Hankou, bir ticaret merkezidir (eskiden şehrin kontrolunu elinde tutan batılı devletler, birçok imtiyaz almışlardı). Şehir topluluğunun bu bölgesinde dokuma sanayii gelişmiştir. Gene ırmağın sol kıyısında fakat daha yukarıda bulunan Han-yang, Ta-ye dağlarındaki demir filizleri ve Vangu'daki dökümhaneler sayesinde önemli bir demir-çelik sanayii merkezi haline gelmiştir. Yang-dzı'nın güneyinde yer alan Vu-çang, surlarla çevrili geleneksel bir idare merkezidir. Bu üç şehir, XIX. yy.dan sonra Orta Çin'in başlıca iktisadî merkezleriydi. 1911 İhtilâli de burada başladı; 1927'de Çankayşek ile komünist müttefikleri arasındaki anlaşmazlıktan sonra kurulan geçici Guomindang hükûmeti burada toplandı. Vu-han, Yang-dzı üzerinde seferin (orta büyüklükte açık deniz şileplerine açıktır) başlıca iskelelerinden biri, ayrıca bir demiryolu kavşağı (Pekin-Hankou ve Kanton - Hankou hatları) ve bir sanayi merkezidir (ağır metalürji). Vu-çang, Yang-dzı üzerinde inşa edilen yeni bir köprüyle Hankou'ya bağlamıştır. (L)

VU HAN (LİU MİYEN-CİN — denir), çinli yazar ve siyaset adamı (doğ. 1909). Üniversite profesörü, Ming hanedanı üstüne araştırmalar yaptı; 1949'da Çin Halk Danışma konferansı ikinci başkanı. Pekin belediyesinde Ping-Cın'ın yardımcısı (1952); edebiyat ve sanat alanında liberal düşünceleri savundu. 1961'de, bir piyesi oynandı; *Mandarin Görevinden Uzaklaştırılan Hay-Juy;* bu eserin tenkitleri, 1965 ve 1966'da başkent üniversitelerindeki hareketleri başlattı. Haziran 1966'da Pekin belediyesindeki görevine Ping-Cın ile birlikte yeniden getirildi. (L)

VU-HU, Çin'de şehir (An-huy), Orta Yang-dzı kıyısında; 242 000 nüf. Nankin ve Şang-hay demiryolları üzerinde ırmak limanı. Pirinç ticareti merkezi. (L)

VUHUŞ çoğl. i. (ar. *vahş*'tan *vuhûş*). *Esk.* Vahşîler, yabanî hayvanlar. || Issız yerler: *Nücûmu söndürerek yırtılan büyük rüzgâr / Vuhuş-u ruhumu zehriyle etti perverde* (Ahmed Hâşim). || *Vuhuş-ı berrî*, karada yaşayan yabanî hayvanlar. (M)

VUİLLARD (Edouard), fransız ressamı (Cuiseaux, Saône-et-Loire 1868-La Baule 1940). Paris'te liseye giderken Maurice Denis, Lugné-Poe ve Pierre Veber ile dostluk kurdu. 1883'te dul kalan annesi bir apartman dairesinde küçük bir terzi atelyesi açtı, Vuillard annesinin ölümüne (1929) kadar onunla beraber yaşadı ve orada zarif içtenlik dolu resimler çizmeğe başladı. Hiç evlenmeyen ressam eserlerinin çoğunu bu atmosfer içinde yaptı. Gobelins okulunda gece derslerini izledi. 1888'de Güzel Sanatlar Millî yüksekokuluna alındı (Gérôme'un atelyesi), fakat aynı yıl, Julien akademisine girmek üzere oradan ayrıldı. Bu akademide Robert Fleury profesör, Paul Sérusier de onun yardımcısıydı. Sérusier, Pont-Aven'de Gauguin'i ziyarete gitmiş, öğrencilerine resimde sembolizmin ilkelerini açıklamıştı; Vuillard da, Bonnard, Roussel, Maurice Denis, İbels, Ranson v.b. ile Nabi grubunu kurdu. Vuillard bu sıralarda, sonradan fov'ların yapacağı gibi, parlak ve canlı renklere yöneldi (*Yatakta*, Art Moderne müzesi). Mallarmé'nin salı toplantılarına devam etti ve Lugné-Poe'nun aracılığıyla öncü tiyatro çevrelerine girdi. Bu arada tutkallı boya resme başladı, yağlıboya ve pastel de kullandı. Dekoratif sanatlarla da ilgilendi (paravanalar, mobilyalar, vitraylar, halılar, seramikler, kitaplar). Pierre Veber'in yardımıyle Natanson kardeşlerin *Revue Blanche*'ına girdi. Hem bu derginin bürolarında, hem Le Barc de Boutteville'in bürosunda Bonnard, Toulouse-Lautrec, Vallotton, İbels, Hermann-Paul, Sem, Cappiello ile birlikte ilk sergilerini açtı (1892-1895). Yavaş yavaş paletin titrek etkilerinden vaz geçti ve Gauguin'den uzaklaştıkça Claude Monet ve Degas'ya yaklaştı.

Art Moderne'de Vuillard'ın birçok eseri vardır: *Salatalı Natürmort* (1887'ye doğr.), *Kendi Portresi* (1889'a doğr.), *Uyku* (1891'e doğr.), *Dırdırcı Kadın* (1891), *Parklar* (Alexandre Natanson'un yemek salonu için panolar, 1894), *Mallarmé'nin Valvins'deki Evi* (1895), *Irmak Salcısı* (1897), *Yemekten Sonra* (1900'e doğr.), *Sabah Kahvaltısı* (1900'e doğr.), *Felix Vallotton Atelyesinde* (1900), *Etang-la-Ville'den Peyzaj* (1900'e doğr.), *Çiçek Vazosu* (1904), *Claude Bernheim de Villers'in Portresi* (1906), *Suzanne Desprès'nin Portresi* (1908), *Thadée Natanson'un Portresi* (1908'e doğr.), *Kırmızı Yemek Salonu* (1908), *Ev İçi* (1910'a doğr.), *Kütüphane* (1911), *Nergis Buketi* (1912), *Arthur Fontaine'in Portresi* (1912), *Madam Vaquez'in Portresi* (1918), *Geneviève Bernheim de Villers'in Portresi* (1920), *Henri Xavier Fontaine'in Portresi* (1924'e doğr.), *Madam Bénard'ın Portresi* (1930'a doğr.), *Anna de Noailles'ın Portresi İçin Eskiz* (1932'ye doğr.), *Boulogne Ormanında Bir Yol* (1935'e doğr.), *Sacré-Coeur* (1935'e doğr.), *Clayes'de Su Deposu* (1936'ya doğr.). Ayrıca Dr. Vaquez'in dairesi (Petit Palais), Champs-Elysées tiyatrosu, Cenevre'deki S.D.N. sarayı için yaptığı duvar süslemelerini de saymak gerekir. (L)

VUİLLAUME (Jean-Baptiste), fransız lavta yapımcısı (Mirecourt 1798-Paris 1875), Paris'teki atelyesinde 3 000 kadar keman, viola ve viyolonsel yapıldığı sanılıyor. Vuillaume, eski italyan çalgılarının (Stradivarius, Guarnerius, Amati, Maggini) taklidinde uzmanlaştı ve zaman zaman taklit ettiği örnekler kadar değerli çalgılar yapmayı başardı. Fakat çoğunlukla tahtayı suni yollarla eskitmesi, ses zenginliğinin kaybolmasına yol açmıştır. Vuillaume, kendisinden sonra pek kullanılmayan oktobas, kontralto, madenî yay v.b. gibi âletler icat etti. (L)

VUİLLEMİN (Joseph), fransız generali (Bordeaux 1883-Lyon 1963). Birinci Dünya savaşında 12. Bombardıman filosuna kumanda etti. Daha sonra Akdeniz ve Afrika'ya yapılan büyük hava seferlerine katıldı. 1933'te generalliğe yükseldi. 1938'de hava ordusu genelkurmay başkanı oldu, 1939'da hava kuvvetleri kumandanlığına getirildi. (L)

VUİLLERMOZ (Emile), fransız bestecisi ve müzik yazarı (Lyon, 1878-Paris 1960). G. Fauré'den ders gördü. 1909'da Bağımsız Müzik derneğini kurdu. *Chopin* (1927), *Müzik Tarihi, Fauré*, *Debussy* adlı eserlerinden başka birçok makale yazdı. (L)

VUK veya **VUKAN,** sırp prensi (XII. - XIII. yy.), Stefan I Nemanjiç'in büyük kardeşi. Stefan I Nemanjiç iktidara geçince, Vuk'a sadece kıyı eyaletleri kaldı. Macarlardan destek gören Vuk, kardeşine karşı başkaldırdı (1200) ve tahtı ele geçirerek 1203'e kadar hüküm sürdü. (L)

VUKAŞİN, sırp prensi (XIV.yy.). 1356'dan sonra çarlık üzerinde hak iddia etti. Türkleri durdurmayı başaramadı, aşağı Meriç'te bozguna uğradı (1371). [L]

VUKOVAR, Yugoslavya'da (Hırvatistan) şehir, Tuna'nın kıyısında; 25 800 nüf. (L)

VUKU i. (ar. *vukûᶜ*). *Esk.* Olma, meydana gelme, oluş: *Bu artık nazarında önüne geçilmek mümkün olmayan, hattâ vukuuna müsaade edilmek lâzım gelen bir zarar hükmünü almış idi* (H. Z. Uşaklıgil). || Bir hadisenin oluşu, ortaya çıkışı. || Birden gelip çatma, isabet etme. || Düşme. || *Vuku bulmak* (veya *vukua gelmek*), olmak, meydana gelmek: *Lağva sebep olan hadisenin vuku bulduğu gün enstitüde bulunmuş olsaydı iş yine değişirdi* (A. H. Tanpınar). *Bir evlenme vukua geldiği zaman hem gelin, hem de güveyi kırklı olurlar* (Ziya Gökalp). || *Vuku-ı hal*, bir hadisenin oluşu: *Vuku-i hali beyan ettiklerinde hemen dönüp gitti* (Cevdet Paşa). || *Adîm-ül-vuku*, hiç olmayan. (M)

VUKUAT çoğl. i. (ar. *vukûᶜ*'dan *vukûᶜât*). *Esk.* Olaylar, serüvenler: *Buna muvaffak olursam, bir yığın manasız vukuat içinde ziyan olmuş günlerime acımayacağım* (R.N. Güntekin). || İ. Kavga, cinayet gibi polisi ilgilendirecek olay: *Vukuattan sonra candarmaya koştum, haber saldım, sonra yine geldim* (Sabahattin Ali). *Yeni.* Olay. (M)

VUKUF i. (ar. *vakf*'tan *vukûf*). *Esk.* Anlama, bilme: *Onun* [...] *şark ilimlerindeki vukufundan ziyade garpta fikir cereyanlarını dikkatle takip edişi* ... (H. E. Adıvar). || Durma, duruş. || Bir halde kalma, değişmeme. || *Ehl-i vukuf*. Bk. EHLİVUKUF. || *Erbab-ı vukuf*, bilirkişiler. || *Kesb-i vukuf*, öğrenme. || *Sinn-i vukuf*, olgunluk yaşı.

— Tasav. *Vukufı adedî*, nakşıbendî tarikatının on bir tabirinden biri. || *Vukufı kalbî*, kalbin Tanrı'dan agâh olması. (Nakşıbendî tarikatının on bir tabirinden biri.) || *Vukufı zamanî*, her zaman kendi halini bilme. (Nakşıbendî tarikatının on bir tabirinden biri.) [M]

VUKUFSUZ sıf. (*vukuf*'tan *vukuf-suz*). *Esk.* Bilgisi olmayan.

◆ **Vukufsuzluk** i. *Esk.* Bilgisiz olma, cahillik. (M)

VULCANALİA çoğl. i. (lat. k.). Esk. Rom. 23 Ağustosta Vulcanus onuruna düzenlenen şenlikler. (L)

VULCANO (İSOLA Dİ), Eolia takımadalarında italyan adası, Tiren denizinde, Lipari'nin yakınında (Lipari komünü, Messina ili); 300 nüf. Bütünüyle volkanik olan ada, çeşitli devirlerden kalma volkanlardan meydana gelir. Parçalanmış olan en eski krater, adanın güneyinde, yükseltisi 499 m'yi bulan geniş bir kütle meydana getirir. Bugünkü volkan, tabanı 7 km'lik bir daire çizen geniş ve dik bir konidir. Faaliyet halinde olduğu, sızdırdığı fümerollerden ve çok yüksek ısılı fosfatarlardan anlaşılır. Adanın kuzeyindeki deniz dibi püskürmesi sonucunda su yüzüne çıkan *Vulcanello* adası, bugün sönmüş üç kraterden meydana gelen ve yükseltisi 123 m'yi bulan daire şeklinde bir adadır. Doğudaki krateri aşınma yüzünden yarı yarıya ortadan kalkmıştır. Vulcanello, lavlarla Vulcano adasına bağlıdır ve volkanik gereçler seyrek çalılıklarla örtülüdür. Vulcanello'nun altında, sıcak tatlı su püskürmeleri deniz suyunu kaynatır. Balıkçılık ve İkinci Dünya savaşından sonra geliştirilen turizm, halkın başlıca gelir kaynağıdır. (I)

VULCANUS, Merkür'ün hareketindeki aykırılıkları açıklamak için Le Verrier tarafından, Güneş'e Merkür'den daha yakın

bir yerde bulunduğu öne sürülen hayalî gezegen. Bu hipotez hiç bir zaman deney yoluyle ispatlanamadı. (L)

VULCANUS. Mit. Roma'da ateş ve madencilik tanrısı Jüpiter ile Juno'nun oğlu, Cacus'un babası. Etrüsklerin taptığı bir İtalya tanrısıydı (adının etrüsk dilinden geldiği sanılır). Kültü çok eski zamanlarda başlamışa benzer; «Vulcanalia» şenliği çok eskidir. Romulus'un (veya Tatius), Romalılarla Sabinlerin savaşından sonra, Comitium'un batısındaki Vulcanus'a bir sunak yaptığı sanılır. Civardaki *area,* «Vulcanal» adını aldı. Tapınakları, genel olarak şehir surlarının dışında yapılmıştır; Roma'da, Mars alanında bunlardan bir tane vardı. Augustus, M.S. 9'da Forum yakınında ona bir sunak adadı (bu sunağın ithaf yazısı bulunmuştur). Kültünün, Ostia'da özel bir önemi vardı. Pön savaşlarından sonra Vulcanus, Yunanlıların Hephaistos'u ile özdeşleştirildi.

— İkonogr. Önceleri çıplak bir atlet, sonra sakallı, topal, kısa harmanili, başında *pileus,* elinde çekiç ve kerpeten olarak (Paris Notre-Dame kazılarında bulunan sunaktaki gibi etrüsk tipinde antik Berlin heykelciği) tasvir edildi. Daha sonra Vulcanus daha çok Jüpiter'in yıldırımlarını (Pompeii'deki resim ve Herculanum mozaiği) veya Akhilleus'un silâhlarını yaparken, Jüpiter tarafından yere atılmış (Berlin kabartması) veya Hercules tarafından sarhoş edilmiş olarak (resimli vazolar) gösterildi. Parthenon frizindeki tanrılar kurulunda da görülür. (L)

Vulcanus'un Ocakları, XVI. - XVII. yy.-da yapılmış birçok tablonun konusu. Bazı eserlerde Apollon'un evliliğinde uğradığı mutsuzlukları Vulcanus'a bildirmek için demirhaneye gelişi temsil edilmiştir: Velazquez (Madrid), Tintoretto (Dukalar sarayı), Iacopo Bassano (Viyana), Tempesta (Caprarola), Gunderlach (Budapeşte). Aineias için silâh isteyen Venüs veya Thetis için silâh isteyen Akhilleus da birçok ressamı etkiledi: Giulio Romano (Mantova), Vasari (Floransa), Genç Palma (Kassel), Albani (Moulins), Solimena (Budapeşte), Van Dyck (Louvre), Lafosse (Nantes), Boucher (Louvre, Versailles, Londra, Amiens); bu konuyu en çok Rubens (Brüksel) ile Le Nain (Reims, Effiat şatosu) işledi. (L)

VULGARİS veya **BULGARİS** (Dimitrios), yunanlı siyaset adamı (Hydra 1801-Atina 1878). 1848 ile 1874 arasında çeşitli bakanlıklarda bulundu. 1862'de kral Othon I'in ülkeden çıkarılmasında büyük bir rol oynadı ve Kanaris ve Ruphos ile birlikte naipler triumvirliğine katıldı. 1865'te, 1872 ile 1874'te Kral Georgios zamanında bakanlık yaptı. (L)

VULGARİS veya **BULGARİS** (Eugenios), yunan ortodoks kilisesi ilâhiyatçısı ve matematikçisi (Korfu 1716-Petersburg 1806). İlâhiyata felsefeyi sokmak istemesiyle Almanya'ya, sonra Rusya'ya sığınmak zorunda kaldı, orada piskoposluğa atandı. Yayımlanmamış olan pek çok eseri vardır. Çeviriler, felsefe el kitapları, ilâhiyat eserleri v.b. (L)

Vulgata, büyük kısmı Aziz Hieronymus tarafından yazılan kutsal kitapların latince nüshası. *Eski Vulgata,* İncil'in latince tercümesi (septanta'ların yunanca nüshasına göre çevrilmiştir), Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarından sonra batıda geçerli oldu. (L)

VULKANİT i. (fr. *vulcanite*'ten). Jeol. Yeryüzünde veya yakınında katılaşmış mağma kayası. (Dokuları çoğunlukla mikrolitli, camlı bir ofitiktir.) *Eşanl.* VOLKAN KAYASI. (L)

VULKANİYEN sıf. (Eolienne adalarındaki *Vulcano* yanardağından fr. *vulcanien*). Bir yanardağ püskürme tipine denir. (Bu püskürme tipinin başlıca özellikleri yapışkan ve çabuk soğuyan lavlar, kısa süren lav akıntısı ve volkan bombalarının, lapillilerin ve küllerin savrulmasına yol açan çok şiddetli patlamalardır. Buharları, saydamsız ve koyu renklidir. Koni, özellikle külden meydana gelir ve krater patlama sonucu oluşur.) || Volkanizma ile ilgili. (L)

VULKANİZE sıf. (fr. *vulcanisé*). Vulkanizasyonla şekil değiştirmiş: *Vulkanize kauçuk.* (*Eşanl.* KÜKÜRTLÜ KAUÇUK, KÜKÜRTLENMİŞ KAUÇUK.) [L]

VULKANİZMA i. (lat. *Vulcanus,* ateş > fr. *vulcanisme*'den). Jeofiz. Yeryuvarlağının bugünkü durumunu ateşin etkisine bağlayan görüş. (İlkel şekliyle böyle bir sistem, bugün ileri sürülen teorilerden hiç birine uymamaktadır.) [L]

VULLİEMİN (Louis), isviçreli rahip ve tarihçi (Yverdon 1797-Lozan 1879). Ruchat'nın *Histoire de la Réformation de la Suisse*'ini (İsviçre'nin Reform Tarihi) yayımladı, Hottinger'in *Histoire de la Confédération Suisse* (İsviçre Konfederasyonunun Tarihi) adlı eserinin 1532-1712 arasını kapsayan kısmını sürdürdü, bu eserin daha sonra kısa baskısını yaptı (1876), Vaud kantonu serbest kilisesinin kuruluşuna katıldı ve ilâhiyat fakültesi profesörü oldu (1847-1864). [L]

VULPECULA, Tilkicik* takımyıldızının latince adı (kısaltması: [Vul]). [L]

VULPİAN (Alfred), fransız hekimi (Paris 1826-ay.y. 1887). Selpêtrière hastahanesi hekimi, Tıp fakültesi karşılaştırmalı patoloji profesörü (1872) oldu. Özellikle sinir sistemi fizyolojisi üstünde çalıştı. Başlıca eserleri *Leçons sur la Physiologie Générale et Comparée du Système Herveux* (Sinir Sisteminin Genel ve Karşılaştırmalı Fizyolojisi Üstüne Dersler) [1866], *Leçons sur l'Appareil Vaso-moteur* (Vazomotor Cihazı Üstüne Dersler) [1875], *Cours de Pathologie Expérimentale, Maladies du Système Nerveux* (Deneysel Patoloji Dersleri, Sinir Sistemi Hastalıkları) [1879], *Cours de Pathologie Expérimentale* (Deneysel Patoloji Dersleri). [L]

Vulpian hastalığı veya **tipi.** Patol. Kolun üst kısmından başlayan ilerleyici tipte omurga kasları atrofisi. (L)

VULPİUS (Christian August), alman yazarı (Weimar 1762-ay.y. 1827). Birçok şehirde özel öğretmenlik yaptı, yoksulluk çekti. Eniştesi Goethe'nin yardımıyle Weimar tiyatrosunun sekreteri, sonra Madalya dairesi müfettişi oldu ve yoksulluktan sıyrıldı. *Rinaldo Rinaldini* (1797-1800) adlı romanı başlıca eseridir. Kızkardeşi, CHRİSTİANE (Weimar 1765-ay.y. 1816), 1788'de Goethe ile tanıştı, onun metresi oldu, 1789'da August adlı bir çocuk dünyaya getirdi. 1806'da Goethe ile evlendi. (L)

VULPİUS (Melchior), alman bestecisi (Wasungen, Meiningen yakınları 1560'a doğr.-Weimar 1615). Motetler, düğün şarkıları, çoksesli liedler, 4 sesli *Matta'ya Göre Passion* besteledi. Protestan Almanya'nın en büyük müzikçilerinden biridir. (L)

VULSELLA i. Bisüssüz, ikiçenetli yumuşakça; kavkısı oldukça yassı, düzensiz oval biçimdedir; kavkı bağı istiridyeninkine benzer. (Kızıldeniz'de, Hint okyanusunda, Pasifik'in Filipinler ile Avustralya kesimi arasında yaşar. Üçüncü zamandan beri fosiline rastlanır. *Vulsellidae* familyasının örnek tipi.) [L]

VULSELLİDAE çoğl. i. *Pedalion, vilsella, malleus* v.b. türlerini kapsayan iki çenetli yumuşakçalar familyası. (L)

VULSON DE LA COLOMBİÈRE (Marc), fransız armacısı (öl. 1658); armacılık üzerine pek çok eserin yazarı. (L)

VULTURE, İtalya'da volkanik kütle, Güney Apenninler'de, Basilicata'da, Puglia sınırında. Kraterin iki ağzında bugün iki göl vardır. Kütle, Basilicata'nın en verimli bölgesidir; tepeleri, ormanlar ve zengin otlaklarla kaplıdır, yamaçları alt kısmında bağlar ve bahçeler yer alır. (L)

VULVA i. (lat. *volvere,* sarmak'tan *vulva* > fr. *vulve*). Anat. Kadında ve hayvanların dişilerinde cinsel organların dış kısımlarının tümü. *Eşanl.* FERÇ.

— ANSİKL. Anat. *Vulva,* kadında, önden arkaya doğru şu kısımlardan meydana gelir: venüs tepesi, vestibül denen üçgen biçiminde bir aralığı sınırlayan büyük ve küçük dudaklar, vestibülün ön tarafında bızır ve sidik deliği. Bunların arkasında dölyolu ağzı yer alır; bakirelerde bu ağzın bir kısmını kızlık zarı kapatır. Vulva apışarasının ön kısmında, şerç deliğinden birkaç santimetre ileridedir. (L)

VULVİT i. (fr. *vulvite*). Jinekoloji. Vulvanın iltihaplanması.

— ANSİKL. *Vulvit* tek başına veya komşu organların iltihabıyle birlikte ortaya çıkar; gonokok gibi spesifik bir mikroptan veya adî mikroplardan ileri gelir. Hasta olan kısımlar kızarır, şişer, kaşınır; salgılar artar, fena koku yapar. Bazen kasıktaki lenf düğümleri büyür, büyük dudaklarda ödem ve bazı kere apse görülür. (L)

VUNG TAU, Vietnam'da (Güney Vietnam, Phuoc Tuy ili) şehir, Güney Çin denizi kıyısında; 12 900 nüf. Saygon'un müstahkem ön limanı. Sayfiye yeri. (L)

VURDUMDUYMAZ blş. sıf. Anladığı halde anlamamış gibi davranan, önem vermeyen, umursamaz, aldırışsız, geniş yürekli: *Söyledim söyledim aldırmadı, vurdumduymaz!* (M. Â. Ersoy). || Duygusuz, anlayışı kavrayışı kıt, bön: *Ona bir parça da kızıyor ve bu kadar vurdumduymaz olmasına şaşıyordu* (Sabahattin Ali).

◆ **Vurdumduymazlık** i. Aldırmazlık. Anlayışsızlık. (M)

VURGU i. (*vurmak*'tan *vur-gu*). Dilbil. Konuşma veya okuma sırasında, bir heceyi veya kelimeyi ötekilerden daha çok belirli kılma amacıyle yapılan ses değişikliği.

— Fonet. Hecedeki bir unsuru yükseklik veya şiddet (veya her ikisi de) aracılığıyle ayırt etmeğe yarayan özel telaffuz. (Fonetikte, bir hece şiddeti, süresi veya yüksekliğiyle öbür hecelerden ayrıldığı zaman vurguludur. Bazı dillerde vurgu yalnız yükseklik vurgusudur. Bazılarında ise tersine şiddet, süre ve yükseklik vurgusu vardır.)

— ANSİKL. Dilbil. Bir kelimedeki hecelerin hepsi aynı tonda söylenmez. Bu hecelerden biri, ötekilerden daha baskılı *vurgu*'lu) bir biçimde söylenir. Türkçede kelime kök ve gövdelerindeki orta heceler vurgusuzdur ve genellikle düşer. Vurgu, bu heceler dışında ilk veya son hecede, bazen de sondan önceki hecelerde bulunur. Vurgular, birçok yönden değişik biçimde sınıflandırılabilir. En genel sınıflandırma, biçim yönünden şöyle yapılabilir: a) *kelime vurgusu,* bir kelimede bir hecenin önceki hecelerden daha baskılı olan vurgusu: *gülme, yarın* v.b.; b) *öbek vurgusu,* bir anlam çevresinde toplanan kelimelerden bazılarının bir tek hecesindeki kuvvetli vurgu: *en güzel müzik, şâşkın birisin sen* v.b.; c) *cümle vurgusu,* konuşma sırasında cümlenin anlamıyle ilgili olarak, kelimelerde yer değiştirebilen ve kelimelerin asıl vurgularından daha kuvvetli olan vurgu: *bu kitabı* masanın üzerinden kim aldı? *Masanın üzerinden* bu kitabı kim aldı? *Kim aldı* bu kitabı masanın üzerinden ? (Vurgu, italik olarak dizilen kelimelerdedir.) [ML]

VURGULAMA i. (*vurgulamak*'tan *vurgulama*). Fonet. Kelimenin bir hecesine veya cümlenin bir terimine vurgu yapma olayı. || Bir dil veya belli bir nutukta vurgu yapma tarzı.

— Elektroskust. Ses frekansları bölgesinde enerjinin istatistik dağılımını eşit kılmak amacıyle, işareti kayıt malzemesi üzerine geçirmeden önce bir kayıt sisteminin cevap eğrisinin bir bölümünü kontrol etmeğe dayanan işlem. (LM)

VURGULAMAK geçl. f. (*vurgu*'dan *vurgula-mak*). Fonet. Bir kelimedeki heceyi vurgulu olarak söylemek. (M)

VURGULU sıf. (*vurgu*'dan *vurgu-lu*). Dilbil. Vurguyle söylenen: *Vurgulu kelimeler.* || *Vurgulu hece,* kelimelerde baskılı söylenen hece: *dönme, götürdü* v.b.

— Mus ve müz. *Vurgulu çalgılar,* vurularak çalınan sazlar; davul, zil v.b. (ML)

VURGUN sıf. (*vurmak*'tan *vur-gun*). Birini sevmiş olan, âşık, sevdalı: *Karac'oğlan sana vurgun / Döşlerin almadan dolgun* (Karacaoğlan). || — *Esk.* Vurulmuş olan, yaralı. || (Bir hastalığa veya hale) Uğramış, tutulmuş olan.

◆ İ. Kolayca kazanç elde etmek için yapılan yolsuz iş: *Bu hizmetçi, ona istediği kadar iş buluyor, hilelerine, ihtikârlarına, vurgunlarına yardım ediyor ...* (Ömer Seyfeddin). *Esk.* İhtikâr. || *Esk.* Yara: *Eyer vurgunu.*

— DEY. *Vurgun* (veya *vurgunu*) *vurmak,* yolsuzluk yaparak büyük bir kazanç elde

etmek: *Şayet kendini toplayarak yeni bir vurgun vurmazsa hali haraptır* (Vâ-Nû).

— Fizyol. Çok düşük bir basınçtan çok yüksek bir basınca geçerken organizmada meydana gelen değişiklik. || Basınçlı hava içinde bulunan organizmanın, birdenbire veya çok kısa zamanda yüksek basınçtan normal basınca geçtiği zaman geçirdiği şok hali. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fizyol. *Vurgun kazaları.* Yüksek basınçtan normal basınca geçiş anî ve şiddetli ise insan ölebilir. Basıncın etkisiyle kanda erimiş olan gazlar, özellikle azot kanda serbest hale geçerek damarlarda (özellikle kılcal damarlarda) diziler halinde gaz kabarcıkları meydana getirir; gaz kabarcıkları damarı tıkayarak kanın dolaşmasını engelleyebilir. Bu çeşit kazalar, dalgıçlarda, kurbağa adamlarda, hattâ çok derinden hızla su yüzüne çıkarılan deniz hayvanlarında görülebilir. (ML)

VURGUNCU sıf. ve i. (*vurgun*'dan *vurgun-cu*). Yolsuzluk yaparak kendine kolayca kazanç sağlayan (kimse). *Eşanl.* SPEKÜLATÖR. *Esk.* Muhtekir.

◆ **Vurgunculuk** i. Vurguncu olma hali. || Vurguncuya yaraşır hareket. *Eşanl.* SPEKÜLASYON. (M)

VURGUSUZ sıf. (*Vurgu*'dan *vurgu-suz*). Dilbil. Vurgusu olmayan. || *Vurgusuz hece*, kelimelerde baskılı söylenen hecenin dışındaki heceler («'» işareti bulunan heceler vurgunsuzdur): *Buncá, durmádım* v.b. [L]

VURMA i. (*vurmak*'tan *vur-ma*). Vurmak eylemi.

— Balıkç. Balığın yemi veya iğneyi ağzına almasıyle oltada hissedilen hareket.

— Müz. *Vurma çalgılar*, orkestrada bir vurgu belirtmek, bir ritmin altını çizmek veya renk efeleri katmakla görevli vurma sesli çalgıların tümü. Bk. ANSİKL.

— Sil. *Vurma kolu*, bazı ihtiraklı veya çift tesirli tapaların ana parçalarından biri. (Konik bir uçla sona eren bronz bir silindirden meydana gelir. Silindir biçimli bir kanal içinde yer değiştirerek fitilli bir yayla tapanın baş tarafıyle teması sağlar; civa fulminatlı bir yemleme barutu kanalın aşağısına konulur. Merminin hareketinde müsademe kolu süredurum etkisiyle fitilli yayı ezer ve yemleme barutuna vurur, bu da tapayı ateşler.

— ANSİKL. Müz. Romantik müzikçilerin tasvir niyetleri, resim yönünden araştırmaları, bunları sürdüren çağdaş müzikçiler v caz müziğinin gördüğü ilgi *vurma çalgılar*'ın önemini arttırdı. Vurma çalgılar tek ve belirli olmayan ses verenler (trampet, dümbelek, davul, gonk, üçgen, kastanyet, kaynana zırıltısı, kamçı v.b.) ve belirli ses çıkaranlar (kariyon, çelesta, vibrafon, çanlar, ksilofon) olarak sınıflamak gerekir. Timpaniler davuldan akort edilebilme üstünlüğüyle ayrılır; timpanici, sopalarıyle titreşim sağladığı deriyi az veya çok germek suretiyle değişik sesler elde edebilir.

— Semiyoloji. Vurmaya ait ilk metotlu inceleme eserini 1761'de Auenbrugger yayımladı. Daha sonra, bu metodu Fransa'ya Corvisart getirdi; bunu, orta vurma ve plesimetreyi icat ederek Piorry geliştirdi. Elde edilen duyuların nüansları, özel bir lûgatle ifade olunur. Bu arada, seslilik, alt tokluk, tokluk, skodik sada, çatlak kap sesi, tempanizm v.b. sayılabilir. Vurma özellikle göğse (solunum organlarının ve kalbin incelenmesi) ve karına (organ kaymalarının araştırılması) uygulanır. (L)

VURMAK geçl. f. (esk. türk. *urmak*'tan). Elini veya elindeki bir şeyi hızla indirmek: ***Sol elimi karnıma yapıştırıp sağ elimin üç parmağıyle bir kaç defa vurdum*** (B. Felek). ***Birine tokat, yumruk vurmak.*** || Hızlıca çarpmak: ***Napolyon bir zaman Akkâ'da: «Asya bir adam bekliyor!» diye ayağını yere vurmuş*** (A. H. Müftüoğlu). || Geldiğini bildirmek veya başka bir amaçla bir yere ses çıkartacak biçimde ufak darbeler indirmek, tıklatmak: ***Doğru Emine'nin evine gitti. Kapıyı vurdu. İnce, çocuk yüzlü bir kadın kapıyı açtı*** (S.F. Abasıyanık). || Bir kimseyi öldürmek: ***—Gönderdim efendim. Göndermesem beni vururlardı*** (Kemal Tahri). || Yaralamak: ***Yalın bıçaklarıyle sekiz dokuz yerinden / Genç efeler dün gece Kız Hüseyin'i vurdular...*** (F. N. Çamlıbel). || Avlamak, isabet ettirmek: ***Kuşu vuramadım.*** || Sürmek, geçirmek: ***Cilâ vurmak, boya vurmak.*** || Batıcı cisimleri saplamak, batırmak, kakmak: ***Çivi vurmak.*** || Dokunmak, çarpmak: ***Yağmur camlara vuruyor.*** || Dayamak, yapıştırmak: ***Destek vurmak.*** || Sırt, omuz v.b.ye yerleştirmek: ***Omuzuna vurduğu heybede, iki haftalık nafakası olan yulaf ekmeğini taşıyor*** (N. Araz). || Uygulamak, basmak, koymak: ***Damga vurmak.*** || Yükletmek: ***Ata yükü vurmak.*** || Takmak, bağlamak: ***Hayvana eyer vurmak.*** || [Saat için] Çalmak: ***Saat dördü vurdu.*** || Çalmak: ***Davul vurmak.*** || — *Mec.* Yaralamak, kötülük etmek: ***İnsanı en yakın akrabaları kalpsizce vurduktan sonra yabancılar vurmuş, ne çıkar?*** (R. N. Güntekin). || Yansımak: ***Her şey birdenbire oldu. / Birdenbire vurdu gün ışığı yere*** (O. V. Kanık). || Dokunmak, hasta etmek: ***Güneş vurdu. Kömür başına vurdu.*** || — *Argo.* Soymak, çalmak, ele geçirmek: ***«Birkaç para vurup savuşayım!» diye, Zeybek Niyazi, Ararat vapuru işinde sizi dolandırmaya kalkmış*** (Kemal Tahir). || İçki içmek: ***Bir tane (daha) vurmak.*** || *Esk.* Topa veya kurşuna tutmak, hücum etmek: ***Kaleyi, şehri vurmak.*** || Geçz. f. Karaya oturmak: ***Kayık karaya vurdu.*** | Sapmak, yönelmek, girmek: ***Öğleye doğru yolumuzda tepeler, sonra vurduk dağlara...*** (Orhan Kemal). ***Asker dahi kimi at, kimi deve sırtında oldukları halde suya vurdular*** (Cevdet Paşa). || Çarpmak: ***En büyük sessizlikler arkasından, / Kalbimin vurduğunu arzederim*** (F. H. Dağlarca). ***Hastanın nabzı hızlı vuruyor.*** || Olduğundan başka biçimde görünmek: — ***Senin niyetin avanaklığa vurup bilmezlenmek ama, bize bu oyunlar sökmez*** (Kemal Tahir). ***Derhal görmemezliğe vurdum*** (Ahmed Rasim). || Yansıyarak hissolunmak, duyulmak: ***Karnıma sancı vuruyor.*** || [Hastalık için] Sıçramak: ***İltihap böbreklere vurdu.*** || *Esk.* [Hayvan için] Tepmek: ***Bu at çok vurur*** (Şemseddin Sami).

— ÇEŞ. DEY. ***Vur abalıya.*** Bk. ABALI. || ***Vur aşağı, tut yukarı***, sıkı bir pazarlık ederek. || ***Vur deyince öldürmek***, bir işi aşırıya götürmek. || ***Vur kör ayvaz.*** *Teklz.* Duyguşuz, aldırışsız. || ***Vur patlasın çal oynasın***, aşırıya kaçan eğlencelerden söz ederken kullanılır: ***Komşu konaklarda vur patlasın, çal oynasın, saz âlemleri devam ediyor, uzak yakın piyano sesleri işitiliyordu*** (Ömer Seyfeddin). || ***Vurduğu yerden ses getirmek***, çok kuvvetli vurmak, eli ağır olmak. || ***Vurdukça tozar***, işlendikçe işi artan şeyler için kullanılır. || ***Vurdum duymaz.*** Bk. VURDUMDUYMAZ. || ***Açığa vurmak***, belli etmek. || ***Baş vurmak.*** Bk. BAŞ. || ***Başa (başına) vurmak.*** Bk. BAŞ. || ***Bir taşla iki kuş vurmak*** (veya ***bir atıp iki vurmak***). Bk. BİR. || ***(Birinin) Boynunu vurmak***, bir kimsenin başını keserek öldürmek. || ***Dem vurmak.*** Bk. DEM. || ***Dışarı vurmak***, içinde saklamamak. [Hastalık için] Dışa yansımak, görünmek. || ***İçeri vurmak***, [hastalık için] vücut içinde bir yeri daha etkilemek. || ***Volta vurmak (atmak).*** Bk. VOLTA. || ***Yere vurmak***, alt etmek. || ***Yol vurmak.*** *Esk.* Haydutluk etmek. || ***(Bir şey) birinin) Yüzüne vurmak (çarpmak)***, kusurunu bir kimsenin yüzüne karşı söylemek: ***«Sen bir şey bilmezsin, bir şey anlamazsın» diye başlayıp ne idüğümü yüzüme vuruverdi*** (N. Ataç).

— Balıkç. ***Karaya vurmak***, su yüzüne vurmak, balığın hastalık veya suyun sıcaklığıyle bağdaşamamak yüzünden, daha çok oksijen bulmak amacıyle karaya veya suyun yüzüne çıkması.

— Mat. Çarpma işlemini yapmak.

— Müz. Klavye tuşlarına veya vurgulu çalgılara sert ve kararlı bir şekilde çarpmak: ***Simballere vurmak.*** || ***Bir akort vurmak***, bir akortu çalmak ve bir anda kesmek. *Zt.* AKORT APREJLEMEK.

— Oto. Krank ve kam milleri iyi dengelenmemiş bir motor için, yakın bir yere sürekli vuruluyormuş gibi sağır edici bir gürültü meydana getirmek. (LM)

VURU i. (*vurmak*'tan *vur-u*). Fizyol. ve Patol. *Yeni.* Vuruş. *Esk.* Daraban.

— Akust. Birbirine yakın frekansta iki müzikal ses aynı anda yayımlandığı zaman duyulan ve ses şiddetinin periyodik olarak değişmesi şeklinde ortaya çıkan olay. (Vuruların frekansı, iki sesin frekansları farkına eşittir. Bazı orglar, birbiriyle tam akortlu olmayan iki borunun meydana getirdiği vuru olayından yararlanır.) BATMAN OLAYI da denir.

— Radyotek. Aynı devrede meydana gelen yakın frekanslı iki titreşimin girişimlerinden doğan olay. (Frekansları az farklı olan iki titreşimin genlikleri, her yarı periyota birbirine eklenerek veya biri öbüründen çıkarak, girişim yapan titreşimlerin frekansları farkına eşit frekansta bir titreşim meydana getirir.) [LM]

VURUK i. (*vurmak*'tan *vuru-k*). Vet. At veya sığırın bacağının aşağı kısımlarında meydana gelen yaralı veya yarasız eziklik. (L)

VURULMAK edilg. f. (esk. türk. k.). Vurmak eylemine konu olmak: ***Ağabeyim, harbin ilk haftasında ve birinci Sarıkamış muharebesinde buralarda vurulmuştu*** (Ş. S. Aydemir). ***Kapı tekrar ve daha şiddetle vuruldu*** (Ömer Seyfeddin). || Geçz. f. *Mec.* Âşık olmak, gönlünü kaptırmak, tutulmak, sevdalanmak: ***Kim söylemiş beni / Süheylâ'ya vurulmuşum diye?*** (O. V. Kanık).

— DEY. ***Yıldırımla vurulmuşa dönmek.*** Bk. YILDIRIM. (M)

VURUNTU i. (*vurmak*'tan *vur-u-n-tu*). Oto. Yanma anormal olduğu zaman, bir motorun içinden gelen ve patlama sesine benzeyen şiddetli gürültü. (Bk. ANSİKL.) || Ateşlemenin ayarsızlığından veya biyel başlarındaki fazla boşluktan ileri gelen karakteristik gürültü: ***Biyel başı yataklarının aşınması, çok şiddetli bir vuruntuya sebep olur.*** || ***Vuruntu önleyici***, bir benzinin oktan indisini artırarak vuruntu olayını geciktiren katkı maddesi: ***Kurşun tetraetil vuruntu önleyici bir maddedir.***

— Sil. Ekseni namlu eksenine tam oturmayan veya yönünü bulmayan bir merminin, top mücefi içinde hareket ederken meydana getirdiği çarpmalar.

— ANSİKL. Oto. Çok çeşitli sebeplerden ileri gelen ve karmaşık bir olay olan *vuruntu*, daha çok erken yanma yüzünden gazların silindirler içinde düzensiz bir şekilde yanmasıyle meydana gelir; bütün yüzeyi eşit olarak soğutulmayan motor kapağında «kızgın noktalar»ın bulunması ve sıkışma zamanında bu noktalar üzerindeki kalaminin akkor derecede kalması; tam olarak atılamayan yanmış gazların çok sıcak birikimler oluşturarak sonraki emme zamanında yakıt karışımına temas edip bu karışımı tutuşturması; ateşleme avansının kötü ayarlanması; kullanılan yakıtın cinsine göre sıkıştırma oranının çok yüksek olması. Vuruntu olayına yol açan sebepler gibi, bu olayı önleyecek çareler de çok çeşitlidir: kalaminin giderilmesi; gazların silindirler içinden geçirilerek temizlenmesi; silindir kafasının, ısıyı bütün yüzeye eşit olarak ve büyük bir şiddetle yayan alüminyumlu bir alaşımdan yapılması; silindirlere gelen yakıt miktarındaki değişiklikleri hesaba katacak şekilde, otomatik ateşleme avans sisteminin ayarı v.b.

Kurşun tetraetil gibi bazı maddelerin yakıta katılması, vuruntu şiddetini azaltır veya ortadan kaldırır. Bir benzinin oktan indisi ne kadar yüksekse, vuruntuya yol açmadan önce, ateşleme avansı ve sıkıştırma buharı o kadar önemlidir. Ayrıca, yakıt-hava karışımında su buharının bulunması da yanmayı ayarlar. (L)

VURUŞ i. (esk. türk. *uruş*, savaş, mücadele'den). Vurmak işi veya tarzı. || Darbe: ***Hz. Peygamber, Selman'a şu cevabı verdi: «İlk vuruşta bana Sana'nın evleri göründü»*** (N. Araz). || *Esk.* Kavga, dövüş.

— Ask. ***Vuruş açısı***, vuruş noktasındaki vuruş çizgisiyle aynı noktadaki arazi parçasına teğet olan yüzey arasında meydana gelen dar açıya verilen ad. || ***Vuruş hattı***, düşüş noktasında mermi yoluna teğet olan çizgiye verilen ad. || ***Vuruş noktası***, merminin hedef bölgesinde çarptığı noktaya verilen ad. (Vuruş noktası, toprak açısı çiz-

gisi üzerindedir; merminin araziye çarptığı nokta olarak da tanımlanır.)

— Fizyol. ve Patol. Bazı organların (kalp, atardamar) ritimli atışı; daima kalbe bağlı dolaşım sistemiyle ilgilidir. (Kalp vuruşunun hızlanması heyecandan ileri gelebilir.)

— Mekan. Bir kuvvetin etki süresiyle şiddetinin çarpımı: *Vuruş, bir darbenin şiddetini belirtir.* (*Eşanl.* PERKÜSYON.) || *Vuruş merkezi,* sabit bir eksen etrafında hareket eden bir katı cismin, yalnız bir tek vuruş isabet eden noktası. || *Vuruş noktası,* vuran cismin bütün etkisinin birleştiği nokta.

— Saatçilik. Bir saat mekanizmasında, eşapman çarkının her dişinin geçişinde çıkan gürültü. || *Saat vuruşları,* ritimli bir dizi noktadan meydana gelen özel telsiz işaretleri; doğrudan doğruya bir sarkacın kepçesiyle kumanda edilen bir işaretler, astronomi saatlerinin ve kronometrelerin uzaktan hassas olarak denetlenmesine yarar. (Bu vuruşlar, saniyenin 1/300'ü oranında bir yaklaşıklıkla doğrudur. Ayrıca, boylamların belirlenmesinde de telsiz vuruşlarından yararlanılır.)

— Spor. Bir boksörün yumruk atışının niteliği. || Topa vurma tarzı. (ML)

VURUŞMAK ortaklş. f. (esk. türk. *urışmak, uruşmak*'tan). Birini vurmak, öldürmek. || Birbirine vurmak, karşılıklı vurmak, çarpışmak: *Oradaki kestanelikte Amca ile Sadri Bey birbirlerini göremeyerek kafa kafaya şiddetle vuruşmuşlar* (H. R. Gürpınar). || Savaşmak, dövüşmek, çarpışmak, mücadele etmek: *Ziyafeti veren aileden biri askerdir ve fırka kumandanı olarak Çanakkale'de düşmanla vuruşmaktadır* (F. R. Atay). *Kasabanın içinde mi vuruşalım, yoksa erleri silâhlarıyle alıp çıkayım mı efendim?* (Kemal Tahir). [M]

VU SEN-GÜY, çinli general (1612-1678). Ming hanedanı devrinde Mançuların isilâsını durdurmakla görevlendirildi. 1643'te Pekin'i ele geçirdi, sonra Mançularla bir antlaşma yaptı, bu antlaşma mançu Tsing (Çing) hanedanının iktidara geçmesi sonucunu doğurdu. Yûnnan ve Sıçuan naiplikleri ile mükâfatlandırıldı. Merkezî iktidardan kendisini kurtardı, Çin'in batı bölgesini zaptetti, Birmanya'ya kadar ilerledi. Muharebede öldü. (L)

VUSİ (veya **Vu-hsi**), Çin'de (Kiangsu) şehir, Aşağı Yang-dzı bölgesinde; 613 000 nüf. Dokuma ve besin sanayii. Tarım pazarı. (L)

VUSLAT i. (ar. *vaṣl*'dan *vuṣlat*). [Kadın ve erkek için] Birbirine kavuşma, birleşme: *Mürebbiyenin vuslatına erişmek bahtiyarlığını [...] şaşaalı hayaller içinde düşündü* (H. R. Gürpınar). || *Teşm. yol.* Buluşma. || Kadın adı. (M)

VUSTA sıf. (ar. *evsaṭ*'ın dişili, *vusṭa*). *Esk.* Orta, ara. || *İ.* Orta parmak. || *Asya-yı vusta,* Orta Asya. || *İ. Kurun-ı rusta,* Ortaçağ. || *Salât-ı vusta,* ikindi namazı. (M)

VUSUL i. (ar. *vaṣl*'dan *vuṣūl*). *Esk.* Erişme, yetişme, varma: *Kalmıyor sahil-i maksuda vusul imkânı* (M. Â. Ersoy). || *Vusul bulmak,* ulaşmak, erişmek. (M)

VUSÛLÎ Mehmed (Molla Çelebi). Bk. MEHMED VUSÛLÎ EFENDİ.

VU TEY ŞAN, Çin'de yaşlı kütle, Pekin bölgesinin güneybatısında, güneybatı-kuzeydoğu yönünde uzanır. Yükseltisi 3 500 m'yi bulan güney doruklarında Buddha'cılığın kutsal dağlarındandır. Güneydoğu ucundaki güney geçiti (720 m) Pekin'den Moğolistan'a geçmeyi sağlar. (L)

VU-TUNG-ÇİAO, Çin'de (Sıçuan) şehir; Kızıl havzada; 199 100 nüf. Yeni sanayi merkezi. (L)

VUYLSTEKE (Julius), flamanca yazan belçikalı şair (Gand 1836-1903). Avukattı, yirmi beş yıl kadar Het Willemsfonds Flaman adlı kültür derneğinin sekreterliğini ve başkanlığını yaptı. Atılgan ve nükteci bir şairdir, ilgi çekici iki cilt şiir kitabı vardır: *Sessiz Aşk* (1860) ve *Öğrenci Yaşayışı* (1868). Tarih ve istatistikle ilgili çalışmalar yaptı. (L)

VUZU i. (ar. *vużū'*). *Esk.* Abdest alma. || *Vuzu etmek,* abdest almak. (M)

VUZUH i. (ar. *vużūḥ*). *Esk.* Açıklık, berraklık, açık ve belli olma: *Berraklığa ihtiyacım var. İstiyorum ki beynimin içini, içindekileri tam bir vuzuhla seyredeyim* (R. H. Karay).

◆ **Vuzuhlu** sıf. *Esk.* Açık, belli, berrak: *Musiki bir milletin yalnız zekâsının vuzuhlu sesi ve dili değil, ikinci bir millî lisanıdır* (A. Ş. Hisar).

◆ **Vuzuhsuz** sıf. *Esk.* Vuzuhtan yoksun. (M)

VÜCUB i. Bk. VÜCUP.

VÜCUBÎ sıf. (ar. *vücūb*'dan *vücūbî*). *Esk.* Gereklilik ile ilgili.

— Gram. *Esk. Fiili vücubî,* gereklik kipi.

— Mant. *Esk.* Olumlu. (M)

VÜCUD i. Bk. VÜCUT.

VÜCUDÎ MEHMED bin ABDÜLAZİZ, türk tarihçisi ve şairi (Larende, ?-ay.y. 1612). Ebussuud Efendi tarafından yetiştirildi. Sebt İbni Cevzî'nin *Mir'atü'z-Zaman fi Tarihi'l-Âyan* (İlerigelen Kişilerin Tarihiyle İlgili Zaman Aynası) adlı tarihini Arapçadan çevirdi. Özdemiroğlu Osman Paşa (*Gazavat'ı Özdemiroğlu Osman Paşa*) ile Kıbrıs fatihi Lala Mustafa Paşanın (*Gazavat-ı Mustafa Paşa*) gazavatname*lerini kaleme aldı. *Hayal-i Yar* (Sevgilinin Hayali), *Şahid-i Mânâ* (Anlama Tanıklık Eden) adlı iki manzum eseri vardır. Gazzalî'nin *Et-Teberü'l-Mesbûk fi Nasayihi'l-Mülûk*'ünü (Devlet Büyüklerine Öğüt Konusunda, Kalıba Dökülmüş Altın Değerinde Eser) ve İbni Kayyum'un yirmi önemli sorunun cevabını içine alan *Menazilü'l-Ervah*'ını (Ruhların Menzilleri) Türkçeye çevirdi. (M)

VÜCUDİYE i. (ar. *vücūdî,* vücuda ait, vücutla ilgili'den *vücūdiyye*). Fels. *Esk.* Tanrı'dan başka bir varlığın (*vücud*'un) bulunmadığını, vücud sözünün yalnız Tanrı için söylenmesi gerektiğini savunan görüş. Bk. VÜCUT. *Tasav. bölümü.* (M)

VÜCUDPEZİR blş. i. (ar. *vucūd,* varlık ve fars. *pezīr,* kabul etme'den *vücūd-pezīr*). *Esk.* Meydana gelme, olma. (M)

VÜCUH çoğl. i. (ar. *vech*'ten *vücūh*). *Esk.* Yüzler, çehreler. || Bir yerin ilerigelen kimseleri: *Ve Basra vücuhundan bazıları Talha ve Zübeyr ile görüşüp: «Siz Ali'ye biat eylemediniz mi?» dedikte...* (Cevdet Paşa). || *Kur'an*'ın okunuş şekilleri.

— Huk. *Esk. Vücuhu vakf,* amacının gerçekleşmesi için vakfa verilen yön. (Bununla vakıftan kimlerin yararlanacağı tespit edilir. Bir vakıftan, yalnız zenginlerin yararlanması, vakıf kurmanın amacına aykırı düştüğünden, vücuhu vakfın içinde ya yalnız fakirler veya önce zenginler ve sonra fakirler yer alır. Aynı zamanda, hem fakirler, hem de zenginler yer alabilir. Çocuklara mahsus vakıflar bu kuralın dışındadır.)

— Mat. *Esk.* Yüzeyler. || *Nim-vücuh,* yarı yüzeyli. || *Zu-kesir-ül-vücuh,* çok yüzeyli cisim. (M)

VÜCUP veya **VÜCUB** i. (ar. *vücūb*). *Esk.* Vacip olma, gereklilik. || Bırakılamama. || Lâyık olma.

— Huk. *Esk.* Borç, bir kimsenin malvarlığının pasif kısmında yer alan yük. || *Vücubi eda,* yerine getirme yükümü.

— ANSİKL. Huk. *Esk. Vücubi eda.* Borçlu, borcu doğuran sebep (kanun, akit, haksız fiil) ortaya çıkınca borç altına girer. Ancak her zaman borç altına giren kimse bunu aynı anda yerine getirmekle yükümlü olmaz. Genellikle, borcun doğuşundan sonra, eda borcu yerine getirilir. Meselâ, altı ay sonra teslim şartıyle bir mobilya yapmak için borçlanılırsa o günden borç altına girilmiş olur. Bu borcun yerine getirilmesi ancak altı ay sonra istenebilir. Çünkü vücubi eda, borcun sebebinden altı ay sonra doğar. (M)

VÜCUT veya **VÜCUD** i. (ar. *vücūd*). İnsan veya hayvan gövdesi, beden: *Muazzez'in vücudu bir çocuk kadar hafif ve ince idi* (Sabahattin Ali). || *Teşm. yol.* Ruh ve zekâ karşıtı olarak insan bedeni, ten: *Bana başka başka şekiller gösteriyor / Vücudumun sonsuz arzuları* (F. H. Dağlarca).

— ÇEŞ. DEY. *Vücut bulmak* (veya *vücuda gelmek*), var olmak, ortaya çıkmak: *Bahusus dul [...] sık sık sokağa çıkan bir kadında bit yeniği derhal vücut bulur* (Ahmed Rasim). || *Vücut vermek,* vücuda getirmek. || *Vücuda getirmek,* var etmek, meydana çıkarmak: *Hukukî Türkçülüğün üçüncü gayesi de bir asrî aile vücuda getirmektir* (Ziya Gökalp). || *Vücuttan düşmek,* zayıflamak. || *Vücudunu (ortadan) kaldırmak,* öldürmek: *Hay, Allah vücudunu kaldırsın* (B. Felek).

— *Esk.* Bulunma, var olma, varlık: *Bir hakikatin vücudunu sezeriz* (A. Ş. Hisar). || *Vücud-ı aynî,* hakikî varlık. || *Vücud-ı muciz,* şaşırtan, hayrete düşüren varlık.

— Tasav. Bütün varlık evreninin Tanrı özünde bulunuşu. (Tasavvuf anlayışına göre yalnız Tanrı vardır. Evren, onun bir görünüşüdür. Varlık tektir. Evren, Tanrı dışında bir varlık olsaydı, Tanrı tek olmazdı. Bu da Tanrı özünde bir eksiklik demektir. Oysa Tanrı bütün eksikliklerden uzaktır, sonsuz ve sınırsız bir bütündür, onun dışında başka bir varlık yoktur. «Varlık» anlamına gelen vücut yalnız Tanrı için söylenebilir.) Bk. VAHDET'*i vücut.* (M)

VÜCUTLU sıf. (*vücut*'tan *vücut'lu*). Şişman, iri ve hantal kimseleri nitelemek için kullanılır. || Vücudu [...] olan: *Sakın biçimsiz vücutlu bir şey olmasın?* (R. H. Karay). [M]

VÜKELÂ çoğl. i. (ar. *vekîl*'den *vükelā*). *Esk.* Bakanlar: *Hele bir İstanbul'a ayak bassın, [...] vükelânın kapılarını aşındırır, o herifin ne kepaze olduğunu anlatırım* (H. E. Adıvar). || *Vükelâ-yi deavî* («dava vekilleri»), avukatlar. || *Vükelâ-yi devlet,* bakanlar kurulu, kabine. || *Meclis-i vükelâ,* kabine toplantısı. (M)

VÜLKANİZASYON i. (ing. *vulcanization*'-dan fr. *vulcanisation*). Kauçuğu kükürtle işleyerek kalitesini yükseltmeğe dayanan işlem. *Eşanl.* KÜKÜRTLEME.

— ANSİKL. Kauçuğa uygulanan en önemli işlemlerden olan *vülkanizasyon,* 1839'da kauçuğu sertleştirecek bir madde arayan Charles Goodyear tarafından, sıcak bir soba üstünde unuttuğu kükürt tozuna bulanmış bir kauçuk parçası sayesinde tesadüfen bulunmuştur. 1844'te de Hancock, kendi çalışmalarıyle vülkanizasyonu keşfetti. Goodyear usulüyle vülkanizasyon, çiçeklenmiş kükürt ile uygun bir inorganik madde (kireç, magnezya v.b.) karıştırılmış kauçuğu 140°C civarında dört-beş saat süreyle ısıtarak yapılır. 1906'da Oenslager, anilin'in bu işlemdeki hızlandırıcı etkisini gösterdi; bir süre sonra bu amaçla diğer organik maddeler kullanılmağa başlandı; 1912'de Hofman, aynı iş için piperidin kullanılmasına dair bir bröve aldı. Günümüzde vülkanizasyonun sıcakta birkaç dakikada, normal sıcaklıkta birkaç saatte oluşmasını sağlayan birçok ürün «hızlandırıcı» olarak kullanılır. Goodyear usulü bugün de en çok uygulanan usuldür. Kullanılan kükürt miktarı, yumuşak parçalar için kauçuk ağırlığının yaklaşık olarak yüzde 0,5-3'ü kadardır; sert kauçuk ve ebonit eşya için bu oran yüzde 15-30'a yükselir. Vülkanizasyon sırasında kükürt, kauçuk moleküllerini birbirine enlemesine bağlayacak şekilde bu moleküllerle birleşir. Böylece üç boyutlu bir şebekenin oluşumu kauçuğun özelliklerinde meydana gelen değişikliklerin sebebi olarak kabul edilir: kauçuk, çözücülere ve sıcaklık değişikliklerine karşı daha az duyarlı, kopmaya ve aşınmaya daha dayanıklı hale gelir. Kükürt yerine selenyum, tellür gibi komşu elementler kullanılabildiği gibi, ısı ile bozunarak kükürt açığa çıkarabilen (antimon pentasülfür, tiyoüran tatrasülfür ve disülfür gibi) bileşiklerden de yararlanılır. Kauçuk ve yağlar, bu maddelerin kükürt klorür üzerine etkimesiyle de vülkanize edilebilir; bunun için, ya bu maddelerin buharından yararlanılır ya da vülkanize edilecek eşya kükürt klorürün benzen veya karbon sülfürdeki çözeltisine batırılır. Sentetik elastomerlerin büyük bir kısmı tıpkı kauçuk gibi kükürtle vülkanize edilebilirse de, bazıları için diğer

vülkanizasyon maddeleri gerekir. (L)

VÜLVEKTOMİ i. (fr. *vulvectomie*). Fercin (vulva) kısmen veya tamamen kesilmesini öngören ameliyat. (L)

VÜLVOVAJİNİT i. (fr. *vulvo-vaginite*). Jinekol. Ferç ve dölyolunun birlikte iltihaplanması. (L)

VÜMETRE i. (fr. *vumètre*'den). Radyotek. Radyo stüdyolarında, modülasyon derinliğini gözle kontrol etmeğe yarayan âlet. (L)

VÜREYKA i. (ar. *varaḳ*'tan *vüreyḳa*). *Esk.* Küçük yaprak: *Vüreykalardaki şermende bir tehaşiyle...* (Tevfik Fikret). [M]

VÜREYKAT çoğl. i. (ar. *varaḳ* > *vüreyḳa*'dan *vüreyḳāt*). Bot. *Esk.* Yaprakçıklar. || *Vüreykatı tüveyciye,* küçük taçyapraklar. (M)

VÜRUD i. (ar. *vürūd*). *Esk.* Gelme, yetişme, geliş: *Abdü'l-Kays kabilesi dahi Emîru'l-mü'mininin yolu üzerinde onun vüruduna muntazır idiler* (Cevdet Paşa). || *Vürud etmek,* gelmek, ulaşmak: *Şimdilik tevkifleri vaziyetin nezaketi hasebiyle muvafık olamayacağı hakkında emir de vürut etmiştir* (Atatürk). [M]

VÜS i. (ar. *vüsᶜ*). *Esk.* Kudret, güç: *Durmayın, derdime ortak görünün kalkın da, / Demiş olsam, bilirim, vüsünüzün fevkınde* (M.Â. Ersoy). || Zenginlik. || Bolluk. || Genişlik. Bk. VÜSAT. || *Vüs-i beşer,* insan gücü. (M)

VÜSAT i. (ar. *vüsᶜat*). *Esk.* Genişlik: *Bir Türk milleti azîmesi vardır. Ve bu milletin sahai arzdaki vüsati nispetinde sahai tarihte de bir derinliği vardır* (Atatürk). || Bolluk. || Zenginlik. || *Mec.* Fırsat, imkân. || *Vüsat-i ihal,* [malî şartlar için] kolaylaşma.

— Mat. *Esk.* Uzam.

◆ **Vüsatli** sıf. *Esk.* Geniş. || Bol. || Zengin. || Elverişli. (M)

VÜSKA sıf. (ar. *vüşūḳ*'tan *vüşḳa*). *Esk.* Sağlam ve kuvvetli olan. || *Urvet-ül-vüska* («sağlam kulp»), Müslümanlık. (M)

VÜSUK i. (ar. *vüşūḳ*). *Esk.* Güvenme, inanç. || Sağlamlık. || *Vüsuk bulmak,* onaylanmak, doğrulanmak. (M)

VÜZERA çoğl. i. (ar. *vezîr*'den *vüzerā*). *Esk.* Vezirler: *Zulm-i vüzerayı söylemiştir, / Hal-i fukarayı söylemiştir* (Ziya Paşa). [M]

VYASA, efsanevî hint çilekeşi. Birkaç bin yıl yaşadığına, felsefî eserler (*Mahabharada*) ve şiirler yazdığına inanılır. (L)

VYATİÇLER, Rusya'nın eski halkı. Genellikle X. veya XI. yy.a doğru Yukarı Oka vâdisinde yerleştikleri kabul edilir, ama bu bilgi kesin değildir. Nestor kroniğine göre bunlar, Lyahlar ülkesinden, yani Polonya'dan gelen reis Vyatka'nın soyundandır. (L)

VYATKA, S.S.C.B.'de ırmak, Doğu Rusya'da, Kama'nın kolu (sağ kıyı); 1 367 km. Sağdan Moloma'yı, soldan Çepsa'yı alarak genişler ve Mamadış'ın aşağısında Tataristan muhtar cumhuriyetinin topraklarına girer. (L)

VYATKA. Bk. KİROV.

VYAZEMSKİY (Pyotr Andreyeviç), rus şairi ve eleştiricisi (Petersburg 1792-Baden-Baden 1878). Puşkin'in yakın dostu rejimin yüksek görevlisi ve koruyucusu. Bütün türlerde birçok şiir derlemesi yayımladı ve canlı bir tabiat duygusu ve içten lirizm yeteneğiyle dikkati çekti. Şişkov'un klasisizmine karşı çıktı. (L)

VYAZMA, S.S.C.B.'de şehir, Smolensk'in doğu-kuzeydoğusunda; 26 700 nüf. Demiryolu kavşağı. Makine, dokuma ve besin sanayii.

● *Tarih.* XIII. yy. başında kurulduğu sanılan Vyazma, XV. yy.da Litvanyalılar tarafından işgal edildi; ama Moskova prensi İvan I tarafından geri alındı; 1611-1634 arasında Polonya'nın işgalinde kaldı. Geri çekilen fransız ordusuna Ruslar burada saldırdı (1812) ve şehrin büyük kısmı yıkıldı. Smolensk-Moskova yolu üzerinde bulunan şehir Almanların 1941'de sovyet başkentine karşı hücum üsleri elde edebilmek için giriştikleri savaşta büyük rol oynadı: Kiev'in ele geçirilmesiyle harekete geçebilen zırhlı birlikler burada birleşti. Harekât sırasında Smolensk ile Vyazma arasına çekilen sovyet birlikleri yok edildi. 1943'te Kiev'deki Alman cephesinin çıkıntı noktası olan Vyazma'yı, von Kluge boşalttı: Wehrmacht tarafından sistemli şekilde yıkılan şehri 13 martta Kızılordu geri aldı. Bk. ALMANYA-RUSYA SAVAŞI. (L)

VYEÇE i. Eski islav kabile teşkilâtında aile reisleri kurulu.

— ANSİKL. *Vyeçe* Kiev Rusyası'nda halk meclisiydi. Büyük prensle iktidarı paylaşırdı. Novgorod'da vyeçe bütün iktidarı elinde tutuyordu: prense görev vermek veya prensi görevden almak, yüksek görevli memurları seçmek veya işten el çektirmek, savaş veya barışa karar vermek ve yargıtay görevi yüklenmek yetkisi vardı. Başlangıçta vyeçe siyasî hak sahibi bütün vatandaşlardan meydana geliyordu; ama yavaş yavaş ancak mülk sahiplerini veya temsilcilerini kapsamağa başladı. Vyeçe'nin bulunduğu rus prensliklerinde, çoğunlukla bir de hükûmet kurulu vardı; kurul 50 üyeden meydana gelirdi; üyeleri devletin başlıca kişilerinden olan bu kurul fiilen bütün işleri yürütürdü. (L)

VYSOÇANY, Prag'da (Çekoslovakya) modern sanayi semti, eski şehrin kuzeyinde, Vitava'nın sağ kıyısında. (L)

VYTAUTAS (1350'ye doğr.-Troki 1430), Litvanya büyük dükü (1392-1430), büyük dük Kestutis'in oğlu, Wladislaw Jagellon'un kuzeni. Smolensk ve Dnieper bölgelerini de hâkimiyeti altına aldı, Vorskla'da Tatarlar tarafından yenilgiye uğratıldı (1399). Jagellon ile Töton şövalyelerine karşı savaşa girdi, Grunwald'de Töton şövalyelerini yenilgiye uğrattı (temmuz 1410). Samogitya'yı ele geçirdi. (L)

Vytis nişanı, askerî hizmetleri mükâfatlandırmak için 1920'de ihdas edilen Litvanya nişanı. İşareti, kırmızı emaye pul üzerinde beyaz bir şövalye taşıyan Lorraine haçıdır; kenarları dikey, siyah çizgili koyu kırmızı şeritle takılır. (L)

Vytis nişanı

Foto. LAROUSSE

W

W, bazı alfabelerde *V* ile *X* arasında yer alan harf.

— Biyol. *W kromozomu,* heterokromozomlu bir dişideki cinsiyet kromozomlarından biri; diğeri cinsiyet kromozomu Z'dir. (Tavuktaki cinsiyet kromozomları ZW, eşgametli olan horozunki ise ZZ'dir.)

— Coğ. **W,** ingilizce «batı» anlamında *west* kelimesinin kısaltması.

— Genet. *W geni* veya *etmeni,* farelerde esas rengin üstünde başka bir rengin belirmesine, meselâ siyah gözlü beyaz fareler doğmasına yol açan başat letal gen.

— Kim. **W,** *tungsten*'in (wolfram) sembolüdür.

— Metrol. **W,** güç birimi olan *watt*'ın sembolüdür.

— ANSİKL. Leng. *Harfin tarihi. Dublve,* Ortaçağ başında germen çiftdudaksı yarım ünsüzü *w*'yi belirtmek için icat edildi. (Latincedeki *w* [vacca] dişsi dudaksıya dönüştüğünden bu harfin roman dillerinde karşılığı yoktur.)

● *Fonetik.* Bu harf, Almancada basit *v* değerindedir ve gerçek bir ünsüzdür.

İngilizcede ve Felemenkçede *w,* yarım ünlüdür. Bununla birlikte İngilizcede bu kurala uymayan birçok istisna vardır ve *w* diftongu özellikle kelime sonunda oldukça değişik biçimlerde telaffuz edilir. (L)

WAAGE (Peter), norveçli kimyacı (Flekkefjord 1833 - Oslo 1900). Oslo üniversitesinde profesör öldu; C. Guldberg ile birlikte, derişmelerin fizikokimyasal dengeler üstündeki etki kanunlarını açıkladı. (L)

Waagen değşinimleri, avusturyalı paleontolog L. *Waagen*'in (doğ. 1877) tanımladığı ve bir türün, evrimi boyunca geçirdiği evrelere tekabül eden değşinimler; bu evreler ardışık jeoloji katmanlarında gelişen özelliklerle birbirinden ayrılır.

Ancak çok uzun bir sürede görülebilen, güç fark edilen değişiklikler başlayan ve belli bir yönde gelişen Waagen değşinimleri, önceden kestirilemeyen süreksiz ve bir nesilde meydana çıkan genetik değşinimlerden de farklıdır. (L)

WAAL, Ren'in Emmerich'in (Batı Almanya) aşağısında ikiye bölündüğü kolların en güneyde olanı. Nimegue'den geçer ve Meuse'e kavuşur. (L)

WAALS (VAN DER). Bk. VAN DER WALS.

WAAS. Bk. WAES.

WABASH, A.B.D.'nin merkezinde ırmak, Ohio'nun kolu (sağ kıyı); 960 km. «Yüksek Arazi»yi sular; bir kanalla Erie gölüne bağlıdır. (L)

WABUCH gölü, Kanada'nın Labrador bölgesinde göl. Civarında önemli demir madenî yatakları. (L)

WACHSMANN (Konrad), alman asıllı amerikalı mimar (Frankfurt - an-der-Oder 1901). Berlin'de Kunstgewerbeschule'de öğrenim gördü; 1939'da Amerika'ya göç etti; bu ülkede Gropius ile işbirliği yaparak prefabrike inşaat elemanları ve özellikle çelik borular imal eden bir fabrikanın yönetimini ele aldı (1941-1948). 1950'de Chicago'da *İllinois İnstitute of Technology*'ye profesör tayin edildi. Eserleri genellikle nazarîdir. (L)

WACHTER (Eberhard), avusturyalı bariton (Viyana 1929). Sanat hayatına 1953'te Viyana'da başladı, Londra (1956), Bayreuth (1958) ve Paris'te (1959) şarkı söyledi. 1960'tan itibaren New York'ta Metropolitan'da, sonra Scala ve Salzburg'da çalıştı. (L)

WACKENRODER (Wilhelm Heinrich), alman şairi (Berlin 1773 - ay.y. 1798). 1797'de L. Tieck ile birlikte *Herzensergiessungen eines Kunstliebenden Klosterbruders* (Sanatsever Bir Manastır Rahibinin Gönül Yakınmaları) adlı eserini yayımladı. İki elyazması, ölümünden sonra L. Tieck tarafından tamamlanarak yayımlandı: *Franz Sternbalds Wanderungen* (Franz Sternbald'ın Serüvenleri) [1798] ve *Hava Perileri* (Phantasien über die Kunst) [1799]. Wackenroder'in L. Tieck ile romantikler üstünde, Dürer'in sanatına ve katolik dinine dönüş bakımından, Ortaçağa dönüş yönünden derin bir etkisi oldu. (L)

WACKERNAGEL (Wilhelm), alman germen dili ve medeniyeti uzmanı ve şairi (Berlin 1806 - Basel 1869). Başlıca eseri *Geschichte der Deutschen Literatur* (Alman Edebiyatı Tarihi) (1851-1853) [Martin tarafından tekrar elden geçirildi ve sürdürüldü, 1879-1894]. —Oğlu JACOB (Basel 1853-ay.y. 1938), eserleri: *Das Dehrungsgesetz der Griechischen Komposita* (Yunancadaki Bileşiklerin Uzama Kuralı) [1889], *Sprachliche Untersuchungen zu Homer* (Homeros Üstüne Dil Araştırmaları) [1918]. (L)

WACO, A.B.D.'de (Texas) şehir, Dallas'ın güneyinde; 97 800 nüf. Ticaret merkezi. (L)

WADDENZEE veya **WADDEN denizi,** Kuzey Denizi'nin bir kısmı; doğuda kara ile, batıda Frizon takımadalarıyle sınırlıdır. Waddenzee bugün bir setle eski Zuiderzee'den tamamıyle ayrılmıştır. Fazla derin olmayan bu denizin kumlu dibi, cezir sırasında ortaya çıkar. Hollandalılar Waddenzee'yi kısmen kurutmak için çalışmaktadır. (L)

WADDİNGTON (William Henry), fransız siyaset adamı ve arkeoloğu (Saint-Rémy-sur - Avre 1826 - Paris 1894), ingiliz asıllıdır. Arkeoloji gezileri yaptı; Araştırmalar yüksekokulunun kurucuları arasında yer aldı (1868); milletvekili (1871), millî eğitim bakanı (1873 ve 1877), senatör (1876-1894) ve dışişleri bakanı oldu (1877-1879), Fransa'yı Berlin kongresinde temsil etti. Başbakan seçildi; dışişleri bakanlığını da üstüne aldı (şubat, aralık 1879). Muhafazakâr senato ile cumhuriyetçi meclisin çatışması yüzünden çekilmek zorunda kaldı. Londra'ya elçi oldu (1883-1893). Sikke ve madalyacılıkla ilgilendi. Başlıca eserleri: *Recueil Général des Monnaies Grecques d'Asie Mineure* (Anadolu'daki Yunan Paraları Genel Derlemesi) [1904-1912], *Mélanges de Numismatique et de Philologie* (Nümismatik ve Filoloji Karışımları) [1861], *Voyage Archéologique en Grèce et en Asie Mineure* (Yunanistan'da ve Anadolu'da Arkeoloji Gezisi) [Ph. le Bas ile ortak eser, 1877]. (L)

WADDİNGTON dağı, Kanada'nın batısında (İngiliz Kolombiyası) dağ, kıyı sıradağlarında; 4 042 m. (L)

Wadjak kafatasları. Paleont. Muhtemelen Pleyistosen devrine ait insan kafası fosilleri; 1890'da Cava'da Wadjak tarafından bulunmuş, 1921'de hollandalı hekim E. Dubois tarafından tanımlanmıştır. Biri bir erkeğe ve öteki bir kadına ait olan bu iki kafatası australopithecus öncesi insan tipindedir. (L)

WAES veya **WAAS,** Belçika'da (Doğu Flandre) bölge, Escaut'nun sol kıyısında. Ortalama yükseltisi 20 m'yi bulan bu tarım bölgesi, Gand ve Aşağı Escaut bölgesindeki şehirleri besler. (L)

WAGENAAR (Johan), hollandalı orkestra yöneticisi ve bestecisi (Utrecht 1862-La Haye 1941). Eserlerinin başlıcaları şunlardır: *Cyrano de Bergerac* (uvertür), *Jupiter Amans; Le Getemde Feeks, Dreikoningenavond, Wiener Dreivierteltakt* ve Utrecht üniversitesi için, kendisine fahrî doktor unvanının verilmesini sağlayan bir *Sinfonietta.* (L)

WAGENİNGEN, Hollanda'da (Gelderen) şehir, Lek ırmağının sağ kıyısında, Arnhem'in aşağı kesiminde; 21 700 nüf. Tarım

üniversitesi (geniş laboratuvarlar, deneme bahçeleri). [L]

WAGENSEIL (Georg Christoph), avusturyalı besteci (Viyana 1715-ay.y. 1777). J.J. Fux'tan ders aldı; imparatoriçe Maria Theresia ve çocuklarının müzik öğretmeni oldu. Viyana'da ve İtalya'da temsil edilen birçok opera (*I Lamenti d'Orfeo* [1740], *Ariodante* [1745], *Demetrio* [1746], *Euridice* [1750]), oratoryolar, kantatlar, senfoniler, sonatlar v.b. besteledi. (L)

WAGGA WAGGA, Avustralya'da (Yeni Güney Galler) şehir, Murrumbidgee ırmağı kıyısında; 20 000 nüf. Ticaret merkezi. (L)

WAGNER (Adolph), alman iktisatçısı (Erlangen 1835-Berlin 1917). Dorpat'da, Freiburg - im-Breisgau'da, Berlin'de profesörlük yaptı; marjinalizm okulu ile tarihçi okulun öğretilerini bir sentez içinde birleştirmeğe çalıştı. Özellikle malî konularla ilgilendi. *Finanzwissenschaft* (Maliye Bilimi) adlı incelemesi, olayları ve istatistik verileri devrin iktisadî ve sosyal teorisinin ışığı altında ele alan başarılı bir eserdir. Bu inceleme Almanya'da ve yabancı ülkelerde önemli bir etki yaptı. Wagner böylece, vergi meselelerini, iktisadî ve sosyal şartlar bütününün içine katarak iktisat ve maliye alanındaki cermen düşüncesini, idarî niteliğinden bağımsız kıldı. «Kürsü sosyalistleri» tarafından Eisenach kongresinde savunulan düşünceleri ele alan Wagner, çeşitli eserlerinde (özellikle *Grundlegung der Politischen Ökonomie*'de (İktisat Biliminin Temelleri) [1876], makalelerinde (1887) ve nutuklarında (1892-1895) gerçek bir devlet sosyalizmini açıkladı. (L)

WAGNER (Elin), isveçli kadın romancı (Lund 1882 - Lilla Björka 1949). Kadın hakları konusundaki mücadelenin ateşli bir taraftarı olan Elin Wagner'in en önemli eseri *Nortullsligan* (Nortull Birliği) [1908]. (L)

WAGNER (Fritz-Arno), alman sinema kameracısı (Schmiefeld am Rennsteig 1894 - Göttingen 1958). Karl Freund ve Carl Hoffmann ile anlatımcı filimlerin üç büyük fotoğraf yönetmeninden biridir. (L)

WAGNER (Heinrich Leopold), alman yazarı (Strasbourg 1747 - Frankfurt-am-Main 1779). 1776'ya kadar Goethe'nin dostlarının çevresinde bulundu. Eserleri «Sturm und Drang» hareketi içinde yer alır. En önemli eseri, aşkla sosyal düzen arasındaki çatışmayı inceleyen dramı *Die Kindermörderin*'dir (Çocuk Öldürme) [1776]. (L)

WAGNER (Moritz), alman gezgini ve tabiat bilimcisi (Bayreuth 1813 - Münih 1887). Rudolf Wagner'in kardeşidir. 1842-1844 Arasında, Berlin akademisi hesabına, Karadeniz kıyılarını, Kafkasya, İran ve dolaylarını gezdi. Scherzer ile birlikte Kuzey Amerika'nın bir bölümünü dolaştı (1852-1885); Bavyera kralı Maximilian hesabına Kolombiya'nın dağlık bölgelerini inceledi (1858-1859). [L]

WAGNER (Otto), avusturyalı mimar (Penzing, Viyana yakınları 1841-Viyana 1918). Viyana'da 1900'ün süslemeli üslûbunda, Majolika Haus'u (1898) ve Karlsplatz garını yaptı (1901). [L]

WAGNER (Peter Josef), alman müzikoloğu (Kürenz, Trier yakınları 1865 - Fribourg, İsviçre 1931). Başlıca eserleri: *Einführung in die Gregorianischen Melodien* (Gregoryen Melodilerine Giriş) [1895], *Elemente des Gregorianischen Gesänges* (Gregoryen Şarkısının Unsurları) [1909], *Geschichte der Messe* (Missa Tarihi) [1913]. Ayrıca motetler ve gregoryen besteler için eşlik müziği yazdı. (L)

WAGNER (Richard), alman bestecisi ve oyun yazarı (Leipzig 1813 - Venedik 1883). Dresden'deki Kreuzschule'de okudu, 1827'den sonra Leipzig'te felsefe derslerine devam etti. İlk eserlerini bu sırada verdi ve bir fantezi, bir plonez, iki piyano sonatı, bir senfoni, Goethe'nin *Faust*'u için müzik; tiyatro için ise *Düğünler*'i (bitmemiştir) ve *Periler* (Die Feen) operasını besteledi. Magdeburg'da şarkıcı Minna Planer ile evlendi; Shakespeare'den ilham alarak bestelediği *Sevmek Yasağı* (Das Liebesverbot) operası başarı kazanamadı. 1839'da Paris'e gitti; bu şehirde *Rienzi* ve *Uçan Hollandalı* (Fliegende Holländer) operalarını besteledi. 1842'de *Rienzi*'yi temsil ettirmek için Dresden'e döndü. Bu eserin kazandığı başarı sayesinde Dresden sarayının kapella yöneticisi oldu (1843). Ama *Uçan Hollandalı*, daha sonra *Tannhäuser* (1845) aynı sonucu sağlayamadı. Röckel'in ve Bakunin'in dostu olduğu için, katıldığı Dresden ayaklanmasının bastırılması üzerine (1849) İsviçre'ye kaçarak Zürich'e yerleşti. Bir yandan *Kunst und Revolution* (Sanat ve İhtilâl), *Kunstwerk der Zukunft* (Geleceğin Sanat Eseri), *Oper und Drama* (Opera ve Tiyatro) gibi nazarî eserlerini kaleme alırken, Liszt'in tavsiyesi üzerine, *Der Ring des Nibelungen*'i (Nibelungen Yüzüğü) [TETRALOJİ; bk. *Nibelungen Yüzüğü*] yazmağa başladı. Zürich'ten Venedik'e gitti; *Tristan ve İsolde* operasını bu şehirde tamamladı (1859). Stuttgart'ta bulunduğu sırada, Bavyera kralı Ludwig II'nin habercisi, kralın kendisini *Tannhäuser, Uçan Hollandalı* ve *Tristan ve İsolde*'yi temsil ettirmek için Münih'e çağırdığını söyledi; ama çevrilen bir entrika yüzünden operaları yine yuhalandı: bu yüzden Wagner tekrar başka yere gitmek zorunda kaldı. Buna rağmen, kralın dostluğunu kazanmayı başarmıştı. Tribscen'e sığınan besteciyi, Liszt'in kızı Cosima ile kocası Hans von Bülow'dan ayrılan Madam d'Agoult bu şehirde buldular. Wagner bundan sonra, mutluluk içinde geçirdiği altı yıllık bir süre boyunca, *Siegfried, Tanrıların Çöküşü, Nürnberg'li Usta Şarkıcılar* operalarını bitirdi ve Bayreuth tiyatrosunun planlarını hazırladı. 1872'de artık kesin olarak Bayreuth'e yerleşti; 1876'da, büyük bir başarıyle, «Yeşil Tepe» festivallerinin açılışını yaptı. Davetliler arasında, imparator Wilhelm I, Bavyera kralı ve devrin seçkin kişileri yer alıyordu. Wagner, *Parsifal*'in (1882) temsilinden birkaç ay sonra bir felsefe incelemesi yazdığı bir sırada ansızın öldü. «Wahnfried» villasının bahçesindeki mezarı, torunları Wieland ile Wolfgang'ın azimle sürdürdüğü festivalleri izleyenlerin ziyaret ettiği bir yer olmuştur.

Zamanının tiyatro estetiğine karşı çıkan Wagner, konularını halk masallarından aldı. Wagner'de orkestra (çok yüklüdür: *Tetraloji* için 134 çalgı) yunan trajedilerindeki antik koronun görevine benzer bir rol oynar; yani dramın açıklayıcısıdır. Çalgılama bakımından ise Wagner, yaylıları aralarında bölümlere ayırdı; gitgide güçlü bir kişilik ortaya koyan tınılar yarattı; aynı temanın değişik bölümlerini çeşitli çalgılara aktardı; pes basları melodi biçiminde kullandı; korangle, bas klarinet, kontrafagot, trombon ve orkestralara o zaman henüz girmemiş olan alto obua, bas trompet veya tuba ailesi gibi kendi buluşu çalgıları sık sık çaldırdı. Wagner'in Bayreuth'de kendisi için inşa edilen tiyatroda salondan görülmeyen orkestra, şarkının sahnede serbest bir biçimde gelişmesine destek oluyordu. Sanatçı eserlerini bestelerken, ana tema olarak tanımlanan *leitmotif*'ler kullandı; bunları dramın gelişmesine göre düzenleyerek olayların düğüm noktalarına uyarladı. Bu yeni biçim lirik dramın temsil edilmesi için özel bir tiyatro binası gerekliydi. Besteci bu tasarısını Bayreuth'de gerçekleştirdi. Ama bütün bu teknik ve maddî şartlar aslında sadece, Wagner'in şu felsefî fikirleri ve Wagner'e özgü şu semboller için bir dayanıktır: aşkla kurtuluş ve feragat, beşerî hürriyet meselesi, halk erdemlerinin yüceltilmesi. Sanatçı, edebî ve felsefî yazılarında bütün bu fikirlerini açıkladı. Wagner'in başlıca eserleri müzikli dramlarıdır: *Düğünler* (1832-1833), *Periler* (Die Feen) [1833-1834], *Sevmek Yasağı* (Das Liebesverbot) [1835-1836], *Rienzi* (1838-1840), *Uçan Hollandalı* (Der Fliegende Holländer) [1841], *Tannhäuser* (1843-1844), *Lohengrin* (1846-1848), *Der Ring des Nibelungen* (Nibelungen Yüzüğü) [1853-1854], *Tristan ve İsolde* (1857-1859), *Die Meistersinger von Nürnberg* (Nürnberg'li Usta Şarkıcılar) [1862-1867], *Parsifal* (1877-1882). Ayrıca, orkestra için bir *do* majör senfoni, *Faust* için bir uvertür, *Siegfied İdyll* (1870); ses için, *Havarilerin Son Yemeği,* Goethe'nin *Faust*'u için yedi beste ve *Mathilde Wasendok'un Beş Şiiri* (1857-1858), fransız şiirleri üzerine altı melodi; piyano için çeşitli eserler (iki sonat, bir polonez ve bir fantezi, ayrıca uyarlamalar v.b.). — Oğlu SIEGFRIED (Tribschen 1869 - Bayreuth 1930), babası gibi besteci oldu. Mimarlık öğrenimi gördü; sonra müzik öğrenimi yaptı; orkestra yöneticisi oldu; 1896'dan itibaren Bayreuth festivallerini yönetmeğe başladı ve ölümüne kadar bu işi sürdürdü. Eserleri: Schiller'den senfonik bir şiir (*Sehnsucht* [Özlem] 1895), flüt ve küçük orkestra için bir *Concertstück* (1913), bir keman konçertosu ve birçok opera (*Der Bärenhäuter* (Ayı Postu) [1899], *Herzog Wildfang* (Dük Wildfang) [1901], *Der Kobald* (Yer Cücesi) [1904] v.b. (L)

WAGNER (Robert F.), amerikalı siyaset adamı (New York 1910). New York Eyalet meclisinde milletvekili oldu (1937-1941); 1953, 1957 ve 1961'de aralıksız olarak New York belediye başkanı seçildi; şehrin modernleştirilmesi ve donatımı konusunda başarılı çalışmalar yaptı. (L)

WAGNER (Wieland), alman tiyatro yönetmeni (Bayreuth 1917 - Münih 1966). Siegfried Wagner'in oğludur. 1951'den beri Richard Wagner festivalinin sanat yönetmenliğini yapan Wagner yeni ve sade mizansenleriyle Bayreuth festivaline canlılık kazandırdı; çalışmalarında renk ve ışığı başarıyle kullandı. (L)

WAGNER'Cİ i. R. Wagner taraftarı. (L)

Wagner düzeneği. Deneysel psikol. Güdüsel süreçlerin deneysel incelenmesinde, belli bir yoksunluğun etkisini ortaya çıkarmayı sağlamış olan tertibat.

Bu bağıntı, 1959'da, birbirini izleyen iki koridordan meydana gelen bir deney düzeneğiyle Wagner tarafından incelendi. Birinci koridorun ulaşma yeri, aynı zamanda ikinci koridorun başlangıç bölmesidir. Wagner, fareler üstünde çalışarak bunları üç deney grubunda topladı. Hayvanlara verilen mükâfatı (yiyeceği) ise üç ayrı şemaya göre dağıttı. Birinci fare grubuna, ilk koridorun bitiminde, yiyecek (güçlendirme) verilmiyordu; ikinci fare grubuna, ilk koridorun bitiminde, denemelerin sadece yüzde 50'sinde bir güçlendirme veriliyordu; üçüncü fare grubuna ise, yine ilk koridorun sonunda, ilk 70 denemede bir güçlendirme veriliyor, daha sonraki denemelerin ancak yüzde ellisinde öteki mükâfatlar dağıtılıyordu. (Her grup için, 108 deneme yapıldı.)

İkinci koridorun sonunda ise, farelerin hepsine yiyecek veriliyordu. Wagner'in elde ettiği deneysel sonuçlar, şu özellikleri ortaya çıkarır: 1. üçüncü grup için, ilk koridorun bitiminde ve son 36 denemede güçlendirmenin ortadan kaldırılması, ikinci koridorda, farelerin daha süratli koşmasına yol açar; 2. ilk gruptaki fareler, birinci koridorun bitiminde, hiç bir zaman güçlendirme almadıkları için, ikinci koridorda, aralıklı olarak yoksunluğa uğrayan diğer iki deney grubundaki farelere oranla daha az süratle koşarlar, fakat süratleri yiyecek verilen diğer iki grubun denemeler sırasındaki ve ilk koridordaki süratlerine hemen hemen eşittir. Böylece, her iki durum, yoksunluğun oynadığı pozitif rolü ortaya koymaktadır. (L)

WAGNERİT i. (alman maden müdürü F. M. von *Wagner*'in adından fr. *wagnérite*). Miner. Tabiî magnezyum flüorofosfat; Salzburg dolaylarında bulunur. (L)

WAGNER-RÉGENY (Rudolf), alman bestecisi (Reghin veya Szászrégen, Romanya 1903). On iki kadar opera (*Moschopulos,* 1928; *der Günstling* (Gözde), 1935; *Prometheus* (1959); baleler, bir piyano konçertosu (1955), bir kantat, oda müziği, piyano parçaları besteledi. (L)

WAGNER VON JAUREGG (Julius), avusturyalı hekim (Wels, Yukarı Avusturya 1857 - Viyana 1940). Frenginin yol açtığı genel felci hastaya sıtma mikrobu aşılayarak tedavi usulünü buldu. (1927 Nobel Tıp ödülü.) [L]

WAGRAM, Avusturya'da (Aşağı Avusturya) kasaba, Wagram ovasında (Marchfeld), Viyana'nın kuzeydoğusunda; 4 000 nüf. (L)

Wagram savaşı, 5-6 temmuz 1809'da Napolyon'un Avusturyalıları yendiği savaş. (L)

VAGR'LAR, Obodritler grubundan eski islav halkı. Vagr'lar, *Vagriya*'ya (bugün *Ol-*

denburg) yerleşmişlerdi, XII. yy.da germenleştirildiler ve büyük bir kısmı imha edildi. Ülkeye pek çok kolon yerleşti. (L)

WAHL (Jean), fransız filozofu. (Marsilya 1888). Başlıca eserleri: *Les Philosophies Pluralistes d'Angleterre et d'Amérique* (İngiltere'nin ve Amerika'nın Çokçu Felsefeleri) [1920]; *Le Malheur de la Conscience dans la Philosophie de Hegel* (Hegel Felsefesinde Bilincin Mutsuzluğu) [1929]; *Vers le Concret* (Somuta Doğru) [1923]; *Études Kierkegaardiennes* (Kierkegaard Üstüne İncelemeler) [1938]; *Traité de Métaphisique* (Metafizik Elkitabı) [1953]; *Les Philosophies de l'Existence* (Varoluş Filozofları) [1954]. (L)

WAHLEN (Friedrich TRAUGOTT), isviçreli siyaset adamı (Gmeis, Mirchel yakınları, Bern kantonu 1899). Dünya çapında ün kazanmış bir tarım uzmanıdır. İkinci Dünya savaşı sırasında İsviçre'nin beslenme ihtiyacını karşılayan planı hazırladı; sonra F. A.O.'da görev aldı; 1958'de bu kuruluşun genel müdür yardımcısı oldu. 1961'de İsviçre konfederasyonu başkanlığına getirildi. 1961-1964 Arasında dışişleri bakanlığı yaptı. (L)

WAHLENBERGİA i. (isveçli tabiat bilgini Göran *Wahlenberg'in* [1780-1851] adından). Mavi çiçekli otsu bitki; başlıca iki türünden biri çok küçük (1-2 sm), diğeri biraz boyludur (10-30 sm); nemli ve killi topraklarda kendiliğinden yetişir; bahçelerde tarh kenarlarında süs bitkisi olarak da yetiştirilir. (Çançiçeğigillerden.) [L]

WAİKATO, Yeni Zelanda'da ırmak, Kuzey adasının kuzeybatısında, takımadaların en uzun ırmağıdır; 350 km. (L)

WAİLLY (Charles DE), fransız mimarı (Paris 1729 - ay.y. 1798). Peyre ile birlikte Odéon tiyatrosunu inşa etti. (L)

Waitangi antlaşması, 1840 şubatında ingiliz yüzbaşısı Hobson ile çeşitli maori reisleri arasında imzalanan antlaşma. Yeni Zelanda'da ingiliz hâkimiyeti bu antlaşmayle kuruldu. (L)

WAİTZ (Georg), alman tarihçisi (Flensburg 1813-Berlin 1886). Kiel'de, sonra (Göttingen'de profesör oldu. 1875'te *Monumenta Germaniae Historica*'yı yönetmekle görevlendirildi. En önemli eseri, *Deutsche Verfassungsgeschichte*'dir (Almanya'nın Teşkilâtlanma Tarihi Üstüne Belgeler) [1844 - 1878]. (L)

WAJDA (Andrzej), polonyalı sinema yönetmeni (Suwalki 1926). Lodz sinema enstitüsünde öğrenim gördü. *Pokolenie*'yi (Genç Kuşaklar) 1954'te gerçekleştirdi. En önemli eserleri: *Kanal* (1957); *Kültür ve Elmas* (Popiol i Diament) [1958]; *Lotna* (1959); *Suçsuz Büyücüler* (Niewinni Czarodzieje) [1960]; *Samson* (1961); *Sibirska Ledi Magbet* (Sibiryalı Lady Macbeth) [1961]; *Küller* (Popiol) [1965]; *Her şey Satılık*. (L)

WAKE, Hawaii ve Guam adaları arasında mercan kayası 1796'da yüzbaşı Wake tarafından bulundu, 1900'de A.B.D. tarafından ilhak edildi. Hawaii - Midway - Filipinler hava-deniz hattının önemli uğraklarından olan Wake'i, 1941 aralığında Japonlar işgal etti; 1945'te Amerikalılar geri aldı. Bk. PASİFİK SAVAŞI. (L)

WAKEFİELD, Büyük Britanya'da (Yorkshire) şehir, West Riding'in idare merkezi, Leads'in güneyinde, Colder ırmağının kıyısında; 61 600 nüf. XIV. yy.dan kalma katedral. Maden kömürü ocakları. Dokuma sanayii (yün). Makine yapımı. (L)

WAKEFİELD (Edward Gibbon), ingiliz sömürgecisi (Londra 1796 - Wellington, Yeni Zelanda 1862). Güney Avustralya şirketini kurdu (1830); toprak satın alan kolonların ülkeden ayrılmaması için toprakları oldukça pahalıya satmağa karar verdi; ülkeye göçe teşvik amacıyle bir sermaye meydana getirdi. Fikirlerini *A View of the Art of Colonisation* (Sömürgeleştirme Sanatına Bir Bakış) [1849] adlı kitabında açıkladı. Ama aşırı bir spekülasyon yüzünden toprak kapışıldı ve işlenmeden kaldı. Bu durum hayvancılığa yönelinmesine yol açtı. Yeni Zelanda şirketini kuran (1837) Wakefield, Güney adasının kendisine bırakılmasını sağladı, ada İngiltere tarafından ilhak edilinceye kadar burayı idare etti. (L)

WAKSMAN (Selman Abraham), rus asıllı amerikalı mikrobiyoloji bilgini (Priluki, Kiev yakınları 1888). Odessa'da okudu, sonra A.B.D.'ye göç etti. New Jersey Deneme istasyonuna asistan, 1925'te toprak mikrobiyolojisi alanında profesör oldu. Antibiyotikler alanındaki araştırmaları, özellikle streptomisini buluşu sebebiyle 1952 Nobel Tıp ödülünü aldı. 1955'te Bilimler akademisine yabancı üye seçildi. (L)

WALBRZYCH, alm. *Waldenburg*, Polonya'da (Wroclaw voyvodalığı) şehir, Aşağı Silezya'da, Bohemya kütlesinin eteğindeki küçük bir maden kömürü havzasının kenarında; 117 100 nüf. Kok fabrikaları ve ek kimya sanayileri. Yıllık üretim 5 milyon ton kadardır. (L)

WALCHENSEE, Almanya'da Bavyera Alplerinde buzul gölü; hidroelektrik üretiminde yararlanılır. Bk. KOCHELSEE. (L)

WALCHİA i. Üst Karboniferde, özellikle Permiyende bulunan kozalaklı fosil bitki. (Bugünkü auracaria'lara yakın sayılır.) [L]

WALCOTT (Charles Doolittle), amerikalı paleontoloji bilgini (New York Mills 1850-Washington 1927). Kuzey Amerika, Çin, trilobitler, branchiopodalar, arkeyen topraklardaki fosiller üstüne eserler yayımladı. 1909'da, İngiliz Kolombiyası'nda kambriyen maden yataklarını buldu; burada, birinci zaman deniz favnası üstüne önemli bilgiler sağlayan omurgasız fosilleri buldu. (L)

WALD (George), amerikalı biyoloji bilgini (New York 1906). Harvard'da Biyoloji kürsüsünün başına getirildi. 1953'te Lasker ödülünü aldı. Görme olayıyle ilgili çalışmalarından dolayı Granit ve Hartline ile birlikte 1967'de Nobel Fizyoloji ve Tıp ödülüne lâyık görüldü. Ağtabakadaki fotoşimik mekanizmada A vitamininin oynadığı rolü ortaya çıkardı. Ağtabakanın duyarlı tabakasındaki moleküler şekillenmeyi ve ışık uyartılarının burada sinir akımına dönüşmesini sağlayan değişiklikleri inceledi. (L)

WALDE (Alois), avusturyalı dilbilimci (İnnsbruck 1860 - ay.y. 1924). *Über Älteste Sprachliche Beziehungen Zwischen Kelten und İtalikern* (Keltler ve İtalikler Arasındaki En Eski Dil Yakınlıkları Üstüne) adlı bir kitap ve iki temel eser (*Lateinicher Etymologisches Vörterbuch* [Latince Etimolojik Lûgat], 1906), J. Pokomy tarafından yayımlanan *Vergleichendes Wörterbuch der İndogermanischen Sprachen* (Karşılaştırmalı Hint - Germen Dilleri Lûgati) [3 cilt, 1930 - 1932]) yayımladı. (L)

WALDECK (Georg Friedrich DE,— kontu, sonra prensi) [1682], alman feldmareşali (1664) ve siyaset adamı (Arolsen 1620-ay.y. 1692). Önce Brandenburg diplomatlarının şefi oldu (1651-1658), Sank-Gothart zaferinde (1664) ve Viyana'da Türklere karşı yapılan savunmada rol oynadı (1683); fakat Fleurus'te Fransızlara yenildi (1690). [L]

WALDECK cumhuriyeti, Prusya arazisine girinti yapan toprak parçalarından meydana gelen eski alman devleti; 1 055 km². Başkenti, *Arolsen*.

— Tar. Schwalenberg kontları Waldeck şatosunu ele geçirmiş (1150) ve Kutsal İmparatorluk kontları haline gelmişlerdi (1349); daha sonra miras yoluyle Pyrmont kontluğunu da aldılar (1631). Kont Anton Ulrich'e Kutsal İmparatorluk prensliği verildi (1712) ve Waldeck - Pyrmont prensliği hükümran oldu (1815). Hessen - Cassel topraklrı içinde kalan prenslik, 1867'den sonra Prusya tarafından yönetildi, cumhuriyet haline geldi (kasım 1918), sonra tamamıyle Prusya'ya bağlandı (nisan 1929); 1945'te Hessen'e katıldı. (L)

WALDECK - ROUSSEAU (Pierre), fransız siyaset adamı (Nantes 1846 - Corbeil 1904). İçişleri bakanı (kasım 1881 - ocak 1882, şubat 1883 - mart 1885) oldu. Paris'te avukatlık yaptı. Senatör (1894 - 1904), başbakan (haziran 1899 - haziran 1902) oldu; milliyetçi hareket sırasında Cumhuriyetçi Savunma kabinesini kurdu. Başbakanlığı sırasında Çin seferi (1900) yapıldı. (L)

WALDEMAR veya **WOLDEMAR** (1281'e doğr. - Bärwalde 1319), Brandenburg markgrafı (1309 - 1319), Ascania hanedanındandır. İslavlarla yapılan mücadeleye öncülük etti; Brandenburg'u yeniden kurdu, Yukarı ve Aşağı Lausitz'ı alarak Pomerelia'yı (1310'da töton tarikatıyle paylaştı) doğuya ve güneye doğru genişletti. 1348'de bir serüvenci, ölen markgrafın kişiliğine büründü; fakat hilesi 1350'de imparator Karl IV tarafından meydana çıkarıldı. (L)

WALDEN (Georg Lewin, Herwarth — denir), alman müzikçi ve yazar (Berlin 1878 - S.S.C.B.'de bilinmiyen bir tarihte öldü). 1910'da *Der Sturm* adlı resimli dergiyi çıkardı ve anlatımcılık hareketinin öncülerinden biri oldu. Romanlar (*Buch der Menschenliebe* [İnsan Sevgisi Kitabı], 1916), birçok anlatımcı dram, edebiyat ve sanat konularında tenkitler yazdı. S.S.C.B.'ye göç ettikten (1930) sonraki hayatı bilinmez. (L)

WALDEN veya **VALDEN** (Paul), rus kimyacısı (Rosenbeck, Wenden yakını, Livonya 1863 - Gammertingen, Sigmaringen yakını 1957). Özellikle sterokimya, elektrokimya ve kimya tarihiyle ilgili çalışmalar yaptı. (L)

WALDENBURG. Bk. WALBRZYCH.

Waldenström hastalığı. Tıp. Bk. MAKROGLOBÜLİNEMİ.

WALDERSEE (Alfred VON, — kontu), prusyalı feldmareşal (Potsdam 1832 - Hannover 1904). 1865'te prens Karl'ın yaveri oldu, Bohemya (1866) ve Fransa (1870) seferlerine katıldı. 1882'de Moltke'nin yardımcısı oldu, 1888-1891 arasında Moltke'nin yerine geçerek genelkurmay başkanlığı yaptı. 1900'de feldmareşalliğe yükseldi. 1900-1901'de Bokser'lerin ayaklanması sırasında Çin'e gönderilen milletlerarası birliklerin kumandanıydı. (L)

WALDSEEMÜLLER veya **WALTZEMÜLLER** (Martin), lat. **Hylacomilus,** alman coğrafyacısı ve haritacısı (Radolfzell 1470'e doğr. - Sainte-Dié 1518-1521 arası). Hayatı üstüne çok şey bilinmez, ama hemen bütün ömrünü Alsace'ta geçirdiği bilinir. Başlıca eseri *Cosmographiae İntroductio Cum Quibusdam Geometriae ac Astronomiae Principiis ad Eam Rem Necessariis, İnsuper Quatuor Americi Vespuci Navigationes*'de (1507) ilk olarak Yeni Dünya'dan *«Americi Terra Vel America»* diye söz edilir. Waldseemüller Amerika'nın keşfini yanlış olarak Vespucci'ye mal edişini düzeltmek için haritalarında daha sonra Yeni Dünya'yı bulanın Kolomb olduğunu yazdı, ama kıtanın adı Amerika olarak kaldı. (L)

WALDSHUT, Almanya'da (Batı Almanya, Baden - Württemberg) şehir, Ren nehrinin kıyısında, İsviçre sınırında; 11 100 nüf. Makine yapımı; kimya sanayii; ipekçilik. (L)

WALDSTATTE, İsviçre'nin Schwyz, Uri, Unterwald ve Luzern kantonlarına topluca verilen ad. (L)

WALDSTEİN. Bk. WALLENSTEIN.

WALDVİFRTEL, Aşağı Avusturya'da koruluk tepeler bölgesi; Bohemya kütlesinin kenarında uzanır. (L)

WALENSEE veya **WALLEN SEE,** İsviçre'de (Sankt Gallen ve Glaris kantonları) göl, kuzeyinde Chufirsten'lerin yükseldiği oluk vâdide; 24 km². Walensee koridoru, Zürich ile Yukarı Ren ve Graubünden arasında bir ulaşım yoludur. Burada Linth ırmağının yatağı değiştirilerek, eskiden bu gölle Zürich gölü arasında yer alan bataklıklar kurutulmuştur. (L)

WALES. Coğ. Galler ülkesinin ingilizce adı. (L)

WALES prensi, İngiltere'de hükümdarın en büyük oğluna verilen unvan. Bu unvan ilk olarak prens Edward'a (daha sonra Edward I adıyle tahta çıktı) 1267 antlaşmasından sonra (Shrewsbury) verildi; ama sınırlıydı ve yalnız Marches'i ifade ediyordu. Bu yüzden unvanın 1301'de Edward I tarafından büyük oğlu Edward için yaratıldığı kabul edilir. (L)

WALEWSKA (Marie, kontes), polonyalı soylu kadın (1789 - Paris 1817). Kont Walewski ile evlendi (1804); Varşova'da Napolyon'un metresi oldu (1806) ve bir erkek çocuk dünyaya getirdi. İmparatora bağlı kaldı, hattâ Elbe adasında onu ziyaret etti. Sonra Liège'de, general Philippe Antoine d'Ornano ile evlendi (1816). [L]

WALEWSKİ (Alexandre Joseph COLONNA, kont), fransız siyaset adamı (Walewice, Po-

Edward G. WAKEFİELD
A. Wivell'in eseri
Cabinet des Estampes, Paris

WAKSMAN

Pierre
WALDECK - ROUSSEAU

von WALDERSEE

M. WALEWSKA
Fr. Gerard'ın eseri
Versailles müzesi,
Paris

lonya 1810-Strasbourg 1868). Napolyon ile Marie Walewska'nın evlilik dışı oğlu. Âsi Polonya hükûmeti tarafından yardım istemek için Londra'ya gönderildi (1830), fransız vatandaşlığına geçti, 1837'ye kadar Cezayir'de subaylık etti, daha sonra komediler yazdı ve *Messager des Chambres* gazetesini kurdu. Görevle Mısır'a Mehmed Ali Paşanın yanına (1840), Uruguay'a ve Arjantin'e gönderildi. Floransa (1849), Napoli (1850), Madrid (1851) ve Londra'da (1851) elçilik yaptı. Senatör seçildi, dışişleri bakanı oldu (mayıs 1855) ve Paris kongresine başkanlık etti (1856). Katolik partisine yakınlık duyduğu için İtalya savaşından önceki gizli müzakerelere sokulmadı (1859) ve Cavour'un ihtiraslarına karşı mücadele etti. Yerine Thowenal geçince (1 ocak 1860), devlet bakanı oldu ve kurumlarda reform yapılmasını savundu (kasım 1860-Hozerar 1863). Senatodan çekildi, milletvekili oldu (1865), Yasama meclisinde Morny'nin yerine başkan seçildi (eylül 1865), fakat vaat edilen reformları Rouher'nin geciktirmesini protesto etmek için görevinden istifa etti (1867). Tekrar senatör seçildi. (L)

WALGAU, Avusturya'da (Vorarlberg) İll'ın aşağı vâdisinin meydana getirdiği bölge. Çok kalabalık ve sanayileşmiş (dokuma) olan bu vâdiyi Montafon hidroelektriği besler. (L)

WALHALLA. Bk. VAL-HALL.

WALKER (Amasa), amerikalı iktisatçı (Woodstock 1799-North Brookfield, Massachusetts 1875). Sırasıyle işletme şefi, milletvekili ve profesör oldu. İngilizce yazan iktisatçılar arasında müteşebbis ile sermaye koyucunun görevlerini ilk olarak ayırt etti. *Nature and Uses of Money* (Paranın Özü ve Kullanılışı) [1875], *The Science of Wealth* (Servet Bilimi) [1866] adlı eserleri iktisat klasiklerindendir. (L)

WALKER (Francis Amasa), amerikalı iktisatçı (Boston 1840-ay.y. 1897). Amasa Walker'ın oğlu. General olarak Ayrılık savaşına katıldı, Hint İşleri bürosuna başkanlık etti (1871), Yale'de iktisat okuttu (1873) ve Massachusetts Teknoloji enstitüsüne başkan oldu. Babasının eserini devam ettirerek menfaat ile kazancı ayıran fark üstünde ısrar etti (*The Wages Question* [Ücret Meselesi], 1876; *Political Economy* [İktisat], 1883). [L]

WALKER (William), amerikalı serüvenci (Nashville, Tennessee 1824-Trujillo, Honduras 1860). Hekim, gazeteci, işadamı, Demokrat parti lideri; Castellon tarafından Nicaragua'ya çağrıldı (1855) ve iktidarı ele geçirdi. Antiller ve Orta Amerika ile bir imparatorluk kurma düşüncesi ve aşırılıkları Salvador, Honduras ve Kosta Rika'nın kendisine karşı bir koalisyon kurmasına yol açtı; Rivas'a boyun eğmek zorunda kaldı, sonra Honduras'a karşı yeni akınlara girişince kurşuna dizildi. (L)

WALKİE-TALKİE [vokitoki] i. (ing. *walk*, dolaşma, gezinti ve *talk*, konuşma'dan). Radyotek. Kısa mesafelerde telsiz-telefon bağlantısı kurmağa yarayan portatif alıcıverici. (EL TELSİZİ de denir.) [L]

WALKÜRLER. Bk. VALKÜRLER.

WALLACE (Alfred Russel), ingiliz gezgini ve tabiat bilgini (Usk, Monmouthshire 1823 - Broadstone, Dorsetshire 1913). Avustralya ve çevresindeki takımadalara bir keşif gezisi yaptı. Bu uzun yolculuk sırasında, Darwin'in araştırmalarından habersiz olarak tabiî ayıklanma ilkesini buldu. Hemen hemen Darwin ile aynı zamanda Londra Linneaeus derneğine gözlemlerini ve tabiî ayıklanma üstüne düşüncelerini bildirdi ve *Contributions to the Theory of Natural Selection* (Tabiî Ayıklanma Teorisine Katkılar) [1870] adlı eserini yayımladı. Kısa süre sonra zoolojik coğrafya kitabını bastırdı: *Geographical Distribution of Animals* (Hayvanların Coğrafî Dağılışı Üstüne) [1876]. Ayrıca *Darwinisme* (Darwin'cilik) [1889] adlı eserinde Darwin teorisine karşı tenkitlerini açıkladı. (L)

WALLACE (Edgar), ingiliz yazarı (Londra 1875-Hollywood, Kaliforniya 1932). Sokakta bulunmuş bir çocuktu. Sırasıyle, gazete satıcılığı, mürettip çıraklığı, gemi ocakçılığı, Güney Afrika'da askerlik, Kap'ta tezgâhtarlık yaptı. Yüz altmışı aşan roman ve piyes yazdı. Başlıcaları: *The Four Just Men* (Dört Doğru Adam) [1905]; *The Angel of Terror* (Dehşet Meleği) [1922]; *The Crimson Circle* (Kızıl Çember) [1922]; *The Flying Squad* (Uçan Müfreze) [1928], *The Calendar* (Takvim) [1930]; *On the Spot* (Nokta) [1931] v.b. (L)

WALLACE (Henry), amerikalı siyaset adamı (Adair County, İowa 1883-Danbury, Connecticut 1965). Tarım bakanı (1933-1940), A.B.D. başkan yardımcısı (1941) ve F. Roosevelt'in etkili danışmanlarından biri oldu. Savaş ekonomisi bürosunun başkanlığına, ticaret bakanlığına (1945-1946) getirildi, S.S. C.B.'ye karşı güvensizlik siyasetine muhalif olduğundan çekildi: *New Republic* gazetesini yönetti (1946-1947) ve İlerici partiyi kurdu. 1948 Başkanlık seçimlerini kaybedince tekrar Demokrat partiye döndü. (L)

WALLACE (Lewis, **Lew** — denir), amerikalı romancı (Brookville, İndiana 1827 - Crawfordsville, İndiana 1905). Özellikle, Hıristiyanlığın ilk yıllarını anlatan romanı *Ben Hur* (1880) ile tanınır. Bu eser bütün dillere çevrildi, Londra'da başarılı bir şekilde sahneye kondu (1902) ve birçok defa sinemaya aktarıldı. (L)

WALLACE (sir William), İskoçya bağımsızlık hareketinin kahramanı (Elderslie, Glasgow yakını 1270-Londra 1305). Clyde'li bir ingiliz şövalye ailesindendir, İskoçya'yı zapteden İngiltere kralı Edward I'e boyun eğmek istemedi ve 1297 ilkbaharında sir Andrew Moray ile birlikte Direniş partisinin başına geçti. Saldırılarıyle İngilizleri iyice hırpalayan Wallace, kısa süre sonra ülkenin kuzeyini ele geçirdi ve Stirling'de büyük bir zafer kazandı. Bütün iskoç halkını çevresine topladı, naip tayin edildi. Edward I büyük askerî kuvvetler toplayarak İskoçya'yı baştan başa yakıp yıktı, Wallace'ın ordusunu Falkirk'te bozguna uğrattı (temmuz 1298). Baronların büyük bir kısmı Edward I'e boyun eğdi. Wallace naipliği bıraktı; ama mücadelesine devam etti. Yavaş yavaş zayıflayan kuvvetleriyle İngilizleri hırpalamağa çalıştı; sonunda ağustos 1305'te esir edildi, Londra'ya götürülerek öldürüldü. (L)

Wallace koleksiyonu, Londra'da XIX. yy.ın başında üçüncü ve dördüncü Hertford markilerinin toplamağa başladığı ve mirasçıları sir Richard Wallace'ın zenginleştirdiği koleksiyon. Wallace'ın ölümünden sonra karısı tarafından devlete bağışlandı. Hertford House'da saklanır. (L)

WALLACH (Otto), alman kimyacısı (Königsberg 1847-Göttingen 1931). Kekule'nin öğrencisi; önce Bonn'da, sonra (1889) Göttingen'de ders verdi. Çeşitli organik bileşiklerin (kâfuru ve terpenler gibi) yapısı üstüne çalışmalarıyle tanındı. 1910'da Nobel kimya ödülünü aldı. (L)

WALLASEY, Büyük Britanya'da (Cheshire) şehir, İrlanda denizinin kıyısında, Birkenhead'ın kuzeybatısında; 103 200 nüf. Mesken merkezi. (L)

WALLENBERG (Andre Oskar), isveçli iktisatçı (Linkoping 1816-Stockholm 1886). Deniz subayı, istifa ederek (1851) özel Stockholm bankasını kurdu (1851). Diyet meclisine (1853-1865) ve Riksdag'a (1867-1886) milletvekili seçildi; malî konulardaki bilgisiyle dikkati çekti. (L)

WALLENSTEİN (Albrecht Eusebius Wenzel VON) veya daha doğrusu **Waldstein,** çekçe **Valdstyn,** Avusturya imparatorluğu hizmetinde çalışan çek asıllı general (Hermaniç, Bohemya 1583 - Eger [bugün Cheb] 1634). Soylu bir ailedendi, İtalya'ya gitti, Bologna ve Padova'da öğrenim gördü, astrolojiye merak sardı. Fransa'da, İngiltere'de, Flandre'da kaldıktan sonra dini sadece başarı yolunda bir basamak gibi kullanmak kararıyle Almanya'ya döndü. Macaristan'da, sonra Venedik'e karşı yapılan savaşta tecrübe edindi (1615 - 1617) ve zengin kadınlarla yaptığı iki evlilikten sağladığı servet sayesinde silâhlandırdığı alayları, Otuzyıl savaşları sırasında imparatorun emrine verdi. 1618 Ayaklanması sırasında Moravya'da Gabriel Bethlen'in yenilmesinde rol oynadı ve çek vatandaşlarından kalan mallara elkoydu. Kuzey Almanya'da Danimarkalılara karşı elde ettiği askerî başarılar üzerine **Friedland** dükü (haziran 1624) ve başkumandan (1625) unvanlarını kazandı. Moravya ve Silezya'da önce Danimarkalıları, sonra alman protestanlarını yendi. Kuzey Almanya'ya ve Baltık adalarına boyun eğdirdi; bu başarıları karşılığında **Mecklemburg** dükü, Okyanus ve Baltık amirali oldu (1628). İmparatorun savaşı (1629) İtalya'ya yaymasını, Kuzey Almanya'ya önlemeğe çalıştı ama başaramadı. Bu arada kurduğu prensliği teşkilâtlandırdı, topraklarını ve yeraltı kaynaklarını değerlendirdi. İmparatorun ve Wallenstein'ın güçlenmesinden kaygılanan katolik prensleri, Ferdinand II'nin Wallenstein'dan kondotiyere'lerin* kumandanlığını almasını sağladılar (1630). Fakat İsveçlilerin istilâsı, Tilly'nin Breitenfeld'te yenilmesi (17 eylül 1631) ve ölmesi (1632), Gustaf-Adolf'un Münih'e doğru ilerlemesi, Ferdinand II'nin Wallenstein'ı tekrar göreve çağırmasına yol açtı. *Generaloberstfeldhauptmann* unvanı verilen Wallenstein, Saksonya ile doğrudan doğruya barış görüşmeleri yapabilmesi şartıyle ordusunu yeniden teşkilâtlandırmayı kabul etti (1632 ilkbaharı). Gerçekte yalnız Saksonya ile değil, imparatorun bütün düşmanlarıyle (İsveçliler, mülteci Fransızlar, Çekler) görüşmelere girişti ve bu görüşmeler sonucunda Bohemya tahtını ele geçirmeyi tasarlamağa başladı. Gustaf - Adolf'un Nürnberg önünde kaçmasına göz yumdu fakat Lützen'de yenildi ve canını ancak Gustaf - Adolf'un ölümü sayesinde kurtarabildi (16 kasım 1632). Bunun üzerine Heilbronn birliğiyle ilişki kurdu, Bavyera'da Saksonya - Weimar'lı Bernard ile savaşmayı reddetti ve Bernard'ın Regensburg'u almasına göz yumarak (1633) kesin sonucu Saksonya ve Silezya'da aradı. Bu durum imparatoru kaygılandırınca Saksonyalılara ve İsveçlilere karşı tekrar savaşa girişti (Steinau zaferi, ekim 1633), sonra Bernard ile birlikte Prag üstüne yürümeyi tasarlayarak açıkça isyan etti (1633-1634 kışı). Wallenstein'ın bu kararı, iki taraflı oynamasından kuşkulanan imparator düşmanlarının kendisine bağlanmasını sağlamadı ve Ferdinand II'yi Wallenstein'ın ihanet ettiğine kesinlikle inandırdı. İmparator tarafından kumandanlıktan azledilen (1634) Wallenstein İsveçlilerle birleşmeyi başaramadan maiyeti tarafından öldürüldü. (L)

WALLER (Edmund), ingiliz şairi (Coleshill 1606-Hall Barn 1687), Cromwell'in yeğeni. On yedi yaşında parlamentoya girdi. Hoşnutsuzlar partisine katıldı; fakat kralcılığa kaydı; adıyle tanınan komployu hazırladı ve bu yüzden komplo arkadaşlarıyle birlikte tutuklandı (1643). Arkadaşlarına ihanet ederek, para cezası ve sürgünle yakasını kurtardı. Sekiz yıl süreyle Rouen ve Paris'te, devrin sosyete çevresinde yaşadı. Sonunda İngiltere'ye dönme iznini kopardı ve yazdığı *Panegyrick to My Lord Protector* (Koruyucum Lord'a Övgü) [1655] adlı eserde Cromwell'i göklere çıkardı. Ölünceye kadar parlamento üyeliği yaptı, Charles II ve James II tarafından himaye edildi. Eserleriyle ingiliz klasisizminin öncüsü sayılır. (L)

WALLER (Thomas, **Fats** — denir), amerikalı caz piyanocusu ve bestecisi (New York 1904-Kansas City 1943). 1925'te Armstrong'un orkestrasında çaldı, 1926'da Fletcher Anderson'un orkestrasına girdi; solo piyano, solo org veya küçük topluluklarla birçok plak doldurdu. (L)

WALLERİT i. (isveçli mineralog J. G. *Wallerius*'un adından). Miner. Tabiî bakır ve demir sülfür. (VALLERİT şeklinde de yazılır.) [L]

Waller yozlaşması, 1851'de Waller'in ortaya çıkardığı olay. Bir sinir kesildiği zaman, merkez kısmı yaşamağa devam eder, çevre kısmı yozlaşır. (Bu olay, çevre uzantılarına göre hücre gövdesinin beslendiğini gösterir.) [L]

WALLİA veya **VALİA** (öl. 418), Vizigot kralı (415-418). Filosunun Cadiz açıklarında bozguna uğraması sebebiyle (416) Afrika'ya yerleşmedi, İspanya'yı işgalcilerden kurtarmak için imparator Honorius'un emrine girdi. Siling Vandallarını (Baetica) ve kısmen Alan'ları (Lusitania) yendi. Hasting

Foto. U.S.I.S., Nadar, Bieber, Giraudon (LAROUSSE)

Vandallarıyle Süevleri Galicia'yı sığınmak zorunda bıraktı (417) ve mükâfat olarak halkı ile birlikte Güneybatı Galya'ya yerleşme iznini aldı (418). [L]

Wallikiki tavuğu, kuyruksuz tavuk ırkı. (L)

WALLİS (John), ingiliz matematikçisi (Ashford 1616-Oxford 1703). Dinî görevler aldıktan sonra 1649'da Oxford üniversitesine geometri profesörü tayin edildi. Descartes geometrisinin ilkelerini halkın anlayacağı biçime soktu ve sonsuz küçükler geometrisinin öncüsü oldu. *Aritmetica İnfinitorum* (Sonsuzlar Hesabı) [1665] adlı eseri, integral hesabı konusunda önemli ilerlemelere yolaçtı.

Eserde, $\frac{\pi}{2}$'yi

$$\frac{\pi}{2} = \frac{2}{1} \cdot \frac{2}{3} \cdot \frac{4}{3} \cdot \frac{4}{5} \ldots \frac{2n}{2n-1} \cdot \frac{2n}{2n+1} \ldots$$

sonsuz çarpımı şeklinde ifade etmeğe yarayan formül ve negatif kesirli üslerden simetrik bir yararlanma şekli de yer alır. (L)

WALLİS (Samuel), ingiliz gemicisi (Cornwall 1728'e doğr.-Londra 1795). 1755'te kıdemli deniz yüzbaşısı, 1757'de kaptan oldu. Louisbourg'un alınmasına katıldı, Kanada'da önemli bir görev aldı. 1766'da Byron'un Büyük Okyanus'taki keşiflerine devam etmek ve geliştirmekle görevlendirildi; Plymouth'tan yola çıkarak Tuamotu adalarından çoğunu ve Tahiti adasını keşfetti. Batavia ve Ümit burnundan geçerek mayıs 1768'de İngiltere'ye döndü. Dört yıl sonra (1772) subaylıktan ayrıldı; 1780'de Denizcilik komisyonu üyeliğine tayin edildi. Seyahati üstüne yazdığı *Hatıra* adlı bir kitabı yayımlandı. *Wallis Adaları* Samuel Wallis'in adıyle anılır. (L)

WALLİS VE FUTUNA, Okyanusya'da küçük takımadalar, Samoa adalarıyle Fici adaları arasında; 9 300 nüf. 1959'dan beri bir fransız denizaşırı arazisidir. Fici adalarının kuzeydoğusunda yer alan takımadalar iki ada grubuna ayrılır: güneybatıda volkanik asıllı dağlık Futuna ve Alofi adaları, bazen «Horn adaları» adı verilen grubu meydana getirir; 230 km kuzeydoğusundaki Wallis adaları, volkanik Uvea adasını ve aynı mercan kayalığı arasına sıkışmış yirmi iki adacığı kapsar. Wallis'liler, Tonga adaları yerlilerininkine benzer bir dil konuşan Polinezyalılardır.

— Tar. Takımadaları 1767'de ingiliz Wallis bulmuştu. 1837'de adalara misyonerler yerleşti ve P. Bataillon yerliler arasında Hıristiyanlığı yaydı. 1842'de yapılan bir himaye talebini Fransız hükûmeti kabul etmedi. Wallis adaları 1886'da, Futunalar 1887'de Fransız himayesine girdi. (L)

WALLON (Henri), fransız tarihçisi ve siyaset adamı (Valenciennes 1812-Paris 1904). Başlıca eseri *Du Monothéisme Chez les Races Sémitiques*'dir (Samî Kavimlerde Tektanrıcılık) [1859]. (L)

WALLON (Henri), fransız psikoloğu ve siyaset adamı (Paris 1879-ay.y. 1962), tarihçi Henri Wallon'ın torunu. Başlıca eserleri: *L'Efant Turbulent* (Yaramaz Çocuk) [1925], *Les Origines du Caractère Chez l'Enfant* (Çocukta Mizacın Kaynakları) [1934-1949], *L'Evolution Psychologique de l'Enfant* (Çocukta Psikolojik Gelişme) [1941], *Les Origines de la Pensée Chez l'Enfant* (Çocukta Düşüncenin Kaynakları) [1945]. (L)

WALLON bölgesi, (fr. *Wallonie*). Belçika'da, roman lehçelerinin özellikle wallon lehçesinin konuşulduğu kesim. (Liège, Wallon bölgesinin merkezidir.)

Batıda ve güneyde siyasî bir sınırla çevrili olan Wallon bölgesi, kuzeyde ve doğuda roman ve germen ağızlarının konuşulduğu bölgeleri ayıran itibarî çizgiyle sınırlıdır. Hiç bir tabiî, siyasî veya idarî sınırla çakışmayan bu çizgi Belçika'yı, Visé dolaylarından (Liège'in kuzeydoğusunda) Mouscron'a kadar yatay bir şekilde ikiye böler. Ortaçağdan beri kuzeydeki Flamanları güneydeki Wallonlardan ayıran bu dil sınırının nasıl meydana geldiği açıklanamamıştır. Genellikle bu bölgenin Roma kolonileştirmesinin (I.-V. yy.lar) kuzey cephesine tekabül ettiği kabul edilir. Geçmişte hiç bir tarihî birliğe sahip olmayan, bir siyasî kurum meydana getirmeyen Wallon bölgesi oldukça yeni manevî ve kültürel bir bütündür. Wallon bölgesi diye adlandırılması (1844 - 1845) özellikle 1830'da Belçika krallığının kurulmasıyle ortaya çıkan wallon-flaman ikiliğinden doğmuştur.

● *Wallon edebiyatı.* Bk. BELÇİKA.

— G. santl. *Wallon sanatı,* özellikle Ortaçağda, kısmen meuse sanatının zengin ve çeşitli ürünleriyle karışır. Öte yandan, XV. yy. ve XVII. yy. arasında, Wallonların resim, heykel, gravür ve mimarîye katkıları çoğunlukla flaman sanatı teriminin kapsamına alınmıştır. Bk. BELÇİKA.

— *Wallon lehçesi,* Belçika'nın roman dili konuşan kesiminin büyük kısmında (Lüksemburg'un güney bölümü ve Hainaut'nun batısı dışında) ve Fransa'da (Givet-Revin arasında) konuşulan oïl öbeğinden lehçe. Öbür oïl ağızları gibi wallon ağızlarının yazıyle kanıtlanması çok geç dönemlere rastlar; liège ağzıyle yazılmış şarkı ve şiirlerden meydana gelen ilk metinler XVII. yy. başından kalmadır. XIX. yy.ın ilk yıllarına kadar wallon edebiyatı oldukça çok sayıda ama hemen hemen bütünüyle Liège bölgesinde eserler verdi. 1830'dan kısa süre sonra çeşitli olayların etkisiyle (bunlar arasında, Wallon Edebiyat derneğinin kuruluşu [1856] sayılabilir) önemli bir yenilenme Wallonie'nin çeşitli yerlerinde yazarların yetişmesine ve eserlerin artmasına yol açtı. N. Defrecheux'nün elejili şarkılarından lirik şiir doğdu (1854-1856); oysa aynı dönemde belli belirsiz doğmağa başlayan komedi, gerçek anlamda 1885'te E. Remouchamps ile başladı. Öbür ağız edebiyatları yok olduğu sırada, roman dili kullanan Belçika'da eksiksiz bir edebiyat hayatı gelişti ve XX. yy. başında önemli eserler ortaya çıktı. Wallon lehçesinin başlıca özelliği, gramerinde ve kelime hazinesinde Latinceden kalma birçok eski unsur bulunmasıdır; ayrıca öbür roman dillerinden nispeten uzak kalması, lehçenin farklı yönde gelişmesine yol açmıştır. Bundan başka Ortaçağdan beri komşu germen dillerinden yapılan aktarmalar lehçeye özel bir görünüm kazandırmıştır. Wallon lehçesi bugün dört ağıza ayrılır: liége ağzı, namur ağzı, batı wallon ağzı ve güney wallon ağzı.

— Müz. Wallon müziğini «belçika müziği»nden ayırmak güçtür. Belçika maddesinde görüldüğü gibi, wallon müziği konusunda bir «millî okul»dan söz edilemese de bazı dönemlerde Wallon bölgesinin kendi müzik geleneklerini sürdürdüğü bir gerçektir. (L)

WALLOPS İSLAND, A.B.D.'de ada, Virginia'da, Atlas okyanusunda. Cape Kennedy merkezine bağlı füze atma üssü. (L)

Wall street, New York'ta sokak, Manhattan'ın güney çıkıntısı yakınında, Broodway ile East River arasında. Yanıbaşında birçok gökdelenin yükseldiği bu sokak, adını sömürge devrinde kızıldenlilere karşı yapılan duvardan almıştır. Wall street, aynı zamanda da New York borsasını, bu borsanın meydana getirdiği ve 300 000'den çok personelin çalıştığı (sigorta şirketleri, bankalar ve tröstler) malî merkezin adıdır. (L)

WALPOLE (Horace), birinci **Walpole of Woterton** baronu (Houghton, Norfolk 1678 -Wickmere 1757), Walpole Robert'in kardeşi. Avam kamarasına Whig partisinden üye seçildi (1700-1756). La Haye büyükelçiliğinde ataşe (1705), hazine sekreteri, sonra Hollanda'da tam yetkili ingiliz elçisi (1715) oldu. Hollanda'da Üçlü İttifak çerçevesi içinde fransız-ingiliz ittifakının görüşmelerini yaptı (1716-1717). İrlanda'da kral naibinin sekreteri (1720) ve hazine bakanı (1721) oldu; Paris'e olağanüstü büyükelçi tayin edildi (1723-1730), Üçlü İttifakın kuvvetlenmesi için çalıştı. *Hatıralar*'ı (2 cilt, 1808) ve La Haye büyükelçisiyken kardeşi Robert'e gönderdiği mektupları *(Letters)* yayımlandı. (L)

WALPOLE (Horace veya Horaito), **Oxford** kontu, ingiliz yazarı (Londra 1717-ay. y.-1797). Başbakan Robert Wolpole'un oğlu, Eton'da ve Cambridge'te okudu, şair Gray ile birlikte Avrupa'yı gezdi. 1741'de parlamentoya girdi, 1768'de siyaset hayatından çekildi. Başlıca eserleri arasında *Historic Doubts Upon the Life and Death of Richard III* (Richard III'ün Hayatı ve Ölümü Üstüne Tarihî Kuşkular) [1768], *The Castle of Otranto* (Otranto Şatosu) [1765] adlı bir esrar ve korku romanı (bu romanla korku romanının başlıca öncüsü sayılır) sayılabilir. Walpole gerçek ününü 1798'den başlayarak zaman zaman yayımlanan mektuplarıyle kazanmıştır. (L)

WALPOLE (Hugh Seymour), ingiliz romancası (Auckland, Yeni Zelanda 1884-Keswick, Cumberland 1941). Genç yaşta İngiltere'ye gitti, Cambridge'te okudu, gazeteciliğe başladı, sonra birçok ama hepsi aynı değerde olmayan edebî eser yazdı. *Mr. Perrin and Mr. Traill*'da (Perrin ve Traill) [1911] bir okuldaki öğretmenler arasında, *Wrexe Düşesi* (1941) ve *The Green Mirror*'da (Yeşil Ayna) [1917] bir ailenin üyeleri arasında bölünmenin zararlarını ortaya koydu. Öbür romanları: *The Dark Forest* (Karanlık Orman) [1916], *The Cathedral* (Katedral) [1922]. Ayrıca tarihî bir üçleme yayımladı: *Rogue Herries* (İpsiz Herries) [1930], *Judith Paris* (1931) ve *The Fortress* (Kale) [1932]. (L)

WALPOLE (Robert), birinci **Orford** kontu, ingiliz devlet adamı (Houghton, Norfolk 1667 - Londra 1745). Whig partisinden milletvekili seçildi (1701), hükûmet «cunta»sı üyesi (1708) oldu, tory tepkisi sırasında cunta ile birlikte gözden düştü (1710); Hannover'lilerle birlikte iktidara geldi (1714). Utrecht müzakerelerinde raportörlük (mart 1715) yaptı, eski tory bakanlarının yargılanmasını istedi. Hazine bakanı oldu, kamu borçlarının karşılanması için bir fon kurdu (1717), fakat kısa süre sonra kayınbiraderi Townshend ile birlikte muhalefete geçti. Güney Denizi şirketi buhranı sırasında tekrar iktidara geldi. Başbakan ve maliye bakanı olarak buhranı gidermekle görevlendirildi (nisan 1721).

Baskı yaparak ve para gücüyle 1722 seçimlerini kazanan Walpole bir barış siyaseti güttü. 1726-1730 Arasında Whig'lerin (Bath) Bolingbroke'un ve yurtseverlerin ortak muhalefetini kırdı; aynı zamanda kayınbiraderi Townshend'i hükûmetten uzaklaştırdı (1730). Oysa Townshend, İngiltere'nin Avusturya ve Japonya'yı yenmesini (1725-1727) ve İspanya'nın Cebelitarık'ı ve Minorca'yı İngiltere'ye bırakmasını (Sevilla antlaşması, kasım 1729) sağlamıştı.

Whig çoğunluğunun istediği genel barışı sağlayan Walpole, George II'nin müdahalelerini önleyerek İngiltere'yi 1742'ye kadar hiç bir engele rastlamadan yönetti.

Hannover sülâlesinden iki kralın İngilizceyi ve ingiliz âdetlerini bilmemesinden yararlanarak bugünkü ingiliz parlamento rejiminin temelini attı. Bu rejimde kral hüküm sürer fakat hükûmet etmez; bu sorumluluğu bir başbakanla kabinesinin üyelerine bırakır; hükûmet, yetkisini parlamentodan alır. Walpole'un malî kanununun halkın baskısıyle geri alınması (nisan 1733) Bath'in ardı arkası kesilmeyen hücumları, Fransa - Avusturya yakınlaşması (1735 - 1738), kral George II ile Galler prensinin bozuşması, Galler prensinin Walpole'a karşı «boy»ların muhalefetini (Pitt v.b.) şiddetlendirmesi, sanayi kapitalizmindeki gelişmenin ve 1725 - 1740 arasında mübadelelerdeki durgunluğun sebep olduğu iktisadî ve sosyal huzursuzluk, başbakanın durumunu zayıflattı. Muhalefet Liverpool ve Manchester tacirlerinin, ispanyol sömürgelerinin ingiliz kaçakçılarına açılması için giriştikleri hareketten yararlanarak (1737) başbakanın bütün eski düşmanlarını biraraya topladı. Başbakanın yerine geçmek isteyen bakanlardan Newcastle, Walpole'a rağmen Cebelitarık'a bir filo göndertmeyi başardı (1738). Artık barış siyasetine taraftar bulamayan (şubat 1739) Walpole, İspanya'nın müttefiki olan Fransa'ya savaş açmağa sürüklendi (1740); bu iki devlete karşı Friedrich II'nin ittifakını sağlamak istediyse de başaramadı. (Bk. VERASET SAVAŞI [AVUSTURYA].) Kendi kabinesinde azınlıkta kalan ve 1741 mayıs - haziran seçimlerinde Avam kamarasında an-

kont WALEWSKI
Mottez'den
Cabinet des Estampes, Paris

Henry WALLACE

Foto. B. N., U.S.I.S. (LAROUSSE)

Wall street
New York borsası

Henri WALLON
(1812-1904)

Horace WALPOLE
Oxford kontu

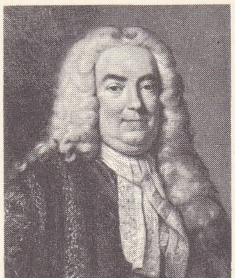

Robert WALPOLE
J. - B. Van Loo'nun eseri
National gallery, Londra

cak on milletvekillik bir çoğunluk sağlayan Walpole istifa etmek zorunda kaldı. O tarihten ölümüne kadar Carteret - Newcastle hükûmetine karşı muhalefeti yönetti. (L)

WALPURGİS Azize, ingiliz benediktin rahibesi (Sussex 710'a doğr.-Heidenheim 779). İngiltere'de manastıra girdi, sonra Aziz Bonifatius tarafından Almanya'ya çağrıldı. Kardeşi Wunibald, kurduğu Heidenheim manastırının idaresini Walpurgis'e verdi. Walpurgis'in cesedi IX. yy. sonunda Eichstätt kilisesine taşındı ve kiliseye azizenin adı verildi. Mezarından zaman zaman *Azize Walpurgis yağı* denilen ve her türlü hastalığı iyileştirdiğine inanılan bir sıvı aktığından hacılar bu mezara akın ederdi. Goethe *Faust*'ta bu efsaneden yararlandı. (L)

WALRAS (Leon Marie Esprit), fransız iktisatçısı (Evreux 1834 - Clarens, İsviçre 1910). Cournot'nun ve babasının çalışmalarına dayanarak matematiksel iktisadı icat etti ve Lozan okulunun şefi olarak tanındı. Başlıca eserleri: *Eléments d'Economie Pure* (Saf İktisat Üstüne İlk Bilgiler) [1874-1887], *La Théorie Mathématique de la Richesse Sociale* (Sosyal Zenginliğin Matematiksel Nazariyesi) [1873-1882'de yayımlanmış yedi muhtıradan meydana gelir], *La Paix par la Justice Sociale et le Libre-Echange* (Sosyal Adalet ve Serbest Mübadele Yolu ile Barış). [L]

WALSALL, Büyük Britanya'da (Staffordshire) şehir, Birmingham'ın kuzeybatısında; 117 800 nüf. Makine yapımı. (L)

WALSER (Martin), alman yazarı (Wasserburg, Württemberg 1927). Tübingen üniversitesinde felsefe ve tarih okudu, gazete ve dergilerde yazmağa başladı. Televizyon rejisörü oldu, 1955'te yayımladığı *Ein Flugzeug über dem Haus* (Çatıdaki Uçak) adlı kitabıyla bir anda meşhur oldu. O tarihten sonra gerek romanlarında gerek piyeslerinde çağdaş dünyanın saçmalığını ve sıkıcılığını suçladı. Romanları: *Ehen in Philippsburg* (Philippsburg'lu Çiftler) [1958], *Halbzeit* (Yarı-Zaman) [1960], *Lügengeschichten* (Uydurma Hikâyeler) [1964], *Das Einhorn* (Tek Boynuzlu At) [1966]. Tiyatro eserleri: *Eiche und Angora* (Meşe ile Ankara Keçisi) [1961], *Überlebensgross Herr Krott* (İriyarı Bay Krott) [1963], *Der Schwarze Schwan* (Siyah Kuğu) [1964]. (L)

WALSH (John), irlanda asıllı olduğu sanılan müzik basımcısı (öl. Londra 1736). Purcell, Handel, Croft'un eserlerini ve opera havalarından, klavsen parçalarından v.b. meydana gelen ortak derlemeler yayımladı. Ölümünden sonra basımevi, oğlu John, daha sonra da W. Randall, H. Wright ve R. Birchall tarafından yönetildi. (L)

WALSH (Raoul), amerikalı sinema yönetmeni (New York 1892). Meslek hayatına 1912'de sinema makinisti olarak başladı, sonra oyunculuk yaptı (özellikle, *Bir Milletin Doğuşu*, 1915). D. W. Griffith'in asistanlığını yaptıktan sonra 1915'te ilk filmini çekti. Her tür filim yapmasına karşılık başlıca filimleri kovboy, macera ve savaş filimleridir. *Bağdat Hırsızı* (The Thief of Bağdad) [1924], *Sadie Thompson* (1928), *The Big Trail* (Devler Alanı) [1930], *Büyük Akın* (High Sierra) [1941], *Gentleman Jim* (1942), *Hedef Burma* (Objective Burma) [1945], *Cehennem Alevi* (White Heat) [1949], *The Tall Man* (Dev Adam) [1955], *Band of Angels* (Hür Köle) [1957], *The Naked and the Dead* (Çıplak ve Ölü) [1958], *The Sheriff of Fractured Jaw* (1958); *A Distant Trumpet* (Sekizinci Tugayın Görevi) [1964]. (L)

WALSİNGHAM (sir Francis), ingiliz siyaset adamı (Chislehurst, Kent 1532'ye doğr.-Londra 1590). Koyu bir protestandı, Mary I'in hükümdarlığı sırasında sürgünde yaşadı. Elizabeth tahta çıkar çıkmaz, Cecil'in gözüne girdi ve Paris elçiliğine tayin edildi (1570-1573). O tarihten sonra bütün çabasını kesinlikle protestan ve İspanya aleyhtarı bir siyaset hazırlamağa harcadı, fakat bu hareketi ihtiyatlı bir siyaset izleyen kraliçe ve bakanın hoşuna gitmedi. 1573'te devlet bakanı olunca çok etkili bir casusluk şebekesi kurdu; bu sayede Elizabeth'e karşı her çeşit komployu ortaya çıkararak Mary Stuart'ı başarısızlığa uğrattı. (L)

WALTARİ (Mika), fince yazan finlandiyalı yazar (Helsinki 1908). İlk romanını (*Suuri Illusioni* [Büyük Hayal]) 1928'de yayımladı. Sonra, fince yazan aydınların ve fin burjuva sınıfının yükselişini konu alan romanlar yazdı: *Surun Ja Ilon Kaupunki* (Acı ve Sevinç Şehri), *Vieras Mies Tuli Taloon* (Çiftliğe Bir Yabancı Geldi) [1937] adlı romanında köylü ruhunu inceledi. Ülkesinin dışında, büyük tarihî romanlarıyla tanınır: *Sinuhe, Egyptilainen* (Mısırlı Sinuhe) [1945], *Johannes Angelos* (1952), *Feliks Onnellinen* (Beyaz Güvercin) [1959]. (L)

WALTER (Bruno Walter SCHLESINGER, **Bruno — denir**), amerikan uyruğuna geçen alman orkestra yöneticisi (Berlin 1876-Beverley Hills, Hollywood 1962). Stern konservatuvarını bitirdikten sonra, sırasıyle Köln, Hamburg, Breslau, Riga, Viyana, Salzburg'da orkestra yönetti, Bavyera, Berlin operalarının ve Berlin filarmoni orkestrasıyle Leipzig Gewandhaus orkestrasının yönetmenliğini yaptı. Avrupa'nın bütün büyük şehirlerinde konserler verdi. Nazi rejimi yüzünden Almanya'dan çıkmak zorunda kaldı, Fransa, Amerika, İngiltere ve İsviçre'de yaşadı, büyük orkestra topluluklarının başına geçerek halka klasik ve romantik eserlerin yanı sıra A. Bruckner ve G. Mahler'in eserlerini tanıttı. Seçkin ruhlu ve ince duygulu bir karakteri *Temalar ve Çeşitlemeler* adlı kitabında açıkça görülür. Ayrıca bir kantat ve birkaç oda müziği ve orkestra eseri bestelemiştir. (L)

WALTER (Georg), alman tenor (Hoboken, New Jersey 1875 - Berlin 1952). Milano, Dresden ve Londra'da okudu; sanat hayatına konser şarkıcısı olarak 1925'te Berlin'de başladı: 1925'e kadar Avrupa'da turnelere çıktı, lied şarkıcısı olarak büyük bir meslek hayatı kuran ilk sanatçı oldu. (L)

WALTERSHAUSEN, Almanya'da (Doğu Almanya, Erfurt idare bölümü) şehir; 14 000 nüf. Oyuncak fabrikaları. Tahta işçiliği. Tenneberg şatosu (XIII., XVI., XVIII. yy.). [L]

WALTHAM, A.B.D.'de (Massachusetts) şehir, Charles River'ın kıyısında; 55 400 nüf. Saat fabrikası. Dokumacılık (pamuk). [L]

WALTHAM ABBEY veya **WALTHAM HOLY CROSS,** Büyük Britanya'da (Essex) şehir, Lea ırmağının kıyısında; 11 750 nüf. Krallık baruthanesi 1946'da, kimyasal silâh deneme merkezi haline getirildi. (L)

WALTHAMSTOW, Londra'nın (Essex) kuzeydoğu banliyösünde şehir, 108 800 nüf. (L)

WALTHER (Johann), alman müzikçisi (Kahla?, Thüringen 1496 - Torgau 1570). Luther'in dostu ve müzik konusunda danışmanı, ilk protestan bestecilerden biri oldu. Torgau'da ilk alman şarkı derneğini kurdu, Saksonya dükünün kapella yöneticiliğini yaptı. Polifonik protestan şarkı derlemesinin ilk bestecisidir: *Geystlich Gesangk - Buchleyn* (Dinî Şarkılar Kitabı) [1524], *Matta'ya Göre Passion,* birçok motet, bir magnificat ve koro melodileri. Protestan müziğine aşıladığı sadelikle, koro üslûbunun belirlenmesine öncülük edenlerin başında gelir. (L)

WALTHER (Johann Gottfried), alman lûgatçisi ve bestecisi (Erfurt 1684 - Weimar 1748). J. - S. Bach'ın öğrencisi olduğu sanılır, Thomas Kirche'de, Erfurt'da (1702) ve Weimar'da (1707) orgculuk yaptı, yine Weimar'da Bach ile ilişkiler kurdu. Mattheson'un çok değer verdiği bir bestecidir. Klavye için bir konçerto, prelüdler, fügler, koro eserleri, bir missa ve org için toccata'lar bıraktı; daha çok *Musicalisches Lexicon oder Musicalische Bibliothek* (Müzik Lûgati veya Müzik Kitaplığı) adlı eseri (1732) ile tanınır. (L)

WALTHER (Johann Jacob), alman kemancısı ve bestecisi (Witterda, Erfurt yakını 1650 - Mainz 1717). *Scherzi da violino solo, con il basso continuo..., Hortulus Chelicus...* adlı iki eser yayımladı. (L)

WALTHER (Johannes), alman jeoloğu (Neustadt an der Orla 1860 - Berlin 1937). Jena üniversitesinde profesör (1892). Özellikle mercan ve çöl yüzey şekilleriyle uğraştı. Eserleri: *Einleitung in die Geologie als Historische Wissenschaft* (Tarih Bilimi Olarak Jeolojiye Giriş) [1893-1894], *Das Gesetz der Wüstenbildung* (Çöllerin Oluşumunda Geçerli Kurallar) [1900], *Geschichte des Erde und des Lebens* (Yeryüzü ve Hayatın Tarihi) [1908], *Geologie von Deutschland* (Almanya Jeolojisi) [1910]. (L)

WALTHERİT i. (fr. *walthérite*). Miner. Bizmutit çeşidi. (L)

Walther kanalları. Anat. Dilaltı tükürük bezinin boşaltım kanalları. (L)

WALTHER von der Vogelweide, lirik alman şairi (1170'e doğr. - Würzburg ? 1230'a doğr.). Şiir yazmayı Avusturya'da dük Friedrich'in sarayında ustası Reinmar von Hagenau'dan öğrendi. Dük Friedrich'in haçlı seferleri sırasında ölmesinden sonra (1198) başıboş yaşadı; Philippo von Schwaben'ın sonra Otto IV'ün hizmetine girdi. İmparator Friedrich II'nin bir malikâne hediye ettiği (1220'ye doğr.) Walther'in, Würzburg'a yerleştiği sanılır. Lirik aşka, gerçeğe daha yakın yeni bir ton kazandıran Walther aynı zamanda da şiirlerini siyasî bir silâh olarak kullanan ilk *minnesänger*'dir. Sırasıyle bütün koruyucularının safında yer aldı. Luther'den önce, siyasete hükmettiği ve alman ekonomisini mahvettiği gerekçesiyle Papalığa hücum etti. Ortaçağ Almanya'sının en büyük lirik şairlerinden biridir. (L)

WALTON (Ernest Thomas Sinton), ingiliz fizikçisi (Dungarvan, Waterford, İrlanda 1903). Özellikle 1932'de Cockcroft ile birlikte sunî olarak hızlandırılmış protonlar kullanarak ilk değişimi (lityum'un değişimi) gerçekleştirdi. Bu iki bilgin, 1951 Nobel Fizik ödülünü aldılar. (L)

WALTON (İzaak), ingiliz yazarı (Stafford 1593 - Winchester 1683). Diyalog biçiminde yazılmış öğretici *The Compleat Angler* (Kusursuz Olta Balıkçısı) [1653] adlı kitabını yayımladıktan sonra şöhrete ulaştı ve OLTA BALIKÇILARININ PİRİ unvanını aldı. Bu eserde mizah dolu bir felsefeyle pratik öğütlere yer verir. Ayrıca bir *Eleji*'si, üç biyografisi vardır. (L)

WALTON (William Turner), ingiliz bestecisi (Oldham, Lancashire 1902). Eserleri: *Troilus and Cressida* (opera), *Belshazzar's Feast* (oratoryo), bir senfoni, bir keman konçertosu, bir alto konçertosu, *The Quest* (bale), piyano ve orkestra için bir *Sinfonia Konsertant*, yaylı çalgılar için bir dörtlü ve filim müziği, *Johannesburg Festival Overture* (1955), bir *Viyolonsel ve Orkestra İçin Konçerto* (1957), ikinci bir senfoni (1960), *Variations on a Theme by Hindemith* (1963). [L]

WALTON-AND-WEYBRİDGE, Londra bölgesinin güneybatısında (Surrey) idare bölümü, Thames ırmağının sağ kıyısında; 45 550 nüf.; Walton-on-Thames'ı, Weybridge'i, Oatlands'ı ve Hersham'ı içine alır; Havaalanı. Uçak yapımı. Makine yağı fabrikası. Elektrik malzemesi. (L)

WALVİS BAY veya **WALFİSCH BAY,** Güney Afrika kıyısında arazi, Windhoek demiryolunun denize ulaştığı yerde; 3 167 nüf. 1792'de Hollandalılar tarafından işgal edilen arazi, 1878'de Britanya'ya geçti ve Kap eyaletine bağlandı. Walvis Bay limanı, Antarktika'da yapılan balina avcılığının üssüdür. Balıkçılık sanayii. (L)

WAMBACH (Emile), belçikalı besteci (Arlon, Lüksemburg 1854 - Anvers 1924). Yetenekli bir kemancıydı. Başlıca eserleri: lirik bir efsane (*Yolande*), *Musa* orator-

Foto. U.S.İ.S., X, Mansell (LAROUSSE)

yosu, bir Te Deum; bir opera (*Quentin Massys*), bir senfonik şiir (*Aan de Boorden van de Schelde*). [L]

WAMPUM i. (ing. k.). Kuzey Amerika Kızılderililerinin kullandığı boncuk işlemeli kemer. (L)

WANDSWORTH, Londra'nın güneybatı banliyösünde (Surrey) şehir, Thames ırmağının sağ kıyısında; 347 200 nüf. (L)

WANGANUİ, Yeni Zelanda'da şehir, Kuzey adasının güneybatı kıyısı yakınında; 35 718 nüf. Dokuma sanayii. (L)

WANNE - EİCKEL, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland - Westfalen) şehir, Ruhr'da, Emscher ırmağının kıyısında; 108 000 nüf. Metalürji ve kimya sanayii. Maden kömürü ocakları. (L)

WAPPERS (Egidius Karel Gustaaf, WAPPERS baronu, **Gustave** — denir), belçikalı ressam (Anvers 1803 - Paris 1874). Ateşli bir romantikti, 1826'da Paris'te Godefroy Cavaignac, Raspail, Barbès ile dostluk kurdu ve *Leyde Belediye Başkanlarının Fedakârlığı* (1830) adlı siyasî tablosuyle büyük başarı kazandı. Belçika sarayı tarafından Brüksel'e çağrıldı, Belçika'dan Paris salonlarına tablolar gönderdi. Eserlerinin büyük kısmı Brüksel müzesindedir. (L)

WAPPLERİT i. (Almanya'da Freiberg madenleri sahibi B. *Wappler*'in adından fr. *wapplérite*). Miner. Hidratlı tabiî kalsiyum ve magnezyum arsenyat. (L)

WAPTİA i. Kerevidese benzeyen kabuklu hayvan fosili; özellikle İngiliz Kolombiyası'nda Kambriyen devrine ait bazı şistlerde bulunur. (L)

WARBECK (Perkin), flaman sahtekârı (Tournai 1474-Londra 1499). Tournai'li fakir bir burjuvanın oğlu, kendini Edward IV'ün oğlu Richard olarak tanıttı. Çeşitli maceralardan sonra yakalandı ve sahtekârlığını halk önünde itiraf etmek zorunda kaldı (1498). Londra kalesine hapsedildi, genç Warwick kontu Edward ile birlikte kaçmağa çalıştı, fakat başaramadı ve asıldı (kasım 1499). [L]

WARBURG (Emil), alman fizikçisi (Altona 1846 - Grunau, Bayreuth yakınları 1931). Gazların özgül ağırlıklarının oranını hesapladı, siyah cismin ışınımını inceledi ve Ewing'den iki yıl önce magnetik gerilmeyi buldu (1880). [L]

WARBURG (Otto Heinrich), alman fizyoloji bilgini (Freiburg-im-Breisgau 1883). Hücredeki oksitlenme olaylarıyle uğraştı. Başlıca eserleri: *Über den Stoffwechsel der Tumoren* (Tümörlerde Madde Değişimi) [1926], *Über die Katalytischen Wirkungen der Lebendigen Substanz* (Canlı Maddenin Katalitik Faaliyeti) [1928]. 1931'de Nobel Fizyoloji ödülünü aldı. (L)

WARBURGİA i. Bot. Afrika'da yetişen defnegillerden ağaç; ancak üç türü vardır. (*Warburgia Uzandensis*'den *muziga* denen bir kereste elde edilir.) [L]

WARBURTON (Peter Egerton), ingiliz kâşifi (Chester 1813 - Burnside, Adalaide yakınları, Avustralya 1889). Özellikle Avustralya'daki keşifleriyle ün kazandı. 1866'da Eyre gölünün kıyılarının kısmen haritasını çizdi ve 1873 - 1874'te Batı Avustralya çölünde Alice Springs'den Perth'e kadar bir keşif gezisi yaptı. Başlıca eseri *Journey Across the Western Interior of Australia* (Avustralya'nın Batı Kısmında Gezi) [1875]. (L)

WARD (Charles Farrar BROWNE, **Artemus** — denir), amerikalı yazar (Waterford, Maine 1834 - Southampton, İngiltere 1867). Bret Harte ve Mark Twain'i etkiledi. Eserleri birçok kitapta toplandı: *Artemus Ward: His Book* (Artemus Ward ve Kitabı) [1862] ve *Artemus Ward: His Travels* (Artemus Ward ve Eserleri) [1865]. (L)

WARD (Edward Matthew), ingiliz ressamı (Londra 1816 - Windsor 1879). İtalya ve Almanya'da yolculuk yaptı ve tarihî resimler çizdi. (*Kral Lear, Thorwaldsen Roma'da Ders Çalışırken, Goldsmith'in Gençliğinden Sahneler* [Liverpool], *Daniel Defoe «Robinson Crusoe»yu Yazarken, Byron'ın İlk Aşkı, Ann of Moleyn* [Sunderland]). [L]

WARD (James), ingiliz filozofu (Hull 1843 -Cambridge 1925). Cambridge'te ders verdi. Başlıca eserleri: *Naturalism and Agnosticism* (Natüralizm ve Agnostisizm) [1899], *The Realm of Ends* (Amaçlar Ortamı) [1911], *Heredity and Memory* (Kalıtım ve Hafıza) [1913], *Psychological Principles* (Psikoloji İlkeleri) [1918], *A Study in Kant* (Kant Üstüne Bir İnceleme) [1922], *Essais in Philosophy* (Felsefe Denemeleri) [1927]. (L)

WARD (John), XVII. yy.da yaşamış ingiliz bestecisi (öl. 1641'den önce). Hizmetinde çalıştığı sir Henry Fanshawe'ye adadığı madrigal kitabıyle meşhur oldu. Ayrıca iki âyin müziği, iki antem ve viyola için besteler yazdı. (L)

WARD (Lester Frank), amerikan sosyoloji ve paleontoloji bilgini (Joliet, İllinois 1841 - Washington 1913). 1879'da Haeckel'in *Anthropogenie*'si (İnsanın Evrimi üstüne bir inceleme yazdı. Sosyolojiyle ilgili ilk eseri olan *Dynamic Sociology* (Dinamik Sosyoloji) 1883'te New York'ta yayımlandı; *Outlines of Sociology* (Sosyolojinin Anahatları) [1893] ve *Pure Sociology*'yi (Katıksız Sosyoloji) [1903], *Texbook of Sociology* (Sosyoloji Kitabı) [1905], *Applied Sociology* (Uygulamalı Sosyoloji) [1906] izledi. Ward, sosyal evrimi kozmik evrime bağlar. Sosyal güçleri istekler meydana getirir; sosyal sonuç ile kolektif mutluluktur. (L)

WARD (Mary Augusta ARNOLD, **Mrs. Humphrey**), ingiliz romancısı (Hobart, Tasmanya 1851 - Londra 1920). *Robert Elsmere* (1888), *The History of David Grieve* (David Grieve'in Hikâyesi) [1892], *Marcella* (1894), *Helbeck of Bannisdale* (Bannisdale'li Helbeck) [1898] adlı romanlarında Hıristiyanlığın çağdaş hayata uyarlanması meselesini ele alır. (L)

WARDİT i. (amerikalı natüralist H. A. *Ward*'ın adından fr. *wardite*). Miner. Hidratlı tabiî alüminyum, kalsiyum ve radyum fosfat. (L)

WAREGEM, Belçika'da (Batı Flandre, Courtrai idare çevresi) komün, Courtrai'nin kuzeydoğusunda; 16 000 nüf. Çeşitli sanayi. (L)

WAREN, Almanya'da (Doğu Almanya, Neubrandenburg idare bölümü) şehir, Müritz gölünün kıyısında; 19 900 nüf. Turistik merkez. Tebeşir ocakları. Dokümhane. (L)

WARENS (Louise Eléonore DE LA TOUR DU PİL DE, — baronu) [Vevey 1700-Chambéry 1762], J.-J. Rousseau'nun *İtiraflar* adlı eseriyle meşhur ettiği dostu. Ölümü üzerine yarım kalan *Rêveries d'un Promeneur Solitaire* (Yalnız Gezenin Hülyaları) adlı son eserinde Rousseau, Warens ile ilk karşılaşmalarını anlatır. (L)

WARHAM (William), ingiliz din ve devlet adamı (Hampshire 1450 ? - Hachington 1532). Kral Henry VII hesabına önemli diplomatik görevler başardı, Canterbury başpiskoposu (1503) ve adliye bakanı oldu (1504). 1515'te bakanlıktan istifa etti (yerine Wolsey geçti). 1531'de kralı kilisenin başkanı olarak kabul etmekle beraber daha sonra mutlakıyete ve kilise için kabul edilen yeni yasalara karşı çıktı. (L)

WARİNGTONİT i. (ingiliz kimyacısı R. *Warington*'un adından fr. *waringtonite*). Miner. Hidratlı tabiî bakır sülfat; broşantit çeşididir. (L)

WARMİA, Polonya'nın kuzeyinde tarihî *bölge*.

Warmia XIII. yy.da töton şövalyeleri tarafından işgal edildi ve bir piskoposluk merkezi oldu (1243). 1466 Torun (Thorn) antlaşmasıyle, yenik tötonlar Warmia'yı Polonya'ya bıraktılar. Dük unvanını taşıyan piskopos doğrudan doğruya Kutsal İmparatorluğa bağlıydı ve laik iktidarı da yürütüyordu. Polonya'nın 1772'deki ilk bölüşülmesinden sonra Friedrich II, Warmia'yı alarak Doğu Prusya'ya bağladı.

Birinci Dünya savaşı sırasında Warmia'nın güneyindeki Allenstein (polonya dilinde *Olsztyn*) ve Rössel (polca *Reszel*) idare bölümlerinde 50 000 - 70 000 polonyalı yaşıyordu, bunlar müttefiklerin yaptığı bir plebisit sonunda (1920) alman uyrukluğunu seçtiler. Ülke 1945'te tekrar Polonya'ya verildi. (L)

WARNEMÜNDE. Bk. ROSTOCK.

WARNER, Polonya'dan Amerika'ya göç ederek sinema sanayiinde büyük başarı kazanan aile. Dört kardeştiler: SAMUEL (başlangıçta topluluğun başıydı; 1927'de öldü), HARRY, ALBERT ve JACK. 1920'de bağımsız bir yapımevi kurdular ve 1926'da Vitaphone'un beratını satın alarak piyasaya şarkıları ve konuşmaları plaklara kaydedilen sesli filmi çıkardılar. Sonra «Warner Bros» şirketini kurdular. (L)

WARNOW, Doğu Almanya'da kıyı ırmağı, Rostock ve Warremünde'nin kurulmuş olduğu halicin kıyısında. İki şehir arasında yeni bir liman açılmıştır. (L)

WARREN, A.B.D.'de (Michigan) şehir, Detroit'in kuzey banliyösünde; 89 200 nüf. (L)

WARREN, A.B.D.'de (Ohio) şehir, Cleveland'ın batısında, Mahoning ırmağının ve Erie-Ohio kanalının kıyısında; 59 600 nüf. Makine ve elektrik malzemesi yapımı. (L)

WARREN (Earl), amerikalı hukukçu ve siyaset adamı (Los Angeles 1891). Uzun yıllar avukatlık yaptı, sonra 1942'de Kaliforniya valisi oldu, 1948'de Cumhuriyetçi parti tarafından başkan yardımcılığına aday gösterildi. 1953'te A.B.D. adalet başkanı oldu; 1954'te Yüksek mahkemeden, resmî okullarda ırk ayrımının kaldırılması ile ilgili bir karar elde etti. Başkan Kennedy'nin öldürülmesinden sonra soruşturmayı yürüten komisyona başkanlık etti (1963). [L]

WARREN (Leonard), amerikalı bariton (New York 1911 - ay.y. 1960). Meslek hayatına 1939'da Metropolitan'da Tibbett'in yerini alarak başladı, Amerika'nın her yerinde, 1953'te Scala'da, 1958'de Rusya'da sahneye çıktı. Verdi'nin ünlü bir yorumcusu olan Warren, *Talihin Kudreti* temsil edilirken sahnede öldü. (L)

WARREN (Robert Penn), amerikalı yazar (Guthrie, Kentucky 1905). Birçok üniversitede özellikle Yale'de (1950-1956) ingiliz edebiyatı dersleri verdi. Romanlar (*Night Rider* [Gece Binicisi], 1939; *At Heavens Gate* [Göğün Kapılarında], 1943; *Saltanat Hırsı* [All The King's Men] 1946; *World Enough and Time* [Yeterli Dünya ve Zaman], 1950; *Band of Angels* [Melekler Topluluğu], 1955; *Wilderness* [Vahşî Belde], 1961), hikâyeler (*Flood* [Sel], 1964; *Who Speaks for the Negro?* [Zenciler Adına Kim Konuşuyor?], 1965), şiir kitapları (*Pondy Wood ve Öbür Şiirler* [1930]; *Thirty-Six Poems* [XXXVI Manzume], 1935; *Eleven Poems on the Same Theme* [Aynı Tema Üstüne On Bir Manzume], 1942; *Selected Poems* [Seçme Manzumeler], 1923, 1943, 1944; *Brother to Dragons* [Ejderhaların Kardeşi], 1953; *Collected Poems! New and Old 1923-1966* [Derlenmiş Şiirler. Eski ve Yeni], 1966), denemeler (*John Brown, the Making of a Martyr* (John Brown, Bir Din Kurbanının Yaratılışı], 1929; *Segregation, the İnner Conflict in the South* [Irk Ayırımı, Güneyin İç Çatışması], 1956) yazdı. Birçok dergide özellikle *The Southern Rewiew* ve *The Kenyon Rewiew*'da çalıştı. Warren'in kitaplarında sık sık rastlanan ikiliği hayatında da görmek mümkündür; hem güneyci hem kozmopolit, hem tenkitçi hem yaratıcı, hem üniversite öğretim üyesi hem şairdir. Warren çelişen bu nitelikler sayesinde çağdaş amerikan edebiyatında önemli bir yer kazanmıştır. 1947'de Pulitzer ödülünü aldı. (L)

Warren kirişi (buluşucusu, amerikalı mimar *Warren*'in adından), dikmelerinin yerleştirilişi bir V harfi meydana getiren, yalın kafesli madenî kiriş. (L)

Warren raporu, Warren komisyonunun tespit ettiği sonuçları kapsayan belge. 1963 Yılının 22 kasımında John F. Kennedy'nin öldürülmesinden sonra, Lyndon B. Johnson, olayla ilgili soruşturmaları yapmak üzere bir başkanlık komisyonu kurulmasına karar verdi. Komisyon 29 kasım 1963'te kuruldu ve başına, yüksek hâkimler kurulu başkanı Earl Warren getirildi. Komisyon 27 eylül 1964'te raporunu ve 23 kasım 1964'te de 26 cilt tutan tanık ifadelerini ve delilleri yayımladı. Ama komisyonun tahkikatı iyi yü-

Martin WALSER

sir Francis **WALSINGHAM**
Van Gunst'un gravürü
Van der Werff'den

Bruno WALTER

Foto. X. Keystone (LAROUSSE)

Mme de WARENS XVIII. yy. fransız okulu (özel koleksiyon)

WARHAM gravür Holbein'den Cabinet des Estampes, Paris

Earl WARREN

Robert Penn WARREN

rütemedeği, sadece Oswald'ın suçlu olduğunu gösterecek delilleri topladığı ve Kennedy'nin öldürülmesi olayını gerektiği gibi aydınlığa kavuşturamadığı ileri sürüldü. (L)

WARRİ, Nijerya'da (Batı ili) şehir, Nijer deltasında; 10 800 nüf. (L)

WARRİNGTON, Büyük Britanya'da (Lancashire) şehir, Mersey ırmağının kıyısında, Manchester'in aşağı kesiminde; 75 500 nüf. Metalürji, büyük haddehaneler; alüminyum dökümhaneleri. Kimya sanayii, sabun ve bira fabrikaları. (L)

WARSCEWİSZİA i. Brezilya'da yetişen, büyük yapraklı ağaç veya ağaççık. (Kökboyasıgillerden.) [L]

WARSZAWA, Varşova'nın polca adı. (L)

WARTA, Polonya'da ırmak, Odra ırmağının başlıca kolu (sağ kıyı); 762 km. Warta, Olkusz yaylasında doğar, Gorzow'un yakınında Odra ırmağına kavuşur. Başlıca kolları Prosna (sol kıyı) ve Notec (sağ kıyı) ırmaklarıdır. (L)

WARTBURG (Walther VON), isviçreli dilbilimci (Riedholz, Solothurn 1888). Roman dilleri uzmanı, fransız dili üstüne kitaplar yazdı. Roman dilleri ve etimoloji üstüne araştırmalar yaptı. O. Bloch ile birlikte *Dictionnaire Etymologique de la Langue Française*'i (Fransız Dili Etimoloji Lûgati) [1932] hazırladı. (L)

Wartegg resim testi, siyah bir fon üzerindeki sekiz küçük grafik işaretten (küçük siyah bir çizgi, bir çember yayı v.b.) meydana gelen yansıtmalı test. Bir «nitelikler profili» meydana getirmeyi mümkün kılar. (L)

WARTON (Thomas), ingiliz yazarı (Basingstoke 1728-Oxford 1790). Oxford'da ders verdi, içten bir tabiat duygusunu yaratan şiirler yazdı. Başlıca eseri *History of English Poetry* (İngiliz Şiiri Tarihi) [III cilt, 1774-1781], dağınık bir eser olmasına karşılık eski ingiliz şiirine yeniden değer kazandırdı ve klasisizme karşı bir tepki uyandırdı. (L)

Warton peltesi. Kadın-doğum. Göbek çağı damarlarını saran sümüksü doku. (L)

WARWİCK, Büyük Britanya'da (Warwickshire) şehir, Birmingham'ın güneydoğusunda, Avon'un yakınında; 16 000 nüf. (L)

WARWİCK, A.B.D.'de (Rhode Island) şehir, Providence'ın güneyinde, Narranganestt körfezinin batı kıyısında; 68 500 nüf. Pamuk sanayii. Sayfiye yeri. (L)

WARWİCKİT [vorvikit] i. (fr. *warwickite*). Miner. Tabiî magnezyum ve demir borotitanat. (L)

WARWİCKSHİRE, Büyük Britanya'da idare bölümü, İngiltere adasının merkezinde, Avon ırmağının her iki kıyısında; 2 023 300 nüf. (L)

WASATCH, A.B.D.'nin batısında sıradağlar, Utah eyaletini kuzeyden güneye doğru aşar; *Belknap* dağında 3 750 m. Wasatch, batıda Büyük Havza'yı, doğuda Great Basin'den ve Colorado yaylalarından ayırır; batıda, Büyük Havza çöküntüleri kenarında 2 000 m'ye kadar yükselir, sonra doğuya doğru yumuşak bir eğimle alçalarak bir şev meydana getirir; dorukları dördüncü zaman buzulları tarafından yontulmuş olan Wasatch sıradağları, billûrlu kayalardan, kuvarsitlerden ve kalkerlerden meydana gelen bakışımsız bir horsttur. Eski kayaçlarda birçok maden yatağı (bakır, çinko ve kurşun, peşblend) vardır. (L)

WASH, İngiltere'nin Kuzey Denizi kıyılarında geniş haliç, Lincolnshire'ın ve Norfolk'un kıyısında; Ouse ve Welland ırmaklarını alır ve cezir sırasında uçsuz bucaksız bataklıklar meydana getirir. Ortaçağdan beri yapılan çalışmalarla bu bataklıkların büyük kısmı kurutulmuştur. Bk. FENS. (L)

WASHİNGTON, A.B.D.'nin federal başkenti, Columbia federal idare bölümünün merkezi, Potomac ırmağının Rock Creek ile birleştiği yerin aşağısında; 764 000 nüf. Potomac'ın sol kıyısında, gelgitin artık duyulmamağa başladığı noktada kurulan A. B.D.'nin federal merkezi, Pierre l'Enfant'ın hazırladığı çok düzenli bir plana göre inşa edilmiş resmî bir şehirdir. Şehrin merkezi olan Capitole'den her yöne dağılan geniş sokaklar, geniş ve uzun caddelerle kesilir ve parklara ulaşır. Bu geniş caddelerin kenarlarında ancak XIX. yy.ın sonunda binalar yapılmıştır. Başlıca anıtlarda büyük devlet daireleri, özel vakıflar, üniversiteler ve kolejler vardır: Capitole veya Kongre sarayı, A.B.D. cumhurbaşkanının oturduğu Beyaz Saray, National Gallery of Art, Millî müze, Washington ve Lincoln anıtları; Smithsonian İnstitution (arkeoloji ve zooloji koleksiyonları), donanmanın cephane fabrikası (Potomac'ın kıyısında) v.b.

Şehrin başlıca faaliyetleri idarî, yasama ve adlî görevlerdir: Washington'da birçok meslek kuruluşu, gazete, şirket ve dernek vardır. Ama şehir ancak yakın bir tarihte XX. yy. başında, özellikle 1926 buhranından sonra gelişmiştir.

Halkın büyük kısmı Birlik'in çeşitli eyaletlerinden gelenlerin torunlarıdır. Zenciler (yaklş. yüzde 40) ve yabancılar da çoktur. Ayrıca Washington'a her yıl birkaç milyon turist ve resmî ziyaretçi uğrar.

— Tar. Federal bir idare bölümünün kurulmasına 1787'de karar verilmişti. Federal başkentin yeri 1790'da kongre tarafından tespit edildi ve l'Enfant şehrin planlarını çizmeğe başladı. 1800'de başkentin idarî daireleri ve kongreleri Philadelphia'dan Washington'a nakledildi. Washington şehri 1871'de bir belediye reisi, 1871-1878 arası bir vali tarafından yönetildi; 1878'den beri şehri devlet tarafından tayin edilen üç komiser yönetir. (L)

WASHİNGTON, A.B.D.'nin kuzeybatısında eyalet, Büyük Okyanus'un kıyısında; 176 617 km²; 2 853 200 nüf. Merkezi, *Olympia*. Başlıca şehirleri: *Seattle, Spokane, Tacoma*.

Yüzey şekillerinde iki kısım ayırt edilir: batıda, Pigget Sound'a ulaşan orta çöküntünün açtığı ve güneyinde Columbia ırmağının aşağı kesimi bulunan dağlık bölge; doğuda, Rainier dağında 4 391 m'ye bulan *Cascades* sıradağları.

Doğu yaylalarının başlıca gelir kaynağı hayvancılıktır. Buna karşılık eyaletin batı kısmında büyük orman işletmeleri, çöküntülerde de bostanlar ve meyve bahçeleri vardır. Maden yatakları önemlidir (demir, kurşun, bakır). Geniş hidroelektrik imkânları, sanayinin gelişmesine yardımcı olmuştur: demirsiz madenler, özellikle alüminyum metalürjisi, uçak yapımı, kereste sanayii. Ayrıca Büyük Okyanus kıyısında balıkçılık gelişmiştir. Başlıca ticaret merkezleri Puyet Sound'un kenarında yer alır. Büyük şehirlerin bulunduğu güneybatıda, Oregon eyaletindeki Portland şehrinin etkisi ağır basar. Doğuda eyaletin ikinci şehri Walla Walla, Richland ve komşu şehirler (Pasco, Kennewick), Atom Enerjisi komisyonunun bu kesimde kurduğu tesisler sayesinde (Hanford) hızla gelişmektedir.

— Tar. Washington'un tarihi 1853'e kadar Oregon'unkiyle aynıdır. O tarihte Oregon'un kuzeyi (Columbia ırmağının ve 46. paralelin kuzeyi) ayrılarak Washington arazisi meydana getirildi. Ayrılık savaşı sırasında oldukça sakin kalan Washington, 1889'da Birlik'in 42. eyaleti oldu. (L)

WASHİNGTON, A.B.D.'de (Pennsylvania) şehir, Pittsburgh'un güneybatısında; 23 600 nüf. Maden kömürü ocakları. Metalürji. Cam fabrikası. Seramik. Molibden fabrikası. Besin sanayii. (L)

WASHİNGTON (Booker Taliaferro), zenci ırkından amerikan eğitimcisi (Hale's Ford, Virginia 1856-Tuskegee, Alabama 1915). Zenci bir köle kadının oğlu, kişisel çabalarıyle üniversiteden mezun oldu. 1881'de Tuskegee Öğretmen okulunun yöneticiliğine getirildi ve yönetimiyle okulu kısa süre içinde en önemli zenci üniversitesi haline getirdi. 1895'te Amerika zencilerinin gerçek önderi oldu; aynı zamanda da beyaz ırk ile yakınlaşma taraftarlarının en iyi hatibiydi. 1900'de Zenci İşleri Millî birliğini kurdu. (L)

WASHİNGTON (George), amerikan generali ve devlet adamı (Bridges Creek, Virginia 1732-Mount Vernon 1799), A.B.D.'nin ilk cumhurbaşkanı (1789-1797). Virginia güney idare bölümünün kumandan yardımcılığına tayin edildi (1752). Le Boeuf kalesindeki fransızlara kaleyi boşaltmaların isteyen ültimatomu götürdü (aralık 1753); yarbay rütbesiyle milis kuvvetleri kumandanlığına tayin edildi (1754); Nécessité kalesinde mevzilendi. Jumonville'in öldürülmesi (28 mayıs 1754), Amerika topraklarında Fransızlarla-İngilizler arasında Yediyıl savaşlarını başlattı. Washington, Virginia'daki kuvvetlerin başkumandanı oldu (1755) ve sonunda Duquesne kalesinde kesin bir zafer kazandı (1758). Zengin bir dulla (Martha Custis) evlenerek (1759) topraklarıyle uğraşmağa başladı; ılımlı düşüncelerine rağmen, özellikle 1765'ten sonra (Stamp act), Londra hükûmetinin sömürgedeki kötü yönetimine karşı çıktı. Virginia konvansiyonu tarafından birinci ve ikinci Philadelphia kongrelerine gönderildi (eylül ve ekim 1774 ve 1775); en aşırı eğilimi («Hürriyet taraftarları») temsil etti ve bağımsızlığı savundu. 4 Temmuz 1776'da bağımsızlık ilân edildi. Başkumandanlığa getirilen (1775) Washington kongreyi destekleyen disiplinsiz gönüllüleri (15 000-30 000 kişi) teşkilâtlandırdı. Uzun ve kanlı savaşlardan sonra 19 ekim 1781'de Cornwallis'in Yorktown'da teslim olmasıyle bağımsızlık savaşı sona erdi.

Savaştan sonra Washington, siyasetten hoşlanmadığından istifa etti (aralık 1783) ve Mount Vernon'daki topraklarının başına döndü. Fakat anarşi içinde bocalayan Amerika'nın ona hâlâ ihtiyacı vardı; Virginia tarafından Philadelphia konvansiyonuna temsilci gönderilen Washington meclis başkanı seçildi. A.B.D. anayasasının oylanmasını sağlayarak, bu anayasayı 17 eylülde imzaladı. A.B.D. Federasyonuna başkan seçildi (4 mart 1789), 30 nisan 1789'da ilk cumhurbaşkanlığı dönemine başladı; kasım 1792'de tekrar cumhurbaşkanı seçildi. Hazine bakanı A. Hamilton tarafından temsil edilen Federalistlerle, devlet bakanı Th. Jefferson'ın yönettiği cumhuriyetçiler arasında hakemlik etti. Bununla beraber 1789-1792 arasında kademeli birçok tedbirle A.B.D.'nin malî bağımsızlığını sağlamayı hedef alan Hamilton'ın siyasetini destekledi; bu malî tedbirlerin başlıcaları şunlardı: bir gümrük tarifesi koyan *Tariff act* (1789), bir millî banka kuran *Bank act* (1791) ve para basmanın şartlarını kesinlikle tespit eden *Coinage act* (1792); bu tedbirlerden alkol imal eden küçük köylülere vergi koyan *Excise act* gibi bazıları şiddetli tepkilere yol açtı; içki imal eden köylüler ayaklandılar (Whiskey Rebellion, 1794), fakat hemen ezildiler. Dış siyaset konusunda Washington, Jefferson'a rağmen Fransızların temsilcisi Girondin Genêt'nin savaşa ve fransız taraftarı entrikalarına son verdi ve A.B.D.'nin tarafsızlığını ilân etti (22 nisan 1793); fakat 1795'te Büyük Britanya ile John Jay'e imzalattığı bir antlaşma yüzünden kamuoyunun desteğini kaybetti. Üçüncü defa adaylığını koymayı kabul etmeyerek «halka bir veda bildirisi» yolladı (eylül 1796) ve tekrar Mount Vernon'a döndü. Direktuvar hükûmetinin kışkırtmalarının yol açtığı alarmda başkumandanlığa çağrıldı (1796); tekrar evine dönünce bir soğukalgınlığından öldü (14 aralık 1799). [L]

Washington (ÜÇ — KURALI), Alabama oldubittisinde (bk. ALABAMA MESELESİ) ortaya atılan ve 8 mayıs 1871'de Washington'da kabul edilen kurallar; 14 eylül 1872 Cenevre hakem heyetinin kararına temel oldu ve deniz savaşında tarafsızların hak ve ödevlerini ortaya koydu. (L)

WASHİNGTONİA i. (George *Washington*'un adından). Kuzey Amerika ve Meksika'da yetişen palmiye. (Bunun iki türü Akdeniz bölgesinde yetiştirilir: *Washingtonia filifera* ve *W. robusta*.) [L]

WASHİNGTONİT i. (fr. *washingtonite*). Miner. İlmenit çeşidi. (L)

Washington konferansı, Washington'da 12 kasım 1921 - 6 şubat 1922 arasında toplanan konferans. A.B.D., Büyük Britanya, Japonya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda, Portekiz ve Çin'in katıldığı konferansın iki amacı vardı: Uzakdoğu ve. Büyük Okyanus meselelerini düzenlemek ve deniz silâhlanmasını sınırlamak. Büyük Okyanus meselesinde dört devlet sahip oldukları adalarda statüko'yu muhafaza etmeğe söz

Foto. B.N., Camera Press Holmess (LAROUSSE)

verdiler. Çin meselesi dokuzlu (ilk dört devlet ile İtalya, Belçika, Hollanda, Çin) bir anlaşma ile düzenlendi. Deniz silâhlanması meselesinde anlaşma kolay olmadıysa da buna 1936 Londra konferansına kadar uyuldu; o tarihte İtalya ve Japonya, deniz silâhlanması alanında yeniden serbest kaldılar. (L)

Washington müzeleri. CORCORAN GALLERY, bankacı W. Corcoran ile senatör W. A. Clark'ın koleksiyonlarından meydana gelir; birçok şaheseri (*Midas'ın Yargılanması* [Rubens]; *Koltukta Oturan Yaşlı Adam* [Rembrandt]), XIX. yy. fransız ressamlarından (Theodore Rousseau, Daubigny, Daumier, Delacroix, Degas, Corot, Monet, Sisley, Courbet, Pissarro, Renoir) birçok tabloyu ve XV. yy. Arras duvar halılarını kapsar.

FREER GALLERY, bir doğu sanatı koleksiyonunu (XII. yy.dan kalma çin yeşim taşları; çin ve japon seramikleri; hint, japon, kore sanatından örnekler) ve anglosakson ustalarından (Whistler) birçok tabloyu kapsar.

NATIONAL GALLERY OF ART, dünyanın en büyük mermer yapısıdır. 1937'de Andrew Mellon tarafından kurulan National gallery devamlı olarak zenginleşmiştir (Ermitaj müzesinden gelen tablolar: Botticelli, Chardin, Van Dyck, Van Eyck; Franz Hals; Raffaello, Tiziano, Velazquez v.b.). Eski doğu sanatı, ortaçağ sanatı, italyan primitifleri, hollandalı ustalar, venedik okulu, XVIII. yy. ressamları da dahil olmak üzere Picasso'ya kadar (*Âşıklar; Cambaz Ailesi*) bütün sanat dönemleri müzede temsil edilmiştir; izlenimciler müzede büyük yer tutar. Başlıca şaheserler: Giovanni Bellini'den *Tanrıların Şöleni;* Botticelli'den *Kâhin Kralların Tapınması;* Pisanello'dan *Bir Hanımın Profilden Portresi;* Giotto'dan *Madonna ve Çocuk İsa;* Fra Angelico'dan *Kâhin Kralların Tapınması;* Raffaello'dan *Alba Madonna;* Verrochio, Donatello, Bernini, Pisano'nun heykelleri; Tiziano'dan *Aynalı Venüs;* Dürer'den *Bir Rahibin Portresi;* Van Eyck'ten bir *Tebşir;* Hieronymus Bosch'tan *Ölüm ve Sefalet;* Van der Weyden'den *Bir Kadın Portresi;* Memling'den *Oklu Adam;* Grünewald'den *Çarmıha Geriliş;* Rubens'ten *İsabelle Brandt;* Greco'dan *Laokoon;* Velazquez'den *Papa İnnocentius X;* Goya'dan *Corrida;* Watteau'dan *İtalyan Komedi Sanatçıları;* Fragonard'dan *Salıncak* ve *Körebe Oyunu;* Chardin'den *Mutfaktaki Kız;* David'den *Napolyon'un Portresi:* Renoir'dan *Bahçe Sulayan Kız, Odalık, Saçlarını Düzelten Yıkanmış Kadın;* Manet'den *Saint-Lazare Garı* ve *Ölü Toreadar;* Monet'den *Rouen Katedrali;* Gümrükçü Rousseau'dan *Ekvator Cengeli;* Degas'dan *Dört Balerin;* Gaugin'den *Kendi Portresi;* Cézanne, Corot, Bonnard, Derain, De Chirico, Marie Laurencin, Fernand Léger, Matisse (*Kollarını Kaldırmış Odalık*), Modigliani, Picasso, Utrillo v.d.-den çeşitli tablolar; ingiliz ve amerikan ressamlarından portre ve peyzajlar (Whistler, *Beyazlar Giymiş Genç Kız*).

PHILLIPS MEMORIAL GALLERY, modern resamlardan Daumier ve izlenimcilerden günümüze kadar tabloları kapsar: Renoir (*Kayıkçıların Yemeği*), Manet, Monet, Van Gogh (*Kaldırım Döşeyenler*), Cézanne (*Sainte Victoire Dağı*), Gaugin (*Jambon*), Delacroix (*Paganini'nin Portresi*), Picasso, Braque (*Yuvarlak Masa*), Juan Gris, Gümrükçü Rousseau, Matisse, Utrillo Duffy, Rovault, Soutine, Nicolas de Staël, Klee, Villon ve Derain'in tabloları. (L)

WASH-PRİMER [voşprimır] i. (ing. k.). Malzeme. Tek bir işlemle, madenî yüzeylerin pasifleştirilmesini, aşınmaya karşı geçici olarak korunmasını ve daha sonra sürülecek boya tabakalarının iyi tutmasını sağlayan krom fosfatlı madde. (L)

WASİELEWSKİ (Wilhelm Joseph VON), alman kemancı, orkestra yöneticisi ve müzik bilgini (Grossleesen 1822-Sondershausen 1896). Birçok monografi yazdı: *Schumann, Beethoven, Reinecke, Die Violine und ihre Meister* (Keman ve Ustaları); *Hatıralar* v.b. (L)

WASQUEHAL, Fransa'da Nord idare bölgesinde (Lille idare çevresi) komün, Lille'in kuzeydoğusunda; 13 934 nüf. Dokuma ve kimya sanayii. (L)

WASSENAAR, Hollanda'da (Güney Hollanda) şehir, La Haye'in kuzeydoğu banliyösünde; 16 100 nüf. (L)

Wassenberg savaşı, 1206'da Schwaben'li Philippe'in Kutsal Roma imparatorluğu tahtındaki rakibi Braunschweig'lı Otton'u yendiği savaş. (L)

WASSENHOVE (Joos VAN). Bk. VAN WASSENHOVE (Joos).

WASSERMANN (August VON), alman hekimi (Ramberg 1866-Berlin 1925). Frenginin varlığını ispatlayan özel tepkimeyi buldu. 1914'te «Alman Aydınları bildirisi»ni imzaladı. (L)

WASSERMANN (Jakob), alman romancısı (Fürth 1873 - Altaussee, Steiermark 1934). *Die Juden von Zirndorf* (Zirndorf Yahudileri) [1897] adlı romanıyle dikkati çekti. Başlıca romanları şunlardır: toplumun haksızlıklarına karşı bir suçlama olan *Die Geschichte der Jungen Renate Fuchs* (Genç Renate Fuchs'un Hikâyesi) [1900]; *Der Moloch* (1903). *Caspar Hauser Oder die Trägheit des Herzens* (Caspar Hauser veya Yürek Tembelliği) [1908]; sanatçının büyük şehirdeki sıkıntıları anlatan *Das Gänsemannchen* (Kaz Kafalı Adam) [1915], *Faber oder Die Verloreren Jahre* (Faber veye Kayıp Yıllar) [1924]; gerçek adaleti savunan *Der Fall Maurizius* (Maurizius Olayı) [1928], savaş sonrası gençliğini konu alan *Etzel Andergast* (1931). Ölümünden sonra, *Josef Kerkhovens Dritte Existenz* (Josef Kerkhoven'in Üçüncü Varoluşu) [1934], çağının sert bir tenkidi olan *Ulrike* (1941) yayımlandı. Kendisi de yahudi olan Wassermann, yahudilerin hayatından sahneler çizdi. Eserlerinde Dostoyevski'nin etkisi büyüktür. (L)

Wassermann tepkimesi (BORDET —). Tıp. Frengiye uygulanan Bordet-Gengou tepkimesi. || *Teşm. yol.* Frenginin teşhisine veya tedavi sırasında hastalığın gidişini kontrole yarayan serum tepkimelerinin tümü. (L)

WAST (Gustovo MARTİNEZ ZUBİRİA, **Hugo** denir), arjantinli romancı (Cordoba 1883 -Buenos Aires 1962). Wast, taşralı insanların yaşayışını ele alan eserler yazdı: *Flor de Durazno* (Şeftali Çiçeği)) [1911], *Derierto de Piedra* (Taş Çölü) [1925] ve *Lo Que Dios Ha Unido*'dur (Tanrı'nın Birleştirdiği) [1945]. Tarihî romanları (*La Casa de las Cvervos* [Kargalar Evi], *Entrikacı Myriam, Ateş Atlısı, Tierra de Jaguares* [Jaguar Toprakları], *Mavi Kravat*) ve serüven romanları da (*El Camino de las Llamas* (Lamalar Yolu) vardır. (L)

WASTEK'LER. Bk. HUAKSTEK'LER.

WAT (Tyler). Bk. TYLER (Wat).

WATENSTEDT-SALZGİTTER. Bk. SALZGİTTER.

WATERBURY, A.B.D.'de (Connecticut) şehir, Naugatuck ırmağının orta çığırı kıyısında; 107 130 nüf. Hidroelektrik. İnce metalürji; makine yapımı, saat fabrikası, elektrik malzemesi; bakır, pirinç ve tunç işçiliği. (L)

WATER-CLOSET [votırklozıt] i. (ing. *water*, su ve *closet*, oda). Apteshane. (Genellikle W.-C. şeklinde kısaltılır.) [L]

WATER-DRİVE [votırdrayv] i. (ing. *water*, su ve *to drive*, sürmek). Yataktaki suyun itmesi sonucu petrolün işletme kuyusuna doğru tabiî akaçlanma mekanizması. (Bu terim bir tali toplama usulü için de kullanılır.) Bk. ÜRETİM ve *su ile* AKAÇLAMA. (L)

WATER-FLOODİNG [votırfluding] i. (ing. *water*, su ve *flooding*, taşkın). Petr. *Eşanl. Su ile* AKAÇLAMA.

WATERFORD, gaelce **Port Lairge,** İrlanda cumhuriyetinde (Munster ili) şehir, idare bölümü merkezi, aşağı kesiminde *Waterford Harbour*'a ulaşan Suir ırmağının halici kıyısında; 28 100 nüf. Limanda önemli dokuma (hint lifi) ve besin (konserve, domuz sucuğu, margarin) sanayii tesisleri kurulmuştur. Cam fabrikaları. —*Waterford idare bölümü*, 71 300 nüf. (L)

WATERGANG [votırgang] i. (hollanda dilinde *water*, su ve *gang*, yol'dan). Bayınd. Hollanda'da, bir yolun veya bir polderin kenarında uzanan hendek veya kanal. (L)

WATERİNGEN i. (flamanca *water*, su'-dan). Belçika, Hollanda ve Fransa'nın kuzeybatısında deniz seviyesinin altında bulunan bölgelerdeki kurutma çalışmalarının tümüne verilen ad. (L)

WATER-JACKET [votırcaket] i. (ing. k.). Metalürji. Bakır, kurşun ve nikel metalürjisinde birinci eritme madenlerinin ergitilmesi için kullanılan, çift madenî çeperli, çeperleri soğutmak için aralarından su dolaştırılan hazneli fırın. (SU CEKETLİ. SU GÖMLEKLİ veya SU ZARFLI FIRIN da denir.) [L]

WATERLOO, A.B.D.'de (Iowa) şehir, Cedar ırmağının kıyısında, zengin bir tahıl (mısır, buğday) ve hayvancılık (domuz) bölgesinin ortasında; 71 750 nüf. Ticaret merkezi. Un fabrikaları. Tarım makineleri. (L)

WASHİNGTON

George WASHINGTON
Henri Lefort'un
suluboyasından

WATERLOO, Kanada'da (Ontario) şehir, Kitchener'in yakınında; 21 400 nüf. Metalürji, dokuma ve tarım sanayii. (L)

WATERLOO, Belçika'da (Brabant, Nivelles idare çevresi) komün, Brüksel'in güneyinde, Soignes ormanının güney sınırında; 11 850 nüf. Taş ocakları. (L)

Waterloo savaşı, Napolyon'un İngilizler ve Prusyalılar karşısında kaybettiği savaş (18 haziran 1815). Napolyon, Charleroi'da Sambre'ı aştıktan (15 haziran 1815) sonra Wellington'un Blücher'e yardım etmesini önlemek için, ona karşı Ney'i gönderdi. Çok yavaş hareket eden Ney, İngilizlere, Quatre Bras'da mevzilenme imkânını verdi; ayın 16'sında hücum ettiyse de bir sonuç alamadı ve İngilizlerin Soignes ormanı ile Waterloo köyü güneyinde, Mont-Saint-Jean yaylasına çekilmelerine ve imparatorun Ligny'de yenmiş fakat yok edememiş olduğu Prusyalılarla birleşmelerine engel olamadı. Grouchy'yi Wavre yönünde Blücher'i takip etmekle görevlendiren Napolyon, Wellington'ın üstüne yürüdü, ayın 17'sinde karşı karşıya geldi, fakat bardaktan boşanırcasına yağıp toprağı kayganlaştıran yağmur yüzünden taarruz edemedi. Savaş 18 haziranda öğleye doğru Reille kuvvetlerinin Hougoumont şatosuna hücumuyle başladı; bu hücumun amacı düşmanın dikkatini, Napolyon'un Drouet d'Erlon kuvvetleriyle yüklenmek istediği merkezden çekmekti. Ney kumandasındaki bu kuvvetler saat 14'te İngilizlerin ateşi karşısında büyük kayıplar verdi; Papelotte çiftliğini alıp Mont Saint-Jean'a yaklaşabildiyse de, sol kanatta Haie-Sainte çiftliği önünde başarısızlığa uğradı; ingiliz süvarileri tarafından Braine-l'Alleud'de Ohain yolunun güneyine atıldı; İngilizler Belle Alliance bataryalarına kadar sokuldular. Bunun üzerine Milhaud'nun süvari birlikleri hücuma geçerek İngilizleri püskürttü, fakat Bülow, Blücher'in öncü kuvvetiyle yaklaştığı için karşısına Mouton kumandasındaki yedekleri göndermek gerekti; püskürtülen Mouton saat 18'e doğru Plancenoit'da yenildi. Bu sırada, Wellington'ın geri çekilmeğe başladığını sanan Ney, Milhaud ve Helebvre - Dessouettes'in birlikleriyle Hougoumont ve Haie-Sainte üzerine hücuma geçti ve kareler şeklinde mevzilenmiş ingiliz piyadelerine ulaştı. Ama Wellington'ın sağlam bir şekilde yönettiği (burada Demir Dük lakabını aldı) ingiliz piyadeleri dayanıyordu. Napolyon'un hücuma geçirdiği atlı muhafızları ve Kellermann kumandasındaki süvari kuvvetleri de başarı sağlayamadı. Ney, piyadesini hücuma geçirerek Haie-Sainte'i aldı ve topçusu orada düşmana ağır kayıplar verdirdi; fakat, sağ kanadına Blücher'in gelmesi yüzünden yedeklerini elden çıkarmak istemeyen ve eski muhafız birliğine Plancenoit'yı geri aldıran Napolyon'dan takviye alamadı. Napolyon ancak Plancenoit'nın alınmasından sonra yedeklerini Wellington üstüne göndermeğe razı oldu; fakat bu kuvvetlerin yandan Zieten'in süvarilerinin hücumuna uğraması ve yoğun bir ateş karşısında geri çekilmesi, Grouchy'yi beklerken Blücher'in geldiğini görerek zaten cesaretleri kırılmış olan öbür birliklerin bozulmasına sebep oldu. Eski muhafızlar kareler kurarak düşman birliklerine direnmek ve geri çekilmeyi korumak istediler; başaramayınca teslim olmayı reddettiler. Napolyon, Genappe'a çekilme emrini verdi, sonra kumandayı Jerome'a bırakarak hızla Paris'e döndü. Bozgun, imparatorun devrilmesine yol açtı. (L)

WATERMAEL - BOITSFORT, flamanca **Watermaal-Bosvoorde,** Belçika'da (Brabant, Brüksel idare çevresi) komün, Brüksel'in güneydoğu banliyösünde; 23 400 nüf. Sebze tarımı. At yarışları. (L)

WATER-MANGLE [votırmangl] i. (ing. k.). Teknol. Basıncın hidrolik yoldan sağlandığı mangle*. (L)

WATERTOWN, A.B.D.'de (New York) şehir, Ontario gölüne dökülen Black River ırmağının kıyısında; 33 300 nüf. Tarım pazarı. (L)

WATERTOWN, A.B.D.'de (Massachusetts) şehir, Charles River'ın kıyısında; 39 100 nüf. Elektrik malzemesi. Makine yapımı. (L)

WATER-WHITE [votırvayt] sıf. (ing. k.). Petr. Tamamen duru ve renksiz bir ham petrol için kullanılır. (L)

WATFORD, Londra'nın kuzeybatı bölgesinde (Hertfordshire) şehir, Colne ırmağının kıyısında, 75 600 nüf. Bira fabrikaları. Basımevleri. Uçak ve makine yapımı. (L)

Watkins katsayısı. Foto. Her izhar banyosu için değişen ve bir fotoğraf klişesinin normal developman süresini belirlemeğe yarayan çarpan; developman süresi, klişe üzerinde görüntünün ilk ayrıntıları belirinceye kadar geçen zamanı bu sayı ile çarparak bulunur. (L)

WATLING adası. Bk. SAN SALVADOR.

WATSON (James Dewey), amerikalı biyoloji bilgini (Chicago 1928). Harvard üniversitesinde yetişti, Cambridge'te Crick'in yanında öğrenime devam etmek üzere İngiltere'ye gitti. Crick ile birlikte 1953'te D.N.A.'nın yapısını ortaya çıkardı. Modern biyolojinin belki de en önemli keşiflerinden biri olan bu buluşlarından dolayı 1962'de Nobel Fizyoloji ve Tıp ödülünü aldı. Bk. DEZOKSIRIBONÜKLEIK. (L)

WATSON (John Broadus), amerikan psikoloğu (Greenville, Saskatchewan 1878 - New York 1958). John Hopkins üniversitesinde deneysel ve mukayeseli psikoloji profesörü oldu (1908-1920); özellikle *Psychology as the Behaviorist Views it* (Davranışçı Gözüyle Psikoloji) [1913] adlı eseriyle davranış psikolojisi veya davranışçılığın kurucusu sayılır; bu eserinde (içedönük) inceleme metodunun yerine dışarı ile (uyartı) denek tarafından verilen cevap (ing. *behavior*) arasındaki ilişkilerin incelenmesini koymuştur. *Behavior* (1914) ve *Davranışçılık* (1928) adlı kitapları yazdı. (L)

WATSON (sir William), ingiliz hekimi ve bilgini (Londra 1715-ay.y. 1787). Önce eczacılık yaptı, çeşitli zehirlenme meseleleriyle uğraştı. 1762'de bir hastahaneye hekim olduktan sonra birçok makale ve hatıra yayımladı; fakat özellikle elektrik alanında çalıştı. Çeperlerini madenle kaplayarak Leyden şişesini geliştirdi. Elektrik bakımından yansız olan cisimlerin her iki çeşit elektriği kapsadığını ileri süren varsayımı ortaya attı; koruma ilkelerini ifade ettikten sonra elektrik yüklerinin hemen hemen birdenbire yayıldığını ispatladı. 1752'de elektriğin kısmî bir boşluğu, atmosfer basıncı altındaki havaya oranla daha kolay aştığını buldu. (L)

WATSON (sir William), ingiliz şairi (Burley-in-Wharfedale, Yorkshire 1858 - Ditchling Common, Sussex 1935). Başlıca kitapları: *The Prince's Quest* (Prensin Araştırması) [1880], *Epigrammes of Art, Life, and Nature* (Sanat, Hayat ve Tabiat Üstüne Epigramlar) [1884], *Lyric Love* (Lirik Sevgi) [1892], *Lachrymae Musarum* (Esir Perilerin Gözyaşları) [1893], *Collected Poems* (Derlenmiş Şiirler) [1905]. (L)

WATSON (Thomas), ingiliz şairi (Londra 1557-1592). On altı mısralık soneyi buldu ve Petrarca'dan ilham alarak *Hecatompathia* veya *Passionate Centurie of Love* (Sevgi Düşkünü Yüzyıl) yazdı. Aynı biçimi George Meredith XIX. yy.da *Modern Love* (Çağdaş Sevgi) adlı eserinde kullandı. (L)

WATSON (Thomas John), amerikalı sanayici (Campleel, New York 1874-New York 1956). 1914'te, Hollerith'in delikli kart makineleri imal etmek için kurduğu şirketin yöneticisi oldu, şirketi bugün IBM adıyle tanınan firma haline getirdi. (L)

WATSONIA i. Süsengillerden soğanlı bitki; Güney Afrika'da otuz kadar türü yetişir. (Bunların birçoğu, özellikle güney afrika menşeli, güzel bir bitki olan *Watsonia Meriana* firfirî veya parlak kırmızı çiçekleri, Kap menşeli *W. rosea* pembe çiçekleri için bahçelerde yetiştirilir.) [L]

WATSON-WATT (sir Robert Alexander), iskoçyalı fizikçi (Brechin, Angus 1892). Radyoelektrik konusundaki araştırmalarıyle tanınan Watson-Watt, radyoelektrik dalgaların bulunması ve bir engelden uzaklığın Hertz dalgalarıyle ölçülmesi için bir sistem tasarladı. 1935'te elli kilometre kadar uzaklaşmış bir uçağı izlemeyi başardı. Böylece radar sistemi doğdu. (L)

WATSON WENTHWORTH (Charles). Bk. ROCKINGHAM (DE — markisi).

WATT (James), iskoçyalı mühendis ve mekanikçi (Greenock 1736 - Heathfield, Birmingham yakınları 1819). Londra'da matematik âletleri yapan bir ustanın yanında işe başladıktan sonra, 1757'de Glasgow'a yerleşti ve kendi adına bir atelye kurdu. 1763'te, üniversite fizik kurulunun çalıştırmağa muvaffak olamadığı atmosfer basınçlı Newcomen makinesinin küçük bir modeli üstünde çalışırken, fazla miktarda ısı kaybeden makinenin normal çalışabilmesi için bol miktarda buhar gerektirdiğini gördü. Bunun üzerine, suyun buharlaşmasıyle ilgili deneylere girişti. Buharı mümkün olduğu kadar sıcak, yoğunlaştırma suyunu da mümkün olduğu kadar soğuk tutmak gerektiğinden, bu iki deneyi iki ayrı kapta yapmak zorunda kaldı. Isıyı tutan bir sistem sayesinde silindirdeki bütün ısıyı muhafaza etti ve yoğunlaşacak buharı, *kondansör* denen kapalı bir kaba göndererek kolayca yoğunlaştırdı. Öte yandan, uçlarından biri açık olan silindirin içine serbest havanın girmesini ve pistonun inişi sırasında geri kalan ısıyı kaybetmesini önlemek için, bu silindirin iki ucunu da kapattı ve sadece piston kolu için bir delik bıraktı. Watt, makinesine temel olan bu çeşitli düzeltmelerden sonra, 1769'da patent aldı; tamamen buharla çalışan bu makinede havanın en ufak bir rolü kalmamış ve atmosfer basınçlı makine gerçek bir buhar makinesi haline gelmişti. Birmingham'lı sanayici Dr. John Roebuck'un malî yardımları sayesinde Watt, makinelerinin imali için 1775'te Matthew Boulton ile birleşti. Önceleri maden ocaklarında kullanılan bu makineler, pistonun iniş ve çıkış hareketleri arasında sürekli bir güç sağlayamadığından bir takım tezgâhını harekete geçiremiyordu. 1780'den itibaren Watt, pistonun her iki tarafına buharı alternatif olarak etki ettirmeyi tasarladı. 1785'-te, buharı pistonun her iki tarafına dağıtmak ve kullanılan buharı kondansörde geri göndermek için makine tarafından hareket ettirilen *buhar çekmecesi*'ni buldu. Aynı zamanda doğrusal hareket yapan piston kolunu, bir üçgen sistemiyle her ucu bir yay çizen dengeliğe bağladı. Nihayet, makine milini, hareketi birbiçimli yapmak için kullanılan dökme demirden ağır bir *volan* ile donattı ve tehlikeli çalışma değişikliklerine sebep olan buhar üretimindeki eşitsizlikleri ortadan kaldırmak için, merkezkaç kuvvet ilkesi üstüne kurulmuş *toplu regülatör*'leri icat etti. (L)

WATT [vat] i. Metrol. Saniyede 1 joule'-lük iş yapan güce eşit güç birimi (sembolü: W). [Watt, saniyede 10^7 erg değerindedir.] (L)

WATTEAU (Antoine), fransız ressamı (Valenciennes 1684-Nogent-sur-Marne 1721). Ressam Albert Gerin'den ders aldı, ustasının ölümü üzerine Paris'e gitti (1702). Dinî tablo tacirleri hesabına çalıştıktan sonra Gillot'nun atelyesine girdi (1706). 1708'de arabesk ressamı Claude Audran'ın atelyesine geçti. Roma Büyük ödülü yarışmasında (1709) başarısızlığa uğradıktan sonra, *Birliklerin Hareketi* tablosunu satmayı başardı. Malplaquet savaşından kaçanlara ve askerlerle dolup taşan Valenciennes'e döndü. Ordugâhlarda ve meyhanelerde dolaşarak krokiler çizdi. Hasta ve üzgün bir halde Paris'e dönünce, maliyeci Pierre Crozat için *Mevsimler*'i gösteren dörtlüsünü çizdi, Crozat'nın konağındaki eğlencelerde Rubens, Tiziano, Veronese, genç ve güzel kadınlar ve genç soylularla tanıştı, 1777'de *Kythera Adasına Gitmek İçin Vapura Biniş* adlı tablosuyle Kraliyet akademisine alındı. Dostlarının birkaç portresini ve birkaç nü yaptı; fakat dehasını özellikle kompozisyonlarında gösterdi. Verem olduğundan 1719'da doktor Mead'e muayene için Londra'ya gitti; fakat ertesi yıl, eskisinden daha hasta bir halde döndü. Buna rağmen sağlık durumu sanatını etkilemedi. Flaman ve Venedik ustalarının sırrını çözen Watteau, dostu Gersaint için ölüm döşeğindeyken *Gersaint'in Alâmeti*'ni yaptı ve otuz yedi yaşında, on iki yıldan kısa süre içinde yapılmış pek çok eser bırakarak öldü.

Foto. X (LAROUSSE)

Başlıca eserleri: *Parkta Toplantı, Kayıtsız, Finette, Jüpiter ve Antiope, Paris'in Yargısı, Silâhı Alınmış Aşk, Endişeli Âşık Kadın, Pater'in Portresi, Arlequin ve Colombine, Müzik Dersi, Aile Konseri, Kır Eğlenceleri, Ay Randevusu, Sürpriz, Hayatın Güzellikleri, Venedik Eğlenceleri, Müfrezenin Molası, Alaya Katılmağa Giden Asker, Théâtre-Français'de Aşk, Theatre-İtalien'de Aşk, Aşk Dersi, Kır Toplantısı, Uçan Ordugâh, Savaş Dinlenmeleri, Evlenme Sözleşmesi* v.b. —Yeğeni LOUIS (Valenciennes 1731-Lille 1798) ve yeğeninin oğlu FRANÇOIS (Valenciennes 1758-Lille 1823) tarihî resimler yaptılar. (L)

WATTENBACH (Wilhelm), alman tarihçisi (Rantzau, Holstein 1819 - Frankfurt-am-Main 1897). *Monumenta Germaniae Historica*'yı yönetti. Ortaçağ alman tarih kaynakları üstüne bir rehber (1858) ve Paleografya elkitapları bıraktı. (L)

WATTENSCHEİD, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Westfalen) şehir, Ruhr'da; 78 200 nüf. Maden kömürü. Çelik sanayii. (L)

WATTMETRE i. (fr. *wattmètre*'den). Elektr. Bir devre parçasında harcanan elektrik gücünü ölçmeğe yarayan âlet.

— ANSİKL. Elektrodinamik *wattmetre,* döner çerçeveli galvanometre* modeline göre yapılmıştır. Galvanometredeki sürekli mıknatısın yerini burada, magnetik alan meydana getirecek olan BB' bobin sistemi alır; bu bobinlerden, esas *i* akımının bilinen bir kesri geçer; bu bobin sistemi «amper devresi»dir ve *s* şöntünün uçlarına bağlanmıştır. Büyük bir R direnciyle seri bağlanmış olan C çerçevesi, «volt devresi»ni meydana getirir: volt devresinden, incelenecek devre parçasının uçlarındaki *v* gerilimiyle orantılı bir akım geçer. Elektromagnetik çift *vi* çarpımı, yani uçlar arasında harcanan güçle orantılıdır. Bu çift, spiral bir yayla dengeye getirilir; C çerçevesine bağlı bir A ibresi, watt cinsinden bölümlenmiş bir taksimatın önünde hareket eder. Cihaz, alternatif akımla da çalışabilir; o zaman, aktif gücü (VI cos φ) gösterir. Wattmetre ayrıca, çok fazlı bir şebekenin toplam gücü, tepkin güç, faz gibi çeşitli ölçümlerde de kullanılabilir. (L)

WATTRELOS, Fransa'da Nord idare bölgesinde (Lille idare çevresi) komün, Belçika sınırı yakınında; 41 319 nüf. Dokuma (pamuk ve yün) sanayii. Kimya ve metalürji sanayii. Elektrikli ev araçları. (L)

WATTS (George Frederic), ingiliz ressamı ve heykeltıraşı (Londra 1817 - ay.y. 1904). 1834'te resim yapmağa başladı, sonra İtalya'ya gitti ve orada dört yıl kaldı. *Yankı* ve *Alfred Saksonları bir Deniz Seferine Kışkırtırken* adlı iki tablo yaptı (1847). 1848-1853 Arasında, ingiliz parlamento sarayında bir galeriyi süslemekle görevlendirildi. Sonra, Londra'da, Lincoln's İnn hukuk okulunda başka bir eser yaptı: *Dünya Kanunkoyucularının Felsefi Allegorisi* (1863 - 1867). Ayrıca portreleri de vardır. (L)

WATTS (John LEECH. **Jonathan** — denir), amerikalı dansçı ve öğretmen (Fort Warren, Wyoming 1934). 1954'te New York City ballet'ye girdi. 1957'de solo. dansçılığa, 1959'da yıldız dansçılığa yükseldi. Kuvvetli bir tekniği vardır. 1965'te Köln operasında yıldız dansçı ve konuk öğretmen olarak çalıştı. (L)

WATT-SAAT [vat-saat] bļş. i. 1 Watt gücündeki bir makinenin 1 saatte yaptığı işi gösteren iş veya enerji birimi (sembolü: W/saat veya Wh). [L]

WATT-SAATÖLÇER [vat-saatölçer] bļş. i. Bir devreye verilen etkin enerjiyi ölçen sayaç. (L)

WATTS-DUNTON (Walter Theodore), ingiliz şairi ve tenkitçisi (Saint-Ives, Huntingdonshire 1832-Putney 1914), Rossetti'nin, Browning'in, Tennyson'un, özellikle Swinburne'un dostuydu, *The Coming of Love* (Sevginin Gelişi) [1897] adlı şiiri ve *Aylwin* (1898) adlı romanıyle tanındı. (L)

WAUGH (Evelyn), ingiliz yazarı (Londra 1903 - Taunton, Somersetshire 1966). Bir yayımcının oğlu idi. Oxford'da okudu. 1930'da katolik oldu. 1935'te *Daily Mail* gazetesinin muhabiri olarak Habeşistan'a gitti. Daha 1928'de Rosetti üstüne yazdığı bir eserle tenkitçi olarak tanındı. İki biyografi yayımladı: *Life of Edmund Campion* (Edmund Campion'un Hayatı) [1935], *Ronald Knox* (1959). Gezi notları (*Waugh in Abyssinia* [Waugh Habeşistan'da], 1936) kayda değer. Çağımız insanlığını alaya alan ve bazen şiddetle yeren çok sayıda roman yazdı: *Black Mischief* (Kara Belâ) [1932], *Put Out More Flags* (Daha Fazla Bayrak Çekin) [1942], *Brideshead Revisited* (Tekrar Brideshead'e) [1945]; *Men at Arms* (Silâhlılar) [1932], *Officers and Gentlemen* (Subaylar ve Centilmenler) [1955] ve *Unconditional Surrender* (Tam Teslim) [1961] adlı triloji; *The Ordeal of Gilbert Pinfold* (Gilbert Pinfold'un Çilesi) [1957], *Basil Seal Rides Again* (Basil Seal Gene At Üstünde) [1963]. 1964'te *A Little Learning* (Biraz Bilgi) adlı bir otobiyografi yazdı. Trilojisi 1966'da *Sword of Honour* (Onur Kılıcı) adıyle yeniden yayımlandı. (L)

WAUKEGAN, A.B.D.'de (Illinois) liman şehri, Michigan gölünün kıyısında; 55 700 nüf. Ağır ve çeşitli metalürji. (L)

WAUSAU, A.B.D.'de (Wisconsin) şehir, Wisconsin ırmağının kıyısında; 31 900 nüf. Besin ve maden sanayii. (L)

WAVELL (Archibald Percival), birinci **Sirenika** ve **Winchester** kontu, ingiliz mareşali (Colchester 1883-Londra 1950). Boer'ler savaşına ve Birinci Dünya savaşına katıldı, özellikle 1918'de Filistin cephesinde kendini gösterdi. 1939'da Ortadoğu'daki ingiliz birliklerinin başına getirildi. İtalya'nın savaşa girmesinden sonra Libya ve Habeşistan kuvvetleri ile dövüşmek zorunda kaldı. Japonların Pearl Harbor baskınından birkaç gün sonra Güneydoğu Asya müttefiklerarası kumandanlığına getirildi. Malezya ve Birmanya'da Japonlara karşı koydu. 1943'te mareşalliğe yükseltildi ve Hindistan kral naibi oldu ve 1947'ye kadar bu görevde kaldı. (L)

WAVELLİT i. (ingiliz fizikçisi W. *Wavell*'in adından fr. *wavellite*). Miner. Formülü $Al_3(PO_4)_2(OH)_3$, $5H_2O$ olan hidratlı tabiî alüminyum fosfat, bazı şistlerin çatlakları içinde bulunur. (L)

WAYLAND (Francis), amerikalı iktisatçı (New York 1796-Providence 1865). Brown üniversitesinin başkanlığına gelmeden önce hekimlik, protestan pastörlüğü ve profesörlük yaptı. *Elements of Political Economy* (İktisat Temel Bilgileri) [1837] adlı eserinde klasik iktisat okulunun görüşlerini sade bir dille açıkladı. (L)

WAYNE (Marion Michael MORRISON, John — denir), amerikalı sinema oyuncusu (Winterset, Iowa 1907). 1930'da sinemaya girdi, serüven filimlerinde uzmanlaştı ve kovboy filimlerinin başta gelen oyuncularından biri oldu. (L)

WAZYK (Adam WAGMAN, Adam — denir), polonyalı yazar (Varşova 1905). Şiirler (*Semafory* [Semaforlar], 1924; *Poemat dla Doroslych i Inne Wiersze* [Yetişkinler için Şiirler ve Başka Şiirler], 1956), romanlar (*Mity Rodzinne* [Aile Miti], 1938), tiyatro eserleri (*Planetarium,* 1956) ve denemeler (*W Strone Humanizmu* [Hümanizmadan Yana], 1949; *Mickiewicz i Wiersyfikacja Narodowa* [Mickiewicz ve Halk Şiirleri], 1951) yazdı. (L)

Wb, magnetik akı birimi *weber*'in sembolü. (L)

W.-C., ingilizce helâ anlamında *water-closet*'ın baş harfleri. (L)

WDZYDZE, Polonya'da göl, Pommer bölgesindeki göllerin en büyüğüdür; 16,4 km².

(L)

We, elektrik cinsinden veya elektrik kaynaklı bir enerji söz konusu olduğu zaman güç birimi olarak kullanılan *watt*'ın sembolü. (L)

WEALD, İngiltere'nin güneydoğusunda bölge, Londra'nın güneyinde, North Downs ile South Downs (Surrey, Kent ve Sussex) arasında; korularla örtülü bir sayfiye yeridir. Hayvancılık, süt ürünleri, kümes hayvanları. (L)

WEALDİYEN sıf. ve i. (fr. *wealdien*). Jeol. İngiltere'nin güneydoğusunda (Weald), Hannover'de, Boulonnais'de v.b. Jüra devri ile Tebeşir devri arasındaki geçiş tabakalarını temsil eden kalın kara tabakaları veya denizkulağı tabakaları dizisine verilen ad. (L)

WEAR, Büyük Britanya'da ırmak; Pennine'lerden doğar, Durham'ı sular ve Sunderland'da Kuzey denizine dökülür. (L)

WEAVER (John), ingiliz dansçısı, dans öğretmeni ve koreografı (Shrewsbury 1673-ay. y. 1760). 1700-1733 Arasında Drury Lane ve Lincoln's İnn Field tiyatrolarında çalıştı. Librettolarını da kendi hazırladığı pek çok sayıda bale düzenledi. John Weaver, pandomima ve ingiliz balesinin gerçek yaratıcısıdır. 1706'da *Dansta Tempo ve Kadans Üstüne İnceleme* adlı bir eser yazdı. (L)

WEBB (Mary), ingiliz romancısı (Leighton under the Wrekin, Shropshire 1881-Saint Leonards, Sussex 1927). Romanları: *The Golden Arrow* (Altın Ok) [1916], *Gone To Earth* (Toprağa Giden) [1917], *The House in Dormer Forest* (Dormer Ormanındaki Ev) [1920], «*Seven For A Secret*» [1922] ve en büyük yapıtı *Precious Bane* (Tatlı Belâ) [1924]. (L)

WEBB (Sidney), **Passfield** baronu, ingiliz siyaset adamı ve iktisatçısı (Londra 1859-Liphook, Hampshire 1947). 1903'ten 1906'ya kadar birçok krallık komisyonunda çalıştı. Sosyalist düşünceleri benimsedi ve Fabian society'nin kurucuları arasında yer aldı (1889). 1913'te kurduğu haftalık *The New Statesman*'deki yazıları ve Londra Siyasal Bilgiler okulundaki dersleriyle genç İşçi partisini etkiledi. 1915'te İşçi partisinin yöneticileri arasında yer aldı. Milletvekili seçildi (1922) ve Mac-Donald kabinelerinde görev aldı (1924, 1929-1931). Kendisi gibi iktisatçı olan karısı BEATRİCE (kızlık adı **Potter**) [Gloucester yakınları 1858-Liphook 1943] ile birlikte birçok eser yazdı: *The History of Trade Unionisme* (Sendikacılığın Tarihi) [1894], *Industrial Democracy* (Sınaî Demokrasi) [1897], *English Local Government* (Mahallî İngiliz Hükûmeti) [10 cilt, 1906-1929]. (L)

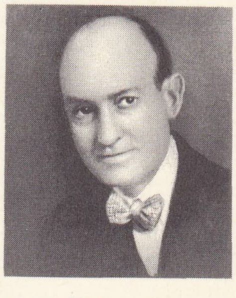

Hugo WAST

Waterloo savaşı «Kutsal taburun geri çekilişi» (son kare) Raffet'nin taşbasması

Foto. Pelayo (LAROUSSE)

WEBER i. (fizikçi *W. Weber*'in adından). Metrol. Tek sarımlı bir devreden geçen ve düzenli bir şekilde azalarak 1 saniyede sıfıra düşmekle bu devrede 1 volt'luk bir elektromotor kuvvet meydana getiren magnetik akıya eşit magnetik akı birimi (sembolü: Wb). [Weber, 10^8 maxwell değerindedir.] (L)

WEBER (Carl Maria VON), alman bestecisi (Eutin 1786 - Londra 1826). İlk alman dramatik romantizminin en tipik temsilcilerinden biridir. Eskiden subay olan ve tiyatro işletmeciliğiyle uğraşan babasının göçebe hayatı yüzünden müzik öğrenimine sık sık ara vermek zorunda kaldı. 1797'de Salzburg'da Michael Haydn'ın, Viyana ve Münih'te Valesi ve Kalcher'in öğrencisi oldu. Daha o sıralar piyanocu olarak adını duyurmağa başladı ve on üç yaşından itibaren piyano için altı *Fuguettes* bir missa, bir operakomik (*Aşkın ve Şarabın Gücü*) [kayboldu] besteledi. Plastik sanatlara (litografi), edebiyata (bir roman), tenkitçiliğe de istidadı vardı, ama müziği bunların üstünde tuttu. On dörtle on yedi yaş arasında dramatik eserler yazdı: *Ormanların Kızı* (1800, yayımlanmadı), *Peter Schmoll ve Komşuları* (1803). 1804'te, o sırada ustası olan rahip Vogler, Breslau tiyatrosunda orkestra şefi olmasını sağladı. Napolyon istilâsı yüzünden Stuttgart'a gitti, ama parasını hesapsız harcadığı için buradan kovuldu; *Ormanların Kızı* librettosunun yeni bir düzenlemesi olan *Silvana*'nın (1810) partisyonunu Stuttgart'ta tamamlamıştı. 1811'de bir perdelik operası *Ebu-Hasan*'ı yazdı, Prag'da alman tiyatro orkestrasını yönetti ve bir opera şarkıcısıyle evlendi. Berlin'de Napolyon'a karşıkoyan şairlerle dostluk kurdu ve *Savaş Şarkıları*'nı besteledi. 1816'da Yeni Dresden tiyatrosunun yönetmenliğine getirildi; italyan operasını savunanlara karşı, birer tipik alman operası olan *Der Freischütz* (1821) ile *Euryanthe*'yi (1823) besteledi ve bu iki opera ile meslek hayatının en yüksek noktasına ulaştı. Uvertürleri (*Jubel - Ouvertüre*), romantik parçaları (*Valse Davet*), yeni operası (*Preziosa*), Londra'da Covent Garden'de kendi yönetiminde icra edilen *Oberon* (1826) büyük bir ilgiyle karşılandı. Weber, orkestrayı drama göre yoğurmayı bilen bir sanatçıdır; tınıların şiirsel, çalgıların çekici gücünden yararlandığı müziğinde zaman zaman leitmotiv'ler kullanır. Melodileri lied çerçevesini aşarak drama yönelir (*Savaş Şarkıları, Kılıç Şarkısı, Lützow'un Avı*). İki senfonisi, yedi kantat'ı, üç missa'sı ısmarlama eserleridir. Oda müziği türünde birçok eser verdi (konçertino, iki konçerto, *Çeşitli Tema*, beşli, ikili, üçlü, dörtlü). Virtüoz piyanocu olan Weber'in ayrıca sayısız piyano parçası vardır; orkestra anlayışına göre yazılan bu eserlerde, büyük aralıklı plake akortlar ve geniş atlamalarla nitelenen kişisel bir uslûp görülür (dört sonat, *Konzentstück*, konçertolar). Serbest parçalarda Weber virtüozluğun bütün imkânlarını dener (*Parlak Rondo, Momento Capriccioso, Büyük Polonez* ve Berlioz'un orkestraladığı meşhur *Dansa Davet*). Klasik biçime uymak için kendini zorlayan romantik yaradılışlı Weber, Rossini'ye karşı alman operasını savunarak Wagner'e yol hazırlamıştır. (L)

WEBER (Ernst Heinrich), alman fizyoloji ve anatomi bilgini (Wittenberg 1795-Leipzig 1878). Leipzig üniversitesinde profesörlük yaptı. İnsan anatomisi, mukayeseli anatomi ve mikroskopik anatominin ilerlemesine katkıda bulundu. Ayrıca G.T. Fechner ile birlikte psikofizik alanında çalıştı ve duyularla ilgili ünlü Fechner ve Weber kanunlarını ortaya koydu. (L)

WEBER (Ludwig), avusturyalı şarkıcı (doğ. Viyana 1899). Güçlü bir basso sesi olan Weber ilk olarak 1920'de Viyana'da şarkı söyledi; kısa sürede Almanya, Paris ve Londra'da başarı kazandı. 1951'de Bayreuth'te, sonra Scala'da ve Güney Amerika'da sahneye çıktı; 1961'de Salzburg'da ders vermeğe başladı. (L)

WEBER (Max), alman iktisatçısı, sosyoloğu ve filozofu (Erfurt 1864 - Münih 1920). Freiburg-im-Breisgau (1894) ve Heidelberg (1897) üniversitelerinde ders verdi. Weimar anayasasının hazırlanmasına katkıda bulundu. 1904'ten itibaren, Sombart, Schumpeter v.d. ile birlikte *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozial Politik* adlı dergiyi yönetti. 1901'de «protestan ahlâkı ve kapitalizm zihniyeti» adlı ünlü makalesini bu dergide yayımladı. Ona göre sosyoloji «kavrayıcı» olmalı, yani sosyal davranışların «anlamını» kavramağa çalışmalıdır. Bu davranışlar da güdüleri bakımından aklî, duygusal, geleneksel v.b.dir. Weber'e göre sosyoloji, ampirik metodu değil, «ideal tipi» (*idealtypus*), bir tek anlama göre «düşünerek» yani belli bir eylemi açıklama metodunu kullanacaktır. Max Weber'in K. Jaspers üstünde etkisi büyük oldu. Eserleri: *Wirtchaft und Gesellschaft* (Bilim ve Toplum) [1922], *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie* (Din Sosyolojisi Üstüne Derlenmiş Makaleler) [1920-1921], *Wirtschaftsgeschichte* (Bilim Tarihi), *Gesammelte Aufsätze zur Soziologie und Sozial Politik* (Sosyoloji ve Sosyal Siyaset Üstüne Derlenmiş Makaleler), *Gesammelte Politische Schrifren* (Derlenmiş Siyasî Yazılar). [L]

WEBER (Max), amerikalı ressam (Bialystok, Polonya 1881 - Great Neck, New York 1961). Ana babası Birleşik Devletler'e yerleştiği zaman on yaşındaydı. Eserlerinde Cezanne'ın ve işlediği temalarda ibranî kültürünün etkisi görülür. New York Çağdaş Sanat müzesinde, Whitney museum'da, Jewish Theological seminary'de, Los Angeles müzesinde ve Washington'daki Phillips Memorial gallery'de eserleri vardır. (L)

Weber hastalığı. Patol. Almaşık lezyonlu hemipleji çeşidi; beyin sapındaki bir lezyondan ileri gelen çapraz bir hemipleji ile lezyonun bulunduğu taraftaki göz devindirme sinirinin felci birleşince bu hastalık meydana gelir. (L)

WEBER (Wilhelm Edvard), alman fizikçisi (Wittenberg 1804 - Göttingen 1891). Halle (1828) ve Göttingen (1831) üniversitelerinde profesörlük yaptı. Önce akustik olayları inceledi: ses dalgalarının polarılması, org borularındaki ısı dengelemesi. Sonraları daha çok elektrik ve magnetizma ile ilgilendi. 1833'te, Ampére'in buluşlarından yararlanarak Gauss ile birlikte elektrikli telgrafı gerçekleştirdi. Daha sonra iki bilgin, yer magnetizmasıyle ilgili ölçmeler yaptılar. 1846'da Weber, hareket halindeki elektriklenmiş taneciklerin yaptığı etkiye ilişkin temel kanunu ortaya koydu. Aynı yıl, elektrodinamometre'nin ilk örneğini yaptı. Elektrostatik ve elektromagnetik C.G.S. sistemlerini ilk defa o karşılaştırdı ve R. Kohlrausch ile birlikte iki şiddet biriminin oranını belirleyerek, bu oranın ışık hızına çok yakın olduğunu gösterdi. Işığın elektromagnetik teorisi, Weber'in bu buluşundan doğmuştur. Weber ayrıca, elektromagnetik indüklemenin nicel incelemesini yaptı ve sonradan Langevin tarafından ispatlanacak olan bir magnetizma teorisi ortaya attı. (L)

WEBERN (Anton VON), avusturyalı bestêci (Viyana 1883-Mittersill, Salzburg yakınları 1945). Almanya, Avusturya, sonra Prag'da çeşitli tiyatrolarda orkestra yöneticiliği yaptı, savaş sırasında sanat faaliyetini kesti. 1918'den sonra beste, orkestra yöneticiliği ve öğretim alanında faaliyet gösterdi. Wiener Arbeiter-Symphoniekonzerte'nin (1922-1934) ve Viyana Radyo orkestrasının şefi oldu. Klasik eserler dışında Mahler, Schönberg ve Alban Berg'in eserlerini miletlerarası turnelerde tanıttı. Almanların Viyana'yı işgaliyle meslek hayatına ara verdi, vatandan ayrı ve yoksulluk içinde geçen yıllardan sonra 1945'te müttefik kuvvetlerin Avusturya'ya girdiği sırada feci bir yanlışlığa kurban giderek öldü. Hocası Schönberg'in izinde yürüyen Webern 1909'dan sonra ezgilerinde klasik ton fonksiyonlarını bıraktı. 1924'te, on iki ses tekniğini benimsedi. Vokal eserleri arasında piyano ve çeşitli müzik âletleri eşliğinde çalınan elliye yakın ezgi, bir *a cappella* koro (*Entflieht auf Leichten Kähnen* [Küçük Mavnalarla Kaçış]) ve iki büyük kantat sayılabilir. Çalgı eserleri: piyano için bir parça (*Çeşitlemeler*), orkestra için beş sayfa (*Passacaglia*, senfoni, *Çeşitlemeler* v.b.), telli çalgılar için üç dörtlü, telli çalgılar için üç üçlü, dokuz çalgı için bir konçerto. (L)

WEBSTER (Charles Kingsley), ingiliz diplomatı ve tarihçisi (Liverpool 1886 - Londra 1961). Liverpool üniversitesinde (1914-1922) çağdaş tarih profesörlüğü yaptı. Aberystwyth üniversitesinde (1922-1932), Harvard'da (1928-1932) ve Londra iktisat okulunda uluslararası tarih dersleri verdi. Paris Barış konferansına katıldı (1919), Milletler Cemiyetini savundu, ülkesini Dumbarton Oaks'ta (1944) temsil etti ve Birleşmiş Milletler teşkilâtının kuruluşunda payı oldu. Eserleri: *Congress of Vienna, 1814 - 1815* (1814 - 1815 Viyana Kongresi) [1919]; *The Foreign Policy of Castlereagh 1812 - 1822* (Castlereagh'ın Dış Siyaseti, 1812 - 1822) [2 cilt, 1925 ve 1931]; *The League of Nations in Theory and Practice* (Nazariyet ve Tatbikatta Milletler Cemiyeti) [1933], *Britain and the Independance of Latin America* (Britanya ve Latin Amerika'nın Bağımsızlığı) [2 cilt, 1938]; *The Foreign Policy of Palmerston, 1830-1841* (Palmerston'ın Dış Siyaseti, 1830-1841) [2 cilt, 1951]. (L)

WEBSTER (John), ingiliz oyun yazarı (Londra 1580'e doğr. - Londra 1624'e doğr.). Hayatı hakkında pek az şey bilinir. 1604'te, Marston ile birlikte *Maleontent* (Hoşnut Olmayan) adlı bir piyes yazdı. Başlıca eserleri: *The White Devil* (Beyaz Şeytan) [1612], *The Duchess of Malfy* (Malfy Düşesi) [1623]. (L)

WEBSTER (Noah), amerikalı gramerci ve sözlük yazarı (West Hartford, Connecticut 1758 - New Haven 1843). Önce avukatlık yaptı, sonra *American Dictionary of the English Language* (İngiliz Dilinin Amerikanca Lûgati) [2 cilt, 1828] adında bir lûgat yayımladı. Bu eserin tam ve kısaltılmış çeşitli basımları vardır. (L)

WECKERLİN (Jean - Baptiste Théodore), fransız bestecisi ve müzik bilgini (Guebwiller 1821-ay.y. 1910). Paris'te Halévy'den ders gördü. César Franck'ın dostu oldu, romanslar, halk türküleri, koro eserleri, kantatlar, bugün unutulmuş olan operakomikler besteledi. (L)

WECKHERLİN (Georg Rudolf), alman şairi (Stuttgart 1584 - Londra 1653). James I ile Charles I'in danışmanlığını yaptı. İngilizce, fransızca ve latince şiirler yazdı. Başlıca eseri olan *Geistliche und Weltliche Gedichte* (Dinî ve Laik Şiirler) [1648] şiirin henüz çok yapma olduğu bir dönemde samimîliğiyle dikkati çeker. Weckherlin barok edebiyatın öncülerindendir. (L)

WECKMANN (Matthias), alman bestecisi ve orgcusu (Niederdorla, Mühlhausen in Thüringen yakınları 1619 - Hamburg 1674). Hamburg'da «collegium musicum»u (müzik koleji) kurdu. Ses ve çalgı için *Kutsal Senfoni* tarzında besteler yaptı, org için çeşitlemeler besteledi. (L)

WEDDELL (James), ingiliz denizcisi (Ostende 1787 - Londra 1834). Önceleri ingiliz deniz kuvvetlerine girdi. 1823'te Orkney adalarını keşfetti. Güney kutbu çevresini geçerek buzulsuz bir denizi aştı. Güney kutbuna yöneldi ve bu denize «Kral George VI denizi» adını verdi (bugün Weddell denizi diye anılır). Bu gezisini, 1824'te yayımladığı *A Voyage Towards the South Pole Performed in the Years 1822-1824* (1822-1824 Yıllarında Yapılan Bir Gezi) adlı kitapta anlattı. (L)

WEDDELL denizi, Antarktika'da kıyı denizi; Graham toprağı, Güney Orkney takı-

wattmetre

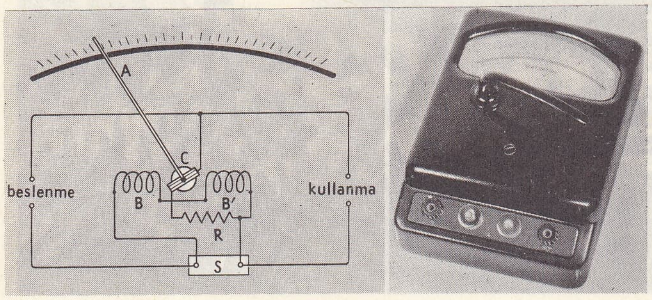

madaları ve Güney Shetland takımadalarıyle sınırlıdır; derinliği 4 611 m'yi bulur. (L)

WEDDİNG, Berlin'in kuzey banliyösünde şehir, Berlin - Spandau kanalının kıyısında liman; 231 400 nüf. Makine sanayii. Elektrik malzemesi. (L)

WEDEKİND (Frank), alman tiyatro yazarı (Hannover 1864 - Münih 1918). Çalkantılı bir hayat sürdü. *Frühlings Erwachen* (İlkbaharın Uyanışı) [1891] adlı oyunuyle tanındı. Eserlerinde zamanının törelerini tenkit etti: toplumsal baskının karşısında aşk hürriyetini işleyen *Erdgeist* (Yer Cini) [1895], *Der Kammer Sänger* (Şarkıcı) [1899], *Die Buchse der Pandora* (Pandora'nın Kutusu) [1901], *Totentanz* (Ölüm Dansı) [1906], *Musik* (Müzik) [1908], *Die Zensur* (Sansür) [1909], *Bismarck* (1915). Wedekind, tiyatroda yeni deneylerin ve anlatımcılığın öncüsüdür. (L)

WEDGWOOD (Josiah), ingiliz sanayicisi (Burslem, Staffordshire 1730-Etruria, Burslem yakınları 1795). Ailesi çömlekçiydi. Zamanının en iyi seramikçileri arasında yer aldı. Flaxman gibi ustalarla çalıştı ve çeşitli renklerden yararlandı. «Kraliçe hamuru» adını verdiği krem rengi bir fayans buldu. Bölgesinde nehir yoluyle ulaşımı geliştirdi, 1782'den itibaren Watt'ın buhar makinesini kullandı, seramiği büyük bir sanayi haline getirdi. (L)

WEDNESBURİ, Büyük Britanya'da (Staffordshire) şehir, Birmingham'ın kuzeybatısında; 34 500 nüf. Maden kömürü ocakları. Metalürji. Makine yapımı. (L)

WEDNESFİELD, Büyük Britanya'da (Staffordshire) şehir, Birmingham'ın yakınında, Wolverhampton'un kuzeydoğusunda; 33 000 nüf. Metalürji. Makine yapımı. Kimya sanayii. (L)

Weeks basili, bulaşıcı had konjonktivit basili. (L)

WEENİX (Jan), hollandalı ressam (Amsterdam 1640-ay.y. 1719), Jean Baptiste'in oğlu ve öğrencisi. Dekoratif bir üslûpla av hayvanlarıyle süslü natürmortlar çizdi: *Av Hayvanı ve Av Takımları* (Louvre), *Solmuş Çiçekler ve Ölü Kuşlar* (Londra, Wallace koleksiyonu; Münih ve Schleissheim). Canlı peyzaj ve portreler de yaptı. (L)

WEENİX veya **WEENİNX** (Jean-Baptist), hollandalı ressam (Amsterdam 1621-Vleuten 1663). Peyzajlarını italyan üslûbunda ve birinci planları önden ışıklı olarak çizdi: *İtalya'da Liman* (Leipzig), *Roma Kırları* (Dresden), *Geri Püskürtülmüş Korsanları* (Louvre). [L]

WEERT, Hollanda'da (Limburg) şehir, Eindhoven'in güneydoğusunda; 30 400 nüf. Metalürji. Dokuma ve kimya sanayii. (L)

WEGELE (Franz Xaver), alman tarihçisi (Landsberg, Bavyera 1823-Würzburg 1897). Liliencron ile birlikte *Die Deutsche Biographie*'yi (Alman Biyografyası) yayımladı. (L)

WEGENER (Alfred), alman jeofizikçisi ve meteoroloji uzmanı (Berlin 1880 - Grönland 1930). Eserleri: *Thermodynamik der Atmosphäre* (Atmosferin Termodinamiği) [1911], *Die Klimate der Geologischen Vorzeit* (İlk Jeolojik Çağda İklim) [1924] ve kıtaların ortaya çıkışıyle ilgili teorisini açıkladığı *Die Einstehung der Kontinente und Ozeane* (Kıtaların ve Okyanusların Oluşumu) [1915]. (L)

WEGENER (Paul), alman tiyatro oyuncusu (Bischdorf, Doğu Prusya 1874 - Berlin 1948). Felsefe ve sanat tarihi okudu, sonra Max Reinhardt'ın Deutsches Theater'ine girdi. Iago, Richard III, Mefisto rollerinde büyük başarı gösterdi: Birçok filimde (*Praglı Öğrenci* [1913] ve *Golem* [1914]) rol aldı. (L)

Wegener hastalığı, periarterit hastalığına benzeyen ve solunum yollarına (burun boşlukları, bronşlar, akciğerler) yerleşen iltihaplı hastalık. (L)

WEH veya **WE**, İndonezya'da ada, Sumatra'nın kuzey ucunun yakınında, Bengal körfezinde; Malaka boğazının girişine hâkimdir; 130 km²; 8 700 nüf. Başlıca şehri, *Sabang*. (L)

WEHNELT (Arthur Rudolph Berthold), alman fizikçisi (Rio de Janeiro 1871-Berlin 1944). 1908'de Berlin üniversitesinde profesör, 1926'da Fizik enstitüsünün müdürü oldu. Bazı indükleme bobinlerinde kullanılan ve kendi adıyle anılan, yüksek frekanslı elektrolitik devre kesiciyi icat etti. Bir maden, barit gibi bir toprak alkali oksitle kaplandığı zaman, termo-elektronik yayınımın hissedilir bir şekilde arttığını gördü. Bu ilkeye dayanan *Wehnelt katotları*, bütün elektronik lambalarda kullanılır. Wehnelt ayrıca, bu lambaların debisini ayarlamak için, yine kendi adını taşıyan silindiri buldu. (L)

WEHNER (Herbert), alman siyaset adamı (Dresden 1906). Gazeteciydi. Komünist partisine, sonra parti merkez komitesine girdi. 1935'te Almanya'dan ayrılarak S.S.C.B.'ye gitti. 1946'da Almanya'ya döndü ve Sosyalist partisine (Sozialdemokratische Partei Deutschlands, S.P.D.) yazıldı; 1958'de bu partinin başkan yardımcısı olarak partiyi yeniden merkeziyetçilik temeli üstünde teşkilâtlandırdı. S.P.D.'nin hükûmete girmesinin en ateşli taraftarlarından biri oldu. Parti onun etkisiyle Marks'çılığa başvurmaktan vaz geçti (Bad Godesberg kongresi, 1959). *Spiegel* olayından (1962) sonra, şansölye Adenauer'a hayalinde yaşattığı C.D.-U.-S.P.D. koalisyonunu teklif etti. Kısa bir süre başarısızlığa uğradı. Aralık 1966 koalisyon anlaşması ve bunun sosyal-demokratlar tarafından kabulünü sağladı ve Kiesinger kabinesinde İçişleri bakanlığına getirildi. 1969 Seçimlerinden sonra, F.D.P. ile hükûmeti kuran S.D.P.'nin Meclis Grup başkanlığına seçildi. (L)

WEHRLİT i. (avusturyalı mineralog A. *Wehrle*'in adından fr. *wehrlite*). Miner. Tabiî bizmut tellür. (L)

Wehrmacht, «savunma gücü» anlamına gelen ve 1935'te kara, deniz ve hava silâhlı kuvvetleri için kullanılan almanca kelime. Doğrudan doğruya Hitler'in emri altına verilen Wehrmacht kumandanlığı 1938'de kuruldu ve *Oberkommando der Wehrmacht* (Silâhlı Kuvvetler Yüksek kumandanlığı) adı altında Hitler'in özel kurmayı oldu. (L)

WEİCHS (Maximilian VON), alman mareşali (Dessau 1881 - Rösberg, Bonn yakınları 1954). Bavyera süvari birliklerinde görev aldı. Polonya'da kolordu kumandanlığı, Fransa'da (1940) II. Ordu kumandanlığı yaptı, daha sonra Balkanlar'da (1941) ve Rusya'da yararlık gösterdi. Mareşalliğe yükseltilerek 1943'te Ordular gurubu kumandanlığına getirildi. 1944'te Balkan cephesi kumandanlığında bulundu. (L)

WEİCHSELMUNDE. Bk. WİSLOUJSCİE.

WEİDEN, Almanya'da (Batı Almanya, Bavyera) şehir, Yukarı Pfalz'da, Naat'ın kıyısında; 40 450 nüf. Demiryolu atelyesi. Cam fabrikası. Porselen yapımı. Dokuma sanayii. (L)

WEİDMAN (Charles), amerikalı dansçı, koreograf ve pedagog (doğ. Lincoln, Nebraska 1901). A.B.D.'de modern balenin başlıca temsilcilerinden biri olan Weidman, aynı zamanda mim sanatçısı ve nüktecidir. Weidman, Doris Humphrey'in prensiplerini erkek dansına uyguladı. (L)

WEİERSTRASS (Karl), alman matematikçisi (Ostenfelde, Westfalen 1815 - Berlin 1897). Bonn'da hukuk okudu, 1838'den itibaren bütün çalışmalarını matematiğe yöneltti. Münster, Deutsch-Krone ve Braunsberg'de ders verdikten sonra, 1856'da Berlin Meslek enstitüsünde, 1864'te Berlin üniversitesinde matematik profesörü oldu; 1873'te aynı üniversitenin rektörlüğüne seçilerek, ölünceye kadar bu görevde kaldı. Mümkün olduğu kadar sezgiye yer vermemeyi amaç edinerek, matematiği, özellikle analizi çok kesin temeller üzerine oturtmağa çalıştı ve bütün dünya matematikçileri üzerinde büyük bir etkisi oldu. Karmaşık değişkenli fonksiyonlar teorisi, Abel fonksiyonları, değişimler hesabı gibi matematiksel analizin çeşitli bölümlerini sistemli bir şekilde gözden geçirmek için uğraşan analizciler okulunun başkanı oldu. Abel ve Jacobi'nin kurduğu, Hermite'in tamamladığı eliptik fonksiyonlar teorisini büyük bir ustalıkla yenileyerek kendini kabul ettirdi. (L)

Weierstrass noktaları veya **Young noktaları**, küresel diyoptrun, merkezden sırasıyle $\frac{n'}{n}R$ ve $\frac{n}{n'}R$ uzaklıklarında bulunan stigmatik* noktaları. (L)

WEİGEL (Helene), avusturyalı kadın oyuncu (Viyana 1900 - 1972). 1928'de Bertolt Brecht ile evlendi. Kocasının sahneye koyduğu birçok ünlü eserde rol aldı. Brecht'in ölümünden sonra Berliner Ensemble'de onun eserini devam ettirdi. (L)

Weigert nekrozu. Patol. Hücre nekrozu. (Özellikle hasta hücre elemanlarının aldıkları pıhtılaşmış fibrin görünümü ve çekirdeklerin duruşuyle belirlidir. Alman hekimi *C. Weigert*'in [1845-1904] adıyle anılır.) [L]

WEİL (Simone), fransız kadın yazar ve filozofu (Paris 1909 - Londra 1943). Başlıca eserleri: *La Connaissance Surnaturelle* (Tabiatüstü Bilgi) [1949], *La Condition Ouvrière* (İşçilerin Durumu) [1951], *La Source Grecque* (Yunan Kaynağı) [1953]. (L)

WEİLL (Kurt), alman asıllı amerikalı besteci (Dessau 1900 - New York 1950). Irk kanunları, siyasî eğilimleri ve Bertolt Brecht ile dostluk kurması yüzünden A.B.D.'ye göç etmek zorunda kaldı. Daha çok Bertolt Brecht'in *Üç Kuruşluk Opera* (1928) metni üstüne ve *Mahagonny Şehrinin Yükselişi ve Çöküşü* (1927 - 1929) adlı eserlerin müziğini besteleyerek kendini tanıttı. Meslek hayatına oda müziği eserleri ile başladı, bu arada bir melodiler çevrimi (*Dans Eden Kadın*) besteledi. (L)

WEİMAR, Almanya'da (Doğu Almanya, Erfurt idare bölümü) şehir, Saale'in soldan aldığı kolu olan İlm ırmağının kıyısında; 63 700 nüf. XV.yy.dan kalma katedral (Cranach'ın *Çarmıha Gerilmiş İsa*'sı). 1790-1803 Arasında Goethe'nin yönetiminde inşa edilen ve Belvedere şatosunun hâkim olduğu bir parkla çevrilen şato. Goethe ve Schiller'in evleri. Hassas makineler. Elektrik malzemesi. Porselen.

— Tar. Saksonya'lı Ernestin düklüğünün (1547), sonra Saksonya-Weimar büyük düklüğünün (1572'ye doğru) başkenti olan şehir, XVIII.yy.da büyük düşesin (Anna Amelia) ve oğlu Karl-August'un (Musenhof'un yapılması) himayesi sayesinde Almanya'nın büyük fikir merkezlerinden biri haline geldi (Goethe ve Schiller bir süre burada oturdular). «Weimar» denen alman cumhuriyetinin kuruluşu 11 ağustos 1909'da bu şehirde ilân edildi. (L)

Weimar fosilleri, Almanya'da Weimar bölgesinde, Taubach ve Ehringsdorf'ta bulunan insan iskeleti parçalarına verilen ad. (L)

Weimar meclisi, 19 ocak 1919'da seçilen alman millî kurucu meclisine verilen ad. Çok bölünmüş olan bu mecliste sosyalistler (oyların yüzde 45'i) iki gruba, sağcılarsa dört gruba ayrılmıştı. Bu meclis Versailles antlaşmasını (22 haziran 1919) ve 11 ağustos 1919 «Weimar anayasasını» onayladı. (Bk. WEİMAR REJİMİ.) [L]

WEİMAR rejimi, Almanya'nın Birinci Dünya savaşından sonra yönetildiği rejime (1919-1933) verilen ad. İmparatorluk rejiminin bozguna uğraması ve yıkılmasından sonra ve Almanya'yı spartakusburd devrimin sardığı sırada, geçici Halk Komiserleri meclisi (başkanı Ebert idi), 6 kasım 1918'de ilân edilen cumhuriyetin kanunlarını hazırlamakla görevli bir kurucu millî meclis seçilmesine karar verdi.

Weimar'da toplanan bu meclis (6 şubat 1919) Ebert'i Reich başkanlığına seçti ve bir anayasa hazırlayarak (24 şubat- 31 temmuz 1919) 11 ağustos 1919'da ilân etti. (Bk. WEİMAR MECLİSİ.)

Yasama gücü iki meclis arasında bölüştürülmüştü: Reichstag ve Reichsrat. *Reichstag* dört yıl için genel oyla ve seçmen oranına göre seçiliyordu; yasaları ve bütçeyi hazırlayacak ve oylayacak, kendisine karşı sorumlu olan hükûmeti devirebilecekti. 17 Land'ın delegelerinden meydana gelen *Reichsrat*, Reichstag'ın oyladığı bir yasanın

uygulanmasında değişiklik yapabilecekti. Yürütme gücü, 25 yaşından büyük vatandaşların 7 yıl için seçtiği cumhurbaşkanındaydı; cumhurbaşkanı yeniden seçilebilecekti. Yasama ve yürütme organları arasında bağlantıyı sağlayan ve Reichstag'a karşı sorumlu olan hükûmet başkanı, anlaşmazlık halinde Reichstag'ı dağıtabilecek ve referandum yoluyle kamuoyunun fikrini alabilecekti.

Reichstag'a güçleri dengeleyebilmek için, cumhurbaşkanının düşürülmesini halka teklif edebilme yetkisi tanınmıştı; ayrıca Reichstag'ın üçte birinin veya seçmenlerin onda birinin isteğiyle herhangi bir konuda referandum yapılabilecek, hattâ bu yolla bir kanun tasarısı halkın onayına sunulabilecekti. Bu çok demokratik kurallar, temel kanunlar veya *Grundrechte* ile sağlamlaştırıldı. Grundrechte özellikle dinî ve siyasî grupların eşitliğini (bundan özellikle katolikler ve sosyal-demokratlar yararlandı) tanıyordu; okul konusunda, 8 yıl mecburî ilköğretim koyuyor ve on sekiz yaşa kadar devam eden bedava bir okul sonrası öğretim kuruyordu; ayrıca çalışanlara 1919 Devrimi sırasında tanınan garantileri onaylıyordu. Anayasa, işletme kurulları, idare bölümü meclisleri ve bir iktisadî Reich meclisi (*Reichswirtschaftsrat*) kurdu. Reichswirtschaftsrat, işçi ve patron temsilcileriyle, tarım, sanayi ve ticaret delegelerinden meydana geliyordu. Bu anayasanın parlamenter, demokratik ve sosyal bir rejim kurmayı denemesine rağmen, Weimar bir başkanlık rejimi olmağa yöneldi. Devlet başkanı Hindenburg'un (1925-1934) itibarı çoğunluğu sağlama çabasına düşen çeşitli Reichstag'larınkini sürekli olarak aştı. Bunun sonucunda ortaya çıkan hükûmet istikrarsızlığı (meclisin 1919'da toplanmasından Hitler'in 1933'te iktidara gelmesine kadar on dokuz hükûmet) rejimi zayıflattı; rejimi tutmayan ve Versailles anlaşmasını onaylamasını (22 haziran 1919) bağışlamayan milliyetçi partiler de rejimi yıpratmaktaydı. 1929 İktisadî buhranı, Brüning'in âcil kararnameler çıkarmağa kalkışması ve Reichstag'ların birbiri ardına dağıtılması (1928, 1930, 1932, 1933) yasama kontrolunun, dolayısıyle de Weimar rejiminin kaldırılarak yerine nasyonal sosyalist diktatörlüğün kurulmasına yol açtı. (L)

WEİNBERG (Sigmund), rumen sinema işletmecisi ve rejisörü (Romanya, ?-?). Pathé şirketinin temsilcisi olarak Türkiye'ye yerleşti. 1896-1897 Yıllarında Türkiye'de ilk sinema gösterilerini düzenledi; 1908'de, ilk gösteri salonu olan Pathé sinemasını açtı. 1915'te Merkez Ordu Sinema dairesi (Ordu* Filim merkezi) kurulunca başına getirildi. Birinci Dünya savaşı sırasında rumen uyruklu olduğu için görevinden uzaklaştırıldı. Türkiye'de ilk aktüalite filimlerini çeken Weinberg'in çevirmeğe başladığı (1916) *Leblebici Horhor* adlı filim yarım kaldı; *Himmet Ağa'nın İzdivacı* ise (1916-1918) Fuat Uzkınay tarafından tamamlandı. (M)

WEİNBRENNER (Friedrich), alman mimarı (Karlsruhe 1766 - ay.y. 1826). Özellikle tiyatro binaları yaptı. *Veröffentlichungen über Architektur* (Mimarlık Üstüne Bilgiler) [1810 - 1825] Almanya'da etkili oldu. (L)

WEİNER (Leo), macar bestecisi (Budapeşte 1885 - ay.y. 1960). Eserleri senfonik parçalar, süitler, yaylı çalgılar için divertimento'lar, bir uvertür, solo ve orkestra için çeşitli eserler, oda müziği, piyano parçaları. (L)

WEİNGARTEN, Almanya'da (Batı Almanya, Baden Württemberg) şehir; 14 800 nüf. (L)

WEİNGARTNER (Felix VON), avusturyalı orkestra yöneticisi ve besteci (Zara [bugün Zadar] 1863 - Winterthur 1942). Graz'da ve Leipzig'de müzik öğrenimi gördü. Weimar'da Liszt ile tanıştı (1883), ilk operası *Sakuntala* bu şehirde temsil edildi. Avrupa'da turnelere çıktı, Amerika ve Japonya'ya kadar uzandı. 1927'den 1933'e kadar Basel konservatuvarını yönetti. Sekiz opera, dört senfoni, uvertürler, oda müziği, ses ve koro müziği besteledi. (L)

WEİNHEBER (Josep), avusturyalı yazar (Viyana 1892 - Kirchstetten 1945). *Adel und Untergang* (Soyluluk ve Çöküş) adlı şiir kitabıyle ün kazandı (1934). Bu eserin ana düşüncesi nasyonal sosyalizmin eğilimlerine uygun düşüyordu. Weinheber, Hitler rejiminin resmî şairi oldu. Lirik şiirler yazdı: *Zwischen Göttern und Dämonen* (Tanrılar ve Şeytanlar Arasında) [1938]. (L)

WEİNHEİM, Almanya'da (Batı Almanya, Baden - Württemberg) şehir; Monnheim'ın kuzeydoğusunda; 27 500 nüf. Demirli kaynak suları. Dokuma ve kimya sanayii. (L)

WEİNMANNİA i. Pasifik adalarında ve Güney Amerika'da yetişen bitki. (Amerika'da yetişen *Weinmannia trichosperma*'dan *tineo* adıyle bilinen bir kereste elde edilir. Taşkırangillerden.) [L]

WEİNZWEİG (John), kanadalı besteci (doğ. Toronto 1913). Bestelerinde Eskimo folklorundan, amerika yerlilerinin şarkılarından ve caz müziğinden yararlandı. (L)

WEİPA, Avusturalya'da (Queensland) liman, Cap York yarımadasının batı kıyısındaki bir körfezin kenarında. Boksit ocakları ve sanayii. (L)

WEİR (Robert Walter), amerikalı ressam (New York 1803 - ay.y. 1889). Birçok eseri arasında Washington Capitol'ündeki *Hacıların Gemiye Binişi* adlı tuvali kayda değer. (L)

WEİRTON, A.B.D.'de (Batı Virginia) şehir, eyaletin kuzeyinde, Pittsburgh'un batısında; 28 200 nüf. Çelik merkezi. Maden kömürü işletmeleri. (L)

WEİSMANN (August), alman biyoloji bilgini (Frankfurt-am-Main 1834-Freiburg-im-Breisgau 1914). Göttingen'de önce tıp, sonra zooloji okudu. Freiburg-im-Breisgau'da rektör yardımcılığına getirildi (1883). Tohum plazmasının sürekliliği üstüne ünlü teorisini burada ortaya koydu. Kalıtım ve evrim konusundaki görüşleri daha sonraki birçok çalışma ve varsayıma yön verdi. Weismann'ın teorisi, deney öncesi devredeki mikromerist teorilerin en mükemmelidir. Weismann, besleyici protoplazma (morfoplazma veya trofoplazma) ve kalıtsal özellikleri taşıyan idyoplazma diye iki ayrı protoplazma kabul eder. Ona göre idyoplazma «biyofor» denilen pek çok sayıda birimden meydana gelir. Birçok biyofor bir araya gelerek hücreler topluluğuna özelliğini kazandıran bir «belirleyici» meydana getirir. Birçok belirleyicinin meydana getirdiği kümeye de «id» denir. İd'ler de bir araya gelerek «idant»ları, yani kromozomları meydana getirir. Her biyofor ve her belirleyici kalıtımda önemli bir rol oynar. Yalnız üreme hücreleri, yumurtada bulunan belirleyicileri tam olarak alır. Weismann tohum plazmasının bir kuşaktan diğerine tam olarak geçtiğini kabul eder, sonradan kazanılmış özelliklerin geçişini kabul etmez. Başlıca eserleri: *Das Keimplasma, eine Theorie der Vererbung* (Embriyon Plazması, Bir Kalıtım Teorisi) [1892]; *Vortrage über Deszendenztheorie* (Kalıtım Teorisi Üstüne Konferanslar) [1902]. (L)

Weismann bölütleri. Fizyol. Yürek kası hücreleri. (Weismann yürek kas liflerini potasla işleme tabi tutarak hücreler arası maddeleri eritip bunları ortaya çıkarmıştır.) [L]

WEİSS (Adolph), alman asıllı amerikalı fagotçu ve besteci (Baltimore 1891). Senfonik eserler, bir koreografik kantat (*The Libation Bearers*, 1930), yaylılar için dörtlüler, değişik çalgılar için sonatlar, süitler, oda müziği besteledi. (L)

WEİSS (Jiri), çekoslovak sinema yönetmeni (Prag 1913). Münih antlaşmalarından (1938) sonra ülkesini terk ederek İngiltere'de, sürgündeki Çekoslovak hükûmeti adına belge filimleri çevirdi. 1947'de ülkesine döndü ve yeni neslin en iyi sinema sanatçılarından biri oldu: *Çalınmış Cephe* (1948); *Sol El Ateş* (1950); *Yeni Savaşçılar* (1951); *Dostum Fabian* (1954); *Hayat Kumarı* (1956); *Kurt Tuzağı* (1958); *Romeo, Juliette ve Karanlıklar* (1960); *Altın Ot* (1962); *Gölgede Otuz Bir Derece* (1965). [M]

WEİSS (Peter), alman asıllı isveç yazarı (Nowawes, Berlin yakınları 1916). Almanca olarak bir roman (*Der Schatten des Körpers des Kutschers* [Arabacının Gölgesi], 1960) ve iki otobiyografik eser (*Abschied von Eltern* [Ana Babadan Ayrılış], 1961; *Fluchtpnukt* [Kaçış Noktası], 1962) yayımladı. Sonra kendini tiyatroya verdi. (L)

WEİSS (Pierre), fransız fizikçisi (Mulhouse 1865-Lyon 1940). Özellikle magnetizma üstünde çalıştı. Ferromagnetizmayı Langevin'in ortaya attığı paramagnetizma teorisinin kapsamına aldı ve magnetokalorik olayı buldu. Magneton teorisini ve elemanter magnetik momenti ortaya attı. (L)

WEİSS (Silvius Leopold), alman lavtacısı ve bestecisi (Breslau 1686 - Dresden 1750). Babasından ders gördü. Düsseldorf sarayında lavtacılık yaptı, 1708'den 1714'e kadar prens Sobieski'nin hizmetinde İtalya'da yaşadı. 1717'de Dresden'e gitti. Sayısız yolculuktan sonra, 1750'de aynı şehirde öldü. Bach'ın dostuydu, elyazması olarak kalan eserleri arasında sonatlar ve süitler vardır. (L)

WEİSSE (Christian Felix), alman yazarı (Annaberg 1726 - Leipzig 1804). *«Modaya Uygun Şairler»* adlı ilk komedisinde Molière'in *Bilgiç Kadınları*'nın Fenne Savantes ve Lessing'in etkisi görülür. En ünlü opera-komiğinin modelini Coffey'den aldı: *Der Teufel ist Los* (Şeytan Kayboldu) [1752]. Ayrıca *Der Kinderfreund* (Çocukların Dostu) [1775-1782] adlı bir eser, şiirler, küçük tiyatro oyunları yazdı. (L)

WEİSSE (Christian Hermann), alman filozofu (Leipzig 1801 - ay.y. 1866). Leipzig üniversitesinde profesör oldu. Eserleri: *System der Ästhetik als Wissenschaft von der dee des Schönen* (Güzellik Kavramı Bilimi Olarak Estetik Sistemi) [1830], *Die İdee der Gottheit* (Tanrısallık Kavramı) [1833], *Die Philosophische Geheimlehre uber die Unsterblichkeit des Menschlichen İndividuums* (Felsefenin, İnsanoğlunun Ölümsüzlüğüyle İlgili Gizli Doktrini) [1834], *Grundrüge der Metaphysik* (Metafizik İlkeleri) [1835], *Philosophische Dogmatik oder Philosophie des Christentums* (Felsefî Dogmacılık veya Hıristiyanlık Felsefesi) (1855-1863) v.b. (L)

WEİSSENBURG, Almanya'da (Batı Almanya, Bavyera) şehir, Franken Jürası'nın eteğinde, Rezet ırmağının kıyısında; 13 900 nüf. Şeritçilik. Elektrik malzemesi. (L)

WEİSSENFELS, Almanya'da (Doğu Almanya, Halle idare bölümü) şehir, Saale ırmağının kıyısında; 45 900 nüf. Makine yapımı. Ayakkabı fabrikası. Linyit. (L)

WEİSSENSEE, Berlin'in kuzeydoğu banliyösünde sanayi merkezi. (L)

WEİSSENTEİN, İsviçre Jurası'nda sıradağlar, Soloturn şehrine hâkimdir; 1 291 m. Dağın altından kazılan tünel, Basel hattı üzerinde Soloturn'u Moutier'ye bağlar. (L)

WEİSSHORN («Beyaz boynuz»), Alpler'in en yüksek doruklarından biri, Valais'de, Zermatt'ın kuzeybatısında; 4 506 m. (L)

WEİSSMÜLLER (John), amerikan yüzme şampiyonu (Winbar, Pennsylvania 1909). İlk olarak, 100 metreyi bir dakikadan daha az bir süre içinde yüzdü. Son on beş yıl dünya 100 yarda yüzme rekorlarını elinde tuttu ve beş defa Olimpiyat şampiyonu oldu. 1930'da yüzmeyi bıraktı ve sinema artisti oldu. Birçok filimde ve özellikle *Tarzan* rolünde oynadı. (L)

WEİTLİNG (Wilhelm), alman sosyalisti (Magdeburg 1808 - New York 1871). Terziydi, İsviçre'de, göçmen almanlar arasında Âdiller Ligi'ni kurdu. *Garantie der Harmonie und Freibeit* (Armoniyle Hürriyetin Garantisi) [1842] adlı eserinde Fourier'ninkilere benzer düşünceler ileri sürdü; sonra *Das Evangelium des armen Sünders*'de (Yoksul Günahkârın İncili) [1845]. La Mennais'in düşüncelerini benimsedi. Marx ile anlaşmazlığa düştükten sonra, New York'a bir dernek kurmağa gitti (1847) ve orada *«İşçiler Cumhuriyeti»*ni yayımladı. (L)

WEİZSÄCKER (Carl, baron VON), alman astrofizikçisi (Kiel 1912). 1945'ten beri Göttingen Max-Planck enstitüsünde profesör olan Weizsacker 1957'de Hamburg'da bir felsefe kürsüsü elde etti. 1938'de ortaya koyduğu, yıldızların enerjisiyle ilgili bir teori ve gezegen sistemlerinin oluşumu ko-

nusundaki bir varsayım dolayısıyle tanınır. (L)

WEJHEROWO, alm. **Neustadt**, Polonya'da (Gdansk voyvodalığı) şehir; 20 000 nüf. Yazlık. Kereste. Dokuma ve seramik. (L)

WEKERLE (Sandor), macar siyaset adamı (Mor 1848 - Budapeşte 1921). Maliye bakanı (1889) ve başbakan oldu (1892-1895); laiklik, medenî nikâh ve din hürriyeti esaslarını getirdi. 1906-1910 Arasında yeniden başbakan oldu. Himayeci bir siyaset güttü, işçi sendikaları ve millî azınlıklarla mücadele etti. 1917-1918'de yeniden başbakan olunca genel oy hakkına karşı çıktı ve yerini Karolyi'nin Millî konseyine bırakarak çekildi. (L)

WELCKER (Friedrich Gottlieb), alman filolog ve arkeoloğu (Grünberg, Hessen 1784 - Bonn 1868). Başlıca eserleri: *Der Epische Cyclus oder die Homerischen Dichter* (Destan Çevrimi ve Homeros Tarzındaki Şairler) [1835-1849], *Die Griechischen Trägödi* (Yunan Trajedileri) [1839-1841], *Die Griechische Mythologie* (Yunan Mitolojisi) [1857-1862]. (L)

Welcker metodu. Fizyol. Bir hayvanın kan hacmini ölçme metodu. (Alman anatomi bilgini Hermann *Welcker*'in [1822-1897] adıyle anılır.) [L]

WELENSKY (sir Roy), rodezyalı siyaset adamı (Vilnius 1907). Beyaz ırkın üstünlüğünden yana olan Welensky, Rodebya-Nyassaland federasyonunun başbakanı oldu (1956) ve bu federasyonun ortadan kalkmasına karşı çıktı. Bütün çabalarına rağmen federasyon dağıldı (1963). Bu arada Rodezya adını alan Güney Rodezya Muhalefet partisinin başkanlığından ayrıldı (1964). Bununla birlikte, siyasî faaliyetlerini sürdürdü ve Rodezya-Britanya ilişkilerinde önemli rol oynadı. (LM)

WELF'LER, alm. **Welfen**, alman derebeyi ailesi; Karolenjler devrinde (VIII. - IX. yy.) ortaya çıktı ve XIV. yy.a kadar devam etti. Charlemagne devrinde yaşayan WARİN'-in oğlu İSENBRAND'in (WELF I'in [öl. 824'e doğr.] babası) Schwaben ve Bavyera'da toprakları vardı. Welf'in oğullarından KONRAD'ın (öl. 862) soyundan Bourgogne kralları, ETİCHO'nun (veya ELİCHO) soyundan Welf'lerin eski kolu ortaya çıktı. Oğlu HEİNRİCH'in çocukları: RUDOLF (öl. 940'a doğr.), ETİCH (veya ELİCHO) II ve Konstanz piskoposu KONRAD (öl. 976); WELF II (öl. 1030), Rudolf'un oğludur ve Schwaben ve Bavyera'daki topraklarını imparator Konrad II'ye bırakmak zorunda kalarak zayıf düşmüştü. Welf'in oğlu WELF III (öl. 1055), imparator Konrad II ve Heinrich III ile iyi geçinme siyaseti güttü ve dük unvanıyle Kärnten'i yönetti. Welf III'ün çocuğu olmadı; kızkardeşi KUNİGUNDE (öl. 1057), Azzo II d'Este ile evlendi; bu evlenmeden WELF IV (Guelfo) [1070'ten itibaren Bavyera dükü] (öl. 1101) dünyaya geldi ve Welf'lerin yeni kolu doğdu. Welf IV, Heinrich IV'e karşı papa Gregorius VII ile anlaşarak ailenin durumunu sağlamlaştırdı ve önce Ethel von Nordheim (1070'te ayrıldı), sonra da Flandre'lı Judith (öl. 1094) ile evlendi. Bu ikinci evliliğinden WELF V veya II (öl. 1120; Toscana mirasçısı Matilde ile evlenerek ailenin topraklarını genişletmek istedi, fakat başaramadı, çünkü büyük kontes bütün mülkünü Kilise'ye bağışlamıştı), HEİNRİCH veya ARRİGO IX (öl. 1126) doğdu. Heinrich (Saksonya dükü kızı Vulfilda ile evlendi) ailenin topraklarını genişletti. Heinrich XI'in çocukları, HEİNRİCH X (öl. 1139), imparator Lothar II von Supplinburg'un kızıyle evlendi, Braunschweig, Nordheim ve Supplinburg'u, Bavyera ve Saksonya dukalığı topraklarını idaresi altında birleştirdi ve bu arada imparator Konrad III'ün muhalefetiyle karşılaştı; WELF VI (öl. 1191'e doğr.), Spoleto dükü ve Toscana markgrafı, Schaumburg düşesi Ute von di Colw (öl. 1199'a doğr.) ile evlendi (çocukları Welf VII [öl. 1167] ve Welf'lerin Schwaben'daki topraklarının vârisi JUDİTH [öl. 1126], Judith, Friedrich II von Schwaben [öl. 1147] ile evlendi ve Friedrich Barbarossa'nın annesi oldu).

HEİNRİCH XII, reşit olmadan babası Heinrich'in yerine geçti (1134) ve annesinin aracılığıyle Saksonya dukalığını yeniden ele geçirdi. Fakat, önceleri Welf'ler Konrad III tarafından öbür derebeylere bölüştürülen toprakları geri isteyince Heinrich imparatorluk aleyhtarlarının en ateşli savunucusu haline geldi. 1180'de Heinrich, imparatorluk tarafından sürgüne gönderildi ve mülkü (Braunschweig'lardan kalan topraklar hariç) elinden alındı. Daha ılımlı bir siyaset izleyen amcası Welf VI, Bavyera'yı almayı denedikten sonra Konrad'a boyun eğmek zorunda kaldı ve onunla birlikte ikinci Haçlı seferine katıldı (1147). Friedrich Barbarossa bağlılığından ötürü Welf VI'ya birçok toprak (bunlar arasında, Spoleto dukalığı ve Toscana markiliği) verdi. Welf VI'nın oğlu Welf VII küçük yaşta öldüğü için (1167) mülkü imparator Heinrich VI'ya geçti (1191). Aslan Heinrich'in yalnız İngiltere'li Matilde ile yaptığı ikinci evliliğinden çocukları oldu. Pfalz kontesi Agnese von Hohenstaufen ile evlenen Aslan Heinrich'in büyük oğlu Heinrich'in (öl. 1227) iki çocuğu oldu: HEİNRİCH (öl. 1214) ve AGNESE (öl. 1268'e doğr.); Agnese Pfalz kontu Otto II von Wittelsbach ile evlendi. Heinrich XII'nin ikinci oğlu imparator OTTO IV'tür (öl. 1218); Braunschweig hanedanının günümüzdeki bütün kolları (başlıcaları Lüneburg - Celle - Calenberg [Büyük Britanya tahtına çıkan Hannover'ler bu koldandır] ve Braunschweig - Lüneburg - Wolfenbüttel [rus çarı İvan VI bu sülâledendir]), Aslan Heinrich'in sonuncu oğlu WİLHELM VON LÜNEBURG'dan (Uzunkılıç denir, öl. 1213) gelir. (M)

Welf veya **Hannover partisi,** Hannover'de kurulan alman siyasî partisi. 1871'den sonra Hohenzollern'lere ve Bismarck'ın Prusya egemenliği siyasetine karşı sistemli bir muhalefet yaptı. Welf veya Hannover partisi, Avusturya'yı da içine alan bir federasyon kurulmasını istiyordu. (L)

WELHAVEN (Johan Sebastian), norveçli yazar (Bergen 1807-Christiana 1873). Christiana üniversitesinde felsefe dersleri verdi (1840 - 1868). Danimarkalı J. L. Heiberg'in ve alman şairi Heine'nin etkisinde kaldı; bu yüzden, Norveç'e aşırı derecede önem veren Henrik Wergeland ile çatıştı. *Henrik Wergeland'ın Şiirleri ve Tartışması* (1832) adlı risalesi ve yergili soneleri «Danimarka tutkusu» ile itham edilmesine yol açtı. Ama, *Digte* (Şiirler) [1839] ve *Nyre Digte* (Yeni Şiirler) [1845] adlı eserlerinde, Norveç'teki tabiata karşı duyduğu derin bağları ve din duygularını ortaya koyar. Bu eserlerinde ayrıca, besteci Kjerulf'un kızkardeşi İda Kjerulf'a aşkını dile getirdi. (L)

WELLAND, Kanada'da (Ontario) şehir, Welland kanalının kıyısında; 36 100 nüf. Sanayi (elektrometalürji ve demir sanayii, dokumacılık, tarım ürünleri) merkezi. (L)

WELLAND kanalı, Kanada'da Ontario ilinde kanal; Erie (Port Colborne) ve Ontario (Port Weller) göllerini birbirine bağlar ve seyrüseferin Kanada kıyısında Niyagara şelâlelerinden kurtulmasını sağlar. 1833'te açılmış, sonradan birçok kere genişletilmiştir; uzunluğu 44 km. (L)

WELLES (Orson), amerikalı yazar, yönetmen ve oyuncu (Kenosha, Wisconsin 1915). 1931'de İrlanda'da tiyatro hayatına atıldı. Amerika'ya gittikten sonra Shakespeare'in eserlerinde rol aldı. 1934'te radyoda çalışmağa başladı ve çeşitli yayınlar hazırladı. Bunlar arasında *Dünyalar Savaşıyor* adlı yayın sırasında, dinleyiciler, Merihlilerin dünyayı istilâ ettiğine inandıkları için büyük bir panik çıktı. 1937'de Mercury tiyatrosunu kurdu. İlk filmi *Yurttaş Kane*'i (Citizen Cane) 1941'de yaptı. Ertesi yıl *Ambersonlar*'ı çevirdi. Öteki eserleri arasında *Şanghaylı Kadın*'ı (The Lady from Shanghai) ve *Macbeth*'i (1947), *Othello*'yu (1951), *Gizli Dosya*'yı (1955) ve *Dava*'yı (1962) saymak gerekir. 1962'den sonra aktör olarak çalıştı ve Shakespeare'in kahramanı Falstaff'ı (1965) serbest bir uygulama ile aktararak hem oynadı, hem de gerçekleştirdi. Welles, çağdaş sinemanın en önemli kişilerinden biridir. Etkili olmak amacıyle kimi zaman samîmiyetten uzaklaşmasına rağmen, filimlerinde orijinal ve güçlü kişiliği açıkça görülür. (L)

WELLES (Sumner), amerikalı siyaset adamı (New York 1892-Bernardsville, New Jersey 1961). Orta Amerika konusundaki Washington konferansına katıldı, dışişleri bakan yardımcısı oldu (1933); 1933'te bir süre Küba'da büyükelçilik yaptıktan sonra Dışişleri bakanlığı müsteşarlığına getirildi (1937-1943). [L]

WELLESLEY, A.B.D.'de (Massachusetts) şehir, Boston'un güneybatısında; 26 000 nüf. Mesken merkezi. Hafif sanayi. (L)

WELLESLEY (Arthur). Bk. WELLİNGTON.

WELLESLEY (Richard COOLEY WELLESLEY, birinci markisi), ingiliz siyaset adamı ve sömürge yöneticisi (Dangan şatosu, Trim yakınları, Meath 1760 - öl. 1842). 1784'te Westminster parlamentosuna girdi. Pitt ile dostluk kurdu ve Hindistan genel valiliğine getirildi (1797 - 1805). Başarılı bir yöneticiydi; o sırada iyice kuvvetlenmiş olan fransız nüfuzunu ortadan kaldırdı. Audh ile Haydarâbâd'ı denetim altına aldı ve Hindistan'da ingiliz hâkimiyetini gerçekleştirdi. Daha sonra, ayaklanmalarla ve bazı güçlüklerle karşılaşarak istifa etti. İngiltere'ye dönünce Perceval kabinesinde dışişleri bakanı oldu (1809-1812). İrlanda genel valiliği sırasında (1821-1828, 1833-1834), bu ülkedeki katolikleri savundu. (L)

WELLESZ (Egon Joseph), avusturyalı besteci ve müzikolog (doğ. Viyana 1885). *G. Bonno* (1910) ve *Arnold Schönberg* (1921) üstüne iki inceleme ve *Die Neue İnstrumentation* (Yeni Çalgılama) [1928-1929] adında bir kitap yazdı. Besteleri: altı opera, dört bale, üç senfoni, yaylı çalgılar için yedi dörtlü, kantatlar, piyano süitleri, motetler, lied'ler v.b. (L)

WELLHAUSEN (Julius), alman ilâhiyatçısı ve şarkiyatçısı (Hameln 1844 - Göttingen 1918). Başlıca eserleri: *Prolegomena zur Geschichte İsraels* (İsrail Tarihine Hazırlayıcı Bilgiler) [1878], *Die Religiös - Poetische Oppositionsparteien im alten İslam* (Eski İslâmda Siyasî ve Dinî Muhalif Taraflar) [1901], *Das Arabische Reich und Sein Sturz* (Arap İmparatorluğu ve Düşüşü) [1902]. (L)

WELLİNGBOROUGH, Büyük Britanya'da (Northamptonshire) şehir, Northampton'un kuzeydoğusunda Nene ırmağının kıyısında; 30 600 nüf. Büyük ayakkabı sanayii merkezi. Plastik maddeler fabrikası. (L)

WELLİNGTON, Yeni Zelanda'nın merkezi, Kuzey adasının güney kısmında, Port Nicholson koyunun kıyısında, Cook boğazının ağzında; 150 500 nüf. Victoria College üniversitesi. Liman ve ticaret merkezi kısmı, koydan kazanılmış dar bir toprak şeridi üzerinde kurulmuştur. Mesken semtleri yarımadanın yüksek tepelerinde kat kat sıralanır. Sanayi faaliyeti yalnız Lower Hutt varoşunda biraz gelişmiştir: dokuma, makine ve kimya sanayii. Liman trafiğini Kuzey ve Güney adaları arasında kabotaj meydana getirir; Wellingston aynı zamanda da İngiltere ve Avustralya'ya giden yolcu gemilerinin hareket noktasıdır. — *Wellington ili*, 473 500 m. (L)

WELLİNGTON (Arthur WELLESLEY, birinci — dükü), ingiliz siyaset adamı ve generali (Dublin 1787 - Walmer - Castle, Kent 1852), Richard Wellesley'in kardeşi. 1787'de orduya girdi, ilk savaş tecrübesini Hollanda'da geçirdi. 1796'da Hindistan'a gitti, büyük kardeşi tarafından Dekkan'da bir kumandanlığa tayin edildi. 1803'te Mahrat'ları yenerek parlak bir zafer kazandı. Avrupa'ya döndükten sonra, askerlik alanında çeşitli başarılar elde etti. 1809 Yaz saldırısında Madrid'e yürüyerek Talavera zaferini kazandı. 1812 Seferinin Salamanca'da parlak bir zaferle sonuçlanması, Wellington'a Madrid yolunu açtı. Daha sonra Burgos'u kuşattıysa da, başarısızlığa uğrayarak sınıra doğru çekilmek zorunda kaldı. Düşmanın zayıf düştüğünü görünce kesin bir saldırıya geçti. Böylece İspanya yavaş yavaş istilâ edildi. Victoria'da ezilen Fransızlar çekilmek zorunda kaldılar (21 haziran 1813). Wellington ordusu 1814 yılı başlarında Pireneler'i aşarak Toulouse önlerinde savaşın son çarpışmasını kazandı. Birinci Paris antlaşmasından sonra Wellington Viyana kongresine delege olarak gönderildi (1814-1815). Napolyon'un yeniden Fransa'-

Mme de WENDEL «Madame d'Hayange» (özel koleksiyon)

François de WENDEL (1778-1825) [özel koleksiyon]

WERFEL

ya dönüşü Wellington için bir sürpriz oldu. Ama Hollandadaki müttefik orduları başkumandanlığına geçti ve Waterloo'da kesin bir zafer kazandı (18 haziran 1815). Fransa'daki işgal orduları kumandanı olarak Paris'te oturdu (1815-1818) ve şaşaalı bir hayat sürdü. İngiltere'ye dönünce Liverpool hükümetine bakan olarak girdi, 1828'den 1830'a kadar başbakanlık yaptı, daha sonra Peel'in kurduğu kabinelerde görev aldı (1834 - 1835, 1841-1846). İngiliz ordusu başkumandanlığına da getirildi (1827-1828, 1842-1852). Ama herkese yüksekten bakan sert mizacı yüzünden halkın sevgisini kaybetti. 1829'da, katoliklere bağımsızlık verilmesini ve 1846'da «Corns Laws»ın (Hububat kanunu) kaldırılmasını, kendi görüşlerine aykırı düştüğü halde kabul etmek ve desteklemek zorunda kaldı. (L)

WELLİNGTONİA i. Sekoya'nın eşanlamlısı. (L)

WELLMAN (William A.), amerikalı filim yönetmeni (Brookline 1896). Kovboy ve savaş filmi türlerinde, bu alandaki en iyi örneklerle boy ölçüşebilecek değerde filimler ortaya koydu: *Wings* (Kanatlar) [1927], *Ox-Bow Incident* (Ox-Bow Olayı) [1943], *Buffalo Bill* (1944), *The Story of G. İ. Joe* (G. İ. Joe'nin Hayatı) [1945], *Battle Ground* (Savaş Meydanı) [1951], *Escadrille Lafayette* (Lafayette Filotillası) [1958]. (L)

WELLS (Herbert George), ingiliz yazarı (Bromley, Kent 1866 - Londra 1946). Yoksul bir ailenin çocuğuydu. Güçlükler içinde büyüdü, birçok meslek denedikten sonra Londra üniversitesinin bir bursunu kazandı. Burada, tabiat bilimleri okudu. Bir biyoloji elkitabı yayımladıktan sonra gazeteciliğe atıldı. Edebiyata, bilimsel bir roman yazarak girdi: *Zaman Makinesi* (Time Machine) [1895]. Bu eser, gelecekte yapılan bir yolculuğun hikâyesidir. Eseri başarı kazanınca aynı türde birçok roman yazdı: *The Island of Doctor Moreau* (Doktor Moreau'nun Adası) [1896], *Görünmeyen Adam* (The Invisible Man) [1897], *The Wor of the Worlds* (Dünyalar Savaşı) [1898] ve *Ayda İlk İnsanlar* (The First Men in the Moon) [1901]. Wels'in, sosyolojik ve siyasî görüşlerini açıklayan eserleri ve içinde yetiştiği yoksullar dünyasını dile getiren gerçekçi romanları da vardır. (L)

WELLS (Horace), amerikalı diş tabibi (Hartford, Şermont 1815 - New York 1848). Cerrahî anesteziyi buldu ve azot protoksitle uygulayan ilk kimse oldu. (L)

WELLS (sir Thomas Spencer), ingiliz cerrahı (Saint-Albans, Hertfordshire 1818 - Antibes 1897). Ameliyat tekniğini geliştirerek büyük karın ameliyatlarını kolaylaştırdı. Yumurtalık çıkarma ameliyatlarının ustası oldu. (L)

WELLSİT i. (amerikalı mineralog H. L. *Wells*'in adından fr. *wellsite*). Miner. Hidratlı tabiî baryum ve kalsiyum alüminosilikat; kristiyanite benzeyen bir zeolit çeşididir. (L)

WELS, Avusturya'da (Yukarı Avusturya) şehir, Traun'un kıyısında; 41 060 nüf. Önemli tarım pazarı. Besin sanayii. (L)

WELSCH i. (germenlerin komşusu Volsci'lerin Almancada «galyalı» anlamına gelen adı). Almanların italyan, fransız veya genellikle yabancı olan her şey için kullandığı küçültücü terim. (L)

WELSCH (Maximilian VON), alman mimarı (Kronach 1671 - Mainz 1745). Rheinlandfranken mimarîsi üstünde büyük bir etkisi oldu. En önemli iki eseri, şaheseri sayılan Fuldi limonluğu ile Marly'yi örnek alarak Mainz yakınında yaptığı ve İhtilâl savaşları sırasında yıkılan Favorite şatosudur. (L)

WELSER, Augsburg'lu patricius ailesi. Bu ailenin XV. yy.da kurduğu ticaret ve maden işletmelerinin en önemlileri, XVI. yy.ın iktisadî tarihinde önemli rol oynadı. (L)

WELSER (Markus), alman tarihçisi (Augsburg 1558 - ay.y. 1614). Bartholomäus'un yeğenidir. Bavyera konusunda latince tarihî kitaplar yazan Welser, *Peutingerschen Tafeli* (Pevtinger Çizelgesi) [1591] ilk yayımlayan kimse oldu. (L)

WELTİ (Friedrich Emil), isviçreli siyaset adamı (Zurzach, Argovia, 1825 - Bern 1899). Hâkimlik yaptı, Aargou Kantonu Yürütme konseyi (1857) ve Federal konsey (1866 - 1891) üyesi oldu. Bu sonuncusuna altı defa başkanlık etti, anayasanın merkezîleştirici yönde değiştirilmesine önayak oldu. Bismarck ile Sankt Gothard tüneli konusunda yapılan görüşmeleri yürüttü ve 1874 Askerî kanununu onaylattı. (L)

WELWİTSCHİA i. (avusturyalı botanikçi Friedrich *Welwitsch*'in [1806-1872] adından). *Welwitschia mirabilis*, Afrika'nın sıcak bölgelerinde yetişen tuhaf görünüşlü bir çöl bitkisidir; bir balta darbesiyle ortasından ikiye bölünmüş 50-75 sm yüksekliğinde kocaman bir mantara benzer; her bir yanından boyu 2 m'yi aşkın, büyük ve daimî yapraklar bulunur; çiçekleri tırtılsı veya başak biçiminde ve bir eşeylidir; erkek çiçeklerde altı erkekorgan ve kısır bir yumurtacık; dişi çiçeklerde ise bürümle çevrili verimli bir yumurtacık bulunur; meyvesi kırmızı veya sarı pullu bir kozalak biçimindedir; pullar birer birer kopup dişerek borumsu bir kılıf içindeki tohumları serbest bırakır. (L)

WELWYN GARDEN CİTY, Londra'nın kuzeybatı bölgesinde (Hertfordshire) iskân merkezi; 37 000 nüf. İkinci Dünya savaşından önce kurulan bu «bahçe-site»de sanayi fazla gelişmemiştir: radyo yapımı, plastik maddeler. (L)

WEMBLEY, Londra'nın kuzeybatı banliyösünde iskân merkezi; 124 850 nüf. Stadyum. (L)

WEMYSS (Rosslyn Erskine, lord WESTER), ingiliz amirali (Wemyss Castle, Fifeshire 1864 - Cannes 1933). 1911'de tuğamiral oldu, Limni adasındaki müttefik üssünü kurarak Çanakkale seferinde (1915) önemli rol oynadı. 1918'de amiral Jellicoe'nun yerine deniz birinci lordluğuna getirildi. (L)

WENDEL (DE), fransız sanayici ailesi. Lorraine dükünün oğlu Jean-Martin Wendel, 1704'te Hayange senyörlüğünü ve demirhanelerini elde etti, bu demirhaneleri işletmeye açtı. — Oğlu CHARLES (1708-1784), 1737'de babasının yerine geçti. Ölünce eşi Madame d'Hayange işlerinin yönetimini üstüne aldı. — Oğlu İGNACE (1741-1795), 1793'te devrimciler tarafından kovuldu ve Almanya'ya göç etti; devrimde Hayange demirhanelerine elkondu, az sonra Madame d'Hayange tutuklandı. 1803'te İgnace de Wendel'in oğlu FRANÇOİS (1778-1825) bu tesisleri ve Moyeuvre demirhanelerini satın aldı. François de Wendel'in ölümünden sonra eşi, oğlu CHARLES (1809 - 1970) ve damadıyle bu kuruluşu yönetti. 1871'de Les Petits-Fils de François de Wendel şirketi kuruldu. (L)

WENDLER, Almanların Lausitz Sorab'larına eskiden verdikleri ad. (L)

WENTWORTH (Peter), ingiliz siyaset adamı (1530'a doğr. - Londra 1596). Avam kamarası üyesi, Elisabeth I'e karşı girişilen püriten muhalefetin en güçlü kişilerinden biri; bu yüzden birçok kere tutuklandı. Londra kulesinde öldü. (L)

WENTWORTH (Thomas), **Strafford** kontu. Bk. STRAFFORD.

WENZEL (Karl Friedrich), alman kimyacısı (Dresden 1740 - Freiberg 1793). Wenzel, asitlerin metallerle verdikleri reaksiyon hızının, asitlerin yoğunluğu ile orantılı olduğunu gösterdi. (L)

WEÖRES (Sandor), macar şairi (Pécs 1913). Derin bir kültüre ve geniş bir duyarlığa sahip lirik bir şairdi. Basit duygulara kusursuz ve dokunaklı bir şekil vermesini biliyordu. Doğu felsefelerinin etkisinde kalan eserlerinde trajedi ve yalnızlık havası ağır basar. Başlıca eserleri: *Hideg Van* (Hava Soğuk) [1934], *A Kö es az Ember* (Taş ve İnsan) [1935], *Medusa* (1941) v.b. Gılgamış destanını tercüme etti. (L)

WERCKLEA i. Amerika'da yetişen ağaç; odunu çok hafif olduğu için balsa gibi kullanılır. (Ebegümecigillerden.) [L]

WERCKMEİSTER (Andreas), alman orgcusu, bestecisi ve nazariyecisi (Benneckenstein 1645 - Halberstadt 1706). Bestelerden, sadece sürekli baslı keman parçaları kalmıştır. Almanca yazılmış on kadar nazarî kitabı vardır. (L)

WERDAU, Almanya'da (Doğu Almanya, Karl-Marx Stadt idare bölümü) şehir, Zwickau'nun batısında; 24 500 nüf. Demir dökümhaneleri. Hırdavatçılık. Dokumalar. (L)

WERFEL (Franz), avusturyalı yazar (Prag 1890 - Beverley Hills, Kaliforniya 1945). 1938'den 1940'a kadar Fransa'da, daha sonra A.B.D.'de yaşadı. İlk şiir kitabı *Der Weltfreund* (Dünya Dostu) 1912'de yayımlandı. Bunu, *Wir sind* (Biz Varız [1913] ve *Der Gerichstag* (Yargı Günü) [1919] izledi. 1916'da Euripides'ten uyguladığı *Die Troerinnen*'de (Truvalı Kadınlar) Dünya savaşından duyduğu ümitsizliği dile getirdi. Bu eser, Berlin'de, Almanya ve Avusturya'nın çeşitli şehirlerinde oynandı. Martin Buber, Max Scheler ve Gustav Landauer ile birlikte askerlik aleyhtarı gizli bir dernek kuran Werfel, bağlandığı anlatımcı okulun bütün siyasî-edebî tartışmalarına katıldı. 1920'den sonra tiyatro ve romanla uğraştı. *Juarez und Maximilian* (1924), *Paulus unter den Juden* (Aziz Paulus Yahudiler Arasında) [1926], *Die Ewige Strasse* (Sonsuz Yol) [1935] gibi oyunlar yazdı. Başlıca romanları şunlardır: *Der Abituriententag* (Olgunlaşma Sınavı Günü) [1928], *Barbara oder die Frömmigkeit* (Barbara veya Dindarlık) [1929]. Roman biçiminde yazılmış biyografileri de vardır: *Verdi* (1924) ve *Das Lied von Bernadette* (Bernadette'in Şarkısı) [1941]. Ölümünden sonra bir romanı daha yayımlandı: *Stern der Ungeborenen* (Doğmamışların Yıldızı) [1946]. (L)

WERFF (VAN DER). Bk. VAN DER WERFF.

WERGELAND (Henrik), norveçli şair (Kristiansand 1808 - Christiania [bugün Oslo] 1845). Norveç kültürünün yabancı etkilerden kurtulması gerektiğini ileri sürdü. Ülkesinin bağımsızlığını ve halk eğitiminin gelişmesi gerektiğini şiddetle savundu. Hastalık içinde geçen son yıllarında, gençliğinin büyük eseri olan uzun şiirini yeniden elden geçirdi ve *Mennesket* (İnsan) adıyle yayımladı (1844). Wergeland, modern norveç edebiyatının en önemli kişilerinden biridir. (L)

WERGELD i. (esk. alm. *Wer*, insan ve *Geld*, para'dan). Germen hukukunda ve özellikle Franklarda, bir haksız fiilde bulunanın, kendini intikamdan korumak için, fiilden zarar görene veya yakınlarına ödediği tazminat, can bedeli. (L)

Werlhof hastalığı. Tıp. Sebebi bilinmeyen purpura. (Hastalık alman hekimi Paul Gottfried *Werlhof*'un [1699-1767] adıyle anılır.) [L]

WERMELSKİRCHEN, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland - Westfalen) şehir, Ruhr'da; 24 000 nüf. Makine yapımı. (L)

WERNER (Abraham Gottlob), alman mineraloji bilgini (Wehrau, Saksonya 1750 - Dresden 1817). Mineralojinin kurucularından biri ve neptünizmin başlıca savunucusudur. (L)

WERNER (Pierre), lüksemburglu siyaset adamı (Lüksemburg 1913). Aralık 1958'den itibaren hükûmet başkanı oldu. 1964 Seçimlerinden sonra yeni bir hükûmetin (hıristiyan-sosyaller ve sosyalistler) başına geçti; adalet, maliye ve dışişleri bakanlıklarını üstüne aldı (temmuz 1964). 25 Kasım 1966'da istifa etmek zorunda kaldı. 23 Aralıkta yeniden maliye bakanı oldu. (L)

WERNER (Zacharias), alman tiyatro yazarı (Königsberg 1768-Viyana 1823). Fırtınalı gençlik yıllarından sonra Berlin'de bakan Schrötter'in sekreteri oldu (1805). *Die Sohne das Tals* (Vâdinin Oğlu) [daha önce 1803'te Königsberg'te oynamıştı] adlı eserinin başarı kazanması üzerine Berlin'den ayrılarak Weimar'da Madame de Staël'in, Coppet'te Goethe'nin çevresinde kaldı. Roma'da katolik oldu (1810). Başlıca eserleri: *Das Kreuz an der Ostsee* (Baltık Kıyılarındaki Haç) [1806], *Martin Luther Oder die Weihe der Kraft* (Martin Luther veya Güç'ün Onaylanması) [1807], *Attilâ* (1808); bir perdelik piyesi *Der Vierundzwanzigste Februar* (Yirmidört Şubat) [1810]. Alman kadercilik dramının (*schicksalsdrama*) örnek tipi olan bu piyeste, bir suç üç kuşağa aktarılır. Tarihî dramları, Schiller etkisinde bir tiyatro tekniğiyle yazılmıştır, fakat ilham kaynağındaki mistik eğilimler Z. Werner'in alman romantizmine bağlar. (M)

Foto. Alpenland (LAROUSSE)

WERNERİT i. (alman mineraloğu A.G. *Werner*'in adından fr. *wernérite*). Miner. Klorlu ve karbonatlı tabiî sodyum ve kalsiyum alüminosilikat. *Eşanl.* SKAPOLİT.

— ANSİKL. *Wernerit*, kuvadratik sistemde billûrlaşan, başkalaşmış, eşbiçimli mineraller grubunun tipik bir türüdür; bu grubun başlıca türleri, meionit, wernerit, mizzonit veya dipir ve marialittir. (L)

Werner karıştırıcısı, içinden, karıştırıcı kanatçıklarla donatılmış iki yatay milin geçtiği tek veya çift zarflı bir kazandan meydana gelen ve çeşitli sanayi dallarında çok kullanılan karıştırıcı. (L)

Werner-Wapner'in duyumsal tonik alan nazariyesi. 1952'de Werner ve Wapner tarafından ileri sürülen bu nazariyeye göre, mekân algılaması belli bir anda deneğin alınan bütün iç ve dış uyarımları bütünleştirmesidir. (Werner Wapner teorisi daha sonra bütün algı alanlarını kapsayacak şekilde genişletildi [1957].) [L]

WERNHER der Gartenaere, XIII. yy.-da yaşamış bavyeralı şair. 1250'ye doğru köy hayatıyle ilgili gerçekçi bir destan yazdı. *Meier Helmbrecht* adlı bu eserin kahramanı olan köylü çocuğu, topraktan bıktığı için haydut olur ve sonunda idam edilir. (L)

WERNİCKE (Christian), alman şairi (Elbing 1661-Kopenhag 1725). *Hans Sachs* (1701) adlı bir destandan başka, Mecklenburg'lu bir düşesi veya yavan çoban şiirlerini yeren taşlamalar yazdı. (L)

Wernicke ansefalopatisi. Tıp. Bk. POLYOANSEFALİT. (Hastalığın adı alman ruh hekimi Carl *Wernicke*'den [1848-1905] gelir.) [L]

WERNİGERODE, Almanya'da (Doğu Almanya, Magdeburg idare bölümü) şehir, Harz'ın eteğinde; 32 900 nüf. Turizm ve sanayi merkezi. (L)

WERNZ (Franz Xaver), alman rahibi (Rottweil, Württemberg 1842 - Roma 1914). Başlıca eserleri: *Jus Decretalium* (6 cilt, 1898-1914) ve *Liber Saecularis Societatis Jesu* (1914). [L]

WERRA, Orta Almanya'da ırmak, Weser'in iki ana kolundan başlıcası 292 m. Werra, Thüringer Wald'da doğar, Münden'de Fulda ile birleşerek Weser'i meydana getirir. Orta vâdisi, Badsalzunge'nin aşağı kesiminde önemli bir potas ve kayatuzu havzasını aşar. (L)

WERT (Jaches DE), flaman bestecisi (Weert [?] 1535-Mantova 1596). Özellikle, madrigalleri ve Mantova'daki Santa Barbara kilisesi için bestelediği dinî eserleriyle tanınır. Wert, 1583'ten itibaren, madrigalleri ile konser tarzının öncüsü oldu. (L)

WERTH, WEERT veya **WERDT** (Johann VON), alman generali (Büttgen 1600'e doğr.- - Benatek, Bohemya 1652). 1622'de İspanyalı Spinola'nın ordusuna gönüllü olarak girdi; sonra Bavyera'nın ve Katolik birliğinin hizmetinde çalıştı. Nördlingen zaferine katıldı (1634). Sonra yenilgiye uğradı ve 1638'de Bernhard von Sachsen Weimar tarafından esir edildi. 1642'de serbest bırakıldı ve yeniden bavyera ordusunda savaşlara katıldı. (L)

Wertheim ameliyatı, dölyatağıyle çevresindeki hücre dokusunun ve kasık lenf düğümlerinin birlikte kesilip çıkarılması. Dölyatağı boynu kanserlerinde uygulanır. Ameliyatın adı avusturyalı jinekolog Ernst Wertheim'den (1864-1920) gelir. (L)

WERTHEİMER (Max), alman psikoloğu (Prag 1880-New York, New Rochelle 1943). Köhler ve Koffka ile birlikte, Geştalt'çılığın öncülerinden biridir. Öğretim meseleleriyle de ilgilenmiştir. (L)

Wertheim-Shanta ameliyatı, dölyatağını sidik torbasıyle dölyolu arasına koymağa yarayan ameliyat. (L)

WERTİNGER (Hans), alman ressamı (öl. Landshut 1533). Schwaben asıllı ve muhtemelen Augsburg'da yetişmiş olan Wertinger, *Aylar* adlı tablolarından (Nürnberg müzesi) ve portrelerinin fonundaki manzaralardan (Münih ve Basel müzeleri) anlaşıldığı gibi, Tuna okulu ustalarının etkisinde kaldı. (L)

WERTMÜLLER (Adolf Ulrik), isveçli ressam (Stockholm 1751 - Wilmington, A.B.D. 1811). 1784'te Resim akademisine kabul edildi. Stockholm müzesinde *Danae ve Trianon Parkında İki Çocuğuyle Dolaşan Marie-Antoinette* adlı eserleri vardır. (L)

WERVE (Claus veya Nicolas DE) veya **KLAAS VAN DE WERVE,** hollandalı heykeltıraş (Haarlem ? 1380'e doğr.-Dijon 1439). Claus Sluter'in yeğeni. «Musa'nın Kuyusu» çalışmalarına katıldı ve Yiğit Philippe'in mezarındaki matem heykellerini bitirdi. Korkusuz Jean'ın kendisine ısmarladığı mezarın desenini çizdi. (L)

WERVİK, Belçika'da (Batı Flandre, İeper idare çevresi) şehir, Lys ırmağının kıyısında: 12 375 nüf. Gliserin ve yağlı maddeler fabrikası. Biracılık. İnşaat malzemesi. (L)

Werwolf («kurt adam» anlamında alm. k.), müttefiklere karşı gizli alman mukavemet birlikleri için kullanılan ad. Almanlar İkinci Dünya savaşı sonunda (1944-1945) bu çeşit bir mukavemet hareketi kurmayı denemişlerdi. (L)

WESEL, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Westfalen) şehir, Lippe ve Ren ırmaklarının kavşağında; 31 700 nüf. Önemli termik santral. Sabun, boya, konserve, makine fabrikaları. Petrol rafinerisi. (L)

WESER, Almanya'da ırmak; Münden'de Werra ve Fulda ırmaklarının birleşmesiyle meydana gelir; Kuzey Denizi'ne dökülür; Werra'nın kaynağından sonra uzunluğu 790 km. Başlıca kolu Aller. Vâdisi genellikle gömülüdür. Küçük kollar (Leine, Yukarı Fulda) toprakla dolmuş üçüncü zaman havzalarında akar.

Weser'in yağmur-kar tipinde rejimi Orta Almanya ırmaklarının özelliklerini taşır; yukarı havzasında akış katsayısı, ilkbahar taşmaları, donmuş toprak üzerinde karların erimesi sebebiyle yüzde 34'ü bulur. Bununla beraber, yaz yağmurları, suların yazın azalmasını hafifletir ve aylık ortalama debi farkları ancak 1 ile 3'tür. Bu durum ırmaktan yararlanmayı kolaylaştırır. Weser'de trafik özellikle linyit ve potasyum ihracatına ve sanayi merkezlerinin beslenmesine yöneltilmiştir. Minden'de ırmak, Bremen'den ihraç edilecek Ruhr ürünlerini getiren Mittelandkanal ile kesişir. Almanya'nın bugün ikiye bölünmüş olması Weser üzerinde seferi ve Bremen limanını geliştirmiştir. (L)

WESER dağları, Almanya'da sıradağlar. Vestfalya kapısında, Weser ırmağının aştığı Weser dağları çok kıvrılmış ve kırılmış Jüra çağı tabakalarından meydana gelir. Kayaçların sertliğinin farklı olması sonucunda aşındırma yarı-Apalaş şekilleri meydana getirmiştir. Yükseklik genellikle 350 m'nin altındadır. Başlıca sıralar şunlardır: Teutoburger Wald, Lippe Wald, Münster havzasının kenarında Eggegebirge, büyük Kuzey Ovasının kenarında Wienhengebirge, Wesergebirge Deister, Süntel, Ith ve Hils. (L)

WESERMÜNDE, Almanya'da eski şehir, Bremerhaven'e katılmıştır. (L)

WESKER (Arnold), ingiliz yazarı (Stepney, Londra yakınları 1932). Eserleri: *The Kitchen* (Mutfak) [1957], *Chicken Soup with Barlet* (Piliç ve Arpa Çorbası) [1958], *Roots* (Kökler) [1959], *I'm Talking about Jerusalem* (Kudüs'ü Düşünüyorum) [1960], *Chips With Everything* [1962], *Their very Own Golden City* (Onların Altın Şehirleri) [1964]. (L)

WESLEY (Charles), ingiliz valisi (Epworth 1707-Londra 1788). John Wesley'in erkek kardeşidir. Metodizmi kabul eden ilk kimse oldu. 1735'te papazlığa yükselen Charles Wesley altı bin beş yüz ilâhi ve altmış üç şiir kitabı yazdı. Eserleri 1868-1872 arasında *Wesleyan Hymn Books* (Wesley'in İlâhi Kitapları) adıyle 13 cilt halinde yayımlandı. (L)

WESLEY (John), ingiliz ilâhiyatçısı (Epworth, Lincoln 1703-Londra 1791). Bir anglikan papazının oğluydu. Oxford'da Christ Church'e devam etti (1720-1725); 1728'de papaz oldu; iki yıl babasının yardımcılığında (1727-1729) bulunduktan sonra Oxford'a döndü. Erkek kardeşi Charles ile birlikte, «metodist» adını verdiği yarı bilimsel yarı dinî bir dernek kurdu. Babasının ölümünden sonra (1735) İncil'i Yayma derneğinin başına geçmek üzere Georgia'ya gitti. 1738'de Londra'da rastladığı bazı Moravya'lıların etkisiyle huzura kavuştu. Bundan sonra sağlam bir inanca bağlandı ve Reformun kaynağındaki düşüncelere dönerek İngiltere'de büyük bir din uyanışına yol açtı. (Bk. METODİZM.) Verdiği vaızların kırk bine yakın olduğu sanılır. İki yüz kadar da kitap yayımladı. (L)

WESSEL (Johan Herman), norveçli yazar (Vestby 1742 - Kopenhag 1785). *Kaerlighed uden Strömper* (Çıplak Ayakla Aşk) [1772] adlı oyunu ve hiciv dergisi *Votre Serviteur Otiosis*'te (1784-1785) yayımladığı mizahî masallar (Wessel her masalın sonunda seçme bir öğüt verir) klasik edebiyata karşı birer tepkidir. (L)

WESSEL (Johannes), **Wessel Gansfort** da denir, ilâhiyatçı (Groningen 1419'a doğr. - ay.y. 1489). Arkadaşlarının LUX MUNDİ adıyle andığı Wessel, mistik düşünceleri hiç bir zaman sistemleştirilmiş olmamasına rağmen Luther reformunun habercilerinden biri sayılır. (L)

WESSELİNG, Almanya'da (Batı Almanya, Kuzey Rheinland - Westfalen) şehir, Ren nehrinin sol kıyısında, Köln'ün güneyinde; 16 400 nüf. Plastik malzeme sanayii. (L)

WESSELY (Carl), avusturyalı papirolog (Viyana 1860-ay.y. 1931). Uzun süre öğretmenlik yaptı, sonra Viyana kütüphanesine bağlandı. Çok değerli bir papirüs koleksiyonu meydana getirdi ve papirolojiyle ilgili eserler yayımladı. (L)

WESSEX, prens Cerdic'in kurduğu sakson krallığı (495'e doğr.). Başkenti Wintanceaster'di (Winchester). VI. yy.ın ikinci yarısında özellikle batıya doğru gelişen krallık aynı yüzyılın sonunda Kent'in, sonra Mercia'nın üstünlüğünü kabul etmek zorunda kaldı. VII. yy.'ın sonunda kısa bir süre için durumunu düzelten krallık Sussex'leri hâkimiyeti altına aldı. IX. yy.ın ikinci yarısında Danimarkalıların akınları öbür anglosakson krallıklarını yok edince Büyük Alfred (871-899), Yaşlı Edward (899 - 924) ve Aethelstan (924 - 939) Wessex hanedanının anglosakson birliğini Wessex'ler lehine gerçekleştirmesini sağladı. (L)

WEST (Benjamin), amerikalı ressam (Springfield 1738-Londra 1820). Amerika'da yerleşmiş bir ailenin çocuğu olmasına rağmen Londra Krallık akademisi başkanlığına getirildi (1792). Resmî sanattaki yeri dolayısıyle, David, devrin en iyi ressamlarının amerikalı olduğunu söyledi. Süslü portreler ve tarihî kompozisyonlar (kral George III'ün siparişi olan *Regulus Roma'yı Terk Ederken*) yapan West tarihî resme devrin kıyafetini soktu (*General Wolfe'un Ölümü*). Philadelphia'daki Pennsylvania akademisinde ve Cleveland müzesinde eserleri vardır.

WEST (Mae), amerikalı kadın oyuncu (Brooklyn 1893), çocuk yaşta tiyatrolarda çalışmağa başladı, müzikhol oyuncusu oldu. Sesli sinemanın bulunuşundan sonra Hollywood'a geçti ve çoğunun senaryosunu yazdığı birçok filimde oynadı. Kırk yaşında güzel vücutlu ve tahrik edici sesli bir «vamp» tipini yaratarak savaş öncesi amerikan sinemasının efsanevî sembollerinden biri haline geldi. (L)

WEST ALLİS, A.B.D.'de (Wisconsin) şehir, Milwaukee'nin batısında; 68 150 nüf. Ticaret ve sanayi (tarım makineleri, metalürji, tahta işçiliği) merkezi. (L)

WEST BROMWİCH, Büyük Britanya'da (Staffordshire) şehir, Birmingham'ın kuzeybatısında; 171 850 nüf. Metalürji sanayii. Basımevi. (L)

West End, Londra'da aristokrasinin ve burjuvazinin oturduğu ve lüks mağazaların bulunduğu batı semtleri. (L)

WESTENDORF, Avusturya'da (Tirol) kış sporları merkezi, Kitzbühel Alpleri'nin eteğinde (yüksl. 784 m.). [L]

WESTERMANN (Diedrich Hermann), alman etnoloğu (Baden, Bremen yakınları 1875-ay.y. 1956). Berlin üniversitesinde ders verdi. Özellikle afrika dilleri konusunda incelemeler yazdı. Eserleri: *Die Sudansprachen* (Sudan Dilleri) [1911], *Die Kpelle Sp-*

WERGELAND heykelinin detayı Gustav Vigeland'ın eseri, Oslo

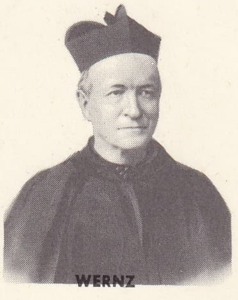

WERNZ

John WESLEY George Romney'in eseri.

Foto. *Sainte-Geneviève kütüphanesi, X, Bulloz* (*LAROUSSE*)

Johannes WESSEL

Mae WEST

rache in Liberia (Liberya'da Kpelle Dili), I. C. Ward ile *Prastical Phonetics for Students of African Languages* (Afrika Dillerini Öğrenenler İçin Pratik Fonetik Kitabı), *Ein Negerstamm in Liberia* (Liberya'da Bir Zenci Kabilesi) [1924], *Der Afrikaner heute und Morgen* (Dünün ve Bugünün Afrikalısı) [1939], *Afrikaner Erzahlen ihr Leben* (Afrikalılar Hayatlarını Anlatıyor) [1940] v.b. (L)

WESTERMANN (François Joseph), fransız generali (Molsheim, Alsace 1751-Paris 1794). Paris'te Danton ile ilişki kurarak 10 ağustos 1792 olayına katıldı; Brunswick ile görüşmelerinde Dumouriez'ye yardım etti. General oldu (1793), Le Mans ve Savenay'de Vendée'lilere karşı yararlık gösterdi; ama azledildi (ocak 1794) ve Danton taraftarlarıyle birlikte idam edildi. (L)

WESTERMARCK (Edvard), finlandiyalı sosyolog, etnolog ve filozof (Helsinki 1862 -Lapinlahti 1939). Özellikle törelerin evrimi ve toplumların ahlâkî kurumları üstüne çalışmalarıyle ün kazandı. (L)

WESTERN i. («batı ile ilgili» anlamında ing. k.). Sine. Konusu Amerika'da Batı'nın geniş ve ıssız bölgelerinde geçen ve Pasifik okyanusuna doğru yayılarak buraları yararlı duruma getirmeğe çalışan öncülerin maceralarını anlatan filim. (L)

WESTERN İSLANDS. Bk. HEBRİDES ADALARI.

WESTERWALD, Almanya'da bölge, şistli Ren kütlesinde, yükseltisi Fuchskauten'de 657 m'yi bulur. Bugün büyük bir hayvancılık (meşhur sığırlar) bölgesidir. Ayrıca bölgede ısıya dayanıklı killer çıkarılır. (L)

WESTFALEN, Almanya'da tarihî bölge. Bugün Kuzey Rheinland ile birlikte Federal Alman cumhuriyetinin land'larından birini meydana getirir (Kuzey Rheinland-Westfalen). Eskiden Prusya'ya bağlı bir eyalet olan Westfalen'in başkenti Münster'di ve bölge Ruhr'un en büyük kısmı ile Kuzey Ovasının bir kısmını ve Aşağı Ren çöküntüsünü içine alıyordu.

Bölgenin adı, Ems ve Lippe nehirleri dolayına yerleşmiş olan ve Charlemagne'ın boyunduruğu altında yaşayan Sakson Westfalen'lilerden gelir. Frank kolonlar tarafından hıristiyanlaştırılan Westfalen, Saksonya düklüğünün bir eyaleti oldu; Aslan Heinrich'in yenilmesi üzerine düklüğün Kızılsakal Friedrich I tarafından istilâ edilmesiyle ortadan kalktı (1180). [L]

Westfalen eyaleti, eski Prusya krallığında eyalet, 1815'te özellikle Vestfalya krallığının, hattâ Berg büyük düklüğünün toprakları üzerinde kurulmuş olan eyalet 23 ağustos 1946'dan sonra Kuzey Rheinland-Westfalen land'ını meydana getiren topraklara katıldı; bu land çerçevesi içinde muhtariyeti devam etti ve merkezi Münster olan bir eyalet meclisi (Westfalen-Lippe İlleri birliği) tarafından yönetildi. 1949'da Federal Alman cumhuriyetine bağlandı. Bk. ALMANYA. (L)

WESTHAM, Londra'nın doğu banliyösünde (Essex) sanayi merkezi; 157 200 nüf. (L)

WEST HARTLEPOOL, Büyük Britanya'da (Durham) liman şehri, Kuzey Denizi'nin kıyısında, Hartlepool'un yakınında; 77 100 nüf. Kalay metalürjisi. Tersaneler. Elektrik malzemesi. Telefon cihazları. (L)

West-Highlands ırkı, iskoçya sığır ırkı; uzun boynuzlu, orta cüsseli, uzun ve sık tüylü, yeleli, çok dayanıklı bir ırktır. (L)

WESTHOFF (Johann Paul VON), alman kemancısı ve bestecisi (Dresden 1656 - Weimar 1705). Avrupa'nın birçok şehrinde konserler verdi. Sürekli bas eşliğinde çalınan altı sonatı vardır. (L)

WESTİNGHOUSE (George), amerikalı mucit ve sanayici (Central Bridge, New York 1846-ay.y. 1914). Havalı freni buldu; 1872'de bir yolcu treninde kullanılan bu fren sonradan bütün dünyadaki demiryollarınca kabul edildi. Demiryollarında, hem cer hem de işaret sistemleri için elektrikten yararlanmayı ilk düşünenlerden biri oldu. Amerika'ya, yüksek gerilimli ve tek fazlı alternatif akımla elektrikli cer sistemini getirdi. Kurduğu şirketler, özellikle Westinghouse Electric co., dünyanın en güçlü elektrik cihazlar şirketleri arasında yer alır. Ölümünde biri tabiî gaz nakliyatına ait olmak üzere dört yüz berat bıraktı. (L)

Westinghouse Electric corporation, elektromekanik imalât yapmak üzere 1886'da George Westinghouse tarafından kurulan amerikan firması. İmalât zinciri, nobel ağaçları için yapılmış elektrik ampulünden, hidroelektrik santrallar için hazırlanmış dev türbinlere veya ilk atom denizaltısı *Nautilus*'taki gibi atom iticilerine kadar uzanır. İmalâtını askerî alana hasrettiği İkinci Dünya savaşından sonra iş kapasitesini yüzde 100 arttıran Westinghouse, birkaç yıl içinde, radyo ve televizyon cihazları yapan amerikan firmaları arasında ön sırayı aldı. Aynı zamanda, Pittsburgh'da dünyanın en büyük nükleer araştırma merkezini kurarak, atom enerjisi alanındaki çalışmalarını da büyük ölçüde hızlandırdı. (L)

WESTLAND, Yeni Zelanda'da il, Yeni Zelanda Alpleri'nin batı yamacında (Güney adaları); 24 800 nüf. İdare merkezi, *Hokitika.* (L)

WESTLAND, Hollanda'da (Güney Hollanda) bölge, La Haye'in güneyinde. Çiçek, sebze ve meyve tarımında uzmanlaşmış olan Westland'da, ısıtma tertibatlı uçsuz bucaksız serler vardır. Büyük ölçüde üzüm üretimi. (L)

WEST LOTHİAN, esk. **Linlithgow** veya **Linlithgowshire,** Büyük Britanya'da idare bölümü, İskoçya'nın merkezinde, Forth halicinin güney kıyısında; 106 100 nüf. İdare merkezi, *Linlithgow.* (L)

WESTMACOTT (sir Richard), ingiliz heykeltıraşı (Londra 1775-ay.y. 1856). 1793'te Roma'da Canova'nın öğrencisi, 1811'de Londra Krallık akademisi üyesi oldu ve burada ders verdi. En önemli eserleri: British museum'un cephesindeki süsleme, Hyde parkta büyük boy *Akhilleus* heykeli, Westminster manastırında Pitt'in ve Addison'un mezarları. (L)

WESTMEATH idare bölümü, gaelce **na h-Iarmidhe** veya **An Iar-Nhidhe,** İrlanda cumhuriyetinde (Leinster ili) idare bölümü, merkezi ovada; 52 800 nüf. İdare merkezi, *Mullinger.* (L)

WESTMİNSTER, Londra şehrinin başlıca kesimlerinden biri, Westminster Abbey çevresinde, Thames ırmağının sol kıyısında. Başkentin en ünlü anıtlarından birkaçı bu kesimdedir.

Saint-Peter manastırı ve kilisesi 1050'den sonra Günahçıkartıcı Edward tarafından yeniden yaptırıldı. Yine aynı kral tarafından yaptırılan Krallık sarayı ile bu yapılar, XIII. yy. başından XVIII. yy. başına kadar birçok defa genişletildi veya kısmen tekrar onarıldı ve XVII. yy. başlarında bugünkü görünüşü aldılar. Fatih William'dan sonra bütün İngiltere kralları bu manastırda taç giyerlerdi; Edward I, taç giyme kürsüsünün altına İskoçya krallarının Scone'dan getirilen «kader taşı»nı koydurttu. Parlamento sarayı, 1512'de bir yangında kısmen yandı; 1840-1867 arasında Ch. Barry tarafından tekrar onarıldı (1834'te yanan eski krallık sarayının yerinde). Daha eski yapılardan ancak Westminster Hall (XI. yy.da yapıldı, XIV. yy.da elden geçirildi) ile Saint -Stephen kilisesinin bazı kısımları (XIII. ve XIV. yy.dan kalma mahzen ve Henry VIII'in yaptırdığı avlu dehlizi) bugüne kalmıştır. Westminster veya Parlamento sarayı 1840-1867 arasında, Barry ve Pugin tarafından gotik Tudor üslûbunda yapıldı (Lordlar kamarası ve Avam kamarası burada toplanır). Ünlü kulesinde «Big Ben» denen saat vardır; XIX. yy. sonunda, yeni-bizans tarzında yapılan Westminster Cathedral ve Tate gallery daha güneydedir. Tate gallery, ingiliz okulunun ve modern fransız resim okulunun tablolarını kapsar. Saint Margaret kilisesi (XIV., XVII. ve XIX. yy.) ve Westminster School da Westminster'in yakınındadır. (L)

WESTMORELAND (William Childs), amerikalı general (doğ. Spartanburg 1914). İkinci Dünya savaşı sırasında bir topçu (1942-1944), sonra Kore ve Japonya'da bir hava indirme birliğine (1952-1953) kumanda etti; Vietnam'da askerî yardım heyetinin başına getirildi (1964). Başkumandan olduktan sonra, 1967'de Vietnam'daki amerikan sivil ve askerî servislerinin koordine edilmesiyle görevlendirildi. (L)

WESTMORLAND, Büyük Britanya'da idare bölümü, doğuda Pennine'ler, batıda Cumberland kütlesinin bir kısmı üzerinde uzanır; 71 700 nüf. İdare merkezi, *Kendal.* (L)

WEST NEW YORK, A.B.D.'de (New Jersey) şehir, Hudson ırmağının kıyısında; 35 500 nüf. İmalât merkezi: radyolar, oyuncaklar v.b. (L)

WESTON (Edward), ingiliz elektrik mühendisi (Londra 1850-Monclair, New Jersey 1936). 1870'te Amerika'ya gitti ve burada ilk dinamoyu yaptı. 1875'te yerleştiği Newark'ta, ilk dinamo fabrikasını kurdu. Weston ayrıca, elektrikli bazı ölçü âletlerinin ve adını taşıyan pilin mucididir. (L)

Weston pili, elektromotor kuvvet ölçeği olarak kullanılan ve milletlerarası volt'un tanımlanmasına yarayan pil. (Bu pilin elektroliti, doymuş çözelti halinde kadmiyum sülfattır; elektrotlardan biri, katı civa sülfatla kaplanmış civa, öbürü kadmiyum malgamasıdır. Pratik olarak kutuplanmadığı kabul edilen Weston pili, 20°C sıcaklıkta 1,018 6 volt'luk bir elektromotor kuvvet meydana getirir.) [L]

WESTON-SUPER-MARE, Büyük Britanya'da (Somerset) şehir, Severn halicinin güney kıyısında; 43 900 nüf. Sayfiye merkezi. (L)

WEST ORANGE, A.B.D.'de (New Jersey) şehir, Newark'ın kuzeybatısında; 39 900 nüf. Metalürji. Elektrik malzemesi. (L)

West-Östlicher Divan (*Doğu-Batı Divanı*), Goethe'nin şiir kitabı (1819). Kitapta yer alan şiirler iran ve arap şairlerinden mülhemdir; ama Goethe, kendi yaşantılarıyle doğu şiirini bağdaştırmayı bilmiştir. (L)

WESTPHAL (Rudolf), alman filoloğu (Oberkirchen 1826-Stadthagen 1892). Yunan müziği ve ölçüsü uzmanı olan Westphal bu konuda Rossbach ile birlikte büyük bir eser yazdı (*Metrik der Grieschischen Dramatiker und Lyriker* [Yunan Dram ve Lirik Şairlerinde Ölçü]) [1854-1865]. Öbür eserlerinin başlıcaları şunlardır: *Plutarch, Über die Musik* (Plutarkhos, Müzik Üstüne) [1865], *Allgemeine Theorie der Musikalischen Rhythmik Seit J. S. Bach* (J. S. Bach'tan Bu Yana Müzik Ritminin Genel Nazariyesi) [1880], *Aristoxenos von Tarent, Metrik und Rhytmik des Klassichen Hellenentums* (Tarento'lu Aristoksenos, Klasik

John Ford'un «Cehennem Dönüşü» adlı western filminde yolcu arabasına hücum

Foto. Hollanda büyükelçiliği, A.F.P. (LAROUSSE)

Helenizmde Ölçü ve Ritim) [1883-1893]. (L)

Westphal belirtisi, hareket ataksisi veya tabes hallerinde dizkapağı refleksinin yok olması. (L)

Westphal hastalığı, düzgün aralıklarla gelen soydan veya anadan geçme felç. Bu hastalık özellikle kas tellerini etkileyen ağır bir zehirlenmeyi andırır. (Alman sinir ve ruh hekimi Friedrich *Westphal*'in [1833 - 1890] adıyle anılır.) [L]

WEST POİNT, A.B.D.'de, New York'un batısında Hudson nehrinin sol yakasında bulunan askerî bölge. A.B.D. ordusunda hizmet görecek genç kara ve hava subayları buradaki bir askerî akademide yetiştirilir. West Point'e kabul edilebilmek için, başkan, senatör, Temsilciler meclisi üyesi gibi yetkili bir kimse tarafından tavsiye edilmek veya bilgi ve gövde yeterliği konusunda bir sınavdan geçmek gerekir. A.B.D.'nin kara ve hava kuvvetlerinde yüksek kumanda heyeti hemen hemen tamamıyle, amerikan subayları arasında azınlıkta bulunan West Point mezunlarından meydana gelir. (L)

WESTRUP (Jack Allan), ingiliz müzikoloğu (doğ. Londra 1904). Londra Krallık akademisinde (1938-1940), sonra Durham (1941-1944), Birmingham (1944-1946) ve Oxford (1947) üniversitelerinde müzik dersleri verdi. *Music and Letters* dergisinin yöneticisidir. Purcell (1937), Handel (1938), Liszt (1939) ve ingiliz müziği konusunda (1943) incelemeler yazdı. (L)

WESTSTELLİNGWERF, Hollanda'da (Friz) bölge, Zuiderzee'nin kuzeydoğusunda; 20 400 nüf. Dokuma sanayii. Makine yapımı ve besin sanayii. (L)

WEST VİRGİNİA. Bk. VİRGİNİA (BATI).

WET (Christian DE). Bk. DE WET.

WETTERAU, fr. **Vetteravie,** Mainz havzasının doğu ucu, Taunus ile Vogelsberg arasında; lös örtüsü üçüncü zaman kum ve killerinden meydana gelmiştir. Kuzey-güney doğrultusunda bir geçit meydana getiren Wetterau'dan önce göçleri sırasında Germenler, sonra da ortaçağ ve yeniçağ tacirleri yararlanmıştır. Yapılan çeşitli tarım (tahıl, şekerkamışı, yemlik bitki, sebze, meyve) Frankfurt pazarını besler. (L)

WETTEREN, Belçika'da (Doğu Flandre, Dendermunde idare çevresi) komün, Escaut ırmağının kıyısında; 20 200 nüf. Artezyen kuyuları; tulumba tesisleri. Fidanlıklar; gül bahçeleri. Sebze yetiştiriciliği. (L)

WETTERHORN, «Fırtınalar boynuzu», İsviçre'de (Bern Oberland'ı) doruk, Grindelwald köyünün yukarısında; 3 703 m. (L)

WETTERSTEİN, Avusturya-Bavyera Alpleri'nde kütle; Almanya'nın en yüksek noktası olan *Zugspitze* tepesinde 2 963 m. Garmisch-Partenkirchen'in turizminde büyük rol oynar. (L)

WETTİNGEN, İsviçre'de (Aargau kantonu) komün, Baden'in doğusunda; 17 600 nüf. XIII. yy.dan kalma eski manastır kilisesi. Dokuma sanayii. Tahta işçiliği. (L)

WETTSTEİN (Johann Jakob), kutsal metin yorumcusu Basel'li protestan (Basel 1693 - Amsterdam 1754). Yeni Ahit'çi tenkidin kurucularından biridir. Bir inceleme ile Yunanca Yeni-Ahit'i yayımladı: *Prolegomena ad Novi Testamenti Graeci Editionem* (Yeni Ahit'in Yunanca Baskılarına Önsöz) [1731]. (L)

WETZİKON, İsviçre'de (Zürich kantonu) şehir, Zürich'in kuzeydoğusunda; 10 400 nüf. İpek ve pamuk iplikhaneleri. (L)

WETZLAR, Almanya'da (Batı Almanya, Hessen) şehir, Lahn ırmağının kıyısında; 36 500 nüf. Federal Almanya Temyiz mahkemesinin merkezi. Ticaret ve sanayi merkezi: demir madenleri, çelik fabrikası, elektrik malzemesi, optik. (L)

WEVELGEM, Belçika'da (Batı Flandre, Courtrai idare çevresi) komün, Lys ırmağının kıyısında, Courtrai'nin güneybatısında; 13 000 nüf. Keten tarımı ve işlenmesi. Dokuma sanayii. Dantelcilik. Tarım pazarı. (L)

WEXFORD, gaelce **Loch Garman,** İrlanda cumhuriyetinde (Leinster ili) liman şehri, idare bölümü merkezi, Slaney halicinin Wexford koyuna döküldüğü yerde; 12 000 nüf. Makine yapımı; otomobil fabrikası. —*Wexford idare bölümü,* 83 300 nüf. İdare merkezi, *Wexford.* (L)

WEY i. Metrol. Eskiden İngiltere'de tahıl için kullanılan, 14,539 hl değerinde hacim ölçüsü. || Eskiden İngiltere'de yün için kullanılan, 82,54 kg değerinde ağırlık ölçüsü. (L)

WEYDEN (VAN DER). Bk. VAN DER WEYDEN.

WEYGAND (Maxime), fransız generali (Brüksel 1867 - Paris 1965). 1887'de Saint-Cyr askerî okulunda okudu, Saumur'de öğretmenlik yaptı. 1914'te yarbay olarak Morhange savaşına katıldı. Aynı yıl Foch'un kurmay başkanlığına getirildi. 1918'de tümgeneralliğe yükseltildi, Fransa savaşında müttefiklerin yüksek kumanda heyetine katıldı. Daha sonra Versailles komitesinde Fransa'nın daimî temsilciliğini yaptı. Polonya - Sovyet savaşında (1920) Polonya genelkurmayına danışman olarak Varşova'ya gönderildi. 1930'da ordu genelkurmay başkanlığına getirildi. 1931'de Pétain'in yerine başkumandan oldu. 1932'de fransız ordusunu yeniden teşkilâtlandırmakla görevlendirildi ve 1935'te hizmetten ayrıldı: o sıralarda Maginot hattı hemen hemen tamamlanmıştı. Weygand 1939'da tekrar orduya çağırıldı ve Doğu Akdeniz harekâtını yönetmekle görevlendirildi, sonra mayıs 1940'ta bütün harekât alanları başkumandanlığına getirildi. 1940'ta (haziran-eylül) millî savunma bakanlığı yaptı, az sonra Fransız Afrikası'na genel delege olarak gitti. Kasım 1942'de Gestapo tarafından tutuklandı. 1945'e kadar Almanya'da esir kaldı. Müttefikler tarafından hürriyetine kavuşturulan Weygand, Fransa'da Yüksek Adalet divanında yargılandıktan sonra bütün haklarına ve özel imtiyazlarına yeniden kavuştu. (L)

WEYL (Hermann), alman matematikçisi (Elmshorn, Schleswig - Holstein 1885 - Zürich 1955). Özellikle sayılar teorisi, diferansiyel ve integral denklemler, matematiksel fizik, diferansiyel geometri, bağıllık teorisi ve özellikle afin bağlantılı uzaylar üstünde çalıştı. Başlıca eserleri: *Raum, Zeit, Materie* (Uzay, Zaman, Madde) [1918]; *Gruppentheorie und Quantenmechanik* (Gruplar Teorisi ve Kuvanta Mekaniği) [1928] ve *The Classical Groups* (Klasik Gruplar) [1946]. (L)

WEYLER Y NİCOLAU (Valeriano), **Tenerife** markisi, alman asıllı ispanyol generali (Palma de Mallorca 1838 - Madrid 1930). Toledo Harp okulunda öğrenim gördükten sonra Küba'ya gitti, Santo Domingo seferini yaptı, 1868-1872 ayaklanmalarını şiddetle bastırdı; 1873'te general oldu. Don Carlos taraftarları savaşına katıldı ve gerek İspanya'da gerek Küba'da çeşitli kumandanlıklarda bulundu. 1901'de savunma bakanı, 1920'de genelkurmay başkanı oldu; ama diktatör olmasına karşı çıktığı için Primo de Rivera tarafından azledildi. Temelli senatörlüğe getirilen Weyler İspanya Krallık ordusunun son başkumandanıdır. (L)

WEYMOUTH, A.B.D.'de (Massachussetts) şehir, Boston körfezinin kıyısında, Boston'un güneydoğusunda; 48 100 nüf. Mesken banliyösü ve sanayi elektrik santralı, makine ve kimya sanayii, elektrik malzemesi; tahta işçiliği merkezi. Hava - deniz üssü. (L)

WEYMOUTH AND MELCOMBE REGİS, Büyük Britanya'da (Dorset) şehir, Weymouth körfezinin kıyısında, Dorchester'in güneyinde; 41 000 nüf. Sayfiye merkezi. (L)

WEYPRECHT (Karl), avusturyalı denizci (Köning in Odenwald, Hessen 1838-Michelstadt, Hessen 1881). 1871'de yüzbaşı von Payer ile Kuzey Buz Denizi'nde bir gezi yaptı; ertesi yıl yine Payer ile birlikte *Tegethoff* adlı gemiyle aynı yerleri dolaştı ve Franz Joseph takımadalarını keşfetti. Eserleri: *Astronomische und Geodätische Bestimmungen der Österreich-Ungarischen Arktischen Expedition 1872 - 1874* (1872-1874 Avusturya - Macaristan Kutup Seferinin Astronomik ve Geodezik Gözlemleri), *Die Metamorphosen des Polareises* (Kutup Buzunun Başkalaşımları) [1879] v.b. (L)

WEYSSENHOFF (Józef, — baronu), polonyalı romancı (Kolano, Polezya 1860 - Varşova 1932). Dorpat'ta hukuk okudu. 1891'de Denis Henkiel ile birlikte *Varşova Kütüphanesi* adlı bir dergiyi yönetti. İnce bir mizah ürünü olan ilk kitabı *Zywot i Mysli Zygmunta Podfilipskiego* (Zygmunt Podfilipski'nin Hayatı ve Düşünceleri) [1898] kısa zamanda ün kazanmasını sağladı. Romanları tabiat tasvirine dayanır: şaheseri *Sobol i Panna* (Sansar ve Kız) [1911] ve Beyaz Rusya'yı anlatan «*Orman*» (1915). [L]

WHARTON (Edith NEWBOLD JONES, Mrs.), amerikalı romancı (New York 1862 - Saint--Brice, Seine - et-Marne 1937). Gençliğinden itibaren yabancı ülkelere seyahatler yaptı: 1907'de Fransa'ya gitti ve ölünceye kadar burada kaldı. Romanlarında üç özellik göze çarpar: bölgecilik (*Ethan Frome* [1911], *Summer* [Yaz], 1917), New York'lu soylu sınıf ile yeni zenginlerin mücadelesi (*The House of Mirth* [Eğlence Evi], 1905, *The Age of İnnocence* [Suçsuzluk Çağı], 1920), Amerika ile Avrupa arasındaki ilişkiler (*Mrs. Treymes* [1907], *The Custom of the Country* [Ülkenin Geleneği], 1913). Edith Wharton'un eserleri arasında hikâye derlemeleri (*Tales of Men and Ghosts* [İnsan ve Hortlak Hikâyeleri], 1919; *Xingu ve Öbür Hikâyeler* [1916]), seyahat anlatıları ve bir otobiyografisi vardır. (L)

WARTON (Thomas, — markisi), ingiliz siyaset adamı (1648-Londra 1715). Liberal partinin içinde en sert topluluğu yönetti. James II'ye düşmandı; kısa zamanda bütün William III taraftarlarının birleşme parolası haline gelen siyasî şarkı *Lilliburlero*'-yu yazdı. 1708 - 1710 Arasında İrlanda'da naip, 1714'te marki oldu. (L)

Wharton kanalı, çenealtı tükürük bezinin tükürük salgı kanalı. (L)

WHATELY (Richard), anglikan papazı (Londra 1787 - Dublin 1863). Başlıca eseri, *Historic Doubts Relative of Napoleon Bonaparte*'tır (Napolyon Bonapart ile İlgili Tarihsel Kuşkular) [1819]. (L)

WHEAT BELT, A.B.D.'de, buğday ekiminin ağır bastığı tarım bölgesi. Hayvancılığa ayrılmış çorak alanın kenarında, Kanada çayırlarının güneyinde, Büyük Ovaların ortasında yer alır. (L)

WHEATSTONE (sir Charles), ingiliz fizikçisi (Gloucester 1802 - Paris 1875). 1823'te, çok ilgi çekici akustik deneylerini yayımladığı zaman, müzik âletleri satan bir dükkânda çalışıyordu. Madenî tellerde sesin yayılımını, konik ve silindirik borulardaki hava titreşimini, titreşen levhaların titreşimini inceledi. 1837'de, optik akustiğin hareket noktası olan «ses kaleidoskopu»nu yaptı. Ertesi yıl, daha sonra Brewster tarafından geliştirilen stereoskopu icat etti. 1838'de Londra'da, kadranlı ve elektrikli telgrafın patentini aldıktan sonra artık bütün çabasını telgrafın ve uygulamalarının geliştirilmesine verdi. Avustralya'da ilk defa, telgraf hatları için izolatörlü direkler diktirdi; telgrafta rölelerin kullanılmasını tasarladı; 1844'te, *Wheatstone köprüsü** adıyle bilinen direnç ölçme cihazını, gizli telgraflar için bir kriptograf, yazıcı bir telgraf makinesi ve elektromagnetik bir sarkaç icat etti. (L)

WHEELİNG, A.B.D.'de (Batı Virginia) şehir, eyaletin kuzeybatısında, Wheeling Creek ırmağının kıyısında, ırmağın Ohio ırmağıyle birleştiği yerin yakınında; 53 000 nüf. Cumberland maden kömürü havzasının yakınlığı ve Ohio ırmağı üzerinde ulaşımın imkânları sayesinde şehir bir ticaret (maden kömürü ve Ohio kerestesi ihracatı) ve sanayi (çelik fabrikası; imalât metalürjisi; camcılık ve seramik; tütüncülük) merkezi haline gelmiştir. (L)

WHEWELL (William), ingiliz bilgini ve mantıkçısı (Lancaster 1794 - Cambridge 1866). Eserleri: *History of the İnductive Sciences* (Tümevarımsal Bilimler Tarihi) [1837], *Philosophy of the İnductive Sciences* (Tümevarımsal Bilimlerin Felsefesi) [1840], *The History of Scientific İdeas* (Bilimsel Düşünceler Tarihi) [1858]. Felsefede Kant'ın a priori'ciliğini savundu. (L)

WHEWELLİT [vevelit] i. (*W. Whewell'-*

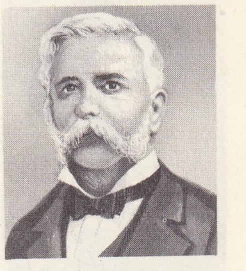

WESTİNGHOUSE

Foto. Hulton (LAROUSSE)

WHITMAN (1855) Holfyer'in gravürü

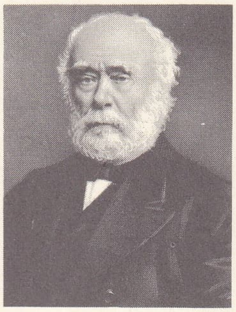

WHITWORTH

WIDAL

in adından fr. *whewellite*). Miner. Formülü CaC_2O_4, H_2O olan tabiî kalsiyum oksalat. (L)

WHİG i. ve sıf. İngiltere'de aynı adı taşıyan ve monarşi otoritesiyle anglikanizmin imtiyazlarına karşı parlamentonun ve protestan mezheplerin haklarını savunan partinin üyelerine verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || 1834'te demokrat başkan A. Jackson'un siyasetine muhalefet etmek için kurulan ve 1856 cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra ortadan kalkan bir amerikan partisinin üyeleri. (Birlik'e dört başkan vermiştir: Harrison [1841], Tyler [1841 - 1845], Taylor [1849 - 1850], Fillmore [1850 - 1853].)

— ANSİKL. XVII. yy. ortalarında, *whig* adı kralcılar tarafından iskoç covenanter'lerine verilirdi. James of York'un veraset haklarının elinden alınıp alınmaması tartışmaları, 1679 - 1680'de parlamentoyu ikiye böldüğünde, meşrutiyetçiler, Shaftesbury gibi ihraç taraftarlarına, iç savaşın kötü anılarını canlandıran *whig* adını verdiler, kendilerine ise *tory*'ler dendi. Bu deyimler daha sonra iki partiyi belirtti. Mutlakıyetçilik aleyhtarı ve protestan olan whig'ler 1688 - 1689 İhtilâlinde faal rol oynadılar ve bu olayı kendi tezleri lehine istismar ettiler. 1714'te Hannover hanedanının tahta çıkmasında whig'ler rol oynadı ve partileri zafer kazanarak iktidarı tekeline aldı. Büyük toprak sahiplerinin yarattığı güçlü bir oligarşiyle yönetilen parti, ticarî ve malî çıkarlarını koruduğu geniş burjuvazi tabakalarına dayanıyordu. Walpole, whig üstünlüğüne temel olan siyasî sistemi iyice teşkilâtlandırdı. Ama partinin kazandığı başarı, bir yandan da çözülmesine yol açtı; George III'ün otoriter davranışı, whig partisini harekete geçirdi; Burke partiyi eski ilkelerin savunmasına yöneltti. Ama fransız devrimi, partinin radikal kanadı geliştiği ölçüde whig aristokrasisini kaygılandırdı. Fox gibi radikaller, kuvvetli bir halkçı akımı izleyerek fransızların millî hâkimiyet fikirlerini benimserken, partinin geri kalan bölümü tory'ciliğe yaklaştı. Napolyon savaşlarından sonra krallığın uğradığı derin iktisadî ve toplumsal gelişmeleri gözönüne almamakta direnen aristokratik muhafazakârların inadı, burjuvazi saflarında, whig geleneğini yeniden canlandıran bir muhalefete yol açtı. 1832'de, ilk büyük seçim reformunu sağlayan işte bu whig'cilik olmuştur. XIX. yy. ortalarında eski whig ve radikal akımlar, tory'ciliğin alışveriş ilkesini benimsemiş olan kanadının da katılmasıyle daha güçlendi. Bu çeşitli elemanların birleşip kaynaşmasından ise, Liberal parti doğdu. (L)

WHİP i. (ing. *to whip*, kırbaçlamak'tan). Siyaset. Köpekleri kırbaçlayan av uşağına tembih yoluyle, ingiliz parlamentosunda bir parti grubunun disipliniyle ve üyelerini önemli oylamalar için toplamakla görevli sekretere verilen ad. (L)

WHİPPLE (Georg Hoyt), amerikalı hekim (Ashland, New Hampshire 1878). Demir metabolizması ile plazma proteinlerini inceledi. G.R. Minot ve W.P. Murphy ile birlikte kansızlıklar üstüne yaptığı çalışmaları dolayısıyle 1934 Nobel Fizyoloji ve Tıp armağanı kazandı. (L)

WHİPPLEA i. Taşkırangillerden, Kuzeybatı Amerika'da yetişen çalı; kurak topraklarda yetişen bu dayanıklı bitkiler deutzia'lar gibi tohum veya çelikle üreyebilir. (Başlıca türleri: *Whipplea modesta* ve *W. Utahensis.*) [L]

Whipple metodu, bol karaciğerli (çiğ, çok az pişmiş veya içilebilir ampüller halinde) bir yemek rejimiyle ağır kansızlıkların tedavisi. (L)

WHİSTLER (James Abbott Mac Neill), amerikalı ressam ve gravürcü (Lowell, Massachusetts 1834 - Londra 1903). 1855'te Paris'e giderek Gleyre'in atelyesinde çalıştı. 1863'te yaptığı *Beyazlı Genç Kız* ve 1867'de sergilediği *Porselen Ülkesinin Prensesi, Piyano* ve *Donmuş Thames* adlı eserleriyle ün kazandı. Bu dönemde bir süre İngiltere'de kalarak bazı ofort'lar yaptı. Bundan sonra, portreleri artık iki adla anılmağa başlandı: *Kadın Portresi* veya *Annesinin Portresi, Kurşunî ve Pembeli Ahenk (Lady M.....), Yeşil ve Mor (Mme S...), Siyah ve Altın Sarısı (Kont R. de Montesquieu), Kurşunî ve Yeşil* (*Okyanus*) gibi. Bu usulünü dekorasyona da uyguladı. Whistler'in kişisel özellikleriyle dikkati çeken portrelerini birçok amerikalı taklit etti. (L)

WHİSTON (William), ingiliz ilâhiyatçısı (Leicester, Norton 1667 - Londra 1752). Görüşlerini, *Primitive Christianity Revived* (İlkel Hıristiyanlığın Dirilişi) [1711 - 1712] adlı eserinde açıkladı. Bunu birçok ilâhiyat incelemesi ve kutsal kitap yorumu takip etti. (L)

WHİTBREAD (Samuel), ingiliz siyaset adamı (Cardington, Bedfordshire 1758-Londra 1815). 1790'da Whig partisinden milletvekili seçildi. Radikal hareketin önde gelen şahsiyetlerindendi. Lord Melville'e ve naipliğe karşıydı. Seçim sisteminde reform yapılmasını, devletin, fakir sınıflar yararına ve halkın eğitimi yolunda müdahalede bulunmasını ve barış müzakerelerine başlanmasını savundu. (L)

WHİTBY, Büyük Britanya'da (Yorkshire, North Riding) şehir, Esk'in Kuzey Denizi'ne döküldüğü yerde; 11 700 nüf. Balıkçılık limanı ve sayfiye merkezi. Şehir 1914'te alman donanması tarafından topa tutuldu ve İkinci Dünya savaşında hava hücumlarından zarar gördü. XVI. yy.dan kalma bir manastırın kalıntıları; XII. ve XIII. yy.dan kalma kilise. (L)

WHİTE (Andrew Dickson), amerikalı tarihçi (Homer, New York 1832 - İthaca 1918). Michigan üniversitesinde profesörlük yaptı; *American Historical Association*'ı (Amerikan Tarih derneği) kurdu. New York Eyaleti senatörü (1867), Berlin (1879-1881, 1897-1902) ve Rusya (1892-1894) elçisi oldu. (L)

WHİTE (Gilbert), ingiliz yazarı (Selborne, Hampshire 1720 - ay.y. 1793). Özellikle *The Natural History of Selborne* (Selborne'un Tabiî Tarihi) adlı kitabıyle tanınır (1789). Bu eser, iki arkadaşına, yani Penrant ve Barrington'a yazdığı ve doğduğu bu bölgenin hayvan ve bitkileri üstünde yaptığı gözlemleri anlatan mektuplardan meydana gelmiştir. White, bu çalışmalarıyle, vatandaşları arasında tabiatın inceden inceye gözlenmesi zevkini yaymış oldu. (L)

WHİTE (Pearl), amerikalı kadın oyuncu (Green Ridge 1889 - Paris 1938). 1909'da sinemaya başladı; birkaç kısımdan meydana gelen macera filimleri çevirdi. 1919-1922 Arasında, bir tek seansta gösterilen birçok filimde oynadı. Fransa'ya gitti; burada *Terreur* (Dehşet) adlı filmini çevirdi; Casino de Paris'nin yıldızı oldu; 1925'te sahneyi ve beyaz perdeyi bıraktı. (L)

WHİTE (sir George Stuart), ingiliz generali (Antrim kontluğu 1835 - Londra 1912). Afganistan (1878), Mısır (1884) ve Birmanya (1885 - 1887) savaşlarına katıldı; 1893'te lord Roberts'ten sonra Hindistan ordusu kumandanlığına getirildi. Boerler savaşı sırasında (1899), Ladysmith'te yüz on dokuz gün kuşatmaya dayandı. (L)

WHİTE (sir William Henry), ingiliz gemi mühendisi (Devonport 1845 - Londra 1913). İngiltere'nin tanınmış gemi yapımcılarından biri olan White ingiliz donanmasını en dikkate değer gemilerle donattı; 1885 ile 1902 arasında ise Donanma kumandanlığına iki yüz elliden çok savaş gemisi modeli çizdi. (L)

WHİTE (William Hale), ingiliz romancısı (Bedford 1831 - Groomsbridge, Kent 1913). *Autobiography*'yi (Mark Rutherford'un Otobiyografisi) [1881] ve imzasız yayımlanan ama baş kişisi yazarın kendisi olan *Mark Rutherford's Deliveance* (Mark Rutherford'un Kurtuluşu) [1885] adlı romanı yazdı. Bu eserde, muhalefete katılan küçük burjuvaziyi ve akılla iman arasında şaşkına dönen kişileri içtenlikle canlandırdı. (L)

WHİTECHAPEL, Londra'nın doğusunda işçi semti. London Hospital bu semttedir. (L)

Whitehall, Londra'nın en büyük caddelerinden biri, Trafalgar Square ile Westminster arasında. Whitehall eski bir sarayın yerinde kuruldu; eskiden York başpiskoposlarının olan bu saray, Henry VIII zamanında kardinal Wolsey gözden düşünce, krallık mülkü olarak *Whitehall* adını aldı. Charles I, caddede kurulan darağacına Whitehall sarayının duvarında açılan bir delikten çıkarılarak götürüldü. Cornwell burada oturdu, Charles II burada öldü. (L)

WHİTEHAVEN, Büyük Britanya'da (Cumberland) liman şehri, İrlanda denizinin kıyısında; 27 500 nüf. Maden kömürü ocakları. Atom enerjisi merkezi. Kimya sanayii. İpekliler. Sepicilik. (L)

WHİTEHEAD (Alfred North), ingiliz filozofu ve matematikçisi (Ramsgate, Kent 1861-Cambridge, Massachusetts 1947). Önemli eserleri şunlardır: *A Treatise in Universal Algebra* (Evrensel Cebir Üstüne İnceleme) [1898], *An Introduction to Mathematics* (Matematiğe Giriş) [1911], B. Russell ile birlikte *Principia Mathematica* (Matematiğin İlkeleri) [1910-1913], *An Inquiry Concerning the Principles of Natural Knowledge* (Tabiat Bilimi İlkeleri Üstüne Araştırma) [1919], *The Concept of Nature* (Tabiat Kavramı) [1920], *The Science and the Modern World* (Bilim ve Modern Dünya) [1926], *The Aims of Education* (Eğitimin Amaçları) [1928], *Process and Reality* (Dava ve Gerçek) [1929], *Adventures of Ideas* (Düşünce Serüvenleri) [1933]. (L)

WHİTEHEAD (Robert), ingiliz mühendisi (Bolton, Lancashire 1823 - Beckett Park, Berkshire 1905). 1866'ya doğru, avusturyalı bir deniz subayının fikri olan (1864) kendinden muharrik torpil üstüne araştırmalara başladı ve 1867'de ilk denemelere geçti. 1872'de, çalıştığı fabrikayı satın alarak tamamıyle torpil yapımına yöneldi; 1876'da torpilleri bir servomotorla donatarak geliştirdi. (L)

Whitehead ameliyatı. Cerr. Basuru ameliyatla tedavi metodu. (İngiliz cerrahı W. *Whitehead*'in [1840-1913] adıyle anılır.) [L]

WHİTEMAN (Paul), amerikalı kemancı ve orkestra yöneticisi (Denver 1890 - Doylestown 1967). 1920'ye doğru kurduğu büyük orkestra, özellikle 1924'te New York'ta Gershwin'in *Mavi Rapsodi*'sini çaldırdığı sıralarda büyük ün kazandı. Çaldırdığı müziğin gerçek cazla ilgisi oldukça uzak olmakla beraber, orkestrasında Bix Beiderbecke ve Jack Teagarden gibi usta caz solocularını çalıştırdı. (L)

WHİTE MOUNTAİNS, A.B.D.'de dağlık kütle; New England'da, özellikle New Hampshire'de uzanır; Washington tepesinde 1 917 m. (L)

WHİTE PLAİNS, A.B.D.'de (New York) şehir, Hudson'un kolu olan Bronx ırmağının kıyısında; 50 500 nüf. New York'un sanayi varoşlarındandır. Howe kumandasındaki İngilizler 28 ekim 1776'da Washington kumandasındaki isyancıları burada yendi. (L)

White planı (Birleşik Devletler Hazine Genel müdürlüğü görevlilerinden *White*'ın adından), İkinci Dünya savaşından sonra, 1943'te lord Keynes tarafından sunulan plana karşı, milletlerarası finansman güçlüklerini çözümlemek amacıyle hazırlanmış plan. White planı, bazı şartlarla, para değerinde altın esasına dönülmesini öne sürüyordu. Milletlerarası bir banka, milletlerarası takas bürosu hizmetini görecekti. Bu büro her millî para siyasetinin muhtariyetine saygı gösterecek, dolayısıyle milletlerüstü bir nitelik taşımayacaktı. Temmuz 1944'te Bretton Woods anlaşmaları sonucunda kurulan Milletlerarası Para fonu, Keynes planından çok White planından mülhemdir. (L)

White's Club, Londra'da yüksek soylu sınıfın gittiği kulüp. (L)

WHİTMAN (Walt), amerikalı şair (West Hills, Long Island, New York 1819 - Camden, New Jersey 1892). Kendi kendini yetiştirdi, Brooklyn'de bir matbaacının yanında çalıştı. Sonra gazeteci oldu, ama başarılı olamadı. 1855'te New York'ta amerikan edebiyatında önemli yeri olan *Leaves of Grass*'ı yayımladı (12 manzumeden meydana gelir). Basın, gerek biçim bakımından, gerek temel düşünce bakımından esere hücum etti. Buna karşılık Emerson'dan teşvik gören Whitman Ayrılık savaşları sırasında Washington'daki bir askerî hastahanede hastabakıcı oldu. Savaştan sonra 1873'e kadar küçük bir memuriyetle Washington'da kaldı; 1873'te Camden'e çekildi ve ölün-

Foto. U.S.İ.S., Manuel (LAROUSSE)

ceye kadar orada kaldı. Bugün en büyük amerikan şairi olarak kabul edilen Whitman'ın ünü Ayrılık savaşından sonra arttı; şiiri bütün biçim ve dil kurallarından sıyırması A.B.D. edebiyatını büyük ölçüde etkiledi; *Leaves of Grass*'ın serbest mısra tekniğinden Sandburg ve Lindsay şiir devrimi büyük ölçüde yararlandı. Ama Whitman'ın yeni bir dünyayı, yeni bir insanı anlatmak isteyen birçok şaire ilham kaynağı olan görüşleri getirdiği biçimsel yeniliklerden çok daha önemlidir. (L)

WHİTNEY dağı, A.B.D.'de doruk, Sierra Nevada'da, Koliforniya'da; Alaska dışında A.B.D.'nin en yüksek noktasıdır (4 418 m). [L]

WHİTSTABLE, Büyük Britanya'da (Kent) şehir, Thames halicinin uzantısı olan kıyıda; 19 500 nüf. Sayfiye merkezi. İstiridye tarlası. (L)

WHİTTİER (John Greenleaf), amerikalı şair (Haverhill, Massachusetts 1807 - Hampton falls, New Hampshire 1892). Çok sayıdaki manzum eserleri güçlü, sert ama uyumludur: *Lays of My Home and Other Poems* (Ülkenin Baladları) [1843], *Voices of Freedom* (Hürriyet Sesleri) [1846], *Snow -Bound* (1866). [L]

WHİTTLE (sir Franck), ingiliz mühendisi (Coventry 1907). Gaz türbinleri konusunda incelemeler yaptı, bunun için 1930'da bir patent aldı; 1937'den itibaren bunu avcı uçaklarına uygulamağa çalıştı. Bu itme tekniğini git gide geliştirerek 1941'de ilk türboreaktörü yapmayı başardı. Bu çeşit motorun kullanıldığı «Gloster» uçağı ilk uçuşunu mayıs 1941'de yaptı. (L)

WHİTWORTH (sir Joseph), ingiliz mühendisi ve sanayicisi (Stockport, Cheshire 1803 - Monte-Carlo 1887). Pamuk dokumacısı olan amcasının yanında çalışmağa başladı, fakat bu meslek makinelere karşı duyduğu merak ve ilgiyi tatmin etmediği için, 1833'te Manchester'de bir takım tezgâhları fabrikası kurdu. 1841'de, o zamana kadar kullanılagelen çeşitli vida hatveleri yerine, kendi adıyle anılan standart bir diş açma sistemi teklif etti. İmalâtta uyguladığı çalışma metotlarıyle, rakiplerinden hiç birinin başaramadığı kadar hassas makineler yaptı ve 1851 sergisinde makineleri büyük bir ilgi gördü. Kısa bir süre sonra, Enfield silâh fabrikası için, yivli tüfek namluları yapabilecek makineler hazırlamakla görevlendirildi. Bu yeni görevinde yaptığı balistik araştırmalar sonucu, merminin namlu içinde dönmesini sağlayan yeni bir metot buldu; fakat bu buluşunu ingiliz hükûmetine kabul ettiremedi. 1870'te, çelik dövme işlemleri için çekiç yerine hidrolik pres kullanılmasını sağladı. (L)

Whitworth volanı, düzgün bir dönme hareketini, değişken doğrusal harekete veya değişken dairesel harekete dönüştürmeğe yarayan mafsallı ve kayar mekanik sistem. (L)

WHORF (Benjamin Lee), amerikalı dilbilimci (Winthrop, Massachusetts 1897 - Wethersfield, Connecticut 1941). Amerika'daki yerli dillerini inceledikten sonra Sapir'in ortaya attığı varsayımları tekrar ele alarak her dilin sistematik bir anlatım veya (bu dili kullananların gördüğü gibi) bir gerçek çözümleme meydana getirdiğini ve dil sistemiyle gerçeği anlatma sisteminin kelime hazinesi ve sözdizimi bakımından ilişkili olduğunu ileri sürdü. Öte yandan yerli dillerinin iyi bir sınıflamasına da katkıda bulundu. J. B. Caroll, Whorf'un ölümünden sonra başlıca metinlerinden seçmeler yayımladı: ***Language, Thought and Reality*** (Dil, Düşünce ve Gerçek) [1956]. (L)

WHYALLA, Avustralya'da (Güney Avustralya) şehir, Eyre yarımadasının kuzeybatısında; 22 200 nüf. İron Knob ve İron Monarch'ın demir filizini ihraç eden liman. Demir-çelik fabrikası. (L)

WHYMPER (Edward), ingiliz dağcısı (Londra 1840 - Chamonix 1911). 1865'te, Cervin doruğuna ilk olarak tırmandı. Grönland'a ve And dağlarına (Chimborazo tepesi, 1880) yapılan keşif seferlerini yönetti. (L)

WHYTE (Frederic Methven), amerikalı mühendis (1865 - Tarrytown, New York 1941). Lokomotif tiplerini tekerlek sayısına (taşıyıcı, motris, taşıyıcı) göre sınıflandırdı. Whyte sınıflaması Avrupa'da da kullanılır, fakat tekerlek değil dingil sayısı göz önünde tutulur. (L)

WİCAR (Jean-Baptiste Joseph), fransız ressamı (Lille 1762-Roma 1834). Eserlerinden çoğu Roma'dadır. (L)

WİCHERT (Ernst), alman yazarı (İnsterburg 1831 - Berlin 1902). Romanlarında (*Heinrich von Plauen*, [1881]; *Der Grosse Kurfürst* [Büyük Seçici], 1886-1887) ve dramlarında (*Biegen oder Brechen* [Katlamak veya Kırmak], 1870) özellikle Prusya millî tarihinden ilham aldı. (L)

WİCHİTA, A.B.D.'de (Kansas) şehir, Arkansas ve Little Arkansas ırmaklarının kavşağında; 275 000 nüf. Önemli bir ticarî ve malî merkez olan Wichita, aynı zamanda A.B.D.'nin en büyük uçak yapımı merkezlerindendir. (L)

WİCHİTA FALLS, A.B.D.'de (Texas) şehir, *Wichita* ırmağının kıyısında, ırmağın Red River ile birleştiği yerin biraz güneyinde; 101 700 nüf. Ticaret merkezi (pamuk, buğday ve meyve). Petrol rafinerileri. (L)

WİCKLOW, gaelce **Cill Mhanntain,** İrlanda cumhuriyetinde (Wicklow idare bölümü) liman şehri, Wicklow idare bölümünün merkezi, İrlanda denizi kıyısında, *Wicklov burnu*'nun (*Wicklow Head*) yakınında; 3 200 nüf. Müstahkem bir şatonun kalıntıları. Sayfiye yeri. —*Wicklow idare bölümü*, İrlanda denizi kıyısında, Dublin'in güneyinde uzanır; 58 450 nüf. (L)

WİCKSELL (Knut), isveçli iktisatçı (Stockholm 1859 - Stocksund 1926). Lund üniversitesinde profesördü. Para dengesi üstüne ilgi çekici teorileri vardır. (L)

WİCQUEFORT (Abraham VAN). Bk. VAN WİCQUEFORT.

WİDAL (Fernand), fransız hekimi (Delis, Cezayir 1862 - Paris 1929). Başlıca keşfi, tifonun teşhisini kolaylaştıran tifo serodiyagnostiğidir. *L'Infection Puerpérale, la Phlegmatia Alba Dolens et l'Erysipèle* (Lohusalık Humması, Tek Diz Eklemi Flegmonu ve Yılancık) adlı tezi; plevrada toplanan suların ve beyin-omurilik sıvısının hücre teşhisi (Ravaut ve Sicard ile birlikte); şok olayları ve özellikle böbrek hastalıkları üstüne incelemeleri önemii çalışmaları arasında yer alır. (L)

Widal metotları. Tıp. Bk. SERUM, *serumla teşhis.*

WİDDRİNGTONİA i. Akdeniz kıyılarında yetişen kozalaklı ağaç. (L)

WİDİA i. (alm. *wie Diamant*, elmas gibi'den). Bk. VİDİYA.

WİDMANN (Joseph Viktor), avusturya asıllı isviçreli yazar (Nennowitz, Moravya 1842 - Bern 1911). Epik şiirleri ve gezi notları vardır, ama en iyi eserleri iki komedisidir; bunlardaki hafif mizahın ardında Schopenhauer'inkine yaklaşan bir kötümserlik gizlidir: *Maikäferkomödie* (Mayıs Böceğinin Komedisi) [1897] ve *Der Heilige und die Tiere* (Aziz ve Hayvanlar) [1905]. (L)

Widmannstätten şekilleri, seyreltik nitrik asit veya hidroklorik asitle işlenmiş göktaşı demirinin temizlenmiş yüzeyinde beliren şekiller. (1808'de Viyana'da, avusturyalı bilgin Alois Widmannstätten [1754-1849] tarafından gözlenmiştir.) [L]

WİDNES, Büyük Britanya'da (Lancashire) şehir, Mersey'in halicinin sağ kıyısında. Liverpool'un yukarı kesiminde; 52 200 nüf. Metalürji. Kimya sanayii (amonyak). Patlayıcı maddeler. Sabun. Çimento fabrikaları. Konfeksiyon. (L)

WİDOR (Charles Marie), fransız bestecisi (Lyon 1844 - Paris 1937). Sahne müziği olarak *Korrigane* **balesini,** *Conte d'Avril* (Nisan Hikâyesi, *Les Jacobites*'i (Jakobitler), *Les Pêcheurs de Saint-Jean* (Saint-Jean Balıkçıları), *Nerto* **operalarını,** ayrıca orkestra eserleri, oda **müziği** ve **şarkılar** besteledi. Özellikle **org için senfoniler** yazdı (*Gothique* [1895] **ve** *Romane* [1900]). [L]

WİDUKİND, VIII. yy.da yaşamış sakson önderi. 778'de **Charlemagne** ile frank himayesine **karşı** mücadeleyi **başlattı.** Widukind'i **yenebilmek için imparatorun** birçok sefer yapması **gerekti. 785'te sakson** şefi boyun eğdi: Attigny'de vaftiz edildi ve Charlemagne vaftiz babası oldu. (L)

WİDUKİND veya **WİTTEKİND,** alman kronikçisi (925'e doğr. - Corvey 1004'e doğr.), Corvey (Vestfalya) manastırında rahipti. *Rerum Gestarum Saxonicarum Libri III* (Saksonyalılar Tarihi, III. Kitap) [967'ye doğr.] adlı eserinde Saksonların tarihini anlatır. (L)

WİECHERT (Ernst), alman yazarı (Kleinort, Doğu Prusya 1887 - Uerikon, Zürich kantonu, Stafa 1950). Başlıca romanları: *Der Wald* (Orman) [1922]; *Der Totenwolf* (Ölülerin Kurdu) [1924]; *Die Magd des Jürgen Doskocil* (Salcının Hizmetçisi); yalnızlığı öven *Das Ein fache Leben* (Sade Hayat) [1939] ve *Die Jerominkinder* (Çocuk Jeromin'ler) [1945-1947]. Ayrıca *Der Silberne Wagen* (Gümüş Araba) [1928] gibi hikâye kitapları ile *Walder und Menschen* (Ormanlar ve İnsanlar) [1936] ve *Totenwald* (Ölüler Ormanı) [1945] adlı, Buchenwald toplama kampını canlandırdığı, otobiyografik eserleri de vardır. (L)

WİECK (Friedrich), alman piyano öğretmeni (Pretzsch, Wittenberg yakınları 1785-Loschwitz, Dresden yakınları 1873). Kızı Clara'yı bir piyano virtüozu olarak yetiştirdi ve istemeyerek Schumann'ın kayınpederi oldu. *Piyano ve Şarkı, Müzikli Atasözleri* adlı besteleri vardır. (L)

WİED (Gustav), danimarkalı yazar (Holmegaard, Nakskov yakınları 1858 - Roskilde 1914). Mizahî küçük hikâyelerinde, çocukluk günlerinin geçtiği köylü çevresini anlattı (*Silhuetter* [Siluetler], 1891). *Livsens Ondskab* (Hayatın Kötülüğü) [1899] ve *Knagsted* (1902) adlı romanlarında, aynı zamanda sevip nefret ettiği Knagsted şehrine olan bağlılığını dile getirdi. Sonraki iki romanında (*Slaegten* [1898] ve *Gaedrene Aede Druer* [Babalar Koruk Yediler], 1908) melankolik bir havaya büründü. «Hiciv oyunları» diye adlandırdığı piyeslerinde ise saldırgan bir tutuma kaçar. (L)

WİED, Almanya'da (Rheinland - Pfalz) ırmak, Westerwald'de, Ren'in koludur (sağ kıyı); Neuwied'in yakınında Ren'e kavuşur; 140 km. (L)

WİEDEMANN (Gustav Heinrich), alman fizikçisi (Berlin 1826 - Leipzig 1899). Isının madenlerde yayılmasını (1853) ve elektrik iletkenliğini inceledi. (L)

WİEDEWELT (Johannes), danimarkalı heykeltıraş (Kopenhag 1731 - ay.y. 1802). Genç Coustou'nun öğrencisiydi, Winckelmann'ın etkisinde kaldı; Saly'nin yerine Kopenhag akademisi yöneticiliğine getirildi; Thorvaldsen klasisizminin öncüsüdür (*Christian VI* ile *Frederik V*'in kabirleri, Roskilde katedrali). [L]

WİED idare bölümü, XI. yy.da Neuwied çevresinde (Rheinland Prusyası) kurulan kontluk. Kont sülâlesi XIII. yy.da sona erdi. Kontluk önce İsenburg'lara, sonra (1462) Dietrich von Runkel'e geçti. Runkel'in soyundan gelenler, *Wied Runkel* (1824'te söndü) ve *Wied Neuwied* dallarını kurdular. Wied Neuwied bir prens sülâlesi haline geldi (1784). Sülâleden prenses Elisabeth, Romanya kraliçesi oldu (1843-1916), yeğeni Wied'li Wilhelm'e (doğ. 1876) ise Londra konferansında Arnavutluk tacı verildi (aralık 1913), ama Wilhelm kendini halkına kabul ettiremedi ve 1914 eylülünde tahttan indirildi. (L)

WİED - NEUWİED (Maximilian, VON — prensi), alman gezgini ve tabiat bilgini (Neuwied 1782 - ay.y. 1867). 1815'ten itibaren bilimsel incelemelere yöneldi; önce Brezilya'ya, sonra Kuzey Amerika'ya yolculuk yaptı. Bu gezilerin bilimsel sonuçlarını «*1815 - 1818 Brezilya Gezisi*», «*Brezilya'nın Tabiî Tarihi İçin Belgeler*» ve «*Kuzey Amerika'da Gezi*» adlı kitaplarında açıkladı. (L)

WİEGMANNİA i. Borneo'da yaşayan sümüklüböcek çeşidi. (*Ariophantidae* familyasından.) [L]

WİEHENGEBİRGE, Weser'de küçük sıradağlar, Porta Westfalica'nın batısında. (l

WİELAND (Christoph Martin), alman yazarı ve şair (Oberholzheim, Württemberg 1733 - Weimar 1813). Bir papazın oğluydu, önce dine yöneldi. Sophie von Gutermann'a âşık oldu, büyük başarı kazanan *Die Na-*

WİDOR

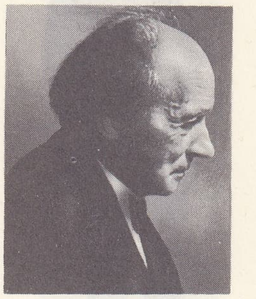

WİECHERT

Christoph Martin
WIELAND
H. Lips'in eseri

Foto. N T.T., X. Bonn danışma bürosu (LAROUSSE)

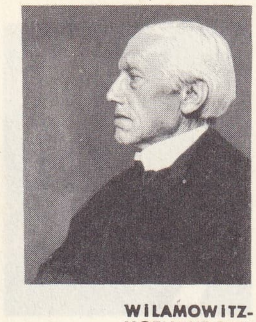

WILAMOWITZ-MOELLENDORFF

Henri WILD (1877-1951)

Roger WILD «Maja»

Oscar WILDE

tur der Dinge (Eşyanın Tabiatı) [1752] adlı ilk eserinde bu duyguyu dile getirdi. Daha sonra *«Ahlâkî Mektuplar»* ve *Der Anti - Ovid* (Ovidius'a Karşı) [1752] adlı iki eser yayımladı. *Cyrus* (1759) adlı destansı eserinde üstü kapalı bir şekilde Friedrich II'yi övdü. Wieland aynı yıl Bern'e gitti, orada, Rousseau'nun dostu Julie Bondeli'ye âşık oldu. Sonra epikuros'çu anlayışa bağlandı ve serüvenlerini dile getiren *Agathon*'u (1766-1773), Attike okulunun etkisini taşıyan *Musarion*'u (1768) ve *Die Grazien* (İncelikler) [1770] adlı pastoralı yazdı. Bu devrede yeniden siyasî konulara yöneldi. *Der Goldene Spiegel* (Altın Ayna) [1772] adlı eserinde aydın despotluğu yüceltti ve prens Karl - August ile prens Konstantin'i eğitmek üzere Weimar'a çağrıldı. Bu sarayda, Ortaçağa ilgi duyan Wieland, *Oberon*'u (1780-1781) yazdı. Yunan geleneklerini tasvir eder görünerek, küçük bir alman şehrinin (Erfurt) halkıyle alay eden *Die Abderiten* (1774-1781) adlı yergi romanı şaheseri sayılır. Wieland, *Der Teutsche Merkur* adlı edebiyat dergisini kurdu (1773-1789). Tarihî, felsefî ve siyasî denemelerini *Dialogen* (Diyaloglar) adı altında yayımladı. (L)

WİELAND (Heinrich), alman kimyacısı (Pforzheim 1877-Münih 1957). 1912'den sonra sterolleri ve gallik asitleri inceledi. Ayrıca, biyolojik oksitlenme ile ilgili bir teori ortaya attı. Safra tuzlarının, kurbağa zehirinin bileşimi v.b. üstüne araştırmalarıyle 1927 Nobel Kimya ödülünü kazandı. (L)

WİEN, Viyana'nın (Avusturya) ve bu şehirden geçerek Tuna'ya kavuşan küçük ırmağın almanca adı. (L)

WİEN (Max), alman fizikçisi (Königsberg 1866 - Jena 1938). Özellikle elektrik titreşimleri ve telsiz telgraf üstüne çalışmalarıyle tanındı; bu çalışmalarının sonucunda, yüksek frekanslar tekniğinin öncülerinden biri oldu. (L)

WİEN (Wilhelm), alman fizikçisi (Gaff-Prusya 1864 - Münih 1928). Hidrodinamik kanunlarını, seyreltik gazlardaki elektrik boşalımını, katot ışınlarını ve pozitif ışınları inceledi; elektrik alanlarıyle magnetik alanların bu ışınlar üzerindeki etkisini açıkladı; bu ışınların pozitif yapısını ispatlayarak kütle ve hızlarını hesapladı. Özellikle siyah cismin ışınsaması üstüne yaptığı çalışmalarla tanındı; bu çalışmalarıyle 1911 Nobel Fizik ödülünü aldı. (L)

WİENBARG (Ludolf), alman filozofu ve edebiyatçısı (Altona 1802 - Schleswig 1872). *Asthetische Feldzüge* (Estetik Seferler) [1834] adlı eserinde siyaset alanında da liberal fikirlerini paylaştığı Genç-Almanya'nın estetik teorilerini ortaya koydu. (L)

WİENE (Robert), çek asıllı alman sinema yönetmeni (Saksonya'da 1881 - Paris 1938). Tiyatro oyuncusuydu, 1914'te sinemaya geçti ve Jannings ile birlikte, Daudet'nin bir eserinden *«Genç Froment ile Yaşlı Risler»* (1919) adlı filmi çevirdi. *Doktor Caligari'nin Muayenehanesi* (Das Kabinett des Doktor Caligari) adlı filmiyle büyük ün kazandı. Öbür filmleri: *Genuine* (1920); *«Raskolnikof»* (1923); *«Orlac'ın Elleri»* (1925); *«Güllü Şövalye»* (1926); *«Büyük Macera»* (1928) v.b. 1938'de Fransa'da başladığı *«Ultimatum»* filmini bitiremeden öldü. (L)

WİENER (Jean), fransız piyanocusu ve bestecisi (Paris 1896). Altılar grubu sanatçılarının sık sık uğradığı *Boeuf sur le toit* adlı gece kulübünde çalmağa başladı. O sıralarda öncü eserlerden kurulu (Schönberg, Milhaud, Falla, Stravinski, Poulenc) Wiener konserlerini düzenledi. Daha çok doğaçtan çalan bir sanatçı olmasına rağmen çoğu ilhamını cazdan alan bazı yazılı eserleri de vardır. Ayrıca 250'ye yakın filim müziği, yüz kadar da radyo için müzik parçası bestelemiştir. (L)

WİENER (Norbert), amerikalı bilgin (Columbia, Missouri 1894 - Stockholm 1964). Sibernetik*in kurucusu sayılır. 1948'de otomatik kumandalı sistemlerin ilkeleri ve uygulamaları üstüne *Cybernetics, or Control and Communication in the Man and the Machine* (Sibernetik veya İnsanda ve Makinede Kontrol ve Haberleşme) adlı eseri yayımladı; eser, hangi daldan olursa olsun bütün bilginlerin büyük ilgisini çekti. (L)

WİENER (Otto), alman fizikçisi (Karlsruhe 1862 - Leipzig 1927). Gelen ışınlarla, bir mercek üzerine kaplanmış fotoğraf filminden yansıyan ışınların girişimiyle duraklı ışık dalgalarını elde etti; bu deney, Lippmann'ın renkli fotoğraf tekniğine temel oldu. Wiener ayrıca, elektrik alanının, kutuplaşma düzlemine ve bu düzlemdeki magnetik alana dik olarak titreştiğini gösterdi. (L)

WİENER NEUSTADT, Avusturya'da (Aşağı Avusturya) şehir, Fischa ile Leitha'nın birleştiği yer yakınında. Şehir önemli bir sanayi merkezidir. Makine yapımı; demiryolu malzemesi; dökümevleri; dokuma, deri ve kâğıt sanayii. 1192'de kurulan şehir, İkinci Dünya savaşı sırasında müttefiklerin bombardımanlarıyle kısmen yıkıldı. (L)

WİENERWALD, Avusturya'da (Aşağı Avusturya) kütle, Alpler'in, Viyana ile Tuna vâdisine hâkim doğu ucu. Ormanları ve birçok sayfiye yeri viyanalı turistleri çeker. Kütlenin manzaraları birçok besteciye (Johann Strauss, Beethoven v.b.) ilham kaynağı olmuştur. (L)

WİENİAWSKİ, polonyalı müzikçi aile. HENRYK, besteci ve kemancı (Lublin 1835 - Moskova 1880). 1846'da Paris konservatuvarının Keman bölümünü birinci ödül alarak bitirdi. Avrupa'da turnelere çıktı. 1848'den 1872'ye kadar Petersburg sarayının resmî virtüoz kemancısı oldu, 1875'te A. Rubinşteyn ile A.B.D.'ye gitti. — JOZEF, piyanocu ve besteci (Lublin 1838 - Brüksel 1912). Henryk'in kardeşi, Paris, Moskova, Varşova ve Brüksel'de keman öğretmenliği yaptı. Uvertürler, piyano konçertoları, yaylı çalgılar için dörtlüler, mazurkalar, baladlar, etüdler v.b. besteledi. —ADAM TADEUSZ, bestegci (Varşova 1879 - Bydgoszcz 1950), öncekilerin yeğeni. Fransız izlenimciliğinin (*1. Yaylılar Dörtlüsü*), daha sonra polonya folklorunun etkisinde kaldı. Operalar, bir operakomik, iki senfonik şiir, orkestra süitleri v.b. besteledi. (L)

Wien kanunu, 1893'te Wilhelm Wien tarafından ortaya atılan ve yayımlanan ışımaların zamana bağlı olarak dağılımını veren kanun. (L)

WİEPRZ, rusça **Vepş,** Polonya'da ırmak, Vistül'ün kolu (sağ kıyı), Roztocze yükseklikleriden doğar; 312 km. (L)

WİERİNGEN, Hollanda'da (Kuzey Hollanda) eski ada, bugün kıtaya bağlanmış ve polder haline getirilmiştir. Kuzeydoğu ucuna Zuiderzee'yi kapatan set bağlanır. (L)

WİERİNGERMEER polderi veya **Kuzey-batı polderi,** eski Zuiderzee'nin yerinde kazanılan ilk ve en kuzeydeki polder; 20 000 hektarlık bir alanı kaplar, 1930'da kurutulmuştur. Almanlar 17 nisan 1945'te Wieringermeer'i IJselmeer'den ayıran bendi havaya uçurarak polderi su altında bırakmışlardı. Zararın büyüklüğüne ve o tarihteki malzeme sıkıntısına rağmen polder kısa süre içinde kurutularak yeniden tarıma açıldı. Başlıca iki merkezi, Midden eer ve Slootdorp'tur. Bk. ZUIDERZEE. (L)

WİERTZ (Antoine Joseph), belçikalı ressam (Dinant 1806 - Brüksel 1865). Ülkesinde millî ressam olarak tanındı. Büyük tarihî tablolar çizdi (*Patroklos'un Cesedini Paylaşamayan Yunanlılar ile Truvalılar*, Liège müzesi); tablolarının büyük bir kısmı, bugün *Wiertz müzesi* olan evindedir. (L)

WİERZBNİK, Polonya'da (Kielce voyvodalığı) şehir, Starachowice ile birlikte 39 900 nüfuslu bir merkezdir. (L)

WİERZYNSKİ (Kazimierz), polonyalı şair (Drohobycz 1894-Londra 1969). Başlıca eserleri: *Wiosna i Wino* (İlkbahar ve Şarap) [1919], *Wroble na Dachu* (Dam Üstünde Serçeler) [1921], *Wlielka Niedzwiedzica* (Büyük Ayı) [1923], *Pamietrik Milosci* (Aşk Anıtı) [1925], *Laur Olimpijski* (Olimpiyat Tacı) [1927], *Gorzki Urodzaj* (Orman Hasadı) [1933], *Krzyze i Miecze* (Haçlar ve Kılıçlar) [1945]. (L)

WİESBADEN, Almanya'da (Batı Almanya) şehir, Hessen'in ve Wiesbaden idare çevresinin merkezi; 259 900 nüf. Şehrin klorlu sodalı suları daha Romalılar çağında bilinirdi. İdare, turizm ve ticaret merkezi olarak hızla gelişen Wiesbaden'de sanayi tesisleri de (özellikle yayınevleri ve sinema sanayii) kurulmuştur. Biebrich'in varoşunda dokuma ve kimya sanayii; makine yapımı; tersaneler. Milletlerarası müzik festivali. Köpüklü şaraplar. Nassau düklüğünün eski merkezi olan şehir, Rheinland'ın işgali (1919-1930) sırasında müttefiklerarası idarenin merkeziydi. 1921'de Loucheur ve Rathenau arasında imzalanan antlaşma ile Almanya felâkete uğramış fransızlara 7 milyar altın markı bulan tazminat ödemeyi kabul etti. — *Wiesbaden çevresi*, 1 722 900 nüf. (L)

WİESE, Almanya'da ırmak, Ren'in kolu (sağ kıyı); 50 km. Irmak, Feldberg'de Kara Orman'dan doğar, Dinkelberg'den geçer, Schönau ve Lörrach'i sular. Vâdisinin meydana getirdiği büyük sanayi merkezinde (dokuma, kâğıt fabrikaları) Basel sermayeleri ağır basar. (L)

WİESER (Friedrich VON), avusturyalı iktisatçı (Viyana 1851 - Sank Gilgen 1926). İlk Viyana okulunun başlıca temsilcilerinden biriydi. *Der Natürliche Wert*'inde (Tabiî Kıymet) [1889] kendi adını verdiği bir gelir teorisi ortaya koydu. (Bk. MARJİNALİZM.) [L]

WİESLOCH, Almanya'da (Batı Almanya, Baden Württemberg) şehir, Heidelberg'in güneyinde; 13 900 nüf. Meyve ve sebze konserveleri. (L)

WİET (Gaston), fransız şarkiyatçısı (Paris 1887-ay.y. 1971). Başlıca eserleri: *Répertoire Chronologique d'Epigrophie Arabe* (Arap Epigrafisinin Kronolojik Fihristi), *Histoire de l'Egypte Arabe* (Arap Mısır'ın Tarihi). [L]

WİGAN, Büyük Britanya'da (Lancashire) şehir, Liverpool'un kuzeydoğusunda; 78 700 nüf. XVI. yy.dan kalma güzel kilise. Maden kömürü ocakları. Dokuma sanayii (pamuk). Makine ve silâh yapımı. (L)

WİGANDİA i. Oldukça yüksek boylu (2 - 3 m), süslü yapraklı çokyıllık bitki; Côte d'Azur'de kayalık yerlerde ve eski duvarların üstünde biter. (*Hydrophyllaceae* familyasından.) [L]

WİGHT adası, Büyük Britanya'da (Hampshire) ada, Manş denizinde, Southampton körfezinin açığında; kıyıdan Solent boğazı ve Spithead kanalıyle ayrılır; 381 km^2; 102 100 nüf. İdare merkezi, *Newport*. Ada eşkenar dörtgen biçimindedir; yüksek olan kıyılar, güneyde yüksek yalıyarlar meydana getirir. Sağlığa çok yararlı ve çok yumuşak olan iklimi ve manzaralar sayesinde ada, gerek yazın, gerek kışın çok turist çeker. Turizm dışında başlıca iktisadî faaliyet maden kömürü ve taş ocaklarının işletilmesi, tahıl, sebze ve meyve yetiştiriciliği, hayvancılık (koyun, sığır, at), uçak yapımı, yünlü kumaş, nişasta ve dantel imalâtıdır. Cowes'un güneydoğusundaki Osborne House'da sık sık kalan kraliçe Victoria, 1901'de orada ölmüştür. (L)

WİGMAN (Mary), alman kadın dansçı ve koreograf (Hannover 1886). 1920'de, Dresden'de bir okul açtı ve Paris operasında koreografi yönetmeni oldu. Kendi topluluğu ile A.B.D.'de ve birçok ülkede turnelere çıktı. Müzik desteğinden kurtulmuş bir dans üstüne görüşleri Almanya, İsviçre ve A.B.D.'de çok tutuldu. (L)

WİGNER (Eugene Paul), macar asıllı amerikalı fizikçi (Budapeşte 1902). Katılar fiziği, atom çekirdekleri ve nükleer reaktörlerin teknolojisi üstünde çalıştı. Açısal momentleri ve spinleri aynı olmak şartıyle, nükleonlar (proton-proton, proton-nötron, nötron-nötron) arasındaki etkileşmelerde potansiyel enerjilerinin eşit olduğunu öne sürdü. Bakışım ilkelerini açıkladı ve hiç bir dinamik teoriye bağlı olmaksızın elemanter bir sistemin iki büyüklükle nitelenebileceğini gösterdi: kütlesi ve spini. Nihayet, adını taşıyan olayı keşfetti. 1963 Nobel Fizik ödülünü, Maria Goeppert-Mayer ve alman H. Jensen ile paylaştı. (L)

Wigner olayı. Bir atomun, yeterli enerjideki bir nötron veya bir iyon etkisiyle bir billûr ağı içinde yer değiştirmesi. (L)

WİGTJE i. Metrol. Metrik sisteme geçiş döneminde Hollanda'da kullanılan, grama eşit eski kütle birimi. (L)

Foto. X, British Council (LAROUSSE)

WİGTOWNSHİRE, Büyük Britanya'da idare bölümü, İskoçya'nın güneybatı ucunda, İrlanda denizinin kıyısında; 29 100 nüf. İdare merkezi, *Wigtown*. (L)

WİGWAM i. (ing. k.). Kuzey Amerika'da kızılderili köylerine verilen ad. || Aynı kıtada kızılderili kulübesi veya çadırı. (L)

WİJNANTS veya **WYNANTS** (Jan), hollandalı ressam (Haarlem 1630'a doğr. - Amsterdam 1684). Jacob Van Ruysdael'in etkisinde kalarak, bitkilerini ayrıntılı bir biçimde canlandırdığı dağlar ve tepeler çizdi (*Tepeli Peyzaj*, Berlin; *Çiftlik*, Amsterdam). [LM]

WİL, İsviçre'de (Sankt-Gallen kantonu) şehir, Thur ırmağının yakınında; 10 900 nüf. Eski evler. Dokuma sanayii. (L)

WİLAMOWİTZ - MOELLENDORFF (Ulrich VON), alman helenisti (Markowitz, Poznan 1848 - Berlin 1931). Hesiodos'un *Erga kai Hemerai* (İşler ve Günler), Aiskhylos'un *Oresteia* (Agamemnon, Khoephoroi, Eumenides üçlemesi) ve *Persai* (Persler), Euripides'in *Herakles* ve *Hippolytos* adlı eserlerinin tenkitli basımlarını, ayrıca Homeros, Pindaros, Eflatun, yunan şiiri ve dini v.b. üstüne inceleme kitapları yayımladı. (L)

WİLBERFORCE (William), ingiliz siyaset adamı ve filantropu (Hull 1759 - Londra 1833). 1780'de parlamento üyesi oldu, Pitt ile dostluk kurdu. 1787'den sonra köleliğin kaldırılması meselesiyle yakından ilgilendi. 1807'de köle ticaretinin kaldırılmasını sağladı. Köleliğin büsbütün kaldırılması ancak ölümünden sonra oylandı. (L)

WİLBRANDT (Adolf VON), alman yazarı (Rostock 1837 - ay.y. 1911). Münih'te bir gazetenin, sonra Viyana'da Burgtheater'in (1881-1887) yöneticisi oldu; *Gracchus* (1872), *Nero* (1876), *Der Meister von Palmyra* (Palmyra'nın Ustası) [1889] gibi oyunlar yazdı. Ama romanlarıyle dikkati çekti: *Hermann İfinger* (1892), *Die Osterinsel* (Paskalya Adası) [1895] v.b. (L)

WİLBYE (John), ingiliz bestecisi (Diss, Norfolk 1574 - Colchester 1638). Elizabeth çağının en seçkin madrigalcisiydi. Kendinden öncekilerin ingiliz duyguluğuna uyarladığı italyan asıllı bir sanatı klasik mükemmelliğe ulaştırdı. (L)

WİLCKE veya **WİLKE** (Johan Carl), isveçli fizikçi (Wismar 1732 - Stockholm 1796). Stockholm akademisinde, Aepinus ile birlikte elektroforun özelliklerini inceledi ve Black'ten ayrı olarak, özgül ısı, gizli ergime ve buharlaşma ısısı kavramlarını ortaya attı. 1758'de yalıtkanların kutuplaşmasını keşfetti ve ilk magnetik sapma haritasını yaptı. (L)

WİLCKEN (Ulrich), alman egiptoloğu (Stettin 1862 - Baden-Baden 1944). *Archiv für Papyrusforschung*'u (Papirüs Araştırmaları arşivi) kurdu (1900). Başlıca eserleri: temel ders kitabı *Grundzüge und Chrestomathie der Papyruskunde* (Papirüs Biliminin Unsurları ve Seçmeler) [2 cilt 1912], *Griechische Geschichte im Rahmen der Altertumsgeschichte* (İlkçağ Tarihi Çerçevesi İçinde Yunan Tarihi) [1924], *Alexander der Grosse* (Büyük İskender) [1931]. (L)

WİLCOXİA i. Meksika ve Teksas'ta yetişen kaktüs. (*Wilcoxia Poselgeri*, *salenicerus* üzerine aşılanırsa pek güzel yetişir.) [L]

WİLD (Henri), isviçreli fizikçi ve meteoroloji uzmanı (Uster 1833 - Zürich 1902). İsviçre ve Rusya'da birçok meteoroloji istasyonu kurdu ve *polaristrobometre*'yi icat etti. (L)

WİLD (Henri), isviçreli hassas ölçü âletleri mühendisi ve yapımcısı (Bilten 1877 - Baden 1951). Modern geodezi ve fotogrametri âletlerinin yaratıcısı sayılır. 1921'de Heerbrugg'da kurduğu ölçü âletleri fabrikasında silindir eksenli bir teodolit modeli yaptı; bu âlette mikroskoplar, göz merceğinin yanındaki bir dürbünden okunur. (L)

WİLD (Roger), fransız ressamı ve desinatörü (Lozan 1894). Mallarmé, Baudelaire, Victor Hugo ve Balzac'ın eserlerini resimledi. Paris Güzel Sanatlar müzesinde, İle-de-France müzesinde, Cabinet des Estampes'ta, Bourbon sarayında ve Opéra müzesinde eserleri vardır. 1967'de, Paris'te eski ve yeni tablolarını biraraya getiren *Yarım Asırlık Portreler* adlı bir sergi düzenlendi. (L)

WİLDE (Oscar FİNGALL O'FLAHERTİE WİLLS), ingiliz yazarı (Dublin 1854 - Paris 1900), ünlü cerrah William Wilde'ın oğlu. Dublin'de Trinity college'ta okudu, 1874'te Oxford'a girdi. Öğrenciliği sırasında kadınsı davranışlarıyle dikkati çekti. «Sanat sanat içindir» nazariyesine bağlandı. 1882'de A.B.D.'de konferanslar verdi ve «estetik felsefesi»ni açıkladı. İlk piyesi *Vera* New York'ta oynandı. Daha önce bir şiir kitabı yayımlamıştı (1881). Bir ara Paris'te kaldı, orada Verlaine ve öbür sembolist şairlerle tanıştı. İngiltere'ye dönünce *Mutlu Prens ve Başka Masallar*'ı (The Harppy Prince and Other Tales) [1888]; 1891'de *Lord Arthur Savile'in Suçu ve Başka Hikâyeler*'i (Lord Arthur Savile's Crime, and Other Stories), ardından *Narlar Evi*'ni (A House of Pomegranates), *İntentions* (Niyetler) başlıklı denemelerini ve tek romanı *Dorian Gray'in Portresi*'ni (The Picture of Dorian Gray) yayımladı. Daha sonraki üç yıl içinde Wilde, ününün doruğuna ulaştı. 1892'de *Lady Windermere'in Yelpazesi* (Lady Windermere's Fan) oyunuyle çağının en büyük tiyatro yazarları arasında yer aldı. Bunu iki komedi izledi: *Ehemmiyetsiz Bir Kadın* (A Woman of No İmportance) [1893] ve *Ciddî Olmanın Önemi Üstüne* (The İmportance of Being Earnest) [1895]. 1893'te fransızca yazdığı *Salomé* oyunu Paris'te Sarah Bernhardt tarafından oynandı. 1895 Yılı, Oscar Wilde'ın hayatında ve yazarlığında yıkıcı bir yıl oldu. Lord Douglas ile olan homoseksüel ilişkilerinden ötürü Queensberry markisi (lord Douglas'ın babası) basında aleyhine yazılar yazdı; marki ile aralarındaki çatışma, Wilde'ın iki yıl küreğe mahkûm olmasıyle sonuçlandı. Hapiste, 1898'de yayımlanan *Reading Zındanı Baladı* (The Ballad of The Reading Gaol) adlı eseri yazdı. Cezası bitince (1897) İngiltere'yi terk etti ve bazı arkadaşlarının maddî yardımıyle Avrupa'da yaşadı, ayrı kaldığı iki çocuğunu ve karısını göremeden Paris'te öldü. Lord Douglas'a cezaevinden yazdığı dokunaklı mektup 1905'te *De Profundis* başlığıyle yayımlandı. (L)

WİLDE (Patricia WHİTE — denir), kanadalı kadın dansçı (Ottawa 1928). Monte - Carlo Rus balesinde solo dansçı (1945), *Uyurgezer*'in ilk temsilini canlandırdı (1946), New York City ballet'ye girdi (1950), bu toplulukta yıldız dansçılığa yükseldi. 1965'te New York City ballet'den ayrılarak Harkness ballet'nin yöneticisi oldu. (L)

WİLDENBRUCH (Ernst VON), alman yazarı (Beyrut 1845-Berlin 1909). 1870 Savaşından sonra vatan şiirleri yazdı (*Vionville*, 1874). Özellikle oyunlarıyle tanındı: *Spartakus* (1873); *Die Karolinger* (Karolenjler) [1882]; *Quitzows* (1888); *Der Neue Herr* (Yeni Öğretmen) [1891]; *Heinrich und Heinrichs Gesclecht* (Heinrich ve Heinrich Sülâlesi) [1896]. Romanları da ünlüdür: *Das Edl Blut* (Asil Kan) [1892]; *Francesca da Rimini* (1893); *Tiefe Wasser* (Derin Sular) [1897]. (L)

WİLDENS (Jan), flaman ressamı (Anvers 1586 - ay.y. 1653). Rubens için manzara resimleri çizdi. Eserleri Anvers, Berlin ve Dresden müzelerindedir. (L)

WİLDENSTEİN (Georges), sanat tarihçisi (Paris 1892 - ay.y. 1963). Özellikle *Le Peintre Aved* (Ressam Aved) [1922], *Lancret* (1924), *La Tour* (1928), *Monet* (1932), *Chardin* (1934), *İngres* (1954), *Fragonard* (1961), *Berthe Morisot* (1961) adlı eserleri yayımladı. Georges Wildenstein hem Fransa'da hem yabancı ülkelerde birçok sergi düzenlemiş, Fransa ve Amerika'daki müzelere önemli bağışlarda bulunmuştur. (L)

WİLDENVEY (Herman), norveçli yazar ve şair (Eiker, Drammen yakınları 1886 - Larvik 1959). İlk olarak HERMAN PORTAAS takma adıyle *Campanula* (1902) adlı bir eser yazdı. A.B.D.'ye göç etti; orada ilâhiyat ve edebiyat okudu. Norveç'e dönünce, Knut Hamsun'un etkisinde yazdığı *Nyinger* (1907) adlı şiir kitabıyle büyük başarı kazandı. Daha sonra *Kjaertegn* (Okşayışlar) [1916], *Höstens Lyre* (Sonbahar Liri) [1931] ve *Filomele* (1946) gibi başka şiir kitapları yayımladı. Şiirlerinde yurdunu, tabiatı, çocukluğu ve aşkı dile getirdi. Ayrıca küçük hikâyeleri, bir romanı, yolculuk anlatıları ve tiyatro oyunları da vardır. (L)

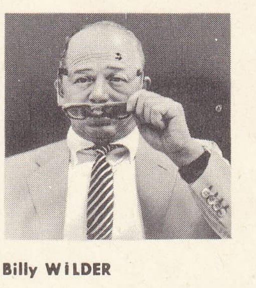

Billy WİLDER

WİLDER (Billy), avusturya asıllı amerikalı sinema yönetmeni (Krakow 1906). Önce gazetecilik, sonra Almanya ve Fransa'da senaryoculuk yaptı. 1934'te Hollywood'a gitti, orada birkaç seri filimden sonra ilgi çekici iki eser ortaya koydu: *Ölüm Sigortası* (1944) ve *The Poison* (Zehir) [1945]. Öbür önemli filimleri: *Sunset Boulevard* (Sunset Bulvarı) [1950]; *Stalag 17* (1953); *Yaz Bekârı* (The Seven Year İtch) [1955]; *Öğleden Sonra Aşk* (Love in the Afternoon) [1956]; *Atlantik Fatihi* (The Spirit of St. Louis) [1957]; *Bazıları Sıcak Sever* (Some Likes it Hot) [1959]; *Garsonyer* (The Appartment) [1960]; *One Two Three* (Bir, İki, Üç) [1961]; *Tatlı İrma* (1962); *Öpsene Budala* (Kiss Me Stupid) [1964]; *The Fortune Cookie* (Büyük Tasarı) [1966]. (L)

WİLHELM I
Almanya imparatoru
Lenbach'ın eseri

WİLDER (Thornton Niven), amerikalı yazar (Madison, Wisconsin 1897). Gençliğinin bir kısmını Çin'de (babası burada başkonsolostu) geçirdikten sonra Yale'de ve Roma'da okudu. 1926'da Roma'nın milletlerarası toplumunu anlatan *The Cabala* (Kabala) ile edebiyata atıldı. 1927'de *The Bridge of San Luis Rey* (San Luis Rey Köprüsü) ile Pulitzer ödülünü aldı; bu eseri *The Woman of Andros* (Andros'iu Kadın) [1930], *The Long Christmas Dinner* (Noel Şenliği) [1931], *Heaven's My Destination* (Cennete Gidiyorum) [1934], *The İdes of March* (Mart İdus'ları) [1948], *The Matchmaker* (Çöpçatan) [1956], *The Eighth Day* (Sekizinci Gün) [1967] izledi. Wilder, Amerika'nın büyük çağdaş edebiyat akımlarının dışında kaldı. Aynı zamanda tiyatro oyunları da yazdı: küçük bir kasaba halkının heyecanlı hikâyesi olan *Bizim Şehir* (Our Town) [1938] ve *Plays for Bleecker Street* (Bleecker Sokağı İçin Oyunlar) [1962] başlığı altında toplanan birer perdelik üç piyes (*Childhood* [Çocukluk], *İnfancy* [Çocukluk], *Someone from Assissi* [Assisi'den Birileri]). [L]

WİLHELM II
Almanya
imparatoru

WİLDGANS (Anton), avusturyalı şair (Viyana 1881 - Mödling 1932). İlk lirik şiirlerinde Rilke ve Hofmannsthal'in etkileri görülür; *Sonette an Ead* (Ead'a Soneler) [1913], *Wiener Gedichten* (Viyana Şiirleri) [1926] v.b. Natüralizmden, lirik bir dram ustalığına doğru gelişen piyesleriyle büyük başarı kazandı: *Armut* (Yoksulluk) [1914]; *Liebe* (Aşk) [1916]; *Dies İrae* (Öfke Günleri) [1918]; *Kabil* (1920); Birinci Dünya savaşında Avusturya'daki yaşayışı alaya alan *Kirbisch* (1927). [L]

WİLDHORN, İsviçre'de kütle, Bern Alpleri'nde, Sion'un kuzeyinde (Valais); 3 248 m. (L)

WİLDSTRUBEL, İsviçre'de kalkerli kütle, Bern Alpleri'nde, Wildhorn'un doğusunda; Loèche-les-Bains'e hâkimdir; *Gross-Strubel*'de, 3 253 m. (L)

Wiley and Son (John), 1807'de Charles Wiley tarafından New York'ta kurulan yayınevi. Özellikle değerli bilimsel ve teknik eserler yayımlar. (L)

kraliçe
WİLHELMİNA

WİLHELM I (Lüben, Silezya 1781-Stuttgart 1864). Württemberg kralı (1816-1864); 1819'da bir anayasa çıkardı ve liberalizmiyle kendini halka sevdirdi. (L)

WİLHELM I (Berlin 1797-ay.y. 1888), Prusya kralı (1861-1888) ve alman imparatoru (1871-1888), kral Friedrich-Wilhelm III ve kraliçe Elise Radgiwill'in ikinci oğlu. Jena bozgunu (1806) ve Prusya'nın çöküşü sırasında çocuk yaştaydı. 1813-1814'te kurtuluş savaşına katıldı ve 1849'da Baden ayaklanmasını kanlı bir şekilde bastırdı. 1858'de naipliğe getirildi (kardeşi Friedrich Wilhelm IV akıl hastalığına yakalanmıştı). Millî Savunma bakanı Von Roon ile birlikte Prusya'ya güçlü bir ordu kazandırabilmek için askerî bir kanun taslağı hazırladı. 1861'de kral oldu, istediği askerî ödeneği Landtag'a kabul ettiremedi. Önce tahtı bırakmayı düşündü, sonra Bismarck'a başvurdu (1862), Prusya lehine alman birliğinin kurulmasına çalıştı. Bismarck ile aynı amaçta birleşmek-

Foto. LAROUSSE

le beraber metotları bakımından sık sık anlaşmazlığa düşüyordu. Böylelikle düklükler savaşından (1865) sonra, Habsburgların nüfuzunun etkisinde kalan kral, Avusturya ile bir çatışma çıkarmak isteyen Bismarck'ın görüşlerine uymakta uzun süre tereddüt etti; Sdowa'dan (1866) sonra, yenilen Avusturyalıları gözetmek için Bismarck, kralın ilhaklar yapmasını güçlükle önledi. 1870'te Wilhelm I, Fransa ile savaşı önlemeğe çalıştı; Fransa'nın isteğine uyarak, Leopold Hohenzollern'i İspanya tahtından vaz geçirmeyi kabul etti, fakat Ems telgrafının kurnazca kısaltılması, fransız-alman savaşının patlak vermesine yol açtı. Zaferden sonra Wilhelm I, Versailles'da Aynalar galerisinde imparatorluk tacını giydi (18 ocak 1871). Bismarck'ın aşırılıklarını her zaman hoş karşıladı ve özellikle *Kulturkampf* ve dış siyaset konularında onun görüşlerini her zaman benimsememekle birlikte saltanatının sonuna kadar onu şansölyelikte tuttu. (L)

WİLHELM II (Potsdam şatosu 1859-Doorn, Hollanda 1941), Prusya kralı ve Almanya imparatoru (1888-1918), Wilhelm I'in torunu, Friedrich III'ün oğlu ve anne tarafından İngiltere kraliçesi Victoria'nın torunu. Doğuştan çolak olmasına rağmen sağlam bir askerî eğitim gördü. Babasının kısa saltanatından sonra, haziran 1888'de tahta çıktı. Devlet kararlarını tek başına almak istediği için kısa süre sonra Bismarck ile çatıştı. Reformlar yaparak proleterleri sosyalist partiden koparmak isteyen imparator, Bismarck'ın işçilere karşı almak istediği olağanüstü tedbirleri kabul etmedi. Ayrıca Bismarck Avusturya ve çar ile iyi geçinmek istiyor, Wilhelm II ise Rusya'dan uzaklaşmağa çalışıyordu. 18 Mart 1890'da Bismarck'ı istifaya zorlayan Wilhelm II, şansölye Caprivi ile «yeni yol» siyasetini başlattı; Berlin'de milletlerarası bir iş konferansı düzenledi (1890); ama işçilerle ilgili reform denemeleri işe yaramayınca, sonradan işçilere karşı tutumu sertleşti. Orduyu sürekli olarak güçlendirdi ve Bismarck'ın geleneğinden ayrılarak ülkeyi sömürgelerde ve denizaşırı topraklarda genişletmeğe başladı: Afrika'ya seferler düzenledi. İngiltere ile denizde rekabet etmek istediği için 1898'den sonra amiral Tirpitz ile birlikte, güçlü bir donanma programı uyguladı. Avrupa dışında, özellikle Osmanlı imparatorluğunda etkili oldu. Osmanlı ordusunu yeniden teşkilâtlandırarak, karşılığında alman bankalarına verimli yatırımlar (özellikle Bağdat tren yolunun yapımında [1902]) sağladı. Avrupa'da kararsız bir siyaset güttü. 1904'e kadar İngiltere'nin zararına, Fransa'ya yanaşmak ister gibi göründü; bununla beraber, İngilizlerin düşmanlığını çekmekten sakınarak bir ittifak kurmayı bile düşündü; fakat Boer'ler savaşında Kruger'i tutmasını iyi karşılamayan ve denizlerdeki emellerinden ürken İngilizler, Fransa'ya yanaştılar (1904). O tarihten sonra Wilhelm II şansölye Bülow'un öğütleriyle Fransa ve İngiltere'ye karşı bir yıldırma siyasetine girişti. Mart 1905'te Tanca'ya çıkarma yaparak Fas'ın bağımsızlığını garanti altına aldığını ilân edince, tehlikeli bir milletlerarası gerginliğe yol açtı; üstelik Almanya'ya maddî yararlar sağlayamadı (bk. EL-CEZİRE KONFERANSI). Üçlü İttifakın kurulmasından sonra (1907), Wilhelm II, Avusturya ile bağlarını kuvvetlendirdi, Türkiye'ye yardıma devam etti; bununla beraber müttefik ülkelere düşmanlığını açıkça belirtmekten sakındı; fakat 1908'de, *Daily Telegraph* muhabiriyle yaptığı bir konuşma ingiliz kamuoyunu galeyana getirdi. 1911'de Agadir buhranını (1911) izleyen anlaşmanın sonunda Fransa'ya yanaşmağa hazır olduğunu ortaya koydu. Fakat müttefiklerinin Balkanlar'da karşılaştığı güçlükler üzerine, Üçlü İttifakı yeniledi (1912) ve temmuz 1913'te Reichstag'a alman ordusunu kuvvetlendirecek bir kanun oylatmayı başardı. Temmuz - Ağustos 1914'te, Rusya ve Fransa'ya savaş ilân etti. 31 Ekim 1918'de, Alman hükûmeti tahtı bırakmasını istedi; bu isteği reddetmesi ayaklanmaya yol açtı. 9 Kasımda iktidarı Kronprinz'e bırakan Wilhelm II, Born'a (Hollanda) çekildi. Haziran 1919'da, Versailles anltaşmasıyle, savaşın sorumlusu ilân edildi; fakat Hollanda hükûmeti Wilhelm'i geri vermeyi reddetti. (L)

WİLHELM II (Stuttgart 1848-Bebenhausen şatosu 1921), Württemberg kralı (1891-1918). 1891'de bir suikasttan kurtulduktan sonra, siyasette silik bir rol oynadı. 1918 Devrimi sonunda taht üstündeki haklarından vaz geçmek zorunda kaldı. (L)

WİLHELM (Meister), efsanevî sanatçı, Ortaçağın sonlarına doğru Limburg kronikleri ondan 1380'de Köln'ün iyi ressamı olarak söz eder. Wilhelm 1358-1372/1378 arasında aynı şehirde oturan Wilhelm von Herle ile bir sayılmıştır. Bazı yazarlar, Köln katedralinin mihrap arkalığındaki resimleri ona mal ederler. Eskiden Köln primitif okulunun en iyi eserleri (bu arada *Bezelye Çiçekli Madonna*'lar [Nürnberg ve Köln] ve *Azize Veronica* [Münih]) ona mal edilirdi; oysa bugün *Azize Veronica* 1420 yıllarında çalışan ve adı bilinmeyen bir sanatçıya (Veronica Ustası) mal edilir. (L)

WİLHELM Hirschau'lu (Beatus), bavyeralı keşiş ve matematikçi (Bavyera XI. yy. başı-Hirschau 1091). Hirschau manastırı başrahibi oldu (1071), manastırı için Cluny ve Regensburg tarikatlarını birleştiren bir tüzük hazırladı. Bir astronomi saati yaptı ve bazı bilim kitapları yazdı (*Astronimica* ve *Musica*). [L]

WİLHELM Hollandalı (Leiden 1227 - Friz 1256), germen imparatoru (1254-1256), Hollanda kontu Florent IV'ün oğlu. 1235'te babasının yerine geçti. 1247'de, Friedrich II'nin rakibi olan Ren prensleri tarafından Romalılar kralı seçildi; ama ancak Friedrich II (1250) ve Konrad IV'ün (1254) ölümünden sonra kesinlikle imparator olabildi. (L)

WİLHELMİNA (La Haye 1880-Het Loo şatosu, Apeldoorn yakınları 1962), Hollanda kraliçesi (1890-1948), Willem III ile Waldeck-Pyrmont'lu Emma'nın kızı. Önce annesinin naibeliği altında hüküm sürdü (1890-1898), sonra reşit ilân edildi. Ülkenin partiler savaşı sırasında Kruger'e iltica hakkı tanıdı, 1918'de tahttan feragat ettikten sonra Hollanda'ya sığınan Wilhelm II'yi sınır dışı etmesi için müttefiklerin yaptıkları teklifi reddetti. Halk tarafından çok sevilen kraliçenin cesurca müdahalesi, kasım 1918'de hazırlanan komünist ayaklanmasını önledi. Barışı koruma amacıyle Hitler'e başvurmak için papa ve Belçika kralı Leopold ile buluştu (ağustos 1939), alman istilâsından sonra Londra'ya sığındı (mayıs 1940-mayıs 1945) ve oradan vatandaşlarını cesaretlendirdi. Ülkeye döndükten sonra İndonezya ile görüşmelere başkanlık yaptı ve eylül 1948'de, kızı Juliana lehine tahttan vaz geçti. (L)

WİLHELMİNA dağları, Surinam'da yüksek tepeler, Courantyne'nin yukarı çığırının kollarıyle bölgenin kıyı ırmakları arasında su bölümü çizgisidir. (L)

Wilhelm Meister, Goethe'nin romanı. İki bölümdür: *Wilhelm Meister'in Çıraklık Yılları* (Wilhelm Meisters Lehrjahre) [1796] ve *Wilhelm Meister'in Seyahat Yılları* (Wilhelm Meisters Wanderjahre) [1821]. Bu kitapların birincisinde, alman tiyatrosunu yenileme görevine çağrıldığına inanan genç bir burjuva bir oyuncu topluluğuna katılır. Wilhelm, bu ilk romanın sonunda Bilgeler şatosunu keşfeder ve davranışını bu şatodaki bilgelerin sözlerine uydurur. Din, sanat ve ahlâk açısından Goethe'nin din anlayışına geniş ufuklar açan *Wilhelm Meister'in Çıraklık Yılları* ise öğretici roman (*Bildungsroman*) örneğidir. Eser, edebiyat açısından, gerçek ile idealin karışımıdır; ama romanda ayrıca alman romantiklerinin büyük bir değer vereceği alaya da rastlanır. Birinci nüshası (1821) daha sonra Goethe tarafından değiştirilen ikinci bölüm, Wilhelm Meister'in oğlu Felix'i nasıl yetiştirdiğini anlatır. (→ Bibliyo.) [L]

WİLHELM-PİECK-STADT, esk. **Guben,** Almanya'da (Doğu Almanya) şehir, Cottbus idare bölgesinde, Neisse ırmağının sol kıyısında; 22 500 nüf. Linyit ocakları. Sentetik dokumalar. — Neisse ırmağının sağ kıyısında, Gubin kasabası (Polonya). [L]

WİLHELMSBURG - AN - DER - ELBE, Almanya'da (Batı Almanya) eski şehir, Hamburg'un güneyinde, Elbe'nin iki kolu arasında; bugün Hamburg'a katılmıştır. (L)

WİLHELMSHAVEN, Almanya'da (Batı Almanya, Aşağı Saksonya) liman şehri, Jade körfezinin (Kuzey Denizi) kıyısında; 102 700 nüf. Eskiden bir savaş limanı olan (1869) Wilhelmshaven bugün bir ticaret ve balıkçı limanı, bir sayfiye ve sanayi merkezi haline gelmiştir: tersaneler, dokumacılık (pamuk), yazı makineleri. Max-Planck Biyoloji enstitüsü. (L)

Wilhelmstrasse, Berlin'de sokak, Reich'ın Dışişleri bakanlığı buradaydı; bu yüzden 1945'e kadar alman diplomasisine bu ad verildi. (L)

WİLHELM TELL, isviçreli efsane kahramanı; ok atmadaki ustalığıyle ünlüdür (XIV. yy.). Habsburg'lu yüksek adalet görevlisi Gessler'i selâmlamayı reddedince ok atmadaki ustalığını ispatlamaya mahkûm edildi: oğlunun başı üzerine konan bir elmayı vurmayı başardı; bununla birlikte denemeyi başaramadığı takdirde bir oku da adalet yüksek görevlisine atmak için hazırladığına inanıldığından hapsedildi. Ama Wilhelm Tell, kaçmayı başardı ve Gessier'i öldürdü. Daha sonra kendisi de bir nehirde kayboldu. Bu efsanenin Norveç'te doğmuş olması mümkündür (X.-XI. yy.). Yay ve elma temasına, Saxo Grammaticus tarafından 1200'e doğru yazılan *Gesta Danorum*'da (Danimarka Efsaneleri) rastlanır. Efsanenin hangi yoldan yayıldığı bilinmemektedir. (L)

Wilhelm Tell, Schiller'in dramı (1804). Şair, eserde, geleneksel Wilhelm Tell efsanesini ele alır. Eser mahallî rengi güçlü bir şekilde ve gerçekçi olarak yansıtması (oysa Schiller İsviçre'yi hiç görmemiş, dramı Goethe'nin notlarından yararlanarak yazmıştır), duyguların yüceliği sayesinde büyük bir başarı kazanmıştır. (L)

WİLKE (Johan Carl). Bk. WİLCKE.

WİLKES (Charles), amerikalı deniz subayı ve gezgini (New York 1798-Washington 1877). 1833-1842 Arasında bir bilim heyetinin başında, Büyük Okyanus'un güneyindeki takımadaları dolaştı, Avustralya'ya gitti, Antarktika'da bugün «Wilkes land» denilen kıyıları keşfetti; Filipin adaları üzerinden Borneo'ya kadar gittikten sonra, Polinezya ve Ümit burnunu dolaşarak ülkesine döndü. 1844'te bu geziyle ilgili bir kitap, 1851 ve 1862'de yaptığı meteoroloji ve hidrografya gözlemleriyle ilgili iki eser yayımladı. (L)

WİLKES (John), ingiliz siyaset adamı ve makale yazarı (Londra 1727-ay.y. 1797). 1757'de parlamentoya girdi, George III'ün siyasetine karşı çıktı. *North Briton* adlı gazetede (1762) hükûmete iğneli hücumlarda bulundu. Kovuşturmaya uğradı. «Wilkes davası», siyasî hürriyetlerle monarşi arasındaki mücadelenin sembolü haline geldi ve bu mücadeleden radikal hareket doğdu. 1763'te yayınlanan bir yazıdan dolayı, Wilkes ve bazı kimseler kanunsuz bir şekilde hapsedildiler. Wilkes, Fransa'ya kaçtı; 1768'de İngiltere'ye dönünce Middlesex'ten milletvekili seçildi; hapsedildi, ertesi yıl tekrar seçildi fakat parlamento seçimi gene iptal etti. Bunun üzerine ayaklanmalar patlak verdi ve halktan birçok muhalif «Wilkes ve hürriyet» hareketine katıldı. 1774'te parlamentoya giren Wilkes amerikan sömürgelerinin haklarını savundu. (L)

WİLKES-BARRE, A.B.D.'de (Pennsylvania) şehir, Doğu Susquehanna ırmağının ve Pennsylvania kanalının kıyısında; 63 550 nüf. Maden kömürü. Metalürji, kimya ve besin sanayii. Dokumacılık. (L)

WİLKES toprağı, Antarktika kıyısında bölge, Avustralya'nın güneyinde, 102° ve 142°20′ doğu boylamları arasında. Adelie toprağını içine alır. Bölgenin büyük kısmında ve ardülkesinde Avustralya hak iddia etmektedir. (L)

WİLKİE (sir David), britanyalı ressam (Cults, İskoçya 1785-öl. Cebelitarık yakınlarında, denizde 1841). Halk hayatını canlandıran resimlerle tanındı. 1804'te, hemen hepsi karikatüre kaçan ve yüz elli kadar figürü kapsayan *Pitlessie Panayırı* adlı tabloyu yaptı. 1806'da sergilediği aynı türde bir tablosu (*Köy Siyasetçileri*) başarı kazandı. Birinci Restorasyon zamanında Paris'e gitti ve *Haciz, Ayak Satıcısı, Duvarın Üzerindeki Tavşan* adlı tabloları yaptı (1815); *Chelsea Malulleri, Okunan Gazeteyi Dinli-*

yor adlı tablosu en iyi eserlerinden sayılır. Sonra *Sir Walter Scott ile Ailesinin Portreleri* (1818), *Fayans Tamircileri* ve *Sir Philip Sydney'in Ölümü* (1818) adlı tabloları çizdi. Avrupa'ya yaptığı bir gezi sırasında (1825-1828) Madrid'de *Zaragoza Kuşatması* tablosunu yaptı. 1830'da saray ressamı olarak Lawrence'ın yerine geçti ve *Sussex Dükü'nün* (1833), *Wellington Dükü'nün* ve *Kraliçe Adelaide'nin* (1834) portrelerini izdi. *Kristof Kolomb Seyahat Projesini Santa Maria de Rabida Keşişlerine Anlatırken* (1835), *Napolyon ve Papa Fontainebleau'da* (1836), *Kraliçe Victoria'nın Topladığı İlk Bakanlar Kurulu* (1838), *Benvenuto Cellini Papa Paulus III'e Bir Gümüş Vazo Sunarken* (1840) tablolarıyle tarih ressamı olarak isim yaptı. (L)

WİLKİNS (Maurice Hugh Frederick), ingiliz biyofizikçisi (Yeni Zelanda 1916). İkinci Dünya savaşı sırasında Berkeley'de (Kaliforniya), uranyum izotoplarının ayrılmasıyle ilgili çalışmalara katıldı; daha sonra kendini biyofiziğe verdi. X Işınlarının kırınma deneyleriyle, Crick ve Watson'un ileri sürdükleri gibi dezoksiribonükleik* asidin çift helezonlu yapıda olduğunu doğruladı. 1962'de, F.H.C. Crick ve J.D. Watson ile birlikte Nobel Fizyoloji ve Tıp ödülünü aldı. (L)

WİLKİNS (sir George Hubert), avustralyalı gezgin (Mount Bryan 1888 - Framingham, Massachusetts 1958). 1926 ve 1927'de avustralya keşif heyetlerinin başkanı olarak Arktik seferlere katıldı. 1928'de Kuzey Buz denizi üzerinde keşfe çıktı, Barrow burnundan Spitzberg adasına yirmi saatte uçarak vardı. 1931'de *Nautilus* denizaltı gemisiyle bir başka sefere çıktı. 1928 ve 1929'da Antarktika kıtasına yapılan iki hava keşif seferini yönetti ve Antarktika kıtası üstüne önemli bilgiler elde etti. Eserleri: *Undiscovered Australia and Flying the Arctic* (Keşfedilmemiş Avustralya ve Arktik'te Uçuş) [1929], *Under the North Pole* (Kuzey Kutbunun Altında) [1931], H. Cherman ile birlikte *Thoughts Through Space* (Fezada Düşünceler) [1942]. (L)

WİLKİNS (William), ingiliz mimarı (Norwich 1778 - öl. 1839). Yaptığı çeşitli yapılarda yunan üslûbunu kullandı: Downing ve Aylesbury kolejleri, Cambridge'te Corpus-Christi Papaz okulunun kilisesi, Londra'da Saint-George hastahanesi; Londra'da National gallery, Dublin (1808) ve Yarmouth'ta (amiral) Nelson şerefine dikilen sütunlar. (L)

WİLKİNSBURG, A.B.D.'de (Pennsylvania) şehir; 30 100 nüf. Pittsburgh'un varoşudur. Metalürji. Tuğla fabrikası. (L)

WİLKİNSON (John), ingiliz sanayicisi (Little Clifton, Cumberland 1728-öl. 1808). İngiliz çelik sanayiinin kurucusu sayılır. Demirhanesinde ilk olarak yeni metalürji tekniklerini kullandı. Bersham (Cheshire), Bilston, Wiley ve özellikle Broseley'deki (Shropshire) yüksek fırınları ve dökümhanelerinden başka, kömür ve kalay madenleri de vardı. 1774'te, bir silindirin içini, özellikle topların namlularını hassas bir şekilde işlemek imkânını veren bir delme ve perdahlama tornası icat etti, 1787'de ilk demir gemi teknesini tezgâha koydu. (L)

WİLL (Wilhelm), alman kimyacısı (Giessen 1854-Berlin 1919). Spandau ve Neubabelsberg'de patlayıcı maddeler laboratuvarını yönetti, özellikle nitroselülozların kararlılığını inceledi. (L)

WİLLAERT (Adriaan), flaman bestecisi (Brugge veya Roulers 1480'e doğr.-Venedik 1562). Venedik okulunun kurucusu sayılır. Dekoratif bakımdan büyük bir etki yaratan «Venedik» tarzı çift koro üslûbunu yaygın hale getirdi. Tüm çevrimsel modülasyon örneklerini ilk defa *Quidnam Ebrietas* adlı eserinde verdi. Rönesans «klasik»lerinin ön safında gelir. Missa'lar, motetler, ilâhiler, madrigaller, *Canzoni Villanesche alla Napolitana*, fransız şarkıları, 3 sesli çalgılı parçalar (*Fantasie, Ricercari*) besteledi. (L)

Willan lupusu. Deri bil. Kabarcıklı lupus, yani deri veremi. (İngiliz deri hastalıkları hekimi Robert *Willan*'ın [1757-1812] adıyle anılır.) [L]

WİLLAUMEZ (Jean-Baptiste Philibert, — kontu), fransız denizcisi (Le Palais 1763 - Suresnes 1845). Gezgin La Pérouse'u aramağa gönderilen heyete katıldı. 1795'te albay oldu, Santo Domingo keşif seferinde görev aldı. Brest filosu kumandanı olarak Güney Afrika'da, Kap'ta ve Antil adalarında İngilizlere karşı savaştı; 1819'da tümamiral ve 1837'de senatör oldu. 1844'te emekliye ayrıldı. 1820'de bir *Dictionnaire de la Marine* (Gemici Lûgati) yayımladı. (L)

WİLLE (Bruno), alman yazarı (Magdeburg 1860-Senftenau şatosu, Lindau yakını 1928). Hür düşüncenin yayılması için çalıştı, 1890'da Berlin Hür Halk tiyatrosunu kurdu, 1892'de de *«Hür Düşünen»* dergisine yönetici oldu. Şiirleri ve romanları felsefenin etkisindedir. Başlıca eserleri: *Offenbarungen des Qacholderbaums* (Ardıç Ağacının Dedikleri) [1901] ve Otuzyıl savaşlarını anlatan *Abendburg* (1909). [L]

Willebrand hastalığı, her iki cinste de görülebilen soydan gelme kanama hastalığı. Kanın kendiliğinden pıhtılaşmaması anormalliğinden başka kanama süresinin çok uzun oluşu en önemli özelliğidir. Travmalardan veya ameliyatlardan sonraki kanamalar kötü sonuçlanabilir. (L)

WİLLEBROEK, Belçika'da (Anvers, Meschelen idare çevresi) komün, Rupel ırmağının kıyısında, Brüksel kanalının başladığı yerde; 15 300 nüf. Madenî eşya yapımı. (L)

WİLLEM I (La Haye 1772-Berlin 1843), Holanda kralı ve Lüksemburg büyük dükü (1815-1840), Hollanda stathouder'i Nassau'lu Willem V'in oğlu. Viyana kongresince kral seçildi (1815), liberal bir anayasa çıkarttı; fakat Katolik kilisesinin ve Fransa'nın etkisini ortadan kaldırmak amacıyle, eğitimde devlet tekelini zorla kabul ettirmek istediği için Belçikalıları aleyhine çevirdi. Böylece Belçika devriminin patlak vermesine yol açtı; bu ayaklanmayı Eski Rejim krallıklarının dayanışmasına başvurarak bastırmak istedi. Fakat Londra konferansında (1830-1831), Fransa ve İngiltere, Belçika'nın bağımsızlığını tanıdılar. Willem ise bağımsızlığı ancak 1839'da tanıdı; sömürgeleri yönetiş tarzı şiddetle tenkit edilince yeni bir parlamenter rejim (bakanlık sorumluluğu) kurulmasını kabul etmek zorunda kaldı ve oğlu Willem II lehine tahttan vaz geçti (1840). Berlin'e çekildi; 1841'de, Belçika krallık ailesini kaçırmak için hazırlanan bir kompioya karıştı. (L)

WİLLEM I Nassau'lu, Sessiz denir (Dillenburg şatosu 1535-Delft 1584), hollanda stathouder'i (1573-1584), Dillenburg kontu Willem VIII'in büyük oğlu. Yeğeni Nassau'lu René ölünce, kanunî vâris olmadığı halde «Orange prensi» unvanını aldı ve gençliğini imparator Karl V'in sarayında geçirdi. Başlangıçta İspanya kralı Felipe II ile arası çok iyiydi; fakat Felemenk hükûmetinin yolsuzlukları yüzünden İspanya'dan uzaklaştı ve hollanda soylularının gerçek önderi haline geldi. 1566'da, Breda birliğini veya Soylular uzlaşmasını destekledi; fakat sonradan İspanya'ya karşı savaşa girdi. Kardeşi Nassau'lu Ludvig ile birlikte Birleşik Eyaletlerin ayaklanmasını hazırladı; ayaklanma 1572 martında Zeeland'da başladı. Willem çeşitli zaferlerden sonra Gand barış antlaşmasında on yedi eyaletin genel valisi olarak tanındı (1576); fakat Alexandre Farnese'nin Wallon illerini ele geçirmesini önleyemedi. Bununla birlikte 1579'da Utrecht birliğiyle Birleşik Eyaletlerin bağımsızlığını ilân edebildi. 1580'de başına para vaat eden İspanyollar, Willem'i Comté'li bir mutaassıba öldürttüler. (L)

WİLLEM II (La Haye 1792-Tilburg 1849), Felemenk kralı ve Lüksemburg büyük dükü (1844-1849), kral Willem I'in oğlu. 1848'de parlamenter bir anayasa çıkarmak zorunda kaldı. (L)

WİLLEM II Nassau'lu (La Haye 1626-ay.y. 1650). Hollanda stathouder'i (1647-1650), stathouder Frederik-Henrik ile İngiltere'li Mary'nin oğlu. Orange'cı partinin başkanıydı, İspanya ile istemeye istemeye Münster barışını imzaladı; oysa bu barış valilikler bölgesi dahil, Birleşik Eyaletlerin bağımsızlığını tanıyordu (1648). Charles I'in damadı olan Willem, ingiliz ihtilâlini kabul edemedi. Mazarin tarafından desteklendi, İspanya ve İngiltere'ye karşı savaşa tekrar başlamayı düşünerek ordusunun kadrolarını azaltmayı reddetti. Hollanda eyaletleri bu karara karşı çıktıkları için altısının önderlerini (bu arada Johan Witt) bir baskınla ele geçirdi (La Haye konferansında, 30 temmuz 1650 hükûmet darbesi), sonra İspanya ve İngiltere'ye karşı Mazarin ile bir saldırıcı ittifak kurdu (ekim 1650); fakat anî ölümü anlaşmanın etkili olmasını engelledi (kasım 1650). [L]

WİLLEM III (Brüksel 1817-Lo şatosu 1890), Felemenk kralı ve Lüksemburg büyük dükü (1849-1890), kral Willem II'nin oğlu. Parlamenter rejimi uyguladı, 1866'da Lüksemburg'a Limbourg düklüğünü kattı. (L)

WİLLEM III Nassau'lu. Bk. WILLIAM III. İngiltere ve İskoçya kralı.

WİLLEM V (1333-Le Quesnoy 1389). Hollanda kontu (1349-1358) ve (Willem III) Hainaut kontu (1351-1358), Batı imparatoru annesinden bazı şartlarla Hollanda kontluğunu aldı (1349); fakat bu şartlara uymaması savaşa yol açtı. Margarite, Willem tarafından Holanda'dan kovuldu. Ama çıldıran Willem 1357'de tımarhaneye kapatıldı ve yerine kardeşi Albert geçti. (L)

WİLLEMETİA i. Tüysüz uzun yapraklı, sarı çiçekli bitki; boyu 50 sm'yi bulabilir; Pirene bölgesinde nemli çayırlarda yetişir. (Bileşikgillerden.) [L]

WİLLEMİT i. (Hollanda kralı Willem I'in adından fr. *willémite*). Miner. Formülü $Zn_2 SiO_4$ olan tabiî çinko silikat; romboedrik sistemde billûrlaşır; Moresnet'de kalamin yataklarında bulunur. (Bir çinko cevheridir.) [L]

WİLLEMOESİA i. Kuyruklu onayaklılardan gözsüz, kabuklu hayvan; bütün göğüs bacaklarının ucu kıskaçlıdır; çok derinlerde (deniz) yaşar. (L)

WİLLEMS (Jan Frans), flaman filoloğu, tarihçisi ve şairi (Boechout 1793 - Gand 1846). *«Hollanda Dili ve Edebiyatı Üstüne»* (1819-1820) adlı bilimsel inceleme yazısı, ona Amsterdam krallık akademisinin kapılarını açtı. Flaman harekâtının lideri oldu. (L)

WİLLEMSTAD, Curaçao adasının güneybatı kıyısında şehir, Hollanda Antilleri'nin idare merkezi, geniş Sint-Anna tabiî limanının girişinde; 43 550 nüf. Önemli petrol tasfiye merkezi. (L)

WİLLESDEN, Londra'nın kuzeybatı banliyösünde (Middlesex) şehir; 170 800 nüf. Önemli demiryolu merkezi. (L)

Wille zur Macht (*Kudret İstemi*), Nietzsche'nin (1884-1888), 1895'te yayımlanan temel eseri. Yazar bu eserde, düşünce alanlarının tümünde ileri sürdüğü tezlerini ortaya koyar. Eserin zenginliği ve derinliği, analizini güçleştirmektedir. Nietzsche tarih ve felsefeyi boydan boya gözden geçirerek değerlerin gerçek bir altüst oluşuna varır; insanoğlunun istediği şeyin daha fazla kuvvet olduğunu ve gerçek ahlâkın, geleneksel ahlâkların ve hıristiyan ahlâkının tersine, kölelerin, geri zekâlıların ve zayıf kimselerin karşısında güçlü insanların hakkını savunması gerektiğini ileri sürer. (L)

WİLLİAM II Kızıl (1056'ya doğr. - New Forest 1100), İngiltere kralı (1087-1100), Fatih William'ın ikinci oğlu. Babası, büyük oğlu Robert'e Normandiya'yı vererek, İngiltere'yi gözde oğlu William II'ye miras bıraktı. William, 1088'den sonra kardeşi Robert I ve amcası Odo of Bayeux'nun kışkırtmalarıyle baronların ayaklanmasına rağmen, başpiskopos Lanfranc'ın desteğiyle, mirasını muhafaza edebildi; hatta kardeşinin haçlı seferleri için para ihtiyacına karşılık yetkisini devrettiği Normandiya'yı bile işgal etti (1096). 1098'den sonra Maine ve Vexin'i tekrar fethe girişti. Marches derebeylerinin güneye ittiği Galyalıları ve İskoçyalıları başarıyle Tweed ve Solway'e kadar püskürttü (1093). Avlanırken öldü. (L)

WİLLİAM III (La Haye 1650-Kensington 1702), Birleşik Eyaletler stathouder'i (1672 -1702), İngiltere, İskoçya ve İrlanda kralı (1682-1702), Orange prensi Nassau'lu Willem'in ve İngiltere kralı Charles I'in bü-

yük kızı Mary Stuart'ın doğuştan yetim oğlu. Amcası Charles II'den himaye gördü, fakat sülâlesinin en büyük düşmanı olan cumhuriyetçi Johan Witt tarafından yetiştirildi. 1672'de Birleşik Eyaletlerin Fransızlar tarafından istilâsı, halkın cumhuriyetçi hükûmete cephe almasına yol açmıştı; bundan Orange partisi yararlandı ve Witt kardeşlerin öldürülmesinden sonra William stathouder seçildi. Büyük bir enerjiyle Felemenk direnmesini destekledi, taraftarlar kazandı ve fransız birliklerini ülkeyi boşaltmak zorunda bıraktı. O sırada İngiltere düşmanlıktan vaz geçerek ittifaka yanaşıyordu. 1677'de William, amcasının (sonradan James II adıyle İngiltere kralı oldu) kızı prenses Mary ile evlendi. Birleşik Eyaletler bu sayede Nimègue barışında oldukça elverişli şartlar sağladı (1678).

Avrupa dengesini ve Louis XIV'ün tehdidi altındaki Protestanlığı savunan stathouder, Fransa'ya karşı Avrupa direnmesini teşkilâtlandırmağa uğraştı. Kayınpederi James II ile iyi ilişkilerini sürdürdüyse de onun Fransa'ya yaklaştığını görünce telâşa düştü. Bu yüzden muhalefetin yardımıyle James II'yi devirmeğe karar verdi. Kasım 1688'de küçük bir orduyle Torbay'a çıktı; korkuya kapılan James II savunmadan vaz geçti. Ayaklanma başarıya ulaştı. İngiliz meşrutiyet rejiminin ilkelerini belirten «Haklar bildirisi»ni (1689) imzaladıktan sonra William ve karısı, «William III» ve «Mary II» adıyle kral ve kraliçe ilân edildiler. Kendini İskoçya'ya birkaç imtiyaz vererek kolayca kabul ettiren William III, İrlanda'yı ancak silâh zoruyle hizaya getirebildi (1690). O tarihten sonra Hollanda'da, Fransa'ya karşı savaşa girişti. Louis XIV, Ryswick barışında (1697) William'ı İngiltere kralı olarak tanımak ve Birleşik Eyaletlere ticarî imtiyazlar tanımak zorunda kaldı.

Yabancı ve otoriter bir kral olan William III, ingiliz krallıklarında sevilmiyordu: dış siyaseti yönetmekle yetinerek içte geleneksel hürriyetlerin ve parlamento haklarının gelişmesine göz yumdu. Barış sağlanır sağlanmaz, William III'ün yönetimi iki meseleyle karşılaştı: İngiltere Veraset savaşı ve İspanya Veraset savaşı. İlk savaş 1701'de kuruluş akdiyle sonuçlandı. William III, ikinci savaş için Louis XIV ile birlikte paylaşma planları hazırlarken, önce Charles II'nin vasiyeti (1700), sonra da Louis XIV'ün çekimserliği, milletlerarası denge meselesini tekrar ortaya attı. William'ın yönettiği denizci ülkeler, fransız ve ispanyol kuvvetlerinin birleşmesini kabul etmiyorlardı. 1701'de William yeni bir koalisyon kurdu ve Louis XIV'ün, İngiltere tahtında hak iddia eden James III'ü tanıması, 1702'de çatışmayı başlattı. Savaşın patlak vermesinden kısa süre sonra William III attan düşerek öldü. (L)

WİLLİAM IV (Londra 1765-Windsor 1837), Büyük Britanya, İrlanda ve Hannover kralı (1830-1837), George III'ün üçüncü oğlu. Kararsız, iyi niyetli, çabuk korkuya kapılan bir insandı, tahta çıkmasından kısa süre sonra Avrupa'da patlak veren devrimci karışıklıklar yüzünden whig'lerden koparak tory'lere doğru kaydı; birçok kararsızlıktan sonra 1832 seçim reformunu oylatması için Grey'e yardım etti. Meşru vâris bırakmadan ölünce yerine Büyük Britanya'da yeğeni Victoria, Hannover'de kardeşi Ernest geçti. (L)

WİLLİAM Aslan (1143-Stirling 1214), İskoçya kralı (1165-1214), Malcolm IV'ün küçük kardeşi ve selefi. Northumberland'ı yeniden ele geçirmek istediği için, 1173'te İngilizlerin iç karışıklıklarından yararlanarak Henry II'ye savaş açtı; fakat Alnwick önünde esir düştü (1174) ve İngiltere kralına bağımlılığı kabul etmek zorunda kaldı. 1189'da Richard I'in tahta geçmesinden sonra İskoçya tekrar tam bağımsızlığa kavuştu. Yurtsuz John ile bozuşan William, küçük düşürücü tavizler vermek zorunda kaldı; gözden düştü ve krallığında düzeni ancak ingiliz yardımıyle sürdürebildi. (L)

WİLLİAM Fatih (Falaise ? 1027'ye doğr.-Rouen 1087), Normandiya dükü (1035-1087) ve İngiltere kralı (1066-1087), dük Şeytan Robert ile Falaise'li bir dericinin kızı olan Arlette'in evlilik dışı oğlu. Dük Robert, Filistin'e gitmeden önce (1034), William'ı vâris olarak tanıdı, o da babasının ölümünden (1035) sonra tahta çıktı. Baronlar, krallığını kabul etmediler ve bu, on iki yıl süren bir buhrana yol açtı; William'ın hakları, özellikle Normandiya'da umursanmadı; birçok baron birleşerek ayaklandı (1046). Fakat dük, metbuluğunu kabul etmiş olduğu Henri I'den yardım sağlayarak 1047'de, ayaklanmayı bastırdı. Caen'da müstahkem bir şehir kurdu ve ülkenin birliğini sağladı. Vasallarına ve kiliseye dayanarak gücünü sağlamlaştırdı.

William daha sonra İngiltere'deki meselelerle uğraşmak imkânını buldu. Daha 1051'de, amcasının oğlu Edward, William'ı kendisine vâris seçmiş ve bu hak 1067'de anglosakson kontu Harold tarafından tanınmıştı. Oysa Edward'ın ölümü üzerine (ocak 1066) Harold tahtı ele geçirdi. Bunun üzerine William büyük bir ordu topladı; papanın onayını ve imparator ile Flandre kontunun tarafsızlığını sağladı; 29 eylül 1066'da Pevensey'e çıktı ve 14 ekimde Hastings yakınında savaşı kazanarak Noel günü Westminster'de taç giydi. Ülkenin önce güneyini, sonra da kuzeyini buyruğu altına aldı (1070). Galyalıların ve İskoçların akınlarını püskürttü; 1075'te anglosakson ve norman soylularının hazırladıkları komployu açığa çıkardı. İngiltere'nin fethi William'ın düklükteki itibarını artırdı. Bununla beraber, Normandiya'da karışıklık devam etti; William, isyan çıkaran oğlu Robert Courteheuse, sonra üvey kardeşi Bayeux piskoposu Odo ile mücadele etti; Maine isyanlarını (1073 ve 1085'te) bastırdı; fransız düşmanlığı sık sık sınır çatışmalarına yol açtı. Bunlardan birinde William, Mantes'a bir misilleme akınına girişti; fakat attan düşerek öldü. (L)

WİLLİAM Newburgh'lu, ingiliz - norman kronikçisi (Bridlington 1136'ya doğr.-Newburgh 1198). Augustinus tarikatındandı. 1066-1198 Dönemini kapsayan *Historia Rerum Anglicarum* (İngiltere Tarihi) adlı bir eser yazdı. (L)

WİLLİAM Ockham'lı, ingiliz ilâhiyatçısı (Ockham, Surrey 1295 - 1300 arası. Münih 1349 veya 1350). Fransisken rahibi idi, Oxford'da okudu ve orada öğretmenlik yaptı. İsa'nın yoksulluğu konusunda, Fransiskenlerin başrahibi Michele da Cesena'nın papa Johannes XXII'ye karşı açtığı dinî tartışmaya karıştı. Afaroz edildi, Pisa'ya sığındı (1328), sonra Ludwig'in himayesi altında Münih'e yerleşti ve mücadelesine oradan yazılarıyle devam etti.

Nominalizm'in nazariyecisi olan William, ingiliz empiristlerinin öncüsüdür. Felsefesini *Super Quatuor Libros Sententiarum Subtilissimae Quastiones Earumdemque Decisiones, Quodlibeta Septem* ve *Centiloquium Theologicum* adlı eserlerinde açıkladı. Felsefenin ilâhiyattan ayrılmasında önemli rol oynadı. Ona göre, evrensel kavramların gerçekliği yoktur; bunlar soyut düşünce ürünleri, basit bir zihin jimnastiğidir. Varlıklarla olayların var oluşunu yalnız duygulara dayanan bilgi ile kavrayabiliriz. Metafizik boş ve temelsizdir, çünkü dogmaları akıl ispatlayamaz. Bilim ancak özeli konu alabilir. Vahye dayanan gerçekler aklın sınırını aşar ve kilise bunları açıklamakta tam yetki sahibidir. Yani William'ın tenkidi bir iman bildirisi ile sonuçlanır: buna göre vahye dayanmayan her şey, herkesin (hükümdar veya halk) deneyimine bağlı tutulmalıdır. (L)

WİLLİAM OF MALMESBURY, anglo - norman benediktin rahibi ve tarihçisi (Somerset 1080'e doğr.-öl. 1142'den sonra). *De Gestis Regum Anglorum* (İngiliz Krallarının Eylemleri Üstüne), *Historia Novella* (Yeni Tarih) ve *De Gestis Pontificum Anglorum* (İngiliz Piskoposlarının Eylemleri Üstüne) adlı üç eser yazdı. Olayları birbiri ardına saymak usulü yerine İngiltere'nin Saksonların gelişinden başlayan birleştirici bir tarihini hazırladı. (L)

WİLLİAMS (George). Bk. GENÇ HIRİSTİYANLAR BİRLİĞİ.

WİLLİAMS (Mary Elfrieda WINN, **Mary Lou** — denir), amerikalı caz piyanocusu ve bestecisi (Pittsburgh 1910). Sağlam bir müzik eğitimi gördü, piyano çalıştı, John Williams'ın orkestrasına katıldı (1928), sonra Andy Kirk ve Benny Goodman için düzenlemeler yaptı. Be-bop'cu cazcılarla ilişkiler kurdu, birçok ülkede (1952'de İngiltere, 1954'te Fransa) konserler verdi. A.B.D.'ye döndükten sonra Dizzy Gillespie'nin büyük orkestrasıyle, 1957 Newport festivaline katıldı. En ünlü düzenlemeleri: Andy Kirk için *Walkin and Swingin* (1936), Benny Goodman için *Roll'em* (1937), Duke Ellington için *Trompet No End* (1946). Doldurduğu plakların en önemlileri: *Twinklin* (1938), *The Zodiac Suite* (1945), *My Blue Heaven* (1963). [L]

WİLLİAMS (Roger), ingiliz sömürgecisi (Londra 1603-Providence 1681). Püritan olduğu için 1631'de Yeni İngiltere'ye göçmek zorunda kaldı. Fakat Boston'daki yetkililerle çatıştı ve 1636'da sürgün edildi. Bunun üzerine Providence topluluğunu kurdu (bu topluluk Rhode İslande sömürgesinin çekirdeğidir). Topluluk yerli komşularıyle iyi geçinerek refaha ulaşınca Williams önce 1644'te, sonra 1651'de İngiltere'ye giderek bu yeni koloninin resmen tanınmasını sağladı. Kızılderililerin dili üstüne bir gramer (*A Key into the Language of America* [Amerika Dilinin Anahtarı], 1643) yazdı. (L)

WİLLİAMS (sir Monier), ingiliz şarkiyatçısı (Bombay 1819-Cannes 1899). Oxford'da sanskritçe profesörü (1860); bu üniversitede hint enstitüsünü kurdu ve *«Sanskritçenin Pratik Grameri»* (1646), *«İngilizce-Sanskritçe Lûgat»* (1654), *«Hindistan'ın Epik Şiiri»* (1863), *«Brahman'cılık ve Hindu'culuk»* (1883) v.b. adlı eserleri yayımladı. (L)

WİLLİAMS (sir William Fenwick), ingiliz generali (Annapolis Royal 1800 - Londra 1883). 1841'de türk ordusunun hizmetine girdi ve orduyu yeniden teşkilâtlandırdı. Ruslardan Kars'ı almak için yapılan kuşatmada türk ordusunu yönetti (1855). Fakat Kafkasya valisi General Muravyef kumandasındaki 40 000 kişilik rus ordusunun yaptığı saldırıya yedi saat dayanabildi ve Kars kalesine çekildi. Yiyecek sıkıntısı yüzünden Ruslara teslim oldu ve teslim şartlarını görüşmek üzere Muravyef'in karargâhına gitti. Daha sonra İngiltere'ye döndü. (ML)

WİLLİAMS (Thomas Lanier, **Tennessee** — denir), amerikalı tiyatro yazarı (Columbus, Mississippi 1914). Oyun yazarından çok şair olan Williams, gerek «iyi işlenmiş», gerek tezli piyese karşıdır. Bir entrika kurmak yerine bir davayı (özellikle A. B.D.'nin güneyindeki hava) canlandırmayı, bir ruh halini incelemeyi dener. İlk piyesi *Battle of Angels* (Melekler Savaşı) [1940] başarısızlığa uğradı, fakat Williams *Sırça Kümes*'ten (The Glass Menagerie) [1944] sonra yazdığı oyunlarıyle çok meşhur oldu: *İhtiras Tramvayı* (A Streetcar Named Desire) [1947], *Summer and Smoke* (Yaz ve Duman) [1948], *Dövme Gül* (The Rose Tattoo) [1950], *Camino Real* (Kral Yolu) [1953], *Kızgın Damdaki Kedi* (Cat on a Hot Tin Roof) [1955] ve *Battle of Angels*'in yenilenmiş şekli olan *Orpheus Descending* (1957). Çoğunlukla kötümser ve umutsuz olan bu piyeslerden sonra yazar «hafif» bir oyun yazdı: *Bye Bye Birdie* (1960).

Williams'ın ayrıca bir perdelik oyunları (*Twenty-seven Wagons Full of Cotton* [Pamuk Dolu Yirmi Yedi Vagon], 1945; *American Blues: Five Short Plays* [Amerikan Blues: Beş Küçük Oyun], 1949; *Suddenly Last Summer* [Geçen Yaz Birdenbire], 1938; *Taş Bebek* [Baby Doll], 1958; *Garden District*, 1958), bir romanı (*The Roman Spring of Mrs. Stone* [Mrs. Stone'un Roma'da İlkbaharı], 1950), iki hikâye kitabı (*Hardy Candy* [1954]; *One Arm* (Bir Kol, 1954) ve bir şiir kitabı (*In the Winter of Cities* [Şehirlerin Kışında], 1966) vardır. (L)

WİLLİAMS (William Carlos), amerikalı şair (Rutherford, New Jersey 1883 - ay.y. 1963). Ezra Pound'un tarzına benzeyen bir üslûpla kısa şiirler yazdı. Ama en büyük eseri dört ciltlik *Paterson* (1946-1951), bütünü itibarıyle tabiat ve hayatın gerçek kaynaklarından ayrılmış modern insanın bir çeşit destanıdır. (L)

WİLLİAMSİT i. (fr. *williamsite*). Miner.

Elma yeşili renginde serpantin çeşidi. (L)

WİLLİAMSON (Alexander William), ingiliz kimyacısı (Wandsworth, Londra 1824-Haslemere, Surrey 1904). Keşfettiği karma eterler sayesinde radikaller kavramına dayanan tipler teorisini ortaya attı (bu teoriyi sonradan Gerhardt kesinleştirdi). Eterleşmeyi inceledi ve 1850'de kimya'da dinamik denge kavramını ilk olarak ortaya koydu. 1852'de etil oksidin oluşum tepkimesinin mekanizmasını keşfetti. (L)

WİLLİAMSONİA i. (ingiliz tabiat bilgini William Crawford *Williamson*'un [1816 - 1895] adından). Bennettitales grubundan fosil bitki; çiçek ve meyve yapısı bakımından eğreltilerin, açık ve kapalı tohumlu bitkilerin özelliklerini birarada taşıdığı söylenebilir. (LM)

WİLLİAMSPORT, A.B.D.'de (Pennsylvania) şehir, Batı Susquehanna ırmağının kıyısında; 42 000 nüf. Turizm merkezi. Cam fabrikaları ve kereste sanayii. (L)

WİLLİBRORD veya **WİLLİBROD Aziz,** piskopos (Northumbria 658 - Echternach 739). Aziz Wilfrid'in çömezi, Ripon'da keşiş oldu, 690'da Friesland'a giderek Anvers'e yerleşti. Friesland fatihi Herstal'lı Pepin'in himayesi sayesinde Hıristiyanlığı hızla yaydı. 695 veya 696'da Utrecht başpiskoposu oldu ve kilise hayatını teşkilâtlandırdı. 714'te Pepin'in ölmesi üzerine 698'de kurduğu Echternach (alm. Echtern) manastırına sığınmak zorunda kaldı. 719'da tekrar Friesland ve Kuzey Flandre bölgesinde Hıristiyanlığı yaymağa gitti. (L)

WİLLİS (Thomas), ingiliz anatomi bilgini (Great Bedwin, Wiltshire 1621 - Londra 1675). Kralcı ordu saflarında İç savaşa katıldı. 1660'ta Oxford üniversitesine profesör oldu. *Cerebri Anatome cui Accessit Nervorum Descriptio et Usus* (1664) adlı bir eser yazdı. (L)

Willis. Bk. GİSELLE.

WİLLİSEN (Wilhelm VON), prusyalı general (Stassfurt 1790 - Dessau 1879). Berlin Askerî okulunda ders verdi, sonra çeşitli kumandanlıklarda bulundu ve Posen iline krallık komiseri tayin edildi (1848); bir sözleşmeyle Polonyalıların ayaklanmasına son verdi. 1850'de Düklükler ordusuna kumanda ederken Danimarkalılara yenildi. (L)

Willis göz siniri, Gasser sinir düğümünden çıkan üçüz sinir dalı; sadece duyu sinir tellerinden ibarettir. Üç dala ayrılır: burun, alın ve gözyaşı sinirleri. (L)

Willis halkası, bir kısım beyin atardamarlarıyle birleştirici atardamarların ağızlaşması sonucunda meydana gelen atardamar halkası. *Eşanl.* WİLLİS ALTIGENİ. (L)

WİLLMANN (Michael), alman ressamı ve gravürcüsü (Königsberg 1630 - Leubus [bugün Lubiaz], Silezya 1706). Eserleri Wroclaw müzesinde, Lubiaz manastırında ve Kaliningrad şatosunda (*Büyük Seçici Prensin Zaferi*, 1682) muhafaza edilmektedir. (L)

WİLLSTÄTTER (Richard), alman kimyacısı (Karlsruhe 1872 - Muralto, Locarno 1942). Başlıca çalışmaları, çeşitli alkoloitlerin (özellikle kokainin [1900]) bileşimi ve senteziyle, klorofil, bitkisel ve hayvanî pigmentlerle ilgilidir. Ayrıca, klorofille hematin arasındaki yapı benzerliğini göstermiş ve antosiyaninleri incelemiştir. (1915 Nobel Kimya ödülü.) [L]

WİLLUGHBEİA i. Tropikal Asya'da ve Filipinler'de yetişen tırmanıcı ağaççık; çoğu sülüklü olan bu bitkilerin yaprakları karşıt, çiçekleri kömeç halindedir. (Koşinşin'de çok iyi bilinen *Willughbeia edulis*'in az çok yuvarlak olan meyvesi yenir. Zakkumgillerden.) [L]

WİLLYAMİT i. (yer adı *Willyama*'dan [Yeni - Galler] fr. *willyamite*). Miner. Tabiî nikel ve kobalt antimonyosülfür; kübik sistemde billûrlaşır. (L)

WİLM (Alfred), alman metalürji bilgini (Niederschellendorf, Silezya 1869 - Saalberg, Aşağı Silezya 1937). 1901'de Berlin Bilim ve Teknik enstitüsünde, alüminyum alaşımları üstüne araştırmalara başladı ve böylece, 1910'da duralümin*in yapımını ve işlenmesini gerçekleştirdi. Modern havacılığın gelişmesini sağlayan bu önemli buluşa rağmen zengin olamadı ve yoksulluk içinde öldü. (L)

WİLMİNGTON, A.B.D.'de (Delaware) liman şehri, Delawere ırmağının halici kıyısında, ırmağın Brandywine ile kavuştuğu yerde; 95 800 nüf. Demir-çelik fabrikası. Kobalt metalürjisi. Kimya sanayii; sentetik kauçuk. Dokumacılık (pamuk, ipek). Tütün sanayii. 1802'de E. İ. Du Pont de Nemours burada bir baruthane kurdu. (L)

WİLMİNGTON, A.B.D.'de (Kuzey Carolina) liman şehri, Cape Fear River'in halici kıyısında; 44 000 nüf. Ticaret ve balıkçılık limanı. Metalürji (dökümhaneler, gemi şantiyeleri). Makine yapımı. Pamuk ve tütün sanayii. 1781'de Cornwallis genel karargâhını burada kurdu. Şehir Ayrılık savaşı sırasında, konfederelerin başlıca savaş limanlarından biriydi. (L)

WİLMOT (Frank). Bk. MAURİCE (Furnley).

WİLMOTTE (Maurice), belçikalı filolog (Liège 1861 - Brüksel 1942). Eserleri: *Wallon, Histoire et Littérature des Origines à la Fin du XVIII Siécle* (Wallon Dili, Başlangıcından XVIII. yy.ın Sonuna Kadar Tarihi ve Edebiyatı) [1893], *Études Critiques sur la Tradition Littéraire en France* (Fransa'da Edebiyat Geleneği Üstüne Tenkitli İncelemeler) [1909], *L'Epopée Française* (Fransız Destanı) [1939], *L'Évolution du Sentiment Romanesque Jusqu'en 1240* (1240'a Kadar Roman Duygusunun Evrimi) [1941], *Froissart* (1942). [L]

WİLPERT (Joseph), alman arkeoloğu ve din bilimi uzmanı (Eiglau, Silezya 1857 - Roma 1944). *Die Malereien der Katakomben Roms* (Roma Katakomblarındaki Resimler) [1903] adlı eseri kayda değer. (L)

WİLRİJK, Belçika'da (Anvers idare bölgesi ve çevresi) komün, Anvers'in güneyinde; 36 248 nüf. Besin sanayii. Metalürji. İnşaat malzemesi. (L)

WİLSON (Angus Frank JOHNSTONE-WİLSON, **Angus** — denir), ingiliz yazarı (Sussex 1913). Oyunlarında, hikâye ve romanlarında, çağdaş ingiliz toplumunu sert ve acı bir hicivle anlattı: *Hemlock and After* (Baldıran ve Sonrası) [1954], *Anglo-Saxon Attitudes* (Anglosakson Tutumlar) [1956], *The Middle Age of Mrs. Eliot* (Bayan Eliot'un Orta Yaşı) [1958], *Saturnalia* (1959), *The Old Man at the Zoo* (Hayvanat Bahçesinde İhtiyar Adamlar) [1961], *Late Call* (Geç Vakit Ziyaret) [1964]. (L)

WİLSON (Charles Erwin), amerikalı siyaset adamı (Minerva, Ohio 1850 - Norwood, Louisiana 1961). Westinghouse'da ve General Motors'da teknisyen olarak çalıştı, sonra 1941'de buranın başkanı oldu. Eisenhower onu savunma bakanlığına getirdi (1953). fakat kurmaylar arasındaki anlaşmazlıkları çözümleyemedi ve geleneksel silâhları füzelere tercih etti, 1957'de çekilmek zorunda kaldı. (L)

WİLSON (Charles Thomson Rees), iskoçyalı fizikçi (Glencorse, Midlothian 1869 - Carlops 1959). 1895'ten itibaren yoğunlaşma çekirdekleri, iyonlar, atmosfer elektriği, fırtınalar, X ve γ ışınları, kozmik ışınlar üstüne birçok araştırma yaptı. 1912'de, kendi adını taşıyan nemli yoğunlaşma odasını buldu. A. H. Compton ile birlikte 1927 Nobel Fizik ödülünü aldı. (L)

WİLSON (Colin), ingiliz yazarı (Leicester 1931). On altı yaşında okulu bıraktı, fabrikalarda, hastahanelerde, mağazalarda çeşitli işlerde çalıştı, fakat T. S. Eliot'u okuyunca yazma isteğine kapıldı. *The Outsider* (Ayrı Adam) [1956] adlı ilk kitabıyle «Öfkeli Gençler» grubunun ön safında yer aldı. Bundan böyle çeşitli denemelerinde (*Religion and the Rebel* [Din ve İsyancı], 1957; *The Age of Defeat* [Yenilgi Çağı], 1959; *The Stature of a Man* [İnsanın Boyu], 1959; *The Strenght to Dream* [Düş'ün Gücü], 1961; *İntroduction to the New Existentialism* [Yeni Varoluşçuluğa Giriş], 1966) ve romanlarında (*Ritual In The Dark* [Karanlıkta Tapınma], 1960; *Adrift in Soho* [Soho'da Aylak], 1961; *The World of Violence* [Şiddet Dünyası], 1963; *The Mind Parasites* [Akıl Asalakları], 1966; *The Glass Cage* [Cam Kafes], 1966) çağdaş toplumun tenkidini yaptı ve sanat üstündeki düşüncelerini açıkladı. (L)

WİLSON (Georges WİLLSON, — denir), fransız tiyatro oyuncusu ve yöneticisi (Champigny-sur-Marne 1921). Pierre Renoir'ın öğrencisiydi. Sahne hayatına 1947'de başladı. 1952'de Théâtre National Populaire'e katıldı. Büchner'in *Danton'un Ölümü*, Jarry'nin *Kral Übü*, Lesage'ın *Turcaret*, Brecht'in *Galileo Galilei* adlı eserlerinde baş rollere çıktı. 1963'te, J. Vilar'dan sonra, Théâtre National Populaire'in yönetimini ele aldı. (L)

WİLSON (Harold), ingiliz devlet adamı (Huddersfield, Yorkshire 1916). *New Deal of Coal* (Yeni Kok Kömürü Düzeni) [1945] adlı kitabı, İşçi partisi taraftarlarının kömür ocaklarını millîleştirmek için öne sürdükleri başlıca belge niteliğini taşımaktadır. 1945'te Ormskirk (Lancashire) milletvekili seçildi, Bayındırlık bakanlığı parlamento sekreteri oldu. Ekim 1947'den nisan 1951'e kadar ticaret bakanlığı (*Board of Trade*) yaptı. Polis bütçesinin artırılmasına karşı çıktı ve görevinden ayrıldı. 1951'de partisiyle birlikte muhalefete geçti. İşçi partisinin «gölge kabinesi»nde maliye bakanı (1954) oldu; 1960'ta Labour party (İşçi partisi), onun yerine Hugh Gaitskell'i liderliğe getirdi. Wilson 1961'den 1962'ye kadar İşçi partisinin Yürütme komitesini yönetti. 14 Şubat 1963'te, Gaitskell'in ölümü üzerine, İşçi partisinin başına geçti. Profumo skandalı, Macmillan'ın başarısızlığa uğrayıp çekilmesi ve yerine lord Home'un geçmesi (eylül - ekim), ona muhafazakârlara yapılan saldırıyı sürdürme imkânını verdi. 30 Eylül tarihli İşçi partisi kongresinde ateşli bir seçim kampanyasına girişti. 15 Ekim 1964'te İşçi partisi 59 sandalye kazandı ve Wilson 17 ekimde başbakan oldu. İlk iş olarak iktisadî buhranı önlemeğe çalıştı. 1966'da yeni seçimlere gitti ve İşçi partisi muhafazakârların zararına olarak 46 sandalya daha kazandı. Fakat bir kaç hafta sonra deniz işçilerinin başlattığı büyük grev sonunda Wilson olağanüstü durum ilân etmek (23 mayıs) ve ücretleri bloke etmek zorunda kaldı. Bu durum, birtakım üyelerin partiden ayrılmasına yol açtı. Ağustos 1966'da Wilson, bir sosyal güvenlik bakanlığı kurdu; ocak 1967'de Avam kamarasından çelik sanayiini millîleştirme yetkisini aldı.

Dış alanda Wilson, özellikle Afrika'da, Malta (1964), Guyana (1966) ve Mauritius adasında (1967) sömürgeciliği kaldırma yolunda daha önce başlatılan siyaseti izledi. Commonwealth'ın bazı kesimlerinde ciddî güçlüklerle karşılaştı: 1965'ten itibaren Güney Rodezya ile diplomatik anlaşmazlığa düştü. İngilizler Aden'i boşalttılar, İspanya'ya rağmen, Cebelitarık'ta kaldılar; Birmanya sterling bölgesinden çekildi (1966) ve Hong-Kong'da komünist propagandası aldı yürüdü. Wilson, Büyük Britanya'nın Ortak pazara girmesi yolunda çaba harcadı. Britanya'nın diğer meselelerini çözümlemek için iktidarda kalarak (kasım) ekonomiyi modernleştirmeğe çalıştı. Ocak 1968'de şiddetli iktisadî ve sosyal tedbirler almak zorunda kaldı; iç alanda uzun vadeli sıkı bir program uyguladı, dış alanda da geleneksel stratejik durumların zararına Avrupa'ya bağlandı. Ancak 1970 genel seçimine yıpranmış olarak girdi; oy kaybederek iktidarı muhafazakârlara bıraktı. Seçimden sonra yeniden parti başkanlığına seçildi (29 haziran). İç ve dış alanlarda muhalefet lideri olarak eski siyasetini savundu. (LM)

WİLSON (Henry Maitland, birinci — baronu), ingiliz mareşali (Stowlangtoft Hall, Suffolk 1881 - Aylesbury yakınları, Buckinghamshire 1964). Eaton kolejinde okudu, subay oldu ve 1900-1902 arasında ilk defa Boer'lere karşı savaşa girdi. Birinci Dünya savaşına katıldıktan sonra, 1930'dan 1933'e kadar Camberley Harp akademisinde öğretmenlik yaptı ve 1937'de bir tümene kumanda etti. 1939'da Nil ordusu kumandanı oldu, Graziani emrindeki italyan kuvvetlerini Libya'da yendi (1940). 1941'de Yunanistan'a gönderilen Britanya seferî kuvvetini yönetti. Sonra Filistin, Suriye ve Irak'taki kuvvetlerin başına getirildi, 1943'te kumandanlık bölgesi bütün Ortadoğu'yu kapsayacak şekilde genişletildi. Ertesi yıl Eisenhower'den sonra Akdeniz'de Müttefiklerarası kuvvetlerin başkumandanı oldu, Ceza-

yir şehrine yerleşti, buradan İtalya ve Provence'a yapılan çıkarma harekâtını yönetti, 1944'te mareşalliğe yükseltildi, 1946'da Yüksek meclise üye seçildi. 1950'de hatıralarını yayımladı. (L)

WİLSON (Horace Hayman), ingiliz şarkiyatçısı (Londra 1786 - ay.y. 1860). Hindistan İngiliz şirketinin doktoru, Bengal Asya derneğinin sekreteri (1811), Sanskritçe-İngilizce bir lûgat yayımladı (1819). Oxford'da sanskritçe profesörü (1833). Bir sanskrit dilbilgisi yazdı (1841), Vişnu-Purana (1840) ve Rigveda tercümeleri yaptı. (L)

WİLSON (John), iskoçyalı yazar ve profesör (Paisley, İskoçya 1785 - Edinburgh 1854). CHRISTOPHER NORTH takma adıyle pek çok kitap yazdı. İlk önemli eseri bir şiir kitabıdır: *Isle of Palms* (Palmiyeler Adası) [1812]. 1820'de Edinburgh üniversitesinde felsefe profesörü oldu. *Blackwood*'da yazdığı makalelerin pek çoğunu *Christopher North'un Boş Zamanları* adlı kitabında topladı. 1822'den itibaren yazdığı *Noctes Ambrosianae,* Eflatun tarzında diyaloglardan meydana gelir. (L)

WİLSON (John Arthur), amerikalı kimyacı ve sanayici (Chicago 1890 - New York 1942). Bitkisel sepileme üstüne bir teori ortaya attı; jelatinin ve deri elyafının şişmesini inceledi. Krom tuzlarının çözeltilerine nötür tuzların katılmasıyle meydana gelen anormal etkiler üstündeki araştırmaları, E. Stiasny'yi krom bileşiklerini incelemeğe sevk etti; bu inceleme de, kromla sepileme metodunun bulunmasına yardımcı oldu. (L)

WİLSON (Richard), ingiliz ressamı (Penegoes, Montgomeryshire 1714 - Llanferras, Denbighshire 1782). 1749'dan 1756'ya kadar İtalya'da yaşadı, sonra İngiltere'ye döndü. 1768'de George III'ün kurduğu Krallık akademisinin ilk üyesi oldu. Londra'daki National gallery'de değerli manzaraları vardır. (L)

WİLSON (sir Henry Hughes), ingiliz mareşali (Edgeworthstown, İrlanda 1864 - Londra 1922). Boer'ler savaşına katıldıktan sonra harbiye nazırı olarak ingiliz ordusunu avrupa ordularına göre düzenlemekle görevlendirildi ve 1906'da Camberley Harp akademisinin başına getirildi. O sırada Foch ile sağlam bir dostluk kurdu. 1910'da genelkurmayda Harekât dairesi başkanı oldu, fransız-ingiliz işbirliğini hazırladı. 1914'te Fransız Genel karargâhıyle ilişki kurmakla görevlendirildi. 1915'te 4. Kolorduya kumanda etti ve 1917'de Versailles'daki Yüksek Harp konseyinde İngiltere'yi temsil etti. 1918'de imparatorluk genelkurmay başkanı oldu. Versailles antlaşmasının hazırlanmasından sonra, 1922'de ordudan ayrıldı ve Avam kamarasına Kuzey İrlanda'dan milletvekili seçildi. Hatıraları *Life and Letters* (Hayat ve Mektuplar) başlığı altında 1927'de yayımlandı. (L)

WİLSON (Thomas Woodrow), amerikalı devlet adamı (Staunton, Virginia 1856 - Washington 1924). Princeton'da siyasal bilimler profesörü oldu (1890). *Amerikan Halkının Tarihi* adlı bir eser yayımladı (1902). 1902'den 1910'a kadar Princeton üniversitesini yönetti ve 1911'de New Jersey valisi oldu. Cumhuriyetçilerin Taft ile Roosevelt arasında bölünmeleri sayesinde, Demokrat parti adayı olarak cumhurbaşkanlığına seçildi (5 kasım 1912), hayatı ucuzlatmağa çalıştı. Lüks maddeler üstüne vergi koydurdu. Senatörlerin tek dereceli genel seçimle seçilmesini sağladı (8 nisan 1913). İşletmelerin kolaylıkla kredi elde etmeleri için bir yönetim kurulu denetiminde on iki devlet bankasının kurulmasına önayak oldu. Tröstlerle mücadele etti. Amerika'nın dışında, bir iktisadî emperyalizm siyaseti uyguladı (maliyeyi kontrol; Haiti'nin işgali, eylül 1915; amerikan çıkarlarını korumak amacıyle Pershing kolordusunun Meksika'ya gönderilmesi); silâhların azaltılmasıyle Avrupa'da barışın sağlanacağını düşünerek, özel danışmanı albay House'u Avrupa'ya gönderdiyse de, Saraybosna faciası, teşebbüsünü engelledi. Bunun üzerine, tarafsız kalmağa karar verdi. Lusitania gemisinin torpillenmesine (1 mayıs 1915) rağmen, Almanya ile ilişkilerini kesmedi. 7 Kasım 1916'da tekrar başkanlığa seçildi. Denizaltı ablukasına karar vermesi (31 ocak 1917) sonucunda, Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesti (3 şubat). Kongre, Almanya'ya savaş ilânına karar verdi (2-6 nisan). Wilson adaletli ve sürekli bir barışın kurulmasını sağlamak amacıyle Kongre'ye sunduğu bir mesajda (ocak 1918) ünlü «on dört madde»yi ileri sürdü: buna göre, gizli diplomasi olmayacak, silâhlar azaltılacak, denizlerde tam bir serbestlik sağlanacak, sömürge halkları bağımsızlıklarına kavuşturulacak, Alsace-Lorraine Fransa'ya geri verilecek, Polonya devleti yeniden canlandırılacak, bir Milletler Cemiyeti kurulacaktı. Paris Barış konferansında (ocak 1919) görüşleri kabul edilmezse, Almanya ile ayrı bir barış imzalayacağını bildirdi. Fakat, Milletler Cemiyeti paktının Amerika'yı yeni bir çatışmaya sürüklemesinden korkarak paktı onaylamadı. Memleket içinde içki yasağı konuldu (1919). Kadınlara oy hakkı tanındı (1920). Wilson, 1919 Nobel Barış ödülünü kazandı. (L)

WİLSON dağı, Kayalık Dağlar'da tepe, Kaliforniya'da, Pasadena'nın yakınında; 1 731 m. önemli rasathane (2,54 m açıklığında teleskop). [L]

Wilson hastalığı, kas katılığı, titreme, ruhî bozukluk, karaciğer rahatsızlığı ve en çok gözde görülen pigment bozukluklarıyle beliren hastalık, amino asit ve bakır metabolizmasındaki bir bozukluktan ileri gelen ailevî bir hastalıktır. Beyindeki merkezî boz çekirdeklerin (mercekси çekirdek) bazı kısımlarında ve karaciğerde aşırı miktarda bakır bulunur. (Hastalık ingiliz sinir hekimi Samuel Alexander Kinnier *Wilson*'ın [1877-1937] adıyle anılır.) [L]

WİLSONİT i. (fr. *wilsonite*). Miner. Wernerit çeşidi. (L)

Wilson odası. Nükl. Elektriklenmiş taneciklerin yörüngelerini fotoğrafla tespit etmeğe yarayan düzenek. Bu düzenek, içinde sızdırmaz conta ile donatılmış bir pistonun gidip geldiği, üst tarafı düz bir camla kapatılmış bir silindirdir. Tozlardan iyice temizlenmiş belirli hacimde bir gaz kütlesi bu cam kafes içine kapatılır ve piston üzerine damlatılan bir su damlası, gazı su buharına doymuş hale getirir. Pistonu birdenbire aşağı çekerek anî bir genleşme meydana getirilirse gaz soğur, fakat, silindir içinde bazı yoğunlaşma billûrcukları olmadıkça buhar sis halinde yoğunlaşamaz. Yüklü bir tanecik gaz içinden geçtiği zaman, bu geçiş sırasında taneciğin meydana getirdiği iyonlardan her biri bir yoğunlaşma merkezi haline gelir ve taneciğin yörüngesi, küçük damlacıklardan meydana gelmiş ince beyaz bir çizgi halinde maddeleşir. Böylece, pozitif ve negatif elektronların yörüngeleri fotoğrafla tespit edilebilir. Mezon, proton, helyon gibi daha ağır taneciklerin yörüngeleri, uzunluğu taneciğin enerjisiyle orantılı olan daha kalın bir çizgi halinde belirir. Odanın içine, tanecikleri yavaşlatan bir kurşun levha yerleştirerek odada bir elektrik alanı veya magnetik alan yaratılırsa, yörüngelerin değişmesi sonucu taneciğin kütlesi, yükü ve hızı ölçülebilir. Bu cihaz, yalnız genleşme süresince (ortalama 0,01 saniye) meydana gelen olayları tespit edebilir. Wilson odası, Geiger sayaçları eklenerek geliştirilmiş ve genleşme, her seferinde sayaç bir taneciğin geçişini haber verecek şekilde otomatik kumandalı yapılmıştır. Atom fiziği incelemelerinde (parçalanmalar, kozmik ışınlar v.b.) Wilson odası çok yararlı olmuştur. Pozitron, çeşitli mezonlar ve uranyumun fisyon ürünleri de bu cihazla tanınabilmiştir. (L)

WİLTON (Joseph), ingiliz heykeltıraşı (Londra 1722 - ay.y. 1803). General Wolfe'un, amiral Holmes'un, Mountrath kontu ile kontesinin ve Stephan Hales'in anıtlarını yaptı (Westminster sarayı). Büstleri: *Newton* (Oxford'da Bodles kütüphanesinde), *Chesterfield* (British museum), *Cromwell* (Victoria and Albert museum). [L]

WİLTSHİRE, Büyük Britanya'nın güneyinde idare bölümü, Cotswold Hills yamaçlarını, Marlborough Downs'ı ve Salisbury ovasını içine alır; 497 000 nüf. İdare merkezi, *Trowbridge.* (L)

WİMBERGER (Gerhard), avusturyalı besteci (Viyana 1923). Birçok bale ve senfonik eser, bir piyano konçertosu, kantatlar ve *Schaubudengeschichte* adlı bir opera (1953) besteledi. (L)

WİMBLEDON, Londra'nın güneybatı banliyösünde (Surrey) semt; 57 000 nüf. İngiliz Milletlerarası Tenis şampiyonası burada yapılır. (L)

WİMMER (Ludwig), danimarkalı filolog (Ringkobing 1839 - Kopenhag 1920). En önemli kitabı *Die Runenschrift*'dir (Runa Yazısı) [1887]. (L)

WİMMERİA i. Bot. Celastraceae familyasından bitki; Orta Amerika'da yetişir. (*Wimmeria Bartoletii*'den Guatemala'da «çinto», Meksika'da «akadila» denen bir kereste elde edilir.) [L]

WİMPFFEN (Emmanuel Félix DE), fransız generali (Laon 1811 - Paris 1884). Wimpffen baronu Félix'in torunu. Mareşal MacMahon'un Sedan'da yaralanmasından sonra ordunun başına geçti, iki defa yarma teşebbüsüne giriştiyse de, Napoléon III'ün beyaz bayrağı çekmesine engel olamadı. Bismarck ile teslim görüşmelerini yaptı. (L)

WİMSHURST (James), ingiliz mucidi (Londra 1832 - öl. 1903). Uzun yıllar sigorta müfettişi olarak çalıştı; 1899'dan sonra çalışma bakanlığına geçti. 1883'te, kendi adını taşıyan tesirli elektrostatik makineyi yaptı. X ışınlarının dağılma ve yansıma imkânını ispatladı. (L)

Wimshurst makinesi, eskiden laboratuvar deneylerinde ve tıp elektriğinde kullanılan, tesirle elektrikleme makinesi. Makinenin, aynı eksen üzerinde bulunan ve ters yönlerde dönebilen, camdan veya ebonitten iki levhası vardır; bu levhaların dış yüzlerine maden yaprakları yapıştırılmıştır. Eksen üzerinde, levhaların iki yanına yerleştirilmiş birer çubuk bulunur; bu çubukların uçlarındaki fırçalar, levhaların üzerine yapıştırılmış yapraklara değer; iki çubuk, düşeyle 45°'lik açı yapacak şekilde eğik ve birbirine diktir. İki uca yatay olarak yerleştirilmiş iki tarak, yalıtkan sütunlar üzerine oturur ve makinenin kutuplarına değer. Levhalar, her devirde taraktan en yakın fırçaya doğru yaklaşacak şekilde döndürülür. (L)

WİNCHELSEA. Bk. CINQUE PORTS.

WİNCHESTER i. (ing. k.). Ayrılık savaşı sırasında ve daha sonra 1870 Savaşında kullanılan kesiksiz ateşli amerikan tüfeği. (L)

WİNCHESTER, Büyük Britanya'da şehir, Hampshire'in idare merkezi, Itchen ırmağının kıyısında, Southampton'un kuzeyinde; 28 600 nüf. XI. yy. sonunda inşa edilen ve XIV. yy.da genişletilmiş katedral; eski surların ve piskoposluk okulunun yerinde kurulan Winchester college, ingiliz öğretim kurumlarının en eskisidir.

— Tar. En önemli briton merkezlerinden biri olan bu karayolu kavşağı, roma hâkimiyeti sırasında büyük bir site haline geldi (*Venta Belgarum*); V. yy. sonunda Saksonların eline geçti ve yeni Wessex krallığının başkenti oldu. IX.yy. sonunda Wessex hanedanının zaferiyle Londra'nın yanı sıra İngiltere'nin başkenti haline geldi. Geniş bir yahudi kolonisini kapsayan şehir, XV. yy.da sarayın kesinlikle Londra'ya yerleşmesiyle geriledi. (L)

WİNCKELMAN (Johann Joachim), alman arkeoloğu (Stendal, Brandenburg 1717 - Trieste 1768). Almanya'ya yaptığı bir gezi dönüşünde Trieste'de öldürüldü. *Gedanken über die Nach Ahmung der Griechischen Werke* (Yunan Eserlerinin Taklit Edilmesi Üstüne Düşünceler) [1755] adlı eserini Lessing *Laokoon*'da tenkit etti. (L)

WİNCKLER (Hugo), alman şarkiyatçısı (Grafenhainichen 1863-Berlin 1913). Anadolu'daki Boğazkale kazılarının yapılmasına önayak oldu (1906). [L]

WİNCKLER (Josef), alman yazarı (Rheine, Westfalen 1881-Bensberg Frankenforst, Köln 1966). Şiirleriyle tanındı: *Eiserne Sonette* (Demir Soneler) [1914]. Sonra millî şirler ve modern dünyanın ideolojilerini konu alan mizahî romanlar yazdı: *Der Tolle Bomberg* (Çılgın Bomberg) [1921], *Doktor Eisenbart* (1929), *Ein König in West-*

falen (Westfalen'da Bir Kral) [1953], *Midas mit den Goldenen Ohren* (Altın Kulaklı Midas) [1951]. (L)

WİNDAU. Bk. VENTSPİS.

WİNDAUS (Adolf), alman kimyacısı (Berlin 1876-Göttingen 1959). Freiburg-im-Brisgau'da ders verdi (1906), İnnsbruck (1913) ve Göttingen'de (1915) tıp kimyası okuttu. Bileşiklerden ayırdığı ve yapısını açıkladığı antiraşitik vitamin (anörin) üstündeki çalışmalarıyle, 1928 Nobel Kimya ödülünü kazandı. 1931'de D_1 vitaminini (ergosterol) elde etti. (L)

WİNDDRİNGTONİA i. Akdeniz kıyılarında yetişen kozalaklı bitki. (L)

WİNDELBAND (Wilhelm), alman filozofu (Potsdam 1848-Heidelberg 1915). Tarih öğrenimi yaptı, sonra Kuno Fischer ile Lotze'nin etkisiyle felsefeye yöneldi, «Baden okulu» adı verilen yeni-kant'çı okulu kurdu. «Eşya'nın başlı başına» varlığını reddederek, Kant'çılığın ötesinde idealizme yöneldi. (L)

WİNDERMERE, Cumberland'ın en büyük gölü, Lake District'te (Büyük Britanya, Westmorland); 17 km². Turizm. (L)

WİNDGASSEN (Wolfgang), alman tenor (Annemasse 1914). Şarkıcı bir ailenin çocuğudur, 1941'de Pforzheim'de sanat hayatına atıldı ve Stuttgart'ta mukavele yaptı (1945). 1951'de Bayreuth festivalinin tekrar açılmasını sağladı. O tarihten sonra her yıl Bayreuth'ta festivale katıldı. Ayrıca Viyana (1953), Paris ve Londra (1954), Metropolitan'da (1956) sahneye çıktı. Özellikle bir Wagner yorumcusudur. (L)

WİNDHOEK, Güneybatı Afrika'nın başkenti; 36 000 nüf. Ticaret ve idare merkezi. (L)

WİNDİSCH i. Alman Slovaklarına verilen ad. (Windischgraetz gibi bazı şehir isimlerinde kullanılır ve o şehirde yaşayanların sloven olduğunu belirtir.) [L]

WİNDİSCH (Ernst), alman dilbilimcisi (Dresden 1844 - Leipzig 1918). Çalışmaları hint-avrupa dilbiliminin hint ve kelt bölümünü kapsar. (L)

WİNDİSCHGRAETZ (Alfred, prens ZU), avusturyalı feldmareşal (Brüksel 1787 - Viyana 1862). Fransa'ya karşı 1813 ve 1814 Savaşlarına katıldı. Prag ve Viyana ayaklanmalarını kanlı bir şekilde bastırdı (1848) ve İtalya dışındaki kıtaların başkumandanlığına getirildi. Gödöllö'de, Macarlara karşı başarısızlığa uğradıktan sonra geri çekilmek zorunda kaldı (1849) ve kumandanlıktan uzaklaştırıldı. (L)

WİNDSCALE, Büyük Britanya'da (Cumberland) yer. İki plüton pilli ingiliz nükleer merkezi. İyot 131 kapsayan önemli atom parçalanması ürünleri, merkezin birkaç kilometre çevresindeki çayırlara düştü. (L)

WİNDSOR, Kanada'da (Ontario) şehir, Detroit ırmağının sol kıyısında, Detroit şehrinin (A.B.D.) karşısında, Detroit'e bir tünel ve Ambassadeur köprüsüyle bağlıdır; 192 550 nüf. Bir ırmak limanı ve kanada otomobil sanayiinin merkezi olan şehirde, ayrıca kimya ve besin sanayii gelişmiş ve önemli buğday siloları kurulmuştur. (L)

WİNDSOR veya **NEW WİNDSOR,** Büyük Britanya'da (Berkshire) şehir, Thames ırmağının sağ kıyısında, Londra'nın yukarı kesiminde; 27 100 nüf. Edward III'ün emriyle 1344'e doğru inşa edilen krallık şatosu. 17 Haziran 1917'de ingiliz Hannover-Saksonya-Coburg-Gotha hanedanı, Windsor adını aldı. Bk. HANNOVER HANEDANI. (L)

WİNDSOR (Edward, — dükü). Bk. EDWARD VIII.

Windsor antlaşması, 1175'te imzalanan ve İrlanda üstünde İngiltere'nin hâkimiyetini sağlayan antlaşma. Henry II ile İrlanda'nın Aird-Righ ve Connacht kralı Rory O'Connor arasında imzalandı, İngiltere kralını Dublin ile Danimarka'ya ait toprakların ve tüm İrlanda'nın hâkimi olarak tanıyor, Rory O'Connor ise sadece Aird-Righ unvanını bırakarak Connacht krallığında kalıyordu. (L)

Windsor'un Şen Kadınları (*The Mery Wives of Windsor*), Shakespeare'in 5 perdelik komedisi (1599'a doğr.). Shakespeare eserleri arasında apayrı bir yeri olan piyeste, *Henry IV* adlı trajedinin kahramanı Falstaff, yeniden ortaya çıkar. Mrs. Ford ve Mrs. Page adlı Windsor'lu iki burjuva kadına kur yapan Falstaff, onların oyuncağı haline gelir, bazen bir kirli çamaşır sepetine saklanmak, bazen de bir çingene kadını kılığına girmek zorunda kalır. (L)

WİNDTHORST (Ludwig), ingiliz siyaset adamı (Osnabrück yakınında, Kaldenhof 1812 - Berlin 1891). Papaz mektebinden ayrılarak Hannover meclisine girdi (1849). 1851-1853 ve 1862-1865 arasında Hannover Adalet bakanı oldu. Hannover'in Prusya'ya ilhakından (1866) sonra Welf partisine olan bağlılığı ile dikkati çekti. 1867'de Kuzey Almanya Reichtag'ına ve daha sonra da imparatorluk Reichtag'ına seçildi. Kulturkampf* ve Mayıs kanunları sırasında Bismarck'ın siyasetine şiddetle karşı koyan Merkez Katolik partisinin başkanı oldu. Yahudilerin Almanya'ya dönüşlerinin arefesinde öldü. Wilhelm II cenazesini muhteşem bir törenle kaldırttı. (L)

WİNDWARD İSLANDS, Küçük Antiller'de Britanya'ya bağlı adalar grubu, Rüzgâr adalarının güney kesiminde; Grenada Grenadines, Saint Vincent, Saint-Lucia ve Dominica adalarını içine alır; 376 000 nüf. Merkezi *Saint George's.* (L)

WİNER (Johann Georgy Benedikt), protestan alman metin yorumcusu (Leipzig 1789-ay.y. 1858). Özellikle *Biblisches Realwörterbuch* (Temel İncil Lûgati) [1820] ve *Grammatik des Neutestamentlichen Sprachidioms* (Yeni Ahit Grameri) [1821] adlı eserlerinde Yeni Ahit'i yorumlamak için gerekli gramer kurallarını belirledi. (L)

WİNGATE (Orde Charles), ingiliz generali (Naini Tal, Uttar Pradeş 1903-Assam'da 1944). 1936'da istihbarat subayı olarak Filistin'e gönderildi, hemen siyonist hareketle ilgilendi ve buna askerî bir düzen vermek istedi, fakat İngiltere'ye geri çağrıldı. 1941'de habeşistanlı başıbozuk birliklerin başına getirildi. Wingate, japon istilâsına karşı koymak üzere Birmanya'ya gönderildi. Orada sayıları 10 000 kişiye ulaşan ve amerikan hava kuvvetleriyle taşınan Wingate grupları japon ulaştırma yollarına saldırdılar. Wingate bir uçak kazasında öldü. (L)

WİNGATE (sir Francis Reginald), ingiliz generali ve Mısır serdarı (Broadfield, Renfrewshire 1861 - Dunbar 1953). Arap meselelerinde uzman oldu. 1899'da, Kitchener'den sonra, Sudan genel valisi ve mısır ordusu serdarı oldu. 1916-1919 Arasında Mısır'da yüksek komiserlik yaptı. (L)

WİNGLES, Fransa'da Pas - de - Calais'de (Lens idare çevresi) komün, maden kömürü havzasında, Lens'in kuzeyinde; 9 332 nüf. Önemli kömür ocakları. Bakır metalürjisi. Cam fabrikası. Konfeksiyon. Büfe fabrikası. Çimento fabrikası. Plastik maddeler. (L)

WİNKEL (Jan TE). Bk. TE WİNKEL.

WİNKEL (Lamert ALLARD TE). Bk. TE WİNKEL.

WİNKELMAN (Henry Gerard), hollandalı general (Maastricht 1876-Soesterberg 1952). Emekli olmuşken 1939'da tekrar göreve çağrıldı, şubat 1940'ta silâhlı kuvvetler başkumandanlığına getirildi. Kraliçe hükûmetinin Büyük Britanya'ya sığınmasından sonra, teslim olma kararı verdi. Almanlar tarafından tutuklandı, 1945'e kadar Almanya'da esir kampında kaldı. (L)

WİNKELRİED (Arnold), isviçreli kahraman (öl. Sempach 1386). Köylü idi. Gösterdiği yararlıklarla İsviçrelilerin Avusturya dükü Leopold III'ü Luzern yakınında yenmesini (Sempach zaferi) sağladı. Yaşadığı şüphe götürmez, ama başarıları tartışmalara yol açmıştır. (L)

WİNKLER (Clemens Alexander), alman kimyacısı (Freiberg 1838 - Dresden 1904). Freiberg'de kimya profesörü oldu; gazların analiziyle ilgili çalışmaları ve özellikle arjirodit içinde germanyum'u keşfetmesiyle (1886) tanındı. [L]

WİNKLER (Johann Heinrich), alman bilgini (Wingendorf, Luzicke Hory 1703- Leipzig 1770). Leipzig'de latince ve yunanca okuttu (1742), sonra fizik profesörü oldu (1750), daha çok bilimsel araştırmalarıyle tanındı. 1729'dan 1744'e kadar, statik elektrik konusunda birçok inceleme yazısı yayımladı. Sürtünmeli elektrostatik makinelere bir yatak eklemeyi düşündü (1744). Leiden şişesiyle deneyler yaptı ve şişenin etrafına madenî bir kılıf geçirmeyi tasarladı. Bu şişedeki elektrik boşalımını yıldırıma benzeterek (1746), paratoner kullanılmasını salık verdi (1753). [L]

WİNNEBAGO, A.B.D.'de (Wisconsin) göl, Milwaukee'nin kuzeyinde; sularının fazlasını Fox River aracılığıyle, Michigan gölüne bağlı olan Green Bay'e akıtır; 557 km². (L)

WİNNİPEG, Kanada'da şehir, Manitoba'nın merkezi, Red River ile Assiniboina'nın kavşağında; 265 400 nüf. Üniversite. Winnipeg, 1738'de La Vérendrye'nin yaptırdığı bir kalenin yerinde kuruldu; büyük ticaret şirketlerinin alışveriş merkezi, ayrıca Red River tesislerinin ikmal merkeziydi; Canadian Pacific Railway'ın döşenmesiyle gelişti ve Kanada'nın büyük buğday pazarı haline geldi. Bugün, birçok demiryolunun kavşak noktası olan şehirde çeşitli sanayi kolları gelişmiştir: un fabrikaları, mezbahalar, tuzlama tesisleri, şeker fabrikaları, dokumacılık, konfeksiyon, ayakkabı fabrikaları, petrol rafinerisi, makine yapımı v.b. (L)

WİNNİPEG gölü, Kanada'da (Manitoba) büyük göl, 216 m yükseltide; 24 650 km². Saskatchewan, *Winnipeg*, Dauphin ve Red River'ı alır ve sularını Hudson körfezine dökülen Nelson ırmağı aracılığıyle akıtır. Batı kıyıları alçak ve bataklık, doğu kıyıları kayalık ve az yüksek olan bu göl, buzul çağındaki eski *Agassiz gölü*'nün başlıca kalıntısıdır. (L)

WİNNİPEGOSİS («Küçük Winnipeg»), Kanada'da (Manitoba) göl, Winnipeg gölünün batısında; 5 430 km². Sularını Manitoba gölüne akıtır. (L)

WİNSCHOTEN, Hollanda'da (Gröningen) şehir, Almanya sınırı yakınında; 18 100 nüf. XIII. yy.dan kalma kilise. Dokuma, kimya ve besin sanayii. Metalürji. Makine yapımı. Tarım makineleri. Bisiklet yapımı. Tarım pazarı. (L)

WİNSLOW (Jacobus Beninus), danimarkalı hekim ve anatomi bilgini (Odensee 1669 - Paris 1760). Danimarka kralı kendisine Avrupa'nın en büyük tıp okullarını ziyaret edebilmesini sağlayacak bir aylık bağladı. Paris'te anatomi dersleri verdi ve Bilimler akademisi üyesi oldu. (L)

Winslow deliği, içorgan askılarının arka boşluğuna geçiş deliği. Arkada alt ana toplardamarla, önden, içinde kapı toplardamarı da bulunan karaciğer sapıyle sınırlıdır. (L)

WİNSTON - SALEM, A.B.D.'de (Kuzey Carolina) şehir, Aedmort'un kıyısında; 111 000 nüf. A.B.D.'nin başlıca tütüncülük merkezi. (L)

WİNTER (Zikmund), çek yazarı ve tarihçisi (Prag 1846-Reichenhall 1912). Çek medeniyeti üstüne yazdığı tarih kitaplarıyle, ülkesinin düşünce rönesansına katkıda bulundu. Ayrıca *Mistr Kampanus* (Kampanus Usta) [1907] adlı bir roman yazdı. (L)

WİNTERANACEAE çoğl. i. Tropikal bölgelerde yetişen bitki familyası; beş cinsi, on bir türü vardır; başlıca türü: *Canella Winterana.* (L)

WİNTERGREEN [vintergrin] i. (ing. k.). Fundagillerden, Kuzey Amerika'da yetişen küçük bir ağacın (Gaultheria procumbens) ingilizce adı; damıtma yoluyle bu ağaçtan *wintergreen esansı* denen ve lavantacılıkta çok kullanılan uçucu bir yağ elde edilir.) [L]

WİNTERHALTER (Franz Xaver), alman ressamı (Menzenschwand, Kara Orman 1805 -Frankfurt-am-Main 1873). Büyük dük Leopold von Baden'in portresini yaptı. Büyük dük tarafından saray ressamlığına getirildi. 1834'te Paris'e gitti. Louvre'da *İmparatoriçe Eugénie, Madam Rimskiy Korsakov* ve Compiègne müzesinde *Saray Kadınlarıyle İmparatoriçe* adlı eserleri vardır. (L)

Winter kabuğu, *Canella alba* veya *C. Winterana* denen tarçın ağacının kabuğu. Kuvvetlendirici ve uyarıcı özellikler taşır. (*Winteranaceae* familyasından.) [L]

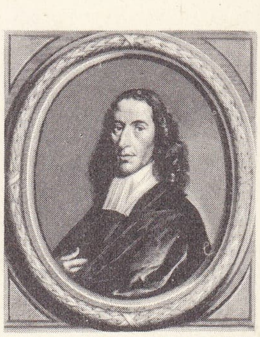

Cornelis De WİTT
Verveer'den (1668)
Cabinet des Estampes,
Paris

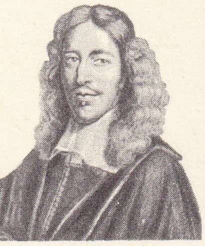

Johan WİTT
C. Hay'in gravürü
Jean de Baen'den

Winterreise (*Kış Yolculuğu*), W. Müller'in yirmi dört şiirden meydana gelen çevrimi; Schubert tarafından müziklendirildi (1827). *Ihlamur* (Lindenbaum) [nu. 5], çevrimin şaheseri sayılır. *Die Schöne Müllerin*'den (Güzel Değirmenci Kız) daha ince ve az tanınmış olan bu dizide eşlik piyanosunun, çok önemli bir rolü vardır. (L)

Winter's Tale (THE), W. Shakespeare'in beş perdelik komedisi (1610'a doğr.). Sicilya kralı Leontes, yirmi yıl sonra haksız olarak şüphelendiği karısı Hermone'yi ve kızı Perdita'yı bulur. Perdita, Shakespeare tiyatrosunun en sevimli tiplerinden biridir. (L)

WİNTERSWİJK, Hollanda'da (Gelderen) şehir, alman sınırı yakınında; 25 500 nüf. Dokuma sanayii; trikotaj; giyecek yapımı. Metalürji. Besin sanayii. (L)

WİNTERTHUR, İsviçre'de (Zürich kantonu) şehir, Ren'in kolu olan Toss ırmağının kıyısında; 94 200 nüf. İşçilerinin çoğu komşu köylerden gelen sanayi merkezi: vagon, demiryolu malzemesi ve lokomotif fabrikaları, dökümevi ve makine fabrikası, pamuk iplikçiliği ve dokumacılığı, deri işçiliği. Fransız ressamlarından (Pisarro, Renoir, Van Gogh, Bonnard, Vuillard, Marquet, Utrillo) birçok tablo kapsayan güzel sanatlar müzesi (Kuntsmuseum) dışında, şehirdeki Oscar Reinhart vakfında isviçreli, alman ve avusturyalı ustaların yüzlerce eseri vardır. (L)

WİNTHER (Christian), danimarkalı şair (Fensmark, Sjaelland 1796-Paris 1876). Yazdığı lirik şiirlerle tanındı. Eserleri arasında *Till Een* (Biricik Sevgiliye) ve şaheseri olan *Hjortens Flugt* (Ceylânın Kaçışı) [1855] adlı büyük şiiri kayda değer. (L)

WİNTZİNGERODE (Ferdinand VON. — baronu), rus generali ve diplomatı (Allendorf 1770 - Wiesbaden 1818). Avusturya hizmetinden çarların hizmetine geçti. Olağanüstü büyükelçi olarak Napolyon'a karşı üçüncü koalisyonu (1805), sonra dördüncü koalisyonu (1806) kurdu. Austerlitz'te (1805), Moskova nehrinde (1812), Leipzig'te (1813) savaştı. Fransa seferi sırasında Saint-Dizier'de Napolyon'a yenildi (1814). [L]

WİREN (Dag), isveçli besteci (Nora, Västmanland 1905). Lindberg ve Ellberg'den ders gördü. İsveçli Besteciler derneğinin ikinci başkanıdır. Bir opera, bir operet, birçok senfoni, iki uvertür, konçertolar (viyolonsel keman, piyano), yaylılar için dörtlüler besteledi. (L)

WİRSUNG (Johann Georg), alman anatomi bilgini (Münih 1600 - Padova 1643). Augsburg asıllı idi. Padova'da okudu. Özellikle pankreas kanalının varlığını ilk defa göstermiş olmakla tanındı. (L)

Wirsung kanalı, pankreasın esas salgı kanalı. Ya doğrudan doğruya veya Vater kabarcığı yoluyle onikiparmak bağırsağının ikinci kısmına açılır. (L)

WİRTH (Max), alman iktisatçısı (Breslau 1822 - Viyana 1900). 1848'de Paderborn'da *Westfälische Zeitung* adlı liberal gazetede çalıştı, sonra bu şehirden atıldı; Wiesbaden'e oradan da Frankfurt'a gitti, kardeşiyle birlikte işçi çıkarlarını savunmak amacıyle *Der Arbeitgeber* adlı bir iktisat dergisi çıkardı. İsviçre İstatistik Dairesi müdürlüğüne getirildi (1865 - 1873). [L]

WİSCONSİN, A.B.D.'de ırmak, Yukarı Mississippi'nin kolu (sol kıyı); 1 006 km. Wisconsin eyaletini sular. (L)

WİSCONSİN, A.B.D.'nin merkezî kuzeyinde eyalet; kuzeyde Superior gölü, doğuda Michigan gölüyle sınırlıdır; 145 439 km²; 4 367 000 nüf. Başkenti, *Madison*.

Eyalet toprakları, kuzey kısmı güney kısmından daha yüksek olan bir yaylayı içine alır. Kuzeyde iklim güneyden daha serttir ve topraklar verimsizdir. Michigan gölünün kıyısında uzanan güney kesimin iklimi daha yumuşak, toprakları oldukça verim lidir. Başlıca gelir kaynakları sığır ve domuz yetiştiriciliği ile şeker pancarı, buğday, mısır ve patates tarımıdır. Madencilik de (Askland'da ve Menominee'de demir kapsamı yüksek demir filizi; kurşun ve çinko) önemli bir gelir kaynağıdır. Sanayi (metalürji, tahta işçiliği) özellikle Michigan gölü kıyısında gelişmiştir (başlıca merkez, *Milwaukee*). Turizm önemlidir.

— Tar. Ülkeye ilk olarak Jean Nicolet ayak bastı (1834). İngilizlere geçene (1763) kadar Fransızların işlettikleri Wisconsin'e Amerikalılar ismen 1783'te hâkim oldularsa da İngilizler toprakları ancak 1812'de boşalttı. Sırasıyle İndiana (1800), İllinois (1809) ve Michigan'a (1818) bağlanan Wisconsin 1836'da muhtar arazi, 1848'de eyalet haline geldi. (L)

WİSE (Robert), amerikalı filim yönetmeni (Winchester, İndiana 1914). Baş kurgucu iken (*Yurttaş Kane* [Citizen Kane] ve *Muhteşem Ambersonlar* [The Magnificent Ambersons] gibi özellikle Orson Welles'in filimlerinde), 1943'te yönetmenliğe başladı ve bu tarihten sonra birçok filim yönetti: *The Set Up* (Demir Yumruk) [1949]; *The Desert Rats* (Çöl Fareleri) [1953]; *Executive Suite* (İhtiras Kulesi) [1954]; *I Want to Live* (Yaşamak İstiyorum) [1958]; *Batı Yakasının Hikâyesi* (West Side Story) [koreograf Jerome Robbins ile birlikte, 1961]; *Neşeli Günler* (Sound of Music) [1964]. (L)

WİSEMAN (Nicholas Patrick), ingiliz kilise adamı (Sevilla 1802 - Londra 1865). Ushaw'da ve Roma'da İngiliz kolejinde okudu. Papa Leo XII'nin dikkatini çekti. 1828'de kolejin rektörü oldu. Doğu dilleri, hıristiyanlık tarihi ve Kutsal Kitap üstüne yorum ve tenkitleriyle tanındı. O'Connell'in yardımıyle neşretmeğe başladığı *Dublin Review* (1836), *Catholic Magazine* (1837) ve *The Tablet* (1840) gibi yayımlarla ingiliz katolik basınına yeni bir atılım sağladı. Papa Pius IX, 29 eylül 1850'de yayımladığı *Universalis Ecclesiae* kararnamesiyle İngiltere'de katolik hiyerarşisini yeniden kurdu. Wiseman, Westminster başpiskoposu ve kardinal oldu. Bunun üzerine İngiltere'de Papalık aleyhtarlığı başladı. Wiseman ingiliz katoliklerinin kayıtsızlığını sarsmağa, prestijini korumağa çalıştı. Sayısız eseri arasında en çok tutunan tarihî romanı *Fabiola** anılmağa değer. (L)

WİSERİN i. (isviçreli mineralog D. F. *Wiser*'in adından > fr. *wisérine*'den). Miner. Tabiî seryum ve itriyum fosfat; bal renginde bir ksenotim çeşididir. (İsviçre'de Valais ve Saint-Gothard'da bulunur.) [L]

WİSLA, Polonya'da (Katowice voyvodalığı) yazlık yer, Vistül'ün kıyısında, Batı Beskidler'deki güzel bir bölgede; 5 000 nüf. (L)

WİSLA, Vistül'ün polca adı. (L)

WİSLİCENUS (Johannes), alman kimyacısı (Kleineichstädt, Querfurt yakınları 1835 - Leipzig 1902). Zürich Politeknik enstitüsünde profesör (1870) ve müdür (1871) oldu, daha sonra Leipzig'de ders verdi (1885). 1863'te laktik asitlerin izomerliğini keşfetti ve bu olayı, moleküllerinin uzaydaki farklı konumuyle açıkladı. (L)

WİSLOUJSCİE, alm. **Weichselmunde**, Gdansk'ın varoşu; eskiden Vistül'ün ağzındaydı, bugün kıyının kumla dolması sebebiyle denizden 2 km içeridedir. Sayfiye yeri. (L)

WİSMAR, Almanya'da (Doğu Almanya, Rostock) liman şehri, *Wismar koyu*'nun kıyısında; 55 400 nüf. Balıkçı limanı. Gemi ve makine yapımı. Gotik üslûbunda eski evler. Wismar, Hansa'nın en zengin şehirlerindendi. Demsey kumandasındaki ingiliz kuvvetleriyle Rokosovkiy kumandasındaki sovyet birlikleri 3 mayıs 1945'te burada birleşti. (L)

WİSNİOWİECKİ (Jeremiasz Michal), polonyalı yüzbaşı (1612 - Pawolocza yakınları 1651). Katolikliği kabul etti (1631), tam bir saray çevresinde gösterişli bir hayat sürdü. Kazaklara karşı giriştiği mücadeleden dolayı servetinin önemli bir kısmını kaybetti. Michal* Korybut'un babasıdır. (L)

WİSPEL i. Metrol. 1 052 ilâ 1 438 litre değerinde eski alman hacim ölçüsü. (L)

WİSSE (Claus), Strasbourg'lu şair. Wolfram von Eschenbach'ın *Parzival*'ini tamamlamak için, Strasbourg'lu şair Philippe Colin ile birlikte 1331'den 1336'ya kadar çalışarak otuz altı bin mısralık bir şiir yazdı. Yine aynı şairle birlikte Chrétien de Troyes'yı izleyen şairlerin eserlerini çevirdi. (L)

WİSSEMBOURG, Fransa'da Bas-Rhin idare çevresinin merkezi, Lauter'in kolları kıyısında ve Almanya sınırında; 5 298 nüf. XVIII. yy.dan kalma sur yıkıntıları. (L)

Wissenschaftslehre (*Bilim Nazariyesi*), Fichte sisteminin adı. İlk baskısı 1794'te yayımlanan bu eser, iki bölümden meydana geliyordu: nazarî bölümde, Kant'ın *Saf Aklın Tenkidi*'nde ortaya koyduğu şekliyle bilgi problemi inceleniyor, ama analitik metodun yerine genetik metot konarak kant'çı görüş sistemleştirildiği gibi, bilgi problemi de genişletiliyordu. Fichte'nin deneyüstü felsefesi Newton biliminin sınırlarını da aşarak dünyanın genel tasarlanışı imkânının şartlarını araştırır. Eserin ikinci bölümü pratik felsefe konularına ayrılmıştır. Fichte, Kant'ı tenkit ederek hukukun ahlâk karşısındaki bağımsızlığını savunur; hukuku ahlâkın şartı haline getirir. Filozofa göre toplumsal düzen gerçek bir ahlâk eylemini mümkün kılar ve Fichte sisteminin gelişmesinde hukuk felsefesine tanınan öncelik bir niyet ahlâkının karşısına bir eylem ahlâkının konmasını sağlar, Fichte'nin hukuk nazariyesi demokratiktir, «ferdî hürriyete saygı»ya dayanır. Bu hürriyet biçimsel değildir, bir bedende cisimleşmiştir ve gerçek bir varlığa yönelmiştir. Ahlâkî düşünce, hürriyet «değer»ini ortaya çıkarır, hukuk öğretisi ise, hürriyete gerçek bir «güç» verir.

Bilim nazariyesi, nazarî felsefeyle pratik felsefeyi birleştirir. Bu nazariye, özü bakımından, Fichte'nin «gerçek bilinç» diye adlandırdığı insanın analizidir: bilgide, önce biçimsel özne olarak belirlenen insan, yavaş yavaş kendini gerçek ve psikolojik bilinç olarak bulmağa başlar; sonra, bir toplum içinde ve bir canlı bedende cisimleşmiş bir bilinç olarak görür; daha sonra da bir ahlâkî varlık olarak duyar. Biçimsel bakımdan, bilim nazariyesi insanın şartlanmamış kendi bilinci (mutlak ben) ilkesinden hareket edilerek bilimin genetik olarak inşa edilmesidir. Ben, kendine özdeşlik olarak biçimsel bir ilke, şartlanmamış etkinlik olarak da gerçek bir ilkedir; biçiminde ve özünde bilime, birliğe kavuşturur. (L)

WİSSMANN (Hermann VON), alman gezgini (Frankfurt-am-oder 1853 - Weissenbach, Steiermark 1905). Batı Ekvator Afrikası'nda keşif yapmak üzere 1800'de Luanda'dan yola çıktı. Kasai bölgesine girerek Nyangwe'ye kadar gitti, sonra 1882'de Tanganyika üzerinden Afrika'nın doğu sahiline ulaştı. 1884'te Kongo'ya geri döndü. Lulua'ya kadar giderek orada Luluaburg şehrini kurdu. Sonra Kongo ve Kasai nehirlerinin birleştiği yere kadar uzandı. 1886-1887'de tekrar Orta Afrika'ya gitti ve Hint denizi kıyısına kadar ilerledi. 1895'te Doğu Afrika alman sömürgesi valisi oldu. Gezilerini anlatan bir kitap yazdı. (L)

WİSSMER (Pierre), isviçreli besteci (Cenevre 1915). Roger-Ducasse, D. Lesur, CH. Munch, P. Maillard-Verger'nin öğrencisi olan ve kendini «Jeune France» (Genç Fransa) estetiğinin temsilcisi sayan Wissmer çok kişisel eserler besteledi: bir bale (*Le Beau Dimanche* [Güzel Pazar], 1944), bir operakomik (*Marion ou la Belle au Tricorne* [Marion veya Üç Köşe Şapkalı Güzel], 1951), bir opera (*Capitaine Bruno* [Yüzbaşı Bruno], 1955), iki piyano konçertosu, iki keman konçertosu, üç senfoni, 2 yaylılar için dörtlü, sonatlar v.b. Schola Cantorum'un yönetmen yardımcılığını yaptı (1957-1962). Son eserleri arasında bir opera-buffo (*Leonidas*, 1958), bir 4. senfoni, 3. ve 4. dörtlüler, çeşitli çalgılar için beş yeni konçerto, orkestra için bir *Concerto Valcrosiano* (1966) sayılabilir. Wissmer 1958'de fransız uyrukluğuna geçti. (L)

WİSSOWA (Georez), alman filoloğu (Breslau 1859-Halle 1931). Pauly'nin *Real-Enzyklopädie der Klassichen Altertumswissenschaft*'ının (Klasik Eskiçağ Ansiklopedisi) yeniden basımını yönetti. (L)

WİSTARİA veya **WİSTERİA** i. (amerikalı anatomi uzmanı C. *Wistar*'ın [1761-1818] adından). Morsalkımın ilmî cins adı. (L)

WİSZNİEWSKİ (Michal), polonyalı bilgin

Foto. X (LAROUSSE)

(Firlejow 1794 - Nice 1865). Başlıca eseri: *Başlangıcından XVII. yy. Ortasına Kadar Polonya Edebiyatı Tarihi* (10 cilt, 1940-(1857). *Tabiatın Açıklanması İçin Bacon'ın Metodu* (1964) adlı denemesi, Polonya'da felsefe çalışmalarını büyük ölçüde etkiledi. (L)

WİTBANK, Güney Afrika'da, Transvaal'da şehir; 13 000 nüf. Demircilik. (L)

WİTELİUSZ veya **VİTELLİO.** Bk. CIOLEK (Erazm).

WİTENAGEMOT i. («bilgeler kurulu» anlamında anglosaksonca k.). Anglosakson krallarının divanı. (XII. yy.dan sonra toplanan bu kurulda, sanıldığına göre piskoposlar, rahipler, ihtiyarlar ve kralın arkadaşları bulunurdu. Önceleri krala hükûmet ve adalet işlerinde yardım eden, onun sorumluluklarını paylaşan ve kralların tahta çıkışına nezaret eden bağımsız bir kuruldu; sonradan görevleri kısıtlandı.) [L]

WİTHER (George), ingiliz şairi (Bentworth, Alton yakınları, Hampshire 1588 - Londra 1667). Şiirlerinde tabiat sevgisini dile getirdi. James I'in sarayındaki ahlâksızlıkları *Abuses Stript and Whipt* adlı şiirinde yerdi (1611). Bu yüzden birkaç ay hapis yattı (1613). *The Shepherd's Hunting* (Çobanın Avı) [1615] adlı pastoral şiirini cezaevinde yazdı. Genellikle başlıca eseri sayılan *The Faire-Virtue, The Mistress of Phil' Arete* (Güzel İffet, Phil' Arete'in Metresi) [1622] adlı kitabında püritenliği ağır basar. Wither, Cromwell'i tuttu, krala karşı savaştı ve devrimin bayraktarlığını yaptı. Dinî ve siyasî inançlarını yansıtan püriten şiirler (*Wither's Motto* [Wither'in Özlü Sözleri], 1621 v.b.) yazdı. Ama ingiliz lirik şiirindeki önemli yerini, dinî ve siyasî düşüncelerden uzak gençlik şiirleriyle sağladı. (L)

WİTHERİT i. (ingiliz doktoru W. *Withering*'in [1741-1799] adından fr. *withérite*). Miner. Formülü $BaCO_3$ olan tabiî baryum karbonat; ikiz billûrlar veya iğnecikler halinde baritin ile birlikte bulunur. (L)

WİTHERSPOON (John), iskoç asıllı amerikan ilâhiyatçısı ve siyasetçisi (Gifford, Edinburgh yakınları 1723-Tusculum, Princeton yakınları 1794). Protestan papazıydı, *Ecclesiastical Characteristics* (Dinî Özellikler) [1753] adlı eseriyle tanındı ve *Essay on Justification* (Günah Bağışlama Üstüne Deneme) [1756] adlı eserinde Calvin'ciliği açıkladı. James taraftarı harekete katıldı (1765), Amerika'ya gitti, Princeton kolejine müdür oldu (1768) ve A.B.D.'nin bağımsızlığıyla sonuçlanan harekette etkili rol oynadı. Bağımsızlık beyannamesini imzalayan tek kilise adamıdır. (L)

WİTİGİS (öl. Asya'da 542), Ostrogotların kralı (536-540). Gözüpek bir askerdi, Amalasonte'nin nazırı oldu, sonra İtalya Ostrogotları tarafından, yeteneksiz Theodat'ın yerine kral seçildi ve saltanatını meşru hale getirmek için Theodorich'in torunu Mathasonte ile evlendi (kasım 536). Ravenna'da büyük ve önemli bir ordu topladı, Belisarius'un Roma'yı almasına göz yumdu ve bir yıllık bir kuşatmaya (537-538) rağmen şehre giremedi; fakat Milano'yu geri aldı (mart 539). Kuzeye doğru püskürtüldü ve Ravenna'da teslim olmak zorunda kaldı (540). Iustinianos onu patricius yaparak Asya'da arazi verdi. (L)

WİTKOWSKİ (George Martin), fransız bestecisi ve orkestra yöneticisi (Mostaganem 1867 - Lyon 1943). Süvari subayıydı; V. d'Indy, G. Ropartz, Ch. Bordes'in öğütleriyle kendini müziğe verdi; Lyon'da önce Koro derneğini, daha sonra Büyük Konserler derneğini kurdu. Lyon konservatuvarını yönetti (1924-1941). Eserleri: piyano ve yaylılar için bir beşli, keman ve piyano için bir sonat, iki senfoni, solo şarkıcılar, koro ve orkestra için *Poème de la Maison* (Evin Şiiri) [1919], E. Rostand'ın *La Princesse Lointaine* (Uzaktaki Prenses) eserinin bir uyarlaması, *Poèmes Chantés* (Şarkılı Şiirler) v.b. (L)

WİTT (Cornelis DE), hollandalı devlet adamı (Dordrecht 1623 - La Haye 1672). Jacob de Witt'in oğlu. États généraux'da milletvekili seçildi (1667). Louis XIV ile savaşa başlayınca ve ülkesi istilâ edilince kendisini hapishanede görmeğe gelen kardeşiyle birlikte öldürüldü. (L)

WİTT (Johan), hollandalı devlet adamı (Dordrecht 1625 - La Haye 1672). Cornelis Witt'in kardeşi. Cumhuriyetçi büyük burjuvazinin başlıca temsilcilerindendi, İngiltere'ye karşı yapılan savaş (1652-1654) günlerinde devlet danışmanlığına getirildi. Cromwell ile barış antlaşması yaptıktan sonra cumhuriyetçilerin programını uyguladı. Ayrıca şehirlerin serbestliğini sağladı, Katolikler yeniden teşkilâtlanarak, gizlice ibadetlerini yapmağa başladılar. Aralarında çok şiddetli iktisadî rekabetlere rağmen İngiltere ile savaşa girmemek için her çareye başvurdu. Ama Thames'i zorlamak üzere bir filo göndermek zorunda kaldı. Savaş, Birleşik Eyaletleri iktisadî bakımdan çok zor bir duruma düşürdü. Breda barış antlaşması (1667) ile Yeni Amsterdam elden çıkıyordu. Ama deniz filoları antlaşmasının sert tedbirleri, Hollandalılardan yana biraz yumuşatıldı. Witt, Louis XIV'e karşı oldukça ölçülü davranmakla beraber, Breda barış antlaşması imzalanır imzalanmaz, Fransa'nın ilerleyişini önlemek amacıyle İngiltere ve İsveç ile birlikte La Haye üçlü ittifakını kurdu. Ama az sonra bir gümrük anlaşmazlığı ortaya çıktı. Louis XIV siyaseti, ustalıkla Hollanda'yı tek başına bıraktıktan sonra, 1672'de savaş patlak verdi. Witt deniz kuvvetlerini geliştirmişti ama, Orange hanedanının âleti gözüyle baktığı orduyu yüzüstü bırakmıştı. Birleşik Eyaletler, su altında kalan kısımlar dışında baştan başa istilâ edildi. Bu millî bozgun aynı zamanda başbakanın da bozgunu oldu. Orange'lı Willem Zelanda valiliğine tayin edildi; Johan Witt ile kardeşinin La Haye halkı tarafından öldürülmesiyle (20 ağustos 1672) Cumhuriyet hükûmeti de ortadan kalktı. (L)

WİTTE (Emmanuel DE), hollandalı ressam (Alkmaar 1617'ye doğr. - Amsterdam 1692). Pazar yeri ve liman gibi kontrastlı ışık etkileri taşıyan manzaralar (*Güneş Batarken Liman*, Rijksmuseum, Amsterdam) dışında, özellikle kilise içlerine resimler yaptı (La Haye ve Braunschweig müzeleri). [L]

WİTTEKİND. Bk. WIDUKIND.

WİTTELSBACH, bavyeralı prens ailesi. Kızılsakal Friedrich I, Aslan Heinrich'in emlâkine elkoyarak onları OTTO von Wittelsbach'a (1180-1183) verdi. Otto'nun oğlu LUDWIG I (1183-1231) Ren Pfalz kontluğunun toprağını genişletti (1214). Ludwig I'in torunları LUDWIG II (1255-1294) ve HEINRICH I (1255-1290) Wittelsbach'ların emlâkini paylaştılar: Ludwig II, Pfalz'ı ve Yukarı Bavyera'yı (büyük dal), Heinrich I, Aşağı Bavyera'yı (küçük dal) aldı. 1340'ta, son Aşağı Bavyera kontunun ölümüyle Yukarı ve Aşağı Bavyera LUDWIG IV'ün (1294-1347) elinde birleşti ve Ludwig IV, 1328'de Bavyera imparatoru oldu.

Bununla beraber Ludwig IV, Pavia aile antlaşmasıyle Pfalz'ı yeğenleri Rudolf II ve Rupert I'e bıraktığı için Wittelsbach'ların toprakları birleşmiş değildi. Bavyera dalı, iki yeni aile bölüşmesine (1349 ve 1392) rağmen tekrar bütünlüğe kavuştu (1506 pragmatic sanctio'su); Rheinland-Pfalz kontundan alınan prenslik unvanını elde etti (1623), Vestfalya antlaşmalarıyle kendisine bırakılan Yukarı Pfalz'ı ilhak etti ve ancak MAXIMILIAN III'ün (1745-1777) ölümüyle ortadan kalktı. Bunun üzerine Wittelsbach'ların Pfalz dalından veya Rudolf dalından olan KARL-THEODOR (1777-1799), miras yoluyle Bavyera düklüğünü aldı. 1329 Paylaşmasında Rheinland - Pfalz ile Yukarı Pfalz'ı almış olan Wittelsbach ailesinin bu kolu, 1356 Altın fermanıyle seçici prenslik oldu. RUPPRECHT II (1390-1398), Pfalz prensliğinin bölünmezliğini ilân etti (1395). Bunun üzerine oğlu RUPPRECHT III (1398-1910) imparatorluk tahtına çıktı (1400-1410). XV. yy.dan sonra topraklarının çeşitli kollar arasında bölüşülmesine ve seçici prenslik unvanının geçici olarak kaybedilmesine (1620/1623-1648) rağmen kısa bir süre Bohemya (Friedrich V, 1619-1620) ve İsveç (Karl X Gustaf, 1654-1660) tahtına çıkan Wittelsbach Pfalz sülâlesi, Heidelberg (1559) Simmern (1685), Zweibrücken (1742) ve Sulzbach (1799) dallarının birbiri ardına sönmesi sayesinde yeniden bütünlüğe kavuştu. Pfalz seçici prensliğini (1742) ve Bavyera'yı (1777) miras yoluyle alan sülâle, Wittelsbach sülâlesinin topraklarını Zweibrücken dalının vârisi Maximilian I Joseph'e (1799) devretti. Napolyon'un kral unvanı verdiği Maxmilian'ın (1806) vârisleri bu unvanı 1918'e kadar ellerinde tuttular. (L)

WİTTELSBACH (Rudolf), rusça **Vittelsbah,** rus piyanocusu ve bestecisi (İstanbul 1902). R. Casadesus, Schabel ve Hindemith'in öğrencisi, Zürich konservatuvarını yönetti (1945). Bir bale, senfonik parçalar, bir piyano konçertosu, bir nefesli çalgılar dörtlüsü, orkestra için *Müzik* (1951) besteledi. (L)

WİTTEN, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland - Westfalen) şehir; 96 700 nüf. Maden kömürü ocakları. Çelik fabrikaları. Makine yapımı. (L)

WİTTENBERG, Almanya'da (Doğu Almanya, Halle idare bölümü) şehir, Elbe'nin kıyısında; 45 700 nüf. Büyük kimya tesisleri. Sentetik kauçuk imalâtı ve işlenmesi. Makine yapımı. 1502'de Bilge Friedrich tarafından kurulan üniversite, 1817'de Halle üniversitesiyle birleştirildi. (L)

WİTTENBERGE, Almanya'da (Doğu Almanya, Schwerin idare bölgesi) şehir, Stepenitz ve Elbe ırmaklarının kavşağında; 31 700 nüf. Sunî dokuma sanayii. Tahta işçiliği. Dökümhane. Demiryolu malzemesi. (L)

WİTTERİC (öl. 609 veya 610), vizigot kralı (603-609 veya 610). Arius'çuydu, önce birçok defa Reccaredo I'e karşı, sonra Liuva II'ye karşı ayaklandı ve Liuva'yı öldürtüp tahtına çıkmayı başardı. Fakat kendi de öldürüldü. (L)

WİTTGENSTEİN (Ludwig), avusturyalı filozof (Viyana 1889 - Cambridge 1951). Cambridge'te ders verdi, bir *Tractatus Logico-philosophicus* (Mantık ve Felsefe Üstüne İnceleme) [1921] ve Viyana derneğini büyük ölçüde etkileyen incelemeler yazdı. (L)

WİTTGENSTEİN (Paul), avusturyalı piyanocu (Viyana 1887 - Manhasset, New York 1961). Özellikle Leschetizky ile çalıştı, meslek hayatına 1913'te başladı, fakat Birinci Dünya savaşında sağ kolunu kaybetti. 1938'de A.B.D.'ye yerleşti. Ravel, Strauss, Prokofiev, Schmitt ve Britten, sol el piyano ve orkestra için konçertolarını onun için bestelemişlerdir. (L)

WİTTİCHENİT veya **WİTTİCHİT** i. (yer adı *Wittihchen*'den [Almanya] fr. *wittichénite* veya *wittichite*). Miner. Tabiî bizmut ve bakır sülfür. (L)

WİTTİZA (öl. 709 veya 710), İspanya Vizigotlarının kralı (700-709 veya 710). Kral Egica'nın oğlu, 698'e doğru iktidarı babasıyle paylaştı. Wittiza ile ilgili kesin hiç bir bilgi yoktur. (L)

WİTWATERSRAND, kısaltması **Rand** («beyaz sular tepeleri dizisi»), Transvaal'de kayalık tümsek; Transvaal yaylalarının yukarısında batıdan doğuya doğru 1 500 - 1 800 m yükselti arasında uzanır. Vaal ve Orange'ın havzasını (Atlas okyanusuna dökülür), Limpopo'nun havzasından (Hint okyanusuna dökülür) ayırır. Dünyanın en büyük altın havzasını kapsayan Witwatersrand bölgesi bugün dünya altın üretiminin yüzde beşini karşılar. Witwatersrand'da başka sanayiler de gelişmiştir: demir filizi ve maden kömürü çıkarımı, altınlı filizlerin kalıntılarından uranyum elde edilmesi, kimya, besin ve makine sanayii. (L)

WİTZLEBEN (Erwin VON), alman mareşali (Breslau 1881 - Berlin 1944). 1914'te yüzbaşı oldu, Birinci Dünya savaşında bulundu. Orgeneralliğe yükseltildi; mayıs 1940 saldırısında Ren ile Moselle arasındaki I. Alman ordusuna kumanda etti. Feldmareşalliğe yükseltildi; birkaç ay sonra emekliye ayrıldı. Nazi rejimini beğenmediğini her fırsatta ortaya koyan Witzleben, 20 temmuz 1944 askerî darbesiyle sonuçlanan askerî kompolda Beck'in ilk taraftarları arasında yer aldı. Darbe başarıya ulaşırsa alman ordusu başkumandanlığına getirilecekti. Darbenin başarısızlığa uğraması üzerine tutuklandı, halk mahkemesi tarafından ölüm cezasına çarptırıldı ve birkaç gün sonra kurşuna dizildi. (L)

Hugo WOLF (Siret koleksiyonu)

general James WOLFE J. Legare'ın eseri (XVIII. yy.)

Thomas C. WOLFE

WKRA veya **DZİALDOWKA,** Polonya'da ırmak, Bug'un kolu (sağ kıyı); 238 km. Irmak, Batı Mazurya göller bölgesinden *Dzialdowka* adıyle doğar, Mlawa idare bölümüne geçince *Wkra* adını alır. (L)

WLADİSLAW I HERMAN veya **WLADYSLAW** (1043 - Plock 1102), Polonya dükü (1079-1102). Kazimierz I'in oğlu ve dük Boleslaw II'nin kardeşi; Boleslaw II'nin yerine geçti; aristokrat kastı kaldıramadı. (L)

WLADİSLAW I (veya **IV**) **Lokietek** («Küçük Karış») [1260 - Krakow 1333], Polonya dükü (1305-1320), Polonya kralı (1320-1333). Kazimierz Konrad'ın oğludur. Bohemya kralı Venceslav (Vaclav) II'ye ve Henri Probus'a karşı birçok başarısızlıktan ve burjuva şehirlerinin (Krakow) isyanını bastırdıktan sonra iktidara geçti. Pomeranya'yı geri aldı, Litvanyalı Gedimin ile birleşti, Plowce'de Büyük Polonya'yı istilâ etmiş olan tötonları ezdi (1331). Polonya milliyetçiliğinin başlıca temsilcilerindendir. (L)

WLADİSLAW II veya **WLADYSLAW** (1105-1159), Polonya dükü (1139-1146). Boleslaw III'ün oğlu. Babasının koyduğu büyük kardeşlik haklarını savunmak için küçük kardeşleriyle savaştı; fakat imparator Konrad III'ün desteğine rağmen kardeşi Boleslaw IV tarafından tahttan indirildi (1146). [L]

WLADİSLAW II (veya **V**) **JAGELLON I** (1348'e doğr. - Grodec 1434), Litvanya büyük dükü (1377-1392), Polonya kralı (1368-1434), Litvanya büyük dükü Jagellon Olgierd'in oğlu. Macaristan ve Polonya kralı Lajos I'in kızı Anjou'lu Hedwige ile evlenip Katolikliği kabul ettikten sonra, Polonya tahtına çıktı. Bununla beraber litvanyalı ortodokslar, Litvanya'nın katolik Polonya'ya devamlı olarak bağlı kalmasını kabul etmediler ve Wladislaw Litvanya'yı Witold'a bırakmak zorunda kaldı (1392); ama Litvanya büyük dükü unvanını muhafaza etti. Grunwald'da tötonları kesinlikle ezdi (10 temmuz 1410). [L]

WLADİSLAW III (veya **VI**) **JAGELLON III** (Krakow 1424 - Varna 1444), Polonya (1434-1444) ve macar (Laszlo) kralı (1440-1444). Wladislaw II'nin oğludur. Türklere karşı savaşmak için macar tahtına çıktı, fakat yenilerek öldürüldü. (L)

WLADİSLAW III Laskonogi («İnce Bacaklı») [1161'e doğr. - 1231], Polonya dükü (1202-1206), Wladislaw II Arpad'ın yeğeni. Kiliseye hücum ettiği için aforoz edildi ve kovuldu (1206). [L]

WLADİSLAW IV (veya **VII**) **Vaza** (Krakow 1595 - Merecz 1648), Polonya kralı (1632-1648). Zygmunt III'ün oğlu. Ortodokslara ve protestanlara hoşgörüyle davrandı; rus tahtı üstündeki iddiasından vaz geçmek zorunda kaldı (Polanow barışı, 1634). Smolensk (1634) ve Çernigov düklüklerini (1634) aldı ve İsveç ile Stuhmsdorf mütarekesini imzaladı (1635). [L]

WLADYSLAW. Bk. WLADİSLAW.

WLERİCK (Robert), fransız heykeltıraşı (Mont-de Marsan 1882 - Paris 1944). 1906'da sergilediği *Landes'lı Kadın Başı* ile Rodin'in ilgisini çekti. Başlıca eseri, öğrencisi Raymond Martin'in bitirdiği mareşal Foch'un atlı heykelidir (Paris, Trocadero meydanı). [L]

WLOCLAWEK, Polonya'da (Bydgoszcz voyvodalığı) şehir, Vistül ırmağının sol kıyısında; 73 900 nüf. Wloclawek eski bir idare ve din merkezidir. Besin, kimya (selüloz, stearin imalâtı, sunî gübre) ve metalürji sanayii. (L)

Wobbe indisi. Gaz sanay. Bir gazın yoğunluğunun kare köküne bölünen yüksek ısıtma gücü. Wobbe indisi, ısıtma cihazlarındaki bir brülörün ısı debisinin karakteristiklerinden biridir; öbür karakteristik ise gazın basıncıdır. (L)

WOCHEİNİT i. (Yugoslavya'daki Bohinj gölünün almanca adı *Wochein*'den fr. *wocheinite*). Miner. Boksit çeşidi. (L)

WODEHOUSE (John). Bk. KİMBERLEY.

WOERDEN, Hollanda'da (Güney Hollanda) şehir, Eski Ren ırmağı kıyısında; 13 200 nüf. Peynir pazarı. Makine ve gemi yapımı. (L)

WOESTİJNE (Karel VON DE). Bk. VAN DE WOESTİJNE.

WOËVRE, Fransa'da Lorraine'in batısında (Meuse ve Meurthe - et Moselle) bölge, Meuse yamaçlarının eteğinde. Buğday tarımı gübre ve sulama sayesinde yaygınlaşmıştır. (L)

WOGENSKY (André), fransız mimarı ve şehircisi (Remiremont 1916). 1945-1956 arasında Le Corbusier'nin asistanı, atelye şefi, sonra ortağı oldu. Le Corbusier'nin yanında Modülor'un hazırlanmasına çalıştı (1945). 1956'da kendi atelyesini açtı. 1960'ta genişletilebilir prefabrike «Mex» evleri projesiyle Gand Milletlerarası fuarında büyük ödülü kazandı. (L)

WOHLFAHRTİA i. Doğu Avrupa'da yaygın sinek. (Kurtçuğu genellikle insanların ve hayvanların yaralarında veya tabiî boşluklarında gelişir; doku kangrenlerine ve ağır hastalıklara yol açar. İlmî adı *Wohlfahrtia magnifica.*) [L]

Wohltemperierte Klavier (*Ayarlı Klavsen*), J. S. Bach'ın iki derlemesine verilen ad. Birincisini 1722'de, öbürünü 1744'te bitirdiği sanılır. Her derleme gam'ın yarım seslerine uyarak yükselen 24 prelüd ve fügü kapsar. (L)

WOJCİECHOWSKİ (Stanislaw), polonyalı siyaset adamı (Kalisz 1869 - Golabki, Varşova yakınları 1953). Sosyalist parti üyesi, 1892'de yurt dışına kaçmak zorunda kaldı. Polonya'ya dönünce (1906) kooperatif hareketinin gelişmesi için çalıştı. İçişleri bakanı (1919 - 1920), cumhurbaşkanı (1922) oldu; 1926'da Pilsudski'nin hükûmet darbesinden sonra istifa etti. (L)

WOKİNG, Büyük Britanya'da (Surrey) şehir, Londra'nın güneybatısında; 67 500 nüf. XIII. yy.dan kalma kilise. Elektrik malzemesi. (L)

WOLF (Charles), fransız astronomu (Vosges, Aisne 1827-Saint-Servan 1918). Rayet ile beraber Kuğu takımyıldızında parlak çizgileriyle ilgi çekici tayflar veren çok yakın üç küçük yıldız buldu. Aynı tipten yıldızlar *Wolf-Rayet yıldızları* adıyle tanınır. (L)

WOLF (Friedrich August), alman filoloğu (Hagenrode, Saksonya 1759-Marsilya 1824). *Prolegomena ad Homerum* (Homeros'a Giriş) [1795] adlı bir eser yazdı; bu eserde *İlyada* ve *Odyseia*'nın ayrı dönemlerde yazılmış epik parçaların biraraya getirilmesinden meydana geldiğini ispatlamağa çalıştı. (L)

WOLF (Hugo), avusturyalı besteci (Windischgrätz [bugün Slovenjgradec], Slovenya 1860 - Viyana 1903). Disiplinsizliği yüzünden Viyana konservatuvarından kovuldu (1877), piyano ve keman dersleri verdi, *Tannhäuser* ve *Lohengrin*'i yönetmek üzere Viyana'ya gelen Wagner'e hayran kaldı. *Wiener Salonblatt*'ta müzik tenkitçisi oldu (1884-1887), Brahms'a ve çağdaş italyan operasına karşı çıkan Wagner ile Bruckner'i tuttu. 1896'da *Corregidor* adlı operası temsil edildi. Sinirleri bozuk olduğu için dizenli olarak eser veremedi; sonunda akıl hastahanesine girdi. Piyano ve oda müziği türündeki eserlerinin hemen hiç biri tamamlanmamıştır. Orkestra eseri olarak *Penthesila* adlı çok değişik bir senfonik şiir, bir *İtalyan Serenadı* besteledi. (L)

WOLF (Johannes), alman müzik bilgini (Berlin 1869 - Münih 1947). İki temel eseri şunlardır: *Geschichte der Mensural-Notation* (Notalama Usulünün Tarihi) [1905] ve *Handbuch der Notationskunde* (Notalama Bilgisi Elkitabı) [1913-1919]. Bu sonuncu eseri *Musicalische Schrifttafeln* (Nota Levhaları) [1922-1923] ile tamamladı. (L)

WOLF (Max), alman astronomu (Heidelberg 1863-ay.y. 1932). 1891'de, küçük gezegenlerin araştırılmasında ilk defa fotoğraf metodunu uyguladı ve bu metotla kırk kadar küçük gezegen keşfetti. (L)

WOLF (Rudolf), isviçreli astronom (Zürich 1816 ay.y. 1893). Özellikle güneş lekelerinin Yer'in magnetik alanı üstünde etkisini inceledi. (L)

WOLFACHİT i. (yer. adı *Wolfach*'dan [Bade] fr. *wolfachite*). Miner. Tabiî nikel, arsenik ve antimon sülfür. (L)

Wolff cihazı. Kim. Birbiriyle bağlantılı olan üç borulu şişeler dizisi; gazlar, su veya başka bir sıvı ile dolu olan bu şişelerden geçirilerek temizlenir veya çözündürülür. (WOLFF ŞİŞELERİ de denir.) [L]

Wolfdietrich, ortaçağ germen efsanelerinin kahramanı. İstanbul imparatoru Hugdietrich'in oğlu. (L)

WOLFE, Kanada'da (Quebec) idare bölümü, Doğu kantonlarında, 18 300 nüf. İdare merkezi, *Ham Sud.* (L)

WOLFE (James), ingiliz generali (Westerham, Kent 1727-Quebec 1759). 1741'de orduya girdi, Avusturya Veraset savaşına katıldı. 1758'de Kanada'ya gönderildi; Louisbourg'un işgalinde yararlık gösterdi, 1759'da Quebec seferine kumanda etti; Abraham ovalarındaki cesur saldırı kesin zaferle sona erdi, fakat Wolff yaralanarak öldü. (L)

WOLFE (Thomas Clayton), amerikalı romancı (Asheville, Güney Carolina 1900 - Baltimore, Maryland 1938). *Bu Melek Satılık Değil* (Look Homeward, Angel) [1929] adlı eserinde doğduğu çevreyi anlattı. *Of Time and the River* (Zaman ve Irmak Üstüne) [1935], *The Web and the Rock* (Bez ve Kaya) [1939'da yayımlandı] ve *You Can't go Home Again*'in (Geri Dönemezsin) [1940'ta yayımlandı] adlı romanlarının biricik kahramanı yazarın kendisi, eserlerin teması ise kahramanla toplum arasındaki çatışmadır. Öbür eserleri arasında: *The Return of Buck Gavin* (Buck Gavin'in Dönüşü) [1926] ve *Mannherhouse* (1948) adlı oyunları sayılmağa değer. (L)

WOLFENBÜTTEL, Almanya'da (Batı Almanya, Aşağı Saksonya) şehir; 36 400 nüf. Potas ve tuz madenleri. Elektrik malzemesi. (L)

WOLFF (Albert), fransız orkestra yöneticisi ve bestecisi (Paris 1884 - 1970). Çeşitli orkestraları yönetti. Pek çok olan eserlerinin başlıcaları şunlardır. *Marchand de Masques* (Maske Taciri), *L'Oiseau Bleu* (Mavi Kuş) ve bir *Requiem.* (L)

WOLFF (Auguste Désiré Bernard), fransız piyano yapımcısı (Paris 1821-ay.y. 1887). Camille Pleyel'in ortağı oldu; pedallı piyano, ton pedalı, ikili ime dileri gibi yenilikler; bir piyanoya bağlı olmayan, bütün piyanolara takılabilen ve icracıya ek bir iş yüklemeyen aktarımlı bir klavye buldu ve geliştirdi. (L)

WOLFF (Caspar Friedrich), alman fizyoloğu ve anatomi bilgini (Berlin 1733-Petersburg 1794). 1759'da *Theoria Generationis* (Üreme Teorisi) adlı ilgi çekici bir doktora tezi hazırladı. *Bağırsak Kanalının Oluşumu* ve *Kalbin Yapısı Üstüne* adlı eserleri vardır. (L)

WOLFF veya **WOLF** (Christian VON), alman matematikçisi ve filozofu (Breslau 1679 - Halls 1754). Leibniz'in doktrinini sadeleştiren Wolf, Kant'ın hocası sayılır. Başlıca eseri: *Philosophia Prima* (Birinci Felsefe) [1729]. (L)

Wolff ajansı, alman haber ajansı. 1849'da Bernard Wolff (Berlin 1811 - ay.y. 1879) tarafından kuruldu. Hükûmetin yarı resmî ajansı oldu. Nazi rejimi sırasında yerini *Deutsche Nachrichten Büro* (D.N.B.) [Alman Haberler bürosu] aldı. (L)

WOLFF-BEKKER (Elisabeth), hollandalı kadın şair ve romancı (Vlissingen 1738 - La Haye 1804). *De Histoire van Mejuffrouw Sara Burgerhart* (Sarah Burgerhart'ın Hikâyesi) [1782] adlı eseri saf üslûbu ve karakter incelemeleriyle ilgiyi çeker. (L)

Wolff cismi. Anat. Karın boşluğunun sırt tarafında büyük bir yer işgal eden ve sölom epitelyumuyle kaplı bulunan uzun yumurta biçiminde bez kütlesi; birçok kanal ve damarla bağ dokusundan meydana gelir. Bu kütleye «mezonefroz» da denir. (L)

WOLF-FERRARİ (Ermanno), italyan bestecisi (Venedik 1876 - ay.y. 1948). Goldoni'den ilham alarak birçok opera (*Cenerontala* [1900]; *Le Donna Curiose* [Meraklı Kadınlar]; *I Quattro Rusteghi; Il Segreto di Susanna, I Gioielli della Medonna; L'Amore Medico; Gli Amanti Sposi,*

Foto. Sirot, Kanada büyükelçiliği, U.S.I.S. (LAROUSSE)

Gli Dei a Tebe v.b.) ve ayrıca koro eserleri yazdı: *La Vita Nova, La Passione*, keman ve piyano için *sol* minör sonat, bir *Sinfonia da Camera, İdillio - Concertino, Arabeschi*, bir *mi* minör dörtlü v.b. (L)

WOLFFİA i. (alman hekimi J.F. *Wolff*'un adından). Sumercimeği çeşidi. (Tropikal bölgelerde yetişen *Wolffia arhiza*, evlerde akvaryumlarda kullanılan yüzer su bitkilerindendir.) [L]

Wolff kanalı. Embriyol. Böbrek öncesi nefrotomlardan türeme kanal; mezonefrozun toplama kanalı halini alır, ileride çıkmaz kısmı böbreğin süzücü kısmının tamamını ve özellikle sidik borusunu meydana getirir. (L)

WOLFRAM veya **WOLFRAMİT** i. (fr. *wolfram* veya *wolframite*). Miner. Tabiî demir ve manganez tungstat; dilinebilir kütleler halinde kuvarsla birleşmiş olarak bulunur. (Başlıca tungsten cevheridir.) || *Eşanl.* TUNGSTEN. (L)

WOLFRAMİN i. (fr. *wolframine*). Miner. Wolfram yataklarında bulunan tungsten oksit. *Eşanl.* WOLFRAMOKR. (L)

WOLFRAMİT i. (fr. *wolframite*). Miner. *Eşanl.* WOLFRAM.

WOLFRAM von Eschenbach, alman yazarı (1170'e doğr. - 1220'ye doğr.). Birçok lirik şiir ve üç uzun şiir yazdı: *Parzival, Willehalm* ve *Titurel*. Şaheseri *Parzival*'de, birçok serüvenden sonra Graal kralı olan şövalye Parzival'ın hikâyesini anlatır. (L)

WOLFSBERGİT i. (yer adı *Wolfsberg* [Harz] > fr. *wolfsbergite*'ten). Miner. Tabiî bakır antimonyosülfür. (L)

WOLFSBURG, Almanya'da (Batı Almanya, Aşağı Saksonya) şehir, Braunschweig'ın kuzeydoğusunda; 62 600 nüf. Büyük otomobil yapımı (Volkswagen fabrikası) merkezi. (L)

WOLFSKEHL (Karl), alman şairi (Darmstadt 1869 - Bayswater, Yeni Zelanda 1948). Başlıca eserleri: *Der Umkreis* (Çevre) [1927], *Sang aus dem Exil* (Sürgün Şarkısı) [1950]. 1933'te Almanya'dan ayrıldı. (L)

WOLGEMUT (Michael), alman ressamı ve gravürcüsü (Nürnberg 1434 - ay.y. 1519). Katkısının ağır bastığı eserler arasında şunlar sayılabilir: *Zwickau'da Marienkirche'nin Mihrap Arkalığı* (1479), *Meryem'in Çilesinden ve Hayatından Sahneler* (Nürnberg, Sankt-Kreuz kilisesi). [L]

WOLİN, alm. **Wollin,** Polonya'da büyük ada, Szczecin limanını Baltık denizi yönünde kapatır; 248 km². Adını, güney kıyısındaki, karaya ulaşan demiryolunun hatbaşı olan şehirden almıştır. (L)

WOLKER (Jiri), çek şairi (Prostejov 1900 - ay.y. 1924). Çok genç yaşta ölmesine rağmen eserlerinin (*Host do Domu* [Evdeki Misafir], 1921 ve *Tezka Hodina* [Güç Saat]) parlak üslûbu, duygu tazeliği ve güçlülüğü sayesinde genç çek yazarlar kuşağının ustalarından sayılır. (L)

WOLLASTON (William Hyde), ingiliz fizikçisi ve kimyacısı (East Dereham, Norfolk 1766 - Londra 1828). 1801'de, bir elektrostatik makineyle üretilen akımın kimyasal etkilerini gözlemlemeyi başardı ve böylece statik elektrik ile dinamik elektriğin özdeşliğini ispatladı. Volta pilini geliştirdi, bu pil içindeki kimyasal tepkimeleri inceledi ve 1802'de Gautherot ile aynı zamanda pillerin kutuplaşmasını keşfetti. 1801'de ışığa duyarlı bir maddenin, morötesindeki karanlık tayf bölgesinde etkilendiğini açıkladı. 1802'de güneş tayfında siyah çizgilerin bulunduğunu ilk olarak keşfetti. Kimya alanında, Dalton'un orantılı sayılar sistemini geliştirerek yeni bir sistem hazırladı. Platin arıtmak için bir usul ortaya attı ve iki yeni madeni (palladiyum [1803] ve radyum [1805]) keşfetti. Karbon için ilk defa dörtyüzlü bir biçim öne sürdü. (L)

WOLLASTONİT i. (ingiliz W. H. *Wollaston*'un adından fr. *wollastonite*). Miner. Formülü $CaSiO_3$ olan tabiî kalsiyum silikat. (L)

WOLLNY (Ewald), alman tarım uzmanı (Berlin 1846 - Münih 1901). Tarım fiziğinin kurucusu sayılır. Fizikî etkenlerin (ışık, ısı, elektrik, hava nemi) bitki üretimi üstündeki etkilerini inceledi. Eserleri: *«Elektriğin Ziraate Uygulanması»* (1883), *«Tohumluklara ve Bitki Kültürüne Verilecek Önem»* (1885), *«Tahıl Ziraati»* (1887), *«Organik Maddelerin Ayrışması ve Toprakta Humusun Oluşumu»* (1897) v.b. (L)

WOLLONGONG veya **GREATER WOLLONGONG,** Avustralya'da (New South Wales) şehir, Sydney'in güneyinde; 131 800 nüf. (Port Kembla ile birlikte). Madencilik (kömür) merkezi. Çelik fabrikaları. (L)

WOLLSTONECRAFT. Bk. GODWIN (Mary).

WOLPE (Stefan), alman asılı amerikalı besteci (Berlin 1902). Eserlerinde caz müziğinin ve dizisel müziğin etkileri sezilir. Lirik parçalar, baleler, kantatlar, bir senfoni, yirmi bir çalgı için bir *sinfonia*, bir oratoryo, ses karışımlı bir beşli besteledi. (L)

WOLS (SCHULTZE, **Wolfgang** — denir), alman ressamı (Berlin 1913 - Paris 1951). Etnoloji okudu, usta bir kemancıydı, mimar Mies Van der Rohe ile birlikte çalıştı. 1932'de Paris'e gitti, gerçeküstücülerle tanıştı ve hayatını fotoğrafçılıkla kazanmağa başladı. 1945'te tekrar Paris'e giderek sergiler açtı. Fakat hayatı büyük maddî sıkıntılar içinde geçti ve alkolik oldu. Desenler, guaşlar ve suluboyalardan meydana gelen eserleri şekilsiz denen resmin ilk örnekleri sayılır. Özellikle Tao'culuktan ilham alan Wols, usulleri, üslûbu, hattâ yaratma eğilimini reddederek, içinde evren ile varlığın, görüntü ile kopyanın tek bir bütün şairce bir sarsılış halini aldığı bir otomatizmi benimser. (L)

WOLSELEY (sir Joseph GARNET, vikont), ingiliz mareşali (Dublin yakınları 1833 - Menton 1913). Birmanya (1852), Kırım (1854), Hindistan (1857) savaşlarına katıldı ve Açantiler savaşı sırasında Altın Kıyısı'na gönderilen birliklere kumanda etti. Natal hükûmetinde teşkilâtçı (1874), Kıbrıs valisi (1878) ve Transvaal valisi (1879) oldu, Zululand'a boyun eğdirdi. 1884'te Mısır birliklerinin başına getirildi, Hartum'u geri aldı. 1894'te mareşal, 1895-1901 arasında Büyük Britanya ordusu başkumandanı oldu. (L)

WOLSEY (Thomas), ingiliz din ve siyaset adamı (Ipswich 1473'e doğr. - Leicester 1530). 1498'de papaz oldu, Henry VIII'in başpapazlığına getirildi, York kardinali (1514) ve başbakan (1515) oldu. 1518'de papa Leo X tarafından İngiltere'de Papalık temsilciliğine getirildi. Kral üstünde büyük nüfuzundan yararlanarak on beş yıl süreyle ingiliz siyasetini yönetti. İçte soyluları baskı altına aldı. Yoksul sınıfları destekledi, Halk mahkemeleri kurdu, dışarıda, İngiltere'yi özellikle Fransa'ya karşı savaşlara sürükledi. İmparator Karl V ile ittifakı yenileyerek (1521), onun savaşı kazanmasını sağladı. Ama dengenin bozulma tehlikesi karşısında Fransa'ya yanaştı fakat hiç bir kazanç sağlayamadı. Wolsey'in izlediği siyaset çok pahalıya mal oluyordu. Bu sebeple ingiliz kamuoyunda büyük bir tedirginlik başgösterdi. Halkın sevgisini kaybeden başbakan sadece kralın desteğine dayanıyordu. Kral Aragonlu Caterina'dan boşanmağa karar verince, Wolsey, papadan elverişli bir karar almayı umdu; fakat papa boşanmağa razı olmadı. Bu son başarısızlık Wolsey'in başbakanlıktan düşürülmesine yol açtı. 1529'da görevlerinin çoğu elinden alınan ve York'a sürülen Wolsey, tutuklandığı sırada öldü. (L)

Wolters Uitgevers - Maatschappij, N.V. J.B., Hollanda'da yayınevi; 1836'da J. B. Wolters (1810 - 1860) tarafından Groningen'de kuruldu. Baskı ve ciltçilik atelyeleri, haritacılıkla ilgili bir enstitüsü vardır; ders kitapları yayımında önemli bir yer tutar. (L)

WOLUW-SAİNT - LAMBERT, flamanca **Sint - Lambrechts - Woluwe,** Belçika'da (Brabant, Brüksel idare çevresi) komün, Brüksel'in güneydoğusunda; 38 100 nüf. Mesken banliyösü. (L)

WOLUWE - SAİNT - PİERRE, flamanca **Sint Pieters - Woluwe,** Belçika'da (Brabant, Brüksel idare çevresi) komün, Brüksel'in güneydoğusunda; 32 000 nüf. Mesken banliyösü. At yarışı alanı. (L)

WOLVERHAMPTON, Büyük Britanya'da (Staffordshire) şehir, Birmingham'ın kuzeybatısında; 150 400 nüf. Metalürji ve makine sanayii merkezi. Kimya ürünleri. Sunî dokumalar. Uçak v.b. yapımı. (L)

WOLZOGEN (Ernst VON), alman yazarı (Breslau 1855 - Münih 1934). Mizah yazarı, romanlar yayımladı: *Die Tolle Komtess* (Çılgın Kontes) [1889], *Der Kraftmayr* (Herkules) [1897], *Wenn die Alten Türme Stürzen* (Eski Kuleler Yıkılınca) [1924]. Komediler de yazdı: *Das Lumpengesindel* (1892). Berlin'de Überbrettl adlı bir kabare kurdu (1901). [L]

WOLZOGEN (Karoline VON LENGEFELD VON, — baronesi), alman kadın yazar (Rudolstadt 1763 - Jena 1847). Kızkardeşi Charlotte, Schiller ile evliydi. Başlıca eserleri *Agnes von Lilien* (1798); *Schillers Leben* (Schiller'in Hayatı) [1830]. (L)

WOOD (Christopher, **Kit** — denir), ingiliz ressamı (Knowsley, Lancashire 1901 - Salisbury 1930). 1920'den sonra özellikle Bretagne'da ilgi çekici manzaralar çizdi. Tate gallery'de ve Musée National d'Art Moderne'de eserleri vardır. (L)

WOOD (Edward). Bk. HALIFAX.

WOOD (John), ingiliz mimar (Yorkshire'da 1705'e doğr. - Bath 1754). 1727'de Bath'e yerleşti ve Palladio'dan ilham alarak, şehri meydan ve sokaklarla donattı (Queen square, Prior park). Forum'u yarım kaldıysa da Circus'u oğlu tarafından tamamlandı. (L)

WOOD (Robert Williams), amerikalı fizikçi (Concord, Massachusetts 1868 - Amityville, New York 1955). 1897'de Wisconsin üniversitesinde profesör oldu. 1901'de John Hopkins üniversitesinde Uygulamalı Fizik kürsüsüne geçti. Özellikle optikle ilgilendi; tayf üstüne araştırmalar, renklerin fotoğrafı, yüksek frekansların biyolojik ve fizik etkileri üstünde incelemeler yaptı. Madenî buharların optik özellikleri üstünde ayrıca durdu ve sadece 3 660 angström dalga uzunluğunda ültraviyole ışınların geçebildiği bir süzgeç yapmayı başardı. Bu ışınlar, *Wood ışığı* veya *siyah ışık* adıyle tanındı ve belirlediği flüorışılar sayesinde çeşitli ilgi çekici uygulama sahaları buldu. (L)

WOOD (sir Henry), ingiliz orkestra yöneticisi (Londra 1869 - Hitchin, Hertshire 1944). Prout ve Garcia'nın öğrencisidir. Criystal Palace konserlerini, 1895'te Queen's Hall'un yeni açılan salonunda halk konserlerini yönetti. «Prom's konserleri» adını alan bu ünlü konserler 1941'de Albert Hall'e nakledildi ve London Symphony orchestra bu topluluktan doğarak ingiliz müzikseverlerine klasik şaheserler yanında Çaykovski, Mahler, Debussy, Schönberg v.b. bestecilerin eserlerini de tanıttı. (L)

WOOD (sir Henry Evelyn), ingiliz mareşali ve Mısır başkumandanı (Braintree 1838 - Harlow 1919). 1852'de deniz kuvvetlerine girdi, Kırım seferinde parlak başarılar elde etti (1854-1856), sonra kara ordusuna geçti ve Mısır ordusu başkumandanı olmazdan önce Hindistan ve Güney Afrika'da hizmet gördü (1883-1885). 1903'te mareşalliğe yükseltildi. (L)

Wood alaşımı, yüzde 51 bizmut, yüzde 25 kurşun, yüzde 12,5 kalay ve yüzde 12,5 kadmiyumdan meydana gelen alaşım; ergime noktası düşük (72°C) olduğu için, sigorta, döküm alaşımı v.b. olarak kullanılır. (L)

WOODBRİDGE, A.B.D.'de (New Jersey) şehir, Perth Amboy'un kuzeyinde; 78 800 nüf. Ateşe dayanıklı maddeler imali. Tersaneler. Petrol rafinerileri ve kimya sanayii. Konfeksiyon. Besin sanayii. (L)

WOOD GREEN, Londra'nın kuzey banliyösünde (Middlesex) şehir; 47 900 nüf. (L)

WOODİNGTON (William Frederic), ingiliz heykeltıraşı ve ressamı (Sutton Coldfield, Warwick kontluğu 1806 - Londra 1893). Londra'da, Saint Paul katedralinde Wellington anıtını süsleyen kabartmaları ve Nelson sütununun kaidesinde, Nil muharebesini temsil eden bronz kabartmaları yaptı. (L)

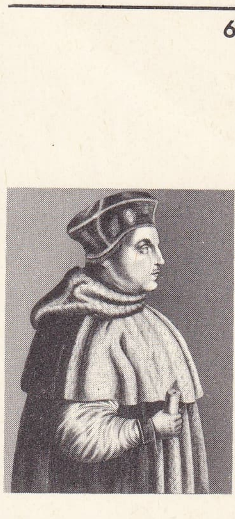

kardinal **WOLSEY**
Matheus'den
(1515)
Cabinet des Estampes,
Paris

Virginia **WOOLF**

Foto. British Council (LAROUSSE)

WOODROFFE (sir John George), ingiliz hintbilimcisi (1865-1936). **Arthur Avalon** imzasıyla Tantra'cılık üstüne birçok önemli kitap yayımladı ve Tantra'cılık konusunda uzmanlaştı: *Tantra of the Great Liberation* (Büyük Kurtuluşun Tantra'sı) [1913], *Principles of Tantra* (Tantra'nın İlkeleri) [1914-1916], *The Serpent Power* (Yılan'daki Güç) [1924]. (L)

WOODSTOCK, Kanada'da (Ontario) şehir, Thames River'ın kıyısında; 20 500 nüf. Ürünlerini (tereyağı, peynir v.b.) ihraç ettiği bir tarım bölgesinin merkezinde kurulan şehirde, besin, dokuma ve metalürji sanayii gelişmiştir. (L)

WOODVİLLE (Richard), birinci **Rivers** kontu, ingiliz baronu (öl. Kenilsworth 1469). Evlenme yoluyle Bourgogne düklük ailesiyle akraba oldu. Lord Grey'den dul kalan kızları Elizabeth, 1464'te Edward IV ile evlenince Woodville ve diğer çocukları bu durumu kötüye kullandılar ve krala karşı düşmanca bir tavır takındılar. 1469 Buhranı sırasında düşmanı Warwick'in eline esir düşen Woodville idam edildi. — Büyük oğlu ANTHONY, ikinci **Rivers** kontu (1442 [?] - 1483), Edward IV'ün ölümü üzerine naipliği ele geçirmeğe çalıştı. Richard III tarafından idam edildi. (L)

WOODWARD (Jean), ingiliz profesörü ve tabiat bilimleri uzmanı (Derby'de 1665 - öl. 1722). 1695'te toprak tabakaları sırasını izleyen ilk fosil koleksiyonunu yaptı. Bu koleksiyon Cambridge üniversitesindedir. (L)

WOODWARD (Robert Burns), amerikalı kimyager (Boston 1917). Önce doğduğu şehirde, sonra Massachusetts Teknoloji enstitüsünde eğitim gördü. Birçok amerikan üniversitesinde ders verdi. Harvard üniversitesinde kimya profesörü oldu. Çok güç olan karmaşık organik bileşikleri elde etti: aminli asitler (1955), kinin (1944), kolesterol ve kortizon (1951), striknin (1955). Birçok antibiyotiği ve bu antibiyotiklerin özelliklerini geliştirecek değişiklikleri inceledi. 1961'de başardığı klorofil sentezi en büyük çalışması oldu. 1965 Nobel Kimya ödülünü aldı. (L)

WOODWARDİA i. (ing. botanikçisi Th. J. *Woodward*'ın adından). Sorusları yapracıkların orta çizgisine yakın bulunan eğreltiotu. (Başlıca türleri: *Woodvardia radicans* [Kanarya adaları, Güney Avrupa], *W. Virginica* ve *W. areolata* [Kuzey Amerika].) [L]

WOOLF (Virginia), ingiliz kadın romancı, tenkitçi ve denemeci (Londra 1882-Lewes, Sussex 1941). Bilgin, filozof ve yayımcı sir Leslie Stephen'ın kızı. Çok iyi bir eğitim gördü, babasının Thomas Hardy ve G. Meredith gibi ünlü dostlarıyle tanıştı. 1912'de Leonard Woolf ile evlendi. 1917'de genç çift Hogarth Press adlı küçük bir yayınevi açtı. K. Mansfield ve T.S. Eliot gibi henüz tanınmayan yazarların ve Virginia Woolf'un birçok kitabı burada basıldı. Woolf, 1915'te *The Voyage Out* (Dışarıya Yolculuk) adlı romanıyle ilgi çekti. *Night and Day* (Gece ve Gündüz) hiç başarı sağlamadıysa da, *Monday or Tuesday* (Pazartesi veya Salı) [1921] başlıklı hikâye kitabı tenkitçilerce beğenildi. Ama Woolf asıl orijinalliğini birkaç yıl sonra yayımlanan üç ünlü romanıyle ortaya koydu: *Jacob's Room* (Jacob'un Odası) [1922], *Mrs. Dalloway* (1925) ve *Deniz Feneri* (To the Lighthouse) [1927]. Son romanlarında ince ve derin sanatını gereğinden daha ileriye götürdüğü söylenebilir: *The Waves* (Dalgalar) [1931], *The Years* (Yıllar) [1937]. Olayın ve olgu dokusunun hemen hiç rol oynamadığı bu eserlerinde, Woolf, Proust ve James Joyce'un etkisiyle bilincin akıp giden ve yakalanamayan yaşamını, bizi çevreleyen evrenin her an değişen ve ben'in dışında kendine has varlığı olmayan renklerini yakalamağa çalıştı. Woolf'un denemeci ve tenkitçi olarak da değeri büyüktür: *The Common Reader* (Sıradan Okuyucu) [1925-1932; iki cilt]. (L)

Woolf makinesi, ingiliz mekanikçisi A. *Woolf* (1766-1837) tarafından yapılan ve Watt'ın çift etkili makinesinin geliştirilmiş şekli olan makine. (VOLF şeklinde de yazılır.) [L]

WOOLLEY (Dilworth Wayne), amerikalı biyokimyacı (Raymond, Alberta 1914 - Cuzco, Peru 1966). Antimetabolitler, şizofreninin oluşmasında serotinin etkisi ve vitaminler üstüne çalışmalar yaptı. Vitamin PP'yi buldu ve ayırdı. Rockefeller enstitüsünde ders verdi. (L)

WOOLLEY (sir Leonard), ingiliz arkeoloğu (Londra 1880 - ay.y. 1960). Mezopotamya'da Ur şehrini ve kral mezarlarını keşfetti (1922-1934). Arkeoloji konusunda uzun yıllar çalıştı; 1907'den 1911'e kadar Nübye'de kazılara katıldı. Daha sonra Birinci Dünya savaşına kadar Fırat üzerinde (Halep'in kuzeydoğusunda Kargamış'ta) bir kazı yönetti. 1936 ile 1949 arasında Antakya ovasında Açana ve El Mina'da, yakındoğu ve yunan medeniyetleri arasında bir bağ kurmak için yedi araştırma yaptı. Bellibaşlı eserleri, yönettiği kazıların raporlarından meydana gelmiştir. (L)

WOOLWİCH, Londra'nın doğu banliyösünde sanayi merkezi, Thames ırmağının sağ kıyısında; 164 400 nüf. XVII. yy.da kurulan cephane fabrikası. (1741'de cephaneliğe bir de askerî okul eklendi. 1902'de cephanelik silâhlanma ile ilgili önemli bir araştırma tesisiyle genişletildi.) [L]

Woolwich Askerî Kraliyet akademisi, Büyük Britanya'da topçu ve istihkâm subaylarının (daha sonra muhabere subaylarının da) yetiştirilmesi için 1741'de kurulan askerî okul. Birleşik krallığın birçok büyük kumandanı (Gordon, Kitchener v.b.) bu okuldan yetişti. İngiltere'de halk dilinde *The Shop* («dükkân» veya «atelye») diye bilinen bu okul 1947'de Sandhurst Krallık kolejiyle birleştirildi. (L)

WOOLWORTH (Frank Winfield), amerikalı işadamı (Rodman, New York 1852 - Glen Cove, New York 1919). Watertown'da çeşitli işlerde çalıştıktan sonra, 1822'de şehrin büyük bir mağazasına (Moore and Smith) müstahdem olarak girdi. Bu müessesede, «tek fiyat» denilen satış mağazalarının öncüsü olan yeni satış usulünün yerleşmesine önayak oldu. 1879'da Moore and Smith'ten ayrıldı ve Utica'da kendi adına bir mağaza açtı. Sonra New York'ta ilk satın alma bürolarını düzenledi. 1911'de F. W. Woolworth co.yi kurdu. Aynı devrede Woolworth, ilk «gökdelen» olan Woolworth Building'i yaptırdı. (L)

WOOMERA, Avustralya'da (Güney Avustralya) üs, ingiltere tarafından yönetilir; 1951'den beri güdümlü ve nükleer silâhlar deneme poligonu ve uzay üssü olarak kullanılmaktadır. (L)

WOONSOCKET, A.B.D.'de (Rhode İsland) şehir, Providence'ın kuzeyinde, Blackstone River'ın (Narragansett koyuna dökülür) kıyısında; 47 100 nüf. Yün sanayii. (L)

WORCESTER, A.B.D.'de (Massachusetts eyaleti) şehir, eyaletin merkezinde, Blackstone River'ın yukarı vâdisinde; 186 600 nüf. Worcester, Boston'dan sonra eyaletin başlıca şehridir. Dokuma sanayii (pamuk işlenmesi ve halı imalâtı) ve makine sanayii (makine, silâh, hırdavatçılık, elektrik malzemesi). Sanat müzesinde IV. Sülâle zamanından kalma mısır eserleri, yunan amforaları, bizans çinileri, roman üslûbunda heykeller ve alınlıklar (Autun'den getirilen XII. yy.dan kalma tahta Meryem), gotik üslûbunda heykeller (Paris'ten getirilen XIV. yy.dan kalma fildişi Meryem) sergilenir. Ayrıca XV. yy. ressamlarının, XVIII. yy. ingiliz portrecilerinin (Hogarth, Gainsborough) eserleri ve Clouet'nin *Diane'de Portiers'nin Portresi,* Jean Goujon'a mal edilen bir heykel ve Gauguin'in güzel bir tablosu sayılabilir. (L)

WORCESTER, Büyük Britanya'da şehir, idare bölümü merkezi, Severn ırmağının kıyısında; 65 900 nüf. VII. yy.dan sonra bir piskoposluk merkezi olan Worcester'de XIII. yy. başından kalma bir katedral (XI. yy.dan kalma yeraltı mezarlığı; XIV. yy.dan kalma sahın ve kuleler) vardır. Eski evler. Müze. Makine yapımı. Madenî kutu fabrikası. Cromwell, Charles II'nin ordusunu kesinlikle burada yendi (3 eylül 1651). [L]

WORCESTER, Güney Afrika cumhuriyetinde (Kap ili) şehir, Küçük Karroo'nun eteğinde; 25 400 nüf. Tarım pazarı. Bağcılık. Dokumacılık. Konservecilik. Meyve yetiştiriciliği. (L)

WORCESTERSHİRE, Büyük Britanya'da idare bölümü, İngiltere adasının merkezinde; 568 600 nüf. İdare merkezi, *Worcester.* (L)

Word, 1945'ten beri yayımlanan amerikan dilbilim dergisi. İkinci Dünya savaşı sırasında amerikalı dilbilimcilerle bu ülkeye göç etmiş avrupalı dilbilimciler tarafından kurulan New York Dilbilim derneğinin yayın organıdır. Yazı kadrosunda André Martinet, Uriel Weinreich, William Diver, Robert Austerlitz gibi dilbilimciler vardı. (L)

WORDE (Wynkyn OF), ingiliz basımcı (öl. 1535). İngiltere'nin ilk ve en önemli basımcılarındandır; Londra'ya yerleşti (Westminster, Fleet Street). [L]

WORDSWORTH (William), ingiliz şairi (Cockermouth, Cumberland 1770-Rydal Mount, Westmorland 1850). Cambridge'te okudu, sonra Fransa'ya gitti ve fransız devrimcilerinin düşüncesini benimsedi. Para sıkıntısından İngiltere'ye dönmek zorunda kaldı. İlk şiir kitaplarını (*The Evening Walk* [Akşam Yürüyüşü]; *Descriptive Sketches*) 1793'te yayımladı. 1797'de, Alfoxden'de (Somerset) arkadaşı Coleridge'in yanına yerleşti. İki şair birlikte *The Lyrical Ballads* (Lirik Baladlar) [1798] adlı bir şiir kitabı yayımladılar. Romantizmin gerçek bildirisi olan bu eserde Wordsworth, *Tintern Abbey* (Tintern Manastırı) v.b. şiirleriyle tabiat sevgisini dile getirir. Almanya'ya yaptığı bir geziden sonra Göller bölgesine, sonra 1813'te Rydal Mount'a yerleşen Wordsworth, ancak ölümünden sonra yayımlanan ve bir çeşit otobiyografi olan uzun bir şiir yazdı: *The Prelude.* Sonra çeşitli şiir kitapları yayımladı: *Poems Dedicated to National İndependance and Liberty* (Millî Bağımsızlığa ve Hürriyete Adanmış Şiirler) [1802-1816], *The Excursion* (Gezi) [1814], *Peter Bell* (1819), *Memorials of a Tour on the Continent* (Bir Avrupa Gezisinden Hatıralar) [1822]. 1843'te Southey'nin ölümü üzerine saray şairi oldu. XVIII. yy. şairlerinin manzumeciliğini hor gören Wordsworth, şiirde konuşma dilinin somut ve renkli kelimelerini kullanmak istedi. Rousseau'nun etkisi altında, tabiat sevgisini dile getirdi ve tabiatta ebedî güzellikle iyiliğin görünmeyen varlığını sezdirmeğe çalıştı. (L)

WORDSWORTH (William), ingiliz bestecisi (Londra 1908). Dört senfoni (1945-1954), yaylılar için parçalar, ilâhiler ve oratoryolar (*Dies Domini,* 1943), yaylılar için beş dörtlü (1941-1957) besteledi. (L)

WORKHOUSE [vörkhavz] i. (ing. *work,* iş ve *house,* ev'den). İngiltere'de ve Galler ülkesinde, yoksullarla serserileri barındıran ve çalıştıran resmî kurum. (İskoçya'da *poorhouse* terimi kullanılırdı.)

— ANSİKL. *Workhouse*'lar 1601 tarihli *Poor Relief act*'dan (Yoksullara Bakma kanunu) sonra kuruldu. Yönetimleri, kilise kuruluşlarına verilmişti. Yoksulluğu ortadan kaldırmak amacıyle kurulduğu söylenen bu kurumlar, aslında birer hapishane, hattâ batakhaneydi. Workhouse'lar Birinci Dünya savaşından sonra, yaşlıları barındıran bir kurum haline geldi. (L)

WORKİNGTON, Büyük Britanya'da (Cumberland) liman şehri; 29 500 nüf. Mary Stuart, Langside muharebesinden sonra buraya karaya çıktı (1568). Maden kömürü ocakları. Metalürji (çelik fabrikaları ve demirsiz madenler). [L]

WORKSHOP i. («laboratuvar» anlamında ing. k.). A.B.D.'de ve İngiltere'de sahneye koyuş tarzlarını ve tiyatro oyun tekniğini yenilemeyi amaç edinen birçok tiyatro okulunun aldıkları ad. (En eski workshop, 1905'te Harvard üniversitesinde G. P. Baker tarafından kuruldu ve 1925'e kadar çalıştı. *Dramatic workshop* 1940'ta E. Piscator tarafından kuruldu ve yönetildi. *Theatre workshop* adı ilk olarak 1945'te Londra'da bir öncü tiyatro [ilk yöneticisi J. Littlewood idi] tarafından kullanıldı.) [L]

WORKSOP, Büyük Britanya'da (Nottinghamshire) şehir, Sheffield'in güneydoğusunda; 34 200 nüf. Bir augustinus kilisesinin (XII.-XIII. yy.) yıkıntıları. Maden kömürü ocakları. Cam ve tuğla fabrikaları. (L)

Worm kemikçikleri. Anat. Kafatası dikiş-

lerinde görülen fazladan küçük kemiklere verilen ad. (İlkin danimarkalı hekim O. *Worm* [1588-1654] tarafından incelendi.) [L]

WORMS, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland Pfalz) şehir, Ren nehrinin kıyısında; 60 200 nüf. Plastik madde imalâtı. Dokumacılık (pamuk). Kâğıt fabrikaları. Roma fethinden sonra kurulan şehir, Ortaçağda zengin bir tarım ve bağcılık bölgesinin pazarı olarak iktisadî bakımdan önemli rol oynadı. Roman üslûbunda katedralinin (XII. - XIII. yy.) güney cephe kapısı gotik üslûbundadır (XVI. yy.).

— Tar. Worms, Keltlerin *Borbetomagus* (Ortaçağda *Wormatia*) şehridir. V. yy.da Hunlar tarafından yıkılan, frank kralları tarafından yeniden inşa ettirilen şehir, piskoposların emrine verildi (979), XII. yy.da serbest imparatorluk şehri oldu. Unvan verme savaşlarını sonuçlandıran ve papalarla imparatorların piskopos tayinindeki ruhanî ve geçici yetkilerini sınırlamayı deneyen *Worms konkordato*'su, 23 eylül 1122'de Calixtus II ile Heinrich V arasında burada imzalandı. 1495'te burada toplanan diyetle imparator Maximilian I, «Devamlı barış» ilân etti ve Worms'da özel savaşları önlemekle görevli bir imparatorluk mahkemesi kurdu. 1521'de toplanan yeni diyette Luther, Karl V'in huzurunda yargılandı; doktrinini ateşli bir şekilde savunan Luther imparatorluk sınırları dışına sürüldü ve eserlerinin tahrip edilmesi emredildi. Hemen sonra, Worms, Reformu kabul etti. Otuzyıl savaşlarından çok büyük zarar gören şehir, 1689'da Fransızlar yıktı. 1792'de işgal edilen şehir, 1881'de resmen Fransa'ya geçti. 1815'te Viyana kongresinde Hessen - Darmstad düklüğüne verildi. (L)

WORMS (René), fransız sosyoloğu (Rennes 1869 - Paris 1926). Milletlerarası Sosyoloji enstitüsünü kurdu. Başlıca eserleri: ***Précis de Philosophie*** (Felsefe özeti) [1891]; ***Eléments de Philosophie Scientifique*** (Bilimsel Felsefenin Unsurları) [1891], ***La Morale de Spinoza*** (Spinoza'ya Göre Ahlâk) [1892], ***Philosophie des Sciences Sociales*** (Sosyal Bilimler Felsefesi). Sosyolojide René Worms, organizmacılığın nazariyecilerinden sayılır. (L)

Worms köprüsü, Ren nehri üzerinde, öngerilimli beton köprü. Ayaklar arasındaki açıklığı sırasıyle 101,65 m, 114,20 m ve 104,20 m olan üç köprü gözünden meydana gelir. Öngerilimli betondan yapılmış döşemesinin kullanılabilir genişliği 13,50 m'dir. Eksenler arası boyu 5,70 m, genişliği 2 m, yüksekliği de 2,50 ile 6,50 m arasında olan iki kirişi vardır. (L)

WORSAAE (Jens Jakob Asmussen), danimarkalı arkeolog (Vejle 1821 - Hagestedgaard 1885). Eski eserleri koruma müdürü ve müze müdürü (1866) oldu. Danimarka'nın tarihöncesi arkeolojisinin kurucularından biridir. (L)

WORTH (Charles Fréderic), fransız terzisi (Bourn, Lincolnshire, İngiltere 1825 - Paris 1895). Önce Paris'te bir ipek işleme evine işçi olarak girdi. 1858'de her mevsim değişen elbise modelleri çizmek ve canlı mankenler üzerinde müşterilere göstermek fikrini ortaya attı. 1860'ta kendi terzihanesini kurdu ve kısa sürede meşhur oldu; imparatoriçenin terziliğine getirildi. Worth, çağının modasını büyük ölçüde etkiledi. (L)

WORTHİNG, Büyük Britanya'da (Sussex) şehir, Manş denizinin kıyısında, Brighton'un batısında; 80 150 nüf. Bu önemli sayfiye merkezi İkinci Dünya savaşında bombardımanlardan büyük zarar görmüştür. Çiçek yetiştiriciliği. (L)

WORTHİT i. (rus mineraloğu *Worth*'un adından fr. *worthite*). Miner. Sillimanit çeşidi. (L)

Wotan hattı, Almanların Birinci Dünya savaşı sırasında Hindenburg hattının Douai ve Cambrai'yi koruyan birinci mevziine verdiği ad. (L)

WOTTON (sir Henry), ingiliz diplomatı ve yazarı (Boughton Malherbe, Kent 1568 - Eton 1639). Essex kontunun ajanı ve sekreteri oldu (1595), yabancı ülkelerde gizli istihbaratın başına getirildi. Nükteli ve kolay anlaşılır bir yazar olan Wotton, çağında büyük başarı kazandı. En iyi eserleri şiirleridir. Bunlardan ikisi (*Character of Happy Life* [Mutlu Bir Hayatın Özelliği] ve *On his Mistress the Queen of Bohemia* [Bohemya Kraliçesi]) bugün de güzelliğini kaybetmemiş parçalardır. (L)

WOUTERS (Frans), flaman ressamı (Lierre 1612 - Anvers 1659). Rubens ve Van Dyck'ın etkisinde mitolojik veya dinî sahnelerle yüklü birçok peyzaj çizdi. Avrupa'nın çeşitli müzelerinde eserleri vardır. (L)

WOUTERS (Rik), belçikalı ressam ve heykeltıraş (Mechelen 1882 - Amsterdam 1916). 1911'de parlak renkleri fov'ları andıran resimleriyle tanındı. Ayrıca birkaç heykel de yapmış olan Wouters, devrinin sanatçılarını oldukça etkilemiştir. Eserlerinin çoğu Belçika müzelerindedir. (L)

WOUWERMAN veya **WOUWERMANS** (Philips), hollandalı ressam (Haarlem 1619 - ay.y. 1668). İşlediği savaş, askerlik ve köylü hayatı sahnelerinde çeşitli at resimleri çizdi. Başlıca eserleri: *Manzara* (Amsterdam), *Beyaz At* (ay.y.), *Ot Arabası* (La Haye), *Ava Hareket* (Louvre), *Süvarilerin Çarpışması* (ay.y.), *Atlıların Molası* (ay.y.). [L]

WOYRSCH (Felix), avusturyalı besteci (Troppau 1860 - Altona 1944). Altona'da orgculuk, koro ve orkestra yöneticiliği yaptı; senfoniler, operalar ve özellikle oratoryolar (*İsa'nın Doğumu, Passion*) besteledi. (L)

WOYRSCH (Remus VON), alman mareşali (Pilsnitz, Wroclaw yakınları 1847 - ay.y. 1920). 1866'da orduya girdi; Birinci Dünya savaşında, Doğu cephesinde, Silezya Yedekler ordusu (1914), prens Bavyeralı Leopold'un ordular grubu (1916), Güney Polonya ordusu (1919) gibi önemli kuvvetlere kumanda etti. (L)

WOYTOWİCZ (Boleslaw), polonyalı besteci (Dunajowice 1899). Bir bale, iki senfoni, bir konçertino, bir piyano konçertosu, bir oratoryo (*Peygamber*, 1949) ve oda müziği besteledi. (L)

Woyzeck, alman yazarı Georg Büchner'in dramı. Franz Woyzeck evrensel iyiliğe inanan, saf ve zayıf karakterli bir askerdir. Uzun süredir Maria adında bir kadınla yaşamaktadır, bir de çocukları olmuştur. Fakat Maria Woyzeck'i her önüne gelenle ve bilhassa çavuş don Juan ile aldatmaktadır. Woyzeck durumu bildiği halde susmakta ve sessizce acı çekmektedir. Bir gece Maria'yı çavuşla dans ederken görünce Woyzeck'te suç fikri uyanır, birkaç gün ortadan kaybolur, sonra yine döner, kadını evde Kutsal Kitap'ı okurken bulur. Göl civarında bir gezintiye davet eder, beraberliklerinin yıldönümüdür. Maria'yı bir bıçak darbesiyle öldürür, kaçar saklanır fakat kolundaki kan lekesi etraftan fark edilir. Bunun üzerine Woyzeck göle yıkanmağa döner, fakat leke o kadar kuvvetlidir ki temizlenmez, uğraşırken suda boğulup ölür. Bu dram kaderin kaçınılmazlığını göstermek bakımından Büchner'in eserleri arasında en tipik örnektir. (→Bibliyo.) [M]

Wozzeck, Alban Berg'in operası. Konusunu Georg Büchner'in *Woyzeck* piyesinden alan besteci bu eseri 3 perdelik 15 sahnede toplayarak libretto haline getirdi. Biraz saf bir kimse olan er Wozzeck'i yüzbaşısı ahlâksızlıkla suçlar; çünkü Wozzeck kötü bir kadından olan Maria ile yaşamaktadır ve bu kadından bir de çocuğu vardır. Öte yandan, Maria, borazancıbaşıyle de düşüp kalkmaktadır. Bir ruh doktorunun tecrübelerine âlet olan Wozzeck, kıskançlık ve sanrılar içinde, Maria'yı öldürür, sonra intihar eder. 1925'te Berlin operasında temsil edilen eser büyük bir başarı kazandı; ama nasyonal sosyalizmin ortaya çıkışı bu başarıya son verdi. (L)

WÖHLER (Friedrich), alman kimyacısı (Eschersheim, Frankfurt-am-Main yakınları 1800 - Göttingen 1882). 1872'de potasyumun alüminyum klorür üzerindeki etkisinden hareket ederek, alüminyumu ve Bussy ile aynı zamanda berilyumu buldu; incelenmesine yetecek kadar bor elde etmeyi başardı. 1828'de ilk organik kimya sentezi olan üre sentezini gerçekleştirdi; gümüş siyanatı üzerindeki çalışmalarıyle, izomerinin bulunmasına yardımcı oldu. 1832'de Liebig ile birlikte, bazı tepkimeler sırasında değişmeden kalan birtakım kimyasal köklerin varlığını ispatladı. Ayrıca benzoik asit, kalsiyum karbür üstüne su etkisiyle asetilen hazırlanması (1862), siyanojenle oksalik asit elde edilmesi gibi konularda araştırmalar yaptı. (L)

WÖHLERİT i. (alman F. *Wöhler*'in adından fr. *woehlérite*). Miner. Tabiî sodyum, kalsiyum ve zirkonyum flüorosilikat; bal rengi pulcuklar halinde bulunur. (L)

WÖRTHER SEE, Avusturya'da (Kärnten) göl, Klagenfurt'un yakınında. Kıyıları çok turist çeker. (L)

WRANGEL (Carl Gustaf), **Salmis ve Sölvesborg** kontu, isveçli general (Skokloster, Uppland 1613 - Spieker, Rügen 1676), Herman Wrangel'in oğlu. Fehmarn'da Danimarkalıları yendi (ekim 1644), Bavyera'ya Ulm mütarekesini kabul ettirdi (14 mart 1647), ama Bavyeralıların ihaneti yüzünden Vestfalya'ya çekilmek zorunda kaldı. Turenne ile birlikte Zusmarshausen'de galip geldi (17 mayıs 1648), Savaş kurulu başkanı oldu (1664), ama görevinde yetersiz kaldı; Fahrbellin yenilgisinden (1675) sonra bu görevinden alındı. (L)

WRANGEL (Herman), isveçli general (Estonya 1587'ye doğr. - Stockholm 1643). Feld mareşal oldu (1621), Prusya savaşında yararlık gösterdi (1626-1629); Prusya valisi oldu (1632); Brandenburg'u istilâ etti (1636), Berlin'i ateşe verdi, sonra Pomeranya'da Baner'in yanına gitti (1637), ama onunla rekabete girişmesi orduyu hareketsiz bıraktı. (L)

WRAY. Bk. RAY.

Wray karışımı, gomalaka, silis veya alümin katılmış kauçuk ve gutaperkadan meydana gelen karışım; kablo yalıtkanı olarak kullanılır. (L)

WREDE (Karl Philipp, prens VON), bavyeralı subay (Heidelberg 1767 - Ellingen 1838). Hohenlinden çekilmesinde yararlık gösterdi (1800). Bavyera ordusu başkumandanı oldu (1805); Napolyon ordularında savaştı; Leipzig'ten sonra Avusturyalılarla birleşti; Hanau'da yenilgiye uğradı (30 ekim 1813); Fransa savaşına katıldı (1814); mareşal, sonra prens oldu. (L)

WREN (sir Christopher), ingiliz mimar (East Knoyle, Wiltshire 1632 - Hampton Court 1723). Oxford'da Sheldonian theatre'ı (1663) ve Cambridge'te Pembroke college'ın şapelini yaptı. Asıl faaliyetini 1666'da Londra'nın büyük bir kısmını tahrip eden yangından sonra gösterdi; harap olmuş seksen yedi kiliseden elli birini tamir etti. Öteki önemli eserleri arasında Chelsea Hospital (1680), Hampton Court'un bir kısmı ve Greenwich hastahanesi sayılabilir. (L)

WREXHAM, Büyük Britanya'da şehir, Galler ülkesinin kuzeyinde (Denbighshire), Chester'in güneybatısında; 35 400 nüf. XIV., XV. ve XVI. yy.dan kalma kilise. Maden kömürü ocakları. Metalürji. Sunî dokuma. (L)

WRİGHT (Edward), irlandalı kozmografyacı (1560'a doğr. - 1640'a doğr.). Yerküre ve gemicilik konusunda çeşitli eserler yazdı, büyüyen enlemli haritalar kanaviçesini icat etti. Nazariyesini ***Errours in Navigation Detected and Corrected*** (Denizcilikte Keşfedilen ve Düzeltilen Yanlışlıklar) adlı eserinde açıkladı. (L)

WRİGHT (Frank Lloyd), amerikalı mimar (Richland Center, Wisconsin 1869 - Phoenix, Arizona 1959). Öğrenimini Madison'da, Wisconsin üniversitesinde yaptı. On sekiz yaşından sonra çeşitli mimarların yanında çalıştı ve kısa zamanda Sullivan'ın fikirlerini benimsedi. Bir süre Japonya'da kalarak Tokyo İmparatorluk konağını yaptı. Bear Run'daki (Pennsylvania) bir şelâlenin üzerinde inşa ettiği bir villa dolayısıyle büyük ün kazandı (1936-1939). Hartford tiyatrosunu, San Fransisco'da Morris mağazalarını (1949) ve Madison'da bir kilise yaptı. En ilgi çekici eserleri Racine'de (Wisconsin) Johnson and Son şirketinin araştırma kulesi (1947-1951) ve New York'ta Guggenheim müzesidir (1945 - 1959). Wright mimarlıkla ilgili birçok eser de yazdı. (L)

WRİGHT (Judith Arundell), avustralyalı şair (Armidale, New Southwales 1915). Modern yapılı, yalın ve içten şiirleriyle ülke-

sinin en önde gelen yazarlarından biri oldu. Başlıca eserleri; *The Moving İmage* (Sinema) [1946], *Woman to Man* (Kadından Erkeğe) [1949], *The Gateway* (1953). [L]

WRİGHT (Richard), amerikalı zenci yazar (Natchez, Mississippi 1908 - Paris 1960). İlk iki eseri *Uncle Tom's Children* (Tom Amca'nın Çocukları) [1938] ve «*Native Son*»da (1940) hikâyeci olarak güçlü yeteneklerini ve ırk ayırımının güney eyaletlerindeki aşırılık ve korkunçluğunu ortaya koydu. *Kara Çocuk*'ta (Black Boy) [1945] bu durumu daha büyük bir sertlikle dile getirdi. 1946'da Paris'te yerleşti «*The Outsider*» (1953) adlı eserinde Sartre'ın etkisi görülür. Öbür eserleri şunlardır: *Black Power* (Kara Güç) [1954], *Color Curtain* (Renkli Perde) [1955] ve ölümünden kısa süre önce yayımlanan *Fishbelly* (1960). [L]

WRİGHT (Thomas), ingiliz bilgini (Byer's Green, Durham yakınları 1711 - ay.y. 1786). Durham'da âlet yapıcısıydı. *An Original Theory or New Hypothesis of the Universe* (Evrenin Yeni Bir Nazariyesi ya da Varsayımı) [1750] adlı eserinde Güneş'in Samanyolu tarafından sınırlanan yıldızlar sisteminin bir üyesi ve ötekilere benzer bir yıldız olduğunu ileri sürdü. Ayrıca dünyanın kendi etrafında dönen bir gaz kütlesinin yavaş yavaş değişmesiyle oluştuğunu söyledi. (L)

WRİGHT (Wilbur) [Millville, İndiana 1867 - Dayton, Ohio 1912] ve erkek kardeşi ORVILLE (Dayton 1871-ay.y. 1948), amerikan pilotları ve uçak yapımcıları. Orville, 17 aralık 1903'te, 16 beygirlik ve iki pervaneli bir uçakla Kitty Hawk'ta ilk mekanik uçuşu yaptı. Bu uçuş, tarih sırası bakımından, Ader'in deneyinden sonra ikinci uçuştur. 1908'de Wilbur Fransa'da yankılar uyandıran bir gösteri yaptı. Amerika'da kalan kardeşi ise o yıl bir gösteri sırasında kaza yaparak üsteğmen Selfridge'in ölümüne sebep oldu. (L)

WRİOTHESLEY (Henry). Bk. SOUTHAMPTON *kontu*.

WRİSBERG (Heinrich August), alman anatomi bilgini (Sankt Andreasberg 1739 - Göttingen 1808). Göttingen'de Doğum kürsüsünde ders verdi, sonra Anatomi kürsüsüne geçti. (L)

Wrisberg ara siniri. Anat. Yüz ve işitme sinirleri arasında bulunan sinir. Yüz sinirinin duyurucu kısmıdır; aynı zamanda dil, dilaltı ve çenealtı tükürük bezlerine dal verir. (L)

Wrisberg kangalı, sağ akciğer-mide siniri, sağ yarımay sinir düğümü ve sağ büyük splanknik sinirden meydana gelen sinir büklümü. (Diyaframın sağ bacağının önünde bulunur.) [L]

Wrisberg sinir düğümü. Anat. Kalp ön sinir ağının sinir düğümü. (L)

WRİT i. (ing. k. *write*, yazı'dan). İngiltere'de, kral adına verilen ve yüksek mahkemeler nezdinde davayı başlatan belge. Bir kontluk mahkemesi veya başka bir alt dereceli mahkeme nezdinde dava açılmasını sağlayan belgeye ise «şikâyetname» veya *summons* (celpname) denir. (L)

WÜRTTEMBERG kontu Eberhard V Tübingen üniversitesi kurucusu

WROBLEWSKİ (Walery), polonyalı devrimci (1836 - Paris 1908). Rus demokratlarının ileri sürdüğü görüşlerin etkisinde kaldı; Grodno ve Lublin bölgelerindeki Polonya ayaklanmalarının başına geçti (1863-1864). Ağır yaralandı (1864), Paris'e gitti, orada 1871'de general rütbesiyle Komün'ün üç ordusundan birine kumanda etti. Gıyaben ölüme mahkûm edildi, Londra'ya göç etti ve Birinci Enternasyonal'in Polonya sekreteri oldu (1872), 1880'de genel aftan yararlandı ve Fransa'ya döndü. (L)

WROBLEWSKİ (Zygmunt, Florenty), polonyalı fizikçi (Grodno 1845 - Krakow 1888). 1858'de Sibirya'ya sürüldü, sonra Krakow üniversitesinde profesör oldu (1882); Olszewski ile birlikte, yalnız hidrojen dışta kalmak üzere, «sürekli» denen bütün gazları sıvılaştırmayı başardı. (L)

WROCLAW, alm. **Breslau,** Polonya'da şehir, Aşağı Silezya'da, voyvodalık merkezi; 466 000 nüf. Üniversite. Wroclaw, Odra'nın kıyısında, bir adalar bütününde kurulmuştur. İkinci Dünya savaşında büyük zarar gören şehir yeniden inşa edildi. Wroclaw'da birçok anıt vardır: Vaftizci Yahya katedrali (XIV. yy.), gotik üslûbunda Swietokrzyskie, Sw. Maria - Magdalena (XII. yy.dan kalma roman üslûbunda katedral) ve Sw. Elizabeth kiliseleri; eski evler (Griffon konağı, XVI. yy.), XVIII. yy.dan kalma barok üslûbunda kilise. Wroclaw, mahallî ve bölgesel bir idare şehri ve önemli bir sanayi merkezidir: imalât metalürjisi, kimya sanayii, yün ve pamuk iplikçiliği ve dokumacılığı, keten, hintlifi, ham ipek iplikçiliği. Elektronik. —*Wroclaw voyvodalığı*, Polonya'nın güneybatısında uzanır; 2 040 000 nüf. Odra'nın sol kıyısında verimli buğday, şeker pancarı, keten, ayçiçeği ve kolza tarımı yapılır; Odra'nın kuzeyinde özellikle çavdar ve patates ekilir. Büyük ve küçük baş hayvancılığı da gelişmiştir. Walbrzych maden kömürü havzası, yılda 5 milyon ton kadar kok kömürü üretir. İmalât sanayii gelişmiştir: Wroclaw, Jelenia Gora, Olesnica ve Legnica'da metalürji; Wroclaw'da, Bohemya kütlesinin eteğindeki bütün küçük şehirlerde ve Klodzko havzasında sunî ve sentetik dokumacılık; yün ve pamuk işçiliği, Wroclaw, Jelenia Gora ve Macezyce'de kimya sanayii; seramik sanayii; kereste ve kâğıt sanayii v.b.

— Tar. İslavların kurduğu bir şehir olan Wroclaw X. yy. sonunda Polonya'ya geçti, 1241 yılında moğol istilâsına uğradı, sonra Almanlar şehre yerleşti ve 1335'te Wroclaw, Bohemya'ya ve Lüksemburg sülâlesine bağlandı. Çağının büyük ticaret merkezlerinden biri olan şehir, Habsburglara geçti, sonra Prusya tarafından ilhak edildi. İkinci Dünya savaşı sonunda Almanlar şehrin her iki yanından Odra'yı aşan Kızılordu'ya direndiler. Şehir ancak 7 mayıs 1945'te seksen iki gün süren kuşatmadan sonra teslim oldu. (Bk. ALMAN-SOVYET SAVAŞI.) Potsdam antlaşmaları sonucunda (1945) Wroclaw Polonya'ya geçti: alman halk çıkarıldı ve şehre Polonyalılar yerleştirildi. (L)

WRONSKİ (Joseph Marie HOENE), polonyalı mistik (Poznan 1778 - Neuilly 1853). Kosciuszko'nun ve Dombrowski'nin ordularında hizmet ettikten sonra Fransa'da kaldı; 1803'ten itibaren kendini «mutlak» felsefesini bulmağa verdi; bu konuda 1803'ten ölümüne kadar fransızca birçok kitap yazdı. Mesih'çiliği, zamanında bazı yankılar yaptı. (L)

WRZESNİA, Polonya'da (Poznan voyvodalığı) şehir, Poznan'ın güneydoğusunda; 10 000 nüf. Tarım makineleri. (L)

WTEWAEL veya **UYTEWAEL** (Joachim), hollandalı ressam (Utrecht 1566 - ay.y. 1638). Açık renkli tabloları, Goltzius ile Cornelisz Van Haarlem'in etkisindeki geç maniyerizm akımında yer alır: *Kötü Kalpli Zengin ile Yoksul Ezer* (Berlin), *Davud ve Abigail* (Amsterdam). [L]

WUFFA, VI. yy.ın ilk yarısında yaşamış angl kralı; Doğu Anglia hanedanının kurucusudur. (L)

WULFENİT i. (avusturyalı mineralog F. X. von *Wulfen*'in adından fr. *wulfénite*). Miner. Formülü $PbMoO_4$ olan tabiî kurşun molibdat; kuvadratik sistemde billûrlaşır. *Eşanl.* MELİNOZ. (L)

WULLENWEVER (Jürgen), alman siyaset adamı (Hamburg 1492 - Wolfenbüttel 1537). Lübeck belediye başkanı oldu (1533), şehre eski gücünü kazandırmak amacıyle, kont Christof von Oldenburg ile birleşti; ama onun uğradığı yenilgiden sonra görevinden çekildi, tutuklandı (1535) ve idam edildi. Ölümüyle birlikte, Lübeck'in gerileme devri başladı. (L)

WUNDERLİCH (Fritz), alman tenoru (Kusel 1930 - Heidelberg 1966). Sanat hayatına 1953'te başladı; 1955'te Stuttgart operasına girdi. Kısa zamanda seçkin bir mozart'çı olarak tanındı ve Avrupa'nın çeşitli sanat merkezlerinde büyük başarılar kazandı. Metropolitan'da sahneye çıkacağı sırada birden öldü. (L)

WUNDT (Wilhelm), alman psikoloğu ve fizyoloji uzmanı (Neckarau, Baden 1832 - Grossbothen, Leipzig yakınları 1920). Leipzig'te bir deneysel psikoloji enstitüsü kurdu. Wundt'a göre, bilimsel felsefe, düşünce ve duygunun gerekliklerini karşılamak amacıyle bilim dallarının sentezini yapan evrensel bir bilimdir. Başlıca eseri: *Grundzüge der Physiologischen Psychologie* (Fizyolojik Psikolojinin Unsurları) [1873-1874]. (L)

WUPPER, Almanya'da ırmak, şistli Ren kütlesinin kuzeyinde, Ren'in sağ koludur; 105 km. Sauerland'dan doğan ırmak, önemli Barmen ve Elberfeld sanayi gruplaşmasından geçerek buraya adını verir (Wuppertal). Çok berrak asitli suları sayesinde bölgede boyama sanayii yerleşmiştir. (L)

WUPPERTAL, 1930'da Wupper vâdisindeki (Batı Almanya, Rheinland-Westfalen) eski Elberfeld, Barmen, Kronenberg, Ronsdorf ve Vohwinkel şehirlerinin birleştirilmesiyle meydana gelen şehir gruplaşmasına verilen ad. Kenarları dik bir vâdide uzanan Wuppertal, büyük bir dokuma (sunî ipek, yün, kurdele) ve kimya (boyayıcılar, boyahaneler) sanayii merkezidir; makine yapımı (dokuma makineleri); kâğıt fabrikaları. İ. G. Farbenindustrie'nin kurucu şirketlerinden olan Bayer şirketi burada kurulmuştur. İkinci Dünya savaşında büyük zarar gören Wuppertal bugün çözülmesi güç şehircilik meseleleriyle karşı karşıyadır. (L)

WURM (Theophil), alman protestan piskoposu (Basel 1868 - Stuttgart 1953). Nazizme karşı *Kirchliches Einigungswerk* (Kilise Birliği) adlı eserini çıkardı. Başlıca eseri, ölümünden kısa bir süre önce yayımlanan *Erinnerungen aus Meinem Leben*'dir (Hayatımdan Hatıralar) [1953]. (L)

WURMSER (Dagobert Siegmund, kont VON), avusturyalı general (Strasbourg 1724 - Viyana 1797). Fransa'nın hizmetinden (1745) Avusturya'nın hizmetine geçti. 1778'de general, 1779'da Galiçya valisi oldu. Fransa'da Wissembourg hatlarını ele geçirdi (ekim 1793), ama sonra Lauter'e doğru püskürtüldü. Mantova'yı kuşatmadan kurtarmak amacıyle Almanya tarafından geri çağrıldı (1796), Adige nehri boyunca güneye indi; ama Lonato ve Castiglione'de Napolyon'a yenildi (5 ağustos); Brenta üstünden Mantova'ya yürüdü; Mantova'da yenildi ve teslim oldu (2 şubat 1797). [L]

WURTZ (Charles Adolphe), fransız kimyacısı (Strasbourg yakınları 1817 - Paris 1884). Atom teorisinin Fransa'daki ilk temsilcisi olan Wurtz, özellikle organik kimya konusunda çalıştı ve 1849'da aminleri, 1855'te glikolü, 1872'de aldolu buldu; 1875'te gliserinin bir trialkol olduğunu gösterdi ve formülünü açıkladı; organik kimyada, sodyum kullanarak, bir genel sentez metodu buldu (1854). Başlıca eserleri: *Dictionnaire de Chimie Pure et Appliquée* (Teorik ve Uygulamalı Kimya Lûgati) [1868 *La Théorie Atomique* (Atom Teorisi) [1878], *Traité de Chimie Biologique* (Biyoloji Kimyası İncelemesi) [1884]. (L)

WURTZ (Robert Théodore), fransız bakteriyolog ve hekimi (Paris 1858-ay.y. 1919). Ch. Adolf Wurtz'un oğludur. Havanın bakteriyolojik tahlili, tavukların tüberküloza dayanıklılığı, mide suyunun bazı hastalık mikropları üstündeki etkisi konularında muhtıralar yayımladı. (L)

WURTZİT i. (kimyacı *Wurtz*'un adından fr. *wurtzite*). Miner. Tabiî çinko sülfür: altıgen sistemde billûrlaşır; blend'in dimorf şeklidir. (L)

WURZEN, Almanya'da (Doğu Almanya, Leipzig idare bölümü) şehir, Mulde ırmağının kıyısında; 23 500 nüf. Makine ve besin sanayii. (L)

WÜLFRATH, Almanya'da (Batı Almanya, Kuzey Rheinland-Westfalen) şehir, Ruhr'da, Elberfeld'in kuzeybatısında; 21 900 nüf. Büyük kalker ocakları; çimento fabrikaları. (L)

WÜLLERSTORF - URBAİR (Bernhard, baron VON), avusturyalı denizci ve bilgin (Trieste 1816 - Klobenstein, Bozen yakınları 1883). 1833'te Avusturya bahriyesine girdi; 1852'de firkateyn kumandanı, 1857'de komodor oldu, *Novara* seferini yönetti. 1862'de tuğamiral olan Wüllerstorf 1865 sonuna doğru ticaret bakanlığına getirildikten sonra 1867'de görevinden ayrıldı. (L)

WÜLLNER (Franz), alman orkestra yö-

Foto. Ullstein (LAROUSSE)

neticisi (Münster 1832 - Braunfels 1902). Münih'te, sonra Dresden'de ve Köln'de orkestra yöneticiliği yaptı; Gürzenich konserlerine katıldı. Eserleri: missalar, mezmurlar, bir *Stabat* ve *Koro Şarkısı Metodu* (1876). [L]

WÜRM, Bavyera yaylasında (Almanya) bir gölün, bir ırmağın adı ve son dört alp buzul döneminin adı. Göle *Stranbergersee* de denir. Bir önceki dönemden (*riss*) daha az yer kaplayan Würm buzul dönemi de, şiddetli soğuklarla nitelenir. Yüzeydeki döküntüleri, en yaygın ve en iyi muhafaza edilmiş döküntülerdir. Kuzey Amerika'da Würm'e tekabül eden buzul dönemi Wisconsin dönemidir. (L)

WÜRSELEN, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Westfalen) şehir, Aachen maden kömürü havzasında, Aachen'ın banliyösüdür; 19 000 nüf. (L)

WÜRTTEMBERG, Almanya'nın güneybatısında eski devlet; bugün Baden bölgesine katılmıştır. Bk. BADEN-WÜRTTEMBERG.

● *Coğrafya.* Württemberg, Kara Orman'ın kuzeydoğusuna ve Schwaben Franken havzasına taşar.

Batıda, Freudenstadt çevresinde Kara Orman'ın doğu kenarını meydana getiren ormanlık kumtaşı yaylası uzanır; burası yüksek, sert iklimli, kalabalık olmayan bir bölgedir.

Merkezde ekseni Neckar vâdisi olan üst triyas ve liyas tabakaları, yükseltileri 300-600 m arasında değişen bir yaylalar dizisi meydana getirir. Kumtaşlarını örten ormanların ortasındaki seyrek açıklıklarda az ölçüde hayvancılık yapılır (Lövensteiner Berge, Schönbuch); lösle kaplı marn ve kalkerler, verimli kırlarla (Hohenloher Ebene) örtülüdür; buralarda çeşitli tarım yapılır. Neckar vâdisi yamaçlarını örten bağların merkezi Stuttgart'tır.

Tuna'nın kuzeybatısında Schwaben Jürası yaylaları (en yüksek noktası 1 100 m'ye yakın) rüzgârlı, taşlık ve az nüfuslu bir «causse»tur; burada Tuna vâdisiyle bağlantı doğuya oranla daha güç kurulur. Güneydoğuda, Tuna'nın ötesinde Württemberg eski Schwaben'e taşarak Konstanz gölüne ulaşır; Bavyera yaylasının batı kısmını örten molaslı ve buzultaşlı tepelerde, turbaların yerini otlaklar ve güneye doğru yükselti arttıkça ormanlar alır.

Sanayi özellikle Neckar'ın orta vâdisinde, Stuttgart dolaylarında toplanmıştır. Maden filizi yatakları bulunmadığı için bölgede Neckar'ın hammadde bakımından desteklediği hafif sanayi ağır basar: dokumacılık, küçük makine, elektrik malzemesi, otomobil, hassas makineler, çalgı ve ayakkabı yapımı v.b. Kasabalardaki orta derecede önemli birçok fabrika, komşu köylerin işçilerini toplar. Schwaben Jürası'nın eteğinde başka küçük sanayi merkezleri uzanır: Aden, Göppingen, Reutlingen, Tübingen, Rottweil. Bu şehirler kırların boşalmasını büyük ölçüde engellemiştir.

— *Württemberg-Hohenzollern idare bölümü,* 1 182 700 nüf.; idare merkezi, *Tübingen.*

— *Kuzey Württemberg (Nordwürttemberg) idare bölümü,* 2 440 100 nüf.

● *Tarih.* Schwaben düklüğünün bir parçası olan Württemberg önceleri, Wirtinisbere Konrad'ın babadan kalma topraklarını kapsıyordu; Konrad burg'unu Rotenberg kıyısında, Cannstatt yakınlarında kurmuştu. Konrad'ın, Schwaben dükleri Hohenstaufen'lere bağlanması, oğlu Ludwig-in kont unvanını elde etmesini sağladı (1135). Kontun soyundan gelenler önce Hohenstaufen'lere sadık kaldılar, sonra Friedrich II'nin tahttan indirilmesi (1245) ve ölmesi (1250) üzerine çıkan büyük kargaşalıktan ve Schwaben düklüğünün birçok şehir ve feodal prens arasında bölüşülmesinden yararlanarak Kurucu Ulrich I'in teşvikiyle (1240-1265) Neckar ve Rems vâdilerine de uzandılar. Bunun üzerine Habsburglar kendi çıkarları için Schwaben düklüğünü yeniden kurmağa çalıştılarsa da, Eberhard I (1279-1325), imparator Rudolf I'i Aşağı Schwaben'i kendisine bırakmağa zorladı ve başkentini Stuttgart'a taşıdı. XVII. yy.a kadar çeşitli sülâleler arasında el değiştiren Württemberg, Otuzyıl savaşlarında yakılıp yıkıldıktan sonra Fransa ve İsveç ile ittifak yaptı (1633); ama imparatorluk birlikleri düklüğü işgal ederek (1634), dük Eberhard III'ü (1628-1674) kovdular; Württemberg ancak Vestfalya barışıyla (1648) yeniden bağımsızlığa kavuşabildi. Avusturya'ya karşı Fransa ile ittifak yapan (1 eylül 1805) Württemberg (nüfusu 125 000'i bulmuştu) Yukarı Schwaben'deki avusturya topraklarını ele geçirdi ve hükümran krallık olarak Kutsal İmparatorluktan tamamıyle bağımsız hale geldi (Pressburg antlaşması, 26 aralık 1805). Rittercshaft'ta aracılık yapan (kasım 1805), Landtag'ı dağıtan, anayasayı yürürlükten kaldıran (30 aralık 1805) ve Napolyon kurumlarını benimsemeğe girişen Württemberg, Ren konfederasyonuna katıldı (12 temmuz 1806). Krallık siyasî bakımdan günden güne birlikçi ve merkeziyetçi tedbirlere boyun eğmekle beraber, derebeylik özelliklerini oldukça muhafaza etti. Napolyon tarafından yeniden büyütüldüğü halde (Viyana barışı, ekim 1809), Leipzig savaşı (16-19 ekim 1813) ertesinde 6'lı koalisyona katıldı (ekim 1813); ama Avusturya ile müttefiklerine kraliyet tacını ve devletinin bütünlüğünü garanti ettirdi. Germen konfederasyonu üyesi olan (1815) Württemberg, Wilhelm I'den (1816-1864) liberal bir anayasa elde etmeyi başardı (eylül 1819); bu anayasa 1888'den sonra daha demokratik bir anayasanın geçici olarak kabulüne rağmen 1906'ya kadar yürürlükte kaldı. Almanya'da her türlü siyasî merkeziyetçiliğe karşı çıkan Württemberg, Bavyera ve Avusturya ile Prusya'ya karşı Üçlü birliği kurdu ve Prusya ile yapılan 1866 savaşına katıldı. Karl I'in (1864-1891), Sadowa'dan (1866) üç hafta sonra bozguna uğraması, Prusya'nın krallığın kuzey kısmını işgal etmesine, Prusya ile gizli bir savunma ve hücum paktı imzalanmasına ve Württemberg'in Berlin Gümrük parlamentosuna katılmasına yol açtı (1868). Posta, telgraf ve demiryollarının kontrolunu elinde tutarak Alman imparatorluğuna resmen katılan (1 ocak 1871) krallığın anayasası, 1906'da Wilhelm II (1891-1918) tarafından yeniden gözden geçirildi ve krallık 1918'de çöktü. 9 Kasım devrimi kralın tahttan çekilmesiyle (30 kasım) sonuçlandı. Birkaç spartakist karışıklığa (ocak 1919) rağmen Württemberg kısa süre içinde cumhuriyetçi bir anayasa hazırladıysa da (26 nisan 1919), Hitler 1933'te bu anayasayı yürürlükten kaldırdı. Reich'a katılan (ocak 1934), Württemberg-Hohenzollern (Fransızlar tarafından işgal edildi) ve Württemberg-Baden (Amerikalılar tarafından işgal edildi) landları arasında paylaşılan Württemberg, sonunda federal Baden Württemberg eyaletini meydana getirdi (19 aralık 1951). [L]

WÜRTTEMBERG (Albrecht, dük VON), alman generali (Viyana 1865 - Altshausen, Biberach yakınları 1939). 1921'de Württemberg tahtının vârisi oldu; 11. Kolordu kumandanlığı yaptı; Birinci Dünya savaşına IV. Ordu kumandanı olarak katıldı (1914-1917), sonra Flandres'da ve Lorraine'de bir ordular grubuna kumanda etti (1917-1918). 1918'den sonra Altshausen'deki şatosuna çekildi. (L)

Würtemberg merinosu. Bk. MERİNOS.

WÜRZBURG, Almanya'da (Batı Almanya, Bavyera) şehir, Aşağı Franken'in idare merkezi, Main ırmağının kıyısında; 115 500 nüf. Zengin bir bağcılık ve çeşitli tarım bölgesinin ticaret merkezi. Basımevi. Makine ve elektrik malzemesi yapımı. Küçük kimya sanayii. Tahta işçiliği (mobilyacılık). Eski ve önemli bir piskoposluğun merkezi olan şehirde (eski prens piskoposların sarayı), barok, roman, gotik ve rönesans üslûbunda birçok anıt vardır. Şatoda (XIII., XV. ve XVI. yy.), VIII. yy.dan kalma daire planlı kilise.

— Tar. Main kıyısında eski bir kelt balıkçı köyü olan, Romalılar tarafından imparatorluğun sonunda tahkim edilen Würzburg, 741'de Aziz Bonifatius'un kurduğu piskoposluğun merkezi oldu. Geçici iktidarlarını Franken düklüğünün doğu kısmına doğru genişleten Würzburg piskoposları, sonunda düklüğü aldılar (1168). Reform sırasında Katolikliğe bağlı kalan Würzburg, Wilhelm von Grombach yağmaladı (1558). Piskopos, şehirde bir üniversite yaptırdı (1582). Gustaf Adolf'un (18 ekim 1631) eline geçtikten sonra, XVII. ve XVIII. yy.-da Schönborn sülâlesinden prens-piskoposlar zamanında şehir büyük ölçüde zenginleşti. Luneville antlaşmasıyla laikleştirilen (1801) Würzburg, imparatorluk tarafından Bavyera'ya verildi (1803); Bavyera rahip-

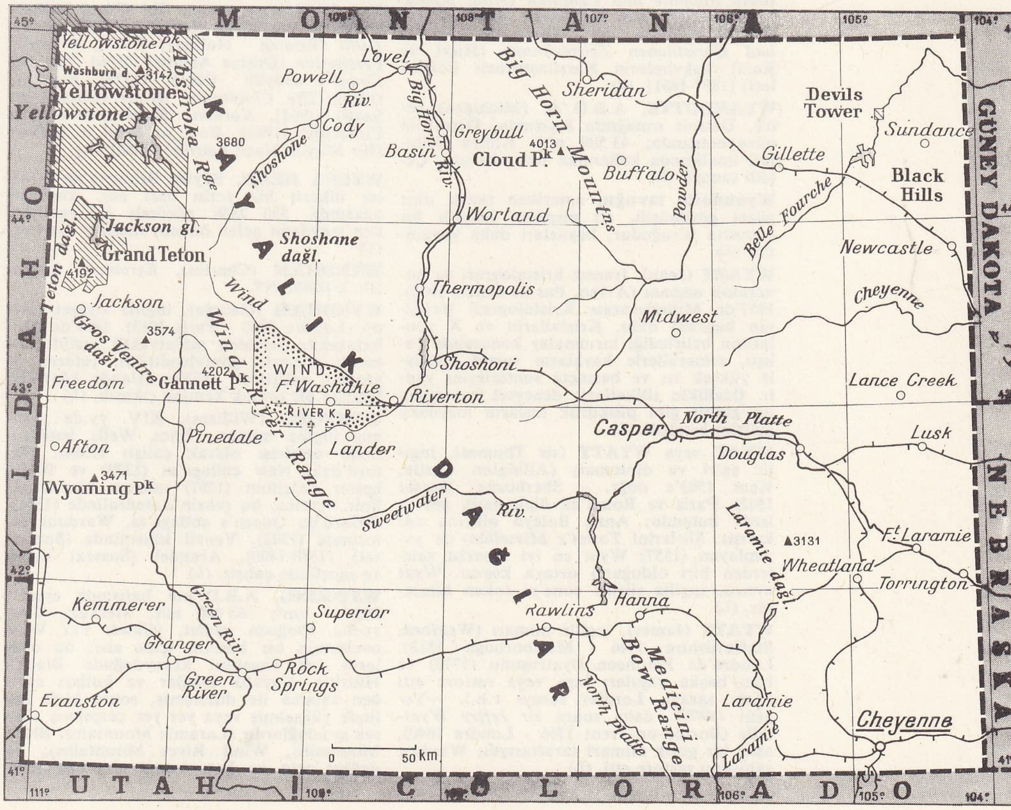

WYOMING eyaleti haritası

lerin mallarına elkoydu. Würzburg büyük düklüğünün başkenti (1806-1814) olan şehir, 1814'te Bavyera'ya geri verildi. 16 Mart 1945'te bombardımanlarla yüzde 85'i yıkıldı. (L)

WÜRZBURG büyük düklüğü, Pressburg antlaşmasıyle (26 aralık 1805) Bavyera'dan alınan Würzburg başpiskoposluğunun topraklarında bir seçici prenslik halinde kurulan prenslik; eski Toscana büyük dükü Friedrich III seçici prens oldu. Germen federasyonuna katılan Toscana'lı Ferdinando'nun prensliği, büyük düklük haline getirildi. Bavyeralı general Wrede'nin işgal ettiği büyük düklük, Viyana kongresinde (1815) kesinlikle Bavyera'ya geri verildi. (L)

Würzburg diyeti, Kızılsakal Fredrich zamanının en tanınmış diyeti (23 mayıs 1165). İmparator, bu meclis önünde, İngiltere kralı Henry II'yi temsil eden elçilerin sahte Pascal III'e bağlanmalarını sağladı. Şahsen, papa Alexander III'e bağlanmayacağına yemin etti ve aynı yemini alman laik ve dinî prenslerine de ettirdi. Alexander III'ü tutan Almanların şiddetle ezilmesine yol açan bu kararlar, İmparatorluk ile Papalık arasındaki mücadeleyi şiddetlendirdi. (L)

Würzburg meclisi, germen meclisi; imparator Heinrich V'e genel barışı kabul ettirdi ve imparatorun izniyle Heinrich'in afaroz cezasının (29 eylül 1121) kaldırılması için papaya başvurmayı öngördü. Bu kararın başlattığı görüşmeler Worms konkordatosuyle (1122) sonuçlandı. (L)

Würzburg okulu, «deneysel içebakış» metodunu uygulayan alman ruhbilimcilerine (Külpe, Ach, Marbe, Bühler, Merser) verilen ad. 1900'e doğru yargının, istemin v.b. zihnî mekanizması üstünde araştırmalar yaptılar; bu mekanizmayı hayalî özden bağımsız olarak ele almağa çalışıyorlardı. Böylece *bilinç davranışı* (Marbe), *ilinti bilinci, kural, niyet* (Bühler) v.b. kavramlarını buldular. Würzburg okulu Binet ve Ribot'yu etkilemiştir. (L)

WÜSTENFELD (Ferdinand), alman şarkiyatçısı (Hannoversch-Münden 1808 - Hannover 1899). Başlıca eserleri: *İbn Challikani Vitae* (İbni Hallikan'ın Hayatı) [1835-1850], *Genealogische Tabellen der Arabischen Stämme und Familien* (Arap Kabile ve Ailelerinin Soy Kütükleri) [1854], *Vergleichungstabellen der Mohemmedanischen und Christlichen Zeitrechnune* (Hicrî ve Rumî Takvimlerin Karşılaştırmalı Cetvelleri) [1857-1861]. (L)

WYANDOTTE, A.B.D.'de (Michigan) şehir, Detroit ırmağının kıyısında, Detroit'in güneybatısında; 43 500 nüf. Kimya ürünleri imalâtında kullanılan tuz çıkarımı. Çeşitli sanayi. (L)

Wyandotte tavuğu, amerikan tavuk ırkı; güzel görünüşlü, eti nispeten lezzetli bir yumurta tavuğudur; beyazları daha yaygındır. (L)

WYART (Jean), fransız kristalografı ve mineraloji uzmanı (Avion, Pas-de-Calais 1902). 1957'de Milletlerarası Kristalografi birliğinin başkanı oldu. Kristallerin ve X ışınlarının belirlediği kırınmalar konusunda çalıştı, minerallerle kayaların suyun etkisiyle yüksek ısı ve basınçta sentezlerini yaptı. Özellikle silikatları; deneysel bakımdan ise granit gibi püskürük taşların meydana gelişini inceledi. (L)

WYAT veya **WYATT** (sir Thomas), ingiliz şairi ve diplomatı (Allington Castle, Kent 1503'e doğr. - Sherborne, Dorset 1542). Paris ve Roma'da diplomatik görevlerde bulundu; Anne Boleyn olayına adı karıştı. Şiirlerini *Tottel's Missellany*'de yayımlayan (1557) Wyat en iyi amorist şairlerden biri olduğunu ortaya koydu. Wyat ayrıca, ingiliz şiirine sone'yi sokan kimsedir. (L)

WYATT (James), ingiliz mimarı (Weeford, Staffordshire 1746 - Marlborough 1813). Londra'da Pantheon tiyatrosunu (1770) ve bazı başka yapıları inşa veya restore etti (Kew sarayı, Lordlar sarayı v.b.). —Yeğeni JEFRY, daha sonra *sir Jeffry Wyatville* (Borton-on-Trent 1766 - Londra 1840), aşırı bir gotik mimarî taraftarıydı; Windsor şatosunu restore etti. (L)

WYCHERLEY (William), ingiliz tiyatro yazarı (Clive, Shrewsbury yakınları 1640 - Londra 1716). Mizah yanı ağır basan iki piyesle tiyatro yazarlığına başladı: *Love in a Wood* (Koruda Aşk) [1671] ve *The Gentleman Dancing - Master* (Dans Öğretmeni Beyefendi) [1673]. En iyi eseri *The Country Wife*'tır (Taşra Kadını). Wycherley'in tiyatrosu, çağının çürümüş âdetleriyle halkın kaba zevklerini oldukça lâubali bir şekilde ve çok ince bir hicivle canlandırır. (L)

WYCLİF veya **WYCLİFFE** (John), ingiliz ilâhiyatçısı (Hipswell, Richmond yakınları, Yorkshire 1320'ye doğr. - Lutterworth 1384). 1372'de ilâhiyat doktoru oldu. Tabiat bilimlerine ilgi duyuyordu; 1372 sıralarında Papalık ve kilise aleyhtarı akımın öncüleri arasında yer aldı ve Roma kilisesine karşı cismanî iktidarı savundu, hattâ din adamlarına bağlı emlâkı devlete mal etmeyi bile düşündü. *De Officio Regis* (1378) adlı kitabında Papalığın yurttaşlık hakları konusundaki otoritesini reddetti. Wat Tyler'in yönettiği köylü ayaklanması sırasında (1381) *Servants and Lords* (Köleler ve Efendiler) adlı risalesiyle köylüleri savundu. 1382'de Londra'da Blackfriars'ta yapılan üç konsil (Dominikenler) ve 1415'teki Constance konsili Wyclif'in doktrinlerini mahkûm etti. 1428'de ise ilâhiyatçının kemikleri yakılarak Swift'e atıldı. Wyclif, Anglikanlığın öncülerinden biri sayılmaktadır. (L)

WYE, Büyük Britanya'da ırmak; Galler Ülkesi'nden doğar, Hereford'dan ve Monmouth'dan geçer; bir vâdiyi aştıktan sonra Severn halicinin sağ kıyısına ulaşır; 210 km. (L)

WYLER (William), isviçre asıllı amerikalı sinema yönetmeni (Mulhouse 1902). 1920'de Holywood'a gitti; 1926'da çevirdiği ilk filmi *Lazy Lightning*'den beri sürekli olarak filim çevirdi. Wyler, amerikan sinemasının en büyük ustalarından ve dünyadaki ilk sinema «tenkitçi»lerinden biridir. Başlıca eserleri: *Journal d'un Avocat* (Bir Avukatın Günlüğü) [1933], *Ils Étaient Trois* (Üç Kişiydiler) [1936], *Dodsworth* (1936), *Çıkmaz Sokak* (Dean End) [1937], *Jezebel* (1938), *Ölmeyen Aşk* (Wuthering Heights) [1939], *Öldürünceye Kadar* (Little Foxes) [1941], *Mrs. Minniver* (1942), *The Best Years of Our Lives* (Hayatımızın En Güzel Yılları) [1946], *Miras* (The Heiress) [1949], *Roma Tatili* (Roman Holiday) [1953], *Friendly Persuasion* (Dostça Aldatış) [1956], *The Big Country* (Büyük Ülke) [1958], *Ben-Hur* (1959), *The Children's Hour* (Çocukların Saati) [1961], *Korkunç Koleksiyoncu* (The Collector) [1964], *How to Steal a Million* (Bir Milyon Nasıl Aşırılır) [1966]. (L)

WYLFA HEAD, Büyük Britanya'da (Galler ülkesi) bir yerin özel adı, Anglesev adasında. 590 MW. gücünde iki reaktörden meydana gelen önemli nükleer merkez. (L)

WYNDHAM (Charles), *Egremont kontu.* Bk. EGREMONT.

WYNDHAM (George), ingiliz siyaset adamı (Londra 1863 - Paris 1913). 1889'da Muhafazakâr partiden milletvekili seçildi; İrlanda işleriyle görevlendirildi; reform siyasetini geliştirdi; 1903'te İrlanda köylüleri lehinde bir toprak kanunu çıkardı. (L)

WYNFORD (William), XIV. yy.da yaşamış ingiliz mimarı. Önce Wells katedralinde ustabaşı olarak çalıştı (1364). Oxford'daki New college'ın (1379) ve Winchester kolejinin (1387) mimarı olarak bilinir. Ayrıca, bu şehrin katedralinde (1394), Oxford'da Queen's college'ta, Wardour şatosunda (1392), Yeovil kilisesinde (Somerset) [1380-1400], Arundel (Sussex) koleji ve şapelinde çalıştı. (L)

WYOMİNG, A.B.D.'nin batısında eyalet; 253 587 km²; 365 000 nüf. Merkezi, *Cheyenne*. Doğuda eyalet, yüksek Far West ovalarının bir kısmını içine alır; bu ovaların tek engebesi kuzeydoğuda Black - Hills'tir. Kayalık Dağlar ve kolları eskiden aşınma ile düzleşmiş, sonra blok halinde yükselmiş veya yer yer çarpılmış yüksek sıradağlardır (Laramie Mountains, Black Mountains, Wind River Mountains); bu dağlar orta ve batı kısmı meydana getirir. Başlıca sıradağların arasında, Yellowstone Park, Green River, Big Horn gibi az çok kapalı çöküntüler yer alır. Dağlık yüzey şekilleri, çöküntü ve sıradağların meydana getirdiği engeller ve iklimin kuraklığı, eyaletin gelir kaynaklarının kıtlığını açıklar: sulanan ve ekilen birkaç çöküntü dışında halk çobanlıkla geçinir. Buna karşılık yeraltında taşkömür, demir filizi, bakır vardır; ama ulaştırma araçlarının azlığı yüzünden madenlerin pek azı işletilir. Nüfus yoğunluğunun çok düşüklüğü (km²'ye 1,1 nüf.) iktisadî gelişmeyi engellemektedir.

— Tar. Kızılderililerin yaşadığı bu araziye ilk ayak basan beyazlar La Verendrye kardeşlerdir (1742'de). Montana'dan gelen öncüler ancak 1820-1830 arasında yerleşti. 1841'de yeterince kalabalıklaşan Wyoming 1868'de eyalet, 1890'da Birlik üyesi oldu. (L)

WYSE (Lucien Napoléon **Bonaparte —**), fransız denizcisi ve kâşifi (Paris 1844 - Brun burnu 1909). Sir Thomas Wyse ile prenses Letizia Bonaparte'ın oğlu, şair ve félibre William Bonaparte-Wyse'ın kardeşidir (bk. BONAPARTE). Fransız bahriyesinde hizmet etti ve Orta Amerika'da çeşitli bilimsel seferler yaptı. Başlıca eseri: Panama kanalı üstüne yazdığı *Études* (İncelemeler). [L]

WYSOCK (Jozef), polonyalı general (Podolya 1809 - Paris 1873). 1830 Ayaklanmasından sonra Fransa'ya sığındı; Metz topçu okulunda okudu; sonra 1848 Galiçya ayaklanmasına katıldı ve Macaristan'da bir polonya lejyonuna kumanda etti. 1863 Ayaklanmasına katıldı, sonra Paris'e sığındı. (L)

WYSPİANSKİ (Stanislaw), polonyalı oyun yazarı ve ressam (Krakow 1869 - ay.y. 1907). Önce izlenimci resimler, üslûplaştırılmış birçok portre, vitray örnekleri, konusunu *İlyada*'dan alan tablolar yaptı. 1892'de yazdığı şiirleri 1897'de *Legenda* (Efsane) adı altında yayımladı. Asıl ününü 1830 ayaklanmasını dile getiren *Warszawianka* (Varşovalı Kadın) [1898] adlı manzum oyun ile kazandı. Öbür eserleri: *Protesilas i Laodamia* (Protesilas ile Laodamia) [1899], *Kazimierz Wielki* (Büyük Kazimierz) [1900], *Boleslaw Chrobri* (Yiğit Boleslaw) [1900], en ünlü oyunu olan *Wesele* (Şenlik) [1901]; *Achilleis* (Akhilleus) [1903], *Wyzwolenie* (Azat) [1903], *Noc Listopadowa* (Kasım Gecesi) [1904], *Powrot Odyssa* (Odysseus'un Dönüşü) [1907]. (L)

WYSS (Johann David), isviçreli protestan papazı (Bern 1743 - ay.y. 1818). 1812-1827'de oğlu JOHANN RUDOLF'un (Bern 1782 - ay.y. 1830) çabasıyle yayımlanan *İsviçreli Robenson* (Schweizer Robinson) yazar olarak tanınmasını sağladı. (L)

WYSZYNSKİ (Stefan), polonyalı kilise adamı (Zuzela, Mazovya 1901). 1924'te papaz, Wloclawek yüksek papaz okulunda profesör, sonra bu okulun müdürü oldu. 1946'da Lublin piskoposluğuna, 1948'de Gniezno ve Varşova başpiskoposluğuna getirildi. Polonya kilisesi başpapazı olduktan sonra komünist hükümetle çatıştığı için 1953 - 1956 arasında Karpatlar'a sürüldü. Bunun üzerine papa Pius XII kendisini kardinalliğe yükseltti (1953). Kardinal Wyszynski'nin Polonya'da önemli bir rolü vardır. Polonya hükûmetine göre yıllardan beri muhalif bir güçtür. İkinci Vatikan konsiline (1962-1965) katılabilmesine karşılık Polonya'nın bininci yıl törenleri dolayısıyle (1966) ve Piskoposluk sinodu sırasında (1967) Roma'ya gitmek için gereken pasaportu alamadı. (L)

WYTTENBACH (Daniel), hollandalı filolog ve helenist (Bern 1746 - Oegstgeest 1820). 1779'da Amsterdam'da felsefe profesörü, 1798'de Leiden üniversitesinde eski diller ve felsefe profesörü oldu. En önemli eseri, Plutarkhos'un (1795-1830) *Moralia*'sının (Ahlâkî Eserler) bir basımıdır. (L)

WYVİLLE-THOMSON eşiği, Atlas okyanusu kıyısında eşik, İskoçya ve İrlanda arasında. Çoğunlukla 500 m'nin altında olan derinliği, Feroe adalarının güneyinde 1 252 m'yi bulur. Arktik havzasını derin sulardan ayırır. (L)

WYZYNA SLASKA, Yukarı Silezya'nın polca adı. (L)

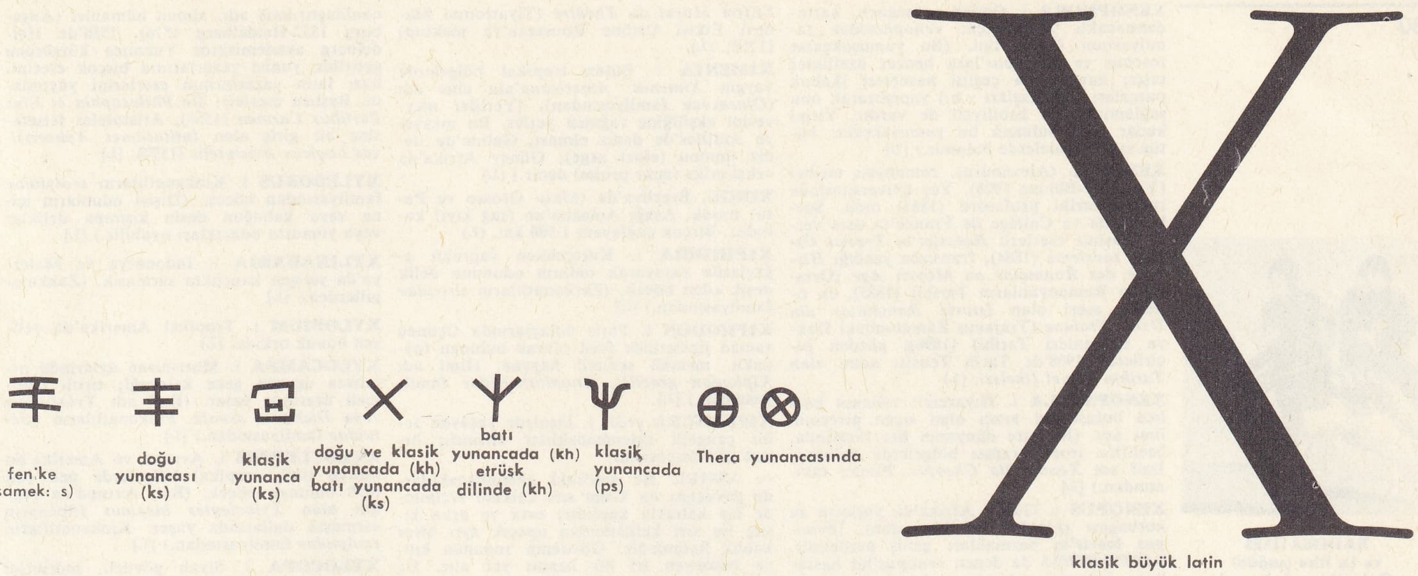

X i. Bazı alfabelerde *w*'den sonra gelen harf. || *K* +*s* veya *g* +*z* değerinde olan karmaşık ünsüz. || İstemli veya istemsiz belirsizlik gösterir: *Bay X. X zamanda.*

— Biyol. *X* kromozomu, heterogametli bir erkekteki cinsiyet kromozomlarından biri; diğer cinsiyet kromozomu *Y*'dir. (Memelilerde, bazı böceklerde [sirkesineği] erkek cinsiyet kromozomları *XY*, eş gametli dişi cinsiyet kromozomları ise *XX*'tir.)

— Esk. Rom. Romalılarda *X*, on sayısının karşılığıdır ve toplama yoluyle, öbür rakamlarla birleşir: XI (11), XII (12), XIV (14), XX (20), XXX (30), LX (60), CXX (120); ama C ile C'den önce gelirse bunlardan çıkarılır: XL (40), XC (90) gibi. || Yatık *X* (⋊) bin değerindedir. || Üzerinde yatay bir çizgi olursa (X̄) on bin demektir. || XXIIX, *duo de triginta,* otuz eksi iki veya yirmi sekiz; bugün bu sayı *XXVIII* biçiminde yazılır.

— Mat. Cebirde X, çoğu zaman bilinmeyen bir niteliği gösteren semboldür. || Analitik geometride *X*, düzlemin veya uzayın bir noktasının kartezyen koordinatlarından ilkini gösterir. || *«X»ler ekseni,* üzerinde, X ile gösterilen apsislerin ölçüldüğü eksen.

— Fiz. *X ışınları*. Bk. IŞIN.

— ANSİKL. Leng. *Harfin tarihi.* Fenike alfabesindeki *samek (s)* doğu yunan alfabelerinde (ve dolayısıyle klasik yunan alfabesinde) *ks*'yi yazmak için kullanılırdı; *x*, aynı alfabelerde kh'yi gösteriyordu. Oysa batı yunan alfabeleri *x*'i, *ks* için kullandılar; *kh* içinse klasik yunan alfabesindeki *psi*'ye benzeyen bir işaret vardı. *X* işaretinin nereden geldiği belirsizdir; *kinin* değişmiş bir biçimi eski samî *tau*'su (bk. T), *theta*'nın ayrışmasından meydana gelmiş bir biçim olduğunu öne süren varsayımların hiç biri inandırıcı değildir. Harfin Latincedeki ismi (iks) çok geç dönemde ortaya çıkmıştır; latinler harfi genellikle bir destek ünlüsünün yardımı olmadan veya bu mümkün olmadığı zaman ise *b,p,d, t,k,g*'de olduğu gibi bir *e* eki ekleyerek telaffuz ederlerdi; Latincede *X* ile başlayan kelime bulunmadığından latinlerin *X*'i tek olarak telaffuz etmedikleri ileri sürülebilir. (L)

XAİNTOİS, Fransa'da bölge, Lorraine'in güneybatısında, Meuse vâdisinin doğusunda, Lorraine ovasıyle Meuse'ün Jüra çağından kalma kalkerlerden ayırdığı tümsekler arasında. Yüzey şekillerinin parçalanmışlığı, Lorraine-Bourgogne arasında geçişi kolaylaştırır. Xaintois bir tahıl tarımı bölgesidir; yamaçlar meyve bahçeleri, vâdi tabanları çayırlarla örtülüdür. Bölge Lorraine'in en iyi tarım topraklarındandır. (L)

XAİNTRAİLLES veya **SAİNTRAİLLES** (Jean POTON, — senyörü), fransız mareşali (1400'e doğr. -Bordeaux 1461). Armagnac'ları tuttu; Guise'in hizmetinde bulundu (1422); Orléans'da Jeanne d'Arc'a yardım etti, sonra Richemont ve La Hire ile birlikte Gerberoy'da İngilizleri yendi (1435); Rouen önünde başarısızlığa uğradı (1437). Daha sonra Guyenne'i ele geçirdi (1451-1453); Bourges hâkimi ve mareşal oldu (1454). [L]

XANCUS i. Önden solungaçlı karındanbacaklı yumuşakça; tropikal denizlerde yaşar ve kavkısı gerdanlık, bilezik, düğme v.b. yapımı gibi çeşitli işlerde kullanılır.) [L]

XANTHİA i. Kızılla karışık sarı renkli kelebek; tırtılı çeşitli ağaçlarda yaşar. (*Xanthia lutea*'nın tırtılı söğütlerin tırtılsı çiçeklerinde ve alçak bitkilerde yaşar. Pulkanatlıların *noctuidae* familyasından.) [L]

XANTHOECİA i. Zool. *Eşanl.* GORTYNA.

XANTHOLİNUS i. Lasius cinsinden karıncaların yuvalarında yaşayan böcek. Pek çok türü vardır. (İlmî adı *Xantholinus glaber.* Kınkanatlıların *staphylinidae* familyasından.) [L]

XANTHOPHYCEAE çoğl. i. Zool. Kamçıları aynı uzunlukta olmayan çift kamçılı protistler sınıfı. (Bu birhücrelilerde hiç bir zaman nişasta bulunmaz; fakat çok açık yeşil veya bazen çok soluk sarı yeşil renkte kromatoforlar vardır. Dört takıma ayrılır: rhizochloridales, heterococcales, heterotrichales, botrydiales.) *Eşanl.* XANTHOMONADİNA. HETEROKONTAE. (L)

XANTHORİA i. Taşların ve ağaç kabuklarının üzerinde renk renk beliren küçük rozet şeklinde çok yaygın liken. *Eşanl.* PARMELİA. (L)

XANTHOSOMA i. Kalın, kocaman yumru köksaplı, çokyıllık bitki; anayurdu tropikal Amerika'dır; süs bitkisi olarak yetiştirilir; araceae familyasından. (Yirmi kadar türünden *Xanthosoma sagittifolium* [karayip lahanası] boş nişastalı kökünden dolayı yenir.) [L]

XANTHOURA i. Parlak yeşil ve sarı tüylü, oldukça büyük boylu alakarga; Tropikal Amerika'da yaşar. (L)

XANTHOXYLUM i. Tropikal bölgelerde pek çok türü bulunan bitki. (Sedefotugillerden.) [ZANTHOXYLUM şeklinde de yazılır.]

— ANSİKL. *Xamthoxylum*'lar 5-6 m yüksekliğinde ağaç veya ağaççık şeklinde bitkilerdir. Tropikal Amerika'da yetişen *Xanthoxylum flavum* (veya *Fagara flava*) türünden kereste elde edilir (Antiller). [L]

XANTHUS i. Özellikle sıcak denizlerde yaygın yengeç. (Batı Avrupa kıyılarında da birçok türüne rastlanır.) [L]

XATARDİA i. Çok kalın köklü, iri saplı otsu bitki; boyu 10-25 sm, çiçekleri yeşilimsi sarıdır. (Doğu Pireneler'de silisli bölgelerde yetişir. Maydanozgillerden.) [L]

Xe, *ksenon*'un kimyasal sembolü. (L)

XENACANTHUS i. Avrupa ve Amerika'da karbonifer tabakalarında fosil olarak bulunan ilkel köpekbalığı. (Bu fosilin PEUROCANTHUS adıyle anılması daha doğru olur.) [L]

XENAKİS (Yannis), yunan asıllı fransız bestecisi (Braila, Romanya 1922). İlk müzik öğrenimini doğduğu ülkede yaptı; ayrıca mimarlık okudu; 1947'de Fransa'da yerleşerek, 1965'te bu ülkenin yurttaşı oldu. Olivier Messiaen ile müzik, Corbusier ile mimarlık alanında çalıştı, bu sonuncu ile birlikte Tourette manastırını yaptı. Müzik çalışması, ihtimaller hesabı temeline dayanır. Geleneksel olmayan ve gürültüye yakın seslerden yararlandı ve böylece, Edgar Varèse'inkine benzeyen güçlü ve zengin yeni bir müzik dili ortaya koydu. Bu dili özellikle çağdaş japon okulu ve çağdaş polonya okulu taklit etti. Eserleri: 61 çalgı için *Metastasis* (1954), 50 çalgı için *Pithoprakta* (1956), 21 çalgı için *Achorripsis* (1957), 10 çalgı için *ST/10* (1962), iki orkestra ve iki orkestra yöneticisi için *Düello* (1959), 18 yaylı çalgı için *Syrmos* (1959), iki orkestra ve iki orkestra yöneticisi için *Strateji* (1962), piyano ve 5 bakır çalgı için *Eonta* (1965), halk arasına serpiştirilmiş 88 müzikçi için *Terretektorh* (1966), solo viyolonsel için *Nomos Alpha* (1966), Montreal Sergisindeki fransız pavyonu için *Polytope.* (L)

XENARTHRA çoğl. i. Tembelhayvanlarla karıncayiyenleri kapsayan dişsiz memeliler alttakımı. (L)

XENİCUS i. Yeni Zelanda'da yaşayan esmer renkli küçük kuş. (Xenicidae familyası bu kuşlardan ibarettir.) [L]

XENOMYS i. Neotomys'e benzeyen ve Meksika'da yaşayan sıçan. (L)

XAİNTRAILLES ve La Hire (sağda) Gaignières derlemesi

XENOPHORA i. Önden solungaçlı, karındanbacaklı yumuşakça; *xenophoridae* familyasının örnek tipi. (Bu yumuşakçalar *trochus* ve *strombus*'lara benzer özellikler taşır; kavkılarına çeşitli nesneleri [kabuk parçaları, çakıltaşları v.b.] yapıştırarak onu sağlamlaştırma kabiliyeti de vardır. Yirmi kadar türü bulunan bu yumuşakçalar bütün sıcak denizlerde bulunur.) [L]

XENOPOL (Alexandru), romanyalı tarihçi (Yaş 1847-Bükreş 1920). Yaş üniversitesinde rumen tarihi profesörü (1883) oldu. Sorbonne'da ve Collège de France'ta ders verdi. Başlıca eserleri: *Roessler'in Teorisi Üstüne İnceleme* (1884), fransızca yazdığı *Histoire des Roumains au Moyen Age* (Ortaçağda Romanyalıların Tarihi) [1885], en önemli eseri olan *İstoria Românilor din Dacia Traiana* (Trajanus Zamanındaki Dakya Rumenleri Tarihi) [1896]; gözden geçirilerek 1908'de Tarih Teorisi adını alan *Tarihin Temel İlkeleri*. (L)

XENOPSYLLA i. Hıyarcıklı vebanın başlıca bulaştırma aracı olan sıçan piresinin ilmî adı. (Bu pire dünyanın her tarafında, özellikle tropiklerarası bölgelerde bulunur. İlmî adı *Xenopsylla Cheopis*. Pireler takımından.) [L]

XENOPUS i. Güney Afrika'da yaşayan su kurbağası (*pipidae* familyasından). [*Penopus laevis*'in parmakları geniş perdelidir. DACTYLETHRA da denen *xenopus*'lar hastahane laboratuvarlarında hormon oranını kontrol etmek ve gebeliğe erken teşhis koymak için kullanılır.] (L)

XENOS i. Polistes cinsinden yaban arılarının vücudunda asalak yaşayan böcek. (*Strepsiptera* takımından *xenidae* familyasının örnek tipi.) [L]

XEROMYS i. Avustralya ve Filipinler'de yaygın sıçan. (L)

XEROPHİLA i. Geniş bir salyangoz grubunun eski cins adı. (Kuru yerlerde, az bitki yetişen şevlerde yaşayan bu salyangozlar Akdeniz dolayları favnasının özelliklerinden biridir. Yakın zamanda türemiş olan bu hayvanların başlangıcı Dördüncü zamandan daha öteye gitmez.) [L]

XERUS i. Kolonların «hurma sıçanı» dedikleri küçük kemirgen hayvan; Cezayir'den (*Atlantoxerus getulus*) Fas'a kadar (*Xerus inermis*) rastlanır. (Başlıca özellikleri: kuyruk top kıllı, kulaklar kısa, böğür uzunlamasına daha açık renkte çizgilidir. Sincapgillerden.) [L]

XESTOBİUM i. Meskenlerde yaşayan tahta kurdu; tahtaların içinden gelen o şiddetli sesi bunlar çıkartır. (İlmî adı *Xestobium rufovillosum*. Kınkanatlıların *anobiidae* familyasından.) Bk. ANOBİUM. ODUN KURDU. (L)

XİMENES (Augustin Louis, — markisi), ispanyol asıllı fransız yazarı (Paris 1726-ay.y. 1817). Saksonya mareşalinin yaveriydi; sonra Ferney'e gitti; burada Voltaire tarafından çok iyi karşılandı; ama bir elyazması çalınca kovuldu; Rousseau'ya karşı *Lettres sur «la Nouvelle Héloïse»* («Yeni Heloïse» Üstüne Mektuplar) [1761] adlı bir yergi yazısına adını koymayı kabul edince bağışlandı. Devrim'i destekledi; sonra Napolyon I'i, ardından Louis XVIII'i övdü. Başlıca eserleri: *Choix de Poésies Anciennes et İnédites* (Eski ve Basılmamış Şiirlerden Seçmeler) [1806], orta değerde üç trajedi ve *Lettre à Rousseau sur l'Effet Moral du Théâtre* (Tiyatronun Manevi Etkisi Üstüne Rousseau'ya mektup) [1758]. (L)

XİMENİA i. Bütün tropikal bölgelerde yaygın *Ximenia Americana*'nın cins adı (*Olacaceae* familyasından). [Yerliler meyvesini ekşiliğine rağmen yerler. Bu meyveye Antiller'de deniz elması, Gabon'da deniz limonu (elozi zege), Güney Afrika'da «ekşi erik» (zuur pruim) denir.] (L)

XİNGU, Brezilya'da (Mato Grosso ve Para) ırmak, Aşağı Amazon'un (sağ kıyı) koludur. Birçok çağlayan; 1 980 km. (L)

XİPHİDRİA i. Kurtçukken yapraklı ağaçlarda yaşayarak onların odununu delik deşik eden böcek. (Zarkanatlıların *siricidae* familyasından.) [L]

XİPHODON i. Paris dolaylarında Üçüncü zaman jipslerinde fosil olarak bulunan toynaklı, memeli sevimli hayvan. (İlmî adı *Xiphodon gracilis*. *Anoplotheriidae* familyasından.) [L]

XİPHOSURA çoğl. i. Denizde yaşayan zehir çengelli eklembacaklılar altsınıfı; örnek tipi *limulus*'tur.

— ANSİKL. Bu sınıftaki eklembacaklılarda gövdenin ön kısmı sırt kalkanı biçiminde bir kabukla kaplıdır; orta ve arka kısım ise sırt kalkanından apaçık ayrı birer kabuk halindedir. Gövdenin sonunda kılıca benzeyen iri bir uzantı yer alır. Üç takıma ayrılır: *aglaspida, synziphosura, xiphosurida*. (L)

XİPHOSURİDA çoğl. i. *Xiphosura* alt sınıfından eklembacaklı hayvanlar takımı; karın halkaları az veya çok yapışık, bacaklarının ucu kıskaçlı hayvanları kapsar. (Fosil türleri bulunduğu gibi şimdi yaşayan türleri de vardır.) [L]

XİXUTHRUS i. Bugünkü hayvanlar âleminde mevcut kınkanatlı böceklerin en büyüklerinden biri. Fidji adaları ile onlara yakın diğer bazı takımadalarda yaşar. (İlmî adı *Xixuthrus heros*. *Cerambycidae* familyasından.) [L]

XOCHİCALCO, Meksika'da eski şehir, Tetecala'nın (Morelos eyaleti) yakınında. Şehirde Toltekaların yaşadığı ve başlangıçta bir savunma merkeziyken sonradan tapınak haline getirildiği sanılır. Tüylü yılanlarla ve maya etkisinde hiyerogliflerle süslü bir piramidin tabanı bulunmuştur. (L)

XOCHİMİLCO. Meksika'da (federal idare bölümü) şehir, aynı adlı göl kıyısında, Mexico'nun güneyinde; 20 700 nüf. Aralarında açılmış kanallarda gondollarla gezilen güzel bahçeler. (L)

X-OGRAFİ i. (tes. edil. ad). Kabartma tramla ayırım ilkesine dayanarak, kabartma fotoğraf basma tekniği (Bonnet, 1939). [Binlerce objektifi olan ve yapımı çok dikkatli bir çalışma gerektiren hassas selektörler, bugün ölçülerini hiç değiştirmeyen yeni maddelerin bulunması ve eskiden imkânsız gibi görünen çok hassas imalât metotlarının uygulanması sayesinde başarıyle gerçekleştirilmiştir.] (L)

XOLMİS i. Genellikle siyah beyaz veya külrengi beyaz ötücü kuş. (Güney Amerika'nın her tarafında yaygındır. Tirangillerden.) [L]

XUAN (Nguyen Van). Bk. NGUYEN VAN XUAN.

XYLANDER, Wilhelm Holzmann'ın yunanlılaştırılmış adı, alman hümanist (Augsburg 1532-Heidelberg 1576). 1558'de Heidelberg akademisinde Yunanca kürsüsüne getirildi, yunan yazarlarının birçok eserini, bazı latin yazarlarının eserlerini yayımladı. Başlıca eserleri: *De Philosophia et Ejus Partibus Carmen* (1556), Aristoteles felsefesine bir giriş olan *İntitutiones Aphoristicas Logicae Aristotelis* (1577). [L]

XYLEBORUS i. Kınkanatlıların *scolytidae* familyasından böcek. (Dişisi odunların içine veya kabuğun derin kısmına delikler veya yumurta odacıkları oyabilir.) [L]

XYLİNABARİA i. İndonezya ve Malezya'da yetişen kauçuklu sarmaşık. (Zakkumgillerden.) [L]

XYLOBİUM i. Tropikal Amerika'da yetişen konuk orkide. (L)

XYLOCAMPA i. Mart-nisan aylarında ortalıkta uçuşan gece kelebeği; tırtılı hanımeli üzerinde yaşar. (İlmî adı *Xylocampa* veya *Dichonia areola*. Pulkanatlıların *noctuidae* familyasından.) [L]

XYLOCLEPTES i. Avrupa ve Amerika'da birkaç türü, tropikal bölgelerde pek çok türü bulunan böcek. (Batı Avrupa'da yaygın olan *Xylocleptes bispinus* filbaharın sarmaşık dallarında yaşar. Kınkanatlıların *scolytidae* familyasından.) [L]

XYLOCOPA i. Siyah gövdeli, morumsu kanatlı kocaman arı. (Çürük ağaçlara delikler açar, içini bölmelere ayırır, her birine kurtçuğun beslenmesi için çiçektozu hamuru yığar. Zarkanatlıların arıgiller familyasından.) [L]

XYLONİTES i. Kuru meşe, kestane, incir ve asma dallarında yaşayan böcek. (İlmî adı *Xylonites retusus*. Kınkanatlıların *bostrychidae* familyasından.) [L]

XYLOPİA i. Almaşık bütün yapraklı ağaç. (Ananasgillerden.)

— ANSİKL. *Xylopia mitida* ile *X. frutesceus* Amerika'da, *X. Aethiopica* ise Afrika'da yetişir. Hepsinden kereste elde edilir, ayrıca *X. Aethiopica*'dan «gine karabiberi» denilen iştah açıcı bir bahar çıkarılır. (L)

XYLOTRECHUS i. Kahve ağacında asalak yaşayan kınkanatlı böcek. (Kurtçuğu ağacın dallarında delikler açarak ağacı kurutur. İlmî adı *Xylotrechus quadrupes*. *Cerambycidae* familyasından.) [L]

XYRİDACEAE çoğl. i. *Bromeliales* takımından birçenekli bitki familyası.

— ANSİKL. *Xyridaceae*, rozet halinde şeritsi yapraklar çıkaran çokyıllık otsu bitkilerdir. Tropikal bölgelerdeki bataklıklarda yetişir. Sapların ucunda az veya çok sık başak durumunda bulunan çiçekleri birbakışımlıdır. Meyve üç çenetli kapsül biçiminde, tohumlar nişastalıdır. İki cins içinde yirmi türü kapsar. (L)

XYSTİCUS i. Paris dolaylarında çok yaygın örümcek. (İlmî adı *Xysticus cristatus*. *Thomisidae* familyasından.) [L]

XYSTROCERA i. (yun. *ksystra*, kaşağı, çağanoz ve *keras*, boynuz'dan lat. k.). Sıcak ülkelerde bulunan tekeböceği. (Afrika'da yaşayan bazı türleri akasyaların dallarını burgu gibi deler. *Xystrocera Gandolphei* mantar meşesi ormanlarında yaşar. Kınkanatlıların *cerambycidae* familyasından.) [L]

Foto. LAROUSSE

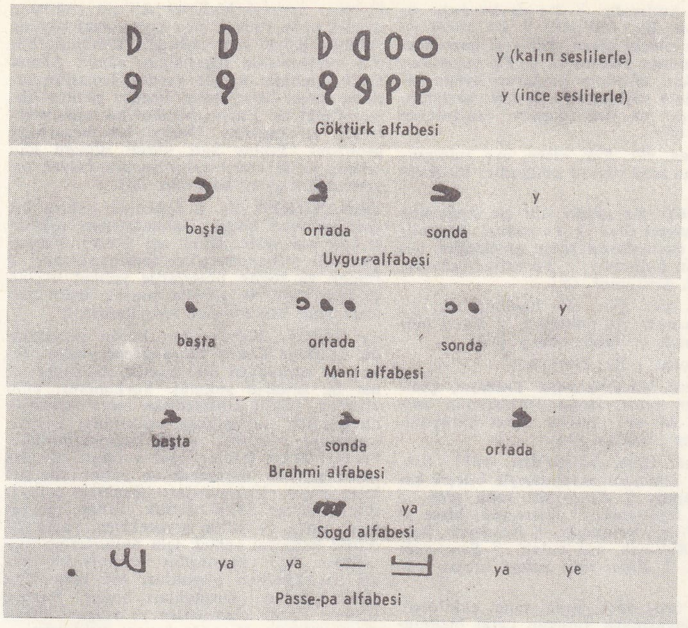

Y i. Türk alfabesinin yirmi sekizinci, osmanlı alfabesinin otuz birinci harfi; *ye*. (Bk. ANSİKL.) || Sızmalı, titreşimli damak ünsüzü. || Sıralama ve sınıflandırmada sayı yerine kullanıldığı zaman 27'yi (veya 28'i) gösterir. || Ebced hesabında (*ye*) 10 sayısının karşılığıdır.

— Biyol. *Y kromozomu*, heterogametli bir erkekteki cinsiyet kromozomlarından biri; öteki cinsiyet kromozomu X'tir. (Eşgametli dişide iki özdeş cinsiyet kromozomu [XX] bulunur.)

— Elektr. *Y montaj*. Bk. YILDIZ *montaj*.

— Kim. **Y**, *itriyum*'un kimyasal sembolüdür.

— Mat. Cebirde ve analizde **y**, çoğu zaman *x* değişkeninin bir fonksiyonunu veya ikinci bir bilinmeyeni ya da ikinci bir bağımsız değişkeni gösteren semboldür. || Analitik geometride **y**, bir noktanın kartezyen koordinatlarından ikincisidir. (Bk. ORDİNAT.) || *«y»ler ekseni*, üzerinde *y* ordinatlarının ölçüldüğü eksen.

— ANSİKL. Leng. *Harfin tarihi*. Y (Yunancadaki *i*), Yunanlıların *ypsilon*'udur (Latinler bunu V yapmışlardır); M.Ö. I. yy. ortasına doğru yunanca U'yu (Latinler bu harfe *ui* adını veriyorlardı ve muhtemelen *u* ve *i* arası bir sesle telaffuz ediyorlardı) yazmak için latin alfabesine yeniden sokuldu.

● *Fonetik*. Latin alfabesi Y harfini modern yazıtlardan örneksedi; bu harf latin alfabesinde M.Ö. 100'den sonra yunan alfabesindeki *ypsilon*'un (telaffuzu Latincede bilinmiyordu) karşılığı olarak ortaya çıktı. Büyük harf Y'nin biçimi gerçekte, samî alfabesindeki *vav*'ı (ünsüz) belirten büyük harf ypsilon'unkiyle aynıdır. Ayrıca latin *y*'si, ypsilon'un kaderini izleyerek bazı dillerde *i* olarak telaffuz edilmektedir.

● Göktürk (Orhon) alfabesinde iki *y* harfi vardır: *(a) y, (e) y*. Ayrıca, bileşik *ny* işareti de görülür. Uygur alfabesinde bir *y* harfi, mani yazısında *y* harfi yanında bileşik *çy* işareti bulunur. Türk brahmi yazısında *ya* hecesi, sogd yazısında bir *y* harfi, passe-pa alfabesinde iki *ya* hecesi vardır. Arap harflerini kullanan Osmanlıca ile latin harflerini kullanan Türkiye Türkçesinde birer *y* harfi yer alır.

● *Fonetik* (ses bilgisi). Bugün Türkiye Türkçesinde *y* sesi ön, iç ve son seslerde bulunabilir: *yağmur, yemek, yırtık, yirmi, yoğun, yönetim, yumruk, yüzyıl* v.b.; *ayrılık, deyim, eylem, kaymak, sayım* v.b.; *bey, kurultay, oy, yay* v.b. Türkçedeki yabancı kelimeler arasında *y*'li örnekler çoktur: *yadigâr, yegâne, yezit; barbunya, deyyus, eyyam, fay, huy* v.b.

Y sesi tam bir ünsüz değildir yarı ünlü durumundadır. Bu bakımdan ünlüleri kolaylıkla kendi çıkış yerine çeker: *ay* > *ey*, *ayıt-* (söyle-) > *eyit-* v.b. Eski Türkçedeki kimi *y-* ön sesli kelimeler, Türkiye Türkçesinde *y*'siz geçer: *yemet* > *evet, yinçü* > *inci, yip* > *ip, yipek* > *ipek* v.b. Anadolu ağızlarındaki *y* düşmesi de, *y* sesinin yarı ünlü oluşuyle açıklanabilir: *yirmi* > *irmi, yüksek* > *üksek, yüz* > *üz* v.b. Buna karşılık yine anadolu ağızlarında yön türemesine rastlanır: *yaldat-* (aldat-); *yaldavuş* («koşmaca» oyununda sağa sola zikzak yaparak gitme) v.b. Bazı yabancı kelimelere de *y*, ön ses olarak getirilir: *yalavu* (alev) gibi.

İç sesteki *y*, anadolu ağızlarında, hattâ yazı dilinde *g* (*ğ*) sesinden dönüşmüş olarak bulunur: *döy-* (< *döğ-*), *öyle* (< *öğle*), *öy-* (< *öğ-*) v.b.

Söylenişte ince sıradan bazı kelimelerin ilk hecelerinde *y*'nin gevşeyerek kendinden önceki ünlüyü uzattığı görülür: *öyle* > *öle, söyle-* > *sŏle-* v.b. Y ünsüzü, iki ünlü arasında kalınca bazen (özellikle anadolu ağızlarında) büzülmeye yol açar: *büyük* > *bŭk, Eyyüb* > *Eyüp* > *İp, pek+iyi* > *peki* v.b.

Yabancı kelimelerdeki bazı *i* ünlüleri (özellikle *a, e* ünlüleriyle birlikte bulununca) Türkçede *y* olarak yazılır: *alliance* > *alyans, fâide* > *fayda, radio* > *radyo, soutien* > *sütyen, taife* > *tayfa* v.b.

Y, yardımcı ses olarak genellikle iki ünlü arasına gelir: çünkü Türkçede iki ünlü, kural olarak yan yana gelemez: *anla-y-ış, su-y-u, tepe-y-e* v.b.

Eski Türkçede hece başı ve sonu bazı *d*'lerin, sonradan birçok türk lehçesinde *ḍ* > *y* (> *z*) biçiminde değiştiği görülür: *adak* > *ayak, bod* > *boy, edgü* > *eygü* > *eyü* > *iyi, kadgur-* > *kayır-, ked-* > *giy-, tod-* > *doy-* v.b. Meselâ Kırgızcada: *adır-* > *ayır-, kidin* (sonra) > *kiyin* v.b. Göktürkçedeki *ny* sesi Uygurcada *n* ve *y* olarak iki sese ayrılmıştır: *çıgany* (yoksul) > *çıgan* ve *çıgay, kony* (koyun) > *kon* ve *koy* v.d. Bazı lehçeler *n*, bazıları da *y* sesini benimsemişlerdir. Türkiye Türkçesi dışındaki türk lehçelerinde görülen *y* ile ilgili öteki ses değişmeleri de şöyle sıralanabilir: Azerîcede *ġ* ve *g* > *y* (*değil* >)

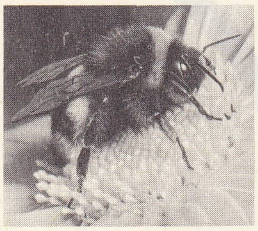

yabanarısı

yabanarısı

Vespa vulgaris yuva üzerinde

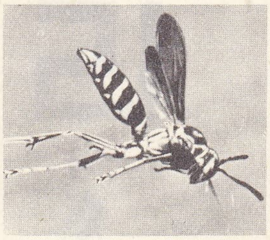

uçarken

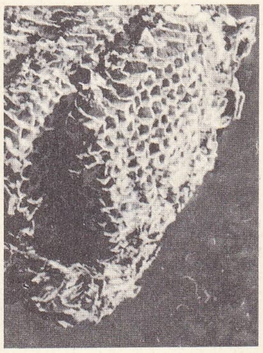

bir peteğin görünüşü

deyil, *öğ-* > *öy-*, *soğuk* > *soyuğ*, *k* > *y* (*gök* > *göy*), *ñ* > *y* (*atıy* [< *adıñ*]) değişmeleri görülür. Türkiye Türkçesinde *y* ön sesli kelimeler, Azerîcede, tarançı lehçesinde ve bazı türk lehçelerinde (*y* ön sesi düştüğü için) ünlü ile başlar: Azerîce: *ilan* (yılan), *iyid* (yiğit), *ürek* (yürek), *üz* (yüz) v.b.; tarançı lehçesi: *ilki* (sürü) [<*yılkı*], *üz* (yüz), *üzük* (yüzük) v.b. Koybalca ve Karagasçada *y* sesi, *t'* (dişsil *t*) / *d'*'ye (dişsil *d*) dönüşür; *yalıñ* (çıplak) > *t'alas*/*d'alas*, *yaş* > *t'as*/*d'as*, *yay* (yaz) > *t'ay*/*d'ay* v.b. Karaimcede genizsi *n* (*ñ*) sesi *y* olarak geçer: *bardıñ* (vardın) > *bardıy*, *maña* (bana) > *maya* v.b. Doğu Türkçesinde *r* > *y* değişmesi görülür: *er* > *ey*, *köyep* (görüp) [<*kör-ü-p*], *tömüy* (demir) [<*temür*] v.b. Nogaycada yabancı kelimelerdeki ön ses *c*>*y* olarak telaffuz edilir: *can* > *yan*, *cevab* > *yavap* v.b. Altaycada *y* sesi *d* ile karşılanır: *yok* > *d'ok*, *yol* > *d'ol* v.b.

Birçok türk lehçesinde görülen ön ses *c*, *y* sesinden gelmedir: Kıpçakça: *cet-* (yetiş-) [< *yet-*]; Kırgızca ve Kazakça: *cabağı* (yapağı), *cabış-* (yapış-), *cigit* (yiğit); Kırım Türkçesi: *caş* (genç) [<*yaş*], *col* (yol); Altayca: *cer* (yer), *cok* (yok); Karakalpakça: *cav* (düşman) [< *yagı*]; Sarı Uygurca: *cıgırma* (yirmi) [< *yigirmi*] v.d. Hakasçada ön ses *y*, dört sesle (*c, ç, ş, n*) ile karşılanır: *cahşı* (güzel) [< *yahşı*], *çil* (*yel*), *şer* (*yer*), *nanmır* (*yağmur*) v.b.

Genel Türkçedeki bazı ön ses *y*'lerin Çuvaşçada ve Yakutçada *s* (veya *s'* [öndamaksıl]) olduğu görülür: Çuvaşça: *s'u* (yağ), *s'elder* (yıldız), *s'ene* (yeni) v.b. Yakutça: *sırdık* (parlak, ışık) [< yaruk], *sıt* (koku) [< *yıd*], *suoh* (yok) v.b. Çuvaşçada, bazı ön ses *k*'lar *y* olarak geçer: *yun* (kan), *yılın-* (rica et-) [< *kol-*] v.b. Çuvaşçada bazı türkçe kelimeler *y* ön türeme sesini alır: *yat* (ad, isim), *yabat-* (avut-), *yezem* (üzüm), *yıvış* (ağaç) v.b. (ML)

YA edat. Cümle başında, «evet» anlamında olumlu ifade belirtir: *Siz de aldınız mı? Ya, bana da verdiler;* — sevinçli ve üzüntülü hallerde şaşma ifade eder: *Rabia fırlamış üstüne geliyordu: — Ya, öyle mi? Amma ben...* (H.E. Adıvar); — soru unsuru olarak kullanılır: —*Ya ne yapıyordunuz?* (Ömer Seyfeddin); —onaylama ve kuvvetlendirme için kullanılır: *Ya, öyle ise almak sizin hakkınız;* — birinden birinin mutlak olacağı düşünülen iki iş için kullanılır: *Mümkün değil! Ya bugün bulunacak, ya hiç! diye ısrar ettim* (B. Felek). — birinden birinin seçilmesi gereken durumlarda kullanılır: *Bu ya geriye gider, ya ileriye. Duramaz yerinde bu!* (F. R. Atay); — olacak olan veya yapılması gereken iş ikiden çok olursa: *Orasını bulamazsak, Bergama'yı çıkarmaya çalışın! Ya da Balıkesir'i...* (Kemal Tahir); — öğrenilen veya görülen bir şey dolayısıyla hatıra gelip de sorulan başka konu için kullanılır: *Kimimiz Ahmet Bey, / Kimimiz Ahmet Efendi; / Ya Ahmet Ağa'yla, Ahmet Beyefendi?* (O. V. Kanık); — bir düşüncenin karşıtı düşünülürken kullanılır: *Üç saatte varırım diyorsun, ya varamazsan?;* — bir cümlede sıra ile giden unsurlardan biri üstün olduğu zaman başına «ya» getirilerek cümle dışına alınır: *Harbin yarattığı ölüm, açlık, işsizlik ve yalnızlığın yanı sıra ya bir de esaret;* — cümle sonunda, birbirini tamamlayan iki cümleden birincisinin sonuna gelip hükmün önemli olduğunu belirtir: *İşini bitirdin ya, daha ne duruyorsun?;* — gereklik ve emir bildiren cümlelerde hükmün onaylandığını belirtir: *Biz de gelelim mi? — Gelin ya!;* — geniş zaman ve dilek şart kiplerinde hükmü kuvvetlendirir: *En inanılmayacak hadiselere karşı bile benim vird-i zebanım «Olabilir ya!» cümlesidir* (Cenab Şahabeddin); — dilek şart kiplerinde acele ifade belirtir: *Gelse ya!;* — belirtilen hükmü hatırlatır: *Karnım acıktı. — Demin yemek yedin ya!;* — cevap sayılacak cümlenin sonuna gelince, asıl önemli hükmün sonradan geleceğini belirtir: *Arkadaşlarımı çağırabilir miyim? — Çağır ya, fazla gürültü etmeyin;* — *a* veya *e* ile anlamı kuvvetlendirilmiş dilek şart kipinin ikinci tekil şahsını daha da kuvvetlendirir: *Gelsen e ya!*

— ÇEŞ. DEY. *Ya bu deveyi gütmeli ya bu diyardan gitmeli*, «mutlak bu işi başarmalı» anlamında kullanılır. || *Ya devlet başa ya kuzgun leşe*. Bk. DEVLET. || *Ya herrü ya merrü*, «ne olursa olsun, her şeyi göze alarak» anlamında kullanılır. || *Ya huyundan ya suyundan*, ailesinin huylarını aynen almış kimselere söylenir. || *Ya taht ya tahta*, «ya kazanılır ya yok olunur» anlamında kullanılır. (M)

YA ünl. (ar. *yā*). *Esk.* «Hey, ey» anlamında seslenme sözü olarak kullanılır: *Ya Rabbi.*

— ÇEŞ. DEY. *Ya Allah!*, bir işe başlarken söylenen gayret sözü. || *Ya sabur!*, dayanılması güç durumlarda sabır gerektiğini belirtmek için kullanılır. || *Ya sabur çekmek*, katlanmak, dayanmak. (M)

YA i. (ar. *yā*). *Esk.* «Y» harfinin adı. || *Ya-yı müsennat*, iki noktalı *y*. || *Ya-yı tahtaniye*, altında iki nokta olan *y*. (M)

YAAFİR çoğl. i. Bk. YEAFIR.

YAAN, esk. **Ya-Cou** veya **Yachow**, Çin'de (Sıçuan) şehir, Doğu Türkistan'ın başkenti; 131 300 nüf. Büyük Tibet karayolunun başlangıç noktası. (L)

—YAB sıf. (fars. *yāften*'den *-yāb*). *Esk.* «Bulan ve bulunan» anlamlarıyle bileşik kelimeler yapar. || *Fena-yab*, sona eren. || *Feyz-yab*, feyizlenen. || *Hisse-yab*, hisse alan. || *Nâ-yab*, bulunmaz. || *Rehâ-yab*, kurtulan. || *Reh-yab*, yol bulan. || *Şeref-yab*, şereflenen. || *Zafer-yab*, zafere ulaşan v.b. (M)

YABA i. (esk. türk. *yava*, tane, ekin'den). Harman savurmağa yarayan çatal biçiminde yapılmış tarım aracı.

— DEY. *Yaba gibi*, [el, ayak v.b. için] büyük ve geniş. (M)

YABAKU, türk oymağı. XI. yy.da Basmıllar ile birlikte kurdukları Nayman birliği, Kayların batısında Başkırtlar ile komşu olarak yaşıyordu. 1041'de Basmıllar ile birleşerek meydana getirdikleri 700 000 kişilik bir ordu, Karahanlılara yenildi. (M)

YABAL, Lameş ve Ada'nın oğlu. Tekvin'de (IV, 20) adı geçer. «Çadırlarda ve sürülerle beraber yaşayanların babası» idi. (L)

YABALAMAK geçl. f. (*yaba*'dan *yaba-lamak*). Harmanı yaba ile savurmak, atmak. (M)

YABAN i. (fars. *yebān*'dan). İnsan yaşamayan ıssız yer. || Böyle yerde yaşayan veya yetişen canlıları belirtmek için cümlede belirten olarak kullanılır: *Yaban keçisi. Yaban nergisi.* || Yabancı, el: *Bana, bu yabana, bu düşmana uzaktan yan gözle bakıyorlar* (Y. K. Karaosmanoğlu). || Sıf. Yabanî: *Yalnız yaban ormanda yaşayan yerliler bu zehirin ilâcını bilirler* (F. R. Atay).

— ÇEŞ. DEY. *Yabana atmak*, önem vermemek, üstünde durmamak: *Rüyanızda bir şey mi malûm oldu beyim? Olduysa pek yabana atmamalı* (R. H. Karay). || *Sözüm yabana*. Bk. SÖZ.

— Bot. *Yaban enginarı* (*Cynara cardunculus*). Bk. ENGINAR. || *Yaban eriği* (*Prunus spinosa*). Bk. ERİK. || *Yaban gülü* (*Rosa Canina*). Bk. GÜL. || *Yaban havucu* (*Pastinaca sativa*). Bk. YABANHAVUCU. || *Yaban marulu* veya *acı marul* (*Lactuca virosa*). Bk. MARUL. || *Yaban mürveri* veya *bodur mürver* (*Sambucus ebulus*). Bk. MÜRVER. || *Yaban saparnası* (*Smilax aspera*). Bk. SAPARNA. || *Yaban sümbülü* (*Scilla nonscripta*). Bk. ENDYMİON. || *Yaban yasemini* (*solanum dulcamara*). Bk. YABANİYASEMİN. || *Yaban yulafı* (*Avena fatua*). Bk. YABANYULAFI.

— Zool. *Yaban arısı* (*Bombus*). Bk. YABANARISI. || *Yaban eşeği* (*Equus onager*). Bk. YABANEŞEĞİ. || *Yaban keçisi* (*Capra algagrus*). Bk. KEÇİ. || *Yaban kedisi* (*Felis sylvestris*). Bk. KEDİ. (ML)

Yaban, Yakub Kadri Karaosmanoğlu*nun romanı (1932). Yazar bu romanında köylü ile aydın arasındaki uçurumu göstermek istemiştir. Romanın şehirli bir aydın olan kahramanı, köylü için bir yabandır. Yazar, konuyu Kurtuluş savaşı sıralarında bir Anadolu köyünde yerleşen Ahmet Celâl'in hatıra defteri olarak sunar; Ahmet Celâl, bir paşa oğludur. Yedeksubay olarak katıldığı Birinci Dünya savaşında bir kolunu kaybetmiştir. İngilizlerin İstanbul'a girmesi üzerine, emireri Mehmet Ali'nin çağrısına uyarak onun Porsuk çayı kıyısındaki köyüne yerleşir. Köylü onu yadırgar. Kendinde bütün duygularının tükendiğini sanan Ahmet Celâl, Mehmet Ali'nin kardeşi İsmail'in karısını sever. Köye yunan ordusu girince Ahmet Celâl ile Emine birlikte kaçmak isterlerken yaralanırlar. Geceyi bir mezarlıkta geçirirler. Emine ağır yaralı olduğu için Ahmet Celâl onu bırakır ve bilinmeyen bir yöne doğru gider, kaybolur. (M)

YABANARISI bls. i. Dişisinde zehirli bir iğne bulunan böcek; yabanarısının sokması çok acı verir. (İlmî adı *Vespa*. Zarkanatlıların yabanarısıgiller familyasından.) || Ilıman ve soğuk bölgelerde yabanî olarak yaşayan tüylü ve gözalıcı parlak renkli balarısı. (İlmî adı *bombus*. Arıgillerden.)

— ANSİKL. *Yabanarıları* bütün yeryüzünde, özellikle Kuzey yarımkürede yaygın, iğneli ve zarkanatlı böceklerdir. Gözüpek olan bu arıların sokması korkunçtur, ama yuvaları tehdit edilmedikçe veya savunma durumunda kalmadıkça saldırmaz. Yabanarılarının yaşama şekli balarılarınınkine benzer; fakat bunlar oğul vermez; yuvalarında yiyecek bulunmaz ve yalnız ana arı kışın yaşar. Yabanarıları böcekleri avlayarak beslenir; fakat çatlak, zedeli meyvelere, etlere ve bütün yiyeceklere, hattâ öldürüp ballarını yemek için balarılarına bile saldırır. İşçi yabanarıları ezilmiş hayvansal maddelerden yaptıkları bir bulamaçla günü gününe kurtçukları besler. Başlıca türleri: *Vespa Germanica* ve *vulgaris* (yere yuva yapar); *V. arbustorum* (yuvasını ağaçlara asılı yapar). En büyük türü de eşekarısıdır (*V. crabro*). Vespa cinsinden olmayan daha başka bazı zarkanatlı böcekleri de (*Chartergus, pelopus, sphex, bembex, pompilius* v.b.) yabanarısı denir.

Yabanarılarının önemli bir grubu da toplu yaşayan yabanî balarılarıdır (*bombus*). Bunlar toprağın içinde veya yerde yosunların altında bulunan yuvalarda aile halinde yaşar. Dişisi ilkbaharda çiçektozu hamuruyle hazırladığı geniş bir göze bir miktar yumurta yumurtlar. Yumurtalardan işçi arılar çıkar; ana arı, kendini yalnız yumurtlamağa vermek için, onları yuvada görülecek işlerle görevlendirir. Yabanarıları bitkilerin tozlaşıp döllenmesinde önemli rol oynar. Bu yüzden, avrupa tirfilinin döllenmesini sağlamak üzere avrupa yabanarı türleri Avustralya'ya götürülüp orada çoğalmaları sağlanmıştır.

Her ana yabanarısı ilkbaharda kendine bir yuva kurar; buraya birkaç gözlü bir petek yapar, her birine bir yumurta yumurtlar, yumurtadan çıkan kurtçukları besler; kurtçuklar böcek haline gelince ana arı yumurtalamağa devam edebilsin diye soğuklar başlayıncaya kadar yeni petek gözleri yaparlar. Soğuklar gelince yabanarılarının çoğu ölür; bazı iri dişiler duvar yarıklarında, ağaç kovuklarında kışı geçirir; ilkbaharda her biri gene yeni bir topluluk meydana getirir.

Yabanarılarının yuvası ya toprağın içinde veya yer yüzeyinde olur; eşekarısı (*Vespa crabro*) gibi bazılarınki ise ikisi arasıdır (ağaç kovuğu, baca v.b.). Yuvaların hepsi karton gibi bir kılıf içinde kat kat altıgen petekgözlerinden meydana gelir. Yabanarılarının girip çıktığı delikler, yağmur girmeyecek şekildedir.

— Tıp. Yabanarılarının sokması çok acı verir, sokulan yer kızarır, şişer ve bazen tam bir iltihap halini alır. Genellikle fazla zararlı olmayan bu sokmalar, çok olursa ve hele bazı alerjik bölgelerde bulunursa tehlikeli olabilir. Tedavi için, duruyorsa iğne çıkarılır, bu sırada iğneye bitişik zehir kesesi de bulunuyorsa onu sıkıştırmaktan sakınılır, sonra serin su ve alkol kompresi yapılır. Alerji yapan genel hallerde ise adrenalin, efedrin ve antihistaminikler uygulanır. (L)

YABANARISIGİLLER çoğl. bls. i. Toplu yaşayan iğneli yabanarıları familyası. (İlmî adı *Vespidae*.) [L]

YABANCI sıf. (*yaban*'dan *yaban-cı*). Bir başka milletle ilgili, başka bir millete ilişkin: *Fakat burada da, bilhassa cenuptan yaylaya doğru, dili ile âdetleri ile bir yabancı kültür nüfuzu vardır* (F.R. Atay). *Ya-*

Foto. LAROUSSE

bancı diller. || Tanınmayan, bilinmeyen: *Yabancı müşteri giremezdi kapısından. Gelenler hep edebiyat adamlarıydı* (Y.Z. Ortaç). *Yabancı ses. Yabancı yüz.* || Aynı cinsten, çeşitten olmayan: *Yağın içine yabancı madde karıştırılmış.* || (Bir şey hakkında) Bilgisi, tecrübesi olmayan: *Siz ise, bu ustalıklara tamamıyle yabancısınız* (H. R. Gürpınar).

— ÇEŞ. DEY. *Yabancı gelmek (gelmemek),* tanımamak (tanımak). || *Yabancı gibi durmak,* (bir işe) karışmamak, ilgi göstermemek. Çekinmek.

— Dilbil. *Yabancı kelime,* bir dile yabancı dillerden giren kelime: *«Mayhoş, ambulans, müterafi» kelimeleri yabancı kelimelerdir.*

— Huk. Bir devletin ülkesinde bulunan ve o devletin vatandaşlığını iddiaya hakkı olmayan kimse. (Bk. ANSİKL.) || *Yabancılar hukuku,* yabancıların bağlı oldukları hukuk dalı. (Bk. ANSİKL.) || *Yabancıların hukukî durumları,* yabancıların, vatandaşlara ek olarak sahip bulundukları hak ve ödevleri gösteren ve vatandaşlar karşısındaki istisnalarını belirten kuralların tümü. (Bk. ANSİKL.) || *Yabancı para ile ifa.* Bk. PARA *borcu.* || *Yabancı silâhlı kuvvetler.* Bk. ANSİKL.

— Mus. *Yabancı ses,* içinde bulunan makamın dizisinde bulunmayan ses. (Nihaventte *re* bemol kullanmak gibi. Herhangi bir geçki olduğunu gösterir.)

— Nükl. *Yabancı tanecik.* Bk. YABANCILIK.

— Tıp. *Yabancı cisim,* insan veya hayvan vücudunda tabiat dışı bulunan cisim.

— ANSİKL. Huk. *Yabancı*'lar, üç ayrı grup içinde toplanır: 1. bir veya birkaç yabancı devletin vatandaşlığında olanlar; 2. vatansızlar; 3. mülteciler. 1. Bir veya birkaç devletin vatandaşı olan kişi, bulunduğu devlete göre yabancıdır; 2. vatansızlar, hiç bir devletin vatandaşlığında değildir; 3. siyasî sebeplerle bir ülkenin vatandaşı değilse, normal ikametgâhı dışında iradesiyle veya iradesi dışı bulunan ve hiç bir hükûmetten diplomatik himaye görmeyen kimseye mülteci* denir.

● *Yabancılar hukuku.* Hiç bir devlet, kendi ülkesinde yaşayan yabancıların hayat hakkını ortadan kaldıramaz. Devlet, kendi vatandaşları gibi, yabancıların da ülkesi üzerinde yaşayabilmelerini sağlamakla görevlidir. Bu sebeple de yabancılara ilişkin kuralların devlet tarafından konulması gerekir. Bu kurallar, genel olarak, yabancıyle vatandaşın eşitliği üstüne kurulmuştur. Ancak devlet, belirli durumlarda, yabancılara, özellikle kamu düzeni endişesiyle, belirli kısıtlamalar getirebilir. Ancak bu kısıtlamalar, hiç bir zaman, kişinin normal yaşama hakkını ortadan kaldıracak derecede ağır olamaz.

Yabancıların, hukukî durumunu düzenleyen kaynakların başında Anayasa gelir. Anayasanın 13. maddesine göre, belirli haklar, yabancılar için milletlerarası kaynaklara uygun olarak sınırlandırılabilir. Bu sınırlandırmaların dışında, yabancıyle vatandaş eşittir. Birçok kanun, tüzük ve yönetmelik, yabancılar hukukunun iç kaynağını meydana getirir.

● *Yabancıların hukukî durumu*'nun, kamu hukuku ve özel hukuk yönünden ayrı ayrı incelenmesi gerekir. Kamu hukukunda, yabancıların durumu devlet güvenliği düşüncesiyle oldukça sınırlanmıştır. Yabancıların siyasal haklara sahip olup olmayacağı konusu, devletler tarfından farklı olarak düzenlenmiştir. Türk Anayasasının, 55., 56., 58., 60. ve 62. maddelerinin incelenmesi, Türkiye'de yabancılara siyasal hakların tanınmadığını gösterir. Bu maddelere göre, seçme, seçilme, siyasî parti kurma, siyasî partilere girme, kamu hizmetlerinde çalışma dilekçe hakkının sadece türk vatandaşlarına tanındığını gösterir. Askerlik hizmeti yönünden yabancıların yurt savunmasına katılma zorunluklarının olup olmadığı belirli durumlara göre değişik kurallara bağlanmıştır. Çoğu devlet, yabancıları zorunlu askerlikten muaf tutmuştur; hattâ yabancıların askerlik etmesi yasaktır. Bu kural, barış zamanı için kesin olarak uygulanır; savaş durumu için bazı istisnalar getirilmiştir. Kural, yabancıların askerlik yapmaması olmakla birlikte, âcil durumlarda, onlara da askerlik mükellefiyeti yüklenebilir. Buna «transvaal kuralı» denir. Gönüllü askerlik yönünden kesin bir kural yoktur. Türkiye, yabancıların zorunlu veya gönüllü olarak askerlik yapmalarını kabul etmez. Kamu hak ve hürriyetleri yönünden de yabancılar, belirli sınırlamalara bağlanmıştır. Türkiye'de yabancıların kamu hak ve hürriyetleri yönünden şu sınırlamalar vardır; 1. yabancıların ülkeye girme ve çıkma hakları. Anayasanın 18. maddesi, «Türkler, yurda girme ve yurt dışına çıkma hakkına sahiptirler» diyerek, yabancıların bu hürriyete sahip olmadıklarını belirtmiştir. Pasaport kanununun 8. maddesi, Türkiye'ye girmesi yasak olan yabancıları şu şekilde sıralar: a) serseri ve dilenciler; b) akıl hastaları ve bulaşıcı hastalığı olanlar (bu kimseler, tedavi amacıyle gelirlerse, istisna olarak izin verilir); c) iadeye tabi bir suç işlemiş olan kimseler; ç) Türkiye'den sınırdışı edilmiş ve tekrar gelmesi için yeniden izin verilmemiş kimseler; d) devletin güvenliği ve kamu düzenini bozmak için veya bozmak isteyen kimselere katılmak niyetiyle geldikleri anlaşılanlar; e) fahişeler, kadınları fuhşa teşvik edenler, beyaz kadın ticareti ve her türlü kaçakçılık yapanlar; f) Türkiye'de bulundukları sürece geçimleri veya ülkeden çıkmaları için gerekli paraları olmayanlar ve Türkiye'de bulundukları sürece, yabancılara yasak olmayan bir işte çalışacaklarını ispat edemeyenler; 2. kişi dokunulmazlığı. Anayasanın 14. maddesi, kişi dokunulmazlığından herkesin yararlanacağını belirterek, yabancılara da bu imkânın verildiğini açık olarak göstermiştir. Devlet güvenliği ve kamu düzeni düşüncesiyle yabancıların belirli durumlarda sınır dışına çıkartılması mümkündür. Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkında kanunun 19. ve 20. maddeleri yabancıların sınırdışı edilebilecekleri durumları belirtir. Ayrıca, vatandaşlığı iptal edilen kimselerin de sınırdışı edilmeleri mümkündür. Başka bir ülkeden çıkarma yolu da, suçluların geri verilmesidir; 3. yabancının özel hayatının korunması. Anayasanın 16. ve 17. maddelerinde belirtilen özel hayatın gizliliği ve konut dokunulmazlığından, yabancılar da yararlanır; 4. yabancıların seyahat ve yerleşme hürriyetleri. Yabancıların Türkiye'ye girmeleri belirli sınırlamalara bağlanmıştır. Bu sınırlamalar Pasaport kanununda belirtilmiştir (bk. PASAPORT). Ayrıca, Türkiye'de dört aydan fazla kalacak belirli yabancıların ikamet izni almaları gerekir. Yabancılara verilecek ikamet izninin de belirli sınırlamaları vardır. Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkındaki kanunun 7. maddesi şu durumlarda ikamet izninin verilmeyeceğini belirtir: a) Türkiye'ye iş yapmak için gelen fakat yapacakları iş türk vatandaşlarına hasredilmiş olanlar; b) türk kanun, örf ve siyasetiyle bağdaşamayacak faaliyetlerde bulunmak amacıyle gelenler; c) Türkiye'de kalacakları sürece masrafları meşru yollardan elde edecekleri gelirle karşılayacaklarını ispat edemeyenler; ç) ülkede bulundukları sürece huzur ve asayişi ihlâl eden kimseler. Türkiye'de ikamet eden yabancı, ikamet yerini değiştirirse, bunu 48 saat içinde gerek ayrıldığı, gerek yeni ikametgâhını kurduğu yerin emniyetine bildirmek zorundadır. Ayrıca, yabancılar, belirli bölgelerde ikâmet edemezler; 5. yabancıların din ve vicdan hürriyeti. Anayasanın 19. maddesinde belirtilmiş olan din, vicdan ve düşünce hürriyetinden yabancılar, vatandaşlar gibi yararlanırlar; 6. yabancıların basın hürriyetinden yararlanmaları. Anayasanın 23. maddesi, gazete ve dergi çıkarmanın önceden izne bağlı olmadığını belirtmiştir. Ancak Basın kanununun 7. maddesi, yabancılar yönünden bu hükme bir istisna getirmiştir. Bu hükme göre Türkiye'de gazete veya dergi çıkarmak isteyen yabancıların, mahallin en büyük mülkî âmirine başvurmaları gereklidir; 8. yabancıların öğrenme ve öğretme hakkı. Yabancıların da vatandaşlar gibi öğrenme hakları vardır. Ancak, ilköğretim zorunluğu sadece türk vatandaşları için söz konusudur. Devlet, belirli durumlarda, yabancının öğrenim hakkını sınırlayabilir. Meselâ, üniversiteye alınacak yabancı sayısının ne olacağı her yıl ayrıca düzenlenir; bugün yabancıların Türkiye'de okul açmaları kesinlikle yasaklanmıştır. Ancak Lozan antlaşmasından önce var olan yabancı okullarının devamı, bu antlaşma ile kabul edilmiştir. Ancak bunların da, genişletilmesi, yine izne bağlıdır. Ayrıca, bu okulardan biri kapansa, yeniden açılamaz; 9. yabancıların çalışma hürriyeti. Türkiye'de yabancılar kural olarak, türk vatandaşlarına hasredilmemiş olan işlerde çalışabilirler. Yabancıların yapamayacakları işler şunlardır: seyyar satıcılık, fotoğrafçılık, çalgıcılık, berberlik, mürettiplik, simsarlık, elbise, kasket ve kundura imali, borsalarda mübayaacılık, tekele bağlı maddelerin satımı, turistlere rehberlik ve tercümanlık, inşaat, ahşap ve demir sanayii işçiliği, araçlarda, su ve aydınlatma işlerinde işçilik, yükleme ve boşaltma işleri, şoförlük ve muavinliği, her türlü işçilik, herhangi bir yerde kapıcılık, odacılık ve garsonluk, baytarlık ve kimyagerlik. Belirli işler içinde, yabancının, Bakanlar kurulundan izin alması gerekir. Bu işler şunlardır: uçak makinistliği ve pilotluğu, devlete veya ile bağlı kurumlar ve belediye işleri. Bu kanunda yazılı olmayan işlerin yabancılar tarafından yapılması, Bakanlar kurulu kararıyle yasaklanabilir. Bunun dışında belirli kanunlarda da bazı işler yabancılara yasaklanmıştır. Meselâ, Avukatlık kanununa ve Noterlik kanununa göre yabancılar, avukatlık ve noterlik yapamazlar. Sigorta şirketlerinin Murakabesi Hakkında kanun, belirli sigorta işlerinin yabancılar tarafından yapılmasını Bakanlar kurulu iznine bağlamıştır.

Özel Hukuk bakımından yabancıların durumu. Özel hukuk alanında, yabancıların vatandaşa eşitliği, kamu hukuku alanındakinden daha fazladır. Yabancılar, kanunlarla istisna edilmiş olmadıkça, bütün özel hukuk haklarından yararlanırlar: 1. kişinin hukuku yönünden yabancılar. Yabancılar, bu yönden vatandaşlarla aynı haklara sahiptir; 2. aile hukuku bakımından yabancılar. Yabancılar bu haklardan da tam olarak yararlanırlar; 3. miras hukuku yönünden yabancılar. Mirasa ilişkin haklardan da yabancılar genel olarak yararlanırlar; 4. eşya hukuku yönünden yabancılar. Devletin, yabancılara, aynı haklar tanıyıp tanımaması, onun güttüğü siyasetle ilgilidir. Belirli devletler yabancılara eşya hukuku yönünden hemen hiç bir istisna getirmez; bazı devletler de yabancıları tam bir kısıtlamaya bağlar. Türkiye'nin ortalama bir yol tuttuğu söylenebilir. Kural olarak Türkiye'de yabancılar aynî hak sahibi olabilirler. Ancak buna belirli istisnalar getirilmiştir. Meselâ Tapulama kanununa göre, kanunlarda yazılı olan istisnalar saklı kalmak ve mütekabiliyet şartının bulunması kaydıyle yabancılar, Türkiye'de gayrımenkul mal iktisap edebilir ve miras yoluyle elde edebilirler. Köy kanununun 87. maddesi yabancıların köy içinde gayrımenkul kazanmalarını yasaklamıştır. Ancak Turizm Endüstrisini Teşvik kanunu, bu sınırlamayı turizm kurumları yönünden ortadan kaldırmıştır. Bu kanunun 3. madesine göre, yabancı turizm kurumları bu niteliklerini ispat etmek şartıyle, köylerde gayrımenkul elde edebilir. Bir sınırlama da Askerî Memnu Mıntıkalar kanunu ile yapılmıştır. Bu kanuna göre, askerî yasak bölge sayılan yerlerde, yabancıların gayrımenkul elde etmeleri yasaktır. Bunun dışında yabancıların Türkiye'de gayrımenkul elde etmeleri bazı antlaşmalarla mütekabiliyet şartına bağlanır. Ayrıca belirli durumlarda bir antlaşma olamamakla birlikte, yabancının gayrımenkul elde edebilmesi fiili mütekabiliyete de bağlı tutulabilir.

● *Yabancı silâhlı kuvvetler.* Türkiye'de yabancı devletlerin silâhlı kuvvetlerinin bulundurulması veya yabancı ülkelere silâhlı kuvvet gönderilmesi T. B. M. M. kararıyle olur. Bu kararları Cumhuriyet senatosu ve Millet meclisi birlikte toplanarak alır. Bu yetkinin istisnası, Türkiye'nin taraf olduğu milletlerarası antlaşmaların ve milletlerarası nezaket kurallarının gerektirdiği durumlardır. Bu durumlarda, hükûmetin karar vermesi yeterlidir.

◆ İ. Aynı aileden, aynı topluluk veya çevreden olmayan kimse: *Acaba yanında bir yabancı mı vardı? Köpek sesleri daha ziyade yaklaştı* (Ömer Seyfeddin).

— DEY. *Yabancısı olmak,* bilmemek, ta-

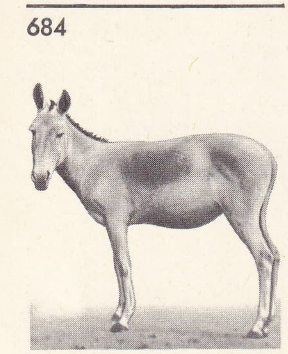

yabaneşeği

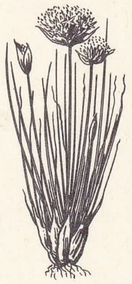

yabanîsarmısak

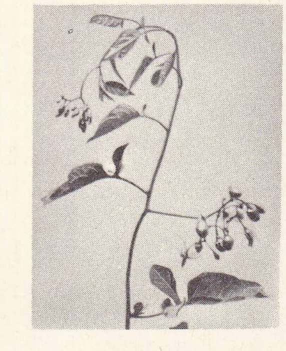

yabanîyasemin

yabanyulafı

nımamak: *Bu köyün yabancısı olduğumuz için...* (M)

Yabancı (*L'Étranger*), Albert Camus'nün romanı (1942). Bu kısa eser, modern dünyanın saçmalığını ve insanlığa aykırılığını ortaya koyar. Kitabın kahramanı Meursault, kendini bu dünyada yabancı hisseder. Rastlantı sonucu bir arabı öldürdükten sonra (bu arabın kendisini tehdit ettiğini sanmıştı) davranışlarının anlamını kavramayan hâkimler tarafından ölüm cezasına çarptırılır. Kitap, Albert Camus'nün temel düşüncelerinden birini yansıtmaktadır. (→ Bibliyo.) [L]

YABANCILAŞMA i. (*yabancılaşmak*'tan *yabancılaş-ma*). Yabancılaşmak eylemi.

— Fels. Bir haktan veya bir nitelikten yoksunluk.

— Bot. Bir çiçeğin yabancı bir çiçektozuyle dölenmesi (çifte döllenme) sonucunda meydana gelen tohumun besi dokusunun babaya ait özellikler taşıması olayı.

— ANSİKL. Fels. *Yabancılaşma* kavramı, diyalektik felsefeden ayrılmayan bir kavramdır. Nitekim, daha Eskiçağda varlık ile varolmayış, aynı ile başka (öteki) arasındaki ilişkiler meselesi ortaya atılmıştı. Herakleitos, Elea'lı Zenon, Eflatun ve Aristoteles'in diyalektikleri şu meseleyi çözmeğe yönelmiştir: Bir şey nasıl olur da olduğundan başka bir şey haline gelebilir? Değişimin özü nedir? Parmenides'in «Varlık vardır, varolmayan yoktur» sözleriyle dile getirdiği kesin ayırım kabul edilmezse varlığın kendinden başka bir şey olabileceğini göz önünde tumak gerekir. O zaman şu soru karşımıza çıkar: «hakikî varlık nerededir; varlığın başka'sı nerededir?» Her ikisi de diyalektikçi olan Hegel ve Marx, modern felsefede bu meseleyi yeniden ele aldılar ama daha somut tarzda işlediler. Onlara göre yabancılaşma, sadece fikirlerde değil, insanın öz varlığında da ortaya çıkar. İnsanoğlu başlangıçtan beri bir «başka»nın karşısındadır, bu «başka» veya «öteki», tabiattır. İnsan tabiata hâkim olmak ister ve onunla mücadeleye girer. Çözülmesi nispeten kolay olan bu ilk yabancılaşma, insan gücünün gelişmesi sonucunu doğurur. Tabiattan başka bir şey olmayan bu ilk olumsuzlanma, yani «İnsanî olanın olumsuzlanması» yüzyıllar boyunca yavaş yavaş ortadan kalkar. Ama tabiata karşı giriştiği mücadelede insanoğlu, emek, toplum, zekâ, dil gibi silâhları kullanır. Birincisinden çok daha tehlikeli bir başka yabancılaşma da işte bunlardan doğar. İnsanoğlu, sözü geçen silâhları kötüye kullandığı, mutlak, aldatıcı ve baskı altına alıcı bir kullanıma yöneldiği zaman bu yabancılaşma ortaya çıkar. Meselâ her düşüncenin gelişmesi için yararlı olan dil, somut özünü kaybederse düşünceye ters düşebilir ve sadece katıksız soyutlamalar üretmekte kalır; kavram, metafizik ve yanıltıcı bir soyutlama haline gelebilir; toplum, üyelerinden bir kısmı için bir baskı aracı olabilir; emek, ezici ve adaletsiz bir görev durumuna girebilir; düşünce ve bilim de insanlığın felâketine yol açabilir.

Böylece, diyalektik maddeciliğe göre, insanın bütün yaratışları ve başarıları elinden alınabilir ve onun kötülüğüne çalışan güçler haline dönüşebilir. Aldatılmış, harcanmış, öz varlığından yoksun kılınmış ve büyüklüğünü meydana getiren her şeyde koparılmış olan insanoğlu, bu süreçten türeyen «fetişler»i zor kullanarak yıkmak, baskısı altında olduğu insanlık karşıtı gerçekleri ve yabancılaşmayı aşmak zorundadır. Bu teori, marx'çılara göre ihtilâl kavramının hem felsefî, hem de ahlâkî temelidir. (LM)

YABANCILAŞMAK geçz. f. (*yabancı*'dan *yabancı-la-ş-mak*). Yabancı hale gelmek. (M)

YABANCILIK i. (*yabancı*'dan *yabancılık*). Yabancı olma hali: *Ben kendi hesabıma orada hiçbir yabancılık hissetmedim* (Cenab Şahabeddin).

— DEY. *Yabancılık çekmek,* (bir işte veya yerde) yabancı olmaktan ileri gelen güçlüklere uğramak.

— Nükl. *Yabancı* denilen bazı taneciklere verilmiş, pozitif veya negatif kuvanta sayısı (tamsayı).

yabandomuzu

— Psikol. *Yabancılık duygusu,* fikir karışıklığı ve şizofreni gibi bazı zihin bozukluklarını niteleyen duygu. (Hasta, içinde yaşadığı çevreyi ve kendisini yabancı varlıklar olarak duyar.)

— ANSİKL. Nükl. *Yabancılığı* + 1 (mezon K), —1 (Λ ve Σ hiperonlar), —2 (hiperon Ξ) ve —3 (hiperon Ω) olan tanecikler bilinmektedir. Yabancı olmayan taneciklerin yabancılığı da tabiî ki sıfırdır. Bu kavram, bazı taneciklerin çift olarak meydana gelişlerini açıklayabilmek için Gell-Mann tarafından ortaya atılmıştır. (LM)

YABANDOMUZU blş. i. Ormanlarda yaşayan yabanî domuz; başı kocaman ve üçgenimsi, köpekdişleri çenesinden taşkın, ayakları esas iki parmaklı, kılları sert, beslenmesi hepçildir. (Domuzlar alttakımının domuzgiller familyasından.) || *Amerika yabandomuzu,* pekari.

— ANSİKL. *Avrupa yabandomuzu* (*Sus scrofa*), çok yaygın bir domuzdur; Rusya'da ve Sibirya'nın batısında bulunur. Uzunluğu 1,60 m'ye yaklaşır; başı kocaman, koni biçiminde, ağzı bir çeşit hortum şeklindedir. Yaşlı erkeklerin köpekdişleri keskindir. Yabandomuzunun postu önce siyah, sonra boz olur. Yavruların postunda, altı aylık oluncaya kadar, uzunlamasına açık renk çizgiler vardır. Yabandomuzları çalılık ve ormanlık yerlerde sürüler halinde yaşar; hepçil beslenir; özellikle bitkisel besinleri tercih eder; kök ve yumruları yediği için tarım bitkilerine büyük zarar verir.

Yakın türler: siğilli yabandomuzu (*Sus verrucosus*) ve *S. vittatus* Cava ve Sumatra'da, yeleli yabandomuzu (*S. cristatus*) Himalayalar'da, *S. Celebensis,* Selebes ve Molük adalarında yaşar.

— Avc. Yabandomuzu tüfekle avlanır, bunun için bayağı kurşun kullanılır; domuzu harekete geçirmek için yavaş koşan köpeklerden yararlanılır; domuz her an durarak yavaş yavaş ilerleyeceği için avcı kolayca nişan alıp ateş edebilir. (L)

YABANEŞEĞİ blş. i. Eşeğe çok benzeyen yabanî hayvan. (İlmî adı *Equus onager.* Atgillerden.)

— ANSİKL. *Yabaneşeği* Hazar denizi dolaylarında yaşar. İki alt türü vardır: *iran yabaneşeği* ve *hint yabaneşeği.* İran yabaneşeğinin kulakları büyük, tüyleri yazın soluk kızıl, kışın boz, toynağı eşek toynağı gibidir; hint yabaneşeğinin rengi kızıldır; sırtında iki açık renk çizgi arasında geniş bir renk şeridi bulunur. (L)

YABANHAVUCU blş. i. Küçük sarı çiçekli, özlü işi köklü iki yıllık veya çok yıllık otsu bitki. (İlmî adı *Pastinaca Sative.* Maydanozgillerden.)

— ANSİKL. *Yabanhavucu* kökü için yetiştirilen makbul sebzelerden biridir. Haşlama ve sebze çorbasına konur, güzel bir tad ve koku verir. Kökleri aynı zamanda hayvan yemi olarak da kullanılır. (L)

YABANIL sıf. (*yaban*'dan *yaban-ı-l*). *Yeni.* İlkel yaşayan (insan).

— Bot. *Yeni.* İnsan bakımı ile yetişmemiş (bitki).

— Zool. *Yeni.* İnsana alışmamış, vahşî (hayvan). [M]

YABANILLIK i. (*yabanıl*'dan *yabanıl-lık*). *Yeni.* Yabanî, vahşî olma hali. || İnsanların henüz medeniyete ulaşmadığı çağ. (M)

YABANÎ sıf. (fars. *yebān* > ar. *yebānî*'den). İnsan bakımıyle değil kendi kendine yetişen: *Yabanî gül.* || Kendi kendine çıkan: *Ben otları, ağaçları da severim. Otlar yabanî ama, olsun, severim* (Kemal Tahir). [*Eşanl.* YABANIL.] *Mec.* Çekingen, sıkılgan: *Ne yabanî çocuk, kimseye sokulmuyor.* || Kaba, görgüsüz, hoyrat: *Çünkü ben de yabanînin biriymişim* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— Bot. *Yabanî ıspanak,* kırlarda kendiliğinden yetişen ıspanak (*Chenopodium bonus Henricus*). || *Yabanî iğde,* körpe yapraklarında gümüşî tüyler bulunan dikenli ağaççık. (Çiçeklerinde taçyaprak bulunmaz. Bunun bir türü çit bitkisi olarak kullanılır. İlmî adı *hippophae.* İğdegillerden.) || *Yabanî roka,* küçük sarı çiçekli bitki. Akdeniz bölgesinde veya Pireneler'de tarlalarda ve demiryolları kenarında rastlanır. (İlmî adı *erucastrum.* Turpgillerden.)

— Zool. Evcil olmayan, yabanıl: *Yabanî hayvanlar.* (ML)

YABANÎKİMYONGİLLER çoğl. blş. i. İkiçenekli, yarı taçyapraklı bitkiler familyası. (Sedefotları takımından.)

— ANSİKL. *Yabanîkimyongiller* kulacıklı, genellikle bileşik ve karşıt tüysü yapraklı otsu bitkileri, ağaç ve ağaççıkları kapsar; çiçekleri erdişi, çiçek parçaları beşerlidir. Meyvesi değişik olur: kiminde kapsül, kiminde üzüm veya zeytin şeklindedir. Yabanikimyongiller sedefotugillere yakındır, fakat onlardan farklı olarak yapraklarında salgı cepleri yoktur, meyve yaprakları birbirine kenetlidir, yumurtacığının yapısı değişiktir. Ketengillerle sardunyagillere de yakındır. Başlıca cinsleri: *yabanî kimyon* (meyve kapsül, tohum besidokulu), *tribulus* (tohum besidokusuz); *nitraria* (meyve zeytinsi, yapraklar almaşık). Familyada yirmi yedi cins (*larraea, guaiacum, fogonia, kallstroemia* v.b.) ve yüz elliden fazla tür bulunur. (L)

YABANİLİK i. (*yabanî*'den *yabanî-lik*). Yabanî olma hali, yabanîce davranış. (M)

YABANİSARMISAK blş. i. Kırlarda yetişen soğanlı ve kokulu bitki (*Allium ascalonicum* ve *A. Schoenoprasum.* Zambakgillerden.)

— ANSİKL. *Yabanîsarmısak*'ın birincisinin (*Allium asealonicum*) anayurdu Doğu'dur; şimdi Avrupa'da bahçelerde çok yetiştirilen bu bitki haçlılar zamanında Doğu'dan Batı'ya götürülmüştür. Yabanîsarmısak arpacıklarla çoğaltılır; arpacıkların tabanından kendilerine benzeyen bir sürü yeni soğancık oluşur. *Jersey yabanîsarmısağı,* yani soğan-sarmısak, bunun tohumundan üretilen yegâne çeşididir. Yabanîsarmısağın diğeri (*Allium Schorodoprasum*) çok yıllık bir bitkidir; koyu yeşil, önce yapraklı demetler

yabancılık

Kuvvetli veya elektromagnetik etkileşmeler sırasında yabancılık, tıpkı elektrik yükü gibi aynen korunur.

Msl. :

mezon π proton → mezon K ve hiperon Λ

yabancılıklar $(0) + (0) = (+1) + (-1)$.

Zayıf etkileşmelerde yabancılık korunmaz.

Msl. : mezno K- → lepton μ- + nötrino

yabancılıklar $(-1) \neq (0) + (0)$.

Foto. LAROUSSE

halinde yetişir. İlkbaharda tohumla veya sürgünlerle üretilir. Yaprakları ince ince kıyılarak bahar olarak kullanılır. (L)

YABANİYASEMİN blş. i. Mor çiçekli sarılgan bitki. (İlmî adı *Solanum dulcamara*. Patlıcangillerden.)

— ANSİKL. *Yabanîyasemin* almaşık yapraklı, tırmanıcı, ağaçsı bir bitkidir. Bazı türleri süs bitkisi olarak yetiştirilir; yapraklarından kan arındırıcı şurup yapılır. Kabuğu önce acıdır, sonra tatlılaşır. (L)

YABANKUYUSU i. Petr. Daha önce yalnız jeoloji ve jeofizik araştırmaları yapılmış alanda bir havzada açılan ilk kuyu. (L)

Yabanlar (*I Rusteghi*), Goldoni'nin komedisi (1760). Venedik lehçesinde yazılan bu eser Goldoni'nin şaheseri sayılır. Yaşlı Lunardo kızı Lucietta'yı arkadaşı Maurizio'nun oğlu Filippetto evlendireceğine söz verir. O zamanın geleneğine göre, söz babalar arasında kalacak ve gençler ancak düğün günü birbirlerini göreceklerdir. Lunardo'nun karısı Margarita, iki ihtiyarın dostu Canciano'nun karısı Felicia'nın sözüne uyarak, iki gencin buluşmasını sağlar. Olay anlaşılınca, Lunardo ile Maurizio verdikleri sözü geri almak isterler. Ama Felicia'nın sağduyusu sayesinde işler yoluna girer ve iki genç evlenir.

Bir yandan sert, yaban, muhafazakâr aile babalarına, öte yandan kadınların gevezeliğine yer veren eser, karakter komedisinden çok töre komedisine yaklaşır. (M)

YABANLIK sıf. ve i. (*yaban*'dan *yabanlık*). Misafirliğe giderken veya belirli günlerde giyilen (giyecek). [M]

YABANÖRDEĞİ blş. i. Evcil ördeğe benzeyen, yeşil boyunlu ördek. (İlmî adı *Anas boschas*.) [Evcil ördeklerin bundan türediği sanılmaktadır.]

— Avc. Yabanördekleri genellikle kışın avlanır; bu hayvanlara yaklaşmak için kurnaklıklar düşünmek gerekir. (Yabanördekleri göllerde veya akarsu kıyılarında, sazların içinde aranarak [yaya veya sandalda] tüfekle vurulur; akşam veya gün doğmadan bir kulübeye gizlenerek veya çığırtkan ördekler kullanarak pusu avı da yapılır.

— Mutf. *Yabanördeği*, temizlendikten sonra üç gün bekletilir; ördeğin içine 1 demet yıkanmış maydanoz kökü konur. Margarin içinde çevire çevire kızartılır. Üzerine tuz, karabiber ekilir, sıcak su konur, iyice pişirilir, tencereden alınır. Kalan yağlı suya 1 yemek kaşığı un katılır. 1-2 dakika kavrulur: sonra buna domates salçası, yarım bardak su, yarım bardak sek şarap katılır. Bu salça ördeklerin üzerine dökülür. (LM)

Yaban Ördeği (*Vildanden*), İbsen'in 5 perdelik manzum piyesi (1884). Tembel ve sıradan bir insan olan Hjalmar, zengin Werle'nin eski metresi Gina ile evlenir. Werle'nin oğlu Gregers, Hjalmar'a karısının geçmişini açıklar. Amacı, mutluluklarının yalan üstüne değil, gerçek üstüne kurulmasını sağlamaktır. Fakat, kümeste yetiştirilen yaralı bir yabanördeği gibi, manen yaralanan ve utanç duygusundan kendini kurtaramayan Hjalmar «çamur içinde yaşayacaktır». Öte yandan Hjalmar'ın kızı Hedwig intihar eder. Gregers'in düşüncesizce araya girmesinden doğan trajedi acaba «hayatî yalan»ın gerekliliğini mi, yoksa aldatıcı bir idealin tehlikesini mi ortaya koyar? Bu soruyu cevaplandırmadan bırakan piyes, *Brand*'ın bir çeşit karşı tezidir. (L)

YABANSI sıf. (*yaban*'dan *yaban-sı*). *Yeni*. Alışılmamış, beklenmeyen bir hali olan. *Eşanl.* GARİP. ACAYİP.

◆ **Yabansılık** i. Yabansı olma hali. *Eşanl.* ACAYİPLİK. TUHAFLIK. *Esk.* Garabet. (M)

YABANSIMAK geçl. f. (*yaban*'dan *yabansı-mak*). *Yeni*. Yabansı, tuhaf bulmak: *Kör Şaban, aslında, kendilerini yabansıyanların sözlerindeki yalanlara değil, boş atıp dolu tutturmalarına kızıyordu* (Kemal Tahir). *Esk.* İstiğrap etmek. (M)

YABANTIRAK i. (*yaban*'dan *yaban-tırak*). Sulak bölgelerde yetişen bir çeşit dereotu. (İlmî adı *Anethum graveolens*.) [M]

YABANYULAFI blş. i. Bir yulaf türü. (İlmî adı *Avena fatua*. Buğdaygillerden.)

— ANSİKL. *Yabanyulafı* zararlı bir bitkidir. Çünkü çok erken gelişir. Tohumları olgunlaştıkça durmadan dökülür, işe yarar bitkilerin zararına hızla çoğalır. (L)

YABASSİ, Kamerun'da şehir, N'Kam idare bölgesinin merkezi, Duala'nın kuzeydoğusunda; 39 000 nüf. (L)

YÂBENDE sıf. (fars. *yāften*'den *-yāb* > *yābende*). *Esk.* Bulan. || Keşfeden. (M)

YABEŞ. Esk. coğ. Galaad ülkesinde (Filistin) şehir; Ammonlular tarafından kuşatıldı, Saul tarafından kurtarıldı. Halkı sonradan Saul'e sadık kaldı ve Gilboa muharebesinde Saul bozguna uğrayıp ölünce onu gömdü. (L)

YABGU i. (esk. türk. *yavğu*'dan). Tar. Eski türk devletlerinde hükümdar anlamında kullanılan unvan.

— ANSİKL. Tar. *Yabgu*, aynı anlamda kullanılan kağan ve hakandan daha eski bir unvandı. *Oğuzname*'de Oğuz'un dedesi, «halkın ilk büyüğü, ilk atası» anlamında *dip yabğu* adıyle anılır. Hükümdar anlamında yagbu unvanının en eski kullanılışı, Hun imparatorluğunda (M.Ö. 220-M.S. 496) görülür. Hun hükümdarı Teoman (Tuman) yabgu olarak anılıyordu. Hazar hükümdarları da Göktürklerin hâkimiyetine girmeden önce yabgu unvanını taşırlardı. Göktürkler, kağan unvanını benimsediler. Bu çağlarda bizans, ermeni ve gürcü kaynaklarında yabgu unvanı *zibel, cebu, cibu* şekillerinde geçer. Bazı islâm kaynaklarında bu unvana *cibbuye, cıbguye* denildi. Selçuklular, devlet kurduktan sonra hakan yerine, sultan unvanını aldılar; yabgu unvanı da melik karşılığı olarak uluğ-yabgu şeklinde kaldı. Eski Türkler yabgu dedikleri türk hükümdarlarına büyük saygı gösterirlerdi. Yabgular, toplum içinde olağanüstü varlık olarak nitelenirlerdi. İnsanlarda olmayan birtakım gizli kuvvetlerin yagbunun kişiliğinde toplandığına inanılırdı. Onların Tanrı tarafından insanları yönetmekle görevlendirildiğine ve yabgularda tanrılık niteliklerinin bulunduğuna inanılırdı. Bu kutsallık, kan ilişkileri dolayısıyle bütün hanedana geçerdi. Hanedanın erkek üyesine «şehzade prens» anlamına tigin denirdi. Türk devletleri, hanedanının ortak malı sayılırdı. Devlet merkezinde yabgu bulunurdu. Devleti yönetmek için tiginler, ülkenin doğusuna ve batısına genel vali olarak gönderilirlerdi. Merkezi uluğ yabguya bağlı olan doğudaki genel valiye *sağın yabgusu* denirdi. Batıdaki genel vali de *solun yabgusu* olarak anılırdı. Doğudaki yabgu, batıdakine göre daha yetkili sayılırdı. Devlet merkezlerinde ülkenin yönetiminde temel olan kurultay bulunurdu. Merkezdeki yabgunun başkanlığında toplanan kurultaya sağın ve solun yabguları, uluğ yabgunun karısı hatun v.d. devlet ileri gelenleri katılırdı. (M)

YABİN, Kenan ülkesinde kral. Celile'nin kuzeyinde Haşarda'da hüküm sürdü. Yeşu (Yeşu, XI) tarfından öldürüldü. Başka bir *Yabin*'in, birincisinin basit bir taklidi olduğu sanılır. Deborah devrinde İsraillilere zulmettiği (Hâkimler, IV) söylenir. (L)

YÂBİS sıf. (ar. *yübūset*'ten *yābis*). *Esk.* Kuru. || *Ratb ü yâbis*, yaş ve kuru her türlü. (M)

YABLANİTSA, yugoslavca **Jablanica**, Yugoslavya'da (Hersek) şehir, Yukarı Neretva'nın kıyısında; 3 000 nüf. Baraj ve hidroelektrik santral. Granit ocakları. (L)

YABLOÇKOV (Pavel Nikolayeviç), rus fizikçisi (Serdobsk 1847-Saratov 1894). Petersburg Askerî Elektroteknik okulunda okudu, Doskova-Kursk demiryollarında telgraf başmühendisi olarak çalıştı. 1875'te Paris'e, daha sonra Londra'ya gitti ve ancak ölümünden az önce Rusya'ya döndü. Çeşitli elektrikli cihazlar ve özellikle kendi adını taşıyan mumu icat etti. (L)

YABLONETS NAD NİSU, çekçe **Jablonec nad Nisu**, esk. alm. **Gablonz**, Çekoslovakya'da (Kuzey-Bohemya bölgesi) şehir, Lausitz Nisa'sının kıyısında; 30 000 nüf. Cam ve porselen fabrikaları. Dokumacılık. Dokuma makineleri. Plastik maddeler. (L)

YABLONİTSA boğazı, polca **Jablonica**, Karpatlar'da (S.S.C.B., Ukrayna), Polonya'dan Rutenya'ya geçit veren boğaz; 710 m. Bütün İkinci Dünya savaşı boyunca Ruslarla avusturya-alman orduları arasında el değiştirmiştir. (L)

YABLONKA, polca **Jablonka**, Polonya'da (Krakow voyvodalığı) turizm merkezi, Yukarı Tatralar'ın kuzeybatısında, Slovakya'ya doğru akan Kara Orawa vâdisinin başında. Yablonka (Jablonka) geçiti (551 m. yüksl.) Çekoslovakya'da, Beyaz Karpatlar'ı (Bile Karpaty) aşar ve Silezya'yı Slovakya'ya bağlar (Ostrava - Koşice demiryolu hattı). [L]

YABLONOVIY dağı, rusça **Yablonovıy Hrebet** («elma ağaçları dağı»), S.S.C.B.'de (Doğu Sibirya) Vitim ile Şilka havzalarını ayıran dağ. Güneybatıdan kuzeydoğuya doğru 1 000 km boyunca uzanan bu dağların yükseltileri 1 400-1 600 m arasındadır. (L)

YABRUD, Suriye'de (Şam ili) şehir, Kalamun'un eteğinde; 9 000 nüf. Yazlık yer. Sumak pazarı. Eskiçağdan kalma yıkıntılar. (L)

YABUSİ, Kutsal Kitap'ta Davud-öncesi Kudüs'e verilen ad. (L)

YABUSİ'LER, Kenan'ın İsrail-öncesi halkı, çoğunlukla Yabus'ta yerleşmişlerdi. (L)

Yacurveda, dört *Veda*'dan biri; kurban törenlerinde kullanılan açıklamalı veya açıklamasız formülleri (*yacus*) kapsar. Özlü bir nesirle anlatılan ve büyüye dayanan bu formüller, bazen uzun dua görünümüne bürünür ve yalnız «adhvaryu» adı verilen papaz tarafından okunurdu. (L)

YAD sıf. (esk. türk. *yat*'tan). Yabancı, başka, düşman. || *Yad el (il)*, gurbet: *Sana tapmak üzere yalınayak başı açık, yad illere düştüler...* (A.H. Müftüoğlu). Yabancı kimse: *Dostun bahçesinden yad el geçmesin / Kurutur ha nazlı dilber kurutur* (Köroğlu). (M)

YÂD i. (fars. *yād*). *Esk.* Hatırlama, anma: *Çocuktun sen, o halin bir zaman çıkmaz hayâlimden / Melektin çırpınır yâdımda her dem aks-i pervâzın* (Tevfik Fikret). || *Yâd etmek*, anmak, hatırlamak. || *Yâd olunmak*, hatırlanmak. || *Yâd-bud*, armağan. || *Yâd-büd*, bellek gücü. || *Yâd-dâr*, hatırlayan. || *Yâd-dâşt*, hatırlanan şey. || *Yâd-dest* (veya *yâd-est*). Bk. LÂDES. || *Yâd-ı hazin*, hüzün veren anı. || *Yâd-ı şehâbet*, gençlik hatası. || *Yâd-ı zişt*, kötü hatıra. (M)

— Tasav. *Yâd daşt*, nakşibendî tarikatının on bir esasından biri. (Kalbin uyanık olması ve daima Allah'ı hatırlaması anlamına gelir. Aynı anlamda *huzur ber gaybet* de kullanılır.) || *Yad kerd* («hatıralamak»), nakşibendî tarikatının on bir esasından biri. (Nakşibendîlere göre bu hatırlayış, müridin kalbini daima uyanık ve şeyhinin kalbine karşı tutması, kelimei tevhidi [Lâ ilâhe İllallah] diliyle değil de kalbiyle söylemesi [zikretmesi] şeklinde olur.) [M]

YADA taşı. Bk. YEŞİM.

YADERK blş. sıf. Ahl. Yasasını kendi içinden elde edecek yerde dışarıdan alan. (L)

YADERKLİK blş. i. Sosyol. *Yeni*. Bir topluluğun yabancı kimseler tarafından yönetilmesi. *Zt.* ÖZERKLİK. *Esk.* İğtiyar.

— Ahl. Kendi kanununu, kendi varlığından çıkararak yerde, dışardan elde etme.

— ANSİKL. Ahl. Özerk bir irade, kendi ka-

YAFA
genel görünüşü

Foto. LAROUSSE

kanununu kendisi sağlayan bir irade olduğu halde, yaderklikte, irade kanununu kendinden türetmeyip yabancı bir etkiden alır. Meselâ irade, iç itimlerin esiri olursa veya dış bir otoriteden gelen kurallara körükörüne boyun eğerse, yaderklik söz konusudur. İradenin özerkliği meselesi, Kant'tan bu yana ortaya çıkmıştır. Çünkü Kant, bu meseleyi, ahlâk doktrininin temellerinden biri olarak ele almıştır. (LM)

YADESTETİK blş. sıf. (türk. *yad*, yabancı ve fr. *esthétique*'ten). Estetiğe aykırı. (M)

YÂDETMEK geçl. blş. f. (fars. *yād*, anma, hatırlama ve türk. *etmek*'ten). Anmak, hatırlamak: *Geçmiş günleri yâdetmek. Ölmüş kimseleri yâdetmek.* (M)

YADGEREKİRCİ blş. sıf. Fels. *Yeni.* Yadgerekircilik öğretisini benimseyen, yadgerekircilikten yana olan. (M)

YADGEREKİRCİLİK i. (*yadgerekirci*'den *yadgerekirci-lik*). Fels. *Yeni.* Gerekirciliği yadsıyan öğreti. Bk. İNDETERMİNİZM. (M)

YADIMLAMA i. (*yadımlamak*'tan *yadımla-ma*). Fizyol. Canlı maddenin mekanik, kimyasal veya termik enerji meydana getirerek işe yaramaz hale geçişi sırasında uğradığı parçalanma olaylarının tümü. *Eşanl.* KATABOLİZMA. (L)

YADIMLAMAK geçl. f. (*yad*'dan *yad-ı-m-la-mak*). *Yeni.* [Organizma için] Yadımlamaya uğratmak. *Esk.* Muzadı temsile uğratmak. (M)

YADINKURUN blş. sıf. Fiz. *Yeni.* Başlayış ve bitiş anları başka başka olan (olaylar). *Zt.* SENKRON. *Eşanl.* ASENKRON. (M)

YADIRGAMAK geçl. f. (*yad*'dan *yad-ı-r-ga-mak*). Kendine pek yabancı gelen bir kimseye, duruma veya şeye alışamayıp ısınamamak: *İstanbul'u ne kadar yadırgadım? İstanbul'da kendimi ne kadar yabancı buldum* (Ş. S. Aydemir).

◆ **Yadırganmak** edilg. f. Yadırgamak işine konu olmak. (M)

YADİGÂR i. (fars. *yād* ve *gār* > *yād-gār*'dan). Bir kimseyi veya bir olayı hatırlatmak için bırakılmış şey: *Lâyık değil, fakat benim de bir yadigârım bulunsun. Gördükçe tenezzülen taktıkça beni hatırlarsın* (Ahmed Rasim). *Yeni.* Andaç. || *Mec.* Sevilmeyen, hoşlanılmayan kimse.

— DEY. *Baba* (*ata* veya *ecdat*) *yadigârı*, eskiden kalma, manevî değeri yüksek olan nesneleri nitelemek için kullanılır: *İki aydır işlemiyor. Baba yadigârı. Onun için çok severim* (A. H. Tanpınar). [M]

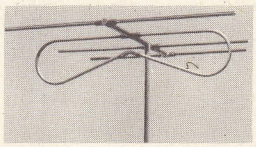

Yagi anteni

YADRASYONEL blş. sıf. (türk. *yad*, yabancı ve fr. *rationnel*'den). Mat. *Yeni.* [Sayı için] Bayağı bir kesirle gösterilemeyen. (M)

YADSIMA i. (*yadsımak*'tan *yadsı-ma*). Yadsımak eylemi.

— Mant. Bir yargıdan onun karşıtı olan yargıya geçiş. (LM)

YADSIMACILIK i. (*yadsıma*'dan *yadsımacı* > *yadsımacı-lık*). Fels. Her çeşit gerçeği ve inancı reddetme.

— Psikiyatr. Her çeşit uyarmaya rağmen hastada aktif veya pasif etkinliğin azalması.

— ANSİKL. *Yadsımacılık*'taki ruhsal tutum, iradeli değil, tamamen otomatiktir. Hasta, hekimle konuşmayı kabul etmez, her türlü emir veya talimatı yerine getirmeyi reddeder. Kimi zaman da, kendisine verilen emrin tersini yaparak aktif bir tutuma geçebilir. Hastanın yemek yemeyi reddetmesi, genellikle bu bozukluktan ileri gelir. Hebefreni özeliği taşıyan yadsımacılık, erken bunamaya yol açabilir. Ama had mani, hezeyanlı melankoli gibi başka ruh hastalıklarıyle birlikte de ortaya çıkabilir. Zayıf akıllılarda, temarüz edenlerde ve mitomanlarda yadsımacılık görülebilir. (L)

YADSIMAK geçl. f. (esk. türk. *yad*, yabancı, el'den *yad-sa-mak* > *yad-sı-mak*). *Yeni.* Yaptığı bir işi, söylediği bir sözü veya şahit olduğu bir şeyi yapmadığını veya bilmediğini söylemek, yaptığını saklamak: *Bir gerçeği yadsımak.* || İlgili bulunduğu bir şeye yabancı kalmak: *Milletini yadsımak.* || [Olumsuz şekliyle] Dinî esasları ve Tanrı'nın varlığını kabul etmemek, tanımamak. *Eşanl.* İNKÂR *etmek. Zt.* İTİRAF. (M)

YAEL, israil tarihinde kadın kahraman. Hâkimler Kitabı, Kenanlıların kralı Jabin'in generali Sisara'nın, Barac ve ona bağlı İsraillilerden kaçtığını nakleder. Yael, Sisara'yı çadırında sakladı, fakat uyuyunca şakağına bir çivi soktu. (L)

YAFA veya **YAFO,** İsrail devletinde şehir, Tel Aviv'in güney varoşu, Akdeniz'e hâkim yüksek bir burunda. Sayfiye yeri. Şehri çevreleyen portakal ve meyve bahçelerinin düzenli bir trafik sağladığı limanı, 1965'te Aşdod limanının hizmete girmesiyle önemini kaybetmiştir. 1948 Çarpışmalarında tahrip edilen şehir ıssızlaşmıştır: o tarihte nüfusu 100 000'i buluyordu.

— Tar. Çok eski bir tarihte kurulan, uzun süre Mısırlıların sonra Filistinlilerin, Asurluların, Yunanlıların ve İbranîlerin (Yuda Makkabi) eline geçen Yafa, roma hâkimiyeti sırasında çok zenginleşti. 639'da Araplar tarafından alındı. 109911187 arasında hıristiyanların eline geçti; askerî ve ticarî önemi çok arttı: 1187'de Selâhaddin Eyyubî, 1204'te haçlılar, 1275'te Baybars tarfından alındı. O tarihten sonra önemini kaybeden şehir XVI. yy.dan sonra yeniden biraz canlandı. Yafa'yı 1799 martında Fransızlar, 1917'de Allenby kumandasındaki ingiliz birlikleri ele geçirdi. (L)

YAFA i. (*Yafa* şehrinin adından). Kalın kabuklu, çekirdekli bir portakal türü. (M)

YÂFE sıf. (fars. *yāfe*). *Esk.* Anlamsız. boş. || *Yâfe-dâr*, boş konuşan. || *Yâfe-dârî*, boş konuşma. (M)

YAFES sıf. Marr'ın dilbilim nazariyesine denir.

— ANSİKL. Marr, önce *yafes* dilleriyle (kafkasya ötesi dillerine bu adı verir) samî dillerinin akrabalığını tanıtlamayı denedi. Sonra bu akrabalığı, Akdeniz havzasındaki eski ve yeni bütün dillere uygulayarak araştırmalarına devam etti. Stalin, *Marxizm ve Dil* (1950) adlı eserinde bu yeni dil öğretisinin Marks'çılığa ters düştüğünü öne sürdü; Marr'ın bir dilin yalnız kendisini konuşan milletin yaşadığı tarihli olaylarla geliştiğini kabul etmesine ve dilin milletlerin iktisadî derecesini ve toplumsal hayatını yansıtışını bütünüyle bir kenara itmesine karşı çıktı. (L)

YAFET, ibranî peygamberi, Nuh'un oğlu, Sam ile Ham'ın kardeşi. Tekvin'e göre Sam gibi o da kendisini takdis eden babasına karşı saygılı davrandı. Büyük hint-germen ailesinin çeşitli kollarının atası olduğu sanılır. (L)

YÂFİÎ (Abdullah Esad), arap din bilgini (Yemen 1300- Mekke 1367). Yemen'de *Kur'an* ve dinî bilimler üstünde çalıştı. 1313'te hac için Mekke'ye gitti ve orada Ali Tavaşî ile tanıştı. 1318'de Mekke'ye yerleşti; Kudüs, Şam ve Mısır'a geziler yaptı (1335). Genellikle Eşarî'nin dinî düşüncelerini benimsedi. Muhiddin Arabî'nin tasavvufa ait görüşlerini kabul eden Yâfiî, İbni Teymiye'ye karşı bir risale yazdı. Eserlerinin çoğu tasavvufla ilgilidir. Bunlar genellikle, kendinden önceki sofîlerin kitaplarından derlenmiştir. Eserleri: *Ravzatü'r- Riyahîn fi Hikâyati's-Salihîn* (Din Buyruklarına Uyan Kişilerin Hikâyelerinin Hoş Kokulu Bahçesi); *Mir'atü'l - Cenan ve İbretü'l - Yakzan* (Cennet Aynası ve Uyanık İbret); *Neşrü'l Mehasinü'l-Galiye fi Fazli'l-Meşayihes-Safiye* (Din ve Tasavvuf Büyüklerinin Faziletleri Hakkında Hoş Kokular ve Güzellikler Saçan Eser). [M]

YAFTA i. (fars. *yāfte*'den). Üzerine yapıştırıldığı veya asıldığı malın cinsi, fiyatını v.b. belirten kâğıt: *İngilizce, Almanca, İtalyanca hattâ Rusça ilânlara, yaftalara, reklâmlara bakar: «Yarabbi! Bu memlekette bir zabıta, bir şehremaneti, bir matbuat nizamnamesi yok mu? diye feryat ederdi* (A. H. Müftüoğlu). [*Eşanl.* ETİKET.] || *Esk.* Mahkûmların kimliğini ve suçunu belirtmek için boyunlarına asılan tabelâ: *Baba katiliyle baban bir safta! / Bir de, geri adam, boynumda yafta...* (N. F. Kısakürek).

— DEY. *Yafta gibi*, kocaman, iyice görünen. (M)

—YAFTE sıf. (fars. *yāften*'den *-yāfte*). *Esk.* «Bulmuş, bulunmuş» anlamlarında bileşik kelimeler yapar: *Husul-yâfte*, meydana gelmiş. || *Şeref-yâfte*, şeref bulmuş. || *Ziynet-yâfte*, süslenmiş. (M)

YAFUR i. (ar. *yaʿfūr*). *Esk.* Genç ceylân. || Gecenin beşte bir veya altıda biri. || Hz. Muhammed'in Hayber savaşında ganimet olarak aldığı eşeğin adı. (M)

YAFUR bin ABDURRAHMAN, Yemen'de Yafurî hanedanının kurucusu (IX. yy). Himyerî krallarının soyundan geldiğini ileri sürdü. Yafurîler, Yemen'in dağlık bölgelerinde yaşadılar. Yafur, halife Mutasım devrinde, abbasî valisine isyan etti (842). Kısa süre içinde önemli başarılar kazandı. 861'de San'a valisini yenilgiye uğrattı. 883'te torunu İbrahim'i teşvik ederek, oğlu Muhammed'i ona öldürttü. (M)

YAGE i. Kolombiya'da yetişen sarmaşıcı bitki (*Banisteria caapi*, malpighiaceae familyasından). [Yerliler bu bitkiden özel bir içki yaparlar; içkiyi içenlerde önce sanrılı bir uyku başlar, sonra tüm vücudu bir duyumsuzluk kaplar.] *Eşanl.* AYAHUASKA - PEYGAMBER OTU. (L)

Yagi anteni (bulucusu japon bilgininin adından), televizyon alıcılarında çok kullanılan ve genel olarak, önüne ve arkasına yöneltici ve yansıtıcı vazifesi gören pasif elemanlar yerleştirilmiş bir dipol*den (trombon şeklinde kendi üzerine katlanabilir) meydana gelen anten. (L)

YAGODA (Genrih Grigoryeviç), sovyet siyaset adamı (Nijniy-Novgorod eyaleti 1891-Moskova 1938). Rus sosyal demokrat partisinin bolşevik bölümüne girdi (1907). Ekim 1917 devriminden sonra, G.P.U. (Gepeu) şefleri arasında yer aldı, sonra İçişleri halk komiserliğine (N.K.V.D.) [1934-1936] getirildi. Stalin'e karşı komplo kurmakla suçlanarak Buharin ile ilişkisi olduğu söylendi, tutuklandı ve idam edildi. (L)

YAGUA'LAR. Bk. YAHUA'LAR.

YAĞ i. (esk. türk. k.). Ağır hidrokarbonlardan (mineral yağ) veya karmaşık gliseritler karışımından (hayvanî ve nebatî yağlar) meydana gelen ve oda sıcaklığında akışkan halde bulunan, mineral, hayvansal veya bitkisel kaynaklı madde (*sıvı yağ*). || Asiklik zincirlerin çoğunlukla doymuş halde bulunduğu karmaşık gliseritler karışımından meydana gelen ve oda sıcaklığında katı olan, hayvansal veya bitkisel kaynaklı madde (*katı yağ*). || *Yağ başı*, üste çıkan en ince ve en duru yağ. || *Yağ rengi*, griyle yeşil karışımı, soluk yeşil. || *Gaz yağı*, Bk. GAZYAĞI. || *Hayvanî yağ.* Bk. HAYVANÎ. || *İç yağı.* Bk. İÇYAĞI. || *İnce yağ.* Bk. İNCEYAĞ. || *Kalın yağ.* Bk. KALINYAĞ. || *Kuyruk yağı.* Bk. KUYRUKYAĞI. || *Sade* (veya *sağ*) *yağ.* Bk. SADEYAĞ. || *Şırlağan yağ*, susam yağı. || *Tere yağı.* Bk. TEREYAĞI. || *Zeytin yağı.* Bk. ZEYTİNYAĞI.

— ÇEŞ. DEY. *Yağ bağlamak*, semiz bir hale gelmek. || *Yağ bal*, hoş, tatlı, arzu edilir biçimde. || *Yağ baldan kelimat etmek*, hoş, tatlı ve inandırıcı bir şekilde konuşmak. || *Yağ bal olsun*, (yemekte) «dillerim hoşunuza gitmiştir» anlamıyle kullanılır. || *Yağ çekmek (yapmak).* Bk. ÇEKMEK. || *Yağ gibi gitmek* (veya *kaymak*), [taşıt için] aksamadan, sarsılmadan gitmek. || *Yağ tulumu (küpü)*, çok semiz, şişman. || *Yağ yakmak*, tavada yağı çok ısıtmak. || *Yağ yedirmek*, yağı yaydıra yaydıra sürmek, her yanına dağılmasını sağlamak. || *Yağı erimek*, [şişman ve semiz kimseler için] zayıflamak. || *Yağıyle balıyle*, her şeyiyle arzu edilen biçimde. || *Bir eli yağda bir eli balda.* Bk. BAL. || *İçi yağ bağlamak.* Bk. İÇ. || *İçinin yağı erimek.* Bk. İÇ. || *Kendi yağıyle kavrulmak.* Bk. KENDİ. || *Sinekten yağ çıkarmak.* Bk. SİNEK. || *Ucunu bul da yağa bala ver.* Bk. BAL. || *Yüreği yağ bağlamak.* Bk. YÜREK.

— Bitki hastalıkları. *Yağ hastalığı*, fasulyenin yapraklarında, saplarında ve badıçlarında yağ lekesi görünüşünde beliren bakteri hastalığı.

— Boyacılık. *Antrasen yağı.* Bk. ANTRASEN. || *Bezir yağı.* Bk. BEZİR. || *Kurutucu yağ*, ince bir tabaka halinde sürülüp hava ve ışık

Foto. LAROUSSE

etkisinde kaldığı zaman, oksitlenme veya polimerleşme yoluyle kuru bir tabaka meydana getiren yağ. || *Neft yağı*. Bk. NEFT.

— Coğ. *Yağ bitkileri*. Bk. ANSİKL.

— Dy. *Yağ fitili*, besleme deposundaki yağlama yağını, yatak, mil, kızak gibi sürtünen organlara düzenli olarak akıtan fitil. YAĞLAMA FİTİLİ de denir.

— Denizc. *Yağ dökme*, deniz çok dalgalı olduğu zaman, sakinleştirmek amacıyle denizin yüzüne bir yağ tabakası yayma. (Denize dökülen yağ, dalgaların yüksekliğini azaltmaz, fakat tekneye çarparak çatlamasını önler.)

— Deri bil. *Yağ kisti*, genellikle yüzde (burun kanatları, yanaklar, alın' veya sırtta, yağlı deri üzerinde bulunan .e içine dolan tozlarla siyahlaşan deri kisti; sıkılarak içindeki yağlı madde dışarı atılabilir.

— Doku bil. *Yağ dokusu*, içinde fazlaca yağ bulunan doku. Bk. ANSİKL.

— Eczc. *Badem yağı*. Bk. BADEM. || *Balık yağı*. Bk. BALIKYAĞI. || *Hint yağı*, keneotunun tohumlarından çıkarılan, tatsız, kokusuz, çok yoğun, mutlak alkolde ve asetik asitle çözünen çok ağdalı yağ. || *Katran yağı*. Bk. KATRAN.

— Ev işl. Bk. ANSİKL.

— Fizyol. *Yağ bezleri*, içinde yağ bulunan veya yağ salgılayan bezler. Bk. ANSİKL.

— Gıda sanay. *Yağ oranı*, bir kilogram sütte bulunan yağlı madde miktarı. (Yağ oranı, sütün bir kilogramındaki yağlı maddelerin gram miktarıyle ifade edilir.)

— Kim. *Yağ asitleri*. Bk. ASİT. || *Yağ serisi*, özellikle yağlı* maddeleri ve yağ asitlerini kapsayan, açık zincirli organik maddeler serisi. (ALİFATİK SERİ veya daha doğru olarak ASİKLİK SERİ de denir.) || *Yağlı maddeler*. Bk. ANSİKL.

— Kozmetik. *Gül yağı*. Bk. GÜLYAĞI. || *Kokulu yağlar*, bitkisel kaynaklı aromatik maddelerin doğrudan doğruya çıplak ateşte veya su buharıyle damıtılmasından elde edilen uçucu yağlar. Bk. ANSİKL.

— Mekan. *Yağ kanalı*, yağlama yağının sürtünme yüzeyinin her tarafına iyice yayılmasını kolaylaştırmak için, bir yatağın veya bir kızak yolunun iç yüzeyine açılan helisel kanal. || *Makine yağı*, rafine edilmiş bir yağlama yağı ile bir sabunun, istenen kıvama göre değişen oranlarda iyice karıştırılmasından elde edilen yarı koyu kıvamda yağlama yağı. (GRES YAĞI veya kısaca GRES de denir.) [Bk. ANSİKL.] || *Yağlama yağı*, motor ve makine elemanlarının yağlanmasında kullanılan madde: *En önemli yağlama yağları gresler ve petrol yağlarıdır*. Bk. ANSİKL.

— Metalürji. *Yağ giderme*. Bk. ANSİKL.

— Oto. *Yağ segmanı*, yağların motor kapağından dışarı taşacak şekilde yükselmesini önleyen piston segmanı.

— Patol. *Yağ kisti*, salgı deliğinin tıkanması sonucunda, yağ bezinin kist halinde genişlemesiyle, epitelyum parçaları ve yağlı maddelerden oluşan deri altı uru.

— Petr. Yağlayıcı özellikleri yüzünden sanayide sürtünme yüzeylerinin yağlanmasında, elektrik yalıtkanlığı yüzünden de elektrik sanayiinde kullanılan hidrokarbon. (Bk. ANSİKL.) || *Beyaz yağ*, renk açma işlemiyle elde edilen ve tuvalet malzemleri ile eczacılık maddelerinin hazırlanmasında kullanılan, renksiz, kokusuz ve yansımasız mineral yağ. || *Deterjan* veya *temizleyici yağ*, içten yanmalı motorların katı tortuların ve asit artıklarını dağıtmak ve asıltı haline getirmek özelliği olan petrol yağı. (Genellikle deterjan özelliğindeki kimyasal bir madde katılmış, viskozitesi yüksek bir motor yağıdır.) || *EP yağı*, yüksek basınçlara dayanması ve karterdeki dişlileri yağlayabilmesi çin özel bir katkı madesi eklenmiş yağlama yağı. (DİŞLİ YAĞI da denir.) || *Fakir yağ*, nemli bir gazın en az uçucu olan kısımlarını tutması için kullanılan soğurucu veya çözündürücü madde. || *Kesme yağı*, madenlerin işlenmesi ve kesilmesi sırasında, kesici takımı soğutmak için kullanılan petrol yağı: *Kesme yağları genellikle kompund yağlardır*. || *Kompund yağ*, hayvanî veya nebatî kaynaklı bir yağlı madde (hintyağı, soya yağı, balina yağı, içyağı v.b.) katılmış, buhar makineleriyle hava kompresörlerinin yağlanmasında, madenlerin işlenmesinde ve tavlanmasında kullanılan yağlama yağı. (KIVAMLI veya KOYU YAĞ da denir.) || *Makine yağı*, buhar makinelerinde kullanılan yağlama yağı. || *Mineral* veya *madenî yağ*, ham veya rafine petrol yağı. || *Motor yağı*, içten yanmalı motorları yağlamakta kullanılan madenî yağlama yağı. (Soğukta donmaması ve ilk hareketi sağlayabilmesi için, motor yağlarının donma noktası çevre sıcaklığından düşük, buna karşılık viskozitesi sıcakta yüksek olmalıdır: bu yüzden motor yağlarının vizkozite indisi 100'ün üstündedir. Mevsime göre az veya çok kıvamlı, meselâ kışın «10 numara», yazın da «40 numara» motor yağı kullanmak gerekir. 50°C'ta, 10 numara yağın viskozitesi 40°Engler, 40 numara yağınki de 14°Engler'dir. Dizel motorları için, çok temizleyici, fakat viskozite indisi daha düşük deterjan yağlar kullanılır.) || *Mültigrad yağ*, donma noktasını düşüren ve viskozite indisini yükselten katkı maddeleriyle sentetik petrokimya ürünleri katılarak, viskozitesi S.A.E.* sınıflamasının birçok basamağını kapsayacak hale getirilen motor yağı. || *Nötür yağ*, bazı amerikan petrollerinden doğrudan doğruya elde edilen, düşük veya orta viskozitede petrol yağı. || *Parafin yağı*, eczacılıkta müleyyin* gıda sanayiinde de yağlayıcı olarak kullanılan beyaz yağ. || *Petrol yağı*, yağlama yağı olarak kullanılan, kıvamlı, az çok renkli, ağır petrol ürünü. (Kısaca YAĞ dendiğinde petrol yağı anlaşılır; ayrıca YAĞLAMA YAĞI, MİNERAL veya MADENÎ YAĞ da denir.) || *Sentetik yağ*, petrol yağları kadar veya daha fazla yağlayıcı niteliği olan ve özel yağlamalarda kullanılan sentez ürünü. || *Şist yağı*, bitümlü şistlerden damıtma ve yoğunlaştırma yoluyle elde edilen ve ham petrol gibi rafine edilince benzin, yağlama yağları ve *şist katranı* denilen bir tortu veren sıvı. || *Transformatör yağı*, transformatörlerde, şalter ve kondansatörlerde, elektrik kablolarının kaplanmasında kullanılan, yalıtma gücü yüksek petrol yağı. (Yalıtkanlık direnci 100 000 ilâ 125 000 V/sm olmalıdır.) [*Eşanl*. YALITICI YAĞ.] || *Transmisyon yağı*, yatakları, büteleri, makara, kablo, dişli ve diğer transmisyon elemanlarını yağlamakta kullanılan petrol yağı. || *Türbin yağı*, buhar türbinlerini yağlamakta kullanılan madenî yağlama yağı: *Özel katkı maddeleri türbin yağlarına, paslanmaya, aşınmaya, köpüklenmeye ve özellikle buharla emülsiyon oluşumuna karşı büyük bir direnç kazandırır*. || *Vazelin yağı*, eczacılıkta kullanılan beyaz yağ. || *Yağlama yağı*, bir parçayı yağlamak, transmisyonda hareketi kolaylaştırmak için kullanılan yağ. || *Zengin yağ*, nemli bir gazın en az uçucu kısımlarını soğurması için kullanılan petrol ürünü veya çözücü.

— Pirotekni. *Dinitrotolüen yağı*, dinitrotolüen izomerlerinin karışımından meydana gelen ve normal sıcaklıkta sıvı halde bulunan yağımsı madde. || *Ksilit yağı*, nitrolu ksilenlerin karışımından meydana gelen ve trinitroksilen üretiminde çökelen yağlı tortu. || *Patlayıcı yağ*, nitrogliserin; *teşm. yol.*, patlayıcı özellikleri nitrogliserine benzeyen yağ kıvamındaki sıvıların tümü: *Dinitroglikol bir patlayıcı yağdır*.

— Sabunculuk. *Prina yağı*. Bk. PİRİNA.

— Sil. *Silâh yağı*, eskiden kesici ve dürtücü silâhlarla ateşli silâhları paslanmaya karşı korumak için kullanılan, üçte ikisi zeytinyağı, üçte biri de koyunun içyağından meydana gelen yağlama yağı. (Bugün aynı iş için vazelin kullanılır.)

— Teknol. *Yağ kutusu*, içinde, bir arabanın dingil başını, vagon ve lokomotiflerin dingil uçlarının, bir yatak milinin v.b. döndüğü bir çeşit madenî kutu. || *Yağ pompası*, makine parçalarını yağlamağa yarayan âlet. *Eşanl*. GRESÖR.

— Tekst. *Yağ giderme*. Bk. ANSİKL.

— Termik. *Yağ giderme*, bir buhar makinesinden gelen suları yeniden buhar kazanına gönderebilmek için, silindirlerden geçerken aldığı yağı yoğunlaştırma yoluyle sudan ayırma.

— Yağlı md. *Asit yağ*, nötürleştirme hamurunun, sülfürik veya hidroklorik asit gibi bir inorganik asitle işlenmesinden elde edilen yağ: *Asit yağlar sabunculukta kullanılır*. || *Torba yağı*, hidrolik cenderelerle yağ üretimi sırasında, şiddetli bir mekanik basınç yapmaksızın yağlı tanelerin daha ilk sıkılmında elde edilen yağ: *Torba yağının bileşiminde yalnız en akışkan gliseritler bulunur*.

— Zır. sanay. *Aura veya kiyokiyo yağı*, Brezilya ve Guyana'da yetişen bir palmiyeden (*Astrocaryum vulgare*) çıkarılan yağ. (Altın sarısı renginde ve tatlıdır, zeytinyağı gibi kullanılır.) || *Dika yağı*, Kongo'da pek çok olan *Irvingia Gabonensis* adlı ağacın meyve çekirdeğinden çıkarılan yağlı madde. || *Hindistancevizi yağı*, çeşitli hindistancevizlerinden elde edilen ve sabunculkta, yiyecek yağ yapımında kulanılan yağlı madde. || *Kakao yağı*, kakao çekirdeğinden çıkarılan, çikolata yapımında, eczacılıkta ve kozmetik sanayiinde kullanılan yağ. || *Karite yağı*, Afrika'da yetişen bir bitkinin (*bazzia*) çekirdeklerinden elde edilen yağlı madde. (33° ile 42°C arasında eriyen ve mumculukta kullanılan sarı bir yağdır.) || *Katkısız yağ*, bir tek bitki çeşidinden, yani onun iyi korunmuş sağlam meyvelerinden, yalnız mekanik araçlarla sıkılarak elde edilen saf yağ. || *Kolza yağı*, kolzadan çıkarılan, yiyecek olarak veya sanayide kullanılan yağ. || *Küçük hindistancevizi yağı*, küçük hindistancevizinin tohumlarından presle sıkılarak çıkarılan aromatik katı yağ. || *Maripa yağı*, Tropikal Amerika'da yetişen bir palmiyenin meyvesinden çıkarılan yağlı madde. || *Nebatî* (veya *bitkisel*) *yağ*, bitkilerin doku, meyve, tane veya çekirdeklerinden elde edilen yağ. (Bk. ANSİKL.) || *Palmiye çekirdeği yağı*, yağ palmiyesinin (*Eloeis Guineensis*) meyve çekirdeğinden çıkarılan yağ. || *Palmiye yağı*, yağ palmiyesinin meyvesinden çıkarılan yağ. || *Rafine yağ*, rengini, kokusunu veya lezzetini düzeltmek amacıyle, bir veya birçok kimyasal işlemden geçirilmiş saf ve karışık yağ. || *Sıvı yağ*, normal sıcaklıkta katılaşmayan, salatalara konan, yiyecekleri pişirmek veya konserve etmek için kullanılan bitkisel yağ. Bk. ANSİKL.

— Zool. *Kuyruk yağ bezi*, kuşlarda kuyruk çıkıntısında bulunan iki parçalı, kaba yağ bezi. (Kuyruk yağ bezleri papağan ve güvercin gibi bazı kuşlarda yoktur; bu yüzden ödevi kesinlikle belli değildir; ama öteden beri bu bezlerden salgılanan yağın tüyleri su geçirmez hale getirdiği kabul edilir.)

— Zootekn. *Yapağı yağı*, koyunlarda yüne yapışık olarak bulunan yağlı madde. Bk. ANSİKL.

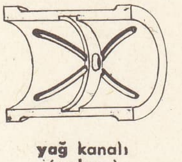

yağ kanalı (mekan.)

— ANSİKL. Coğ. Dünyada, gerek beslenme, gerek sanayi alanında kullanılan yağlı maddelerin yarısına yakını *yağ bitkileri*'nden elde edilir. Sürekli olarak artan üretimleri, iklimlere göre çok farklı türlerden çıkarılır; ama dönencelerarası bölgelerde verimin XIX. yy.dan beri çok yüksek olması ılıman ülkeler ürünlerinin önemini azaltmıştır. Bugün bile Kuzeybatı Avrupa'nın yağ ihtiyacının büyük kısmı, sıcak bölgeler ürünlerinin ithaliyle karşılanır. Çok yağış alan bölgelerdeki (Filipinler, İndonezya, Seylan, Malezya, Gine Körfezi, Doğu Afrika, Okyanusya) hurma ve hindistancevizi ağaçlarından elde edilen yağlar, dünya yağ ve yağlı maddeler üretiminin onda birine yakınını (3 milyon tondan çok) temsil eder. Kurak mevsimin uzun olduğu bölgelerde Çin ve Hindistan [en büyük iki üreticidirler, fakat üretimlerinin büyük kısmını kendileri tüketirler], Batı Afrika, A.B.D.'nin güneyi, İndonezya) yerfıstığı üretimi iki milyon tonu aşar. Dünya yağ ihtiyacını karşılamada bugün pamuk çekirdekleri de yerfıstığı kadar önemli yer tutar; fakat Sudan ve Hindistan dışında üretimin çoğu üretici ülkelerce (bu arada A.B.D. ve S.S.C.B.) tüketilir.

Ilıman bölgelerde zeytinyağı özellikle Akdeniz havzasında kullanılır ve üretim bir milyon tonu bulmaz; Uzakdoğuda geleneksel olarak yetiştirilen iki bitkiyse kısa süre önce büyük ölçüde yaygınlaşmıştır: bu bitkiler soya (A.B.D.'de) ve kolzadır (Fransa'da, İskandinavya'da ve Kanada'da). Özellikle üretimi iki milyon tonu aşan ve toplam yemeklik bitkisel yağ üretiminin dörtte birine yakınını temsil eden soya artık milletlerarası pazarda önemli rol oynamaktadır.

Öbür yağ bitkileri (ayçiçeği, susam, haşhaş, keneotu, karite, tung, ceviz, şalgam, kenevir) ancak mahallî olarak veya küçük çaptaki özel sanayilerde kullanılır; yalnız kimya sanayiinde ve yağlıboya ile vernik imalâtında kullanılan bezir yağı üretimi bir milyon tonu bulur ve milletlerarası pazarda rol oynar.

— Doku bil. *Yağ dokusu,* içinde çok fazla yağ bulunan katılgan doku hücrelerinden meydana gelir. Derinin altında kalan bir yağ tabakası halinde bulunur. Lipom denilen urların kaynağı yağ dokusudur.

— Ev. işl. Kumaşlardaki (beyaz veya renkli pamuklu, naylon, rovil) *yağ* lekeleri ılık sabunlu su ile çıkarılır. Hafif kumaşlarda (muslin v.b.) emici bir toz (tebeşir, nişasta, talk) lekenin üstüne ve altına dökülüp, ütü ile hafifçe bastırılır. Bütün öbür kumaşlarda benzin veya trikloroetilen kullanılır; iz kalmaması için lekenin altına emici bir bez konur ve bu bezle lekenin etrafından hafifçe geçilir.

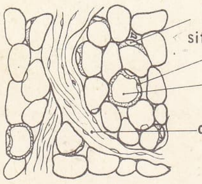

yağ dokusu

— Fizyol. *Yağ bezleri.* İnsanda el ayası ve ayak tabanı hariç bütün vücut yüzeyinde bulunur; kıl folikülüyle ilintili olan yağ bezleri basit kesecikler halindedir; keseciklerin içinde bulunan çekirdekli hücreler birkaç katlı bir epitelyum teşkil eder; epitelyum katlarının içinde de yağ damlacıkları bulunur. Hücreler yağ bezinin ağzına ne kadar yakın olursa içlerindeki yağ kütlesi de o kadar çok olur; buralardaki hücreler çatlayarak içlerindeki yağı akıtırlar. Yağ bezlerinin salgıladığı yağın amacı kılları ve deriyi yağlamak, yumuşaklığını ve direncini artırmaktır. Misk hayvanlarının misk bezleri ile kuşların kuyruk bezleri de yağ bezleridir; kuşlar bu bezlerden gagalarıyle aldıkları yağı tüylerine sürerek suyun tüylere işlemesini önlemiş olurlar. Memelerdeki süt bezlerinin yapısı da yağ bezlerininkine benzer.

Yağ bezlerinin salgıladığı yağın tepkimesi alkali, kıvamı değişiktir. İçinde genellikle hücre kırıntıları, yağlar, yağ asitleri, kolesterin, sabun v.b. bulunur. En fazla yağ salgısı alındaki yağ bezlerinde görülür. İçsalgı bezlerinin etkisi altında heyecan faktörleri de yağ salgısında rol oynar. Yağ deriyi yumuşatmağa ve dış etkilerden korumağa yarar.

— Kim. *Yağlı maddeler,* tadı ve kokusu az, sudan daha hafif, kağıt üzerinde saydam ve kalıcı bir leke bırakan, suda çözünmeyen, genellikle alkolde az, eter, benzen, kloroform, karbon sülfür, karbon tetraklorür ve petrol eterinde çok çözünen hayvanî veya bitkisel kaynaklı maddelerdir.

Ergime derecelerine göre şöyle sınıflandırılırlar: oda sıcaklığında akışkan olarak kalan *sıvı yağlar;* 20°C ile 50°C arasında eriyen *katı* veya *yumuşak yağlar* (tereyağı, sadeyağ ve içyağı); 60°C'tan daha yüksek sıcaklıkta eriyen, kırılacak sertlikte *mum* veya *balmumu* tipinde yağlar. Balmumu ve yapağı yağlarının (lanolin) çoğu hariç, yağlı maddeler genellikle, gliserinin üç mol organik asitle birleşmesinden doğan ve *gliseritler* denen esterlerden meydana gelir. Bu esterlerin bazıları katı (palmitin, stearin v.b.), bazıları da sıvıdır (olein, linolein v.b.). Doymuş asitlerden elde edilen katı esterler katı yağlarda, doymamış asitlerden elde edilen sıvı esterler ise sıvı yağlarda daha bol miktarda bulunur.

Yağlı maddeler su ve asitlerin etkisiyle, gliserin ve yağ asitleri halinde ikiye bölünebilir. Mum yapımında kullanılan stearik asit, içyağlarında bulunan stearinden bu yolla elde edilir. Bir alkali eşliğinde hidroliz yapılırsa (sabunlaşma), yağ asidi alkali bir tuz verir, bu da bilinen sabundan başka bir şey değildir.

Yağlı maddeler hava temasında kalınca zamanla *acılaşır* (buna *yağ acımış* denir). Bu acılaşma veya bayatlama olayı, yükseltgenmeyle birlikte gelişen kısmî bir hidrolizden ileri gelir.

Yağlı maddeler, canlı varlıklarda yedek besin meydana getirir. *Katı yağlar* veya *içyağları,* otla beslenen hayvanlardan elde edilir. Hafifçe ısıtılarak, yağlı madde, kendisini çevreleyen selüloz zarlardan ayrılır; ısı karşısında eriyen yağ sonradan süzülür. İçyağları eczacılıkta veya gıda sanayiinde, sabun ve mum yapımında, makine parçalarının yağlanmasında kullanılır. Ancak makinelerde daha çok, petrolden elde edilen ve *makine yağı* ya da *gres* denilen *madenî yağlar* ve *vazelin* tercih edilir.

— Kozmetik. *Kokulu yağlar*'ın bileşimi, elde edildikleri kaynağa göre değişir. Terebentin esansı, limon esansı gibi bazıları sadece karbon ve hidrojenden meydana gelir; bazılarında ise, meselâ kâfuru ve anason esansında oksijen de bulunur. Acı badem yağı gibi bazılarında da, kükürt veya azot vardır. Eskiden yalnız eczacılık alanında üretilen bu yağlar, zamanla sınaî kimyanın kapsamına girdi ve fizikokimyasal özellikleri açıklandı. O zamandan beri bu sanayi dalı hızla gelişti. Parfüm sanayii kokulu yağların koku verici özelliklerinden yararlanırken, eczacılık da tedavi edici özelliklerinden faydalanır ve ilâç sanayiinde bu yağlar geniş ölçüde kullanılır.

— Mekan. *Makine yağları* veya *gresler,* normal sıcaklıkta akmayan ya da çok az akan yarı katı maddelerdir. Bu yağlar, sıvı yağların elverişli olmadığı durumlarda, meselâ bilyalı rulmanların, büyük boy dişli ve yatakların, açıkhavada çalışan makinelerin v.b. yağlanmasında kullanılır. Sanayide en çok kullanılan makine yağları, hidrokarbon ve sabun karışımından meydana gelir. 100°C'ta eriyen kalsiyumlu yağlar, 150°C'a kadar dayanan ve su ile köpüren sodyumlu yağlar, potasyum, alüminyum ve lityumlu özel yağlar vardır.

● *Yağlama yağları.* Yağlılık* ve viskozite*si elverişli olan bütün maddeler *yağlama yağı* olarak kullanılabilir. Fakat bugün yalnız madenî yağlar (tabiî veya sentetik) tercih edilir; bazen bitkisel (kolza yağı, hint yağı, palmiye yağı), ender olarak da hayvansal (içyağı v.b.) yağlar kullanılır. Bunun yanı sıra kükürt, grafit, silikonlar ve molibden bisülfür gibi katı maddelerden de yararlanılır. Demir madenlerinin tüplenmesi sırasında, çok yüksek sıcaklıklarda (1 000°C'ın üstünde) yağlama yapmak için, sıcaklık etkisiyle sıvılaşan cam tozu kullanılır.

— Metalürji. Madenî parçaların yüzeyini kaplayan yağlı maddeler (petrol yağları veya gresler), sonradan yapılacak yüzey işlemlerini güçleştirdiği için temizlenmelidir. *Yağ giderme* işlemi çeşitli usullerle yapılır:

1. *organik eriticilerle yağ giderme,* özellikle sabunlaşmayan madenî yağları çözmek için uygulanır. Bu usulde, hidrokarbonlar (benzin, benzen) veya klorlu eriticiler (özellikle trikloretilen ve perkloretilen) kullanılır. Yağ giderme işlemi, ya sıvı ortamda, ya da eriticinin buharında yürütülür. Temizlenecek parça soğuk halde eriticinin buharına daldırılır; eritici parçanın yüzeyinde yoğunlaşır ve kaba damla damla akarken yağları da birlikte sürükler;

2. *sıcak alkali maddelerle yağ giderme,* özellikle bitkisel veya hayvansal yağları sabunlaştırma yoluyle, madenî yağları da emülsiyonlaştırma yoluyle temizlemek için uygulanır. Kullanılan temizleme maddeleri, sodyum hidroksit, karbonat, fosfat, metasilikat çözeltilerinden meydana gelir;

3. *elektrolitik yağ giderme,* özellikle elektroliz yoluyle kaplanacak yüzeylerin hazırlanmasında uygulanır; önceden yapılan basit bir yağ giderme işlemi, yüzeydeki yağların ancak bir kısmını temizlediği için böyle bir işlem zorunludur. Soğuk halde kullanılan elektrolitler, özellikle alkali siyanür, sodyum hidroksit ve karbonatlı çözeltilerdir. Temizlenecek parça ya anota, ya da katota yerleştirilir. Katodik yağ giderme sırasında, aynı zamanda gerçek bir dekapaj meydana gelir ve ağa çıkan bol miktarda hidrojen (10 A/dm^2 civarında yüksek akım şiddeti) yardımıyle bütün pislikler temizlenmiş olur.

— Petr. Sanayide kullanılan yağların (yağlama yağları veya yalıtıcı yağlar) hemen hepsi, ham petrolün damıtılmasından ve rafinajından elde edilen mineral yağlardır. Kimyasal bakımdan birer hidrokarbon olan bu yağlar şöyle sınıflandırılır: parafin serisi, naften serisi, aromatik seri ve doymamış hidrokarbonlar serisi; bunlardan her biri, petrolün çıkarıldığı bölgeye göre değişik oranlarda bulunur. Pennsylvania bölgesinden çıkan *parafin serisi hidrokarbonlar* C_nH_{2n+2}, naftenik hidrokarbonlardan daha yüksek sıcaklıkta donar, bu da kış aylarında önemli bir mahzur sayılır; buna karşılık vizkozite indisleri çok yüksektir, yani viskoziteleri sıcaklıkta az değişir. Parlama ve tutuşma noktaları da çok yüksektir. Conradson deneyinde bu hidrokarbonlar, sert ve taneli yapıda bir karbon verir. Bakû bölgesinden çıkarılan *naftenik* veya *siklik hidrokarbonlar* C_nH_{2n} parafin serisi hidrokarbonlardan daha düşük sıcaklıkta donar ve Conradson deneyinde toz halinde bir karbon verir; yağlılıkları biraz daha fazladır. *Aromatik hidrokarbonlar,* Romanya ve Galiçya'dan çıkarılır; bu serinin ilk örneği benzen'dir C_6H_6. Bunlar, çift, hattâ üç bağlı doymamış hidrokarbonlardır. Kolayca yükseltgenir, polimerleşir ve bol miktarda çözünmez, çökelti ile Conradson deneyinde bol miktarda karbon bırakır. Bunlar, yağlılığı çok fazla olan hidrokarbonlardır; bileşimlerinde büyük oranda hafif hidrokarbonlar bulunur; viskozite indisleri çok düşüktür ve viskoziteleri sıcaklıkla birlikte değişir. Yağlılığın hiç bir rol oynamadığı, buna karşılık kararlılığın önemli olduğu *yalıtıcı yağlar* için, doymamış hidrokarbonları uygun bir rafinajla giderilmiş yağlar kullanılır. Bu yağların bileşiminde, elde edildiği kaynağa göre, bol miktarda parafanik veya naftenik hidrokarbonlar bulunur. *Yağlama yağları* bugün daha çok karışımlardan hazırlanır; parafinik ve naftenik hidrokarbonlardan hazırlanan bu karışımlara, niteliklerini yükselten bazı katkı maddeleri de eklenir.

● Yağların özellikleri sıkı bir kontroldan geçirilir. Ölçülebilir niteliklerin en önemlisi olan *viskozite,* yağlılığı veya molekül yapısına bağlı olan yağlama gücünü en iyi belirten etkendir. 'Vizkozite değeri, yağın kullanılacağı yere göre seçilir. Motor yağları çoğu zaman, 130°F'taki Saybolt viskoziteleriyle veya S.A.E. sınıflamasıyle nitelenir. Viskozite, sıcaklıkla ters yönde değişir, bu da her mevsimde aynı motor yağını kullanabilmeyi engeller. Yüksek bir viskozite indisi, sıcaklığa bağlı olan bu değişimin çok fazla olmadığını gösterir: eriticilerle rafine edilmiş veya gerelki katkı maddeleri eklenmiş yüksek kaliteli motor yağlarında indis 100'e yaklaşır, hattâ geçer. Bir yağın *rengi,* genellikle viskozitesi arttıkça koyulaşır. Yağın *kokusu* çok kötü ve rahatsız edici olmamalıdır. *Yoğunluğu,* ham petrolün cinsine ve yağlama yağının tipine göre 0,85 ile 0,95 arasında değişir. *Parlama* veya *tutuşma noktası,* açıkhavada ve sıcakta kullanılacak yağlar için 200 ilâ 250°C, soğukta kullanılacak yağlar ve motor yağları için 150 ilâ 200°C arasında olmalıdır. Yağın bileşiminde *kükürt* bulunması, aşındırma özelliğini gösterir, fakat bazı yağlar kükürtlü maddelerle kompundlanır. Artık *karbon* ve *asfalt,* bir yağın motorda kalamin meydana getirebileceğini ifade eder. Asitlik *indisi,* 1 gr yağı nötürleştirmek için gerekli potasyum hidroksitin (KOH) miligram cinsinden miktarıdır.

● Bugün yağların rafinajı çok büyük özel tesisler gerektiren birtakım karmaşık işlemler dizisini kapsar; önce, damıtma ürünleri, hafif ve orta yağ bazları ve *asfalt giderme*'den sonra ağır yağ veya bright-stock veren *vakumda* damıtma; daha sonra, viskozite indisini yükselten sülfürik asitle işleme veya eriticiyle *ayırma* ve donma noktasını düşüren *parafin giderme;* en sonunda, nötürlüğü ve yağın rengini veren soğurucu topraklarla *renk açma.*

— Tekst. Yünlerin içindeki yapağı yağının temizlenmesi, yıkama* tekniğinin işlemlerinden biridir. Bu işlem, kirli yünü, ya sulu sabun çözeltilerinden ya da sentetik çözeltilerden meydana gelen deterjan banyolarına yatırarak yapılır. Bir *yağ giderme* işlemi için kirli yün, sırasıyle dört yıkama teknesinden geçirilir. Çözeltilerin sıcaklığı birinci tekneden son tekneye doğru artar, buna karşılık deterjan miktarı gittikçe azalır ve son teknede genellikle temiz durulama suyu bulunur.

— Zır. sanay. Yiyecek olarak kullanılan *sıvı yağ*'lar gliseritlerin, orta ve yüksek yağ asitlerinin karışımıdır. Tane ve çekirdeklerden, meyvelerin etli kısımlarından veya hayvansal dokulardan çıkarılabilir.

YABANÎ BİTKİLER
(orman bitkileri)

YABANİ BİTKİLER
(çayır ve duvar bitkileri)
çuhaçiçeği
linaria cymbaloria
papatya
gelincik
düğünçiçeği
yoğurtotu
sarısalkım
filbahar
peygamberçiçeği
koyungözü
sarmaşık
aslanağzı
öksürükotu
A. BÉGUIN.

Türkiye'de en çok kullanılan sıvı yağlar zeytinyağı, ayçiçeği yağı ve pamuk çekirdeği yağı gibi nebatî yağlardır. Bunlardan sonra daha az olmakla beraber haşhaş yağı, mısır yağı ve soya yağı gelir. Susam yağı da Türkiye'de kullanılır.

Yemeklik bitki yağları yüksek basınç yapan mekanik usullerle elde edilir; sıkma sırasında ısıtmaya başvurulabilir; eritici maddeler kullanılarak elde edilen yağlar yalnız sanayide kullanılır. Sıkılacak meyve veya taneler yıkanıp temizlenir, bazen kabuğu ve çekirdeği çıkarılır; sonra ezilerek hamur kıvamına getirilir; yağ hücrelerden dışarı sızsın diye iyice yoğrulur; ısıtılarak veya ısıtılmadan preste sıkılır; presten yağlı ve sulu bir sıvı sızar. Arıtma veya santrifüjleme yoluyle su ayrılır, sonra yağ süzülerek durultulur. Böylece katkısız saf yağ elde edilir.

Bazı hallerde yağ düşük bir sıcaklıkta tutulur (4°C), erime noktasında bulunan yağlı cisimler (stearin) katılaştırılır; sonra süzülür, öyle ki elde edilen yağ artık +5°C'ta tutulduğu zaman katılaşır.

Bazı yağlar hoşa gitmeyen lezzeti kaybolsun diye rafine edilir; bunun için, yağların suda erimeyen helmeli kısımları, suya tuz veya sulandırılmış asitler katılarak ayrılır. Sonra yağ, asitlerinden arıtılır, yağ asitleri çoğu zaman soda yardımıyle giderilir; bunlar soda ile birleşince sabunlaşır ve böylece ayrılır. Bundan sonra yağlar yıkanıp kurutulur, aktif kömürden veya özel bir topraktan süzülerek renksizleştirilir veya beyazlaştırılır; sonra vakumda, çok sıcak su buharında tutularak uçucu ve kokulu maddelerinden arıtılarak kokusuzlaştırılır. Bazı yağlar, akıcılığı azalsın ve margarinlere katılabilsin diye hidrojenlenir. Hidrojenleme doymamış yağ asitlerini doymuş hale getirir, doymuş yağ asitlerinin erime noktası daha yüksek, akışkanlığı daha azdır. Bu işlem, sıcak yağın içine, son derece ince nikelle birlikte, basınç altında hidrojen akımı gönderilerek sağlanır.

Sıvı yağlar birçok bozukluğa uğrayabilir; bu bozuklukların en iyi bilineni acılaşmadır; yağın acılaşması, ışığın ve bazı metallerin katalizörlüğüyle oksitlenmesidir.

— Zootekn. *Yapağı yağı* kısmen hayvanın ter bezleriyle kısmen de deri tabakası içinde bulunan yağ bezleriyle salgılanır ve yün tellerinin yüzeyine yayılır. Yapağı yağında, potasyum karbonatla olein ve stearin gibi yağlı maddeler bulunur; ayrıca bu yağ koyunun postuna yapışan çeşitli toprak parçalarıyle daima karışır. Yapağı yağının yapağıdaki oranı yünün inceliğine göre değişir (ince yünler için yüzde 60 ve daha fazla, bayağı yünler için yüzde 25). [LM]

YAĞCI i. ve sıf. (*yağ*'dan *yağ-cı*). Yağ çıkaran veya satan (kimse). || Makineleri yağlamakla görevli (kimse). || *Argo.* Dalkavuk.

— Denizc. Gemilerde ana ve yardımcı makinelerin hareketli kısımlarına düzenli ve yeterli biçimde yağ vermekle görevli kimse. (M)

YAĞCILAR, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Balıkesir ili, Bigadiç ilçesi) bucak; 6 542 nüf. (1965); 24 köy. — *Bucak merkezi,* 293 nüf. (1965). Simav çayına karışan bir dere vâdisinde; yüksl. 380 m. İlçe merkezine 31 km uzaklıktadır. (M)

YAĞCILIK i. (*yağcı*'dan *yağcı-lık*). Yağ çıkarma veya satma işi. || Makine yağlama işi. || *Argo.* Dalkavukluk. (M)

YAĞDA. Bk. ERDEMLİ.

YAĞDANLIK i. (türk. *yağ,* fars. *-dān* ve türk. *-lık* ekinden). Teknol. Makine parçalarına yağlama yağı akıtmak için kullanılan, ince uzun bir boru ile donatılmış küçük teneke kap. (Yağdanlıkların pek çok türü vardır.) [L]

YAĞDIRMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Yağmurunu sağlamak. || Bir şeyi aralıksız ve çok miktarda atmak, indirmek, savurmak: *Evs kabilesi dilâverleri ise Ebu Âmir'i taşa tuttular, taşları ve okları yağmur gibi yağdırdılar* (Cevdet Paşa). *Kurşun yağdırmak.* || (Bir şeyi) Fazla miktarda ortaya çıkarmak, sürmek, yollamak veya vermek: *Fakirlere para yağdırmak. Küfür yağdırmak.* (M)

YAĞHANE blş. i. (türk. *yağ* ve fars. *ḫāne,* ev'den *yağ-hane*). Bitkisel ve hayvansal yağ imal edilen yer. (M)

YAĞI i. (esk. türk. k.). *Halk dili.* Düşman, hasım. (M)

Yağıbasan medresesi veya **Çukur medrese,** Tokat'ta Danişmentoğullarına ait medrese. Melik Nizameddin Yağıbasan (1142 - 1164) tarafından yaptırıldı. Medresenin planı kareye yakındır. (M)

Yağıbasan medresesi, Niksar'da Danişmentoğulları devrine ait medrese. Kitabesi yoktur. Niksar Melikgazi türbesinde Yağıbasan adını taşıyan 1157 tarihli kitabenin bu medreseye ait olduğu söylenir. Kısmen Niksar kalesinin surları üzerine inşa edilmiş olan medrese bugün harap durumdadır. (M)

YAĞILAŞMAK ortaklş. f. (esk. türk. *yağılamak,* düşmanla çarpışmak'tan *yağıla-ş-mak*). *Esk.* Birbirine düşmanca davranmak, savaşa tutuşmak. *Eşanl.* MUHASAMATTA BULUNMAK. (M)

YAĞILIK i. (esk. türk. *yağılığ*'dan). *Esk.* Düşmanlık. (M)

YAĞIMCUR i. *Esk.* Ekmek, yağ, tahin ve pekmezle yapılan bir yiyecek. (M)

YAĞIMSI sıf. (*yağ*'dan *yağ-ım-sı*). Yağa benzeyen, yağ gibi: *Yağımsı bir madde.* (M)

YAĞINMAK geçz. f. (esk. türk. *yağı,* düşman'dan). *Halk dili.* Kötülük etmek veya öldürmek istemek, diş bilemek. || Bir şeyi çok önceden düşünmek, tasarlayıp düzenlemek. || Atıp tutmak, yalan söylemek, övünmek. (M)

YAĞIR i. (esk. türk. k.). *Halk dili.* Binek hayvanının, özellikle atın sırtında, iki kürek kemiği arasında bulunan yağlı kısım. || Bu kısımda eyerin vurmasından ötürü meydana gelen yara: *Ol kadar çeker idi yükler ağır / Ki teninde tü komamıştı yağır* (Şeyhî). [M]

YAĞIŞ i. (*yağmak*'tan *yağ-ış*). [Yağmur, kar veya dolu için] Yağma: *Yağmurun, karın yağışını seyretmek.* || Plüvyometre* ile ölçülen toplam yağmur veya kar miktarı: *Meteoroloji uzmanlarına göre haftanın son günlerinde yağış artacak.* || *Halk dili.* Yağmur.

◆ **Yağışlı** sıf. Yağışı olan: *Bu hafta hep yağışlı geçti. Kar yağışlı hava.* (M)

YAĞIZ sıf. (esk. türk. k.). Esmer: *İşte tam bu gezintilerin birinde, tıpkı Mehmet Ali'ye benzeyen yağız bir er, bu defteri bularak subayına koşacaktır* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Yağız doru,* kızıla çalar siyah tüyleri olan (at).

— DEY. *Kara yağız.* Bk. KARA. (M)

Yağlakmağara. Arkeol. Maraş'ın yaklş. 60 km kuzeybatısındaki Döngel köyü yakınında mağara. Ağzı güneye açıktır. 1958'de mağaranın içindeki dolgu toprağında yapılan kazıda Protohistorik, Neolitik ve Üst Paleolitik çağlara ait âletler ele geçirildi. (M)

YAĞLAMA i. (*yağlamak*'tan *yağla-ma*). Yağlamak işi.

— Mekan. Sürtünen iki yüzey arasına, kaymalarını kolaylaştırmak için yağlı bir madde yayma. (Bk. ANSİKL.) || *Yağlama yağı.* Bk. YAĞ. || *Bir kesici takımı yağlama.* Bk. ANSİKL.

— Metalürji. *Kendi kendini yağlama,* bazı madenlerin, yağlayıcı bir madde gerektirmeksizin kendiliğinden yağlanma özelliği göstermesi. Bk. ANSİKL.

— Teknol. *Yağlama makarası,* bazı ağır tablalı takım tezgâhlarında (vargel tezgâhı), kızak yolunu yağlamağa yarayan makara biçiminde ağaç parça.

— Tekst. Taraklamayı ve iplik çekme işini kolaylaştırmak için tekstil maddelerine belli bir oranda yağ verme işlemi.

— ANSİKL. Mekan. *Yağlama,* sürtünme katsayısını küçültmek için, hareket halindeki organların bitişik elemanları arasına *yağlama yağları* denilen katı, hamurumsu veya sıvı maddeler yaymaktır. Yüksek hız ve basınçla çalışan modern makinelerde yağlama en önemli problemdir. Hiç yapım hatası olmayan bir makine, yeterli derecede yağlanmamışsa iyi çalışmaz; buna karşılık sıradan bir makine iyi yağlanmışsa daha iyi sonuç verir. Yağlama yağı molekül etkilerini ve pürüzlük temasını kaldıracak şekilde yüzeyleri net olarak ayırıyorsa, yağlama *tam*'dır denilir.

1800'e doğru Osborn Reynolds, ince yağ tabakası oluşumunun hidrodinamik teorisini incelemiş ve 1900'de Mitchell bu teoriyi uygulayarak yatak ve büteleri gerçekleştirmiştir. 1930'a doğru Martin du Pont ve Brille adlı mühendisler Reynolds'un bulduğu formülleri farklı olarak uygulayıp modern yapımlarda çok kullanılan uzunlamasına yağlama kanalları sistemini tasarladılar.

Yağlama çeşitli şekillerde yapılır. Zaman zaman bir yağdanlık kullanarak elle veya genel yağlama dolaşımına basınç sağlayan bir pompa aracılığıyle yarı otomatik olarak yapılabilir. Pompayle yağlamada, yağlama yağı sıkıştırılmış havayle püskürtüldüğü için bir yağ sisi meydana gelir.

Yüksek basınçlarda yağlama yağının sıcaklığı viskozite ve yağlama niteliklerini tehlikeli şekilde azaltarak 100°C'ın üstüne çıkabilir. Bu sebeple, ya bir hava akımının etkilediği bir karterin (otomobil motorundaki durum) ya da hava veya su ile soğutulan özel bir radyatörün (büyük güçlü hız redüktörlerinde) içinden geçirilerek soğutulur.

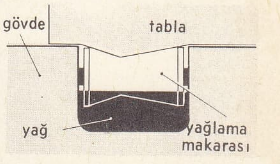

yağlama makarası (teknol.)

Bir otomobil motorunu yağlama, yağın sıcaklığı sebebiyle daha güçtür. Başlangıçta soğuk olan yağ sonra ısınır ve eğer soğutulmazsa viskozitesini kaybeder. Normal motorlarda, karterdeki yağ fazlalığı dolaşan yağlama yağının her geçişte soğumasını sağlar. İtiş gücü yüksek olan motorlarda, yağ, soğukta artan viskozitesi kaymayı frenlemeyecek şekilde yeterli bir sıcaklığa erişebilmeli, fakat sonra çok incelmemelidir. Bu, motor gömleğinde bulunan su ile soğutmalı sıcaklık regülatöründen faydalanarak sağlanabilir. Silindirlerin üst kısımları, çok ısınmaları sebebiyle, yağlanması en güç olan kısımlardır. Bazen, silindire daha iyi yapışan grafitli bir yağ, yağlama yağına karıştırılır.

Bir kesici takımı yağlama, özellikle sıcaklığı 600°C'ın üstüne çıkan (bu durum takımın hızla bozulmasına yol açar) kesici takım ucunu soğutmak amacını güder. Hız çeliklerinin kullanılması takımın keskin kalmasını sağlarsa da, takımın etkin kısmını soğutmak her zaman için faydalıdır.

Madenlerin kesilmesi üstünde araştırmaları sırasında, işleme hızını yüzde 25'ten fazla artırabilen «kesme sıvısı kullanma»nın önemini gösterenler Amerika'da Taylor ve Fransa'da Denis'tir. Doğru bir çalışma sağlanmasına engel olan kesici uç topaklanması (takımın ucuna kaynayan maden yığını) genellikle iyi bir yağlamayle önlenir. Kesme akışkanları üç büyük sınıfa ayrılır: *Kesme sıvısı* da denen *kesme yağları:* saf madenî yağlar, madenî yağlar karışımı, komplund yağlar (madenî yağ ve içyağı v.b.), özellikle özel çeliklerin işlenmesinde kullanılan kükürtlü yağlar.

— Metalürji. Demir gibi bazı madenlere ve tozlaı metalürjisinde gözenekli olarak (yüzde 20-30 gözeneklilik) elde edilen bronz gibi bazı alaşımlara yağlama yağı emdirilebilir. Maden kütlesinin içindeki bu yağ rezervi, aşırı bir ısınma sonucu, yüzeydeki gözeneklerden dışarı çıkan yağla parçanın yağlanmasını sağlar. Bileşiminde yüzde 90 bakır ve yüzde 10 kalay bulunan bronzlar, ancak sınırlı bir *yağlama* gerektiren veya dıştan yağlanması güç olan âletler (elektrikli ev âletleri, ölçme âletleri) ve sessiz çalışması gereken küçük elektrik motorları için bilezik veya yatak yapımında en çok kullanılan alaşımlardır. (L)

YAĞLAMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Yağ sürmek: *Güneşten korumak için vücudunu yağlamak.* || *Mec. Teklz.* Övmek, pohpohlamak.

— DEY. *Yağlayıp ballamak,* (bir şeyi) abartarak, fazlaca överek anlatmak.

— Teknol. Makine parçalarını korumak üzere, gres veya başka bir yağlı madde ile kaplamak. || Sürtünen iki yüzey arasına bir yağlama yağı yaymak: *Rulmanları yağlamak.*

◆ **Yağlatmak** ettrg. f. Yağlamak işini yaptırmak: *Motoru yağlatmak.* (M)

YAĞLANMAK edilg. f. (esk. türk. k.). Yağlamak işine konu olmak: *Makineler yağlandı.* || Dönşl. f. Yağ sürünmek: *Pehlivanlar yağlandılar ve güreş başladı.* || Yağ çıkarmak, yağ peyda etmek, üzerinde yağ oluşmak: *Cildi yağlanmak.* || Yağdan kirlenmek. (M)

YAĞLAVI veya **YAĞLAVİ** i. (fars. *yağlavî*'den). Saplı büyük tava. (M)

YAĞLAYICI i. (*yağlamak*'tan *yağ/a-y-ıcı*). Yağlamağa yarayan.

— Plast. mad. Döküm parçalarının kalıptan çıkarılmasını veya yarı-mamulleri yapımını kolaylaştırmak amacıyle, döküm malzemesinin içine katılan ve çoğu zaman organik (yağ asitleri veya yağ asidi tuzları) olan bileşik veya bileşikler karışımı: *Yağlayıcılar genellikle yüzde 1 gibi çok küçük oranlarda kullanılır.* (L)

YAĞLI sıf. (esk. türk. *yağlıg*'dan). Yağı olan, içinde veya üzerinde yağ bulunan: *Yağlı et.* || Yağı çok, yağı fazla: *Yemek yağlı olmuş.* || Yağ ile yapılmış: *Yağlı çörek.* || Üzerine yağ sürülmüş: *Kızartılmış yağlı ekmek.* || Tabiî şekilde yağ meydana getiren, yağ çıkaran: *Yağlı cilt. Yağlı saç.* || Yağdan kirlenmiş, yağ ile lekelenmiş, kirli: *Uzun saçları eski redingotun yağlı yakasına dökülüyor, ona dünyadan vaz geçmiş sarhoş bir şair hali veriyordu* (Ömer Seyfeddin). || *Mec. Teklz.* Kolay ve bol kazanç elde edilen: *Yağlı bir iş.*

— ÇEŞ. DEY. *Yağlı ballı,* [genellikle birbiriyle çok iyi geçinen kimseler için kullanılır], içli dışlı, senli benli, samimî. || *Yağlı kuyruk,* kolay yoldan bol kazanç sağlayan yer, iş veya kişi: *Sonra biçarenin elindeki yağlı kuyruğa birçok kimseler göz dikmişti* (R.N.Güntekin). || *Yağlı müşteri,* çok para ödeyen, çok şey satın alan müşteri: *Onlar işportaya konan bir elma gibi onu süsleyip temizlemişler, parlatmışlar, sonra yağlı bir müşteriye okutmuşlardı* (Sabahattin Ali).

— Dokubil. *Yağlı doku,* katı yağ görünüş ve kıvamında doku. (Amiloz hallerinde görülür.)

— Eczc. *Yağlı gaz bezi,* genellikle içinde parafin veya peru belsemi bulunan bir merheme bulanmış gazlı bez; yaraların nedbeleşmesi için pansuman olarak kullanılır.

yağlama (mekan.)

— İnş. *Yağlı harç,* bol miktarda kireç kapsayan harç. || *Yağlı kireç,* hacmi artan, şişen kireç.

— Kâğıtç. *Yağlı kâğıt.* Bk. KÂĞIT.

— Kasaplık. *Yağlı hayvan,* deri altı tamamen yağla kaplı olan hayvan.

— Kim. *Yağlı maddeler,* sıvı ve katı yağları, tereyağlarını, içyağlarını kapsayan nötür maddeler. Bk. YAĞ.

— Mad. oc. *Yağlı kömür,* içindeki uçucu madde oranı oldukça az (yüzde 20 ilâ 30 kadar) olan ve ısı etkisiyle şişip hamur halinde eriyerek, uçucu maddeler kaybolduktan sonra kok veren kömür.

— Mutf. *Yağlı yağlı,* genellikle kandil günleri yapılan ve piştikten sonra içine beyaz peynir konarak yenen bir çörek.

— Oto. *Yağlı kara,* bir otomobil motorunun çeşitli parçaları (motor kapağı, karter, külbütör kapağı, yağ pompası v.b.) üzerinde biriken siyah renkli, aşındırıcı tabaka. (İyi dağılan yağlama yağları kullanarak, motorda yağlı kara birikimi önlenir.)

— Patol. *Yağlı yozlaşma,* yağla dolan yozlaşmış hücrelerin durumu.

— Spor. *Yağlı güreş.* Bk. GÜREŞ.

— Ted. *Yağlı aşı,* öldürüldükten sonra yağlı bir sıvı içine konmuş patojen mikroplarla hazırlanan aşı.

— Tic. *Yağlı peynir,* kreması alınmamış sütten yapılan peynir. (LM)

YAĞLIBOYA bls. i. Bağlayıcı maddesi, bileşiminde yağ asitlerinin (alifatik seri) trigliseritleri bulunan bir veya daha çok yağdan meydana gelen boya. Bk. ANSİKL.

— Foto. *Yağlıboya basım,* Poitevin'in bulduğu (1855), bikromatlı jelatin üzerine yağlı mürekkeplerle baskı usulü. (*Eşanl.* OLEOTİPİ.) [Bk. ANSİKL.] || *Yağlıboya baskı,* baskı sırasında, bir fotoğraf kâğıdı üzerine çekilmiş görüntünün yağlı mürekkeple çizilmiş bir görüntüyle değiştirilmesi usulü. (*Eşanl.* OLEOBROMİ.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Boyacılık. Bazı belgelerden anlaşıldığına göre, *yağlıboya* daha XIV. yy.-da bile kullanılıyordu; o devirde, çözünmüş reçine eriyikleri ve bezir yağından yapılan yağlıboya, daha sonra boya imalâtının sanayileşmesi üzerine pigment, bezir yağı ve terebentin esansından hazırlanmağa başladı. Binalar için kullanılacak boyalarda da dört maddenin karışımından yararlanılıyordu: pigment, pişirilmiş kalın yağ, zamk ve terebentin esansı. Daha sonraları sanatçılar, balmumu katılmış ve vernik içirilmiş boyalar kullanmağa başladılar; böylece, beş unsurlu yağlıboya meydana gelmiş oldu: pigment, yağ, balmumu, zamk ve terebentin.

Chevreul'e kadar, yağlıboyanın bileşimindeki tek kurutucu madde kurşundu. 1848'e doğru manganezin kurutucu özellikleri anlaşıldı. İleriki yıllarda kobaltın keşfi üzerine, çok küçük dozlarda bile son derece etkili olan ve yağın rengini değiştirmeksizin hem oksitlenmesini, hem polimerleşmesini kolaylaştıran bu yeni kurutucu kullanılmağa başlandı.

Eskiden yağlıboyalarda kullanılan tek yağlı madde bezir yağı olduğu halde, bugün susuz hint yağı gibi aşağı yukarı aynı yapıda çeşitli yağlar kullanılmaktadır.

Modern çağlara kadar, yağlıboyalarda kullanılan eritici ve sulandırıcılar arasında en iyisi terebentin esansıydı. Oysa bugün, white spirit ve taşkömür ile petrolden elde edilen çeşitli türevler tercih ediliyor. Bunun yanı sıra, pigment sanayii de gelişip zenginleşmekten geri kalmadı ve çeşitli sentez ürünleri boya yapımcılarının hizmetine sunuldu.

Fakat yine de boya sanayiinde en büyük aşama, eskiden kullanılan zamkların yerini alan «sunî» veya «sentetik» reçinelerin bulunuşudur. Formo-fenol reçineleri, özellikle çabuk kuruyan verniklerin hazırlanmasında kullanılan şimşir yağının boyacılık sanayiine katılmasından sonra, kısmen tabiî reçinelerin yerini aldı. Bunun üzerine, sunî reçinelerden her birinin ayrı ve kendine has teknolojik özellikler taşıdığı, her reçinenin belli bir boya cinsi için gerekli şartlara daha elverişli olduğu anlaşıldı. Gerçekten de her boyada aranan nitelikler, kullanılacağı yere göre çok çeşitlidir: çabuk kuruma, sertlik, bükülgenlik, çeşitli kimyasal etkenlere dayanıklılık, renk sabitliği, parlaklık v.b. Sentetik reçineler arasında, yirmi yıldan beri alkid reçineler teknik bakımdan ön sırayı almış bulunuyor.

— Foto. ● *Yağlıboya basım.* Bu usûl, fototipi ve fotolitografi* tekniklerinin hareket noktası oldu. Bugün fotomekanik baskıda, sıcak veya soğuk olarak bikromatlı kola ve özel vernikler kullanılır.

● *Yağlıboya baskı.* Welborn-Piper'in bulduğu (1907) bu usûl, *yağlıboya basım* ile aynı ilkeye dayanır; aradaki tek fark, bikromatlı jelatin tabakası yerine jelatino-bromürlü bir kâğıt kullanılmasıdır. Görüntü, matlığıyle orantılı olarak uygun bir işlemle parlatılır; beyaz kısımlardaki jelatin su alarak şişer ve bu yüzden, fırça veya rulo ile sürülen yağlı mürekkebi kabul etmez.

◆ Ünl. «Açılın, savulun» anlamında kullanılan uyarma sözü. (LM)

YAĞLIDERE, Karadeniz bölgesinde (Doğu Karadeniz bölümü, Giresun ili, Esbiye ilçesi) bucak; 24 342 nüf. (1965); 31 köy. — *Bucak merkezi,* esk. *Palanklı,* 692 nüf. (1965). Aynı adı taşıyan derenin vâdisinde kurulmuştur. İlçe merkezinin 15 km güneyindedir. (M)

YAĞLIK i. (esk. türk. k.). *Halk dili.* Büyük mendil, çevre: *Oğlan yağlığın hani / Durmaz parmağın kanı / Benim sevdiğim sensin / Senin sevdiğin hani?* (Halk türküsü).

— Ev eşyası. *Esk.* İpek ve sırma ile işlenmiş bir çeşit mendil. (Normal mendilden biraz büyük olan *yağlık*'ların bekçi mendili, aşçı mendili, enfiye mendili gibi çeşitleri vardı. Yemekten kalkınca el ve ağız, yağlıklara silinirdi.) [M]

YAĞLIKÇI i. (*yağlık*'tan *yağlık-çı*). *Halk dili.* Çevre, havlu, çamaşır v.b. şeyleri satan kimse. || Düğünlerde kira ile gelinlik, tel duvak v.b. şeyler veren kimse. (M)

YAĞLILIK i. (*yağlı*'dan *yağlı-lık*). Yağlı olma durumu.

— Petr. Çok ince tabaka halindeki bir yağın veya yağlı maddenin, molekül yapısına

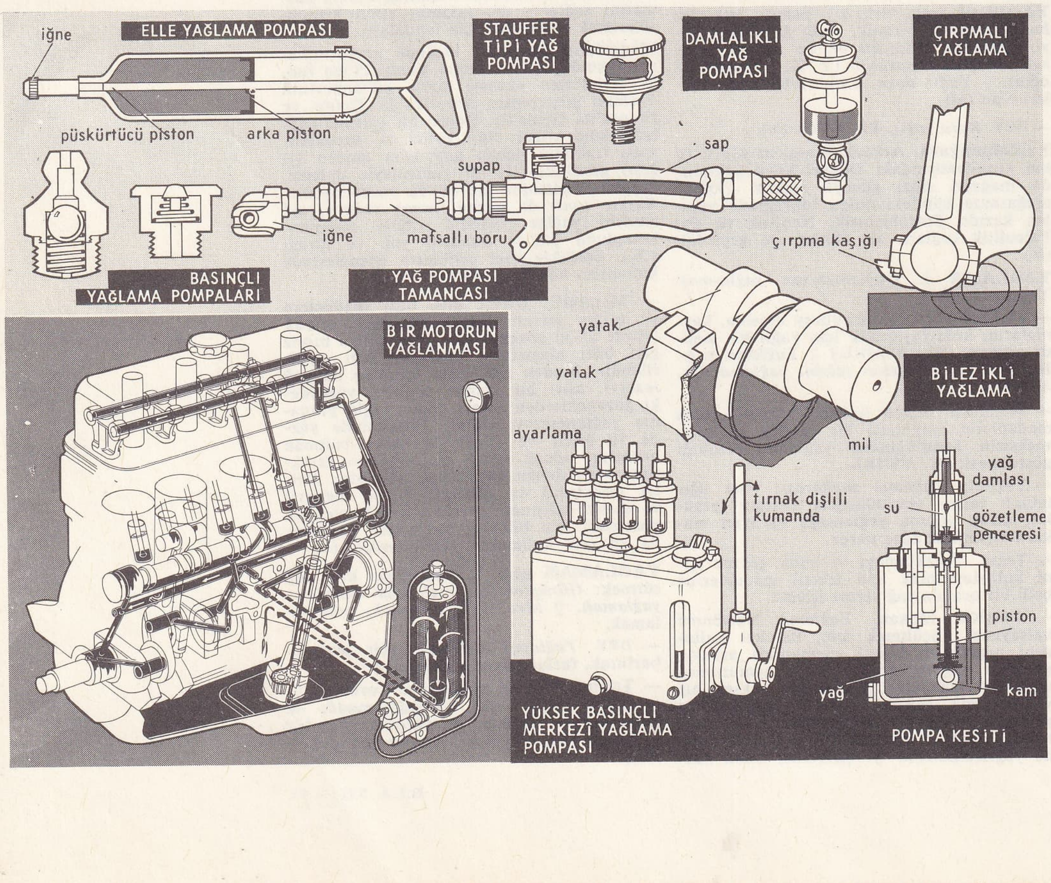

ve daha büyük ölçüde de viskozitesine bağlı olan yağlama veya kaygan bir yüzey meydana getirme özelliği. (Kılcallık, yüzey gerilimi ve molekül kutuplaşmasından ileri gelen yağlılık, maddeye dokunulduğu zaman anlaşılan bir özelliktir.) [L]

YAĞMA i. (fars. *yağmā, yāğmā*). Birçok kişinin zor kullanarak bir yerden ele geçirdikleri şeyleri alıp savuşması, çapul: *Yağma çağlarından ve esirlik devirlerinden sonra din kavgaları edildi* (Ş. S. Aydemir).

— ÇEŞ. DEY. *Yağma gidiyor*, bir şeyin bol miktarda satıldığını belirtir. || *Yağma Hasan'ın böreği*, başına hakkı olmayanların üşüşüp sömürdükleri şey. || *Yağma yok! Teklz.* «Hayır öyle yapamazsın, öyle şey olmaz» anlamında kullanılır.

— *Esk. Yağma-ger*, yağmacı. || *Yağma-geran*, yağmacılar. || *Yağma-gerane*, yağma ile. || *Yağma-gerî*, yağmacılık.

— Arıc. Yabanî arıların balı ele geçirmek için kovana saldırması. Bk. ANSİKL.

— Huk. Bir menkul malın, zilyedi veya elinde bulundurandan, onun bir tehlikeye düşeceği tehdidiyle yahut zorla alınması. (Bk. ANSİKL.) || *Senedin yağması*, bir kimseye karşı cebir ve şiddet kullanarak veya onu tehdit ederek, kendisi veya başkası aleyhine bir senet vermeğe, imzalamağa yahut senedi yok etmeğe zorlama. Bk. ANSİKL.

— Tar. Ortaçağda savaşlardan sonra savaş meydanlarında veya zorla zaptedilen şehirlerde ele geçen ganimetin (doyumluk) asker tarafından paylaşılması. (Genellikle fethedilmesi zor şehirlerin kuşatılmasında askere yağma vadedilirdi.)

— ANSİKL. Arıc. Genellikle arıcının ihmali *yağma*'ya sebep olur; ballı peteklerin açıkta işlenmesi, petek kırıntılarının yerlere dökülmesi v.b. de yağmaya yol açabilir. Yağmacı arılarla saldırıya uğrayan arılar arasındaki mücadele sonunda pek çok arı ölür.

— Huk. Yağma suçu hırsızlığa benzer. Hırsızlıkta olduğu gibi, menkul bir mal, sahibinin rızası olmadan elinden, yararlanmak kastıyle alınır. Ancak hırsızlıktan farklı olarak, burada cebir ve şiddet veya tehdit unsuru da vardır. Cebir ve şiddetin, bir kimsenin vücut tamlığına yönelmiş olması gerekir. Bir eşyaya yönelen hareket, cebir ve şiddet değildir. Tehdit, bir kimsenin manevî varlıklarına yapılan cebir ve şiddet hareketidir. Yağma suçunun gerçekleşmesi için aranan tehdidin, kişinin veya malının büyük bir zarara uğrayacağı beyanıyle yapılması gerekir. Ayrıca tehdidin fail tarafından yapılması gerekir. Başkasının yapmış olduğu tehditten yararlanarak bir malı alan kimse, yağma değil de hırsızlık suçunu işlemiş olur. Cebir ve şiddet veya tehdidin, malın alınması sırasında veya malın kaçırılması anında yahut kendisini veya şerikini bir cezadan kurtarmak için yapılmış olması gereklidir. Suç, mal alındığı anda tamamlanmış olur. Suçun manevî unsuru, yararlanma niyetidir. Suçun cezası, beş yıldan on beş yıla kadar hapistir. Yağma suçunun gece veya silâhla tehdit ederek işlenmesi halinde ceza on yıldan on beş yıla kadar ağır hapistir. Fiilin, yol kesme şeklinde veya içlerinden biri silâhlı olmak şartıyle en az iki kişi tarafından işlenmesi yahut kıyafet değiştirilerek gerçekleştirilmesi halinde, ceza yirmi yıl ağır hapisten aşağı olamaz. Kıyafet değiştirmenin cezayı artırıcı sebep sayılması, failin sonradan tanınma imkânının bulunmaması yüzündendir.

● *Senedin yağması* suçunda, yağmada olduğu gibi cebir ve şiddet veya tehdit unsuru aranır. Ayrıca, suçun gerçekleşmesi için şu şartların da bulunması gerekir: 1. senedin hukuken bir önemi olması; 2. senedin düzenlettirilmesi, imza ettirilmesi veya yok ettirilmesi. Mağdurun elinden zorla alınmış senedin mağdur veya başka bir kimse aleyhinde delil olacak nitelikte bulunması gerekir. Bu senetle, mağdur veya üçüncü kişi için maddî veya manevî bir zarar meydana gelmelidir. Mağdura zorla yok ettirilen senedin hukuken geçerli bir senet olması gereklidir. Senedin yağması suçunun cezası beş yıldan on beş yıla kadar ağır hapistir. Suçun gece veya silâh tehdidiyle işlenmesi halinde, ceza on yılla on beş yıl arasında ağır hapistir. Yol kesme şeklinde veya içlerinden biri silâhlı olmak şartıyle en az iki kişi tarafından işlenmesi veya kıyafet değiştirilmesi halinde, suçun cezası yirmi yıl ağır hapisten aşağı olamaz.

◆ Sıf. Yağma ile elde edilmiş, yağmalanmış.

— Denizc. *Yağma mal*, batmış bir geminin yağmalanmasından elde edilen mal.

◆ **Yağmaî** sıf. *Esk.* Yağma ile ilgili. (M)

YAĞMACI sıf. (*yağma*'dan *yağma-cı*). Yağma eden veya yağma etmeyi huy edinmiş (kimse, ordu v.b.).

◆ **Yağmacılık** i. Yağma etme işi veya huyu. (M)

YAĞMA ÇANDAKİ, iran şairi (Hûr 1782-ay.y. 1859). İsmail Hanın münşibaşılığını yaptı, 1802'de İsmail Han hükûmete isyan ederek Horasan'a kaçtı; bunun üzerine Çandaki valisinin kâtibi oldu. 1808'de bir suçlama yüzünden malları yağmalandı. Bundan sonra *Yağma* mahlasını kullandı. Bir süre hapiste kaldıktan sonra serbest bırakıldı. Kendisini tutuklatan Zülfikâr Hana *Sardâriye* adlı bir hicviye yazdı. Sürgüne gönderildi; sonra Tahran'a döndü. Muhammed Şahın nazırlarından Hacı Mirza Akâsî'nin ve Kaşan valisinin sevgisini kazandı; fakat yazdığı bir hicviye yüzünden gözden düştü. Gazel, rubaî ve tercii bend tarzında yazdığı şiirleri bir *Divan*'da toplanmıştır. (M)

YAĞMAK geçz. f. (esk. türk. k.). [Yağmur, kar, dolu v.b. için] Gökten düşmek: *Yağmur, bu memlekette üç dört senede bir yağıyormuş...* (R. H. Karay). || *Teşm. yol.* Çok miktarda düşmek veya birbiri ardınca gelmek: *Toz yağmak. Üstüne mermiler yağmak.* || *Mec.* Çok miktarda gelmek: *Mektup, para yağmak.* (M)

YAĞMALAMA i. (*yağmalamak*'tan *yağmala-ma*). Yağmalamak eylemi.

— Tar. Savaş sonunda galip gelen askerin düşman ordugâhını basarak veya kuşattığı şehri zapt ederek eline geçirdiği mal ve eşyayı götürmesi, canlıları esir etmesi. (M)

YAĞMALAMAK geçl. f. (*yağma*'dan *yağma-la-mak*). Yağma yoluyle ele geçirmek, yağma etmek: *Kimseye bir tane vermiyeceksiniz! Haydi bu sefer de yağmalasınlar yiğitseler...* (Kemal Tahir). [M]

YAĞMUR i. (esk. türk. *yağmur*'dan). Gökten damlalar halinde düşen su: *İlkbahar yağmuru. Yağmur damlası. Yağmur mevsimi.* (Bk. ANSİKL., *İklimbil. bölümü.*) || *Teşm. yol.* Yağmur damlası gibi çok ve sık düşen, gelen şey: *Bir yandan güneş, bir yandan kurşun yağmuru, bir yandan susuzluk...* (Kemal Tahir). || *Mec.* Çokluk, bolluk: *Hediye yağmuru. Küfür yağmuru.* || *Yağmur mevsimi*, yağmurun bolca yağdığı mevsim. || *Yağmur suyu*, yağmur damlalarının bir yerde toplanmasından meydana gelen su.

— ÇEŞ. DEY. *Yağmur boşanmak*, birdenbire çokça yağmur yağmak: *Sabaha karşı bir yağmur boşandı ki sormayın* (N. Araz). || *Yağmur olsa kimsenin tarlasına düşmez*, yapabilme gücü olduğu halde kimseye yardım etmek istemeyenler için kullanılır. || *Yağmur yağarken küpünü doldurmak*, fırsattan yararlanıp para veya mal edinmek. || *Yağmur yemek*, yağmurda ıslanmak. || *Yağmura tutulmak* (veya *yakalanmak*), birden bastıran yağmurdan korunamayarak ıslanmak: *Nermin'in otelde kaldığı bir akşam, yağmura tutulmuşlar, ilk rastladıkları tramvaya binmişlerdi* (Kemal Tahir). || *Yağmurdan kaçarken doluya tutulmak*, güç bir durumdan kurtulmayı, sıyrılmayı isterken daha kötüsüyle karşı karşıya kalmak.

— Astron. *Aslan yağmuru*, Aslan takımyıldızı içindeki bir noktadan dağılıyormuş gibi görünen akanyıldız yağmuru. Bk. ANSİKL.

— Denizc. *Yağmur penceresi*, merkezine bağlı bir elektrik motoruyle hızla döndürülen dairesel cam. (Üzerine düşen yağmur veya kar tanelerini merkezkaç kuvvetle savurarak, görüşün açık olmasını sağlar. Gemilerin köprü üstlerinde kullanılır.) || *Yağmur tentesi*, yağmurlu havalarda tayfaları korumak veya açık bir ambar ağzını geçici bir süre kapamak için güverteye gerilen veya hava değişmelerinden korumak için bir kotranın üstüne örtülen çatı biçiminde büyük branda.

— Folk. *Yağmur duası*, kurak havalarda, yağmur yağması için halkın topluca Tanrı'ya dua etmesi: *Yağmur duasına çıkmak.*

— Hidrol. *Yağmur-kar rejimi*, beslenmede, yağmurların karlardan daha önemli olduğu rejim için kullanılır. || *Yağmur rejimi*, bir akarsu beslenmesinde yağmur sularının ağır basması, bu yüzden de yağışlı mevsimlerde taşkınlar meydana gelmesiyle nitelenen rejim. (Çeşitli tutulmalardan ileri gelen azalmalar dışında, yağışların yıllık dağılışı ne kadar düzensizse rejim de o kadar düzensizdir.)

— İklimbil. Bk. ANSİKL.

— Jeol. *Yağmur dönemi*, jeoloji veya tarih zamanlarında belirli bir bölgede yağmur dönemi: *Kuzey Afrika ile Ekvator Afrikası'nın yağmur devirleri, ılıman Avrupa'nın buzul dönemlerine tekabül eder.* Bk. ANSİKL.

— Zool. *Yağmur kuşu.* Bk. YAĞMURKUŞU.

— ANSİKL. Astron. *Aslan yağmuru*, her yıl 11 ile 13 kasım geceleri gözlenebilir. Bazı devirlerde, göktaşlarının sayısı çok daha fazladır, tıpkı bir *sağanak* gibi. Böyle büyük yağmurlar 1799, 1833 ve 1866 yıllarında gözlemlenebildi ve böylece, parçacıkların Güneş çevresinde belli bir yörünge üzerinde dolandığı, her 33 yılda bir bu parçacıkların toplaşma noktalarının Yer yörüngesine rastladığı, bu yüzden de yörüngelerinin büyük ekseninin hesaplanabileceği düşünüldü. 1866'da Leverrier'nin yaptığı bu hesap, 1865'te keşfedilen bir kuyrukluyıldızın aynı yolu takip ederek dolandığını ortaya koydu. Bunun üzerine, bu göktaşı yağmurunun, parçalanan bir kuyrukluyıldızın son kalıntıları olabileceği fikrine varıldı. Bugün bu kuyrukluyıldızın sayısız parçalar halinde dağılmış olması gerekir.

— İklimbil. Yağmur, atmosferdeki su buharının çeşitli süreçlerden geçmesiyle oluşur. Bu oluşma, birbirini izleyen üç evre söz konusudur:

1. *doyma fazı:* nemli hava, çiy noktası sıcaklığına kadar soğur. Dört doyma* sürecinden yalnız birisi yağmur oluşumuyle sonuçlanır: yükselme hareketlerinden doğan *adiyabatik genleşme;*

2. *yoğunlaşma fazı:* doymuş hava, içindeki su buharını çok küçük (1 ile 20 μ çapında) su damlacıkları halinde atar. Doyma sonucunda, otomatik olarak yoğunlaşma meydana gelemez, havada *yoğunlaşma çekirdek**lerinin bulunması gerekir. Yoğunlaşan su *bulutlu hava*'ya yol açar ve su damlaları çok küçük olduğundan, havada asılı halinde kalır (*koloidal asıltılar*);

3. *boşalma fazı:* bulutun koloidal dengesi bozulur ve bazı damlacıklar, artık yükselen akımların taşıyamayacağı kadar büyür (0,5'-ten 2,5 mm'ye kadar). İşte o zaman yağmur yağar. Bununla birlikte bulut sadece bir katalizör rolü oynar: aşağıda bulunan su buharı yukarı doğru sürüklenir, yeni yeni bulutlar meydana getirir, kısacası yağmur suyunu temin eder. Yine de damlaların büyümesi, yani boşalmanın en önemli etkeni, doğrudan doğruya bulutun içinde meydana gelir. Bu oluşumda üç mekanizma birleşir: a) bulutun üst kısmında yer alan *buz tanecikleri*, sıvı suyun buz halinde katılaşmasına ve billûrların irileşmesine yol açar. Ağırlaşan bu billûrlar düşer ve yere varmadan erir; b) *nemçeker* çekirdekler* de aynı etkiyi yapar (buz billûrları taşımayan bulutlardan oluşan ender yağmurlar bu şekilde açıklanır); c) şiddetle yükselen hava akımları (meselâ soğuk alınlar), bulutlardaki damlacıkların *birleşmesi*'ne yol açar.

Bu olay, yükselme hareketlerinin en büyük rolünü ortaya koyar: yükselme, hem doymağa, hem buz oluşumuna, hem de damlaların birleşmesine sebep olur. Bu yüzden yağmurlar, yükselmelere yol açan etkenlere göre sınıflandırılır: *siklon yağmurları; kararsızlık yağmurları* (sıcaklığın düşey gradyanından ileri gelir); *engebe yağmurları* (engebenin sebep olduğu yükselme).

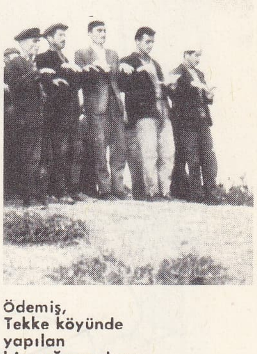

Ödemiş, Tekke köyünde yapılan bir yağmur duası

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

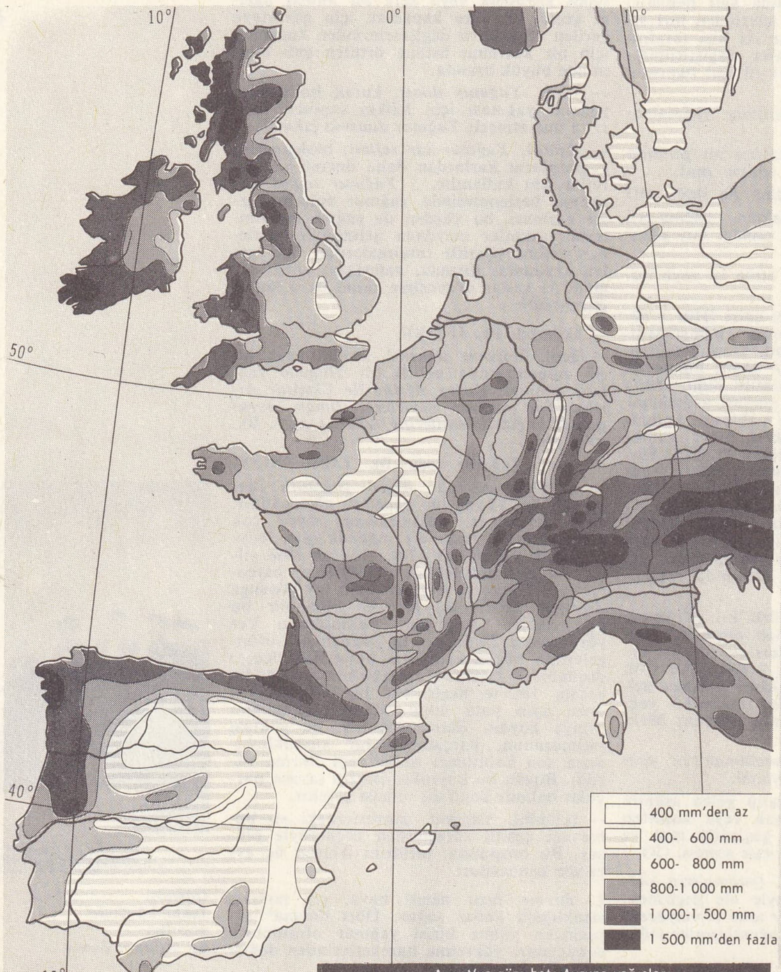

Angot'ya göre batı Avrupa yağışları

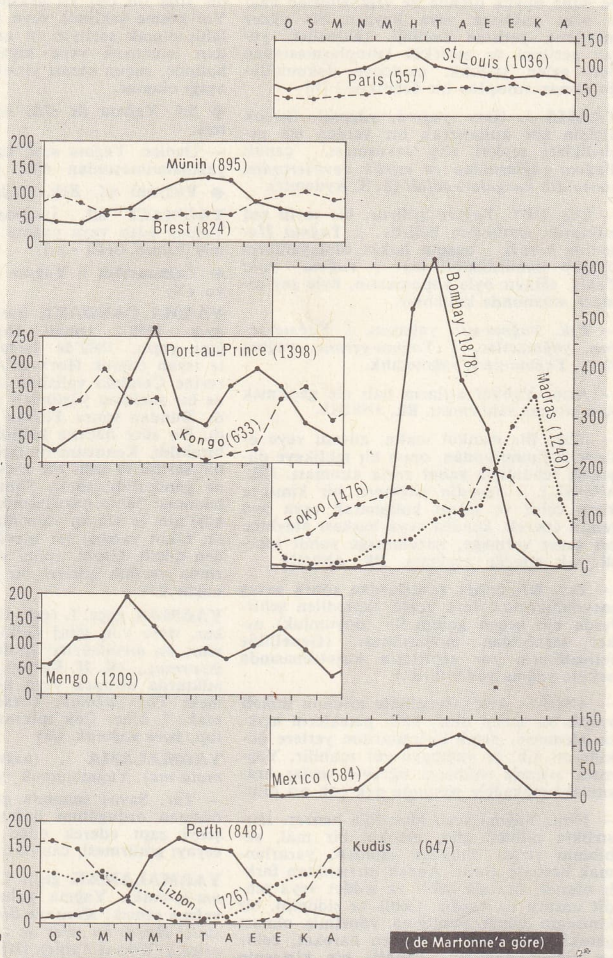

Başlıca yağış rejimleri eğrileri

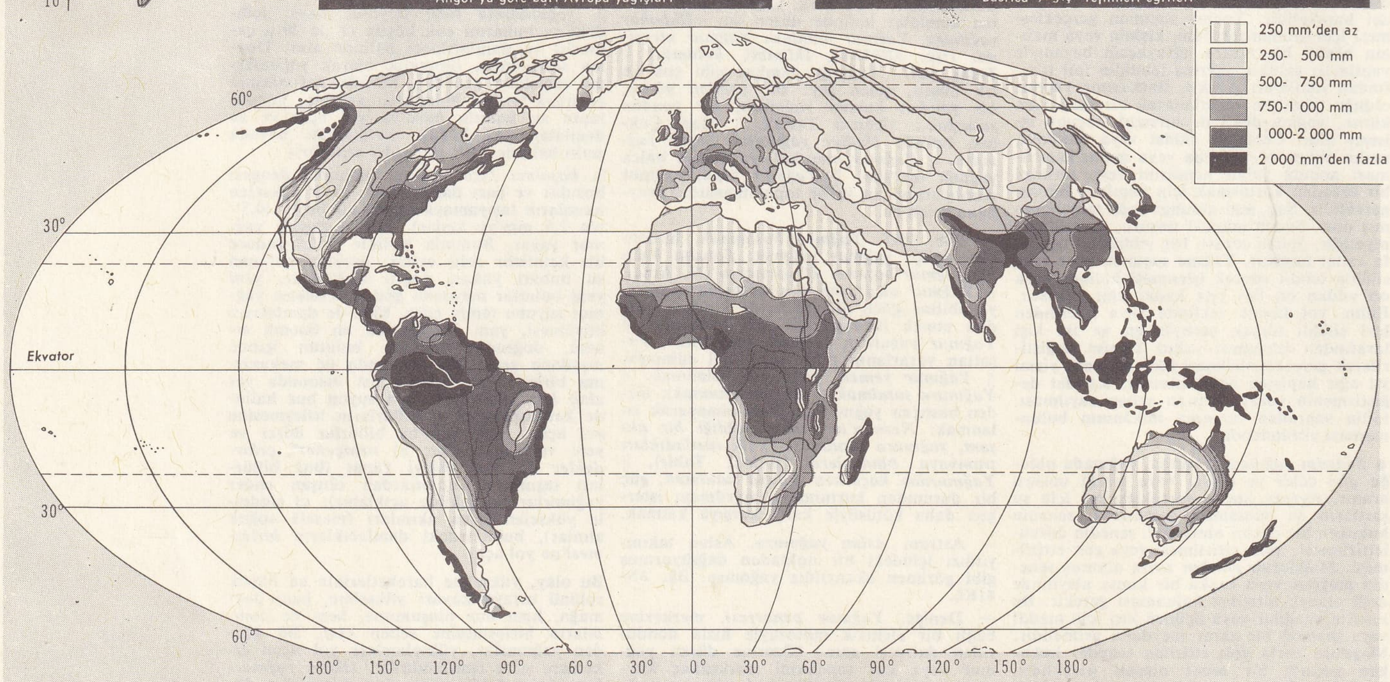

Supan ve de Martonne'a göre kıt'a yüzeylerine düşen ortalama yıllık Yağışların dağılımı

Demek ki, siklonların sıklığı ve büyük engebelerin bulunması, yağmurların başlıca etkenleridir. Öte yandan, hava kütlelerinin sıcaklığı ve nemliliği de yağmur oluşumunda rol oynar: çok sıcak hava kütleleri ile okyanus üzerindeki hava kütleleri, soğuk hava kütleleriyle kıtalar üzerindeki hava kütlelerinden daha çok su buharı taşır.

*Plüviyometre**, düşen yağmur kesitinin yüksekliğini milimetre cinsinden gösterir. Ayrıca, bir ay, bir mevsim veya bir yıl içindeki yağmurlu günlerin (plüviyometrenin 0,1 mm'den çok yağmur kaydettiği günler) sayısı da hesaba katılır. Kaydedici plüviyometre, yağmurun yağış süresini gösterir, bu da yağmur şiddetinin hesaplanmasını sağlar. *Yağmur rejimi*, her ayın veya her mevsimin ortalamalarının yıllık eğrileriyle gösterilir. Rejimleri tayin eden kanunlar oldukça karmaşıktır. Yukarıda sayılan bütün etkenlere (bunların etkileri, yağmur taşıyan hava akımlarının farklı yönelmeleri yüzünden her mevsimde farklıdır), mevsimden mevsime, ayrıca denizlere ve karalara göre değişen ısı şartları da eklenir.

● *Sunî yağmur*. Amerikalı Shaefer ve Langmuir, 1946'da, bir bulutun içindeki buz billûrlarının karbon karı püskürtülerek büyütülebileceğini gösterdiler. Bu kar taneciklerinden her biri buzlu bir çekirdek (—80°C) meydana getirir ve iri yağmur damlalarının oluşumuna yol açar. Birçok deneme sırasında, sadece 500 gr karbon karı kullanarak 100 000 ton yağmur yağması sağlanmıştır. Bir başka metotta, gümüş iyodürün buz billûrlarına çok benzeyen geometrik bir şekilde billûrlaşma özelliğinden faydalanılır. Böylece iyodür tanecikleri, rastladıkları su damlacıklarının katılaşmasına yol açar. Deneylerde, kalsiyum klorürün nemçeker taneciklerinden de yararlanılmıştır.

● *Çamur yağmuru*, sarı veya kırmızımsı renkte, katı yabancı maddelerle yüklü yağmura verilen ad. Bu olay, daha önce meydana gelmiş burgaç ve konveksiyon mekanizmasının sonucu olarak ortaya çıkar. Bu mekanizma, tanecikleri bulutların seviyesine kadar yükseltir, sonradan bu tanecikler yağmur halinde düşer. Büyük Sahra ve Kuzey Afrika'dan yükselen kumların, 3 ilâ 5 km yüksekliğe ulaştıktan sonra Fransa, Almanya veya İngiltere üzerine çamur yağmuru halinde indiği görülmüştür. Dönencel bölge savanlarında pek bol olan kırmızı tozlar taşınırsa, yağmur renkli olur (kan yağmuru). Bu olay A.B.D.'de çok sık görülür ve renkli tozlar A.B.D.'nin batısındaki kurak bölgelerden gelir. Batıdaki geniş alanlara yalnız buğday ekilerek bu bölgenin çölleştirilmesinden sonra, bu olaylar daha da sıklaşmıştır. Nihayet *kül yağmurları*, yanardağ patlamaları sırasında çıkan ve yağmura karışan çok ince tozlardan meydana gelir.

— Jeol. Yağmur, kayaları az çok aşındırır, çünkü çözünen mineralleri eritir; taşınabilir maddeleri taşır; kuma veya çamura düşen her damla bir iz bırakır. Meselâ, eski jeolojik devirlere ait su damlacıklarının izleri günümüze kadar gelmiştir.

● *Yağmur dönemi*, Dördüncü zamanda kurak ve sıcak bölgelerde, daha soğuk ülkelerdeki buzul ve buzullar arası dönemler gibi, yağmur ve yağmurlar arası dönemler nöbetleşmesi meydana gelir. Bazı bilim adamlarına göre yağmur dönemleri, buzul dönemleriyle çağdaştır; başkalarıysa yağmur dönemlerini buzullar arası dönemlerle çağdaş sayarlar. Buzul çağlarının, Sahra'nın kuzeyinde yağmur dönemleriyle ve güneyinde ise yağmurlar arası dönemle çağdaş olduğunu ileri süren de olmuştur. (LM)

YAĞMUR BEY, türkmen beyi (öl. 1033). Selçuklu devletinin kurulmasından önce Horasan'da faaliyet gösterdi. Tuğrul ve Çağrı Bey kardeşler yönetimindeki Oğuzların Maveraünnehir ve Horasan'da kuvvetlenmeleri üzerine 1026'da Gazneli Mahmud, karahanlı hükümdarı Yusuf Kadir Han ile anlaştı ve Selçuklulardan Arslan Yabgu'yu hileyle tutuklattı; Selçuklulara bağlı Türkmenler, Horasan şehirlerine dağıldılar. Başlarında Yağmur v.d. beylerin bulunduğu Türkmenler, Gazneli Mahmud'un ölümünden sonra Mesud'un tahta çıkmasında etkili oldular. Yağmur Bey, yeni Gazne hükümdarına başka yardımlarda bulunduysa da onun güvenini kazanamadı. Sultan Mesud, bir hileyle başta Yağmur Bey olmak üzere on altı türkmen reisini öldürttü. Bu olay üzerine Türkmenler ayaklandılar. (M)

YAĞMURCA i. (*yağmur*'dan *yağmur-ca*). *Halk dili*. Alageyik. (İlmî adı *Dama dama*.) [M]

YAĞMURDERE, Karadeniz bölgesinde (Doğu Karadeniz bölümü, Gümüşhane ili, merkez ilçesi) bucak; 4 195 nüf. (1965); 18 köy. — *Bucak merkezi*, 454 nüf. (1965). Gümüşhane - Erzurum yolunun 20. km'sinden kuzeye ayrılan 40 km'lik toprak bir yolun sonundadır; yüksl. 1 875 m. (M)

YAĞMURKUŞAĞI bls. i. Bk. GÖKKUŞAĞI.

YAĞMURKUŞLARI çoğl. bls. i. Uzun bacaklı, genellikle ince uzun gagalı, uzun sivri kanatlı kuşlar takımı. (Yağmurkuşlarının pek çok türü vardır; tüyleri mat renklidir. Yavrular yumurtadan çıktıktan bir süre sonra analarının ardından gider. Takım birçok familyaya ayrılır: yağmurkuşugiller [yağmurkuşu v.b.] bataklık kırlangıcıgiller [bataklık kırlangıcı, çölkoşarı] v.b.). [L]

YAĞMURKUŞU bls. i. Siyah benekli, esmer, kızıl sarı ve beyaz tüylü kıyı kuşu; çeşitli boyda (15-30 sm uzunlukta) olur; bacakları orta yüksekliktedir; başparmağı ya körelmiştir veya hiç yoktur; başı kuvvetli, gagası oldukça kısadır. (Yağmurkuşugillerden.)

— ANSİKL. *Yağmurkuşları* (bk. KUŞLAR *levhası*) dünyanın hemen her tarafında yaygındır. Tatlı veya tuzlu suların kıyılarında, geniş fundalıklarda, tundralarda v.b. yuva yapar. Soğuk bölgelerde yaşayan türleri göçmendir. Yaldızlı yağmurkuşu (*Charadrius apricarius*) ile gümüşî yağmurkuşu (*Ch. squatorola*) bunlardandır. Yakalı yağmurkuşları, yakalı büyük yağmurkuşu (*Ch. dubius*) ile kesik yakalı yağmurkuşudur (*Ch. alexandrinus*). Bu sonuncular yuva yapıcı kuşlardır.

Yağmurkuşu, çulluk ve kızkuşu gibi pişirilerek yenir. (L)

YAĞMURKUŞUGİLLER çoğl. bls. i. İnce uzun bacaklı, ince gagalı, uzun sivri kanatlı kuşlar familyası. (Avrupa'da pek çok türü vardır: yağmurkuşu [*charadrius*], çulluk, kervançulluğu, istiridye avcısı v.b. Bun lar genellikle sürüler halinde uçan göçmen kuşlardır. Göçtükleri zaman su kenarlarını seçerler. Yağmurkuşları takımından.) [L]

YAĞMURLAMAK geçz. f. (*yağmur*'dan *yağmur-la-mak*). [Hava için] Yağmura çevirmek. (M)

YAĞMURLU sıf. (*yağmur*'dan *yağmur-lu*). Yağmur yağan, yağmurun yağdığı: *Yıl 1906... Manastır'da, yağmurlu bir gece, yola çıkmışlardı* (Kemal Tahir). [M]

YAĞMURLUK i. (*yağmur*'dan *yağmur-luk*). Yağmurdan korunmak amacıyle kullanılan giyecek: *Avuçlarının terini yağmurluğa sert sert sildi, durup ceplerinde cıgara aradı* (Kemal Tahir).

— ANSİKL. Çok sık dokulu veya bir lateks tabakasıyle kaplı kumaştan klasik *yağmurluk*'lara karşılık, sentetik maddelerle yapılan yağmurlukların önemi son yıllarda piyasada gittikçe arttı. Bunlar ya sentetik ipliklerle (naylon, tergal), ya plastik bir yapraktan ya da lake görünüşü veren polietilen veya polivinil tipi bir plastiğe bulanmış kumaştan yapılır. (LM)

YAĞMURLU TÜRKMENLERİ, Oğuzlara bağlı Türkmen topluluğu. Büyük Selçuklu devletini meydana getiren Oğuzlara müslüman olduktan sonra genellikle Türkmen adı verilmiştir. Büyük Selçuklu devleti içinde yer almış olan bu Türkmenlere Yağmur Beyin adına izafeten Yağmurlu Türkmenleri denmiştir. Gazneli Mahmud'un Selçuklu Yabgusu Arslan Yabgu'yu yakalatmasından sonra (1025) Türkmenler parçalandı. 1035'te Çağrı ve Tuğrul Beyler yönetimindeki Selçuklular Nesâ savaşında Gazneli Mahmud'dan intikam aldılar. Selçukluların bu zaferden sonra Oğuz Türkmenlerini tekrar yönetimleri altına topladıkları görülür. Buna karşılık Yağmurlu Türkmenleri ve Kızılhoğuzları Selçukluların yönetimine girmeyerek Isfahan hâkiminin hizmetinde bulundular. Daha sonra Yağmurlu Türkmenleri Isfahan hâkimi Kâkûyeoğlu Alâüddevle'nin yanından ayrılarak Rey'deki Oğuzlara karıştılar. Yağmuriyan adı ile de anılan Yağmurlu Türkmenleri Tuğrul ve Çağrı Beylerin yönetiminden ayrılan diğer Oğuz topluluklarıyle birlikte, Irak Oğuzlarını meydana getirdiler. (M)

YAĞMURÖLÇER bls. i. Bk. PLÜVİYOMETRE.

YAĞÖLÇER bls. i. Sütteki yağlı madde miktarını belirlemeğe yarayan âlet. *Eşanl.* BÜTİROMETRE.

— ANSİKL. *Yağölçer*, dar kısmında bir taksimat bulunan özel bir tüptür; yağlı madde sütununun yüksekliği bu taksimat üzerinde doğrudan doğruya okunarak, 100 gr sütteki yağlı madde oranı kolaylıkla bulunur. Süte önceden sülfürik asit ve amilik alkol katılıp sıcakta santrifüjlenerek, yağlı maddenin sütten ayrılması sağlanırsa işlem kolaylaşır. (L)

YAĞPOMPASI bls. i. Teknol. Bk. YAĞ *pompası*.

YAĞSIZ sıf. (*yağ*'dan *yağ-sız*). Yağı olmayan: *Yağsız et*. || Yağı az. || İçine yağ konulmamış, yağ ile yapılmamış: *Doktor ancak yağsız yemekler yemesine izin verdi*. || Yağ çıkarmayan, yağ salgılamayan, kuru: *Yağsız cilt*. || *Mec*. İnce, zayıf: *Yağsız, adaleli bir vücudu var*. (M)

YAH i. (fars. *yaḫ*). *Esk*. Buz. || *Yah-âver*, buzlu (su, şerbet v.b.). || *Yah-beste*, buz tutmuş. || *Yah-pare*, buz parçası. (M)

YAHATA veya **YAVATA**, Japonya'da şehir, Kyuşu adasında (Fukuoka ili), Kita Kyuşu şehir gruplaşmasının bir kısmı; 332 200 nüf. Kyuşu adasının kömür madenleri yakınında başlıca sanayi merkezi. Şehirde Japonya'nın en büyük çelik fabrikaları, tersaneler, otomobil ve makine fabrikaları kurulmuştur. (L)

YAHÇE i. (fars. *yaḫ*, buz'dan *yaḫ-çe*). *Esk*. Dolu. || Çiy. (M)

YAHEY ünl. Coşma ve sevinç belirtir. (M)

YAHGAN'LAR veya **YAMANLAR**, Ateş Ülkesi'nin Arjantin bölümünde yaşayan halk. Günümüzde Yahgan'lardan ancak birkaç kişi kalmıştır. (L)

YAHNİ i. (fars. *yaḫnî*). Mutf. Çeşitli et, sakatat ve kuru sebzelerle yapılan bol soğanlı ve domatesli yemek. (Bk. ANSİKL.) || *Papaz yahnisi*, kuşbaşı et ve soğanla yapılan yahni.

— Teşk. tar. *Yahni kapan*, ocağın dışında başkalarının hizmetinde çalışan yeniçerilere verilen ad. (Bunlar ocakta bulunmayıp efendilerinin konaklarında yer içerlerdi. Ulufelerine, *kapılı ulufe* adı verilirdi.)

— ANSİKL. *Yahni* soğanı, yemeğin çeşidine göre ince veya az şeklinde doğranır. Arpacık soğanları ise doğranmadan bütün olarak yemeğe katılır. Ciğer, işkembe, paça, et ve balıkla yahni yapılabilir. Ciğer yahnisine bol yeşil soğan ve dereotu katılırsa lezzetli olur. Bazı et yahnilerine unlu, yumurtalı terbiye yapılır (terbiyeli yahni). [M]

Yahoda Şahitleri. Bk. YEHOVA ŞAHİTLERİ.

YAHŞİ sıf. (esk. türk. k.). *Halk dili*. İyi, güzel, pek güzel: *Derviş, Hünkârın beklediğini görünce devam etti: «Ey Murat Han Gazi! Bu dünyada yahşi gazalar kıldın ve iyi seferler ettin...»* (N. Araz).

— ÇEŞ. DEY. *Anan yahşi, baban yahşi*. Bk. ANA. || *Yaman yahşi* (veya *yahşi yaman*), iyi kötü, iyi olsun kötü olsun, iyi veya kötü. (M)

YAHŞİ BEY Şücaüddin, Karesioğullarının Bergama emîri (XIV. yy.ın ilk yarısı) Karesi Beyin oğlu, Balıkesir beyi Demirhan Aslan Beyin kardeşi. Babasının ölümü üzerine ikiye ayrılan beyliğin Bergama bölümünün emîri oldu. Memlûk kaynaklarında «Memleketi Marmara sahibi» olarak gösterilen Yahşi Beyin on beş şehri, kalesi, yirmi bin atlı askeri ve donanması vardı. İbni Battuta, 1333'te Yahşi Beyi Bergama'da ziyaret etti. Yahşi Bey 1341-1342 yıllarında donanmasıyle Gelibolu yarımadasına iki defa asker çıkardı; sonra, Bizanslılar ile anlaşma yoluna gitti. 1345'ten sonra Bergama,

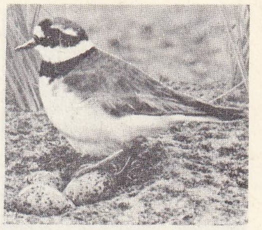

yağmurkuşu

yağmurkuşu

yağmurluk

Foto. LAROUSSE

YAHUDA «İsa Tutuklanırken» Jean Fouquet'nin eseri Condé müzesi Chantilly (Fransa)

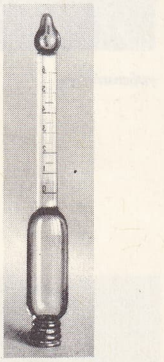

yağölçer

osmanlı hâkimiyeti altına girdi. (M)

YAHŞİHAN, İç Anadolu bölgesinde (Ankara ili, Kırıkkale ilçesi) köy; 2 638 nüf. (1965). Kızılırmak'ın sağ (doğu) kıyısında; Ankara - Kayseri demiryolu üzerinde istasyon. Belediye. (M)

YAHTE i. (fars. *yāhte*). *Esk.* Oda. || Kılıç kını. || Küçük küp. || Benzer, eş. (M)

YAHU ünl. (ar. *yā-hū*). Dikkati çekmek, kendine baktırmak amacıyle «hey, bana bak, baksana!» anlamlarında kullanılır: *Vasıf ağayı tanımayan Üsküdarlı gördünüz mü yahu?* (Kemal Tahir). — Söylenen sözün anlamını kuvvetlendirir, bazı kelimeleri belirgin kılar: — *Yahu, dedi, bu adam kendisine iftira ediyor, övündüğü kadar edepsiz değil!* (Y. Z. Ortaç). — Rica etmek, yalvarmak, bir şey istemek amaçlarıyle kullanılır: — *Yahu! Günaha mı girersin bir kere...* (B. Felek). [M]

YAHUA veya **YAGUALAR**. Ekvator Andları'nın doğu yamacında kızılderili halk; Amazon'un sol kıyısına yerleşmişlerdir. Yahualar, Jivarolar, Zaparolar v.b. ile birlikte oldukça bağımsız bir bütün meydana getirirler. (L)

YAHUD edat. Bk. YAHUT.

YAHUD i. (*Yahuda*'nın adı'ndan ar. *yahūd*). *Esk.* Yahuda'nın soyundan gelen kimse. (M)

YAHUDA, İskaryot denir, on iki havariden biri. İsa'yı düşmanlarına teslim eden odur. Havarilerin vekilharcı idi. Cimri olduğu sanılır. İsa'yı ele geçirmek isteyen başrahiplere gümüş otuz dinar karşılığı İsa'yı teslim etmeğe söz verdi. Silâhlı askerlerle İsa'yı zeytin bahçesinde görmeğe gitti ve kararlaştırılan işareti vererek (öpücük) İsa'yı tutuklattı. Sonradan vicdan azabı içinde kıvrandı, aldığı parayı tapınağa atarak kendini astı.

— İkonogr. Yahuda, önce *Son Yemek* (Cena) resimlerinde yer aldı. Bazen ihanetinin ücretini başrahipten alırken (Padova'da Giotto'nun freski, Floransa San Marco'sunda Fra Angelico'nunki) ve özellikle *İsa Tutuklanırken* ve *Yahuda İsa'yı Öperken* (Saint-Nectaire ve Chartres sütun başlıkları, Saint-Gilles-du-Gard, Naumburg ve Ulm kabartmaları, Fouquet ve Bourdichon'un minyatürleri, Dürer'in gravürü, Rembrandt'ın deseni [Stockholm], H. Multscher'in tabloları [Berlin], Altdorfer, Van Dyck) resmedilmiştir. (L)

YAHUDA Aziz, iki kişiye verilen ad: *Yahuda Thaddaeus*, İsa'nın 12 havarisinden biri (Markos III, 18). Denildiğine göre, 80 yılına doğru Ermeniye'de öldü. —**Yahuda**, Küçük Yakub'un kardeşi ve İsa'nın yakın akrabalarından. Kendi ismini taşıyan mektubu yazdı. (L)

YAHUDA Celile'li, gamala asıllı yahudi vatandaşı. Yahudilerce siyasî köleliğin başlangıcı sayılan nüfus sayımına karşı çıktı ve Ferisî Sadok ile M.S. 7'de bir ayaklanmaya yol açtı. (L)

YAHUDA kabilesi, İsrail kabilelerinin en kalabalığı. Kudüs, Azeka, Betsur, Lakiş, Hebron ile Filistin'in güneyinde yer alıyordu. Yüzyıllar boyunca yahudi kavminin dinî ve siyasî hayatının merkezi olarak kaldı. Mezhep ayrılığından sonra, Benyamin kabilesiyle birlikte Yahuda krallığını meydana getirdi. Helenistik devirde, toprakları Asmun krallığının ilk çekirdeği ve yahudi milliyetçiliğinin son kalesi oldu. (L)

YAHUDHANE blş. i. (ar. *yahūd* ve fars. *hāne*'den *yahūd-hāne*). *Esk.* Yahudilerin birarada oturdukları ev veya bu evlerin topluluğu. (M)

YAHUDİ i. ve sıf. (*Yahuda*'nın adından ar. *yahūdī*). Musa dinine bağlı kimse: *Medine'deki Yahudiler dahi «Peygamber gelecek vakit yaklaştı», derlermiş* (Cevdet Paşa). || [İsim tamlamalarında] Musa diniyle ilgili.

— DEY. *Yahudi pazarlığı*, bir şeyin çok ucuza alınabilmesi için yapılan sıkı pazarlık.

— Bot. *Yahudi baklası* (veya *acı bakla*). Bk. BAKLA.

— Ed. *Yahudi Almancası*. Bk. ANSİKL.

— Etnogr. Bk. ANSİKL.

— Leng. *Yahudi Almancası*, XIV. yy.da Almanya'dan kovulan yahudilerin çocukları tarafından konuşulan almanca lehçesi. (Bk. ANSİKL.) || *Yahudi Aramcası*, biri Batı Aramcasına, öbürü Doğu Aramcasına bağlanan iki lehçeye verilen isim. (Bk. ANSİKL.) || *Yahudi İspanyolcası*, İspanya Yahudileri tarafından eskiden konuşulmuş dil. Bk. ANSİKL.

— Tar. *Yahudi meselesi*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Antropol. *Yahudi*'ler antropolojik anlamda bir ırk değil, her şeyden önce etnik ve kültürel, tarihî bir topluluktur. *Aşkenazim* denilen Kuzey Yahudileri armenoyid ırktan, *Sefardim* denilen Güney Yahudileri ise güneydoğu ırkındandır.

— Ed. *Yahudi Almancası* ile yazılmış ilk eserler XVI. yy.da ortaya çıktı (oysa bu döneme kadar Yahudi Almancasının yalnız sözlü bir edebiyatı vardır). Dolaylamalar, Kutsal Kitap yorumları, yahudi tarihinden yapılan anlatılar iki yüzyıl boyunca bu edebiyatın tek ürünü oldu. XVIII. yy.da ve XIX. yy.ın ilk yarısında Klasik İbranîcenin yeniden kullanılmasına yol açan *Haskala* dönemi (Bk. İSRAİL, *edebiyat*), Yahudi Almancasının edebiyat dili olarak kullanılmasını engelliyordu; buna rağmen bu dönem, Yahudi Almancasıyle yazılmış orijinal eserler bakımından zenginleşti: bu eserler Avrupa ghetto'sunda yaşayan yahudilere Haskala'nın öne sürdüğü yeni ideali öğretmek amacını güdüyordu. M. Gordon'un (1823-1890) şiirleri, Abramoviç'in (*Mendele-Mocher-Sefa Rim* denir [1836 - 1917]) eseri Yahudi Almancasının edebiyattaki ilk ürünleridir. Abramoviç'in hikâyeleri (ilki *Dos Klajne Menschele* [Küçük Adam] 1864'te yazılmıştır), sonra romanları (meselâ *Massaot Benjamin Haschlischi* [Benjamin III'ün Serserilikleri], 1878) yazarın yahudi geleneğine uygun yergiciliğini ve dindaşlarının hayat şartlarını düzeltmeyi düşünen reformculuğunu ortaya koyar. Şolem Aleyhem (1859 -1916) özellikle romanlarında orta sınıfı anlattı; İ. L. Peretz veya Perez (1851-1915) şiire ve tiyatroya yenilik getirdi ve eserlerinde edebiyat alanında Yahudi Almancasının öbür dillerle boy ölçüşebileceğini savundu. Modern yahudi almancası edebiyatını yaratan bu üç yazar dışında İ. J. Linetzki (1839-1915) gibi romancılar, A.Goldfaden (1840-1908), J. Gordin (1853-1909), *Der Dybbuk*'un yazarı Anskiy (1863-1920) gibi dramaturglar ve M. Rosenfeld (1862-1923) gibi şairler, merkezi Varşova, Odessa ve New York'ta bulunan yahudi-alman kültürünün canlanmasına yardım ettiler. XX. yy. başında yahudi-alman basını gelişti (başlıca organı *Fortverts*). Yeni şiire canlılık kazandıran başlıca şair, İncil'i Yahudi Almancasına çeviren Yehoas'tır (1871-1927). En eski yazarlar ise A. Reisen (1876-1951) ve Şolem Aş'dı (1881-1957); özellikle Şolem Aş, dramlarında ve anlatılarında o döneme kadar ilhamını yalnız ghetto hayatından ve geleneklerinden alan edebiyatın ufkunu genişletti. Rus devrimi ise, yahudi toplumunun yaşama şartlarını büyük ölçüde değiştirerek yahudi almancası edebiyatını etkiledi. Ama Rusya'daki toplumsal değişiklikler, yahudi toplumunu bir köşeye itilmişlikten kurtararak yahudi almancası edebiyatının varoluş sebeplerinden birini de ortadan kaldırdı. Polonya'da Hitler idaresinin giriştiği yahudi katliamı yahudi - alman kültürünün başka bir merkezini ortadan kaldırdı; Klasik İbranîceyi resmî ve edebî dil haline getiren İsrail devletinin kurulması da yahudi-alman edebiyatının zayıflamasında etkili oldu. Ayrıca, yukarıda adı geçen yazarlardan birçoğu ibranîce de yazmıştı; bu yazarlardan İsrail'e yerleşenler Yahudi Almancasını büsbütün terk ettiler. Yahudi Almancasının edebiyat alanı bugün çok daralmıştır.

— Etnogr. Dünyaya dağılmış olan yahudi azınlıkları (diaspora), üç bin yıldır süregelen gönüllü veya zorunlu göçlerin etkisiyle oluşmuştur; öyle ki, siyonist gruplaşmalara rağmen Yahudilerin çoğunluğu hâlâ geleneksel İsrail toprağının dışında yaşar. Bir «Samî» tipinin dışında kalan (bu tip bile daima benzerlik göstermez) Batı ve Doğu Avrupa, Kuzey Afrika, Çin, Kafkasya, Ortadoğu Yahudileri yaşadıkları memleketteki ırklara tıpatıp benzerler.

— Leng *Yahudi Almancası* bir frankça ağzına dayanır, ama ibranîce kelimeler ve İbranîceden gelme özelliklerle doludur. Yahudi Almancası Doğu Avrupa'daki (Polonya, Litvanya, Macaristan, Yugoslavya ve Romanya) yahudi toplulukları tarafından kullanıldı. XIX. yy.da Almanya'da konuşulmaz oldu. Bu dili kullananlar sadece Amerika'da Almanya'dan gelme yahudi aileleriydi. Yahudi Almancası XVI. yy.da Polonya ve Almanya'da edebiyat dili haline bile geldi: *İncil, Talmud, Binbir Gece Masalları* v.b. bu lehçeye çevrildi. Yahudi Almancasıyle gazete ve kitaplar hâlâ yayımlanmaktadır.

● *Yahudi Aramcası (Doğu)*, bazı bölümler (*Nedarim, Nazir* v.b.) dışında Babil Talmud'unun Gemara (M.Ö. VI. yy. başında yazıldı) bölümlerinin yazıldığı dildir. M.S. IV. yy.dan IX. yy.a kadar Yukarı Babil ülkesinin halk diliydi; sonra yerini Arapçaya bıraktı. M.S. I. yy.da Filistin'de Yahudilerin yerli dili olan *Batı Yahudi Aramcası*, İncil Aramcasından gelmedir. M.S. II.-V. yy.larda bu dilde şu eserler verildi; 1. çok arı bir dille yazılmış Onkelos ve peygamberlerin targum'ları (genişletilmiş tercümeler); 2. daha sonra yazılan ve dili Batı ile Doğu Aramcasının karışımı olan «Kudüs» targum'ları; 3. en eskileri olan midraşim'ler; 4. Kudüs Talmud'unun Gemara'sı.

● *Yahudi İspanyolcası*. 1492'de İspanya'dan sürülen yahudiler Portekiz'e, Kuzey Afrika'ya ve özellikle Yakındoğu'ya sığındılar. Bugünkü sefardim topluluklarında XVI. yy.-daki dilin niteliklerini taşıyan birçok dil özelliği vardır; bu özelliklere Yahudilerin oturdukları yeni ülkenin dilindeki özellikler de karışmıştır. Meselâ, Ortaçağın sonunda olduğu gibi *dixo* (š̱) ve *hijo* (ž), *podsu* veya *podzo* (castila lehçesinde *pozo*) biçimlerine rastlanır. Bu kalıntılar dünyanın siyasî evrimi sonucunda yavaş yavaş ortadan kalkmaktadır.

— Tar. *Yahudi meselesi* terimi genel olarak, Yahudilerin varlığı yüzünden ortaya çıkan güçlükleri, önyargıları veya yanlış anlamaları belirtir. Bu yüzden yahudi halkı var olalı beri bir yahudi meselesi olduğu düşünülebilir. Oysa bu doğru değildir. Yahudi halkının kendi toprağı olan Filistin'deki varlığı eski çağlarda, bir devletle komşuları arasında meydana gelen, siyasî düzeydeki meselelerin dışında başka bir meseleye yol açmamıştır. Yahudilerin tektanrıcılığı, çevrelerindeki paganların dinleriyle kesin bir ayrılık gösteriyordu. Ama yine de Yahudilere oldukça iyi davranıldı ve özellikle Romalılar, son derece hoşgörülü bazı kanunlarla onları korudular.

Hıristiyanlığın yaygınlaşmasıyle iş değişti. Eski çağda zulme uğrayan Hıristiyanlık, M. S. IV. yy.dan sonra Roma imparatorluğunun resmî dini oldu. O tarihten sonra karışıklıkların, önyargıların, yanlışlıkların arından gerçek bir yahudi efsanesi doğdu; yahudi meselesinin kaynağı bu efsanedir.

Daha o tarihte başlıca iki iddia vardı: yahudi halkının tümü İsa'nın ölümünden sorumludur, yahudilerin yurtsuz kalıp bütün dünyaya yayılması da bu suçun cezasıdır. Bu iki iddia tarihî gerçeği hiçe sayar. Çünkü İsa'nın ölümünde yalnız bir avuç yahudi rol oynamış, İsa'nın yargılanması bir roma yetkilisi tarafından yönetilmiş ve pek çok yahudi, kendisi de yahudi olan İsa'nın yanında yer alarak ona son nefesine kadar yardım etmeğe çalışmışlardı. Yahudilerin dünyaya dağılması İsa'dan birkaç yüzyıl önce başlamıştı.

Hıristiyanlardaki yahudi düşmanlığının temelinde yatan bu efsane Fransız devrimine kadar sürdü. Hıristiyan olmayan ülkelerde yahudi düşmanlığı ya Hindistan ve Çin'de olduğu gibi hiç görülmez, ya da islâm dünyasındaki gibi, müslümanların öbür «kâfir»lere karşı aldıkları genel tutumun çerçevesinde kalır. Bu efsanenin siyasî, iktisadî ve sosyal etkilerinin XI. yy.a kadar önemli sonuçlar vermemesi ilgi çekici bir olaydır. İlk haçlı seferiyle yahudi düşmanlığı yolunda kuvvetli bir adım atıldı. O tarihten sonra Yahudiler, hıristiyan toplumunda kanun dışı sayıldılar; ghetto'lara tıkıldılar, göğüslerinde sarı kumaştan değirmi bir işaret taşımağa

Foto. LAROUSSE

ve sivri bir şapka giymeğe zorlandılar; ticarette yalnız sarraflık yapmalarına izin verildi. Artık bütün felâketlerden (savaşlar, salgınlar, iktisadî veya sosyal bunalımlar) Yahudiler sorumlu tutuluyordu. Ortaçağda, belirli dönemlerdeki «büyük korku»lar (özellikle XIV. yy.da büyük veba salgını sırasında) bu olayı artık son haddine vardırdı. Yahudiler XVI. - XVIII. yy. arasında katolik, protestan veya ortodoks toplumları tarafından yer yer Ortaçağdaki kadar kanlı bir şekilde (özellikle Polonya'da), ezildiler.

XVIII. yy. sonunda yahudi meselesinin verileri değişti. Birçok aydın düşünceli kimse, yüzyıllardır süregelen bu haksızlığın bilincine vardı. Birçok ülkede (Fransa, İtalya, İngiltere, Almanya, Rusya v.b.) Yahudilere yurttaşlık hakkı tanındı ve onları toplumun dışında tutan engellerin kaldırılması yolunda olumlu adımlar atıldı.

Bununla birlikte, artık her ne kadar Hıristiyanlıktaki yahudi düşmanlığına rastlanmıyorsa da, gelenekleri derinden etkileyen yahudi düşmanlığı büsbütün ortadan kalkmış değildi, halkların her kabahati yükleyebilecekleri bir şamar oğlanına ihtiyaçları vardı. Fakat bu, dinî özellikteki yahudi düşmanlığının millî bir özelliğe bürünmesine yol açtı. Yahudiler bir ülkenin yurttaşı olunca, yurtseverlikleri kamuoyunca kuşkuyle karşılandı ve yurttaş sayılmalarına karşı çıkıldı. Aşırı milliyetçilik XIX. yy. insanlarını yabancılara düşman etmişti. Fransa'da XIX. yy. sonlarındaki Dreyfus olayı bunun en iyi örneklerindendir. Bu milliyetçi yahudi düşmanlığı da XX. yy. başlarında hafifledi. Fakat, bu sefer de Almanya'da yeni bir yahudi düşmanlığı baş gösterdi: insanlık tarihinin en korkunç cinayetlerine yol açan ırkçı yahudi düşmanlığı. Naziler Almanya'daki ve dünyadaki felâketlerden Yahudileri sorumlu tuttular; soylu bir ırk olan «arî» ırkın ancak Yahudiliğin kökünden kazınmasıyle yeniden kalkınabileceğine inandılar.

1948'de İsrail devletinin yeniden canlanması yahudi meselesine bir bakıma eski çağlardaki görünümünü kazandırdı ve Filistin'in bir kesimi ortadoğu devletleri arasında bağımsız bir ülke haline geldi.

● *İkinci Dünya savaşında Yahudilerin durumu.* Nürnberg'de yayımlanan kanunların yürürlüğe girmesiyle (1935) Yahudiler yavaş yavaş kamu hizmetlerinden ve serbest mesleklerden uzaklaştırıldılar, özel vergilerle yükümlü kılındılar ve kışkırtılan ayak takımının şiddetli saldırılarına uğratıldılar. Birçok yahudi intihar etti. 200 000 kadarı mülklerinin büyük bir kısmını kaybetme pahasına başka ülkelere göç etti. Fakat öbür ülkeler, nazilerin tutumunu kınamakla birlikte Yahudileri kabule pek hevesli görünmüyorlardı: İngiliz hükûmeti de onların ülkeye girmelerine izin vermedi. Böylelikle mutsuz insanlarla dolu vapurlar sığınacak bir liman arayarak denizlerde dolaşıyor, nazilerin hışmına uğrayan Polonyalı Yahudiler de Almanya-Polonya sınırında konaklıyordu (Polonya hükûmeti onların bu sınırı aşmalarını yasaklamıştı).

Nazilerin zaferleri ve fetihleri bu tedbirleri gitgide işgal altındaki bütün Avrupa'ya yaydı. Yahudiler birtakım ayırt edici ve ezici hükümlere tabi tutuldular: göğüslerinde bir işaret (sarı yıldız) taşımak zorunda bırakılmaları, kimlik kartlarına özel bir damga vurulması, lokantalara, sinemalara girmelerinin yasaklanması, evlerinden ancak belirli saatlerde dışarı çıkmalarına izin verilmesi v.b. Aynı zamanda «iktisadî teşkilâtlanma» tedbirleri adı altında yahudi mallarına elkonuyor, sanat eserleri yağma ediliyordu. Bütünüyle S.S.'lere teslim edilen Doğu Avrupa Yahudilerinin durumu daha da korkunçtu. 1940 Sonlarından itibaren Polonya'da ülkelerinden kovulan yahudiler bazı şehirlerde toplandılar ve ghetto'lara kapatıldılar. Giriştikleri hareketin mantığı gereği naziler, Doğu Yahudilerini Lublin'de bir kampa topladıktan, Batı Yahudilerini de Madagaskar'a sürdükten sonra, Yahudileri 1942'den itibaren sistemli bir şekilde yok etme kararını aldılar; buna «son çözüm yolu» adı verildi. İşgal altındaki bütün Avrupa'da Yahudiler kitle halinde, önce gelişigüzel hapishanelere tıkılıyor, sonra Auschwitz - Birkenau'daki kamplara gönderiliyorlardı; bu kamplarda, kürek cezası ve toplama kampı sisteminin ezici şartları en sağlam olanları bile yavaş yavaş ölüme sürüklerken, ihtiyarlar, çocuklar ve hastalar da gaz odalarında ve fırınlarda can veriyorlardı.

Bu tedbirler, Mussolini'nin İtalyası'nda hiç bir zaman bütünüyle ve sıkı bir şekilde uygulanmadı. Fransa'da işgal edilmemiş bölge 1942'ye kadar Yahudilerin sığınağı oldu. Fakat, Vichy hükûmeti de Yahudilere karşı birtakım tedbirler aldı: Cezayir Yahudilerinin, otomatik olarak fransız vatandaşlığını elde etmelerini öngören Cremieux kararnamesini kaldırdı, ayrıca çıkardığı bir nizamnameyle, Yahudilerin birçok kamu görevine alınmalarını yasakladı ve bazı mesleklerde sayılarını kısıtladı. Özellikle Vichy hükûmeti yabancı yahudileri jandarma ve polise yakalatarak hapsetti veya Almanlara teslim etti. Fakat Fransız Yahudilerinin Almanya'daki kamplara gönderilmelerini de önleyemedi.

Yahudilerin bu dehşet verici durumu bütün Avrupa'da büyük bir nefret uyandırdığı gibi bir dayanışma hareketine de yol açtı. Yahudilere sahte kimlikler sağlayarak onları kurtarmağa çalışmak direnme kuruluşlarının başlıca görevlerinden biri olmuştu. Yahudiler ise, sefalet içindeki hayatlarını yönetmeğe çağırıldıkları zaman alınacak tutum üstünde anlaşmaya varamadılar. Olayların zoruyle savunmasız bir sürü durumuna düşmüşlerdi. Fakat direnme grupları halinde teşkilâtlanarak, ümitsizce savaşa atıldıkları da oldu (özellikle Varşova ghetto'sunda). Felâketlerin korkunçluğu bir yandan Yahudilerle ilgili değerli edebî eserlerin doğmasına, öte yandan da sağ kalan yahudilerin çoğunun Filistin'e gitmesine yol açtı; böylece Doğu Avrupa'daki orijinal bir medeniyet hemen hemen ortadan kalktı. Nazilerle suç ortaklarına kurban giden yahudilerin sayısı 6 milyon olarak hesaplanmıştır. (L)

YAHUDİCE i. (*yahudi*'den *Yahudi-ce*). Yahudi dili. || Yahudi dilinde: *Yahudice şarkı.* (M)

YAHUDİLİK i. (*yahudi*'den *yahudi-lik*). Yahudi olma hali. || Yahudi dini.

T a r i h ç e

— ANSİKL. Yahudî dininin kurucusu İbrahim'dir. Kutsal Kitap'a göre, Tanrı, İbrahim peygamberi çocuklarına ve ahfadına, Tanrı'ya itaati öğretmesi için seçmiştir. İbrahim'in dini, oğlu İshak ve İshak'ın oğlu Yakub'dan geçerek, İsrailoğullarının dini oldu («İsrail», Tanrı'nın Yakub'a verdiği addı). İsrailoğulları, yani İbranîler, Mısır'a yerleştiler. Yakub'un oğullarından Yusuf, orada firavunun nazırı olmuştu. İbranîlerin sayısı Mısır'da arttı, fakat zamanla köle durumuna düşürüldüler. Musa, Tanrı'nın emriyle Mısır'a on âfet yağdırdı ve firavunu İbranîleri azat etmeğe zorladı. İbranîler böylece israil halkını meydana getirdiler. Mısır'dan çıkışlarından az sonra (M.Ö. 1440-1220) Sina yarımadasındaki Sina dağında Tanrı onlara On Emir'i gönderdi. İbranîler Tanrı tarafından peygamberlere ve ahfadına vaadedilen Kenan ülkesine (bugünkü İsrail) doğru yola çıktılar, fakat oraya varmadan önce kırk yıl çölde kaldılar. Bu süre içinde Musa onlara yahudî dininin inançlarını ve kurallarını öğretti.

Yahudiler «yargıç» denen şefler tarafından bir süre yönetildikten sonra kendilerine bir kral seçtiler: Saul; Saul'den sonra Davud ve Davud'un oğlu Süleyman kral oldu. Süleyman'ın ölümü (M.Ö. 933 veya 931-930'a doğr.) bir ayrılığa yolaçtı. İki krallık meydana geldi: Yahuda ve İsrail krallıkları. Peygamberlerin soyundan gelenler çevrelerindeki kavimlerin putperest inançlarını benimsemeğe başladılar. İlhamlarını Tanrı'dan alan peygamberler araya girerek onlara Tanrı töresini hatırlattılar. Bunların en tanınmışları İlya, Elişe, İşaya, Yeremya, Hezekiel'dir. İsrail krallığı 722'de yıkıldı ve halkının büyük bir kısmı Asur'a götürüldü. Yahuda krallığı da 586'da çöktü ve on binlerce yahudi Babil'e sürüldü. Kudüs tapınağı yakıldı. Keyhüsrev 538'de sürgündeki Yahudilerin yurtlarına dönmelerine izin verdi, 40 000'den fazla yahudi geri döndü. 444'te vaiz Ezra, Musa töresine sadakat akdini resmen ilân etti. Kudüs'te inşa edilen ikinci tapınak M.S. 70'te Romalılar tarafından yıkıldı. O tarihten itibaren tapınak kültü yerine sinagog kültü geçti.

K a y n a k l a r

Yazılı töre ve sözlü töre. Yahudilerin kutsal kitabı yalnız ibranî kitaplarını kapsar ve esasta hıristiyanların Eski Ahit dedikleri kısma karşılıktır.

İbranîlerin kutsal kitabı üç kısma ayrılır: Musa Töresi veya Pentakök (*Tora*), Peygamberler (*Nebiim*), Kıssasülembiya (*Ketubim*).

Tora ve öbür kitaplar yazılı töreyi meydana getirir. Bunun yanı sıra var olan «sözlü» töre geleneği Musa'ya dayanır. Bu öğretim sözle nesilden nesle geçmiş, M.S. 200'e doğru haham Yuda Hanassi tarafından yazılmış ve *Mişna* adını almıştır. Mişna'nın *Gemara* denen yorumları, Mişna ile birlikte Talmud'u meydana getirir. Talmud kesin şeklini V. yy.da Babil'de aldı.

D o k t r i n

● *Dogmalar.* En büyük yahudi ilâhiyatçısı Maimonides (Musa bin Meymun) [1135-1204] yahudi inancını on üç maddede toplar: 1. Tanrı dünyanın yaratıcısı ve koruyucusudur; 2. Tanrı birdir ve tektir; 3. Tanrı ruhtur ve hiç bir şekille temsil edilemez; 4. Tanrı ölümsüzdür; 5. sadece Tanrı'ya dua edilmelidir; 6. İsrail peygamberlerinin bütün sözleri gerçektir; 7. Musa, peygamberlerin en büyüğüdür; 8. Yahudilerin töresi Tanrı tarafından Musa'ya verilmiştir; 9. hiç kimse onu değiştiremez veya yerine başkasını koyamaz; 10. Tanrı insanların bütün eylemlerini ve düşüncelerini bilir; 11. Tanrı, emirlerini yerine getirenleri mükâfatlandırır, emirlerine karşı gelenleri cezalandırır; 12. Tanrı peygambelerin müjdelediği Mesih'i gönderecektir; 13. Tanrı ölüleri diriltecektir.

Kutsal Kitap, Tanrı'nın manevî nitelikleri üstünde durur. Bunlar azizlik, sevgi, lutuf, adalet, rahmet, sabırdır. Tanrı dünyayı lutuf eseri olarak yarattı. Fakat lutuf kendi başına insan toplumunun devamını sağlayamadığı için, Kutsal Kitap adaletin zorunluluğuna işaret eder. İnsanlık Âdem ile Havva'dan gelen büyük bir ailedir. Âdem ve Havva, Tanrı tarafından yaratılmıştır. Tanrı Âdem'i topraktan yaptı ve ona hayat verdi. İnsan manevî bakımdan Tanrı'nın imgesidir. Tanrı ona özgürce seçme gücü vermiştir. İnsan günah işlerse, aracı olmaksızın, sadece içten bir pişmanlık duyarak, yaptığı kötülüğü tamir ederek ve tutumunu düzelterek Tanrı'nın affına uğrayabilir. İnsanın eylemleri bu dünyada da, öbür dünyada da mükâfatlandırılır veya cezalandırılır. Ruh ölümsüzdür.

Dünyanın sonunda insanlık Mesih çağının mutluluğuna erişecektir. Davud'un ahfadından olan Mesih tanrısal bir varlık değil «Tanrı ruhu, hikmet, zekâ, nasihat, kudret, ilim ve Tanrı korkusu ile dolu bir insan»

bütün

yahudi
Varşova ghetto'su kahramanları anıtı, Natan Rappaport'un eseri

detay

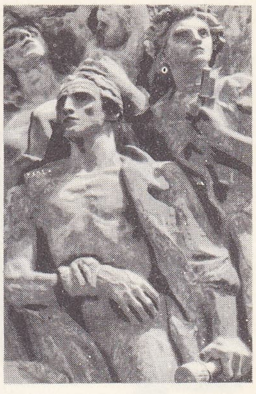

yahudiler
XVI. yy.da İstanbul'da (M. And arşivi)

olacaktır. Tek Tanrı inancında birleşen bütün insanlar barış içinde yaşayacaklardır. Yahudi dini Kutsal Kitap'a dayanan Katoliklik, Protestanlık, islâm gibi imanların anasıdır. Ortaçağın iki ünlü ilâhiyatçısı, Yuda Ha Levi ve Maimonides'e göre bu dinler Mesih'in gelişini hazırlar. Yahudilik ayrıca, iman ve doktrinleri ne olursa olsun, bütün insanların, Tanrı tarafından Nuh'a ve ahfadına verilen yedi emri yerine getirerek kurtuluşlarını gerçekleştireceklerini öğretir. Putperestliği ret ve ahlâksızlıktan kaçınma bu yedi emir arasındadır (Nuh'un emirleri).

● *Tanrı ve insanlara karşı görevler.* Yahudi dini Tanrı ve peygamberlerle onların ahfadı arasında bir akit şeklinde belirir: Tanrı, peygamberleri ve ahfadını onun kültünü kavimler arasında yaymaları için seçmiştir ve bu ittifakın sonucu İsrailoğulları Tanrı'ya ve töresine sadık olma yükümlülüğüne girmişlerdir. Yahudî dini fiile, Tanrı'nın iradesini yerine getirmeye yönelmiştir. Tanrı'nın en önemli buyrukları On Emir'de ortaya koymuştur:

1. seni Mısır ülkesinden, köleler evinden çıkaran Tanrı'n benim;

2. benden başka Tanrı'n olmayacaktır. Kendine put yapmayacaksın;

3. yalanına inandırmak için Tanrı adını kullanmayacaksın;

4. şabat gününü kutlamayı unutmayaçaksın;

5. anana ve babana saygı göstereceksin;

6. adam öldürmeyeceksin;

7. zina yapmayacaksın;

8. çalmayacaksın;

9. komşuna karşı yalancı şahitlik etmeyeceksin;

10. komşunun malına tamah etmeyeceksin.

Tora sadece bir dinî ve ahlâkî öğütler kitabı değildir, yeni kurulan ve Mısır hâkimiyetinden kurtulduktan sonra tüm siyasî, hukukî, sosyal kurumlarını teşkilâtlandırmak zorunda bulunan bir kavme verilen bir yasadır.

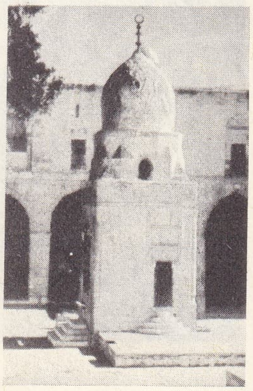

yahudilik Kudüs tapınağında İlya'nın mezarı

Bayramlar ve perhizler

Yahudiliğin kutsal günleri şabat (cumartesi) günü, Haç bayramları, Paskalya (*Pesah*), Pentekoste (*Şabut*) ve Çardaklar (*Şukot*) günleridir. Bunların her biri bir tarihî hatırayı canlandırır (Paskalya Mısır'dan çıkışı; Pentekoste, On Emir'in Sina dağından ilânını; Çardaklar, Mısır'dan çıkıştan sonra çölde kırk yıllık bekleyişi); ciddiyetin ağır bastığı bayram günleri ise *Roh Hahana* (yılbaşı) ve Büyük Kefaret günü *Yom Kippur*'dur. Yom Kippur yortusu bütünüyle duaya ve perhize adanmıştır. Şabat ve bayram günleri çalışmak yasaktır.

Yahudi takviminde ayrıca iki küçük bayram da vardır: Nazar bayramı (*Purim*), İran Yahudilerinin kraliçe Esther sayesinde mucize kabilinden kurtulmalarını anlatır (M.Ö. IV. yy.); Açılış bayramı (*Hanuka*), Yuda Makkabi'nin M.Ö. 165-164'te Antiokhos Epihanoes'in naibi Lysias'ı yenilgiye uğratmasından sonra Kudüs tapınağının yeniden ibadete açılışını anlatır. Bu bayrama «Işıklar bayramı» da denir. Yahudi dininde yahudi tarihinin trajik olaylarını belirtmek üzere konmuş perhiz günleri de vardır. Bu perhizlerin en önemlileri Kudüs tapınağının birinci ve ikinci yıkılışı için konanlardır (*Tişa be Ab*).

YAHUDİYE Ürdün ile Eriha arasındaki çölün bir görünüşü

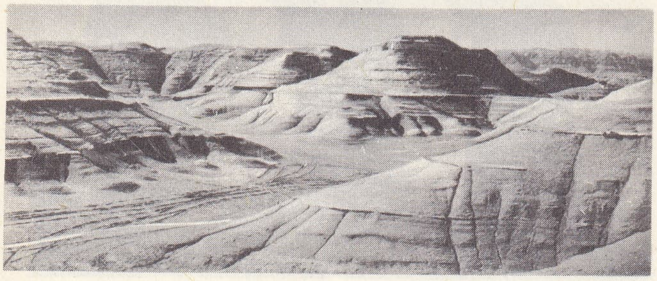

İbadet

Yahudi litürjisi iş günleri için üç dua öngörmüştür: sabah (*şaharit*), ikindi (*minha*) ve akşam (*arbit*) duaları. Cumartesi günleri, bayram günleri ve dinî ayın başladığı günler şaharit'ten hemen sonra *musaf* duası okunur. Ayrıca Kefaret günü *minha*'dan sonra *neila* duası yer alır.

Her açık dua merasimi sonunda *Alenu* ve *Kadis* duaları okunur. *Alenu* İsrail'in ümidini ilân eden duadır. Bu duada Zekeriya'nın bütün insanlığın tek tanrıya döneceğini müjdeleyen şu ayet yer alır: «O gün Rab tek olacak ve Adı tek olacak»; öte yandan *kadis*'le, Tanrı'dan bir an önce yeryüzünde hâkimiyetini kurması istenir. (L)

YAHUDİ muhtar idare çevresi, rusça **Yevreyskaya Avtonomnaya Oblast,** S.S.C.B.'de arazi, Amur'un sağ kıyısında; 36 000 km²; 663 000 nüf. Merkezi *Birobican*. Orman işletmeleri. Eski Birobican'ı içine alan bölümde kalabalık bir yahudi topluluğu yaşar. (L)

YAHUDİYE, ar. **Al Yahudiyya,** Filistin'de bölge, Eskiçağda Yahudi ülkesinin merkezi. Bölge, inişli çıkışlı, kayalık ve çorak kalker yataklarından meydana geldiği halde, tarıma elverişlidir: ilkbahar ve sonbahar yağmurlarının düzensizliğine ve çöküntülerin kırmızı topraklarla örtülü olmasına rağmen, tahıl, üzüm, zeytin ve incir yetiştirilir. Büyük kısmı arap lejyonunun işgali altında olan ve Ürdün tarafından yönetilen bu bölge, çöl göçebeleri hidrolik tesisleri tahrip etmediği zaman «süt ve balın dereler gibi aktığı» bölgedir.

— Tar. Babil'in alınmasından sonra Filistin'in Lût gölü ile Akdeniz arasında kalan güney kısmına Yahudiye adı verildi. Eski Yahuda topraklarını içine alan bölgenin sınırları değişti. Kral Herodes ve Ethnarkhos Arkhelaos zamanında Yahudiye, Roma'nın vasalı oldu; sonra M.Ö. VI. yy.da bir procurator eyaleti haline getirildi (Yahudiye'nin yahudi kralı Herodes Agrippa I'e verildiği 41-44 dönemi hariç) ve kıyı *Caesareia* merkezi oldu. Zelotların kışkırttığı dinî taassup ve milliyetçilik duygusu eyalette birçok isyana yol açtı. Romalıların sert bastırma hareketleri (Kudüs'ün alınması ve tahribi [70]; yerinde roma kolonisi *Aelia Capitolina*'nın kurulması [131'e doğru]), yahudilerin göçmesini (diaspora) hızlandırdı. 70'ten sonra, o tarihe kadar eyalet çerçevesinde muhafaza edilen yahudi kurumları kaldırıldı. Eyalet 135'te *Suriye - Filistin* adını aldı. (L)

YAHUT veya **YAHUD** edat (fars. *yāhūd*). Veya: *Bunlar büyütülmüş yahut uydurulmuş vakalardır* (Sabahattin Ali). ‖ Bir düşünceden cayıldığı zaman «daha doğrusu, iyisi» anlamında kullanılır: *Bu kitabı ona götürüver, yahut dur, ben giderken veririm.* (M)

YAHYA (Tahir), ıraklı subay ve siyaset adamı (doğ. 1913). Irak millî kurtuluş hareketine katıldıktan sonra birinci israil - arap savaşında (1948) bir tabura kumanda etti. Haşimî hanedanını deviren darbeye (14 temmuz 1958) katıldı, emniyet müdürü oldu. Ordu genelkurmay başkanlığına (şubat 1963) getirildi, Baas'ın bertaraf edilmesinden (kasım 1963) sonra Ârif tarafından başbakan tayin edildi. Mısır'a yaklaşmayı denedi (1964 askerî antlaşması), ırak ekonomisini sosyalistleştirme için ilk tedbirleri aldı (14 temmuz 1964); bir mütareke imzaladığı (şubat 1964) Kürtlere boyun eğdirmeyi denediyse de (nisan 1965) başaramadı. 1965 Eylülünde istifa etti, 11 temmuz 1967'de tekrar başbakanlığa getirildi. Ârif rejimini deviren temmuz 1968 darbesinden sonra tevkif edildi. 18 Aralık 1970'te serbest bırakıldı. (LM)

YAHYA BEY Pirizade, türk devlet adamı (öl. 1836). Medrese öğrenimi gördü. 1813'te Mekke payesini aldı. 1818'de İstanbul kadılığı görevine getirildi. Anadolu payesini kazandı (1819); Anadolu kazaskerliğine getirildi (1820), 1827 ve 1835 yıllarında iki defa sadrı Rumeli oldu. (M)

YAHYA bin ÂDEM, arap din bilgini (Kûfe 757-Vasıt 818). Öğrenimini doğduğu şehirde yaptı. Kur'an üstünde çalıştı. Hiç biri bugüne kalmayan eserleri hakkında çeşitli kaynaklarda bilgiler vardır. Eserleri: *Kitabu'l-Kıra'at* (Okuma Kitabı); *Kitâbu-Mucerred-i Ahkâmül-Kur'an* (Kur'an Hükümlerinin Mücerret Kitabı); *Kitab-ül-Feraid* (Eşi Bulunmazların Kitabı); *Kitâb-u'z Zeval* (Düşüş Kitabı); *Kitabul-Harac* (Toprak Vergisi Kitabı). [M]

YAHYA bin ALİ bin YAHYA, arap musiki bilgini (? 856 - ? 912). Dedesi, Memun devrinin tanınmış astronomi bilginlerindendi. Babası da musikiyle uğraşıyordu. İlköğrenimini babasının yanında yaptı. İshak Mavsilî'nin derslerine devam etti. Eski yunan felsefesi ve ilmiyle uğraştı. Mutezile hareketini benimsedi. Halife sarayına girdi. Eserleri: *Risale Fi'l Musiki* (Musiki Hakkında Risale); *Kitab-ül-Bahr* (Deniz Kitabı); *Ahbâru İshak il Mavsili* (Musullu İshak Ültüne Bilgiler). [M]

YAHYA bin BAHŞİ, türk mutasavvıfı (öl. Tuzla [Yaylacık] 1436). Emîr Sultan'ın halifelerindendir. Başlıca eserleri: *Şerh-i Şeriatü'l İslâm* (İslâm Dini Şeriatının Açıklanması); *Maktel-i İman Hüseyin* (Ali'nin Oğlu Hüseyin'in Öldürülmesiyle İlgili Eser); *Divan-ül Hayat; Mevlid-i Nebi; Menakıb-ı Emîr Sultan.* (M)

YAHYA bin HALİD BERMEKİ, abbasî veziri (öl. Râfika 805). Ünlü Bermekî ailesindendir. Halife Mansur tarafından 774'te Azerbaycan ve Ermeniye valiliğine tayin edildi. Üç yıl sonra Halife Mehdî tarafından oğlu Harun'un yetiştirilmesiyle görevlendirildi. 780'de ülkenin batı eyaletlerine genel vali tayin edildi. Halife Mehdî'nin ölümünden sonra yerine geçen Hadi, bir süre sonra Harun'u veliahtlıktan azletmek istedi; fakat, Yahya'nın aldığı tedbirler sonucu bunu gerçekleştiremedi. Harun - ür - Reşid halife olunca Yahya'yı sınırsız yetkilerle vezirliğe getirdi; Yahya'nın oğullarını da çeşitli görevlere tayin etti. Bermekîlerin sarayları bilgin ve sanatçıların buluştuğu bir yer oldu. Ancak zamanla gözden düşen Yahya ve oğulları eski nüfuzlarını kaybettiler. Halife 803 yılında Bermekîleri tutuklattı. Yahya, ölümüne kadar hapiste kaldı. (M)

YAHYA bin ZEYD bin ALİ, zeydî imamı (öl. Cuzcan [Fars. Gûzgân] 843), Ali'nin oğlu Hüseyin'in soyundandır. Babası Zeyd bin Ali'nin 740'ta isyanından sonra Yahya, bir süre Kûfe'de saklandı; sonra, taraftarlarıyle birlikte Horasan'a gitti. Serahs'ta haricîler onunla birleşmek istedilerse de Yahya, bunu kabul etmedi. Sonra Belh'e giden Yahya, taraftarlarının çoğalması üzerine isyan etti. Horasan valisi Nasr bin Seyyar'a yenilerek esir oldu. Halife Velid II'nin emriyle serbest bırakıldı. Yahya ve adamlarının Serahs, Tus ve Nişapur'da oturmaları yasak edildi. Bunun üzerine Yahya, Beyhak şehrine gitti. Kurduğu küçük bir ordu ile Nişapur kumandanı Amr bin Zurare'yi yendi. Bu başarıdan sonra Yahya, Cuzcan'da Nasr bin Seyyar'ın gönderdiği kuvvetlerle karşılaştı ve yenilerek öldürüldü. (M)

YAHYA ÇELEBİ, Yahya Paşa diye de anılır, türk devlet adamı (öl. 1598'den sonra). Enderundan yetişti. Tezkerei sani, tezkerei evvel görevlerinde bulundu; nişancı oldu (1593). Defterdar eminliği görevindeyken Gence valiliğine tayin edildi (1596). Beylerbeyi payesiyle nişancılık görevinde bulundu (1598). [M]

YAHYA EFENDİ. Bk. BOSTANZADELER.

YAHYA EFENDİ Beşiktaşî, türk din bilgini ve şairi (Trabzon ?-İstanbul 1569). İstanbul'a gelerek Zenbilli Ali Efendiden ders aldı. Tasavvuf konularını işleyen şiirleri vardır. Şiirlerinde MÜDERRİSÎ takma adını kullandı. *Divançe*'si vardır. Şiirlerinin bir kısmı da 1895'te basılan *Menakıbname*'dedir. (M)

Yahyaefendi camii ve türbesi, İstanbul'da Beşiktaş'ta cami ve türbe. Cami, Yahya Efendi tarafından yaptırıldı (öl. 1569). Yapılış tarihi bilinmiyor; caminin çeşmesi 1538 tarihlidir. Hünkâr ve müezzin mahfelleri olan caminin mimberini Velizade Ahmed Efendi yaptırdı. Cami, 1873 ve 1905'te onarım gördü. Yahyaefendi türbesi, Selim II tarafından Mimar Sinan'a yaptırıldı. Kare planlı ve tek kubbelidir. Türbede Yahya Efendiden başka karısı, annesi, oğlu, bazı şeyhler ve sultanlar gö-

Foto. LAROUSSE

mülüdür. Bir set üzerinde yer alan bir türbe de Güzelce Ali Paşaya aittir. (M)

YAHYA EFENDİ Minkarizade, türk devlet adamı (? 1610-İstanbul 1678). Mekke kadısı Alanyalı Ömer Efendinin oğlu. Müderrislik yaptı. Mekke kadısı oldu (1648). Üç defa Mısır kadılığı görevinde bulundu. İstanbul kadısı (1658), Rumeli kazaskeri (1661) oldu; şeyhülislâmlık yaptı (1662-1674). [M]

YAHYA EFENDİ Zekeriyazade, türk şeyhülislâmı (? 1561-İstanbul 1644). Murad III devri şeyhülislâmlarından Zekeriya Efendinin (öl. 1593) oğlu. Önce babasından, sonra Abdülcebbarzade Mehmed Efendiden ders gördü ve şeyhülislâm Malûlzade Seyit Mehmed Efendiden mülâzemet aldı (1580). Çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. Halep, Şam, Mısır, Edirne ve İstanbul (1604) kadılıklarında bulundu. Anadolu ve Rumeli kazaskerliğine getirildi (1605). 1606'da azledildi; sonra iki defa daha aynı göreve bulundu (1617). Osman II'nin öldürülmesi olayında görevinden feragat eden Esat Efendinin yerine şeyhülislâm oldu (1622). Sadrazam Kemankeş Ali Paşa ile arası açıldı, azledildi (1623). Daha sonra iki defa aynı göreve getirildi (1625-1632, 1634). Murad IV'ün Revan ve Bağdat seferlerine katıldı. Eserleri: Muhsin Kayserî'nin *Ferâiz Manzumesine Şerh, Kaside-i Bürde*'ye tahmis, *Nigâristan* tercümesi ve Osman II olayı tarihçesi. (M)

YAHYA KAPTAN, türk kurtuluş savaşı kahramanı (öl. Tavşancıl 1919). Bulgarlara düşman sırp çeteleriyle işbirliği yaparak bulgar komitacılarına karşı mücadele etti (1910 - 1912). 1912'den sonra bir çete kurarak bulgar komitacılarına karşı savaştı. Balkan savaşı sırasında sırp ordusu karşısında gerileyen osmanlı kuvvetlerine sırp ordusu hakkında bilgi verdi. Osmanlı ordusu Sırplar karşısında geri çekilirken Bulgarların Türklere karşı giriştikleri hareketler sırasında Yahya Kaptan, Köprülü kasabasında idam edilecek olan türk esirlerini kurtardı (1913). Sırp-Bulgar savaşında Sırplar ile işbirliği yaptı. Balkanlar'da sınırlar kesinleşince sırp hükûmetine sığındı ve hükûmet tarafından kendisine nişan verildi. Bulgarların Sırplarla anlaşması üzerine Yahya Kaptan Selânik üzerinden İstanbul'a kaçtı. Birinci Dünya savaşı sırasında Enver Paşanın kurduğu Teşkilâtı Mahsusaya girdi. Cemiyet tarafından gönderildiği Sırbistan'da başarılı sabotajlar yaptı. Sırbistan dönüşü Irak cephesine gitti ve Halil Paşanın ordusunda arap aşiretlerine karşı gerilla savaşı yaptı. İstanbul'a dönünce Yakup Cemil'in kurduğu gerilla teşkilâtına girdi. Yakup Cemil'in idamı üzerine Irak cephesine sürgün olarak gönderildi; bu cephenin çökmesi üzerine İstanbul'a döndü. Enver Paşanın Kafkaslar üzerinden Anadolu'yu kurtarma mücadelesine çetesiyle katıldı. İngilizlerin İstanbul'u işgali sırasında İstanbul'a döndü. İttihatçıların tutuklanması üzerine çetesini dağıtarak Tavşancıl'a geldi. Buradaki rum çetelerine karşı çetesini tekrar kurarak karşı koydu. Erzurum kongresinde bulunan Mustafa Kemal'e bir telgraf çekerek bütün kuvvetleriyle emrinde olduğunu bildirdi. Fakat Gebze jandarma kumandanı Nail Bey, Yahya Kaptanı Ankara'ya şikâyet etti. Bunun üzerine yaver Abbas Bey ve Sırrı Bellioğlu, Yahya Kaptan ile görüşmeye yollandı. Şikâyetin asılsız olduğu anlaşıldı ve Yahya Kaptan, Mustafa Kemal tarafından Ankara'ya çağrıldı ve onunla görüşerek Tavşancıl'a döndü. İngiliz işgal kuvvetleri Yahya Kaptan'ın yakalanması için İstanbul hükûmetine baskı yapıyordu. Bu sırada Yahya Kaptan gizlice İstanbul'a gelerek Bekirağa bölüğünü bastı ve Halil Paşa, yarbay Şadi ve Küçük Talât gibi kumandanları kurtardı. İngilizlerin baskısı üzerine Tavşancıl, Kuvayı İnzibatıye ve jandarma kuvvetleri tarafından kuşatıldı. Kuvvetleri, rum çeteleriyle savaş halinde olduğu için yalnız kalan Yahya Kaptan teslim oldu. Yolda, teğmen Abdurrahman tarafından, su içerken öldürüldü. (M)

Yahya Kemal enstitüsü. Bk. BEYATLI, *Yahya Kemal.*

Yahya Kemal müzesi, Çarşıkapı'da Merzifonlu Kara Mustafa Paşa medresesinde müze (kuruluşu 1961). İstanbul Fetih cemiyeti tarafından Yahya Kemal enstitüsünde kuruldu. Burada Yahya Kemal'in eserleri, büstü, kişisel evrakı, elbiseleri ve hakkında yazılmış çeşitli yazılar yer alır. (M)

Yahyakethüda camii, İstanbul'da Kasımpaşa'da cami. Sokullu Mehmed Paşanın kâhyası Yahya Efendi tarafından yaptırıldı (XVI. yy.). Duvarları kâgir, çatısı ahşap, minaresi taş ve tuğladandır. Yangın geçiren cami, 1893'te yeniden yapıldı. (M)

YAHYALI, İç Anadolu bölgesinde (Orta Kızılırmak bölümü, Kayseri ili) ilçe merkezi küçük şehir; 11 670 nüf. (1970). Kayseri'nin 119 km güneyinde; yüksl. 1 180 m. 21 km'lik bir yolla Kayseri - Niğde karayoluna bağlanır. Şehir halkından bazıları küçük el sanatlarıyle uğraşır. 1954'ten beri ilçe merkezidir. —*Yahyalı ilçesi,* 1 604 km²; 30 600 nüf. (1970). Tek bucak; 28 köy. Halı ve kilim dokumacılığı, meyvecilik, tahıl. (M)

YAHYA PAŞA, türk devlet adamı (öl. 1507). Mehmed II devrinde Enderundan yetişti. Bosna (1480) ve Rumeli beylerbeyliklerinde bulundu (1481). 1487'de Ankara valisi; 1488'de Rumeli, 1503'te Bosna beylerbeyi, daha sonra Rumeli beylerbeyi oldu. Bayezid II'nin, adı bugün bilinmeyen kızlarından biriyle evlendi (1501). 1504'te kubbealtı veziri oldu. Birçok hayratı vardır. (M)

YAHYAPAŞAZADELER, Fatih Sultan Mehmed'in yetiştirmesi Yahya Paşanın soyundan gelenler. — YAHYA PAŞA, Fatih'in saltanat döneminde (1444-1446, 1451-1481) Bosna beyi oldu. 1481'de Rumeli beylerbeyliğine getirildi. Bayezid II döneminde (1481 -1512) Anadolu, Rumeli beylerbeyliklerinde bulundu; — AHMED BEY, Yahya Paşanın oğlu. İnebahtı livası beyliğinde bulundu; Kanunî Sultan Süleyman devrinde öldü; — BALİ BEY, Yahya Paşanın büyük oğlu (öl. 1526). Semendire beyliği yaptı. Belgrad ele geçirilince (1521) 900 000 akçe has ile oranın muhafızı oldu. İki yıl sonra Bosna beylerbeyliğine ve tekrar Belgrad muhafızlığına getirildi; — DERVİŞ BEY, Bali Beyin oğlu. Segedin beyliğinde bulundu; — MEHMED PAŞA, Yahya Paşanın üçüncü oğlu (öl. 1551). Vidin beyi oldu; Kanunî Sultan Süleyman dönemindeki macar seferine katıldı. Belgrad beyliğinde bulundu. Mora'daki Korone kalesini Venediklilerden geri aldı. Yeniden Semendire beyi, Budin beylerbeyi oldu. (M)

YAHYA ŞERİF EFENDİ İshakzade, Seyit, türk devlet adamı (öl. 1778'den sonra). Şeyhülislâm İshak Efendinin oğlu. İlmiye sınıfından yetişti. Selânik ve Edirne mollalıklarında bulundu. Mekke (1754) ve İstanbul (1770) payelerini aldı. Anadolu kazaskerliği yaptı (1777-1778). [M]

YAHYA TEVFİK EFENDİ Seyit, türk din adamı (İstanbul 1716-ay.y. 1793). Medrese öğrenimi gördü, müderris oldu (1738). Şam (1776), Mekke (1781) kadılıklarında bulundu. İstanbul (1778), Anadolu (1789), Rumeli (1790) payelerini aldı. Rumeli kazaskesliğine getirildi (1791). Şeyhülislâm oldu (1793); fakat 13 gün sonra öldü. Din adamlığının yanı sıra şiirler de yazan Yahya Tevfik Efendi, bir medrese yaptırmıştır. (M)

YAHYA Vaftizci, ibranî peygamberi. Zekeriya peygamberin oğlu. Zekeriya'nın hiç çocuğu olmamıştı. İhtiyarlığında bir çocuğu olsun diye Allah'a yalvardı. Duası kabul edilince Yahya dünyaya geldi. Yahya, önceleri *Tevrat*'ın şartlarına uygun yaşıyor ve İsrailoğullarına doğru yola gelmeleri, günahtan sakınmaları, Allah'ın birliğine inanmaları için öğütler veriyordu. Allah, israil kavminin yola gelmesi için İsa'yı peygamber olarak gönderince, ona ilk inananlardan biri de Yahya oldu. İsa'yı Ürdün ırmağında vaftiz etti. Bundan sonra kendisine «Vaftizci Yahya» adı verildi. Bu sıralarda İsrailoğullarından Herodes Antipos'un üvey kardeşi Herodes, Philippos'un karısı Herodias ile evlenmek istedi ve durumu Yahya'ya sordu. Yahya bu evlenmeye karşı çıkarak nikâhını kıymaktan çekindi. Bunun üzerine kız ve annesi ona kin beslemeğe başladılar. Onların ısrarlı isteklerine boyun eğen Kudüs kumandanı, Yahya'yı yakalatarak anne ve kızın gözleri önünde öldürttü, kesik boynunu bir tepsiye koydurttu.

— İkonogr. Hıristiyan sanatı Yahya'nın hayatını geniş ölçüde konu almıştır. Bu konuyu işleyen başlıca ressam ve heykeltıraşlar şunlardır: Botticelli, Raffaello (*Kral François I'in Kutsal Ailesi*) [Louvre], Leonardo da Vinci (*Kayalıklardaki Bakire*) [Louvre], Van Dyck (Moskova), Murillo (Madrid, Dublin, Budapeşte, Viyana), Donatello (Louvre ve Floransa çan kulesi), Ghiberti (Orsammichele), Caravaggio (Roma), Rodin (*Yürüyen İnsan*), Filippo Lippi (Prato), Ghirlandaio (Floransa, Santa Maria Novella). [ML]

YAHYA-YI ŞİRVANÎ (*Seyit Yahya Celâleddin* de denir), türk mutasavvıfı (öl. Bakû 1458). Halvetî tarikatı ileri gelenlerindendir. *Esrarü't-Talibin* (Taliplerin Sırları); *Şifaü'l-Esrar* (Sırların Çözülmesi); *Esrarü'l-Vahy* (Tanrı Bildirişlerinin Sırları) gibi eserleri vardır. (M)

YAİR, Kutsal Kitap'ta dört kişinin adı: 1. Musa'nın, «vaat edilen toprak»ın fethine katılan bir çağdaşı; 2. İsrail'i yirmi iki yıl yöneten bir hâkim (Hâkimler, X, 3-5); 3. Mordekay'ın babası ve Esther'in büyük amcası; 4. Kefarnahum havrasının başı. İsa onun kızını diriltmişti. (L)

YAK i. (tibetçe k.). Orta Asya'nın yüksek yaylalarında yaşayan, gevişgetiren evcil hayvan. (İlmî adı *Bos* veya *Poephagus grunniens.*) [*Tibet sığırı* da denir.]

— ANSİKL. *Yak*'ın burnu kılsız, boynuzları lir biçiminde, fakat biraz ayrıktır. Bütün vücudu ve gerdanı yere kadar sarkan saçaklı kıllarla kaplıdır. Atınki gibi kıllı uzun bir kuyruğu vardır. Yak, omuz başında yüksekliği 1,80 m'yi bulan büyük bir sığırdır. Tibet yaylalarında evcilleştirilmiştir. Taşıt hayvanı olarak kullanılır. Sütünden, etinden ve yününden de faydalanılır. (L)

YAKA i. (esk. türk. k.). Giyeceklerin boyna gelen, boynun etrafını çeviren kısmı: *İçeriye bir omuzu düşük, yakası çözük, adama boynu ağrıyormuş gibi iğri bakan bir yağız delikanlı geldi* (B. Felek). || Giyeceklerin, boyna gelen kısmına eklenen ve çeşitli biçimlerde olan parçası: *Cemil paltosunun yakasını kaldırıp yüzünü sakladı* (Kemal Tahir). || — *Teşm. yol.* Taraf, kısım: *Hesaba katmıyorum şimdilik bizim yakada / Sönen ocakları...* (M. Â. Ersoy). || Deniz, göl veya akarsu kıyısı: *Şehre girmeden mezarlığın kenarından dolaşarak çayın öbür yakasına geçti* (Sabahattin Ali). || *Yaka yırtık. Esk.* Boynu etrafında ters bir sıra tüyleri olduğu için uğursuz sayılan at.

— ÇEŞ. DEY. *Yaka bir tarafta, paça bir tarafta,* düzgün olmayan kılık kıyafeti nitelemek için kullanılır. || *Yaka ısırmak,* şaşıp «Allah esirgesin» demek. || *Yaka paça (pençe),* zorla: *Beyin hanesini basmışlar, kim varsa, hatta uşağına kadar cümlesini yaka pençe zaptiye kapısına götürmüşler* (Ahmed Rasim). || *Yaka paça etmek,* zorla götürmek, çıkartmak v.b. || (*Bir şeyden veya kimseden) Yaka silkmek,* bıkmak, usanmak: *Mahalle bunlardan yaka silker ve uslu çocukların en yıldıkları bunlardır* (Sabahattin Ali). || *Yakadan atmak,* savmak, başından atmak. || *Yakadan geçirmek. Esk.* Evlâtlığa kabul etmek. || *Yakası açılmadık,* [söz, laf, küfür, şaka v.b. için] çok ayıp. || *Yakasına yapışmak (asılmak),* bir kimseden bir şey öğrenmek, istemek v.b. amaçlarla onu bırakmamak: *—Yahu, hiç de bahsetmezsin! Böyle meraklı hikâye anlatılmaz mı?.. diye yakama yapışıyordu* (A. H. Tanpınar). || *Yakasını bırakmak (bırakmamak),* rahat bırakmak (bırakmamak), ısrar etmemek (etmek): *Bir gün, beş gün yakamı bırakmadı* (Sabahattin Ali). || *Yakasını kaptırmak,* kendini bir şeyden veya kimseden kurtaramamak. || *Yakasını kurtarmak (kurtaramamak),* kötü bir işten veya sıkıcı bir kimseden kurtulmak (kurtulamamak): *Kâmil Bey, veznedar Sıtkı Efendiden, yakasını ancak Saraydan müjde geldiğine yemin ederek kurtarabilmişti* (Kemal Tahir). || *Yakayı ele vermek,* yakalanmak, kaçamamak. || *Yakayı sıyırmak (kurtarmak),* kötü bir durumdan kurtulmayı becermek: *Ali Rıza Paşanın düşünebildiği yegâne çare, hemen istifa edip, bu mesuliyetli işten yakayı sıyırmak olmuştur* (Atatürk). || *Çal yaka etmek,* ya-

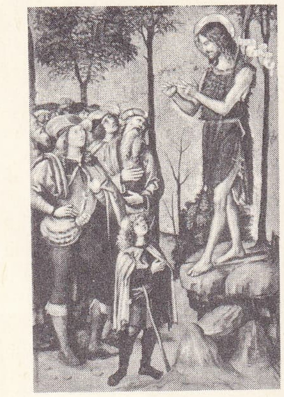

Vaftizci **YAHYA** Pinturicchio'nun eseri Siena katedrali

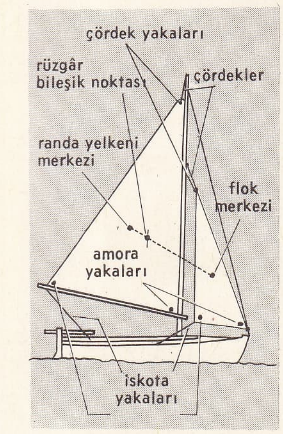

yakalar (denizc.)

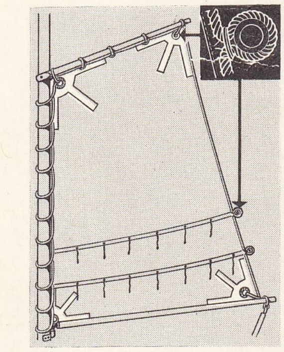

yaka palatası

kasından tutup yere vurmak. || *İki yakası bir araya (yere) gelmemek.* Bk. İKİ.

— Anat. *Diş yakası,* diş etinin dişle birleştiği girinti çıkıntılı kenar. (Normal durumda şişkince olan diş yakası dişin etrafını tamamen sarar.)

— Balıkç. *Alt yaka,* ağın alt tarafında bulunan ve safrayı taşıyan ip.

— Denizc. Yelkenlerin kenar ve köşeleri. (*Yakalar,* yer ve yöne göre adlandırılır.) || *Yakada tutmak,* yelkenle seyirde, rüzgârı alabildiğine orsada bulundurmak. || *Abaşo (altabaşo) yakası,* yelkenin alt kenarı. || *Amura yakası,* yarım serenli yan yelkenlerin (velestralya, pukruva, randa) direğe bitişik kenarı. (*İğnecik* veya *orsa yakası* da denir.) || *Cunda yakası,* yarım serenli yan yelkenlerin sereninin, cundasına rastlayan köşesi. || *Çördek yakası,* üçgen yelkenlerin (filok, velena) çördek halatının bağlandığı köşe. || *Gıradin yakası,* dörtgen (seren) yelkenlerin iki yan kenarı. (Seyir sırasında bunlardan rüzgârdan yöne olanına *rüzgârüstü gıradini,* ötekine *rüzgâraltı gıradini* denir.) || *Gün görmez yakası,* yarım serenli yan yelkenlerin geriye bakan kenarı. (*Kıç gıradin* veya *rüzgâraltı yakası* da denir.) || *Iskota yakası,* yelken ıskotasının bağlandığı köşe. || *Karula yakası,* üçgen yelkenlerin ileri alt köşesi. || *Larmo yakası,* filok yelkenlerinin larmoya gelen kenarı. || *Matafiyon yakası,* yarım serenli yan yelkenlerin serene bitişik kenarı. (Buna *seren yakası* da denir.) || *Miyama yakası,* dörtgen (seren) yelkenlerin serene bağlanan kenarı.

— Kıyf. *Yaka derisi,* fantazi eldivenlerin kol kenarına dikilen deri parçası. || *Takma yaka,* erkek ve kadın gömleklerinin çıkarılıp takılabilen yakası.

— Teşk. tar. *Yaka akçesi,* yeniçerilere belirli zamanlarda elbise bedeli olarak verilen on bir akçe için kullanılan deyim. (ML)

YAKACAK i. (*yakmak*'tan *yak-acak*). Odun, kömür, mazot v.b. ısı sağlamak amacıyle yakılan her çeşit madde: *Evin yakacak ihtiyacını karşılamak. Esk.* Mahrukat. (M)

YAKACIK, İstanbul'da (Kartal ilçesi) yer 10 700 nüf. (1970). İlçe merkezinin 5 km kuzeydoğusunda; Aydos dağının (537 m) güney yamaçları üzerinde; yüksl. 200-250 m. Yakacık, güzel manzaralı bir yazlık oturma semtidir. Yakacık ve Ayazma suları; sanatoryum, otel ve pansiyonlar. (M)

YAKACIK. Bk. PAYAS.

YAKAKENT, esk. **Gümenüz,** Karadeniz bölgesinde (Orta Karadeniz bölümü, Samsun ili, Alaçam ilçesi) yer; 3 089 nüf. (1965). Samsun-Sinop kıyı yolu üzerindedir. (M)

YAKALAMA i. (*yakalamak*'tan *yakala-ma*). Yakalamak eylemi.

— Huk. Sanığın, hâkim kararı olmaksızın hürriyetinin kısıtlanmasını doğuran koruma tedbiri. (Bk. ANSİKL.) || *Özel yakalama,* yetkili memurun âmirinin emrini aramadan uygulayabildiği yakalama şekli. (Msl. polisin sarhoşları, komşusunu rahatsız edenleri, görevli memura karşı gelenleri yakalaması gibi; bu kimselerin 24 saat içinde hâkim huzuruna çıkarılması gerekir.) || *Yakalama müzekkeresi,* suç işlediği zannedilen kişinin yakalanmasına ilişkin yetkili makam tarafından çıkartılan yazı.

— ANSİKL. *Yakalama,* geçici bir durumdur. Yakalanan kişi, hâkim önüne çıkartılır. Hâkim ya salıvermeye veya tutuklamaya karar verir. Yakalama, gecikmesinde tehlike olan hallerde başvurulan bir yoldur. Gecikmede tehlike yoksa, yakalamaya baş vurulmaz. Yakalamanın amacı, suç işleme şüphesi altında bulunan veya suç işlemiş olan kişinin mahkeme önüne çıkartılmasıdır. Yakalama, savcı, kolluk âmiri veya kolluk memuru tarafından yapılır. Bunun dışında suç işleme tehlikesini gören herkes de yakalama yolunu gidebilir. Ancak herhangi bir kişinin yakalama yoluna gidebilmesi için şu şartların gerçekleşmesi aranır: 1. işlenen veya işlenecek suçun meşhut suç olması; 2. kaçma ihtimalinin bulunması veya hüviyet tespitinin imkânsız olması. Bu şartlar

yak

yoksa yakalama ancak, yetkili memur tarafından yapılabilir.

Yakalama, müzekkereli veya müzekkeresiz olur. *Müzekkereli yakalama,* kişinin cezaevinden veya koruyucularından kaçması halinde söz konusu olur. Bu halde savcı veya kolluk kuvvetleri yakalama müzekkeresi (emri) çıkartır ve kişi bu emre göre yakalanır. *Müzekkeresiz yakalama*'ya gelince; bu durumda herhangi bir kimsenin yakalaması için gerekli şartlar yoktur; fakat tutuklama için gerekli şartlar bulunmaktadır. Bu durumda savcı veya kolluk âmirine başvurma, durumu geciktirecek ve bu gecikme de tehlike yaratacaksa, kolluk memuru kişiyi hiç bir emir almadan yakalayabilir. Yakalanan kişiye yakalama sebepleri bildirilir. Bunun yanında, yakalanan kişinin, yakalamanın kanuna aykırı olduğunu ileri sürmek, hâkime başvurmak hakkı vardır. Ayrıca yakalanan kişi hâkim önüne çıkartılıncaya durum derhal yakınlarına bildirilir. Yakalanan kişi ne tutukludur ne de hükümlü. Bu sebeple tutukevine veya cezaevine değil, nezarethaneye konulur. Yakalanan kişi hâkim teminatından yararlanamadığı için kısa bir süre içinde hâkim önüne çıkartılmalıdır. Bu süre Anayasa md. 30'a göre 48 saattir. Toplu suçlardaysa bu süre 7 gündür. Yakalanan kişi hâkim önüne bu süre içinde çıkartılır ve bu suretle, yakalanmanın haklı olup olmadığı anlaşılabilir. Bu hâkimin hangisi olduğu, kişi hakkında kamu davasının açılmış veya açılmamış olduğuna göre tespit edilir. Kamu davası açılmamışsa yakalanan kişi, yakalandığı yerdeki sulh hâkiminin önüne çıkartılır. Kamu davası açılmışsa, karşısına çıkılacak hâkim, davanın safhasına göre, ya sorgu hâkimi veya davaya bakan mahkemenin hâkimidir. Hâkim yakalamayı gerektiren bir sebep görmezse, salıverir. (M)

YAKALAMAK geçl. f. (*yaka*'dan *yaka-lamak*). Bir kimseyi veya şeyi elle tutmak: *Ben muttasıf çırpınıyor, ona doğru gitmek istiyordum. Fakat Seyit Lûtfullah çengel gibi elleriyle beni yakalamıştı* (A. H. Tanpınar). || Kaçan veya kaçabilecek nesne veya kimseyi ele geçirmek: *Polisler yakaladıkları canilerin muntazam ve aydınlık odalarına gıpta etmiş olmalıdırlar* (F. R. Atay). || Bir kimseyi hoşa gitmeyecek bir durumda bulmak: *—Falanca, dün akşam evine gitmiş... Karısını başka bir erkekle yakalamış...* (B. Felek). || Bir kimsenin gitmesini engellemek, durdurmak: *Kadınlar bu defa Tevfiği dükkânın kapısında yakaladılar, aynı şeyi ona açtılar* (H. E. Adıvar). || Bir kimsenin suçluluğunu gösteren söz, bakış, işaret v.b.yi fark etmek: *Gözleriyle çıkanları gösterip mânalı mânalı gülerken Muazzez bu bakışı yakaladı* (Sabahattin Ali). || Zor bulunan bir şeye sahip olmak, tutmak: *Gardiyan İbrahim bir boş araba yakalayıp gelene kadar...* (Kemal Tahir). || Arayarak veya tesadüfen ortaya çıkarmak, bulmak: *Bir kısmı işin kolayını yakalamış [...] filim çevirme dalgısıyle memlekete hizmet numarasıyle para kazanıyorlardı* (S. F. Abasıyanık). || Birdenbire etkisi altına almak: *Sağanak bizi yolda yakaladı.* || Sorumlu tutmak, hesap sormak: *Ben seni yakalarım, başkası beni ilgilendirmez.*

— DEY. *Yalanını yakalamak* (veya *tutmak*). Bk. YALAN. (M)

YAKALANMA i. (*yakalanmak*'tan *yakalan-ma*). Yakalanmak eylemi.

— Nükl. Bir parçacığın (elektron, proton, nötron) bir atom çekirdeği tarafından tutulması. || *K yakalanması,* bazı radyoaktif atomlarda, K yörüngesindeki elektronun atom çekirdeği tarafından tutulması. (L)

YAKALANMAK edilg. f. (*yakalamak*'tan *yakala-n-mak*). [Nesne veya kimse için] Kuvvetlice tutulmak. || Suç işlerken veya kaçarken ele geçmek: *Kalpazanlar yakalanmış gene para basarken...* (Kemal Tahir). || Bir kimsenin suçu meydana çıkmak. || [Fikir, düşünce v.b. için] Üstünde durulmak, göz önüne alınmak: *İşte yakalanacak bir nokta...* (H. E. Adıvar). [M]

YAKALATMAK ettrg. f. (*yakalamak*'tan *yakala-t-mak*). Kaçan kimse veya nesneyi tutturmak). || Bir suçluyu ele geçirtmek: *Hırsızı yakalatmak.* (M)

YAKALI sıf. (*yaka*'dan *yaka-lı*). Yakası olan.

— Teşk. tar. *Yakalı baltacı,* saray baltacılarının bir kısmı için kullanılan deyim. (*Teberdâranı hassa* da denilen baltacıların bir kısmı, yalnız önlerini görebilecek şekilde dolama giydikleri için bu adı almışlardı. Bunlar sadece haremi hümayunda hizmet ederlerdi.)

— Zool. *Yakalı-kamçılı hücre,* süngerlerde sindirim boşluğunun iç yüzünde bulunan ve hiç değilse başlangıçta bir yakası ve bir kamçısı olan hücre; kamçıların sürekli hareketi hayvanın içinde suyun dolaşımını sağlar. (ML)

YAKALI AGAMA blş. i. Avustralya'da yaşayan ve boynunda geniş bir yakalık bulunan büyük kertenkele. (İlmî adı *chlamydosaurus.* Agamagillerden.) [L]

YAKALIK i. (*yaka*'dan *yaka-lık*). Kıyf. Erkek gömleklerinin üzerine takılan eğreti yaka: *Basma mintanlarını yıkayıp, yakalarının ense tarafına yakalık takmak için birer düğme diktirerek frenk gömleği haline getirirler* (H. R. Gürpınar).

◆ Sıf. Yaka yapmak için kullanılan: *Yakalık parça.* (M)

YAKALIKAMÇILILAR çoğl. blş. i. Denizlerde veya tatlı sularda yaşayan kamçılı birhücreliler takımı.

— ANSİKL. *Yakalıkamçılılar* tek başına veya koloni halinde, serbest veya bir sapa bağlı olarak, jelatinimsi bir kılıf veya silisli ince bir kabuk içinde yaşayan küçük boyda birhücreli canlılardır. Özellikle durulsarda yaşayan bu hayvanların belirgin özelliği, hücrenin tepe kısmındaki biricik kamçının çevresinde, huni şeklinde gayet ince bir yaka bulunmasıdır. Yakanın dibindeki iki yalancı ayak yardımıyle yakalandıkları küçük bakterilerle beslenirler. Bütün süngerlerin, hattâ bütün çokhücrelilerin yakalıkamçılılardan türemiş olabileceğini söyleyenler vardır. Kamçılılar sınıfının protomonadina altsınıfından. (L)

YAKAMOZ i. (yun. *giakamos*'tan [?]). Geceleri, balıkların veya küreklerin hareketiyle suyun içinde meydana gelen parıltı: *Yakamozlar yaparak her iki yandan fenerim / Zevrak-âsâ yüzüyorduk, o yüzer, ben yüzerim* (M. Â. Ersoy). [M]

YAKAMOZLANMAK geçz. f. (*yakamoz*.-dan *yakamoz-la-n-mak*). (Denizde) Parıltılar meydana gelmek, yakamozlar oluşmak. (M)

YAKAPINAR. Bk. MİSİS.

YAKARIŞ i. (*yakarmak*'tan *yakar-ış*). Yakarmak eylemi: *Biz kaltaban olduğumuzdan zora gelemeyiz. Benim «Af!» diye yakarışım da boş...* (Kemal Tahir). || Tanrı'dan bir şey dilemek amacıyle söylenilen söz, dua: *Hükümdarın, kızlarıyle evlenmesi için yakarışlarla çağırdığı Tanrı, nihayet bir bozkurt şeklinde geldi* (Göç destanı). *Esk.* Münacat. (M)

YAKARMAK geçz. f. (*yakmak*'tan *yak-armak*). Yanıp yakılarak ve ısrar ederek istemek, rica etmek, yalvarmak: *Yalvarmak, yakarmak nafile bugün / Gözünün yaşına bakmadan gider* (C. S. Tarancı).

— DEY. *Yalvarıp yakarmak.* Bk. YALVARMAK. (M)

Foto. LAROUSSE

YAKASİNEK, Ege bölgesinde (Afyon ili, Çay ilçesi) kent; 3 166 nüf. (1965). Çay - İshaklı (Sultandağ ilçe merkezi) arasında, Sultan dağlarının eteğinde. Belediye. (M)

YAKA TÜRKMENLERİ, Hazar ötesi Türkmenlerine verilen ad. XIII. yy.da moğol istilâsından sonra Türkmenlerin bir kısmı (Maveraünnehir, Horasan ve Azerbaycan'da yaşayanlar) Moğollardan kaçarak Anadolu'ya geldiler. Kuzeyde Hazar ötesinde kalan Türkmenler moğol istilâsının dışında kaldılar. Bu Türkmenler X. yy.danberi Mangışlak bölgesinde yaşamaktaydılar. Önceleri Altınordu hanlarına, sonra da Hive emîrlerine bağlandılar. Çoğunlukla Eymir, Salur, Karğın, Çavuldur boylarına mensup Hazar ötesi Türkmenlerinin hepsine *Yaka Türkmeni* veya *Sayın Hanlı Türkmenleri* deniliyordu. (M)

YAKAZA i. (ar. *yakaza*). *Esk.* Uyanıklık. || *Beyn-en-nevm v-el-yakaza,* uyku ile uyanıklık arası. (M)

YAKI i. (*esk.* türk. *yakıǧ*'dan). Kimi hastalıkları iyileştirmek amacıyle, bir bezin üzerine yayılarak vücudun bazı kısımlarına yakılan veya yapıştırılan madde: *Pehlivan yakısı. Nohut yakısı.*

— ÇEŞ. DEY. *Yakı açmak,* iyileştirmek için bir yarayı açıp işletmek. || *Yakı vurmak,* yakı yapıştırmak.

— Bot. *Yakı ağacı,* kabukları yakı olarak kullanılan, yabanî defne cinsinden küçük bir ağaç. (İlmî adı *Daphne gnidium.*) || *Yakı otu.* Bk. YAKIOTU.

— ANSİKL. Eczc. *Yakı*'lar esas itibarıyle kurşun sabunlarından yapılır (basit yakı), ayrıca çeşitli ilâçlar katılır: reçineler (diachylon), civa (Vigo yakısı). Yapışkan yakı (kauçuklu çinko oksit yakısı) dışında günümüzde yakı pek kullanılmamaktadır. (M)

YAKICI sıf. (*yakmak*'tan *yak-ıcı*). Yakma özelliği olan, yakan: *Kırmızı, mavi, mor, sarı entarileriyle, küçük kız çocukları yakıcı güneşin içinde çığlık çığlığa koşuyorlardı* (Kemal Tahir). || *Mec.* Dokunaklı, etkili: *Sarı Hafız en yakıcı sesleriyle salâ veriyordu.* (Sabahattin Ali).

— Biyol. Dokununca ısırgan gibi can yakan: *Medüzler yakıcıdır.* || Selenterelerin yakıcı organları. (Bk. NEMATOSİST.) || *Yakıcı kıl,* yabancı bir cisme girdiği zaman dip kısmına bağlı zehir kesesi içindeki akıcı zehiri akıtan içi oyuk kıl.

— Kim. Başka bir maddeyle birleşerek o maddenin yanmasını sağlayan bir madde için kullanılır: *Oksijen yanıcı değil yakıcıdır.*

— Patol. *Yakıcı sıcaklık,* bazı ateşli hastalıklarda (msl. kızıl) deriye elle dokunulduğu zaman alınan iğnelenme duyumu.

— Ted. *Yakıcı madde,* dokuları örseleyen, tahriş eden madde.

— ANSİKL. Ted. *Yakıcı madde*'ler, dokuları tahrip eden maddelerdir. Bunların etkisi sonucunda çoğu zaman ağrılı bir yara meydana gelir, sonra bunun altında sağlam bir nedbe dokusu oluşur. Pıhtılaştırarak, su kaybettirerek veya oksitleyerek dokuların yapısını bozan kimyasal etkenler yakıcı olarak kullanılabilir. Asitler (azot, krom asitleri), tuzlar (potasyum kromat, gümüş nitrat), alkaliler de (soda, potas, kireç) aynı işi görür. Öldürülecek, yakılacak kısma, yakıcı bir sıvıya batırılmış bir çomakla veya uygun bir şekil verilmiş olan sert bir yakıcı maddeyle (gümüş nitrat kalemi) dokunulur. Çoğu zaman sebep oldukları lokal bozukluklardan ötürü yakıcı maddelerin kullanılması çok sınırlıdır.

◆ İ. Hava almaksızın çalışan bir iticide, yanma için gerekli oksijeni sağlayan madde.
— ANSİKL. Türboreaktör veya statoreaktör gibi tepkili iticilerde yakıtın yanması için gerekli oksijeni, motor içinden geçen hava verir. Hava taşıtlarının atmosfer dışındaki itişleri için, iticiye, yakıtın yanmasını sağlayacak başka bir oksijen kaynağı eklenmelidir. Bunu da yakıcı sağlar. Yakıcı değişik şekillerde olabilir: katı veya sıvı, yakıtla karışmış veya ayrı halde. Bugünkü sıvı yakıtlı kimyasal füzelerde en çok kullanılan yakıcılar, sıvı oksijen, oksijenli su ve nitrik asittir.

◆ **Yakıcılık** i. Yakma özelliğine sahip olma. || Yakı yapma işi. (LM)

YAKILMAK edilg. f. (*yakmak*'tan *yak-ı-l-mak*). Yakmak işine konu olmak, tutuşturulmak: *Burhaniye'ye girdikleri zaman camiin ve birkaç kahvenin ışıkları yakılmıştı* (Sabahattin Ali).

— DEY. *Yanıp yakılmak.* Bk. YANMAK. (M)

YAKIMA, A.B.D.'de (Washington) şehir, Cascade sıradağlarının eteğinde, Colombia'nın kolu olan Yakıma ırmağının kıyısında; 43 300 nüf. Sulama sayesinde meyve ve ağaç yetiştiriciliğinin (bağcılık, elma bahçeleri) büyük ölçüde geliştirildiği bir bölgenin tarım pazarı. Besin ve kereste sanayii. (L)

YAKIN sıf. (esk. türk k.). Uzak olmayan, az bir mesafeyle ayrılmış olan: *Sühâ ile Pervin yola en yakın bir gölgelikde birbirinin âğuş-i iştiyakında...* (Tevfik Fikret). *Yakın bir zamana kadar kendisine mahsus bir adı bile yoktu* (Ziya Gökalp). || Aralarındaki ilişki çok sıkı olan: *Bu rahip Mevlânâ'nın çok yakın dostudur* (N. Araz). *Yakın arkadaş.* || Benzeyen: *Pembeye yakın bir rengi vardı.* || Erişmesine az kalmış olan: *«Beş seneye yakın!» dedim* (Sabahattin Ali). *Yaşı elliye yakın.* || Az farkla ayrılan: *Alaya yakın bir söz.* || Olması zaman bakımından yaklaşmış olan: *Akşam yakındır.* || Zf. Uzak olmayarak: *Cemil, kapıya yakın oturan Teğmen Faruk'a gözüyle «Bak bakalım» dedi* (Kemal Tahir). *Zt.* UZAK.

— ÇEŞ. DEY. *Akla yakın* (*uygun*). Bk. AKIL. || *Yol yakınken,* vakit geçmeden, geç olmadan: *Bir şey uyduralım da, yol yakınken savuşalım.. Ben sizi, hayır burada bırakamam..* (Kemal Tahir).

— Ask. *Yakın keşif,* askerî harekât bölgesinde, bilgi toplamak amacıyle yapılan araştırmalara verilen ad. || *Yakın muharebe desteği,* kara kuvvetlerinin girişeceği taktik harekât sırasında, taktik hava kuvvetleri tarafından yakından yapılan hava desteği. || *Yakın muharebe unsurları,* muharebede, düşmana yaklaşmak için, ateş ve manevra kudretini kullanma kabiliyeti olan muharebe timlerine verilen ad. || *Yakın taarruz ateşleri,* taarruza geçen düşman birliklerini durdurmak, kayıplara uğratmak amacıyle planlanan savunma ateşlerine verilen ad.

— Biyol. *Yakın türler,* benzerlik (yakınlık) gösteren, aralarında yakın hısımlık ihtimali bulunan türler.

— Dilbil. *Yakın anlamlı (kelime),* anlamları birbirine yakın olan (kelime). || *Yakın benzeşme,* bir kelimede yan yana gelen iki ünsüzün birbirini etkilemesi: güldürmek (*ld*), koşturmak (*şt*) v.b. || *Yakın benzeşmezlik,* bir kelimede yan yana bulunan aynı veya benzer iki sesten birinin değişikliğe uğraması: *kınnap* > *kırnap, muşamma* > *muşamba* v.b.

— Mus. *Yakın geçki,* içinde bulunan makamın dizisine benzer dizide bir makama yapılan geçki. (Uzak geçkinin karşıtıdır.) || *Yakın makam,* bir makamın dizisine benzer bir dizisi olan başka bir makam. (Böyle makamlara geçmek kolay ve çabuk olur. *Müntesib makam* da denir.)

◆ İ. Uzak olmayan yer: *Yakınımızda oturuyorlar.* || Aralarında sıkı ilişki olan kimse, dost veya akraba: *En yakın akrabasını bile göstermezler; zaten akrabam yok; en yakınım Davut Ağa idi* (R. H. Karay). || Az fark gösteren şey: *Akla daha yakını öğretmişlerdi* (R. H. Karay).

— DEY. *Uzak yakın,* herkes. (M)

YAKINÇAĞ bls. i. 1789 Fransız devriminden bugüne kadar olan süre. (M)

YAKINDA zf. (*yakın*'dan *yakın-da*). Yakın bir yerde: *Yakında mı oturuyorsunuz?* || Yakın bir gelecekte, çok geçmeden, az zaman sonra: *İki oğlu da askerdeymiş* [...] *Bazan bana: — Bu muharebe yakında biter mi dersin? diye sorardı* (Ş. S. Aydemir). || Son günlerde, yakın bir geçmişte: *Yakında olan bir şeyi hatırlamak.* (M)

YAKINDAN zf. (*yakın*'dan *yakın-dan*). Yakın bir yerden: *Daha yakından bakmak istiyordu* (R. H. Karay). *Yakından görmek.*

— DEY. *Yakından tanımak* (veya *bilmek*), [birini veya bir şeyi] bütün özellikleri ve nitelikleriyle çok iyi tanımak (veya bilmek): *Merhumu yakından tanımış olanlar, pek iyi bilirler; bazan bir şeyi diline dolar, günlerce onu tekrar ederdi* (R. N. Güntekin). [M]

YAKINDOĞU, ing. **Ner East,** ar. **Eş-Şarku'l-Edna**, Akdeniz kıyısındaki ülkelerle (Suriye, Mısır, Lübnan, İsrail) Ürdün'ün meydana getirdiği bütüne verilen ad. (Bazı yazarlar bu terimin kapsamına Türkiye, Balkan devletleri ve Karadeniz kıyısındaki ülkeleri de sokarlar.) [L]

YAKINLARDA zf. (*yakın-lar*'dan *yakın-lar-da*). Yakın yerlerde, çevrede: *Yakınlarda postane var mı?* || Son zamanlarda.

— DEY. *Bu yakınlarda.* Bk. BU. (M)

yakalı agama

YAKINLAŞMAK geçz. f. (*yakın*'dan *yakın-la-ş-mak*). Yakın bir hale gelmek, daha yakın olmak, yaklaşmak. || *Mec.* Aralarındaki bağ veya ilgi daha sıkı hale gelmek, ilişkileri sıklaşmak: *Doğrusunu isterseniz bu cemiyete girdiğim andan beri kendimi yeniden ona yakınlaşmış hissediyordum* (A. H. Tanpınar).

◆ **Yakınlaştırmak** geçl. f. Yakın hale getirmek, yaklaştırmak. || *Mec.* Aralarındaki ilgiyi daha sıkı hale getirmek, aralarında sıkı bir bağ meydana getirmek. (M)

YAKINLIK i. (*yakın*'dan *yakın-lık*). Yakın olma hali: *Lâkin, çocuk, henüz beni işitecek yakınlıkta değildir* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Evin çarşıya yakınlığı.* || Duygusal bağ veya akrabalık ilişkisi: *Biriyle yakınlığı olmak.*

— ÇEŞ. DEY. *Yakınlık duymak,* (birine veya bir şeye karşı) hoşlanma hissi duymak, sempati beslemek: *Küçük Türk kızı isimlerinin üzerimde ne hoş tesiri vardır: Zehralara, Haticelere, Fatmalara, Şerifelere karşı yakınlık duyarım* (R. H. Karay). || *Yakınlık göstermek,* (birine karşı) kendini yabancı gibi tutmamak, uzak ve ilgisiz kalmamak, sempati duyarak biriyle ilgilenmek.

— Biyol. Bk. ANSİKL.

— Deneysel psikol. *Yakınlık kanunu,* geştalt'çılara göre, «nesne»ler gibi bazı algısal birimlerin mekândaki nispî yakınlıklarından ötürü bir biçime göre gruplaşma eğilimi. (Unsurlar arasındaki mesafe belli bir eşiği aşıyorsa, yakınlık etkeni işlemez olur. Bazı algısal birimlerin yakınlığı ve benzerliği ya birbirleriyle çatışır veya bunlardan biri diğerine baskın çıkar.)

— Dilbil. *Yakınlık hali,* fin-ugur dillerinde yakınlık kavramını belirten hal.

— Fels. İki veya ikiden fazla kavram arasındaki anlam benzerliği.

— ANSİKL. Biyol. *Yakınlık* teriminin biyolojide iki anlamı vardır: 1. *benzerlik* (*tabiî* bir yakınlıktır, canlılar arasındaki benzerliği ifade eder ve canlılar buna göre sınıflandırılır); 2. *yakınlık.* Farklı türler arasındaki birleşmelerde Federley bazı yakınlıklar bulmuştur: *eşleşme yakınlığı* (çiftleşebilme yeteneği), *eşeylik yakınlığı* (döllenmiş yumurta doğurma yeteneği), *fizyolojik yakınlık* (yaşayabilen ve bazen döl verebilen melezler doğurma yeteneği), bu sonuncu yakınlık kromozomların yakınlığına dayanır ve melezdeki kromozomların eşleşmesine imkân verir. (LM)

YAKINMAK dönşl. f. (esk. türk. *yakmak,* sürmek'ten *yak-ı-n-mak*). [Kına, yakı v.b. için] Vücudunun herhangi bir yerine yakmak, sürmek: *Kına yakınmak.* (M)

YAKINMAK geçz. f. (*yakmak*'tan *yak-ı-n-mak*). Sızlanmak, sızlanarak anlatmak, şikâyet etmek: *Bunu yakınmak için söylemiyorum. «Sırasında güvenmeyin pek» diye anlatıyorum* (Kemal Tahir). [M]

YAKINSAK sıf. (*yakınsamak*'tan *yakınsa-k*). Tek bir noktaya doğru yönelen. *Esk.* Mütekarip.

— Mat. *Yakınsak seri.* Bk. SERİ. || *Yarım yakınsak seri,* terimlerinin yerine, bu terimlerin modülleri konulduğunda ıraksak hale gelen yakınsak seri:

$$1 - \frac{1}{2} + \frac{1}{3} - \dots + (-1)^{n-1}\frac{1}{n} + \dots$$

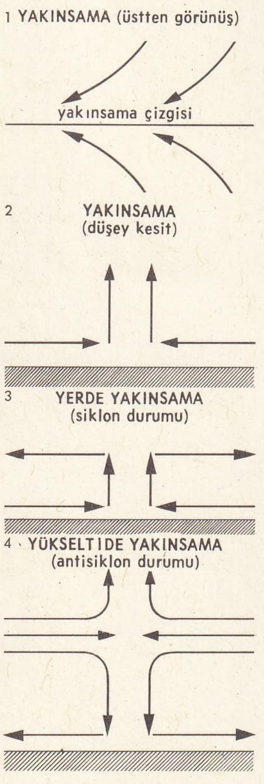

yakınsama (meteorol.)

serisi yarım yakınsak bir seridir.

— Mekan. *Yakınsak boru*, içindeki akışkanın akış kesiti gittikçe küçülen konik boru. Bk. ANSİKL.

— Opt. *Yakınsak ışınlar*, aynı noktaya doğru yönelen ışınlar: *Küresel içbükey aynalardan yansıyan paralel ışınlar tam yakınsak değildir.* || Işınları aynı noktaya yöneltme özelliği taşıyan: *Yakınsak mercek.*

— ANSİKL. Mekan. *Yakınsak boru*'lar, sıvı veya gaz halindeki bir akışkan için kullanılır. Bu borudan sonra ıraksak denilen geniş ağızlı bir boru yerleştirilebilir. Bir yakınsak boruda kesit gittikçe daraldığından, akışkanın hızı artar ve böylece basıncı düşer. Bu basınç düşmesinden, Giffard enjektöründe olduğu gibi, hızı küçülten ve basıncı gittikçe arttıran bir ıraksak borudan geçirerek bir kazana basılan suyu emmek için faydalanılabilir. Yakınsak bir su borusu ile meydana getirilen basınç düşüklüğü, çıkış ve girişteki hızların karelerinin farkıyle orantılıdır. Bu basınç düşüklüğü yakınsak borudaki verdinin bulunmasını da sağlar: bu Venturi* borusunun ilkesidir. Bir diyafram da basınç düşüklüğü meydana getirebilir, fakat o zaman bir yük kaybı olur, oysa yakınsak boruda meydana gelen düşük basınç ıraksak bir boru ile hemen hemen tamamen yükseltilebilir. Bir aerodinamik tünelde yakınsak boru, akış yönünde gittikçe daralarak hava hızının artmasını sağlar. En geniş kısmı havanın tünele girdiği yerde, en dar kısmı ise hızın mümkün olan en büyük değeri alması gerektiği deney odasının girişindedir. Bu hız zaten havanın verdisine bağlı olarak da değişir. Yakınsak borunun akış yönü ucunda, hava türbülansını azaltmayı ve deney odasında aerodinamik ölçmelere gerekli şartlara zararlı olan burgaçların meydana gelmesini önleyen bir filtre vardır. (L)

YAKINSAKLIK i. (*yakınsak*'tan *yakınsaklık*). Yakınsak olma hali.

— ANSİKL. Opt. Bir aynanın, bir merceğin veya merkezlenmiş bir diyoptrik sistemin *yakınsaklığı*, metreyle ifade edilen odak uzaklığının tersi ile ölçülür; yakınsaklık, sistem yakınsak ise pozitif, ıraksak ise negatiftir.

Diyoptri denilen yakınsaklık birimi odak uzaklığı 1 m olan sistemin yakınsaklığıdır. Buna göre odak uzaklığı 2 m olan bir yakınsak merceğin yakınsaklığı $\frac{1}{2}$ diyoptridir; odak uzaklığı 20 sm olan bir ıraksak merceğin yakınsaklığı $\frac{1}{-0,2} = -5$ diyoptridir. Üst üste konulan ince merceklerden meydana gelen sistemin yakınsaklığı o merceklerin yakınsaklıklarının cebirsel toplamına eşittir. Yakınsaklıkları + 1, —8, + 9 diyoptri olan üç ince merceği üst üste koyarak yakınsaklığı +2 diyoptri olan bir sistem elde edilir. Diyoptrileri mutlak değerce aynı olan ve üst üste konulan biri yakınsak öbürü ıraksak iki mercek, yakınsaklığı sıfır olan paralel yüzlü bir lam özelliği gösterir. Buna göre optikçiler verilen bir camın diyoptrisini tayin ederler: bilinen merceğin üzerine konulduğunda ışığı saptırmayan bir sistem meydana getirecek camı aramak yeterlidir. Optikçiler bugün, gözlük camlarını diyoptri olarak numaralarlar. (L)

YAKINSAMA i. (*yakınsamak*'tan *yakınsama*). *Yeni.* Yakınsamak eylemi.

— Geod. *Meridyenlerin yakınsaması*, büyük yerküre dairelerinden birinin, birbirini izleyen meridyenleri kesme açısının (açıklık açısı) değişimi. (Yakın iki nokta için bu değişim formülü $dZ = d\lambda \sin \varphi$'dir. Burada $d\lambda$ boylam farkı, φ iki noktanın ortalama enlemidir.)

— Mat. Aradaki açıklık sonsuz küçülerek, fakat kesişmeden bir noktaya, bir limite doğru yaklaşma. (İşlemlerin sonsuz sayıda gösterildiği formüllerde, yakınsama özelliklerinin veya şartlarının sağlanması üstün analizin en önemli sorunlarından birini meydana getirir.) || *Serilerin düzgün yakınsaması.* Bk. SERİ. || *Sürekli bir kesrin yakınsaması.* Bk. KESİR.

— ANSİKL. Meteorol. *Yakınsama* deyimi, akı çizgilerinin yatay yönde (şekil 1) birbirine yaklaşmasını ifade etmek için kullanılır. Yan akışlar mümkün olmadığına göre bu süreç bir *dinamik yükselmeyi* belirler (şekil 1 ve 2). Yakınsama, tanımlamaya göre alınlar boyunca vardır, fakat bir yoğunluk karşıtlığıyle birlikte olur. Aynı sıcaklıktaki iki kütlede yakınsama varsa, kesikliğe *yakınsama çizgisi* denir. Eğer yakınsama bir hız karşıtlığıyle birlikte olursa *kesme çizgisi* veya *shear çizgisi* (ingilizce *shears*, makas demektir) meydana gelir. Alçak tabakalardaki yakınsama yüksekte ıraksamaya, yüksekteki ıraksama da alçak tabakalarda yakınsamaya yol açar (şekil 3 ve 4). [LM]

YAKINSAMAK geçl. f. (*yakın*'dan *yakınsa-mak*). *Yeni.* Bir şeyin yakın zamanda olacağını düşünmek, olmasını yakın görmek.

— Mat. [Değişken bir büyüklük için] Sabit bir büyüklüğe, hiç zir zaman erişmemek şartıyle, gittikçe yaklaşmak. (LM)

Yakın ve Orta Doğu Çalışma enstitüsü, çalışma hayatıyle ilgili olarak millî ve milletlerarası seminerler, konferanslar düzenleyerek öğretim faaliyetinde bulunmak; iş mevzuatı üstünde inceleme ve araştırmalar yapmak; istek halinde işyerlerinin meseleleri hakkında tavsiye niteliğinde raporlar hazırlamak; konusuyle ilgili yayınları düzenlemek amacıyle, malî ve idarî yönden Çalışma* bakanlığına bağlı olarak kurulmuş (1955) eğitim birimi; enstitünün statüsünü tespit eden 7 460 Sayılı kanun 1960'ta yürürlüğe girdi.

Enstitünün teşkilâtı, Müdürlük ve Öğretmenler kurulu bölümlerinden meydana gelir; teknik yardımcı birimler arasında Kimya laboratuvarı, İşgüvenliği Fizik laboratuvarı ve Teknik operatörlük vardır. (M)

YAKIOTU bls. i. Pek çok türü bulunan çokyıllık bitki; genellikle nemli yerlerde yetişir ve çiçekleri gözalıcı parlak renktedir. (İlmî adı *epilobium.* Küpeçiçeğigillerden.) [L]

YAKIŞIK i. (*yakışmak*'tan *yakış-ı-k*). [Yalnız *yakışık almak* sözünde geçer]. *Yakışık almak,* uygun düşmek, uymak, yerinde olmak, yakışmak: *Yeni tanıdığı kimselerle lâubali olması yakışık almaz.* (M)

YAKIŞIKLI sıf. (*yakışık*'tan *yakışık-lı*). [Erkek için] Güzel, gösterişli, alımlı: *Saat Sevenler Cemiyetinde bir yığın genç, güzel kadın, yakışıklı, kibar erkek vardı* (A. H. Tanpınar). [M]

YAKIŞIKSIZ sıf. (*yakışık*'tan *yakışık-sız*). Yakışık almayan, yakışmayan, münasebetsiz, uygunsuz, çirkin: *Yakışıksız davranışlar, sözler.*

◆ **Yakışıksızlık** i. Yakışık almayan davranış veya durum, uygunsuzluk. (M)

YAKIŞMAK geçz. f. (esk. türk. k.). Güzel, iyi ve hoş görülmek, tamamen uymak: *Hâlâ da ahbaplıkları devam ediyordu. İlk söz olarak: — Elbiseniz yakışmış.. dedi* (A. H. Tanpınar). || Uygun olmak, iyi karşılanmak, uygun düşmek: *Böyle âdi şeyler konuşmak bize yakışmaz* (Ömer Seyfeddin). *Eşanl.* YARAŞMAK.

— ED. TELM. ***Yakışır haspaya!*** Bk. HASPA. (M)

YAKIŞTIRMA i. (*yakıştırmak*'tan *yakıştır-ma*). Yakıştırmak işi.

— Ed. Halk edebiyatında, ses, söz ve anlam simetrisi taşıyan atasözleri. (Örnek: Azıcık aşım, kaygısız başım; Kaşla göz, gerisi söz v.d.) [M]

YAKIŞTIRMACA sıf. ve i. (*yakıştırmak*'tan *yakıştır-maca*). *Yeni.* Herhangi bir sebeple ortaya atılan uydurma (söz). [M]

YAKIŞTIRMAK geçl. f. (*yakışmak*'tan *yakış-tır-mak*). Yakışacak duruma getirmek, uygun hale koymak, yaraştırmak: *Elbiseyi kendine yakıştırmak. Giydiği her şeyi yakıştırmak.* || İyi karşılamak, uygun görmek, yerinde bulmak: *Rabia'yı hafif bulur, karakterini [...] ileride nikâh edeceği bir aile kızına yakıştıramaz* (H. E. Adıvar). || *Mec.* Bir kimsenin bir halde bulunduğunu düşünmek, bir durum veya niteliği birine yormak, üstüne atmak, yüklemek: *Bu şaşılığı nerden çıkardığını, adama neden yakıştırdığını bulmaya çalıştı* (Kemal Tahir). [M]

YAKIT i. (*yakmak*'tan *yak-ı-t*). Hava, oksijen veya oksijenli bir gaz karışımına temas edince, yararlanılabilir bir ısı açığa çıkararak yanan madde: *Bitkisel, madenî yakıtlar.* (*Esk.* Mahruk.) [Bk. ANSİKL., *Kim. bölümü.*] || *Akar yakıt.* Bk. AKARYAKIT.

— Havc. *Tepkili motor yakıtı,* uçakların tepkili motor veya gaz türbininde kullanılan yakıt. (Tepkili motor yakıtı, yüksek irtifalardaki sıcaklık sebebiyle donma noktası —40°C ile —60°C arasında tutulan, gazyağı veya gazyağı ile benzin karışımlarıdır.)

— Miner. *Madenî yakıtlar,* temel maddesi karbon olan bütün tabiî maddeler dizisine mineraloglar tarafından verilen ad. (Taşkömürü, antrasit, linyit, bataklık kömüründen başka kara kehribar, doplerit, inorganik yağlar ve bitümler [nafta veya petrol, elaterit, malt, asfalt], fosil balmumları [ozokerit, idriyalit v.b.] ve fosil reçineler de [kehribar, ambrit, hartit, kopalin v.b.] bu gruba girer.)

— Nükl. Bir nükleer reaktörde kullanılan ve fisyon veya nükleer ergime sonucu enerji yapan madde. (Başlıca yakıtlar tabiî uranyum, zenginleştirilmiş uranyum ve plütonyumdur.)

— Petr. Bir patlamalı motoru beslemek için kullanılan madde. Bk. ANSİKL.

— Teknol. *Yakıt sarfiyatı,* belli bir mesafede veya belli bir süre içinde bir motor veya aracın tükettiği yakıt miktarı. (Modern uçakların yakıt sarfiyatları, turizm uçakları veya amatör uçaklar için saatte birkaç litre, statoreaktörlü hız uçakları için saniyede 30-40 litredir.)

— ANSİKL. Kim. Bilinen en eski *yakıt* odundur.

Madenî yakıtlar (antrasitler, taşkömürleri, linyitler), toprak içinde gömülü kalmış bitkilerin ağır ağır başkalaşmasından oluşur. Taşkömürünün damıtılmasıyle, metalürjide ve evleri ısıtmada kullanılan *kok kömürü* elde edilir. Briketler, taşkömürü tozlarının ziftle sıkıştırılmasından hazırlanır.

Sıvı yakıt veya *akaryakıt*'ların en önemlileri mazot, gazyağı, benzin ve alkoldür. En yaygın *gaz yakıtlar* ise, taşkömürünün damıtılmasıyle meydana gelen havagazı ve kokhane gazıdır. Bundan başka petrolden veya cracking gazlarından elde edilen ve madenî tüplerde sıvı halde satılan bütan ve propan ile tabiî gazdan da bahsedilebilir.

— Petr. *Yakıt,* adî sıcaklık şartlarında hava ile patlayıcı bir karışım meydana getiren ve ateşleme kıvılcımının etkisiyle patladığında, motor çevrimi için gereken enerjiyi açığa çıkaran, yeteri kadar uçucu bir gaz veya sıvıdır. Dizel motorlarında kullanılan ürünler de ayırım yapmaksızın yakıt olarak kabul edilir.

Yakıtlar mineral veya bitkisel kaynaklıdır. Ucuza maloluşu, kolay kullanılışı ve özellikle damıtma, Cracking, reforming veya sentez usulleriyle hazırlanan rafinajda çeşitli türlerinin elde edilmesi nedeniyle, benzin* beli başlı yakıtlardan biridir.

7,5 ile 9 veya 10 arasındaki sıkıştırma oranında çalışan modern otomobil motorlarında, oktan indisi 100 ve hattâ 100'ü geçen bir yakıt gerekmektedir; buna *süperbenzin* denir. Buna karşılık traktör motorlarında, uçucu bir gazyağından meydana gelen, oktan indisi düşük ağır bir yakıt kullanılır. Gaz türbininin ve tepkili motorların askerî ve sivil uçaklarda kullanılması, yeni bir yakıt türünün yapımına yol açmıştır: benzin ve kerosen arasında ara ürün olarak elde edilen *tepkili motor yakıtı.*

Ham petrol kıtlığı yüzünden, çeşitli devirlerde, ham petrol yerine geçecek veya hiç olmazsa ham petrole katılabilecek yeni yakıtlar araştırıldı: patlamalı motorlarda, yoğunluğu, damıtma özelliği, ısı verme gücü ve oktan indisi elverişli olan herhangi bir ürün kullanılabilir. Nitekim gaz ve taşkömürü katranı üretiminin alt ürünü olan benzol*, benzine katılan en mükemmel katkı maddelerinden biridir.

Bataklık kömürü ve linyitlerden veya taşkömüründen sıvı yakıtların sentezi, Bergius usulü sayesinde, Almanya'da 1935'ten beri yapılmaktadır: amonyum molibdat ve kü-

kürt katalizör eşliğinde, 470°C'ta ve 200 atmosferlik basınç altında hidrojenleme. Elde edilen ürünlerin pahalıya mal olması, bunların savaş sırasında kullanılmasını sınırladı; şist veya diğer düşük değerli hammaddelerin kullanıldığı Fischer - Tropsch usulü daha ucuza malolmaktadır.

Etil ve *metil alkol* yakıt olarak kullanılabilir, fakat üretim fiyatları çok yüksek, ısı güçleri de benzininkinden daha düşüktür. Buna karşılık kendiliğinden patlamama özellikleri, saf benzinle göze alınamayacak kadar yüksek basınçlarda kullanılmasını sağlar. Kullanımı çok daha ekonomik olduğu için, ağır vasıtalara mazotla çalışan motorlar takma yoluna gidilmiştir. Böylece verim çok daha fazla artarak maliyet fiyatı azaltılmış ve aynı güçteki benzin motorundan 1/3 kadar daha az bir tüketim sağlanmıştır.

Metanol, yarış arabalarında kullanılan yakıtların hazırlanmasında kullanılır. Sıkıştırılmış gazlar (metan, etan), sıvılaştırılmış gazlar (bütan, propan) veya kok, odun, odun kömürü ile çalışan portatif gazojenler de kullanılır. Ticarî yakıtlarda sadece benzin bulunmaz: bunlar, vuruntu önleyici maddeler katılmış ikili (benzin ve benzol veya alkol) veya üçlü (benzin, alkol ve benzol) karışımlardır.

— Termik. Dizel motorlarının beslenmesinde kullanılan ürünler de *yakıt* sınıfından sayılabilir; bunlar, ham petrolün damıtılmasından elde edilen, gazoil, dizel yağı, hafif veya ağır fuel oiller veya mazotlardır. Yanma, *brülör* veya *enjektör* denen bir püskürtme cihazında, bu maddelerin ya mekanik olarak ya da buhar etkisiyle damlacıklar halinde dağılmasından meydana gelir. XX. yy.ın ilk yarısında akaryakıtlar hızla kömürün yerini almağa başladı: 1914'ten önce deniz kuvvetlerinde başlayan bu gelişme, daha sonra ticarî denizciliğe ve demiryollarına, ev ve sınaî ısıtma işlerine, ekmek, cam fırınlarına, son olarak da demir - çelik sanayiine ve termik santrallara yayılmıştır. Ayrıca, sanayileşmiş ülkelerin akaryakıt ihtiyacı, en az benzin talebi kadar hızla artmaktadır. Bk. PETROL.

Havalı itici sistemlerde yakıt, yanma odalarında havanın oksijeni ile yanan bir yanıcı maddeden meydana gelir. Aksine havasız itici sistemlerde yakıt, hem bir yanıcı, hem de bir yakıcı maddeden oluşur; ilerde bu sistemlerde, nükleer yakıtların kullanılması beklenmektedir. (L)

YAKİ veya **YAKİ-MONO** i. («pişmiş şey» anlamında japonca k.). Her çeşit japon çömleğine verilen genel ad. (L)

YAKİ'LER, çiftçilikle uğraşan Meksika kızılderilileri; Yaki ırmağının çorak bölgesinde yerleşmişlerdir (Sonora eyaleti). Sayıları çok azdır. (L)

YAKÎN i. (ar. *yakîn*'dan *yakîn*). *Esk.* Sağlam, kesin bilgi. || Bir şeyi iyice, kesinlikle bilme. || *Ayn-el-yakîn,* bir şeyi kendi gözüyle görüp öğrenme. || *Hakk-el-yakîn,* gerçekliği şüphe götürmez bilgi. || *İlm-el-yakîn,* bilimin doğruladığı kesin bilgi.

◆ **Yakînî** sıf. *Esk.* Kesin ve sağlam bilgi ile ilgili.

◆ **Yakîniyat** çoğl. i. *Esk.* Sağlam olarak bilinen şeyler. (M)

YAKÎNEN zf. (ar. *yakîn*'den *yakînen*). *Esk.* [Bilgi ve bilme için] Sağlam olarak, iyice, şüphesiz. (M)

YAKLAŞIK sıf. ve zf. (*yaklaşmak*'tan *yaklaş-ı-k*). *Yeni.* Gerçek değeri veya miktarı değil, ondan az fazla veya eksik bir niceliği gösteren, aşağı yukarı bir değerlendirme yapılarak bulunan: *Yaklaşık bir hesap. Yaklaşık sayı. Yaklaşık olarak hesaplamak. Esk.* Takribî.

— Mant. *Yaklaşık bilgi,* bilimsel bakımdan geçerli sayılabilecek kadar açık ve nesnel olan, ama bilim geliştikçe yeniden gözden geçirilmesi ve geliştirilmesi mümkün olan bilgi.

— Mat. *Yaklaşık değer.* Bk. DEĞER. (M)

YAKLAŞIKLIK i. (*yaklaşık*'tan *yaklaşıklık*). Aranılan ve gerçek değeri elde edilemeyen rakamı bulmak için yapılan yaklaşık değerlendirme. *Eşanl.* YAKLAŞTIRMA.

— Mat. *Yaklaşıklıklar teorisi,* iki problemi çözme amacını güden teori. (1. *Bir hesapta, her biri belirli bir yaklaşıklık derecesiyle verilmiş birçok değişken ele alındığında, sonucun yaklaşıklık derecesinin ne olacağını tayin etmek;* 2. *önceden verilen bir yaklaşıklık derecesiyle sonuca varmak için, hesaplamada yer alan her sayının yaklaşıklık derecesini belirtmek.* || *Ardışık yaklaşıklıklar metodu,* verilen şartlarda diferansiyel denklemleri sağlayan integrallerin gerçekten var olduğunu ispatlamak için E. Picard tarafından geliştirilen metot. (L)

YAKLAŞILMAK geçz. f. (*yaklaşmak*'tan *yaklaş-ı-l-mak*). [Herhangi bir kimse için] Yaklaşmak: *Düşmanın çok yakınına kadar yaklaşıldı ve ateş açıldı.* (M)

YAKLAŞMA i. (*yaklaşmak*'tan *yaklaş-ma*). Yaklaşmak eylemi: *Bu sırada II. Mahmut Batıya yaklaşma yolunda bazı yeniliklere başlamıştı* (Cahit Öztelli).

— Ask. Bir birliğin güvensiz bölge içinde, düşmanın yapacağı herhangi bir harekete karşı koyacak şekilde dağılarak ilerlemesi. (Düşmana *örtmeli* veya *örtmesiz* olarak yaklaşılır.) || *Yaklaşma yürüyüşü,* bir yürüyüş kolunun, büyük düşman kuvvetleriyle çatışma ihtimali olduğu zaman, muharebe hazırlığını arttırmak ve düşmanın yapacağı herhangi bir harekete açılarak yürümesi. || *Yaklaşma yolları,* kuşatılan bir yerin merkezine yönelen ve aralarında kuşatıcının paralel yollarını bağlayan irtibat yollarının tümü.

— Bilgi-işlem. Belli bir hafıza elemanını bir sıra numarasıyle araştırma usulü. (*Eşanl.* ERİŞME.) || *Yaklaşma* veya *erişme zamanı.* Bk. ZAMAN. || *Anî yaklaşma,* gerekli komütasyonların çok kısa, hattâ bir harfin okunması için geçen süre kadar kısa ve sabit bir zaman içinde kurulmasını sağlayan seçme mekanizması. || *İstenilene yaklaşma,* bir hafızanın bütün bilgilerini birbiri ardından ele alarak, içlerinden birini araştırma usulü. || *Seçerek yaklaşma,* bir ünitedeki bir verinin, daha önceden araştırılmış veya kaydedilmiş verilere bağlı olarak değil de hafızadaki yerine bağlı olarak araştırılması veya kaydedilmesi. || *Sıralı yaklaşma,* bir hafıza elemanını, aynı cinsten bütün hafıza elemanlarını inceleyerek araştırma usulü.

— Dy. *Yaklaşma işareti* veya *sinyali,* makiniste, gar, yavaşlama veya durma sinyali gibi özel bir noktaya yaklaştığını haber veren işaret. || *Yaklaşma kilidi,* bir sinyale veya bir makasa doğru ilerleyen bir tren, bu sinyal veya makasın gerektirdiği hız şartlarına uyamayacak kadar yaklaştığı zaman, sinyalin veya makasın manevrasını engelleyen elektrikli kilitleme tertibatı.

— Mat. *Eşit yaklaşmalı eğri,* düşey konumdaki düzlemi üzerine eşit aralıklı yatay doğrular çizildiğinde, bu doğrular tarafından karakteristik parçalara ayrılan düzlem eğri; bu eğri üzerinde kalmağa zorlanan ağırlıklı bir nokta, bu parçalardan her birini eşit zaman aralıklarında kateder. (ML)

YAKLAŞMAK geçz. f. (esk. türk. k.). Zaman veya uzaklık bakımından, arada az bir aralık kalacak şekilde ilerlemek, aradaki mesafeyi azaltmak veya tamamen ortadan kaldırmak için ileri gitmek; daha yakın duruma gelmek: *Gitmek saati yaklaşıyordu. Anası gözleri yaş içinde olduğu halde kızını öptü* (Ahmed Rasim). *Ateşe yaklaşma!* || Benzemek, andırmak, uygun ve yakın olmak: *Roman gerçeğe ne kadar yaklaşırsa o kadar başarılı sayılır.* (M)

YAKLAŞTIRICI sıf. (*yaklaştırmak*'tan *yaklaştır-ıcı*). Yaklaştıran, yaklaştırmayı sağlayan.

— Zool. *Yaklaştırıcı kas,* ikiçenetli yumuşakçalarda kavkının kapanmasını sağlayan kas. (L)

YAKLAŞTIRIM i. (*yaklaştırmak*'tan *yaklaştır-ma*). Yaklaştırmak eylemi.

— Mat. Bk. YAKLAŞIKLIK.

YAKLAŞTIRMA i. (*yaklaştırmak*'tan *yaklaştır-ma*). Yaklaştırmak eylemi.

— Mat. Bk. YAKLAŞIKLIK. (M)

YAKLAŞTIRMAK geçl. f. (*yaklaşmak*'tan *yaklaş-tır-mak*). Bir şeyi kendine yakın duruma getirmek: *Fotoğrafı yaklaştırın ki iyi görebilesiniz.* || İki şeyi birbirine yakın hale getirmek, yanaştırmak: *Yusuf ağzını Muazzez'in yüzüne yaklaştırdı* (Sabahattin Ali). ([M]

YAKMA i. (*yakmak*'tan *yak-ma*). Yakmak eylemi.

— Boyacılık. Vernik ve boya tabakalarını önce kaynak lambasına tutup sonra bıçakla kazıyarak temizleme usulü. (Bu usul, boyalı yüzeyin az da olsa bozulup çizilmesine yol açtığı için pek sık uygulanmaz.)

— Metalürji. Bir maden veya alaşımın, sıvı bir faz meydana gelecek ve ulaşılan sıcaklık solidüs sıcaklığından biraz daha yüksek olacak şekilde aşırı ısıtılması. (Bu ısıtma sonucu meydana gelen sıvı tercihan tane sınırlarından akar ve ısıtma açıkhavada yapılıyorsa oksitlenir; kütle içinde, tavlama veya şekil değiştirme yoluyle giderilemeyen oksit şebekeleri meydana geldiği için, yanmış bir yapıyı ıslah etmek imkânsızdır.)

— Petrol. *Yakma deneyi,* petrolün kalitesini belirlemek için uygulanan analiz metodu.

— Pirotekni. *Yakma hızı,* tutuşup yanma sırasında bir barutu yakan alevin ilerleme hızı. (1 000 kg/sm²'lik bir basınç altında barutların yakma hızı saniyede 4 sm'den 15 sm'ye kadardır. Bu hız aşağı yukarı basınçla orantılıdır.)

— Ted. *Nokta nokta yakma,* deriyi kızartmak veya bir noktaya kan çekmek için başvurulan nokta nokta dağlama; şimdi ısıtmalı veya elektrikli dağlağılarla yapılmaktadır.

— Tekst. Bir kumaşın veya bir ipliğin üzerindeki havları alazlama.

— Zır. *Anız yakma,* ekini kaldırdıktan sonra tarlada kalan sapları ve otları yakma. (Tarlanın verimini artırmak ve zararlı otları yoketmek için uygulanır.) [LM]

YAKMAÇ i. (*yakmak*'tan *yak-maç*). *Yeni.* Havagazı, petrol, benzin v.b. yakıtların içinde yanarak issiz alev haline geldiği aygıt, brülör. (M)

YAKMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Koymak, sürmek, uygulamak: *Kirpiğine sürme çek, kına yak parmağına / Bu yıl yaşın girecek kız gelinlik çağına* (Şarkı). *Yakı yakmak.* || [Türkü, ağıt v.b. için] Düzenlemek, düzmek, bestelemek. (M)

YAKMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Yanmasını sağlamak veya yanmasına yol açmak: *Sigara paketini çıkardı. Birer sigara yaktık, paket çantaya kondu* (A. H. Tanpınar). || Ateşle yok etmek: *Çöpleri yakmak. Cesedi yakmak.* || Isı etkisiyle bozmak: *Ütülerken pantalonu yaktı.* || Isınmak veya aydınlanmak amacıyle kullanmak: *Ev sahibi dışarı çıktı ... Dışarının elektriğini yaktıktan sonra döndü* (B. Felek). *Kömür yakmak.* || — *Teşm. yol.* Yanığınkine benzer etki yapmak: *Hüzünlü ve kederli olanlar, hekime daima şarabın midelerini yaktığından bahsederler* (F. R. Atay). || Şiddetli, keskin, ısırıcı bir duyum meydana getirmek: *Burnu yakan bir koku.* || Şiddetli bir ısı duyumu meydana getirmek: *Güneş yakıyor. Bu kazak insanı yakar.* || *Mec.* Mahvetmek, istikbalini söndürmek, öldürmek: *Ana, bak sana açıkça söylüyorum, bir kepazelik olursa hepinizi yakarım* (Sabahattin Ali). || Şiddetli bir aşk uyandırmak.

— ÇEŞ. DEY. *Abayı yakmak.* Bk. ABA. || *Başını nâre yakmak,* kötülük etmek, zarar vermek: *Biz senin başını nâre yakacaktık! dedi* (Sabahattin Ali). || *Can (canını) yakmak.* Bk. CAN. || *İçi beni yakar, dışı seni yakar.* Bk. İÇ. || *Mum yakmak.* Bk. MUM. (M)

YAKO, Yukarı Volta'da yer, idare çevresi merkezi Vagadugu'nun kuzeybatısında: 600 nüf. — *Yako idare çevresi,* 144 500 nüf. (Çoğunluğu Mosiler.) [L]

YAKOBA'LAR. Bk. DAN'LAR.

YAKOBSON (Roman), rus dilbilimcisi (Moskova 1896). Başlıca eserleri: *Rusça'nın Fonolojik Evrimi Üstüne Gözlemler* (1929), *Kindersprache, Aphasie Und Allgemeine Lautgesetze* (Çocuk Dili, Hece Yutmaları ve Genel Fonetik Kuralları, 1941). N. S. Trubetskoy ile fonolojinin ve Prag Dilbilim okulunun kurucularından biri-

dir. 1941'de A.B.D.'ye göç etti, Columbia (1943-1949), Harvard üniversitesinde (1949'-dan itibaren), sonra Massachusets İnstitute of Technology'de ders verdi. Bu dönemdeki başlıca kitapları genel fonoloji kuramı (*Pretiminaries to Speech Analysis* [Dil Analizine Giriş], G. M. Fant ve M. Halle ile birlikte, 1952; M. Halle ile *Fundamentals of Language* [Dilin Temelleri], 1956; *Selected Writings I: Phonological Studies* [Seçme Yazılar I: Fonoloji İncelemeleri], 1962) ve şiirin dilbilimsel yapısı (*Selected Writings III: The Poetry of Grammar and the Grammar of Poetry* [Seçme Yazılar III: Gramerin Şiiri ve Şiirin Grameri], 1967) üstünedir. (L)

Büyük, Aziz YAKUB
Miègeville kapısı,
Sainte-Sernin kilisesi,
Toulouse, Fransa

YAKOMA'LAR, Ubangi'de yaşayan zenci halk. Yakoma'lar balıkçılık ve ticaretle geçinirler. (L)

YAKOVA, sırpça-hırvatça **Djakovica**, Yugoslavya'nın orta kesiminde (Kosova-Metohija) kasaba, Kosova ovasının güney kenarında; 18 000 nüf.; Osmanlı devrinde Kosova vilâyetinin İpek sancağı içinde bir kaza merkeziydi. (M)

YAKOVLEV (Aleksandr Yevgenyeviç), rus ressamı (Petersburg 1887 - Paris 1938). Paris'e yerleşti ve yeni-klasik resimleriyle tanındı: *Anna Pavlovna'nın Portresi* (devlet koleksiyonu), *Mallorca Balıkçısı* (Tretyakov galerisi), *Çinli Aktör* (Chicago Sanat enstitüsü). [L]

YAKŞA i. Hindistan'da, zenginlik tanrısı Kubera'nın başkanlık ettiği cinlere verilen ad. (Bunlar, korkunç görünüşlerine rağmen, insanlara genellikle iyi ve hoşgörülü davranırlar.) [L]

YAKŞİ sıf. Bk. YAHŞİ.

YAKŞİ veya **YAKŞİNİ** i. Hindistan folklorunda ve özellikle buddha geleneğinde peri veya devanası. (Hem çocukları yiyen, hem çocuk hastalıklarını iyi eden yakşi'ler ağaçlarda yaşarlar. Sanıldığına göre, kaynaklarını khthon'lardan [cehennem tanrıları] alıyorlardı ve bir verimlilik kültü meydana getiriyorlardı.) [L]

YAKTIRMAK ettrg. f. (esk. türk. *yakturmak*'tan). Yakmak işini yaptırmak: *Işıkları yaktırmak*. (M)

YAKTİN i. (fars. *yaktîn*). *Esk.* Kavun, karpuz, kabak gibi yere uzanan bitki. (M)

YAKUB, ibranî peygamberi, İshak ile Rebeka'nın oğlu. İslâm inancına göre Ays adlı bir kardeşi vardı. Onun Şam tarafına gitmesi üzerine Yakub, Kenan ilinde kaldı ve babasının ölümünden sonra onun yerine geçti. *Kur'an*'ın çeşitli yerlerinde ve özellikle Yusuf suresinde Yakub'dan söz edilir. Yakub'un on iki oğlu vardı. Bunlar arasında Yusuf'u çok sevdiği için kardeşleri onu bir kuyuya attılar. Yakub, sevgili oğlunun kaybolmasına çok üzüldü. Bu üzüntü yıllarca sürdü ve devamlı ağladığı için gözleri kör oldu. Kıtlık yıllarında zahire almak için Mısır'a giden oğulları orada Yusuf'u buldular. Yusuf, kardeşlerine gömleğini vererek babasının gözüne sürmelerini ve böylece gözlerinin açılabileceğini söyledi. Yusuf'un kardeşleri Kenan iline hareket ettikleri zaman Yakub, Yusuf'un kokusunu almıştı. Yusuf'un gömleği, gözlerine sürülünce Yakub görmeğe başladı. Bundan sonra oğullarını alarak Mısır'a gitti ve sevgili oğlu Yusuf'a kavuştu. Mısır'da on yedi yıl daha yaşadı. Yakub'un lakabı «İsrail» olduğundan onun soyundan gelenlere «Beni İsrail» (İsrailoğulları) denir.

— İkonogr. Yakub'un hayatından sahneler Palermo ve Monreale mozaiklerinde, Saint-Ours d'Aosta sütun başlıklarında, Van Orley'in *Yakub'un Hikâyesi* adlı duvar kaplamalarında, Gozzoli'nin *Campo Santo* (Pisa) ve Raffaello'nun (Vatikan) fresklerinde görülür. Bu konuyu ayrıca Luca Giordano (*Esav'ın Yerine İshak Tarafından Kutsanan Yakub* [Viyana]), Ribera (Madrid), Feti (Roma ve Viyana), Rembrandt (Dresden), F. Bol (Dresden), Rubens (Roma), Rembrandt (Kassel), Delacroix ve daha briçok sanatçı işlediler. (LM)

YAKUB AVFİ, türk mutasavvıfı (öl. İstanbul 1736), Amasyalı Fenaî Mustafa Efendinin («odabaşı şeyhi») oğlu. Çavuşderesi (Üsküdar) Celvetî dergâhında Bilecikli Şeyh Osman Efendi tarafından yetiştirildi ve onun damadı oldu. Validesultan (Üsküdar) ve Şehzade camilerinde kürsü şeyhliği yaptı. Eserleri: *Neticetü'l-Tefasir* (Yorumların Sonucu); *Lem'a-i Nuranîye* (Işıklı Parıltı); *Hulâsatü'l-Beyan fi Mezheb-i Numan* (İmamıazam'ın Mezhebi Hakkındaki Bilgilerin Özeti); *Kenzü'l-Vaizîn* (Vaizler Hazinesi); *Hediyetü's-Salikîn* (İnanmış Kişiler Armağanı). [M]

YAKUB BAYSUNGUR, akkoyunlu hükümdarı (1481-1493). Babası Sultan Yakub'un ölümü üzerine küçük yaşta tahta geçti (1490). Emîriazam Sufî Halil Beyin vesayeti altına girdi. Halil Beyin keyfî idaresi sonucunda akkoyunlu beyleri Uzun Hasan'ın oğlu Melik Mirza'yı sultan ilân ettiler. Fakat Halil Bey bunları mağlûp etti. Bu sefer beyler Diyarbakır bölgesi valisi Süleyman Beyin etrafında toplandılar. Tebriz civarında yapılan savaşta Baysungur'un Süleyman Bey tarafından kaçırılması üzerine Halil Beyin birlikleri dağıldı. Bunun üzerine Baysungur'un yeğeni Rüstem Bey sultan ilân edildi. Baysungur, Rüstem Bey tarafından yakalanarak öldürüldü. Baysungur adına telif edilmiş veya kütüphanesine konulmak için yazılmış birçok ilmî ve edebî eser vardır. (M)

YAKUB BEY, akkoyunlu hükümdarı (öl. 1490). Uzun Hasan'ın yedi oğlundan biridir. Uzun Hasan'ın ölümü (1477) üzerine, vasiyeti gereğince büyük oğlu Halil tahta çıktı. Halil kardeşlerine karşı cephe aldı ve Maksud'u idam ettirdi. Diyarbakır valisi olan Yakub Bey, Halil'e karşı başkaldırdı (1478); yapılan savaşı kazanarak akkoyunlu tahtına geçti. Sultan Yakub, Uzun Hasan Beyden sonra bu ailenin en değerli hükümdarıdır. Şiraz'da ve Isfahan'da isyanları bastırdı. Diyarbakır'ı almak isteyen memlûk ordusunu bozguna uğrattı (1480). 1482'de Gürcistan üzerine sefere çıkarak Ahıska ve bazı kaleleri ele geçirdi Bundan sonraki yıllarını şiirle uğraşarak geçirdi. Mevlânâ *Benavî Behram ve Bihruz* adlı eserini Sultan Yakub adına yazdı. (M)

YAKUB BEY I, Germiyanoğulları beyliğinin kurucusu (öl. 1327), Kerimüddin Ali Şir Beyin oğlu. Bağlı olduğu selçuklu sultanı Alâeddin Keykubad'ın 1303'te saltanattan çekilmesi üzerine kükümdar olan Gıyaseddin Mesud'a tabi olmadı. İlhanlılara yıllık vergi vererek onların hâkimiyetini tanıdı. 1305'te subaşısı (ordu kumandanı) Aydınoğlu Mehmed Beyi, Ege bölgesine fetihlerde bulunması için yolladı. 1305'te Menderes ırmağı kıyısındaki Tripolis şehrini ele geçirdi; Alaşehir'i kuşattı. Bizans imparatoru Andronikos II'nin Katalonya birliklerinden yardım istemesi üzerine kuşatmayı kaldırdı. Katalonya birliklerinin çekilmesinden sonra 1314'te Alaşehir'i vergiye bağladı. Yakub Beyin son döneminde Anadolu beyliklerini ortadan kaldırmak isteyen İlhanlıların Anadolu genel valisi Timurtaş, Hamidoğulları beyliğini ortadan kaldırdı; Karamanoğullarını yendi; fakat Germiyanoğullarına karşı başarı sağlayamadı. Yakub Beyin ölümünden sonra yerine oğlu Mehmed Bey geçti. Yakub Beyin Afyon'da vakıfları vardır. (M)

YAKUB BEY II Çelebi, Germiyanoğlu hükümdarı (öl. 1429). Süleyman Şahın oğlu. Babasının devrinde Uşak yöresinde vali olarak görev aldı (1362); Süleyman Şah ölünce Germiyan beyi oldu. Babası tarafından Osmanlılara verilen bazı yerleri ve bu arada Kütahya'yı geri aldı. Osmanlı tahtına geçen Yıldırım Bayezid, Yakub Beyin üstüne yürüdü ve onu yakalayarak Rumeli'de İpsala kalesinde hapsettirdi; Germiyan beyliği osmanlı topraklarına katıldı (1390). 1399'da İpsala kalesinden kaçan Yakup Bey, deniz yoluyle Şam'a gitti. Osmanlılara karşı 1402 Ankara savaşına katıldı. Bu savaşta Yıldırım Bayezid'in yenilmesi üzerine beyliği kendisine geri verildi. 1410'da Kütahya, Karamanoğlu Mehmed Bey tarafından alınınca Yakub Bey Osmanlı devletine sığındı. Çelebi Mehmed Karamanoğullarının topraklarını ele geçirince Yakub Beye de Germiyanoğlu beyliğinin toprakları verildi. Osmanlı devletinin hâkimiyetini tanıyan Yakub Bey, bunu vakfiyesinde belirtti. 1421'de osmanlı tahtına geçen Murad II ile de iyi geçinen Yakub Bey II erkek çocuğu olmadığı için ölümünden sonra ülkesinin Osmanlı devletine katılmasını vasiyet etti. (M)

YAKUB BEY Aştinoğlu, Cem Sultanın lalası (öl. 1483). Bayezid II ve Sultan Cem arasındaki mücadeleye karıştı. Cem, Bayezid tarafından yollanan Ayas Paşa kumandasındaki kuvvetleri 28 mayıs 1481'de bozguna uğratarak hükümdarlığını ilân edince Bayezid II, Cem'in veziri (lala) durumundaki Yakub Beyi elde etti. 20 Haziran 1481'-de Yenişehir ovasında yapılan savaşta Yakub Beyin kuvvetleri karşı tarafa geçti. Bu hareketi Cem Sultanın Anadolu'da tutunmasını önledi. Yakub Bey sürgünde öldü. (M)

YAKUB bin İDRİS Kara, türk din bilgini (Niğde, ? - Larende, 1430). Arabistan ve İran'da öğrenim gördü. Larende medresesinde ders verdi. Peygamberler, Hz. Muhammed ve yakınları, hadis bilimiyle uğraşanların biyografilerini toplayan *İşrakü't-Tevarih* (Tarihlerin Doğuşu) adlı arapça bir eseri vardır. (M)

YAKUB bin LEYS, Saffarî hanedanının kurucusu. Bk. SAFFARÎLER.

YAKUB Büyük, Aziz, havarî, Zebedi'nin oğlu ve İncil yazarı Yuhanna'nın kardeşi (Beytsayda, Celile M. S. 44). Genesaret gölünde balıkçılık yaparken, İsa tarafından çağrıldı. İsa'nın başlıca mucizelerine tanık oldu. Kral Herodes Agrippa tarafından ölüm cezasına çarptırıldı. Bir söylentiye göre, İspanya'da İncil'i vaız etti. Kemikleri oraya götürüldü. Compostela (Galicia) bu münasebetle bir haç yeri oldu.

— İkonogr. Aziz Yakub, bazen bir havarî gibi (Toulouse'da Sainte - Sernin kilisesinin Miègeville kapısı, Compostela'da Kuyumcular kapısı ve Sainte-Chapelle heykelleri; Paris'te Saint-Sulpice kilisesinde Bouchardon ve San Giovanni di Laterano kilisesinde de Rusconi tarafından yapılan heykeller), bazen şövalye kılığında (Sodoma, Siena; Tiepolo, Budapeşte), özellikle de «hacı» olarak temsil edilir. İspanyol ikonografisinde Aziz Yakub'un özel bir yeri vardır. «*Reconquista*» kahramanı Aziz Yakub «Matamoros», Toledo katedrali atlı heykelinde, özellikle Compostela katedralindeki *Clavijo Savaşı*'nda, Grimani dua kitabında (Venedik), Ribalta (Algemesi), L. Giordano (Madrid), Van Mol (Karmelit kilisesi, Paris), Ricci (Madrid), Tiepolo (Venedik), Maulbertsch'ın (Viyana) tablolarında temsil edilmiştir. (L)

YAKUB Büyük, Aziz, Nisibis piskoposu (Nisibis [bugün Nizip] 270 - ay.y. 338'e doğr.) Önce keşiş, sonra Nisibis piskoposu oldu, 325 İznik (Nikaia) konsiline katıldı ve Nisibis'in Şahpur II tarafından kuşatılması sırasında öldü. Süryanî dilinde yazdığı eserlerden sadece bir vaız külliyatı kalmıştır. Süryanî kilisesinin ilerigelenlerinden sayılır. Çağdaşları kendisine «MEZOPOTAMYA MUSASI» adını takmışlardı. (L)

YAKUB CEMİL, İttihat ve Terakki cemiyetinin ünlü silâhşörlerinden (öl. İstanbul 1917). Harbiyeyi bitirdi (1901). Rumeli'de komiteci ve eşkıya takiplerinde bulundu. İkinci Meşrutiyetten sonra İttihat ve Terakki cemiyetinin sorumlu bir yöneticisi olarak Adana'ya gitti. Trablus'ta İtalyanlarla savaştı. Enver Paşa tarafından İstanbul'a geri gönderildi. 23 Ocak 1913'te de Babıâli'ye yapılan baskının elebaşıları arasında bulunuyordu. Bu baskın sırasında harbiye nazırı Nâzım Paşayı vurdu. Kâmil Paşanın sadaretten indirilmesinde yine Yakub Cemil'in rolü vardı. Mahmud Şevyet Paşanın öldürülmesi olayından sonra Enver Paşanın Harbiye nezaretine getirilmesi için çalıştı. İttihat ve Terakki'nin gizli teşkilâtı olan Teşkilât-ı Mahsusa'ya girdi. 2 000 Kadar kuvvetle Kafkas cephesinde savaştı. Bu cephedeki keyfî davranışları yüzünden Bitlis'e ve oradan da Bağdat'taki 6. Ordu merkezine sürüldü; İstanbul'a gönderildi. Enver Paşa ve çevresinde suikast hazırlamaktan dolayı tutuklandı. Kâğıthanede idam edildi. (M)

YAKUB ÇELEBİ, türk şehzadesi (öl. 1389). Orhan Gazinin torunu, Murad I'in oğlu, Yıldırım Bayezid'in kardeşi. Babasının devrinde Karesi (Balıkesir vilâyeti) sancakbeyliği yaptı. 1386'da yapılan Karaman seferinde osmanlı ordusunun sağ kanadına kumanda etti. Murad I'in son seferi olan Kosova meydan savaşında kardeşi Bayezid ile

Foto. LAROUSSE

birlikte görev aldı; savaştan sonra kaçan Sırpları takiple görevlendirildi. Savaş alanında bir Sırplı tarafından vurulan Murad I, ölürken oğlu Bayezid'in hükümdar olmasını vasiyet etti. Bayezid düşman kuvvetlerini takip eden Yakub Çelebiyi, ordugâha çağırarak devlet ilerigelenlerinin kararıyle boğdurttu. Yakub Çelebi, osmanlı tarihinde, saltanat mücadelesi yüzünden öldürülen ilk türk şehzadesidir. (M)

YAKUB EFENDİ Biraderzade, türk devlet adamı (öl. İstanbul 1788). Kazasker Mustafa Efendinin oğlu. Medrese öğrenimi görerek müderris oldu. Edirne (1773), Medine (1777) mollalıklarında bulundu. Anadolu payesini kazandı (1885); aynı yıl, Anadolu kazaskerliğine getirildi. 1787'de Rumeli payesini aldı. Oğlu **Seyit Mustafa** da müderrislik görevinde bulundu. (M)

YAKUB HAN (Muhammed), Afganistan hükümdarı (1849 - 1923). Şir Ali Hanın oğlu. XIX. yy.ın ikinci yarısında Rusya ve İngiltere'nin baskıları sonunda Afganistan'da iç karışıklıklar başladı. Şir Ali Han tahtını kaybetti (1814). Oğlu Yakub Han Herat'ta valilik yapıyordu. Baba-oğul birleşerek 1868'de tekrar Afgan tahtını ele geçirdiler; fakat veliaht olan Yakub Handan çekinen babası onu veliahtlıktan azlederek yerine öteki oğlu Abdullah Can'ı tayin etti (1870). Bu olay iki kardeşin arasını açtı. Bu sırada Ruslar Abdullah Can'ı, İngilizler Yakub Hanı desteklediler. Yakub Hanın babasıyle rekabeti, 1874'ten sonra şiddetlendi ve Yakub Han Kabil'de hapsedildi. 1879'da Şir Ali Han İngilizlere yenilince oğlunu serbest bıraktı. Aynı yıl Şir Ali Han öldü. Yakub Han Afganistan tahtına geçti. Bu sırada Afganistan ingiliz işgali altındaydı. Yakub Hanın rakipleri, askerleri kışkırtarak 3 eylül 1879'da Kabil'deki İngiltere elçiliğine saldırdılar. Bu olay üzerine Yakub Han tahttan indirilerek Hindistan'a sürüldü. (M)

YAKUB HAN TÖRE Seyit, türk bilgini ve devlet adamı (Taşkent 1818 - Delhi 1897). Emîr Haydar Han zamanında Kâşgar emîrliğinde şeyhülislâmlık yaptı; sadrazam oldu. Çin'e karşı girişilen mücadeleye katıldı. Osmanlı padişahı Abdülaziz'e elçi olarak gönderildi. Bu görevi sırasında Kâşgar emîrliğinin Hilâfet makamına bağlanmasını sağladı. Daha sonra Londra'ya gitti. Son olarak Delhi'de bulundu. Muhiddin Arabî'nin *Fususü'l-Hikem*'inin (Hikmetlerin Özü) açıklamasını yayımladı. Tasavvuf konusunda kıık kadar eseri vardır. (M)

YAKUBÎ i. (*Yakub*'un adından ar. *yaʿkūbī*). Din tar. Yakub adlı bir piskoposun çıkardığı mezhep. || Bu mezhepten olan kimse.

— ANSİKL. Suriye'li monofizitlere verilen *yakubî* adı, Yakub Baraddai'den gelir. Yakub Baraddai 543'te gizlice piskopos olduktan sonra imparator Justinianus'un adamlarını atlatarak ülkeyi dolaşmayı ve monofizit kiliseyi teşkilâtlandırmayı başardı. Dinden ayrılanlar kendisini kiliselerinin kurucusu kabul etmekle birlikte yakubî deyimini reddederler. Bizanslıların, yakubîleri yeniden Ortodoksluğa kazandırmak için harcadıkları çabalar sonuç vermedi. IX. yy.a kadar arap müslümanlar yakubîlere oldukça iyi davrandılar. Kilise bilimi Ortaçağda yakubî kilisesinde önemli gelişimler gösterdi, fakat iç çatışmalar ve kıyımlar sonucu yıpranan bu bilim, günümüzde ancak geçmişinin bir gölgesidir. (L)

YAKUBÎ (Ahmed bin Ebi Yakub), arap tarihçisi ve coğrafyacısı (Bağdat, ? - Mısır 1897). Büyük dedesi Vâdıh, halife Mehdî devrinde Mısır valiliğinde bulundu. Yakubî, öğrenimini Bağdat'ta yaptı. Genç yaşta bu şehirden ayrılarak bir süre Arminiye'de memurluk yaptıktan sonra Horasan'a Tahirîlerin sarayına gitti. Uzun süre Tahirîlerin hizmetinde bulunduktan sonra Hindistan'a bir gezi yaptı. Kısa bir süre Mısır'da Tolunoğullarının hizmetinde bulundu. Tahent'te Rüstemîlerin yanına gitti. Yakubî'nin iki önemli eseri vardır. Bunlardan birincisi *Tarih*'tir. İki kısımdan meydana gelen bu eserin birinci kısmı Dünyanın yaratılışından islâmlığın doğuşuna kadar genel dünya tarihini, ikinci kısmı da Hz. Muhammed'in doğuşundan 872'ye kadar İslâm tarihini kapsar. İkinci eseri *Kitabü'l-Buldan* (Beldelerin Kitabı), islâm ülkelerinin tarihî coğrafyasını anlatır. Her iki eser de basılmıştır. (M)

YAKUBOVSKİY (İvan İgnatyeviç), sovyet mareşali (doğ. 1911). 1932'de orduya girdi, bir zırhlı tümenin, sonra bir zırhlı ordunun başında İkinci Dünya savaşına katıldı. Almanya'da başkumandan yardımcısı, sonra sovyet kuvvetleri başkumandanı (1958-1965) ve Komünist partisi merkez komitesi üyesi (1961) oldu, daha sonra Kiev askerî bölge kumandanlığına getirildi (1965-1967). Savunma bakanlığı başyardımcısı iken mareşalliğe yükseltildi, 1967'de Varşova paktı kuvvetleri başkumandanı oldu. (L)

YAKUB Stribro'lu, çekçe **Jakub ze Stribra,** lat. **Iacobellus de Misa,** hus'çu lider (Bitov, Stribro yakınları - öl. Prag 1429). Bohemya asıllıydı. Prag üniversitesinde okudu. Wyclif'in kitaplarının yol açtığı tartışmalara karıştı. Jan Hus Konstanz'a gittiği sıralarda (1414) Prag'da onun yerine Reform partisinin başına geçti. Aynı yılın sonlarına doğru, Prag'da Svaty Michal kilisesinde laiklerin ekmek ve şarapla Kutsal Yemeğe katılmalarını öngören bir töreni kurdu. Bu yeni dinî tören, hus taraftarlarının birleşme sembolü oldu. 1415'te aforoz edilen Yakub, radikallere karşı gerçek varlık dogmasını savunmaya devam etti. Yazılarında Roma'ya karşı cephe aldı. (L)

YAKUB PAŞA (Iacopo Maestro), türk hekimi (öl. 1481). Musevî asıllıdır. Müslümanlığı kabul etti; defterdar ve vezir oldu. Fatih Sultan Mehmed'in özel hekimliğini yaptı; insanın rengini esmerleten behk-i şamil adlı bir hastalığı tedavi ettiği söylenir. Yakub Paşa, Sultan çayırında hastalanan Fatih Sultan Mehmed'i tedavi etti; fakat verdiği ilâç etki etmedi; öteki hekimlerle birlikte konsültasyon yaparak yeni bir ilâç verdi. Fatih Sultan Mehmed ölünce (3 mayıs 1481), onu zehirlemiş olmakla suçlanarak, yeniçeriler tarafından parçalandı. Bazı batılı yazarlar, Yakub Paşanın Venediklilerden para alarak Fatih Sultan Mehmed'i zehirlediğini ileri sürerler. (M)

Yakub'un kuyusu, Garizim'in eteğinde, eski Sihar şehrinin yakınlarında bulunan kuyu. Yeni Ahit'te İsa ile samiriyeli kadının karşılaştığı yer olarak adı geçer. (L)

YAKUNİN i. Tokugava'lar döneminde Japonya (XVII. - XIX. yy.) doğrudan doğruya şogun'a bağlı küçük memur. (Polis hizmetleriyle görevliydi). [L]

Yakupçelebi imareti, İznik'te imaret. Murad I'in oğlu Yakub Çelebi tarafından yaptırıldı (XIV. yy.ın ikinci yarısı). Kitabesi yoktur. İmarette bulunan cami 1963'te onarıldı. (M)

YAKUT i. (ar. *yākūt*). Miner. Bir korindon (billûrlaşmış alümin) çeşidinden meydana gelen, pembe veya erguvan tonlarıyle süslü koyu kırmızı renkte, saydam, değerli taş: *En değerli yakutlar Birmanya yakutlarıdır.* || *Yalancı yakut,* flüorin çeşidi. || *Beyaz yakut,* korindon çeşidi. (BEYAZ GÖKYAKUT da denir.) || *Bohemya yakutu,* pembe kuvars. || *Brezilya yakutu,* yanık topaz. || *Sibirya yakutu,* turmalin çeşidi.

— *Esk. Yakut-i âdi,* zımpara taşı. || *Yakut-i ahmer,* kırmızı yakut. *Mec.* Şarap. || *Yakut-ı asfer,* sarı yakut. || *Yakut-i ciğerî,* siyaha çalan kırmızı renkte bir çeşit yakut. || *Yakut-i gürganî,* madeni, Esterâbâd ilinin merkezi olan Gürgân şehrinde bulunan değerli taş. || *Yakut-i ham,* işlenmemiş yakut. *Mec.* Güzelin dudağı. || *Yakut-ı kebud* (veya *lâcverdî*), mavi renkli yakut, gökyakut. || *Yakut-ı revan* (veya *müzab*), akan yakut. *Mec.* Gözyaşı. Kırmızı şarap. Kan. || *Yakut-i rümmanî* (nar tanesi gibi yakut), en değerli yakut. || *Yakut-ı ser-beste,* güzelin kapalı dudağı. || *Yakut-ı zerd* (sarı renkli yakut), Güneş.

— ANSİKL. Miner. En ender ve en değerli *yakut* çeşidi, *doğu yakutu*'dur; koyu kırmızı renkte ve sert olan bu yakut yalnız elmasla çizilebilir. Birinci zamanda oluşmuş yerlerde (Birmanya, Tibet, Hindistan), eşkenar paralelyüzler şeklinde billûrlaşmış halde bulunur; elmas gibi yontulur. Doğu yakutundan sonra, daha az değerli başlıca kırmızı renkli taşlar *spinel* türüne (magnezyum alüminat) aittir; bunlar arasında, gelincik kırmızı rengindeki *spinel yakut* sayılabilir. Hindistan'da çıkarılır ve pırlanta gibi yontulur; pembe ve sarı - pembe renkli türleri daha az değerlidir. Bk. MİNERAL.

◆ Sıf. Yakuttan yapılmış veya yakutla süslenmiş: *Yakut küpe. Yakut yüzük.* (LM)

YAKUTÇA i. (*yakut*'tan *Yakut-ça*). Leng. Türk lehçelerinden biri. (*Yakut Türkçesi* de denir.)

— ANSİKL. Leng. *Yakutça,* bugün S.S.C.-B.'de, Yakut Muhtar Sovyet Sosyalist cumhuriyetinde, Krasnoyarsk bölgesi içindeki Taymır millî ilçesinde yaklaşık olarak 300 000 yakut tarafından konuşulmaktadır. Yakutların nereden geldikleri konusundaki bilgiler, henüz kesinlik kazanmış değildir. Uzun süre Baykal gölü dolaylarında yaşadılar; XIII. yy.dan sonra moğol istilâsının etkisiyle bugün yaşadıkları bölgeye yerleştiler. 1920-1921 Yıllarında Vilyuy ve Lena vâdilerinde Kuzey Buz denizine kadar uzanan bölgede Yakut Muhtar Sovyet Sosyalist cumhuriyeti kuruldu.

Yakutlardan sayılan veya onlara çok yakın olan Dolganlar, Yenisey ırmağının denize döküldüğü bölgede kendilerine komşu oturan Samoyedler ile birlikte sınırlı bir mahallî muhtariyet elde ettiler.

Türk dilinin sınıflandırılması konusunda çalışma yapan türkologlar, Yakutçayı ayrı bölümlerde gösterirler: F. E. Korş «Karışık Lehçeler», Gy. Németh «s- Grubu», A. N. Samoyloviç «t- Grubu», S. E. Malov «En Eski Türk Dilleri», R. R. Arat «s- Grubu» (-Eski Yakutça; t- Grubu = Yakutça), K. H. Menges «Kuzeydoğu, Doğu Sibir veya Yakut Grubu». Bazı türkologlar (Tahsin Banguoğlu), Yakutçayı ayrı bir türk dili olarak kabul ederler.

Yakutçada, 1917 Devrimine kadar, birkaç ek işaretle rus (kiril) yazısı kullanıldı. 1920'den sonra latin harfleriyle yazma eğilimi görüldü; 1927'de de «yeni latinleştirilmiş alfabe» adıyle latin yazısı kabul edildi. 1940'tan beri de latin yazısının yerine, tekrar rus (kiril) alfabesi yerleştirildi.

Yakut dili ve edebiyatı üstündeki araştırmalar, özellikle XIX. ve XX. yy.larda arttı. Bazı doğubilimci (şarkiyatçı ve türkologlar O. Böhtlingk, N. Poppe, E. K. Pekarskiy, W. Radloff, M. Rösönen v.d.) Yakutçanın dilbilgisini ve lûgatini hazırladılar.

● *Özellikleri.* Yakutçanın ünlü sisteminde *a, e, ı, i, o, ö, u, ü* sesleri, bu seslerin uzun biçimleri (*ā, ē, ī, ı̄, ō, ȫ, ū, ǖ*) [*āt (isim*), *sūs* (yüz), *ū* (su) v.d.] ve *uo, ıa, üö, ie* diftongları (*uon* [on], *ırıa* [uzak], *üören*-[öğren-], *kiese* [gece] v.d.) vardır. Yakutça, öbür türk lehçelerinden coğrafî bölge bakımından oldukça uzakta kaldığı için bazı fonetik değişmeler gösterir. Ünlü değişmeleri arasında *e>i* (*eki* [iki] > *ikki yer* > *sir* v.d.), *e>ie* (*beş>bies, keçe* [gece]> *kiese*), uzun *o/ö* > *uo/üö* (*on* > *uon, tört* [dört]>*tüört*) değişmeleri büyük önem taşır.

Yakutçada ünsüz değişmelerinin başında, ön seste *s* düşmesi gösterilebilir: *sekiz>ağıs, sigik* (sidik) > *ik, sub* (su) > *ū* v.d. Ön, iç ve son seslerde *ç>s* değişmesi görülür: *seri* (çeri), *üs* (üç) v.d. Ana Türkçedeki iç ses *s* ile son ses *z* ve *ş*'ler Yakutçada *t*'ye dönüşmüştür: *itī* (ısı) [<*ısıg*], *otut* (<*otuz*), *toñmut* (donmuş) v.d.

● *Morfoloji.* Yakutçada isim çekim ekleri şunlardır: genitif eki: yok; akkuzatif eki: ünlüden sonra *-nı,* ünsüzden sonra*-ı*; datif, lokotif eki: *-ga;* ablatif eki: *-tan.*

Yakutçanın fiil çekiminde, öteki türk lehçelerine göre büyük değişiklikler görülür: *olorbut* (olurmuş), *bıhıahtın* (biçmelisin) [<*bıçıgaksın*], *geliy* (gel), *holcogor* (kovar), *keleller* (gelirler) v.d.

● *Kelime hazinesi.* Yakutçanın kelime hazinesinin yüzde 26'sı Moğolca kelimelerdir; Türkçe kelimeler yüzde 32,5 kadardır; yüzde 5 kadar Tunguzca ve Samoyedce kelime bulunduğu kabul edilir; geriye kalan yüzde 36,5 da hangi dilden (belki Sibirya dilleri) geldiği belli olmayan kelimelerden meydana gelir. (M)

YAKUT el-MUSTA'SIMÎ, arap hattatı (öl. Bağdat 1238). Rum asıllı olduğu; bir savaşta esir edilerek Bağdat'a getirildiği ileri sürülür. Son abbasî halifesi Mustasım'ın köleleri arasında yer aldı. Halifenin dik-

katini çekerek azat edildi ve iyi bir öğrenim gördü. Hat sanatındaki başarısı ve yazdığı bin kadar Kur'an dolayısıyle *Kıbletul-Hattatin* (Hattatların Kıblesi) unvanını kazandı. *Kitabü'l-Ahbar* (Haberler Kitabı); *Efkârü'l-Hukema* (Bilgelerin Düşünceleri) gibi eserleri de olduğu ileri sürülür. (M)

YAKÛTÎ, Azerbaycan meliki (öl. 1071'den sonra). Çağrı Beyin oğlu, Sultan Alparslan'ın kardeşi. Gençliği ve yetişmesi hakkında bilgi yoktur. Yakutî'nin ilk askerî faaliyetleri Sistan'ın Ebul Fazl elinden alarak hutbeyi babası çağrı Bey adına okutmasıyle başladı. Yakutî'nin Sistan hâkimiyeti amcası Sultan Tuğrul Beyin müdahalesiyle sona erdi (1056). Bir yıl sonra kendisine Azerbaycan valiliği verilerek Anadolu'ya sefer yapması emredildi. Yakûtî, kumandasındaki türkmen kuvvetleriyle Bizans kumandanı Nikephoros Bryennios'u yendi. 1058'de Kars ve Ani şehirleri çevresindeki bölgeye akınlar yaparak bazı küçük kale ve şehirleri ele geçirdi. 1060'ta Sıvas'ı aldı; geri dönerken kendisini takip eden bir bizans kuvvetini bozguna uğrattı. Sultan Alparslan devrinde yine Anadolu seferlerine devam etti; 1064'te Alparslan, Ani üzerine yürürken Yakûtî de Melikşah ve Nizamülmülk ile birlikte Van bölgesinin fethini tamamladı, Yakûtî, Malazgirt savaşına da katılarak büyük yararlıklar gösterdi. (M)

bir yakut kızı

Yakutiye medresesi, Erzurum'da, Cumhuriyet caddesinde, ilhanlı devrine ait kubbeli medrese. Kitabesine göre, Bulugan Hatunun bıraktığı parayle Cemaleddin Hoca Yakuti Gazanî tarafından yaptırıldı (1315). Doğu-batı yönünde gelişen dört eyvanlı bir yapı olan medrese bugün askerî depo olarak kullanılmaktadır. (M)

YAKUTLAR, Kuzeydoğu Sibirya'da oturan türk topluluğu, Yakutlar, kendilerine *Saha, Saka* derler. Bu adın Türkçe olduğu sanılıyor; çünkü Altay Türkleri arasında Sakay adlı bir kabile vardır. Tunguzlar onlara *Yaku* ve çoğul ekiyle *Yakut* derler. Bugün Yakutlar S.S.C.B.'ye bağlı Yakutlar muhtar cumhuriyetinde yaşarlar. Yakutlar orta boylu, geniş omuzlu insanlardır. Çok soğuk bir çevrede yaşadıkları için soğuğa son derece dayanıklıdırlar. Gözleri küçük, siyah, yüzleri beyzî, saçları sert ve koyu buğday renklidir. Erkekler, saçlarını kısa keserler; yalnız arka tarafa doğru bir miktar saç bırakırlar. Kadınları ise saçlarını uzatırlar. Yakutların elbiseleri, Sibirya'nın öteki kavimlerininki gibidir. Erkekler ve kadınlar, dizkapağına kadar uzanan kaftanlar ve deriden dar pantalonlar giyerler. Kaftanların önü, sıra düğmelerle iliklenir. Başlarına, iki yan tarafında kulaklarını soğuktan koruması için aşağı bir parça sarkıtılmış olan serpuş giyerler. Kadınlar da genellikle erkekler gibi giyinirler; yalnız kullandıkları süs eşyasıyle erkeklerden ayrılırlar. Süs eşyası olarak büyük ve ağır bir küpeyle kalın bir gerdanlık takarlar. Başlıca yiyeceklerini at ve sığır etiyle inek ve kısrak sütü ve balık meydana getirir. İnek sütünden ekşi bir peynir yaparlar ve ekmeksiz yerler. Hava şartları sebebiyle yağ, Yakutlar için önemli gıdadır. Millî içkileri olan kımızı içine biraz yağ karıştırarak içerler. Yakutların evleri kubbe şeklinde çadırlardan meydana gelir. İki pencereli olan bu çadırlarda cam yerine kışın bir buz parçası yazın da yağlı kâğıt veya balık derisi kullanılır. Çadırın kapısı ortadadır ve doğuya bakar. Soba, çadırın ortasındadır ve sürekli yanar. Çadırın bir kısmı ehli hayvanlar için ayrılmıştır. Yalnız at, dışarıda durur. Yakutlarda aile hayatı oldukça kuvvetlidir. Çocuk dünyaya geldiği zaman anne ve baba akrabalarına bir ziyafet verir; bu toplantıda çocuğa ad takılır. Yakutlar, ölüler için de gömme töreni yaparlar. Mezara ölünün elbiselerini, bazen de bindiği atı öldürerek takımlarıyle birlikte gömerler. Mezarın üzerine sırıklardan bir çatı yapılır ve bunun üstüne başıyle birlikte bir at derisi örtülür. Törenin sonunda mezar, at üzerinde üç defa dolaşılır. Yakutların çoğunluğu Rusların etkisiyle Hıristiyanlığı kabul etmiştir. Eski dinlerine bağlı olanlar Güneş ve ateşe saygı gösterirler. Yemek yerken bir parçasını da ateşe atarlar. Aralarında bugün de şamanlar vardır. Bütün ilâhlara «toyon» sıfatını verirler. «Ay Toyon» en büyük ilâhtır, onun karısı Kübey de tanrıçalar arasında yer alır. Bunlardan başka daha birçok toyon vardır. Kır at, karga, şahin ve kuğu kuşu, iyilik perileridir. Tanrılarla ve fena ruhlarla herkes temas kuramaz. Onlarla ancak şamanlar görüşürler. (M)

YAKUTLAR muhtar cumhuriyeti, rusça **Yakutskaya A.S.S.R.,** S.S.C.B.'de muhtar cumhuriyet, Orta Sibirya'da; 489 000 nüf. (Yakutlar). Başkenti, *Yakutsk.*

— Coğ. Ülkenin batı sınırında, Yenisey ırmağının doğusundan gelen ve Lena'nın batıdan gelen kolları arasındaki su bölümleri çizgisi; güney sınırında, Baykal ve Yablanov dağlarının kuzey etekleri; doğu sınırında, Stanovoy dağlarının batı etekleri yer alır. Ülke, kuzeyde Kuzey Buz denizi ile sınırlanmıştır. İklim bakımından dünyanın en soğuk yerlerinden biridir. Ancak 1-2 ay don görülmez. Isı —64°C ile 10°C arasında değişir. Ülkenin öteki kısımları soğuk iklim kuşağı içindedir. Kışlar çok soğuk, yazları kısa ve sıcaktır ve yağmurlar normalin altındadır. Ülkenin kuzeyi buzlarla, güneyi iğne yapraklı ormanlarla kaplıdır ve yeryüzünde insanların yaşamasına en az elverişli olan yerlerdir.

● *İktisat.* Yakutların geçim kaynağı hayvancılıktır. En fazla sığır, at ve dana, kuzeyde ren geyiği beslenir. Av hayvancılığı çok önemlidir. En önemli av bölgesi Verkoyan dağlarıdır. Giyimlerini sağlamak ve kürk ticareti için hemen bütün Yakutlar avcılık yaparlar. Tavşan, sincap ve tilki derileri kuzeydeki soğuk bölgeler için büyük değer taşır. Hayvancılığın yanında balıkçılık da büyük rol oynar. Balıkçılık, ırmak ve göllerin buzlarının çözüldüğü kısa yaz devresinde yapılır. Zıraat, iklim şartları dolayısıyle fazla gelişmemiştir. Yakutlarda şehircilik gelişmemiştir. Başkent Yakutsk'tan başka Vilyuy, Olekma, Verkoyan, Kalima, Aldan ve Tiksi şehirleri sayılabilir. Evler genellikle ahşap ve tek katlıdır. Tuğla evlere de rastlanır. Ülkenin yüzde 38'i ormanlarla kaplıdır. Aldan bölgesinde bol miktarda altın madeni vardır. Rusya'nın altın üretiminin 1/4'ü buradan elde edilir. Altından sonra, Yakutsk şehrinin kuzeyi ile Lena ve Kalima vâdilerinde çıkarılan maden kömürü gelir. Rusya'nın kömür rezervinin üçte biri buradadır. Bunlardan başka kurşun, gümüş, demir ve petrol de çıkarılır.

● *Tarih.* Yakutların kendi adlarını verdikleri bu bölgeye ne zaman geldikleri kesin olarak bilinmiyor. Onların anayurtları Kuzey Moğolistan ve Baykal gölü havzasıdır. Kuzeye göçleri Moğol baskısı sonucunda olmuştur. İlk yerleştikleri yer Orta Lena bölgesidir. Fakat rus işgalinden sonra ülkenin en iyi yerleşme alanlarına Ruslar yerleştirildi. Yakutlar da daha kuzeye çekilmeğe zorlandı. Rus kumandanı Yermolin, Yakutların yaşadığı bölgenin çok soğuk olduğunu öğrendiği için istilâ planından vaz geçti. 1632'de Beketov adlı başka bir kumandan Yakutların üzerine yürüdü ve hiçbir mukavemet görmeden bölgeyi ele geçirdi. Bir süre sonra Mimak adlı bir kabile reisi isyan ettiyse de Ruslara mukavemet edemiyeceğini anlayarak kuzeye çekildi. (M)

YAKUT RUMÎ (Abdullah Şahabeddin), arap coğrafyacısı ve biyografi yazarı (Anadolu 1179 - Halep 1229). Anadolu'da doğdu. Küçük yaşta esir alınarak Bağdat'ta bir tacire satıldı; onun yanında eğitim ve öğretimini tamamladı. Efendisiyle birlikte, Umman ve Suriye'ye gitti. 1199'da azat edilen Yakut hayatını kazanmak için hattatlık ve kitapçılık yaptı. 1213'te Tebriz, Suriye ve Mısır'ı dolaştı. Şam'a yerleşti. Burada Alevîlerle anlaşamadığı için Merv'e kaçtı. 1218'de Harizm'e gitti. Moğol ordularının istilâsından kaçarak Musul'a yerleşti. 1224'te Mısır'a gitti. Hayatının son yıllarını Halep yakınında bir handa eserlerini yazarak geçirdi. Eserleri: *Mu'cemü'l-Buldan* (Şehirlerin Alfabe Sırasına Göre Gösterilmesi) [islâm ülke ve şehirlerinin tarihî coğrafyasını ve iktisadî hayatını anlatır]; *Mu'cemü'l-Udeba* (Şairlerin Alfabe Sırasına Göre Gösterilmesi). [M]

YAKUTSK, S.S.C.B.'de şehir, Yakutlar muhtar cumhuriyetinin başkenti, Doğu Sibirya'da, Lena'nın sol kıyısında; 74 000 nüf. 1632'de kurulmuş bir rus kalesinin 1642'de ırmağın yukarısına doğru 75 m aktarılmasıyle kurulan şehir, önce bir kürk ve mamut dişi ticaret merkezi oldu. XIX. yy.-da birçok siyasî suçlu Yakutsk'a gönderildi. (L)

YAKZAN sıf. (ar. *yakaża*'dan *yakżān*). *Esk.* Uyanık. (M)

YAL i. *Halk dili.* Köpeğe yedirmek amacıyle hazırlanan yiyecek. (M)

YÂL i. (fars. *yāl*). *Esk.* Gerdan, boyun. || Kuvvet, güç. || *Yâl ü bâl,* boy pos. *Yâl-ı kûpâl,* şan, şeref. (M)

YALABIK sıf. (esk. türk. *yalabımak,* parlamak'tan *yalabı-k*). *Halk dili.* Parlak, ışıltılı, parıltılı. || İ. Alevin oynayarak parıldaması, parlama, parıltı. || Şimşek. (M)

YALABIMAK geçz. f. (esk. türk. k.). *Halk dili.* Parlamak, ışıldamak. || Şimşek çakmak. (M)

YALAK i. (esk. türk. k.). Hayvanların su içmesi için taş veya ağaçtan oyularak yapılmış büyücek kap: *Ak güvercin yalağa indi mi, mahpuslardan birini, ikisini salıverirler* (Kemal Tahir). || Çeşme, musluk v.b.nin altına, akan suyun etrafa sıçramasını veya akıp gitmesini önlemek için konulan delikli büyük taş tekne.

— Coğ. ve Jeomorfol. Bir yamacı yaran az çok küre biçiminde yuvarlak çöküntü.

— ANSİKL. Coğ. ve Jeomorfol. *Yalak*'ların menşei çeşitlidir, ama hepsi gereçlerin yerel hareketinin sonucunda meydana gelir: ıslak ortamdaki bir kar tabakası (*kar yalağı*) altında donmaya bağlı olarak gereçlerin daha yoğun bir şekilde harekete geçmesi, bir akıntı veya bir soliflüksiyon, lupunun hareket noktası (*kopma yalağı*), bir kayşamanın hareket noktası (*sökülme yalağı*). [ML]

YALAKDERE, Marmara bölgesinde, Samanlı dağlarının üzerinden çıkarak, Yalova ile Karamürsel arasında İzmit körfezine dökülen küçük dere. Karamürsel-İznik yolu, bazı kesimlerinde bu dere vâdisini izler. (M)

YALAKDERE, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Kocaeli ili, Karamürsel ilçesi) bucak; 8 771 nüf. (1965); 13 köy. —*Bucak merkezi,* 1 316 nüf. (1965). İlçe merkezinin 17 km güneyinde Samanlı dağları üzerinde kurulmuştur; yüksl. 120 m. Samanlı dağlarını aşarak Karamürsel'i İznik'e bağlayan yol buradan geçer. (M)

Yalaközü höyük. Arkeol. Ceyhan'ın yaklş. 15 km kuzeydoğusunda höyük. Ceyhan - Kadirli yolu üzerinde ve aynı adlı köyün çok yakınında; 15 m'den yüksek, büyük bir höyüktür. M. V. Seton Williams tarafından yönetilen 1951 Kilikya araştırmasında tepenin üzerinden İlk Tunç, Hitit ve Demir çağlarına ait bulgular elde edildi. (M)

YALAMA i. (*yalamak*'dan *yala-ma*). Yalamak işi.

— Folk. Eski tulumbacılar yangın söndürmeğe giderken onlara yol gösteren fenerci. (Bu fenerci, tulumbacıların önünde koşar ve onlara yolun çamurlu ve çukur yerlerini haber verirdi. Böylece tulumbacılar yolda daha az vakit kaybederlerdi.)

— Sil. Çemberin kesilmesi ve merminin sürtmesi dolayısıyle, bir topun namlusunun iç yüzeyindeki yivlerin aşınması.

— Tıp. Dudakların üzerinde ve birleşeklerinde, streptokok enfeksiyonundan ileri gelen müzmin iltihaplanma. (Antiseptiklerle tedavi edilir.)

◆ Sıf. Aşınmış, üzeri düzleşmiş: *Dişliler yalama olmuş, işlemiyor.*

— Coğ. *Yalama yazı,* rüzgâr etkisiyle düzleşmiş dağlık bölge.

— G. santl. [Resim için] Üzerine çini mürekkebi veya suluboya sepya çekilmiş.

— Havc. *Yalama uçuş,* yere çok yakın yapılan akrobatik bir uçuş. (LM)

YALAMAK geçl. f. (esk. türk. *yalmak,* parlamak'tan *yal-a-mak*). Bir yiyeceği dili üzerinde gezdirerek yemek: *Sonra gene, küçüklerin yaladıkları elma şekerlerine, macunlara daldı* (Kemal Tahir). || Dil ile silmek, düzleştirmek veya ıslatmak: *Kedi yavrusunu yalıyor. Pulu yalayıp yapıştırdı.* ||

Foto. S.S.C.B. Danışma bürosu (LAROUSSE)

Sıyırırcasına geçmek: *Çünkü bu adam top ateşi ve yeri yalayan piyade ateşi altında [...] hayatını feda etti* (F. R. Atay).

— ÇEŞ. DEY. *Yalayıp yutmak,* iştahla yemek. || *Avucunu yalamak.* Bk. AVUÇ. | *Ayı tabanını yalamak. Esk.* 21 Aralıktan 31 ocak'a kadar süren ve erbain denilen kış günlerine girmek. || *Çanak yalamak.* Bk. ÇANAK. || *Tükürdüğünü yalamak.* Bk. TÜKÜRMEK. (M)

YALAMUK i. (*yalamak*'tan *yala-muk*). *Halk dili.* Çam ağacının reçineli kabuğu, soymuk. || Soymuktan çıkan tatlı özsuyu. (M)

YALAN i. (esk. türk. *yalğan*'dan). Aldatmak amacıyle bilerek ve gerçeğe aykırı olarak söylenmiş söz: *En iyisi bir yalanla işin içinden sıyrılmaktı* (A. H. Tanpınar). || Sıf. Gerçek olmayan, asılsız, uydurma: *Yalan haber. Zt.* GERÇEK.

— ÇEŞ. DEY. *Yalan atmak,* yalan söylemek. || *Yalan dolan,* hileli, yolsuz davranışlar için kullanılır. || *Yalan dünya. Halk dili.* Yalancı dünya. || *Yalan yanlış,* doğru ve yetkin olmayan, yanlışlıklarla dolu. || *Yalan yere yemin etmek,* bir şeyin yalan olduğunu bile bile, doğruluğu hakkında yemin etmek, doğru olduğunu ileri sürmek. || *Yalanını tutmak* (veya *yakalamak*), bir kimsenin yalan söylediğini anlamak. || *Kuyruklu yalan.* Bk. KUYRUKLU.

— Huk. *Yalan beyan,* bir resmî belgenin veya bir ticarî senedin düzenlenmesi sırasında, kendisi veya başkasının kimliği hakkında bilerek yanlış beyanda bulunma. (Cezası üç aydan iki yıla kadar hapistir.) || *Yalan yere şahadet,* bilinmeyen bir husus hakkında beyanda bulunma veya bilinen bir hususu saklama. (Cezası üç aydan başlar, müebbet hapse kadar artabilir.) || *Yalan yere yemin,* yemin etmesi gereken bir kimsenin, meydana gelmeyen bir olay hakkında olmuş gibi veya meydana gelen bir olay hakkında olmamış gibi yemin etmesi. (Cezası altı aydan üç yıla kadar hapistir.) [M]

YALANCI sıf. ve i. (*yalan*'dan *yalan-cı*). Yalan söylemeyi huy edinmiş (kimse): *Yalancı çocuk.* || Gerçek ve doğru olmayan, benzetilmiş: *Fakat ben, bu yalancı neşeye inanıyordum* (R. N. Güntekin). *Yalancı mücevher.*

— ÇEŞ. DEY. *Yalancı çıkmak,* istemeyerek yalan söylemiş olmak; sözünü yerine getirememek. || *Yalancı çıkarmak,* (birinin) yalan söylediğini ileri sürmek veya yalan söylemiş olmasına sebep olmak: *Benim için iyi şeyler düşünenleri yalancı çıkardığıma çok üzüldüm* (Kemal Tahir). || *Yalancı dünya,* «bu dünyada her şey geçicidir» anlamında kullanılır. || *Yalancı pehlivan,* yapamayacağı işleri yapacağını ileri süren kimseler için kullanılır. || *(Birinin) Yalancısı olmak,* başkasının söylemiş olduğu yalanı bilmeyerek ve istemeyerek tekrarlamak.

— Astron. *Yalancı güneş.* Bk. PARHELİ.

— Mad. *Yalancı taban,* tahkimata destek olmayan yumuşak kısım.

— Mant. *Yalancı kanıtı,* yunan sofistleri arasında ün kazanmış olan kanıt. Bk. ANSİKL.

— Mutf. *Yalancı dolma (zeytinyağlı dolma).* Bk. DOLMA.

— Tekst. *Yalancı büküm vermek,* hazırlama makinelerinden çıkan elyaf bantlarına, gerildiği zaman kopmamaları için belirli aralıklarla sağ ve sol büküm vermek. (Bant açıldığında bu yalancı bükümler kaybolur.)

— ANSİKL. Mant. *Yalancı kanıtı.* Bu sofizm, Megara'lı Eukleides'in izleyicilerinden biri olan Miletos'lu Eubulides'e atfedilir ve şu şekilde dile getirilir: «Yalan söylediğini söylüyorsan ve doğruyu söylüyorsan, yalan söylüyorsun; ama yalan söylediğini söylüyorsun ve doğruyu söylüyorsun; demek ki yalan söylüyorsun. Ama yalan söylüyorsan, demek ki doğruyu söylemiyorsun; öyleyse yalan söylediğin doğru değil.» (ML)

YALANCIAKREPLER çoğl. blş. i. Akrep takımı. (İlmî adı *pseudoscorpionidea.*)

— ANSİKL. *Yalancıakrepler,* kısa ve genellikle yassı gövdeli, ucu kıskaçlı uzun dokunaçlı, zehirsiz küçük hayvanlardır.

Belirli şekilde bölütlü olan karın kısmı genellikle küt, ya da arka kısmı değirmidir. Hemen hepsi tropikal ve neotropikal bölgelerde yaşayan bine yakın türü vardır; bunlardan ancak yüz kadarı Avrupa'da bulunur. Yalancıakrepler karayosunlarının, ölü yaprakların arasında, ağaç kabuklarının ve taşların altında, evlerde v.b. yaşar; bir kısmı ise mağaracıldır. Etçil olan bu hayvanlar canlı veya taze ölmüş avlarla, en çok da böceklerle beslenir. (L)

YALANCI ANAARI blş. i. Normal görev yapamayan anaarı. (Bunlar kovanda esas anaarı bulunmadığı zaman yumurtlar duruma sokulan işçi arılar ile döllemeden önce yumurtlayan veya yumurtalarını döllemeğe yeterli yedek spermatozoidi bulunmayan anaarılardır [bu son iki durumda yumurtalardan yalnız erkek arı doğar ve sonunda arı ailesi söner].) [L]

YALANCI ASALAKLIK blş. çoğl. i. Biyol. Bir asalağın tesadüfen yerleştiği her hangi bir konakta çok kısa bir süre yaşaması haline verilen ad. (L)

YALANCI BACAK blş. i. Biyol. Harekete ve yutarlığa imkân veren sitoplazma uzantıları. (Yalancı bacak genellikle dış plazmadan [ektoplazma], bazen de biraz iç plazmadan oluşur. Bunlar birhücreli hayvanlarda, özellikle kökbacaklılarda çok görülür. Katı cisimciklerin etkin bir şekilde içe alınıp sindirilmesi olayı akyuvarlarda ve fagositlerde de görülür. Boya alan bir ekseni bulunan ipliğimsi ve katı yalancı bacaklara eksen bacak denir [birhücreli hayvanlar].) [L]

YALANCI burnu, Ege bölgesinde, Kuşadası kenti batısındaki kara çıkıntısının iki burnundan kuzeyde olanı. Güneydekine de *Arslan burnu* denir. (M)

YALANCI DİŞİ blş. i. Karıncalarda işçilerle kraliçe arasında bulunan, ne birinin ne ötekinin fonksiyonlarını yapamayan patolojik birey. (L)

YALANCI DÖLLENME blş. i. Bot. Çiçektozunun yumurtalıkta sadece uyartıcı olarak rol oynadığı partenogenez çeşidi. (L)

YALANCI GÜNEŞHAYVANCIKLARI çoğl. blş. i. Işınlılardan, birhücreli hayvanlar altsınıfı; güneş hayvancıkları, ilkel kökbacaklılar ve amiplerle sıkı bir yakınlıkları vardır. (L)

YALANCI HETEROMORFOZ blş. i. Biyol. Yerini alacağı organdan farklı, anormal bir kutuplaşma gösteren yenilenmiş kısım. (Bir amfibyumda, yenilenen bacak, organizmaya göre normal bakışımının tersine bir durum alabilir: bu duruma yalancı heteromorfoz denir.) [L]

YALANCI KABUKLULAR çoğl. blş. i. Birinci Zaman fosillerinden eklembacaklı hayvan sınıfı; iki takıma ayrılır; başlıca cinsleri *burgessa* ile *waptia*'dır. (L)

YALANCI KESTANE blş. i. Meşe ve kestane arası bir ağaç (Castanopsis); Doğu ve Güney Asya'da yetişir; yaprakları kestane ağacının yapraklarına benzer; meyveleri dikenlidir. (Kayıngillerden.) [L]

YALANCIKTAN zf. (*yalan*'dan *yalan-cık-tan*). Yalandan, yapmacık şekilde, gerçek olmaksızın: *Cüce, yalancıktan kendini kızın elinden kurtarmağa çalıştı* (H. E. Adıvar). *Yalancıktan ağlamak.* (M)

YALANCILIK i. (*yalancı*'dan *yalancı-lık*). Yalancı olma hali veya yalan söyleme huyu: *Haksızlığı aşikârdı. Yalancılığımın veya herhangi bir ahlâksızlığımın tek delilini gösterebileceğini zannetmiyordum* (A. H. Tanpınar). || Yalan söz. (M)

YALANCI MAZI blş. i. Batı Avrupa ülkelerinde meşelerden toplanan düşük kaliteli mazı. (Anadolu'da elde edilen esas mazıdan ayırt etmek için Avrupa'da bunlara yalancı mazı denir.) [L]

YALANCI MEYVE blş. i. Çanak ve bürüm gibi dıştaki organlara yapışık olarak oluşan meyve. (L)

YALANCI ODUN blş. i. Ağaçlarda, gerçek odun ile kabuk arasında bulunan ve her sene yeni bir halka ilâvesiyle kalınlaşan, gevrek ve beyazımsı kısım.

— ANSİKL. *Yalancı odun* çalışan canlı bir bölgedir; içindeki odun borularda ham besisuyu dolaşır; özekdoku hücreleri de canlıdır. Gerçek odun denilen merkezî kısım ise böyle değildir.

Yalancı odunda yedek maddeler (msl. nişasta) bulunur; bu sebepten böcekler ve mantarlar bu kısma daima musallat olur. Bazı işler için, bu kısmın atılması veya daha önce, böcek ve mantarlara karşı dayanıklı olsun diye işlenmesi gerekir. Tropikal bölgelerde yetişen bazı ağaçların (abanoz, iroko) yalancı odunu değersiz olduğu için bunların yalancı odun kısmı kabukla birlikte soyulup atılır. (L)

YALANCI PELAD blş. i. Patol. Saçlı deride nedbelerden ileri gelen saçsız küçük plakların bulunmasıyle belirli deri hastalığı. Saçsız yerlerdeki kıl kökleri tamamen harap olduğu için buralarda bir daha saç bitmez. Hastalık çeşitli âfetlerden (düz liken, döküntülü lupus v.b.) ileri gelebilir. (L)

YALANCI RAVENT blş. i. Thalictrum'un yaygın adı. (Düğünçiçeğigillerden.)

— ANSİKL. *Yalancı ravent* ılıman bölgelerde yetişen çokyıllık otsu bir bitkidir; yaprakları çok parçalıdır. Bazı türleri taşlık bölgelerde, az güneşli yerlerde yetiştirilir. (L)

YALANCI ROMATİZMA blş. i. Patol. Eklemlerden başka yerlerde meydana gelen had intanlar sırasında, o hastalığın mikrop toksinlerinden veya ikincil bir intandan ileri gelen eklem hastalığı. (Yalancı denmesinin sebebi eklemlerde doğrudan doğruya bir intanın bulunmamasıdır [mikroplara karşı aşırı duyarlıktan ileri gelen hastalıklar].) [L]

YALANCISAFRAN blş. i. Bot. Bk. ASPUR.

YALANCI SOĞAN blş. i. Bot. Ekzotik orkidelerin sapındaki parçalardan her biri; ortası şişkin olan bu parçaların içinde bulunan sulu madde bu bitkilerin kuraklığa dayanmasını sağlar. (L)

YALANCI UR blş. i. Patol. Ura benzeyen, fakat ur özelliği göstermeyen patolojik oluşum. (Çeşitli iltihaplar, bazı kistler, bazı yabancı katı veya sıvı cisimler yalancı ur şekli alabilir.) [L]

YALANCI YASSISOLUNGAÇLILAR çoğl. blş. i. Eski sınıflandırmalarda yer alan iki çenetli deniz yumuşakçaları altsınıfı. (Bunlarda birbirine bitişik ve V şeklinde eğik tellerden dört yassı solungaç bulunur; her solungaçta komşu solungaç birbirine birleşeklerle bağlıdır. Bir tek kavkı kası bulunur. Msl. istiridye, tarak. Şimdi bunlar *polyodonta, dysodonta monomyaira* alt sınıflarına ayrılır.) [L]

YALANCI ZAR blş. i. Patol. Mukozaların, nadiren seröz bölgelerin yüzeyinde meydana gelen çoğunlukla telsel yapıda, patolojik sızıntı halinde ince tabaka; bazen çok sağlam yapışmış olmakla beraber parça parça dökülür. (Yalancı zar sinirsiz ve damarsızdır. Bu özelliği ile yeni-zardan ayırt edilir.) [L]

YALANDAN zf. (*yalan*'dan *yalan-dan*). Gerçek olmaksızın, düzmece olarak, yapma bir şekilde: *Müjgân, âdetlere uyarak çarşafını başına yalandan örter gibi yaptı* (S. Kocagöz). || Gösteriş olsun diye, derme çatma, üstünkörü, dikkatsizce ve önem vermeksizin: *Yalandan bir temizlik yapmak. Ortalığı yalandan süpürüvermek.* (M)

YALANKOZ, Akdeniz bölgesinde (Adana bölümü, Hatay ili, Kırıkhan ilçesi) bucak; 5 105 nüf. (1965); 9 köy. —*Bucak merkezi* (*Camsarı* köyü), 1 127 nüf. (1965). Kırıkhan'ın 18 km kuzeydoğusunda; yüksl. 200 m. (M)

YALANLAMAK geçl. f. (*yalan*'dan *yalan-la-mak*). [Haber, söz v.b. için] Gerçek olmadığını bildirmek, yalan olduğunu açıklamak. *Esk.* Tekzip etmek. (M)

YALANMAK dönşl. f. (esk. türk. *yalganmak*). Kendini yalamak. || Edilg. f. Yalamak işine konu olmak: *Bu şeker yalanmış.* (M)

YALAP YALAP zf. (esk. türk. *yalap,* parlak'tan). Parıl parıl: *Benim adım dertli dolap / Suyum akar yalap yalap* (Yunus Emre). [M]

YALATMAK ettirg. f. (esk. türk. *yalgatmak*). Yalamak işini yaptırmak. (M)

YALAYAÇ i. Bk. YALVAÇ.

YALAYICI i. ve sıf. (*yalamak*'tan *yala-y-ıcı*). Yalayan.

yalancı odun

yalancı soğan

gençliğinde

Hüseyin Cahid YALÇIN

son zamanlarında

— DEY. *Çanak yalayıcı.* Bk. ÇANAK. (M)

YALAZ ve **YALAZA** i. (esk. türk. *yalmak,* yanmak'tan *yal-a-z*). *Halk dili.* Alev, alev dili. (M)

YALAZ (Suat), türk karikatürcüsü ve sinema yönetmeni (Kırşehir 1932). Güzel Sanatlar akademisinde okudu (1957). Çeşitli dergilerde karikatürleri yayımlandı. *Karaoğlan* adlı resimli romanı hazırladı (Akşam gazetesi, 1961). *Karaoğlan* filimlerinde rejisör olarak çalıştı. (M)

YALAZLANMAK geçz. f. (*yalaz*'dan *yalaz-la-n-mak*). *Halk dili.* [Ateş için] Alevlenmek, alev alev tutuşmak. (M)

YALÇIN sıf. (esk. türk. *yal,* düz, çıplak'tan *yal-çın*). Dik, sarp: ***Her biri tepe büyüklüğünde birkaç parça ve yalçın kayayı üst üste yığınız*** (F. R. Atay). || Düz, kaygan: *Kızgın günün altında beyâbanı dolaştı; / Yalçın buzun üstünde sekip dağları aştı* (M. Â. Ersoy). || İ. Erkek adı. (M)

YALÇIN (Hüseyin Cahid), türk yazarı ve gazetecisi (Balıkesir 1874 - İstanbul 1957). İlköğrenimini Serez'de yaptı; İstanbul'da Mektebi Mülkiyeden mezun oldu (1896). Bir süre Maarif nezaretinde çalıştı. Vefa idadîsi müdür yardımcılığı, Mercan idadîsi müdürlüğü yaptı. 1908'den sonra, Tevfik Fikret ile *Tanin* gazetesini kurdu. İstanbul mebusu, Meclisi Mebusan reisi, Düyunı Umumiye dayinler vekili oldu. İstanbul'un işgali sırasında, İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü (1919-1922). Dönüşünde *Tanin*'i tekrar çıkardı (1922-1925). Siyasî sebepler yüzünden bir buçuk yıl Çorum'da sürgün kaldı (1925-1926). İstanbul'a dönünce *Fikir Hareketleri* dergisini çıkardı. İstanbul ve Kars milletvekilliklerinde bulundu. 1948'den beri sürdürdüğü *Ulus* gazetesi başyazarlığı görevindeyken öldü. İdadî öğrenciliği sırasında *Nadide* adlı bir roman yazan (1892) Hüseyin Cahid, *Serveti Fünun* dergisinde yayımladığı hikâye,* roman ve tenkit yazılarıyle ün kazandı. Eski edebiyata karşı yeni edebiyatı, doğu kültürüne karşı batı kültürünü savundu. Edebiyatı Cedide akımına yapılan saldırılara karşı, bu akımı savundu. 1901'de Fransızcadan çevirdiği bir makaleden dolayı *Serveti Fünun* dergisinin kapatılması üzerine, öteki arkadaşlarıyle birlikte, yazı yazmayı bıraktı. 1908 Meşrutiyetinden sonra, siyaset yazarlığına geçti. Eserlerini gerçekçi bir görüşle yazan Hüseyin Cahid, iç ve dış gözleme önem verir. Hikâye, roman ve şiirlerinin dışında süssüz ve yapmacıksız bir dil kullanır. Eserleri: *Nadide* (roman, 1892); *Hayat-ı Muhayyel* (hikâyeler, 1897); *Hayal İçinde* (roman, 1901); *Hayat-ı Hakikiye Sahneleri* (hikâyeler, fıkralar, mensur şiirler, 1910); *Kavgalarım* (tenkitler, 1910); *Niçin Aldatırlarmış* (hikâyeler, 1924); *Edebî Hatıralar* (1935); *Talât Paşa* (biyografi, 1943); *Seçme Makaleler* (1951). Bunlardan başka, Hüseyin Cahid, Fransızca, İngilizce ve İtalyancadan çevirdiği yüzlerce eseri, «Oğlumun Kütüphanesi» genel başlığıyle yayımladı. [M]

YALÇIN (Hüseyin Suat), türk şairi ve oyun yazarı (İstanbul 1867 - ay.y. 1942). Hüseyin Cahid Yalçın'ın ağabeyidir. 1886'da Tıbbiyeyi bitirdi, 1893'te Paris'e giderek ihtisas yaptı. Midilli, İstanbul ve Kadıköy belediye hekimliklerinde, Şam Sağlık müfettişliğinde ve İstanbul Karantina meclisinde bulundu. Kurtuluş savaşında Anadolu'da hekim olarak çalıştı. Cumhuriyetten sonra, Devlet denizyolları vapurlarında aynı görevi sürdürdü. Hüseyin Suat, *Serveti* Fünun* dergisinde yayımladığı, kadın ve aşk konularını işleyen lirik şiirlerle tanındı. 1916'dan sonra, toplum olaylarıyle ilgili mizahî şiir ve nesirler yazdı, tiyatro ile ilgilendi. GÂVEİ ZALİM takma adını kullandı. Eserleri: *Lânei Melâl* (Üzüntü Yuvası) [şiirler, 1910]; *Kirli Çamaşırlar* (oyun, 1911); *Çürük Temel* (Fransızcadan uygulama oyun, Dârülbedayi'de oynanan ilk eser, 1915); *Yamalar* (oyun, 1920); *Kayseri Gülleri* (oyun, 1920); *Gâve Destanı* (mizahî şiirler, 1923); *Ahrette Bir Gün* (bir perdelik manzum masal, 1926). [M]

YALDIRAK sıf. (esk. türk. *yalmak,* parlamak'tan *yal-dır-ak*). *Halk dili.* Parlayan, cilâlanmış. (M)

YALDIZ i. (esk. türk. *yalt,* parlak > *yaldımak,* parlamak'tan *yald-ı-z*). Bir eşyaya altın veya gümüş görünümü vermek için kullanılan, altın veya gümüş tozu yahut eriyiği, bunların taklidi. || Bu toz veya eriyikle eşya üzerine yapılmış süs: *Yaldızları tunca dönmüş duvar kâğıtlarında, yüz yıllık piyanoda...* (Kemal Tahir). || *Mec.* Aldatıcı dış görünüş, göz boyama. || *Yaldız altını,* yaldız yapmağa yarayan saf altın.

— Ciltc. *Yaldız demiri,* üzerinde üslûplaştırılmış çiçek motifleri bulunan ve yaldız yapmakta kullanılan demir.

— Nümism. *Yaldız altını,* venedik ve macar dukaları gibi tam ayarlı osmanlı altınına verilen ad.

— ANSİKL. Osmanlı devleti, 1690'da sefer masraflarını karşılamak amacıyle aldığı tedbirler arasında sikkelerin cinsine göre narh konulmasını uygun gördü. *Yaldız altını*'na 300 akçe hakikî kıymet ve 400 akçe de mevziî kıymet konuldu. Ahmed III devrinde bir yaldız altını 375 akçeydi. Mahmud I devrinde yaldız altınına 10 kuruş, Macar altınına 9,5; fındık altınına 9; İstanbul zeri mahbubuna 6,5; Mısır zeri mahbubuna 5,5 kuruş kıymet konuldu. Abdülhamid I devrinde hükûmet, meskûkâtta 10 para kadar bir indirim yapınca yaldız altınının fiyatı 5 kuruş 10 para oldu. Mahmud II devrinde, taşrada altının fiyatı gittikçe arttı; fakat darphane, eski fiyat listesiyle iş gördüğü için devlet büyük zararlara giriyordu. Fiyatlar yeniden düzenlenerek yaldız altınının rayici 10 kuruş oldu (1809). 1822'de yeni sikke listesinde düzenleme yapılarak yaldız altınına 15 kuruş 10 para rayiç konuldu. Abdülmecid devrinde yaldız altını 47 kuruş ve Abdülaziz devrinde de 51 kuruş 19 paraya geçiyordu. (M)

YALDIZCI i. (*yaldız*'dan *yaldız-cı*). Yaldız yapan ve eşyaları yaldızla süsleyen veya kaplayan kimse. || *Mec.* Yalnız gösterişi olan değersiz iş yapan, göz boyayıcı kimse.

◆ **Yaldızcılık** i. Yaldız yapma veya yaldız sürme işi. || *Mec.* Değersiz iş yapma, üstünkörü iş görme. (M)

YALDIZLAMA i. (*yaldızlamak*'tan *yaldızla-ma*). Ciltc. Ciltlenmiş kitapların kapaklarını veya kenarlarını saf altınla süsleme.

— ANSİKL. Ciltc. İlk defa Araplar tarafından uygulanan deri üzerine *yaldızlama* sanatı, XIV. ve XV. yy. Venedik ciltlerinde (Alde atelyeleri) ve Fransa'da aynı devirde yapılmış ciltlerde görülür (Grolier). O çağdan sonra yüzyılın zevkine göre ciltleri yaldızlamağa devam edildi.

Yaldızlama, yaldız demiriyle yapılır. Demir ısıtılır ve düz bir yüzey elde etmek için deriden bir istekaya sürtülür. Sıcak demirin nemlendirilmiş deri üzerindeki basıncı, taneyi kırarak düz ve parlak bir yüzey sağlar. Buna *soğuk baskı* denir. XII. yy.da soğuk baskı, soğuk şimşir veya maden üzerine yapılırdı. Altını yapıştırmak için yaldızcı, ispirtolu sirke ile deriyi apreler ve iki kat yumurta akı sürüp kuruttuktan sonra, hafifçe yağlanmış çizgili zemin üzerine altın yaprağı yatırır ve aynı çizgiler içine ısıtılmış demiri basar. Altının yapışmayan fazla kısımları bir vatka tamponla alınır.

Altın yerine, donuklaşmayan paladyum veya gümüş de kullanılabilir. Bir çeşit ıstampalama olan *plaka ile yaldızlama* usulü, XIV. yy.da flaman ciltçileri ve XVI. yy.da Fransa'da Geoffroi Tory tarafından uygulandı. Bu metoda dayanan *sınaî yaldızlama*'da ise şu işlemler uygulanır:

a) *basınçla baskı;* kaplama maddesinin (deri, bez veya kâğıt) yüzey kısmını ezer.
b) *Soğuk baskı;* ısıyle basınç birleşerek düz ve parlak bir yüzey verir.

c) *Tipografik renkli baskı;* ısıdan faydalanılmaz, yalnız bez ve kâğıt üzerine matbaa mürekkebi vurulur.

d) *Kopya çıkarma;* bu işlemde boya, yaprak halinde veya kristal ya da benzeri bir kâğıt rulosu üzerinde hazırlanır, ısı ve basınç etkisiyle kitap kapağı üzerine uygulanır.

e) *Bronz* (saf altın taklidi) veya *alüminyum baskı;* yalnız kâğıt ve bez üzerine yapılabilir; kopya usulünde olduğu gibi kâğıt rulo üzerindeki madenî yaprak kapak üzerine ısı ve basınç etkisiyle tespit edilir.

f) *Saf altın baskı;* yaprak halinde olan veya kâğıt bir rulo üzerine yerleştirilen maden ısı ve basınçla tespit edilir veya bazen albüminli bir apre ile yapıştırılır. (L)

YALDIZLAMAK geçl. f. (*yaldız*'dan *yaldız-la-mak*). Bir eşyayı yaldızla kaplamak, yaldız sürerek süslemek. || *Mec.* Gösterişli süslerle değersizliğini veya kötülüğünü gizlemek.

— DEY. *Boynuzları yaldızlamak.* Bk. BOYNUZ. (M)

YALDIZLANMAK edilg. f. (*yaldızlamak*'dan *yaldızla-n-mak*). Yaldızlamak işine konu olmak, yaldızla kaplanmak: ***O kadar ki bu türlü Arap yazılarında bile baş harf, iri ve ayrı yaldızlanıp bezenmiştir*** (F. R. Atay). [M]

YALDIZLATMAK geçl. f. (*yaldızlamak*'dan *yaldızla-t-mak*). Yaldızlamak işini yaptırmak. (M)

YALDIZLI sıf. (*yaldız*'dan *yaldız-lı*). Üzerine yaldız sürülmüş, yaldızla süslenmiş: ***Ne salkım salkım billûrlarından yedi rengin ışığı damlayan bir avize, ne yaldızlı bir koltuk, ne bir ipek seccade*** (Y. Z. Ortaç). || *Mec.* Göz boyayan, aldatan: *Yaldızlı sözler.*

— DEY. *Yaldızlı hap,* kötülüğü gizlenerek ortaya sürülen şey.

— Denizc. *Yaldızlı bayrak,* motorlu yatlar arasında yapılan milletlerarası yarışma. (Yaldızlı bayrağı kazanan yat en uzaktaki bir noktadan, limanlara da uğrayarak, fakat yedi günü aşmayan süre içinde toplanma limanına gelen yattır.)

— Ed. *Yaldızlı söz,* yapmacıklı edebiyat oyunlarıyle yüklü, süslü söz. (M)

Yale dilbilim okulu, amerikan dilbiliminde, 1930 - 1950 arasında ağır basan akıma verilen ad; bu dönemde, akımın temsilcilerinden ikisi (Leonard Bloomfield ve Edward Sapir) Yale'de ders verdiler. Özellikle Bloomfield'ın etkisiyle, bu okulun taraftarları anlamın zararına özellikle gramer ve ses biçimlerinin tasvirine yöneldiler. Davranışçılığın öncüllerine dayanarak dilbilimsel tasvir tekniklerinin, özellikle de dağılım analizinin biçimleştirilmesinde yüksek bir seviyeye ulaştılar. Aynı zamanda psişik, biyolojik, toplumsal veya başka dil olguları hakkında herhangi bir soruyle uğraşmaktan kaçındılar. (L)

YALELLİ i. (ar. *ya lelli*). «Arapça şarkı» anlamında alay yollu kullanılır.

— DEY. *Arabın yalellisi gibi,* usanç verecek sürüp giden işler, konuşmalar v.b. için kullanılır. (M)

Yale üniversitesi, Amerika'da New Haven'de (Connecticut) üniversite. 1701'de Branford'ta kurulan Connecticut koleji, 1707'de Saybrook'a, sonra da New Haven'a (1716) nakledildi. Hindistan kumpanyası eski başkanı Elihu Yale (Boston 1648-Londra 1721) geliştirdiği bu koleje kendi adını verdi. Çeşitli yüksekokulların eklenmesiyle, kolej 1887'de üniversite oldu. 1832'de kurulan sanat galerisinde eski italyan eserleri ile modern eserler yer alır. (L)

YÂLEYTE edat (ar. *yâ-leyte*). *Esk.* «Keşke, ne olurdu» anlamlarında kullanılır. (M)

YALGIN i. (esk. türk. *yalmak,* parlamak'tan *yal-gın*). *Halk dili.* Serap. || Alev. (M)

YALGIN (Ali Rıza), türk folklorcusu, etnografı ve müzecisi (Selânik 1988 - Eskişehir 1960). Eserleri: *Cenupta Türkmen Oymakları* (5 cilt); *Toroslar'da Karatepeli Bölgesi; Yurt ve Etnoğrafya* (1950); *Cenupta Türkmen Çalgıları* (1940); *Çukurova Halk Terbiyesinde Avcılık* (1937); *Anadolu Türk Damgaları* (1943). [M]

YALI i. (esk. türk. *yalmak, yalama*'tan *yal-ı,* suyun yaladığı yer). Deniz, göl veya ırmak kenarı, düz ve açık sahil: *Yalı boyunca gitmek.* || Deniz, göl veya ırmak kıyısına yapılmış bina: ***Boğaziçi'nde uğramadığımız iskele, çarpmadığımız yalı, batırmadığımız kayık bırakmazdık*** (F. R. Atay).

— ÇEŞ. DEY. *Yalı kazığı (gibi),* uzun boylu ve iri kimseleri nitelerken kullanılır. || *Yalı uşağı,* kıyı şehrinde doğup büyümüş kimse: ***Ben yalı uşağıyım Ömer bey, bura-***

Foto. N. Erkılıç, Hürriyet arşivi (MEYDAN)

da doğdum, burada büyüdüm (M. Ş. Esendal).

— Denizc. *Yalı kütüğü,* ağaç gemi yapımında, kemere başlarını kemere astarı üzerine bastırarak pekiştirmek için güverte kaplamasından yüksekte olan ve içten geminin iki kenarı boyunca uzanan kuşaklar.

— İnş. *Yalı kaplaması,* ahşap evlerin dış duvarlarına veya tahta vagonların yan yüzlerine uygulanan ve duvarları döven yağmurun içeri sızmamasını sağlamak için, tahta levhalar birbirini kısmen örtecek şekilde düzenlenen kaplama tipi.

— Teşk. tar. *Yalı ağalığı,* kıyı gümrüklerini koruma görevi. || *Yalı ağası,* kıyıları koruyan görevli kumandan.

— ANSİKL. Mim. tar. Geleneksel türk mimarisinin kendine has yapı tiplerinden biri de *yalı*'lardır. Yalı mimarîsinin en güzel örnekleri Boğaziçi'nde görülür. Boğaziçi'nde ilk yalılar XVI. yy. sonlarında yapılmağa başlandı; XVII. yy. sonu ve XVIII. yy. başlarında Rumeli ve Anadolu kıyılarında, vezirlerin ve devlet büyüklerinin yalıları yapıldı. Genellikle yazlık olarak kullanılan bu yapılar Boğaziçi'ndeki küçük köylerin kurulmasına ve gelişmesine yol açtı. Devlet büyüklerinin Boğaziçi'nin çeşitli yerlerinde yaptırdıkları yalılar birer küçük saray gibiydi. Harem-selâmlık-divanhane gibi bölümlere ayrılırdı. Yalıların dış dünya ile bağlantısı genellikle denizyoluyle olurdu. Bunların kendilerine mahsus iki çifte, üç çifte piyade kayıkları, burma sarıklı beyaz gömlekli, dizlikli, sırma yelekli hamlacıları (kürek çekenler) yani kayıkçıları vardı. Yalıların yiyeceğini, içeceğini taşımak için de vekilharca ait bir masraf kayığı kullanılırdı. Haliç'te de kışlık yalılar yapıldı; fakat bunlardan bugüne kalan olmadı. Ayrıca Yeşilırmak (Amasya), Porsuk (Eskişehir) kıyılarında da yalı niteliğinde binalar vardı. Bunlardan da bugüne örnek kalmadı. Bugüne kadar gelebilen en eski yalı, *Amcazadehüseyinpaşa yalısı divanhanesi*'dir (1699). Bugün tek odası kalan yalı köşkünün arkasında eskiden bir sofa ve iki oda daha vardı ve bu durumuyle bina, Köprülü yalısının selâmlık kısmını meydana getiriyordu. Harem dairesi, köşkün 60 m ötesinde, Anadoluhisarı tarafındaydı. Bu Divanhane, türk mimarîsinde önemli rol oynayan T planlı tipin gelişmiş bir örneğidir. (Bk. AMCAZADE YALISI.) Bu T şekli plan, mimarî bir zorunluluktan doğmuyordu; geleneksel bir mekân kompozisyonunun uygulanmasıydı.

Amcazadehüseyinpaşa yalısı dışındaki örnekler 100 - 125 yılı geçmeyen örneklerdir. İstanbul'daki öteki yalılar, Selim III ve Mahmud II devri bostancıbaşı defterlerinde tespit edilmiştir. Bu defterde bulunan 245 yalıdan sadece 30'u ayaktadır. (M)

YALI adası, esk. **İstrios,** yun. **Gyali,** Ege denizinin güneydoğu kesiminde, Datça yarımadasının batısında, İstanköy ve Nisyros adaları arasında Yunanistan'ın küçük bir adası. (M)

YALI burnu, Akdeniz'de Teke yöresinin güneybatı kıyısında Eşen (Koca) çayı ile Kalkan koyu arasındaki kara çıkıntısı. (M)

YALIÇAPKINI bls. i. Akarsu boylarında yaşayan ve balıkla beslenen küçük kuş. (İlmî adı *alcedo.* Gökkuzgunumsular takımının yalıçapkınıgiller familyasından.)

— ANSİKL. *Yalıçapkınları* 17-18 sm uzunluğunda, genellikle parlak renkli kuşlardır. Karın tarafı çoğu zaman mavi veya yeşil, sırt tarafı beyaz veya kızıl, bazen beyaz ve siyahtır. Gaga sivri, bacaklar kısa, ayak parmakları kısmen birbirine yapışıktır. Kanatlar kısa, fakat süratli uçuşa elverişlidir. Yalıçapkını yumurtalarını bir çukura, çoğu zaman kendi açtığı bir yuvaya koyar. Su kenarlarında yaşar, su hayvanlarıyle beslenir. Tropikal bölgelerde, özellikle Hint okyanusu ve Büyük Okyanus bölgelerinde yalıçapkınlarının pek çok türüne rastlanır. Örnek türü bir serçe büyüklüğündeki avrupa yalıçapkınıdır (*Alcedo Atthis*). Türkiye'de de bulunan bu kuşun sırtı, kuyruk üstü, tüylerine kadar parlak mavi, omuzları koyu yeşil, gerdanı beyaz, karın kısmı pas rengi kırmızıdır. (LM)

YALIÇAPKINIGİLLER çoğl. bls. i. Yalıçapkınları ile benzerlerini kapsayan kuş familyası. (L)

YALIDEĞİRMENDERE. Bk. DEĞİRMENDERE.

Yalı köşkü veya **Cebeciler köşkü,** İstanbul'da Topkapı sarayının Galata'ya bakan tarafında köşk. Yavuz Selim tarafından yaptırıldı. Köşkün planı hakkında kesin bilgi yoktur. Yalnız, denize bakan cephesinde araları kemerli mermer sütunlar bulunan önü açık geniş bir sergâh, bunun arkasında kubbeli bir salon ve odalardan meydana geldiği sanılıyor. Padişahlar sefere çıkan donanmayı köşkün önündeki hayattan seyreder, kaptanıderyaları burada kabul ederlerdi. Köşk Abdülaziz devrinde demiryolu inşaatı sırasında yıktırıldı. (M)

YALIKÖY, esk. **Podima,** Marmara bölgesinde (İstanbul ili, Çatalca ilçesi, Karacaköy bucağı) köy; 755 nüf. (1965). Karadeniz kıyısında bulunan köy, ince kumlarıyle ün kazanmıştır. Podima kumları, Paşabahçe Şişe ve Cam fabrikasının ana kaynağını teşkil eder. (M)

YALIM i. (esk. türk. k.). Alev dili. || *Esk.* Kesici âletin keskin yüzü. || Sarp kayalık. || *Mec.* Soy, cins.

— DEY. *Yalımı alçak,* soyu bozuk. (M)

YALIN sıf. (esk. türk. *yalañ, yalıng,* çıplak'tan). [Genellikle söz, yazı v.b. için] Sade, gösterişsiz, süssüz: *Romanda yalın bir ifade kullanmak. Yalın sözler.* || *Halk dili.* Çıplak. || *Yalın ayak.* Bk. YALINAYAK. || *Yalın göz.* Bk. YALINGÖZ. || *Yalın kat.* Bk. YALINKAT. || *Yalın kılıç.* Bk. YALINKILIÇ.

— Akust. *Yalın ses,* sinüsoidal bir titreşim hareketinden doğan ses. (*Eşanl.* BASİT SES.) || *Yalın yankı,* sesi yalnız bir defa tekrarlayan yankı.

— Dilbil. *Yalın isim,* yapım eki almamış olan ve bileşik kelime biçiminde bulunmayan isim: *göz, el* v.b. || *Yalın cümle,* bir çekimli fiille kurulan cümle. (Bk. CÜMLE.) || *Yalın hal,* isim soylu kelimenin taşıdığı kavramı bildiren hal. || *Yalın kelime,* kökü parçalanamayan kelime. || *Yalın sıfat,* yapım eki almamış olan ve bileşik kelime biçiminde bulunmayan sıfat. || *Yalın zaman,* ek fiil kullanılmadan kurulan çekimli fiilin belirttiği zaman. || *Yalın zarf,* yapım eki almamış olan ve bileşik kelime biçiminde kurulmayan zarf.

— Mant. *Yalın önerme,* zorunluluk fikriyle ilişki kurulmaksızın olumluluğun ve olumsuzluğun doğru olarak kabul edildiği yargı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Kant'a göre, kiplik açısından, yani konuyle yüklemi birleştiren ilişkiye zihnin verdiği değer açısından ele alınınca, yargılar *problematik, yalın* ve *zorunlu* olmak üzere üçe ayrılır. Problematik yargıda, konuyle yüklem arasındaki ilişki mümkün olarak verilmiştir. Bu ilişki yalın önermede gerçek, zorunlu önermede ise zorunludur. «*İnsan akıllı varlıktır*» dediğim zaman bir yalın önerme ileri sürmüş olurum. «*Her dairenin bir merkezi vardır*» dediğim zaman ise ileri sürdüğüm önerme zorunludur.

Hegel başka bir sınıflandırma kullanır. Bu filozofun *yalın önerme* dediği önermede yüklem, konunun olması gerektiği şeyi, yani kavramının belirlenimini ortaya koyar. Zihin burada, felsefî bilginin esas formunu ortaya koyan bir etkinlik gösterir (msl. *Bu eylem iyidir. Bu bina iyi* [veya *kötü*] *inşa edilmiştir*). Konu, yüklemin uygunluğunu zorunlu olarak içeren bir özellikle birlikte ortaya konmuşsa yalın önerme, zorunlu önerme haline gelir (msl. *Belli bir tarzda yapılan eylem doğrudur. Belli şartlara uygun ev iyi inşa edilmiştir*). [ML]

YALIN i. (esk. türk. k.). *Halk dili.* Alev. || Parlaklık, parlama. (M)

YALINAYAK bls. sıf. Ayağı çıplak: *Çocuk yalınayaktı.* || Bls. zf. Çıplak ayakla: *Beton üzerinde yalınayak dolaşmayın.*

— DEY. *Yalınayak başı kabak.* Bk. AYAK. (M)

YALINCA, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Murat - Van bölümü, Van ili, Gürpınar ilçesi) bucak; 5 222 nüf. (1965); 12 köy. —*Bucak merkezi,* 630 nüf. (1965). İlçe merkezinin 77 km güneyindedir; yüksl. 2 250 m. Yalınca'yı ilçe merkezine bağlayan yolun büyük bir kısmından motorlu taşıt araçları geçemez. (M)

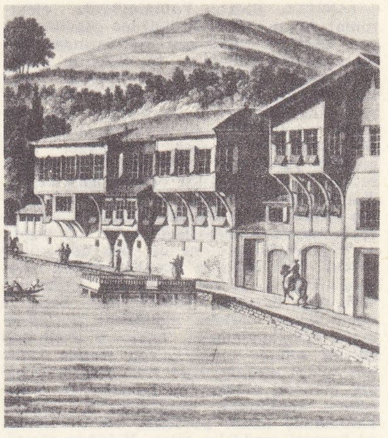

Büyükdere'de (İstanbul) yalılar

YALINCAK ve **YALINCA** sıf. (*yalın*'dan *yalın-cak* ve *yalın-ca*). Yalnız, tek. || Çıplak, arınmış: *Bu kanılar insan oğlunun yalıncak düşündüğü, ilk duygularını yenmek, kendini aşmak dileğini daha edinemediği günlerde uydurulmuştur* (N. Ataç). [M]

YALINÇ sıf. (esk. türk. *yalınmak,* soyunmak'tan *yalın-ç*). Bileşik olmayan, yalnız bir maddeden oluşan. || Karışık olmayan, basit. (M)

YALINGA, Orta Afrika cumhuriyetinde (Yukarı - Kotot bölgesi) köy, Bria'nın doğusunda. Elmas işletmeleri. (L)

YALINGAÇ sıf. (esk. türk. *yalınmak,* soyunmak'tan *yalın-gaç*). *Halk dili.* [Ağaç için] Kabuğu çatlayarak soyulan. (M)

YALINGÖZ bls. sıf. Göz kapakları olmayan (kimse).

◆ İ. Zool. Bir cins kertenkele. (M)

YALINKAT bls. sıf. Tek katı olan. || *Mec.* Dayanıksız, sağlam olmayan: *Nihan o yalınkat muhabbetlerden bezmiştir. Münzevi çiftliğin dekorundan hazzetti* (R. H. Karay). [M]

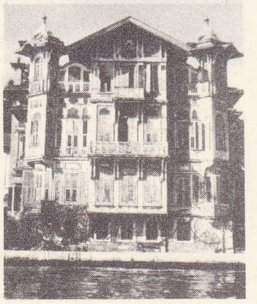

Boğaz'da bir yalı

YALITILMIŞ sıf. (*yalıtmak* > *yalıtılmak*'tan *yalıtıl-mış*). Elektr. Yalıtkan bir maddeyle kaplanmış.

— Fiz. Dış ortamla enerji alışverişi yapmayan bir madde sistemi için kullanılır. *Eşanl.* MÜCERRET veya TECRİT EDİLMİŞ. (LM)

YALITKAN sıf. (*yalıtmak*'tan *yalıt-kan*). Elektr. Öz dirençleri çok yüksek olduğundan, elektrik akımlarını ancak güçlükle geçiren maddeler için kullanılır: *Kuru cam yalıtkan bir maddedir. Esk.* Mücerrit.

◆ İ. Elektr. Elektrik iletkenliği sıfır veya çok zayıf olan cisim veya madde.

yalıçapkını

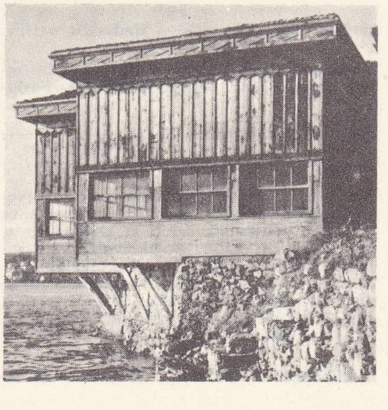

Köprülü yalısı, İstanbul («Osmanische Türkei» adlı kitaptan)

Foto. A. Kamacıoğlu (MEYDAN); LAROUSSE

Ahmet Emin YALMAN

— ANSİKL. Elektr. *Yalıtkan*'larda elektronlar, bir molekülden öbürüne güçlükle geçer; eğer bir yalıtkanın atomlarından biri bir elektronu yakalarsa, bu elektron atoma bağlı kalır; oysa iletken bir cisimde, bütün kütle içinde dolaşır. Yalıtkanlar şöyle sınıflandırılabilir: tabiî yalıtkanlar, tabiî organik yalıtkanlar; katı sentetik yalıtkanlar, sıvı yalıtkanlar ve gaz yalıtkanlar. Katı sentetik yalıtkanlar, tabiî reçine, sentetik reçine, kauçuk, selüloz veya silisli olabilir. Teknik elektrik birliği, elektrik makinelerinin yapımında kullanılan yalıtkanların sınıflandırmasını standartlaştırmıştır. O sınıfı, ne yağ emdirilmiş ne de yağa daldırılmış pamuk, ipek kâğıt ve benzeri organik maddeleri kapsar. A sınıfı ise, yağ emdirilmiş veya yağa batırılmış pamuk, ipek, kâğıt ve buna benzer organik maddeleri, ayrıca emaye telin kaplamasını içerir. B sınıfı, içine bir miktar topaklaştırıcı madde katılmış mika, amyant veya buna benzer organik maddeli yalıtkanları gruplaştırır. C sınıfının kapsamına, topaklaştırıcı madde katılmamış mika, porselen, cam, kuvars ve benzeri maddeler girer. Yalıtkan plastik maddeler, oda sıcaklığında katı halde bulunan ve plastik şekil değişimiyle istenen biçime getirilebilen organik maddeler veya kısmen organik madde karışımlarıdır. Isı ile sertleşen plastik maddeler şunlardır: fenoplastlar (bir fenol ile bir aldehitin yoğunlaşmasından meydana gelen sentetik reçineler) ve aminoplastlar (bir, iki veya daha çok amin veya amit fonksiyonu kapsayan organik bir bileşikle bir aldehitin yoğunlaşmasından meydana gelen sentetik reçineler [üre-formol ve anilin-formol reçineleri]). Isı ile yumuşayan plastik maddeler arasında da şunlar sayılabilir: selüloz esterleri (nitroselüloz ve selüloz asetat); kimyasal sentezle elde edilen etilen türevi reçineler (akrilik ve metakrilik reçineler, vinilik ve polivinilik reçineler, polistirol reçineler). [LM]

YALITKANLIK i. (*yalıtkan*'dan *yalıtkanlık*). Elektr. Yalıtkan bir cismin niteliği; yalıtma özelliği. || *Yalıtkanlık sabiti*, $\vec{D}$ «yer değiştirme» (veya «indükleme» ya da «uyarma») vektörünün, kendisini meydana getiren $\vec{E}$ «alan» vektörüne bölümü: $\varepsilon = \frac{\vec{D}}{\vec{E}}$. (*Eşanl.* PERMİTİVİTE.) [Bk. ANSİKL.] || *Bir elektrik sisteminin yalıtkanlığı* veya *yalıtkanlık direnci*, bu sistemin yalıtkan kısmının, yalıtmayı sağlaması gereken doğrultuda ölçülen direnci.

— ANSİKL. Elektr. Yalıtkan bir ortamda, birbirinden r uzaklığında bulunan q ve q' gibi iki noktasal elektrik yükünün karşılıklı etkilerini ifade eden Coulomb formülü, Giorgi sisteminde $f = \frac{1}{\varepsilon}\frac{qq'}{4\pi r^2}$ şeklinde yazılır; burada ε, ortamın *mutlak yalıtkanlık sabiti*'dir. Bir kondansatörün sığası, armatürleri arasındaki yalıtkanın yalıtkanlık sabitiyle orantılıdır; daha özel olarak, armatürlerin yüzölçümü S, iki armatürü arasındaki uzaklık e olan bir düzlem kondansatörün sığası $C = \frac{\varepsilon S}{e}$ ifadesiyle verilir. Yalıtkanlık sabiti, ortamın cinsine ve birimlere göre değişir. Giorgi sisteminde, *boşluğun yalıtkanlık sabiti* $\varepsilon_0 = \frac{1}{4\pi}\frac{1}{9\times10^9}$ F/m'dir.

Bir ortamın *bağıl yalıtkanlık sabiti* εr (veya dielektrik sabiti), yalıtkanlık sabiti ε ve boşluğun yalıtkanlık sabiti ε_0 arasında $\varepsilon = \varepsilon_0 \varepsilon r$ bağıntısı vardır. Bağıl yalıtkanlık sabiti soyut bir sayıdır. En çok kullanılan yalıtkanların bağıl yalıtkanlık sabitleri şöyledir: hava 1,000 59; parafin 2,25; petrol 2,2; cam 3; ebonit 3,1; gütaperka 3,5; beyaz mika 8; porselen 4,4; pleksiglas 3,4; su 80. (L)

YALITMA i. (*yalıtmak*'tan *yalıt-ma*). Elektr. Elektrik kaçaklarını önlemek için, bir iletkeni başka bir iletkenden veya kendisini taşıyan destekten ayırma. (İZOLASYON ve TECRİT de denir.) [Bk. ANSİKL.] || *Yalıtma hatası*, yalıtkanlık direncinin anormal şekilde azalması. || *Lineer* veya *çizgisel yalıtma*, bir iletkenin (tel veya kablo) birim uzunluktaki bir parçasının yalıtılması.

— ANSİKL. Elektr. Bir iletkenle komşu iletkenler arasındaki direnç ne kadar büyükse, bu iletken de o kadar iyi yalıtılabilir. Elektrik direnci gibi, yalıtkanlık da ohm veya tercihen megohm cinsinden ifade edilir.

Elektrik enerjisinin dağıtımında, iyi bir *yalıtma* güvenlik bakımından şarttır. (L)

YALITMAK geçl. f. (esk. türk. *yal*, çıplak'tan *yal-ı-t-mak*). Elektr. *Yeni.* Elektriği ileten bütün maddelerle temasını engellemek: *Bir cisim, ya cam üzerine yerleştirilerek, ya da ipek ipliklerinin ucuna asılarak yalıtılır.* (Bk. İZOLATÖR.) || İletken bir maddenin üzerini yalıtkan bir maddeyle kaplamak. *Esk.* Tecrit etmek. (ML)

YALIYAR blş. i. Coğ. *Yeni.* Denize inen dik ve yüksek kıyı.

— ANSİKL. Bir kumsalın yukarı kısmında geçici olarak oluşan ıslak kum *yalıyar*'ları vardır; bunlar kum kuruyunca yıkılır. Ama kumdan daha dayanıklı kayalardan (kireçtaşı, kil, granit, yanardağ kayaları v.b.) oluşan yalıyarların ömürleri daha uzundur. Yalıyarları etkileyen süreçler çeşitlidir. Yalıyar tutturulmuş kayalardan oluştuğu zaman, yalıyarda ve çekik denizin önünde ortaya çıkan kayalık kumsalda birçok çatlak ve koğuk görülür. Kayaların sertlikleri ölçüsünde dalgalardan etkilenmesi bu şekilleri ortaya çıkarır.

● Yalıyarların profili yapılarındaki kayalara bağlıdır. Kumtaşlarında, kireçtaşlarında ve tıkız yanardağ kayalarında profil, dikeye yakındır. Yataya yakın oldukları zaman kumtaşları büyük basamaklar oluşturabilir (İskoçya'nın kuzey kıyıları). Killerde, daha az dik olan profiller sel etkisiyle yarık yarıktır. Bundan başka yalıyar kilden veya kumlu kilden meydana geliyorsa, büyük yağışlardan sonra arazinin suya doyması, karmakarışık bir profil oluşturan büyük geniş toprak kaymalarına yol açar. Granitlerde yalıyarların profili dik ve düzensizdir.

● Yalıyarların gerileme hızı dalgaların gücüne ve kayaların yapısına bağlıdır. Granit, bazalt ve sert kumtaşlarında gerileme çok yavaştır. Şistlerde (özellikle bunlar yüzeyde çürümüş oldukları zaman) ve kireçtaşlarında daha hızlıdır. En hızlı gerileme, Dördüncü zaman buzulları veya buzul çevresi kuşağın çamurlu akıntıları tarafından çökeltilen killerde, killi kumlarda ve balçıklarda (Doğu İngiltere kıyısı) görülür; aynı zamanda, küller ve çok az tutturulmuş yanardağ maden köpükleri (Endonezya'da Krakatau, Büyük Okyanus'ta Tonga adaları) çok hızlı gerileyen yalıyarlar meydana getirir: bu kayalarda gerileme kıyının geniş yerlerinde yılda birkaç metreyi bulur. (L)

YALIZ sıf. (esk. türk. *yal*, çıplak'tan). Anat. *Yeni.* [Kas için] Düz. (M)

YALLAH ünl. (*yā Allah*'tan). «Haydi git, yürü» anlamlarında uzaklaştırma belirten ifadelerde kullanılır: *Ekmeğine birer kepçe pastırmalı sucuklu kavurma payını alan yallah...* (Kemal Tahir). || *Yallah etmek*, atmak, yollamak v.b. hareketleri şiddetle yapmak: *Pencereden içeri el bombasını yallah etsinler* (Kemal Tahir). [M]

YALMAN sıf. (esk. türk. k.). Dik, sarp. || Eğik. || I. Kesici silâhların keskin iki tarafı veya sivri ucu: *Kirmeni de kılıcımız kirmeni / Taştan dönmez mızrağımın yalmanı* (Karacaoğlan). [M]

YALMAN (Ahmet Emin), türk gazetecisi (Selânik 1888-İstanbul 1973). Tunç Yalman'ın babası, Rezzan Yalman'ın eşi. İlköğrenimini Feyzi Sıbyanda (1894), ortaöğrenimini Selânik Askerî rüştiyesinde yaptı (1901). Beyoğlu Alman lisesini bitirdi (1907), Babıâli Tercüme odasında çalıştı (1907-1909). New York Columbia üniversitesini felsefe doktoru olarak bitirdi. Dârülfünunda içtimaiyat (sosyoloji) müderris muavini (1914-1916), Mülkiye mektebinde istatistik müderrisi oldu (1916 - 1920). Damat Ferit hükûmeti tarafından Kütahya'ya (1919), İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü (1920). 1922'de Türkiye'ye döndü. 1923'te Ahmed Şükrü ve Enis Tahsin ile *Vatan* gazetesini kurdu; *Kaynak* adlı haftalık bir gazete yayımladı (1936); Türk komisyonu üyesi olarak New York sergisi neşriyat müdürlüğü yaptı (1938 - 1939). *Vatan* gazetesini tekrar çıkardı (1940) ve 1960'a kadar başyazarlığını yaptı. 1959'da bu gazetede yayımlanan yazıları yüzünden 15 ay hapse mahkûm oldu. *Hürvatan* gazetesini çıkardı (1960 - 1962). 1960'ta basına yaptığı hizmetlerden dolayı kendisine California ve Georgia üniversitesi tarafından altın plaka «üstün cesaret armağanı» verildi. Eserleri: *Die Türkei* (Türkiye) [1918]; *Turkey in the World War* (Dünya Savaşında Türkiye) [1928]; *Gerçekleşen Rüya* (1938); *Havalarda 50 000 km* (3 cilt, 1943); *Naziliğin İç Yüzü* (1943); *Yarının Türkiyesine Seyahat* (1944); *San Francisco'da Neler Gördüm* (1945); *Turkey in my Time* (Benim Zamanımda Türkiye) [1956]; *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim* (1970). [M]

YALNIZ sıf. (esk. türk. *yalñguz* veya *yalñguz*'dan). Yanında başkaları olmayan: *Döndüğüm zaman Nesibe gitmişti. Koca evde yalnızdım, evin de yabancısı!* (R. H. Karay). *Tepedeki yalnız ev.* || Zf. Yanında bir başkası olmadan, tek başına: *Yalnız seyahat eden kadınlar, katlanan iskemlelere uzanmışlar, uzaktan, uçan bulutlara, süzülen aya bakıyorlardı* (A. H. Müftüoğlu). || Belirtilenden başkası olmadan, sadece: *Turaniler, yalnız Türkçe konuşan milletlerdir* (Ziya Gökalp).

— DEY. *Yalnız başına*, yalnız, tek olarak: *Yaşlı adam, genç değil; sonra baktı yalnız başına çıkar iş değil, bize yanaştı* (M. Ş. Esendal).

— Mat. Bir cümlenin (meselâ, bir nokta cümlesi), yanında sonsuz yakın elemanlar bulunmayan bir elemanı için kullanılır: *Sınırlı bir nokta cümlesinin, sonlu sayıda yalnız noktası vardır. Eşanl.* AYRI, YALITIK

◆ Edat. Şu kadar ki, fakat, ama: *Yalnız Şakir'in ne mal olduğunu öğrenirse herhalde adını bile anmaz, değil mi?* (Sabahattin Ali). [ML]

YALNIZCILIK i. (*yalnız* > *yalnızcı*'dan *yalnızcı-lık*). Başkalarına karışmama, yalnız kalmak isteme siyaseti. *Esk.* İnfirad. (M)

YALNIZÇAM, Doğu Anadolu bölgesinde (Erzurum - Kars bölümü, Kars ili, Ardahan ilçesi) bucak; 12 245 nüf. (1965); 17 köy. —*Bucak merkezi*, 1 382 nüf. (1965). Kura ırmağının yukarı havzasındadır; yüksl. 1 850 m. Ardahan - Artvin yolunun 22. km'si üzerindedir. (M)

YALNIZÇAM dağları, Türkiye'nin kuzeydoğusunda, Ardahan yaylasını Karadeniz bölgesinin Çoruh havzasından ayıran dar ve uzun dağ sırası. Yapısında volkanik kayaçlar vardır. Yükseltisi Kordevan dağında 3 000 m'yi geçer. Dağ otlaklarıyle kaplı olan dağların batı yamaçlarında ormanlara rastlanır. Kuzeyde Ardahan - Şavşat yolu, orta kesimde Ardahan - Artvin yolu bu dağları aşar. İkinci yolun geçtiği yere *Yalnızçam geçiti* denir (2 650 m). [M]

Yalnızgöz köprüsü veya **Tekgöz köprüsü,** Tunca ırmağının kolu üzerinde köprü. 1567'de yaptırıldı. Tekgözlü kâgir bir köprüdür. (M)

YALNIZLI sıf. (*yalnız*'dan *yalnız-lı*). *Esk.* Tek erkeğini de askere yollayan (aile). [M]

YALNIZLIK i. (*yalnız*'dan *yalnız-lık*). Yakınları olmama, kimsesizlik, arkadaşsızlık: *Mademki bu yalnızlığın içinde seni seven, seni her zaman sevecek bir kalb var* (H. Z. Uşaklıgil). || Kimse bulunmama, tenhalık, ıssızlık: *İkisi de, bu yalnızlıktan memnun görünüyorlardı* (Vâ-Nû).

— Psikopatol. *Yalnızlık illeti*, marazî olarak insanın kendi isteğiyle yalnız yaşaması. (Bazı ihtiyarlarda az veya çok belirgin bir bunama alâmeti sayılabilir.)

— Tar. *Muhteşem yalnızlık* (ing. *splendid isolation*), lord Salisbury'nin kıtadaki antlaşmalar sistemiyle ülkesi arasında hiç bir taahhüt olmadığını belirtmek için kullandığı deyim. (ML)

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

YALOMİTZA çayı. Bk. İALOMİTA.

YALOVA, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, İstanbul ili) ilçe merkezi şehir; 17 662 nüf. (1970). İzmit körfezinin güney kıyılarında düzlükte kurulmuştur. Kaplıcaları ve İstanbul - Bursa yolculuğu yapanlar için bir aktarma yeri olması sebebiyle gittikçe gelişmiştir. Yalova, İzmit körfezinin güneyini izleyen muntazam bir yolla İzmit'e, Samanlı dağlarını aşan bir yolla da Orhangazi -Gemlik üzerinden Bursa'ya bağlanır. —*Yalova ilçesi,* 493 km²; 42 084 nüf. (1970). Merkez, Çınarcık ve Kılıç bucakları; 34 köy. Meyvecilik, sebzecilik, zeytin üretimi. (M)

Yalova Devlet Üretme çiftliği, hayvancılık ve bahçe kültürleri alanlarında çevre çiftçisine örnek olmak ve üretim yapmak amacıyle kurulmuş (1938), Tarım bakanlığı Devlet Üretme Çiftlikleri Genel müdürlüğüne bağlı; Yalova'nın 2 km batısındaki Baltacı ve Yalova'nın 1 km doğusundaki Millet çiftliklerinden meydana gelen, 3 092 dekarlık araziyi kaplayan tarım müessesesi.

Çiftliğin hayvancılık bölümünde siyah-alaca cinsi büyükbaş hayvanlar; küçük evcil hayvanlardan leghorn ve newhampshire cinsi kümes hayvanları; bahçe kültürleri bölümünde de elma, armut, şeftali v.b. meyveler üretilir.

Çiftlik arazisi 1929'da Atatürk tarafından şahsî mülk olarak alındı ve bu yerin Millet çiftliği bölümünde Atatürk için bir köşk inşa edildi. 1937'de Atatürk, çiftliği millete bağışladı. Yalova'daki müessese 1938'de Devlet Zıraat İşletmeleri kurumuna, 1950'de Devlet Üretme* Çiftlikleri Genel müdürlüğüne bağlandı. (M)

YALPA i. Denizc. Rüzgâr veya dalgaların etkisiyle bir geminin bir o bordaya, bir öbür bordaya yatıp kalkması. (Bk. ANSİKL.) || *Yalpa darbesi,* anî ve şiddetli yalpa hareketi. || *Yalpa palangası,* serenleri, yalpa darbelerine rağmen direk boyunca sabit tutmağa yarayan palanga. || *Yalpada kalkınma,* bir tarafına yatan bir geminin, kaldırma kuvvetinin etkisiyle denge konumuna gelmesi. || *Yalpaya düşme,* dalgaları bordadan alan seyir halindeki bir geminin, sert bir hareketle bir sağa (sancağa), bir sola (iskeleye) yatıp kalkması.

— DEY. *Yalpa vurmak,* iki yana sallanmak.

— Dy. Bir lokomotifin, boylama eksenine paralel bir eksen etrafında yaptığı sallanma hareketi.

— Havc. Bir hava taşıtının, boylamasına ekseni etrafındaki sallanma hareketi. (Yalpa ekseni etrafındaki denge veya enlemesine denge, kanatın ikidüzlemli açısıyle sağlanır.) || Bir uçağın, kanat açıklığına paralel olan ve ağırlık merkezinden geçen bir eksen etrafında yaptığı sallanma hareketi.

— Teknol. Mekanik bir parçanın, genel düzlemden kısmen sapması: *Tekerlek yalpası.* (*Eşanl.* SALGI, ÇARPIKLIK.)

— ANSİKL. Denizc. Gemi birdenbire sağa veya sola yatıyorsa *yalpa* serttir; bu da teknenin çok sağlam dengeli olmasından ileri gelir. Sert yalpa özellikle yolcu gemilerinde büyük hasara sebep olabileceği için, geminin yükünü, yalpa yeterince yumuşak olacak, yani yalpanın devri çok kısa olmayacak şekilde dağıtıp yaymalıdır. Gemi bordasını dalgalara verdiği veya dalgayı kıç omuzluktan aldığı zaman yalpa çok sert olur. (LM)

YALPAK sıf. *Halk dili.* Sokulgan. (M)

YALPALAMA i. (*yalpalamak*'tan *yalpalama*). Sağa sola eğilme.

— Kardiyol. Kalbin ön bölgesinin yaptığı dalgalı sistol hareketi; uzunlamasına ekseni etrafında kalbe bir çeşit yalpa yaptırır. (Kalp simfizi sırasında görülür.)

— Sibernetik. Dengesi iyi kurulmamış hareketli bir sistemde kendiliğinden ortaya çıkan salınım, yalpa hareketi. (LM)

YALPALAMAK geçz. f. (*yalpa*'dan *yalpala-mak*). Dengesi bozularak bir sağa bir sola eğilmek: *Elleri bağlı olduğundan koşarken besili ördek gibi yalpalıyordu* (Kemal Tahir). *Arabanın tekerleği yalpalıyor.* (M)

YALPI i. (esk. türk. *yalbı,* yassı, enli, derinliği olmayan'dan). Mim. İki yüzey arasında geçişi sağlayan ara düzlem. (ML)

YALPIK sıf. (esk. türk. *yalbı,* yassı, enli'den *yalbı-k* > *yalpı-k*). Derinliği az ve geniş olan, yayvan, enli. (M)

YALPILI sıf. (*yalpı*'dan *yalpı-lı*). *Halk dili.* Bir yanı diğerinden yüksek veya kalın olan. (M)

YALTA, S.S.C.B.'de (Ukrayna) şehir, Karadeniz kıyısında; 34 100 nüf. Kırım'ın güney kıyısında iklimi sağlığa yararlı başlıca merkez olan bu güzel şehir, meyve (narenciye) bahçeleri ve bağlar arasında kurulmuştur.

— Tar. Eski bir yunan kolonisiyken önce Cenevizlilere (XIV. yy.) sonra da Türklerin eline geçen (XV. yy.) Yalta, XIX. yy.a kadar sönük bir şehirdi. O tarihte çarlar ve rus aristokrasisi sayesinde sık sık ziyaret edilen bir sayfiye merkezi haline geldi. Yakınında, Livadiya'da, Nikolay II'nin yazlık sarayı. (L)

YALTAK sıf. (esk. türk. k.). Yaltaklanan, yaltaklanma huyu olan. (M)

YALTAKÇILIK i. (*yaltakçı*'dan *yaltakçı-lık*). Yaltaklık. (M)

YALTAKLANMAK geçz. f. (*yaltak* > *yaltaklamak*'tan *yaltakla-n-mak*). Bir kimseye yaranmak, ona hoş görünmek için vakarsızca davranışlarda bulunmak: *Meftun, karısının saflığını ilk geceden anladığından elinden geldiği kadar zavallıya yaltaklanıyor, hiçbir kusurunu görmüyor* (H. R. Gürpınar). *Esk.* Tabasbus etmek. (M)

YALTAKLIK i. (*yaltak*'tan *yaltaklık*). Yaltak olma hali veya yaltakça davranış: *Hepsi değişmişler, hepsinde, yalan da olsa, tatlı bir sokulganlık, bir yaltaklık var* (M. Ş. Esendal). [M]

YALTA konferansı, 4-11 şubat 1945'te Livadiya'da (Yalta), Roosevelt, Churchill ve Stalin'in katılmasıyle toplandı. İleride San Francisco'da toplanılması kararlaştırılan bir konferansta Birleşmiş Milletler teşkilâtının kurulacağı burada ilân edildi. Almanya'nın silâhsızlandırılması ve savaş tazminatı konusunda anlaşmaya varamayan taraflar, bu meselelerin çözümünü sonraya bıraktılar. Churchill'e rağmen, Stalin ve Roosevelt'in isteği üzerine, Almanya aleyhine bazı tavizler karşılığında, Doğu Polonya'nın bölünmesi prensip olarak kabul edildi, buna karşılık Churchill, Londra'daki göçmenlerin Polonya hükûmetince yurda kabul edilmesini sağladı. Kurtulan Avrupa ile ilgili bir bildiride, demokratik hükûmetlerin kurulması öngörüldü. Sovyet Rusya, 1905'te kaybettiği topraklarla birlikte Kuril adalarının da İngiltere'ye geri verilmesi şartıyle, Almanya'nın silâhı bırakmasından üç ay sonra, Japonya'ya karşı müdahalede bulunmağa söz verdi. Churchill, Hong Kong'u Çin'e geri vermeyi reddetti. Kore iki ayrı nüfuz bölgesine ayrıldı. Yalta konferansının gizli kalan belgeleri, Amerikalılarca yayımlandı (1955). [L]

YALU, kore dilinde **Amnok,** Doğu Asya'da ırmak, Çin - Kore sınırını izler; 790 km. Irmak 2 741 m yükseltide Çung-pay-şan'dan doğar, kuzeybatıya doğru akar ve Kore körfezinde Sarı Deniz'e dökülür. Hidroelektrik üretimi için düzenlenen ırmak tan tomruk yüzdürmede de yararlanılır. Yalu, kışın buz tutar.

— Ask. tar. Burada 1804'te Japonlar ile Çinliler, 1904'te de Ruslar ile Japonlar arasında (bk. RUS-JAPON ve ÇİN JAPON savaşları) kanlı muharebeler oldu. (L)

YA-LUNG KİANG, Çin'de ırmak, Sıçuan ilinin doğu kısmını aştıktan sonra derin kanyonlarla Yang-dzı ırmağına ulaşır; 1 300 km. (L)

YALÜL i. (ar. *yaᶜlūl*). *Esk.* Suyu berrak olan göl. || Su üzerinde beliren kabarcık. || Beyaz bulut. || İki hörgücü olan deve. (M)

YALVAÇ ve **YALAVAÇ** (esk. türk. *yalavaç*). Kitabı olan peygamber. *Esk.* Resul. (M)

YALVAÇ, Akdeniz bölgesinde (Göller yöresi, Isparta ili) ilçe merkezi küçük şehir; 13 196 nüf. (1970). Sultan dağlarının batı eteğinde, bu dağlardan inerek Eğridir gölüne dökülen bir derenin (Darıklar suyu) üzerinde kurulmuştur; yüksl. 1 100 m. Yalvaç, Sultan dağlarını aşan bir yolla Akşehir üzerinden Konya'ya bağlanır. Ayrıca Isparta'ya muntazam bir yolla bağlıdır. Şehir bahçelerle kuşatılmıştır. Isparta ilindeki ilçe merkezleri arasında en fazla nüfuslu olanıdır. Denizcilik, ayakkabıcılık, el sanatları. —*Yalvaç ilçesi,* 1 415 km², 57 415 nüf. (1970). Merkez, Bağkonak (Örkenez) ve Kumdanlı (Hoyran) bucakları; 36 köy. Tarım, hayvancılık. (M)

Yalvaç barajı, Isparta ilinde, Sücüllü deresi üzerinde, toprak dolgu tipinde inşa edilmiş sulama barajı (açılışı 1972). Barajın temelden yüksekliği 45 m; talvegden yüksekliği 33,50 m; kret uzunluğu 579,50 m; ölü hacmi 1 600 000 m³; faydalı hacmi 7 300 000 m³; buradan yararlanılarak sulanacak arazi genişliği 1 800 hektar olarak tespit edildi. (M)

YALVAÇLIK i. (*yalvaç*'tan *yalvaç-lık*). Yalvaçın görevi. *Eşanl.* PEYGAMBERLİK. (M)

YALVANE i. (fars. *yalvāne*). Zool. *Esk.* Kırlangıç. (M)

YALVARMAK geçz. f. (esk. türk. k.). [Birinden] Israrla ve kendine acındıracak sözler söyleyerek, saygılı bir tavırla bir şey istemek: *Yenigelin Emine Hanıma o kadar yalvardım, ayaklarına kapandım* (A. H. Tanpınar).

— ÇEŞ. DEY. *Yalvar yakar olmak,* çok yalvarmak. || *Yalvarıp yakarmak,* çok yalvarmak.

◆ **Yalvarılmak** geçz. f. [Herhangi bir kimse için] Yalvarmak.

◆ **Yalvartmak** geçl. f. Yalvarmasına yol açmak. Yalvarmaya zorlamak: *Saliha bu sefer, kendine fazla yalvartmadı* (Vâ-Nû). [M]

YAM i. (esk. türk. > fars. k.). *Esk.* Posta beygiri. || Posta durağı. (M)

YAM, Güney Arabistan'da Hamdan kabile topluluğu içinde bir arap kabilesi. 632 Yılı başlarında Hz. Muhammed'e bir elçi göndererek islâm dinini kabul ettiklerini bildirdiler. Fazla kalabalık olmadıkları için siyasî ve askerî yönden etkili olamadılar. Yemen, Osmanlı imparatorluğuna katıldığı zaman padişahtan bazı imtiyazlar elde ettiler. Bugün Necrân bölgesinde oturan Yam kabilesi mensuplarının çoğunluğu ismailiye mezhebine bağlıdır. (M)

YAMA i. (esk. türk. *yamağ*'dan). Delik, yırtık veya eski bir yeri uygun parça ile onarma, kapatma. || Bu iş için kullanılan parça: *Yükseldikçe cübbesine ışık vuruyor, zamanla yeşil olmuş solgun yerlerini, yamalarını gösteriyordu* (H. E. Adıvar). || Yüzde veya ellerde görülen leke.

— ÇEŞ. DEY. *Yama gibi durmak,* bulunduğu yere uymamak, ekleme olduğunu belli etmek. || *Yama küçük delik büyük,* «zarar çok, fakat zararı giderecek imkân az» anlamında kullanılır. || *Bir iplik çeksen kırk yama düşer.* Bk. KIRK.

— Ev işleri. Giyilen veya kullanılan bir eşyanın yırtılmış yerini kapatmak için kullanılan kumaş parçası. (M)

YAMA, Hindistan'ın en eski tanrılarından biri (İran'da da izlerine rastlanır). Yama ilk insan ve ilk ölü, dolayısıyle de ata ruhlarının kralı, ölüler krallığının hükümdarı ve en yüce hâkimdir. (L)

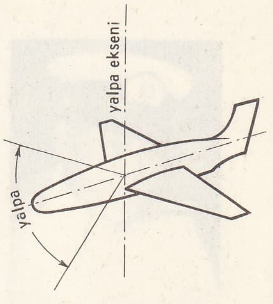

yalpa (havc.)

Yalta konferansı soldan sağa: Churchill, Roosevelt, Stalin

Foto. LAROUSSE

amiral YAMAMOTO

YAMACI i. (*yama*'dan *yama-cı*). Ayakkabı yamayan ve onaran kimse. (M)

YAMACILIK i. (*yamacı*'dan *yamacı-lık*). Yama yapmak işi. (M)

YAMAÇ i. (esk. türk. k.). Dağın eğik yüzeyli yanı, bayır: *Edremit, üç tarafını saran Çamtepe, İbramcaköy ve Tavşanbayırı isimli üç yamaca yaslanan büyükçe, şirince bir kasabaydı* (Sabahattin Ali). || *Halk dili.* Yakın, yan: *Yamacımdan ayırmam bir daha, töbe ayırmam* (Orhan Kemal).

— Coğ. *Yamaç çıkıntısı*, bir tepe veya yamaçtaki çıkıntı.

— Topogr. *Yamaç düzü*, bir yamaçta, büyük bir eğimle inen iki eğik yüz arasındaki daha hafif eğim. (Yamaç düzleri, yamacı meydana getiren sert tabakalar arasında yumuşak bir tabakanın ortaya çıkmasından ileri gelebilir; ayrıca, eski bir aşınma düzeyinin kalıntısı da olabilir.) [ML]

YAMAÇ, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü, Bingöl ili merkez ilçesi) bucak; 5 194 nüf. (1965); 14 köy. —*Bucak merkezi*, 871 nüf. (1965). İl merkezinin 19 km güneyindedir; yüksl. 1 300 m. (M)

YAMADA (Kosaku), japon bestecisi ve orkestra yöneticisi (Tokyo 1886). 1914'te Tokyo Filarmoni orkestrasını kurdu. Lirik parçalar, kantatlar, bir senfoni (1914), bir senfonik şiir (*Şova'ya Saygı*, 1939), bir senfonik süit (*Kamikaze*, 1944) v.b. besteledi. (L)

YAMAGATA, Japonya'da şehir, Honşu adasında, Mogami'nin kıyısında, il idare merkezi; 160 300 nüf. Metalürji (demir ve bakır) ve dokuma (ipek) sanayii. — *Yamagata ili*, 1 353 000 nüf. (L)

YAMAGATA (Aritomo), japon mareşali ve siyaset adamı (Hagi 1838-Odavara 1922). 1894'te Çin'e karşı bir orduya kumanda etti. İmparatorluk mareşali ve marki unvanını aldı. 1898'den 1900'e kadar başbakanlık yaptı ve Rus-Japon savaşı sırasında genelkurmay başkanı oldu. Daha sonra birkaç defa harbiye bakanlığına getirildi ve 1905'ten 1913'e kadar gizli Danıştaya başkanlık etti. (L)

YAMAGUÇİ, Japonya'da şehir, Honşu'nun güneybatısında; 77 800 nüf. Güzel tapınaklarını koruyan eski derebeylik sitesi. Yakınında sıcak su kaynakları. — *Yamaguçi ili*, 1 602 700 nüf. İdare merkezi, *Şimonoseki.* (L)

YAMAK i. (*yamamak*'tan *yama-k* [?]). Bir işte yardımcı olarak çalışan erkek: *Yarım saat sonra nüfus kâtibinin yamağı olan Hüseyin gelmiş* (M. Ş. Esendal). || *Yamak terliği*, sivri burunlu aba terlik.

— Ask. tar. Yeniçeri, topçu ve humbaracı ocaklarında asker adayı. || Sınır kalelerinde sefere gitmeyerek, kaleleri bekleyen asker.

— ANSİKL. Ask. tar. *Esk.* Osmanlı devletinde fethedilen yerler, teşkilâtlandırılarak buraları korumakla görevlendirilen kimselere yurtluk olarak verilirdi. *Yamak*'ların yurtlukları babadan oğula geçerdi. Oğlu olmayan yamakların yurtlukları, hanedana bağlı kişilere verilirdi. Önceleri düzenli olarak çalışan yamaklar, zamanla bozularak olaylara karıştılar. 1785'te Hotin ve Bender kalelerindeki yamaklar, ulûfelerinin gecikmesinden dolayı ayaklandılar. 1797'de Belgrad kalesi yamakları, olaylar çıkardılar. Kabakçı Mustafa isyanında da topçu yamaklarının payı vardı. (M)

YAMAKLIK i. (*yamak*'tan *yamak-lık*). Yardımcı uşaklık. (M)

YAMAL, S.S.C.B.'de bölge, Kuzey Sibirya'da; Obi'nin halicini Baydaratskaya koyundan ayıran çok alçak, bataklık topraklardan meydana gelir. (L)

YAMALAK sıf. [Yalnız *yarım yamalak* sözünde kullanılır]. *Yarım yamalak.* Bk. YARIMYAMALAK.

YAMALAMAK geçl. f. (*yama*'dan *yamala-mak*). Yama koyarak onarmak: *Çünkü onunla tedarik edeceği iğne iplikle bütün bir ailenin giyeceğini yamalamak mümkündür* (R. N. Güntekin). Bk. YAMAMAK.

◆ **Yamalanmak** edilg. f. [Giyecek v.b. için] Delik veya eski yeri yama koyularak onarılmak. (M)

YAMALI sıf. (*yama*'dan *yama-lı*). [Giyecek v.b. için] Yama ile onarılmış, üzerine yama yapılmış: *Gözleri halının çiçeklerinde: «Peygamber efendimiz yamalı esvap giyerdi» dedi* (H. E. Adıvar). || [İnsan için] Yüzünde büyük lekeler olan.

— DEY. *Yamalı bohça* (*gibi*), birbiriyle uyuşmayan, tutarsız unsurlara sahip kimse veya şeyler için kullanılır. (M)

YAMAMAK geçl. f. (*yama*'dan *yama-mak*). Yama koyarak giyecek v.b.ni onarmak. || *Mec.* (İstenmeyen bir şey veya kimseyi) Birinin başına musallat etmek.

— Denizc. *Yelken yamamak*, bir yelkenin aşınmağa başlayan yerlerine yamalar dikmek. (ML)

YAMAMAY i. Japon ipekböceği.

— ANSİKL. Japon ipekböceğinin kelebeği (*Attacus yama-mai*) saturnia grubundan bir böcektir; kanatları sarı, kanat açıklığı 18 sm'dir; kanatların üzerinde siyah ve beyaz çemberli, kırmızımsı saydam bir «göz» bulunur. Tırtılı yeşildir, meşe ağacında yaşar. Altın gibi sarı ve güzel ipekli kozası dutla beslenen ipekböceğininkine çok benzer, ipeği çok değerlidir. *Yamamay* Batı Avrupa ülkelerinde (Fransa, Almanya, Belçika) özel üretme yerlerinde iklime alıştırılmışsa da kendiliğinden tabiatta üreyip çoğalamamıştır. (L)

YAMAMOTO (İsoroku), japon amirali (Nagaoka 1883 - Salomon adalarında 1943). 1905 Rus-Japon deniz savaşlarına katıldı, Birinci Dünya savaşından sonra A.B.D.'de deniz ataşeliği yaptı. 1929 ve 1934'te Londra Deniz konferanslarında memleketini temsil etti. 1936'da bahriye bakanı yardımcısı ve 1939'da, «Kombine Donanma» diye adlandırılan japon donanması başkumandanlığına getirildi. İki yılda donanmanın eğitimini çok yüksek bir seviyeye çıkardı ve uçak gemilerine büyük önem verdi. 1941'de Pearl-Harbor baskınını hazırlamak ve yönetmekle görevlendirildi. Amerikan Pasifik donanmasına karşı yapılan harekâtı on sekiz ay o yönetti ve büyük yankılar uyandıran birçok zaferle amerikalılara ağır kayıplar verdirdi. Salomon adaları savaşı sırasında, Yamamoto'nun Bougainville adasına gitmekte olduğunu haber alan Amerikalılar onun içinde bulunduğu uçağı düşürmeyi başardılar. Savaşın en ateşli bir zamanında onun ölümü japon bahriyesi için çok ağır bir darbe oldu. (L)

YAMAMOTO (Satsuo), japon sinema yönetmeni (Kagoşim 1910). Bir süre tiyatro oyunculuğu yaptı. 1933'ten sonra yönetmen yardımcılığına başladı (özellikle Mikio Naruse'nin). İlk filmini 1935'te yönetti. İkinci Dünya savaşından sonra, Fumio Kamei ile birlikte *Harp ve Sulh*'u çevirdi (1947). Daha sonra bağımsız yönetmenlerin çizgisinde toplumsal ve etkili filmler yaptı: *Hakone Fuun Roku* (Hakone Dağında Fırtına) [1951]; *Şinku Çitai* (Boş Bölge) [1952]; *Taiyo No Mai Maçi* (Güneşsiz Sokak) [1953]. Son çevirdiği filimler: *«Tycoon»* (1964); *«Şahit İskemlesi»* (1965); *«Hırsızın Öyküsü»* (1965) ve *«Büyük Beyaz Kule»* (1966). [L]

YAMAN sıf. (esk. türk. k.). [Beceriklilik, güzellik, güç v.b. için] Alışılmışın üzerinde olan, beğenilen: *Bildiğimden de yaman kadınmış, Nesibe! Çarçabuk hazırlandı, nihayet üç, dört saate kadar döneceğini söyleyerek evden çıktı* (R. H. Karay). || Kötü, korkulan: *Değildi Devletin evvel de hali gerçi pek vahşi / Yazıklar, ah kim oldu yamanlardan yaman şimdi!* (Ziya Paşa). || *Hali yaman*, bir kimsenin kötü durumda bulunduğunu belirtir: — *Bizlerden birimiz bu işi yapsaydık, halimiz yamandı* (R. N. Güntekin).

— DEY. *Yaman yahşi* (*yahşi yaman*). Bk. YAHŞİ. (M)

YAMANAŞİ, Japonya'da il, Honşu'nun merkezinde, Tokyo'nun batısında; 807 000 nüf. İdare merkezi, *Kofu.* (L)

YAMANLAR dağı, Ege bölgesinde, İzmir'in kuzeyinde yer alan Manisa dağının batı yarısı. Yamanlar dağı, asıl Manisa dağına göre daha alçaktır (Karatepe 1 075 m) ve koyu renkli volkanik kayaçlardan (andezit v.b.) meydana gelmiştir. Dağın güney eteğinde, Karşıyaka kenti üzerinde yükselen alçak tepeye de *Küçük Yamanlar dağı* denir. (M)

YAMANMAK edilg. f. (*yamamak*'tan *yama-n-mak*). Yama konularak onarılmak. || Geçz. f. (İstenmeyen kötü bir şey veya kimse) Birinin başına kalmak, yük olmak: *Dilenci bu eve yamandı.* (M)

YAMANTAU («Yaman Dağı»), Güney Ural'ın (S.S.C.B.) en yüksek noktası, Byelaya'nın (Aksu) yüksek vâdisinc hâkimdir; 1 638 m. (L)

YAMASKA, Kanada'da (Quebec) ırmak, Saint-Pierre gölü yakınında; 120 km. — *Quebec'te idare bölümü*, Saint-Laurent'in sağ kıyısında; 16 650 nüf. İdare merkezi, *Saint-François-du-Lac.* (L)

YAMATA NO OROÇİ, japon mitolojisinde, İzumu ülkesinin altını üstüne getiren sekiz başlı yılan. Susanovo («Coşkun Erkek») onu, *sake* (pirinç rakısı) ile sarhoş ederek öldürdü. Yılanın kuyruğunda bulduğu *ayna, mücevher* ve büyük *kılıç* ile Japon imparatorunun kutsal hazinesi meydana geldi. Avrupalı uzmanlar sekiz başlı Yılan'ın bir nehri temsil edebileceğini ve Kılıç'ın da bu nehrin kollarından birinde demir madeni keşfedildiği anlamına gelebileceğini ileri sürerler. (L)

YAMATMAK ettrg. f. (*yamamak*'tan *yama-t-mak*). Yamamak işini yaptırmak. (M)

YAMATO, Japonya'nın ilk adı. (Ülkede Çincenin etkisinden önce konuşulan dili de belirtir.) [L]

YAMATO-DAKE, eski masal çağının en ünlü japon kahramanı. (Bk. YAMATOTAKERU NO MİKOTO.) [L]

Yamato-e («millî resim» anlamında japonca k.). Japonya'ya has ilk resim sanatı. XI. yy.a doğru çin örneklerini taklit ederek ortaya çıktı; özellikleri, konulu, hareketli olması ve tipleri bireyleştirmesidir. (L)

YAMATOTAKERU NO MİKOTO, Japonya'nın, efsanevî çağının en ünlü kahramanı. Kyu Şu yerlilerinin ayaklanmasını bastırdı ve onları boyunduruk altına aldı, sonra İzumu ülkesinde barışı sağladı, Honşu adasının kuzeyindeki Ebisu'ların (Aynu'lar) üzerine yürüdü, onlara karşı başarı sağlayamadan, otuz üç yaşında öldü. Doğu Japonya'da Katori'de saygı ile anılır. Aynı zamanda YAMATO-DAKE adı ile de tanınır. (L)

YAMBOL. Bk. YANBOLU.

YAMÇI i. (esk. türk. *yam*, menzil > *yam-çı*, sürücü'den). Bir yüzü uzun tüylü, kalın yünden dokunarak yapılmış yağmurluk: *Arkadan gelen dört candarma, yamçılarına bürünmüş ve martinlerini sırtlarına çaprazlama asmışlardı* (Sabahattin Ali). || *Esk.* Menzilci, sürücü. (M)

YAMDOK-TSO, çince **Pey-di-hu,** doğu Tibet'te geniş göl. Transhimalaya'nın güneyinde, Lasa yakınında; kuzey ucunda dişi domuz başlı tanrıça Dorje-Pama'ya adanmış Samding manastırı yükselir. Bu tanrıça, Tibet'in en sevilen tanrıçalarındandır. (L)

YAMEOGO (Maurice), afrikalı devlet adamı (Kudugu, Yukarı Volta 1921). Bir mosi köylüsünün oğluydu. Katolikliği kabul etti, C.F.T.C. ve R.D.A. sendikasında militan olarak çalıştı, ülke danışmanı (1946), tarım bakanı (1955), içişleri bakanı (1956), başbakan (ekim 1958) oldu ve Yukarı Volta cumhurbaşkanlığına seçildi (aralık 1959). Fransız yüksek komiserinin Yukarı Volta'ya gelmesine karşı çıktı ve bağımsızlığın tanınmasını sağladı (ağustos 1960). [L]

YAMİ, Hint tanrıçası, Yama'nın ikiz kızkardeşi; hint-iran mitolojisinde Yami ile Yama insanların atası olan ilk çiftçiler. (L)

YAMMAK geçl. f. *Halk dili.* Eğriltmek, bükmek. (M)

YAMPİRİ veya **YANPİRİ** sıf. Eğri büğrü, çarpık, yan yan giden.

◆ **Yampiri yampiri** zf. Yan yan ve çarpık bir şekilde: *Yampiri yampiri gitmek.*

◆ **Yampirilik** i. Yampiri olma hali, çarpıklık. (M)

YAMRI YUMRU bļş. sıf. Yumrular ve çukurlarla dolu olan, engebeli çarpuk çurpuk,

Foto. *LAROUSSE*

eğri büğrü: *Koşabilirsen koş!.. Yamrı yumru sokak! Üç adımda bir, karları kucaklıyordum* (Ahmed Rasim). [M]

YAMRULMAK dönşl. f. (*yamru*'dan *yamru-l-mak*). Yamrı yumru bir hale gelmek. (M)

YAMRULUK i. (*yamru*'dan *yamru-luk*). Yamru olma hali. (M)

YAMUK sıf. (*yammak*'tan *yam-u-k*). Bir tarafa doğru eğik olan, çarpık, eğri: *Yamuk cetvel. Bu masanın ayaklarından biri yamuk.*

— Anat. *Yamuk kas,* boynun ve sırtın arka kısmında bulunan, geniş, yassı kas. (Boyun-sırt omurlarından omuza uzanır.) || *Yamuk kemik,* bilek kemiklerinin ikinci sırada en dışta olanı. || *Yamuk kemik tarak eklemi,* yamuk kemikle birinci tarak kemiği arasındaki eklem. (Başparmağın öteki parmaklarla karşı karşıya gelmesi bu eklemle sağlanır.)

◆ İ. Mat. Taban denilen iki kenarı birbirine eşit olmadığı halde paralel olan dörtgen. (Bk. ANSİKL.) || *Dik yamuk,* paralel olmayan kenarlarından biri tabanlara dik olan yamuk. || *İkizkenar yamuk,* paralel olmayan iki kenarı birbirine eşit olan yamuk.

— ANSİKL. Mat. Bir *yamuk*'ta, tabanlardan en kısa olanı yamuğun küçük tabanı, uzun olanı da büyük tabanıdır. Tabanlar arasındaki mesafe yamuğun yüksekliğidir. Paralel kenarlar yamuğun tabanı, paralel olmayan kenarlardan her biri de yamuğun yan kenarıdır. İki yan kenarın orta noktalarını birleştiren doğru, tabanlara paraleldir: uzunluğu, iki tabanın uzunlukları toplamının yarısına eşit olan bu doğru parçası orta tabandır. Bir yamuğun alanı, orta tabanla yüksekliğin çarpımına eşittir.

◆ **Yamukluk** i. Yamuk olma özelliği.

◆ **Yamuk yumuk** sıf. Eğri büğrü, çarpık çurpuk, pek çarpık durumda: *Yamuk yumuk bir demir parçası.* (M)

YAMUKSU sıf. (*yamuk*'tan *yamuk-su*). Yamuğa benzeyen, yamuğu andırır.

— Anat. *Yamuksu kemik,* bileğin ikinci sıra kemiklerinden yamuk kemikle büyük kemik arasında kalan bilek kemiği. (L)

YAMUKYÜZ bls. i. Yüzleri yamuk biçiminde olan geometrik cisim. (L)

YAMULMAK geçz. f. (*yammak*'tan *yamu-l-mak*). Yamuk hale gelmek, çarpılmak, eğrilmek: *İskemlenin ayaklarından biri yamulmuş.* (M)

YAMUNA, JUMNA veya **JAMNA,** Hindistan'da ırmak, Ganj'ın yukarı ve orta çığırı boyunca başlıca koludur; 1 370 km. Irmağı meydana getiren iki kol (asıl Yamuna ve daha çok su akıtan Tonsa) Kumaon Himalayası'ndan doğar. Irmak Sivalik dağlarını aştıktan sonra, Ghaggar'ın kuru yatağını keser, Delhi ve Agra'yı sular, daha aşağıda sağ kıyıdan önce doğu Racasthan'ın sularını taşıyan Çambal'ı, sonra da Betra'yı alır. Yamuna, Allahâbâd yakınında sağ kıyıdan Ganj'a kavuşur, kavşak yeri Hindistan'da kutsal sayılır. Tacavala'da bir baraj, suları tutar ve kurak mevsimde hemen hemen ırmağın çığırına paralel uzanan Yamuna sulama kanallarına dağıtır. Kanallardan XIV. yy. ortasında yapılan sonra birçok ıslah çalışmaları gören biri güneydedir ve Uttar Prades'e su taşır. Kuzeyde olan öbürü 1830'da açılmıştır ve Pencap ile Racasthan'ın sulama kanallarını besler. Pencap ile Bengal'i ayıran Yamuna, kuzey Hindistan'ın başlıca pamuk yoludur. (L)

YAMUT (Nuri), türk generali (Selânik 1890-İstanbul 1961). Harp okulunu piyade subayı olarak bitirdi (1908); Selânik ve Manastır'daki birliklerde kıta hizmeti yaparken Yunanlılara esir düştü (1912); esaretten dönüşte bir yıl Harp akademisine devam etti (1913); Akademiyi 1919-1920 döneminde bitirdi. Kurtuluş savaşına katıldı (1920). Savaştan sonra çeşitli kademelerde kumandanlık yaptı ve 1945'te orgeneralliğe yükseldi; Kara Kuvvetleri kumandanlığına (1947); Genelkurmay başkanlığına getirildi (1950). İstanbul'dan D.P. milletvekili seçildi (1954). [M]

YAMYAM sıf. ve i. (zenci dilinden k.). İnsan eti yiyen (kimse). || *Teşm. yol.* Vahşî. (M)

YAMYAMLIK i. (*yamyam*'dan *yamyamlık*). Yamyam olma hali veya yamyamca davranış.

— ANSİKL. Etnogr. Kıtlığın yarattığı *yamyamlık,* her zaman ve her millette görülebilen bir olgudur. Yiyecek sıkıntısı, Melanezyalıların, Güney Amerika'da bazı yerli topluluklarının veya Avrupa'da tarih öncesi halkların yamyamlığını açıklamaya yeter. Yamyamlığın temelinde din anlayışı vardır: ölen bir yakının tümüyle yenmesi veya bir savaşçının, bir düşmanın değerli sayılan organlarının (karaciğer, yürek v.b.) yenmesi gibi. Bu alandaki örnekler çok çeşitlidir ve dünyanın her yanındaki insanlarla ilgilidir. Yamyamlığa bu şekliyle, Yeni Gine'nin bazı yerlerinde hâlâ rastlanmaktadır. Zenci Afrikası'nda bazı yamyamlık olayları bugün de görülür.

— Vet. Evcil kuşlarda görülen, kan ve et yemek şeklinde beliren açgözlülük; genellikle proteinli besin yetersizliğinden ileri gelir. (LM)

YAMYASSI sıf. (*yassı*'dan). Tamamen yassı, tamamıyle düz. (M)

YAN i. (esk. türk. k.). Ön, arka, alt ve üst dışında kalan taraf; sağ ve solun ortak adı: *Biraz sonra, Hafız da dayanamadı. Kadehin birini alıp, bize saygı ettiğini gösterir gibi, başını yana çevirip dikti* (M. Ş. Esendal). || Taraf, yön: *Dinlerken de dört yanını görmezdi* (S.F. Abasıyanık). || Semt, civar: *Bu yanlarda oturuyorlar.* || Yer: *Hiç bir yanda bulamadık.* || Yakın, civar: *Erkek misafir geldiği zaman Despina'dan başka kimse salona, kapının yanına uğramıyacaktı* (Ömer Seyfeddin). || Birlikte, beraberinde olma: *Ayşe usulca «ya ben de senin yanında kalayım, ya memlekete gidelim»* (A. H. Müftüoğlu). || Üst: *Giderlerken: «Yanına bir şey al, Sefer Ağa, boş gitme» diyecek oldum* (Kemal Tahir). || Bedenin bir tarafı: *Sol yanıma inme inmiş.*

— ÇEŞ. DEY. *Yan yana,* birbirinin yanında: *Deniz kenarına kadar birbirimize yaklaşmayız.. Oradan yan yana yürürüz* (Ahmed Rasim). || *Yandan çarklı. Argo.* Ağır giden taşıt. Şekeri yanına konmuş kahve: *—Kömürcü Ağama yandan çarklı biiir* (Kemal Tahir). || *Yandan fırlama. Argo.* Bıçkın, uçarı kimse. || *Yanı sıra,* bir kimse veya şeyle birlikte olarak: *Cevap beklemeden, ister miyim istemez miyim, onu da sormadan yanım sıra gelmeğe başladı* (N. Ataç). || *Yanına kalmak,* bir suç cezasız kalmak: *Cinayetin kalacak zanneder misin yanına?* (M. Â. Ersoy). || *Yanına koymamak (bırakmamak),* cezasız kalmamak: *Allah bize çektirenlerin yanına koymaz* (Sabahattin Ali). || *Yanına salâvatla varılır,* öfkeli ve sert makam sahiplerini nitelerken kullanılır. || *Yanına salâvatla varılmaz,* çok pahalı. || *Yanından bile geçmemiş,* «hiç ilgisi yok, hiç benzemez» anlamında kullanılır. || *Bir yana.* Bk. BİR. || *Bir yana atmak.* Bk. ATMAK. || *Bir yandan,* öte taraftan, ek olarak: *İttihad ve Terakki bir yandan da garbcıların programını tatbika başlıyordu* (Peyami Safa).

— Ask. *Yan ateşi,* düşman hedeflerinin yanlarına yapılan ve büyük etki gösteren ateşe verilen ad. || *Yan ateşle koruma,* bir mevzii, yürüyüş veya duraklama halindeki bir birliği, bu mevzi veya birliğin doğrultusuna paralel ateşlerle koruma, yandan destekleme. || *Yan düzeltmesi,* bir silâhın, nişan alınarak hedefe yöneltilmesinden sonra atılan merminin, dağılma kanunu gereğince veya bazı teknik sebeplerle hedefe isabet etmeyerek yanlara düşmesi halinde mermi yolunun hedeften geçmesi için yapılan düzeltmelere verilen ad. || *Yan emniyeti,* yürüyüş halinde bulunan bir askerî birliğin iki tarafındaki açık cadde ve yollardan gelebilecek düşman saldırılarına karşı alınması gereken güvenlik tedbiri. (Özellikle küçük çaptaki birliklerden meydana gelen yancılar, esas birliğin iki yanında bulunan paralel yollarda kademeli olarak güvenlik tedbirleri alabilir ve yürürken de güvenliği sağlayabilir.) || *Yan yürüyüş,* bir kıtanın, yan düşmanın cephesine paralel ilerlemesi. || *Yanları dayalı,* bir muharebe düzeninde, birbirliğin onu destekleyen, ilerlemesine yardımcı olmak, cephede bulunmaya devam etmesini sağlamakla görevli başka unsurlar arasına konma durumu. || *Düşmanın yanını almak,* daha sonra düşmanın gerilerine düşmek veya yanlarına hücum etmek amacıyle cepheyi, düşman cephesi kanatlarının ötesine uzatmak.

— Binic. *Yana sürmek,* atın ön ve arka bacaklarını birbirine paralel iki iz üzerinde hareket ettirmek.

— Ciltc. *Yan kâğıdı,* baskı işleri bittikten sonra, ciltlenecek bir kitabın başına ve sonuna yerleştirilen beyaz veya renkli kâğıt yaprak. Bk. ANSİKL.

— Denizc. *Yan payandası,* küçük bir teknetirilen ağaç dayakların her biri; bunlar cezir nin iki bordası boyunca dikey olarak yerleşsırasında dibe oturduğu zaman geminin dengesini sağlar. || *Yan yelkeni,* gemi ekseni üstüne yerleştirilen yelken. (Bk. ANSİKL.) || *Yandan çarklı gemi,* iki yanına yerleştirilmiş çarkların bir makineden devir almasıyle yürütülen gemi. || *Yandan yanaşmak,* bir rıhtıma borda vererek yanaşmak.

— Mat. Bir denklemde = (eşit) işaretinin, veya bir eşitsizlikte $>$ (-den daha büyük) ya da $<$ (-den daha küçük) işaretlerinin sağında ve solunda yer alan iki ifadeden her biri.

— ANSİKL. Ciltc. Çiçekli ya da mermer desenli fantazi kâğıttan yapılan renkli *yan kâğıtları,* beyaz yan kâğıtlarının önüne ve arkasına yerleştirilir. Lüks ciltlerde yan kâğıtları ipekten veya deriden olabilir; biri cilt kapağının iç yüzüne, öbürü de kitabın ilk yan kâğıdına yapıştırılan bu iki yaprak. deriden bir mafsalla birleştirilir.

— Denizc. *Yan yelkeni*'nin birçok biçimi vardır; yamuk, üçgen v.b. Larmolara, istralyalara, çubuk ve gizlere, alamana gönderlerine ve serenlere açılan bu yelkenler, rüzgârın yakaya alınmasını düzey serenlere açılan dört köşe yelkenden daha iyi sağlar. A.B.D.'nin doğu kıyılarında kullanılan yelkenli gemilerde ve hemen bütün yatlarda yan yelkenlerinden yararlanılır.

◆ Sıf. Üstte, altta, arkada veya önde olmayan, yan tarafta olan: *Sesin geldiği tarafa, yukarı kattaki yan balkona başımı kaldırdım* (R. H. Karay).

— ÇEŞ. DEY. *Yan cebine koymak,* istediği halde istemez gibi görünmek. || *Yan gözle,* göz ucuyle, belli etmeden: *Kalabalığın içinde yan gözle birbirimize bakıyoruz* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Yan gözle bakmak,* kötü bir amaç gütmek.

— Anat. Bir ana damar veya sinire eşlik eden ve ikinci derecede rolü olan: *Soğaniliğin yan atardamarları. Kol derisi iç sinirinin yan dalı.*

— Dilbil. *Yan fonem,* dilin nefes borusunun orta kesimini kapatarak havanın yalnız kenarlardan geçmesine meydan verecek şekilde telaffuz edilen fonem. || *Yan cümle.* Bk. CÜMLE.

— Müz. *Yan flüt,* XIV. yy.dan sonra, dudaklara dikey olarak tutulan flütlerden (gagalı flütler, düz flütler) ayırt etmek için ağza paralel olarak tutulan flüte verilen ad. || *Yan kama,* kemanın alt ve üst kapağının iç taraflarını pekiştirmeğe yarayan gevrek küçük tahta parçaları; sayıları on ikiyi bulan bu yan kamalar söğüt, ıhlamur veya kavak ağacından yapılır.

— Patol. *Yan belirtiler,* hastalığa özgü esas belirtilere eşlik eden ikincil belirtiler.

— Telekom. *Modülasyon yan bandı,* taşıyıcı dalga frekansının her iki yanında yer alan ve bu dalga bir işaretle modüle edildiği zaman ortaya çıkan frekans gruplarından her biri. (Radyo vericilerinin uzun ve orta dalga bantlarında, bu modülasyon yan bantlarından her birinin genişliği milletlerarası antlaşmalarla 4,5 kHz olarak sınırlanmıştır.)

— Teknol. *Diş dibi yan yüzeyi,* bir dişli çark dişinin profilinde, taksimat dairesiyle diş dibi arasında kalan kısım. (Taksimat dairesinin üzerindeki kısma da *diş üstü yan yüzeyi* denir.)

◆ Zf. Yan tarafa yönelerek: *O zaman mindere yan oturup, ayaklarımı aşağı sallıyarak karşılıklı yemeğe başlıyorlardı* (Sabahattin Ali).

— ÇEŞ. DEY. *Yan bakmak,* kötü amaçlarla bakmak, birisi hakkında kötü düşünmek: *Kim ona yan bakarsa kemiklerini kırar, ana-*

YAMEOGO

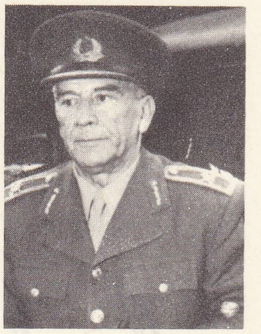

Nuri YAMUT

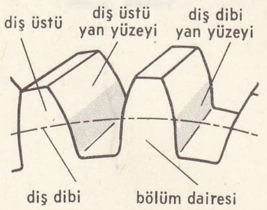

diş dibi yan yüzeyi (teknol.)

Foto. LAROUSSE; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

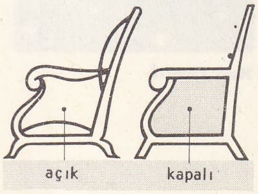

yanak (mobl.)

sını ağlatırım, diye bitirdi (H. E. Adıvar). || *Yan baksan (bastın) kabahat,* ne yapılırsa yapılsın suç sayılmasından yakınmak için kullanılır. || *Yan basmak,* aldanmak, kanmak. || *Yan çizmek. Tekl.* Bir işten kaçmak, yapmak istememek. || *Yan gelmek,* rahatına bakmak, keyfince yaşamak: *Ne hükmü var ki, esasen yalancı dünyanın? / Ölürse, yan gelecek cennetinde Mevlâ'nın* (M. Â. Ersoy). || *Yan sallamak. Argo.* Aldırmamak, önemsememek. || *Yan yatmak,* eğrilmek, yan tarafa kaymak.

— Spor. *Yan yüzme,* sağ veya sol tarafa yatarak yüzme tarzı.

◆ **Yan yan** zf. Yandan: *Evdeki, yan yan sitemli göz süzerek kısık bir sesle dedi ki: —Sen beni aramazsın ama ben seni ararım* (Ahmed Rasim). [ML]

YANA edat (esk. türk. *yaña*). [*...den yana* biçiminde kullanılır.]... taraflısı: — *Onlar kim? — Aha, Kemal Paşadan yana olanlar...* (Y. K. Karaosmanoğlu). || [...] göz önüne alınınca: *Paradan yana sıkıntıdalar.* (M)

YANA, S.S.C.B.'de ırmak, Doğu Sibirya'da. Kuzey Buz denizine dökülür; 1 030 km. Verhoyansk'ı sular. (L)

YANA BÜKÜKLÜK blş. i. Jinekoloji. Dölyatağı gövde ekseninin sağa veya sola bükük olması. (L)

YANA EĞİKLİK blş. i. Jinekoloji. Dölyatağının patolojik duruşu. (Bu durumda dölyatağı ekseni ortada düz olacak yerde sağa veya sola eğik durur.) [L]

Yanagelmez höyüğü, Arkeol. Konya'nın güneyinde, Çomaklı köyünün 3 km kuzeybatısında höyük. 10 m yükseklikte, 200-300 m çapında ve iki tepe halindedir. Tepelerin ortasından yol geçer. R.O. Arık'ın yönetimindeki 1941 gezisinde, yüzeyde Bakır, Hitit ve Klasik çağların çanak çömleği ele geçirildi. (M)

YANAĞIZIRHLILAR çoğl. blş. i. Yanaklarında kemikten bir plaka bulunan balıklara (kırlangıçbalığıgiller, iskorpitgiller, dere iskorpitgiller v.b.) eskiden verilen topluluk adı. (Şimdi kullanılmamaktadır.) [L]

YANAK i. (esk. türk. *yañak*). Yüzün şakak, göz, burun, ağız, çene ve kulak arasında kalan kısmı: *Müjgân'ın gözlerinden iki damla yaş, yanaklarına yuvarlandı* (S. Kocagöz). || *Yanak yumrucuğu,* elmacık kemiği.

— DEY. *Yanağından kan damlıyor,* yüzünün özellikle yanaklarının renginden çok sıhatli olduğu anlaşılan kimseler için kullanılır.

— Cerr. *Yanak plastiği,* cerrahî müdahale ile yanak yaralarının onarılması.

— Denizc. *Makara yanağı,* bir makaranın iki dış kenarından her biri.

— Dy. Ray mantarının alt kısmında bulunan ve mantarı gövdeye bağlayan kısım.

— İnş. Bir kapı veya pencere açıklığında duvar kalınlığı: *Pencere yanağı. Kapı yanağı.*

— Mobl. Bir koltuk veya kanapede, kol tahtasının ucunu taşıyan konsol ile arkalık arasında kalan kısım. (Eğer bu kısım kumaşla kaplı değilse «açık» yanak denir.)

— Müz. Kemanın baş tarafında kulakların gömülü olduğu yassı kısım (Her iki yanak ve yiv [başın arka kısmı] kulaklığı meydana getirir.)

— Paleont. *Yanak uçları,* eklembacaklı trilobitlerde (Birinci Zaman fosili) başın iki yanında bulunan arkaya doğru eğik yan uçlar.

— Saraçl. Bir aralık veya şiltenin yan tarafı. || *Yanak kayışı,* bir başlık veya yuvaların her iki yanda yukarı doğru uzayan parçası.

— Marang. Zıvananın veya yivin her bir tarafında kalan tahta kalınlığı.

— Teknol. Rende gibi kundaklı âletlerde, tığ boşluğunun iki yanında uzanan çeperlerden her biri. || Küsterede siper veya kılavuz vazifesi gören kenar.

— ANSİKL. Anat. *Yanak* burundan kulağa kadar, yukarıda elmacık çıkıntısı aşağıda altçenenin alt kenarı ile sınırlı bölgeye denir. Yanak, ağız boşluğunun yan çeperini meydana getirir. İç kısmında insan yüzüne çeşitli ifade farklarını vermeğe yarayan küçük kaslar bulunur.

— Patol. Yanakta, yılancık, çıban gibi yüzeysel iltihaplar, genellikle diş çürüklüğünden doğan kemik iltihabına bağlı derin iltihaplar, tehlikesiz urlar (kistler, lipomlar) görülebilir. Sathî yanak veya derin yanak yaraları, Stenon kanalı zedelenmiş olsa bile cerrahî yoldan kolayca onarılabilir. (ML)

YANAL sıf. (*yan*'dan *yan-al*). *Yeni.* Yan tarafta olan; yana düşen.

— Biyol. *Yanal çizgi,* balığın gövdesinin yan tarafında, sırtla karın arasında bulunan, solungaç yarığından kuyruğa kadar uzanan ve çizgi şeklinde görünen noktacık dizisi. (Yanal çizgi balığın denge organıdır. Balık aynı zamanda, hangi derinlikte bulunduğunu, hangi yönde yüzdüğünü, akıntının ne taraftan geldiğini de bununla anlar.)

— Mat. *Yanal yüzey,* bir cisimde, tabanların yüzeyleri hariç, yan kenarların yüzeyi. (LM)

YANANLAM i. Mant. Soyut bir terime, öz anlamından ayrı olarak verilebilen genel anlam. (M)

YANOAN, Fransız Hindistan şirketinin Godavari deltasında Masulipatnam'a ek olarak kurduğu karakol; 1759'da Hintliler tarafından alındı, 1763 Paris antlaşmasıyle Fransa'ya bırakıldı, 1954 antlaşmasıyle Hindistan birliğine geri verildi (Madras eyaleti). [L]

YANARDAĞ i. Yeryuvarlağının içinden püsküren lavlar ve fırlantılarla oluşan yüzey şekli.

— ANSİKL. Milletlerarası Yanardağbilim kurumunun kataloğunda tarih boyunca faaliyet göstermiş 600 kadar *yanardağ* tasvir edilmiştir. Ama bu sayı çok azdır; durum başlıca iki sebeple açıklanır. Birincisi, tarih devri süresince bilinen, hiç bir faaliyet göstermemiş olan yanardağları sönmüş olarak kabul etme yanlışlığıdır; oysa ikinci dereceden jeoloji olayları olan yanardağlar, yüzlerce, hattâ binlerce yıl uykuya dalabilir. İkinci sebep, deniz altındaki püskürme faaliyetinin, su basıncının suyun kritik basıncından hızlı olduğu derinliklerde meydana gelmesi yüzünden günümüze kadar farkedilememesidir; ayrıca okyanusların büyüklüğü bu kritik derinlikten daha sığ yerlerdeki püskürmelerin bile farkedilmesine engel olabilir.

Yalnız tarih zamanlarındaki püskürmeleri ve bugünkü solfatarları ele alan resmî kataloğun istatistikleri her ne kadar hatalıysa da, denizin altındakiler dışında, yeryuvarlağındaki yanardağların topluca ele alınmasına imkân verir.

Dar anlamıyle volkanizma, yerkabuğunun içinde ve altında meydana gelen önemli ve karmaşık olayların yüzeyde ortaya çıkışıdır. Daha geniş anlamıyle terim, bu yüzeysel belirtilere yol açan yeraltı süreçlerini de kapsar. Volkanizma büyük tektonik olaylara sıkı sıkıya bağlıdır ve ıraksak güçlerin yerkabuğunda kırıklar ve geniş yarıklar meydana getirdiği her yerde görülür: bazik lavların büyük ölçüde yayılması, jeosenklinal tortullaşmaya katkıda bulunur; şiddetle patlayan yoğun bir volkanizma, okyanus karıklarına ve dağ yaylarına bağlı gerilim kuşakları belirtir; özellikle taşmalı bir volkanizma, kıtadaki veya deniz altındaki büyük çöküntü çukurlarını (Afrika, Atlas okyanusu v.b.) niteler. Yakın bir jeoloji çağında, kıtaların yüzeyinde 2 milyon kilometre kareyi aşan bir alan, 500 - 3 000 m kalınlığında lavlarla örtülmüş ve büyük ölçüde lav, denizlerin dibine akmıştır. Yeryuvarlağının yüzeydeki kabuğu altında bulunan erimiş magmayı etkileyen akıntıların yeryuvarlağı kabuğunu kırmak için gerekli gerilimi sağladığı sanılır. Bu derinliklerdeki yüksek hidrostatik basınçlar (yaklaşık olarak 20 000 atmosfer), magmanın ağdalılığını 10^{oo} puvaza kadar (normal basınç ve sıcaklıktaki kurşunun ağdalılığından 1 milyon kat yüksek) çıkarır; ağdalılıktaki bu artış ergimiş silikata 10^{12} oranında katılık sağlar. Bu durum, magmanın kısa süreli güçlere (meselâ deprem dalga-

Volkanik bölge (dağ yayı, sıradağ veya grup)
I. *Büyük Okyanus'taki «Ateş kuşağı»*
1. Kamçatka (1697-1957) . . . .
2. Kıta Asyası, Tibet'in kuzeydoğusu (1720-1957).
3. Kuril adaları (1712-1957) . . . .
4. Kuzey Japonya (Hokkaido, Honşu) [685-1960].
5. Fuji-Yama bölgesi (VII. yy. - 1960). . . .
6. Marian adaları (1865-1959). . . . .
7. Kyuşu'dan Tayvan'a uzanan bölge (708-1963).
8. Filipinler, Celebes (1572-1952). . . . . . .
9. Yeni Gine (1700-1956). . . . .
10. Yeni Britanya (1767-1957). . . . .
11. Salomon adası, Yeni İrlanda (XVIII. yy.-1956).
12. Santa Cruz (1595-1959). . . . .
13. Yeni Hebrides adaları (1774-1960). . . . .
14. Tonga adaları, Kermadec (XVIII. yy. - 1959).
15. Yeni Zelanda (XVIII. yy. - 1963). . . . .
16. Güney Amerika (And dağları) [XVI. yy.]. .
17. Orta Amerika (XVI. yy.). . . . .
18. Kuzey Amerika (Cascade sıradağl., Alaska) [XIX. yy. - 1959]. . . . .
19. Alaska, Aleut adaları (XVIII. yy. - 1963). .
II. *Mesoje kuşağı.*
1. Sunda takımadaları (XVII. yy. - 1950). . . .
2. Kafkasya. . . . . : . . . . . .
3. Akdeniz (M.Ö. III. yy. - 1963). . . . . .
III. *Büyük Okyanus.*
1. Hawaii (1750-1962). . . . .
2. Samoa (XVIII. yy. - 1959). . . . .
3. Galapagos. . . . .
4. Juan Fernandez. . . . .
IV. *Atlas ve Hint okyanusları, Güney Buz denizi.*
1. Antil adaları (XV. yy. - 1963). . . . . .
2. Jan Mayen, İzlanda. . . . .
3. Asor adaları. . . . .
4. Denizaltı yanardağları. . . . .
5. Kanarya adaları. . . . .
6. Cabo Verde adaları. . . . .
7. Hint okyanusu. . . . .
8. Antarktika ve Tubuai adaları (1841-1963). .
V. *Afrika.*
1. Doğu (XIX. yy.). . . . .
2. Orta (1898-1963). . . . .
3. Batı (XV. yy.). . . . .
4. Kuzey (XX. yy.). . . . .

tarih çağında püsküren yanardağlar	solfatar çıkaran yanardağlar	bugünkü toplam (1957-1963) [geçici ol.: 693]	katalog toplamı 1938	püskürme sayısı	25 yıldır kaydedilen yeni yanardağlar	notlar, başlıca yanardağlar, ünlü püskürmeler
20	8	28	25	173	3	Klyuçevskoy: 260 yılda 61 püskürme, Bezimiannıy: 1956 martında paroksizm.
5		5	2	5	3	
33	6	39	24	95	15	
25	13	38	30	23	8	Fuji; Asama: 685-1900 arasında 66 püskürme ve 1900-1960 arasında 2 000'den çok püskürme; Bandai: 1888; Koma-ga-take; Usu; Şova Şinzan: 1943-1945.
13		13	(?) 15	74		Mihara, Myojin. (Eski denizaltı püskürmeleri iyi bilinmediği için kesin bir sayı verilememektedir.)
6	2	8	3	22	5	
16	2	18	14	259	4	Sakurajima: 705-1963 arasında 46 püskürme; Kirişima: 742-1959 arasında 50 püskürme; Aso: 796-1958 arasında 111 püskürme.
29	22	51	23	217	28	Mayon: 330 yılda 42 püskürme; Taal: 340 yılda 25 püskürme (Vietnam açıklarındaki Kül adaları ve Veterun dahil).
10	6	16	9	47	7	Lamington: 1951 (3 000 ölü); Rabaul bölgesi yanardağları: 1957 (505 ölü).
9	5	14	10	14	4	
3	6	9	3	13	6	
1		1	1			Tinakula (daimî faaliyet halindeydi, ilk olarak 1959'da sakınleşti).
7	5	12	8	21	4	Ambrym: 65 yılda 10 püskürme; Yahue: daimî faaliyet.
14	1	15	12	60	3	
5		5	5			Taravera (1888).
		31	31			
		35	35			Paricutin (1943-1945); Popocatepetl; Izalco (1770-1963); Momotombo.
7	7	14	10	25	4	
47	32	79	30	120	49	Katmai (1912); Trident; Pavlov; Şişaldin; Bogoslov.
67	43	110	67	780	43	Merapi (Sumatra); Krakatoa (1883: 36 000 ölü); Gedeh; Papandojan (1772: 3 000 ölü); Guntur; Galunggung (1822: 4 000 ölü); Merapi (Java): dört yüzyılda 55 püskürme (pek çok ölü); Klud (1919: pek çok ölü); Semeru: 130 yılda 81 püskürme; Bromo: 150 yılda 64 püskürme; Raung: 350 yılda 43 püskürme; Tambora (1815: 92 000 ölü); Ternate; Agung (1963: 2 000 ölü); Batur (1928-1963).
		2	2			
12	5	17	17			Yunanistan: 16 püskürme; Santorini: 11 püskürme; Nisyros: 4 püskürme; Etna (1669'da ve 1928'de); Stromboli (daimî faaliyet); Vulcano (1888'de); Vezüv (79'da) v.b.
4		4	4	73		Mauna Loa: 120 yılda 37 püskürme (denizaltı tabanından tepeye 9 200 m yükseklik); Kilatuea: 200 yılda 34 püskürme (daimî lav gölü); Matavanu (1905-1911 arası püskürmesi).
		4	4	4		
		3	3			
		3	3			
		8	8			
		27	27			Laki (1750); Hekla; Threngslaborgir.
		9	9			Capelinhos (1957-1958).
19		19	19			
3		3	3			
1		1	1			
			4			
9	9	18	1	25	19	Erebus (yüksl. 4 023 m; 77° 30′ güney enlemi); Tristan da Cunha.
14	22	36	9	39	27	Ol Doinyo Lengai (lavlar: karbonatitler); Klimancaro.
3	3	6	2	30	4	Nyamlagira: 65 yılda 20 püskürme; Niragongo (daimî göl); Visoke: 1958'de yeniden canlandı.
1		1	1	10		Kamerun.
	3	3			3	Tibesti.

ları) karşı katı, uzun süreli güçlere karşıysa sıvı (meselâ, dördüncü zaman buzul takkesinin erimesinden sonra o döneme kadar buzun ağırlığı yüzünden alt magmaya gömülmüş olan magma, yük kalkınca İskandinavya'nın yükselmeğe başlamasının da tanıtladığı gibi akar) özellikleri göstermesinin sebebini açıklar. Bu zayıf, ama yeteri kadar uzun güçlerin etkisiyle kazandığı akma yeteneği, her denge bozuluşunda magmada yatay, düşey ve eğik akıntılara yol açar. Bu şekilde harekete geçen maddenin çok ağdalı olması yüzünden ve bu akıntıların çok yavaş ilerlemesine rağmen (yılda 10 sm), yeryuvarlağının katı kabuğunun tabanını etkileyen güçler kabukta yer yer kopmalara yol açan sünmeler meydana getirmeğe yeterlidir. Bu büyük kırılmaların yerel olarak yol açtığı anî ayrışma yüzünden birdenbire daha akışkan hale gelen magma, yarığın içine girer ve yüzeye doğru yükselir. Basınç etkisiyle bu döneme kadar eriyik halinde kalan uçucu bileşikler hemen kabarcıklar haline gelir; magma sütunu yükseldikçe hidrostatik basınç eksildiği için bu kabarcıklar büyür. Gerçekten gazlar püskürmenin itici güçleridir ve Rittmann'a göre magmanın gazlarını kaybetmesi volkanizmanın başlıca sebebidir.

Faal bir yanardağda dört hale rastlanır: *tam faaliyetsizlik, solfatar evresi, sürekli ve az faaliyet, püskürme.*

Magmanın akışkanlığı az olduğu zaman gazın düzenli ve sürekli olarak çıkışı bozulur ve kesikli hale gelir: lavın yüzeysel gerilimini yenmek için yeterli buhar basıncının birikmesi gerekir; bu birikme, birkaç yüz metre uzağa kor parçaları, curuflar (Stromboli, Etna, İzalco, Mihara, Vezüv, Yahue) savuran patlamalara yol açar. Sürekli faaliyet, magması çok ağdalı olan yanardağlarda da görülebilir.

Şiddetli ve en güçlü püskürmeler çok değişik aralıklarla meydana gelir ve akışkan lavlı yanardağlarda da, ağdalı lavlı yanardağlarda da patlamalar arasındaki süre düzenli

yanardağlar

değildir. Püskürmenin şiddeti ve süresi de çok değişiktir. Yayılan lavların hacmi birkaç bin metre küple 30-40 milyar metre küp arasında değişir. Magmanın yapısına göre püskürmeler taşmalı, patlayıcı ve ikisi ortası olabilir. Püskürme yanardağın tepesindeki kraterden olursa buna *iç merkezli* (Vezüv, Stromboli, Asama, Sakuracima), bir ek kraterden veya yanardağın yanındaki bir yarıktan olursa *yan merkezli* (Etna), yanardağ konisinin dışında, yanardağın eteklerinin ötesinde olursa *dış merkezli* (Nyamlagira) püskürme adı verilir.

Akıntılar her zaman yarıklardan çıkar; lavın krater kanatları üstünden aşmasına ender rastlanır. Püskürme yarığı bir yanardağ bölgesinin herhangi bir yerinde (İzlanda'da Threngslaborgir ve Laki, Kongo'da Kituro, Hawaii kıyısı), yanardağın eteğinde veya yanında (Etna 1669, 1928 ve 1950; Mauna Loa, Asama, Sakuracima, Nyamlagira) veya kraterin çeperinde (Vezüv, İzalco, Calbuco) açılabilir.

Lavın ağdalılığına göre akıntılar, kilometrelerce uzağa kadar akar veya kaynaklarından birkaç yüz metre sonra donar. Jaggar'a göre *hipomagma,* hidrostatik basınç sayesinde eriyik halinde su buharı ve gazlar kapsayan ergimiş silikat karışımıdır; yani hipomagma bir sıvı magma evresidir. Dış basınç belli bir seviyenin altına düşünce uçucu cisimler yükselerek kabarcıklar meydana getirir: *piromagma,* sıvı silikatlı evreyle bu gazlı evrenin karışımıdır; gazların atmosfere karışmasından sonra fakirleşen lava *epimagma* denir.

Magmanın gazdan arınmasıyle nitelenen temel püskürme mekanizması çok basit olarak şöyledir:

geniş bir yarık açılmasının veya magmanın yüzeye çıkışının yol açtığı dış basınç azalması, silikatlı karışımın buhar gerilimini yükseltir ve bu gerilim dış basıncı aşar; dağınık gaz molekülleri birleşerek kabarcıklar meydana getirir. Bu kabarcıklar önce, ancak mikroskopla fark edilebilecek kadar küçüktür (yaklaşık olarak $\frac{1}{10}$ mikron) ama ısı iletmeyen genişlemeyle ve silikatlı karışımın içinde bulunduğu haznenin çeperlerinden sızan uçucu yeni moleküllerin gelmesiyle büyümeğe başlar. Kabarcıklar ağdalılıklarıyle ters, boylarıyle doğru orantılı bir hızla magma içinde yükselir; daha hızlı yükselen en büyük kabarcıklar, daha küçüklere yetişir ve onlarla birleşerek hacimlerini büyük ölçüde artırır. Lavlar akışkansa, çok gaz kapsamıyorsa ve kabarcıklar kolayca yüzeye ulaşıyorsa bir kaynama meydana gelir. Tersine lav ağdalıysa birçok kabarcık oluşur ve bu tür lavlar soğumasından oluşan kayanın dokusu süngere benzer. Lav yüzeye çıktığı sırada kabarcıkların iç gerilimi atmosfer basıncından çok fazlaysa bir veya birçok patlama meydana gelir; bu patlamaların şiddeti, süresi ve sayısı çeşitli nedenlere bağlıdır. Yüzey kısmen katılaşmış olduğu (epimagmanın az veya çok dayanıklı kabuğu) veya krater çeperlerindeki toprak kayması yanardağ bacasının ağzını tıkamış olduğu için gazlar bileşik içinden kolayca geçemiyorsa bu tıkaç altında homogen bir gaz kütlesi toplanır ve kütlenin buhar basıncı, sonunda tıkacı patlatır.

Verhoogen, kabarcık çapına oranla yükselme hızı arttıkça yayılma hızının azaldığını matematiksel olarak ispatlamıştır; in situ yayılma hızı yükselme hızından ve yeterli gaz karışım içinde ortaya çıkan merkezlerin («çekirdekler») sayısından fazlaysa, genişleyen kabarcıklar önce birbiriyle birleşir; sonra, yayılma devam ederse kaynaşır; kesikli bir gazlı evre kapsayan sürekli sıvı evresi, kesikli bir sıvı evresi kapsayan sürekli bir gazlı evre oluşturur; dış basınca oranla buhar geriliminin çok fazla olması birçok patlamaya yol açabilir; patlama düşeyselse çok şiddetlidir (Vulcano veya Vezüv tipi); yatay yöndeyse kızgın bulutlar meydana gelir (Pele tipi). Silikatlı köpüğün, kül dolu gazlı buluta dönüştüğü sırada iç basınç nispeten azsa, küller atmosfere düşey veya yatay olarak patlamalı bir şekilde savrulmaz, yavaş yavaş taşar ve çevre bölgeye yayılır; asitli lavların çok yapışkan olması (bu durum lavların çok uzaklara yayılmasını önler), çok az yapışkan bir gaz kütlesi bütünü meydana getirir. Bu özel püskürme tarzı (bu püskürme çeşidi henüz gözlemlenememiştir), riyolitlerden veya dasitlerden meydana gelen geniş *ignimbrit* çökelleri oluşturur; bu parçalar dibe çöker, sonra, sıcak haldeyken birbiriyle kaynaşır; çökelmeleri sırasında birbiriyle kaynaşmalarını sağlayacak yeterli ısıyı bulamayan normal yanardağ küllerinin oluşturduğu az veya çok tutturulmuş bir tüf değil, katı bir kaya kütlesi meydana getirir. Tarihte ignimbrit'lere yol açan tek püskürme 1912'de Alaska yarımadasında meydana geldi, ama gözlemlenemedi.

Her yanardağ kendi magma haznesinden (odak) beslenir; çoğunlukla çok yakın yanardağların hazneleri arasında bile bağlantı bulunmadığı sanılır. Bununla birlikte istisnalar vardır: en ünlüsü Katmai bölgesindedir. (L)

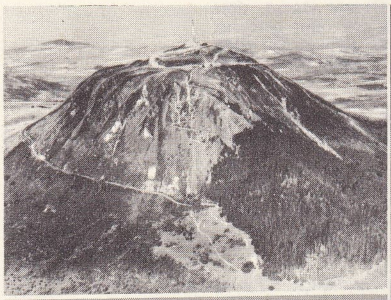

Puy de Dôme (Fransa)

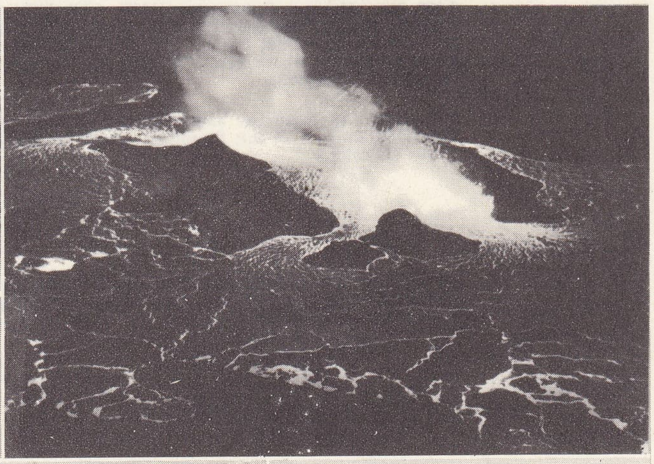

Kilauea (Hawaii)

Vezüv'ün krateri (İtalya)

Pelée dağı (Martinik)

YANARDÖNER blş. sıf. Kıpırdadıkça çeşitli renklerde parlayan: *Bir de yanardöner kumaştan çarşaf yaptım* (Ahmed Rasim).

— Miner. Tabaka veya elyaf sistemleri üzerindeki iç yansımalardan dolayı çeşitli renklerde parıltılar gösteren, kedigözü kuvars, labrador feldispatı, kaplangözü amfibol gibi bazı mineraller için kullanılır. (LM)

YANARSU, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Dicle bölümü, Siirt ili, Kurtalan ilçesi) bucak; 7 379 nüf. (1965); 25 köy. —*Bucak merkezi,* esk. *Garzan,* 234 nüf. (1965). İlçe merkezinin 24 km kuzeyindedir; yüksl. 860 m. Çevresinde petrol yatakları. (M)

YANAŞIK sıf. (*yanaşmak*'tan *yanaş-ı-k*). Yanaşmış bir durumda olan.

— Bahç. *Yanaşık aşı,* ana sapa bağlı iki dal veya dalcığın birbirine zorla değdirilmesiyle elde edilen aşı.

— Denizc. *Yanaşık nizamda seyrettirmek,* [filo kumandanı için] gemilerini mümkün olduğu kadar birbirine yaklaştırmak.

Foto. LAROUSSE

◆ **Yanaşıklık** i. Yanaşık olma hali. (M)

YANAŞILMAK geçz. f. (*yanaşmak*'tan *ya-naş-ı-l-mak*). [Herhangi bir kimse için] Yanaşmak: *Sinirlendi mi onun yanına yanaşılmaz.* (M)

YANAŞLIK i. (*yanaşmak*'tan). İskele. (M)

YANAŞMA i. (*yanaşmak*'tan *yanaş-ma*). Yanaşmak eylemi. || Uşak, tutma: *Büyükçe ve orta toprak sahibi köylüler, yarıcılar, topraksızlar, yanaşmalar, çoban, sığırtmaç gibi kimseler de bu halkalarda gene asıl sıralarına göre sıralanırlardı* (Ş. S. Aydemir). || Bir eve sığınan evcil hayvan (kedi, köpek v.b.). || *Esk.* Gezgin satıcı.

— Cerr. teknik. *Yanaşma yolu,* ameliyat edilecek organa varabilme yolu: *Kol ve bacak damarlarına yanaşma yolları.* (Yanaşma yolları cerrahî tekniğin önemli bir bölümünü teşkil eder.) [ML]

YANAŞMAK geçz. f. (esk. türk. k.). [Bir şeyin] Yanına varmak: *Bayraktar Hacı Ömer, arkasından yanaşıp bir eliyle ağzını kapattı* (Kemal Tahir). || [Vapur v.b. için] Sahile, kıyıya varmak: *Vapur yanaştı mı?*. || İlgilenmek, kabul etmek: *Neden zezaifi taksime hiç yanaşmıyoruz* (M. Â. Ersoy). *Bu işe kimse yanaşmıyor.* || İlişki kurmak: *Böyle adamlara yanaşmak doğru değildir.* || Bir kimsenin yanında yaşamaya başlamak: *Annesi ölünce dayısının yanına yanaştı.*

— Cerr. Ameliyat edilecek organlara ulaşabilmek için bir yol açmak: *Böbreğe çeşitli yönden yanaşılabilir.* (ML)

YANAŞTIRICI sıf. (*yanaştırmak*'tan *yanaş-tır-ıcı*). Dilbilgisi ilişkilerini, asıl kelimenin önüne takılan öğelerle belirten diller için kullanılır (bantu dilleri gibi.) [L]

YANAŞTIRMAK geçl. f. (*yanaşmak*'tan *yanaş-tır-mak*). Yanaşmasını sağlamak: *Bir de ne göreyim, efeler dükkânlara, evlere atları, arabaları, eşekleri, develeri yanaştırmışlar, ellerine ne geçerse yüklüyorlar* (Kemal Tahir).

— Denizc. *Yanaştırıp bağlamak,* palamarlar, tel halatlar veya zincirlerle bağlamak. (ML)

YANAY i. (*yan*'dan). Mat. *Yeni.* Bir cismin düşey kesiti.

— Jeol. *Yeni.* Bir şeyin katmanlarını gösteren kesit, profil. (M)

YANBOLU, bulgarca **Yambol,** Bulgaristan'ın güneydoğu kesiminde Tunca vâdisi kenarında şehir, idare bölümü merkezi; 58 400 nüf. Tarım ve dokuma sanayii. (M)

YANBU veya **YAMBO,** Suudî Arabistan'da şehir, Hicaz'da, Kızıldeniz'in kıyısında; yaklş. 10 000 nüf. Medine'nin limanı. Eski devirlerden beri Hicaz bölgesinin, özellikle Mekke ve Medine'nin Kızıldeniz yoluyle öteki ülkelerle bağlantısını sağladı. İslâmlıktan önce de ticarî önemi vardı; esir ticaretinin merkezlerinden birisiydi. Emevîler devrinden itibaren deniz yoluyle gelen hacıların uğrak limanı oldu. Hz. Muhammed'in Yanbu'yu ziyaret ettiği söylenir. Yanbu'nun bugün de ticarî önemi vardır. Bugün kutsal şehirleri ziyaret eden hacıların ziyaret yeridir. (M)

YANCI i. (*yan*'dan *yan-cı*). Ask. Düşmana karşı ilerleyen bir kuvvetin, yandan gelebilecek baskınlardan korunmak amacıyle çıkardığı emniyet birliğine verilen ad. || *Yancı humbaracılar, yancı avcılar,* Napolyon'un orman memurlarının oğulları arasından toplanmış gençlerden kurulu iki muhafız alayına verdiği ad. || *İrtibat yancısı,* savaşta, ilerleyen iki birlik arasında irtibatı sağlamak ve kumandanlarına komşu birlik hakkında bilgi vermekle görevli müfreze. (LM)

YANDAŞ sıf. (*yan*'dan *yan-daş*). Bir kimse veya düşünceyi destekleyen. *Eşanl.* TARAFTAR. (M)

YANDAŞLIK i. (*yandaş*'tan *yandaş-lık*). Yandaş olma hali. *Eşanl.* TARAFTARLIK. (M)

YANDIK (esk. türk. *yantak*'tan). Bot. Kurak ve sıcak bölgelerde yetişen devedikeni. (İlmî adı: *Alhagi maurorum* ve *A. camelorum.*) [Küçük sarı tohumlarından çise (kudret helvası) benzer bir madde elde edilir.] (Bk. DEVEDİKENİ.) [M]

YANDIRMAK geçl. f. (*yanmak*'tan *yan-dır-mak*). *Halk dili.* Yanmasına sebep olmak, yakmak. || *Esk.* Perişan etmek: *Kendi derdim kor elin derdine ağlar gezerim / Lâlinin dağı gülün ateşi yandırdı beni* (Nevres-i Kadim). [M]

YANEZ DE LA ALMEDİNA (Fernando), ispanyol ressamı (1506'dan önce - öl. 1563'ten sonra). Valencia'da, gerek tek başına (Cuenca katedralindeki tablolar), gerek Fernando de Llanos ile birlikte (Valencia katedralindeki kutsal emanet mahfazası) çalıştı. Resimlerinde, Leonardo da Vinci'nin ve Giorgione'nin etkileri görülür. (L)

YANG i. Güneydoğu Asya'da, *dipterocarpaceae* familyasından dipterocarpus ağacından elde edilen kereste.

— ANSİKL. *Yang* soluk kırmızı veya esmer kırmızı bir kerestedir; reçineli ve çok dayanıklı olduğundan mahallî olarak yapı işlerinde içerde ve dışarda kullanılır; aynı keresteye Siyamlılar *yang,* Vietnamlılar *dau* der. (L)

YANGABOZ veya **YANGABUÇ** sıf. *Halk dili.* Çarpık çurpuk, eğri büğrü, biçimsiz vücutlu (kimse). [M]

YANG-COU, ing. **Yangchow,** Çin'de (Kiang-su) şehir, Yang-dzı'nın kuzeyinde, Büyük Kanal'ın ağzı yakınında; 180 000 nüf. Pirinç ve tuz pazarı. (L)

YANG-ÇUAN, ing. **Yangchüan,** Çin'de (Şansi) şehir, Tay-yûen'in doğusunda, 177 400 nüf. Büyük bir maden kömürü ve demir filizi işletme bölgesinde metalürji merkezi. (L)

YANGDZI KİANG veya **MAVİ NEHİR,** Çin'in en uzun nehri; 5 500 km; havzasının yüzölçümü 2 milyon kilometre kare. Nehrin ortalama debisi 29 000 m³/saniyedir; taşkınlar sırasında debisi 40 000 m³/saniyeyi bulur.

Yangdzı, Çing-hay'ın güneyinde (Tibetliler bu kesimine Şin-Şa-Kiang adını verir) 5 000 m kadar yükseklikte doğar. Önce çok derin boğazlarla güneydoğuya doğru akar; o sırada, Güneydoğu Asya'daki büyük ırmakların (Saluen, Mekong) kaynak çığırlarına paraleldir. Ama Yunnan'ın kuzeyinde bu yönden saparak, Sıçuan Alplerinde bir dizi kıvrımı yaptıktan sonra Kızıl Havza'ya kadar kuzeydoğuya doğru akar, Doğu Sıçuan'ın önemli bir ırmağı olan Ya-lung-Kiang'ı ve Gûycou ırmaklarını (Vu-Kiang) alır. Kızıl Havza'ya vardığında yükseltisi ancak 300 m'dir; oysa daha 3 000 km akar. Çungking'de vâdisi yeniden daralan nehir, Yi-çang'a kadar birçok boğaz ve çağlayan aşar; ama sularının sakinliği, vâdisindeki 1 000 m'yi bulan dik yamaçlarla zıtlaşır. Yangdzı'nın bütün bu kesimi buharlı nehir gemilerinin çalışmasına elverişlidir. Eskiden sefer ancak gündüzleri mümkündü ve nehrin kaynak yönünde çağlayanların aşılabilmesi için binlerce işçinin tekneleri karadan çekmesi gerekirdi. Bugün gemiler ışıklı şamandıraları sayesinde gece de çalışabilir. Nehrin bu kesimindeki başlıca limanlar Çung King ve Van hsien'dir. Yi-çang'da (41 m yükselti) Yangdzı ovaya girer; ortalama debisi 15 000 - 16 000 m³/saniyeyi bulur. Yer yer güneydoğu ve kuzeydoğuya yönelir. Yatağının eğimli olması suların oldukça düzensiz akmasına yol açar: birçok dolambaç ve birçok ölü kol, nehrin asıl yatağını izler. Vâdisindeki birçok gölün en büyükleri güneyde Tung-ting ve Po-yang'dır. Yangdzı, bu iki göl arasında son büyük kolu Han'ı alır. Çığırının son kesiminde, orta büyüklükte açık deniz şilepleri çalışabilir. Bu kesimde başlıca limanlar şunlardır: Yi-çang, Şa-şı, Vu-han, Kiukiang, Ang-King, Vu-hu ve ortalama debisinin 30 000 m³/saniye olduğu Nankin.

İki büyük baraj-göl (Tung-ting ve Po-yang) sayesinde, çok bol yaz yağışlarının Yangdzı havzasında Huang-ho havzasındaki kadar büyük zararlara yol açması önlenmiştir. Ama zaman zaman büyük taşkınlar olur (1931 su baskınları). 1941'den sonra özellikle Tung-ting'in yukarı kesimindeki eski bent şebekesi sağlamlaştırılmıştır. Burada yapılan çok yüksek kapsamlı boşaltma havuzu 1954 taşkınlarında çok yararlı olmuştu. 1954 Taşkınlarından sonra bentlerin sağlamlaştırılmasına ve yükseltilmesine devam edilmiştir. Ayrıca Tung-ting gölünde ve ırmağın Han'ı aldığı yerde çalışmalar yapılmaktadır.

Yangdzı'nın iktisadî önemi çok büyüktür: 200 milyon kişinin yaşadığı bir bölgeyi akaçlar. (L)

YANG GÛY-FEY, Çin imparatoru Hsiuendzung'un (712-756) metresi. Hsiuen-dzung hükümdarlığının sonunda meydana gelen bütün felâketler ondan bilinmiştir. Hayatı birçok roman ve tiyatro eserine konu olmuştur. (L)

YANGI i. (*yanmak*'tan *yan-gı*). *Yeni.* İltihap. (M)

YANGILANMAK dönşl. f. (*yangı*'dan *yan-gı-la-n-mak*). *Yeni.* İltihaplanmak. (M)

YANGILI sıf. (*yangı*'dan *yangı-lı*). *Yeni.* Yangılanmış. *Esk.* Mültehip. || Yangılanmaya yol açan, yangı yapan (hastalık). [M]

YANGIN i. (*yanmak*'tan *yan-gın*). Etrafa yayılan ve zarara yol açan büyük ateş: *Odamın içinde bir yangın esnasında ne yapacağımı şaşırmış bir adam gibi dolaşıyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu). [Bk. ANSİKL. *İtfaiye bölümü.*] || *Mec.* Tutku coşkunluğu, büyük aşk: *İçinde bir yangın kabarmış, Rum'un hasretiyle tutuşmuştu* (N. Araz). || — *Halk dili.* (Hastalık sırasında) Ateş, hararet: *Hastanın yangını fazlalaştı.* || Sıf. Âşık, tutkun.

— ÇEŞ. DEY. *Yangın çıkarmak,* çevreye zarar verecek kadar büyük bir ateşin meydana gelmesine yol açmak, bir yeri tutuşturmak. || *Yangın yerine dönmek,* [ortalık] karışık, dağınık bir duruma gelmek. || *Yangına körükle gitmek.* Bk. KÖRÜK. || *Yangından çıkmış gibi,* bir yangın sonunda bütün malını ve parasını yitirmiş gibi, yoksul, pek fakir. || *Yangından mal kaçırır gibi,* büyük bir telâş ve acele ile, apar topar.

— Dy. *Yangın siperi,* lokomotif bacalarından çıkan kıvılcımların sebebiyet verebileceği yangınların yayılmasını önlemek için, bir koru veya bir ormanın kenarında bir demiryolu boyunca uzanan, birkaç metre genişliğindeki boş alan.

— Huk. *Yangın sigortası.* Bk. SİGORTA. || *Yangına sebebiyet,* bir kimsenin tedbirsizlik, dikkatsizlik, meslek ve sanatındaki tecrübesizlik veya emir ve kurallara uymaması sonucu yangına sebep olması. (Cezası 30 aya kadar hapis, 100 liraya kadar ağır para cezasıdır.)

— İnş. *Yangın bölmesi,* yangının başlangıç mahallinde kalmasını sağlayarak binanın öbür bölümlerine yayılmasını önlemek için inşaat yönetmeliklerince öngörülen tertip. || *Yangın çıkışı,* tiyatro, sinema, okul, toplantı salonu gibi yapılarda, yangın veya başka bir tehlike anında personelin ve halkın mümkün olduğu kadar çabuk dışarı çıkabilmesi için hazırlanmış imkânların tümü (imdat çıkışları [imdat kapıları]; balkonlar; yangın merdivenleri v.b.).

— İtfaiye. *Yangın alarm cihazı,* yerleştirildiği yerdeki anî sıcaklık artışları karşısında otomatik olarak alarm veren cihaz. (Bu cihazlar genellikle, çok kolay ergiyen bir maden parçasından yapılmıştır; bu parça erir erimez alarm zilleri çalmağa, hattâ Grimel sisteminde su sıkma tertibatları çalışmağa başlar.) || *Yangın kulesi,* şehrin herhangi bir yerinde çıkan yangını kolayca görüp itfaiye teşkilâtlarına haber vermek üzere yapılmış yüksek kule. || *Yangın musluğu.* Bk. MUSLUK. || *Yangın söndürme cihazı.* Bk. SÖNDÜRÜCÜ.

— Mad. oc. ve Tar. Bk. ANSİKL.

— Ormanc. *Yangın duvarı,* orman yangınlarında, yangının gittiği yönde birkaç yüz metre ilerden başlayarak, yangını durduracak ve ateşin atlamasını önleyecek genişlikte açılan şerit şeklinde boş alan.

— Sil. *Yangın makinesi,* Eskiçağda, tutuşturulmuş kargıları fırlatmakta kullanılan savaş âleti.

— ANSİKL. İtfaiye. Bir *yangın*'ı söndürmek için çeşitli çarelere başvurulabilir: yangının neden çıktığını, neredn başlayıp nerelere yayılabileceğini, söndürülmeye başlandığı anı bilmek, o yangının söndürülmesinde kullanılabilecek imkânların seçiminde çok yardımcı olur. İlk anlarda yangın söndürme ci-

hazları veya söndürücü*ler en iyi çareyse de, çoğu durumlarda su, en az bu cihazlar kadar etkili olan mükemmel bir çaredir. Yangın hortumlarından fışkıran suyun basıncı, büyük bir gövde halinde yükselen alevleri, daha ince ve daha kolay söndürebilir kollar halinde bölmeğe yardımcı olan şiddetli bir esinti yaratır. Çevredeki yanıcı maddelerin hemen hepsini ıslatarak yanmaz hale getirmekle, bir yangını çember içine almağa imkân veren tek etken sudur. Bunun yanı sıra, havadan daha ağır olan su buharı da kuvvetli bir antioksijendir ve buharlaşma sırasında ateşin kalorisini soğuran su (15°C'ta 1 gr su için 622 kalori) soğutucu bir etki yapmış olur. İkinci Dünya savaşından bu yana, yangın hortumlarının ağzına difüzörler takılarak ve suyun daha kolay nüfuz etmesini sağlayan, ayrıca emülsiyonlaştırıcı etkisini artıran özel maddeler katılarak büyük ilerlemeler kaydedilmiştir.

Büyük şehirlerde itfaiyeciler, itfaiye arabalarının deposuna doldurarak yangında kullanacakları suyu, «yangın musluğu» denilen özel vanalardan alırlar. Öte yandan, imdat ve alarm sistemleri, itfaiyenin hiç vakit kaybetmeden yangına müdahale edebilmesini sağlar. Tiyatro ve sinemalarda, özel yangın muslukları, imdat çıkışları gibi tedbirler alınmıştır; ayrıca sahnenin önünde, salonla sahneyi tamamen ayırarak yangının yayılmasını önleyecek bir demir perde bulunur.

Baca yangınlarını söndürmek için, bacanın ağzı ıslak bir kumaşla örtülür, kükürt yakılır veya bacanın dibine çok tazyikli su püskürtülür.

İtfaiyeciler, yangın sırasında daha kolay çalışabilmek için, dumanları dağıtıp yangın yerini güçlü projektörlerle aydınlatan elektrovantilatörlü arabalar, üst katlara tırmanma imkânı veren vinçli kamyonlar ve oksijen yerine tercihan sıkıştırılmış hava bulunan kişisel korunma cihazları (bk. MASKE) kullanırlar.

Önlenmesi çok güç olan orman yangınlarını çember içine alarak söndürmek için, ateşin etrafındaki ağaçları kesmek ve çevresine hendekler açmak gerekir.

— Mad. oc. Kömür tozlarının yanması, kömür kütlesi içinde kapalı kaldığı, dışarı yayılmadığı halde, yangın galerilerde patlak vererek her yanı sarar. Özellikle, ahşap tahkimatı, kaballama kerestelerini tutuşturur. Maden ocaklarındaki yangınlara genellikle bir galerinin duvarlarında yüzeye çıkmış kömür kütlesi içinde kendiliğinden başlayan anî yanma olayları sebep olur. Böyle bir kaza çoğu zaman büyük felâketlerle sonuçlanır; çünkü galerilerdeki hava akımı ateşi körüklediği gibi, payandaları yanan bir geçidin çökmesiyle basınçlı hava kanalları da tıkanabilir. Ateşin önünde yayılan boğucu ve kesif dumanlar, ocağın ilerlerine kadar yayılır ve işçilerin havasızlıktan boğulmasına yol açabilir.

— Tar. Yangın, eskiden evlerin ahşap oluşu yüzünden büyük zarar ve kayıplara yol açardı. Yangının söndürülmesi için çeşitli kancalar kullanılır, semtte oturanlar da, kovalarla su taşıyarak yangını söndürmeğe çalışırlardı. Din değiştirerek müslüman olan ve Davud adını alan bir fransız, 1717'de yangın söndürmede kullanılan ilk tulumbayı yaptı. Davud Ağanın ilk başarısı 150 kadar adamıyle söndürmeğe çalıştığı Tophane yangınında görüldü. Sonra, yeniçeri teşkilâtı içinde Tulumbacı ocağı kuruldu. Bu ocağa Şehzadebaşı'nda bir kışla yapıldı. Bu devirde yangınlara sadrazam ve yeniçeri ağasının da gitmesi âdetti. Büyük yangınlara padişahlar da giderdi. Tulumbacı teşkilâtı, yavaş yavaş mahalle ve semtlere kadar yayılarak osmanlı yaşayışında önemli bir yer tuttu (bk. TULUMBACILAR); fakat yangınların tulumbacılarla önlenemeyeceği anlaşılınca XIX. yy.ın başlarında dükkânların kâgir yapılması emredildi ve 1817'de ilk defa İstanbul'da evlere yangın duvarlarının yapılması zorunluğu konuldu. 1868'den sonra belediyeler kurulunca yangın söndürme, bu kuruluşlara bağlı İtfaiye teşkilâtı tarafından yapıldı. (Bk. İTFAİYE.) 1591'den bu yana İstanbul'da çıkan büyük yangınların sayısı beş yüz kadardır. Bunlar arasında: 1633'te Cibali'de çıkan yangın Ayakapı, Küçükmustafa, Atpazarı, Fatih, Saraçhanebaşı, Halıcılar v.b. semt ve mahalleleri sardı ve birçok kimsenin evsiz kalmasıyle sonuçlandı. 1652'de Çarşıkapı yangını bir gün sürdü; Büyük çarşı ve çevresiyle Çemberlitaş, Mahmutpaşa, Mercan, Gedikpaşa ve Kadırga yandı. 1653'te Odunkası'nda, 1693'te ve 1718'de Cibali'de, 1749'da Küçükpazar'da, 1755'te Hocapaşa'da, 1782'de yine Cibali'de çıkan yangınlar hızla yayılarak büyük kayıplara yol açtı. 1795'te Balıkpazarı yangını on bir saat sürdükten sonra söndürüldü. 1826'da Hocapaşa'dan başlayarak 36 saat süren yangında Demirkapı, Beyazıt, Kumkapı ve Yenikapı tamamen yandı. 1833'te Cibali'de başlayan yangın Aksaray'a kadar yayıldı. 1864'te Hocapaşa, 1870'te Beyoğlu yangınlarında binlerce ev yandı. İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra çıkan büyük yangınlar ve yanan bina sayısı şöyledir: Çırçır (1908) 500, Aksaray (1911) 2 400, Balat (1911) 350, İshakpaşa (1912) 900, Cihangir (1916) 1 300, Hasköy (1916) 300, Cibali-Fatih-Altımermer (1918) 7 500, Vefa (1918) 500, Kasımpaşa (1919) 400, Kuruçeşme (1919) 400, Karagümrük (1919) 600, Üsküdar Yenimahalle-İcadiye-Sultantepesi (1921) 600. Bu tarihten sonra çıkan yangınlar, itfaiye teşkilâtının modernleşmesiyle fazla yayılmadan söndürülebildi. Bunların arasında Büyük Kadavra meydanı (1929), Adliye binası (1933), Haliç feneri (1941), Zeynephanım konağı (1942), Kapalıçarşı (1943), Sütlüce'de Nuripaşa fabrikası (1949), Trabya'da Beyazkonak oteli (1954), Kapalıçarşı (1954), Sirkeci'de Ankara caddesi (1959), Beşiktaş konservatuvarı (1962), Kuledibi (1964) ve Kültür sarayı (1970) yangınları sayılabilir. (ML)

YANGİYUL, S.S.C.B.'de (Özbekistan) şehir, Taşkent vahasında, Taşkent'in güneyinde; 25 000 nüf. Önemli tarım merkezi. Şeker fabrikaları. Çırçır fabrikası. (L)

YANGPAN, Kore'de soylu sınıf. Daha Eskiçağda ortaya çıkan Yangpan sınıfı, ancak Li hanedanı (XIV.-XX. yy.) zamanında siyasette önemli rol oynamağa başladı. Çok kalabalık (toplam nüfusun onda birinden fazla) olan bu sosyal sınıfın temsilcileri ülkeyi Japonların ilhakına kadar bütün idarî görevleri ellerinde tuttular. Hemen bütün zengin Yangpanlar, Li hanedanının tahta çıkmasından sonra Kore'nin başkenti Seul'de oturdular ve şehir medeniyetinin gelişmesine katkıda bulundular. (L)

YANG-ŞAO, Çin'de köy, batı Ho-nan'da. 1921'de İsveçli profesör Anderson burada Çin Cilâlıtaş devrinden kalıntılar (kırmızı boyalı çömlekler ve cilâlanmış taşlar) buldu. Çin tarihöncesinin bu evresine köyün adı verildi. (L)

YANHEE, Tayland'da yer, Ping ırmağının (Menam'ın kolu) kıyısında, Bangkok'un kuzeyinde. Gücü 500 MW'ı aşan hidroelektrik santral. (L)

YANIBAŞINDA zf. (*yan* ve *baş*'tan *yan-ı baş-ı-n-da*). Çok yakınında, hemen yanında: *Yanıbaşında, kırk iki, kırk üç yaşlarında, uzun boylu, hafif buğday renkli, iyi ve temiz giyinmiş, gösterişli ve hattâ güzel bir adam duruyordu* (A. H. Tanpınar). [M]

YANIK sıf. (yanmak'tan *yan-ı-k*). Yanmış: *Yüzünün derileri yanık ve buruşuk, fakat beyaz kirpiklerinin arkasındaki mavi gözlerin ateşi hâlâ sönmemiş* (H. E. Adıvar). *Yanık ekmek.* || Güneşin altında çok kalmaktan ötürü kararmış veya kızarmış olan: *Yanık tenli bir delikanlı.* || Yakacak veya ışık verecek durumda olan: *Lâmbaları yanık bırakmak. Yanık sigarayı söndürmek.* || —*Mec.* Duygulu, dokunaklı, acındırıcı, etkili: *Aşk söyletir en yanık türküleri / Ay buluta girdiği gecelerde* (C. S. Tarancı). || || Sıkıntı veya hastalıktan ötürü vücudu gelişmemiş olan, kavruk, cılız, sıska: *Yanık bir çocuk.* || Âşık, tutkun, sevdalı. || *Yanık komak*, is kokmak; ortalıkta bir şeyin yanmakta olduğunu belli eden koku bulunmak. || *Yanık rüzgâr*, çabucak yatışan, dinen rüzgâr. || *Gece yanığı.* Bk. GECEYANIĞI.

— ÇEŞ. DEY. *Bağrı yanık.* Bk. BAĞIR. || *Yüreği yanık* (veya *yanık yürekli*), dertli, acı çeken.

— Balıkç. *Yanık morina,* tuzlama sırasında fazla tuzlandığı için bozulan morina. || *Yanık ringa,* işe yaramaz diye atılan ringa.

— Zır. Çok sıcak yastıklara ekildiği için cücüğü harap olan tohuma, fazla sıcaktan buruşan ve içinde az un bulunan buğdaya, tomurcuğu sıcaktan kararan bitkiye denir.

◆ 1. Yanmış olan yerde kalan iz, yanmış yer: *Sigara yanıklarıyle dolu bir halı. Vücudundaki yanıklar yavaş yavaş iyileşiyor.* || Yanmış veya yanmakta olan şey: *Burada bir yanık kokusu var.* || *Güneş yanığı,* fazla güneşte kalmaktan dolayı deride meydana gelen yanık.

— Bitki hast. Bk. ANSİKL.

— Cerr. Bk. ANSİKL.

— Meyvc. Çeşitli ağaçlarda görülen bir kısım hastalıklara verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Oftalmoloji. *Göz yanığı.* Bk. ANSİKL.

— Tıp. Her çeşit ısıdan ileri gelen doku lezyonu. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bitki hast. Herhangi bir asalağın (bakteri, böcek, kurt, mantar v.b.) etkisiyle yanmış görünümü alan bazı bitkilerde asalak hastalıklarına yanık denir. (Armut ağacında görülen bakteri yanığına *Erwinia amylovora* sebep olur. Bu hastalık özellikle A.B.D.'de büyük zararlara yol açar; çiçekler kurur, sürgünlerin uçları kararır, yapraklar kıvrılır, esmerleşir ve dalların üzerinde öylece kurur. Pirinç yanığını *Piricularia oryzae,* Nergis yanığını *Botrytis cinerae,* dut yanığını *Verticillium mori* adlı mantarlar, tütün kara yanığını *Pseudomonas angulata* adlı bakteri, buğday yanığını *tylechus* cinsinden iplik kurtları yapar. *Asterocystis radicis* veya *Pythiumj ultimum* adlı mantarlar ketende yanığa sebep olur. Hastalık kökte belirir, fakat bütün bitkinin kurumasına yol açar. Hasta bitkileri söküp yakmak, yerine başka bitki ekmek gerekir. İlkbahar donlarıyle körpe filizlerin solmasına da yanık denir.

— Cerr. Son senelerde, yanık fiziyopatolojisinin daha iyi bilinmesi sayesinde oldukça önemli ilerlemeler elde edilmiş, şimdiye kadar kurtulamaz denilen birçok hastanın iyileşmesi sağlanabilmiştir. Yanık tedavisinde göz önünde bulundurulacak önemli noktalar şunlardır: **1.** kaza yerinde elden geldiği kadar az müdahale edilmelidir: zamansız olarak giysiler soyulmamalı, yüzük, ayakkabı, bilezik gibi parçaların çıkarılmasıyle yetinilmeli, yaralı steril veya çok temiz bir çarşafla örtülmelidir. Acısı biraz diner dinmez hasta, cerrahî tedavi yerine ulaştırılmalıdır; **2.** cerrahî servisinde iki noktanın anlaşılmasına çalışılmalıdır: yanığın genişliği ve derinliği; o andaki şokun önemi. İlk yapılan muayenenin önemi çok büyüktür; bu muayene aseptik bir ortamda yapılmalı ve âcil reanimasyon metotları harekete geçirilmemelidir. Yanık çok geniş ise hasta bu alanda ihtisas yapmış bir servise en çabuk ve en iyi şartlarda nakledilmelidir; **3.** genel tedavi, ilk anda kolaps ve enfeksiyona karşı savaşmayı öngörür; kolaps plazma kaybına, plazma kaybı da, yanığın büyüklüğüne bağlıdır. Enfeksiyon da çok tehlikeli bir ihtimaldir, onun için damar yolu ile antibiyotik vermek gerekir. İkincil olarak metabolizma bozuklukları, özellikle asidoz ve açlık, hastanın hayatını tehdit eder; **4.** yerel tedavi yanığın tipine, derinliğine ve genişliğine göre değişir. Bu bakımdan her zaman kullanılan iki metot vardır; yanık bölgelerin steril hava ile temasını sağlamak (ancak bu alanda ihtisası olan hastanelerde yapılabilir), yağlı maddeler, antibiyotikler ve gerekirse kortikoitlerle pansuman yapmak. Yerel tedavinin başlıca amacı yanık yerlerin mümkün olduğu kadar çabuk temizlenmesini sağlamak ve buralara doku aşısı yapmaktır. İyileşen yaraların biçimsiz nedbeleri sonradan ayrıca tedavi edilir.

— Meyvc. Asma ve üzümlerde görülen birçok hastalığa yanık denir: kara yanık veya bağ mildiyusu *Plasmopara viticola;* beyaz yanık *Coniothirium diplodiella* adlı mantarlardan ileri gelir. Elma ve armutta görülen esmer yanığa (manilyoz) *Sclerotinia fructigena* sebep olur. Hasta meyveler esmerleşir, çürür, sarımtırak beyaz bir küfle kaplanır.

— Oftalmoloji. *Göz yanığı,* göz travmalarının en ağırıdır. Kimyasal yanıklar, çok sık görülen göz yanıklarındandır; yakıcı bir

maddenin (baz) veya bir asidin göze püskürmesiyle meydana gelir. Bu çeşit yanıkların çok acele tedavi edilmesi gerekir, yoksa körlükle sonuçlanabilir. Bu yanıklar kimyasal madelerle çalışan işçilerde görülebildiği gibi kaza ile de olabilir. Plastik şişelerdeki çamaşır sularının kullanılması bu bakımdan büyük tehlike yaratabilir; şişelerin kapağını dikkatle çıkarmak ve bu esnada şişeyi sıkmaktan sakınmak gerekir. Püskürme anında göz kapama refleksi gözlerin kapanmasını sağlayamadığından doğrudan doğruya yanıktan zarar gören kısımlar hem gözkapakları, hem de konjonktiv ve saydam tabakadır. Yanığın hemen arkasından gözleri açıp kapamayı engelleyen şiddetli bir ağrı baş gösterir. Yapılacak ilk iş göz yuvarını fizyolojik serumla veya daha kolayı musluktan akan su ile yıkamaktır. Yıkama bol su ile ve dakikalarca sürmeli ve konjonktiva çıkmazlarında toplanmış olan zehirli maddeyi elden geldiği kadar çabuk ve tam olarak yok etmelidir. Konjonktiva yanığı ilk anda gözün kanlanmasıyle sonuçlanır, gözler şişmiş gibidir ve yaşarır; yanık daha derin ve daha şiddetli ise konjonktiva beyazımtırak bir renk alır, donuklaşır, duygusuzlaşır ve nekrozlaşır. Yanık saydam tabakanın kenarına yakınsa saydam tabaka için tehlike başlar, çünkü ancak buraya kadar gelen kan damarları yanık dolayısıyle saydam tabakayı besleyemez ve bu tabaka saydamlığını kaybedebilir ve yüzeyinin bir kısmı nekrozlaşır. Konjonktiva çıkmazlarındaki nekrozun yerini, daha sonra göz konjonktivası ile göz kapağı konjonktivası arasındaki yapışıklıklar alır ve böylece gözyuvarı ile göz kapağı birbirine bağlanmış olur; bu duruma *simblefaron* denir. Göz kapaklarının kapanmasını engelleyen ve zorlaştıran bu durum saydam tabakanın dış travmalarla zedelenmesine ve daimî ülserlerin oluşmasına yol açar. Saydam tabaka (kornea) yanığı az veya çok derin bir saydamsızlaşma ve donukluğun bu tabakayı az veya çok yaygın bir şekilde kaplamasıyle sonuçlanır; saydam tabaka duygusuzlaşır, ülserleşir, hattâ bazen delik deşik olur. Görme çok azalır, hattâ çoğu zaman sadece ışığı farkedebilir. Asitlerle olan yanıklar, saydam tabakadaki albüminlerin pıhtılaşmasına sebep olduğundan gözün tümünün birden yanmasıyle sonuçlanır, ama yanıklar nispeten yüzdedir. Buna karşılık bazlarla olan yanıklar daha ağırdır, çünkü bazlar albüminleri eritir, yanığın yavaş yavaş derine inmesine yol açar. Bu şekilde göz yanığı olan bir kimse yanmadan hemen sonra hafif bir kızartıdan şikâyet ederken ertesi gün saydam tabakanın delinmiş olduğunu görebilir. Bazların bu kemirici ve delici etkisi gittikçe derinleşerek irise ve gözbillûruna kadar varabilir, gözbillûru donuklaşır ve gözyuvarı hızla işe yaramaz hale gelir.

Tedavi, yanık konjonktivanın elden geldiği kadar geniş ölçüde damarlandırılmasını öngörür ve bu amaçla konjonktivanın altına damar genişletici ilâçlar şırınga edilir, ihtiyaç varsa sağlam konjonktiva veya ağız mukozası aşılanarak konjonktiva onarılır. Bu işlemin amacı aynı zamanda saydam tabaka nekrozunu durdurmaktır; ayrıca lokal ve genel olarak antibiyotikler ve tetanos serumları kullanılarak enfeksiyonlar önlenmeğe, varsa yok edilmeğe çalışılır. Bunlardan başka, antiseptik bir merheme batırılmış ince bir cam çubuk günde bir kaç defa konjonktiva çıkmazlarından geçirilerek belirmekte olan yapışıklıklar giderilmeğe ve simblefaron önlenmeğe çalışılır. Saydam tabakadan geçerek ön odada biriken zehirli maddenin dışarı atılması için de ön odaya ponksiyon yapılır. Daha sonra saydam tabaka üzerinde meydana gelen lekeyi ortadan kaldırmak amacıyle bir saydam tabaka nakli söz konusu olabilir; fakat zehirli maddelerle olan yanıkların bıraktığı nedbenin çok kötü oluşu ve bu kısımdaki bozukluklar sebebiyle bu ameliyat çoğu zaman bir sonuç vermemektedir. Bir de anilinli kalemlerin sebep olduğu yanıkları ve bunların nekrozlaştırıcı özelliğini belirtmek gerekir.

● *Termik yanıklar,* genellikle daha az tehlikelidir. En fazla yanan kısım göz kapaklarıdır ve bunlar değişik derecede yanabilir. Yanık derinse şekil bozukluklarına yol açabilir; nedbenin gerginliği göz kapaklarının oynamasını önlediği için deri nakli yapılması gerekir. Gözyuvarı uzaktan yanan bir madde savrulduğunda da yanabilir. Fakat gözyaşı yanığın etkisini bir dereceye kadar azaltır ve böylece yanık genellikle yüzeysel kalır. Bununla beraber yabancı cismi aramak ve çıkarmağa çalışmak şarttır. Bu işlem özellikle hava ile temas ettiği sürece yanmağa devam eden fosfor parçacıkları için çok önemlidir.

— Tıp. Isı dokuları, ışıma (güneş), dokunma (sıcak gaz, sıvı veya katı madde) veya doğrudan doğruya alev ile etki yapar. Yanıklar üç dereceye ayrılır: *birinci derece yanık* derinin kızarmasıdır (güneş yanığı gibi); *ikinci derece yanık,* deride içi saydam bir sıvı ile dolu kabarcıkların oluşması; *üçüncü derece yanık,* eskar şeklinde derinlemesine yaraların meydana gelmesidir.

Genel olarak bir yanığın önemi derinliği ile değil, yayıldığı yüzeyin genişliği ile ölçülür; vücudun önemli bir kısmını kaplayan yanıklar âcil tedaviyi gerektiren ağır bir şoka sebep olur. Bundan sonra ikincil olarak çok yüksek ateş, sinir bozuklukları ve sidik azalması gibi belirtiler ortaya çıkabilir. Daha sonra gitikçe ağırlaşan bir kansızlık hali görülebilir. Bu genel bozukluklar damar içine kan, plazma, serum verilerek ve gerekirse hasta soğutularak (bk. HİBERNASYON) tedavi edilir. Bununla beraber çok yaygın yanıklarda sonuç kötüdür.

Lokal yanıklardan sonra yok olan deri dokusu vücudun başka yerinden alınan derinin aşılanmasıyle düzeltilebilir.

Elektrikten, kimyasal maddelerden ve ışınlardan ileri gelen yanıklar özel bir görünüm alır ve duruma göre değişik bir tedaviyi gerektirir. (LM)

YANIKARA blş. i. Patol. Karakabarcık. Bk. ŞARBON.

YANIKÇI sıf. (*yanık*'tan *yanık-çı*). Bir şeyden sızlanan, şikâyetçi, yakınan. *Esk.* Müştekî. (M)

YANIKKALE. Bk. GYÖR.

YANIK LADİK. Bk. LADİK.

YANIKLIK i. (*yanık*'tan *yanık-lık*). Yanık, yanmış olma hali. || *Mec.* Dertli, kaygılı olma. (M)

YANIKMAK geçz. f. (*yanmak*'tan *yan-ı-k-mak*). *Halk dili.* Sızlanmak, yakınmak, şikâyet etmek. (M)

YANILGI i. (*yanılmak*'tan *yanıl-gı*). *Yeni.* Yanılma, yanlış davranış, hata. (M)

YANILMA i. (*yanılmak*'tan *yanıl-ma*). Yanılmak eylemi.

— Huk. Bk. HATA.

— Mant. Bir tasavvurun nesnel değeri olduğuna ilişkin doğrulanmamış inanç. Bk. ANSİKL.

— Psikol. *Deneme ve yanılma metodu,* çağrışım üzerine kurulan öğrenme metodu. (Olumlu, başarılı denemeler birleşip eklenir, olumsuz denemeler [yanılmalar, başarısızlıklar] ise ket vurma yoluyle kendiliğinden ortadan kalkar. Bu metot hayvanın yetiştirilmesinde ve insanın öğrenmesinde kullanılır.)

— ANSİKL. Mant. *Yanılma* meselesi, hem algılar, hem kavramlar alanında ortaya çıkar. «Duyu» denince algının işlevleri anlaşılıyorsa, duyu yanılgısından söz edilebilir. Algı her zaman karmaşık bir zihnî inşa olduğundan alışkanlıklara dayanan bu insanın, bir başka duyunun sağladığı algıya veya algıların genel sistemine aykırı düşmesi için algının şartlarından birinin değişikliğe uğraması yeter. Demek ki, «duyu yanılmaları» duyumsal verilerde değil inşada ortaya çıkan yanılmalardır. Akılyürütme yanılmalarının birçok biçimi vardır. Bu yanılmalar tümevarımda, deney belirlenimlerinin veya gözlemlerin kusurlu oluşundan veya analojilerin aceleye getirilmesinden doğar. Tümdengelimde ise, kelimelerin kaypaklığı, eski fikirlerin unutulması ve tamamen dış özdeşleştirmeler, yanılmalara yol açar.

Demek ki yanılmaların birçok kökü vardır: fizik, fizyolojik, psikolojik, zihnî, sosyal. Bu felsefî mesele, çeşitli yanılma sebeplerinin incelenmesiyle çözümlenebilir. Bu inceleme bilimlerin konusudur, amacı ise yanılmadan kaçınmak ve hakikati bulmaktır. Öte yandan, felsefede, genel bir metafizik mesele de ortaya atılır: yanılmadan kaçınılabilir mi? Yoksa yanılma hiç bir zaman kaçınamayacağımız bir durum mudur? Salt hakikati elde edememeğe ve sadece aldatıcı bilgiler elde etmeğe metafizik olarak mahkûm muyuz? Yanılma meselesi bu açıdan hakikat meselesiyle birleşir. (LM)

YANILMAK geçz. f. (esk. türk. *yañılmak*'-tan). Aldanmak, hataya düşmek: — *Mektupları başka bir gün okumuşsunuz, tarihinde yanılıyorsunuz* (R. H. Karay). *İlk tahminimde yanılmamıştım* (R. N. Güntekin). || Sonucunu düşünmeyerek veya farkında olmaksızın uygunsuz bir iş yapmak, kötü davranışta bulunmak: *İnsan hayatta yalnız bir kez yanılmalı ve bu ona ders olmalıdır.* (M)

YANILMAZLIK i. (*yanılmak* > *yanılmaz*'-dan *yanılmaz-lık*). Hata etmeyenin özelliği. || Aldanmayan kişinin niteliği.

— Hıristiyanlık. *Yanılmazlık ilkesi,* kilisenin ve papanın, din konusunda hataya düşemeyeceklerini ileri süren ilke. (M)

YANILSAMA i. (*yanılmak* > *yanıl-samak*'tan *yanılsa-ma*). Psikol. *Yeni.* Bir görünüşü gerçek gibi gösteren duygu veya anlık yanılgısı. *Esk.* Galatıhis.

— Deneysel psikol. *Düşey yanılsaması,* temeli, bir düşey doğru parçasının kendisine eşit yatay bir parçaya oranla daha büyük sanılmasına yol açan görsel-geometrik yanılma. || *İki düşey yanılsaması,* görsel alanın üst kısmında birbirine eşit iki düşeyden ötekine doğru sarkanın daha büyük sayılması. || *Optik-geometrik yanılsamalar,* şekillerin görsel algılanmasında uzunluk, yüzey, yön veya çukurluğun olduğundan fazla veya az sanılması.

— Opt. *Optik yanılsama* veya *optik sanrı,* görme duyumunun iyi yorumlanmaması sonucu, nesnelerin şekli, boyutları veya rengi konusunda yanılma.

— Psikol. ve Psikiyatr. Bir duyumun yanlış yorumlanması. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Psikol. ve Psikiyatr. *Yanılsama,* her zaman marazî özellik taşıyan birsamın tersine, normal öznelerde görülebilir. Gerçek bir algı, yoğunluğun, alacakaranlığın, dalgınlığın etkisiyle bozulabilir, meselâ bir duvar motifi, bir hayvan şeklinde görülebilir, devamlı ve pes bir gürültü, tren gürültüsü sanılabilir v.b. İşin önemli yanı, bu algı bozulmasının, kişi tarafından genel olarak bir yanılma olarak kabul edilmesi ve eleştirilmesidir. Rorschach testi, mürekkep lekelerini malzeme olarak kullanır ve şekillerin başka görüntüleri akla getirmesi yeteneğine dayanır. Ama en sık rastlanan yanılsama çeşidi, marazî yanılsamadır. Hasta hatalı algıya aldanır. Bundan ötürü, marazî yanılsama birsama yaklaşır. Marazî yanılsama bütün duyu organlarını ilgilendirebilir, ama en çok, işitme ve görme alanında ortaya çıkar. Çeşitli hastalıklar ve özellikle alkolik onirizm de (rüya görme) yanılsamalara yol açar. Bu çeşit rüya görmede gerçek birsamların yanı sıra telkin altında kalmaya büyük çapta eğilimli olmaktan doğan yanılsamalar da ortaya çıkar. (LM)

YANILTI i. (*yanılmak*'tan *yanıl-tı*). *Yeni.* Küçük yanlışlık, sonucu önemli olmayan yanılma. *Esk.* Sehiv. (M)

YANILTICI sıf. (*yanıltmak*'tan *yanılt-ıcı*). Yanıltma niteliği olan: *Yanıltıcı bilgi. Yanıltıcı öğreti.* (M)

YANILTMACA i. (*yanıltmak*'tan *yanılt-maca*). Bir tartışmada karşıdaki kimsenin zihnini karıştırmak ve cevap veremeyecek hale getirmek için ileri sürülen yanlış ve yersiz kanıt. *Esk.* Mugalâta. (M)

YANILTMAÇ i. (*yanıltmak*'tan *yanılt-maç*). Karşıdakini yanıltıp başka şey söylemesine yol açacak şekilde düzenlenen söz. (M)

YANILTMAK geçl. f. (*yanılmak*'tan *yanıl-t-mak*). Yanılmasına sebep olmak: *Onun görünüşü bizi epeyce yanılttı.* (M)

YANIT i. (esk. türk. *yanut*'tan). *Yenid.* Bir

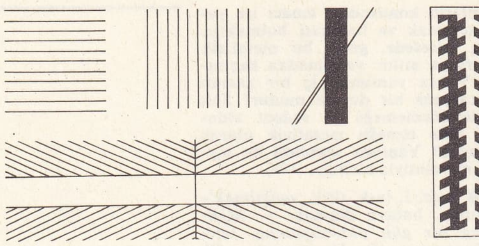

optik yanılsama

soruya karşılık söylenen söz. *Eşanl.* CEVAP. (M)

YANITLAMAK geçl. f. (esk. türk. *yanutlamak*'tan). *Yenid.* Bir soruya yanıtla karşılık vermek. *Eşanl.* CEVAPLANDIRMAK. (M)

YANİ edat. (ar. *ʿanā*'dan *yaʿnī*). «Bu demek ki, şu anlatılmak isteniyor ki» anlamında: *Mânâsı? Yani, büyük anam beni ne kadar dövse de ben gene güzelim!* (F. R. Atay). *Doğrusunu söylemek lâzım gelirse tam sokak edebiyatı yapıyorlar. Yani konuşuşları pek üstü kapalı değil* (B. Felek). [M]

YANKESİCİ bls. i. Bir kimsenin ceplerinde, çantasında v.b. bulunan şeyleri yavaşça ve ustaca çalan kimse: *Ben vaktiyle yankesicilerin nasıl çalıştıklarını etüt etmiştim* (B. Felek). [M]

YANKESİCİLİK i. (*yankesici*'den *yankesi-ci-lik*). Yankesicinin yaptığı hırsızlık.

— Huk. Bir kimsenin dalgınlığından yararlanarak, elçabukluğu veya özel bir ustalıkla onun üstünde bulunan malların çalınması.

— ANSİKL. *Yankesicilik,* hırsızlığın, bir kimse üstünde işlenmesi şeklidir. Kendisini bilemeyecek derecede sarhoş olan kimsenin üstündeki eşyanın alınması yankesicilik sayılmaz, çünkü burada elçabukluğu ve özel ustalık yoktur. Bir kimsenin elinden zorla çanta kapılması da yankesicilik değildir. Bu durumda özel bir ustalık yoktur ve mağdurun dalgınlığından yararlanılmıştır. Yankesicilik, hırsızlığın ağırlatıcı sebebi sayılır. Bu yüzden, cezası da, iki yıldan beş yıla kadar hapistir. Suçun ikiden fazla kimse tarafından işlenmesi halinde, cezanın en üst sınırı verilir. (M)

YANKI i. (esk. türk. *yanku, yangu*'dan). Sesin bir yerde yansıyarak tekrar duyulması; bu şekilde duyulan ses: *Ben, kimsesiz seyyahı, meçhuller caddesinin / Ben, yankısından kaçan çocuk, kendi sesinin* (N. F. Kısakürek). [*Eşanl.* AKSİSEDA.] (Bk. ANSİKL. *Akust. bölümü.*) || *Mec.* Etki, sonuç: *Olay büyük yankı uyandırdı. Eşanl.* AKİS.

— Akust. *Basit yankı,* bir engele çarptıktan sonra, sesin çıkış noktasında bulunan kimsenin ilk dalgadan ayrı olarak duyabileceği kadar bir gecikme ve şiddetle çıkış noktasına dönen bir ses dalgasının yaptığı etki. || *Dalgalı yankı,* tek bir kaynaktan çıkan ve ayrı ayrı duyulamayacak kadar hızla birbirini izleyen basit yankılar dizisi. || *Tekrarlı yankı,* tek bir kaynaktan çıkan ve ayrı ayrı duyulabilen basit yankılar dizisi.

— Biyol. *Yankı ile yönelme,* yankı (ses veya sesötesi) esasına dayalı özel yönelme şekli; bazı yarasaların ve bazı kuşların en koyu karanlıkta bile engellerden sakınarak hareket etmelerine, hattâ avlarını yakalamalarına imkân veren bu kabiliyet, denizde yaşayan çeşitli memeli hayvanların su içinde yönelmesini sağlar. *Eşanl.* EKOLOKASYON. Bk. ANSİKL.

— Havc. *Yankı ile yön tayini,* kısa süreli bir sesin yankı halinde tekrar kulağa gelebilmesi için gerekli zamanı ölçerek katı engellerin uzaklığını tayin etme. (Gece kuşlarının veya kör hayvanların çoğu [yarasalar, Kolombiya'daki *guacharo* kuşu v.b.], yönlerini bulmak için bu sistemden yararlanır.)

— Mim. *Yankı ölçümü,* bina yapımında, ses yankımalarını ölçerek gözönünde bulundurma.

— Televizyon. Direkt dalgadan daha uzun bir yol katederek daha geç ulaşan endirekt dalganın televizyon ekranında yaptığı parazit görüntü. (Yankılar, normal görüntüyle çakışmayan, alta, üste, sağa veya sola kaymış bir ya da daha çok görüntü halinde belirir.)

— ANSİKL. Akust. Bir ses dalgası sert bir engele çarptığı zaman, tıpkı bir ayna üzerine düşen ışık dalgalarının yansıdığı gibi yansır. Bu yüzden, bir engele karşı kısa süreli bir ses yayımlayan bir gözlemci, sesin kendisiyle engel arasındaki mesafeyi iki kere katetmesi için harcayacağı zamana eşit bir süre sonra aynı sesi tekrar duyar. İlk sesten sonra işitilen bu ikinci sese *yankı* denir.

İkinci sesin ilk sese karışarak kaybolmaması için, bu iki ses arasında saniyenin onda biri kadar bir zaman aralığı olmalıdır; bu zaman içinde ses 34 m yol alacağından, gözlemci ancak engelden 17 m uzakta bulunduğu zaman yankıyı ilk sesten ayırt edebilir. Engele daha yakın olduğu zaman yankı ilk sese eklenir ve iki ses birbirine karıştığından duyulmaz. Uzaklık daha fazla olursa, yankı art arda birçok ses, meselâ birçok hece halinde tekrarlanır.

Bazen gözlemciden farklı uzaklıklarda birçok engel bulunabilir ve bu yüzden *ikili, üçlü* v.b. yankılar duyulabilir. Oxford yakınlarındaki Woodstock parkında bir tek hece yirmi defa yankılanır.

— Biyol. XVIII. Yüzyılın sonlarına doğru rahip Spallanzani, yarasaların uçuş yönünü tayin etmesinde görme, işitme ve dokunma duyularının rol oynamadığını ispatladı. Aynı tarihte Spallanzani, Cenovalı Jurine'nin ilgisini bu konuya çekti ve Jurine aynı sonuçları doğruladığı gibi kulak zarı harap edilince yarasaların yönelme kabiliyetini yitirdiğini ortaya koydu. 1900'de, Rollinat ile Trouessart yarasaların yönelmesinde baş rolü iç kulağın oynadığını gösterdiler. 1920'de, ingiliz Hartridge yarasaların kısa dalgalı, yüksek frekanslı sesler çıkardığını, engellere çarpan bu seslerin yansımasını algıladığını ve bu duygu sayesinde yöneldiğini varsayım olarak öne sürdü; 1938'de, Pierce ve Griffin, sesötesi dalgaları alarak analiz edebilen âletler (salınım sağlayan aygıtlara bağlı mikrofon ve amplifikatörler) bulup gerçekleştirdikten sonra, yarasaların açıkça işitilebilen seslerden başka sesötesi dalgalar yaydığını da ispatladılar. Üç yıl sonra Griffin ile Galambon hayvanın bu dalgaları karanlıkta yönelmek için kullandığını gösterdiler. Griffin 1944'te bu yönelme tarzına *yankı ile yönelme* adını verdi.

Saniyede 30 000 ile 70 000 titreşim arasında frekans gösteren bu sesötesi çok kısa (saniyenin binde 1-5'i) çığlıkların sürekli olarak çıkarılmadığı, çığlıklar arasında sessiz aralıklar bulunduğu anlaşıldı. Zaman birimi içinde çıkarılan çığlıkların sayısı da değişiktir; hayvan bu miktarı istediği kadar azaltıp çoğaltabilir. Yarasa engele yaklaştığı zaman sayı artar, böylece hayvan engelin yerini daha iyi tayin eder. Dinlenme halinde iken saniyede 10 ültrasonik çığlıktan fazla çıkarmaz; uçarken saniyede 20-30, bir engele yaklaşırken 40-60, hattâ bazen 100 defadan fazla ültrason ses çıkarır. Ültrasonik sesin işe yarar mesafesi 3,60 m'dir; hayvanın zikzak uçmasının sebebi budur, çünkü ancak son anda engellerden sakınabilmektedir. Sesler genellikle gırtlaktan çıkar ve türlere göre değişiklik gösterir (küçük yarasalar). Familyaların çoğunda (yassıburunluyarasagiller, yaprakburunluyarasagiller, serbestkuyrukluyarasagiller, balıkyiyenyarasagiller) hayvan uçarken ağzını açık tutar, çünkü ültrasonik sesi ağzından çıkarır. Möhres, ağzı kapalı uçan nalburunluyarasagillerde ültrasonların burundan çıkarıldığını, bu familyada burnun gırtlağın durumu ile ilgili olduğunu gösterdi. Bunlarda burun yaprakları ültrason çıkarmada rol oynar, çünkü her biri ses demetine yön veren ve sesi sınırlayan bir huni biçimindedir. Büyük yarasalarda ültrasonu dilin sağladığı sanılmaktadır. Ses oluşumunu yöneten sinir akımı dilaltı siniriyle dile iletilir; bu sinir kesilirse büyük yarasa en küçük bir ültrason bile çıkaramaz.

Yankı ile yönelme çok hassas bir alıcı organı gerektirir. Gerçekten de yarasalarda işitme kabarcıkları çok büyüktür; nalburunlu yarasalarda hemen bütün orta çizgiyi kaplar. İnsanlar frekansı 16-20 000 arasında değişen ses dalgalarını ancak algılayabildikleri halde yarasalar 30 000 ile 100 000 Hz'lik, hattâ bazı bilginlere göre 200 000 Hz'lik titreşimleri algılayabilir.

Uzun süre, yarasalardaki yankı ile yönelme sisteminin bir radar gibi çalıştığı, ültrasonik sesin çıkarılmasıyle yankının alınmasını ayıran bir aralık bulunduğu sanıldı. Bu açıklama akla yakın değildir, çünkü çıkarılan ses dalgalarının çeşitli gürültülerle veya başka yarasaların çıkardıkları seslerle karışması tabiîdir. Ayrıca çok küçük bir cismin yerini tayin etmek için sesin ve yankının ancak bir kısmını algılamak yeterlidir; Pye varsayımı (1961) bunu, Doppler olayı denen ve çıkarılan ses dalgasiyle geri dönen ses dalgası (yankı) arasında bir frekans farkı şeklinde beliren olayla açıklar. Ona göre yarasa ne sesi, ne de yankısını farkeder, sadece bu frekans farkını algılar, böylece her türlü ses karışımı tehlikesi giderilmiş olur.

Yassıburunlu yarasalarda kulaklar hareketsiz, ses kısa ve değişik perdelidir; doğru bir yönelme için her iki kulağın aldığı seslerin karşılaştırılması da muhakkak gereklidir. Nalburunlu yarasalarda dış kulak durmadan titrer (saniyede 50 defa); ses uzun, frekans sabittir; frekans farkı kulak titreşimi ile değiştiğinden (Doppler olayı) bir tek frekans yönelme için yeterlidir.

Yarasalar sadece mağara gibi kapkaranlık alanlarda yön bulmak zorunda değildir, aynı zamanda yaşamak için böcekleri kovalamak ve yakalamak zorundadır. Myotis üzerinde yapılan gözlemler avların yerinin de yankı yoluyle kestirildiğini, ava yaklaşıldıkça çıkarılan seslerin arttığını gösterdi. Avın yerinin tayini ve yakalanması göz açıp kapayıncaya kadar kısa bir zamanda olur. Griffin bir myotis'in yarım saniye içinde iki sirkesineğini ayrı ayrı kaptığını yazar.

Bir yarasa 0,4 mm çapındaki gergin bir teli farkeder; uçarken, yarım saat süreyle, her 10 saniyede bir sivrisinek kapabilir.

Yarasanın çıkardığı ses enerjisi bir anda 170 din/sm^2'yi bulur; bu miktar bir havalı çekicin sesine denktir. Sesin süresi ortalama 1-5 m/saniye titreşim frekansı yaklaşık olarak 30-100 kHz, art arda iki ses arasındaki aralık saniyenin 1/10'u ile 1/100'ü arasındadır.

Büyük yarasalardan yalnız mağaracıl rousettus'un yankı ile yönelmeden yararlandığı ve kuşlar sınıfından bu çeşit bir özellik taşıyanların da yalnız mağaracıl kuşlar olduğu göz önünde bulundurulursa yankı ile yönelmenin yer altında yaşamağa uymaktan ileri geldiği düşünülebilir.

Griffin (1953) guacharos kuşlarında yönelme şeklini inceledi ve bunların yankı ile yöneldiğini gösterdi. Bu kuşlar Güney Amerika'nın tropikal bölgelerinde, özellikle Venezüela'da mağaralarda yuva yapar. Yuvalar tam karanlıkta (girişten 650, hattâ 800 m ilerde) yapılır ve kanat açıklığı bir metre, hattâ daha fazla olduğu halde kuşlar mağara çeperine çarpmadan yuvalarını bulur. Bu kuşların kullandığı sesleri (6 000 ile 8 750 Hz arasında) insan kulağı duyabilir. Her ses bir sonrakinden saniyenin binde birinin birkaç katı kadardır. Mağaradan dışarıda guacharos'lar artık hiç bir ses çıkarmaz, görerek yönelir.

Salanganlar, özellikle «kırlangıç yuvası» elde edilen salanganlar için de durum aynıdır. Bunlar Güney Asya'da yüz binlercesi birarada olmak üzere mağaralarda girişten çok uzak karanlık yerlerde yuvalanır. Bunların da yankı ile yöneldiğini 1959'da Nowick ile Medway ortaya çıkardılar. Mağara dışında iken sessiz olan bu kuşlar karanlıkta, frekansı 4 000 ile 5 000 Hz arasında değişen ve kulakla işitilebilen (saniyede 5-10 defa) ses çıkarırlar. Açıkhavada, rousetus ve guacharos'lar gibi görerek yönelirler.

Ayrıca, balinalar takımından bazı memeli hayvanlar da yankı ile yönelir. Bu olay 1960'ta, Evans ve Dreher tarafından üç çeşit yunus balığında tespit edilerek ortaya kondu. Andersen, Busnel ve Dziedzic 1963'te, domuzbalığının (*Phocaena phocaena*) ültrasonor (120 kHz) veya sadece sonor işaretler (2 kHz) çıkardıklarını, bu seslerin

şiddetinin 1 m mesafede 70 desibel, süresinin 1-3 milisaniye olduğunu, engel ne kadar yakınsa o kadar çok ve saniyede 200'e kadar tekrarlandığını ortaya çıkardılar. Domuzbalığı bu sayede 0,35 mm çapındaki madenî bir telden görmediği halde sakınabilir.

Köpekbalıkları da yüzme hareketlerinden doğan infrason yankıları algılayabilirler.

Demek ki yankı ile yönelme sırf yeraltında yaşamağa bağlı bir özellik değildir. (L)

YANKICA i. (*yankı*'dan *yankı-ca*). Nörol. ve Psikiyatr. İşitilen kelime veya cümlelerin tam olarak hemen tekrarı: *Yankıca çok kolaylıkla etki altında kalanlarda veya ileri derecede akıl bozukluklarında görülür.* (M)

YANKICIL sıf. (*yankı*'dan *yankı-cıl*). Zool. *Yeni.* Yankılamadan faydalanarak yön bulan (hayvan). [L]

YANKILAMAK geçz. f. (*yankı*'dan *yankı-la-mak*). Yankılanmak. || Geçl. f. Sesi geri çevirmek: *Dağlar sesi yankılar.* (M)

YANKILANMA i. (*yankılanmak*'tan *yankılan-ma*). Heymans ve Wiersma'nın, Le Senne tarafından yeniden ele alınan karakterolojisinde kişinin karakterini meydana getiren iki kutuplu üç özellikten biri. Bu özellik, kişinin duygunluk hayatında, bir tasavvur, olay veya afektin doğurduğu etki sonucudur. (Yankılanmanın iki kutbundan biri birincillik, öteki ikincilliktir. Yankılanma, karakterin öteki iki kurucu unsuru olan etkinlik ve heyecandan bağımsız bir etkendir.) [L]

YANKILANMAK geçz. f. (*yankılamak*'tan *yankıla-n-mak*). Yankı halinde geri dönmek: *Ses dağlardan yankılanıyordu. Esk.* İnikas etmek. (M)

YANKILIK i. (*yankı*'dan *yankı-lık*). Sesi yere doğru yöneltmek için, çan kulelerinin içine, yukarıdan aşağıya veya içeriden dışarıya doğru eğik olarak yerleştirilen levhalardan her biri. (L)

YANKISIZ sıf. (*yankı*'dan *yankı-sız*). Yankı yapmayan. || *Yankısız oda,* bütün duvarları, üzerlerine çarpan ses dalgalarını tamamıyle yutacak şekilde özel malzemeyle yapılmış oda: *Yankısız odalar akustik olayların incelenmesinde kullanılır.* (L)

YANKİ i. (muhtemelen *english* kelimesinin kızılderili yerlilerin ağzında aldığı *yengi* veya *yangi* şekli > ing. *yankee*'den). İngilizler tarafından New England'da isyan eden sömürgelilere, sonra Güneyliler tarafından Kuzeylilere ve o zamandan beri genel olarak A.B.D.'de oturan anglosakson halka verilen ad. (Bu son anlamında kelimenin baş harfi büyüktür.) || *Teşm. yol.* Amerikalı. (M)

YANKİ i. (ing. *yankee*'den). Denizc. Yelkenli bir yatta büyük yüzeyli fok yelkeni; iskota yakası yüksektir, hattâ bazen iki tane iskota yakası vardır: *Yanki iyi havalarda kullanılan bir yelkendir.* (L)

YANKTONLAR, A.B.D.'de kızılderili halk. Eskiden Batı ovalarında göçebe avcılık yaparak yaşayan Yanktonlar bugün Güney Dakota'daki rezervlerde toplanmışlardır, Sioux ailesindendirler. (L)

YANLAR çoğl. i. Mat. Bir orantının birinci ve sonuncu terimi: *Bütün orantılarda, yanlar çarpımı ortalar çarpımına eşittir. Eşanl.* DIŞLAR veya DIŞTERİMLER. *Zt.* ORTALAR veya İÇLER. (L)

YANLIŞ i. (esk. türk. *yalgış* > *yanglış*'-tan). Bir kurala, ilkeye uymama durumu; hata: *Benim tercümemde belki çok yanlışlar vardır, hele ikinci ciltte benim olmayan yanlışlar da var* (N. Ataç). *Metot yanlışı.* || *Yanlışını çıkarmak,* yanlışını bulup göstermek. || *Doğru yanlış cetveli,* bir kitaptaki dizgi yanlışlarını göstermek için eklenen liste.

— ÇEŞ. DEY. *Yanlış ata oynamak,* başkalarının desteklemediği bir fikri destekleyip sonunda kaybetmek. || *Yanlış kapı çalmak,* isteğinin yapılmayacağı, kabul edilmeyeceği bir yere başvurmak. || *Yalan yanlış.* Bk. YALAN.

— Muhas. *Yanlış kullanma,* kayda hatalı olarak geçmiş bir meblağın kullanılması.

◆ Sıf. Bir kurala, ilkeye, gerçeğe aykırı olan: *Kâmil Bey, demin, çok yanlış bir duyguya kapılmış olduğundan şüphelendi* (Kemal Tahir).

— ANSİKL. Huk. Türk Cz. kn. md. 528, cezaî görev yapan bir memura, *yanlış kimlik bildirme*'yi suç sayar; görev yapan bir memura, adı, sıfatı, mesleği, doğduğu yer v.d. kişisel niteliklerini yanlış olarak bildiren kimse, bir aya kadar hafif hapis cezasına mahkûm edilir.

◆ Zf. Hatalı bir şekilde, hatalı olarak: *Bir şeyi yanlış bilmek.* (M)

YANLIŞLIK i. (*yanlış*'tan *yanlış-lık*). Yanılma, yanlış bir iş veya davranış yapma: *Cemil'e göre, büyük yanlışlığı dün gece değil, asıl bugün yapmışlardı* (Kemal Tahir). || Bilmezlik, unutkanlık veya dikkatsizlikten ileri gelen gerçeğe aykırı şey veya durum: *Sakın rakamda bir yanlışlık olmasın?* (Ömer Seyfeddin). *Bir kişiyi böyle ikiye, üçe ayırmanın yanlışlığını görmüyor musunuz?* (N. Ataç). *Eşanl.* HATA.

— Deneysel psikol. *Metotlu yanlışlık,* bir deneyin sonuçlarında beliren sistemli bozulma.

— ANSİKL. Deneysel psikol. Deneysel psikolojide, *metotlu yanlışlık*'lar özellikle algılama alanında incelendi. Çünkü, bu alanda, uyartının fiziksel şiddetini doğrudan doğruya ölçmek ve deneğin bu şiddet hakkındaki değerlendirmesini bir uyma metoduyle belirlemek yoluyle çifte bir ölçme yapmak mümkündür. Bu alanda ortaya konulmuş olan bellibaşlı metotlu yanlışlıklar şu etkenlere bağlanır: uyarımların sıralanması, deneğin algısal faaliyeti (*merkezleşme etkisi, optik-geometrik yanılsama*) ve deneğin algı-öncesi tavrı (bu tavır, kullanılan uyartıların denek için taşıdığı duygunluk anlamından ileri gelir [meselâ, Bruner ve Goodman, 1948'de fakir çocukların, madenî ufak paraların boyunu olduğundan fazla sandıklarını gösterdiler]). Metotlu yanlışlıkların etki ve önemi, uyartıların anlamı kaypak olduğu ölçüde artar.

◆ **Yanlışlıkla** zf. Yanılarak. (ML)

Yanlışlıklar komedyası (*Comedy of Errors*), Shakespeare'in eseri; konusu Plautus'un Menaechmi'sini hatırlatır. 1592'ye doğru yazılan (1623'te yayımlandı) eser, oldukça yapmacıklı bir komedidir, ama çok neşelidir: konusu kendileri gibi ikiz esirleri olan iki kardeşin benzerliğine dayanır. (L)

YANMA i. (*yanmak*'tan *yan-ma*). Yanmak eylemi.

— Bitki hast. Tanenin oluştuğu sırada, yani besidokusu süt kıvamında iken tahılların şiddetli güneş ısısı etkisinde kalarak sıcaktan kavrulması.

— Fizyol. *Organik yanma,* organizmada, yani doğrudan doğruya dokuların veya hücrelerin içinde meydana gelen oksitlenmelerin tümü.

— Kim. Bir cismin oksijenle birleşmesi sırasında meydana gelen olayların tümü. Bk. ANSİKL.

— Mad. oc. Kömürün, çatlaklardan sızan hava ile ısınarak damar içinde kendiliğinden tutuşması.

— Oto. Beau de Rochas çevrimine veya dört zamanlı çevrime göre, bir motorun çalışmasındaki üçüncü zaman. Bk. ANSİKL.

— Termik. *Yanma indisi,* yakıtların bileşimindeki karbon monoksit ile karbon dioksitin hacimleri arasındaki oran. || *Kademeli yanma,* bir yakıtın uçucu maddelerinden başlayarak birçok kademe halinde tam yanması.

— ANSİKL. Kim. ve Termik. Bir cismin ısı yayarak oksijenle birleşmesinden doğan bütün olaylara *yanma* denir. Tepkime yeterli derecede hızlıysa, çıkan ısı da yanan maddeyi akkor dereceye getirebilecek kadar fazladır; buna *çabuk* veya *hızlı yanma* denir; hidrojen, fosfor, karbon ve hidrokarbonların hava temasında alevlenmesi bu türdendir. Eğer oksitlenme yavaşsa, çıkan ısı yanan cismi iyice ısıtamadan tükenir; buna da *yavaş yanma* denir; soğuk havada bırakılmış beyaz fosfor veya nemli havada bırakılmış demir için durum böyledir.

Yanma sırasında çıkan ateş ve ışık, simyacıların dikkatinden kaçmamıştır. Daha 1630'da Jean Rey üstü açık bir kapta kavrulan kurşun veya kalayın ağırlığında bir artma olduğunu tespit etti; 1674'te ingiliz Mayow bir ilerleme kaydederek, havanın bileşiminde yanmayı sağlayan saf bir madde ile aynı etkiyi yapmayan başka bir madde bulunduğunu açıkladı. Yüzyıl sonra Lavoisier'nin yeniden ele alıp doğruladığı bu hipotez, bütün XVIII. yy. boyunca *flojiston* teorisi tarafından baltalandı; alman bilgini Stahl'in geliştirdiği bu teoriye göre, bütün yanıcı cisimlerin bileşiminde «flojiston» denen ve tartılamayan bir madde bulunur; yanma olayı, bu cisimlerdeki flojiston'un açığa çıkmasından başka bir şey değildir. Lavoisier 1777'de *Sur la Combustion en Général* adlı inceleme yazısında bu teoriyle mücadele ederek son darbeyi indirdi. Bazen «yanma» kelimesinin anlamı genişletilerek, ısı ve ışığın eşlik ettiği, fakat oksijenin katılmadığı tepkimeler için de kullanılır. Meselâ, klorla temas ettirilen hidrojen, fosfor veya arsenik, akkor hale gelerek bu gazla birleşir; bu olayı ifade ederken, bu elementler klor içinde yandı denir.

En çok rastlanan yanma olayları, karbon ve hidrojen bileşiklerinin hava temasında yanmasıdır. Böyle bir yanmanın tam olması için havanın, en az, hidrojenin tamamını suya, karbonun tamamını karbon dioksitte dönüştürmeğe yetecek kadar oksijen vermesi gerekir. Pratikte, teorik debiye oranla biraz daha fazla hava kullanmak gerekir, fakat bu fark mümkün olduğu kadar az olmalıdır; çünkü bu hava fazlasını ısıtmak için gerekli ısı kaybı, yanma gazlarının ulaştığı sıcaklığın azalmasına sebep olur, bu da verimi düşürür. Tam olmayan yanmalar, yakıtlar içinde yanmamış maddeler ile karbon monoksidin bulunması ve yakıtlardaki karbon dioksit yüzdesinin azalmasıyle anlaşılır. Tam yanma derecesini belirten *yanma indisi,* dumanlardaki karbon monoksit miktarının da bulunmasını sağlar. Hava fazlası olmaksızın düşünülen teorik yanmaya *nötür yanma* denir. *Yanma hızı* sıcaklığa bağlıdır.

— Oto. Yanma olayı çok kısa bir süre içinde olup bittiği için, çoğu zaman *patlama* terimiyle ifade edilir. Aslında bu, sanıldığı gibi birdenbire başlamayan ve yanma odasında dalga dalga yayılan bir yanma olayıdır. Bujinin elektrotları arasında kıvılcım patladığı an başlayıp, ateşlemenin silindir içindeki hava-yakıt karışımına iletildiği an sona erer. Ateşlemede daima belli bir avans verilmesi bu yüzdendir. (LM)

YANMAK geçz. f. (esk. türk. k.). Ateş çıkararak yok olmak: *Akşam gazeteleri şehrin yandığını yazmış... Bulamadım ki işi anlayayım* (Kemal Tahir). || Alev almak, tutuşmak: *Odunlar yanıyor.* || [Isı veya ışık veren nesneler için] Alev yaklaştırılınca veya özel düzenlerine dokunulunca etkinliğe geçmek: *Sahanlıktan dükkâna açılan kapı aralık, içeride lâmba yanıyordu* (H. E. Adıvar). *Mum yanıyor.* || Ateşin veya sıcaklığın etkisiyle bozulmak, kömürleşmek, kavrulmak: *Yemekler ya yanıyor, ya çiğ kalıyor* (M. Ş. Esendal). || Isı veya benzer bir etki yüzünden dokularında lezyonlar meydana gelmek: *Kazada yüzü yanmış.* || Ateşi olmak veya çok sıcak olmak: *Ah beyefendi, ateşler içinde yanıyorum. Başımda da bir ağrı, bir ağrı sormayın!* (B. Felek). || Aşırı sıcaklık hissetmek: *—Güzel çoban, bir içim, bir yudum su testinden; / Bugün sıcak yine pek, sanki her yanım yanıyor!..* (Tevfik Fikret). || *— Teşm. yol.* Yanığınkine benzer acı duymak: *Boğazım yanıyor.* || Şiddetli, keskin ve batıcı bir tat almak: *Biberden ağzım yandı.* || *— Mec.* Hükümsüz kalmak, değersiz kalmak: *Zamanında değiştirilmeyen paralar yandı.* || Büyük zarar veya felâkete uğramak: *Vaktinde yetişemezse yanar.* || Şiddetli bir tutku içinde bulunmak: *Yusuf bu evde olanları bütün teferruatıyle öğrenmek için yanıyordu* (Sabahattin Ali). || Derin bir aşkla sevmek: *Ben ararken kadının kalbi yakan yüzünü / O da benden yanmayı bilen bir kalp diliyor* (F. N. Çamlıbel). || Çok acımak, üzülmek: *Yanarım gençlikte, o zamanıma / Acı tatlı günler hep hayal oldu* (Âşık Veysel). || (Çocuk oyunlarında) Oyun dışı kalmak. || Zarar görmek: *Ekinler soğuktan yandı.*

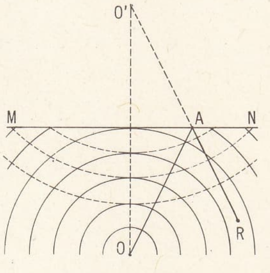

yankı (akust.)
O ses kaynağı
MN engel
OA gelme yarıçapı
AR yansıma yarıçapı
O ses görüntüsü

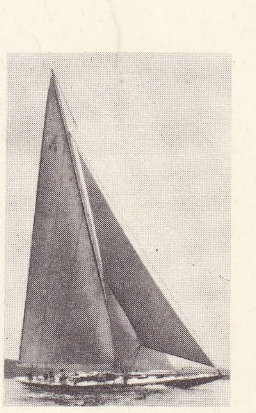

yanki (denizc.)

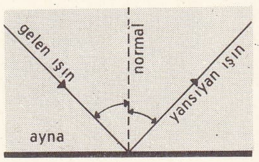

yansıma

— ÇEŞ. DEY. *(Biri için) Yanıp tutuşmak,* çok büyük bir aşkla sevmek: *Ülfet'i o halde görmeli... Pakize tevekkeli yanıp tutuşuyormuş* (Ahmed Rasim). || *Yanıp yakılmak,* durumundan şikâyetçi olmak, sızlanmak: *Cemal Çavuş, genç ve meslekte yeni bir candarmaydı, fakat Hacı Etem'in buraya yanıp yakılmak için gelmediğini anlamayacak kadar da saf ve acemi değildi* (Sabahattin Ali). || *(Bir şeyden) Ağzı yanmak.* Bk. AĞIZ. || *Başı nâre yanmak,* başkaları için zarar görmek. || *Derdine yanmak.* Bk. DERT. || *İçi yanmak.* Bk. İÇ. || *(Birinin) Nârına yanmak.* Bk. NÂR. || *Par yanıp par tütmek,* çok öfkelenmek. (M)

YANOLAY bls. i. Ed. Bir oyun, manzume, roman v.b.'de başlıca olayın gidişini yarıda kesen ikinci derecedeki olay veya anlatı. (L)

YANOLİT i. (fr. *yanolite*). Miner. *Eşanl.* AKSİNİT. (L)

YANOŞ. Bk. JANOS ZSİGMOND.

YANOŞ. Bk. JANOS ZAPOLYA.

YANPİRİ sıf. Bk. YAMPIRI.

YANSI i. (esk. türk. *yanmak,* geri dönmek'ten *yan-sı*). Fiz. *Yeni.* Işığın, rengin az çok zayıflamış yansıması. *Esk.* İnikâs. Akis.

— Psikol. *Yansı bilinç nazariyesi,* bilinci ve düşünceyi dış dünyanın yansısı olarak gören maddeci ve özellikle diyalektik maddeci nazariye; ne var ki bu yansı, edilgin ve hareketsiz bir şey olarak değil, dünyayı etkileyen ve değişikliğe uğratabilen bir gerçek olarak kabul edilir. (LM)

YANSICA i. (*yansı*'dan *yansı-ca*). Nöroloji. *Yeni.* Başkalarının hareket ve kımıldanışlarını elde olmayarak hemen ve aynen taklit etme biçiminde ortaya çıkan akıl hastalığının belirtisi. *Eşanl.* EKOPRAKSİ. (M)

YANSILAMA i. (*yansı* > *yansılamak*'tan *yansıla-ma*). Birinin yaptığını, ona benzeterek tekrarlama.

— Psikopatol. *Yansılama hastalığı,* bir kimsenin mimiklerini (mimik yansılama), hareketlerini (hareket yansılama) veya sözlerini (söz yansılama) taklit etme şeklinde beliren ruhsal bozuklukların tümü. (L)

YANSILAMAK geçz. f. (*yansımak*'tan *yansı-la-mak*). [Işık için] Yansı yapmak. || *Mec.* Birinin taklidini yaparak onunla eğlenmek. (M)

YANSIMA i. (*yansımak*'tan *yansı-ma*). Yansıtıcı bir yüzey üzerine çarpan ışık veya ses dalgalarının yön değiştirmesi: *Işığın, sesin yansıması.* Bk. ANSİKL., *Opt.* bölümü.

— Akust. *Sesin yansıması,* bir ses dalgasının, iki ortamı ayıran bir yüzey üzerine çarptıktan sonra, geliş doğrultusunun bu yüzeye indirilen dikmeye göre simetriği olan başka bir doğrultuda yayılması.

— Dilbil. Tabiat seslerini taklit eden kelime: *Tak tuk, şakır şukur, tıkırtı* v.b. *Eşanl.* ONOMATOPE.

— Jeofiz. Bir deprem dalgasının, farklı yapıda iki kayayı ayıran yüzeye çarparak geriye dönmesi. || *Sismik yansıma,* deprem dalgalarının yansıması üzerine kurulmuş sismik araştırma tekniği.

— Huk. *Yansıma yoluyle zarar,* haksız bir fiil sonucu, doğrudan doğruya haksız fiile hedef olmayan kimsenin uğradığı zarar.

— Mat. Yansımalı bir bağıntıyı niteleyen özellik: *Yansıma, eşdeğerlik bağıntısının özelliklerinden biridir.* || *Yansıma bağıntısı,* bir nokta ile bu noktayı taşıyan bir doğru arasındaki bağıntı.

— Petr. Bir maddenin yansıyan ışık altındaki rengi: *Bir petrol yağı, içinden geçen ışıkta sarı veya kırmızı renkli gözüktüğü halde çoğu zaman mavi veya yeşil yansımalar yapar.* (PARILTI da denir.) || *Yansıma yüzeyi,* sismik metotlarla yapılan petrol araştırmalarında, farklı yoğunluktaki iki kaya tabakasını ayıran ve üzerine çarpan ses dalgalarını yansıtan yüzey.

— Psikol. Öznenin kişiliğinin belirli bir faaliyete müdahalesinde, bu faaliyete kazandırdığı özel biçim.

— ANSİKL. Opt. Işık dalgaları, ışığı yayma hızları farklı olan iki ortamı ayıran yüzey üzerine çarptığı zaman, dalgalardan bir kısmı ilk ortama döner (yansıyan ışık), bir kısmı da ikinci ortama geçerek kırılan ışığı meydana getirir. Böyle kırılmış bir ışık ışını üzerindeki iki noktayı yüzeye değerek birleştiren yol boyunca ışığın yayılma süresi, birinden öbürüne minimum veya maksimumdur; bu durumda yansıyan dalga, gelen ışının gelen dalgaya dik olması gibi yansıyan ışın da yansıyan dalgaya dik olacak şekilde, yüzeyin, aynı yayılma süresine tekabül eden farklı noktalarındaki elemanter dalgaların zarfıdır. Yansıtan bir yüzeyin her noktasında, gelen ışın, normal ve yansıyan ışın aynı düzlem içindedir ve gelme açısı yansıma açısına eşittir.

İzotrop bir ortamda, bir kaynaktan yayılan ve düzlem bir ayna üzerine düşen ışınlar, *yansıma*'dan sonra, sanki kaynağın aynaya veya görüntüye göre simetriği olan bir noktadan çıkıyormuş gibi gözükür; bu yüzden, nin görüntüsü de zahirîdir, hakikî bir nesnenin görüntüsü de zahiridir. Eğer ayna, gelen ışına dik bir eksen etrafında dönerse, yansıyan ışın bunun iki katı bir açı ile döner; bu özellikten yararlanılarak, hareketli cihazların dönme miktarını, prizmaların açılarını v.b. ölçmekte kullanılan bir metot bulunmuştur. Birçok düzlem aynadan meydana gelen bir sistemde, bir nesnenin görüntüleri, meydana gelen yansımaları izleyerek, bu aynaların yüzlerine göre alternatif olarak simetriktir.

Polarılmış ışığın yansıması. Polarılmış ışık asıl geliş açısı altında yansıdığı zaman, yansıyan ışın gelme düzlemi içinde yeniden polarılır ve bu ışığın şiddeti Malus kanununa uyar. Eğer polarılmış ışık farklı bir geliş açısı altında yansır veya herhangi bir doğrultuda kırılırsa, yansıyan veya kırılan ışın yine polarılmış olarak kalır; fakat polarma* düzleminin açıklığı ile ilk açıklık arasındaki bağıntı ancak tam bir teoriyle kurulabilir. «Cam pili» denilen bir sistem meydana getirecek şekilde paralel olarak yerleştirilmiş bir dizi cam lamı üzerinden yansıtılarak, polarılmış ışığın şiddeti arttırılabilir.

Tam yansıma. Bk. PRİZMA. (LM)

YANSIMAK geçz. f. (esk türk. *yanmak,* geri dönmek'ten *yan-sı-mak*). [Ses ve ışık dalgaları için] Yansıtıcı bir yüzeye çarparak yön değiştirmek: *Parlak yüzeye çarpan ışık yansır. Esk.* Aksetmek. (M)

YANSIMALI sıf. (*yansıma*'dan *yansıma-lı*). Yansıması olan; yansıyan veya yansıtan.

— Leng. Yansıma niteliklerini kapsayan.

— Mat. *Yansımalı bağıntı,* bir elemanın kendisiyle olabilen bağıntısı: *Eşdeğerlik bağıntısı yansımalı bir bağıntıdır.* (LM)

YANSIMASIZ sıf. (*yansıma*'dan *yansımasız*). Yansıması olmayan; yansıtmayan.

— Opt. Yansıyan ışığın şiddetini azaltmak ve dolayısıyle optik âletin saydamlık gücünü arttırmak için optik camların yüzeyine sürülen çok ince, saydam bir tabaka için kullanılır. || Böyle bir tabaka ile kaplanmış camlar için de kullanılır.

— ANSİKL. Opt. Çok sayıda merceği olan optik âletlerde, ışığın büyük bir kısmı merceklerin yüzleri üzerinde sıra ile yansıyarak kaybolur ve görüntü karanlık hale gelir. Yeniden yansıyan bu ışınlar tekrar ilk doğrultularını alır ve görüntünün üzerine gelerek, kontrastların azalmasına yol açan bir vual* meydana getirir. Görüntüyü bozan bu olayı önlemek için, camların yüzeyine saydam bir tabaka sürülür; bu tabakanın kalınlığı, iki yüzeyi üzerinden yansıyan ışınlar girişimle birbirlerini yok edecek şekilde hesaplanır. Bunun için de genellikle *flüorürleme* tekniğine başvurulur, yani cam üzerine bir maden flüorür (magnezyum flüorür) tabakası vakumda çökeltilir. (LM)

YANSITAÇ i. (*yansıtmak*'tan *yansıt-aç*). Bk. REFLEKTÖR. (M)

YANSITICI i. (*yansıtmak*'tan *yansıt-ıcı*). Denizc. *Yansıtıcı,* iki aynadan meydana gelen ve Güneş'in ufka göre yüksekliklerini ölçmeğe imkân veren (sekstant ve oktant gibi) âlet. (L)

YANSITMA i. (*yansıtmak*'tan *yansıt-ma*). Yansıtmak eylemi.

— Opt. *Yansıtma oranı,* bir yüzeyin yansıtma gücü. (Bu, belli bir ışıma için, yansıyan ışık akısının gelen akıya oranıdır.)

— Psikanaliz. Kişinin duyduğu, ama kendisine mal etmekten kaçındığı bir duyguyu bir başkasına yüklemesinden meydana gelen temel savunma mekanizması.

— Psikol. Hareketlere müdahale eden kişiliğin, özne tarafından gösterilen bu faaliyete kazandırdığı biçim. (LM)

YANSITMAK geçl. f. (*yansımak*'tan *yansıt-mak*). Gelen ışığı, görüntüyü, sesi, dalgayı v.b. geri göndermek, yansımasını sağlamak: *Ayna ışığı, dağ sesi yansıtır. Esk.* Aksettirmek. (M)

YANSITMALI sıf. (*yansıtma*'dan *yansıtma-lı*). Farklar psikol. *Yansıtmalı metotlar, yansıtmalı teknikler* ve *yansıtmalı test,* tüm kişiliğin incelenmesi amacını güden metot, test, teknik. (Bk. ANSİKL.) || *Teşm. yol. Yansıtmalı test,* genellikle KİŞİLİK TESTİ'nin eşanlamı.

— Psikol. Bir ödevi yerine getirirken ferdin kişiliğinin işe karışmasından doğan nesnel bir belirti elde etmeyi sağlayan teknikler ve özellikle testler.

— ANSİKL. Farklar psikol. *Yansıtmalı metotlar,* bu terimi ortaya atan L. K. Frank şu tanımı verir: «*Yansıtmalı teknik,* özü bakımından bir kişilik incelemesi metodudur; bu metot, deneği, kendisince taşıdığı anlama göre cevaplandırdığı bir durum içine sokar. Denekten, kişisel dünyasının ve kişiliğindeki süreçlerin dile getirilmesini istemek yansıtmalı tekniğin özü ve özelliğidir» (1939). Demek ki yansıtmalı testin amacı deneğin ya bütün kişiliğini veya bütünle olan karşılıklı etkisi içinde göz önüne alınan tek belli bir yönünü açığa çıkartmaktır. (LM)

YANSIYAN sıf. (*yansımak*'tan *yansı-y-an*). Yansıma özelliği olan.

— Opt. *Yansıyan ışın, yansıyan dalga,* bir yansıma sonucu meydana gelen ışın, dalga. (L)

YANSIZ sıf. (*yan*'dan *yan-sız*). Hiç bir şeyden yana olmayan: *Yansız ülke. Yansız adam. Eşanl.* TARAFSIZ. *Esk.* Bîtaraf.

— Elektr. ve Kim. Bk. NÖTÜR. (M)

YANSIZLIK i. (*yansız*'dan *yansız-lık*). Yansız olma, hiç bir tarafı tutmama hali, tarafsızlık. (M)

YANŞAK sıf. (esk. türk. *yañşak*'tan). Geveze, boşboğaz, çok ve tatsız konuşan.

◆ **Yanşaklık** i. Yanşak olma durumu. (M)

YANŞAMAK geçz. f. (esk. türk. *yañşamak*). Tatsız gevezelik etmek. (M)

YANTRA i. («âlet» anlamında sanskritçe k.). Mahayana hinduları veya buddhacıları tarafından dinî amaçla çizilen geometrik diyagram. (Saymaca işaretler aracılığıyle tanrının araçsız yansıması olan yantra, sihirli bir araçtır ve düşüncenin yoğunlaşmasını belirtir.) [L]

YANTRA, Bulgaristan'da ırmak, Tuna'nın kolu (sağ kıyı); 285 km. Şipka geçidi yakınlarında doğar, Gabrovo ve Tırnova şehirlerini sular, Tuna'nın aşağı vâdisinde bataklıklar halinde yayıldıktan sonra Tuna'ya kavuşur. (L)

YANUS i. (lat. *Janus*). Rom. mim. Bir yol üzerinde, geçit olarak kullanılan kemerli veya tonozlu kapı. (L)

YANYA, İoannia'nın osmanlı yönetimindeki adı. Bk. İOANNİNA.

— Tar. Yanya, Yıldırım Bayezid zamanında barış yoluyle türk hâkimiyetine geçti; kısa bir süre sonra Türklerin elinden çıktı. Murad II devrinde yeniden alındı (1431). Tepedelenli Ali Paşanın yönetiminde geniş ölçüde imar gördü. Osmanlı yönetiminde aynı adı taşıyan vilâyet ve sancağın merkeziydi. XIX. yy. sonunda türk, rum, ulah ve arnavutlardan meydana gelen nüfusu, 35 000'e yükselmişti. Şehirde 3 cami, 6 medrese, kütüphane, idadî, ibtidaî sıbyan mektepleri, rus idadîsi ve kız mektebi, ulah rüştiyesi; göldeki yarımadada Tepedelenli Ali Paşanın yaptırdığı kale bulunuyordu. Bahçecilik, sırma işlemeciliği ve saraçlığıyle ünlüydü. (M)

YANYÜZERGİLLER çoğl. bİş. i. Vücutları yandan iyice basık olan (yassı balıklar) ve sağ veya sol böğrünün üstüne yatan kemikli balıklar familyası. (Heterosoma takımından.) [Bunlarda gözler, renkli olan üst tarafta bulunur; dibe dönük olan öteki tarafları ise beyazımsıdır. Başlıca tipleri: çivisiz kalkan, kalkan, synaptura, zeugopterus, hippoglossus, köpekdili, dil balığı, pisi balığı arnoglossus.] (L)

YAO, Japonya'da şehir, Honşu'nun güneyinde (Osaka ili); 66 700 nüf. Osaka'nın kır banliyösü olan Yao, bölgedeki sanayi şehirlerine sebze, tahıl ve kümes hayvanları gönderir. (L)

YAP, Büyük Okyanus'ta volkanik adalar grubu, Mikronezya'da, Cardine adalarının batı kısmında; 8 000 nüf. Hindistancevizi içi. Deniz üssü. (L)

YAP zf. (esk. türk. k.). *Halk dili.* Ağır ağır, yavaşça: *Yap yürümek.* || Sessizce, durgun olarak. (M)

YAPAĞI ve **YAPAK** i. İlkbaharda kırkılan koyun tüyü. (Sonbaharda kırkılana *yün* denir.)

— ANSİKL. *Yapağı,* koyunun derisinin içinde, az veya çok derinde bulunan kıl kökleri tarafından meydana getirilir. Her kılın dışı pulsu yapıda bir dericikle kaplıdır; içi ise çokgen kesitli iğ biçiminde elemanlardan oluşur. Kaba yapağılarda, kılın ortasında, içi boş hücrelerden oluşan bir kanal bulunur. Koyunun üstündeki yapağının sıklığı, ırklara göre, santimetre karede 1 200 kıl (en kaba yapağılar) ile 9 000 kıl (en ince yapağılar) arasında değişir. Koyun, yağ ve ter bezlerinden *yapağı yağı* denilen bir madde salgılar; yapağı yağının oranı yapağının ağırlığının yüzde 15-75'i arasında değişir ve kılların birbirine yapışmasını sağlar. Yapağı, hava şartları hayvanların sağlığı bakımından elverişli olduğu zaman kırkılıkla (adî veya elektrikli) kırkılır. Kırkılan yapağılar balya haline konduktan sonra depolanır ve oradan satışa çıkarılır.

Yapağı tellerinin uzunluğu, koyun ırklarına göre, 35 mm ile 350 mm arasında değişir; çok ince yapağı telleri genellikle kısa olur. Yapağının en önemli özelliği *incelik*'tir; çünkü yapağının kalitesi ve fiyatı buna göre tayin edilir. Yapağı inceliği mikroskop altında ölçülen kıl çapına göre belirlenir; incelik en ince merinos yapağılarında 16 mikron, en kaba yapağılarda ise 50 mikrondur. İncelik aynı koyunda yapağının bulunduğu yere göre de değişir; en ince yapağı omuz kısmında bulunur.

Yapağı ne kadar ince ise kılların kıvırcıklığı da o kadar fazladır. Yapağının esnekliği bundan ileri gelir; kıllar ancak mm²'ye 14-20 kg'lık bir yükle asılındığı zaman kopar ve kopuncaya kadar yüzde 30-50 oranında uzar. Yapağı kılı mikroskop altında incelenecek olursa üzerinin pullu olduğu görülür; en ince kıllar pulları en küçük ve hepsi görünür durumda olan kıllardır. Kuzu yapağılarında kılların ucu ince ve sivri, yetişkin koyunlarda ise kılların ucu küttür. En iyi yapağılar iki yaşındaki koyunlardan alınır; yapağının kalitesi yaklaşık olarak beş yıl sabit kalır, sonra yapağı sertleşir; genellikle bu yaşa gelen hayvanlar kasaplık olarak satılır. Koyunun doğrudan doğruya kırkılmasıyle elde edilen yapağıya *kirli yapağı* denir (yapağı tamamen yağlı ve kirlidir); koyun yıkandıktan sonra kırkılıp elde edilen yapağı ise *temiz yapağıdır* (bunda hiç yapağı yağı kalmaz). Daima daha yumuşak ve keçeleşmeğe daha yatkın olan kuzu yünleri ise ayrı birer kategori sayılır.

● *Dünya üretimi.* Yapağı Avrupa'da bilinen en eski dokuma maddelerindendir. Ortaçağ'da yapağı sanayii büyük ölçüde gelişmişti ve başlıca üretici ülke, ince yünlü büyük merinos sürüleriyle İspanya idi. Öbür avrupa ülkeleri kaba yapağılı koyunlar yetiştirirdi. XVIII. yy.da Avrupa'da da İspanyol merinosları yetiştirme çabasına girildi. XIX. yy.da A.B.D.'nin güneybatı bölgesindeki ve Rusya'nın Asya topraklarındaki bozkırların ve geniş otlakların değerlendirilmesi büyük ölçüde yapağı üretimine imkân verdi. Bugün dünya yapağı üretiminin (2,5 Mt'dan biraz çok) dörtte üçü, bu ülkeler tarafından elde edilir. Avustralya yapağı üretiminde (0,8 Mt) ve ihracatında birinci, Yeni Zelanda (0,3 Mt) ihracatcı ülke sıralamasında ikincidir. Rusya (0,35 Mt) büyük koyun sürüleri ve yapağı üretimiyle ikinciliği elinde tutar. Plata ülkeleri (Arjantin [0,2 Mt] ve Uruguay) yumuşak yapağı yetiştirmede uzmanlaşmıştır. Güney Afrika cumhuriyeti özellikle, halı sanayiinde kullanılan sert yapağıları üretir. İkinci Dünya savaşından önce dünya üretiminin yüzde 15'ini sağlayan Avrupa bugün ancak yüzde 10'unu karşılayabilmektedir. İngiltere'de özellikle uzun ve ipek gibi yumuşak yapağı (İskoç yapağısı) üretilir. Fransa'da özellikle merinos yetiştirilir, fakat üretim millî sanayinin ihtiyacını karşılamaktan uzaktır. Öbür üretici ülkeler güney amerika, akdeniz ülkeleri, ortadoğu ve yakındoğu ülkeleridir.

Rusya ve A.B.D. dışında bütün bu ülkeler küçük tüketicilerdir. Bu yüzden yapağı ticareti uzun mesafelerde çok canlıdır. Güney yarımküre, Japonya, A.B.D. ve Avrupa'ya ihracat yapar. Avustralya'da Woolstores kurumunun aracılığıyle yapağı, açık artırmalarla satılır; oysa Güney Amerika'da ve Güney Afrika cumhuriyetinde aracısız satış uygulanır. Avrupa'da büyük yeniden dağıtım pazarları Londra, Bradford, Roubaix, Tourcoing, Anvers ve daha küçük çapta Hamburg'dur.

● *Sanayi coğrafyası.* Yapağı sanayiiyle uğraşan bölgeler üç büyük gruba ayrılabilir. Ortadoğu ve Akdeniz bölgesindeki eski yapağı ülkelerinde, el sanatları özelliğini mu-

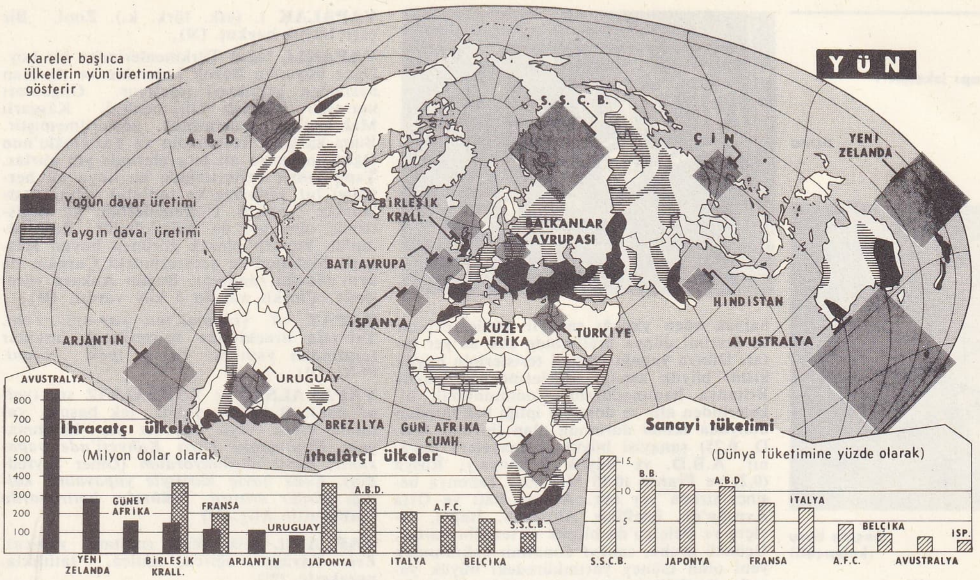

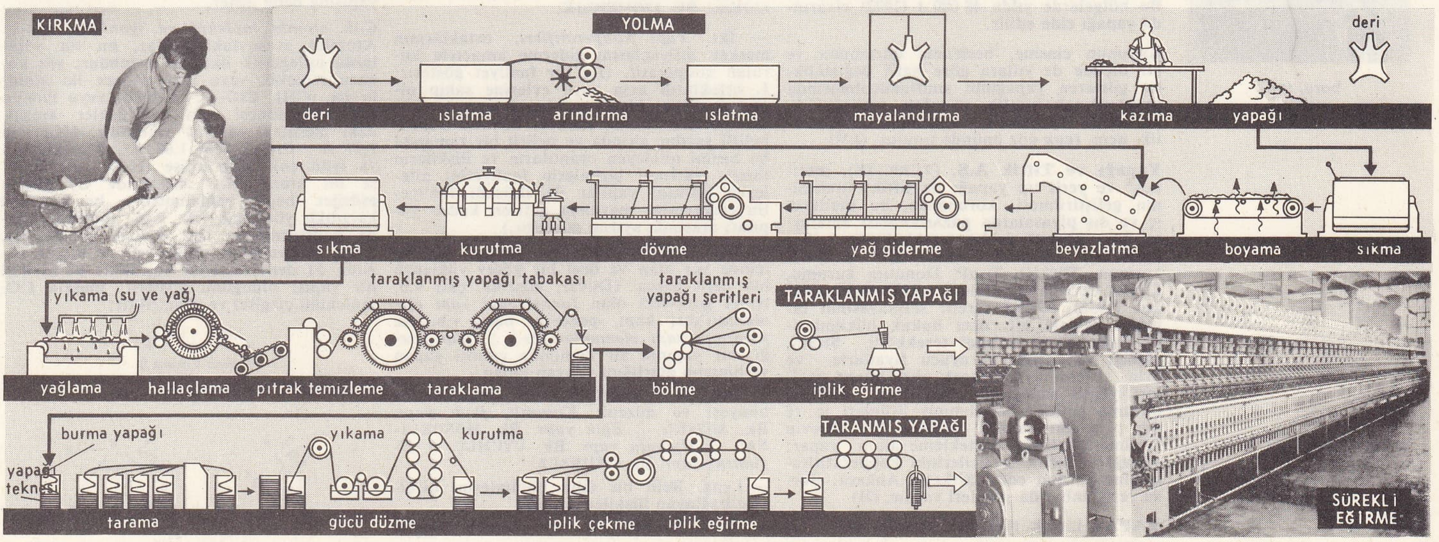

yapağı

yapı iskeleleri

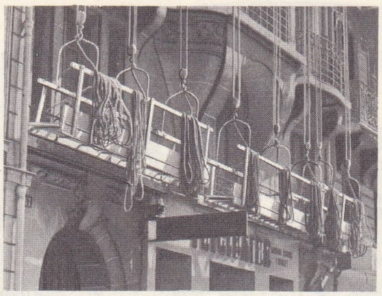

asma

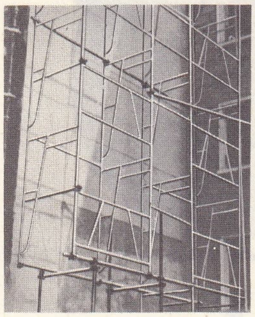

geçme boru (kelepçeli)

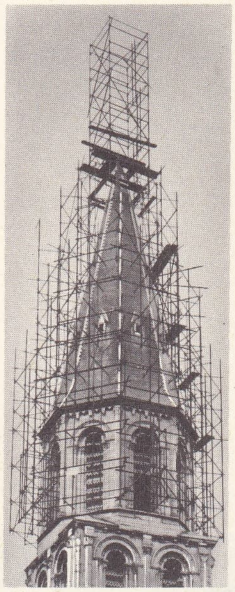

boru, sabit mafsallı

hafaza eden yapağı sanayii gerilemektedir ve üretimi dünya üretiminde çok az yer tutar. Dünya yapağı sanayii tesislerinin büyük kısmı büyük sanayi ülkelerindedir. Büyük Britanya hammaddesini Commonwealt ülkelerinden alır ve dokuma ipliği bakımından dünyada ikinci durumda olan (birinci A.B.D. 0,25) sanayisi büyük sermayelere dayanır. A.B.D. ve Büyük Britanya'yı Rusya (0,2) ve Fransa (0,15 Mt) izler. Japonya beşinci sırada yer alır. Ayrıca Batı ve Orta Avrupa'da, özellikle Almanya, İtalya, İsviçre ve Belçika'da birçok el tezgâhı vardır. Üçüncü grubu, sanayi donatımı bakımından yeni olan Güney yarımküredeki büyük yapağı üreticileri meydana getirir. Arjantin 30 000 tondan daha çok yapağı işler, Avustralya (40 000 ton), Güney Afrika cumhuriyeti ve Uruguay'da kumaş üretimi büyük ölçüde gelişmiştir. Fakat yeni ülkelerin rekabeti henüz batı avrupa ülkelerini ciddî şekilde tehdit edecek hale gelmemiştir.

— Teşk. tar. *Yapağı* (veya *yapak*) *belediyesi*, yeniçerilerin giydiği bârânî ve subayların giydiği sabramanî adlı çuha kaputlarının dokunması için Rumeli'deki sancakların vermekle yükümlü olduğu vergi. (Bu vergi önce yapağı olarak alınırdı. XVIII. yy.dan itibaren Selânik bölgesi dışında para olarak alınmağa başladı.)

● *Türkiye'de*. Türkiye'nin bazı bölgelerinde güz *yapağı*'sına yün adı verilir. Türkiye'de en iyi cins yapağı, merinos ve büyük kuyruklu tip koyunlardan alınır. Kırpımın yılda bir defa yapılması halinde yapağı liflerinin boyu 15-20 sm'yi bulur. Türkiye'de kırpım iklim şartlarına bağlı olarak bölgelere göre değişir: nisan-mayıs aylarında Antalya, Bursa, Çanakkale, Iğdır, İçel, Manisa, Seyhan, Urfa'da; mayıs-haziran aylarında Adana, Afyon, Ankara, Balıkesir, Edirne, Eskişehir, Giresun, İstanbul, Kars, Kırklareli, Kırşehir, Konya, Samsun Tekirdağ, Trabzon'da yapılır.

Türkiye'de yapağı elde edilen başlıca bölgeler şunlardır: Trakya, Marmara, Ege, Batı Anadolu, Karadeniz, Orta Anadolu, Güney Anadolu, Doğu Anadolu, Çukurova. Bu bölgelerde yılda 48 000 t (1972) civarında yapağı elde edilir.

Koyunun cinsine, beslenme durumuna ve bir ölçüde de yıllara göre hafif değişiklikler gösteren yapağının sınıflandırılmasında genel olarak incelik, uzunluk, yumuşaklık, parlaklık, randıman, dayanıklılık, elastiklik, nem, renk göz önünde tutulur. (LM)

Yapağı ve Tiftik A.Ş. (TÜRKİYE), merinos* ve yerli tip yapağı ile tiftik* üretiminin geliştirilmesi, korunması, bu malların iç ve dış piyasalarda pazarlanması amacıyle, beş iktisadî devlet teşekkülünün (Sümerbank,*, Ziraat* bankası, Et* ve Balık kurumu, Türkiye Zıraî* Donatım kurumu, Devlet Üretme* çiftlikleri) ortaklaşa kurdukları (1956), 99 yıl süreli; sermayesinin tamamı devlete ait; özel hukuk hükümlerine bağlı kamu iktisadî teşekkülü. Şirket, yapağı ve tiftiği, koruyucu fiyatlarla ve prim sistemi uygulayarak alır; alınan malları yünlü sanayiinin ihtiyacına elverişli duruma getirir; hazırlanmış ürünleri iç ve dış piyasalara sürer; böylece bir görevin verilmesi halinde, destekleme alımı yapar; yapağı ve tiftik üreticilerinin kooperatifleşmesine yardım eder. Şirketin Ankara, Bursa ve İstanbul'da şubeleri vardır. (M)

YAPAK i. (esk. türk. k.). Yapağı. (M)

YAPALAK i. (esk. türk. k.). Zool. Bir çeşit büyük baykuş. (M)

YAPARLI, Oğuz Türkmenlerinden bir boy. Oğuz boyunun Bozok kolundan ve Ay-Han neslinden geldikleri sanılıyor. Ongunları kartaldır. Yaparlı Türkmenleri, Kâşgarlı Mahmud'un şeceresinde gösterilmemiştir. Buna karşılık Reşidüddin ve Yazıcıoğlu'nun Oğuz boylarına ait şecerelerinde yer alırlar. Tapu tahrir defterlerinde bu boya ait herhangi bir yerleşme ve topluluk adına rastlanmaz. Yaparlı Türkmenlerinin ad değiştirmiş olmaları da mümkündür. Reşidüddin'de Yaparlı olarak görünen boyun Kâşgarlı Mahmud'un şeceresindeki Çaruğlu ile aynı olduğu sanılıyor. Bugün Ankara yöresinde, Çarıklı adında 5 köy vardır. (M)

YAPAY sıf. (*yapmak*'tan *yap-ay*). *Yeni*. Tabiatta örneklerine benzetilerek insanlar tarafından yapılan: *Yapay ipek*. *Eşanl.* SUNİ. (M)

YAPAYALNIZ ve **YAPYALNIZ** sıf. (*yalnız*'dan). Büsbütün yalnız, tek başına, yanında kimse veya hiç bir şey bulunmayan: *Rıhtımdaki Paris Kahvesi'nde yapayalnız bunu düşünüyordum* (Ömer Seyfeddin). *Evde böyle karısıyle yapayalnız kaldığı günler arasıra Kübra'yı hatırlıyordu* (Sabahattin Ali). [M]

YAPÇA zf. (esk. türk. *yap*'tan *yap-ça*). *Esk.* Yavaşça, ağırca, usulca, tatlılıkla, nezaketle. (M)

YAPI i. (*yapmak*'tan *yap-ı*). Barınmak veya başka amaçlarla kullanılmak üzere meydana getirilmiş her türlü mimarlık eseri: *Mesken sıkıntısını hafifletmek için birkaç güzel yapı kuracak...* (F.R. Atay). [*Eşanl.* BİNA.] || İnşaat: *Yapı ustası*. || Yapma, meydana getirme: *Alman yapısı silâh*. || Bir şeyin bütünlüğünü meydana getiren çeşitli parçaların birbirine göre düzenleniş biçimi: *Benden daha boylu, benden daha çaplı, yapısı sağlam bir güzel erkekti* (Y. Z. Ortaç). *İnsan beyninin yapısı. Toplumsal yapı. Eşanl.* BÜNYE.

— Biyol. Bir hücrede, bir dokuda, karmaşık kuruluşlu bir organizmada elemanların düzeni. Bk. ANSİKL.

— Bot. Çeşitli eleman ve dokuların bir bitki içindeki düzeni. (Yüksek yapılı bitkilerde dokular iki ayrı kaynaktan gelir: birincil dokular [birincil yapı] körpe bitkilerde ve otsu bitkilerde; ikincil dokular [ikincil yapı] yaşlı bitkilerde görülür ve büyütken tabakalardan oluşur.) || *Eklemli yapı*, birbirine bitişik parçalardan meydana gelen bitkinin yapısı. || *Sürekli yapı*, sadece bölmesiz tellerden oluşan bitkinin yapısı (mukorlar).

— Denizc. İnşa halindeki gemiye verilen ad. || Ticaret kayıklarına (taka, çektirme v.b.) özellikle Karadeniz kıyılarında verilen ad.

— Fiz. ve Kim. Bk. ANSİKL. || *Yapı formülleri*. Bk. İZOMERLİK.

— İkt. *Yapı kooperatifleri*, ortaklarının mesken ihtiyaçlarını giderme amacıyle kurulan kooperatif. (İki tür faaliyet gösterir: 1. ortakların arsa veya evlerine sahip olmaları; 2. ortakların yapılan evlerde kirayle oturmaları.) || *Bir iktisadî birimin yapısı*, belirli şartlar altında ve belirli bir zamanda bu birimi niteleyen orantıların ve ilişkilerin tümü. (İktisadî birimlerin faaliyetini niteleyen iktisadî yapılar ile iktisadî faaliyetin çerçevesini meydana getiren kadro yapıları arasında ayırım gözetilir.)

— İnş. *Yapı elemanı*, bir yapının bütünü içinde yer alan ve özel bir görev yüklenen her çeşit parça. (Duvar, döşeme, çatı v.b. temel görevleri olan *fonksiyonel yapı elemanları*'dır; kapı, pencere, baca v.b. ise *yardımcı yapı elemanları*'dır.) || *Yapı eteği*, bir yapının alt kumanda çıkıntı yapan ve binanın ağırlığını taşıyan taban.

— Jeol. ve Jeomorfol. Arazi tabakalarının bünyesi ve düzeni: *Kıvrımlı, faylı yapı*. Bk. ANSİKL. || *Eğik yapı*. Bk. MONOKLİNAL. || *Uyumlu yapı*. Bk. UYUMLU. || *Uyumsuz yapı*. Bk. UYUMSUZ.

— Leng. Belli bir dilin bölümlerini birbirine bağlayan ilişkiler bütünü.

— Mat. Verilen bir veya birkaç bileşim kuralının bir cümleye kazandırdığı özelliklerin tümü. (Önemli yapılar arasında, grup, cisim, halka ve vektörel uzay yapıları sayılabilir.) || Bir cümle için, bu cümlenin özelliklerini belirleyen belli sayıda işlem veya bağıntıları tanımlayan aksiyomatik. Bk. ANSİKL.

— Metalürji. Bir alaşımdaki billûrların fizikokimyasal özelliklerinin tümü. (Bu billûrlar, madenlerin katı çözeltileri, temel maden içindeki katkı elementleri veya bu madenlerin ya da katkı elementlerinin ya kendi aralarında ya da temel madenle yaptıkları bileşikler olabilir.) *Eşanl.* BİLEŞİM.

— Mim. Bk. MİMARLIK.

— Pedaloji. *Toprak yapısı*, toprağı meydana getiren unsurların fiziksel durumu. Bk. ANSİKL.

— Petrogr. *Kaya yapısı*, kaya bölümlerinin düzenleniş şekli: *Orglu bazalttaki prizmalı, sütunlu ve silindir biçimli yapı*.

— Psikol. Bk. ANSİKL. || *Yapı bozulması*, genel bir kişilik bozukluğunda, algı yapılarının çözülmesi.

— Tıp. *Organik yapı*, hastalıkların gelişmesine elverişli olup olmamak bakımından genetik, fizyolojik, dokusal ve suyuksal şartların tümü. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Biyol. Canlı madde, en iri organik moleküllerden daha karmaşık *yapı*'lı bağımsız cisimciklerden oluşur. Çokhücreliler, her birinde binlerce molekül bulunan binlerce hücreden meydana gelir. Bu sayısız eleman, «basamaklı ilintiler» kuralına uygun olarak belirli yapıda tipler halinde şekillenir ve bireyin birliğini, ahengini sağlar. Organizmanın yapısı ve yapımı bireyoluş sırasındaki sayısız organsal bağlılıkların sonucudur; bu organsal bağlılıklar yetişkindeki bağlılıkları, yani organları birbirine bağlayan bağları meydana getirir. İşaret rolü oynayan bir uyartı, ilgili organın yapı ve teşkilâtınca yönetilen stereotip bir tepkimeye yol açar.

— Fiz. ve Kim. ● *Kimyasal yapılar*. Bir kimyasal türün tanımı, bu türü meydana getiren atomların sayılması ve atomlar arasındaki bağların niteliğinin açıklanmasıyle bitmez: genel olarak, kimyasal tür rasgele bir yığın değil, çeşitli bölümlerinin ne şekil biraraya geldiğini, yani *yapı*'sını belirtmek zorunda olduğumuz bir atom kuruluşudur. Bu incelemede fiziksel durum önemli bir rol oynar: gazlar, sürekli ve düzensiz bir şekilde hareket eden moleküllerden meydana gelmiştir ve bu durumda, sadece moleküllerin yapısı dikkate alınmalıdır; her ne kadar bileşimlerine giren taneciklerin aralıkları gazlardan çok daha azsa da, sıvılar için de genel olarak aynı şeyi söyleyebiliriz; tersine, billûrsu katı durumun özelliği, bileşime katılan molekül, atom veya iyon gibi taneciklerin billûr içinde düzenli olarak yerleşmiş olmasıdır: bileşime katılan taneciklerin yapısı billûrun yapısına denk düşer.

Çok atomlu molekül ve iyonların yapısı. Atomlar arasındaki bağlar, bu tür yapılarda eşdeğerlik ilkesine uygundur; söz konusu molekül veya iyon sadece iki atomlu ise (CHl, ClO—), molekül veya iyonun tanımlanabilmesi için çekirdekler arasındaki mesafeyi vermek yeterlidir. HCl için 1,27 A°, ClO — için 1,60 A°. Molekül veya iyon çok atomlu ise (H_2O), hiç değilse bir atom (H_2O örneğinde O) birçok eşdeğer bağla bağlanmıştır; bu bağların karşılıklı yönelimi (bk. BAĞ) molekül içinde belirlenmiştir; bu durum molekülün, dalga mekaniğinin varsaydığı ve birçok olguda da deneylemenin kesinlikle belirlediği bir yapısı olduğunu gösterir; meselâ CO_2 molekülü çizgisel ve simetriktir;

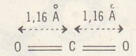

su molekülü ise dirseklidir;

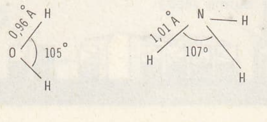

Foto. LAROUSSE

NH_3 molekülü düzgün bir piramit biçimindedir; CH_4 molekülü bir düzgün dörtyüzlü içinde yer alır;

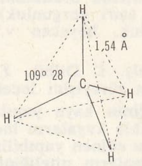

NH^{+}_{4} iyonu için de durum aynıdır; benzen molekülü düzlemsel ve düzgün altıgen biçimindedir;

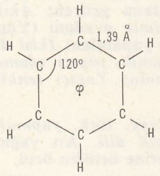

Billurların yapısı. Rahip Haüy, billûrlarda yüzlerin karşılıklı yönelimleri, dilinim düzlemlerinin varlığı, anizotropi gibi özellikleri, mikroskopik ölçüde bir teşkilâtlanmanın belirtileri olarak ele alması bakımından billûrbilimin gerçek kurucusu sayılabilir. X ışınlarının billûrlar tarafından kırınıma uğraması olayından (Laue'nin [1912] buluşu) yararlanılarak, bir billûrun üç boyutlu bir tanecik, atom, iyon, molekül ağı olduğu ve bunların billûr ağının düğümlerinde yer aldığı ortaya kondu. Geometrik biçimiyle bir molekül ağı, basit bir paralelyüzün sürekli yer değiştirmeleriyle oluşturulabilir; ilmek denilen bu basit paralelyüze belirli bir tanecik topluluğu tekabül eder; billûr motifi dediğimiz bu belirli değiştirmeleri geometrik ağı meydana getirirken, ona tekabül eden motifin yer değiştirmeleri de billûrun kendisini oluşturmalıdır.

Termik çalkantıyı hesaba katmazsak, diyebiliriz ki, taneciklerin karşılıklı konumlarında kalmaları, tanecikler arasındaki kimyasal bağlardan ileri gelir; aşırı türden birçok kimyasal bağ ayırt edildiğine göre, bu durumda da aşırı türden birçok billûru ayırt etmek gerekir; bununla birlikte bu ayırım, bağların ayırımı gibi şematiktir; ayrıca, billûrların geometrik simetri elemanlarına göre sınıflandırılmasıyle de ilgili değildir (bk. BILLÛRBILIM). Bu söylediklerimizi göz önünde bulundurursak, billûrları şu şekilde ayırt edebiliriz: tanecikleri ters işaretli iyonlar olan *iyon billûrları* (msl. NaCl'de Na^{+} ve Cl-); bu iki element arasında, billûrun kohezyonunu sağlayan iyon bağları vardır. İyon bağı yönlendirilmiş olmadığına göre, belirli bir işaret taşıyan ve ters işaretli bir iyonun çevresinde toplanan iyonların sayısı iyonların «iriliğine» bağlıdır; msl. NaCl'de, Na^{+} sodyum iyonunun çevresinde kendilerine yer bulabilen Cl- klorür iyonlarının sayısı sadece altıdır; bu durumda her iyon için koordinasyon indisinin 6 olduğu söylenir; Na^{+} iyonlarının tümü, merkezleşmiş yüzlü kübik bir ağı tanımlar, çünkü yalnız her elemanter kübün tepelerinde değil, aynı zamanda her yüzün merkezinde de bir Na^{+} iyonu vardır; Cl- iyonlarının tümü de, daha önceki iyle iç içe geçmiş merkezleşmiş yüzlü kübik bir ağı tanımlar (şekil I).

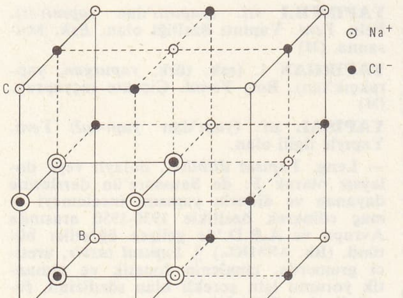

şekil I

Şekil I'de iyonların karşılıklı konumu belirtilmiştir; ilmeği, OA, OB, OC ayrıtlarından oluşan küp meydana getirir; billûr motifinde 4 tane Na^{+} iyonu ve 4 tane Cl- iyonu (çevrelenmiş iyonlar) vardır. Na ve Cl- iyonları arasında en kısa mesafe 2,82A°'dur (OA = 5,64A°).

Sezyum klorür CsCl'de, Cs^{+} iyonunun yarıçapı daha büyük olduğu için bu iyonun çevresinde 8 tane Cl- iyonu yer alabilir; öte yandan bir Cl^{-} iyonunun en yakın çevresinde 8 Cs^{+} iyonu vardır; her iyon için koordinasyon indisi 8'dir, Cs^{+} (veya Cl^{-}) iyonlarından meydana gelen ağ basit kübiktir; tümü ise merkezlenmiş kübiktir; alttaki şekilde, ayrıtı 4,1 A° olan ilmek gösterilmiştir.

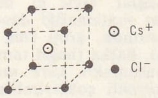

NaCl yapısı, önemli bir yapı biçimidir: birçok alkali halojenürde, oksitlerde (MgO, CaO, ...), sülfürlerde (MgS, CaS, ...) bu yapıya rastlanır; *CsCl yapısı* bunun kadar yaygın değildir.

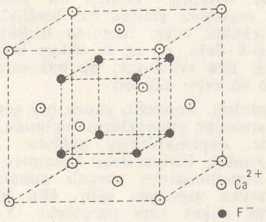

şekil II

Başka türden yapılar arasında, flüorin tipi yapıyı gösterebiliriz (bk. şekil II); flüorinde (kalsiyum flüorür CaF_2), Ca^{2} iyonlarının ağı, merkezlenmiş yüzlü kübiktir; F^{-} iyonlarınınki basit kübiktir (ayrıtı öncekinin yarısı); her F^{-} iyonu, tepelerinde Ca^{2} iyonlarının bulunduğu düzgün bir dörtyüzlünün merkezindedir; anyonların koordinasyon indisi 4, katyonlarınki ise 8'dir. İyon bağı kuvvetli olduğu için, iyon billûrları oldukça yüksek sıcaklıkta erir: NaCl 800°C'ta, CaF_2 1 350°C'ta; ergime sıvısı iyon yapısındadır, dolayısıyle elektroliz edilebilir; aynı şey sulu çözelti için de söylenebilir (tuzu çözünür cinstense).

Atom veya kovalans billûrları. Billûr motifinin tanecikleri atomlardır; billûrun kohezyonu kovalans bağlarıyle sağlanır; bu bağlar, yönelimlidir ve bir atom çevresinde sayıları sınırlıdır; bunun sonucu olarak, bağlar arasında çoğu zaman boşluklar bulunur; buna karşılık, bağların kısa, kuvvetli ve yerel olduğu söylenebilir: kovalanslı billûrlar serttir, güç ergir ve yalıtkandır (msl. karbon [elmas] ve silis [kuvars]).

Elmasın yapısı (bk. şekil III), karbon atomlu, merkezlenmiş yüzlü iki kübik ağla gösterilebilir; ikinci ağ, kübün bir köşegenine ve köşegen uzunluğunun dörtte birine göre birinci ağın yer değiştirmesiyle elde edilmiştir. Birinci ağdaki her C atomu, tepelerinde ikinci ağın C atomlarının bulunduğu düzgün bir dörtyüzlünün merkezindedir, ikinci ağ için de aynı şey söz konusudur. En kısa C—C mesafesi 1,54A°'dur.

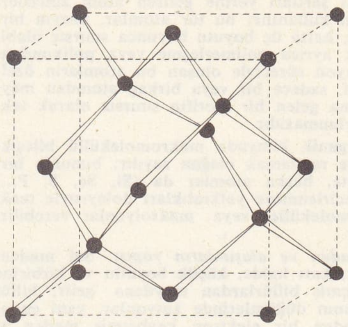

şekil III

Silisyum ile germanyumun yapısı, elmasın yapısıyle aynıdır.

Molekül billûrları. Moleküllerde, motifin tanecikleri moleküllerdir; bu moleküller, yüksek sıcaklıkta maddenin sıvı ve buhar fazlarını meydana getirir. Billûrun kohezyonunu sağlayan moleküller arası kuvetlere *Van der Waals kuvvetleri* denir; bu kuvvetlerin varlığı önce, tükel halden ayrı özellikler sağladıkları gazların incelenmesi sonucunda anlaşılmıştır. Bununla birlikte bu kuvvetlerin asıl önemi, moleküller arası mesafelerin çok daha kısa olduğu yoğun, katı ve sıvı hallerde ortaya çıkar; ne var ki, sağladıkları kohezyon genellikle oldukça zayıftır; molekül billûrlarında ergime noktasının düşük olması da bunun böyle olduğunu gösterir: iyot, kükürt 120°C'ta ergir; oksijen, azot, klor, karbon dioksit, hidrojen, asal gazlar gibi tabiî şartlarda gaz halinde bulunan bütün basit veya bileşik cisimler, yeterli bir soğutma ile molekül billûrları verir; organik maddeler de çoğunlukla molekül billûrları meydana getirir (ergime noktası 5,4°C olan benzen).

Buz, H_2O molekülleri arasındaki hidrojen bağlarıyle kohezyonu sağlanan bir molekül billûrudur; her O atomu, tepelerinde dört O atomu bulunan bir dörtyüzlünün merkezindedir; iki O atomu arasında yer alan her H atomu, bu oksijen atomlarından biriyle bir kovalans bağı (d_1 = 1,01 A°), ötekiyle de bir hidrojen bağı (d_2 = 1,75 A°) kurar. Buzun yapısı, bütünüyle elmasın yapısına çok yakındır; sadece, elmasın yapısı kübik olduğu halde buzun yapısı bir altıgen simetrisindedir;

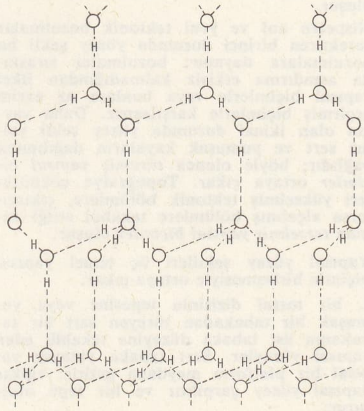

ayrıca buzun yapısında birçok gedik bulunur ve erime sırasında birkaç hidrojen bağının kopması bütün yapısının sökerek yığılmasına yol açar; sıvı haldeki suyun buzdan daha yoğun olması bu yüzdendir (oysa, genellikle bir sıvı, erime yoluyle kendisini meydana getiren bir billûrdan daha az yoğundur).

MAKROMOLEKÜLLER. Birçok basit veya bileşik cismin molekülleri çok az sayıda atomdan (H_2, O_2, Cl_2, HCl, ...) meydana gelir. Bunlar iki atomlu (H_2O, CO_2), üç atomlu (NH_3, C_2H_2), dört atomludur; birçok iyon (ClO^{-}, NO_2^{-}, SO_3^{2-}) için de aynı şey söylenebilir; organik kimyada, karbonun kendi kendiyle kolaylıkla zincirlenmesi yüzünden, daha çok sayıda atom kapsayan birçok moleküle rastlanır; bununla birlikte, bunlar da daha öncekiler gibi, molekül ağırlığı her zaman kesinlikle belirli olan «mikromoleküller»dir.

Makromolekül ve mikromolekül deyimi, be-

lirli şartları yerine getiren atom zincirleri için kullanılır; bu tür atomlar, uzayın bir, iki, hattâ üç boyutu boyunca sınırsız olabilir; ayrıca polimerleşme veya polikondansasyon süreciyle oluşan bu atomların özelliği, sadece bir veya birkaç atomdan meydana gelen bir motifin sınırsız olarak tekrarlanmasıdır.

Organik kimyada makromoleküllü bileşiklere rastlamak olağan sayılır; bununla birlikte, başka atomlar da (Si, Se, S, P,..) zincirlenmeye yatkınlıkları dolayısıyle makromoleküller veya makroiyonlar verebilirler.

Maden ve alaşımların yapısı. Saf madenler, katı halde, küçük boyutlu ve birbirine geçmiş billûrlardan meydana gelir; billûr ağının düğümlerinde katyonlar, yani en azından bir elektron kaybetmiş maden atomları yer alır; bu katyonların kohezyonunu, bu şekilde serbest kalan elektronların tümü sağlar.

Madenî bağda, yerel olmadığı ve yöneltilmediği için, katyonların birleşmesi genellikle sıkıdır ve koordinasyon sayısı da yüksektir; aralarında Mg, Zn, Cd v.b. nin de bulunduğu bazı madenler ise altıgen sistemde billûrlaşır ve sıkı altıgen diye adlandırdığımız ağları, öteki madenlerin ağı kadar sıkıdır; daha az sayıdaki başka madenlerde ise (msl. alkali madenler, tabiî sıcaklıkta demir v.b.), merkezlenmiş kübik bir ağ vardır: daha öncekiler kadar sıkı olmayan bu ağın her katyonu, ancak sekiz yakın komşuya sahiptir.

Alaşımlar, madenlerin kendi aralarında veya bir madenin bir ametalle birleşmesinden meydana gelir ve genellikle ergitme yoluyle elde edilir. Alaşımların billûr yapısı genellikle saf madenlerin billûr yapısına benzer: msl., alaşımlar da madenler gibi az veya çok iletkendir.

— Jeomorfol. Yapıya yüzey şeklinde yüksek ve alçak noktaların dağılımını sağlayan tektonik bozulmaları meydana getirerek doğrudan doğruya, ya da gereçlerinin farklı dayanıklılığı ve az veya çok karmaşık konumuyle nitelenen kaya istifini aşınma etkisine açık bırakarak dolaylı şekilde oluşur.

Nispeten anî ve yeni tektonik bozulmalar gerektiren birinci durumda yüzey şekli bu bozulmalara dayanır: bozulmalar sırasında aşındırma etkisiz kalmadığından ilkel yapısal biçimlerle veya bunlara az evrim geçirmiş biçimlerle karşılaşırız. Daha yaygın olan ikinci durumda yüzey şekli yalnız sert ve yumuşak kayaların dağılımına bağlıdır; böyle olunca *türemiş yapısal biçimler* ortaya çıkar. Topoğrafya çöküntüleri yükselmiş tektonik bölümlere, çıkıntılarsa alçalmış bölümlere tekabül ettiği zaman *terselmiş yapısal biçimler* oluşur.

Yapısal yüzey şekilleri üç temel yapısal biçimin birleşmesiyle ortaya çıkar:

1. bir tortul dizisinin tepesine veya yumuşak bir tabakadan türeyen sert bir tabakanın üst tabaka düzeyine tekabül eden yapısal yüzeyler. Sert tabaka yataysa yapısal bir platform meydana getirir; eğikse yapısal yüzey çarpıktır ve bir tepe oluşturur;

2. yumuşak tabaka üzerine sert bir tabakanın gelmesinden doğan aşınma sarplıkları. Eğime göre *tabaka basamağı, keskin sırt* veya *tabaka doruğu* olur;

3. yer kabuğu kırıklarına bağlı *fay şevleri*. Değişikliğe uğramamış şevlere, ilkel biçimlilere, fay çizgisi şevlerine, türemiş biçimlere rastlanır.

Yapısal biçimlerin belirliliği bazı etkenlere bağlıdır:

a) farklı aşınmaya elverişlilik: aşındırma, yumuşak kayalara daha etkili olur ve sert kayalar çıkıntı halinde ortaya çıkar. Biçimlerin genişliği, yumuşak kayaların kalınlığına bağlıdır.

b) iklim: iklim, yapının özelliklerini az veya çok değerlendirmeğe yarayan aşındırma sistemini belirler. Meselâ, sıcak ve kurak iklimlerdeki aşındırma sistemlerinde sellenmenin üstünlük sağladığı görülür; sellenme hafif eğimli yamaçlarda küçük döküntüleri sürüklerse de sert kayaları etkileyemez, fakat bütünlüğüne dokunmadan yapısal yüzeyleri kusursuz olarak ortaya çıkarabilir; mekanik ufalanmayle çok yavaş olarak yıpranan başlar dikliklerini muhafaza eder. Tersine, ılıman yağışlı yerlerde yığışma ve soliflüksiyon yapısal yüzeyin yumuşak örtülerini güçlükle kaldırır ve belirgin bir dışbükeylik kazanmış kaşlı diklikler, aşağı kesime doğru düzleşen bir yamaçtaki donmanın meydana getirdiği iri döküntülerin çok yavaş ilerlemesi yüzünden düzleşir. Bu yüzden, evrim sırasında, yarı kurak yerlerdeki niteliklerine ulaşamayan yapısal biçimler düzleşme eğilimi gösterir.

— Mat. Yapı kavramı modern matematiğin temelidir; gerçekten de modern matematik, cümlelerin muhtevası ve elemanlarının niteliği, cümlelerin yapısını tanımlayan aksiyomatik ve bu aksiyomatiğin verdiği sonuçlardan çok yapı ile ilgilenir.

İki cümle aynı yapıda ise, bunlar arasında çoğu defa bir izomorfizme kurulabilir, bu da cümlelerin özellikleri arasında bir tür özdeşlik sağlar. Öyle ki, modern matematiğe yapılar matematiği denebilir. En basit yapılar arasında, grup (tek bir işlemle tanımlanmış), halka (bağıl tamsayıların Z halkası, *n* basamaklı kare matrisler halkası, bir bilinmeyenli çokterimliler halkası v.b.), cisim (R gerçek sayılar cismi, C karmaşık sayılar cismi), vektör uzayı v.b. yapıları sayılabilir. Topoloji, süreklilik özelliklerini işe karıştırarak daha karışık yapılar ortaya koyar. Nihayet, sıra bağıntıları da bir yapının tanımında yer alabilir; kafesler için durum böyledir. Verilen bir yapıya, bir *cebir* meydana getiren bir özellikler cümlesi tekabül eder. Bununla birlikte, cebir adı, çok defa, en az iki işlem bulunduran yapılar için kullanılır; bu bakımdan, grup yapısı bir cebir değildir.

— Pedoloji. Toprağın yapısı her şeyden önce kapsadığı yığınakların biçimine, büyüklüğüne, dayanıklılığına bağlıdır. Yığınaklar, yumak biçimindeki koloidler tarafından çimentolanmış parçalı mineral maddelerinden meydana gelir. Hiç bir temel yığınak yoksa yapı parçalıdır. Yığınakların çimentolanma şekline göre yapı pıhtılı, iri taneli, çokgenli, prizmalı v.b. olur.

— Psikol. Yapı kelimesi, bazı çağdaş psikologların eserlerinde (özellikle, 1910'dan beri Almanya'da), «bütüne bağlı oluşlarından ötürü parçaları değişikliğe uğramış bir tüm»ü ifade etmek için kullanılır. Demek ki belli bir bütündeki parçalar, başka bütünler içinde kazanacakları özelliklerden farklı özellikler (duyusal görünüş, fonksiyon, anlam, değer) kazanır. Nitekim çehredeki bir ayrıntı, geometrik bir şekildeki bir çizgi, bir melodideki ses, bir akılyürütmedeki fikir böyledir. Parçaların bütüne olan bu temel bağıllığı, çağrışımcı açıklama tarzlarının terk edilmesini gerektirir. Rasgele unsurları gruplaştıran dış kaynaklı bağlantıların yerini organizasyonlar alır. Bu organizasyonlar ise gerçek yapılarda veya şekillerde (*Gestalten*), bütüne bağlı unsurların iç ilişkileriyle bunların uyduğu denge kanunlarından meydana gelir. Bu kanunlar, değişik akımlara göre, ya tamamen psikolojik (Krüger) ya da bilinç alanları, organik hayat ve hattâ fizik dünyanın bir bölümü için ortak (M. Wertheimer, W. Köhler, K. Koffka, K. Lewin) gerçekler olarak kabul edilmektedir. Bu görüşün bazı temsilcileri, savundukları öğretiyi bir'ci anlayışa dayanan; ereklik ve değerler meselesini orijinal bir şekilde alan bir felsefe olarak genişletmişlerdir (W. Köhler: *Die Physischen Gestalten im Ruhe und Bewegung* [1920], *The Place of Values in a World of Facts* [Olgular Dünyasında Değerlerin Yeri], 1939). Ama en fazla araştırma psikoloji alanında yapılmaktadır (bunlar özellikle, *Psychologische Forschung* adlı dergide yayımlanmıştır). Nitekim, algılama, hafıza, hareket fonksiyonları, icat, duygunluk tepkileri, anlatım olayları v.b. konular, yapısal açıdan, büyük bir titizlikle incelenmektedir.

— Tıp. *Organik yapı*'yı meydana getiren genetik etmenler döllenme anından itibaren kesin olarak bellidir, fakat bunun belirtileri, artritizme elverişli bünyelerde olduğu gibi, ileri yaşlarda ortaya çıkabilir. (Bk. *marazî* SOYAÇEKİM.) Fizyolojik etmenler beslenmeyle (yetersiz, aşırı veya dengesiz beslenme; şeker hastalığında olduğu gibi özümleme bozuklukları), kaslarla (yorgunluk, aşırı yorgunluk) veya sinirlerle (uykusuzluk, heyecan v.b.) ilgilidir. (LM)

YAPIBİLİM blş. i. Dilbil. *Yeni.* Dilbilimin kelimelerin türeyişini inceleyen dalı.

— Jeol. Jeolojinin kaya yapılarını inceleyen dalı; özellikle kayaların ince biçim değişimlerini konu edinen yapıbilim, kayaların uğradığı zorlamaların niteliğini ve sayısını belirler. (Yapıbilim, dağ sıralarının tektonik evrimlerindeki değişiklikleri ortaya koyar.) [LM]

YAPICI sıf. (*yapmak*'tan *yap-ıcı*). Ortaya koyan, meydana getiren: *Akıldır işler yapıcı eyler cümle avadanı* (Yunus Emre). || Yararlı işler yapabilen: *İkisi de zeki adamdı, akıllı adamdı, yapıcı adamdı* (Y. Z. Ortaç). || Olumlu: *Yapıcı tenkit.* || İ. Yapı ustası. (M)

YAPIK i. (esk. türk. *yapmak*, örtmek'ten *yap-ı-k*). *Halk dili.* Atı yağmurdan korumak için üzerine örtülen örtü.

— Tar. Yeniçerilerin giydiği üstlük. (M)

YAPILAGELİŞ blş. i. Bir iş için eskiden beri tutulan yol. *Esk.* Teamül. (M)

YAPILDAK sıf. [Yalnız *yayan yapıldak* sözünde geçer]. Bk. YAYAN.

YAPILI sıf. (*yapı*'dan *yapı-lı*). Yapısı [...] olan: *Sağlam yapılı.* (M)

YAPILIŞ i. (*yapılmak*'tan *yapıl-ış*). Yapılma tarzı ve eylemi. || Bir şeyin yapılmasından doğan özellik. *Eşanl.* BÜNYE. (M)

YAPILMAK edilg. f. (*yapmak*'tan *yap-ı-l-mak*). Yapmak işine konu olmak. (M)

YAPIM i. (*yapmak*'tan *yap-ı-m*). Yapmak eylemi. || Makine veya elle yapmak işi. *Esk.* İmal.

— Dilbil. *Yapım eki*, kelime kök ve gövdesine getirilerek kelimenin yeni bir kavram kazanmasını sağlayan ek: *-lık (başlık)*, *-çı (bek-çi)*, *-la- (yok-la-)* v.b. Bk. EK.

— Leng. Bir kelimenin veya çeşitli bükünlerinin oluşma tarzı: *Bir kelimenin yapımı.* || *Hallerin yapımı*, genetifin, çoğulun, dişilin yapımı.

— Sine. Sermayeyi koyan, harcamaları denetleyen ve yönetmenlerle anlaşma yapan kurum. (LM)

YAPIMCI i. (*yapım*'dan *yapım-cı*). *Yeni.* Bir filmin yapılması için sermayeyi koyan ve bütün idarî işleri üstüne alan kimse. *Eşanl.* PRODÜKTÖR. (M)

YAPIN i. (*yapmak*'tan *yap-ı-n*). *Yeni.* Makine veya el ile yapılmış her şey. *Esk.* Mamulât. Masnuat. (M)

YAPINCAK i. (esk. türk. *yapmak*, örtmek'ten *yap-ı-n-acak* > *yap-ı-n-cak*). *Halk dili.* Atı soğuktan korumak için üzerine örtülen tüylü örtü. (M)

YAPINCAK i. (*Yapıncak*, yer adından). Üzeri benekli beyaz üzüm cinsi. (*Kınalı (sarı) yapıncak* da denir.) [M]

YAPINTI i. (*yapmak* > *yapınmak*'tan *yapın-tı*). Fels. *Yeni.* Olup olmadığı gerçekte bilinmediği halde varmış gibi düşünülen. *Esk.* Tasni. (M)

YAPINTILI sıf. (*yapıntı*'dan *yapıntı-lı*). Fels. *Yeni.* Yapıntı özelliği olan. *Esk.* Musanna. (M)

YAPIRGAN i. (esk. türk. *yapurğan*, yaprakçık'tan). Bot. *Yenid.* Çiçekte taçyaprak. (M)

YAPISAL sıf. (*yapı*'dan *yapı-sal*) *Yeni.* Yapıyle ilgili olan.

— Leng. *Yapısal dilbilim*, dolaylı veya dolaysız olarak F. de Saussure'ün derslerine dayanan ve dillerin yapısını incelemeyi amaç edinerek özellikle 1930-1950 arasında Avrupa ve A.B.D.'de gelişen öğretiler bütünü. (Bk. ANSİKL.) || *Yapısal tasvir*, üretici gramerde, cümlenin fonetik ve semantik yorumu için gerekli olan sözdizimi, fonoloji v.b. bildirisinin ortaya konması.

— Jeomorfol. Doğrudan doğruya jeolojik yapıdan ileri gelen yüzey şekli unsurlarıyle ilgili: *Yapısal jeomorfoloji. Yapısal biçim.*

|| *Yapısal yüzey,* üstteki yumuşak tabakanın aşınmasıyle meydana çıkan sert tabakanın yüzeyi. (Yapısal yüzeyler özellikle yarı kurak bölgelerde örtü halinde akışla meydana çıkar; bu yüzeyler düz veya eğridir; meselâ bir tepenin antiklinale düşen yamacı, yapısal bir yüzey olabilir.)

— Tıp. *Yapısal hastalık,* kalıtsal yapıya, yani bünyeye bağlı hastalık. (Artritizm, soydan geçme frengi, ana babanın alkolizminden veya ruh hastalığından ileri gelen kusurlar yapısal hastalıklardır.)

— ANSİKL. Leng. Çeşitli *yapısal dilbilim* okullarının ortak yanları, Benveniste'in ortaya attığı formülle özetlenebilir: «Tasvirîn metodu, sistem bilinci, incelemeyi en küçük birimlere kadar götürme, metotların açıkça belirtilmesi», yapısalcıların diyakronik tasvirden çok senkronik tasvire önem verme eğilimini ve aynı zamanda dilbilimin öteki açılardan (psikolojik, sosyolojik, fonetik, mantıkî) bağımsız olduğunu gösterir. «Sistem bilinci», dilin bir sistem olarak kabul edilmesini belirtir; bu sistemde her şey tutarlıdır ve her unsur dildeki öbür unsurlarla ilişkileri bakımından tanımlanır. «İncelemeyi en küçük birimlere kadar götürme» verilen bütünden hareket eden ve bütünü birbiriyle bağıntı unsurlarına ayıran incelemenin analitik niteliğini belirtir; ayrıca, dilbilgisinin geleneksel kategorilerinden kurtulmayı ve *morfem, fonem* gibi temel birimlere varmayı öngörür. (LM)

YAPISALCI sıf. (*yapısal*'dan *yapısal-cı*). Yapısalcılıktan yana olan. (M)

YAPISALCILIK i. (*yapısalcı*'dan *yapısal-cı-lık*). Biyol. Organların ayrı bir yaşantıları olmadığını ve bütün içindeki görevleriyle tanımlandıklarını ileri süren teori. (Buna göre, biyolojide herhangi bir organı bütünden ayırmak onu öldürmek demektir.) [*Atomculuk* ve *mekanizmacılık*'ın karşıtıdır.]

— İnsan bil. Birçok insan biliminde görülen, beşerî bir olguyu teşkilâtlanmış bir bütüne göre tanımlamağa ve bu bütünü modellere göre açıklamağa dayanan eğilim.

— Leng. Dil unsurlarının görevlerini tanımlamayı konu edinen ve bir karşıtlıklar düzeni olarak tanımlanan bu görevlerin yapılar içinde teşkilâtlandığını ileri süren teori. Bk. DİLBİLİM. (L)

YAPIŞ i. (*yapmak*'tan *yap-ış*). Yapmak tarzı veya eylemi. (M)

YAPIŞIK sıf. (*yapışmak*'tan *yapış-ı-k*). Yapışmış olan: *Pencerelerin camları kâğıtlarla yapışıktı* (Ömer Seyfeddin). || Birbirine yapışmış: *Hamdullah Suphi Tanrıöver'in heyecanla övdüğü bu derisi kemiğine yapışık, bu çelimsiz, bu hareketli genç, Reşat Nuri idi* (Y. Z. Ortaç). || *Teşm. yol.* Dokunan, değen, bitişik: *Sırtındaki tayyörün göğüs, bel ve etek kısımlari o kadar gergin, dar ki, derisi imişcesine vücuduna yapışık* (R. H. Karay).

— Bot. Bir başkasına bitişip kaynaşmış organa denir: *Çanağa yapışmış yumurtalığa «yapışık yumurtalık» denir.*

— Mim. *Yapışık sütun,* bir duvara veya duvar örgüsüne bitişik bir payeye kısmen oturmuş sütun.

— Patol. *Yapışık parmaklılık,* el veya ayak parmaklarının birbirine yapışık olması. Bk. ANSİKL.

— Zool. *Yapışık parmaklılık,* birçok hayvan türünde, özellikle domuzlarda görülen bitişik parmaklılık; bu özellik domuzlarda başat, sığırlarda çekinik bir karakterdir.

— ANSİKL. Patol. *Yapışık parmaklılık* kısmî olabileceği gibi (deri yapışıklığı) tam da olabilir (kemik ve deri yapışıklığı). Özellikle elde üçüncü ve dördüncü parmakla, ayakta ikinci parmakla üçüncü parmak arasında görülür.

Çoğu zaman soydan geçmedir ve başat bir karakter sayılır. (LM)

YAPIŞIKÇENELİLER çoğl. blş. i. Zool. Bk. ÇENGELÇENELİLER.

YAPIŞIKLIK i. (*yapışık*'tan *yapışık-lık*). Yapışık olma hali.

— Bot. Çeşitli çevreme ait kısımların, meselâ erkek organların veya taçyaprakların normal veya anormal olarak birleşip birbirine kaynaması hali.

— Oftalmoloji. *Gözbebeği yapışıklığı,* gözbebeği çevresinin gözbillûruna yapışması hali. || *İris yapışıklığı,* irisin gözbillûruna veya saydam tabakaya yapışması.

— Patol. İltihap veya travma sonucunda organların veya organ kısımlarının birbirine yapışması hali. || *Burun içi yapışıklığı,* burun bölmesinin boynuzcuklardan birine yapışması hali. || *Dölyatağı yapışıklığı,* dölyatağının ön ve arka çeperlerinin birbirine yapışması. (Dölyatağı boşluğunu az veya çok tıkadığından yumurtanın yerleşmesine engel olur.) || *Kalp zarı yapışıklığı,* iltihap sonucunda, kalp dışzarının iki tabakasının birbirine yapışıp kaynaması.

— Pnömoloji. *Plevra yapışıklığı,* plevrayı meydana getiren iki gömleğin birbirine yapışıp kaynaşması. (Plevra yapışıklığı, plevra içinde toplanan sıvıların [zatülcenp, hidrotoraks, hamotoraks] sebep olduğu bir sekeldir.)

— ANSİKL. Patol. *Yapışıklık,* normal olarak birbirinden ayrı olması gereken komşu bölgelerin birleşmesidir. Doğumdan önce olan yapışıklıklara *doğuştan* yapışıklık, yapıştırıcı bir iltihap yüzünden sonradan olanlara ise *tesadüfî* yapışıklık denir. Yapışıklığın sebebi bir yanık (parmakların yapışıklığı), seröz zarların iltihaplanması, yalancı zarların oluşumu (plevra, kalp dış zarı, karınzarı yapışıklıkları) olabilir. Birkaç parmak birden yanmışsa yapışıklığı önlemek için her parmağa ayrı pansuman yapılmalıdır. (LM)

YAPIŞKAN sıf. (*yapışmak*'tan *yapış-kan*). Değdiği yere yapışıp güçlükle ayrılan: *Yapışkan çamur.* || *Mec.* Ayrılıp gitmek bilmeyen: *Lodosun yosun kokulu yapışkan sıcağı gittikçe daha ağır, daha yorucu, daha insafsız bastırıyordu* (Kemal Tahir). *Yapışkan adam.*

— Bot. Yakınındaki cisimlere tutunup bağlanan bitki. || *Yapışkan otu.* Bk. YAPIŞKANOTU. (M)

YAPIŞKANLIK i. (*yapışkan*'dan *yapışkan-lık*). Yapışkan olma hali. (M)

YAPIŞKANOTU blş. i. Duvarlarda biten, yapışkan yapraklı, otsu bitki. (İlmî adı *parietaria.* Isırgangillerden.) [L]

YAPIŞMA i. (*yapışmak*'tan *yapış-ma*). Yapışmak eylemi.

— Anat. *Yapışma noktası,* bir organın öteki ne bağlandığı bölge: *Kaslar ya doğrudan doğruya kemiklerin düz kısmına veya kirişler aracılığıyle çıkıntılara veyahut aponevrozlarla kemiklerin pürtüklü ibiklerine yapışır.* || *Karınzarı yapışması,* birçok karınzarı kıvrımının birbirine sıkıca yapışması.

— Bot. Bitişme, bağlanma veya tutunma: *Lamellerin yapışması onların mantarın sapına bitişmesi demektir.* Bk. ANSİKL.

— Dy. Bk. ANSİKL. || *Yapışma ağırlığı* veya *katsayısı,* bir lokomotifin motris dingilleri tarafından yola iletilen ve cer kuvveti hesabında yapışma katsayısına bağlı olarak hesaplanan yüklerin tümü.

— Fiz. Bk. ADEZYON.

— İnş. ve Bayınd. Bk. ANSİKL.

— Malzeme. Betonarmede, betonla çeliğin birbirine kaynaşması. *Eşanl.* ADERANS.

— Teknol. Bir taşıtın, temas yüzeyleri (tekerlekler ile zemin veya ray) arasındaki etki ve tepkilere bağlı olan yuvarlanma özelliği. *Eşanl.* ADERANS. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bot. *Yapışma,* çiçek kısımları söz konusu olduğu zaman çok önemlidir; çünkü bu kısımlar aynı türden olan bitkilerin hepsinde aynıdır. Çiçekliğin durumuna göre bu kısımlar dişi organın ya üst tarafında (hipogin), ya çevresinde (perigin), ya da alt tarafında (epigin) olur.

— Dy. *Yapışma* veya *aderans,* tekerleklerin ray üzerine oturarak ve bir cer kuvveti uygulamasına imkân veren olaydır. Bu olay, *yapışma ağırlığı* ve *yapışma katsayısı* ile nitelenir. Yapışma katsayısı, çeşitli parametrelere bağlı olarak değişir: temas yüzeylerinin yapısı ve durumu; çeşitli maddelerin (yağ, su, kuru yaprak, kalamin, kum) varlığı; motris tekerlekler arasındaki bağlantı; süspansiyon ve kasaya tespit sistemi; cer kuvvetinin uygulama şekli v.b. Buhar lokomotifleri için genellikle yüzde ±50'lik bir toleransla 0,22'lik bir yapışma katsayısı kabul edilir. Cer kuvvetinin *patinaj* sınırına kadar ayarlanabildiği elektrikli lokomotiflerde, bu rakam 0,50'ye yükselebilir. Patinaj başladığı an cer kuvveti sıfıra inen hacimsel hidrolik transmisyonlu dizel lokomotiflerinde katsayı 0,50'yi bile aşar.

— İnş. ve Bayınd. Bir betonarmede betonun çeliklere *yapışması* veya *aderansı,* çelik ve beton gibi birbirinden son derece farklı iki malzemeden meydana gelen bir yapı elemanında bu iki malzemenin birlikte çalışmasını ve her birinin kendi rolünü oynamasını sağlayan olaydır. Yapışma, çeliklerin yüzey durumuna ve betonun yapısına olduğu kadar, bağıl uzamalara yol açan gerilmelerin niteliğine de bağlı olan karışık bir olaydır. Yapışma sırasında malzemelerin çalışma oranı, gerilen çeliklerin uçlarında ve çelik iskeletin bindirme bölgelerinde dikkatle kontrol edilmelidir. Yapışmayı arttırmak için, çok defa kanca şeklinde kıvrılmış çelik çubuklar kullanılır. Son zamanlarda, soğukta şekil verilerek deformasyon sertliği kazandırılmış özel biçimli çelikler (Tor, Tentor, Caron v.b. çelikleri) kullanılmağa başlanmıştır; bu çeliklerde biçim de, yüzey yapışmasını güçlendiren bir etken rolü oynar.

— Teknol. Bir otomobil için, *yapışma,* motris tekerleklerin taşıdığı ağırlığa, zeminin cinsine, nem ve fiziksel durumuna ve lastiğin yapısına bağlıdır. Lastik düzse veya sırt tırtılları aşınmışsa, yapışma minimumdur. Yapışma zemindeki engebelere bağlı olarak da sürekli değişir ve bu nedenle, arabanın tekerleklerinden hiç biri hareket sırasında öbürleriyle aynı yapışmayı göstermez. Yapışmanın iyi olmaması, tekerleklerin savrulmasına veya patinajına yol açar. (LM)

YAPIŞMAK geçz. f. (esk. türk. k.). Yapıştırıcı bir şeyle (tutkal, zamk, kola v.b.) bir yere tespit edilmek, dokunduğu şeye ayrılmayacak şekilde ilişmek: *Kitabın sayfaları birbirine yapışmış.* || Herhangi bir şey aracılığıyle bir yere tutunmak: *Terden, saçları alnına yapışmak.* || Aralık bırakmayacak şekilde üzerine dokunmak: *Çarşafım vücuduma, peçem yüzüme yapışıyor, sokakta rastgeldiğim insanları halime güldürüyordu* (R. N. Güntekin). || Sıkı sıkı tutmak, yakalamak, sarılmak: *Bu sefer Muazzez onun koluna yapıştı: «Buralardan gidelim Yusuf!» dedi* (Sabahattin Ali). || Bir iş yapmak amacıyle, bir şeyi hevesle ele almak, istekle kullanmağa başlamak: *Akıllarına gelmeye görsün! O saat yapışıyorlar kaleme* (N. Ataç). *Makasa yapışıp kumaşı biçmeye başlamak.*

— Spor. [Bisiklet yarışçısı için] Başı çekeni çok yakından takip etmek. [Koşucu için] Başka bir koşucuyu hemen arkasından, fuleye girerek takip etmek. (ML)

YAPIŞTIRICI sıf. ve i. (*yapıştırmak*'tan *yapıştır-ıcı*). Yapıştırmağa yarayan, yapıştırma özelliği olan.

— Foto. *Yapıştırıcı kâğıt* veya *yapıştırıcı,* basılmış fotoğrafları karton veya herhangi bir altlık üzerine sıcakta kuru kuruya yapıştırmak için kullanılan, gomalak, reçine veya plastik madde gibi yapışkan bir tabaka sürülmüş pelür kâğıdı.

— Patol. Yapıştırıcı iltihap, normal du-

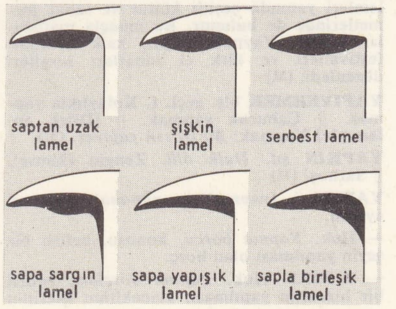

yapışma (mantarlarda)

rumda birbirinden ayrı olan kısımların yapışmasına yol açan iltihap. (Plevra ve yürek zarının, iris iltihabından sonra irisin, kürtajdan sonra dölyatağı çeperlerinin birbirine yapışması gibi.)

— Res. Soğuk, hafif ısıtılmış veya sıcak olarak kullanılan, lâpa veya sıvı halinde organik madde: *Bazı verniklere, boyalara ve sıvalara yapıştırıcı katılabilir.*

— Sine. Filimlerin üzerine ses kuşaklarını yapıştırmağa yarayan cihaz. (LM)

YAPIŞTIRMA i. (*yapıştırmak*'tan *yapıştır-ma*). Yapıştırmak eylemi. || *Esk.* Gelinlerin yüzüne yapıştırılarak yapılan bir çeşit süs.

— G. santl. Çeşitli malzemelerden özellikle yapıştırma kâğıtlarından yapılmış süs motifi. (Daha çok ÇIKARTMA denir.)

— Seram. Ayrı ayrı imal edilmiş ve pişirilmemiş iki parçayı birbirine alıştırdıktan sonra çömlekçi çamuruyle birleştirme.

— ANSİKL. Teknol. Malzemeleri, özellikle ince yaprak halindeki madenleri *yapıştırma*, İkinci Dünya savaşı sırasında öbür birleştirme yöntemlerinden daha büyük bir önem kazandı. Kaynak ve lehim sırasında, birleştirilecek parçaların bir kısmını ısıtmak gerektiğinden, maden yapısında ve özellikle alaşımlarda kalite bozulmaları görülür, dolayısıyle verim düşer. Vida veya perçinlere baş yapmak zorunluluğunu tamamen ortadan kaldıran yapıştırma usulü, hiç bir çıkıntısı olmayan düz yüzeylerin yapılabilmesini sağladı. Birleştirilecek parçalar arasına kauçuk veya sentetik reçine esaslı yapıştırıcılar sürülmesi, parçaların darbeye karşı direncini arttırdı ve mekanik zorlamaları daha büyük bir alana yaydı. (LM)

YAPIŞTIRMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Yapışmasını sağlamak: *Zarfın üzerine pulları yapıştırdı.* || [Tokat, cevap v.b. şeyler için] Hemen karşılığını vermek, gereğini yapmak: *Mithat Cemal bu, hemen cevabı yapıştırmış: —Burası Çamlıca değil!* (Y.Z. Ortaç).

◆ **Yapıştırılmak** edilg. f. Yapıştırmak işine konu olmak: *Hattâ bu küçücük pencerelerin bazılarında cam yerine kaba bir çerçeveye yapıştırılmış kirli kâğıtlar bulunurdu* (Ş.S. Aydemir). [M]

YAPIŞ YAPIŞ sıf. (*yapışmak*'tan). Yapışkan bir maddeye bulaşmış: *Muazzez elbisesinin ve ellerinin yapış yapış olduğunu farketti* (Sabahattin Ali). [M]

YAPIT i. (*yapmak*'tan *yap-ı-t*). *Yeni.* Ortaya konulan, meydana getirilen şey. *Eşanl.* ESER. (M)

Yapı ve Kredi bankası, İstanbul'da Kâzım Taşkent'in teşebbüsüyle kurulan banka (9 eylül 1944). Kuruluş amacı gereğince, yapı işlerini finanse etmek ve bu alanda faaliyet göstermek için kurulmuşsa da kanunî mevzuat bakımından bu amacı bırakarak ticaret ve mevduat bankacılığı çalışmalarını sürdürdü. Kuruluşunun 7. yılından itibaren mevduat bakımından T.C. Ziraat ve T. İş bankalarından sonra ülkede üçüncü yeri aldı.

1972 Sonunda sermayesi, 150 milyon lirayı buldu. Bu sermaye 15 şubat 1973'te 225 milyon liraya çıkarıldı.

1972'de Kâzım Taşkent'in emekliye ayrılmasıyle boşalan İdare Meclisi reisliğine Fahrettin Ulaş seçildi.

Yapı ve Kredi bankası, klasik banka işlemleri yanında çeşitli kültür ve sanat hizmetlerinde de bulunur. Bu amaçla matbaalar kurdu. Yayınlar yaptı, halk oyunları festivalleri ve türk el sanatları sergileri düzenledi. (M)

YAPIVERMEK blş. geçl. f. Kolaylıkla yapmak. || Çabucak yapmak. || [Dilek an lamıyle] Yapmak: *Bu işi sen yapıver.* (M)

YAPKIN sıf. *Halk dili.* Zengin (kimse). || Sarhoş. (M)

YAPMA i. (*yapmak*'tan *yap-ma*). Yapmak eylemi.

— Huk. *Yapma borcu,* konusu, belirli bir şeyin yapılması olan borç.

— ANSİKL. Huk. *Yapma borçları,* belirli bir hizmetin yapılması, alacaklının işlerinin yönetilmesi, alacaklının bir şeyinin saklanması, bir eser yaratılması gibi borçlardır. Genellikle, kişiye sıkı olarak bağlı olan edimlerdendir. Bu yüzden borçlu, edimi başka birisine yaptıramaz. Meselâ, bir eser yaratılmasına ilişkin yapma borcunu sadece borç altına giren kimse yapabilir; çünkü bu tür borçlarda, borçlunun kişiliği önemlidir. Fakat, borçlunun işi yaparken, yardımcı kişi kullanmasına engel yoktur. Yasak olan, borcun bir başkasına devridir.

◆ Sıf. Tabiattaki şeylere benzetilerek insan eliyle yapılmış: *Yapma çiçek.* || Yapmacık olarak yapılan, içten olmayan. *Eşanl.* SUNÎ.

— DEY. *Yapma bebek,* güzel, fakat soğuk görünüşlü (kadın).

— Astronotik. *Yapma uydu.* Bk. UYDU.

— Mant. *Yapma fikirler,* Descartes felsefesinde, doğuştan ve dıştan fikirlere karşılık, zihnin geliştirdiği düşünceler. (ML)

YAPMACIK sıf. (esk. türk. *yapma*'dan *yapma-cık*). [Davranış, tavır, duygu için] İçten olmayan, sahte, düzme: *Bu teessüre benim de yapmacık bir teessürle mukabele etmem lâzımdı* (R.N. Güntekin). || İ. Düzme tavır: *Ama samimî bir çirkinlik. Hani öyle yapmacık değil* (B. Felek). [M]

YAPMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Meydana getirmek, ortaya koymak, gerçekleştirmek: *Demek deve resimleri yapabileceğim, öyle mi abla?* (H.Z. Uşaklıgil). *Gülü yetiştirir dikenli çalı / Arı her çiçekten yapıyor balı* (Âşık Veysel). *Köprü yapmak.* || Salgılamak, çıkarmak: *Tükrük bezleri tükrük yapar.* || Olmasına yol açmak: *Kirli sular kolera yapar.* || Meşgul olmak, uğraşmak: *Senin ne yapacağını ben ne bileyim?* (Ömer Seyfeddin). *Dün orada ne yapıyordunuz?* || Onarmak: *Tamirci buzdolabını yaptı mı?* || (Bir nesne cümlede iki defa kullanıldığı ve birincisi *-i* halinde olduğu zaman) Gerçek niteliklerini ortaya koymak: *Bayrakları bayrak yapan üstündeki kandır / Toprak eğer uğrunda ölen varsa vatandır* (M. Cemal Kuntay). || Uygulamak: *Bu tecrübeyi her yıl on yedi milyon nüfusun nihayet üç dört yüz çocuğunda yapabiliyoruz* (R.N. Güntekin). || Düzenlemek, tertip etmek: *Düğün, nişan yapmak.* || Bir düşünceyi, bir isteği gerçekleştirmek: *İnsan kendi mutluluğunu kendi yapar.* || Edinmek, sahip olmak: *Bu işte iyi para yaptılar.* || Görmek: *İlk, orta öğrenimini Anadolu'da yapmıştır* (Y.Z. Ortaç). || [Özel olarak] Dışkı çıkarmak: *Çocuk yatağına yapmış.* || Kötülükte bulunmak, eziyet etmek: *Onu bu hale getirmeye acımıyorlar mıydı acaba? Ne yapıyorlardı bu kıza?* (Sabahattin Ali). || [...] hale sokmak, [...] duruma düşürmek: *Ben seni kim olduğumu biliyor musun? Ben adamı ne yaparım* (H.E. Adıvar). || (Biriyle) Evlendirmek: *«Ne o yahu, Muazzez'i sana yapacağız işte...* (Sabahattin Ali). || *Esk.* (Ticarette) Biriktirmek. || Geçz. f. Davranışta bulunmak, hareket etmek: *Öyle yapacağına çocukları Mürebbiye'nin yanında yatıraydı* (H.R. Gürpınar). || Olmak, meydana gelmek: *Geçen ay çok soğuk yaptı.*

— ÇEŞ. DEY. *(Bir şey) Yapmak,* iyilik veya kötülükte bulunmak: *O bana bir şey yapamaz.* || *Yapmadığını bırakmamak,* her kötülüğü yapmak. || *Yaptığı (ettiği) hayır ürküttüğü kurbağaya değmemek.* Bk. ETMEK. || *(Ne) Yaptığını bilmemek,* aklı başında olmamak, şuursuzca davranmak. || *(Birinin) Gönlünü yapmak.* Bk. GÖNÜL. || *İş yapmak,* kazanç sağlamak, kâr etmek. «Bir işi bozmak» anlamında alay yollu kullanılır. || *Kaş yapayım derken göz çıkarmak.* Bk. KAŞ. || *(Birinin) Yuvasını yapmak.* Bk. YUVA.

◆ Yard. f. (Bazı sıfat ve isimler bu fiilin yanında zarf gibi kullanılır) Sıfat veya sıfat yerine geçebilecek bir isimle yapılan bileşik fiiller *-i* halinde nesne alır: *Onu yola getireceğini, kendisine bir arkadaş yapabileceğini zannetti durdu* (Sabahattin Ali). *Kızını doktor yaptı.* || Soyut anlamlı isimlerle yapılan bileşik fiiller nesnesiz kullanılır: *Araba sarsıntı yapıyor. Şehrin etrafında üç tur yaptık.* || Yabancı menşeli veya türkçe bazı kelimelerle birlikte bileşik biçimler meydana getirir; bu kullanışta bazen «etmek» yerine kullanılmıştır: *Flört yapmak. Sayı yapmak.*

— DEY. *(Kilometre, mil v.b.) Yapmak,* [...] kadar yol almak: *Bugün on kilometre yapmış.*

◆ Ünl. [İkinci şahıslara seslenirken] Bir kimsenin yaptığı bir iş veya hareketi önlemek için kullanılır: *Yapma kızım, yerleri kirleteceksin!* || Şaşkınlık belirtisi olarak: *Çocuk okulu bitirmiş. — Yapma.* (M)

YAPRAK i. (esk. türk. *yapırğak*'tan). Bitkilerin, solunumuna yarayan, genellikle klorofilli, çeşitli biçimlerdeki uzantısı: *Çınar yaprağı. Asma yaprağı.* (Bk. ANSİKL. *Bot. bölümü.*) || Kitap, defter v.b. de kâğıt kanadı. (Genellikle bir yaprak, cildin bir bölümünü meydana getirmek için katlanan ve kesilen bir kâğıt tabakasının (forma) sekizde biridir): *Zekeriya Hoca, kitabın yapraklarını ağır ağır çevirdi* (Kemal Tahir). || Kat kat olan şeylerin her bir katı; katman: *Mermer yaprağı.* || Baklava, börek v.b. yiyeceklerde her bir yufka. || (Özellikle) Asma yaprağı: *Bir bakır sahan içinde küçük küçük sarılmış etli yaprak dolması* (B. Felek). || Birkaç parça eklenerek dikilmiş kumaşta her bir parça: *Yelkenin üç yaprağı.*

— ÇEŞ. DEY. *Yaprak dökümü,* sonbahar. || *Yaprak oynamamak (kıpırdamamak),* hiç rüzgâr olmamak, hava çok durgun olmak.

— Anat. *İncir yaprağı,* şakak ve yarıkafa kemiklerinin iç yüzünde beyin zarı orta atardamarının geçmesi için bulunan derin oluklar.

— Bot. *Yaprak dökümü,* mevsimi gelince ağaçların yapraklarını dökmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Yaprak düzeni,* yaprakların sap üzerindeki yerleşme durumu. (Bk. ANSİKL.) || *Yaprak izi,* yaprak düştükten sonra yerinde kalan nebde. || *Yaprak taslakları,* tohum taslağında başlangıçta var olan ilk yapraklar.

— G. santl. Bk. ANSİKL.

— Jeol. Bir arazi tabakasının ince bir bölümü.

— Mat. Bir parçası ağaç yaprağını andıran eğri. *Eşanl.* FOLIUM veya FOLYUM. || *Descartes yaprağı,* dik koordinatlardaki denklemi

$$y^3 - 3\,axy + x^3 = 0$$

olan eğri; burada *a* bir sabiti ifade eder. (Descartes yaprağı, 0 başlangıcında bir ikikat noktası bulunan ve bu noktada eksenleri teğet kabul eden *tek parametreli* bir eğridir. Bu eğrinin, denklemi $x+y+a=0$ olan bir AB asimptotu vardır. Büklümünün alanı, eğri ile asimptotu arasındaki alana eşittir.)

— Mim. *Yaprak bezeme,* sütun başlıklarında, saçak silmelerinde v.b. sık sık uygulanan yaprak biçiminde süsleme tarzı. || *Beş yaprak,* beş dilimli yaprak biçiminde mimarî süsleme. (Ortaçağ avrupa anıtlarında çok rastlanan bu geometrik biçim, genellikle bölmeli pencerelerin üst gözlerini doldurur ve duvarları süsler.) || *Defne yaprağı,* Korinthos sütun başlıklarında üç yapraklı gruplar halinde dağılmış süsleme unsuru. || *Eğreltiotu yaprağı,* XV. yy. sonu merdiven korkuluklarında çok görülen desen. || *Kenger yaprağı,* Korinthos ve karma sütun başlıklarında kullanılan kenger yaprağı biçiminde süsleme unsuru. || *Kıvrık yaprak,* ucu kendi üstüne doğru eğilmiş yaprak biçiminde süs. || *Maydanoz yaprağı,* Korinthos sütun başlıklarında görülen, kenger yapraklarından daha küçükce süs motifi. || *Oymalı* veya *parçalı yaprak,* kenger ve maydanoz yaprakları gibi kenarları parçalı veya oymalı olan yaprak bezeme. || *Zeytin yaprağı,* Korinthos sütun başlıklarında görülen süsleme.

— Mutf. *Yaprak sarması,* asma, pazı veya fındık yaprağının ortasına iç konularak sarılan dolma çeşidi. (Zeytinyağlı veya etli olmak üzere iki türlü yapılır.) Bk. ANSİKL.

— Sigara sanay. *Yaprak sigarası,* yaprak tütününün sarılmasıyle yapılan sigara. *Eşanl.* PURO.

— Zır. *Yaprak açma,* güneş ışığı ve sıcaklık meyvelere ulaşabilsin diye meyve ağaçlarından bazı yaprakları koparıp atma işlemi.

— Zootekn Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bot. *Yaprak*'ta esas kısım, genellikle ince bir sapçıkla gövde veya dala bağlı bulunan ve «*yaprak ayası*» denilen *yassı* bölgedir. Bazı bitkilerde yaprağın (saplı veya sapsız) dip kısmı kın şeklinde genişleyerek gövdeyi kısmen veya tamamen sarar. Yapraklar gövdeye düğüm yerlerinde bağlanır. Bazı bitkilerde yaprağın gövdeye bitiştiği yerin her iki yanında *kulacık* denilen yaprağımsı iki uzantıcık bulunur. Sapı olmayan yapraklara *sapsız yaprak* denir. Yaprakların gövde ve dal üzerindeki dizilişi her bitkide belli bir düzene göredir. Her düğümde bir tek yaprak bulunursa böyle yapraklara *almaşık yaprak;* karşılıklı iki yaprak bulunursa böylelerine *karşıt yaprak* denir. Düğüm çevresinde taç şeklinde bir dizi yaprak olursa bunlara *halka yaprak* adı verilir. İster basit (yani tek yapraklı) olsun, ister bileşik (yani birçok yaprak birarada) olsun yaprakların kenarları değişik biçimlerde olabilir: düz kenarlı, dişli, parçalı kenarlı gibi... Gövdeden gelen odun-soymuk demetleri yaprak sapının içinden geçerek yaprak ayasına dağılır; bunlara *damar* adı verilir. Her bitki türünün kendine has damar düzeni vardır: tek damarlı, telek damarlı, elayası damarlı, paralel damarlı v.b. Yaprağın damar düzeni ile yaprak biçimi birbiriyle sıkı sıkıya ilgilidir. Yaprak sapı gövdeden gelen bir üst deriyle korunur. Yaprak ayası ise tek sıra hücre tabakasından ibaret bir üst deriyle örtülüdür. Klorofilli özek dokuyu koruyan bu üst derinin ya iki tarafı ya da sadece alt yüzü gözeneklidir. Özek doku bazen homogen, fakat genellikle heterogendir. (Üst tarafta polisat özek dokusu, alt tarafta sünger özek dokusu.) Dış ortamda hüküm süren şartlar yaprağın yapısını büyük ölçüde etkiler: meselâ su içinde yaşayan bitkilerde gözenekler kaybolur, üst deride kütinleşme olmaz, klorofillenme olur, süngersi özek doku daha fazla gelişir, destek dokuları kaybolur. *Yaprak taslağı,* tomurcuk içinde yeteri kadar geliştikten sonra tomurcuğun açılmasıyle ortaya çıkar. Yaprağın ömrü sınırlıdır; yaprağını döken ağaçlarda yapraklar, tomurcukların açılmasını takip eden sonbaharda dökülür.

Yaprak, solunumun, klorofil özümlemesinin ve terlemenin yer aldığı bir organdır. Odun damarlarla gelerek özek dokuya yayılan ham besisuyu yapraklarda ongun besisuyuna dönüşür, sonra soymuk damarlarla bitkinin her tarafına dağılır. Yaprağın temel görevleri bunlardır.

Yaprak çeşitli fonksiyonları yerine getirebilecek tarzda çeşitli şekiller alabilir: meselâ bir savunma (yalancı akasyanın, amberparisin dikenleri) veya korunma aracı (tomurcuğun pulcukları yahut depo organı, soğanlı bitkilerin soğan katmanları) olabilir; tutunmağa (fasulyegillerin sülükleri), böcek yakalamağa (böcekyiyenin yaprakları, sarracenialarin, nepentheslerin tulumları) yarayabilir. Fakat bu ikinci derecedeki uyumların en önemlisi hiç şüphesiz yaprağın üreme organlarını meydana getirecek bir oluşum kazanmasıdır (damarlı çiçeksiz bitkilerin spor üreten yaprakları, tohumlu bitkilerin çiçek kısımları). Bir başka nokta daha: birçenekli bitkilerin yaprakları genellikle dik, paralel damarlı ve homogen yapılıdır (msl. süsen yaprağı); ikiçeneklilerin yaprakları ise yatay durumda, dallı damarlı ve heterogen yapılıdır (üst tarafı alt tarafına göre daha yeşil ve daha kalın dericikli).

● *Yaprak dökümü,* bitki için kötü mevsimin başlangıcından önce yer alır (ılıman ülkelerde soğuk mevsim; kurak ve sıcak bölgelerde sıcak mevsim); bununla beraber, yapraklar ölü de olsa, kötü mevsimden önce daima düşmeyebilir ve bazen yeni sürgünlerin sürmesine kadar yerinde kalır: böyle yapraklara *solmuş yaprak* denir. Yaprak dökümü, yaprak sapında bulunan ve mantar tabakasını meydana getiren bir büyütken tabakanın oluşmasına bağlıdır.

● *Yaprak düzeni.* Yapraklar, her bitkide belli bir düzene göre sap üzerinde yer alır. Bu düzen bitkinin soymuk-odun demetlerinin durumuna göre şekillenir. Her düğümde bir tek yaprak varsa yapraklar ayrıdır; bir düğümde karşılıklı olarak iki tane yaprak varsa yapraklar karşıttır; bir düğümde birçok yaprak yan yana dizili ise halkavarîdir. Birbirinden sonra gelen iki ayrı yaprağın durumu incelenirse, aynı bitkide yaprak aralarının değişik olduğu görülür; bu aralıklar sapın büyüme durumuna ve yaprakların yaşına bağlıdır. Buna karşılık sapın eksenine göre yaprakların bulunduğu düzlem ve sapa bitiştiği nokta göz önüne alınırsa, iki yaprağın bitişme noktalarından geçen ve sapın çevresini sarmal olarak dolaşan bir çizgi çizilecek olursa, bir an gelir ki yapraklardan biri ilk yaprağın çizilecek bakışımlarıyle çakışır. Çizgi çekilirken karşılaşılan yaprakların sayısı *n*, sapın çevresindeki sarımların sayısı da *p* kabul edilirse $\frac{p}{n}$ iki yaprak arasındaki sapma açısını gösterir. Bazı botanikçilere, özellikle L. Plantefol'e göre bir sapta birçok yaprak sarmal çizgisi bulunur; bütün bu sarmal çizgilerin sonu sapın ucundaki tomurcuk bölgesinde bir noktada birleşir, burası yaprakları doğuran merkezdir; yani yapraklar da sapın çevresindeki büyütkendoku halkasında taslak olarak vardır.

— G. santl. Mimarîde yaprak motifi, sütun başlıklarının ve anıtların çeşitli kısımlarının süslenmesinde çok kullanılmıştır. Heykel ve resimde, çıplak vücutları kısmen örtmek için *asma yaprağı* kullanılması XVIII. yy.a rastlar.

— Mutf. *Yaprak sarması.* Yaprak taze veya salamura olur. Salamura yaprak önce suda bekletilip tuzu çıkarılır, sonra hafifçe haşlanır. Taze yaprağı daha fazla haşlamak gerekir. Sapları ayrılan yaprakların büyükleri ortadan ikiye ayrılır. Hazırlanan iç, yaprağın tüylü yüzüne konur; etli sarma küçük, zeytinyağlı sarma daha büyük sarılır.

— Zootekn. Birçok ağacın yaprağı yem olarak evcil hayvanlara verilebilir; yaprakların besin değeri sadece yaprağın cinsine göre değil mevsime göre de değişir. Kuzey ülkelerinde, Norveç ve Almanya'da kurutulmuş, kıyılmış veya toz haline getirilmiş meşe, karaağaç, fındık yaprakları pişirildikten sonra kışın kümes hayvanlarına yedirilir. Dut yaprakları ise ipekböceğinin yegâne yiyeceğidir. Yapraklar yeşil veya kuru olarak evcil hayvanlara da verilebilir.

◆ Sıf. Yaprak biçiminde olan.

— Fiz. *Yaprak mıknatıs,* iki yüzünün magnetik yoğunluğu eşit ve ters işaretli kabul edilen, ince lama biçiminde sanal mıknatıs. (İçinden bir elektrik akımı geçen kapalı bir devre, bir yaprak mıknatısa benzetilebilir. Bir yaprak mıknatısı şöyle tanımlamak da mümkündür: ters işaretli mıknatıslanmış, birbirine paralel ve sonsuz yakın, mıknatıslanma şiddeti bütün noktalarda yüzeye dik olan iki mıknatıslı yüzeyden meydana gelen bütün; yaprak mıknatısın bir noktadaki gücü, mıknatıslanma şiddetiyle yaprağın iki yüzü arasındaki uzaklığın sabit çarpımıdır. Yaprak mıknatıs kavramı, bazı elektromagnetizma problemlerini basit yoldan çözmek imkânı verir.)

— Mekan. *Yaprak yay.* Bk. YAY.

— Zool. *Yaprak benek,* bazı örümceklerin (epeira ve theridion) karın kısmında bulunan yaprak biçimindeki leke.

◆ **Yaprak yaprak** sıf. Katları olan, üst üste yığılmış: *Kâinat lâhana gibi, yaprak yaprak, kat kat* (A.H. Tanpınar). [LM]

YAPRAKBİTİGİLLER çoğl. blş. i. Bk. APHİDİDAE.

YAPRAKBURUNLUYARASA blş. i. Güney Amerika'da bulunan ve meyveyle beslenen küçük yarasa. (İlmî adı *Rhinophyllus.* Yaprakburunluyarasagillerden.) [L]

YAPRAKBURUNLUYARASAGİLLER ço-

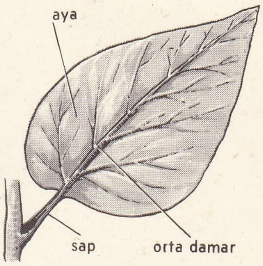

yaprak (bot.)

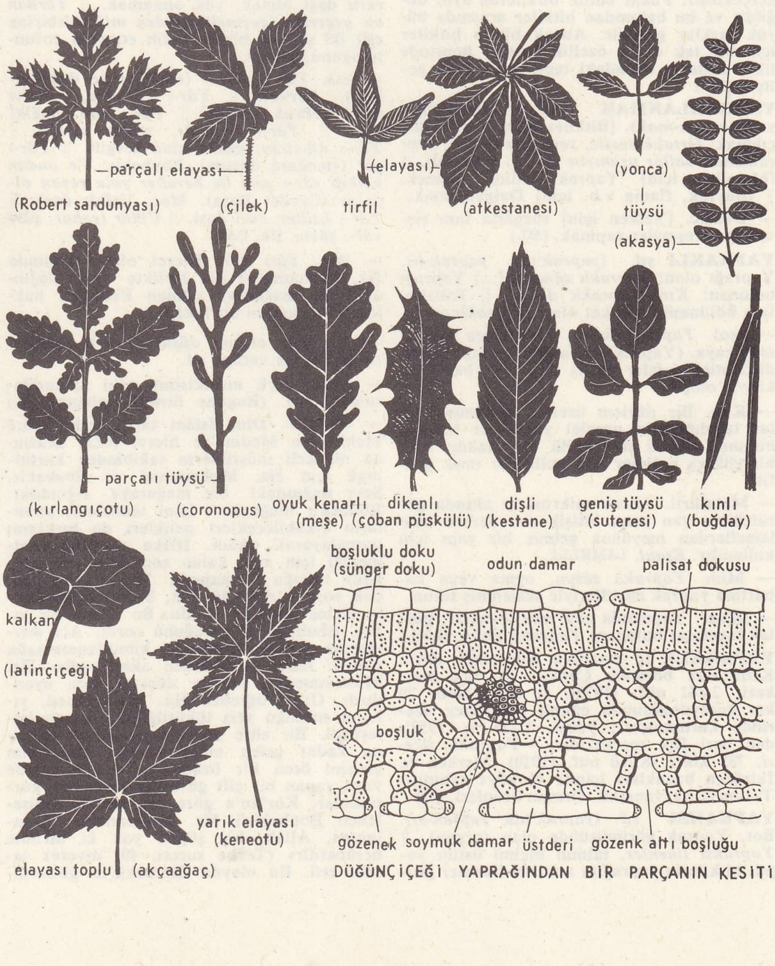

DÜĞÜNÇİÇEĞİ YAPRAĞINDAN BİR PARÇANIN KESİTİ

ğul. blş. i. Amerika'da yaşayan yaprakburunluyarasalarla benzerlerini kapsayan yarasa familyası. (Bunlara *vampir* de denir. Böceklerle beslenir, fakat imkân bulurlarsa kan da emerler.) [L]

YAPRAKÇIK i. Bot (*yaprak*'tan *yaprak-çık*). Bileşik bir yaprağın her parçasından biri. (Yaprakçıklar tek veya çift sayıda, karşıt veya almaşık durumda, tüysü veya elayası biçiminde, kulacıklı ve kulacıksız olabilir.) [L]

Yaprak Dökümü, Reşat Nuri Güntekin'in romanı (1930). Eserde cumhuriyetin ilânından sonraki yıllarda küçük bir memur ailesi fertlerinin, yaprak dökümünde olduğu gibi tek tek kökünden ayrılarak sürüklenişini, ailenin özendiği hayat tarzıyle bunu sağlayacak imkânların yetersizliği yüzünden doğan dengesizliği işler. Batının yalnız biçim bakımından taklit edilmesinin kötülüklerini gösterir. *Yaprak Dökümü*'nün kişileri, Reşat Nuri'nin öteki romanlarında olduğu gibi tek boyutlu değildir, içinde yaşadıkları toplumun şartlarıyle bağlı ve bütün boyutlarıyle yaşayan insanlardır. Bu, romancının, kitabını yazarken yalnız gözlemlerinden yola çıktığını ve eserine, romancı fantezisini katmadığını gösterir. *Yaprak Dökümü*, oyun biçimine sokularak İstanbul Şehir tiyatrosunda oynandı (1943-1944); iki kere de filme alındı (1958 ve 1967). [M]

YAPRAKLAMAK geçz. f. (*yaprak*'tan *yaprak-la-mak*). Denizc. [Rüzgârın estiği eksen yönünde bulunan yelken için] Bayrak gibi dalgalanmak. (M)

YAPRAKLANMA i. (*yapraklanmak*'tan *yapraklan-ma*). Bitkinin yeni yapraklarla donanması.

— Denizc. [Yelken için] Rüzgârın ters yüze girmesi ve yelkenin direklere yapışması, çarpması.

— ANSİKL. Bot. *Yapraklanma,* çeşitli etmenlerin (sıcaklık, nem, ışık, gün uzunluğu, büyüme çevrimi) karmaşık etkisi sonucunda gerçekleşir. Fakat bütün bitkilerde aynı değildir ve bu bakımdan bitkiler arasında büyük farklar görülür. Ancak bütün bitkiler için bir tek ortak özellik vardır: hepsinde ilkin dalların ucundaki tepe tomurcuğu gelişir. (LM)

YAPRAKLANMAK geçz. f. (*yaprak*'tan *yaprak-la-n-mak*). [Bitkiler için] Yaprakları çıkmak: *Ortalık sessiz, yeni çiçeklenen, yapraklanan dallar uzanıyor* (M. Ş. Esendal). || [Metaller için] Yaprak haline gelmek. || [Bayrak, flama v.b. için] Dalgalanmak.

— Denizc. [Yelken için] rüzgârla tam şişmeyip titreşmeler yapmak. (ML)

YAPRAKLI sıf. (*yaprak*'tan *yaprak-lı*). Yaprağı olan: *Yapraklı ağaç.* || [...] Yaprağı bulunan: *Kırk yapraklı defter.* || Tabakalara bölünmüş, kat kat olan: *Yapraklı taş.*

— Jeol. *Yapraklı kaya,* yapraklara bölünmüş kaya. (Yapraklar, ya eski katmanlanma düzlemlerini izler ya da yük veya baskı etkisiyle oluşur.)

— Kim. Bir düzlem üzerine dağılmış bağlar taşıdığı için paralel yapraklar halinde bulunan büyük moleküllü bir madde veya bir yüksek polimer için kullanılır (msl. grafit).

— Metalürji. Ancak mikroskop altında görülebilen yan yana bitişik son derece ince lamellerden meydana gelmiş bir yapı için kullanılır. *Eşanl.* LAMELLİ.

— Mim. *Yapraklı sütun,* oyma veya kabartma yaprak motifleriyle süslenmiş sütun.

— Miner. Yapısında çok ince levhalar, parlak façetalar bulunan: *Yapraklı doku.* (LM)

YAPRAKLI, İç Anadolu bölgesinde (Orta Kızılırmak bölümü, Çankırı ili) ilçe merkezi; 2 841 nüf. (1970). İl merkezinin 29 km kuzeydoğusunda eğimli bir yüzey üzerinde kurulmuştur; yüksl. 1 225 m. 1958'den beri ilçe merkezidir. —*Yapraklı ilçesi,* 785 km²; 18 760 nüf. (1970). Merkez ve İkizören bucakları içinde 41 köye sahiptir. Tarım ve hayvancılık. Orman ürünleri. (M)

YAPRAKSI sıf. (*yaprak*'tan *yaprak-sı*). Bot. Yaprak görünüşünde olan (organ). || *Yapraksı likenler,* talının biçimi üstün yapılı bitkilerin yaprağını andıran likenler grubu (msl. *parmelia, peltigera*). || *Yapraksı sap,* fizyolojik görev bakımından yaprağın yerini tutan lam biçiminde yassı yapraksapı. [Yapraksı saplara çeşitli akasyalarda ve bazı su bitkilerinde rastlanır.) [M]

YAPRAKSIZ sıf. (*yaprak*'tan *yaprak-sız*). Yaprağı olmayan: *Yapraksız ağaç.*

— Bot. Küsküt gibi sapında yaprak bulunmayan bitkilere denir. (LM)

YAPRAKTAŞ blş. i. Jeol. Kolaylıkla yapraklara ayrılan taş. (M)

YAPTIRIM i. (*yaptırmak*'tan *yaptır-ı-m*). *Yeni.* Yaptırmak eylemi. || Yasa, ahlâk v.b. gibi kurumların, buyruk ve gereklerinin yerine getirilmesini sağlayan yaptırma gücü. *Esk.* Müeyyide. (M)

YAPTIRMAK ettrg. f. (*yapmak*'tan *yaptır-mak*). Yapmasını sağlamak, yapmasına yol açmak: *Talih ve tesadüf bana tam aksini yaptırmıştı* (A. H. Tanpınar). [M]

YAPUKCIYAN i. (esk. türk *yapuk* > *yapukcı*'dan osmanlıca *yapuk-cı-y-an*). Teşk. tar. *Yapukcıyanı hassa,* saraya ait atları terbiye eden görevlilere verilen ad. (M)

YAPURA, portekizce *Tapura,* Kolombiya ve Brezilya'da ırmak, Amazon'un kolu (sol kıyı); 2 800 km. Yukarı çığırını rio Caqueta meydana getirir. (L)

YAP YAP blş. zf. Halk dili. Yavaş yavaş, ağır, ağır. (M)

YAQUİ, Kuzey Meksika'da ırmak, Kaliforniya körfezine dökülür; 676 km. Batı Sierra Madre'yi aşan Yaqui'nin aşağı çığırından sulamada yararlanılır. (L)

YÂR i. (fars. *yār*). *Esk.* Sevgili: *Nazlı yâr kölen olayım / Kabul eyle kul yerine* (Karacaoğlan). || Dost: *Dostlarım bana yâr görünseler de / Yüzdeki nikaba inanmıyorum* (F.N. Çamlıbel). || Tanıdık. || Yardımcı. || *Yar olmak,* yararlı olmak, yardım etmek: *Ordusuz, haznesiz fetvâ ve ferman mahkûmu Mustafa Kemal'in talihi bundan yâr olmuştur* (F.R. Atay).

— ÇEŞ. DEY. *Yâr olup bâr olmamak,* yararlı dost olmak, yük olmamak. || *Yârdan mı geçersin (geçmeli) serden mi?,* birbirine eşit iki şeyden birini tercih etmenin zorunluluğunu belirtir.

— *Esk. Yâr ü ağyar* («dostlar ve düşmanlar»), herkes. || *Yâr-ı bî-vefa,* vefasız dost, vefasız sevgili. || *Yâr-ı can,* hakikî dost. || *Yâr-ı cefakâr,* zalim sevgili. || *Yâr-ı dil-sitan,* gönlü olan sevgili. || *Yâr-ı gar* («mağara dostu»), Ebubekir: *Ve ondan kalkıp yâr-ı gârı ile beraber yola revan oldular* (Cevdet Paşa). *Mec.* Vefalı dost. || *Yâr-ı kadim,* eski dost. || *Cihâr (çehar, çar) yâr-ı güzin.* Bk. ÇAR.

— Din. *Yârı gar,* Hicret olayı sırasında Hz. Muhammed ile birlikte Sevr dağındaki bir mağaraya sığınan Ebubekir hakkında kullanılan bir lakap.

— İşl. *Yâr ardına düşüren,* oya motiflerinden birine verilen ad.

— Mus. Türk musikisinin eski makamlarından biri. (Bugüne örneği kalmamıştır.)

— ANSİKL. Din. İslâm tarihçilerine göre Mekke'den Medine'ye hicret (622) sırasında mekkeli müşriklerin takibinden kurtulmak için Hz. Muhammed ve Ebubekir, Sevr dağındaki bir mağaraya sığındılar. Ebubekir mağaranın içini temizledi, yılanların çıkabilecekleri delikleri de hırkasını parçalayarak tıkadı. Hırka parçaları yetmediği için açık kalan son deliği de ayağının topuğu ile kapadı. Hz. Muhammed, çok yorgun düştüğü için, başını Ebubekir'in dizine koyarak uyudu. Bu sırada bir yılan, Ebubekir'in topuğunu ısırdı. Acı duymasına rağmen Ebubekir, kımıldanmamağa çalıştı; fakat gözlerinden akan yaşlar Hz. Muhammed'in yüzüne düşerek onu uyandırdı. Olayı öğrenen Hz. Muhammed, yılanın soktuğu yeri tükürüğünü sürerek iyileştirdi. Bir süre sonra mağaranın kapısına kadar gelen müşriklerden, mağaranın girişini ören bir örümcek ve aynı yerde yuva yapan bir çift güvercin sayesinde kurtuldular. Kur'an'a göre, bu sırada endişelenen Ebubekir'i Hz. Muhammed «Tasalanma, Allah, hiç şüphe yok ki bizimle beraberdir» (Tevbe suresi, 40) diyerek teselli etti. Bu olayda Ebubekir'in gösterdiği dostluk ve sevgiden ötürü kendisine *yâ-rı gar* (mağara arkadaşı) lakabı verildi. (M)

YAR i. (esk. türk. k.). Dik, derin uçurum: *Yeşil dikenler içinden, yosunlu bir yardan / Sukut eder gibi indik kenâr-ı deryâya* (Tevfik Fikret).

— DEY. *Yardan atmak,* kazaya uğratmak. (M)

YAR— sıf. (*yardımcı* kelimesinden kısaltılmış ol.). Yardımcı anlamında bazı kelimelerin önüne eklenir: *Yarbay.* (M)

YAR veya **YARL** i. Ortaçağda iskandinav krallıklarında soyluluk unvanı. (İngiltere'deki *earl* [kont] unvanına eşitti.) [L]

YARA i. (esk. türk. *yarıġ* veya *yaraġ*'dan). Bedende çarpma, silâh darbesi v.b. şeyin açtığı derin kesik: *Hastabakıcı olacağım. Askerlerimizin yaralarını saracağım* (S. Kocagöz). || Hastalık sebebiyle bedende meydana gelen yarık, oyuk: *Dikkat edin; bu mevsimde muayyen bir yaştaki çocukların -ondan yukarı- dudak kenarları yaradır* (B. Felek). || Bir şeyin gövdesinde açılan gedik, kesik v.b.: *Geminin omurgasındaki yara. Ağaçtaki yara.* || *Mec.* Dert, acı, üzüntü: *Nihal, ihtiyar haricinde bir hareketle Bülend'in defterini itti, bugünün en büyük yarası Bülend'in bu sözü açmış oldu* (H. Z. Uşaklıgil). || *Yara bağı,* yarayı temizledikten sonra üzerine bağlanan tıbbî sargı. || *Yara fitili,* yarayı işlemek için içine konan fitil. || *Yara kabuğu,* iyileşen yaranın üzerine bağlayan kuru kabuk. || *Yara süngeri,* yaranın etrafında şişmiş et tabakası.

— ÇEŞ. DEY. *Yara açmak,* bedende veya bir eşyanın gövdesinde yara meydana getirmek: *Bir ağır yara açtı. Verdan ve Şebîb kaçtı. Nâs üşüp İbni Mülcem'i tuttular* (Cevdet Paşa). *Mec.* Büyük üzüntü vermek. || *Yara almak,* yaralanmak: *Koca Seyyit Gazi en az öldürdüğü küffar sayısınca yara alır, mübalâğa cenk olur* (N. Araz). || *Yara bere,* yara izi: *Var Âişe için bir çadır kur ve yarası beresi var mı, bak da getir* (Cevdet Paşa). Açılmış gedik. || *Yarasına dokunmamak,* üstünde durduğu, hassas olduğu bir noktaya dokunmak: *İçtimaî dertlerimize, yaralarımıza dokunuyorsunuz* (B. Felek). || *Yarasını sarmak,* iyileşmesi için yarasını sargı ile sarmak. *Mec.* Acısını gidermek. || *Yaraya tuz (biber) ekmek,* acısını çoğaltmak. || *Yarasını deşmek,* acısını tazelemek. || *Gönül yarası,* aşk acısı.

— Ask. *Yara şeridi,* subay, askerî memur, assubay, uzman çavuş ve mecburî hizmetli askerî personelin aldığı yara sayısını göstermek için koluna takılan şeritlere verilen ad. Yara şeritleri, 1 sm genişliğinde ve 4 sm uzunluğunda kırmızı şeritlerdir. Bunlar sol kol üstüne ve kapak şeridine paralel olarak dikilir. || *Savaş yarası,* savaşta dış etkiyle alınan yara.

— Bitki hastalıkları. Bk. ANSİKL.

— Biyol. *Yara kapanması,* dokulardaki ve organlardaki yaraların onarılmasını sağlayan olay. Bk. ANSİKL.

— Bot. *Yara izi,* yaprakların veya bitkideki her hangi eklemli bir organın düşmesinden veya ağaç gövdelerindeki bir yaranın iyileşmesinden sonra kalan iz.

— Cerr. Bk. ANSİKL.

— Patol. *İğne yarası,* böcek iğnesi ve yılan ısırmasıyle veya ucu sivri bir cisimle açılan küçük yara. Bk. ANSİKL.

— Vet. Bk. ANSİKL. || *Yaz yaraları,* atlarda kabarık tomurcuklar ve sonunda kireçlenen peynirsi taneciklerle beliren kaşıntılı, genellikle değirmi yaralar (tanecikli dermit, deri habronemozu).

— ANSİKL. Adlî tıp. Adlî tıpta *yara* terimi çok geniş bir anlam taşır; mahkemeler sadece bir darbe ile meydana gelen, dokuları yırtan veya yırtmayan her çeşit lezyonu değil, her türlü darbe ve zorlamadan ileri gelen hastalıkları da yara diye kabullenip muhakeme eder. Mahkemeler sadece yaranın mutlak veya nispî ağırlığını göz önünde bulundurur ve yaraları derecelere ayırırlar: yalnız deriyi veya yüzeysel kasları ilgilendiren (ihtilât yapmamış yaralar, ha-

fif ezilmeler, birinci derece yanıklar v.b.) ve yirmi gün işten alıkonmaya sebep olan yaralara *hafif yara;* şiddetli ezilmelere, ihtilâta yol açan ve cerahatli olan (ateşli silâh yaraları, eskarlarla birlikte olan derin yanıklar v.b.), iyileşebilen veya yetersiz şekilde iyileşebilen (bir sakatlık bırakan) yaralara ağır yara ve nihayet öldürücü alanlara (yaşamak için gerekli organlardaki derin yaralar, beyin, kalp, akciğer, sindirim sistemi yaraları) *öldürücü yara* denir.

— Bitki hastalıkları. Bitkilerde görülen yaraların çeşitli sebebi vardır: rüzgâr darbesi, hayvan ısırması, çarpma, don, budama v.b. Kabuk yaraları, büyütkendokuyu zedelediğinden, enine büyümeyi bozar, ongun besisuyunun dolaşımına zarar verir. Odun kısmındaki yaralar ise ham besisuyunun akımını engeller, eksen kısmının sağlamlığını azaltır. Genellikle bitkiler yaralara karşı tepki gösterir. Çoğu zaman yara yerinde mantar oluşarak halka veya ur şeklinde nedbe meydana gelir, buralarda yeni doku ve organlar oluşur.

Taze yaralar birçok asalak için giriş kapısıdır (yara asalakları); buradan giren asalaklar bitkinin hayatını tehlikeye sokar. Yaraları keskin bir bıçakla iyice açıp mantar öldürücü bir ılâçla dezenfekte etmelidir. Yara genişse, nedbeleşmeyi kolaylaştırmak ve enfeksiyon kaynaklarını yok etmek için elverişli bir macunla kapatılmalıdır.

— Biyol. *Yara kapanması* dokuların yırtılmasına karşı bir savunma yoludur. Yaradan kan akar ve kan hava ile temas edince pıhtılaşır; pıhtı parçası yarayı kapatır; kanın akmasına engel olur ve böylece kanama tehlikesini önler. Yara yırtık şeklinde gene durur; organizma yara kapanması süreciyle yara yerini onarır ve kapatır. Yaranın kapanması üç evre gösterir: birinci evrede fibrinli kan pıhtılaşması, yaranın iki dudağını birbirine yaklaştırarak geçici bir onarım çatkısı meydana getirir. İkinci evrede akyuvarlar ve katılgan doku hücreleri bu çatkıyı sağlamlaştırır. Üçüncü evrede katılgan doku ve epitelyum hücreleri çoğalarak yaranın iki kenarı arasında sağlam ve dayanıklı bir doku (yara izi) meydana getirir. Yara kapanması irinleşmeden gerçekleşirse buna *temiz yara* denir. Eğer enfeksiyon daha başlangıçta varsa irinleşmeye yol açar ve onarım dokusunun oluşumuna engel olabilir veya bunu yavaşlatabilir. Bugünkü mikrop öldürücü ilâçlar bu tehlikeyi ortadan kaldırmış durumdadır. Dolaylı yoldan yaraların kapanmasını kolaylaştıran birçok madde vardır: antiseptikler (iyodoform, asitfenik v.b.), hasta kısmı harap eden yakıcı maddeler (gümüş nitrat v.b.) gibi. Vitaminler (A vitamini, B vitamini, E vitamini) veya hormonlar (ensülin, ensülinsiz pankreas özütleri, hipofiz hormonları v.b.) yaraların kapanmasında faydalıdır. Bununla beraber bu etki ancak aseptik olan veya çeşitli antiseptiklerle aseptik hale getirilen yaralarda kendini gösterebilir. Ayrıca «biyolojik» denen çeşitli metotlar, değişik oranda yara kapanmasını kolaylaştırır: Bogomoleç metodu (antiretikülositotoksik serum) ve Filatov metodu (etene özütlerinin kullanılması): bu metotların etkisi henüz fizyopatolojik ve klinik inceleme aşamasındadır.

— Bitki biyol. Bitkilerde, yara çok küçük değilse kapanması çok yavaş olur. Odunlu bitkilerde yaranın çevresinde bir onarım dokusu oluşarak sonunda yarayı kapatır. Aşı ve daldırma sırasında açılan yaralar böylece kapanır. Reçineli bitkilerde yaradan reçine akmasıyle koruyucu bir örtü oluşur, bunun altında kalan yara yavaş yavaş kapanır. Yayvan yapraklı bitkilerde, özellikle meyve ağaçlarında yaralar, asalakların girmesine elverişli birer kapı olduğundan, çabuk kapanmasını sağlamak gerekir; bunun için ya koruyucu bir macunla yarayı örtmek ya da bundan önce yarayı temizleyip sağlam dokuyu ortaya çıkarmak ister. (Bunun için bozuk dokular kesilip atılır, sağlam ve canlı doku meydana çıkarılır, sonra antiseptik bir sıvıyle [msl. bakırlı eriyik] yara badana edilir.)

— Cerr. Yaralar kesici veya delici bir âletten yahut bir kurşundan ileri gelebilir. Yaranın derinliğine göre, deriden başka kaslar, derin organlar, kemikler (açık kırıklar), iç organlar işe karışabilir. Yüzeysel yaralar kendi kendine veya küçük bir dikişten sonra iyileşir. Derin yaralar her zaman bir cerrahî müdahaleye ihtiyaç gösterir, özellikle ezilmiş olan dokuların dikkatle temizlenmesi şarttır. Derin organlara gelince bunlardaki yaralar değişik tedavileri gerektirir. Derin yaraların dışarıyle ilişkisi varsa daima enfeksiyon tehlikesi de vardır; yara bir kemiğe veya ekleme dokunuyorsa daha çok tehlikelidir.

— Patol. *İğne yarası,* mikroplu bir cisimle meydana gelirse apselere yol açar; özellikle parmaklarda dolamaya sebep olur. Bazı sürüngen hayvanların ve böceklerin sokması tehlikelidir, zehirlerin, mikropların, hastalık etkenlerinin vücuda girmesine sebep olur: sıtma, uyku hastalığı, sarı humma insana sokma ile geçer. Zehirli iğne yaraları en kısa zamanda bu zehirlere karşı hazırlanmış serumlarla tedavi edilmelidir.

— Vet. Yaralar hayvanlarda da, insanlara uygulanan cerrahî ve tıbbî bakım ve ihtimamı gerektirir. Tetanosa çok müsait olan atlarda burkulma, delinme sonucunda meydana gelen veya gübreli toprakla ve gübreyle pislenen yaralar olduğu zaman tetanos iğnesine muhakkak ihtiyaç vardır. (LM)

YÂRÂ i. (fars. *yārā*). *Esk.* Kuvvet, güç. || *Yârâ-yı suhan,* güzel konuşma kudreti. || *Yârâ-yı tabiat,* tabiat kuvveti: *Yârâ-yı tabiat ile söyler* (Ziya Paşa). [M]

YARAB ve **YARABBİ** ünl. (ar. *yā rabb, yā rabbī*). «Ey Tanrım!» anlamında yardım dileme, şaşma, korku v.b. hislerle söylenen söz: *Ne yapsaydı, Yarabbi... Ne yapsaydı da, işin içinden çıksaydı?* (Vâ-Nû). [M]

YARACUY, Kuzey Venezuela'da eyalet; 137 150 nüf. Merkezi, *San Felipe.* (L)

YARADAN i. (*yaratmak* > *yarat-an*'dan). [Yaratan] Tanrı: *Saçına ayrı mı çekti her teli, / Yaradan bunları bir bir mi saydı?* (F.N. Çamlıbel).

— ÇEŞ. DEY. *Yaradana kurban olayım,* hayranlık uyandıracak kadar beğenilen şeyler veya kimseler karşısında söylenir. || *Yaradana sığınmak,* zorlu bir işe kalkışıldığını, bütün gücün kullanıldığını belirtir: *Yaradana sığınıp bir tokat attı.* (M)

YARADANCI sıf. (*yaradan*'dan *yaratancı*). Yaradancılık taraftarı. (L)

YARADANCILIK i. (*yaradan* > *yaradancı*'dan *yaradancı-lık*). Her türlü vahyi reddeden ve yalnız Tanrı'nın varlığıyle «tabiî din»i benimseyen dinî öğreti.

— ANSİKL. Clarke, *yaradancılık* kelimesinin dört kavramı kapsadığını ileri sürer; 1 inayetle ilişkisi olmayan bir yaratıcı tanrı kavramı; 2 ahlâkî özellikleri olmayan bir tanrı kavramı; 3 insan ruhunun ölmezliğini kapsamayan bir tanrı ve inayet kavramı; 4 hayatta ilâhî inayeti temsil eden, ahrette ise iyilik ve kötülüğü yargılayan ama vahiy ve tabiatüstü ile ilişkisi olmayan bir yaratıcı tanrı kavramı.

Kant'a göre yaradancılık, ahlâkî özellikleri olmayan bir ilk nedenin ve mutlak varlığın, *tanrıcılık* ise bu hayatta kaza ve kaderi tayin eden, ahrette adaleti uygulayan kişisel bir tanrının kabul edilmesidir. Bununla beraber tarihte «yaradancı» olarak tanınan birçok yazar ve filozof (meselâ Voltaire ve Jean-Jacques Rousseau), bu sonuncu kavramı benimsemişlerdir. Benimsediği tanrı görüşü dinlerin görüşüne yakın veya uzak olsun, yaradancılığın başlıca özeliği, tamamen felsefî olması ve her çeşit dinî vahye karşı çıkmasıdır. Rönesans çağından beri bazı yazarların eserlerinde, (meselâ Thomas More'un *Utopia*'sında) yaradancılık unsurları kendini göstermeğe başlamıştı. Yaradancılık özellikle XVII. yüzyılda İngiltere'de gelişti. Almanya'da Wolf'un görüşlerini benimseyenlerin çoğu yaradancıydı. (L)

YARADILIŞ i. (*yaratmak* > *yarat-ı-l-ış'-tan*). Bir kimsede doğuştan bulunan özelliklerin tümü, mizaç, huy: *Bu güven, Nuh Bey gibilerin yaradılışlarından geliyor* (Kemal Tahir). || Bir şeyin yaratılırken kazandığı özellikler bakımından hali. *Esk.* Fıtrat.

◆ **Yaradılıştan** zf. Doğuştan. (LM)

YARAK i. (esk. türk. k.). *Kaba.* Erkeklik organı. || *Esk.* Âlet, silâh. || Levazım, teçhizat. (M)

YARALAMAK geçl. f. (*yara*'dan *yara-lamak*). Silâh v.b. şeyle bir canlıda yara açmak: *Sizden yaraladığım eşhastan başka on iki kişi katlettim* (Cevdet Paşa). || [Deniz araçları için] Teknenin bir yerinde delik açmak. || *Mec.* Gücendirmek, kırmak: *Gururunu yaralamak.* (M)

YARALANMAK edilg. f. (*yaralamak*'tan *yarala-n-mak*). [Canlı için] Silâh v.b. bir şeyle vücudunda yara açılmak: *Bu sırada kendisi de omuzlarından yaralanmıştı. Yarasını karla oğuşturdu, kanını dindirdi* (A. H. Müftüoğlu). || [Deniz araçları için] Teknede delik açılmak. || *Mec.* Kırılmak, incinmek: *Bursa'dan aday göstermek istediler, yaralanmış gururu ile evinin kapısını kapadı gelenlere!..* (Y.Z. Ortaç). *Sözleriniz beni gerçekten yaraladı.* (M)

YARALI sıf. ve i. (*yara*'dan *yara-lı*). Vücudunda silâh veya başka bir şeyle yara açılmış olan (kimse): *Hastahanelerde hemşirelik etmek, yaralı askerlerin yarasını sarmak istiyordu* (S. Kocagöz). || Üzerinde yara bulunan: *Yaralı kol.* || *Mec.* Üzgün, kırık: *Bu ayrılıktan çok yaralıydı Ömer. İki kere şikâyet etti* (Y. Z. Ortaç).

— ANSİKL. Cerr. Yaralı, çoğu zaman aldığı yaradan ayrı ve genel bakımdan yarasının önemiyle daima orantılı olarak bir çöküntü içindedir; bu çöküntü haline *travma şoku* denir. Yapılacak ilk iş yaralıyı uzun yatırmak, başı aşağıya gelecek şekilde yerleştirmek, kanama halinde yaranın üstüne bastırıcı bir pansuman koymaktır. Hekim yoksa kalbi kuvvetlendirici ilâçların verilmesi gereksiz, hattâ bazen tehlikelidir. Yaralının bir yerden bir yere naklinden önce bir hekimin fikrini almak her zaman faydalıdır. (LM)

YARALIGÖZ dağı, Batı Karadeniz bölümünün İsfendiyar dağları veya Küre dağları adı verilen kıyı sırasının en yüksek kesimi; 2 018 m (eski haritalarda 1 985 m). İnebolu'nun güneydoğusunda, Çatalzeytin güneyinde yükselen bu dağın ekseninde birinci zaman şistleri ve yeşil kayaçlar, çevresinde de ikinci zaman şist ve flişleri görülür. Yamaçları ormanlık olan dağın en yüksek doruğu, ormanın üst sınırının hemen dışında kalır. (M)

YÂR ALİ bin SİYAVUŞ bin EVREN DİVRİĞİ, türk yazarı (Amasya, ? - ay.y. 1410). Ünlü kitabı *Kitabü'l-Kasıdü'n - Naciye fi'l Mebde vel Maaş vel Maad*'i (Dünya Geçiminin ve Âhiretin Kaynağı Hakkında Kurtuluş Habercisi Kitap) [1410] fars diliyle yazdı. Yâr Ali'nin bu eseri Abdülmecid Sıvasî tarafından açıklamalarla Türkçeye çevrildi. (M)

YARAMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Faydalı olmak, yarar sağlamak: *Karacaoğlan'ın yaşadığı zamanı bildirmeğe yarayacak başka kaynaklar da vardır* (C. Öztelli). || Bir iş için uygun olmak, kullanılır olmak: *İşine daha ziyade yarayacak bir şey alır* (R. N. Güntekin). || Elverişli, uygun gelmek: *Diş hepimizi düşündüren bir şey... Sıcak zaten doktora yaramıyordu* (R. N. Güntekin). || Lâyık olmak: *Millî harsın bu saydığımız teşkilâtları sırf millî harsı arayıp bulmağa yarayanlardır* (Ziya Gökalp).

— ÇEŞ. DEY. *Yarasın!,* «afiyet olsun» anlamında kullanılır. || *İşe yaramak,* yararlı olmak: *Kaşlarını kaldırdı: «Hocanın bildiği birisinin işine yarasa, kendi işine yarardı»* (Sabahattin Ali). || *Neye yaramak,* yararsız olmak: *Neredeyse onu bozacak, dağıtacaktım. Fakat neye yarardı?* (A. H. Tanpınar). [M]

YARAMAZ sıf. (*yaramak*'tan *yara-maz*). Uygun ve yararlı olmayan, işe yaramayan, gereksiz. || Sıf. ve i. [Çocuk için] Söz dinlemeyen, uslu durmayan, yapılması yasak edilen şeyleri yapmakta ısrar eden: *Bir an, akrepli sinek oyununu icat eden ve hocanın bayılmasına sebep olan yaramazın ben değil, o olduğuna inanacak gibi oldum* (R. N. Güntekin). [M]

YARAMAZLIK i. (*yaramaz*'dan *yaramaz-lık*). Yaramaz olma hali: *Çocuğunun yaramazlığından şikâyet etmek.* || Yaramazca davranış: *Beş aydan beri zorla içime hapsettiğim yaramazlıkları yeniden taşmağa başlıyordu* (R.N. Güntekin). || *Yaramazlık*

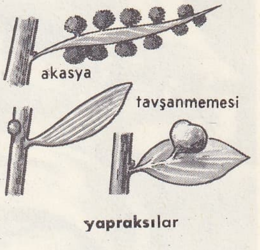

etmek, yaramazca davranmak, uslu durmamak: *Sonra asıl kabahatlilere: —Gördünüz ya ... Bir daha yaramazlık ederseniz, sizi de böyle döverim, dedi* (Ömer Seyfeddin). || *Halk dili.* Elverişsizlik, uygunsuzluk, kötü nitelikteki önemli olay, durum veya haber: *Ne var ne yok, bir yaramazlık olmadı ya?* (M)

YÂRAN çoğl. i. (fars. *yār*'dan *yārān*). *Esk.* Dostlar: *—Bizim vaktimiz ve arzumuz uzun sohbete müsait ama, eski yârandan kimsenin kapımızı açtığı yok* (H. E. Adıvar). || *Yâran-ı aşk*, âşıklar. || *Yâran-ı bâ-sefa*, safalı, neşeli dostlar. || *Yâran-ı sefa*, zevk ve eğlence arkadaşları. || *Bezm-i yâran*, dostlar meclisi. (M)

YARANIŞ i. (*yaranmak*'tan *yaran-ış*). Birinin hoşuna gidecek, ona yaranacak şekildeki davranış. (M)

YARANMAK geçz. f. (*yaramak*'tan *yara-n-mak*). Birinin işine yarayacak, faydalı olacak davranışta bulunmak: *Biz, bu seferberlikte Araplara da yaranamadık. [...] İngiliz gâvuru girmesin diye bunca boğuştuk. Arap bize «Sağol» demedi* (Kemal Tahir). || Yalandan birinin hoşuna gidecek davranışlar yapmak: *Fakat bana, bize ne? Dilediğini yapsın! Maksadı biraz da yaranmak galiba...* (R. H. Karay). [M]

YARAR sıf. (*yaramak*'tan *yara-r*). Yarayan: *Kitap açmağa yarar bir bıçak.* || İ. Bir işte kullanılan herhangi bir şeyin verdiği iyi sonuç, kazanç, fayda, kâr: *Bir işten yarar elde etmek. Bu ilâçların hiç bir yararını görmedi.* || Menfaat, çıkar: *Bilmem hangi hayır cemiyeti yararına tertiplenen bir balo için elli mi, yüz mü ne bilet satın almasını emretmiş* (Orhan Kemal). [M]

YARARAKA i. Güney Amerika'da yaşayan zehirli yılan (*Bothrops Brasiliensis*). [L]

YARARLANMAK geçz. f. (*yarar*'dan *yarar-la-n-mak*). Herhangi bir şeyden kendine yarar sağlamak, faydalanmak: *Kendisinden düzenli vuruşmalarda ne kadar yararlanacaksanız, çete çarpışmalarında da, o kadar yardım göreceksiniz* (Kemal Tahir). [M]

YARARLI sıf. (*yarar*'dan *yarar-lı*). Yararı olan, yarar sağlayan, faydalı. (M)

YARARLIK i. (*yarar*'dan *yarar-lık*). Yararlı çalışma, hizmet: *Yararlık göstermek.* (M)

YARARSIZ sıf. (*yarar*'dan *yarar-sız*). Yararı olmayan, yarar sağlamayan, faydasız. (M)

YARASA i. (esk. türk. *yarısa*'dan). Zool. Yarasalar takımından olan ve gövdesi sıçana benzeyen deri kanatlı bütün memeli hayvanların ortak adı (İlmî adı *Vespertilio*): *Yarasalar böcekle beslenen çok faydalı hayvanlardır.* Bk. YARASALAR. (M)

YARASALAR çoğl. i. Ön üyelerinin parmakları çok gelişmiş olduğu ve aralarında geniş bir perde bulunduğu için havada hareket edebilen memeli hayvanlar takımı.

— ANSİKL. *Yarasalar* iki alttakıma ayrılır: *büyük yarasalar* (kanatayaklıgiller) ve *küçük yarasalar* (megadermatidae, nalburunluyarasagiller, yaprakburunluyarasagiller, serbestkuyrukluyarasagiller, yassıburunluyarasagiller, kapakburunluyarasagiller, balıkyiyenyarasagiller v.b.)

Yarasanın dişleri sivri ve tamdır. Gövdesi çok ince kıllarla kaplıdır. Başı gövdesine çok yakındır. Kulakları çok değişik biçimde olur. Bazı türlerinde kulağın içinde «tragus» adı verilen bir dilcik bulunur. Yüzü kısa ve düzdür. Burnu, «burun yaprağı» adı verilen ve belki de duyu organı olan özel bir çıkıntının üzerindedir. Yarasalar tırnaklarıyla dallara ve kayalara tutunup asılarak dinlenir. Gözleri az gelişmiştir, ama sesötesi dalgalar yaymak ve bunların yankılarını almak sayesinde geceleri yönünü gayet iyi bulur. Beslenme tarzı değişiktir. Genellikle akşamları, ağzı açık olarak uçar ve önüne gelen böcekleri yaklayarak yer. Ama *vampir* denen türü uyuyan hayvanların kanını (tehlikesiz dozda) emer. Büyük cava yarasası ise meyveyle beslenir.

Fosil yarasa çok seyrektir. Quercy fosforitlerinde ve Paris civarında tersiyer tabakalarında kalıntıları bulunmuştur. Fakat dördüncü zaman mağaralarında, başka kemiklerle karışık iskeletlerine çok rastlanır. Buralarda yarasa gübresi kalın tabakalar halindedir. (L)

YARAŞIK i. (esk. türk. k.). Yaraşma, uyma, uygunluk. || *Yaraşık almak*, yaraşmak, uymak.

◆ Sıf. *Esk.* Yaraşmış, uymuş, yaraşan, uygun.

◆ **Yaraşıklı** sıf. Yaraşan, uygun.

◆ **Yaraşıksız** sıf. Yakışmayan, yaraşmayan, uygunsuz. (M)

YARAŞMAK geçz. f. (esk. türk. k.). Yakışmak, uymak: *Bu davranışınız size yaraşmıyor.* (M)

YARAŞTIRMAK geçl. f. (*yaraşmak*'tan *yaraş-tır-mak*). Uygun görmek, münasip bulmak, yakıştırmak: *Bu kadar yılgınlığı size hiç yaraştıramadım* (Kemal Tahir). *Esk.* Tensip etmek. (M)

YARATICI sıf. (*yaratmak*'tan *yarat-ıcı*). Yaratan, ortaya çıkarma yeteneği olan: *Yaratıcı sanat adamı için bir güzellik vardır, ona inanır, ondan başkasını çirkin bulur* (N. Ataç).

— Fels. Spinoza felsefesinde, olayların nedeni, yani çeşitli niteliklerin özü olarak ele alınan tabiat. (Kip'lerin [tikel varlıklar ve nitelikler] özünden türeyen olayların tümü olan «yaratılmış» tabiatın karşıtıdır.) [M]

Yaratıcı Evrim (*Evolution Créatrice*), Henri Bergson'un eseri (1907). Yazarın bu kitabında ortaya koyduğu evrimciliği Herbert Spencer'inkinden farklıdır. Bergson, determinizme ve mekanizme karşıdır. Filozofa göre veri, salt süredir, sezgiyle kavranır ve tutarlı olmayandan yine tutarlı olmayana giden niteliksel bir oluştur; aynı durumlardan geçmez ve daima yeni gerçekler üretir. Bu, zekâmızın kavramadığı ve içgüdümüzün daha iyi sezdiği bir yönde gelişen dinamik ve önceden kestirilemeyen bir güç, yani *hayat atılımı*'dır. Bergson bu görüşten hareket ederek bilimlerin en genel ilkelerini ve özellikle Carnot ilkesini yorumlamağa çalışır. Burada, ruhçu felsefenin formüllerine bir değer kazandıracak aracı bulduğunu sanır. Böylece, öğretisinin son noktası olan hürriyeti ve aynı zamanda insan ile hayvan, zekâ ile içgüdü, ruh ile beden arasındaki klasik karşıtlıkları korur ve sürdürür. Bergson'un felsefesinde bu kavramlar yeni ve beklenmedik bir anlam kazanır. (L)

YARATICILIK i. (*yaratıcı*'dan *yaratıcılık*). Yaratabilme, var etme yeteneği: *İnsanlar onu kendiliklerinden yaşarlar. Bütün mesele insanloğluna yaratıcılığını vermektir* (A.H. Tanpınar).

— Psikol. Her fertte var olduğu kabul edilen ve kişiyi icat etmeye, maddî, zihnî, duygusal v.b. yenilikler ortaya koymaya iten varsayımsal yatkınlık. (Bu eğilim, çocuğun veya ele alınan yetişkinin sosyal, kültürel ve maddî çevresine sıkı sıkıya bağlıdır.) || *Grup yaratıcılığı*, bir grubun, kendi teşkilâtlanma tarzı ve haberleşme yapılarına bağlı olarak, bir çözümün icadını gerektiren belli birtakım ödev veya işleri yapıp yapmama imkânıdır. (LM)

YARATIK i. (*yaratmak*'tan *yarat-ı-k*). Yaratılmış, dünyaya getirilmiş canlı: *Ama insan denilen yaratık yılmaz ve toprak ana her seferinde emreder: —Yeniden başla!* (Ş. S. Aydemir). *Eşanl.* MAHLÛK. (M)

YARATILIŞ i. (*yaratılmak*'tan *yaratıl-ı-ş*). Din. Evrenin yoktan var oluşu.

— ANSİKL. Din. İslâm dinine göre, bütün varlık türlerinin toplandığı evren (kâinat), Allah tarafından ve yoktan yaratılmıştır. Allah, kendi özüne (zatına) duyduğu derin özlemden dolayı evreni ve onun kapsadığı varlıkları (mevcudatı) yarattı. Bu yaratma, bazı yorumculara göre birden, bazılarına göre değişik aşamalarda oldu. Varlık kavramı altında toplanan ne varsa Allah iradesiyle yaratıldı ve sonunda gene Allah iradesiyle yok olacaktır. İslâm dininde buna, «her varlık aslına dönecek, yok olacaktır» anlamında *küllü şey'un feyercin aslihu* denir. Bütün tektanrıcı dinlerde *yaratılış* yoktan var oluştur.

— İkonogr. *Yaratılış ile ilgili sahneler*, Kutsal Kitap'ın en çok resmi yapılan bölümlerindendir. (Bk. ÂDEM. HAVVA. CENNET. *İlk* GÜNAH.) Bu sahneleri temsil eden eserlerin başlıcaları şunlardır: Santo Savino'daki tablolar, Floransa vaftiz yerinin çinileri, Verona'da San Zeno'nun, Floransa'da Çan kulesinin, Orvieto, Rouen, Lyon ve Auxerre katedrallerinin kabartmaları, Floransa vaftiz yerinde Ghiberti'nin eseri olan tunç kapılar, Carmine'de (Floransa) Masolino ve Masaccio'nun freskleri, Vatikan'da (Loggie) Raffaello'nun, Sistina şapelinde Michelangelo'nun freskleri. Yaratılış konusunun işlendiği tezhipli elyazmalarının en ünlüsü ve en eskisi (V. yy.) Viyana'dadır. Dünyanın yaratılışının ise Assisi'de San Francesco kilisesinde Cimabus, Pisa'da Santa Campo'da Buffalmaco, Piacenza'da Santa Maria di Campagna kilisesinde Pordenone tarafından freskleri yapılmıştır. Ayrıca Veronese'nin bir tablosu, Floransa vaftiz yerinde Lorenzo Ghiberti'nin iki alçak kabartması sayılabilir. Vatikan'da Michelangelo (Sistina kilisesi) ve Raffaello'nun (Loggie) bu konuyu işleyen freskleri meşhurdur. (ML)

Yaratılış (*Die Schöpfung*), Joseph Haydn'ın oratoryosu (1798). Sözlerini, Viyana İmparatorluk kütüphanesi müdürü baron Gottfried Van Swieten, Milton'un *The Paradis Lost*'undan (Kayıp Cennet) çıkartılan ingilizce bir librettoya dayanarak yazdı. Bu yarı dinî, yarı tasvirî eser, 29 nisan 1798'de Schwrazenberg sarayında bestecinin yönetimi altında icra edildi. Händel'in oratorya geleneğine uygun düşen bu eserde, şarkılar, koro parçaları ve «Dünya Kaos'u»nu anlatan uzun bir senfonik giriş yer alır. (L)

YARATILMAK edilg. f. (*yaratmak*'tan *yarat-ı-l-mak*). [Nesne veya kimse için] Meydana getirilmek, ortaya konmak: *Bilmem ki... Richard Wagner olmasaydı Tristan ve İsolde yaratılır mı idi?* (F.R. Atay). [M]

YARATILMIŞ sıf. Fels. *Yaratılmış tabiat* (*yaratıcı tabiat*'a zıt olarak), Spinoza felsefesinde, edilgin haldeki tabiat, yani tanrısal niteliklerin özünden doğan yasalara göre zorunlu olarak ortaya çıkmış kiplerin tümü. (L)

YARATIMCILIK i. (*yaratmak* > *yaratım* > *yaratımcı*'dan *yaratımcı-lık*). Fels. *Yeni.* Hayvanların ve bitkilerin belirli ve değişmez cins ve türler halinde birdenbire ve ayrı ayrı yaratıldığını kabul eden nazariye. (Bu nazariye, yeryüzü çağları nazariyesiyle birleşir. Bu sonuncu nazariyeye göre, yeryüzünün her alt üst oluşundan sonra, üzerinde yaşayan canlıların yerini yeni yaratılmış farklı varlıklar alır. Birçok biyoloji bilgini, yaratımcılığı bırakarak, zamanla, evrim nazariyesini benimsemiştir.) || Tanrı'nın her ruhu döllenme anında yarattığını kabul eden öğreti. (Bu, birçok kilise babasının öğretisidir ve özellikle Katolik kilisesi tarafından savunulur.) [LM]

YARATMA i. (*yaratmak*'tan *yarat-ma*). Yaratmak, yoktan var etmek eylemi.

— Farklar psikol. Bk. ANSİKL.

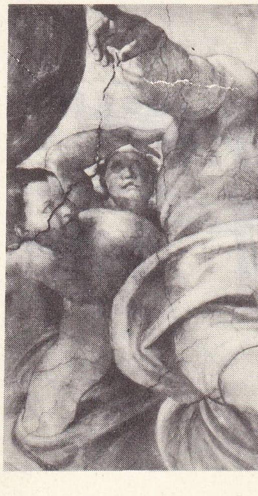

«Dünya'nın Yaratılış'ı» Michelangelo'nun eseri Sistina şapeli

Foto. X (LAROUSSE)

— Fels. *Sürekli yaratma,* skolastikler ve descartes'çıların ortaya attığı ve yaşamanın sürekli anlardan meydana geldiğini ve «bir cevherin varlığını sürdürebilmesi için, bu cevheri yeniden üretmek ve yaratmak için gerekli olan belli bir güce ve eyleme ihtiyaç olduğu»nu ileri süren görüş. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Farklar psikol. *Sanat yaratmaları* (desen, yağlıboya, modelaj v.b.), kişiliğin ifade tarzları, yani yansıtmalı teknikler olarak kabul edilebilir. Bu tekniklerin bazıları, kişiyi, canlandıracağı şeyi ve onu belirtme tarzını seçmekte serbest bırakır. Bazıları ise, kişinin, belli bir konu üstünde durmasını gerekli kılar, testin şartlarını standartlaştırır ve daha kesin bir notlama ve yorumlama sistemine dayanır. Bu sonuncu testlerden, meselâ Koch'un ağaç testiyle Machower testi anılabilir.

— Fels. İlâhiyat ve metafizikte yaratma, Tanrı'nın dünyayı var ettiği ve ona ayrı bir varlık kazandırdığı eylem olarak ele alınır. Herhangi bir anlaşmazlığa düşmemek için, genellikle hiçten yaratma, yoktan var etme gibi terimler kullanılır. Bu görüş, Tanrı'nın dünyayı daha önce var olan bir maddeden kurduğunu kabul eden *ikicilik* ile Tanrı'nın dunyayı kendi tözünden yarattığını bütün yaradılmışların da bu tözün bir gelişimi olduğunu kabul eden *panteizm*'den farklıdır. Eskiçağda, Yahudilik hariç hiç bir dinde tam yaratma fikri yoktu. Eflatun'un sistemi hem yaratma taraftarlarınca, hem muhaliflerince benimsendi. Aristoteles sistemi, dünyanın öncesiz - sonrasız olduğunu ileri sürmekle ve yaratma fikrine karşı çıkmakla beraber, bir ilk etken'in zorunlu olduğunu kabul ettiği için yaratma fikrini benimseyenlere de başlıca kanıtlarını vermiş oldu. Hıristiyan dogması, İbni Rüşd'ün şiddetle tenkit ettiği yaratma fikrini yaygınlaştırdı. Kant, dünyanın ilk başlangıcı fikrini, antinomilerinden birinin temel kavramı olarak ele aldı. XIX. yy.da yaratma fikri, ruhçu okul tarafından ve Renouvier'nün yeni eleştiriciliğiyle savunuldu. (IM)

YARATMAK geçl. f. (esk. türk. k.). [Özellikle Tanrı için] Olmayan bir şeyi var etmek: *Sık sık «Cenab-ı Hak insanı kendi sureti üzere yarattı; insan da saati kendine benzer icat etti» derdi* (A. H. Tanpınar). || [İnsan için] Daha önce olmayan bir şeyi gerçekleştirmek, meydana getirmek, yapmak: *Bir kere sanat eseri yaratmak ne demektir?* (N. Ataç). || *Mec.* Sebebi olmak, meydana getirmek, olmasına yol açmak, doğurmak: *Tehlike yaratmak.* (M)

YARBASAN, Ege bölgesinde (Manisa ili, Demirci ilçesi) bucak; 7 409 nüf. (1965); 21 köy. —*Bucak merkezi,* 420 nüf. (1965). İlçe merkezinin 25 km güneydoğusunda; yüksl. 1 000 m. (M)

YARBAY blş. i. Ask. *Yeni.* Orduda, rütbesi binbaşı ile albay arasında bulunan üssubay: *Cemil hızlanıp önce yarbayın sonra ayağa kalkmış olan teğmenin ellerini sıktı* (Kemal Tahir). *Esk.* Kaymakam. (M)

YARDA i. (ing. *yard*'dan). İngiltere'de ve bazı Commonwealth devletlerinde kullanılan ölçü sisteminde, 62° Fahrenheit'ta ($16\frac{2}{3}$ °C) İmperial Standart Yard üzerinden işaretlenmiş iki çizgi arasındaki uzaklıkla tanımlanan temel uzunluk birimi (sembolü yd). [1898'de değeri resmen 914,399 mm olarak tespit edilmiştir.] || Uçlarının yakınında nötür lif seviyesinde iki oyuk bulunan bronz bir çubuktan meydana gelen ve bu oyukların dibindeki iki altın pastilin taşıdığı çizgiler arasındaki uzunlukla değerlendirilen ingiliz uzunluk ölçeği. (Bu ölçek Board of Trade'de, Standart Department'ın bir mahzeninde saklanmaktadır.) || Amerika Birleşik devletlerinin ölçü sisteminde, 1 yarda (A.B.D.) = 3 600/3 937 m =914,401 83... mm oranıyle metreye bağlı olarak tanımlanan temel uzunluk birimi.

— ANSİKL. Amerikan *yarda*'sının metre cinsinden değeri sabittir, fakat ingiliz yardası en son karşılaştırmaların sonucuna göre değişir; 1947'de son ölçmeler şu eşitliği vermiştir:

1 yarda (ing.) = 914,3 975 mm, iki değer (ingiliz ve amerikan) arasındaki fark milyonda 4 seviyesindedir.

Bununla beraber ingiliz metroloji uzmanları, zamanla yardanın uzunluğunda hafif bir küçülme olduğunu kabul etmişlerdir; bugün, ister metrik, ister yarda cinsinden ifade edilsin, duyarlı ölçüler metreye göre sabit olan 0,914 398 41 oranıyle belirtilir.

Ayrıca, yapılan bir anlaşma, ister amerikan, ister ingiliz olsun, yardanın ortak değerini 914,4 mm olarak tespit etmiştir.

1 Temmuz 1959'dan beri Avustralya, Kanada, A.B.D., Yeni Zelanda, İngiltere, Güney Afrika cumhuriyeti millî laboratuvarları, teknolojik ve bilimsel alanlarda metrik olmayan ayarlamalar için, yarda karşılığı 914,4 mm'lik tek değeri aşağıdaki eşitliklerle kabul etmilşerdir:

1 yarda = 3 ayak = 36 inç = 1/2 fathom. (L)

YARDAK i. *Esk.* Özellikle kötü işlerde birine yardım eden kimse, yardımcı, yamak. (M)

YARDAKÇI i. (*yardak*'tan *yardak-çı*). Kötü işlerde birine yardım eden kimse: *Hükümeti devirmek, yeniden eski soydan getirmek için İngiliz yardakçıları çok çalışıyor* (Atatürk). *Neden beş altı vatansız, beş altı kundakçı / Alay alay buluyor arkasında yardakçı?* (M. Â. Ersoy).

◆ **Yardakçılık** i. Yardakçı olma hali. || Kötülükte yardım etme: *Yardakçılık yapmak.* || *Yardakçılık etmek,* birine kötü işlerinde yardımcı olmak. (ML)

YARDANG i. Jeomorfol. Kil kabukları veya kurak etkisiyle sertleşen balçık ve başka gereçler üstüne kumla yüklü rüzgârın kazdığı iz. (L)

YARDIM i. (esk. türk. k.). Kendi güç ve imkânlarını başka birinin iyiliği için kullanma: *Komşunun evi yanarken sizin ev sağlam kalmaz. Olmaya ki, başından yardıma koşasınız* (Kemal Tahir). *Yardımınıza teşekkür ederim* (S. F. Abasıyanık). || Etki; katkı: *Rüzgârın yardımıyle yangın birdenbire büyüdü.* || *Yardım derneği (cemiyeti),* düşkünlere maddî yardımda bulunan dernek (cemiyet). || *Yardım etmek (yapmak),* kendi güç ve imkânlarını başka birinin güçlükleri, sıkıntıları veya işlerini hafifletecek şekilde kullanmak: *Bunlar [...] namuslu ailelerin çocuklarıdır; ya bir esnafın yanında çıraklık, yahut da babalarına yardım ederler* (Sabahattin Ali). Birinin işi için gereken araçları sağlamak. || *İlk yardım.* Bk. İLKYARDIM.

— Devl. huk. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Yardım nafakası.* Bk. NAFAKA.

— ANSİKL. Devl. huk. Birbirlerinin yurttaşlarına *yardım*'da bulunmak, medenî devletlerin ödevidir. Bu yardımlaşma bazı durumlarda yapılmaz. Meselâ, tarafsız bir gemi, çarpışan iki taraf arasındaki çatışmaya *doğrudan doğruya* katılmışsa, aleyhine davranışta bulunduğu taraf bu gemiyi düşman gemileriyle bir tutar. Düşmana *dolaylı* yardım ise, düşman kuvvetlerine katılmış olan veya düşman hesabına haber ulaştıran tarafsız bir geminin durumudur. Bu durumdaki bir gemiye elkonabilir; hattâ sırf kendi çıkarı için ne çeşitten olursa olsun nakliyat yapan tarafsız bir gemi, batırılabilir. (LM)

YARDIMCI sıf. ve i. (*yardım*'dan *yardımcı*). Yardım eden veya gerektiği zaman yardımda bulunacak olan: *Erkeklerimiz ilerlemek için çalışmakta kadınların yardımcı olması gerektiğini bilmiyorlar* (H. R. Gürpınar). *Belediye reisi bunu yardımcısına not ettirdi* (A. H. Tanpınar).

— Ask. *Yardımcı sınıf,* barışta ve seferde, muharip sınıfların, teknik, idarî, destek ve ikmalini yapan askerî sınıflara verilen ad.

— Biyol. *Yardımcı hücre,* kapalı tohumlu bitkilerde, embriyon kesesinde, oosferin her iki yanında bulunan hücrelerden her biri. (Bazı nadir bitkilerde [msl. mimoza] yardımcı hücreler döllenerek fazladan embriyonlar meydana getirir.)

— Denizc. *Yardımcı makineler,* gemilerin ana makinesinin çalışabilmesine yardım eden küçük makinelere verilen ad. (Kazanlara akaryakıt gönderen tulumbalar, hava üfleyen körük makineleri, su veren tulumbalar, ana makine yataklarına yağ basan tulumbalar, elektrik akımı sağlayan jeneratörler gibi. (*Yardımcılar* da denir.) || *Yardımcı zabit,* ticaret gemilerinde güverte ve makine zabitleri dışında kalan telsiz telgraf, elektrik, sağlık, kamara memurları ve kâtipler için kullanılan deyim. || *Güverte yardımcıları,* gemilerin güvertesine yerleştirilmiş ırgat, vinç v.b. makinelere verilen ad.

yarasa

— Dilbil. *Yardımcı fiil,* isim soylu kelimelerin veya bazı fiilimsilerin fiil gibi kullanılmasını sağlayan «imek, etmek, eylemek, ölmek, kılmak, yazmak, vermek» gibi fiiller: *güzel idi, inat ettim, nazar eyledik, geçmiş olmak, zorunlu kılmak, öle yazmak, verivermek* v.b. (Bk. FİİL.) || *Yardımcı ses,* kelime içindeki belirli eklerin, kök veya gövdelere bağlanmasında kullanılan ses; Türkçede yardımcı sesler iki gruptur: a) ünlü yardımcı sesler: *ı, i, u, ü* (*baş-ı-m, göz-ü-n*) b) ünsüz yardımcı sesler: *n, y* (*bu-n-a, su-y-u*).

— Ed. *Yardımcı fikir,* bir eserde, konunun yürüyüşünü ana fikre götüren öteki fikirler. (Ana fikir, yardımcı fikirlerin birleşiminden doğar.)

— Elektr. *Yardımcı* veya *ek kutuplar,* dinamonun endüvisiyle seri olarak bağlanmış uyarıcı bir sargıyle donatılan ve komütasyonu kolaylaştıracak yerel bir akı üretmeğe yarayan kutuplar. (Kutup eksenleri makinenin nötür düzlemleri içindedir.)

— Huk. Bir borcun yerine getirilmesine veya bir hakkın kullanılmasına yardım eden kişi. Bk. ANSİKL.

— Mat. *Yardımcı açı,* logaritma hesabıyle çözebilmek için bazen trigonometri formüllerine katılan açı. || *Yardımcı bilinmeyen,* bir denklemin çözümünü kolaylaştırmak için, bu denklemdeki bilinmeyenin belirli bir şekline karşılık seçilen yeni bilinmeyen. || *Yardımcı çizim,* temel çizimi kolaylaştırmak için yapılan ara çizim. || *Yardımcı değişken,* hesapları daha basit veya daha simetrik hale getirmek için göz önüne alınan değişken. || *Yardımcı denklem,* diferansiyel denklemlerin çözümü için başvurulan denklem. || *Yardımcı eleman,* üçgen çizimlerinde, açı ve kenar gibi temel elemanların dışında kalan herhangi bir eleman. || *Yardımcı fonksiyonlar,* eliptik integrallerin basit olarak ifade edilmesine yarayan fonksiyonlar. || *Yardımcı teorem,* bir teoremi ispatlamak için yararlanılan teorem. || *Yardımcı üçgen,* temel elemanları yerine yardımcı elemanları verilmiş bir üçgenin çizimini yapmak için başvurulan üçgen.

— Ted. *Yardımcı ilâç,* bir reçeteye asıl ilâcın etkisini artırmak için yazılan veya bir tedavi sırasında asıl tedaviyi tamamlamak amacıyle katılan ilâç.

— ANSİKL. Huk. Borçlunun borcun yerine getirilmesinde *yardımcı* kullanması veya kullanabilmesi için, bono yetkisinin bulunması gerekir. Bu yetki sözleşmede açık olarak belirtilmiştir veya işin niteliğinden çıkar. Borçlu, borcunu yerine getirmede yardımcı kişi kullanmaya yetkili olmamasına rağmen adam kullanmazsa, sözleşmeyi ihlâl etmiş olur. Bu yüzden, borcun gereği gibi ifa edilmemesi hükümlerine göre sorumlu olur. Buna karşılık yetkisi olduğu için yardımcı kişi kullanan borçlu, yardımcının, alacaklıya verdiği zarardan, Borçlar kn. md. 100 hükümlerine göre sorumlu olur. (Bk. SORUMLULUK.) Yardımcı kişi kullanan borçlu, kural olarak alacaklıya onun verdiği zararlardan sorumlu olmayacağına ilişkin anlaşma yapabilir. (ML)

Yalvaç Beyin fıkaraya yardım'ı

YARDIMCI, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Orta Fırat bölümü Urfa ili, merkez ilçesi) bucak; 12 088 nüf. (1965); 38 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Sumatar*), 353 nüf. (1965). Urfa-Akçakale yolunun 18. km'sinden doğuya ayrılan 14 km'lik toprak yolun sonunda; yüksl. 400 m. (M)

YARDIMLAŞMAK ortaklş. f. (*yardım*'dan *yardım-la-ş-mak*). Birbirine yardım etmek, yardımda bulunmak. *Esk.* Teavün etmek. (M)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

YARDIMSAMAK geçz. f. (*yardım*'dan *yardım-sa-mak*). *Yeni.* Birinden yardım istemek, birinin yardımını istemek. *Esk.* İstiane etmek. (M)

Yardım Sevenler derneği (TÜRKİYE), yoksullara emek karşılığında yardımda bulunmak; işyerleri açmak; çalışamayacak durumda olan fakir ve düşkünlerin çocuklarını korumak; yoksul annelere doğum öncesinde ve sonrasında yardım etmek; gönüllü hastabakıcı, okuma - yazma ve eğitme kursları açmak; öğrenci yurtları ve dispanserler kurmak amacıyle, Dernekler kanununa dayalı olarak kurulmuş (1928) hayır cemiyeti.

Görevleri: çeşitli konularda el işi atelyeleri açar; muhtaç öğrencilere eğitim araç ve gereçleri sağlar, yoksul yükseköğrenim öğrencilerine burs verir; kimsesiz yaşlılara aylık bağlar; muhtaçlara ilâç, giyim eşyası ve malî yardım imkânları sağlamağa çalışır. Derneğin 1972 sonunda 51 ilde ve 70 ilçe, bucak ve köyde şubesi bulunmaktaydı. (M)

YARDIRMAK ettrg. f. (*yarmak*'tan *yar-dır-mak*). Yarmak işini yaptırmak. (M)

YÂRE i. (türk. *yara*'dan osmanlıca *yâre*). Ed. *Esk.* Yara. || *Yâre-i dil,* gönül yarası. || *Yâre-i hicran,* ayrılık yarası. (M)

YAREN i. (fars. *yārān*'dan). *Esk.* Arkadaş.

◆ **Yarenlik** i. Arkadaşlık. || Arkadaşça söyleşide bulunma: *Bir iki yarenlik daha ettikten sonra telefonu kapadı* (B. Felek). [M]

YARGA ve **YARKA** i. Büyük piliç. (M)

YARGI i. (esk. türk. *yarğu,* karar, hüküm, dava'dan). *Yenid.* Bir şeyin iyi ve kötü taraflarını anlama, karşılaştırma yeteneği. || Bu yeteneğe dayanarak verilen karar: *«Elin yargısından bana ne? ben kendim için çalışıyorum» diyen kimsenin sözüne inanmam* (N. Ataç). || *Yargılama eylemi,* kaza. || Mahkemede verilen karar, hüküm. || *Yargı yeri,* davaların görüldüğü yer, mahkeme.

— Deneysel psikol. *Karşılaştırmalı yargı kanunu,* iki uyartı arasındaki öznel mesafeyi belirlemek için, Thurstone tarafından ileri sürülen ve çift çift karşılaştırma metoduyle psikofizikte, aralık ölçeklerinin yapılmasına yarayan kanun. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Yargı birliği,* yargı erkinin, ülke içinde tek organ tarafından kullanılması. (Bk. ANSİKL.) || *Yargı erki,* yetkili makam tarafından kullanılan yargı kudreti. || *Yargı görevi,* hukukî uyuşmazlıkların, tarafsızlık ilkesine uygun olarak ve taraflar için güvenlik sağlayan bir usul izlenerek çözümlenmesi görevi (Bk. ANSİKL.) || *Yargı mercii.* Bk. ANSİKL. || *Yargı organı.* Bk. ANSİKL. || *Yargı uyuşmazlıkları.* Bk. ANSİKL. || *Yargı yetkisi.* Bk. ANSİKL. || *Yargı yolu.* Bk. ANSİKL. || *İdarî yargı,* idarenin, idarî nitelikteki işlem, eylem ve sözleşmelerinden çıkan uyuşmazlıkları çözümlemekle görevli yargı. || *Olağan yargı makamı,* olaylardan önce kurulan, somut olayla kuruluşu bakımından ilgisi olmayan yargılama makamı. (Bunlar, normal yargı makamlarıdır.) || *Olağanüstü yargı makamı,* belirli olayları yargılamak üzere, olaydan sonra kurulan yargılama makamı. (*İstisnaî yargılama makamı* da denir.) || *Özel yargılama makamı,* sadece belirli nitelikteki olaylara bakan, ihtisaslaşmış yargılama makamları. (Yüce divan, Trafik mahkemeleri gibi.)

— ANSİKL. Deneysel psikol. *Karşılaştırmalı yargı kanunu.* Bir X_1 uyartısının bir Y_1 uyartısına, bir X_2 uyartısının Y_2 uyartısına olduğu ölçüde üstünlüğü bulunduğu ileri sürülürse, X_1 ile Y_1'i ayıran psikolojik mesafenin, X_2 ile Y_2'yi ayıran mesafeye eşit olduğu söylenebilir (ayırt edici dağılımların sabit olması şartıyle).

Demek ki, iki uyartı arasındaki öznel aralık, biri ötekine üstün olarak kabul edilen yargılar yüzdesine dayanılarak belirlenir: «Eşit bir sıklıkla seçilen farklar, psikolojik olarak eşittir» (Thurstone).

— Huk. *Yargı birliği.* Yargı, devletin, hakimiyet unsurlarından biridir. Bu yüzden, diğer erkler gibi, ülke içinde tek organ tarafından kullanılır. Bu organ, yargı organıdır. Ülke içindeki yabancı ve vatandaşların hepsi yargı birliği ilkesi sonucu devletin yargı organına bağlıdır. Yargı görevinin tek yargı organı (mahkeme) yerine birden fazla mahkeme türü tarafından yapılması, yargı birliğini zedelemez; çünkü bu, yargının bölünmesi değil, görev ayrımıdır.

● *Yargı görevi,* devletin üç temel fonksiyonundan biridir. Bu görev, bir toplumda görülebilecek çeşitli hukukî uyuşmazlıkların çözümlenerek, ortadan kaldırılmaları amacını taşır. Yargı görevinin konusu olan yargı kararları, hukukî gerçeği ifade eder. Bu yüzden, fiilî gerçek, yeterince araştırılmalı ve kişiler, tarafsızlık ilkesine uygun bir tespit yapıldığına inanmalıdır. Yoksa uyuşmazlıkların çözümünden beklenen yarar sağlanamaz. Yargı görevinden doğan kararlar, kural olarak bir olaydan hareketle, belli bir hukukî gerekçeye dayanarak belli bir hükümle [tespit] sona erer. Yargı organları tarafından yapılan yargı faaliyetlerinin, biri organik, diğeri de maddî olmak üzere iki türü vardır. *Organik* veya *şeklî yargı faaliyeti,* bunu yapan makama göre tespit edilir. Buna göre, mahkemelerin bütün faaliyeti yargı faaliyetidir; çünkü bunlar, şeklen yargı erkine sahip olan bir makam tarafından yapılır. *Maddî anlamda yargı*'da, ölçü, objektif hukuk kurallarının uygulanmasıdır. Bağımsız bir yargı mercii olarak mahkeme önüne gelen bir olaya, objektif hukuk kuralını uyguluyorsa, yapmış olduğu işlem, maddî anlamda bir yargı faaliyetidir. Bu anlamıyle maddî anlamdaki yargının çeşitleri şunlardır: 1. *Anayasa yargısı,* Türkiye'de yenidir. 1961 tarihli Anayasa ile türk hukukuna girmiştir; 44 Sayılı özel kanunu vardır. Bu kanun, Anayasa yargısını yürüten Anayasa mahkemesinin görevlerini belirtir. Anayasa mahkemesine seçilecek hâkimler ve bunların seçim şekli, Anayasa md. 145'te düzenlenmiştir (bk. ANAYASA *mahkemesi*). Anayasa mahkemesi, yargı organı olarak iki tür görev yapar. Bunlardan birincisi, kanunların Anayasaya uygunluğunu incelemek ve kanunda en üst mahkeme olarak kendisine verilmiş öteki görevleri yapmaktadır. İkinci görevi de yüce divan olarak çalışmaktır (bk. YÜCE DİVAN); 2. *idarî yargı,* idarî makamların faaliyetleri sebebiyle ortaya çıkan çekişmeleri çözümlemeğe yetkilidir. İdarî yargının başında Danıştay vardır. Bunun yanında, idarî yargının bir alt türü olarak malî yargı gösterilebilir. Malî yargı, vergilere ilişkin ihtilâflara bakar. Genellikle, vergi itiraz komisyonu adı altında görev yapar (bk. VERGİ.); 3. *askerî yargı,* askerî mahkemelerin, askerî ceza hukuku alanındaki yargı faaliyetleridir. Askerî yargının başında, Askerî yargıtay bulunur. Bunlar genellikle, ceza işlerine baktıkları için, ceza yargısına benzer görev yaparlar (bk. ASKERÎ *yargı*); 4. *adlî yargı,* yukarıda belirtilen yargı alanlarının dışında kalan bütün yargı faaliyetlerini kapsar. En geniş alanı olan yargıdır. Adlî yargı da kendi içinde, hukuk yargısı ve ceza yargısı olmak üzere ikiye ayrılır: a) *ceza yargısı.* Konusu, ceza mahkemelerinin, ceza alanındaki yargı faaliyetleridir; b) *hukuk yargısı.* Konusu hukuk mahkemelerinin özel hukuk alanındaki faaliyetleridir. Yargı görevi, adlî yargıda sulh ve asliye mahkemeleriyle Yargıtay tarafından yürütülür. Sulh ve asliye mahkemeleri, hüküm mahkemeleridir. Buna karşılık Yargıtay, kural olarak denetim mahkemesi görevini yapar.

İstisna olan durumlarda Yargıtay, hüküm mahkemesi olarak da görev yapar. (Bk. YARGITAY.) Adlî yargı da kendi içinde *çekişmeli* (nizalı) ve *çekişmesiz* yargı olmak üzere ikiye ayrılır. Çekişmesiz yargıda mahkeme, ilgililer arasındaki herhangi bir çekişmeyi çözümlemez; bir yargı organı tarafından yapılması gereken belirli bir resmî işlemi yapar.

Yargı organları *aslî* ve *yardımcı* olmak üzere ikiye ayrılır. Aslî organların başında mahkemeler ve hâkimler gelir. Mahkemeler, kuruluş kanunlarına göre düzenlenir. Adlî yargıda mahkemeler önce hukuk ve ceza olmak üzere ikiye ayrılır. Ceza mahkemeleri de sulh ceza ile asliye ceza ve ağır ceza mahkemeleri diye bölümlere ayrılır. Asliye ceza ve ağır ceza mahkemelerinde hâkimden başka savcı da bulunur. Hukuk mahkemeleri de, sulh hukuk ve asliye hukuk olmak üzere ayrılır. Asliye mahkemeleri arasında ayrıca ihtisas mahkemeleri de bulunur. Bunlar gerçekte, asliye mahkemeleridir; fakat, belirli işlere baktıkları için ihtisas kazanmışlardır. Ticaret mahkemeleri bunlara örnek olarak verilebilir. Bu mahkemelerin yanında, icra işlerine bakan icra mahkemeleri de vardır. Hukuk ve ceza mahkemelerinin üstünde, denetim mahkemesi olarak Yargıtay vardır. Belirli dairelere ayrılmış olan Yargıtayda her daire belirli işlere bakar.

İdarî işlere bakmakla görevli olan Danıştayın kuruluşu Danıştay kanunu ile düzenlenmiştir. Bu mahkeme de dairelere ayrılmıştır ve her daire belirli çekişmeleri çözer. Askerî mahkemeler ve Anayasa mahkemesi de özel kanunlarındaki teşkilâta göre kurulmuştur. Mahkemeler tarafından verilen yargı kararlarına genellikle «ilâm» veya «kesin hüküm» denir. Bir yargı organı tarafından verilen kararın yerine getirilmesi zorunludur. Ancak yargı organı tarafından verilmiş olan kararın yerine getirilebilmesi için, temyiz süresinin geçmesi gereklidir.

Türkiye'de yargı sistemi iki derecelidir: karar mahkemeleri ve denetim mahkemesi olarak Yargıtay. Bunların arasında, «istinaf mahkemesi» adı verilen bir derece yoktur. 1924'e kadar Türkiye'de yargı sistemi üç dereceliydi. Karar mahkemeleri ve Yargıtay arasında istinaf mahkemeleri de vardı. 1924'te istinaf mahkemeleri kaldırıldı ve yargı sistemi bugünkü durumunu aldı. Yargı kuruluşunun temeli olan mahkemeler ayrıca, genel ve özel mahkeme olmak üzere ikiye ayrılır. Önce, askerî ve idarî yargı karşısında adlî yargının mahkemelerine genel mahkemeler adı verilir. İkinci anlamıyle genel mahkeme, özel mahkemenin karşıtı olarak kullanılır; bakacakları işler, belirli kişi ve iş grubuyle sınırlanmamış olan mahkemeler genel mahkemelerdir. Bakacakları işler, belirli kişi ve iş grubuyle sınırlanmış olan mahkemelere özel mahkemeler denir. Sulh ve asliye mahkemeleriyle, Yargıtay genel mahkemedir.

Yargı işlemlerinin hukukî niteliği konusunda değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bir tanıma göre «yargı işlemi, bir hakkın inkâr edilmesi veya ihlâl edilmesi halinde hakkın ne olduğunu bildirmek»tir. Buna karşılık bazı yazarlara göre, «yargı işlemi, hukuk veya hak alanında yapılan bir gözlemin zorunlu sonucunu açıklayan irade beyanı»dır.

Yargı erkinin kullanılması, kanunlarla yetkili kılınmış olan makam ve kimselere aittir. Erki bulunmayan bir kişi veya makamın yapmış olduğu yargılama ve vermiş olduğu karar yoklukla sakattır. Bu kararın yokluğunun tespiti için kanun yoluna baş vurmak gerekmez. Yargı işlemi daima belirli bir masrafı gerektirir. Bu masrafların bir kısmını devlet, bir kısmını da yargı organına baş vuranlardan biri (taraf) karşılar. Kural olarak davayı kaybeden kimse, masraflara katlanmak zorundadır. Ancak istisna olan durumlarda yargının kendisini haklı çıkardığı taraf da bu masrafa katlanır. Kaybeden taraf, tutumuyle dava açılmasına sebep olmamış ve ilk yargı işlemine, yani ilk celsede davayı kabul etmişse masraflara davayı açan kimse katlanır. Belirli durumlarda da, masraflar iki taraf arasında paylaştırılır.

● Yargı görevini yerine getiren makamlara *yargı mercii* denir. Anayasaya göre, bir yargı merciinden söz edilebilmesi için, bu merciin bağımsız olması, yani hâkimlerin güvenlik içinde bulunmaları gerekir. Özellikle idarî yargı alanında, bağımsız hâkim statüsünde olmayan kişilerden kurulu ve yargı görevi yapan kurullar da vardır: il ve ilçe idare kurulları, vergi itiraz ve temyiz komisyonları gibi. Ancak bu kurulların, 1961 Anayasasından sonra, birer yargı mercii olamayacağı, genellikle kabul edilir. Anayasa mahkemesine itiraz yoluyle başvurmasının mümkün olmadığını, çünkü bunların birer yargı mercii sayılamayacağını çeşitli kararlarında ifade etmiştir.

● Yargı görevini *yargı organı* gerçekleştirir. Yargı organının, yasama ve yürütme organları gibi anayasal bir gücü vardır. Millete ait hâkimiyeti kullanan yargı organının yargı birliğini de gerçekleştirmesi gerekir,

çünkü dayandığı hâkimiyet de tektir. Anayasa «Cumhuriyetin Temel Kuruluşu» kısmının üçüncü bölümünü yargıya ayırmıştır. Yargı organı, bu anlamda bir bütündür. Ancak, yargı organının içinde, bağımsız yargı kuruluşları ve özel görevli yüksek mahkemeler yer alır; Anayasa mahkemesi, Uyuşmazlık mahkemesi, adlî, idarî, askerî yargı mercileri gibi.

● *Yargı uyuşmazlıkları;* birden fazla yargı organının kendisini, bir çekişmeyi çözmeğe yetkili görmesi veya hiç bir yargı organının kendisini yetkili görmemesi halinde ortaya çıkar. Buna yargı yolu uyuşmazlıkları da denir. Bunlar, iki ayrı yargı türü arasında veya aynı yargı türüne giren mahkemeler arasında olur. İdarî yargı ile adlî yargı veya askerî yargı arasında çıkan yargı yolu uyuşmazlıkları, Uyuşmazlık mahkemesi tarafından çözülür. Çıkan uyuşmazlık, *olumlu* veya *olumsuz* yargı yolu uyuşmazlığıdır. Olumlu yargı yolu uyuşmazlığında hem idarî yargı, hem de askerî veya adlî yargı kendisini yetkili görür. Olumsuz yargı yolu uyuşmazlığında, hem idarî yargı, hem de askerî veya adlî yargı çekişmenin çözümlenmesinde kendisini yetkisiz görür. Adliye mahkemesinde açılan bir davada idare de kendisini yetkili görürse, bir olumlu yargı uyuşmazlığı söz konusu olur ve Danıştay kanun sözcücü, bu uyuşmazlığın çözümlenmesi için Uyuşmazlık mahkemesine başvurur. Ancak, uyuşmazlığın çözülmesi için Uyuşmazlık mahkemesine başvurmadan önce idare, adliye mahkemesinde ilk celsede kendisinin yetkili olduğunu ileri sürmüş ve bu iddiası adliye mahkemesi tarafından kabul edilmemiş olmalıdır. Kabul edildiği takdirde Adliye mahkemesi işten el çekeceği için, uyuşmazlık söz konusu olmaz. Bu şartlar gerçekleşmediği için mesele Uyuşmazlık mahkemesinin önüne gelince mahkeme, idarenin haklı veya haksız olduğuna karar verir. Uyuşmazlık mahkemesi, yargı uyuşmazlığını idare lehine çözümlerse, davaya bakan adalet mahkemesinin görevsiz olduğuna karar verir. Bu kararın yollandığı mahkeme de kendisinin görevsiz olduğuna karar verir. Bunun aksine olarak uyuşmazlık mahkemesi, yargı uyuşmazlığını adalet mahkemesi lehine çözümlerse, mahkeme davaya bakmağa devam eder. İdare ile askerî veya adlî yargı arasındaki olumsuz yargı uyuşmazlığı, bütün yargı türlerinin kendilerini, söz konusu olay yönünden görevsiz kabul etmeleri halinde ortaya çıkar. Yalnız olumsuz yargı uyuşmazlığından söz edebilmek için her yargı mercii tarafından verilen karar kesin duruma gelmelidir. Meselâ, bir kimsenin Danıştayda açmış olduğu tam kaza davasında Danıştay görevsizlik kararı alır ve söz konusu kimse bunun üzerine, davayı adliye mahkemesinde açar ve adliye mahkemesi de kendisinin görevsiz olduğuna karar verirse, olumsuz yargı uyuşmazlığı ortaya çıkar. Bu durumda, baştа davacı olmak üzere taraflardan her biri, bu olumsuz uyuşmazlığın çözümlenmesi için Uyuşmazlık mahkemesinde dava açar. Uyuşmazlık mahkemesi, iki yargı merciinin de vermiş olduğu kararı inceler ve yerinde görmediğini bozar. Kararı bozulan mahkeme, davaya bakmak zorundadır. Mahkeme, Uyuşmazlık mahkemesinin kararına uymak zorundadır. Bir yargı uyuşmazlığı da hukuk mahkemeleriyle ceza mahkemeleri arasında ortaya çıkabilir. Bu uyuşmazlığın ne şekilde çözümleneceğine ilişkin bir kanun hükmü yoktur. Bu yüzden çekişme, 1960 tarihli bir içtihadı birleştirme kararıyle çözümlenmiştir. Karar, olumsuz yargı uyuşmazlıklarından söz eder. Bu karara göre, dava konusu olan iş, hukukî kazaya aitse, Yargıtay Dördüncü Hukuk dairesi, cezaî kazaya aitse, Üçüncü Ceza dairesi çekişmeyi çözer.

● *Yargı yetkisi,* yargı görevini yerine getirebilme, hukukî gerçeği ifade eden son ve kesin hükümler vereblime yeteneğidir. Türk anayasasına göre, yargı yetkisi, Türk milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılır. Yargı yetkisinin bu şekilde düzenlenişi türk anayasa hukukuna cumhuriyet yönetimiyle girmiştir. 1876 Anayasasında da, hâkim teminatına yer veren ve yargı görevini, hak arama hürriyetiyle birlikte ele alan hükümler vardır. Ancak, yargının, yasama ve yürütme gibi ayrı bir devlet yetkisi niteliğiyle düzenlenmesi 1924 Anayasasıyle olmuştur. 1924 Anayasası, bugünkü Anayasada yer alan ilkeye, hemen aynı ifadelerle yer vermişti. Türkiye'de, hakem kurullarının, belli şartlarla verebildiği kararlar, maddî niteliği bakımından yargısal sayılırsa da, Anayasa açısından bu mercilerin, yargı yetkisine sahip, gerçek yargı mercileri olduğu kabul edilmez.

● Yargı görevini yerine getirmesi için yargı mercilerine başvurmaya *yargı yolu* denir. Meselâ, Anayasa md. 114'te idarenin her türlü eylem ve işlemine karşı yargı yolunun açık olduğu belirtilmiştir. Yargı yolu, bir de, yargılamanın güven verici usulünü ifade eder. Yine Anayasa md. 116'da yer alan «yargı yoluyle denetim» terimleri bu anlamdadır. (ML)

YARGIÇ i. (esk. türk. *yarğuçı*'dan). Huk. *Yenid.* Hâkim: *Sorgudaysa, sorgu yargıcının adını söyle* (Kemal Tahir).

— Huk. Bk. HÂKIM. || *Yargıçlar hükûmeti.* Bk. ANSİKL.

— Yun. mit. *Cehennem yargıçları,* ölülerin ruhlarını yargılayan Minos, Aiakos ve Radamanthys'e verilen ad.

— ANSİKL. Huk. Hukukî ve siyasî bakımdan, *yargıçlar hükûmeti* denilen bir yönetim şekli yoktur. Ancak, A.B.D. Yüksek mahkemesi, 1803 tarihli Marshall davasıyle başlattığı ve titizlikle yürüttüğü anayasaya uygunluk denetimiyle, böyle bir görünüş yarattı. Bu sıkı denetim anlayışı, 1937'ye kadar sürdü; bu dönemde, bir yargıçlar hükûmetinin söz konusu olduğu ileri sürüldü. Gerçekten, bu durumda, ilk bakışta, son sözün yargıçlarda bulunduğu ve kanunkoyucunun iradesini yargıçların sınırladığı görülür. Ancak, yargıçların, bir konuyu kendiliklerinden ele alamadıkları; bir uyuşmazlık önlerine geldiği zaman da, sadece bir yorum ve tespitle yetindikleri de göz önünde tutulmalıdır. Yargı denetimi ne oranda sıkı ve kısıtlayıcı olursa olsun, bir mahkemenin doğrudan doğruya hükûmet etmesi, mümkün görülmemektedir. Türkiye'de de 1961-1971 döneminde, özellikle Danıştayın idareyi yargısal olarak denetlerken yürütme görevine müdahale ettiği öne sürüldü ve bu görüşün etkisiyle, Anayasanın 114. maddesi 1971'de bir ek yapılarak değiştirildi; yargı yetkisi, yürütme görevinin kanunlarda gösterilen şekil ve esaslara uygun olarak yerine getirilmesini sınırlayacak tarzda kullanılamaz, idarî eylem ve işlem niteliğinde yargı kararı verilemez, denildi.

◆ **Yargıçlık** i. Yargıcın görevi. (ML)

Yargıgücünün Tenkidi. Bk. KRİTİK DER URTEILSKRAFT.

YARGILAMA i. (*yargılamak*'tan *yargılama*). Yargılamak eylemi. *Esk.* Muhakeme etme.

— Huk. *Yargılama usulü,* bir dava sırasında mahkemelerin uymak zorunda oldukları usul kurallarının tümü. (Bk. ANSİKL.) || *Yargılamanın iadesi,* bir davanın kesin hükümle sonuçlanmasından sonra, belirli olayların ortaya çıkması halinde, davaya yeniden bakılması Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Normal *yargılama usulü, yazılı yargılama*'dır. Asliye mahkemelerinde uygulanan sistem budur. Bu sisteme göre, davanın açılması dahil, kûral olarak her şey yazılı olarak yapılır; yani mahkeme, verilen layihalarla işlem yapar; fakat hâkim, tarafları da dinler ve onları dinlemeden karar veremez. *Sözlü yargılama* usulü de sulh mahkemelerinde uygulanır. Burada, lâyihalar safhası yoktur. Davalı, cevabını ilk celsede sözlü olarak verebilir. İlk celsede tarafların iddia ve savunmaları sözlü olarak alınır ve hemen delillerin incelenmesine geçilir. İleri sürülen delillerden mahkeme tarafından kabul edilenler, o celsede incelenir. Taraflar delillerini birlikte getirmemişlerse, kendilerine bir mehil verilerek yeni bir celse günü tayin edilir. Bundan sonra, hâkim isterse, taraflara lâyiha vermeleri için bir süre tanır ve üçüncü celse gününü tayin eder. Lâyiha için süre verilmemişse, ikinci celse sonunda mahkeme anlaşmazlığa ilişkin kararını bildirir veya sadece bildirme için yeni bir celse günü tayin eder. Sözlü yargılama usulüne bağlı işler, adlî tatil sırasında da görülebilir. Bir yargılama usulü de *seri yargılama*'dır. Bu yargılama, yazılı usulün çabuklaştırılmasıdır. Cevap süreleri 7 ve 5 gündür. Taraflara delillerini ileri sürmeleri için ancak bir defa mehil verilir. Başka bir yargılama usulü de *basit yargılama*'dır. Bu usul ancak kanunda belirtilen durumlarda uygulanır. Dava, dilekçeyle açılır. Mahkemenin tayin ettiği celse gününe, taraflar delillerini getirmek zorundadırlar. Bu tebliğe uymayan taraf hakkında gıyap kararı verilir; fakat, bu karar kendisine tebliğ edilmez. Basit yargılama usulüne bağlı işlere adlî tatil sırasında da bakılır.

● *Yargılamanın iadesi.* Maddî anlamda kesin hüküm niteliğini almış bir kararın, bazı ağır yargılama hataları taşıması yüzünden açılmış olan bir olağanüstü kanun yolu olmasının sebebi, kesinleşmiş olan kararlara karşı açık olmasıdır. Yargılamanın iadesi sebepleri şunlardır: **1.** yeni bir senet veya belgenin elde edilmiş olması. Bu sebeple yargılamanın iadesi için senedin, dava sırasında mücbir sebepten veya kazanan tarafın hilesi sonucu ibraz edilememiş olması gerekir. Bu durumda yargılamanın iadesi süresi, senedin elde edilmesinden itibaren üç aydır; **2.** hükme esas olan senedin sahte olduğunun sonradan anlaşılması. Bunun için senedin sahte olduğu, bir mahkeme kararıyle veya resmî bir makam önünde yapılan bir ikrar sonucu sabit olmalıdır. Süre, kararın kesinleşmesinden itibaren üç aydır; **3.** hükme esas alınan ilâmın kesin bir hükümle ortadan kaldırılmış olması. Süre, ilâmın ortadan kalktığının öğrenilmesinden itibaren üç aydır; **4.** hükmün verilmesine etkili olan bir şahidin, sonradan yalan söylediğinin öğrenilmesi. Bu durumda şahidin yalan şahadetten dolayı mahkûm olması gerekir. Yargılamanın iadesi süresi, yalan şahitlikten mahkûmiyetten itibaren üç aydır; **5** bilirkişilerin kasten gerçekdışı beyanda bulunmuş olmaları. Bu durumda, yargılamanın iadesi süresi, bu sebeple mahkûm olmadan itibaren üç aydır; **6.** lehine karar verilmiş tarafın yalan yere yemin etmiş olması. Yargılamanın iadesi süresi, yalan yere yeminden dolayı mahkûm olmadan itibaren üç aydır; **7.** lehine hüküm verilen tarafın, dava sırasında hile yapmış olması; lehine karar verilen tarafın, karşı tarafın vekiliyle anlaşarak kararı temin etmesi gibi. Hilenin keşfinden itibaren üç ay içinde yargılamanın iadesi istenmelidir; **8.** temsil yetkisi olmayan kişi önünde davaya bakılmış olması. Yargılamanın iadesi süresi yine üç aydır. Sürenin başlangıcı, kararın tarafa veya gerçek temsilciye tebliğ edildiği andır; **9.** davaya, bakması yasak olan bir hâkim tarafından bakılmış olması. Üç aylık sürenin başlangıcı, hükmün, aleyhine hüküm verilen tarafa tebliğ edildiği andır; **10.** tarafları ve konusu aynı olan dava hakkında, iki ayrı kararın bulunması.

Yargılamanın iadesi yoluna başvurma hakkı kural olarak davanın taraflarına aittir. Buna göre, yargılamanın iadesi yoluna gitmekle çıkarı olan taraf, bu yola başvurabilir. Ancak belirli durumlarda, hükmün aleyhine olan tarafın hukukî haleflerinin de yargılamanın iadesi yoluna gitmeğe hakları vardır. Yargılamanın iadesi, bir davadır. Bu dava, hükmü veren mahkemede açılır. Davayı açan kimse, karşı tarafın uğraması muhtemel olan masraflar için teminat yatırmak zorundadır. Teminatın miktarını hâkim takdir eder. Kural olarak yargılamanın iadesi davası, hükmün icrasını engellemez. Ancak mahkeme, davacıdan teminat alarak icrayı geri bıraktırabilir. Mahkeme, yargılamanın iadesi istemini haklı görmezse, davayı reddeder ve davacıyı 250 liraya kadar para cezasına mahkûm eder. Buna karşılık mahkeme, yargılamanın iadesi istemini kabul ederse, asıl davaya yeniden bakar. Ceza usul hukukunda, yargılamanın iadesi sebepleri şunlardır: mahkûm lehine; ve mahkûm aleyhine. Mahkûm lehine olan yargılamanın iadesi sebepleri şunlardır: **1.** duruşmada ileri sürülen ve hükmü etkileyen belgelerin sahte olduğunun anlaşılması; **2.** yemin vererek dinlenmiş olan bir şahit veya bilirkişinin kasten veya ihmalle, mahkûm aleyhine yalan beyanda bulunduğunun anlaşılması; **3.** hâkimlerden birinin cezalandırmayı gerektirecek derecede görevini ihmal

etmesi; **4.** ceza hükmünün, bir hukuk mahkemesi hükmüne dayanması ve bu hukuk mahkemesi kararının sonradan bozulması. **5.** mahkûmun beraati sonucunu doğuracak yeni delillerin bulunması. Mahkûm lehine bir yargılamanın iadesi sebebinin ortaya çıkması, kararın icrasını engellemez. Ancak mahkeme, bunun aksine karar verebilir. Bir kimsenin idam edilmesinden sonra yargılamanın iadesi sebebi ortaya çıkarsa, onun karısı ve belirli hısımlarının yine yargılamanın iadesini isteme hakları vardır. Mahkûm aleyhine yargılamanın iadesi sebepleri şunlardır: **1.** sanık lehine karar verilmesi sonucunu doğurmuş bir belgenin sahte olduğunun sonradan anlaşılması; **2.** yemin vererek dinlenmiş olan şahit veya bilirkişinin, mahkûmun beraati sonucunu doğuran yalan beyanda bulunduklarının anlaşılması; **3.** hükmün verilmesine katılmış olan hâkimlerden birinin, ceza kovuşturması yapılacak derece görevinde ihmal göstermiş olması; **4.** beraatten sonra sanığın mahkûm olmasını gerektirecek yeni delillerin ortaya çıkması. Yargılamanın iadesi istemi mahkemeye yapılır ve mahkeme bu istemin haklı olup olmadığına karar verdikten sonra, esas hakkında araştırmaya girer. Bunun sonucunda mahkeme, yargılamanın iadesi gerektiğine karar verirse, olaya konu olan davaya yeniden bakılır. (M)

YARGILAMAK geçl. f. (esk. türk. *yarğulamak*'tan). Bir yargıya varabilmek için iki tarafı da dinlemek, muhakeme etmek: *Duyduğumuz doğruysa... İttihatçı şeflerini yargılamaktan vaz geçmiş İngilizler* (Kemal Tahir).

◆ **Yargılanmak** edilg. f. Yargısı yapılmak. (M)

Yargıtay, T. C. Anayasasına göre «adliye mahkemelerince verilen karar ve hükümlerin son inceleme mercii olan, kanunla belirtilen davalara da ilk ve son derece mahkemesi olarak bakan» (md. 139) adalet müessesesi (kuruluşu 1868).

Yargıtay daireleri şu bölümlerden meydana gelir: 9 hukuk (1973), 7 ceza (1973), 1 ticaret (1973), 1 icra ve iflâs (1973). Bu daireler önceden yapılmış iş taksimine göre sulh ve asliye ceza mahkemeleri, sulh ve asliye hukuk mahkemeleri, ağır ceza mahkemeleri, toplu asliye ticaret mahkemelerince verilen kararları, ilgili kanunlarda yer alan hükme göre doğrudan doğruya veya müracaat üzerine en yüksek yargı organı olarak inceler; ilk ve son derece mahkemesi olarak bu organın karar vereceği hususlar için başvurma doğrudan doğruya buraya yapılır.

Dairelerin görev konuları önceden tespit edilmiş olmakla birlikte bunlardan herhangi birine bir yıl içinde gelecek işlerin normal çalışma temposuyle sonuçlandırılamayacağına kanaat getirildiği takdirde Yargıtay birinci başkanının başkanlığında, ceza ile ilgili hususlarda ceza daireleri başkanlarından, hukuk, ticaret, icra ve iflâsla ilgili hususlarda bu dairelerin başkanlarından meydana gelen başkanlar kurulu bir daireye ait iş çeşidini başka bir daireye aktarabilir; bu karar *Resmî Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girer.

Daireler arasındaki görev uyuşmazlıkları, ceza dairelerini ilgilendiren hallerde birinci başkanın başkanlığında bu dairelerin başkanlarından; hukuk, ticaret ve icra iflâs dairelerini ilgilendiren hallerde, gene birinci başkanın başkanlığında bu dairelerin başkanlarından teşekkül eden kurulca kesin karara bağlanır.

Yargıtayda iki genel kurul vardır: 1. Hukuk Genel kurulu; 2. Ceza Genel kurulu. Hukuk Genel kurulu, birinci başkanın başkanlığında, hukuk, ticaret, icra ve iflâs daireleri başkanlarıyle bu dairelerin üyelerinden kurulur. Bu kurul ilgili dairenin bozma ilâmına karşı ilk mahkemenin eski kararında ısrar etmesi halinde yeni bir temyiz isteği olmuşsa bunu sonuca bağlar; Ceza Daireleri Genel kurulu da, aynı şekilde, birinci başkanın başkanlığında ceza daireleri başkan ve üyelerinden oluşur ve Yargıtayca bozulmuş, fakat ilk mahkemenin ısrar ettiği kararlara karşı yapılacak temyiz başvurmaları ile doğrudan doğruya temyize tabi konularda cumhuriyet başsavcısının itirazlarını inceler, karara bağlar.

Yargıtaydan çıkan kararlar arasındaki içtihat farkları da üç ayrı içtihadı birleştirme kurulunda ele alınır: 1. Hukuk Kısmı kurulu, birinci başkanın başkanlığında hukuk, ticaret, icra ve iflâs daireleri başkan ve üyeleri; 2. Ceza Kısmı kurulu, birinci başkanın başkanlığında ceza daireleri başkan ve üyeleri; 3. Büyük kurul, birinci başkanın başkanlığında bütün dairelerin başkan ve üyeleri; bu sonuncu kurul genel kurullarla dairelerden birinin ilâmları arasındaki farkları ve ceza dairelerinden biri ile hukuk dairelerinden birinin kararları arasındaki farkları halleder.

Yargıtay üyeleri birinci sınıfa ayrılmış hâkim ve cumhuriyet savcılarıyle bu mesleklerden sayılanlar arasından Yüksek Hâkimler kurulunca üye tamsayısının saltçoğunluğuyle ve gizli oyla seçilir (Anayasa md 139).

Yargıtay birinci başkanı ile cumhuriyet başsavcısı, üyeler arasından tamsayının salt çoğunluğuyle seçilir; bunların ve ikinci başkanın görev süresi dört yıldır; süre sonunda aynı kimseler tekrar aynı görevlere seçilebilir.

Birinci başkan, genel kurullara başkanlık eder; kurullara verilecek görevleri düzenler ve bunlara katılacak üyeleri seçer.

Yargıtay genel sekreteri bir yargıtay üyesidir ve başkan adına yazışmaları idare eder, idarî işleri yürütür.

Başsavcılık teşkilâtı, bir cumhuriyet başsavcısı ve yeteri kadar cumhuriyet ikinci başsavcısı ile yargıtay cumhuriyet savcısı ve cumhuriyet başsavcı yardımcılarından meydana gelir; savcılar ceza dairelerine göre bölümlendirilir; her bölümde bir cumhuriyet ikinci başsavcısı, dört yargıtay cumhuriyet savcısı bulunur; bölümlerin yedek yargıtay cumhuriyet savcısı ve yedek cumhuriyet başsavcı yardımcısı sayısı ihtiyaca göre tespit edilir.

— Huk. *Yargıtay kararlarının düzeltilmesi.* Bk. KARAR'*ın düzeltilmesi.* (M)

YARGU i. (esk. türk. k.). Teşk. tar. Moğollarda ve İlhanlılarda, hukukî, idarî ve askerî alanlardaki yargı işlerine verilen ad.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Yargu* işlerine *yarguçı* veya *emîri yargu* denilen hâkimler bakardı. Altay ve osmanlı lehçelerinde «yargı» biçiminde söylenen bu kelime, Moğollarda ve İlhanlılarda dava ve mahkeme kararı (ilâm) karşılığında kullanıldı. Moğol ve İlhanlılarda, yargu işlerine özel bir önem verilirdi. Hükümdarlar, emîrler, vezirler, devlet adamları ve şehzadeler de, suç işlediklerinde yargılanırlardı. Yarguya çekilenler elleri bağlı olarak yarguçıların önüne getirilir, suçlu bulunanlar gerekli cezalara çarptırılırdı. Moğol adamlarından, büyük yargı kurulu önünde yargılanarak, gereğinde ölüm cezasına çarptırılanlar oldu. Yarguçılara ve yargu işlerine, dışarıdan hiç bir baskı yapılamazdı. *Yargunamе* denilen mahkeme kararları herkese eşit olarak uygulanırdı. Özellikle Moğollarda, devlet adamlarının yetkileri arttıkça, hayatları da aynı oranda tehlikeye girerdi. (M)

YARHİBOL, Palmyra'da güneş tanrısı. Çoğunlukla Baal'ın yanında Aglikol ile birlikte temsil edilir. (L)

YARHİSAR, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Bilecik ili, Merkez ilçesi) bucak; 5 734 nüf. (1965); 19 köy. — *Bucak merkezi* (*İlyasbey* köyü), 490 nüf. (1965). Bilecik-Bursa yolunun 12. km'sine 5 km'lik bir yolla bağlanır; yüksl. 600 m. (M)

YARI i. (*yarmak*'tan *yar-ı*). Bir bütünü oluşturan iki eşit parçadan her biri: *Taşkınlar, tarlaların yarısını alır denize götürür, yarısını dar vadilere indirip bataklık yapar* (Kemal Tahir). || Sıf. Yarım olan, yarısı kadar: *Sonra bir yarı hisse, satın aldım* (F. R. Atay). || Tam sayılmayan, bazı eksikleri olan: *Boğaz'da yüzme öğrenen, yarı bir atlettir* (F. R. Atay).

— ÇEŞ. DEY. *Yarı bel*, bel hizası: *Dekolte değil idiyse de yarı beline kadar uzanan dar, lâcivert bır ceket...* (Ahmed Rasim). || *Yarı buçuk*. Bk. YARIBUÇUK. || *Yarı gece*, tam gece yarısı. || *Yarı yarıya*, sayı olarak yarısı kadar: — *Hanımefendi, size gelince... Sigarayı yarı yarıya keseceksiniz!.* (B. Felek). Yarısı [...] yarısı [...] olmak üzere: *Yaylası, merası yoktur. Hayvanları yarı yarıya toprak yer!..* (Kemal Tahir). Yarım yarım: *Yarı yarıya paylaştık.* || *Yarı yolda bırakmak*, bir kimseye söz verdiği yardımı yapmamak. || *Yarı yoldan çevirmek*, sonuna kadar gitmesini engellemek: *Bu zaafını yarı yoldan çevirmeye muvaffak oldu ve hareketsiz durdu* (P. Safa). || *Yarıda kalmak*, bitmemek: *Şarkılar yarıda kaldı* (C. S. Tarancı).

— Anat. *Yarı kirişli kas*, uyluğun arka yüzünde bulunan kas. Bk. ANSİKL.

— Ask. *Yarı seyyar birlikler*, birliğin tamamını aynı zamanda taşıyabilmek için gerekli olan kadro içi araç miktarından daha az araçla donatılan birliklere verilen ad. (Bir bataryayı nakledebilecek sayıda motorlu aracı bulunan bir topçu taburu, önce birinci bataryasını nakleder. Sonra bu bataryalık araç gönderilerek ikinci ve daha sonra üçüncü bataryasını nakleder.)

— Biyol. *Yarı başatlık*, heterozigot bir canlıda genlerin karşılıklı etkisi. (*Eşanl.* NOKSAN BAŞATLIK.) [Bk. ANSİKL.] || *Yarı asalak*, klorofilli bitkisel asalak. (Yarı asalak, kendine organik besin sağlamak için sentez yapabilir; konağından özellikle su ve suda erimiş madensel tuzlar [ham besusuyu] alır; msl. *ökseotu*.)

— Dilbil. *Yarı uzun*, ikinci derecede bir vurgu olarak yarı uzun hale gelen ünlü. (Oysa asıl vurgu foneme tam uzunluk verir.) || *Yarı uzunluk*, bir ünlünün yar uzun olduğunu belirten fonetik işaret. Yarı uzun ünlüye has nitelik. || *Yarı ünlü*, akıcı ünsüzlerin en bol sesli olanları: *ğ*, *y sesleri yarı ünlüdür.*

— Embriyol. *Yarı embriyon*, ilk iki blastomerden birinin tahrip edilmesiyle elde edilen noksan embriyon.

— Fiz. *Yarı geçirgen*, aynı eritici içindeki iki eriyiği birbirinden ayıran ve eriticiyi geçirdiği halde erimiş cisimleri geçirmeyen bir çeper veya bir zar için kullanılır. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Yarı açık cezaevi*, dıştan muhafazasız fakat kaçmaya karşı engeller konan cezaevi türü. (Bu tür cezaevleri Ankara, Çorum, Giresun, İmralı, Isparta, İskilip, Kayseri, Sıvas ve İstanbul'da [Sağmalcılar] vardır.)

— Mat. *Yarı açık*, *a* ve *b* arasında kalan sayılarla *a* veya *b* sayılarından yalnız birinin meydana getirdiği bir aralık için kullanılır:

$[a, b[$ aralığı $a \leqslant x < b$'yi gösterir;
$]a, b]$ aralığı $a < x \leqslant b$'yi gösterir.

|| *Yarı kübik parabol*, ordinatlarının küpleri apsislerinin karelerine eşit olan eğri ($y^3 = ax^2$ bir *yarı kübik*'tir; bu, parabolün açılmış şekli olan eşzamanlı bir eğridir. İKİNCİ KÜBİK PARABOL da denir.)

— Patol. *Yarı had*, had durumundan daha az belirgin olan hastalık durumu için kullanılır.

— Sanay. *Yarı kok*, taşkömürün düşük sıcaklıkta (550°C civarında) damıtılmasıyle elde edilen, kok ile taşkömür arası madde. (Bk. ANSİKL.) || *Yarı mamul*, daha sonra genellikle başka bir işletmede üstünde yeniden çalışılacak veya belli şartlara uygun hale getirilecek mamul.

— Sil. *Yarı balistik silâh*, önce balistik bir silâh gibi yol alan, sonra dengesini sağlamağa yetecek kadar yoğun bir hava ortamında süzülerek veya sekerek eliptik mermi yolunu uzatan çok uzun menzilli özel bir silâha 1957-1958'de verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Yarı otomatik silâh* (veya *otomatik doldurmalı silâh*), tetiğin çekilmesi hariç, bütün fonksiyonları nişancının müdahalesi olmadan yerine gelen silâh. (Yarı otomatik silâhlarla kesikli atış [tek atışlar halinde] yapılabilir.) [Bk. OTOMATİK *silâh*.] || *Yarı paletli* (veya *yarı tırtıllı*), hem tekerleklerle, hem paletlerle donatılmış motorlu taşıtlar için kullanılır. (Tekerlekler taşıta yön verirken, paletler de taşıtın ilerlemesini sağlar.)

— Siyaset. *Yarı askerî*, kuruluşu ve disiplini ordunun kuruluş ve disiplinini örnek alan sivil teşkilât için kullanılır. Bk. ANSİKL.

— Spor. *Yarı ağır,* 72,574 kg - 79,378 kg ağırlığında profesyonel, 75 kg - 81 kg arasındaki amatör boksörler için kullanılır. — Güreşte 87 kg - 97 kg ağırlığında spordu. — Halterde 75 kg - 82,500 kg ağırlığında sporcu. || *Yarı final,* iki veya daha fazla yarışmacının katıldığı, kazananın veya kazananların finale kalacağı müsabaka. || *Yarı finalist,* yarı finale katılma hakkını kazanan kimse veya takım. || *Yarı mukavemet,* orta mesafeli yarış. (Atletizmde yarı mukavemet yarışları 800 m - 3 000 m arasındaki koşulardır. Bisiklette yarı mukavemet yarışı 100 km'lik pistte antrenörü takip ederek yapılır.)

— Tic. *Yarı toptan satış,* toptan satışla perakende satış arasında yer alan ticaret.

— ANSİKL. Anat. *Yarı kirişli kas,* üst tarafı iğ biçiminde ve etli, alt tarafı kirişli bir kastır. İskion kemiğinden başlar, uyluğun arka yüzünde yarı zar kasın arkasından, dizardı çukurunun iç kenarından iner ve kaval kemiğinin yan yüzünün üst kısmında son bulur. Burada «kazayağı»nın yapısına katılır. Sinirini büyük siyatik sinirden alır, bacağı uyluk üzerine büker.

— Biyol. *Yarı başatlık.* Beyaz çiçekli Mirabilis Jalapa'nın kırmızı çiçekli diğer bir türle çaprazlanmasından pembe çiçekli heterozigotlar elde edilir. Burada kırmızı yarı başattır. Eğer kırmızı tam başat olsaydı heterozigot bitkinin çiçekleri kırmızı olurdu.

— Fiz. Bitki hücrelerinin zarları çoğunlukla *yarı geçirgen*'dir; bu özellik, zarda meydana gelen geçişme basınçlarından doğar. Böyle bir zar, gözenekli bir kabın çeperine bakır ferrosiyanür çökelterek sunî yoldan elde edilebilir. Yarı geçirgen çeperler geçişmeölçer*lerde kullanılır.

— Sanay. Yapısında ortalama yüzde 10 uçucu maddeler bulunan *yarı kok*'lar kolaylıkla tutuşur; bu yüzden, evlerde çok kullanılan bir yakıttır. Öbür kömürlerden bazı üstünlükleri vardır; meselâ baca tıkanması yapmaz. Bazen uçucu madde oranı yüksek kömür tozlarına katılarak metalürji koku yapmakta kullanılır.

— Sil. «Sekmeli» denilen bir *yarı balistik silâh*'ın ilk projesini İkinci Dünya savaşı sırasında Almanlar hazırladı. Wehrmacht bu silâh sayesinde, A.B.D.'yi Almanya'dan bombalamayı düşünüyordu. Bu tasarı, mermi yolu üzerinde süzülen özel bir silâhın, sonra V2'nin yapımına yol açtı. «Balistik» adı verilen İ.C.B.M. (kıtalararası balistik füze) tipi silâhların menzillerinin artırılmasında karşılaşılan zorluklar yüzünden, 1957'ye doğru A.B.D.'de ve S.S.C.B.'de bu silâhlar konusunda yeniden incelemelere başlandı. Gerçekten, bu çeşit füzelerin patlama gücü ağırlıklarına kıyasla çok azdır. (İ.C.B.M. «Thor», 40 ton). Çok yükseklerde nükleer patlama imkânının sağlanması ve barut yerine sıvı yakıt kullanılmasıyle yarı balistik silâhlar, 1950-1957 yıllarında yapılan özel silâhların menzillerini uzattı (10 000 - 20 000 km) ve yeni bir özel silâh kategorisinin ortaya çıkmasına yol açtı.

— Siyaset. *Yarı askerî.* Totaliter rejimler, 1920'den beri düzenli orduya güvensizlik duyduğu veya ordunun polis birliği gibi kullanılmasını engellemek istediği için yarı askerî kuruluşlara dayandı: italyan faşist milisleri, alman saldırı birlikleri, ispanyol falanjı, rumen demir muhafızları, macar gamalıhaçlıları, Fransa'da Darnand'ın milis kuvveti (1944). Başka rejimler bu kuruluşları, askerlik öncesi veya sonrası hazırlık kuruluşları olarak kullandılar: alman Hitlerjugend'i, sovyet Dosaaf'ı, çek Sokul'u, bulgar Drannik'i.

◆ Zf. Kısmen, yarım olarak: *Behlûl kapısını yarı açık bırakacaktı* (H. Z. Uşaklıgil). || Eksik, tamamlanmamış bir şekilde: *Binanın içinde insanlar kaynaşıyorlardı. Yarı giyinik, ... ve her şeye dikkat eden insanlar* (Ş. S. Aydemir).

— DEY. *Yarı aç yarı tok,* karnı iyice doymadan: *Yarı aç yarı tok yatağa düşüyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu). [LM]

YARI-AKILCILIK blş. i. Akla büyük ölçüde yer veren ilâhiyat eğilimi; XVIII. yy. sonlarında ve XIX. yy.da Almanya'da Stattler, Georg Hermes ve özellikle Anton Günther tarafından geliştirildi. (L)

YARIASETAL blş. i. Kim. Bir alkol R'OH ile bir aldehitin R—CHO, R—CHOH—OR' formülündeki katılma ürünü. *Eşanl.* HEMİASETAL.

— ANSİKL. Basit fonksiyonlu aldehitler söz konusu olduğunda, *yarıasetaller* daima çok sınırlı bir tepkimeyle ve yalnız birincil alkollerle meydana gelir. Bu yarıasetaller ayrı halde bulunmaz; sadece asetallere R—CH $(OR')_2$ geçiş ürünü ve aldehitlerin bir denge halidir. Buna karşılık, *kloral alkolat* CCl_3—CHOH—OC_2H_5 kararlı bir yarıasetaldir. Öte yandan, bir molekülün γ veya δ konumunda bir aldehit (veya keton) grubu ile bir birincil veya ikincil alkol grubu varsa, bu molekül yalnız *çevrimsel yarıasetal* şeklinde bulunur; bütün gerçek ozlarda (füranozlar ve piranozlar) durum böyledir. (L)

YARIBUÇUK blş. sıf. *Teklz.* Çok az, önemsiz miktarda. (M)

YARICI i. (*yarı*'dan *yarı-cı*). Ürünü, toprak sahibiyle yarı yarıya bölüşmek üzere çalışan kimse. (M)

YARICI sıf. (*yarmak*'tan *yar-ıcı*). Yaran, parçalayan, bölen: *Odun yarıcı.*

◆ **Yarıcılık** i. Odun yarma işçiliği. (M)

YARICILIK i. (*yarıcı*'dan *yarıcı-lık*). Ürünü, toprak sahibiyle yarı yarıya bölüşme işi.

— ANSİKL. *Yarıcılık,* tarlasını herhangi bir sebeple ekemeyen veya kendisi ekmek istemeyen başka bir tarla sahibiyle, tarlayı ekmek isteyen başka bir kimse arasında yapılan bir sözleşmedir. Bu sözleşmeye göre, tarlaya ekilecek tohumu, tarla sahibi verir; yarıcı da tarlayı eker. Elde edilen üründen, tohumluk ayrıldıktan sonra, geri kalan yarıcı ile tarla sahibi arasında paylaşılır. Ana kural bu olmakla birlikte, yarıcılığın, değişik yörelerde farklı uygulamaları görülür. Ankara, Konya ve Adana çevresinde, verimli olmayan tarlalar üstünde uygulanan usul şudur: tarla sahibi yine tohumu verir; fakat elde edilen ürünün üçte birini yarıcı, üçte ikisini tarla sahibi alır. Urfa çevresinde, tarla sahibinin tohum vermesine karşılık, yarıcı emeğini ortaya koyar ve gerekli araçları sağlar. Elde edilen ürün yarı yarıya paylaşılır. Bu yörede paylaşma, tohumluk çıkartılmadan yapılır. Karacabey ve yöresinde yarıcı, dönüm başına tarla sahibine bir kile buğday verir; ürün elde edemese de bu miktarı vermek zorundadır. (M)

YARIÇAP blş. i. Mat. Bir dairede, dairenin merkezini çemberin herhangi bir noktasına birleştiren doğru parçası. (Bütün bu doğru parçalarının ortak uzunluğu çemberin yarıçapıdır.) *Esk.* Nısıf kutur. || *Yarıçap vektörü* (veya *vektör yarıçap*), başlangıç noktasından çıkan vektör: *Bir noktanın yarıçap vektörü, başlangıç noktasını bu noktayla birleştirir.* — Daha genel olarak, belirli bir noktayı değişken bir nokta ile birleştiren vektör: *Elipsin her noktası için, odaklardan çıkan iki yarıçap vektörünün uzunlukları toplamı sabittir.* || *Eğrilik yarıçapı.* Bk. EĞRİLİK. || *Jirasyon yarıçapı.* Bk. JİRASYON. || *Yakınsaklık yarıçapı.* Bk. SERİ.

— Astron. *Yarıçap düzeltmesi,* görünür çapı ihmal edilemeyecek kadar büyük olan bir gökcisminin gözleminde, bu gökcisminin bir kenarı üzerinde yapılan gözlemi (yükseklik, başucu, geçiş zamanı v.b.nin gözlemlenmesi), gökcisminin merkezine aktarabilmek için yapılması gereken düzeltme. || *Bir gezegenin yarıçap vektörü,* bu gezegenin merkezini, etrafında dolandığı gökcisminin merkeziyle birleştiren doğru parçası.

— Hidrol. *Hidrolik yarıçap,* bir akarsu yatağının enine profilinin kapladığı alanın, akarsuyun ortalama derinliğine bölümü: *Hidrolik yarıçap, yatak üzerindeki sürtünmelerden doğan enerji kaybını etkiler.*

— Oto. *Dönüş yarıçapı,* bir araba tekerleğinin virajda çizdiği dairenin yarıçapı. (L)

YARIGOTİK sıf. Roma harfleriyle karışık bir gotik yazı için kullanılır. (L)

YARIGÖÇEBELİK blş. i. Genellikle çöllerin kenarında göçebe hayvancılık ve tarımın birarada yürütüldüğü hayat tarzı.

— ANSİKL. *Yarı göçebelik* çeşitli şekiller alabilir: bazen bütün aile otlaktan otlağa dolaşan sürüyü izler, ama ekim ve hasat zamanlarında tarlaya döner; bazen tek bir ailenin bazı üyeleri yalnız tarla ile uğraşır, öbürleri sürüyü dolaştırır; bazen de o yılın verimliliğine veya meteoroloji şartlarına bağlı olarak faaliyetlerden biri geçici olarak ortadan kalkar. (L)

YARIGÖLGE blş. i. Opt. Bk. *Yarı* GÖLGE.

YARIK i. (*yarmak*'tan *yar-ı-k*). Yarılarak açılmış aralık: *Dağ yarıkları.* || İnce çizgi halinde açılmış yara, çatlak: *Perukâr, dudağının yarığını göstererek...* (Ahmed Rasim).

— Anat. Bazı organların yüzeyindeki tabiî çentik veya oluk. || *Glaser yarığı,* şakak kemiğinin mandibula çukurunun en derin yerinde bulunan çentik. || *Rolando yarığı.* Bk. ROLANDO *yarığı.* || *Sylvius yarığı.* Bk. SYLVİUS *yarığı.* || *Yarımküreler arası yarık,* önden arkaya uzanan ve beyni bakışımlı iki yarımküreye ayıran derin çentik: *Yarımküreler arası yarık içinde beyin orağı bulunur.*

— Bot. Düzensiz kesik, çatlak. || Sivri ucunda derin kesme çizgileri bulunan organlara verilen sıfat.

— Fiz. Işık demeti elde etmek için ışık kaynağının önüne konulan, ince uzun dikdörtgen şeklinde delik.

— Havc. Bir kanat üzerinde, hava akışının ayrılmasını geciktirmeğe yarayan flap* tertibatı. Bk. ANSİKL.

— Jeol. *Büzülme yarığı,* büzülme sonucu oluşan oldukça uzun ve geniş yarık. (Kil veya killi toprak kuruyunca, çokgenler meydana getiren büzülme yarıkları gelişir; bazen yarık daha sonraları başka gereçle dolabilir; bazı eski katman yüzeylerinde «büzülme yarıkları» bulunabilir.)

— Jeomorfol. Bk. ANSİKL.

— Metalürji. Aşırı gerilmeler sonucunda tanelerin ayrılmasından ileri gelen düzensiz profilli kanal. *Eşanl.* ÇATLAK. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Havc. Hava çizgilerinin kanattan ayrılmasını önlemek için, kanat uzunluğunca bir *yarık* açılır. Hava akış çizgilerini profile yapıştırmak amacıyle açılan bu yarık, kanadın taşıma kuvvetinin kaybolmamasını sağlar. Kanatlara yarık açma fikri, daha 1912'de bunun denemelerini yaptıran fransız mühendisi Constantin'e aittir.

— Jeomorfol. Buzulda yarıkların belirmesi, sürekli ve ağdalı akım rejiminden kütleli akım rejimine geçişi belirtir. Yarıklar, genellikle, dikçe bir yamaç üzerinde buzun birden çekilerek uzamasıyle oluşur (meselâ sürgüler). Buz kütlesinin derinindeki büyük basınç dolayısıyle yarıklar yüzeyseldir: yaklaşık olarak 30 m'den daha derinlerde makaslamalar artık açık yarıkların genişlemesine yol açmaz, buna karşılık sade kayma düzlemleri oluşturur.

— Metalürji. Yarıklar çeşitli sebeplerden olur:

Katılaşma yarıkları, bir döküm parçasının soğuma sırasında düzensiz olarak büzülmesinden ileri gelir.

Haddeleme, çekme ve dövme yarıkları'na genellikle, madenin yapısında bulunan ve şekil değiştirmenin düzgünlüğünü bozan katkı maddeleri yol açar; aynı şekilde, bir kısmı yetersiz bir sıcaklıkla işlenmiş veya şekil değiştirmiş madei üzerinde de yarıklar oluşur.

Su verme yarıkları, çok anî olarak soğutulan bir parçanın yüzeyinde meydana gelir.

İşleme yarıkları, özellikle gerilim altındaki madenin yüzeysel tabakalarını ağa çıkaran taşlama sırasında ortaya çıkar.

◆ Sıf. Yarılmış, çatlamış.

◆ **Yarıklık** i. Yarık olma hali. (LM)

YARI - KAPANTILI veya **YARI - SIZICI** blş. i. Fonet. Telaffuzlarının başında kapantılı, sonunda ise telaffuz noktası değişmeden daralmalı olan ünsüz. (L)

YARIKAYAKLILAR çoğl. blş. ii Karada yaşayan ve etle beslenen serbest parmaklı memeli hayvanlar takımı. *Eşanl.* ETÇİLLER. (L)

YARIKURAK blş. sıf. Coğ. Kurak bölgelerin veya çöllerin sınırındaki bölgeler için kullanılır.

— ANSİKL. *Yarıkurak* bölgeler, suyun yetersiz olduğu biyoklima bölgeleridir; bu yetersizliğin sebebi ya yağışların azlığı ve suyun yeraltında kalması (sıcak ve ılıman bölgeler) veya buz çözülmesi döneminin soğuk bölgelerde çok kısa sürmesidir. Birinci durumda yarıkurak bitki örtüsü alçak ve açıktır (bozkır), ağaçlara ancak bazı vâdi tabanlarında rastlanır, tarımların çoğu için sulama gereklidir. İkinci durumda yüzeysel buz çözülmesi ve yaz mevsiminde güneşsiz dönemin uzunluğu alçak ama sık bir bitki örtüsüne imkân verir: tundra. Tarım bu bölgelerde de çok verimsizdir. (L)

YARIKÜRE blş. i. (türk. *yarı* ve ar. *küre*'den). Yer veya gökkürenin ekvatorla bölünen iki yarısından her biri.

— ANSİKL. Astron. Gökyüzünün ekvatorla ayrılan iki *yarıküre*'sine kuzey ve güney, meridyenle ayrılan iki yarıküresine doğu ve batı, ufuk çizgisiyle ayrılmış yarıkürelerine ise alt ve üst yarıküre denir. (LM)

YARILAMAK geçl. f. (*yarı*'dan *yarı-lamak*). Yarısına varmak, yarısını bitirmek: *Koridoru yarılamıştı ki Arif Bey göründü* (Kemal Tahir). *İşi yarılamak.*

◆ **Yarılanmak** edilg. f. Yarısına gelinmek: *İş yarılandı.* (M)

YARILMAK geçz. f. (esk. türk. k.). Yarmak işine konu olmak: *Tarihte yarılmamış ve yarılmayan cephe yoktur* (Atatürk). *—Çekilme başladı. Bizim cephanemiz yarılmadığı için yüreğimiz rahattı* (Kemal Tahir). || Üzerinde yarık açılmak: *[...] Düşmüşler... birinin kafası yarılmış, ötekinin ayağı incinmiş* (B. Felek). [M]

YARIM sıf. (*yarmak*'tan *yar-ı-m*). Bir bütünün yarısı olan: — *Beyefendi, yapmayınız, ben oraya gideli yarım sene bile olmadı* (R. N. Güntekin). || *Mec.* Eksik, tamamlanmamış: *Yarım bir eser. Yarım bilgi.*

— ÇEŞ. DEY. *Yarım adam,* sakat, zayıf, kuvvetsiz kimse. || *Yarım ağızla,* istemeden, zoraki söylenen sözleri nitelerken kullanılır: *Yarım ağızla çağırmak.* || *Yarım akıl,* aklı kıt, aptal (kimse). || *Yarım elma gönül alma.* Bk. ELMA. || *Yarım kalmak,* bitmemek, sonuçlanmamak. || *Yarım pabuçlu,* kıyafetsiz, fakir kimseleri nitelerken hakaret olarak kullanılır. || *Yarım porsiyon. Argo.* Ufak tefek kimse. || *Yarım yamalak,* eksik, kusurlu: *Birinden öbürüne gidiyorum. Kâh Türkçe, kâh Fransızca, kâh yarım yamalak bir Rumca ile soruyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— Ask. *Yarım burç,* tek bir yandan ve tek bir cepheden meydana gelen tahkimat. || *Yarım iksa,* bazı burçlar için Vauban'ın tasarladığı iksa; görünmesini engellemek ve ateşe karşı korumak için bu tür iksa toprak seviyesinden yukarı yükseltilmezdi. || *Yarım kaponyer,* burçlu tahkimatta, yalnız bir tarafında siperi bulunan kaponyer. || *Yarım kargı,* mızraklı askerler tarafından kullanılan kısa saplı kargı.

— Anat. *Yarım daire kanalları,* iç kulakta bulunan üç halka kanala verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Ed. *Yarım dize,* durakla kesilmiş mısranın bir bölümü. || *Yarım kafiye,* şiirde yalnız bir ünsüzün benzerliğine dayanan kafiyeye verilen ad. Bk. KAFİYE.

— Elektr. *Yarım dalga,* elektromagnetizmada, alternatif bir büyüklüğün art arda sıfır değerini aldığı iki noktadan geçmesine tekabül eden yarım periyotluk zaman aralığı. (Bu iki nokta arasında alternatif büyüklük sıfırdan maksimum değere yükselir, sonra yeniden sıfıra doğru azalır. Alternatif dalganın biri pozitif, öbürü negatif iki yarım dalgası vardır.)

— Eskrim. *Yarım hamle,* sonuna kadar götürülmeyen hamle. (Etkisi hamleden az, gösteri ve çağrıdan fazla olan hamle hareketi.)

— Etnol. *Yarım sistemi,* topluluk üyelerinin aralarında türlü karmaşık ilişkiler bulunan iki bölüme ayrılmasından meydana gelen sistem. (Bu ilişkilerde, rekabet ve işbirliğinin değişik şekilleri biraraya gelmiştir. Yarımlar, tekçizgili «soydan gelme» ilkesine dayanır ve çoğu zaman da, tam anlamında dışarıdan evlenme niteliği gösterir.)

— G. santl. *Yarım oyma,* tam kabartma ile yüzeyden alçak kabartma arasında yer alan bir oyma biçimi.

— Kadın-doğum. *Yarım gerileme,* doğumdan sonra dölyatağının eski normal hacmine dönmesini önleyen patolojik olay.

— Mat. *Yarım daire,* bir dairenin, bir yarım çember ve bir çapla sınırlanan yarısı. (Bazen yarım daire yerine yanlış olarak YARIM ÇEMBER de denir.) || *Yarım doğru.* Bk. DOĞRU.

— Mim. *Yarım ayak,* bir kafeste veya bir balkonda, ya atkı aralıklarını belirtmek ya da yapının sağlamlığını arttırmak için belirli aralıklarla yerleştirilmiş oymalı dikme. || *Yarım kaval,* genellikle iki şerit silme arasında uzanan ve bir çeyrek daireden meydana gelen dışbükey profilli silme.

— Opt. *Yarım dalga lamı.* Bk. LAM.

— Patol. *Yarım baş ağrısı,* bir taraflı olarak genellikle şakak ve göz çukuru bölgesinde beliren şiddetli ağrı; ağrıyla birlikte yüzde şişlik, vücutta fenalık, bazen bulantı ve kusma görülür. *Eşanl.* MİGREN. Bk. ANSİKL.

— Radyotek. *Yarım dalga anteni,* uçlarında birer akım düğümü, ortasında da bir akım karnı olan verici anten. (Düşey yarım dalga antenlerinin boyu, hemen hemen verici dalga boyunun yarısına eşittir. Böyle bir anten, fading* olayına yol açan dolaylı yayılmalara karşı çok etkilidir.)

— ANSİKL. Anat. *Yarım daire kanalları,* Fallope tarafından keşfedilmiştir; içkulakta dolambaç üzerinde bulunur; her biri at nalı şeklinde kıvrılmış silindirimsi bir borudur; birbirine dikey üç düzlem üzerinde yer alan yarım daire kanalları denge duyusu sağlar, yani başın mekânda ne şekilde durduğu veya ne yönde hareket ettiği hakkında duygu verir. Bk. KULAK ve DENGE.

— Patol. Gerçek *yarım baş ağrısı,* kadın ve erkekte her yaşta görülebilir; özellikle büluğ çağında ve kırk yaşından sonra rastlanır. Beyin atardamarlarının büzülüp sıkışması sonucunda ortaya çıkan lokal bir ödemden ileri geldiği sanılmaktadır. Oftalmik yarım baş ağrısında ağrıdan önce pırıltılı skotom şeklinde çeşitli ve geçici görme olayları görülür. Krizden önce kısa süreli sinirsel görüntüler meydana gelebileceği gibi, bu aynı anda da olabilir; bir felç hali daima başta bir beyin lezyonu bulunduğunu düşündürmelidir.

Başlangıç sebebi bilinmediği zaman yarım baş ağrısının tedavisi umut kırıcıdır. Bununla beraber ağrı kesiciler, çavdar mahmuzu türevleri, kafeinle beraber, krizler sırasında çoğu zaman iyi sonuç verir.

◆ İ. Bir bütünün yarısı. || Bir bütünün yarısı olan miktar: *Bir şişe ister misiniz? Hayır yarım yeter.* || [Saat için] On iki otuz. (ML)

YARIMADA blş. i. Coğ. Bir yanı karaya bağlı, diğer üç yanı denizle çevrili kara parçası: *Balkan yarımadası. Anadolu yarımadası.* (M)

Yarımada savaşı, İspanya savaşına (1808-1814) genellikle verilen ad. (L)

YARI MADEN blş. i. Kim. Bazı özellikleriyle madenlere, bazı özellikleriyle de ametallere benzeyen kırılgan, tel haline gelmeyen, maden görünüşündeki elementlere (arsenik, antimon, bizmut v.b.) verilen genel ad. (ML)

YARIMAY blş. sıf. Yarım ay biçiminde olan.

— Anat. *Yarımay çentikler,* dirsek kemiğinin üst ucunda bulunan iki çentik. (Büyük yarımay çentiği kol kemiğiyle, küçük çentik döner kemikle eklemlenir.) || *Yarımay kapakçıklar,* akciğer atardamarı ile aortun başlangıcında bulunan üç kapakçık (diyastol sırasında kanın karıncıklara dönmesini engellemeğe yarar). || *Yarımay kıkırdakları,* diz eklemindeki menisklere bazen verilen ad. || *Yarımay kemik,* el bileği kemiklerinin birinci sırasında sandal kemikle piramit kemik arasında bulunan kemik. || *Yarımay sinir düğümleri,* karında güneş sinir ağının bir parçası olan sempatik sinir düğümlerinden ikisine verilen ad.

— Ask. *Yarımay dehliz,* basit bir makas tabya biçiminde ve dışarıya doğru daha az geniş dehliz. || *Yarımay tabya,* burçlu tahkimatta, tahkimli bir şehrin dışı veya ilersindeki tahkimli tesis.

— Denizc. *Yarımay destek,* yarımay biçiçiminde köşebent. || *Yarımay ıskarmoz.* Bk. ISKARMOZ. || *Yarımay pabucu,* filikaların küpeşteleri üzerine tespit edilen ve ortasında yarımay ıskarmozun geçirilmesi için yuvası bulunan pirinç veya galvanizli demir plaka. (L)

Yarımburgaz mağarası. Arkeol. İstanbul'un yaklş. 20 km batısında, Küçükçekmece gölünün 1 km kuzeyinde mağara. Kuzeyden inen bir vâdinin yamacında iki büyük galeri (salon) ile başlar. Bunlardan altta olanı vâdi tabanından 15 m yüksektedir. İki galeri, birbirine geniş ve eğimli bir koridorla bağlıdır. Alttaki galeriden, kuzeydoğu yönüne doğru uzanan mağara, ilerde iki kola ayrılır. Sağdaki kol, daha uzundur ve genişçe bir dehlizden sonra takip edilemeyecek şekilde daralır. Mağaranın uzunluğu yaklş. 1 km'dir. İçinde, tavanlarının yüksekliği 15 m'yi bulan odalar vardır. Salonlardan birinin duvarında kırmızı kille yapılmış üç kireli ve dümenli kayık resimleri yer alır. 1964'te Prof. Ş. Aziz Kansu ve Prof. Kılıç Kökten yönetiminde planlı bir şekilde kazılmağa başlanan mağarada aşağıdaki A galerisinde dört, üstteki B galerisinde bir sondaj çukuru açıldı. A Galerisinde 3 m derinliğine inildiği halde ana kayaya ulaşılamadı. Gübre tabakasının altındaki ikinci tabakada bizans çanak çömleği, bunun altında killi, sarı kumlu, fosilli ve kaba işlenmiş yontma taş âletlerinden meydana gelen 2 m kalınlığında bir tabaka ortaya çıkarıldı; mağara ayısı dişleri ve kafa kemikleriyle musteriyen kaba uçlar bulundu. Üstteki B galerisinde, bizans çanak çömleği, çakmaktaşından kesiciler, kemikten bizler ele geçirildi. Maden buluntu yoktur. Ayrıca içi dışı siyah, mat ve perdahlı, çini bezemeli çanak çömlek bulundu. (M)

YARIMCA i. (*yarım*'dan *yarım-ca*). Patol. Yarım felç. || Yarım baş ağrısı. (M)

YARIMCA, Marmara bölgesinde (Kocaeli ili, merkez ilçesi [İzmit], merkez bucağı) kent; 3 312 nüf. (1965). İstanbul-İzmir kara ve demiryolu üzerindedir. Eskiden küçük bir köydü, son yıllarda önemli endüstri tesislerinin kurulmasıyle gelişti. Petkim* tesisleri, glikoz ve nişasta fabrikası. (M)

YARIMCA. Bk. HEKİMDAĞ.

YARIM DURAK blş. i. Müz. Bir durağın yarı değerinde sükut: *Yarım durağın süresi bir çengelli değerindedir.* || Bu sükutu belirten işaret. (Şekli, 7 rakamını andıran yarım durağın sağına bir nokta konduğu zaman, değeri yarı yarıya, iki nokta konduğunda ise, çeyrek artar.) [L]

Yarımhöyük. Arkeol. Ceyhan'ın yaklş. 17 km kuzeydoğusunda, Karamezar'ın 2,5 km batısında höyük. Ceyhan ırmağı üzerinde bulunan tepenin yüzeyinden Kalkolitik, Orta Bronz çağı, Hitit, Helenistik ve Roma çağlarına ait bulgular toplandı. (M)

YARIMKAN blş. sıf. Safkan ingiliz veya arap atıyle yerli kısrakların çaprazlanmasından doğan (at). [L]

YARIMKANATLILAR çoğl. blş. i. Kanatlı, heterometabol böcekler üsttakımı; heteroptera ve eşkanatlılar diye iki takıma ayrılır. *Eşanl.* HEMİPTERA.

— ANSİKL. *Yarımkanatlılar* delip emici ağız parçalarıyle bütün öteki böceklerden ayrılır; besinleri daima sıvıdır. Ön kanatlar arka kanatlardan daha büyük ve daima kırışıksızdır; kanatların her tarafı aynı kıvamda olur veya olmayabilir. Büyüme aşamalıdır, genellikle beş defa gömlek değiştirilir (paurometaboli).

Yarımkanatlılar arasında boyu milimetre ile ölçülebilen çok küçük böcekler (coccidia) yahut boyu 12 sm'yi bulan çok iri böcekler (belostoma, ağustosböceği, fulgora) bulunur; dünyanın her tarafında yaygın olan bu hayvanlar genellikle karada, bazen suda yaşar. Bunlardan birçoğu hastalık yapan birhücrelileri veya virüsleri hayvanlara ve bitkilere bulaştırır. Bazıları asalak ha-

yat sürer. Birçoğu pis koku çıkarır. Avcı olanlar ağızlarında bulunan özel bezler sayesinde avını basit bir sokuşla öldürür. Belostoma ve reduvius gibi bazıları ise sivri ağızlarıyle soktukları canlıyı ağır bir şekilde yaralayabilir.

Kırmız böceği ve flatidae familyasından bazıları boya üretimi veya mum üretimi için kullanılır. Zararlı türleri pek çoktur: kırmız böceği, yün biti, asma biti. Bu üsttakımın on binlerce türü vardır. Fosil türleri Liyastan itibaren görülür ve Üçüncü zamanda en yüksek dereceyi bulur. (L)

YARIM KERTE blş. i. Bir liranın dörtte birinin yarısı.

— Denizc. Kerte denen rüzgâr gülü bölümlerinin yarısı. (Rüzgâr gülünün 360 dereceye bölünmesi usulünün kabulünden önce, rüzgâr gülü her biri 11° 15′ olan 32 kerteye bölünmüştü. *Yarım kerteler* iki tam kerte arasına bir nokta konularak gösterilirdi.) [M]

YARIMKÜRE blş. i. Mat. Bir kürenin, büyük dairelerinden biri boyunca alınmış bir kesitiyle sınırlanan yarısı: *Merkezinden geçen her düzlem küreyi iki eşit parçaya veya iki yarımküreye ayırır.*

— Anat. *Beyin yarımküresi,* önbeynin iki yarısından her biri: *Beyin yarımküreleri alt kısımlarında beyin büyük birleşeceği, beyin üçgeni, boz birleşekler ile üst kısımlarında sert zarın bir kıvrımı olan beyin orağı ile birbirine bağlıdır.* || *Beyincik yarımküreleri,* vermisin iki tarafında yer alan ve beyinciği meydana getiren bakışımlı iki parçadan her biri. (LM)

YARIMLAMAK geçl. f. (*yarım*'dan *yarım-la-mak*). Yarım hale getirmek. (M)

YARIMLIK i. (*yarım*'dan *yarım-lık*). *Halk dili.* Fıtık. || Sakat veya sağlıksız olma hali. (M)

YARIMŞAR sıf. (*yarım*'dan *yarım-şar*). Her defasında yarım; her birine yarım: *Çocuklara yarımşar elma dağıtıldı.* (M)

YARIMTON blş. i. Müz. Bir tonun yarı değeri.

— ANSİKL. *Yarımton*'lar, ya *diyatonik* veya *kromatik* olur. Diyatonik yarımton aynı adı taşımayan iki notanın arasında, yani bir derece ile onu izleyen derece arasında yer alır. (L)

YARIM-WATT blş. sıf. Elektr. *Yarım-watt ampul,* mum başına aşağı yukarı yarımwatt kadar elektrik harcayan akkor lamba. (Yarım-watt ampuller düşük basınçlı bir gazla [azot, argon] doldurulduğu için, filamana zarar gelmeden boşluktakinden daha yüksek bir sıcaklıkta kullanılabilir.) [L]

YARIMYAMALAK blş. i. Eksik, kusurlu, üstünkörü, baştan savma: *Yarımyamalak bir iş.* (M)

YARIN i. (esk. türk. k.). Bugünden sonra gelen gün: *Sanki pazar bir şeymiş de, onun bir de yarını, ertesi günü var* (S. F. Abasıyanık). || *Teşm. yol.* İleriki zaman, gelecek: *Yıldız, hem de yarının yıldızı olan bu matbaa, tam bir gecekonduydu* (Y. Z. Ortaç). || Zf. Bugünden sonraki günde: *—Ne tez geldin! Çok yaşa... Biz seni yarın bekliyorduk* (Kemal Tahir). || *Yarın değil öbür gün,* yarından sonra gelen gün.

— ÇEŞ. DEY. *Yarın öbür gün,* ilerideki bir süre içinde. || *Bugün bana (ise) yarın sana.* Bk. BUGÜN. || *Bugün git yarın gel!,* işleri oyalayan, borcunu vermeyen v.b. kimselerin durumunu belirtir söz. || *Bugün yarın,* yakın bir gelecekte, neredeyse || *Bugünden yarına.* Bk. BUGÜN. (M)

YARINTI i. (*yarmak*'tan *yar-ı-n-tı*). *Sel yarıntısı,* bir sel tarafından derin bir şekilde kazılmış arazi, yatak. || Yalçın ve gömülü vâdi. (L)

YARIORTA blş. sıf. ve i. Spor. 61,235 kg - 66,678 kg ağırlığındaki profesyonel boksörlerle, 63,500 kg-67 kg ağırlığındaki amatör boksörler için kullanılır. — 63 kg - 70 kg ağırlığında güreşçiler için kullanılır. — Halterde 75 kg - 82,5 kg ağırlığındaki sporculara denir. (M)

YARISAYDAM blş. sıf. Fiz. *Yeni.* Işığı geçiren, fakat arkasındaki nesneleri net olarak göstermeyen bir madde için kullanılır: *İşlenmemiş elmas saydam değil, yarısaydamdır. Esk.* Nîm şeffaf. (LM)

YARISAYDAMLIK blş. i. Yarısaydam* cisimlerin niteliği. (M)

YARIŞ i. (esk. türk. k.). Konulan ödülü kazanmak için bir spor dalında birbirini geçmeğe çalışma: *Bu balıkçılar o kadar ustadırlar ki bir vakit bu tahta parçası ile Rio de Janeiro'ya kadar yarış yapmışlar* (F. R. Atay). [*Eşanl.* MÜSABAKA.] || *Teşm. yol.* Birbirini alt etmek, birbirinden üstün olmak için uğraşma: *Fen Gazetesi, bu yarışa açılmış bir alandı* (Y. Z. Ortaç). [*Eşanl.* REKABET.] || *Yarış atı.* Bk. AT. || *Yarış etmek,* birbirini geçmek için çalışmak. || *At yarışı.* Bk. AT.

— DEY. *Sidik yarışı.* Bk. SIDIK.

— Denizc. ve Spor. *Yarış yatı,* yelken yarışı için yapılmış, hafif ve teknik formu mümkün olduğu kadar az su direnci görecek biçimde ve yelken alanı büyük yelkenli yat. || *Yat yarışı,* açık denizde genellikle 100 mili aşan parkurlarda yelkenli yatlarla yapılan müsabaka.

— Oyun. *Çuval yarışı,* kolları, bacakları, bedenleri bir çuvala sokulmuş kimseleri yarıştırmağa dayanan eğlendirici oyun. (M)

YARIŞAN sıf. (*yarışmak*'tan *yarış-an*). Yarışa çıkan, yarış yapan.

— Huk. *Yarışan illiyet.* Bk. *Geride kalan* İLLİYET. (M)

YARIŞÇI i. (*yarış*'tan *yarış-çı*). Bir spor dalında birbirini geçmeğe çalışan kimselerden her biri. *Esk.* Müsabık. || *Teşm. yol.* Birbirini alt etmeğe uğraşanlardan her biri. *Esk.* Rakip. (M)

YARIŞMA i. (*yarışmak*'tan *yarış-ma*). Bilgi, yetenek v.b. üstünlüğünü göstermek amacıyle yarışmak işi: *Bu cins işlerde daima yapıldığı gibi bir yarışma açmıştık* (A. H. Tanpınar). [*Eşanl.* MÜSABAKA.] || Ticarette üstünlük kazanma çabası. *Eşanl.* REKABET. || *Güzellik yarışması.* Bk. GÜZELLİK.

— Huk. *Yarışma sınavı,* memurların tayinleri, bir üst dereceye yükseltilebilmeleri için, liyakatin tespiti ve tercihin yapılabilmesi amacıyle açılan sınav. || *Hak yarışması,* bir hakkın elde edilmesi için, hak sahibinin elinde birden fazla hukukî imkân olması.

— Spor. Sonunda bir sıralama yapılan müsabaka. (Atletizmde yarışmalar atlama [yüksek, uzun, sırıkla, üç adım] ve atma [gülle, disk, çekiç, cirit] müsabakalarını kapsar.) [M]

YARIŞMACI i. (*yarışma*'dan *yarışma-cı*). Bir yarışmaya katılan kimse. (M)

YARIŞMAK geçz. f. (esk. türk. k.). [Bir işi] Birbirinden daha iyi yapabilmek için çaba göstermek. || Ticarî bakımdan üstünlük kazanmağa çalışmak. *Eşanl.* REKABET *etmek.* (M)

YARIŞTIRMAK geçl. f. (*yarışmak*'tan *yarış-tır-mak*). Yarışma yaptırmak veya yarışmalarını sağlamak. (M)

YARITANRI blş. i. Mit. Kır tanrıları; dağ, orman, ırmak perileri, satyros'lar gibi, tanrı niteliğinde ölümsüz varlık. || Bir tanrı ile ölümlü bir kadından veya ölümlü bir erkekle bir tanrıçadan olan kahramanlara verilen ad. (L)

YARIYIL blş. i. Öğretim yılının iki döneminden her biri: *Birinci yarıyıl sona erdi. Eşanl.* SÖMESTR. (M)

YÂRİ i. (fars. *yār*'dan *yāri*). *Esk.* Dostluk. || Yardım. (M)

YARKEND veya **SU-ÇI,** bugün **Ciou Cuen,** Çin'de vaha, Doğu Türkistan'ın güneybatısında; 311 000 nüf. Eskiden bir ipek ve yün imalâtı merkezi ve Tibet-Rusya yoluyle ipek yolları üstünde önemli bir uğraktı. — *Yarkend şehri,* 80 000 nüf. (L)

YARKEND DERYA, Çin'de (Doğu Türkistan) ırmak; Gûn-lûn dağlarından iner; Yarkend'i suladıktan sonra Tarım'a kavuşur ve kumlarda kaybolur. (L)

YARLIGAMAK geçl. f. (esk. türk. *yarlıkamak*'tan). [Tanrı için] Birinin suçunu bağışlamak. *Esk.* Mağfiret etmek. (M)

yarımkan

YARMA i. (*yarmak*'tan *yar-ma*). Yarmak eylemi. || Sıf. Kolay yarılabilen ve ortasından ayrılan: *Yarma şeftali.* || Kaba kırılmış, gelişigüzel öğütülmüş: *Yarma buğday. Yarma burçak.* || *Argo.* İri yarı, kaba saba ve görgüsüz (adam).

— ÇEŞ. DEY. *Yarma gibi,* çok iri yarı kimseler için söylenir. || *Çam yarması.* Bk. ÇAM.

— Ask *Yarma taarruzu,* iki yanı kapalı veya yanları kuşatma ve çevirme harekâtına elvermez durumda olan (veya buna vakit bulunmayan) düşman birliğinin savunma düzenini, gedikler açarak parçalama amacı güden taarruz türü.

— Bayınd. Bir duvarın temellerini oturtmak için toprakta açılan yarık.

— Deric. Deriyi, kalınlığı boyunca iki veya daha çok parçaya ayırma işlemi. || Bu işlemle elde edilen ve et tarafına rastlayan deri yaprağı.

— Malzeme. Taşları, kendilerini meydana getiren tabakalar yönünde bölme.

— Dy. Demiryolunun geçmesi için açılmış yar. || *Yarma kolu,* toprağın yarılarak açılmasıyle meydana getirilmiş yol.

— Meyvc. *Kabuk yarma,* çiçekli veya meyveli bir dalın kabuğundan bir parçayı kesip çıkartma işlemi.

— Ormanc. *Yarma tahta,* fıçı, lata, herek v.b. yapmak üzere damarına uygun olarak balta ile yarılıp çıkarılan tahta.

— Taşçılık. Yontulacak taş bloklarını kama ve küskü yardımıyle iri parçalara ayırma.

— ANSİKL. Teknol. Kütük halindeki yakacak odunlar balta veya kama ile yarılarak istenen boya getirilir. Bu yarılmış odunlar, evlerin ısıtılmasında veya gazojenlerde gaz üretimi için kullanılır. Fıçı tahtası, herek, tahta, kiremit gibi düzgün parçalar elde etmek için de *yarma* işlemi uygulanır. (LM)

YARMA, İç Anadolu bölgesinde (Konya ili, merkez ilçesi) bucak. 1 kasaba (Demirkent, 3 855 nüf. [1965]); 13 324 nüf. (1965); 11 köy. —*Bucak merkezi,* 1 689 nüf. (1965). Konya-Ulukışla - Adana karayolunun 35. km'si üzerindedir; yüksl. 990 m. (M)

YARMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Uzunlamasına ayırmak, bölmek: *Odun yarmak.* ||

yarımkanatlılar

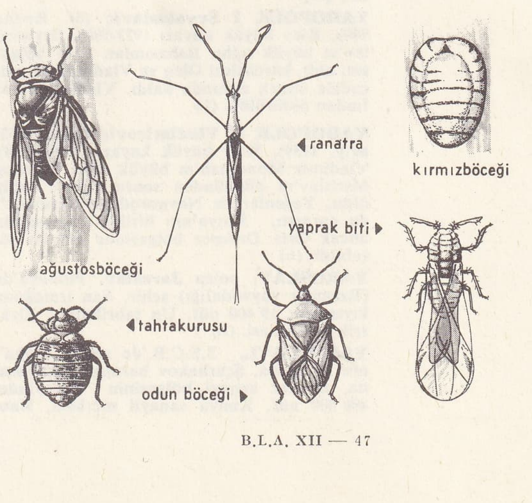

Foto. LAROUSSE

Kesip açmak: *Vahşî, bir aralık Hz. Hamza'nın yanına varıp karnını yardı ve ciğerini çıkarıp Hind'e götürdü* (Cevdet Paşa). || Derin yara açmak: *Meşrutiyetin ilk Meclisinde Edirne Mebusu iken, bir gün İttihatçılar onu bastırmış, kafasını yarmıştılar* (Y.Z. Ortaç). || Ortasından geçmek: *—Falcı! Falcı! Narasıyle kalabalığı yarıp çıktılar* (Ahmed Rasim).

— DEY. *Kılı kırk yarmak.* Bk. KIL.

— Denizc. *Denizi yarmak,* iri dalgaların kıyılara vurup köpürerek dağılması. || *Suyu yarmak,* deniz araçlarının ileri hareketleri sırasında suyu keser gibi ikiye ayırarak geriye doğru açılarak uzayan dalgalar meydana getirmesi.

— Jeomorfol. Bk. YARILMA. (M)

YARMALAMAK geçl. f. (*yarma*'dan *yarma-la-mak*). Uzunlamasına ikiye ayırmak, boyunca biçmek. (M)

YARMALIK i. ve sıf. (*yarma*'dan *yarmalık*). Yarma yapmak için ayrılmış olan (buğday v.b.). [M]

YARMEND blş. i. (fars. *yār* ve *mend*'den *yār-mend*). *Esk.* Dost, arkadaş. || Yardımcı. (M)

YARMO (KALAAT), Irak'ta tarihöncesinden kalma sit, Dicle'nin doğusunda, Mezopotamya'daki en eski cilâlıtaş devri tesislerinden biri olan Kalaat Yarmo 1948'de bulundu. Ortaya çıkarılan sekiz tabakadan beşinde yalnız taş kaplara rastlandı, bunların çanak çömlek yapımında eski olduğu anlaşılmıştır. Evler çamurla sıvanan gül dallarıyle yapılırdı. Bulunan hayvan kemikleri ile çakmaktaşından obsidyen âletler tarım ve hayvancılığın varlığını onaylar. Kaba ana tanrıça şekilleri dinî inançların da bulunduğunu gösterir. Radyoaktif incelemede sitin M. Ö. 5000'den kaldığı anlaşılmıştır. (L)

YARMOUTH veya **GREAT YARMOUTH,** Büyük Britanya'da (Norfolk) şehir, Kuzey denizinin kıyısında; 52 860 nüf. Eski bir roma ordugâhı olan şehir, çok erken bir tarihte önemli bir balıkçı limanı haline geldi; bugün Avrupa'nın başlıca sardalya avcılığı üslerindendir. Yarmouth aynı zamanda büyük bir sayfiye merkezidir (Gorleston kumsalı); eski sokaklarıyle çok turist çeker. Ama şehir İkinci Dünya savaşında bombardımanlardan büyük zarar görmüştür: Saint Nicholas kilisesi (XII.-XIII. yy.) 1942'de yandı. Tekne yapımı. Dokuma sanayii (ipek). [L]

YARMUK, Yakındoğu'da ırmak, Şeria ırmağının kolu (sol kıyı); 80 km. Anti Lübnan'ın batı yamacından inen birçok akarsuyu birleştiren Yarmuk, Havran'ın güney kısmını akaçlar, Suriye ile Ürdün arasında sınırı çizer, sonra İsrail ve Ürdün'e girer ve Taberiye gölünün güneyinde Şeria ırmağına kavuşur. Kavşağında hidroelektrik tesisleri için bir baraj kurulmuştur. İsrail topraklarındaki Şaar Hagolan'da yapılan kazılarda bulunan çeşitli yontma taş devri eşyası, yarmuk medeniyetinin başlıca özelliğidir. (L)

YARNAME blş. i. (fars. *yār* ve *nāme*'den *yār-nāme*). *Esk.* İyi tanınma, iyi üne sahip olma. || Birinin iyi davranışlarını, sevaplarını yazıya geçirme. (Bu iş, sağ omuzda bulunduğuna inanılan melek tarafından yapılır.) [M]

YAROPOLK I Svyatoslaviç (öl. Rodna 980), Kiev büyük knyazı (973-980), Svyatoslav'ın büyük oğlu. Babasından Kiev bölgesini aldı, kardeşleri Oleg ve Vladimir ile mücadele etmek zorunda kaldı. Vladimir tarafından öldürüldü. (L)

YAROPOLK II Vladimiroviç (Kiev 1082-ay.y. 1139), Kiev büyük knyazı (1132-1138). Vladimir Monomah'ın büyük oğlu. Kardeşi Mstislav'ın ölümünden sonra Kiev'e sahip oldu. Yeğenleriyle Novgorod ve Çernigov'da çarpıştı, Rusya'nın birliğini kuramadı, ancak Orta Dnieper bölgesinde hüküm sürebildi. (L)

YAROSLAV, polca **Jaroslav,** Polonya'da (Rzeszow voyvodalığı) şehir, San ırmağının kıyısında; 19 400 nüf. Un fabrikaları. Elektrik malzemesi. (L)

YAROSLAVL, S.S.C.B.'de şehir, Volga'nın kıyısında, Şçerbakov barajının aşağısında, merkez sanayi bölgesinin kuzeyinde; 498 000 nüf. Kimya sanayii merkezi. Kauçuk ve lastik fabrikası. Çeşitli metalürji ve dokuma sanayii. Gorki'ye doğru petrol boru hattı.

— Tar. 1026'da *Yaroslav* Vladimiroviç tarafından kurulan şehir, önce Rostov prensliğine bağlandı. 1252'de prenses Mariya zamanında bağımsızlığa kavuştu ve XIV. yy. ortasında prens Fyodor zamanında çok parlak bir dönem yaşadı. XVI. yy.da Tatar istilâlarından sonra Varoslavl'a yerleştirilen Novgorod'lu kolonlar, şehrin coğrafî konumundan yararlanarak ticarî faaliyeti geliştirdiler. Şehrin iktisadî zenginliği, mahallî mimarînin gelişmesine imkân verdi. (L)

YAROSLAV VLADİMİROVİÇ Akıllı (978-Vıysogrod [bugün **Wyszogrod**] 1054). Kiev büyük knyazı (1017-1054). Vladimir'in oğlu. Babasının yerine geçti, fakat kardeşlerine karşı mücadele etmek zorunda kaldı. 1019'da Kiev ile Novgorod'u, 1036'da da Dnieper nehrinin sol sahilindeki memleketleri birleştirdi. Hâkimiyetini Baltık'a kadar yaydı ve batı ile sıkı ilişkiler kurdu. Bir kızı Anna, Fransa kralı Henri I ile, bir diğeri de Norveç kralı ile evlendi. Yaroslav, Rusya'da Hıristiyanlığı destekledi. Kiev'i, dinî ve iktisadî merkez yaptı. Rusya'da ilk ceza kanununu çıkardı. Kiev'de Ayasofya (Svyataya Sofiya) katedralini yaptırdı. Bizans edebiyat ve sanatının Rusya'ya girmesini sağladı. (L)

YAROVİT, İslavların Baltık kıyıları tanrısı. Wolgast ve Havelsberg'de ona tapılırdı. Savaş tanrısı olarak altın bir kalkanı vardı. (L)

YARPUZ i. (esk. türk. k.). Bot. Nane cinsinden, güzel kokulu bitki; çiçekleri birbirinden ayrı halka durumundadır: *su yarpuzu* ve *karanfil yarpuzu* gibi çeşitleri vardır. (İlmî adı *Mentha pulegium.* Ballıbabagillerden.) [L]

YARPUZ, Akdeniz bölgesinde (Adana ili, Osmaniye ilçesi) bucak; 758 nüf. (1965); 2 köy. — *Bucak merkezi,* 718 nüf. (1965), Osmaniye'nin 29 km doğusunda; yüksl. 1 000 m. (M)

YARSE'LER. Mosi'lerin topraklarında yaşayan, Yukarı Volta'da Uagadugu ile Kudugu yönünde yerleşmiş batı afrika halkı. Sayıları 70 000 kadardır. Sarakolle'lerin soyundan gelen Yarse'ler mosi dilini konuşurlar. Uahiguya çevresinde oturanların dışındaki Yarse'ler müslümandır. (L)

YARUB (Bin Kahtan bin Hud), Hud peygamberin torunu. Yemen'de hüküm süren Himyerî krallarının atası olduğu söylenir. Yarub, Umman ile Dahramavt arasında Mârib'de oturan Âd kavmini yendi. Saba krallığını kurdu. Arap yazarları onun, Arapçayı ilk konuşan kimse olduğunu ve babası Kahtan'ın da, Sam bin Nuh'un basit ve ilkel dilini konuştuğunu kabul ederler. (M)

YARUKLULAR. Bk. YIVALAR.

YAS i. (esk. türk. *yas,* ölüm'den). Bir ölümden veya yurdun uğradığı bir felâketten duyulan büyük acı: *Abdal Pir Sultan'ım gönlüm hastadır / Kimseye diyemem gönlüm yastadır* (Pir Sultan Abdal). *Eşanl.* MATEM.

— ÇEŞ. DEY. *Yas tutmak,* yas içinde olmak. Ölünün başında veya ardından, onun özelliklerini ilgili ağıtı makamla okumak.

— Denizc. *Yas alâmeti,* direklerdeki düşey serenlerin başa-kıça çapraz olarak çevrilmesi. (M)

YASA i. (esk. türk. k.). Yasama kuralları tarafından konulan ve herkesin uyması gereken kuralların her biri. *Eşanl.* KANUN.

— Tar. Esk. türk devletlerinde dinî esaslara dayanmayan kanunların tümüne verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Cengiz yasası,* Moğol imparatorluğunun askerlik ve hukuk işlerini düzenleyen kanun. (Kısaca YASA da denir.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tar. *Cengiz yasası*'nın kitap halinde toplandığına dair bilgi yoktur. Moğol tarihçilerinin eserlerinde, sırası geldikçe Yasa'nın bazı maddelerinden söz edilmiştir. Cüveynî ve diğer tarihçilerin verdikleri bilgilere göre Temuçin 1206 yılında Cengiz adıyle hakan ilân edildikten sonra, Yasa 33 kitap halinde toplandı. Cengiz Han, Yasanın yürütme işini ve yetkisini oğullarından Çağatay'a vermişti. Moğol soyundan gelen hanlar müslüman olduktan sonra da Cengiz yasasına bağlı kaldılar. İran Moğollarının ünlü bey ve kumandanlarından Çoban Noyan gerçek bir müslüman ve dindar bir kişi olmasına rağmen öldürülünceye kadar Yasaya bağlı kaldı. Timur devletinde Cengiz yasasının şeriat ile birlikte yürürlükte olduğunu, çağdaş tarihçiler belirtmektedir. Ahmed bin Arabşah'a göre müslümanlar için fıkıh neyse, Timur için de Cengiz yasası oydu. Hattâ, Timur, Cengiz yasasını şeriattan üstün tutuyordu. Mısırlı tarihçi İbni Tenriberdi ise Timur'un da öteki Türkler ve Çağataylar gibi bütün işlerinde «töre» denilen Cengiz yasasına güvendiğini belirtir ve moğolca «mezhep» anlamına gelen bu töreyi en iyi bilenlerden biri olduğunu ileri sürer. Aynı tarihçiye göre Mısır Türkleri arasında da bu töreyi ve yasayı iyi bilen kişiler vardı. *Tarih-i Reşidî*'de Timur'un torunu Uluğ Beyin Doğu Türkistan beylerinden Emîr Hudaydad ve Doğlat'tan [veya Doklat] Cengiz töresini öğrenmek istediği yazılıdır. Emîr Hudaydad'ın Cengiz yasasını kötü bularak şeriate döndüklerini söylemesi üzerine Uluğ Bey bu niyetinden vaz geçmişti.

Cengiz yasasının medenî hukukla ilgili bölümüne *Cengiz Kutadgu Biligi* veya sadece Bilig denir. İran Moğolları çağında, Uluğ Yarguçi yasası ile birlikte bu Bilig de yürürlükteydi. (M)

YASAK i. (esk. türk. k.). Bir şeyin yapılmasına karşı olan kanunî veya kanun dışı engel: *Ankara'da veya Türk şehir ve kasabalarında bizim gördükçe sıkıldığımız şeyleri fotoğrafa çekmek polis yasakları arasında idi* (F. R. Atay). *Esk.* Memnuiyet. || *Sıf.* Yapılmaması istenmiş, yasaklanmış: *Bizde sokağa tükürmek yasaktır* (B. Felek). || Girilmek veya gidilmek izni verilmemiş: *Avrupa, hariciye memurlarından başkaları için kapanmış, bilinmez ve yasak bir yerdi* (A. Ş. Hisar). *Esk.* Memnu. || *(Bir şeyi) Yasak etmek.* (Bir şeyin) yapılmamasını buyurmak: *Yusuf Bey, âdembaba takımının bahçeye çıkmasını yasak etti, en önce...* (Kemal Tahir). || *Yasak olmak,* yapılmaması buyurulmuş olmak, yasaklanmak: *Bilhassa imamın ve Emine'nin lâkırdısı yasak olmuştu* (H. E. Adıvar).

— ÇEŞ. DEY. *Yasak aşk,* hukukî, dinî veya ahlâkî bakımdan sakıncalı aşk. || *Yasak savmak,* [eşya için] daha iyisi olmadığından kısa bir zaman için işe yarar sayılmak: *Elbisem bu gecelik yasak savar.* İstenmediği halde katlanılan işleri nitelemek için kullanılır: *Yasak savmak kabilinden bir davet...*

— Ask. *Yasak bölge,* üzerinden uçakların geçme izni sınırlı olan ve içerisine giriş, güvenlik sebebiyle özel bir sınırlamaya veya kontrola tabi tutulan bölge.

— Etnogr. Bir davranışı dinî nedenlerle önleyen kural. (Yasak buyurucu ve toplum düzeniyle ilgiliyse *tabu* adını alır.) Bk. ANSİKL.

— Huk. *Yasak partiler.* Bk. ANSİKL. || *İçki yasağı.* Bk. İÇKİ.

— Ormanc. *Yasak bölge,* hayvan otlatmanın yasak olduğu kesim.

— ANSİKL. Huk. Anayasa hükmüne dayanılarak yürürlüğe konan 648 sayılı Siyasî Partiler kanunu, 4. kısmında *yasak partileri* belirtmiştir. Kanunda Cumhuriyetin, millî ve laik devlet niteliğinin, Atatürk devrimciliğinin, demokratik düzenin, temel haklarla ödevlerin ve 27 Mayıs devriminin korunması amacıyle yasaklamalar yer almış; ayrıca, ahlâk ve âdaba aykırı partilerin, komünist, faşist ve anarşist veya askerî nitelikte siyasî partilerin kurulamayacağını ifade etmiştir. Kurulduktan sonra yasak parti durumuna düşen veya yasak faaliyette bulunan siyasî partiler Anayasa mahkemesi tarafından kapatılır. (LM)

YASAKÇI sıf. (*yasak*'tan *yasak-çı*). *Esk.* Kavas.

— Teşk. tar. Güvenliği sağlayan karakol yeniçerilerine verilen ad. (*Kullukçu* da denirdi.) || Tanzimattan önce, yabancı elçilikleri korumakla görevli yeniçeri erlerine verilen ad. || Yeniçeri ocağında çorbacıları yanın-

da bulunan emir çavuşlarına verilen ad. (*Karakullukçu* da denirdi.) [M]

Yasak Kent, eskiden Pekin'de imparatora ayrılan kesim. Bugünkü şekliyle Yasak Kent, imparator Yong-lo (1403 - 1425) zamanından kalmadır. Çok büyük ve çok zengin bir müze haline getirilmiştir. (L)

YASAKLAMAK geçl. f. (*yasak*'tan *yasak-la-mak*). Yasak etmek: *Cıgara, kahve, rakı... Bunları doktor yasaklayıncaya kadar içmeli insan* (Kemal Tahir). [M]

YASAKLAYICI sıf. (*yasaklamak*'tan *yasakla-y-ıcı*). Yasaklama niteliği olan, engelleyici: *Yasaklayıcı bildiri.* (M)

YASAKLIK i. (*yasak*'tan *yasak-lık*). Yasak olma hali.

— Huk. *Yasaklık hükmü*, yasaklayıcı hüküm koyan hukuk kuralı. (M)

YASAMA i. (*yasamak*'tan *yasa-ma*). Kanun koymak işi. || *Yasama kurulu*, gerekli yasalar üstünde karar veren kurul. || *Yasama meclisleri*, Millet meclisi ve Senato.

— Huk. Genel, soyut, objektif ve devamlı nitelikte kurallar koyma; kural, işlemler yapma. (Bk. ANSİKL.) || *Yasama hakkı* (*yetkisi*), yetkili organın kanun koyma hakkı. (Bk. ANSİKL.) || *Yasama organı*, devletin, yasama fonksiyonunu yerine getiren organ, parlamento, Türkiye Büyük Millet meclisi. (Bk. ANSİKL.) || *Yasama - yürütme dengesi*, parlamenter sistemin gereği olarak, yasama organının yürütmeyi denetleyebilmesi; yürütmenin de, hükûmet eline fonksiyonunu etkili bir şekilde gerçekleştirilebilecek güçte tutulması. Bk. ANSİKL.

— Anayasa huk. *Yasama dokunulmazlığı*, yasama organı üyelerinin, adlî kovuşturmadan korunmasını ve böylece görevlerini serbestçe yapabilmelerini sağlayan anayasa ilkesi. (Bk. ANSİKL.) || *Yasama dokunulmazlığının kaldırılması*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Yasama*, fonksiyonel bir kavramdır; yani, belirli hukukî kurallar koymayı ifade eder. Yasama işinin özelliği, bu faaliyet sonunda konan kuralların, genel, objektif, soyut ve devamlı olmasıdır. Bu kurallar, belirli kişileri veya belirli birtakım olayları değil, tek tek bilinemeyecek kişi veya olayları öngörür; Devlet Memurları kanunu; Avukatlık kanunu gibi. Yasama faaliyetinden doğan işlemler, sürekli niteliktedir; yani, bir veya birkaç uygulama ile tükenmez: yürürlükte kaldığı sürece uygulanır. Devlet içinde, yasama işini yapan, çeşitli kurul veya topluluklar vardır. İşin özüne bakılırsa, bir kanunla, bir yönetmelik arasında nitelik farkı yoktur. Bu bakımdan, bir «kanun hükmünde kararname», bir tüzük, bir yönetmelik, hattâ belki bir genelge bile kanun gibi, bir yasama işlemi niteliğindedir. Ancak, orijinal, aslî, türev olmayan yetki T.B.M.M.'ye ait bulunduğundan ve kural olarak da öteki kuralişlemler kanuna bağlı olacağından veya hiç değilse kanuna aykırı olamayacağından, yasama denilince T.B.M.M.'nin faaliyeti; yasama organı denilince de T.B.M.M. düşünülür.

● *Yasama hakkı* (*yetkisi* veya *kuvveti*), yürütme ve yargı yetkisi gibi, millete ait hâkimiyetin somut bir görüntüsü olarak belirir. Anayasalar, nasıl yargı yetkisinin, millet adına kullanılmasını bağımsız mahkemelere bırakmışsa, yasamayı da, tek veya iki meclisli parlamentolara, yani yasama organlarına vermiştir. Türkiye, Fransa, İngiltere, Norveç gibi federal bünyeli olmayan devletlerde yasama hakkı tek bir parlamento eliyle kullanılır; A.B.D., İsviçre, Batı Almanya gibi federal yapılı devletlerde ise bir tarafta federal parlamento, öte yanda ve aynı zamanda, her bir federe devlet parlamentosu arasında, anayasanın koyduğu esaslar dairesinde paylaştırılır. Ayrıca, yasama hakkının (yetkisinin) kullanılması faaliyetine, yürütme organı, yani hükûmet ve devlet başkanı, «denge ve denet» ilkesinin bir gereği olarak, çeşitli biçimlerde katılır. Kanun teklif ve tasarılarının neredeyse tamamının hükûmet tarafından hazırlanıp yasama organına takdimi, devlet başkanının, yasamanın yaptığı kanunları veto etmesi veya bir daha görüşülmek üzere geri göndermesi gibi yetkiler ilk akla gelen örneklerdir.

T. C. Anayasası, yasama yetkisinin, Millet meclisi ile Cumhuriyet senatosundan oluşan Türkiye Büyük Millet meclisi tarafından kullanılacağını belirtir, bu yetkinin bir başka organa, meselâ hükûmete devredilmezliği yasağını da koyar.

Yasama hakkı deyince, ilk akla gelen «kanun yapma» yetkisidir. Kanun yapma, kanun koymak, değiştirmek ve kaldırmaktır. Kanun yapmak, yasama faaliyetinin ve yetkisinin en büyük bölümünü, asıl konusunu teşkil ederse de, tamamı değildir. Yasama yetkisi, ayrıca, para basılmasına, genel ve özel af ilânına, savaş ve imkânsızlık sebebiyle seçimlerin bir yıl için ertelenmesine, mahkemelerce verilip kesinleşmiş ölüm cezalarının yerine getirilmesine karar verilmesiyle, yabancı devletler ve milletlerarası kuruluş ve kurullarla yapılan antlaşmaların onaylanması, savaş hali ilânı, türk silâhlı kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesi veya yabancı silâhlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına izin verilmesi gibi, kanun yapma dışında kalan ve mahiyeti itibariyle değişik olan başkaca yetkileri de içine alır.

T.B.M.M. bu yetkiyi, tekel şeklinde kendisi kullanır; yani, yasama yetkisinin başka bir organa devri mümkün değildir. Anayasa, bir kamu tüzel kişiliğinin kurulması ve bazı antlaşmaların onaylanması konusunda, bu yetki devri yasağına iki istisna koydu. 1971'de kabul edilen değişiklikle, kanun hükmünde kararname yapma yetkisi yürütme organına tanındı. Bu değişiklik, daha geniş bir istisnadır. Ancak, bütün bu yetki devirlerinde bile aslî yetki yine T.B.M.M.'nindir ve izin vermek, sonradan değişiklik yapmak veya yürütmenin yaptığı işlemi ortadan kaldırmak şeklinde son söz daima yasama organınındır.

● *Yasama organı*, bir ülkede, objektif ve genel hukukî durumları yaratabilen organdır. Aslında, yasama işi, İdare tarafından da yapılır; fakat bu, aslî bir yetkiye dayanmaz, sonuç olarak yine bir kanunun varlığı aranır. Bu yüzden, Türkiye'de v.d. birçok ülkede yasama organı denilince, kanunkoyucu organ olan parlamento düşünülür. Türk anayasasına göre de, yasama organı cumhuriyetin temel kuruluşunu oluşturan üç organdan biridir. Anayasanın «Cumhuriyetin Temel Kuruluşu» başlığını taşıyan üçüncü kısmının birinci bölümü, yasama adını taşır ve bölüm T.B.M.M. ile başlar. Osmanlı devletinin mutlak monarşi döneminde, hazırlık safhası ne olursa olsun, hukukî bakımdan yasama organı, saltanat makamıdır. Bu dönemde, devletin klasik üç organı ve kuvveti (yasama, yürütme ve yargı), padişahta toplanıyordu. 1876 Anayasası, bir parlamento kabul etmekle birlikte, gerçekte yasama fonksiyonu yine padişahındı. Bu dönemde de, yürütme lehine bir kuvvetler birliği uygulaması vardı. 1921 Anayasası ile T.B.M.M. yasama organı olarak kuruldu ve yasama lehine bir kuvvetler birliği kabul edildi. Hukukî bakımdan 1924 Anayasası da aynı durumdadır. 1961 Anayasasına göre, yumuşak bir kuvvetler ayrılığı kabul edildi. Yasama organı olan parlamento veya T.B.M.M. iki meclisten oluşur. Cumhuriyet senatosu ve Millet meclisi. Türkiye'de yasama yetkisi T.B.M.M.'nindir.

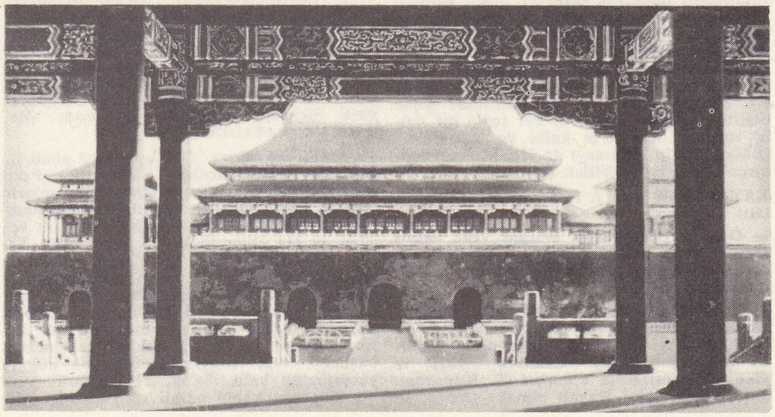

Yasak Kent

● *Yasama-yürütme dengesi.* Kuvvetler ayrılığı ilkesine dayanan parlamenter sistemde, yasama organı, yürütmeyi denetler. Buna karşılık, yürütmenin de güçsüz ve etkisiz kalmaması amacıyle, Cumhurbaşkanlığı kurumuna ve Bakanlar kuruluna, bazı yetkiler verilmiştir. Meselâ, T.B.M.M. güven oyu vermeme yoluyle Bakanlar kurulunu düşürebilir. Buna karşılık, bazı şartlarla, Bakanlar kurulu, cumhurbaşkanından, meclisin feshini isteyebilir. 1961 Anayasası gerekçesine göre, yumuşak bir kuvvetler ayrılığı, Anayasaya hâkimdir. Buna karşılık, gerçek anlamıyle yasama-yürütme dengesinin, mecListeki parti sayısının ve güçlerinin işleyişinde aranması gerektiği; parti çoğunlukları ve parti disiplini bakımından elverişli şartlar yoksa, böyle bir dengenin ancak kâğıt üstünde kalabileceği ileri sürülür.

YAROSLAVL

— Anayasa huk. *Yasama dokunulmazlığı*, özellikle yargı gücünün yürütme organı etkisinde kaldığı, yani iktidarın hâkimlere baskı yapabildiği dönemlerde, milletvekillerini korumak amacıyle konulan ve yerleşen bir ilkedir. Bu yüzden bugün yasama dokunulmazlığının vatandaşlar arasında eşitsizlik yaratan bir kural olduğunu ileri sürenler vardır. Türk anayasa hukukunun gelişmesi izlendiğinde, yasama dokunulmazlığının, 1876 Kanunu Esasîsi ile kabul edildiği görülür. 1876 Kanunu Esasîsinde, mutlak dokunulmazlık veya sorumsuzlukla, nispî veya geçici dokunulmazlık ayrı iki madde halinde düzenlendi. 1924 ve 1961 Anayasalarında her iki şekil de, tek bir maddede yer aldı. Millî Birlik komitesi ve Temsilciler meclisi üyeleri için, özel hükümler konuldu.

Mutlak dokunulmazlık, T.B.M.M. üyelerinin, meclis çalışmaları sırasında, oy ve sözlerinden ve bunları meclis dışında tekrarlamak ve açığa vurmaktan sorumlu tutulmamaları demektir. Meclis çalışmalarından kast olunan, yalnız meclis toplanma salonunda ve meclis halinde yapılan çalışmalar değildir. Komisyonlarda verilen oy ve sözler de mutlak dokunulmazlık kapsamına girer. Buna karşılık, oy ve söz olarak kabul edilemeyecek eylem ve davranışların dokunulmazlıkla korunması söz konusu değildir. Meclis çalışmalarına ilişkin oy ve sözlerin, meclis dışında tekrarlanması ve meselâ, bir gazetede yayımlanması da, mutlak dokunulmazlık kapsamına girer.

Nispî veya geçici denilen dokunulmazlık da, seçimlerden önce ve sonra, hakkında bir suç ileri sürülen meclis üyesinin, kendi meclisinin kararı olmadıkça tutulamaması, sorguya çekilememesi, tutuklanamaması ve yargılanamaması demektir. Anayasa, bakanların da, yasama dokunulmazlığından yararlanabileceklerini belirtmiştir. Bu sebeple, Meclis dışından seçilen bakanların da, dokunulmazlıkları vardır. Geçici dokunulmazlığın tek istisnası, ağır cezayı gerektiren suçüstü durumudur. Ancak burada bile, durum, yetkili makam tarafından hemen, üyenin meclisine bildirilir.

● *Yasama dokunulmazlığının kaldırılması*, geçici dokunulmazlığın kaldırılması meclislerin içtüzük hükümlerine uyularak gerçekleştirilir. Mahkeme ve savcılar, isteklerini Adalet bakanlığına bildirirler. Bakanlık,

soldan sağa
çuhadar,
divan çavuşu
ve yasakçı

Foto. LAROUSSE; N. Erkılıç (MEYDAN)

Meclis başkanlığına, durumu gerekçeli bir tezkereyle iletir. Mecliste, önce bir komisyon kurulur. Bu bir alt komisyondur. Alt komisyonu, Anayasa ve Adalet komisyonları seçer. Alt komisyon, isnadın ciddîliğine; üye tarafından gerçekten fiilen işlendiğine; işlemin siyasî amaç gütmediğine ve fiilin kamuoyunda etkili olduğu kanısına varırsa, dokunulmazlığın kaldırılması diğer iki komisyona gelir. Sonunda, parti gruplarında görüşme yapılmadan, üyenin meclis genel kurulu bir karara varır. Tekrar seçilen meclis üyesi hakkında kovuşturma için, meclisin yeniden dokunulmazlığın kaldırılmasına karar vermesi gerekir. Dokunulmazlığın kaldırılması kararlarına karşı bir hafta içinde Anayasa mahkemesinde iptal davası açılabilir. (M)

YASAMAK geçz. f. (esk. türk. k.). Kanun koymak. || Geçl. f. Düzen vermek. (M)

YASAN i. (*yasamak*, düzenlemek'ten *yasa-n*). Fels. *Yeni*. Niyet. (M)

YASAVUL veya **YASAVUR** (esk. türk. k.). *Esk.* Yolların korunması ve gözetimi görevlisi, zabıta memuru.

— Teşk tar. İlhanlılar devrinde ordu müfettişliği görevini yapan kimseye verilen unvan.

— ANSİKL. Teşk tar. *Yasavul*'un ordu içindeki yeri oldukça yüksekti. Görevleri: orduda disiplinin sağlanması, ordunun hareketi sırasında düzenin korunması, savaş zamanlarında konak yerlerinin tespitiydi. Ayrıca kurultay zamanlarında ve büyük törenlerde her boyun yerini tayin ederek karışıklıkları önlemek ve hükümdar adına verilen emirleri ilgili makamlara ulaştırmak görevi de yasavula verilmişti. Yasavulun bu işleri yürütmek için emrinde adamları vardı ve bunlar ellerinde *çupı yasak* (kanun değneği) denilen sopalar taşırlardı. Bu unvana Memlûklarda da rastlanır. Türkistan'da hassa askerine, Hive hanlığında jandarmaya yasavul denirdi. (M)

YASEM veya **YASEMEN** i. (fars. *yâsem, yâsemen*). *Esk.* Yasemin. (M)

YASEMİN i. (fars. *yâsemen* > *yâsemin*). Bot. Kokulu, beyaz veya sarı, nadiren pembe çiçekli ağaççık: *Bir saadet gibi hatırlıyorum, / Yasemin kokusu ondan, / Teneffüsü benden* (C. S. Tarancı).

— Kim. *Yasemin esansı*, yasemin çiçeğine koku veren $C_{11}H_{16}O$ formülündeki keton.

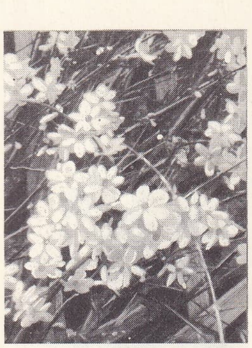

yasemin

— ANSİKL. *Yasemin* (Jasminum grandiflora) Batı Avrupa'nın birçok yerinde, Cezayir, İtalya, Sicilya, Calabria, Mısır, Filistin ve Suriye'de koku elde etmek için yetiştirilir. Yaseminden çıkarılan kokular, koku sanayiinde en güzel kokuların yapılmasını sağlar. (M)

Yâsin, Kur'an'ın XXXVI. suresi, 83 ayettir. Mekke'de indirildi. Bu surede, İslâmlıktan önce başka dinlere mensup olan kimselerin yaptıkları kötülükler sonucu uğradıkları korkunç azaplar anlatılır, müslümanların onlar gibi olmaması öğütlenir, Allah'ın kudret ve kuvveti çeşitli örneklerle belirtilir. İman ederek iyi işler yapanlara verilecek mükâfatlar sayıldıktan sonra surenin son ayetlerinde öldükten ve kemikleri de çürüdükten sonra insanlara kimin can vereceği sorusu cevaplandırılır; «O, kendi yaratılışını unutarak bize bir misal getirdi; (Bu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?) dedi. De ki, onları ilk defa yoktan var eden diriltecek. O, her yaratmayı hakkıyle bilendir» (Yâsin suresi 78-79). Sureler arasında Yâsin'in özel bir yeri vardır. Hz. Muhammed, bunu bir hadisinde şöyle belirtir; «Şüphe yoktur ki her şeyin bir kalbi vardır. Kur'an'ın kalbi de Yâsin'dir.» Ölülere Yâsin okumayı da Hz. Muhammed, birçok hadisinde öğütler. (M)

YASLAMAK geçl. f. (esk. türk. *yastamak*'tan). Dayamak.

— Denizc. [Gemi için] Rüzgâr veya akıntı etkisi altında manevra imkânını kaybederek başka bir yüzer araç veya rıhtıma yandan bindirmek. (M)

YASLANMAK geçz. f. (esk. türk. *yastanmak*'tan). Bir yeri veya kimseyi destek alarak gövdeyi dayamak, dayanmak: *Babası, koltukta arkasına yaslanmış, gözlerini yine kitap raflarına dikmişti* (S. Kocagöz). || [Nesneler için] Dayalı olmak: *Orada, limanda, birbirine yaslanmış gemiler, kıçlarını kordona vermişler iri iri gölgeler halinde yatıyorlardı* (S. Kocagöz). || — *Mec.* Güvenmek, korunmak: *Bize yaslanacak dağ kalmadı komutan bey? Bizim yarına çıkacağımız şüpheli...* (Kemal Tahir). || Dayanmak, destek olarak almak: *Böylece dinî, millî ve medenî bir an'aneler manzumesine yaslanmış oluyordu* (Peyami Safa). [M]

YASLI sıf. (*yas*'tan *yas-lı*). Yası olan, yas tutan: *Yaslı bir kadın.* (M)

YASMAK i. (esk. türk. k.). Yaymak, düz hale getirmek. (M)

YASMIK i. (esk. türk. *yasmuk*'tan). *Halk dili.* Mercimek. (M)

Yasna, *Avesta*'nın âyin usulleriyle ilgili bölümü. İçinde, âyinlerde okunan duaların metni vardır. (L)

YASODHARA, Sidharta prensinin (geleceğin buddha Sakyamuni'si) karılarından biri; evlendikten on üç yıl sonra, prensten Rahula adında bir erkek oğlu oldu. (L)

YASODHARAPURA, Kamboç'un eski başkenti (Angkor kalıntıları). Bu eski şehir 889'da adını taşıdığı kral Yasovarman tarafından kuruldu; 1351'e kadar Kamboç'un başkenti olarak kaldı; o tarihte Siyamlılar tarafından alındı ve boşaltıldı. (L)

YASON, yahudî başhahamı (M. Ö. II. yy.). Antiokhos IV Epiphanes, Onias III'e karşı onu tuttu. Yason, üç yıl (M.Ö. 175-172). Kudüs'te Yunanlıların örf ve inançlarını yaymağa çalıştı: Süleyman'ın Kudüs'te yaptığı tapınağın eteğinde o da bir Gymnasium yaptırdı, Sur oyunlarına murahhaslar gönderdi ve Kudüs'e gelen Antiokhos için parlak bir kabul resmi hazırlattı. Amcası Menelas tarafından iktidardan düşürülerek sürgün edildi. (L)

YASON, yahudi tarihçisi (doğ. Kyrena, M. Ö. II. yy.). Makkabi'ler devri yahudi tarihini yazdı. «II. Makkabiler Kitabı», onun eserinin bir özetidir. (L)

YASOVARMAN («zaferle korunmuş») [öl. M.S. 900], eski Kamboç krallarından (889 - 900). Bugünkü Angkor'un bulunduğu yerde başkent kurup ona «Yasodharapura» adını verdi. (L)

YASSI sıf. (esk. türk. *yası*'dan). Yayvan ve kalınlığı az olan, basık: *Hemen hemen Ahmed'in yaşında bir delikanlı sallana sallana ayağa kalktı ve ceketinin arka cebinden çıkardığı yassı bir şişeyi bana uzattı* (A. H. Tanpınar).

— İşl. *Yassı işleme*, dolgusuz işleme.

— Mutf. *Yassı kadayıf*, beyaz ve taze undan yapılan 7-8 sm çapında yuvarlak ve kalın hazır yufka. || Bu yufkadan yapılan tatlı. Bk. ANSİKL.

— Zool. Genellikle dil balığı gibi sağdan sola doğru basık olan her çeşit hayvana denir.

— ANSİKL. Mutf. *Yassı kadayıf*'ların yumuşak olması için kenarları 1/2 sm inceltilir. Önce hafifçe çırpılmış yumurtaya bulanır, yağda kızartılır, sıcak şuruba atılır. Hafif ateş üzerinde tatlısını çekmesi için bırakılır. Üzerine ceviz serpilir. (ML)

YASSIADA, Marmara denizinde küçük bir ada; yüzölç. 0,12 km². Bizans devrinden kalma bazı yapı temelleri bulunan bu adada XIX. yy.ın ikinci yarısında İngiltere sefiri Henry Bulwer tarafından bir köşk yaptırıldı. Cumhuriyet döneminde burada Deniz kuvvetleri tarafından çeşitli tesisler kuruldu. 27 Mayıs 1960'tan sonra Demokrat parti mensupları burada yargılandı. (Bk. YASSIADA DAVALARI.) [M]

Yassıada davaları, 27 Mayıs 1960 günü işbaşından uzaklaştırılan Demokrat Parti hükûmeti ve parlamento üyeleriyle, onlarla birlikte sanık görülen çeşitli idarî kademelerdeki kişiler hakkında açılan davalara verilen ad (14 ekim 1960 - 15 eylül 1961). İhtilâl sırasında Ankara'daki Harp okulunda toplanan sanıklar, 29 mayıs gecesinden itibaren İstanbul'da, deniz üssü olarak kullanılan Yassıada'ya nakledildiler. Silâhlı kuvvetler adına iktidara elkoyan Millî Birlik komitesince gerekli hukukî çalışmalara başlandı. 1924 Anayasasının birçok hükmü yürürlükten kaldırılarak, 27 maddelik yeni bir Anayasa kabul edildi ve yürürlüğe girdi. Bu Anayasanın 6. maddesinde, Yassıada'da toplanan sanıklar hakkında sorumluluk araştırması yapmak ve son soruşturma açılmasına, bunların Yüksek Adalet divanına sevk edilip edilmemesine karar vermek üzere bir *Yüksek* Soruşturma kurulu* teşkili, yargılamaların bir «Yüce Divan» niteliği taşıyacak yeni bir kuruluş olan *Yüksek* Adalet divanı*'nca yürütülmesi öngörüldü. Yüksek Soruşturma kurulu 7 temmuz 1960'ta Ankara'da göreve başladı ve işlerin hızla yürütülebilmesi için kendi bünyesinde alt komisyonlara bölündü. Bu arada, sanıkların yaş ve durumları dikkate alınarak Türk Ceza kanununun 65 yaşını geçmiş olanlara idam cezası uygulanamayacağına dair hükmü (md. 56) M.B.K.'nce değiştirildi (11 temmuz 1960).

Sanıklar hakkındaki iddiaları mevcut ceza hükümlerine göre değerlendirecek olan Yüksek Adalet divanı üyeleri, 13 ekim 1960 günü Yassıada'ya götürüldü ve duruşmalar ertesi gün başladı. Yüksek Soruşturma kurulunca yapılan çalışmalarda 19 ayrı dava dosyası düzenlenmişti: 1. *Anayasanın ihlâli* (devlet ve hükûmet başkanları dahil 405 sanık); 2. *Köpek davası* (C. Bayar, N. Ökmen, nüfuzunu kötüye kullanma); 3. *6/7 Eylül davası* (C. Bayar, A. Menderes, bazı hükûmet üyeleriyle ilgili sivil görevliler); 4. *Bebek davası* (A. Menderes, A. Aydan; gayrimeşru ilişki); 5. *Vinylex davası* (H. Polatkan; nüfuzunu kötüye kullanma); 6. *Zimmet davası* (H. Erkmen, Z. Mandalinci); 7. *Arsa yolsuzluğu* (N. Ökmen); 8. *İpar Transport davası* (A. Menderes, F. R. Zorlu, H. Polatkan, M. Berk, A. İpar, döviz tahsisinde nüfuzu kötüye kullanma); 9. *Değirmen davası* (S. Yırcalı; nüfuzunu kötüye kullanma); 10. *Barbara davası* (R. Koraltan, H. Polatkan; Koraltan ailesi için bir mürebbiyenin Türkiye'ye getirilişinde Türk Parasının Kıymetini Koruma kanununa muhalefet); 11. *Örtülü ödenek davası* (A. Menderes, A. S. Korur; Başbakanlık örtülü ödeneğinin kullanılmasında yolsuzluk); 12. *Radyo davası* (A. Menderes, F. R. Zorlu, M. Sarol, E. Kalafat, C. Yardımcı, S. Yırcalı, A. Aker, H. Şaman; devlet radyosundan partizanca yararlanma); 13. *Topkapı olayları davası* (C. Bayar, A. Menderes; C.H.P. lideri İnönü'ye karşı suikast tertibi); 14. *Çanakkale ve Geyikli olayları davası* (A. Menderes ve D.P. Çanakkale milletvekilleri; bir C.H.P. soruşturma heyetine karşı silâhlı tertip); 15. *Kayseri olayları davası* (A. Menderes ve D.P. Kayseri milletvekilleri; İnönü başkanlığındaki C.H.P. heyetinin Kayseri'ye gidişinin engellenmesi); 16. *Demokrat İzmir gazetesi davası* (İzmir valisi ve İzmir D.P. yöneticileri; gazete idarehanesine yapılan toplu tecavüz); 17. *27/28 Nisan İstanbul ve Ankara'da üniversite olayları davası* (C. Bayar, A. Menderes, kabine üyeleri, iki ilin sıkıyönetim sorumluları ve bazı sivil görevliler; polis ve asker tarafından gençlere ateş açılması); 18. *İstimlâk yolsuzluğu davası* (A. Menderes, bazı kabine üyeleri, İstanbul ve İzmir valileri ile İstanbul D.P. yöneticileri; arsa tahsisinde nüfuzu kötüye kullanma); 19. *Vatan Cephesi davası* (A. Menderes, R. Koraltan, bir kısım kabine üyeleri ve D.P. genel yönetim kurulu üyeleri).

Bunlardan Değirmen davası zamanaşımından düştü ve sanıkları hakkında herhangi bir işlem yapılmadı; kalan dosyalardan 17'si Anayasa davasıyle birleştirildi; bununla beraber dosyalar bu birleştirme çerçevesi içinde ayrı ayrı ele alınarak değerlendirildi. Duruşmalara aralıksız olarak devam edildi; 203 günde toplam 1 033 saat süren 287 oturum yapıldı. Yargılanan 592 sanıktan 228'i hakkında başsavcı tarafından idam cezası istenmekteydi. Bu sanıklarla ilgili olarak 1 068 şahit dinlendi ve başından sonuna kadar basına ve halka açık tutulan duruşmaları, her gün özel bir vapurla Dolmabahçe'den Yassıada'ya götürülen ve akşamları geri getirilen 150 000 dinleyici takip etti. Duruşmalar öncesinde ve süresince sanıklardan hastalananlar, ölenler oldu. Ölen sanıklar şunlardı: Zakar Tarver (İstanbul milletvekili), Faruk Oktay (İstanbul emniyet müdürü), Yusuf Salman (İstanbul milletvekili), Gazi Yiğitbaşı (Afyon milletvekili), Lütfi Kırdar (İstanbul milletvekili), Nuri Yamut (İstanbul milletvekili), Kenan

Foto. LAROUSSE

Akyüz (Bursa milletvekili). Sanıklardan Konya valisi Cemil Keleşoğlu intihar etti (14 temmuz 1960); Celâl Bayar 25 eylül 1960 günü ve Adnan Menderes idam hükmünün kendisine bildirileceği 15 eylül 1960 günü intihara teşebbüs ettiler.

Yüksek Adalet divanının çalışmaları 15 eylül 1961 günü sona erdi: 15 kişi ölüm (Celâl Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fatin Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan, Emin Kalafat, Agâh Erozan, Hamdi Sancar, Bahadır Dülger, Baha Akşit, İbrahim Kirazoğlu, Nusret Kirişçioğlu, Zeki Erataman, Osman Kavrakoğlu, Rüştü Erdelhun), 31 kişi müebbet hapis (Medenî Berk, İzzet Akçal, Celâl Yardımcı, Tevfik İleri, Vacit Asena, Kemal Biberoğlu, Hilmi Dura, Himmet Ölçmen, Kemal Özer, Necmettin Önder, Selâmi Dinçer, Ekrem Anıt, Hüseyin Ortakçıoğlu, Reşat Akşemsettinoğlu, Necati Çelim, Sadık Erdem, Nuri Tokay, Mazlum Kayalar, Selâhattin İnan, Murat Ali Ülgen, Selim Yatağan, Muhlis Erdener, Enver Kaya, Rauf Onursal, Kemal Serdaroğlu, Hadi Tan, Cemal Tüzün, Samet Ağaoğlu, Sezai Akdağ, Ethem Yetkiner, Kemal Aygün), 418 kişi 20 yıldan 6 aya kadar değişen çeşitli hapis cezalarına mahkûm edildi; 123 kişi hakkında beraat ve 5 kişiyle ilgili davanın düşmesi kararı alındı.

İdam cezalarının M.B.K.'ince onaylanması önceden kararlaştırıldığı için bu konudaki dosyalar 15 eylül 1961 günü özel bir uçakla İstanbul'dan Ankara'ya gönderildi. Komitede yapılan görüşmeler sonunda başbakan Adnan Menderes, dışişleri bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve maliye bakanı Hasan Polatkan hakkında ölüm cezalarının yerine getirilmesi, yaşı 65'i geçmiş bulunan cumhurbaşkanı Celâl Bayar dahil olmak üzere, aynı cezaya çarptırılan öbür 12 hükümlünün cezalarının müebbet hapse çevrilmesi kararlaştırıldı ve dosyalar aynı gün akşam saatlerinde tekrar Yassıada'ya gönderildi. Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan 15 eylül 1961 gecesi, Yassıada'ya 45 km mesafedeki İmralı adasına götürüldüler ve 16 eylül 1961 günü sabaha karşı hükümler yerine getirildi; Adnan Menderes intihara teşebbüs ettiği için doktorların nezaretinde iyileşmesi beklendi ve 17 eylül 1961 günü o da bir hücumbotla İmralı'ya götürüldü ve ceza uygulandı; idam edilen bu üç kişi aynı yere gömüldü.

İdam cezalarının yerine getirilmesinden sonra Yassıada'nın boşaltılmasına başlandı; müebbet hapse mahkûm 43 kişi idam edileceklerle birlikte İmralı'ya nakledilmişti (19 eylül 1961); hasta olan 8 hükümlü İstanbul'da askerî hastahaneye, 297 hükümlü Kayseri ve 113 hükümlü de Adana cezaevine götürüldü; sonradan İmralı'daki hükümlüler de Kayseri cezaevine nakledildiler. Yassıada hükümlülerinden Necati Topçuoğlu (Afyon milletvekili), Tevfik İleri (Samsun milletvekili), Muhlis Erdener (İstanbul milletvekili), Kamil Tayşi (Diyarbakır milletvekili) cezaevlerinde öldüler.

Bu hükümlülerin affıyle ilgili çalışmalar 1962'de hızlandı ve İnönü başkanlığındaki koalisyon hükûmetinin 16 ekim 1962'de çıkardığı ilk af kanunuyle, bütün cezalardan dörder yıl indirilmesi, yedi yıla mahkûm olanların şartlı olarak serbest bırakılmaları öngörüldü; bu hükümden 283 kişi yararlandı. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel de yetkisini kullanarak Refik Koraltan, Nedim Ökmen, Rüştü Erdelhun, Selim Yatağan, Kemal Aygün, Agah Erozan, Namık Argüç, Dilâver Argun, Bahadır Dülger, Samet Ağaoğlu, Selâhattin İnan, Hilmi Dura ve İzzet Akçal'ı affetti; bunu takip eden günlerde adalet bakanı, Etem Menderes, Necati Çelim, Sadık Erdem, Enver Kaya, Celâl Yardımcı, Mükerrem Sarol, Hüseyin Fırat'ın cezalarının infazına ara verildiğini açıkladı; cezaevinde geçirdiği bir kalp rahatsızlığı sebebiyle 7 kasım 1964'te Celâl Bayar'ın da serbest bırakılmasından sonra, cezaevlerinde kalan Yassıada hükümlüleri sağlık kurullarından geçirilerek alınan raporlara istinaden serbest bırakıldılar; bu işlem 1964 ekiminde tamamlandı; 1966'da çıkarılan bir af kanunuyle kamu hakları geri verildi; 1969'da Anayasada yapılan bir değişiklikle seçilme hakları da tanındı, ama bu değişiklik Anayasa mahkemesince usul yönünden iptal edildi; bunun üzerine Anayasanın bu konuda kısıtlama getiren 67. maddesinin usulüne uygun olarak yeniden değiştirilmesi için çalışmalara devam edildi; 1973 başlarında henüz bir sonuca varılabilmiş değildi. (→ Bibliyo.) [M]

YASSIBAŞ blş. i. Zool. Bk. LEPTOCEPHALUS.

YASSIBURUNLU MAYMUNLAR çoğl. blş. i. Zool. Primat memelilerden maymun takımı: yenidünyamaymungiller ve ipektüylümaymungiller diye iki familyaya ayrılır. *Zt.* DARBURUNLUMAYMUNLAR.

— ANSİKL. Zool. *Yassıburunlu maymunlar* Yeni Dünya'da yaşayan maymunlardır. Bunlarda burun bölmesi geniş, burun delikleri çok ayrık, diş sayısı otuz altı, başparmak körelmiş durumda ve ötekilere az karşıt, buna karşılık ayak başparmağı ötekilere tam karşıttır. Ayrıca bunlarda sarkık yanak bulunmadığı gibi kıç nasırı da yoktur. Kuyruk daima uzun ve çoğu zaman sarılgandır. (L)

YASSIBURUNLUYARASA blş. i. Dünyanın her tarafında bulunan yarasa.

— ANSİKL. *Yassıburunluyarasa* büyük kulaklı, kısa geniş kanatlı bir hayvandır; alçaktan ve zayıf bir uçuşu vardır. En yaygın türleri: küçük yassıburunluyarasa (*Vespertilia murinus*), geçuçan yarasa (*Eptesicus serotinus*); cüce yarasa (*Pipistrellus pipistrellus*); genişkulaklı yarasa (*Barbastella barbastellus*) v.b. (L)

YASSIBURUNLUYARASAGİLLER çoğl. blş. i. Yassıburunlu yarasalarla benzerlerini kapsayan yarasa familyası. (Tropikal ve ılıman bölgelerde yaşayan yüz elliden fazla türü kapsar.) [L]

YASSIHÖYÜK. Bk. GORDİON.

YASSIKURTLAR çoğl. blş. i. Zool. Bk. YASSISOLUCANLAR.

YASSILANMAK dönşl. f. (*yassı*'dan *yassı-la-n-mak*). Yassılaşmak. (M)

YASSILAŞMAK dönşl. f. (*yassı*'dan *yassı-la-ş-mak*). Yassı hale gelmek. (M)

YASSILIK i. (*yassı*'dan *yassı-lık*). Yassı olma hali. (M)

YASSILMA i. (*yassılmak*'tan *yassıl-ma*). Bot. Sap, dal, yaprak sapı ve çiçeksapı gibi kısımların az çok yassı bir levha haline gelmesi şeklinde anormallik. (Bu tuhaf biçime bazı süs bitkilerinde rastlanır: horozibiği bunun en güzel örneklerinden biridir.) [L]

YASSILMAK dönşl. f. (*yassı*'dan *yassı-l-mak*). Yassı hale gelmek, yassılaşmak.

◆ **Yassıltmak** geçl. f. Yassı hale getirmek. (M)

YASSISOLUCANLAR çoğl. blş. i. Hayvanlar âleminin bir şubesi; vücutlarının yassılığı bakımından birbirine benzeyen fakat yapı bakımından birbirinden çok farklı olan canlı varlıkları kapsar. (Türbelarlar, karaciğer sülükleri, şeritler ve nemertinler bunlar arasındadır.) [L]

YASSISOLUNGAÇLILAR çoğl. blş. i. Solungaçları genellikle yassı olduğu için ikiçenetli yumuşakçalara bazı bilginlerin verdiği ad.

— ANSİKL. Bu sınıftaki yumuşakçaların hepsi suda yaşar, ama hepsi denizde olmaz; kavkısı iki çenetlidir; yani birbirine eşit veya eşit olmayan iki parça halinde ve sırt tarafından esnek bir menteşe ile bağlıdır; çoğunda bu menteşeler dişli olur. Bir veya iki bağlayıcı kas, tehlike anında veya hayvanı sudan çıkarınca çenetleri birbirine yaklaştırarak kilitler ve böylece hayvan tamamen veya kısmen kavkının içine kapanır. İkiçenetli yumuşakçalarda baş yoktur; yalnız dört dudaklı bir ağız bulunur; diğer yumuşakçaların tersine bunlarda çene ve dişlidil de bulunmaz. Gövde ile örtenek arasında yassı solungaçlar vardır. Solungaçların üzerindeki çok küçük kirpikler durmadan titreşerek suyu hareket ettirir. Karın tarafında ise «balta» denilen bir ayak bulunur; hayvan bunun yardımıyle sürünür.

Bazı nadir türleri çenetlerini oynatarak yüzer ve bunların örteneğinin kenarlarında görme organları bulunur. Yassısolungaçlıların çoğu, ayağın dibinden salgılanan ve bisüs adı verilen iplikçiklerle kayalara tutunarak yaşar (midye), diğer bir kısmı ise çenetlerden çukur olanı ile kayalara tutunur, düz olan diğer çenet ise kapak ödevi görür (istiridye). Fosil yassısolungaçlılardan rudistes'ler, çenetlerinden biri boru teşkil edecek şekilde bakışımsızdır. Deniz dibine gömülü olarak yaşayan türlerde ya su dolaşımını sağlayan sifonlar bulunur ya da kavkıları genellikle boru şeklinde olur (çakı). Bazı ikiçenetliler ise kayaları (folas) veya su içindeki odunları delerek içine yerleşir (taret). Bazı türleri tatlısularda yaşar (dressenia, ırmakmidyesi v.b.). İnsanlar yemek üzere midye ve istiridye, inci üretmek için de inci midyesi yetiştirirler. Fakat bunun için bu su içindeki tesisleri delerek mahveden taretlerle savaşmaları gerekir. Yassısolungaçlıların jeolojik rölleri de önemlidir: bunların kimisi kaya oluşumuna sebep olur (rudisteslerin meydana getirdiği resifler, gryphaea, alectryonia, congeria v.b.nin oluşturduğu çeşitli kalkerler), kimisi kayaları tahrip eder (folas): istiridyelerse suda erimiş killerin çökmesine yol açarak haliçlerin dolmasına sebep olur.

Hiç bir hayvan grubu bu başsızlar (veya ikiçenetliler yahut yassısolungaçlılar veyahut baltaayaklılar) kadar çeşitli ve değişik alt bölümlere ayrılamaz. Yalnız paleontoloji, evrim sırasında menteşe dişlerindeki azalmayı, bakışımsızlığın ortaya çıkışını, solunum sistemindeki ilerlemeye (meselâ sifonların belirmesi) ve diğer uyum olaylarını, yaklaştırıcı kaslardan birinin körelmesini v. b. ortaya çıkararak bu hayvanların evrimini belirgin duruma getirebilmektedir. Buna dayanarak yapılmağa çalışılan bir sınıflama için bk. YUMUŞAKÇALAR. (L)

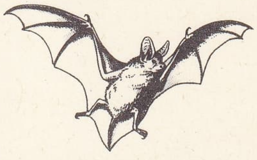

yassıburunluyarasa

YASSIVİRAN, İstanbul'un kuzeybatısında (Çatalca ilçesi, Boyalık [Hadımköy] bucağı) Terkos gölü ile Çatalca arasında köy; 816 nüf. (1965). Çatalca savunma sistemi üzerinde İkinci Dünya savaşı sırasında önemli bir üs oldu ve Hadımköy'e demiryoluyle bağlandı. (M)

YASTAĞAÇ i. Zool. Çapak balığı. (M)

YASTAMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Dayamak. (M)

YASTANGAÇ i. (esk. türk. *yastamak*'tan *yasta-n-mak* > *yastan-gaç*). Dayanacak şey, dayangaç. (M)

YASTANMAK geçz. f. (esk. türk. k.). Dayanmak. (M)

YASTIĞAÇ i. (esk. türk. *yassıyıgaç* veya *yasgaç*'tan). Hamur tahtası. (M)

YASTIK i. (esk. türk. *yastuk*'tan). Başın altına koymak veya sırtı dayamak için kullanılan, içi pamuk, yün v.b. şeylerle doldurulmuş torba şeklindeki dayangaç: *Onu uyandırmadan başını nasıl kaldırıp bu yastığı nasıl koyacağını bilemedi* (M. Ş. Esendal). || Bu şekilde yapılan ve çeşitli işlerde kullanılan şey: *İğne, ütü yastığı.* || Yapı veya makinelerde bazı kısımların üstüne dayandığı parça.

— ÇEŞ. DEY. *Bir yastığa baş koymak*, birbiriyle evli olmak. || *Bir yastıkta kocamak.* Bk. BIR.

— Bahç. Fide veya fidan yetiştirmek üzere ince toprak ve gübre karışımıyle hazırlanan hafifçe yüksek toprak parçası. || Genellikle taş ocaklarında, mantar yetiştirmek üzere hazırlanan, 30-50 sm genişlikte ve aşağı yukarı aynı kalınlıkta uzun gübre tabakası.

yastık (bahç.)

Foto. LAROUSSE

— Bot. İrkilme hareketleri yapan (küstümotu) veya gece ve gündüz hareketleri gösteren yaprakların sapı dibinde bulunan şişkin kısım. (Geceleyin yastık su ile dolduğu için şişkindir; gündüzün, tersine, yumuşak ve gevşektir. Küstümotunda uyarılma ve hareket yeri, yastığın alt bölgesidir. Uyartıyı alınca bu alt yarının hücreleri büzülür, suyu dışarı atar; su ya hücre aralarındaki boşluklara ya yastığın öteki yarısına ya da sapın içine gider. Fakat uyartının yaprak ucundan yastığa kadar nasıl iletildiği henüz iyice bilinmiyor. Bu iletimin hızı 7-100 mm'-sn'dir.) [Bk. NASTİ.] || *Halka yastık,* bitkilerde yaraların çevresinde yavaş yavaş oluşan ve yara izi dokusunu meydana getiren şişkinlik.

— Cerr. Vücudun bir kısmını baskı altında tutmağa yarayan ve özellikle fıtık bağlarında kullanılan içi dolu kese. (Yastık bir aygıt aracılığıyla yerinde tutulur.) || Bazı aygıtların baskısını azaltmak, hastayı rahatlatmak amacıyle kullanılan değişik şekil ve boyda içi yumuşak madde dolu kesecik.

— Denizc. Yelkenli gemilerde destemoraya kapele olunan çarmıkların, magunaların üst köşesine binerek zedelenmemeleri için magunalar üzerine tutturulan yuvarlak sırtlı takoz.

— Ev işl. *Yastık kılıfı,* yatak yastıklarına geçirilen ve çarşaflık kumaştan dikilmiş bir çeşit torba.

— İnş. *Yastık kirişi,* uçları kâgîr ayaklar veya ahşap dikmeler üzerine oturan ve kiriş gibi kullanılan kalın ahşap parça. || *Yastık taşı,* bir sütunun tepesinde bulunan ve baştabanı taşıyan yatay taş. || Bir düz atkının iki tarafında bulunan taşlardan her biri.

— Mim. *Yastık taşı,* bir filayağı veya payede, kemerin sarkan ucunun oturması için üst yüzü eğik olan son taş.

— Saraçl. Bir arkalık veya minderin biçimli ve rahat olmasını sağlamak için, bir kafesin kenarlarına konulan, jütten yapılmış, içi hayvansal veya bitkisel kıtıkla doldurulmuş ve sicimle dikilmiş kısım. || *Eyer yastığı,* eyerlerin tepkindirikleri altına yerleştirilen, içi kıtık dolu bez parçalarından her biri.

— Seram. Pişirilecek parçaları tutmak için kasetin içine yerleştirilen, ateş toprağından yapılmış disk.

— Teknol. *Hava yastığı,* bir kara veya deniz taşıtında, taşıma fonksiyonunun, taşıt altına üflenen alçak basınçlı (genellikle 0,1 bardan az) hava yardımıyle sağlandığı süspansiyon sistemi. (Bk. ANSİKL.) || *Titreşim yastığı,* bir makinenin iki parçası arasına veya makineyle yer arasına konan ve titreşimlerin bir parçadan öbürüne veya makineden yere geçmesini önleyen plastik veya elastik maddeden yapılma tabaka. (Şahmerdan ayakları ile zemin arasına titreşim yastığı koymak gerekir.)

— Terz. Terzilerin elbiselerdeki parlaklıkları gidermek için kullandığı, içi sıkıca doldurulmuş sert torba.

— Zool. Bazı böceklerde, ayağın ucunda, çengellerin altında bulunan zarsı lop. || *Göz yastığı,* göz kasları arasında, gözün telsi kılıfı içinde, bu organın arka yüzünü kaplayan içyağı dokusu yığını. || *Taban yastığı,* toynaklıların (at, eşek, katır) ayağının altındaki yumuşak, etli kısım.

— ANSİKL. Teknol. *Hava yastığı*'nda hava, aracın şasisi altına yerleştirilmiş bir veya birkaç hava çanından üflenir ve taşıyıcı unsurla (toprak veya su) hava çanı etrafındaki aralıktan dışarı atılır. Önceleri sert olan çan kılıf, J. Bertin'in bulduğu «etek» sayesinde esnek hale getirildi. Hava çanı içinde yüksek basıncın gerçekleşmesi için farklı iki teknik vardır: İngilizler tarafından kullanılan (hoverkraft), tek ve sert çan sistemini koruyan çevresel perde tekniği ve fransız mühendislerinin (Bertin) hava treni ve naviplanda uyguladığı dağınık esnek etekler tekniği. (LM)

Yastıkeli höyüğü. Arkeol. Niğde ilinde, Aksaray'ın kuzeybatısında, Tuz gölü ile Aksaray arasında höyük. Üzerinde, Modern Tarım okulu bulunan bir tepedir. Türk Tarih kurumu adına yapılan araştırma sırasında, tepenin geniş bir bakırçağı yerleşmesi olduğu anlaşıldı. (M)

YASUB i. (ar. *ya'sūb*). *Esk.* Arı beyi. || Reis, baş. (M)

YASUN burnu, bugün **Yosun burnu** veya **Kiremit burnu,** Anadolu'nun Karadeniz kıyısında, Fatsa ile Ordu arasında karanın kuzeye doğru en fazla ilerlediği çıkıntı. (M)

YAŞ sıf. (esk. türk. k.). Çok nemli, az ıslak: *Çamaşırlar henüz yaş.* || Kendi suyunu yitirmemiş: *Yaş meyve.* || *Argo.* Kötü, korkulu: *İşler yaş.* || İ. Ağlama anında gözden akan sıvı: *Bu gözlerden, şimdi soluk bir renk almış olan yanaklara doğru, birkaç damla yaş süzüldü* (Sabahattin Ali). [*Göz yaşı* da denir.] (Bk. ANSİKL.) || *Argo.* Her türlü içki.

— ÇEŞ. DEY. *Yaş (göz yaşı) akıtmak* (veya *dökmek*), ağlamak. || *Yaş tahtaya* (veya *yere) basmak,* bir işte aldanmak. || *Yaşını içine akıtmak,* üzüntüsünü belli etmemek. || *Yaşlara boğulmak,* çok ağlamak. || *Gözünün yaşına bakmamak.* Bk. GÖZ. || *Kanlı yaş (göz yaşı) dökmek.* Bk. KANLI.

— Anat. *Göz yaşı bezi,* göz çukurunda bulunan ve göz yaşı salgılayan bez. (Bk. ANSİKL.) || *Göz yaşı kanalcıkları,* göz yaşı noktalarından başlayıp kıvrılarak gözün iç açısı hizasında birleşen ve göz yaşı kesesine açılan kanalcıklar (biri üst, biri alt olmak üzere iki tane). || *Göz yaşı kanalı,* göz yaşı kesesinin devamı olan ve bu kesenin alt tarafını burun boşluklarına bağlayan kanal (göz yaşını burna götürür). || *Göz yaşı kesesi,* hemen hemen dikey, üst tarafı kapalı olan, aşağıda burun göz yaşı kanalıyle devam eden, boyu eninden uzun kesecik. || *Göz yaşı memecikleri,* gözün iç açısı hizasında bulunan iki küçük kırmızı nokta. || *Göz yaşı noktaları,* gözün iç açısından aşağı yukarı 3 mm uzaklıkta bulunan iki (biri üst, biri alt) küçük delik; göz yaşı kanalcıklarına götürmek üzere göz yaşını toplar. || *Göz yaşı pınarı,* göz kapaklarının iç tarafta meydana getirdiği yarı elips biçimindeki alan. || *Göz yaşı yolları,* göz yaşının burna varmak için geçtiği yollar.

— Arkeol. *Göz yaşı şişesi,* kokulu sıvıların içinde taşındığı güzel şekilli küçük şişe. Bk. ANSİKL.

— Fizyol. *Göz yaşı,* göz yaşı bezlerince salgılanan ve gözü durmadan ıslatan sıvı. (Fizik bir etmen veya büyük bir heyecan göz yaşı salgısını arttırır ve göz yaşı taşar.) Bk. ANSİKL.

— Patol. *Göz yaşı bezi hastalıkları.* Bk. ANSİKL.

— Tar. *Göz yaşı sarayı,* yabancı yazarlar tarafından Eski saraya verilen ad. (Ölen ve tahttan indirilen padişahların, kadınefendi, ikbal ve yakınları, Yenisaray'dan Eskisaray'a götürülür, burada, âdeta sürgün ve hapis hayatı yaşarlardı. Yabancı yazarların bu saraya, Göz yaşı sarayı demelerinin sebebi budur.)

— ANSİKL. Anat. *Göz yaşı bezi,* iki kısımdır; bir kısmı göz çukurunun üst-dış bölgesinde bulunur (göz çukuru bezi), ikinci kısmı üst göz kapağının dış üçte biri içindedir (göz kapağı bezi). Bu bezlerin salgı kanalları konjonktiva üst çıkmazına açılır. Göz yaşı bezi gözü ıslak tutan ve göz kapaklarının hareketini kolaylaştıran göz yaşını salgılar.

— Arkeol. *Göz yaşı şişesi,* helenistik devirde yaygınlaştı. Dışa dönük küçük ağızlı, ince uzun boyunlu, konik gövdeli ve düz diplidir. Bu tipin dışında kalan şekilleri de vardır. Göz yaşı şişeleri iki cins maddeden yapılıyordu: cam ve pişmiş toprak. Göz yaşı şişelerindeki kokulu sıvıya ince uzun bir damlalık batırılır; ıslanan damlalık kulak dibine ve koltuk altlarına sürülürdü. Daha ziyade kadınların kullandığı bir süs eşyası olan göz yaşı şişeleri, kadınlara ait mezarlarda bulunmaktadır. İçi boş göz yaşı şişeleri kederli bir anında insanların içine göz yaşlarını akıtıp topladıkları kap vazifesini de görürdü.

— Fizyol. *Göz yaşı,* sürekli olarak göz yaşı bezleri tarafından salgılanır; içinde binde 14 sodyum klorür (tuz) bulunan bir sıvıdır. Göz yaşının görevi göz sümüksü zarını (konjonktiva) sürekli olarak nemli tutmaktır; göz yaşı olmazsa konjonktiva saydamlığını kaybeder. Göz yaşının salgılanması çevre ve merkez sinirlerinin ırkilmesiyle sağlanır. Çevre sinirleri gözdeki yabancı bir cisimden, yakıcı maddelerden, konjonktiva, saydamtabaka ve göz kapağındaki herhangi bir bozukluktan dolayı irkilir. Merkez sinirleri ise ya ağtabaka irkilmesiyle veya ruhsal bir uyartı sonucunda (acı, üzüntü, sevinç) harekete geçer.

— Patol. *Göz yaşı bezi*'nde yer alan hastalıklar, iltihap (*dakriyoadenit*), ur ve yozlaşma gibi rahatsızlıklardır. Göz yaşı noktaları ve kanalları tıkanarak gözün yaşarmasına veya göz yaşının dışarı akmasına sebep olabilir. Göz yaşı kesesinin iltihabı (*dakriyosistit*) had veya müzmin olabilir. Göz yaşı kesesinin genişleyip gerilemesi, göz yaşı bezi uruna, bu urun iltihaplanıp, patlaması da göz yaşı bezi fistülüne sebep olur. (LM)

YAŞ i. (esk. türk. k.). Doğuştan beri geçen ve yıl birimiyle ölçülen zaman: *Bu bilgisiz ananın nur gibi, oynak, akıcı, zeki, sekiz-dokuz yaşlarında bir oğlu var* (H. R. Gürpınar). || Hayatın çeşitli evrelerinden her biri, çağ: *Bu yaş, insanın gözlerine dünyanın hem güzel, hem de küçük göründüğü bir yaştır* (Ş.S. Aydemir). || Bir kurum, teşkilât, düzen v.b.nin kurulduğu andan beri geçen zaman: *Ellinci yaşına basan Cumhuriyet.* || *Yaş günü,* bir kimsenin doğduğu günün yıldönümü.

— ÇEŞ. DEY. *Yaş basmak,* ihtiyarlamak. || *Yaşı benzemesin,* konuşma sırasında ölmüş birine benzetilen bir kimse için «aynı yaşta ölmesin» anlamında şomluk savmak için söylenir. || *Yaş yetmiş iş bitmiş,* çok ihtiyar kimseler için kullanılır. || *Yaşı ne, başı ne?,* genç bir kimsenin yaşının ve görgüsünün yetersiz olduğunu belirtmek için söylenir. || *Yaşı yerde* (veya *toprakta*) *sayılası,* bir kimsenin ölmesi için söylenen söz. || *Yaşına başına bakmadan,* yaşına ve durumuna aykırı davranışlarda bulunarak. || *Yaşını (başını) almak,* yaşı ilerlemiş olmak. || *Bir yaşına daha basmak* (veya *girmek*). Bk. BASMAK.

— Demogr. *Yaş piramidi,* belirli bir tarihte bir grup insanın (bir ülkenin, bir şehrin halkı veya aynı işi yapan insanlar topluluğu) yaş ve cinsiyet durumuna göre dağılışının grafikle gösterilmesi.

— Huk. *Yaş düzeltilmesi.* Bk. ANSİKL. || *Yaş haddi.* Bk. EMEKLİLİK. || *Yaş küçüklüğü.* Bk. ANSİKL.

— Astron. *Ay'ın yaşı,* en son yeniayın başlangıcından itibaren geçen günlerin sayısı.

— İpekböcekçiliği. İpekböceğinin ardışık iki deri değiştirme evresi arasında geçen zaman. (Normal olarak ipekböceği beş yaş geçirir.)

— Psikol. ve Psikiyatr. *Zekâ yaşı,* kişinin (genellikle çocuğun) zihinsel gelişme derecesi. (Bu derece, zekâ testleriyle tespit edilir ve eşdeğer gelişmeli normal bir kişinin yaşına kıyaslanır.)

— ANSİKL. Huk. *Yaş düzeltilmesi.* Nüfus sicilinde kayıtlı olan doğum tarihinin yanlış olduğunu ileri süren kimse, bu yanlışlığı, mahkemeden alacağı bir kararla düzeltebilir. Davayı yaşını düzeltmek isteyen kimse veya bir resmî dairenin gerekli görmesi üzerine, savcılık açabilir. Dava asliye hukuk mahkemesinde açılır. Nüfus memuru, davalı olarak gösterilir. Ayrıca savcı da davada bulunur. Sicilli Nüfus kn. md. 11'e göre, yaş düzeltme davaları, nüfus kâğıdının verilmesinden itibaren altı ay içinde açılır. Nüfus kâğıdı verilen kimse on sekiz yaşından küçükse, dava hakkı, on sekiz yaşına girdiği tarihten itibaren altı ay içinde kullanılmalıdır. Bu süreler geçtikten sonra yaş düzeltme davası açılamaz. Fakat uygulamada bu sürelere uyulmaz ve yaş düzeltme davası her zaman açılır. Yaş düzeltme davalarında her türlü delil ileri sürülerek, kütükteki yaşın yanlış olduğu ispat edilebilir. Yaş düzeltmesi davasından zarara uğrayan kişiler, davaya müdahil sıfatıyle katılabilirler. Davaya katılmasalar bile, verilen ilâma karşı itiraz ederek dava açabilirler. Bu dava, ilgili resmî dairenin talebi üzerine savcı tarafından da açılabilir. Mah-

keme kararı kesin hüküm niteliğinde olduğundan, savcı veya ilgililer tarafından temyiz edilebilir. Mahkemenin verdiği karara göre, ilgili kişinin nüfus kütüğüne yazılı doğum tarihiyle belirlenen yaş küçülür veya büyür. Ancak bazı resmî dairelere karşı yaş düzeltilmesi kararı hüküm doğurmaz.

● *Yaş küçüklüğü,* Medenî hukuk alanında yaşı 18'den küçük olan kimseler, kural olarak temyiz kudretleri varsa mahdut ehliyetsiz, temyiz kudretleri yoksa tam ehliyetsizdir. (Bk. EHLİYET.) Ceza hukuku alanındaysa yaş küçüklüğü, verilecek cezanın indirilmesine sebep olur. Ceza kanunu 53 - 58. maddeleri, yaş küçüklüğüne ilişkin şu hükümleri getirir: a) suçu işlediği zaman 11 yaşını bitirmemiş olanlar hakkında herhangi bir kovuşturma yapılmaz ve ceza verilmez. Ancak belirli hallerde ıslahevine konur; b) 11-15 yaş arasındaki kimselerin temyiz kudreti yoksa haklarında ceza verilmez. Bunlar da belirli hallerde ıslahevine konulur. Söz konusu kişilerin temyiz kudreti varsa, verilecek cezada indirimler yapılır. Bu kişilere amme hizmetinden mahrumiyet ve genel emniyet nezareti altına alma cezaları hiç uygulanmaz. Ayrıca verilmiş olan mahkûmiyetler tekerrüre esas olmaz; c) 15 yaşını bitirmiş fakat 18 yaşını bitirmemiş olan küçükler: 1. idam cezası yerine 20 yıldan az olmayan ağır hapis; 2. müebbet hapis yerine 15 yıldan 20 yıla kadar ağır hapis cezasına mahkûm olurlar; 3. diğer cezalar üçte bir oranında indirilir. Bu kişilere de amme hizmetinden mahrumiyet ve genel emniyet nezaretine alınma cezaları uygulanmaz. 15 Yaşını bitirmiş kişi, sağır dilsizse ve temyiz kudreti yoksa, cezalandırılmaz. Buna karşılık 15 yaşını bitirmiş sağır dilsizin temyiz kudreti varsa, cezada belirli bir oranda indirim yapılır. Ayrıca 18 yaşını bitirmiş, fakat 21 yaşını bitirmemiş olan sağır dilsizler için de özel hükümler vardır (Cz. kn. md. 58).

— Psikol. *İnsan yaşı* sıra ile üç devreye ayrılır: 1. *gençlik*, gelişme, büyüme devresidir; ikinci dişlerin çıkışına kadar olan birinci çocukluk, burada başlayan ve büluğ çağında sona eren ikinci çocukluk ve bundan sonra gelip yetişkinlik çağına kadar süren erginlik devresini kapsar; 2. *yetişkinlik*, bir duraklama devresidir; bütün fizyolojik fonksiyonlar tam olarak gelişmiştir; 3. *ihtiyarlık*, bir gerileme ve çöküş devresidir. Her yaş devresinin kendisine has anatomik ve fizyolojik özellikleri vardır. Buna göre her vakada fizyolojik bir yaşın varlığını kabul etmek gerekir. Fizyolojik yaş ise her zaman nüfus kütüğündeki yaşı tutmaz («insanın yaşı atardamarlarının yaşıdır» denir).

Psikolog ve psikiyatrlar da testlerle bir *zekâ yaşı* tayin ederler. Nazarî olarak her test belirli bir zekâ yaşına uyar; fakat bir testin geçerli sayılması için nüfus yaşı ile zekâ yaşı eşit olan bütün bireyler tarafından başarı ile yapılması, ancak nüfus yaşı hemen bir altta olanlar tarafından da yapılamaması şarttır.

Her düzey için çeşitli testler kullanılır. Test tasnifi çocukta kısmî, yetişkinde tesadüfî sonuçlar verir; bu yüzden genellikle başka metotlar tercih edilir.

Zekâ bölümünün (Z. B.) değeri aşağıdaki oranla gösterilir:

$$\frac{\text{zekâ yaşı} \times 100}{\text{nüfus yaşı}}$$

(orta bir kimsenin Z.B. 100 olarak kabul edilmiştir).

Bu oranın özelliği, belirli bir kimsenin ruhsal gelişimi sırasında daima sabit kalmasıdır.

İki tasnif usulü daha vardır: birincisi yüzde bir esasına dayanır. Zekâ derecesi araştırılan kimse aynı nüfus yaşına sahip 100 kişi içindeki sırasına yerleştirilir; ikinci usulde küçültülmüş farklar kabul edilir; nüfus yaşı aynı olan bir grup kişinin ortalama notu temel olarak, değişme değerinin kare kökü olan fark tip de birim olarak alınır.

● *Hayvanların yaşı.* Hayvan türlerinde hayat süresi çok değişiktir. Cuénot'ya göre bazı hayvan tiplerinde en uzun yaşama süresi şöyledir:

insan ...	80-100 yıl (veya daha çok)
fil ...	100-120 yıl
at ...	40 »
köpek ...	17- 19 »
kedi ...	14- 20 »
kobay ...	7 »
fare, sıçan ...	2- 3 »
doğan ...	160 »
papağan ...	80-116 » (veya daha çok)
karga ...	50- 70 yıl
güvercin, tavuk ...	10-30 »
kaplumbağa ...	300 »
kara kurbağası ...	40 »
su semenderi ...	15 »
insan biti ...	27-46 gün
örümcek ...	1- 2 yıl
anaarı ...	4- 5 »
sirkesineği ...	45- 80 gün
erkek arı ...	4- 5 ay
salyangoz ...	6- 8 yıl
yer solucanı ...	6- 10 »
deniz şakayıkı ...	66 »

Evcil hayvanların satın alınmasında yaşın tayini çok önemlidir, bu tayin genellikle dişlerin (sığırlarda boynuzların) muayenesiyle yapılır.

● *Bitkilerin yaşı.* Sporlu bitkilerle tek çeneklilerin yaşlarını tayin etmek için sağlam bir metot yoktur. İki çeneklilerde ise sapın kesitindeki iç içe tabakalar sayılır. Kış mevsiminde bitkiler bir dinlenme devresi geçirir, bundan sonra yeniden bir canlılık başlar ve bu sırada meydana gelen odunda ince çeperli, hafif renkli geniş damarlar vardır; bitkilerin canlılık devresi geçince odun tıkız ve koyu olur. Bu tabakalar sayesinde bitkinin gelişme mevsimleri sayılabilir. Avrupa ikliminde bir tek gelişme mevsimi vardır: ilkbahar. Demek oluyor ki bitki açık renkli tabaka kadar ilkbahar, yani o kadar sene geçirmiştir. Bu metot çalılara, küçük fidanlara, kısa boylu meyve ağaçlarına da uygulanabilir. Yaş çizgilerine bakılırsa 200 seneden daha yaşlı ağaçlara sık sık rastlanabilir. Dağlardaki ağaçlar boylarının kısalığına rağmen çok yaşlı olabilir (8 sm uzunluğunda bir globularia sapının yaşı 70 olabilir). Sıcak bölgelerde bu metotla bitkilerin yaşını tayin etmek imkânsızdır çünkü gelişme tabakaları mevsimlere değil yağmur devrelerine bağlıdır.

◆ Sıf. Pirotekni. *Yaş* veya *nemli barut*, henüz kurutulmadığı için bileşiminde büyük miktarda uçucu madde bulunan, yapım halinde dumansız barut. (LM)

YAŞ veya **İAŞİ** veya **JASSY**, Romanya'da şehir, Boğdan'da bölge merkezi, Brut'un küçük bir kolu (sağ kıyı) olan Bahlui ırmağı kıyısında, 179 400 nüf. Tarihî ve dinî bir merkez olan Yaş, aynı zamanda da bir fikir merkezidir (müzeler, güzel sanatlar okulu). XVII. yy.dan kalma kiliseler. Hafif sanayi (keten ve pamuk iplikçiliği). Ecza malzemesi. Besin sanayii (bira, yağ ve un fabrikaları). Yaş bölgesi, 1 029 000 nüf.

— Tar. 1788 Osmanlı - Rus savaşı sonunda yapılan barış antlaşması burada imzalandı (1792) [bk. YAŞ ANTLAŞMASI]. Yaş barış antlaşmasında Osmanlı devletini reisülküttap Abdullah Berri Efendi başkanlığında bir kurul temsil ediyordu. Bu antlaşmaya göre Dniestr (Turla) ırmağı doğusundaki geniş topraklar (Özi eyaleti) Rusya'ya bırakıldı. Bükreş'in 1916 aralığında Almanlar tarafından işgali üzerine Rumen sarayı ve hükümeti Yaş'a yerleşti ve ülkenin kurtuluşuna kadar (1918 sonu) orada kaldı. (LM)

YAŞA ünl. (*yaşamak*'tan). Memnunluk, sevinç v.b. gibi duyguları anlatmak için söylenir: *Can da sen, şan da sen, hepsi sensin, yaşa; / ey vatan, ey mübarek vatan, bin yaşa!* (Tevfik Fikret). [M]

YAŞAM i. (*yaşamak*'tan *yaşa-m*). Canlılarda doğumdan ölüme kadar etkinliği sağlayan olgular bütünü. (*Eşanl.* HAYAT.) || Doğumdan ölüme kadar geçen süre. *Eşanl.* ÖMÜR. (M)

YAŞAMA i. (*yaşamak*'tan *yaşa-ma*). Yaşamak eylemi: *Esas, Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır* (Atatürk).

— Coğ. *Yaşama biçimi*, bir insan topluluğunun belirli bir coğrafî çerçeve içinde yaşamasını sağlayan ve geleneklerin sağlamlaştırdığı uygulamaların tümü. Bk. ANSİKL.

— Fels. Schopenhauer felsefesinde, canlıların varlıklarını ve türlerini sürdürme içgüdüsü. (Yaşama isteği, filozofa göre, «evrensel irade»nin bir görünüşüdür.) || *Yaşama atılımı.* Bk. ATILIM.

— Fizyol. *Yaşama denemesi.* Bk. ANSİKL.

YAŞ

— ANSİKL. Coğ. *Yaşama biçimi* kavramı, etnoloji ve sosyolojinin, çevre açısından ise özellikle coğrafyanın alanına girer. Fransa'da Vidal de La Blache, Almanya'da Ratzel, bu kavramın önemini ortaya koymuşlardır: bu kavram beşerî coğrafyanın temel kavramlarındandır. Sanayi devriminden önceki insan topluluklarının tasvirinde ve bu devrimin yanı sıra ortaya çıkan yerleşme değişikliklerinin tasvirinde temel taşıdır. Ayrıca, tasvirî ve ekolojik bir kavramdır, çünkü insan davranışlarının, çevrenin ihtiyaçlarıyle doğru doğrulanmasını gerektirir. Bk. EKOLOJİ.

Söz konusu toplam davranış ve çabalar olduğuna göre, yaşama biçimi, tekniklerin bileşimi diye tanımlanabilir. Yaşama biçimini belirtmek için, bütün öbür tekniklere yön veren, hepsini birbirine bağlayan başlıca teknikten yararlanılır. Böylece devşirmecilik biçiminden, avcılık, göçebe hayvancılık, balıkçılık, tarımsal yaşama biçimlerinden söz edilir. Tarıma dayanan yaşama biçimleri, tarım bitkilerinin seçimi, bazı özel teknikler v.b. ile farklılaşan çok büyük bir dizi meydana getirir. Bu bakımdan, çapa, kara saban, saban kullanmaya dayanan yaşama biçimlerinden, kurak veya yarı kurak (kuru tarım) bölgelerde yaşayan tarımcıların hayat tarzından, sulama ile tarıma dayanan yaşama biçiminden v.b. söz edilir. Bunların sınırları çok kesin değildir; çünkü herhangi bir halk mevsimlere göre, çevrenin mevsim şartlarından yararlanarak balıkçılık veya avcılıkla geçinebilir. Coğrafyanın görevi, yaşama biçimlerini, unsurlarının karşılıklı uyuşmasını ve çevreye uyarlıklarını belirterek tanımlamaktır. Bu unsurlar sadece malzemelerden ibaret değildir. Eğer dinî yasaklar ve günlük hayata hükmeden besin yasakları göz önünde tutulmazsa, Hindistan'daki tarıma dayanan yaşama biçimlerinden hiç bir şey anlaşılmaz.

Teknik devrim yaşama biçimlerinde köklü değişikliklere yol açar. Toplulukları, coğrafî çevrenin doğurduğu zorunluklardan kurtarır. Yeni yaşama biçimleri, özellikle şehirlerde (daha tekdüze) doğar, fizik ortama uymanın yerini sosyal çevreye uyma alır.

— Fizyol. Birkaç yıldan beri, yalnız Büyük Sahra'da veya yüksek dağlarda değil, mağaralarda da birçok *yaşama denemesi* yapıldı. Bunların amacı, hayat için gerekli şartların en alt sınırını belirlemek, bir insanın soğuğa, ışıksızlığa, nemliliğe, sessizliğe, korkuya, yalnızlığa ne kadar zaman dayanabileceğini anlamak ve bu şartların insanın biyolojik düzeninde ne gibi değişiklikler yaptığını anlamaktır. En uzun süreli yaşama denemesi Audibergue dağlarında 181 gün toprak altında kalan J.-P. Mairetet tarafından yapıldı (haziran-kasım 1966). [LM]

YAŞAMACA zf. (*yaşamak*'tan *yaşa-maca*). Yaşama süresince. *Esk.* Kaydıhayatla. (M)

YAŞAMAK geçz. f. (esk. türk. k.). Hayatta olmak, sağ olmak: *Eğer hakikaten bizim kendisine yüklediğimiz fikirlerle yazdığını söylediğimiz eserlerle onyedinci asır sonunda yaşasaydı, işte o zaman yalan olurdu* (A. H. Tanpınar). || Varlığını sürdürmek: *Kaplan ormanlarda yaşar.* || Hayatın imkânlarından yararlanmak: *Yaşamak sanatı.* || Oturmak, eğleşmek: *Onun vatanı Türk Milletinin yaşadığı her yerdi* (Ş. S. Aydemir). *Şehirde, köyde yaşamak.* || Geçinmek: *Polisleri toplamışlar: Maaşları ile yaşayabilenler bir tarafa, yaşayamayanlar karşı tarafa [...] emrini vermişler* (F. R. Atay). *Ama, biliyorsunuz, yaşamak güçleşti* (Y. Z. Ortaç). || Hayatını şu veya bu tarzda geçirmek: *Toplumun görenekleri, kuralları, insanların yarı çıplak yaşadıkları bu köstebek yuvalarında da aynı şiddetle hüküm sürüyormuş*

Foto. LAROUSSE

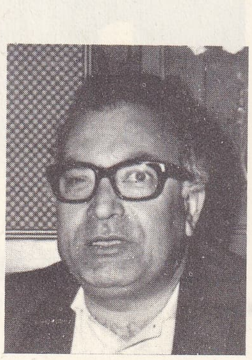
YAŞAR KEMAL

(Y. K. Karaosmanoğlu). || Biriyle oturmak, bulunmak: *Uzun zaman beraber yaşamıştı* (Vâ-Nû). || — *Mec.* Sürmek, devam etmek: *Hele onu hiç tanımayan, adını sadece bu ölümün aydınlığında işitenlerin hatırasında büsbütün başka bir adam gibi yaşayacaktı* (A.H. Tanpınar). || Hoşça vakit geçirmek, eğlenmek: *Onlar yalılarda, villalarda yaşıyorlar.* || İşleri yolunda olmak: *—Bakayım... On kuruş mu verdi sana da? Yaşadık oğlum!..* (Kemal Tahir). || Hissetmek, duymak: *Bu yürüyüşlerden birinde, hem de tipisiz ve hatta güneşli geçen bir günün akşamında, donarak ölmenin bir kısım safhalarını, birçokları gibi ben de yaşadım* (Ş. S. Aydemir).

— ÇEŞ. DEY. *Aklınla bin (çok) yaşa.* Bk. AKIL. || *Çok yaşa!* Bk. ÇOK.

— ANSİKL. Biyol. *Var olmak için, yaşamak için mücadele.* Darwin, «yeryüzündeki nüfus artışı besin artışından çok hızlı ve çok fazladır» diyen ekonomi bilgini Malthus'un fikirlerinden etkilendi. Bu *a priori* görüşten yaşamak için mücadele (*hayat mücadelesi*) [*struggle for life*] ilkesini çıkardı. Organizmalar tabiatı ele geçirmek ve en iyi yaşama şartlarına kavuşmak için aralarında mücadele eder. Zafer, karşısındakine göre bazı üstünlükleri olanda kalır. Bu mücadele sırasında meydana gelen tabiî ayıklanma en elverişli olanların yaşamasına imkân verir. Yaşamak için rekabet şeklinde beliren tabiî ayıklanma bir çeşit kalbura benzer; bu kalbur bazı şartlarda yaşamaya elverişsiz olanları alıkor, ancak elverişli olanları geçirir.

Var olmak için mücadelenin evrensel olmadığı, ölümün farklılaştırıcı olmaktan çok tutucu olduğu Darwin'ciliğe karşı öne sürülebilir. Bu mücadele normal tipten uzaklaşan bireyleri yok ederek ortalama tipin korunmasını sağlar ancak. (ML)

YAŞANILMAK geçz. f. (*yaşanmak*'tan *yaşan-ı-l-mak*). [Herhangi bir kimse için] Yaşamak. (M)

YAŞANMAK geçz. f. (*yaşamak*'tan *yaşa-n-mak*). [Herhangi bir kimse için] Yaşamak: *Yalnız hayat, yaşanarak öğrenilen bir sanattır* (F. R. Atay). [M]

YAŞANTI i. (*yaşamak*'tan *yaşan-tı*). Yaşama tarzı veya belirtisi: *Aşklarımız ise, [...] bütün varlığımıza kanat gererek [...] bütün hayatımız boyunca yaşantımıza değer ve mânâ vermiştir* (Ş. S. Aydemir). || *Teşm. yol.* Hayat. (M)

Yaş antlaşması, Rusya ile Osmanlı imparatorluğu arasında 1787-1792 savaşına son veren barış antlaşması (10 ocak 1792). Adını, görüşmelerin geçtiği ve antlaşmanın imzalandığı Boğdan'da Seret suyu kollarından birisinin üzerinde bulunan Yaş (Yassi, Iaşi) şehrinden alır. Osmanlı imparatorluğu bu savaşı, daha önce kaybedilen Kırım'ı kurtarmak için İngiltere ve Prusya'nın teşvikiyle açmıştı. Ancak, Avusturya'nın bir süre sonra Rusya'nın yanında savaşa müdahalesi, Osmanlı imparatorluğunu güç duruma düşürdü. Rusya cephesindeki savaşlarda üst üste yenilgiler oldu. İsveç'in Rusya'ya karşı savaşa girmesi ve Prusya'nın Osmanlı devletiyle ittifakı Rusları barışa zorladıysa da Babıâli, Prusya'nın aracılığıyla teklif edilen şartları reddetti. Ancak, sürekli yenilgiler sonunda 1791 ağustosunda Osmanlı devleti, mütareke istemek zorunda kaldı. Görüşmeler sonunda 10 ocak 1792'de Yaş Barış antlaşması imzalandı. Bu antlaşmanın şartlarına göre: 1. iki devlet arasında barış ve kuvvetli bir dostluk kurulacak; 2. daha önce yapılan Küçük Kaynarca antlaşması (1774) ve Aynalıkavak tenkihnamesi (1779), Kırım ile Taman'ın Rusya'ya katılması ve Kuban ırmağını sınır olarak kabul eden antlaşmalar (1784) yürülükte kalacak; 3. Avrupa tarafında, Turla (Dniester) sınır olacak, bununla Aksu (Bug) nehri arasındaki Özkırı bölgesi ve Özi kalesi Ruslara bırakılacak; 4. Tuna'nın sağında kalan Bender, Akkerman, Kili, İsmail ve Rusya işgalindeki öteki kaleler Osmanlı devletine geri verilecek; 5. iki devletin diğer sınırları bu savaştan önceki durumlarını koruyacak; 6. Rusya bu sınırlar içinde işgal ettiği yerlerden çekilecek, Boğdan'ın rus işgali altında bulunduğu süreye ait vergiler istenmeyecek ve bu yer iki yıl vergiden muaf tutulacak; 7. Boğdanlılardan, isteyenlere mallarını satarak ülkeden ayrılmaları için 14 aylık bir mehil tanınacak; 8. Osmanlı devleti, Ahıska valilerine, Tiflis hanının topraklarına saldırıda bulunulmamasını emredecek ve Kuban ırmağının sol tarafında yaşayan rus uyruklu halka zarar verilmemesini sağlayacak; bu zararlar yapılanlarca karşılanamazsa Osmanlı devleti tarafından karşılanacak; 9. iki devlet arasında ticaret, engelsiz devam edecek; bunun sağlanması için Garp ocaklarına rus gemilerine saldırmamaları bildirilecek; ocaklar buna uymazsa doğacak zarar ve ziyanı Osmanlı devleti karşılayacak; 10. bütün esirler karşılıklı serbest bırakılacaktı. (M)

YAŞAR KEMAL (Kemal Sadık GÖKÇELİ, — denir), türk romancısı (Osmaniye, Adana 1922). Kadirli'de Cumhuriyet ilkokulunu bitirdi (1938). Adana Birinci ortaokulu son sınıfından ayrıldı. Çeşitli işlerde çalıştı. Floklor derlemeleri yaptı; Çukurova bölgesi ağıtlarını yayımladı (*Ağıtlar*, 1943). İlk edebiyat çalışmaları şiir türündeydi. Sonra, hikâyeler yazdı. Cumhuriyet gazetesinde röportaj yazarı olarak çalışmağa başladı (1951). *İnce Memed* romanıyle ün kazandı. Romanlarında Çukurova ve Toros köylerini; Adana, Kadirli çevrelerini, bölgedeki Türkmenlerin yaşayışını konu edindi. Halk efsanelerinin temalarını, gerçekçi unsurlarla birleştiren eserler yazdı: *Üç Anadolu Efsanesi, Ağrı Dağı Efsanesi. Üç Anadolu Efsanesi* içinde yer alan *Alageyik*, filim haline getirildi (1958). *Teneke* romanı iki perdelik oyun halinde oynandı (1965). *Dünyanın En Büyük Çiftliğinde Yedi Gün* adlı röportaj dizisi Gazeteciler cemiyeti armağanı (1955); *İnce Memed* Varlık Roman armağanı (1955); *Yer Demir Gök Bakır* romanından meydana getirilen oyun, Nancy Tiyatro festivalinde bir brezilya oyunuyle birlikte birinciliği kazandı (1967). Eserleri: hikâye: *Sarı Sıcak* (1952); *Teneke* (1955); bütün hikâyelerinin toplu basımı (1967). Röportaj: *Yanan Ormanlarda Elli Gün* (1955); *Çukurova* (1955); *Peri Bacaları* (1957); *Bu Diyar Baştanbaşa* (1971). Roman: *İnce Memed* (I. cilt 1955, II cilt 1969); *Orta Direk* (1960); *Yer Demir Gök Bakır* (1963); *Üç Anadolu Efsanesi* (1967); *Ölmez Otu* (1969); *Ağrı Dağı Efsanesi* (1970); *Binboğalar Efsanesi* (1971). Deneme: *Taş Çatlasa* (1961). [M]

YAŞARMA i. (*yaşarmak*'tan *yaşar-ma*). Yaşarmak eylemi.

— Patol. *Göz yaşarması*, gözün yorulmasından, irkilmesinden veya bir dakriyosistitten ötürü gözden sürekli yaş akması. (L)

YAŞARMAK geçz. f. (esk. türk. k.). Yaşlık peyda etmek, ıslanmak, nemlenmek. || [Göz için] Yaşla dolmak: *Yusuf bir aralık yarı gözle İhsan'a bakınca onun gözlerinin de kendininkiler gibi yaşarmış olduğunu gördü* (Sabahattin Ali).

◆ **Yaşartmak** geçl. f. Yaşarmasını sağlamak. (M)

YAŞAROĞLU (Ahmet Halit), türk eğitimci ve yayımcısı (Eğin 1891 - İstanbul 1951). Mülkiye mektebini bitirdi. Muallimler cemiyetini (1918); Türk Kadını dershanesini ve Asrî mektep adlı eğitim kurumunu kurdu (1919). Vakıf Mektepleri müfettişliği (1921), İstanbul İlk Tedrisat müfettişliği (1924) ve bazı liselerde öğretmenlik yaptı (1924-1946). 1928'de Ahmet Halit kütüphanesini kurdu ve ölümüne kadar yönetti. Ahmet Halit Bey, dergiler (*Talebe Defteri Mecmuası; Çocuk Dünyası; Türk Kadını Mecmuası*), ansiklopedi (*Okul ve Aile Ansiklopedisi* [Naime Halit ile]), okul kitapları (*Bizim Tarih, Bizim Kıraat* v.d.), halk kitapları (*Hakikî Bektaşi Fıkra ve Nükteleri, Nasrettin Hoca Fıkraları* v.d.) yayımladı. (M)

YAŞARTICI sıf. (*yaşartmak*'tan *yaşart-ıcı*). Yaşartan.

— Toksikoloji. *Göz yaşartıcı*, aşırı gözyaşı döktüren. Bk. GAZ. (L)

YAŞATKAN sıf. (*yaşatmak*'tan *yaşat-kan*). Hayatın devamını, büyümeyi, çoğalmayı sağlayan. || *Yaşatkan üreme*, bitkilerin, eşeysel organlara başvurmaksızın çoğalması. (Bk. ANSİKL.) || *Yaşatkan çekirdek. Eşanl.* BESLER ÇEKİRDEK. BÜYÜK ÇEKİRDEK. || *Yaşatkan organlar*, kök, gövde ve yaprakların tümü (çiçeklerden ibaret üreme organları karşıtı). || *Yaşatkan sinir distonisi*, otonom sinir sisteminin çalışmasında anomaliye yol açarak organlarda veya sistemlerde az çok ağır bozukluklara sebep olan hastalık. (Bk. ANSİKL.) || *Yaşatkan sinir sistemi*, sempatik ve parasempatik sinirlerden meydana gelen otonom sinir sistemi. (Otonom sinir sisteminin görevi organizmanın yaşatkan fonksiyonlarını ayarlamaktır.) [*Eşanl.* OTONOM SİNİR SİSTEMİ.] || *Omurgalılarda heterolesit yumurtaların yaşatkan kutbu*, vitellüs maddelerinin yığılıp biriktiği kutup; embriyonun sindirim aygıtına gerekli maddeleri sağlar.

— ANSİKL. *Yaşatkan üreme*, bir bitkinin büyümesi sırasında tek saptan yeni ve bağımsız sürgünlerin meydana gelmesi şeklinde bir çoğalmadır. Böyle bir çoğalma *tabiî* veya *sunî* olabilir. Aslında bu çeşit çoğalmanın basit bir kışlama mı (soğanlı bitkiler), yoksa bir yeraltı veya yerüstü dallanması mı (köksaplı bitkiler veya yerüstü köklü ve sürgünlü bitkiler) olduğunu anlamak daima kolay değildir. Bir bitkideki çeşitli kısımların bağımsız olarak beslenebilmesi ve ana bitkiden ayrıldığı zaman yaşamaya devam edebilmesi için o bitkinin birçok noktadan toprağa değmesi gerekir. Tersine, parça önce ana bitkiden ayrılır (propagula, soğancık, bryophyllum'da yapraklar, tabiî çelikleme) ve sonra kök salarsa bu yaşatkan üreme bir bakıma eşeyli üremeye benzer. Tabiî olarak yaşatkan üreme tarzı gösteren bazı bitki kısımları şunlardır: çilek ve böğürtlen sürgünleri, leylak ve huş ağacı tomurcukları, patates yumruları, lâle soğanı. Sunî yaşatkan üreme çelikleme (sardunya) veya daldırma (asma) yoluyle de sağlanabilir.

● *Yaşatkan sinir distonileri*, önem ve yer bakımından çok çeşitli şekillere bürünebilir. Bütün organlar buna yakalanabilirse de en çok dolaşım sisteminde (çarpıntı, ekstrasistol, sıcak basması veya solukluk), sindirim sisteminde (şişkinlik, sindirim bozuklukları, bulantı, kusma), sinir sisteminde (titreme, çırpınma veya aksine bayılma eğilimi) ve cinsel sistemde (âdet bozukluğu, cinsel isteksizlik) görülür. Yaşatkan sinir distonilerinin sebepleri pek çoktur: hayatın bazı evreleri (bülüğ, gebelik, âdetten kesilme) buna elverişli bir durum yaratır. Üzüntü, heyecan, korku, hayal kırıklığı gibi dış etmenler de büyük önem taşıyabilir. Hipertiroidi, yumurtalık kistleri, dolikokolon v.b. gibi lokal organik hastalıklar da yaşatkan sinir distonilerine sebep olabilir. Bu sonuncu durumlarda patolojik görüntüler hasta organdan çok uzaklarda meydana çıkabilir; şöyle ki, çarpıntıların, kalp bölgesindeki ağrıların v.b. sebebi bir yumurtalık kisti olabilir ve kist çıkarılınca belirtiler kaybolabilir.

Yaşatkan sinir distonilerinin çoğunda maddî ve manevî dinlenme, hafif uyuşturucu maddeler, hattâ daha ağır vakalarda nöroleptik ilâçlar faydalı sonuç verir. Her ne şekilde olursa olsun sebebi araştırma ve sebep organikse düzeltme yoluna gitme zorunluğu vardır. (L)

YAŞATMAK geçl. f. (*yaşamak*'tan *yaşa-t-mak*). Yaşamasına yardım etmek, hayat vermek: *Doktorlar büyük çabalarla hastayı yaşattılar.* || *Teşm. yol.* Hayatın devamını kolaylaştırmak: *Demek, beş ayın bütün macerasına, bütün yorgunluklarına rağmen beni yaşatan yine ailemin yardımı olmuştu* (R. N. Güntekin). || *—Mec.* Daha iyi ve zengin bir hayat sürmeyi sağlamak: *Onu krallar gibi yaşatıyor.* || Sürdürmek, devam ettirmek.

— DEY. *Bir yerde yaşatmamak*, barınmasına meydan vermemek.

YAŞAYIŞ i. (*yaşamak*'tan *yaşa-y-ış*). Yaşamay eylemi veya tarzı. (M)

YAŞIN YAŞIN zf. (esk. türk. *yaş*, gizli, saklı > *yaş-ı-n*'dan). *Esk.* Gizli gizli, gizlice: *Yüce dağdan aşan bulut / Benim için saçın çözüp / Yaşın yaşın ağlar mısın* (Yunus Emre). [M]

YAŞIT sıf. (*yaş*'tan *yaş-ı-t*). Yaşları birbirine denk olan, aynı yaşta olan kimselerin her biri için kullanılır: *Kendisiyle yaşıt olan erkeklere de «atı» ismini verirdi* (Ziya Gökalp). [M]

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

YAŞİN (Lev İvanoviç), sovyet futbolcusu (Moskova 1929). Çok yetenekli bir kaleci olan Yaşin, güvenilir plonjonları, mükemmel yer tutuşlarıyle İkinci Dünya savaşı sonrasının en başarılı kalecisidir. Kale çizgisinden, hattâ ceza sahasından hiç çekinmeden ileri çıkarak, sık sık yedek bir bek gibi oynayan ilk kalecidir. (L)

YAŞİRO i. Japonya'da şinto tapınaklarına verilen ad.

— ANSİKL. *Yaşiro,* genel olarak köy mimarîsi görünüşlü, çevresinde âyin yeri, toplantı salonları ve hazine binaları bulunan oldukça dar, tahta perdeyle çevrili bir tapınaktan meydana gelir (dindarlar bu tapınağa alınmaz). Bu tür tapınaklara örnek olarak İse tapınakları gösterilebilir. (M)

YAŞLANDIRMA i. (*yaşlandırmak*'tan *yaşlandır-ma*). Metalürji. Önceden su verilmiş hafif bir alaşımı, çevre sıcaklığına yakın bir sıcaklıkta uzun süre bekletme. (Özellikle bazı alüminyum alaşımlarına uygulanan yaşlandırma işlemi, mamûl maddenin mekanik özelliklerini büyük ölçüde arttıran bir yapı sertliği kazandırır.) [L]

YAŞLANDIRMAK geçl. f. Metalürji. Mekanik özelliklerini değiştirmek amacıyle, bir alaşımı çevre sıcaklığında uzun süre tutarak veya hafifçe ısıtarak yaşlandırma işleminden geçirmek: *Duralümin su verildikten sonra, 20°C'ta dört gün bekletilerek yaşlandırılır.* (L)

YAŞLANMA i. (*yaşlanmak*'tan *yaşlan-ma*). İhtiyarlama, yaşı ilerleme.

— Biyol. Çokhücreli canlılarda dokuların eskimesi. (Yaşlanma, canlılığın gittikçe yavaşlamasıdır; sebebi belki de hücrelerin çalışması sonucunda meydana gelen katı ürünlerin sitoplazma veya zar içinde birikmesidir.) || *Bölünerek yaşlanma,* çeşitli haşlamlılarda görülen yaşlanma şekli. (Haşlamlı hayvan bir hayli zaman bölünerek çoğaldıktan sonra [bölünme sayısı pek çok olabilir] hemcinslerinden biriyle birleşerek bir defada kavuşma yoluyle çoğalmazsa artık bölenemez ve ölür.)

— Bot. Bk. ANSİKL.

— Demogr. *Nüfusun yaşlanması,* bir ülke nüfusunun ilerlemiş yaşlarda toplanması. Bk. ANSİKL.

— Metalürji. Su verilmiş veya tane deformasyonuna (işlem sertliğine) uğramış bazı alaşımlarda, uzun bir süre oda sıcaklığında bekletildikten sonra sertliğin büyük ölçüde artması şeklinde ortaya çıkan olay. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bot. Üstün yapılı bitkilerde, her kısım veya her organ kalıtım derecesine göre büyür, sonra yaşlanır ve büyüme olmadan durağan bir erişkinlik devresi geçirmeksizin ölür. Bir yıllık bitkiler tohum olur olmaz yaşlanır ve ölür; yaşarken yedek besin maddeleri tohumda toplanır, soğuk veya kuraklık sebebiyle köklerden ham besisuyu gelmeyince ömür tamam olur. Meyveleri etli olan bitkilerde, meyve ancak tohum uyur hayata girdiği zaman olgunlaşır. Körpe bitkinin çenekleri erkenden ölür, çünkü içindeki yedek besinler filizin büyümesi için kullanılır; filiz koparılırsa tohumun büyümesi, dolayısıyle yaşlanması geciktirilmiş olur.

Çokyıllık bitkilerde daha başka yaşlanma ve ölüm sebepleri de vardır: kendi köklerinin salgıladığı salgılarla toprağın zehirlenmesi veya daha basit bir sebep olarak yatay büyüme sonucunda köksapın büyüme noktasının elverişsiz bir yere varması.

— Demogr. *Nüfusun yaşlanması,* Yaşlanma, yaşlı sayısının bütün nüfusa oranla daha hızlı artmasıyle ortaya çıkar. Yaşlanmanın başlıca sebepleri, doğum ve ölüm oranının düşmesidir. Çocuklar ve gençlerde ölüm oranının azalması, doğum oranının etkilerini çoğaltır; bu bakımdan bir gençleşme etkenidir. Yetişkin yaşlarda ölüm oranının düşmesi ise bir yaşlanma etkenidir.

Yaşlanma kavramı, nüfusları ne olursa olsun, bütün insan topluluklarında belirmekte ve son zamanlarda, dikkati, yaşlıların ortaya koydukları ve yeni bir bilime (jerontoloji) konu olan biyolojik, sosyal ve iktisadî problemler üstünde toplamaktadır. Bir ülkede yaşlı nüfusun sürekli artışı maddî sonuçlar doğurur; yaş ilerledikçe insanların etkinliği azalır ve ortalama olarak, yaşlı kimseler tükettiklerinden daha azını üretirler. Böylece nüfusun aktif bölümüne bir bakım yükümlülüğü düşer. Çünkü, uzun süre dayanan malların (mesken, elbise v.b.) stok edilmesi bir kenara bırakılırsa, yaşlıların yaşaması için gerekli tüketim mallarının esas olarak «anlık» millî hasıladan ayrılması gerekir. Marazîlik ve hastalıkların tedavi süresi yaşla birlikte artar. Bu da, tıp ve tedavi metotlarındaki ilerlemelerle de çoğalan bir mediko-sosyal tüketimin önem kazanmasına ve sosyal korunma şebekesinin genişlemesine yol açar. Yaşlıların geçimi, eskiden, çoğunlukla aile çerçevesi içinde sağlandığı halde günümüzde, toplum, malî transfer yoluyle (ödenekler, emeklilik), yardım kurumları ve bakımevleri kurarak (yaşlılar yurdu, emekli sandıkları) yaşlıları gitgide «doğrudan doğruya» himayesine almaktadır. Belirli bir nüfus yapısı için, yaşlı nüfusun bakım, faaliyetin ortalama olarak sona erdiği yaşa bağlıdır; dolayısıyle, eşit, benzer şartlarda elde edilen bir emeklilik için, faaliyetin sona erdiği yaş, yaşlı bir ülkede, nüfus yönünden genç bir ülkeye göre daha ileri olmalıdır. 1940 Nüfus yapılarına bakılacak olursa, Fransızlar 65, İngilizler 63, İtalyanlar 62, Kanadalılar 60, Ruslar 56 yaşında emekliye ayrılmalıydılar. Gerçekte, yürürlükteki yönetmelikler bu hesapları göz önünde tutmamakta, aslında aynı ülke yurttaşlarının ayrıldıkları kategorilere göre de büyük ölçüde değişmekte ve çoğunlukla, yaşlılık meseleleri bakımından daha iyi bir sosyal adaletin gerçekleşmesine engel olmaktadır. Bu adalet ve yaşlılara etkili bir desteğin sağlanması, çeşitli durumlarda (özellikle nüfus yönünden yaşlı ülkelerde) faal hayatın uzatılmasını telkin etmektedir.

Bazı ülkelerin aktif nüfusunda görülen yaşlanma bir gerileme etkenidir. Yaş ilerledikçe, verim azalır (kas gücünün azalması, hafızanın zayıflaması), intibak yetisi körlenir, teşebbüs zihniyeti yok olur.

Dünya yüzünde nüfus artışının er geç durdurulmasının düşünüldüğü ölçüde, yaşlanma kaçınılmazdır; ölüm oranında iyi şartların oluşmasıyle, «60 ve daha ileri yaşlar»daki nüfus oranının yüzde 25 dolaylarında tespiti beklenmelidir (1961'de 155 milyona karşı, 1962'de, dünyada 60 yaşını aşkın kişilerin sayısı 200 milyondu).

— Metalürji. Hafif alaşımlarda meydana gelen yaşlanma olayı, daha birçok alaşım türlerinde de ortaya çıkar ve sanayide bir ısıl işlem gibi uygulanır. Katı haldeki bir element, bir maden içinde büyük bir çözünürlük değişimi gösteriyorsa, aşırı doymuş bu katı çözeltiyi, su vererek, yarı kararlı durumda tutmak mümkündür; su verme işleminden sonra bu katı çözelti, çökelerek ve aşırı doymuş elementi kusarak kararlı duruma geçmeğe çalışır. 0°C'ın altındaki sıcaklıklarda bu gelişme çok yavaş olur, fakat oda sıcaklığında hissedilir şekilde artar; yapının sertleşmesine yol açan bu olaya *tabiî yaşlanma* veya *oda sıcaklığında menevişleme* denir. Yüzde 4 oranında bakır kapsayan bir alüminyum alaşımı (duralümin tipine yakın) için, su verildikten sonra 65 olan Brinell sertliği, 25°C'taki oda sıcaklığında bir saat bekletildikten sonra 80'e, dört gün bekletildikten sonra 95'e çıkar ve bu değerde kalır. Alaşımı 100 ilâ 175°C civarındaki bir sıcaklıkta tutarak bu yaşlanma olayı hızlandırılırsa (*sunî yaşlanma*), aynı alaşımın sertliği bir saat içinde 90'a, dördüncü günün sonunda da 100'e ulaşır. Daha yüksek sıcaklıklarda uygulanan yapısal sertleştirme, zamana bağlı olarak, çok karmaşık sertlik değişimlerine (önce artış, sonra azalma) yol açar. Yaşlanma sırasındaki yapısal sertleşmenin incelenmesi, su verilmiş alaşımda atomların belli bölgelerde (Guinier-Preston bölgeleri) toplaşarak ve yeni bir faz meydana getirerek mekanik özelliklerinde bir değişiklik yaptığını ortaya koymuştur. Uygulamada, her çeşit mekanik şekil değiştirme işlemi, düşük sıcaklıkta (0°C'ın altında) tutulan alaşım üzerine veya su verme işleminden hemen sonra uygulanır; daha sonra alaşım oda sıcaklığında yaşlanmaya bırakılır ya da istenen özellikler elde edilinceye kadar etüvde ısıtılarak yaşlanma olayı hızlandırılır.

Bileşiminde demir bulunmayan öbür alaşımlar (magnezyum, bakırlı krom, bakırlı berilyum, bakırlı nikel gibi özel alaşımlar), genellikle hızlı yaşlandırma işleminden geçirilir. Ayrıca, karbon yüzdesi düşük olan çok yumuşak çeliklerde de yaşlanma meydana gelir ve gerek su verme, gerek tane deformasyonundan sonra mekanik özelliklerin değişmesi (sertliğin artması) şeklinde ortaya çıkar; bu olay oda sıcaklığından kendiliğinden meydana gelebildiği gibi, 100°C'a doğru ısıtmakla da hızlandırılabilir. Bu olayın sebebi, alfa demirinin içinde aşırı doymuş çözelti halinde karbon ve azot bulunmasıdır. Çok yumuşak çeliklerin yaşlanması, karoseri saçlarının derin çekilmesinde büyük güçlükler yaratır, direncin artması ve uzama kabiliyetinin azalmasından doğan bu mahzur, parçanın yüzeyinde çatlaklar, yırtılmalar ve yüzey hatalarına yol açar. (LM)

YAŞLANMAK dönşl. f. (*yaş*'tan *yaş-la-n-mak*). Yaşlı hale gelmek, yaşı ilerlemek: *—Demin yaşlandım dedim ya, sen hemen bunadım anlarsın* (N. Ataç). [M]

YAŞLI sıf. ve i. (esk. türk. *yaşlığ*'dan). Yaşı ilerlemiş, ihtiyar (kimse): — *O kadar yaşlı adamın elbette bir yığın doktoru olur* (A. H. Tanpınar). *Bir çocuk cenazesi gören yaşlıların ve bir yaşlı cenazesi gören çocukların acınmalarında ne sinsi bir teselli de vardır* (F. R. Atay).

— DEY. *Yaşlı başlı,* gün görmüş, tecrübeli ihtiyar kimseleri nitelerken kullanılır: *Rabia akşamları dükkânda çocuk alayına ve gittikçe çoğalan yaşlı başlı mahalleliye bilet kestikten sonra kapıyı kapar* (H. E. Adıvar).

— Denizc. *Yaşlı gemi,* eski, yıpranmış veya hemen hemen çalışamayacak durumda olan gemi. (M)

YAŞLI sıf. (esk. türk. *yaşlığ*'dan). [Göz için] Yaşla dolmuş, sulanmış: *Bekir, gözleri yaşlı, gönlü mahzun cevap verir* (N. Araz). [M]

YAŞLIK i. (*yaş*'tan *yaş-lık*). Islak olma hali, ıslaklık: *Bu sırada elinin üstünde bir yaşlık hissetti* (Sabahattin Ali). [M]

YAŞLILIK i. (*yaşlı*'dan *yaşlı-lık*). Yaşlı olma hali, ihtiyarlık.

— Psikiyatr. *Yaşlılık psikiyatrisi,* yaşlılıkla ilgili zihin bozukluklarının incelenmesi.

— Psikol. ve Psikopatol. Yaşlılık öncesini izleyen ruhî gerileme devresi. (Temel özellikleri bir önceki devreden farksız olmakla beraber, klinik açıdan çok daha belirgindir.) [Bk. ANSİKL.] || *Yaşlılık öncesi,* sınırları genellikle 45 ilâ 65 yaş olarak kabul edilen ve kişilere göre büyük farklar gösteren fizyolojik gerileme devresi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Psikol ve Psikopatol. *Yaşlılık* devresi sırasında, zihin hayatında birtakım değişmeler olur. Bunların en önemlisi, her türlü patolojik süreçten bağımsız olarak zihin etkinliğinin önemli ölçüde azalmasıdır. Bu azalma, özellikle, hafıza ve dikkat yeteneklerinde görülür. Ribot kanununun ortaya koymuş olduğu gibi en uzun saklanan hatıralar, en eski hatıralardır. Hattâ gençlik hatıraları, çoğu zaman, bilinç alanının tümünü kaplar ve bir çeşit tekel kurar. Bu fikrî süreçler ayrıca da hareketsizdir. Bundan ötürü yaşlılıkta yeni bilgi edinme, yaşlılık öncesi devresine oranla çok daha güçtür.

Zeki kimselerin yeni konulara el atmaktan kaçınarak eski bilgilerini derinleştirmek yoluna gitmelerinin sebebi budur. Yaşlılık devresinde yeni durumlara uyma da güçleşir. Kişi, kısa bir süre içinde yetersizliklerinin farkına varamaz olur veya bunları gizleyebilmek için, aynı şeyleri tekrarlamak eğilimine kapılır.

Yaşlılık devresinde, duygunluk hayatı da bozulur. Bu bozulmanın belirtileri, heyecan gevşekliği (aşırı duygululuk) ve duygunluğun daralmasıdır (bencilliğe kapılma, benmerkezcilik, sürekli yakınma, çabuk öfkelenme, kuruntu ve alınganlık). Ama bu belirtiler her zaman ortaya çıkmaz ve çoğunlukla, daha önceki kişilik yapısına bağlıdır. İhtiyarlık bunaması ve presbiofreni gibi bazı zihin bozuklukları, yaşlılık devresinde baş gösterebilir.

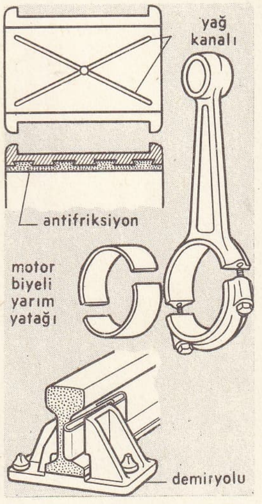

Bedensel yaşlanma, normal olarak, birtakım psikolojik değişmelerle birlikte ortaya çıkar.

Kişi bu değişiklikleri kolayca atlatamazsa yaşlılık öncesi bazı psikopatolojik bozukluklara yol açabilir.

● *Yaşlılık öncesi*'nde ortaya çıkan psikolojik değişikliklerin iki yanı vardır: 1. psikometri testleriyle ölçülebilen zihnî yetenek gerilemeleriyle nitelenen zayıflama durumu. Gerileme otuz yaşlarına doğru başlar, ama elli yaşından sonra açıkça görülür. Psikolojik gerileme zekâ seviyeleri yüksek olan fikir adamlarında daha azdır.

Gerilemenin başlıca özellikleri, hafıza, dikkat ve hayalgücünün zayıflaması, zihnî çabanın zorlaşmasıdır; 2. kişinin, ihtiyarlamayı kabul etmesinden doğan ve duygunluk hayatında birtakım değişmelere yol açan tepkisel durum. Patolojik bir nitelik taşımasa da, yaşlanma, acı verici bir durum olarak yaşanabilir ve hafif bir kötümserliğe yol açabilir.

Yaşlılık öncesinin psişik bozuklukları. Yaşlanma, gerektiği gibi kabul edilmezse, çeşitli tepkisel bozuklukların kaynağı olabilir. «Yaşlılık öncesi» de iç kaynaklı olduğu kabul edilen birçok psişik rahatsızlığın baş gösterdiği devredir. Nitekim ruhî gerileme melankolisi, bu devrenin en tipik bozukluklarından biridir (mani hallerine çok az rastlanır). Sistemli müzmin hezeyanlar diye adlandırılan bozuklukların çoğu da 40 ilâ 50 yaşlar arasında görülür. Bu hezeyanlar arasında, zarar ve ziyan iddiasını, hak iddiasını, gerileme paronayasını saymak gerekir.

Bazı nevroz tepkileri de, bu sırada ortaya çıkabilir (hipokondri, aile ve çevre ile olan çatışmalardan doğan tepkisel sinir çökkünlüğü, histeri dönüşleri, paranoya tipinden karakter tepkileri, hipokondri konularına ilişkin güvensizlik ve saldırganlık gibi). Yaşlılık öncesinde gerek arteriopatik bunamanın, gerek atropik bunamaların (Pick hastalığı, Alzheimer hastalığı gibi) ortaya çıktığı da görülür. (LM)

Yaşlılık Üstüne (*De Senectute*), Cicero'nun eseri (M. Ö. 45'e doğr.). Atticus'a adanmıştır. Yazar, seksen dört yaşında olan Cato ile Afrika'lı Scipio ve dostu Lelius arasında hayalî bir konuşmayı anlatır. Cato ihtiyarlık konusundaki çeşitli iddiaları reddeder. Cato'nun delil olarak öne sürdüğü hatıralar, söyleşi boyunca görülen duruluk ve açıklık, bu incelemeye büyük bir çekicilik kazandırır. (→ Bibliyo.) [L]

YAŞMAK i. («örtmek, örtünmek» anlamında esk. türk. k.). Kıyf. *Esk.* Kadınların ferace giydikleri vakit kullandıkları, gözleri açık bırakan, ince yüz örtüsü: *İşte biraz evvel sofada feraceleri, yaşmakları alan iri elli hizmetçi kahve tepsisi ile odadan içeriye girdi* (Ahmed Rasim).

— ANSİKL. *Yaşmak* iki parçadan meydana gelirdi. Parçalardan biri baştan çeneye, diğeri ise çeneden başa doğru bağlanırdı. Yaşmağın sarkan kısımları ya feracenin üzerinden omuzlara sarkıtılır veya feracenin altına sokulurdu. Yaşmak kullanan kadınların gözleri ve burunları, kısmen de kaşları ve ağızları görünürdü.

◆ **Yaşmaksız** sıf. *Esk.* Yaşmak tutunmamış (kadın). [M]

YAŞMAK geçl. f. (esk. türk. k.). *Halk dili.* Saklamak, örtmek. (M)

YAŞMAKLAMAK geçl. f. (*yaşmak*'tan *yaşmak-la-mak*). Kadının yaşmakla yüzünü örtmek: *Bir kandil akşamı, bunu yaşmakladım, başına da bir elmas dal koydum* (Ahmed Rasim).

◆ **Yaşmaklanmak** dönşl. f. [Kadın için] Yüzünü yaşmakla örtmek. (M)

YAŞMAKLI sıf. (*yaşmak*'tan *yaşmak-lı*). *Esk.* [Kadın için] Yaşmak tutunmuş, yüzü yaşmakla örtülü: *Benim bulunduğum kompartımandan da iki kadın geçti, valdenin tarafına gittiler!.. Biri yaşmaklı, diğeri carlıydı* (Ahmed Rasim). [M]

YAT i. (esk. türk. k.). *Esk.* Silâh. || Kalkan, zırh gibi korunmada kullanılan şey. (M)

YAT i. (felemenkçe *jacth* > ing. *yacht*). Özel gezi gemisi: *Lâkin birbirimizden ayrılmayacaktık, ortaklaşa bir yatımız olacaktı* (R. H. Karay).

— ANSİKL. *Yat*'ların boyutları değişiktir: 4 m'lik tek yelkenli küçük yattan, 1 800 tonluk, 80 metrelik makineli büyük yata kadar çeşitli yatlar vardır. Yatlar iki büyük sınıfa ayrılır: gezi yatları ve yarış yatları. Birinciler, uzun geziler, ikinciler yüksek sürat yapmak içindir. Gezi yatları, hem motorlu, hem yelkenli ya da sadece motorlu teknelerdir. Yelkenli gezi yatları genel olarak bir veya iki, nadiren üç direkli markoni tipi yelkenlilerdir; denize son derece dayanıklı olmalarına, açık denizde seyir edebilecek şekilde donatılmalarına, ayrıca da kamaraların konforlu olmasına dikkat edilir. Yelkenli yatla 8-9 mil, hem yelkenli hem motorlu yat'la 6-8 mil sürat yapılabilir. Yalnız motorlu yatlarda ise sürat, motorun gücüne göre 8 - 12 mil arasında değişir. Yarışta kullanılan yelkenli yatlar da çeşitli sınıflara ayrılmıştır. Bunlar yarış için özel olarak yapılmış teknelerdir; yarış yatlarının çoğunda konfor yoktur.

En küçük yatları kullanmak için iyi bir atlet olmak şarttır, çünkü rüzgârla tekne bir tarafa yattığı zaman denge ancak tayfanın vücut ağırlığıyla sağlanabilir. (LM)

YATAĞAN i. (*yatmak*'tan *yat-ağan*). Uzun, ağır ve namlusu eğimli bir savaş bıçağı.

— Sil. *Esk.* Yeniçerilerin kullandığı bir tür kılıç. (Yatağan'ın uzunluğu 50 ile 100 sm arasında değişir. Kabzasından ucuna doğru hafif bir kavis çizen bu kılıcın iki yanı da keskindir. Beldeki silâhlıkta taşınan yatağan, Türklere has bir silâhtır.) [M]

YATAĞAN, esk. **Ahiköy,** Ege bölgesinde (Muğla ili) ilçe merkezi kasaba; 4 085 nüf. (1970). Büyük Menderes'e karışan Çine suyunun yukarı çığırında Yatağan ovası üzerinde kurulmuştur; yüksl. 400 m. Muğla-Aydın yolu ile Muğla-Milas yolu, Yatağan yakınında birbirinden ayrılır. 1944'ten beri ilçe merkezidir. — *Yatağan ilçesi,* 1 524 km²; 40 561 nüf. (1970). Merkez, Kavaklıdere ve Turgut bucakları; 46 köy. Tahıl, tütün, sebzecilik, meyvecilik. (M)

YATAĞAN, Akdeniz bölgesinde (Batı Akdeniz bölümünün iç kesimi, Denizli ili, Acıpayam ilçesi) yer; 3 566 nüf. (1965). Acıpayam ovasının kuzey kenarında. Belediye. (M)

Yatağan camii veya **Hacıilyas camii,** İstanbul'da, Eğrikapı'da (Edirnekapı - Topkapı arası) cami. Fatih'in topçubaşısı Hacı İlyas Ağa tarafından yaptırıldı. Kare planlı olan caminin duvarları iki sıra ince tuğla ve bir sıra taşla yapılmıştır. Minaresi, kalın gövdeli tuğla ve taştan örülmüştür. Çatısı ahşap örtülüdür. Mimberini Kazancı İlyas Çelebi yaptırdı (1598). [M]

YATAK i. (esk. türk. k.). Uyumak, dinlenmek gibi amaçlarla üzerine veya içine yatılan yer: *Öğle yemeğinden sonra tekrar yatağa uzanıp ikindiye kadar dinlenmeğe karar verdi* (H. E. Adıvar). [Bk. ANSİKL.] || Yün, pamuk, kuştüyü, kıtık, yay v.d. maddelere kılıf geçirerek yapılan şilte: *Yatsıya doğru Muazzez yatakları serdi* (Sabahattin Ali). || Üzerine şilte konan karyola, kerevet v.b. || Üstünde yatılabilen herhangi bir şey: *Otlardan yapılan yatak.* || *—Teşm. yol.* Bir şeyin çok bulunduğu yer: *Av yatağı. Maden yatağı.* || Sertleşerek tabakalaşmış madde yığını: *Kil yatağı.* || Çay, nehir, dere v.b.-nin aktığı yol: *Dere yatağı.* || Hırsızları ve çalınmış malları saklayan kimse. || *Yatak bağı,* şiltelerin sarılarak içine bağlandığı büyük bez. || *Yatak çarşafı,* yatakta şiltenin üzerine serilen çarşaf: *Bir yatak çarşafının ortasından ip geçirip beline bağladılar* (B. Felek). || *Yatak limonu,* bir yerde saklanıp limonun az olduğu mevsimde ortaya çıkartılan limon, eski limon. || *Yatak odası,* karyolanın bulunduğu ve yalnız yatmak için kullanılan oda: *—Benden izin almadan ta yatak odama kadar ne hakla girdiniz?* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Esk.* Yatakların sarılıp kaldırıldığı sandık odası. || *Yatak örtüsü,* yatağın üzerine örtülen örtü. || *Yatak takımı,* karyola, komodin, şifonyer, gardrop v.b. eşyanın birarada kullanılmasıyle meydana gelen takım. Şilte, yorgan, yastık ve çarşaflardan meydana gelen takım.

— ÇEŞ. DEY. *Yatak döşek (yorgan) yatmak,* çok hasta olmak. || *Yatak yapmak (sermek),* yere şilte sererek yatacak yer hazırlamak: *Karyola filân istemem... Şuraya bir yatak yapıver kâfi...* (R. N. Güntekin). || *Yatağa bağlamak,* yataktan çıkamayacak kadar hasta etmek: *Yusuf'un yarası ağır değildi... Onu on beş, yirmi gün yatağa bağlamaktan başka bir şey yapmıyacaktı* (Sabahattin Ali). || *Yatağa düşmek (yataklara serilmek* veya *yataklara döşenmek),* hastalık sebebiyle yataktan kalkamayacak hale gelmek: *Kışa doğru yatağa düştü* (Y.Z. Ortaç). || *Yatağa girmek,* yatakta yer almak, yatağa yerleşmek: *Müjgân, yatağına girip, başucundaki lâmbayı söndürdüğü vakit, başını yastığa bırakıverdi* (S. Kocagöz). || *Yatağa yatmak,* yatağa yatacak kadar hastalanmak. || *(Bir kimsenin) Yatağına girmek,* bir kimse ile gayrımeşru hayat yaşamak. || *(Bir kimseyi) Yataklar çekmek,* yatmak arzusu duyacak kadar halsiz kimseler için kullanılır. || *Üç gün yatak dördüncü gün toprak,* kolay ölüm dilemek için kullanılan söz.

— Dy. Kama veya cıvatalar yardımıyle travers üzerine tespit edilen ve gerek rayları, gerek makas dili gibi doğrudan doğruya travers üzerine oturtulmaması gereken özel demiryolu cihazlarını taşıyan dökme demir veya çelik parça: *Ray yatağı. Eşanl.* KUSİNE.

— Denizc. *Akıntı yatağı,* akıntının en kuvvetli olduğu yer. || *Rüzgâr yatağı,* rüzgârın estiği yön. || *Yan mataforası yatağı,* yan mataforalar gemi bordasına yapıştırıldığı zaman açılmamaları için serbest uçlarının içine oturtulduğu çember.

— Hidrografi. Vâdi diplerinde, suların aktığı oyuk kısım: *Nehir yatağı.* (Bk. ANSİKL.) || *Yatağından çıkma,* bir akarsu yatağının tamamen veya kısmen yer değiştirmesi. Daha kesinlikle bir akarsuyun yatağının kendi etkisiyle hızla hattâ ansızın geçici olarak değişmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Yatak değiştirme,* bir kaynak veya ırmağın sularını tarihî yatağından çıkarıp, sunî bir yatak meydana getirmek amacıyle başka bir yöne akıtma. (Şehirleri kaynak sularıyle beslemek veya hidrolik fabrikalara gerekli enerjiyi sağlamak için nehirlerin yatağı değiştirilir.) || *Geçici yatak,* bir baraj inşa edilirken kolay çalışabilmek için, bir akarsuyun aktarıldığı sunî yatak veya kanal. (Çalışma bittikten sonra kapatılır.)

— İnş. Yapı taşlarından örülmüş iki sırayı yatak olarak ayıran, çimento veya harçla dolu aralık.

— Jeol. Katmanlı bir kaya bütününde maden filizi veya fosil döküntüsünden meydana gelen çok ince (1-20 mm) tabaka.

— Mad. oc. Maden veya taş ocaklarında, birbirini izleyen iki maden, taş veya kömür tabakası arasında uzanan damar.

— Mekan. Bir mili taşımağa ve kılavuzlamağa yarayan organ. (Bk. ANSİKL.) || Takım tezgâhlarında (özellikle torna ve taşlama tezgâhlarında), boyu çapından daha fazla olan uzun bir parçayı işlerken, kesici takımın uyguladığı kuvvet altında parçanın sağa sola oynamasını önlemek için kullanılan sabit veya seyyar parça. (Bk. ANSİKL.) || *Yatak konsolu,* yatağın istenen yöne çevrilmesini sağlayan transmisyon elemanı. (Yatak konsolları, biri düşey, öbürü yatay iki eksen etrafında hareket eden duylardan [veya burçlardan] meydana gelir ve yatay eksenli duy yatağı taşır.) || *Yatak yastığı,* destek ve kılavuz vazifesi gördüğü milin çok hafif bir sürtünmeyle dönmesini sağlayan, genellikle bronzdan yapılmış ve bazen antifriksiyon malzemesiyle kaplanmış silindir biçiminde duy. (*Eşanl.* YATAK BURCU.) [Bk. ANSİKL.] || *Yatak zarfı,* bir milin muylusuna destek vazifesi gören bir parça içine yerleştirilmiş, bronzdan veya antifriksiyon madeninden yapılmış parça. || *Aks yatağı,* direksiyon simidi döndürüldüğü zaman, ön tekerlek aks mesnedinin etrafında salınımlar yaptığı eksen. || *Dik yatak,* düşey yerleştirilmiş bir mili taşıyan, milin dönme hareketi sırasında kılavuz ve düşey kuvvetler için büte (eksenel yatak) vazifesi gören düşey eksenli yatak. (*Eşanl.* KRAPODİN.) [Bk. ANSİKL.] || *Eksenel yatak.* Bk. BÜTE. || *Kılavuz yatak,* sadece

dönme eksenine dik kuvvetlerin etkisinde kalan düşey mili kılavuzlayan yatak.

— Mobil. *Kauçuk yatak,* kauçuk köpüğünden yapılmış ve üzerine bezden bir kılıf geçirilmiş şilte. || *Şişirme yatak* veya *havalı yatak,* esnek ve yumuşak olması için hava doldurulmuş, kauçuklu bezden veya plastikten yapılmış şilte. || *Yaylı yatak,* yaylardan meydana gelmiş bir iskeletten yapılan, üzeri jüt, pamuklu veya yünlü bir kumaşla kaplanmış şilte.

— Petr. Çanak şeklindeki bir havzada veya buna benzer bir oluşumda toplanmış petrol birikintisi. Bk. ANSİKL.

— Sil. Ateşli silâhlarda ve bazı makinelerde içinde hareketli kısmın oynadığı yuva: *Mermi yatağı.*

— Şehirc. *Bakteri yatağı,* toprak altında yüzeyi pütürlü ve gözenekli maddelerden oluşan yatay tabaka. (Şehir ve kasabalarda pis suların [kullanılıp atılan sular, sızıntılar, lağım suları v.b.] içinde bulunan canlı organizmalar buraya takılıp kalır ve zamanla bütün yatağı sümüksü bir madde halinde sarar. Bu süzgecin üstüne gelen sıvı bakterilerce oksitlenir.)

— Tekst. *T yatak,* dokuma tezgâhlarında mekanik armürlerin veya jakar tezgâhlarında jakar mekanizmasının yatay milini taşıyan düşey yatak.

— Zır. Fide yerleştirmek için açılan çukur.

— Zır. teknol. Narenciye, yumurta gibi ürünlerin saman içinde korunduğu yer.

— ANSİKL. ● *Tarih. Yatak,* Eskiçağda, süs ve gösteriş amacıyle kullanılan bir döşeme eşyasıydı ve köşelerine dört destek konmuş bir çerçeveden meydana gelirdi. Tutankhamon'un yatağının ayakları aslan ayağı biçimindeydi. Ninova surlarında, yüksek ayaklı ve yine yüksekçe olan başucuna dayanmış durumda yatağının üstünde dinlenen Asurbanipal (M. Ö. VII. yy.) temsil edilmiştir. M. Ö. IX. yy.dan itibaren ise, şam kralı Hazael, fildişi kakmalı levhalarla süslenmiş ve bunun eşi olan bir yatakta dinlenir durumda görülür. Yunan yatakları da bu çeşittendir; dört ayak üstünde duran zemini kolanlarla tutturulmuştur (veya bir kafes biçimindedir); bazen, başucu hafif kalkık olur; Roma yatağının genel hatları aynıdır: dinlenme yatağı *cubiculum,* üstüne yastıklar konan ve dirseklere dayanarak uzanılan şölen yatağı *coenaculum* veya *triclinium* gibi. Bu yatakların her birinde birkaç davetli yer alırdı. Tek kişilik yatağın adı ise *accubitum*'du. Bu döşeme eşyaları bronz dikmeli olarak tahtadan yapılırdı. Bizans yataklarını yalnız resimlerinden biliyoruz. Bu yatakların yanları panolarla süslü, baş uçları ayak uçlarından yüksekti, ayaklar tornadan geçirilmiş dikmelerden meydana geliyordu.

Eski Türklerde koyun beslemeciliği yaygın olduğu için, genellikle yataklar, bunlardan elde edilen yünden yapılırdı. Bunlar ya bir örtünün içine doldurulmuş yünden veya keçedendi. Bugünkü nitelikte yatak ve yorgan yoktu. Alta serilen de üste çekilen de keçeydi. Göçebelikten yerleşik düzene geçiş döneminde bugünküne yakın nitelikte yataklar yapılmağa başlandı. Yorganlar gene keçedendi. Bugünküne benzeyen yatak düzenine ilk defa Hunlar, Göktürkler ve Uygurlarda rastlanır. Zengin konaklarında, hükümdar saraylarında taranmış yünden, ince kıtıktan, kuş tüyünden yapılmış yatakların kullanıldığını bazı kaynaklar belirtir. Göçebe hayatı süren çevrelerde daha çok ot yataklar, keçe, kilim ve cicim* kullanılırdı. VIII. yy.dan sonra, özellikle IX. ve X. yy.larda süslü, işlemeli, değerli kumaştan yapılmış, bazen ipekli, yünlü yataklar kullanıldı. Köylerde genellikle ot, saman, kıtık, ağaç yaprağı doldurulmuş döşekler, üste örtülen keçeler vardı. Büyük şehir yerleşmeleri sonucu bugün kullanılan yataklar yapılmağa başlandı. Bunlar oldukça süslü, sim işlemeli, nakışlı kumaşlardan yapılıyordu. IX. ve X. yy. Türklerinde görülen bu tür yatakların ele geçen kalıntıları üstünde yapılan incelemeler bunların bir sanat değeri taşıdığını gösterir. Selçuklularda, Osmanlılarda yatak örtülerine, yastık başlıklarına nakış çekmek, sim işlemek bir gelenek niteliği taşıyordu. Zamanla ince kadife yorganlar yapıldı. Bugün, Anadolu'da pamuk, yün, ot, saman, kıtık, keçe, kuştüyü gibi değişik türden yataklar vardır.

— Hidrografi. Nehir dinamiğinin kapsamına giren bütün olaylar, nehrin akış hızını, burgaçlarını, akıntıların kuvvetini ve nehir seyrüseferini düzenleyen nehir yataklarının çerçevesi içinde olup biter.

Nehir yatakları ikiye ayrılır: kabarma veya taşkınlar sırasında suların yayıldığı *büyük yatak* ve normal şartlarda akarsuyun kapladığı *normal* veya *zahirî yatak.*

● *Nehir yataklarının çeşitli tipleri.* Normal nehir yatakları üç büyük gruba ayrılarak incelenebilir. Birinci grup yataklar, nehrin verdisine oranla çok geniş ve çukurdur; üstelik bu tip yatakların çoğu dolambaçlıdır. İkinci gruptan yataklar hem düz bir çizgi halinde uzanır, hem de nehrin normal verdisi için fazlaca geniştir. Bu yatakların oldukça güçsüz ve çoğu zaman belirsiz olan yamaçları arasında, genellikle kuru çakıl veya kum tepeleri görülür. Bu geniş yatakları, güçlü su akıntılarının ve çoğu zaman dağlardan kopup sürüklenmiş parçaların oluşturduğu sanılır. Bir de, tarıma ve insanların yerleşmesine elverişli küçük adacıklar meydana getirerek birleşen kollardan oluşmuş yataklar vardır.

Nehir yataklarını niteleyen çeşitli olaylar, nehir dinamiğini olduğu kadar jeomorfolojiyi de ilgilendirir: menderesler, yatakların alüvyonlarla dolması, yataktan çıkma ve yatak değiştirme gibi.

● *Yatağından çıkma,* iki çeşittir: 1. çok geniş yataklarda ırmak içi akıntılar yapan iç yatağından çıkma; 2. akarsu yatağının alüvyon ovasında oyulmamış olduğu durumlarda, özellikle alüvyonlaşma ve kıyı birikmeleri yüzünden yatak seviyesi ova seviyesinden yükseğe çıkınca meydana gelen dış yatağından çıkma. (çoğunlukla bir taşkından ve büyük ölçüde alüvyon yığılmasından sonra görülür.)

— Mekan. *Yatak*'ları sınıflandırırken şu noktalar göz önüne alınır: temas şekli, yükün geliş doğrultusu, eksenin doğrultusu ve imalât şekli.

● *Kaymalı yataklar* çok çeşitlidir:

1. *radyal yüklü yatay yataklar.* En basit şekli, milin eksenine paralel bir tabanla tespit edilmiş, dökme demirden bir gövdedir; taban üzerinde oval biçimli iki delik bulunur. Daha geliştirilmiş şekli olan şapkalı yatak, bir gövde, bir şapka ve bir tabandan meydana gelir. Mile destek vazifesi gören yüzleri, yumuşak dökme demirden veya bronzdan yapılmış ve genellikle antifriksiyon malzemesiyle kaplanmış iki yatak yastığından ibarettir. Yastıkların montajı *rijit*'se yatağın ekseni sabit doğrultuda kalır, yastıklar *oynak mafsallı* ise, bükülgen mille birlikte yön ve şekil değiştirebilir. Yağlama* değişik şekillerde yapılır: *gresle yağlama; fitilli* veya *bilezikli yağlama; basınçlı yağlama.* Hız ve yük çok fazla olduğu zaman, aşırı ısınmanın önüne geçmek için yatak elemanlarının ısı iletkenliğine güvenmemek gerekir. Bu durumda, bol miktarda yağ veren basınçlı yağlama tekniğine başvurulur. Ayrıca, yatak yastıklarında oyulmuş delikler arasından su dolaştırılır. Yatakların dengeli aşınmasını sağlamak için de bazı tedbirler alınır: ya yastıkların birleşme yüzeyinden talaş kaldırılır, ya da montaj sırasında iki yastık arasına yerleştirilmiş kamaların kalınlığı ayarlanır. Bugünkü yatakların yük taşıma kapasitesi şöyledir: âdi yataklarda 5 ilâ 10 kg/sm^2; oynak mafsallı yataklarda 10 ilâ 15 kg/sm^2; kendinden yağlamalı yataklarda 15 ilâ 25 kg/sm^2.

2. *Dik* veya *düşey yataklar.* Dik yataklar ya radyal yüklü, ya da eksenel yüklüdür. İçlerinden geçen düşey milleri kılavuzlamağa yarayan radyal yüklü dik yataklara *düşey mil yatağı* veya *kılavuz yatak* denir; eksenel yüklü dik yataklar ise, eksenel yük yatay olduğu zaman *büte yatak* veya *eksenel yatak,* yük düşey olduğu zaman da *krapodin yatak* adını alır.

● *Rulmanlı yataklar* (bilya, masura ve iğneli rulman), kayma yerine yuvarlanma sürtünmesi getirerek enerji kayıplarını büyük ölçüde azalttığı için modern mekanik imalâtta çok kullanılır. Çok büyük dönme hızları sağlayan bu yatak tipi, fazla kuvvetli yüklerde kullanılamaz. (Bk. RULMAN.)

Takım tezgâhlarında kullanılan yataklar iki çeşittir: *sabit yatak* ve *gezer* (veya *seyyar*) *yatak.* Kızak yolları veya tezgâh tablası üzerine yerleştirilen sabit yatak, çalışma sırasında kesici takım kendi yüksekliğine geldiği zaman çıkarılır ve yeri değiştirilir. Çok uzun parçalar (msl. top namluları) işlenirken, parça boyunca yerleştirilmiş birkaç yatak kullanılabilir. Gezer yatak ise, kesici takımı taşıyan torna arabasının üzerine monte edilir; böylece, kesici takım, yatağın doğrultusunda çalışır ve işlemin hassasiyeti çok daha fazla olur. Seyyar yataklar, genellikle, parçayı içine alan daire biçiminde bir çerçevedir. Bu çerçevenin üzerine takılmış, sert madenden veya tungsen karbürden galeler veya çubuklar, parçanın çapına göre ayarlanarak, daima dönen parçaya temas eder. Çok daha az yer kaplayan gezer yatak ise, doğrultusu ve uzunluğu ayarlanabilen, uçlarında galeler bulunan mafsallı kollardan meydana gelir.

Yatak yastıkları, içlerinden geçen döner millere destek vazifesi görür. Bir yatak içine monte edilen bu yastıklar iki veya daha çok parçadan meydana gelir ve sürtünmeden doğan aşınmanın düzgün olabilmesi için parçalar somunlarla sıkıştırılarak birbirine yaklaştırılabilir. Miller, normal olarak yastıklardan daha sert bir madenden yapıldığı için aşınmaya dayanıklıdır. Muylu ve yatak yastığı doğrudan doğruya temas halinde değildir; milin yastık üzerine yaptığı basıncı hafifletmek için, muylu ile yastık arasında bir yağlama yağı tabakası bulunur. Yatak yastığı olarak, genellikle bilyalı, masuralı veya iğneli rulmanlar kullanılır. Sürtünme katsayısı çok küçük (0,001 civarında) ve kapladığı alan çok dar olan bu yatak yastıkları, özellikle küçük tip makinelerde tercih edilir.

— Petr. Petrol birikimini sağlayan jeolojik oluşumun şekline göre değişen çeşitli yatak şekilleri vardır. En yaygın şekil antiklinal yataktır; sudan daha hafif olan petrol, içinde bulunduğu depo kayanın en yüksek kısmında, yani antiklinal içinde meydana gelen takkede birikir. Petrole eşlik eden gazlar takkenin üst kısmında toplanırken ham petrol alt kısımda yer alır. Daha altta kalan su da yatağı sınırlar. Gazları çıkarmadan ham petrole erişebilmek için, işletme kuyularını oluşumun yamacında açmak gerekir; hattâ gaz basıncı iyi ayarlanırsa, petrolün üretimi daha da kolaylaşır. Bundan başka, *faylar, diyapirler* ve *staritgrafik kamalar*'da oluşmuş petrol yataklarına da rastlanır. (LM)

YATAKHANE bls. i. (türk. *yatak* ve fars. *ḫāne*'den). Okul, fabrika v.b. yerlerde, büyük çoğunluğun barınmasına elverişli yatak salonu. (M)

YATAKLI sıf. (*yatak*'tan *yatak-lı*). Yatağı olan: *Yataklı vagon.* || Yatağı derin olan: *Yataklı akarsu.* || [...] yatağı olan: *Yüz yataklı revir.*

— Dy. *Yataklı vagon.* Bk. VAGON.

◆ İ. Yataklı vagon. (M)

YATAKLIK i. (*yatak*'tan *yatak-lık*). Üzerine yatak serilen kerevet veya karyola: *İhtiyar hâlâ derin bir yeis ile başını sallayarak ve Nihal'in yataklığına dayanarak ilâve etti* (H. Z. Uşaklıgil). || Yatak yapmağa, karyola koymağa yarar küçük yer veya odanın yatak için ayrılan bölümü. || Suçluları barındırma ve onlara yardım etme: *Yataklıktan üç yıl hüküm giydi.* || *Yataklık etmek,* suçluları barındırmak ve onlara yardım etmek.

— Huk. Suça iştirakin bir türü. Bk. ANSİKL.

— Zootekn. Ahırlarda hayvanların altına serilen saman veya bitkisel madde.

— ANSİKL. Huk. *Yataklık* halinde, yataklık eden kişi, suçun işlenmesine fiilen katılmaz; yani faille birlikte suçu işlemez. Suçun işlenmesinden sonra, faili, bilerek saklar veya suç sonucu elde edilen şeyleri yine bilerek saklar; satın alır veya satılmasına aracılık eder. Suçun cezası 3 yıla kadar hapis ve 500 liraya kadar ağır para ce-

eski bir türk yatağı

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

zasıdır. Ancak, yataklık edene verilecek ceza, asıl faile verilecek cezanın üçte birinden fazla olamaz.

◆ Sıf. [...] yatak alabilen: *On yataklık oda.* || *Yataklık hasta,* hastalığı, ayakta duramayacak kadar ilerlemiş hasta. (LM)

YATALAK sıf. ve i. (esk. türk. k.). Felç v.b. hastalıklar dolayısıyle yataktan kalkamayan (kimse): *Iztırapsız ölmek, çekmeden, sürünmeden ve inmeli bir yatalak olmadan ölmek, eğer bir şey istemekte mânâ olsaydı, bunu isterdim* (F. R. Atay). [M]

YATAR sıf. (*yatmak*'tan *yat-ar*). Yatan, boylu boyuna uzanan. || *Yatar koltuk,* yolcu vagonlarında ve otobüslerde, yolcuların dinlenebilmesi için gerektiğinde arkalığı geriye doğru yatırılan ve yatak haline gelen koltuk.

— G. santl. *Yatar heykel,* bir ölünün mezarının üzerinde bulunan ve o kimseyi yere uzanmış durumda gösteren heykel. (ML)

YATAY sıf. (*yatmak*'tan). *Yeni.* Ufka paralel ve o yerin düşeyine dik olan: *Yatay çizgi. Yatay düzlem. Esk.* Ufkî. (*Zt.* DÜŞEY.) || *Teşm. yol.* Uzlaşma gereğince düşeyi temsil eden herhangi bir çizgiye, bir doğrultuya, bir eksene dik olan.

— Astron. *Yatay çap,* bir gökcisminin, yatay bir doğrultu boyunca ölçülen görünür çapı. || *Yatay ıraklık açısı,* Yer yarıçapının, Güneş sistemine dahil olan ve yatay bir düzlem içine taşındığı kabul edilen bir gökcisminden görüldüğü açı. (GÖZERİMİ IRAKLIK AÇISI da denir.) [Bk. ANSİKL.] || *Yatay kırılma,* ufka çok yakın bir doğrultu göz önüne alındığı zaman, Yer atmosferinin yol açtığı astronomik kırılma için bulunan değer. Bk. ANSİKL.

— Bot. Çıktığı kısımla hemen hemen bir dik açı yapan organlar için kullanılır: *Yatay yapraklar. Yatay dallar.* || *Yatay sap,* kendiliğinden yere yatık olarak büyüyen sap.

— Huk. *Yatay ilerleme,* bir memurun, bulunduğu derece değişmeden, belli şartlarla kademe derlemesi. Bk. ANSİKL.

— Mad. oc. *Yatay fay,* araziyi kesme düzlemi hemen hemen yatay doğrultuda olan fay.

— Mekan. *Yatay buhar makinesi,* lokomotiflerdeki gibi, bellibaşlı organları (biyel, silindir v.b.) yatay konumda olan buhar makinesi.

— Meteorol. *Yatay hareket,* bir hava kütlesinin yatay yönde yer değiştirmesi. *Eşanl.* ADVEKSİYON. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Astron. Yeryüzü T, yeryüzünden sonlu uzaklıkta bulunan bir gökcismi S ve bu gökcisminin ζ başucu uzaklığının ölçüldüğü yeryüzü noktası da O olsun. Astronomi cetvellerindeki verilerin hepsi yermerkezli* elemanlara göre hesaplandığı için, ζ başucu uzaklığı, sanki Yer'in merkezi T'den ölçülmüş gibi ζ' değerine getirilmelidir. Bu iki değer arasındaki $\zeta - \zeta'$ farkı OST = π açısıyle gösterilir ve bu açıya, S gökcisminin π *yükseklik ıraklık açısı* denir. Bu düzeltmenin değerini hesaplayabilmek için, ufuk düzlemine taşınan bu açının π_0 değeri bulunur ve buna da *yatay ıraklık açısı* denir. Bu açı, belli bir gökcismi için zamanla pek az değişen ve astronomi günlüklerinde verilen bir niceliktir:

$$\pi = \pi_0 \sin \zeta.$$

Ufka çok yakın doğrultulardan yapılan gözlemlerde, *yatay kırılma*'yı bulmak için başvurulan astronomik kırılma düzeltmeleri çok zor ve şüphelidir. 60° yükseklikte astronomik kırılmanın değeri aşağı yukarı 35″ ve 45° yükseklikte 60″ olduğu halde, daha az yükseltilerde, pek şüpheli gibi görünen şu değerler elde edilir:

GÖRÜNÜR YÜKSEKLİK	KIRILMA
—1°	56′ 27″
—0° 30′	45′ 00″
0°	36′ 36″
+0° 30′	30′ 21″
+1°	25′ 37″
+5°	10′ 13″.

Güneş'in görünür çapı 32′ olarak bilindiğine göre, Güneş'in iki kenara tekabül eden kırılmalar arasındaki fark, Güneş'in görünür çapının 1/5'ine eşittir; bu yüzden güneş batarken, çıplak gözle farkedilebilecek kadar basık görünür. Eğer gözlemci yüksek bir noktada bulunuyorsa, ufuk çizgisi 90°'den daha fazla bir başucu uzaklığı altında görüleceği için bu fark daha da büyük olur.

— Huk. *Yatay ilerleme* veya kademe ilerlemesi, derece yükselmesinin dikeyliğine karşılık, aynı derecede, yani yatay bir çizgi üzerinde ilerlemeyi ifade eder. Devlet memurlarının yatay ilerlemesi şu şartlarla olur: bulunulan kademede en az bir yıl çalışmış olmak, o yıl içinde olumlu sicil almış olmak; içinde bulunulan derecede ilerleyebilecek bir kademenin olması. Devlet Memurları kanunu, yatay ilerlemelerin, hak kazananlar hakkında, toplu olarak yapılmasını öngörmüştür. Buna göre, Silâhlı kuvvetlerde olduğu gibi kademe ilerlemeleri gerçekleştirilecektir. Devlet memurları statüsünde en son düzenlemeyi gerçekleştiren, 2 Sayılı kanun hükmünde kararname uyarınca, mercii, yatay ilerlemelerin onay mercii tayine yetkili âmirdir. Bakanlar kurulu kararı veya ortak kararla yapılan tayinlerde yatay ilerleme, ilgili bakanın onayıyle olur. Yatay ilerleme, memurun derecesine göre, sadece aylık bakımından bir artış yaratır; görev ve sorumluluklar açısından herhangi bir değişiklik meydana getirmez. Bir derecenin son kademesine gelen memur için artık yatay ilerleme sözkonusu değildir. Böyle bir memur derece bakımından yükselecek veya şartları gerçekleşince, bulunduğu kademeden emekliye ayrılacak veya sevkedilecektir.

— Meteorol. Kış aylarında, okyanuslardan gelen havanın daha önceden soğuk hava kütlelerinin duraklaması yüzünden soğumuş Avrupa kıtası üzerine ilerlemesine, ılık deniz havasının *yatay hareketi* denir. Deniz havası ile daha soğuk olan kara parçası arasındaki ısı farkı, sislere veya esinti halinde yağmurlara yol açar. (Bk. SİS ve YAĞMUR.) [LM]

YATÇILIK i. (*yat* > *yatçı*'dan *yatçı-lık*). Eğlenmek amacıyle yapılan her türlü deniz teknesi sporu. (M)

YATE, Yeni Kaledonya'nın doğu ucunda ırmak; aşağı çığırındaki 60 m yüksekliğinde baraj, 300 milyon m³ su tutar ve 68 000 kW gücünde bir santralı besler. Enerjiden nikel metalürjisinde yararlanılır. (L)

YATENGA veya **YATANGA,** XI. yy.da Mossi'ler tarafından Nijer nehri kıyılarında kurulan krallık. XIX. yy.a kadar sürdü. (L)

YATI i. (*yatmak*'tan *yat-ı*). Geceyi geçirmek üzere bir yere gitme, gece misafirliği. (*Gece yatısı* da denir): *Yatıya gelmek.* (M)

YATIK sıf. (*yatmak*'tan *yat-ı-k*). Eğilmiş, yatırılmış olan. || *Teşm. yol.* Alçak: *Yatık kıyılı, dar limanlı ve yakın yüksek dağlı İskenderun'da da hal böyledir* (F. R. Atay). || Devrik, çevrilmiş: *Yatık yaka.*

— Yazı. *Yatık yazı,* sağdan sola doğru eğik yazı (harfin ince yeri aşağıdan yukarıya doğrudur). [Bu yazı, daha eğik olan ve ince yeri yukarıdan aşağıya doğru uzanan *ingiliz yazısı* ile karşıtlaşır.]

◆ İ. *Halk dili.* Yassı su kabı. (ML)

YATILI sıf. (*yatı*'dan *yatı-lı*). Geceleri de kalınan: *Yatılı okul.* || [Kimse için] Gece yatan: *Yatılı öğrenci.* (M)

YATIM i. (*yatmak*'tan *yat-ı-m*). Denizc. Gemi direklerinin geriye doğru olan eğikliğine verilen ad. (M)

YATIR i. (esk. türk. *yatur*'dan). Tabiatüstü gücü bulunduğuna ve dilerse insanlara yardım ettiğine inanılan, mezarı belli ölü. *Eşanl.* EVLİYA. (M)

YATIRIM i. (*yatırmak*'tan *yatır-ı-m*). *Yeni.* Bir işe yatırılan para. (*Eşanl.* MEVDUAT.) || Bir işe para yatırma: *Bu sistem, millî gücü harekete getirecek ve memleketi en kısa bir zamanda, büyük ölçüde yatırımlara götürecek ruhtan ve vasıtalardan mahrumdu* (Ş. S. Aydemir). [*Eşanl.* PLASMAN.] || *Yatırım yapmak,* bir iş için para yatırmak. İleride belli bir sonuç elde etmek için o kimseye birtakım maddî veya manevî iyiliklerde bulunmak.

— Huk. Bk. ANSİKL. || *Yabancı yatırım.* Bk. *Yabancı* SERMAYE.

— İkt. Bir şahıs, bir işletme veya bir topluluğun kendi öz kaynaklarını veya ödünç alınmış meblağları, üretken varlığına ekleme kararı. (Bk. ANSİKL.) || *Teşm. yol.* Daha sonra satıldığında bir kazanç sağlamak veya hiç değilse paranın değerini kaybetme tehlikesinden korunmak amacıyle herhangi bir şeyi satın alma. (*Eşanl.* PLASMAN.) || *Yatırım şirketi,* taşınır değerler satın alan ve idare eden şirket.

— Malî mevzuat. *Yatırım bütçesi.* Bk. BÜTÇE.

— Psikanaliz. Bir eşya veya insan üstünde psişik enerji toplanması. (Bu toplanma eşya veya insanın değer kazanmasına yol açar.) Yatırım enerjisi, benliğin çeşitli sistemleri (bilinçdışı, bilinçöncesi ve bilinç) arasında bölünür.

— ANSİKL. Huk. *Yatırım*'ın, kamu hukukunu ve özellikle idare hukukunu ilgilendiren yönü, devletin iktisadî hayata müdahalesini, kamu iktisadî teşebbüsleri kanalıyle yaptığı yatırımlarda gerçekleştirmesidir. Bu şekilde, kurulan iktisadî ve sınaî kamu hizmetleri yanında, devletin yatırımları teşvik etme; kalkınma plan ve programları aracılığıyle bu yatırımları birtakım önceliklere yöneltme ödevi vardır. Nitekim Anayasa da 41. maddesiyle, devletin bu ödevine açıkça yer vermiştir. Devlet, bu ödevini yerine getirebilmek için kredi kurumları meydana getirir, özel sektör için yol gösterici planlar yapar.

— İkt. Millî muhasebe «brüt yatırım»ı (veya brüt sermaye oluşumu) hesaplar. Brüt yatırım içinde donanımın yenilenmesine ayrılan işlemler vardır. Aynı muhasebe, sermaye stoklarına yapılan ilâveleri meydana getiren «net yatırım»ları da hesaplar. Yatırımın tasarrufla sıkı ilişkisi vardır. Gerçekte, yeni bir sermaye oluşumu için de belirli bir sürede tüketim üstünden fazlalık sağlanmasını (tasarruf), sonra da bu fazlalığın üretken bir işe yöneltilmesi gerekir.

İktisadî birim ele alındığında, tasarruf ve yatırım kararlarının birbirinden ayrı veya birbirine karışmış olduğu görülebilir. Merkeziyet sistemini terk etmiş liberal ekonominin geleneksel şemasında, tasarruf, tüketicilerin işi olduğundan ve yatırım da, tasarruf sahiplerinden veya bankalardan ödünç alınan paralarla işletmeler tarafından gerçekleştirildiğinden, tasarruf ve yatırım birbirinden ayrıdır. Planlı kolektif ekonomilerde devlet, yatırımların hem tutarı ve yöneltilmesi, hem de bunların finansman yolları ile ilgili kararlar alır. Bugünkü fransız ekonomisi gibi yöneltilmeli bir ekonomide, işsizliğe karşı durmak için 1929 bunalımında ele alınmış büyük iş alanları açılmasından sonra kamu yatırımlarında bir gelişme görülür. Kalkınma ve modernleştirme çabaları sonucunda da aynı gelişme görülüyor. Öte yandan devlet, çoğu zaman, genel ekonomik gelişme planları düzenleyerek (Monnet planı) ve bunları çeşitli yollardan malî bakımdan destekleyerek (vergi bağışıklığı, hızlandırılmış amortismanlar v.d.) özel yatırımları koordine etme yoluna gitmektedir.

Özel yatırımların finansmanı ise, büyük kısmıyle, donanım alımları ve herhangi bir işletmenin sağladığı kârların doğrudan doğruya kullanılması yoluyle sağlanmaktadır. Bk. OTOFİNANSMAN.

Bir tüm olarak yatırım, keynes'çi düşünceden ilham alınmış makro-ekonomik modellerin imtiyazlı bir değişkenidir.

Sonuç olarak yatırım, uzun vadeli iktisadî gelişmenin ilk etkeni olarak, hem anglosakson gelişme teorilerinde (Hicks, Harrod, Colin Clark), hem de gelişme süratinin çok yüksek bir yatırım oranı ve bu yatırımın ağır bir sanayiin öncelik tanınan kuruluşuna doğru yöneltilmesi ile sağlanan planlı toplum ekonomilerin uygulanmasında görülmektedir. (LM)

Yatırım bankası. Bk. DEVLET YATIRIM BANKASI.

YATIRIMCI i. (*yatırım*'dan *yatırım-cı*). *Yeni.* Yatırım yapan, para yatıran kimse. *Eşanl.* MUDİ. (M)

YATIRMA i. (*yatırmak*'tan *yatır-ma*). Yatırmak eylemi.

— Denizc. Madenî yapılarda, baş bodoslaması, yan astarları ve borda kaplaması arasında yatay bir bağlantı sağlayan, baştaraf sonundaki üç köşeli parça. (Baş taraftakine baş yatırması, geri taraftakine kıç yatırması denir.) || *Yatırma pıraçolu,* ahşap gemi yapımında, baş bodoslama ile bodoslama ve baş yatırma astarlarını birbirine bağlayan pıraçol. (*Göğüs pıraçolu* da denir.)

— Mat. Tasarı geometride, yatırılacak düzlemin izdüşüm düzlemi üzerindeki izi, dönme ekseni kabul edilerek, bu düzlemi ve üzerindeki şekilleri izdüşüm düzlemlerinden biriyle üst üste getirmek için yapılan döndürme hareketi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mat. *Yatırmalar* metodu, eğik bir düzlem üzerindeki verilere dayanarak «gerçek büyüklükte» çizimler yapmayı sağlar. Bu metotta üç ayrı evre izlenir: 1. eğik düzlemin ve üstündeki şekillerin izdüşüm düzlemi üzerine yatırılması; 2. yatırılmış veriler üstünde çizimlerin yapılması; 3. çizimlerden sonra düzlemin ilk konumuna getirilmesi. (L)

YATIRMAK geçl. f. (*yatmak*'tan *yat-ı-r-mak*). [Nesne için] Eğmek, yatık duruma getirmek: *Rüzgâr otları yatırdı.* || Bir kimsenin yere boylu boyunca uzanmasını sağlamak: *Çocuğu bir kenara yatırdım ve kadını omuzlarından tutup taşa dayadım* (Y. K. Karaosmanoğlu). || Yatağa koymak, uyutmak: *Çocuğu, şimdi, bizzat kendi eliyle yatırmıştı* (Vâ-Nû). || Yatacak yer hazırlamak, yatak bulmak: *«Komşulardan birini çağırıp evde yatırsın!» dedi* (Sabahattin Ali). || Parayı bir kuruluşa teslim etmek: *Bankaya para yatırmak.*

— ÇEŞ. DEY. *Para yatırmak.* Bk. PARA. || *Takımı yatırmak.* Bk. TAKIM.

— Bahç. Asmalara yatırma işlemini uygulamak.

— Mutf. Bir besini, muhafaza etmek, veya içine batırıldığı şeyin tadını alması için kısa ya da uzun bir zaman bir sıvının içinde tutmak: *Tuzlu suya yatırmak.* (ML)

YATISIZ sıf. (*yatı*'dan *yatı-sız*). Yatacak yeri olmayan, gece yatılmayan: *Yatısız okul.* || [Kimse için] Gece bir yerde kalmayan: *Yatısız öğrenci.* (M)

YATIŞMAK geçz. f. (*yatmak*'tan *yat-ı-ş-mak*). Şiddeti geçmek, durulmak: *Deniz yatıştı.* || [Heyecan, sinir, korku v.b. için] Geçmek: *Sinirlenmişsiniz, yatışırsınız. Biz size bırakmayız, merak etmeyin* (S. F. Abasıyanık). || [Ayaklanma, karışıklık v.b. için] Sakinleşmek, durmak. (M)

YATIŞTIRICI sıf. ve i. (*yatıştırmak*'tan *yatıştır-ıcı*). Yatıştırma özelliği olan, yatıştıran, sakinleştiren: *Yatıştırıcı ilâçlar.*

— ANSİKL. Ted. *Yatıştırıcı ilâçlar* ağrıları dindirmek için dıştan veya içten verilen ilâçlardır. Sinir siteminin, özellikle ruhî durumda sakinleştirici bir etki gösterir, ama hipotonik ve nöroleptik etkileri yoktur.

Yatıştırıcı ilâçların ortak özelliği iç sıkıntısını, heyecan gerilimini yok etmedir. Onun için zayıf yatıştırıcı ilâçlar psikozların tedavisinde yetersizdir; bunlar özellikle sinir bozukluklarında kullanılır.

Yatıştırıcı ilâçlar arasında antihistaminik, antikolinerjik ve özellikle miyorezolütif (kas gevşetici) maddeler ve türevleri, uyku verici maddeler ve türevleri sayılabilir; en yaygın antihistaminik ilâç prokalmadiol'dür. Son yıllarda diazepinden türetilen yeni yatıştırıcı ilâçlar ortaya çıkmıştır: bunlar klodiazepoksit, diazepam ve oksazepandır. (LM)

YATIŞTIRMAK geçl. f. (*yatışmak*'tan *yatış-tır-mak*). Rüzgâr, fırtına v.b.nin şiddetini azaltmak, durulmasını sağlamak: *Yağmur fırtınayı yatıştırdı.* || Heyecan, sinir, korku v.b.yi geçirmek, teskin etmek: *Kapıdan çıkınca keskin ve soğuk bir nisan sabahı serinliği sinirlerini yatıştırıvermişti* (S. F. Abasıyanık). || Bir kargaşalığı düzeltmek, arayı bulmak: *Padişah, bir generalini, «ortalığı yatıştırsın» diye Anadolu'nun belli bir çevresine ordu müfettişi olarak yollamış* (Kemal Tahir). || Razı etmek, yumuşatmak: *Aşağıdan alırsak, düşmanı yatıştıracağız sanıyorlar* (S. Kocagöz). [M]

YATKI i. (*yatmak*'tan *yat-kı*). *Esk.* Bükülmüş yerde meydana gelen çizgi. (M)

YATKIN sıf. (esk. türk. *yatkun*'dan). Yatık. || *Teşm. yol.* [Eşya için] Çok durmaktan sağlamlığını kaybetmiş, eskimiş, çürümüş: *Yatkın mal.* || *Mec.* Alışmış, benimsemiş: *İşin bir ucunu Allah'a bırakmaya yatkın, gündelik yaşayışında bile mucizeler beklemeye alışık bizim gibi insanları bir düşün!* (Kemal Tahir). || Bir işte ustalaşmış, becerikli: *İkimiz de yaş farkına rağmen idmanlı, eli yatkın adamlardık* (R. H. Karay). [M]

YATKINLIK i. (*yatkın*'dan *yatkın-lık*). Yatkın olma hali. || *Mec.* Alışık olma. *Eşanl.* MELEKE.

— Zootekn. Bir hayvanın şu veya bu işe, hizmete, yahut herhangi bir ürünü vermeğe uygunluğu bakımından bünye ve fonksiyon durumu. (M)

YATMA i. (*yatmak*'tan *yat-ma*). Yatmak işi.

— Bitki hastalıkları. Tahılların saplarıyle birlikte yere devrilmesi. Bk. ANSİKL.

— Denizc. Yükün kötü istif edilmesi, rüzgâr veya başka herhangi bir kuvvet etkisiyle geminin bordalardan birine doğru yanlaması.

— Fizyol. İnsanın veya bir hayvanın yatay bir düzlem üzerinde yatay duruma geçmesi. (İnsan sırtının üstüne yatarsa buna *sırt üstü yatma,* karnının üstüne yatarsa *yüz üstü yatma,* böğrünün üstüne yatarsa sağ veya sola *yan yatma* denir.) [Bk. ANSİKL.] || *Yatma yarası,* felç halinde ve ağır sinir sistemi rahatsızlıklarında görülen ve çabuk ilerleyen yara. (Yeri hastanın yatış durumuna ve sinir lezyonunun bulunduğu alana göre değişir.)

— Zootekn. Dinlenme halindeki hayvanların yatay durumu.

— ANSİKL. Bitki hastalıkları. Tahıllarda *yatma*'nın sebebi çoğu zaman sıkışık ekimdir. Tohum sık saçılırsa çıkan bitkiler yeterince ışık alamaz; ışık bulabilmek için boy atar, uzar, bu yüzden sap yeteri kadar dirençli olamaz. Ekinler olgunlaşınca, başağın ağırlığı altında, rüzgâr ve yağmurun etkisiyle saplar dipten kırılarak ekin yatar. Fazla azotlu gübre de aynı sonucu verir. Kök boynundan ekinlere saldıran bazı mantarlar da yatmaya sebep olur.

— Fizyol. Yatma insan için bir dinlenme, bir kas gevşemesi demektir; fakat bazı yatma halleri hastalık belirtilerinden sayılır. (LM)

YATMAK geçz. f. (esk. türk. k.). Boylu boyunca yere veya bir şey üzerine uzanmak: *(Mezarının üstüne yatarak) Tamam da benim boyum kadar! Şimdi üstünde yatıyorum* (Namık Kemal). || Uyumak veya dinlenmek için yatağa girmek: *Yüzbaşı Selâhattin içeri girdi: —Uyumadınız mı daha? Neden yatmadın Faruk Efendi?* (Kemal Tahir). || Yatay veya yataya yakın bir duruma gelmek, eğilmek, serilmek: *Fırtınadan bütün ekinler yattı.* || Geceyi geçirmek, konmak, kalmak: *Komşulardan birine gidip orada yatarım!.. divordu* (Sabahattin Ali). || Kalmak, boş yere beklemek: *Mallar gümrükte yatıyor.* || Bir özellik kazanmak üzere bir şey içinde beklemek: *Turşu sirkede yatıyor.* || Hastalık yüzünden yataktan çıkamamak, hastalanmak: *—Üç gündür imam efendi yatıyor. Çok hasta* (H. E. Adıvar). || Mezarda gömülü bulunmak, ölmüş olmak: *Mezar taşını kendisi yazmıştır: «Yolcu! Burada bir karı koca yatıyor. İkisine bir Fâtiha yeter!»* (Y. Z. Ortaç). || (Biriyle) Aynı yatağı paylaşmak: *Şu son günler!... Köylerde köylülerle yatmıştı. Bitlenmişti* (Yaşar Kemal). *Gözümü açtım ki İsmail ile yanyana karyolada yatıyoruz* (F. R. Atay). || Cinsel ilişkide bulunmak. || Hapiste kalmak, hapsedilmek: *Cinayet suçundan on beş yıl yatmış.* || Eğik bir duruma geçmek, kaykılmak, çarpılmak: *Gemi sola yattı.* || Düz bir duruma gelmek, düzleşmek: *İyice ütülendikten sonra kumaş yattı.* || — *Mec.* Razı olmak, bir şeyi kabul etmek, bir düşünceyi veya teklifi benimsemeğe yönelmek: *Düşman barışa yatmıyor.* || *Argo.* İstenilen sonuca ulaşamamak, olduğu gibi kalmak, yapılmamak, olmamak. || Kimi fiillerin gerundium biçimleriyle kullanıldığında «durmak» anlamıyle süreklilik bildirir: *«Köyün çocukları hep cenge gitsin oynaşarak, / Kadın mıdır ki Hasan evde bekleyip yatacak?..»* (Tevfik Fikret).

— ÇEŞ. DEY. *Aklı yatmak.* Bk. AKIL. || *Üstüne yatmak* (veya *oturmak*). Bk. ÜST. || *Yatacak yeri yok,* pek günahkâr kimseler için söylenir. || *Yatıp kalkmak,* gecelerini geçirmek. Her zaman.

— Denizc. [Gemi için] Rıhtım, iskele, şamandıra gibi bağlama yerlerinde veya demir atmış olarak beklemek (*demirde yatmak, şamandırada yatmak* v.b.). || Herhangi bir sebeple geminin bir yana eğilmesi. || *Küreklerin üzerine yatmak,* bir sandalda kürekleri abanarak suya vurmak. (ML)

YATSI i. (*yatmak*'tan *yat-sı*). Güneş battıktan bir iki saat sonraki akşam vakti: *Hanımlar sofrada biraz daha erken otururlar ve yemekten sonra, yatsı sularında, ezan saatiyle bir buçuğa doğru, herkes çıkmağa hazırlanırdı* (A. Ş. Hisar). || Yatsı namazı: *Sonra birdenbire insanlar yatsıdan dönerlerdi* (S. F. Abasıyanık).

— Din. *Yatsı ezanı,* yatsı namazı için okunan ezan. || *Yatsı namazı,* yatsı vakti kılınan on üç rekâtlık namaz. (M)

YATSILIK i. (*yatsı*'dan *yatsı-lık*). Teşk. tar. Osmanlı devletinde sarayda gece yenilen hafif yemek için kullanılırdı. (Yatsıdan sonra yenildiği için bu ad verilmişti.) [M]

YATSUŞİRO, Japonya'da liman şehri, Kyuşu adasında (Kumamoto ili), Kuma'nın ağzında, Çin denizinin kıyısında; 69 600 nüf. Çimento, kâğıt ve porselen fabrikaları. (L)

YATUĞAN ve **YATUK** i. (esk. türk. k.). Kanun, santur v.b. sazların genel adı. (M)

YATVİNG'LER, rusça **Yatvyagi,** polca **Jadzwingowie,** litvanyalı kabile. Çok savaşçı olan Yatving'lerin başlangıçta Neman'ın batısında Augustow ve Lyck bölgesine yerleştikleri sanılır; XIII. yy.da adları daha güneyde (Bug ve Bialowieza ormanına doğru) geçer. Aynı yüzyıl sonlarında, Polonyalı dük Kara Leszek tarafından ortadan kaldırılmışlardır. (L)

YAUNDE, Kamerun'un başkenti ve Nyong ve Sanaga idare bölgesinin merkezi, Duala demiryolunun sonunda; 80 100 nüf. Önemli idare ve ticaret merkezi. Sabun ve yağfabrikaları. Tütüncülük. Besin sanayii. (L)

YAUNELGAVA, S.S.C.B.'de (Letonya) şehir. Batı Dvina üzerinde Riga'nın yukarısında. (L)

YAVADI. Bk. YEŞİLCE.

YAVAN sıf. (esk. türk. *yavğan*'dan). Yağı az: *Yavan yemek.* || Katıksız: *Yavan ekmek.* || *Mec.* Hoşa gitmeyen, tatsız: *Nazik davranmakla beraber yavan bir azamet taşıyorlardı* (R. H. Karay). [M]

YAVAN, bazı Kutsal Kitap metinlerinde Yunanlılar için kullanılan ad. (L)

YAVAN, Tekvin'e göre, Yafet'in oğullarından biri. (L)

YAVANA i. («İonialılar» kelimesinin bozulmuş ve sanskritleştirilmiş biçimi). Hindistan'da eski metinlerde yabancıları belirtmek için kullanılan ad. || Dişili *yavanî*'dir. (L)

YAVARİ. Bk. JAVARİ.

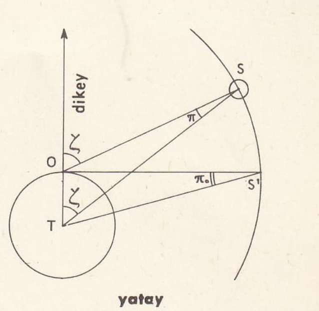

YAVAŞ sıf. (esk. türk. k.). Hızlı olmayan *Yavaş gidiş. Yavaş yürüyüş.* || Alçak sesle, sessiz: *Yavaş okuma. Yavaş söyleyiş.* || Yumuşak başlı: *Yavaş adam. Yavaş at.* || *Yavaş tütün,* sert olmayan tütün.

◆ Zf. Ağır ağır: *Yavaş yürümek.* || İşitilmeyecek derecede, sessizce: *Yavaş konuşmak.*

— DEY. *Yavaş gel! Argo.* Aşırı iş gören veya yüksekten atan kimselere uyarı niteliğinde söylenir.

◆ Ünl. «Dikkatli ol, acele etme!» anlamında kullanılır.

◆ **Yavaş yavaş** zf. Ağır ağır: *Halk, kalabalık, sessizce dağılıyordu. Yavaş yavaş mezarlıktan ayak sesleri de çekildi* (S. Kocagöz). || Gitgide: *Fakat yavaş yavaş bu hali*

bir nevi melankoli şeklini aldı (A. H. Tanpınar). [M]

YAVAŞA i. (esk. türk. *yavaşmak*'tan *yavaş-a*). Azgın atları yola getirmek için dudaklarına takılan kıskaç. (M)

YAVAŞÇA zf. (*yavaş*'tan *yavaş-ça*). Çok yavaş, oldukça yavaş, usulca: *Kapıyı yavaşça çaldı, bu anda hemen kaçıp gitmek istedi; fakat kapı açıldı* (Sabahattin Ali).

◆ **Yavaşçacık** zf. Usulcacık. (M)

YAVAŞÇA (Alâeddin), türk ses sanatçısı ve bestecisi (Kilis 1927). İstanbul Erkek lisesini; İstanbul üniversitesi Tıp fakültesini bitirdi (1950). İstanbul radyosunda çalıştı (1952-1953). Bugün T.R.T. Türk Sanat Musikisi Denetim kurulu üyesidir. Şarkı ve saz eseri olarak 250 kadar bestesi vardır. (M)

Yavaşçamehmedağa mescidi. Bk. NAZMİ TEKKESİ MESCİDİ.

YAVAŞLAMA i. (*yavaşlamak*'tan *yavaşla-ma*). Yavaşlamak işi.

— Dy. *Yavaşlama işareti*, gündüzleri dik olarak yerleştirilmiş sarı bir üçgen levha, geceleri ise yatay bir çizgi boyunca sıralanmış portakal sarısı renginde ışıklarla belirtilen demiryolu işareti. (Bu işaret makiniste, trenin hızını saatte 30 km'ye düşürmesini ihtar eder.)

— Mekan. Hareketli bir cismin hızının azalması veya negatif ivme kazanması. Bk. ANSİKL.

— Tıp. *Beslenmenin yavaşlaması*, organik alışverişlerde azalma; özellikle çeşitli metabolizmaların bozulması ile kendini gösterir ve çok zaman artritizm ile sonuçlanır.

— ANSİKL. Mekan. Teorik olarak *yavaşlama*, bir aracın, gaz pedalından ayak kaldırıldığı veya fren pedalına basıldığı zaman hızını düşürmek için harcadığı gücü ifade eder. Uygulamada bu kavram, ancak ölçülebildiği zaman ilgi çekicidir. O zaman yavaşlama, aracın teknik özellikleri arasında yer alır. Frenlerin durumunu anlamak için yapılan bu deney, fren ayarına ihtiyaç olup olmadığını ortaya koyar.

Yavaşlama, saniyede metre - saniye veya saniye karede metre ile, yani bir şaniyeden öbür saniyeye kadar hızın (saniyede metre olarak) değişmesiyle gösterilir. Bir otomobilin yavaşlaması ya bir deselerometre yardımıyle ya da doğrudan doğruya yol üzerinde ölçülür. Bu ölçme boş, düz ve kuru bir yol üzerinde yapılır; belli bir hızda ve her seferinde değişik bir hızda aracın durması için gerekli mesafe ölçülür. Tabiî sıkı fren yaparak tekerlekleri kilitlememek gerekir.

Durma mesafeleri taşıtın hızına göre normal değilse, fren sistemi gözden geçirilmelidir. Durma mesafesini veren tam bir formül yoktur. Bununla beraber bazen,

$$D = \frac{V^2}{2}$$

formülüyle gösterilen yaklaşık bir orandan faydalanılır. Burada D, metre cinsinden durma mesafesini, V, frene basılmağa başlandığı andaki hızı gösterir; bu hız saatte on bin metre ile ifade edilir. Böylece 80 km/saat, yani 8 × 10 000 metre/saat hızla giden bir araba $\frac{64}{2}$ = 32 m'de durmalıdır.

Bu arada, deney sırasındaki yola yapışma değeri, lastiklerin durumu ve sürücünün kişisel tutumu, yani reflekslerinin hızlılığı da hesaba katılmalıdır. Meselâ 100/km-saat hızla giden bir arabada sürücü frene basıncaya kadar 1/2 saniye geçer; bu da durma mesafesini 14 m artırır. (L)

YAVAŞLAMAK geçz. f. (*yavaş*'tan *yavaşla-mak*). Yavaş gitmeğe başlamak, yavaş olmak: *Kumandan birazcık yavaşladı* (Kemal Tahir). *Tren yavaşladı.* (M)

YAVAŞLATICI sıf. (*yavaşlatmak*'tan *yavaşlat-ıcı*). Fizyol. Bir organın veya fonksiyonun etkinliğini azaltan sinir veya madde için kullanılır: *Yavaşlatıcı sinir.*

◆ **İ.** Elektr. Mıknatıslı bir iğnenin hareketiyle üzerinde indükleme akımları meydana gelen ve bu akımların tepkisiyle iğnenin titreşimlerini zayıflatmağa yarayan bakır levha. *Eşanl.* MODERATÖR.

— Kim. Kimyasal bir tepkimeye yavaşlatma* yoluyle etki eden madde. *Eşanl.* İNHİBİTÖR.

— Mekan. Bir makinenin hızını sınırlamağa yarayan cihaz. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Elektromagnetik yavaşlatıcı*, elektromagnetik debriyajlı bir taşıtta, motorun yavaşlamasını sağlayan cihaz. Bk. ANSİKL.

— Nükl. Hızlı nötronlara çarparak yavaşlatmağa yarayan ve hafif atomlardan meydana gelen madde: *Ağır su, grafit ve beril-yum, atom pillerinde yavaşlatıcı olarak kullanılabilir. Eşanl.* MODERATÖR. Bk. ANSİKL.

— Oto. Bir otomobilde, taşıtın yavaşlamasını sağlayarak durdurma fren*lerinin görevini paylaşan frenleme sistemi. Bk. ANSİKL.

— Telekom. Baudot yazıcı telgraf âletinin şifre çözücüsünde hareketi ayarlayan organ. *Eşanl.* MODERATÖR.

— ANSİKL. Mekan. *Yavaşlatıcı*, taşıtın hareketine karşı koyan kuvvet çiftini büyüterek görevini yapar. Motor çifti üzerine etki yaptığı zaman, bir regülatör* olur. Bunun basit bir örneği frendir. Fren, yavaşlatılacak mekanizma ile birlikte dönen kanatçıklarla donatılmış kollardan meydana geliyorsa, frenleme otomatik olabilir. Bu kanatçıkların dönmesine karşı koyan kuvvet çifti hızın karesi kadar, yutulan enerji de hızın kübü kadar artar. Bir volan, ancak enerji depo edebileceği kısa süreli bir hızlanma sırasında bir yavaşlatıcı olarak kabul edilebilir.

● *Elektromagnetik yavaşlatıcı*, gaz emme borusunun ağzına yerleştirilmiş bir klapeye bağlı, dalıcı çekirdekli bir elektromıknatıstan meydana gelir. Elektromıknatıs, bütün vites değiştirme süresi boyunca uyarılmış durumdadır; vites değiştirdikten sonra yeniden gaz girişini başlatmak için, bir yay, kelebeği geriye doğru çeker.

— Nükl. Bir atom pilinde yavaşlatıcının görevi, fisyon sırasında serbest kalan hızlı nötronları daha etkili olan yavaş nötronlar haline getirmektir. Bir çarpışma sırasında, nötronun çarptığı çekirdek ne kadar hafifse nötronun enerji kaybı da o kadar büyük olacağından, iyi bir yavaşlatıcının hafif çekirdekli olması gerekir. Ayrıca, nötronları da soğurmaması şarttır; bu yüzden bor ve lityum yavaşlatıcı olarak kullanılamaz. Yavaşlatılmış nötronları oldukça büyük ölçüde tutan âdi su, yalnız U 235 ile zenginleştirilmiş uranyum pillerinde veya plütonyumlu pillerde yavaşlatıcı olarak kullanılabilir. Klasik pillerde ise, yavaşlatıcı olarak grafit veya ağır su kullanılır.

— Oto. En çok kullanılan iki sistem, «elektrikli yavaşlatıcı» ile «egzos klapeli yavaşlatıcı»dır.

Elektrikli yavaşlatıcıda transmisyon mili, iki sabit indükleç arasına yerleştirilmiş magnetik demirden bir disk taşır. Akümülatör akımı bu indükleçlere gönderildiği zaman, indükleçlerin magnetik alanı içinde dönen endüvi diski bir Foucault akımı yaratır, bu akım dönmeye karşı koyarak transmisyon milini yavaşlatır. Egzos klapeli yavaşlatıcıda, gaz pedalına basılmadığı zaman doğrudan doğruya motorun ürettiği yavaşlatma kuvveti arttırılır. Egzos borusunda, kolektörün ardında yer alan klape sürücünün arzusuna göre açılıp kapanır. Motor içine emilen gazlar, supaplar yardımıyle kolektöre doğru gönderilir ve buradan dışarı çıkamaz. Meydana gelen basınç, egzos zamanında motor pistonlarını durdurur. (L)

YAVAŞLATILMIŞ sıf. (*yavaşlatmak*'tan *yavaşlat-ı-l-mış*). Sine. *Yavaşlatılmış hareket*, gösterim sırasında hızlı hareketlerin ayrıntılarını gözlemeyi sağlayan sinema düzeni: *Yavaşlatılmış hareket filmi gösterici-deki hızından daha yüksek bir hızla çekerek elde edilir.* (L)

YAVAŞLATMA i. (*yavaşlatmak*'tan *yavaşlat-ma*). Yavaşlatmak eylemi.

— Kim. Çok az miktarda kullanılan yavaşlatıcı maddelerin, bazı tepkimelerin hızını hemen hemen sıfır değere düşürmesi. (Özellikle zincirleme tepkimelerde yavaşlatıcı süratle tepkimeyi durdurur; meselâ antioksijen*ler ve vuruntu* önleyici maddeler tepkimeye yavaşlatma yoluyle etki eder.) *Eşanl.* NEGATİF KATALİZ, İNHİBİSYON. (LM)

YAVAŞLATMAK geçl. f. (*yavaşlatmak*'-tan *yavaşla-t-mak*). Yavaşlamasını sağlamak, yavaşlamağa yol açmak.

— Nükl. Bir fisyon olayından doğan büyük enerjili nötronları termik nötronlar haline dönüştürmek. Bk. YAVAŞLATICI. (LM)

YAVAŞLAYAN sıf. (*yavaşlamak*'tan *yavaşla-y-an*). Fiz. *Yavaşlayan hareket*, hızı gittikçe azalan hareket. (L)

YAVAŞLIK i. (*yavaş*'tan *yavaş-lık*). Yavaş olma hali. (M)

YAVAŞTIRMAK geçl. f. (esk. türk. *yavaşmak*'tan *yavaş-tır-mak*). Azgın atları alıştırıp yola getirmek. (M)

YÂVE i. (fars. *yâve*). Saçma söz. ‖ *Yâve-derâyî*, saçma konuşma. ‖ *Yâve-gû*, saçma konuşan. ‖ *Yâve-gûyâne*, boş ve saçma konuşarak. ‖ *Yâve-senc*, saçma sözden hoşlanan.

— Mal. *Esk. Yâve resmi*, sahipsiz olarak bulunan hayvanlardan alınan vergi. (Belgelerde, «yâve ve kaçkun resmi» olarak geçer. Başıboş olarak kırlarda ve tarlalarda bulunan hayvanlar hükûmete teslim edilir, zararları kaydedilirdi. Kadının ilâmından sonra sahibi çıkarsa yâve resmi ödetilir; çıkmazsa, hayvanlar sattırılır, ziyanı ve masrafı çıktıktan sonra, kalan para hazineye kaydedilirdi. Bu paralar önce ayrı adlarla mal sandıklarına giderken, sonraları hasılatı müteferrikaya dahil edildi.)

— Teşk. tar. *Yâve hanı*, Osmanlı devletinde, Anadolu'da sahipleri bulunamayan başıboş hayvanların korunmasına mahsus yere verilen ad. (M)

YAVEDUT (*Abdulvedut* da denir), Buhara'dan İstanbul'a geldiği söylenen erenlerden biri. Halk inançlarına göre, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul kuşatmasına katılmış, ordu şehre girdikten sonra Ayasofya'da oturmuştur. Bir süre sonra İstanbul Ayvansaray semtine göçen Yavedut orada bir mescit yaptırarak kendini ibadete vermiş, çevresinde toplananları aydınlatmağa çalışmıştır. Sonradan Yavedut Sultan adı verilen Abdulvedut'un birçok kerametler gösterdiğine inanılırdı. Ayvansaray'da, yaptırdığı mescidin yanında bir türbesi vardır. (M)

YAVER i. (fars. *yâver*). Yardımcı: *Allah'a tevekkül edenin yaveri Haktır, / Nâşâd gönül bir gün olur şâd olacaktır* (Ziya Paşa). ‖ *Teşm. yol.* Devlet ve hükûmet başkanlarıyle kumandanların yanında bulunan, onların emirlerini yazmak ve gerekli yerlere ulaştırmakla görevli subay. *Eşanl.* EMİR SUBAYI.

— *Esk. Yâver-i ekrem*, (Abdülhamid'in sarayındaki) mareşal yaverler. ‖ *Yâver-i fahrî*, aylık ve ödeneği olmadığı halde padişahın yaverliğini yapan kimse, fahrî yaver. ‖ *Yâver-i harp*, büyük kumandan yaveri.

◆ **Yaveran** çoğl. i. *Esk.* Yaverler.

◆ **Yaverî** i. *Esk.* Yaverlik.

◆ **Yaverlik** i. Yaver olanın görevi veya makamı, yaver olma hali: *Oda halkından biri de bir eski subaydı. Bir zamanlar önemli mevkiler işgal etmiş kimselerin yaverliklerinde bulunmuştu* (Ş. S. Aydemir). [M]

YAVER PAŞA (Mehmed), türk kumandanı ve idarecisi (öl. Erzurum 1876). Harbiyeyi piyade yüzbaşısı olarak bitirdi (1847). Zaptiye müşirliği kaymakamı (1871), hassa müşiri, Tophane nazırı ve serasker oldu (1872). Adana valiliği, Askeri Tanzimat meclisi reisliği ve 5. Ordu müşirliğinde bulundu. 4. Ordu müşaviri ve Erzurum valiliği yaptı. (M)

YAVLENSKİY (Aleksey VON), rus ressamı (Tver ili 1864-Wiesbaden 1941). 1924'te Kandinski, Feininger ve Paul Klee ile birlikte «Dört Maviler» topluluğunu kurdu. Başarılı bir renkçi olan ve geniş sentezler biçiminde çalışan Yavlenskiy, Matisse ile Kokoschka arasında yer alır. Düsseldorf'taki Kunstmusseum'da ve Wiesbaden'deki Stadtisches museum'da eserleri vardır. (L)

YAVOROV (Peyu Kraçolov, **Peyu** — denir), bulgar şairi (Çirpan 1877 - Sofya 1914). Eserleri arasında *Stihotvoreni-*

ya (Şiirler) [1901], *Bezsınitsi* (Uykusuzluklar) [1907], *Podir Senkite na Oblatsite* (Bulutların Gölgeleri Arkasında) [1910] adlı şiir kitapları ve *V Polite na Vitoşa* (Vitoşa'nın Eteğinde) [1911] ile *Kogato Grım Padne* (Yıldırım Düştüğü Zaman) [1912] adlı mensur piyesleri sayılabilir. (M)

YAVORZNO veya **JAWORZNO,** Polonya'da (Krakow voyvodalığı) şehir, Yukarı Silezya kömür madeni havzasının doğu ucunda; 51 500 nüf. Kömür işletmesi ve kimya sanayii. Demirli su kaynakları. (L)

YAVRU i. (esk. türk. k.). İnsan veya hayvanın yaşça pek küçük olanına verilen ad. *Kedi, köpek yavrusu. Kuş yavrusu.* || *Argo.* Küçük, terbiyeli ve uslu öğrenci. || *Yavru ağzı.* Bk. YAVRUAĞZI.

— ÇEŞ. DEY. *Yavru atmak,* [gebe hayvan için] yavrusunu düşürmek. || *Yavrum,* şefkat ve sevgi belirtmek için kullanılır: *Rabia, sen bu akşam erken yat, yavrum. Gözlerin kapanıyor* (H. E. Adıvar).

— Arıcılık. *Yavru çürüklüğü,* arı kurtçuklarında görülen hastalık. Bk. ANSİKL.

— Hayvanc. *Yavru yemi,* körpe yavruları doğduktan veya sütten kesildikten sonra beslemek için hazırlanan katı veya sıvı, bileşik yem.

— ANSİKL. Arıcılık. *Yavru çürüklüğü* iki çeşittir: habis yavru çürüklüğü *Bacillus larvae*'den; selim yavru çürüklüğü ise *Bacillus Eurydicae*'den ileri gelir. Yavru çürüklüğüne tutulan arı kurtçukları kestane rengine döner, yumuşar, yapışkan bir kıvama girer, özel bir koku yayar. Ölüm oranı yüksektir. Sonunda kovanın sönmesine yol açar. Her iki çeşit yavru çürüklüğü de bulaşıcıdır ve bütün dünyada yaygındır. Sülfonlar, stuptomisin ilgi çekici sonuçlar verir.

◆ Sıf. Küçük, ufak.

— Ask. *Esk. Yavru kule,* kale duvarları üzerine, bindirme ve dışarıya doğru taşkın olarak yapılan kulelere verilen ad. (*Çıkma kule, gözcü kule* de denilen bu kuleler, nöbet bekleme ve çevreyi gözetleme için yapılırdı.) [ML]

YAVRUAĞZI blş. sıf. Kavuniçi ile pembe arasındaki renk. (M)

YAVRUCAK veya **YAVRUCUK** i. (*yavru*'dan *yavru-cak* veya *yavru-cuk*). Genellikle bir çocuktan söz ederken sevgi, acıma ve şefkat belirtmek için kullanılır. (M)

YAVRUKURT blş. i. Küçük yaştaki izci çocuk. (M)

YAVRULAMA i. (*yavrulamak*'tan *yavrula-ma*). Bk. DOĞURMA.

YAVRULAMAK geçz. f. (*yavru*'dan *yavru-la-mak*). [Hayvan için] Doğurmak: *Evlerinde besledikleri kedi yavrulamış.* (M)

YAVSI i. *Halk dili.* Bir cins sakırga. (M)

YAVŞAK i. (esk. türk. *yavışmak,* yaklaşmak > *yavış-ak*'tan [?]). *Halk dili.* Bit yavrusu. || *Argo.* Çocuk. (M)

Yavşan höyüğü, Arkeol. Konya'nın 34-40 km güneyinde, Çumra'nın batısında höyük. 6 m yüksekliğinde, 80-100 m genişliğindedir. Tepenin yüzeyinden Kalkolitik, İlk Tunç ve az sayıda Roma çağına ait çanak çömlek parçaları bulundu. (M)

YAVŞANOTU blş. i. Çok değişik boy ve görünüşte bitki cinsi: kimisi bir veya çokyıllık otsu bitki halinde, kimisi çalı veya hattâ ağaç halinde olur. (İlmî adı *veronica.* Aslanağzıgillerden.)

— ANSİKL. *Yavşanotu*'nun çiçekleri salkım veya başak şeklinde toplu olabileceği gibi tek tek de olur; meyvesi kapsül şeklindedir. Mavi çiçekli otsu ve sürüngen gövdeli olan türleri tarh kenarlarında kullanılır; kozalaklı ağaç görünüşünde olanlar çakıllı yerleri sever; bazı türleri saksılarda yetiştirilir. *Avrupa çayı* da denen şifalı yavşanotunun çiçekleri kaynatılarak kullanılır; bu bitki gölgelik yerleri sever. (L)

YAVŞAN tuzlası, İç Anadolu bölgesinde, Tuz gölünün batısında tuzla. Konya ilinin Cihanbeyli ilçesi sınırları içinde kalır. Modern tesislere sahip olan tuzlanın göl sularından elde ettiği tuz, İç Anadolu köy ve kasabalarında kullanılır. (M)

YAVUKLAMAK geçl. f. (esk. türk. *yavuk,* yakın, akraba'dan *yavuk-la-mak*). *Halk dili.* [Kızını veya oğlunu] Biriyle nişanlamak. (M)

◆ **Yavuklanmak** geçz. f. *Halk dili.* Biriyle nişanlanmak. (M)

YAVUKLU i. (esk. türk. *yavuk,* yakın, akraba'dan *yavuk-lu*). *Halk dili.* Sözlü, nişanlı: *Ben üç aydır yavukluyum bile. Bu kez ürün iyi olursa mutlak evleneceğim* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

YAVUZ sıf. (esk. türk. *yavız,* merhametsiz, kötü, fena'dan). *Halk dili.* Pek sert, şiddetli, yaman: *Yüzü eski çetin, yavuz Zaptiye Nazırı maskesini takındı* (H. E. Adıvar). || İyi, güzel, benzerlerinden üstün, seçkin. (M)

YAVUZELİ, esk. **Cingife,** Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Orta Fırat bölümü, Gaziantep ili) ilçe merkezi; 2 379 nüf. (1970). İl merkezinin 39 km kuzeyinde, Gaziantep - Besni yolu üzerindedir; yüksl. 650 m. 1958'den beri ilçe merkezi olan Yavuzeli, Gaziantep ilindeki ilçe merkezleri arasında en az nüfuslu olanıdır. — *Yavuzeli ilçesi,* 463 km², 15 281 nüf. (1970). Tek bucak; 30 köy. Tahıl, tütün, fıstık, meyvecilik. (M)

YAVUZKEMAL, Karadeniz bölgesinde (Doğu Karadeniz bölümü, Giresun ili, Dereli ilçesi) bucak. 11 Köy; 10 161 nüf. (1965); — *Bucak merkezi,* 1 704 nüf. (1965), İl merkezinin 50 km güneyinde; yüksl. 1 625 m. (M)

YAVUZLANMAK geçz. f. (esk. türk. k.). *Halk dili.* Tersleşmek, hırçınlaşmak: *Beraber giden arkadaş: «Vay benim karının peçesine el atmak ha...» diye yavuzlanınca koca karı savuşacak...* (Kemal Tahir). [M]

YAVUZLUK i. (*yavuz*'dan *yavuz-luk*). *Halk dili.* Kötülük, sertlik, yavuzca davranış. || İyilik, güzellik, seçkin ve iyi huylu olma. (M)

YAVUZ SULTAN SELİM. Bk. SELİM I.

Yavuz zırhlısı, türk savaş gemisi. 1912'de alman tezgâhlarında yapıldı. İlk adı «Göben» olan Yavuz zırhlısı 23 000 t ağırlığında, hızı 28 mildi. Ateşli silâhları 10 tane 280/45'lik, 10 tane 150/45'lik, 4 tane 88/45'lik top ve 4 tane de sualtı kovanından meydana geliyordu. Almanların Göben ve Breslau kruvazörlerinin Çanakkale boğazından içeri girerek Osmanlı devletinin karasularına sığınmaları Osmanlı devletinin Birinci Dünya savaşına girmesini kesinleştirmişti. Bu iki gemi beş milyon osmanlı altınına satın alındı, adları «Yavuzsultanselim» ve «Midilli» olarak değiştirildi. Osmanlı donanması alman amirali Suşon kumandasında 27 ekim 1914'te Karadeniz'e çıktı. Bu seferinde Yavuz Sivastopol'u bombardıman ederek bir torpil gemisini batırdı ve 30 ekim 1914'te Odesa'yı topa tuttu. Osmanlı donanmasında başarılı şekilde çalışan Yavuz zırhlısı Mondros antlaşması gereğince İzmit'te enterne edildi. Cumhuriyet devrinde de uzun süre türk donanmasında yer aldı. 1950'den sonra türk donanmasında görev almayan Yavuz, 1972'de Makina Kimya Endüstrisi kurumuna satıldı. (M)

YAY i. (esk. türk. k.). İki ucu arasına ip gerilmiş, ok atmağa yarayan kıvrık ağaç veya maden çubuk: *Okunu gerer, yayını muayene eder* (F. R. Atay). || Bazı eşyalarda ve makinelerde bulunan esner kısım: *Yayına bastıkça ışık veren feneri yakmadan sofaya çıktım* (R. H. Karay). *Somya yayı.* || *Yay çekmek,* yay kullanmak, ok atmak: *Yay çekmek, ata binmek ve...* (F. R. Atay).

— Anat. *Aort yayı.* Bk. AORT. || *Atlasın ön yayı ve arka yayı,* atlasın yan kütlelerini önde ve arkada birleştiren kemik köprüler. || *Omur yayı,* her omurun sapçıklarının arkada birleşmesiyle meydana gelen eğrilik. || *Solungaç yayları.* Bk. SOLUNGAÇ.

— Folk. Bir türk halk çalgısı. (Karadeniz kemençesine benzeyen yay, ondan daha büyük ve tel düzeni bakımından çok farklıdır. Kirişten [bağırsak] olan teli çift olarak takılır ve *re-la-re-sol* olarak düzenlenir. Karadeniz kemençesi bir diz dayanarak yayla çalınır. Karadeniz bölgesi çalgısıdır.)

YAUNDE

— Dy. Bk. SUSTA.

— Mat. Herhangi bir eğrinin sınırlı parçası. (Bk. ANSİKL.) || *Basit yay,* bir doğru parçasından daha büyük bir uzay bölgesi üzerinde, bu doğru parçasının sürekli olarak şekil değiştirmesiyle meydana gelen nokta cümlesi. || *Doğrulaştırılabilir yay,* çokgenin yay üzerindeki köşeleri ne kadar çok sayıda ve ne kadar sık olursa olsun, içe çizili çokgenin çevresinin sabit olarak kaldığı yay. || *Eşmerkezli yaylar,* aynı merkeze sahip çember yayları.

— Mekan. Kuvvet i şekil değişikliklerine dayanabilen ve kat andıktan, gerildikten veya sıkıştırıldıktan sonra tepki gösteren esnek eleman. (Bk. ANSİKL.) || *Çektirme yayı,* harekete geçen bir parçayı başlangıç konumuna getirmeğe yarayan yay. (GERİ GETİRME YAYI da denir.) || *Helezon yay,* helezon şeklinde sarılmış madenî bir telden meydana gelen yay; etki eden kuvvet tarafından sıkıştırılan helezon yayların uçları, sarılma eksenine dik bir düzlemle biter; ku vet tarafından gerilen yayların ucunda ise bir halka bulunur. || *Somya yayı,* halkaları merkeze doğru gitgide küçülen, merkezden sonra da gitgide genişleyerek ilk boyutlarına ulaşan helezon yay. || *Spiral yay,* uçlarından biri bir eksene tutturulan ve bütün uzunluğu boyunca bu eksenin etrafına spiral şeklinde sarılan çelik bir lamadan meydana gelen yay. || *Yaprak yay* veya *makas,* eşmerkezli çember yaylarına göre şekil verilmiş ve birbirlerine yay kilitleriyle bağlanmış bir veya birçok lamadan meydana gelen yay.

— Müz. Keman, viyolonsel gibi «sürtmeli yaylı çalgılar» adıyle anılan çalgıların tellerinden titreşim yoluyle ses çıkarmağa yarayan parça. (Bk. ANSİKL.) || *Yay bileziği,* yayın baş tarafında, kılların bittiği yerde bulunan ve kıl demetine yassı ve her tarafı aynı kalınlıkta bir şerit görünüşü veren kısım. || *Yay çubuğu,* yayın sert ve esnek ağaçtan yapılan başlıca kısmı. (En elverişli ağaç pernambuktur. Biçimi bir koniyi andıran yay çubuğunun ucunda, kıl demetinin çıktığı bir baş vardır. Yay çubuğunun, istenilen esnekliği vermek için ateşe tutularak sağlanmış kamburluğu her yerinde aynı değildir; eğriliği baş tarafına doğru artar. Baş ve eğrilik, yay yapımcısına göre değişir.) || *Yay darbesi,* bir icracının yayı ile bir telli çalgı üzerinde yapacağı hareketi partisyonda belirten işaret. (Yay darbesi «çekiş», «sürüş», «bağlı», «kesikli» v.b. gibi çeşitli yay hareketlerini belirtebilir ve icracıyı eserin başka başka vurgulamalarını yorumlayarak esere değişik özelliklerle değer kazandırmayı sağlar. Bu darbeler üfleme çalgılarda bazı noktaları daha net olarak çıkarmak veya aynı notayı yansıtmak için kullanılır ve o zaman *dil darbesi* adını alır.)

— Jeomorfol. Eğimin aşağı kesimine dönük bir dışbükeylilikle küçük merdiven basamakları oluşturan çakıltaşı düzeni ve küçük yamaç düzleri üzerindeki çayır tutamları. (Dağlarda sık görülen yaylar, kriyotürbasyon etkisiyle meydana gelir ve yer yer aralarına çayır kökleri girer.)

— Okç. Ok atmak için kullanılan âlet. Bk. ANSİKL.

— Saatçilik. Bk. ZEMBEREK.

— ANSİKL. Mat. Bir *yay*'ın uçlarını birleştiren doğru parçasına *kiriş* adı verilir; buna, kiriş, yayı görüyor denir. Yayın, kirişten en uzak noktasının uzaklığına *yayın oku* adı verilir. Bir çember yayında ok, yayın ortasını kirişin ortasına birleştirip merkezden geçer. İki A ve B noktasıyle sınır-

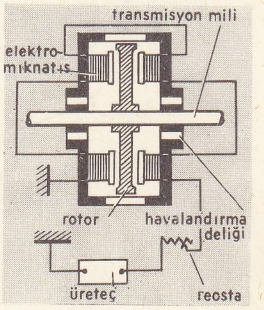

elektrikli yavaşlatıcı (oto.)

lanan yay, AB yayı adını alır ve AB şeklinde yazılır.

Geometride şu teoremler ispat edilmiştir: *Aynı dairede veya eşit daireler üzerinde, eşit yayların kirişleri de birbirine eşittir ve karşıt olarak, eşit kirişlerin yayları birbirine eşittir; yaylar eşit değilse kirişler de eşit değildir ve en büyük kiriş en büyük yayı görür.*

— *Bir çemberin merkezinden kirişe inilen dikme, kirişi ve yayı iki eşit parçaya böler.*

— *Aynı dairede veya eşit dairelerde, yayların oranı, bunlara tekabül eden merkez açılarının oranına eşittir.*

Bu son bağıntıdan yararlanılarak, açılar yerine yayların ölçülmesi tercih edilebilir.

● *Daire yaylarının ölçümü.* 1. *Altmış sistemi.* Çember 360 dereceye, her derece 60 dakikaya, her dakika 60 saniyeye bölünmüştür ve verilen bir yay, iki ucu arasında alınan derece, dakika, saniye v.b. sayısı ile hesaplanır. 90°'lik yaya *çemberin dörtte biri* denir. Toplamları 90° veya 180° olduğunda, iki yaya *tümler* veya *bütünler* adı verilir.

2. *Yüzdelik sistem.* Çember 400 grada bölünmüştür; yay, gradın onda biri, yüzde biri ve binde biri olan *desigrad* (dg), *santigrad* (sg) ve *miligrad* (mg) cinsinden hesaplanır. Bk. ÖLÇÜ.

Trigonometride, yayın ait olduğu çemberin yarıçapına eşit yay uzunluğu, yay birimi olarak alınır. Bk. RADYAN.

L uzunluğundaki bir yay $n°$ veya m grad olursa,

$$L = \frac{\pi Rn}{180} \text{ veya } \frac{\pi Rm}{200}$$

olur; R, çemberin yarıçapıdır.

Bir yayın uzunluğunun ölçüsüne *yayın doğrulaştırması* denir.

Yayların trigonometri çizgileri veya fonksiyonları. Bk. TRİGONOMETRİ.

Diferansiyel ve integral hesabı. Yay içine çizilen çokgen çevresinin kenar sayıları sonsuza yaklaştığı zaman, çevre uzunluklarının her bir sonsuz küçük olduğu için, yay limit değer olarak tanımlanırsa, yayın uzunluğu integral ile hesaplanabilir.

yavşanotu

— Mekan. Enerjiyi yutarak darbeleri önlemek (tamponlar, otomobillerdeki süspansiyon yayları) veya şekil değişikliği sırasında biriken enerjiyi geri vererek bir hareket elde etmek (saat zemberekleri) için kullanılan yaylarda, güçlü bir şekil değişikliği yaratmak en büyük problemdir. Şu tür yaylar ayırt edilir: 1. iki ucu tespit edilen veya iki destek üzerine oturtulup orta kısmına yük verilen *yaprak yaylar* ile saat zembereği tipindeki *spiral yayları* kapsayan *eğilme yayları;* bu tür yaylara, *helisel yaylar* da katılabilir; 2. çok kullanılan *helezon yaylar* ile aynı ilkeye göre çalışan fakat daha büyük bir şekil değişikliği sağlayan *konik spiral* yayları kapsayan *burulma yayları.* Yay yapımında kullanılan malzemelerin, alternatif güçlerin tekrarından ileri gelen yorgunlukla bozulmayarak, bu zorlamalara dayanabilecek yüksek bir esneklik sınırına sahip olması gerekir.

— Mit. *Odysseus'un yayı.* İsteklileri tarafından aralarından kendine koca seçmek zorunda bırakılan Penelope, Odysseus'un dev boyutlu yayını gerebilecek olan kimseyle evleneceğini bildirmişti. Bunu ise sadece yoksul bir yabancı (Odysseus'un kendisi) başararak bütün isteklileri alt eder.

— Müz. Yay, sert ağaçtan ateşte eğriltilmiş sert bir çubukla, bu çubuğa bağlı ve çalgı tellerine sürtmeğe yarayan, reçineli at kuyruğu kıllarından meydana gelir. Bu kıl demeti bir ucundan yayın baş tarafına, öbür ucundan da dibine tutturulmuştur. Parmakların en hafif basışına uyması ve icracının kesik, sıçramalı, bağlı gibi çeşitli «yay hareketleri»ni doğru olarak icra edebilmesi için yayın esnek ve dayanıklı olması gerekir. Yay yapımcısının işi çalgı yapımcısınınkinden farklıdır; çünkü maden, sedef, fildişi ve bağa işçiliğini bilmesi gerekir. En iyi yaylar Fransa'da yapılmıştır.

— Okç. Yay en eski (Ten devrinden beri vardır) ve dünyada en yaygın silâhlardan biridir; buna Antiller ve Mikronezya dışında her yerde rastlanır. Yayın uzunluğu Asya'nın batısından doğusuna gidildikçe artar; en küçüğü Türklerin, en büyüğü de Çinlilerin yayıdır; en kısa yay (0,80 m) Orta Afrika'nın zenci cüceleri olan Akka'ların yayıdır, en uzunu da (3 m) Rio Negro yerlilerininkidir. Her türlü ağaçtan yapılan yay ağaç, kemik, sinir ve tutkal olmak üzere dört kısımdan oluşur. En elverişli ağaç akçaağaçtır. En iyi yay, Gerede'de yetişen akçaağaçtan yapılırdı. Rumeli'de yetişen akçaağaç, Anadolu'da yetişenlerden üstün tutulmuyordu. Yay ağacın kendinden değil, sürgünlerinden yapılırdı. Fazla ve iyi sürgün elde edebilmek için akçaağaçlar budanır, sürgünler iki bilek kalınlığında olunca yerden yarım arşın kadar yukarıdan, bir yay boyu uzunluğunda kesilirdi. Özellikle tirkeş yaylarında kızılcık ağacı kullanılırdı. Yayın yapılışı şu şekilde olurdu: kesilen akçaağaç, yarım kavis şekline getirilir, soğuk su ile dolu bir kapın içinde üç gün bırakılır, sonra kap ateşe konularak kaynatılır. Yumuşayan ağacın kemiğe gelecek tarafı, talaş alevine tutulur. Isınan yay, yay tezgâhı denilen kertikli tahtaya takılır. Yay başları meydana getirilerek kınnapla (ip) gerilir ve soğumaya bırakılır. Yayların kemikleri, özellikle manda ve öküzlerin boynuzlarından yapılırdı.

◆ Sıf. *Yay gibi,* kemerli, kıvrık. (ML)

YAY, lat **Sagittarius,** burçlar kuşağı takımyıldızlarının en güneyde olanı; bu takımyıldızın aşağı yukarı tam ortası Samanyolu içinde, günümüz astronomlarınca Gökada çekirdeğinin bulunması gerektiği iddia edilen doğrultu üzerindedir. Bu yüzden, gökyüzünün bu bölgesi yıldız bakımından çok zengindir. Fakat yıldızlararası kozmik maddenin yoğunluğu da bu bölgede fazla olduğundan, yıldızlardan hiç biri çok parlak değildir. Bölgedeki M 8 bulutsusu ile M 22 küresel kümesinin her ikisi çıplak gözle görülebilir.

— Burçlar* kuşağının dokuzuncu işareti; Güneş 22 kasım ile 22 aralık tarihleri arasında «yay burcu»ndan geçer. *Esk.* Nişancı. (L)

YAYA i. ve sıf. (esk. türk. *yayak*'tan). Yürüyerek giden (kimse): *Atlılar gibi yayalar da önden gidiyor olmalılar ki, arkada kimse görünmüyor ...* (Kemal Tahir). *Ulukışla ile Kayseri arası, o zaman bizim gibi yaya yolcular için bir haftalık yoldu* (Ş. S. Aydemir). || *Yaya geçidi,* trafiğe açık yollarda, yayaların karşıdan karşıya geçmelerini sağlayan işaretli kesim. || *Yaya kaldırımı,* yayaların yürümesi için caddenin iki tarafına yapılan yüksekçe taş döşeme.

— ÇEŞ. DEY. *Yaya kaldın tatar ağası,* başarısızlığa uğrayan veya istediği şeyi yapamayacak duruma düşen kimseler için söylenir. || *Yaya kalmak,* istediği bir şeyi yapamayacak duruma gelmek. Yardımcısız kalmak.

— Ask. *Yaya yürüyüşler.* Bk. ANSİKL.

— Ask. *Esk.* Yeniçeri ocağı kurulmadan önce Osmanlıların daimî ordusunu teşkil eden ve Çandarlı Kara Halil Paşa tarafından kurulan askerî teşkilât. (Bk. ANSİKL.) || *Yaya başı,* Yeniçeri ocağında cemaat ortalarının kumandanlarına verilen ad. (*Serpiyade* de denirdi. En kıdemlileri başyayabaşı diye anılırdı. Terfi ederse kulkethüdası olurdu. Kulkethüdaları daha sonra ağa bölüklerinden seçilmeğe başladı ve başyayabaşılara başdevecilik veya kapıkulu süvariliği verildi. Yayabaşılar 24 akçe yevmiye alırlardı. Dış hizmete çıkınca, kendilerine yılda 25 bin akçelik zeamet derecesinde toprak dirliği veya yayabeyliği verilirdi. Bk. YENİÇERİ. YAYABEYİ.) || *Yaya beyi,* yayaların timar bölgelerinde tabi oldukları, dirlik sahibi âmirlerine verilen ad. (Bunlar, dört taneydi ve yaya sancakbeyine tabiydi. Her ocak, yaya sancakbeyine yılda kırkar akçe, herhangi bir sebeple sefere gidemiyen eşkinciler ise otuz akçe verirlerdi.)

— ANSİKL. Ask. *Yaya yürüyüşler,* ulaştırma araçlarının az, akaryakıtın sınırlı olduğu veya taktik durumun arazinin motorlu araçların kullanılmasına imkân vermediği durumlarda veya kıtaların eğitim ve yürüyüş kabiliyetlerini geliştirmek amacıyle yapılır. Motorlu olmayan birliklerde yaya yürüyüş esastır. Yürüyüş hızı, yollarda genellikle saatte 4 km'dir.

— Ask. *Esk. Piyadegân* da denilen *yaya*'lar, sefer zamanlarında günde ikişer akçe yevmiyeye hizmet ederler, seferden sonra memleketlerine dağılıp ziraatle uğraşırlardı, buna karşılık da bütün vergilerden muaf tutulurlardı. Bunların atlı kısmına *müsellem* denirdi (bk. MÜSELLEM). Yeniçeri teşkilâtı kurulduktan sonra yayalar eyalet askeri halinde muhafaza edildi; kendilerine ocak şeklinde timar verildi. Sefer zamanlarında ordu geri hizmetlerinde, yol açma, köprü yapma, kale onarma gibi işlerde kullanıldılar. Bunun dışında, özellikle kıyı kalelerinde muhafız olarak vazife görürlerdi. Yayaların ocak şeklindeki timarları 1590'da yirmişer; 1670 sıralarında otuzar kişilik gruplar arasında paylaştırılıyordu. Her ocakta beş kişi *eşkinci,* kalanları *yamaktı.* Eşkinciler sefer zamanlarında göreve gider; yamaklar kalelerde kalırdı. Eşkinciler daima eşkinci olarak kalır ve yamaklar daima yamak görevi görürdü. Her yamak eşkinciye bir sefer için elli akçe vermekle yükümlü olduğundan bunlara *ellici* de denirdi.

◆ Zf. Yürüyerek: *Halbuki Osman için iki sokağı bile yaya geçmek, bu havada, bir azaptı* (H. E. Adıvar).

YAYAKÖY, Ege bölgesinde (Manisa ili, Akhisar ilçesi, Palamut bucağının merkezi) yer; 3 284 nüf. (1965). Belediye. (M)

YAYAMADU i. Bazı *virola* türlerinden elde edilen pembe külrenginde odun (Guyana). [L]

YAYAN zf. (*yaya*'dan *yaya-n*). Yürüyerek, bir şeye binmeden: — *Gel şuraya. Yorulmuşsun. Yayan mı geldiniz?* (Kemal Tahir). || Sıf. Yaya yürüyen: *Genç atlı ve yayan ihtiyar uzaktan uzağa seslendiler* (Yahya Kemal). || *Mec.* Bilgisiz.

— DEY. *Yayan yapıldak,* yayan ve yalınayak. (M)

YAYDIRMAK geçl. f. (*yaymak*'tan *yaydır-mak*). Yaymak işini yaptırmak, yayılmasını sağlamak. (M)

YAYGARA i. (esk. türk. *yaykara*'dan). Önemsiz bir şeyden telâşlanarak gereksiz yere bağırma, gürültü etme: — *Yetişti yaygaran artık... Çekil kadın evine!* (M. Â. Ersoy).

— DEY. *Yaygara koparmak* (veya *yaygarayı basmak*), birden haykırmak, bağırmak: *Kızın yaygarayı kopardığını görünce büyük bir hiddetle...* (H. R. Gürpınar). [M]

YAYGARACI sıf. ve i. (*yaygara*'dan *yaygara-cı*). Önemsiz bir şeyden telâşlanarak gürültü koparan (kimse).

◆ **Yaygaracılık** i. Yaygara koparma huyu. (M)

YAYGI i. (*yaymak*'tan *yay-gı*). Yere veya herhangi bir eşyanın üzerine serilen örtü. (M)

YAYGIN sıf. (*yaymak*'tan *yay-gın*). Herkesçe bilinen, kullanılan veya benimsenen: *Koca imparatorluğa yaygın, gizli açık hiç bir politika örgütü yokken, milletin hürriyet isteğini nereden anladık?* (Kemal Tahir). || *Teşm. yol.* Geniş kapsamlı: *Yaygın bir kanaate göre.*

— Bot. Dünyanın her tarafında bulunan: *Yaygın bitki.*

— Etnol. *Yaygın aile,* aynı bölge parçası üzerinde yaşayan çifte çizgisel (hem ana hem baba tarafından akrabaları ve yakınları içine alan) akrabalık ilkesine tabi olan ve aile başkanının otoritesi altında bulunan siyasî-iktisadî insan topluluğu birimi.

— Leng. Fonolojide, tayfın merkez kesiminde az ölçüdeki enerjinin yoğunlaşmasıyle (toplam enerji miktarının azalmasına ve zamanda yayılmasına eşlik eder), telaffuz yönündense merkezcil bir özellikle nitelenen ayırıcı özelliğe denir (rezonatörün biçimi Helmholz rezonatörüyle aynıdır); bu özellik, kapalı ünlüleri ve dudaksı ve artdamaksı ünsüzleri niteler ve SIKI ile karşıtlaşır.

— Patol. Sınırlı olmayan: *Yaygın flegmon.*

◆ **Yaygınlık** i. Yaygın olma hali. || *Teşm. yol.* Dağılma, yayılma, genişleme. (M)

YAYGIN, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Murat - Van bölümü, Muş ili, merkez ilçesi) bucak; 9 485 nüf. (1965); 21 köy. —

Bucak merkezi, 540 nüf. (1965). Muş-Elazığ karayolunun 33. km'si üzerindedir. Muş ovasının kuzeybatı kesiminde; yüksl. 1 300 m. (M)

YAYICI sıf. ve i. (*yaymak*'tan *yay-ıcı*). Yayan, yaymak işini yapan; yayma özelliği taşıyan: *Yayıcı madde.* (Bk. YAYIM.) || *Yayıcı filaman.* Bk. FİLAMAN.

— Res. Asıltı halindeki boya ve sıvalara karıştırıldığı zaman, katı taneciklerin dağılımını kolaylaştıran bir etken için kullanılır. (LM)

YAYIK i. (esk. türk. *yaymak,* çalkalamak'-tan *yay-ı-k*). Çeşitli biçimlerde olan ve yağını çıkarmak amacıyle içinde, süt, yoğurt veya ayran çalkalanan kap: *Ayran dolu tahta yayıklar öküz arabalarıyle gelmiş indiriliyordu* (Orhan Kemal). || *Yayık makinesi,* kremadan tereyağı çıkaran makine. || *Yayık yağı,* yayıkta sütün çalkalanmasıyle elde edilen saf tereyağ.

— ANSİKL. Mutf. *Yayık*'lar tahtadan, topraktan veya madenî olur. Madenî yayıklar daha çok evlerde, az ölçüde yağ çıkarmak için kullanılır. Fakat bunlar madenî bir kokuyu yağa geçirdikleri için çok makbul tutulmaz. Ağaç yayıklar meşe, gürgen, kayın, ladin gibi kokusuz ağaçlardan yapılır. Sabit veya döner olanı vardır. Sabit yayıkta, gövde hareket etmez, içindeki karıştırıcı sütü döver. Döner yayıkta gövde hareket eder, sütü çalkalayarak yağını açığa çıkarır. Köylerde daha çok *dibek* denilen döğme yayıklar kullanılır. Bunlar topraktan veya tahtadan olabilir. Ağızları dardır. Tahtaların boyu uzun, toprakların kısa olur. Bir de *salıncak yayık* vardır. Bunlar iki kulpundan tutularak sallanır ve sallandıkça sütün yağı ayrılarak kenarlara yapışır. Ara sıra kaşıkla toplanır. (M)

YAYIK sıf. (*yaymak*'tan *yay-ı-k*). Yayılmış, yayvan. || *Yayık ağızlı,* sesleri yayarak uzatan, yayvanlaştıran.

YAYILABİLİR blş. sıf. Fiz. Değme yüzeylerinde, gitgide yayılan bir karışım bölgesi meydana getirerek hemen birbirine karışabilen akışkan maddeler için kullanılır. (L)

◆ **Yayık yayık** zf. Uzatarak, yayarak: *Yayık yayık konuşuyor.* (M)

YAYILIM i. (*yayılmak*'tan *yayıl-ı-m*). Yayılma.

— Jeomorfol. Çöl kuşaklarında, özellikle engebelerin eteğinde, akarsuyun örtü halinde yayılması. (Taşınan gereç, örtü halinde çökelir; oysa sular en alçak kesimlerde geçici göller halinde durulur ve sebhalar meydana getirir.) [L]

YAYILMA i. (*yayılmak*'tan *yayıl-ma*). Yayılmak eylemi: *Bir haberin yayılması.*

— Anat. *Işınsal yayılma,* bir merkezden çıkıp uzaklaşarak bir dairenin yarıçapları gibi dağılan bazı sinir ve kas tellerinin durumu.

— Ask. Taktik amaçlar için birliklerin dağılarak muharebe düzeni alması. (Yayılma, genellikle taarruzda uygulanır. Yürüyüş halinde bulunan büyük bir birliğin yayılmasını sağlayan araziye de *yayılma bölgesi* denir.)

— Astron. *Evrenin yayılması.* Bk. GENİŞLEME (*Evrenin genişlemesi*).

— Fiz. Işığın, bir kaynaktan çıkarak doğru çizgiler halinde çeşitli yönlere dağılması.

— Fizyol. ve Patol. Bazı sinir uçlarına şiddetli bir uyartı geldiği zaman uyartının bölgelere dağılması. Bk. ANSİKL.

— İstat. *Yayılma alanı,* artan değerlere göre sıralanmış bir istatistik serisinin ilk ve son terimleri arasındaki fark. Bk. ANSİKL.

— Leng. Kelime kökünün önek veya sonekin anlamı üstüne yaptığı etki.

— Radyotek. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fizyol. ve Patol. *Yayılma olayı,* gerek duyarlı organdaki, gerek sinir merkezlerindeki komşu sinir tellerinin uyarılmasıyle meydana gelir. Bazı yayılmalar sık görülür: meselâ göğüs anjini ağrılarında sol kolun ağrıması; göğüs karaciğer kuluncunda sağ kolun ağrıması; karaciğer kuluncunda sağ kolun ağrıması v.b. Bu çeşit yayılma, uyartının bir sinir noktasından daha uzağa gitmesidir.

— İstat. Bir ana kütlenin *yayılma alanı,* dağılma indislerinin başta geleni ve en basitidir. Verilerin tam derecelenme değerini vererek, biyoloji ve imalât kontrolünde sık sık kullanılan bir bilgidir. İfadesi ve anlaşılması kolay olan yayılma alanı çok anlamlı değildir: serideki ölçüler sayısına bağlı olarak serinin bütün terimlerine değil, sadece en küçük ve en büyük terimlerine sıkı bir şekilde bağlıdır. Bundan ötürü, ilk ve son terimler arasındaki dağılma hakkında fikir vermez.

— Radyotek. Bir antenden yayımlanan elektromagnetik dalgalar bütün doğrultularda yayılır; fakat bu *yayılma,* genellikle anizotrop özelliktedir. Yayılan enerjinin bir kısmı toprağa çok yakın geçer ve Yer'in yüzey şekillerini izler, buna *dolaysız dalga* veya *yüzey dalgası* denir; enerjinin uzaya yayılan öbür kısmına da *dolaylı dalga* veya *uzay dalgası* denir. Uzay dalgasının bir kısmını yeryüzüne yansıtan, 50 ile 400 km yükseltide iyonlaşmış hava tabakaları (Kennelly-Heaviside tabakaları) olmasaydı, uzay dalgası kaybolurdu. Yansıyan dalga, yüzey dalgasının ulaştığı mesafeyi çok daha kısa sürede alır. Uzak mesafeler arasında haberleşme uzay dalgalarıyle gerçekleştirilir. Yansıyan dalgaların eriştiği uzaklık, iyonlaşmış tabakaların yüksekliğine, iyonlaşma derecesine, yani birim hacme düşen iyon sayısına ve yayımlanan dalgaların frekansına bağlıdır. İyonosfer, Güneş'in morötesi ışımasıyle iyonlaşma derecesi değişen birçok tabakadan oluşmuştur; bazı iyonlaşmış tabakaların yalnız bazı mevsimlerde veya bazı saatlerde mevcut olması bu yüzdendir. Gerçekte, iyonosfere giren elektromagnetik dalgaların yörüngesi, iyonlaşma oranı yükseltiyle birlikte artan tabakalar arasında geçerken kırılarak gitgide bükülür ve tekrar yeryüzüne döner. En uygun şartlarda, yeryüzüne çarpan dalga yeniden iyonosfere yansıyabilir ve vericiden çok uzak bir mesafede yeryüzüne geri dönebilir. Yeryüzünde sürekli yansımaların bulunduğu noktalar arasında ölü bölgeler yer alır. (ML)

YAYILMAK edilg. f. (*yaymak*'tan *yay-ı-l-mak*). Yaymak işine konu olmak: *Haber yayıldı.* || Geçz. f. Genişlemek, büyümek: *Kazağın boynu yayıldı.* || Dağılmak: *Hikâye ağızdan ağıza İstanbul'a pek çabuk yayıldı* (H. R. Gürpınar). || Pek çok kimseye geçmek, bulaşmak: *Hastalık yayıldı.* || Genelleşmek. *Yeni kelimeler gitgide yayılıyor.* || Yere serilmek, döşenmek: *Halılar yere yayıldı.* || Sere serpe oturmak. || [Sürü için] Otlamak.

— Fiz. Çeşitli yönlere dağılmak: *Işık daima doğru çizgiler halinde yayılır* (Buffon). [Buffon, yayılma ortamlarının heterogenliğini hesaba katmıyordu.] (ML)

YAYIM i. (*yaymak*'tan *yay-ı-m*). *Yeni.* Okunacak bir şeyi basma ve halka dağıtma işi. || Bir şeyin radyo, televizyon gibi bir araçla geniş bir halk kitlesine iletilmesi, sunulması. *Haber, müzik yayımı. Eşanl.* NEŞİR.

— Elektron. *Sekonder yayım.* Bk. TERMOİYONİK.

— Fiz. Maddenin, enerjisinden bir kısmını vererek bir elektromagnetik ışıma meydana getirmesi. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Yayım sözleşmesi,* eser sahibi veya halefinin, bir eserin yayımını, yayımcıya terk ettiği ve yayımcının da bu eseri çoğaltarak topluma sunmayı borçlandığı sözleşme. Bk. ANSİKL.

— Opt. *Yayım teorisi,* ışığın yayılmasını, ışıklı cisimlerden çıkan ve ışık hızıyle hareket eden çok sayıda taneciğin aydınlatılan cisimlere çarpması şeklinde açıklayan teori. (Bu eski teorinin bazı yönlerine kuvantalar teorisinde de rastlanır.)

— Radyotek. Elektromagnetik dalgalarla ses ve görüntü iletimi. (Bk. ANSİKL.) || *Bir radyo verici istasyonunun normal yayım alanı,* normal şartlar altında, bu istasyondan yapılan yayının alınabildiği uzaklık. || *Elektronik yayım,* yüksek sıcaklıklara kadar ısıtılmış bir cismin elektron yayması. (Yüksek frekans tekniğinde kullanılan vakumlu lambaların katodu, uygun bir sıcaklığa yükselince çevreye elektronlar yayar.) || *Radyoelektrik yayım,* yüksek frekanslı alternatif akımların geçtiği havaî iletkenler sistemi etrafında elektromagnetik dalgaların ışıması. || *Sekonder yayım,* bir elektroda, genellikle vakumlu bir lambanın anoduna başka elektronların çarpışmasıyle doğan elektron yayımı. || *Yöneltilmiş yayım,* verici dalgalarının az veya çok dar bir alanda ışıyarak, ancak bir bölgedeki alıcıları etkileyebildiği yayım.

— ANSİKL. Fiz. Akkor halindeki sıvı veya katı bir cismin yaydığı ışınımların tayfı incelenirse, cismin geniş bir dalga boyları gamı üzerinden ve sıcaklığa göre değişen bir şiddetle *yayım* yaptığı görülür. 500°C'ın altındaki sıcaklıklarda maksimum yayım şiddeti kızılaltı ışınlarındadır. 600°C civarında yayım şiddeti kırmızıya geçer ve 1 100°C'ta tam bir ışık tayfı elde edilir. Daha yüksek sıcaklıklarda maksimum şiddet morötesine doğru kayar.

Tam soğurucu bir cismin (siyah cisim) yüzeyinde, birim ve saniye başına ışıyan enerji T^4 olarak değişir (T termodinamik sıcaklıktır).

Farklı dalga boyları arasındaki enerji dağılımı Planck kanununa uyar. Bu kanun, küçük bir $d\lambda$ tayf aralığında yayımlanmış ışığın parlaklığını

$$A \frac{\lambda^{-5}\, d\lambda}{e^{\frac{hc}{\lambda k T}} - 1}.$$

formülüyle ifade eder.

Herhangi bir cisim, aynı sıcaklıktaki siyah cisimden daima daha az ışır: parlaklığı, siyah cismin, *yayma gücü* denilen bir katsayı ile çarpılmış parlaklığına eşittir. Parlak madenlerin yayma gücü donuk maddelerinkinden daha zayıftır. Bu yüzden sıcak veya soğuk sıvılar parlak madenî kaplarda saklanır.

● *Isı yayımı.* Işıma meydana getiren maddenin belli bir sıcaklıkta termik denge halinde bulunduğu özel bir durumdur. Alman fizikçisi Planck, ısı yayımını inceledikten sonra kuvantalar hipotezine varabilmiştir. Bugün fotonlara ısı yayımı kanunları, Bose-Einstein istatistiğini uygulayarak açıklanır.

● *İndüklenmiş* veya *uyarılmış yayım.* Bu, uygun frekanslı bir elektromagnetik dalga ile atomların ışımasından doğan bir olaydır. İndüklenmiş dalga ile gelen dalganın frekansı, yayılma doğrultusu ve fazı aynıdır. Bir atomun iki durumuna tekabül eden enerjilerini W_1 ve W_2 ile gösterelim ve W_1'i W_2'den küçük kabul edelim.
Atomlar üzerine, frekansı

$$\nu_{12} = \frac{W_2 - W_1}{h}$$

olan (h Planck sabitidir; bu ifade de Bohr bağıntısıdır) elektromagnetik dalgalar gönderilirse, W_2 yüksek enerji seviyesinde bulunan atomlar W_1 düşük enerji seviyesine geçerler. Artan $W_2 - W_1 = h\nu_{12}$ enerjisi,

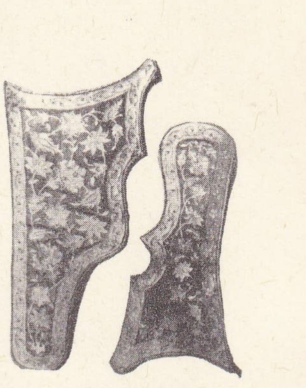

ipekli kumaş üzerine işlemeli yay mahfazası

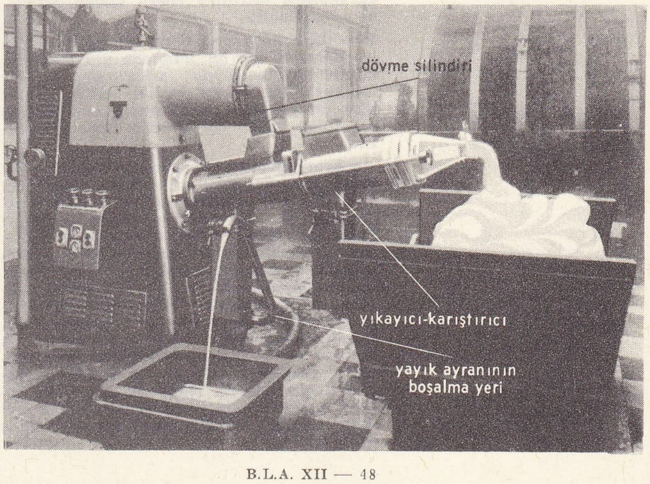

yayık makinesi

ek bir foton şeklinde dalga ile taşınır. Bu durumda, gelen ışıma ile indüklenmiş veya uyarılmış bir yayım meydana gelmiştir denir. Böylece birim zamanda yayımlanmış fotonların sayısı, W_2 yüksek enerji seviyesinde bulunan atomların sayısı ve gelen ışımanın enerji yoğunluğu ile doğru orantılıdır. İndüklenmiş ışımanın temel özelliğini, gelen ışımanın güçlendirilmesini (veya yükseltilmesini) sağlayan olayda aramak gerekir; yani indüklenmiş dalga, gelen dalga ile aynı yönde yayılır ve onunla aynı fazda titreşir.

İndüklenmiş yayım aslında atom rezonansının iki yönünden sadece biridir; öbür yönü ise W_1 alt enerji seviyesinde bulunan atomların yaptığı rezonansla enerji soğurma olayıdır. Bk. REZONANS.

İndüklenmiş yayım kavramı 1917'de Einstein tarafından düşünüldü. Fakat ancak 1954 yılından sonra amerikalı fizikçi Townes'in ilk maseri gerçekleştirmesiyle uygulanabildi. Birkaç yıl sonra laserin bulunmasıyle uygulama alanı iyice genişledi.

● *Kendiliğinden yayım.* Uyarılmış halde bulunan bir atomun, hiç bir dış etken olmaksızın kendiliğinden bir alt enerji seviyesine düşüp Bohr kanununa uyan bir ışıma meydana getirmesidir. Bir atom, uyarılmış W_2 enerji seviyesine taşınırsa ancak çok kısa ve sınırlı bir süre boyunca orada kalabilir; bu süre sonunda, ν_{12} frekanslı bir dalgaya ait $W_2 - W_1 = h\nu_{12}$ enerjili bir foton yayımlayarak kendiliğinden W_1 enerji seviyesine döner. Bu sürenin geçici olmasına ve atomdan atoma değişmesine rağmen, uyarılmış W_2 seviyesinde ortalama bir ömür süresi tayin edilebilir (radyoaktif bir çekirdeğin ömrü gibi). W_2 üst enerji seviyesindeki atomların sayısı N_2'ye yükseltilmişse, aralarından bir kısmı çok kısa bir dt süresinde W_1 alt enerji seviyesine yeniden dönerler; bu dt süresiyle orantılıdır, yani bu süre içinde N_2 sayısı dN_2 kadar azalır ve sonuç

$$\frac{dN_2}{N_2} = -A_{21}\,dt = \frac{1}{\tau_{21}}\,dt$$

şeklinde gösterilir.

A_{21} orantı kaysayısının boyutları zamanın tersidir; W_2 seviyesindeki bir atomun yayımladığı $h\nu_{12}$ enerjili fotonun kendiliğinden yayım zamanı birimi için ihtimali gösterir. W_2 enerjisindeki atomun W_1 enerjisinden başka bir enerji seviyesine düşme imkânı yoksa, bu $\frac{1}{A_{21}} = \tau_{21}$ ihtimalinin tersine, W_2 enerji seviyesinin ışıma ömrü süresi denir. W_2 seviyesinden çeşitli alt enerji seviyelerine doğru kendiliğinden düşme imkânları varsa, W_2 seviyesinin ışıma ömrü süresini hesaplamak için onların paylarını da eklemek gerekir.

Modern teoriler kendiliğinden yayımın, boşluğun termodinamik çalkantısından indüklenerek meydana geldiğini ileri sürer. Böylece anlaşılıyor ki yayımlar ancak atom rezonansı olayına da yer veren ve seçme kurallarıyle belirtilen enerji seviye çiftlerine eşlik edebilir.

Kendiliğinden yayım olayında meydana gelen dalgalar eşit bir ihtimalle uzayın bütün doğrultularına yayılır, aralarında hiç bir faz bağlantısı yoktur; bu iki özellik, kendiliğinden yayımlanan dalgaları indüklenmiş yayımdan doğan dalgalardan tamamen ayırır.

A_{21} kendiliğinden yayım ihtimalinin $W_2 - W_1$ enerji farkıyle, yani yayımlanan dalgaların ν_{12} frekansıyle birlikte çok hızlı arttığı ispatlanabilir. ν_{12} frekansı Hertz dalgaları bölgesine (radyo yayım, televizyon veya radar) tekabül ederse, kendiliğinden yayım ihtimali son derece zayıftır; bu olay pratik olarak ihmal edilebilir. ν_{12} frekansı, aksine, optik dalgalar bölgesine (görünebilir kızılaltı veya morötesi) tekabül ederse, kendiliğinden yayım ihtimali genellikle çok fazladır ve uyarılmış seviyelerin ömür süreleri genellikle çok kısadır (mikrosaniyeden küçük). Optik rezonans deneyinde olduğu kadar boşalmalı lambalarda veya tayf lambalarında kendiliğinden yayım olayı gözlenebilir.

— Huk. *Yayım sözleşmesi*'nin tarafları, bir eseri yaratan kişi veya onun halefleri ve yayımcıdır. Yayım sözleşmesinin konusu, genellikle bir edebiyat eseri olmakla birlikte, başka sanat eserlerinin de yayım sözleşmesi konusu olmasına bir engel yoktur. Meselâ bir resmin veya bir karikatürün yayımlanması da yayım sözleşmesinin konusunu meydana getirir. Ancak, yayım sözleşmesinin konusunun hukuka, ahlâka ve adaba aykırı olmaması gerekir. Yayım sözleşmesi, kural olarak bir tek eser için yapılır. Ancak, gelecekte yaratılacak eserlerin hepsini veya bir kısmını konu alan bir yayım sözleşmesi de yapılabilir. Bu türdeki bir yayım sözleşmesini taraflardan her biri bir yıl sonra hüküm doğurmak üzere, feshi ihbarda bulunarak sona erdirebilir. Yayım sözleşmesini, Fikir ve Sanat Eserleri kanununun 52. maddesi yazılı şekle bağlı tutmuştur. İki tarafa borç yükleyen bir sözleşme olan yayım sözleşmesinden taraflar için şu hak ve borçlar doğar; 1. eser sahibi, yani yayımlatanın hak ve borçları: a) eseri yayımlayana teslim borcu. Yayımlatanın, teslim borcunu yerine getirmiş sayılabilmesi için, eserini, çoğaltılmaya elverişli bir durumda teslim etmesi gerekir; b) yazar (telif) hakkının devri; c) eseri başka bir şekilde çoğaltma ve yaymadan kaçınma borcu. Yazar, hakkını yayımlayana devrettikten sonra, artık onun üstünde başka bir şekilde tasarrufta bulunamaz. Bu borcun süresi taraflar arasındaki anlaşmaya bağlıdır; ç) eserin kusursuz olarak yok olması halinde ikinci bir nüsha verme veya yeniden yazma borcu; d) düzeltme ve değişiklik yapma hakkı. Yazarın, eserin yayımı gerçekleşinceye kadar, yazdıklarını düzeltme hakkı vardır; 2. yayımcının borçları: a) eseri çoğaltma borcu. Yayımlayan, eseri çoğaltarak kamuya sunmak zorundadır. Bu çoğaltmanın miktar bakımından ne olacağı, sözleşmede gösterilir; b) yayma borcu; c) yok olan nüshaları yeniden basma borcu; ç) eserin yeni baskısını yapma borcu. Yayımlayanın bu borcunun doğabilmesi için, yapılan yayım sözleşmesinin, yayımcıya birden fazla yayım borcunu yüklemesi gerekir; d) eserin aslını geri verme borcu; e) telif ücreti ödeme borcu. (Bk. TELİF.) Yayım sözleşmesi metnin yok olması, basılmış nüshaların yok olması, eser sahibinin ölüm ve hastalık sonucu eseri tamamlayamaması, yayımlayanın iflâsı, sözleşme amacının ortadan kalkması ve yayım sözleşmesinin feshi durumlarında sona erer.

— Radyotek. İlk vericilerde, dalgaların meydana gelmesi için gerekli olan yüksek frekanslı akımlar, bir titreşim devresinin uçlarına bağlı bir eklatörde kıvılcım çıkararak elde edilirdi. Yayımlanan *sönümlü* dalgalar*, ancak *telgraf* işaretlerinin gönderilmesine yarıyordu. *Radyo* yayımına imkân veren *sönümsüz* dalgaları* üretebilecek yüksek frekans alternatörleri daha sonra gerçekleştirildi. Vericiler ise, *elektron lambaları*'nın bulunuşundan sonra gelişebildi. Bugün bütün verici istasyonlar bu lambalarla donatılmıştır.

Bir vericide, bir *modülasyon yükselteci* bulunur. Bu yükselteç iletilecek görüntüleri veya sesleri elektriğe dönüştüren ve bir *modülatör katında* yüksek frekanslı *taşıyıcı akım*'la birleşen işaretleri yükseltir. Taşıyıcı akım, düşük güçlü ve frekansı sabit tutulan bir *ana osilatör*'de meydana gelir. Birçok kat, bu şekilde üretilen ve sonradan modüle edilen yüksek frekanslı akımı yükseltmeğe yarar. *Güç katı*'nın çıkışında, akım elektromagnetik dalgalar yayan antene doğru yöneltilir.

Vericilerin frekansı, orta dalgalardan (veya küçük dalgalar) ve kısa dalgalardan geçerek birkaç yüz kilohertz'ten (uzun dalgalar) milyonlarca kilohertz'e (ültrakışa dalgalar) varabilir. Vericilerin *güc*'ü, birkaç miliwatt'tan (genellikle transistorlu portatif vericiler) 508 kilowatt'a ulaşabilir.

Vericilerin yayım alanı güçlerine olduğu kadar antenlerinin kuruluşuna, yerleştirilmesine ve kullanılan dalgaların uzunluğuna da bağlıdır. (LM)

YAYIMCI i. (*yayım*'dan *yayım-cı*). Yayım yapan kimse. (M)

YAYIMLAMAK geçl. f. (*yayım*'dan *yayımla-mak*). *Yeni.* Kitap, dergi v.b.yi basıp satışa çıkarmak. || Radyo, televizyon aracılığıyle geniş bir halk kitlesine iletmek, sunmak: *Haber, müzik yayımlamak.* || Resmen bildirmek, ilân etmek: *Kanun, kararname yayımlamak.* (M)

YAYIMLAYICI i. (*yayımlamak*'tan *yayımla-y-ıcı*). Bir yazarın eserini yayımlayan kişi, editör. *Eşanl.* YAYIMLAYAN. (M)

YAYIN i. (*yaymak*'tan *yay-ı-n*). *Yeni.* Basılıp satışa çıkarılmış yazı, eser v.b. şey. || Radyo ve televizyon aracılığıyle geniş bir halk kitlesine sunulan şey. *Eşanl.* NEŞRİYAT.

— Huk. *Yayın yoluyle hakaret.* Bk. *Basın* SUÇ'*u*. (M)

YAYIN i. (esk. türk. *yay*, yay, keman'dan *yay-ı-n*, yaya benzer, yay gibi'den [?]). Zool. Büyük başlı, geniş ağızlı, pulsuz derili uzun balık. (İlmî adı *Silurus glanis.* Yayıngillerden.)

— ANSİKL. Zool. *Yayın,* Avrupa ve Asya'nın ılıman bölgelerinde tatlısularda yaşar; başı yassı ve geniş, derisi pulsuz, pütürsüz ve yumuşaktır. Üst çenesinde dört kısa bıyık vardır. Gözleri birbirinden uzak ve küçüktür; kuyruk yüzgeci yuvarlak, sırt yüzgeci küçüktür. Derin suları sever, ağır yüzer. Suda yakaladığı her çeşit küçük hayvanları yer. Batı Avrupa'da seyrek görülen bu balığa Orta ve Doğu Avrupa'da, İsviçre göllerinde, özellikle Hazar denizinde pek çok rastlanır. Türkiye'de Sakarya nehrinde, Manyas, Apolyont, İznik ve Çıldır göllerinde bulunur. Kemikli balıkların en büyüğüdür; çoğunluğu 1 m boyunda, 10 kg. ağırlığında olur. Boyu 3 m, ağırlığı 300 kg olanları vardır. (LM)

YAYINBALIĞIGİLLER bls. çoğl. i. Kulaklarıyle yüzme kesesi arasında çifte kemik zinciri bulunan kemikli balıklar familyası. (Uzun bıyıklarıyle yakın cinslerinden ayırdedilir. Bunlar sıcak bölgelerde, nadiren ılıman bölgelerde görülen balıklardır. Başlıca cinsleri: *callichthys, clarias, heterobranchus, loricaria, pimelodus* ve *yayın.*) [L]

YAYINDIRMA i. (*yayınmak* > *yayındırmak*'tan *yayındır-ma*). Fiz. *Yeni.* Bir ışığı, pürüzlü yüzeyde yansıtma. (M)

YAYINEVİ bls. i. *Yeni.* Kitap, dergi v.b. yayımlayan ticarî kuruluş. (M)

YAYINIK sıf. (*yaymak* > *yayınmak*'tan *yayın-ı-k*). Fiz. *Yeni.* Pürüzlü yüzeyde yansıyan, yayınlanan (ışık). [M]

YAYINMA i. (*yaymak* > *yayınmak*'tan *yayın-ma*). Fiz. *Yeni.* Birbiriyle temas eden farklı akışkanların karışması ve homogen özellikler kazanması. || *Teşm. yol.* Işık ışınlarının veya kızılaltı ışınların dağılması. Bk. ANSİKL.

— Akust. *Akustik yayınma,* bir ses dalgasının çeşitli doğrultularda düzensiz olarak yansıması veya kırılması.

— Metalürji. Sıvı veya katı haldeki bir maden içinde, belli bir elementin farklı miktarlarda bulunduğu iki bölge arasında temel bileşenlerin değiş tokuşuyle meydana gelen yer değiştirme olayı. Bk. ANSİKL.

— Nükl. İki veya daha çok tanecik arasında meydana gelen ve enerji alışverişlerine yol açan tepkime. Bk. ANSİKL.

— Tıp. Bir ilâcın veya zehirli bir maddenin, kan veya lenf yoluyle vücudun çeşitli bölgelerine dağılması. (Bu bakımdan akyuvarların oynadığı rol önemlidir: akyuvarlar iyot gibi bazı ilâçlar ve bakteri toksinleri gibi bazı zehirler için çok etkili yayınma aracı olabilir.) || *Yayınma etmeni,* bağdokusunun yapı elemanlarından biri olan hiyalüronik aside saldırarak, deri altına şırınga edilen veya burada mikroplardan doğan ürünlerin emilmesini hızlandıran diyastaz. (Bu niteliğin bir hiyalüronidazdan ileri geldiği sanılır.)

— ANSİKL. Fiz. *Gazların yayınması.* Berthollet, birbiri üzerine hiç bir kimyasal etki yapmayan iki gazın, bir tek gazmış gibi karıştıklarını ve bütün hacmi kapladıklarını ispat etti. Bk. *Gazların* KARIŞIM'*ı*.

● *Gazların gözenekli çeperler arasından yayınması.* İki gaz gözenekli bir çeperle ayrıldığı zaman yayınma meydana gelebilir;

fakat, bu yayınma sırasında çeperin iki tarafındaki basınç eşit değildir, çünkü yayınma hızı ve belli bir süre içinde çeperi geçen gazların hacmi aynı değildir. Graham, çeperin iki yanında iki ayrı gaz bulunduğu zaman, yayınma hızları arasındaki oranın, gazların yoğunluklarının kare kökküyle ters orantılı olduğunu ispatlamıştır.

● *Termik yayınma.* Değişik kütlelerdeki moleküllerden meydana gelen ve sıcaklığı her noktada farklı olan bir gaz içinde, en ağır moleküller en soğuk bölgelerde toplaşır. Bazı izotopların, özellikle uranyum 235'in ayrılmasında bu ilkeden yararlanılır.

● *Çözeltilerin yayınması.* Tıpkı gaz molekülleri gibi çözünmüş maddelerin molekülleri veya iyonları da, eriticinin bütün kütlesi içinde düzgün olarak yayınma eğilimindedir. Graham koloidal çözelti halindeki yayınamayan maddeleri yayınabilen billûrsu madde çözeltilerinden veya gerçek çözeltilerden ayırmak için bu özellikten yararlanmıştır. Yayınma, bir çözeltile saf eriticiyi ayıran yüzeyde serbest olarak meydana gelebilir; iki sıvı, genellikle parşömen, kolodyum, viskoz yaprağı gibi yarı geçirgen bir zarla ayrılır.

Bu zarlar arasındaki yayınma, genellikle çok küçük gözenekler arasından yapılan ve yayınabilen taneciklerin büyüklüğü gözeneklerin boyutuna göre değişen bir filtreleme olarak kabul edilebilir. Bk. ULTRAFILTRE.

● *Işığın ve ısının yayınması.* Mat bir cismin yüzeyine düşen ışık veya ısı dalgaları bütün doğrultularda yansır. Bu olay, pürtüklü veya pürüzlü bir cismin yüzey elemanlarında çeşitli yönlere dönük birçok küçük yüzey bulunmasından ileri gelir; bu yüzeylerden her biri üzerindeki yansıma tıpkı ayna üzerindeki yansıma gibidir (hiç olmazsa kısa dalga boyundaki titreşimler için); fakat bu yansımalar cismin bütününe göre düzensiz bir şekilde oluşur. Düzensiz olarak yansıyan ışık, *yaygın* veya *dağınık* ışıktır; biz, cisimleri bu yaygın ışık sayesinde görebiliriz. Siyah veya çok parlak yüzeyli cisimlerde ışık hemen hemen hiç yayınmaz.

— Metalürji. *Yayınma* olayı birçok metalürji işlemi sırasında, gaz, sıvı veya katı haldeki tepkimelerde meydana gelir. Bu olay, özellikle sıvı ve katı haldeki madenlerde çok iyi incelenmiştir. Bir bakır levha, yüksek sıcaklıkta birkaç saat süreyle bir çinko levhaya iyice değdirilirse, her iki levha yine katı olarak kaldığı halde, bakır levhanın temas yüzeyinin çinko bakımından, çinko levhanın temas yüzeyinin de bakır bakımından zenginleşmiş olduğu görülür. Demek ki temas yüzeyinde, iki madenin atomları arasında sıcaklık yardımıyle bir alışveriş sonucu göç olayı meydana gelmiştir. Yayınmanın meydana gelebilmesi için, ele alınan sistemin iki bölgesi arasında belirli bir derişiklik gradyanının veya kimyasal potansiyelin bulunması gerekir. Böylece, heterojen bir katı çözeltideki maden atomları, bütün sistem aynı derişikliğe gelene kadar, derişikliği fazla olan bölgeden derişikliği daha az olan bölgeye yayınır.

Madenlerin sinterlenmesi, alaşımların homogenleştirme tavlaması, ısıl işlemlerde bileşenlerin çözelti haline getirilmesi, çok billûrlu alaşımların tane sınırlarında meydana gelen tabakalaşmalar, katı elementlerin sıvı maden banyosunda çözünmesi ve döküm işlemlerinde sıvı fazlar arasında meydana gelen tepkime hep çözücü ile çözünen arasındaki yayınma olayıyle açıklanır.

— Nükl. Tanecikler arasındaki yayınma ya esnektir, ya da değildir. *Esnek yayınma*'da taneciklerin yapısı ve cinsi etkileşmeden önce veya sonra değişmez (msl.: proton + proton, proton artı proton verir); *esnek olmayan yayınma*'da bir veya daha çok ek tanecik meydana gelir (msl.: proton + proton, proton + proton + mezon π verir) ya da taneciklerin cinsi değişir (msl.: proton + antiproton, elektron + antielektron verir). Yayınma kuvvetli bir etkileşmeden ileri geliyorsa *nükleer yayınma*, elektromagnetik bir etkileşmeden doğuyorsa *Coulomb yayınması* diye adlandırılır.

Rutherford, bir atomun pozitif elektrik yükünün, atomun çekirdeğinde belirdiğini ispatlamak için Coulomb yayınmasına başvurmuştur. Bu çalışmalar sayesinde atomlar çekirdek yapılarına göre sınıflandırılabilmiştir. (LM)

YAYINTI i. (*yaymak*'tan *yayın-tı*). Nükl. *Radyoaktif yayıntı*, içinde radyoaktif elementler bulunan bir kaptan yayılan gaz veya sıvı. (Radyoaktif yayıntının havaya karışmasını önlemek gerekir; çünkü solunumu çok tehlikelidir.) [L]

YAYLA i. (esk. türk. *yaylağ*'dan). Dağ tepelerindeki düzlük alanlara verilen ad.

— DEY. *Yayla gibi*, iri yarı kadınlar için kullanılır.

— Denizbil. *Kıta yaylası.* Bk. KITAÖNÜ.

— Teşk. tar. *Yayla baş gulâmı*, Osmanlılarda yazlık saraya çıkan padişahlara hizmet eden harem ağalarına verilen ad. || *Yayla baş kapı gulâmı*, yazlık saraya çıkan padişahların haremağalarının kâtipliğini yapan görevliye verilen ad. (Yayla baş kapı gulâmlığı, hasıllık görevinden sonra gelirdi.) [M]

YAYLA, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü, Bingöl ili, Genç ilçesi) bucak; 5 714 nüf. (1965); 9 köy. —*Bucak merkezi*, 1 257 nüf. (1965); ilçe merkezinin 22 km güneyinde; yüksl. 1 890 m. (M)

YAYLACI i. (*yayla*'dan *yayla-cı*). Yaylaya çıkan kimse. (M)

YAYLACILIK i. (*yaylacı*'dan *yaylacı-lık*). Yaylaya çıkmak; koyun ve sığır sürülerinin yazın yaylaya çıkarılması.

— ANSİKL. Yaylacılık göçebelikten farklı bir hayvan besleme usulüdür; birbirine yakın ve iklim bakımından birbirinin tamamlayıcısı iki otlağın bulunmasına bağlıdır. Akdeniz bölgeleri yaylacılığa elverişli yerlerdir; buralarda yazın ovalar kuraklıktan kavrulur; ovalara yakın dağlar ise serin ve otludur. Kışınsa dağlar karla kaplanır, ovalar daha elverişli olur. Bundan dolayı çok eski çağlardan beri sürüler yazın yaylalara çıkarılır, kışın ovalara indirilir. (M)

YAYLA dağı, Kırım'da Karadeniz kıyısı üzerinde dik yamaçlarla yükselen dağ; 1 521 m. Bu dağ ile Karadeniz arasındaki dar kıyı şeridi üzerinde kışları ılık olan bir iklim hâkimdir. Burada Yalta ve Livadia gibi yaz ve kış dinlenme yerleri bulunur. (M)

YAYLADAĞI, esk. **Ordu**, Akdeniz bölgesinde (Adana bölümü, Hatay ili) ilçe merkezi kasaba; 3 530 nüf. (1970). Antakya'nın güneyinde, Suriye sınırının çok yakınında; yüksl. 450 m. Hatay ilindeki ilçe merkezleri arasında en az nüfuslu olanıdır. Yayladağı, Türkiye'nin en güneyinde bulunan ilçe merkezidir. —*Yayladığı ilçesi*, 366 km²; 23 309 nüf. (1970). Merkez, Kışlak ve Yeditepe bucakları, 32 köy. Tahıl, tütün, meyvecilik. (M)

YAYLADERE, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü, Bingöl ili, Kiğı ilçesi) bucak; 10 554 nüf. (1965); 26 köy. —*Bucak merkezi*, 722 nüf. (1965). Kiğı'nın 28 km güneyinde; yüksl. 1 600 m. (M)

YAYLAK i. (esk. türk. *yaylağ*'dan). Hayvanların otlamak için yayıldıkları alan, otlak.

— Huk. *Esk. Yaylak ve kışlak resmi*, bir köy veya kasabanın yaylak ve kışlağından yararlananlardan ödeme güçlerine göre alınan resim. (Kışlak ve yaylaklar, metruk topraklardan olmalarına rağmen bu yerlerden yararlanmanın vergiye bağlı tutulması bir istisnadır.) [M]

YAYLAK, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Orta Fırat bölümü, Urfa ili, Bozova ilçesi) bucak; 15 610 nüf. (1965); 42 köy. —*Bucak merkezi* (esk. *Baziki*), 1 213 nüf. (1965). İlçe merkezinin 13 km batısında; yüksl. 480 m. Bozova'ya toprak bir yolla bağlıdır. (M)

YAYLAKİYE i. (*yaylak*'tan osmanlıca *yaylakiyye*). Tar. Yaylak sahibinin sürü sahiplerinden aldığı kira. (M)

YAYLAMAK geçz. ve geçl. f. (esk. türk. *yay*, yaz'dan *yay-la-mak*). *Halk dili.* Yazın yaylaya çıkmak. (M)

YAYLANDIRMAK geçl. f. (*yaylanmak*'tan *yaylan-dır-mak*). Yaylar aracılığıyle hareket ettirmek. || Altında yay varmış gibi esnetmek. (M)

YAYLANMAK geçz. f. (*yay*'dan *yay-la-n-mak*). Yaylar üzerinde hareket etmek. || Bacakları dizden esneterek yay üzerinde imişçesine sallanmak. (M)

YAYLI sıf. (*yay*'dan *yay-lı*). Ok ve yayla silâhlanmış. || Altında esner yayları olan: *Ağır ağır atını sürerken karşılaştığı bir yaylı araba, candarmanın hiç gözüne çarpmamıştı* (Sabahattin Ali). *Yaylı somya.*

— Müz. ve Mus. *Yaylı tambur*, tamburun yayla çalınan türü. (Bk. ANSİKL.) || *Yaylı sazlar (çalgılar)*, keman, kemençe, tambur v.b. gibi yayla çalınan çalgılara verilen ad.

— ANSIKL. Mus. *Yaylı tambur*'da keman, viyolonsel veya kemençe yayı kullanılır. Bu şekli Tamburî Cemil Bey buldu. Cemil Beyin ferah fezâ ve nihavend taksimleri, yaylı tambur eserlerinin en ünlü örnekleridir. Yaylı tamburda ses genellikle hafif çıkar ve sesi gürleştirmek için eşiği çok yükseltmek gerekir. Tambur, yaylı olarak çalınacaksa, bacaklar arasına yerleştirilir ve düşey tutulur.

◆ İ. Yanları ve üstü kapalı, altında yayları olan atla çekilen binek arabası: *Atlar sinekten tepiniyor, rahat yürüyemiyor, yaylı gittikçe yavaşlamaya, gittikçe ağırlaşmaya başlıyordu* (M. Ş. Esendal). [M]

YAYLIM i. (*yayılmak*'tan *yayıl-ı-m* > *yay-l-ı-m*). Yayılmak, dağılmak eylemi. || Hayvanların otlamak için yayıldıkları otlak.

— Ask. *Yaylım ateş*, bir top tarafından aynı atış esaslarıyle aralıksız olarak yapılan atışların toplu adı. || *Yaylım atışı*, muharebede, birinin şerefine, bir şenlik sırasında v.b. birkaç ateşli silâh (top, tüfek) tarafından, aynı atış esasları ve tek kumandayle, aynı zamanda yapılan atış. (Yaylım atışı, Birinci Dünya savaşına kadar muharebede piyade tarafından sık sık kullanıldı; otomatik silâhların ateş gücü karşısında ortadan kalktı; buna karşılık, Araplar tarafından yapılan atlı şenliklerde bugün de kullanılmaktadır.

— Bir batarya veya topçu grubu tarafından topları birbirine bağlı olmaksızın yapılan atışların toplu adı. —Otomatik silâhla art arda yapılan birçok atış. || *Yaylım ateşi*, birkaç ateşli silâhın aynı zamanda ateş etmesi. (M)

YAYMA i. (*yaymak*'tan *yay-ma*). Yaymak eylemi. || Ufak tefek şeylerin satıldığı küçük sergi.

— Foto. *Yayma çerçevesi*, kenar çizgileri hafif silik veya belirsiz olan görüntüler elde etmek için fotoğraf çekilirken objektifin önüne ya da arkasına, fotokopiler çekilirken de ışık kaynağı ile negatif arasına yerleştirilen, kenarları hafifçe gölgeli veya tırtıllı bir çeşit çerçeve.

— Kim. *Yayma gücü*, bir sıvı fazın özelliklerini gösteren bir ortam içinde, katı tanecikleri asıltı haline getirme ve sürekli asıltı halinde tutma özelliği.

— Opt. *Yayma gücü*, cisimlerin, bütün doğrultulara ışık ışınları gönderme özelliği. (LM)

YAYMACI i. (*yayma*'dan *yayma-cı*). Ufak tefek şeyler satılan hırdavat sergisinde satış yapan kimse. (M)

YAYMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Açarak ve düzeltere bir alanı örtecek şekilde sermek: *Getirdiği yaprakları bebeğin altına üstüne yaydı* (A. H. Müftüoğlu). *Halı yaymak.* || Dağınık ve düzensiz bir şekilde saçmak: *Yapraktan saçını yerlere yaymış, / Sonbahar ağlıyor ayaklarında* (N. F. Kısakürek). || Etrafa dağılmasına sebep olmak: *Ödedikleri şey ise sadece, hastalıklarını âleme yaymaktır* (Ş. S. Aydemir). || Sınırını genişletmek: *Lekeyi yaymak.* || Başkalarına iletmek, duyurmak: *Onun için, aklı başında kimseler kendilerine piyango çıktığını yaymaktan çekinirler* (H. R. Gürpınar). || Kendinden dışa doğru çeşitli yönlere göndermek: *Işın yaymak.* || Genellemek: *İlk öğretim ve eğitimi dilediğimiz gibi yayıncaya kadar, buna lüzum vardır* (F. R. Atay). || Sürüyü otlağa dağıtmak: *Koyunları yaymak.* || Radyo aracılığıyle veya aynı anda pek çok insana ulaştırma imkânı veren diğer bütün usullerle halka duyurmak.

yayoi şiki vazo
Guimet müzesi,
Paris

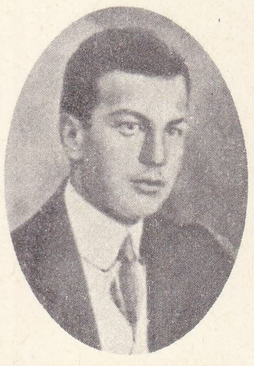

M. Behçet YAZAR

— Opt. Çeşitli doğrultulara dağıtmak: *Hava molekülleri güneş ışığını, özellikle mavi ışığı yayar (göğün mavi gözükmesinin sebebi).*

— Seram. Çömlekçilikte, çalışılan malzemeyi ortadan kenarlara doğru dağıtmak. (ML)

YAYOİ ŞİKİ i. Japon kalkolitik medeniyeti eşyalarına ve özellikle o devrin özelliğini yansıtan, tornada çekilmiş külrengi toprak eşyaya verilen ad. (L)

YAYVAN sıf. (*yaymak*'tan *yay-van*). Eni boyundan ve derinliğinden fazla olan, basık ve geniş: *Yalı, çok pencereli iki katlı yayvan bir binadır* (B. Felek). || *Teşm. yol.* Enine, yatay olan. || [Konuşma için] Heceleri uzatarak yapılan: *Yayvan konuşma.*

◆ **Yayvan yayvan** zf. Yayarak, sesleri uzata uzata: *Yayvan yayvan konuşuyor.*

◆ **Yayvanlık** i. Yayvan olma hali. || [Konuşma için] Yayıklık, harfleri uzatma ve yayma. (M)

YAZ i. (esk. türk. k.). İlkbahardan sonra, sonbahardan önce gelen, yılın en sıcak mevsimi: *Bahçemde bir bahar günü açarak / Daha yaz geçmeden sarardı gülüm* (F. N. Çamlıbel).

— ÇEŞ. DEY. *Yaz kış*, bütün bir yıl süresince. || *Yaza çıkmak*, yaz mevsimine varmak. || *Yazı getirmek*, yazlık elbise getirmek.

— ANSİKL. Astron. Yer'in çevresindeki görünür hareketini yaparken Güneş'in çizdiği eliptik yörüngenin AP büyük ekseni, $\gamma\gamma'$ ılım çizgisine dik değildir. Bugünkü durumda, P yerberi* noktasının boylamı (γAP yayı) yaklaşık olarak 282°'dir ve yılda ortalama 61″ kadar artar. Güneş tutulum düzlemi boyunca yol alırken, *yaz* SAγ' yayına tekabül eder. Bu yay, öbür mevsimlere tekabül eden yaylardan biraz daha uzundadır (bugünkü periyotta kış 89 gün 0 saat olduğu halde yaz 93 gün 15 saattir). Her ne kadar Yer'in Güneş'e uzaklığı 21 haziranda 21 aralıktakinden biraz daha fazlaysa da, güneş ışınları daha büyük açı altında geldiği için bu mevsim kuzey yarıkürede daha sıcak geçer. Tabiî güney yarıkürede durum tam tersidir.

Güneş, 21 haziranda *İkizler* burcundan çıkıp *Yengeç* burcuna girer. 21 Eylülde de *Başak* burcundan çıkarak *Terazi* burcuna geçer. Bk. BURÇLAR *kuşağı*.

— İkonogr. *Yaz*, çok zaman, başında başaklardan yapılmış bir taç, elinde bir orakla bir demet ekin veya bir bereket boynuzu bulunan genç bir kadın biçiminde temsil edilmiştir. Houdon, yazı, elinde bir sulama kovası bulunan bir kadın biçiminde temsil etti (Montpellier). Yaz, bazen hasat ile ilgili gösterilir. Bouchardon'un (Paris'de Grenelle sokağındaki çeşme) ve Clodion'un alçak kabartmaları (Paris'te Bondy sokağındaki konak); Poussin'in (*Ruth ile Boaz*, Louvre) ve Lancret'nin tabloları (Louvre). Yaz, bazen de Ceres olarak ele alınmıştır (Versailles parkında Hutinot'nun heykeli, Louvre'daki Apollon galerisinde Dumerau'nun yaptığı tavan). [Bk. MEVSİM]

Yaz manzaraları Bruegel'e, Van Goyen'e ve özellikle empresyonistlere ilham kaynağı olmuştur: Cl. Monet, Puvis de Chavannes. (L)

YAZAR i. (*yazmak*'tan *yaz-ar*). *Yeni.* Edebiyat, bilim, sanat alanında eser veren kimse: *İşte bu yıkılmış saltanatın tek şehzadesi tek oğlu sermet Muhtar, bir gün ünlü bir yazar olacaktı* (Y. Z. Ortaç). || Herhangi bir konuda yazı yazan kimse. *Esk.* Muharrir.

◆ **Yazarlık** i. Yazarın işi veya mesleği: *Ben politika hayatında sadece yazarlık ettim.* (F. R. Atay). [M]

«Yaz»
Clodion'un eseri
alçak kabartma
Bondy caddesi, Paris

YAZAR (Mehmed Behçet), türk şairi (Halep (1890). Edebiyat ve tarih üstüne çeşitli araştırmaları vardır. Eserleri: *Erganun* (şiirler, 1911); *Buhurdan* (mensur şiirler, 1925); *Genç Şairlerimiz ve Eserleri* (edebiyat incelemesi, 1936); *Genç Romancılarımız ve Eserleri* (inceleme, 1937); *Edebiyatçılarımız ve Türk Edebiyatı* (anket-antoloji, 1938); *Yumak* (şiirler, 1938). [M]

YAZATA'LAR, Avesta'da, cinler veya tabiat kuvvetleri olarak nitelendirilen küçük tanrılar. (L)

YAZDEH sıf. (fars. *yāz* ve *deh*). *Esk.* On bir.

◆ **Yazdehüm** sıf. *Esk.* On birinci. (M)

YAZDGİRD. Bk. YEZDGERD.

YAZDIRMAK ettrg. f. (esk. türk. k.). Yazmak işini yaptırmak: *Bekir Sami Bey, askerlik şubesi başkanını masasında, telgrafhaneden aldığı kâğıtlara bakarak Teğmen Faruk'a rapor yazdırıyordu* (Kemal Tahir). [M]

Yaz Gecesi Rüyası (BİR) [*A Midsummer Night's Dream*], Shakespeare'in 1595'e doğru yazdığı oyun. Perilerin oturduğu bir rüya ormanında geçen oyun, olay örgüsünden çok şiirsel havasıyle ilgi çeker. Aşıklar (Lysander ve Hermia) birbirlerini burada arar, bulur ve severler. Demetrius Hermia'yı, Helena da Demetrius'u sever, ama sevgileri karşılıksızdır. Kral Oberon ile kraliçe Titania arasındaki mücadele bu duygusal durumu güçleştirir. Oberon, cin Puck'a âşıkların göz kapağına sihirli bir çiçeğin suyunu damlattırır. Lysander Helena'yı sevmeğe başlar, oysa Helena Demetrius'u sevmeğe devam eder ve kraliçe Titania, bir büyü sonucu, eşek başlı Bottom'a âşık olur. Sonunda her şey düzelir, Titania Oberon'a, Lysander Hermia'ya döner ve Demetrius Helena'yı sever. (→ Bibliyo.) [L]

YAZGI i. (*yazmak*'tan *yaz-gı*). Fels. *Yeni.* Alınyazısı, kader. (M)

YAZI i. (*yazmak*'tan *yaz-ı*). Söz veya düşüncenin belli işaretlerle ifade edilişi, yazma işi: *—Efendi babam şimdi yazı ile meşgul.. Hiç odasından çıkmıyor* (H. R. Gürpınar). || Yazılmış harflerin tümü, bu harfleri yazma biçimi: *Eh, senin memuriyetinde de adamı gösteren yazıdır* (Sabahattin Ali). *Okunaklı yazı.* || Yazılmış şey: *Bunlar yazı değildi* (Y. Z. Ortaç). || Alfabe, yazı sistemi: *—Ben yeni yazıları sökemiyorum...* (B. Felek). || Belli bir harf sistemi ile yazılmış çeşit: *İtalik yazı. Majüskül yazı.* || *Teşm. yol.* Kaleme alınmış eser: *Yazının başlığı, galiba «İhtiyar Kayıkçı» idi* (Y. Z. Ortaç). || Yazı ile ifade biçimi: *Realist yazı. Natüralist yazı.* || Bilinen yazıdan ayrı olan anlatım aracı: *Nota yazısı.* || *Mec.* Kader, alınyazısı: *Kim bu, kim alınmızdaki yazı?* (O. V. Kanık). || *Yazı masası*, üzerinde yazı yazılan genellikle çekmeceli masa. || *Yazı tahtası*, üzerine tebeşirle yazı yazılan tahta. || *Yazı taşı*, üzerine taş kalemle yazı kazılan taş. || *Yazı tura.* Bk. YAZITURA. || *Alfabetik yazı*, fonetik yazı, basit sesleri gösteren yazı. || *El yazısı.* Bk. EL. || *Dik yazı*, harfleri çizgiye dik olan yazı. || *Hece yazısı*, harfleri heceleri gösteren fonetik yazı. || *Hiyeroglif yazısı.* Bk. HİYEROGLİF. || *İdeografik yazı.* Bk. İDEOGRAM. || *Şifreli yazı*, anahtarı yalnız bazı kimselerde bulunan saymaca işaretler (veya sayılar). || *Yüz yazısı. Halk dili.* Gelinlerin yüzünü süsleme.

— ÇEŞ. DEY. *Yazı mı tura mı?*, yazıtura oyununda sorulan soru. || *Yazıya dökmek*, bir konuyu yazı ile anlatmak. || *Yazıya gelmemek*, yazı ile anlatılamaz olmak. || *Yazıyı çıkaramamak (sökememek)*, bir yazıyı okuyamamak. || *Alın yazısı.* Bk. ALINYAZISI. || *Kara yazı.* Bk. KARA.

— Büro. *Yazı makinesi.* Bk. DAKTİLO *makinesi.*

— Dilbil. *Eski yazı*, Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkındaki kanunun uygulanmasından (1 kasım 1928) sonra, arap harfli türk yazısına verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Yeni yazı*, latin harfli türk yazısına verilen ad.

— Ed. *Yazı dili*, konuşma diline karşıt olarak edebiyat dili. || *Düz yazı.* Bk. NESİR.

— Grafoloji. *Matbaa yazısı*, matbaa harfleriyle yazılmış yazı.

— G. santl. Bk. HAT. HATTATLIK. || *Yazı sanatı*, hat sanatı. Yazarken harflere zarif ve süslü bir biçim verme sanatı. Bk. ANSİKL.

— Mal. *Esk.* Dirlik tahsisatının yıllık geliri. || Kapıkulu ocaklarının maaş tutarı.

— Nümism. Bir para veya madalyanın, üzerinde arma, resim, tuğra bulunan yüzünün karşıtı olan arka yüzü. (Ön yüz karşıtı olarak arka yüz terimi de kullanılır.)

— Paleografi. *Çivi yazısı.* Bk. ÇİVİ *yazısı.* || *Millî yazılar.* Bk. ANSİKL.

— Santl. *Yazı çekmecesi*, yazı takımları, kâğıt, kalem v.b. eşyanın konduğu küçük sandık. (Odalarda sedirler üzerine konan bu çekmecelerin üzerine hokka, kalem, rıhdan, kalemtıraş, makta v.b. konurdu. Yazılı kâğıtlar bu çekmece içinde dururdu. Sade ve işlemeli olanları vardı.) || *Yazı kalemi*, yazı yazmağa mahsus ince kamış. (Uç kısmı mürekkebi tutması için yarıktı.) || *Yazı takımı*, yazı yazmağa yarayan âlet ve eşyanın tümü. (Yazı takımları kenarlıklı bir tepsi içinde, iki hokka, rıhdan, süngerlik, kalemtıraş, makta ve makastan meydana gelirdi. Hattatların yazı takımlarında ise değişik renklerde mürekkep kullandıkları için fazla sayıda hokka bulunurdu.)

— ANSİKL. Dilbil. *Eski yazı*, Türkler tarafından islâmiyetin kabulünden (X.yy.) sonra kullanılmağa başlandı; XX. yy. başlarına kadar kullanıldı. Türk dilinin gelişme dönemleri bakımından eski yazının kullanıldığı süre, Eski Türkçenin sonları ile yeni yazı dili devrelerini (Kuzeydoğu Türkçesi, Kuzey Türkçesi, Doğu Türkçesi, Batı Türkçesi) içine alır. Eski yazıda arap alfabesine eklenmiş üç yeni harfle (*p* [پ], *ç* [چ], *j* [ژ]) birlikte 31 harf vardı. İmlâda şedde, üstün, esre, ötre, sükûn, tenvin, vasla gibi ses işaretlerine de yer veriliyordu. Eski yazının nesih, rık'a, talik, sülüs, divanî, celî divanî, reyhanî, kûfî, siyakat gibi türleri vardır. (Bk. HAT.) Osmanlı Türklerinde basma eserlerı eski yazının nesih türüne dayanır. El yazısı genellikle rık'adır. Yazma eserlerde, resmî kayıtlarda, fermanlarda v.b., başta talik, sülüs ve divanî olmak üzere öteki yazı türlerine de yer verilmiştir.

— G. santl. Doğulularda *yazı sanatı*'nın en eski çağlardan beri önemli sayıldığı görülür. Yazı sanatının başta gelen yedi sanat arasında yer aldığı Çin'de, bu ülkenin tarihçileri, elyazmaları biçim güzelliği bakımından eşsiz olan Vang Hsi-ci'den önemle söz ederler. Çeşitli çin yazı sanatı üslûplarından (mühürümsü, resmî, işlek v.b. yazı sanatları), yazı sanatı okulları ve modalarından çıkan başlıca özellik, yazının resmi etkilemiş olmasıdır. Yazı sanatının resim üstündeki bu sürekli ve dolaysız (Song'ların ve ilk Ming'lerin saltanatı sırasında) etkisi kendini bazı devirlerde hemen göstermiştir. İranlılarda yazı sanatı XVIII. yy.-da en yüksek derecesine ulaştı. Dinleri insan resmini yasaklayan Müslümanlar, bir yüzey üzerinde dizi halinde sıralanan kûfî harflerle, hayranlık uyandıran bir yazı sanatı ortaya koydular.

— Paleogr. *Millî yazılar.* Bu ad altında, kendine has yedi yazı çeşidi ayırt edilir: merovenj, lombard, vizigot, irlanda veya iskoç ve anglosakson. Bunlar sırasıyle Galya, İtalya, İspanya, İrlanda ve İngiltere'de VII. yy. ile XII. yy. arasında kullanılmış yazılardır. Hepsi latin kaynaklıdır; ilk üçü, eski işlek küçük harfi sürdürür, öbür ikisi ise özenli küçük harflerden gelir. «Millî» adı bu yazıların adını taşıdığı halklar tarafından bulunmuş olduğu anlamına gelmez, adlarının bu yazıları en çok kullanmış olan halkların yaşadıkları topraklar dolayısıyle verildiğini gösterir.

— Tar. *Yazı* kelimesi, sözü çizgilerle gösterme sistemi anlamına alınacak olursa en eski yazı örnekleri M.Ö. IV. binden önceye inmez. Bu durum hiç de şaşırtıcı değildir. Terim bu şekilde anlaşılacak olursa, buna ihtiyaç duyulabilmesi ve yaratma imkânının bulunabilmesi için oldukça gelişmiş bir toplum düzeyi gereklidir. Ama, geçmişte daha gerilere gidilebilir ve yazı-

Foto. LAROUSSE; N. Erkılıç (MEYDAN)

nın icadını mümkün kılan şartlar tümevarım yoluyle ortaya konabilir.

Yazı bir resimdir. Bu resmin bazı niyetleri karşılaması gerekir. İnsan, tabiatta zaman zaman düşman veya dost güçler arasında yaşar. Bu güçlerin sempatisi nasıl sağlanabilir? Kötülüklerinden nasıl kurtulunabilir? Bunu sağlamak için en iyi çare bu güçleri maddî nesnelerle cisimleştirmek ve daha sonra tılsım veya büyü vazifesi görebilecek sembolik resimler haline getirmekti. Bu mistik ve dinî anlayış, zamanla, resmin din dışı amaçlarla kullanılması fikrini doğurdu. İnsan, duygularını yalnız hareket ve sesle dışa vurabiliyordu. Oysa ses gibi hareket de havada kaybolup gidiyordu. Bunları elle tutulur kalıcı birer belge halinde saklamağa çalışmak tabiî bir davranıştı. En basit toplumlarda bile iş anlaşmalarını, alınan ve verilen hediyeleri, malların sayımını, yönetim ve otoriteyi elinde tutan şeflerin buyruklarını bir yere kaydetmek zorunluydu. Gerçi bu gibi ihtiyaçları, özellikle de haberleşmeyi, İnkaların *Vampum'ları* (delinmiş kabuklar) ve Azteklerin *kipu'ları* (düğümlü kurdeleler) gibi hatırlatıcı nesnelerle karşılamak mümkündü. Ama daha karmaşık ve ayrıntılı bildirişim için, art arda sıralanmış resimler dizisi diyebileceğimiz sembolik şekillerin kullanılması hiç bir yarar sağlayamazdı.

Bir nesnenin resimle gösterilmesiyle bu nesne arasında bir eşdeğerlilik ilişkisi kurulduğu gün ideografik yazı da doğmuş oldu. Bu yazının üstünlüğü, onu değişik sözlerle yorumlayan, yani farklı şekillerde okuyan kimseler tarafından anlaşılabilmesiydi. Ama bu küçük yararın yanı sıra birçok sakıncası vardı. Önce yalnız somut nesneleri belirtebiliyor, soyut kavramlar söz konusu olunca resim yazısına mecazî anlamlar yüklemek gerekiyor ve bu durum iki anlamlılıklara yol açma sakıncasını doğuruyordu. Ayrıca, kendi aralarında çeşitli nutuk bölümlerine ayrılan ve dilbilgisi kavramları adı verilen unsurları da belirtemiyordu. Birçok dilde kelimelerin tamamlayıcı bir bölümü olan önekler, sonekler veya çekim ekleri bir resimle nasıl belirtilebilir? Resim yazısı ancak grameri en aza indirgenmiş dillerde kullanılabilir; meselâ tek heceli diller (bu dillerde kelimeler arasındaki ilişki özellikle bu kelimelerin cümle içindeki yerine bağlıdır). Ayrıca, çok daha önemli bir sakınca daha vardır: yeni bir nesne veya anlatılacak yeni düşünceler ortaya çıktıkça işaretleri sonsuza kadar çoğaltma gereğinin doğması. Yazı, ayrılmaz bir parçası olduğu bütün düşünce hareketlerini izlemek zorundaydı.

Bu yüzden, bütünüyle ideografik kalmış bir yazı yoktur; en eskileri bile çok eksik ve kusurludur; hepsinde de, anlatılacak anlama bağlı kalmayan ve aynı şekilde telaffuzu sağlayan birçok işaret fonogram vardır.

Bu devrim tamamlandığı gün büyük bir ilerleme gerçekleşti. Zaten, böyle bir devrimden kaçınmak da imkânsızdı. Her ülkede ve birbirinden bağımsız olarak bu devrimi görürüz. Ayrıca, böyle bir devrimin ilk şartı, dil mekanizmasının incelenmesi ve dildeki seslerin analiziydi. Bu işlem uzun zaman alıyordu ve ancak bir kişi tarafından yapılabilirdi. Bundan dolayı, dilin icadı, Tanrı'ya değilse bile, olağanüstü zekâda birkaç kişiye mal edildi.

İdeografik yazıdan fonetik yazıya geçiş tek heceli dillerde çok daha kolay oldu; çünkü bu dillerde her düşünce tek bir sese kolayca bağlanabilir. Gerçek şudur ki bütün ülkelerde yazının evrimi hece yazısıyle sonuçlandı. (Bu konudaki ayrıntılı bilgi için bk. ALFABE.) Burada yalnız iki olgu üstünde durulabilir.

Çeşitli düşünceleri belirten ve bu yüzden birçok şekilde telaffuz edilen işaretler de vardır. Tersine, farklı kelimelerle anlatılabilen ve böylece birçok yazı işaretiyle belirtilebilen düşüncelere de rastlanır. Başka bir deyimle, bir işaret çoksesli (yani çeşitli biçimlerde telaffuz edilebilen), birçok işaret de teksesli (yani aynı şekilde telaffuz edilen) olabilir. Birkaç anlamlı işaretlere ya nasıl telaffuz edileceklerini ya da hangi anlamda kullanıldıklarını gösteren tamamlayıcı yazı unsurları ekleyerek bu iki yönlü güçlük giderildi.

Bu işlem en eski ideografik yazılarda bile bir ölçüde gerçekleştirilmiştir: Mezopotamya'da kullanılan asur-babil yazısının kökü olan sümer yazısı ve Mısır'da kullanılan hiyeroglifler. Bununla birlikte, bu iki yazıda ideogramı, yani sesi gözönünde tutmadan belli bir düşünceyi belirten birçok işaret vardır.

Mezopotamya ve Mısır'da eski yazı sadeleşerek oldukça kısa bir sürede hece yazısı haline geldi. Çin'de sadeleşme hiç bir zaman tam bir dönüşüme ulaşamadı: düşünce yazısı bütünüyle fonetik bir yazı haline gelemedi. Birçok ideogramın yanı sıra yazıda birçok bileşimler vardır; bu bileşimlerde fonetik yönden ele alınan unsurlarla kelimelerin hangi anlamda kullanıldıklarını belirten «anahtarlar» yer alır. Harf sayısı çok fazladır. Çeşitli yerli lûgatlerdekiler hesaplanacak olursa bu harflerin 80 000'den fazla olduğu görülür. Günlük kullanıma girenlerin sayısı 6 000 - 8 000 arasındadır. Anahtarlar ise 214 tanedir; bu anahtarların değeri bütünüyle düşünceyle ilgilidir. (LM)

YAZI i. (esk. türk. k.). Ova, düzlük.

— Coğ. *Yalama yazı*, dağlık bölgenin aşınmasından meydana gelen düzlük. *Eşanl.* PENEPLEN. (M)

YAZIBİLİM ve **YAZIBİLİMİ** blş. i. *Yeni.* Bir kimsenin karakterini ve duygularını el yazısından anlamayı amaçlayan çalışma, grafoloji. (M)

YAZICI i. (*yazı*'dan *yazı-cı*). Yazı yazan kimse, kâtip: *Bu aralığa cepheden iki kapı açılıyor, sol tarafta, duvara bitişik, iki kişi alabilir bir yazıcı odası bulunuyordu* (Ahmed Rasim). || *Yazıcı kadın. Halk dili.* Gelinlerin yüzünü boyayan ve süsleyen kadın.

— Ask. *Yazıcı er*, yazıcılık ve yoklama işleriyle görevli er. (M)

YAZICI, birçok yazar yetiştirmiş arap ailesi: — ŞEYH NÂSIF BİN ABDULLAH, şair (Beyrut 1800 - ay.y. 1871). Ailesi XVII. yy.da Hıms ve Trablus'ta oturuyordu. Osmanlı devletinde görev alan dedesi **Yazıcı** unvanıyle tanındı. Yazıcı ailesi sonra Lübnan'a yerleşti. Nâsif düzenli bir öğrenim görmedi. Keşiş Mathieu'nün yanında kalarak ondan Hıristiyanlık hakkında bilgiler edindi. Nâsif katolikti. Kur'an'ı ve Mütenebbi'nin divanını ezberledi. 1816-1818 Yılları arasında Deyr Karfaka piskoposluğunda kâtiplik yaptı. 1828-1840'ta Emîr Beşir'in hizmetinde bulundu. Fransız şairi Lamartine onu bu sıralarda tanıdı ve hatıralarında ona yer verdi. Emîr Beşir'in Malta'ya sürgün edilmesinden sonra Beyrut'a gelen Nâsif, eserlerini burada yazdı. Eserlerinde gramer, şiir ve güzel konuşma sanatı üstünde çeşitli görüşler ileri sürdü. Şiirlerinde eski arap nazmının, özellikle Mütenebbi'nin etkisi altında kaldı. Nâsif, makamât tarzında yazan son arap şairi olarak kabul edilir. *Macmau'l-Bahreyn* (İki Denizin Birleştiği Yer) adlı eserinde 60 makamât yer alır. Genellikle klasik bir yazar olan Nâsif modern arap edebiyatını büyük ölçüde etkiledi; —İBRAHİM, şair ve dilci (1847-1906), şeyh Nâsif'in oğlu. Modern Arapçanın terminolojisinin tespitinde çalıştı. Yazılarının bir kısmı ölümünden sonra, *Resail el Yazıcı* (Yazıcı'nın Risaleleri) adıyle 1920'de Kahire'de yayımlandı. Şiirleri *El-İka* (Yaratma) adlı bir kitapta toplanmıştır; —HALİL, yazar (1858-1885), Nâsif'in en küçük oğlu. Arap edebiyatında ilk trajedi yazarıdır. *El-Mürüvvet ve'l-Vefa* (Yardım ve Bağlılık) adlı trajedinin konusu eski arap yaşayışından alınmıştır. Yazmağa başladığı büyük bir arapça lûgati bitiremeden öldü; —VERDE, kadın şair (1838-1924). Nâsif'in kızı. Modern arap edebiyatının ilk kadın yazarlarındandır. Hayatının büyük bir kısmını Mısır'da geçirdi. Şiirlerini *Hadikatü'l-Verd* (Gül Bahçesi) adlı divanda topladı; — HABİB, yazar (1833-1873). Nâsif'in büyük oğlu. Genellikle babasının eserleri üstünde çalıştı. (M)

YAZICI (Tahsin), türk bilim adamı (Kiğı, Bingöl 1922). İstanbul Edebiyat fakültesini bitirdi (1945). Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap - Fars Filolojisi bölümünde doçent ve profesör oldu (1965). İslâm klasiklerinden bazılarını Türkçeye çevirdi ve metin yayımlarını yaptı: *Ârifîlerin Menkıbeleri* (*Menakıb-ül Ârif*'in türkçe tercümesi) [1953]; *Menakıb-ül Ârifin* (Farsça metnin tenkitli yayımı) [1959]; *Kuşeyrî Risalesi* (1966); *Hatib-i Farisi* (1972); *Menakıb-ı Cemâleddin-i Sâvi* (1972). [M]

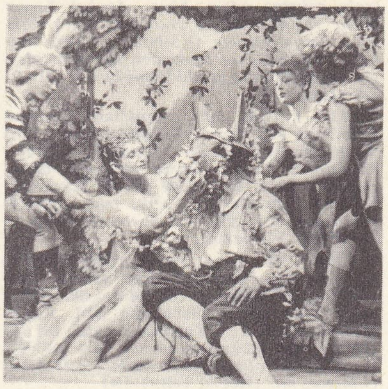

«Bir Yaz Gecesi Rüyası»

YAZICI (Tahsin), türk generali (Manastır 1892 - Ankara 1971). Harp okulunu bitirdi (1912); Birinci Dünya savaşına katıldı (1914-1918); Kurtuluş savaşında bazı cephelerde görev aldı (1919-1923); 1949'da tuğgeneralliğe yükseldi. Birleşmiş Milletler safında savaşmak üzere Güney Kore'ye gönderilen Kore* Türk Silâhlı kuvvetleri kumandanlığına tayin edildi; burada bulunduğu sırada tümgeneral oldu (1951); aynı yıl Türkiye'ye döndü (kasım 1951) ve 1952'de emekliye ayrıldı. Milletvekili oldu (1954). [M]

Yazıcı camii veya **Kâtipmuslihiddin camii,** İstanbul'da Edirnekapı'da cami. Kâtip Muslihiddin tarafından yaptırıldı (XVI. yy.). Kare planlı, kâgir, kesme taş ve tuğladan yapılmıştır. Çatısı ahşaptır. (M)

YAZICILIK i. (*yazıcı*'dan *yazıcı-lık*). Ask. Yazman yardımcısının işi. || *Halk dili.* Gelinlerin yüzünü boyama işi.

— ANSİKL. Ask. Türk Silâhlı kuvvetlerinde *yazıcılık* bir sınıftır, mecburî hizmetini yapanlar özel bir kurs geçirerek bu sınıfa ayrılırlar ve çavuş rütbesine kadar yükselirler. Astsubaylardan bu işi yapanlara kâtip astsubay denir ve bütün rütbelere yükselirler, özel eğitim ile yetişirler. (M)

YAZICIOĞLU (Mehmed), türk şairi (öl. 1451). Yazıcıoğlu Ahmed* Bican Efendinin kardeşi. Öğrenimini İran ve Maveraünnehir'de yaptı. Ankara'ya gelerek Hacı Bayram Veli'nin öğrencisi oldu. Gelibolu'da bir zaviye yaptırdı ve ölümüne kadar burada kaldı. Eserleri: *Risale-i Muhammediye* (dinî ve tasavvufî konularda risaleleri içine alır); *Envar-ül-Âşikin* (Âşıkların Işıkları) [peygamberlerin hayatını anlatır]; *Oğuzname; Saltukname; Siyasetname.* (M)

YAZICIZADE AHMED. Bk. AHMED BİCAN EFENDİ.

YAZIHAN, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü, Malatya ili, Merkez ilçesi) bucak; 12 896 nüf. (1965); 25 köy. —*Bucak merkezi*, 882 nüf. (1965). Malatya ovasının kuzeybatı kenarında; yüksl. 825 m. Malatya-Sıvas karayolunun 36. km'si üzerindedir. Ayrıca Malatya-Çetinkaya demiryolu üzerinde istasyonu vardır. (M)

YAZIHANE blş. i. (türk. *yazı* ve fars. *hâne*'den). Yazı işleri v.b. ile uğraşan kim-

çelik yazı masası

Foto. Strafor (LAROUSSE)

yazıcı

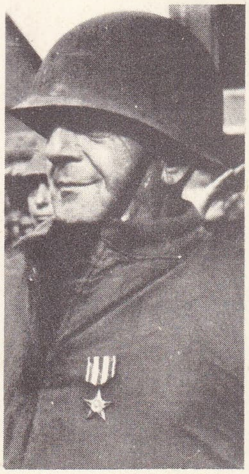

Tahsin YAZICI

senin çalışma odası, büro: *Avukat Servet beyin yazıhanesinden çıktıktan sonra doğruca oraya gittiler* (Vâ-Nû). || Yazı masası: *(Yazıhanenin üzerinden bir yığın defter uzatarak) işte yazdıklarım bunlar* (H. R. Gürpınar). [M]

YAZIK i. (esk. türk. *yazuk*'tan). Herkesi üzebilecek şey. *Eşanl.* GÜNAH. || Ünl. Üzüntü, acınma belirtir: *Bu mevsimde İstanbul'u bırakarak? Yazık! Amma mademki döneceksiniz, dönmek elinizde* (R. H. Karay). || Kınama sözü olarak: *Yazık, sana uzanmayan ellere; / Yazık, seni kurtarmayan insana!* (M. E. Yurdakul).

— ÇEŞ. DEY. *Yazık etmek* (veya *olmak*), bir şey veya kimseye zarar vermek (verilmek): *«Kendine yazık edeceksin. Senin yolun orası değil»* (Sabahatin Ali). *Kitaplara yazık oldu.* || *Yazıklar olsun!*, bir şeyin çok kınandığını belirtmek için kullanılır: *Yazıklar olsun! İnsan bana o gün biraz çıtlatmaz mı?* (Kemal Tahir). [M]

YAZIKLANMAK dönşl. f. (*yazık*'tan *yazık-la-n-mak*). Üzülmek, esef etmek: *Bedriye hanım yazıklanarak —A, onlar gelinceye kadar ne yapacaksın küfenin içinde?* (H. R. Gürpınar). [M]

YAZIKSIZ sıf. (*yazık*'tan *yazık-sız*). *Halk dili.* Masum, günahı olmayan. (M)

YAZILI sıf. (*yazılmak*'tan *yazıl-ı* ve *yazı*'dan *yazı-lı*). Yazılmış: *Ara kapının üstünde «Ümera» yazılıydı* (Kemal Tahir). || Üzerinde yazı bulunan, yazısı olan: *Yazılı taş.* || *Mec.* Alına yazılmış olduğuna inanılan, mukadder: *Muharebede öleceğim yazılı ise ölürüm* (Şemseddin Sami). || Sıf. ve i. Cevapları yazıyle verilen (sınav). [*Zt.* SÖZLÜ.]

— Huk. *Yazılı beyyine başlangıcı*, iddia edilen şeyin, tamamen ispatlama yeterli olmamakla birlikte, bunun meydana geldiğini gösteren ve aleyhine ibraz olunan tarafça düzenlenmiş bulunan belge. (Bk. ANSİKL.) || *Yazılı bildirim*, herhangi bir resmî işlemin, ilgili kişiye yazılı olarak bildirilmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Yazılı emir*, kamu hizmet ve görevlerinin yerine getirilmesi için üstün asta yazılı olarak verdiği veya daha önce sözlü olarak vermiş olduğu bir emrin yazıyle tekrarı niteliğindeki emir. (Bk. ANSİKL.) || *Yazılı şekil.* Bk. ANSİKL. || *Yazılı yargılama usulü.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Senetle ispat edilmesi gereken bir husus için kural olarak şahit ileri sürülemez. Ancak bunun bir istisnası *yazılı beyyine başlangıcı* veya kanunun deyimiyle *tahriri beyyine başlangıcı*'dır. Bu, senet niteliğini taşımayan, fakat iddia edilen şeyin varlığına az çok yol gösteren bir belgedir. Meselâ, borçlu tarafından yazılmış, fakat altı imzalanmadan, sadece paraf edilmiş bir belge, yazılı beyyine başlangıcıdır. Bir belgenin yazılı beyyine başlangıcı olarak kabul edilebilmesi için üç şartın gerçekleşmesi gerekir: 1. yazılı bir belgenin bulunması; 2. belgenin davada aleyhine ileri sürülen tarafça düzenlenmiş olması; 3. belge, iddia edilen işlemi tamamen ispat etmeye yeterli olmamakla birlikte, onun varlığını göstermeli.

Yazılı beyyine başlangıcının davadan önce düzenlenmiş olması gerekmez. Dava sırasında taraf veya vekilinin sorguya çekilmesi sırasında vermiş olduğu cevaplar arasındaki çelişkiler de yazılı beyyine başlangıcı sayılabilir. Yazılı beyyine başlangıcının bulunduğu durumlarda hâkim, kanaatini kuvvetlendirmek için, şahit dinleyebilir ve gerekli görürse yazılı beyyine başlangıcını ileri süren tarafa yemin teklif edebilir.

● *Yazılı bildirim*, belirli sürelerin işlemeye başlaması için gereklidir. Kanunun yazılı bildirimi aradığı durumlarda, bu bildirim yapılmadan süre işlemeye başlamaz. Meselâ, temyiz süresinin işlemeye başlaması için, kararın taraflara yazılı olarak bildirilmesi gereklidir. Danıştayda dava açabilmek için de kural, idarî kararın ilgili kişiye yazılı olarak bildirilmesidir.

● *Yazılı emir.* İdare hukuku alanında şekil, kuraldır. Özel hukuk alanındaki işlemlerin çoğunluğu şekle bağlı olmadığı halde idarî işlemler şekle bağlıdır. Meselâ, yönetmeliklerin Resmî Gazete'de yayımlanması gerekir. İdarî hizmet ve dairelerin iç işleyişlerini düzenleyen tamim, sirküler, genelge, tebliğ gibi işlemler de yazılı olur. Normal olarak, hiyerarşi kudretinin kullanılması yazılı emirler yoluyle gerçekleştirilir; yani üst, asta bir emir verirken, esas olarak bunu yazı ile yapar. Fakat kamu hizmetlerinin kesintisiz ve düzgün yürütülmesinin bir gereği olarak, bazı durumlarda, sözlü emirler verilmesi zorunlu görülür; hattâ bu tür sözlü emirlere, zaman zaman üçüncü kişiler de muhatap olur. Kişilerin haklarında, istisna olarak sözlü bir emrin veya böyle bir emre dayanarak yapılan işlemin yazıyle tekrarını ve kendilerine bildirilmesini isteme hakları vardır. Memurlar da, âmirlerinden aldıkları emirlerin yönetmelik, tüzük, kanun ve Anayasa hükümlerine aykırı olduğunu görürlerse, bu emirleri yerine getirmezler ve durumu üstlerine bildirirler. Ancak üst, emrinde ısrar eder ve bu emrini yazıyle tekrar ederse, emir yerine getirilir. Emrin, yazılı emir şekline dönüşmesinden sonra, bunu yerine getiren memur sorumlu olmaz. Anayasanın kanunsuz emir başlığı altında düzenlediği bu konuda amaç, kamu hizmetlerinde çalışanları korumaktır. Aslında memurların hiyerarşi içindeki durumları dolayısıyle öngörülmüş olan bu hüküm Anayasada, yalnız dar anlamıyle merkez memurlarını değil, bütün kamu hizmetlerinde çalışanları kapsayacak şekilde yer almıştır. Böylece, kamu hizmetlisi, aldığı emri kolayca ispatlama imkânına kavuşmuştur. Yalnız, yine Anayasaya göre, konusu suç meydana getiren emir, ister sözlü, ister yazılı olsun, ister yazıyle tekrar edilsin, yerine getirilemez; yerine getiren kimse sorumluluktan kurtulamaz. Askerî hizmetlerin görülmesi ve acele durumlarda kamu düzeni ve kamu güvenliğinin korunması için zabıta kuvvetine verilen yetki ve görevler bu hükmün dışındadır.

● *Yazılı şekil*'de, hukukî işlemin metni, bir resmî memur tarafından değil, herhangi bir şekilde düzenlenir. Kural olarak, metnin yazılış şeklinin önemi yoktur. Metin, el yazısıyle veya daktilo ile yazılabilir; basılı olan bir metnin imzalanması yoluyle de yazılı şekil gerçekleştirilmiş olur. Ancak kanun yazılı şekle bağladığı bazı işlemlerde, metnin, işlemi yapan kimse tarafından elle yazılmasını arar. Meselâ, el yazısıyle vasiyetnamede, metnin vasiyetçi tarafından el yazısıyle yazılması gerekir; yoksa, vasiyetname iptal edilebilir.

● *Yazılı yargılama usulü*, asliye mahkemelerinde izlenen usuldür. Bu usulde özellikle dava araçlarının hazırlanması yazılı olur; yani, dilekçe ve lâyihalar verilmesi yoluyle dava için gerekli olan malzeme toplanır. Bütün malzemenin yazılı olarak toplanmasına rağmen hâkim, tarafları dinlemeden karar veremez. (M)

YAZILIKAYA. Arkeol. Çorum iline bağlı Boğazköy bucağında hitit açıkhava tapınağı. Hattuşaş (Boğazköy) şehrinin 1 km kadar kuzeydoğusundadır. Burada, farklı büyüklükte iki tabiî kaya galerisi vardır. Bu kayaların iç yüzleri düzeltilmiş ve üzerlerine hitit panteonunda yer alan tanrı ve tanrıçalar kabartma olarak işlenmiştir. Batı yönünde yer alan büyük galerinin doğu duvarı üzerinde tanrıçalar, batı duvarı üzerinde tanrılar, iki tanrıça ile birlikte yer alır. Bu iki kabartma dizisi, galerinin kuzey duvarında birleşir. Birleşme kısmında tanrı Teşup ve tanrıça Hepat karşı karşıya yer alır. Ayrıca büyük galerinin doğu duvarında Yeni Krallık döneminin son krallarından Tudhalya IV'ün iki dağ sembolü üzerinde duran kabartması vardır. Doğudaki küçük galerinin duvarları üzerinde on iki tanrı ve Kılıç tanrısının kabartmaları yer alır. Aynı galerideki bir kabartmada, fırtına tanrısının oğlu Şarumma, Tudhalya IV'ü koruyan bir durumda (elini kralın boynuna dolamış) gösterilmiştir. Yazılıkaya'da tanrı ve tanrıça adlarını gösteren hiyeroglifler E. Laroche tarafından incelendi ve bu incelemeler sonunda bu tanrı ve tanrıçaların hurri tanrı ve tanrıçalarına eş olduğu anlaşıldı. Ayrıca bunların adları Boğazköy'de kazılarda ele geçen hurri kurban listelerinde de vardır. Yeni araştırmalar Yazılıkaya'nın kuruluş tarihinin Tudhalya IV (M.Ö. 1250-1220) devrine kadar indiğini gösterdi. Kaya galerilerinin önünde dört evreli bir yapı yer alır. (M)

YAZILIKAYA yaylası, İç Anadolu'nun Yukarı Sakarya bölümü içinde Seyit suyu kaynakları çevresinde dalgalı ve seyrek ağaçlık bir yayla. Adını ünlü Frikya yazılıkaya'sından alır. (M)

YAZILI KURBAĞA i. Akdeniz bölgesinde yaşayan kurbağa türü. (İlmî adı *Discoglossus pictus*. Tekerdili kurbağagiller familyasından.) [L]

Yazılı Mahmudiye. Bk. RUMÎ CEDİD ALTINI.

YAZILIŞ i. (*yazılmak*'tan *yazıl-ış*). Yazılma durumu veya tarzı: *Mektubun yazılışına dikkat etmek.* (M)

YAZILMAK edilg. f. (esk. türk. k.). Yazmak işine konu olmak: *Gönderilecek bütün mektuplar yazıldı.* || Geçz. f. Kendini yazdırmak: *Okula yazılmak. Yabancı dil kursuna yazılmak.* (M)

YAZIN i. (*yazmak*'tan *yaz-ı-n*). *Yeni.* Edebiyat: *Yazın türlerinden romanı benimsemek.* (M)

YAZIN zf. (*yaz*'dan *yaz-ı-n*). Yaz mevsiminde, yaz aylarında: *Seyahate yazın çıkacağız.* (M)

YAZIR (Hamdi) **Elmalılı.** Bk. HAMDİ HOCA *Elmalılı*.

YAZIR (Mahmud), türk hattatı ve yazı uzmanı (Elmalı 1893 - İstanbul 1952). Nuruosmaniye medresesini bitirdi; Edebiyat fakültesi Felsefe bölümünde ihtisas yaptı. Meşihat Mektubî kaleminde, Vakıflar Genel müdürlüğünde çalıştı. Dil ve Tarih Coğrafya fakültesinde osmanlı paleografyası dersi okuttu. İskenderpaşa (İstanbul), Bahçelievler (Ankara) camilerinin, Kağnıpazarı (Ankara) mescidinin levhalarını; kardeşi Muhammed Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili* adlı Kur'an tefsirinin Kur'an metni bölümünü yazdı. Eserleri: *Eski Yazıları Okuma Kitabı; Siyakat Alfabesi; Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli* (1972). [M]

YAZIR gölü, Akdeniz bölgesinde, Teke yöresinin kuzeyinde, Söğüt gölü güneydoğusunda küçük bir karst gölü; yüksl. 1 507 m. (M)

Yazırhöyük. Arkeol. Ankara Sivrihisar yolunun 6 km kadar güneyinde, Ören Bağları adlı yerde höyük. Yüksekliği 9 m, çevresi 95 m kadardır. Yakınından Yazır deresi geçer. Define arayıcıları tarafından tahrip edilmiş olan höyük, Raci Temizer tarafından incelendi. Höyükte yüzeyden itibaren 4 m'ye kadar üç yapı katı vardır. 4-5,5 m arasında kırmızı bir toprak tabakası yer alır. 6 m'den itibaren kül tabakası üzerine kurulmuş dördüncü bir yapı katı görüldü. Höyükten toplanan çanak çömlek arasında kulplu ve kulpsuz içeri çekik ağızlı çanaklar; vazolar; meyvelikler ve çeşitli parçalar vardır. Bunlar süs, teknik ve biçimleri yönünden, Alişar I ile çağdaş olan yerleşmelerdeki çanak çömleklerden ayrılır ve daha eski bir devre ait özellikler gösterir. (M)

YAZIRLAR, bir türkmen boyu. Oğuzların Bozok kolunun Ayhan soyundan gelen Yazırlar, 1160'ta Horasan yöresinde yaşadılar. Harizmşah, Yağmur Han yönetimindeki Yazırlar üzerine saldırdı; Yazırlar, Sultan Mahmud'un yönetimindeki oğuzlardan aldıkları yardım sayesinde Harizmşah'ı yendiler. Fakat 11 yıl Yazırları yöneten Hindu Hanın ölümünden sonra Yazırların yurdu Harizmşahların eline geçti. Moğol hâkimiyeti sırasında Karataşlı adıyle anılan Yazırlar XV. yy.da Rahmankulu Sultan yönetiminde Safevî hâkimiyetine karşı direndiler, fakat sonunda bu hâkimiyeti kabul ettiler. XVI. yy.da Anadolu'da Yazır adını taşıyan 24 köy vardı. Bugün bu adı taşıyan oymaklar Antakya, Çukurova, Mersin, Antalya ve küçük bir oymak halinde Çukurcak köyünde (Ankara) yaşarlar. (M)

Yazı Sanatları müzesi (TÜRK), İstanbul'da, Vatan caddesinde Sultan Selim medresesinde müze (açılışı 1969). Müze binası, Kanunî Sultan Süleyman'ın Mimar Sinan'a, babası Yavuz Sultan Selim için yaptırdığı bir

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

yapıdır. Müzede, talik, sülüs, nesih, rik'a, kûfî gibi yazı örnekleri vardır. Kâbe örtüsü de bu müzededir. Müzede eserleri gösterilen hattatların en önemlileri şunlardır: Şefik, Filibeli Arif, Sami, Yesarizade Mustafa İzzet, Haşim Efendi, Hafız Osman, Hafız Tahsin Hilmi ve Murtaza Elker. (M)

YAZIŞ i. (*yazmak*'tan *yaz-ış*). Yazmak işi veya tarzı. || Kaleme alma, yazıya dökme: *Romancının yazış kudreti.* (M)

YAZIŞMA i. (*yazışmak*'tan *yazış-ma*). Yazışmak eylemi. || Karşılıklı mektup gönderek yapılan haberleşme, muhabere.

— Devl. huk. *Diplomatik yazışma,* hükûmetler arasında yabancı ülkelerdeki temsilcileri aracılığıyla veya bir hükûmet ile yetkili temsilcisi arasında alınıp verilen bilgiler. (Bu yazışmalar ister telgrafla, ister mektupla ve çok zaman da diplomatik çanta taşıyan kabine kuryeleriyle sürdürülür. Diplomatik yazışmanın gizliliği mutlaktır.) [LM]

YAZIŞMAK ortaklş. f. (*yazmak*'tan *yaz-ı-ş-mak*). Birbirine yazmak. (M)

YAZIT i. (*yazmak*'tan *yaz-ı-t*). *Yeni.* Bir anıtın veya madalyanın üzerine yazılan, bir kimsenin veya olayın hatırasını yaşatmak amacı güden harfler bütünü, kitabe. (M)

YAZITURA bls. i. Havaya atılıp yere düşen bir madenî paranın üstte kalacak tarafını önceden bilmeğe dayanan şans oyunu. (M)

YAZIYKOV (Nikolay Nikolayeviç), rus şairi (Simbirsk 1803 - Moskova 1846). İlk denemeleri Jukovskiy ve Puşkin tarafından desteklendi. Zarif ve ahenkli şiirler yazdı ve özellikle Anakreon tarzındaki şiirleri ile başarı kazandı. (L)

YAZLAMAK geçz. f. (*yaz*'dan *yaz-la-mak*). Bir yerde yazı geçirmek: *Bludan'a giderken uğrarım. Biz orada yazlıyoruz* (R. H. Karay). [M]

YAZLAŞTIRMA i. (*yaz*'dan *yaz-la-ş-tır-ma*). Lyssenko tarafından bulunan, tohumları sunî olarak nem, sıcak veya soğukta bırakarak gelişme hızını ve çimlenme mevsimini değiştirmeğe yarayan tarım usulü. (L)

YAZLIK sıf. (*yaz*'dan *yaz-lık*). Yaza ait olan: *Yazlık giyecek. Yazlık ev.*

◆ İ. Yazı geçirmek için gidilen, havadar yer veya bina: *Eh! Çoğumuzun başındadır, yazlığa nasıl gidilir, biliriz...* (B. Felek). || Yaz giyeceği. || *Yazlığa çıkmak,* yazı geçirmek için bir yere gitmek. (M)

YAZLI KIŞLI bls. zf. (*yaz* ve *kış*'tan *yaz-lı kış-lı*). Hem yaz hem kış mevsimlerinde, bütün sene: *O evi yazlı kışlı tutmuşlar.* (M)

YAZMA i. (*yazmak*'tan *yaz-ma*). Yazmak eylemi: *Bu yazmalar, çizmeler, kayıtlar, incelemelerden sonra ne oluyor? Yani bu ofisin faydası ne?* (B. Felek). || *Halk dili.* Kabakulak hastalığı. (Eskiden, bu hastalık, kabakulak olanların yüzüne, bu işin ocağı olan biri tarafından bazı harfler veya kelimeler yazılarak tedavi edilirdi.)

— G. santl. *El yazması.* Bk. EL.

— Kıyf. Kumaş üzerine hazır kalıplarla desenler basma. (Bk. ANSİKL.) || Bu yolla meydana getirilmiş başörtüsü türü: *Oyalı yazma. Kara yazma.* Bk. ANSİKL.

— Psikol. *Yazma yitimi,* ellerde ve parmaklarda hiç bir sakatlık bulunmadığı halde insanın yazma yetisini yitirmesi durumu, agrafi.

— ANSİKL. Kıyf. *Yazma,* nakışın yerini alan bir cins boyalı dokumadır. Bu sanat iki şekilde uygulanırdı: kumaşı, fırçayla boyamak, kumaşa kabartma kalıplarla desen basmak. Yazma için genellikle tezgâh dokuması yerli bez (mermerşahi) kullanılır. Buldan, denizli, kayseri bezleri üzerine yapılan yazmalar makbuldü. Eskiden en iyi yazma Tokat'ta yapılırdı. Bezi ve bezin üzerine basılan renkli motifleri boyamak için kök boya kullanılırdı. Bu has boyalar solmaz ve birbirine vurmazdı. Bugün kök boya yerine sentetik boya kullanılır. Motifler, tahta kalıplar üzerine kabartma yapılır, bunlar kumaş üzerine tek tek, elle basılır. Yazma motiflerinin tahtaya oyulması ayrı bir sanattır. Bu motifler ya beyaz bez üzerine veya boyanmış bez üzerine basılır. Renkli motiflere *ebru,* tek renkli motiflere *kara kalem* adı verilir. Yazmalar ev eşyası veya başörtüsü olarak kullanılır. Yazmadan yorgan ve yastık yüzleri, seccadeler, sedir örtüleri, bohçalar, mendiller yapılır.

● Yazma başörtüsüne çeşitli bölgelerde çit, yemeni, çevre, çember, deyirmi gibi adlar verilir. Bu başörtüsü, börk ve fes giyildiği devirlerde erkekler tarafından da kullanılırdı. Börk veya fesin etrafına çember gibi sarılan yazmaya poşu (veya poçu) denirdi. Kullananın yaşına ve sosyal durumuna göre yazmaların rengi, motifi, çeşidi değişirdi. Bu değişme bölgelere göre de olurdu. Yaşlılar genellikle az çiçekli (*içi boş*), gençler açık renkli ve çok çiçekli (*içi dolu*), yaşlılar ve dullar kara yazma (*kumaşı kara, motifleri dolu*) bağlarlardı. Sıvas ve Reşadiye yöresinde içi dolu yazmalar; Diyarbakır ve Elazığ yöresinde menekşe moru yazmalar; yörükler ve alevîlerde elmalı denilen yazmalar tercih edilir. Yazmalar, üzerlerindeki motiflere göre adlandırılır: *tokat, içi dolu, içi boş, kandilli, elmalı, dallı, purket, kaynana yumruğu, turnalı, kuşlu* v.b.

◆ Sıf. ve i. El santl. Üzerine desen basılmış (örtü): *Yazma yorgan. Yazma perde.*

— G. santl. Elle yazılmış tek nüsha veya tek nüshadan yine elle yazılarak çoğaltılmış (kitap): *Yazma ve basma eserler. Eski yazmalar.* (M)

YAZMACI i. (*yazma*'dan *yazma-cı*). Yorgan yüzü, yazma v.b. şeylere elle veya tahta kalıplarla motif yapan veya basan kimse. (M)

YAZMACILIK i. (*yazmacı*'dan *yazmacılık*). Yazmacının işi; dokuma kumaşları yorgan yüzü, el veya baskı motifleriyle süsleme.

— ANSİKL. *Yazmacılık* bellibaşlı üç işleme dayanır: 1. saplama; 2. çeşitleme beyaz boyama; 3. tespit. Dokumayı boyayıp desen vurmada kullanılan boyalar ve renk verici maddeler şunlardır: zamkı arabî, limon tuzu, kara hâlile, zacı kıbrıs (demir sülfat), lutr, kireç, nişadır, bengal, mor bakkam, al bakkam, göztaşı, mazı, kalem cenkâr, somak yaprağı tenekâr (boraks), kurşun tozu, lahor, çivit, zırnık, şap, cehrî. Dokuma bir tezgâha serilir, boyanın solmasını önleyecek bir maddeden geçirilir (şaplama). Sonra, dokumanın üzerine çivitle ve kaz tüyüyle desen çizilir. Tüy fırça ile ve çeşitli boyalarla desenlerin içi boyanır (çeşitleme). Ondan sonra yazmalar, deniz suyuna daldırılır (tespit). Boyama işlemi sonraları tahta kalıplarla ve basma usulüyle yapılmağa başlandı (basma yazma). Bu daha ucuza gelen bir çoğaltma yoluydu. Yazmacılıkta kullanılan motifler gül, lâle, sümbül gibi çiçekler veya bu çiçeklerin demetleri, ayrıca turna, güvercin, kumru, keklik gibi türkülere girmiş kuş motifleridir. Osmanlı imparatorluğunda bir süre yazmacılık, sadece Tokat'ta yapıldı ve yazmacılık geliri Tokat'a tahsis edildi. Tokat hassı ise valide sultanlara ayrılmış bir hastı ve onlara ait bu gelirin aksamaması için başka yerlerde yazmacılık yapılmasına izin verilmezdi. Sonradan İstanbul'da (Üsküdar, Kanlıca, Kandilli, Samatya) en güzel yazmacılık gelişti ve yerleşti. Yazmacılığın canlandırılması için son yıllarda yeniden çalışmalar yapılmağa başlandı. Önce Güzel Sanatlar akademisinde başlayan bu çalışmalar başka kuruluşlar tarafından da benimsendi. Keten üzerine basılan yazma desenli kumaşlardan başarılı kadın elbiseleri ve ev eşyası yapıldı. (M)

YAZMAK geçl. ve geçz. f. (esk. türk. k.). Söz veya düşünceyi özel işaret veya harflerle ifade etmek: *Elinden yazı yazmak geliyor, ilk zamanlar ben söylerim, sen yazarsın, sonra yavaş yavaş alışırsın* (Sabahattin Ali). || Yazı ile anlatmak: *Bu konuşmaları 1941'den beri «Ulus», «Cumhuriyet», «Yeni İstanbul» ve «Dünya» gazetelerinde yazmıştım* (F. R. Atay). || Yazıya aktarmak: *Adresi bilmiyorum ki yazayım!* (Kemal Tahir). || Bir yazı içinde anlatmış olmak: *Tarih, şehrin ne zaman kurulduğunu ve niçin bırakıldığını yazmaz* (F. R. Atay). || Yazarlık etmek: *Bir gazetede yazmak.* || Mektup v.b. ile bildirmek: *Sen de bana yazarsın, değil mi adla? diyordu* (H. Z. Uşaklıgil). || Bir bilim veya edebiyat eseri meydana getirmek: *Sonradan «Nikâhta Keramet» adlı bir kitapta topladığım manzum hikâyeleri, Aydede için yazmağa başlamıştım o günlerde* (Y. Z. Ortaç). || [Sayaç v.b. için] Rakamla miktarı belirtmek: *Taksimetre ne yazmış?* || Kayıt etmek: *Ben, şahid yazmasınlar diye ayrılıyorum...* (B. Felek). *Askere yazmak.* || Yazı çalışmak: *Bir sayfa el yazısı yazdım.* || [...] şekil ve üslûbu olmak: *Güzel yazmak. Okunaksız yazmak.* || —*Halk dili.* Yaymak. || Gelin yüzü süslemek: *Seyranî der diyar diyar gezmedim / Kalem alıp kaşın gözün yazmadım* (Seyranî). || *Mec.* Tabiatüstü güçlerin insanların başına gelecekleri önceden belirlediğine inananlar tarafından kullanılır: *Allah böyle yazmış.*

— ÇEŞ. DEY. *Yaz boz tahtası yapmak* (veya *yaz boz tahtasına çevirmek*), bir iş üstünde sebatsız olmak, birbirini tutmaz kararlar almak. || *Yazıp çizmek,* yazmak, kaydetmek. || *Allah yazdıysa bozsun,* kötü bir şeyin olmamasını temenni etmek için kullanılır. || *Ne yazar? Teklz.* Umursamazlık ve ilgisizlik belirtir.

◆ Yard. f. *Halk dili.* Önüne geldiği fiillerin zamanlarında yaklaşma ifadesi meydana getirir: *Gele yazdım* («az daha geliyordum»), *düşe yazdım* («az daha düşüyordum»). [M]

YAZMAN i. (*yazmak*'tan *yaz-man*). *Yeni.* Daire, özel kuruluş v.b. yerlerde yazı işlerini yürütmekle görevli kimse, sekreter, kâtip. (M)

YAZMANLIK i. (*yazman*'dan *yazman-lık*). Yazmanın işi veya görevi. || Yazmanların çalıştığı büro. *Eşanl.* SEKRETERLİK. (M)

YAZURİ (Muhammed Hasan bin Ali), fatımî veziri (öl. Kahire 1058). Babası, Remle yakınındaki Yazur kasabasının ilerigelenlerindendi. Doğduğu kasabada kadılık yaptığı sırada, fatımî halifesi Mustasım'ın annesinin hizmetinde bulunan bir subayla tanıştı ve onun teşvikiyle Mısır'a gitti. 1047'de halifenin annesinin mal ve mülklerinin yönetimiyle görevlendirildi. Vezir oldu (1048). Bu görevi sırasında batıda Zirî hanedanıyle başarılı savaşlar yapıldı. Buhayre kabilelerinin isyanını bastırdı, Bağdat'ı işgal eden Aslan Besasirî'yi malî bakımdan destekledi. Bu olay, Selçuklular ile Fatımîleri karşı karşıya getirdi. (M)

YAZYURDU, Doğu Anadolu bölgesinde (Sıvas ilinin Doğu Anadolu bölgesi sınırları içinde kalan kesimi, Gürün ilçesi) bucak; 9 918 nüf. (1965); 28 köy. —*Bucak merkezi,* 540 nüf. (1965); ilçe merkezinin 40 km batısında Gürün-Kayseri yolu üzerindedir; yüksl. 1 770 m. (M)

Yb, *iterbiyum*'un kimyasal sembolü. (L)

YBBS, Avusturya'da (Aşağı Avusturya) kasaba, Ybbs ile Tuna'nın kavuştukları yerin biraz yukarısında; 6 000 nüf. Şehrin kuzeyinde grafit madenleri. Hidroelektrik santral. Kereste sanayii. (L)

YEÂFİR veya **YAÂFİR** çoğl. i. (ar. *ya'fūr*'dan *ye'āfir*). *Esk.* Ceylânlar, âhular. (M)

YEATS (William Butler), irlandalı yazar (Sandymount, Dublin yakınları 1865 - Roquebrune - Cap-Martin 1939). İrlandalı eski bir protestan aileden gelir. Dublin'de okudu, bir ara resme merak sardı, (babası ünlü

YAZILIKAYA
Boğazköy, Çorum

yazıt
Eski eserler müzesi, Ravenna

Foto. A. Albek (MEYDAN) ; Chevallier (LAROUSSE)

bir portreciydi). Fakat kısa süre sonra, yazarlığa heves etti. Londra'ya gitti ve burada bir İrlanda Edebiyat derneği kurdu, mistik eğilimli şiirler yayımladı; en tanınmış kitabı *The Wanderings of Oisin*'dir (Oisin'in Yolculukları) [1889]. Bunun ardından iki manzum piyes yazdı: *The Countess Cathleen* (Kontes Cathleen) [1892] ve *The Land of Heart's Desire* (Kalp İstekleri Ülkesi) [1894]. Bu dönemin tenkit eserleri arasında *The Celtic Twilight*'ı (Kelt Gün Batımı) [1893] unutmamak gerekir. 1896'da İrlanda'ya dönünce, ülkesindeki edebî yenilenme hareketine katıldı ve kısa süre içinde bu akımın şefi oldu. Lady Gregory ile birlikte «İrlanda Edebiyat tiyatrosu»nu kurdular. Dublin'de Abbaye tiyatrosuna yerleşerek Yeats, Synge ve Moore'un piyeslerini temsile başladılar. Yeats'ın bu ikinci döneme rastlayan eserleri arasında *Deirdre* (1907) önemli bir yer tutar. Yeats bağımsızlık için çarpışan ülkesinin siyasî hayatında etkin bir rol oynadı ve 1922'den 1928'e kadar senato üyesi oldu. 1930'dan itibaren kendini bütünüyle sanatına vermek için siyasî hayattan çekildi. Yaşına rağmen şaşırtıcı bir güç ve verimlilikle eserler yazdı. Şiir kitapları *Seven Poems and a Fragment* (Yedi Şiir ve Bir Parça) [1927], *The Tower* (Kule) [1927], *The Winding Stair* (Döner Merdiven) [1929]. Tiyatro oyunları: *Plays in Prose and Verse* (Manzum ve Nesir Oyunlar) [1923], *The Cat and the Moon* (Kedi ve Ay) [1924]. Denemeler de yayımladı: *Plays and Controversies* (Oyunlar ve Tartışmalar) [1923]. (1923 Nobel ödülü). [L]

YEBAB sıf. (ar. *yebāb*). *Esk.* Yıkılmış, yıkık, harap. || *Harab ü yebab*, yıkık dökük. (M)

YEBRUHÜSSANEM bls. i. (ar. *yebrūh* ve *şanem*'den taml. *yebrūḥ-üs-şanem*). Bot. *Esk.* Kankurutan, adamotu. (M)

YECLA, İspanya'da (Murcia ili) şehir, rio Segura'nın kollarından birinin kıyısında 21 000 nüf. Escolapios din okulunda Cerro de los Santos'tan getirilen heykeller. — Yakınında, tarihöncesinden kalma Los Cantos de la Visera mağaralarının duvarları resimlerle (boğa, at, keçi, geyik v.b.) süslüdür. (L)

Yecüc ve Mecüc, *Kur'an*'da adı geçen iki kavim adı. İslâm inançlarına göre kıyametin kopacağını gösteren belirtiler arasında Yecüc ve Mecüc adlı iki kavmin ortaya çıkışı da vardır. Çok kısa boylu yaratıklardan kurulu Yecüc ve Mecüc kavimlerinin nerede yaşadıkları kesin değildir. İslâm dinine göre bu kavimler insan ayağı basmamış iki dağ arasında yaşarlar. Bütün işleri ortalığa kötülük yaymak, insanları birbirine düşürmek, herkesi suça, günaha itmektir. Bazı yorumcular, bu kavimlerin Çin'de yaşadıklarını ileri sürerler. Yecüc ve Mecüc kavminin kötülüğünden kurtulmak için Tanrı'nın izniyle onların yaşadıkları ülkeyle öteki insanların yaşadıkları bölge arasına büyük bir duvar (set) yapıldı (Kehf suresi 92-97). Onlar bu duvarı aşamadılar. Ancak kıyamet yaklaşınca ortalığa yayılacaklardır. Bu iki kavimle Büyük İskender'in Hindistan seferi sırasında bağlantı kuranlar olduğu gibi, bunların Türkler olabileceği görüşünü savunanlar da vardır. Yecüc ve Mecüc konusu islâm edebiyatında geniş bir yer tutar. Şairler, güzelin zülfünü, bakışlarını, gamzelerini çok defa ortalığa fitne salan Yecüc ve Mecüc'e benzetirler. (M)

YED i. (ar. *yed*). *Esk.* El: *Bir kısım vesaik, olduğu gibi Cemal Paşanın, sadrazam paşanın yedlerine teslim edilmişti* (Atatürk). || *Mec.* Güç, kuvvet, kudret. || Yardım. || Vasıta. || Mülk. || *Yed-be-yed*, elden ele. || *Yed-i tair* (veya *yed-ut-tair*), kanat. || *Yed-i tasarruf*, sahiplik, sahip olma. || *Yed-i tulâ*, en uzun el. *Mec.* (Bir alanda) Tam ve geniş bilgi. || *Yed-i vahid*, tekel. || *Yed-ullah*, Tanrı'nın kudreti. || *Yed-uddehr*, zamanın uzaması. || *Yed-ür-rih*, rüzgârın kuvveti.

— Din. *Yedi beyza*, Musa Peygamber'in firavuna ve kavmine gösterdiği mucizelerden biri. (Firavun ve çevresindekiler Musa'nın peygamberliğine inanabilmek için, ondan bir mucize göstermesini istediler. Bunun üzerine Musa, koynuna soktuğu elini dışarı çıkardı. Eli çevreye ışık saçıyordu. Bu mucize dolayısıyle Musa'nın eline *Yedi beyza* [en beyaz el] dendi. Musa'nın başka bir adı da Tanrı ile konuşan anlamında «kelîm» olduğu için eline, *Yedi beyzayi kelîm* de denir. Bu konu, islâm edebiyatında ve tasavvufta işlendi.)

— Huk. *Yeddi emin*, birden fazla kişi arasında, hukukî durumu çekişmeli olan bir malın, çekişme sonuçlanıncaya kadar emanet olarak bırakıldığı kimse. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Esk. Yedi husumet*, bir şeyi, mülkü olarak elinde bulundurana, başka birinin mülkiyet iddiasıyle karşı çıkması halinde, mülkü elinde bulunduranın durumu. || *Yedi mürtehin*, bir şeyi, rehin olarak elinde bulundurma durumu. (Bu sıfatla rehin alanın, borç ödeninceye kadar, rehin aldığı şeyi sahibine geri vermeme yetkisi vardır.) || *Yedi niyabet*, sahibinin talimatı çerçevesinde bir şeyi eli altında bulundurma. (Ariyet veya vedia olarak verilen şey üstündeki yed gibi.)

— ANSİKL. Huk. *Yeddi emin*'e tevdi bir vedia* sözleşmesinden başka bir şey değildir. Ancak niteliği gereği bazı özellikleri vardır. Yeddi emin, hâkim kararı olmadıkça veya ilgili kişiler rızalarını açıklamadıkça, kendisine tevdi edilen şeyi, taraflardan birine veremez. Böylece çekişmeli mal üstündeki her türlü tasarruf önlenmiş olur.

◆ **Yedan** çoğl. i. *Esk.* Eller.

◆ **Yedeyn** ikil. i. *Esk.* İki el. || *Zu-l-yedeyn*, iki eli de aynı derecede kullanabilen. (M)

YEDEK i. (esk. *yedmek*'ten *yed-ek*). Gerektiğinde kullanmak için bir şeyin elde bulundurulan eşi veya benzeri: *Kalemin yedeği.* || Hayvanı arkasında çekip getirme: *Peşin olarak verilmesi icap eden parayı İhsan kendisi verdi ve at yedeklerinde, beraberce kasabaya döndüler* (Sabahattin Ali). || Yularından çekilip götürülen boş binek hayvanı. || Hayvanı yedeğe alan ip, yular. || Akıntıya karşı kayık veya gemiyi kıyıdan çeken ip.

— ÇEŞ. DEY. *Yedek (yedekte) çekmek* (veya *yedeğe almak*), akıntılı suda kayığı karadan iple çekmek. || *Yedeğe almak*, (binek hayvanını) bağlayıp ardında götürmek. || *Yedeğe binmek*, yedekteki bineğe binmek.

— Denizc. Çekilerek götürülen bir veya daha çok deniz aracı. || *Yedek babası*, gerektiğinde yedeklemek üzere gemilerin baş tarafında, yedek loçasının gerisine tespit edilen ve palamar babalarına oranla daha iri yapılı baba. || *Yedek bitası*, bazı romorkörlerin kıç tarafına tespit edilen yedek halatı takmağa yarayan bita. (Bk. BİTA.) || *Yedek boyu*, yedek çeken aracın kıçından yedekte çekilen aracın (veya araçlardan en geridekinin) kıçına kadar ölçülen yatay uzaklık. (Milletlerarası denizde, can emniyeti sözleşmesi kurallarına göre, yedek çeken aracın gece taşıyacağı fenerler, yedek boyuna göre tayin edilir.) || *Yedek çekmek*, bir yedeği bağlayarak çekmek. || *Yedek fenerleri*, yedek çeken deniz araçlarının milletlerarası denizde can emniyeti sözleşmesi kuralları uyarınca yedek hizmeti yaptıkları sırada taşımakla yükümlü bulundukları seyir fenerleri. || *Yedek halatı*, gerektiğinde yedekte çekilmek için gemide taşınan halat. (*Yedek yaması* da denir.) || *Yedek kancası*, römorkörlerin yedek halatını taktıkları, dövme çelikten yapılmış büyük kanca. (Yedek halatı, üzerinde meydana gelecek ani gerilemeleri önlemek için, römorkör bünyesine sert bir yayla bağlanmıştır. Ağız kısmı, halatı istenildiği anda bırakabilecek biçimde mekanizmalıdır. Bütünüyle bir eksen etrafında ve yatay bir demir çember üzerinde 180 derecelik bir hareket serbestliği vardır.) || *Yedek loçası*, gereğinde yedekte çekilebilmek için, gemilerin baş bodoslamaları üzerine veya bodoslamalarının hemen iki yanına açılmış halat loçası. || *Yedeğe almak*, gerekli bağlama işini yaparak yedekte çekmeğe başlamak. || *Yedekte çekmek*, makineyle yürütülen bir deniz aracının başka bir deniz aracını veya denizde yüzen bir maddeyi yedeğe alarak çekmesi. || *Baştan yedek*, bir deniz aracının başka bir deniz aracını bir halatla baş tarafından bağladıktan sonra, belirli bir uzaklıktan çekerek götürmesi. || *İtme yedek*, yedekleyen aracın, yedeklediği aracı arkasından iterek götürmesi. || *Yandan yedek*, yedekleyen aracın, yedeklediği aracı, bordasına (yanına) bağlayarak götürmesi.

— Ed. Halk edebiyatında, bazı manzumelerin mısra sonlarına eklenen kısa parçalara verilen ad. (*Yedek*, divan edebiyatında *Ziyade* adını alır.)

— İş huk. *Yedek usulüyle çalışma*, seyyar işçi postalarının meydana getirilmesi ve esas işçilerin dinlenme süreleri içinde postaların bu işçilerin yerini alması şeklinde yürütülen çalışma düzeni. (Kanunkoyucu, bazı mesleklerle kadın ve çocukların çalıştığı bütün mesleklerde yedek usulüyle çalışmayı yasaklamıştır.)

◆ Sıf. Başka bir zamanda kullanılmak üzere, başka bir ihtiyaç için ayrılmış: *Birinci, ikinci takımların yedek atlarını avcılara doğru yanaştırdım* (Kemal Tahir).

— Ask. *Yedek ikmal*, bir birliğin gerektiğinde görevine göre sarf edilmek üzere kamyonlara yükletilmiş halde hazır tutulan benzin ve cephane ikmal maddeleri. || *Yedek kumanda yeri*, asıl ve geri kumanda yerleri tahrip edildiği zaman, kullanılmağa hazır olan kumanda yerine verilen ad. || *Yedek mevzi*, içinde yerleşilen mevzide, düşmanın çeşitli etki ve harekâtı sonunda daha fazla kalınmasına imkân kalmadığı durumlarda kullanılmak üzere çevrede aynı görevi yapabilecek şekilde hazırlanmış mevzilere verilen ad. (Yedek mevziler hazırlanarak, özellikle savunma muharebelerinde gerekli esneklik sağlanır, düşman ateş ve hareketlerinden zamanında korunulabilir: özellikle oynak savunma harekâtında çok sayıda hazırlanan yedek mevzilerin, birinden ötekine sıçramak suretiyle düşman saldırıları boşa çıkarılır.) || *Yedek subay*. Bk. SUBAY.

— Denizc. *Yedek elbise*, deniz erlerinin elbise çantalarındaki giyim eşyasını tamamlamayı sağlayan eşyanın tümü. || *Yedek parçalar*, çapa zincirleri, dümen makinesi ve makine için sınıflama şirketlerinin kurallarına göre ticaret gemilerinin gemide bulundurmak zorunda olduğu parçalar.

— Fizyol. *Yedek alkali*, kanda bulunan alkali bikarbonat miktarı. (Yüz hacim plazmanın serbest bırakabileceği karbondioksit hacmi ile ifade edilir.) [Bk. ANSİKL.] || *Yedek besinler*, organizmanın alıp sindirdikten hemen sonra kullanmayıp, çeşitli dokularda ya olduğu gibi veya polimerleşmiş bir şekilde depo ettiği maddeler. Bk. ANSİKL.

— İkt. *Yedek akçe*, şirketlerde ileride doğabilecek olan zararları karşılamak ve sermaye azalmının önüne geçmek amacıyle her yıl tahakkuk eden safî kârdan ayrılan para. (Yedek akçe hesapları sermaye hesabının yanında yer alan ve daima alacaklı durumda bulunan bilançonun pasifinde gösterilir.)

— Mekan. *Yedek parça*. Bk. PARÇA.

— Müz. *Yedek takımlar, yedek borular, yedek tonlar*, istenilen değişik tonlarda çalmak için bazı üfleme çalgıların değiştirilen kısımları: *Yedek takımlı flüt.*

— Sil. *Yedek barut kılıfı*, patlama fitilinin, patlama dalgasının top mermisi imlâ hakkına ulaşmasını sağlayan ve belirli bir miktar patlayıcı madde kapsayan kılıf.

— Tar. *Yedekler*, roma ordusunda yabancı birlikler. Bk. ANSİKL.

— ANSİK. Fizyol. *Yedek alkali* normalde 55 ilâ 60 sm^3'tür (yani 100 sm^3 plazma 55-60 sm^3 karbondioksit çıkarır). Bikarbonat eriyiklerinin «tampon» kabiliyetinden ötürü yedek alkali, kanın pH'si değişmeden önemli iniş çıkışlar gösterebilir. Bununla beraber bu iniş çıkışlar «asidoz»a (yedek alkalinin azalması) veya «alkaloz»a (yedek alkalinin yükselmesi) sebep olur. Çeşitli bozukluklara yol açan bu iniş çıkışlar sebeplerine göre tedavi edilmelidir. Pratik olarak yedek alkali, şeker hastalığında, ameliyatlardan sonra meydana gelen had patolojik hallerde, zehirlenmelerde, boğulmalarda ağır karaciğer ve böbrek yetmezliklerinde ölçülür.

● *Yedek besinler,* besinlerin alınıp sindirildikten sonra kullanılmayarak bazı dokularda biriktirilen kısımlarıdır. Bitkilerde olduğu gibi hayvanlarda da yedek besinler karbonhidrat (glikojen), yağ, protein, madensel maddeler (karaciğerdeki demir, geviş getirenlerde koryondaki kalsiyum fosfatlar v.b.) şeklinde çeşitlidir. Yedek besinler normal olarak bütün organizmalarda bulunur (tavuk yumurtasında olduğu gibi bazı yumurtaların en büyük kısmı yedek besindir), organizmanın enerji ve yapı ihtiyacını veya gelişmesini sağlamağa yarar. Yedek besinlerin aşırı birikmesi marazî bir şekilde yağ toplanmasına (şişmanlık), yok olması ise zayıflama ve kaşeksi halinin ortaya çıkmasına sebep olur.

— Tar. Roma cumhuriyetinde, yardımcıların rolü azdı: Polybius bunlara ordugâhta ancak küçük bir yer verdi. Gerçekten, yedekler ancak tehlikeli durumlarda kullanıldı. Meselâ, Hannibal İtalya'da bulunduğu zaman (bk. PÖN *savaşları*) senato Syracusa tiranı Hiero'nun kendisine teklif ettiği 1 000 sapancının hizmetini kabul etti. P. Cornelius Scipio, İspanya'da Hasdrubal'e karşı savaşmak için, Keltiberleri kiraladı. Sosyal savaştan (M.Ö. 89) itibaren, İtalyanlar roma vatandaşı oldukları ve artık lejyona veya *cohors civium romanorum*'a girdikleri için, yabancı birlikleri İtalya dışında toplamak zorunda kalındı. Genel kural olarak, bu birlikler kendi silâhlarını ve mahallî savaş metotlarını muhafaza ederdi: Giritliler, Suriyeliler okçuydu; sapancılar ise özellikle Balear adalarından gelirdi v.b. Hemen hemen bütün süvariler bu şekilde toplanıyordu. Çünkü İtalya özellikle piyade deposuydu. Augustus devrinde yardımcılar düzenli bir kuruluş oldu ve taşra illerinde garnizon halindeki lejyonlardan başka bütün birlikler yedeklerden meydana geldi. Yedekler, Barbarlara karşı fiilî savaşa pek katılmazlardı. Piyadede, *praefector*'ların kumanda ettiği, 500 veya 1 000'er kişilik *cohors auxiliariae*'leri meydana getirirlerdi ve her birinin donatımı aynıydı (mızrak, küçük yuvarlak kalkan, uzun ve geniş kılıç). Süvaride ise, yardımcılar *alae equitatae*'lerdi. Bundan sonra, *cohors civium romanorum*'lar ve yeniden hizmete sokulan *vexilla veteranorum*'lar da yedek (*auxilia*) adı altında biraraya getirildi. Hadrianus'tan itibaren, İmparatorluk sınırları dışından bazı barbarlar silâh altına alındı ve yüzyıllar geçtikçe bunların rolü gitgide arttı. (ML)

YEDEKÇİ i. (*yedek*'ten *yedek-çi*). Hayvanı yedeğe alan kimse. || Kayığı akıntıya karşı iple kıyıdan çekerek götüren kimse: *Bir yedekçi karadan onlara ip atar ve ucunu omuzuna alıp yürüyerek kayıkları çekerdi* (A. Ş. Hisar). [M]

YEDEKLEME i. (*yedeklemek*'ten *yedekleme*). Yedeklemek eylemi.

— Denizc. Bir gemiyi, bir taşıtı bağlayarak çekip götürmek eylemi. (Açık denizde bir ticaret gemisinin başka bir ticaret gemisiyle yedeklenmesi, çapa demirinin zincirleriyle yapılır; zincir, ağırlığı sebebiyle az gerildiğinden, kırılma ihtimali azdır.). || *Yedekleme çapası,* suya atılan ve zinciri çekilerek tekneyi ileri götürmekte kullanılan çıpalı demir.

— ANSİKL. Türkiye'de *yedekleme* 1952'de 5842 Sayılı kanunla kurulan Denizcilik bankası ve ona bağlı gemi kurtarma işletmesi tarafından Karadeniz'de Şile feneri ile Karaburun arasında, bütün Marmara'da, Ege'de Saros körfezi, İmroz ve Bozcaada kıyıları ile Bababurnu arasında kalan sahada yapılır. (M)

YEDEKLEMEK geçl. f. (*yedek*'ten *yedek-le-mek*). [Bir şeyin] Yedeğini sağlamak. || Yedeğe almak, yedekte çekmek. (M)

YEDEKLİ sıf. (*yedek*'ten *yedek-li*). Ed. Halk edebiyatında, yedeklerle yazılan şiirlere verilen ad. (*Yedekli*'nin divan edebiyatındaki adı *müstezad**dır.) [M]

YEDEKLİK sıf. (*yedek*'ten *yedek-lik*). Gerektiği zaman kullanılmak üzere yedek bulundurulan, yedek olarak saklanılan: *Yedeklik bir çuval un.* (M)

YEDEN sıf. ve i. (*yedmek*'ten *yed-en*). Arkasından çekip götüren (kimse veya şey).

— Mus. Bir dizide durak perdesinden önceki ses. (*Yeden,* daima durağa gitme eğilimindedir. Basit makamlarda yedinci derecedir.) [M]

YEDİ sayı sıf. (esk. türk. *yetti, yeti*'den). Altı ile sekiz arasındaki tam sayı, altı artı bir: —*İlk askerliğim yedi sene sürdü oğul. Topçudaydım* (Ş. S. Aydemir). || Yedi sayısı ile gösterilen sırada olan: *O maddeyi bulmak için cilt yediye bakınız.* || İ. Altı artı bir birim: *Ayın yedisi.* || [Saat için] Sabah ve akşam, sekizden önce ve altıdan sonraki saat, 24 saatin yedinci veya ondokuzuncu saati. || Yedi sayısını gösteren rakam. || || *Yedi düvel.* Bk. DÜVEL. || *Yedi veren.* Bk. YEDİVEREN.

— ÇEŞ. DEY. *Yedi canlı* (*it canlı* veya *dokuz canlı*). Bk. CAN. || *Yedi iklim* (veya *yedi iklim dört bucak*). Bk. İKLİM. || *Yedi kubbeli hamam kurmak,* olmayacak hayallerin peşinde koşmak. || *Yedi mahalle* (veya *yedi mahalleli*). Bk. MAHALLE. || *Yedisinden yetmişine kadar* (veya *yediden yetmişe*), eli ayağı tutan herkes.

— Astron. *Yedi kardeş.* Büyükayı. || *Yedi yarlar,* Büyükayı takımyıldızının yedi yıldızı.

— Bot. *Yedi parmak,* gülgillerden, parlak sarı çiçekleri olan bir çalı. (İlmî adı *Potentilla Tormentilla.*)

— Coğ. *Yedi adalar,* Yunanistan'ın batısında bulunan adalar.

— Din. *Yedi Uyurlar.* Bk. ASHAB-ı *Kehf.*

— Folk. *Yediye gitmek,* gelinin koca evine gittikten yedi gün sonra, baba evini ziyaret etmesi.

— Giz. ilm. Kutsal sayı, dünyalar arasındaki uyumun sembolü.

— Tasav. Kutsal sayılardan biri. (Bk. ANSİKL.) || *Yedi ulu,* alevî ve bektaşîlere göre kutsal sayılan yedi şaire verilen genel ad. (Bunlar Nesimî, Hatayî, Fuzuli, Pir Sultan, Kul Hikmet, Virânî ve Yeminî adlı türk şairleridir. Bütün alevîler, özellikle bektaşîler, bu yedi şaire büyük bir saygı gösterirler. Bunların şiirleri bektaşî tekkelerinde yapılan bütün törenlerde ve özel toplantılarda okunur ve söylenir.)

— ANSİKL. *Yedi* rakamının olağanüstü rolü çeşitli biçimlerde açıklanmıştır. Bu rakama verilen önemin, Babillilerin astronomi alanındaki bilgilerinden geldiği söylenir. Babilliler yedi gezegen biliyorlardı; gerçek gezegenlerin ancak beşini (Jüpiter, Venüs, Satürn, Merih, Merkür) keşfetmişlerdi ve Güneş ile Ay'ı da gezegenler arasına koyuyorlardı. Ayrıca, Ay çevrimini yedi günlük evrelere bölüyorlardı. Haftanın bu bölmeden doğduğu söylenebilir. *İncil*'de dünyanın yaratılma süresi yedi gün olarak açıklanır. Yusuf, yedi yağlı inekle yedi cılız ineğin rüyasını yorumlar. Şabbat yılı yedi yılda bir gelirdi ve yediden biri af yılıydı. Apokalypsis, yedi kilise, yedi melek, yedi mühür, yedi âfet sayar. Katolik ilâhiyatında bellibaşlı yedi âyin ve yedi günah vardır. Eskiçağda Yunanistan'da Yedi Bilge ve Dünyanın Yedi Harikası vardı. Yedi, Apollon'a adanmıştı. Simyacılar, yedi gezegenle yedi maden arasında gizli bir ilişki görüyorlardı (Güneş=altın, Ay=gümüş, Jüpiter=kalay, Venüs=bakır, Satürn=kurşun, Mars=demir, Merkür=civa).

— Tasav. Yedi sayısının tasavvuftaki kutsallığıyle ilgili inançlar, eski Sümer, Babil, Anadolu ve Traklara kadar gider. Hititlerde, Greklerde, Romalılarda yedi sayısı ile ilgili inançlar vardı. Bazı araştırıcılar bu inançların kaynağını eski gök gözlemcilerinin incelemelerinde bulur. Onlara göre, ilk gök gözlemcileri gökte yedi yıldız (Ay, Güneşle birlikte) gördüler. Sonradan buna bir kutsallık yüklediler. Bundan göklerin yedi kat olduğu inancı doğdu. Yedi kat göğe karşılık yerin de yedi kat olduğu inancı ortaya çıktı. İlkçağda daha çok phythagoras'çıların geliştirdiği, bir felsefe deyimi niteliği kazandırdığı yedi sayısı, *Tevrat*'ta evrenin yedi günde yaratıldığı inancıyle karşınca daha geniş bir alana yayıldı. Sonradan islâm dinince de benimsendi. Ortaçağda özel bir din deyimi niteliği kazandı. Eski Mısırlılardan kalma bir gelenekle yeniden beslenen bu inanç bütün tarikatlar tarafından benimsenerek kutsal sayıldı. İslâm dininde ve ondan doğan tarikatlarda yedinin kutsallığına inanılır. Müslümanlar arasında yedinin kutsallığına en çok önem veren alevî tarikatlardır. Bunlar arasında başta gelen Bektaşîliktir. Hurufîlerde dörtle (dört ana unsurla) çarpılarak yirmi sekiz (arap harflerinin sayısı) eden yedi, insan varlığının bütününü anlatan bir kutsal sayıdır. (ML)

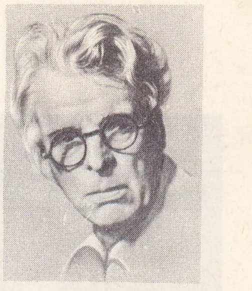
YEATS

YEDİADA, yun. **Heptanesos,** osmanlıca **Cezair-i Seb'a,** İon denizinde yunan adaları, yedi büyük ada (kuzeyde Korfu [Kerkyra] ve Paksos, güneyde Lefke [Leukas], İthake, Kefalonya [Kephallinia], Zanta [Zakynthos], Ktyhera) ile birçok küçük adadan meydana gelir; 2 260 km²; 212 300 nüf.

● *Tarih.* Bu adalar Eskiçağda çok az rol oynadı; Korinthos, Korkyra veya Kerkyra (Korfu) ve Leukas'ı sömürgeleştirdi; imparator Vespasianus, Yediada'yı Roma'ya bağladı. Sicilyalı Ruggero'nun fethettiği adalar (1148), 1386'ya kadar Napoli krallarına veya Mora despotlarına bağlı kaldı, o tarihten sonra Venedik'e geçti. 1797'de Avusturya ile Fransa arasında yapılan Campo-Formio antlaşmasıyle adalar Fransızların eline geçti. Fransızların Mısır'ı almak için Osmanlı devletiyle yaptığı savaşta Osmanlı devleti Fransa'ya karşı Rusya ile birleşti ve yedi yunan adasını Fransızlardan aldı (1799). Ruslarla yapılan bir antlaşmayle Yediada cumhuriyeti adıyle bir devlet meydana getirildi. Bu devlet, içişlerinde bağımsız olacak ve Osmanlı devletine yılda 3 milyon akçe vergi ödeyecekti. Pavel I, Yediada'yı muhtar bir devlet haline getirdi (1800). Fransa'ya verilen (1807) ve İllyria eyaletlerine katılan adalar, Korfu dışında İngilizler tarafından işgal edildi ve Britanya'nın himaye bölgelerinden biri haline getirildi (kasım 1815). Halk Yunanistan ile birleşmek istedi, hattâ Kefalonya ayaklandı (1849). Yunanistan'da Georgios I tahta çıkınca İngiltere, adaları Yunanistan'a bıraktı (mart 1864). Korfu tarafsızlaştırıldı ve Sırp ordusuna barınak oldu (1915). Mussolini, Yunanistan'a savaş açmasına yol açan ültimatomda bu adayı istedi (2 ekim 1940) ve ada İtalyanlar tarafından işgal edildi (1941-1943). [M]

YEDİ adalar, Kerme (İstanköy) körfezinin doğu kıyısında yer alan ıssız adacıklar. (M)

Yedi Bilgeler Efsanesi (veya **Kral ve Yedi Bilgeler**), yazılış tarihi belirsiz olan doğu masalları derlemesi. İlk karısından bir oğlu olan dul bir kral, yeniden evlenir. Uzakta bir yerlerde okuyan oğul, babasının yanına eğitmeniyle döner; eğitmen, yıldızlara bakarak, öğrencisinin yedi gün ağzını açmadan duramazsa büyük bir tehlikeyle karşılaşacağını öğrenir. Üvey anası delikanlıyı ayartmağa çalışır; delikanlı onun tekliflerini işaretlerle reddeder; kadın onu kendisine tecavüz etmekle suçlar ve kral, oğlunu ölüme mahkûm eder. Fakat, prensin eğitimine yardım etmiş olan yedi bilge; yedi gün boyunca teker teker kralın huzuruna çıkarak, kadınların fendinden kaçınmak gerektiğini ispatlayan birer hikâye anlatırlar. Bilgeler, hükmün yerine getirilmesini durdururlar; öte yandan kraliçe, bu hikâyelerin her birine karşı, onları çürüten hikâyeler anlatır; prense verilen mühletin sonuna böylece varılır: prens kolaylıkla suçsuzluğunu ispatlar ve üvey ana ağır cezaya çarptırılır. Belki de, Hindistan kaynaklı olan bu hikâyeler (*Simbad'ın Kitabı*) arapça; ibranîce ve yunanca yazılmıştır. Halk dillerindeki yazmalar, özellikle, *Dolopathos,* latince yazmadan (Hautesille manastırının bir rahibi tarafından), sanıldığına göre XII. yy.ın ikinci yarısında İbranîceden türetilmiştir. (L)

YEDİBURUN, Akdeniz kıyısında Fethiye körfezi güneydoğusunda, Eşen çayı (Kocaçay) ağzı batısında birbirini izleyen yüksek kara çıkıntıları. Bunlar, kuzeybatıdan başlayarak; Yediburun başı, Kötüburun, Sancakburnu, İnkaklıkburnu, Yassıburun, Kılıçburnu, Zeytinburnu'dur. Eski yerleşme kalıntıları. (M)

YEDİGEN bļş. sıf. Mat. Yedi açısı olan: *Yedigen şekil.*
◆ 1. Mat. Yedi açısı, dolayısıyle yedi kenarı olan çokgen: *Düzgün bir yedigen.* (L)

YEDİGİR i. Astron. Büyükayı'yı meydana getiren yedi yıldızın tümüne verilen ad. (M)

YEDİGÖLLER, Bolu'nun 42 km kuzeyinde dördü daimî, üçü ise çok kere yaz aylarında kuruyan yedi göle verilen ad. Bu sahayı lık alan 550 hektar genişliğindeki ormanlık alan 1965 yılından beri millî park haline getirilmiştir. Göller arasında en büyüğü 22,5 dekar genişliğindeki *Büyükgöl'*-dür. *Deringöl, Sazlıgöl, Nazlıgöl* adlarını taşıyan göller daha küçüktür. Göllerin çevresi iğne yapraklı ve yayvan yapraklı ormanlarla kuşatılmıştır. Bu ormanlarda aynı zamanda çeşitli av hayvanları olduğundan, Yedigöller av meraklıları tarafından da sık sık ziyaret edilen bir yer haline gelmiştir. (M)

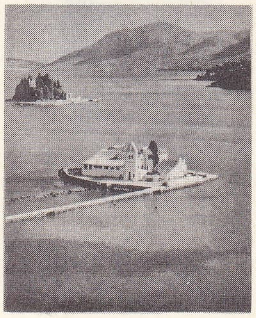
YEDİADA

YEDİGÖZ yaylaları, Doğu Karadeniz bölümünde, Giresun doğusunda denize dökülen Aksu'nun kaynakları olan yüksek yaylalar; yüksl. 2 000 m'yi geçer. Yazın otlak olarak kullanılır. (M)

YEDİKULE, İstanbul'da (Fatih ilçesi) semt. Samatya-Kazlıçeşme arasında yer alır. (M)

Yedikule, İstanbul'u güneybatıdan çevreleyen kara surları ve kuleler topluluğu (*Yedikule hisarı* veya *Yedikule zindanı* da denir). Yedikule'nin bulunduğu yerde Theodosius I'in yaptırdığı bir zafer takı vardı. 412'de bu tak, şehrin giriş kapısı durumuna getirildi ve Theodosius II tarafından kapının sağ ve soluna birer kule eklenerek kara surlarına bağlandı. Şehrin en büyük caddesine (Direklicadde) açılan bu kapıdan genellikle zaferden dönen imparatorlar geçerdi. Kapının kemer ve cephesi altın yaldızlarla süslüydü. İmparator Ioannes Kantakuzenos VI, kulelerin yanlarına birer kule daha ekletti. XV. yy.da takın orta geçidinin yüksekliği 8 m'den 4 m'ye indirildi; sonra bu geçit kapatıldı. Yan geçitler de kapatılınca bunların yerine küçük bir kapı açıldı. İstanbul'un fethinden sonra *Yaldızlıkapı* adını alan bu kapıya Fatih Sultan Mehmed 1470'te farklı yükseklikterde üç kule ekletince kule sayısı yediye yükseldi. Fatih Sultan Mehmed yaptırdığı kuleleri, öteki kulelere ve surlara bağlayarak burasını bir hisar durumuna getirdi; avlusuna muhafızlar için koğuşlar ve cami yaptırdı. XVI. yy.a kadar kulelerin üzeri kurşun kubbelerle örtülüydü. Önceleri silâhların ve devlet hazinesinin saklandığı yer olarak kullanılan Yedikule, bunların Topkapı sarayına nakledilmesiyle önemini kaybetti. Kulelerden biri, Bizanslılar zamanında tutuklular, idam mahkûmları için kullanılıyordu ve burada işkence için gerekli âletler, hücreler ve kuyular vardı. Osmanlılar döneminde de önemli tutuklular, tatar hanları, savaş yapılan devletlerin elçileri için bir hapishane olarak kullanıldı. Ana kapının solundaki mermer kulenin içinde «Kanlıkuyu» adı verilen dar ve derin bir kuyu vardı. Mahkûmlar bu kuyunun kenarında idam edilirdi ve başları kuyuya atılırdı; kuyunun dibinden Marmara denizine kadar uzanan bir tünel bulunduğu için deniz suları kuyunun dibine kadar gelir ve atılan başları denize sürüklerdi. Ayrıca bu kulenin orta katında biri küçük ve penceresiz, öteki büyük iki oda vardı. Burada birçok siyasî mahkûm hapsedildi. Yedikule'de Osman II öldürülmüştü. Yedikule bugün müze haline getirilmiştir. (M)

YEDİLEME i. (*yedi*'den *yedi-le-me*). Müz. Dört, altı veya sekiz nota yerine, ölçünün zamanlarına uyularak, yani az çok hızlanarak icra edilen yedi notalık küme. (L)

YEDİLER çoğl. i. (*yedi*'den *yedi-ler*). Tasav. Kutsal sayılan yedi sayısıyle belirtilen topluluk.
— ANSİKL. Tasav. İslâm tasavvufunda üçler, *yediler*, kırklar gibi değişik sayılarla nitelendirilen, Tanrı tarafından kendilerine birtakım kutsallıklar bağışlandığı söylenen ermişler vardır. Ancak bunların kimler olduğu kesinlikle bilinmez. Yedilere *Hak erenler* de denir. Bektaşîlerde yedi sayısıyle anılan topluluklar vardır. (M)

YEDİLER çoğl. i. Astron. Bk. ÜLKER.

YEDİLİ sıf. (*yedi*'den *yedi-li*). Yedi kısımdan veya yedi şeyden meydana gelen: *Yedili gruplar halinde oturmak.*
◆ 1. Giz. ilm. Kutsal Kitap'ta yaratılışın sembolü. (Üst üste konmuş kare ile üçgenin hiyeroglifidir.)
— Müz. Diyatonik merdivenin yedinci derecesi. (Yedili aralıkta 7 derece vardır; çevrimi ise, basit aralık sayılan ikili aralıktır; armoni ve kontrapunto bakımından bu aralık bir disonans sayılır. *Majör yedili* [*do-si*], 5 ton ve bir diyatonik yarım tondan, *minör yedili* [*do-si* bemol], 4 ton ve 2 diyatonik yarım tondan; *eksik yedili [do-si* çift bemol], 3 ton ve 3 diyatonik yarım tondan; *artık yedili* [*do-si* diyez], 5 ton ve 1 diyatonik yarım ton ile 1 kromatik yarım tondan meydana gelir.) || Eşlik edenin dışında yedi ses veya çalgı icracısından meydana gelen topluluk. (Beethoven'in yedilisi [keman, viyola, korno, klarnet, fagot, viyolonsel, kontrbas] ve Saint-Saëns'ın «trompetli» denen yedilisi gibi.)
— Oyun. Üzerinde yedi işareti ve yedi rakamı bulunan iskambil kâğıdı: *Sinek yedilisi.* (ML)

Yedi Meşale, 1928'de Yaşar Nabi Nayır, Sabri Esat Siyavuşgil, Muammer Lûtfi, Ziya Osman Saba, Vasfi Mahir Kocatürk, Cevdet Kudret Solok ve Kenan Hulûsi Koray'ın meydana getirdiği edebiyat topluluğu. Bu genç edebiyatçılar Kenan Hulûsi Koray'ın yönetimindeki *Meşale* dergisi çevresinde toplandı. Birinci sayısında yazdıkları önsözde, derginin amacını, «Edebiyatımız öldü, ölüyor diye kıyamet koparan bazı sanat kâhinlerine, yanıldıklarını ispat etmek» olarak belirttiler. *Meşale* dergisi 8 sayı sürdükten sonra kapandı. Topluluğu meydana getiren gençlerden yalnız Kenan Hulûsi Koray nesir yazarı, ötekiler şairdi. (M)

YEDİNCİ sıf. (*yedi*'den *yedi-nci*). Altıncıdan sonra gelen sıra sayı sıfatı: *Yedinci bölük.* (M)

YEDİRİM i. (*yedirmek*'ten *yedir-i-m*). Müz. Oktavı belirli sayıda notaya bölen müzik sistemi. (Huygens [oktav başına 31 nota], Sauveur [43 derecelik oktav] ve Mercator-Holder [her oktavda 53 «derece-koma»] tarafından öne sürülen sistemler yedirim sayılabilir. Ama «yedirim» terimi, özellikle, oktavı 12 yarım-tona ayıran sistemler için kullanılır: eski *eşitsiz* yedirim ve bugünkü *eşit yedirim.*) Bk. ANSİKL.
— ANSİKL. Müz. *Eşitsiz yedirim.* Birkaç oktavı bulunan çalgıların bir tek icracı tarafından kullanılabilmesi için klavsenin ve orgun tuşları 12 olarak (diyatonik notalar için 7 beyaz tuş, değişimli notalar için 5 siyah tuş) sınırlandırılmış ve bu durum bitişik bemol ve diyezlerin aynı tuşta birleşmesi sonucunu doğurmuştu. XVI. yy.-dan itibaren nazariyeciler ve çalgı yapımcıları icracının imkânları ile saf akustik değerlerini, yani fizikçilerin notası değişime uğratılmamış gamını (Aristoksenes-Zarlino sistemi) bağdaştıracak çözüm yolları aramağa başladılar. 3/2, 4/3 ve 5/4 orantıları (beşli, dörtlü, majör üçlü), gerek müzikçilerin, gerek fizikçilerin gerçekten «tam» olarak kabul ettiği başlıca aralıklar sayıldı. Yani, yapılması gereken şey, değişimli notalar için, aralara benimsenebilecek değerler sokmaktı; bundan dolayı, diyez ve bemolleri karıştırarak homofoni içinde sesdeşlik yaratmak ve sayıları çok kabarık olan nazarî kromatik notaları azaltmak başlıca amaç oldu. Bu da, «eşitsiz» yedirim adını aldı. Çünkü yarım tonların hepsinin değeri aynı değildi. Bu yedirime göre, *do* majör ve *la* minöre göre akort edilen klavsen ve orglar son derece doğru ses çıkarıyor, komşu tonların çıkardığı sesler de tatmin edici oluyordu. Ama uzak tonlar, aralıkların yanlışlığı yüzünden, neredeyse kullanılamayacak kadar bozuktu. *Eşit yedirim* veya *iyi yedirimli gam* 1706'-da Neidhart tarafından gerçekleştirildi. Bu sistemde bir oktav, kesinlikle eşit 12 yarım tondan meydana gelir. Amerika'da kabul edilen bölme sistemine göre her yarım ton 100 birime bölünmüştür. Böylece, yedirimli bir beşli aralık 700 birim, oktav ise 1 200 birim olur. (L)

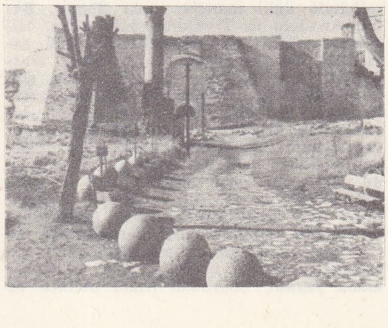
Yedikule solda, XVI.yy. da; sağda, başka bir görünüş

YEDİRME i. (*yedirmek*'ten *yedir-me*). Yedirmek eylemi. || Su borularını birbirine kenetleyip tutturmakta kullanılan, yağ, kireç ve kendirden yapılmış macun.
— Oyun. *Kâğıt yedirme,* rakibi, elinde her hangi bir renkten kart saklayamaması için kâğıt harcamağa zorlama. (ML)

YEDİRMEK ettrg. f. (*yemek*'ten *ye-dir-mek*). Yemesini sağlamak: *Rahat yemek yedirmek. Çok yemek yedirmek.* || Geçl. f. Karnını doyurmak: *Çocuğu yedirdiniz mi?* || Bir şeyi başka bir şeyin içine azar azar karıştırarak belli olmayacak duruma sokmak, sindirmek: *Kremi iyice yayarak cilde yedirmek. Yağı hamura yedirmek.*
— ÇEŞ. DEY. *Kaşığı ile verip (yedirip) sapı ile göz çıkarmak.* Bk. KAŞIK. || *Kendine yedirememek.* Bk. KENDİ. || *Kibirine yedirememek.* Bk. KİBİR. || *Onuruna yedirememek.* Bk. ONUR. (M)

YEDİRMELİK i. (*yedirmek* > *yedirme'*-den *yedirme-lik*). İnş. Kiremite rastlayan tarafı dik kesme şeklinde inen ve duvarın cephesine doğru gittikçe incelen, harç veya alçıdan yapılmış şev şeklinde dolgu. || Alçı sıvası veya taş ya da maden çıkıntısı. (Bir şerit şeklinde uzanan yedirmelik, bir boşluğu doldurmağa, yüzeyleri aynı seviyeye getirmeğe ve su sızıntılarını önlemeğe yarar.) [L]

YEDİSU, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü, Bingöl ili, Kiğı ilçesi) bucak; 6 760 nüf. (1965); 15 köy. —*Bucak merkezi,* 705 nüf. (1965). İlçe merkezinin 57 km kuzeydoğusundadır; yüksl. 1 500 m. (M)

Yedi Şefler savaşı, Thebai çevriminin yedi efsanesinden biri: Thebai savaşı. Oidipus'un, annesiyle birleşmesinden lânetlenmiş çocuklar doğdu: Eteokles ile Polyneikes. Bunlar, her yıl boyunca sırayle saltanat sürmeğe karar verdiler. Ama birinci yılın sonunda, Eteokles tahtı küçük kardeşine bırakmayı reddetti. Bunun üzerine, Polyneikes Argos kralı Adrastos'un sarayına sığındı, onun kızıyle evlendi, sonra Thebai'yi kuşatmağa gitti. Düşman kardeşler birbirlerini öldürdüler. Adrasteos'un dışında bütün önderler öldü. Ama öçlerini almayı oğullarına bıraktılar. (Bk. EPİGONOİ.) Bunlar Thebai'yi alarak tahtı Polyneikes'in oğlu Thersandros'a verdiler. Bu savaş birçok edebî esere konu oldu: Aiskhylos'un *Hepta Epi Thebas*'ı (Thebai'ye Karşı Yedi Kişi), Euripides'in *Phoinissai*'si (Fenikeliler), Statius'un *Thebais*'i, Racine'in *La Thébaïde*'i. Erkek kardeşi Polyneikes'i çarpışmadan sonra amcasının yasaklamasına rağmen gömen Antigone olayını da bu efsaneye bağlamak gerekir. (L)

Foto. LAROUSSE; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

YEDİŞER sıf. (*yedi*'den *yedi-şer*). Yedi sayısının üleştirme sıfatı; her birine veya bir defasında yedi: *Çocuklara yedişer tane elma verildi.* (M)

YEDİTEPE, Akdeniz bölgesinde (Adana bölümü, Hatay ili, Yayladağı ilçesi) bucak; 5 857 nüf. (1965). —*Bucak merkezi* (esk. *Bezge*), 1 522 nüf. (1965). İlçe merkezinin 12 km kuzeybatısındadır; yüksl. 775 m. (M)

Yeditepe, İstanbul'da çıkan sanat ve edebiyat dergisi. Hüsamettin Bozok* tarafından nisan 1950'de on beş günde bir yayımlanmağa başlandı. 1 Nisan 1961'de aylık dergi haline geldi (1 mart 1973'te 200. sayı). Yayımı boyunca edebî ürünler (şiir, hikâye, deneme) yanında edebî enki yazılarına olduğu kadar, sanat hareketlerinin duyulmasına, sahne sanatları ve plastik sanatlara da geniş yer verdi. (M)

Yeditepe Şiir armağanı, Hüsamettin Bozok tarafından *Yeditepe* dergisi ve yayınları adına kurulan, her yıl, bir önceki yılın eserleri arasından bir seçiciler kurulunca bir şiir kitabına verilmek üzere düzenlenen armağan (kuruluşu 1954). Ödül. ilk yıllarda 300 liraydı. 1962'de madenî bir plaka oldu. Yeditepe armağanı 13 yıl sürdü, sonra bırakıldı. Kazanan şairler şunlardır: 1955 Oktay Rıfat, 1956 Fazıl Hüsnü Dağlarca, 1957 Behçet Necatigil, 1958 Edip Cansever, 1959 Cemal Süreya ve Arif Damar, 1960-1961 verilmedi; 1962 Ahmet Hamdi Tanpınar, 1963 Turgut Uyar, 1964 Hasan Hüseyin, 1965 Ahmet Oktay, 1966 Ceyhun Atuf Kansu, 1967 Ülkü Tamer. (M)

YEDİUYUKLAYAN blş. i. Avrupa'nın güney ve ılıman bölgelerinde yaşayan kemirgen memeli hayvan. (İlmî adı *Myoxus glis;* yediuyuklayangillerden.)

— ANSİKL. *Yediuyuklayan* küçük bir hayvandır (30 sm). İnce yapısıyle biraz sincabı andırır. Postu ipek gibi yumuşak ve açık esmer renktedir. Kuyruğunun uzunluğu 13 sm'dir. Sonbaharda bir çukura, bir toprak yarığına yuva yapar, içini karayosunlarıyle döşer, yanına bir yığın yiyecek yığar, kış uykusuna dalmak üzere oracığa kıvrılıp yatar.

— Avc. *Yediuyuklayanlar,* çörek veya meyveyle yemlenen sıçan tuzaklarıyle avlanır. Kışlaması için önceden içine yiyecek doldurulan yuvalar hazırlanarak da uyurken avlanabilir. (L)

YEDİUYUKLAYANGİLLER çoğl. blş. i. Yediuyuklayanlarla yakın türlerini kapsayan kemirgen memeli hayvanlar familyası. (L)

YEDİUYUKLAYANLAR çoğl. blş. i. Yediuyuklayangillerden kemirgen memeliler oymağı. Yediuyuklayan ile ona yakın türleri ve cinsleri kapsar. (L)

YEDİVEREN blş. sıf. Yılda birkaç kere çiçek açan, meyve veren (bitki): *Yediveren incir. Yediveren gül.* (M)

Yediyıl savaşı, Lübeck, Danimarka ve Polonya'dan meydana gelen bir güç birliğini İsveç ile karşı karşıya getirmiş olan çatışma (1563-1570). Yenilen İsveç, imzaladığı Stettin barışıyle Gotland'ı kaybetti ve Narva'da seyrüsefer serbestliğini kabul etmek zorunda kaldı. (L)

Yediyıl savaşı, İngiltere ve Doğu Prusya ile Fransa, Avusturya ve müttefikleri arasında 1756'dan 1763'e kadar süren savaş. Yediyıl savaşının sebepleri, Kuzey Amerika ve Hindistan'ı sömürgeleştirmek isteyen Fransa ile İngiltere'nin iktisadî rekabeti ve Avusturya kraliçesi Maria-Theresia'nın Silezya'yı Prusya kralı Friedrich II'den geri almak isteğidir. İngiltere, 1755'te savaş ilân etmeksizin üç yüzden fazla Fransız ticaret gemisini ele geçirerek çarpışmaları başlattı ve Westminster antlaşmasıyle (1756) Friedrich II'den bir fransız hücumuna karşı Hannover'i savunma vaadini aldı. Dış ülkelerle bağlantıları kesilmek tehlikesiyle karşı karşıya kalan Fransa, Prusya'nın geleneksel dostluğundan vaz geçerek Kaunitz'in tekliflerini kabul etti. Louis XV ile Maria-Theresia'nın savaş halinde karşılıklı yardımlaşmayı taahhüt ettikleri Versailles antlaşmasıyle (1 mayıs 1756) «ittifaklar altüst oldu».

Yediyıl savaşı denizlerde, sömürgelerde ve Almanya'da yapıldı.

● *Denizlerde ve sömürgelerde savaş.* O tarihte İngilizlerin olan Minorca adasının, Richelieu'nün kuvvetleri tarafından işgalinden sonra (mayıs 1756), İngilizler Pitt'in teşvikiyle tekrar deniz üstünlüğünü elde ettiler ve fransız kıyılarını ablukaya aldılar. Yardımdan yoksun kalan ve ingiliz kıtaları tarafından sıkıştırılan fransız kolonları yenildiler; Kuzey Amerika'da, Montcalm'ın kumanda ettiği Kanadalılar Saint-Laurent vâdisini boşalttılar ve Walfe'ın (Montcalm gibi Abraham yaylası savaşında [eylül 1759] öldü) birlikleri Quebec'i ele geçirdikten sonra Montréal teslim oldu (eylül 1760). Hindistan'da, Lally-Tollendal, Madras muhasarasının başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Pondichery'de teslim oldu (ocak 1761). Bunun üzerine Choiseul, denizlerdeki ve sömürgelerdeki bu başarısızlıkları telâfi etmek ve ispanyol donanmasının desteğini sağlamak için, İspanya Bourbon'larıyle «Aile paktı»nı imzaladı (1761). Fakat ispanyol donanmasının teknik ve manevra kabiliyeti bakımından yetersizliği, İngilizlere karşı başarıyle savaşmasına imkân vermedi ve Florida ile Küba İngilizlerin eline geçti.

● *Almanya'da savaş.* Almanya'da Friedrich II, düşmanlarından önce davranmak için hücuma geçerek Saksonya'yı istilâ etti (ağustos 1756). Bunun üzerine alman prensleri (ocak 1757), Rusya (şubat) ve İsveç (mart), ikinci Versailles antlaşmasıyle (mayıs 1757) sağlamlaştırılan Fransa-Avusturya ittifakına katıldılar. Başlangıçta Avusturyalılar Prusyalıları Bohemya'dan atarak (haziran 1757), Fransızlar da bir ingiliz-hannover ordusunu Kloster Zeven'de teslim olmağa zorlayarak (eylül 1757) parlak başarılar kazandılar. Fakat, Friedrich II, Fransızları ve Almanları Rossbach'ta (kasım 1757), Avusturyalıları da Leuten'de (aralık 1757) yenerek durumunu kısa süre içinde düzeltti. 1758'den sonra Rusya'ya yöneldi; fakat Ruslar Friedrich'in birliklerini Kunersdorf'ta (5 ağustos 1759) yenerek Berlin'i işgal ettiler (ekim 1760); Friedrich II, bozgundan Prusya hayranı çar Petro III'ün tahta çıkmasıyle (ocak 1762) kurtulabildi. Çar, Friedrich ile ayrı bir barış imzaladı. Gücü tükenen Fransızlar ve Avusturyalılar silâhlarını bıraktılar.

Savaşın sonu. Sonuçlar. Paris antlaşmasıyle (10 şubat 1763) Fransa, Kanada'yı, Louisiana bölgesinin Mississippi doğusundaki kısmını, Antil adalarından birkaçını ve Senegal'deki üslerini İngiltere'ye, Florida'nın kaybını telâfi etmek için de New Orleans'ı ve Louisiana'nın geri kalan kısmını İspanya'ya bıraktı; fakat Antil adalarının en verimli olanlarını (Saint-Dominica, Martinik, Guadeloupe) ve Hindistan'da beş ticaret acentesini muhafaza etti (15 şubat 1763). Hubertsburg* antlaşmasıyle Maria-Theresia Silezya'yı kesinlikle bıraktı. Yediyıl savaşı ve Paris antlaşması, İngiliz sömürgeciliğinin başlangıcıdır. Bununla beraber İngiltere'de kamuoyu, hükûmetin Kanada'yı Antillere tercih etmesini kınadı; buna karşılık Fransızlar uğranılan kayıpları çok önemsemediler. (L)

YEDİYÜZLÜ blş. i. Mat. Yedi yüzü olan katı cisim. (L)

YEDMEK geçl. f. (esk. türk. *yetmek*'ten). [Hayvanı] Yularından tutup çekerek götürmek, yedeğe almak: *Devenin yularından tutup yederek haric-i şehirde gavgayı işitecek bir mevkie getirdi* (Cevdet Paşa). || (Kayığı) İple bağlayıp akıntıya karşı kıyıdan çekerek götürmek.

◆ **Yedilmek** edilg. f. Çekerek götürülmek, yedeğe alınarak götürülmek. (M)

YEFİMOV (Boris Yefimoviç), sovyet karikatürcüsü (1900). 1922'den itibaren çeşitli gazetelerde ve özellikle *Krokodil*'de (Timsah) birçok karikatür yayımladı. (L)

YEFİMOV (Nikolay Yefimoviç), rus mimarı ve gravürcüsü (1799-1851). Uzun süre İtalya'da kaldı; dönüşünde Novo-Deviçiy manastırını yaptı, sonra Ermitaj sarayının genişletilmesi ile ilgili çalışmalara katıldı. (L)

YEFREMOV veya **EFREMOV,** S.S.C.B.'de şehir, Oryol'un doğu - kuzeydoğusunda; 20 000 nüf. Kimya sanayii. Sentetik kauçuk. (L)

YEFTAH, israil hâkimlerinden. Kutsal Kitap'a göre (Hâkimler, X, 6-XII, 7), Galaad bölgesindendir. Evlenme dışı doğduğu için erkek kardeşleri tarafından baba evinden kovuldu, bir maceracılar çetesinin başına geçti. Yurttaşları tarafından Ammonlulara karşı yardıma çağrıldı. Yeftah, Galaad hükümdarlığının kendisine verilmesi şartıyle, bu teklifi kabul etti ve zaferden sonra kendisini selâmlamağa gelecek ilk insanı kurban edeceğine ant içti. İlk gelen insan kendi kızıydı. Yeftah, içi sızlayarak, andını tutmak zorunda kaldı. Bu arada, Galaadlıların başarılarını kıskanan Efraim halkı Galaadlılara savaş ilân etti. Bu zaferi de kazanan Yeftah altı yıl iktidarda kaldıktan sonra öldü. (L)

YEG sıf. Bk. YEK.

YEGÂH i. (fars. *yek*, tek ve *âh* ünleminden > *yegâh*). Mus. Türk musikisinin en eski birleşik makamlarından biri. (Bk. ANSİKL.) || *Yegâh perdesi*, türk musikisi dizisinde orta sekizlinin beşinci perdesi. (Bk. PERDE.) || *Yegâhı acemî*, türk musikisinin üç yüzyıllık birleşik makamlarından biri. (*Acemli yegâh* da denir.) [Bk. ANSİKL.] || *Yegâhta buselik*. (Bk. SULTANÎ *yegâh*.) || *Yegâhta çargâh, re* majörün türk musikisindeki adı. (Durak, yegâh [*re*] ve güçlü beşinci derece olan dügâhtır [*la*]. Donanımda 2 diyez [*fa* ve *do*] vardır. Orta sekizlideki sesleri [pestten tize doğru] şöyledir: yegâh, hüseynî aşiran, geveşt, rast, dügâh, buselik, hicaz ve neva.) || *Yegâhta hicaz*, hicaz makamının yegâh perdesindeki şeddi. (Durak, yegâh ve güçlü [beşinci derece olan] dügâh [*la*] perdesidir. Donanımda *si* koma ve *mi* bakıye bemolleriyle *fa* bakıye diyezi vardır. Orta sekizlideki sesleri [pestten tize doğru] şöyledir: yegâh, hisar kaba, ırak, rast, dügâh, segâh ve neva.) || *Yegâhta hüseynî*, hüseynî makamının yegâh perdesindeki şeddi. (Yegâhta muhayyer makamının çıkıcı şeklidir.) || *Yegâhta kürdî*. Bk. FERAHNÜMA. || *Yegâhta muhayyer*, muhayyer makamının yegâh perdesindeki şeddi. (Durak, yegâh [*re*] ve güçlü peşinci derece olan dügâh [*la*] perdeleridir. Donanımında *si* ve *mi* için birer koma bemolü bulunur. Orta sekizlisindeki sesleri tizden peste doğru şöyledir: Neva, çargâh, segâh, dügâh, rast, acemaşiran, kaba dik hisar ve yegâh. Seyri, genellikle inicidir.) || *Yegâhta nikriz*, nikriz makamının yegâh (*re*) perdesindeki şeddi. (Güçlüsü [nikrizin beşinci derecesi olan] dügâhtır [*la*]. Donanımında *fa* koma, *do* bakıye ve *sol* bakıye diyezleri vardır. Orta sekizlisindeki sesleri şöyledir: yegâh, hüseynî aşiran, dik acemaşiran, nim zengûle, dügâh, puselik, nim hicaz ve neva.) || *Yegâhta rast*, rast makamının yegâh (*re*) perdesindeki şeddi. (Güçlüsü [rastın beşinci derecesi bulunan] dügâh [*la*] perdesidir. Donanımında *fa* ve *do* için iki bakıye diyezi vardır. Orta sekizlisindeki sesleri [pestten tize doğru] şöyledir: yegâh, hüseynî aşiran, ırak, rast, dügâh, puselik, nim hicaz ve neva.) || *Yegâhta uşşak*, uşşak makamının yegâh (*re*) perdesindeki şeddi. (Güçlüsü [uşşakın dördüncü derecesi olan] rast [*sol*] sesidir. Donanımında *si* küçük mücennep bemolü ile koma bemolü vardır. Orta sekizlisindeki sesleri [pestten tize doğru] şöyledir: yegâh, kaba dik hisar, acemaşiran, rast, dügâh, kürdî, çargâh ve nevâ.) || *Yegâhta zengûle*. Bk. ŞEDARABAN.

— ANSİKL. Mus. *Yegâh*, neva ile nevada rast makamlarından meydana gelir. İkinci diziyle yegâh (*re*) perdesinde kalır; bu ses, aynı zamanda makamın düzenindeki ilk dizinin de güçlüsüdür. Güçlüsü, nevanın durağı olan dügâh (*la*) perdesidir. Donanımda neva gibi *si* koma bemolü ile *fa* bakıye diyezi konulur. Yegâhta rast için ise *si* bekar ve *do* bakıye diyezi nota içinde kullanılır; *fa* bakıye diyezi, bu dizide de ortaktır. Seyri genellikle inicidir. Yegâh makamına örnek olarak aşağıdaki eserler gösterilebilir: Rauf Yektâ Beyin *Âyin-i Şerif*'i, *Devr-i Kebir*'i ve bir *İlâhi*'si, Osman Beyin *Muhammes*'i.

● *Yegâhı acemî*, beyatîye, sultanî yegahın pest beşlisinin eklenmesiyle meydana gelir. Dizisi genellikle inicidir. Bayatî kısma *si* koma bemolü konulur. Beşlinin ârızası olmadığından, nota içinde geçtiği yer-

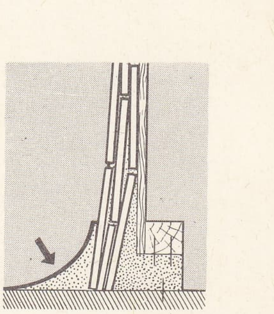

yedirmelik

yediuyuklayan

Foto. LAROUSSE

lerde eklenecek işaret yoktur. Asıl güçlü dügâh *(la)* perdesidir. (M)

YEGÂN çoğl. i. (fars. *yegân*). *Esk.* Bir, tek.

◆ **Yegân yegân** zf. *Esk.* Birer birer, tek tek, ayrı ayrı: *Ol sen bana terceman söyle / Ketm etme yegân yegân söyle* (Şeyh Galip). [M]

YEGÂNE sıf. (fars. *yegâne*). *Esk.* Biricik, tek: *Bir beyaz minare, bir yeşil kavak köyün hemen de yegâne süsüdür* (N. Araz). || **İ.** Kadın adı. || *Yegâne-i a'sâr,* Hazreti Muhammed. || *Yegâne-gû,* Tanrı'nın birliğine inanan. || *Yegâne-gûyan,* Tanrı'nın birliğine inananlar. || *Yegâne-gûyî,* Tanrı'nın birliğine inanma.

◆ **Yegânegî** i. *Esk.* Biricik olma durumu, teklik. (M)

YEGLEVSKİ (Andrey). Bk. EGLEVSKI.

YEGNA i. *Brachystegia Zenkeri* (fasulyegillerden) ağacından elde edilen afrika kerestesi. (L)

YEGOROV (Aleksandr), sovyet mareşali (1883-1941 ?). Çarlık ordusunun eski bir subayı olan Yegorov, Denikin'e karşı döğüştü, sonra Polonya'da güneybatı cephesine kumanda etti (1920). 1931'de genel kurmay başkanı olarak Tuhaçevskiy'in yerine geçti. 1935'te mareşalliğe yükseldi; ihanetle suçlandı, 1938'de Stalin tarafından düzenlenen temizleme hareketinin kurbanlarındandır. (Sürgün edildiği 1941'de öldüğü ileri sürülür.) [L]

YEGOROV (Aleksey Yegoroviç), kalmuk asıllı rus ressamı (?, 1776-Petersburg 1851). 1812-1840 Arasında Petersburg akademisinde profesörlük yaptı. Canova ile dost oldu; K. Bryulov'a ve F. Bruni'ye ders verdi. Leningrad Petradvorets Çarskoye-Selo ve Moskova'da birçok kilisede ve Tretyakov galerisinde eserleri vardır. (L)

YEGOROVA (Liyubov). Bk. EGOROVA.

YEGORYEVSK veya **EGOREVSK,** S.S.C. B.'de şehir, Moskova'nın doğu-güneydoğusunda; 59 000 nüf. Dokuma sanayii. (L)

YEGOTOV (İvan Vasilyeviç), rus mimarı (1756-1815). Klasik üslûbu benimsedi. 1788'den itibaren Kremlin'in onarımına katıldı. 1810'da Silâhlar sarayını yaptı. (Bu saray 1860'ta esaslı bir onarım gördü.) Yegotov'un en önemli eseri Lefortovo askerî hastahanesidir (1798 - 1802). [L]

YEĞ sıf. (esk. türk *yig*'den). *Yenid.* Daha iyi, daha üstün, daha uygun: *Korkulu rüya görmektense uyanık yatmak yeğdir* (Atasözü). *Durumun aydınlanmasına kadar sabırla beklemeyi yeğ buluyorlardı* (Y.K. Karaosmanoğlu). *Esk.* Müreccah. Evlâ. || *Yeğ tutmak,* bir şeyi diğerlerinden üstün ve uygun görüp ona yönelmek, tercih etmek: *Köle olarak yaşamaktansa ölümü yeğ tutmak.* (M)

YEĞEN i. (esk. türk. k.). Bir kimseye göre kardeşinin, amcasının, dayısının, halasının veya teyzesinin çocuğu: *Selime teyze gözlüklerinin üstünden yeğenine dargın bakarak cıgara yaktı* (Kemal Tahir). [M]

YEĞİN sıf. (esk. türk. *yeğ*, daha iyi, üstün'den). Zorlu, şiddetli. || *Halk dili.* Baskın, üstün: *Çağrın gelsin Tekeli'nin Bey'ini / İçinde yoktur ondan yeğini* (Dadaloğlu). — Fd. *Esk. Yeğin yarım-ayak,* şiddetini artırarak sesin belirgin hale getirdiği kuvvetli zamanlı ayak. (Aynı zamanda, iki ayaklı bir grupta vurguyu taşıyan ayağa da YEĞİN AYAK denir.)

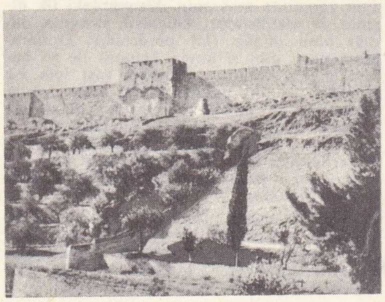

Kudüs surlarının hâkim olduğu **YEHOŞAFAT vâdisi**'nde meyve bahçeleri

— Leng. Yeğinlik vurgusu almış bir hece veya ünlüye denir. (ML)

YEĞİNLEŞME i. (*yeğin*'den *yeğin-le-ş-me*). Fonet. Kelime içindeki yerine göre bir fonemin şiddetinde görülen artma. (L)

YEĞİNLEŞMEK geçz. f. (*yeğin*'den *yeğin-le-ş-mek*). Şiddetlenmek. || Üstün hale gelmek. (M)

YEĞİNLEŞTİRİCİ sıf. (*yeğinleşmek* > *yeğinleştirmek*'ten *yeğinleştir-ici*). Leng. Kök kelimenin kapsadığı kavramı özellikle kuvvetli bir şekilde belirten bazı türemiş veya bileşik kelimelere denir. (L)

YEĞİNLİK i. (*yeğin*'den *yeğin-lik*). Fiz. *Yeni.* Şiddet. (M)

YEĞLEMEK geçl. f. (*yeğ*'den *yeğ-le-mek*). Yeğ tutmak, daha iyi ve uygun bulmak, tercih etmek. (M)

YEĞLİK i. (*yeğ*'den *yeğ-lik*). Başkalarından daha üstün sayılma, tercih edilmiş olma, üstünlük. *Esk.* Rüçhan. (M)

YEĞNİ sıf. (esk. türk. *yengil*, hafif'ten). *Halk dili.* Hafif. *Zt.* AĞIR. || Şımarık. (M)

YEĞNİK sıf. (*yeğni*'den *yeğni-k*). *Halk dili.* Yeğni, hafif. (M)

YEĞNİLİK i. (*yeğni*'den *yeğni-lik*). Yeğni olma hali, hafiflik. (M)

YEĞNİLMEK geçz. f. (*yeğni*'den *yeğni-l-mek*). *Halk dili.* Hafif olmak, hafiflemek. (M)

YEĞNİLTMEK geçl. f. (*yeğnilmek*'ten *yeğnil-t-mek*). *Halk dili.* Hafif duruma getirmek, hafifletmek. (M)

YEĞNİSEMEK geçl. f. (*yeğni*'den *yeğni-se-mek*). Hafif bulmak, hafifsemek, yeğni görmek. (M)

YEĞREK sıf. (*yeğ*'den *yeğ-rek*). *Esk.* Daha iyi, daha uygun, üstün tutulan. (M)

YEHDAMAZ, Sellum da denir (öl. Mısır'da), Yahuda'nın on yedinci kralı (M.Ö. 608). Babası Yoşiya'dan sonra tahta çıktı. Üç ay saltanat sürdü, firavun Nekao II tarafından esir edildi ve Mısır'a götürüldü. (L)

YEHOAHAZ, İsrail'in ikinci kralı (M.Ö. 814-798), Yehu'nun oğlu. Suriye krallarından Hazael ve Ben-Hadad'a yenildi. (L)

YEHONADAB, İsrail kralı Yehu'nun çağdaşı (M.Ö. IX), Rekab'ın oğlu. Çoluk çocuğu göçebe hayatı yaşamağa, şarap içmeğe ve çadırda yatıp kalkmağa zorladı Çömezleri Rekabiler, Yahve dinine ve çilekeş hayatına sıkı sıkıya bağlı idiler. (L)

YEHORAM, İsrail'in dokuzuncu kralı (M.Ö. 851-843), Ahab'ın ikinci oğlu. Kardeşi Ohosias'ın yerine geçti. Moab kralı Meşa haraç vermeyi reddedince onu başkentinde kuşattı, fakat şehri alamadı. Kendisi de Şam kralı Ben-Hadad II tarafından Samaria'da kuşatıldı. Daha önce kaybettiği Ürdün'ün doğusundaki toprakları 841'de geri almağa çalıştı, Ramot-Galaad'ı kuşattı, fakat generallerinden Yehu orduyu ayaklandırarak onu öldürdü. (L)

YEHOŞAFAT, dördüncü Juda kralı (M.Ö. 870-849). Asa'nın oğlu ve halefi. Yehova dinini yeniden canlandırdı, birçok kale ve buğday ambarı yaptırdı. Moab'lıları İsrail kralı Yoram'ın desteğiyle yendi ve İdumealıların müttefiki olan Ammonluların istilâsını püskürttü. Oğlu Yoram'ı Athalia ile evlendirdi. (L)

YEHOŞAFAT vâdisi, Kidron vâdisine Kudüs ile Zeytin dağı arasında verilen ad. (L)

YEHOŞEBA, Yahuda kralı (M.Ö. IX. yy.), Yoram'ın kızı. Başrahip Yehoyada ile evlendi ve Davud ailesinden Ahazya'nın oğlu genç Yoas'ı, Athalia'nın hışmından korudu. (L)

YEHOVA, Kutsal Kitap'ta Tanrı'ya verilen ad. Musa'ya, «Ateşli Çalılık»ta açıklandığı söylenir. Başlangıçta «Yaho» veya «Yahu» şeklinde telaffuz edilir ve «O'dur» anlamına gelirdi. Babil sürgününden beri bu ad ağıza alınmaz oldu, hahamlar Kutsal Kitap'ı okurken bunun yerine Tanrı'nın başka bir adını veya *adonai* (rabbim) kelimesini kullanmağa başladılar. (L)

Yehova'nın şahitleri, 1874'te, Amerika Birleşik devletlerinde Ch. Taze Russell tarafından kurulan mezhep, 1881'de «Zion's Watch Tower Society» ve yönetici teşkilâtı ifade etmek için de «Watch Tower Bible and Tract Society» adlarını aldı. Russell, ölümüne kadar (1916) hareketin şefi olarak kaldı. Yerine Joseph Franklin Rutherford geçti. O da 1942'de ölünce, Nathan Homer Knorr, Yehova şahitleri ile ona bağlı «International Students Bible Society»nin (1914) başkanı oldu.

Yehova şahitleri, *Tevrat*'ın, Tanrı'nın (Yehova) kelâmı olduğunu, kendilerinin Habil'den İsa'ya kadar süregelen uzun devredeki şahitlerin sonuncu temsilcileri olduklarını, İsa krallığının 144 000 yıl uyku yeni bir dünya olacağını ileri sürerler. Öte yandan, birçok kehanette de bulunurlar: daha 1880'de, 1914'ten itibaren dünyada büyük değişiklikler olacağını, kısa ömürlü bir milletler cemiyeti kurulacağını, şeytanla Tanrı arasında bir savaş olacağını, Tanrı'nın kazanacağını, o zaman dünyanın sağ kalanlar ve dirilenlerle dolacağını söylemişlerdi.

Propagandalarını çeşitli yazılar, broşürler ve sloganlarla yapmaktadırlar. Asker olmayı ve bayrağı selâmlamayı reddederler. Bunların hahamları yoktur, gezici vaizleri vardır, toplanma yerleri New York'tadır (Brooklyn). İstatistiklere göre, özellikle anglosakson olmak üzere sayıları 900 000'e varmaktadır. Mezhep, 1945'ten beri Batı Avrupa'da ilerleme kaydetmiştir. (L)

YEHOYADA, Yahudilerin büyük din adamı (M.Ö. IX. yy.). Atalya'nın öfkesinden kaçırıp kurtardığı genç Yoas'ı gizlice büyüttü, onu kral ilân etti, sonra da kraliçeyi öldürttü. (L)

YEKOYAKİM, Yahuda'nın on dokuzuncu kralı (M.Ö. 598-597). Kudüs'te kuşatıldı ve Nabukodonosor'a kendiliğinden teslim oldu. Babil'e götürüldü (ilk sürgün) orada otuz yedi yıl yaşadı ve ancak Evilmeraduk tarafından kurtarıldı. (L)

YEHOYAKİN, on sekizinci Yahuda kralı (M.Ö. 608-598), Yoşiya'nın oğlu. Firavun Nekao II tarafından tahta çıkarıldı. Mısır'ın Karkaamış (Gılgamış) bozgunundan sonra Babil kralının hâkimiyeti altına girdi. Kudüs'te öldü. O sırada Nabukodonosor şehri kuşatmış bulunuyordu. (L)

YEHU, İsrail'in onuncu kralı (M.Ö. 841-814'e doğr.). Selefi Yoram'ın ordusuna kumanda ediyordu. Ahab ailesini cezalandırma emri üzerine, Elişa'nın bir öğrencisi tarafından kral olarak kutsandı. Yoram'ı öldürdü ve Baal taraftarlarına işkence etti veya onları öldürttü. Şam kralı Hazael'in saldırısına uğradı, Asur kralı Salmanasar'dan yardım istedi ve ona bir haraç ödedi. Buna rağmen Ürdün'ün doğusunda geniş bir araziyi kaybetti. Kendi hanedanı bir yüzyıl boyunca iktidarda kaldı. (L)

YEHUD i. (ar. *yehûd*). *Esk.* Yahudi. (M)

YEİS veya **YE'S** i. (ar. *ye's*). *Esk.* Üzüntü, umutsuzluk: *—Öyleyse, bu yeis? Bu göz yaşları? ... Bunların sebebi ne?* (Vâ-Nû). || *Ye's-âver,* ümitsizlik veren, ümitsizlendiren. (M)

YEK sıf. (fars. *yek*). *Esk.* Bir, tek: *Bilgide yekti, kimse onunla yarışamazdı* (N. Araz). || *Yek-âheng.* Bk. YEKÂHENG. || *Yek-avaz.* Bk. YEKAVAZ. || *Yek-âviz,* «varsak» adı verilen kısa kılıç || *Yek-a-yek.* Bk. YEKAYEK. || *Yek-bar* (veya *yek-bare*), bir kere, bir defa, bir kerede. || *Yek-bâregî,* bir karelik. || *Yek-berg.* Bk. YEKBERG. || *Yek-be-yek,* tek tek, birer birer. || *Yek-ca,* bir yerde, aynı yerde, birlikte. || *Yek-can,* arkadaş, can yoldaşı. || *Yek-cihet,* aynı düşünceleri benimseyen, düşünceleri bir olan. || *Yek-cihetî,* düşünceleri bir olma. || *Yek-cins,* aynı cinsten olan. || *Yek-çend,* birkaç. || *Yek-çeşm.* Bk. YEKÇEŞM. || *Yek-dane.* Bk. YEKDANE. || *Yek-dem,* bir an, bir dem, çok kısa bir an. || *Yek-deme,* bir anlık, bir an süren, geçici, süreksiz. || *Yek-dest.* Bk. YEKDEST. || *Yek-diğer.* Bk. YEKDİĞER. || *Yek-dil,* gönülleri bir olan. || *Yek-dilâne,* gönülleri birbirine uygun olarak, gönüldeşlikle. || *Yek-dile* (veya *yek-dilî*), gönül birliği. || *Yek-dü,* (zar için) bir iki veya iki bir. || *Yek-dü-se,* bir iki üç. || *Yek-endaz.* Bk. YEKENDAZ. || *Yek-esbe,* bir atı olan, tek atlı. Tek başına, yalnız başına. || *Yek-nesak.* Bk. YEK-

Foto. LAROUSSE

NESAK. || *Yek-neverd,* bir çırpıda. Tekdüze. || *Yek-pa,* tek ayaklı, topal. || *Yekpare.* Bk. YEKPARE. || *Yek-ran,* soyu temiz olan cins at. Rengi, sarı ve kırmızı arasında olan at, al at. || *Yek-reh,* yalan ve yanlışı olmayan, doğru, gerçek. Bir yol, bir defa, bir kere. || *Yek-reng.* Bk. YEKRENG. || *Yek-rikâbî,* yedek çekilen at. Bir işe hazırlanma, hazır olma. || *Yek-rişte.* uygun, yakışır, yaraşık. Müşfik, şefkatli. || *Yek-rû* (veya *yek-rûye*), ikiyüzlü olmayan. Güvenilir dost. || *Yek-rûyî,* ikiyüzlü olmama, riyasızlık. || *Yek-ruz* (veya *yekruze*), bir günlük, geçici, süreksiz. || *Yeksal* (veya *yek-sale*), bir yıllık, bir yaşında. || *Yek-san.* Bk. YEKSAN. || *Yek-ser* (veya *yek-sere*). Bk. YEKSER. || *Yek-su,* yanında. || *Yek-sun* (veya *yek-sune*), düz. Bir, beraber, birlikte. || *Yek-süvar.* Bk. YEKSÜVAR. || *Yek-şebe,* bir gece, bir gecelik. || *Yek-şenbih,* ilk gün, birinci gün; pazar günü. || *Yek-ta.* Bk. YEKTA. || *Yek-ten.* Bk. YEKTEN. || *Yek-terbiye,* aynı eğitimi görmüş. || *Yek-vücud,* tek bir vücut gibi, hep birden. || *Yek-zeban.* Bk. YEKZEBAN.

— DEY. *Yek at yek mızrak,* tek başına, kimsesiz, yapayalnız.

— Mus. *Esk. Yek-tay,* telli sazlardan biri.

◆ **İ.** Birlik, bir oluş, bir olma.

◆ **Yeke** sıf. *Esk.* Tek, bir, yalnız. || *Yeketaz* (*yek-taz* veya *yekke-taz*), [düşmana] tek başına saldıran yiğit.

◆ **Yeküm** sıf. *Esk.* İlk, birinci. (M)

YEKÂHENG blş. sıf. ve zf. (fars. *yek,* bir, tek ve *âheng,* ses'ten *yek-âheng*). *Esk.* Aynı âhenkte olan, hiç değişmeyen; hiç değişmeksizin. (M)

Yekaterina nişanı. Büyük Petro tarafından 1714'te çıkarılan ve 1797'den beri kadınlara verilen rus nişanı. İki derecesi vardır. Gümüş zırhlı gelincik çiçeği rengin de şeritle takılır. (L)

YEKATERİNBURG. Bk. SVERDLOVSK.

YEKATERİNODAR. Bk. KRASNODAR.

YEKATERİNOSLAV. Bk. DNİEPROPETROVSK.

YEKATERİNŞTADT. Bk. MARKS.

YEKAVAZ blş. sıf. (fars. *yek,* bir ve *âvâz,* ses'ten *yek-âvâz*). *Esk.* Tek sesli, bir sesli. || *Mec.* Bir biçim üzere (olan veya yapılan).

◆ **İ.** Ed. *Esk.* Beyitleri arasında anlam bakımından ilgi bulunan ve başından sonuna kadar aynı başarıyle yazılmış olan şiir, özellikle gazel. (M)

YEKAVCA i. Leng. Sırp-Hırvat dilinin değişik bir biçimi; Hırvatistan, Dalmaçya, Bosna-Hersek, Karadağ ve Güney Sırbistan'ın bir bölümünde konuşulur. (*-e-* uzun olduğunda, Ekavcadaki *-e-*'nin karşılığı Yekavcada *-ije)* [iye] diftongudur [bazen *-ie-* yazılır]; bu *-e-* kısa olduğunda ise Yekavcada *-ie-*[ye] diftonguyle karşılanır: meselâ Ekavcadaki *dete*'ye [çocuk, ilk *-e-* uzun] Yekavcada *dijete* [diyete] denir: ama Ekavcada *deteto* [ilk-e-kısa] olan *genitif* [çocuğu] biçimi Yekavcada *djeteta*'dır [dyeteta].) [L]

YEKAYEK blş. sıf. (fars. *yek,* bir, tek'den *yek-â-yek*). *Esk.* Tek tek, birer birer.

◆ Zf. Ansızın, birdenbire. (M)

YEKBERG blş. sıf. (fars. *yek,* bir, tek ve *berg,* yaprak'tan *yek-berg*). *Esk.* Tek yapraklı, bir yaprağı olan.

◆ **İ.** G. santl. *Esk.* Süslemede kullanılan küçük ve tek yapraktan ibaret bir motif. (M)

YEKÇEŞM blş. sıf. (fars. *yek,* bir, tek ve *çeşm,* göz'den *yek-çeşm*). *Esk.* Bir gözü olan, tek gözlü. || **İ.** Güneş.

◆ **Yekçeşmî** blş. i. *Esk.* Tekgözlülük. (M)

YEKDANE blş. sıf. (fars. *yek,* bir, tek ve *dâne,* tane'den *yek-dâne*). *Esk.* Eşi, benzeri bulunmayan, tek, eşsiz, biricik. || Blş. i. Bir çeşit gerdanlık. (M)

YEKDEST blş. sıf. (fars. *yek,* bir, tek ve *dest,* el'den *yek-dest*). *Esk.* Bir eli olan, tek elli. || Bir cinsten olan, aynı cins. || **İ.** Bir çeşit rende. (M)

YEKDİĞERİ blş. zam. (fars. *yek,* bir, tek ve *diger,* başka, öteki'den *yek-diğer-i*). *Esk.* Birbiri: *Pakize ile Ahmet Ferit, hiç bir şey söylemeden, yekdiğerlerinin ellerini sıktılar* (Vâ-Nû). [M]

YEKE i. *Esk.* Denizc. Dümenin, sağa ve sola çevrilerek kumandası için, baş tarafına geçirilen ağaç veya demir manivela. (Bu manivela, elle veya bir makineye bağ lanarak kullanılır.) || *Yeke başlığı,* yekenin üzerine geçirilen madenî silindir; dümeni sağa sola döndüren lantiyeler (ip, tel halat veya zincirler) bunun üstüne konur. || *Yeke boyunduruğu,* üzerinde dümen makaraları bulunan yuvarlak parça; bu makaraların üzerine dümen lantiyeleri geçirilir. (Dümen yekesi bu boyunduruğun içinde hareket eder.) || *Yekeyi viya etmek,* dümeni çeviren yekeyi omurgaya paralel duruma koymak veya bir tarafa çevrilmiş olan dümeni bu duruma getirmek. || *Ad yeke,* bir ucu dümenin başına geçirilen ve öteki ucundan kullanılan çubuk biçiminde yeke. || *Boyunduruk yeke,* orta yerinden dümenin başına geçirilen ve iki başından kullanılan yeke. || *Uzatma yeke,* yelkenli küçük yarış teknelerinde, dümencinin denge sağlamak için rüzgâraltı küpeştesinden dışarı sarktığı sırada dümeni kullanabilmesi amacıyle yelkenin ucuna bir noktadan serbestçe bağlanmış çubuk. (ML)

YEKENDAZ blş. sıf. (fars. *yek,* bir, tek ve *endâz,* atan'dan *yek-endâz*). *Esk.* Attığı ok hedefe ulaşan (kimse). || Düz, eşit, beraber. || **İ.** İnce, küçük temrenli veya temreni çatallı bir çeşit ok. || Irmak, dere v.b. kenarlarında bulunan, çıkılıp inilmesi olanaksız uçurum, yar. (M)

YEKNESAK blş. sıf. (fars. *yek,* bir, tek ve ar. *nesak,* tarz, biçim, düzen'den *yeknesak*). *Esk.* Tekdüzen, monoton: *Sekiz sene süren yeknesak bir hayat, bıkkınlık vermişti* (Ahmet Rasim).

◆ Zf. Tekdüzende, monoton bir şekilde: *Kampta [...] hayat, bir bakışta yeknesak, fakat hakikatte hareketli geçiyordu* (Ş.S Aydemir).

◆ **Yeknesaklık** i. *Esk.* Değişmezlik. (M)

YEKPARE blş. sıf. (fars. *yek,* bir, tek ve *pâre,* parça'dan *yek-pâre*). Bir parçadan oluşan, tek parça, bütün.

— Dy. *Yekpare dingil,* beş veya dokuz parçanın eklenmesiyle meydana gelen çok parçalı dingillere karşılık, tek bir parça halinde dövülerek yapılmış dirsekli tahriktekerlek dingili. || *Yekpare tekerlek,* klasik *bandajlı* tekerleklere karşılık, tek bir parça halinde dökülmüş veya kalıplanmış çelik tekerlek.

— Sanay. Çalışan kaplaması, çeşitli burulma, kesme ve kayma zorlanmalarını ortadan kaldıran bir imalât için kullanılır: *Yekpare uçak gövdesi.*

◆ Zf. Tek parça halinde, bütün olarak: *Eskiden elma gibi, şeftali gibi yemişlerin kabuğunu yekpare soymak merakı vardı* (B. Felek). [ML]

YEKRENG blş. sıf. ve i. (fars. *yek,* bir, tek ve *reng,* renk'ten *yek-reng*). *Esk.* Aynı renkte olan. || Sözünün eri olan, sözünde duran kimse. || **İ.** Bir lâle çeşidi.

◆ **Yekrengân** çoğl. i. *Esk.* Aynı renkte olanlar. || Sözünün eri olan kimseler, sözünde duranlar.

◆ **Yekrengî** blş. i. *Esk.* Aynı renkte olma. || Sözünün eri olma, doğruluk, riyasızlık. (M)

YEKSAN sıf. (fars. *yeksân*). *Esk.* Düz. || Bir, beraber, aynı düzeyde, eşit. || Bir düziye, her zaman.

— ÇEŞ. DEY. *Hak ile yeksan etmek (olmak).* Bk. HAK. || *Yerle yeksan etmek.* Bk. YER. (M)

YEKSER veya **YEKSERE** blş. zf. (fars. *yek,* bir tek ve *ser,* baş'tan *yek-ser, yeksere*). *Esk.* Tek başına, yalnız başına. Baştan başa. || Ansızın, birdenbire. (M)

YEKSÜVAR veya **YEKSÜVARE** blş. sıf. ve i. (fars. *yek,* bir, tek ve *süvâr,* atlı'dan *yek-süvâr* veya *yek-süvare*). *Esk.* Binicilikte eşi, benzeri bulunmayan (atlı); yiğit atlı. || Tek başına ata binen (kimse). || Arkadaşı olmayan, yalnız olan (atlı).

— Tar. Bir ok çeşidine verilen ad.

◆ **Yeksüvaran** çoğl. i. *Esk.* Arkadaşı olmayan, yalnız olan atlılar. (M)

YEKTA sıf. (fars. *yektâ*). *Esk.* Biricik, eşsiz, benzersiz, tek: *Pir Sultan'ım sever böyle dilberi / Bu cümle cihanın yekta gevheri* (Pir Sultan Abdal). || **İ.** Erkek ve kadın adı. (M)

YEKTÂ (Rauf), türk bestecisi (İstanbul 1871 - ay.y. 1935). Mahmudiye rüştiyesinde okudu. Divanı Hümayun kalemine girdi (1883). Bu arada Lisan mektebinin Fransızca bölümünü bitirdi. Mevlevîhanelerde neyzenbaşılık yapan Rauf Yektâ, Zekaî Dede'nin öğrencisidir. Albert Lavingnac'ın *Enciclopedie de la Musique et Dictionnaire du Conservatoire* (Müzik Ansiklopedisi ve Konservatuvar Lûgati) adlı ansiklopedisinin «türk musikisi» bölümünü yazdı. Başlıca eserleri: *Yegâh Mevlevî Âyin'i; Tahir Bûselik Kâr;* 4 *Peşrev;* 4 *Saz Semai*'si; 3 *Ağır Semai;* 1 *İlâhi;* 4 *Marş.* (M)

YEKTEN zf. (fars. *yek,* tek ve türk. *-den* eki'nden). *Esk.* Birdenbire, ansızın, âniden, birden. || Durup dururken, hiç yoktan. (M)

YEKÛN i. (ar. *yekûn*). *Esk.* Toplam: *Eşyaya ödenen paranın yekûnu.* || *Cem'an yekûn,* toptan olarak, bir kalemde.

— DEY. *Yekûn çekmek. Esk.* Konuşmaya son vermek. (M)

YEKZEBAN blş. sıf. (fars. *yek,* bir ve *zebân,* dil'den *yek-zebân*). *Esk.* Bir dili konuşan, tek dil bilen. || Aynı dili kullanan, aynı dilie konuşan. || *Teşm. yol.* (Bir konuda) Başkalarıyle aynı düşüncede olan, aynı kanıyı paylaşan.

◆ **Yekzebanî** i. *Esk.* Bir dili konuşma, bilme. || Aynı dille konuma. || *Teşm. yol.* Aynı düşüncede olma. (M)

YEL i. (esk. türk. k.). Rüzgâr: *Yel esmiyor, yaprak kımıldamıyor* (A. H. Müftüoğlu). || —*Halk dili.* Romatizma ağrısı. || Bağırsaklarda toplanan gaz. || *Yel değirmeni.* Bk. DEĞİRMEN. || *Akça yel.* Bk. AKÇAYEL. || *Kara yel.* Bk. KARAYEL.

— ÇEŞ. DEY. *Yel gibi,* çok hızlı bir şekilde. || *Yel üfürdü sel götürdü,* birdenbire ortadan yok olan veya kayboluşunun sebebi anlaşılamayan mal için kullanılır. || *Yel yeperek yelken kürek,* pek acele ve telâşlı bir biçimde: *Baktım ki yel yeperek yelken kürek geldi* (Ahmed Rasim). || *Yele vermek,* savurmak. Boş yere harcamak. || *Ağzından yel alsın.* Bk. AĞIZ. || *Başında kavak yeli (yelleri) esmek.* Bk. BAŞ. || *Yerinde yeller esmek,* yok olmak, artık bulunmamak.

— Patol. *Yel yutan.* Bk. YELYUTAN. (M)

— Sil. *İnfilâk yeli,* bir patlama sırasında havanın büyük bir hızla yer değiştirmesi. (M)

YEL i. (fars. *yel*). *Esk.* Pehlivan, yiğit, kahraman.

◆ **Yelân** çoğl. i. *Esk.* Pehlivanlar, yiğitler. (M)

YELABUGA veya **ELABUGA,** S.S.C.B.'de (Tatar muhtar cumhuriyeti) şehir, Kama ırmağının yakınında, ırmağın Viatka'ya kavuştuğu yerin yukarısında, 15 000 nüf. Tarım merkezi. Yün işlenmesi. (L)

YELDA sıf. (fars. *yeldâ*). *Esk.* Uzun ve kara olan (şey): *Bu cephemin düşünen rengi, titreyen bu elim / Riyah-ı leyle-i yeldala sönmeyen emelim* (Ahmet Hâşim). || **İ.** Kadın adı.

— Ed. *Esk. Şebi yelda.* Bk. ŞEB. (M)

yelekler

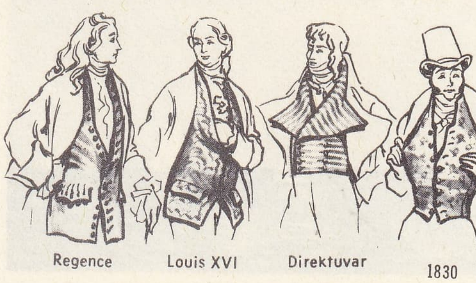

YELİZAVETA
rus çariçesi
Çemesov'un gravürü,
L. Tocqué'den

YELDİRME i. (*yeldirmek*'ten *yeldir-me*). Eskiden kadınlar tarafından kırlarda gezinirken başörtüsüyle birlikte giyilerek çarşaf yerine kullanılan, ince kumaştan yapılmış hafif giyecek.

— Balıkç. İki veya daha çok uskumru ağını birbirine ekleyerek meydana getirilen uzun ağ. (M)

YELDİRMEK geçl. f. (esk. türk. k.). *Halk dili.* Telâşla koşturmak, uçurmak, salıvermek, saldırmak. (M)

YELE i. (esk. türk. *yelke*, boyun, ense'den). At, aslan gibi bazı hayvanların ensesinde veya boynunda bulunan uzun kılların tümü. (M)

YELE i. (fars. *yele*). *Esk.* Otlağa salınmış hayvan sürüsü. || Sıf. Kuvvetli, saldırıcı. || Koşucu, koşan, seğirten. || *Şîr-i yele*, kuvvetli ve saldırgan aslan. (M)

YELEÇ sıf. (*yel*'den *yel-eç*). *Halk dili.* Havadar, yeleken. (M)

YELEK i. (esk. türk. k.). Gömleğin üzerine ceketin altına giyilen, önden açılan kolsuz giyecek: *Yeleği, arkası sıra caketi giydim. Gömleği, boyunbağını koltuğuma aldım* (Ahmed Rasim). || Kuş kanadının büyük tüyü.

— Denizc. *Can yeleği.* Bk. CANKURTARAN.

— Sil. Kesici ve dürtücü silâhlardan korunmak amacıyle elbise altına giyilen, ye lek biçiminde örme zırh.

— Okç. Okun yay girişine takılan kısmındaki tüy. (Okun cinsine göre yeleklerin uzunluk ve genişlikleri değişik olurdu. Bunlar, kuğu tüylerinden yapılırdı. Kuğunun kanat tüylerinden olanlarına *sultanî yelen* denirdi.) [ML]

YELEKEN sıf. (*yel*'den *yel-egen* > *yeleken*). *Halk dili.* Yüksek ve çevresi açıklık olan, havadar (yer). [M]

YELEKLEMEK geçl. f. (*yelek*'ten *yelekle-mek*). [Okun kuyruğuna] Tüy takmak. (M)

YELELİ sıf. (*yele*'den *yele-li*). Yelesi olan (hayvan). || *Yeleli kurt*, sırtlan. (M)

YELELİ sırtlan bls. i. Böcekçil Afrika sırtlanı. (Etçiller takımının sırtlangiller familyasından.)

— ANSİKL. *Yeleli sırtlan (Proteles cristatus)* gri ve kirli sarı renkte, esmer çizgili bir hayvandır. Dişleri körelmiştir. Güney Afrika'da yaşar; küçük hayvanlarla ve termitlerle beslenir. Gececi ve korkaktır. (L)

YELEME sıf. *Halk dili.* Ciddî işler yapmayan, ciddî olmayan, havaî, hafifmeşrep. (M)

YELENA GLİNSKAYA, rus prensesi (öl. 1538). Moskova büyük knyazı Vasiliy III'ün karısı. Kocasının ölümü üzerine, üç yaşındaki oğlu İvan IV'ün naibi oldu. 1522'de Vasiliy'in Litvanya ile imzaladığı mütarekeden sonra aynı ülke ile yeniden savaşa girdi ve 1537'de yeni bir mütareke imzaladı. Görevlerinden uzaklaştırdığı boyarlar tarafından zehirlenerek öldürüldüğü sanılır. (L)

YELENGEÇ sıf. Kavak v.b. gibi kabuğu kendi kendine çatlayıp soyulan (ağaç). [M]

YELETS veya **ELETS,** S.S.C.B.'de şehir, Lipetsk'in yakınında, suların Don ile Oka arasında bölüşüldüğü bölgede. Tarım merkezi. 1146-1483 Arasında Yelets bir prenslik merkeziydi. (L)

YELGAVA, esk. **Mitau,** Letonya'da şehir, Riga'nın güneybatısında, Lielup ırmağının kıyısında; 34 100 nüf. Töton şövalyeleri tarafından kurulan ve Kurzeme'nin eski baş kenti olan şehirde XVIII. yy.dan kalma anıtlar vardır (özellikle Kurzeme düklerinin sarayı). Dokuma ve besin sanayii. (L)

YELİZAVETA II Tarakanova (Almanya'da 1750'ye doğr. - Kronştadt 1755), kendini, boş yere Rusya'lı Yelizaveta'nın kızı diye tanıtmağa çalışan maceracı. İddialarını sahte belgelerle destekledi. Bazı polonyalı ve italyan soylularınca da tutunan prenses, yabancı ülkelerde (İran, Türkiye ve Fransa) rolünü o kadar iyi oynadı ki, telâşa düşen Katerina II, gözdesi Orlov'dan onu öldürmesini istedi. (L)

YELİZAVETA Alekseyevna, rus çariçesi (Karlsruhe 1779 - Belev 1826). Baden prensesi idi. 1793'te, Rusya veliahdı Aleksandr Pavloviç ile evlendi. LUİSE MARİA AUGUSTA olan adını Yelizaveta'ya çevirdi ve Ortodoksluğu kabul etti. Kayınbabası Pavel I 1801'de öldürülünce kocası, Aleksandr I adıyle çar oldu. *Günlük*'ü değerli bir belge niteliğindedir. (L)

YELİZAVETA Petrovna (Kolomenskoye, Moskova yakınları 1709 - Petersburg 1762). Büyük Petro ile Katerina I'in kızı, rus çariçesi (1741 - 1762). Fransız hekimi Lestocq ile Fransız sefiri La Chétardie'nin büyük rol oynadıkları bir entrika sayesinde, Anna Leopoldovna'nın küçük oğlu İvan VI'nın zararına tahta geçti. *Preobrajenskiy* alayı sayesinde, tahta çıkmasını önlemek isteyenlerin hakkından geldi. Çok insansever görünmeğe çalışırdı ve bu sebepten ona *Merhametli* lakabı takıldı.

Saltanatı zamanında Almanlara karşı, halkın sevincine yol açan büyük bir tepki uyandı ve birçok reform yapıldı: senatonun (1743'te) ve Kolejlerin yeniden kurulması, bir «Konferans» kurulması (bir çeşit üstün siyasî meclis), ülke içindeki gümrüklerin kaldırılması (1754), sanayinin gelişmesi (Ural fabrikaları). Soylu sınıf korundu, fakat köylülerin durumları daha da kötüleşti, yahudilerle raskolnik*lere baskı yapıldı. Bu devirde Friedrich II Prusyası'na karşı, Avusturya ile (1747), on yıl sonra da Fransa ile ittifak yapıldı. Üç başarılı savaş oldu: İsveç savaşı, Avusturya Veraset savaşı, Prusya'ya Karşı Yediyıl savaşı. Birinci savaş Abo antlaşması ile (1743) bitti ve Rusya Güney Finlandiya'yı elde etti. İkinci savaş yalnız Ren kıyılarında bir gösteri ile kaldı (1746), Zullichau ve Künersdorf zaferleriyle ve Berlin'in geçici olarak işgali ile sona erdi (1759). Yelizaveta'nın ölümü, Prusya'lı Friedrich II'nin hayranı olan çar Pyotr II'nin tahta çıkmasına yol açmakla Prusya'lı hükümdarı kurtardı.

Bu devrede rus düşünce hayatına fransız etkisi hâkimdi; Moskova üniversitesi (1755), Güzel Sanatlar akademisi (1758) kuruldu. (L)

YELİZAVETPOL. Bk. KİROVABAD.

YELKEN i. (esk. türk. k.). Rüzgârdan etkilenebilen geniş bir yüzey meydana getirecek şekilde yan yana dikilen ve bir teknenin direğine uygun bir biçimde takılarak onu hareket ettirmeğe yarayan bez veya kumaş şeritlerinin tümü: *Gülümsüyor suyu tırmanmak isteyip öteden / Uzun kürekli kayıklarla bir büyük yelken* (M. Â. Ersoy). [Bk. ANSİKL. *Denizc. bölümü.*] || *Yelken açmak*, yelkeni açarak yola çıkmağa hazır etmek, hareket etmek: *Ben gemi olurum, sen kaptan ol; / Yelken açarız bir sabah vakti* (C. S. Tarancı). || *Yelken açma talimi*, yelkenleri açıp sarmayı öğretmek için yapılan alıştırma. || *Yelken basmak*, hareket etmek. || *Yelken bezi*, yelken yapmakta kullanılan kalın bez. || *Yelken boğmak, yelkeni boğmak*, bir yelkeni arya ederken, içine rüzgâr girmemesi için el ve kollarla sereni sıkmak. || *Yelken boşaltmak*, rüzgârın estiği yönde yükselmek için orsa alabanda tramola ederken yelkenlerdeki rüzgârı çıkarmak. Rüzgârın önüne düşerek aksi rotaya dönüş yapılırken bir kotranın büyük yelkenini bir bordadan öbür bordaya çabucak aktarmak. (Rüzgârın kuvvetli estiği hallerde bu tehlikeli bir manevradır, bazen istenmediği halde kendi kendine meydana gelebilir ve direk donanımını bozabilir.) || *Yelken boyu*, yelkenin açılıp gerildiği zamanki yüksekliği. || *Yelken çoğaltmak*, rüzgâra karşı daha çok yelken vermek. || *Yelken doldurmak*, yelkenleri rüzgârla şişecek şekilde dümen kullanmak. || *Yelken gemisi*, yelken yardımıyle hareket eden gemi. || *Yelken gönderi*, üç köşeli yelken açan teknelerde ve balıkçı gemilerinde, orsa seyir ederken (rüzgârı boşa yakın alarak) yelkenin rüzgâr altı yakasını germek için kullanılan uzun tahta çubuk. || *Yelken kılıfı yapmak*, seren yakasında, bir yelkenin bir kısmını bırakarak bütün yelkeni bunun içinde toplamak. || *Yelken körletmek*, bir fırtına çıkacağı sırada yelkenleri istinga etmek. || *Yelken payı*, bir yelken direğinin üst güverte ile direkteki mauna praçolu arasında kalan kısmı. || *Yelken sarmış*, sert havada bütün yelkenlerin sarılı olması durumu. || *Yelken yaprağı*, bir yelkeni meydana getiren şerit parçalarından her biri. || *Yelken yırtmak*, rüzgârın yelkeni kenardan ortaya doğru yırtmasını anlatmak için kullanılan terim. || *Yelkenle donanmak*, yelkenlerini açmak. || *Yelkenle donatmak*, bir geminin yelkenlerini takmak. Bir gemiye belirli bir yelken tipini uydurmak. || *Yelkenleri mayna etmek.* Bk. MAYNA. || *Abaşo yelken*, düzey serenlere açılan dört köşe yelkenlerden güverteye yakın olanlar. || *Alamana yelkeni*, dört köşeli bir yan yelkeni, üst kenarının yüksek olan ucuna bir seren takılır, bu seren yelkeni gergin tutar. || *Ana yelken*, bir geminin büyük yelkenlerinden her biri. || *Az yelken açmak*, yelkenle yavaş gitmek. || *Baş yelkeni*, pruva direğindeki yelkenlerin ve çeşitli flokların her biri. || *Direk yelkenleri*, bir direğin üzerindeki yelkenlerin hepsi. || *Düzey seren yelkeni*, eş kenar yamuk dörtgen biçimi yelken, üst kenarı düzey eksene ve bu seren de direğe dikey bağlanır. Bu yelkenin alt ve üst kenarları birbirine paralel ve yan kenarları tam dikey olmayıp azıcık direğe doğru yaklaşır. || *Fırtına yelkeni*, çok dayanıklı bezden yapılmış, yüzeyi ufak ve yalnız çok sert havalarda kullanılan yelken. || *Fora yelken etmek* (veya *yelkenleri fora etmek*). Bk. FORA. || *Hurî yelkeni*, üçgen biçiminde yelken; seren yakasındaki (üst kenarı) seren direğe iki çember ile dayanır ve dikey olarak direk boyunca kısa edilir. || *İyi yelken kaldırmak*, yelkenli bir gemiden söz edilirken, belirli bir biçimde yana yatmadan direklerin üst taraflarına birçok yelken açabilmek. || *Kıç (pupa) yelkenleri*, grandi ve pupa-mizana direkleri yelkenleri ve bunların donanımı. || *Latin yelkeni*, eğik bir seren üzerine açılan, üçgen biçiminde yelken. || *Mizana Foa yelkeni*, düzey serenli arma donanımı bulunan bazı gemilerin en gerideki direğinin en alt serenine açılan dört köşe yelken, kelper'ler gibi. || *Pruva direği yelkenleri*, pruva direğinin serenleri, yelkenleri ve donanımının genel adı. || *Pupa yelkeni*, iki direkli bir gemide, gerideki direğe açılan yelkenler için kullanılan genel deyim, aynı zamanda, üç ve daha fazla direkli gemilerde geriye en yakın olan iki direkteki yelkenlere de denir. || *Randa yelkeni*, dört yakalı fakat üstteki yakalarından gerideki daha yüksek olan yelken. || *Tam yelken*, bütün yelkenlerini açmış bir gemi için söylenir. || *Tam yelkenle seyir eden gemi*, bütün yelkenlerini açmış olarak seyir eden gemi. || *Velena yelkeni*, bir istiralya üzerine ve altına ve ona paralel olarak açılan yelken. || *Yedek foa yelkeni*, genellikle seren yelkeni açılmayan bir serene açılan yelken. || *Yüksek yelken*, gabya çubuklarına dayanan yelkenlerin her biri. (Bunlara GABYA YELKENİ de denir.)

— ÇEŞ. DEY. *Yelkenleri suya indirmek*, direnmeyi bırakıp karşısındakinin dediğini kabul etmek, iddiasından vaz geçmek: *Yüreğini alışmadığı bir tedirginlik sarar sarmaz, yelkenleri suya indirmiştir* (Kemal Tahir). || *Pupa yelken.* Bk. PUPA. || *Pupa yelken gitmek.* Bk. PUPA. || *Yel yepelek, yelken kürek.* Bk. YEL.

— Spor. *Yelken yarışı*, yelkenli tekneler arasında yapılan ve belirli bir güzergâh üzerinde seyrettikten sonra hareket noktasına gelinerek biten yarışma. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Denizc. Suda ulaşım için *yelken* her zaman kullanılmıştı. Direklere, serenlere ve istiralyalara açılan yelkenler, rüzgârın yelken yüzüne mümkün olduğu kadar normal biçimde çarpması için rüz-

yelken yarışı

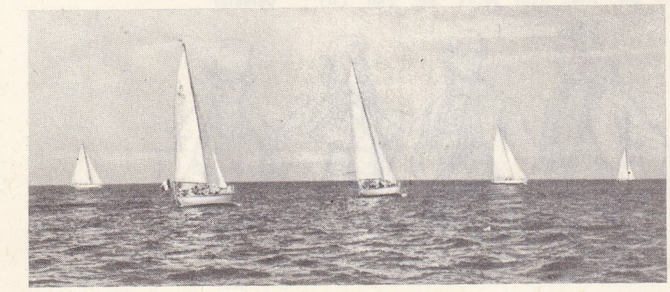

Foto. Levêque (LAROUSSE)

gâra çevrilir, fakat bundan rüzgârın geriden alınma durumu dışında, rüzgârın yönü yelken yüzüne her zaman diktir. Ana yelkenler, geminin hareketini sağlayan asıl yelkenlerdir, oysa baş taraftaki floklar ile kıçtaki bocurum yelkeni, geminin dönüşlerini kolaylaştırmak için kullanılır. Rotada istikrar daha önceden yelkenin alanının incelenmesiyle sağlanır. Gerçekte arma donanımının merkezi, yelkenleri biçimine, sayısına ve konumuna uyar, ama tam denge ancak dümenle elde edilir; dümen, yelkenleri ve durumlarını değiştirmeksizin belirli bir notayı muhafaza etmeyi mümkün kılar. Yelkenli büyük gemilerde birçok yelken ve her birinin ayrı adları vardır. Genellikle, yelkenler, üzerine etki yaptıkları direklerin adlarını alır. Alt yelkenler, ana direktekilerdir, grandi yelkeni grandi direğine çekilir. Bir direkteki yelkenlerin tümü bir alâmet (fener kulesi gibi) meydana getirir. Başlangıçta yamuk olan yelkenlerin çeşitli şekilleri vardır. *Latin yelkenleri*'ne bu adın verilmesi, Akdeniz'deki yelkenlilerin, kadırgaların, felukların (Cezayir tipi kadırga) ve kalyotların esas yelkenleri bu yelkenlerdi. *Randa tipi yelkenler*'in üst açısı bir at kulağı gibi yukarıya kalkıktır. *Kare yelkenler,* en iyi rüzgâr alan yelkenlerdir; bunlar eskiden büyük gemilerde en çok kullanılan yelkenlerdi. Yelkenler Avrupa'da keten bezinden veya pamuklu bezden yapılır. Çinliler ve Annamlılar hasır yelken kullanırlar, bu hasırlar yelken boyunca aralıklı olarak sokulmuş bambu ağacından lotolarla takviye olunmuştur, bunlar dönüş manevralarını kolaylaştırırlar. Avvam'da çok kere, yelken açılmadığı zaman, yelkeni sarmak için bir gönder kullanılır.

— Spor. Yelken yarışı gerçek anlamda, XIX. yy.ın ikinci yarısında yat sporunun gelişmesiyle birlikte başladı. Bütün yat kulüpleri, akarsular, göller veya denizlerde yelken yarışları düzenler. Yarış güzergâhına, teknelerin belirli bir yönde çevresinden dolaşmaları gereken «şamandıralar» dizilmiştir. Bu güzergâhta bir veya daha çok sayıda tur yapılır. Güzergâhın toplam uzunluğu ise 10 ilâ 20 mildir. Yarışa, «yelken açmış olarak başlama» usulüne göre, karadan veya bir gemiden bayrak veya top atışıyle hareket işareti verilir. Genel olarak tekneler kategorilere ayrılmıştır. Küçük teknelerin kategorileri için çok zaman büyük teknelerinkine oranla daha kısa bir güzergâh tayin edilmiştir ve her kategori için ayrı bir hareket işareti verilir. Tekneler kendi kategorilerinde yarışır. Ama hepsi, bütün kategoriler için geçerli olan yarış kurallarına uymak zorundadır. Pek kesin ve ayrıntılı olan bu kurallar *International Yacht Racing Union* tarafından tespit edilmiştir. Milletlerarası kurallara göre yapılan yarışlarda bu esaslar geçerlidir. Yarışmaların pek çoğu bu kurallara göre yapılır. En önemli yelken yarışları arasında Cowes yarışları, Amerika kupası, One Ton Cup ve olimpiyat yarışları özellikle anılmağa değer. Yelken yarışına katılacak teknenin hacim sertifikası veya uygunluk belgesine sahip olması, yarışmacıların ise lisanslı olmaları gerekir. Handikaplı yarışlarda, teknelerin yarış güzergâhını geçtikleri süre, hepsi programda öngörülmüş hareket saatinde yola çıkmış sayılarak ölçülür; bu gerçek zaman, her tekne için kabul edilmiş zaman katsayısıyle çarpılarak yarış süresine çevrilir. (ML)

YELKEN, lat. **Vela,** güney yarıkürede, *Argo* gemisi*'ni meydana getiren takımyıldızlardan birinin adı. (L)

YELKENCİ i. (*yelken*'den *yelken-ci*). Yelken diken kimse. || Yelkenleri açmak, indirmek, toplamak v.b. işleri yapmakla görevli gemici. (M)

YELKENCİLİK i. (*yelkenci*'den *yelkencilik*). Çeşitli türde teknelerle yapılan gezi, spor ve yarışmalar.

— ANSİKL. Bugün bilinen şekliyle *yelkencilik* XIX. yy.da, özel gezi tekneleriyle birlikte ortaya çıktı. İlkin bir gezi sporu biçimindeydi ve bu alanda İngilizlerin önemli bir yeri vardı. O çağın yelkenli tekneleri çok geçmeden birbirleriyle boy ölçüşmeye ve önceden belirlenmiş parkurlar üzerinde sürat yarışları yapmağa başladılar. Böylece, en ünlü yelken yarışlarından biri olan Amerika Kupası yarışı ortaya çıktı. XX. yy.ın başında yelkencilik motorlu ve yelkenli gemilerde gelişti ve yelken kulüpleri çoğalmağa başladı. Birinci Dünya savaşından sonra yelken sporu olimpiyat oyunlarına dahil edildi ve her olimpiyatta çeşitli kategorilerde yarış gösterileri yapıldı. İkinci Dünya savaşından sonra, yelken sporu, ancak paralı kimselerin yapabileceği büyük tonajlı teknelere karşılık küçük tonajlı tekneler lehine yoğun bir gelişme gösterdi.

● *Türkiye*'de yelkencilik alanındaki ilk ciddî çalışmalar Su Sporları federasyonunun 1957'de dağılmasından sonra Kürek, Yüzme, Yelken federasyonunun kurulmasıyle başladı. Bu tarihten önce yelkenciler ilk milletlerarası karşılaşmalarını 1936 Olimpiyatlarında yaptılar; Behzat Baydar yedinci oldu. Daha sonra Mahmut Bir 1955 Avrupa yelken şampiyonasında beşincilik kazandı. 1972'de İzmir'de yapılan Akdeniz oyunlarında türk yelkencileri bir üçüncülük ve bir dördüncülük aldılar. Bugün oldukça gelişen yelken sporu İzmir ve İstanbul bölgelerinde yaygın bir durumdadır. Bu şehirlerde optimist, pirat, finn, snipe, flying ductman, dragon, şarpi sınıflarında yarışmalar yapılır. (LM)

YELKENKAYA, esk. **Lenkatas,** Kocaeli yöresinin güneyinde Marmara denizi kıyısında, Darıca batısında bir kara çıkıntısı. Karşı kıyıdaki Çatalburun ile birlikte, İzmit körfezinin ağzını işaretler. (M)

YELKENLEMEK geçz. f. (*yelken*'den *yelken-le-mek*). Yelkenleri açarak yola çıkmak. || *Argo.* Kaçıp gitmek. (M)

YELKENLİ sıf. (*yelken*'den *yelken-li*). Yelkeni olan, yelkenle giden.

— Zool. *Yelkenli balık,* uskumruya yakın kemikli balık; ağız-burun kısmı mahmuz gibi sivri, sırt yüzgeci büyük ve yelken gibi diktir; sıcak denizlerde kendini suyun yüzüne bırakır ve rüzgârla sürüklenir.

◆ İ. Yelkenleri olan gemi: *Yelkenlimizin hiç bir rüzgâr ve hava cereyanı olmadan yürümesine şaşıyorum* (P. Safa). || *Yedi direkli yelkenli,* gulet yelkenleri ile donatılmış ve altı direkliden daha büyük yedi direkli amerikan yelkenli gemisi. (132 m uzunluktaki bir *yedi direkli yelkenli* 1902'de A.B.D.'nin Maine eyaletindeki Fore River tezgâhlarından suya indirildi. İstim makineleriyle döndürülen yelken donanımı gayet az mürettebat kullanılmasına imkân veriyordu.) [ML]

YELKOVAN blş. i. Saatin, dakikaları gösteren ve akrepten daha uzun olan ibresi. || Rüzgârın esiş yönünü göstermeğe yarayan, dik bir eksene geçirilmiş hafif levha. (*Eşanl.* RÜZGÂR* FIRILDAĞI.) || Soba borusunun ucuna takılan ve rüzgâr esince dönebilen başlık.

— Zool. Siyahımsı veya kül rengi gövdeli, az veya çok beyaz göğüslü deniz kuşu. (İlmî adı *puffinus*. Yağmurkuşugillerden.)

— ANSİKL. *Yelkovanlar* fırtınakuşlarına yakındır, fakat bunların gövdesi biraz daha uzunca, gagası ise daha ince ve uzundur. Bütün denizlerde bulunur. *İngiliz yelkovanı,* (Puffinus puffinus) İngiltere'nin çeşitli yerlerinde, *büyük yelkovan* (P. gravis) Tristao da Cunha adalarında yuva yapar; göç sırasında Kuzey Denizine kadar uzanır. Bazı türleri en uzun yıllık uçuş yapan kuşlar arasında sayılır. (LM)

YELLANDLAPAD, esk. **Singareni,** Hindistan'da (Andhra Pradeş) şehir, Godavari'nin batısında; yaklş. 15 000 nüf. Demir, grafit ve mika madenleri. (L)

YELLEMEK geçl. f. (*yel*'den *yel-le-mek*). Körük, yelpaze v.b. araçlarla rüzgâr yapmak: *Ateşi yellemek.* (M)

YELLENMEK edilg. f. (*yellemek*'ten *yel-le-n-mek*). Körük, yelpaze v.b. araçların yaptığı rüzgârın etkisinde kalmak. || Dönşl. f. Kalın bağırsaktaki gazı çıkarmak. (M)

YELLİ sıf. (*yel*'den *yel-li*). Rüzgârlı, rüzgârı bol. || Yellenen. (M)

YELLİM zf. [Yalnız *yellim yelâlim* sözünde kullanılır] *Yellim yelâlim,* acele ile, savrularak. (M)

YELLOW FORD, İrlanda'da Blackwater ırmağında geçit, yakınında O'Neill de Tyrone 1698'de bir ingiliz ordusunu yendi. (L)

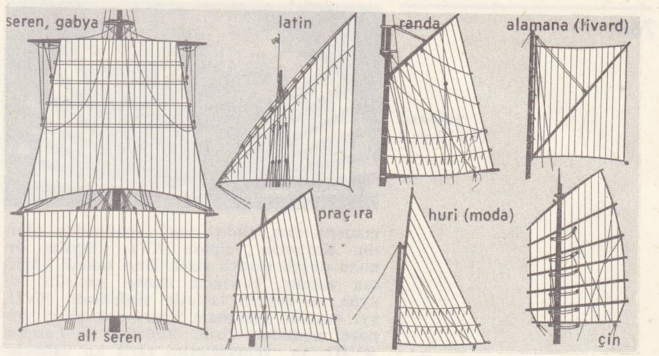

yelkenler (denizc.)

YELLOWHEAD PASS («Sarı baş geçidi»), Kanada Kayalık Dağları'nda (Alberto ve Britanya Kolombiyası) boğaz; 1 140 m. Canadian National Railway buradan geçer. (L)

YELLOWKNİFE, Kanada'da (Kuzeybatı arazileri, Mackenzie idare bölümü) madencilik merkezi, *Yellowknife* ırmağının ağzında. Altın. Meteoroloji istasyonu. (L)

YELLOWSTONE, A.B.D.'nin kuzeybatısında ırmak, Missouri'nin kolu (sağ kıyı); 1 600 km. Shoshone Mountains'den (Kayalık Dağlar) doğar, *Yellowstone* millî parkını ve ve aynı adlı gölü aşar, sarp kanyonlarda akar, Wyoming'den Montana'ya geçer, sağdan Big Horn'u alarak genişler, sonra Kuzey Dakota'ya girer girmez Missouri'ye kavuşur. (L)

Yellowstone millî parkı, Wyoming'in kuzeybatısında komşu İdaho ve Montana eyaletlerine taşan yüksek (yaklş. 2 500 m yüksl.) yayla, yanıbaşında Kayalık Dağlar 1 000 m'ye yükselir; yüzölçümü 8 500 km²'yi aşar. Yellowstone parkını meydana getiren yapısal çöküntü kısmen çok kalın lav tabakalarıyle dolmuştur. Solfatarlar, sıcak su kaynakları ve kaynar su ile buhar fışkırtan geyserler, volkanik faaliyetin devam ettiğini ortaya koyar; bu olağanüstü tabiî manzara çok turist çeker. Parkta ayılar, waptiler, ren geyikleri, yabanî koyunlar, dağ keçisi koyotlar ve birçok kemirgen yaşar. Bitki örtüsü ormanlıktır. (L)

YELLOZ i. ve sıf. (*yel*'den [?]). «Ahlâksız» anlamında kadınlara hakaret için kullanılır: *—Çantam var, hanım çantam! Sade sizin gibi yellozların mı çantası olur!* (B. Felek). [M]

YELMEK geçz. f. (esk. türk. k.). *Halk dili.* Koşmak, telâşla gitmek. (M)

YELÖLÇER blş. i. Bk. ANEMOMETRE.

YELPAZE i. Bir git-gel hareketiyle sallandığı zaman küçük bir hava akımı sağlayan ve özellikle yüzü serinletmeğe yarayan küçük, katlanabilir ve taşınır âlet: *Firdevs hanım bu suale fazla bir mâna verdi, yelpazesiyle Behlül'ün eline hafif bir darbe indirdi* (H. Z. Uşaklıgil). || Sıf. Açılıp kapanan ve yelpaze biçiminde olan.

— İkt. *Ücret yelpazesi.* Bk. ÜCRET.

— Mim. *Yelpaze bezek,* yelpaze biçiminde düzenlenmiş yapraklardan veya hurma dallarından meydana gelen bezek. || *Yelpaze pencere,* üst kısmı bir yelpaze şeklinde yapılmış pencere. || *Yelpaze tonoz,* kirişleri, açılmış bir yelpazenin çubukları gibi düzenlenmiş, çok süslü ve hafif tonoz; ingiliz gotiğinin veya Tudor üslûbunun (Westminster manastırında Henry VII şapeli; Gloucester manastırının galerisi) tipik unsurudur.

— Pirotekni. Atıldığı zaman, bir yelpazenin çubukları gibi birbirinden ayrılarak yol alan fişekler saçacak şekilde dizilmiş maytaplar grubu.

— ANSİKL. Arkeol. Yunan kadınlarının *ripis'i,* Romalı kadınların *flabellum*'u, lotus yaprakları veya tavus kuşu tüylerinin az çok süslü bir sapa tutturulmasıyle yapılırdı. Ortaçağda yelpazeler gene tavus kuşu tüyünden yapılıyordu; bu arada parşömen kâğıdından yelpazeler de yapıldı. Bunlar kemere altın bir zincirle bağlanarak taşınır, sapları değerli

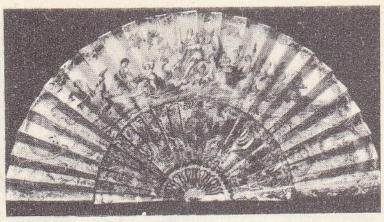

yelpaze (XVIII.yy.)

madenlerden, fildişi veya abanozdan olurdu. Katlanan yelpaze XVI. yüzyılın sonuna doğru ortaya çıktı. Deri taklidi kâğıttan yapılır, kenarına dantel geçirilir bir ayna ve değerli taşlarla süslenirdi. XVII. yy. başında Abraham Bosse çok güzel yelpaze modelleri çizdi. Boucher ve Lancret XVIII. yy. yelpazelerini zarif kır sahneleriyle süslediler. XIX. yüzyıldan beri yelpazeler, fildişinden, sedeften, kabuktan, deve kuşu tüyünden, dantelden, ipekten ve kâğıttan yapılmaktadır.

— Teknol. Bir *yelpaze,* tahta, sedef, fildişi veya amberden bir iskelet üzerine gerilmiş bir yapraktan meydana gelir. *İskelet,* birer uçlarından birleştirilmiş (yelpazenin tutulan ucu) küçük yassı çubuklardan yapılır. İskeletin kenarlarında bulunan iki yan çubuğa *ana çubuklar* veya *sorguçlar* denir ve yelpaze kapandığı zaman yalnız bu iki çubuk görülür. Kâğıt, kumaş (ipek, dantel) veya çok ince deriden (kuğu veya tavuk derisi) yekpare ya da iki parça halinde kesilen *yaprak* kısmı, pli şeklinde kırmalarla süslenip iskeletin çubuklarına yapıştırılır.

◆ Sıf. Yelpaze biçiminde olan.

— Jeol. *Yelpaze kıvrım,* kanatları izoklinal eğimi aşarak açık yeri bir antiklinalde yukarıya, bir sinklinalde ise aşağıya dönük bir dar açı meydana getiren kıvrım. (Böyle olunca çekirdek veya en içteki katman sünerek incelir.) [ML]

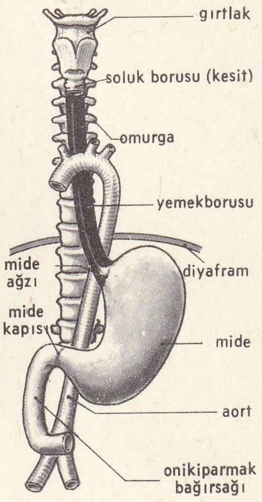

yemek borusu

YELPAZELEMEK geçl. f. (*yelpaze*'den *yelpaze-le-mek*). Yelpaze ile rüzgâr yapmak. *Eşanl.* YELLEMEK.

◆ **Yelpazelenmek** dönşl. f. Kendini yelpazenin rüzgârıyle serinletmek. (M)

YELPAZEMSİ sıf. (*yelpaze*'den *yelpaze-msi*). Yelpaze biçimini alan hayvanlara, bitkilere veya bunların o biçimdeki organlarına denir: *Yelpazemsi yapraklar. Kınkanatlılardan çoğunun erkeklerinde duyargalar yelpazemsidir.* (L)

YELPİK i. («cin çarpması» anlamında esk. türk. k.). *Halk dili.* Nefes darlığı. *Eşanl.* ASTMA. (M)

YELTEK sıf. (esk. türk. *yeltemek*'ten *yelte-k*). *Halk dili.* Sebatsız, bir fikirde durmayan. *Eşanl.* HERCAÎ. *Esk.* Mütelevvin. (M)

YELTENMEK geçz. f. (esk. türk. *yeltemek*'ten *yelte-n-mek*). Hakkı olmadığı, başaramayacağı bir işe girişmek: *—Ne kadar da frenk karılarına benzemeğe yeltenmişler* (H. E. Adıvar). [M]

YELTUTAN bls. i. *Halk dili.* Atlarda hava yutmanın yol açtığı hastalık. (M)

YELVE i. Zool. Genellikle esmer tüylü küçük ötücü kuş; özellikle erkeklerinde esmer üzerine az çok koyu renkte sarı, yeşil veya kızıl benekler bulunur; boyları yirmi santimetre kadardır. (İlmî adı *emberiza.* İspinozgillerden.)

— ANSİKL. *Yelve*'nin gövdesi oldukça ince uzun, kuyruğu daha da uzun ve beyaz kenarlıdır. Eski Dünya'nın her tarafında bulunur. Küçük taneler ve böceklerle beslendiği için faydalı bir kuştur. Başlıca türleri: külrengi yelve (*Emberiza cineracea*), sarı yelve (*E. citrinella*), sarı gerdanlı yelve (*E. cirlus*) v.b. (L)

yelve

YEM i. (esk. türk. *yiyim, yim,* yenecek şey; hayvan yiyeceği'nden). Evcil hayvanların otçul veya tanecil olanlarına ve akvaryum balıklarına verilen tahıl, küspe, kepek, karides unu v.b. yiyecek: *Dün akşam yem dağıttın Eyüp'te kumrulara* (F. N. Çamlıbel). *Hayvanlara üçer günlük yem alındı. Gece yola çıkılacaktı* (Kemal Tahir). *Akvaryum balığına belli saatlerde ve az miktarda yer verilmeli.* || Kuş, balık v.b.-yi tutmak için tuzağa bırakılan veya oltaya takılan yiyecek veya yiyecek görünüşü verilmiş aldatıcı nesne: *Çapari, istavrit yakalamakta kullanılan yemlerin en çok tercih edilenidir. Nereyis iyi bir kefal yemidir.* || Ağızotu. || *Teşm. yol.* Evcil olan otçul hayvanlara tahıl, küspe v.b. dışında (yaş ve kuru ot, saman, mısır sapı) verilen yiyecek: *Biraz saman, ot ve yulaftan ibaret yemi hayvana yedirmek.* || *Mec.* Birini aldatabilmek için hazırlanmış düzen veya kullanılan şey: *Birini yem olarak kullanıp soyguncuyu yakalamak.* || *Esk.* Bir defada veya bir günde yenilip bitirilecek miktarda yiyecek. || *Yem olmak,* (herhangi bir hayvan tarafından) yenilmek: *Ceylân aslana yem oldu.* || *Canlı yem,* akvaryum balıklarına verilen kurt, supiresi gibi yiyeceklerin tümü. || *Kuş yemi.* Bk. KUŞYEMİ.

— ÇEŞ. DEY. *Yem borusu,* sabrı uzatan umut verici davranış. || *Yem dökmek* (veya *koymak*), avlanmak istenilen hayvanları bir yere çekmek amacıyle yiyecek dökmek. *Mec.* Birini aldatabilmek için vaatte bulunmak veya o kimsenin ilgisini çeken bir şeyi öne sürmek. || *Yem istemez, su istemez* (veya *ekmek istemez, su istemez*), hiç bir masrafa yol açmadığı için elden çıkarılması düşünülmeyen şeyler hakkında söylenir. || *Yem kestirmek,* yolda durarak hayvanları yemlemek veya hayvanlar durarak yem yemek: *Arabacıdan sordum: —Daha atlar yemlerini kestirmediler mi? dedim* (M. Ş. Esendal).

— Ask. *Esk. Yem borusu,* hayvanlara yem verme zamanını bildiren boru işareti.

— Atçılık. *Yem torbası,* portatif yemlik olarak atların başına takılan bez torba.

— Balıkç. *Yeme yönelim,* balıkları yemin bol olduğu yere çeken bedenî tepki. || *Ak yem,* olta yemi olarak kullanılan balık.

— Zootekn. *Yem tayını katsayısı,* bir yemdeki kuru madde miktarının yem birimine oranı. (Her hayvan türü için, yaşa göre, hayvanın işkembe hacmiyle dengeli olmak üzere en uygun bir yem tayını katsayısı vardır.) || *Kesif yem,* bileşimindeki su oranı düşük olmakla beraber besin değeri yüksek olan yem. Bk. ANSİKL.

— Zır. teknol. *Yemlerin silolanması.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Avc. Avcılar, yalnız zararlı hayvanları tuzağa düşürmek için *yem* kullanırlar. Bunun için yerine ve duruma göre hayvan cesedi veya et parçası (kurt ve tilki için), yumurta (sansar, gelincik, samur v.b. için) gibi şeyler, küçük kemirgenleri (sıçan, tarla sıçanı v.b.) yok etmek içinse içyağı, tane, meyve, ekmek kabuğu v.b. kullanılır.

— Balıkç. Balıkçılar, balıkları oltaya çekmek için yenebilir maddelerden yapılmış karışımlar kullanırlar. Kenevir tohumu ekmeği, patates, pişmiş taneler, kepek, çeşitli kurtçuklar, solucanlar, kan v.b. yemlerin bileşimine girer. Akarsularda, yem kil katılarak ağırlaştırılır; suyu bulandırmak için bazı balıkçılar talk, kaolen, hattâ alçı kullanırlar. Ama bu usul zararlıdır. En iyisi midye kabuğu tozu kullanmaktır. Yeme katılabilecek zararsız maddelerin başında mantar tozu gelir; mantar tozu hem yemi yüzdürmeğe yarar, hem de yeme ayrı bir tat verir. Bol balık tutmak için, balıklarda alışkınlık yaratmak, hep aynı maddelerden ve aynı biçimde hazırlanmış yem kullanmalıdır. Çok hareketli balıklar ve uskumru için unla karıştırılmış balık ezmesi; sardalye için yer fıstığı unuyle karıştırılmış balık yumurtası iyi sonuç verir.

— Zır. teknol. *Yemlerin silolanması,* yeşil yem bitkilerinin taze olarak korunmasını sağlar. Pancarın yaprakları ve boyun kısımları, hattâ pişmiş patatesler dahil, bütün yemler silolanarak saklanabilir. Silolama en çok mısıra, burçak ve yulaf karışımı yemlere, tabiî çayır otlarına uygulanır. Üçgül ve yonca daha az silolanır.

Yığın haline konmuş yeşil bitkiler çabuk mayalanır. Nişasta ve şekerce zengin yem bitkileri, hava ile temasta, çok fazla miktarda faydalı besin kaybına yol açan bir alkol mayalanmasına uğrar. 35°C ile 50°C arasında laktik mayalanmalar meydana gelir. Bu mayalanmalardan oluşan laktik asit silolanmış ürünlerin saklanmasında çok yararlı olduğundan, silolanmış yeşil yemlere saf laktik asit mayaları katılır. Daha aşağı bir ısı derecesinde ve hele yeşil yemler de iyi değilse, asetik ve bütirik mayalanmalar görülür; o zaman yemlerin kokusu çok kötü olur, çürümeler çoğalır.

Silolamada başarı sağlamak için, kullanılan silo şekli ne olursa olsun, konan maddeden havayı çıkarmak lâzımdır. Bunun için yemler doğranır ve yığın halinde sıkıştırılır. Fazla nem de havanın atılmasına sebep olur, fakat bu arada sıcaklık düştüğünden (20-25°C) yeşil ot iyi değilse zararlı mayalanmalar başlayabilir.

Alkollü veya laktik mayalanma geçiren yemlere *tatlı silo* yemi denir; asit silo yemlerinin bileşiminde asetik, propiyonik, bütirik gibi asitler yüksek miktarda bulunur. Sıcaklık derecesi fazla yükselmezse, silo yeminin yeşil rengi kaybolmaz; sonraları renk, esmerimsi yeşil olur. Koyu bir renk ön mayalanmaların fazla hızlı olduğunu gösterir. Yeşil yeme bir ton için 2-4 kg tuz katılırsa mayalanma düzeni sağlanmış olur. Mayalanmaya elverişli glüsitler bakımından fakir olan baklagillerle genç bitkilerin silolanmasında başarılı olmak için, koruma etkeni olarak laktik mayalar, melas, peynir suyu, maden asitleri gibi mayaların kullanılması uygun olur. Silolamanın kurak ve çok nemli memleketlerde yararlı olması sebebiyle bu usul tarımda geniş bir yayılma alanı bulmuştur. Silolama ile tarla veya çayırdan elde edilen ürünlerin büyük ölçüde saklanması ve böylelikle daha çok hayvan yetiştirilmesi mümkün olmaktadır. Zamanımızda hayvanların beslenmesinde silolanmış yeşil yemlerin kullanılması çok yaygınlaşmıştır. Bunlar, besi sığırı, koşum hayvanı, süt ineği, koyun gibi bütün geviş getiren hayvanlara verilebilir. Silolanmış pişmiş patates, elma posası domuz beslenmesinde önemli bir yer tutan ekonomik besinlerdir.

— Zootekn. *Kesif yemler* (tahıl taneleri, kepek, küspe, et tozu), oldukça ucuz ve besin değeri çok az olan *kaba yemleri* (pancar, patates, saman, ot) tamamlamak üzere çiftlik hayvanlarının beslenmesinde kullanılır. Dengeli bir yem tayını sağlamak için genellikle kesif yemler birbirine karıştırılır (tahıl taneleriyle küspe karışır). [LM]

YEM i. (ar. *yemm*'den). *Esk.* Deniz. (M)

YEMÂME, esk. **Cavv,** Orta Arabistan'da bir bölge. Bölgede önceleri Tasm ve Cedis kabileleri yaşıyordu. Hz. Muhammed'in ölümünden sonraki «yalancı peygamberler»den Museyleme bu bölgede ortaya çıktı. Halid bin Velid bölgeyi yeniden İslâm devletine bağladı. Yemâme'de İslâmlıktan sonra Benu Numeyr, Bahile ve Temim kabileleri yerleşti. Halife Vâsık devrinde (842-847) Yemâme'de bedevî araplar isyan ettiler. Hac kafilelerine baskınlar yaparak onların Mekke'ye gitmelerini engellediler. Türk asıllı Boğa Kebir kumandasındaki kuvvetler Yemâme'de güvenliği sağladı. Yemâme, bugün Suudî Arabistan'ın 3 000 nüfuslu bir bölgesidir. (M)

YEMÂNİ sıf. (ar. *Yemen*'den *yemânî* veya *yemâniyye*). *Esk.* Yemen ülkesine ait, Yemen ülkesi ile ilgili. || *Hıtta-i Yemânî,* Yemen ülkesi.

— Astron. *Şira-yi yemânî,* güney kutbunda görülen bir küme yıldız.

— Kuyumc. *Hacer-i yemânî* (veya *Akik-i yemânî*), bir çeşit akik.

— Tıp. *Dûd-ı yemânî,* vücudun etleri için-

Foto Giraudon (LAROUSSE)

de meydana gelen Yemen'e has çok ince bir kurt.

◆ **Yemâniye** sıf. Yemânî'nin dişili. (M)

YEME i. (*yemek*'ten *ye-me*). Yemek işi. || Yiyecek, yemek: *«Yalnız giyim, kuşam, yeme, içme, değil, Niğbolu'dan, Çaldıran'dan, Mohaç'tan daha büyük şanlar, şerefler de sizi orada bekliyor» dedi* (Kemal Tahir). || Tat, lezzet: *İçi boş, yemesi hoş.*

— DEY. *Yemeden içmeden kesilmek.* Bk. KESİLMEK. (M)

YEMEK i. (esk. türk. k.). Yemek yeme, karın doyurma işi: *Yemekten sonra bir sigara içti.* || Günün belli saatlerinde alınan besin: *Sekiz gündür buraya uğramamış, yemeğini hep odasında yemişti* (S. F. Abasıyanık). *Akşam yemeği.* || İnsanlar tarafından pişirilip hazırlanan ve sofrada yenilen yiyecek: *Teyze ev temizliğiyle, sonra da yemek pişirmekle uğraşır, farkına varmaz* (R. H. Karay). *Onun pişirdiği yemek güzel değildi* (*Eşanl.* AŞ.) || Davetlilere veya misafirlere verilen ziyafet: *Yemeğe çağırmak.*

— ÇEŞ. DEY. *Yemek çıkarmak,* yemek sunmak. || *Yemek seçmek,* bazı yemekleri yememek. || *Yemek yemek,* karın doyurmak.

— Anat. *Yemek borusu,* boğazdan mideye kadar uzanan, kasla çevrili zarsı kanal. Bk. ANSIKL.

— Ask. *Yemek borusu,* birliklerde yemeğin hazır olduğunu bildirmek için çalınan boru. (*Karavana borusu* da denir.)

— Cerr. *Yemek borusu sondası,* yemek borusu ve mideyi muayeneye yarayan sonda; daha çok midenin yıkanmasında kullanılır.

— Fizyol. *İtibarî yemek,* Pavlov'un tasarlayıp uyguladığı şartlandırma deneyi. (Bunun için deney köpeğinin midesine bir fistül yapılır; yemek borusu, besinlerin mideye ulaşmasına engel olacak şekilde, deriye ağızlandırılır; böylece verilen yemek mideye gidemez, ama yemek verilir verilmez midenin bol miktarda mide suyu salgıladığı görülür ve bu, saf fistülden toplanabilir.)

— Patol. ve Vet. *Yemek borusu sıkışması,* yemek borusunun az veya çok süreyle tamamen veya kısmen kasılıp büzüşmesi. (Bk. ANSIKL.) || *Yemek borusu iltihabı.* Bk. ANSIKL.

— Psikopatol. *Yemek korkusu,* yemek yemeyi tamamen reddetmek veya sadece bazı şeyleri yemekle belirli hezeyan. (Yemek korkusuna manyako-depresif psikozda rastlanır. Melankoli krizinde, başka melankoli belirtileriyle beraber [kefaret, ölüm korkusu], mani krizinde çırpınmayle birlikte görülür. Müzmin hezeyan psikozlarında güvensizlik, zehirlenme korkusu gibi duygularla ortaya çıkar.)

— Vet. *Yemek borusu tıkanması.* Bk. ANSIKL.

— ANSIKL. Anat. *Yemek borusu,* sıra ile boynun ön tarafından, göğüs boşluğundan, diyaframdan ve karın boşluğunun üst kısmından geçer. Göğüste aortun çok yakınında bulunur; aort başlangıçta öndeyken yemek borusunun sol kenarından kıvrılarak arkasına geçer. Yemek borusu 25 sm boyunda ve 2 ilâ 3 sm enindedir. Mide kapısında mideyle birleşerek son bulur. Yemek borusunun çeperi 3 mm kalınlığındadır; üç tabakadan (kas, mukoza altı ve mukoza) meydana geldiği halde kolaylıkla yırtılabilir. Yemek borusunun görevi, kuvvetli sığamsal hareketlerle besinleri ağızdan mideye ulaştırmaktır.

— Karşılaştırmalı anat. Kuşlarda mide borusunda kursak denilen bir torba bulunur; kuş, kursağındaki besinleri çıkararak yavrularını besleyebilir.

— Patol. Yemek borusunda lezyonlara bağlı olan veya olmayan spazmlara sık sık rastlanır. Bazen nedbelerden (yakıcı maddeler) yahut dıştan urların yaptığı baskıdan ileri gelen darlıklar görülür. Yemek borusunda çıkmazlar ve doğuştan gelişme bozuklukları da olabilir.

● *Yemek borusu iltihabı* had olabilir; bu halde travmalardan (yabancı cisim) veya yanmalardan (yakıcı cisimlerin yutulması) ileri gelir. İntanî hastalıklarda veya komşu organlarının iltihaplanmasıyle de ortaya çıkabilir. Müzmin olan şekli tüberküloza, frengiye, aktinomikoza bağlıdır. Başlıca belirtisi yutma güçlüğüdür.

● *Yemek borusu sıkışması,* süresi çok değişik olan, birkaç saniyeden birkaç aya kadar sürebilen bir spazmdır. Başlangıcı anîdir: hasta yemek borusunun başlangıcında bir yabancı cismin var olduğunu zanneder; az veya çok şiddette devamlı bir ağrı duyulur. Pek çok vakada yutma hemen hemen imkânsız hale gelir. Yemek borusu sıkışması sadece ağır bir hastalığın (tetanos, ülserasyon, yemek borusu darlığı) belirtisi olduğu zaman kötüdür; fakat sinirlilerde (histeri) kolaylıkla iyileşir. Hastaya antispazmodikler vermek ve icabında katetrizm yapmak gerektir.

— Tar. Eski Mısırlılar yemeklerini, yere veya sandalyelere oturarak yerlerdi; sofralarda özellikle kümes hayvanlarının etleri ve kızartmalar bulunurdu. Eskiçağdaki birçok halk gibi, dinî özelliği olduğu anlaşılan gösterişli ziyafetler (dans, müzik, çeşitli gösteriler) verirlerdi. Tanrılar şerefine şaraplı ziyafetler veren Yunanlılar, Etrüskler ve Romalılarda da bu gösterilere rastlanır; ilk ziyafetlerin sonundaki kanlı dövüş sahnelerinin kurban özelliği vardır.

Yunanlılar başlangıçta oturarak erkeklerle kadınlar ayrı ayrı toplanarak yemek yerlerdi: kahvaltı, öğleye doğru yemek (*ariston*) ve en önemlisi olan akşam yemeği (*deipnon*). Asya'dan gelen, uzanarak yeme âdeti akşam yemeklerinde yaygınlaştı. Yunanlıların yemek listesi uzun süre çok sade ve basitti. Romalılar, Etrüsklerin yatarak yeme geleneklerini devam ettirdiler; klasik sofra şekli, küçük bir masa ve çevresindeki üçlü bir yataktan (*triclinium*) meydana gelirdi.

Romalılar, zenginlikleri ve geniş imparatorluklarının en uzak bölgelerinden gelen yiyecekler sayesinde sofra sanatını doruğuna ulaştırdılar. Her serviste tabaklar büyük bir tepsi (*ferculum, repositerium*) üzerinde getirilir ve sırasıyle mezeler, balıklar, etler, hamur işleri ve meyveler sunulurdu. Yemekler çok yağlı ve oldukça baharatlıydı.

● Eski Türklerde değişik türde çok yemek ve düzenli bir mutfak yoktu. Genellikle av etleriyle doyunulurdu. Av etleri de gelişigüzel yakılan bir ateşte kızartılarak yenirdi; bu, yaygın türk yemeğiydi. Türkler, sebze pişirerek yemeyi pek bilmiyorlardı. Göçebelikten yerleşik düzene geçme çağlarında yavaş yavaş yemek pişirme geleneği başladı. Türklerin başlıca yemeklerinden, daha doğrusu besinlerinden biri de süt ve yoğurtla onlardan yapılan çökelek ve peynirdi. Uygurlarda, onlardan sonra gelen ve yerleşik düzende yaşayan Türklerde ekin ekme, sebze yetiştirme, bahçe yapma geleneği sonucu yeni yemek türleri ortaya çıktı. Bunların çoğu ekinlerden yapılan unlu yemeklerdi. Türkler zamanla İran, Çin, Anadolu ve Mezopotamya ülkelerinde yerleşmeğe başlayınca yeni bir mutfak düzeni doğdu. Yerleşilen çevrelerdeki yemek türleri benimsendi. Yenmesi bir alışkanlık niteliği kazanan birtakım hayvanların eti yenmez oldu. Türklerin islâm dinini benimsemeleri üzerine yemek türleri de değişti. Ancak islâm dininin yenmesinde bir sakınca görmediği yemekler, etler yenmeğe başlandı. En zengin türk yemekleri Anadolu'da, özellikle Osmanlılarda görülür. Bu yemekler arasında Anadolu'ya yerleşme sonucu, yerlilerden, komşu ülkelerden, Bizans mutfağından alınan çeşitler de bulunmaktadır. Bugün Anadolu'da çevrenin geleneklerine göre yapılan çok değişik türde yemekler vardır. Her çevrenin ayrı bir mutfağı, ayrı bir yemek pişirme düzeni görülür. Türk yemekleri genellikle halk veya köy yemekleri ile şehir yemekleri diye ikiye ayrılır. Şehir yemekleri küçük ayrılıklar dışında genellikle çevrede yetişen yemeklik malzemeye göre birbirine benzer. Köy yemekleri ise malzeme değişmese bile ayrı bir yapım niteliği taşır. Bk. MUTFAK. (*Türk mutfağı bölümü.*)

— Vet. *Yemek borusu tıkanması* bir apse veya urun basıncından meydana gelebilir. Hastalığa genel olarak, yemek borusuna takılan besinler veya yutulan bazı maddeler (küspe, pancar, elma, havuç v.b. parçaları) sebep olur. Hastalık bol salya akması ve yutma zorluğuyle belli olur. Cisim, yemek borusunun üst kısmında ise yukarı doğru çekilerek çıkarılır veya mideye bir sonda ile itilir. Bu usuller fayda vermezse yemek

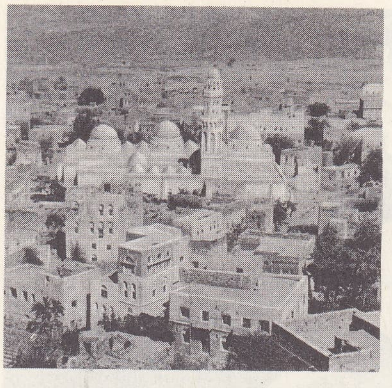

YEMEN

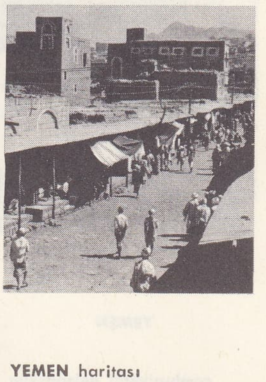

Taizz ve sukları

YEMEN haritası

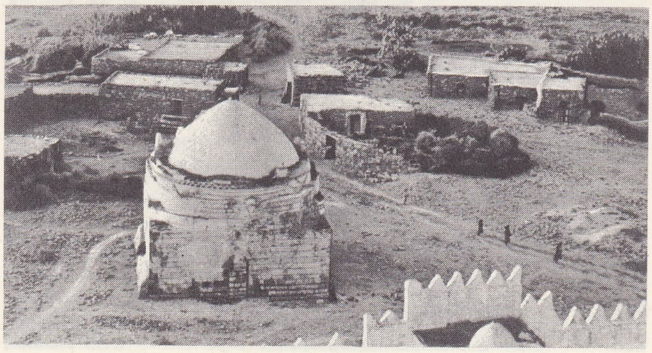

YEMEN: ovada bir köy ▶

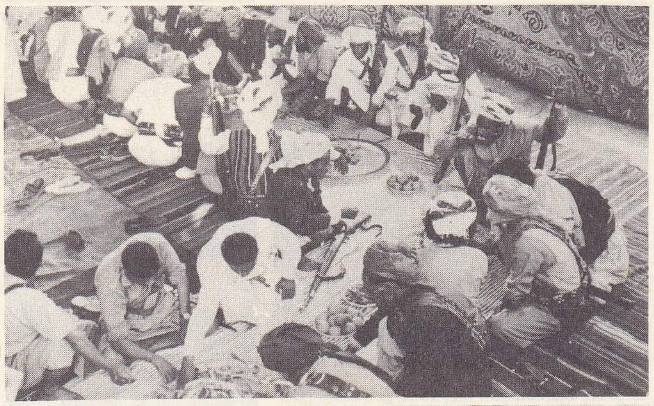

Harad konferansında öğle yemeği (1965)

YEMEN cumhuriyetçi delegasyon başkanı Numan kralcı bir şefle görüşürken

Muhammed el-Bedr

borusu ameliyat edilir. Bazen hayvana tahrik edici ve koşturucu bir ilâç şırınga etmek yeterlidir. Hareket, yemek borusunu tıkayan şeyin mideye inmesini sağlar. Sığırda, bazı vakalarda işkembenin delinmesi gerekir.

● *Yemek borusu iltihabı* evcil hayvanlarda seyrek görülür. Hemen her zaman çok sıcak sıvıların, yakıcı içeceklerin veya yabancı cisimlerin yutulmasından ileri gelir. Yutulması kolay besinler ve perhiz ile tedavi edilir.

● *Yemek borusu sıkışması*, bazen atta, seyrek olarak sığırlarda görülür. İhtilâç yapan bir hastalığın (tetanos, kuduz, sara, ot hastalığı v.b.), yemek borusu lezyonunun belirtisi olabildiği gibi unlu bir bulamacın veya soğuk suyun verdiği hazımsızlıktan da olabilir. Yemek sırasında gelen krizler genellikle birkaç dakika sürer. Tedavi için antispazmodik şırıngalara başvurulur. (ML)

YEMEK geçl. f. (esk. türk. k.). Ağızda çiğneyerek yutmak: *Efendiler! Pek açsınız, bu şehrenizde bellidir; / Yiyin, yemezseniz bugün, yarın kalır mı, kim bilir?* (Tevfik Fikret). *Anlaşılan az evvel acıkmış, çantasında taşıdığı çikolataları yemişti* (R. H. Karay). || Parçalamak, aşındırmak: *Asitler madenleri yer.* || Isırmak, kemirmek: *Sivrisinekler çocuğu yemiş. Güve kazakları yemiş.* || Harcamak, bitirmek: *Babasından kalan mirası bir yılda yedi.* || [Kötü bir duruma] Uğramak: *Hacı Etem bu sefer kendi karnına bir bıçak yemiş gibi sarardı* (Sabahattin Ali). *Yağmur yemek.* || Hakkı olmayan, yasaklanan bir şeyi kabul etmek, almak: *Rüşvet yemek.* || Bir kimseye alacağını ödememek: *Arkadaşları beş yüz lirasını yemişler.* || Başkasına kendi yararına para harcatmak: *Akrabaları bütün parasını yediler.*

— ÇEŞ. DEY. *Yediği naneye bak! Teklz.* Yersiz bir davranışta bulunanlar için söylenir. || *Yediği önünde yemediği ardında,* bolluk içinde yaşayan kimseler için söylenir. || *Yeme de yanında yat! Teklz.* Çok beğenilen, lezzetli olan şeyler için söylenir. || *Yemeden içmeden,* hemen, vakit geçirmeden: *Söylediklerimizi yemeden içmeden yetiştirmiş.* || *Yemeden içmeden kesilmek.* Bk. KESİLMEK. || *Yiyip bitirmek,* tüketmek: *Maaşını üç günde yiyip bitirdi.* Yıkımına sebep olmak: *Bu hastalık çocuğu yiyip bitirmiş.* || *Yiyip içmek,* karnını doyurmak. || *Başını yemek.* Bk. BAŞ. || *Başının etini yemek.* Bk. BAŞ. || *Bir yiyip bin şükretmek.* Bk. BİR. || *Bok yemek.* Bk. BOK. || *Hakkını yemek.* Bk. HAK. || *Miras yemek.* Bk. MİRAS. || *Miras yedi.* Bk. MİRASYEDİ.

— ED. TELM. ***Ye kürküm ye!*** Nasreddin Hoca bir gün, günlük elbiseleriyle bir ziyafete gider. Hiç kimse kendisine itibar etmeyince bu sefer kürkünü giyip gelir. Onu ağırlamak için herkes koşar. Bunun üzerine Hoca «Ye kürküm ye, bu itibar bana değil sana» diye söylenir. Hoca'nın bu sözü bir toplantıda giyimi kuşamı gösterişli olanlara itibar edildiği zaman bu yanlış davranışı kınamak için kullanılagelmiştir. (M)

YEMEKHANE blş. i. (türk. *yemek* ve fars. *hāne*'den *yemek-hāne*). Bir topluluk üyelerinin, bir okuldaki öğrencilerin, asker v.b.-nin birlikte yemek yedikleri salon. (M)

YEMEKLİ sıf. (*yemek*'ten *yemek-li*). Yemek de yenilen: *Yemekli düğün.* || Yemek de verilen: *Yemekli yurt.* (M)

YEMEKLİK sıf. (*yemek*'ten *yemek-lik*). Yemek yapmakta kullanılan: *Yemeklik yağlar. Yemeklik domates.* || Yenilmek üzere ayrılan: *Yemeklik tahıl.*

◆ i. Yiyecek, yiyecek maddesi: *Yemeklik almak.* (M)

YEMEKLİK i. (*yemek*'ten *yemek-lik*). Tar. Padişahların yeni sadrazamlara sadaret mührünü tesliminden sonra verdikleri ziyafet. (Sadrazam Rumeli tarafında oturursa ziyafet, Bahariye* köşkünde verilirdi.) [M]

YEMEKSİZ sıf. (*yemek*'ten *yemek-siz*). Yemek verilmeyen, yemeği olmayan: *Yemeksiz toplantı.* (M)

YEMEN, ar. **al- Yaman,** Arap yarımadasında devlet; batıda Kızıldeniz, kuzeyde Suudî Arabistan, güneyde Güney Arabistan federasyonu (doğu sınırları hiç çizilmemiştir) ile sınırlıdır; 195 000 km²; yaklş. 5 000 000 nüf. Başkenti, *Sana* (80 000 nüf.).

Coğrafya

Önünde mercan kayalıkları uzanan alçak Kızıldeniz kıyısı ve billûrlu kesekler ve volkan konileriyle engebeli olan 40-70 km enindeki Tihama kıyı ovası çorak ve hemen hemen ıssızdır.

Kışın ılık olan ve yağış alan Tihama, yazın deniz melteminin neminin sıcaklığı boğucu bir hale soktuğu bir bölgedir. Bu mevsimde koyun yetiştirici aşiretler sürülerini iç kısımlardaki yaylalara çıkarır. Ovada yalnız limanlarda yaşayan halk ile saz kulübelerde yaşayan bazı balıkçı toplulukları kalır. Yemen'in öbür kısmıyle ilişki kurmayan Tihama halkı, Nübyelilerin Danakillerin, Somalilerin ve Habeşlerin karışmasından meydana gelmiştir.

Ovaya batıda kesiksiz bir sarplık hâkimdir; fay basamaklarından meydana gelen bu sarplık, kuzeyde ve doğuda yumuşak bir eğimle Rub el Hali çanağına doğru alçalan yüksek yaylayı yarar. Eyosende yükselmiş, kurulmuş ve çarpılmış olan arabistan tabanı ve killi, marnlı, kalkerli örtüsü, böylece Kızıldeniz çöküntüsünün yukarısında yükselir ve Yemen'de Hadur Nabi Şuayb dağında en yüksek noktasını (3 760 m) bulur. Tabanı parçalayan faylar şebekesi, birçok bazalt akıntısına yol açmıştır.

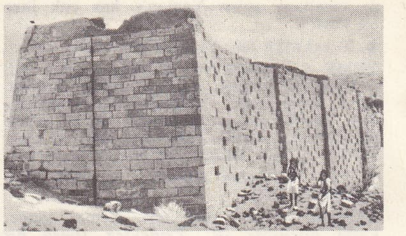

2700 yıl önce inşa edilmiş Maarib barajının kalıntıları

Yemen dağına ilkbaharda akdeniz asıllı siklon depresyonları, yazın muson ulaşır; dağın 1 000 m'nin üstündeki kısımları 1 200 - 2 000 mm yağış alır. Bu imtiyazlı bölge Eskiçağ yazarlarının «Mutlu Arabistan» Arapların *El Hadra* (yeşil) adını verdikleri kesimin merkezidir. Köylerin çevresinde tarım alanları, taraçalar halinde düzenlenmiş yamaçlarda veya uzun şeritler halinde vâdi tabanlarında uzanır. Arap yarımadasının en kalabalık yerleşik grubunu meydana getiren köylüler ulaşımı özellikle dağ patikalarıyle sağlanan bir kapalı iktisat bölgesinin ihtiyaçlarına cevap veren çok çeşitli tarım yaparlar. Sana gibi şehirlerin dolaylarında ve vadıların kıyılarında sulanan sebze ve meyve bahçeleri uzanır: üzüm, ılıman ve tropikal iklim meyveleri; köylerin çevresinde bağların ve meyve bahçelerinin yanında tahıl, yağ bitkileri (susam), tütün, boyayıcı bitkiler, kahve tarlaları yer alır. Moka'nın XVII. ve XVIII. yy.da dünyaca meşhur olmasını sağlayan kahve, bugün kat (*catha edulis*) yetiştiriciliği karşısında gerilemektedir.

Dağın, yağmurların pek ender ulaştığı doğu yamacındaki yaylalar kuraktır ve yerleşik köylüler çok küçük alanlara yerleşmiştir. Bununla beraber, dağdan doğan birkaç vadın suyu, hurma palmiyesi vahalarını sular (Cof gibi). Vâdiler arasında ve çöl yönünde vâdilerin ötesinde çok kesintili bir bozkır uzanır; vadların yatakları cüce palmiyelerle örtülüdür.

Deve, keçi ve koyun yetiştiren bedevî aşiretleri, çöl tuzunu taşıyan ve iç mübadelenin büyük kısmını sağlayan kerionlar, dağ ile Rub el Hali arasında sürekli olarak yer değiştirirler. Basra körfezinden, Hindistan'dan ve Doğu Afrika kıyısından gelen trafiğin toplandığı bir deniz yolu kavşağı yakınında bulunan Yemen, tecrit edilmiş durumundan kurtulabilir. Sürekli olarak kervanların geçtiği çöl bile, Arap yarımadasının iç kısmıyle ilişkileri ancak Rub el Hali yönünde engeller. Ama tarihî sebepler yüzünden Yemen, dünyanın en kapalı şehirlerinden biri olmuştur: gerçekten arap fetihlerinin batıya doğru gelişmesi Yemen'i uzak bir eyalet haline düşürmüştü. Geleneksel olarak yeniliklere karşı olan imamlar, Yemen'i bütün dış etkilerden uzak tuttular. Bu yüzden Yemen XX. yy. ortasında Ortaçağdan kalma yapılarını hâlâ muhafaza eden bir ülkedir. Halk, seyyidler aristokrasisinden kölelere veya kölelerin soyundan gelenlere kadar birçok kasta bölünmüştür. Uzun süre dış ülkelerle ilişki kuramayan geleneksel el sanatları canlılığını kaybetmiştir. İran hâkimiyeti sırasında uzmanlaşan marokencilik ve cilt yapımı gerilemiştir. Ancak pamuklu kumaş dokumacılığı, Sana'da deri işçiliği ve Hudeyde'de boutre yapımı devam etmektedir. Çok sınırlı olan mübadelenin bir kısmını Yemen elden kaçırır: başlıca ihracat ürünü olan kahve, deri, post ve hurma Hudeyde'den ihraç edilir; ama bu limanın ihracatı Yemen'den satın aldığı büyük ölçüde petrol, pamuk ve şekeri ihraç eden Aden'inkinden azdır. Bununla birlikte Yemen, yabancı sermaye yardımıyle bir müddetten

Güney YEMEN cumhurbaşkanı Kahtan el-Şaabi

Foto. LAROUSSE

me siyasetini başlatmıştır. İtalyanlar, sonra Ruslar, sonra Amerikalılar petrol aramakla görevlendirildi. 1951'de Birleşmiş Milletler teşkilâtından teknik yardım istendi ve aynı yıl amerikan şirketi Yemen Department Corporation'a petrol imtiyazı verildi. Bir doğu alman heyeti sulamayı ıslah etti. Hudeyde limanını S.S.C.B. düzenledi, Hudeyde-Sana yolu çin teknik uzmanlarının yardımıyle, Moka-Taizz yolu ise amerikalılar tarafından yapıldı. Bugün Yemen'in iktisadî gelişmesi hızlanmıştır.

Tarih

Yemen'in daha M.Ö. III. binyıl başında parfüm imalâtı ve Asya doğusu ile Akdeniz arasındaki deniz ve kervan ticaretini kontrol eden konumu sayesinde ticarî bakımdan büyük ölçüde geliştiği sanılır. Yemenliler Nabatiler ülkesinde ve Suriye sınırlarında ticaret acentaları kurdular; bu sınır acentaları yüzünden birçok defa Mısır krallarına vergi vermek zorunda kaldılar (M. Ö. VIII., VII. yy.). Önce rahipler (*mukarribler*), sonra Erithrea ve Habeşistan Diclesini sömürgeleştiren Saba kralları (Aksum krallığı) tarafından yönetildiler. Saba devleti M.Ö. II. yy. başında Raidan arazisini ele geçirince hükümdarlar Saba ve Dhu Raidan kralı unvanını aldılar, Caius Aelius Gallus kumandasında Romalıların hücum ettiği (M.Ö. 25-24) ama ele geçiremediği Yemen'in ağırlık merkezi yavaş yavaş Ma'rib'den Abyssini ile daha kolay ilişki kurabilecek bir yerde olan Zufar'a kaydı. M.S. I. yy. başında Saba krallığı, Kataban krallığını aldı ve güneydoğuya doğru yayılarak en geniş sınırlarına ulaştı; böylece kralları IV. yy.da Saba, Dhu Raidan, Hadramut ve Yemenat kralı unvanını aldılar.

Çoğunlukta olan himyerî aşiretlerinin günden güne daha önemli rol oynadığı bu devlet, Aksum krallığı Abissinialılarıyle çatıştı; kendileri de saba asıllı olan Abissinialılar IV. yy.da Yemen'i işgal ettiler; ama en geç M.S. 378'de geri çekildiler. M.S. II. yy.dan sonra yahudiliği kabul ettikleri sanılan Himyerîler (M. S. V. yy.dan sonra Yemen kralına adlarını verdiler [kral Himyer]), IV. yy.da ülkede ortaya çıkan hıristiyan topluluklarını ezdiler. Hıristiyanlara yardıma gelen habeş kralı Kaleb (524-575) Yemen'i işgal etti. Habeşistan'a bağlı bir kral naipliği haline getirilen, Bizans'ın desteklediği monofizit Hıristiyanlığın büyük ölçüde etkisinde kalan Yemen'i Pers kralı Keyhüsrev I (570'e doğru) işgal etti ve bir satraplık haline getirdi. Bakımsızlık yüzünden sulama kanallarının harap olması ülkeye bedevîlerin sızarak Müslümanlığı yaymalarını kolaylaştırdı (630-631).

● *Müslüman Yemen.* Kısa süre sonra müslümanlar tarafından kesinlikle fethedilen Yemen islâm ordularına asker sağladıysa da siyasî muhtariyetini muhafaza etti. IX. yy. başından sonra Bağdat halifelerinin Yemen'de ancak ismen otoriteleri kaldı. O tarihte ülke küçük sülâleler arasında bölüşüldü.

Sana ve Kızıldeniz arasındaki topraklarda birbiri arkasına Ziyadiler (820-1018), Nagiahiler (1022-1159) ve Mehdîler (1159-1173) hüküm sürerken, Yemen'in Taizz'in kuzeyindeki kısmı sırasıyle Yahudiler (861-877) ve kısa süre için de aşırı şiîliği benimseyen Karmetler tarafından yönetildi; buna paralel olarak ismailî şiî sülâlesi Sulaykiler Güneydoğu Yemen'in (Tihama, Aden, Sana) kontrolunu ele geçirdiler; ama kısa süre sonra başka bir ismailî sülâlesi olan Zurayîler (1083-1173) tarafından devrildiler. Bu dönemin en önemli olayı, Yahya bin el Hüseyin'in Kuzey Yemen'de, Şa'da çevresinde bağımsız bir devlet kurmasıdır (893'e doğru 894). Hüseynîler dalı aracılığıyle halife Ali'nin soyundan geldiğini ileri süren bu ılımlı şiî hükümdarı, zeydî sülâlesinin kurucusu oldu; bu sülâle Şa'da için sünnî Resulilerle (1228-1466) çekişti. Resuliler 1300-1301'e doğru Zeydîleri ortadan kaldırdılar. Selâhaddin Eyyubî'nin kısa süre için Mısır Eyyubîleri (1174-1299) otoritesi altında topladığı bu mahallî sülâleler topraklarının İskenderiye baharat tacirleri ve Venedik'e ikmal yapan tacirler lehine Hint okyanusuna doğru bir hareket üssü haline getirilmesini kabul ettiler.

● *Türk yönetimi.* XI. yy.ın sonlarında, selçuklu sultanı Melikşah devrinden itibaren Yemen'de bir türk kolonisi vardı. Yemen'de Osmanlı hâkimiyeti kuruluncaya kadar Yemen tarihlerinin «Rumlu Levend» dedikleri Türkler ile yerli imamlar arasında iktidar mücadelesi devam etti. 1517'de Yavuz Sultan Selim, Mısır Memlûklarına son verdiği sırada Yemen hâkimi Baybars, Yavuz Sultan Selim adına hutbe okuttu. Baybars'ın öldürülmesi üzerine Çerkez İskender Bey, Yemen'e hâkim oldu. Yemen'in Osmanlı topraklarına katılması Kanunî Sultan Süleyman dönemine rastlar. Mısır valisi Hadım Süleyman Paşa, Osmanlı hâkimiyetine karşı direnen Zübeyd emîri Ahmed Bey ortadan kaldırarak Zübeyd emîrliğinin yönetimini Gazze Sancak beyi Bıyıklı Mehmed Paşanın oğlu Mustafa Beye verdi. Yemen'de ilk Osmanlı yönetimi resmen 1539'da başladı. Aden'in ve Zübeyd'in alınmasından sonra, Osmanlılar Yemen'in öteki bölgelerini de ele geçirmeğe başladılar. Üveys Paşa, Taizz yörelerini aldı. Fakat Levendlerin isyanı sırasında öldürüldü (1545). Yemen beylerbeyliği, Ferhad Paşaya verildi. Yemen'de sürekli karışıklık çıkaran Zeydîler ile uğraştı. İstanbul'a geri çağrılan Ferhad Paşa yönetimi, memlûk çerkezlerinden olan ve sonra Osmanlı devletinin hizmetine giren Özdemir Paşaya bıraktı.

Özdemir Paşa Sana şehrini ele geçirdi ve Habeşistan'a sefer yaptı. Zübeyd'in ilk sancak beyi olan Mustafa Paşa, Yemen'e beylerbeyi olarak tayin edildi. Mustafa Paşa sert tutumuyle Yemen'de disiplini sağladı. Mustafa Paşa buradan ayrılırken yerine kethüdası Yusuf Paşayı bıraktı. 1565'te Rıdvan Paşa, Yemen beylerbeyliğine getirildi. Ülke, Yukarı Yemen ve Aşağı Yemen olmak üzere iki kısma ayrıldı. Aşağı Yemen'in yönetimi, Murad Paşaya verildi. Rıdvan Paşanın ayrılmasıyle, bütün Yemen'in yönetimi Murad Paşanın eline geçti. 1567'de Zeydî imamlardan Mutahhar, isyan etti. Beylerbeyi Murad Paşayı öldürdü; Sana, Aden v.d. şehirleri ele geçirdi. Osmanlı yönetiminde yalnız Zübeyd kasabası kaldı. Kendisini Halife ilân eden imam Mutahhar, Zübeyd'e saldırdıysa da geri püskürtüldü. Osmanlı devleti, Yemen'de yeniden hâkimiyet kurmak için hemen harekete geçti. Mısır beylerbeyi Sinan Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşa ve Süveyş kaptanı Kurdoğlu Hızır Reis Yemen seferiyle görevlendirildi. Daha önce bu seferden sorumlu olan Lala Mustafa Paşa, Sinan Paşa ile geçinemedi ve bu görevden alındı. 15 Ağustos 1568'de vezirlik rütbesiyle Sinan Paşa, Mustafa Paşanın yerine Yemen serdarlığına getirildi. Daha önce Yemen'e hareket etmiş olan Özdemiroğlu Osman Paşa, Kurdoğlu Hızır Reis ile birlikte Cidde'ye geldi. Taizz'i Zeydîlerin elinden aldı. Sinan Paşa, 5 ocak 1569'da Mısır'dan yola çıkarak Osman Paşa ile Yemen'in Kahire kalesini kuşattı. Kale, 3 mayıs 1569'da imam Mutahhar'ın elinden alındı. Osman Paşayı çekemiyen Serdar Koca Sinan Paşa, onu Yemen'den uzaklaştırarak Hasan Paşayı Yemen beylerbeyi yaptı. 15 Mayıs 1569'da Yemen, yeniden Osmanlıların eline geçti. Ülkedeki zeydî hâkimiyetine son verildi. Özellikle disiplinsiz olan dağlık bölgedeki Araplar itaat altına alındı. İmam Mutahhar, Osmanlı devletine baş eğmek zorunda kaldı. Serdar Sinan Paşa 1571 martında Moha limanından ayrıldı.

Yetersizliğinden dolayı beylerbeylik görevinden alınan Hasan Paşanın yerine Behram Paşa getirildi; yeni beylerbeyi Yemen eyaletini yedi yıl başarıyle yönetti. Sonra Yemen'de sürekli karışıklıklar çıktı. Merkezden uzak oluşu, Arap kabilelerinin devamlı isyan halinde bulunuşu, ülkenin yönetimini engelleyen başlıca sebeplerdi. Güçlü bir yönetim kuracak bir beylerbeyinin olmayışı da durumu etkiliyordu. Yemen'de üç yüz yıl süren karışıklık döneminde Zeydîler, ülkenin hâkimi durumuna geldiler. Süveyş kanalının açılmasından önce Tunus'un Fransızlar tarafından işgali; Mısır üzerinde özellikle Fransız ve İngiliz entrikaları üzerine Osmanlı devleti Yemen ile yeniden ilgilendi. Midhat Paşanın Bağdat valiliği sırasında Necid'de Ahsa sancağını kurması, Yemen'deki osmanlı yönetimini oldukça kuvvetlendirdi. 1870'te Aşir'de ortaya çıkan Mehmed bin Ayz adlı emîr, Yemen'deki osmanlı yönetimine karşı çıktı. Yemen'in elden çıkacağını anlayan İstanbul hükûmeti, Yemen'e Redif Paşa kumandasında asker yolladı. Sonra kumandayı Muhtar Paşa (Gazi) aldı; Asir ayaklanmasını bastırdı ve Sana'ya girdi. Yemen'de Yedinci ordu kuruldu. Fakat yeni bir yönetim getirme çabaları olumlu sonuç vermedi. Zeydîler, yabancıların (özellikle ingiliz) çıkarlarına âlet olarak osmanlı kuvvetlerini hırpalıyordu. Yemen'e asker yollamak güçleşmişti. Kuvvet kazanan Zeydîler, 1905'te Yedinci orduyu yenerek Sana'yı ele geçirdiler. Zeydîlerin başında imam Yahya vardı. İstanbul hükûmeti durumu düzeltmek için önce Ali Rıza Paşayı, sonra da müşir Fevzi Paşayı (Çakmak) Yemen'e yolladı. Sana geri alındıysa da imam Yahya ortadan kaldırılamadı. 1908'den sonra devlet yönetimine hâkim olan İttihat ve Terakki hükûmeti, Yemen'e kuvvetli bir ordu gönderdi. İmam Yahya ile anlaşma yapıldı. İmama belirli bir bölgede hâkimiyet hakkı verildi. Yemen'in Osmanlı devletinin elinden tamamen çıkması Birinci Dünya savaşının bitiminde oldu. Yemen'deki son türk kuvvetleri İngilizler tarafından esir edildi. Savaşın sonunda (1918) imam Yahya, Yemen'de bağımsızlığını ilân etti. Osmanlı imparatorluğunun çökmesinden sonra zeydî imamı Yahya el Mütevekkil ala Allah, Yemen'in kuzey sınırlarını Abdül Aziz III bin Suud'a karşı savunarak aynı sonuçtan kurtuldu; ama sonunda Asir'i Abdülazize bırakmak zorunda kaldı; Asir, Yemen ile Aden himaye bölgesi arasında sınır haline geldi.

İmam askeri

Yemen o tarihten sonra dağlık vâdilerine çekilmiş bir halde otoriter ve ataerkil bir rejim altında yaşadı. Arap birliğine girerek (1945) öbür arap ülkeleriyle siyasî ve dinî bağlarını sağlamlaştıran ülke, imam Ahmed'in tahta çıkmasından sonra (mart 1948) bir yandan Aden himaye bölgesiyle sınır çatışmalarına girişirken bir yandan da komünist ülkelerle ilişki kurdu (S.S.C.B., 1955; Çin Halk cumhuriyeti, 1958); siyasî ve ticarî anlaşmalar yaparak ülkenin sanayi ve askerî donatımı güçlendirildi; Cedda paktıyle (1956) Suudî Arabistan ve Mısır ile ittifak yaptı. B.A.C. ile bir federasyon kurma denemesi (mart 1958) 1961'de başarısızlıkla sonuçlandı. İmam Ahmed'in eylül 1962'de ölümüyle, Yemen'de bir veraset buhranı patlak verdi: kanunî vâris Muhammed el-Bedr'in 19 eylül 1962'de tahta çıkmasından sonra bir hükûmet darbesi yapıldı (26-27 eylül 1962) ve bütün güçler, sosyalist özellikte, tarafsız, Arap birliğini savunan ve Nâsır'ı tutan bir program hazırlayan albay Sallal'ın elinde toplandı. Kısa süre içinde bir cumhuriyet kuruldu, geçici Anayasa (31 ekim) iktidarı ilk Anayasanın hazırlanmasına kadar albay Sallal başkanlığında bir millî konseye bıraktı. Bu devrimci rejim güçlenir ve A.B.D. tarafından tanınırken (aralık 1962), Suudî Arabistan'a sığınmış olan imam Muhammed el-Bedr bir sürgün hükûmeti kurdu (ekim 1962) ve ülkenin kuzeyinde Suudî Arabistanın da desteğiyle bir direnme hareketini teşkilâtlandırdı.

10 Kasım 1962'de, yeni Yemen rejimi B.A.C. ile bir savunma antlaşması imzaladı; bu antlaşmadan sonra ülkeye 10 000 kişilik bir mısır kuvveti geldi. Cumhuriyetçiler başlıca şehirleri, Kızıldeniz limanlarını ve kıyı ovalarını ele geçirdiler (1963-1964). Fakat, Mısır'ın önemli yardımlarına rağmen, kralcılara boyun eğdirmeyi başaramadılar; tersine kralcılar giderek güçlendi. Yemen'deki anlaşmazlık kısa süre içinde Suudî Arabistan ile B.A.C.'yi karşı karşıya getiren bir çatışma halini aldı. İki devlet arasında bir antlaşma denemesi (nisan 1963) başarıya ulaşamadı ve Yemen'e müdahalenin artmasıyle sonuçlandı. Aynı şekilde, 1964'te Birleşmiş Milletler teşkilatının çabaları ancak geçici bir ateş-kes sağlayabildi. Fakat cumhuriyetçiler arasında, bir Danışma konseyi kuran yeni bir anayasa ilânına (27 nisan 1964) ve 4 mayısta general Hamid el-Cayfî başkanlığında bir hükûmet kurulmasına rağmen, bölünmeler oldu. Gerçekten bazı çevreler Mısırlıların ülkeye müdahalesini kötü karşılıyorlardı. Kahire'nin etkisinden kurtulma ça-

Foto. LAROUSSE

resini arayan Numan kabinesinin kurulmasıyle (20 nisan 1965) cumhuriyetçi hizipler arasında bir anlaşmazlık patlak verdi; Khamir'de toplanan (2-5 mayıs 1965) bir «millî barış konferansı»nda ılımlı cumhuriyetçilerin programı açıklandı ve her türlü yabancı güce karşı Yemen'in bağımsızlığının korunması, gerçekten demokrat ve ilerici bir hükûmet kurulması ve bir iktisadî gelişme planı hazırlanması istendi. 8 Mayısta ilân edilen yeni anayasayle cumhurbaşkanının yetkileri kısıtlandı. Başkan Sallal, Numan'ın istifasını istediği (29 haziran 1965) ve askerî bir hükûmet kurmağa çalıştığı (6 temmuz) sırada, Kahire'nin müdahalesi üzerine ve general al-Amirî başkanlığında daha ılımlı bir hükûmet kurmak zorunda kaldı.

Kendi iktisadî durumu ve Filistin meselesiyle uğraşan Mısır, Yemen anlaşmazlığını çözme yollarını aradı; Cidde konferansında (24 ağustos 1965) Faysal ve Nâsır, Yemen'in yönetim şekli üstüne bir referandum yapılmasında ve bir koalisyon hükûmeti kurulmasında anlaştılar; mısır kuvvetleri 1966 temmuzundan önce Yemen'den ayrılacak ve Suudî Arabistan, krallara yardıma son verecekti. Bu anlaşma Harad konferansının toplanmasına (23 kasım - 24 aralık 1965) yol açtı; ama cumhuriyetçilerin ve kralcıların temsilcilerini biraraya getiren bu konferans başarısızlıkla sonuçlandı. Görüşmelerin çıkmaza girmesi savaşın yeniden başlamasına yol açarken, cumhuriyetçiler arasındaki görüş ayrılıkları çoğaldı; bu arada, cumhuriyetçiler arasındaki anlaşmazlıklar da arttı. General Amirî Kahire'ye giderek başkan Nâsır'a üzüntüsünü bildirmek isteyince, hükûmetinin başlıca üyeleriyle birlikte tutuklandı (19 eylül 1966); başkan Sallal, başbakanlık görevini de üstüne aldı. Cumhuriyetçi rejimdeki bu ağır buhran tarafsız cumhuriyetçiler arasında ayrılığa yol açtı. Bununla beraber haziran 1967 İsrail - Arap savaşında Mısır'ın yenilmesi, ilişkilerin zorunlu olarak değişmesine sebep oldu ve çarpışmaların kesilme imkânı belirdi: Hartum konferansında, mısır kuvvetlerinin geri çekilmesini, kralcılara İsrail yardımının kesilmesini ve bu anlaşmanın uygulanmasını gözetecek üçlü bir komisyon (Irak, Fas, Sudan) kurulmasını öngören bir sözleşme imzalandı. Aslında kralcı hükûmet, yabancı unsurlar Yemen'de bulundukları sürece her türlü uzlaşmaya karşıydı; fakat meşrutî bir krallık kurulmasını ve gelecekteki kuruluşlar konusunda bir referandum yapılmasını kabul etmişti. Mareşal Sallal da Hartum'da kabul edilen ilkelere karşı çıkma çareleri aramaktaydı.

Ekim'de Sallal'ın daha geniş bir kütleyi kendi safına çekebilmek için yeni bir kabine kurması hükûmetinin 5 kasım 1967'de askerî darbeyle devrilmesine engel olamadı; darbe sonucunda kralcılarla, görüşme taraftarı ılımlı cumhuriyetçileri (özellikle kadı Abdumehman el İryani) kapsayan bir «cumhuriyetçi başkanlık konseyi» kuruldu. Önce Muhsin-el-Aynî, sonra da general Amirî başkanlığındaki yeni hükûmet zamanında kralcılarla muharebeler şiddetlendi.

Mayıs 1971'de İryani yeniden cumhurbaşkanı seçildi. 1972 Sonlarında Liya'nın aracılığıyle kralcılarla cumhuriyetçiler birleşme kararı aldılar. (LM)

YEMEN (GÜNEY — *Halk cumhuriyeti*), federasyonun bağımsızlığa kavuşmasından sonra (28 kasım 1967), Güney Arabistan'ın aldığı ad. Başkenti, *El-Şa'al* (esk. *al-İtbihad*). Yeni cumhuriyet, Birleşik Krallığın hükümranlığını Millî Kurtuluş Cephesi partisine devreden Cenevre antlaşmasıyle bu siyasî partinin otoritesine verildi. Ama bu yetkiye İşgal Altındaki Güney Yemen'i Kurtarma cephesi karşı çıktı. Yeni cumhurbaşkanı Kahtan el-Şaabi, görevine bağımsızlığa kavuşulduğu gün başladı. Ordunun başkumandanı olan cumhurbaşkanı yeni devletin ilk hükûmetini kurdu. 22 Haziran 1969'da devlet başkanlığından düşürüldü ve yetkileri beş kişilik bir Başkanlık konseyine verildi. Yeni rejim sosyalist ülkelere daha çok yaklaştı. Cumhuriyetin adı Yemen Demokratik Halk cumhuriyeti olarak değiştirildi (30 kasım 1970), konsey başkanlığına Rubayyi getirildi (ağustos 1971). [LM]

YEMENİ i. (ar. *yement*, yemene ait'ten). Eskiden Yemen'de yapılan veya Hindistan'da yapılıp Yemen yoluyle gelen, kalıpla basılıp, elle boyanmış, mendil gibi kullanılan veya kadınlar tarafından başa bağlanan tülbent: *Kenarı gümüşî yollu beyaz bir yemeni ile saçlarını sımsıkı bağlamış olan annesi...* (Ömer Seyfeddin). || Kısa kenarlı kaba ve hafif pabuç: *Diz çöktü, ağanın, önce kenarları lâstikli yemenilerini, sonra çoraplarını çekti* (Kemal Tahir).

◆ **Yemenili** sıf. Yemenisi olan, yemeni giymiş veya yemeni bağlamış olan: *O yine yemenili fesini kaşına iğerek dolaşır, her yerde riayet görürdü* (Sabahattin Ali). [M]

YEMENİCİ i. (*yemeni*'den *yemeni-ci*). Yemeni yapan veya satan kimse. (M)

YEMENİCİLİK i. (*yemenici*'den *yemeni-ci-lik*). Yemeni yapma zanaatı. || Yemeni alıp satma işi. (M)

***Yemen madalyası**, Abdülmecid I ve Abdülhamid II devirlerinde Yemen'de çıkan ayaklanmaların bastırılması sırasında yararlıkları görülenlere verilmek üzere Darphanei Âmirede bastırılan madalya. İki türlüdür: 1. Abdülmecid I devrinde çıkarılan *Atik Yemen madalyası*. 29 mm çapında ve 15,80 gr ağırlığındadır. Ön yüzünde Abdülmecid'in tuğrası, arka yüzünde hurma ağaçlarıyle kaplı bir vaha ve bir ağacın altında ateşe hazır bir top resmi vardır. Üst tarafında *Hıttai Yemaniyye* («Yemen ülkesi») yazısı ve bunun altında 1263 tarihi yer alır. Madalya altın, gümüş ve bakırdan basılmıştır; 2. Abdülhamid II'nin emriyle çıkarılan (2 temmuz 1892) bu madalya da altın ve gümüştendir. Altın olan 25 mm çapında ve 8,50 gr ağırlığındadır. Madalyanın ön yüzünde, madalyanın çıkarılışıyle ilgili yazılar ve 1310 tarihi vardır. (M)

Yemen taşı, yoğunluğu 4,6 ile 4,67 arasında değişen ve kuyumculukta kullanılan, kırmızı veya koyu turuncu renkte değerli taş; zirkon çeşididir. (L)

YEMİN i. (ar. *yemîn*). Bir olayın doğru, bir vaadin içten olduğunu belirtmek için verilen kesin güvence: *Bu, onun için öyle bir cesaretti ki, bana muhabbetini her türlü yeminlerden ziyade ispat etmiş olacaktı* (H. Z. Uşaklıgil). *Eşanl.* ANT. || *Yemin etmek*, bir olayın doğru, bir vaadin içten olduğunu belirtmek için kesin güvence vermek, ant içmek: *Eğer benim kadar cesaretin varsa mesut olacağımıza yemin ederim* (F. R. Atay).

— ÇEŞ. DEY. *Yemin billâh etmek. Halk dili.* Tanrı adına ant içmek. || *Yemin etsem başım ağrımaz.* Bk. AĞRIMAK. || *Yemin verdirmek*, ant içirmek: «*Karım bana yemin verdirdi. Yapamam*» *diyordu* (A. H. Tanpınar).

— *Esk.* Sağ, sağ taraf, sağ el. || *Yemin ü yesar*, sağ ve sol. || *Kedd-i yemin*, el emeği, el emeğiyle kazanılan.

— Ask. Silâhlı kuvvetlere katılan her askere, yapacağı hizmeti tam bir başarıyle yapacağına ve gerekirse hayatını da feda edeceğine dair içirilen ant. Bk. ANSİKL.

— Huk. Dava sırasında, taraflardan birinin, bir olayın doğru olup olmadığı hakkında, Allah'ı şahit göstererek, namusuyle pekiştirdiği beyanı. (Bk. ANSİKL.) || *Re'sen teklif olunan yemin*, belirli durumlarda hâkim tarafından, taraflardan birine teklif edilen yemin. (Bk. ANSİKL.) || *Taraf yemini* (veya *kat'i yemin*), ispat yükü kendisine ait olan tarafın, davanın çözümünü etkileyecek bir olayın ispatı için, öteki tarafa teklif ettiği yemin. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Esk.* Bir hususu Allah'ın adıyle teyit veya inkâr yahut belirli bir davranışı Allah adıyle vaat veya taahhüt etmek. (Teyit veya inkâr için edilen yemine *kasem*, vaat ve taahhüt için edilen yemine de *talik* denir.) || *Yemin fi'l isbat*, olumlu bir konuda edilen yemin. («Vallahi yarın size geleceğim» gibi.) || *Yemin fi'n nefy*, olumsuz bir konuda edilen yemin. («Vallahi bir daha oraya gitmeyeceğim» gibi.) || *Yemini facire* (veya *kâzib yemin*), yalan yere edilen yemin. (İslâmlıkta yalan yemin suç ve günahtır. Hangi durumlarda yalan yere yemin edilebileceği ayrıca belirtilmiştir. Meselâ aile birliğini koruma amacıyle edilen yemin yalan da olsa, günah ve suç sayılmaz.) || *Yemini fevr*, belirli bir davranışı hemen önleme amacıyle edilen yemin. (Bir kimsenin, bıçakla üzerine doğru gelene, «elinden bıçağı atmazsan seni bir kurşunda vallahi öldürürüm», demesi gibi. Bu tür yemin ancak bir tek olay için geçerlidir.) || *Yemini gamus*, olmamış bir şeyi olmuş gibi göstermek amacıyle yalan yere edilen yemin. || *Yemini gayrı muvakkat* (veya *yemini mutlak*), süre ve zamanla sınırlı olmayarak edilen yemin. || *Yemini istihzar*, davada kesin kanaate varabilmek için hâkimin kendiliğinden taraflardan birine teklif ettiği yemin. || *Yemini lagv*, olanın tersine edilen yemin. (Evde saklandığı için bulunmadığı düşünülen bir kimsenin, evde olmadığına dair edilen yemin gibi.) || *Yemini muvakkat*, belirli bir zaman veya süre belirtilerek edilen yemin. («İki yıla kadar vallahi evi boşaltacağım» veya «siz gelinceye kadar vallahi görevimi bırakmayacağım» gibi.) || *Yemini mürsel*, zaman belirtilmeden edilen yemin. («Vallahi sigarayı bırakacağım» gibi.) || *Ademi ilme yemin*, bir konu hakkında bilgisi bulunmadığı yolunda edilen yemin. («Vallahi camı kimin kırdığını bilmiyorum» gibi.) || *Batate yemin*, bir kimseye iddia edilen şeyin tersinin doğruluğu hakkında verilen yemin. («Vallahi size 500 TL. borcum yoktur» gibi.) || *Hasıla yemin*, iddia edilen miktarın doğru olmadığına edilen yemin. («Vallahi benim borcum 500 TL. değildir» gibi.) || *Sebebe yemin*, iddia edilen sebebin gerçek olmadığı konusunda edilen yemin. (Bir kalemin ödünç olarak verildiği ileri sürülünce, elinde bulunduran bu şeyi satın aldığı için elinde bulundurduğuna yemin etmesi gibi.)

— ANSİKL. Ask. 4 Ocak 1961 gün ve 211 sayılı Türk Silâhlı Kuvvetleri İç Hizmet kn. md. 37'ye göre, silâhlı kuvvetlere katılacak personele verilecek *yemin* sureti şöyledir: «Barışta ve savaşta, karada, denizde ve havada, her zaman ve her yerde millet ime ve cumhuriyetime doğruluk ve muhabbetle hizmet ve kanunlara ve nizamlara ve âmirlerime itaat edeceğime ve askerliğin namusunu, türk sancağının şanını canımdan aziz bilip icabında Vatan, Cumhuriyet ve vazife uğrunda seve seve hayatımı feda eyleyeceğime namusum üzerine ant içerim.»

— Huk. Yemin, usul hukukundaki kesin veya kanunî delillerden biridir. Bir olayın doğru olup olmadığına yemin edilmesi halinde başka bir delil gösterilmesi gerekli değildir. Yemin, ancak davanın taraflarınca karşı tarafa teklif edilebilir. Vekilin, yemin teklif edebilmesi için özel yetkisinin bulunması gerekir. Müdahil, taraf olmadığı için yemin teklifinde bulunamaz.

● *Re'sen teklif olunan yemin*'de hâkim, ileri sürülen bütün delilleri inceleyerek dava hakkında kesin bir sonuca varamazsa, taraflardan birine yemin teklif eder. Bu yüzden buna *tamamlayıcı (mütemmim) yemin* de denir. Re'sen yemin, ispat yükü kendisine düşen ve iddiasını yeterli olarak ispat edememiş olan tarafa teklif edilir. Yemin teklif edilen kimse bu yemini kabul eder ve yemin ederse, hâkim bununla bağlıdır. Yemin konusu olan olay artık ispat edilmiş sayılır. Kendisine yemin teklif edilen taraf bu yemini kabul etmezse, söz konusu olayın var olmadığı sonucuna varılır.

● *Taraf yemini*, olayı ispat etmesi gereken kimsenin bunu başka delillerle ispat edememesi halinde karşı tarafa teklif edilir. İspat yükü kendisine düşen taraf, önce öteki delillerini ileri sürüp bununla başarı elde edemezse yemin teklifinde bulunabileceği gibi, başlangıçta, öteki delilleriyle birlikte yemini de ileri sürebilir. Bu son durumda, yemine, ancak öteki delillerin incelenmesinden bir sonuç elde edilemezse başvurulur. Yemin teklif edilebilmesi için, olayın karşı tarafça yapılmış veya bilinmiş olması gerekir; başkasının fiili için yemin teklif edilemez. Bir kimsenin namus ve haysiyetini etkileyecek veya onun ceza görmesini gerektirecek bir olay ve mahkemenin re'sen araştırması gereken hususlar için de yemin teklif edilemez. Taraf, yemin etmek için tayin edilen celseye gelmezse, olayı ikrar etmiş sayılır ve bu du-

rum kendisine bildirilir. Yemin etmesi gereken taraf, tayin edilen celseye gelirse, değişik sonuçlar ortaya çıkabilir. Önce, kendisine yemin teklif edilen kimse, yemini kabul ettiğini bildirir ve yemin ederse olayın gerçek veya gerçek olmadığı kesin olarak anlaşılır. Yeminin kabulünden sonra, yemin teklif eden kimse, bundan vaz geçemez. Yemin, sadece yemin eden kimse ve onun kanunî mirasçıları için delil değerini taşır. Celseye gelen kimse, yemin etmekten kaçınırsa, yeminin konusu olan olayı ikrar etmiş sayılır. Kendisine yemin teklif edilen kimsenin bir imkânı da, yemini karşı tarafın yapmasını teklif etmektir. Yeminin karşı tarafa reddedilebilmesi için, olayın karşı taraftan da sâdır olması gerekir. Yemin kendisine reddolunan taraf yemini yerine getirecek olursa, olay kesin olarak ispat edilmiş sayılır; yeminden kaçınırsa, olayı ikrar etmiş sayılır. (M)

YEMİNÎ, türk şairi (XVI. yy.). Hayatı hakkında bilgi yoktur. Tezkirelerde kendisinden söz edilmez. Bektaşîler arasında büyük ünü olan Yeminî, Akyazılı İbrahim Baba'nın dervişiydi. *Faziletname* (1519) adlı bir eseri vardır. Bu eserde özellikle imam Ali'nin menkıbeleri anlatılır. Bektaşî dergilerinde şiirlerine rastlanan Yeminî, Hurufîlik ve Bektaşîlik temalarını işledi. (M)

YEMİNLİ sıf. (ar. *yemin*'den *yemin-li*). Bir şeyi yapmak veya yapmamak için ant içmiş olan, yemin etmiş: *Ben yeminliyim, bahis tutuşmam* (M. Ş. Esendal). [M]

YEMİNÜDDEVLE. Bk. MAHMUD GAZNELİ.

YEMİŞ i. (esk. türk. *yimiş*'ten). Meyve: *Tabiî! Her yemişten rakı çıkar, hattâ çiçeklerden bile* (B. Felek). || [Ege bölgesinde] İncir. (M)

YEMİŞÇİ sıf. (*yemiş*'ten *yemiş-çi*). Yemiş satan kimse. (M)

YEMİŞÇİL sıf. (*yemiş*'ten *yemiş-çil*). Yemişlerle beslenen. (M)

YEMİŞLİ sıf. (*yemiş*'ten *yemiş-li*). Yemişi olan. (M)

YEMİŞLİK i. (*yemiş*'ten *yemiş-lik*). Yemiş bahçesi. || Yemiş konulan, saklanılan yer. || Yemiş tabağı. || [Ege bölgesinde] İncirlik. (M)

YEMİTSU (1604-1651), üçüncü Tokugava şogun'u (1623-1651). Şogun'luk iktidarının devamını sağladı ve Japonya'yı tecrit etti (ticaret gemilerinin tonaj tahdidi, portekizli tacirlerin çıkarılması, Hollandalıların Decima adasında yarı mahpus bırakılmaları), hıristiyanlara karşı vahşîce davrandı (Şimabara ayaklanmasının bastırılması 1638), daymyo'ları zararsız hale soktu. Buddha'cılığı ve Konfuçius'çuluğu destekledi. (L)

YEMLEME i. (*yemlemek*'ten *yemle-me*). Hayvana yem verme. || Oltaya veya tuzağa yem takma. || *Mec.* Bir kimseyi elde edecek, kandıracak davranış.

— Arıcılık. Arı topluluğunu kötü mevsimde yok olmaktan kurtarmak veya bal mevsimine hazırlamak için kovana yem verilmesi.

— Sil. *Esk.* Ağızdan dolma ateşli silâha doldurulan barut v.b. şey. Ağızotu*. (ML)

YEMLEMEK geçl. f. (*yem*'den *yem-lemek*). Hayvana yem vermek, beslemek: *Tavukları yemledin mi?* || *Mec.* Birini kandırmak için onu elde edecek şekilde davranmak.

— Balıkç. Olta iğnesine yem takmak veya denizde balığa yem ısırtmak. (M)

YEMLİK i. (*yem*'den *yem-lik*). Hayvanlara yem verilen yer veya kap. || Hayvanlara yem yapılan şey: *Beni gömmezler, bir derenin içinde köpeklere, kargalara yemlik bırakırlar* (Y. K. Karaosmanoğlu). || —*Mec.* Fayda sağlanılan, geçinilen yer: —*Bilir miyim? Koca İstanbul'da başka bir yemlik bulamadığımıza baktım da...* (Kemal Tahir). || Rüşvet. || Kumarda kandırılıp parası alınan kimse.

◆ Sıf. Hayvan yemi için elverişli: *Yemlik ot.* (LM)

YEMOÇİ (1846-1866), 14. Tokugava şogunu (1858-1866). İktidarı sırasında, batılıların Japonya üstündeki tehdidi yüzünden, aşırı milliyetçi daymyo'lar birçok karışıklık çıkardı (ingiliz Richardson'un katli [1862], amerikan *Pembroke* gemisi bombardımanı [1863], Çoşu daymyo'sunun isyanı [1864]). [L]

YEMYEŞİL sıf. (*yeşil*'den). Her tarafı yeşil; çok yeşil: *Bunun saflığını bazan kaptan köprüsünden Akdeniz enginlerinde seyreder, kendimi yemyeşil bir rüyada sanır, o rahatlığı duyardım* (R. H. Karay). [M]

YEN i. Giyecek kolu: *Kadın biraz sonra gözlerini kolunun yenine silerek tekrar anlatmaya başladı* (Sabahattin Ali).

— Bot. Yılanyastığıgillerde, palmiyelerde v.b. çiçekliği saran huni biçiminde bürüm. (Çoğunlukla yeşil olmakla beraber beyaz, sarı ve kırmızı da olabilir.) [Bk. KOÇAN.] *Eşanl.* SPATA. (M)

YEN i. Japonya'nın başlıca para birimi (sembolü: Y); 1 000 rin veya 100 sen değerindedir. (L)

YEN AKİYEVO veya **ENAKİEVO** (1928-1935 arası **Rikovo**, 1935-1943 arası **Orconikidze)**, S.S.C.B.'de (Ukrayna) şehir, Donbass'ta, Donetsk'in (Stabino) kuzeydoğusunda; 92 000 nüf. Maden kömürü ocakları. Metalürji ve kimya sanayii. (L)

YEN-ÂN, Çin'de (Şensi) şehir, Si-an'ın kuzeyinde, lös bölgesinde. Uzun yürüyüşten sonra (1935) Komünist Çin hükûmetinin başkenti olan Yen-Ân'ın çevresinde komünistler, kendi yönetimleri altına aldıkları ilk bölgede bir toprak reformu yaptılar. (L)

YENANG-YAUNG, Orta Birmanya'da şehir, İravadi'nin doğu kıyısında; 11 100 nüf. Petrol çıkarma merkezi (boru hattıyle Syriam rafinerisine bağlıdır). Petrol Birmanlar tarafından XVIII. yy.da başlamıştır. (L)

YENCESSE (Ovide), fransız madalyacısı (Dijon 1869 - Paris 1947). Dijon Güzel Sanatlar okulunda yetişti, 1894'ten itibaren birçok madalya yaptı: *Spuller* (1897), *Hubert Ponscarme, Bay ve Bayan Curie, François Hennebique* (1924). —Oğlu HUBERT, heykeltıraş (Paris 1900), Pompon ile Maillol'dan ders gördü. Ölçülü ve zarif nü'ler yaptı: *Kavkılı Kadın* (1935), *Flore* (1937) [Art Moderne müzesi]. Öbür eserleri: Cenevre'deki Milletler Cemiyeti binasının toplantı salonunda büyük dekoratif figürler, Montluçon'daki *Marx Dormoy* anıtı (1947) ve Belfort'daki sürgünler, kurşuna dizilenleri temsil eden anıt (1948). [L]

YEN-Çİ, Doğu Türkistan'da eski site, *Yen-çi gölü*'nün kıyısında, Tarım ırmağı havzasının kuzeyinde. Şehir, İran ve Çin arasında gidip gelen kervanların uğrağıydı. Bölgedeki eski buddha manastırlarında, özellikle Şorcuk'ta önemli kalıntılar bulundu: yontulmuş veya kayalara oyulmuş anıtlar, yalancı mermerden heykelcikler, M.S. VI.-VII. yy.dan kalma freskler (sir A. Stein misyonu). [L]

YENÇMEK geçl. f. (esk. türk. k.). Bir kabın içine tıka basa doldurmak. || Kırmak, ezmek. || *Mec.* Zor durumda bırakmak, üzmek. (M)

YENE. Bk. KAYNARCA.

YENER (Muzaffer Şevki), türk hekimi (İstanbul 1897). İstanbul Tıp fakültesini bitirdi (1918), asistan; başasistan oldu. Paris'te Prof. Labbé'nin yanında (1923) ve Berlin'de Umber'in kliniğinde çalıştı. Türkiye'ye döndükten sonra Cerrahpaşa hastahanesinde iç hastalıkları uzmanı olarak görev yaptı. 1933'te doçent olarak üniversite kadrosuna girdi; profesör oldu (1937). [M]

YENGE i. (esk. türk. k.). Bir kimsenin kardeşinin, dayısının veya amcasının karısı: *Sonra birden Bihter'e döndü: —Yenge! çarşafın rengi ne olacak?* (H. Z. Uşaklıgil). || Bir erkeğin kendi karısından bahsederken kullandığı ad: *Biz, şimdi yenge ile bir Köroğlu bir Ayvaz* (R. N. Güntekin). || *Halk dili.* Düğünlerde geline kılavuzluk eden kadın.

◆ **Yengelik** i. Yenge olma hali. (M)

YENGEÇ i. (esk. türk. k.). Brachyura takımından onayaklı kabukluların çoğuna verilen ad.

— DEY. *Yengeç gibi*, yan yan yürüyen kimseler için söylenir.

— Sim. *Yengeç formülü*, madenlerin birbirine dönüşmesini sağladığı sanılan sihirli formül. (Eski yunan simyacıları ve Zozim tarafından saklanan bu formül, Ortaçağ kimyacıları tarafından tekrar ele alındı ve Marcelin Berthelot'nun *Eskilerin Kimyasını İncelemeye Giriş* (Introduction à l'Etude de Lachimie des Anciens) [Paris, 1889] adlı eserinde yeniden düzenlendi.) *Eşanl.* AKREP FORMÜLÜ.

— ANSİKL. Genel olarak, karın kısmı körelmiş ve başlığöğsün altına tamamen kıvrılmış olan on ayaklı kabuklu hayvanlara *yengeç* denir (dörtgen yengeçler, değirmi yengeçler, üçgen yengeçler v.b.). Yengecin en iyi bilinen türü *pavurya*'dır (*Canser pagurus*); bu yengeç Kuzey Denizi'nde ve Atlantik'te çok yaygın, Akdeniz'de seyrektir. Genişliği bazen 30 sm'yi, ağırlığı 6 kg'ı bulur; Avrupa ve Türkiye kıyılarının dev yengeci budur. Büyük ölçüde avcılığı yapılır. Erkeklerin eti dişilerinkine göre daha lezzetlidir. Çingene yengeci (*Carsinus Maenas*) [*kıyı yengeci* veya *çağanoz* da denir] portunidae familyasındandır; Kuzey yarımkürede ve Akdeniz'de pek yaygın olan bu yengecin boyu hiç bir zaman 6 sm'yi geçmez; pavurya gibi bu da yenir. Daha başka yengeç türleri de vardır: *palmiye yengeçleri, deniz örümcekleri (maia), kara yengeçleri (gegarcinidae), tatlısu yengeçleri (thelphusidae), midye yengeçleri (pinniothera)* v.b. Kabuğunun altında hemen hemen kapalı bulunan solungaç boşluğu sayesinde yengeçler, sudan dışarıda uzun süre yaşayabilir; hattâ bazı türleri yetişkin iken tamamen karada yaşar, ancak yumurtlama zamanı suya girer. Yengeçlerin birçoğu başlığöğüslerinin genişliğinden dolayı yan yan yürümek zorundadır; gözleri saplı ve çok hareketli olduğu için gittikleri yönü görür. Fakat bazı yengeçler (çağanoz) arkadaki hareket ayaklarının palet gibi geniş olması sayesinde yüzebilir. Yengeçlerin hepsi yırtıcı etçil hayvanlardır, ellerine ne geçerse, çoğunda pek korkunç olan *kıskaçların* da yardımıyle parçalayıp yer. Bazıları kamuflaja da başvurur: kimisi bir çakıl taşı gibi hareketsiz durur (*dromia*), kimisinin kabuğunun üzeri yosunlarla kaplanır. Hattâ bazıları savunma ve saldırı aracı olarak canlı denizgüllerinden de faydalanır.

yengeç

— Müneccimlik. Eski müneccimlere göre. *Yengeç burcu*'nun insanların doğumuna etki dönemi 22 haziran - 22 temmuz arasındaydı. (Ekinoksların geri hareketi sonucu, dünyanın yengeç burcundan geçiş dönemi bugün eski müneccimlerin tespit ettiğinden geri kalmıştır. Bu, zodiyakın öbür on bir burcu için de aynıdır. Yengeç burcunda doğanların metin, duygusuz ve çok haris oldukları inanılır. (L)

YENGEÇ, lat. **Cancer**, tutulum düzleminin en kuzeyinde yer alan burçlar kuşağı takımyıldızı. Sadece ikisi (α ve β) 4. kadirden fazla, öbürleri az parlak olan yıldızlardan meydana gelir. δ yıldızının biraz kuzeybatısında, çıplak gözle zor seçilen fakat ufak bir dürbünle çok güzel görülen, aşağı yukarı 500 ışık yılı uzaklığında M 44 açık yıldız kümesi yer alır. — Burçlar kuşağının dördüncü işareti; Hypparkhos zamanında aynı adlı takımyıldızla çakışıyordu; bugün, ılım noktalarının gerilemesi yüzünden ikizler takımyıldızının üzerine kaymıştır.

— Astron. *Yengeç dönencesi*, ekvatorun kuzeyinde 23°27''lık bir yükselimde bulunan gökküre paraleli; Güneş yaz dönencesine, yani Yengeç burcuna girdiği zaman (21 haziran); günlük hareketi sırasında bu paraleli çizermiş gibi görünür. || *Teşm. yol.* 23°27' kuzey enlemine tekabül eden ve «dönence» denilen kuşağı kuzeyden sınırlayan yerküre paraleli. (Güneş, bu bölgenin her noktasının başucundan yılda iki defa geçer.) [L]

YENGEÇ adası. Bk. VIEQUES *adası*.

YENGİ i. (*yenmek*'ten *yen-gi*). *Yeni.* Yenme, alt etme. *Eşanl.* GALEBE. (M)

YENGİKENT. Esk. coğ. S.S.C.B.'de şehir yıkıntısı; Kazalı şehrine 28 km uzaklıkta ve Siriderya ırmağının Aral denizine döküldüğü yer yakınlarında. Moğol istilâsında yıkılmış olduğu sanılır. X. yy. başlarında müslüman olmayan Oğuzların merkeziydi.

Oğuz yabgusu (meliki), Aşağı Siriderya'da İslâmlığı kabul eden Türklerden haraç alırdı. Selçuk, subaşı ve yabguya karşı ayaklanarak, Cend şehrine geldi ve müslümanları haraç vermekten kurtardı. X.-XI. yy.da burası müslümanlarla müslüman olmayan göçebe halkın alışveriş ettikleri önemli bir ticaret merkeziydi. Burada, tuğladan yapılan camiler, kaleler ve birçok yapının kalıntıları bulunur. (M)

YENİ sıf. (esk. türk. *yangı* veya *yengi'*-den). Kullanılmamış olan: *Hüseyin Efendi, ütülü pantolonu, kalıplı fesi, yeni kravatı, temiz gömleği, olgun konuşması ile sahiden efendiydi* (Y. Z. Ortaç). || Kullanılmamış gibi görünen veya az kullanılmış: *Bu ayakkabım öbüründen daha yenidir.* || Az zamadan beri var olan: *Türkler hakkında yazılan bildiği dillerde eski ve yeni kitapları okumuştu* (A. H. Müftüoğlu). || O zamana kadar söylenmemiş, düşünülmemiş, gösterilmemiş olan: *Yeni bir düşünce. Yeni bir buluş.* || Daha öncekinden farklı olan: *Yeni şartlar, yeni ihtiyaçlar ve yeni medeniyet terbiyesi şimal ve cenup Amerikalılarını artık Avrupa'daki asılları ile tanışmayacak kadar değiştirmiştir* (F. R. Atay). || Tanınmayan, bilinmeyen: *Bütün İstanbul, bu yeni imzanın getirdiği yeni üslûp önünde duruyordu* (Y. Z. Ortaç). || Aynı cinsten bir kimse veya şeyden sonra gelen: *Bu yeni yıl meselesi de bir derttir* (B. Felek). *Yeni vergiler.*

— ÇEŞ. DEY. *Yeniden yeniye,* «çok yakın bir süreden beri, yakın geçmişte» anlamlarında kullanılır: *Yeniden yeniye gelenlerin adını deftere Nuh Bey geçiriyor* (Kemal Tahir). || *Eski ağıza yeni taam (kaşık).* Bk. ESKİ. || *Eski köye yeni âdet çıkarmak.* Bk. KÖY.

— Bot. *Yeni oluşma,* yeni dokuların, hattâ yeni organların, içinde taslak olarak bulunmadıkları değişik organlardan oluşması. (Meselâ üstderiden tomurcuk oluşması.)

— Dilbil. *Yeni kelime,* bir dilde, ihtiyacı karşılamak üzere çeşitli biçimlerde türetilen kelime: *Kurgu, bağımsızlık yeni kelimelerdendir.*

— Huk. *Yeni arazi teşekkülü.* (Bk. ANSİKL.) || *Yeni doğmuş çocuğu öldürme.* Bk. ÇOCUK.

— Jeol. *Yeni alüvyonlar,* bugünkü vâdilerin taban düzeyinde bulunan çok genç (holasen yaşında) alüvyonlar. (Vâdi tabanından yüksekte tabakalanan eski alüvyonlarla karşıtlaşır. Avrupa'daki yeni alüvyonlarda, neolitik, bronz, demir, galya ve roma, ortaçağ kalıntılarına rastlanır.)

— Mim. *Yeni klasik üslûp,* 1874-1930 yıllarında ürünleri verilen türk mimarîsi üslûbu. Bk. ANSİKL.

— Mus. *Yeni klasik dönem,* türk musukisinde Hammamizade İsmail* Dede Efendi (1778-1846) ile başlayan, Zekâi Dedeye (1825-1897) kadar uzanan dönem. (Bu dönem, türk sanat musikisinde klasik kuralların zorlanması ve yıkılmağa başlanmasıyle belirdi. Dede Efendi, Sadullah Ağa, Dellâlzade İsmail Efendi, Şakir Ağa bu dönemin ünlü temsilcilerindendir. Türk musikisinde klasik kuralları tam bozmadan yenileşme hareketleri şeklinde oluştu.)

— Teşk. tar. *Yeni odalar,* yeniçeri kışlalarının bir kısmına verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Yeni arazi teşekkülü,* gayrımenkul mülkiyetinin tescilsiz kazanılması yollarından biridir; arazinin kimin mülkiyetinde olacağı, sahipsiz veya maliki olan bir yerde bulunmasına göre değişir. Sahipsiz yerlerde birikme, dolma, kayma veya suların mecra veya akma seviyelerini değiştirmesi sonucu ortaya çıkan yeni arazi, devletin mülkiyeti altına girer. Ancak bu arazi üzerinde devletin mülkiyet hakkının kurulabilmesi için toprağının da sahipsiz yerden gelmesi ve bu yerin yararlanılmağa elverişli olması gerekir. Yeni arazi, maliki olan bir araziden kopma sonucu meydana gelmişse bunu ispat eden gerçek malik, söz konusu yere de malik olur. Yeni teşekkül eden arazi, kendisinden yararlanılması mümkün olmayan türdense, devletin hüküm ve tasarrufuna bağlı olur. Medeni kn. md. 636'da belirtilmiş olan bu kurallar, aynı konuya, ilişkin başka kanunlarda özel hükümler bulunmaması halinde uygulanır. Meselâ bataklıkların kurutulmasından elde edilecek topraklar üstündeki mülkiyet rejimi, özel bir kanunla düzenlenmiştir. Bu yüzden, bu tür topraklara, Medenî kanundaki hükümler uygulanmaz. Yeni arazi, özel mülkiyete bağlı olan yerlerde meydana gelmişse, mütemmim cüz kurallarına göre malik teşekkül etmişse, onun mülkiyetine girer.

— Mim. Klasik türk mimarîsinin yaratıcı özelliklerini kaydettiği Abdülaziz (1861 - 1876) devrinde türk mimarîsi, bu sanatın geleneğiyle bağdaşmayan gotik ve barok üslûp karışımı korinthos tarzı sütunlu camiler, melez süslemeli çeşmeler, avrupa mimarî eserlerinden kopya edilmiş yapılar meydana getiriyordu.

Konya'da Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Sultan tarafından yaptırılan Aziziye camii (1871), İstanbul'da Valide camii (1871) bu devir yapıları arasında yer alır. 1872'de Milletlerarası Viyana sergisine katılmağa karar veren hükûmet bu iş için bir komisyon kurdu ve nafıa nazırı Ethem Paşa birkaç fotoğrafçı ile mühendislerin klasik devirde yapılmış en güzel abidelerin plan ve desenlerini hazırlamalarını istedi. Abidelerin desenlerini italyan mimar Montani'nin yapması kararlaştırıldı. Montani, *Mimarî-i Osmani* adlı bir eser meydana getirdi. Fakat eserde yalnız dinî mimarî incelenmişti. Bu devirde mimarlar, bu eseri örnek olarak kullandılarsa da türk mimarîsi yabancı etkisinden kurtulamadı. Sarayın başmimarı Serkis Balyan bu karışık üslûpta binalar inşa etti (Çırağan sarayı). Abdülhamid II devrinde italyan Daronco saray başmimarlığına getirildi ve italyan mimarı Vallaury ile beraber çalıştı. Bu iki mimar türk sanatında bir rönesans yapmak istediler, fakat ülkenin orijinal mimarîsine yabancı birtakım eserler yaptılar (Tıbbiye mektebi [bugün Haydarpaşa lisesi], Düyunı Umumiye dairesi [bugün İstanbul Erkek lisesi] v.b.). Bu karışık üslûp ve fantezideki eserleri benimseyemeyen türk mimarları, klasik devrin modası geçmiş sayılan eserlerini örnek almağa başladılar. Bu mimarlara göre, türk sanatında bir rönesans, ancak eski ustaların yaptığı eserleri incelemekle olabilirdi. Bu düşünceyle *Yeni Klasik üslûp* meydana geldi. Bu üslûbu en iyi uygulayan, mimar Kemaleddin ve Vedat beylerdi. Mimar Kemaleddin, İstanbul'da 4. Vakıf hanını, Suadiye camiini, Vedat Bey ise İstanbul'da [Sirkeci] Yeni Postane'yi yaptı. Diğer genç mimarlar bu iki sanatçının izinden yürüdüler; hükûmetin de teşvikiyle bu üslûba göre birçok okul, kışla, gar v.b. binalar yapıldı. Klasik ve dinî mimarînin sivri kemerleri, saçaklı çatıları, mukarnaslı sütunları, kornişler, parmaklıklar ve çini süslemeleri yeni yapılan binalarda tekniğin ve yeni hayatın gerekli kıldığı şekillerde umursanmadan kullanıldı. Fakat üslûp modern ve millî bir üslûbun ifadesi olmaktan uzaktı.

— Teşk. tar. İstanbul alındıktan sonra bugün Şehzade camiinin bulunduğu yere ve bunun karşısına kışlalar yapıldı (*Eski odalar*). Sonra bu kışlalar, ihtiyacı karşılamadığından Aksaray'da yeni bir kışla yapıldı ve buraya *Yeni odalar* dendi. Bulundukları yere Et meydanı dendiği için yeni odalar *Et Meydanı odaları* diye de anıldı. Kışla kapısı, Tekye meydanı denilen büyük bir meydana açılırdı. Odalar, meydanın ortasında Orta caminin çevresinde yer alıyordu. Burada 368 ocaklı oda; 130 çardak, 69 ocaklı kerevet, 90 talimhane, 20 köşk, 4 tekke ve 158 ahır vardı. Yeniçeri ocağının 1826'da kaldırılması sırasında bu odalar yandı.

◆ Zf. Az önce, üstünden az zaman geçmiş olduğu halde: *Yeni başlamak. Yeni gitmek.*

◆ **Yeni yeni** sıf. ve zf. Yeni olmak üzere, bu yakınlarda (olan): *Yeni yeni huylar peyda etmek.* (ML)

YENİ AMSTERDAM veya **AMSTERDAM adası,** Hint okyanusunda fransız adası, 37° 52' güney enleminde. Volkanik asıllı ve kütle görünüşlü olan adanın yükseltisi 911 m'yi bulur. İklimi çok yumuşak olan Yeni Asterdam'a 1871'de yerleşme denemeleri yapıldıysa da bugün ancak meteoroloji istasyonu (Camp-Heurtin) olarak kullanılmaktadır. (L)

YENİ ARAMCA bİş. i. Leng. Modern Aramcaya verilen ad. (VII. yy.daki arap fetihleri Batı Aramcasının ortadan kalkmasına ve yerine Arapçanın geçmesine yol açtı. Aramca, yalnız Anti Lübnan'ın çevreyle ilişkisi çok az olan üç kasabasında [Şam yakınında Ma'lula, Baha ve Gubb'adin] biraz değişmiş olarak günümüze kadar yaşayabildi. Ama bu Batı Yeni Aramcası, her geçen gün daha az kullanılmaktadır. Yeni Aramca özellikle kadınlar tarafından konuşulur. Erkeklerin dili ise, büyük ölçüde arapçalaşmıştır.) [L]

Yeni Atlantis (*Nova Atlantis*), F. Bacon'ın bitmemiş eseri (1621); bir çeşit bilimsel romandır; eflatun'cu bir mit'e dayanıı ve bilinmeyen bir adadaki ideal bilimler sitesini (Yeni Atlantis) anlatır. Ada halkı tam bir mutluluk içindedir: kurumlar, bilimler ve medeniyet «Salomon enstitüsü» adlı bir çeşit bilimsel senato tarafından düzenlenir. Bu toplum, işbölümünü ve metotlu zenginleşme yollarını yakından tanır. (→ Bibliyo.) [L]

YENİ ATTİKE'Cİ bİş. i. 1. Klasik devirde Attike'de yetişmiş büyük yazarlar üstüne ders verenlere (meselâ Lukianos) veya bu yazarların üslûplarını, sözdizimlerini, kelime hazinelerini taklit eden helenistik devir yunan yazarlarına veya gramercilerine denir; 2. atinalı büyük nesircileri örnek alan latin yazarları (Brutus, Calvus gibi) için kullanılır. (L)

YENİ BABİL, Babil'de, Ninova'nın düştüğü tarihten (M.Ö. 612) M.Ö. 539'a kadar (Babil'in pers kralı Keyhüsrev tarafından işgal tarihi) hüküm süren sülâlenin saltanat dönemi.

Yeni Babil dönemi, bir bayındırlık ve ikbal dönemidir. Babil suru, 165 km uzunluğundaydı ve sekiz kapısı (dördü ortaya çıkarıldı) vardı. Bu kapıların başlıcası İştar kapısıdır. Nabukodonosor'un gösterişli sarayı âyin alaylarının kapısına açılıyordu; kubbeli salonlar üzerindeki taraçalarda «asma bahçeleri»nin kalıntıları bulunmuştur. Ayrıca tanrıça Ninmah'ın tapınağı *E-mah,* Marduk'un tapınağı *Esagil* ve onun üst kısmında yükselen *Ziggurat* veya *Etemenanki* kulesi bulundu. Bu kulenin tepesindeki altın ve kıymetli taşlarla döşeli tapınakta Marduk ile bir tanrıçanın heykelleri vardı. Cepheleri süsleyen emaye tuğladan süsler yanında, Asur saraylarının pasif kabartmaları tezat teşkil eder. Burada, heykeltıraşlıkla ilgili pek az eser ele geçirilmiştir, fakat değerli taşları işleme sanatı, teknik bakımdan asur gravüründen daha ileri eserler vermiştir. Silindir biçimi mühürün yerini damga almıştır ve en çok rastlanan konu tanrısal semboller önünde, ayakta dua eden insan tema'sıdır. (L)

YENİBAHAR bİş. i. Bot. Amerika'nın tropikal bölgelerinde yetişen ve bahar elde edilen bitki. (İlmî adı *Pimenta officinalis.* Mersingillerden.) || Aynı bitkinin, olgunlaştıktan sonra toplanıp kurutulan meyvesi.

— ANSİKL. *Yenibahar* koyu esmer kırmızı renkte ve nohut büyüklüğündedir. Yüzeyi pürüzlüdür, kokusu karabiberli karanfili andırır. Koku ve lezzetini veren, bileşimindeki yenibahar esansıdır. Yüzde 3 oranında bulunur. Bazı tatlı ve dolmalara koku ve lezzet vermek için kullanılır. (ML)

Yenibaraj veya **Sultanmahmut barajı,** İstanbul'da, Acıelma çayı üzerinde, tuğladan, ağırlık tipinde inşa edilmiş şehir suyu barajı (açılışı 1839). Mahmud II'nin fermanıyle yapılan barajın seviyesi daha sonra 0,93 m yükseltildi. Barajın drenaj alanı 0,83 km²; depolama hacmi 217 000 m³; temelden yüksekliği 17 m; kret uzunluğu 101,55 m olarak hesaplandı. Sahibi: İstanbul Sular idaresi. (M)

YENİBAŞAK, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü, Bingöl ili, Solhan ilçesi) bucak; 5 581 nüf. (1965) —*Bucak merkezi* esk. *Arduşin,* 373 nüf. (1965). İlçe merkezinin 40 km güneyindedir; yüksl. 1 520 m. (M)

YENİBAŞTAN bİş. zf. Baştan başlayarak, yeniden, tekrar: *Yazıyı yenibaştan okumak.* (M)

Yenibend veya **Bend-i Cedid,** İstanbul'da

bent. Mahmud II tarafından yaptırıldı (1839). Planı bir yay görünümündedir. Dışa taşkın cephesi köşeli değil, kavislidir. Şehrin Beyoğlu kesimine su sağlardı. (M)

YENİ BİÇİMCİLİK bls. i. Gerçek hissi veren bütün görüntüleri tablonun dışında tutan ve onları renkli geometrik biçimlere indirgeyen modern sanat eğilimi. Bk. MONDRIAN. (L)

YENİ BRİTANYA. Bk. NEW BRITAIN.

YENİ BRUNSWİCK. Bk. NEW BRUNSWICK.

Yenicami veya **Valide camii,** İstanbul'da, Eminönü'nde selâtin camii. Yenicami'nin bulunduğu yerde eskiden musevîlerin oturduğu bir mahalle vardı. Murad III'ün eşi (Mehmed III'ün annesi) Safiye Sultanın cami yaptırma isteği üzerine burası kamulaştırıldı. Mimar Sinan'ın öğrencilerinden Davud Ağa tarafından, Şehzade camiinin planına uygun olarak 1597'de yapımına başlandı; mimarının ölümü üzerine, mimar Dalgıç (Dalkılıç) Ahmed Çavuş tarafından 1603'e kadar devam edildi. Mehmed III'ün ölümü ve Valide Safiye Sultanın eski saraya gönderilmesi yüzünden yarım kaldı. Ancak 50 yıl kadar sonra Mehmed IV'ün annesi Hatice Turhan Sultan, hassa mimarı Mustafa Efendiyi, Davud Ağanın planlarına göre camiyi bitirmekle görevlendirdi. Bina emîrliğine Elhac İbrahim Ağa getirildi. 1663'te bitirilen Yenicami'nin külliyesi (türbe, sebilhane, okul, dârülkurra, kasır) için 3 080 kese akçe harcandı. Mimar Davud Ağa, caminin planını hazırlarken daha önce yapılmış olan İstanbul camilerinden (Süleymaniye, Fatih ve Şehzade camileri) etkilenmişti.

Yenicami'nin kendine has özelliği, iç ve dış kapılarının uyumudur. Büyük camilerde olduğu gibi ön tarafta bir iç avlusu vardır. Buraya merdivenlerle çıkılan üç kapıdan girilir. Kapıların üzerinde birer ayet yazılıdır. Avluda stalaktit başlıklı 24 sütun, revakların 24 kubbesini tutar. Avlunun ortasındaki şadırvan, yarım sütunları, stalaktit başlıkları, oymalı tunç parmaklıklarıyle ilgi çekici bir eserdir. Avlunun doğu yanında iki köşede üçer şerefeli iki minare yer alır. Caminin üzerini, 24 pencereli merkezî bir kubbeyle bunun dayandığı kubbecikler örter. Ana kubbe 4 yarım kubbeyle 4 fil ayağına dayanır. Bu yarım kubbelerin altında daha küçük ikişer yarım kubbe vardır. Caminin içinde üç yanda mahfeller bulunur. Kıble kapısının üzerindeki müezzin mahfeli altı kalın ve iki ince kırmızı sütuna dayandırılmıştır. Mahfelin üzerindeki altı kubbeyi de daha ince altı sütun tutar. Fil ayaklarının ve bütün sütunların başlıkları stalaktitlidir. Sağ ve sol mahfellerin altında on üçer sütun vardır. Soldaki hünkâr mahfelinin altında dört kemeri tutan iki sütun yer alır. Mihrap yaldızlı stalaktitlerle süslüdür. Mimberde girift şekillerden meydana gelen süslemeler vardır. Mihrabın solunda, iki pencere arasındaki mermer yüzeye, 47 değerli ve renkli taşın geçirilmesiyle bir mozaik tablo meydana getirilmiştir. Duvarlarla büyük fil ayaklarının ilk stalaktit sıralarına kadar alt kısımlar mavi çinilerle süslüdür. Daha yukarı kısımda aynı desende duvar nakışları yer alır. Yerlerde değerli halılar vardır. Cam bir dolapta caminin fildişinden yapılmış maketi vardır. Kıblenin yanındaki bir sütunun altında üzerinde arabesk yazılı motifleri bulunan, Mekke'den getirilmiş bir halı yer alır. Vaız kürsüsü ince bağadan motiflerle kaplanmıştır. Camiye bir kemerle bağlı olan kasır, XVII. yy. türk mimarîsinin seçkin örneklerindendir. Camiye gelen valide sultanların dinlenmesi için yapılmış olan bu köşk, caminin bir parçasıdır. Güneyinde bir çarşı ve Valide Sultanın türbesi yer alır; kuzeyi ve batısı şehir surlarıyle çevrilydi. Dış avlusunun duvarları, ilkokul ve dârülhadis zamanla ortadan kaldırılmıştır. (M)

Yenicami Hünkâr kasrı ve müzesi, İstanbul'da müze. Yapımına Mehmed III'ün annesi Safiye Sultan tarafından başlatıldı; Mehmed IV'ün annesi Turhan Sultan tarafından tamamlatıldı (XVII. yy.). Kendi türünün bugüne kalan tek orijinal örneğidir. Yenicami Hünkâr kasrı, yapı ve türk süsleme sanatı yönünden büyük değer taşır. İçeride XVII. yy.ın en güzel çini örnekleriyle çini yazı frizleri, çini ocaklar, sedef, bağa kakmalı kapılar, edirnekârî ağaç işleri ve ahşap tavanı ilgi çekicidir. Bina bugün müze durumuna getirilmiştir. (M)

YENİCE sıf. (*yeni*'den *yeni-ce*). Çok yeni, oldukça yeni.

— DEY. *Yenice eleğim, (seni) nerelere asayım?*, yeni şeylere gösterilen aşırı özeni belirtmek için kullanılır. (M)

YENİCE, Karadeniz bölgesinde (Batı Karadeniz bölümü, Zonguldak ili, Karabük ilçesi) bucak; 21 312 nüf. (1965); 15 köy. *—Bucak merkezi (Yenice kasabası)*, 4 866 nüf. (1965). İlçe merkezinin 51 km batısında, Filyos çayı havzasında kurulmuştur; yüksl. 180 m. (M)

YENİCE, İç Anadolu bölgesinde (Yukarı Sakarya bölümü, Haymana ilçesi) bucak; 16 668 nüf. (1965); 30 köy *—Bucak merkezi (Sındıran köyü)*, 1 873 nüf. (1965). Haymana'nın 33 km güneydoğusunda kurulmuştur; yüksl. 1 175 m. (M)

YENİCE, Akdeniz bölgesinde (Adana bölümü, İçel ili, Tarsus ilçesi) bucak; 12 328 nüf. (1965); 19 köy. *—Bucak merkezi (Yenice kasabası)*, 3 281 nüf. (1965). Çukurova'nın güneybatı kenarında düz bir yerde kurulmuştur. Adana-Mersin karayolu buradan geçer. Tarsus ve Mersin'e giden demiryolu, Konya - Adana demiryolundan burada ayrılır. (M)

YENİCE, Ege bölgesinde (Aydın ili, Karacasu ilçesi) bucak; 3 471 nüf. (1965); 4 köy. *—Bucak merkezi*, 2 000 nüf. (1965). Büyük Menderes ırmağına güneyden karışan Vandalas çayı vâdisinin yamaçlarındadır; yüksl. 180 m. İlçe merkezinin 17 km kuzeyindedir. (M)

YENİCE, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Çanakkale ili) ilçe merkezi; 2 968 nüf. (1965). İl merkezinin 100 km doğusundadır; yüksl. 275 m. Balıkesir - Çanakkale karayoluna giriş ve çıkış yollarıyle bağlanmıştır. 1953'te meydana gelen depremde büyük ölçüde zarar görmüştür. *—Yenice ilçesi*, 1 367 km², 37 254 nüf. (1970). Merkez, Hamdibey, Kalkım ve Pazarköy ilçelerine ayrılmıştır. Bunlara bağlı 73 köyü vardır. İlçede zıraate elverişli alanlar azdır. Tütün ekimi ilçe ekonomisinde önemli bir yer tutar. (M)

YENİCE, Ege bölgesinde (İzmir ili, Foça ilçesi) bucak; 2 899 nüf. (1965); 4 köy. *—Bucak merkezi*, esk. *Yeni Foça,* 1965'te 1 626 nüf. (1965). Foça'yı İzmir'e bağlayan yolun 11. km'sinden kuzeye ayrılan 10 km'lik bir yolun sonundadır. Ayrıca İzmir - Ayvalık - Çanakkale yoluna da 12 km'lik bir yolla bağlanır. (M)

YENİCE, osmanlıca **Yenicei Vardar,** yun. **Giannitsa,** Yunanistan'da Selânik'in batısında, Vardar ırmağının geçtiği Selânik ovası kuzeyinde, Selânik-Vodina yolu üzerinde kasaba. Osmanlı devrinde kaza merkezi. Kasabanın güneyinde, ovanın ortasında, kısmen kurutulmuş sığ *Yenice gölü* vardır. (M)

YENİCE, yun. **Genisea,** Yunanistan'ın Batı Trakya bölümünde Karaağaç-İskeçe arasında yer. Tütün üretim merkezi. (M)

YENİCEIRMAK. Bk. FILYOS ırmağı.

YENİCEKALE, Akdeniz bölgesinde (Adana bölümü, Maraş ili merkez ilçesi) bucak; 9 750 nüf. (1965); 13 köy. *—Bucak merkezi (Yeniköy)*, 1 161 nüf. (1965). Maraş'ın 36 km batısında, Ceyhan ırmağına hâkim bir yamaç üzerinde kurulmuştur; yüksl. 960 m. (M)

YENİCEOBA, İç Anadolu bölgesinde (Konya ili, Cihanbeyli ilçesi) bucak; 14 769 nüf. (1965). *—Bucak merkezi (Yeniceoba kasabası)*, 4 051 nüf. (1965). Ankara - Konya karayoluna 15 km'lik bir şoseyle bağlanmıştır: yüksl. 965 m. [M]

YENİCİ sıf. (*yenmek*'ten *yen-ici*). Yenen, mağlûp eden, alt eden.

— Spor. *Yenici hamle,* eskrimde rakibine yenici bir tuş yapmak için alınan durum: *Yenici hamleye hazırlanmak*. (M)

YENİÇAĞ bls. i. 1453'ten (İstanbul'un zaptı) 1789'a (Fransız ihtilâli) kadar süren çağa verilen ad. (M)

YENİÇAĞA, Karadeniz bölgesinde (Batı Karadeniz bölümü, Bolu ili, Gerede ilçesi) bucak; 8 343 nüf. (1965); 18 köy. *—Bucak merkezi* esk. *Reşadiye,* 2 575 nüf. (1965). Bolu - Ankara yolunun 38. km'si üzerinde, Çağa gölünün güney kıyısında kurulmuştur; yüksl. 980 m. (M)

YENİÇERİ bls. i. Osmanlı devletinin 1826 yılına kadar, daimî ücretli ordusunun (Kapıkulu* ocağı) piyade sınıfına verilen ad. (Bk. ANSIKL.) || *Yeniçeri ağası,* Yeniçeri ocağının en yüksek rütbeli subayı. (Bk. ANSIKL.) || *Yeniçeri ağası divanı,* yeniçeri ocağının işlerini yürütmek ve halletmek için Ağa* kapısında, yeniçeri ağasının başkanlığında toplanan meclis. || *Yeniçeri bayrakları,* yeniçeri ocağının çeşitli kurumlarında kullanılan bayraklar. (Bk. ANSIKL.) || *Yeniçeri düğünü,* esir düşen yeniçerilerin kurtarılmasında gereken kurtulmalık akçesinin (fidyei necat) sağlanması için ocakça düzenlenen paralı eğlenceye verilen ad. (Kurtulmalık akçesi, ocağın orta sancağından verilirdi. Esir sayısı fazla olur ve sandık mevcudu yetişmezse yeniçeri düğünü düzenlenir ve ocak efradı gönlünden kopan parayı esirler için üstü kapalı, tasa bırakırdı.) || *Yeniçeri efendisi,* yeniçerilerin maaş defterlerini tutan kalemin şefine verilen ad. (*Yeniçeri kâtibi* de denir.) || *Yeniçeri fındığı,* yeniçeri tüfeklerinin kurşunlarına verilen ad. || *Yeniçeri imamı,* yeniçeri ocağının imamına verilen ad. (*Ocak imamı* da denir. Diğer subaylar gibi numarası yoktur. Hangi ortanın imamıysa onun numarasını alır ve o ortanın kumandanı sayılır. Medrese öğrenimi görmüş yeniçerilerden seçilen müezzinler önce Ağa kapısında çalışır, bunların en kıdemlileri imam olur ve imamlar azledilemezdi.) || *Yeniçeri kazanı,* yeniçerilerin yemeklerinin pişirildiği kazanlar. (Ocak mensupları bu kazanları kutsal bilir ve başkaldırdıkları zaman kazanı At meydanına götürürlerdi. Bk. KAZAN *kaldırmak*.) [Bk. ANSIKL.] || *Yeniçeri kütüğü,* yeniçerilerin künyelerinin yazılı olduğu ana defter. || *Yeniçeri nizamı,* yeniçeri ocağının orta ve bölüklerinin alâmetlerine verilen ad. (Bu alâmetler orta ve bölük kapılarında, çadır ve bayraklarda, efradın kollarında, mektuplarda ve mezar taşlarında bulunurdu.) || *Yeniçeri ocağı,* yeniçeri teşkilâtının tümüne verilen ad. || *Yeniçeri odaları,* yeniçeri kışlalarının tümüne verilen ad. (Bu kışlalar Eski odalar ve Yeni odalar diye ikiye ayrılmıştı.) Bk. ODA.

— ANSIKL. *Yeniçeriler,* kapıkulu askerinin en önemli ve imtiyazlı sınıfıydı. Yeniçeri ocağı kurulmadan önce Osmanlı devletinin ilk düzenli ve ücretli ordusu yayalar ve müsellemler*di. Murad I'den evvel düzenli ve devamlı bir ordu yoktu. Sefer zamanı eli silâh tutan herkes askerî yükümlülük altında bulunurdu. Bir kısım gaziler de askerliği meslek edinmişler, fakat bunlar muntazam bir kuruluşa bağlanmamışlardı. Zamanla bu küvvetler savaşlar için yeterli olmamağa başladı, disiplin yönünden de istenen seviyeye çıkamadıkları görüldü. Bu, daimî ve ücretli bir ordu fikrini doğurdu ve bütün Osmanlı devlet teşkilâtında olduğu gibi, Selçuklu devleti örnek alınarak Yeniçeri ocağı adıyle daimî osmanlı ordusu ve bu orduyu personel bakımından beslemek üzere Acemi ocağı kuruldu. (Bk. ACEMİ *ocağı*.)

Yeniçeri ocağının hangi tarihte kurulduğu kesin olarak belli değildir, ancak XIV. yy.ın son yarısında ve Edirne'nin fethinden sonra kurulduğu bilinir. Doğruluğu araştırılmamış söylentiler ve birçok yeniçeri kanunnamesi kuruluş için 1362 yılını başlangıç kabul ederler. Başlangıçta, savaşlarda ele geçen esirlerin beşte biri devlet için ayrılarak önce Gelibolu'da kurulan Acemi ocağına verildiler. Sonra, bunların, daha önce türk köylü ailelerin hizmetine verilip türk-islâm kültürüyle iyice yoğuruldukları sonra Acemi ocağına alınması kanun oldu. (Bk. ULUFELİ *acemi*.) Buna «Türke verme» denirdi. *Yaya* ve *müsellem* teşkilâtını kurmuş olan Çandarlı Kara Halil Paşanın Yeniçeri ve Acemi ocağının kuruluşunda da önemli etkisi oldu. Orhan Gazi zamanında, onun şehzadesi ve Rumeli'deki kuvvetlerin kumandanı olan Süleyman Paşanın savaş esirlerini, kısa bir talim ve terbiyeden

Yenicami

yeniçeri

yeniçeri ağası

Foto. N. Bırkılıç (MEYDAN)

kıdemli piyade yeniçeri'si

bir yeniçeri bölükbaşı'sı

sonra daimî asker olarak kullandığı da rivayet edilmiştir. İstanbul'un fethinden sonra yeni başkentte de bir acemi ocağı kuruldu. Bu ocaklara yalnız savaş esirleri değil, devşirmeler de alınıyordu.

Bayezid I'in Ankara yenilgisi üzerine fetihlerin duraklaması ve gerilemesi, böylece yeniden esir elde edilememesi, devşirme usulüne başvurulmasına yol açtı. (Bk. DEVŞİRME.) Acemiler belli bir süre, en az altı-yedi yıl türk ailelerine hizmet ettikten sonra Yeniçeri ocağına alınırlardı. Acemi oğlanlar gibi, devşirmelerden gelen Bostancı ocağı mensupları da zamanla yeniçeri olurlardı. Bu teşkilâtın bozulmağa başladığı dönemde (XVI. yy. sonları) «kul oğulları» denilen yeniçeri yetimleri, «kul kardeşleri» adıyle serhatlerde ve taşra kalelerinde belli süre hizmet etmiş olanlar, «ağa çırakları» ismi verilen ve 1582 yılından sonra yeniçeri ağalarına tanınan bir nevi kontenjana mensup kimseler ocağa alınır olmuşlardır. Yeniçeri ocağı üç kısımdan kuruluydu.

1. *Cemaat ortaları*, Yeniçeri ocağının en eski teşkilâtıydı ve her biri bir bölüktü. Kumandanlarına *yayabaşı* denirdi. En kıdemlileri *başyayabaşıydı*. (Bk. YAYABAŞI.) Cemaat ortaları yayabaşıları, ayaklarına sarı çizme giymek suretiyle öbürlerinden ayrılırdı. Cemaat ortaları, kuruluşta her biri yüzer kişilik on ortadan ibaretken, sayıları zamanla yüz bir ortaya yükselmişti. Bunların teşkilâtı şöyleydi: 1.-5. Ortalar *şütürban* da denilen *deveciler* ortalarıydı. Sonra *Şütürban ağa* ortaları gelirdi. Bunların orta numarası zaman zaman değişmiştir. Meselâ 1623 yılında 8, 29, 33, 39, 40, 46, 57, 86, 87 ve 95. ortalar, 1663'te ise 6, 8, 25, 29, 33, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 57, 75, 78, 86, 87, 91, 95 ve 98. ortalar Şütürban ağa ortalarıydı. Deveciler, ocakta en itibarlı sınıftı. Savaşlarda siper hizmetlerinde çalışırlar ve sefere gidişte ve dönüşte Yeniçeri ağasının develerini yükleyip ağırlıklarını taşırlardı. 40. Orta *Tekye*, 52. Orta *Katrancılar*, 28. Orta *İmam* ortasıydı. Bu sonuncusu ara sıra değişirdi. 14, 49, 66 ve 67. ortalar, *Haseki* ortalarıydı. Bunlar da itibarlıydı ve mensuplarına «ağa» diye hitap edilirdi. Yayabaşıları, padişah camiye giderken sağında ve solunda ikişer ikişer yürür ve «hünkâr hasekisi» diye anılırlardı. Ayrıca besledikleri tazılarla avlarda hükümdarlara refakat ederlerdi. En kıdemlilerine başhaseki ağa denirdi. Terfi ederse turnacıbaşı olurdu. Dört haseki ortasının mevcudu 1 000 kişi kadardı. 60, 61, 62 ve 63. ortaların (Solak ortaları) yayabaşılarına «solakbaşı» denirdi. Solaklar cesur, güçlü kuvvetli, terbiyeli ve aklı başında yeniçerilerden seçilir ve padişahın muhafız bölüğü vazifesini görürlerdi. Her ortada 100 kişi bulunurdu. Hükümdarın sağında yürüyen iki solakbaşı kendisine arkalarını dönmemek için oklarını sol elle kullandıklarından bu adı almışlardı. Solakların on ikisi daimî olarak sarayda bulunur ve camiye veya bir gezintiye gidişte hükümdarın yanından ayrılmazlardı. Bunlara *rikâb solakları* veya *gedikli solaklar* denirdi. 64. Orta piyade ve süvari zağarcılardan (hünkârın avı için zağar besleyen ve bunlarla avlara katılanlar) oluşurdu. 64. Orta *sekbanlar* ortasıydı. 68. Orta, *turnacılar* ortasıydı; kumandanları turnacıbaşı diye anılırdı. Kendisi ocağın ileri ağalarındandı ve başhasekiden önce, seksoncubaşıdan sonra gelirdi. Bunların bir kısmı padişahla beraber ava gider, ayrıca av köpeklerine ve tazılara bakarlardı. Hünkârın seyretmesi için birkaç turna kuşu da besler, ava gidildikçe beraber götürürlerdi. 71. Ortayı *seksoncular* teşkil ederdi. Geleneğe göre Eflak voyvodasının av için Mehmed II'ye hediye olarak gönderdiği Seksonya köpekleri bu ortaya verilmiş ve mensupları bunlara bakmakla görevlendirildikleri için seksoncu adını almışlardı. Yayabaşıları seksoncubaşı diye anılırdı. Ocağın ileri ağalarındandı ve turnacıbaşıdan önce ve zağarcıbaşıdan sonra gelirdi. 82. Orta, *zemberekçiler*'e mahsustu. Bunlar, tetikle boşalan oluklu bir tahta ile bir dirsek uzunluğunda ucu demirli ve zırhlı bir askeri bile delip geçen çok kuvvetli bir ok atan zemberek adlı silâhı kullandıkları için böyle anılmışlardır. Kumandanlarına zemberekçibaşı denir ve terfi ederse haseki olurdu. Bazen de turnacıbaşılık verilirdi. 43. ve bazen 92. ortaları *tüfekçiler* teşkil ederlerdi (230-250 kişi). Yayabaşılarına *tüfekçibaşı* denirdi. Terfi ederse baş yaybaşı olurdu. Bu orta, ocakta tüfek kullanılması yayıldıktan sonra kurulmuştur. En kıdemli dört beş yayabaşı, tüfekçibaşının maiyetinde olarak tüfekçilere nezaret ederlerdi. 17. Orta, seferde düşman toprağına girilince padişahın çadırını bekleyen *Çergeciler* ortasıydı. 1591'de 94. Orta Hacı Bektaş Veli'nin vekiline tahsis olunmuş ve mensupları *hûkeşan* diye anılmıştır. Bunlar, sabah ve akşam ocağın selâmeti ve başarısı için dualar ederler, törenlerde «hû» çekerek yürürlerdi. Nihayet, 101. Orta *Ocak beytülmalcisi*'ne (ölen yeniçerilerin terekesini satarak masraf çıktıktan sonra kalanı ocak sandığına yatıran ve sandık hesabına bakan görevli) aitti;

2. *Sekbanlar.* Murad I devrinde padişahın av maiyeti olarak görevliydi. 1451'e kadar da bu varlıklarını bağımsız olarak korudular. Bu tarihte Karamanoğlu İbrahim Bey üstüne açtığı seferden dönen Mehmed II, ilk seferi olması dolayısıyle yeniçerilerin kendisinden bahşiş istemelerine kızdı ve yayabaşılarını cezalandırarak ağalarını azletirdi. Ocağın itaatsizlik eğilimlerini ortadan kaldırmak için altı-yedi bin sekbanı yeniçeriler arasına kattı; yalnız 500 kişiyi, yine av hizmeti için alıkoydu. Bundan başka, bu vesileyle yeniçeri ağalarının sekbanbaşılarından olması kanun haline geldi. Ama Selim I devrinde bu usul bırakıldı. Bütün sekbanlar bir orta sayıldı (Yeniçeri ocağının 65. Orta'sı). Bu ortanın birinci kısmı bir bölük süvari ve ikinci kısmı otuz dört bölük piyadeydi. Bölük kumandanlarına bölükbaşı denirdi. Her bölükte 30-40, bazen 100, kâtip bölüğünde 400-500 kişi bulunurdu. Süvari ve piyade sekbanlar, padişahla birlikte ava giderler, av köpekleri tedarik ederler ve bu köpekler için, bir tür ekmek pişirilen fodla fırınında hizmet ederlerdi. Sefer zamanlarıysa, öbür yeniçeriler gibi savaş hizmetinde kullanılırlardı. Âmirleri olan sekbanbaşı, ocağın ileri ağalarındandı; yeniçeri ağası İstanbul'da bulunmadığı zaman kendisine vekâlet eder, derecede ondan sonra gelir ve şehrin inzibatından sorumlu bulunurdu;

3. *Ağa bölükleri.* Bayezid II'nin tahta geçişinden sonra, sekbanların da itaatsizliklere önayak olduğu görüldü ve yalnız devşirmelerden meydana gelmek üzere ağa bölükleri kurularak ocağa katıldı. Bunlar, 61 bölüktü ve doğruca yeniçeri ağasına bağlıydılar. Kumandanlarına bölükbaşı denirdi. Ağa bölüklerinin önemi özellikle Süleyman I devrinde arttı, hattâ padişahların 1. Ağa bölüğüne er olarak yazılmaları âdet oldu. Ağa bölüklerinin birincisi *Kethüda bölüğü* diye anılırdı. 5'incisi başçavuş, 54'üncüsü ocak talimhanecisi, 3, 7, 31, 51. bölüklerden biri zaman zaman değişmekle beraber kethüda yeri, yani kethüda muavin ve vekili bölüğü, 21. bölük paşaodası bölüğü, 17. bölük çerge bölüğü, 56. bölük kayıkçılar, 19. bölük bekçi odası ve asesbaşının oturduğu yer Asesbaşı bölüğüydü. Asesbaşı, bölüğüne mensup askerlerle birlikte inzibat işlerinden sorumluydu. Baba Cafer zindanı dahil, İstanbul'da ne kadar tomruk, yani hapishane ve tevkifhane varsa asesbaşının emri altındaydı. Bir yeniçerinin idamı gerekse hükmün infazı için asesbaşıya teslim olunurdu. Yeniçerilerse açıkta idam olunmaz, Rumelihisarı'na gönderilir ve gece vakti orada boğdurulduktan sonra denize atılırdı.

● *Yeniçeri ağası.* Ocağın en büyük âmiri, yeniçeri ağasıydı. Selim II devrine kadar ağalar ocaktan gelirdi, sonra bu usul bırakıldı ve Enderundan, Hasodanın büyük âmirlerinden, padişahın şahsen güvenini kazanmış kimselerden ağalığa getirilenler oldu. XVII. yy.dan sonra arada yine ocaktan tayin edildi, XVIII. yy.dan itibaren ağalar daima ocaktan geldi ve ileri subaylardan olan, ocağın ikinci âmiri sayılan kul kethüdaları ağa tayin olundular. Kul kethüdası, resmî teşrifatta sekbanbaşıdan sonra gelmekle beraber, fiilen nüfuz ve salâhiyeti daha çoktu. Kendisi, hem ağanın muavini, hem de ocağın devlete karşı temsilcisi ve sorumlusuydu. Bu mevkiye gelmek için erlikten başlayarak derece derece terfi etmesi lâzımdı. Ocaktaki yeri, 1. Ağa bölüğü idi.

Padişahlar cuma namazına çıktıklarında yeniçeri ağasının bir kısım maiyetiyle hazır bulunması kanundu. XVI. yy.ın yarısına kadar dereceleri sancakbeyliğiyken, sonradan beylerbeyliğe yükseltildi; 1645'ten sonra vezirlik verildiği de oldu. Ocakta, yeniçeri kâtibinden başka rütbe sahibi kim varsa azli ve nasbı yeniçeri ağasına aitti. Yeniçeri kâtibi (yeniçerilerin ve Acemi ocağı mensuplarının maaş ve künye defterlerini, [esas kütük kayıtları] tutan görevli) önceleri ocaktan tayin edilirken, Mehmed II devrinden itibaren dışarıdan ve doğruca sadrazam tarafından tayin edilmesi kanun haline geldi. Yeniçeri ağası padişahın has kulu olduğundan hükümdar herhangi bir sebepten dolayı cuma namazına çıkmazsa edeben o da çıkmaz, sefere katılmazsa ağa da katılmazdı. Hükümdar sarayda bulunmazsa divan toplantısı olsa bile oraya gitmezdi.

Ağalar, vezir derecesindeyse Divan toplantılarına katılırlar, değilse dışarıda bekler, toplantıdan sonra ve vezirlerden önce padişah tarafından kabul edilirlerdi. Kendilerinin 19 kişilik özel bir maiyetleri vardı («ağa gedikliler» veya *seraser kuşaklılar*). Bunlar başmehter, ikinci mehter, üçüncü mehter, saraç, çuhadar, mataracı, câmedar, tüfekçi, bayraktar, tuğcular, mumcular ve göndercilerdi. Yeniçeri ağalarının Enderundan ve Hasodanın ileri ağalarından tayini usulünün kabulünden sonra ocakta oturmaları doğru bulunmadı ve ikametleri için ayrı bir daire yapılıp vakfedildi. Bunun yeri, yeniçeri kanunnamelerine göre divana yakın, Eski ve Yeni odalara aynı mesafedeydi (bugünkü Çarşıkapı ile Türbe arasında). Bu, eski Ağa kapısıdır. Meşhur Ağa kapısı ise Süleymaniye'de aslen İstanbul müftülüğünün bulunduğu yerdeydi. XVII. yy.ın başlarında eski Ağa kapısının, yüzyılın ortasına doğru da yeni Ağa kapısının kullanıldığı bilinir. Ağa kapısı Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra şeyhülislâm kapısı olarak kullanıldı.

Burada ağanın ailesiyle oturmasına mahsus bir daireden başka padişahlara mahsus daire hümayun, Tekeliköşk, Kış Çarşamba dairesi, Yaz Çarşamba dairesi, Divan dairesi, Silâhtar odası ve cami, kul kethüdasının yazlık ve kışlık dairesi, Vekilharç ve Falakacılar dairesi ile hapishane odaları, Akşemseddin makamı ve Ağa kapısına mensup çeşitli memurlara mahsus odalar vardı.

Ahşap olan Ağa dairesi, birkaç kere yanarak yeniden yapıldı. Bu yangınlar 1660, 1750, 1771 ve 1782 tarihlerine rastlar.

● *Yeniçeri bayrakları.* Yeniçeri ocağının bayrakları arasında imamıazam bayrağı, alay bayrağı, ağa bayrağı, kethüdabey bayrağı, başyayabaşı bayrağı, başçavuş bayrağı ve bölük ve ortaların bayrakları vardı. İmamıazam bayrağı, ocağın Sünnîliğine alâmetti ve beyaz renkteydi. Alay bayrağının yarısı kırmızı, yarısı sarıydı. Orta ve bölüklerin çatal bayrakları da böyleydi.

● *Ağa divanı*, Ağa kapısında ve ağanın nezareti altında ocak işlerini görmek, şikâyet ve davaları dinlemek ve karara bağlamak için toplanırdı. Bunun üyeleri sekbanbaşı, kul kethüdası, zağarcıbaşı, seksoncubaşı, başçavuş v.b. ocağın ilerigelen subaylarıyle İstanbul ağası ve yeniçeri kâtibiydi. Bu divan, Divanı Hümayun'un toplantı günlerinde, ağanın divandan makamına dönüşünden sonra toplanırdı.

● *Yeniçeri kazanı.* Yeniçeri orta veya bölüklerinde bulunan ve içinde yemek pişen kazan, kutsal sayılırdı. Kendilerine ait bir meseleyi konuşmak için odalarında toplandıkları zaman bunun etrafında oturur, isyan ettikleri zaman da kazanlarını meydana çıkarırlardı (*kazan kaldırma*). Bunlardan başka, Hacı Bektaş Veli'nin içinde çorba pişirip ocağa hediye ettiğine inanılan ve «Kazanı Şerif» diye anılan bir kazan vardı. Yeniçeriler, bu kazanın kaldırılıp da yerine bir kova su döküldüğünü dünyanın alt üst olacağına inanırlardı. (→ Bibliyo.) [M]

YENİÇERİLİK i. (*yeniçeri*'den *yeniçerilik*). Yeniçeri askerliği. || Yeniçeri asker teşkilâtının olduğu devir. || Yeniçeri as-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

kerî kuruluşu: *Yeniçerilik 1826 tarihinde kaldırılmıştır.* (M)

Yeni Çırağan sarayı. Bk. ÇIRAĞAN SARAYI.

YENİ DARWİN'Cİ blş. i. ve sıf. Yeni Darwin'ciliğe taraftar olan. (L)

YENİ DARWİN'CİLİK blş. i. Biyol. Darwin'ciliğin iki temel ilkesinden sadece birini kabul eden evrim teorisi: *Yeni Darwin'cilik çevrenin etkisiyle bedence kazanılan karakterlerin kalıtsal olarak geçmesini kabul etmez, fakat tabiî ayıklanmanın önemli rolünü kabul eder.*

— ANSİKL. Darwin'in ilkeleri ileri darwin'ciler ve yeni darwin'cilerce, en başta Wallace ve Weismann tarafından son derece ileri götürüldü. Bunlar Darwin'in bütün açıklamasını, lamarck'çı kısım (kazanılmış karakterlerin kalıtımı) hariç aynen kabul ederler; bunlara göre biricik etkili etmen olan ayıklanma evrimde mutlak güce sahiptir. Bugünkü durumda, değişik bir *Yeni darwin'cilik* veya Yeni Darwin'cilikle değşinimciliğin sentezi olan sentetik evrim teorisinin en ateşli taraftarı anglosaksonlardır. Değişik Yeni Darwin'cilik, insan topluluklarının genetiğine dayanan değişim mekanizmalarının bütün jeolojik devirlere ve bütün organizmalara teşmil edilmiş bir genellemeden başka bir şey değildir. Evrimin yönünü, gelişme mekanizmasını düzenleyen genetik yapı ile kılavuz ve nâzım rolü oynayan tabiî ayıklanma arasındaki karşılıklı etkileşmenin sonucu tayin eder. (L)

YENİDEN zf. (*yeni*'den *yeni-den*). Gene, bir daha, tekrar: *Soğuk hava dalgası yeniden geldi.*

— Denizc. *Yeniden rotaya girmek,* terk edilmiş olan rotada yeniden seyre başlamak. || *Yeniden yelken açmak,* yeniden seyre başlamak.

— Fiz. *Yeniden donma,* erime başlangıcında bulunan iki buz parçasının, birbirine temas ettirildikleri zaman kaynaşması şeklinde ortaya çıkan olay. Bk. ANSİKL.

— İkt. *Yeniden üretim,* tüketilen değerlerin sınaî olarak yeniden üretilmesi. || *Yeniden üretim oranı,* marx'çılara göre sermayenin artma oranı ve birikimi. || *Millî gelirin yeniden dağılımı.* Bk. ANSİKL.

— Kim. *Yeniden düzenleme,* atom veya köklerin, bir dönüşüm sırasında anormal bir tepkime veya bir molekül izomerleşmesi meydana getirerek yer değiştirmesi. *Eşanl.* YER *değiştirme.*

— Psikol. *Yeniden yapılanma,* gestalt'çı akıma bağlı psikologlar tarafından ileri sürülen ve bir yapının yerine bir başka yapının konmasından ibaret olan olay. (Bu yerine koyma, farklı bir zihnî kavrayışa imkân verir.) || *Yeniden yaşama,* daha önceden yaşanmış bir bilinç halinin yeniden ortaya çıkması: *Bir heyecanın yeniden yaşanması.* || *Kendiliğinden olan yeniden kazanma* veya *elde etme,* kuvvetlendirme yokluğu yüzünden yok olmağa uğramış şartlı bir tepkinin belirli bir zaman sonra yeniden ve kendiliğinden belirmesi olayı. (Meselâ tükrük bezi salgısı konusundaki şartlı tepkide bu zaman birkaç saat, hattâ birkaç gün olabilir: şartlı uyarıcı gösterilince, bu uyarıcı dıştan hiç bir müdahale olmaksızın, etkililiğinden bir kısmını yeniden kazanır. Yok olmanın sonunu yeni denemeden ayıran zaman ne kadar uzunsa, yeniden elde etme o kadar zordur. Bununla birlikte, şartlı tepki böylece yeniden tam olarak eski haline gelmez: yok olma yine de bazı izler bırakır.)

— ANSİKL. İkt. *Millî gelirin yeniden dağılımı.* Ne kadar sınırlı ve az olursa olsun, resmî makamların her türlü müdahalesi, millî gelirin bir yeniden dağılımına yol açabilir. Bu dağılım, bütçe kaynaklarının cinslerine bağlı olarak, şu veya bu vergi mükellefi zümresinin zararına gerçekleşebilir.

XIX. yy. başından itibaren, Fransa'da Dupont - White, Almanya'da Wagner ve kürsü soyalistleri başta olmak üzere, bazı iktisatçılar, iktisadî mekanizmaların işlemesinden doğan soyal eşitsizlikleri azaltmak amacıyle, gelirlerin yeniden dağılımını öngörmüşlerdi. Ama XX. yy.da gelirlerin daha geniş bir eşitlik çerçevesi içinde dağılımını gerçekleştirme çabalarıyle ilgili olarak üç fikir akımı özellikle etkili oldu: özel mülkiyet ve miras gibi bazı hukukî kurumları ele aldığı gibi, «kazanılmamış gelirler»e (faiz-kazanç) de değinen *soyalist akım;* insanoğlunun haysiyeti ve herkesin asgarî bir soyal düzeye ulaşması gerektiği üstünde duran *kişilikçi akım* ve özellikle sosyal Katoliklik ve Protestanlık; gelirlerdeki aşırı eşitsizliğin, tüketim mallarına olan talebi frenlediğini, «tembel» paraların birikmesini kolaylaştırdığını ve bunun sonucu olarak ekonominin tümünde yetersiz bir tüketim ve yatırım toplam talebi doğurarak eksik istihdama yol açtığını ileri süren *keynes'çi akım.* Öte yandan, daha iyi bir yaşama seviyesi ve aynı zamanda bir ölçüye kadar güvenlik peşinde olan sosyal grupların baskısı, sendikal kuruluşları ve siyasî partileri, gelirlerin eşitsizliğine karşı cephe almağa ve faaliyet programlarında belli bir yeniden dağılım siyasetine taraftar veya karşıt olduklarını açıklamağa yöneltti. Gelirlerin yeniden dağılımı amacıyle devlet, bazı iktisadî öznelere piyasanın tabiî işleyişinden doğan gelirden daha farklı bir gelir garanti edebilmek için ya fiyat ve gelirlerin tespit edilmesi süreci sırasında veya iktisadî öznelerin geliri elde etmelerinden sonra müdahalede bulunabilir. Fiyat ve gelirlerin tespit edilmesi süresi sırasında devletin tutumu şu alanlarda kendini gösterir: 1. ücretler siyasetinde (en kötü durumda bulunan emekçileri korumak amacıyle asgarî bir ücret tayini ve fiyatların yükselmesi halinde çalışanların satın alma güçlerinin istikrarını sağlamayı hedef tutan bir ücretler oynak cetveli); 2. tarımsal fiyatları desteklemе siyasetinde (çiftçileri, fiyat iniş çıkışlarından korumak); 3. faiz hadlerinin indirilmesi, temettü dağıtımlarının sınırlandırılması ve kiraların dondurulmasıyle sağlanan bir ucuz para siyasetiyle sermaye gelirlerinin kontrolunda. (İngiltere'de 1938'den 1950'ye kadar sermaye gelirleri, tüm gelirlerin yüzde 22,6'sından yüzde 14'üne inmiştir; karma gelirler [ticarî, tarımsal, gayri ticarî kârlar] sabit kalmıştır [1938'de yüzde 12, 1950'de yüzde 12,3]; emek gelirleri ise artmıştır [yüzde 59,7'den 66,7'ye]; sosyal gelirlerde yüzde 5,7'den yüzde 7'ye bir artış vardır.) İktisadî öznelerce gelirlerin tahsilinden sonra uygulanan devlet müdahalesi, malî ve sosyal siyaset sayesinde, önceki tedbiri tamamlayan bir yeniden dağılım gerçekleştirir. Devletin malî siyaseti, tahsil edilmiş gelirleri değişikliğe uğratmak için vergi ve gider kanalına başvurur. Bir yandan intikal vergisi, öte yandan gelir vergisi, iktisadî özneleri eşit olmayan bir şekilde etkilerken bir yeniden dağılıma yol açabilir. İngiltere'de, 1938'den 1950'ye kadarki vergi tahsilâtı, ücretlerde yüzde 3,1'den 8,4'e; tahsisatlarda yüzde 5'ten 13,4'e, karma gelirlerle sermaye gelirlerinde de yüzde 14,1'den 22,3'e yükselmiştir. Kategorilere göre yapılan bu ayırım, gelirin miktarına bağlı yüksek bir artma oranıyle birlikte, gelirlerde gerçek bir dengelenmeye yol açmaktadır. 1939 Yılında İngiltere'de 6 000 sterlinden fazla 6 500 net gelir sahibi vardı. 1950'de ise bunların sayısı 86'ya inmişti (vergi tahsilinden sonraki gelir). Kamu giderleri siyaseti de dağılımı değiştirebilir. Devlet en kötü durumda olan sosyal kategorilere, bedava sayılabilecek kolektif faydalar ve hizmetler sağlar (eğitim, halk sağlığı, adalet v.b.). Büyük tüketim maddelerine veya bazı sosyal gruplara (çiftçiler, ihracatçılar v.b.) sübvansiyonlar tanır. Milletin sosyal giderlerinin finansmanına katılır.

Nihayet devletin sosyal siyaseti, malî siyasete eklenir. Devlet bütçesine paralel olarak, büyük modern devletlerin gerçek bir «sosyal bütçeler»i de vardır. Bu bütçede, sosyal güvenlik gitgide daha çok yer kapsamaktadır. Böylece, masrafa katılmalar ve yükümlülükler yardımıyle bir çeşit yeniden dağılım gerçekleştirilir.

— Fiz. Birbirine değen buz parçaları, aralarında kaynaşarak tek parça haline gelir. Basınç ne kadar fazla olursa, bu *yeniden donma* olayı da o kadar kuvvetli olur; çünkü basınç arttıkça erime noktası sıfırın altına düşer. Bu yüzden her iki ucunda birer ağırlık bulunan ve bir buz kütlesinin üzerine yerleştirilen demirden bir telin böldüğü buz kütlesi, tel aşağıya doğru indikçe yukarıda yeniden kaynar.

Tyndall, iki ağaç kütüğü arasında sıkıştırdığı buz parçasından bir mercek yapmıştır; çeşitli kalıplar kullanarak, buzdan halkalar veya başka şekiller yapmak mümkündür. (LM)

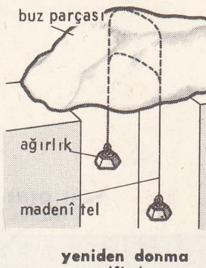

yeniden donma (fiz.)

YENİ DÜNYA blş. i. Amerika kıtasına verilen ad: *Brezilya'da yeni dünyanın her yerinde olduğu gibi, dört türlü insan görünür: Beyazlar, melezler, yerliler ve zenciler* (F. R. Atay). || Boyalı ve sırlı sırçadan yapılan ve tavana süs olarak asılan top.

— Bot. Malta eriği (*eriobotrya*).

— Zool. *Yeni dünya arslanı.* Bk. PUMA. (M)

YENİDÜNYAMAYMUNUGİLLER çoğl. blş. i. Yassıburunlu maymunlar takımından primat memeliler familyası. (Amerika'da yaşayan, çoğunlukla uzun üyeli, sarılgan kuyruklu maymunları kapsar. Bunlar Yenidünyanın en büyük maymunlarıdır. Yaşayan cinsleri: *ipek maymun, say, ateles, lagothrix, böğüren maymun* v.b. Soyu tükenmiş olan protopithecus cinsi brezilya mağaralarında bulunmuştur.) [L]

YENİ EFLATUN'CU blş. sıf. ve i. Fels. Yeni Eflatun'culuğa ilişkin veya Yeni Eflatun'culuk taraftarı. (L)

YENİ EFLATUN'CULUK blş. i. M. S. III. yy.da İskenderiye'de ortaya çıkan ve çeşitli okullarda VI. yy.a kadar öğretilen felsefe sistemi.

— ANSİKL. İskender'in fetihlerinden sonra İskenderiye şehri doğu ve yunan medeniyetlerinin kavşak noktası olmuştu. Pythagoras, Aristoles, Zenon ve özellikle Eflatun'un felsefî öğretileri hintli ve yahudi menşeli mistik özlemlerle birleşerek Yeni Eflatun'culuğun temelini hazırladı. Öğretinin Ammonios Sakkas tarafından kurulduğu sanılır. Plotinos, Ammonios Sakkas'ın yanında on bir yıl kaldı ve 244'ten sonra Roma'da kendi öğretisini yaymağa başladı. Çömezi olan Porphyrios ise onun derslerini kaleme aldı ve yayımladı. Bu dersler altı Enneades'te biraraya getirildi. Porphyrios, III. yy.ın sonlarında okulun yönetimini ele aldı. Roma'da Porphyrios'un dinleyicisi olan Iamblikhos ise Suriye'de bir okul kurdu ve Apameia'da dersler verdi. Onun çömezlerinden biri olan Kappadokia'lı Aedesius da Bergama okulunu kurdu. Yeni Eflatun'culuğun felsefesi V. yy.dan sonra da devam etti. Bu felsefe, 400'den sonra, Atina okulunda Atinalı Plutarkhos tarafından okutuldu. Plutarkhos'un izleyicilerinden biri de Proklos'tur. Atina okulu İustinianos'un bir fermanıyle 529'da kapandı. Damaskios ve Klikyalı Simplikios, İran'a sığındılar. İskenderiye okulu kadın filozof Hypatia'nın ölümünden sonra Yeni Eflatun'culuktan uzaklaştı ve VI. yy.da yeni eflatun'cu öğretilere karşı koyan bir okul haline geldi.

Yeni eflatun'culara göre varolan her şeyin ilkesi «mutlak birlik»tir. Her şey türeme yoluyle bir'den doğar. Böylece yaratılan ilk varlık *logos,* kelâm veya zekâ'dır ve mümkün şeylerle ilgili bütün fikirleri kapsar. Sonra zekâ, ruh'u doğurur; ruh, hareketin ve maddenin ilkesidir. Bir, zekâ ve ruh yeni eflatun'cu üçlemin üç temel ilkesidir.

Yaratılan varlık, içinden çıktığı yetkinliğe doğru yükselmek ister. Bu, Tanrı'ya dönüştür. Her şey iyi'den gelir ve iyi'ye yönelir. Ruh'un ilk ilkeyle birleşmek için düşünceyi aşması, vecit yoluyle Tanrı'da erimesi ve kendi bilincinden sıyrılması gerekir. Plotinos, bu en yüce ilkeyle hayatında iki veya üç defa birleştiğine inanırdı. Yeni Eflatun'culuk I.-V. yy. arasında kilise babalarının öğretisi ve daha sonra ortaçağ düşüncesiyle skolastiği etkiledi.

● *Yeni Eflatun'culuk,* islâm ülkelerine, islâm dininin doğuşuyle girdi. Bu konuda daha çok yunan felsefesine karşı duyulan ilginin ve yunanca eserlerin çevrilmesinin büyük etkisi oldu. İslâm düşüncesinde yeni eflatunculuk ruhun ölümsüzlüğü, Tanrı'nın yetkinliği, bütün yaratılanların ve evrenin Tanrı özünden fışkırdığı, insan ruhunun bedenden ayrılınca ana kaynağı olan tanrısal âleme döneceği görüşüne dayanır. Bu görüş, Efla-

tun'un eserlerini yeni bir açıdan yorumlayan, hıristiyan inançları ve din kurallarıyle bağdaştırmağa çalışan Plotinos'un eserlerinin Arapçaya çevrilmesiyle başladı. Eski mısır, iran, hint ve anadolu dinlerinin, inançlarının islâm dinine karışmağa başlaması, bütün Akdeniz çevresine yayılan yunan felsefesinin yavaş yavaş müslüman düşünürler tarafından tutunması, benimsenmesi sonucu islâm dininin getirdiği görüşler değişik açıdan yorumlanmağa başladı. Tanrı'nın bütün niteliklerin üstünde bir varlık oluşu, varlık kavramı altında toplanan her şeyin ondan gelişi, her şeyin sonunda gene geldiği kaynağa döneceği inancı, islâm dinine yeni eflatuncu anlayıştan girmiştir. IX. ve X. yy.larda yaşayan islâm filozofları, düşünürleri ve mutasavvıfları bu görüşü benimsediler. İslâm düşüncesinde yeni eflatun'culuk, iki ayrı doğrultuda gelişti. Biri, yaratılışın Tanrı tarafından yoktan var ediş olduğunu ileri süren, kaynağını *Kur'an* ve hadislerde bulan görüş; öteki de yaratılışı, Tanrı özünün görünüş alanına çıkış (sudur) olarak yorumlayan görüştür. Birinci görüşü savunanlar sünnî düşünürler, bilginler ve filozoflar; ikinci görüşü savunanlar da genellikle mutasavvıflardır. *Kur'an* ve hadislere dayanan yeni eflatun'cular şeriata bağlandı; zaman zaman kendilerine karşı olanların görüşlerini ve islâm dininde Plotinos'un etkisi olduğu iddiasını reddettiler. İkinci yolu tutan mutasavvıflar ve filozoflar da Plotinos'un görüşlerini yeniden yorumlayarak islâm dini ilkeleriyle bağdaştırma denemelerine giriştiler. Kaynağını Demokritos'un atomcu görüşünde, tabiatın yaratılmayarak ezelî-ebedî oluşunda bulan felsefe çığırına bağlı kalanların dışındaki bütün islâm filozofları yeni eflatun'cudur. İslâm yeni eflatun'cularının zaman zaman Aristoteles'in düşüncelerini benimsendiği, onun görüşlerinden yararlandığı da görülür. İbni Sina, Farabî, Gazzalî, İbni Rüşd bir yandan yeni eflatuncu görüşü benimsedi, bir yandan da Aristoteles'in düşüncelerinden yararlandılar. Tasavvuf çığırı da bir bütün olarak yeni, eflatun'cudur. Hakim Senai, Şeyh Attar, Zunnunı Mısrî, Mevlânâ Celâleddin, Muhiddin Arabî, Hallacı Mansur, daha sonraki çağlarda yaşayan Nesimi, Molla Câmi gibi şair ve mutasavvıflar, yeni eflatun'cu görüşleri yeniden yorumlayarak benimseyen, onları islâm dinî ilkeleriyle bağdaştırmağa çalışan kimselerdir. Gerek sünnî, gerek alevî bütün islâm tarikatları belli bir anlamda yeni eflatun'cu düşüncelerle beslenmiştir. Bunlar arasında Mevlevîlik, Bektaşîlik, bir dereceye kadar Hurufîlik ve ekberiye tarikatları, yeni eflatun'cu görüşlerle beslenen kuruluşlardır. Yeni eflatun'cu düşünce felsefe ve tasavvufun yan sıra islâm ülkelerinde gelişen edebiyatı da etkiledi. Tasavvuf konularını işleyen bütün müslüman şairler birer yeni eflatun'cudur. Tasavvufun, «devir nazariyesi» denen ve insan ruhunun değişik aşamalardan geçerek Tanrı'ya yükseldiği, her basamakta ayrı bir varlık katının bulunduğunu, insan yaşarken hangi manevî aşamaya kadar yükselmişse, ölünce ruhunun o aşamada kalacağını savunan görüşü, yeni eflatun'cu düşüncenin yeni bir yorumudur. Yeni eflatun'cu görüş, islâm ülkelerinde, özellikle *Kur'an* ve hadis verilerine bağlı kalan çevrelerde ve tasavvufu benimseyen yörelerde bugün de vardır. (ML)

YENİ ELEŞTİRİCİ blş. sıf. ve i. Yeni eleştiricilikle ilgili. (L)

YENİ ELEŞTİRİCİLİK blş. i. Kant'çılığın yenileştirilmiş felsefî öğretisi.

— ANSİKL. «Kant'a dönmek» deyimi 1862'de Eduard Zeller tarafından, bilgi teorisi üstüne verdiği bir derste kullanıldı. Bu eğilimin başlıca temsilcileri şunlardır: A. Lange, H. Cohen, D. Liebmann, Bona Meyer, Fr. Paulsen, A. Stadler, A. Riehl, Windelband ve Cassirer. Bunlar, özellikle, «salt aklın eleştirisi» üstünde durdular, Kant'çılığın ahlâkî ve dinî yanını ikinci pla na attılar. (L)

YENİ FARSÇA blş. i. Leng. Çoğunlukla modern Farsçaya verilen ad. (L)

YENİ FAŞİST blş. sıf. ve i. Yeni faşizmle ilgili. (L)

YENİ FAŞİZM blş. i. İtalya'da faşist doktrinini yeni bir şekilde ele alan siyasî eğilim. (1958 Seçimlerinde *italyan sosyal* veya *yeni faşist hareketi*, 8 milletvekili çıkardı.) [L]

YENİ FRANSA, Kanada'daki fransız topraklarına 1763'e kadar verilen ad. (L)

YENİ GALİÇYA. Bk. NUEVA GALİCİA.

YENİ GEORGİA. Bk. NEW GEORGİA.

YENİ GERÇEKÇİ blş. sıf. Yeni gerçekçilikle ilgili. || Yeni gerçekçilik taraftarı. (L)

YENİ GERÇEKÇİLİK blş. i. XIX. yy. sonuyle XX.yy. başında, bilim kurumu gerçekçiliğinin kanıtlarıyle idealizmin tezlerini karşıtlaştıran bazı düşünürlerin ortak yönelimi.

— ANSİKL. Fels. *Yeni gerçekçilik*'in hemen hemen bütün temsilcileri tarafından paylaşılan ve çok farklı düşünceleri benimseyen düşünürlerin birleştiği tek noktayı meydana getiren anlayışa göre bilgide nesne, dış ilişki (nesnede hiç bir değişiklik meydana getirmez) açısından özne ile karşılaştırılabilir. Bu yüzden, nesnelerin metafizik yapısında her türlü taraf tutuştan bağımsız olarak bilmek eyleminin varlıklarını ortaya koymakla yetinmesini sağlamak gerekir. Almanya'da XIX. yy. sonuna doğru, W. Schuppe saf gerçekçiliği savundu ve bilim kuramı idealizmi O. Külpe tarafından eleştirildi. Bundan sonra yeni gerçekçilik G. E. Moore ile İngiltere'de, 1912'de yayımlanan yeni gerçekçilik adlı ortak kitabı derleyen grupla ve eleştirici gerçekçiliğin (Santayana) izleyicileriyle Amerika'da kendini kabul ettirdi.

— Ed. Edebiyatta yeni gerçekçiliğin menşei bazı yazarların (Morovia, Vittorini, Bernari, Pavese, Bilenehi) deneylerine dayanır; bu yazarlar İkinci Dünya savaşından sonraki on yılda romana karşı duyulan güvensizliği ortadan kaldırarak İtalya'nın siyasî durumunun müsaadesi oranında çağdaş toplumun (proleter ve burjuva) gerçeklerini ele alan bir nesir yaratmayı denediler. Savaştan sonraki ilk yıllarda yeşeren yeni gerçekçiliğin asıl dönemi, yukarıda adları sayılan nesircilerin kitapları dışında V. Pratolini, F. Jovine, V. Brancati, C. Cassola, I. Calvino, C. Levi, G. Bassani v.b. savaş ve hapishane hatıraları kaleme alan çeşitli yazarların (Elio Vittorini'nin I. Gettoni'sinde toplananlar ilgi çekicidir. M. Rioni Stern, B. Fenoglio v.b.) eserleri tarafından temsil edilir. Hemen hemen 1945 - 1955 arasında bu ve başka yazarlarla yeniden uyanışyle yakından ilgilenen ve özellikle marx'çı ve gramsciano düşüncesinin telkinlerinden etkilenen önyargısız bir nesrin kendini kabul ettirmediğini inkâr etmek güçtür. Ama yazarlar arasında haklı bir ayırımın yerinde olacağı bir yana yeni gerçekçilik eski kuşak-

YENİ GİNE. haritası

ların antimist edebiyatına özgü süreleri de kendi dönemine kattığı açıktır ve dekadan otobiyografyacılığının çok sevdiği motiflerin birçoğu Pavese ve C. Levi gibi yazarların eserlerinde yer aldı ve bu yıllarda büyük ölçüde tartışmalara yol açan aynı bağlılık İtalya dışında ortaya çıkandan farklı bir yol izlemedi ve bazen siyasî ve toplumsal bir yükümlülüğü (meselâ F. Jovine'in son romanı *Le Terre des Sacramento*), bazen tersine hatıra alanına partizanların savaş deneylerini ve yüceltilen bir dönemin (yazar bu dönemden, bütünüyle kaybedilmiş dönem olarak üzüntüyle söz etti, bu arada siyasî hayat bir uzlaşma ve ihtiyatlı bir ılımlılık dönemine girdi; meselâ: Mario Tobino'nun *Il Clandestino*'su gibi kitaplar) güzel bir serüveni olarak faşizm aleyhtarı mücadeleyi belirtti. (M)

YENİ GİNE, ing. **New Guinea,** hollanda dilinde **Nieuw Guinea,** Avustralasya'da ada; kuzeyde Büyük Okyanus, güneyde Arafura ve Mercan denizleriyle sınırlıdır; bu son iki deniz ve Torres boğazı aracılığıyla Avustralya'nın kuzey kıyısından ayrılır; 771 900 km² (kıyı adaları dışında). Doğu kısmı Avustralya, batı kısmı (Irian) mayıs 1963'ten beri İndonezya tarafından yönetilir.

Coğrafya

Yeni Gine yüzölçümü bakımından Grönland'dan sonra dünyanın ikinci büyük adasıdır. Kalkerlerden, kıvrımlı şistlerden ve faal volkanların (Lamington dağı) yol açtığı püskürük kayaçlardan meydana gelen uzun sıradağlar adaya hâkimdir: kuzeybatıdan güneydoğuya doğru birbirini izleyen Charles Louis, Nassau, Branje, Sterren, Musgrave ve Owen Stanley dağlarının yükseltileri 5 040 m'yi bulur (Sukarno dağı) ve dorukları her zaman karla kaplıdır.

Orta sıradağların kuzey kenarında uzun bir çöküntü ovası ve ikinci derecede sıradağlar uzanır; bunlar Vogelkop yarımadasındaki volkanik kütlelerden batıda Geelvink koyuyle, doğuda Sepik ovasıyle ayrılır. Dağların oluşumu henüz tamamlanmamıştır; birçok dizi hâlâ faaldir ve sık sık deprem olur. Çoğunlukla dümdüz olan ve derin deniz çukurları yakınında uzanan kıyı, tektonik asıllı gibi görünürse de düzenlenmesi (deltaması ovalar) henüz devam etmektedir.

Ekvator ile 1,5° güney enlemi arasında yer alan Yeni Gine'nin ovalarında çok sıcak (ortalama 26°C) ve çok yağışlı (Ninati yıl da 6 350 mm yağış alır) bir iklim hüküm sürer; mevsimler arasında fark yoktur. Güneydoğu alizesi adada mayıs-ekim ayı arasında eser; kuzeydoğu alizesi ekvatoru aşar ve hafifçe saparak güney alizesinin çekilmesinden hemen sonra kuzeyden batıya doğru esmeğe başlar. Alizeler uzun denizleri geçiş sırasında çoğunlukla nem yüklenir; ama mahfuz yerlerde veya Avustralya çölleri antisiklonundan çıkan *Wambraw*'ın Yeni Gine'ye ulaştığı zamanlarda birkaç hafta süren tehlikeli kuraklık dönemleri olur. Ovaları örten mangrov ve yapraklarını dökmeyen büyük orman (abonoz, denir ağacı, copalier), yer yer tatlı su bataklıklarıyle kesilir. Bu bölgeler en sarp bölgelerdendir: Sıtma taşıyan sinekler, sülükler, yılanlar ve timsahlar keşif heyetlerinin ilerlemesini engeller. Koruntulu bölgelerde orman, yerini bozkıra ve okaliptüs savanlarına bırakırsa da, dağlık kesimlerde yeniden ortaya çıkar; 1 000 - 2 000 m arasında yamaçlar çok yüksek amacaria'larla örtülüdür; daha yüksekte sisli bir atmosferde gözenekli topraklı, yosunlu orman, 3 400 - 3 800 m'ye kadar uzanır.

Medeniyet merkezlerinden uzaklığı ve kıyı bölgelerindeki ormanların geçit vermemesi yüzünden dış dünya ile ilişki kuramayan Yeni Gine, bir ilkel halklar müzesidir. Adada kabileler arası savaşlara karşı koyabilmek için çoğunlukla müstahkem köylerde oturan Papular yaşar. Akınlar, çok nemli bir iklimde çıplak yaşayan halkı kırıp geçiren zatürree ve çocuklarda ölüm oranının yüksekliği yüzünden Yeni Gine'nin nüfusu azalmaktadır. Besinler de yeterli değildir. Ormanı yakarak tarla açma usulüyle gezgin tarım yapan Papuların tarım araçları çok ilkeldir. Beslenme rejiminin temeli tatlı patatestir; ama orman içinde açılan tarlalarda taro, japon patatesi, muz, şekerkamışı, çeşitli sebzeler ve meyve de yetiştirilir. Kıyı ovalarında hindistancevizi ve sagu ağaçları yetiştiriciliğiyle balıkçılık, iç kısımlardaki kabilelerin hayatlarında hiç görmedikleri bir bolluğa yol açar. Kurt ve tırtıl toplama, kertenkele, yabandomuzu ve kanguru avcılığı, sagu ile pişirilmiş insan etinden hoşlanan bazı kabilelerde yamyamlık, bitkisel besin yedeklerini daha uzun süre muhafaza etmeğe ve kolektif şölenlerde karın doyurmağa imkân verir.

Yeni Gine üç kısma bölünmüştür:

● *Batı Yeni Gine* veya *İrian,* İndonezya'nın yönetimi altındadır; 412 781 km²; 800 000 nüf. Başkenti, *Sukarnopura.* Adanın batısında yer alan Batı Gine, Capen, Raca Ampat, Salavati ve Schauten adalarını da kapsar. Bağımsızlığın ilânından sonra İndonezya'dan göçen Hollandalılar adayı mevzii olarak değerlendirmişlerdir. Kurulan hindistancevizi, kapok, kakao ve tahta tarım işletmeleri ancak birkaç bin mil hektarlık alanı kaplar. Klamono'da, Sorong ve Mogoi yakınında petrol bulunmuştur; Mogoi yatağı petrol boru hattıyle kıyıya bağlıdır. Bunula birlikte iktisadî bilanço açık verir; arazinin yönetimi hâlâ ağır bir malî yükümdür. Bununla beraber Hollanda adada malezyalı halk olmadığı ve İndonezya ile Papu ülkesi arasında tarihî bağlar bulunmadığı gerekçesiyle 1962'ye kadar Batı Yeni Gineyi İndonezya'ya bırakmayı reddetti. Ama Lahey antlaşmalarında (1949) İrian'ın statüsü üzerine ilerde bir tartışma açılması söz konusu edildi.

● *Papuasya* ve *Avustralya Yeni Ginesi,* adanın güneydoğusunda; 234 498 km², 562 000 nüf. İdare merkezi, Port Moresby (32 400 nüf.). Araziye Torres boğazında yapılan inci avcılığı sayesinde yerleşildi. O tarihten sonra hint keneviri, kauçuk ve hindistancevizi işletmeleri kuruldu (Port Moresby'nin kuzeydoğusunda); hindistancevizi içi bölgenin başlıca gelir kaynağıdır.

● *Avusturya vesayetindeki Yeni Gine,* adanın kuzeydoğusunda yer alır; 240 870 km²; 1 539 000 nüf. Bu arazi, Bismarck takımadalarını, Duc-d'York ve Admiralty adalarını ve Salomon takımadalarının kuzey adalarını içine alır. Adaya ilk olarak altın bulunması sayesinde yerleşildi ve madencilik Wau şehrinin gelişmesine imkân verdi. Madang dolaylarında kahve ve kakao işletmeleri kuruldu. Vesayet altındaki Yeni Gine'nin yöneticisine en az dokuz memurdan meydana gelen bir Yürütme meclisi ve 1951'den beri yalnız üçü seçimle işbaşına gelen 28 üyelik Yasama meclisi yardımcı olur. Son iki arazi için merkezi Pori Moresby olan ortak bir idare kurulmuştur.

Tarih

Yeni Gine'de yaşayan Negritolar, Papular ve Melanezyalılar kabile evresini hiç aşmadıklarından XX.yy. başında hâlâ birbirlerinden yüzey şekilleri, ormanlar ve bataklıklarla ayrılan küçük kapalı toplumlar meydana getiriyorlardı. Adanın kuzey kıyısını Portekizliler (J. de Meneses, 1526) ve İspanyollar (1528'de A. de Saavedra; 1546'da yerlileri zencilere yakın bularak ülkeye bugünkü adını veren Ortiz de Retes) keşfetti. 1606'da ispanyol Vaez de Torres, Avustralya ile Yeni Gine arasında kendi adını taşıyan boğazı buldu; ama buluşu 1762'ye kadar gizli tutulduğundan Avrupa'da Yeni Gine'nin bir ada olduğu bilinmedi; XVII. yy.da hollandalı gezginler de bunun farkına varmadılar. 1770'te Cook, Torres boğazını yeniden buldu ve ondan sonra gelen Fransızlar ve İngilizler bütün kıyıyı tanıdılar; XIX.yy. sonunda başlanan iç kısımların keşfi yeni tamamlanmıştır.

Ticaret yapmağa gelen Malezyalılar Macapahit döneminde (1350'den sonra batı kıyısına metbuluklarını kabul ettirdiler; çok sınırlı olan bu metbuluğu sonradan ele geçiren Molük sultanlıkları (Ternate, Tidore, Batjan), 1660'ta Hollanda Doğu Hindistan şirketiyle paylaşmayı kabul ettiler. Bununla birlikte Yeni Gine'de ilk hollanda tesisinin kurulması ve ülkenin Tidore'un bağımlısı olarak Hollanda Hindistanı'na bağlanması 1828'i buldu. Hollanda, Almanya ve İngiltere'ye adanın batı yarısını (Hollanda Yeni Ginesi) tanıttı (1885) ve Tidore sultanı 1905'te haklarından vaz geçti. 1864'ten sonra ingiliz gezginleri Avustralya yakınındaki güneydoğu kıyısını ilhak etmeğe çalıştılarsa da, Londra kabul etmedi; Queensland'ın yeni bir denemesi de 1833'te Londra'da tanınmadı; ama Yeni Gine Alman şirketinin ortaya çıkması güneydoğuda ingiliz himayesinin (kasım 1884), kuzeydoğuda da alman himayesinin (aralık 1884) ilânına yol açtı; kuzeydoğuya *Kaiser Wilhemsland* adı verildi. *Papua* adını alan güneydoğu idaresi, önce Queensland'a, sonra Avustralya Commonwealth'ına bağlandı (1960). Birinci Dünya savaşından sonra Avustralyalıların işgal ettiği kuzeydoğu, 1921'de Milletler cemiyeti tarafından Avustralya mandasına verildi Birleşmiş Milletler teşkilâtı vesâyeti 1916'da onaylandı. Yeni Gine'nin gelişmesi maden alanı hariç çok sınırlıydı: Avustralya kesiminde altın işletiliyor ve Hollanda kısmında petrol arınıyordu. Japonya'nın Büyük Okyanus'a hâkim olma tasarısında, Yeni Gine Avustralya'ya hücum için vaz geçilmez bir üs idi. Rabaul'da sağlam bir şekilde üslenen Japonlar, 1942 ocak-temmuz ayları arasında adanın doğu kıyısına birçok çıkarma yap-

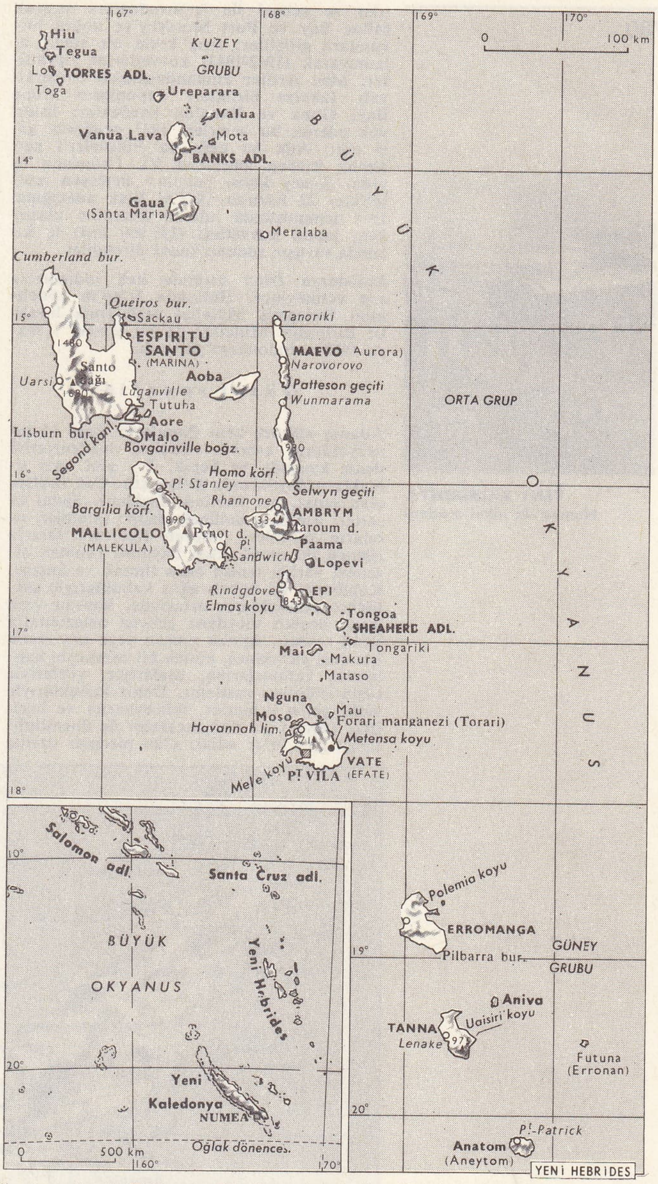

YENİ HEBRİDES adaları haritası

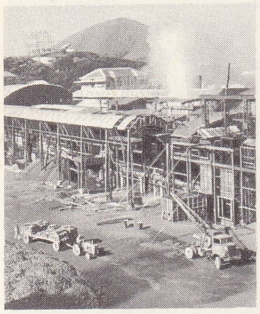

YENİ KALEDONYA
Numea'da nikel madeni

tılar ve cengel ile iç sıradağlara sızarak Milne Bay ve Port Moresby'ye doğru hücumlara giriştiler; ama kesin bir sonuç alamayarak (1942-1943) kuvvetlerini yıprattılar; Mac Arthur kumandasındaki avustralyalı takviye birlikleri Japonların Milne Bay, Gona ve Buna'da kurdukları üsleri yok ederek bu şehirleri 1943 ocağında geri aldı. Ada bu defa da Filipinler'i geri almak isteyen amerikan VI. Ordusuna üs oldu. Kuzey kıyısı boyunca ilerleyen müttefikler 22 haziran 1943'te Biak adacığına, 1944 temmuzunda adanın kuzeyine ulaşırken, japon kuvvetleri (135 000 kişi) iç kısımda savaşın sonuna kadar direndiler.

İndonezya *İrian* üstünde hak iddialarına son vermeyince, Hollanda İrian'ın yönetimini Birleşmiş Milletler teşkilâtına bıraktı; Birleşmiş Milletler de bu görevi 1 mayıs 1963'te İndonezya'ya verdi.

Güzel sanatlar

Adanın kültürü hem Papuların, hem Melanezyalıların eseridir. Başlıca medeniyetler deniz kıyısında ve Sepik, Fly gibi bazı ırmakların kıyılarında gelişmiştir. Çok değişik olan sanat, her kabilede farklıdır. Sanat eserleri özellikle kulübelerdedir: totemler, ataların resimleri, hayvan figürleri, Israrla işlenen iki motif, klan hayatını yöneten efsanevî varlığı temsil eden timsah ve kuştur. Kulübenin içi boyalı ağaç kabuklarıyle süslüdür: arabesklerin ortasında, hayvan veya insan başları meydana getiren helezonlarla süslü timsah. Ayrıca timsah veya kuş resmi işlenmiş yastıklara, kilden bir maskeyle kaplanmış kafataslarına, atalarıyle, yüzleriyle süslü silâhlara rastlanır. Deniz kabuklarıyle süslü geniş kemerler, mücevherler ve özellikle tahta veya deri maskeler de önemlidir. İnsan gibi birer adları olan piroglar özenle işlenmiştir. Pirogun pruvasında helezonlarla süslü küçük bir figür halinde temsil edilen ailenin atasının, tekneyi koruduğuna inanılır. (L)

YENİ GİNELİLER, Yeni Gine'de yaşayan halk. Melanezyalılardan ve yerli Papulardan meydana gelir. (L)

YENİ GRANADA, Kolombiya'nın eski adı. (L)

YENİ GÜNEY GALLER, ing. **New South Wales,** Avustralya Commonwealth'ında eyalet; 801 000 km²; 4 065 400 nüf. Başkenti, *Sdyney.*

Başlangıçta bir ceza sömürgesi olarak yararlanılan arazi, tarım ve hayvancılığın gelişmesi, sonra da altın çıkarılmasıyle zenginleşti. Bugün hâlâ Avustralya'nın en kalabalık bölgesidir. Büyük Okyanus'a paralel uzanan üç tabiî bölgeyi içine alır: koylarla yarılı olan ve zengin kömür yataklarının işletildiği (Sdyney Newcastle arasında) kıyı şeridi; Blue Mountains ve Avustralya Alpleri ile birlikte Avustralya cordillerasının orta kısmını meydana getiren Highlands; Murray ile kollarının, sulama ile tarım yapılan, kurak kısımlarında da geniş ölçüde buğday ve hayvan yetiştirilen batı ovaları. Yeni Güney Galler'de Avustralya eyaletlerinin en büyük sürüsü (55-60 milyon hayvan) beslenir. Sydney dışında eyaletin başlıca şehirleri, Newcastle, Wollongong ve Broken Hill'dir.

● *Tarih.* 1770'te Cook tarafından bulunan bu arazi, Avustralya'nın en eski tarihte sömürgeleştirilen (1778'de kaptan Arthur Phillip'in karaya çıkardığı 756 kişi; 1793'te ilk hür kolonlar) ve teşkilâtlandırılan eyaletidir. Merinos koyunu yetiştiriciliğinin gelişmesi ve altın bulunması (1851) sir Richard Bourke'un hükûmeti (1831-1837) zamanında eyalete çok göçmen çekti. Başlangıçta Doğu Avustralya'nın üçte birini kapsayan sömürgeden güneyde Victoria (1851), kuzeyde Queensland (1859) ayrıldı. 1843 ve 1859 ile bir anayasa hazırlandı (seçimle işbaşına gelen meclis, tayin edilen kurul). Eyalet tarihî ve iktisadî önceliği sayesinde Avustralya Commonwealth'ının kurulmasında başlıca rolü oynadı. (L)

YENİ HEBRİDES adaları, ing. **New Hebrides,** Büyük Okyanus'ta takımadalar, Yeni Kaledonya'nın kuzeydoğusunda; 14 700 km²; 65 800 nüf. İdare merkezi, Vato adasında *Port-Vila.* 1887'den beri Fransa ve İngiltere tarafından ortaklaşa idare edilen bir kondominyumdur. Yeni Hebrides'i bir ingiliz ve bir fransız komiseri yönetir; adalar Paris'e temsilci göndermez ve mahallî meclisleri yoktur.

Coğrafya

Takımadalar kuzeybatıdan güneydoğuya doğru 80 kadar adayı kapsayan dört küme meydana getirir: Torres adaları; Banko adaları; Espiritu Santo (4 905 km²). Mallicato (2 540 km²); Pontecote, Ambrym, Epi ve Vate adalarını kapsayan kuzey takımı; Erromanja (veya Erromango), Tanna. Anatom adalarını kapsayan Güney takımı. Volkanik asıllı ve dağlık olan bu adalarda hâlâ birçok faal yanardağ (Luperi, Tanna) vardır ve bazı püskürmeler felâketlere yol açar (Ambrym). Adaların kenarında yer yer mercan kayalıkları uzanır.

Takımadalarda çok yağışlı bir ekvator iklimi hüküm sürer (Espiritu Santo'da yıllık sıcaklık ortalaması 26°C'tır); bunun sonucu olarak sıtma çok yaygındır. Bazı adalar, özellikle kuzey takımındaki ormanlarla örtülüdür.

Melanezya ırkından yerli halk, 50 000 kişi kadardır. Vahşî, pagan ve dönem dönem yamyamlığa dönen (Mallicolo) «bozkırlı-

YENİ KALEDONYA
haritası

Foto. Almasy (LAROUSSE)

lar», daha kalabalık olan hıristiyanlaşmış «kıyılılar»dan çok farklıdır. Çeşitli kabileler tarımla (manyoka, japon patatesi, tatlı patates, mangue, muz, ekmekağacı v.b.) geçinir.

Özellikle tacir ve memur olan avrupalılar arasında fransızlar (2 000 kişi), ingilizlerden daha kalabalıktır (650 kişi). Hindistancevizi işletmelerinin çoğu onların elindedir. Gerçekten hindistancevizi içi, Yeni Hebrides adalarının başlıca gelir kaynağıdır (ortalama 22 000 ton). Kakao (1 000 ton) ve kahve (230 ton) ikinci derecede rol oynar. 1962'de Vati adasında bir manganez yatağı işletilmeğe başlanmıştır (1964'te 40 000 ton).

T a r i h

Adanın ilk halkı olan Melanezyalılara ve Papulara, Tonga ve Samoa adalarından gelen Polinezyalılar katıldı. Adaya çıkan ilk avrupalı olan portekizli P. Fernandes Queiros, Avustralya kıtası sanarak adaya *Terra Australia del Espiritu Santo* adını verdi (1606). 1768'de adaları yeniden keşfeden Bougainville, *Büyük Kyklades* adını, Cook da bugünkü adını (1774) verdi. XIX.yy.da balina avcılarının, santal kerestecilerinin ve zorla işçi toplayanların baskıları, yerlilerin misillemeye girişmesine yol açtı. 1870'ten sonra adaya ingiliz ve fransız kolonları geldi. Tarafsızlık ilânından (1878) sonra İngiltere ve Fransa Yeni Hebrides'te bir kondominyum idaresi kurdular; bu kondominyum fransızların çoğunlukta olmasına rağmen devam etti ve 1906 Londra antlaşmaları, 1914 ve 1922 protokollarıyle kesinleşti. 1878'de karma bir deniz komisyonuna bırakılan adanın yönetimi, 1906'da iki komisere verildi.

S a n a t

Adaların sanatı Okyanusya'nın en anlatımcı sanatıdır. Heykelcilikte, küçültülmüş kafatasları, aşırı derecede üslûplaştırılmış büyük başlı, kolları bedenlerine yapışık tahta heykelcikler, ağaç kabuğundan maskeler görülür. En orijinal eserler ağaçsı eğreltiotu kabuklarından yontulan atalarının heykelleri ve içine ot doldurulmuş, boyalı kille kaplanmış domuz dişli korkunç mankenlerdir. Tören eşyasına, özellikle domuzun öldürüldüğü yere ve bazıları yarısına kadar yarım ay şeklinde büyük surat oymaları taşıyan büyük davullara çok özen gösterilir. (L)

YENİ HEBRİDES'LİLER, Yeni Hebrides adalarında yaşayan halk. (L)

YENİ HEGEL'Cİ blş. sıf. ve i. Yeni Hegel'cilikle ilgili. (L)

YENİ HEGEL'CİLİK blş. i. Hegel felsefesinin bazı yönlerinden türeyen felsefe akımı. (L)

Yeni Héloïse. Bk. JULİE.

YENİ HIRİSTİYANLIK blş. i. 1890'a doğru P. Sabatier, Ed. Rod, P. Desjardins gibi bazı yazarların ortaya koyduğu hıristiyan felsefesi. (Bu yazarlar Tolstoy'un eserlerinden etkilenerek, birçok hıristiyan inançları için ortak bir zemin bulmağa çalışıyorlardı. Yeni Hıristiyanlık, papa Pius X'un mahkûm ettiği modernizme bağlanır.) [L]

YENİ HOLLANDA, Avustralya'nın eski adı. (L)

YENİ İBRANÎCE blş. i. Leng. İbranîce'ye III. yy.dan itibaren verilen ad.

— ANSİKL. *Yeni İbranîce*'nin tarihi, III. yy.da başlar ve yahudi ortaçağının sonuna kadar devam eder. Bu dönemin özelliği, daha önceki devirlerden kalan edebiyat örneklerinden bilinçli bir şekilde yararlanma çabası ve Arapçanın etkisidir. Geç dönem Midras derlemeleriyle İbni Meymun kodunun dili Mişna İbranîcesinin devamıdır.

XVIII. yy. sonunda, Almanya'daki Yahudiler arasında dil alanında bir tepki hareketi oluşur. Yeniden İncil dilinin arılığına ulaşmak ve dilin öz kaynaklarıyle düşüncenin ve modern hayatın bütün kavramlarını anlatma yolunda çaba gösterilir; bu yüzden dolaylamalara başvurulur. «Retorik» üslûbu adı verilen bu üslûp (melitsah) modern üslûbun ortaya çıkışına kadar kullanılır (XIX. yy.ın ikinci yarısı). Şiir alanında, genellikle kafiyeli, ama vezinsiz olan litürji şiiriyle Dunaş ibni Labrat (X. yy.) tarafından İbranîceye kazandırılan vezinli şiir ayırımı yapılır.

İbranîcenin modern dönemi XIX. yy.ın ikinci yarısında, çağdaş hayatın anlatımına melitsah üslûbundan daha iyi uyan rus üslûbunun üstünlük sağlamasıyle başlar. Bu üslûp, filologların İbranicesiyle filozofların arap sözdiziminden arıtılmış İbranîcesinin bir karışımı olarak nitelenebilir. Yeni gerçekleri anlatma gereği, yeni kelimelerin yaratılması ve İbranîcenin bütün evrelerinden yararlanılması ihtiyacını ortaya çıkarır. Nesirde Mendele Moher Seforim (1836-1918), şiirde ise H. N. Bialik (1873 - 1934) ve S. Çernihovskiy (1875-1943) gibi büyük yaratıcılar önemli eserlerini yeni üslûpla verirler. Bağımsız bir yahudi devletinin kurulmasıyle sonuçlanan akım, İbranîceyi son evresine getirir. Bu dönemde yaygın olarak kullanılan yazı, matbaacılıktaki «kare» harfleri şemalaştıran ve yalınlaştıran bir işlek yazıdır. (L)

YENİ İNGİLTERE. Bk. NEW ENGLAND.

YENİ İRLANDA. Bk. NEW IRELAND.

YENİ İSKOÇYA. Bk. NOVA SCOTIA.

YENİ İSPANYA. Bk. NUEVA ESPANA.

Yeni İstanbul, İstanbul'da yayımlanan günlük gazete. 1 Aralık 1949'da Habib Edip Törehan tarafından kuruldu. 1964'te Kemal Uzan tarafından satın alındı. 1969'da ofset tesislerde basılmağa başladı. 1973'te adı *İstanbul* olarak değiştirildi. (M)

YENİ İZLENİMCİ blş. sıf. ve i. Yeni izlenimciliğe bağlı. (L)

YENİ İZLENİMCİLİK blş. i. Bk. NOKTACILIK.

YENİK sıf. (*yenmek*'ten *yen-i-k*). Yenilmiş, mağlûp olmuş. || i. Böcek veya başka hayvanın bir şey üzerinde bıraktığı kemirme izi: *Güve yeniği.*

— DEY. *Yenik düşmek*, mağlûp olmak, yenilmek: *Bire imansız, düşmana yenilmeyi kim ister bakalım? Ayı ayıyken yenik düşmemeye bakar* (Kemal Tahir).

— Deric. *Tuz yeniği*, tuzlanarak saklanan işlenmemiş derilerde, tuzsever bakterilerin üremesiyle meydana gelen ve deriye oldukça zarar veren kusur. (ML)

YENİKALE, Kerç boğazının (Azak denizi ile Karadeniz arasında) eski adı. Eskiçağdaki adı *Kimmerios Bosporos* idi. (L)

YENİ KALEDONYA, Büyük Okyanus'ta ada, Avustralya Queensland'ı kıyılarının 1 400 km açığında, Oğlak dönencesinin biraz kuzeyinde; bir denizaşırı fransız toprağıdır: 16 100 km²; 88 800 nüf. Merkezi, *Numea* (35 000 nüf.)

C o ğ r a f y a

● *Fizikî cozrafya.* Ada kuzeybatıdan güneydoğuya doğru 400 km boyunca uzanır; ortalama genişliği 40-50 km'dir. Dağlık bir ada olmasına rağmen yüzey şekilleri yüksek değildir (Parie dağında 1 650 m) ve topografya şekilleri oldukça basıktır. Kuzeydoğu kıyısı boyunca uzanan kıvrımlı sıradağlar adaya ince uzun görünüşünü kazandırır. İklim tropikaldir (20°C - 26°C arasında sıcaklık ortalamaları), ama sağlığa elverişlidir.

● *Beşerî coğrafya.* Nüfus, üç ayrı topluluğa bölünür: çoğunlukla Kanaklar adı verilen yerliler (36 700 kişi), avrupalılar (24 900) ve asyalılar (9 600) [vietnamlılar, indonezyalılar ve polinezyalılar]. Yerliler, melanezya ırkındandır ve «büyük şefler» veya «küçük şefler» tarafından yönetilen kabileler halinde toplanmışlardır.

Avrupalı halk yerli nüfusa oranla daha hızlı çoğalır (tropikal ülkelerde çok ender durum); Avrupalılar özellikle Numea'da ve küçük merkezlerde (Bourail, Kanala, La Foa) yaşarlar. Ülkenin başlıca gelir kaynaklarını kontrol eden küçük bir azınlık geniş topraklara sahiptir. Bazıları kahve tarımı ve büyük baş hayvan yetiştiriciliğiyle (100 000 baş sığır), bazılarıysa maden işletmeciliğiyle geçinir.

● *İktisadî coğrafya.* Yeni Kaledonya, özellikle maden zenginlikleriyle geçinir. Ülke dünyada Kanada ve S.S.C.B.'den sonra nikel üretiminde üçüncüdür (1966'da 65 000 t); nikel Thio'da (doğu kıyı) ve Pin-Pin'de çıkarılır ve Numea'da Donion'un yakınında nikel şirketinin tesisinde işlenir. Krom filizi özellikle adanın kuzeyinde (Ticbaghi Chagrin) çıkarılır ve işlenmeden ihraç edilir.

T a r i h

Melanezyalı Kanakların yaşadığı Yeni Kaledonya'yı Cook buldu (4 eylül 1774) ve adını verdi. 1793'te d'Entrecasteaux'nun yanaştığı ve trepang, sedef ve sandal ağacı keresteşi ticareti yapanların uğradığı adaya 1843'te fransız misyonerleri yerleşti; sömürgeleştirmeyi Nou adasına yerleşen ingiliz Paddon başlattı. Alcemene gemisinin tayfalarını yerlilerin öldürmesi (1850), tuğamiral Feburies Despointes'in adayı Fransa adına resmen ilhak etmesiyle sonuçlandı. Fransız Okyanusya tesislerine (Tahiti) bağlanan (1853 - 1860) adaya, 1860'ta muhtariyet verildi. Paddon'dan satın alınan Nou adasında (1857), 1864'te bir ceza sömürgesi kuruldu. 1872'de Komün sürgünleri buraya gönderildi. Kürek mahkûmları önce cezaevine ait tarım veya sanayi (nikelin bulunması 1873) tesislerinde, sonra, özel işletmelerde çalıştırıldılar. 1864 - 1896 Arası Yeni Kaledonya'da 40 000 mahkûm vardı. 1877'de, kolonların isteklerini kabul eden Fransız hükûmeti adaya yalnız ıslah olacağı umut edilen mahkûmları göndermeğe başladı ve 1896'da Yeni Kaledonya'yı sürgün yeri olarak kullanmaktan vaz geçti. Buna paralel olarak yerlilerin klan ve kabile teşkilâtı muhafaza edildi; yerliler kimsenin giremediği rezervlerde yaşıyorlar (meselâ bütün Loyalty adalarında) buna karşılık Kanaklar rezervlerinden serbestçe çıkabiliyorlardı. İkinci Dünya savaşında Yeni Kaledonya Hür Fransa'nın tarafını tuttu (1940'tan sonra) ve Pasifik alayına asker verdi (1941). Ada bir hükûmet meclisi ve bir ada meclisinin yardım ettiği yüksek komiser tarafından yönetilen denizaşırı bir arazidir. (L)

YENİ KALEDONYALI blş. i. ve sıf. Yeni Kaledonya'da oturan veya oradan gelen. (Yanlış olarak «Kanaklar» adı verilen *Yeni Kaledonyalılar,* Melanezyalı'dır; antropoloji bakımından Avustralyalılarla Melanezyalılar arasında yer alırlar.) [L]

YENİ KANT'ÇI blş. sıf. ve i. Yeni Kantçılık ile ilgili. (L)

YENİ KANT'ÇILIK blş. i. Kant'ın düşüncesinden etkilenen felsefî akım.

— ANSİKL. 1860'a doğru Almanya'da doğan bu *Yeni Kant'çılık,* 1914'e kadar bütün gücüyle sürdü. Bu akımı, Kant sonrası düşünceden (Fichte, Schelling, Hegel, Schopenhauer) ayırt etmek gerekir. Bu düşünce Yeni Kant'çılıktan öncedir. Yeni Kant'çılık birbirinden küçük farklarla ayrılan birçok okulu kapsar. Bunlar, fizyolojist (H. Helmholtz, F. A. Lange), metafizik (O. Liebmann, J. Volkelt), gerçekçi (A. Riehl, R. Hönigswald), göreci (G. Simmel), psikolojik ve pozitivist (H. Cornelius) okullar, lojistik Marburg okulu (H. Cohen, P. Natorp, E. Cassirer, A. Liebert, K. Vorländer, R. Stammler) ve aksiolojik Baden okuludur (W. Windelband, H. Rickert, E. Lask, H. Minsterberg, B. Bauch).

Bu yeni kant'çı okulların benimsediği ortak tezler, Kant'ın transandantal (deneyüstü, aşkın) idealizmi ve metotları, akılcılık ve analizdir (bununla birlikte, Yeni Kant'çılık, «kendinde şey»i reddederek Kant'ı öznelciliğe doğru aşar). Okullardan her birinin ilgilendiği konular ise farklıdır (Meselâ, Marburg okulu bilimlerle ve mantıkla, Baden okulu değerlerle ve kültürle ilgilenir). Yerini, 1914'ten sonra çağdaş felsefelerin (fenomenoloji, antoloji, varoluşçuluk) almasına ve nasyonal sosyalizmin baskısına uğramasına rağmen Yeni Kant'çılık, çağdaş felsefede hâlâ büyük bir yer tutar. (L)

Yeni kaplıca, Bursa'da kaplıca. Orhan Bey tarafından yaptırıldı (1336). Kanunî Sultan Süleyman'ın damadı Rüstem Paşa, yaptırdığı bir hamamla kaplıcayı birleştirdi. Üstü tonozlarla kapatılan binanın çatısı ki-

remitle örtülüdür. Arka kısmda su haznesi ve külhan yer alır. Girişten soyunmalığa, buradan da bir kapıyla yıkanma yerlerine geçilir. Üçer kurnalı, biri önü açık, ötekileri kapalı dört halveti vardır. (M)

YENİ KELTÇE blş. i. Leng. Keltçe ailesinin modern lehçelerine verilen ad. (Başlıcaları: Galce, cornwall, breton [britton öbeği], irlanda dili, İskoçya Gaelcesi ve man dili [Gaelce öbeği].) [L]

YENİKENT, İç Anadolu bölgesinde (Yukarı Sakarya bölümü, Ankara ili, Yenimahalle ilçesi) bucak; 5 545 nüf. (1965); 9 köy. — *Bucak merkezi,* esk. *Zir,* 1 845 nüf. (1965). Ankara'nın 32 km batısındadır; yüksl. 805 m. (M)

YENİ KLASİK blş. sıf. Yeni klasisizm ile ilgili. (L)

YENİ KLASİKÇİLİK blş. i. Klasik Eskiçağdan ilham alan modern sanat ve edebiyat eğilimi.

— ANSİKL. Müz. Müziğe uygulanan *yeni klasikçilik* terimi, tarihî bir dönemden çok, bir estetik kavramını belirler. Klasikçilikle romantiklik arasındaki karşıtlık aslında keyfîdir; özellikle Almanya'da geleneksel biçim kültü romantiklerde (Weber, Schubert) bile vardı. Mendelssohn, Bach'ı yeniden keşfedince, Liszt ve Wagner'in tersine, yeni klasikçiliği bilinçli olarak benimsedi. Schumann (son eserlerinde), Brahms (senfonilerinde ve oda müziği parçalarında), Max Reger müzik evrimini dizginledikleri ölçüde yeni klasik olarak kabul edildiler. Başlıca yeni klasikçiler Fransa'da Fauré ve Debussy'ye karşı Saint-Saëns; İspanya'da Falla ve Albeniz'e karşı Conrado del Campo; İtalya'da Malipiero'ya karşı Respighi; Rusya'da genç Stravinskiy'e karşı Glazunov'dan (fakat Stravinskiy'de, Ravel, Debussy, Dukas, Roussel, Honegger v.b. gibi olgunluk çağında yeni klasikçiliği benimsedi). Bu yeni klasikçilik, müzikçilerin, düşünce hürriyetlerine, teknik kolaylıklarına ve yaratıcı güçlerine engel olmadı. (L)

YENİKONAK, esk. **Osmanlı,** Karadeniz bölgesinde (Batı Karadeniz bölümü, Sinop ili, Ayancık ilçesi) bucak; 17 719 nüf. (1965); 29 köy. —*Bucak merkezi* (*Otmanlı köyü*), 323 nüf. (1965). Ayancık - Sinop yolunun 11. km'si üzerindedir. yüksl. 210 m. (M)

YENİ KONFUÇİUS'ÇULUK blş. i. Buddha'cılığa ve Tao'culuğa karşı tepki hareketi. (İçinde bulunduğumuz binyılın başına doğru, «Ortaçağ»a son veren yeni bir devir açtı. Bu «Ortaçağ» boyunca, M. S. IV. yy.dan X. yy.a kadar, Buddha'cılık ve Tao'culuk, çin düşüncesi ve kültürü üstünde hâkimiyet kurmuştu.) [L]

Yeniköprü veya **Meriç köprüsü,** Meriç ırmağı üzerinde köprü. Önceleri ahşap olan köprünün, kâgir olarak yapımına Mahmud II'nin Edirne'yi ziyareti sırasında başlandı; Abdülmecid devrinde bitirildi (1812). On iki gözlü olan köprünün ortasında bir kasır vardı. (M)

YENİKÖY. Bk. ÇALTILIBÜK.

YENİKÖY, İstanbul'da, Boğaziçi'nin Rumeli yakasında, İstinye ile Tarabya arasında semt. Boğaz kıyıları burada doğuya dönük bir çıkıntı meydana getirir. Kanunî Sultan Süleyman devrinde, yeniden kurulmuş olduğu için bu adı aldı. Buraya ilk yerleşenler Karadeniz kıyı halkıydı. Evliya Çelebi, XVII. yy. ortalarında buranın 3 000 evli ve bağlı bahçeli bir kasaba olduğunu yazar. Yeniköy'de, Güzelcealipaşa, Zenbilli Ali Efendinin oğlu Fazlıefendi ve Mollaçelebi camileriyle bir halvetî tekkesi vardı. Bugün de Yeniköy, Boğaziçi'nin seçkin oturma semtlerinden sayılır. Asya kıyısındaki Beykoz ile sıkı bağlılığı vardır. (M)

yenilenme (biyol.)

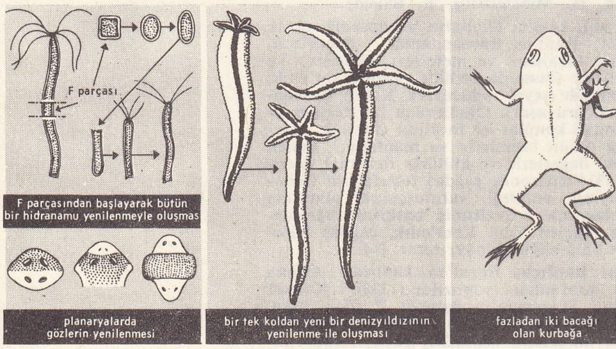

F parçasından başlayarak bütün bir hidranın yenilenmeyle oluşması

planaryalarda gözlerin yenilenmesi

bir tek koldan yeni bir denizyıldızının yenilenme ile oluşması

fazladan iki bacağı olan kurbağa

YENİ LAMARCK'ÇI blş. sıf. Biyol. Bugün kabul edildiği şekliyle Lamarck'ın fikirlerine taraftar olan. (L)

YENİ LAMARCK'ÇILIK blş. i. Lamarck'ın ilkelerini bazı değişikliklerle benimseyen evrim nazariyesi.

— ANSİKL. Cope genellikle *Yeni Lamarck'çılık*'ın başı sayılır (1885). Cope, yapı değişikliklerinde iradeye ve yaşama alışkanlıklarına önemli bir rol tanır. Ona göre ayıklanma yaratıcı olamaz. Yeni Lamarck'çılık ayıklanma teorisine ciddî tenkitler yöneltir. XIX. yy.ın sonunda ve XX. yy.ın başlangıcında Yeni Lamarck'çılık büyük bir başarı kazandı. Başlıca savunucuları Fransa'da Giard, E. Perrier, G. Bonnier, le Dantec, Costantin, Houssey; Almanya'da Haeckel, Näjeli, Eimer; İngiltere'de Spencer; Amerika'da Cope, Packard, Osborn v.b. idi. (L)

Yeni latin dilleri, Latinceden türemiş modern diller. (Bunlar, İspanyolca ve Portekizce, provence dili ve katalan dili, Fransızca, Reto-Roman, İtalyanca, sard lehçesi ve Rumence'dir.) [L]

YENİLEME i. (*yenilemek*'ten *yenile-me*). Yenilemek eylemi.

— Huk. Yeni bir borç kurmak yoluyle eski borcun sona erdirilmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Davanın yenilenmesi.* Bk. ANSİKL.

— Nükl. Fisyonla elde edilmiş verimli* bir maddeden, fisyona uğrayabilen yeni bir madde üretme.

— ANSİKL. Huk. *Yenileme,* borcu sona erdirme yollarından biridir. Bu yolla, yeni bir borç kurularak eski borç sona erdirilir. Burada, eski borç, yerini yeni bir borç aldığı için sona erer. Yenilemeden söz edebilmek için şu şartların gerçekleşmesi gerekir: 1. eski borcun sona ermesi; 2. yeni bir borcun meydana getirilmesi; 3. taraflarda yenileme iradesinin bulunması; 4. tarafların fiil ehliyetine sahip olmaları. Yenileme sonucu doğan yeni borç, yerine geçtiği eski borçtan tamamen bağımsızdır. Bu sebeple eski borca karşı ileri sürülebilecek defi veya itirazlar yeni borcu etkilemez. Yenileme yoluyle eski borcun sona erdirilmesi, eski borcun yan haklarının da sona ermesi sonucunu doğurur.

● *Davanın yenilenmesi.* Bir davada iki tarafın da celseye gelmemesi veya gelen tarafın öteki tarafa davetiye çıkartmaması halinde mahkeme, dosyanın işlemden kaldırılmasına karar verir. İşlemden kaldırılan dosyanın yeniden işleme konabilmesi için, taraflardan birinin bunu istemesi gerekir. Taraflardan birince yapılan isteme yenileme denir. Bu istem, her zaman ileri sürülebilir. Ancak, işlemden kaldırma kararından altı ay sonra yenileme talebi ileri sürülürse, yeniden harç ödenmesi gerekir. (M)

YENİLEMEK geçl. f. (*yeni*'den *yeni-le-mek*). Bir kimse veya şeyin yerine yenisini koymak: *Elbiselerini yenilemek.* || Tekrar yapmak: *Verdiği sözü yeniledi.*

— Oyun. *Kasayı yenilemek,* bakara'da bütün paranın kaybedilmesinden sonra kasaya yeniden para koymak.

◆ **Yenilenmek** edilg. f. Yenilemek işine konu olmak: *«İstanbul Bakkaliyesi» levhası yenilenmişti* (H.E. Adıvar).

◆ **Yeniletmek** ettrg. f. Yenilemek işini yaptırmak: *Geri kalan ekmek hissesini tek yumurtasıyle yedi ve çayını yeniletti* (Ş.Ş. Aydemir). [M]

YENİLENME i. (*yenilenmek*'ten *yenilen-me*). Yenilenmek eylemi.

— Bank. ve Bors. *Hazine banolarının yenilenmesi,* daha önce alınmış olan ve vadesi dolan hazine bonolarının yenileriyle değiştirilmesi.

— Biyol. Kısımlarından biri veya birçoğu sakatlanan bir organizmanın yeniden kusursuz bir organizma halini alması. *Eşanl.* REJENERASYON.

— ANSİKL. Biyol. *Yenilenme* yetisi hayvandan hayvana önemli derecede değişir. Zooloji basamağında yukarılara çıkıldıkça bu yeti azalır. Kuşlarla memelilerde hemen hemen hiç yoktur. Birhücreli hayvanlarda, süngerlerde, selenterelerde, türbelarlarda, nemertinlerde, çok kıllı ve az kıllı ve az kıllı halkalı solucanlarda sık görülür. İpsi solucanlarda, rotatorlarda, sülüklerde hemen hiç yoktur. Yumuşakçalarda ise tipik bazı örneklere rastlanır (karındanbacaklıların baş ve baş eklentileri, kafadanbacaklıların kolları). Yenilenme, kabuklularda, çokayaklılarda, böceklerde ve örümceklerde vücudun bir parçası kopup düştükten sonra kendiliğinden olur. Denizyıldızı ve denizyılanı kopan kollarını yenileyebilir. Gömleklilerde ise yenilenme etkindir.

Omurgalılardan balıklarda, amfibyumlarda yenilenmeye rastlanır; kuyruklu kurbağaların yetişkinleri kuyruklarını, bacaklarını ve gözlerini yenileyebilir. Kuyruksuz kurbağaların sadece iribaşlarında yenilenme olabilir. Sürüngenlerden kertenkeleler kopup düşen veya kesilen kuyruğunu yenileyebilir, ama bacağını yenileyemez.

Yenilenme esas iki tipe ayrılır: *epimorfoz* ve *morfalaksis.* Epimorfozda yeniden oluşan kısımlar eski kısımlardan ayrı olur (amfibyumda yeni bir bacağın oluşumu); morfalaksiste vücudun bir parçasından eski kısımların hepsi oluşarak vücut tamamlanır (planaryada vücudun bir parçasından tüm vücudun oluşması). Yenilenmeye elverişlilik, bir organizmanın kısımlarındaki determinasyon derecesine bağlıdır. Amfibyumlarda yenilenmeye potansiyel güç taşıyan alanlar vardır; bunlardan biri kuyruk bölgesinde, diğerleri bacaklarda bulunur. Bu bölgeler kesilip çıkarılırsa ilgili kısımlar yenilenemez. Kesip çıkarma kısmen yapılırsa yenilenme gene olur. Yenilenme olayında birçok etmen rol oynar: yerel etmenler (yaranın büyüklüğü, düzenliliği, yönü v.b.), iç etmenler (sinir sistemi, hormonlar, özellikle tiroit ve hipofiz hormonları), dış etmenler (yerçekimi, ışık, ortamın kimyasal bileşimi v.b.).

Yenilenme anormalliklere yol açabilir. Yeniden oluşan organ hem yapı bakımından yerini alacağı organdan farklı olabilir (heteromorfoz), hem de anormal kutupluluk gösterebilir (yalancı heteromorfoz).

Bir organizmada görülen yenilenme eşeysiz üremeden, yaraların kapanması ve ayarlanma olaylarından ayrı düşünülmelidir. (L)

YENİLEŞMEK dönşl. f. (*yenilemek*'ten *yenile-ş-mek*). Yeni bir hal almak, yenilik kazanmak.

◆ **Yenileştirmek** geçl. f. Yenileşmesini sağlamak. (M)

YENİLGİ i. (yenilmek'ten yenil-gi). *Yeni.* Bir savaş, müsabaka v.b. de kaybetme, yenilme. || Bir işte başarısızlığa uğrama, bir mücadeleyi kaybetme. *Eşanl.* MAĞLÛBİYET. (M)

YENİ LİBERALİZM blş. i. İkt. Devletin hukukî (uygun kanunlarla) ve iktisadî (fiyat mekanizması, gelirler v.b. üstünde dolaylı bir müdahaleyle) etkinliği sayesinde, iktisadî güçlerin serbestliğini, bireylerin girişkenliğini ve kişisel çıkar ihtiyaçlarını sağlamak ve korumak yoluyle liberalizme yeni bir atılım ve güç kazandırılabileceğini ileri süren iktisadî öğreti.

— ANSİKL. 1938'de, Walter Lippman'ın çevresinde tanınmış iktisatçıları (Avusturya okulundan Friedrich von Hayek, Ludwig von Mises, Wilhelm Röpke; Fransız okulundan Louis Baudin, Jacques Rueff, Louis Rougier) biraraya getiren bir toplantıda, liberal öğretinin sona ermesinin ve kitleler önünde gözden düşmesinin sebepleri araştırıldı ve yenileştirilmiş bir liberalizmin temelleri atıldı. Böylelikle, *yeni liberalizm* adı verilen bir yenileştirme öğretisinin temel ilkeleri ortaya kondu.

Yeni liberalizm'cilere göre, ne hukukî hürriyet, ne devlet müdahelesinin yokluğu rekabeti korumağa yeterli olmadığı için liberalizm ortadan kalkmıştır. Klasiklerin yanılgısı, iktisadî yasaların serbest işleyişi so-

nunda kendiliğinden doğan dengenin kendi kendini koruyacağına inanmalarıydı. «Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler» ilkesi, devrimci bir slogan olarak değil, devleti edilgenliğe iten tutucu bir kural olarak yorumlanmıştı. Birikime ve tekele yol açan ve maliyenin ekonomi üstünde hâkimiyet kurmasını sağlayan bu tutum, rekabeti ortadan kaldırdı. Fiilî hürriyeti koruyacak bir hukukî düzen bulunmadığından, tabiî düzen yıkıldı. Devlet, gerçekte, liberalizm düşmanı bir tutum takındı. Buna göre, yenileştirme yolunun ne olduğu açıkça görülmektedir: tam bir devlet müdahalesiyle, iktisadî güçlere yeniden serbestlik kazandırmak ve onları korumak. Yeni liberallerin ortak amacı, salgın haline gelen kolektivizmden olduğu kadar, klasik bazı boşluktan, bu başıboşluğun doğurduğu karışıklıklardan ve sefaletten uzak bir öğreti kurmaktı. Bu öğreti, dört ilkeye dayanır: 1. kolektivizme doğru kaçınılmaz bir evrim olduğu inancının reddi; 2. belli bir meşru çerçeve içinde, kişisel çıkar çabasına öncelik tanınması; 3. girişkenliği, tehlikeye atılma zevkini ve üretici dinamizmi geliştirmesi bakımından, insanların hayat şartlarındaki eşitsizliğin iyi etkiler olduğuna inanma; 4. devlet müdahalesinin zorunluğu. Bu son ilke en orijinalidir. Yeni liberaller, hukukî ve iktisadî olmak üzere, çifte bir devlet müadahalesinin gerektğini ileri sürerler. *Hukukî müdahale*, fiyat mekanizmasının işlemesine engel olmadan, serbest pazarın işlemesini sağlayacak meşru çerçeveyi yaratma amacını güder. Böylelikle yapılacak düzenleme, pazarda rekabetin geçerli olabilmesi için, pazarın çerçevesini meydana getiren unsurlara yönelmektedir. *İktisadî müdahale*, daha nazik meselelere ilişkindir. Bu müdahale, sistem içinde sıkışıp kalabilen unsurları yeniden harekete geçirmek ve çok şiddetli dengesizliklerin hızını kesmek amacını gütmelidir. Rekabetin, girişkenliğin ve işletme ruhunun yeniden kurulmasını amaçladığı ölçüde meşru olan iktisadî müdahale, bunları amaçlamadığı zaman yasak edilmelidir. Ama hangi müdahalelerin fiyat mekanizmasıyle uyuştuğunu, hangilerinin uyuşmadığını bilmek hayli güçtür. Devlet, dolaylı olarak arz ve talepler üstünde etkili olacak, ama narh koyma reddedilmiş olduğu için fiyatları etkilemeyecektir. Ilımlı gümrük tarifeleri kabul edilmiştir, ama döviz kontrolu, kontenjan verme veya otorite yoluyle hammadde dağıtımı istenmeyen tedbirler arasındadır. Serbest sendika tanınmış, ama düzenleyici yetkiye dayanan mecburî sendika reddedilmiştir. Yeni liberalizm ile bazı başka öğretiler arasındaki sınırların belirlenmesi meselesinin ne kadar ince bir iş olduğu açıkça görülmektedir. Yeni liberalizmin karşıtı olarak sosyalist tipte planlama, bireyciliğe karşıdır; özel mülkiyet ve belli bir ölçüde pazarı ortadan kaldırır. Yeni liberalizm, her şeyden önce, bir tekniğin yani müdahaleciliğin kullanılmasını salık veren, ama kapitalist ruhu ve liberal bireyciliği muhafaza eden bir öğretidir. Güdümcülük ise, devlet korporatizmi, millî sosyalizm, komünizm gibi birbirinden çok değişik öğreti sistemlerince kullanılabilen devletçi bir iktisadî tekniktir. Karşılaştırma aynı planda yapılmamakta, ama her iki durumda da devletin aktif rolü kabul edilmektedir. Yeni liberalizmde amacın birey olduğu, müdahale nispetinin ölçülü tutulduğu, müdahalenin fiyat dışında arz ve talep üstünde rol oynadığı söylenebilir. Oysa güdümcülükte amaç kolektiftir; müdahale ağır basar ve doğrudan doğruya fiyatlara ve gelirlere uygulanır.

Gerçekte, yeni liberalizmin sınırları belirsiz kalmaktadır; uygulamada, farkına varılmadan, güdümcülükten yeni liberalizme, yeni liberalizmden de güdümcülüğe kayılabilir. Lord Beveridge ve lord Keynes'e çoğu zaman yeni liberalizm akımı içinde yer verilir. (L)

YENİLİK i. (*yeni*'den *yeni-lik*). Yeni olma hali veya durumu, yeni olan şeyin özelliği: *Bir evin, buluşun, düşüncenin yeniliği.* || Eskimiş, zararlı ve yetersiz sayılan şeyleri kaldırarak yerine daha yeni ve yararlı şeyler koyma: *Ben yeniliği her yerde severim* (N. Ataç). *Yenilik hareketleri. Esk.* Teceddüt.

— Huk. *Yenilik doğuran dava*, bir hukukî durumun değiştirilmesi, kaldırılması veya yeni bir hukukî durumun yaratılmasına ilişkin dava. || *Yenilik doğuran hak*, bir taraflı irade beyanıyle hukukî sonuç doğurma yetkisini veren hak.

— Psikol. *Yenilik korkusu*, yeni olan her şeyden, değişiklik ve yeniliklerden korkma, iğrenme hastalığı. (ML)

YENİLİKÇİ sıf. (*yenilik*'ten *yenilik-çi*). Yenilik taraflısı, yeniden yana olan. *Esk.* Teceddütperver. (M)

YENİLMEK edilg. f. (*yenmek*'ten *yen-i-l-mek*). [Yiyecek için] Yemek eylemine konu olmak.

— DEY. *Yenilir yutulur (gibi) olmamak (değil)*, «dayanılır, razı olunur şey değil» anlamında kullanılır. (M)

YENİLMEK edilg. f. (*yenmek*'ten *yen-i-l-mek*). Mağlûp olmak, yenilgiye uğramak, alt edilmek: *Fakat, yenildiklerini de kabul etmiyorlar* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

Yenilmez Armada, Mary Stuart'ın intikamını almak, Elizabeth'i tahttan indirmek ve Katolikliği yeniden kurmak üzere 1588'de Felipe II'nin İngiltere'ye gönderdiği donanmaya verdiği ad. Donanmaya, İspanya'nın en usta demircisi Santa Cruz markisi kumanda edecek ve Felemenk valisi Alessandro Farnese Felemenk'in ispanyol ordusuyle İngiltere'ye geçecekti. Santa Cruz ölünce geminin kumandası pek yetenekli olmayan Medina Sidonia dükünün eline kaldı. Donanma 130 savaş gemisi, 10 300 gemici ve 19 000 erden meydana geliyordu. Fırtınalar gemileri yıprattı, kafile Dunkerque'e karmakarışık bir durumda vardı. İngiliz gemicileri Drake, Hawkins, Frobisher, Raleigh'in cesurca saldırıları, Medina Sidonia'nın kararsızlığı, Farnese'nin gecikmeleri, seferi başarısızlığa götürdü. Medina, donanmasının artıklarını Britanya adasını dolaşarak İspanya'ya götürdü; 63 gemi ve 15 000'den fazla asker kaybetmişti. (L)

YENİMAHALLE, Ankara'nın kuzeyinde yakın yıllarda kurularak hızla gelişmiş büyük bir semt ve merkezi burada yer alan ilçe. Yenimahalle semtinin nüfusu 1965'te 66 079 idi ve bir bucak merkezi olan Etimesgut'un da 20 143 nüfusu vardı; böylece bu iki merkezin nüfusu 86 222'ye varıyordu. 1970'te bu toplam 107 244 olmuştur. —*Yenimahalle ilçesi*, 1 354 km², 168 735 nüf. (1970). Merkez bucağı 68 463 nüf. (1965); 4 köy; öteki bucaklar: Etimesgut, Kazan, Sincanköy, Yenikent (Zir); köylerin toplam sayısı 66. (M)

YENİ MALTHUS'ÇULUK blş. i. Demogr. Malthus'un teorisi gibi, doğum kontrolunun zorunluluğu üstünde duran, ama ingiliz papazı Malthus tarafından öne sürülen ahlâkî yolları reddederek bunların yerine bilinen bütün gebelik önleme usullerini benimseyen teori.

— ANSİKL. Demogr. 1820'de ortaya çıkan ve XIX. yy.da birçok ülkede gitgide gelişen bu hareket londralı Francis Place ile başladı (A.B.D.'de Knowlton ve Wilde, İngiltere'de Drysdale ve Annie Besant, Fransa'da Robin). XX. yy.da hareket daha da genişledi; yeni malthus'çu fikirleri açıklayan broşürler, dergiler çoğaldı, gebeliği önleyici usulleri öğreten merkezler açıldı. Margaret Sanger adlı amerikalı kadının önderliğindeki hareketin etkisinde kalmayan ülke yok gibiydi. Doğumu veya gebeliği önleyici yayımların devam ettiği anglosakson ülkelerinde ise Yeni Malthus'çuluk çok ilerledi. Temel amaç, çocukların sayısını bir düzene bağlayacak ahenkli aileler ortaya koymaktı. İsveç'te devlet, yeni malthus'çuların hayal ettiği kanunları çıkartarak herkesin ancak istediği zaman ve istediği kadar çocuğa sahip olabilmesini sağlamak amacıyle gebeliği önleyici metotların kullanılmasına, çocuk düşürmeğe veya kısırlaştırmaya izin verdi. 1948'den beri Japonya da doğumları sınırlandırma yolundadır. (L)

YENİMEHMETLİ, İç Anadolu bölgesinde (Yukarı Sakarya bölümü, Ankara ili, Polatlı ilçesi) bucak; 11 765 nüf. (1965); 26 köy. —*Bucak merkezi*, 701 nüf. (1965). Polatlı'nın 20 km güneyinde, Sakarya'ya karışan bir dere vâdisinde kurulmuştur; yüksl. 930 m. (M)

YENİ MEKSİKA. Bk. NEW MEXICO.

YENİ ORLEANS. Bk. NEW ORLEANS.

Yeni Osmanlılar. Bk. JÖNTÜRKLER.

YENİPAZAR, Karadeniz bölgesinde (Bilecik ilinin Karadeniz bölgesi sınırları içinde kalan kesimi, Gölpazarı ilçesi) bucak; 6 304 nüf. (1965); 25 köy. — *Bucak merkezi*, 478 nüf. (1965). İlçe merkezinin 37 km güneydoğusundadır; yüksl. 615 m. (M)

YENİPAZAR, Ege bölgesinde (Aydın ili) ilçe merkezi kasaba; 5 160 nüf. (1970). Büyük Menderes ovasının güney kenarında düzlükte kurulmuştur; yüksl. 85 m. İzmir-Aydın karyoluna 8 km'lik asfalt bir yolla bağlıdır. 1957'den beri ilçe merkezidir. Kasabada un fabrikaları ve pamuk çırçırhaneleri vardır. — *Yenipazar ilçesi*, 180 km²; 13 664 nüf. (1970). Tek bucak içinde 13 köy. Tahıl, pamuk, zeytin, sebze. (M)

YENİPAZAR, İç Anadolu bölgesinde (Orta Kızılırmak bölümü Yozgat ili, Boğazlıyan ilçesi) bucak; 4 223 nüf. (1965); 7 köy. —*Bucak merkezi*, 1 378 nüf. (1965). Boğazlıyan-Yozgat yolunun 37. km'sine 1 km'lik bir yolla bağlanmıştır; yüksl. 1 050 m. (M)

YENİPAZAR, bulgarca **Novipazar,** Kuzeydoğu Bulgaristan'da Varna-Şumnu arasında yer alan şehir. Deliorman yöresindedir. (M)

YENİPAZAR, islavca **Novipazar,** Yugoslavya'nın orta kesiminde şehir. 1878 Berlin antlaşmasıyle Bosna vilâyeti, Avusturya yönetiminde bırakılınca, Sırbistan ile Karadağ arasında yer alan Yenipazar, Osmanlı devletine terk edildi; burada Avusturya - Macaristan'ın askerî denetimi kabul edildi. Yenipazar, Kosova vilâyetinin İştip sancağına bağlandı. (M)

YENİ PYTHAGORAS'ÇI blş. sıf. Yeni Pythagoras'çılıkla ilgili.

◆ Blş. i. Bu doktrinden yana olan kimse. (L)

YENİ PYTHAGORAS'ÇILIK blş. i. İskenderiye'de gelişen ve Pythagoras'ın öğretisini örnek alan felsefe sistemi.

— ANSİKL. *Yeni Pythagoras'çılık*, Pythagoras'ın gizli öğretisini canlandırma amacını güder. Bu görüş, doğu mistisizmini, Eflatun'culuğu ve Stoa'cılığı da kapsar. Cicero'nun çağdaşı romalı P. Nigidius Figulus tarafından kurulduğu sanılmaktadır. Akımın temsilcileri I. yy.da Sexii tarikatını kuran Q. Sextius ve oğlu Taranto'lu L. Crassitius, Papirius Fabianus, Cornelius Celsius, Albucius, Siculus, Musa, baba Seneca, Larissa'lı Anaksilaos, Labienus, Porcius Latro, Arellius Fuscus, Bassus ve özellikle İskenderiyeli Sotion ile Moderatus'tur. II. yy.daki temsilcileri ise şunlardır: Nikomakhos; peygamber ve gezgin büyücü Tyana'lı Apollonios, Hadrianus'un danışmanı Secundus, Apameia'lı Numenios Aleksandros Abonotikhos. Hem mistik, hem çileci bir akım olan Yeni Pythagoras'çılık üstüne yeterince bilgi yoktur. Varlığını sürdürdüğü üç yüzyıl içinde bu akım, imparatorluğun baskıları ve halkın ilgisizliği yüzünden birçok defa söner gibi oldu. Ortaya koyduğu eserlerin çoğu düzmece olan akım, bu kaynaşmalı çağın öteki felsefî çığırları ile doğu dinlerinin etkisinde kaldı. (L)

YENİ POMERANYA. Bk. NEW BRITAIN.

YENİ POZİTİVİST blş. sıf. Yeni Pozitivizmle ilgili.

◆ İ. Yeni pozitivizmden yana olan kimse. (L)

YENİ POZİTİVİZM blş. i. Mant. Çağdaş pozitivizm.

— ANSİKL. *Yeni pozitivizm* 1918'e doğru ortaya çıktı. Comte ve Mill'in klasik pozitivizmine yaklaşan bu akıma, özellikle, meselelerin mantık ve teknik analizine duyulan ilgi de eklenmiştir. Bundan ötürü yeni pozitivizme «analitik felsefe» adı da verilir. Bu akımın başlıca temsilcileri şunlardır: 1929'a doğru kurulan Viyana topluluğunun filozofları (R. Carnap, H. Reichenbach, M. Schlick, Frank, Neurath, H. Hahn, A. Tarski, K. Popper) ve İngiliz Analysis topluluğuna bağlı düşünürler (S. L. Stebbing, A. E. Duncan Jones, C.A.

Mace, G. Ryle, A. J. Ayer, B. Russell, J. Wisdom ve mantıkçı L. Wittgenstein). [L]

YENİRCE i. *Halk dili.* Gitkide genişleyen yara.

— Tıp. Diş veya kemik dokusunun yenmesi. *Eşanl.* REM. (M)

YENİ ROMANTİK bls. sıf. Yeni romantizmle ilgili.

◆ i. Bu eğilimin taraftarı. (L)

YENİ ROMANTİZM bls. i. G. santl. Romantizmden ve özellikle Eugène Delacroix'dan ilham alan modern sanat eğilimi.

— Ed. XIX. yy. sonu ve XX. yy.da ilhamı ve üslûbuyle romantizm eğilimine bağlanan bazı eserlerin niteliği. (Ed. Rostand'ın *Yavru Kartal*'ı [L'Aiglon] yeni romantik bir dram olarak kabul edilebilir.) [L]

Yeni Sabah, İstanbul'da yayımlanmış günlük siyasî gazete. Cemalettin Saraçoğlu tarafından kuruldu (1938). Safa Kılıçlıoğlu tarafından devralındıktan (1948) sonra gelişti; 1950'den sonra baskısı 150 000'e ulaştı. 30 Haziran 1964'te yayım hayatı son bulan Yeni Sabah'ta Sami Karayel, Fatin Fuat, Reşat M. Yanardağ, Reşat Fevzi Yüzüncü, Nihat Kürşat, Murat Sertoğlu, Osman N. Karaca, Alp Zirek, Oğuz Akkan, Orhan Koloğlu, Hakkı Devrim, Nezih Demirkent yazı işleri müdürü olarak; Şükrü Baban, Refi Cevat Ulunay, Sabri Esat Siyavuşgil, Nezihe Araz v.d. devamlı yazar olarak çalıştılar. (M)

Yeni sahne, türk tiyatro topluluğu. İsmail Faik tarafından kuruldu (1920). Dârülbedayinin bu sıralardaki karışık durumu dolayısıyle Behzat Butak, İ. Galip Arcan, Emin Beliğ Belli, Raşit Rıza Samakov, Onnik Binemeciyan, Elize Binemeciyan v.d. bu topluluğa katıldılar. *İzmirli Kız, Ceriha, İstemeyerek, Amca Bey* gibi eserler oynadılar. Topluluk 1923'te dağıldı. (M)

Yeni Saray. Bk. TOPKAPI.

YENİSEY, S.S.C.B.'de ırmak, Orta Sibirya'da; 3 800 km. Yenisey, Moğolistan'da doğar, Tuva muhtar arazisinde S.S.C.B.'ye girer ve Batı Sayan'ı boğazlarla aşar, 3 000 km boyunca Orta Sibirya yaylalarının ve Batı Sibirya ovasının kenarlarını takip eder. Irmak başlıca kollarını sağdan alır: Baykal gölünün ayağı Angara, Taşlı Tunguska, Aşağı Tunguska. Yenisey'in rejimi kara-dağ rejimidir, suları yazın yükselir. Irmaklardan seyrüseferde yararlanılır; Kuzey Buz denizindeki ağzında birçok liman kurulmuştur: İgarka, Dudinka (Pyasina kömür ocaklarına ve Norilsk nikel madenlerine demiryoluyle bağlıdır); Ust-Port, Dikson. Irmağın hidroelektrik düzenlenmesine ve birçok büyük hidroelektrik santral (bu arada Krasnoyarsk) inşasına başlanmıştır.

— Leng. *Yenisey dilleri,* Yenisey boyunca konuşulan (veya konuşulmuş olan) sibirya dilleri. Bunlar dört tanedir: 1. *Ket* veya *Yenisey Ostyak*'ı, İgarka'dan Yenisey'in güneyine kadar Yenisey'in iki kıyısında 1 400 kişi tarafından konuşulur (eskiden batı ve güneyde daha ilerilere kadar yayılırdı); 2. *Kot,* XVIII. yy.da Kan ve Mana kıyılarında, Krasnoyarsk'ın batısında yaklaşık olarak 1 000 kişi tarafından konuşulmuştur (1860'ta ortadan kalktı); 3. *Asan,* Kot'un çok yakın akrabasıdır; XVIII. yy.da Kot'un yayılma alanının kuzeyinde Taseyevo bölgesinde konuşulmaktaydı; 4. *Arin,* Kot ve Asan'ın akrabasıdır; XVIII. yy.da Yenisey'in batısında, Krasnoyarsk bölgesinde birkaç yüz kişi tarafından konuşuluyordu. Bu dillerden yalnız ket dili yeterince bilinir. (L)

YENİSEYLİLER, Batı Sibirya'da etnik grup. Yenisey vâdisine sürülmüştü. Bir kısmı Altaikler ile kaynaşmışlar, birkaç bin kişilik Yenisey Ostiakları da Orta ve Aşağı Tunguska bölgelerine dağılmışlardır. (L)

YENİSEYSK, S.S.C.B.'de şehir, Batı Sibirya'da, Yenisey'in sol kıyısında, Angara ile karıştığı yerin yakınında. 1618'de siyasî suçlular için kurulan şehir. Doğu Sibirya'nın fethinde önemli yol oynadı; XVII. ve XVIII. yy.da ırmak ulaşımı ve kürk ticareti canlandı. Sürgün merkezi, XIX. yy.da kuzeye, tundraya doğru kaydırıldı. Bölgeye birçok siyasî muhalif gönderildi: dekabristler (1825); polonyalı isyancılar (1831 ve 1863); devrimciler (bu arada 1897-1900 arası Şuşenskoye'de kalan Lenin ve 1913-1916 arası Kostina ve Kureyka'da kalan Stalin). Bugün şehir bir kereste sanayii merkezidir. (L)

Yenisey yazıtları. Bk. ORHON ve YENİSEY YAZITLARI.

YENİ SİBİRYA takımadaları, rusça **Novosibirskiye Ostrova,** Kuzey Buz denizinde takımadalar, S.S.C.B.'nin Sibirya kıyısında; Laptev denizini Doğu Sibirya denizinden ayırır. 1770'te Lyatrov tarafından bulunan adalar, tundra ile örtülüdür. Meteoroloji istasyonları. Beyaz tilki avcılığı. (L)

YENİ SÖMÜRGECİLİK bls. i. XX.yy.da sömürgeciliğin, yeni bağımsızlık kazanmış ülkelere iktisadî yönden hâkim olmayı öngören şekli. (L)

YENİSU, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü, Bingöl ili, Genç ilçesi) bucak; 2 127 nüf. (1965); 7 köy. —*Bucak merkezi,* 210 nüf. (1965). İlçe merkezinin 25 km kuzeydoğusundadır; 1 550 m. Yenisu'yu ilçe merkezine bağlayan yolun 15 km'si toprak yol halindedir. (M)

YENİŞAR BADEMLİ, Akdeniz bölgesinde (Göller yöresi, Isparta ili, Şarkî Karaağaç ilçesi) bucak; 3 123 nüf. (1965); 2 köy. — *Bucak merkezi,* 2 669 nüf. (1965). İlçe merkezinin 51 km güneyindedir. Beyşehir gölünün batısına dökülen küçük bir dere vâdisinde kurulmuştur; yüksl. 1 200 m (M)

Yeni Şark kütüphanesi (Türk Neşriyat yurdu), İstanbul'da, Ankara caddesinde kitabevi (kuruluşu, 1862). Hacı Kasım Efendi (1841-1932) tarafından kuruldu. Hakkâklar caddesinde kitap satışevi olarak faaliyete geçti. 1867'de yayımcılığa başladı; *Kur'an, Delâil-i Şerif, Tefsir-i Şerif* gibi dinî eserler yayımladı. 1914'te Babıâli caddesine (Ankara caddesi) taşındı. 1926'da Hacı Kasım Efendinin oğlu M. Hüseyin Tutya'nın yönetimine geçti. Hacı Kasım'ın ikinci oğlu Naci Kasım İstanbul Maarif* kitaphanesini kurdu. (M)

YENİŞEHİR, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Bursa ili) ilçe merkezi küçük şehir; 13 407 nüf. (1970). Aynı adı taşıyan ovanın güney kenarı yakınındadır; 230 m. Bursa - Bilecik ve İznik - İnegöl karayolu birbirini burada keser. İl merkezine 55 km uzaklıktadır. —*Yenişehir ilçesi,* 772 km², 45 317 nüf. (1970). Tek bucak; 61 köy. Tahıl, sebze, meyve, tütün, kavun ve karpuz yetiştirilir.

● *Güzel sanatlar.* Yenişehir'de Osmanlı devrine ait birçok eser vardır. *Ulucami* (*Orhan camii*), Orhan Gazi tarafından yaptırıldı (XIV. yy.). Bugün caminin sadece minaresi ilk durumundadır. *Süleymanpaşa camii,* XIV. yy.a aittir. Dikdörtgen planlı ve düz ahşap çatılı olan caminin duvarları moloz taşıyle tuğladan örülmüştür. *Bâlibey camii,* kitabesi yoktur, plan olarak XIV.-XVI. yy. arasında yapılan yan mekânlı camilerdendir. Ortada kare mekân, yanlarda kubbeli iki küçük odadan meydana gelir. Duvarlar kesme taştandır. Önde altı bölümlü son cemaat yeri vardır. Mihrap nişi mukarnaslıdır. Ağaç mimber, yıldız, altıgen ve üçgen motifleriyle süslüdür. *Voyvoda camii,* XVII. yy.a ait kare planlı ve kâgir bir camidir. *Sinanpaşa camii,* Sinanpaşa külliyesi içindedir. Koca Sinan Paşa tarafından yaptırıldı (XVI. yy.). Tek kubbeli caminin önünde üç bölümlü son cemaat yeri vardır. Cami, kesme taştan yapılmıştır. İçte pencerelerin ve mihrabın çevresi çivi ve kalem işleriyle, taş ve tuğladan örülmüş olan minaresi çinilerle süslüdür. *Süleymanpaşa türbesi,* XIV. yy.da yapılmıştır. Süleyman Paşaya ait makam türbesidir. Sekiz köşeli olan türbenin kubbesi dıştan yirmi dört dilimlidir. *Postinpuşbaba zaviyesi,* Murad I tarafından yaptırıldı. (XIV. yy.). Ortada yer alan kubbeli ana mekânla yanlardaki kubbeli iki odadan meydana gelir. Tuğla ve taş örgülü duvarlar dıştan kemerlerle süslüdür. Kubbe yuvarlaklığına geçiş türk üçgenleriyle sağlanır. *Sinanpaşa imareti,* Sinanpaşa küliyesi içindedir. Tek katlı ve kubbeli 13 mekândan meydana gelir. Dıştan gönüman Bey tarafından yaptırıldı (1305). Sarayın bir bölümüydü. Moloz taştan inşa edilen hamamda kubbelere geçiş tromplar ve türk üçgenleriyle sağlanmıştır. *Çiftehamam,* Deli Hüseyin Paşa tarafından yaptırıldı (1645). Erkekler kısmı üç bölümdür; sıcaklık kısmı, kapalı dört halvetli ve dört eyvanlıdır; sekiz köşeli bir yıldızı andırır. Soğukluk ve camekân kısmı kubbelerle örtülüdür. Kadınlar kısmının sıcaklığı, iki bölümdür. Dış görünüşü uzun bir dikdörtgen biçimindedir. *Şemaki evi,* XVIII. yy.a aittir. Bugün müze olan bina, taş temeller üzerine ahşap olarak yapılmıştır. İki katlıdır. Zemin kat, taşlık ve odalardan meydana gelir. İkinci katta L şeklinde bir sergâh ve sağda iki, solda bir oda vardır. Dolap ve tavanlarda kalem işleriyle oyma ahşap süslemeler yer alır. (M)

YENİŞEMEMEK ortaklş. f. (*yenmek* > *yenişmek*'ten *yeniş-eme-mek*). Birbirini yenememek, alt edememek: *Takımlar yenişemedi.* (M)

Yeni Tiyatro Temsil heyeti, İbnürrefik Ahmed Nuri Sekizinci'nin yönettiği tiyatro (1921). 1920'de Dârülbedayi bunalım geçirince, oyunculardan bir bölümü, *Yeni* Sahne*'de çalışmağa başladı, bir bölümü de İbnürrefik Ahmed Nuri'nin yönetiminde Yeni Tiyatro Temsil heyetini kurdular. Topluluk, 1921'in ramazanına rastlayan mayıs ve haziran aylarında Kadıköy'de Mısırlıoğlu hamamı yanındaki binada temsiller verdi. Toplulukta Kınar, Meri, Mina, Fazıl Rıza Hazım, Kemal Küçük, Yaşar Nezihi, Sara Mannik gibi oyuncular vardı. Topluluğun oynadığı başlıca oyunlar: *Merhametten Maraz; Açık Bono; Ceza Kanunu; Zuhal Burcunda; Dört Çihar; Zifaf-ı Bâkir; Kargacık Burgacık; Zamaneler.* (M)

YENİ TOMMASO'CU bls. sıf. Yeni Tommaso'culukla ilgili.

◆ i. Yeni Tommaso'culuktan yana olan kimse. (L)

YENİ TOMMASO'CULUK bls. i. Leo XIII'ün Papalığı sırasında yapılan ve modern bilimin bütün veri ve metotlarının Aquino'lu Aziz Tommaso'nun doktrini çerçevesine yerleştirilmesiyle sonuçlanan tommaso'cu yeni incelemelere verilen ad. (L)

Yeni Ufuklar, aylık sanat ve düşünce dergisi. 1952'de Orhan Burian ve Vedat Günyol tarafından İstanbul'da kuruldu. 1953'e kadar *Ufuklar* adıyle yayımlandı. Burian'ın ölümü üzerine (1953), *Yeni Ufuklar* adını aldı. 1971 - 1972 Arasında bir süre yayınına ara verdi. Atatürkçü ve hümanist bir görüş ve düşünüş çevresinde toplanan bir yazar kadrosuyle (S. Eyüboğlu [öl. 1973], A. Erhat, V. Günyol, C.O. Tütengil, S. Kocagöz, F. Baykurt, R. Mutluay, O. Arıkanlı v.d.) çıkarılan dergi, V. Günyol'un yönetimindedir. (M)

Yeni Ulus. Bk. ULUS.

YENİ VİTALİZM bls. i. (fr. *néo-vitalisme*'den). Biyol. Vitalist teorinin (vitalizm) XX. yy.ın başlangıcından itibaren aldığı yeni şekil.

— ANSİKL. Fizyoloji alanında ulaşılan sonuçlar, bazen maddeyi uzaktan kontrol eden ilâhî bir ruh, bazen canlı maddeye bağlı özel bir enerji şekli sayılan ve mekanik fizyolojinin yankısı olan hayatî güç varsayımını gözden düşürdü. XX. yy.ın başlangıcında çok şekilli bir *yeni vitalizm* ortaya çıktı.

Organların kendini onarması, uyarlaması, çevreye uyumu, belirli bir görev yapması, birbiriyle işbirliği içinde çalışması gibi olaylar zihinlerde hayret uyandırdı. Demode olan hayatî gücün yerini yöneltici ide, entelekheia holizm, organcılık, atılım gibi bir sürü ilke ve düşünce aldı. Yeni vitalizm de vitalizm gibi tam mekanist ve teolojiye karşıt olmayan bütün yaşama teorilerini içine alır. (L)

YENİYETME bls. sıf. *Yeni.* Yetişen, genç (kimse). *Esk.* Mürahik, mürahika.

◆ **Yeniyetmelik** bls. i. İlk gençlik çağı. (M)

YENİ YUNANCA bls. i. Leng. Eski Yunanca ile karşıtlaşan modern yunan dili. (M)

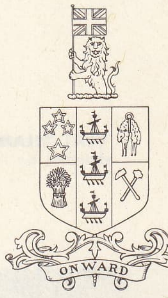

YENİ ZELANDA
armas ı

YENİ ZAĞRA, bulgarca **Nova Zagora,** Bulgaristan'da (Sliven idare bölümü) kasaba, 19 500 nüf.; Eski Zağra (Stara Zagora) - Burgaz demiryolu üzerinde. Tarım merkezi (buğday, ayçiçeği, şeker pancarı, pamuk, bağcılık ve hayvancılık). Sanat okulu. Eski *Yanitsa*'ya Türkler XV. yy.da *Yenice Zağra* adını verdiler. Şehrin 3 km güneyinde Bronz çağından kalma *Dipsiz* (Dipsizka Mogila) adlı höyük. (M)

YENİ ZELANDA, ing. **New Zeeland,** Okyanusya'da takımadalar ve devlet; 2 676 000 nüf. (1966'da). Başkenti *Wellington* (161 600 nüf.); başlıca şehirleri: *Auckland* (515 100 nüf.), *Christchurch* (243 900 nüf.), *Dunedin* (109 300 nüf.).

COĞRAFYA
Fiziki coğrafya

• *Yüzey şekilleri,* Yeni Zelanda, Cook boğazıyle birbirinden ayrılan ve kuzeyden güneye doğru 1 500 km'den fazla uzanan başlıca iki büyük adadan meydana gelir; adaların eni 200 km'yi pek az yerde aşar ve kıyıların hemen her yeri (kıyılar 4 800 km'dir) büyük ölçüde girintili çıkıntılıdır. Her iki ada da dağlıktır. Kısmen volkanik olan kuzey adasına Maoriler «Tüten ada» adını vermişlerdi. Gerçekten adada yeni püskürük olaylar görülür: bazı büyük yanardağ-

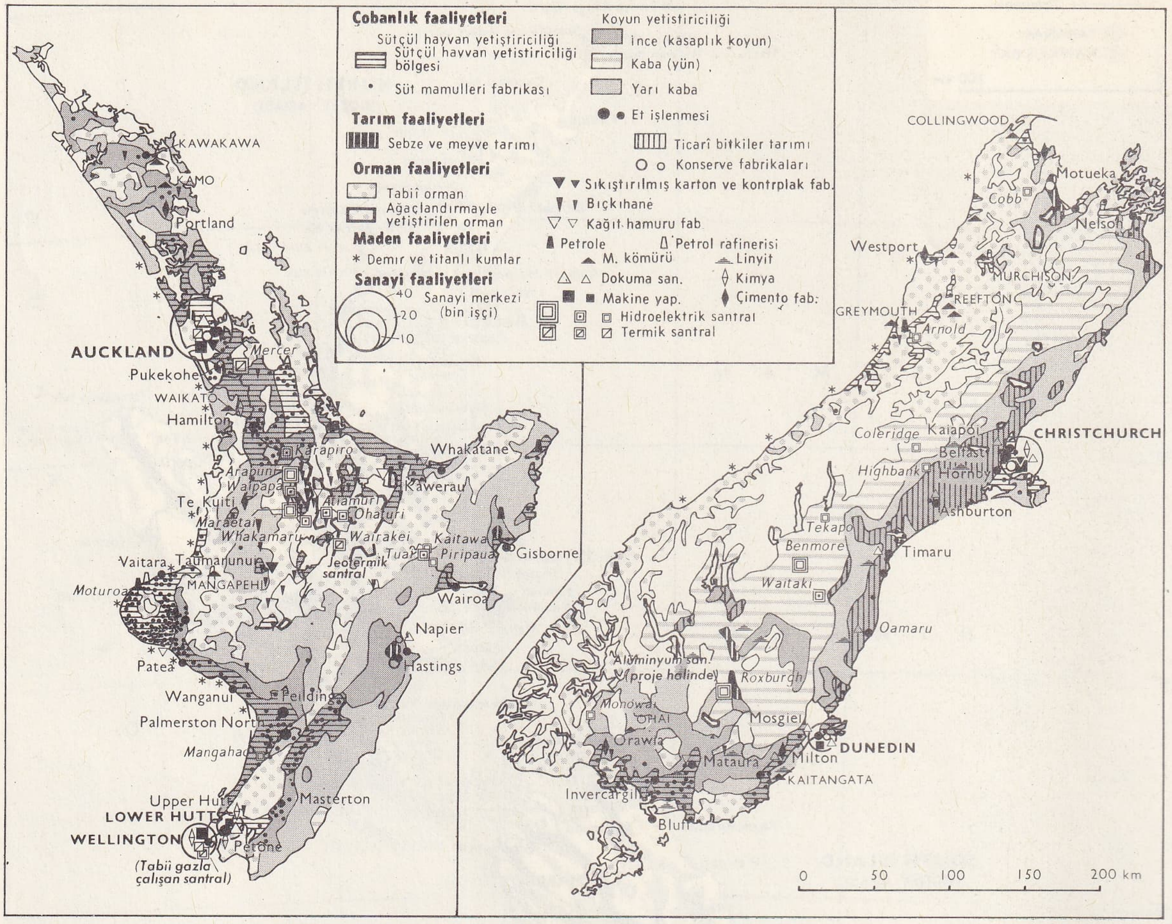

YENİ ZELANDA
ekonomi haritası

koyun sürüsü

şef Pukaki
ve iki çocuk,
Auckland müzesi

lar (Ruapetru, Ngauruhoe) sık sık püskürür. Güney adasında volkan yoktur ve özellikle orta kısımda yüzey şekillerinin başlıca özelliği batıya doğru yükselen sıradağlardır; Yeni Zelanda Alpleri adı verilen bu dağlar doğuda dar ve uzun Canterbury ovasına hâkimdir.

● *İklim, bitki örtüsü, fauna.* Yeni Zelanda'da, bulunduğu enlem (34° 23′ ve 47° 17′ güney enlemi) ve okyanusla çevrili olması sayesinde yumuşak ve yağışlı bir iklim hüküm sürer; ama yüzey şekilleri bu iklim şartlarını değiştirir.

Avrupalıların ülkeye ayak bastığı sırada «tussock» bozkırı ovanın büyük kısmını kaplıyordu; öbür kısımlarda yayılan büyük kozalaklılar ormanı, sarmaşıklar, konik bitkiler ve ağaçsı eğreltiotlarından meydana gelen orman-altına hâkimdi; güneyde yosunsu otlar ortaya çıkıyordu. Ormanların sınırı, otlaklar karşısında büyük ölçüde geriledi; ama dağlarda ıssız olan ormanlar, takımadaların kivi ve hotorni gibi bazı ilkel türlerinin muhafazasına imkân vermiştir. Bugüne kadar memeli hayvan bulunmaması sayesinde korunan notornileri, sayıları çok artan fareler tehdit etmektedir. Bugün Yeni Zelanda'da yaşayan hayvanların çoğu dışarıdan getirilmiştir.

İktisadî ve beşerî coğrafya

● *Nüfus.* Yeni Zelanda'nın nüfus yoğunluğu 8,5'tir; halkın büyük kısmı avrupa asıllıdır: adalarda ancak 165 000 maori vardır; bu yerliler XIX. yy.da savaşlar, hastalıklar ve kabile hayatının teşkilâtsızlığı yüzünden azalmıştı. 1896'da sayıları 42 000'e inmişti; kısa süre sonra ortadan kalkacakları sanılıyordu. Ama yüzyılın başından beri nüfusları olağanüstü ölçüde arttı: doğum oranları bugün binde 45'i bulur; ölüm oranları binde 11'e düşmüştür.

Avrupalı halk ingiliz asıllıdır (İngiltere, İskoçya ve İrlanda'dan gelme) ve Avrupa'daki hayat tarzını muhafaza etmiştir. Protestanlar çoğunluktadır (yüzde 85).

Adalarda nüfus dağılımı eşit değildir: halkın üçte ikisi Kuzey adasında toplanmıştır. Yeni Zelanda tam bir tarım ülkesi olduğu halde, halkın yüzde 63'ü şehirlerde yaşar; en büyük dört şehir olan Auckland, Wellington, Christchurch ve Dunedin'in nüfusu toplam olarak 900 000'den fazladır. Nüfusu az olan ülkenin gelir kaynakları çoktur ve sefalete rastlanmaz; sosyal kademelendirme hemen hemen tamdır (orta bir iş için yüksek ücret); ancak dünya buhranları sırasında işsizliğe rastlanır (1930). Bugün birçok alanda işçi sıkıntısı çekilmektedir.

● *Ekonomi.* Yeni Zelanda bir hayvancılık ülkesidir: yararlanılan toprakların yüzde 89'u hayvan yetiştiriciliğine ayrılmıştır ve ülke ihracatının yüzde 95'i hayvancılık ürünleridir. Yeni Zelanda bugün nüfusu hesaba katılırsa dünyanın birinci hayvancılık ülkesidir: kişi başına 3 sığır ve 17 koyun düşer. Koyunların yetiştirildiği alan her iki adanın toplam yüzölçümünün yarısını içine alır. Yeni Zelanda, hayvanlarının bolluğu sayesinde dünyanın birinci tereyağ, ikinci peynir ve yün ihracatçısıdır; her yıl ürünlerinin başlıca alıcısı Büyük Britanya'ya 500 000 tondan çok et gönderir. Tarım çok az önemlidir: Canterbury ovasında yetiştirilen tahıl bölgede tüketilir. Balıkçılık hâlâ gelişmemiştir. Besin sanayii (mandralar, peynir fabrikaları) ülkenin başlıca sanayiidir; ama İkinci Dünya savaşından beri mahallî tüketimi karşılamayı hedef alan dokuma sanayii ve makine yapımı gelişmektedir.

Nüfus yoğunluğuna oranla ulaşım ağının sıklığı da, ülkenin zenginliğini gösterir; ülkede 5 600 km'lik demiryolu, 900 000 otomobil vardır ve hava trafiği yoğundur. Yeni Zelanda ticaretinin yüzde 78'ini Commonwealth (yüzde 63'ü yalnız Büyük Britanya) ile yapar; de birçok hava ve denizyoluyle Avustralya, Amerika ve Batı Avrupa'ya bağlıdır. Dış ticareti kişi başına mübadelesi yapılan ürünlerin değeri göz önünde tutulursa, dünyada birincidir. Bu ticaret zengin, ama aynı zamanda da yeni olan ve tarım ürünleri karşılığında hayat seviyesi dünyanın en yükseklerinden olan halkının ihtiyaç duyduğu işlenmiş maddeleri satın almak zorunda kalan bir ülkenin ticaretidir; Yeni Zelanda'nın hayat seviyesi 1 000 dolarla A.B.D. ve Kanada'dan sonra dünyada üçüncü gelir. 1960'tan beri, gayrı safi millî hasılanın ortalama artış ritmi yüzde 5'in altındaydı; fakat oldukça yüksek olan nüfus artışı oranı (yüzde 2'nin üstünde), bu oranı kişi başına yüzde 2'ye düşürdü. Ticaret bilançosu 1961 ve 1965'te açık verdi. Genişlemekte olan sanayinin ihtiyaçları ve hayat seviyesini yüksek tutma kaygısı mamul madde ithaline ağır vergiler yüklerken, 1965'te hâlâ ihracatın yüzde 75'ini sağlayan ürünlerin (yün, et ve tereyağı) satışları daha ağır gelişti.

TARİH

Adaya ilk olarak Maoriler yerleşti; polinezyalı olan Maoriler, Cook ve Cemiyet adalarından gelerek XIV. yy.a doğru Kuzey adasını ele geçirdiler. Ilıman iklime uyma zorunluluğu, medeniyetlerini ilerletti. Ülkeye ilk ayak basan avrupalı olan hollandalı A. J. Tassmann'ın adalara uğrayarak batı kıyısına *Devletler toprağı* adını verdiği sırada (1642), Maoriler, Güney adasına geçmişlerdi; adalara kısa süre sonra Yeni Zelanda denmeğe başlandı. 1769'dan sonra kıyıyı keşfeden Cook, Yeni Zelanda'nın bir takımada olduğunu ortaya koydu. Adalara gezginlerden sonra balina avcıları, yerlilerden keten ve kereste alan ve ateşli silâhlar satan tacirler geldi; yamyam olan yerliler korkunç çarpışmalara giriştiler. Sonra

Foto. Gazel, X (LAROUSSE)

Church Missionary society'den misyonerler (1814) ve katolikler (1835) adalarda Hıristiyanlığı yaydılar.

Adaların ingiltere'ye ilhakını boş yere isteyen E. G. Wakefield, Kuzey adasında sömürgeleştirmeyi teşkilâtlandırdı (1839); bir fransız seferini önlemek için İngiltere adaya müdahale etti; W. Hobson, topraklarının mülkiyet hakkı için teminat verdiği yerli önderlere İngiltere'nin metbuluğunu kabul ettirdi (Waitangi anlaşması, şubat 1840). Ama Wakefield'in yönettiği şirket 20 000'den çok kolon yerleştirdi ve adanın bütün güney kıyısının kendisine bırakılmasını sağladı; yerlilerin elinde ancak Kuzey adasının ortasındaki az verimli topraklar kaldı. Vali sir George Grey'in karşı çalışmasına rağmen yürütülen bu şiddetli genişleme siyaseti, yerlilerin sert bir şekilde direndikleri ve sonunda kırılıp geçirildikleri maori savaşlarına yol açtı (1843-1847; 1860-1869); yerliler sonradan ustaca tavizlerle Yeni Zelanda toplumuna tekrar katıldılar. Sömürge Büyük Okyanus'taki tecrit edilmiş durumu sayesinde kısa süre içinde geniş bir muhtariyet kazandı. 1852'de çıkarılan, 1870'te sağlamlaştırılan ve ülkeye sorumlu bir hükûmet tanıyan anayasa, yedi il meclisine geniş yetkiler bıraktı; il meclislerinin kötü yönetilmesi, 1875'te merkezî hükûmet tarafından dağıtılmalarıyla sonuçlandı. Avustralya sömürgeleriyle birleşmeyi reddeden Yeni Zelanda, 1907'de dominyon oldu. Ülkede altın bulunması (1861, 1865), nüfusu iki kat artırdı ve tarımı geliştirdi; kolonların uğraştığı sığır ve davar yetiştiriciliği önce yapağı, sonra da et ve süt ürünleri ihracına imkân verdi. Başlangıçta siyasete büyük mülk sahipleri hâkimdi: ama genel oy sisteminin kabulü (1889), güneyin parsellenmesini ve güneyin parsellenmesine katkıda bulunan dinî toplulukların etkisindeki işçilikle geçinen küçük kolonlar kütlesinin siyasette söz sahibi olmasını destekledi. Liberal-işçi koalisyonuna dayanan ve bir «doktrinsiz sosyalizm» uygulayan liberal başbakan Richard Seddeon zamanında (1893-1906), Yeni Zelanda'da dünyanın en ileri kanunları çıkarıldı: kadınlara oy hakkı (1893), Maorilere meclise girme hakkı, hafta sonu tatili (1894), işçileri koruma kanunları, sosyal sigortalar, iş anlaşmazlıklarında hâkime başvurma mecburiyeti, demiryolları, madenler ve toprak mülkiyetinin millîleştirilmesi; büyük mülklere elkonması. Ama Yeni Zelandalılar hürriyetlerini ve hayat seviyelerini muhafaza edebilmek için yalnız İngilizleri (o da az sayıda olmak üzere) göçmen olarak kabul ettiler. XIV. yy.dan sonra sarı ırkın çoğalması korkusu ülkeyi sardı ve Yeni Zelanda daha dominyon olmadan önce stratejik kaygılara kapıldı: Hermadec adalarını işgal etti (1887), Londra'nın Cook adalarının yönetimini kendisine bırakmasını sağladı (1901), 1897'den sonra ingiliz filosunun Büyük Okyanus'taki harcamalarına katıldı. 1920'de Yeni Zelanda Milletler camiasından Batı Samoa adaları üstünde tek başına, Nauru adası üstünde de İngiltere ve Avustralya ile ortaklaşa manda aldı. Transvaal ve 1914-1918 savaşlarında İngiltere'ye yardım eden Yeni Zelanda, A.B.D. ve Avustralya ile ilişki kurarak İngiltere'nin Büyük Okyanus siyasetini kendi çıkarına yontmağa çalıştı; bu ortaklaşa çalışma, İngiltere'nin Japonya ile ittifakını yenilememesi (1922), sonra Singapur'u tahkim etmesiyle sonuçlandı. Yeni Zelanda, hammaddelerin fiyatının çökmesine ve milletlerarası ticaretin azalmasına yol açan 1929 iktisadî buhranından büyük zarar gördü. 1935'te İşçi partisi tek başına iktidara geldi: başbakan Savage, buhranın başında kaldırılan mecburî hakemlik sistemini yeniden koydu, haftada 40 saatlik çalışmayı kabul ettirdi, sendikaya girme hakkını tanıdı ve dış ticaretin teşkilâtlanmasını devlete verdi. İkinci Dünya savaşı sırasında yeni zelanda birlikleri Akdeniz ve Büyük Okyanus cephelerinde çarpıştı. Japonya'nın 1945'te teslim olması, Asya'dan gelecek insan dalgası korkusunu ortadan kaldırmadı: dominyon, avrupalı göçmenleri daha kolay kabul etti, Güneydoğu Asya meseleleriyle ilgilendi (Kolombo planına katılması) ve bir anlaşma ile A.B.D. ve Avustralya'nın desteğini sağladı (eylül 1951). İktidar 1949 - 1957 arası Milliyetçi partiye (muhafazakâr), 1957-1960 arası İşçi partisine, eylül 1960'ta Keith Holyoake'nin yönettiği Muhafazakâr partiye geçti; Samoa adalarındaki milliyetçi hareketler sonucunda, Yeni Zelanda hükûmeti 1961 temmuzunda takımadaların bağımsızlığını ilân etti. 26 Kasım 1966 seçimlerinde, İşçi partisinin 35 milletvekiline karşı, 44 milletvekiliyle çoğunluğu elde tutan Keith Holyoake ve partisi, Yeni Zelanda'yı sembolik olarak A.B.D. safında Vietnam savaşına soktu (1965'te bir topçu bataryası gönderildi). İki parti en çok bu noktada ayrılır: İşçi partisi A.B.D.'den ayrılınarak asya ülkelerine ve özellikle Japonya'ya yaklaşılmasında, muhafazakârlar ise tersine büyük Asya kıtasına karşı bir savunma kaygısıyla, A.B.D. yönetiminde bir siyasî - askerî bütüne katılmakta ısrar etmektedirler. Eylül 1969 seçimini kazanan Milliyetçi parti A.B.D.'ye bağlı siyasetini sürdürdü. Bununla birlikte ağustos 1971'de Güney Vietnam'daki yeni zelanda birliklerini geri çekti. 1972 Seçimlerindeyse İşçi partisi çoğunluğu sağladı. Bu sonuç, ülkenin iç ve dış siyasetinde değişikliklere yol açtı.

KURUMLAR

Hükûmet gücü İngiltere'nindir. Bu gücü yürüten genel valiye Yasama meclisini meydana getiren bakanlar yardım eder. Yasama gücü genel oy sistemiyle (1893'ten beri kadınlar da oy verir) üç yıl için seçilen Temsilciler meclisindedir (3'ü maori olmak üzere 80 üye).

EDEBİYAT

İskoçya'lı John Barr'ın (1809-1889) mısralarına ve Alfred Domett'in maori efsanesine (*Ranolf and Amohia*, 1872) rağmen, William Pember Reeves'in (1857-1932) anlatılarından, Jessie Mackay'in (1864-1938) şiirlerinden ve William Satchell'in (1859-1942) romanlarından önce bir yeni zelanda edebiyatından söz edilemez.

XX. yy.da avrupalı ve avustralyalı yazarların (Katherine Mansfield, Douglas Stewart) etkisi ağır basar. Ama Jane Mander (1879-1949), Robin Hyde (1906-1939), Frank Sargeson, Roderick Finlayson, Daniel Davin ve James Courage'ın roman ve hikâyeleri, A. R. D. Fairburn, R.A.K. Mason, Denis Glover, Keith Sinclair, James K. Baxter ve Alistair Campbell'in şiirleriyle yeni zelanda edebiyatı günden güne güçlenmektedir. (L)

YENİ ZELANDA ALPLERİ, Yeni* Zelanda'nın güney adasındaki dağlar. (L)

YENLİ sıf. (*yen*'den *yen-li*). Yenleri [...] olan (giyecek): *Dar yenli elbise.* (M)

YEN Lİ - BİN, T'ang çağının çinli saray ressamı (VII. yy.). Boston güzel sanatlar müzesinde onun *On Üç İmparator*'un portresini kapsayan rulosu yer alır, bu eserin, çeşitli onarımlara rağmen, bazı orijinal kısımları günümüze kalmıştır. (L)

YENMEK edilg. f. (*yemek*'ten *ye-n-mek*). [Yiyecek için] Yemek işlemine konu olmak, yenilmek: *Sofraya koydukların hepsi yenmiş.* || [...] şeklinde yemek işine konu olmak: *Bu yemek sıcak yenir.* || Aşınmak, eskimek: *Pantolonun dizleri yenmiş.* (M)

YENMEK geçl. f. (esk. türk. *yeñmek*). Bir savaş, mücadele veya yarışmada üstünlük sağlamak: *«Yenmek en aptalları bile akıllandırır, en duygusuzları duygulandırır»* (Kemal Tahir). || *Mec.* Tutmak, engel olmak, bastırmak: *Duygularını yenememiş, kendi kendilerini aşamamışlardır* (N. Ataç). [M]

YEN-TAY, esk. **Çı-fu**, ing. **Chefoo**, Çin'de (Şandung) liman şehri, Şandung yarımadasının kuzey kıyısında; 227 000 nüf. Balıkçılık ve kabotaj merkezi. Bölge elma ve meyve üretimiyle meşhurdur. (L)

YEOMAN [yômın] i. (ing. k.). Tar. Ortaçağ İngiltere'sinde kesenekçi. || Soylu sınıfından olmamakla birlikte, sarayda veya bir soylunun yanında çalışan kimse. || *Muhafız yeoman'ları*, İngiltere hükümdarlarının muhafızları. (1485'te Henry VII tarafından kurulan bu birlik eski askerlerden toplanmıştır ve bugün gösterişten başka hiç bir görevi yoktur. XVI. yy. kıyafetini giyen yeoman'lar arasından Londra kalesinin muhafızları seçilir.) [L]

YEOMANRY [yômınri] i. (ing. k.). Yeoman'ların tümü. || XVIII. yy. sonlarında kurulan ingiliz süvari birliği.

— ANSİKL. Ask. tar. 1794'te kurulan *yeomanry*'nin 1803'te asker sayısı 44 000'e ulaştı. Bu birlikler Boerler savaşında *İmperial Yeomanry* adıyle savaştı; Birinci Dünya savaşında 53 alay meydana getirdi; 1939'da düzenli orduya geçti ve İkinci Dünya savaşına katıldı. (L)

YEOVİL, Büyük Britanya'da (Somersetshire) şehir, *Yeo* ırmağının kıyısında; 24 550 nüf. Düşey gotik üslûbunda kilise. Eldivencilik. Uçak v.b. yapımı. (L)

YEPELEK sıf. *Halk dili.* İnce yapılı, zarif, narin. (M)

YEPYENİ sıf. Hiç kullanılmamış, çok yeni: *Bacaklarında çizgili kara pantolon, ayaklarında yepyeni mest lâstik vardı* (Kemal Tahir). || *Mec.* Alışılmamış, görülmemiş: *Nihayet Osman da geldi, karşısına oturdu. Rabia'ya gözlerinde yepyeni bir ifade ile baktı* (H. E. Adıvar). || Zf. Temiz, yeni: *Yusuf, Muazzez ve Ali, her üçü de yepyeni giyinmişlerdi* (Sabahattin Ali). [M]

YER i. (esk. türk. k.). Ayakların altında yer alan yüzey: *Tıpkı direkten inen gemiciler gibi, kayarak yere inmişlerdir* (F. R. Atay). *Yere düşmek.* (*Zt.* GÖK.) || Toprak: *Hep fışkıracak yerlerin altındaki esnam!* (M. Â. Ersoy). || Mekânın belli bir parçası, bir şeyin mekânda kapladığı alan veya hacim: *Şapkasını almak ister. Allah Allah şapka yerini değiştirmiş* (B. Felek). || Üzerine yapı kurulmaya veya ekilmeye elverişli toprak parçası, arsa, arazi: *Karı gitti Köstence'ye, orada biraz yerleri vardı, sattı, beş on para getirdi* (M. Ş. Esendal). || Bölge, ülke: *Biri Medya devletidir ki, şimdi İran dediğimiz yerler onda kaldı* (Cevdet Paşa). || Yaşanan, yurt edinilen toprak veya şehir: *Yerimizden ayrılmasak başımıza bu işler gelmezdi, ama ne diyeceksin?* (Sabahattin Ali). || Doğuş, çıkış yeri, kaynak: *Âsi boyundan, Dicle boyundan Vardar'a, Tuna'ya kadar her yerden olmak isterdim* (N. Ataç). || Bir olayın vuku bulduğu mahal: *Cinayet yeri. Randevu yeri.* || Oturmak, çalışmak, eğlenmek v.b. amaçlarla kullanılan yapı: *Birkaç saat vakit geçirmek için gidilebilecek yerleri birer birer gözden geçirdim* (R. N. Güntekin). || Sinema, tiyatro, taşıt v.b. yerlerde para karşılığı oturulan koltuk: — *Efendi, kalk oradan bakayım. Orası benim yerim* (B. Felek). || Otel, motel v.b. yerlerde yatılacak, kalınacak oda, yatak: *Nasıl olsa başımızı sokup yatacak bir yer buluruz* (R. N. Güntekin). || Kısım, bölüm: *Çardaklı geçidinin en yüksek yerinden ve gene birtakım geçitlerden döne dolaşa iniyordum* (Ş. S. Aydemir). || Belli bir iş için ayrılmış mahal: *Hiç olmazsa bir iki hafta sinemalara, tiyatrolara, oyun yerlerine gitmeyelim* (Kemal Tahir). *Pazar yeri. Kayak yeri.* || Kalan iz: *Yara yeri.* || Bir şeyin belli bir kısmı: *Sonra, en enteresan yerimmiş gibi gözleri ayaklarıma dikildi kaldı* (A.H. Tanpınar). *Vücudumun her yeri ağrıyor.* || Mevki: *Millî Şairin yeri Millet Meclisi idi elbet* (Y. Z. Ortaç). || Önem, değer: *Son icat olunan yakıtın uçak sanayiindeki yeri.* || Sığılacak mahal, genişlik: *Yer kalmadı beynimde hayâle* (Yahya Kemal). || Bir iş için uygun zaman veya mekân: *Ziyade olsa da hattâ telâşa yoktur yer* (M. Â. Ersoy). || *Yer altı.* Bk. YERALTI. || *Yer minderi*, yere koyarak oturulan minder: *Dede bir yer minderi gösterdi ve «otur kızım» dedi* (H.E. Adıvar). || *Yer odası*, tabanı topraklа bir olan oda. || *Yer sofrası*, yere tepsi veya örtü üzerine kurulan sofra. || *Yer yatağı*, yere şilte sermek suretiyle yapılan yatak.

— ÇEŞ. DEY. *Yer açmak*, başkalarına da yer hazırlamak: *Yerimizi boşaltsak da dünyaya yeni geleceklere yer açsak ...* (Sabahattin Ali). || *Yer almak*, yeri olmak, bulunmak. || *Yer bulmak*, yer ayırmak: *Altında imza olmayan yazılara parti gazetesinde yer bulmak kolaydır* (Y. Z. Ortaç). Oturacak yer ele geçirmek. || *Yer cücesi*, ufak tefek, fakat becerikli (kimse). || *Yer demir gök bakır*, çorak ve sıcak bir yeri nitelerken

yeoman
mızrakçı

kullanılır. || *Yer etmek,* yerleşmek, iz bırakmak: *Nedamet yer etti bende ölüm* (C. S. Tarancı). || *Yer (toprak) kabul etmez,* çok günahkâr. || *Yer kaplamak,* [...] kadar yeri tutmak: *Sergi, Moskova çayı kenarında bir şehir kadar yer kaplıyordu* (Ş.S. Aydemir). || *Yer kapmak,* kalabalık içinde kendine yer bulmak: *Tribünde yer kapmak.* || *Yer öpmek,* yere kapanmak, bir büyüğün önünde eğilmek. || *Yer tutmak,* önemli sayılmak, adından bahsettirmek: *Ama bunlar, Yokuş'ta geçmiş elli yıl içinde sayılacak yer tutmaz* (Y.Z. Ortaç). Kendi veya başkası için oturacak yer ayırmak. || *Yer vermek,* önemli saymak, saygı göstermek. Bir olaya yol açmak, imkân tanımak: *Saygısızlığa yer veren hareket.* Kendi yerini vererek bir kimseyi oturtmak. || *Yer yarılıp (da) içine girmek,* çok utanmak. || *Yer yerinden oynamak,* çok gürültü olmak, karışıklık çıkmak. || *Yer yurt,* oturulan, yaşanılan yer. || *Gökte ararken yerde bulmak,* bir şeyi veya kimseyi rastlantı yardımıyle en umulmadık bir yerde bulmak. || *Yerden bitme (yapma),* çok kısa boylu, bodur: *Yerden bitme, kısa boylu, çökük avurdlu Kara Elif* (Yaşar Kemal). Türedi. || *Yerden göğe kadar,* pek çok: *Beğenmemekte yerden göğe kadar haklı olabilir* (N. Ataç). || *Yerden selâm,* eli yere götürerek verilen selâm. || *Yerden yapma,* kısa boylu. || *Yerden yere vurmak,* çok hırpalamak. || *Yere bakan yürek yakan,* halinden belli olmadığı halde umulmadık işler beceren. || *Yere (toprağa) bakmak,* [ihtiyarlar için] ölüme yaklaşmak. || *Yere batasıca (batsın),* «yok olsun» anlamında kullanılan ilenç sözü. || *Yere batmak,* yok olmak, kaybolmak. || *Yere çalmak (vurmak),* yerlere çarpmak, vurmak: *Bunu boş fıçı gibi yere çalıp patlatmak yok muydu, tez elden?...* (Kemal Tahir). || *Yere (yerlere) geçmek,* çok utanmak: *Ah! Karşımda vatan namına bir kabristan yatıyor şimdi ... Nasıl yerlere geçmez insan?* (M.A. Ersoy). || *Yere geçsin!,* «yok olsun» anlamında kullanılan ilenç sözü: *Avrupa'nın sahnesi de, kendisi de yere geçsin* (H. E. Adıvar). || *Yere göğe koyamamak (sığdıramamak),* çok değer vermek, itibar etmek. || *Yere kapanmak,* çok eğilmek: *Onu görünce yere kapandı ve ayağını öptü* (P. Safa). || *Yere serilmek,* yere yatıp kalmak: *Yıldırıma uğramış ağaç kütüğü gibi yere serildi, bayıldı* (A. H. Müftüoğlu). || *Yere sermek,* mağlûp etmek, öldürmek: *Serseri kurşunlardan ikisinin zavallı Ali'yi yere sermiş bulunduğunu, ortada bir cinayet değil, bir kaza mevcut olduğunu söyledi* (Sabahattin Ali). || *Yeri gelmek,* sırası gelmek, zamana uygun düşmek: *Yeri gelsin, gülerek, oynayarak terk-i hayat* (M.A. Ersoy). || *Yeri göğü ben yarattım demek,* çok gururlanmak. || *Yeri olmak,* uygun görülmek. || *Yeri ölçmek,* yere boylu boyunca uzanmak. || *Yeri öpmek,* «yere serilmek, yere düşmek» anlamında alay yollu kullanılır. || *Yeri soğumadan,* ayrılan bir kimsenin ardından çok zaman geçmeden. || *Yeri var!,* «uygundur, iyidir» anlamında kullanılır. || *Yeri yurdu belirsiz,* nereden geldiği, kimlerden olduğu belli olmayan. || *Yeri yurdu olmamak,* belli bir yeri olmadan serseri hayat sürmek. || *Yerin dibi,* en uzak yer, ahret: *Bir an önce yerin dibine mi, göğe mi, neresi olursa olsun işte oraya göçmek için çırpınan ...* (N. Ataç). || *Yerin dibine geçmek,* çok utanmak: *Ya!.. Yerin dibine geçecektim* (Ahmed Rasim). || *Yerin kulağı var!,* «başkaları duyabilir» anlamında gizlenmek istenen konuşmalar için kullanılır. || *Yerinde duramamak,* kıpırdamak, devamlı hareket etmek, içi içine sığmamak: *Ülfet bu akşam yine bir eğlence toplantısı olacağını anlayınca sevindi. Yerinde duramıyordu* (Ahmed Rasim). || *Yerinde kalmak,* başka yere gitmemek. || [...] *yerinde olmak,* bir kimsenin mevkiinde, yaşında veya kişiliğinde olmak: *—Çocuklar, dedi, benim yerimde olsanız, kendinizi denize atardınız ...* (F.R. Atay). || *Yerinde olmamak,* yok olmak, bulunmamak: *Karı kısmının sözüne bakılmaz, herhalde senin aklın pek yerinde olmamalı* (Sabahattin Ali). || *Yerinde saymak,* ilerleyememek, olduğu yerde kalmak: *Bu yerinde sayan kafamıza ne ad takmalı? «Manend-i şecer nabit» olan sebatlardan da değil bu* (F.R. Atay). || *Yerinde su mu çıktı?,* yerini bırakıp gitmek isteyeni kınamak veya engellemek için söylenen söz. || *Yerinde yeller esmek.* Bk. YEL. || *Yerinden fırlamak,* oturduğu yerden hızla kalkmak: *Hemen yerinden fırladı, terliklerini ayağına geçirerek aşağı koştu* (Sabahattin Ali). || *Yerinden oynamak,* [... için] karışmak, gürültü içinde kalmak: *Lâkin, bilirsin ya, memleket bugün yerinden oynadı* (Namık Kemal). Olduğu yerden kıpırdamak. || *Yerine geçmek,* bir kimseden sonra onun mevkiine geçmek: *Ba'dehû Amr İbnü'l-Âs onun yerine geçti: «Ey nas! Ebû Mûsa'nın dediğini işittiniz»* (Cevdet Paşa). || *Yerine gelmek,* [iş için] olmak. Eski haline dönmek: *Yedikçe gülüşü, içtikçe keyfi, yanakları doldukça kahkahası, yeleği sıktıkça iyimserliği yerine geldi* (F.R. Atay). || *Yerine getirmek,* yapmak. Eski haline döndürmek: *Savaşın başında, «Kafkasya'yı alayım» derken kaybettiğin doksan bin kişiyi bir türlü yerine getirememişken, Galiçya'ya, Romanya'ya, Makedonya'ya yüz yirmi bin seçme insan yollamışsın!..* (Kemal Tahir). || *Yerine koymak,* kaybolan, giden v.b. elden çıkan şeyin benzerini veya eşini sağlamak. [...] dan saymak: *İnsan yerine koymak.* || *Yerine oturtmak,* yerleştirmek. || *Yerini almak,* ayrılan yerine oturmak: *Haydi bayanlar baylar yerlerimizi alalım* (G. Dilmen). || *Yerini beğenmek (sevmek),* [bitki için] yeri uygun gelmek. || *Yerini bulmak (bulamamak)* veya *yerine gelmek (gelmemek),* kendine uygun olan mevkie geçmek (geçememek). || *(Bir kimsenin) Yerini doldurmak,* bir görevden ayrılan kimsenin bıraktığı işi eskisi gibi idare etmek. || *Yerini ısıtmak,* bir yerde uzun zaman kalmak. || *Yerini tutmak,* yerine geldiği kimse gibi olmak, yerine geçebilmek: *Hazret-i Zekeriya aleyhisselâm, kendisinden sonra yerini tutacak evlâdı olmadığından mükedder idi* (Cevdet Paşa). || *Yerle beraber (yerle bir* veya *yerle yeksan),* temeline kadar yıkılmış, yok olmuş, toprağa serilmiş. || *Yerle gök bir olsa,* «ne olursa olsun» anlamında kullanılan yemin sözü. || *Yerlerde sürünmek,* hor görülmüş, sefil bir durumda olmak. || *Yerleri süpürmek,* [paça, etek v.b. için] yere değecek kadar uzun olmak. || *Yerli yerinde.* Bk. YERLİ. || *Yerli yerine.* Bk. YERLİ. || *Âdet yedini bulsun diye.* Bk. ÂDET. || *Ayağı yere basmamak.* Bk. AYAK. || *Ayakları yere değmemek.* Bk. AYAK. || *Aynı yere (kapıya) çıkmak,* aynı sonucu vermek: *Hepsi aynı yere çıkar, yani sadece para meselesi* (A.H. Tanpınar). || *Bir yerde,* bir bakıma. || *Boş yere.* Bk. BOŞ. || *Kara yer.* *Esk.* Mezar. || *Söz yerini bulmak,* söylenen şey gerçekleşmek.

— Ask. *Yer ölçmeli atış planı,* topçu atışlarının hazırlanması ve yapılması için topçu ateş idare merkezinde kullanılacak atış planlarının bir türüne verilen ad. || *Yerinde saymak,* uygun adımla ilerleyen bir yürüyüş kolunda, yürüyüşün gerilemesini sağlamak amacıyle ilerlemeksizin adım temposunu muhafaza etmek.

— Bot. *Yer çamı.* Bk. YERÇAMI. || *Yer elması.* Bk. YERELMASI. || *Yer fesleğeni.* Bk. YERFESLEĞENİ. || *Yer fıstığı.* Bk. YERFISTIĞI. || *Yer mantarı.* Bk. DOMALAN. || *Yer meşesi (yer palamudu).* Bk. KURTLUCA. || *Yer pırasası.* Bk. ASLANKUYRUĞU.

— Elektr. *Yer değiştirme,* parazit akımlardan doğan kayıpları azaltmak için, bir iletkendeki parça iletkenlerin yerlerini değiştirme. (Alternatif akımlı enerji hatlarında, çeşitli iletkenlerin toprağa göre sığalarını eşit kılmak için yapılır.)

— Fiz. *Sıfırın yer değiştirmesi,* eriyen buz içine yerleştirildiği zaman tam 0°C'ı göstermeyen bir cıvalı termometrenin hassasiyet hatası. (Bu hata, camın genleşmesinin kalıcı olmasından ileri gelir ve hassas ölçmelerle sıfırın yerine belirlemek gerekir.)

— Gram. *Yer zarfı,* bir fiilin anlamını, sınırlı olmayan ve her yere uygulanabilen bir yer kavramıyle gösteren zarf: *Dışarı* (çıktım), *beri* (geliniz) v.b.

— Huk. *Yerinden yönetim,* icraî kararların, merkez teşkilâtı dışındaki organlar tarafından alındığı yönetim şekli. || *Yer itibarıyle yetki kuralları,* bir davaya yer itibarıyle hangi mahkemenin bakabileceğine ilişkin kuralların tümü. (Bk. ANSİKL.) || *Hizmet yerinden yönetim,* belirli bir hizmetin, merkez teşkilâtından ayrı bir hukukî varlığa sahip teşekküller tarafından yönetilmesi.

— İda. huk. *Yer değiştirme.* Bk. NAKİL.

— Jeol. *Yer mumu.* Bk. Bk. YERMUMU. || *Yer sakızı.* Bk. YERSAKIZI.

— Kim. *Yer değiştirme.* Bk. ANSİKL.

— Mat. *Yer değiştirme,* bir denklem veya bir eşitsizliğin, bir yanındaki terimlerden birini öbür yana geçirme: *Bir denklemin bir yanındaki terimler yer değiştirirken işaret de değiştirir.* || Düzlemde veya Eukleides uzayında, herhangi bir şeklin görüntüsü kendisine eşit olacak şekilde, uzaklıkları ve açıları, büyüklük ve yön bakımından koruyan noktasal dönüşüm.

— Spor. *Yerinde dönme,* kayakçının durabilmek için bulunduğu yerde yarım daire şeklinde dönmesi. || *Yerlerinize!,* koşuculara yarışa başlamaya hazır duruma gelmeleri için yüksek sesle verilen ihtar.

— Zool. *Yer eşeği.* Bk. YEREŞEĞİ. || *Yer sıçanı.* Bk. KÖSTEBEK.

— ANSİKL. Huk. *Yer itibarıyle yetki kuralları,* genel ve özel olmak üzere ikiye ayrılır: **I.** genel yetki kuralına göre, her dava, davalının ikametgâhı mahkemesinde açılır. Davalının ikametgâhı, davanın açıldığı andaki ikametgâhıdır. Türkiye'de oturmayan kimseler aleyhine dava, onların Türkiye'deki son ikametgâhları mahkemesinde açılır; **II.** özel yetki kuralları, ya genel yetkinin yanında onunla birlikte bulunur ve davacıya seçim hakkı verir veya genel yetki kuralını tamamen ortadan kaldırarak, tek başına hüküm ifade eder: **1.** ana kuralı tamamen ortadan kaldıran yetki kuralları. Burada dava artık davalının ikametgâhı mahkemesinde değil, kanunda özel olarak belirtilen yerde açılır. *Münhasır yetki kuralları* denilen bu durumlar şunlardır: a) gayrımenkule ilişkin davalar, gayrımenkulün bulunduğu yer mahkemesinde açılır; b) terekeye ilişkin belirli davalarda yetki, miras bırakanın son ikametgâhı mahkemesidir; c) boşanma davası, davacının ikametgâhı mahkemesinde açılır; ç) mütekabil dava, asıl davanın açıldığı yer mahkemesinde açılır; d) bir ortaklığın, ortaklarıyle arasında çıkan çekişmelerde yetkili mahkeme, ortaklığın merkezi mahkemesidir; **2.** ana kuralın yanında onunla birlikte hüküm ifade eden yetki kuralları. Davacı, genel yetkili mahkemeyle özel yetkili mahkeme arasında bir seçim yapar ve istediği mahkemede davayı açar: bu yetki kuralları sözleşmeden doğan davalarda; sözleşmenin ifa edileceği yer mahkemesinde; ihtiyatî haciz kararı alınmasından sonra, alacak davası haciz kararını vermiş olan mahkemede; sigorta sözleşmelerinden çıkan çekişmeler bir gayrımenkule veya belirli bir yerde olması gereken menkul mallara ilişkinse dava malın bulunduğu yer mahkemesinde; bir gerçek veya tüzel kişinin şubelerinin bulunması halinde, şubeyle ilgili çekişmeler için merkez mahkemesinde de dava açılabilir; memur, asker, öğrenci ve işçi gibi, belirli bir yerde uzunca kalacak kimseler aleyhine menkul mallara ilişkin çekişmelerden doğan davalar, bulundukları yer mahkemesinde; haksız fiillere ilişkin davalar, haksız fiilin meydana geldiği yer mahkemesinde.

— Kim. *Yer değiştirme* veya *moleküller arası yer değiştirme* ya da *yeniden düzenlenme.* Organik kimyada çok sık meydana gelen yer değiştirmeler, molekül içinde atom veya kök alışverişiyle ve çoklu bağların karşılıklı değişmesiyle oluşan izomerleşmelerdir.

Bütün karmaşık yer değiştirmeler, daha basit yer değiştirme dizisiyle açıklanabilir. Bu konuda iki temel yer değiştirme türü düşünülür: *monotropik yer değiştirmeler'*de bir tek atom veya kök yer değiştirir; birleşme değerinin dengesi, çift bağların da yer değiştirmesiyle sağlanır. Bu değiştirmeler mezomer bir iyonun araya girmesiyle açıklanır. *Ditropik yer değiştirmeler'*de iki madde basit ve tam olarak değişir; bunlar da, tek değerli iyonu değiştiren kök transferleriyle açıklanır (bk. KARBENYUM). Başlıca monotropik yer değiştirmeler: enol-

Foto. LAROUSSE

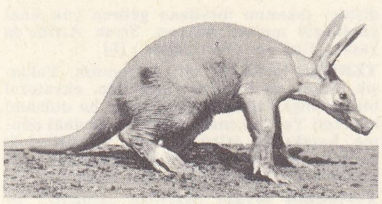

yerdomuzu

keton, alil, properjil yer değiştirmeleridir. Başlıca ditropik yer değiştirmeler ise şunlardır: izobütil türevlerinin tersiyer bütil türevleri halinde izomerleşmesi; semidinik yer değiştirme; epoksitlerin karbonilli türevler halinde izomerleşmesi (bu izomerleşmeye pinakolik yer değiştirme örnek verilebilir); benzilik yer değiştirme v.b.

◆ **Yer yer** zf. Bölüm bölüm, bazı yerlere: *Saray burnu'na doğru denize yer yer vuran güneş, Üsküdar'ı alacakaranlıkta bırakmıştı* (S. Kocagöz). [ML]

YER i. Astron. Üzerinde insanların yaşadığı, Güneş sisteminden gezegen; Güneş'e yakınlık sırasına göre, temel gezegenlerin üçüncüsüdür. (Bu anlamda kullanıldığı zaman büyük harfle yazılır.) *Eşanl.* DÜNYA. ARZ. YERYÜZÜ. Bk. ANSİKL.

— Astronotik. *Füze ve uyduları Yer'e döndürme,* uzaya fırlatılan bir füze veya uydunun bütününü veya bir parçasını yeryüzüne indirme. Bk. ANSİKL.

— Coğ. *Yer yuvarlağı.* Bk. YERYUVARLAĞI. || *Yer yüzü.* Bk. YERYÜZÜ.

— Fels. *Yer özekçil.* Bk. YERÖZEKÇİL.

— Fiz. *Yer çekimi.* Bk. YERÇEKİMİ.

— Jeofiz. Bk. ANSİKL. || *Yer kabuğu.* Bk. KABUK.

— Mat. *Yer ekseni* veya *Yer çizgisi,* tasarı geometride, yatay izdüşüm düzlemiyle düşey izdüşüm düzleminin arakesiti.

— ANSİKL. Astron. ♁ sembolüyle gösterilen *Yer,* «iç gezegenler» ile «dış gezegenler» grubunu birbirinden ayırır. Ağırlık merkezinden geçen bir eksen etrafında, oldukça düzgün bir hareketle kendi üzerinde dönerken, bir yandan da elips şeklinde bir yörünge üzerinde Güneş'in çevresinde dolanır. Bu iki hareketten hiç biri, gerçek anlamda düzenli değildir. Üstelik, Ay ve Güneş'in yer ekvator şişkinliği üzerindeki tedirgin edici etkisi yüzünden, Yer'in dönme ekseni uzayda sabit değildir. Bu dönme hareketi, γ* noktasının konumu ve tutulum* düzleminin eğikliği üzerinde kendini hissettiren astronomik devinme* (düzgün) ve astronomik ügrüm* (devirli) olaylarının eşlik ettiği cayroskopik bir harekettir.

Bu dönme ekseni yer elipsoidinin temel eylemsizlik ekseniyle çakışmadığı için, Yer'in kendisine göre de sabit değildir. Bütün öbür gezegenler gibi, Yer'in Güneş çevresinde dolanması da, bu gezegenlerin birbiri üzerine yaptığı karşılıklı etkiler yüzünden çeşitli tedirginlik*lere uğrar. Yer'in Güneş etrafında dolanması yıl*ın süresini, kendi ekseni etrafında dönmesi gün*'ün süresini, bu dönme ekseninin değişen eğiklik dereceleri de mevsim*'leri tayin eder.

● *Sayısal veriler.* Üzerinde yaşadığımız gezegenin başlıca elemanları şunlardır (basıklık 1/297; Hayford elipsoidi; 1 ocak 1958'de düzenlenmiş astronomi elemanları):

Güneş'e uzaklık	günberi	147 000 000 km
	ortalama	149 500 000 km
	günöte	152 000 000 km

Günberi boylamı	101° 13′ 7″
Yörüngenin dışmerkezliği	0,017
Yıldız dolanma süresi	365 g 6 s 9 dk 9,7 sn
Yıldız dönme süresi	23 saat 56 dk 4 sn
Eksen eğikliği	23° 27′
Küre çapı (ekvatorda)	12 756 776 m
(kutupta)	12 713 824 m
Ekvatordaki çember uzunluğu	40 076 594 m
Bir meridyende çember uzunluğu	40 009 152 m
Yüzölçümü	510 101 . 10^3 km^2
Hacim	1 083 320 . 10^6 km^3
Ortalama yoğunluk	5,52
Kütle	6 × 10^{21} ron.

● *Yer'in şekli.* Kabataslak şekliyle Yer, küre biçiminde kabul edilebilir. Fakat, bir meridyen* yayının uzunluğunu hesaplamak için yapılan hassas ölçmeler (ilk defa 1669'da rahip Jean Picard tarafından), yerkürenin, kutuplarda basık ve ekvatorda şişkin bir elipsoit biçiminde olduğunu gösterdi. Öyle ki, başlangıçta yer meridyeninin dörtte bir uzunluğunun on milyonda biri olarak kabul edilen kanunî metre, bugün artık bu tanıma tıpatıp uymamaktadır. Son zamanlarda yapılan geodezi ölçümlerine göre, metrenin ilk uzunluğu on binde 2'den çok daha kısadır (0,0002 m); oysa elipsoidin bir meridyeni kürenin meridyeninden biraz daha uzundur. Yer'in elipsoit biçiminde olmasından ileri gelen bu eşitsizliklerle ilgili bazı verileri sıralayalım:

1°'lik bir meridyen yayının uzunluğu	ekvatorda	110 576 m
	45° enlemde	111 135 m
	kutuplarda	111 700 m

● *Yer'in yaşı.* Yer'in yaşını tayin etmek için bugün doğrudan doğruya ölçümlere başvurulur ve bu yüzden özel bir önem taşır. Öbür kozmik sürelerden edinilen en akla yakın bilgiler, bu temel veriye uygun düşmektedir. Zaten Yer'in yaşı, yerkabuğunun yaşından ve ilk kıtaların meydana geliş tarihinden pek az farklıdır.

Arkaik zamanlardan kalma radyoaktif kaya parçalarını (özellikle granitleri) inceleyerek ve kurşunun 206, 207 ve 208 izotoplarının dozunu hassasiyetle tayin ederek, bu kayanın oluşumundan itibaren geçirdiği radyoaktif değişimlerin süresi bulunabilir. Böylece, bellibaşlı jeolojik devirlerin tarihi belirlenmiş ve yerkabuğunun yaşının 2,5 ile 5,4 milyar yıl arasında olduğu sonucuna varılmıştır.

Öte yandan, yaşı bilinen arazilerde bulunan ve her türlü radyoaktifliğini kaybetmiş olan kurşun cevherleri (galen) incelenince, ilk kurşunun bileşimi anlaşılabilmiş ve günümüzde hiç örneği kalmamış eski kıta parçalarının yaşı hesaplanabilmiştir. İngiliz jeoloji bilgini Holmes'in metodu, birbirini tamamıyle tutan ve hepsi 4,5 milyar yıl çevresinde toplanan sonuçlar vermiştir.

— Astronotik. ● *Füzelerin Yer'e döndürülmesi*'nde genellikle paraşüt kullanılır; hiç değilse yörüngenin son evresinde, füzenin Yer'e döndürülebileceği nokta atmosferin alt tabakalarında bulunduğu zaman paraşütten yararlanılır. Yoğun atmosfer tabakalarını geçen füzeden döndürmek için de, paraşüt ile hava freni arasında madenî düzeneklere baş vurulur. Bazı sovyet meteoroloji uydularında, aşağı yukarı 2 000 m yükseltiye kadar fren ve dengeleyici vazifesi gören madenî yapraklı özel tertibatlar bulunur.

● *Uyduların Yer'e döndürülmesi,* özellikle insan taşıyan uyduların geri döndürülmesi için önce yörünge üzerinde bir frenleme yapılır ve böylece uydu, atmosferden geçen bir alt yörünge üzerine oturtulur; bu alt yörüngede ikinci bir frenleme sayılır. Daha sonra paraşütler kapsülü yere indirir (amerikan uydularında denize, sovyet uydularında karaya).

— Jeofiz. Yerkürenin bütünü üzerinde bugün bile çok az bilgiye sahibiz. Yer merkezinin katı halde mi, yoksa sıvı halde mi bulunduğu, yer magnetizmasının sebepleri ve değişiklikleri gibi temel ve ilk bakışta elemanter gibi görünen olgular hâlâ açıklanamamıştır ve bu olguların geçerli sayılabilecek birer varsayım haline gelmesi de, ya çok daha genel kozmogoni verilerine dayanmak, ya da çok başka alanlarda geçerli olan fizik veya kimya kanunlarını kısmen gerekçesiz olarak jeofiziğe uygulamakla mümkündür. Çoğu zaman, ilk bakışta akla yakın gibi gelen eski fikirlerin (meselâ, yanardağ kraterleriyle yerkürenin içinde var olan bir ateş arasında bağlantı kurulması) yanlış veya amaca uygun olmadığı anlaşılmıştır. Bununla beraber, verilerden bir kısmı, tatmin edici bir yaklaşıklıkla kabul edilebilir bilgiler arasına katılmıştır.

● *Kabul edilmiş veriler.* Kabul edilmiş verilerin başında Yer'in konumunu ve Güneş sistemine dahil bir gezegen olarak bellibaşlı özelliklerini açıklayan veriler gelir: Güneş'e uzaklığı; boyutları (aşağı yukarı bir dönel elipsoitin boyutlarıdır); kütlesi ve biri Güneş'in çevresinde, öbürü kendi ekseni etrafında olmak üzere iki temel hareketi.

Yukarıda sözü geçen verilerin çoğunda bugün vardığımız kesinlik, bazen ayrıntılara indiğimiz zaman büyük bir karmaşıklığı ortaya koyar; bu karmaşıklığın en çok görüldüğü noktalar Yer'in kesin biçimi ve hareketlerindeki küçük düzensizliklerdir. Gerek bu karmaşıklıklardan, gerek yerkürenin kıta veya deniz yüzey şekillerinden burada söz etmeyeceğiz. Yalnız şu kadarını söyleyelim ki, yüzey şekillerindeki seviye farkları, yeryüzünün ortalama yarıçapına (bu yarıçap Everest'te sadece 1/720'dir ve okyanuslardaki büyük derinliklerde de daha fazla değildir) oranla çok küçük sayılabilir. Ayrıca, belirtmemiz gereken bir nokta daha var: yerkürenin geçmişteki veya gelecekteki evrimiyle (meselâ ısı evrimi) ilgili sorunları çözmek için, sıradağların oluşumu ve denge şartları (bk. İZOSTAZİ) gibi birtakım ana meselelere cevap verebilmek şarttır. Deniz ve okyanuslar (bk. DENİZ ve OKYANUSBİLİM), akarsular (bk. POTAMOLOJİ), buzullar (bk. BUZUL) v.b.'den de burada söz etmemeyi uygun gördük. Yerküreyi çevreleyen atmosfere gelince, en basık bölgelerinin (bk. TROPOSFER ve STRATOSFER) yerel veya genel özellikleri daha önce meteoroloji* maddesinde incelenmişti. Atmosferin, özellikleri son zamanlara kadar pek bilinmeyen yüksek kesimleri ise, iyonosfer* genel adıyle, gerek radyo dalgaları, gerek güneş ışıması (bk. OZON), gerek kozmik* ışınım, gerek magnetik fırtınalar ve genellikle Güneş ve Yer bağıntılarının rol oynadığı bütün olgularla ilgili meselelerde günden güne daha büyük bir önem kazanmaktadır. Yüksek atmosfer tabakalarının incelenmesinde, dolaylı araştırma araçlarıyle (msl. iyonosfer sondaları) büyük ilerlemeler kaydedilmiştir; fakat, meselâ füzelerle yapılacak daha dolaysız araştırmalarla daha da kesin sonuçlara varılabileceği umulmaktadır.

● *Henüz tartışmalı veriler.* Tartışmalı veriler, yukarda sözünü ettiğimiz yüksek atmosfer araştırmaları dışında, Yer'in iç yapısıyle ilgili alanlardır. Tahmin edilebileceği gibi, bu alanda dolaysız araştırma araçları çok sınırlıdır: en derin maden kuyuları ancak birkaç bin metreye kadar inebilir, sondaj kuyuları da 5 000 m'yi pek geçmez. Eskiden, bu sınırlı sondajlarda tespit edilen ısı derecelerine bakarak, hiç bir sağlam dayanağı olmayan genellemelerde bulunulmuştu. Gerçekte ise, yüzeysel sayılabilecek tabakalarda doğrulanan çizgisel kanunlara bakarak genel sonuçlara varmak tamamıyle bilim dışı bir davranıştır ve bu yoldan hareket ederek Yer'in merkezindeki sıcaklık derecesi hakkında, yaklaşık olarak bile bir bilgi edinmek imkânsızdır. Bu yüzden, yanardağlar üzerine ileri sürülen bütün eski teoriler ya bırakılmış ya da yeniden elden geçirilmiştir; bugün artık hiç kimse, en güçlü yanardağ püskürmelerinin bile yeryüzünün merkezindeki bir «ortak ateş»ten geldiğine inanmaz. Geçen yüzyılın sonlarına doğru keşfedilen bazı olguların, meselâ radyoaktifliğin, hesaba katılmasıyle, yerküredeki ısı dengesinin ve evrimlerinin eskisinden büsbütün ayrı bir şekilde ele alınması zorunlu olmuştur. Buna karşılık bazı metotlar, meselâ tabiî deprem dalgalarının yayılmalarının veya derin tabakalarda meydana getirilen sunî depremlerin incelenmesine dayanan metotlar, yerkürenin iç tabakaları ve bu tabakaların mekanik özellikleri hakkında bize daha güvenilir bilgiler vermektedir. Meselâ bu metotlarla varılan sonuçlardan biri, Yer'in aşağı yukarı küresel tabakalardan meydana geldiği ve bu tabakaların derinliklerine göre ayrı ayrı özellikler kazandığıdır. Ayrıca, birbirini izleyen tabakalar a-

YEREMYA
«Musa Kuyusu»
Champmol manastırı
Dijon (Fransa)

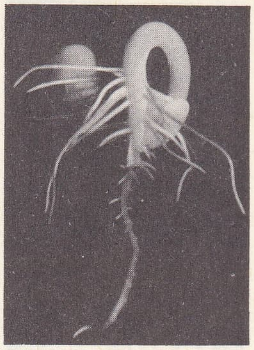

pozitif yereyönelim
(fasulye kökünde)

yerfesleğeni

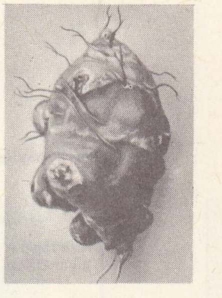

yerelması

Foto. LAROUSSE

rasında, göz önünde bulundurulan özelliklerin tümü bakımından, her zaman bir kesinti yoktur; dolayısıyle, yapılan çeşitli açıklamalar arasında, şu ya da bu özelliğe verilen öneme göre birtakım değişiklikler olur. Fakat, ufak tefek ayrılıklara rağmen, Yer'deki başlıca ardışık tabakaların yüzeyden merkeze doğru şu şekilde sıralandıkları hemen herkesçe kabul edilmektedir: en yüzeydeki tabaka, yapısı ve kalınlığı yerine göre değişen (çeşitli tabaka kalınlıkları arasında 30 km kadar fark olabilir), Yer fiziğinden çok jeolojinin inceleme alanına giren *yer kabuğu*'dur (bk. KABUK); ondan sonra, 2 900 km kadar derine inebilen örtü veya kılıf tabakası gelir; en son tabaka, aşağı yukarı 5 100 km'lik bir derinliği olan ve yapısal değişimlere uğradığı sanılan (bu yüzden bu tabakaya «tohum» diyenler de vardır) çekirdek'tir. Sıcaklık derecelerini zaten bilmediğimiz bu derin tabakaların üzerindeki muazzam basınçlar düşünülürse, bu tabakaların katı mı, sıvı mı olduklarını sormak, ancak katılığa ve sıvılığa belirli bir tanım verilebildiği zaman bir anlam taşır. Dolayısıyle, bu soruları basit bir cevapla karşılamak imkânsızdır.

— İkonogr. Eskiçağda *Yer*'i, Gara, Rhea, Kybele (Kybele'nin arabası), Demeter veya Ceres adlı tanrıçalar temsil ederdi. *Ara Pacis*'in kabartmalarından birinde (Floransa, Uffizi) *Terra Mater* oturmuş, meyvelerden bir taç giymiş, bir yanında öküz, öbür yanında koyun ve iki çocuğu kucaklamış olarak temsil edilir. Bu besleyici Yer tipi. roman çağı elyazmalarında yeniden ortaya çıktı: Bari katedralinde ve British museum'daki minyatürler, Exullet ruloları ve Tutilo'nun Sankt Gallen'deki İncil mahfazası. (LM)

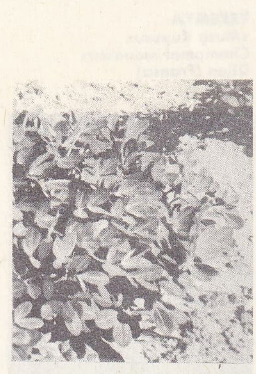

yerfıstığı

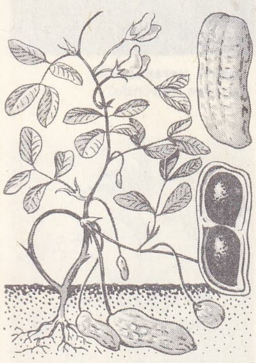

YERALTI bls. i. Toprağın altında kalan kısım.

— Huk. *Yeraltı suları*. Bk. SU.

— Elektr. *Yeraltı kablosu*, hepsi ayrı ayrı yalıtılmış ve kurşundan geçirimsiz bir kılıf içine yerleştirilmiş bir veya birkaç iletkenden meydana gelen ve üzeri ayrıca emdirilmiş kâğıtla yalıtılan kablo.

— Sine. *Yeraltı sineması*, çoğunlukla 16 mm'lik deneysel nitelikteki bazı filimlere verilen ad.

— Trafik. *Yeraltı geçidi*. Bk. GEÇİT. (LM)

YERBA ve **YERVA** i. («ot» anlamında isp. k.). Güney Amerika'da yetişen pek çok bitkinin yaygın adında yer alan bir söz: *yerba mate* (bk. MATE), *yerba buena* (nane) v.b. (L)

YERBERİ bls. i. Astron. Bir gökcisminin gerçek veya görünür yörüngesinin Yer'e en yakın noktası.

— ANSİKL. Güneş görünür hareketini yaparken, 1 ocağa doğru *yerberi* noktasından geçer. O zaman bu gökcisminin görünür çapı yaklaşık olarak 32'35''ye yükselir, görünür hızı ise maksimuma ulaşır. Gezegenlerin yol açtığı tedirginlikler yüzünden, Güneş'in yerberi doğrultusu yılda 11'', 6 kadar yer değiştirir. Ay'ın yerberi doğrultusu ise daha büyük bir hızla (günde 6'40'') hareket eder. (L)

YERBİLİM veya **YERBİLİMİ** bls. i. Yeryuvarlağının yapısını ve evrimini inceleyen bilim. *Eşanl*. JEOLOJİ. (M)

YERBU, Temim kabilesinin önemli kollarından biri. Yemane ve Aşağı Fırat havzasında verleşmişlerdi. Tarihleri Temim kabilesinin tarihiyle birlikte gelişti. Cahiliye devrinde Benu Şeyban ile yaptıkları savaşlarda başarı gösterdiler. İslâmlığın ortaya çıkışında Hz. Muhammed'e karşı düşmanca davrandılar; fakat Hicretten sonra Hz. Muhammed kuvvetlerine karşı direnmediler. Ancak Hz. Muhammed'in ölümünden sonra Secah kumandasındaki Ridde harekâtına katıldılar. Bu harekât bastırıldıktan sonra İslâmlığı benimseyerek, fetihlere katıldılar. Haricî isyanlarına katılan Yerbu kabilesi, 684'te yapılan Davlâb savaşında etkili oldu. Bu tarihten sonra yavaş yavaş eski önemlerini kaybetmeğe başladılar. (M)

yermerkezli boylam

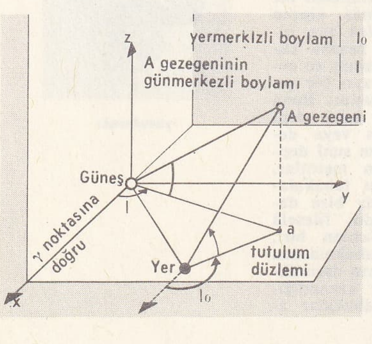

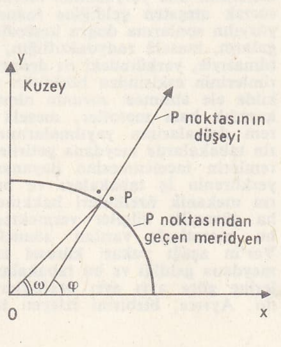

YERCİLLER çoğl. i. (*yer* > *yercil*'den). Daima yerde yaşayan hayvanlar.

— ANSİKL. *Yerciller* iki çeşittir:

— *suda yaşayan yerciller*, topraktaki suyun içinde yaşar, su bulunmadığı zaman uyuşuk, durgun bir hayata girer (birhücreliler, türbelarlar, gasterotricha, rotatorlar, ipsiler, tardigradlar ve kabukluların bazı grupları bunlar arasındadır),

— *su seven yerciller*, yerin üstünde atmosferde yaşayan, daima hareket halinde bulunan, hayat şartlarının elverişli olduğu bölgelerde barınmak için gerektiğinde yer değiştiren hayvanlardır. Eklembacaklılar (çokayaklılar, özellikle örümcekler, böcekler), karındanbacaklı yumuşakçalar, halkalı yersolucanları bunlar arasındadır. (L)

YERÇEKİMİ bls. i. Fiz. ve Geod. Yer kütlesinin çekim etkisiyle bir cismin çeşitli kısımlarına uygulanan kuvvetlerin bileşkesi. || *Yerçekimi şiddeti*, birim kütledeki bir cismin ağırlığı. (Yerçekimi şiddeti, ağırlıklı cisimlerin serbest düşme hareketinin ivmesine eşittir.) YERÇEKİM ŞİDDETİ de denir.

— Bot. *Yerçekiminin bitkiler üstündeki etkisi*. Bk. YEREYÖNELİM.

— ANSİKL. Fiz. Herhangi iki kuvvetin iki ayrı maddesel noktaya kazandırdığı ivme, o kuvvetin şiddetinin, etkilediği noktanın kütlesine bölümüyle orantılıdır. Bu özellik *yerçekimi*'ne uygulanırsa, Yer'in çekim alanının aynı noktasında bulunan bütün cisimlere yerçekiminin kazandıracağı ivmenin aynı olması gerektiği görülür. Bu yüzden, yerkürenin aynı noktasındaki bütün cisimler boşlukta aynı şekilde düşer ve g yerçekim ivmesi bütün maddesel noktalar için aynıdır; deniz seviyesinde ve Paris enleminde yapılan gözlemlerle, yerçekimi ivmesinin değeri $g = 9{,}808\ 8\ m/sn^2$ olarak bulunmuştur; bu, serbest düşen bir cismin bir saniye sonunda kazandığı hızdır.

Fakat, Yer'in cisimler üzerine uyguladığı çekim* kuvvetinin sonucu olan yerçekimi, gözlem yerinin koordinatlarına ve yükseltisine bağlıdır. Teraziyle yapılan ölçmelerde g'nin değişimleri pek önemli değildir; çünkü, bir yandan tartılacak cisim, öbür yandan da daralar üzerine etki eden kuvvetler aynı değişikliğe uğrar. Dinamometreyle yapılan tartılarda ise durum böyle değildir. Belli bir noktadaki bir cismin ağırlığı, o noktadaki yerçekim ivmesiyle kütlesinin çarpımına eşit olduğu için, ağırlığın değişimlerini incelemek yerine g'nin değişimleri incelenebilir.

Eğer hareket halindeki maddesel bir nokta üzerine etki eden tek kuvvet yerçekimiyse (etki eden öbür kuvvetler cismin hareket doğrultusuna dik kabul edilir ve yalnız cismin yörüngesinin şekli üzerinde etkili olabilecekleri düşünülürse) cismin bir tek belli noktadaki hızı bilindiği zaman uzayın diğer bütün noktalarındaki hızı hesaplanabilir ve eşit yüksekliklerde aynı hızlar bulunur. l uzunluğundaki basit bir sarkacın salınımlarının T periyodunu veren

$$T = 2\pi\sqrt{\frac{l}{g}},$$

formülü, yerçekiminin kazandırdığı g ivmesinin değerini hesaplamak için basit ve hassas bir metot sağlar. Sarkaç çok küçük bir açıyla denge konumundan ayrılır ve meselâ 60 saniyedeki salınımların n sayısı hesaplanır; buradan da

$$g = 4l\,\frac{n^2\pi^2}{60^2}\ \text{bulunur. (L)}$$

YERDOMUZU bls. i. Tek başına damarlı-dişliler takımını meydana getiren çok tuhaf görünüşlü memeli hayvan. Siyah Afrika'da yaşar. (İlmî adı *orycteropus*.) [L]

YERDURAKLI bls. sıf. Astronotik. Yaklaşık olarak 36 000 km yükseltide, ekvatoral bir yörünge üzerinde dolanan ve bu dolanım hareketi Yer'in kendi ekseni etrafındaki dönme hareketini izlediği için, yeryüzündeki herhangi bir gözlemciye hareketsizmiş gibi görünen bir yapma uydu için kullanılır. (L)

Yerebatan sarayı (Bazilika sarnıcı), İstanbul'da, bugün de içinde su bulunan en büyük kapalı su sarnıcı. İstanbul, sık sık yabancı kavimler tarafından kuşatılan bir şehir olduğundan Bizanslılar, su ihtiyacını karşılamak için şehirde birçok sarnıç yaptılar. Yerebatan sarnıcı, VI. yy.da imparator Justinianus tarafından yaptırıldı. Sarnıcın suyu Cebeciköy kemeriyle 19 km uzaklıktaki Belgrad ormanlarından getiriliyordu. Bugün sarnıçta yalnız yağmur suyu toplanır. Sarnıcın uzunluğu 140 m, genişliği 70 m'dir. Sarnıçta 12 sıra halinde 4'er m aralıkla 336 sütun vardır. Sütunların boyu 8 m'dir; korinthos üslûbunda başlıkları vardır. Binbirdirek sarnıcında olduğu gibi, sütunlarda toprak altı kısımlar yoktur. 3-4 m'yi bulan su yüksekliği bugün 25 sm - 1 m arasında değişir. Eskiden, sarnıcın tavanında bulunan deliklerden kovalarla su çekilirdi. Bugün sarnıç turistik ziyaret yeridir. (M)

YEREDOĞRULUM bls. i. Bot. Bk. YEREYÖNELİM.

YEREGÖÇÜM bls. i. Biyol. Bir hücrenin, bir organizmanın veya bir organizma parçasının, yerçekimi dışında bütün olaylardan bağımsız olarak ağırlık sebebiyle yaptığı zorunlu hareket. (Göçüm, «yönelme»den farklı bir harekettir, çünkü yönelme esas itibarıyle belirli bir yöndeki harekettir.) *Eşanl*. GEOTAKTİZM. (L)

YEREKAN i. (ar. *yerekān*). Tıp. *Esk*. Sarılık.

— Bot. *Esk*. Ekinlerde görülen şap hastalığı. (M)

YEREL sıf. (*yer*'den *yer-el*). Bir yere özgü olan.

— Petrografi. *Yerel oluşum*, bir kayacın veya mineralin yerinde oluşması. (Yerel oluşum teorisine göre, taşkömür veren bitkiler bataklıklarda ve taşkömür çıkarılan yerlerde yetişir.) [L]

YERELMASI bls. i. Köksapı sebze olarak kullanılan bitki. (İlmî adı *Helianthus tuberosus*. Bileşikgillerden). || Aynı bitkinin yumru köksapı.

— ANSİKL. *Yerelması* XVII. yy.da Kanada'dan Avrupa'ya getirildi. Boyu 2 m'yi bulan dayanıklı, çokyıllık bir bitkidir. Yumrusunda bol miktarda glükoz ve inülin bulunur. Tadı enginarı andırır; hayvan yemi olarak da kullanılır; özellikle domuzlara yedirilir. Damıtma yoluyle yüzde 10 alkol verir.

— Mutf. Etli veya zeytinyağlı yemekleri yapılır, pişirilmesinin bir özelliği yoktur. (LM)

YEREMENKO (Andrey İvanoviç), sovyet mareşali (doğ. 1892). Moskova savaşında (1941) ordu, Stalingrad'da (bugün Volgograd) [1943] bir grup kuvvetin kumandanı olarak savaştı. 1944'te Kırım harekâtını yönetti ve Çekoslovakya savaşını sona erdirdi. (1945'te mareşal oldu.) [L]

YEREMYA, İsrail'in dört büyük peygamberinden biri (Anatot M. Ö. 650'ye doğr. - Mısır M. Ö. 580'e doğr.). Benyamin boyundandır. Mısır ile ittifaka karşıydı, halkına Babil krallarına boyun eğmelerini öğütledi. Kaldelilere teslim olmayı savunduğu için halkın gazabına uğradı. Olaylar Yeremya'ya hak verdirdi; sağlığında, Kudüs iki kere Kaldeliler atrafından alındı, halkı esir edilerek Babil'e gönderildi. Çok duygulu bir insandı, halka ne gibi cezalara çarptırılacağını haber vermek ona acı geldi. Eski bir hıristiyan geleneğine göre, sitemlerine öfkelenen Yahudiler tarafından Mısır'da öldürülmüştür. (L)

YEREŞEĞİ bls. i. Zool. Makaslı böcek'in (lucanus) diğer adı. (M)

YEREYÖNELİM bls. i. Çekim alanının, özellikle ağırlığın, bitkilerin büyüme organlarına (kök, gövde ve yapraklar) verdiği büyüme yönelimi. *Eşanl*. GEOTROPİZMA.

Foto. Carrière (LAROUSSE)

— ANSİKL. Bir bitkinin anakökü, çimlendiği andan itibaren aşağı doğru büyür; bu yüzden kök genellikle toprağa dalar (*yereyönelim* terimi buradan gelir). Buna karşılık ana sap, yukarı doğru büyür ve dolayısıyla topraktan çıkar; yapraklar ise (ikiçeneklilerde) yatay durur, bu da onların üst yüzleriyle ışık emmelerine ve alt yüzlerini gölgede tutmalarına yarar. Yan köklerle yan dallar dik olan gövdeyle belli bir açı yapar; her türde kendine has olan bu açı, ona karakteristik görünüşünü verir. Bu kuralın istisnaları çoktur, ama bunlar da özel uyumlardan ileri gelir: tırmanıcı sürüngen ve köksaplı bitkiler; dipten süren bitkiler v.b. Bitkileri anormal şartlar altına koyarak (ters saksı, klinosta deneyi) yereyönelimin etkilerini değiştirmek veya tüm ortadan kaldırmak mümkündür. (L)

YERFESLEĞENİ blş. i. Otsu veya dip kısmı odunsu sürüngen gövdeli bitki. (İlmî adı *Mercurialis annua.* Sütleğengillerden.) [Ekinler arasında bol miktarda yetişir ve zararlı bir ot sayılır.] (L)

YERFISTIĞI blş. i. Çiçekleri döllendikten sonra toprağa gömülerek meyve veren yaygın bir tarım bitkisi. (İlmî adı *Arachis hypogaea.* Fasulyegillerden.) || Aynı bitkinin eğlencelik olarak yenilen ve yağı çıkarılan tohumu. *Eşanl.* AMERİKAN FISTIĞI, ARAŞİT.

— ANSİKL. *Yerfıstığı* sarı çiçekli, orta boylu (30-40 sm), biryıllık otsu bir bitkidir. Ancak sıcak ülkelerde tarım bitkisi olarak faydalanılabilir. Sıcak olmayan ülkelerde taneleri hem çok küçük hem çok az yağlı olur. Tohumlar 50 sm aralıkla 7-8 sm derinliğinde ocaklara gömülür. Bitki çiçekteyken boğaz kısmı doldurulur.

Yerfıstığı, taneleri için yetiştirilir ve tanelerinden basınçla yağ çıkarılır; kuru yaprak ve dalları hayvanlara yedirilir; yağ çıkarıldıktan sonra arta kalan küspesi azotça çok zengindir, hayvan beslenmesinde geniş ölçüde kullanılır.

Yerfıstığı yetiştiren ülkelerin başında Hindistan ve Çin gelir; Türkiye'de 1970'te ekim alanı 15 000 ha; toplam üretim 37 000 t; hektar başına verim 2 467 kg'dır. (LM)

YERGİ i. (*yermek*'ten *yer-gi*). *Yeni.* Bir kimse, bir düşünce veya bir göreneği yermek, alay etmek için yazılan yazı veya söylenen söz. *Esk.* Hicviye. *Zt.* Övgü. (M)

YERGİCİ i. (*yergi*'den *yergi-ci*). Yergi yazan veya yergide bulunan kimse. *Esk.* Heccav. (M)

YERGİN sıf. (*yermek*'ten *yer-gin*). *Yeni.* Yerilen, kabul edilmeyen, kötü görülen. *Esk.* Mezmum. (M)

YERGİNLİK i. (*yergin*'den *yergin-lik*). Ahl. *Yeni.* Yalancılık, zalimlik v.d. gibi ahlâkın reddettiği niteliklere verilen ad. *Esk.* Rezilet. Zemime. (M)

YERHMURASAN (Ebu Yahya ibn Zayyan) [1208'e doğr. - 1283]. Tlemsan'da Abdulvedid veya Zeyyanî hanedanının kurucusu (1235-1283). 1235'te müslümanların emîri ilân edildi ve emîr unvanını aldı. Hafsid El-Mustansir'in (1249-1276) halifelik otoritesini tanıdı. 1248'de Muvahhidlerden Said'i yendi. Sonra Marakeş'te iktidari ele geçiren Merinî'lerle mücadeleye girişti ve Merinî'lerden Yakub'a Ujda yakınlarında yenildi (1271). [L]

YERİNEÇ blş. i. Jeol. Bk. JEOSENKLİNAL.

YERİNDE sıf. (*yer*'den *yer-i-n-de*). Gerektiği şekilde olan, uygun düşen: *Yerinde bir cevap.* || Zf. Gereken tarzda: *Yerinde davranmak.* (M)

YERİNDELİK i. (*yerinde*'den *yerinde-lik*). Huk. Kamulaştırılan bir yer üzerinde, kamu çıkarının, özel çıkara oranla yüksek olması. (M)

YERİNE zf. (*yer*'den *yer-i-n-e*). Bir şeyin veya kimsenin yerini almak üzere. || Başkasının adına: *Toplantıda onun yerine ben konuştum.* (M)

YERİNMEK dönşl. f. (*yermek*'ten *yer-i-n-mek*). Başkasına veya kendine acımak. (*Eşanl.* TEESSÜF *etmek.*) || Pişman olmak. (M)

YERKESİK, Ege bölgesinde (Muğla ili merkez ilçesi) bucak; 10 329 nüf. (1965); 16 köy. —*Bucak merkezi*, 2 729 nüf. (1965). Muğla-Marmaris yolunun 9. km'sinden batıya ayrılan 9 km'lik bir yolun sonundadır; yüksl. 660 m. (M)

YERKÖY, İç Anadolu bölgesinde (Orta Kızılırmak bölümü, Yozgat ili) ilçe merkezi şehir; 18 625 nüf. (1970). Kızılırmak'ın en büyük kolu olan Delice ırmak vâdisi boyundaki düzlüklerde kurulmuştur. Ankara-Kayseri demiryolu üzerindeki istasyonu (yüksl. 764 m) Yozgat ve Kırşehir için istasyon durumundadır. Bu sebeple Yerköy hızla gelişmiştir. 1935 Sayımında nüfusu 300 iken 1970'te 20 000'e yaklaşmıştır. — *Yerköy ilçesi*, 1 245 km², 41 933 nüf. (1970). Merkez ve Salmanlı bucakları içinde 54 köy. (M)

YERKUŞAĞI blş. i. Meteorol. Yağmur veya çiy etkisiyle meydana gelen, tıpkı gökkuşağına benzediği halde yeryüzüne yansıyan alkım. (L)

YERKÜRE blş. i. Astron. Üzerinde yaşadığımız gezegen; kısaca Yer. *Eşanl.* YERYUVARLAĞI. (M)

YERLEŞİK sıf. (*yerleşmek*'ten *yerleş-i-k*). Belli bir yere yerleşmiş: *Yerleşik kavimler.* || Bir yerin yerlisi olmuş. *Esk.* Mütemekkin. || Bir yerde devamlı görülen. *Esk.* Beledî.

— Biyol. Gerek kaybolmak üzere olan (*koruyucu* yerleşiklik), gerek tam tersine gelişip yayılma çağının başlangıcını yaşayan (*ilerleyici* yerleşiklik) ve dar bir alanda sıkışıp kalan türlere verilen sıfat.

— Bot. Anayurdunda ve dar bir alanda bulunan bitkilere denir. (ML)

YERLEŞİKLİK i. (*yerleşik*'ten *yerleşik-lik*). Yerleşik olanın özelliği.

— ANSİKL. Bot. Bitki türlerinin oldukça sınırlı bir alana sıkışmış bulunduğu bir bölgenin florasının özelliği. *Yerleşiklik* özellikle yüksek dağların ve kıtalardan uzak adaların (Madagaskar) floraları için önemlidir. (L)

YERLEŞME i. (*yerleşmek*'ten *yerleş-me*). Yerleşmek eylemi.

— Huk. *Yerleşme hürriyeti.* Bk. HÜRRİYET. (M)

YERLEŞMEK geçz. f. (*yer*'den *yer-le-ş-mek*). Yerine oturmak: *Biraz bastırınca kapak yerleşti.* || Çalışmak için bir yere girmek: *İşçiler fabrikaya yerleşti.* || Belli bir süre için bir yerde kalmak: *Bir haftalığına otele yerleştik.* || Rahat bir biçimde oturmak: *Koltuğa iyice yerleşti.* || Eşyayı düzenleyip yerine koymak: *Yeni eve taşındık ama henüz yerleşemedik.* || Bir yeri sürekli kalma, oturma yeri olarak seçmek: *«Yusuf Efendi, evlâdım, Edremit'te yerleşip kalmak niyetinde misiniz?»* (Sabahattin Ali). || Atılması, çıkarılması güç olacak şekilde yer almak: *Düşman karşı tepelerde yerleşmişti.* || Tutunmak, yaygın hale gelmek: *Bu moda halk içinde yerleşti.* || Yer etmek: *Yolda rastladığımız her şeyi, herkesi bu ruyanın içine iyice yerleşmiş havasında görüyordum* (A. H. Tanpınar). [M]

YERLEŞTİRME i. (*yerleştirmek*'ten *yerleştir-me*). Yerleştirmek işi, yurtlandırma. *Eşanl.* İSKÂN.

— Cerr. Yerinden çıkmış organları normal durumuna getirmeyi öngören ameliyat.

— Ciltc. Kitabı meydana getirecek formaları katladıktan sonra, yan sayfaları ve metin dışı resimleri ekleyerek hazır hale getirme.

— Seram. Pişirilecek çömlekleri kasetlerin veya gömleklerin içine dizme.

— Farklar psikol. *Yerleştirme levhası testi.* Bu testte, denekten, bazı tahta parçalarını, mümkün olduğu kadar hızla bu tahta parçalarına uyan geometrik şekillere göre oyulmuş bir levhanın içine yerleştirmesi istenir. (Test, Séguin tarafından hazırlanmıştır.)

— Ted. Bir organı normal olarak bulunması gereken boşluğa koyma işlemi. (Genellikle fıtık, fimozis gibi kusurları düzeltmek için kullanılan ve elle yapılan sistemli bir harekettir.)

— Teknol. Lehimlenecek veya bir takım tezgâhında işlenecek madenî parçaları tezgâhın tablasına koymak. (LM)

YERLEŞTİRMEK geçl. f. (*yerleşmek*'ten *yerleş-tir-mek*). Yerine koymak, yerleşmesini sağlamak: *Fakat ben onların yerlerini, her birini kendi elimle yerleştirmiş gibi kesin olarak biliyordum* (Ş. S. Aydemir). || [Tokat, şamar v.b.] Vurmak. || *Teşm. yol.* Tam zamanında söylemek: *Sözü yerleştirdi.*

— G. santl. Bir bütünün çeşitli unsurlarını ustalıklı bir biçimde yerli yerine koymak.

◆ **Yerleştirilmek** edilg. f. Yerleştirmek işine konu olmak: *Eşya yerine yerleştirildi mi?* (M)

YERLİ sıf. (*yer*'den *yer-li*). Taşınmayan, sabit: *Yerli masa.* || İçinde bulunulan bölgede yetişen: *Yerli marullar satışa çıktı.* (*Eşanl.* MAHALLÎ.) || Ülke içinde yapılan veya yetişen: *Yerli mallar.* || Sıf. ve i. Oturduğu ülkede doğup, büyüyen, ataları da orada yaşamış olan (kimse): *Uzun memuriyetlerin tecrübesi, yerlilerin kendisi gibi memurlarla niçin ahbap olduklarını ona öğretmişti* (Sabahattin Ali).

— ÇEŞ. DEY. *Yerli yerinde*, bulunduğu veya uygun yerde: *Salonun duvarlarında, merdiven başlarında, sahanlıklarda çarlar zamanından kalan ve Rus tarihini aksettiren tablolar, hâlâ yerli yerindeydi* (Ş.S. Aydemir). || *Yerli yerine*, kendine ait olan yere: *Bütün eşyayı yerli yerine koydular.* || *Yerli yersiz*, uygun bir zaman kollamaksızın: *Bizim efe, bana düşman oldu. Şimdi ikide bir yerli yersiz takılıyor* (Kemal Tahir).

— Etnogr. Afrika, Amerika, Avustralya'nın medeniyetten uzak, ilkel biçimde yaşayan halkına verilen ad.

— Jeol. Başka yerlerden gelen aşma örtülerine karşıt olarak oluştuğu yerde kalan topraklara denir.

— Petrogr. Bir kaya veya mineralin, bulunduğu yerde oluşması. (Yerli olma nazariyesine göre, maddesi kömüre dönüşen bitkiler, bataklıklarda, kömürün bulunduğu yerlerde gelişmiştir.)

— Teşk. tar. *Yerli kulu*, kale muhafızı olan dizdarların emrindeki gönüllü askerlere verilen ad. (Mısır, Bağdat, Musul, Diyarbakır, Van, Bosna, Halep, Kars, Erzurum, Budin, Tamışvar gibi önemli kalelerde yeniçeri yerine kullanılan kale askeriydi.) [ML]

YERLİĞ i. (esk. türk. *yarlığ*'dan fars. *yerliğ*). *Esk.* Ferman: *Yalavacının söylediği yerliğine boyun eğdiler* (A. H. Müftüoğlu). [M]

YERLİLEŞME i. (*yerli*'den *yerli-le-ş-me*). Tab. Bir hayvan veya bitkinin, anayurdundan başka bir ülkede sürekli olarak yaşamağa alışması. (L)

YERLİLİK i. (*yerli*'den *yerli-lik*). Bilinen en eski çağlardan beri yaşadıkları yeri değişmemiş olan bitki türlerinin veya insan ırklarının özelliği. (L)

Yerli Mallar pazarı. Bk. SÜMERBANK.

YERLİSU, Marmara bölgesinde (Ergene bölümü, Edirne ili, Keşan ilçesi) bucak; 8 476 nüf. (1965); 13 köy. —*Bucak merkezi (Çamlıca köyü)*, 1 572 nüf. (1965). Keşan-Gelibolu yolunun 11. km'sinden batıya ayrılan 3 km'lik bir yolun sonundadır; yüksl. 75 m. (M)

YERMAK, Don Kazakları atamanı (öl. 1585). Çar İvan IV, Stroganov'ları Asya sınırlarını korumakla görevlendirince, onlar da zayıf bir birlikle Sibirya hanlığını fetheden (1581-1582) Yermak ile birleştiler. Yermak rus bölgelerini Ural'dan İrtiş'e kadar genişletti. (L)

YERME i. (*yermek*'ten *yer-me*). Yermek eylemi: *Ancak okumayınca onu yermesi de, övmesi de doğru olmaz* (N. Ataç). [M]

YERMECİ i. ve sıf. (*yerme*'den *yerme-ci*). *Yeni.* Yergi yazıları yazan veya yergilerini sözlü olarak yapan kimse. *Esk.* Heccav. *Eşanl.* YERGİCİ. (M)

YERMEK geçl. f. (esk. türk. k.). Beğenmemek. || Kötülemek: *Hergün şu partiyi övüp şu partiyi yereceğim diye fırçayı ele alırsa...* (Y. Z. Ortaç). *Esk.* Zemmetmek. || Alay etmek, kusurlarını ortaya koymak: *Yahya Kemal'i, Yaratış dergisinde çıkan bir yazısında yeriyor, «şiir tanrısı» demiş olmamı orada da başıma kakıyor* (N. Ataç). *Esk.* Hicvetmek. (M)

YERMELİ sıf. (*yerme*'den *yerme-li*). *Yeni.* Yeren, kötüleyen (kelime). *Eşanl.* PEJORATİF. (M)

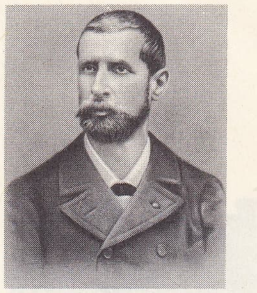

YERSİN

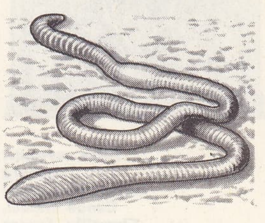

yersolucanı

YESENİN

Foto. LAROUSSE

Yesse soyağacı
İngeburg
Mezmurlar dergisi
Condé müzesi,
Chantilly, Fransa

YERMERKEZLİ blş. sıf. Yer'in gözlem noktası olarak alınan merkeziyle ilgili. || *Yermerkezli boylam,* günmerkezli boylama karşılık, Güneş sisteminden bir gökcisminin, koordinat merkezi olarak alınmış Yer'e göre hesaplanan tutulum boylamı. || *Yermerkezli enlem,* Yer'in merkezinden itibaren hesaplanan yer enlemi. || *Yermerkezli hareket,* bir gökcisminin, gözlem merkezi olarak kabul edilen Yer'in çevresinde yaptığı görünür hareket.

— ANSİKL. Yer'in bir P noktasının gerçek enlem*i φ ile *yermerkezli enlemi* ω arasındaki fark dakika cinsinden verilir; Yer elipsoidinin basıklık * değeri $\frac{1}{297}$ olarak kabul edilirse, bu fark

$$\varphi - \omega = 12' \sin \varphi + ...$$

formülüyle ifade edilir. Yer, küresel kabul edilirse, gerçek boylamla yermerkezli boylam çakışır.

Yer'in bir noktasından yapılan gözlemlerle, bir A gezegeninin yörünge elemanlarını (her zaman yermerkezli enlem ve boylam cinsinden ifade edilebilen açılım ve yükselim) hesaplayabilmek için, bu gezegenin günmerkezli l boylamı ile yermerkezli l_0 boylamı arasındaki bağıntıyı bilmek gerekir. Üstelik en az altı tane gözlem yapmak gerekir, çünkü bir gezegen yörüngesinin bağımsız elemanları altı tanedir. Burada, en tanınmış iki çözümü Laplace* ve Gauss* tarafından yapılan, gök mekaniğinin temel problemi söz konusudur.

Bir gezegen Güneş ile kavuşum veya karşıma durumunda bulunduğu zaman, günmerkezli ve yermerkezli boylamları birbirine eşittir (yaklaşık olarak 180°); bu özellikten yararlanılarak, yalnız kavuşum ve karşıma zamanlarında yapılan gözlemlerle temel gezegen yörüngelerinin yaklaşık değerleri Laplace ve Gauss'tan önce hesaplanabildi; bu hesaplarla, temel gezegenlerin yörünge düzlemlerinin birkaç dereceyi geçmeyen eğikliği ihmal edilmişti. (L)

YERMERKEZLİLİK i. Yer'i evrenin merkezi olarak kabul eden ve bütün öbür gezegenlerin Yer çevresinde dolandığını ileri süren astronomi sistemi. (Ptolemaios'un [M. S. II. yy.] kurduğu bu sistem XVI. yy.'a kadar benimsendi. Bu tarihten sonra bu sistemin yerini, Yer dahil olmak üzere bütün gezegenlerin Güneş etrafında dolandığını kabul eden günmerkezli sistem aldı.) [L]

YERMOLİN (Vasiliy Dmitriyeviç), rus mimarı ve heykeltıraşı (öl. 1485'e doğr.). Kremlin'in surlarındaki Frolovskaya kulesi için *Dragonla Mücadele Eden Aziz Georgiy* (Tretyakov sergisi, 1464-1466) alçak kabartmasını yaptı. XV. yy.da Moskova Büyük Dukalığındaki mimarlık çalışmalarının bir tarihini yazmıştı. (L)

YERMUMU blş. i. Jeol. Bk. OZOKERİT.

YEROBOAM (öl. M.Ö. 910), İsrail krallığının kurucusu ve birinci hükümdarı (M.Ö. 930-910). Efraim boyundandır. Hz. Süleyman zamanında, kâhin Ahiya, günün birinde İsrail boyları arasında mezhep ayrılığına sebep olacağını kendisine bildirdi. Bu kehâneti boşa çıkarmak için Yeroboam Mısır'a kaçtı, orada firavun Sesak'ın baldızı ile evlendi ve kralın ölümüne kadar Mısır'da gizlendi. Rehoboam tahta çıkınca, genel hoşnutsuzluktan yararlanarak kendini kuzeydeki on boyun kralı ilân ettirdi. Üç başkenti verdi: Şekem, Fanuel ve Tirsa. Bu siyasî ayrılığa, bir de dinî ayrılığı ekledi. Halkın Kudüs'e gitmesini engellemek için, ibadet yeri olan Dan ve Bethel'i seçti, buralarda kutsal boğalar yetiştirdi, bir ruhban heyeti kurdu ve âyin usullerinde değişiklik yaptı. Putperestliğe döndüğünü gören kâhin Ahiya, gelecekteki kuşakların İsrail tacını koruyamayacaklarını haber vererek onu cezalandırdı. (L)

YEROBOAM II (öl. M.Ö. 743'e doğr.), İsrail'in on üçüncü kralı (M.Ö. 783-743), Yehu hanedanından Yoaş'ın oğlu. Uzun süren hükümdarlığı bir iktisadî refah ve fetihler devri oldu. Krallık, Şam krallığının zararına genişledi ve Yahuda dışında bütün Filistin'i içine aldı. Peygamber Amos, Yeroboam II yönetiminin putperestliğini ve kötülüğünü lânetledi. (L)

YERO körfezi, yun. **Geras,** Ege denizinin doğu kesiminde, Yunanistan'ın Midilli adası güneydoğusunda, girişi dar ve ada içine iyice sokulmuş bir koy. (M)

YEROPKİN (Pyotr Mihayloviç), rus mimarı ve şehircilik uzmanı (1690-1740). İtalya'da okudu. Petersburg'ta Amirallik mahallesinin yapımında önemli görevler aldı. Yönetimi altında Rusya'da ilk yapı talimatnamesi yayımlandı (1737-1740). Palladio'yu tercüme etti. Volinskiy taraftarıydı, idam edildi. (L)

YERÖTE blş. i. Astron. Yer çevresinde gerçek (Ay) veya görünür (Güneş) bir dönme hareketi yapan bir gökcisminin Yer'den en uzak bulunduğu yörünge noktası: *Güneş yeröte noktasında bulunduğu zaman, Yer de tam günöte noktasında bulunur.* || *Teşm. yol.* Gezegen hareketlerinin merkezinde Yer'in bulunduğunu kabul eden eski teoride, diğer gezegenlerin Yer'den en uzak yörünge noktası. (L)

YERÖZEKÇİL blş. sıf. (*yer* ve *özek*'ten *yerözek-çil*). Astron. Bk. YERMERKEZLİ.

— Fels. Yeri, evrenin özeği ve en önemli varlığı olarak kabul eden (öğreti). [M]

YERRES, Fransa'da Seine-et-Oise idare bölgesinde (Corbeil-Essonnes idare çevresi) komün, Paris bölgesinin güneydoğusunda, *Yerres ırmağı*'nın kıyısında; 10 963 nüf. (L)

YERSARSINTISI blş. i. Jeol. Bk. DEPREM.

YERSEL sıf. (*yer*'den *yer-sel*). Bir yere özgü olan. *Eşanl.* YÖRESEL, MAHALLÎ. (M)

YERSİN (Alexandre), isviçre asıllı fransız bakteriyoloji uzmanı (Morges, İsviçre 1863-Nha Trang, Annam 1943). 1886'da Pasteur enstitüsüne girdi, Emile Roux ile çalışmaları sonucunda difteri toksinini keşfetti. Hongkong'ta veba mikrobunu buldu (1894), vebaya karşı serumu hazırlamak üzere Annam kıyılarında Nha Trang'da bir laboratuvar kurdu. Bundan sonra Çinhindi'nde çeşitli Pasteur enstitüleri yönetti. *Hevea Brasiliensis*'in (kauçuk ağacı) Çinhindi'nde yetiştirilmesine önayak oldu ve *Cinchona ledgeriana*'nın (kınakına ağacı) bu ülkede yetiştirilebilmesi için çalıştı. (L)

YERSİZ sıf. (*yer*'den *yer-siz*). Kalacak yeri olmayan. || *Mec.* Uygun düşmeyen, ilişkisiz: *En nihayet ona tam bir müsavat vermek isteyince de bir sürü yersiz taleplere tahammül mecburiyetinde kaldı* (Sabahattin Ali).

— ÇEŞ. DEY. *Yersiz yurtsuz,* barınacak yeri olmayan, berduş. || *Yerli yersiz.* Bk. YERLİ. (M)

YERSİZLİK i. (*yersiz*'den *yersiz-lik*). Yeri yurdu olmama, evsizlik. || *Mec.* Yerinde, uygun olmayış. (M)

YERSOLUCANI blş. i. Nemli yerlerde son derece bol olan halkalı solucan. (İlmî adı *Lumbricus terrestris.*)

— ANSİKL. Nemli topraklarda son derece bol olan *yersolucanı* topraktan asla ayrılmaz; toprağın içinde böğürlerindeki kıllara dayanarak sürünür, bir taraftan da toprak yiyerek kendisine yol açar. Sindirim borusu toprağın içindeki organik maddeleri alıkoyarak sindirir. Kalanı solucan toprağı olarak dışarı atılır. Yersolucanı böylece toprağı faydalı bir şekilde kabartarak havalandırır. Yersolucanının gözü yoktur; solunumunu deriyle yapar. Erdişi olmakla beraber çiftleşir ve yumurtalarını bir koza içinde bırakır. Vücut halkalarının hepsi birbirine benzer olduğundan bir yersolucanı kaç parçaya kesilirse o kadar yersolucanı meydana gelir. (L)

YERSOLUCANLARI çoğl. blş. i. Yersolucanı gibi toprakta yaşayan halkalı solucanlar takımı. (L)

YERTEL (Aleksandr İvanoviç), rus romancısı (Voronej yakını 1855 - Moskova 1908). Turgenyev ve Tolstoy'un etkisinde kaldı, rus hayatının gerçekçi imgesiyle insancıl bir idealin anlatımını birleştiren *Gardeniny, İh Dvornya, Priverjentsıy i Vragi* (Gardenin'ler, Onların Hizmetçileri, Dostları ve Düşmanları) [1889] adlı romanıyle tanınır. (L)

YERUKALA i. Leng. Bk. BANCARİ.

YERÜSTÜ blş. i. Toprağın üst düzeyi.

— Hidrol. *Yerüstüne çıkan,* çığırlarının bir kısmında yeraltında aktıktan sonra tekrar yüzeye çıkan ırmak suları için kullanılır. || *Yerüstüne çıkış,* yeraltı mağaralarının emdiği suyun büyük bir kaynak halinde tekrar açıkhavaya çıkması. (L)

YERYOMENKO (Andrey İvanoviç), sovyet mareşali (doğ. 1892). Moskova muharebesinde (1941) ün kazandı. Sonra Stalingrad'da bir ordular grubunun başında savaştı. 1944'te Kırım'daki harekâtı başarı ile yönetti ve son taarruza Çekoslovakya'ya kadar katıldı. Stalingrad Meydan muharebesi üstüne bir eser yazdı (1961). [L]

YERYUVARLAĞI blş. i. Üzerinde yaşadığımız gökcismi. *Esk.* Küreiarz. (M)

YERYÜZÜ blş. i. Üzerinde yaşadığımız toprak ve denizler, dünya kabuğu: *Hâlâ beni mest ettiği gecedir / Sanırım hem yeryüzü hem gökyüzü* (C. S. Tarancı). || Dünya, hayat: *Halam, babamın yeryüzünde tek akrabası idi* (A. H. Tanpınar). || Âhiret'in zıddı: *Yanıbaşımdakiler, yeryüzüne ait konuşmalarına devam ediyorlar* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

YE'S i. Bk. YEİS.

YESADA (1824-1858), on üçüncü Tokugawa şogun (1853 - 1858). Şogun rejiminin, Batılıların baskısıyle güç bir hal aldığı sırada iktidara geldi. A.B.D.'nin silâhlı tehdidi karşısında Yesada boyun eğdi ve Kyoto imparatorluk sarayının muhalefetine rağmen 29 temmuz 1848'de Edo'da, on kadar limanı amerikan ticaretine açan antlaşmayı imzaladı. (L)

YESAG i. (fars. *yesâğ*). *Esk.* Yasak. (M)

YESAR i. (ar. *yesar*). *Esk.* Sol taraf, sol. || Zenginlik. || *Dest-i yesar,* sol el. || *Yemîn ü yesar,* sağ ve sol. (M)

YESÂRET i. (ar. *yesâret*). *Esk.* Kolaylık. || Zenginlik. (M)

YESARİ (Mahmud), türk yazarı (İstanbul 1895 - ay.y. 1945). Hattat Yesarizade İzzet Efendinin torunu. İstanbul lisesinde okudu, Güzel Sanatlar akademisine girdi. Birinci Dünya savaşında yedeksubay olarak Çanakkale'ye gitti; savaştan sonra İstanbul'da karikatürist olarak basın hayatına atıldı, daha sonra yazarlığa başladı. *Kelebek* dergisini çıkardı (1924). Tiyatro oyunları ve hikâyeler de yazan Mahmud Yesari'nin asıl yazarlık gücü romanlarında görülür. Romanlarında açık ve sade bir dille halktan kişilerin meselelerini anlattı. Başlıca eserleri; roman: *Çoban Yıldızı* (1925); *Çulluk* (1927); *Pervin Abla* (1927); *Ak Saçlı Genç Kız* (1928); *Geceleyin Sokaklar* (1929); *Bağrıyanık Ömer* (1930); *Kırlangıçlar* (1930); *Su Sinekleri* (1932); *Bahçemde Bir Gül Açtı* (1932); *Kalbimin Suçu* (1932); *Ölünün Gözleri* (1933); *Tipi Dindi* (1933); *Sevda İhtikârı* (1934); *Dağ Rüzgârları* (1939); *Sağnak Altında* (1943). Hikâye kitabı: *Yakacık Mektupları* (1937). [M]

YESARİ (Mehmed), türk halk şairi (Batum 1804 - Sinop 1880). Medrese öğreniminden sonra saz şairi olarak ülkeyi dolaştı. Bir süre Kırşehir bektaşî tekkesinde bulundu. Kilerevi babalığı ve türbedarlığı, Sinop bektaşî tekkesinde iki yıl babalık yaptı. Siirlerinde bektaşî ilkelerinin etkileri görülür. Hece ve aruzla yazdığı şiirleri mecmualarda dağınık durumdadır. (M)

YESARİLEŞME i. (ar. *yesar,* sol'dan). Dy. Bir rakordman*da, düz yol ile sabit yarıçaplı bir kavisli yol arasında dever*in yavaş yavaş değişmesi. (Bu değişikliğin çizgisel olması için *parabolik rakordman*'lar kullanılır.) [L]

Yesemek Taşocağı ve Heykel atelyesi. Arkeol. Gaziantep ilinde, İslâhiye ilçesinin 22 km güneydoğusunda bulunan Yesemek köyünün doğusundaki yamacın üzerinde arkeolojik yer. İlk defa 1890'da Felix von Luschan'ın dikkatini çekti. 1958-1962 Yılları arasında Prof. Dr. U. Bahadır Alkım başkanlığındaki bir kurul tarafından burada araştırma ve sondajlar yapıldı. İnce gözenekli ve iyi kaliteli bir bazalttan meydana gelen Yesemek taşocağı aynı zamanda Eski Yakındoğu'nun en büyük açıkhava heykel atelyesidir; fundalıklı bir yamacın üzerinde 300 m × 400 m boyutundaki bir alanı kaplar. Yesemek, özellikle bazalt kayasından heykel taslağı bloklarının biçimlendirilmesi; kapı arslanı, sfenks, kabartma, yuvarlak heykel v.b. taslaklarının şe-

Foto. LAROUSSE

killendirilmesi bakımından öğretici örnekler vermesi ve İmparatorluk devri hitit plastik sanatında rastlanılan bazı sanat motiflerinin geçiş örneklerini vermesi bakımından önemlidir. Yüzlerce taslak üstünde yapılan incelemelerde dört tip kapı arslanı, üç tip sfenks ve üç tip frontal dağ tanrısı kabartması ayrıca bir heykel taslağı, bir savaş arabası (parça halinde) ve bir karışık yaratık (insan ve ayı karışımı) kabartma taslağı bulundu. Genel olarak Yesemek taslaklarının bir kısmı M.Ö. II. binyılın sonlarına, bir kısmının da M.Ö. I. binyılın ilk yarısına ait oldukları anlaşıldı. Üslûp bakımından bunlar, imparatorluk çağı Hitit ve Geç-Hitit örneklerini temsil ederler. Yesemek'te işçilikleri bitirilmemiş yüzlerce heykel taslağı vardır. Bugün burası bir açıkhava müzesidir. (M)

YESENİN (Sergey Aleksandroviç), rus şairi (Konstantinovo, Ryazan 1895 - Leningrad 1925). Babası çiftçiydi; kendisi de çiftçi oldu; 1916'dan sonra rus ülkesini ve köy hayatını ele alan şiirler yayımlamağa başladı: *Preobrajeniye* (Başkalaşım) [1919], *Akordeon* (1920). Şehirde ne yazık ki kokuşmuş çevreye düştü (*İspoved Huligana* [Bir Serserinin İtirafları], 1921); ekim devrimini heyecanla selâmladıktan sonra rus ülkesini idam edildi. İsidora Duncan ile evlenmişti. (L)

YESEVİYE i. (Ahmed *Yesevî*'nin adından). Tasav. Ahmed* Yesevî tarafından XII. yy.-da kurulmuş, sünnî tarikatlardan biri.

— ANSİKL. İslâm dininin Asya Türkleri arasında yayılışından sonra sünnî inançlara bağlı tarikatlar kurulmağa başlandı. Bunlar arasında en büyük ve en yaygını *Yeseviye* tarikatıdır. *Kur'an* ve hadislerle bildirilen bütün emir ve yasakları yerine getirmeyi, bütün ibadet ilkelerini benimsemeyi amaç edinir. Sonraki çağlarda kendisinden birçok kollar çıkan bu tarikat Anadolu Türkleri arasında da hızla yayıldı. (M)

YESİR sıf. (ar. *yüsr*'den *yesir*). *Esk.* Kolay. || Az. (M)

YESRİB, Medine şehrinin İslâmiyetten önceki adı. Şehir, İslâmlıktan önce *Tabat, Teybe, Yesrib, Medine* gibi değişik adlarla anılıyordu. Hz. Muhammed'in hicretinden sonra şehre Medinetü'n-Nebi («peygamber şehri») adı verildi. (M)

YESRİBÎ sıf. (*Yesrib*'den ar. *yesribî*). *Esk.* Medine şehriyle ilgili. || Medineli. (M)

YESSE, Booz ve Rut'un torunu. Yesse'nin sekiz oğlu oldu, içlerinde en genci kral Davud'dur. Davud'un soyundan gelen krallar (bunlar arasında İsa da vardır) çoğunlukla «Yesse ağacı» şeklinde tasvir edilir. (L)

Yesse soyağacı, İsa'nın soyağacı.

— G. santl. Yesse soyağacı kâhin İşaya'nın kehanetinden ilham alır. Yesse yere uzanıp uyumuş şekilde gösterilir. Karnından, göğsünden ve başından çıkan bir ağaç, dalların her birleşme yerinde İsa'nın atalarından birini taşır. Dalın ucunda, Tanrı'nın nimetlerini gösteren güvercinlerin çevrelediği Meryem ve İsa yer alır. (L)

YESTEHLEMEK dönşl. f. *Halk dili.* Abdest etmek. (M)

YESU, İsa peygamber. (M)

YESUÎ sıf. (*yesu*'dan ar. *yesûʿî*). *Esk.* İsa peygamber veya Hıristiyanlık ile ilgili. (M)

YEŞB veya **YEZM** i. (ar. *yeşb, yeşm*). *Esk.* Yeşimtaşı. || *Yeşb-i ahdar*, yeşil yeşim. || *Yeşb-i ahmer*, kırmızı yeşim. | *Yeşb-i hattî*, damarlı yeşim. || *Yeşb-i Mısrî*, esmer yeşim. (M)

YEŞERME i. (*yeşermek*'ten *yeşer-me*). Yeşermek eylemi.

— Bot. Genç bitki kısımlarında klorofil belirmesi.

— ANSİKL. Biyol. Bazı yumuşakçalarda, özellikle istiridyelerde görülen yeşerme olayı mavi diyatomeden (*Navicula ostrearia*) ileri gelir. (L)

YEŞERMEK dönşl. f. (esk. türk. *yaş*, taze'-den *yaş-ar-mak* > *yeş-er-mek*). [Bitki için] Yaprak vermek, yapraklanmak: *Düştüğü yerde yeşerdi, köklendi, dal budak saldı* (N. Araz). || Rengi yeşile dönmek.

◆ **Yeşertmek** geçl. f. [Bitkinin] Yapraklanmasını sağlamak: *Ilık hava ağaçları ergen yeşertti.* || Rengini yeşile döndürmek. (M)

YEŞERTİ i. (*yeşermek*'ten *yeşer-ti*). Yeşermiş olan yer. (M)

YEŞİL sıf. (esk. türk. *yaşıl*'dan). Rengi, güneş ışığının ayrışma tayfında mavi ile sarı arasında yer alan bir pigment, bir boyarmadde veya bir boya için kullanılır: *Yeşil çuhanın bir ucunda o, bir ucunda ben* (Y. Z. Ortaç). || [Sebze için] Kurumamış, taze: *Yeşil bakla.* || [Meyve için] Olmamış, ham: *Yeşil şeftali. Yeşil domates.* || *Yeşil ışık*, yolun açık olduğunu haber veren ışıklı işaret.

— Bot. *Yeşil bitki*, klorofilli olan, dolayısıyle kendibeslek hayat yaşayan bitki.

— Boyacılık. Bk. ANSİKL.

— Eczc. Bk. ANSİKL.

— Jeol. *Yeşil kaya*, kimyasal bileşimi diyabaza yakın olan ve ilk dokusu ofitik, ayrışmış veya başkalaşmış olan iç kaya. (Yeşil kaya genellikle eski bir volkan kayasıdır.)

— Mutf. *Yeşil nane*, güzel kokulu yeşil yaprakları olan nane türü. (Türk mutfağında birçok yemeğe koku ve lezzet vermesi için katılır: zeytinyağlı ve etli dolmalar, çorbalar, mücver, yer elması v.b. Tazesi olmadığı zaman kurusu kullanılır.) || *Yeşil salata.* Bk. KIVIRCIK *salata.*

— Şehircilik. *Yeşil saha*, bir iskân bölgesindeki ağaç dikilmiş veya bahçelerden meydana gelen kısım.

— Teşk. tar. *Yeşil bayrak*, şehzadelere ait bayraklara verilen ad. (Yeşil atlastan yapıldığı için bu adla anılırdı. Padişahın yedi sancağından biri ve sadrazamın bayrağı da yeşil renkliydi.)

— Zır. *Yeşil gübre*, bazı bitkileri, özellikle baklagillerden yeşil bitkileri toprağa gömerek elde edilen gübre. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Boyacılık. Sanayide boya, vernik, mürekkep ve benzeri maddeler yapımında kullanılan *yeşil* renkli pigmentler, boyarmaddeler ve lakalar çok çeşitlidir.

● *Madenî yeşil pigmentler*, ya doğrudan doğruya ya da bir mavi pigmentle bir sarı pigmentin karıştırılmasıyle elde edilir.

1. *Doğrudan doğruya hazırlanan yeşil pigmentler*, yeşil toprak*, krom oksit yeşili, zümrüt yeşili, bakır yeşili ve kobalt yeşilidir. *Krom oksit yeşili* oldukça donuk, fakat ışığa, asitlere, bazlara ve ısıya çok dayanıklı, örtme gücü pek yüksek olmayan bir pigmenttir. *Zümrüt yeşili*, az miktarda bor anhidrit kapsayan, sulandırılmış krom oksittir; öncekinden daha parlak ve canlı, ışığa çok dayanıklı, fakat örtme gücü az olan bir pigmenttir. *Bakır yeşili*, su altında kullanılacak boyaların bileşimine giren zehirli bir pigmenttir. *Kobalt yeşili*, kobalt ve çinko çift oksitidir; oldukça donuk, ışığa dayanıklı, fakat pahalı ve örtme gücü azdır.

2. *Yeşil karışım pigmentleri* arasında krom yeşili, çinko yeşili ve victoria yeşili sayılabilir. *Krom yeşili*, krom sarıs ile Prusya mavisinin karışımıdır; kuru (iki pigmentin kuru kuruya öğütülmesiyle) veya yaş yolla (hamur veya eriyik halindeki prusya mavisi üstüne krom sarısının çökeltilmesiyle) elde edilebilir; daha pahalı olan ikinci metot, birincisinden daha canlı tonda yeşil boyalar verir. Işığa az dayanıklı, fakat örtme gücü yüksek olan krom yeşilleri zamanla maviye dönebilir, çünkü krom sarısı prusya mavisinden daha çabuk bozulur. *Çinko yeşili*, çinko sarısıyle prusya mavisinin bir katkı maddesiyle birlikte kuru kuruya öğütülmesinden elde edilen bir karışımdır. Örtme gücü krom yeşilinden daha zayıf, fakat renkleri çok daha parlak ve canlıdır. *Victoria yeşili*, zümrüt yeşiliyle çinko sarısının karışımıdır; bu iki pigmentin kuru kuruya öğütülmesiyle elde edilir. Işığa çok dayanıklı olan bu boyaların örtme gücü zümrüt yeşilininkinden çok daha yüksektir.

— Eczc. *Yeşil boyarmaddeler*'in birçok çeşidi tedavi alanında kullanılır. Meselâ zehirli olmayan *malakit yeşili*, dahilen alınan ilâçları (ökaliptüs macunu) boyamakta kullanılır; malakit ve metil yeşilinin alkol içindeki çözeltileri, bazı dermatozların tedavisinde işe yarar. Malakit yeşili ayrıca oksiyür tedavisinde de hap şeklinde kullanılır.

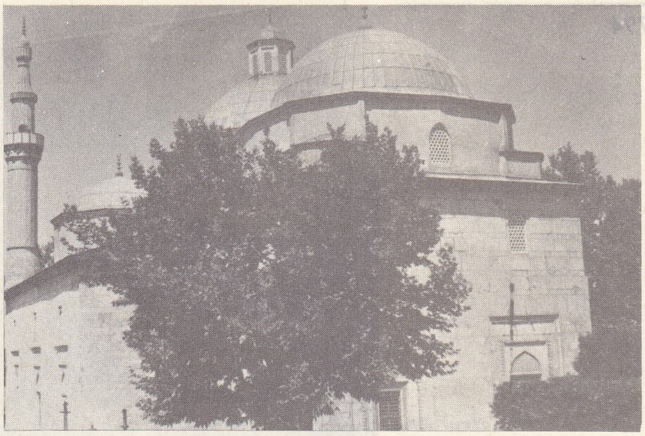

Yeşil cami, Bursa

— Zır. Öteden beri kullanılan *yeşil gübre* verme usulü bir ara terk edildi; fakat 1840'-ta Rodat tarafından yeniden kullanıldı ve Almanya'da Schultz tarafından yaygınlaştırıldı. G. Ville ise 1885'te bu usulün temelli yayılmasını sağladı. Yeşil gübre, bu amaçla yetiştirilen bitkileri toprağa gömmekten başka baklagillerden ve ara bitkilerinden ikinci bir ürün almak imkânını da verir. Baklagiller havanın azotunu tespit ederek toprağı azotça zenginleştirir. Yeşil gübreler çorak, kurak ve zayıf topraklarda çok işe yarar.

◆ **1. Yeşil** renk: *Yeşili çok sever.* || Bu renkteki giyecek: *Yeşillere bürünmüş bir kız.*

— Hücre bil. *İyot yeşili*, odunlaşmış zarları gösteren boyarmadde.

— Kim. *Alizarin yeşili*, galleinden su giderilmesiyle türeyen bileşik. || *İngiliz yeşili*, prusya mavisi ile krom sarısı karışımı. || *Malakit* (*bakır taşı*) *yeşili*, dimetilanilinin benzaldehitle yoğunlaşmasından elde edilen türev. || *Rinmann yeşili*, kobalt ve çinko çift oksidi. || *Scheele yeşili*, bakır arsenit; bakır sülfatın arsenik III tuzu ile çöktürülmesinden elde edilir. || *Schweinfurt yeşili*, bakır aseto-arsenit; bakır asetat üzerine arsenyöz asidin etkimesiyle elde edilir. || *Veronese yeşili*, bakır arsenyat. || *Zümrüt yeşili*, sulu krom III oksit; potasyum bikromat ve borik asidin ergimiş karışımının su ile işlenmesinden elde edilir. (Kumaş boyacılığında kullanılır.)

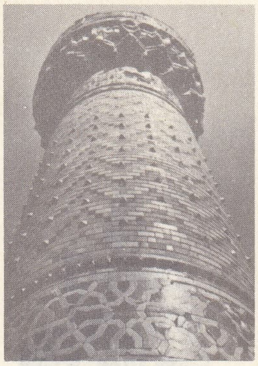

Yeşil cami minaresi osmanlı mimarîsi (XIV.yy.), Bursa

— Miner. *Antik yeşil* veya *mısır yeşili*, beyaz damarları olan yeşil ve siyah renkli mermer. || *Campan* veya *kampan yeşili*, Pirene dağlarındaki Campan vâdisinden çıkarılan mermer. || *Korsika yeşili*, diyalaj ve yeşimtaşından meydana gelen ilkel kayaç. || *Bakır yeşili*, malakit. || *Susa yeşili*, piemont mermeri. || *Floransa yeşili*, yeşil renkli mermer. || *Dağ yeşili* veya *macaristan yeşili*, bakır karbonat. || *Kaz yeşili*, masiko çeşidi.

— Trafik. Yeşil ışık: *Yeşil yandı.* (LM)

YEŞİL AĞAÇKAKAN blş. i. Oldukça bü-

Yeşilköy havalimanı

Foto. E. Yücel, Turizm-Tanıtma. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

Yeşil türbe Mehmed Çelebi sandukası

yük boylu (30-35 sm) ağaçkakan; üst tarafı yeşil ve sarı, alt tarafı beyaz, renkli, başı siyah ve kırmızı beneklidir. (Diğer ağaçkakanlar gibi yeşil ağaçkakan da [*Picus viridis*] ağaçlara dadanan böceklerin büyük bir kısmını yiyerek beslenir; bu arada pek çok karınca da yer. Bu yüzden çok faydalı bir kuştur. Ağaçkakangillerden.) Bk. AĞAÇKAKAN. (L)

Yeşilay cemiyeti (TÜRKİYE), alkollü içki ve uyuşturucu maddelerin tüketimiyle mücadele etmek amacıyle Dernekler kanununa göre kurulmuş (2 mart 1920) kamuya yararlı dernek. Cemiyet *Hilâl-i Ahzar* adıyle kuruldu, sonradan *Yeşil Hilâl, Yeşil Ay* ve *Türkiye Yeşilay cemiyeti* adını aldı. Cemiyetin ilk fahrî reisi şeyhülislâm Haydarîzade İbrahim Efendi, 1. reisi Dr. Hacı Emin Paşa, 2. reisi Dr. Mazhar Osman idi. Cemiyetin sembolü beyaz zemin üzerinde yeşil bir aydır (hilâl). Bugün cemiyetin genel merkezi İstanbul'dadır. Çeşitli yerlerde 90'a yakın şube ve mümessilliği vardır. Her yıl 1-8 mart arasında Yeşilay haftasını düzenler. Cemiyet, *Yeşilay* adlı aylık kültür ve sağlık dergisiyle *Mavi Kırlangıç* adını taşıyan aylık öğrenci ve çocuk dergisini çıkarır. (M)

YEŞİLBAŞ i. Yaygın bir yaban ördeği türü (*Anas platyrhynchos*). [L]

yeşimtaşı

Yeşil cami, İznik'te cami. Mimar hacı bin Musa tarafından inşa edildi (1378 - 1392). Kurucusu Çandarlı Hayreddin Paşadır. Caminin son cemaat yeri üç bölmelidir. İkiz kemerli olan üç tarafı açıktır. Bölmelerin tavanı aynalı tonozludur. Orta bölme yükseltilmiş, son cemaat yeri çatısından dışarı taşan sekiz köşeli bir kasnak üzerine içten *küçük dilimli* bir kubbe oturtulmuştur. Kasnakta dört küçük pencere vardır. Harem, kubbelidir. Yalnız bu camide, kubbeli iç hacimle son cemaat yeri arasında üç bölmeli ve kemerli bir giriş kısmı bulunur. 11,00 m çapındaki büyük kubbe yarımküre biçimindedir; dışarıdan on iki köşeli bir kasnağa oturur. Caminin dışı düzgün yontma taşla örülmüştür. Minare, selçuklu geleneğine uygun olarak tuğladan yapılmış; yeşil ve mor çinilerle süslenmiştir. (M)

Yeşil cami, Bursa'da cami. Yapımına Çelebi Sultan Mehmed'in emriyle mimar Hacı İvaz tarafından başlandı (1413); Murad II devrinde bitirildi (1424). Fakat bazı yarım kalmış süslemelerden caminin tam bitirilmemiş olduğu anlaşılır. İlk devir osmanlı mimarîsinin en güzel eserlerinden biri olan caminin planı ters T şeklindedir. İç kısmı sekiz mekâna ayrılmıştır. Mihrabın bulunduğu kubbeli kıble eyvanıyle yan eyvanlar, ortadaki üzeri kubbeli esas mekâna açılır. Kıble eyvanı orta mekânda dört, yan eyvanlar da bir basamak yükseltilmiştir. Yan eyvanlardan kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır. Esas mekânın ortasında bir şadırvan yer alır; bunun üzerindeki kubbede bir aydınlık feneri vardır. Camide hünkâr mahfili ve diğer mahfiller büyük bir itina ile işlenmiştir. Üst katta ortada hünkâr mahfili, bunun iki tarafında saray daireleri, alt katta saray erkânına ait mahfiller vardır. Caminin bu ilgi çekici mimarîsinin yanında asıl ünü çini kaplamalarından gelmektedir. Eski mihrap ve mimber değerli birer sanat eseridir; 1889'da eski mihrabın önüne yeni bir mermer mihrap konuldu. Bordürlerdeki çini mozaiklerden alt taraftakiler dökülmüş; yerleri kalem işleriyle kapatılmıştır. Cami mihrap duvarına paralel altı sıra üzerine dizilmiş yedişer sütunlu yedi nefe ayrılmıştır. Hünkâr mahfilinin duvarları zengin bir bordür ve kitabelerle çevrilmiş; altı köşeli yeşil çinilerle kaplanmıştır. Tavan da zengin motiflerle süslenmiştir. On metre boyundaki mihrap tamamen çini kaplıdır; orta kısmı beş köşeli beyaz firuze, lacivert ve altın yaldızlı kabartmalı siyah çinilerle rumî ve hatayîlerle süslenmiştir. Bina, kesme taş ve mermerden yapılmıştır. Sağlı sollu iki minaresi son yüzyıllara aittir. (→ Bibliyo.) [M]

YEŞİLCE, Karadeniz bölgesinde (Ordu ili, Mesudiye ilçesi) bucak; 5 085 nüf. (1965); 8 köy. —*Bucak merkezi* (esk. *Yavadı*), 2 199 nüf. (1965). İlçe merkezinin 12 km kuzeyinde; yüksl. 1 350 m. (M)

YEŞİLÇAY. Bk. AĞVA.

YEŞİLDAĞ, Akdeniz bölgesinde (Konya ilinin Akdeniz bölgesi sınırları içinde kalan kesimi, Beyşehir ilçesi, Üzümlü bucağı) kent; 3 574 nüf. (1965). [M]

YEŞİLDERE, İç Anadolu bölgesinde (Konya ili, Karaman ilçesi) bucak; 6 087 nüf. (1965); 7 köy. —*Bucak merkezi* (esk. *İbrala*), 2 311 nüf. (1965). Karaman'ın 36 km doğusunda; yüksl. 1 190 m. (M)

YEŞİLHİSAR, esk. **Karahisar,** İç Anadolu bölgesinde (Orta Kızılırmak bölümü, Kayseri ili) ilçe merkezi kasaba; 9 603 nüf. (1970). Erciyes dağının güneybatısındaki Karahisar ovasının batısında; yüksl. 1 150 m. Kayseri - Niğde arasındaki kara ve demiryolu Yeşilhisar'dan geçer. Halı tezgâhları. — *Yeşilhisar ilçesi,* 987 km²; 20 007 nüf. (1970). Tek bucak içinde 19 köye sahiptir. Tarım, bağcılık ve meyvecilik. (M)

YEŞİLIRMAK, Anadolu'nun Karadeniz'e dökülen önemli bir ırmağı. Koyulhisar güneyindeki Kösedağ'ın batı yamaçlarından inen derelerin birleşmesiyle, *Tozanlı çayı* adıyle ortaya çıkar; ormanlık bir yöreden geçerek batıya doğru akar. Üzerinde bir baraj kurulmuş olan Almus çayını soldan alır; Tokat şehrinin 1 km kuzeyinden akarak geniş ve toprağı verimli *Kazova*'yı sular. Turhal şehri yakınında *Zile çayı*'nı; kuzeybatıya doğru akarak, Amasya'nın 18 km güneyinde önemli kolu olan *Çekerek suyu*'nu alır. Dolambaçlı bir çığırı olan Çekerek suyu ile Çorum çayı da birleşir. Çekerek suyuyle birleşen akarsu için Yeşilırmak adı halk arasında daha çok buradan sonra kullanılır. Burada kuzeye yönelen ırmağın en dar kısmı, Amasya şehrinin yerleştiği ünlü *Amasya boğazı*'nın dik yamaçları arasından geçtiği yerdir. Sonra, bu yerin hemen kuzeyinde *Tersakan** çayını alır. Kuzeydoğu - doğu yönünde akarak verimli Taşova'ya girer ve kendisinden daha uzun olan *Kelkit* suyu* ile birleşir ve hemen kuzeye yönelerek Kuzey Anadolu dağları (Canik dağlarının batı kesimi) içine girer, küçük ovalarla dar boğazların yer aldığı ormanlık bir kesimden geçerek Çarşamba önünde düzlüğe çıkar. Burası, *Çarşamba ovası* adı verilen ve küt bir üçgen gibi denize doğru bir çıkıntı meydana getiren bir deltadır. Irmak, deltasının kuzeybatı köşesinde (Civa burnu) denize dökülür.

Yeşilırmak'ın uzunluğu Kösedağ ile deniz arasında 468 km'dir. Kelkit çayı (uzunluğu 373 km) kaynağı ile Yeşilırmak ağzı arasındaki uzunluk 521 km'ye varır. Yeşilırmak'ın suları ilkbaharda kabarır, yaz sonlarında en düşük düzeyine iner. (M)

YEŞİLİMSİ sıf. (*yeşil*'den *yeşil-msi*). Yeşile çalan, yeşili andıran. (M)

YEŞİLİMTRAK sıf. (*yeşil*'den *yeşil-i-mtrak*). Yeşilimsi. (M)

YEŞİLKENT, Akdeniz bölgesinde (Adana bölümü, Hatay ili, Dörtyol ilçesi) bucak; 14 579 nüf. (1965); 6 köy. — *Bucak merkezi, Yeşilkent şehri* (esk. *Erzin*), 10 257 nüf. (1965). Dörtyol'un 15 km kuzeyinde; yüksl. 150 m. Toprakkale - İskenderun demiryolu üzerinde istasyonu vardır. (M)

YEŞİL KÖKBACAKLILAR çoğl. bls. i. Kamçılı tekhücreliler takımı; normalde kökbacaklı olan, genellikle kromatoforlu yalancı ayakları bulunan, fakat avlarını yutup sindirebilen türleri kapsar. (Yeşil kökbacaklılar beş familyaya ayrılır. Her familyanın bir cinsi vardır. Tür sayısı azdır. Deniz sularında ve tatlı sularda yaşar.) [L]

YEŞİLKÖY, esk. **Ayastafanos,** İstanbul'un batısında, Marmara denizi kıyısında önemli bir oturma semti. İstanbul belediye sınırları içinde yer alan Yeşilköy, İstanbul ilinin Bakırköy ilçesi ve belediye şubesine bağlıdır. Yeşilköy'ün 1965'te 16 857 olan nüfusu, şehrin çevreye doğru yayılmasıyle hızla arttı; 1970'te 37 366'ya ulaştı. (M)

Yeşilköy havalimanı, İstanbul'da havalimanı. 1944'te Chicago'da imzalanan Sivil Havacılık antlaşması gereğince Yeşilköy Havaalanının (Bk. HAVACILIK), milletlerarası bir liman haline getirilmesine karar verildi; 1947'de proje hazırlandı; 1949'da Bayındırlık bakanlığınca yapımına başlandı. 23 Mayıs 1953'te havalimanı, işletmeye açıldı. Önceleri iniş ve kalkışta kullanılan pistin uzunluğu 2 300 m, genişliği 60 m idi ve günün ihtiyaçları karşılanabiliyordu. Zamanla artan trafik ve büyük jet uçakları için alan yeterli olmadığı için genişletildi (1973). Ayrıca iç ve dış seferlerde kullanılan terminal binası, iç hatlara ayrı bir binanın yapılmasıyle dış hatlara ayrıldı. Yeşilköy havalimanına sefer yapan yabancı uçak şirketlerinin sayısı 30 kadardır ve bunlar tarifeli ve tarifesiz olarak ikiye ayrılırlar. Alana ayda, ortalama 3 000 - 3 500 iniş - kalkış yapılır. (M)

YEŞİLLENMEK geçz. f. (*yeşil*'den *yeşil-le-n-mek*). Yeşil hale gelmek. || —*Argo.* Bir kimseye karşı duyduğu cinsî isteği belli etmek. || Başkasının malında gözü olmak, elde etmeğe çalışmak. (M)

YEŞİLLİ sıf. (*yeşil*'den *yeşil-li*). Yeşili olan: *Yeşilli basma.* || Yeşil elbise giymiş olan: *Yeşilli çocuk.* (M)

YEŞİLLİ, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Dicle bölümü, Mardin ili merkez ilçesi, merkez bucağı) kent; 3 700 nüf. (1965). [M]

YEŞİLLİK i. (*yeşil*'den *yeşil-lik*). Yeşil olma hali. || Yeşil bitkilerle dolu olan yer: *Şu yeşilliğin ta sonuna gideriz / Ne olduğumuzu unutuncaya dek* (C. S. Tarancı). || Çiğ yenebilen marul v.b. sebze. || Yeşil ot. (M)

Yeşilordu, Kurtuluş savaşında kurulan dinî ve siyasî nitelikte teşkilât. Yeşilordu adı ilk olarak 1920'de kullanıldı. Bu teşkilât hakkındaki bilgiler yeterli ve kesin değildir. Yalnız, Sovyet ihtilâli ve iç savaşı sırasında, Kızılordu'ya paralel bir isim olarak müslüman ihtilâlciler tarafından mahallî birlikler şeklinde bir Yeşilordu kurulduğu bilinir. Türkiye'deki Yeşilordu sözünün, bu birliklerin kalıntısıyle ilgili olduğu sanılıyor. Yeşilordu adı Anadolu'da kısa sürede yayıldı. Halkın bu yakınlığı göstermesinde Enver Paşanın ve Kâzım Karabekir'in de ilgisi olduğu söylenir. Türk siyasî tarihi bakımından Yeşilordu'nun ilgi çekici yönü, bir gizli cemiyet veya fırka hüviyetiyle siyasî hayata girmesidir. Yeşilordu cemiyeti, 1920 mayısında ortaya çıktı. İstanbul'un tutucu çevrelerince Kurtuluş savaşı, bolşeviklikle suçlandığı için, anadolu halkının önüne, bolşeviklikle İslâmlığı yakınlaştıracak bir siyasî görünüşle çıkılmak istendi ve Yeşilordu cemiyeti kuruldu. Nizamnamesine göre Yeşilordu, antikapitalist, antiemperyalist ve antimilitarist; koyu devletçi bir kuruluştu. Yeşilordu, hükûmete resmî bir beyanname verecek kurulmadığından gizli bir kuruluştu; fakat aslında Mustafa Kemal durumu biliyordu ve cemiyetin içinde kendisinin güvendiği kimseler bulunuyordu. Cemiyet günün şartlarının gerektirdiği bir siyasî taktik aracı olmaktan öteye geçmedi. Yeşilordu, 1920 sonbaharında kesin olarak feshedildi. (M)

YEŞİLOVA, İç Anadolu bölgesinde (Niğde ili Aksaray ilçesi) bucak; 11 326 nüf. (1965). — *Bucak merkezi* (*Yeşilova kasabası*), 4 880

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; LAROUSSE

nüf. (1965). Aksaray'a 19 km uzaklıktadır; yüksl. 945 m. Tuz gölünün güney kenarına yakındır. (M)

YEŞİLOVA, Akdeniz bölgesinde (Göller yöresi, Burdur ili) ilçe merkezi; 2 850 nüf. (1970). Salda gölünün güneydoğu kıyısına yakın bir yerdedir; yüksl. 1 250 m. İl merkezine 58 km uzaklıktadır. Yeşilova, Burdur ilindeki ilçe merkezleri arasında en az nüfuslu olanıdır. — *Yeşilova ilçesi,* 1 351 km², 28 303 nüf. (1970). Tek bucak içinde 46 köye sahiptir. Tarım ve hayvancılık yapılır. Tahıl, şeker pancarı ve meyve üretimi. (M)

YEŞİL SAZAN blş. i. Tatlı sularda bulunan kemikli balık.

— ANSİKL. *Yeşil sazan* (*Tinca tinca*) küçük pullarla kaplı, tıknaz oval gövdeli bir balıktır; dudaklarının köşesinde küçük bir bıyık bulunur; boyu bazen 50 sm'yi, ağırlığı 5 - 6 kg'ı bulur. Her zaman esmer yeşilimsidir, bazen siyah benekli yaldızlı bir renk alır. Göllerde sakin ve çamurlu diplerde yaşamaktan hoşlanır. Eti makbuldür; fakat balçık kokusunu yok etmek için yakaladıktan sonra bir süre duru suda tutmak iyi olur.

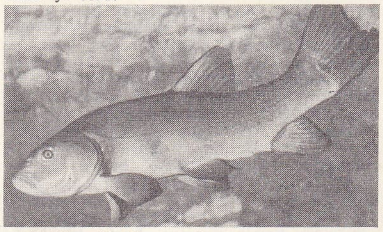

— Balıkç. Yeşil sazanlar sepet veya çötenle kolayca tutulur. Ama olta ile de avlanır, bunun için ucuna yem takılan iğnenin dibe oturması gereklidir. Yeşil sazan, kurt, solucan, ekmek, patates, buğday gibi çeşitli yemlere gelir. (L)

YEŞİLSUYOSUNLARI çoğl. blş. i. Klorofilli suyosunları sınıfı. (Çoğu tatlı sularda yetişir. Bazıları denizlerdeki yosunlukların üst katlarında yer alır; bazıları su dışında yetişir. [Ağaçların nemli gövdelerinde yetişen suyosunları].) *Eşanl.* CHLOROPHYCEAE.

— ANSİKL. *Yeşilsuyosunları* beş takıma ayrılır: volvocales, protococcales, siphonales, siphonocladales, ulothricales. Bunlar yetiştikleri yer (ağaçların kabukları, yaprakları, tatlı sular, diğer deniz yosunlarının talları v.b.), üreme tarzı (spor, yumurta hücresi yahut her ikisi birarada veya arka arkaya), biçimleri (tek, bir yere bağlı veya yüzücü tel, şerit veya hücre) bakımından farklılık gösterir. (L)

Yeşil türbe, Bursa'da Yeşil caminin yanında Çelebi Sultan Mehmed'e ait türbe. 1421'de yaptırıldı. Sekiz köşeli olan yapı 4,57 m yüksekliğinde bir kasnak üzerine oturan 6,60 m yüksekliğinde sivriye yakın bir kubbeyle örtülüdür. Türbenin kasnağa kadar olan yüksekliği 12 m'dir. Sandukanın bulunduğu salon ve bunun altında yer alan basık tonozlu mezar kısmı, dıştan tek katlı görünen türbeyi iki katlı yapar. Ceviz ağacına oyulmuş geometrik motiflerle süslü kapı kanatları, Tebrizli Ahmedoğlu Hacı Ali'nin eseridir. Türbe, adını, içeride 3 m yüksekliğe kadar duvarları kaplayan koyu yeşil çinilerden alır. Sonraları kaybolan bu çinilerin yerini XIX. yy.da firuze mavisi çiniler aldı. Sandukanın üzerinde altın yaldızla yazılmış kitabe vardır. Mihrap, çini sanatının en güzel örneklerinden olan palmet akroterlerle taçlanır. Bu çiniler Muhammedül Mecnun'un eseridir. (M)

YEŞİLYAZI, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü, Tunceli ili, Ovacık ilçesi) bucak; 14 köy, 3 727 nüf. (1965); 14 köy. — *Bucak merkezi,* 474 nüf. (1965). Munzur dağlarının güney eteğinde, Munzur suyunun yukarı çığırında; yüksl. 1 290 m. İlçe merkezine 14 km'lik bir yolla bağlıdır. (M)

YEŞİLYURT, esk. **Çırmıhtı,** Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü Malatya ili) ilçe merkezi kasaba; 7 520 nüf. (1970). Malatya'nın 8 km güneybatısında; yüksl. 1 100 m. Bir ara İsmetpaşa adını aldı, 1951'de ilçe merkezi oldu ve aynı tarihte Yeşilyurt adını aldı. Kasaba, meyve bahçelerinin kuşattığı bir yeşillik şeriti içerisindedir. — *Yeşilyurt ilçesi,* 568 km², 23 145 nüf. (1970). Tek bucak içinde 20 köye sahiptir. Tahıl ekimi, meyve üretimi. (M)

YEŞİLYURT, Ege bölgesinde (Manisa ili, Alaşehir ilçesi) bucak; 4 012 nüf. (1965); 6 köy. —*Bucak merkezi* 2 448 nüf. (1965). Alaşehir - Eşme yolunun 15. km'si üzerinde; yüksl. 180 m. (M)

YEŞİLYURT, Ege bölgesinde (Muğla ili merkez ilçesi) bucak; 3 906 nüf. (1965); 4 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Pisi*), 1965'te 2 558 nüf. (1965). Muğla - Milas yolunun 7. km'sinden güneye ayrılan 7 km'lik bir yolun sonunda; yüksl. 490 m. (M)

YEŞİLYUVA, Akdeniz bölgesinde (Denizli ilinin Akdeniz bölgesi sınırları içinde kalan kesimi, Acıpayam ilçesi, Merkez bucağı) kent; 5 815 nüf. (1965). [M]

YEŞİM i. (ar. *yeşm*'den). Açık yeşil ve pembe renkli, kolay işlenir değerli taş. (*Yeşimtaşı* da denir.)

— ANSİKL. *Yeşim,* eski çağlardan beri bilinir. Böbrek hastalıklarını iyileştirdiğine inanılır, ayrıca nazarlık olarak kullanılırdı. Çinliler, Milâttan 1000 yıl kadar önce, yeşimi taşların en değerlisi saydıkları ve bu taşın kötü ruhları uzaklaştırdığına inandıkları için, Tao'culuğun din törenlerinde kullandılar. Bu taştan yapılan bazı eşya, çeşitli sembolleri ifade ediliyordu: ortası delik, yassı ve yuvarlak bir yeşim olan «pi» gökyüzünü, bir küp içine gömülü, silindir biçimindeki «ts'vog» da yeryüzünü temsil ederdi. Yeşime, yine dinî kaygıyla, çeşitli biçimler verildi: ejderha, kaplan, kelebek, yarasa, ağustos böceği v.b. Daha sonraları, yeşimden yapılan küçük heykelcikler, biblolar ve buhur kapları moda oldu. (L)

YEŞİM (Ragıp Şevki), türk yazarı (Leskovik, Makedonya 1910). Antalya'daki lise öğreniminden sonra, İstanbul'da gazetelerde çalıştı (1932-1948). *Hadise* (1948) ve *Yeşim* yayınevlerini kurdu (1965). Eserleri: *Beni Yakan Bir Ateş Var* (hikâyeler, 1933); *Yaralı Kurt* (roman, 1933); *İçimizden Biri* (roman, 1936); *Dişi Örümcek* (roman, 1937); *Efeler* (roman, 1938); *Zümrüt Gözlü Sultan* (Hurrem Sultanı konu alan tarihî roman, 1965); *Dünyayı Güldüren Adam* (Nasreddin Hocanın hayatı ve fıkraları, 1966); *Allahın Gazapları* (1967); *Allahın Peygamberleri* (1968). Son iki eser, peygamberler tarihidir. (M)

YEŞİMTAŞI blş. i. Miner. Tabiî alüminyum, kalsiyum ve magnezyum silikat; amfibol grubundandır; yeşilimsi beyaz renkte bir tremolit ve aktinot çeşididir. *Eşanl.* JAD.

— ANSİKL. Miner. *Yeşimtaşı,* çok sert bir taştır. *Çin nefriti, sibirya nefriti* ve *doğu yeşimtaşı* gibi birçok türü vardır. (L)

YEŞM i. Bk. YEŞB.

YEŞU, Efraim boyundan Nun'un oğlu. Musa'nın en sadık çömezlerindendi. Onun yerine geçti. Tanrı ona İsrail halkını Kenan iline götürmek görevini verdi. Yeşu bunun üzerine Şeria ırmağını geçti, yerli halklara boyun eğdirdi ve Filistin'i boyları arasında paylaştırdı. Sonraki efsanelerde ona bazı mucizeler maledilir: ayakları ıslanmadan Şeria ırmağını geçmesi, Eriha surlarının çökmesi, Gabaon savaşında günü uzatması gibi. (L)

Yeşu'nun kitabı, Eski Ahit'te Pentateukhos'tan sonra yer alan kitap; Kenan topraklarının fethini anlatır, her kabileye verilen toprakları sıralar ve Yeşu'nun Şekem meclisiyle yaptığı görüşmelerin sonunu belirtir. Yazarı bilinmez. Bugünkü durumuyle, kitabın Yoşiya (M.Ö. VI. yy.) devrinde ve onun sürgünde olduğu sıralarda iki ayrı yazar tarafından yazıldığı sanılır. İkinci yazar çok daha eski belgeler kullanmıştır. (L)

YETENEK i. (*yetmek*'ten *yet-enek*). Psikol. *Yeni.* Bir şeyi yapabilme gücü, yatkınlığı: *Bunlar kendilerinde insan gibi korkma yeteneği olmadığını sezdiler mi... Korkunçtur* (Kemal Tahir). *Eşanl.* KABİLİYET.

— Magnet. *Mıknatıslanma yeteneği,* magnetik bir alan içine yerleştirilen herhangi bir cismin mıknatıs haline gelme özelliği. (Bu büyüklük, cismin mıknatıslanma şiddetinin mıknatıslayıcı alanın şiddetine bölümüdür.) MIKNATISLANMA KABİLİYETİ de denir. (M)

YETER sıf. (esk. türk. k.). Gereksinmeyi karşılayacak nicelikte olan, başkalarına gereklik göstermeyen: *Fırçası ile sanatçı olmayı yeter buldu* (Y. Z. Ortaç). *Bu odunlar bize yeter. Esk.* Kâfi. || İ. Kadın ve erkek adı.

— DEY. *Yeteri kadar,* yettiği kadar, yeter derecede.

— Mant. *Yeter ve zorunlu şart, yeter şart.* Bk. ŞART. || *Yeter akıl.* Bk. AKIL.

◆ **Yeterince** zf. Yeter sayıda. (ML)

YETERLİ sıf. (*yeter*'den *yeter-li*). Yeterliği olan. *Eşanl.* EHLİYETLİ. *Esk.* Kifayetli. Ehil.

◆ **Yeterlilik** i. Yeterli olma hali. (M)

YETERLİK i. (*yeter*'den *yeter-lik*). *Yeni.* Bir işi yapma imkânı ve gücünü sağlayan özel bilgi. (*Eşanl.* EHLİYET.) || Görevini yerine getirebilme gücü. *Esk.* Kifayet.

— Dilbil. *Yeterlik fiili,* herhangi bir fiilin -e'li ulacı (gerundium) ile «bilmek» fiil kökünün birleşmesinden meydana gelen bileşik fiil: *yaz-a bilmek, gör-e bilmek, duy-a bilmek* v.b.

— Huk. *Yeterlik sınavı,* devlet memurluğuna alınmada ve memuriyette terfi etmede uygulanan sınav. (Yarışma sınavıyle aynı hükümlere bağlıdır.) Bk. YARIŞMA. (M)

YETERSAYI blş. i. *Yeni.* Bir oturumun açılabilmesi için istenilen oranın sağlanması, bulunması gereken üye sayısı. *Esk.* Nisap. (M)

YETERSİZ sıf. (*yeter*'den *yeter-siz*). Eksikliği olan, yeter derecede olmayan: *Yetersiz beslenme. Yetersiz çalışma.* || Gerekli bilgi ve yeteneği olmayan, yeterliği olmayan. *Eşanl.* EHLİYETSİZ. *Esk.* Kifayetsiz.

— Pediyatri. Gelişmesi, doğuştan okul öncesine kadar, psikomotor bakımdan anormal olan çocuklara denir.

— ANSİKL. Pediyatri. Psikomotor *yetersiz* çocuklar, okul çağında normal sınıflarda okuyamaz, aile, okul ve toplum hayatına uyamaz. Duruma göre, bu çocuklar bazı özel eğitim kurumlarında öğrenim görürler. Normal bir çocuğun ortalama psikomotor gelişmesi şöyledir: 1. duyular bakımından: birinci ayın sonunda bakış bir hedefe doğru yönelir; çocuk ani bir gürültüden irkilir; iki-iki buçuk aylıkken annesine gülümser; 2. hareket bakımından: dördüncü aya doğru, çocuk elini uzatır, tutmak, yakalamak ister (önce sağ, daha sonra sol elle); dokuzuncu ayda oturur; on iki - on beş ay arasında ilk adımları atar; iki yaşında düştüğü zaman kendi kendine ayağa kalkar; 3. on beşinci aya doğru altına yapmama alışkanlığını edinebilir; 4. on sekizinci aya doğru konuşmağa başlar (ilk sözler); 5. zekâ ve karakter ise şöyle belirir: a) doğuştan yedi yaşa kadar: dikkat ve hafıza gelişir; çocuk hüküm vermeğe, muhakeme etmeğe ve düşünmeğe başlar; b) yedi yaşından on bir yaşına kadar: çocuk hüküm, muhakeme ve düşünme yeteneğini geliştirir; okul disiplinine isteyerek uyabilir; c) on bir yaşından sonra normal çocuk, toplum ve aile hayatına uyar; okulda gelişmesine devam eder. (LM)

YETERSİZLİK i. (*yetersiz*'den *yetersiz-lik*). Yetersiz olma veya yeterliği olmama hali. *Esk.* Kifayetsizlik.

— Huk. *Yetersizlik kararı,* memurların, sicil ve özlük dosyalarının incelenmesiyle görevini yapmakta yetersizliğinin tespiti. || Belediye başkanının, yıllık faaliyeti göz önünde tutularak, Danıştayca yetersiz görülmesi.

— Patol. Fonksiyonlarını tam olarak yapamayacak durumda olan doku veya organın hali: *Kalp yetersizliği. Karaciğer yetersizliği.* Bk. ANSİKL.

— Tic. huk. *Aktif yetersizliğinden kapanma.* Bk. İFLÂS.

— ANSİKL. Patol. Bir dokunun veya organın yetersizliği genellikle bir lezyona bağlıdır, fakat hiç bir lezyona rastlanamayan *yetersizlik*'ler de vardır; bunlara «fonksiyonel yetersizlik» adı verilir.

Suut Kemal YETKİN

Foto. MEYDAN

Çeşitli yetersizliklerin patolojik önemi aynı değildir. Temel organların yetersizliği büyük önem taşır: *kalp yetersizlikleri*, özellikle *kapakçıkların yetersizliği* (ikili ve üçlü kapakçık, aort ve akciğer damarı kapakçıkları), kanın fizyolojik olarak terk etmek zorunda olduğu boşluğa geri dönmesine sebep olur; *solunum yetersizliği* herhangi bir engelden (basınç, ur, harap edici bir lezyon) ötürü havanın akciğer hava peteklerine uygun şekilde girmesini önler, kanın oksijenlenmesini azaltır veya yok eder; *karaciğer yetersizliği*, karaciğerin safra, glikojen ve zehir önleyici fonksiyonlarını engeller; *böbrek yetersizliği*, organizmada birikmesi ağır sonuçlar (ödem, üremi) doğuran üre gibi artık maddelerin dışarıya atılmasını zorlaştırır veya yok eder. Bazı bezlerin yetersizliği özel bozukluklara sebep olur: tiroit yetersizliği miksödeme; cinsel bezlerin yetersizliği kısırlığa ve birçok beden ve yapı bozukluğuna; böbreküstü bezlerinin yetersizliği kuvvetsizliğe, bitkinliğe, Addison hastalığına sebep olur. (ML)

YETİ i. (*yetmek*'ten *yet-i*). Psikol. *Yeni.* Fizikî veya ruhî güç: *Düşünme yetisi. Eşanl.* MELEKE. *Esk.* Kuvve.

— Ed. *Ana yeti*, Taine'e (*Titus - Livius Üstüne Deneme*'nin önsözü, 1856) göre, bir insanda bütün öbür yetilerin etkisini belirleyen yeti; «makinemize önceden kararlaşan hareketlerin zorunlu bir sistemini yerleştirir». (Edebiyat tenkitçisinin görevi yazardaki bu yetiyi bulmak ve tanımlamaktır; çünkü bu yeti ırk, ortam ve zaman etkileriyle birlikte bir eserin niteliklerini açıklar.)

— ANSİKL. Psikol. Seçmeci okula bağlı psikologlar, insan ruhunda, psikolojik uzuvlar olarak kabul ettikleri ve birbirinden ayrılması mümkün *yeti*'ler bulunduğuna inanmışlardı. Bunlara göre üç yeti vardı: duyarlık, zekâ ve faaliyet. Bu görüşü savunanlar duyarlık, zekâ veya faaliyete bağlı olduğunu ortaya koydukları ruh olaylarını yeterince açıklamış olduklarını sanıyorlardı. Ne var ki insan ruhunda bu bölmelere tekabül eden gerçek ayrımlar yoktur. (LM)

YETİ i. Himalayalarda, karların içinde yaşayan efsanevî hayvan. Gazetelerde ondan «karların korkunç adamı» diye söz edilir. (Bazı kimselere görünen hayallerin, kar üzerinde raslanan biçimsiz ayak izlerinin ayılara ait olduğu sanılır.) [L]

YETİK (Sami), türk ressamı (İstanbul 1878 - ay.y. 1945). İlköğrenimini Şehzadebaşı Taşmektep'te yaptıktan sonra Çiçekpazarı rüştiyesine ve Mülkiye idadîsine devam etti. Kuleli Askerî lisesini (1896) ve Harbiye mektebini bitirdi (1898). Lisede ressam Osman Nuri Paşadan, Harbiye'de Hoca Ali Rıza'dan resim dersleri aldı. Eyüp Baytar mektebini birincilikle bitirdi (1906). İkinci Meşrutiyetin ilk yıllarında Paris'e gönderildi. Balkan savaşında Edirne'de esir düştü. Birinci Dünya savaşında Boğazlar müstahkem mevkiinde bulundu. Berlin ve Viyana sergilerine dokuz resimle katıldı (1918). 1933'te binbaşılıktan emekli oldu. Başlangıçta Hoca Ali Rıza Beyin etkisiyle çizgiye, manzara resimlerine önem veren Sami Yetik, Balkan ve Kurtuluş savaşının kahramanlık sahnelerini yansıtan büyük boyutlu konpozisyonlarıyla ün kazandı. İstanbul Resim ve Heykel müzesinde ve özel koleksiyonlarda eserleri vardır. (M)

YETİKLİK i. (esk. türk. *yetik*, ermiş, erişmiş, olgunlaşmış'tan). *Yeni.* Yetenek. (M)

YETİM sıf. ve i. (ar. *yetm*'den *yetîm*). Babası ölmüş (çocuk): *Evimize Emine'nin bir köylüsü gelir giderdi: Elinde iki yaşlarında bir yetimi olan genç bir dul* (R. N. Güntekin). || *—Esk.* Yalnız, bir tek, eşsiz. || *Yetim-üt-tarafeyn*, ana ve babadan yetim kalmış çocuk. || *Dürr-i yetim*, büyük taneli eşsiz inci. Hz. Muhammed.

— DEY. *Saçı bitmedik (yetim).* Bk. SAÇ.

— Huk. *Esk.* Büluğ çağına erişmeden babası ölen erkek çocuk.

◆ **Yetimane** zf. *Esk.* Yetimlere yakışır biçimde, kimsesizlikle.

◆ **Yetime** i. *Esk.* Yetimin dişili.

◆ **Yetimlik** i. Yetim olma hali. (M)

YETİM ALİ ÇELEBİ, türk halk şairi (öl. 1552). İstanbul'ludur. Yeniçeri ocağına girdi. Devrin tanınmış şeyhlerinden Şeyh Cemal'e mürit oldu. Eserlerinde Kalenderîlik izleri görülen Yetim Ali Çelebi'nin şiirleri, mecmualarda dağınık durumdadır. (M)

YETİMHANE i. (ar. *yetîm* ve fars. *ẖāne*'den *yetîm-ẖāne*). Yetimlerin bakıldığı yer: *Onları da yetimhaneye mi vereceksin?* (M. Ş. Esendal). *Esk.* Dârüleytam. (M)

YETİNMEK geçz. f. (*yetmek*'ten *yet-i-n-mek*). Kendine yeterli bulup daha çoğunu istememek: *Yalnız Yunan'ı İzmir'e çıkarmakla yetinmediler. Silâhsız halka ateş ettiler* (Kemal Tahir). *Esk.* İktifa etmek. (M)

YETİRMEK geçl. f. (esk. türk. *yetkirmek*'ten). Ulaştırmak, yetiştirmek, yükseltmek, [...]ya çıkarmak. *Esk.* İblâğ etmek. || Tamamlamak, sona erdirmek.

— DEY. *Güç yetirmek.* Bk. GÜÇ. (M)

YETİŞKİN sıf. (*yetişmek*'ten *yetiş-kin*). Yetişmiş, olgunlaşmış: *Beni, benden yetişkin ve küçük yaşlarında mahalleden ayrılıp yatılı asker mekteplerine giden ağabeylerim gibi okutmak istiyorlardı* (Ş.S. Aydemir). || [Kız için] Evlilik çağına gelmiş: *Testiyi taktıkları kolun mukabil tarafına meylederek ağızlarında sakız, çıplak ayaklarında nalınla gelen yetişkin kızlar...* (Sabahattin Ali).

— Biyol. Üreme evresine ulaşmış, büyümesi durmuş, hiç değilse organlar belirmeyecek derecede kesin şeklini bulmuş organizmalara denir. (ML)

YETİŞMEK geçz. f. (esk. türk. k.). Gitmekte veya gitmek üzere olan bir kimse veya şeye ulaşmak: *Vapura yetişmek için kalktı. Biz de davrandık* (Ahmed Rasim). *Kafileye yetişmek. Uçağa yetişmek.* || (Vaktinde) Hazır olmak, tamamlanmak, bitmek: *Bu makale bugüne yetişecek.* || Bir müdahalede, eylemde bulunmak üzere zamanında gelmek: *Bir dakika sonra ondan boşalan yere başka birisi oturmak isterken damat yetişti: —Efendim, sahibi var oranın* (B. Felek). *Doktor, hasta ölmeden yetişti.* || Uzanıp dokunabilmek: *Etraftakiler, uzanıp örtüyü almak istiyorlarsa da yetişemiyorlar* (N. Araz. || Yetmek, yeter olmak, kâfi gelmek. || [Bitki için] Gelişip büyümek: *Bu bizim civarda yetişen baldıranlardan daha çok... daha sık...* (H. R. Gürpınar). *Turunçgiller sıcak bölgelerde yetişir.* || [Çocuk için] Büyümek: *Türkiye'nin durmaksızın gerilediği bir devirde yetiştim* (F.R. Atay). || [İnsan için] Öğrenmek, eğitim görmek: *«Kızların üçü de çok iyi yetiştiler» diyordu* (A.H. Tanpınar). || Aradaki farkı kapatmak, aynı düzeye ulaşmak: *Bu sayede, her hususta Avrupa'lılara yetiştiler* (Ziya Gökalp).

— ÇEŞ. DEY. *Yetiş! (veya yetişin!)*, yardım istemek için söylenir. || *Yetişme!* (veya *yetişmeyesi!*), birine kızgınlıkla söylenen ilenme sözü.

— Denizc. İlerdeki bir gemiden daha hızlı giderek yanına varmak. (M)

YETİŞMİŞ sıf. (*yetişmek*'ten *yetiş-miş*). Gereken niteliğe ulaşmış: *Yetişmiş öğrenci. Yetişmiş çocuk.* (M)

YETİŞTİRİCİ i. (*yetiştirmek*'ten *yetiştir-ici*). Üretici: *Tütün yetiştiricisi. Pamuk yetiştiricisi. Esk.* Müstahsil. (M)

YETİŞTİRİM i. (*yetiştirmek*'ten *yetiştir-i-m*). Bir hayvana belirli bir amaca göre birtakım yetenekler kazandırma. (M)

YETİŞTİRME i. (*yetiştirmek*'ten *yetiştir-me*). Yetiştirmek eylemi. || Birinin koruyuculuğunda yetişen kimse. (M)

YETİŞTİRMEK geçl. f. (*yetişmek*'ten *yetiş-tir-mek*). (Birini veya bir şeyi) Gitmekte veya gitmek üzere olan bir kimse veya şeye ulaştırmak: *Trene yetiştirmek. Uçağa yetiştirmek.* || (Vaktinde) Hazır olmasını sağlamak, tamamlamak, bitirmek: *Makaleyi akşamki baskıya yetiştirmek.* || (Birini) Bir müdahale veya eylemde bulunulmak üzere zamanında götürmek: *Hastayı doktora yetiştirmek.* || [Çocuk için] Gelişip büyümesi için özen göstermek: *Ana ve babanın vazifesi, çocuğu yetiştirmektir* (Vâ-Nû). || [Bitki ve hayvan için] Geliştirip büyütmek: *Tavuk yetiştirmek. Sebze yetiştirmek.* || Öğretmek, eğitmek: *Fakat ben, bunu yapacak, Munise'yi güzel ahlâklı bir kadın olarak yetiştirecektim* (R. N. Güntekin). || *Mec.* Söylenmemesi gereken bir şeyi hemen söylemek: *Hiç kalır mı? Ertesi günü valiye yetiştirdiler* (M. Ş. Esendal). [M]

YETKE i. (*yetmek*'ten *yet-ke*). *Yeni.* Yaptırma yahut yasaklama gücü veya hakkı. *Eşanl.* OTORİTE. *Esk.* Sulta.

— Psikol. Bir kimsenin yeterliğine herkesi inandırarak, kendisine sağladığı güven. *Esk.* Velâyet. (M)

YETKİ i. (*yetmek*'ten *yet-ki*). *Yeni.* Görevle verilen, belli şartlarda şu veya bu biçimde davranma, karar verme imkânı sağlayan kanunî hak: *Beni buraya Millî Savunma Bakanlığı geniş yetkilerle gönderdi* (Kemal Tahir). *Eşanl.* SALÂHİYET.

— Huk. *Yetki anlaşması*, bir sözleşmenin taraflarının, bu sözleşme sebebiyle ortaya çıkacak çelişmelerde, hangi yer mahkemesi için yetkili olacağına ilişkin yaptıkları anlaşma. || *Yetki devri*, esas olarak, yaşama organına ait olan genel ve düzenleyici işlem yapma yetkisinin idareye verilmesi veya bir idarî makamın yetkisini, kanuna dayanarak başka bir idarî makama devretmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Yetki gasbı*, idare adına karar alma yetkisi olmayan bir memurun idare adına karar vererek işlem yapması. (Bk. ANSİKL.) || *Yetki genişliği*, merkeze ait karar alma yetkisinin, yine merkezin taşra teşkilâtında çalışan ajanlara tanınması. || *Yetki kanunu*, belirli bir konuda, kanun hükmünde kararname çıkarılabilmesi için Bakanlar kuruluna yetki veren kanun. (Bk. ANSİKL.) || *Yetki tecavüzü*, bir kamu ajanının, başka bir kamu makamı veya kişisi tarafından yapılabilecek bir eylem veya işlemi yapması. (Bk. ANSİKL.) || *Yer itibarıyle yetki kuralları.* Bk. YER.

— ANSİKL. Huk. *Yetki devri*, kamu hukuku bakımından önemli hukukî sonuçları olan bir meseledir. İki yönlü olan bu meselenin birinci yönü, daha çok Anayasa ve idare hukukunu birlikte ilgilendirir; bu anlamda yetki devri, yasama organına ait genel, objektif düzenleyici kurallar koyma yetkisinin yürütme organına, yine yasama organı tarafından verilmesidir. Yasama organı, kesinlikle kendi yetkisine giren görevleri idareye devredemez. Türk hukukunda, yetki devrinin bu şekilde, katı kurallara bağlanmış olmasının temel sebebi, hâkimiyet esasının, başta gelen kural olmasındandır. Böylece, yetki devri, Anayasanın koyabileceği istisna hükümleri dışında yasaktır. Anayasa, 1971 değişikliklerine kadar, yasama yetkisinin devri bakımından, sadece iki istisna öngörmüştü: milletlerarası iktisadî, ticarî veya teknik ilişkileri düzenleyen ve devlet maliyesine ve kişi haklarına bir yüküm getirmeyen veya milletlerarası bir antlaşmaya dayanarak yapılan uygulama antlaşmaları konusunda; asıl önemli olanı Anayasa md. 112'de yer alan «kamu tüzel kişiliği kurulması» meselesinde. Kamu tüzel kişiliği de, kural olarak kanunla kurulur; fakat kanunun, açıkça yetki vermiş, yani yasama iznini devretmiş olması şartıyle, idare tarafından da kurulabilir. 1971 Değişikliğiyle, yetki devri yasağına, daha genel bir istisna getirilmiştir. Anayasanın son şekline göre, T.B.M.M. kanunla, belli konularda, Bakanlar kuruluna kanun hükmünde kararnameler çıkarma yetkisi verebilecektir.

Yetki devrinin ikinci önemli yönü de idarî makamlar arasında yetkilerin devredilip devredilemeyeceği konusudur. Bu konu, uygulama bakımından daha da önemlidir: çünkü, idarî işlemlerin hukuka uygunluğu konusundaki denetimi etkiler.

● *Yetki gasbı*, yetkisi olmayan memur idare adına karar alınca gasp gerçekleşir. Meselâ, bir kalem memurunun, vali yerine karar vermesi gibi. Bu tür işlemler, hukukî bakımdan yok sayılır, bunlar aleyhine dava açma süresi söz konusu değildir.

● *Yetki tecavüzü*, idare adına karar verme yetkisine sahip bir kişi veya makamın, yer veya konu bakımından, başka bir görevli tarafından yapılabilecek bir işlem veya ey-

lemde bulunmasıdır. Bu normal bir sakatlık halidir. Bu tür işlemler, süresi içinde açılacak dava sonunda iptal edilir.

● *Yetki kanunu.* Kanun koymak, değiştirmek ve kaldırmak, yasama organına tanınmış bir yetkidir. Fakat, Anayasaya göre, T.B.M.M. belirli konularda, Bakanlar kuruluna kanun hükmünde kararname çıkarmak yetkisi verebilir. Bu yetkinin verilmesi bir kanunla olur. Yine Anayasanın kullandığı terimle, yetki kanunu adı verilen bu tür kanunlar, öteki kanunlar gibi görüşülerek kabul edilir. Ancak, yetki kanunları, öteki kanun tasarı ve tekliflerinden önce ve ivedilikle görüşülür ve karara bağlanır. Yetki veren kanunda, çıkarılacak kararnamelerin amacı, kapsamı ve ilkeleriyle, bu yetki kullanma süresinin ve yürürlükten kaldırılacak kanun hükümlerinin açıkça gösterilmesi gerekir. Anayasanın ikinci kısmının, birinci ve ikinci bölümlerinde yer alan temel hak ve hürriyetler; dördüncü bölümünde yer alan siyasî haklar ve ödevler, kanun hükmünde kararnamelerle düzenlenemeyeceği için, bu hak ve hürriyetlere ilişkin yetki kanunu çıkarılamaz. Temel hak ve hürriyetlere ve siyasî hak ve ödevlere ilişkin olmasa bile, belli konu göstermeyen, genel nitelikle yetki kanunu da kabul edilemez. Yetki kanunu terimi, türk hukuk hayatına Anayasanın 1971 değişikliğinden önce girdi. 933 sayılı, Kalkınma Planının Uygulanması Esaslarına Dair kanun adını taşıyan ve 11 ağustos 1967'de yayımlanan bir kanunla hükûmete, kararnameler çıkarılması konusunda yetki verildi. (M)

YETKİLEMEK geçl. f. (*yetki*'den *yetki-le-mek*). *Yeni.* (Birini) Yetkili kılmak: *Bu iş için onu yetkiledi.*

◆ **Yetkilendirmek** geçl. f. Yetkilemek. (M)

YETKİLİ sıf. (*yetki*'den *yetki-li*). *Yeni.* Şu veya bu konuda yetkisi olan: *Çin meselesinde, Çin adına konuşmak için kendini yetkili gördüğü belliydi* (Ş. S. Aydemir). *Esk.* Salâhiyettar.

— Huk. *Yetkili merciin emrini ifa.* Bk. YAZILI *emir.* (M)

YETKİN sıf. (*yetmek*'ten *yet-kin*). *Yeni.* Gerekli olgunluğa ve bütünlüğe ulaşmış: *Yetkin adam. Eşanl.* MÜKEMMEL. *Esk.* Kâmil.

— ANSİKL. Fels. *Yetkin varlık* bütün olumlu niteliklere tam olarak sahip varlıktır. Genellikle, bu yetkin varlık, tanrısallık kavramıyle bir tutulmuştur. Bütün mistik ve dinî eğilimli felsefelerde (Eflatun, Plotinos, Descartes, Spinoza v.b.) durum böyledir. «Yetkin varlık» veya «yetkinlik» kavramı, Descartes'ın ortaya koyduğu «Tanrı'nın var oluşu kanıtları»nın temelidir. Bu kanıtlar şunlardır: *ontolojik kanıt* (daha önce Anselmus tarafından öne sürüldü) *ve yetkinlik kavramı ile kanıtlama.* Bk. TANRI. (LM)

YETKİN (Suut Kemal), türk yazarı (Urfa 1903). Felsefe dalındaki yükseköğrenimini Fransa'da tamamladı. Ankara Dil ve Tarih Coğrafya fakültesinde görev aldı. Millî Eğitim bakanlığı Güzel Sanatlar Genel müdürlüğü görevinde bulundu (1939 - 1942); profesör oldu (1942). Urfa milletvekilliği yaptı (1942-1950). İlâhiyat fakültesinde profesörlük yaptı, Ankara üniversitesi rektörü oldu. Misafir profesör olarak Amerika'ya gitti (1964). Ankara Üniversitesi Eğitim fakültesinde görev aldı. Yazı hayatına *Suut Saffet* adıyle şiir yazarak (1921) başlayan Suut Kemal, Paris dönüşü estetik, sanat ve felsefe, resim, islâm sanatları konularındaki yazılarının yanı sıra deneme yazarlığıyle de tanındı. Eserleri: *Şi'ri Leyal* (Gecelerin Şiiri) [şiirler, 1923]; *Estetik* (1931); *Metafizik* (1932); *Büyük Mustaripler* (1932); *Sanat Felsefesi* (1934); *Filozofi ve Sanat* (1935); *Ahmed Haşim ve Sembolizm* (1938); *Edebî Meslekler* (1941); *Edebiyat Konuşmaları* (denemeler, 1944); *Sanat Meseleleri* (1945); *Leonardo da Vinci'nin Sanatı* (1945); *Edebiyat Üzerine* (denemeler, 1952); *İslâm Mimarîsi* (1954); *Büyük Ressamlar* (1955); *Günlerin Götürdüğü* (denemeler, 1958); *Düş'ün Payı* (denemeler, 1958); *Şiir Üzerine Düşünceler* (1969). [M]

YETKİNLEŞMEK dönşl. f. (*yetkin*'den *yetkin-le-ş-mek*). Yetkin hale gelmek. *Esk.* Tekemmül etmek. (M)

YETKİNLİK i. (*yetkin*'den *yetkin-lik*). Yetkin olma hali. *Esk.* Kemal.

— Embriyoloji. Bireyoluşun belli bir zamanında, indükleyici bir dokudan olumlu etki alan alıcı dokunun belli bir organ veya alan meydana getirmek üzere gösterdiği davranış. (L)

YETKİSİZ sıf. (*yetki*'den *yetki-siz*). Yetkisi olmayan: *Yetkisiz kimse.*

— Huk. *Yetkisiz temsil,* bir kimsenin rızaî veya kanunî temsil yetkisi olmadan başkası adına işlem yapması.

— ANSİKL. Huk. *Yetkisiz temsil,* durumunda temsilcinin yapmış olduğu işlem, temsil edileni etkilemez. Bu işlemin, temsil edilen kimseyi bağlayabilmesi için, işleme onun tarafından icazet verilmesi gerekir. Bu yüzden, yetkisiz temsilci tarafından yapılan işlem, icazet verilinceye kadar askıdadır. Yetkisiz temsil yoluyle yapılan işleme temsil edilenin icazet vermesi, işlemi, temsil yetkisiyle yapılmış duruma getirir. Üçüncü kişi temsil edilene, icazet vermesi için belirli bir süre tanır. Yetkisiz temsilciyle işlem yapan üçüncü kişi önce, sözleşmenin hüküm doğurmamasından uğradığı olumsuz zararının tazmin edilmesini ister. Yetkisiz temsilcinin kusurlu olması halinde, yani temsil yetkisi olmadığını bilmesi veya bilmesinin gerektiği durumlarda, üçüncü kişinin olumlu zararını ödeme borcu da doğar. (M)

YETMEK geçz. f. (esk. türk. k.). Bir gereksinmeyi giderecek miktarda bulunmak: *Bende para var binbaşım. Yetmezse üstünü ben denkleştiririm* (Kemal Tahir). || Sebep olmak: *Bir sigara koca bir ormanı yakmağa yeter.* || Ulaşmak, erişmek: *Ayına yetmedik bir bebek. Ölürse ölsün* (Yaşar Kemal). *Ali gitti Hakka yetti / Zülfikarı derya yuttu* (Pir Sultan Abdal). [M]

YETMİŞ sayı sıf. (esk. türk. *yitmiş*'ten). Yedi kere on; altmış dokuz artı bir; altmış dokuz ile yetmiş bir arasındaki tamsayı: *Yetmiş yaşında bir kadın. Yetmiş liralık bir kumaş.* || Yetmişinci, yetmiş sayısı ile gösterilen dizide olan: *Madde yetmiş (70).* || *Mec.* Pek çok: *Yetmiş kere söyledi.* || **i.** Altmış dokuzdan sonra gelen sayının adı. || Yetmiş sayısını gösteren rakam. || Altmış dokuz artı bir birim.

— ÇEŞ. DEY. *Yetmiş iki buçuk millet,* bütün milletleri veya karmakarışık toplulukları anlatmak için kullanılır. || *Yedisinden yetmişine kadar* (veya *yediden yetmişe*). Bk. YEDİ. || *(Biri) Yedisinde ne ise yetmişinde odur.* Bk. YEDİ. || *Yaş yetmiş iş bitmiş.* Bk. YAŞ.

◆ **Yetmişer** sıf. Yetmiş sıfatının üleştirme şekli, yetmişi bir arada. (M)

YETMİŞİNCİ sıf. (*yetmiş*'ten *yetmiş-i-nci*). Yetmiş sıfatının sıradaki yeri, altmış dokuzuncudan sonra gelen; altmış dokuzuncu ile yetmiş birinci arasındakinin sıra sayısı: *Yetmişinci doğum yılı. Yetmişinci sıradaki.* (M)

YETMİŞLİ sıf. (*yetmiş*'ten *yetmiş-li*). İçinde yetmiş adet bulunan: *Yetmişli deste.*

— Teşk. tar. Yetmişinci Yeniçeri ortasına bağlı olan. (M)

YETMİŞLİK sıf. (*yetmiş*'ten *yetmiş-lik*). İçinde yetmiş sayı bulunan: *Yetmişli kitap paketleri.* || Yetmiş yaşında olan: *Bizim yokuşun yetmişlik delikanlısı Falih Rıfkı Atay'ı da bir kış günü İkbal Kıraathanesinde tanımıştım* (Y. Z. Ortaç). [M]

YEU adası, Fransa'da Atlas okyanusu kıyısında (Vendée) ada, 4 739 nüfuslu bir kantondur; idare merkezi kuzey kıyısında *Port-Joinville.* Petain 1945'ten ölümüne kadar (1951) burada enterne edildi. (L)

YEVDOKİYA FYODOROVNA (LAPUHINA, — denir) [1669 - Moskova 1731], rus çarı Büyük Petro'nun ilk karısı. 1690'da çareviç Aleksey'i doğurdu. Yevdokiya, patrik Nikon'un, sonra Büyük Petro'nun reformlarına karşı çıkan bir mezhebe (Raskolnik*ler) bağlı idi. Onlarla az çok işbirliği yaptı ve bu yüzden Yelena adıyle Suzdal'daki Pokrovskiy manastırına kapatıldı (1698). Manastırdan çıktı, âşığı binbaşı Gliebov ile evlenmeğe niyetlendiği sırada, Büyük Petro tarafından Petrokrepost kalesine attırıldı (1718-1727), kardeşi Abraham Lapuhin'in başı kestirildi, âşığı kazığa oturtuldu ve oğlu çareviç Aleksey'e işkenceler yaptırıldı. (L)

YEVELE (Henry), ingiliz mimarı (öl. 1400?). XIV. yy. ingiliz mimarîsi üstünde büyük etki yaptığı sanılır. En önemli eserleri arasında Westminster Hall (1394-1399), Westminster manastırı sahnının bir kısmı, Canterbury katedralinin sahnı ile buradaki Kara Prens'in mezarı sayılabilir. Yevele dikey üslûbun en önde gelen temsilcilerindendir. (L)

Yevgeniy Onyegin, Puşkin'in manzum romanı (1823-1830). Her şeyden bıkmış genç bir adam olan Onyegin, kendisine gönlünü kaptıran genç Tatyana'yı incitmeden reddeder. Düelloda, en iyi dostu şair Lenskiy'i öldürür ve kendini avutmak için uzaklara gider. Başkente dönüşünde, artık bir hanımefendi ve general karısı olan Tatyana'yı bulur. Onu daima sevdiğini anlar. Ama Tatyana evli bir kadındır. Kocasına bağlı kalmak zorundadır. Eser, bazen kuşkucu ve alaycı, bazen kılı kırk yararcasına gerçekçi, bütünüyle tasvirî ve derinliğine lirik bir nitelik taşır. *Yevgeniy Onyegin,* rus edebiyatının ilk şaheseri olarak kabul edilir.

— Bu eserden yararlanılarak bir opera (müzik Çaykovski) yapılmıştır (1879). [L]

Yevgeniy Onyegin Tatiana'ya yazarken Kardovskiy'in deseni

YEVGENİY Robertıy'lı, rus filozofu (Podolya'da 1843 - öl. Tver'de, Valentinovska şatosunda öldürüldü 1915). Petersburg'da okudu ve Jena üniversitesinde doktora yaptı. Başlıca eserleri: *Sosyoloji* (1880); *Yeni ve Eski Felsefe. Felsefenin Genel Gelişim Yasaları Üstüne Deneme* (1887); *Bilinemeyenin Metafiziği, Psikoloji* (1889); *Yüzyılın Felsefesi: Kritisizm, Pozitivizm, Evrimcilik* (1891); *Agnostizm. Bilgi Hakkındaki Bazı Karamsar Teoriler Üstüne Deneme* (1892); *Ahlâk, İyi ve Kötü. İlk Sosyoloji Sayılan Ahlâk Üstüne Deneme* (1896); *Ahlâkın Kuruluşu* (1900); *Friedrich Nietzsche* (1902). [L]

YEVM i. (ar. *yevm*). *Esk.* Gün: *Filhakika [...] bu akşam yevm-i vilâdetin tamam sene-i devriyesine tesadüf ediyor* (Atatürk). || *Yevmül-hiyac,* heyecan günü, savaş günü. || *Yevmun cedid, rızkun cedid,* günü gününe yaşama, kazandığını o gün yeme. || *Küllü yevm* (veya *küllü yevmin*), her gün. || *Fiyevmi-na,* günümüzde, zamanımızda.

— Astron. *Yevmi kamerî,* ay günü. || *Yevmi kebis,* artık gün. || *Yevmi nücumî,* yıldız günü. || *Yevmi şemsî,* güneş günü.

— Din. *Yevmi Adha,* Kurban bayramı. || *Yevmi âhiret (yevmi cem, yevmi fezaul ekber, yevmi haşr u neşr, yevmi me'ad, yevmi mezalim, yevmi telâki, yevmüd din, yevmül âhir, yevmül âher, yevmül aht, yevmül arz, yevmül bait, yevmül ba's, yevmül cem, yevmül cevap, yevmül ceza, yevmül fasl, yevmül feth, yevmül feza, yevmül haşr, yevmül hisap, yevmül hulût, yevmül huruc, yevmül idad, yevmül inkıta, yevmül ivaz, yevmül kaaria, yevmül karar, yevmül kıyam, yevmül mait, yevmül malûm, yevmül mecmû, yevmül meşhut, yevmül mev'ut, yevmül miat, yevmül misak, yevmül mizan, yevmüs sual, yevmül vait, yevmül vakıa, yevmün neşr, yevmün nuşur, yevmür reci, yevmüs sâa, yevmüt tegabun, yevmüt telâk, yevmüt tenad* veya *yevmüt tenadî*), kıyamet günü. || *Yevmi arefe* (veya *yevmi cem*), kurbanlar kesilmeden önce hacıların Arafat dağında geçirdikleri gün, zilhiccenin dokuzu. || *Yevmi aşure,* muharremin onuncu günü. || *Yevmi Bedr,* Bedir savaşının yapıldığı gün ve Bedir savaşı. || *Yevmi elest,* elest günü. || *Yevmi Ficar,* Hz. Muhammed'in gençliğinde katıldığı bir savaş. || *Yevmi şek* (veya *yevmüş şek*). Bk. ŞEK. || *Yevmül aşura,* muharremin onuncu günü, aşure günü, Nuh'un gemiyi terk ettiği gün. Hüseyin'in Kerbelâ'da öldürüldüğü gün. || *Yevmül cemel,* Cemel savaşının yapıldığı gün. || *Yevmül feth,* Mekke'nin fethedildiği gün. || *Yevmül fitir* (veya *ıydi fitir*), Ramazan bayramı günü. || *Yevmül furkan,* Bedir savaşının yapıldığı gün, deneme günü. || *Yevmül idad,* tekrarlanan resmî gün. || *Yevmül kar,* Mekke yolunda hacıların Mina'da durarak geçirdikleri gün. || *Yev-*

Foto. LAROUSSE

mün nahr, zilhiccenin onuncu günü, Kurban bayramı. || *Yevmün nefr,* hacıların Mina'dan Mekke'ye döndükleri gün, Kurban bayramında kurbanların kesildiği gün. || *Yevmür rüus,* Kurban bayramı günü. || *Yevmüt terviye,* zilhiccenin sekizinci günü, su getirme günü, Mina'dan gelen hacıların Mekke'ye su getirdiği gün veya İbrahim peygamberin rüyasında kendisinden oğlunu kurban etmesi istendiğini görüp derin derin düşündüğü gün.

— Takvim. *Yevmül ehad,* pazar günü. || *Yevmül cum'a,* cuma günü. || *Yevmül erbaa,* çarşamba günü. || *Yevmül hamis,* perşembe günü. || *Yevmül isneyn,* pazartesi günü. || *Yevmüs sebt,* cumartesi günü. || *Yevmüs selâse,* salı günü.

◆ **Yevmen** zf. *Esk.* Belirli bir günde. || *Yevmen beter,* her gün daha kötü. || *Yevmen feyevmen,* günden güne, gittikçe: *Güruh güruh gelip, yevmen feyevmen izdiyad buldu* (Naima). || *Yevmen minel-eyyam,* günlerden bir gün. (M)

YEVMÎ sıf. (ar. *yevm*'den *yevmî*). *Esk.* Günlük, gündelik. || *Emr-i yevmî,* günlük emir: *Hafî emr-i yevmîler veren, keyfî iradeşini âmil kılan kimdi?* (Atatürk).

◆ **Yevmiye** sıf. Yevmî'nin dişili. || *Ceride-i yevmiye,* günlük gazete. (M)

YEVMİYE i. (ar. *yevm,* gün > *yevmî,* bir güne ait'ten *yevmiyye*). Bir günlük çalışma karşılığı verilen ücret, gündelik. || *Yevmiye defteri,* gündelik alışverişin, gelir ve giderin yazıldığı defter.

— *Esk.* Günlük gelir ve giderin yazıldığı defter: *Masrafları yevmiyeye geçirmek. Yevmiye tutmak.* || Olayların günü gününe yazıldığı defter.

— ANSİKL. Huk. *Yevmiye,* işçiye gündelik olarak verilen ücrettir. İşveren, yapılan işin miktarına bakmadan, kararlaştırılmış olan yevmiyeyi işçiye vermek zorundadır. İşçi, hiç bir iş görmese de, işverenin emrine hazır bulunduğu sürece yevmiyesini alır. Çalışma süresinde kanunî bir indirimin yapılması, yevmiyenin miktarını etkilemez. İşçi, süre indirilmiş olmasına rağmen, eski yevmiyesini almağa devam eder. Yevmiyenin ne olacağı ve artırma şekli, toplu iş sözleşmeleri ve ferdî iş sözleşmeleriyle düzenlenir. Ayrıca, fazla çalışma için ödenecek fazla mesainin de hesaplanmasında yevmiye esas alınır. Belirli durumlarda, parça başına kararlaştırılan ücret, yevmiyeye dönüşür. Ücret, parça başına kararlaştırılmış fakat, işveren işçiyi tatmin edebilecek miktarda parçayı ona veremiyorsa, işçinin parça başına olan ücreti yevmiyeye dönüşür. Bk. ÜCRET.

◆ Zf. Her gün: *Evde, on kişi, yevmiye beş ekmek yiyorlar.* (M)

YEVMİYECİ i. ve sıf. (*yevmiye*'den *yevmiye-ci*). Gündelikle çalışan (kimse). [M]

YEVPATORİYA veya **EVPATORİYA,** S.S.C.B.'de (Ukrayna) şehir, Kırım'ın batı kıyısında; 57 000 nüf. 1552'de İstanbul'daki Ayasofya örnek alınarak yapılan büyük cami. Turistik merkez ve liman. Çeşitli sanayi.

● *Tarih.* M.Ö. V. yy.da şehrin yerinde bir iskit kolonisi vardı (*Kirkinit*). Yevpatoriya kalesi M.Ö. II. yy.da Mithridates IV Eupator'un generali Diophantos tarafından yaptırıldı. XIII. yy.da Tatarlar şehri yerle bir ederek, yerine Gezlev kalesini kurdular; kale başlıca sahil şehirlerinin en önemlisi oldu. Cenevizlilerin hâkimiyeti sırasında bir surla çevrildi (kalıntılar) ve Kırım'ın Rusya'ya katılması sırasında bugünkü adını aldı (1784). 14 Eylül 1854'te 30 000 fransız, 21 000 ingiliz ve 7 000 türk, Yevpatoriya körfezine çıkarma yaptı (Old-Fort kumsalı). Şehir o gün düştü ve müttefikler kıyıyı izleyerek 16 km. güneydeki Sivastopol'a gittiler. (L)

YEVTİÇ veya **JEVTİÇ** (Bogoljub), yugoslavyalı siyaset adamı (Kragujevac 1888 - Paris 1960). 1932'de dışişleri bakanı oldu, 1934-1935 arasında başbakanlık yaptı, 1934'te Türkiye, Romanya, Yunanistan arasındaki Balkan antlaşması ile ilgili görüşmelere katıldı. Milliyetçi parti başkanı seçildi ve 27 mart 1941'de devrim hükûmetinde görev aldı ve Hitler'in isteklerine karşı koydu. Amerika'ya başdelege olarak gitti. Daha sonra Londra elçiliğinde bulundu (1943). [L]

YEVTUŞENKO (Yevgeniy Aleksandroviç), sovyet şairi (Zima, Sibirya 1933). Eserleri, yazarlar birliğiyle yaptığı polemikleri ve yabancı ülkelerdeki konferans turneleriyle, Stalin devri sonrası genç kuşağın hürriyet isteğini dile getirdi: *Razvedçiki Gryakuşçego* (Geleceğin Öncüleri) [1952]; *Tretiy Sneg* (Üçüncü Kar) [1955], *Zima* (Kış) [1956]; *İ Drugiye* (Başkaları da) [1962], *Otkuda Vıy* (Siz Nerelisiniz) [1958], *Masledniki Stalina* (Stalin'in Vârisleri) [1962], *Bratskaya GES* (Bratsk Hidroelektrik Santralı) [1965], *Yaşantım* (1966). [M]

YEY sıf. Bk. YEĞ.

YEYA, S.S.C.B.'de ırmak, Kafkaslar'ın kuzeyindeki bölgelerin bir kısmını akaçlar ve bir limanla Azak denizine dökülür; 235 km. (L)

YE-YE sıf. ve i. (amerikan şarkılarında ritmi belirlemek için kullanılan ve *yes*'in bozulmuş şekli olan *yeah*'tan). A.B.D.'de çıkmış özel bir ritmi kullanan şarkıcıları, bunların hayranlarını ve gerek bu şarkıcıların, gerek hayranlarının tarz ve davranışların anlatmağa yarayan terim. (L)

YEYNİ sıf. (*yeğni*'den). Yeğni. (M)

YEYREK sıf. (*yeğrek*'ten). Yeğrek. (M)

YEYSK veya **EYSK,** S.S.C.B.'de şehir, *Yeya*'nın ağzında, Azak denizinin kıyısında; 56 000 nüf. Yapağı iplikhaneleri. (L)

YEZ i. (fars. *yez*). *Esk.* Bağ, bahçe, tarla v.b.nin etrafına çekilen çit veya çalı. (M)

YEZD, İran'da (X. eyalet) şehir, Deşti Kebir ile Deşti Lut'un kenarında; 66 500 nüf. Fırınlanmamış tuğlalarla inşa edilen şehre meskenlerin havalandırma bacaları ve sarnıçların kubbeleri hâkimdir. Burası bir tahıl, kuru üzüm, tütün ve afyon ihraç merkezidir; halkı İran'da usta ve çalışkan tacirler olarak tanınır. Şehiıde, geleneksel el sanatları ağır basar: ipekli ve yünlü kumaş, halı dokumacılığı, bakır eşya. Pamuk iplikhanesi tek modern sanayi işletmesidir. Gebr'lerin yaşadığı ve ateşe tapma dininin merkezi olan Yezd, mecusîlerin kutsal şehirlerindendir. (L)

YEZDAN i. (fars. *yezdān*). *Esk.* (Zerdüştîlerde) Hayır ilâhı, iyilik tanrısı. || Tanrı.

◆ **Yezdanî** sıf. *Esk.* Tanrı ile ilgili, Tanrı'ya ait. || İlâhî, tanrısal. || *İnayet-i yezdanî,* Tanrı'nın lutfuyle. (M)

YEZDGERD I, on dördüncü sasanî imparatoru (öl. 420). Şapur III'ün oğlu. Behram IV'ün ölümü üzerine sasanî tahtına geçti (399). Ülkenin ileri gelenleri ve din adamları üstünde hâkimiyet kurdu ve onlarla bu yüzden arası açıldı. Buna rağmen ülkede halk tabakaları tarafından tutuldu. İran'da yavaş yavaş sayıları çoğalmakta olan hıristiyanlara baskı yapmayı kabul etmediği için özellikle zerdüşt dini mensuplarının düşmanlığına uğradı. Devrinde Bizans imparatorluğuyle bir savaş olmadı. Attan düşerek öldüğü söylenir. (M)

YEZDGERD II, on altıncı sasanî imparatoru (öl. 457). Behram V'in oğlu. Babasının ölümü üzerine tahta çıktı (438). Bizans imparatorluğuyle başlayan (442) savaş çok kısa sürdü ve sınırlarda bir değişiklik olmadı. Yezdgerd II, hükümdar olduğu zaman, hıristiyanlara iyi davranacağını belirtmişti; fakat iki yıl sonra onlara karşı sert tedbirler alarak zerdüşt dinini resmî devlet dini kabul etti. Bu yüzden ermenilere karşı durumu da değişti ve birçok ermeni ileri gelenini tutuklattı. Bu sırada doğuda Kuşanlar ve Beyaz Hunlar ile mücadele etmek zorunda kaldı. Onları yenilgiye uğratarak bazı bölgeleri ülkesine kattı. Bu savaşlardan yararlanmak isteyen ermeniler harekete geçtiler. Doğudaki seferlerini bitiren Yezdgerd II, 451'de ermenileri ağır bir yenilgiye uğrattı. Saltanatının son yıllarını Kıdarîlere karşı savaşla geçirdi. (M)

YEZDGERD III, son sasanî imparatoru (617-651). Dedesi Hüsrev II ölünce (628) taht kavgaları başladı. Dört yıl içinde on iki kişi tahta geçti. Bu sırada Yezdgerd, İstahr'da yaşıyordu. İstahr'ın ileri gelenleri onu hükümdar ilân ederek Medain üstüne yürüdüler ve şehri ele geçirdiler ve Yezdgerd III, 634'te sasanî tahtına geçti. Hükümdar olduğu dönemde islâm orduları Batı'da fetihlere başlamıştı. Halit bin Velid'in Hive üstüne yürümesiyse, İran için tehlikenin yaklaştığını gösteriyordu. 636'da Rüstem'in kumandasındaki iran ordusu, Kadisiye'de Sad bin Ebi Vakkas kumandasındaki islâm birlikleri tarafından yenilgiye uğratıldı. Bir yıl sonra islâm birlikleri Medain üstüne yürüyünce Yezdgerd III, yakınlarıyle birlikte kaçmak zorunda kaldı. İslâm orduları tarafından ele geçirilmemiş olan bölgelerden topladığı birlikler 642'de Nihavend'de tekrar müslüman kuvvetleriyle karşılaştı; fakat tekrar yenildi. Hayatını kurtarmak için bir şehirden ötekine kaçtı; sığındığı Merv şehrinde bir değirmende öldürüldü. (M)

YEZEK i. (fars. *yezek*). *Esk.* Savaş sırasında önden giden asker, öncü. || Bekçi. || Casus. (M)

YEZİD i. ve sıf. Bk. YEZİT.

YEZİD bin MUAVİYE (? 642 - ? 683), ikinci emevî halifesi. Babası tarafından İstanbul'u ele geçirmekle görevlendirilen ve şehri kuşatan ordunun kumandanıydı. Yezid bu seferde bir başarı elde edemedi. 680'de babası Muaviye ölünce Yezid halife oldu; fakat ülkenin birçok yerinde halifeliği tanınmadı. Medine'de bulunan Ali'nin oğlu Hüseyin ve Abdullah bin Zübeyr, ona biat etmeyi reddettiler ve Mekke'ye gittiler. Bu sırada Kûfe'de bulunan Ali taraftarları Hüseyin'i Irak'a çağırdılar. Hüseyin, Mekke'den Kûfe'ye hareket etti. Abdullah bin Zübeyr de Yezid'in gönderdiği kuvvetleri yenilgiye uğratarak durumunu sağlamlaştırdı. Hüseyin Kûfe'ye varmadan Irak valisi Ubeydullah bin Ziyad gerekli tedbirleri alarak onun taraftarlarını etkisiz duruma getirmişti. Ayrıca Hüseyin'e karşı bir birlik göndererek geri dönmesini istedi. Bu teklifi kabul etmeyen Hüseyin, 10 kasım (10 muharrem) 680'de Kerbelâ'da şehit edildi. Bu olay, yüzyıllar boyunca islâm dünyasında, sürekli mücadeleler ve Yezid'in islâm tarihinde kötü bir halife olarak anılmasına yol açtı. Hüseyin öldürüldüğü halde Yezid için tehlike devam ediyordu. Abdullah bin Zübeyr, halifeliğini ilân etmiş ve birçok bölge tarafından da tanınmıştı. Yezid, Müslim bin Ukbe kumandasındaki orduyu Medine ve Mekke üstüne gönderdi. 26 Ağustos 683'te yapılan Harre savaşını kazanan Müslim, Medine'ye girerek şehri yağmalattı. Buradan Mekke üstüne yürüyen Yezid'in birlikleri şehri kuşatarak mancınıklarla dövmeğe başladılar. Şehir düşeceği sırada Yezid'in ölüm haberi geldi. (M)

YEZİD bin MUHELLEB bin EBİ SUFRE, emevî valisi (? 672 - Vasıt 720). Babasının ölümü üzerine Horasan valiliğine tayin edildi (702). 704'te Haccac bin Yusuf'un Irak valiliğine tayin edilmesinden sonra Horasan valiliğinden azledildi ve tutuklandı. Birkaç yıl hapiste kaldıktan sonra kaçtı ve Remle'de bulunan halifenin kardeşi Süleyman'ın yanına sığındı. 715'te Süleyman'ın halife olması üzerine Irak ve Horasan valiliklerine tayin edildi. Bu valiliği sırasında Taberistan'a yaptığı seferde başarı kazanamamasına rağmen çok miktarda ganimet ele geçirdi. 717'de Süleyman'ın ölümü üzerine Ömer bin Abdülaziz halife olunca Yezid'den devlet hissesi olan ganimetin beşte birini istedi. Yezid bu parayı vermediği için valilikten azledildi. Bunun üzerine isyan eden Yezid, Mesleme bin Abdülmelik kumandasındaki ordu ile Vasıt yakınındaki Akr'da yaptığı savaşta yenilerek öldürüldü. (M)

YEZİD II bin ABDÜLMELİK, emevî halifesi (öl. Belka 724). Annesi, halife Yezid I'in kızı Atike idi. Ömer bin Abdülaziz ölünce halife oldu (720). Devrinde iç karışıklıklar çıktı. Kabile rekabetleri tekrar ortaya çıktı ve Mudarlar ile Yemenliler arasında mücadele başladı. Kûfe'de hariciler ayaklandı; onların üstüne gönderilen kuvvetlerin yenilmesi üzerine Yezid, kardeşi Mesleme kumandasında kuvvetli bir ordu göndererek isyanı bastırdı. Yezid devrinde çıkan önemli isyanlardan biri de eski Irak valisi Yezid bin Muhelleb'in ayaklanmasıdır. Basra, Kûfe ve Vasıt'ı ele geçiren

Yezid bin Muhelleb'in üstüne de Mesleme gönderildi ve yapılan savaşta eski vali öldürüldü. Yezid II, Ömer bin Abdülaziz'in yapmış olduğu reformları uygulamadı ve son yıllarını eğlence içinde geçirdi. (M)

YEZİD III bin VELİD, on ikinci emevî halifesi (öl. Şam 744). Halife Velid II öldürülünce yerine geçti (744). Kısa süren saltanatı sırasında ülkede isyanlar çıktı. Hums halkı yeni halifeyi tanımadı. Filistinliler de bu isyana katıldı. Ayaklanma bastırıldı; fakat Şam, Irak ve Yemame'de yeni isyanlar oldu. Azledilen Horasan valisi Nasr bin Seyyar ise bu emri dinlemedi; halife onun valiliğini tanımak zorunda kaldı. Emevî devleti çöküntü halindeydi. Yezid III, ağır vergileri indirdi. Mevali ile gayrı müslimlere bazı haklar tanıdı; fakat iç karışıklıklar yüzünden ve halifeliği kısa sürdüğü için tasarladığı reformların hepsini gerçekleştiremedi. (M)

YEZİDİLER, haricîler* arasındaki bölünmelerden meydana gelen islâm mezheplerinden birinin mensuplarına verilen ad.

Haricîlerin kurduğu, islâm inançlarından uzaklaşan mezheplerden biri olan İbadiye*nin ayrıldığı dört koldan biri, Yezidîlik adını taşır. Bu mezhebin mensupları Ali'yi insan şekline bürünmüş Tanrı sayar; Hz. Muhammed'in Tanrı olan Ali tarafından peygamber olarak dünyaya gönderildiğini kabul eder.

Yezidîler tanrısal varlığın iyilik ve kötülük şeklinde ikiye ayrıldığını kabul eder; Tanrı'nın iyiliği, şeytanın kötülüğü temsil ettiğine, Tanrı ile şeytan arasında sürekli bir çekişme bulunduğuna inanırlar. Bu çekişmeye Tanrı'nın başlangıçta kendisiyle eşit nitelikler taşıdığı halde kıskandığı için şeytanı kutsal niteliklerden ve cennetten uzaklaştırmasının yol açtığını kabul ederler. Bundan dolayı şeytana aşırı bağlılık gösterir ve onun gücünün artarak Tanrı'nın gücünü alt edeceğini ileri sürerler. Melik Tavus adını verdikleri şeytanı yüceltirler. Kutsal kitapları *Celde* adını taşır. Yezidîler bugün dağınık şekilde Halep ve Bağdat'ta; Azerbaycan'da; Türkiye'de Garzan, Hasankeyf, Kurtalan, Beşiri'de yaşarlar. Toplam nüfusları 400 000'dir. (M)

YEZİDİLİK i. (*yezidî*'den *Yezidî-lik*). Yezidîlerin bağlı olduğu din inancı. Bk. YEZİDÎLER. (M)

YEZİT veya **YEZİD** i. ve sıf. (ar. *yezîd*). *Mec.* Kendisinden nefret edilen kimselere karşı sövgü sözü olarak kullanılır. (M)

YEZİTLİK i. (*yezit*'ten *yezit-lik*). Yezit gibi davranma hali, hainlik. (M)

YEZO («Barbarlar toprağı»), Hokkaidon'un eski adı. (L)

YIĞDIRMAK ettrg. f. (*yığmak*'tan *yığ-dır-mak*). Yığmak işini yaptırmak: *Kitaplarını odanın bir köşesine yığdırdı.* (M)

YIĞILCA, Karadeniz bölgesinde (Batı Karadeniz bölümü, Bolu ili) ilçe merkezi; 1 618 nüf. (1970). Bolu'nun kuzeyinde dağlık bir kesimde, ormanlar arasındadır; yüksl. 350 m Düzce - Akçakoca yolunun 4. km'sinden doğuya ayrılan 30 km'lik bir yolla gidilir. 1954'ten beri ilçe merkezidir. —*Yığılca ilçesi,* 64 km²; 16 499 nüf. (1970). Tek bucak içinde 29 köye sahiptir. Ormancılık, sebze ve meyvecilik. (M)

YIĞILI sıf. (*yığılmak*'tan *yığıl-ı*). Yığılmış olan: *Kalkıp konsolun üstünde birbiri üstünde yığılı duran kitaplardan birini aldı* (Sabahattin Ali). [M]

YIĞILIŞMA i. (*yığılmak* > *yığıl-ı-ş-mak*'tan *yığılış-ma*). *Yeni.* Küçük bir yere birçok şey veya kimsenin birikmesi, toplanması. *Eşanl.* İZDİHAM. (M)

YIĞILMA i. (*yığılmak*'tan *yığıl-ma*). Yığılmak işi.

— Elektron. Bir yarı iletkenler sisteminde, atomların iyonlaşması sonucu akımın anî olarak yükselmesi. Bk. ANSİKL.

— İstat. Ana kütle birimleri veya bazı birimler arasında bir miktarın zaman ve mekânda dağıldığı oran.

— Jeomorfol. *Kar yığılması,* rüzgâr etkisiyle karın sürüklenerek birikmesine yol açan olay. (Kar yığılması bazı buzulların aşırı beslenmesine sebep olur [meselâ rüzgârın süpürdüğü bir yaylanın aşağısında bulunanlar]. Savrulan kar bazen kum taneleri kapsar; karların erimesiyle kar ve rüzgâr yöneltileri oluşur. Bu çökeltilere Belçika ve Hollanda'da çok rastlanır). [ML]

— Mat. *Yığılma elemanı,* gerçek sayıların E cümlesinde, mutlaka bu verilen cümlenin bir elemanı olması gerekmeyen ve bu E cümlesi içinde bütün elemanları kendisine yaklaşacak şekilde sonsuz bir dizi bulunan *a* elemanı. || *Yığılma noktası,* bir nokta cümlesinde, mutlaka bu verilen cümlenin bir noktası olması gerekmeyen ve kendisinden uzaklığı istenildiği kadar küçük olacak şekilde kendisinden farklı bir nokta bulunabilen *a* noktası. (Demek ki, *a*'dan uzaklığı sıfıra doğru yaklaşan sonsuz bir nokta dizisi vardır. Sınırlı bir cümlede, en az bir yığılma noktası bulunur [Bolzano-Weierstrass teoremi]. Bir yığılma noktası olmayan sonlu uzaklıktaki her nokta ayrık bir noktadır. [*Eşanl.* BİR NOKTA CÜMLESİNİN LİMİT NOKTASI.] || *Sürekli bir fonksiyonlar cümlesinin yığılma fonksiyonu,* bu cümleden alınan en az bir dizinin fonksiyonlarının düzgün bir yakınsaklıkla kendisine doğru yaklaştığı fonksiyon.

— Metalürji. *Yığma deformasyonu,* sıcakta dövülen bir madende, bir kısım malzemenin yana kayması şeklinde ortaya çıkan deformasyon. || *Yığma-basma deneyi,* silindir biçimindeki deney parçasını, yassı bir levha elde edilinceye kadar preste silindir ekseni boyunca sıkıştırarak, madenin yığma deformasyonuna olan yatkınlığını belirlemeğe yarayan deney.

— ANSİKL. Elektron. Yarı iletkenli P ve N birleşmesine bir gerilim uygulandığında, P elementinden N elementine doğru bir elektron akışı meydana gelir. Uygulanan gerilim belli bir değeri aştığı zaman akım hızla yükselir; yeterli hızda hareket eden her elektron, art arda vuruşlarla birçok atomu iyonlaştırır; serbest kalan elektronlar da öteki elektronları iyonlaştırır. Olay yığışımlıdır ve gazların iyonlaşmasına benzer. *Zener diyotları* denen bazı diyotlar bu *yığılma* olayından yararlanılarak hazırlanmıştır. Bu olay, ters gerilimin belli bir değeri sırasında meydana gelir ve kontrol edilmezse birleşmenin kopmasına yol açabilir. (LM)

YIĞILMAK edilg. f. (*yığmak*'tan *yığ-ı-l-mak*). Yığmak işine konu olmak: *Karşıda sağ köşede bir şeyler yığılmıştı* (Kemal Tahir). || Geçz. f. Çok sayıda birikmek: *Çocuklar başkan masasının etrafına yığılırlardı* (Ş. S. Aydemir). || Düşmek, yıkılmak: *O kendinden geçip olduğu yere yığıldı* (N. Araz). [M]

YIĞIN i. (*yığmak*'tan *yığ-ı-n*). Bir şeyin yığılmasıyle meydana getirilen küme, küçük tepe: *Ahırlar, damlara, damların üstüne kadar saman yığınlarıyle dolu* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— DEY. *Bir yığın,* çok fazla, bol miktarda: *Cemal'in de işleri pek bozuk... Bir yığın sıkıntısı var!* (A. H. Tanpınar).

— Fels. *Yığın kanıtı,* içinden bir buğday tanesi alınan bir buğday yığınının yine bir yığın olarak mı kaldığını kendi kendine sormağa dayanan usavurma. (M)

YIĞINAK i. (*yığmak*'tan *yığ-anak* > *yığınak*). Bir şeyin toplandığı, biriktiği yer. *Esk.* Mecma. || Birçok şeyin bir yere toplanıp birikmesi. *Esk.* Tecemmu. Tahaşşüt.

— Ask. Bir askerî harekâta başlamadan önce, buna ayrılan büyük kuvvetlerin ve gerekli lojistik desteğin, harekâtın yapılacağı bölgede toplanması. || *Yığınak planı,* silâhlı kuvvetlerle, büyük bir askerî harekâta başlamak için yapılması tasarlanan yığınağın temel meselelerinin çözümlenerek tespit edildiği plana verilen ad.

— Bot. Birhücreli bitkilerin oluşturduğu küme. (M)

YIĞINLAMAK geçl. f. (*yığın*'dan *yığın-la-mak*). Buğday, yulaf, ot gibi tarım bitkilerini biçip kuruttuktan sonra yığın haline koymak. (L)

YIĞINBULUT blş. i. Meteorol. Bk. STRATOKÜMÜLÜS.

YIĞINTI i. (*yığmak* > *yığınmak*'tan *yığın-tı*). Biraraya yığılmış şeyler kümesi:

Üstünde asuman / Bir mai tül yığıntısı halinde sallanır (Tevfik Fikret). || *Esk.* Yığılışma. (M)

YIĞIŞIK sıf. (*yığışmak*'tan *yığış-ı-k*). Üst üste yığılmış. *Esk.* Müzdahim. (M)

YIĞIŞIM i. (*yığışmak*'tan *yığış-ı-m*). Yığışma. (M)

YIĞIŞMA i. (*yığışmak*'tan *yığış-ma*). Jeol. *Yeni.* Molozların çimento haline dönüşmesiyle oluşan kaba kütle. *Eşanl.* KONGLOMERA. Bk. ANSİKL.

— Jeomorfol. Yerçekimi etkisiyle toprağın tutturulmamış parçacıklarının sayısız küçük yer değiştirmesi halinde yavaş yavaş inmesi.

— ANSİKL. Jeol. *Yığışma,* kendisini meydana getiren parçalar köşeli olursa *breş,* yuvarlak olursa *puding* adını alır. Bazı jeolojik oluşuklar bir temel yığışma ile oluşmağa başlar. Kemikli yığışmalar, sürüngen, kuş, memeli hayvan kemikleri bakımından zengindir. Yığışmalar ırmak, buzul, deniz ve çok seyrek olarak göl v.b. menşeli olabilir. (ÇAKILKAYA da denir.) [LM]

YIĞIŞMAK ortakl. f. (*yığmak*'tan *yığ-ı-ş-mak*). Biraraya gelip toplanmak. (M)

YIĞMA i. (*yığmak*'tan *yığ-ma*). Yığmak eylemi.

— Denizc. Ağaç gemi yapımında posta (ıskarmoz) aralarına ve omurga ile baş bodoslamanın ek yerine konulan ağaç takviyeye verilen ad.

— Gaz sanay. Ateş tuğlalarını sıralar halinde yerleştirip, aralarında bir boşluk bırakacak şekilde üst üste yerleştirme.

— Seram. Pişirilecek çömlekleri birbiri üzerine veya fırının rafları üzerine serbestçe koymağa dayanan yerleştirme şekli. (LM)

YIĞMAK geçl. f. (esk. türk. *yıġmak*'tan). Bir tepe meydana getirecek şekilde üst üste koymak: *Kitaplarını odanın bir köşesine yığdı.* || Biriktirmek: *Kışlık yiyeceklerini yığdılar.* (M)

YIKAMA i. (*yıkamak*'tan *yıka-ma*). Yıkamak eylemi. || *Beyin yıkama,* suçlanan bir kimseye suçluluğunu kabul ve itiraf ettirmeyi öngören sorgu şekli.

— Dy. Buharlı lokomotiflerin kazan çeperlerinde, borularında v.b. biriken kazan taşlarını temizleme.

— Ev işl. *Çamaşır yıkama.* Bk. ANSİKL.

— Gaz sanay. Bir gazı art arda çeşitli sıvılar içinden geçirerek, taşıdığı yabancı maddelerden, özellikle amonyaktan temizleme.

— Kim. Bir eriticideki bir veya birkaç çözünür bileşeni ayırmak amacıyle, eriticiyi, iyice toz haline getirilmiş ve kalın bir tabaka halinde yığılmış bir maddenin içinden yavaş yavaş geçirme. (Organik maddelerin kokusunu gidermek, alkaloitleri ve diğer maddeleri ayırmak, bir çökeltiyi temizlemek için de yıkama işlemine başvurulur.)

— Mad. oc. İşlenmemiş cevher veya kö-

«Yıkanan Kadın»
detay
Fragonard'ın eseri
Louvre müzesi,
Paris

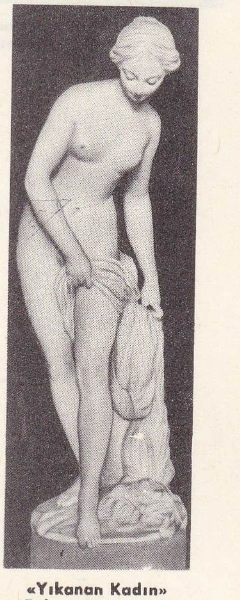

«Yıkanan Kadın»
Falconet'nin eseri,
Louvre müzesi,
Paris

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

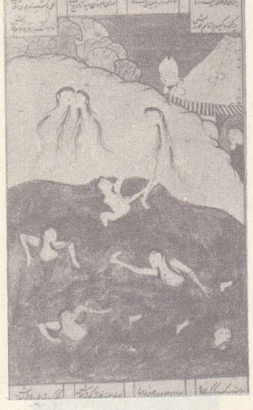
yıkanma minyatür

mürdeki değersiz kısımların çoğunu fiziksel yollarla temizlemek üzere kömür veya cevhere uygulanan işlem. *Eşanl.* ZENGİNLEŞTİRME. Bk. ANSİKL.

— Petr. Bir ürünü önce doğrudan doğruya bir ayıraçla karıştırdıktan sonra durultma veya nötürleştirme işleminden geçirerek temizlemeğe dayanan arıtma işlemi.

— Psikiyatr. *El yıkama manisi,* kir korkusuyle elleri sık sık yıkama.

— Şekerc. *Yıkama havuzu,* pancarların topraktan temizlenip arındırıldığı yer.

— Ted. Bk. ANSİKL.

— Teknol. *Yıkama makinesi,* bazı maddeleri (içinde altın tozları bulunan kumlar, maden cevherleri) veya toprak ürünlerini (patates, pancar v.b.; kökler ve bazı yumrular) mekanik olarak temizlemeğe yarayan makine (sonuncu tipine KÖK YIKAMA MAKİNESİ de denir). || [Bk. ANSİKL.] || Gazojenden gelen gazları temizlemek için kullanılan ve basınçlı su akıtarak karbon dioksiti, bakır tuzlarının yine çok yüksek basınç altındaki amonyaklı çözeltilerinden yararlanarak da karbon monoksiti ayırmağa yarayan cihaz.

— Tekst. *İlk yıkama,* yapağı denilen kirli yünü sıcak suda eriyen ve büyük bir kısmı toprak alkali maden tuzlarından, özellikle potasyum karbonattan meydana gelen yapağı yağından temizlemek amacını güden işlem. (İlk yıkama, ya asıl yıkama işleminden önce, ya da doğrudan doğruya yıkama sütununun ilk teknesinde yapılır.) || *Yün yıkama makinesi,* ilk yıkama işleminin yapıldığı makine. (En basit yıkama makinesi, biri delikli olmak üzere çift dip tahtası çakılmış bir fıçıdır; bu deliklerden yün üzerine ılık su akıtılır. Sürekli çalışan Malard makinesi, beş bölmeye ayrılmış dikdörtgen biçiminde bir tekneden meydana gelir. Yıkanacak yün, sonsuz zincir gibi dönen madenî bir kafes üzerinde yavaş yavaş ilerler; her bölmede bir pompa bulunur ve dökülen suları durmadan devreder.)

— ANSİKL. Ev işl. Kirli çamaşırları temizlemek amacını güden *çamaşır yıkama* sırasında çeşitli işlemler uygulanır: beyazlarla renklileri, yünlülerle ipeklileri ayırma; dokumanın arasına yerleşmiş kirleri ve lekeleri yumuşatmak için çamaşırı ıslatmaz; her çamaşır parçasını ayrı ayrı sabunlayarak çitileme (veya ovma); çamaşırları killi suya veya çamaşır suyuna bastırma. Çamaşırların tamamen temizlenmesini sağlayan bu son işlem sırasında çitilemeye rağmen kalan kirleri gidermek ve yağ lekelerini sabun haline dönüştürmek için çamaşırlar makinede veya bir leğen içinde su ve temizleyici bir ilâçla birlikte temizlenir. Bundan sonra her parça yeniden sabunlanır ve temizlenip temizlenmediğine bakılır; çamaşırların arasında kalan kir artıklarını ve ilâçlı suları akıtmak için çalkalama veya durulama işlemi uygulanır. Eğer isteniyorsa, beyaz çamaşırlara parlaklık vermek için çivit yapılır; fazla suları iyice akıtabilmek için çamaşırlar sıkılır ve en sonunda kurutmak üzere asılır. Bütün bu işlemler, çamaşır makinesinde hiç yorulmadan yapılabilir.
Büyük şehirlerde çamaşır yıkama meselesi, bir sanayi dalının gelişmesine yol açmıştır: evlerden toplanan kirli çamaşırlar, belli bir süre sonra yıkanmış ve ütülenmiş olarak geri verilir. Ayrıca her evin çamaşırını, başkalarıyle karıştırmadan, ayrı makinelerde yıkayan yerler de vardır. İyice sıkılarak ütüye hazır hale getirilen çamaşırlar yine fabrika tarafından evlere kadar götürülür.

— Mad. oc. Kömür ve cevherlerin yıkanmasında çeşitli usuller uygulanır.

● *Su ile yıkama* tekniğinde, su içindeki kömür veya cevherle molozların yoğunluk farkından yararlanılır. Hepsi aşağı yukarı aynı boyutta olan parçalarda, en küçük yoğun parçaların su içinde düşme hızı (limit hız), daha az yoğunluktaki en büyük parçaların düşme hızından fazladır: su içindeyken kömürden dört misli daha yoğun olan şistler daha hızlı düşer.

● *Hava ile ayırma* da aynı ilkeye dayanır, fakat önceki kadar sağlam bir metot değildir. *Kuru yıkama tablası* denilen özel cihazlar üzerinde yapılan bu işlem sırasında, tablanın elek delikleri arasından yukarıya doğru üflenen bir hava akımının etkisiyle tabla alternatif bir hareket yapar. Fakat yıkanacak kömür veya cevheri bir dizi elekten geçirerek, eşit büyüklükte parçalar halinde bir ön ayırma zorunludur.

● *Yoğun sıvılarla yıkama* tekniğinde, yoğunluğu şistlerin (2,3) ve kömürün yoğunluğu (1,4) arasında olan bir su kullanılır; parça boyutu ne olursa olsun, kömür bu sıvı içinde yüzer; bu yüzden, yıkamadan önce parça boyutlarını sınıflandırmak gerekmez. Ağır sıvı olarak, yoğunluğu arttırmak için ok ince öğütülmüş yoğun bir madde, genellikle magnetit tanecikleri katılmış su kullanılır. Yıkama bittikten sonra, durulama suyundaki magnetit tuzları elektromıknatıslar yardımıyle toplanır.

— Teknol. Yumru ve kök *yıkama makineleri,* su dolu bir hazneden meydana gelir; bu haznenin içinde, eksenine helisel bir lama takılmış, parmaklıklı kafes biçiminde bir tambur döner. Makinenin bir ucundan verilen kökler, tamburun döndürdüğü suda çalkalanarak, helisel lama yardımıyle öbür uçtan çıkar. Gaz sanayiinde, yıkama kuleleri ve bölmeli yıkayıcılar kullanılır.

— Ted. Antisepsi metodu, yaraları ve organları antiseptik sıvılarla yıkamaya yol açtı. Bir operatör her ameliyattan önce ellerini usulünce yıkar. Carrel metodu, yaraların *Dakin eriyiği* ile (1 litre suya 5-6 gr sodyum hipoklorit ve az miktarda borik asit) yıkanmasını gerektirir; bunun içir yaraya her iki saatte bir 20-30 sm^3 eriyik akıtılır veya daha ağır vakalarda yara sürekli olarak aynı sıvıyle yıkanır.

Mide için, ucunda yarı sert bir lastik boru bulunan bir huni kullanılır. Yemek borusuna sokulan lastik boru, yutma hareketiyle kolayca mideye kadar varır. Suyun mideye gitmesi için huniyi kaynatılıp ılıtılmış su ile doldurup yukarıya kaldırmak yeter; huni aşağıya indirilince sifon yaparak su boşaltılır. Sidik torbası için, kanül yerine bükülgen bir sonda yerleştirilmiş bir kap veya şırınga aynı sonucu verir.

Plevrayı yıkama, toplanmış irinli sıvıyı boşalttıktan sonra aynı boşluğa bir eriyik şırınga ederek içeride kalan irini veya fibrinli kalıntıları sulandırıp dışarıya akıtmaktan ibarettir. (L)

YIKAMAK geçl. f. (esk. türk. *yuykamak*'tan). Su veya başka bir sıvı kullanarak bir şeyi temizlemek: *Çadırdan çıktı. Şadırvanda yüzünü yıkadı* (Kemal Tahir). || *Beyin yıkamak,* bir insanı veya toplumu çeşitli yönlerden etkileyerek istenilen biçimde düşünür ve davranır hale getirmek.

— DEY. *Kanı kanla yıkamak.* Bk. KAN.

— Kim. Çözünmeyen bir çökeltiden ayrılması istenen suda çözünür maddeleri yıkama yoluyle temizlemek.

— Mad. oc. Kömürde veya işlenmemiş cevherdeki değersiz maddeleri fiziksel işlemlerle temizlemek. (ML)

Yıkanan kadın, resimde birçok sanatçı tarafından işlenen konu. Eskilerin *Kavkılı Venüs, Sudan Çıkan Peri Kızı* v.b. konularını sık sık ele almalarına karşılık, *Banyoda Yıkanan Suzan* özellikle modernlerin ilgisini çekmiştir. Yıkanan kadınlar konulu tablolar arasında, Falconet'nin tablosu (1757), Fragonard'ın, Joseph Vernet'nin (1772), Courbet'nin (1853), İngres'in (1855), Renoir'ın, Cézanne'ın, Dufy'nin eserleri sayılabilir. (L)

YIKANMA i. (*yıkanmak*'tan *yıkan-ma*). Yıkanmak işi.

— Pedoloji. Çözünebilir veya koloidal unsurların toprak içinde yer değiştirmesi.

— ANSİKL. Pedoloji. Ilıman bölgelerde *yıkanma,* toprak evriminin başlıca etkenidir. Yıkanmanın kendi de bazı etkenlere bağlıdır: 1. suyun toprakta dolaşımı («hesaplı akaçlama» adı verilen bu dolaşım, plüviyometri ve geçirgenlik katsayısı hesaba katılınca yıkanma eğilimini yaklaşık olarak niteler); 2. toprağın yapısı (delikli, hava alan bir yapı, su küçük aralıklarda dolaşarak koloitlerin sürüklenmesine imkân vermediğinden yıkanmaya elverişli değildir); 3. yukarı çıkış süreci (özellikle kazıcı hayvanların yaptığı mekanik karıştırma, yıkanmaya karşı frenleyici bir rol oynar). Yıkanma sonucunda sürüklenen küçük parçalar alt tabakada birikir. Yıkanma katsayısı, en zengin tabaka ile en yoksul tabakada kil veya seskioksit oranı arasındaki bağıntıdır. (L)

YIKANMAK edilg. f. (*yıkamak*'tan *yıkan-mak*). Yıkamak işine konu olmak: *Esmer kumlu, uzun, her mevsimde her an büyük dalga ile yıkanan kumsal* (F. R. Atay). || Dönşl. f. Kendisini yıkamak: *O zaman gençler, Dağlıdere'de yıkanmağa giderler, gitmeyenler de Recep'in kahvesine dolarlardı* (S. F. Abasıyanık). [M]

YIKANMIŞ sıf. (*yıkanmak*'tan *yıkan-mış*). Yıkanmak işine uğramış, arınmış, temizlenmiş.

— Pedol. *Yıkanmış toprak,* yıkama veya yıkama mekanizmasının etkisinde kalmış veya kalmakta olan ve alüvyonlu ve ilüvyonlu düzeyleri çıplak gözle fark edilebilen toprak. || *Yıkanmış düzey,* bazı unsurları su tarafından götürülen toprağın düzeyi.

— Mad. oc. *Yıkanmış kömür,* yıkama teknelerinden geçirilerek kül yüzdesi düşürülmüş ince kömür. *Zt.* BRÜT KÖMÜR. (LM)

YIKATMAK ettrg. f. (*yıkamak*'tan *yıka-t-mak*). Yıkamak işini yaptırmak. (M)

YIKI i. (*yıkmak*'tan *yık-ı*). *Yeni.* Yıkılmış bir şehir veya yapıdan geriye kalan taş, duvar v.b. topluluğu: *Tiyatroları ve stadyumları ile surları ve sütunları ile bir site yıkılarına rastlıyorsunuz* (F. R. Atay). *Eşanl.* HARABE. (M)

YIKICI sıf. (*yıkmak*'tan *yık-ıcı*). Bozan, yok eden, ortadan kaldıran. *Esk.* Tahripkâr. || İ. Yıkmacı.

— Ask. *Yıkıcı savaş.* Bk. SAVAŞ. || *Yıkıcı taktik, yıkıcı usuller,* yıkıcı savaş çerçevesi içinde yer alan ve gizli veya dolaylı yollarla düşmana maddî veya manevî zarar vermek amacını güden özel hareket tarzı.

◆ **Yıkıcılık** i. Bozup yok etme hali. (LM)

YIKIK sıf. (*yıkmak*'tan *yık-ı-k*). Yıkılmış olan: *Deniz kenarına kadar yürüdü. Bir yıkık duvarın üstüne ilişti* (S. Kocagöz). [M]

YIKILMAK edilg. f. (*yıkmak*'tan *yık-ı-l-mak*). Yıkmak işine konu olmak. || Geçz. f. Kendiliğinden veya herhangi bir sebeple göçmek, çökmek: *Eski büyük vükelâ yalılarının, eski büyük korularda gizlenen köşklerin, limonlukların, serlerin, kameriyelerin bir çokları yıkılmış, yıkılmağa yüz tutmuş* (A. Ş. Hisar). || Devrilmek, yığılmak: *Dizleri kesilip yere yıkılmamışsa, insan korktu sayılmaz* (Kemal Tahir). || — *Mec.* Mahvolmak, yok olmak: *Hayır, büsbütün yıkılmamıştım. Sevdiğim birkaç şey kalmıştı* (A. H. Tanpınar). *İmparatorlukların çoğu yıkıldı.* || [İstenmeyen bir kimse için] Defolup gitmek: *Haydi yıkılın. Nah Osman Ağa geliyor* (Kemal Tahir).

— Denizc. Herhangi bir sebeple dengesinde meydana gelen bozukluk sonucu bir geminin birdenbire bir yanına doğru eğilmesi.

◆ **Yıkıla yıkıla** zf. Düşecek gibi olarak, yalpalayarak: *Bu esnada kapı açılarak Salâhattin Bey girer, merdivenleri yıkıla yıkıla çıkarak kendini elbisesi ile yatağa atardı* (Sabahattin Ali). [M]

YIKIM i. (*yıkmak*'tan *yık-ı-m*). Mahva yol açabilecek şey, büyük zarar: *«Cezayı yalnız bir arkadaşa yüklemek yıkım olur»* (Kemal Tahir). [M]

YIKIMLIK i. (*yıkım*'dan *yıkım-lık*). *Yeni.* Bir şeyin bazı yerlerinde meydana getirilen zarar. *Eşanl.* TAHRİBAT. (M)

YIKINTI i. (*yıkmak*'tan *yık-ı-n-tı*). Yıkılan bir şeyin kalıntıları: *Sağım solum yıkıntı. Şurda taş yığınları* (Kemal Tahir). [*Eşanl.* ENKAZ.] || Mahvolma, yıkılma: *İçindeki bütün yıkıntılara, bütün kederlere rağmen başını yere eğmek istemiyordu* (Sabahattin Ali). *Eşanl.* YIKIM. (M)

YIKIŞMA i. (*yıkmak* > *yık-ı-ş-mak*'tan *yıkış-ma*). *Yeni.* Çelişme. *Esk.* Tenakuz. (M)

YIKKIN sıf. (*yıkmak*'tan *yık-kın*). Yıkılacak duruma gelmiş, harap.

◆ **Yıkkınlık** i. Yıkkın olma hali. (M)

YIKMA i. (*yıkmak*'tan *yık-ma*). Yıkmak işi.

— Bayınd. *Yıkma çukuru,* bir yapıyı, bir duvarı yıkmak için dibine kazılan hendek. (L)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

YIKMACI i. (*yıkmak*'tan *yık-ma* > *yıkmacı*). Bir yapının yıkılması işini üstlenen ve yıkıntıları satın alan kimse. *Eşanl.* YIKICI. (M)

YIKMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Kurulu bir şeyi parçalayarak dağıtmak, bozmak, tahrip etmek: *Kızılırmak akmam dedi / Kenarımı yıkmam dedi* (Halk şiiri). *Cadde üzerindeki evleri yıktılar.* || [İnsan, hayvan, ağaç için] Devirmek, yere sermek: *İki yumrukta adamı yıktı.* || Bir tarafa eğmek: *Şapkasını sağ kulağının üstüne yıkmış.* || *Mec.* Yıkımına, mahvına sebep olmak: *Bu kadar acı onu yıkmadı.* || *Halk dili.* Hayvan üzerindeki yükü yere indirmek: *Yükleri yıktın demek. Aferin. Adam gibi adam, lâfı çift söyletmeyecek* (Kemal Tahir).

— ÇEŞ. DEY. *Ev yıkmak.* Bk. EV. || *Evini başına yıkmak*, bir kimseyi kötü bir duruma sokmak. || *Hatır (gönül) yıkmak*, kalbini kırmak, gücendirmek.

— ED. TELM. **Yıktın perdeyi eyledin viran**, Karagöz oyunlarında Karagöz'ün söylediği bitim tekerlemesinde geçen bu söz anî ve hatalı davranışta bulunan kimselere söylenir. (M)

YIKTIRMAK ettrg. f. (*yıkmak*'tan *yık-tırmak*). Yıkmak işini yaptırmak: *Evlerini yıktırdılar.*

◆ **Yıktırılmak** edilg. f. Yıktırmak işine konu olmak: *Bahçe duvarı yıktırıldı.* (M)

YIL i. (esk. türk. k.). Yer'in Güneş çevresinde tam dolanım yapması için geçen zaman. || Milâdî takvime göre, 1 ocakta başlayıp 31 aralıkta sona eren on iki aylık süre. || *Teşm. yol.* Başlangıç tarihi belli olmaksızın ele alınan on iki aylık zaman: *On beş yıldan beri giriştiğimiz işlerde muvaffakiyet vâdeden çok sözlerimi işittin* ... (Atatürk). || *Yıl başı.* Bk. YILBAŞI. || *Yıl dönümü.* Bk. YILDÖNÜMÜ. || *Yüz yıl.* Bk. YÜZYIL.

— ÇEŞ. DEY. *Yıl on iki ay*, devamlı olarak, sürekli bir şekilde: *Yıl on iki ay, böyle geldi gitti.* || *Yıl uğursuzun!*, hakkı olmadığı halde kazanan veya beğenilen kimseler için söylenir. || *Yılın adamı*, o yıl içinde adından en çok bahsettiren, başarılı kimse. || *Yıllar yılı*, pek çok yıl. || *Ayda yılda bir*, çok ender, seyrek olarak.

— Astron. Bir gezegenin Güneş çevresinde tam bir dolanım yapması için geçen zaman: *Jüpiter yılı.* || *Işık yılı*, bazı astronomi açıklamaları için kullanılan uzunluk birimi. (Bu, boşlukta yol alan ışığın bir yılda katettiği mesafedir ve 9,461 × 10^{12} km'ye eşittir [sembolü: ı.y.].)

— Eğ. *Öğretim yılı*, okulların açılmasıyle kapanması arasında geçen zaman.

— Mal. *Malî yıl*, bütçe uygulanması için 1 martta başlayıp şubat sonunda biten süre.

— Takvim. *Âdi yıl*, 365 günlük olağan yıl. || *Artık yıl.* Bk. ARTIKYIL. || *Kamer yılı. Esk.* Muharrem'in birinde başlayan ve on iki kamer ayından ibâret yıl. (354 veya 355 gün sürer.)

— ANSİKL. Astron. Zaman birimi, sadece Yer'in Güneş çevresindeki gerçek hareketine (veya Güneş'in Yer çevresindeki görünür hareketine) ve dolayısıyle *yıl*'ın tanımına bağlıdır.

● *Dönencel yıl*, Güneş'in ilkbahar ılım noktasından (γ noktası) art arda iki geçişi arasında geçen zamandır. Daha doğrusu, γ noktasının *ortalama* konumunun art arda iki geçişi arasında uzanan süredir; bu süreyi hesaplamak için üğrüm* denen bütün devirli hareketler bir yana bırakılarak yalnız ılım noktalarının düzgün gerileme hareketi göz önüne alınır. Ortalama dönencel yıl, yüzyılda 0,53 sn azalarak zamanla değişir. Evrensel zaman birimini tanımlamak için, 1900 yılı başlangıcındaki (1900,0 çağı) ortalama dönencel yıl dikkate alınır: *saniye*, 1900 yılı başlangıcındaki ortalama dönencel yılın 1/31 556 925, 974 7'sine eşittir. Dönencel yılın bu süresi, genel olarak, 365 gün 5 s 48 dk 46 sn veya 365,242 2 gündür. Çok kesin olmayan bir sonuçla yetinilirse, Güneş'in konumu ile yıldızların konumunu karşılaştırmak yeterlidir. Sezar devrinde (365,25) ve XVI.yy.da (365,242 5) gregoryen takviminde yapılan düzeltmeler sırasında bu süre yaklaşık olarak biliniyordu.

● *Yıldız yılı*, Güneş'in, görünür yörüngesi üzerindeki aynı noktadan art arda iki geçişi arasındaki zamandır (Güneş'in boylamı, tutulum üzerinde, 360° artan sabit bir noktadan itibaren hesaplanır). Yıldız yılı ile ortalama dönencel yıl arasındaki fark, ılımın yıllık devinmesine eşit bir yay üzerinde, Güneş'in dolanması için gereken zamandır (50", 256). Bu kısa süre için, basit bir orantıyle 0,014 1 gün veya 20 dk 23 sn elde edilir. Böylece yıldız yılı 365,256 3 ortalama güneş günü veya 365 gün 6 s 9 dk 9 sn'dir.

● *Astronomi yılı*, ortalama dönencel yıla eşittir ve Güneş'in ortalama boylamı belli bir değere ulaştığı zaman dünyanın her yerinde aynı anda başlar; sapma düzeltmeleri de hesaba katılarak, bu değer 280° kabul edilmiştir. Bu başlangıç anı, artıkyılların düzenlenmesi sayesinde her yıl «1 ocak» denen aynı tarihe veya bir gün öncesine rastlatılır.

● *Sivil yıl*, belli bir saat dilimine bağlı olan belli bir ülke için, gece yarısı saat 0'da başlar. Eski halklardan bazıları, on iki veya on üç kamer ayı kabul ederek, zaman ölçüsünü Ay'ın hareketlerine göre ayarlamışlardı. Kamer ayları ya *kavuşum* (iki gökcisminin hareketlerini göz önünde bulundurarak Ay'ın Güneş'e göre görünür konumları) ya da *yıldız* ayları (Ay'ın Yer çevresinde dolanması) şeklindedir.

● *Şabbat yılı*, yahudi takviminde her yedi yılda bir gelir. Şabbat gününü dinlenme günü olarak kabul eden yahudi halk, şabbat yılı boyunca da toprağı dinlendirir.

● *Büyük yıl, mükemmel yıl* veya *dünya yılı*, Kaldelilerde, bütün gezegenlerin aynı bağıl konumda (aynı doğru üzerinde) bulunduğu devire tekabül eder. Büyük yıl için, 17 milyar yıllık bir devir düşünülmüştür.

● *Olimpiyat yılı*, Yunanlılarda olimpiyatların yapıldığı yıldı. Tarih başlangıcından beri artıkyılların yol açtığı karışıklıklar yüzünden, bazı olayları, yıl kavramından ayrı olarak tarihlendirmeğe yarayacak genel bir kronoloji ihtiyacını karşılamak üzere astronomlar, M.Ö. 4713 yılına kadar giden ve 36 525 günlük yüzyıllardan meydana gelen *jülyen dönemi*'ni kullanır.

Mısırlılarda sivil yıl Güneş'in dolanımından 6 saat önce biter ve tam 365 gün çekerdi. *Belirsiz yıllar* denen bu yıllar ile astronomi yılı ve sivil yıl arasında ancak 1461 yılda bir bağıntı kurulabilir.

Romulus tarafından düzenlenen, Numa tarafından geliştirilen ve Güneş'in hareketleriyle yıl arasında bağıntı kurmak isteyen din adamları tarafından alt üst edilen Romalıların sivil yılı, Sezar tarafından tekrar düzeltildi. Sezar, *art arda gelen dört yıldan* ilk üçünü tam 365 gün, dördüncüsünü de 366 gün olacak şekilde ayarladı; böylece her yıl ortalama olarak 365 gün 6 saat ediyordu. Jülyen düzeltmesiyle dördüncü yıla katılan ek gün 23 ile 24 şubat arasına sokuluyor ve 24. güne *sexto calendas*, araya katılan güne de *bis sexto calendas* adı veriliyordu. İlkbahar başlangıcını alım zamanına rastlatmak için Sezar M.Ö. 45 yılını 85 gün arttırmak zorunda kaldı. Kilise, sivil ihtiyaçlar için jülyen yılını kabul etti; fakat dinî bayramları belirlemek için jülyen yılını kamer yılı ile karmaşık bir hale getirdi. Dönencel yıl ile jülyen yılı arasında bağıntı kurmak için (1582'de 10 gün), Gregorius XIII, takvimde yeni bir düzeltme yaptı; 4 ekimden 15 ekime atlayarak 1582 yılını 10 gün kısalttı. Her dört yılda bir gelen artıkyılları kaldırdı; fakat art arda gelen dört yüzyılın son yıllarından üçünün normal, birinin artıkyıl olacağına karar verdi. Yüzyıl sonundaki artıkyıllar, sayısı dörtle bölünen yıllardır. Sivil yılın ortalama değeri 365 gün 5 s 49 dk 12 sn olarak bulunur; bu değer dönencel yıldan o kadar az farklıdır ki, 1 günlük bir düzensizlik meydana getirmek için 4 000 yıl gerekmektedir. Bu, *gregoryen yılı*'dır. Ruslar, bugün 13 gün kadar gerileyen jülyen yılını 1918'e kadar kullanmışlardır.

Yunanlıların sivil yılları hem ay, hem de güneş yılı idi. Saat bölümlerini bir yana bırakan Yunanlılar, art arda 29 ve 30 gün çeken 12 aylık bir sıra düzenlediler; buna göre bir yıl 354 gün çekiyordu. Güneş'in hareketi ile Ay'ın hareketi arasında bir uyum sağlamak için, her 19 yıllık bir devir, 13 aylık 7 yıl (*embolismalis**) kapsıyordu. Bu şekilde, her 20. yıl, yaz dönencesinin izlediği *neomenia*'da başlar.

Müslümanların tamamen Ay'a göre düzenlenen sivil yılları, art arda 29 ve 30 gün çeken 12 aydan oluşuyordu (354 gün). Fakat, yeniay ile bitmesi gereken her yıla bir gün daha ilâve edilerek 355 gün yapılıyordu; böylece, 30 yılda, ötekilerden 1 gün daha fazla olan 11 yıl vardı. Müslümanların 30 yılı, yaklaşık olarak 30 kere 12 kamer ayına eşittir. Yahudi takviminde, yıl 29 veya 30 günlük 12 kamer ayından meydana geliyordu; bu yıla, 353, 354 veya 355 gün olmasına göre *eksik yıl, tam yıl, artıkyıl* adları verilirdi. 383, 384 veya 395 günden meydana gelmesine göre *embolismalis yılı* da eksik, tam veya artık olabilirdi. Öte yandan, yahudi takvimindeki yıl ile embolismalis yılı, her 19 yılda bir, yahudi yılı başlangıcı ile güneş yılı başlangıcını aynı zamana rastlatacak şekilde birbiri ardından geliyordu. 19 Yıllık bu devir 7 embolismalis yılı ile 12 güneş yılı kapsar.

Yıl başlangıcı çok değişiktir. Yıl başlangıcını Romulus 1 mart, Numa ve Sezar da 1 ocak olarak tespit etmişti. Charlamagne zamanında da 1 mart idi. 1 Ocakta başlayan gregoryen yılı 1806'da yeniden kabul edildi. Yahudilerde ise, eğer başlangıç günü pazara, çarşambaya ve cumaya rastlamıyorsa, yıl hâlâ Pesah'da başlar. (Bk. TAKVİM.) [LM]

YILAN i. (esk. türk. k.). Sürüngenlerden ayaksız, uzun hayvan: *Halbuki, ol delikten bir yılan çıktı. Ve Ebu Bekir hazretlerinin ayağını soktu* (Cevdet Paşa). [Bk. ANSİKL. *Zool*, *bölümü*]. || *Mec.* Sinsice kötülük eden kimse. || *Yılan deliği*, yılanın çıktığı delik. || *Yılan gömleği* (*kavı*), yılanların her yıl üzerinden sıyrılarak değişen derisi. || *Yılan oynatmak*, genellikle kaval v.b. nefesli çalgıyı çalarak bazı yılanları hareket ettirmek. || *Yılan taşı.* Bk. YILANTAŞI.

— ÇEŞ. DEY. *Yılan çıyan*, yılan ve diğer zehirli böcekler. || *Yılan gibi*, hain ve sinsi kimseleri nitelerken kullanılır. || *Yılan gibi sokmak*, bir kimseye sinsice kötülük etmek. || *Yılan hikâyesi*, uzayıp giden, bir türlü sonuçlanmayan mesele: *Açıldı mı, yılan hikâyesi gibi sürüp gidiyor* (B. Felek). || *Yılan kemiği*, işleyene rahat yüzü göstermeyen suç. || *Yılanın kuyruğuna basmak*, kötü kimseye, kötülüğünü ortaya koyacak imkânı hazırlamak.

— *Esk.* Galya. *Yılan yumurtası*, kelt papazlarının olağanüstü nitelikleri olduğuna inandıkları yumurta biçiminde taş. (Bu her halde fosilleşmiş bir deniz kestanesiydi.)

— ANSİKL. *Yılan*'lar omurgalı hayvanlardır, boyları 40 - 50 sm'den 6 - 10 m'ye kadar değişiktir. En önemli özellikleri bacaksız olmaları ve ağızlarını çok açabilmeleridir. Yılanlarda, dişler geriye doğru kıvrıktır: çiğnemekten çok avı sıkıp dişlemeğe yarar. Omurgada omuz ve kalça kemeri yoktur: atlas omurundan başka bütün omurlar birbirine benzer: her omura bağlı bir çift kaburga vardır (kuyruk omurları hariç). Göğüs kemiği yoktur, kaburgaların ucu karın pullarına bağlıdır ve yılan bu pulların yardımıyle hareket eder. Yılanların üzeri pullarla kaplıdır. Her yıl birkaç kere gömlek değiştirerek pulları yeniler. Sindirim aygıtı basittir; yemek borusundan sonra genişçe bir mide, ondan sonra kısa ve ince bir bağırsak gelir. Sol akciğer ya çok küçüktür veya yoktur. Sağ akciğer uzundur; sonunda hava keseleri bulunur. Yılanlarda kulak zarı ve kulak boşluğu yoktur. Göz kapakları kaynaşmış hareketsiz saydam bir zar halindedir. Dili çataldır; ağız kapalıy-

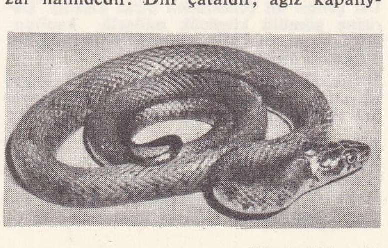

su yılan'ı

Foto. Noailles (LAROUSSE)

ken bile, dudaklar arasındaki bir yarıktan dışarıya uzatılabilir. Yılan, diliyle koku alır.

Yılan etle beslenir; avını diri diri yutar. Açlığa 290 gün dayanabilir. Yılanların bir kısmı avını zehirleyerek hareketsiz hale getirir, sonra yutar, bunlara *zehirli yılan* denir.

Yılanlar yumurta ile çoğalır. Yeryüzünde 2 000 kadar yılan türü vardır. Bunların 350'si çok zehirli, 350'si az zehirli, geri kalanı zehirsizdir. Zehirli yılanlar için bk. ENGEREK, KOBRA, ÇINGIRAKLIYILAN.

Zehirsiz yılanların Avrupa ve Türkiye'de görülen bellibaşlı türleri şunlardır: su yılanı (*Natrix natrix*) Kuzey Afrika'dan Orta Asya'ya ve İskandinavya'ya kadar her yerde görülür. Engereksi yılan (*Natrix viperinus*) öteki gibi dere ve göl kenarlarında yaşar, avın oralarda arar. Yakalı yılandan daha küçüktür (en çok 70 sm). Üçüncü bir tür kaygan yılan'dır (*Coronella Austriaca*). Kayalık ve çalılık yerlerde yaşar, böcek ve kertenkele gibi hayvanlarla beslenir. Boyu 70 sm'yi aşmaz. Sarı-yeşil yılan (*Zamenis viridi-flavus*). Koyu yeşil derisinin üzerinde sarı benek ve çizgiler bulunur. Eskülap yılanı (*Elaphe longissima*) tunç renginde çok güzel bir yılandır. Boyu 2 m'yi bulur. Basamaklı yılan'ın (*Elaphe scalaris*) burnu sivridir. Sırtındaki siyah çizgiler merdiven basamağını andırır. Uzunluğu 1,20 m'yi aşmaz. Önemli bir tür de montpellier yılanıdır (*Coelopeltis Monspessulanus*). Akdeniz çevresindeki çorak bölgelerde yaşar. Uzun boyu (2,50 m kadar) ve saldırganlığıyla oldukça tehlikeli bir yılandır. (LM)

yılanakbabası

YILAN, lat. **Serpens,** gökyüzünün geniş bir bölgesine yayılmış parlak yıldızlardan meydana gelen ekvator takımyıldızı. Daha çok uzunlamasına yayılmış olan bu takımyıldızında bugün, *Yılancı* takımyıldızının bir parçasıyle ayrılmış iki bölge ayırt edilir: Yılan Başı [*Serpens caput*] ve Yılan kuyruğu [*Serpens cauda*]. Bu iki bölge bazen iki ayrı takımyıldız olarak kabul edilir, oysa kısaltmaları aynıdır [Ser] ve her iki bölgedeki yıldızlar aynı numaralandırma sistemine dahildir. Eski gök haritalarında bu takımyıldız, Aesculapius'un ellerinde taşıdığı bir yılan şeklinde gösterilmiştir. Kışın Güneş ile beraber doğan bu Yılan, yeryüzüne kötülük tohumlarının atılışını temsil ediyordu. (L)

YILAN adası, rusça **Zmeiniy,** Karadeniz'de Tuna nehrinin Kile (Kiliya) ağzının 22 mil açığında bulunan küçük ve sığ ada. (M)

YILANAKBABASI blş. i. İnce uzun gövdeli büyük kuş (uzunl. 1,15 m); tüyleri gri, siyah ve beyazdır; başında ince uzun bir tepelik bulunur. (Gündüzyırtıcıları takımının yılanakbabasıgiller familyasından.)

— ANSİKL. *Yılanakbabası* (*Sagittarius serpentarius*) tuhaf görünüşlü yırtıcı kuşlardan biridir; bacakları çok uzun, parmakları kısa, tırnakları zayıftır; bu haliyle uzun kuyruklu bir bataklık kuşuna benzer. Afrika step ve savanlarında, yerde yaşar, özellikle yılanlarla beslenir. Yuvasını alçak bir ağaca yapar. (L)

YILANAKBABASIGİLLER çoğl. blş. i. Gündüzyırtıcıları takımından yalnız yılanakbabasını (*Sagittarius serpentarius*) kapsayan yırtıcı kuş familyası. (L)

YILANBALIĞI blş. i. Kaygan derili, uzun gövdeli balık; şekli yılana benzer; eti çok makbuldür. (İlmî adı *anguilla*. Yılanbalığıgillerden.)

— ANSİKL. *Yılanbalığı* yılan gibi uzun ve kaygan bir balıktır. Sırt yüzgeci başın epey arkasından başlar, kuyruğa kadar uzanarak kuyruk yüzgeciyle birleşir. Göğüs yüzgeçleri vardır, fakat karın yüzgeçleri yoktur. Üst çenesi alt çenesinden biraz kısadır. Derisine gömülü küçücük pullarla kaplıdır. Erkeklerin boyu 0,5 metreyi, dişilerin boyu 1 metreyi aşmaz. (L)

YILANBALIĞIGİLLER çoğl. blş. i. Zool. Karınları yüzgeçsiz balıklar familyası. (Örnek türü yılanbalığıdır.) [L]

YILANBALIĞIMSILAR çoğl. blş. i. Zool. Karın yüzgeci bulunmayan balıklar takımı. (*Yılanbalığı, deniz yılanbalığı, büyük yılanbalığı* v.b. bu takıma girer.) [L]

YILANBAŞI blş. i. At takımlarına süs olarak takılan bir çeşit deniz böceği kabuğu. (M)

YILANBOYUNLU KAPLUMBAĞAGİLLER çoğl. blş. i. Boynu bağasının içine çekilemeyen, ancak dıştan yana kıvrılabilen tatlısu kaplumbağaları familyası. (Başlıca cinsleri *chelys* ve *chelodina*'dır.) [L]

YILANCI, lat. **Ophiuchus,** göğün ekvator bölgesinde, Yılan* takımyıldızının iki parçası arasında yer alan büyük takımyıldız. Eskiden bütün bu topluluk bir tek takımyıldız gibi kabul ediliyordu. Günümüz astronomları bu topluluğu üç ayrı takımyıldıza ayırdılar: *Yılancı, Yılan başı* ve *Yılan kuyruğu;* bu son iki parça birleşik olmadığı için Yılan gövdesi hâlâ Yılancı takımyıldızına aittir. En parlak yıldızı 2. kadirdendir ve kadiri 4'ten fazla olan yirmi yıldız kapsar. (L)

YILANCIK i. (*yılan*'dan *yılan-cık*). Streptokoklardan ileri gelen ve deride şişlik yapan intanî hastalık. (L)

YILANCIL i. (*yılan*'dan *yılan-cıl*). Zool. Yılanla beslenen kuş. (İlmî adı *Threshkiornis aethiopica*.) [M]

YILANDİLİ blş. i. Arkeol. Ortaçağda prens sofralarında yemekleri denemek ve zehirleri bulmak için kullanılan bir çeşit muska. (L)

YILANKARTALI blş. i. Yırtıcı kuş. (İlmî adı *Cireatus gallicus*. Kartalgillerden.)

— ANSİKL. *Yılankartalı* zararlı bir kuştur. Çok ürkek olduğu için yakalanması güçtür. Yakalandığı zaman da hem beslenme güçlüğü gösterir, hem de ya üremez veya nadiren ürer. Kuş avcılığında kullanılmaz. (L)

YILANKAVİ sıf. (*yılan*'dan). Dolambaçlı, dolana dolana giden. (M)

YILANLAR çoğl. i. Gerçek yılanların tümünü kapsayan sürüngenler takımı. (Babaköş gibi «yalancı yılan»lar, bacaksız kertenkele olduğu için bu takıma giremez.) [L]

Yılanların öcü, Fakir Baykurt'un romanı (1959). Olay, Burdur'un Karataş köyünde geçer. Eserin konusu, Kara Bayram'ın, anası Irazca ve karısı Haçça ile birlikte, evinin önündeki araziyi satın alarak buraya ev yaptırmak isteyen Haceli'ye karşı sürdürdükleri mücadeleye dayanır. Eserde, köy gerçekçiliği değişik bir açıdan alınır; mülkiyet anlayışı ve bunun doğurduğu çatışmalar anlatılır. Eser, *Cumhuriyet* gazetesinin 1957-1958 Yunus Nadi armağanında birinci oldu (1958); oyun biçimine getirilerek oynandı (1966). —Metin Erksan'ın yönettiği filim (1962). [M]

YILANLIDAĞ, Ege bölgesinin Menteşe yöresinde, Muğla ovasının doğusundan dik yamaçlarla yükselen dağ. Muğla-Denizli yolu buradan geçer. (M)

Yılanlı dârüşşifa, Kastamonu'da dârüşşifa. Pervaneoğlu Ali tarafından yaptırıldı (1272). Kitabede mimarın Kayserili Sad olduğu belirtilir. Dârüşşifadan bugün, giriş kısmıyle bazı dış duvarlar kaldı. Üst tarafı yıkılmış olan girişin çevresi, geometrik geçme ve palmet motifleriyle süslüdür. Sivri kemerli kapısı bir niş içinde yerleştirilmiştir. Nişin iki yanında mihrabiyeler yer alır. Taştan inşa edilen dârüşşifa T biçimli simetrik bir plana göre yapılmıştır. Batı duvarlarında beyaz mermer üzerine işlenmiş bir yılan veya ejderha motifi vardır; dârüşşifa, adını bu motiften alır. (M)

Yılanlıkale. Arkeol. Ceyhan ırmağının sol kıyısında, Misis'in yaklaşık olarak 15 km kuzeydoğusunda ortaçağ kalesi. Yerli halk tarafından *Şahmaran kalesi* olarak da adlandırılır. Dört cepheli olan kalenin çevresi 700 m'dir ve sekiz burçla kuvvetlendirilmiştir. Burç araları mazgallıdır; mazgalların ortalarında ateş etmek için delikler yer alır. Kapı yukarı doğru açılır ve mazgallarla korunur. Kalenin içindeki meydandan her tarafa çıkışı düzgün merdivenler sağlar. Burçlar ikişer katlıdır. Kale, yola ve bütün Ceyhan ovasına hâkim bir durumdadır. (M)

Yılanlısütun. Bk. BURMALISÜTUN.

Yılanlıtürbe veya **Hanımkızlar türbesi,** Bursa'da Muradiye'ye giden yol üzerinde türbe. Kenarları 6,5 m olan kare planlıdır. Üç sıra tuğla, bir sıra kesme taştan yapılmıştır. Üzeri önceleri kubbeyle örtülüydü; sonra duvarları yükseltildi ve kubbenin üzeri çatıyle örtüldü. Türbenin içinde dört sanduka vardır. (M)

YILANPERESTLİK blş. i. (türk. *yılan* ve fars. *perest*, tapınan'dan *yılan-perest* > *yılan-perest-lik*). Yılan kültü.

— ANSİKL. İster tanrı-hayvan (Hindistan) veya kutsal hayvan olsun, ister bir tanrıyı temsil etsin, yılana birçok medeniyette tapılmıştır. Yılan görünüşündeki tanrılar greko-romen dünyasında iyiliksever ve koruyucu idi. Evlerle şehirleri korur (Agathodoemon) veya hastaları iyileştirirlerdi (Aeskylapios). Tekvin'de şeytan ile bir tutulan yılan, eski Doğu'da bazı kötülük tanrılarının sembolü sayılırdı. (L)

YILANSI KAPANKAPLUMBAĞA blş. i. Kuzey Amerika'da bulunan ırmak kaplumbağası. (Yılansı kapankaplumbağanın [*Chelydra serpentina*] uzunluğu 1 m'yi geçer. A.B.D.'de çok yaygın olan bu kaplumbağa yeşilimsi renktedir; geceleyin ortaya çıkar; çok yırtıcıdır, kuşlara, kazlara, tavuklara, ördeklere saldırır, bunları boğar ve parçalar; çoğu zaman suda yüzen insanları ısırır. Oralarda buna *aligator kaplumbağa ve hırçın kaplumbağa* da denir.) [L]

YILANYASTIĞI blş. i. Sulak ve nemli yerlerde yetişen, köksapında süt görünüşünde yakıcı ve acı bir özsu bulunan zehirli bitki. (İlmî adı *Arum maculatum*. Yılanyastığıgillerden.) [M]

YILANYASTIĞIGİLLER çoğl. blş. i. Bot. Birçenekli çiçekli bitkiler familyası. (Spadiciflorae takımından.)

— ANSİKL. *Yılanyastığıgiller* uzun ömürlü, köksaplı genellikle yumrulu ve etli olan tırmanıcı veya düz saplı bitkilerdir. Yaprakları, çoğunlukla yürek biçiminde, tüysüz, parlak ve çok damarlıdır. Çiçekleri morumsu, sarımsı veya kırmızımsıdır. Meyveleri üzümsü biçimde, çok seyrek olarak da kapsül halindedir. (L)

YILANYILDIZI blş. i. Zool. Derisidikenlilerin yılanyıldızları sınıfından hayvan; alt tarafı düz, üst tarafı bazılarında tümsek gövdeli ve gövdeden tamamen bağımsız beş kollu (bu bakımdan denizyıldızından ayrılır) bir hayvandır.

— ANSİKL. *Yılanyıldızı*'nın kolları ince, yuvarlak kesitli, gövdesine göre çok uzun, dalgalı ve çabuk harekete elverişlidir. Kolların ekseni, «omur» adı verilen ve birbirine yumuşak bağ ve kaslarla bağlı bulunan küçük kalker kemikçiklerin uç uca dizilmesiyle oluşur. Her omurga çevresinde dört plaka, bunlardan yandakilerin üstünde dikenler bulunur. Yılanyıldızının ayakları körelmiş durumdadır. Sindirim borusunun ağzı karın tarafının ortasındadır, fakat anus yoktur.

Yılanyıldızı yumurtalarını denize bırakır, denizde yüzen yumurtalardan karmaşık yapı ve başkalaşma gösteren kurtçuklar çıkar. Genç yılanyıldızı yeteri kadar geliştikten sonra, kurtçuk dibe iner, parçalanır ve içindeki hayvan serbest kalır. (L)

YILANYILDIZLARI çoğl. blş. i. Derisidikenlilerin beş sınıfından biri. Bk. YILANYILDIZI. (L)

YILBAŞI blş. i. Yılın ve ocak ayının birinci günü.

— ANSİKL. Türkiye'de *yılbaşı*, her yıl aralık ayının 31. günü öğleden sonra başlayan ve 1 ocak günü akşamı sona eren resmî tatil günüdür (başlangıcı 1935). Türkiye'de bu tarihe kadar böyle bir tatil günü yoktu ve takvim yılı da hicrî tarihe göre hesaplanıyordu. 1935'te, başvekil İnönü imzasiyle T.B.M.M.'ye sunulan Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında kanun tasarısında «bütün medenî milletlerce tatil günü olarak kabul edilen» 31 aralık öğleden sonrasıyle 1 ocak günlerinin, uygulanmakta olan tatillere eklenmesi teklif edildi. Tasarı, 2739 sayılı kanun olarak kabul edildi. (M)

YILDIRAK sıf. (*yıldıramak*'tan *yıldıra-k*). *Esk.* Parlayan. || İ. Şimşek. (M)

YILDIRAMAK geçz. f. (esk. türk. *yıltıramak*'tan). *Esk.* Parlamak. (M)

YILDIRIM i. (esk. türk. *yuldarım*'dan). Büyük bir ışık ve ses çıkartarak hava ve

Foto. LAROUSSE

yer arasında olan elektrik boşalması: *Minareye -Cenabıhak muhafaza buyursun- kaç yıldırım isabet etmiş* (B. Felek). || [İsim tamlamalarında] Belirtilenin çok hızla olduğunu ifade eder: *Çirkin yüzünün yıldırım süratiyle değişmesi ...* (H.E. Adıvar). *Yıldırım savaşı.* || *Yıldırım siperi*, yıldırımkıran.

— ÇEŞ. DEY. *Yıldırım gibi*, çok hızlı: *Hazret-i Halid, bağteten oraya vardı. Onları yıldırım gibi vurdu* (Cevdet Paşa). || *Yıldırımla vurulmuşa dönmek*, beklenmedik ve kötü bir hal karşısında kalmak, büyük şaşkınlık duymak. || *Yıldırımları (üstüne) çekmek*, tenkitlere uğramak: *Koyduğumuz saygısız karikatür, bugünkü Ulus'un yerine çıkan Hakimiyet'in yıldırımlarını çekti üstümüze* (Y. Z. Ortaç).

— Ask. *Yıldırım harbi*, savaşta çabuk ve kesin sonuç almak amacıyle hava kuvvetleri tarafından büyük ölçüde desteklenen zırhlı ve mekanik birliklerin taarruz harekâtına verilen ad.

— Huk. *Yıldırım nikâhı*, halk arasında ilânsız yapılan evlenmelere verilen ad. (Taraflardan biri hastaysa ve kanunî sürelere uyulması halinde evlenme işleminin yapılmaması tehlikesi varsa, sulh hâkimi bu sürelere uyulmadan evlenmenin yapılmasına izin verir.)

— Sembol. Ortasından şimşekleri temsil eden zikzaklı okların çıktığı iğ biçiminde bir çeşit büyük mitoloji sembolü.

— ANSİKL. Yun. ve Rom. mit. Yunanlılar ve özellikle Romalılar *yıldırım*'a büyük bir önem verirler. Yıldırıma bakarak kehânette bulunurlardı.

Yıldırım, bazı brahman ve buddha'cı hint tanrılarının sembolüdür. İndra'nın silâhı *vajra*, Rudra'nın silâhı *triçula* (üç dişli mızrak) yıldırımdır. İslavlar yıldırımı tanrı *Perun* biçiminde kişileştirmişlerdi. Öte yandan eski samî halklarında fırtına tanrıları vardı. (ML)

YILDIRIM (Mevlûd), türk halk şairi (Niğde 1896- ? 1950). Eski yazı ve Kur'an öğrendi. Birinci Dünya savaşında Çanakkale'de ve Adana'da bulundu; fransız işgal kuvvetleriyle yapılan çete savaşlarına katıldı. Mevlûd Yıldırım'ın şiirlerinde tabiat sevgisi önemli bir yer tutar. (M)

YILDIRIM BAYEZİD. Bk: BAYEZİD I.

Yıldırım bedesteni, Bursa'da Yıldırım Bayezid (1360-1403) tarafından yaptırılan bedesten. Orhan Gazi'nin yaptırdığı Emîr hanının, Yıldırım Bayezid tarafından genişletilmesiyle meydana getirildi. Ortada bir çarşı ve onun çevresinde 32 mahzen, 68 dükkân, dört kapı yer alır. Dükkân ve mahzenler büyüktür. Üstleri kubbeli olan dükkânlar birbirlerinden 20 sm'lik duvarlarla ayrılır. (M)

Yıldırımbeyazıt külliyesi, Bursa'da, Yıldırım Bayezid devrinde yapımına başlanan ve Çelebi Mehmed devrinde tamamlanan külliye. En önemli yapısı camidir. Cephesindeki beş gözlü bir revakın ortasındaki kapıdan bir dehlize, oradan caminin merkezî sahnına girilir. Merkezî sahnın sağında ve solunda kare planlı birer eyvan yer alır. Sahnın kubbe yönünde, aynı büyüklükte ve dışarı taşan ikinci bir sahın vardır. Bu iki sahın, birbirinden büyük bir kemerle ayrılmıştır. Orta sahnın üzeri kubbeyle örtülüdür.

Giriş dehlizinin iki yanında ikişer derin hücre yer alır; burası hastaların bekleme odasıdır. Ortada bir eyvan vardır; bunun uzun yanlarında revaklar yer alır. Revakların gerisinde hücreler sıralanmıştır. Türbe, kenarları 10,5 m olan kare planlıdır. Cephede üzeri kubbeyle örtülü üçlü bir revak vardır. Kubbe, sekiz köşeli bir kasnak üzerine oturur. Türbede 5 sanduka yer alır. Yıldırım Bayezid'in sandukası pirinç bir parmaklıkla çevrilmiştir. Kapısı beyaz mermerden olan türbe, iki sıra tuğla bir sıra taştan inşa edilmiştir. (M)

Yıldırım camileri, Yıldırım Bayezid (1360-1403) tarafından yaptırılan camiler. Bu camiler yan kanatlı cami, ulucami, bazilika tipi cami ve tek kubbeli cami planlarında yapılmıştır. — ALAŞEHİR YILDIRIMBEYAZIT CAMİİ. eni boyunun iki misli büyüklükte dikdörtgen planlıdır. Harimi küçüktür. —BALIKESİR YILDIRIMBEYAZIT CAMİİ, kâgir duvarlı, ahşap çatılı, dikdörtgen planlıdır. —BERGAMA YILDIRIM CAMİİ, şehrin en büyük camisidir. Kubbeli olan caminin planı kareye yakındır. Kubbeleri, kesme taştan dişli dört ayağa ve duvarlara oturur. Orta kubbe, içten sekiz köşelidir. Mimberi, basit mermer yanlıklar üstünde sekiz köşe yıldız kabartma korkulukludur. Son cemaat yeri yoktur. — BURSA YILDIRIMBEYAZIT CAMİİ, plan bakımından kanatlı camiler grubuna girer. Revaklı bir girişi vardır. Kıble duvarı kesme taştan yapılmıştır ve süslemelidir. — EDİRNE YILDIRIMBEYAZIT CAMİİ, kapısı silmeli mermerlidir ve üstünde büyük bir pencere yer alır. Giriş dehlizinin üzeri, baklava motifiyle süslü bir kuşağa oturan sağır bir kubbeyle örtülüdür. (M)

YILDIRIM dağı, Batı Karadeniz bölümünün iç kesiminde, Kızılcahamam'ın kuzeydoğusunda Köroğlu dağları topluluğunda dağ; 2 035 m. (M)

Yıldırım hamamları, Yıldırım Bayezid (1360-1403) tarafından yaptırılan hamamlar. En önemlileri şunlardır: —YILDIRIMBEYAZIT HAMAMI, Bursa'dadır. Moloz taşından yapılmış olan hamamın soğukluk ve ılıklığı birer kubbeyle örtülüdür. Soğukluktan bir kapıyle ılıklığa, başka bir kapıyle de helâlara geçilir; — YILDIRIM HAMAMI, Edirne'dedir. 1920'ye kadar ayakta duran hamam, bugün bir harabe halindedir. Soğukluğu çatıyle, ılıklığı kubbeyle örtülüdür. Güney cephesinde dükkânlar yer alır; — YILDIRIM HAMAMI, Bolu yakınlarında, Eskiçağa'dadır. Moloz taştan yapılmış olan hamamın kare planlı kubbeli bir soğukluğu, biri tam, öteki yarım kubbeyle örtülü bir ılıklığı vardır. Ilıklıktan halvete geçilir. Gerede ve İnegöl'de de bugün mevcut olmayan Yıldırım hamamları vardı. (M)

YILDIRIMKIRAN bls. i. Paratoner. (M)

YILDIRIMLIK i. (*yıldırım*'dan *yıldırımlık*). Elektr. Genellikle bir elektrik şebekesinin iletkenleriyle toprak arasına yerleştirilen ve çarpma dalgalarına veya atmosferden gelen aşırı gerilimlere karşı enerji hatlarını korumağa yarayan âlet. (Elektrik cihazlarında kullanıldığı zaman *yıldırımlık*, binalarda kullanıldığı zaman PARATONER adını alır.)

— ANSİKL. *Bir yıldırımlık*'ta genellikle, birbirine yakın fakat ayrı iki iletken bulunur, bunlardan biri toprakla bağlantılıdır, öbürü hat teliyle. Hat üzerinde bir boşalma meydana gelirse, bu boşalma levhalar arasındaki küçük mesafeyi aşar ve toprağa ulaşır. Yıldırımlıkların çeşitli tipleri vardır. Bazıları, bir armatürü hata, öbürü toprağa bağlı bir kundansatör şeklindedir; sığaları çok az olduğu için, ancak yüksek frekanslı atmosfer boşalmalarını toprağa aktarabilir. (L)

Yıldırım Orduları grubu, Birinci Dünya savaşı sırasında Suriye cephesinde kurulan ordular topluluğuna verilen ad. Doğu cephesinde II. Orduda kolordu kumandanı olarak görev yapan Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Orduları grubu içindeki VII. Ordu kumandanlığına getirildi. (Bk. ATATÜRK.) Yıldırım Orduları grubuyle IV. Ordu kumandanı Cemal Paşa arasında anlaşmazlık çıktı. İngilizler Gazze önünde 70 tümenlik bir kuvvet yığmışlardı. General Falkenhayn ile askerî harekât yüzünden anlaşamayan Mustafa Kemal Paşa, VII. Ordu kumandanlığından istifa etti. 3 Ekim 1917'de İngilizler saldırıya geçerek Birüssebi'yi aldılar. Falkenhayn bu yerin geri alınmasını VII. Ordu kumandanı Fevzi Paşadan istedi; fakat, birlikler arasında bağıntı kurulamadığı için bu sağlanamadı. İngilizler 17 kasım 1917'de Yafa'yı ele geçirdiler. 9 Aralık 1917'de Kudüs de İngilizlerin eline geçince Yıldırım Orduları karargâhı Nablus'tan Nâsıra'ya alındı. Yıldırım orduları kumandanlığına Liman von Sanders tayin edildi. İngilizler Şam yönünde saldırıya geçtiler. Mustafa Kemal Paşa, 7 ağustos 1918'de Yıldırım Orduları grubundaki eski görevine getirildi ve 19 eylül 1918'de İngilizlerin Nablus ve Şeria arasında yaptığı saldırıyı püskürttü. Mondros* mütarekesi üzerine Osmanlı ülkesinden ayrılan Liman von Sanders, Yıldırım Orduları grubu kumandanlığını Mustafa Kemal Paşaya devretti. Yıldırım Orduları grubu, Sadrazam İzzet Paşa tarafından 5 kasım 1918'de kaldırıldı. (M)

YILDIRIMSAVAR bls. i. Paratoner. (M)

YILDIRIM tepesi, Ankara şehri sınırları içinde kısmen düzensiz yapılarla kaplanmış bir tepe. (M)

YILDIRMAK geçl. f. (*yılmak*'tan *yıl-dırmak*). Korkutmak, sindirmek.

— DEY. *Gözünü yıldırmak* (veya *korkutmak*). Bk. GÖZ. (M)

YILDIZ i. (esk. türk. *yulduz*'dan). Kendi kendine ışık saçan ve ışıklı bir nokta halinde görülebilen gökcismi: *Onlar da daha çok, akşam karanlığı bastıktan sonra yıldızları seyretmek için* [...] *bu yoldan geçerler* (S. F. Abasıyanık). [Bk. ANSİKL., Astron. bölümü.] || Bir noktadan etrafa beş veya daha fazla çıkıntısı olan köşeli şekil: *Montevideo hapishanesinin koğuşları yıldız biçimi* (F. R. Atay). || *Mec.* Sinema veya tiyatroda çok beğenilen sanatçı: *Beyaz perde yıldızı.* || Şans, talih. || *Yıldız akması (kayması, uçması)*, yıldızın gökyüzünde hızla yer değiştirmesi. || *Yıldız taşı.* Bk. YILDIZTAŞI. || *Yıldız yağmuru.* Bk. YILDIZYAĞMURU.

— ÇEŞ. DEY. *Yıldız barışıklığı*, karşılıklı anlaşma, iyi geçinme: — *Bence evlenme, yıldız barışıklığı işidir. Zora hiç gelmez* (Kemal Tahir). || *Yıldızı barışmak*, karşılıklı iyi geçinmek, sevmek. || *Yıldızı dişi*, herkes tarafından sevilen. || *Yıldızı düşkün (düşük)*, kötü talihli, şanssız (kimse). || *Yıldızı parlak*, şanslı (kimse). || *Yıldızı parlamak*, talihi iyi gitmek, şansı gülmek: *Yeni Dahiliye Nazırı Zati Beyin yıldızı parladıkça Zaptiye Nazırı Selim Paşanın ikbali sönmeğe yüz tuttu* (H. E. Adıvar). || *Yıldızı sönmek*, gözden düşmek, şansı dönmek: *O günlerde halk arasında Selim Paşanın yıldızının söndüğü* [...] *pek kuvvetle şayi idi* (H. E. Adıvar). || *Yıldızına bakmak*, bir kimsenin geleceğini öğrenmek için falına bakmak.

— Ask. *Kızıl yıldız*, 1918'de sovyet ordusu tarafından kabul edilen ve ceket, şapka, kaput üzerinde taşınan nişan. (Sovyet kızıl yıldızının üzerinde başlangıçta bir çekiç ve bir saban bulunuyordu. 1922'den sonra sabanın yerine orak kondu.)

— Astron. *Yıldız günü*, γ noktasının meridyeninden art arda iki geçiş arasında kalan zaman aralığı. || *Yıldız kümesi*, aynı sisteme ait çok sayıda yıldızdan oluşmuş bütün. || *Yıldız sarkacı*, yıldız zamanına göre çalışan sarkaç. || *Yıldız yılı*, Güneş merkezinin, takımyıldızlara göre, aynı gök noktasına yeniden gelmesi için geçen zaman. || *Yıldız zamanı*, yıldız gününün temel olarak alan zaman birimi. (Bk. ANSİKL.) || *Bir gökcisminin yıldız dolanımı*, yörüngedeki sabit bir noktaya göre, bu gökcisminin boylamının 360° artması için geçen zaman aralığı. || *Açık yıldız kümesi*, çok seyrek yıldızlardan oluşmuş küme. (Bk. ANSİKL.) || *Küresel yıldız kümesi*, yıldız toplamalarının çok yoğun göründüğü küme. (Bk. ANSİKL.) || *Çoban yıldızı.* Bk. ÇOBANYILDIZI. || *Kuyruklu yıldız.* Bk. KUYRUKLUYILDIZ. || *Takım yıldız.* Bk. TAKIMYILDIZ.

— Bot. *Yıldız çiçeği.* Bk. YILDIZÇİÇEĞİ.

— Denizc. Kuzey. || *Yıldız karayel.* Bk. YILDIZKARAYEL. || *Yıldız poyraz.* Bk. YILDIZPOYRAZ. || *Yıldız yeli.* Bk. YILDIZYELİ.

— Hücre bil. Mitoz'da, profaz evresinde, santrozom etrafında bulunan ve santrozomdan çıkan ışınsal ince teller. (Yıldız önce tektir, sonra santrozomun ikiye bölünmesiyle ikileşir. Santrozomdan çıkan teller bazen akromatik iğ ipliklerinin kaynağını meydana getirir [bazı protistler, deniz kestanesi yumurtası].)

— Mat. Girintili açıları olan, genellikle düzgün çokgen. *Eşanl.* YILDIZ. ÇOKGEN.

— Matbaac. Kısaltarak yazılmış kelimelerde kaldırılan harflerin yerini tutan asterikslerden her biri.

— Mim. ve Süs. santl. Sivri köşeli, oyma (roman silmeleri), boya ile veya kazılarak yapılmış süs motifi.

— Nükl. Aynı noktadan hareket eden tanecikların çizdiği yörüngelerin tümü. (Nükleer fotoğraf emülsiyonlarında, Wilson o-

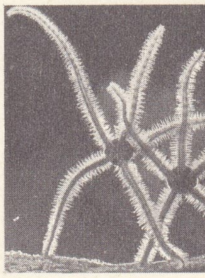

yılanyıldızı

Foto. LAROUSSE

dası veya kabarcıklı odada görülen bu olay büyük enerjili bir taneciğin bir çekirdeğe çarpmasından doğar.)

— Süs. Bk. ANSİKL.

— Tar. *Sarı yıldız,* İkinci Dünya savaşında. Almanların Yahudileri takmak zorunda bıraktıkları ayırt edici işaret.

— ANSİKL. Astron. Halk arasında *yıldız*'lar ve Güneş her ne kadar tamamıyle birbirinden ayrı kabul edilirse de boyutları, kütlesi, yoğunluğu, yüzey ve iç ısısı, dolanımı, etkinliği v.b. bütün özellikleriyle Güneş «normal» bir yıldızdır. Buna karşılık, sadece Güneş'ten aldığı ışığı yansıtan ve görünür çapları bilinen, Güneş sistemine ait gökcisimleri (gezegenler* ve uyduları, kuyrukluyıldızlar*, göktaşları* v.b.) ile Güneş arasında kesin bir ayırım yapmak gerekir. Çıplak gözle veya normal bir dürbünle görülebilen yıldızlar, tıpkı Güneş gibi, Gökada* denilen sınırlı bir evrene aittirler ve yassı bir disk şeklindeki Gökada, milyonlarca yıldızdan meydana gelmiş bir kuşak gibi (Samanyolu*) görünür. Daha güçlü âletler, bazı ayrıntıları olmakla birlikte, bizim gökdamızla aynı yapıya sahip başka gökadaların bulunduğunu ortaya koymuştur.

● *Yıldız görüntüleri.* Yıldızlardan elde edilen görüntüler nokta şeklindedir ve ancak çok hassas girişimölçme* usulleriyle bazı yıldızların boyutları hakkında bilgi edinilebilmiştir. Bununla birlikte bazı yıldızların, özellikle çok parlak olan yıldızların fotoğrafları, poz süresi en zayıf yıldızlara göre ayarlanmış fotoğraf levhasının emülsiyonundaki ışınlama olayı yüzünden nokta şeklinde değildir. Çok parlak yıldızların fotoğraflarında âletin içindeki yansıma sebebiyle çapraz ışıklı çizgiler veya fotoğraf levhasının arka kısmında ışığın yansıması sebebiyle haleler meydana gelir. Fotoğraf yoluyle değil de dürbünle elde edilen görüntüler aynı biçimde kırınım halkaları ile çevrelenmiştir. Bayağı bir fotoğraf levhası yerine, kızılaltı ışınımlara karşı duyarlı hale getirilmiş levhalar kullanılırsa, klişe üzerinde, ilk durumda görünmeyen pek çok yıldız ortaya çıkar. Normal durumlarda yeteri kadar ısıları olmayan yıldızların ışımaları söz konusudur. Şu halde evrendeki bazı zayıf yıldızlar normal durumda görülemez. Ayrıca, aralarından birçoğu da, yıldızlararası uzaydaki yayınmış maddeler tarafından soğuruldukları için görünemezler.

● *Yıldızların parlaklığı. Kadir.* Yıldızlar, M.Ö. 130 yılında Hipparchos'un yaptığı belli bir ölçüye göre artan sıralama göz önünde bulundurularak görünür parlaklıklarına göre sınıflandırılır. Bu sınıflandırma, ortak çarpanı $k = 2,512$ (log. $k = 0,4$) olan bir geometrik diziye göre yapılır. «Kadir*» denen ölçek bu şekilde tanımlanmış ve bu ölçeğin sıfırı, XIX. yüzyılın ikinci yarısında yapılan sayısız gözlemlere tekabül edecek sekilde seçilmiştir.

Kadirleri belirlemek için kullanılan usullere göre, *görünen değerler, fotoğrafla ilgili değerler, fotoğrafla görülen değerler, fotoelektrik değerler, radyometrik değerler* ayırt edilir. Bunların her birine yıldızdan gelen az gelen az çok duyarlı şu veya bu ışınımlar tekabül eder ve bu değerler için elde eden farklı sayılar yıldızın sınıfını belirtir. Özellikle, bir yıldızın *renk* indisi* (fotoğrafla elde edilen kadir ile görünür kadir arasındaki fark) her zaman ölçülebilir ve çok zayıf yıldızların tayf örneklerinin yerine kullanır. Bir yıldızın *mutlak kadiri M,* 10 parsek* uzaklıkta bulnduğu zaman bu yıldızın sahip olacağı görünür kadire tekabül eder. İki değer arasındaki fark yıldızın gerçek uzaklığının fonksiyonudur. Şu halde, yıldız uzaklıklarının belirlenmesi (astronominin temel problemi (yıldızın mutlak kadirini. bilinen başka bir yıldızla karşılaştırarak değerlendirmek ve görünür kadirini ölçmek demektir.

Gökyüzünün en parlak yirmi yıldızının görünür kadirleri aşağıda verilmiştir:

ADI	GÖRÜNÜR KADİRLER
α Büyük köpek (*Sirius*)	— 1,6
α Karina (*Canopus*)	— 0,9
α Centaurus (*Rigil kentarus*)	+ 0,1
α Oriyon (*İkizlerevi*) [kadiri değişken]	+ 0,1
α Şılyak (*Vega*)	+ 0,1
α Arabacı (*Keçi*)	+ 0,2
α Çoban (*Arktürüs*)	+ 0,2
β Oriyon (*Rigel*)	+ 0,3
α Küçük köpek (*Öncü*)	+ 0,5
α Irmak (*Aşernar*)	+ 0,6
β Centaurus (*Agena*)	+ 0,9
α Kartal (*Altair*)	+ 0,9
α Güneyhaçı (*Akruks*)	+ 1,1
α Boğa (*Aldebaran*)	+ 1,1
β İkizler (*Polluks*)	+ 1,2
α Başak (*Başak*)	+ 1,2
α Akrep (*Antares*)	+ 1,2
α Güneybalığı (*Balıkağzı*)	+ 1,3
α Kuğu (*Deneb*)	+ 1,3
α Aslan (*Regulus*)	+ 1,3

Çıplak gözle görülebilen öbür yıldızların sayısı da şöyledir:

2. Kadirden yıldızlar	53
3. Kadirden yıldızlar	157
4. Kadirden yıldızlar	506
5 Kadirden yıldızlar	1 740
6. Kadirden yıldızlar	5 170

● *Yıldız katalogları.* Gökyüzünde bir yıldızın konumu koordinatlarıyle kesin olarak belli olduğu için, yıldızların iyi gözlemlenmiş koordinatlarını, büyüklüklerini ve tüm özelliklerini gösteren ve *katalog* adı verilen derlemeler yapılabilir. İlk düzenli yıldız listesi Hipparkhos (M.Ö. 130) tarafından düzenlendi ve bu çalışmalar Ptolemaios'un yazdığı *Almagest*'de günümüze kadar ulaştı. 1 022 Yıldızın yer aldığı bu katalog daha sonraki listelere temel teşkil etti: Uluğ Bey, 777 yıldızın adını veren Tycho Brahe (1602), Hevelius, listeye 500 yıldız ekleyen ve yıldız astronomisi uygulamalarına önemli değişiklikler getiren J. Bayer (1603), Halley, Flamsteed, Lacaille, Le Monnier, Bode, J. Herschell, J. B. Gould, 47 390 yıldız kapsayan kataloğu Paris rasathanesi kataloğuna temel teşkil eden Lalande, Bunlardan başka, Argelander'in kataloğunu, Chacornac'ın haritalarını v.b. ve özellikle. amiral Mouchez'den ilham alarak milletlerarası yardımlaşmalarla yapılan fotoğraflarla gök haritası da söylenebilir.

● *Takımyıldızlar.* Gökyüzünde görünen yıldızlar, takımyıldızlar* halinde ayrılarak sınıflandırılır; bunların adlandırma şekilleri çok eskidir, fakat günümüzde bunlara bilimsel sınırlar çizilmiştir.

● *Özel hareketler.* Oldukça uzun zaman aralıklarıyle tekrarlanan ölçmeler, yıldızların düzenli olarak yer değiştirdiklerini ortaya koydu; bu yer değiştirmeye «özel hareket» denir. Bütün bu hareketlerin genel olarak incelenmesi Gökadanın tümünün döndüğünü ortaya çıkarmıştır. Kepler kanunlarına bağlı olan fakat düzgün olmayan bu dönemde Güneş, Gökada merkezi çevresinde yılda 0'', 0055'lik açısal hızla ve Gökadanın merkez doğrultusunda bulunan Yay takımyıldızına dik bir doğrultuda saniyede 216 km'lik bir hızla 220 milyon yılda bir dolanım yapar. Bu, düzgün dairesel bir hareket değildir ve gerçekte, Güneş bir *diferansiyel* hareketle Vega yıldızının çok yakınındaki günerek* denen bir noktaya doğru çevresindeki yıldızlara göre saniyede 19,6 km'lik bir hızla hareket eder. Koordinatlarla bulunan özel hareketlerin dışında, tayf çizgilerinin yer değiştirme mesafelerinin ölçülmesi Doppler-Fizeau ilkesini uygulayarak yıldızların *radyal hızlarının* (kilometre/saniye cinsinden) kesin olarak bulunmasını sağlar. Yukarıda değinilen saniyede 19 km'lik hız bu radyal hızlarla kesin olarak bulunur.

● *Yıldızların ıraklık açısı.* Yıldızların bazı özel hareketleri, yeryüzündeki bir gözlemcinin Güneş çevresinde 300 milyon km çapında bir yörünge çizmesinden dolayı, devir süresi bir yıl olan düzenli bir durum gösterir. Böylece hareketin genliği *doğrudan doğruya* yıldızın uzaklığını verir. Bunun sonucunda, karşılaştırma yaparak, bu yıldızın ve aynı tipten başka yıldızların mutlak kadirleri de bulunur.

Bir yıldızdan normal bir açı altında Yer yörünge yarıçapının görüldüğü açıya yıldızın «ıraklık* açısı» denir. Bu, tanıma göre, parsek cinsinden ölçülen mesafenin tersidir. Iraklık açısı doğrudan doğruya ölçülmüş olan yıldızların sayısı yaklaşık olarak 10 000'dir. Bu ıraklık açılarından hiç biri 1'i bulmaz.

● *Yıldız tayfları.* Yıldız tayflarında, üzerinde yıldız yüzeyindeki gaz atmosferiyle oluşmuş, hemen her zaman karanlık (bazıları aydınlık olabilir) çizgilerin yer aldığı, sürekli bir renkli fon vardır. (Bk. IŞIKKÜRE ve KROMOSFER.) Her çizginin incelenmesi (genişlik, derinlik, şiddet), birçok güçlüğe rağmen, pratikte bütün yıldızlar için aynı olan yıldız atmosferlerinin *kimyasal yapısı*'nın bilinmesini sağladı. Kütle bileşimi şöyledir:

yüzde 76 hidrojen

yüzde 23 helyum

yüzde 1 *bütün* öbür cisimler.

Atom sayılarının oranı çok farklıdır: 1 000 000 hidrojen atomu için, yaklaşık olarak 90 000 helyum atomu ve meselâ, 400 kalsiyum atomu vardır. Bununla birlikte, bazı yıldız tiplerinde yalnız hidrojen çizgileri vardır, çünkü günümüzdeki gözlem şartlarında gözleyebildiğimiz bu çizgileri meydana getirmek çok zordur.

● *Yıldızların tayf örnekleri.* Yıldızların kimyasal bileşim özdeşliği ile gözlemlenen tayfların çeşitliliğinden, yıldız tayflarının bilinmesinin yıldızlarda hüküm süren bazı şartların (özellikle, yüzey sıcaklığı ve yoğunluk) belirlenmesini sağladığı sonucu çıkabilir. Tayfları sınıflandırarak, yıldızlar da 35 000° K ile 2 500° K arasındaki yüzey sıcaklıklara tekabül eden, sürekli tayf örneklerine göre sınıflandırılır. Günümüzde kabul edilen tayf örnekleri, W, O, B, A, F, G, K, M harfleriyle gösterilir; her kategori de ayrıca 0'dan 9'a kadar alt-kategorilere bölünmüştür. Meselâ, İkizlerevi'nin tayf örneği M. O, Rigel'inki B 8, Aldebaran'ınki K 5, Güneş'inki de G 5'tir. Bu örneklere, kataloglarda çok az rastlanan, soğuk yıldızları belirten R, N ve S örneklerini de katmak gerekir.

● *Cüce ve dev yıldızlar.* Tayf örnekleri ve mutlak kadirleriyle uzaklıkları bilinen yıldızları sınıflandırarak Hertzsprung* ve Russel*, yıldızların iki boyutlu sınıflamasını yaptı; *Hertzsprung-Russel diyagramı* adı altında bilinen bu sınıflama yıldızların çeşitli parlaklık sınıflarına göre sıralanmasını sağlar:

— en az parlaklarına *cüce yıldızlar* denen, ana seri yıldızları;

— dev yıldızlar (tayf örneği F O'dan başlayanlar);

— üst dev yıldızlar, mutlak kadiri (—5) ile (—7) arasında olanlardır; bunlar sadece gerçek parlaklıkları ile değil, 1,41 olan Güneş yoğunluğunun 60 milyonda birinden az olabilen ortalama yoğunluğun çok düşük değerlerinin tekabül ettiği boyutlarıyle de üst dev yıldızlardır. Daha sonra bu grafik geliştirilmiştir. Yeni yıldız sınıfları, özellikle suya göre ortalama yoğunluğu 100 000 ve hattâ 1 000 000'a ulaşan *beyaz cüceler* bulunmuştur. Bu çeşit gökcisimlerinde maddeler tamamen *yozlaşmıştır:* atomların çekirdek ve elektronları karmakarışık bir şekilde yığılmış ve 1 dm³ kütle 100'e ulaşmıştır. Bundan başka, mutlak kadirlerin değerleri gitgide daha çok kesinleştikçe diyagram cizgileri de düzeltilmiştir. Hertzsprung - Russel diyagramını geliştiren *Morgan diyagramı*'nda, bir çizgi kalınlığının günümüzde en çok yarım kadir olduğu kabul edilmelidir.

● *Tayflarına göre yıldızların uzaklıkları.* Bugün, yıldız tayfları uzmanlarının yaptığı ölçmelerle, bir yıldız tayfı yeteri kadar ayrıntılı olarak analiz edilebilmiş ve yıldızın tayf örneğinin ve parlaklık sınıfının belirtilmesi sağlanmıştır.

Morgan diyogramı bu yıldızın mutlak kadirini (bir yarım birim eksikle) verir; buradan da uzaklığı (ortalama yüzde 10'a yakın) elde edilir. Astronomide, bu yıldızların *tayfölçümü ıraklık açısı* böylece bulunur; bu işlem, pratikte, yukarıda şema şeklinde anlatılan usullerden daha karmaşıktır.

● *Yıldızların kütleleri.* Uzayda, ortak ağırlık merkezleri çevresinde dolanan birçok

ikiz, üçüz, ... yıldızlar vardır. Bu hareketlerin Kepler kanunlarına göre yapıldığı ve çekim sabitinin de *evrensel* sabit olduğu kabul edilerek, ikiz yıldızı meydana getiren yıldızların her birinin *kütle*'si birim olarak seçilen Güneş kütlesinin fonksiyonu olarak bulunur. Bu inceleme, basit optik ölçüler, tayfçekimi ölçüleri veya fotoğrafik ölçülerle hassas bir şekilde yapılır. Varılan sonuçlar bütün yıldız kütleleri için aşağı yukarı aynıdır. Bunlar Güneş kütlesine göre 1/2 ile 20 arasında, gerçek parlaklık bir yıldızdan öbürüne 1 ile 100 milyar, yoğunluklar ise 1 ile 100 milyon arasında değişir. Yıldızlararası, maddelerin yoğunlaşmasından meydana gelen yıldızların, Güneş kütlesine yakın *kritik bir kütleyi* aşmayacağı, bu kütleden sonra kararsız olacakları söylenebilir.

● *Parlaklığı değişen yıldızlar. Sefeitler.* Bir kısmı düzgün bir kısmı da düzgün olmadan parlaklığı değişen birçok yıldız vardır. En önemli örneği δ Sefe olan (*sefeit* adı bu sebeple verilmişti) parlaklığı düzgün olarak değişen yıldızlar, parlaklık değişim devirlerinin mutlak kadirlerinin fonksiyonu olduğu keşfedilince, astronomide büyük bir önem kazanmıştır. Bu devirin çok kolay bir şekilde gözlenmesi uzaklıklarının bilinmesini sağlar.

● *Öbür değişken yıldızlar. Novalar.* Bazı yıldızların parlaklığı birdenbire 12 *birim*, bazılarınınki de 24 *birim* artar. Bunlara, ilk zamanlarda, yeni doğmuş bir yıldız sanılarak, *nova** veya *üstnova** adı verilmiştir. Daha sonraları bunların yeni yıldızlaı olmadığı anlaşılmıştır.

● *Yıldızların ışıkküre sıcaklıkları.* Güneş bir yana bırakılırsa, yıldızların ışıkküre sıcaklıkları çeşitli hassasiyetteki usullerden elde edilen sonuçlar karşılaştırılarak ve yıldızın, fizikte *ışıksız* cisimler* denen cisimler gibi ışıdıkları kabul edilerek ancak tüm ışımalarından elde edilebilir. Böylece, W tayf örneğinden M 9 tayf örneğine geçildiği zaman 35 000° K'dan 2 500° K'ya kadar giden ışıkküre sıcaklıkları elde edilir. Aynı tipten yıldızlar içinde cüce veya dev yıldız olmasına göre birbirinden farklı sonuçlar elde edilir. Meselâ G O tipi yıldızlarda cüce yıldızların sıcaklığı 6 000° K, devlerin ise 5 200° K'dır. Basıncın daha az olduğu dev yıldızlarda, daha az düşük bir sıcaklıkta atomlar aynı derecede iyonlaşabilirler.

● *Yıldızların boyutları.* Bu boyutlar, ancak az sayıda çok parlak yıldızlarda ve girişimi ölçme usulüyle (Michelson) doğrudan doğruya ölçülebilir. Öbür yıldızlar için *açısal* çap, ışıkküre sıcaklıklarının bilinmesi ve doğrudan doğruya ölçülen *radyometrik kadir* ile bulunabilir. Uzaklığı bilinen yıldızlar söz konusu olduğu zaman yıldızın çapı metre cinsinden ölçülebilir. Böylece Güneş çapı birim alınarak üst dev İkizlerevi'nin çapı Güneş çapının 460 katı, dev Arktürüs'ün ise 30 katıdır; bu iki durum için, *hacım* oranı peş peşe 100 milyon ve 27 000'dir.

● *Yıldızların iç yapısı,* yıldızların iç fiziği, kendi üzerinde dinlenen iri bir gaz kütlesinin denge denklemlerinden elde edilir. Bu gazın yüzde 76'sı hidrojen, yüzde 23'ü helyum, geri kalan yüzde 1'i de başka cisimlerdir. Denge durumunda bulunması için, *gaz basıncını* yaratan gaz halindeki taneciklerin ısıl çalkantısının *çekim basıncını* dengeleyebilecek şekilde, gazın iç sıcaklığının çok yüksek olması gerekir. Bundan başka denge denklemine, sıcaklığın dördüncü kuvveti olarak artan ve *ışıma* basıncı denen üçüncü bir eleman katılır. Sıcaklık *kütlenin* fonksiyonu olduğuna göre, yıldızlar için bir *sınır kütle* bulunacağı görülür; bunun ötesindeki değerlerde yıldızların denge durumu bozulur. Denge denklemlerinin çözümü (matematik bakımından çok zor) sıcaklığın, basıncın ve yoğunluğun uç değerlerinin, ayrıca bu değişik elemanların *ortalama* değerlerinin bulmasını sağlar. Öbür elemanları kesin olarak bilinen Güneş'in merkez bölgesindeki sıcaklık için 14 milyon derece, basınç için 9 milyar atmosfer, yoğunluk için 75 değerleri elde edilmiştir. Güneş'in *ortalama* yoğunluğu sadece 1,41'dir.

● *Yıldız enerjisinin kaynağı.* Bu kaynak, yıldızın içindeki çok yüksek sıcaklık tarafından gerçekleştirilen ve yıldızın oluşumu sırasında büzülme enerjisiyle başlatılan *termonükleer* tepkimelerde aranmalıdır. Fizikçi Bethe*, karbonun katalizör rolü oynadığı bir *kapalı tepkimeler çevrimi*'ni oluşturan şartları ayrıntılı olarak incelemiştir; bu çevrimin başlangıcında hidrojen atomu helyum atomlarıyle birarada yığışmış olarak bulunmakta ve kaybolarak Mendeleyev* tablosunun ilk elementleri olan lityum, berilyum ve bor haline dönüşmektedir. Böylece yıldızlar, evrenin temel elementi olan hidrojenin gitgide helyum haline dönüştüğü dev bir fabrika gibi çalışmaktadır. Yıldızların içinde hüküm süren şartlarda helyum yok olamaz (bunun için milyarlarca derece sıcaklık gerekmektedir), tepkimenin artığı gibi çalışır. Astronomlar tarafından 1940' tan beri bilinen bu tepkimelerin yerini Güneş gibi (ve az sıcak) yıldızlar için daha basit tepkimeler almıştır; bu tepkimelerde döteryum atomları ikişer ikişer birleşerek helyum meydana getirir. Bu tepkimenin olup olmayacağı ancak 1950'den beri (Schatzman) bilinmektedir.

Bu tepkimeler hidrojen bombasında görülen tepkimelerden farklı değildir.

● *İki ayrı yıldız topluluğunun varlığı.* Astronomideki en yeni gelişmeler, Gökada yıldızları arasında iki farklı topluluğun bulundunu ortaya koymuştur. Güneş gibi olan ve çoğunlukla etrafımızı saran yıldızlar yenidir. Bunlar yayınmış gökada maddelerinden oluşmuşlardır. Bir kısmı oluşmaya devam etmektedir ve bunlar çok daha gençtir (mavi üst devler gibi). Bunlara gökadaların sarmal kolları arasında ve bizim Gökadamızda da rastlanır. Tipik sefeitler (orta ve uzun devirli) bu topluluğun parçalarıdır. Aksine evrenin ilkel yıldız topluluğu *II. topluluk* denen yıldızlardan oluşmuştur; bunlardan ilk dev yıldızlar ve üst dev yıldızlar ile ilk seriye ait anormal büyük yıldızlar kaybolmuştur. *Küresel yıldız kümeleri* ile kısa devirli sefeitler (R. R. *Lyrae*) bu II. topluluğun unsurlarıdır ve Russel diyagramından farklı bir diyagram izlerler. Bu iki topluluk birçok özellikle, daha çok kinematik özelliklerle birbirinden ayrılır: II. topluluğun yıldızları, Gökadanın dönme hareketi sırasında I. topluluğun yıldızları gibi harekete katılmaz. Aynı şekilde kimyasal bakımdan da birbirinden farklıdırlar; II. topluluğun eski yıldızları, I. topluluğun yeni yıldızlarına göre maden bakımından 10 kat daha fakirdir.

● *Yıldız kümesi. Küresel yıldız kümeleri,* on binlerce yıldızı kapsayan dairesel bir topluluktur ve merkez bölgeleri yıldızlardan ayırt edilemeyecek kadar yoğundur. Bunların incelenmesi Gökadanın tanınmasında olduğu kadar yıldız topluluğunun ve Gökada'da yıldız dinamikleri ile uzaklıklarının araştırılmasında önemli bir rol oynar. Bunlardan çok azı çıplak gözle görülebilir. 1888'den beri bunlardan 103'ü bilinmektedir. Diğerleri son zamanda kızılötesi ışıkla yapılan gözlemlerden keşfedilmiştir. Küresel yıldız kümeleri Gökadanın dış uydularıdır. Bazı *açık yıldız kümeleri* birbirlerine çok yakın görülen yıldızlardan meydana gelmiştir (Öküz kümesi, Ülker v.b.). Diğerleri ise yalnızca kümeleri meydana getiren yıldızların öz hareketlerinin paralelliği ile karakterize edilir. Bu özellik astronomlara uzaklıklarını tayin etmeyi sağlar. Bugün tasnif edilen 250 kümenin büyük çoğunluğu bize oldukça yakındır ve bunların hepsi Gökada düzlemi yakınındadır.

● Yıldızlar küçük öz hareketlere sahiptir ve bunlar doğrudan doğruya *yıldız zamanı*'nın tanımında kullanılamaz. Bu zaman, γ noktasının dönme süresi ile tanımlanır; fakat γ noktası, bir *ortalama* yıldız zamanı ile bir *gerçek* yıldız zamanının ayırt edilmesini zorlayan çok karışık değişmelere uğrar. Bundan başka, yerin dolanım süresi de kesinlikle sabit değildir.

Yıldız günü ortalama güneş gününden 3 dk 56 sn daha kısadır; bu ise sivil zamana göre yıldızların her gün yaklaşık olarak 4 dk, on beş günde de bir saat daha erken doğduğunu gösterir. Yıldız zamanının saniyesi ise ortalama zamanın saniyesinden yaklaşık olarak 27/10 000 daha kısadır.

● *Nötronlu yıldızlar.* Merkez sıcaklığı 5 milyar dereceye ulaşınca ve nötrino ve karşı nötrinoların kaçışından sonra, nötronlar* meydana gelir. Bu durumda yıldızın nitelikleri kökten değişir ve zincirleme tepkimeler doğabilir. Nispeten yeni gözlenebilmiş olan gökada patlamalarının sebebini kazar*lardan meydana gelen ve esrarı hâlâ çözülememiş olan bu gökcisimlerinin kaynağını açıklamak için özellikle bu sürece başvurulur. Söz konusu kazarlardan Q.S.S. adı verilen bazıları radyokaynak* özelliği gösterirler, Q.S.G. denen öbürleri ise radyoelektrik dalgaları yayımlamazlar.

— Süs. *Beş kollu yıldız* (*beşli yıldız* da denir), türk süsleme sanatında eski devirlerden beri vardır. *Mührü Süleyman* denilen altı kollu yıldız gibi tılsım işareti olarak kullanılırdı. Kaidesiz üç üçgenin birbirine geçmesinden meydana gelir. Özelliği, kalemi hiç kaldırmadan ve çizgiyi kesmeden, başlanan noktaya gelinerek çizilmesidir. Ölümsüzlüğü anlatan bu biçime, Yunanlılar *Pythagoras işareti* veya *Pentagiam* derlerdi. Pythagoras'ın esrarlı şekli ve sayıları arasında, bu şekil, sağlığı koruyan ve kötü gözden esirgeyen bir tılsım olarak kullanılırdı. Ortaçağda da tılsım olarak kullanıldı; bazı gizli tarikatların sembolü oldu. Türkler, bayraklarında kullandıkları için *türk yıldızı* veya *beşli yıldız* adını verdiler.

◆ Sıf. Yıldız biçiminde olan.

— Anat. *Yıldız sinir düğümü,* alt boyun sinir düğümüyle birinci göğüs sinir düğümünün birleşmesiyle meydana gelen sempatik sinir düğümü. (Boynun tabanında, plevra kubbesinin arkasında bulunur; omurga siniri ile kalp alt siniri buradan doğar.)

— Bot. *Yıldız kıl,* sapçığında pek çok dal bulunan kıl. || *Yıldız taç,* ayasında yaygın ve çok sivri parçalar bulunan taç. || *Yıldız yapraklar,* yoğurtotundaki gibi, çepçevre ışın şeklinde dizilmiş küçük yapraklar.

— Elektr. *Yıldız montaj,* çeşitli sargıların veya her faza tekabül eden cihazların uçlarından birini aynı noktaya, öbür uçlarını sebekenin farklı tellerine bağlayarak çok fazlı akımların geçtiği birçok devreyi gruplaştırma şekli. (Ortak nokta *nötür nokta* adını alır. Üç fazlı akımların geçtiği üç devre yıldız montajla birleştirildiği zaman, yıldızın herhangi iki ucu arasındaki potansiyel farkı, nötür nokta ile bu uçlardan biri arasında bulunan potansiyel farkının $\sqrt{3}$ mislidir.)

— Havc. *Yıldız motor,* bütün silindirleri karter etrafında yıldız şeklinde dizilen motor.

— İstihkâmcılık. *Yıldız tabya,* girinti ve çıkıntılarıyle güzergâh üzerinde bir yıldız meydana getiren tabya.

◆ **Yıldızlı** sıf. (Gök için) Yıldızlarla kaplı. || Üzerinde yıldız motifi olan. (LM)

YILDIZBÖCEĞİ blş. i. Zool. Ateşböceği. (M)

Yıldız camii, İstanbul'da Yıldız sarayının karşısında cami. Abdülhamid II tarafından yaptırıldı (1885). Kâgir ve tek kubbeli bir yapıdır. Belirli bir üslûbu olmayan caminin hünkâr mahfeli ve selâmlık törenlerinde kabul için kullanılan bir dairesi vardır. Tek minareli olan caminin avlusunda, sağ köşede, dört cepheli ve 1890'da yaptırılmış bir saat kulesi yer alır. (M)

YILDIZÇIÇEĞİ blş. i. Yıldız biçimindeki katmerli çiçek açan süs bitkisi. (İlmî adı *Dahlia*. Bileşikgillerden.)

— ANSİKL. *Yıldızçiçeği* karşıt yapraklı, inülince zengin yumru köklü ve yumruları saçaklı otsu bir bitkidir; kömeç halindeki çiçekleri büyük, uzun saplı ve kat kat bürümlüdür. (L)

YILDIZ dağı, Kuzey Anadolu dağlarının iç sıraları (Kelkit dağları) üzerinde, Tokat'ın güneydoğusunda yer alan dağ; yüksl. 2 552 m. Dağın yamaçlarından inen seller (Çırçır deresi v.b.) Kızılırmak'a katılır. (M)

Yıldız dağları. Bk. ISTIRANCA DAĞLARI.

YILDIZELİ, esk. **Yenihan,** İç Anadolu bölgesinde (Yukarı Kızılırmak bölümü, Sıvas ili) ilçe merkezi kasaba; 9 707 nüf.

(1970). Kızılırmak'a karışan Han suyunun güney yamacında; yüksl. 1 360-1 390 m. Sıvas-Samsun karayolu ve demiryolu üzerindedir. Kasabanın yeni kesimleri karayolu ile demiryolu arasındadır. Eski kesim karayolunun güneyinde bulunur. — *Yıldızeli ilçesi*, 2 856 km²; 69 063 nüf. (1970). Merkez, Belcik, Çırçır ve Direkli bucakları; 134 köy. Zıraat, hayvancılık, şeker pancarı üretimi. (M)

YILDIZHAYVANLAR çoğl. blş. i. Derisidikenliler şubesinin bir altşubesi; denizyıldızlarıyle yılanyıldızlarını, yani yalın uzun kollu serbest türleri kapsar. (L)

YILDIZKARAYEL blş. i. Denizc. Kuzey ile karayel arasından esen rüzgâr. (M)

YILDIZKURDU blş. i. Zool. Ateşböceği. (M)

YILDIZLARARASI blş. sf. Yıldızlar arasında bulunan. || *Yıldızlararası madde*, Gökada'nın yıldızları arasında kalan uzay parçasına iyice dağılmış halde bulunan maddelerin tümü; bu maddelerin toplam kütlesi, yıldız halinde toplanmış madde kütlesinin önemli bir bölümünü meydana getirir. (L)

YILDIZLI sıf. (*yıldız*'dan *yıldız-lı*). Yıldızı olan, yıldızlarla donanmış. (M)

YILDIZLI ANASON blş. i. Eczacıların ve likörcülerin kullandığı yıldız anasonu'nu veren bitki.

— ANSİKL. *Yıldızlı anason (İllicium verum)* bir çin bitkisidir; çalı şeklindeki bu bitkinin meyvesi 6-12 bölmelidir; her bölmede pütürsüz, parlak, yumurtamsı bir tohum bulunur. Tohumun beyaz ve yağlı bir çekirdeği vardır. Meyveleri eczacılıkta, *yıldız anasonu* adı altında, uyarıcı ve midevî olarak kullanılır. Aromatik lezzetinden dolayı, bu meyvelerle birtakım likörler hazırlanır. Odunu esmerimsidir ve ince marangozlukta kullanılır.

Yıldızlı anasonun başka bir türü (*İ. religiosum*) [Çin, Vietnam] eskiden bununla bir sayılırdı; ama bunun meyvesinde skimmianin adlı zehirli bir madde vardır. Doğu Asya ve Kuzey Amerika'da kendiliğinden yetişen yıldızlı anason manolyagillerdendir. (L)

YILDIZLIK i. (*yıldız*'dan *yıldız-lık*). Astron. Bk. GÖKEVİ.

Yıldız muhakemesi, Midhat Paşa*nın yargılanması olayı (27 haziran-28 temmuz 1881). Midhat Paşa, meşrutî yönetime dayanan siyasetin önderi durumundaydı. Meclisi Mebusanı 13 şubat 1878 tarihinde kapatan Abdülhamid II, istibdat yönetimini uygulamağa başladı. 5 Şubat 1877'de sadrazamlıktan ayrılan Midhat Paşa, padişah tarafından Avrupa'ya bir çeşit sürgün olarak gönderildi. Avrupa'da 1 yıl 8 ay kalan Midhat Paşa, 1878 eylül ayında affedilerek Girit'in merkezi Hanya'ya gönderildi. Mısır hıdivinin Babıâli'ye karşı olumsuz davranışları yüzünden 10 aralık 1878'de Midhat Paşa, Suriye valiliğine tayin edildi. Padişahın çevresi, Midhat Paşanın Suriye'de hıdivlik kuracağı söylentisini yaydı ve bunun üzerine 4 ağustos 1880'de İzmir valiliğine getirildi. 16 Mayıs 1881'de tutuklanmak istenen Midhat Paşa Fransız konsolosluğuna sığındı. Abdülhamid II, Fransa büyükelçisini tehdit etti; Osmanlı devletinden kısa zaman önce Tunus'u alan Fransa, olay çıkartmak istemediği için Midhat Paşayı teslim etti. İstanbul'a getirilen Midhat Paşa, aradan 5 yıl geçmesine rağmen, Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve öldürülmesinden sorumlu tutularak 27 haziran 1881 günü Yıldız sarayı bahçesindeki Malta köşkünde yargılanmağa başlandı, öteki sanıkların başlıcaları, Mahmud Celâleddin Paşa, müşir Damat Nuri Paşa, eski şeyhülislâm Hayrullah Efendi ve Abdülaziz'in ikinci mabeyncisi Fahri Beydi. Mahkeme başkanı, devrin hukukçularından ve sonra vezir olan Sürurî Paşa idi. Yargılama sonunda Midhat, Mahmud ve Nuri Paşalar idama mahkûm edildiler; öteki sanıklar da, çeşitli hükümler giydiler. Abdülhamid II, mahkeme kararının incelenmesi için Yıldız sarayında 25 kişilik özel bir kurul topladı. Bu kurulda Midhat Paşa ve arkadaşlarının idamı onaylandı. Abdülhamid II, idam kararını süresiz sürgüne çevirdi. Midhat Paşa ve arkadaşları 28 temmuz 1881'de Taif'e gönderildiler. Midhat Paşa, bir süre sonra (6 mayıs 1884) boğdurularak öldürüldü. (M)

Yıldız Porselen Sanayii müessesesi. Bk. SÜMERBANK.

YILDIZPOYRAZ blş. i. Denizc. Kuzey-kuzeydoğudan esen rüzgâr. (M)

Yıldız sarayı, İstanbul'da Beşiktaş ile Ortaköy arasında saray. Bugünkü sarayın bulunduğu yer, daha önce, Beşiktaş tepesi adıyle anılan bir koruluktu. 1886'da saray bahçesine Yıldız camii inşa edildi. Alman imparatoru Wilhelm'in İstanbul'u ziyareti sırasında padişahın cuma selâmlığını seyretmesi için mabeynin önüne bir yapı eklendi. Saray, yüksek duvarlarla çevrilidir. Koltukkapı, Saltanat kapısı, Valide kapısı ve Mecidiye kapı adlı dört kapısı vardır. Saltanat kapısı, yalnız padişah için açılırdı. Sarayın bahçesinde Yıldız, Valide, Malta, Çadır, Şale, Bahçevanbaşı, Talimhane, Av, Yeni, Acem adlı köşkler yapıldı. (M)

YILDIZSI sıf. (*yıldız*'dan *yıldız-sı*). Yıldıza benzeyen, yıldızı andıran.

— Bot. Ortasında çiçekçikler, kenarlarında dilsi yarı-çiçekçikler bulunan kümeçiçe denir. (*Eşanl.* IŞINÇİÇEKLİLER.) [L]

YILDIZTAŞI blş. i. Kuyumc. Işık altında parlayan mika tanecikleri kapsayan, kırmızımsı sarı renkte kuvars çeşidi. (L)

YILDIZYAĞMURU blş. i. Birçok akanyıldızın aynı anda görünmesi. (M)

YILDIZYELİ blş. i. Kuzey rüzgârı. (M)

YILDÖNÜMÜ blş. i. Bir olayın üstünden geçen her yıl o olayın vuku bulduğu gün: *—Gelecek nisanın sekizi Ahmet Zamanî Efendinin ölümünün yüz sekseninci yıldönümüdür de...* (A. H. Tanpınar). *Evlenme yıldönümü.* (M)

YILGI i. (*yılmak*'tan *yıl-gı*). *Yeni.* Büyük korku, ürküntü. *Eşanl.* DEHŞET. (M)

YILGIN sıf. (*yılmak*'tan *yıl-gın*). Yılmış, korkmuş: *Fabrika duvarları sağır kale kapıları / Yılgın yorgun adamlar, bezgin ürkek kadınlar...* (B. Necatigil).

◆ **Yılgınlık** i. Yılgın olma hali veya yılgınca davranış: *Bunu başarmak için, ilk işimiz, çevredeki yılgınlığı, direnme gücüne çevirmek olmalı* (Kemal Tahir). [M]

YILIK sıf. *Halk dili.* Çarpılmış, çarpık (ağız). || Şaşı (göz). [M]

göğün aynı bölgesinin fotoğrafı: solda, âdi fotoğraf plakası üzerinde; sağda, kızılaltına duyarlı hale getirilmiş fotoğraf plakası üzerinde

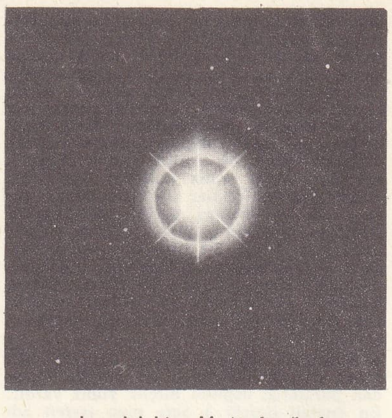

çok parlak bir yıldız'ın fotoğrafı

YILIŞIK sıf. (*yılışmak*'tan *yılış-ı-k*). Yılışan, hoşa gitmek için yerli yersiz gülen: *Bu aralık bir araba geldi, durdu. Arabacı yılışık biriydi* (Ahmed Rasim).

◆ **Yılışıklık** i. Yılışık olma hali. (M)

YILIŞKANLIK i. (*yılışmak* > *yılışkan*'dan *yılışkan-lık*). Yılışık davranma, yılışma. (M)

YILIŞMAK geçz. f. (*yılmak*'tan *yıl-ı-ş-mak*). Yapmacık bir şekilde gülerek hoşa gitmeğe çalışmak: *İçlerinden biri yılıştı, yirmi beş yirmi sekiz yaşlarında...* (Ahmed Rasim). [M]

YILKI i. (esk. türk. k.). At veya eşek sürüsü. || *Halk dili.* Başıboş bırakılmış at veya eşek. (M)

YILLAMAK geçz. f. (*yıl*'dan *yıl-la-mak*). Yıllanmak. (M)

YILLANMA i. (*yıllanmak*'tan *yıllan-ma*). Yıllanmak eylemi.

— Huk. Bk. ZAMANAŞIMI. (M)

YILLANMAK geçz. f. (*yıllamak*'tan *yılla-n-mak*). || Bir yılını doldurmak. || Üstünden uzun zaman geçmek: *Orada yıllanıp kalma.* || *Yıllanmış şarap*, uzun yıllar saklanmış eski şarap. (M)

YILLATMAK geçl. f. (*yıllamak*'tan *yıllat-t-mak*). Üstünden uzun zaman geçirmek. (M)

YILLIK sıf. (*yıl*'dan *yıl-lık*). [Hayvan için] Doğumundan sonra bir yıl geçmiş, bir yaşında olan. || Üstünden [...] kadar yıl geçmiş: *İki yüz yıllık ağaç.* || Bir veya daha fazla yıl için olan: *Yıllık kira. Üç yıllık anlaşma.* || [Bülten, dergi v.b. için] Yılda bir çıkan.

— Bot. *Bir yıllık bitki*, ekildiği yıl çiçek açan ve meyve verir vermez ölen bitki. (Botanik kitaplarında bu çeşit bitkiler O işaretiyle gösterilir.)

— Huk. *Yıllık ücretli izin*, işçiye, çalışma süresiyle orantılı olan ve her yıl tatilde geçen günlerinin ücreti de ödenerek verilen izin.

— ANSİKL. Huk. *Yıllık ücretli izin*'e hak kazanabilmek için en az bir yıl çalışmış olmak gerekir. Çalışma süresi arttıkça, buna orantılı olarak yıllık ücretli izin süresi de artar. Buna göre; 1. bir yıldan beş yıla kadar çalışan işçilere yılda on iki gün; 2. beş yılla on beş yıl arasında çalışan işçilere on sekiz gün; 3. on beş yıl ve daha fazla süreli çalışmış işçilere yirmi dört gün yıllık ücretli izin verilir. On sekiz yaşından küçük olan işçilere verilecek yıllık ücretli izin, çalışma süreleri ne olursa olsun, yılda on sekiz günden aşağı olamaz. Yıllık ücretli iznin süresi, işçinin başka işverenler yanında çalıştığı süreler birbirine eklenerek hesaplanır. Yıllık ücretli izin hakkından vaz geçilemez. Yıllık izne ilişkin ücret, işçiye, izne başlamadan önce toptan olarak ödenir.

◆ **İ.** Bir önceki yılın olaylarını özetleyen, ticaret, yönetim, bilim ve istatistik, sanayi, sanat üstüne bilgiler veren, biyografya notları v.b. kapsayan derleme: *Tarihî yıllık. İktisatçılar yıllığı.*

— Ed. *Edebiyat yıllığı.* Bk. ANSİKL.

— Esk. tar. Bk. ANSİKL.

Foto. Baade rasathanesi, Mont-Wilson (LAROUSSE)

— ANSİKL. Astron. *Astronimi yıllıkları* denen kitaplar, her yıl birbirini izleyen ve her yeni neslin kendi buluşlarıyle zenginleştirdiği gözlemleri toplayan derlemelerdir. En eski yıllıklar Kaldelilerinkidir. *Matuanlin* adıyle tanınan çin yıllıkları, M.Ö. 613'ten başlamak üzere, 1835 yıllık bir süreyi kapsar. Yunanlılarla Arapların astronomları ve astronomi kitapları vardı, fakat sürekli yıllıkları yoktur.

— Ed. Türkiye'de yayımlanmakta olan başlıca yıllıklar şunlardır: Varlık yayınevinin *Varlık Yıllığı,* De yayınevinin *Türk Edebiyatı / Memet Fuat'ın Seçtikleri. Milliyet* gazetesinin çıkardığı *Milliyet Yıllığı, Sinan Yıllığı.* Bunlardan *Varlık Yıllığı*'nda, esas olarak yayımlanmamış yazılar yer alır. Bir önceki yılın şiir, hikâye, plastik sanatlar, dil, tiyatro, sinema hareketleri, yetkili kişilerin yazdığı özetler biçiminde verilir. Her yıl ayrı bir konuda çeşitli kişilere sorulan soruların cevapları yayımlanır. Şiirler ve hikâyeler de ayrı birer bölüm olarak sunulur. De yayınevinin *Türk Edebiyatı Yıllığı,* önceki yılda yayımlanmış şiir, hikâye ve tenkitlerden seçmeleri kapsar. *Milliyet Yıllığı*'nda, önceki yılda Milliyet gazetesinde yayımlanmış haber, röportaj v.d. yazılardan yapılan seçmeler yer alır. *Sinan Yıllığı,* sanat ve edebiyat konularında araştırmalarla hikâye ve şiir türünde yazıları kapsar.

— Esk. tar. Tarihle uğraşan ilk yazarlar her olayı kaydeden yıllıklar yaptılar. Bu metinlerin çoğu kaybolmuştur.

Babil. Tek tek tarih olaylarını anlatan belgeler dışında, Kassitlere kadar uzanan babil kronikleri vardır.

Asur. Asurbanipal'in kütüphanesinde M.Ö. XV.-VIII. yy.ları kapsayan bir yıllığın kopyası vardı. Tiglat-Pileser I kendi devrinin olaylarını anlatan tabletler bırakmıştır.

Hitit. Hitit tarihine ait en eksiksiz belgeler, Murşil II'nin yıllıklarıyle Hattuşil III'ün hayat hikâyesidir.

Yuda ve İsrail. Kutsal Kitap'ta Krallar ve Kronikler bölümü bu iki ülkenin yıllıklarını nakleder.

Eskiçağ ve Ortaçağ. Yunanlıların ve Romalıların tarihçileri olmadan önce yıllıkçıları vardı. Batı'da yıllıklar «paskalya cetveli» denen dinî takvimlerden türemiştir. *Çin. Şu king* veya *Tarih Kitabı* (XI. yy. - VI. yy. arası) efsanevî özelliğine rağmen, eski çin yıllıklarına dayanır, hükümdarların veya devlet adamlarının söylevlerini, buyrultularını, öğütlerini kapsar.

Japonya. Kojiki veya *Eski Şeylerin Yıllıkları* M.S. 712'de, eski geleneklere dayanarak yazılmış olmalıdır; hiç bir tarih vermez, oysa *Nihongi* veya *Japonya Vekayinamesi,* olayları bazen aşırı bir titizlikle tarihlendirir.

◆ **Yıllığına** zf. [...] Yıl için, [...] yıl süresince: *Üç yıllığına.* (ML)

YILLIKÇI i. (*yıllık*'tan *yıllık-çı*). Ücretini yılda bir alan, yıllıkla çalışan kimse. (M)

Yıllıklar Salonu, Karnak tapınağında, kral Tutmes III (XVIII. hanedan) tarafından tapınağın 6. kapıkulesi ile orta sunağı arasında yaptırılmış salonu. Bu salonun duvarları Tutmes III'ün 17 Asya seferinde kazandığı zaferleri anlatan yazıtlarla kaplıydı. (L)

YILLIKLI sıf. (*yıllık*'tan *yıllık-lı*). Ücreti yılda bir verilen, yıllık alan: *Yıllıklı işçi.* (M)

YILMAK geçz. f. (esk. türk. k.). Bir işten gözü korkmak, vaz geçmek: *Olsa bile ne kendisi, ne de evdekiler dedikodudan yılarlardı* (S.F. Abasıyanık). [M]

YILMAZ sıf. (*yılmak*'tan olmz. *yıl-maz*). Yılmayan, sebatli. || İ. Erkek adı. (M)

YINALLILAR, Selçuk Beyin oğlu Yusuf Yınal'a mensup Türkmenlere verilen ad. XI. yy. dan XIV. yy.a kadar türk ve islâm dünyasında hüküm süren Selçuklu Türkmenlerinin bir koludur. Selçuk'un oğlu Mikâil'in neslinden gelen Büyük Selçuklular ile Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları birinci kolu; yine Selçuk Beyin büyük oğlu Arslan Yabgu'nun torunları tarafından kurulan Anadolu Selçukluları da ikinci kolu meydana getirir. Büyük Selçuklu devletinin kuruluşundan önce Selçuklular deyimi, dar anlamıyle sadece Mikâil'in oğulları Tuğrul ve Çağrı Beylere bağlı bulunan Türkmenler için kullanılırdı. (M)

YINANÇ (Mükrimin Halil), türk tarihçisi (Elbistan 1898-İstanbul 1961). İstanbul'da Edebiyat fakültesini (1919) ve Mülkiye mektebini bitirdi (1921). Türk Tarihi encümeninin hafızıkütüplüğünü yaptı (1921-1925). 1925'te gönderildiği Paris'te bilimsel araştırmalarda bulundu. Türkiye'ye dönüşünde eski görevine devam etti. Galatasaray ve Kabataş liselerinde tarih öğretmenliği yaptı. İstanbul üniversitesi Edebiyat fakültesine ortaçağ tarihi doçenti tayin edildi (1933); profesör (1941) ve ordinaryüs profesör oldu (1957). Çalışmaları, genellikle türk ve islâm tarihi alanlarındadır. Selçuklu tarihi alanında dünyanın önde gelen uzmanlarından kabul edilir. Başta *İslâm Ansiklopedisi* olmak üzere birçok bilimsel dergide makaleler yayımladı. Türk Tarih kurumunun kurucu üyesiydi. Eserleri: *Düsturnâmei Enverî* (1928); *Düstürnâmei Enverî'ye Medhal* (1930); *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri* (1944). [M]

YIN-BAY, Vietnam'da (Kuzey Vietnam) şehir, Kızıl nehrin kıyısında, il idare merkezi; 4 000 nüf. — *Yın bay ili,* 107 600 nüf. (L)

YIPRAK sıf. (*yıpramak*'tan *yıpra-k*). Yıpranmış, eski, bozulmuş. (M)

YIPRAMAK geçz. f. (esk. türk. k.). Yıpranmak. (M)

YIPRANMAK geçz. f. (esk. türk. *yıpramak*'tan *yıpra-n-mak*). Zamanla veya fazla kullanılma sonucu aşınmak, eskimek: *Tavan gene basıktı. Küçücük pencerelerin beyaz, yıpranmış bez perdeleri gene inikti* (Ş.S. Aydemir). || [Makine v.b. için] Eskilikten bozulmak, eskisi gibi işlememek. || —*Mec.* Çeşitli etkenler yüzünden eski gücünü kaybetmek: *Din, hattâ onun ilkelerine uymasak, istekler ini yapmasak bile, ruhumuzun dokusunda yaşayan ve yıpranmayan bir duygudur* (Ş.S. Aydemir). || [İnsan için] Yorulmak, kuvvetten düşmek: *Nihayet, otuz, otuz beş yaşlarında. Fakat, sarışın çehresi öyle yorgun, öyle yıpranmıştı ki...* (R. N. Güntekin). [M]

YIPRATMAK geçl. f. (*yıpramak*'tan *yıpra-t-mak*). Harap etmek, eskitmek, yormak: *Zaman sanki buradan eskitip yıpratarak ölüme doğru geçmiyor [...] üstlerine sinip yerleşiyordu* (Kemal Tahir). [M]

YIR i. (esk. türk. k.). *Halk dili.* Şarkı, türkü. || İslâmlıktan önceki sözlü türk edebiyatında, türkülerle koşmalara verilen genel ad. (M)

YIRILMAK geçz. f. (*yırmak*'tan *yır-ı-l-mak*). *Halk dili.* Biraz yarılmak. (M)

YIRLAMAK geçz. f. (esk. türk. k.). *Halk dili.* Şarkı, türkü söylemek. (M)

YIRMAK geçl. f. (esk. türk. k.). *Halk dili.* Biraz yarmak. (M)

YIRTICI sıf. (*yırtmak*'tan *yırt-ıcı*). Beslenmek için başka hayvanları parçalayarak yiyen: *Yırtıcı hayvanlar sayısız haşareler, zehirli yılanlar ve iklim ...* (F.R. Atay). || *Mec.* Kan dökmekten, vahşetten hoşlanan. *Esk.* Müfteris. || Sert huylu, kavgacı: —*Şimdi düşünün. Nermin Hanım gibi yırtıcı olmayan bir kadın, küçük çocuğuyla bir akraba evine sığınıyor* (Kemal Tahir).

— Anat. *Yırtıcı diş,* iki yanındaki azılardan daha uzun, sivri ve keskin olan azı dişi. (Her çenede bir çift yırtıcı diş, etçiller takımının belirgin özelliğidir.) [ML]

YIRTICILAR çoğl. i. Zool. Pençeli, eğri keskin gagalı etçil kuşlar üsttakımı; örnek tipi kartal ve baykuştur.

— ANSİKL. *Yırtıcılar* terimiyle, etçil bir beslenme tarzı olan kuşlar anlaşılır. Yırtıcılar iki takıma ayrılır: gündüz yırtıcıları ve gece yırtıcıları.

Gündüz yırtıcıları genellikle büyük boylu, koyu renkli, çengel biçiminde güçlü gaga ve pençeli, sırf etle beslenmeğe alışkın kuşlardır; çoğu canlı avlarla beslenir, ama bir kısmı leş yemekten de geri kalmaz, bazıları ise sırf leşle beslenir (akbabalar). Bunlarda görüş çok keskin, uçuş genellikle kuvvetlidir. Dişiler çoğunlukla erkeklerden daha iridir; tamamen yuvada bakılıp büyütülen yavrular doğarken hav tüyleriyle kaplıdır. Antarktika ve bazı Polinezya adaları hariç dünyanın hemen her tarafında bunlara rastlanır. Akbabagiller, yılanakbabasıgiller, kartalgiller diye üç familyaya ayrılır.

Gece yırtıcıları hemen hemen aynı yaşama tarzını göstermekle beraber farklı anatomik özellikler taşır. Bunlarda tüyler yumuşak ve bol, baş ve gözler çoğunlukla çok büyük ve öne doğrudur; gözlerinin bu şekilde önde oluşu muhtemelen aynı anda çift gözle görmelerini sağlar; geceleyin daha hareketlidirler; son derece zayıf aydınlıkta bile görüş kabiliyeti ve işitme gücü çok kuvvetlidir. Hemen hepsi canlı avlarla, çoğu zaman da küçük memelilerle ve böceklerle beslenir. Yedikleri avların sindiremedikleri kısımlarını (kemik, kıl) yumak halinde ağzından dışarı atarlar; bu yumakların incelenmesiyle kuşun beslenme tarzı kesinlikle anlaşılır. Yavrular hav tüyleriyle kaplı olarak yumurtadan çıkar ve yuvada bakılıp beslenir. Yalnız antarktika bölgesinde bunlardan bulunmaz. (L)

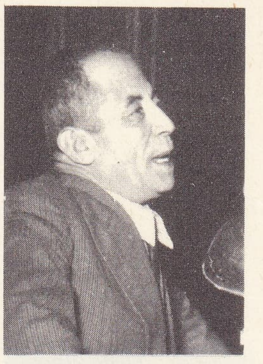
Mükrimin Halil YINANÇ

YIRTICILIK i. (*yırtıcı*'dan *yırtıcı-lık*). Yırtıcı, vahşî olma hali: *Bunların deminki dalgınlıklarında, aç canavarların yırtıcılığı yoktu galiba* (Kemal Tahir). [M]

YIRTICI MARTI blş. i. Orta büyük boylu (uzunl. 40-60 sm), alt tarafı daha açık olmak üzere esmer tüylü deniz kuşu. (Bk. KUŞLAR *levhası.*) [Yırtıcı martılar (*stercorarius*) takımının yırtıcımartıgiller familyasını meydana getirir.]

— ANSİKL. Asıl martılara çok yakın olmalarına rağmen *yırtıcı martı*'lar nadiren yüzer ve diğer deniz kuşlarını kovalayarak onların avlarına zorla konar, böylece beslenirler. Kuzey Kutup bölgesinde yırtıcı martının dört türü vardır: bunlardan biri Güney kutbunda da bulunur; bazı türlerde orta kuyruk telekleri uzundur. (L)

YIRTIK sıf. (*yırtmak*'tan *yırt-ı-k*). Yırtılmış: *İskarpin içinde insanın çorabı yırtık da olsa olur, ancak iskarpin yırtık olur mu?* (M.S. Esendal). || *Teşm. yol.* Eskimiş, parçalanmış: *Çocuklarla yırtık elbisesi içinde stoik bir vekarla dimdik başını kaldıran fakir halka dinletilmekten de çekinilmiyor* (R. N. Güntekin). || [Ses için] Cırlak, keskin: *Fakat bir taraftan da kızın boğuk ve yırtık çıkan sesini düşünerek müteessir oluyordu* (H. E. Adıvar). || — *Mec.* Utanmaz olmayan, arsız. || *Esk.* Mahmuza alıştırılmış (at).

— DEY. *Yırtık pırtık,* çok yırtılmış, iyice eskimiş.

— Anat. *Yırtık delikler,* kafatasının tabanındaki iki deliğe verilen ad: biri (*ön yırtık delik*) artkafa kemiğiyle şakak kemiği birleşeğinin dış ucunda; diğeri (*arka yırtık delik*) aynı birleşeğin arka ucunda bulunur. (Arka yırtık delikten boyun toplardamarı, akciğer-mide, dil-yutak ve omurilik sinirleri geçer.)

◆ İ. Yırtılma ile meydana gelmiş yarık: *Çünkü adamın yüzünün yırtığını ayıplamazlar da, çorabının yırtığını ayıplarlar ...* (B. Felek).

— Tıp. Bir dokunun yırtılmasıyle meydana gelmiş yara: *Kas yırtığı.*

◆ **Yırtıklık** i. *Mec.* Utanmazlık, aşırı serbestlik: *Cemil kadını dinlerken parkta yırtıklığıyla övünmeğe çalışan Tayyar gözünün önüne geldi* (Kemal Tahir). [M]

YIRTILMA i. (*yırtılmak*'tan *yırtıl-ma*). Yırtılmak işi.

— Patol. Bir organın kendiliğinden veya kesici olmayan bir âletle yarılması. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Patol. İçi boş bir organın *yırtılma*'sı anî bir gerilme veya çatlamanın sonucudur: dölyatağının, apışarasının, bir anevrizmanın yırtılması. Yırtılma travma sonucu da olabilir: karna tekmeyle vurulduğu zaman bağırsağın veya sidik torbasının yırtılması. Şiddetli kas kasılmasından da ileri gelebilir: süvarilerde yaklaştırıcı kasların, atlayan kimselerde Akhilleus (Aşil) kirişlerinin yırtılması. Kasların ve kirişlerin yırtılması genel durumda önemli bir rol oynamaz. Yırtılan, kopan kasın önemine göre tedavi uzun veya kısa sürebilir. İç organların

Foto. MEYDAN

yırtılması tehlikeli hastalıklara yol açabilir: 1. karaciğerin, dalağın, böbreğin veya büyük bir damarın yahut dış gebelik halinde bu kısmın yırtılmasında şokla beraber kanama, sinirsel çöküntü, hattâ senkop; 2. bağırsağın, midenin, safra kesesinin yırtılmasında bunların içinde bulunanların dökülmesiyle peritonit olabilir. (L)

YIRTILMAK edilg. f. (*yırtmak*'tan *yırt-ı-l-mak*). Yırtmak işine konu olmak: *Hanımların resimleri yırtıldı.* (Kemal Tahir). *O böyle öksürürken burada, göğsümde bir şey yırtılıyor zannediyorum* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

YIRTINMAK dönşl. f. (*yırtmak*'tan *yırt-ı-n-mak*). Bir konu için kendini parçalarcasına uğraşmak. (M)

YIRTLAK sıf. (*yırtılmak* > *yırtıl-ak*'tan). *Halk dili.* Göz kuyruğu yırtık gibi duran (göz). [M]

YIRTMAÇ i. (*yırtmak*'tan *yırt-maç*). Etek, paça veya kol yeninin arka veya yan tarafında bırakılmış uzun açıklık.

◆ **Yırtmaçlı** sıf. [Kol yeni, etek v.b. için] Yırtmacı olan: *Yırtmaçlı ceket.* (M)

YIRTMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Kâğıt, bez v.b.yi kesici âlet kullanmadan, karşılıklı iki ucundan çekerek yarmak veya küçük parçalara ayırmak: *Yarasının nerede olduğunu sormak ve hemen bir yerinden bir bez yırtarak onu sarmak istiyordu* (Sabahattin Ali). *Selâhattin kâğıdı yavaş yavaş yırtarken sordu* (Kemal Tahir). || Bedeni yaralayacak kadar derin çizmek: *Sen yorulduk-ça yol uzar, artar; / Çalı dişler, taş ağrıtır, yırtar; / Çırpınır her dikende bir parçan...* (Tevfik Fikret). || *Teşm. yol.* Zorlamak, hırpalamak: *Sesim boğazımı yırtarak bağırdım: — Onu siz öldürdünüz. Onu siz öldürdünüz!* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Mec.* Bir kimsenin utangaçlığını gidermek, yüzünü gözünü açmak: *Bu mahcup bir çocuk idi, görüştüğü adamlar kendisini yırtmışlar* (Şemseddin Sami). || *Esk.* Sağrısını mahmuzla yaralayarak binek hayvanını alıştırmak.

— DEY. *Ağzını yırtarım. Teklz.* Çirkin söyleyen kimselere karşı kullanılan tehdit sözü. (M)

YIRTTIRMAK ettrg. f. (*yırtmak*'tan *yırt-tır-mak*). Bir kimseye yırtmak işini yaptırmak. (M)

YISA veya **YİSA** ünl. (ital. *issa,* kaldır'-dan). Gemic. Hep birlikte yapılan işlerde, gayret için söylenen söz. || *Yısa beraber,* hep birlikte! || *Yısa etmek,* halatı çekmek.

◆ **Yısa yısa** veya **yisa yisa** zf. *Halk dili.* En fazla, çok çok: *Yısa yısa dört gün sürer.* (M)

YIVALAR, Oğuz boylarından biri. Oğuzların Üçok kolundan ve Denizhan soyundandır. Bu ad oğuz boylarının şeceresine göre «hepsinden üstün» anlamına gelir. Yıvaların ongunları çakır kuşudur. Bunların 1130'da Avşar ve Salgurlar ile birlikte Siriderya boylarından İran'a geldikleri söylenir. Yıvaların İran'da giriştiği yağma hareketleri (1158) abbasî kumandanlarından Mengü-Bars tarafından bastırıldı. 1187'de son selçuklu sultanı Tuğrul ile halifenin veziri Celâleddin bin Yunus arasında Hemedan dolaylarında yapılan savaşta Yıvalar, halife ordusunda yer aldılar. Bu savaşta Yıvaların başında Berçemoğlu Mahmud vardı. Berçemoğlu Mahmud'dan sonra Yıvaların başına Fahreddin İbrahim geçti. Berçemoğulları Yıvaların en önemli beylerinden biri de Süleyman Şahtır. Yıvaların bir kolu da Urmiye Yıvalarıdır. 1158'-de Musul atabeki İmadeddin Zengi tarafından Batı İran'dan alınarak Musul dolaylarına yerleştirilen Yıvalar, Yaruk Beyin yönetiminde haçlılara karşı savaştılar. Bu Yıvalara da *Yaruklu* adı verilir. Yaruk Beyden sonra oğulları, 1169'da Mısır seferine katıldılar. İbni Bîbî, Anadolu'da XIII. yy.da Yıvaların yaşadığını bildirir. XVI. yy.da Anadolu'da Yıvalara ait 20 yer adı tespit edildi. Osmanlı döneminde Yıva veya Yıvalı şeklinde Halep, Kayseri, Dulkadır, Tarsus ve İçel dolaylarında oymaklara rastlandı. (M)

Yİ. Bk. LI.

Yİ-ÇANG veya **İÇANG,** Çin'de liman şehri, Yang-dzı ırmağının kıyısında ırmağın bir dizi çağlayanı aştıktan sonra ovaya girdiği yerde; 100 000 nüf. Büyük vapurların yükleri, çağlayanlar geçebilecek şekilde donatılmış teknelere burada aktarılır. (L)

Yİ ÇİNG, çinli Buddha keşişi (635-713). Uzun yolculuklar yaptı, on yıl Nalanda Hint üniversitesinde kaldı (675-685), Hindistan'a, Güneydoğu Asya'ya gitti. Yolculuk notları son derece önemli bir tarihî belge niteliği taşır. (L)

YİDDİŞ. Bk. YAHUDİ *Almancası.*

Yi King, beş çin «klasik»inden biri; buna hem konfuçius'çular hem tao'cular büyük değer verir. Song çağının filozofları, XI.-XIII. yy.da, *Yi King*'i metafizik düşüncelerine temel yapmışlardır. *Yi King* aslında, altmış dört heksagramlık bir diziden meydana gelen bir kehanet kitabıdır; her heksagramın bir adı vardır ve kısa bir metinle açıklanmıştır. *Yi King*'e sonradan ekler yapılmıştır; bu eklerin en önemlisi *Hi ç'eu*'dur; burada ilk olarak, felsefî bir anlayışla, çin düşüncesinin temel kategorileri olan *yin* ve *yang* kavramları görülür. (L)

YİĞİT sıf. ve i. (esk. türk. k.). Cesur yürekli (kimse): *«Yok ağam, senden üstün yiğit Edremit'te ne gezer!» diye etraftan hemen cevap verdiler...* (Sabahattin Ali). || Delikanlı, genç adam: *Sefere gidip de haber gelmeyen yiğitlerin sahipleri Oruç Gazi'ye gider, ondan haber isterlermiş* (N. Araz). || Gözüpek, medenî cesareti olan (kimse): *—Ölüyü tekmeliyor bu edepsiz... Şuna bir şamar indirecek yiğit yok mu?* (Kemal Tahir).

— DEY. *Koç yiğit.* Bk. KOÇ. (M)

YİĞİTBAŞI bİş. i. *Esk.* Esnaf loncalarının verdiği kararları uygulayan kimse. (M)

YİĞİTER (Umran Nazif), türk hikâyecisi (İstanbul 1915 - ay.y. 1964). İstanbul Hukuk fakültesini bitirdi (1936). Maiyet memurluğu (1937), savcılık (1939-1940), hâkimlik (1940-1943), Zonguldak ve İstanbul'da avukatlık yaptı (1943-1950). Konya milletvekili oldu (1950). 1954'ten itibaren İstanbul İkinci noterliğinde bulundu. Eserleri: *Kara Kasketli Amele* (1933); *İçimizden Birkaçı* (1941); *Tango'nun Ölümü* (1943); *Yaşamak İçin* (1948); *Gar Saati* (1951); *Tepedeki Ev* (1954); *Aşk Üçgeni* (1962). [M]

YİĞİTLENMEK dönşl. f. (*yiğit*'ten *yiğit-le-n-mek*). Cesaretlenmek, yiğitlik etmek: *Bakarsınız yiğitlenip ölüme saldırmışlar, bakarsınız esintiden hiylelenip yılmışlar* (Kemal Tahir).

◆ **Yiğitlendirmek** ettrg. f. Bir kimseyi yüreklendirmek, birinin cesaretini arttırmak. (M)

YİĞİTLER, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Çanakkale ili, Bayramiç ilçesi) bucak; 6 937 nüf. (1965); 27 köy. — *Bucak merkezi,* 566 nüf. (1965). İlçe merkezinin kuzeyindedir; yüksl. 175 m. (M)

YİĞİTLEŞMEK dönşl. f. (*yiğit*'ten *yiğit-le-ş-mek*). Yiğitlenmek. (M)

YİĞİTLİK i. (*yiğit*'ten *yiğit-lik*). Cesaret, mertçe davranış. || *Yiğitlik etmek,* mertlik ve cesaret göstermek.

— ÇEŞ. DEY. *Yiğitlik bende (sende) kalsın,* bir tartışmada hoşgörü, ılımlılık öğütleyen söz. || *Yiğitliğe leke (bok) sürmemek,* mertliğe aykırı gelecek bir davranışta bulunmamak. (M)

YİLBİK i. *Halk dili.* Sara hastalığı. (M)

Yİ'LER veya **LOLOLAR,** Çin'de (Yunnan, Siçuan, Guycou), Kuzey Vietnam'da ve Laos'un kuzeyinde yaşayan halk. Çin'de Yang'dzı ırmağının yukarı vâdisinde oturarlar; şamanizm çok tanrıcılığını benimsemişlerdir. Vietnam ve Laos'ta 17 000 kadar yi yaşamaktadır. (L)

YİN, Çin'de Çang sülâlesinin başka bir adı. (L)

YİN-ÇUAN, Çin'de şehir, Ninghsia Huy (müslüman) muhtar bölgesinin merkezi, Huang-ho ırmağının yakınında; 120 000 nüf. İdare merkezi. (L)

YİNE zf. Bk. GENE.

YİNELEME i. (*yinelemek*'ten *yinele-me*). *Yeni.* Yinelemek eylemi, tekrarlama.

— Leng. Anlam değişikliği meydana getirmek (yeni bir kelime yaratma, bir gramer kategorisinin belirtilmesi) için birçok unsurun veya bir kelimenin tamamının tekrarlanması. (L)

YİNELEMEK geçl. f. (*yine*'den *yine-le-mek*). *Yeni.* Gene yapmak, tekrar etmek. (M)

YİNELEMELİ sıf. (*yinelemek*'ten *yineleme* > *yineleme-li*). *Yeni.* Tekrar tekrar yapılan. *Esk.* Mükerrer.

— Gram. Ek olarak bir işin tekrarlandığını belirten (kelime): *Eşmek* > *eşelemek.* (M)

YİNG i. Yaklaşık olarak 32 m değerinde eski çin uzunluk ölçüsü. (L)

YİNG-KOU, ing. **Yinkow,** Çin'de (Liaoning) şehir, Liao-ho'nun ağzında; 158 600 nüf. Kabotaj limanı. Dokumacılık. Tersaneler. (L)

Yİ-NİNG. Bk. KULÇA.

YİN-ŞAN, Çin'de yaşlı kütle, Gobi yaylasının güneydoğu kenarında, 2 700 m yükseklikte, lavlarla örtülü, bir granit ve porfir kütlesidir. (L)

YİN ve YANG i. Çin düşüncesinin iki temel kategorisine verilen ad; bunların sentezinden, *tao* denen ve sırasıyle, bu birbiriyle çelişen ve birbirini tamamlayan yanlar halinde kendini gösteren Evrensel Düzenin Büyük İlkesi doğar. (Kehanet belirtileri düzeninde, yin çift, yang ise tektir. Duyarlılık âleminde ise bunlar, sırasıyle Gölge ile Aydınlık, Soğuk ile Sıcak, Edilgenlik ile Etkenlik ve yin ile yang'ın yer değiştirmesinden meydana gelen mevsimlerin değişmesi, gece ile gündüzün birbirini izlemesi gibi olaylardır.) [L]

Yİ-PİN, Çin'de (Sıçuan) şehir, Yang-dzı ırmağının kıyısında, Yunnan sınırı yakınında; 177 500 nüf. (L)

YİRCE dağları, İçbatı Anadolu bölümünde Uludağ-Domaniç yaylası dizisinin güneydoğu uzantısı. Karadeniz-Marmara arasında su bölümü çizgisi. En yüksek yeri Tavşantepe (1 905 m). İnegöl-Tavşanlı yolu bu dağların batısında 1 400 m'ye ulaşan bir boyundan geçer. (M)

YİRMİ sıf. (esk. türk. *yigirmi*'den). İki kere on. On dokuz ile yirmi bir arasındaki sayı: *Tuzla'ya gidin. Yirmi bardak su içirin* (B. Felek). || İ. On dokuzdan sonra gelen sayının adı: *Yirminin yarısı ondur.* || Yirmi sayısını gösteren rakam: *Yirmi, ikinin sağına bir sıfır konmasıyle yazılır.* || Akşam saatin sekizi. || *Yirmi beşlik,* (bütün) yirmi beş kuruş. || *Yirmi yaş dişi,* akıl dişi de denen en gerideki azı dişleri.

— Oyun. *Yirmi bir,* otuz bir'e benzeyen bir şans oyunu. (Yirmi birde otuz birden farklı olarak üç yerine iki kâğıt alınır, toplanan sayının yirmi bir olmasına veya yirmi bire yaklaşmasına çalışılır.)

◆ **Yirminci** sıf. Sıralamadan on dokuzuncudan sonra gelen: *Yirminci sayfa.*

◆ **Yirmişer** sıf. Yirmi sıfatının üleştirme şekli, yirmisi birarada: *Hepsine yirmişer ceviz verdiler.* (M)

YİRMİGEN bİş. sıf. Yirmi açısı olan: *Yirmigen şekil.*

◆ **İ.** Yirmi açısı ve dolayısıyle yirmi kenarı olan çokgen.

— ANSİKL. Bir daire içine düzgün *yirmigen* çizmek için, önce dairenin içine düzgün içbükey ongen çizilir, ongenin kenarlarını gören yaylar iki eşit parçaya bölünür, sonra bu yayların ortaları kenar uçlarına birleştirilir. Ongenin bir kenarının değerinden hareket ederek, yirmigenin *a* kenarı için

$$a = \frac{R\sqrt{4-\sqrt{10+2\sqrt{5}}}}{2}$$

değeri bulunur. (L)

YİRMİLİK i. (*yirmi*'den *yirmi-lik*). Yirmi liralık kâğıt para. || Sıf. Yirmi kuruş veya yirmi lira değerinde: *Yirmilik bidon.* || İçinde bir şeyden yirmi tane bulunan: *Yirmilik sigara paketi.*

yıldızçiçeği

yıldızlı anason

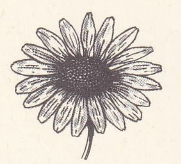

yıldızsı kömeç

Foto. LAROUSSE

— Nümism. *Esk.* Yirmi para. (M)

Yirmilik altın, Mahmud II ve Abdülmecid devirlerinde çıkarılan cedit mahmudiyelere halk dilinde verilen ad. Birincisinin ayarı 830'dur; tam, yarım ve çeyreği basılmıştır. Tamı 20 mm çapında ve 1,70 gr ağırlığındadır; yarım altınların çapı 15 mm ve ağırlığı 0,80 gr'dır; çeyrekler, 13 mm çapında, 0,38 gr ağırlığındadır. Yirmilik altının kenarlarında çiçekli su vardır. Mahmud II devrinin 26. yılında çıkarılan madalyanın üzerinde padişahın cülus tarihi olan 1223 (1808) tarihi vardır. İkincisi Abdülmecid devrinin ilk yılında 830 ayarında ve 8 kırat ölçüsünde 19 mm çapında çıkarılan yirmilik altındır. Bunun yarımına *Mahmudiye altını* da denirdi. Sikkenin çevresi düz ve kenarları zincirlidir. Üzerinde 1255 (1839) tarihi yer alır. (M)

YİRMİSEKİZ blş. i. Tasav. Hurufî inançlarına göre insan vücudunu kuran harflerin bütünü.

— ANSİKL. Tasav. Hurufîlere göre, her harf bir sestir. İnsanın özü, temel yapısı ruh değil maddedir. Madde ise birtakım sesleri gösteren harflerden kuruludur. Her harf, hem bir sesi, hem de insan vücudundaki bir unsuru gösterir. İnsanın ağzı, gözü, kulağı, bıyığı, saçı, sakalı, dili, parmakları, gövdesi gibi bütün unsurları, bir harf niteliği taşır. Böylece arap alfabesinin *yirmi sekiz* harfi biraraya gelince insan varlığı ortaya çıkar. (M)

YİRMİSEKİZ MEHMED ÇELEBİ (*Yirmisekiz Çelebi* de denir), türk devlet adamı (öl. Lefkoşe 1732). Yeniçeri ocağının 28. Ortasından yetişti. Çorbacı ve muhzır ağa oldu. Hocalık rütbesiyle Yeniçeri efendiliğine getirildi. Tophane nazırı oldu. 1717'de yapılan barış görüşmelerinde Osmanlı devletini delege olarak temsil etti. Şıkkı salis defterdarı ve başmuhasebeci oldu (1720). Aynı yıl Fransa'ya elçi olarak gönderildi. On bir ay süreyle Osmanlı devletini Fransa'da temsil etti. Paris'ten dönünce defter eminliğine, ruznamei evvelliğe (1722) ve başmuhasebeciliğe getirildi (1724). Bir yıl Mısır'da görev aldı. Patrona Halil isyanından (1730) sonra, Nevşehirli İbrahim Paşa taraftarı olduğundan Kıbrıs'a sürüldü. İki yıl sonra orada öldü (1732). Mehmed Çelebi, Paris'te bulunduğu süre içinde elçilik heyetinin ve kendisinin gördüklerini *Sefaretname*'sinde topladı. **Faizî** mahlasıyle şiirler yazdı. Osmanlı devletinde matbaayı ilk kuran Said Efendi, Mehmed Çelebi'nin oğludur. (M)

YİRMİYÜZLÜ blş. i. Mat. Yirmi tane düzlem yüzü olan cisim: *Düzgün yirmiyüzlü, birbirine eşit yirmi eşkenar üçgenle sınırlanmıştır.* (L)

YİSA ünl. Bk. YISA.

YİTİK sıf. (esk. türk. k.). *Yenid.* Kaybolmuş, kayıp. (M)

YİTİM i. (*yitmek*'ten *yit-i-m*). *Yeni.* Kaybolma, yok olma. *Esk.* Zıya. (M)

YİTİRMEK geçl. f. (esk. türk. *yitürmek*'ten). *Yenid.* Kaybetmek, sahip olunan bir şeyi elden çıkmak: *Edebiyat âlemi bir şairi, on şairi, elli şairi yitirmiş, ne çıkar?* (Behçet Necatigil). [M]

YİTMEK geçz. f. (esk. türk. k.). Ortadan kalkmak. *Eşanl.* KAYBOLMAK. || Elden gitmek, ziyan olmak. *Esk.* Telef olmak. || Yok olmak. *Esk.* Fevt olmak. (M)

YİV i. (*yuva*'dan [?]). Bir yüzeyin üzerine açılmış helis biçiminde ince çizik: *Bir burgunun yivi.* || Bir çıkıntının yerleşmesi için yapılmış girinti. || Ek çizgisi.

— Jeomorfoloji. Çıplak kayaçlarda dış aşınma sürecinin etkisiyle oluşan, yuvarlaklaşmış kesitli, düz veya hafifçe eğri yarık. (Kimyasal aşındırma kireçlerde yivler oyar *[lapyeler]* ve yağışlı tropikal kuşaktaki billûrlu kayaçlarda kelle şekeri biçimleri meydana getirir. Buzulların meydana getirdiği yarıklara da bazen yanlış olarak «yiv» adı verilir.)

— Mim. ve Heyk. Bir sütun gövdesinin veya bir vazo karnının çevresine, bir duvar ayağının veya başka bir mimarî elemanın yüzeyine eşit aralıklarla paralel veya spiral olarak uzunlamasına açılan oyuk silme. (Bk. ANSİKL.) || *Yiv çubuğu,* bir sütunun yivlerini, yüksekliğinin üçte birine kadar doldurmak için kullanılan, düz veya halat ya da kamış biçiminde yontulmuş çubuk şeklinde süsleme. || *Yiv düzleği,* sütun veya duvar ayaklarının yiv oluklarını ayıran silmelere verilen ad. || *Burma yiv,* bir vazo karnının veya bir sütun gövdesinin etrafında spiral olarak dönen yiv. || *Çubuklu yiv,* araları düz veya süslü olarak kesilmiş yuvarlak bir çubukla doldurulan yiv. || *Düz yiv,* köşeleri pahlı şekilde yontulan ve sütuna çokgen bir biçim veren yiv. || *Kenarlı yiv,* belli genişlikte bir düzlekle ayrılmış yiv. || *Keskin köşeli yiv,* düzleklerle ayrılmamış yiv. || *Süslü yiv,* yapraklı küçük dallarla veya tepe tomurcuklarıyle süslenmiş yiv.

— Saraçl. *Yiv açma* veya *yiv çekme,* katlanmasını kolaylaştırmak, aşınmasını önlemek veya dikiş ipliklerini geçirmek için, bir derinin sırça ya da et tarafına iz açma.

— Sil. Bir ateşli silâhın mücefî (namlu boşluğu) içine açılmış yuva. (Bk. ANSİKL.) || *Yiv açma,* bir ateşli silâhın namlusunun iç yüzeyinde yivler meydana getirme. || *Yiv eğikliği,* yivlerin yol boyunu meydana getiren helise teğet olan çizgi ile namlu ekseninin yaptığı açı.

— Teknol. Bir dişli çarkta veya bir vidada, iki diş arasında kalan çukur kısım.

— ANSİKL. Mim. ve Heyk. *Yiv*'lerin kullanılması, ilke olarak dor düzeninden doğmuştur denilebilir. Dor sütunlarında, on altı veya yirmi yiv bulunur. İon ve korinthos düzenlerindeki anıtlarda, sütun yivleri normal olarak yirmi dört, bazen otuz iki, ender olarak da yirmi tanedir. İon ve korinthos yivleri çoğu zaman, *yiv çubuğu* denen basit veya süslü bir çubukla doldurulur.

Burma yivleri Yunanlılar çok az kullanmıştır; daha çok Romalılarda görülür. Sütunlarda yiv kullanılması, Romalılardan doğu sanatına da yayılmıştır. Özellikle İran'da Persepolis sütunlarında kırk kadar yiv bulunur.

Rönesans anıtlarındaki sütunlarda genellikle yiv kullanılmamış, fakat antik sanatın taklit edilmeğe başlamasından sonra bu mimarî elemana tekrar yer verilmiştir.

— Sil. Tüfek namlularına yiv açma fikri XVI.yy.da doğmuş, fakat av tüfeği olarak kullanılan yivli karabinalar ancak XVII. yy.da yapılmıştır. Piyade silâhlarında ve toplarda yiv kullanılması ise çok daha sonralara rastlar.

Namlu içindeki yivlerin görevi, mermiye kendi ekseni etrafında hızlı bir dönüş hareketi vererek merminin mermi yolu üzerinde daha kararlı olmasını ve hedefe isabet etmesini sağlamaktır. (LM)

YİVLİ sıf. (*yiv*'den *yiv-li*). Üzerine yivler açılmış: *Yivli sütun. Yivli minare.*

— Mekan. Tahrik hareketinin, erkek (mil) ve dişi kısımlar (manşon) üzerine açılmış aynı boyutta yivlerle sağlandığı bir kavrama meydana getiren bir mil, bir manşon için kullanılır. (KANALLI. OLUKLU MİL veya SPLAYN ŞAFT da denir.) [LM]

Yivliminare camii, Antalya'da Selçuklular devrine ait cami. 1373'te yaptırıldı. Kare planlı tek kubbelidir. Kubbesi 12 sütuna dayanan kemerler üzerine oturur. Sütunların bazılarının başlıkları düzdür. Caminin en karakteristik kısmı uzun minaresidir. Sırlı tuğladan deste sütun şeklinde yapılmıştır. Üzerindeki yivlerden dolayı «Yivliminare» adını alan cami eski bir yapının temelleri üzerine oturur. (M)

YİYECEK i. (*yemek* > *yimek*'ten *yi-y-e-cek*). Yemeğe elverişli her şey, azık: *Nihayet Peygamber huzuruna vardılar ve biraz yiyecek dilediler* (N. Araz). *Esk.* Mekûlât. || Sıf. Yenebilen. (M)

YİYİCİ sıf. (*yemek* > *yimek*'ten *yi-y-ici*). [...] Yiyen: *Ot yiyici hayvanlar.* || *Mec.* Yaptığı işe karşılık hakkı olmayan para v.b. şeyleri alma alışkanlığı olan, rüşvetçi. *Esk.* Mürtekip, mürteşi.

◆ **Yiyicilik** i. *Mec.* Yiyici olma hali veya yiyiciye yakışır davranış. *Esk.* İrtikâp. (M)

YİYİM i. (*yemek* > *yimek*'ten *yi-y-im*). Yeme eylemi.

— DEY. *(Bir yeri) Yiyim yeri yapmak,* bir yerden devamlı çıkar sağlamak. (M)

YİYİMLİ sıf. (*yiyim*'den *yiyim-li*). Yenmesi hoş, zevkle yenen. (M)

YİYİNTİ i. (*yemek* > *yimek*'ten *yi-y-i-n-ti*). Yiyecek, yenilecek şey. (M)

YİZHAR (Smilansky), israilli yazar (Rehovoth 1918). İsrail'de doğup yetişen neslin ilk yazarlarındandır. Tel Aviv lisesinde müdürlük yaptı, parlamentoya seçildi. Ülkesinin edebiyatında önemli bir yeri vardır. Eserlerinden dördü (*Necef Sınırlarında, Tepe Üzerindeki Koru, Geceyarısı Konvoyu* ve *Hirbeth Hiza*) gözlemdeki ince duygu ve üslûptaki olağanüstü zenginlik (yeni teknik terimlerin bulunması) bakımından dikkate değer. (L)

YİZREEL. Esk. coğ. Filistin'de (İssachar kabilesi) şehir. Mezhep ayrılığından sonra, Yizreel İsrail krallarının savaş merkezi oldu; Raboth, sonra da Yoram ve Jézabel burada öldü. Bugün *Yizre'êl.* Şehrin yakınındaki ovaya da *Yizreel ovası* (veya Esdraelon ovası) adı verilir. (L)

YKENS veya **EYKENS** veya **EYCKENS,** flaman sanatçıları. —JAN, heykeltıraş ve ressam (Anvers 1613 - ay.y. 1679). Anvers Saint-Jacques kilisesindeki büyük mihrabın desenini yaptı. —Oğlu PIETER (Anvers 1648 - ay.y. 1695), tarihî portre ve tablolar çizdi (*Doktorlarla Tartışan Azize Catherine* ve *Cena,* Anvers'deki Saint-André kilisesi). [L]

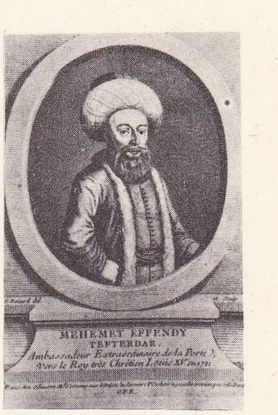

YİRMİSEKİZ MEHMED ÇELEBİ

YMİR, germen ve iskandinav mitolojisinde dev. Efsaneye göre Kaos uçurumunda, buz parçaları ateş ışınları karşılaştı. Buz parçaları eridi ve onların erimesinden dünyanın ilk yaratığı Ymir doğdu. Buz devlerinin babası olan Ymir, Bor'un üç oğlu tarafından öldürüldü, devler de onun kanında boğuldular. (L)

YNGLİNGAR, İsveç ile Norveç'in Vestfold asıllı en eski hanedanının adı. Gelenek, Harald I Harfager'i bu hanedana bağlar. Bu hanedandan gelen hükümdarların hayatı, *Ynglingasaga* adı verilen efsanede anlatılmıştır. (L)

Ynglingatal. Bk. TJODOLV OR HVİNİ.

YO ünl. «Hayır» anlamında: *Siz de var mıydınız? Yo!* || İtiraz için: *Yo, ben öyle şeyden hoşlanmam.* (M)

YOAB, *İncil*'de adı geçen peygamber, kral Davud'un yeğeni ve generali. Saul'a karşı yaptığı savaşlarda Davud'a hizmet etti ve Kudüs'ü aldı; tehlikeli rakibi Abner'i öldürdü. Davud'un yerine ordunun başına geçti, Abşalom'un ayaklanmasını bastırdı, Edomluları ve Ammonluları yendi. Davud, oğlu Abşalom'u öldürdüğü için Yoab'ı affetmedi ve Süleyman'ı Yoab'ı öldürmeğe teşvik etti. (L)

YOAN I DEBİRSKİ, Ohrid'de bulgar başpiskoposu (öl. 1037?). Bulgarların bizans hâkimiyeti altına girmesinden (1018) sonra halkının parçalanmaması için savaştı. İsteği üzerine, Bizans imparatoru Basileios II, 1019-1020 yıllarında bulgar piskoposluklarına üç imtiyaz beratı verdi. Derebirski, eski bulgar edebiyatının gelişmesi için çalıştı. (M)

YOAN EKZARH, bulgar yazarı (IX. yy. sonu - X. yy. başı). Hayatı üstüne çok az şey bilinir. Kültürlü bir yazar olarak bilime ve felsefeye büyük ilgi gösterdi. İoannes Damaskenos'un *Ekdosis Akribes tes Orthodoksu Pisteos* (Ortodoks İnancı İçin Yazılar) kitabının üçüncü kısmını *Nebesa* (Gökler) adıyle Bulgarcaya çevirdi (bu eserinde yer yer kendi hayatını anlatır). Çağının önemli meselelerinden olan yabancı dillerden çevirilerin nasıl yapılacağı meselesini ele aldı. Benzer birçok bizans eserinden (Aristoteles'in *Historiai peri Zoon* [Hayvanların Tarihi]) yararlanarak ünlü kitabı *Şestodnev*'i (Altıgünlük) yazdı. Bu eser orijinal bir girişi ve ilgi çekici 6 günü (bölümü) kapsar. Giriş bölümünde Simeon'un hayatı, ülkesinin tabiî güzellikleri ve çalışma tarzı anlatılır. En önemli bölüm olan 6. bölüm (6. gün) insan vücudu, çar Simeon'un sarayları, çarın ve boyarların elbiseleriyle ilgili bilgiler verir. Yoan Ekzarh, orijinal çevirileri ve yazıları ile eski bulgar edebiyat dilinin kurucularından biridir. (M)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

YOAŞ, sekizinci Yahuda kralı (M.Ö. 838 veya 835-800 veya 796). Ohosias'ın oğlu. Büyükannesi Atalya'nın emriyle kral ailesi kılıçtan geçirilirken halası Yehoşafat tarafından kurtarıldı ve başrahip Yehoyada tarafından tahta çıkarıldı. Başlangıçta Yehoyada'nın vesayeti altında hüküm sürdü, sonra iktidarı ele aldı, Yehoyada'nın oğlu başrahip Zekeriya'yı öldürttü. Şam kralı Hazael'in metbuluğunu kabul ederek hazinelerini ona teslim etmek zorunda kaldı. Sonradan öldürüldü. Yoaş, Racine'in *Athalie* oyunundaki Eliacin'dir. (L)

YOAŞ, on ikinci İsrail kralı (M.Ö. 798'e doğr.- 783'e doğr.). Yehoahaz'ın oğlu ve vârisi. Şam kralı Ben-Hadad III'ün metbuu idi, onu Afek yakınında üç kere yenerek bağımsızlığını kazandı. Metbuluğundan kurtulmak isteyen Yahuda kralı Amasias'ı yendi, Kudüs'ü aldı ve surları yıktırdı. Elisa'nın öğütlerinden büyük ölçüde yararlandı. (L)

YOBAZ i. ve sıf. (esk. türk. *yavuz,* kötü'den [?]). Dinde taassubu aşırılığa vardıran ve başkalarına baskı yapmağa yönelen kimse: *Gerçi müslüman memleketlerinin yobaz ve mutaassıpları Türkiye'deki devrimlerden hiç bir zaman hoşnut kalmamışlardır* (F. R. Atay). *Düzce, âsilerin, yobazların büsbütün elindeydi* (S. Kocagöz). || *Teşm. yol.* Düşüncelerinde aşırılığa kaçan, hoşgörüden yoksun kimse. || *Esk.* İri, kaba.

◆ **Yobazlık** i. Yobazca davranış ve düşünceleri olma hali. (M)

YOD i. Leng. Hece meydana getirmeyen *i* ünlüsü.

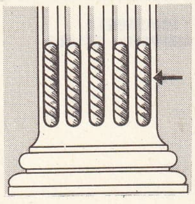

yiv

— ANSİKL. *Yod,* dilbilimcilerin damaksı sürtüşmeli'yi isimlendirmek için kullandıkları fenike dilindeki ve İbranîce'deki bir çınlak'a verdikleri addır. Hint-Avrupa dilleri tarihinde *-yo* sonekli birçok fiil ve isim yapısının bulunması sebebiyle bu fonemin önemi çok büyüktür. Hint-iran dili, İslavca, Litvanca, italik dilleri, germen dili ve Britoncada muhafaza edilen yod, Yunancada birçok iz bırakarak yok oldu. (L)

YOFFE (Adolf Abramoviç), sovyet siyaset adamı (Simferopol 1881 - Moskova 1927). Troçki ile birlikte *Pravda* gazetesini kurdu. Sosyal Demokrat partiye girdi, Sibirya'ya sürüldü (1912-1917). Devrimde kurtarıldı, Brest-Litovsk mütarekesini imzalayan (20 aralık 1917) delegasyonun başına geçti, barış müzakerelerine girişti. İlhak edilen ülkelerde yapılacak plebisit konusunda itirazlara uğrayınca yerine Troçki getirildi. Berlin büyükelçisi (1918) oldu. Komünistleri ayaklandırmağa çalıştı. Çin'e gönderildi, ülkenin birleştirilmesi için askerî destek sağlama konusunda Sun Yat-Sen ile anlaştı (1923). Viyana (aralık 1924) ve Japonya (şubat 1925) büyükelçisi oldu. Moskova'daki Çin üniversitesi rektörlüğüne (şubat 1926) getirildi. Stalin ile çatıştı ve intihar etti. (L)

YOGA i. Hindistan'da, ruhî hayata ve bedene hâkim olmayı sağlayan eski disiplin. || Uygulama usullerinin önemli rol oynadığı felsefe.

— ANSİKL. *Yoga,* bilgiye (*jnana*), eyleme (*karman*), çabaya (*hatha*), beden faaliyetini durdurma ve murakabe ile katkısız olağanüstü zihnî güçler kazanmaya veya vecit halini (hareketsiz durma) meydana getirecek uygulamalarla ilgili bir beden eğitimine dayandığına göre çeşitli biçimler alır. *Hatha yoga,* fizik izlenimlerin bir mistik hale ulaşma yolunda yarattığı engeller üstünde ısrarla durur. Bu metot altı felsefî sistemden (*darsana*) biridir ve tantrizme de bağlanır. Yoga, geleneksel olarak Patancali'ye atfedilen *sutra*'larda (*Yoga sutra*) açıklanmıştır. Bu sutraların eskiliği konusu tartışmalıdır (M.Ö. I. yy. - M.S. V. yy.). O tarihten beri yoga klasik Buddha'cılık ile Brahma'cılığı geniş ölçüde etkilemiştir. (L)

YOGİ veya **YOGİN** i. Yogayı uygulayan ve kurallarına uyan çilekeş; bu kurallar ona, nefesini tutabilmesini, duyumsal izlenimleri yok etmesini, düşüncesini bir noktada toplayabilmesini, kısaca kendine tam olarak hâkim olmayı sağlar. Bu hâkimiyet ona bilgi alanında ve bilinçdışı ruhî olaylar üstünde olağanüstü etki imkânları verir. (L)

YOĞALMAK geçz. f. (esk. türk. *yoğalmak* > *yokalmak*'tan). Yok olmak, varlığı ortadan kalkmak. (M)

YOĞALTIM i. (*yoğaltmak*'tan *yoğalt-ı-m*). *Yeni.* Tüketmek işi: *Ürün yoğaltımı. Esk.* İstihlâk. (M)

YOĞALTMAK geçl. f. (esk. türk. k.). *Yenid.* (Bir şeyi) Kullanarak veya harcayarak yok etmek, tüketmek. *Esk.* İstihlâk etmek. (M)

YOĞRULMAK edilg. f. (esk. türk. k.). Yoğurmak işine konu olmak. || Geçz. f. [Madenî kaplar için] Bir yere çarparak eğrilmek, yamulmak. || *Mec.* Birarada bulunup uğraşmak, yetişmek, tecrübe edinmek: *Büyük ölçüde problemler içinde yoğrulmak* [...] *bütün vatan toprağı üstünde insanla tabiatın devlet savaşına katılmak* [...] *engin hazlar veren bir şeydi* (Ş. S. Aydemir). [M]

YOĞUN sıf. (esk. türk. k.). Kalın, sık: *Yoğun bir sis. Esk.* Kesif. || Hacmine oranla ağırlığı fazla olan. || *—Mec.* Sıkışık, kalabalık: *Karadeniz bölgesinin kıyı kesiminde nüfus yoğundur.* || Dolu, sıkı: *Yoğun bir gün, Yoğun bir çalışma.*

— Mat. *a* ve *b* gibi herhangi iki eleman arasında kendisinin bir elemanı bulunan, bir sıra bağıntısıyle donatılmış bir sayı cümlesi veya bir doğru üzerinde yer alan bir nokta cümlesi için kullanılır. (Bu özellik,]*a, b*[açık aralığında sonsuz sayıda yoğun cümle bulunduğunu gösterir. Böyle bir aralığın bütün noktaları türev cümleye aittir. Oransal sayıların Q cümlesi, gerçek sayıların R cümlesi *her yerde yoğun* cümlelerdir.) || *Bir (a, b) doğru parçası üzerinde yoğun cümle,* (a, b)'nin bütün noktaları türev cümleye ait olan cümle.

— Zool. *Yoğun gelişme,* yavruları yumurtadan geç çıkan ve kurtçuk evresi geçirmeksizin yetişkinlerine benzeyen hayvanların gelişme şekli. (ML)

YOĞUN, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Dicle bölümü, Diyarbakır ili, Çermik ilçesi) bucak; 8 707 nüf. (1965); 20 köy. —*Bucak merkezi* (*Başarı* köyü), 927 nüf. (1965); ilçe merkezinin 8 km güneydoğusunda; yüksl. 850 m. (M)

YOĞUNLAÇ i. (*yoğun* > *yoğunlamak*'tan *yoğunla-ç*). Fiz. *Yeni.* Bk. KONDANSATÖR.

YOĞUNLAM i. (*yoğun* > *yoğunlamak*'tan *yoğunla-m*). Fiz. *Yeni.* Bk. YOĞUNLAŞMA.

YOĞUNLAŞMA i. (*yoğunlaşmak*'tan *yoğunlaş-ma*). Fiz. Bir buharın sıvı veya katı hale geçmesi: *Yoğunlaşma, buharın sıkıştırılması veya soğutulmasıyle sağlanır.*

— Elektr. *Elektrik yoğunlaşması,* elektrik yükünün artması; kondansatör yardımıyle sağlanır.

— Kim. Birçok molekülün, çoğu zaman su kaybederek bir tek molekül halinde birleşmesi. *Eşanl.* KONDANSASYON. YOĞUŞMA. Bk. ANSİKL.

— Meteorol. Bk. ANSİKL.

— Termik. Termodinamik bir çevrimde (motor veya soğutucu), buharın ısısını soğuk kaynağa bırakarak sıvı hale geçtiği faz. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Kim. *Yoğunlaşma,* molekülün karmaşıklığını arttıran bir organik kimya tepkimesidir. Bununla birlikte bazı kimyacılar kelimeyi daha dar anlamda kullanır: iki molekülün, genellikle basit ve inorganik (H_2, H_2O, HCl, maden tuzu), bazen de organik (alkol) bir molekül kaybederek iki karbon atomu üstüne bağlanması. Msl.:

$$C_6H_5H + ClCH_3 \rightarrow HCl + C_6H_5-CH_3$$

(Friedel ve Crafts);

$$CH_3-COOC_2H_5 + CH_3-CO-CH_3 \rightarrow C_2H_5OH + CH_3-CO-CH_2-CO-CH_3$$

(Claisen).

Buna karşılık öbür kimyacılar, meselâ hidrosiyanik asidin aldehitlere etkimesiyle meydana gelen siyanhidrinlerde olduğu gibi, basit bir molekül kaybetmeden karbon-karbon birleşmesine yol açan tepkimeleri yoğunlaşma olarak kabul eder:

$$CH_3-CHO + HCN \rightarrow CH_3-CHOH-CN.$$

Bu tanım gereğince, karbonla *polimerleşme* de yoğunlaşma tepkimeleri arasına katılır; meselâ, aldehidin dimerleşmesi (*aldolama*):

$$2CH_3-CHO \rightarrow CH_3-CHOH-CH_2-CHO.$$

Öte yandan, geri kalan kimyacılar da, molekülleri karmaşık hale getiren bütün tepkimeleri yoğunlaşma olarak kabul eder; meselâ, bir alkolatın alkil halojenür tipi estere etkimesiyle meydana gelen eterler:

$$C_2H_5ONa + ClC_2H_5 \rightarrow NaCl + C_2H_5OC_2H_5;$$

bu tanıma göre de, aldehitlerin trimerleşerek paraldehit haline dönüşmesi yine bir yoğunlaşmadır.

Bugün *makromolekül*'lerin hazırlanması için birbirinden farklı iki temel metot uygulanır; çok basit bir bileşiğin *n*—1 molekülünün ayrılmasıyle *n* molekülün birleştiği *polikondansasyon* ve hiç bir eksilme olmadan *n* molekülün birleştiği *polimerleşme.* Çok kullanılan bu terimler, yoğunlaşmanın sınırlı durumları olarak kabul edilir.

Bir *katalizör* rolü oynayarak (Friedel ve Crafts tepkimesinde susuz alüminyum klorür) veya serbest kalan molekülü bağlayarak (suyun açığa çıktığı yoğunlaşmalardaki sülfürik asidin durumu) bir yoğunlaşma tepkimesini kolaylaştıran maddeye *yoğunlaşma etkeni* denir.

— Meteorol. Atmosferdeki su buharının yoğunlaşması için havanın doymuş olması yeterli değildir (bk. NEMLİLİK, DOYMA ve AŞIRI DOYMA). Ayrıca havada *yoğunlaşma çekirdekleri*'nin bulunması gerekir. Doyma ve yoğunlaşma mekanizmalarının cinsine ve şiddetine göre, yoğunlaşma sonucu ya sadece bulutlar meydana gelir, ya da bulutlu havadan anî bir yağmur boşalır.

— Termik. Silindirden veya türbinin son kademesinden çıkan buhar, içindeki gizli buharlaşma ısısını alarak sıvı hale gelmesine yol açan bir *kondansör*'e geçiyorsa, bu tip buhar makinelerine (pistonlu veya türbinli) *yoğunlaşmalı* denir. Buharın gizli buharlaşma ısısı soğuk bir akışkana, genellikle suya geçer. Yoğunlaşma ne kadar düşük sıcaklıkta meydana gelirse, makinenin verimi de o kadar iyidir; çünkü bırakılan ısıdan doğan kayıp azalır. Bu sıcaklık, makinenin çıkışındaki buhar basıncını belirtir. Yoğunlaşma, bir hacim içinde (hazne, makinenin silindiri v.b.), bir parçanın havası içinde, dış havada veya soğuk bir cismin ya da soğuk bir çeperin yüzeyinde yoğunlaşan nemli gazlardaki (havagazı, yanma ürünleri) buhardan ileri gelebilir. Duruma göre çeşitli mahzurlar yaratır: madenî yüzeylerin aşınması, pas, camların kararması; duvarların, boyaların bozulması; küflerin artması v.b. Bunları ortadan kaldırmak için, yüzeylerin sıcaklığını daima havanın veya söz konusu nemli gazların *çiğ noktası* sınırı üstünde tutmak gerekir. (L)

YOĞUNLAŞMAK geçz. f. (*yoğun*'dan *yoğun-la-ş-mak*). *Yeni.* Yoğun hale gelmek. *Esk.* Tekâsüf etmek.

◆ **Yoğunlaştırmak** geçl. f. *Yeni.* Yoğun hale getirmek. *Esk.* Teksif etmek. (M)

YOĞUNLAŞMIŞ sıf. (*yoğunlaşmak*'tan *yoğunlaş-mış*). Yoğun hale gelmiş.

— Fiz. *Yoğunlaşmış haller,* «seyreltik hal» de denilen gaz haline karşılık olarak, katı ve sıvı haller. || *Yoğunlaşmış su,* bir buharın yoğunlaşmasıyle meydana gelen sıvı haldeki su. (L)

YOĞUNLAŞTIRILAMAZ sıf. (*yoğunlaştırılmak*'tan *yoğunlaştırıl-a-maz*). Bir buhar makinesi veya türbinin egzosundan çıkan ve kondansörde sıcaklığını bırakmasına rağmen sıvı hale geçemeyen gazlar için kullanılır. (L)

YOĞUNLAŞTIRMA i. (*yoğunlaştırmak*'tan *yoğunlaştır-ma*). Yoğunlaştırmak eylemi.

— Termik. Bir maddenin buharlarını soğutarak, uçucu kısımlarını yeniden sıvı hale dönüştürme: *Yoğunlaştırma işleminden sonra damıtmaya geçerek, bir karışımdan istenen bir ürünü ayırmak mümkündür.* || *Yoğunlaştırma suyu,* buharı yoğunlaştırmak için bir karışım kondansörüne püskürtülen su. (L)

YOĞUNLUK i. (*yoğun*'dan *yoğun-luk*). Yoğun bir maddenin özelliği: *Sisin yoğunluğu.*

— Balist. *Barut yoğunluğu,* bir topun barut hakkı ağırlığının barut haznesi hacmine oranı. || *Bir merminin kesit yoğunluğu,* mermi ağırlığının, düz kesiti yüzeyine ora-

nı. || *Havanın balistik yoğunluğu,* bir metre küp havanın, o andaki hava şartlarına göre alınan ağırlığının + 15°C ısıda, 1/2 nem halinde ve 750 mm'lik basınç altında alınan bir metre küp hava ağırlığına oranı.

— Demog. ve Coğ. *Nüfus yoğunluğu,* yüzey başına (genellikle kilometre kare veya mil kareye) düşen insan sayısı. Bk. ANSİKL.

— Elektr. *Yoğunluk özdirenci,* bir madenin özdirenciyle yoğunluğunun çarpımı. (Böylece, ϱ özdirenci, d yoğunluğu ve δ yoğunluk özdirenci arasında $\delta = \varrho d$ bağıntısı elde edilir.) || *Akım yoğunluğu,* bir iletkenden geçen akım şiddetinin, bu iletkenin dik kesitinin alanına bölümü. || *Bir noktadaki yüzeysel elektrik yoğunluğu,* bir iletkenin yüzeyindeki bir elemanın taşıdığı dq elektrik yükünün, bu elemanın ds alanına bölümü: $\sigma = \frac{dq}{ds}$. (Yoğunluk sivri bir uçta sonsuzlaşma eğilimi gösterir.) || *Hacimsel elektrik yoğunluğu,* bir yalıtkanın bir noktasındaki bir elemanın dq yükünün bu elemanın dv hacmine bölümü $\varrho = \frac{dq}{dv}$. || *Magnetik yoğunluk,* yüzey birimi başına magnetizma miktarı. || *Sarım yoğunluğu,* bir solenoyitte sarım sayısının uzunluğa bölümü.

— Elektroakust. *Kinetik enerji yoğunluğu,* akustik ortamın hacimsel kütlesinin, bu ortamdaki bir taneciğin anlık hızının karesiyle çarpımının yarısı. || *Potansiyel enerji yoğunluğu,* anlık akustik basıncın karesinin, ortamın sıkışabilirlik modülünün tersiyle çarpımının yarısı.

— Fiz. Katı veya sıvı bir cismin kütlesinin, 4°C sıcaklıkta aynı hacmi kaplayan suyun kütlesine oranı. || Bir gaz veya bir buharın kütlesinin, aynı basınç altında ve aynı sıcaklıkta aynı hacmi kaplayan hava kütlesine oranı. (Bk. ANSİKL.) || *Çizgisel yoğunluk,* silindirik bir telin birim uzunluktaki kütlesi. || *Enerji yoğunluğu,* elektromagnetik bir alanın bulunduğu bir uzay bölgesinde, hacim birim başına enerji miktarı. (Enerji yoğunluğu, elektrik ve magnetik alanın genliğinin karesiyle orantılıdır.) || *Mutlak yoğunluk. Eşanl.* ÖZGÜL KÜTLE.

— Jeol. Bk. ANSİKL.

— Opt. ve Foto. *Optik yoğunluk,* soğurucu bir ortamda ve özellikle bir fotoğraf negatifinin düzgün olarak ışık almış bir kısmında saydamsızlığın ondalık logaritması. (2 Değerinde bir yoğunluk, 100'lük bir saydamsızlığa tekabül eder.)

— Petr. *A.P.İ. (American Petroleum İnstitut) yoğunluğu,* petrol ürünlerinin yoğunluğunun, Baume' derecesine çok yakın derecelerle ifade edilmesi:

$$\text{A.P.İ. yoğunluğu} = \frac{141{,}5}{\text{özgül ağırlık}} - 131{,}5.$$

(Meselâ, 0,850 yoğunluğundaki ham petrol 35° A.P.İ.'dir.)

— Pirotekni. *Ağırlık yoğunluğu,* kendi ağırlığı ile oturmamış toz halindeki bir patlayıcı maddenin kütlesinin hacmine oranı. || *Limit yoğunluk,* bazı patlayıcı maddeler için, fişek doldurma yoğunluğunun aşmaması gereken değer. (Bu yoğunluğa erişilemezse silâh ateş almaz.) || *Oturma yoğunluğu,* belirli şartlar altında oturmuş toz halindeki bir maddenin kütlesinin hacmine oranı.

— Şehirc. *Yapı yoğunluğu,* inşaata ayrılan alanın bahçelere ayrılan alana oranı.

— ANSİKL. Demog. ve Coğ. *Nüfus yoğunluğu,* beşerî coğrafyanın önemli verilerinden biridir: insanların yeryüzüne dağılışlarının anahatları ona dayanarak tanımlanır. Ama nüfus yoğunluğu coğrafî bölge, hattâ şehirler ölçüsünde de birçok ilgi çekici gözleme imkân verir. Bir planisfer kuzey yarıküredeki çok yoğun nüfuslu bir şeritle (20-50 enlemi), kilometre kareye 20 kişiden çok insanın pek az düştüğü dünyanın öbür kısımları arasındaki çelişmeyi hemen ortaya koyar. Afrika, Güney Amerika ve Avustralya'nın çok büyük bölgelerinde nüfus yoğunluğu 1 kişiden azdır; Büyük Sahra'da ancak yüzde 0,3, Amazon bölgesinde yaklaşık olarak yüzde 0,2'dir; Kanada Arktik topraklarında bir birinden ayrı yaşayan küçük eskimo topluluklarının yoğunluğu toplam olarak km²'ye 0,0077'dir; Antarktika ise bilimsel gözlem yapan birkaç uzman dışında hemen hemen ıssızdır. Kuzey yerküredeki çok yoğun bölgede, insanların aşırı ölçüde toplanma sebebinin tamamıyle tarıma dayanan medeniyetlerin gelişmiş olduğu kesimlerle (Çin, Çinhindi ve Hindistan, İndonezya), aşırı nüfus yoğunluğunun canlı sanayi bölgelerine (Kuzeybatı Avrupa, A.B.D.'nin doğu kıyısı) tekâbül ettiği kesimleri ayırdetmek gerekir. Asya'nın nüfus yoğunluğu bütünüyle gözlendiğinde ancak 41 kişiyken (az yüksek sayı), çok yoğun tarım yapılan bazı kır bölgelerinde 200 (Huangito'nun vâdisi), hattâ 400 kişiyi (Malezya'da bazı ovalar, Bengal deltası, Cava) geçer; en yüksek kır yoğunluğu Cava'nın kıyı ovasındaki bir idare bölümünde kaydedilmiştir: km²'ye 1 638 kişi. Bu gibi büyük yoğunluklar ancak sanayinin yanı sıra şehirlerin ve geniş şehir bölgelerinin geliştiği yerlerde aşılır. Bunlarda sayılar pek anlamlı değildir: nüfus yoğunluğu az olan bazı banliyölerdeki küçük sayılar, oturulmayan sanayi alanlarıyle işçilerin üst üste yaşadığı eski meskenlerin yanyana olduğu kesimlere tekabül eder; sayıları bu durumda yerleşmeyi özel köşklerin meydana getirdiği kesimlere eşit olabilir. Buna karşılık halkın varlıklı tabakasının yaşadığı büyük apartmanlardan meydana gelen semtlerin gelişmesiyle, nüfus yoğunluğu zanaatçıların atelyelerinden ve sağlığa zararlı meskenlerden meydana gelen semtlerinkine ulaşabilir. Bu yüzden nüfus yoğunluğu kavramı yerleşme üstüne incelemelerde ancak ilk adım sayılır.

— Fiz. Farklı iki büyüklük olan *yoğunluk* ve *özgül kütle* çoğu zaman birbiriyle karıştırılır; günlük dilde büyük bir sakıncası olmayan bu karıştırma, katı veya sıvı bir cismin yoğunluğu ile özgül kütlesinin aynı sayısal değeri almasına yol açar. Bu durum, bu iki büyüklüğün tanımından gelir: özgül kütle, cismin birim hacminin kütlesidir, yoğunluk da cismin kütlesinin 4°C'ta aynı hacimdeki suyun kütlesine oranıdır. Halbuki eskiden kütle birimi, tanım gereğince 4°C'taki suyun birim hacminin kütlesiydi. Bugün ise, ölçek kilograma dayanarak tanımlanan kütle birimi bundan çok az farklıdır ve günlük hayatta büyük bir karışıklık yaratmaz. Meselâ, demirin özgül kütlesi santimetre küp başına 7,8 gr'dır; yani 1 sm³ demirin kütlesi 7,8 gr'dır. Yoğunluğunu bulmak için, demirin kütlesini 4°C'taki 1 sm³ suyun kütlesine bölmek gerekir; 4°C'ta 1 sm³ suyun kütlesi yaklaşık olarak 1 gr olduğu için bölüm değişmez. Demek ki, soyut bir rakam olan bu yoğunluk da 7,8'dir.

● KATILARIN YOĞUNLUĞU. Genel ölçme metotları, mümkün olduğu kadar büyük bir kesinlikle: 1. cismin kütlesini; 2. aynı hacimdeki suyun kütlesini tayin etmeğe dayanır. Bu ölçme çeşitli usullerle yapılır.

Hidrostatik terazi. Bu usul Arkhimedes ilkesine dayanır. Cisim önce havada (kütlesi m olsun), sonra suda tartılır: aradaki fark, taşan suyun kütlesini verir. Buradan da cismin hacmine eşit saf su hacmini 4°C'taki m' kütlesi bulunur: $D = \frac{m}{m'}$.

Şişe usulü. Ağzı, incelenecek cismin girebileceği kadar geniş olan ve bir tapa ile kapatılan bir yoğunluk şişesi veya *piknometre* kullanılır. Tapanın üzerinde, bir r çizgisiyle işaretlenmiş bir kılcal boru yükselir. Bir terazi yardımıyle ve aynı T darasıyle aşağıdaki denge durumları gerçekleştirilir:

T darası, su dolu şişe + m_1'i dengeler;
T darası, su dolu şişe + cisim + m_2'yi dengeler;
T darası, su dolu şişe + içindeki cisim + m_3'ü dengeler.

Cismin çift tartıyle tayin edilen kütlesi $m_1 - m_2$'dir; aynı hacimdeki suyun kütlesi ise $m_3 - m_2$'dir; yoğunluk

$$D = \frac{m_1 - m_2}{m_3 - m_2}\ \text{olur.}$$

● SIVILARIN YOĞUNLUĞU. *Hidrostatik terazi.* Sabit bir T darasıyle terazi kafesinin altına asılmış cam bir küre, önce havada, sonra suda, daha sonra da incelenen sıvı içinde dengelenir ve üç bağıntı elde edilir:

T darası, küre + m_1'i dengeler;
T darası, küre-taşan *su* + m_2'yi dengeler;
T darası, küre—taşan *sıvı* + m_3'ü dengeler.

Buradan, taşan sıvı (kürenin hacmi) $= m_3 - m_1$; taşan su (aynı hacim) $= m_2 - m_1$ ve sonuç olarak $D = \frac{m_3 - m_1}{m_2 - m_1}$ elde edilir.

Şişe usulü. Katılar için kullanılana benzeyen, fakat ağzı geniş olmayan bir şişe kullanılır. Önce boş, sonra çizgiye kadar su dolu, daha sonra da sıvı dolu olarak tartılır.

Sıvıölçerler. Bütün sıvılara dalabilmesi için tamamen camdan safra koyulmuş ve M kütlesi bilinen şamandıralardır. Üstten bir ağırlıkla bastırılıp, r çizgisinin hizasına kadar, önce incelenen sıvı içine, sonra suya daldırılır; sıvıya daldırmak için gereken ağırlığın kütlesi m, suya daldırmak için gereken ağırlığın kütlesi de m' olsun.

Yüzen cisimler ilkesine göre:

$$\frac{M + m}{M + m'} = \frac{\text{taşan sıvının kütlesi}}{\text{aynı hacimdeki suyun kütlesi}},$$

yani D olur.

Mohr terazisi. Bir terazinin okuna, havada bir karşı ağırlıkla dengelenen küçük bir cam silindir asılır. Silindir bir sıvı içine daldırıldığı zaman denge bozulur. Terazi, ok boyunca yer değiştiren çatallar yardımıyle yeniden ilk konumuna getirilir. Okun üzerinde düzgün olarak sıralanmış dokuz kertik bulunur. Çatallar farklı ağırlıktadır. En ağırı okun ucuna yerleştirilmiştir ve silindir üzerine saf suyun yaptığı itmeyi dengeler; diğer üçü 10, 100 ve 1 000 defa daha hafiftir. Verilen bir sıvı için teraziyi denge konumuna getiren çatalların ağırlık ve konumu, bu sıvının yoğunluğunu doğrudan doğruya üç ondalıkla gösterir. Şekildeki durumda yoğunluk 1,472'dir.

● GAZLARIN YOĞUNLUĞU. Gazların yoğunluğu genellikle hava ile kıyaslanarak değerlendirilir ve aynı basınç ve sıcaklık şartlarında eşit hacimli gaz ve hava kütlesi arasındaki orana o gazın yoğunluğu denir.

Regnault metodu. Hacmi bilinen ve aynı sıcaklık ve basınç şartlarında önce hava, sonra da incelenen gazla doldurulan bir balonun kütlesi tayin edilir.

Bunsen metodu. Graham kanununa göre, belli hacimdeki bir gazın ince çeperli küçük bir delikten akma süresi, yoğunluğunun kare köküyle ters orantılıdır.

Hava için ölçülen bu süre t_1, D yoğunluğu bulunacak gaz için ölçülen t_2 ise, $D = \left(\frac{t_2}{t_1}\right)^2$'dir.

Meyer metodu. Oldukça yüksek ve sabit sıcaklıktaki bir kaba daldırılan bir boru içine, buharlaştırılarak sıvının m kadar kütlesini kapsayan bir cam ampul yerleştirilir. Buhar, kendisininkine eşit bir hava hacmini kaptan dışarı atar. Su kabı üzerinde toplanan ve atmosfer basıncında ölçülen hacim v olsun. Bu durumda

$$D = \frac{m \times 760\,(1 + \alpha t)}{0{,}001\,293\,(H - f)\,v}\ \text{olur.}$$

H hava basıncını, t çevre sıcaklığını, f de bu sıcaklıkta su buharının maksimum basıncı gösterir (H ve f milimetre civa sütunu cinsinden ölçülür).

— Jeol. *Kayaların yoğunluğu,* bir terazi, bir areometre, bir yoğunluk ölçer ve kayanın içinde yüzebileceği ölçüde yoğun sıvılar yardımıyle ölçülür. (L)

YOĞUNLUKÖLÇER bls. i. Gerek saydamlık, gerek yansıtma yoluyle fotoğraf yoğunluğunu ölçmeğe yarayan âlet. *Eşanl.* DANSİTOMETRE. (L)

YOĞUNTAŞ, Marmara bölgesinde (Istranca bölümü, Kırklareli ili merkez ilçesi) bucak; 7 791 nüf. (1965); 7 köy, —*Bucak merkezi* (esk. *Polos*), 1 369 (1965). İl merke-

A. YOFFE
(1881-1927)

Foto. Keystone (LAROUSSE)

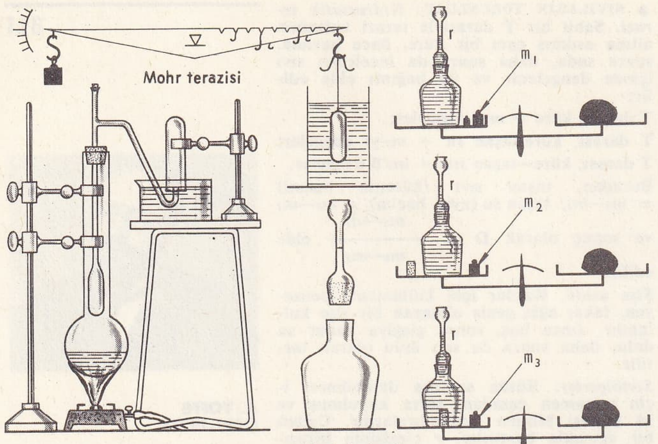

Mohr terazisi

Meyer cihazı

yoğunluk şişesi

yoğunluk (fiz.)

zinin 21 km kuzeybatısında; yüksl. 320 m. (M)

YOĞURMA i. (*yoğurmak*'tan *yoğur-ma*). Yoğurmak eylemi.

— Ted. Masajda en çok kullanılan usullerden biri. (Kasları, hücre ve yağ dokularını parmaklar arasında sıkıp ovalayarak yapılır.) [LM]

YOĞURMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Katı veya toz halindeki bir maddeyi herhangi bir sıvı ile karıştırarak hamur haline getirmek: *Unu su ile yoğurmak.* || *Teşm. yol.* Düşüncesine belli bir biçim vermek, nitelik kazandırmak: *Çocuğu bu görüşlerle yoğurdular.*

— Seram. *Kil yoğurmak,* tornaya yerleştirmeden önce kili elde sıkıp ovalayarak hamur haline getirmek.

YOĞURT i. (esk. türk. *yoğurt*'tan). Mutf. Sütün mayalanmasından meydana gelen beyaz, koyu kıvamda bir süt mamulü. (Bk. ANSİKL.) || *Yoğurt tatlısı,* yoğurt, un, yumurta ve pudra şekeriyle yapılan tatlı. || *Sarmısaklı yoğurt,* içine ezilmiş sarmısak katılan ve bazı yemeklerin üzerine dökülen yoğurt.

— ÇEŞ. DEY. *Yoğurt çalmak,* süte yoğurt mayası koymak. || *Yoğurt gibi,* kalın, koyu ve katılaşmış nesneler için söylenir. || *Yoğurdu üfleyerek yemek,* başından geçen kötü olaylar yüzünden her şeye dikkat eder olmak.

— Bakteriyol. *Yoğurt basili,* yoğurt yapımında kullanılan laktik mayayı meydana getiren bakteri.

— Folk. Anadolu'da yaygın bir efsaneye göre genç bir kız Hıdırellez günü, otların üzerine biriken çiğleri toplar, ona, bir ses, bunları ılık süte katarsa sütün kesileceğini ve yoğurt olacağını söyler; yoğurdun en nefisi de böyle olur. (Anadolu'nun pek çok yerinde böyle mayasız yoğurt yapılmaktadır.)

— ANSİKL. Mutf. *Yoğurt* bileşimi sütün durumuna göre değişir. Gıda nizamnamesi yoğurtları yağ oranına göre sınıflandırır. Yağı fazla yoğurtlar daha makbul sayılır. 100 gr yoğurt 60-188 kalori verir. Yağ oranı yüzde 3,5 - 13; kazein yüzde 5,5 - 18; süt şekeri (laktoz) yüzde 1,2 - 7, su yüzde 68-84 arasında değişiklik gösterir. En iyi yoğurt koyun sütünden olur. İnek ve manda sütünden veya karışık sütlerden de yapılabilir. Yoğurt çeşitleri: 1. *kâse yoğurdu,* yağlı ve az yağlı olabilir; 2. *silivri yoğurdu,* tam yağlı, kaymaklı, kaymaksız olabilir; 3. *torba yoğurdu* ve *konserve yoğurdu.*

Yoğurt yapımında en iyi maya «türk basili»dir. Evlerde yoğurt şöyle yapılabilir: süt hafif ateş üzerinde karıştırılarak kaynatılır. Suyu 1/4 oranında uçurularak mayalama kabına boşaltılır. 2 Çay kaşığı eski yoğurt, 1//2 kahve fincanı ılık sütle sulandırılır. 40° - 50°C'a kadar soğumuş olan sütün kenarından içine katılır; üzeri sıkıca kapatılır. 37°C'lık bir yerde yuva içine oturtulur. 4-5 Saat bekletilir. Üzeri açıldıktan sonra 2 saat soğuk yerde bırakılır.

Yoğurt bakterileri bağırsakta çoğalarak süt ekşisinin meydana gelmesine ve mikropların ölmesine yardım eder. Dolayısıyle bağırsak, karaciğer ve cilt hastalıklarında öğütlenir.

Tifüs, kolera ve kanlı basur gibi hastalıklardan sonra bağırsakları temizlemek için yoğurt verilir. Sinir hastalıklarına, damarsertliğine iyi gelir. Şişmanlığa mâni olur, ömrü uzatır, saç dökülmesini önler, seks gücünü artırır. Midesi fazla hassas kimselere öğütlenmez. (M)

YOĞURTÇU i. (*yoğurt*'tan *yoğurt-çu*). Yoğurt yapan veya satan kimse. (M)

YOĞURTÇULUK i. (*yoğurtçu*'dan *yoğurtçu-luk*). Yoğurt yapma veya satma işi. (M)

YOĞURTLU sıf. (*yoğurt*'tan *yoğurt-lu*). İçinde yoğurt bulunan, yoğurt katılmış (yemek): *Yoğurtlu ıspanak.*

— Mutf. *Yoğurtlu kebap,* üzerine yoğurt dökülerek yenilen etli pide. (Şişte pişirilen kuşbaşı et veya köfteler küçük parça pidelerin üstüne yerleştirilir, üzerine sarmısaklı yoğurt dökülür, kırmızı biberli kızgın yağ yoğurdun üzerine gezdirilir.) [M]

YOĞURTMAK ettrg. f. (*yoğurmak*'tan *yoğur-t-mak*). Yoğurmak işini yaptırmak: *Hamuru yoğurtmak.* (M)

YOĞURTOTU bls. i. Kökboyasıgillerden bir yıllık veya çok yıllık otsu bitki. (İlmî adı *galium.*)

— ANSİKL. *Yoğurtotları* dört köşe gövdeli karşıt yapraklı bitkilerdir; fakat yaprakların dibindeki kulakçıklar fazla geliştiği için çepeçevre yapraklı görünür; beyaz, sarı veya yeşilimsi küçük çiçekleri vardır. Pek çok türü bulunur. Sarı yoğurtotunun çiçekli dal uçlarında bazen sütü kestirmekte kullanılan bir maya bulunur. (L)

YOHANAN, Nabukodonosor'un M.Ö. 587'de Kudüs'ü almasından sonra Yahudiye'de kalan yahudi önderlerinden biri. Yahudiye'nin Kalde'li valisi Gedalya'nın öldürülmesinden sorumlu tutulmaktan korkarak, peygamber Yeremya ve yahudi halkının bir kısmıyle birlikte Mısır'a kaçtı. (L)

YOHİMBEHE i. Kamerun'da yetişen mor renkli ağaç (*Corynanthe yohimbe*); maden ocaklarında, demiryollarında ve gemi yapımında kullanılır. (Yerliler bunun kabuğunu kaynatarak suyunu kuvvet ve şehvet uyandırıcı şurup olarak kullanırlar.) [L]

YOHİMBİN i. Eczc. Yohimbehe ağacında bulunan alkaloit. (*Yohimbin klorhidrat,* sembatolitik ve damar genişleticidir. Günlük dozu 1-2 sg'dır. Erkekler için afrodiziyak, kadınlar için âdet söktürücüdür.) [L]

YOK sıf. (esk. türk. k.). Bulunmayan, mevcut olmayan: *Hem kendiniz söylüyorsunuz, hem de yoktur, diyorsunuz* (A. H. Tanpınar). *Bakkallarda gaz yok.* (*Zt.* VAR.) || Yasak: *Kuzu eti, dana eti, piliç eti yok. Bol su içiniz* (B. Felek). || İ. Olmayan, bulunmayan şey: *Hiç bir şey yoktan var edilemez.*

— ÇEŞ. DEY. *Yok etmek,* varlığına son vermek, ortadan kaldırmak. || *Yok oğlu yok,* «ortada hiç bir şey yok» anlamında kullanılır. || *Yok pahasına,* çok ucuza. || *Yok yere,* gereksiz ve yararsız olarak, boş yere. || *Yok yok,* «her şey var, olmayan şey yok» anlamında kullanılır. || *Yoktan yere,* yok yere. || *Ben yokum,* «ben karışmam, katılmam, ilgilenmem» anlamında: *Daha uzağa gideceksiniz, açık söyliyeyim, ben yokum.* || *Hiç yoktan,* sebepsiz yere: *Hiç yoktan kavga çıkarıp birbirlerini kırdılar.* || *Kendisini (kendilerini) yok bilsin (bilsinler),* bir şeyin yapılması veya yapılmaması istendiğinde tehdit yollu kullanılır: *Zülfikar'a bir hal olursa, kendilerini yok bilsinler* (Namık Kemal).

— Biyol. *Türlerin yok oluşu.* Bk. ANSİKL.

— Mat. *Yok etme,* iki denklem arasından bir değişkeni veya daha genel olarak, $n+1$ denklem arasından n değişkeni ortadan kaldırma. (Bk. ANSİKL.) || *Bir denklem sistemindeki bir değişkeni yok etmek,* bu sisteme dayanarak, artık içinde bu değişkenin bulunmadığı bir başka denklem sistemi kurmak: *İki cebirsel denklem arasından bir değişkeni yok ederek, bu denklemlerin en az bir ortak kökü bulunması şartına varılır.*

— ANSİKL. Biyol. *Türlerin ve grupların yok oluşu.* Her türün hayat süresi sınırlıdır. Paleozoik, Mezozoik, hattâ Alt Eyosen çağında karada yaşayan canlılardan bugün bir teki bile yoktur. Ortadan kaybolmuş bellibaşlı büyük grupların listesi hayli uzundur. Bunların soyu Birinci zamanda (graptolitler, eystidae, blastoitler, dörtlümercanlar, trilobitler, placoderma, ostracoderma), İkinci zamanda (belemnitler, ammonitler, rüdistler, stegocephaluslar, büyük sürüngenler), Üçüncü zamanda (nümmilitler, çeşitli memeli hayvanlar) tükenmiştir. Bunların ne yüzden yok olduğunu bilmek güçtür. Çeşitli sebepler akla gelebilir: biyotoplardaki değişiklikler, yırtıcılarla mücadele, döl verimini azaltan yiyecek kıtlığı, salgın hastalıklar, iklim değişiklikleri, yoğun rekabet, öldürücü değşinimler.

— Mat. *Sylvester metodu.* m'nin-ci dereceden $f(x) = 9$ ve p'ninci dereceden $\varphi(x) = 0$ gibi, x cinsinden iki denklem alalım: $f(x)$'in terimlerini x^{p-1}, x^{p-2}, ...x, 1 ile ve $\varphi(x)$'in terimlerini de x^{m-1}, x^{m-2}, ..., x, 1 ile çarparak şu denklem sistemini kuralım:

$$\begin{gathered} x^{p-1}f(x) = 0,\ x^{p-2}f(x) = 0, \\ \ldots\ xf(x) = 0,\ f(x) = 0; \\ x^{m-1}\varphi(x) = 0,\ x^{m-2}\varphi(x) = 0. \\ \ldots\ x\varphi(x) = 0,\ \varphi(x) = 0. \end{gathered}$$

Bu $m+p$ denklemlerini, $m+p$ tane

$$x^{m\ \ p-1},\ x^{m\ \ p-2},\ \ldots,\ x,\ 1$$

bilinmeyenlerine göre çizgisel ve homogen denklem sistemleri olarak gözönüne alalım. Bu sistemin, bilinmeyenlerin hepsi birden sıfır olmayan değerleri için gerçeklenmesi gerektiğinden, bilinmeyenlerin katsayıları determinantı sıfır olmalıdır; özellikle

$$\begin{cases} ax^2 + bx + c = 0 \\ a'x^2 + b'x + c' = 0 \end{cases}$$

sistemi gözönüne alınırsa, bu denklemler arasından x'in yok edilmesinden sonra

$$\Delta = \begin{vmatrix} a & b & c & 0 \\ 0 & a & b & c \\ a' & b' & c' & 0 \\ 0 & a' & b' & c' \end{vmatrix} = 0$$

bulunur; bu determinantın açılımı

$$(ac' - ca')^2 - (ab' - ba')(bc' - cb') = 0$$

verir.

Simetrik fonksiyonlarla yok etme. Az önce gözönüne alınan ikinci deceden

$$\begin{gathered} f(x) = 0 = ax^2 + bx + c, \\ \varphi(x) = 0 = a'x^2 + b'x + c'. \end{gathered}$$

gibi iki denklemi tekrar alalım. Birincinin kökleri α ve β, ikincinin kökleri de α' ve β' ise, bu iki denklemin ortak bir kökü olması için gerek ve yeter şartın

$$f(\alpha')f(\beta') = 0 \quad \text{veya} \quad \varphi(\alpha)\varphi(\beta) = 0.$$

olduğu apaçıktır. Böyle olunca, bu çarpımlardan her biri, denklemlerden birinin köklerinin simetrik bir fonksiyonudur; bir denklemin kökleriyle katsayıları arasındaki bağıntılar gözönüne alınarak, katsayıların rasyonel fonksiyonu olarak, bu fonksiyonun hesabı her zaman yapılabilir. Aynı metot herhangi dereceden iki denkleme uygulanır. $f(x) = 0$ ile $\varphi(x) = 0$ denklemleri arasında yok etmenin sonucu *bileşke* adını alır; $f(x) = 0$ denklemi ile $f(x) = 0$ türevi arasında değişkenin yok edildiği özel halde, sonuca $f(x)$'in *diskriminant*'ı adı verilir; diskriminantın sıfıra eşitlenmesi $f(x) = 0$ denkleminin en az bir iki kat kökü bulunduğunu ifade eder.

◆ Edat. «Hayır» anlamında: —*Yok, aksine! Sizden alınan terbiyeyi inkâr etmiyorum zannederim* (H. Z. Uşaklıgil). || Birbirine zıt iki cümleden ikincisinin başına getirilir: *Yarım saat bekle, yok gelmezse, hemen geri dön.* || Bir kimsenin söylediği sözlerden şüphe edildiği veya sözleri hafife alındığı zaman kullanılır: *Yok işi varmış, yok zamanı yokmuş, kısacası kesin bir şey söylemeden gitti.* || Savunulan bir düşünceyi doğrulayan cümlenin başına getirilir: *Yok, doğrusu iyi insan, kimseye zararı yok.* || «Eğer» anlamında: *Yok, burası rahat geldi de, biraz yatayım dersen, o başka* (R. N. Güntekin.

— DEY. *Yok, devenin başı.* Teklz. İnanmazlık belirtmek için kullanılır.

◆ **Yokuna** zf. Pek ucuza. (M)

YOKADUMA, Kamerun'da şehir, Bumbu N'Goko idare bölgesinin merkezi; 3 500 nüf. (L)

YOKKAİÇİ, ing. **Yokkaichi,** Japonya'da şehir, Honşu adasında (Mie ili), İse koyu kıyısında; 200 000 nüf. Trafiği pamuk, kauçuk ve porselen fabrikalarının ürünleriyle sağlanan çok işlek limanı, Nagoya'nın ön limanıdır. Petrol merkezi. (L)

YOKLAMA i. (*yoklamak*'tan *yokla-ma*). Yoklamak eylemi. || Bir topluluk üyelerinin belli bir zamanda belli bir yerde bulunup bulunmadığını anlamak için yapılan sayma işlemi: *—Şimdi onlar soyunmuşlardır, akşam yemeğine gitmişlerdir... Yoklama olmuş... Eyvah!* (Ahmed Rasim). || Okullarda yapılan bilgi kontrolu, küçük sınav: *Yazılı yoklama. Sözlü yoklama.*

— Ask. Silâhlı kuvvetlere ait garnizon, kışla, konak ve orduğâhlarda, sabah, akşam ve gece, erat, silâh, araç ve gereçlerin sayım, durum, temizlik v.b. ilgili hizmetlerin yapılıp yapılmadığının araştırılmasına verilen ad. || *İlk yoklama,* Türkiye cumhuriyeti uyruklu her erkek vatandaşın 20 yaşına girdiği yılın ocak ayının ilk gününden haziran ayının son gününe kadar olan sürede ilgili askerlik şubelerine başvurarak yaptırdığı kayıt işlemine verilen ad. || *Son yoklama,* ilk yoklamanın yapıldığı yılın temmuz ayının ilk gününden ekim ayının son gününe kadar olan sürede ilk yoklama cetvelinde adı bulunan asker adayları hakkında yapılan işleme verilen ad.

— Denizc. *Yoklama kalafat,* yer yer bozulmuş kalafatları elden geçirip onarma işlemi.

— Huk. Karar alma yetkisi olan bir kurulda, görüşmelerin yapılabilmesi için gerekli yeter sayının bulunup bulunmadığının tespiti işlemi. Bk. ANSİKL.

— İstat. Belli konularda yeni bilgiler edinmek için soru kâğıdı ve örnek seçimi gibi araçlarla ana kütleyi sadece bir kısım birimle temsil eden metot. Bk. ANSİKL.

— Kasaplık. Et, yağ ve besi değerini anlamak için canlı bir hayvanın muhtelif kısımlarını elleme.

— Sosyal psikol. *Yoklama yoluyle anket.* Bk. ANSİKL. || *Tekrarlı yoklama,* araştırmacının, bir item'e daha tam veya daha kesin ve açık bir cevap elde etmek amacıyle, gerekirse deneğe bu konuda kendi kişisel çıkarının söz konusu olduğunu belirterek, daha geniş bir cevap vermesi için çaba göstermesine dayanan mülâkat tekniği.

— Teşk. tar. *Yoklama akçesi,* acemi oğlanlar kethüdalarının, devşirmeleri yanında çalıştıran ailelerden aldıkları para. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Yoklama, değişik yollarla yapılabilir (ad okuma, düğmeye basma, el kaldırma v.b.) Cumhuriyet senatosunda yoklama, divan kâtiplerinden birinin, ad defterinden adları okuması ve adı okunan üyenin «buradayım» demesiyle yapılır. Millet meclisinde üyelerin beyaz düğmeye basmasıyle yoklama yapılır. Ancak başkanın gerekli gördüğü durumlarda yoklama ad okuyarak da yapılabilir.

— İstat. Bir ana kütlenin bazı ortalamalarını veya oranlarını yaklaşık olarak hesaplamak için uygun bir şekilde ana kütleden alınacak bir örneği incelemek ve böylece söz konusu değerleri yoklama yoluyle tahmin etmek yeterlidir. XX. yy.dan beri Neymann, Fischer, Yates, Mahalanobis, Gallup gibi matematikçi veya uygulayıcılar sayesinde yoklama tekniği devamlı şekilde gelişmiştir.

Yoklama öncelikle, maliyet fiyatlarını fazla arttırmadan kaliteyi düzeltmenin çok önemli olduğu imalât kontrolunda ve halkın düşünceleriyle arzularını bilmenin gerekli olduğu kamoyu incelemelerinde çok kullanılır. Aynı şekilde, alıcıların zevklerini, belli maddelerin satış imkânlarıyle halkın tüketim kabiliyetini bilmek, ekilen toprağın üretim ve verimini önceden tahmin etmek için de yoklamaya başvurulur. Yani, toplum heyetiyle ilgili bütün iktisadî, sosyal veya siyasî incelemelerde yoklama metodu kullanılır. Deneysel metot, tipik birimler veya oran usullerini kullanarak bütün ana kütle için geçerli bazı ölçütlere göre örnek seçimini yapmaktan ibarettir. Basit tesadüfî yoklama incelenen esas ana kütleden birimleri tesadüfî olarak çıkarsamaya dayanır.

— Sosyal psikol. *Yoklama yoluyle anket,* son yıllarda gittikçe artan bir önem kazandı. Çünkü hem teknikler ilerlemiş, hem de bu tekniklerin ortaya çıkardığı pratik uygulamalar (özellikle iktisadî ve siyasî) artmıştır.

Yoklama, bütüne bağlı bir parçanın gözlenmesine dayanılarak bu bütündeki bazı özelliklerin veya niteliklerin sıklık derecesini tespit etmeğe yarayan bir tekniktir. Gözlemin uygulandığı bu parçaya «örnek», bunun elde edilmesini sağlayan işleme «örnekleme» denir. Büyük sayılar kanunu, bir yoklamanın gerektiği gibi yapılmasını sağlayan şartları belirtir. Bu kanun, aynı zamanda, eldeki örneğin çapına göre, örnekte gözlenen yüzde ile gerçek, ama henüz bilinmeyen ve bütünde mevcut olan yüzde arasındaki olasılık değerinin, belli bir orantıyı aşmadığını belirtir.

Sosyal bilimler alanında gözlem, anket adını alır. Anket yoluyle yoklama, incelenecek bir denek yığınına bağlı bir örnek üstünde yürütülen gözlemdir. Bu yoklamadan elde edilen sonuçlar, büyük sayılar kanununa göre, ele alınan yığının tümünü kapsayacak şekilde genelleştirilebilir. Burada, ortaya çıkan ilk mesele, örneğin meydana getirilmesidir. Bu amaca varmak için üç yol vardır: incelenecek yığın üstünde piyango usulüne göre belirlenen gözlem birimlerinin seçilmesi (tesadüfe bağlı seçme); gözlenecek birimlerin, adreslere göre seçilmesi. (Bu iş, birtakım topografya verilerine dayanılarak yapılır.

Soru dizini. Gerekli bilgi, kimi zaman gözlem yoluyle elde edilir; ama çoğu zaman, örneği meydana getiren kişilerin sorguya çekilmesiyle yürütülür. Ancak bütün bu durumlarda, gözlem aracı bir soru dizinidir. Soru dizininin, örneği meydana getiren kişilere sorulmak üzere düzenlendiği farz edilirse, soru dizininin ortaya konması için dört türlü işlem zorunludur: 1. anketin sağlaması gereken bilgilerin bütün unsurlarını içine alan ayrıntılı bir listenin düzenlenmesi; 2. soruların, sorguya çekilen bütün kişilerce, aynı şekilde anlaşılır olacak tarzda ifadelendirilmesi (çoğu zaman, tek bir bilgi elde etmek için birkaç sorunun sorulması gerekir). Sorular üç çeşit olabilir: «açık», «kapalı» ve «kafeterya» tipi. Fazla olarak, sorguya çekilen kimse, aynı an içerisinde birkaç cevap formülü benimseyebilecek durumdaysa, soruya, «çok seçmeli» adı verilir; 3. soruların nesnel olup olmadığının, yani kişiyi belli bir cevaba zorlayıp zorlamadığının ve durumun maddî gerçekliğini yansıtıp yansıtmadığının araştırılması; 4. soruların zincirleme olarak düzenlenmesi. Böylece, ankete katılan kişi, hem fazla yorulmadan, hem de mantık ve heyecanın etkisinde kalmadan cevap verme imkânını bulur; ancak bu psikolojik sıra, mutlaka mantığın gerektirdiği sıra değildir.

Yoklamanın üçüncü dönemi ise, bilginin filen toplanmasıdır, buna «konu üstünde çalışma» denir. Yazışma yoluyle anketler, cevap yokluğunu yorumlama imkânsızlığı yüzünden, hemen hiç kullanılmaz. Telefonla yapılan anketlere gelince, bunlar, ancak incelenecek deneklerin hepsinde telefon bulunduğu takdirde yürütülebilir. Anketçiler, sorularını, örneği meydana getiren ve örnekleme planına göre belirlenmiş kişilere sorar.

Yoklamanın dördüncü dönemi, bilginin işlenmesidir. Bu dönem, döküm ve analiz işlemlerine ayrılır.

— Döküm işlemi, genellikle, bazı makinelerin yardımıyle yapılır. Ama önceden hazırlıkların yapılması gereklidir: cevapların tasnifi ve sayı ile sembolleştirilmesi (kodlaştırma), bu bilginin, makinelerce okunabilir araçlara aktarılması (kartlar, delikli bantlar ve magnetik bantlar); makinelerle birtakım talimatın tespiti (program). Bunlar yapıldıktan sonra, makineler (meselâ elektromekanik veya elektronik eleyici-sayıcı araçlar, elektronik sayaçlar veya hesaplayıcı makineler), eldeki verileri okur, dağıtıma tabi tutar ve bütünleştirir. Varılan sonuçlar, ya sayaçlar ya da basılı levhalar üzerinde belirtilir. Bu sayaç yahut levhalar, soruların cevapların tam metnini, işlenmemiş sayıları (rakamları), yüzdeleri, ortalamaları veya otomatik olarak hesaplanan bütün öteki istatistik parametreleri gösterir.

— Analiz işlemleri, kısmî ayıklamalar, bileşik ayıklamalar, kademeleştirmeler, parçalara bölmeler, tipolojilerin kurulması gibi çalışmalardan meydana gelir. Analiz işlemlerinin amacı, davranışların çeşitli etkenlerini belirlemektir. Bu amaca ulaşmak için, analiz işlemleri, özellikle çok yönlü analize başvurduğu gibi, aynı zamanda, bütün değişkenler için bir ölçek de ortaya koyar.

— Teşk. tar. *Yoklama akçesi.* Yeniçeri teşkilâtı için gerekli olarak toplanan devşirme hıristiyan çocuklar, Anadolu ve Rumeli'deki türk ailelerin yanına verilirdi. Devşirme çocuklar, verildikleri ailenin yanında eğitilirlerdi. Bunlar, yanlarında kaldıkları ailelerin bir bakıma yardımcısı olurlardı. Belirli bir bedel karşılığında verilen bu devşirme çocukların durumunu acemi oğlanlar kethüdası denetledi ve devşirmeleri yanında çalıştıran ailelerden seksen akçe alırdı. (ML)

YOKLAMACI i. (*yoklama*'dan *yoklama-cı*). Ask. *Esk.* Kalelerde bulunan cephane, top v.d. silâhlarla kaleleri koruyan çeşitli sınıflara mensup erleri denetlemek için merkezden gönderilen görevli. || Sefer zamanlarında sefere katılanları yoklamak için kullanılan memurlar. || Barış dönemlerinde bir tımar verileceği zaman, aday bulunan kimsenin adaylığa uygun olup olmadığını inceleyen görevli. (M)

YOKLAMAK geçl. f. (esk. türk. k.). El ile dokunarak incelemek: *«Ter bastı» dedi ama yokladım, vücudu kupkuru idi* (R.H. Karay). || Ne durumda olduğunu anlamak için bakmak, gözden geçirmek: *Matmazel, rica ederim, gece çocuğu ara sıra yoklayınız* (H. Z. Uşaklıgil). || Aramak, araştırmak: *Polisler evin her tarafını yokladılar.* || Durumunu, bilgisini, niyetini v.b. anlamak için soru sormak: *Bu sözleri biraz karşımdakini yoklamak ve biraz da vakit kazanmak için söylemiştim* (A. H. Tanpınar). || [Hastalık için] Hafifçe kendini göstermek, etkilemek: *Selâhattin'i sıtma nöbeti yoklamamış, kırıklık, hafif bir terle atlamıştı* (Kemal Tahir). || Uğrayıp ziyaret etmek, arayarak hatırını sormak: *Adresi bilsem gelip sizi yoklayacaktım* (Kemal Tahir). *—Nerde kaldın? Beni hiç yoklamadın evlâdım!* (M. Â. Ersoy).

— DEY. *Nabız yoklamak.* Bk. NABIZ. (M)

YOKLANMAK edilg. f. (*yoklamak*'tan *yokla-n-mak*). Yoklamak eylemine konu olmak: *Patriyot otellerin aralıksız yoklandığını söylediği için birinden birine gitmenin imkânı yoktu* (Kemal Tahir). [M]

YOKLAŞTIRMAK geçl. f. (*yoklamak* > *yoklaşmak*'tan *yoklaş-tır-mak*). Yoklamak. || Dolaylı yoldan ve belli etmeden anlamağa çalışmak. (M)

YOKLATMAK ettrg. f. (*yoklamak*'tan *yokla-t-mak*). Yoklamak eylemini yaptırmak. (M)

YOKLAYICI sıf. ve i. (*yoklamak*'tan *yokla-y-ıcı*). Tekst. Otomatik mekik değiştirmeli dokuma tezgâhlarında, yuvalar üzerinde bulunan ve mekiklerdeki atkı ipliklerinin miktarını sürekli olarak kontrol eden mekanik veya elektrikli düzenek. (Mekik boşaldığı zaman yuvadan dışarı atılır ve yerine dolu mekik takılır.) [L]

YOKLUK i. (*yok*'tan *yok-luk*). Bulunmama, yok olma hali. *Zt.* VARLIK. *Esk.* Adem. Fıkdan. || Fakirlik.

— Fels. Var olanın bulunmaması. Bk. ANSİKL.

— Huk. Bir hukukî işlemin kurucu unsurlarından birinin noksan olması halinde işlemin bağlı olduğu müeyyide. Bk. ANSİKL.

— Leng. *Yokluk eki,* yokluğu, yoksun olmayı belirten bütün unsurlara ve özellikle bu anlamı veren öneklere denir.

— Tasav. İnsanın geçici niteliklerden sıyrılarak ölmezliğe kavuşması. Bk. ANSİKL.

yoğurtotu

Foto. LAROUSSE

— ANSİKL. Fels. *Yokluk* yunan felsefesinde «hiçlik»ten ayrıdır. Eflatun'a ve Aristoteles'e göre, yokluk belirimsizdir; bir çeşit yalın güç, katkısız bir çeşit maddedir.

Çağdaş varoluşçu felsefeye göre, yokluk bilinçten eksik olma, bilinçte var olmayıştır. Sartre'ın «nesnenin varlığı salt bir yokluktur» formülü buradan gelir.

Öbür filozoflar içinse, «yokluk» genellikle «hiçlik»le eşanlamlıdır.

— Huk. Bir hukukî işlemin geçerli olabilmesi için onun kurucu ve tamamlayıcı unsurlarının birarada bulunması gerekir. Tamamlayıcı unsurlardan birinin eksikliği halinde, işlem kesin olarak hükümsüzdür; yani işlem vardır, fakat ölü olarak doğmuştur. Buna karşılık, yokluk durumlarında, işlemin kurucu unsurlarından biri noksandır. Resmî memurun bulunmaması, kurucu unsurda eksikliği gösterir. Bunun sonucunda evlenme yoklukla sakattır; yani doğmamıştır. Bu şekilde yok olan bir işlemin geçersiz duruma gelmesi için, taraflardan birinin bir irade beyanında bulunması veya dava açması gerekli değildir. Ancak, karşı taraf, işlemin yoklukla sakat olduğunu kabul etmezse mahkemenin yokluğu tespit etmesi için bir tespit davası açılır. Bu davada, davaya konu olan işlemin yoklukla sakat olduğu anlaşılırsa, hâkim bunu re'sen göz önüne alır; tarafların bunu ileri sürmesi gerekli değildir. Bunun dışında yokluk, ilgili olan herkes tarafından ileri sürülebilir. Aile hukukunda, «yokluk» ve «mutlak butlan»ın ayırımı önemlidir. Çünkü, yokluk halinde, işlemin geçersiz olması için mahkeme kararı gerekli değildir, fakat mutlak butlanın hüküm doğurması için hâkim kararı gereklidir. Hâkim tarafından mutlak butlana karar verilinceye kadar, sakat olan işlem, geçerliymiş gibi sonuç doğurur. Miras hukuku yönünden de aynı durum vardır. Buna karşılık, borçlar hukukunda, yokluk ve kesin hükümsüzlük durumlarının pratik bir önemi yoktur; çünkü, ikisi de, aynı hukukî sonuçları doğurur. Hâkim, yoklukta olduğu gibi, kesin hükümsüzlüğü de re'sen gözönünde bulundurur.

— Tasav. Tasavvuf çığırları arasında yokluk kavramı iki ayrı anlamda yorumlanır. Bunlardan biri, insanın gerçek varlık alanı olan tanrısal özden ayrılarak bu geçici dünyaya gelmesidir. Tanrısal ülke sonsuz ve sınırsız olduğu için ölümsüzdür. İnsan, Tanrı'da vardır. Bu dünya ancak geçici bir görünüş alanıdır, yokluk ülkesidir. Var olmak, Tanrı ile bir olmaktır. Ondan ayrı düşmek yokluğa itilmektir. İkinci anlayışa göre yokluk, gerçek varlıktır. İnsan, içinde bulunduğu dünyadan göçerse, geçici niteliklerinden sıyrılırsa ölmezliğe, varlığa kavuşur; tanrısal âlemde sonsuz bir yaşama gücü kazanır. Bu bakımdan, bu dünyada yaşayan bir insanın ölmesi, göçmesi görünüşte yokluk, gerçekte ise varlıktır. Bazı mutasavvıflar buna, «ölümden önce ölmek» de derler. İnsan, geçici niteliklerinden ne kadar sıyrılırsa (yok olursa) o ölçüde kalıcı (baki), ölümsüz bir güç kazanır. (ML)

YOKOHAMA, Japonya'da şehir, Honşu adasında. Tokyo körfezinin batı kıyısında, Kanagava ilinin merkezi; 2 652 000 nüf. Bir balıkçı köyü olan Yokohama, 1859'da avrupalı tacirlere açıldı. Tokyo'nun yakınlığından yararlanan liman ve şehir hızla gelişti. Yokohama, Honşu'nun kuzey kısmına ikmal yapar ve dış ülkelerle ticaret bakımından Japonya'nın birinci, adalararası kabotaj bakımından ikinci limanıdır. Petrol rafinerileri, kimya ürünleri fabrikaları, çelik fabrikaları, tersaneler, otomobil fabrikaları, elektrik malzemesi yapımı, iplikhaneler, dokumacılık. 1923 Depreminde dörtte biri yıkılan şehir yeniden inşa edilirken, evlerin çoğu batı üslûbunda yapılmıştır. Yokohama 1945'te hava bombardımanlarından zarar gördü. (L)

Yokohama tavuğu, çok büyük kuyruklu (horozlarda 1,20 m kadar) süs tavuğu ırkı. (L)

YOKOSUKA, Japonya'da liman şehri, Honşu adasında (Kanagara ili), Tokyo körfezinin kıyısında; 287 300 nüf. Japonya'nın en eski savaş limanıdır; çevresinde cephane fabrikaları, dökümevleri ve tersaneler. (L)

YOKSA edat (*yok ise*'den). Merak, kararsızlık, umut v.b. duyguları belirtir: *Yoksa bu söyledikleri hep yalan mıydı?* (H. Z. Uşaklıgil). *Çocuktan hiç haber yok, yoksa hastalandı mı?* || Ters bir ihtimal söz konusu olunca «aksi takdirde» anlamında: *Oturun da anlatın. Yoksa rahat dinleyemem* (Kemal Tahir). || Soru cümlelerinde, iki fikirden biri kesinlik kazanmadığı durumlarda bu fikri belirten kelimelerin arasına getirilir: *Başım hâli değil gamdan kederden / Kusur bende midir yoksa işimde* (Âşık Veysel). || Başa getirilen bir yargıyı zıt bir yargı takip ediyorsa ikisi arasında kullanılır. *İnsan bilgisine güvenmeli, yoksa şansına değil.* || «Yeter ki» anlamıyle cümle sonlarına getirilir: *Pamuklar çok iyi, yağmur yağmasın yoksa.* (M)

YOKSUL sıf. ve i. (esk. türk. k.). Geçimini sağlamakta güçlük çeken, fakir (kimse): *Bende esir yaratmayan bir Tanrı'ya iman var; / Paçavralar altındaki yoksul beni yaralar* (M. E. Yurdakul). [M]

YOKSULLAŞMAK dönşl. f. (*yoksul*'dan *yoksul-la-ş-mak*). Yoksul hale gelmek. (M)

YOKSULLUK i. (*yoksul*'dan *yoksul-luk*). Yoksul olma hali: *Sebep gözden akan bu kanlı yaşa / Bir ayrılık bir yoksulluk bir ölüm* (Karacaoğlan).

— Huk. Bk. ANSİKL. || *Yoksulluk nafakası.* Bk. NAFAKA.

— Rom. mit. *Yoksulluk tanrıçası,* Erebus ile Gece'nin (nox) kızı.

— ANSİKL. Huk. *Yoksulluk,* medenî hukukta, belirli durumlarda nafaka borcu doğurur. Meselâ boşanmada, boşanma sonucu yoksulluğa düşen eş, öteki eşten yoksulluk nafakası ister. Kendisine yardım edilmemesi halinde yoksulluğa düşecek olan kimse de, ana babası, çocuğu veya kardeşinden nafaka isteyebilir. (M)

YOKSUN sıf. (*yoksunmak*'tan *yoksun*). *Yeni.* Belli bir şeyden kendisinde olmayan, belli bir şeyin yokluğunu çeken: *Bilgiden ve görgüden yoksun bir insan. Bu adam sağduyudan yoksundur. (Eşanl.* MAHRUM.) || *Yoksun bırakmak,* yoksun duruma sokmak, yoksun etmek: *Türk mizahını bu güzel hikâyelerden yoksun bırakmaktan korkarım* (Y. Z. Ortaç). || *Yoksun kalmak,* yoksun duruma gelmek, yoksunmak.

— Huk. *Yoksun kalınan kâr.* Bk. ZARAR. (M)

YOKSUNLUK i. (*yoksun*'dan *yoksun-luk*). Yoksun olma hali. *Yoksunluklardan yılmamak. Esk.* Mahrumiyet.

— Fels. Yetkinlik veya varoluş için gerekli niteliğin bulunmaması. Bk. ANSİKL.

— Farklar psikol. *Rosenzweig'in yoksunluk testi* veya *yoksunluk testi,* 24 resimli bir diziyle yapılan yansıtmalı test. Resimlerin herbirinde iki kişi vardır; soldaki kişi kendisi veya üçüncü bir kimse için hoş olmayan bir durumu anlatan ve bundan da sağdaki kişiyi sorumlu tuttuğunu belirten birkaç söz söylemektedir. (Denek, sağdaki kimse kendisi olsa cevabının ne olacağını kaydeder. Deneğin kendini söz konusu kişiyle özdeş kılmasını kolaylaştırmak amacıyle, kişilerin mimikleri ve yüz çizgileri belirsizdir.)

— Psikanaliz ve Psikol. Davranışı bir engel veya yoksun edici bir olay tarafından değiştirilmiş öznenin durumu. (Bk. ANSİKL.) || *Duygunluk yoksunluğu kompleksi,* bir kimsenin hakkı olduğuna inandığı bir tatminden yoksun kaldığı inancına dayanan kompleks.

— ANSİKL. Fels. *Yoksunluk* daha Platon'da, görece yoklukla eşdeğerdedir; bir özün *başka* olmasına ve bazı başka idealara katılamamasına yoksunluk yol açar. Buna karşılık, yoksunluk Aristoteles'te *eyleme* bağlaşık ve *gücül*'ün karşıtı olan bir ilke, yani eşyanın bir ilkesi olarak açıkça ortaya konmuştur. Yoksunluk gücül haldeki karşıtlardan birinin dışarda bırakılmasıdır. Buna karşılık eylem öteki karşıtın gerçekleşmesidir.

Ortaçağda yoksunluk, Yaradan'a atfedilemeyen her türlü kötülüğün «eksik nedeni» olarak ele alındı. Bu skolastik kavramı Aquino'lu Aziz Tommaso'dan sonra özellikle Leibniz kullandı. Maddî kötülüğün ve acının nedeni manevî acı veya günahtır; bu acının nedeni ise ancak metafizik acı ve bütün yaratıklarda bulunan eksiklik veya yoksunluktur.

— Farklar psikol. *Yoksunluk testi* 1907'de Boston'da (Massachusetts) amerikalı psikolog Saül Rozenzweig tarafından ortaya kondu. Bu testin teorik temeli yoksunluğun saldırganlıkla ilgili psikanalizci teorisidir. Testte saldırganlığı soldaki kişinin tutumu ve sözleri, yoksunluğu ise sağdaki kişinin tutumu ortaya koyar. Durum, öznenin kendini yoksun durumdaki kimseyle özdeş kıldığı ve testte, buna uygun gerçek durumdaki davranışı uyguladığı varsayımına dayanır. Test, ben'in (bunu gösteren 16 resim) ve benüstü'nün (bunu gösteren 8 resim) yoksunluğa tepkilerini incelemeyi sağlar.

— Psikanaliz ve Psikol. Yoksunluk, Freud'da, tek veya kesin bir biçimde tanımlanabilecek kadar işlenmiş bir kavram değildir. Bu kavram, deneysel psikolojiyle ilgili bazı durumların incelenmesi sonucunda ve K. Lewin'in çalışmalarıyle Freud'un izleyicilerinde gelişti.

Yoksunluğa karşı en sık rastlanan tepkiler şunlardır: hayvan psikolojisinde, doğrudan doğruya veya yer değiştirmiş saldırganlık; çocuk psikolojisinde, saldırganlık, tek başına kalma, aşırı duygululuk, «bencillik», suçluluk duygusu. Bu arada Wagner'in deneysel cihazı bazı yoksunluk biçimlerinin olumlu rolünü ortaya koydu. Erişkin kişide saldırganlık karmaşık biçimler alır ve gerek konusu (meselâ, âmiri tarafından kınanmış olan ve emrindeki bir kimseyi kınayan bir memurda kızgınlığın yer değiştirmesi; patolojik kendi kendine saldırma), gerek biçimi (alayın yeri ve tarzı değişmiş bir saldırganlık olabilmesi) değişikliğe uğrar.

— Psikiyatr. Psikanalizin, üzerinde önemle durduğu duygunluk yoksunluğu kavramı kişinin hakkı olduğuna inandığı bir tatminden yoksun kalmasından doğan marazî bir acının karşılığıdır. Hasta, içinde tuttuğu, bastırdığı ve topluca «yoksunluk kompleksi» adı verilen ruhsal bozukluklara yol açabilecek bir saldırganlıkla veya açıktan açığa yoksunluğa tepki gösterir. (LM)

YOKSUNMAK dönşl. f. (esk. türk. *yoksınmak*'tan). Yoksun duruma gelmek, mahrum olmak. (M)

YOKSUZ sıf. (*yok*'tan *yok-suz*). *Halk dili.* Yoksul. (M)

YOKSUZLUK i. (*yoksuz*'dan *yoksuz-luk*). *Halk dili.* Yoksulluk. (M)

YOKUMSAMAK geçl. f. (*yok*'tan *yok-u-msa-mak*). Var olan bir şeyi yok olarak kabul etmek, inkâr etmek. (M)

YOKUŞ i. (esk. türk. *yukuş*'tan). Yükselerek devam eden yol: *Köprüyü geçtikten sonra önlerine çıkan yokuşta da birkaç dakika yürüdükten sonra durdu* (Sabahattin Ali). [*Zt.* İNİŞ.] || Bazan «iniş» anlamında da kullanılır: *Boğazkesen'e inen yokuşun başında [...] bir şeyler oluyor...* (Kemal Tahir). || *Yokuş aşağı,* yokuşta aşağı doğru. || *Yokuş yukarı,* yokuşu yukarı doğru takip ederek.

— DEY. *(Birini veya yorgunu) Yokuşa koşmak,* güçlük çıkarmak. (M)

YOKUŞÇU i. (*yokuş*'tan *yokuş-çu*). Spor. Özellikle tepe ve yamaçlı yollarda başarılı olan bisiklet yarışçısı. (M)

YOL i. (esk. türk. k.). Karada, havada veya suda bir yerden bir yere gitmek için aşılan mesafe: *Gözlerini geldikleri yola dikerek zihnini toplamaya çalıştı* (Sabahattin Ali). || Karada insan veya hayvanların geçmesi için açılan veya kendi kendine oluşan, yürümeğe elverişli yer: *Şimdi onlar bahçenin köşesini dolaşmışlar, yalıya götüren diğer bir yolu takip ediyorlardı* (H. Z. Uşaklıgil). || İki yeri birbirine bağlamak için düzeltilerek açılmış düzey şeridi: *Hiddetle, kasabaya doğru giden yola atıldı. Halbuki Mıstık çakmağı çalmıştı* (Ömer Seyfeddin). || İçinden, üstünden herhangi bir şeyin geçtiği veya aktığı kanal: *Su yolu. Çirkef yolu.* || Yolculuk: *Yol alışverişine alışkın olanlar beğendikleri şeyleri satın almak için, hareket dakikasını bekliyorlar* (F. R. Atay). || Gidiş hızı,

seyir: *Bu vapurun yolu azdır.* || Uzun çizgi, hat: *Kumaşın yolları enine dokunmuş.* || — *Mec.* Bir amaca ulaşmak için başvurulması gereken çare, vasıta: *Ancak kendini düşünür, kendini büyük görmek için bir yol arar* (N. Ataç). || Davranış, gidiş, tarz: — *Biraz dur bakalım. Bin yıl günahkâr, bir gün tövbekâr!.. Hem ne malûm, o yolda olsa şimdiye kadar elbette kokusu çıkardı* (Ahmed Rasim). || Yön, sistem: *Yeni bir yol, yeni bir iktisat siyaseti, daha doğrusu yeni bir nizam bulmak lâzımdı* (Ş. S. Aydemir). || Âdet: *Bu kayıkta saz sahibinin bir adamı bulunur; o her şeyin efendisinin istediği yolda gitmesini temin ederdi* (A. Ş. Hisar). || Amaç: *O adamın yolu hâlâ belli değil.* || Şekil, yapılış tarzı: *Fayda arayan, sanatın herhangi bir işe hizmet etmesini isteyen kimse sanatı sevmiyor demektir; ayıp değil, anlamasın, sevmesin; ama rahat bıraksın; başka yollara sürüklemeğe kalkmasın* (N. Ataç). || Uğur, maksat: *Kendi kendilerine kalırlarsa, sayenizde, hiç biri bir halt edemez. Kulların, yolunda ölmeğe hazır duruyorlar* (Namık Kemal). || Bilimde veya dinî törede, bir büyüğün koyduğu usul: *Bektaşilerin, «Belden gelen seyit değil, elden gelen seyittir» demeleri de, yol'un soy'dan akdem olduğunu gösterir* (Ziya Gökalp). || *Yol ağzı,* yolun başlangıcı. || [...] *Yol ağzı,* [...] yolun kesiştiği yer: *Üç yol ağzı.* || *Yol ayrımı,* yolların birbirinden ayrıldığı, çatallandığı yer: *Sabaha iki saat kala, yol ayırımına vardılar* (Kemal Tahir). || *Yol azığı,* yolculuk boyunca yemek için hazırlanan yiyecek. || *Yol eri. Esk.* Yolcu. || *(Bir yeri) Yol etmek,* bir yere çok sık gitmek. || *Yol harcı,* bir yere gönderilen kimseye yolculuk süresince harcaması için verilen para. (*Eşanl.* HARCIRAH.) || *Yol hazırlığı,* yolculuk için yapılan hazırlık: *Yol hazırlığı için bana yardım edecekti* (R. N. Güntekin). || *Yol kavşağı,* yolların kesiştiği yer: *Hafız Enişte bizi yol kavşağında bekliyecekti* (Kemal Tahir). || *Yol parası,* yolculuk için gereken para: *Sonra, yol paraları da epeyce tutuyordu* (R. N. Güntekin). || *Yol tası.* Bk. SEFERTASI. || *Yol tekeresi. Esk.* Pasaport. || *Demir yolu.* Bk. DEMİRYOLU. || *Devlet yolu,* devletin açtığı ve bakımını sağladığı yol. || *Keçi yolu.* Bk. KEÇİYOLU. || *Paytak yolu. Esk.* Yaya kaldırımı. || *Posta (tatar) yolu. Esk.* Büyük cadde.

— ÇEŞ. DEY. *Yol açmak,* sebep olmak: *Tabiî bunlar Şahinde'nin yeni birtakım hücumlarına ve çocuğun istikbaline dair falcılıklara yol açıyordu* (Sabahattin Ali). || *Yol almak,* gitmek, yolu tüketmek: *Öküzü koştular, kona göçe aylarla yol aldılar* (A. H. Müftüoğlu). [...] ya ilerlemek: *Kente doğru yol aldılar.* || *Yol aramak,* bir çare bulmağa çalışmak. || *Yol boyu,* yolculuk süresi: *Yol boyu aklımda neler, neler sıralamış, neler, neler istemiştim!* (N. Araz). || *Yol erkân (yordam),* usulüne göre benimsenecek tutum. || *Yol erkân (yordam) bilmek (bilmemek),* davranış kurallarından haberi olmak (olmamak) veya gerektiği gibi davranmak (davranamamak). || *Yol geçen (hanı),* gelenin gidenin çok olduğu yerler için kullanılır. || *Yol gitmek,* ilerlemek. || *Yol görünmek,* gitmek gerekmek: — *Peki şimdi ne olacak bakalım Kürdoğlu? Hepinize yol göründü galiba!* (Kemal Tahir). || *(Birine) Yol göstermek,* amaca ulaşmak için gerekli yardımı yapmak: *Adamcağız nurlu yüzlü bir ihtiyardı. Bana her zaman nasihat verir, yol gösterirdi* (Sabahattin Ali). || *Yol iz bilmek,* gideceği yeri veya yolu bilmek: *Bunlar kimsesiz adamlar ... yol iz bilmezler.. kucağında da bir sürü eşya ...* (B. Felek). || *Yol izlemek. Esk.* Yol aramak: *Hepsi bu sözü beğenip, çıkmaya yol izlediler, bulamadılar* (Ergenekon Destanı Tercümesi). || *Yol kesmek,* yoldan gidenleri çevirerek soymak: — *Dağlarda yaylâlarda ava çıkmak, oralarda pusu kurup yol kesmekten hem daha eğlenceli, hem daha kârlıdır* (Ş. S. Aydemir). Gitmeyi engellemek. || *Yol şaşmak. Esk.* [Yol için] Birbirine karışmak, birbirini kesmek. || *Yol (yolları) tepmek,* uzun uzun yürümek. || *Yol tutmak (tuttumak),* belli bir gidişatı olmak: *Nerde güzel gördü isem yerindim / Ucu çıkmaz bir körlecik yol tuttum* (Âşık Veysel). || *Yol uğrağı,* uğranılan, yol üstünde olan. || *Yol üstü.* Bk. ÜST. || *Yol vermek,* geçmesini sağlamak, geçişi açmak: *Temiz giyinmiş bir kapıcı, demir parmaklığı açarak, otomobile yol verdi* (Vâ-Nû). Çabuklaştırmak. Olmasını sağlamak. Kovmak: *Bizim için bu dünyaya çağırılınca gelmek, yol verilince gitmektir* (H.R. Gürpınar). || *Yol vurmak,* yol keserek eşkıyalık yapmak, adam soymak. || *Yol yorgunluğu,* yolculuktan sonra duyulan yorgunluk: *8'de kapım vuruldu; yol yorgunluğumdan sonra hiç de bu kadar erken kalkmak istemiyorum* (F. R. Atay). || *Yol yürümek,* yolu yaya katetmek. || *Yola çıkmak,* bir yere gitmek için bulunduğu yerden ayrılmak: *İstanbul'dan bir İtalyan vapuriyle yola çıktık* (Ş.S. Aydemir). || *Yola (yollara) düşmek,* isteği dışı yolculuğa çıkmak zorunda kalmak: *Bir bahar günü Tiflis'ten yola düştük* (R. H. Karay). || *Yola düzülmek (koyulmak),* gidilecek yere doğru yola çıkmak: *Giyindi, örtündü, yola düzüldük* (Ahmed Rasim). || *Yola gelmek (yatmak),* düzelmek, doğruyu anlamak: *Sana söylediğim şeyleri otuz seneye yaklaşan bir hayat bana öğretti. Sen de yavaş yavaş yola gelirsin* (Sabahattin Ali). || *(Birini) Yola getirmek,* uslandırmak, düzeltmek: *Bu kızı yola getirmek sana düşer* (H.E. Adıvar). || *Yola girmek,* gideceği doğrultuya girmiş olmak: *—Nasıl ettin doktor? —Edecek yok, çocuk artık yola girmiş, gidiyor!* (M.Â. Ersoy). || *Yola gitmek,* yolculuğa çıkmak. || *Yola revan olmak,* gitmeğe başlamak, yola çıkmak. || [...] *Yola sapmak,* belli bir yaşayış tarzı benimsemek: *Kötü yola sapmak.* || *Yola vurmak. Halk dili.* Bir kimseyi yolcu etmek. || *Yoldan çevirmek,* gideni durdurarak gitmesini engellemek veya geri döndürmek: *İstanbul'dan gönderilen komutana kolordusunu vermedi, adamı yarı yoldan geri çevirdi* (Kemal Tahir). || *Yoldan çıkmak,* [ray v.b. yol üzerinde giden araçlar için] yolundan ayrılmak, devrilmek veya gitmez olmak: *Lokomotif yoldan çıkmış ama tren yavaş gittiği için vagonlara bir şey olmamış ...* (Kemal Tahir). [Kimse için] Doğru yoldan ayrılmak, günaha veya kötülüğe sapmak: *Bu evin namusu benden sorulur,* [...] *Muazzez'i yoldan çıkarırsan çok kötü olur* (Sabahattin Ali). || *Yoldan (yolundan) kalmak,* yola çıkamamak. || *Yollara (sokaklara) dökülmek,* kalabalık halinde yola çıkmak: *Yeniden yollara dökülünceye kadar Kayseri'de birkaç gün kaldık* (Ş. S. Aydemir). ||*Yollarda (yolda) kalmak,* gideceği yere varamamak veya geç kalmak. || *Yolları ayrılmak,* [iki kişi veya iki grup için] görüş farkı belirmek, ayrı taraflara sapmak: *Hayata beraber başladığımız / Dostlarla da yollar ayrıldı bir bir* (C. S. Tarancı). || *Yolları (yolu) tutmak,* geçecekleri engellemek, bırakmamak: *Yolları tutmıya koşan candarmalar, şahit yazmak için ancak dört beş kişiyi orada alıkoyabildiler* (Sabahattin Ali). || *Yolu açık,* önünde engeli olmayan. || *Yolu açmak,* geçmeyi veya gitmeyi önleyen engelleri ortadan kaldırmak. || *Yolu almak,* yolun sonunu bulmak, sonuna kadar gitmek. || *Yolu değiştirmek,* başka taraftan gitmek. || *Yolu düşmek,* uğramak, tesadüf etmek: *Sâdi diyor ki «Bir gece bir kârban ile Âheste seyriken yolumuz düştü bir çöle...»* (M. Â. Ersoy). || *Yolu tutmak,* gitmeğe başlamak. [...]yı seçmek, tercih etmek: *Biz birinci yolu tuttuk baştanberi...* (Kemal Tahir). || *Yolun (yolunuz, yolları) açık olsun!,* yolculuğa çıkan kimseye (kimselere) iyi yolculuk dileği. || *(Birinin) yoluna bakmak,* bir kimsenin gelmesini beklemek. || *(Birinin) Yoluna çıkmak,* yolda karşısına çıkmak, karşılaşmak: *Bir ağaçaltı arıyorduk. Köy yolumuza çıktı* (F. R. Atay). Karşılamaya gitmek. || *Yoluna (rayına) girmek,* istenilen, gerekli olan doğrultuda veya amaçta ilerlemek: *İşler yavaş yavaş yoluna girdi.* || *Yoluna (yollarına) gitmek,* gitmek istediği yöne doğru yola çıkmak: *Üçü bir tarafa, biri başka tarafa, yollarına gittiler* (Sabahattin Ali). || *(Bir şeyi) Yoluna koymak,* (iş v.b.yi) düzeltmek istenilen şekle sokmak: *Hacı Etem herşeyi yoluna koymuş ve avukata iş bırakmamıştı* (Sabahattin Ali). || [...] *Yoluna sapmak,* başvurmak: *Hile yoluna sapmak.* || *Yolundan döndürmek,* gitmeyi, devam etmeyi engellemek: *Bir gülüşündür gençliğimi döndürdü yolundan* (C. S. Tarancı). || *Yolundan kalmak,* gidememek, yola çıkamamak: *Yolundan kalmayıp daim gidersin... Hem ne sür'atle* (M. Â. Ersoy). || *(Birinin) Yolunu beklemek (gözlemek),* bir kimsenin gelmesini istemek, beklemek: *Nevniyaz Kalfa yolumu bekliyordu ama arabadan tek başıma indiğimi görmek istemiyordu* (R. H. Karay). || [...] *Yolunu bilmek,* [...] usulünü öğrenmek: *Herkes kazancının yolunu bilsin / Öğretmenler iz gösterir yol yapar* (Âşık Veysel). || *(Bir şeyin) Yolunu bulmak,* gereken çareyi bulmak: *O kuvveti imkân derecesinde herkese dağıtmanın yolunu bulmalıdır* (H. R. Gürpınar). *Argo.* Meşru olmayan yollardan kazanç sağlamak. || *Yolunu kaybetmek,* nereye gideceğini şaşırmak. || *(Birinin) Yolunu kesmek,* bir kimsenin gitmesini veya geçmesini engellemek: *Kalktı. Çıkıyordu. Cemil yolunu kesti: —Durun efendim* (Kemal Tahir). || *Yolunu şaşırmak (sapıtmak),* kötü yola sapmak. || [...] *Yolunu tutmak,* [...]ya doğru gitmeğe başlamak: *Daireden çıktıktan sonra hızlı adımlarla evin yolunu tuttu* (Sabahattin Ali). [...] Şekilde hareket etmeğe başlamak: *Hişam'ın biriktirmiş olduğu emval-i lâ tuhsayı zabt ile tam mirasyedilik yolunu tuttu* (Cevdet Paşa). || *(Bir işin) Yolunu yapmak,* bir işin olabilmesi için gerekli olan hazırlıkları yapmak. || *Ayak yolu.* Bk. AYAKYOLU. || *Aynı (bir) yola (kapıya) çıkmak.* Bk. AYNI. || *Bir yol.* Bk. BİR. || *Bir yolunu bulmak,* bir işi yapabilmek için gerekli çareyi elde etmek: *Ah bir yolunu bulup gerçekten oraya geçsem, o zaman kadrimi bilecekler ama, nerede ağanda o talih* (B. Felek). || *Bok yoluna gitmek.* Bk. BOK. || *Doğru yol,* dürüstlük. || *Gözleri (gözü) yolda (yollarda).* Bk. GÖZ. || *O yolun yolcusu,* kötü yola sapan kimse. || *Pir yoluna. Esk.* Bedava. || *Su yolu yapmak,* devamlı gidip gelmek.

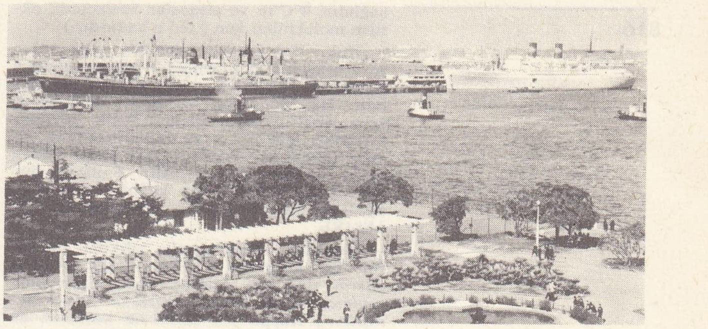

YOKOHAMA

— Anat. Organizmadaki çeşitli kanallara verilen ad: *Dış kulak yolu, iç kulak yolu, göz yaşı yolları v.b.* || *Sinir yolu,* sinir sisteminde fonksiyonlardan birini sağlayan nöronların tümü: *Hareket, duyum, denge v.b. siniri yolları.*

— Bayınd. *Ekspres yol,* yalnız motorlu taşıtlar trafiğine ayrılmış yol. *Eşanl.* OTOBAN. Bk. ANSİKL.

— Dy. Üzerinde trenlerin yürüdüğü iki paralel ray dizisi. (Bk. ANSİKL.) || *Yol açıklığı,* demiryolunu meydana getiren rayların mantar yanakları arasındaki mesafe. (Bk. ANSİKL.) || *Yolu kapamak,* aynı yol üzerinde peş peşe seyreden iki trenden arkadakinin önde gidene çarpmasını önlemek için alınan tedbir. || *Açık yol,* yolda tren bulunmadığı hallerde işaretlerin normal olarak serbest yolu gösterdiği işaretleşme şekli. || *Ana yol,* günlük parkura ayrılan ve trenler için giriş ve çıkış yollarını kapsayan yol. || *Kapalı yol,* işaretlerin normal olarak kapalı olduğu ve ancak trenler yaklaştığı zaman yol serbest işaretini verdiği işaretleşme sistemi.

— Denizc. Hız. || *Yol kesmek,* herhangi bir manevra ile bir geminin hızını azaltmak.

— Din. *Haç yolu,* İsa'nın, haçını taşıyarak Kudüs'ten Golgotha'ya kadar yürüdüğü yol.

— Fiz. *Ortalama serbest yol,* art arda iki çarpma arasında bir gazın moleküllerinin aldığı mesafenin ortalama değeri. (Bu mesafe gazın cinsine, basıncına ve sıcaklığına

Foto. LAROUSSE

bağlıdır. 0°C'ta ve atmosfer basıncında oksijen molekülleri için 0,065 μ kadardır.)

— Huk. *Yol kesme,* geçmekte olan yolcu veya araçların durdurularak yağma suçunun işlenmesi. (Yağma suçunun ağırlatılmış şeklidir. Bu suç, cebir ve şiddet kullanarak veya tehdit yoluyle işlenir. Suçun işlenmiş sayılması için fail veya faillerin silâhlı olması gerekmez. Suçun cezası yirmi yıldan aşağı olmayan ağır hapistir. Faillerin birden fazla olması veya silâhlı bulunması, ağırlatıcı sebeptir.) || *Yol mükellefiyeti.* Bk. ANSİKL.

— İstihkâm. *Devriye yolu,* tahkimli bir surun üst kısmında yapılmış geçit: *Nöbetçilerin dolaştığı devriye yolu, çoğunlukla toplara mevzi hizmeti görecek kadar geniştir.* || *Kapalı yol* (istihkâm koridoru da denir), savunanların düşman görüş ve ateşinden saklı olarak gidip gelebilmeleri için yeter yükseklikteki bir şey gerisinde bulunan geçit. (Bk. AYTABYA.) || *Köprücüler yolu.* bir askerî köprünün bocurgat kirişleri dışında bulunan ve köprünün muhafazasına nezaret eden köprücülerin geçişi durdurmaksızın gidip geldikleri köprü döşemesinin parçası. Bk. BURÇ ve TAHKİMAT.

— Mad. oc. Arabaların gidip gelmesine ve konveyörlerle ürünlerin taşınmasına yarayan galeri. Bk. ANSİKL.

— Meteorol. Tedirginlik akımlarının izlediği güzergâh. (Avrupa üstünde, belli sayıda siklon yolu gözlemlenmiştir: 1, 2, 3, 4 v.b. numaralı yollar.)

— Opt. *Optik yol* veya *optik uzunluk,* bir ışık ışınının bir noktadan başka bir noktaya gitmesi için gerekli zaman içinde ışığın boşlukta aldığı yol. Bk. FERMAT İLKESİ.

— Sibern. *Yol gecikmesi,* bir sinyalin değiştirilmesi ile bir sonraki kademede buna tekabül eden değişme arasında geçen zaman aralığı. (Bu aralık, sinyalin değiştirilmesinden veya dönüşümünden ileri gelebilir. Yol gecikmesi yalnız sinyalin sınırlı olan yayılma hızından doğar.)

— Tar. *Kutsal yol.* Bk. KUTSAL.

— Tasav. *Yol evlâdı (oğlu),* şeyhin tarikata aldığı kimse.

— Taşıma. *Yuvarlanma yolu,* tekerlekler veya galeler yardımıyle üzerinde gezer köprülerin, palanga veya bocurgat arabalarının, konveyör şaryolarının v.b. hareket ettiği çok değişik biçimde ray veya profil demir.

— Teknol. *Testere yolu,* bir tahtayı keserken testerenin açmış olduğu ince oluk.

— Tekst. *Yol halısı,* merdivenlere veya hollere serilen dar halı.

— Teşk. tar. *Yol hasekisi,* sefere katılan padişahların maiyetinde bulunan hasekilere verilen ad. (Enderundan seçilirlerdi.)

— Tiyat. Sahnede boyları genellikle bir metreyi aşan derinliğine bölümler. (Yolların arasında daha dar olan sahte yollar yer alır.)

— ANSİKL. Bayınd. Romalılar, M.Ö. 312 yıllarından sonra, idarî teşkilâtlarının iyi çalışabilmesi ve ordularının kolay hareket edebilmesi için, Avrupa'yı geçen, Afrika'nın kuzeyinden Anadolu'ya kadar uzanan geniş bir *yol* şebekesi inşa ettiler. XVIII. ve XIX. yy.da yol inşasında önemli gelişmeler oldu. Pierre Marie Jerome Trésaguet (1716-1796), Thomas Telford (1757-1834), John Loudon Mc Adam (1756-1836) bir yolun dayanıklı olmasının trafik akımının doğurduğu aşırı yükleri taşıyan yuvarlanma yüzeyindeki taşların iyi sıkıştırılmasına bağlı olduğunu ispatladılar.

● *Yolların özellikleri.* Yollar düzlem çizimlerine, uzunlamasına ve enine profillerine göre tanımlanır.

Düzlem çizim, eğrilerle birleştirilmiş doğru hatlardan oluşur. Ovalık bölgelerde eğrilerin yarıçapı 300 m'den, orta derecede engebeli bölgelerde 100 m'den ve dağlık bölgelerde 30 m'den fazladır. İkinci derece yollarda 12 m'den az olmaz.

Bir yolun *uzunlamasına profili,* yol ekseninden geçen düşey bir düzlemle yolun arakesitidir. Yataya oranla değişik eğimleri (yamaç veya rampa) olan ve yatayla bu şevlerin meydana getirdikleri açıların tanjantıyle belirlenen genellikle doğru çizgilerden oluşur. Uzunlamasına profildeki şevlerin değişimlerinde dairesel uyumlar öngörülür.

Enlemesine profil, şoselerin genişliğini trafik akımının öneminin fonksiyonu olarak belirler. İki trafik şeritli şoseler (6 m genişliğinde şoseler, trafik akımı kesif ve şiddetliyse 7 m'ye kadar çıkabilir) ve üç trafik şeritli şoseler (9 veya 10,50 m genişliğinde şoseler) olmak üzere iki tip şose ayırt edilir. Üç şeritli şose 1953'ten beri yeni yollar için kullanılmaktadır. Kabarıklık veya okun, şosenin toplam genişliğine oranı, taş döşeli asfaltlarda 1/70, kaldırım ve betonda 1/100 kadardır. Taşıtların virajları rahatlıkla alabilmeleri için, bu noktalarda yola ek bir genişlik verilir. Bu genişlik 250 ve 100 m'lik yarıçaplarda genellikle şose genişliğinin yüzde 5 ile 10'u kadar bir değerde alınır, genellikle de arttırılır. Eğrinin içine doğru veya dışına doğru veya hem içine hem dışına doğru alınabilir.

● *Şoselerin inşası.* Suların akışını sağlamak ve toprak altını temizlemek için, akaçlama yapılması gerekir. Akaçlama alt kısmında bir dizi künk bulunan büyük taşlarla doldurulmuş bir hendekten meydana gelir. Bu kurutma hendekleri gerçek su filtreleridir ve çukurlara doğru yönelmiş bir yamaç gösterirler. Toprak altı kilden veya başka dayanıksız maddelerden olumuşsa, kil tabakalarını kaldırıp yerine kum veya çakıltaşı doldurarak veya şosenin iyi oturmasını sağlayan kömür curufu yayarak bu tabakayı stabilize etmek gerekir.

Stabilize yollar, sıkıştırılan ve elemanları tespit edebilen toprağı kullanarak yapılır. Kesekler toz haline getirilir ve toprak açılır. Gerekli malzemeler (çamur, kum veya mıcır) getirilir, önce karıştırılır, sonra sulanır, bir silindir veya özel bir eziciyle istenilen profil verilerek sıkıştırılır. Eğer zemin kolayca ezilen cinstense, bitümle stabilize edilir.

Çimento betonlu şoseler, çok uzun süre dayanır ve hemen hemen hiç bakım masrafı gerektirmez.

Beton bir şosenin kalınlığı 20 ile 25 sm'dir. Bir tek tabakadan veya temel tabaka ve yuvarlanma tabakası olarak iki tabakadan meydana gelebilir. Eğer toprak altının kalitesinden şüphe ediliyorsa, betonarme yapılabilir. Eklemler betona çeşitli hacim değişmelerine uyma imkânı hazırlar. Beton, ray üzerinde yürüyen makinelerle serilir, eşitlenir, titreşimle yüzeyi düzeltilir; böylece çok düzgün bir yüzey elde edilir.

● *Ekspres yollar* özellikle hızlı bir trafiğin sağlanması için öngörülmüştür. Büyük yarıçaplı eğriler, gidiş ve dönüş yönlerinin birbirinden kesinlikle ayrılması ve aynı seviyede yol kesişmelerinin önlenmesi, ekspres yollar üzerinde yüksek hızlar elde edilmesini sağlamıştır. Yalnız motorlu taşıtlar trafiği için öngörülen ekpsres yol yapımı, ilk defa Birinci Dünya savaşından sonra İtalya'da düşünülmüştür. 1921'de trafiğe açılan ilk ekspres yol Milano'yu Göller bölgesine bağlıyordu. Bu yolların yapım ve bakım masraflarını karşılamak üzere bazen geçiş parası alınıyordu.

1950 Yıllarından sonra, sanayileşmiş ülkelerde özel oto sayısının artması yol şebekelerinin yapım ve işletmesinden sorumlu olan kişileri gitikçe güçleşen problemler karşısında bıraktı. Yeter uzunlukta ve genişlikte olmayan yollar üzerinde çok artmış olan trafik yoğunluğu ekspres yol adı verilen yeni tip yolların yapımını zorunlu kılıyordu.

— Dy. Kullanılan ray türüne bağlı olarak başlıca iki tip yol vardır. Birinci tipteki yolun rayı tabanlı veya «vignole» türü raydır. İkinci tip yolda kullanılan ray çift mantarlıdır. Çift mantarlı ray yavaş yavaş ortadan kalkmakta yerini tabanlı raya bırakmaktadır. İki ray dizisinin arasındaki açıklığa *yol açıklığı* denir. Bu açıklık ülkelere göre değişir. Türkiye'de normal yol açıklığı 1,435 m'dir. Rusya'da yol açıklığı 1,52 m, İspanya'da 1,73 m'dir. A.B.D.'de 1,83 m ile 1,44 m arasında değişir.

Vignole tipi yolda, raylar doğrudan doğruya traversler üzerine döşenmiş ve tirfonlarla bağlanmıştır. Traversler de balast içine gömülerek yerine oturtulmuştur.

Modern yollarda travers ile ray tabanının arasına madenî veya kauçuk bir selet yerleştirilir ve çelikten yapılmış esnek bir pabuçla tespit edilir. Ray uzunlukları 6 ile 12 ve 18 ile 24 m arasında değişir. Parça raylar birbirine «cebire»lerle bağlanır. Cebireler raya cıvatalarla tespit edilir ve ray uçlarında genleşme payları bırakılır. Kaynak yaparak çok uzun raylar da elde edilebilir. Uzama ve kısalma olayından doğan gerilmeleri, yolun rijitliği soğurarak ortadan kaldırır. Böyle rijit yollarda kilometre başına düşen travers sayısı çok yüksektir. Bu sayı 1 750'ye kadar çıkabilir. Elektrik devreli blok sistemle korunan yollarda, her iki dizi ray, elektrikten yalıtılmıştır. Bazı cebirelerin de yalıtılması gerekir. Elektrikli yollarda raydan faydalanan dönüm akımı, düşük dirençli elektrik cebirelerinin kullanılmasını gerektirir.

Dingil mesafesi büyük olan vasıtaların eğrilere uymalarını sağlamak amacıyle yol açıklığı biraz arttırılır. Bu arttırma eğrinin yarıçapına göre değişir.

Yol bakımı, «revizyon» adı verilen ve amacı yol çizgisi ile tesviyesini düzeltmek olan periyodik işlemlerle sağlanır. Yolun tesviyesi rayların altına yeterince balast sokularak yapılır. Eğrinin çizgisi eşit uzunluktaki yollar üzerinde sehimlerin ölçülmesiyle düzeltilir. Yol malzemesinden aşınmış olanlar bir yenileme işlemiyle değiştirilir.

— Huk. Türkiye'de, 1929'da karayolu yapımı çalışmalarına girişilirken, kural olarak 18-60 yaşları arasındaki her türk erkeği de, bedenen çalışmak veya kanunun gösterdiği yol parasını ödemek şeklinde bir *yol mükellefiyeti*'ne bağlandı. 1952'de 5889 Sayılı kanunla kaldırılan bu mükellefiyetin kapsamına, belli dar istisnalar dışında Türkiye'de ikâmet eden yabancılar da, sadece yol parası mükellefi olarak alındı. Yıllık olan, yani her yıl yenilenen bu mükellefiyetten, sakat olan fakirlerle, hayatta beş çocuğu olanlar, öğrenim görenler, silâh altındaki ordu ve jandarma personeli, bu durumları süresince muaf sayıldı. Ayrıca, önceleri devlet, il özel idareleri ve katma bütçeli idareler, belediyeler, devlete ait kurumların; imtiyazlı ve ruhsatlı şirketler, sonra 1945'te, bunlara ilişkin her çeşit kurumlarla iktisadî devlet teşekküllerinin personeli de, mükellefiyetin bede-

nen çalışma kısmının dışında bırakılarak, sadece yol parasını ödemekle yükümlü kılındı.

— Mad. oc. Yol, tabaka içinde veya kayalık kısımda açılmış olabilir. Böyle bir yolda arabaların çalışması için raylar döşenir. Yol eğiminin 30°'yi geçmemesi gerekir. Çift yolda, bir yol yukarı çıkan arabalar, öbür yol inen arabalar içindir. Arabalar bir kablo aracılığıyle yolun başındaki bir bocurgata bağlanır. Bocurgat tamburlu veya kasnaklı olabilir. Çift yolda kasnak basit olarak frenlenebilir ve ancak dolu arabaları aşağı indirir; aynı anda, aynı sayıda boş araba yukarı çıkar. Yük veya toprak çıkarmak için motor gerekir. Eğim yüksekse, yolda taşıyıcı şaryo kullanılır. Bazı yollar «skip»lerle donatılmıştır. Fakat büyük debili yollarda ürün kauçuk bantlı konveyörlerle taşınır. Bu ise, eğimin oldukça zayıf olmasını, yani 20°'den aşağı olmasını gerektirir.

— Tar. ve Coğ. İnsanoğlu uzun zaman, yolsuz topraklarda dolaştı. Sürüleriyle birlikte sık sık çiğnediği topraklar üstünde tabiî yollar meydana geldi. Cévennes bölgesinde bulunan ve sürülerin yayla ile ova arasında gidip geldiği yolların kaynağı budur. Cilâlıtaş devrinde, henüz bugünkü anlamda «yol» yoktu. Maden devrinde, kalay yolu (Cornouaille, Seine vâdisi, Rhône vâdisi), amber yolu (Baltık denizi, Karadeniz veya Adriya denizi), ipek yolu (Çin, Doğu) deyimleri ise ancak mübadele yönlerini belirtir.

İnsan eliyle yapılan yol, ancak tarihin başlangıcı sıralarında ortaya çıktı. Bu yolların, ilk olarak, Asya'da Çinliler, Amerika'da İnkalar tarafından yapıldığı sanılır. Yolu Avrupa'ya Romalıların soktuğu düşünülmektedir. Roma yolu, sağlam ve dayanıklı malzemeden yapılmış üstü geniş taşlarla kaplı bir yoldu. Bu yolun birçok kısmı bugün de görülebilir.

● Romalılardan önce başka milletler de (Sicilya'da Kartacalılar) yollar yapmışlardır. Fakat ilk dayanıklı ve uzun yolları yapma şerefi Romalılarındır. Cumhuriyet döneminin sonunda yapılan başlıca Roma yolları, aşılacak arazi engelleri ne olursa olsun, hep düz çizgi halindedir. Yapımda, önce toprak üzerine bir temel döşenir, sonra harç tabakaları (çok değişken olan kalınlığı bazen 2 m'yi geçer) yayılırdı; en üst tabaka aralarına çimento dökülmeyen fakat kenarları birbirine bitişik çokgen taş levhalardan meydana gelirdi. Genişlik 4-12 m arasında değişiyordu. Yol yapımıyle daha çok askerler uğraşır, yolların bakımıyle de *curatores viarium*'lar (yol bakıcıları) görevlendirilirdi. Kaldırımlar yayalara ayrılmıştı. Kilometre taşları ata binmeğe yardım eder, askerî kilometre taşları uzaklıkları, biner adım olarak gösterirdi. Şehir yakınlarındaki yolların kenarlarına yer yer mezarlar yapılırdı. Çeşitli noktalarda posta hizmeti için konak yerleri, devlet hesabına seyahat edenler için resmî oteller kurulmuştu. Yollar Romalılar için hâkimiyet unsurlarından biriydi. Bu devlet yollarının dışında, taşra şehirlerine birçok köy yolu bağlanıyordu. Cumhuriyet döneminde İtalya, Roma'dan çeşitli yönlere uzanan, bu tür büyük yollarla donatıldı. Roma'dan Capua'ya ulaşan *Via Latina* ile Roma'dan Adriya denizine ulaşan *Via Salaria*'nın en eski yollar olduğu sanılır. Kıyı boyunca Roma'dan Capua'ya giden ve Appius Claudius Caecus (M.Ö. 312) tarafından yaptırılan *Via Appia* gerçekten döşenmiş ilk yoldu. Sonradan Capua'dan Brindisi'ye kadar uzatılan bu yol, Pontinus bataklıklarını, yığma toprak üzerinde düz bir çizgi halinde kesiyordu. Öbür büyük yollar şunlardı: Lucania'da (M.Ö. 132) *Via Popilia*, kuzeybatı'da büyük kıyı yolu *Via Aurelia*, İtalya'yı aşan yolların başlıcası olan Ariminum'a giden ve *Via Aemilia* (M.Ö. 187) ile devam ederek Parma ve Piacenza'ya ulaşan *Via Flaminia* (M.Ö. 220).

Roma yollarının birçoğu kullanılmağa devam edildi (Galya'da Brunehaut şoseleri, *Via Appia*), birçoğunun yerineyse Ortaçağ veya Yeniçağ'da yeni yollar yapıldı.

XIX. yy.da Batı Avrupa ve Birleşik Devletler'de demiryolu şebekesinin kurulmasına kadar, kıta içi bütün mübadeleleri karayolu ve su yolu sağladı. Başlangıçta, gerçek anlamı ile yol ancak belirli sayıdaki güzergâhlarda vardı; yollar düzenli olmadığı gibi birbiriyle de bağlantılı değildi; çünkü bu yollar sistemli bir biçimde, siyasî kuruluşların temel çatısı olarak kullanılmak amacıyle meydana getirilmişti: Romalıların Galya'daki yol şebekesi, merkezîleştirilmiş monarşinin nüfuzunu desteklemek amacıyle yapılmış olan ve Paris yönünde birleşen fransız krallık yolları şebekesi. Yolun görevi, yüzyıllar boyunca, sadece iktisadî olmaktan çok, stratejik ve siyasî olarak kaldı. Bununla birlikte, bu yollar üstünde yine de mal dolaşımı oluyordu. Taşınan malların miktarının toplam ağırlık olarak az olmasına karşılık, bunlar çok zaman büyük bir değerdeki mamullerdi.

● *Tabiî şartlar.* Teknik gelişmeler, gitgide, mühendislerin bir güzergâh üzerindeki tabiî engelleri ortadan kaldırmasına yol açtı. İlk yollar, iki nokta arasındaki en kestirme çizgiye oldukça bağlı kalarak, en sarp iniş ve yokuşlarla devam ediyordu. Tıpkı bunun gibi, Alplerin büyük geçitleri yönünde açılan ilk yollar buzul kaplı kayalarla dolu eğimler üzerinden geçiyordu. Bu sebepten bu yollar arabalar için çok elverişli değildi ve daha çok yayalar veya atlılar tarafından kullanılıyordu.

Arazinin engebeli olması yol yapımını kesin olarak engelleyemez. Çünkü bayındırlık çalışmaları ve yolun üzerindeki viraj sayısının arttırılması, otomobillerin rahatlıkla geçebileceği yollar yapılmasını sağlayabilir (yüzde 10 ilâ 12 eğimli yollar). Yüzde 15'ten fazla eğimi olan uzun rampalar bile kesin bir engel sayılmaz. Nitekim, turistik bir işletmeye (Alpler) veya bir maden ocağına (Fas'taki Atlas dağları) açılan yollar bu çeşit girişimlerin başarılabildiğini ortaya koydu.

Vâdilerde yol yapımı büyük masraf gerektirir. Dağlarda yol yapımı için boğazlar açmak güç ve tehlikeli bir iştir. Ovada ise, su baskını tehlikesi, yolun bu amaçla meydana getirilen setler veya vâdilerin ilk çiğimleri üzerinde yapılmasını gerektirir.

Ulaşımı güçleştiren başlıca iki engel, kar ile dondur. Kara karşı kar küreyici makineler kullanılabilir; ama don, ulaşımı tamamıyle durdurabilir. Bununla birlikte, bu çeşit bir durumun birkaç günden fazla sürdüğü çok azdır.

● *Yol şebekeleri.* Yollar dünyanın ancak pek az bir kısmında sık ve çeşitli kollara ayrılmış bir ağ meydana getirir. Öbür bölgelerde ise, geniş alanlardan geçen tek tek yollar vardır ve bu alanlar üzerinde ağ sayılabilecek hiç bir yol topluluğuna rastlanmaz. Birleşik Devletler'in büyük bir kısmı bir yana bırakılacak olursa, Kuzey Amerika'da, Asya'da, Afrika'da ve Avustralya'da durum böyledir. Buralarda çok zaman pek ilkel yollar kullanılır ve genellikle, avrupalıların ülkeye gelişinden önceki yol şebekesi modern anlamdaki yollarla birbirine karışmıştır. Böylece, bir medeniyetin daha önceki bir başka medeniyeti izlediği görülür.

Avrupa, yol şebekelerinin gelişmesi bakımından en büyük ilerlemeyi kaydetmiş kıtadır. Bununla birlikte, bu kıtada bölgesel bakımdan büyük eşitsizlikler görülür: Akdeniz'in avrupa kıyılarının bulunduğu bölgeleri, Doğu Avrupa ve Kuzey Avrupa (İsveç'in ve Norveç'in kuzeyi) yol bakımından Batı Avrupa kadar ileri değildir. En iyi durumdaki ülkeler, aynı zamanda, yollarının durumu en elverişli olanlardır.

◆ **Yoluyle** zf. Kanalıyle, vasıtasıyle. || Usulüne uygun olarak, usulünce. (LM)

YOLAK i. (*yol*'dan *yol-ak*). *Halk dili.* Patika. (M)

YOLA'LAR. Bk. DİOLA'LAR.

YOLANDA D'ARAGON, Sicilya kraliçesi (XV. yy.), Sicilya kralı Luigi II'nin karısı, Sicilya kralları Luigi III ile Renato I'in ve Fransa kraliçesi Marie d'Anjou'nun annesi. Carlo VII ile evlendi ve hükümdarlığının ilk yıllarında onun üstünde büyük ölçüde etkisi oldu. (L)

YOLANDE DE FLANDRE ET DE HAINAUT (öl. 1219), doğu latin imparatoriçesi (1217-1219), Hainaut ve Flandre kontu Baudouin V'in kızı. Kardeşi doğu latin imparatoru Henri'nin ölümü (1216) üzerine, baronlar Yolande ile kocasını tahta çıkardılar. Karıkoca Roma'da taç giydi (1217). İstanbul'a dönerlerken yolda, kocası Pierre II de Courtenay, Epir despotu tarafından esir edildi. Yolande Bizans'a varabildi ve dirayetle hüküm sürdü. (L)

Yolaşanhöyük. Arkeol. Adana ilinde, Kadirli'nin 12 km güneybatısında, Ceyhan ırmağının kuzeyinde höyük; yüksl. 7 m. 1951'de M. V. Seton Williams tarafından yürütülen Kilikya yüzey araştırmasında, tepenin yüzeyinden Helenistik çağ ve Roma çağına ait bulgular ele geçirildi. (M)

YOLBOYU bls. i. *Eşanl.* GÜZERGÂH.

YOLCU i. (*yol*'dan *yol-cu*). Yolculuk yapan kimse: *Yollar tutulmuş, Ferhad misali yolcu olamazsın* (Atillâ İlhan). || Yolculuğa hazırlanan kimse: *O bugün yolcudur.* || — *Mec.* Doğması beklenen çocuk. || İyileşmesinden umut kesilen hasta. || *Kaçak yolcu,* bedava seyahat etmek amacıyle bir gemi, uçak v.b.ye bilet almadan gizlice binen kimse.

— ÇEŞ. DEY. *Yolcu etmek,* uğurlamak. || *Yolcu içi,* yolculuğa çıkacak bir kimsenin içindeki telâşlı hal. || *Abbas yolcu. Teklz.* «Yolcu olacak, yola çıkacak» anlamında kullanılır.

— Denizc. Bir gemide, armatör, ailesi, hizmetçileri, kaptan ve tayfalar dışında seyahat eden herkese verilen ad. || *Güverte yolcusu,* yakın bir iskeleye gitmek için güverteye yerleşen yolcu. || *Kamara yolcusu,* bir kamaraya yerleşmiş olan yolcu. || *Palavra güverte yolcusu,* eskiden açılıp kapanan yataklar kapsayan birer yatakhane görünüşündeki palavra güvertelerine yerleştirilen en düşük sınıf yolcuları. (ML)

YOLCU-KİLOMETRE bls. i. Demiryolu ve havayolu idarelerince kullanılan trafik birimi: *Bir yolcunun 1 000 km'ye ulaştırılması 1 000 yolcu-kilimetre'dir.* (L)

YOLCULUK i. (*yolcu*'dan *yolcu-luk*). Bir ülkeden diğer bir ülkeye veya bir ülke içinde çeşitli yerlere gidip gelme: *Karadeniz yolculuğu iyi geçmiş.* || Bu gidiş gelişte geçen zaman: *Yolculukta yorgunluğa katlanmak gerek.* || Herhangi bir taşıtla gidip gelmek eylemi. *Uçak, tren yolculuğu.*

— Denizc. *Deniz yolculuğu,* denizde yapılan yolculuk. (Bk. ANSİKL.) || *Irmak yolculuğu* veya *iç yolculuk,* kıt'a topraklarından çıkmadan ırmaklarda ve kanallarda yapılan yolculuk. Bk. ANSİKL.

— Havc. *Hava yolculuğu,* bir hava aracıyle, bir uçakla havada dolaşma işi.

— ANSİKL. ● *Tarih.* Deniz yolculuğu çok eskiden başlamıştır: insanların deniz ile ilişkileri, önceleri, beslenme imkânları sağlayan balıkçılıkla başladı; bu ilişkilerde mübadelenin de rolü oldu. Açık deniz yolculuğunun, kıyı yolculuğuyle aynı zamanda başladığı sanılırsa da, kıyı yolculuğu uzun süre tercih edildi. Açık deniz yolculuğu özellikle değişen mevsim rüzgârlarının (Doğu Akdenizde yaz rüzgârları) geri dönmeğe imkân verdiği yerlerde yaygınlaştı. Suyun gücünü yenmek için, yelken kullanarak rüzgâr gücünden yararlanma, çeşitli milletler tarafından uygulandı; yalnız yelken yapımında kullanılan malzemeler değişiyordu: Malezyalılar palmiye veya bambu hasırlarından, Fenikeliler ketenden, Venetler deriden yelkenler yaptılar.

Açık deniz yolculuğu, hiç bir işaretle gösterilemeyen «rota»ların tespiti için bilimden yararlanmak zorundadır; pusula ve sekstant denizcilere güvenlik sağlamaktadır. Kutup yıldızının hiç görünmediği Güney yarımküresine geçiş, yer tayini için yeni usuller gerektirmiştir. Bir yerin enlemi, güneşin öğle vakti görünen kursunun, gök ekvatorunun en yüksek noktasındaki açı yüksekliğinin ölçülmesi ile bulunmakta, bunun için gemilerde güneşin gök ekvatoruna olan eğimini veren astronomi cetvellerinin bulundurulması gerekmektedir.

Küreklerin ve yelkenin yetersizliği karşısında yeni enerji şekilleri aranmasına tari-

hin erken devirlerinde başlandı. Devamlı teknik gelişmelerle önce yelkenli gemi geliştirildi: omurgası ve kıç bodoslamaya dikey olarak takılan ve bir menteşe tertibatı ile sağa sola dönen dümeni (XIII. yy.) sayesinde avrupa gemileri, Rönesansta büyük yolculuklar yapabilecek hale geldi.

Deniz yolculuğunda buhardan yararlanma denemesi XVII. yy.da yapıldı: Denis Papin bir geminin çarklarını buhar makinesiyle çalıştırmak istedi. Aslında bu usul ancak XVIII. yy.ın son çeyreğinde uygulandı: Jouffroy d'Abbans'ın, Doubs ve Saône'da yaptığı deneyler (1778-1783), Fitch'ın 1786'da Delawere ırmağındaki deneyleri, Fulton'un önce Sen, sonra Hudson'daki deneyleri (1803-1807), 1808'de Stevens'in New York ile Philadelphia arasında buharlı deniz yolculuğunu gerçekleştirmesi.

Çark elverişsiz görüldü ve birbiri ardına buluşlarla, gemiye pervane eklendi. *Savannah* adlı gemi 1819'da hem yelken ve hem buhar makinesi kullanarak Atlas okyanusunu aştı. *Great Western* adlı gemi 1838'de Bristol-New York arasını on dört buçuk günde aldı; bu yolculuk, buharlı gemilerle düzenli atlantikaşırı seferlerin müjdecisi oldu; ayrıca aynı yolu yelkenli gemilerin iki ayda alması, hız alanında ilgi çekici gelişmelere yol açtı. 1862'de Le Havre'den New York'a ancak dokuz günde ulaşılıyordu; bu yolun aşılma süresi, İkinci Dünya savaşı arifesine kadar devamlı olarak azaldı: 1875-1920 arasında yedi güne, *Normandie, Queen Mary, United States* ve *France* (açık denizde hızı saatte 60 km kadardır) yolcu gemileriyle beş günden kısa süreye indi. Bu işlek hatta hız rekorunu kıran millet ve şirket Mavi Kurdele ile mükâfatlandırılırdı.

Yakıt olarak kullanılan kömürün ambarlarda büyük yer kaplaması, yük konan yerlerin hacimce azaltılmasına yol açtı. Kömür konulan yerleri azaltıp, yük konulan yerleri büyültmek çok kazanç sağlayacaktı. Bu yüzden kömür tüketimini azaltmak için araştırmalara başlandı. Hacmin artmasından sağlanacak kazanca, iktisadî bir kazanç da ekleniyordu: başlangıçta buharla bir beygir gücü elde etmek için saatte 4,5 kg kömür yakılırken, bu miktar 1860'a doğru 1 kg'a, 1882'de 650 grama düştü. Petrol türevlerinin yakıt olarak kullanılması yeni bir gelişme sağladı: yüke ayrılan kısım genişledi, kazan servis personeli azaltıldı; daha az insan çalıştırılan bir sistem sayesinde geminin yakıt tüketimi daha ekonomik bir hal aldı.

● *Dünyadaki büyük denizyolları.* Yelkenli gemiler yollarını rüzgârların yönüne ve deniz akıntılarına göre çizerlerdi. Tabiat şartlarına bu kadar çok bağımlı olmayan modern gemiler de aynı hat üzerinde birbirine çok yakın yollarda gidip gelirler. Denizyolları, kaçınılması gereken tehlikeler (rüzgârların şiddeti, siklonların sıklığı, buzulların sürüklenmesi, sis v.b.) gözönünde tutularak seçilmiştir; bu seçimde iktisadî çıkarlar da dikkate alınır; çok sayıda ve kazanç sağlayan iskeleler, okyanusların enginliğinden kurtulmak için yolun uzatılmasını telâfi eder. Mesela Liverpool'dan Yeni Zelanda'ya Süveyşten geçerek gitmek daha kısa olan Panama üzerinden gidişe oranla bir sapmadır, fakat Akdeniz ve hint okyanusu limanlarında navlun bulma ihtimalinin fazlalığı bu yolu Güney Pasifiği aşmaya tercih ettirir; ayrıca trafiğin birkaç hat üzerinde toplanması, gemilerin batması halinde yardımları hızlandırarak deniz güvenliğini artırır.

Bazı avrupa limanları (ingiltere limanları, Bordeaux ile Hamburg arasında Kıta Avrupası'nın büyük limanları ve üç büyük akdeniz limanı: Marsilya, Cenova ve Trieste) dünya deniz trafiğinin büyük kısmının başlangıç ve bitim noktası olarak kullanılır. Önemli bir trafik akımı bu limanları, A.B.D.'nin doğu kıyılarındaki limanlara ve kanada limanlarına bağlar. Başka bir trafik akımıyla de Avrupa, Akdeniz üzerinden Süveyş ve Kızıldeniz aracılığıyle Hint okyanusunun bütün kıyılarına, Uzakdoğu'ya, Doğu Avustralya'ya bağlanır. Ayrıca daha zayıf bir trafik akımı Avrupa'yı Batı Afrika ve Güney Amerika'ya bağlar.

Öbür deniz bağlantıları (Amerika devletleri arasındaki trafik, Uzakdoğu trafiği) yukarıdakilere oranla çok önemsizdir. Dünyanın iktisadî gelişmesi oldukça şematik olan bu tabloya daha karışık bir hal vermektedir: akımlar büyümekte veya yeni hatlar (Brezilya ve Arjantin'den Afrika'ya doğru) açılmaktadır; A.B.D.'nin uzak ülkelerle bağlantılarının geliştirilmesi önemli bir olaya yol açar: Kuzey Pasifik'teki trafik akımı Japonya yönündeki bağlantıların önemini ortaya koyar. A.B.D.'nin Atlas okyanusu kıyısındaki limanlardan kalkan gemilerin Cebelitarık'a doğru yönelmesi ortadoğu ve hint okyanusu kıyılarındaki ülkelerle münasebetlerin arttığını gösterir.

● *Deniz limanları.* Bk. LİMAN.

İç yolculuk. Uzun süre, bir kıtada yapılan nakliyat için en kazançlı yol sayılan iç yolculukta, göllerin ve ırmakların sularından yararlanılır.

Su üzerinde yolculuk kolaylıkları, insanları çok erken bir tarihte ırmakları düzenlemeye veya sunî yollar (kanallar) yapmaya yöneltti. Tarım faaliyetlerini yürütmek için sulamadan yararlanmak zorunda olan halklar, su şebekelerinin bir kısmından aynı zamanda da yolculuk için yararlandılar: Kaldelilerden kalma alçak kabartmalar bunu ispatlar.

● *Tabiî etkenler.* İç yolculuk sistemlerinin dünyadaki dağılımını gösteren bir harita, tabiî etkenlerin etkisini ortaya koyar. Yolculuk için suların düzenli olması gerekir. Bu sebepten, gerek kuraklık, gerek don yüzünden suların devamlı olarak akmadığı iklim bölgelerinde bu yolculuk tarzına rastlanmaz. Bu durum, tabiî su yolları için olduğu kadar, kanallar için de doğrudur; çünkü kanalların su bakımından beslenmesi de mahallî kaynaklara (ırmaklar, göller, yeraltı su örtüleri) bağlıdır.

Bu yüzden tropiklerarası kuşak ve ılıman kuşak, iç yolculuğun başlıca alanlarıdır. Akdeniz bölgelerinde ırmakların hidrografya özellikleri ve askutup bölgelerinde don süreleri, mavna ulaşımını kesinlikle engeller. Geniş geçiş alanları, su yollarından mevsim mevsim yararlanma imkânını verir. S.S.C.B.'nin kuzey ovalarındaki ırmaklardan (en elverişli durumlarında bile) ilkbaharda buz çözülmesinin sonu ile kış donlarının başlangıcı arasındaki birkaç ay yararlanılabilir. Fransa'da sefere elverişli su yollarından çoğu yaz mevsiminin ortasından itibaren suların yetersizliği yüzünden kullanılamaz.

Yüzey şekillerinin cinsi de ırmak yolculuğunu engeller: düzgün kesitli ova ırmaklarından kolay yararlanılır; Mississippi, Meuse, Ren, Don ve Volga ırmakları çok yoğun trafik eksenleridir; Kuzey Fransa'dan Polonya'ya kadar uzanan ovalar sık kanal şebekeleriyle örtülüdür.

Yüzey şekillerinin meydana getirdiği engeli yenmek için, kanal az çok kısa arklarla bölünür; bu bölümlerin birinden öbürüne geçiş alavere havuzlarıyle sağlanır; su seviyesi farkları çok olduğu zaman bu alavere havuzlarının sayısı, kanal için ulaşımın hızını büyük ölçüde düşürecek ve bir gün içinde havuzdan geçiş sayısı sınırlı olduğu için trafiği oldukça aksatacak kadar çoğalır.

● *İktisadî etkenler.* Irmak yolculuğu, demiryolu donatımı yeterli olmayan yerlerde ve ağır sanayi merkezlerinde çok yoğundur; ağır çeken malların naklinde daha yavaş bile olsa ucuz nakliyat imkânları araştırılmaktadır (Amerika'da Büyük Göller, Ukrayna, Kuzeybatı Avrupa). Bu bölgelerde son dört yüz yılda geniş bir kanal şebekesi kurulmuştur; büyük deniz limanları ve büyük ırmaklar bu şebekelerin dayanak noktalarıdır. Sefere elverişli tabiî su yollarının pek iyi olmaması, büyük bir kanal şebekesi kurmayı güçleştirir.

● *Teknikler.* Irmaklardan yararlanmada, gemilerin rahatça geçebilmelerini sağlayan uzun bir kanal yapmak gerekmektedir. Bir yandan izlenecek yol boyunca işaret şamandıraları yerleştirilir; öte yandan geçişin devamlılığını sağlamak için çeşitli usuller uygulanır: ırmak dibinin taranması, kanala mümkün olduğu kadar çok su gönderebilmek için ırmak yatağının bir kısmına setler yapılması.

Kanalların yapımı kesin boyutlar seçilmesini gerektirir; şebekeler yüzyıllar boyunca, çeşitli kurallara uygun olarak açılmıştır; bu yüzden çeşitli tipte mavnaların kanallardan geçebilme imkânı sınırlıdır (Sen ırmağında 1300 tonluk mavnalara karşılık, Centre kanalının bazı kısımlarında ancak 60 tonluk mavnalar çalışabilir).

Alavere havuzları, ırmaklar boyunca yüksek eğimli kısımları düzeltmek imkânını verir; öte yandan modern teknikler asıl yatağın düzenlenmesini ve alavere havuzlarının kaldırılmasını sağlar.

Mavnaları hareket ettirmek için çağlar boyunca değişik güçlerden yararlanıldı. Genellikle yararlanılan ırmak akımının büyük bir sakıncası vardır; dolaşımın tek yönde yapılması. Yelken kullanılması akıntıya karşı yukarı çıkmaya ve hafif akışlı ırmaklarda aşağıya doğru daha hızlı gitmeğe imkân verir.

Kanallar ve ırmaklar boyunca, mavnaları çekmekte kullanılan insanlar ve hayvanlar için yollar yapılmıştır; mavnalar karadan atlarla, eşeklerle ve çok yeni olarak da traktörlerle çekilir. En geniş su yollarında römorkörler, motorlu mavnalar düzenli olarak çalışır.

Açık deniz gemileri bazı ırmaklarda (Yangdızı Kiang, Amazon gibi) epey içeriye sokulur. Çoğunlukla ırmakların üzerindeki köprüler ve ırmağın sığlığı bu sokuluşu kısıtlar; Paris'i Londra ve Rotterdam'a ancak bu iş için yapılmış özel gemiler bağlayabilmektedir. (LM)

YOLDAŞ i. (*yol*'dan *yol-daş*). Yol arkadaşı. || Arkadaş, dost: *Size derim size yiğit yoldaşlar / Sözü yalan yâri sevmeli değil* (Karacaoğlan). || Komünistler arasında kullanılan hitap sözü.

— Tar. Yeniçerilerin birbirine seslenirken kullandıkları kelime.

◆ **Yoldaşlık** i. Yoldaş olma hali. (M)

YOLDİA i. Parlak bir deriyle kaplı, elips biçiminde, basık ve pütürsüz kavkılı iki çenetli yumuşakça (*ledidae* familyasından). [Kuzey kutup denizlerinde bulunan bu yumuşakçanın fosiline dördüncü zaman buzul toprak yığınlarında rastlanır.] (L)

YOLDURMAK ettrg. f. (*yolmak*'tan *yol-dur-mak*). Yolmak işini yaptırmak: *Tavuğun tüylerini yoldurmak.* (M)

YOLE i. Denizc. Kürekle yürütülen, yarışlara ve sâkin suda dolaşmağa elverişli dar ve uzun biçimli hafif sandal. (L)

YOLGEÇEN blş. i. [Yalnız *yolgeçen hanı (gibi)* deyiminde kullanılır]. *Yolgeçen hanı (gibi)*, girip çıkanı ve gelip gideni bellisiz olan yerler için söylenir: ***Otel holü makamında olan sofa yolgeçen hanı gibiydi*** (R. N. Güntekin). [M]

Yolgeçenhöyük. Arkeol. Adana'nın 11 km güneybatısında küçük höyük. Yerleşme, *Yolgeçen köyü* tarafından tahrip edilmiş durumdadır. Köy, yerleşmenin üzerine kurulurdur. 1951'deki yüzey araştırması sonucunda, yerleşmenin Demir-Roma çağlarına tarihlenebileceği anlaşıldı. (M)

YOLİ (Gabriel). Bk. JOLY.

YOLLAMAK geçl. f. (*yol*'dan *yol-la-mak*). Göndermek: *Şimdi borç ödeyeceğim, çocuklara para yollayacağım, kendim de geçineceğim* (M.Ş. Esendal). *Selâm, haber yollamak.* (M)

YOLLANMAK edilg. f. (*yollamak*'tan *yol-la-n-mak*). Yollamak işine konu olmak, gönderilmek. || Geçz. f. Yol almak, yola koyulmak, uzaklaşmak: *Duvar dibinden yürüyüp köşeyi döndük. Sonra hızlı adımlarla şehre yollandık* (M. Ş. Esendal). *O akşam Selim Paşa konaktan yalnız çıktı. Sinekli Bakkal kahvesine doğru yollandı* (H. E. Adıvar). [M]

YOLLU sıf. (*yol*'dan *yol-lu*). Yolu [...] olan: *Dar, bozuk, kötü yollu bir kasaba.* || [Kumaş için] Çubuklu, kalın çizgili. || [Taşıtlar için] Hızlı giden, hızlı yol alan: *Yollu bir vapur. Yollu araba.* || —*Mec.* Yolunda olan, kuralına uygun, yolunca: *Ona*

göre bu, hiç de yollu bir iş değildi. || Şu veya bu tarzda, nitelikte olan: *Birine öğüt yollu sözler söylemek.* || *Argo.* Kolayca elde edilen, hafif (kadın).

— DEY. *Yollu yolunca,* usulüne uygun olarak. (M)

YOLLUG TİGİN veya **YULUG TİGİN,** Orhon* yazıtlarının yazarı (VII.yy. sonları-VIII. yy. başları). Göktürk hakanlarından Kapağan Kağanın en küçük oğlu. Bilge Kağan ve kardeşi Kül Tigin adına dikilen mezar taşlarını Tonyukuk'un emriyle kaleme aldı. Yazıtlardan da anlaşıldığı gibi bilgin bir kişiydi. Türkçeyi çok iyi biliyordu. Yollug Tigin, akıcı bir üslûpla Türklerin çin boyunduruğundan nasıl kurtulduğunu, Kutluğ Kağan ve oğulları Bilge Kağan ile Kül Tigin'in hizmetleri ve kahramanlıklarıyle Türk devletinin nasıl yükseldiğini anlatır. Türk edebiyatının bilinen en eski yazarlarından biri olarak edebiyat tarihinde önemli bir yer tutar. (M)

YOLLUK i. (*yol*'dan *yol-luk*). Yolculuk sırasında yemek amacıyle hazırlanan yiyecek. || Yolcuya armağan olarak verilen şey. || Yol keçesi.

— Huk. Bk. HARCIRAH.

— Metalürji. Ergimiş madenin kalıba akmasını sağlayan oluk. || Bir fırında dökme kanalı. (ML)

YOLMA i. (*yolmak*'tan *yol-ma*). Yolmak eylemi.

— Deric. Hayvan derilerinin üzerindeki yün veya kılları temizleme. (Bu işlem, deriyi ve yünü ayrı ayrı kullanabilmek amacıyle yapılır.)

— ANSİKL. Deric. Tabakhanede *yolma* işlemi, deriler kireçlik denilen banyolarda işlendikten sonra yapılır. Bu banyolar, sodyum sülfür katılmış kireç sütünden meydana gelir. Kireçlikte sodyum sülfür oranı ne kadar yüksekse, kıllar o kadar çabuk gevşer. Kireçlik banyosundan sonra, kıllar iki saplı kör bir bıçakla kazınarak temizlenir.

Daha gelişmiş sistemlerde ise, önce yünlü koyun derileri ıslatılır, sonra asılarak bir süre açıkhavada bırakılır. Bu sırada bir mayalanma meydana gelir ve böylece koyun derisinin gözenekleri genişler. Bu deriler yün yolma makinelerinde işlenir; bu makinelerin iki silindiri arasına giren deri helisel lamaları olan döner silindirin önüne gelir; lamaları art arda darbeleriyle yün deriden sökülür. Böylece, bir yandan değerli tekstil maddesi toplanır, öte yandan deri sanayii için önemli bir hammadde elde edilir. (LM)

YOLMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Kuvvetle çekerek yerinden çıkarmak, çekip koparmak: *Beni bir dağda buldular / Kolum kanadım yoldular* (Yunus Emre). *Hindinin tüylerini yolmak.* || *Argo.* Hileyle birinden para almak, dolandırmak.

— DEY. *Saçını başını yolmak.* Bk. SAÇ. (M)

Yol, Su ve Elektrik İşleri Genel müdürlüğü (YSE), köylerin altyapı (yol, su, elektrik) hizmetlerini gerçekleştirmek, bunların kamu yararına işletilmesini ve devamlılığını sağlamak amacıyle, Köy İşleri bakanlığına bağlı olarak kurulmuş (1965), devlet teşkilâtı. Kuruluş, aynı yıl yürürlüğe giren 6 611 Sayılı kanuna bağlandı. Genel müdürlüğün esas birimleri; Köy Yolları, Köy İçme Suları, Etüt ve Planlama, Makine ve İkmal daireleridir. Adana, Ankara, Antalya, Bursa, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, İstanbul, İzmir, Kastamonu, Kayseri, Konya, Trabzon, Samsun, Sivas ve Van'da bölge müdürlükleri; 67 ilde YSE il müdürlükleri ve bütün ilçelerde kısım şeflikleri vardır. (M)

YOLSUZ sıf. (*yol*'dan *yol-suz*). Yolu olmayan: *Yolsuz bir çiftlikte o saatten sonra ne olur, ne beklenebilir?* (R.H. Karay). || [Taşıt için] Yavaş giden, hızlı yol alamayan. || —*Mec.* Yolunca yapılmayan, yolunda olmayan, kurallara aykırı, uygunsuz: *Hayır, Ethem beyin bu işi yolsuz...* (Kemal Tahir). || [Esnaf, tarikat, spor birliği v.b. kuruluşlarda] Herhangi bir suçundan ötürü ceza olarak birlikten çıkarılmış olan: *O şoförü yolsuz etmişler.* || *Argo.* Parasız, züğürt.

— DEY. *Yolsuz yöntemsiz,* usulsüz, kuralınca olmayan.

— Huk. *Yolsuz tescil,* gerçek hak durumuna uymayan tescil.

— ANSİKL. Huk. *Yolsuz tescil,* tescilin kurucu unsurlarından birinde sakatlık olması sonucu ortaya çıkar. Yolsuzluk a) baştan itibaren vardır veya b) tescil sonradan yolsuzlaşır.

Tapu kütüğünde bir yolsuz tescilin bulunmasının gerçek hak sahibi için sakıncaları şunlardır: 1. kütükteki yolsuz tescil, iyi niyetli kişilerin bu tescile dayanarak hak kazanmalarına esas olabileceği için, gerçek hak sahibinin hakkını kaybetme tehlikesi vardır; 2. sicilde yolsuz tescil sonucu malik gözüken kimse iyi niyetliyse, belirli şartların gerçekleşmesi halinde mülkiyeti kazanır (bk. ZAMANAŞIMI); 3. yolsuz tescil halinde hak karinesi bu tescile bağlıdır. Bu sebeple gerçek malik, tescilden doğan hak karinesinden yararlanamaz (bk. TESCİL); 4. sicilde hak sahibi olarak gözükmeyen kimse, gayrımenkul üstünde tasarruf işlemi yapamaz; yani gayrımenkulün mülkiyetini devredemeyeceği gibi, onu bir mahdut aynî hakla da sınırlayamaz. Lehine yolsuz tescil yapılmış olan kimse, gayrımenkul üstünde bir aynî hak kazanamaz. Ancak iyi niyetli olduğu durumlarda, kazandırıcı zamanaşımından yararlanabilir. Lehine yolsuz tescil yapılan kimseyle bir işlem yapan üçüncü kişi iyi niyetliyse, yolsuz tescile rağmen, gayrımenkul üstünde aynî hak kazanır. Yolsuz tescilin düzeltilmesi mümkündür. Kurucu unsurlardan biri sakatsa gerçek hak sahibinin tapu kütüğünün düzeltilmesi davası açması gerekir. (Bk. TAPU.)

◆ **Yolsuzluk** i. Yolsuz olma hali. || Yolsuzca davranış. || Kötüye kullanma. *Esk.* Suiistimal. (M)

YOLUK sıf. (*yolmak*'tan *yol-uk*). Tüyleri yolunmuş olan: *Karşıki, bıyıkları yoluk herif pencereden pencereye gelinine ne işaretler etmiyor, ne hayasızca lâkırdılar atmıyordu ya Rabbi* (H.R. Gürpınar). [M]

YOLUNMAK dönşl. f. (esk. türk. k.). Kendi üstünü başını yolmak. || *Mec.* Aşırı derecede kederden çırpınıp ağlamak: *Yolunuyor zavallı kadın, pek perişan oldu* (Sabahattin Ali). || Edilg. f. Yolmak işine konu olmak. (M)

YOLUNTU i. (*yolunmak*'tan *yolun-tu*). Tıraş edilmiş veya kesilmiş saç. || Yolunmuş şey. (M)

YOM i. (ar. *yümn*'den). *Halk dili.* Uğur, şans, iyi talih, iyi haber.

— ÇEŞ. DEY. *Yom tutmak,* iyi saymak, uğurlu saymak. || *Yom vermek,* kutsamak. || *Yom yormak,* kehanette bulunmak. (M)

YOMA i. Denizc. Sabit manevralarda, ağır manevralarda ve gemileri bağlamada kullanılan üç veya dört kollu halat. (Çevresi 8-30 sm arasında değişir.) || *Yedek yoması,* gemileri yedeğe alarak çekmede kullanılan kalın yoma veya palamar. || *Yoma bağı,* bir filikanın baş parimasını gemilere veya rıhtımdaki halkaya bağlamak için atılan özel düğüm. || *Yoma bükümü halat,* üç kollu ip halat. || *Bir yomayı volta etmek,* yomayı babaya tespit etmek.

— Balıkç. Beraberce örülmüş birçok ipten meydana gelen halat. ⚓ Ağların üst gözlerinden geçirilen, ağı denizde yüzer halde tutan mantarların bağlandığı gradin halat. || Denizdeki istakoz sepetini şamandıraya bağlayan üçleme halat.

— ANSİKL. *Yoma*'lar, zincirden, kendirden, kenevirden veya galvanizli çelik telden olabilir. Gemilerde bulundukları yere göre *pruva* (baş) *yoması, borda yoması, aşağıdan yukarıya bağlama yoması* (şamandıraya bağlama yoması gibi) adını alırlar. Bir ticaret gemisinde bulunması gerekli asgarî yoma sayısı sınıflandırma şirketlerinin nizamnameleriyle tespit edilir. (L)

YOMEY TENNO (540-587), Japonya'nın otuz birinci imparatoru (586-587). Bitatsu Tenno'nun yerine geçti ve oğlu ünlü Şotoku-Toyşe'nin öğütü üzerine, 587 başlarında Mononobe ile Nakatomi dinî klanlarının muhalefetine rağmen, Buddha'cılığı kabul etti. Yomey Tenno Buddha'cılığı kabul eden ilk japon imparatorudur. (L)

Yomiuri Şimbun, 1874'te kurulan günlük Japon gazetesi. 1930 Yıllarına doğru spora, malî ve siyasî meselelere ayırdığı geniş yer sayesinde tutundu. 1958'de Tokyo baskısı sabah 2 milyonu, akşam 1,5 milyonu aşıyordu. (L)

YOM KİPUR («Tövbe günü»), musevîlerde *Tişri* ayının 10. günü (ekim sonu) kutlanır. (Perhiz ve dua günüdür.) [L]

YOMRA, Karadeniz bölgesinde (Doğu Karadeniz bölümü, Trabzon ili) ilçe merkezi kasaba; 3 962 nüf. (1970). Trabzon, Rize kıyı yolunun 14. km'si üzerindedir. Bu kesimde Karadeniz'e ulaşan küçük bir dere vâdisinin sol yamacında ve deniz kıyısında yayılır. 1959'dan beri ilçe merkezidir. — *Yomra ilçesi,* 207 km². 26 213 nüf. (1970). Tek bucak; 20 köy. Mısır, fındık, patates. (M)

YONAGO, Japonya'da liman şehri, Honşu adasında (Tottori ili), Japon denizinin kıyısında; 102 000 nüf. Pamuk iplikhaneleri. Tütüncülük. Besin sanayii. (L)

YONATAN, Saul'ün oğlu. Gilboa savaşında öldürüldü. Davud peygamberin yakın dostuydu. Peygamber ona ağıtlar yaktı. (L)

YONCA i. (esk. türk. *yonuçka*'dan). Bot. Önemli bir yem bitkisi. (Baklagillerden.)

— Bayınd. *Yonca yaprağı kavşak,* dört yapraklı yonca biçiminde yapılmış yol kavşağı.

— Mim. Kesişen üç daireden meydana gelen ve her birinin merkezi bir eşkenar üçgenin tepelerinden biri üzerinde bulunan geometrik çizimli mimarî süs. || *Yonca planı,* roman veya gotik kiliselerde görülen ve başucu yelpaze biçiminde düzenlenmiş üç apsidle biten plan. (Bu plan, İkinci Dünya savaşı sonunda yıkılan Köln roman kiliselerinde çok görülürdü.)

— ANSİKL. *Yonca*'yı İran'dan Yunanistan'a Büyük İskender getirdi. Bugün bütün Avrupa'da yetiştirilmektedir. Yonca (*Medicagi sativa*), ip şeklinde uzun kazık köklü arsız bir bitkidir. Yaprakları üçlü, çiçekleri menekşe renginde, küçük ve kömeç biçiminde topludur. Meyvesi badıç halinde ve çoğu zaman kendi üzerine kıvrılmış durumdadır.

Yonca ilkbaharda az nemli derin topraklara. hektar başına 20-25 kg hesabıyle ekilir. Tarla, yılda beş altı defa biçilir ve ekilen yonca yıllarca ürün verebilir. Hayvanların yeşilken yediği yonca bazen karın şişliği yapar. Yoncanın küsküt, ökseotu, mantar gibi çeşitli asalakları olabilir. Mantarlardan *Rhyzoktonia violacea* ve *Sclerotina trifoliorum* bitkinin köküne ve kök boynuna musallat olur. Havanın azotunu çokça biriktirdiği için yonca yeşil gübre olarak kullanılabilir. (L)

YONCALI, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü, Malatya ili, Arguvan ilçesi) bucak; 3 962 nüf. (1965); 8 köy. — *Bucak merkezi,* 370 nüf. (1965). İlçe merkezinin 30 km kuzeyinde; yüksl. 1 345 m. (M)

YONCALIK i. (*yonca*'dan *yonca-lık*). Yonca tarlası. (M)

YONDA i. Kuşların tüylerinin altındaki ince kıllar. (M)

YONEZAVA, Japonya'da şehir. Honşu adasının kuzeyinde (Yamagata ili), 65 900 nüf. İpekböceği yetiştiriciliği ve ipekli kumaş dokumacılığı. Yakınında sıcak su kaynakları. (L)

YONGA i. (esk. türk. k.). Yontulan, kesilen veya rendelenen bir şeyden çıkan küçük parça, iri talaş: *Ağaç yongası. Demir yongası.*

— Ormanc. *İri yonga,* balta ile ağaç kesimi veya tomrukların yontulması sırasında ortaya çıkan yonga. (M)

YONGAR i. (esk. türk. *yungar*'dan). Üç telli saz. (M)

YONKERS, A.B.D.'de (New York) şehir, Hudson ırmağının kıyısında, New York'un kuzeyinde, New York'un işçi varoşlarındandır; 190 600 nüf. Yün ve pamuk sanayii. Kurdele ve halı imalâtı. (L)

YONMAK geçl. f. (esk. türk. k.). *Halk dili.* Yontmak.

◆ **Yonulmak** edilg. f. Yontulmak. (M)

YONNE, Fransa'da Paris havzasında ırmak, Sen'in kolu (sol kıyı); 295 km; ortalama debisi 195 m^3/sn. Morvan'da, Préneley dağının (Saône-et-Loire) eteğinden doğan ırmak, derin boğazlarda akar; Château Chinon'un eteğinden, Clamecy'den (sol kıyıdan Beuvron'u alır), Cravant'dan (sağ kıyıdan Cure'ü alır) ve Auxerre'den geçer; sonra sağdan Serein ve Armançon'u alır, Toigny, Sens, Pont-sur-Yonne'dan geçerek Monterau'da son bulur. (L)

YONNE idare bölgesi, Fransa'da Paris havzasında idare bölgesi, 7 461 km^2, 273 600 nüf. (km^2'ye 36 kişi). İdare merkezi, *Auxerre.* 3 İdare çevresi (*Auxerre, Avallon, Sens*) vardır. (L)

YONT i. (esk. türk. k.). Hizmete alıştırılmamış at.

— Takvim. *Esk. Yont yılı,* Türklerin kullandığı on iki hayvanlı takvimin altıncı yılı.

— Zool. *Yont kuşu.* Bk. YONTKUŞU. (M)

YONTAR, lat. **Apparatus sculptoris,** güney yarıkürede, Turna* ile Anka* takımyıldızlarının üzerinde yer alan takımyıldız; samanyolu düzlemine (Gökadanın güney kutbu) dik doğrultuda ve yıldız bakımından çok fakir olan bölgede bulunur. (L)

YONTKUŞU bls. i. Zool. Kuyruksallayan. (M)

YONTMA i. (*yontmak*'tan *yont-ma*). Yontmak işi.

— Dy. Ağaç traverslerin rayla birleştiği yerlerdeki kertikler aşınıp rayı gevşetince, teması kuvvetlendirmek için bu kertikleri oyarak derinleştirme.

— İnş. Bk. ANSİKL.

— Kuyumc. Billûrları veya değerli taşları düzeltme, işleme sanatı. (Bk. ANSİKL.) || *Yontma atelyesi,* değerli taşların ve billûrların yontulduğu atelye.

— Malzeme. Âletler veya aşındırıcı maddeler yardımıyle bir taşa biçim verme. || *Kalınlık yontma,* bir taşı gönyesine getirme.

— Taşocağı. Büyük bir taş kütlesini istenen boyutlara ve biçime getirme.

— ANSİKL. İnş. Öteden beri taş inşaatın en büyük problemi, duvarı meydana getiren taş bloklarını boyut, şekil, sertlik ve denge açısından en iyi şekilde dağıtabilmekti. En eski yapılar genellikle kaba bir *yontma* işleminden geçirilmiş büyük taş bloklarından yapılmıştır (Megalitik çağ); meselâ Atreus hazinesinin bloklarından biri 45 m^3 kadardır. Mısır ve Kolomböncesi Amerika bu tür örneklerle doludur. O çağlarda inşaatçılar yapılarını yalnız statik güce göre düzenlerlerdi. Yapının dengesi, harç kullanmadan birleştirilmiş ve düzensiz olarak yontulmuş taş bloklarının derzlerine dikkat ederek ve ağırlığı kontrol ederek sağlanırdı. Böylece büyük blokların ilkel araçlarla nakli ve yerleştirilmesi de büyük bir insan gücü gerektiriyordu. Madenî âletlerin bulunmasıyle yontma kolaylaştı, blokların hacimleri küçüldü ve sayıları arttı. Atkı, kemer ve tonoz açıklıkları, monolitler yerine çok parçalı elemanlarla geçme problemini doğurdu; her eleman, ancak öbür elemanlar tarafından her yönden uygulanan itme kuvvetleri sayesinde yerinde durabiliyordu. Taşların kesimi ile denge sağlanmasını mümkün kılan hacim oranlarının tümüne «stereotomi» adı verilir. Günümüzde hacimlerin birbirine geçmesi, malzemelerin direnci ve denge problemleri taşçı ustasının elindedir. Taşçı ustası ince bir alçı tabakası üzerine gerçek büyüklükte epürü çizer; bununla pano ve çap pergelleri hazırlanarak taşçılara verilir; taşçılar bunları blokların üzerine uygulayarak gerektiğince yontarlar.

— Kuyumc. Değerli taşları *yontma* tekniği, taşın billûr düzlemlerinden faydalanarak, en iyi kısmını çıkarmağa dayanır. XVII. yy. ve XVIII. yy. taş yontucuları, taşı az yüzeyli güller şeklinde yontarlardı. Daha sonrakiler, taş kütlesinde göz kamaştırıcı ışık kırılmaları yapabilmek için façetaların, eğik kenar ve yüzlerin sayısını çoğalttılar. Ancak bu yontma sırasında, taşın değerini düşüren kazalardan (çatlama, kırık) sakınmak gerekiyordu.

◆ Sıf. Yontularak yapılmış, yontulmuş.

— Malzeme. *Yontma taş,* yontulduktan sonra bir inşaatta kullanılan taş. (LM)

YONTMAK geçl. f. (esk. türk. *yonmak,* kesip çıkarmak, tıraş etmek'ten *yon-t-mak*). Belli bir biçim vermek üzere keskin bir âletle dış kısmını biçmek, kesmek, tıraş etmek: *Ağaç gövdelerini yonttular, günlerce uğraştılar, bir kağnı yaptılar* (A.H. Müftüoğlu). || *Mec.* Birinin parasını azar azar çekmek, sızdırmak.

— DEY. *Nalıncı keseri gibi kendine yontmak* (veya *her şeyi kendi tarafına yontmak*). Bk. NALINCI. (M)

YONTMATAŞ DEVRİ, tarihöncesi zamanların en eski devri.

Yontmataş devrinin başlangıcı, insan ve öninsanın ilk faaliyetlerine, en eski prehominidae fosillerine dayanır. Prehominidae'lerin (kabaca yontulmuş çakıltaşları, pebbleculture) ortaya çıkışı yaklaşık olarak 800 000 veya 1 milyon yıl öncesine kadar iner. Yontmataşın büyük bölümünü Alt Yontmataş (Alt Paleolitik) meydana getirir; bunu Orta Yontmataş (Orta Paleolitik) izler. Çok büyük değişikliklere tekabül eden Üst Yontmataş (Üst Paleolitik), önceki devirlerden ayrılır ve Leptolitik adıyle belirtilir. Alt ve Orta Yontmataşın süresi çok uzundur. Yontmataş devrinde iki tip taş âlet kullanılmıştır. Bunlardan biri çekirdek âlettir ve bir taş kütlesinin yontulmasıyle elde edilir. Diğeri ise taş kütlenin yontulmasından arta kalan küçük parçalardır. Bu iki âlet tipinin aynı dönemde geliştiği sanılır; az çok kaynaşmadan önce bazen birbirlerinin yerlerini almışlardır.

Yontmataş devrinde insanların sayıca çok az olduğu sanılır, çünkü bulunan çok sayıdaki âlet çok uzun bir dönemle ilgilidir. Yontmataş devri insanı meyve ve tohum toplayarak ve küçük hayvanları yakalayarak geçinirlerdi.

Orta Yontmataş daha iyi bilinen ve çok daha kısa (M. Ö. 50 000'e doğru başlar), aynı zamanda insanlığın hızla ilerlediği bir devirdir. Musteriyen sanat, Orta Yontmataşın başlıca unsurunu meydana getirir. Bu devir son buzul devrine tekabül eder (Würm). Meyve ve tohum toplama işi floranın fakirleşmesinden ötürü verimsiz hale geldi. Buna karşılık avcılık (at, ren geyiği, bizon, sığır) giderek önem kazandı. Kemik, insan tarafından kullanılan bir malzeme oldu. Musteriyen taş sanatı başlıca iki âlet kapsar: delici ve kazıyıcı (yalnız bir yüzü düzeltilmiş atıklardan yapılmıştır); bununla birlikte Alt Yontmataştaki çift yüzlü âletler de vardır, ama bunlar yavaş yavaş azalmıştır. Levaluvazyen, bu tarihöncesi devrede görülen başka bir sanattır. Orta yontmataş insanı daha önceki dönem insanından çok daha iyi bilinir. Neandertal tipine (çok çeşitleri vardır) girerler. Neandertal insanı Üst Yontmataşta (Leptolitik) ortadan kalktı. Soğuk sebebiyle musteriyen halkı mağaralarda ve ırmak kıyılarındaki kuytu yerlerde toplandı. Musteriyen halkının hızla geliştiği sanılır.

● Yontmataş devrinde, Anadolu'daki insan topluluklarının, yalnız mağaralarda değil aynı zamanda açık yerlerde oturmuş oldukları anlaşılıyor. Anadolu'da Yontmataş devri medeniyetine ait ilk buluntular 1894'te ele geçirildi. İ.E. Gantier, aynı yılda Urya yakınında Birecik'te aşöleyen bir el baltası buldu. 1910'da Campbell-Thomson'un Ankara yakınında Uzağıl'dan musteriyen buluntusu; aynı yıl, aynı araştırıcının Kayseri yakınında Soğanlıdere'de meydana çıkardığını bildirdiği âletler vardır. E. Pittard da 1927'de Adıyaman yakınındaki Pirun denilen yerde orinyasiyen sanayi buluntularını ele geçirdi. Araştırmalara göre, Yontmataş devri yerleşmelerine Anadolu'da, özellikle Ankara, Antalya, Burdur, Isparta dolaylarında, Güney Anadolu kıyı şeridinde, Kars çevresinde, Gaziantep ile Adıyaman arasındaki Fırat dolaylarında ve Antakya (Hatay) çevresinde rastlanmıştır. Son yıllarda içinde kazılar yapılan ve bu devir tabakalaşmasını gösteren belli başlı mağaralar şunlardır: Karain, Beldibi, Öküzini. Belbaşı, Kumboğazı (Antalya çevresinde); Kapalıin (Isparta yakınlarında); Kadıini (Alanya yakınında); Mağaracık veya Samandağ veya Tıkalımağara (Antakya çevresinde). [LM]

YONTUCU i. (*yontmak*'tan *yont-ucu*). Yontmak işini yapan kimse, heykeltıraş. || Sıf. *Mec.* Çıkarını düşünen. (M)

YONTUK i. (*yontmak*'tan *yont-u-k*). Yontulmuş yer. || Yontulmuş parça. || Sıf. Yontulmuş: *Yontuk kalem.* (M)

YONTULMA i. (*yontulmak*'tan *yontul-ma*). Yontulmak eylemi.

— Jeomorfoloji. Dış etkenlerle oluşan düz biçim: *Yontulmalar mutlaka jeoloji oluşumlarını keser.* || *Yontulma yüzeyleri,* yontulmalar genellikle yerel olduğu zaman (birkaç kilometre kare), bazen daha geniş yüzey şekillerine (birkaç yük veya birkaç bin kilometre kare) uygulanan terim.

— ANSİKL. Jeomorfoloji. *Yontulma*'lar çeşitli iklim şartları altında gerçekleşir; bu durum özel isimler almalarına yol açar: buzulçevresi bölgede *altiplanasyon yüzeyi,* kıyı bölgesinde *abrazyon yüzeyi,* yarı kurak bölgede *eğinti* veya *pedimentler.*

Aşındırma yüzeyi terimi çoğunlukla yontulma yüzeyinin eşanlamlısı olarak kullanılır. Bu durum gerçek bir anlam hırsızlığıdır; gerçekten de, etimolojik olarak «aşındırma yüzeyi» terimi düz bir topografyayı içine almaz; ayrıca terim bu topografyanın bir ablasyon etkisiyle oluştuğunu belirtir; oysa «yontulma düzeyi» ablasyon etkisinin sonucu değildir. (L)

YONTULMAK edilg. f. (*yontmak*'tan *yont-u-l-mak*). Yontmak eylemine konu olmak: *Kalem yontuldu.* || *Mec.* [İnsan için] Kabalıktan, görgüsüzlükten kurtulmak. (M)

YONTUNÇ (Kenan), türk heykeltıraşı (İstanbul 1904). Ortaköy ilk ve ortaokullarında, İstanbul lisesinde okudu. Münih'te özel heykeltıraşlık atelyelerinde çalıştı. Güzel Sanatlar akademisini bitirdi. Aynı akademide öğretmenlik yaptı. Birçok şehirde Atatürk anıtları vardır. Kenan Yontunç, Atatürk'ün maskını da yapmıştır. (M)

YORAM, beşinci Yuda kralı (M.Ö. 849-843), Atalya'nın kocası. Atalya'nın babası Yehoşofat'ın yerine geçti. Bütün kardeşlerini öldürdü. Baal kültünü destekledi ve bu yüzden kendisine «dinsiz kral» denildi. Onun zamanında İdumea'lılar başkaldırdı ve bağımsızlıklarına kavuştular, Filistinliler de krallığını yakıp yıktılar. (L)

YORCK (Ludwig), **Wartenburg** kontu, ingiliz asıllı prusyalı feldmareşal (Potsdam 1759-Klein-Oels 1830). 1772'de prusya ordusuna girdi, hollanda ordusuna geçmek üzere oradan ayrıldı (1781) ve 1785'te tekrar prusya ordusuna döndü. Tilsit antlaşmalarından sonra tümgeneralliğe yükseltildi, prusya ordusunun düzene konmasında önemli rol oynadı. 1812'de Prusya'nın, Rusya'ya karşı Napolyon'a verdiği yardımcı kolorduya kumanda etti. Napolyon kuvvetlerinin geri çekilmesinden sonra, Ruslarla Tauroggen sözleşmesini imzaladı (aralık 1812). Bu sözleşme, prusya ordusunun etkisiz hale gelmesini sağladı. 1813 Savaşı sırasında Bautzen ve Leipzig'te, 1814 savaşında da Montmirail ve Laon'da yararlık gösterdi. (L)

YORDAM i. (esk. türk. *yortmak*'tan *yordam*). Çeviklik, çabukluk. || Çalım. || Yeti, yatkınlık, ustalık. *Eşanl.* MELEKE.

— ÇEŞ. DEY. *El yordamı.* Bk. EL. || *Yol erkân (yordam).* Bk. YOL. || *Yol erkân (yordam) bilmek (bilmemek).* Bk. YOL. (M)

YORDAN (Fyodor İvanoviç), rus gravürcüsü (Pavlovsk 1800-Petersburg 1883). Vaftiz anası çarina Mariya Fyodorovna tarafından himaye edildi. En ilgi çekici eserini Roma'da verdi (1835): *İsa'nın Başkalaşımı* (Raffaello'nun tablosundan). Ermitaj müzesi müdürü oldu (1860). [L]

YORGA i. (esk. türk. k.). Binicisini sarsmayan bir çeşit at yürüyüşü, adî tırıs yürüyüş. (M)

YORGALAMA i. (*yorgalamak*'tan *yorgala-ma*). Patol. Ayak parmaklarındaki uzatıcı kaslarla baldır kaslarının felcinden ileri gelen özel yürüyüş şekli; ayak yukarı doğru bükülemediğinden, ayak ucu yere vurmasın diye dizi aşırı şekilde yukarıya kaldırmayı gerektirir. (Yorgalama yorga at yürüyüşünü andırdığı için bu adı alır.) [L]

YORGALAMAK geçz. f. (*yorga*'dan *yorga-la-mak*). [At için] Yorga yürümek, yorga gitmek. (M)

YORGAN i. (esk. türk *yapurgan* > *yavurgan, örtü*'den). Yatakta örtünmek amacıyle kullanılan, içi pamuk, yün v.b. ile doldurulmuş geniş örtü: *Zekeriya Hoca, kalın bilekli köylü ellerini, eski yorganın üstüne, tüyleri yoluk, iki kuş ölüsü gibi bırakmış, dalmıştı* (Kemal Tahir). || *Yorgan kaplamak*, yorgana çarşaf dikmek.

— ÇEŞ. DEY. *Yorgan gitti, kavga bitti*, çekişmeye yol açan şeyin ortadan kalkmasıyle anlaşmazlığın da sona erdiğini anlatmak için söylenir. || *Yorgan kavgası*, bir üçüncü kişinin ara bulmak için yapacağı fedakârlıktan yararlanmak amacıyle, iki kişinin çıkardığı danışıklı anlaşmazlık. || *Dokuz yorgan paralamak* (veya *eskitmek*). Bk. DOKUZ. || *Pire için yorgan yakmak*. Bk. PİRE.

— *Elektrikli yorgan*, tekstil maddelerinden biri veya benzeri bir maddeden yapılmış, elektrikle ısıtıcı bir gövdesi olan ve bir yatağın üstüne konunca bu yatağın bütün yüzeyini yer değiştirmeksizin ısıtmayı sağlayan örtü. (ML)

YORGANCI i. (*yorgan*'dan *yorgan-cı*). Yastık, yorgan, şilte gibi şeyleri yapan veya satan kimse.

◆ **Yorgancılık** i. Yorgancının işi. (M)

YORGO BACANOS, türk bestecisi (Silivri 1900), rum asıllıdır. Küçük yaşta ut çalmasını öğrendi. Müzikli gazinolarda, radyoda ve İstanbul Belediyesi konservatuvarında çalıştı. Çeşitli ülkelerde konserler verdi. Cümbüş, lavta ve piyano da çalan Yorgo Bacanos, besteleriyle de ünlüdür. —ALEKO BACANOS (Silivri 1888 - İstanbul 1950), öncekinin ağabeyi, kemençeyi üstün bir başarıyle çalardı. Besteleri de vardır. (M)

YORGUN sıf. (*yormak*'tan *yor-gun*). Bir çabadan ötürü vücut veya zihin faaliyeti yavaşlayan, yorulmuş: *Singapur yolunda demeseler / Bana bunu yapmasalar yorgunum* (Attilâ İlhan).

— ÇEŞ. DEY. *Yorgun argın*, çok yorulmuş bir halde: *Tarlada çalışmaktan yorgun argın dönüp...* (Sabahattin Ali). || *Yorgunu yokuşa koşmak*. (Bk. YOKUŞ.

— Zır. Bol ürün verdikten sonra verimliliği azalan topraklara, az meyve veren ağaçlara, bozulan bitkilere v.b. denir. (ML)

YORGUNLUK i. (*yorgun*'dan *yorgun-luk*). Yorucu veya uzun bir çalışmanın sonunda beyin veya vücudun iyi bir çalışma yapamayacak hale gelmesi: *Yorgunluktan ayakları birbirine dolanıyordu* (Yaşar Kemal).

— ÇEŞ. DEY. *Yorgunluk* (*yorgunluğunu*) *almak*, dinlendirmek: *Midesine inen bu «acı» suyun birdenbire yorgunluğunu aldığını, tatlı bir zindelik verdiğini farketti* (Sabahattin Ali). Dinlenmek: *Ağabeyim içeriye girdi. Oturduk. Zâhir! Yorgunluk alacağız!* (Ahmed Rasim). || *Yorgunluk kahvesi*, çok yorulduktan sonra içilen kahve.

— ANSİKL. *Yorgunluk*, oldukça uzun ve sürekli bir çalışmadan sonra kasların kasılamaması anlamına gelir ve dinlenerek yeniden kuvvet kazanmak için bu çalışmanın durdurulmasını gerektirir.

Fizyolojik yorgunluk (bedenî yorgunluk) üst üste gelirse *sürmenaj* meydana gelir. *Patolojik* yorgunluk ise *bitkinlik*'e dönüşebilir. Eskiden insanda yorgunluğu incelemek için Mosso'nun ergografı kullanılırdı. Kasın kimyasal bileşimi dinlenmiş veya yorgun oluşuna göre değişir. Yorgunluk halinde kasılmak için gerekli kimyasal maddelerde bir azalma ve başta laktik asit olmak üzere zararlı maddelerde bir birikme olur. Dinlenme, kaybolan stokların yeniden yapımını ve biriken zararlı maddelerin dışarı atılmasını sağlar; dolaşım hızlandırıldığı zaman (masaj) zararlı maddeler daha çabuk atılır. Kalp kası aşırı bir çalışmada bulunursa yorulur, buna karşılık, gerekli enerjiyi sağlayabilmesi ve görevini yapabilmesi için kulakçık ve karıncıklarda bir genişleme meydana gelir. Bu genişlemenin derecesi yorgunluğun derecesi hakkında bir fikir verir.

Yorgunluk lokal değil de genel olduğu zaman dolaşım ve solunum aygıtlarına zarar verebilir; dolaşım ve solunum hızlanır, dikkat azalır (çalışma ve yol kazaları), sinir sistemi değişikliklere uğrar v.b. Sporda, yorgunlukla savaşım antrenmanlarla yapıldığı bilinen bir gerçektir. Çabayı dinlenme süreleriyle dengeleyerek, sarf edilen enerjiyi dinlenme sürelerinin uzunluğuna, derecesine göre hesaplayarak yorgunluğun önüne geçilmeğe çalışılır.

Günümüzde, ayrı ayrı kaslar üstünde yapılan araştırmaların yanında yorgunluk incelemeleri üç ayrı planda yapılmaktadır: klinik, sosyolojik ve psikolojik. Yorgunluk patolojik durumlara, ortam şartlarına, bireyin topluma ve işine karşı gösterdiği tepki şekillerine bağlı olabilir. (LM)

Yorick, Danimarka kralının Shakespeare'in *Hamlet*'inde adı geçen soytarısı. Ünlü mezarlık sahnesinde (V, I) Hamlet mezar kazıcılarıyle konuşurken, soytarı Yorick'in kafatasını bulur ve bu kuru kafa Hamlet'i kötümser düşüncelere salar. — Sterne'in *Tristram Shandy* adlı romanının kahramanlardan biri. Yazar, bu dürüst, nükteci ve açık yürekli papazın portresini çizerken kendini anlatmak istemiştir. *Sentimental Journey Through France and Italy* (Fransa ve İtalya'da Duygusal Yolculuk) adlı eserini YORICK takma adıyle yayımlamıştı. (L)

YORİTOMO (1147-1199), birinci Minamoto şogunu (1192-1199). Tayralar tarafından öldürülen Yoşitomo'nun oğlu. Tayralar kendisini öldürmediler ve onu İzu iline sürdüler (1160). 1180'de Tayralarla savaş tekrar başlayınca, Yoritomo muhafızlarından gizli olarak Hakone dağlarında çete birlikleri kurmayı başardı. Tayralar 1183'te imparatorluk merkezi Kyoto'dan kovuldular, 1185'te ve 1189'da yenildiler. Yoritomo, Japonya'nın tartışma götürmez hâkimi olunca, 1192'de imparatordan *şogun* (general) unvanını aldı, *bakufu*'sunu (genel karargâh) Kamakura'da kurdu ve yeni bir hükûmet şekli olan şogunluğu meydana getirdi. (L)

YORK, A.B.D.'de (Pennsylvania) şehir, Codorus Creck'in kıyısında; 59 900 nüf. İmalât metalürjisi. (L)

YORK, Büyük Britanya'da şehir, idare bölümü merkezi, *York ovası*'nda, Ouse ırmağının kıyısında; 107 900 nüf. Şehir anıtları sayesinde Büyük Britanya'nın başlıca turistik merkezlerindendir. 1080'e doğru yapımına başlanan, 1472'de tamamlanan, çok güzel vitraylarla süslü katedral; birçok kilise; XIV. yüzyıldan kalma çok iyi muhafaza edilmiş sur; eski evler; bir benediktin manastırının yıkıntıları; XII. yy.dan kalma şato (müze). Metalürji. Çikolata fabrikası. Üniversite.

— Tar. Önemli bir britton merkezi olan büyük yol kavşağı York, büyük bir roma kolonisi (*Eboracum* veya *Eburacum*) haline gelerek adanın askerî başkenti oldu. VI. yy.da piskoposluk, sonraları uzun süre Canterbury ile rekabet eden bir başpiskoposluk merkeziydi. Şehir Alcuin zamanında bütün Avrupa'da okullarıyle tanınmıştı. IX. yy.da bölgeyi işgal eden Danimarkalılar şehri başlıca yerleşme merkezleri haline getirdiler. Kuzey İngiltere'nin norman fethine direnmesi sonucunda York ve bulunduğu bölge yerle bir edildi. Ama XII. yy.dan sonra şehir eski iktisadî zenginliğine yeniden kavuştu. Bereketli bir tarım bölgesinin merkezi olan York, bütün Ortaçağ boyunca krallığın Londra'dan sonra ikinci büyük şehriydi. XVII. ve XVIII. yy.da, Yorkshire'da el sanatlarının gelişmesi sayesinde zenginliğini koruduysa da, daha o zamanlar büyük limanların gölgesinde kalmıştı. XIX. yy.da ingiliz köylerindeki buhranla daha da geriledi ve Yorkshire'ın faaliyeti idare bölümünün batısındaki sanayi şehirlerinde toplandı. (L)

YORK (Edmund OF LANGLEY, — dükü) [King's Langley, Hertfordshire 1341 - ay.y. 1402], Edward III'ün oğlu. Fransa, Bretagne ve İspanya'da savaştı. Zalim Pedro'nun kızı İsabel de Castilla ile evlendi. Richard II zamanında birkaç defa kral naibi oldu, bununla beraber 1399 Devrimi sırasında Henry IV'e boyun eğdi ve siyasî hayattan çekildi. (L)

YORK (Edward PLANTAGENET, — dükü) [1373'e doğr - 1415], Edmund of Langley'in büyük oğlu, veraset yoluyle dük olmadan önce Rutland kontu unvanını aldı (1390). 1937'de Appelant'lara karşı Richard II'ye yardım etti, bu sayede başkumandanlık unvanı ve yeni topraklar kazandı, fakat 1399 Devriminde kralın safından ayrıldı. Henri V devrinde Fransa'ya hizmet etti ve Azincourt'da öldürüldü. (L)

YORK (Frederic, — dükü) [Londra 1763 - ay.y. 1827]. George III'ün ikinci oğlu. Halk tarafından çok seviliyordu, 1793'te Hollanda'daki ingiliz ordusunun başına getirildi, 1798'de ingiliz kuvvetleri başkumandanı oldu. Birçok defa bozguna uğramasına rağmen kabiliyetli bir kimseydi, orduda disiplini kuvvetlendirdi, fakat büyük ölçüde nüfuz ticareti yapılmasına göz yumdu, eski metresi Mary Ann Clarke'in yaptığı açıklamalar, büyük bir rezalete yol açtı (1809). [L]

YORK (James, — dükü), James II'nin İngiltere tahtına çıkmadan önceki unvanı. (L)

YORK (Richard, — dükü) [1411 - Wakefield 1460], York dükü Edward Plantagenêt'nin yeğeni, Richard of Cambridge ile Anne Mortimer'ın oğlu. 1415'te amcasının ölümü ve babasının idamı üzerine, York hanedanının tek vârisi oldu. Öte yandan annesi (dördüncü Marche kontunun kızı), Lionel of Clarence'ın soyundan geliyordu. Buna göre, Richard of York'un krallık hakları Henry VI'nınkinden daha fazlaydı. Bu durum, kral ailesini ve Lancaster soyundan vâris olabilecekleri kaygılandırmıştı. Bunlar, kraliçenin de yardımıyle bu tehlikeli rakibi uzaklaştırmağa çalıştılar. 1455'te, Richard, kendini tehlikede hissedince, bazı ingiliz soylularının yardımıyle onlara karşı koydu ve bu, İki-Gül savaşının başlangıcı oldu. Saint Albans'da zafer kazanan (mayıs) York dükü, hükûmette büyük yetki sahibi oldu. Fakat Henry VI'nın iyileşmesinden sonra (1456), Lancaster'lılar karşı harekete geçtiler. Bu sırada York dükü, Warwick'in desteğini sağladı. 1459'da, kraliçenin yaptığı savaş hazırlıkları karşısında, kral olmak istediğini açığa vurarak çatışmaya yeniden başladı. Müttefiklerinin, Northampton'da (temmuz 1460) zafer kazanması ve hapisteki Henry VI ile uzlaşmaya varılması üzerine tahtı elde edecek duruma geldiyse de, aralık ayında kraliçenin ordusuna yenilerek öldürüldü. — Büyük oğlu EDWARD, onun haklarının mirasçısı olarak 1461'de Edward IV adıyle kral oldu. Bk. TUDOR hanedanı. (L)

YORK burnu, Avustralya'nın Torres boğazına uzanan en kuzey burnu. Carpentaria körfezini Mercan denizinden (Büyük Okyanus) ayıran *York yarımadası*'nın (Queensland) ucudur. (L)

YORK düklüğü, XIV. ve XV. yy.larda krallık ailesi üyelerinin sahip oldukları başlıca ingiliz «paye»lerden biri. İlk York dükü Edward III'ün oğlu Edmund of Langley idi. Torunu Richard, ayrıca, annesi tarafından Lionel of Clarence'ın soyundan geliyordu ve taht üstündeki hakları dolayısıyle ailesinin rakibi durumundaydı. Bu durumun doğurduğu korkular ve ihtiraslar, 1455-1485 arasında İki-Gül (Bk. TUDOR hanedanı, tablo) savaşı adıyle bilinen iç savaşlara yol açtı. Bu unvan Stuart'lardan bu yana kralın ikinci oğlu tarafından taşınmaktadır. (L)

YORKE (Philip), Birinci **Hardwicke** kontu. Bk. HARDWICKE.

YORKSHİRE, Büyük Britanya'nın kuzeyinde idare bölümü; 5 068 000 nüf. İdare merkezi; *York*. Yorkshire üç kısma ayrılmıştır:

East Riding, Ouse, Humber halici ve Kuzey Denizi arasında, Yorkshire Wolds'un her iki yanında uzanır; 545 400 nüf. Başlıca şehri. *Kingston-upon-Hull;*

North Riding, Pennine dağlarında, York ovasının kuzey kesiminde ve Cleveland Hills'te uzanır; 721 800 nüf. Başlıca şehri. *Middlesbrough;*

West Riding, batıda Pennine'lerin her iki yamacında, doğuda ise Ouse'a kadar uzanır, 3 800 750 nüf. Başlıca şehirleri *Leeds, Sheffield, Bradford, Huddersfield, York. Yorkshire*, İngiltere'nin büyük sanayi böl-

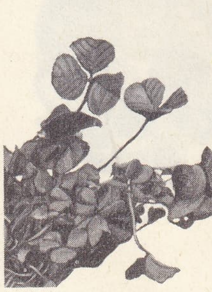

yonca

Foto. LAROUSSE

yontmataş devri âletleri

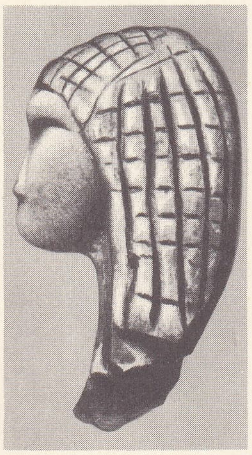

yontmataş devri (üst) fildişi baş «Dame de Brassempouy» Antik Eserler Millî müzesi, Fransa

yontmataş devri Cro-Magnon kafatası

gelerindendir: Leeds ve Bradford bölgesinde dokuma (yün) sanayii, güneyde Sheffield'e doğru metalürji. (L)

Yorkshire domuz ırkı, ingiliz domuz ırkı. Yorkshire asıllı, mahallî bir domuz cinsiyle doğudan getirilen cinslerin çiftleşmesinden üç beyaz domuz (*large-white, little - white, middle-white*) tipi elde edilmiştir. (L)

YORKSHIRE WOLDS, İngiltere'nin kuzeyinde (Yorkshire, East Riding) tepeler çizgisi, Humbert haliciyle Hertford ırmağı arasında. Burası, sarp yüzü batıya bakan bir yamaç şeklidir, daha sert kalkerli jüra tipi kayaçların altındaki yumuşak kayaçların (marn) aşınmasıyle meydana gelmiştir. (L)

YORKŞAYRTERYE i. (fr. *yorkshire-terrier*). İngiliz asıllı süs köpeği. (Burnunun ucundan kuyruğunun ucuna kadar sırtından bir çizgiyle ikiye ayrılan bol ve uzun kılları, vücudunun iki yanından aşağı sarkar; çok sadık ve hareketli bir ev köpeğidir.) [L]

YORMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Yorgun hale getirmek, halsiz bırakmak: *Beklemek, onu, iki kat yormuştu* (Kemal Tahir). || Uzun ve sürekli bir etki sonucu rahatsızlık vermek: *Fazla ışık gözü yorar.*

— ÇEŞ. DEY. *Ağzını yormak,* çok söylemek: *Boşuna ağzını yorma, o söz dinlemez.* || *Zihin yormak,* düşünmek. (M)

YORMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Bir sebebe bağlamak, bir anlam vermek: *Rüyasını kötüye yordular.*

— DEY. *Hayra (iyiye) yormak.* Bk. HAYIR. (M)

Yortan. Arkeol. Balıkesir ili, Kırkağaç ilçesinin 16,5 km kuzeydoğusunda mezarlık. 1900-1901 Yıllarında P. Goudin ve M. Victor Chapot tarafından başlatılan kazılar, sonra K. Bittel tarafından sürdürüldü. K. Bittel'in Babaköy'de yaptığı sistemli kazılar sonucu, Yortan mezarlık kültürü hakkında bilgiler elde edildi. Mezarlıkta ölüler, küpler içine gömülüdür. Bazı küplerin içine iki ceset konulmuştur. Yere paralel olarak yatırılan bu küplerin hepsinin ağızları doğuya, dipleri batıya doğrudur; küp ağızları düz yassı taşlarla kapatılmıştır. Hoker durumundaki ölülere ait hediyeler küplerin iç ve dışında konulmuştur. Bütün mezarlar Erken ve Orta Tunç çağına aittir. (M)

YORTMAK geçz. f. (esk. türk. k.). *Halk dili.* İşsiz güçsüz dolaşmak. || Çalımla yürümek, kasılmak. || *Esk.* [At için] Kaba eşkin yürümek, tırıs gitmek. (M)

YORTU i. (yun. *eorti,* özel gün, bayram'dan). Hıristiyan bayramı: *Ayazma gibi bir yere bir takım insanların girip çıktığını görünce bir yortu gününde bulunduğumuzu anladım* (R. N. Güntekin). [M]

YORUBALAR veya **NAGOLAR,** Batı Afrika'da zenci halk. Nijerya'nın güneybatısında, Dahomey ve Togo'da yaşayan Yorubalar, yüksek bir sosyal ve kültürel seviyeye ulaşmıştır. Hepsi şehirlerde yaşar. Yaşadıkları bölgede nüfusu 50 000 kişiyi aşan yedi şehir vardır; yalnız Yorubaların yaşadığı İbadan'ın nüfusu yarım milyondur.

— Tar. Bugün islâmlaşmış olan ve Arapların soyundan geldiklerini ileri süren bu halkların menşei üstüne az şey biliniyor. Yorubaların, XIII. yy.a doğru İfe'ye, sonra da Oyo'ya yerleştikleri sanılır. İfe'de yapılan kazılarla tanınan medeniyetleri, sanatlarının gelişmiş olduğunu ortaya koyar. İfe reisi aynı zamanda bir çeşit rahipti; Oyo reisi ise başlangıçtan beri askerî bir niteliğe sahipti (Dahomey krallarını haraca bağlamıştı.)

Yoruba devleti XIX. yy.da parçalandı. Bir yoruba prensinin Edolara tanıttığı İfe medeniyeti orada büyük ölçüde gelişti; başkent Benin, ilgi çekici bir sanat merkezi oldu. (L)

YORULMA i. (*yorulmak*'tan *yorul-ma*). Yorulmak eylemi.

— Mekan. Dış kuvvetlerin etkisinde kalan bir cismin birim kesitine düşen güç. (Bk. ANSİKL.) || Doğrultu değiştiren alternatif kuvvetlerin etkisinde kalan bir malzemenin uğradığı değişim. || *Yorulma deneyi,* zayıf zorlamalar karşısında cisimlerin (özellikle metalürji ürünlerinin) nasıl davranacağını görmek amacıyle yapılan deney. || *Yorulma formülü,* prizma biçimindeki bir cismin herhangi bir elyafının yorgunluğunu, dış kuvvetlerin, prizma kesitinin ve söz konusu elyafın konumuna bağlı olarak veren formül.

— Metalürji. *Yorulma deneyi,* denenecek parçalar üzerine darbe, eğme gibi düşük kuvvetteki sayısız zorlanmalar uygulamağa dayanan deney metotlarının tümü. (Kopma olayının meydana gelmesi için gerekli zorlama sayısı kaydedilir.)

— ANSİKL. Mekan. Tekrarlanan veya alternatif olarak uygulanan zorlamaların etkisinde kalan madenî parçalar, uygulanan en büyük zorlama esneklik sınırının altında bile olsa kopabilir. Parçaların ömrü, zorlamalar ne kadar küçükse o kadar uzundur. Laboratuvarlarda *yorulma* deneyleri madenî bir deney çubuğunu özel makinelerde, saniyedeki çevrim sayısı az veya çok olan çekme-basma veya alternatif bükme zorlamalarının etkisinde bırakarak yapılır. Çeliklerin çoğu için kritik bir güç vardır; bunun altında, kırılma ancak çok uzun bir süre sonra etkilerin tekrarının fonksiyonu olarak gözükür. kg/mm^2 olarak ifade edilen bu zorlama çeliğin yorulma sınırıdır.

Yorulma ile kopmuş bir parçanın kırığı karakteristik bir görünüştedir. İki ayrı bölge görülür: parlak ve mat bir yüzey bölgesiyle tanecikli görünüşte bir bölge. Parçanın ilk bölgeye yakın kısımlarında önemli bir uzama yoktur. Bu bölgenin kenarları dikkatle incelenirse çoğu zaman parçanın dış yüzeyinin hatalarından doğan çizgiler ayırt edilir.

Kırığın başlangıcı, uygulanan zorlamayı enlemesine kesitinde karşılayacak yeterli durumu maden kaybedinceye kadar gittikçe genişleyen küçük bir çatlakta toplanmıştır; sert ve anî kopma, maden direncini kaybedince meydana gelir. Kırığın parlak bölgesi, çatlak kenarlarının uzun süre sürtünmesi sonucu, tanecikli görünüşteki bölgede son kopma ile meydana gelen zorlamanın sonucudur. Tekrarlı zorlamalara uğrayan madenî parçalar, mm^2'deki zorlama, hiç bir noktada yorulma sınırını geçmeyecek şekilde hesaplanır. Bu farklı kesitli parçaları eğrilik yarıçapları büyük bağlantılarla birleştirmeyi ve yüzey durumuna dikkat etmeyi gerektirir. Bugün hâlâ yorulma olayı tam olarak bilinmemektedir. (LM)

YORULMAK dönşl. f. (*yormak*'tan *yor-u-l-mak*). Bir çabadan ötürü gücü azalmak, yorgun hale gelmek, yorgunluk duymak: *«Koş yatağına, ben de bugün çok yoruldum, hemen yatacağım!»* (Sabahattin Ali). *Zihni yorulmak.* || [Genellikle motor için] Çekiş veya çalışma gücünde azalma olmak, eskisi gibi iyi çalışmamak. || — *Teşm. yol.* Boş yere uğraşmak, boşuna çaba harcamak: *Bey karıştı: — Peki kızım, sen ne yaparsan, onu söyle de yorulmayalım* (B. Felek). || Yorgunluğa katlanmak, sıkıntıya girmek, zahmet çekmek: *Kızı avlu kapısına kadar götürdü: — Teşekkür ederim matmazel! Benim için yoruldunuz* (Kemal Tahir). || Usanmak, bıkmak, bezginlik duymak: *Artık yaşamaktan yoruldum.*

— DEY. *Taş atıp da kolun mu yoruldu?* Bk. TAŞ. (M)

YORULMAK edilg. f. (*yormak*'tan *yor-ul-mak*). Bir sebebe bağlanılmak; tabir edilmek. (M)

YORULMAZ (Haydar Rifat), türk hukukçusu ve mütercimi (İstanbul 1877 - ay.y. 1942). Dârüşşafaka'dan sonra Yüksek Ticaret ve Hukuk mekteplerini bitirdi. Avukat oldu ve bazı okullarda öğretmenlik yaptı. Hukukla ilgili eserleri ve genellikle sosyal konularda tercümeleri vardır. (M)

YORUM i. (*yormak*'tan *yor-u-m*). Bir metin veya konuşma üstünde belli bir görüşe göre yapılan açıklama: *Meclisteki ezan vakası üzerine «Ulus»ta çıkan yazım, Bay Hikmet Bayur'un garip yorumlarına uğramıştır* (F. R. Atay). || Genel olarak açıklama: *Radyoda haber yorumu. Esk.* Tefsir. || Bir şeyde gizli ve sembolik anlamlar bulma: *Rüya yorumu. Esk.* Tabir.

— Farklar psikol. *Yorum testleri,* deneğin duygusal bir anlamı olan ve bir deneyi veya yapıyı yorumlamasına dayanan yansıtmalı testler. (Bu testlerdeki yönetici varsayım, deneğin kendini malzemenin akla getirdiği kişilerden biriyle özdeş kılmasıdır; Başlıca yorum testleri, T.A.T. [thematic apperception test (tematik yorum testi)], C.A.T. [children's apperception test (çocuklar için yorum testi), Rozenzweig'in yoksunluk testi ve Szondi testidir]).

— Huk. *İrade beyanının yorumu,* irade beyanının gerçek anlamının tespiti. (Bk. ANSİKL.) || *Kanun yorumu,* bir kanun hükmünün gerçek anlamının tespiti. Bk. ANSİKL.

— Müz. Bk. ANSİKL.

— Psikanaliz. Zihinde, eldeki malzemenin anlamını tasarlamağa yarayan bir örneğin meydana getirilmesi. || Psikanaliz tedavisinde hastaya ortaya konmuş malzemenin içerimlerinin bildirilmesi. (Bu bildirme, karşı koymalar, transfer, anmalar veya fantazmalar konusunda olabilir.)

— Psikol ve Psikiyatr. *Yorum hezeyanı,* olayların çoğuna yanlış bir anlam yüklemekten ileri gelen zihin bozukluğu. (Bu bozukluk, derin bir dengesizliğin belirtisidir).

— ANSİKL. En eski dinî ve din dışı metinler bazen gramerciler ve filologlar, bazen de filozof ve ilâhiyatçılar tarafından çok erken çağlarda yorumlandı. Eskiçağda eski yazarlar üstüne (meselâ İskenderiyeli tenkitçilerin Homeros üstüne, Asconius'un Ciceron, Servius'un Vergilius üstüne v.b. yorumları) yapılan birçok *yorum* günümüze kadar bu şekilde aktarıldı. Ortaçağ Aristoteles'i, iskolastiğin temeli olan Aquino'lu Tommaso'nun yorumlarından önce (XIII. yy.) İbni Rüşd'ün (Averroes) [XII. yy.] yorumlarıyle tanıdı.

Hümanistlerden (Budé, Casaubon, Lambin v.b.) itibaren modern filoloji klasik eserlerin yorumlarını artırdı ama bazen gereksiz bilimsel incelemelere de kaçtı.

— Huk. *İrade beyanının yorumu.* Borçlar kn. md. 18/1, sözleşmelerin yorumlanmasıyle ilgili olarak, tarafların kullandıkları kelime ve deyimlerin değil, onların gerçek ve ortak iradelerinin esas alınmasını öngörmüştür. Bu hüküm, sadece, tarafların aynı şeyi düşündükleri halde, gerçek iradelerine uymayan kelime ve deyimler kullanmış olmaları halini düzenler. Bu maddede «Yanlış belirtme zarar vermez» (falsa demonstratio non nocet) kuralı uyarınca sözleşme, tarafların ortak gerçek iradelerine göre yorumlanır. Bu ihtimal dışında kişilerin irade beyanlarının yorumlanmasında Med. kn. md. 2'de yer alan objektif iyi niyet (dürüstlük) kuralı ve bu kurala dayanan güven nazariyesi ilkeleri uygulanır. Bk. GÜVEN *nazariyesi.*

● *Kanun yorumu.* Kanun hükmünün açık olmadığı durumlarda, anlamının ne olduğu yorum ile tespit edilir. Yorum, yasama organı tarafından yapılırsa, *teşriî yorum* vardır. 1961 Anayasası, teşriî yorumu kaldırmıştır. Yorum mahkeme tarafından yapılırsa *kazaî yorum* olur. Normal olarak yorum, mahkemeler tarafından yapılır. Hukuk bilginleri tarafından yapılan yoruma da *bilimsel yorum* denir. Kanun hükümlerinin ne şekilde yorumlanması gerektiği konusunda ortaya atılan belli başlı görüşler, şöyle sıralanabilir; 1. *lafzî* (söze bağlı) *yorum.* Bu metot, kanunun ifade şekline bağlı kalır, kelimelerin lûgat anlamını, metin içindeki yerlerini, cümlenin kuruluş şeklini

Foto. X (LAROUSSE)

esas alır; 2. *subjektif tarihî yorum.* Bu metot, kanunkoyucunun, yorumlanacak hükmü koymasındaki gerçek iradesinin (amacının) araştırılmasını ileri sürer; 3. *çağdaş objektif yorum.* Bu metot kanunun uygulanacağı zamanı esas olarak alır. Kanunun yorumlanmasında, kanunkoyucunun, gerçek iradesi yerine, hükmün uygulanacağı zamanda hükümden anlaşılan iradesi (amacı) araştırılır. Bu görüş kanunun yapılmasıyle birlikte, kendisini yaratanların iradesinden bağımsız duruma geldiğini ileri sürer. Bu yüzden, kanunkoyucunun bir hükmü getirmekteki amacı değil, kanunun uygulanacağı sırada kanunu yapmış olsaydı izleyeceği amaç bulunmalıdır. Bu yorum yoluyle, kanuna dinamizm verilebilir; onun zamanın ihtiyaçlarını daha iyi karşılayabilmesi sağlanır; 4. *serbest yorum metodu,* kanun metnine bağlı olmadan âdil görülecek bir çözümü bulma amacını güder. Hukuk güvenliğini ortadan kaldıran bu metot bugün genellikle kabul edilmez.

Türkiye'de, Med. kn. md. 1, kanunun uygulanmasında hem lafzının hem de ruhunun göz önünde tutulmasını öngörmüştür. Çeşitli Yargıtay kararlarına göre, kanunun ruhundan anlaşılacak olan, onun amacıdır. Kanunun lafzı (sözü), daima ruhu (amacı) ile denetlenmeli ve sözün amaca aykırı düştüğü durumlarda amaca üstünlük tanınmalıdır.

— Müz. Yorum, bir yorumcunun, bir yorumcu topluluğunun veya şeflerinin partisyon içinde yalnız gücül olanı dinleyiciye duyurmasıdır. Bütün sanatların içinde yalnız müzik, yorumcunun aracılığıyle gerçek bir varlık haline gelir. Notalanmış müzik eserinin verilerinden hareket ederek yorumcu bu eseri kendi öz düşüncesine göre yeniden yaratır; bu «yeniden yaratma» işlemi birtakım objektif ve sübjektif faktörlere dayanır. Müzik notaları ve notalarla ilgili işaretlerin dışında, bestenin dinamizmine ve temposuna ilişkin belirtmeler her yorumun objektif temelidir. Eserin kuruluşu (biçim ve dil) ve tarih bakımından taşıdığı hava, cümle yapısı ve üslûbun kaynağıdır. Ancak müziğin metnine saygıyı gerektiren bu esas noktalardan sonra yorumcunun kişiliği söz konusu olabilir. (LM)

YORUMCU i. (*yorum*'dan *yorum-cu*). Siyasî olayların yorumunu yapan kimse. (M)

YORUMLAMA i. (*yorumlamak*'tan *yorumla-ma*). Yorumlamak eylemi. Tartışma konusu bir metnin filoloji, tarih ve öğreti yönünden açıklanması. || *İncil yorumlaması,* Kutsal Kitap metinlerinin açıklanması. (LM)

YORUMLAMAK geçl. f. (*yorum*'dan *yorum-la-mak*). Bir metni yorumlar yaparak açıklamak, tefsir etmek. || Bir anlam vermek, bir anlam çıkarmak. || Bazı noktalara dikkati çekerek, gözlemler yaparak açıklamak: *Haber yorumlamak.* (M)

YOSEMİTE NATİONAL PARK, A.B.D.'de (Kalifornia) millî park, Sierra Nevada'nın batı yamacında, *Yosemite* ırmağını alarak genişleyen Merced'in yukarı vâdisinde; 2 914 km^2. Dördüncü zaman buzullarının şekillendirdiği vâdilerdeki birçok gölün yanında sarp tepeler yükselir. Vâdi tabanları çok güzel bir bitki örtüsüyle kaplıdır. (L)

YOSİF I (Lazar Yovçev), ikinci bulgar eksarkı (Kalofer 1840 - Sofya 1915). Paris'te İlâhiyat fakültesinde okudu, sonra (1870) Lofça (Loveç) metropoliti oldu (1876). 24 Nisan 1877'de İstanbul'da bulgar eksarkı olarak görevlendirildi. Makedonya'da ve Edirne bölgesinde yeni okullar ve kiliselerin açılması için mücadele etti (1877-1912). 1902'de Bulgar Yazarlar derneğine fahrî üye seçildi. Knyaz Ferdinand'ın Ruslara karşı izlediği siyasete karşı çıktı. Balkan savaşından sonra merkezini Sofya'ya nakletti. (M)

YOSMA i. ve sıf. Genç, güzel ve fettan kadın: *Arayıp kendime bir eş bulabilsem derdim / Hele sen yosmayı sevdim de murada erdim* (Şinasi). || Süsüne ve giyimine düşkün kadın, koket.

◆ **Yosmalık** i. Yosma olma hali; yosmaca davranış. (M)

YOSU, Kore'de (Güney Kore) şehir, Kore boğazının kıyısında, 60 250 nüf. Pirinç, balık, besin olarak kullanılan yosunlar ve ham ipek ihraç eden ticaret ve balıkçı limanı. Tersaneler. Kauçuk sanayii. (L)

YOSUN i. (lat. *usnea*'dan [?]). Suların yüzünde veya dibinde yetişen çiçeksiz bitki. (Bk. SUYOSUNU.) || Toprağın, kayaların, ağaçların üstünde yetişen, halı tüyü gibi sık ve kısa boylu çiçeksiz bitki. (Bk. KARAYOSUNU.) || *Bataklık yosunu,* bataklıklarda, özellikle turbalıklarda yetişen karayosunu. (Bataklık yosunu yeraltında kalarak çürüyüp çözülünce turba denen bataklık kömürünü meydana getirir. Köksü uzantıları olmadığı için bir yere tutunamaz. Boyu çok uzundur. Tepeden uzadıkça dipten ölür. Bu yosun suyu sünger gibi tutar. Bahçıvanlar orkide yetiştirirken bu yosundan yararlanırlar. Laponlar bebek beşiğini bu yosunla donatırlar.) || *Tatlı yosun,* Şili'de sebze olarak kullanılan bir yosun (*Durvillaca*).

— ÇEŞ. DEY. *Yosun bağlamak,* yosunla kaplanmak. || *Yosun tutmak (tutmamak),* yosun peyda etmek, yosunlanmak. || *Yosun tutmaz sular gibi,* temiz ve dürüst kimseler için kullanılır.

— Balıkç. *Yosunla balık avı,* tel tel suyosunlarıyle sazan ve çamçak gibi balıkların tutulması.

— Eczc. *Seylan* veya *jafna yosunu,* daha çok agar-agar adıyle tanınan ve Malezya adalarıyle Seylan kıyılarında bulunan kızıl suyosunu; kültür olarak bakteriyolojide kullanılır, jeloz hazırlamağa yarar. (LM)

YOSUNBAKTERİLER çoğl. blş. i. Suyosunlarına yakın türleri kapsayan bakteriler alt şubesi. (L)

YOSUNCUL sıf. (*yosun*'dan *yosun-cul*). Yosunlarla beslenen veya yosunların arasında yaşayan. (Yosuncul favna, uzun süre anhidrobiyoz halinde yaşayarak ilk yağmurla tekrar canlı hayata dönebilen küçücük hayvanlardan meydana gelir. Rotatorlar, tardigradlar, sirke - ipliksolucanları bu hayvanların bellibaşlılarıdır.) [L]

YOSUNHAYVANLARI çoğl. blş. i. Çoğu denizde (bazıları tatlısuda) yaşayan hayvanlar sınıfı.

— ANSİKL. *Yosunhayvanları* çeşitli şeylerin üstüne tutunarak koloni halinde yaşar; bir kolonide pek çok sayıda birey bulunur; kolonileri çoğu zaman güzel küçücük ağaççıklara veya kabuklu plakalara benzer. 1 mm kadar olan bir yosunhayvanı, kireçten çeperli küçücük bir kutunun içindedir. Bu kutunun bir deliği vardır, hayvan buradan dışarı uzanabilir. Bu canlı varlığın yapısı bir halkalı solucanınki gibidir. Bağırsağı U biçimindedir. Başı, sorguça benzeyen bir dokunacın ucundadır; kutunun deliğinden dışarı fırlayabilir veya geri çekilebilir. Kirpikli olan bu dokunaçlar hem solunuma yarar, hem de mikroskobik besinlerin hayvanın ağzına doğru yönelmesini sağlar. Bu sorguca *lofofor* adı verilir. Ağız açıklığının yakınında anus açıklığı vardır. Anus açıklığı bazan lofoforun içinde (*entoprocta*) olur. Ağzın yanında bir sinir düğümü bulunur. Bazı hallerde ve bazı türlerde bireyler değişikliğe uğrar, organlarının büyük bir kısmını kaybeder: hareketli bir çubuğu (*vibraculum*) veya kuş başını (*avicularia*) andıran zehirli kıskaç biçiminde savunma organları haline gelir. Yosunhayvanları yumurta ile ürer. Yumurtalardan, yosunhayvanıyle hiç bir benzerliği olmayan yüzücü, kirpikli acayip kurtçuklar çıkar. Kurtçuk bir süre sonra yere tutunur, başkalaşma geçirir ve koloninin ilk hayvanı olur. Bu yosunhayvanı tomurcuklanarak yenilerini meydana getirir. Sonra onlar da tomurcuklanır. Böylece sayısız kurtçuktan ibaret bir koloni oluşur. Koloniyi kuran ilk yosunhayvanı eşeysel üreme ile meydana geldiği halde geri kalan hepsi tomurcuklanma ile (eşeysiz) meydana gelir. (L)

YOSUNLANMAK geçz. f. (*yosun*'dan *yosun-la-n-mak*). Yosun bağlamak, yosunla kaplanmak. (M)

YOSUNLU sıf. (*yosun*'dan *yosun-lu*). Yosunla kaplı olan: *Kayıkhanelerin sonlarına doğru denizin durmadan ıslatarak çamurlattığı yosunlu topraklar yalının hasta bir yeri kalırdı* (A. Ş. Hisar). [M]

YOSUNLUK i. (*yosun*'dan *yosun-luk*). Yosunlarla kaplı alan.

— Balıkç. Kıyı göllerinde ve akarsularda çeşitli bitkilerle kaplı alan; denizlerde deniz bitkilerinin yetiştiği bölge; suyosunu toplulukları. (L)

YOSUNSEVER blş. sıf. Yosunlar arasında yaşamaktan hoşlanan. (Özellikle böcekler için kullanılır.) [L]

YOŞİVARA, XVII. yy.dan itibaren takımadaların en işlek ticaret merkezlerinden biri olan Tokyo'ya (o sıralarda adı henüz Edo idi) akın eden japon yosmaları için kullanılan terim. (Bunlar, hemen bütün japon şehirlerinden geliyordu, en güzelleri de *Moto-Yoşivara* [Tokaido] adlı küçük kasabadan gelenlerdi ve isimlerini bu şehirden alıyorlardı. *Geyşa*'lar gibi yoşivara'lar da japon edebiyatında çok önemli bir rol oynamışlardır.) [L]

YOŞİDA (Şigeru), japon diplomatı ve devlet adamı (Tokyo 1878 - Oiso, Tokyo yakınları 1967), Paris Barış konferansında (1919) japon delegasyonu üyesi, japon dışişleri bakan yardımcısı (1928), Londra büyükelçisi (1936-1938) oldu, savaşın uzamasını önlemek istediği için hapse atıldı (1945). Liberal partinin başkanı oldu ve hükümeti kurdu (1946-1947). Yurdunu liberalleştirmeğe çalıştı. Grev hakkını sınırlayan 27 eylül 1946 tarihli kanuna karşı gelen sendikaların baskısı altında, mayıs 1947'de iktidardan düştü, ekim 1948'den aralık 1954'e kadar yeniden iktidara geldi. Ocak 1949, ekim 1952 ve nisan 1953 seçimlerinden sonra, üç defa hükûmetinde değişiklik yaptı. 1949'dan itibaren tarım reformu uygulamasını sınırlamağa ve A.B.D.'nin isteğiyle yurdunun belli ölçüde silâhlandırılmasına çalıştı. Bu imtiyazlar ve bir japon-amerikan güvenlik antlaşmasının imzalanması sayesinde, A.B.D. ile işgal durumuna son veren ve yurdunun milletlerarası egemenliğinin yeniden kurulmasını sağlayan San Francisco barışının imzalanmasını başardı. Otoriter tutumu, Diyet'in dağılmasına ve sahip olduğu çoğunluğun azalmasına yol açtı. 1951'de affedilen Hatoyama, ılımlı bir liberal grup teşkil etti ve Yoşida'yı hükûmet yönetimini kendisine terketme zorunda bıraktı (7 aralık 1954). Yoşida ondan sonra siyasî hayattan çekildi. (L)

YOŞİDA ŞOİN, Çoşu klanına bağlı samuray (1831-1859). İmparatorlukta restorasyon yapılmasının ve Japonya'nın modernleştirilmesinin ateşli taraftarıydı. Edo'da (bugün Tokyo) fen öğrenimi yaptı, avrupa tarihiyle ilgilendi. Bir rus gemisiyle gizlice Nagasaki'ye gitmek istediyse de, başaramadı. Ertesi yıl, filosu Şimoda'da toplanmış olan komodor Perry'yi, kendisini A.B.D.'ye götürmeğe razı etmeğe çalıştı, fakat şogun bu işi öğrendi, 1859'da onu hapse attırdı ve sonra idam ettirdi. (L)

YOŞİHİTO. Bk. TAYŞO TENNO.

YOŞİNOBU (1837-Tokyo 1913), on beşinci Tokugava ve sonuncu japon şogunu (1867-1868). 1867 Sonunda, Güney'in büyük daymyo'su ile uzun tartışmalardan sonra kabul edilen istifasını imparatora sundu: yedi yüzyıldan beri Japonya'ya hâkim olan şogun rejimi böylece ortadan kalktı. Yoşinobu, 1897'ye kadar bir kenarda yaşadı; o tarihte Tokyo'ya döndü; 1902'de dük unvanını aldı. (L)

YOŞİTSUNE, japon kahramanı (1159 - Koromogava 1189), Yorimoto'nun küçük kardeşi. Minamoto'lar ailesindendi. Rahip olmak şartıyle Tayralar tarafından hayatı bağışlandı, Kurama tapınağından kaçmayı başardı (1174) ve Kyoto'da, Gojo köprüsü üstünde, sonradan yakın arkadaşı olan ünlü dev rahip Benkey'i dövdü. 1180'de, kardeşi Yoritomo'nun Tayralara karşı silâha sarıldığını öğrenince onunla birleşti ve Dan-no-ura zaferini kazandı (1185), halkın kendisine olan aşırı sevgisi, Yoritomo'nun ona karşı harekete geçmesine yol açtı. Yoşitsune dört yıl savaştı, sonra, kuşatıldığı Koromogava kalesinde intihar etti. Bir efsaneye göre Yoşitsune, Hokkaido adasına kaçmayı başarmış ve Aynu'ların şefi olmuştu. Başka bir efsaneye göre de, Moğolistan'a göç ederek Cengiz Han adıyle tarihe geçmiştir. (L)

YOŞİYA (öl. 609), Yahuda'nın on altıncı kralı (M. Ö. 640 - 609), Ammon'un oğlu ve halefi. Yeremyaş'ın çağdaşıydı. Komşu devletlerden oldukça bağımsız kalarak, Yahuda ve İsrail ülkelerinde putları yıktırdı, Kal-

YORITOMO
Fujinavo Takanabu'nun eseri

YORK dükü
Richard Penrith (Cumberland, İngiltere) kilisesinin bir vitrayından

de ile Mısır arasında savaş patlayınca, firavun Nekao'nun ilerlemesine karşı koymak istedi, Meggido'da yenildi, yaralanarak öldü. (L)

YOŞKAR-OLA, S. S. C. B.'de şehir. Mari muhtar cumhuriyetinin başkenti. Kazan'ın kuzeybatısında; 88 000 nüf. Tarım sanayii merkezi. (L)

YOTAM, Ozias'ın oğlu ve Yuda'nın on birinci kralı (M. Ö. 742-735). Babası cüzama yakalandığı zaman Yuda'nın naibi oldu, sonra tek başına hüküm sürdü. Ammon kralını yendi ve ona bir haraç vermeyi kabul ettirdi. (L)

YOUNG (Arthur), ingiliz tarım uzmanı (Londra 1741 - ay.y. 1820). Başarısız birkaç siyasî yazı ve roman yazdıktan sonra kendi mesleğine yöneldi, toprağa karşı büyük bir ilgi duydu. *The Farmer's Letters to the People of England* (İngiliz Halkına Çiftçiden Mektuplar) [1768] adlı bir eser yayımladı. Tarım işlerinde bütün girişimleri başarısız kaldı. Bununla beraber, teorik eserleri ve gözlemleri üstün bir nitelik taşımaktadır: *A Tour Trough the Southern Counties of England and Wales* (İngiltere'nin Güney Bölgelerinde ve Galler'de Bir Gezi) [1768]; *Letters Concerning the Present State of the French Nation* (Fransız Milletinin Bugünkü Hükûmeti Üstüne Mektuplar) [1769]; *A Tour Through the North of England* (Kuzey İngiltere'de Bir Gezi) [1771]; *Annals of Agriculture* (Zıraat Yıllıkları) [1784 - 1809]; *Travels in France* (Fransa'da Gezi) [1792]; ingiliz asillerinin monografileri. (L)

YOUNG (Brigham), amerikalı din adamı (Whittingham, Vermont 1801 - Salt Lake City 1877). Dülgerdi. Mormonlara katıldı ve 1844'te ölen Smith'in yerine mezhebin lideri oldu. Mormonların Batı'ya göç etmesine karar verdi. 1847'de Büyük Tuzlu Göl vâdisinde New - Sion'u kurdu (bugün Salt Lake City). Memleketin zenginliği, burasının Utah eyaleti haline gelmesine imkân verdi ve Young, 1850-1858 arasında eyaletin umumî valisi oldu, fakat çokkarılılığın kaldırılmasını kabul etmedi. (L)

YOUNG (Charles Augustus), amerikan astrofizikçisi (Hanover, New Hampshire 1834-ay.y. 1908). 1877'de Princeton üniversitesine profesör oldu. 1870'teki güneş tutulması sırasında ilkin renkkürenin (kromosfer) tayfını aldı ve güneş tacının yeşil çizgilerini buldu. (L)

YOUNG (Edward), ingiliz şairi (Upham, Winchester yakınları 1683 - Welwyn, Hertfordshire 1765). Bir papazın oğluydu, Oxford'da okudu, önce konuları günlük olaylardan alınma şiirler, sonra kraliçe Anne'a adadığı *Kıyamet Günü* (The Last Day) [1713] adlı uzun bir şiir yazdı. Genç Wharton dükünün himayesine girdi. 1719'da Londra'da ilk trajedisi *Busiris*'i oynatmayı başardı. İkinci tragedisi *Revenge* (Öç) 1721'de oynandı. Bundan sonra siyasete atıldı, ama başarı elde edemedi. Hayal kırıklığına uğradı, hicve yöneldi ve bu alanda kabiliyetli olduğunu ispatladı. Kırk iki yaşında piskoposluğa heves etti, fakat sade bir köy (Welwyn) papazı oldu. Young, artık bir saray şairi değildi. Sosyeteden uzakta, kırda yaşıyordu. Evlendi, Fransa'ya bir gezi yaptı ve 1740'ta karısını, damadını ve evlilikdışı kızı «Narcissa»yı kaybetti. Bu dönemde (1742 ve 1745 arası) Night *Thoughts on Life, Death and Immortality**yi (Hayat, Ölüm ve Ölümsüzlük Üstüne Gece Düşünceleri) yazdı. Bu dokuz bölümlük eser, on bine yakın dizeyi bulan oldukça sıkıntılı ve bulanık, ama o çağda hayli tepki yaratan uzun bir şiirdi. Yokluk duygusunu, insanoğlunun ölüm karşısındaki bunalımını dile getiren Young, hüzün dolu ve karamsar bir anlatım tarzının öncüsü olmuş, romantikler de onu izlemişlerdir. (L)

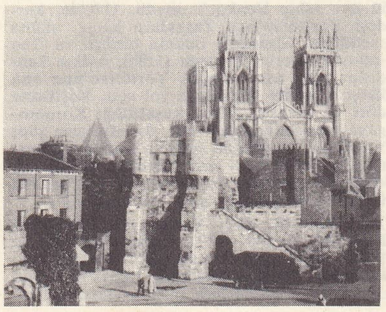

YORK
Bootham hapishanesi ve katedral

YOUNG (James), iskoçyalı kimyacı (Glasgow 1811 - Edinburgh 1883). Glasgow'da Thomas Graham'ın asistanı oldu (1831). 1837'de Londra üniversitesinde görev aldı. Sıvı yakıtlar ve maden kömürleriyle şistlerin damıtımından elde edilen katı parafin sanayiini kurdu. (L)

YOUNG (Lester Willis), amerikalı caz müzikçisi (Woodville, Mississippi 1909 - New York 1959). Saksofoncu olarak 1936'dan 1941'e kadar Count Basie orkestrasında çalıştı, caz müziğinin gelişmesinde büyük payı vardır. (L)

YOUNG (Thomas), ingiliz hekimi ve poligrafı (Milverton, Somersetshire 1773 - Londra 1829). Birçok dil öğrendi. Aynı zamanda botanik, felsefe, kimya, tıp ve onunla ilgili ilimlere merak sardı. Gözbillûrunun, net görüş için değişik mesafelere uyma kabiliyetini ve ışık girişimleri keşfetti. Mısır yazılarında parantez içinde bulunan cümlelerin fonetik harflerle yazılı olduğu ve dışta kalanların şekillerle ifade edildiği görüşünü ortaya attı. 1818'de, *Nautical Album'u* (Bahriye Albümü) hazırlamak için hekimliği bıraktı. (L)

Young-Helmoltz nazariyesi. Fizyol. Young tarafından öne sürülen ve Helmoltz tarafından geliştirilen, renk duyumu mekanizmasını açıklayan nazariye. (Bu nazariyeye göre ağtabakadaki her elemana üç ayrı sinir ucu bağlıdır; bunların biri kırmızı rengi veren titreşimleri, öteki mor titreşimleri, sonuncusu ise ara titreşimleri, yani yeşil ve maviyi algılar; beyaz ışık duyumu üçünün birden, karışık ışık duyumu ise, herhangi ikisinin uyarılmasıyle meydana gelir. Aynı rengin nüansları, her üç sinir ucunun değişik şekilde uyarılmasıyle oluşur.) [L]

YOUNGHUSBAND (sir Francis Edward), ingiliz subayı ve gezgini (Murree, Hindistan 1863 - Lytchett Minster, Dorsetshire 1942). İlkin Muztağ dağlarında keşifler yaptı (1866), bu dağları aştı, sonra İngiltere'nin Tibet komiseri oldu. Hindistan ve Tibet'ten başka Mançurya'yı, Çin'i, Türkistan'ı, Güney Afrika'yı gezerek incelemeler yaptı. Gezilerini anlatan kitaplar yayımladı. (L)

Young modülü, bir katının esneklik sınırları içinde, çekme kuvvetinin uzamaya bölümü. L uzunluğunda ve S kesitindeki silindir biçimi bir tel, bir F çekme kuvvetinin etkisinde kalırsa $l = \frac{FL}{ES}$ formülüyle verilen bir l uzamasına uğrar; burada E telin malzemesine bağlı Young modülüdür. (Bk. ESNEKLİK.) [L]

Young planı, 11 şubat 1929'dan itibaren Paris'te toplanan müttefiklerarası bir komisyonun 7 haziran 1929'da imzaladığı plân. Bu plân, Birinci Dünya savaşından sonra Almanya'nın ödemesi gereken savaş tazminatıyle ilgili Dawes planının yerini aldı. *Young planı*, komisyon üyelerinden biri olan amerikalı uzman D. *Young*'a (1874-1962) izafetle bu adı almıştır. Borç, 31 mart 1988'de son bulacaktı ve plan Almanlar tarafından ödenecek yıllık borç taksitleriyle, müttefiklerin borcu arasında fiilî bir bağ kuruyordu. Dawes planı gibi, 7 mayıs 1930'da yürürlüğe giren Young planı da uygulanmadı. (L)

YOUNGSTOWN, A.B.D.'de (Ohio) şehir, Mahoning ırmağının kıyısında, eyaletin kuzeydoğusunda; 166 700 nüf. 1860'ta nüfusu ancak 2 760 kişi olan şehir, Apalaş dağlarından çıkarılan maden kömürü ve Superior gölü dolaylarından elde edilen demir filizi sayesinde sanayinin büyük ölçüde gelişmesiyle (çelik fabrikası, makine yapımı, otomobil yapımı, kimya sanayii, çimento sanayii) büyüdü. (L)

YOUSOUF (Joseph VANTİNİ veya VANİNİ, — denir), fransız generali (Elbe adası 1810'a doğr. - Cannes 1866). Tunus'ta köleydi, Cezayir şehrine sığındı (1830), Bourmont'un yanında tercümanlık yaptı, yerlilerden bir birlik meydana getirdi, kuşatılan Bon şehrini kurtardı (1832) ve Konstantin beyliğine tayin edildi (ocak 1836), bu şehre karşı yapılan seferin başında bulundu. Albaylığa yükseltildi (1841), Abdülkadir ile savaştı, Smala'nın ele geçirilişinde büyük bir rol oynadı (mayıs 1843). Kırım savaşı sırasında türk başıbozuklarına kumanda etti (1854-1856). Generalliğe yükseldi, Cezayir tümeninin başına getirildi, Mac-Mahon tarafından görevinden alındı (1864), Fransa'ya gönderildi. (L)

YOVANOVİÇ veya **JOVANOVİÇ** (Vladimir), sırp siyaset adamı (Şabac 1833 - Belgrad 1922). Liberal düşüncelerinden ötürü uzun süre İsviçre'de sürgünde kaldı, sırpça yayımlanan *Sloboda* (Hürriyet) adlı muhalif gazeteyi yönetti. Sırbistan'a dönünce maliye bakanı (1876-1878 ve 1880-1881) oldu. *The Emancipation and Unity of the Serbian Nation* (Sırp Milletinin Hürriyete ve Birliğe Kavuşması) [1871] adlı eseri sırp meselesinin milletlerarası plana çıkmasını sağladı. (L)

YOVANOVİÇ veya **JOVANOVİÇ ZMAY** (Jovan), sırp şairi (Novi Sad 1833 - Kamaniçe [Kamenica] 1904). 1864'ten 1873'e kadar Budapeşte'de *Zmay* (Ejderha) adlı sırpça bir yergi gazetesi çıkardı; sonra bu gazetenin adını takma ad olarak kendine aldı. Birçok şiir kitabı (*Djulici* [Küçük Güller], 1864; *Druga Nevanija* [Şarkılar]), siyasî ve millî şiirler yayımladı. (L)

YOVKOV (Yordan), bulgar yazarı (Jeravna, Sliven 1880-Sofya 1937). Birçok roman ve hikâye (*Jetvarıt* [Biçici], 1920; *Sınırdaki Çiftlik* [Çiftlikıt kray Granitsata], *Veceri v Antimovskiya Han* [Antimovo Hanında Akşamlar], 1934) yazdı. En ünlü eseri *Staroplaninski Legendi*'dir (Stara Planina'nın Efsaneleri). [L]

YOVL i. Denizc. Biri ötekinden oldukça kısa olan iki direkli yelken donanımına verilen ad. (Yovl, bir kotra donanımı görünüşündeyse de, arka direği mümkün olduğu kadar geriye tespit edildiği için, bütün yelken teknenin dışına taşmıştır. İskotası, kıçtan dışarı uzatılmış, cıvadıra benzeri bir ağacın ucundaki makaradan dolaştırılarak içeri alınmıştır. Alanı, bütün yelken alanının yaklş. yüzde 10-16'sıdır.) [L]

YOYO i. Tahta, fildişi, maden veya plastikten yapılmış bir diskten meydana gelen oyuncak. (Disk eksenine bağlanan bir tel boyunca indirilip çıkarılır.)

— ANSİKL. *Yoyo*, Yunanlılar arasında yaygındı. Oyuncağın, inerken kazandığı enerji onun yeniden yukarı çıkmasını sağlar. Bu hareket uygun bir zamanda hafif bir itmeyle meydana gelir. Yoyo ile çeşitli figürler yapılır. (L)

YOZ sıf. Tabiatta bulunduğu şekilde kalmış olan, işlenmemiş durumda kalan: *Yoz toprak. Yoz bitki. Yoz hayvan.* || Yozlaşmış: *Yoz düşünceler.* (M)

YOZEY TENNO (868-949). Japonya'nın elli yedinci imparatoru (877-884). Hükümdarlığı sırasında Mototsune adlı bir fucivara ilk defa *kampaku* (bir çeşit saray âmiri) oldu (882). Mototsune, imparatorun aklî dengesizlik belirtileri gösterdiğine hükmederek, 884'te onun yerini aldı. (L)

YOZGAT, İç Anadolu'da (Orta Kızılırmak bölümü, Bozok yöresi) il merkezi şehir; 27 788 nüf. (1970 sayımının ilk sonuçları). Yozgat, kendi adını taşıyan küçük bir akarsuyun kaynak kesiminde kurulmuştur: güneyden kuzeye doğru yükselen şehrin, güneyde vâdi tabanında yükseltisi 1 240 m, Hükûmet meydanında 1 270 m, yukarı kesimde 1 300 m'dir. Şehrin çevresinde güneydeki bütün sırtları kaplayan ve Anadolu'nun en güzel ağaç topluluklarından biri olan *Yozgat ormanı* yer alır. Şehir, Ankara (220 km) - Sivas (224 km) yolu üzerindedir; güneybatısındaki Yerköy demiryolu istasyonuna 41 km uzaklıktadır; ayrıca kuzeyde Çorum'a, kuzeydoğu'da Amasya ve Tokat'a, güneyde Kayseri'ye, güneybatıda Kırşehir'e yollarla bağlanır. Şehrin merkezinde yer alan Hükûmet meydanını Belediye, Hükûmet konağı ve oteller çevreler; meydanın güneybatısında da Çapanoğullarının yaptırdıkları U-

Foto. X. Hulton. British Council (LAROUSSE)

«pirat»
Foto. Lanoue-Spair - Marine

Cannes'da yelkenli yarış tekneleri
Foto. Lauros-Atlas-Photo

«finn»
Foto. Lévêque

«star»
Foto. Lévêque

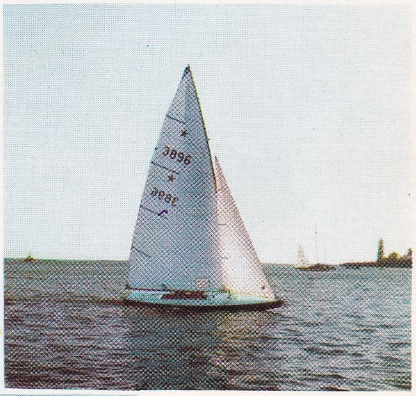

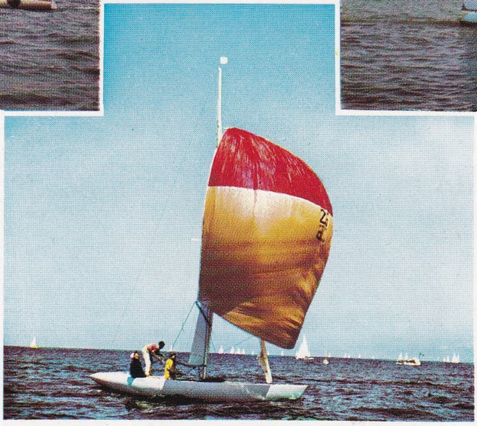

«5,50»
Foto. Lévêque

yatlar *Foto. De Greef*

«flying dutchman»
Foto. Gliksman - Neptune

«dragon» *Foto. Lévêque*

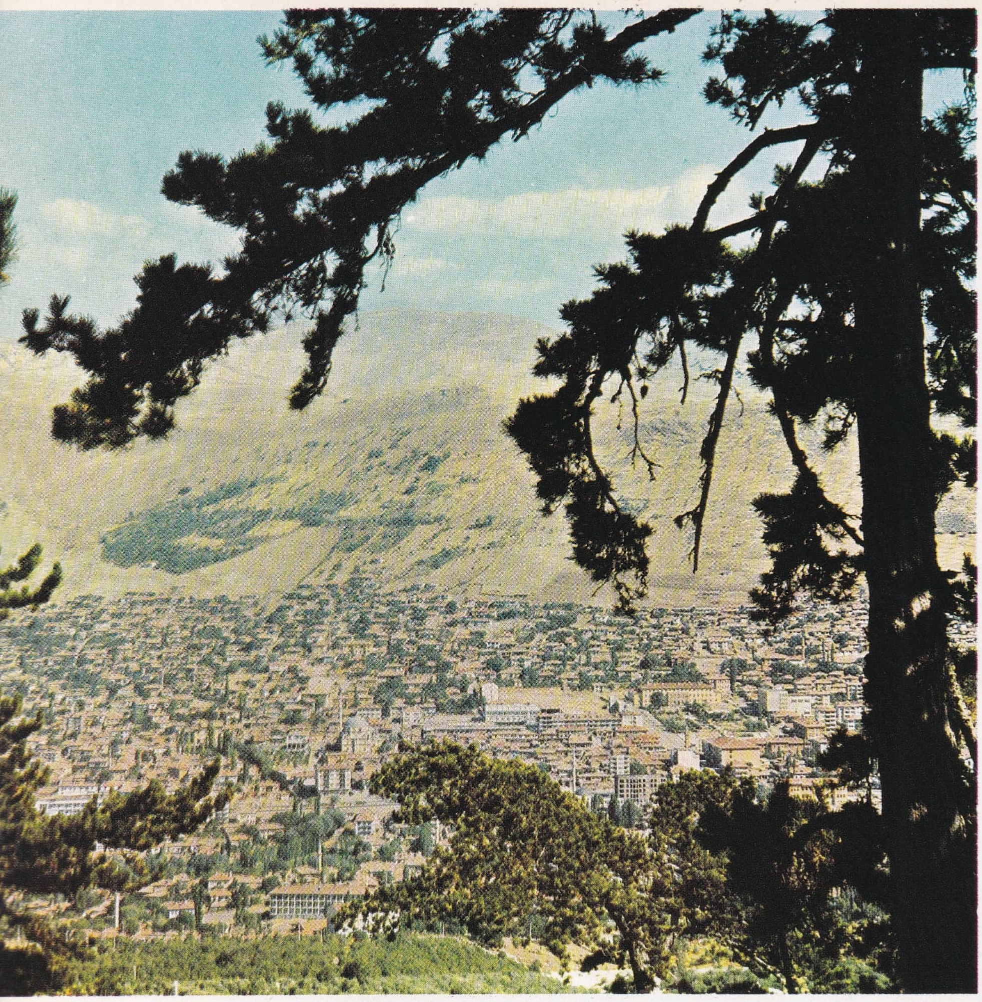

Çamlık mevkiinden genel görünüş

Büyük cami (veya Çapanoğlu Mustafapaşa camii)

saat kulesi

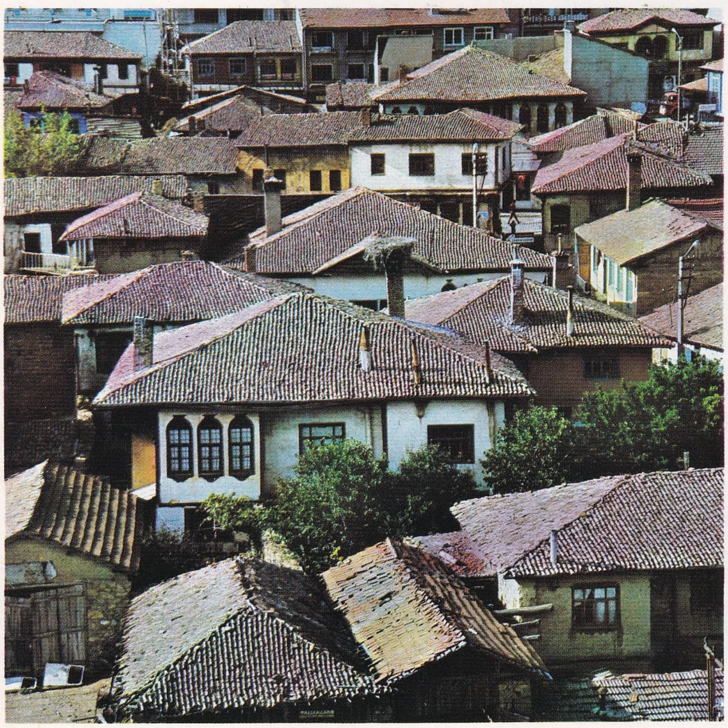

eski evler

genel görünüş

Foto. H. Gürsel (MEYDAN)

lucami yükselir. Yozgat'ta çeşitli eğitim ve meslek okulları (lise, ortaokul, kız ve erkek sanat enstitüleri, kız öğretmen okulu v.d.) bulunur. Bira fabrikası; un fabrikası; demircilik ve dokumacılık.

● *Tarih.* Yozgat çevresine (Bozok yöresi) çok eski devirlerde yerleşilmiştir. Ancak Yozgat'ın kuruluşu yenidir. Yozgat'ın antik Tavium'un yerinde geliştiği ileri sürülmüşse de Tavium'un Yozgat batısındaki Büyüknefes köyünün yerinde bulunduğu anlaşıldı. Evliya Çelebi gibi kaynaklar Yozgat'tan söz etmezler. Şehrin, XVIII. yy.da Çapanoğulları tarafından kurulduğu sanılıyor. Teke aşiretine bağlı olan bu topluluk, Güney Anadolu'ya gelerek Maraş-Antep dolaylarına yerleşti. Bunların bir bölüğü, Çopur veya Çapar Koca diye anılan Ömer Ağanın önderliğinde sürülerine iyi otlaklar arayarak Bozok yöresine geldi. Bunlar önce Yozgat ile Yerköy arasında Sarayköyü'nü (burada 1749 tarihli kitabesi olan bir cami vardır) kurdular; daha sonra da Yozgat'ın temelini attılar. O dönemde burası Bozok sancağının Kızılkoca kazasına bağlı bir köydü. Bu köyün şehirleşmesi, Ömer Ağanın oğlu Ahmed Paşa tarafından Demirli medrese ve özellikle onun oğulları Mustafa ve Süleyman Beyler tarafından Büyük caminin yaptırılması ve çarşının geliştirilmesiyle sağlandı. 1813'te Yozgat'tan geçen ingiliz gezgini Mac Donald Kinneir, Çapanoğullarının saraylarının ihtişamını, bahçelerinin güzelliğini över. Fakat Kinneir'e göre o sırada Yozgat'ın nüfusunun 16 000 olarak gösterilmesi, gerçeğe uymaz. Şehrin kale ve suru yoktu; yalnız çapulculuğu önlemek için basit bir duvarla çevrilmişti. 1837'de şehri gezen Poujoulat, nüfusu 7 000 olarak gösterir (5 000 türk, 1 000 rum, 1 000 ermeni), 1850'de Mordtmann, şehirde 20 000 müslüman nüfus, ayrıca 500-600 ermeni ve 48 rum ailesinin bulunduğunu söyler. XIX. yy. sonunda, Yozgat'ın nüfusu 15 000 olarak gösterilir. Bu bilgilere göre Yozgat'ın geçmişte en parlak dönemi, Çapanoğullarının en güçlü devri olan XIX. yy. başlarına rastlar. Yozgat sonra, Bozok sancağına merkez olarak, Ankara vilâyetine bağlandı. Mısırlıların Anadolu içlerine girdiği sırada İbrahim Paşa burayı yönetecek bir mütesellim gönderdi. Cumhuriyet devrinde Bozok adı kaldırılarak Yozgat yeni bir vilâyet oldu. Kurtuluş savaşı sırasında Yozgat'ta çabuk bastırılan bir ayaklanma ortaya çıktı. Bu dönemde şehir, bozuk yollarla ulaşılabilen sapa ve bakımsız bir kasaba durumuna düştü. 1927 Sayımında 11 018 olan nüfusu 1940'ta 14 913'e çıktı; fakat 1945'te 11 576'ya düştü; sonra yavaş bir artma ile 1960'ta 18 305, 1965'te 23 081 oldu.

● *Güzel sanatlar.* Yozgat'taki başlıca anıtsal yapı Çapanoğullarının yaptırdığı *Ulucami*'dir. Cami iki kısımdan meydana gelir: İç camiyi Mustafa Bey yaptırdı (1779); kardeşi Süleyman Bey tarafından camiye bir dış kısım eklendi (1794-1795). Mustafa Bey, Ulucami'ye değirmenler ve Yozgat çarşısında 80 dükkân vakfetti.

— *Yozgat ili,* topraklarının bütüne yakını İç Anadolu'nun Orta Kızılırmak bölümünde yer alır; kuzeydoğudaki bir kesimi (Çekerek ilçesi) Orta Karadeniz bölümüne girer; kuzeydoğuda Tokat, kuzeyde Çorum, batıda Ankara ve Kırşehir, güneybatıda Nevşehir, güneydoğuda Kayseri, doğuda Sıvas illeriyle sınırlanır; yüzölç. 14 123 km²; 469 520 nüf. (1970 sayımının ilk sonuçları).

● *Coğrafya.* İl topraklarının büyük kısmı, 1 200 - 1 500 m yükseltide, yüzeyi dalgalı Bozok yaylasını kaplar. Yayla üzerinde 1 500 m'yi aşan dağlara rastlanır: Yozgat güneyinde Soluk dağı (1 678 m), güneydoğusunda Kerkenes dağı (1 524 m), Boğazlıyan kuzeyinde Yazır dağı (1 683 m), kuzeydoğu sınırında Deveci dağı (1 892 m). Doğuya doğru engebeler kuvvetlenir: Akdağmadeni güneyinde Sırıklıdağ (2 076 m) ve Sıvas ili sınırında Akdağ (Hamzasultan tepesi, 2 273 m), Karababa dağı (2 345 m). Buna karşılık, 1 000 m altına düşen yerler batıda Delicεırmak ile kuzeydoğuda Çekerek vâdisi boyunda görülür (Delicεırmak vâdisinde 700 m'den alçak). İlin eski temeli kıvrımlı ve yer yer kırıklı birinci ve ikinci zaman şist, kireçtaşı ve kumtaşından meydana gelir; bunun üzerinde Üçüncü zaman ortasının tuzlu - jipsli killeri ve bu zamanın ikinci yarısına ait göl tortulları yer alır. Denizden uzak ve yüksek Bozok yaylasında, İç Anadolu'nun, doğuya gidildikçe sertliğini arttıran karasal iklimi hâkimdir. Kışlar soğuk ve sürekli, yazlar vâdi tabanlarında sıcak, yaylalarda serindir. Yağışlar İç Anadolu'nun basık düzlüklerine göre biraz fazladır. Yozgat Meteoroloji istasyonunun gözlem ortalamalarına göre en soğuk ayda (ocak) ortalama sıcaklık — 2°0C, en sıcak ayda 19°2C (temmuz) ve 19°5C'tır (ağustos). Bugüne kadar kaydedilen en düşük ve en yüksek sıcaklık — 23°7 C ve 37°1 C'tır. Yazın, sıcaklığın 30°C'ı geçtiği günlerin ortalama sayısı 10.2; 0°C altına düşebildiği günlerinki 108,3 (donlu günler); 0°C altında kaldığı günlerin 29°1 C'tır. 525 mm olan yıllık yağış toplamının mevsimlere ortalama dağılış oranları şöyledir (yüzde ile): kış, 37,5; ilkbahar, 35; yaz, 12; sonbahar, 15,5. Buna göre, ilkbahar mevsimi kışa yakın yağış alır. Sonbaharın payı ilkbaharın yarısını bulmaz. Ortalama olarak yılda 111 gün yağış kaydedilir. Kar yağan günlerin ortalama sayısı 35, yerin karla örtülü olduğu günlerinki ise 53'tür.

Yozgat ilinin yaygın tabiî bitki topluluğu step karakteri taşır. Yazın kuruyan otluklar bütün düzlükleri kaplar. Eskiden çok geniş olan ormanlar son yüzyıllarda çok azalmıştır. Akdağmadeni ve Çekerek ilçelerinde toplanan ilin başlıca ormanları, özellikle karaçam, meşelerden oluşur. Yozgat şehri yanındaki orman, 110 hektar çam koruluğu, 27 hektar meşe baltalığı, 121 hektar ağaçlama alanı olmak üzere 264 hektar yer tutar. İl topraklarının yüzde 7'si ağaçlıktır.

Yozgat ilinin kuzeydoğu kesimi Yeşilırmak (Çekerek suyu ile Çorum suyu kaynakları) havzası içindedir. Geri kalan kesim, güneybatıda kalan yarıdan fazlası da, Kızılırmak havzasına girer: en önemli akarsu olan Delicεırmak'ın başlıca kolu, Sorgun-Konak suyudur. İlde önemli göl ve bataklık yoktur. Akarsular ilkbaharda kabarır, yazın çok fakirleşir.

Yozgat ili nüfusu 1965 sayımına göre 436 739, 1970 sayımının geçici sonuçlarına göre 469 520'dir (yıllık ortalama artış binde 14; Türkiye ortalaması binde 26). Km²'ye düşen ortalama nüfus 33'tür. İl nüfusunun yüzde 20,7'si nüfusu 3 000'den fazla olan 11 yerleşme merkezinde; geri kalan yüzde 79,3'ü sayısı 636'ya varan kır yerleşmelerinde yaşar. Yozgat ilinin kır nüfusu yoğunluğu 27'dir. İldeki şehirlerden yalnız üçünün nüfusu 10 000'den fazladır: Yozgat (27 788), Yerköy (18 625) ve Sorgun (11 500). Geri kalanlar arasında üçünün nüfusu 5 000'in üstündedir: Boğazlıyan (9 167), Akdağmadeni (5 539) ve Şefaatli (5 138). Geri kalan üç ilçe merkeziyle iki merkezin (Yenifakılı ve Çandır bucak merkezleri) nüfusları 3 000 ile 5 000 arasındadır.

Yozgat ili 9 ilçeye ayrılır: Merkez, Akdağmadeni, Boğazlıyan, Çayıralan, Çekerek, Sarıkaya, Sorgun, Şefaatli ve Yerköy.—*Yozgat merkez ilçesi,* 2 039 km²; 84 975 nüf. Merkez, Musabeyli ve Osmanpaşa bucakları; 103 köy.

Yozgat ilinde başlıca geçim kaynağı toprağa ve hayvancılığa dayanır. 1970 Zıraat sayımına göre il topraklarının yüzde 29'u ekili-dikili yerlerdir; bunun yüzde 95'i her yıl ekilen yerlere, ancak yüzde 5'i dikili alanlara (sebze, meyve, bağ) ayrılmıştır. Nadas toprakları yüzde 25, ormanlar yüzde 7 yer tutar; geri kalan ve yüzde 29'a varan topraklar, otlaklarla ürün vermeyen yerlerdir. En çok tahıl ekilir. Tahıl ekili yerler bütün ekili toprakların yüzde 93'ünü kaplar (1970'te 407 000 hektarın 379 000 hektarı). Başta buğday gelir (342 000 - 237 000 t); onu arpa (59 000 - 37 000 t) izler; daha arkadan çavdar (46 000 - 37 000 t) gelir. Mısır (4 000 t) ve yulaf (600 t) ekimi azdır. Baklagillerden en çok fasulye (6 000 t), nohut (3 250 t) ve mercimek (2 200 t) ekilir. Yumru bitkilerden patates üretimi 47 000 - 49 000 t kadardır; 10 000 - 12 000 t kadar da soğan ekilir. Sanayi bitkileri arasında şeker pancarı önemlidir (57 000 t kadar), Kenevir (350 t tohum, 700 t lif) ve ayçiçeği (300 t kadar) az önemlidir. Sebze ve meyve üretimi, ilin alçak kesimlerinde oldukça önem kazanır. Üzüm bağlarının alanı 6 000 hektar kadardır.

Ekstansif bir karakter gösteren hayvancılık yaygındır. En çok koyun (730 000 baş) beslenir. Tiftik keçisinin sayısı (156 000), kılkeçi sayısına (166 000) yakındır. Sığır sayısı 220 000 kadardır. Ayrıca eşek (50 500) ve at (22 200), az olarak katır (1 400) bulunur.

Tavuk sayısı 420 000, hindi sayısı 95 000'dir; 18,5 milyon yumurta, 120 ton kadar bal üretilir. Akarsularda yapılan balıkçılık fazla önem taşımaz.

Yozgat ili sınırları içinde, geçmiş yüzyıllarda işletilmiş ünlü Akdağ gümüşlü kurşun madeni yer alır. Bugün buradan 15 000 t kadar çinko-kurşun maden cevheri çıkarılır; ayrıca bazı ocaklardan krom, manganez ve flüozit elde edilir. Linyit, özellikle Sorgun ilçesinde işletilir (32 000 t kadar). Ayrıca bakıra rastlanmıştır. Sorgun, Sarıkaya, Boğazlıyan ve Yerköy ilçelerinde kaplıcalar vardır.

Cumhuriyet devrine kadar yol bakımından oldukça sapa kalmış bulunan Yozgat ili toprakları, bu dönemde demiryoluna ve iyi yollara kavuştu. Anadolu'yu boydan boya kesen demiryollarından biri il topraklarının batı kenarından geçer; uzun bir mesafede Delicεırmak vâdisini boylar. Daha sonra yapımına geçilen karayolları hızla gelişti ve her yönde yeni yollar yapıldı. Başlıca hitit kalıntılarının il topraklarında (Alişar) veya yakınlarında (Boğazköy, Alacahöyük) bulunması ilin turistik önemini arttırdı. (M)

Yozgat isyanları, Kurtuluş savaşında Yozgat ve dolaylarında çıkan gerici ayaklanmaları (1920). Yozgat'taki Hürriyet ve İtilâf partisi başkanı Çapanoğlu Edip ile kardeşi Celâl, İngilizlerin İstanbul'a padişahın isteğiyle geldiği ve Yunanlıların Anadolu şehirlerini işgal etmelerinin geçici olduğu yolunda devamlı propaganda yaparak Yozgat ayaklanmasını hazırladılar. 14 Mayıs 1920'de Yozgat'ta yapılan at yarışlarına gelen Kuzgunlu Hacı Bekir, Zile'nin Solucanlı köyünden Musa, Osmaniye köyünden Meşeci İdris ile arkadaşlarından altısı; Çapanoğlu Edib'in evinde ilk gizli toplantılarını yaptılar. Toplantıdan sonra çeşitli köy ve kasabalara dağıldılar. Çayırözü köyünde Çapanoğullarının damadı olan Hoca Ömer'in evinde misafir bulunan Büyük Millet meclisi üyesi Emir Paşa ve Tokat mutasarrıfı ile Çapanoğlu Celâl arasında Sıvas kongresi dolayısıyle bir tartışma çıktı ve Çapanoğlu Celâl, karşısındakilere hakaret etti. Bu olay başlayacak olan ayaklanmanın sebebi gibi gösterildi.

Birinci Yozgat isyanı. İlk ayaklanma Yıldızeli bölgesinde çıktı. Yıldızeli eski nahiye müdürlerinden Erzurumlu Hüseyin Nâzım, saklanmak için Yıldızeli yöresindeki köylerden birisine geldi. Köyde, eski Müdafaai Hukuk mensuplarından Kara Mustafa ve katil Salih ile birlikte Yıldızeli-Akdağmadeni arasındaki köyleri dolaşarak İstanbul hükûmeti lehinde propaganda yaptı. Halife adını verdiği bir kuvvet kurarak isyan etti. Sıvas'ta bulunan 3. Kolordunun gönderdiği bir batarya ve takviyeli piyade taburu, jandarma binbaşısı Kemal kumandasında, isyan hareketini bir süre için bastırdı.

İkinci Yozgat isyanı. Birinci Yozgat ayaklanmasındaki âsilerden kurulmuş gönüllü Akdağmadeni alayının cepheye gönderilmek istenmesinden doğdu. Alay, Ankara'ya gönderilmek üzere Yozgat'a getirildi. Fakat 5-6 eylül 1920 gecesi bunlardan 49 kişi, Kuvayı Milliye emrinde çalışmak ve savaşmak istemediklerinden kaçtılar. Özellikle Deli Hacı, Hasan ve Küçük Ağa gibi elebaşılar arkadaşlarıyle birlikte kaçarak tekrar ayaklandılar; ayaklanma kısa zamanda Devecidağ bölgesine yayıldı. Eskişehir'den gelen Çerkes Ethem müfrezesi, Bolu'dan gelen bir çete birliği kolorduyu takviye etti ve isyanı bastırıldı. (M)

YOZGAT suyu veya **Bozok suyu,** Orta Kızılırmak bölümünde Yozgat şehrinin yakınından çıkıp güneybatı doğrultusunda akarak Yerköy yakınlarında Delicεırmak'a dökülen akarsu; uzunl. 35 km. (M)

YOZLAŞMA i. (*yozlaşmak*'tan *yozlaş-ma*). Yozlaşmak eylemi.

— Patol. *Hücre yozlaşması,* sitoplazma ve

«Edward YOUNG kızını gömerken» «Night Thoughts on Life, Death and Immortality»nin fransızca tercümesi «Nuits» için Marillier'nin gravürü

yo - yo hint minyatürü (XVIII. yy.) British museum, Londra

çekirdeğin tahribine yol açan hücre bozulması. (Bk. ANSİKL.) || *Waller yozlaşması,* bir nöronun tel kısmı kesilerek gövde kısmından ayrıldığı zaman sinir tellerinde meydana gelen değişikliklerin tümü.

— ANSİKL. Patol. *Hücre yozlaşması* ya sitoplazma ve çekirdekte birden ya da yalnız sitoplazmada olur; yağ ve mukoza hücrelerinde olduğu gibi sitoplazma fazla yüklendiği zaman çekirdek normal kalır, hücre yaşamağa devam edebilir. Sitoplazma yozlaşmalarında sitoplazma erir (sulu yozlaşma) veya pıhtılaşır. Sonuncu şekilde hücrenin bu kısmı irileşir ve taneciklenir (tanecikli yozlaşma) veya cam gibi homogen ve saydam hale gelir (saydam yozlaşma). Bu iki yozlaşma şekli sitoplazmanın koloidal durumundaki değişikliklerin sonucudur. Başka hallerde sitoplazma önemli miktarda anormal maddeler meydana getirir: meselâ yağ (yağlı yozlaşma), karbonhidrat (glikojenli yozlaşma), azotlu maddeler (mukoza, nişasta, pigment yozlaşması), mineral maddeler (kireçli yozlaşma) yapar. Çekirdek yozlaşmasında, yağlı hücrelerde olduğu gibi sitoplazma fazla yüklendiği zaman çekirdek bütünlüğünü koruyabilir ve hücre yaşamasına devam edebilir. Fakat çekirdek de yozlaşmışsa ölüm mukadderdir. (L)

YOZLAŞMAK dönşl. f. (*yoz*'dan *yoz-la-ş-mak*). İyi niteliklerini, manevî veya maddî değerini yitirmek: *Yozlaşmış bir kimse. Esk.* Tereddi etmek. (M)

YOZLAŞMIŞ geçz. f. (*yozlaşmak*'tan *yozlaş-mış*). Yoz hale, işlenmemiş duruma gelmiş.

— Mat. $f(x, y)$'nin çarpanlara ayrılabilmesi halinde, daha düşük dereceden eğrilere ayrışabilen $f(x, y) = 0$ cebirsel eğrisi için kurulmuştur: *Yozlaşmış bir konik, kesişen veya paralel ya da çakışmış iki doğrudan oluşur.* || *S'nci basamaktan yozlaşmış matris,* S'nci basamaktan minörlerinden (S satır ve S sütun alarak elde edilen minörler) en az biri sıfırdan farklı, S'den küçük basamaklı minörleri ise hep sıfır olan matris.

— Nükl. *Yozlaşmış madde,* yüksek sıcaklık ve büyük basınç sebebiyle çevre elektronlarını kaybetmiş atomlar topluluğu. (Bu atomlar sadece çekirdek halinde kaldıkları zaman yoğunluk çok yüksektir. Astronomide, beyaz cücelerin bu tip atomlardan meydana geldiği sanılmaktadır; meselâ Sirius'a eşlik eden yıldızda yoğunluk 200, Wolf 457 yıldızında ise 80 000'dir. Bu rakamlar, ilk defa hacim ve kütle bağıntılarına dayanan bilgilerle bulunmuş, sonraları bağıllık teorilerinin öngördüğü tayf çizgilerinin aralıkları ile doğrulanmıştır.) [L]

YÖN i. (esk. türk. k.). Bir cismin devinirken, bir gücün etki ederken izlediği çizgi. || Bir yere gitmek için izlenen yol, gidilen taraf: *Kitleden büsbütün ayrılıp çeşitli yönlerde kaçanlar oldu* (Y. K. Karaosmanoğlu). [*Eşanl.* İSTİKAMET.] || *Mec.* Taraf, bakım: *Burada ayıplanacak bir yön varsa, insanları, kızgın çöl güneşinin altında anadan doğma soymak, bir de düşe kalka çekilen yenilmiş insanlara uzaktan ateş etmek* (Kemal Tahir). *İşi bu yönden de incelemeli.*

— ÇEŞ. DEY. *Yön vermek,* yeni bir gidiş ve düzen kazandırmak. || (O, bu...) *Yönde olmak,* (o, bu...) gidişte, yolda olmak.

— Ask. havc. *Yön dürbünü,* uçaksavar atışlarında, toprak açısına ve kanat açıklığı açısına bağlı olarak bir uçağın yönünü tayin etmeğe yarayan dürbün.

— Astron. *Yön bulma* veya *yön tayini.* Bk. ANSİKL.

— Dy. İzlenecek yol. (Makinist, bir yol değiştirme noktasına yaklaşınca, hangi yola gireceğini sormak için o yolun numarası kadar düdük çalar. Yolun numarası soldan saymağa başlayarak tayin edilir.) || *Yön gösterici işaret,* üzerinde yön sayısı kadar ok bulunan ve soldan başlayarak saydığı zaman makiniste verilen yol numarasını bildiren işaret.

— Mat. *Doğru yön, ters yön.* Bk. ANSİKL.

— Mekan. *Yön değiştirme kolu,* bir hareketin yönünü değiştirmeğe yarayan dirsekli kol.

— Radyotek. *Yön seçicilik,* yayım sırasında antenlerin, elektromagnetik dalgaları uzayın belirli doğrultularında toplama özelliği; alıcılarda ise, bazı yönlerden gelen dalgaları daha şiddetli alma özelliği.

— Teknol. *Yön değiştirmek,* bir devredeki bir elektrik akımına, dönen bir çarka, bir tesisattaki akışkana, ilk yön veya doğrultuya ters bir yön veya doğrultu vermek.

— ANSİKL. Astron. Bir gözlem yerinde *yön tayini yapabilmek* için, ya kutup yıldızı ya da öğle üzeri gölgenin en kısa olduğu an gözlenir (düz bir yerde düşey olarak çakılan bir çubuğun gölgesi en kısa olduğu zaman, gölgenin doğrultusu kuzeyi gösterir). Magnetik sapmanın değeri bilinirse pusula da kullanılabilir. Ilım noktaları dışında, güneşin doğuş ve batış doğrultusunu gözlemek elverişli değildir. Gözlem yerinin boylamı ve saati bilinirse, bir gözlem aracı (teodolit) ve bir astronomik gökgünlüğü yardımıyle yönler bulunabilir. Gözlem yerinin harita üzerindeki yeri kesin olarak bilinirse, doğrudan doğruya görülebilen çan kulesi, minare gibi bazı noktalara göre, harita uygulanarak problem çözülebilir.

— Mat. Bir doğru, zıt iki *yön*'de katedilebilir; bu yönlerden biri pozitif olarak alınırsa, öbürü negatif olur. Bu halde doğru yönlenmiştir. Doğrusal bir koordinat sisteminin koordinat eksenleri yönlü doğrulardır. Yönlü bir doğrunun her parçası aynı şekilde zıt iki yönde yönlenebilir. Bu doğru parçasının uzunluğu, doğru ile aynı yönde ise +, aksi hal de — işaretini alır.

Aynı şekilde, bir çember üzerinde veya daha genel olarak, basitçe kapalı herhangi bir eğri üzerinde zıt iki gidiş veya dolanım yönü ayırt edilebilir. Bu yönlerden biri *doğru yön,* öbürü de *ters yön* olarak alınabilir. Doğru yön olarak, eğrinin içinde bulunan bir gözlemcinin önünden geçerken dolanımın sağdan sola yapıldığı yön alınması alışkanlık haline gelmiştir: bu yön, saat ibrelerinin dönme yönünün tersidir. Eğri yayları, eğri yönünde veya zıt yönde yönlenebilir. Bir çemberin yönlenmiş yaylarının aracılığıyle merkez açılar yönlenebilir ve bunların ölçülerine + veya — işaretleri verilebilir.

Sabit bir nokta etrafında dönen düzlem şekiller ve bir eksen etrafında dönen cisimler için, yine aynı şekilde zıt iki yön vardır, bunlardan biri doğru yön, öbürü ters yöndür. Bir düzlemi yönlemek için, bir tek kapalı eğri üzerindeki doğru yönü veya düzlemin bir noktası etrafında doğru dönme yönünü tespit etmek yeterlidir. Bu takdirde, bütün kapalı eğriler için, dolanmanın veya bütün öbür noktalar etrafında dönmenin doğru yönü bu yönden çıkarılabilir.

Uzayda, bir doğru boyunca bir vidaya zıt iki yönde bir hareket verilebilir: sağa doğru bir vida hareketi ve sola doğru bir vida hareketi. Bu hareketlerden her biri, vidanın bu doğru boyunca ilerlemesinin yönü ve bu doğru etrafında dönmesinin yönü ile belirtilir. Bir koordinat sistemi, Z ekseni etrafında X eksenini Y eksenine getiren bir dönmeyle pozitif. Z'ler yönünde bir ilerlemeyi birleştiren sağa doğru bir vida hareketiyle yönlenir. (LM)

YÖNDEŞ sıf. (*yön*'den *yön-deş*). Yönü aynı olan, aynı yöne bakan.

— Mat. *Yöndeş açılar,* iki paralel çizginin bir kesenle kesilmesinden meydana gelen ve biri içte, biri dışta olmak üzere kesenin aynı tarafında kalan açılar: *Yöndeş açılar eşittir.* (Şekildeki 1 ile 1, 2 ile 2, 3 ile 3 ve 4 ile 4 yöndeş açılardır.) [LM]

YÖNELİM i. (*yönelmek*'ten *yönel-i-m*). Biyol. Bir organizmanın fizik bir etkene doğru yaklaşması veya ondan uzaklaşması. Bk. ANSİKL.

— Bot. Bitkisel organların çeşitli fizik (ışık, ağırlık) veya kimyasal (nemlilik, toprakta bakır bulunması v.b.) uyartılara tepki olarak belirli bir doğrultuda büyüme yönsemesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Biyol. *Hayvanlardaki yönelim* hareketi kavramını ilkin Loeb ortaya attı (1890). Bazı ülkelerde sabit hayvanların yönelimi ile hareketli hayvanların yönelimi ayrı tutularak ayrı terimlerle ifade edilir, birincisine *yönelim* (tropizm), ikincisine *göçüm* (taksi) denir. Aynı temel kanunlara dayanan her iki tip hareket de burada yönelim kavramıyle ifade edilecektir. Jennings, Herter, Bohn ve özellikle Viaud'nun deneysel çalışmaları sonunda Loeb'un yönelim kavramı değişikliğe uğradı. Viaud, yönelimi çeşitlere ayırır: 1. *gerçek yönelimler,* uyaran'ın başlattığı, yönettiği ve sürdürdüğü yönelimlerdir; bu çeşit yönelim hareketinin ayarı yoktur, hayvan uyartıya dayanabildiği sürece devam eder. Bu çekici ve uyumsuz tepkimeler en yüksek uyartı kanununa göre gerçekleşir. Işığa yönelim, yere yönelim, elektriğe yönelim, hattâ bir dereceye kadar kimyasal yönelim bu çeşit yönelimlerdir; 2. *yalancı yönelimler,* organizmayı uyartının doğurduğu şartlara uymaya yönelten uyum tepkimeleridir (termotropizm, hidrotropizm).

— Bot. *Işığa yönelim* kara bitkilerinin saplarında görülür; ışığın bir yandan gelmesi halinde, eksenin ucu ışık kaynağına doğru eğilecek şekilde bir «büyüme eğrisi» ortaya çıkar. Bunun sebebi sapın en çok ışık alan tarafında oksin'in yok olmasıdır. Daha karmaşık bir etki kökün ışıktan kaçmasına, ikiçeneklilerde yaprakların yatay durmasına ve gözenekli kısmın üste gelmesine yol açar.

Yere yönelim, bitki saplarının yerçekimine (veya deneysel olarak uygulanan aynı mahiyetteki kuvvetlere) karşı koymasıdır. Bu yönelim sap için «negatif», ana kök için «pozitif»tir. Yan dallarla, yan kökler, bitkinin türüne göre az veya çok zayıf bir yönelim gösterir, bu da bitkinin görünüşünü ve duruşunu tayin eder (msl. kavak, sedir ve salkımsöğüt).

Elektriğe yönelim ancak deneysel olarak gözlenebilir.

Suya ve *neme yönelim,* bazı bataklık bitkileri dışında, bütün köklerde görülen bir olaydır (kel servi pnömatoforlarının negatif olarak suya yönelimi).

Köklerde *kimyasal yönelim,* meselâ toprağa gömülen bir bakır parçasından sapma şeklinde görülür. (LM)

YÖNELME i. (*yönelmek*'ten *yönel-me*). Yönelmek eylemi.

— Biyol. *Yönelme duyusu,* yaşadıkları yerden veya yuvalarından çok uzaklaşan veya deneysel olarak uzaklaştırılan bazı hayvanların (böcekler, göçmen hayvanlar, posta güvercinleri v.b.) ayrıldıkları yeri bulmalarına imkân veren ve ne olduğu henüz iyi bilinmeyen izlenim elemanlarının tümü. Bk. ANSİKL.

— Dilbil. *Yönelme hali,* isim soylu bir kelimenin, taşıdığı kavrama dönüşü bildiren hal. (Türkçede yönelme hali *-a, -e* ekleriyle bildirilir): *ev-e, kapı-y-a* v.b. Bk. DATİF.

— Fels. Fenomenolojik felsefede, zihnin gerçek bir nesneye («dolu niyet») veya bir fikre («boş niyet») yönelmesi. («Yönelme» kavramı zihnin edimi üstünde durur ve bir şeyin zihne «verilmiş olması» demek olan *sezgi*'nin karşıtıdır.)

— Psikopatol. *Yönelme kaybı,* yerleri tanıma ve zamanda kendini yerleştirme güçsüzlüğüyle belirli zihinsel karışıklık durumu. (LM)

YÖNELMEK geçz. f. (*yön*'den *yön-el-mek* veya *yön-e-l-mek*). Kendine belli bir yön vermek, yüzünü belli bir yöne çevirmek: *Bana cevap vermeksizin, bir gölge sessizliğiyle, kendi evine doğru yö eldiğini görür gibi oluyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Esk.* Teveccüh etmek. || *Mec.* Hedef almak: *Birine yönelen suçlama.* (M)

YÖNELTİLEBİLME i. (*yöneltme* > *yöneltilebilmek*'ten *yöneltilebil-me*). Radyotek. Dalga boyu 50 metreden az olan elektromagnetik dalgaların, yansıtıcılı anten sistemleriyle bir doğrultuda yayılabilme özelliği. (L)

YÖNELTİLMİŞ sıf. (*yöneltmek* > *yöneltilmek*'ten *yöneltil-miş*). Radyotek. *Yöneltilmiş anten,* belirli bir doğrultuda yayın yapan verici veya belirli bir doğrultudan gelen yayınları alan alıcı anten. (L)

Foto. LAROUSSE

YÖNELTİM i. (*yöneltmek*'ten *yönelt-i-m*). Coğ. *Yeni.* Bulunulan yerde ana yönleri belirleme. (M)

YÖNELTME i. (*yöneltmek*'ten *yönelt-me*). Yöneltmek eylemi.

— Havc. ve Denizc. *Radyo ile yöneltme,* bir limana girmek veya bir iniş pistine yaklaşmak isteyen bir gemici ve havacıya radyo dalgalarıyle yön verme. Bk. ANSİKL.

— Psikol. *Okula yöneltme* ve *mesleğe yöneltme,* bir kimsenin istidat ve kabiliyetlerine göre kendisi için en iyi yolun belirlenmesi.

— Telekom. *Yöneltme etkisi,* bir doğrultuda, diğer doğrultulara göre dalgaları daha kuvvetli alan veya yayan antenin özelliği.

— Televizyon. *Bir televizyon antenin yöneltme elemanı,* dalgaları toplayan esas antenin önüne belirli bir uzaklıkta yerleştirilen ve antenin yöneltme niteliğini arttıran iletken.

— ANSİKL. Havc. ve Denizc. *Radyo ile yöneltme* sayesinde gemici veya havacı, izlemek zorunda olduğu eksen üzerinde bulunup bulunmadığını kontrol eder; eğer eksen üzerinde değilse, yapılması gereken düzeltmenin yönü ve büyüklüğü belirtilir. Eksen, değişik karakteristikli, yönelmiş iki yayınla işaretlenir; yayın sistemlerinden en yaygın olanı «çapraz huzmeli» sistemdir. Böyle bir sistem, herhangi bir şekilde yöneltilmiş posta kullanarak gerçekleştirilir. Böylece, eksenin her iki yanında aynı derecede açılım gösteren ve eksen üzerinde bulunan herhangi bir alıcının aynı kuvvetle alabileceği iki yayın yapılır. Gemi veya uçak eksenden uzaklaşacak olursa, yayınlardan biri diğerinden daha kuvvetli alınacaktır. En kuvvetli olan alışın hangi tarafa doğru uzaklaşıldığını belirtmesi için, iki yayının ayrımlı olması zorunludur. Ayrım ya yüksek frekansın karakteristikleri üstünde (taşıyıcı dalga), veya alçak frekanslnkiler üstünde (işaretlerin sönüm modülasyonu veya kadansı, yayınlardan birinin işaretleri öbürününkilerle dolaşmış olabilir) yapılabilir.
Bir uçağın kör uçuşla iniş yapabilmesi için, bu usul, uçağı pistin üzerine getirmek amacıyle hem yatay düzlemde, hem de uçağa iniş yörüngesini izlettirmek ve uygun noktada yere değdirmek üzere, düşey düzlemde kullanılabilir. İki taraflı işaretler, birbirine çapraz ibreler taşıyan bir cihazla pilota iletilir; ibrelerin merkeze göre kesişme noktası, yapılacak çift manevranın yönünü gösterir. Uzun yol uçaklarında çok kullanılan bu tertibata. *Instrument Landing System*'in kısaltması olan «İ.L.S. sistemi» denir.

— Psikol. *Okula yöneltme,* on yaşa doğru, çocuğun ortaöğretime başlaması sırasında kabiliyetlerine ve kendisi için en elverişli öğrenim çeşidine yöneltilmesi amacıyle yapılır. *Mesleğe yöneltme* ise, bir kimsenin, özellikle testler yoluyle, psikometri, zihin ve karakter bakımlarından özelliklerini belirlemeğe dayanır. Kişinin hangi meslek grubuna sokulması gerektiği konusunda, ayrıca olgunluk durumu göz önünde tutulur. Demek ki, kişinin yapabileceği görevleri incelemek gereklidir: kumanda, tahmin, teşkilât, kontrol, düzenleme. Daha sonra, bu yeteneklerini en iyi şekilde hangi bölümde (ticarî, idarî, malî, sosyal) ve hangi seviyede (icra, araştırma, kumanda) ortaya koyabileceği araştırılır ve bu unsurlara dayanarak, piyasadaki gelişmelere ilgili tahminlere göre, söz konusu kimsenin istidatlarına en uygun ve iş bulma ihtimali bakımından en elverişli meslek veya mesleklerin belirlenmesine çalışılır. Bu yöneltme işini somut bir duruma getirmek için kişiye kendisini yetiştirebilecek eğitim veya meslekî öğretim kurumlarının adresleri, ayrıca davranışı ve kişiliği konusunda bilgi verilir, hattâ gerekirse psikolojik bir yetiştirme eğitiminden geçmesi öğütlenir. (L)

YÖNELTMEK geçl. f. (*yönelmek*'ten *yönel-t-mek*). *Yeni.* Bir şeye belli bir yön vermek, yönelmesini sağlamak. *Esk.* Tevcih etmek.

— Magnetik. Sapma açısı önceden tayin edilmiş bir yerde, magnetik iğne kullanarak bir âlete yön vermek.

— Psikol. Sağlık durumu, zevkleri, kabiliyetleri ve emek piyasası göz önüne alınarak bir çocuğa seçeceği meslek konusunda danışmanlık etmek. (ML)

YÖNELTMESİZ sıf. (*yöneltme*'den *yöneltme-siz*). Radyotek. Elektromagnetik dalgaları bütün doğrultularda aynı şiddette yayan bir verici antenin veya hangi doğrultudan gelirse gelsin dalgaları aynı duyarlıkta alan bir alıcı antenin özelliği: *Düşey bir iletken, yöneltmesiz bir anten olabilir.* (L)

YÖNENME i. (*yön* > *yön-en-mek*'ten *yönen-me*). Ed. Bir eserde veya nutukta, anlatılan konuyu durdurarak orada bulunan veya bulunmayan, ölmüş veya yaşayan birine veya bir şeye karşı söz söyleme. (M)

YÖNERGE i. (*yön* > *yönermek*'ten *yönerge*). *Yeni.* Hangi yolda ve nasıl çalışılması gerektiğini bildiren söz veya yazı. *Eşanl.* TALİMAT. DİREKTİF.

— Psikol. Bir testin uygulanmasını yöneten kesin kuralların tümü. (LM)

YÖNERGESİZ sıf. (*yönerge*'den *yönerge-siz*). Yönergesi olmayan.

— Psikopatol. *Yönergesiz psikoterapi,* hastanın empati kavrayışı konusundaki bir tutumuyle ilgili ruh tedavisi; çeşitli özellikleri, amerikalı psikolog Carl Rogers tarafından ortaya konmuştur. (Bu tedaviye YÖNERGESİZCİLİK de denir.)

— ANSİKL. Psikopatol. *Yönergesiz* psikoterapinin amacı, hastanın kendi kendisiyle anlaşmasını kolaylaştırmaktır. Tedavici, hastaya yön çizmek için kendini hastanın yerine koymaz; tersine, hastanın ifadesinden çıkardıklarını hastanın kullandığı ifadeyle hastaya aktarmağa çalışır. Böylece ilişkileri gerektiği gibi kavrayıp kavramadığını araştırır ve bu konuda tek hâkim olan hastaya başvurur. Bu metodun sağladığı başarının temel etkeni, tedavicinin empati gücünde, tedaviciyle hastası arasındaki karşılıklı duygunluk bağlarındadır. (L)

YÖNEŞME i. (*yöneşmek*'ten *yöneş-me*). Biyol. Aynı şartlar altında bulunan canlıların veya organların, birbirine çok uzak türden olsalar bile, biçim ve yapı bakımından birbirlerine çok benzemeleri.

— ANSİKL. Biyol. İhtiyozor ile balina arasındaki veya kurakçıl bitkilerde dikenler v.b. arasındaki *yöneşme,* bilginlere göre çevrenin şekillendirici etkisine (lamark'çı açıklama), çok şiddetli bir tabiî ayıklanmaya (darwin'ci açıklama) veya bir ön uyuma, yani kısmen de olsa şimdiki çevreye girişe bağlı eski bir evrim (Cuénot) sonucudur. Yöneşme hareketinin özelliği olan benzerlik, sınıflandırma yapan bilginleri sık sık yanıltmıştır. Benzer bir hayat süren ve aynı taşın altından çıkan bir «armadillidium» (eşbacaklılardan kabuklu hayvan) ile bir «glomeris»i (diplopoda takımı) karıştırmamak çok güçtür. (L)

YÖNEŞMEK ortaklş. f. (*yön* > *yönemek*'ten *yöne-ş-mek*). *Yeni.* Aynı yöne yönelmek. (M)

YÖNETİCİ i. (*yönetmek*'ten *yönet-ici*). *Yeni.* Yöneten kişi. *Eşanl.* İDARECİ.

— Müz. *Kapella yöneticisi.* Bk. KAPELLA. (ML)

YOZGAT'tan genel görünüş

YOZGAT il haritası

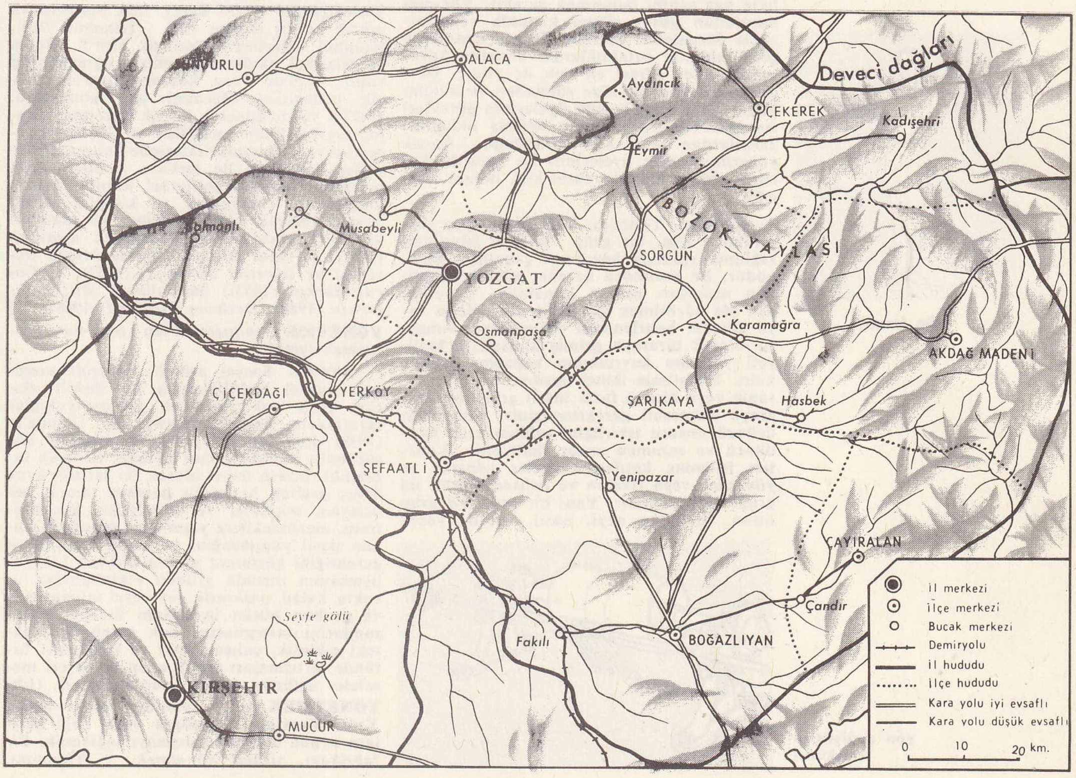

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

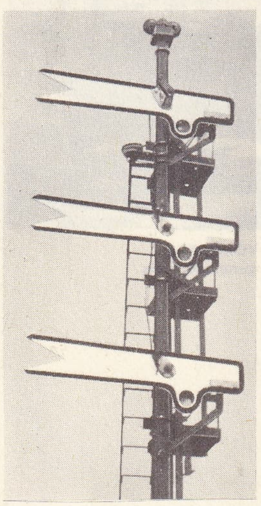

yön göstergeleri (dy.)

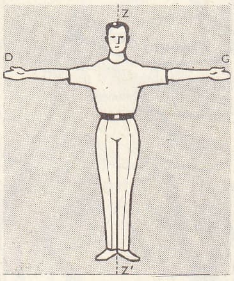

yön (mat.)

YÖNETİCİLİK i. (*yönetici*'den *yönetici-lik*). Yönetici olma görevi. (M)

YÖNETİLMEK edilg. f. (*yönetmek*'ten *yönet-i-l-mek*). Yönetmek işine konu olmak: *Krallıkla yönetilen ülke. Esk.* İdare edilmek. (M)

YÖNETİM i. (*yönetmek*'ten *yönet-i-m*). *Yeni.* Yönetmek işi. *Eşanl.* İDARE.

— Huk. Bk. İDARE. || *Yönetim kurulu,* bir tüzel kişinin işlerini yönetmekle görevli organ. *Eşanl.* İDARE MECLİSİ. *Esk.* Meclis-i idare. Bk. ANSİKL.

— İşletmec. Bk. ANSİKL. || *Yönetime katılma,* işçilerin işyerlerinin yönetimine katılmalarını öngören sistem. || *Kademeli yönetim,* yönetimi, işletmenin kadrolarına ait çeşitli seviyelerdeki komitelerle sağlamak usulü.

— Sine. ve Televizyon. Yönetmenin özellikle çekim, ses, kurgu ile ilgili olarak yaptığı işlemlerin tümü.

— Siyaset ve Huk. *Sıkı yönetim.* Bk. SIKIYÖNETİM.

— ANSİKL. Huk. *Yönetim kurulu,* tüzel kişilerde bulunması gerekli olan organlardandır. Meselâ derneklerde, yönetim kurulunun kurulamaması, belirli durumlarda, derneğin sona ermesi sonucunu doğurur. Yönetim kurulu, tüzel kişinin genel kurulu tarfından seçilir. Yönetim kurulunun üye sayısı kanunla ve tüzel kişinin tüzüğü ile düzenlenir. Meselâ derneklerde, yönetim kurulu en az üç kişiden meydana gelir. Bu sayı, anonim ve kooperatif şirketlerde de aynıdır. Yönetim kurulunun görevleri kanun tarafından düzenlenir. Genel kurula ait belirli görevlerin de yönetim kuruluna devri mümkündür. Yönetim kurulunun görevleri genel olarak şunlardır: 1. tüzel kişiyi temsil etmek. Bu temsili yönetim kurulu ya kurul olarak veya üyelerinden bazılarına temsil yetkisi vermek yoluyle yapar; 2. derneklerde şube açılmasına karar vermek ve şube kurucularına yetki vermek; 3. tüzel kişinin gelir ve giderini hesaplamak, gelecek yıl bütçesini hazırlamak; 4. genel kurul tarafından alınan kararları yerine getirmek; 5. kanun veya tüzüklerin kendisine yüklediği işleri yapmak. Bunların dışında genel kurulu toplantıya çağırmak da yönetim kurulunun görevleri arasındadır. Yönetim kurulu üyesi olabilmek için, tüzel kişiye üye olmak veya tüzel kişilikte pay sahibi bulunmak gerekir. Yönetim kurulunun görev süresi kanunla veya tüzükle düzenlenir. Meselâ, Ticaret kanununa göre, anonim ortaklıklarda, yönetim kurulunun görev süresi en çok üç yıldır. Dernekler kanununda, süre yönünden bir hüküm yoktur. Yönetim kurulu üyelerinin görevleri sırasında üçüncü kişilere vermiş oldukları zararlardan tüzel kişi sorumludur. Ancak yönetim kurulu üyelerinin bu zararda kusurlu olması halinde, tüzel kişi, onlara rücu eder.

— İşletmec. Yönetim, belli bir amaca ulaşabilmek için, bir grup insanın işbirliğini sağlama yolunda harcanan çabaların bütünüdür. Bu tanımdan hareket ederek yönetimin unsurları ortaya konabilir. Yönetimden söz edebilmek için belli bir hedefin veya amacın belirlenmesi zorunludur. Amaçsız olarak biraraya gelmiş kimselerin faaliyeti yönetim kavramının kapsamı dışında kalır. Yönetimin ikinci unsuru, bir grup insanın veya birden fazla insan grubunun biraraya gelmesini gerektirmesidir. Yönetimin üçüncü unsuru işbirliğini sağlamaktır. Dördüncü ve sonuncu unsur faaliyettir. Yönetim işlemine katılan kimseler *yöneten* ve *yönetilen* veya *işveren* ve *çalışan* olarak iki grupta toplanabilir. Yani bir veya bir grup insan, ötekilere neyi, nasıl, nerede yapacakları hususunda emir ve talimat verirler; bunlara yöneticiler denir. Bazı kimseler ise (bir veya birden fazla bir grup insan) başkalarından neyi, nasıl, ne zaman ve neyle yapacakları konusunda emir ve talimat alır ve uygularlar; bunlara da yönetilenler adı verilir.

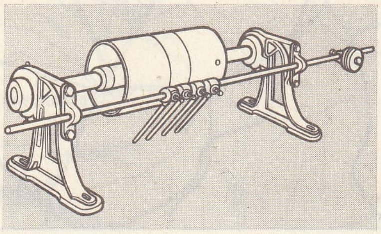

yön değiştirme (mekan.)

Yönetim çalışmaları altı kısımda toplanır: *planlama; organizasyon* (teşkilâtlandırma); *emir-kumanda* (yürütme); *âhenkleştirme* (koordinasyon); *kontrol* (denetleme); *yönetici personelin eğitimi.*

Günümüze kadar yönetim alanında üç ana görüş ve anlayış ortaya çıkmıştır:

a) *Klasik yönetim anlayışı*'nın öncüsü, Birinci Dünya savaşından önce yazdığı *The Principles of Scientific Management* (İlmî Yönetimin İlkeleri) adlı kitabıyle, F. W. Taylor oldu. H. Fayol, Mooney, Reiley, Gulick, Urwick ve İkinci Dünya savaşından sonra Brech, Alen v.d. klasik görüşü geliştirdiler. Resmî teşkilâtlanmadan hareket eden klasik görüş, işin ilmî düzenlenmesine önem verir ve işçiyi çalışmasının her anında kontrol altında tutmağa çalışır. İnsanı doğuştan tembel sayar ve işçinin yönetici tarafından zorlanması esasına dayanır.

b) *Neoklasik yönetim anlayışı*'nın öncüleri, İkinci Dünya savaşı öncesinin Mayo, Bakke, Whyte, Gardner gibi yazarlarıdır. Savaştan sonra Moore, Davis, Mc Gregor, Dubin, Sikert v.d. düşünürlerce geliştirilen görüş, resmî olmayan teşkilâtlanmadan hareket eder. Tabiî gelişmelere bu yönden yaklaşacak soyoloji ve psikoloji araştırmalarına önem verir. Vasat insanın tembel olmadığı, zorlamadansa teşvik ve tatmin yollarına başvurmanın daha verimli olacağı inancındadır. Klasik görüş gibi işçiyi değişmez bir malzeme saymaz, onun geliştirilmesinden verimli sonuçlar alınacağını savunur.

c) *Çağdaş yönetim anlayışı,* yukarıdaki iki görüşü birleştirmeğe çalışır. Öncüleri Argyris, March, Simon, Haire, Forrester v.d. düşünürlerdir. Bunlara göre klasik görüş fazla katı, neoklasik görüş ise fazla gevşek ve belirsizdir. Bir ölçüde hiyerarşi ve otorite zorunludur. Bu arada insan unsuruna da önemle yer verilmelidir. (ML)

YÖNETİMSEL sıf. (*yönetim*'den *yönetimsel*). *Yeni.* Yönetimle ilgili. *Esk.* İdarî. (M)

YÖNETKEN (Halil Bedi), türk bestecisi ve müzik yazarı (Bursa 1901 - İstanbul 1968). İstanbul Öğretmen okulunu bitirdi. Bursa ve İstanbul okullarında müzik öğretmenliği yaptı. 1928'de Prag konservatuvarına müzik pedagojisi öğrenimi için gönderildi. 1932'de yurda dönerek Müzik Öğretmen okulu, Gazi Eğitim enstitüsü ve Devlet konservatuvarı öğretmenliklerinde bulundu. Muzaffer Sarısözen ile birlikte Anadolu halk müziğini derleme gezilerine katıldı. Müzik konusunda makaleler ve kitaplar yazdı. Besteci olarak okul şarkıları ve marşları vardır. Başlıca eserleri: *Diskotek Kılavuzu* (1947); *50 Okul Şarkısı, Okulda Müzik Öğretimi ve Öğretim Metotları* (1952); *25 Çocuk Şarkısı* (1953); *İlkokullarda Müzik Kılavuzu* (1966); *Derleme Notları I* (1966). [M]

YÖNETME i. (*yönetmek*'ten *yönet-me*). Yönetmek eylemi.

— ANSİKL. Sosyal psikol. *Yönetme* meselesi, sosyal teşkilâtlanma ile ilişkili olarak, daha çok amerikalı psikososyologlar tarafından, özellikle Lewin ve Lippitt'in (1938) deneyleri ve Lewin tarafından öne sürülmüş kavramlardan hareket edilerek incelendi. Lewin temel olarak iki şef tipi ayırt eder: grubun her çeşit hareket tarzını belirleyen, teknikler ve etkinlikleri kararlaştıran, emrindekilere yapmaları gerekeni, bunun nasıl yapılacağını ve kimle çalışılması gerektiğini gösteren; grupla birlikte fiilî çalışmasının dışında grubun etkinliğinden uzakta kalan *otokratik şef* veya *talimat şefi* ve grubun bütün üyelerinin faaliyet programlarını tartışmasına izin veren, gelecekteki etkinlik, çalışma şart ve imkânları üstünde tartışmaları teşvik eden ve beşerî meseleler üstünde duran *demokratik şef.* (LM)

YÖNETMEK geçl. f. (*yön*'den *yön-e-t-mek*). *Yeni.* Yasalara, kurallara veya belli şartlara uygun biçimde çalışmayı sağlamak: *Bir fabrikayı, şirketi yönetmek.* || Yapımını, gerçekleşmesini sağlamak: *Filmi yönetmek. Tiyatro oyununu yönetmek.* || Etkinliğine, çalışmasına yön vermek: *Takımı yönetmek. Toplantıyı yönetmek. Eşanl.* İDARE *etmek. Esk.* Tedvir etmek.

— Müz. Oldukça kalabalık bir şarkıcı veya çalgıcı topluluğunun katıldığı bir müzik icrasını idare etmek.

— ANSİKL. Müz. İlkçağda, Ortaçağda ve Rönesansta koro veya çalgı topluluklarının şefleri, melodi çizgisinin grafiğini çizmek veya sesleri kuvvetlendirip hafifletmek için el hareketleri yaparlardı. XVII. ve XVIII. yy.da usul, ayakla yere veya bir sopa ile rahleye vurarak belirtilirdi. XIX. yy. başından beri ölçüler elde tutulan, görülebilecek bir tahtadan yapılmış hafif bir değnekle gürültü çıkarmadan verilmektedir. (LM)

YÖNETMELİK i. (*yönetme*'den *yönetmelik*). *Yeni.* Bir grup içinde uyulması gerekli iç disiplini, bir teşkilâtın çalışma biçimini tanımlayan kuralların tümü. *Esk.* Talimatname.

— Huk. Kanun ve tüzüklerin uygulanmasını sağlamak üzere yetkili makamlara yapılan düzenleyici kuralların tümü.

— ANSİKL. Huk. *Yönetmelik*'ler, bakanlıklar ve kamu tüzel kişileri tarafından yapılır. Kamu tüzel kişileri veya bakanlıklar, kendi görev alanlarına giren kanun veya tüzüklerin ne şekilde uygulanacağını tespit etmek amacıyle yönetmelik yaparlar. Yönetmelikler, *Resmî Gazete*'de yayımlanır ve ilgili bulundukları kanun veya tüzüğe aykırı olamaz. (M)

YÖNETMEN i. (*yönetmek*'ten *yönet-men*). Bir işyeri, hizmet kuruluşu veya ortaklığı yöneten, idare eden kimse. *Eşanl.* MÜDÜR.

— Radyotek. ve Televizyon. *Yayın yönetmeni,* radyoda veya televizyonda yayınlanacak bir sahne veya program için gerekli elemanları temin eden ve sıraya koyan teknisyen.

— Sine. *Filim yönetmeni,* lirik veya dramatik bir sahne eserinin görüntü biçimine sokulması için gerekli çalışmaları düzenleyen, filmin bir sanat eseri haline gelmesi amacıyle oyuncuların rollerini yöneten ve metin, yorum, dekor, müzik gibi unsurlar arasında âhenk kuran kimse. (M)

YÖNETMENCİLİK i. (*yönetmen*'den *yönetmen-ci-lik*). Bazı sosyologlara, özellikle amerikalı Burnham'a göre, çağdaş dünyanın klasik toplumculuktan da, liberal kapitalizmden de eşit uzaklıkta olan teknokrasiye doğru evrimini niteleyen eğilim. (M)

YÖNETMENLİK i. (*yönetmen*'den *yönetmen-lik*). Yönetmen olma hali. || Yönetme işi veya yeri. *Eşanl.* MÜDÜRLÜK. *Esk.* Müdiriyet. (M)

YÖNLENEBİLİR i. Mat. *Yönlenebilir* veya *ikiyanlı yüzey,* bir noktadan hareket ederek *herhangi* bir eğri çizdikten sonra aynı noktaya dönüldüğünde, yönlenmiş olarak kabul edilen normalin gidişte ve dönüşte aynı doğrultuyu aldığı yüzey: *Küre yönelenebilir bir yüzeydir.* (İkiyanlı olmayan bir yüzey *tekyanlı*'dır.) [L]

YÖNLENMİŞ sıf. Mat. *Yönlenmiş çevre,* üzerinde pozitif bir dolanma yönü seçilmiş çevre. || *Yönlenmiş doğru. Eşanl.* YÖNLÜ DOĞRU. || *Yönlenmiş düzlem,* üzerinde pozitif bir dönme yönü seçilmiş düzlem. || *Yönlenmiş uzay,* içinde pozitif bir helisel hareket belirlenmiş uzay. (L)

YÖNLÜ sıf. (*yön*'den *yön-lü*). [...] Yönü olan: *Çok yönlü bir mesele.* || *Halk dili.* Uygun.

— Mat. *Yönlü doğru,* üzerinde pozitif bir yön seçilmiş doğru. (YÖNLENMİŞ DOĞRU da denir.) || *Yönlü doğru parçası,* iki ucundan biri başlangıç, öbürü bitim noktası olarak işaret edilmiş doğru parçası. (LM)

YÖNSEME i. (*yön* > *yönsemek*'ten *yönseme*). Bk. EĞİLİM.

YÖNTEM i. (*yön*'den *yön-te-mek* > *yönte-m*). Metot.

— İşletmec. *Yöntemler servisi,* bir atelye veya bir servisteki çalışma (iş) sürecini belirlemekle görevli servis.

— Kim. Çalışma şekli; kullanılan usulle-

rin cinsi. (*Eşanl.* YOL, USUL, METOT.) || *Kuru yöntem,* sıvı maddeler kullanmadan ısıyle yapılan işlem. || *Yaş yöntem,* sıvı eriticiler kullanarak yapılan işlem: *Yaş yöntemle billûrlaştırma.* (LM)

YÖNTEM (Ali Canip), türk şairi ve edebiyat tarihçisi (İstanbul 1887-ay.y. 1967). Toptaşı Askerî rüştiyesini bitirdi. Hukuk mektebini son sınıfta bıraktı. Çeşitli ortaöğrenim okullarında ve İstanbul Yüksek Öğretmen okulunda edebiyat öğretmenliği yaptı. Ordu (1934) ve Çanakkale (1960) milletvekilliklerinde bulundu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesi Türkoloji bölümünde öğretim görevlisi olarak çalıştı. Selânik'te çıkan *Genç Kalemler* dergisinin başyazarlığını yaptı; Ziya Gökalp ve Ömer Seyfeddin ile birlikte türk dilinin gelişiminde önemli bir sadeleşme aşaması olan «Yeni lisan» hareketini başlattı. Ali Canip, hece ölçüsüyle yazdığı şiirlerinden çok, türk edebiyatı tarihiyle ilgili çalışmalarıyla tanındı. Eserleri: *Geçtiğim Yol* (şiirler, 1918); *Epope* (inceleme, 1927); *Türk Edebiyatı Antolojisi* (1930); *Ömer Seyfeddin* (inceleme, 1935). [M]

YÖNTEMBİLİM veya **YÖNTEMBİLİMİ** bls. i. Bk. METODOLOJİ.

YÖNTEMLİ sıf. (*yöntem*'den *yöntem-li*). *Yeni.* Belli bir yönteme göre yapılan: *Yöntemli bir çalışma.* (M)

YÖNTEMLİLİK i. (*yöntemli*'den *yöntemli-lik*). Bir şeyin, bir yönteme dayanarak yapılması durumu. *Esk.* İttırat. (M)

YÖNTEMSİZ sıf. (*yöntem*'den *yöntem-siz*). Bir yönteme dayanmayan: *Yöntemsiz bir çalışma.* (M)

YÖRE i. (esk. türk. k.). *Yenid.* Bir yerin çevresi, havali, dolay: *İstanbul ve yöresi. Adana yöresinde pamuk yetiştirilir.* (M)

YÖRESEL sıf. (*yöre*'den *yöre-sel*). Bir yöreye özgü olan. *Eşanl.* YERSEL. *Esk.* Mahallî.

◆ **Yöresellik** i. Yöresel olma hali. (M)

YÖRGÜÇ PAŞA Lala, Murad II'nin veziri ve lalası (XV. yy.). Murad II Amasya valisi olunca onunla birlikte Amasya'ya gitti. Murad II tarafından Canik ve Tokat çevresinde ayaklanan Türkmenler üzerine gönderildi. Yörgüç Paşa ayaklanan türkmen beylerini hileyle öldürterek isyanı bastırdı. Bu başarısından dolayı vezirliğe getirildi (1429). [M]

YÖRÜK veya **YÜRÜK** i. (esk. türk. k.). Ask. *Esk.* Yeniçerilere eşlik eden yaya asker bölüğü. || *Yörük sancağı,* savaşlarda düşmana saldırı için ayrılan müfrezenin bayrağına verilen ad. (M)

YÖRÜK veya **YÜRÜK** i. (esk. türk. k.). Geçimini hayvancılık yaparak sağlayan göçebe türkmen: *Bir yürük köyü.*

— Etnol. *Yörük çadırı,* yörüklerin mesken olarak kullandığı, deve veya koyun yününden dokunmuş çadır. (*Kıl çadır, kırk pencereli konak* da denir.)

— ANSİKL. Etnol. *Yörük çadırı* genellikle deve yününden ve yörük kadınları tarfından dokunur. Orta direğin etrafında 5,7,9 direk üzerine kurulur, konik değil, bir tür tavanlı çadırdır. Büyükleri iki, küçükleri üç kapılıdır; *tütsü deliği* adı verilen penceresi vardır. Yağmur geçirmez. Çadır etekleri, çadır kazıklarına ve direklere el dokuması kolanlarla bağlanır. Oturma ve yatma yeri ayrı bölüklüdür. Büyük çadırlarda hayvanları barındıran bölük bile vardır. Silâh direğine evin erkeklerinin silâhı; mutfak direğine tuz, kaşık torbası, sarmısak v.b.; elbise direğine çadırdakilerin üstlük giyecekleri asılır. Çadır kapısında evi bütün kötülüklerden koruyacak olan tılsım bulunur. Çadırın yeri ve duvar kısımları renkli yörük kilimleriyle döşenir. Yataklar, yatmalık kısmına çadır kenarına yığılır. Erzak çuvalları, giyecek çuvalları v.b. kullanıldıkları yere en yakın kenarlara sıralanır. Çadırın oturmalığı çevre minderler ve yastıklarla döşenir. Herkesin oturacağı yer bellidir. (M)

YÖRÜK (Cengiz), türk hikâyecisi (Aydın 1928). Yörük Ali Efenin oğlu. İlk hikâyesini 1952'de yayımladı. Eserleri: *Yoldaki Taşlar* (1954); *Çölde Bir Deve* (1965, Sait Faik Hikâye armağanı, 1966); *Yalnız Kalanlar* (1967). [M]

YÖRÜK (Mustafa Asım) **Nasuhefendizade,** türk din bilgini (İstanbul 1853 - ay.y. 1943). Huzur dersleri muharrirlerinden Uşşakî Mehmed Nasuh Efendinin oğlu. Çocukluğu, Kuleli vakası yüzünden sürülen babasının sürgün bulunduğu yerlerde geçti. Öğrenimini İstanbul'da bitirerek hafız oldu. Fatih camiinde huzur derslerini bitirerek icazet aldı (1889). Aynı camide öğretime başladı. 1902'de icazet verdi. Aynı yıl huzur derslerine muhatap tayin edildi. Mukarrirliğe yükseldi (1909). 1921'e kadar bu görevde kaldı. Devrinin büyük din bilginlerinden ve kuvvetli hatiplerindendi. Abdülhamid II zamanında Vefa idadîsinde, Dârülfünun Edebiyat ve İlâhiyat şubelerinde, Dârülmuallimîn'de uzun yıllar öğretmenlik yaptı. Mülkiye mektebinde ilmi akaid (din bilgisi) okuttu. Meşrutiyetin ilânından (1908) sonra İstanbul mebusu oldu. Meclisi Mebusana birinci reis vekili seçildi. Daha sonra âyan azası ve âyan reisi oldu. (M)

YÖRÜK ALİ, türk güreşçisi (XIX.yy.). Şumnu'da doğdu. Bulgar komitacıları tarafından annesi ve babası öldürüldü. Bir güreş sırasında komitacıların yaptığı bir baskında Yörük Ali 7 kişiyi öldürdü ve dağa çıktı. Bulgarların Şevket Paşaya şikâyet etmesi üzerine yakalanarak hapse atıldı. Saray başpehlivanı Makarnacı ile güreş yapmak üzere hapisten çıkarıldı ve yaptığı güreşte onu yendi. (M)

YÖRÜK ALİ EFE. Bk. ALİ EFE *Yörük.*

YÖRÜKLER, hayvancılıkla geçinen konargöçer Oğuz Türkleri. Yörümek (yürümek) mastarından yapılan *yörük* adı, köyler kurarak yerleşen veya yarı göçebe duruma gelen Türkmenler yanında, göçebe türkmenleri için ve onların «göçer» veya «yörük» olduğunu ifade etmek için kullanıldı. Oruç Bey tarihinde, yörükler için, *göçer yörükler* ve *oğuz tayfası, göçebe yörük tayfası* deyimleri geçer. Fatih ve Kanunî devri kanunnamelerinde de bu kelimeye rastlanır. Yörük sözünün, göçebe Oğuz Türklerini ifade edişi, yalnız Anadolu ve Rumeli için söz konusudur. Öteki türk ülkelerinde bu kelime bilinmez. Nitekim Kaşgarlı Mahmud, oğuz göçebelerine «türkmen» diyordu. Osmanlı belgelerinde, Halep ve Şam Türkmenlerine, Halep ve Şam yörükleri dendiği de bilinir. Ayrıca Türkiye'ye gelen Bulgar Türklerinden göçebe olanlarına da yörük denmiştir. Toroslarda, Akseki ile Hadim arasında, Türkçe konuşan ve türk töresine sahip bulunan kürt yörükleri vardır. Selçuklular ve Osmanlılar, türk göçebelerini sistemli bir şekilde toprağa yerleştirmeğe çalıştılar. Bunun için, tımar ve zeamet sisteminden yararlandılar. Orhan Gazi ve Yıldırım Bayezid devirlerinde, geçitlerin, derbentlerin korunması ve ordunun güvenliği bakımından Rumeli'ye birçok yörük yerleştirildi. Kıbrıs'a da yörükler gönderildi. Anadolu ve Rumeli'deki, oğuz boy ve oymak adları (Avşar, Bayat, Kayı, Kınık, Bayındır, Çepni, Karkın, Beydili, Yıva, Iğdır, Yüregir, Dodurga, Yabırlı, Alkaevli, Karaevli) bu yerleşmeleri gösterir. Bugün yerleşik hayata geçen yörükler gittikçe artmaktadır.

Yörükler, kışlakları, yaylakları, güzleleri ve belirli gidiş yolları olan bir düzen içinde yaşıyorlardı. Yaylağı, kışlağı olmayanlar da belirli bir düzen içinde otlak kiralıyordu. Yörüklerde yaylaklar, oymakların malıdır, Herkesin hayvanı burada serbestçe otlar. Hayvanları, kışlaklardaki ve yaylaklardaki evler ve çevrelerindeki küçük bahçeler kişilerin malıdır. Bu çadır ve bahçeye *yurt yeri* denir. Hayvanların karışmasını önlemek üzere vurulan damgalara *dökün, dövme, döğme* denir. Göktürk yazıtları arasındaki Tonyukuk kitabesinde bu damgadan *Töğün* olarak söz edilir. Bir işaret de, hayvanın kulağının bir yerinden çentilmesidir. Buna yörükler *en* derler. Yörüklerde eskiden mirasın, örfî hukuka göre paylaşıldığı anlaşılıyor. Koyun, keçi, sığır, deve, at besleyen yörükler, yaylak ve kışlaklarında buğday, arpa, mısır ve bazı sebzeler yetiştirirler. Süt mamulleri ve et esas gıdalarıdır. Giyim ve ev eşyalarını kendileri dokurlar. Bununla birlikte kapalı bir ekonomi içinde değildirler. Köy ve kasabalardaki pazarlara iner, ürünlerini satarak kendi ihtiyaçlarını satın alırlar. Yaylaklara gelen celeplere hayvanlarını satarlar. Bazı oymaklar, yayla yakınında mandıra kuran peynircilere süt satarlar.

Osmanlılar devrinde de aynı şekilde yaşarlar ve develeriyle şehirler arasında yük taşırlardı. İstanbul gibi büyük merkezlere buğday v.d. tüketim maddelerini develeriyle yörükler çekerdi. Yörük kadınları evin bütün işleri, su getirme, odun bulma, hayvanları sağma; erkekler de gece yaylıma çıkarılan koyunla ve deve gütmekle uğraşırlar. Keçi besleyen yörükler, keçe çadırı bırakarak, kıldan yapılmış kara çadıra geçmişlerdir. Köylere yerleşince mutfaklığa, çulculuğa, halıcılığa devam eden yörükler çoktur. Kubbe şeklindeki çadırın, ağaç kısımlarını (derim) yapan oymaklara *evciler* denirdi. Yörüklerde sınıf ve tabaka ayırımı belli değildir. Eskiden yörükler arasında *torunlar* adı verilen soylular olduğu söylenir. Yörüklerde aile, erkek hâkimiyetine dayanır. Yörüklerde esas evlilik şekli, tek evliliktir. Genellikle, evlenen çocuklar da babayle birlikte yaşar ve bu yüzden büyük aileler meydana getirirler. Yörükler, amca kızı, dayı kızı gibi yakın akrabayle de evlenirler.

Yaylak ve kışlaklarda, bir soyun yaşadığı alana *oba* denirdi. Bu terim zamanla kaybolmuş ve yerini mahalle kelimesi almıştır. Bir veya iki oba halkına *oymak* denir. Osmanlı devrinde, oymakların başında birer kethüda vardı. Yörükler buna *kâhya* derler. Birkaç oymağın birleşmesinden meydana gelen topluluklara *boy* adı verilir ve başlarındaki beylere *boybeyi* denirdi. Bunlara ve daha büyüklerine *yörük başbuğu* da denir. Birkaç boyun birleşmesinden *ulus* meydana gelir. Osmanlılar devrinde, *boz ulus* ve *kara ulus* kuruluşları meydana getiriyordu. Bunların başkanlarına *ulusbeyi* denirdi.

Yörükler genellikle sünnî müslümandır. Alevî olanları da vardır. Yörükler arı ve duru bir Türkçe konuşurlar. Zengin bir folklorları vardır.

Eski yörük göçleri baharda yapılırdı. Bütün eşyalar develere yüklenir, üzerlerine kilimler atılır, develerin alınlarına süs, küçük ve büyük çanlar takılırdı. Kervanın başında, en yeni elbiselerini giymiş, elinde kirmanı, yün eğirerek gelin giderdi. Çevrede ata binmiş genç erkekler silâh atarak, at sürerek yayla yollarını geçerdi. Göçten önce hazırlıklar yapılırdı. Oymak ve boy başkanları ne gün göçüleceğini bildirirdi. Konak yerlerinde, kışlak ve yaylaklarda herkesin yeri (*orun*), eski türk töresine göre olurdu. (→ Bibliyo.) [M]

YÖRÜNGE i. (*yürümek* > *yürünmek* > *yürün-ge*'den). *Yeni.* Yürüyen bir noktanın izlediği veya çizdiği yol. *Esk.* Mahrek.

— Atom fiz. *Yörünge momenti,* çekirdek etrafında dönen bir elektronun açısal momenti.

— Astron. Öz hareketi veya görünür hareketi sırasında bir gökcisminin dolandığı veya dolanır gibi döndüğü yol: *Gezegen yörüngeleri elips biçimindedir.* (Bk. ANSİKL.) || *Yörünge düzlemi,* bir gökcisminin yörüngesiyle çevrelenen alan.

— Fiz. Rutherford* ve Bohr* teorisine göre, bir atomun çekirdeği etrafında dolanan elektronların çizdikleri yol. (Düzeylerine göre bu yörüngeler K,L,M v.b. harfleriyle gösterilir.)

— Mat. *Dikgen yörünge,* bir eğriler kümesinin her eğrisini dik açı altında kesen eğri. (İki noktadan geçen çemberler kümesini dik kesen eğriler çemberlerdir.) || «α» *açılı yörünge,* bir eğriler kümesini α açısı altında kesen eğriler kümesi. (Verilen bir noktadan geçen doğruların α açılı yörüngeleri logaritmik helezonlardır.)

— ANSİKL. Astron. Eskiler, gökcisimlerinden bazılarının (Güneş, Ay ve gezegenler), gökkubbe üzerinde belli *yörüngeler* ya da eğriler çizdiğini gözlemlediler. Bu yörüngelerin dairesel olduğunu ve gökcisimlerinin bu yörüngeler üzerinde düzgün bir hareket yaptığını kabul ettiler. Bu hareketin düzgün oluşu, sonraları büyük güçlüklere yol açtı. Dairesel hareketlerin bileş-

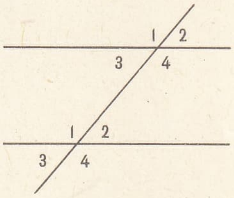

yöndeş açılar (mat.)

kesine başvurmak gerekiyor ve uygulamalar ve mekanik teoriler çok karmaşık oluyordu.

Tycho Brahe'nin gözlemlerini uygulayan Kepler, elips biçimi yörüngeler üzerinde gezegenlerin değişik hızlarla dolandıklarını ispat ettiği zaman, bu problem çok değişik bir görünüş kazandı. Evrensel çekim kanunu bu yörüngeleri açıkladı ve Kepler kanunlarını doğruladı. Güneş sistemindeki bir yörüngenin biçimini, büyüklüğünü ve doğrultusunu belirtmek için, yörünge elemanları tutulum* denen bir karşılaştırma düzlemine getirilir.

Bir gezegenin Güneşten geçen bir S düzlemi içindeki yörünge eğrisi C, eğri merkezi O, yörünge düzlemi ile E tutulum düzleminin arakesiti NN′ (düğümler doğrusu), C eğrisinin gökyuvarlağı üzerindeki izdüşümü C′ ve günberi* noktası P, S odağına göre P'nin gökküre üzerindeki izdüşümü P′ olsun.

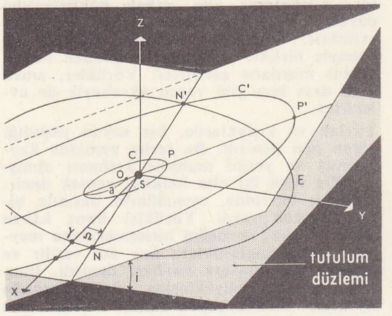

Yörüngeyi tanımak imkânı veren nicelikler beş tanedir: γ N yayı veya iniş düğümünün Ω boylamı, sabit bir γ noktasından ayrılışı, yörünge düzleminin tutulum düzlemi ile yaptığı ENP′ = *i* açısı; C eğrisinin büyüklüğünü belli eden *a* yarı-büyük ekseni ve *e* dışmerkezliği; nihayet, düzlemi içinde yörüngenin doğrultusunu belli eden günberi (P) noktasının boylamı veya γ N + NP′ yayları toplamı. Bu beş geometrik elemanın dışında bir dinamik eleman da, düzlemi içinde gökcisminin konumunu belli eder: gezegenin belli bir noktadan, meselâ, günberi noktasından geçtiği zaman.

Bu altı eleman gökcisminin yükselim ve açılımının art arda ölçülmesiyle belirtilir. Bu çok güç problemin çözümü için birçok metot belirtilmiştir. Bunlardan en çok bilinenleri, Laplace* ve Gauss*'un metotlarıdır. Bazı kuyrukluyıldızlar parabol veya parabolümsü yörüngeler çizer. Bunların hesabı genel olarak Olbers* metoduyle yapılır. (L)

YÖRÜNGEÇ i. (*yörünge*'den). Kim. *Atom yörüngeci*, bir atomun elektronuna bağlanan dalga fonksiyonunun değeri. || *Molekül yörüngeci*, iki atomun bağlantı elektronlarına tekabül eden dalga fonksiyonu. Bk. ATOM, BAĞ. (L)

YPRES. Bk. İEPER.

YPSİLANTİ. Bk. İPSİLANTİ.

YRGA-ALAM, Habeşistan'da şehir, Sidamo-Borana ilinin idare merkezi. (L)

YSAYE (Eugène), belçikalı kemancı ve orkestra yöneticisi (Liège 1858 - Brüksel 1931). Paris'e yerleşti (1883), Brüksel konservatuvarında öğretmenlik yaptı (1886-1898), 1892'de Ysaye dörtlüsünü kurdu, 1894'te, Ysaye konserlerini düzenledi, 1918'den 1922'ye kadar Cincinatti orkestrasını yönetti. Altı keman konçertosu, yalnız keman için altı sonat ve çeşitli çalgılar için eserler besteledi. — Kardeşi THÉOPHİLE (Verviers 1865 - Nice 1918), belçikalı piyanocu. Cenevre konservatuvarına profesör oldu (1889), bir yandan da turnelerini sürdürdü. Besteci olarak bir *Requiem*, iki senfoni, iki konçerto v.b. yazdı. (L)

YSE, Yol, Su ve Elektrik İşleri Genel müdürlüğünün kısaltılması. (M)

YSER, flamanca **İjzer,** Fransız ve Belçika Flandre'larında kıyı ırmağı; 78 km. Saint-Omer'in kuzeyinde doğar, 36 km sonra sınırı aşar, Beveren yakınından geçer, Nieuport'u aşar ve Nieuport-Bains'de son bulur. (L)

Yseut veya **İseut,** *Tristan ve İseut* romanının kadın kahramanı. (L)

YSSELMEER. Bk. IJSELMEER.

YSTAD, İsveç'te (Malmöhus) liman şehri, Baltık denizinin kıyısında; 13 600 nüf. Balıkçılık limanı. Tersane; makine yapımı. Konserve fabrikaları. Un fabrikaları. XIII. yy.dan kalma kilise. Sanat müzesi. (L)

YSTRADYFODWG. Bk. RHONDDA.

YTTERBİYUM. Bk. İTERBİYUM.

YTTRİYUM. Bk. İTRİYUM.

YUALTUKTLİ, Eski Meksikalılarda dokuz gece tanrısının adı. (L)

YUBAL, Kutsal Kitap'ta, Tufan öncesi döneminde adı geçen kişi. Lameh'in oğludur ve Kain'in soyundan gelmiştir, *Tekvin'e* göre (IV, 21) flüt çalanların babasıdır. (L)

YUBARİ, Japonya'da şehir, Hokkaido adasında, Sapporo'nun 50 km doğusunda; 82 100 nüf. Kömür madenleri. (L)

YUBİ BURNU. Bk. CABO-JUBY.

YUCATAN, Meksika'da eyalet, Yucatan yarımadasında, Atlas okyanusu kıyısında; 43 379 km²; 817 000 nüf. Merkezi, *Merida*. Yarımada, geniş bir ovayı içine alır; pek yüksek olmayan ama karst aşındırmasıyle biraz değişmeğe uğrayan sıralar bu ovayı kuzeydoğu - güneybatı yönünde aşar. Eyaletteki birkaç akarsu (Grande, Champton ve San Francisco ırmakları) önemsizdir. Çok yaygın ormanlardan değerli keresteler, özellikle de çiklet hammaddesi olan çikle elde edilir. Ayrıca bölgede büyük hint keneviri işletmeleri vardır. (L)

YUDA bitümü bls. i. Miner. Ölü Deniz'in bazı yerlerinde su yüzüne çıkan bir asfalt çeşidi. (L)

YUDA HANASSİ («Prens»), veya **YUDA HAKKADOŞ** («Aziz»), bilgisi ve ermişliğiyle tanınan haham (135-217). Patrik olarak babası Simon ben Gamaliel'in yerine geçti (165). Yahudi kanun ve törelerini derledi, sonra bunlardan *Mişna* adlı kanun kitabını (200'e doğru) meydana getirdi ve buna kendi kararlarını da ekledi. (L)

YUDA MAKKABİ. Bk. MAKKABİ.

YUDENİÇ (Nikolay Nikolayeviç), rus generali (1862 - Nice 1933). Kafkas ordusu kumandanı olarak (1916) Erzurum ve Trabzon'da kazandığı zaferlerle tanındı. 1919'da, İngilizlerin desteğiyle Estonya'da 20 000 kişilik bir ordu kurdu, bolşeviklere karşı saldırıya geçti ve Petrograd banliyösüne kadar ilerledi (20 ekim 1919). Estonyalılar ve İngilizler kendisini yalnız bırakınca acele geri çekilmek zorunda kaldı, ordusunu terk etti ve Fransa'ya sığındı (aralık 1919). [L]

YUDİT, israilli kadın kahraman; hayatı *Yudit'in Kitabı*'nda anlatılır. Bethulia şehri, Nabukodonosor'un generali Holofernes tarafından kuşatıldığı zaman, israilli dul bir kadın (Yudit), hizmetçisiyle birlikte düşman karargâhına gider, Holofernes'i yalanlarla kandırır ve sarhoş ettikten sonra kafasını keserek gece karanlığında Bethulia'ya döner. Bunun üzerine, Musevîler bir çıkış yaparak kuşatanları bozguna uğratırlar. (L)

YUDUM i. (*yutmak* > *yut-u-m*'dan). Bir kerede yutulan içecek miktarı: *Kahveler geldi. Bir yudum içtim. Zehir!. Sade imiş* (B. Felek).

◆ **Yudum yudum** zf. Yudumlayarak, azar azar içerek: *—Dikiver bi solukta... Yudum yudum olmaz [...] Neyse... İç de yudum yudum iç...* (Kemal Tahir). [M]

YUDUMLAMAK geçl. f. (*yudum*'dan *yudum-la-mak*). Yudum yudum içmek: *Çayı yudumladı.* (M)

YUDUMLUK sıf. (*yudum*'dan *yudum-luk*). [...] yudum miktarında olan: *İki yudumluk çay. Birkaç yudumluk fincan.* (M)

YÜEN, 1280'den 1368'e kadar Çin'de hüküm süren moğol hanedanı. Bk. ÇİN. (L)

YÜEN-CİANG, Çin'de ırmak, Dung-ting gölünün güney kolu, Hu-nan ilini sular. (M)

YÜEN ŞI-KAY, çinli siyaset adamı (Hsiang - Çing, Honan ili 1859-Pekin 1916). Li Hung-Cang'ın yardımcısıydı. 1882 Ayaklanmasından sonra, Kore'deki çin birliklerinin başına geçti, 1885'ten 1894'e kadar Kore'nin imparatorluk valisi oldu. Avrupa tarzında yetiştirilen ilk çin ordusunu kurdu. 1898'de imparatoriçe Tsı Hsi'nin reformcu imparator Guang-Hsüy'e karşı hazırladığı muhafazakâr hükûmet darbesini gerçekleştirdi ve reformcu teşebbüslere son verdi. Bokser'lerin ayaklanması sırasında yabancıları korudu (1900), sonra Çı-li'nin (veya Dji-li, bugün Hopey) genel valisi oldu (1901), yönetim ve eğitim alanında reformlar yaptı. İmparatoriçe tarafından Pekin'e çağırıldı, önce dışişleri bakanı oldu (eylül 1907), sonra Büyük Meclis'e girdi ve Tsı Hsi ölünce, sürgün edildi (1908). Ekim 1911 cumhuriyetçi ayaklanmasını bastırmak üzere yeniden çağırıldı ve tam yetkiyle başbakanlığa getirildi, Şanghay'da cumhuriyetçi liderlerle pazarlık ederek ve genç imparatoru istifa etmek zorunda bırakarak (şubat 1912) iktidarı ele geçirmeğe çalıştı. Ekim 1913'te cumhurbaşkanı seçildi, ülkeyi diktatörce yönetmeğe başladı, illere askerî valiler tayin etti, parlamentoyu kapattı, 1913 seçimlerinde başarı sağlayan Guomindang'ı lağvetti ve kendisinin on yıl iktidarda kalmasını sağlayan bir anayasa çıkarttı (mayıs 1914). İmparatorluğun yeniden kurulmasını destekleyen plebisitten (ekim 1915) sonra, imparator olmak sevdasına düştü, fakat Güney'de çıkan ayaklanma üzerine bu niyetinden vaz geçti (1916). Esrarlı bir şekilde öldü. (L)

YUF ünl. (onomatope). Kınama ve üzüntü bildirmek için kullanılır: *Yuf harına dehrin gül ü gülzarına hem yuf / Ağyarına yuf yar-i cefakârına hem yuf* (Bağdatlı Ruhî).

— ÇEŞ. DEY. *Yuf okumak* (veya *borusu çalmak*), teessüf ve üzüntülerini bildirmek. || *Yuf olsun*, kınama ve üzüntü belirtir: *Fetva bizi senden kurtaracaktı ya!.. Yuf olsun Yunanlı kaptana* (Kemal Tahir). || *Yuf ervahına*, «lânet, yazıklar olsun» anlamında kullanılır.

— Mus. *Esk. Yuf borusu*, halk arasında nefir*e verilen ad. (M)

YUFKA i. (esk. türk. *yuvga*'dan). Mutf. Oklava veya merdaneyle açılan çok ince ve yuvarlak hamur yaprakları. (Yufkadan çeşitli börek ve tatlılar hazırlanır.) || Saçta pişen bir ekmek türü. (*Yufka ekmeği* de denir.) [Bk. ANSİKL.] || *Yufka böreği*. Bk. YUFKABÖREĞİ || *Baklava yufkası*, baklava yapımında kullanılan çok ince hazır yufka. || *Çarşı yufkası*, özel bir usulle imal edilen ve satılan yufka. (*Hazır yufka* da denir.)

— ÇEŞ. DEY. *Yufka açmak*, hamuru yufka haline getirmek. || *Yufka ekmeği*, pideden daha ince bir çeşit ekmek.

◆ Sıf. İnce, dayanıksız: *Bu teneke pek yufka.*

— DEY. *Yufka yürekli*, olaylar karşısında çabuk üzülen, çabuk ağlayan, fazla dayanıklı olmayan, hemen üzüntüye kapılan: *Pek yufka yürekli... Bakalım sırasında adam vurabilir mi?* (Kemal Tahir). [M]

YUFKABÖREĞİ bls. i. Mutf. Çarşı yufkasıyle yapılan bir tür börek.

— ANSİKL. *Yufkaböreği*, genellikle sakız kabağıyle ve çarşı yufkasından yapılır. Rendelenmiş sakız kabağı, beyaz peynir, yumurta, maydanoz, yağ, tuz ve karabiberle karıştırılarak harç hazırlanır. Yufkalar 3-4 parmak genişliğinde şeritler halinde kesilir. Üzerlerine önce erimiş yağ, sonra yumurta sürülür. Hazırlanmış bu iç, yemek kaşığıyle alınarak yufkaların birer ucuna konur ve muska gibi sarılır. Üzerine artan yumurta sürülür ve fırında pişirilir. (M)

YUFKACI i. (*yufka*'dan *yufka-cı*). Yufka yapıp satan kimse. (M)

YUGA i. Hint evrenbiliminde dünya çağlarının her biri. (*Krita-yuga, treta-yuga, dvapara-yuga* ve *kali-yuga* adlarındaki dört yuga'dan her birinin, sırasıyle 4 000, 3 000, 2 000 ve 1 000 tanrısal yıllık süresi vardır.) [L]

YUGOSLAV i. Yugoslavya'da oturan veya aslen buralı olan kimse. (L)

YUGOSLAVLAR (islavca «güney islavları»), bütün güney islavlarına (Sırplar, Slovenler, Hırvatlar) verilen ad. (L)

YUGOSLAVYA, sırp - hırvatça **Jugoslavija,** Güneydoğu Avrupa'da devlet, 6 cumhuriyetten (Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya, Bosna - Hersek, Makedonya, Karadağ) meydana gelen federal bir sosyalist cumhuriyettir (*Federativna Socialistiçka Republika Jugoslavija;* kısaltması, *F.S.R.J.*); 255 804 km²; 19 297 000 nüf. Başkenti *Belgrad;* başlıca şehirleri: *Zagreb, Üsküp, Sarajevo* (*Saraybosna*), *Lyublyana, Novi Sad, Rijeka.* Yugoslavya devleti, eskiden Avusturya - Macaristan imparatorluğuna (Slovenya, Hırvatistan ve Slavonya, Dalmaçya), Osmanlı imparatorluğuna (Bosna - Hersek, Makedonya, Karadağ, Sırbistan'ın güneyi) ve bağımsız Sırbistan imparatorluğuna bağlı olan toprakları içine alır. İkinci Dünya savaşından önce İtalya, Zara'yı (Zadar), birkaç adayı ve İstria ile Rijeka (Fiume) yarımadalarını elinde tutmuştur.

COĞRAFYA
Fizikî coğrafya

● *Yugoslavya'nın merkez burcu,* kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan ve Sava ile Adriya denizine doğru akan ırmakların vâdileriyle yarılan Dinar sıradağları ile Rodop ve Pindos sıradağlarının parçaları olan tek tek kütlelerden meydana gelir. Yükseltiler 3 000 m'yi bulmaz ve yüzey şekilleri oldukça basıktır. Dar ve derin vâdiler, boğazlarla küçük havzaları birleştirerek çok iyi olmayan ulaşım yolları meydana getirir; bu dağlık bütünü ancak iki demiryolu aşar. Bu yüzden bölgeler XX. yy. başına kadar öbür kısımlarla ilişki kuramamış, otlakların işletilmesine ve sürülerin hareketine dayanan ataerkil hayat el değmeden kalmıştır. Bazı kütleler osmanlı işgali sırasında (vâdiler ve havzalarla sınırlıydı) barınak yerine geçmiştir. Büyük göç dalgaları yüzünden bu kesimde nüfus yoğunluğu km²'ye 40 kişiyi geçmez. Ama ekonomisi açık vermekte olan bu bölgeler, madenlerin işletilmesi, hidroelektrik kaynakların geliştirilmesi ve sanayileşme sayesinde yeniden kalabalıklaşmaktadır. Bu kesimde üç bölge ayırt edilir: en yoksul ve en kurak bölge olan Dinar karst'ı, yağışlı ve daha kalabalık olan Bosna, hayvancılık yapılan dağlık Raşka ve Stari Vlah.

● *Pannonia veya Tuna ovaları,* Üçüncü zamanda meydana gelen ve Pliyosen devrinde kuruyan bir gölle eski bir körfezi kapsar. Alüvyonlu ve löslü toprakların verimliliğini, yazları sıcak kara ikliminin ve yaz ve ilkbahar yağışlarının desteklediği tahıl tarımından Yugoslavya'nın öbür kısımlarına oranla iki kat çok ürün alınır: Voyvodina, Slavonya ve Srem'e «Balkan yarımadasının buğday ambarı» adı verilir. Ayrıca ırmak veya karayolu ulaşımı da bu kesimde kolaydır; ülkenin XVIII. yy.da Osmanlılardan geri alınmasından sonra pazar-şehirler gelişmiştir. 1914'ten önce büyük topraklara sahip olan macar ve avusturyalı soyluların ve burjuvaların yatırımları, imalât sanayiinin gelişmesine yol açmıştır. Bu çeşitli etkenler, nüfusun aşırı yoğunlaşmasını açıklar: bazı idare bölümlerinde km²'ye yoğunluk 80 kişiyi aşar. Yugoslavya, Orta Avrupa'ya Tuna nehriyle ve Budapeşte ile Viyana'ya ulaşan demiryolu hatlarıyle bağlanır.

● *Adriya denizi cephesi,* 700 km'yi aşan düz bir çizgi halinde uzanır. Bölgede, güneyde kuzeye oranla daha belirgin olan akdeniz iklimi hüküm sürer. Ama yüksek Dinar dağlarıyle sınırlanan dar bir kıyı saçağı olan bölge, ancak Ravni Kotari'lerde, Neretva'nın aşağı vâdisinde ve İşkodra (Skadar) gölü havzasında genişler. Beşerî faaliyet koyun yetiştiriciliği, kıyılarda balıkçılık ve kabotaj, bağcılık, meyve ağaçları (incir, zeytin) ve kokulu bitkiler yetiştiriciliğiyle turizme dayanır. Eskiden romalı unsurların yaşadığı şehirler, VII. yy.dan beri islavlaşmış köylerle zıtlaşır. Yugoslavya dış ticaretinin büyük kısmını Adriya denizi limanlarından yapar: Rijeka, Trieste'den daha önemli bir limandır. Yugoslavya böylece bir Akdeniz ülkesi özelliğini alır.

● *Geçit bölgeleri,* Pannonia ovalarını Akdeniz'e bağlar. Temas noktası olan bu bölgeler, Yugoslavya için hayatî önem taşır. Dağlık burcun batısında demiryollarının aştığı Batı Hırvatistan ve Slovenya (Postojna) eşikleri, Sava'nın yukarı vâdisini Adriya denizinin kuzeyindeki limanlara bağlar. Yugoslavya'da ancak bir tek yamacı olan ve Dinar dağlarından daha yüksek olmayan Slovenya Alpleri bir engel yaratmaz. Sava vâdisi, Lyublyana - Jesenice arasında büyük bir ulaşım yoludur. Lyublyana ve Zagreb, kuzey - güney ve batı - doğu yollarının birbirini çaprazlama kestiği noktada kurulmuştur. Slovenya bugün de Yugoslavya'nın en zengin bölgesidir. Dağlık burcun doğusunda Morava ve Vardar koridoru, Voyvodina ovalarını Selânik körfezine bağlar. Kuzeyde Morava, ekonomisi birçok bakımdan Pannonia bölgelerine benzeyen çok geniş bir vâdide akar. Güneyde Vardar, oldukça alçak eşiklerin birbirine bağladığı geniş havzaları aşar. Doğuya doğru Nişava vâdisi Sofya'ya geçit verir; batıda Batı Morava ile Kosova ve Metohija havzaları dağlık bölgelere girişi kolaylaştırır.

Beşerî coğrafya

Yugoslavya'nın toplam nüfusu 19 milyon kişiyi aşar. Nüfus yoğunluğu km²'ye 74 kişiyi bulur. 1 700 000 Kişi kadar olduğu sanılan savaş kayıplarına rağmen nüfus devamlı olarak artmaktadır (1921'de ancak 12 540 000 nüf.) Ülkeye hemen hiç mülteci gelmez. Yurt dışına göçler de İkinci Dünya savaşından sonra kesilmiştir. Yani, çoğalma ritmini yalnız doğum ve ölümlerdeki tabiî değişmeler düzenler. Yugoslavya'nın doğum oranı Avrupa'nın en yükseklerindendir: iki savaş arasında binde 33, 1945 - 1950 arasında binde 30,1 olan yoğunluk bugün 23 dolaylarında sabitleşmiştir. Buna karşılık savaştan önce oldukça yüksek (binde 20) olan ölüm oranı, bugün önemli ölçüde düşmüştür (binde 10). Kesin rakamlarla yıllık nüfus artışı 250 000 kişi kadardır (federasyonun geri kalmış bölgelerinde daha çok). Nüfus yoğunluğu yüksek bölgeler, Tuna ovalarında ve Slovenya'da, Vardar ve Morava vâdilerinde, sanayi merkezlerinin ve cumhuriyet başkentlerinin çevresindedir. Milletler bakımından son sayımda şu sonuç alınmıştır: 7 419 500 sırp, 4 266 000 hırvat, 1 669 500 sloven, 1 298 500 makedonyalı, 556 500 karadağlı. «Milleti belirsiz» olarak kaydı yapılanların çoğu bosnalı müslümanlardır; ayrıca islav olmayan kalabalık azınlık toplulukları vardır: 927 500 arnavut, 565 500 macar, 182 000 türk, 117 000 çekoslovak, 60 000 rumen, 62 000 bulgar, 25 000 italyan. Bu azınlıkların, hepsi okulda, günlük hayatta ve basında millî dillerini kullanmalarını sağlayan özel statülerden yararlanır. Voyvodina ve Slovenya'da yaşayan 500 000 almanın çoğu Hitler rejimi zamanında Almanya'ya dönmüş veya 1945'te sınır dışı edilmiştir. Banat'ta dağınık halde 60 000 kadar alman kalmıştır. Yoksul bölgelerden (Karst, Bosna, Sırbistan ve Makedonya dağları) yüz binlerce yugoslav 1870 -1940 arası yurt dışına, 1914'e kadar A.B.D. ve Kanada'ya, iki dünya savaşı arasında da Fransa ve Belçika'ya göçmüştür. Bunların birkaç bini anavatanlarına döndülerse de, çoğu göçtükleri ülkelerde (özellikle A. B. D.'de) folklor geleneklerini ve dillerini muhafaza eden kapalı topluluklar meydana getirmişlerdir.

İktisadî coğrafya

Halkın sosyal yapısı tarım faaliyetlerinin ağır bastığını ortaya koyar. Faal sayılan 9 milyon kişinin 478 000'i tarımda istihdam edilir; madenler ve sanayide 1 200 000 kişi, el sanatlarında 380 000 kişi, hizmetler kesiminde 800 000 kişi çalışır. Şehirli işçi nüfusu yüzdeleri son on yıldır önemli ölçüde artmıştır.

● *Tarım.* Uzun süre derebeylik tipinde toprak rejimlerinin hüküm sürdüğü ve köylüyü kalkındırmanın ciddî bir mesele halini aldığı bölgelerde tarım büyük bir teknik ve iktisadî gerilikten zarar görür. 1919'da yapılan toprak reformu eksikti. Daha köklü olan 1945 reformunda 40 hektardan büyük mülklere, yani toplam olarak 1 566 000 hektara elkonması öngörüldü. Bu topraklar küçük köylüler arasında dağıtıldı, bazı büyük mülkler devletleştirildi. Bazıları sovyet kolhozlarına benzeyen çeşitli tipte kooperatifler kuruldu. Hareket 1948'den sonra frenlendi. 1953-1955 Arasında yeni toprak kanunlarıyle, çoğu devlet lehine olmak üzere 275 000 hektara elkondu. Bugünkü gelişmenin başlıca özelliği, modern tarım malzemeleriyle donatılan büyük mülklerin coğrafî bakımdan merkezîleştirilmesidir. Tarım üretiminin büyük kısmını (üretim verimi devlet sektörününkinden az olmasına rağmen) özel sektör sağlar. Büyük mülkler buğday ve sanayi bitkileri tarımında uzmanlaşmıştır; çoğu 5 hektardan az olan küçük işletmelerde ise mısır tarımı ağır basar. Verimler buğday için hektar başına 15 kental (toplam olarak 35 milyon kentalden çok), mısır içinse 24 kentaldir (toplam olarak 61 milyon kental). Sanayi bitkileri ve yemlik bitki tarımı yaygınlaşmaktadır: Banat'ta şeker pancarı, Slavonya ve Slovenya'da patates, Voyvodina'da yağlı bitkiler (ay çiçeği, şalgam, kene otu, soya). Filoksera buhranından sonra yeniden düzenlenen bağlar, Pannonia ovaları kenarındaki tepelerde ve akdeniz iklimli bölgelerdedir. Fruşka Gora, Hırvatistan (Pleşivica), Hersek (Zilavka), İstria ve Dalmaçya'da (Dingaç) meşhur şaraplar çıkarılır. Dağ hayvancılığı ve yaylacılık, sürülerin İkinci Dünya savaşında gördüğü zarar sebebiyle gerilemektedir. Ülkede 5 milyon sığır ve 12 milyon kadar koyun vardır. Sürülerin yeniden kurulması ovalarda daha kolay olmuştur ve besin sanayii de biraz önemlidir. Sanayi şehirler çevresinde hayvancılık gelişmektedir.

● *Ormanlar ve balıkçılık.* Yugoslavya'nın ihracatının büyük kısmını orman ürünleri meydana getirir: slovenya meşeleri, Bosna ve Karat'ın reçineli ağaçları. «Kanali»lerde veya açık denizde yapılan balıkçılık da önemlidir: iç pazarda yılda 20 000 ton sardalya ve ton balığı tüketilir.

● *Enerji kaynakları ve madenler.* Yugoslav ekonomisinin başlıca meselesi enerji kaynakları meselesidir. Elektrik üretimi 12 milyar kW/saati (yarısından çoğu hidrolik asıllıdır) aşar. Termik santrallar (on yıldır sayıları ve güçleri artmıştır) linyit yatakları üstünde kurulmuştur. Ayrıca modern barajlar yapılmıştır: Vinodol (Hırvatistan), Zvornik (Bosna), Jablanica (Hersek) ve Drava barajları. Adriya denizinin kuzeyinde (Senj), Cetina'nın kıyısında, Dubrovnik'in ardülkesinde v.d. yerlerde yeni santrallar inşa edilmiştir. Buna karşılık kömür ve linyit üretiminin (1940'tan önce 7 milyona karşılık 25 milyon) ritmi yavaşlamaktadır, yataklar, Yugoslavya'nın her yerine özellikle Slovanya, Bosna ve Sırbistan'a dağılmıştır. Yalnız İstria'daki Raşa havzasının kömürü yüksek kalitelidir. Üretimin büyük kısmı kok yapımına elverişli olmayan linyit ve kahverengi kömürdür. Hırvatistan'da petrol üretimi 1 milyon tonu, yani ülke ihtiyacının dörtte birini aşar. Banat'ta ve Karadağ'da yeni petrol kuyuları açılmaktadır. Rafineriler Rijeka, Sisak ve Bosanski Brod'dadır. Yugoslavya demirsiz madenler bakımından Avrupa'nın en zengin ülkelerindendir: Doğu Sırbistan'da, Bor ve Madjanpek'te bakır (1 200 000 t maden), İstria, Dalmaçya, Hersek ve Karadağ'da boksit (1 025 000 t); Slovenya ve Sırbistan'da çinko (35 000 t), kurşun (90 000 t), krom (34 000 t), antimon, manganez, tungsten ve molibden, İdrija'da civa (Avrupa'da ikinci).

● *Sanayi.* İkinci Dünya savaşından önce yabancı şirketler tarafından işletilen bu maden filizleri ihraç ediliyordu; bugün bir kısmı yugoslav fabrikalarında işlenir. Ağır sanayi üretimi 2 milyon tonu aşar. Tesisler Bosna demir madenleri (Varoş ve Ljubija) yakınında toplanmıştır. Bosna vâdisindeki Zenica en büyük çelik sanayi merkezidir (1 milyon ton çelik). Üsküp'te modern bir çelik fabrikası kurulmuştur.

İlk madde sıkıntısı çeken dokuma sanayii ancak kuzey bölgelerde gelişmiştir. Ayrıca besin sanayii de biraz önemlidir. Sanayi hemen tamamıyle millîleştirilmiştir: işletmeleri yönetim komiteleri yönetir. Sanayi kollarının çoğunda uygulama kurallarının imkânsız olduğu anlaşılan ilk beş yıllık (1947-1951) plan, sonradan daha mütevazı

hedeflerle devam ettirilmiştir. Kalkınma yüzdeleri (yılda yaklş. yüzde 11), 1957-1961 ve 1961-1965 planlarında kesinlikle aşılmıştır. Hedefler aynıdır: ağır sanayinin geliştirilmesi, donatım ve tüketim malları üretiminin artırılması, ithalâtın azaltılması, en geri cumhuriyetlerin sanayi potansiyelinin artırılması. Gösterilen çabanın her alanda aynı sonucu vermemesine rağmen, üretim önemli ölçüde çoğalırken modernleşmiş ve çeşitlenmiştir: işletmeler çoğalmış, savaştan önce ithal edilen ürünleri imal eden fabrikalar (Lyublyana yakınında türbinler ve elektrik malzemesi, Split yakınında plastik maddeler; Rakovica'da motorlar, Prijedor'da selüloz) kurulmuş ve modernleştirilmiş, yoksul dağ bölgeleri sanayileştirilmiş ve büyük kombinalar (Sava ve Bosna vâdileri, Adriya denizi limanları, cumhuriyetlerin başkentlerinin banliyöleri). Kuzey Bosna, Karadağ, Makedonya idare bölümlerinin sanayileştirilmesi, vâdilerde çoban halkın toplanmasına yol açmış ve sosyal yapılar ile hayat tarzlarında önemli değişiklikler doğurmuştur.

YUDİT
Cranach'ın eseri, Viyana müzesi

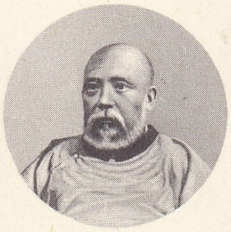

YUEN ŞI - KAY
1911'de «Illustration»dan

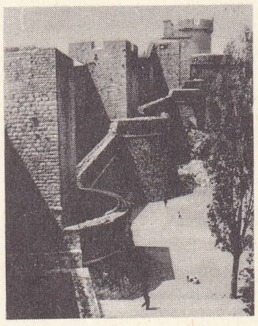

Dubrovnik
Minçeta kulesi ve kuzey duvarı
YUGOSLAVYA

● *Ulaşım ve mübadeleler.* Yugoslav ekonomisinin en zayıf yönlerinden biri ulaşım şebekesinin düzensizliğidir. Bu düzensizlik tabiî (yüzey şekillerinin parçalılığı) ve tarihî (osmanlı işgali sırasındaki ihmal, Avusturya-Macaristan'ın merkeziyetçi siyaseti) etkenlerin rolü büyüktür. İyi yollar hâlâ çok azdır. Bununla beraber bir oto yolu, Lyublyana'yı Belgrad'a bağlar; Dalmaçya turistik yolu bugün Split'ten öteye uzanır. Demiryolu şebekesi yoğunluğu 100 km²'ye 4 km, Dinar bölgelerinde ise ancak 1 km'dir. Trenlerin ticarî hızı azdır ve büyük demiryolu hatlarının debisi düşüktür. Bununla birlikte bu alanda 1945'ten beri büyük bir çaba harcanmış, sanayi ve madencilik bölgelerinde yeni hatlar döşenmiştir: Bosna'da Breçko'dan Banoviçi'ye, Şamac'tan Saraybosna'ya, Karadağ'da Nikşiç'ten Titograd'a. Split, Bihaç ve Knin'den geçen ve Lika'nın engellerini dolaşan ikinci bir hatla Zagreb'e bağlıdır. Toplam olarak şebeke 1939'da 9 600 km iken bugün 12 000 km'yi bulmuştur; ama ancak 700 km'si normal yollarla donatılmıştır. Bununla beraber Yugoslavya Avrupa'nın büyük demiryolu kavşaklarından biridir ve milletlerarası trenler tarafından aşılır.

Sava ve Tuna üzerinde trafik 800 gemi veya mavna ile sağlanır. Belgrad limanından transit olarak 3 000 tondan çok yük geçer; limanın trafiği 1 milyon tonu aşar. Savaş sırasında tamamıyle ortadan kalkan Adriya denizindeki ticaret filosu yeniden kurulmuştur ve Yugoslavya'nın dış ticaretinin hemen tamamını nakleder. Trafik 8 milyon tonu aşar (4 milyon tondan çoğu Rijeka'da). Ayrıca yeni limanlar kurulmaktadır: İstria'da Kopar ve demiryoluyle Belgrad'a bağlanması tasarlanan Bar. Dış ülkelerle mübadeleler siyasî durumun etkisinde kalmıştır. 1948'e kadar hemen yalnız S.S.C.B.'ye ve öbür halk demokrasilerine yönetilen dış ticaret, sonradan batı avrupa devletlerine dönmüştür. Ama 1955'te S.S.C.B. ile yeni anlaşmalar yapılmıştır. Bu anî değişikliklere rağmen dış ticarette bazı sabit noktalar görülür: ticaret dengesinin sürekli olarak açık vermesi, savaş öncesine oranla demir filizi ihracatının (boksit, bakır) artması; kuraklık yıllarında ithalât gerektiren tahıl ihracatının durdurulması, Yugoslavya'nın hammaddeler ve besin ürünleri alarak sanayi ürünleri (çimento, elektrik malzemesi, tarım makineleri) sattığı Ortadoğu, Habeşistan ve Hindistan'a yeni ticaret akımlarının başlaması. Yugoslavya'nın ithalât yaptığı başlıca ülkeler A.B.D. ve Büyük Britanya, ihracat yaptığı ülkeler ise İtalya, Türkiye ve Avusturya'dır.

Ticaret dengesi açığının bir kısmı turizmden elde edilen gelirle kapatılır. Avrupa'da pek az ülkede tabiî güzellikler bu kadar çeşitlidir (Sloven Alpleri'nden, Karst mağaralarına ve Adriya denizi kumsallarına kadar). Sanat ve folklor hazineleri de yabancı turist çeker. İkinci Dünya savaşından sonra otelleri modernleştirmek için çok büyük bir çaba harcanmıştır. Ülkeye her yıl 1 200 000'den çok turist gelir.

HAYAT SEVİYESİ ve İKTİSADÎ GELİŞME

İkinci Dünya savaşından önce Yugoslavya aşırı yoksul ve hayat seviyesi çok düşük bir ülkeydi. Kişi başına millî gelir çok azdı ve bölgeden bölgeye çok değişiyordu: Slovenya'da Hırvatistan'dan iki kat, Karadağ'dan dört kat yüksekti. Öğrenim derecesi de çeşitli bölgelerin iktisadî şartlarına göre ve milletlere göre değişiyordu. Slovenler arasında uzun süredir okuma yazma bilmeyen kalmamıştı, ama Karadağlıların hemen hiç biri okuryazar değildi. 1939'da Yugoslavların dörtte üçü tarımla geçinirdi: tarım işletmelerinin çoğu (yüzde 68) 5 hektardan küçüktü. Kırların aşırı kalabalıklığı Avrupa'da en ciddî durumdaydı (yaklş. 5 milyon nüf.). Araçlar ilkeldi ve borçlanma müzmin bir hal almıştı. Ayrıca ulaşım da çok bozuktu; başkent ile kuzeydeki büyük şehirler arasında karayolu yoktu ve demiryolları da, iç kısmı uzun kıyılara bağlayan karayolları da azdı.

İki Dünya savaşı arasında hükûmetler nüfus artışının sonuçlarını yumuşatabilmek için ülkeyi sanayileştirmeğe çalıştılar. Birleşmiş Milletler teşkilâtının bir incelemesine göre sanayinin toplam istihdam kapasitesi 1921-1939 arasında iki kat arttı. Yeni sanayiler eski sanayi merkezleri (Lyublyana ve Zagreb) çevresinde, ama daha az ölçüde de Belgrad çevresinde toplandı. Bu sanayileşme, hedefi istihdam imkânları yaratmaktan çok ilk maddeleri işletmek olan yabancı sermayeye dayanıyor ve işçi fazlasını istihdama yetmiyordu. Aslında bazı komşu ülkelerde olduğu gibi büyük mülk sahiplerinin topraklarını en yoksul köylülere dağıtarak hayat seviyelerini yükseltmek imkânı yoktu. Çünkü birçok bölgede büyük imtiyazlara sahip bir toprak aristokrasisine rastlanmıyordu. Sırbistan uzun süredir bir küçük köylüler bölgesiydi ve yabancı hâkimiyetinin halktan istediği fedakârlıklar oldukça eşit bir şekilde dağılmıştı. Uzun gecikmelerden sonra 1931'de yapılan toprak reformu, özellikle yabancıların topraklarına elkoydu ve toprak rejimi biraz daha eşitçe bir hal aldı. Bu reformdan sonra işletmelerin üçte biri 2 hektardan küçüktü; üçte biri 2,5 hektar arasındaydı ve tarım topraklarının yaklaşık olarak dörtte üçünü 10 hektardan küçük işletmeler meydana getiriyordu. Verim, artmasına rağmen (buğdayda 1920-1924 arası 9 kentale, 1935-1939 arası 12 kentale yükseldi), henüz düşüktü. 1944'te, alman ordularının ülkenin bir kısmını işgal ettiği sırada kurulan devrimci hükûmet, ekonomisi tarıma dayanan ülkeyi sovyet cumhuriyetini örnek alan büyük ölçüde sanayileşmiş bir sosyalist devlet haline getirmek istiyordu. Bu yüzden Yugoslav devrimi olağanüstü bir hızla gerçekleştirildi. 1946'da sanayinin üçte biri, bankaların hepsi, bütün ulaştırma sistemi ve büyük sanayinin hemen tamamı devletleştirilmişti: küçük ticarete dokunulmadıysa da, tüketim mallarının hemen hepsi devlet mağazalarına ve çabucak kurulan kooperatiflere aktıldığından bu ticaret yavaş yavaş ortadan kalktı. Tarım alanında 1945 toprak reformu, verimli bölgelerde işletmelerin azamî büyüklüğünü ekili 35 hektarla sınırlamıştı. 1946'da ilk devlet işletmeleri ve ilk üretim kooperatifleri kuruldu. 1949 Sonunda öbür doğu avrupa ülkelerinde büyük kolektifleştirme kampanyalarına henüz başlanmamışken, Yugoslavya'da ekilebilir toprakların beşte birini devlet işletmeleri ve kooperatifler yönetiyordu. Ayrıca 1946'da hükûmet uzun vadeli ve merkeziyetçi bir iktisadî kalkınma planının zamanının geldiğine karar vererek beş yıllık (1947-1951) planı başlattı. Plan, donatım malzemesinin geliştirilmesine ağırlık veriyordu. Yatırımlar millî gelirin önemli bir kısmını alacaktı: planın son yılında millî gelirin yüzde 27'sini temsil ediyordu. Bu çabayı, hükûmetin benimsediği sistemli sanayileşme siyaseti gerektirmişti. Hedef, tarımdaki fazla nüfusu istihdam edecek fabrikalar kurmak, tarımda verimi artırmak ve halka zorunlu tüketim mallarını sağlamaktı.

Sonuçlar kısa süre içinde umut kırıcı oldu. İktisadî merkeziyetçilik, iktisadî hayatın gelişmesini köstekleyen aşırı bir katılıkla sonuçlandı. Yatırımlar birbiriyle ilişkisiz olarak yapıldı ve bazı sanayiler hammadde, donatım malzemesi ve enerji yetersizliği yüzünden bütün kapasitesini kullanamadı. S.S.C.B. ile yapılan kontratlar Yugoslavya'yı düşük sabit fiyatlarla ihracat yaparken, yüksek fiyatlarla ithalât yapmak zorunda bırakıyordu. 1949'da rejim, yanlışlarını düzeltmek için S.S.C.B. ile ilişkilerini kesmesinden yararlandı. Tarımın liberalleştirilmesine girişildi: zorunlu ürün ikmalinin yerini kadastroya dayanan vergilendirme sistemi aldı, köylülere kolektif işletmelerden ayrılma hürriyeti tanındı. Yeni bir toprak reformuyle ekilebilir topraklarda özel mülkiyet hakkı 10 hektarla sınırlandı ve kooperatifler desteklendi. Öte yandan idarede merkeziyetçilikten uzaklaşmağa başlandı ve sanayi alanında işçilerin inisiyatifine başvuruldu; plan, genel oranları koymakla ve iktisadî gelişme çevçevesini çizmekle yetindi; bu çerçeve içinde inisiyatif işletmelere aktarıldı. 1953 ve 1961 reformlarıyle planın zorla uygulanmadığı ve devletin baskı araçlarına rağmen bütün ayrıntılarıyle uygulanamayacağı ortaya çıktı. Plan özellikle millî geliri ve iktisaden büyük sektörlerini geliştirmeyi hedef almış gibi görünüyordu. Ayrıca işçi kurullarının yönettiği büyük çapta muhtar işletmeler arasındaki rekabet, verimi artır-

Makedonya'da Galiçnik

Slovenya'da Trenta vâdisi

Karst görünüş

Foto. Stanimirovitch Giraudon Yugoslavya Turzim bürosu. Ariel Temporal, Boudot-Lamotte (LAROUSSE)

mayı ve imalât fiyatını düşürmeyi teşvik ediyordu.

Bu çabalar sayesinde yıllık millî gelir büyük ölçüde arttı: 1948-1952 döneminde yılda ortalama yüzde 1,9, 1953-1956 arası yüzde 8,4, 1956'dan sonra yüzde 12. Artış tarımda sanayiden daha azdı: 1953-1960 arası tarımda yüzde 6,7; sanayide yüzde 13. Bununla birlikte, bu sonuçlar sayesinde toplam üretim 1939'a oranla iki buçuk kattan çok artmış ve savaştan önce 130-150 dolar olan kişi başına yıllık gelir 350 doları bulmuştur. Yüksek bir yatırım yüzdesine ve temel donatımlarla, iktisadî bakımdan geri kalmış bölgelere önceki tanınmasına rağmen, azgelişmiş bölgelerle öbür kısımlar arasındaki eşitsizlik devam etmektedir. Karadağ ve Makedonya cumhuriyetlerinde kişi başına yıllık gelir, millî ortalamanın yarısı ve Slovenyalılarınkinin ancak üçte biridir.

İç planda tüketimin üretime oranla daha hızlı artmasından doğan müzmin enflasyon'u gidermek, dış planda da ticaret bilançosunun ve ödemeler dengesinin (açıkları 1962-1964 arasında iki kattan çok arttı) günden güne bozulmasına bir çare bulmak için 1965 temmuzunda köklü yapı reformlarına girişildi. 1965 Eylülünde temel tedbirler uygulanmağa başlandı. Devletin işletmelere desteğini azaltmasının, gümrük vergilerini indirmenin, 1967'de de ithal edilen ürünlerin yarısından çoğunu serbest bırakmanın hedefi, işletmeleri önce yurtiçi, sonra milletlerarası rekabetle karşı karşıya bırakmaktı. Buna karşılık bugün yurda giren yabancı dövizlerin bir kısmından yararlanabilen (böylece 1967'de bu alanda Millî bankanın tekeli ortadan kalktı) işletmelere devletin yaptığı yardımların azaltılmasıyle, pazara uyarlanma mekanizması kolaylaştırıldı. Malî alanda kredi verme hacimleri ekonominin kaynaklarına göre ayarlanan geniş ölçüde iş bankalarına bırakıldı. 1965'te ihracatı uyarma amacıyle dinarın değeri yüzde 66 oranında düşürüldü, 1966'da konvertibilitesi 1969 olan yeni bir dinar (eski yüz dinar değerinde) çıkarıldı. Fiyatlar kademeli bir şekilde serbest bırakıldı. 1966'da Yugoslavya, General Agreement on Tariffs and Trades'e (G.A.T.T.) katılmayı kararlaştırdı ve 1967 temmuzunda yabancı yatırımlara izin verdi.

TARİH

Slovenya, Hırvatistan, Sırbistan, Karadağ ve Makedonya İslavlarını tek bir devlet halinde toplama fikri XIX. yy. ortasında İllyria veya Yugoslavya'dan (Güney İslavları ülkesi) söz eden yazarlar (Kopitar, Karadjiç, Gaj) tarafından ortaya atıldı.

Ama Vardar-Drava arasında yaşayan islavların birleştirilmesi, ancak Habsburg imparatorluğunu ortadan kaldıran Birinci Dünya savaşı sayesinde gerçekleştirilebildi. Avusturya - Macaristan imparatorluğundaki sırp, hırvat ve slovenlerin birleştiği, Zagreb'de Pribiçeviç'in başkanlık ettiği Millet meclisi tarafından ilân edildi (ekim 1918); bu meclis Karadağ'ın katılmış olduğu (kasım 1918) Sırbistan ile birleşmeğe karar verdi (24 kasım 1918). 1 Aralıkta kurulan ve Petar I Karacorceviç'e krallık tacını veren *Sırp, Hırvat, Sloven* (S. H. S.) *krallığı*'nın ilk hükûmet başkanı olan radikal Protiç (aralık 1918), yeni rejime taraftar bir küçük mülk sahibi köylüler sınıfı yaratmak amacıyle büyük mülklere elkoymağa karar verdi (19 Şubat kanunu). Yeni devleti müttefikler hemen tanımadı. Neuilly-sur-Seine antlaşmasıyle (27 kasım 1919), Bulgaristan, sınırdaki bazı bölgeleri Yugoslavya'ya bırakmak zorunda kaldı. Saint - Germain - en - Lane (eylül 1919) ve Trianon (haziran 1920) antlaşmalarında çizilen sınırlar, Küçük Antant ile pekiştirildi; Roma ve Belgrad 1920 kasımında barıştı (bk. RAPOLLO ANTLAŞMASI); sonra Roma antlaşmasıyle (1924) Rijeka'yı (Fiume) İtalya'nın ilhak etmesi onaylandı. Arnavutluk sınırı uzun tartışmalara yol açtı. İtalya'da 400 000 sloven kalmasına karşılık, S.H.S. krallığı nüfusunun yüzde 15'ini azınlıklar (500 000 alman, 250 000 macar, 400 000 arnavut ve türk, 200 000 rumen) meydana getiriyordu. On iki yüzyıldır ayrı olan, farklı din ve kültürlerin (6 milyon ortodoks, sırp, 1,5 milyon katolik sloven, 4 milyon katolik hırvat, 400 000 müslüman türk ve arnavut) etkisinde kalan, modern ekonomi yolunda eşit adımlar atmamış olan yugoslav halkları, kısa süre sonra birbirinden çekinmeğe başladılar: özellikle hırvat ayrılıkçılığı, büyük sırp ırkçılığını kışkırttı. Klagenfurt plebisiti (ekim 1920) İslavların zararına oldu. Seçilen Kurucu mecliste (28 kasım 1920), Paşiç yönetiminde radikallerden ve demokratlardan meydana gelen çoğunluk, 28 haziran 1921'de merkeziyetçi ve parlamanter bir anayasayı oyladı ve görüş ayrılığı olan üyelerini (Protiç) ayıklayan Radikal partinin birbirini takip eden bakanlarını destekledi. Siyasî ve milliyetçi ihtiraslar şiddetlendi (Komünist partisinin yasaklanması, ağustos 1921) ve Hırvat partisi başkanı Radiç, parlamentoda karadağlı bir milletvekili tarafından ağır şekilde yaralandı (20 haziran 1928).

Bunun üzerine 1921'den beri kral olan Aleksandar I, önce enerjik bir diktatörlük

dinar alpleri yugoslavları

YUGOSLAVYA ekonomi haritası

Foto. Yugoslavya Turizm bürosu (LAROUSSE)

Belgrad

(ocak 1929), sonra parlamenter olmayan bir rejim kurdu (eylül 1931). Yugoslavya adını alan devlet, sınırları sadece fizikî coğrafyaya dayanan dokuz *banovina*'ya bölündü. Kral, Fransa ile anlaşma (1927 dostluk anlaşması) ve komşu devletlerle barışma (Balkan anlaşması, şubat 1934) siyasetini devam ettirdi. Ama Ustaşa* Aleksadar I'i öldürttü (ekim 1934). Aleksandar'ın on bir yaşındaki oğlu Petar II, knyaz (knez) Pavel'in naipliği altında tahta çıktıysa da, meclis başkanı Stojadinoviç (mayıs 1935 - şubat 1939), otoriter bir rejim kurdu. Diktatörleri destekleyerek Sofya (ocak 1937) ve Roma (mart 1937) ile barış yaptı ve Berlin ile ticaret anlaşması (ekim 1838) imzaladı. Bununla beraber Stojadinoviç Hırvatların düşmanlığını çekti ve naip tarafından sürgün edildi, yerine geçen Tsvetkoviç, hırvat önderi Maçek ile, Hırvatistan banovinasını kuran ağustos 1939 antlaşmasını imzaladı. Hitler'in tehdidi karşısında naip ve hükûmet, «yeni düzen»e katıldılar; ama alman-yugoslav anlaşması (Viyana, mart 1941) Belgrad'da bir isyana yol açtı (27 mart); Petar II iktidarı ele aldı ve Moskova ile bir pakt imzalandı (6 nisan 1941); ama Almanlar Yugoslavya'ya hücum ederek ordusunu teslim olmak zorunda bıraktılar (18 nisan).

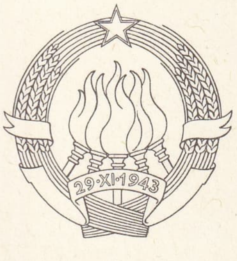

YUGOSLAVYA armasi

Kukla devletlere bölünen (Hırvatistan*, Sırbistan*, Karadağ*) ve komşu devletler tarafından parçalanan Yugoslavya'da milliyetçiler direnmeye geçtiler; bu hareketlerin en önemlileri *çetnik*'ler ve *partizan*'lardı. Korkunç zararlar gören Yugoslavya, halkının onda birini kaybetti; ama on beş alman tümenini de hareketsiz bıraktı. Partizanlar Kızılordu'nun yardımıyle Belgrad (20 ekim 1944), Trieste ve Zagreb'i (mayıs 1945) geri aldılar. Partizanlar daha savaşın başlangıcında devleti yeniden kurmuşlardı: temsilcileri Bihaç'ta (1942) A.V.N.O.S.'yi (Faşizm Aleyhtarı Millî Kurtuluş meclisi); A.V.N.O.S. ile gerçek bir geçici hükûmet ve federal bir teşkilât kurdu (1943): Millî Kurtuluş komitesi. Tito - Subaşiç anlaşmalarına (16 haziran 1944) ve halk cumhuriyetiyle Londra'ya kaçan Petar II kabinesinin uzlaşmasına rağmen, gerçek bir anlaşma mümkün olmadı. Tito hükûmetine giren kralın bakanları (mart 1945) kısa süre sonra istifa ettiler. 1945 Kasımı seçimlerinde oyların yüzde 90'ını Komünist partisinin yönettiği Halk cephesi aldı. Yeni meclis cumhuriyeti ilân etti (29 kasım 1945) ve Yugoslavya Federatif Halk cumhuriyetinin anayasasını hazırladı (31 ocak 1946). Üyeleri çoğalan ve iktidarı güçlenen Komünist partisi, Mihayloviç ve Stepinac gibi hasımlarını bertaraf etti (1946). Bulgaristan (Bled anlaşmaları, 1 ağustos 1947) ve Macaristan ile barışan, Arnavutluk'u koruyan ve Yunanistan'daki komünist ayaklanmasını destekleyen Yugoslavya, 1919'daki sınırlarına kavuşurken, 1920'de İtalya'ya bıraktığı yerleri de geri aldı (Paris antlaşması, 1947) ve Trieste için italya ile çekişmeğe başladı. Yöneticiler (Tito, Kardelj, Cilas) birbiri arkasına bir toprak reformu yapmayı, bankaları, ticareti ve sanayiyi devletleştirmeyi başardılar. İlk beş yıllık planda (1948-1952) sanayinin 1939'a oranla hızla geliştirilmesi öngörüldü.

Lyublyana

Kominform ansızın yugoslav yöneticilerinin siyasetine çatarak (haziran 1948) onları sapmacılıkla ve milliyetçilikle suçladı. Kamuoyu S.S.C.B.'yi tutmayınca, Tito, partiyi ve orduyu temizlemeyi ve tehditleriyle isyan çağrılarını artıran ve âsi ülkeyi ablukaya alan sovyet blokuna karşı direnmeyi başardı. Genelleşen iktisadî buhranın önünü alabilmek için Belgrad hükûmeti batı yardımını kabul etti; üstelik işletmelerin yönetimi seçimle işbaşına gelen işçi komitelerine, kamu hizmetlerininki ise sosyal yönetim komitelerine verildi; ülke kendi kendini yöneten büyük komünlere bölündü. Bu reformlar ocak 1953 Anayasasıyle onaylandı. Komünist partisinin VI. kongresinde (kasım 1952) Halk cephesi, Emekçi Halkın Sosyalist birliği haline getirildi; Komünistler birliği adını alan Komünist partisi, siyasî hayatı ancak ülke içinde yönetiyordu. Yugoslavya komşularıyle ilişkilerini düzeltti. Trieste'yi İtalya'ya bırakarak B bölgesini ilhak etti (Londra antlaşmaları, ekim 14); yunan komünizmini desteklemekten vaz geçerek Yunanistan ve Türkiye ile Ankara sözleşmesini (1953), sonra da bir ittifak (Bled, 1954) imzaladı. Stalin'in ölümünden sonra S.S.C.B. yöneticileri diplomatik ilişkilerin yeniden kurulmasını istediler (haziran 1953); 1955 haziranında bu da gerçekleştirildi. Moskova ile barışmaktan daha fazlasını hedef alan ve rejiminin orijinalliğine güvenen yugoslav diplomasisi, henüz bir kampa bağlanmamış ülkeleri yönetmek istemektedir. Bazı iç buhranlara rağmen (Cilas'ın tek parti tekelini kırma ve sosyal demokrat bir parti kurma denemesi [1953-1954]) Komünist birliği ve mareşal Tito rejime hâkim oldu.

Yugoslavya orijinal tarafsızlık siyasetine 1960'tan sonra da devam etti. Mareşal Tito dış ülkelere birçok seyahat yaptı ve çeşitli anlaşmalar imzaladı: 1964'te C.O.M.E.C.O.N. ile, 1965'te Avusturya ve A.B.D. (üç yıllık bilimsel anlaşma) ile, 1966'da Vatikan ile. Tarafsız ülkeler lideri olarak Tito, 1-6 eylül 1964 tarihleri arasında, Belgrad'da 25 üyenin katıldığı bir konferansa başkanlık etti; konferansta genel silâhsızlanma, sömürgeciliğin ortadan kaldırılması ve Birleşmiş Milletler teşkilâtının yeniden teşkilâtlandırılması lehinde kararlar alındı.

1971'de Anayasada yapılan değişiklikle Federal hükûmetin yetkileri sınırlandırıldı; cumhuriyetlere daha fazla yetki tanındı. Tito'dan sonra tek cumhurbaşkanının yerini bir kolektif başkanlık sisteminin alması öngörüldü. Hırvatistan parti liderinin değiştirilmesi Zagreb'de olayların çıkmasına yol açtı. Olaylar 1972'de de devam etti. Ülke dışındaki hırvat milliyetçileri de 1972'de çeşitli tedhiş faaliyetlerinde bulundular.

1971'de Tito yeniden devlet başkanlığına seçildi.

Millî komünist partiler arasındaki ilişkilerde Yugoslavya'nın dilediği merkeziyetçilikten kurtulma halklar, hattâ devletleştirilmiş işletmeler ve komünler seviyesinde uygulanmaktadır. Bununla beraber, şubat 1961'de, Halklar konseyi, merkeziyetçilikten uzaklaşmanın henüz yetersiz olduğunu ileri sürdü. 1965'ten sonra ikili bir mesele ortaya çıktı: ekonomiyi kalkındırmak ve kapitalist batı ekonomisiyle rekabete hazırlamak, kesin ve kabullenilmiş bir muhalefete göz yummaksızın vatandaşları keyfî baskılara karşı korumak. Ekonominin kalkındırılması birkaç evrede gerçekleştirildi: dinar'ın devalüe edilmesi ve bir «ağır dinar» çıkarılması (ocak 1966), millî kuruluşlara yabancı sermayenin kabulü ve vergilerin arttırılması (1967), kârların dağıtımında reform. Serbestlik siyasetinin en güzel örneği Rankoviç olayıdır. Tito'nun silâh arkadaşı ve rejimin ikinci adamı olan Rankoviç, ekim 1966'da güvenlik servisleri şefi Stefanoviç ile birlikte görevinden alındı. Fakat aynı zamanda, Zadar'da bir dergi kurmak isteyen Mihaylov ve bir muhalefet partisi kurmak isteyen Cilas (1962 mayısında dokuz yıla mahkûm oldu, fakat 31 aralık 1966'da serbest bırakıldı) gibi liberal revizyonistlere engel olundu. Aralık 1966'da Yugoslav parlamentosu Sırpları yatıştırmak için Rankoviç - Stefanoviç (her ikisi de sırptır) grubuna karşı kovuşturmaları durdurdu; Cilas ile aynı zamanda Mihaylov'un beş arkadaşından üçü serbest bırakıldı. 16 Mayıs 1967'de, Tito, oybirliğiyle beşinci defa olarak cumhurbaşkanı seçildi. Bu yeniden seçiliş bir istisnaydı, çünkü 1962 Anayasası uyarınca rejimin öbür yöneticilerinin iki defadan fazla seçilmemelerine titizlikle dikkat edilmektedir. Ekim 1966'da, Tito'nun 1937'den beri elinde tuttuğu Komünist partisi genel sekreterlik görevi kaldırıldı; fakat mareşal, yugoslavya komünistleri birliğinin başkanı seçildi.

Slovenya Alplerinde turistik merkez: Bled

Ticaret ve sanayiye yeniden hız vermek için Tito, yugoslav rejiminin özelliği olan özyönetime bel bağlamışsa da, Yugoslavya, şubat 1967'de, Avrupa birliği ile bir anlaşmayı ve yabancı ülkelerle ticarî işlemlerin serbestleştirilmesini istedi; Üçüncü İsrail - Arap savaşından sonra (haziran 1967) her iki tarafça da kabul edilebilecek bir anlaşmanın ana hatlarını çizdi. Yugoslavya, komünist partilerin genel birleşmesine muhalefete devam etmekle beraber, çin siyasetini de suçlamaktadır. Ayrıca Vatikan ile ilişkilerini normale sokan (aralık 1967) ilk sosyalist ülkedir.

Yugoslavya - Türkiye ilişkileri

Yugoslavya'nın Türkiye ile ilişkileri Balkan ve Birinci Dünya savaşları sırasında uzunca süren bir kesinti dönemi geçirdikten sonra, Lozan antlaşmasıyle yeniden canlılık kazandı (1924). Yugoslavya bu antlaşmaya imza koyan devletler arasındaydı. Yugoslavya ile 28 ekim 1925'te, Ankara'da, bir Barış ve Dostluk antlaşması imzalandı. Türkiye ile birlikte Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'nın da katıldığı Balkan konferansı 5 ekim 1930'da toplandı: balkan devletleri dışişleri bakanlarının her yıl biraraya gelmesi, bir Balkan paktı için gerekli hazırlıkların yapılması ve İkinci Balkan konferansının İstanbul'da toplanması (ekim 1931) kararlaştırıldı. Görüşmeler sırasında Romanya ile birlikte hareket eden Yugoslavya, Balkan birliği düşüncesini benimsemedi. Üçüncü Balkan konferansı için ilgili devletlerin temsilcileri 23-26 ekim 1932'de Bükreş'te biraraya geldi; azınlıklar konusu kendi isteklerine uygun biçimde çözüme bağlanamadığı için Bulgaristan'ın terk ettiği bu toplantıda balkan devletleri arasında bir gümrük birliği kurulması tartışıldı. Dördüncü Balkan konferansı da 5-11 kasım 1933'te Selânik'te toplandı, ama belirli bir sonuç alınamadı. Bundan birkaç gün sonra Belgrad'a giden Türkiye dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras Yugoslavya ile bir Dostluk, Saldırmazlık, Adlî Tesviye, Hakem ve Uzlaşma antlaşması imzaladı. 1934'te İngiltere'nin teklifiyle Türkiye, Yugoslavya ve Fransa, Akdeniz paktında bir-

Foto. Agence Intercontinentale, Yuoslavya Turizm bürosu (LAROUSSE)

leşti. Aynı yıl Belgrad'da biraraya gelen Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya dışişleri bakanları Balkan paktı için bir tasarı hazırladılar; metin 9 şubat 1934'te Atina'da imzalandı; buna göre pakta katılan devletler Balkanlar'da kurulu toprak düzeninin korunmasına çalışacaklardı. Bu sıralarda Balkan Paktı Daimî konseyi de faaliyete geçirildi; konsey ilk toplantısını 4 mayıs 1936'da Belgrad'da yaptı; İtalya'nın Çanakkale ve İstanbul boğazlarının statüsünde değişiklik yapılması isteğine karşı, Türkiye'nin desteklenmesi kararı alındı. Aynı yıl Boğazların statüsünü tespit eden Montreux antlaşmasını Yugoslavya da imzaladı. Başbakan İsmet İnönü ve dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras 1937 nisanında Belgrad'ı ziyaret ettiler. Almanların Avrupa'da savaşı başlatmaları ve Polonya'yı işgali üzerine Balkanlar'da bir barış birliğinin kurulması için türk yöneticilerinin teşebbüsü sonucu Balkan Paktı Daimî konseyi Belgrad'da yeni bir toplantı yaptı (2 şubat 1940); belirli sonuç elde edilmedi; bunun üzerine Türkiye Yugoslavya'ya başvurarak ortak tehlike karşısında ortak kararlar alınmasını ve tutum birliği halinde bulunulmasını teklif etti; Türkiye'nin müracaatını cevapsız bırakan Yugoslavya 25 mart 1941'de Viyana'da imzaladığı ve sadece iki gün yürürlükte kalacak olan bir antlaşmayle Mihver cephesine katıldı.

İkinci Dünya savaşından sonra 28 şubat 1953'te Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan arasında bir Dostluk ve İşbirliği antlaşması imzalandı. Kasım 1953'te Belgrad'da, mart 1954'te de Atina'da yapılan toplantılarda ortak savunma konusu ele alındı. Şubat 1954'te Belgrad'da bir daimî sekreterlik kurulmasına karar verildi. Yugoslavya devlet başkanı mareşal Tito nisan 1954'te Ankara'ya geldi ve bundan kısa bir süre sonra da Üçlü pakt için Atina'da üçlü bir komisyon kuruldu; bu komisyonun hazırladığı antlaşma 9 ağustos 1954'te Yugoslavya'da (Bled) imzalandı. Antlaşmadan hemen sonra cumhurbaşkanı Celâl Bayar ve savunma bakanı Ethem Menderes Yugoslavya'yı ziyaret ettiler. Daha sonra bunu başbakan Adnan Menderes ile dışişleri bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun ziyareti takip etti. Balkan Antlaşması Daimî konseyi ilk toplantısını 28 şubat-2 mart 1955'te Ankara'da yaptı. 1960 Haziranında antlaşma resmen ortadan kalktı; bununla birlikte iki ülke arasındaki ilişkiler dostça devam etti.

Askerî tarih

Sırp askerî geleneklerinin mirasçısı olan *yugoslav ordusu,* 1919'da eski sırp, avusturya - macaristan ve karadağ ordularından arta kalan unsurlar yardımıyle „kuruldu. Asker toplama ile ilgili 1923 Yasası mecburî askerlik hizmetini koydu. 1939'da ordu, 16 piyade ve 2 süvari tümenini kapsıyordu (116 000 kişi), ama henüz savaşa hazır değildi. Daha harekete geçmeden baskına uğrayarak Wehrmacht tarafından 1941 nisanında ezildi (Balkan harekâtı). Ama 1941 yazından sonra alman işgalcilere karşı savaş teşkilâtlandırıldı; savaş, Şumadija'da nizamî ordudan arta kalan ve Mihayloviç çevresinde toplanan çetnikler tarafından, Makedonya'da ve Bosna'da ise Tito'nun yeniden teşkilâtlandırmış olduğu Komünist partisi çevresinde toplanan partizanlar tarafından yürütülüyordu. Partizanlar (1943'te 150 000 savaşçı), 1945'te Mihayloviç kuvvetlerinin bertaraf edilmesinden sonra yugoslav halk ordusunun çekirdeğini meydana getirdiler; bu ordu ülkenin kurtuluşu sırasında 800 000 kişiyi bulmuştu. 1945'te yeniden teşkilâtlandırılan yugoslav ordusu Balkanlar'ın en güçlü askerî kuvvetidir. Tito'nun S.S.C.B. ile ilişkileri kesmesinden sonra Yugoslavya'da silâh fabrikaları kuruldu ve amerikan yardımı, modern silâhlarla donatılmış 8 tümenlik (biri zırhlı) bir kuvvetin meydana getirilmesine imkân verdi; seferberlik anında bu kuvvete otuz tümen eklenebilir. Subayların teknik eğitimi çeşitli okullarda yapılır ve 1953'te siyasî komiserler kaldırılmıştır. 1963'te 3 000 000 kişiyi bulan bu kuvvetler dört askerî bölgede (Belgrad, Zagreb, Saraybosna ve Üsküp) toplanmıştır. 17-20 Yaş arasındaki erkek-kız bütün gençler askerî eğitim görmek zorundadır. Henüz kara ordusu kadar önemli olmayan *hava ordusu* (18 000 kişi) çeşitli tipte bin kadar uçağı kapsar.

Pula, Şibenik ve Vis'te üslenmiş olan *deniz kuvvetleri*'nin (27 000 kişi) 1963'te 10 kadar küçük gemisi vardı.

KURUMLAR

1963 Anayasası (İkinci Dünya savaşının sonundan beri üçüncü anayasa) üreticinin ve vatandaşların görevlerini tanımlar, federasyonun ehliyetliliği üstünde durur ve her federal devletin kendi anayasasını dayandıracağı ilkeleri koyar. Hükûmet gücü Federal meclis tarafından dört yıl süreyle seçilen cumhurbaşkanındadır; cumhurbaşkanı Yürütme kurulu (hükûmet) başkanını Federal meclis üyeleri arasından seçer ve hükûmetin emir ve kararnamelerinin uygulanmasını erteletebilir.

Federal meclis (iktidarın yüce gücü ve sosyal ön denetim organı) beş konseyden meydana gelir: ülkenin genel siyasetinin temellerini tayin eden Federal konsey (cumhuriyetlerin ve muhtar eyaletlerin meclisleri tarafından seçilen üyeleri, halk ve cumhuriyetlerin hukukî eşitliğini korumakla görevli Milletler meclisini meydana getirir), İktisadî konsey, Sosyal İşler ve Sağlık işleri konseyi, Öğretim ve Kültür konseyi, Siyasî - İdarî konsey. Cumhurbaşkanı, yürütme kurulu ve Federal meclis üyeleri ve halk komiteleri başkanları iki defadan çok seçilemez (Tito'ya istisna yapılmıştır). Ülkede bir anayasa divanı kurulmuştur.

Anayasa Komünistler birliğini şöyle tanımlar: «hedefi insanların sosyalist ve demokratik bilincini güçlendirerek sosyalist devrimin katkılarını korumak ve geliştirmek olan başlıca siyasî faaliyet etkeni.»

EDEBİYAT

İslavların Yugoslav devletinde birleşmelerinden önce de bir edebiyatları vardı. Konuşulan başlıca lehçelerin (Sırpça, Hırvatça, Slovence) ayrı edebiyatları Yugoslav devletinde de devam eder. (Bk. DUBROVNIK. SIRBİSTAN, HIRVATİSTAN, SLOVENYA.) Son yılların başlıca olayı Yugoslavya Yazarlar birliğinde çıkan ve iki çatışmaya yol açan polemiktir: yazarlarla parti arasındaki çatışma, çeşitli edebiyatların (sırp, hırvat ve sloven) temsilcileri arasındaki çatışma. Yazarlar millî hayatın bütün alanlarını etkileyen merkeziyetçilikten kurtulma hareketinin dışında kalmak istemediler. Yazarlar birliği o döneme kadar bütün yazarların üye olduğu bir teşkilâttı. Bütün yazarlar birlik yüce meclisinin aldığı kararlara uymak, Sırpların ağır bastığı kongreye katılmak zorundaydılar. 1965'ten sonra kongre, yalnız federal cumhuriyetlerdeki yazar derneklerinin seçtiği temsilcilerin katıldığı bir meclis haline geldi. Meclisin artık yalnız manevî bir değeri vardır ve kararları kabul veya reddedebilir. Bu idarî değişiklik, yugoslav yazarlarının sanat eserleri alanında olduğu kadar halk hürriyeti konusunda da yavaş yavaş artan bağımsızlık arzularını belirtir. Batı edebiyat akımlarının etkisi tiyatro ve romanda giderek daha fazla duyulmağa başladı; Slovenya'da Matej Bor ve Kiril Kosmaç, Hırvatistan'da Ranko Marinkoviç, Petar Şegedine, Mirko Bojiç, Vladan Desnica, İvan Katuşiç, Sırbistan'da Oskar Daviço, Dobrica Çosiç, Mihailo Laliç ülkenin başlıca yazarlarıdır.

GÜZEL SANATLAR

Güney İslavlarının sanat tarihinde iki olay çok önemli rol oynamıştır: Roma imparatorluğunun Doğu ve Batı imparatorluklarına bölünmesi, Hıristiyan kilisesinin Katolik ve Ortodoks kilisesi olarak ikiye ayrılması. Bölüşülen imparatorluğun ve bölünen kilisenin sınırları yugoslav ülkesinden geçtiğinden, mimarî ve çeşitli sanatlar bu ikili tarihî ve dinî gerçekliği yansıtır.

Bizans etkisi altındaki bölgelerde millî bir sanat ancak bölgelerin hıristiyanlaştığı ve ilk bağımsız derebeyliklerin kurulduğu XI. yy.da doğdu. Resimde hemen iki merkez gelişti: biri Makedonya'da Ohrid ve Prespa göllerinin kıyısında büyük ölçüde bizans etkisindeki resim, öbürü kıyının güneyinde batı avrupa etkisinde gelişen resim. Yugoslav halkları arasında en gelişmiş sanat olan (bizans etkisiyle) Sırpların ortaçağ sanatı, Raşka devletinin kurulmasından sonra Nemanyiç zamanında (XII. yy.) başlar. Bu sanat kesinlikle ayrı iki dönemde gelişmiştir: Makedonya'nın ve Kuzey Yunanistan'ın fethinden sonra Türklerin baskısıyle kuzeyde ve kuzeydoğuda.

Mimarî

Ortaçağ sırp sanatının üç döneminden kalma anıtlar, üç grupta toplanır: Raşka okulu anıtları, Bizans okulu anıtları, Morava okulu anıtları.

Bizans-roman üslûbuna bağlı olan Raşka okulu, XII. ve XIII. yy.dan kalma kiliselerle temsil edilir: Studenica, Ziça, Mileşeva, Sopoçani, Svetih Apostoli, Moraça. Ahilej manastırları. Bizans okulu anıtlarının (XIV. yy.) başlıca özelliği çok renkliliğin uygulanması ve kubbelerin çokluğuyle nitelenir: Bogorodica Ljevişka (Prizren'de), Ohrid'de Graçanica, Lesnovo, Sv. - Kliment, Peç'te Bogorodiçina Crkva. Deçani manastırı istisnaî olarak roman üslûbundadır. Morava okulu anıtları Aynaroz dağı anıtlarının etkisindedir: Ravanica, Manasija, Ljubostinja ve Kaleniç manastırları.

Batı etkisi altındaki bölgelerde hırvat mimarîsinin ilk anıtları IX. - XI. yy. arasında Dalmaçya'da ortaya çıktı. Bunlar küçük taş kubbeli kiliselerdir: Zadar'da Sv. Donat, Nin'de, Sv. Krz, Omiş yakınında Sv. Petar, Braç'ta Sv. Nikola. XI. yy.da Monte-Cassino benediktinlerinin etkisiyle roman üslûbu ortaya çıktı: Zadar'da, Sv. Grizogono, Kotor'da Sv. Tripun. Bu sanat XIII. yy.da yayıldı: Trogir ve Zadar katedralleri, dominiken rahipleri manastırı ve Dubrovnik manastırı. Dalmaç gotik üslûbu önce Apulia'yı (Dubrovnik'te rektör sarayı), sonra Lombardia'yı (Şplit katedralinin sunağı) örnek aldı. Alevli gotik üslûbu XV. yy.da Venedik'ten aktarıldı (Şibenik katedrali, Dubrovnik'te Sponza sarayı). Toscanalılar XV. yy.ın ikinci yarısından sonra ülkeye ronesans üslûbunu getirdiler ve birçok kilise, saray, belediye binası yapımında (Sv. Spas kilisesi, Dubrovnik'te Hvar katedrali, Trogir'de Koriolan Çipied sarayı) mahallî sanatçılarla işbirliği yaptılar.

Mimarî, bugün ülkenin büyük idare bölgelerinde veya büyük sanayi karmaşaları çevresindeki merkezlerde, büyük şehircilik çalışmaları çerçevesinde gelişmektedir: Sara'nın sol kıyısında Neo - Beograd (Yeni Belgrad), sağ kıyısında Zagreb'in modern semtleri, 1963 depreminden sonra Üsküp'ün yeniden inşa edilmesi. Slovenya'da Velerye. Bu inşaatlarda Le Corbusier ile Neutra'nın etkisi ve meskenleri idarî yapılardan uzaklaştırma eğilimi görülür.

Heykel

En büyük hırvat heykelcisi sayılan Radovan, Trogir katedralinin cümle kapısını yapmıştır (1240). Meslek hayatı İtalya'da geçen dalmaçyalı Franjo Vranjanin de (Francesco Laurana* denir) sayılabilir.

Split

Aleksandar I

naip Pavel

Petar II

mareşal Tito

Foto. Lepnohon, Keystone, Ass. Press (LAROUSSE)

Sibenik katedrali (XV. yy.)

Studenica manastırı

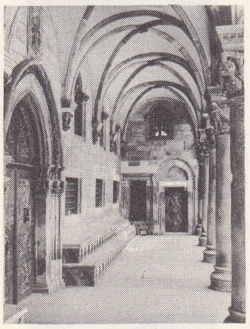
Dubrovnik'te, Rektörler sarayı kapısı

Yugoslav heykelciliğinin gerçek gelişmesi ancak XIX. yy.da oldu. Sırbistan'da Dimitrije Petroviç (1794-1852), yeni klasik portreler ve madalyalar yaptı; gerçekçilik İtalya'da yetişen Petar Ubavkiç (1851 - 1910) ve Fransa'da yetişen Djodje Jovanoviç (1861-1953) ile temsil edilir. Simeon Rosandiç (1874 - 1942) izlenimci, Toma Rosandiç (1878 - 1958) anlatımcıdır. Bourdelle'in öğrencisi Streten Stojanoviç (1898 - 1960) ilgi çekici bir portreci, Risto Stijoviç (doğ. 1895) iyi bir hayvan ressamıdır; Duşan Jovanoviç (1891-1945) kendini kübist olarak tanıtır. İkinci Dünya savaşından sonra isim yapan sanatçılar arasında Jovan Soldatoviç (doğ. 1920), Olga Jevriç (doğ. 1924), Nebojşa Mitriç (doğ. 1929) sayılabilir.

Hırvatistan'da modern heykelcilik, dalmaçyalı İvan Rendiç (1849-1932), Rodin'in öğrencisi Rudolf Valdec (1872-1929) ve madalyacı İvan Kerdiç (1882-1952) tarafından temsil edilir. Ama en ünlü heykelci İvan Meştroviç'tir. Eserini devam ettirenlerin başlıcaları Frano Krşiniç (1897), Antun Augustinçiç (doğ. 1909), Vojin Bakiç (doğ. 1915), Kosta Angeli - Radovani (doğ. 1916) ve Duşan Dzamonja'dır (doğ. 1928).

Başlıca sloven heykelcileri gerçekçi Alojz Gangi (1859-1952) ve daha akedemik bir portreci olan Franc Bernekar'dır (1874 - 1932). Modernizmin temsilcileri arasında ise Karel Putrih (1910-1959), Zdenko Kalin (doğ. 1911), Jakob Savinşek (1922-1961), Stojan Batiç (doğ. 1925) ve Drago Trşar (doğ. 1927) sayılabilir.

Resim

Mimarîye doğrudan doğruya bağlı olan (fresk şeklinde) resim, mimarînin gelişmesini izler.

Raşka okulunun (XII. yy. sonu) ilk sırp freskleri açıkça bizans etkisindedir. Sonradan renklerin inceliğiyle ve dev boyutlulukla nitelenen yerli bir üslûp meydana geldi. Bu sanat XIII. yy.da doruğuna ulaştı (Sopoçani, Mileşeva, Ziça, Moraça freskleri, ikonalar). Ayrıca Üsküp yakınında Kurbinovo (XII. yy.) ve Nerezi (XIII. yy.) freskleriyle Kaleniç, Manasija ve Nova Pavlica freskleri sayılabilir. Türk hâkimiyetinden sonra XVIII. yy.da, Avusturya hâkimiyeti altındaki sırp bölgelerinde barok sanatın iki ustası (Teodor Kraçun [öl. 1781] ve Teodor Çeşljar [1746 - 1793]) resimde bir yenilenme hareketini gerçekleştirdi. Sonra iki yeni klasik portreci ortaya çıktı: Arsen Teodoroviç (1764 - 1826) ve Pavel Djurkoviç (1772 - 1830). Bunları Biedermeier üslûbunu (Louis Philippe üslûbuna benzer) temsil eden üç sanatçı izledi: Konstantin Dunilo (1798 - 1873), Nikola Aleksiç (1803-1873) ve Katerina İvanoviç (1811-1882). Romantizmi şair-ressam Duro Jakşiç (1832-1878), gerçekçiliği Djodje Krstiç (1851-1907), izlenimciliği Nadezda Petroviç (1874-1915), Kosta Miliçeviç (1878-1923) ve Milan Milovanoviç (1876-1947), anlatımcılığı Petar Dobroviç (1890-1942), Jovan Bijeliç (1885) ve İngjat Job (1895-1936), kübizmi Savo Şumanoviç (1896-1942) temsil eder. Çağdaş ressamların başlıcaları arasında İvan Tabakoviç (doğ. 1898), Milo Milunoviç (doğ. 1897), Pedja Milosavljeviç (doğ. 1908), Petar Lubarda (doğ. 1907) sayılabilir.

Kısa süren bir sosyalist gerçekçilik döneminden sonra yeni nesil özellikle batı öncü sanatına yakın (lekecilikten informel'e kadar) resimler yapmaktadır. Bu anlayışın başlıca temsilcileri şunlardır: Aleksandar Tomaşeviç (doğ. 1921), Branko Filipoviç (doğ. 1924), Ferdinand Kulmer (doğ. 1925). Vinko Tuşek (doğ. 1936), Andrej Ajdiç (doğ. 1937). Gerçek üstücülüğün, metafizik veya neofigüratif resmin temsilcileri arasında Radenko Mişeviç (doğ. 1920), Miljenko Stançiç (doğ. 1926), Milovan Vidak (doğ. 1926), Miliç Stankoviç (doğ. 1934), Vasilije Jordan (doğ. 1934), Petar Jakeliç (doğ. 1938) sayılabilir.

SİNEMA

1945 Şubatında Federal Yugoslav Cumhuriyeti Sinema işletmesi kuruldu. Bir yıl sonra yapılan köklü bir teşkilâtlandırma ile yugoslav sinemasının başına doğrudan doğruya merkezî hükûmete bağlı bir Genel komite getirildi. Bu dönemde Belgrad, Zagreb, Lyublyana ve Saraybosna'da ilk stüdyolar kuruldu. 1950-1951'de, ülkedeki bütün fabrikaların yönetimine işçiler getirildiği ve idarî mekanizmada merkeziyetçilikten biraz kurtulunduğu sırada, yugoslav sinemasında da köklü değişikliklere gidildi: eski komitenin yerini bir prodüktörler derneği aldı. Yugoslav sineması iktisadî bakımdan bağımsız olmasına rağmen, özel fonlar (sinema biletlerine konan ek vergiler) aracılığıyla devamlı bir yardım alır. Bugün Yugoslavya'da 17 filim işletmesi (beşi kısa metrajlı filimlerde uzmanlaşmıştır) vardır. Filim ithali ve ihracı Yugoslavija Films Ticaret ortaklığı tarafından yapılır. Başlangıçta çok düşük olan uzun metrajlı filim yapımı (1947'de 2, 1950'de 5, 1955'te 12) devamlı olarak gelişmektedir ve 1966'da 20 kadar filim, ayrıca birçok ortakyapım gerçekleştirilmiştir. 1960'tan sonra, yugoslav filim ihracatının devamlı olarak artması eskiden sadece iç pazarda gösterilen eserlere bugün dışarıda da önem verildiğini ortaya koyar: bugün Yugoslavya'da biri Belgrad'da (kısa metrajlı filimler için), öbürü Pula'da (uzun metrajlı filimler için) olmak üzere iki millî festival düzenlenmektedir.

Yugoslav sineması uzun süre gerçekçi, ama sanat açısından fazla iddiası olmayan filimlerde uzmanlaşmıştı. 1960'tan sonra, Orta Avrupa'nın bütün ülkelerindeki gelişmeye uygun olarak işlenen konularda büyük ölçüde değişiklik yapıldı ve yugoslav sineması milletlerarası seyircinin ilgisini çekmeyi başardı. Bazı kişisel başarılar, Polonya, Çekoslovakya ve Macaristan'da ülke sinemalarını büyük ölçüde değiştiren genç kabiliyetlerin gelişmesiyle oranlanabilecek bir gelişmenin habercisi sayılabilir.

Yugoslav sinemasının en iyi temsilcileri şunlardır: Radoş Novakoviç (*Sofka*, 1948; *Krvavi Put* [Kanlı Yol], 1954), Vladimir Pogaçiç (*Büyükler ve Küçükler* [1956]; *Cumartcesi Akşamı*), Franc Ştigliç (*Dolina Mira* [Barış Vâdisi], 1950; *Deveti Krug* [Dokuzuncu Çember], 1960; *Bir Trompet ve bir Bulutun Baladı* [1961]; *Amandus* [1966]), Veljko Bulajiç (*Vlak bez Vosnog Reda* [Tarifesiz Tren], 1959; *Rat* [Savaş]. 1966; *Kozma* 1962, *Güneşin Gözbebeğine Bakış*, 1966), Zika Mitroviç (*Kapitan Leşi* [Yüzbaşı Leşi], 1960; *Şehrin Üstündeki İşaretler*, 1960), Vladan Slijepçeviç (*Gözde*, 1965) ve Branko Baver (*Yüz Yüze*, 1963). 1964'ten sonra yapılan milletlerarası festivallerde birçok sahneye koyucu başarı kazanmıştır; en ilgi çekici başarıları kazananlar arasında Vatroslav Mimica (*Vişevica Adasının Prometheus*'u, [1964]; *Pazartesi veya Salı* [1966]), Duşan Makavejev (*İnsan Kuş Değildir* [1964]; *Bir Gönül Meselesi*, [1967]), Purişa Djordjeviç (*Düş* [1966]) ve özellikle Aleksandar Petroviç (*İki*, [1961]; *Günler*, [1963]; *Üç*, [1965]; *Mutlu Çingenelere Bile Rastladım* [1966]) sayılabilir.

Yugoslavya 1956'dan sonra (Duga Filim stüdyosunun kurulması) karton filim yapımcısı ülkeler arasında kendine önde gelen bir yer sağlamıştır. Bu dalda eser veren sanatçıların en ünlüleri, Zagreb okulunun en ileri gelen isimleri olan Duşan Vukotiç ve Varoslav Mimica'dır. (L)

YUGOV (Anton), bulgar siyaset adamı (Kasuli [bugün Polykastron], Makedonya 1904). İşçiydi, daha 1928'de Komünist partisi saflarına katıldı; 1937'de Politbüro üyesi oldu. Savaş sırasında direnme hareketine katıldıktan sonra içişleri bakanlığına getirildi (1944-1949); komünizmin Bulgaristan'da yerleşmesinde önemli rol oynadı. Üretim bakanı (1950), meclis başkan yardımcısı (1952) oldu; 16 nisan 1956'da Çervenkov'un yerine hükûmet başkanlığına getirildi; mart 1962'de bu göreve yeniden seçildiyse de, aynı yılın kasım ayından itibaren siyaset alanından çekilmek zorunda kaldı. (L)

YUĞ i. (esk. türk. k.). Tar. Türklerin, islâm dinini kabul etmeden önce, ölüleri için yaptıkları tören. (*Yuğ töreni* de denir.)

— ANSİKL. Eski Türklerde cenaze törenlerinde, ölen kimsenin sosyal durumuna göre halkın, ordunun ve yabancı elçilerin katıldığı bir geçit töreni yapılırdı. Hakanların ölümünde milletlerarası nitelikte büyük bir tören düzenlenirdi. Ölen hakanın büyüklüğüne göre, yabancı elçi gelmesi şart sayılırdı. Cenaze törenleri ölümden hemen sonra yapılmaz, ölü bir süre mumyalanarak bekletilirdi. Eski Türklerde beyaz elbiseler yas elbisesi olarak kullanılırdı. Bu törenlerde *sığıtçı* adı verilen ağlayıcılar yer alırdı. Ölüler önce bir çadıra konulur; sonra at, sığır ve koyun kurban edilir; atlarla çadırın çevresi dokuz kere dönülürdü. Bu dönüşlerde, tahta çıkma sırasında hükümdarın oturduğu keçenin dokuz defa döndürüldüğü tören örnek alınırdı. Atlılar, ölünün çevresinde dokuz kere dönerek onu şaman dininin kutsal saydığı gökyüzüne çıkarmış olurlardı. Bu dönüşlerden sonra at yarışları yapılırdı. Daha sonra ölünün bütün eşyası, atıyle birlikte yakılır ve atın kemikleri toplanırdı. Asıl büyük kurban törenleriyle öteki törenler, ölünün kemikleri mezara konulduktan sonra yapılırdı. Sonra at yarışları tekrarlanırdı. Mezar kapatılınca üzerine ölünün bir resmi veya heykeli konulur ve öldürdüğü düşman sayısı kadar taş dikilirdi; bu taşlara Türkler *balbal* adını verirlerdi. Ayrıca ölüye göğe çıkarma törenleri de yapılırdı. Türkler, ölülerin uçarak göğe vardığına inanırlardı. Bazı türk boylarında ölüyü yakma geleneği vardı. (M)

YUĞ i. (fars. *yūġ*). *Esk.* Boyunduruk. (M)

YUH i. (fars. *yūḫ*). *Esk.* Güneş: *Surette n'ola zerre isek manide yuhuz* (Bağdatlı Ruhî). [M]

YUH ünl. (onomatope). *Teklz.* Hoşnutsuzluk yaratan bir durum veya beğenilmeyen bir kimse için söylenir. (M)

YUHA ünl. (onomatope). Beğenilmeyen ve istenmeyen birine karşı haykırılarak söylenen hakaret sözü.

— DEY. *Yuha çekmek* (veya *yuhaya tutmak*), birine yuha diye bağırmak. (M)

YUHALAMAK geçl. f. (*yuha*'dan *yuha-lamak*). Birine yuha çekmek. (M)

YUHİNA i. Kısa kuyruklu, tepelikli, boz renkte ufak boylu ötücü kuş; Tropikal Asya'da yaşar. (Timalayakuşugillerden.) [L]

YUJNO-SAHALİNSK, S.S.C.B.'de şehir, Sahalin adasının güneyinde; 86 000 nüf. Kâğıt fabrikaları. Besin sanayii. (L)

YUKAGİRLER (kendi dillerinde **Odul'lar**), «paleo-asiatik» adı verilen uzakkuzey halk grubu. Tunguzlarla fazla karışmış olan Yukagirler, Sibirya'nın kuzeydoğusunda (Yakut muhtar cumhuriyeti) otururlar. İki gruba ayrılırlar: biri Kolıyma ırmağının orta çığırında (Güney Yukagirler), öteki de ırmak ağzının kuzeybatısında (Kuzey Yukagirler) yerleşmişlerdir. Günümüzde 450 kişi kadar olan Yukagirler avcılık ve balıkçılıkla geçinir, rengeyiği yetiştirirler.

Eskiden bağımsız sayılan yukagir dili, bugün birçok bilgin tarafından Ural grubuna bağlanmaktadır. Bu dilde, özellikle Samoyedce* ile benzerlikler görülür. (L)

YUKARI i. (esk. türk. *yokaru*'dan). Üstte bulunan taraf, üstteki kısım: *İskenderun Körfezi'ne sekiz yüz metre yukarıdan bakıvordum* (R. H. Karay). || —*Mec.* Yüksek bir kişi veya makam: *Emir yukarıdan geldi.* || *Sıf.* Yüksekte bulunan, benzerlerinden üstte olan: *Yukarı katlar.* || Derecesi yüksek: *Yukarı sınıflar.* || Zf. Yukarı tarafa, yukarıya: *Topu daha yukarı atsana!*

— ÇEŞ. DEY. *Yukarı tükürse bıyık, aşağı tükürse sakal*, birbirine zıt iki şey arasında karar veremeyen veya iki tarafı da kırmak istemeyenler için söylenir. || *Yukarıdan almak*, sert davranmak, yumuşaklık göstermemek.

— Astrol. *Yukarı işaretler*, güneşin ilkbahar gün-tün eşitliğiyle sonbahar gün-tün eşitliği arasında geçtiği burçlar: Koç, Boğa, İkizler, Yengeç, Aslan ve Başak.

— Coğ. Bir ülkeyi aşan ırmağın kaynağına daha yakın olan. (ML)

YUKARI FIRAT bölümü, Doğu Anadolu coğrafî bölgesinin bütün batı yarısını kapsayan büyük coğrafî bölüm. Kuzeyde Doğu Karadeniz bölümü, batıda Yukarı Kızılırmak bölümü, güneybatıda Akdeniz böl-

Foto. Stanimirovitch-Giraudon, Hétier, Boudot-Lamotte (LAROUSSE)

gesinin Adana bölümü, güneyde Güneydoğu Anadolu bölgesinin Orta Fırat ve Dicle bölümleri, doğuda Doğu Anadolu'nun öteki üç bölümü: Hakkâri, Yukarı Murat-Van ve Erzurum-Kars bölümleri ile kuşatılır.

Yukarı Fırat bölümü toprakları yüksek ve çok engebelidir. Bölümün kuzey sınırı üzerinde Kuzey Anadolu dağlarının iç sıralarına bağlanan Kop, Çimen ve Keşiş (3 537 m) dağları yer alır. Bunun güneyinde Karasu (Fırat) vâdisi uzanır ve bu vâdi Erzincan ovasında (1 200 m) birdenbire genişler. Onun güneyinde ise batıdan doğuya doğru Divriği dağları (2 700 m), Monzur-Mercan dağları (3 450 m), Cemal dağı (3 280 m) sıralarına rastlanır. Hepsine birden Karasu-Aras dağlarının batı kesimi (Karasu dağları) adı verilebilir. Daha güneyde Tunceli-Bingöl yörelerinin vâdilerle yarılmış, yükseltisi 2 500 m'yi geçebilen engebeli yereyi uzanır. Bunun güneyinde Murat vâdisinin aşağı çığırı yer alır ve bu vâdide yer yer ovalara rastlanır: bunların en önemlisi Elazığ'ın Ulouva'sıdır. Daha ötede, Fırat vâdisinin batısında Malatya ovası (900 m) ve Ceyhan'ın yukarı çığırında Elbistan ovası (1 100 m) görülür. Daha güneyde ise, bölgeyi Güneydoğu Anadolu'dan ayıran Güneydoğu Toroslar görülür; bunun yükseltisi Elbistan güneyinde 300 m'yi (Nurhak dağı), Malatya güneyinde 2 500 m'yi (Beydağı 2 700 m) aşar ve daha doğuda biraz alçaldıktan sonra yeniden yükselir (Bitlis dağları 2 900 m).

Yukarı Fırat bölümünde iklim şiddetli karasaldır (kışlar soğuk ve sürekli [Kuzeydoğuya doğru mevsimin sertliği artar], yazlar ova kesimlerinde çok sıcak, yayla sırtlarında az çok serin); yıllık yağış 400-500 mm kadardır; en yağışlı mevsim kış ve ilkbahar, daha geride de sonbahar. Bu iklime uyan tabiî bitki örtüsü yazın kuruyan bozkırdır. Yayla sırtlarında yaz ortalarında yeşil kalan otluklar görülür. Ormanlar az yer tutar: bunlar geçmiş yüzyıllarda çok baltalanmışlar, çalılık haline dönüşmüşler veya ortadan kalkmışlardır. Ovalardaki akarsu boylarında kavak ve söğüt ağaçlıklarına rastlanır. Yukarı Fırat bölümünün en büyük kesiminde sular Fırat nehrinin iki kolu olan Karasu ve Murat suyu tarafından toplanır: Karasu bölüme Aşkale batısında, Murat suyu da Muş'un batısında girer. Bu iki akarsu Keban yakınında birleşip Fırat'ı oluşturur. Bölümün öteki önemli akarsuları Tunceli'den geçip Murat'a dökülen Monzur-Peri çayı, Divriği'den geçip Karasuya karışan Çaltı suyu, Malatya ovasından geçip Fırat'a dökülen Tohma çayıdır. Bölümün güneybatı ucunda sular Ceyhan nehrine katılır. Güneydoğu Toroslar'dan da, Dicle'nin ana kaynakları çıkar. Bölüm içinde başlıca göl Hazar gölüdür. Keban barajı tamamlanınca gerisinde Beyşehir gölünden biraz daha büyük uzun bir yapma göl meydana gelecektir.

Yukarı Fırat bölümünde nüfusun dağılışı yer yer büyük değişiklikler gösterir: Elazığ'ın Uluova'sı kalabalık, Erzincan ovasının güney kesimi buna yakın durumda, öteki ovalık-tepelik yerler oldukça tenha, yüksek kesimler ise hemen hemen boş olup yüksek yaylalara yalnız sürüleri otlatmak için yazın gelinir. Bölüm içinde, her ikisi de Cumhuriyet devrinde gelişen iki büyük şehir vardır: Malatya (130 300 nüf.), Elazığ (108 300). 1935'te nüfusu 15 000 kadar olan Erzincan 1939 depreminde hemen hemen yok olmuşken sonra yeniden gelişerek şimdi nüfusu 50 000'i aşmıştır (58 100 nüf.) Bölümde bulunan 10 000'den fazla nüfuslu öteki şehirler de şunlardır: Bitlis, Bingöl, Elbistan, Maden, Afşin ve Divriği. Bölüm içinde yer alan Tunceli il merkezinin nüfusu 1970'te henüz bunların düzeyine ulaşamamıştı (9 400 nüf.)

İktisadî bakımdan Yukarı Fırat bölümünde geçim tarım ve hayvancılığa (koyun, keçi, sığır) dayanır. En çok tahıl (başta buğday) yetiştirilirse de Malatya, Elazığ ve Erzincan dolaylarında çeşitli meyveler yetiştirilir ve bağlara da rastlanır. Sanayi bitkileri arasında en çok şeker pancarı yetiştirilir. Bölümün en tanınmış maden yatakları Divriği'deki demir havzası ile Elazığ güneyinde Maden'de işletilen bakır yataklarıdır. Ayrıca Maden yakınında Guleman'da krom işletilir. Hekimhan dolaylarında demir, diğer yerlerde krom, manganez, linyit bulunur. Yukarı Fırat bölümünün büyük şehirlerinde büyük sanayi kuruluşları Cumhuriyet devrinde yükselmiştir: Malatya'da şeker, tütün, pamuklu dokuma; Elazığ'da şeker, çimento; Erzincan'da dokuma ve şeker fabrikaları gibi. Ulaşım ağı da cumhuriyet devrinde gelişmiştir: Sıvas-Erzincan-Erzurum, Sıvas-Malatya-Diyarbakır, Fevzipaşa-Malatya, Elazığ-Van demiryollarıyle, her yönde gelişen iyi karayolları sayılabilir. Hava ulaşımı da gelişme yolundadır. (M)

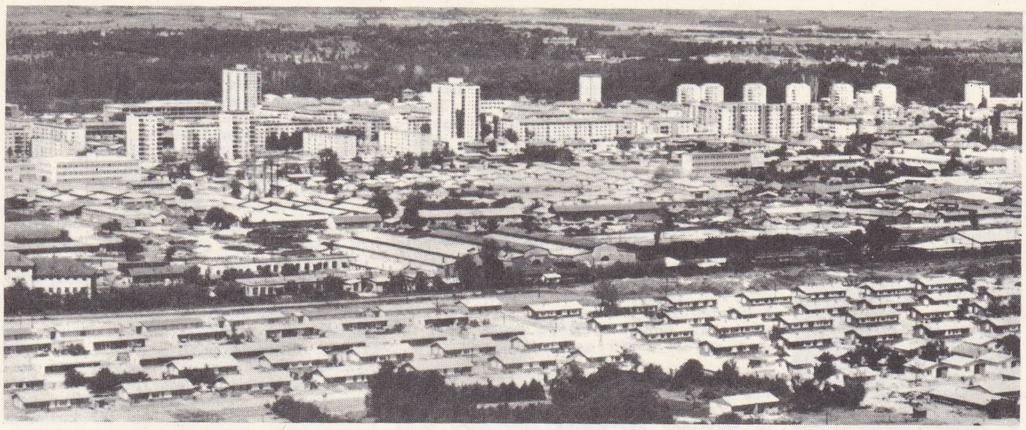

YUKARI KIZILIRMAK bölümü, İç Anadolu'nun Kızılırmak yukarı çığırı etrafında, Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgeleri arasında kuzeydoğuya doğru uzanan bölümü. Burası İç Anadolu'nun ortalama yükseltisi en fazla, engebeleri en kuvvetli olduğu kesimdir; bu durum, bölümün yüksek ve engebeli Doğu Anadolu'ya komşuluğuyle ilgilidir ve doğu yönünde daha belirli bir hal alır. Bölümün başlıca dağ sıraları: 1. kuzeyde doğu-batı doğrultulu Kuzey Anadolu dağ sıralarının iç kenarı (sınır üzerinde Kızıldağ, 3 025 m; Köse dağı, 2 812 m; Tekeli dağ, 2 643 m); 2. Kızılırmak vâdisi batısında (Akdağlar, 2 349 m); 3. vâdinin doğusunda (Tecer dağları, 2 239 m) yer alır. Orta kesimde Toros'larla Karasu-Aras dağları arasında Uzunyayla yöresi yüksek ve dalgalı bir düzlük gibi görünür. Nihayet bölümün alçak ekseni, yer yer darlaşmalarla beraber, genel olarak geniş bir oluk-tekne biçimindeki Kızılırmak vâdisi boyunda izlenir (1 300-1 000 m). Bunun dışında, yayla düzlükleri içinde, bazıları pur denilen alçılı göller yer alan çukurluklara da rastlanır. Dağların yapısında granit gibi billûrlu kayaçlar, mermer ve şistler, serpentinler geniş yer tutar. Bu eski temel alçak kesimlerde çoğunlukla kızıl renkli, içinde tuz ve jips (alçı taşı) bulunan killi katmanlar ve göl tortulları tarafından örtülmüştür.

Bölümün iklimi: İç Anadolu'nun sert yayla ikliminden Doğu Anadolu'nun çok sert iklimine geçiş özelliği gösterir. Kışlar soğuk ve sürekli, yazlar kısa ve yaylalar üzerinde serin geçer (Sıvas, en soğuk ve en sıcak ay ortalaması —4°0 ve 19°7, ekstremler —34°4 ve 38°3). Yağışlar Konya ve Yukarı Sakarya bölümlerine göre daha fazladır (Sıvas, 410 mm). En fazla yağış ilkbahar (yüzde 37) ve kışa (yüzde 31) rastlar; yazlar az yağışlı geçer (yüzde 11), sonbahar orta derecede yağışlıdır (yüzde 21). Kar uzun süre yerde kalır (Sıvas'ta ortalama 63 gün). Bitki örtüsüne ilkbaharda yeşeren ve yazın kuruyan bozkırlar hâkimdir. Ormanlar (çam, meşe) az yer tutar. Yukarı Kızılırmak bölümünün suları Kı-

Üsküp

YUGOSLAVYA

sinema

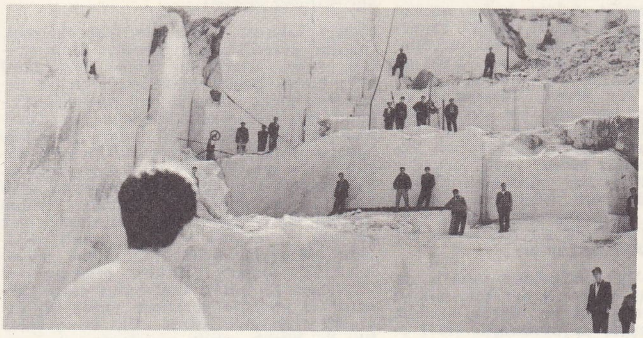

Vatroslav Mimica: «Vişevica Adasının Prometheus'u» (1964)

Purişa Djordjeviç: «Düş» (1966)

solda, Duşan Makaveyej: «Bir Gönül Meselesi» (1967); sağda, Aleksandar Petroviç: «Mutlu Çingenelere Bile Rastladım» (1967)

Foto. Yugoslavya büyükelçiliği, Yugoslavya filmi (LAROUSSE)

YUKAVA

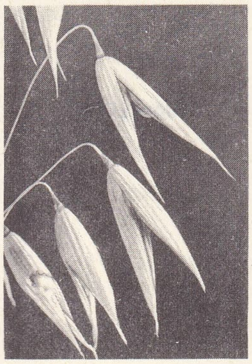

yulaf

Fulbert YULU

zılırmak tarafından toplanarak Karadeniz'e dökülür.

Yukarı Kızılırmak bölümü memleketin az kalabalık bir kesimidir. Kırsal nüfus yoğunluğu (şehirler dışında yaşayan nüfusun km²'ye düşen sayısı) ortalama 20 (Türkiye'de ortalama 28) olup bu sayı Uzunyayla'nın bazı kesimlerinde 13'e kadar düşer. Kızılırmak vâdisinin bazı elverişli yerlerinde Türkiye ortalamasını bulur. Kentsel nüfus oranı Sıvas yöresinde yüzde 36'ya varırken Uzunyayla yöresinde bunun yarısını bulmaz. Bunun sebebi, yörelerin birinde Sıvas gibi büyük bir şehir (1970'te 132 500 nüf.) bulunmasına karşılık, ötekinde 10 000 nüfuslu bir kent bulunmamasıdır. İki yörede toplam olarak 3 000'den fazla nüfuslu yerleşmelerin sayısı 9 kent vardır ki; bunlar arasında Sıvas şehri dışında nüfusu 10 000'i aşan yoktur.

Bölümde geçimin ana kaynakları küçükbaş hayvan (özellikle koyun) yetiştirilmesine ve tahıl üretimine dayanır. Uzunyayla yöresinde hayvancılık çiftçilikten daha önemlidir. Geleneksel endüstri dalları arasında baş yeri halı ve kilim yapımı alır. Sıvas şehrinde çeşitli büyük endüstri kolları gelişme halindedir. Bölümün başlıca yolları aşağı yukarı Kızılırmak vâdisini boylayan yolla Sıvas'ta bunu kesen Karadeniz (Samsun) - Güneydoğu (Diyarbakır) yoludur. Sıvas ayrıca önemli bir demiryolu merkezidir. (M)

YUKARI MURAT-VAN bölümü, Türkiye'nin coğrafî bölgelerinden Doğu Anadolu'nun ayrıldığı bölümlerden biri. Bölüm kuzeyde Karasu-Aras dağlarının doğu (Aras) kesimiyle Erzurum-Kars bölümünden ayrılır; doğuda İran sınırı ile kesintiye uğrar; güneyde Güneydoğu Toroslar'ın kuzey kenarıyle Hakkâri bölümünden ayrılır; güneybatıda ve batıda ise (Muş ovasının batı bitimi ötesinde) Yukarı Fırat bölümüyle komşu olur.

Yukarı Murat-Van bölümü engebeli ve yüksek bir kesimdir. Türkiye'nin en yüksek doruğu bölümün kuzeydoğu ucunda yükselir (Ağrı dağı, 5 165 m). Bu dağdan batıya doğru, Aras dağlarının (yüksl. çoğunlukla 3 000 m'yi aşan) dorukları uzanır. İran sınırı boyunda da yükseltisi yer yer 3 500 m'yi aşan dağlar izlenir. Güneyde, Güneydoğu Toroslar'ın yüksek duvarı, yaylalar ve Van gölü kenarında ortaya çıkar. Bölümün ortasında da Kuzeydoğudaki Ağrı dağından, güneybatıda (Van gölünün batı ucunda) Nemrut dağına kadar uzanan bir sönmüş volkanlar dizisi izlenir: Tendürek dağı, 3 542 m; Aladağ; 3 351 m; Süphan dağı, 4 058 m; Nemrut dağı, 2 802 m. Bu dağlar bölümü iki büyük yöreye ayırır: Güneydoğuda Van yöresi, Türkiye'nin en büyük gölünün kapladığı bir çukur alan ve bunun doğusunda yüksek dağlar taşıyan yüksek Van yaylası. Kuzeybatıda Yukarı Murat yöresi: Murat vâdisi boyunda birbirini izleyen ovalar (Karaköse-Eleşkirt ovası, Malazgirt ovası, Muş ovası: bunların yükseltisi kuzeydoğudan güneybatıya doğru azalır: 1 800-1 200 m) ve Yüksek dağ kütleleri (Bingöl dağı) kapsar.

Yukarı Murat-Van bölümünün şiddetli karasal bir iklimi vardır. Kışlar çok sert ve süreklidir: Türkiye'de en düşük sıcaklık Ağrı il merkezinde kaydedilmiştir (1971 ocak ayında —45°C). Yazlar çukur alanlarda sıcak geçer; fakat yayla sırtlarında serin olur. Yağışlar 350-500 mm arasında değişir ve en çok yağış kış-ilkbahar dönemine rastlar. Yazlar kurak geçer. (Bu iklime uymak üzere, tabiî bitki örtüsünün hâkim elemanı bozkırlardır. Orman çok az yer tutar.) Bölümün akarsuları ya Murat suyu tarafından toplanır veya denize akışı olmayan Van gölüne gider (yüksl. 1 646 m).

Yukarı Murat-Van bölümü kalabalık bir alan değildir. Bölümün yüksek kesimleri ancak sürüler tarafından yazın ziyaret edilir. Nüfus daha ziyade çukur alanlarda (Muş ovası, Van gölü kıyıları gibi) toplanır. Şehirleşme oranı da düşüktür: bölüm içinde ancak 4 şehrin nüfusu 10 000'i aşar: Van (46 800), Ağrı (30 600), Muş (23 500) ve Erciş (19 300).

Geçim öncelikle hayvancılık (küçükbaş hayvanlar: koyun) ve ikinci derecede tarıma (özellikle tahıl ekimi: buğday) dayanır. Meyve ve sebze üretimi Van gölü kıyılarında oldukça gelişmiştir. Bölümün bazı kesimlerinde petrol izine rastlanmış, krom, demir, manganez bulunmuştur. Ulaşım yolları Cumhuriyet devrinde bölüme ulaşmıştır. Bölümün başlıca şehirleri iyi yollarla başka bölgelere bağlanmış, demiryolu Van gölü kıyısına ulaşmış ve daha sonra da İran demiryollarına bağlanmıştır. Van'a uçakla da gidilebilmektedir. (M)

Yukarıpazar hamamı, İzmit'te Sultanorhan camii yanında çiftehamam. Giriş holü, bir kenarı 9 m olan bir karedir. Bunun dört yanında geniş sedirler vardır. Döşeme, düzgün derzli taş levhalarla kaplanmıştır. Ortada, on dört köşeli ve işlemeli bir havuz yer alır. Soğukluk, iki kubbeli kısmın bir kemerle birleşmesinden meydana gelir. Bu mekânın duvar kenarlarında, 15 sm yükseklikte oturma sedirleri vardır. Karşılıklı iki kapıdan, iç hamamın halvet kısmına geçilir. Halvet, kare şeklinde iki kısımdan meydana gelir. Soğukluğun sağındaki bir kapıdan helâlara geçilir. Halvetlerin her birinde ikişer kurna ve duvar kenarında taş sedirler vardır. Bu kısımların ışıklandırılması tepe camlarıyle sağlanır. Erkekler ve kadınlar kısmı aynı biçimde olan bu çiftehamamın duvarları taş ve yassı tuğla tabakalarıyle örülüdür. Soyunmalığın kubbeleri eskiden kurşunla örtülüydü. (M)

YUKARI SAKARYA bölümü, İç Anadolu'nun kuzeybatı parçası. Güneyde Konya bölümünün basık ve az dalgalı yaylalarla birbirinden ayrılmış ova çanakları; kuzeyde Batı Karadeniz bölümünün engebeli toprakları arasında yer alır; doğuda Kızılırmak vâdisinden, batıda İçbatı Anadolu eşiğini iç kenarına (Emirdağı, Türkmen dağı) doğru uzanır. Genellikle kuzeye doğru daha yüksek ve engebeli, güneye doğru daha düz ve daha alçak bir görünüş alır; dağlar güneye doğru geniş düzlüklerle birbirlerinden ayrılır. Bölümün doğu yarısında dağlar, kuzeydoğu-güneybatı doğrusunda uzanan birbirine paralel sıralar meydana getirir: İdris dağı (1 993 m), Elma dağı (1 860 m), Mire dağı (1 611 m), Ayaş dağları (1 610 m). Dağlar arasında ise Çubuk ovası, Mürted ovası gibi düzlükler yer alır. Bölümün batı yarısında ise dağlar doğu-batı (Sündiken dağı 1 770 m) veya güneydoğu-kuzeybatı (Sivrihisar dağları; [Arayıt dağı 1 820 m]) doğrultusundadır. Bu dağlar arasında da geniş yaylalar yer alır (Çifteler yaylası).

Yukarı Sakarya bölümünde iklim karasal, yağışlar genellikle 500 mm'den azdır (kuzeye doğru artar). Bu iklime uyan tabiî bitki örtüsü bozkır görünüşündedir ve ormanlara ancak kuzey ve batı sınırında rastlanır (Kızılcahamam, Sündiken ve Türkmen dağları). Bölümün suları genellikle Sakarya nehri aracılığıyle Karadeniz'e dökülür. (Porsuk, Engürü ve Kirmir çayları). Yalnız bölümün doğusunda Balaban suyu Kızılırmak'a dökülür. Bölümün içinde Ankara ve Eskişehir illeri sınırları içinde yer alır ve doğuda Ankara, batıda Eskişehir, yörelerine ayrılır. Kır nüfus yoğunluğu 15'i geçmez (Türkiye ortalamasının yarısından az fazla); kent nüfus oranı yüksektir ki (Ankara yöresinde yüzde 80, Eskişehir yöresinde yüzde 56), bu yükseklik, iki büyük şehrin varlığından ileri gelir (Ankara ve Eskişehir). Geleneksel geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır (özellikle tahıl ekimi, koyun ve ankara keçisi). Sanayi bitkileri arasında şeker pancarı başta gelir. Ankara şehrinin ihtiyaçları sebzeciliği de geliştirmiştir. Bağlar ve meyve bahçeleri oldukça gelişmiştir. Büyük sanayi Ankara ve özellikle Eskişehir'de genişlemiştir. Bölümün oldukça geniş bir kara ulaşım ağı bulunur. (M)

YUKARI VOLTA cumhuriyeti, Batı Afrika'da devlet; Mali, Nijer, Dahomey, Togo, Gana ve Fildişi Kıyısı ile sınırlıdır; 274 000 km²; 4 955 000 nüf. Başkenti, *Uagadugu* (92 300 nüf.). Başlıca şehri *Bobo Diulasso* (63 900 nüf.).

● *Coğrafya.* Yukarı Volta, bir lateit kabuğuyle örtülü billûrlu bir yayla üzerindedir: doğusunda birkaç «kalıntı» engebesinin, güneybatısında, kumtaşlı bir sarplığın (Banfora) yükseldiği bu yayla, çeşitli Volta'ların (Siyah Volta, Beyaz Volta, Kırmızı Volta) akaçladığı vâdilerle yarılıdır.

İklim özellikle kuzeyde kuraktır (yağış ortalaması 1 000 mm'den az). Geç başlayan yağmur mevsimi beş-yedi ay sürer. Akarsu ağı, baraj yapımına elverişlidir. Devletin özelliği, Moro Naba adı verilen ve bütün kabile başkanlarının başkanı sayılan bir büyük şef emrinde, teşkilâtlanmış kalabalık bir yerli topluluğu (Mossiler) bulunmasıdır. Bugünkü Moro Naba, Uagadugu imparatorluğunun 33. vârisidir. Bir başka mossi krallığının merkezi Uahiguya'dır.

Mossiler savanda birbirinden uzak çiftliklerde yaşar, darı yetiştirir ve karite çekirdeğinden yağ çıkarırlar. Doğuda, Gana yakınında Gurmançeler ve Gurunsilere, daha güneyde Bobolar (Bobo-Diulasso bölgesi) ve Lobilerle komşudurlar. Yukarı Volta'nın gelir kaynağı, tabiat zenginliklerinden çok insan gücüdür. Başlıca ürünler tarım (hint darısı-sorgo, darı, mısır, yumrulular, pamuk, yerfıstığı, susam) ve hayvancılık (sığır, keçi) ürünleridir. İhracat maddeleri yerfıstığı, karite ve Gana'ya satılan hayvanlardır. Ayrıca mevsimlik göçler önemli bir gelir sağlar: yılın altı ayında 130 000 - 150 000 voltalı genç, madenlerde ve tarım işletmelerinde çalışmak için Gana'ya veya Fildişi Kıyısı şehirlerine ve tarım işletmelerine gider. Oldukça yoğun bir yol şebekesi bütün yıl ulaşıma açıktır ve Abican-Nijer hattı, Yukarı Volta'yı denize bağlamak için (1 145 km) Uagadugu'ya kadar uzatılmaktadır. Ülkede modern iki havaalanı vardır: Uagadugu ve Bobo-Diulasso alanları.

● *Tarih.* Yukarı Volta kolonisi 1919'da Yukarı Senegal-Nijer birliğinden ayrıldı. 1932-1947 Arasında Fransız Batı Afrikası'na katıldı. 1958'de afrika kolonilerini Fransa idaresinde biraraya getiren «Fransız Milletler topluluğu» üyesi bir cumhuriyet oldu. 1959'da Batı Afrika Ülkeleri Birliği Antant konseyine girdi.

Ülkenin bağımsızlığı 5 ağustos 1960'ta ilân edildi; başbakan Maurice Yameogo cumhurbaşkanı oldu. 1961'de Yukarı Afrika ve Madagaskar birliğine girdi ve Gana ile gümrük kaldırıldı. Ülke, iktisadî liberalizme bağlılığını belirtti ve Fransa (1963), A.B.D. (1964) ve Batı Almanya ile işbirliğine dayandı. Bir sınır anlaşmazlığı yüzünden (1964) Gana ile çatışmasına karşılık, Fildişi Kıyısı ve Nijer ile yakın ilişkiler kurdu. Bu siyasî yönetim Yukarı Volta'yı ve ittifakın öbür devletlerini, Afrika Birliği teşkilâtının düzenlediği Accra toplantısına katılmayı reddetmeğe sürükledi. İçişlerde başkan Yameogo, Demokratik Volta Birliği partisine dayanır. 3 Ekim 1965'te oyların yüzde 100'e yakınını alarak yeniden seçilmişti. Ama bu sonuç muhaliflerin işini kolaylaştıran iktisadî ve sosyal sıkıntıları gizlemeğe yeterli değildi. 1966'nın ilk günlerinde, memur maaşlarının yüzde 20 oranında düşürülmesini protesto etmek için gösteriler yapıldı. Bu karışıklık orduya müdahale fırsatını verdi: 3 ocakta bir hükûmet darbesiyle meclis dağıtıldı. M. Yameogo'nun yerine cumhurbaşkanlığını ve başbakanlığı üstüne alan yarbay Sangule Lamizana getirildi. Yeni reçim içeride sert tedbirler aldı ve her türlü siyasî faaliyeti yasakladı. 12 Aralık 1966'da ordu dört yıllık bir süre için iktidar sorumluluğunu yüklenmeğe karar verdi. Dışta S.S.C.B. ile işbirliği anlaşmalarının imzalanmasıyle (şubat 1967) yeni bir yönetim ortaya çıktı. İçte durumunu sağlamlaştıran Lamizana, haziran 1970'te yeniden cumhurbaşkanlığına seçildi.

● *Kurumlar.* 1960 Anayasasına göre Yukarı Volta, hâkimiyetin millette olduğu bir demokrasidir. Beş yıl için, tek dereceli seçimle işbaşına gelen cumhurbaşkanı, hükûmet üyelerini seçer ve görevlendirir. Yasama gücü, beş yıl için tek dereceli seçimle işbaşına gelen yetmiş beş üyeli meclistedir. (L)

YUKAVA (Hideki), japon fizikçisi (Tokyo 1907). Yirmi iki yaşında Kyoto üniversitesine profesör oldu. 1935'te ünlü mezon hipotezini ortaya attı: bu taneciğin varlığı, atom çekirdeğindeki kohezyon kuvvetlerini açıklamayı sağladı. Yukava'nın, kütlesini ve or-

Foto. LAROUSSE

talama hayat süresini hesapladığı bu kararsız tanecik, ertesi yıl C. D. Anderson ve P. Blackett tarafından kozmik ışınlarda keşfedildi. Yukava, İkinci Dünya savaşından sonra Amerika'ya yerleşen ilk japon bilginidir ve Columbia üniversitesinde Teorik Fizik kürsüsüne getirilmiştir. (1949 Nobel Fizik ödülü.) [L]

YUKON, Kuzey Amerika'nın kuzeyinde (Kanada ve Alaska) ırmak, Bering denizine dökülür. Lewes ve Pelley ırmaklarının fort Selkirk'te birleşmesiyle meydana gelen ırmak, çok kollu bir delta ile son bulur; 3 290 km. (L)

YUKON, Kanada'da idare bölümü; Kuzey Buz denizi, İngiliz Kolombiyası, Mackenzie idare bölümü ve Alaska ile sınırlıdır; idare merkezi, *Whitehorse.* Yüzey şekilleri İngiliz Kolombiyası'nın devamıdır. Kayalık Dağlar'ın yerini Mackenzie dağları alır; kıyı sıradağları kuzeye doğru alçalır; orta yayla derin vâdilerle yarılmıştır. Yukon, kürk ticareti ve maden kaynaklarının (Dawson'da altın, Mayo'da gümüşlü kurşun, Carmacks'ta maden kömürü) işletilmesiyle geçinir. (L)

YULAF i. Taneleri hayvan yemi olarak kullanılan otsu bitki. (İlmî adı *avena;* buğdaygillerden.) || Aynı bitkinin tanesi: *Yulaf ekmek.*

— Bot. *Deli yulaf,* tahıl tarlalarında kendiliğinden yetişen zararlı bir yulaf türü (*Avena fatua*). || *Uzun yulaf,* karaçayır da denen yem bitkisi (*Avena elatior*). || *Sarı yulaf,* kireçli çayırlarda yetişen iyi bir yem bitkisi.

— ANSİKL. Zır. *Yulaf* daha çok hayvan yemi olarak yetiştirilen, fakat insan beslenmesinde de yer alan bir bitkidir. Buğdaygillerin *avena* cinsindendir; avena cinsi iki alt cinse ayrılır: *euavena Gris* altcinsinden olan yulaflar biryıllık bitkilerdir, tarım bitkisi olarak kullanılır; *avenastrum Koch* altcinsinden olan yulaflar çokyıllık bitkilerdir, işe yarar veya yaramaz otlar halinde yetişir. Ekilen yulafların kış ve yaz çeşitleri vardır: kış yulafları sonbaharda, yaz yulafları ilkbaharda erken ekilir; yaz yulafları kışı yumuşak geçen bölgelerde ekilir.

Yulaf genellikle buğdaydan sonra ekilir; yulaftan sonra istenilen bitki sırada olabilir. Organik gübre (çiftlik gübresi) ve dengeli bir fennî gübre (1 azot, 2,5 fosforik asit, 2,5 potas) iyi gelir; hektar başına 30-50 kg azot, 50-75 kg fosforik asit, 45-75 kg potas hesaplanmalıdır. Yulaf, derin ve iyi işlenmiş toprak ister. En iyisi erken ekmektir (kış çeşitleri için ekim başlangıcı; yaz çeşitleri için artık don tehlikesi kalmadığı andan, genellikle şubat sonundan itibaren ekilir). Seyrek ekmek iyidir: hektar başına 70-120 kg, yani ortalama 100 kg tohum atılır. Fennî gübrelerden nitrik azotun yarısını ürün kaldırır kaldırılmaz veya ilkbaharda atmalıdır (kış çeşitleri için); sürgüyü hafif çekmek gerekir, çünkü bazı çeşitler ağır sürgüye dayanmaz; gerekli ise tarlanın otunu almalı, ekin filizlenmeden önce merdane geçmelidir; tanelerin dökülmemesi için, tane saptan önce olgunlaştığına göre, saplar biraz yeşilken yulafı biçmelidir. Biçerdöverle hasat yapılacaksa önce orak makinesiyle biçmeli, kurumaya bırakmalı, sonra biçerdöverden geçirerek tanesini alıp sapını demetletmelidir. Bu takdirde verim hektar başına 50 kentali bulabilir.

Başlıca yulaf üretici ülkeler S.S.C.B. ile A.B.D.'dir; iki ülkenin üretimi birbirine yakındır; A.B.D.'nin üretiminin üçte biriyle Kanada üçüncü gelir. Kanada'dan sonra Fransa, İngiltere, Almanya ve Polonya gelir. Türkiye'nin 1971 yulaf üretimi 420 000 tondur.

— Mutf. Yulaf unu insan besini olarak da kullanılır. Çorba ve lapa yapılır. Yulaf alkolü viski yapmağa yarar. (LM)

YULAR i. (esk. türk. k.). Bir yere bağlamak veya çekip götürmek amacıyle hayvanın başlığına veya tasmasına takılı ip: *Katırın yularını çevik bir hareketle eline alıp hayvanı durdurdu* (N. Araz).

— ÇEŞ. DEY. *(Birinin) Yuları (birinin) elinde olmak,* bir kimsenin davranışlarını kontrolu altında bulundurmak. || *Bir yuları eksik. Kaba.* Görgüsüz, anlayışsız kimseler için söylenir. (M)

YULU (Fulbert), kongolu devlet adamı (Brazzaville 1917). Katolik rahibiydi (1946), Brazzaville belediye başkanı (1956), meclis danışmanı (1957) ve tarım bakanı oldu. Demokratik Afrika birliğine girdi, hükûmet başkanlığına getirildi (kasım 1958), sonra Kongo cumhurbaşkanı (kasım 1959) seçildi. 1963'te yapılan hükûmet darbesi sonunda istifa etti. (L)

YULUG TİGİN. Bk. YOLLUG TİGİN.

YUMA i. Gemiyi şamandıra veya iskeleye bağlamakta kullanılan, üç kol bükülerek yapılmış kalın halat, palamar. (M)

YUMACIK i. (*yumak* > *yumak-cık*'tan). Aynı nitelikteki cisimciklerden meydana gelen küçük yığın.

— Anat. ve Fizyol. Damarlardan veya salgı bezlerinden veya hem damar, hem salgı bezinden oluşan yumak. (Başlıca örneği böbrekte bulunan yumacıklardır.) Bk. ANSİKL.

— Bot. Kömece benzeyen, fakat sapsız çiçeklerden meydana gelen, orta kısmının gelişmesiyle de kömeçten ayrılan toplu çiçek çeşidi.

— Patol. *Yumacık iltihabı,* bozukluğun özellikle yumacıklarda yer aldığı nefrit.

— ANSİKL. Anat. ve Fizyol. *Yumacık* Malpighi cisimciklerinin çeperlerine yapışık getirici ve götürücü atardamarcıklardan oluşan bir kılcal damar ağıdır. Malpighi cisimciğinin çeperi ince katılgan dokulu bir kapsülle, bunu kaplayan ve sidik borucuğuyle devam eden bir epitelyumdan meydana gelir. Yumacık bu boşluğun içinde çan tokmağı gibi asılı duran bir sidik süzme organıdır. (LM)

YUMAK i. (esk. türk. *yumgak,* yuvarlak şey, yumak'tan). Top biçiminde sarılmış iplik, yün v.b. şey: *İbrişim yumağı. Yün yumağı.* || *Esk.* Bezden yapılmış top, oyun topu.

◆ Sıf. Yuvarlak biçimde sarılmış olan: *Bir yumak yün. Bir yumak sicim.* (M)

YUMAK geçl. f. (esk. türk. k.). *Halk dili.* Yıkamak, yıkayıp temizlemek. (M)

YUMAKLAMA i. (*yumaklamak*'tan *yumakla-ma*). Tekst. Özellikle el örgüsü için kullanılacak bir yün veya pamuk ipliğini yumak haline getirme. (L)

YUMAKLAMAK geçl. f. (esk. türk. *yumgaklamak,* yuvarlak biçime koymak'tan). Yumak biçimine sokmak, yumak haline getirmek, yumak yapmak: *Yün çilesini yumaklamak.* (M)

YUMALAR, Kolorado ile rio Gila'nın aşağı vâdilerinde ve Aşağı Kaliforniya'da yaşayan kızılderililer. (L)

YUMİ i. Ortaçağda kullanılan japon yayı. (L)

YUMMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Kısıp kapamak, sıkarak kapalı duruma getirmek: *Kâmran, hafifçe sallandı, güzel bir rüyayı kaybetmekten korkanlar gibi bir an gözlerini yumdu, yanında dayanacak bir yer aradı* (R. N. Güntekin).

— ÇEŞ. DEY. *Göz yummak.* Bk. GÖZ. || *Gözlerini dünyaya yummak,* ölmek: *Bu telâşlı adam ölümde de acele etmiş, eski harfler zamanında gözlerini dünyaya yummuştu* (Y. Z. Ortaç). [M]

YUMRU i. (esk. türk. k.). Yuvarlak şey, şişkinlik, kabartı: *O şey ruhlarında, bir yumru gibi katılmıştır* (F. R. Atay).

— Bot. Sapta, kökte, köksapta veya dallarda bulunan ve yedek besin taşıyan şişkinlik: *Patates, nişastalı bir yumrudur.* Bk. ANSİKL.

— Denizc. Güvertenin zincir sürtünmesi dolayısıyle bozulmasına engel olmak için zincirlerin geçtiği yere konan madenî bilezik. || Sandal v.b. deniz araçlarında bordaların yıpranmasını önlemek için yapılmış koruyucu çıkıntı.

— Jeol. ve Pedoloji. Bir kayada veya toprakta, yavaş yavaş gereçlerin toplanmasıyle oluşan ve değişik biçimler (yumurta biçiminde, yassı, tüp biçiminde, kollu, çatallı v.b.) olan, öteki oluşuklardan farklı veya daha sert derişik yapı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bot. *Yumru*'lar bitkinin çeşitli kısımlarında (köklerinde veya toprak üstü kısımlarında) oluşur, fakat hepsi ilerde bitkinin yaşamasını kolaylaştıracak yedek besin maddelerini biriktirerek depo eder.

Yumruların büyük çoğunluğu insanların ve evcil hayvanların beslenmesinde önemli rol oynar (patates, yerelması v.b.). Siklamenin, çiğdemin, zambakgillerin alt kısmında gelişen yumrular, besleyici maddelerle dolu soğanlardır; çoğu zaman bunlardan bitkinin üremesini sağlayan yeni soğancıklar oluşur. Bk. YUMRULAŞMA.

— Jeol. ve Pedoloji. Yumrular suların kayalardan süzülmesiyle bir nokta çevresinde toplanmış mineral kütleleridir. Dağınık veya özel bir yatak (tebeşir sileksi) içinde toplanır. Silisli (çakmaktaşı, sileksit, çakıltaşı), karbonatlı (bebekler, septarialar), demirli v.b. olabilir.

● *Pedoloji yumruları,* jeoloji yumrusuyle aynı mekanizmanın etkisi altında toprak içinde oluşur: kimyasal tortullaşma ve bu şekilde serbest kalan katı parçacıkların toplanması. En yaygını karbonatlı yumrulardır: üst düzeylerdeki yıkanmış $CaCO_3$, pH'ın yükselmesi veya herhangi bir fizikî sebeple yeniden derişir: bu yüzden lös bebekleri, çernozyom *krotovinaları* oluşur. Siyah yumrular demir-magnezyum menşelidir. Üst düzeylerdeki serbest kalmış demir oksitler bazı parçacıkların çevresinde derişir ve onları kaynaştırır. Bu yumrular, ilerlemiş bir pedojeni evrimini gösterir, ama kuşaklardaki iklimlere ve yerel şartlara göre çok farklı olabilir.

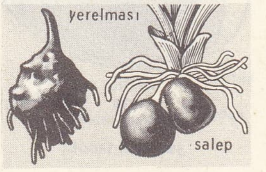

yumru (bot.)

◆ Sıf. Şişkin, kabarık, yuvarlak biçimli: *Şişman yüzlü ve yumru yanaklı değildi* (Cevdet Paşa). || *Yamrı yumru.* Bk. YAMRI YUMRU.

— Bot. *Yumru kök,* patates, pancar, yerelması v.b. gibi yumru biçiminde oluşan kök.

◆ **Yumruluk** i. Yumru olma hali. (LM)

YUMRUCUK i. (*yumru*'dan *yumru-cuk*). Küçük yumru, ufak şişkinlik.

— Anat. *Dördüz yumrucuklar,* beyinle beyincik arasında yer alan dört kabartıya verilen ad. (ML)

YUMRUK i. (*yummak*>*yum-ur-mak*>*yum-ur-u-k*'tan). Parmakları sıkılarak kapanmış el: *Cemil, yumruklarını beline koyarak ayaklarının burnunda yükseldi* (Kemal Tahir). || Bu şekilde elle vurulan darbe: *Keleş, iftik de otursa, kendini yumruktan koruyamazdı* (M.Ş. Esendal). || *Mec.* Baskı.

— ÇEŞ. DEY. *Yumruk gibi,* iri, büyük: *Gözleri ağlamaktan yumruk gibi olmuş.* Yumruğa benzer: *O kadar kendisine hâkim olan kadın neredeyse karşımda ağlayacaktı. İçime yumruk gibi bir şey tıkandı* (A. H. Tanpınar). || *Yumruk göstermek,* tehdit etmek, gözdağı vermek. || *Yumruk hakkı,* kaba kuvvetle elde edilen şey. || *Yumruk kadar,* [iri olması gereken şeyler için] ufak, küçük: *O koca gövde üzerinde yumruk kadar kafa.* [Küçük olması gereken şeyler için] İri, büyük: *Bende, iyisinden zeytin var ki her biri yumruk kadar...* (Kemal Tahir). || *Yumruğuna güvenmek,* istediklerini yaptırmak için yalnızca kaba kuvvete dayananlar için kullanılır.

— ANSİKL. Spor. Eskilerin *yumruk döğüşü*'nden daha Homeros'un eserlerinde cenaze törenleri dolayısıyle söz edilir. Bu oyun, 23. Olimpiyat oyunlarında programa alındı ve daha sonraları da çok ilgi çeken bir gösteri oldu. *Yumruk döğüşü,* aslında vahşî bir gösteriydi ve bugünkü boks gibi sırf spor olarak yapılmıyordu. Etrüsklerde ve özellikle Caligula çağından itibaren Romalılar arasında rağbet gördü. Pugilatus'ta yumruklara kayış dolanır ve kimi zaman bu kayışların üzerinde madenî parçalar bulunurdu. Oyun, iki taraftan birinin elini kaldırarak kendini yenik ilân etmesine kadar sürerdi. Bazı vuruşlar yasaklanmıştı; ama yine de bu döğüşte ölenler olur ve taraflar oyundan, çoğunlukla yüzleri gözleri patlamış olarak çıkarlardı. (ML)

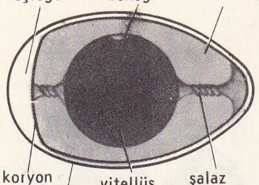

yumurta (zool.)

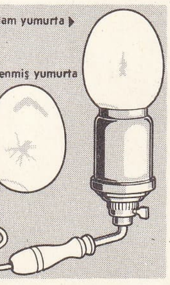

yumurta lambası

YUMRUKÇAL, Botev* tepesine 1950'ye kadar verilen ad. (M)

YUMRUKLAMAK geçl. f. (*yumruk*'tan *yumruk-la-mak*). Bir yere yumrukla vurmak: *Askerlik şubesinin kapısına yetişip iki kere yumrukladı* (Kemal Tahir). || Bir kimseyi yumrukla dövmek: *Bir iki parmak sağlam deri bırakmayıncaya kadar yüzünü yumruklamışlar, sopalamışlar, taşlamışlardı* (H. R. Gürpınar).

◆ **Yumruklanmak** edilg. f. Yumrukla vurulmak. (M)

YUMRUKLAŞMAK ortaklş. f. (*yumruklamak*'tan *yumrukla-ş-mak*). Karşılıklı birbirine yumruk atmak. (M)

YUMRULANMAK ve **YUMRULMAK** geçz. f. (*yumru*'dan *yumru-la-n-mak* ve *yum-ru-l-mak*). Yumru olmak, yumru haline gelmek. (M)

YUMRULAŞAN sıf. (*yumrulaşmak*'tan *yumrulaş-an*). Yumru haline gelen: *Yumrulaşan kök.* (L)

YUMRULAŞMA i. *yumrulaşmak*'tan *yumrulaş-ma*). Bot. Bazı bitkilerde sapın alt kısmının veya bazı kök kısımlarının yumru veya yalancı soğan haline dönüşmesi.

— Denizc. Borda saçlarında ve tekne çatısında borda yüzeyine dikey olarak değişken bir basınç uygulanmasıyle meydana gelen eğrilme. (Yumrulaşma terimi özellikle, ağır hidrostatik baş ve kıç bodoslamalarda değişken yük için kullanılır.)

— ANSİKL. Bot. *Yumrulaşma* muhtemelen ongun besisularının geçişme basıncındaki yükseklikten ileri gelir; basınç yükselmesinin sebepleri ise çeşitlidir: bakteri veya mantar istilâsı, suda eriyebilen maddelerce zengin toprak, aşırı fotosentez v.b. Yumrulaşma çokyıllık bitkilerde, bitkinin kışın da yaşaması imkânını sağlar. Treub'a göre, sporlu bitkinin gametli bitkiden bağımsız oluşu, bitki evriminin kesin bir aşamasıdır ve bakterilerden ileri gelen bir yumrulaşmanın sonucudur. (LM)

YUMRULAŞMAK geçz. f. (*yumru*'dan *yumru-laş-mak*). Yumru haline gelmek. (M)

YUMRULU sıf. (*yumru*'dan *yumru-lu*). Bot. Yumruları olan: *Yumrulu kök.*

— Jeol. ve Miner. Yumurlar halinde olan veya yumruları bulunan.

— ANSİKL. Bazı tortul kayalar *yumrulu*'dur: meselâ kaynakların durulttuğu bazı sutaşları, sferoid kütleler halindeki bazı kireçtaşları, magnezyumlu kireçtaşları ve dolomiler. (L)

YUMUK sıf. (*yummak*'tan *yum-u-k*). Yumulmuş, kapanmış. || Tombul: *Yumuk yanaklarına gömülerek tatlı tatlı gülümseyen beyaz kirpikli gözleriyle tâ gönlümün içini görür gibi devam etti* (R. N. Güntekin).

◆ **Yumuk yumuk** sıf. ve zf. Tombul tombul, yumulmuş gibi: *Oh! Sahih ablamın hakkı var: Yumuk yumuk gözleriyle bir bakıyor ki...* (H.Z. Uşaklıgil). [M]

YUMULMAK geçz. f. (*yummak*'tan *yum-u-l-mak*). Kapanmak, örtülmek: *Bu hali görmeden evvel gözüm yumulsaydı!* (M. Â. Ersoy). || Kısılmak, kapanır gibi olmak: *Yumulan gözler, zabitin yüzünden ayrılmıyor* (R. H. Karay). [M]

YUMULU sıf. (*yumulmak*'tan *yumul-u*). Yumulmuş, yumuk: *Köşede bir hanım, bir bayı yakalamış... İçinde bir kâğıt olduğu beyaz ucundan görülen yumulu elini göstererek soruyor* (B. Felek). [M]

YUMURCAK i. (*yummak* > *yumurmak*'-tan *yumur-cak*). Teklz. Yaramaz, küçük çocuk: *Küfürleri, yaramazlığı için değil. Bu kısmından hatta hoşlanır bile. Yumurcak, o, sokaktan geçerken taklidini yapar* (H. E. Adıvar). || *Halk dili.* Veba nedeniyle kasıkta veya koltukaltında çıkan çıban: *Sahi ise gözleri kör olsun, içi, bağrı çıksın... Yumurcaklar çıkarsın* (Ahmed Rasim). [M]

YUMURMAK geçz. f. (*yummak*'tan *yum-u-r-mak*). Yumru haline gelmek, toplanmak. (M)

YUMURTA i. (esk. türk. *yumurmak* > *yumurtka*> *yumurtga*'dan). Bir dişinin vücudunda oluşan, yumurtlama ve döllenmeden sonra aynı türden bir yavruyu meydana getiren, içinde yedek besin maddesi, etrafında koruyucu bir kılıf bulunan canlı hücre: *Bu yumurtalardan doğan sürfeler etin içinde bir geçit oyarak ve iç deriyi şişirerek dayanılmaz ıstıraplar verir* (F. R. Atay). *Kaplumbağa, balık, kuş yumurtası.* || Kümes hayvanlarının, özellikle tavuğun yumurtası: *O sırada bizim ihtiyar, sepetten çıkardığı bir yumurtayı çocuğa verdi* (B. Felek). *Marta, usta bir süvari gibi ata biner, mavzerle yüz adımdan yumurtayı vururdu* (Kemal Tahir). || Erbezi: *Koç yumurtası.* || Çorap onarmakta kullanılan tahtadan yapılmış yumurta biçimindeki kalıp. || *Yumurta akı,* yumurtada sarı kısmı saran az akışkan saydam madde. || *Yumurta sarısı,* yumurtanın ortasında bulunan ve yumurta akıyle çevrili olan sarı kısım. Bu kısmın rengi. || *Yumurta zarı,* yumurtanın kabuğuyle akını birbirinden ayıran ince zar. || *Kırmızı yumurta,* kırmızı boya ile boyanmış rafadan yumurta.

— ÇEŞ. DEY. *Yumurta bir kardeş,* aynı anneden doğan kardeşlerin her biri. || *Yumurtadan çıkmış kabuğunu beğenmemiş,* yetişmesine yardımcı olan kimseleri sonradan beğenmeyip küçük gören kimseler için kullanılır. || *Yumurta kapıya dayanmak* (veya *gelmek*), bitirilmesi gereken bir iş için pek az zaman kalmak, sıkışmak, sıkışık bir duruma girmek. || *Yumurtaya kulp takmak.* Bk. KULP. || *Yumurtadan daha dün çıkmış,* bilgiçlik taslamağa kalkan toy kimseler için alay yollu kullanılır. || *Sırtında yumurta küfesi yok ya!* Bk. SIRT.

— Anat. *Yumurta kanalı,* dişi üreme organında yumurtayı yumurtalıktan dışarı götüren kanal. Bk. ANSİKL.

— Biyol. Bk. ANSİKL. || *Alesit yumurta,* vitellüsü az ve yumurtanın her tarafına hemen hemen yeknesak olarak dağınık bulunan yumurta (msl. süngerlerin, selenterelerin, derisidikenlilerin, batrağın, memelilerin yumurtaları). [Bazen kullanılan OLİGOLESİT terimi etimolojik bakımdan daha doğrudur.] || *Döllenmiş yumurta,* erkek ve dişi gametin birleşip kaynaşmasıyle meydana gelen ve gelişerek yeni bir birey verecek olan hücre. (*Eşanl.* ZİGOT.) || *Düzenli yumurta,* maddesinin az veya çok büyük bir kısmını kaybettiği halde tamamen normal bir embriyon meydana getirebilen yumurta (msl. derisidikenlilerin yumurtası). [*Zt.* MOZAİKLİ YUMURTA.] || *Ektolesit yumurta,* vitellüsü üreme hücresini dıştan saran yumurta. (Bu vitellüsü yumurtalıktan ayrı bir organ [vitellogen] yapar; [msl. yassısolucanların yumurtaları].) || *Heterolesit yumurta,* vitellüsü bol ve bir kutupta diğerinden fazla olan yumurta. (Vitellüsçe zengin kutup, daha ağır olan yaşatkan kutuptur; diğeri ise hayvansal kutuptur [msl. karındanbacaklı yumuşakçaların, halkalı solucanların, birçok balığın, amfibyumların v.b. yumurtaları].) || *Kleidoik yumurta,* bir kabuk içinde bulunan ve kapalı bir sistem teşkil eden, gaz alışverişi bakımından dış ortamdan esaslı bir şekilde bağımsız olan yumurta. (Kuş yumurtası kleidoiktir.) || *Mozaikli yumurta,* blastomerlerden bir veya birçoğu tahrip edildikten sonra eksik embriyon meydana getiren yumurta. (Msl. tulumlulardan styela'nın yumurtası.) [*Zt.* DÜZENLİ YUMURTA.] || *Santrolesit yumurta,* vitellüsü bol ve özgül bir tarzda dağınık bulunan yumurta. (Bu çeşit yumurtalarda vitellüs jerminatif plazmayı iki bölgeye ayırır; bunlardan biri ortada bulunur, çekirdeği kapsar, diğeri ise çevrededir [msl. eklembacaklıların, özellikle böceklerin yumurtaları].) || *Telolesit yumurta,* vitellüsü son derece bol yumurta. (Sitoplazması yumurtanın yüzeyine doğru itilmiş yumurta; gayet belirgin olan bu bölgeye üreme noktası denir [msl. kafadanbacaklı yumuşakçaların, köpekbalıklarının, sürüngenlerin, kuşların yumurtası].) || *Yere yapışık yumurta,* yüzmeyen, taşlara, yosunlara v.b. yapışık olan yumurta (msl. bazı balıkların yumurtaları).

— Bot. Bk. ANSİKL. || *Yumurta patlıcanı,* patlıcanın, yumurta biçiminde beyaz renkli meyveler veren ve yenilmeyip yalnız süs bitkisi olarak yetiştirilen bir cinsi.

— Eczc. Bk. ANSİKL.

— Elektr. *Elektrik yumurtası* veya *supabı,* elektrik boşalmalarını değişik şartlarda gözlemleyebilmek için laboratuvarlarda kullanılan, havası seyreltilmiş, yumurta biçiminde cam kap. (Bk. ANSİKL.) || *Gaugain yumurtası,* elektrik akımının, kısmen yalıtkan bir maddeyle kaplanmış bir elektrottan çıplak bir elektroda kolaylıkla ve geri dönmeden geçtiğini göstermek için kullanılan yumurta biçiminde cam kap.

— Fels. *Orpheus'un yumurtası,* tabiattaki dölleyici ilkenin sembolü.

— Fizyol. Hayvanların olgun ve döllenebilir dişi gameti. Bk. ANSİKL.

— G. santl. Bk. ANSİKL.

— Hint mit. *Kozmik yumurta.* Bk. ANSİKL.

— Mısır mit. *Osiris yumurtası,* içine Osiris'in on iki siyah, Seth'in on iki beyaz ehram sığdırdığı iddia edilen harika yumurta. (Beyaz yumurtalar iyiliğin, siyah yumurtalar ise kötülüğün sembolüdür. Çapı, yumurtanın en geniş yerinde 500 milyon yojana'dır. Bu anlayış hint kozmogonisinin temeli sayılır.)

— Mutf. Bk. ANSİKL.

— Tavukçuluk. Bk. ANSİKL. || *Yumurta lambası,* ışık yardımıyle bir yumurtanın tüketime elverişli olup olmadığını anlamağa yarayan âlet. (Üstü delik madenî bir kılıf içine konmuş bir elektrik ampulünden meydana gelir. Muayene edilecek yumurta deliğe dayanır.) || *Işıkla yumurta muayenesi,* yumurtanın bozuk veya kuluçkalanmağa elverişli olup olmadığını anlamak için yapılan işlem. (Bu usul tavuk yetiştiriciliğinde döllenmemiş yumurtaları ayıklamağa, çarşı ve pazarlarda, yenemeyecek derecede bozuk küflü, kokmuş v.b. yumurtaları satıştan kaldırmağa yarar. Bunun için yumurta ya elle veya özel bir âletle ışığa tutulup bakılır.)

— Zool. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Anat. İnsan türünde *Fallop borusu* adını alan *yumurta kanalı,* yumurta keseceğinin çatlamasından sonra yumurtayı alıp dölyatağına kadar götürür. Kuşlarda yumurta kanalı, çok büyük hacimdeki yumurtayı hemen hemen dışkılığa kadar taşır. Böceklerde yumurta kanalı yumurtalıktan çıkan tüplerin birleşmesinden meydana gelir; çoğu zaman alt ucunda, üreme deliği hizasında, salgı bezleri bulunur; bu bezlerin çıkardığı salgı yumurtayı koruyucu bir tabaka halinde sarmağa ve bir yere tutturmağa yarar.

— Biyol. Biyolojide, içinde yedek besin bulunan, yavaş solunum yapan, döllenmeğe hazır, olgunlaşmış dişi gamete yumurta dendiği gibi (hayvan türüne göre buna ovosit

yumurtacık (bot.)

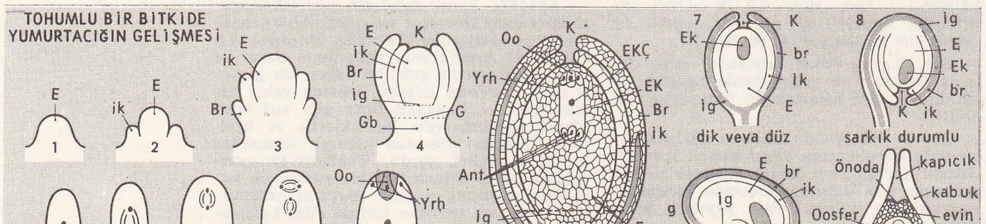

I, ovosit II veya ovotit denir), henüz yumurtlanmış olan veya ana organizmanın içinde bulunan ve içinde bir embriyon taşıyan «döllenmiş yumurta»ya da yumurta denir. Doğurgan hayvanlarda ve insanda da embriyon ve eklentilerini anlatmak için yumurta deyimi bazen kullanılır.

— Bot. Yumurtayı belirleyen üç belirli olaydan (oluşma, döllenme, yumurtlanma) üçüncüsü, yani yumurtlanma, basit gruplar hariç, bitkilerde istisnaîdir. Hayvanlarda yumurta ile sağlanan yayılma ve soyu koruma görevini bitkilerde spor ve tohum gibi başka organik sağlar. Demek ki bitkilerde, ana bitkiden ayrılmaksızın gelişen (karayosunları, eğreltiler) veya ancak tohum haline geldikten sonra ayrılan (tohumlu bitkiler) «zigot»a «yumurta» denmesi yaygın olmakla beraber aşırı bir anlam genişlemesidir. Bununla beraber bazı suyosunlarında (kavuşur suyosunları, fükusler) yumurta suya yumurtlanır ve ancak bir destek bulduğu zaman gelişir; aynı şekilde, basit mantarlarda (oomycetes), yumurta organizmanın dışında ve ondan apaçık farklıdır; ancak döllendikten çok sonra gelişir ve tal için ölümcül olan elverişsiz şartlara dayanır.

— Ecz. Protein ve lipid bakımından çok zengin olan *tavuk yumurtası* emülsiyonlaştırıcı etken olarak kullanılır (yumuşatıcı merhemler). Yumurta akı emülsiyonu (albüminli su) civa tuzlarına karşı panzehir olarak kullanılır. Göğüs yumuşatıcı bir merhem olan *tavuk sütü*, yumurta sarısını şekerli turunç çiçeği suyu ile karıştırmakla elde edilir. Tavuk yumurtası lesitin elde etmek için kullanılan bir hammaddedir.

— Elektr. *Elektrik yumurtası*, camdan yapılmış oval bir kaptır; bu kabın içine, uçları bir küre ile son bulan iki pirinç çubuk geçirilmiştir. Bu âlet yardımıyle, elektrik kıvılcımının tıpkı havada olduğu gibi karbon dioksitte de beyaz ve parlak olduğu görülür; seyreltik havada kırmızımsı, eter ve alkol buharlarında yeşil gözükür. Eğer iletkenlerin uçlarındaki küreler gümüş kaplanırsa, kıvılcım normal havada da yeşil olur; küreler ağaçtan veya mürverden yapılırsa koyu kırmızı bir renk alır.

— Fizyol. Yumurta, içinde bol besin maddesi ve pek az mitokondri bulunan iri bir gamettir; çekirdeği dış zarın yakınında bulunur; Türlere göre, ya birinci derece ovosit evresinde (askarit), ya ikinci derece ovosit evresinde (omurgalılar) veya ovotit evresinde (deniz kestanesi), yani meyoz bölünmeden ve kutup yuvarlarının atılmasından önce bölünme sırasında veya bölünmeden sonra döllenir. Bk. DÖLLENME, OVOGENEZ.

— G. santl. Mezepotamya'da yapılan kazılarda, Ur'da (Aşağı Mezopotamya) ve Terqa'da (Orta Fırat) üstüne süsler veya kazılar yapılmış devekuşu yumurtaları bulundu. Ur'daki «krallık mezarları»ndan (M. Ö. 3000'den önce), kap olarak kullanılmak üzere üst tarafları açılmış birçok devekuşu yumurtası çıkarıldı. Üst taraflarındaki deliklerin kenarı ve bazen yumurtanın alt kısmı da, deniz kabukları, bitüm, lacivert taşı ve kırmızı taştan bir mozaikle süslüdür. Aynı tarzda süslenmiş altın bir devekuşu yumurtasından ve gümüş parçalardan anlaşıldığına göre, bunların kıymetli madenden taklitleri de yapılıyordu.

— Hint mit. Brahma'cılığa göre, *kozmik yumurta*'nın üst yarısında gökyüzünün yedi katı, alt yarısında ise patala'nın (yeraltı bölgeleri) yedi katı vardır.

— Mutf. Yumurtanın beslenmede önemli bir yeri vardır. Çok zaman tavuk yumurtası, bazen ördek, kaz ve hindi yumurtası kullanılır. Yumurtayı pişirmenin birçok usulü vardır; en basit olanları: rafadan, hazırlop veya alakok yumurta; kaynar suda kabuksuz pişmiş lop yumurta, sahanda yumurta, omlet, çılbır; domatesli, peynirli, pastırmalı, sucuklu, ıspanaklı yumurta v.b. Yumurta birçok yemeğin hazırlanmasında da kullanılır: sos ve çorbalarda terbiye olarak yumurtanın sarısı; dövülerek köpürtüldükten sonra içine şeker katarak hazırlanmış yumurta akıyle yapılan çeşitli hamur tatlıları gibi.

— Tavukçuluk. Bir tavuk yumurtasının ağırlığı 40 - 80 gr arasındadır; ortalama ağırlık 55 gr'dır. Bu demektir ki ortalama 18 yumurtanın ağırlığı bir kilogramdır. Taze yumurtada alt hava boşluğunun derinliği 6 mm'yi aşmaz. Bu derinlik 4 mm'den az olduğu zaman, yumurta çok tazedir ve rafadan pişirilip yenilmeğe elverişlidir. Yumurta eskidikçe hava boşluğunun kapladığı saha o nispette genişlemekte, yumurtanın içi gevşemektedir. Ele alındığı vakit, taze yumurtanın ağırlığı hissedilir, görünüşü parlak ve kadifemsi olur. Yumurta'nın tazeliğini ölçmek için 1. yumurta bir ışığa tutulur; 2. yumurta bir tabağa kırılır, taze olan yumurtanın sarısı dolgun, akı yapışkan ve kenarlara doğru ancak çok hafifçe sulanmıştır; daha eski bir yumurtanın sarısı yassı ve akı çok suludur; 3 yumurta tuzlu suya daldırılır. Yumurtanın muhafaza edilmesi için çeşitli yollara başvurulur: 1. soğutma yoluyle (buzdolabının yumurta gözüne koymak); 2. alüminyum kâğıdı veya taranmış pamuk ipliği içine sarmak; 3. kuru kum veya kül içine gömmek; 4. parafin veya cam sıvısı içine koymak; 5. kumtaşından yapılmış bir çanak içindeki kireçsuyu veya silikat banyosu içine bırakmak.

— Zool. Hayvanların çoğu yumurta yumurtlar; dünyaya doğrudan doğruya yavru getiren hayvanlara «doğurgan», buna karşılık yumurta ile çoğalanlara «yumurtlayıcı» denir. Yumurtlayıcı doğurgan hayvanlar da vardır; bunların yumurtaları tam doğurma sırasında açılır. Bazı kemikli balıklarla amfibyumlar sözde doğurgandır, yani bunlarda yumurtayı erkek veya dişi hayvan alarak kuluçkaya sokar; meselâ denizatının erkeği yumurtaları karın kesesinde kuluçkalar.

Çoğu zaman yumurtadan çıkan hayvanlar kurtçuk halindedir ve ana babasına hiç benzemez.

Kabukluların yumurtaları çoğunlukla dişilerin karın bacaklarında alıkonur. Örümceklerde yumurtalar çoğu zaman ipekten bir koza içinde toplanır, bazı türlerde bunu dişiler yanında taşır. Bazı böcek türlerinde yumurtalar «ovateka» veya «yumurta kesesi» denen bir kılıfın içinde kapalıdır. Mürekkepbalığının yumurtaları üzüm salkımındaki taneler gibi topludur. Planorbalarda yumurtalar jelatinimsi bir kılıfın içindedir; yavrular yumurtadan çıkar çıkmaz bununla beslenir.

Memeliler hariç bütün omurgalılar ya yumurtlayıcı ya da yumurtlayıcı-doğurgandır; genellikle büyük olan yumurtalarında vitellüs, bir albümin tabakasıyle çevrilidir. Köpekbalığı cinsinden balıkların çoğunda daima iri olan yumurtalar boynuzsu maddeden, yassı, dört köşe bir kılıfla çevrilidir; bunun her köşesinden, yumurtanın deniz bitkilerine tutunmasını sağlayan spiral bir şerit uzanır. Genellikle kemikli balıkların yumurtaları küçük ve tam yuvarlaktır. Kurbağalarınki nispeten daha iri ve oldukça yumuşaktır. Sürüngenlerin yumurtaları uzunca, yumurta kabuğu ise daima parşömenimsidir. Kuş yumurtalarında genellikle uçlardan biri sivri, öteki küttür. Kireçten olan kabuk süt gibi beyaz bir sıvıdan oluşur; yumurta, dişinin yumurtalığının son kısmından (dölyatağı), geçerken bu sıvıya bürünür; sıvı katılaşarak gerekli sertliği ve dayanıklığı kazanır. Yumurta ile bu kabuk arasında iki katlı bir zar, her iki zarın arasında da bir hava tabakası bulunur. Zarın hemen altında «yumurta akı» denen sıvı bir albüminoit yer alır. Bu kısım vitellüsün, yani yumurta sarısının üstünde, yumurtalığın salgıladığı üç tabakadan meydana gelir. Tavuk ve ördek yumurtasındaki albüminden oluşan dış tabaka önemli derecede antibiyotik güce sahiptir; kabuğunda delikler bulunmasına rağmen yumurtanın mikrop kapmaması bununla açıklanabilir. Yumurtanın yumurtalıkta ilerlerken yaptığı spiral hareketler, yumurta akının her iki ucunda görülen içgöbeğin vida gibi kıvrık oluşundan anlaşılır. İyi döşeli yuvalarda barınan kuşlarda genellikle ince ve kırılgan olan yumurtalar, kayalıklarda, yerde v.b. yuva yapan kuşlarda kalın kabuklu, sert ve dayanıklıdır. Fakat kabuğun sertliği ne olursa olsun, yavru kuş, yumurtadan çıkacağı zaman kabuğu küt ucundan, üst gagasındaki sivri bir çıkıntıyle en dayanıksız noktaya vurarak daima kendi kırar.

◆ Sıf. Yumurta biçiminde olan. || *Yumurta ökçe*, az sivri olan orta yükseklikteki ayakkabı ökçesi.

— Mim. *Yumurta bezek*, yumurta biçiminde mimarî süs.

— ANSİKL. *Yumurta bezek*, silmeleri ve bazen sütun başlıklarını süslemek için sık sık kullanılan bir süs motifidir. Bu motifin profili, birbiriyle kesişen dört daire yayından meydana gelir. Bu profili çizmek için, AA' yumurta bezeğin büyük eksen uzunluğu olarak kabul edilir; bu uzunluğun orta noktası B'den AA''ye bir dikme çizilir; BC = BA alınarak AC ve A'C birleştirilir ve elde edilen çizgiler uzatılır; B merkez ve BA yarıçap, olmak üzere ADA' yarım dairesi çizilir; sonra A ve A' merkez, AA' de yarıçap olmak üzere A'E' ve AE yayları çizilir; daha sonra C merkez ve CE yarıçap olmak üzere EE' daire yayı çizilir. (LM)

YUMURTACI i. (*yumurta*'dan *yumurtacı*). Yumurta toplayıp satan kimse. (M)

YUMURTACIK i. (*yumurta*'dan *yumurtacık*). Bot. Kapalıtohumlularda döllenmeden sonra değişikliğe uğrayarak tohumu meydana getiren kısım: *Bitkilerin çoğunda her meyve yaprakta birçok yumurtacık bulunur.* || *Dik durumlu yumurtacık*, kapıcığı göbekbağına tam karşıt olan yumurtacık.

— ANSİKL. Bot. *Büyüteçle görünüş*. Kapalıtohumlularda gelişimi sona ermiş olan *yumurtacık*'ta dört kısım görülür: *göbekbağı, zar, evin* ve *embriyon kesesi*. Az veya çok gelişmiş olan ve içinde odun-soymuk demeti bulunan göbekbağı (Gb veya gb) yumurtacığı eteneye bağlar ve yumurtacığa ham besisuyu götürür. Göbekbağı çok kısaysa veya hiç yoksa yumurtacık *sapçıksız* demektir. Zar genellikle iki katlıdır; dıştakine *birinci zar* (Brz veya bz) içtekine *ikinci zar* (İkz veya iz) denir. Bunun üzerindeki küçücük deliğe *kapıcık* (K veya k) adı verilir. Zar yoksa yumurtacık çıplaktır. Evin (E, Ev veya ev) yedek besince zengin hücrelerden oluşan yumurta biçiminde bir kütledir. Yumurtacığın tanımını tamamlamak için bir iki noktayı daha belirtmek gerekir: yumurtacığın göbekbağına bağlandığı noktaya göbek (G veya g), evin'in yumurtacık zarlarına bitiştiği noktaya da içgöbek (İg veya ig) denir. Göbek, içgöbek, kapıcık aynı doğru üzerinde olursa yumurtacığa *dik* veya *düz durumlu* denir (şekil 7). Tersine bu üç nokta bir üçgenin köşeleri gibiyse, yani yumurtacık göbeğin çevresini dolanıp göbekbağıyle bitişmişse yumurtacığa *kıvrık* veya *yönsüz* denir (şekil 8). Bu durumda, yumurtacıkla bitişip kaynaşmış olan göbekbağı kısmına *dikiş* adı verilir. Bazen yumurtacık, kısımlarından birinin fazlaca büyümesi yüzünden bir daire denir (şekil 9).

Gelişme. Etenenin yüzeyinde ilkin, küçük bir meme şeklinde olan evin belirir (şekil 1); sonra ikinci zar (şekil 2); birinci zar (şekil 3) ve nihayet yumurtacık oluşur (şekil 4). Evinin tepesinde, üstderinin altında bulunan hücre iki yavru hücreye bölünür. Bunlardan üstteki ilerde kapıcığı; diğeri ise çekirdeğinin art arda üç defa ikiye bölünmesi ve çekirdekteki kromozom sayısının *n*'ye indirgenmesiyle, daha sonra yumurtanın gelişmesini sağlayacak olan *embriyon kesesini* (Ek veya ek) meydana getirir. Bu kesenin her iki kutbunda üçer ayrı hücre, ortasında da serbest bir çekirdek yer alır: kapıcığa yakın olan kutuptaki üç hücreden ortadaki *oosfer**dir; döllenmeden sonra *bitki taslağı hücresi* olacaktır; oosferin iki yanında bulunan ve çok nadiren döllenen (küstümotu) diğer iki hücre ise *yardımcı hücreler*'dir; karşı kutuptaki üç hücreye de *antipot hücreleri* denir. Ortada bulunan ser-

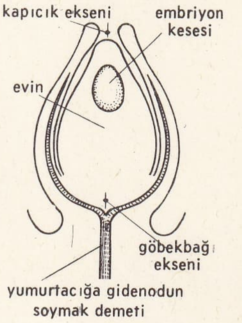

yumurtacık

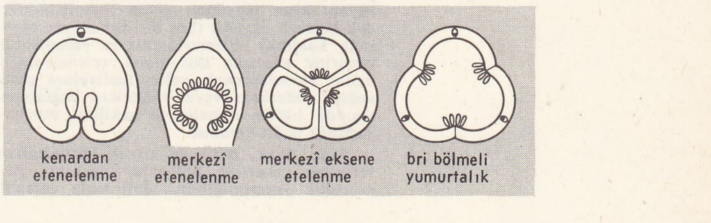

yumurtalıklar (bot.)

best iki hücreye gelince, bunlar embriyon kesesinin orta düzlemine gelip birbiriyle kaynaşarak *ikincil çekirdeği* (iç) [2 *n* kromozomlu] meydana getirir. Bu ikincil çekirdeğin döllenmesinden de *besidokusu yumurtası* oluşacaktır (3 *n* kromozomlu). *Açıktohumlularda* zar genellikle basittir; evin'in üzerinde, kapıcığın yakınında *çiçektozu odacığı* denen hafif bir çukurluk vardır; *endosperm* denen embriyon kesesinin içinde *n* kromozomlu pek çok hücre bulunur; bu hücrelerden üst uca yakın olan bazıları, döllenmeyi kolaylaştıran dar bir boyuncuğun üzerinde yer alır. Hücre ile boyuncuğu, ilerde endospermle beslenerek bitki taslağını meydana getirebilecek bir *cisimcik* halini alır. (LM)

YUMURTACIKSIZ sıf. (*yumurtacık*'tan *yumurtacık-sız*). Yumurtacıktan tamamen yoksun olan bir dişi organı. || *Teşm. yol.* Ökseotu gibi bu çeşit özellik gösteren bitkileri anlatmak için Van Tieghem'in öne sürdüğü terim. (L)

YUMURTALIK i. (*yumurta*'dan *yumurtalık*). Yumurtayı içine dik olarak koyup yemeğe yarayan kap.

— Anat. Dölyatağının iki tarafında, geniş bağlar içinde bulunan simetrik iki bezin her biri. Bk. ANSİKL.

— Bot. Kapalıtohumlularda çiçeğin yumurtacıkları taşıyan ve döllenmeden sonra meyve haline gelen kısmı. Bk. ANSİKL.

— Eczc. Bk. ANSİKL.

— Jinokoloji. *Yumurtalık iltihabı*, yumurtalığın iltihaplanması. Bk. ANSİKL.

— Zool. Hayvanlarda yumurtaları meydana getiren dişilik organı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Anat. Fizyol. ve Patol. *Yumurtalık* 3-4 sm uzunluğundadır; dölyatağı-yumurtalık bağıyle dölyatağına, yumurtalık borusu-yumurtalık bağıyle Fallop borusuna bağlıdır. Karınzarından bir kılıf ile De Graaf foliküllerinden oluşan yumurta yapıcı bir tabakadan meydana gelir.

De Graaf foliküllerinin sayısı pek çoktur: 700 000. Foliküller, üzeri damarlarla kaplı katılgan dokudan bir kılıfla çevrilidir. Foliküllerin içi yetişkin kadında önce bir epitelyum kütlesi halindedir; sonra bunun yerini tanecikli bir zar (epitelyum hücreleri), etrafı epitelyum hücrelerinden ibaret bir kursla çevrili bir yumurta ve merkezî bir sıvı alır.

Yumurtalığın çalışması iki yönlüdür: yumurtalık bir yandan De Graaf folikülünün olgunlaşıp çatlamasıyle devre devre bir yumurta salar (yumurtlama), öte yandan folikülin ve lütein denen iki hormon salgılar (dişilik hormonu). Folikülin doğrudan doğruya folikül tarafından salgılanır; folikülün çatlaması ile birlikte hormon miktarı birden çoğalır ve yumurtlama meydana gelir; lütein (veya progesteron) yumurtalığın «sarı cisim» denen De Graaf folikülünün nedbesi tarafından salgılanır.

Yumurtalıklarda, katı veya sulu tehlikesiz urlarla beraber habis urlar da görülebilir. Bazı urların içsalgılara etkisi olabilir. Genellikle bir salpenjite bağlı iltihaplar meydana gelebilir (salpengo-ovarit veya aneksit). Yumurtalıklarda sayı (eksiklik veya fazlalık), yer, şekil ve gelişme (hipoplazi) bakımından anomaliler olabilir. Bazı yumurtalık lezyonlarının (distrofi) sınıflandırılması güçtür.

— Bot. Yumurtalık bir veya birçok meyveyaprağın kenarlarının birleşip kaynaşmasından meydana gelen içi boş bir organdır. Dişi organın alt tarafında, dişicik borusunun ve tepeciğin altında bulunur. Erkek organlar ve çiçek çevremi kendisine yapışıksa yumurtalığa «alt durumlu», yapışık değilse «üst durumlu» denir. Birçok meyveyapraktan meydana gelen yumurtalıklar çok bölmeli olabilir (her biri bir meyve yaprağa karşılık). Yumurtacıkların yumurtalık çeperine yapışma durumuna «etenelenme» denir; etenelenmenin şekli familyalara göre değişir. Merkeze veya bölmelere bağlanma dışında bütün etenelenme şekilleri meyveyaprağa bağlı bulunur.

— Eczc. İnek, düve ve koyun yumurtalıklarından çıkarılan hulâsalar özellikle yumurtalık yetmezliğinde, tabiî veya cerrahî bir sebebe bağlı âdet kesilmelerinde kullanılır.

— Jinekoloji. ● *Yumurtalık distrofileri* konusundaki incelemelere son zamanlarda büyük önem verilmektedir. Yumurtalık distrofileri çeşitli anatomik lezyonlarla ortaya çıkar; bunların ortak özellikleri yumurtalıkta yumurtaların geliştiği ve çoğaldığı tabakaya yerleşmiş olmalarıdır. Bu lezyonlar yumurtalığın çalışmasını ve özellikle yumurtanın olgunlaşmasını kötü yönde etkiler. Klinik belirtileri çeşitli âdet bozukluklarından kısırlığa kadar değişebilir. Yumurtalık distrofilerine bağlı üç çeşit anatomik lezyon tarif edilirse de bunların değişik tabiatta mı, yoksa aynı hastalığın çeşitli tezahürleri mi olduğu bilinmemektedir. Söz konusu lezyonlar şunlardır: *sklerokistli yumurtalık iltihabı, Stein-Leventhal belirtisi* ve *yumurtalık kabuğu fibrozları*. Yumurtalık distrofileri, yumurtalığa bağlı kısırlıkların pek çoğunun sebebidir. Bunların büyük kısmı için cerrahî bir tedavî imkânı bulmak mümkündür.

● *Yumurtalık iltihabı* had veya müzmin olabilir. Cinsel organların bir intanından veya genel bir intan sonucu meydana gelebilir. Çoğunlukla rastlanan mikroplar şunlardır; streptokok (düşük sonrası intanlar), kolibasil, daha nadir olarak da gonokok.

● *Yumurtalığın uyarılması deneyi*, yumurtalığın hormon bakımından incelenmesidir. Bu inceleme art arda iki lütein evresinde, biri koryon gonadotrofinlerinin uyarma yaptığı, biri bu uyarmanın olmadığı zamanda sidikle atılan pregnandiyol ve östrojen miktarlarının kıyaslanmasına dayanır. Bu inceleme çevresel içsalgı bezlerinde olduğu gibi burada da yumurtalık bozukluğunun ilkel mi, yoksa hipofiz uyarmasının yetersizliğine mi bağlı olduğunu ortaya çıkarır. Normal şartlar altında koryon gonadotrofinlerinin şırıngasından birkaç gün sonra pregnandiyol ve üstrojen miktarları iki katına çıkmalıdır. Deneyden sonra (mesela 20 000 birim koryon gonadotrofin şırıngasından sonra) bulunan rakam bir gebeliğin başlangıcında rastlanan rakama uyar; yani normal bir âdetteki sarı cisim, yalancı bir gebeliğin sarı cismine dönüşmüş olur. Bu deney, âdet bozukluklarında ve kendi kendine olan ısrarlı erken düşüklerde yumurtalık yetersizliğinin sebebini ortaya çıkarmağa yarar. Deksametazonla böbreküstü bezinin frenlenmesi deneyiyle birlikte yapılabilir. Böbreküstü bezi deksametazon yardımıyle istirahat haline geçtiğinden deneyden sonra bulunan erkek hormonlarının doğrudan doğruya yumurtalıkla ilgili olduğu meydana çıkar: o zaman kadında erkek hormonu fazlalığının sebebini araştırmak mümkün olur.

— Zool. Terimleri aynı olmakla beraber hayvanların yumurtalığı ile bitkilerinki arasında hiç bir ortak yan yoktur. Genellikle çift (kuşlar hariç) ve iki yanlı olan yumurtalık hiç bir hayvanda döllenmiş yumurtanın veya embriyonun korunmasını veya beslenmesini sağlayan bir organ değildir. Sadece bir cinsiyet bezidir; kordalılarda eşeysiz ilk gonadın kabuk bölgesinin gelişmesiyle oluşur. Kuşlarda yumurtalıklardan yalnız biri çalışır. Böceklerde yumurtalık bir dizi yumurtlayıcı borudan ibarettir ve daima üreme yollarının ilk bölütüdür. (LM)

YUMURTALIK, esk. **Ayas**, Akdeniz bölgesinde (Adana ili) ilçe merkezi; 2 110 nüf. (1970). Ceyhan'ın 33 km güneyinde İskenderun körfezi kıyısında kurulmuştur. Burası İlkçağdan beri önemli bir liman durumundaydı ve *Aigai* adıyle biliniyordu. Ortaçağda italyan gemicilerinin verdiği adla *Ajazze* olarak tanınıyordu. Anadolu içlerinden kervanlarla gelen değerli mallar genellikle buradan gemilere yükletilirdi —*Yumurtalık ilçesi*, 501 km², 17 652 nüf. (1970). Tek bucak içinde 19 köy. Zıraat. (M)

YUMURTAPİÇİ bls. i. Çok küçük bir dalgıç kuşu (*Podiceps ruficollis*). [Tüyleri esmer, alt tarafı kışın açık renk, yazın koyu olur; boyun kısmındaki tüyler yazın kızıl renk alır. Eski Dünya'nın büyük bir kısmında bulunur. Tatlı su kıyılarında sık rastlanır.] (L)

YUMURTLAMA i. (*yumurtlamak*'tan *yumurtla-ma*). Yumurtlamak işi.

— Balıkbil. *Yumurtlama alanı*, sularda balıkların yumurta bıraktığı yer. Bk. ANSİKL.

— Biyol. *Aşırı yumurtlama*, dişi hayvanın aynı anda yumurtladığı yumurta sayısının artması. Bk. ANSİKL.

— Fizyol. Yumurtalığın görevi; yumurtalık tarafından yumurta çıkarma işi. (Bk. ANSİKL.) || *Yumurtlamayı durdurma*. Bk. ANSİKL. || *Yumurtlamayı sağlama*. Bk. ANSİKL.

— Vet. Bk. ANSİKL.

— Zır. teknolojisi. *Yumurtlama mevsimi*, bazı hayvanların yumurtladıkları mevsim. || *Yumurtlamayı durdurma*, bir ilâç aracılığıyle yumurtalığın yumurtlamasını geçici olarak durdurma. || *Yumurtlamayı sağlama*, bir yumurta folikülünün olgunlaşmasını ve bir ovositin normal meyozunu sağlamak amacıyle uygulanan tedavi usulü.

— ANSİKL. Balıkbil. Bir akarsuda, bir gölde yeteri kadar su bitkisi varsa balık yumurtalarının tabiî düşmanlarından korunması mümkündür; tabiî *yumurtlama alanı* olan su bitkileri yoksa sunî yumurtlama yerleri hazırlamak gerekir; bunun için suda bitki yetiştirmek veya kıyıya yakın çalı çırpı gibi şeylerden çerçeve ve kafesler yapmak gerekir.

— Biyol. *Aşırı yumurtlama*. Zooteknide, yumurta sayısını artırmak için yumurtalık uyaran hormonlar (gonadostimülin) kullanılır. Elde edilen sonuçlar inandırıcıdır. Rus biyoloji bilgini Zavadovski'nin çeşitli ırktan binlerce hayvan üstünde yaptığı denemeler aşırı yumurtlamanın hayvan yetiştiriciliği alanındaki önemini ortaya koydu. Aşırı yumurtlama verimi önemli derecede artırmaktadır, ama bazı sakıncaları da vardır: hormon verilen anaçlar kısırlaşabilir. Onun için bu usul çok ihtiyatla uygulanmalıdır. Bu gibi kazalardan sakınmak için yumurtalık uyaran hormon, cinsel çevrimin ancak belli bir anında kullanılmalıdır.

— Fizyol. Yumurtalığın ovigen tabakasının genç follikülleri yavaş yavaş yumurta kesecikleri (veya De Graaf follikülleri) halinde gelişir; yumurta kesecikleri içine, tanecikli çevre tabakası albüminli bir sıvı bırakır; bu sıvı ile gerginleşen kese çatlar ve yumurta serbest hale gelir. Çatlama, yumurtalık damarlarının kanla dolup kabarmasıyle kolaylaşır. Yumurta, yumurta kanalına veya dölyatağı borusuna düşer ve çeşitli türlere göre bu yolla dölyatağına veya dışkılığa ulaşır.

● *Yumurtlamayı durdurma*. Jinekoloji alanında, bazı hallerde yumurtlamayı durdurmada fayda vardır. Mesele, yumurtlamayı sağlama kadar karışıktır; ama son yıllarda ticarîleşen progestatif türevleriyle bu iş çok kolaylaştı. Sürekli sonuç sağlayan metotlar (cerrahî yolla kısırlaştırma, ışın tedavisi) dışında yumurtlamayı durdurmak için hormonlara başvurulur. Gerekli dozda ve âdet döneminin belli devresinde alınırsa her cinsel hormon yumurtlamayı durdurur. Âdet döneminin başında alınırsa, östrojenin yumurtlamayı durdurduğu, sarı cismin oluşmasını engellediği uzun zamandır biliniyordu. Ama genellikle yumurtlama ilk âdet döneminde durdurulabilir, daha sonraki dönemlerde durdurulamaz; diğer yandan östrojen, dölyatağı içzarının kalınlaşmasına ve dölyatağı kanamalarına sebep olur. Ayrıca yüksek dozda erkeklik hormonu da (androjen), sanıldığına göre hipofizin aracılığıyle yumurtlamayı durdurabilir. Fakat bu hormonun kullanılışı fizyolojiye aykırıdır, kadında erkeklik belirtilerinin ortaya çıkmasına sebep olur.

Yumurtlamayı en tabiî biçimde durduran hormon progesterondur; çünkü progesteron zaten gebelik halinde kadında yumurtlamayı durduran hormondur, ama o da ağızdan alındığı zaman etkisizdir. Norsteroit-19 türevleri olan, halen bazı ülkelerde gebeliği önlemek için geniş ölçüde kullanılan ve ağız yoluyle de etki eden bazı progestatifler yumurtlamayı durdurmak için uygulanabilecek en iyi ilâçlardır. Halkın «gebeliği önleyici hap» olarak bildiği ilâçlar bu maddelerdendir. Bu progestatifler âdet halinin beşinci gününden itibaren yirmi gün süreyle,

SINIF	ALTSINIF	TAKIM	ALTTAKIM (birinci sistem)	TAKIM veya ALTTAKIM (ikinci sistem)	ÖRNEK
AMPHİNEURA (İlkel yumuşakçalar)		Aplacophora veya Solenogastres			Neomenius
		Polyplacophora			Chiton
SCAPHOPODA veya SOLENOCONCHAE					Dentalium
KARINDANBACAKLILAR veya BİRÇENETLİLER veya GASTROPODA	ÖNDENSOLUNGAÇLILAR (Prusobranchia veya streptoneura)	Aspidobranchia	Rhipidoglossa	Diotocardia	katırboncuğu
			Dacoglossa	Heterocardia	deniztavşanı
		Pectinibranchia veya Monocardia	Tenioglossa	Holostoma	Denizkulağı
				Siphonostoma	Patella
			Rachinglossa		littonina
	ARTTANSOLUNGAÇLILAR	Heteropoda			buccinium
		Tectibranchia			Atlanta
		Nudibranchia			Poris
		Pteropoda			Clio
	AKCİĞERLİLER	Basommatophora			sivri tatlısu salyangozu
		Stylommatophora			Salyangoz, sümüklüböcek
İKİ ÇENETLİLER veya PELECYPODA veya YASSISOLUNGAÇLILAR veya BAŞSIZLAR	İLKEL YASSI SOLUNGAÇLILAR veya POLYDONTA	Taxodonta veya Homomyaria	Ctenodonta	Protobranchia	Nucula
			Pseudo-ctenodonta	Filibranchia	nuhun gemisi
		Pysodonta veya heteromyaria	Anisomyaria		midye
			monomyaria	Yalancı yassısolungaçlılar	istiridye, tarak
	ÖZYASSISOLUNGAÇLILAR veya HETERODONTA (geniş anlamda)	Sifonsuzlar, Sifonlular — Homomyaria	Preheterodonta	integri palliata	göl midyesi, yürek midyesi
			Heterodonta (dar anlamda)	sinnupaliata	Usturamidyesi, Folas
		Rudistes veya Pachyodonta			hippurites
KAFADANBACAKLILAR veya CEPHALOPODA	DİBRANCHİA	Decapoda	Chondrophora		Mürekepbalığı, Belemnites
			Phragmophora		Kalamar
		Ostopoda			Ahtapot
	AMMONOİDEA (geniş anlamda)	Clymenia			Clymenia
		Ammonoidea (dar anlamda)	Goniatites		Goniatites
			Ceratites		Ceratites
			Ammonites		Amalthea
	TETRABRANCHİA				Nautilus

NOT : 1° Septibranchia (poromya) gibi önemsiz bazı gruplar burada gösterilmedi.

2° «Birinci sisteme veya ikinci sisteme» göre söz konusu edilen altbölümler aşağı yukarı eşanlamlı sayılabilir: bugün bilinen diotocardia grubundan bütün yumuşakçalarda, üzeri çok sıra dişlerle kaplı (rhipidoglassa) bir dişlidir ve iki kulakçıklı bir yürek vardır. Fakat bu iki özelliği birlikte taşımayan yeni keşfedilmiş bir cins eşanlama uygun düşmez.

3° Uzmanlar arasında tam bir uyuşma henüz yoktur. Biz bir sistemde geçerli ve faydalı olan bölümlemeyi almağa gayret ettik; bu yüzden bir grubu başka bir sistemden alınan ölçülere göre bölümleyebilmek amacıyle bazen bir alttakımı takım veya bir takımı sınıf seviyesine çıkarmak zorunda kaldık. Msl.: menteşeye göre yapılan sınıflandırmada özyassısolungaçlılar (heterodonta) veya ikiçenetliler üç ayrı ölçüte göre alt bölümlere ayrıldı: yeniden menteşe edinmeğe göre (preheerodona ve heterodonta «dar anlamda»), sifon bulunup bulunmadığına göre (sifonlular ve sifonsuzlar), sifonların kavkı üzerinde bıraktığı ize göre. (integripalliata ve sinnupalliata); ayrıca, dördüncü bir ölçüte yani çenet kaslarına bakılırsa bu grup alt bölümlere hiç ayrılamaz, çünkü hepsi benzer kaslıdır (homomyaria). Bu büyük gruptan olan radistesleri ayrı tasnif ediyoruz, çünkü hepsi de fosil olan bu hayvanların yumuşak kısımlarını bilmiyoruz, bu yüzden bazı ölçütleri kullanamıyoruz. Solungaç sistemi tam bir gelişme gösterdiği için bu grubun tümüne birden özsolungaçlılar da denebilir.

günde 5-10 miligramlık dozda alınırsa yumurtlamayı durdurur; bunların içinde genellikle az miktarda östrojen de vardır. Bu ilâçlar yumurtalığa doğrudan doğruya değil, gonadostimülin salgısını durdurarak etki etmektedir; fareler üstünde yapılan parabiyoz denemeleri bunu gösteriyor. Yalnız durdurma, progestatif, âdetin beşinci gününde veya daha önce alınırsa mümkündür. Progestatiflerin uzun zaman süresince dahi kullanılması yumurtalık faaliyetini bozmaz (yumurtalık biyopsilerinin incelenmesi bunu gösteriyor) ve ilâcın kesilmesinden iki, üç hafta sonra yumurtlama hemen hemen daima kendiliğinden başlar. Norsteroit-19 türevi olan bazı progestatiflerin kullanılması sırasında çeşitli ârızalar meydana gelmişse de bunlar, mide-bağırsak bozukluğu (bulantı, kusma), başka bir hastalığa bağlı dölyatağı kanaması, geçici olarak damar tıkanması gibi önemsiz olaylardır. «Uzun vadeli» tehlikeler (sentetik progestatifler ve kanser) münakaşa konusudur. İlâç alan kadınlar arasında dölyatağı uru bakımından bir artma görülmemiştir. Hattâ bazı yazarlar tam tersine progestatiflerin kadını dölyatağı urlarından koruduğuna inanır. Ama bu konuda ihtiyatla konuşmak lâzımdır. Henüz on yıllık bir tecrübe söz konusudur. Unutmamalı ki yumurtlamanın durdurulması kadında bütün üreme fizyolojisini zorlar ve hipofiz-yumurtalık dengesini değiştirir. Progestatiflerin aylarca kullanılması doğru değildir. Yumurtlamanın durdurulması genellikle gebeliği önleme amacına dayanır. Ama bazı hallerde buna tedavi için de başvurulabilir: andometriyoz, dismenore hallerinde olduğu gibi. Yumurtlamanın durdurulması yumurtalığa bağlı kısırlık hallerinde de faydalı olabilir: yumurtlama birkaç ay (2-3) durdurulduktan sonra («sıçrama» olayı ile) umulmadık bir gebelik sağlanabilir.

● *Yumurtlamayı sağlama* için çeşitli usullere başvurulur; dengeli bir perhiz, çok değerli vitamin tedavisi, tiroit hulâsası, uyarıcı dozda ışın tedavisi, üst beyin sinir düğümüne infiltrasyon yapılması, burun içinden uyarıcı elektrik tedavisi. Ayrıca dölyatağı boynu üzerine yapılan manevralarla da (pensle sıkıştırma, kateterizm veya biyopsi) cinsel organ-hipofiz refleksinin harekete geçirildiği ve yumurtlama sağlandığı bilinmektedir. Son olarak dolaylı bir metot tanımlandı: buna göre yumurtalık, yumurtlamayı durdurucu ilâçlarla (progestatif veya östrojen) faaliyetten men edilir ve ilâçlar birden kesilerek «sıçrama» yoluyle yumurtlama sağlanır. Bu usuller etkilidir, ama her zaman aynı sonucu vermez ve ancak folikül faaliyetinin az çok devam ettiği kadınlara uygulanabilir. 1958'de Genzell, insan hipofizinden çıkarılan ve folikülo-stimülin etkisi olan gonadotrop hormonlarla yumurtlamayı sağladığını ilân etmekle yeni bir tedavi çağı açtı. Âdet kesilmesinin, insandan alınan gonadotrop hormonlarla tedavisi fizyolojide olup bitenleri de yansıtmaktadır: folikülün olgunlaşması folikülo-stimülin etkisi olan bir gonadotrop hormonla, yumurtlama da lütein etkisi olan bir gonadotrop hormonla sağlanır. Lütein olan gonadotrop hormonlar gebe kadının sidiğinden çıkarılır. Bu usulle sağlanan yumurtlama genellikle çok yumurtalıdır. İkiz, üçüz, hattâ dördüz gebelik görülebilir, çünkü gerekli dozu tam olarak tespit etmek çok zordur.

1961'de Greenblat, sentezle elde edilen östrojene yakın bir kimyasal madde olan klomifen'in kadınlar için mükemmel bir yu-

murtlamayı sağlama ilâcı olduğunu gösterdi. Gonadotrop hormon tedavisinin tek bir yumurtlama sağlamasına karşılık klomifenin tedaviden sonra da yumurtlamayı devam ettirdiği sanılmaktadır. Yumurtlamayı sağlama, yumurtlama yokluğundan ileri gelen kısırlık hallerinde, anovülasyondan veya sarı cisim yokluğundan meydana gelen bozukluklarda uygulanır.

— Vet. Bazı hayvan türlerinde (tavşan, kedi) yumurtlama çiftleşmeye bağlıdır; öteki türlerde ise kendiliğinden olur. Dişinin çiftleştirilmesi ve döllenmesi bakımından yumurtlamanın zamanını iyi bilmek çok önemlidir; bu zaman türlere göre değişiklik gösterir:

kısrak, kızgınlık zamanının bitiminden 24-48 saat önce;

inek, kızgınlık zamanının başlamasından 18-30 saat sonra;

koyun, kızgınlık zamanının başlangıcından 24-48 saat sonra;

keçi, kızgınlık zamanının başlangıcından 12 saat sonra; dişi domuz, kızgınlık zamanının başlangıcından 30-48 saat sonra; dişi köpek, erkeği kabul ettiği devrenin 3-5. günlerinde.

— Zır. teknolojisi. Kümes hayvanlarının yumurtlaması özellikle tavuk yetiştiricileri için önemli bir işletme konusudur. Damızlık sürüler yetiştiren bazı tavukçular kuluçkalık yumurta üretme konusunda uzmanlaşmışlârdır.

İktisadî tavukçulukta her mevsimde yumurta elde etmek için ırklar yetiştirilir.

Geleneksel çiftlik tavukçuluğunda, seçilmemiş ırktan olan tavuklar ilkbaharda, genellikle ocaktan mayısa kadar yumurta verir. (LM)

YUMURTLAMAK geçl. f. (*yumurta*'dan *yumurt-la-mak*). [Tavuk, kuş v.b.] Yumurta doğurmak, vermek: ***Tavuklar günde bir defa yumurtlar.*** ‖ *Mec.* Söylenmesine gerek olmayan veya uydurma bir şeyi söyleyivermek: ***Lâf olsun diye kim bilir kimden öğrendiğim o nadir tarih bilgilerimden birini, yumurtladım*** **(A. H. Tanpınar).**

◆ **Yumurtlatmak** ettrg. f. Yumurtlamak işini yaptırmak. (M)

YUMURTLAYICI (*yumurtlamak*'tan *yumurtla-y-ıcı*). Zool. Dişisi yumurta yapan hayvanlar için kullanılır: *Kuşlar yumurtlayıcıdır.* (L)

YUMURTLAYICILIK i. (*yumurtlayıcı*'dan *yumurtlayıcı-lık*). Biyol. Dişinin döllenmiş veya döllenmemiş yumurta yapması ve yumurtaların vücut dışında açılması şeklinde üreme tarzı. *Zt.* DOĞURGANLIK.

— ANSİKL. Doğurgan olan memeli hayvanlar dışında bütün hayvanlar yumurtlayıcıdır. Fakat yumurtlayıcı olan hayvanların birçoğu yumurtladıktan sonra yumurtalarını vücutlarındaki bir boşlukta barındırarak onları ozmos yoluyle vücut çeperiyle besler. Bu duruma «yarı doğurganlık» denir. Bk. KULUÇKA. (L)

YUMUŞACIK sıf. (*yumuşak* > *yumuşakcık*'tan). İstenilen yumuşaklıkta olan, çok yumuşak: *Yumuşacık bir francala.* (M)

YUMUŞAK sıf. (esk. türk. k.). Dokununca veya bastırılınca eski biçimini kaybeden veya sadece esneyerek çöken, eğilen, çukurlaşan: ***Yatak yumuşak, oda ılık, yaşayış tatlı, herkes sevimli, yalnız ne kadar yazık ki, çok sürmüyor*** **(M. Ş. Esendal).** *Yumuşak yastık. Yumuşak macun.* (*Zt.* KATI.)

YUNANİSTAN
haritası

|| Dokununca hafif ve hoş gelen, hoş bir duygu uyandıran: *Babası, dudaklarına sürülen bu yumuşak saçları öperek mırıldandı: — Elbette!..* (H. Z. Uşaklıgil). *Yumuşak bir ten.* || Az bir kuvvetle kıvrılabilen, bükülebilen: *Yumuşak yay. Bakır yumuşak bir madendir.* || Kolayca kesilen, yontulan, kolaylıkla işlenebilen: *Yumuşak ağaç. Yumuşak taş.* || Esneyebilen, çabuk kırılmayan, esnek: *Söğüdün ince dalları yumuşaktır.* || [Kumaş v.b. için] Avucun içinde iyice sıkıldığı vakit buruşmayan, eski durumunu koruyan: *Yumuşak bir ipekli.* || Kolay kesilebilen, çiğnenebilen: *Ev sahibi dostum gene konuştu: — Börek yumuşak değil mi?* (B. Felek). *Yumuşak et.* || Aşırı olmayan, orta karar, tam [...] olmayan: *Mehtap gecesinin biribirleriyle kucaklaşan zayıf aydınlıklarıyle yumuşak karanlıkları içinde güya halâ sular onların geçmiş hayatlarını söylüyor* (A. Ş. Hisar). || Hafif, sessiz: *Telâşsız, yumuşak adımlarla gelir, pek ölçülü bir nezaketle misafirlerini karşılardı* (Y. Z. Ortaç). || —*Mec.* Hoş, tatlı, okşayıcı, güzel: *Büyük, kestane rengi, çok yumuşak bakışlı gözleriyle insanın üzerinde garip bir tesir yapardı* (A. H. Tanpınar). *Yumuşak bir ifadeyle konuşmak.* || Ilıman: *Yumuşak iklimli bir ülke.* || Kaba, hırçın, sert olmayan; uysal: *O, asıl kendine zulmedenlere, kendisiyle uğraşanlara karşı muhabbetli, yumuşak, affediciydi...* (N. Araz). *Yumuşak bir karakter. Zt.* SERT.

— ÇEŞ. DEY. *Yumuşak ağızlı*, kolay gem alan (hayvan). || *Yumuşak başlı*, kolay yola gelen, söz dinleyen, uysal: *Yumuşak başlı isem, kim dedi uysal koyunum? / Kesilir belki, fakat çekmeye gelmez boynum* (M. Â. Ersoy). || *Yumuşak yüzlü*, kendisinden istenilen bir şeyi geri çevirmeğe yüzü tutmayan.

— Anat. *Yumuşak kısımlar*, etlerin tümü (*kemik* karşıtı).

— Fonet. Yumuşamamış sert ünsüzlerle karşıtlaşan yumuşamış ünsüzlere denir.

— Gram. *Yumuşak sessiz*. Bk. ÜNSÜZ.

— Huk. *Yumuşak anayasa*, esas olarak, hazırlanışı veya değiştirilişi herhangi bir kanunun bağlı olduğu usule tabi olan anayasa. (Bk. ANSİKL.) || *Yumuşak kuvvetler ayrılığı*, yasama ile yürütme güçleri arasında karşılıklı ilişkiler kurulması ve bir kuvvetler dengesi sağlanmış olması. Bk. ANSİKL.

— Malzeme. *Yumuşak taş*, çok gevşek dokulu ve nem etkisiyle ufalanmaya çok elverişli olması yüzünden işlendiği vakit keskin kenarlarını muhafaza edemeyen taş veya mermer.

— Metalürji. *Yumuşak bronz*, tavlama ve su verme tekniğiyle elde edilmiş, levha halinde dövülebilen, kalay bakımından zengin bronz. || *Yumuşak çelik*. Bk. ÇELİK. || *Yarı yumuşak çelik*. Bk. ÇELİK.

— Nükl. *Yumuşak ısın*, dalga boyu büyük, dolayısıyle enerjisi düşük olan ve maddeden geçme kabiliyeti az olan X ışını.

— Teknol. *Yumuşak ağaç*, dokusu gevşek olan, yani yıl halkalarında, ilkbahar odunundan daha sıkı ve daha sert olan yaz odununun oranı düşük olan ağaç. || *Yumuşak odun*, milletlerarası ticarette, *sert odun* denilen yapraklı ağaçlara karşılık reçineli ağaca verilen ad. (Doğrudan doğruya odunun yapısına göre yapılan bu sınıflandırmada ağacın sertliği göz önüne alınmaz. Bununla birlikte, köknar ve çam odunları, meşe ve gürgen odunundan daha yumuşak, dolayısıyle daha hafiftir.) || *Yumuşak yay*, yavaş yavaş sıkışıp gevşeyen yay. (GEVŞEK YAY da denir.)

— ANSİKL. Huk. Anayasalar, hazırlanış ve özellikle değiştiriliş usulü şartları bakımından iki kısma ayrılır: *katı* ve *yumuşak anayasa*. Katı anayasa, genellikle ayrı bir meclis veya kurucu meclis tarafından hazırlanan; değiştirilmesi için, referandum, yeni bir kurucu meclis veya özel bir görüşme ve oylama usulü gereken anayasadır. Buna karşılık, yumuşak anayasa, herhangi bir kanun gibi değiştirilebilir. Meselâ, 1924 Anayasası, yumuşak bir anayasa idi. 1961 Anayasası, bir kurucu meclis tarafından hazırlanarak, halkoyu ile kabul edilmiş olmasına rağmen, T.B.M.M. tarafından değiştirilebilir. Ancak, 1961 Anayasasını değiştirebilmek için katılığa yaklaştıran bazı şartlar konulmuştur: T.B.M.M. üye tam sayısının en az üçte birinin yazılı teklifte bulunması; tekliflerin ivedilikle görüşülmemesi ve meclislerin ayrı ayrı üye tam sayılarının üçte iki çoğunluğunun oyu Anayasanın mutlak olarak katı hükmü de, Türkiye devletinin bir cumhuriyet, olduğu ilkesidir. Bu hüküm değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif bile edilemez.

● Bir devlette, iktidarı oluşturan kuvvetlerin organlardan birinde toplanmayarak, çeşitli organlara bölüştürülmüş olması, kuvvetler ayrılığı adı verilen iktidar yapısını doğurur. Ancak, kuvvetler ayrılığının da iki esaslı şekli vardır: *katı kuvvetler ayrılığı* ve *yumuşak kuvvetler ayrılığı*. Birincisinde karşılıklı ilişkilerden çok, yan yana çalışma ve birbirinin alanına karışmama ilkesi uygulanır. Meşrutî monarşilerde, başkanlık hükûmeti sistemlerinde, katı kuvvetler ayrılığı örnekleri görülür. Yumuşak kuvvetler ayrılığında, karşılıklı ilişkiler içinde olma, birbirinin fonksiyonel alanına girme imkânı vardır. Türk Siyasî tarihinde ilk defa 1961 Anayasası, kuvvetler ayrılığı ilkesini getirmiştir. Getirilen bu kuvvetler ayrılığı da yumuşaktır. Millet meclisinin Bakanlar kurulunu, güvenoyu vermeyerek düşürebilmesine karşılık, Bakanlar kuruluna, zor şartlarla da olsa Millet meclisi seçimlerinin yenilenmesini isteme imkânı tanınmıştır. (LM)

YUMUŞAKÇA i. (*yumuşak*'tan *yumuşakça*). Zool. Yumuşak vücutlu, omurgasız hayvan. Bk. YUMUŞAKÇALAR. (L)

Yumuşakça zehiri, kara veya tatlı su yumuşakçalarını öldüren madde. (Özellikle, bilharziyoz, karaciğer kelebeği gibi hastalıkları taşıyan yumuşakçalara karşı kullanılır.) [L]

YUMUŞAKÇALAR çoğl. i. Hayvanlar âleminin bir şubesi.

— ANSİKL. *Yumuşakçalar*'a yeryüzünün her tarafında, denizlerde, tatlı sularda, nemli topraklarda bol olarak rastlanır. Boyları 1-2 mm ile birkaç metre arasında değişir; bazı kafadanbacaklıların boyu 8, hattâ 10 m'ye ulaşır. Kambriyenden beri katmanlaşmış toprakların çoğunda yumuşakçaların fosillerine rastlanır. Normal bir yumuşakçanın vücudu, bir baş, bir içorganlar kütlesi ve bir ayaktan meydana gelir; bütün bunlar kavkı salgılayıcı bir zarla örtülüdür.

Yumuşakçaların simetrisi hemen hemen iki yanlıdır; vücut bölütsüzdür, ama bazı organlarda fosil yumuşakçalarınkine benzer bölüt izleri vardır. Genellikle etli olan ayak, çoğunda tırmanmağa (karındanbacaklılar), toprağı delmeğe (ikiçenetliler), yüzmeğe ve besinleri yakalamağa (kafadanbacaklılar) yarar. Vücudu kaplayan zar iki çenet halinde veya koni biçiminde yahut yay şeklinde kıvrık yahut da deri altında körleşip kaybolmuş, birçok plağa (kitonlar), kıvrımlı odalara bölünmüş (nautilus) bir kavkı salgılar; kavkı erişkinde kaybolabilir, ama dölütte mevcuttur.

Sinir sistemi, birbirine birleşeklerle bağlı üç çift sinir düğümünden meydana gelir; beyin sinirleri başta, ayak sinirleri ayağın yanında, içorgan sinirleri içorganlar yakınındadır. Ama bütün sinirler kafadanbacaklılarda olduğu gibi merkezî bir kitle halinde birleşir ve gelişmiş bir beyin meydana getirebilir. Yemek borusu, daima, beyin ve ayak sinir düğümlerinden oluşan ve birbirine birleşeklerle bağlanan bir halkanın içinden geçer. Yumuşakçaların çoğunda göz (kafadanbacaklılarda çok gelişmiştir), işitme kesesi, tad alma kabarcığı, dokunaç gibi duyu organları vardır.

Başta bulunan ağızda, besinleri törpüleyip parçalamağa yarayan bir dişlidil bulunur; ikiçenetlilerde bu dil yoktur. Bağırsak ve mide bu hayvanların beslenme rejimlerine göre değişir; mide ve bağırsaklara bağlı iyi gelişmiş tükürük bezleri ve bir karaciğer - pankreas organı bulunur. Anus sondadır, fakat karışık biçimdeki hükümleri yüzünden ağza yakın bir yere de gelebilir. Dolaşım sistemi, karıncıkları ve kulakçıkları olan bir kalp ile genellikle çok gelişmiş bir atar ve toplardamar ağından meydana gelir; fakat alt türlerde bu sistem, hücreler arası boşluklara dönüşür. Kan solungaçlarda temizlenir; ciğerli karındanbacaklılarda solungaç bulunmaz, bunların yerini vücut zarı boşluğunu kaplayan bir kılcaldamar ağı alır; hava bu ağla temas eder. Kan, içindeki hemosiyanin yüzünden mavi renklidir; kan boldur ve içinde akyuvarlar vardır.

Böbrek, iki çift boşaltıcı organ halindedir; bunlar dış yürek zarı boşluğundaki genel eşeysel boşluğa, daha sonra dört delikle dışarıya açılır; bu delikler üreme ve sidik ürünlerini vücut zarı boşluğuna atar. Salgıbezleri her zaman aynı derecede gelişmiş olmaz, bu yüzden bakışımsızlık gösterir. Cinsler ayrıdır. Erkek ve dişi yavrular doğarken sölomun epitelyumundan çıkar. Bazen cinsler birleşiktir (karındanbacaklılar), fakat kafadanbacaklılarda bu hal hiç bir zaman görülmez.

Sölom, birbirine bağlı iki kovuktan meydana gelir; bunların birinde eşeysel bez, diğerinde dış yürek zarı vardır. Yumuşakçaların yumurtaları, içinde bol vitellüs olduğundan genellikle iridir. Yumurtalar çeşitli bölgelerde ayrı ayrı veya birleşik halde bulunur. Kurtçuklar yüzücüdür; vücutlarının zarsı bir perdeyle kaplı olduğu bir evreden geçerler. Bu hal kafadanbacaklılarda görülmez. Karada yaşayan karındanbacaklıların kurtçuğu iri bir vitellüsle örtülüdür.

Yumuşakçaların çoğu etçil, bazısı otçuldur; bir kısmı, diğer hayvanlarda ortak, hattâ asalak yaşar. Bunlara denizlerin yüzünden itibaren en derin yerlerine kadar rastlanır: derinlerde, gelişmiş aygıtlarıyle ışık saçan yumuşakçalar (kafadanbacaklılar) vardır. Yumuşakçaların çoğu (istiridye, midye, tapes, kafadanbacaklılar, salyangozlar v.b.) insanlar tarafından yenir. Bazılarından (istiridye, pinna) inci çıkar. Karındanbacaklıların bazı salgı bezlerinden kırmızı boya, kafadanbacaklıların bezlerinden de mürekkep veya sepya çıkar.

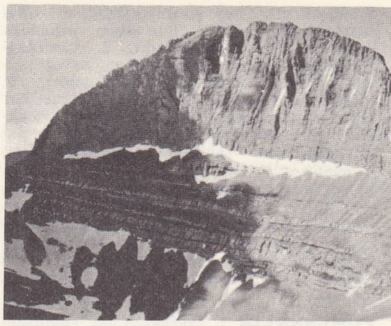

Olympos dağı

YUNANİSTAN

italyan-yunan amforası
Dionysos ve maiyeti
(M. Ö. IV. yy.)
Louvre müzesi, Paris

Georges I
ve kraliçe Olga

savaşçıların geçiti
mermer
(M. Ö. VI. yy.)
Atina Millî müzesi

Foto. LAROUSSE

YUNANİSTAN

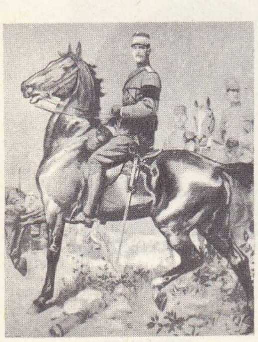

kral Konstantin 1914'te George Scott'un eseri

Venizelos

Paul I

Yumuşakçalar beş sınıfa ayrılır: 1. *ilkel yumuşakçalar* arkaik tipte olan chitonlara benzeyen ilkel hayvanlardır; 2. *karından-bacaklılar* (önden solungaçlılar, arttan solungaçlılar, akciğerli yumuşakçalar); 3. *scaphopoda;* 4. *pelecypoda* (ikiçenetliler veya yassı solungaçlılar); 5. *kafadanbacaklılar,* dört solungaçlılar (nautiluslar) ile iki solungaçlılar (ahtapot, mürekkepbalığı) meydana gelir. (L)

YUMUŞAKÇAMSILAR çoğl. i. Eskiden tulumluları, yosunhayvanlarını ve kolsuayaklıları kapsayan hayvan grubuna verilen ad. (Bu grup başka isimler altında sınıflandırıldığından yumuşakçamsılar adı sadece tarihî bir hatıra olarak anılmaktadır.) [L]

YUMUŞAKLIK i. (*yumuşak*'tan *yumuşaklık*). Yumuşak olma hali. || *Mec.* İyi davranma: *«Ödevde demir disiplin — Arkadaşlıkta dost yumuşaklığı»...* (Kemal Tahir). *Zt.* KATILIK. SERTLİK.

— Metalürji. Levha halinde dövülebilme ve tel halinde çekilebilme özelliği. (ML)

YUMUŞAKYÜZGEÇLİLER çoğl. bļş. i. Yüzgeçleri yumuşak kılçıklı, bölütlü ve dallı olan balıklar alttakımı. (Hamsigiller, alabalıkgiller, kemikdilligiller v.b. bu alttakıma girer.) *Zt.* DİKENLİYÜZGEÇLİLER. (LM)

YUMUŞAMA i. (*yumuşamak*'tan *yumuşa - ma*). Yumuşamak eylemi.

— Dilbil. Süreksiz ünsüzlerin sürekli ünsüz veya sızıcı ünsüze dönüşmesi: *çakmak-a* > *çakmağa; yurt-a* > *yurda* gibi.

— Patol. Damar tıkanması sonucu meydana gelen bir nekrobiyozdan dolayı bir dokunun elemanları içinde kohezyonun azalması veya bazen büsbütün yok olması.

— Petr. *Yumuşama noktası,* normal olarak katı halde bulunan ve bir kalorimetrede hafifçe ısıtıldıktan sonra 16 mm çapındaki bir halkaya doldurulan bitümlerin, asfaltların ve daha başka petrol ürünlerinin, 9,5 mm'lik bir çelik bilyanın bu halka içinden geçebildiği sıcaklıkla tanımlanan önemli niteliği.

— Vet. Atta, bacakların aşağı kısımlarındaki eklemli ve kirişli bölgelerde, özellikle bukağılıkta görülen yumuşaklık.

— ANSİKL. Vet. *Yumuşama,* hidropizden veya iltihaplanmadan meydana gelir. Bukağılık eklemindeki sinovyanın iltihaplanmasına *eklem yumuşaması,* susamsı kemiğin üzerindeki kirişlerin kaymasını kolaylaştıran sinovyanın iltihaplanmasına *kiriş yumuşaması* denir. Çok yavaş ilerleyen bazı yumuşamalar topallık yapmaz. Oysa anîden meydana çıkan yumuşamalar değişik şiddette ve ağrılı bir topallamaya sebep olur. Belli bir devreye kadar acısız seyreden yumuşamalar da birden ağırlaşır ve çok şiddetli topallamalara yol açabilir. Yumuşamalar hidroterapi ile (soğuk duşlar), esnek sargılarla, çizgi veya nokta şeklinde dağlamalarla ve nihayet sinovya içine yapılan şırıngalarla tedavi edilir. (LM)

YUMUŞAMAK geçz. f. (esk. türk. *yumşamak*'dan). Bastırınca içeri doğru çökmek, sertliğini kaybetmek: *Bayat ekmek buhara tutulunca yumuşar.* || *Mec.* [İnsan için] Kızgınlığı, öfkesi gemek: *Delikanlı, hemen yumuşadı, sırıta sırıta: — Bak, ona yüzüm yok, diye cevap verdi* (R. N. Güntekin). [M]

YUMUŞATMA i. (*yumuşatmak*'tan *yumuşat-ma*). Yumuşatmak eylemi.

— Kim. Suyu yumuşatma, bir suyu sertleştiren kireç tuzlarını giderme. (Bk SU, *iyon* DEĞİŞTİRİCİ, PERMÜTİT.)

— Petr. Bir benzinin veya gazyağının bileşiminde bulunan ve kötü kokuları ya da aşındırıcı etkileri sebebiyle istenmeyen kükürtlü bileşiklerin veya merkaptan*ların giderilmesi için yapılan arıtma işlemi. *Eşanl.* TEMİZLEME. Bk. ANSİKL.

— Tekst. Boyanın sertleştirdiği ipek ipliklerine istenen yumuşaklığı ve parlaklığı yeniden kazandırmak için yapılan işlem. (Gergin iki kol yardımıyle döndürülen ipek çilelerine hafif bir büküm verilir.) || Ham ipek çilelerini boyaya hazırlamak için, sıcak su dolu küvetlere birkaç defa batırıp çıkarma.

— ANSİKL. Petr. Üç ayrı *yumuşatma* usulü vardır: 1. sodyum hipoklorit veya plombit, bakır klorür gibi bir etken yardımıyle merkaptanları yükseltgeyerek az zararlı organik disülfürler haline getirme; 2. tanen, fenoller, krezoller v.b. gibi bir çözücü katımış sodyum hidroksitle merkaptanların ayrılması; 3. buhar fazında iken katalizör yardımıyle kükürtün giderilmesi. (L)

YUMUŞATMAK geçl. f. (*yumuşamak*'tan *yumuşa-t-mak*). Katılığını yok etmek, yumuşak hale getirmek: *Her zaman sararmış yapraklarını ayıkladığı, topraklarını yumuşattığı menekşe tarhından...* (A. H. Müftüoğlu). || *Mec.* Sertliği, kabalığı, öfkeyi geçirmek: *Sözlerini bitirirken sesini yumuşatmıştı...* (Kemal Tahir).

— G. santl. Beyazla perdahlanmış bir zemine yumuşak ve pürüzsüz bir yüzey vermek. || Silmeleri ve oyukları düzleştirmek için hafifçe fırça sürtmek. || Biri çıkıntılı öteki girintili iki mimarî parçasını, iç bükey ve silme aracılığıyle birbirine uydurmak. || *Bir tablonun renklerini yumuşatmak,* belli belirsiz bir geçişle, bu renkleri birbirleri içinde eritmek.

— Metalürji. Dökme demir veya çeliği oksitleme yoluyle arıtarak, bileşimindeki karbon yüzdesini azaltmak.

— Petr. *Yumuşatma** denilen bir rafinaj işlemiyle benzini kokusuz ve aşındırmasız hale getirmek.

— Res. *Renkleri yumuşatmak,* birbirlerine tedricen geçişmesini sağlamak amacıyle renkleri daha yumuşak hale getirmek.

◆ **Yumuşatılmak** edilg. f. Katılığı, sertliği giderilmek. (LM)

YUNA i. (esk. türk. *yöne*'den). Eğerin altına konulan belleme. (M)

YUNAK i. (*yunmak,* yıkanmak'tan *yunak*). *Halk dili.* Yıkanma yeri, hamam. (M)

YUNAK, İç Anadolu bölgesinde (Konya ili) ilçe merkezi kasaba; 5 369 nüf. (1970). Akşehir'in 60 km kuzeyinde; yüksl. 1 000 m. Ayrıca Konya - Polatlı yoluna da 33 km'lik bir yolla bağlanır. 1953'tenberi ilçe merkezidir. —*Yunak ilçesi,* 3 638 km²; 55 025 nüf. (1970) Merkez, Çeltik, Sülüklü ve Turgut bucakları içinde 47 köy. Zıraat ve hayvancılık. (M)

YUNAN i. [İsim tamlamalarında] Yunanlılara ait, Yunanlılarla ilgili: *Yunan tarihi.*

— Tar. *Yunan isyanı,* Yunanistan'ın bağımsızlık elde etmesi için Etniki* Eterya cemiyetinin başlattığı isyan hareketi. (Yunanistan'ın bağımsızlığının tanındığı Edirne* antlaşmasıyle sonuçlandı [1829]).

— ANSİKL. Mim. *Yunan evleri,* ilk Yunan evleri megaron tipindedir. Bunların en iyi örnekleri Dimini ve Sesklo kültürlerine ait yerleşmelerde görülür. Yunan geometrik çağında ise evler kamıştan yapılır ve üzerleri balçıkla sıvanırdı. Bu sıva üzeri geometrik motiflerle bezenirdi. Smirna'da (İzmir-Bayraklı) yapılan kazılarda planları oval, dikdörtgen v.b. tür evler ortaya çıkarıldı. Daha sonraki devirlerde kerpiç evler inşa edilmeye başlandı ve evlerde oda sayısı arttı; ayrıca çift katlı yapıldılar. Bazı evlerin ise yanlarında hayvanların konulduğu bölmeler vardı. Evlerin içleriise çok sade döşenirdi. (M)

YUNANCA i. (*yunan*'dan *Yunan-ca*). Yunanlıların konuştuğu dil.

— ANSİKL. Leng. *Eski dil. Yunanca,* hint-avrupa dil ailesine girer. Yunanca, kelime hazinesi, morfoloji (isim ve fiil çekimi, âhenk vurgusu) fonetik nitelikler bakımından ortak özellikler gösteren birçok lehçe aracılığıyle bilinir: bu farklılaşma dilbilimcilerin *Ortak Yunanca* adını verdikleri başlangıçta tek bir dilin bulunduğu tezini güçlendirir (karşılaştırma metoduyle bu Ortak Yunancaya varılabilir). Ortak Yunanca morfoloji yönünden italyan-kelt ve ermenice öbeklerine yakındır; ayrıca hint-iran öbeği dillerine de benzer. Ortak Yunanca, bugün henüz bilinmeyen, helenöncesi akdeniz dillerinden birinden birçok kelime aktarmıştır; Yunanca alt tabakası olan bu akdeniz dilinin izlerine yer isimlerinde rastlanır (meselâ *-nthos, -ssos* ile biten kelimeler). Yunanca'nın Ege havzasına yayıldığı dönemi tespit güçtür: yeni buluşlar (1953) mykenai dilinin (M. Ö. XV. - XII. yy.) bir yunanca lehçesi olduğunu ortaya koydu. Daha eski girit yazıtlarını çözmek için yapılan bir deneme sonucunda ise yazıtlardaki dilin Hititçeye benzediği görüldü.

Lehçelerle edebiyat dillerini karıştırmamak gerekir: edebiyat dilleri (Homeros, Pindaros v.d.nin dili) yapma bir dildir ve birçok lehçenin karışımından meydana gelir; lehçeler ise gerçek konuşma dilleridir ve taşlar üstüne yazılmış resmî belgeler aracılığıyle bilinir. Şu halde yunanca lehçeleri gösteren haritayı çizmek için edebiyat metinleri yerine yerel yazıtların incelenmesini temel almak gerekir. Yunanca tarihî ve coğrafî sebeplerle lehçelere ayrılmıştır. Büyük lehçe aileleri M. Ö. XV.-IX. yy. arasında Ege çevresini istilâ eden halkların katkılarını ortaya koyar: (*aka lehçesi, ionia lehçesi, aiolis lehçesi, dor lehçesi* ve *kuzeybatı lehçeleri*).

Her şehri kendi içine kapanık olarak yaşayan bir ülkede her lehçe kendine göre değişir: meselâ dor lehçeleri arasında lakonia lehçesi, rodos ve kyrene lehçelerinden çok farklıdır.

Atina'nın kültür alanındaki üstünlüğü, attike lehçesinin yunan nesrinin başlıca dili haline gelmesine yol açtı; sonra, Makedonya monarşisi altında yunan birliği sağlanınca attike lehçesi arılığını yitirerek ve ionia lehçesi özelliklerini aktararak sözdizimi ve morfoloji yönünden sadeleşti, İskender'in fethettiği ülkelerde ortak lehçe (veya koine) helenistik monarşilerden ise resmî dil haline geldi. Bazı arıtmacıların (attike'ciler) II. ve III. yy.daki karşı çıkışlarına rağmen *koine**, roma devri yunan nesircileri tarafından kullanıldı.

● *Hıristiyan Yunancası.* Hıristiyan Yunancası, Helenistik dönemde (M. Ö. III. yy.) öbür eski lehçelerin ion-attike lehçesi tarafından ortadan kaldırılmasından sonra oluşan ve M. S. I. yy.ın ikinci yarısından itibaren Hıristiyanlığa yayılma ve anlatım imkânları sağlayan *koine*'den başka bir şey değildir. İki yüzyıl önce, Roma'nın fetihleriyle Yunanistan'ın bağımsızlığını kaybetmesine rağmen Yunanca Doğu Akdeniz'de geniş bir alana yayılmıştı. Bununla birlikte dil birliği tam değildi. Hıristiyan Yunancası koine'ye başlıca özelliklerini sağlamıştır. Kelime hazinesi, uyarlama veya yeni kelime bulma sayesinde yeni kavramları belirtti. Hıristiyanlığın başlangıcında Yunanca, konuşulduğu yerlere göre değişik görünümler ortaya koydu; sonra III. ve IV. yy.da bir ilâhiyat dili haline geldi ve şiirin, tarihin ve belâgatin edebî biçimlerine ulaştı.

● *Bizans Yunancası.* Bk. BİZANS.

● *Modern Yunanca.* Bu isimle, bugünkü Yunanistan'da konuşulan dil belirtilir. Bizans imparatorluğunun yıkılmasından (1453) bu yana Yunanca, Osmanlı imparatorluğu devrinde de helenizmin anlatım aracı oldu ve 1829'da millî dil haline geldi. Yunanca, yakın evrimi sırasında önce Türkçe'nin (XV. - XIX. yy.) sonra da batı dillerinin etkisinde kaldı. Modern Yunancanın başlıca özelliği, diller arasındaki çekişmedir. Bu, XIX. yy. sonundan itibaren keskin ve karmaşık bir hal aldı. Lehçelere ayrılmış canlı dilin (demotikos) [halk dili] yanı sıra, XVII. yy.dan itibaren yeni bir ortak dil doğdu; bu dil, lehçeleri ortadan kaldırmadan halen dünyasının modern koine'si haline geldi. Bu dil bugün edebiyat dilidir. Buna karşılık bilim dili, devletin, resmî ve dinî kuruluşların ve kısmen basın, teknik ve bilimin dilidir. Bilim dilinin bilinçli olarak eski unsurları sürdürmesine karşılık demotikos Yunanca, tutucu özelliklerle (isim çekimi, fiil görünüşü v.b.) yenilikler (analitik anlatım, kelime hazinesindeki yenilenme) arasında bir denge kurar. (L)

YUNAN denizi. Bk. İON DENİZİ.

Yunan Gazileriyle Şehitleri Ailelerine İane Sergisi madalyası, 1897 Türk-Yunan savaşı dolayısıyle Yıldız sarayının bahçe kısmında, şehit çocukları ve malûl gaziler yararına açılan sergi dolayısıyle çıkarılmış madalya. Gümüş ve nikelden olan madalyalar 27,60 mm ve 80 mm çaplarındadır.

Foto. *LAROUSSE*

Madalyanın ön yüzünde, üstte güneş ışınları içinde Abdülhamid II'nin elgazi tuğrası, ortada şehit çocukları ve malûl gaziler yararına açılan sergi binasının resmi ve bunun altında 1315 (1897) tarihi vardır. Arka yüzünde defne çelengi içinde yukarıda ay, yıldız ve güneş şuaları ve bunun altında çelenge tutturulmuş enli bir kurdele üzerinde *Nişane-i İnsaniyet* ve *Şefkat* (İnsanlık ve Şefkat nişanı) yazılıdır; en altta top ve çapadan meydana gelen bir arma vardır. Madalyalar, sergiden eşya alanlara veya bağışta bulunanlara beratla verildi. (M)

Yunan harekâtı, Mondros* mütarekesinden sonra itilâf devletlerinin desteklediği Yunanistan'ın Anadolu'da giriştiği işgal harekâtı. Paris* barış konferansında, Doğu Trakya ve İzmir'in Yunanistan'a verilmesi kararlaştırıldığı için 15 mayıs 1919'da İzmir, Yunanlılar tarafından işgal edildi. 8 Temmuzda Bursa'ya kadar uzanan bölge yunan işgaline girdi; 27 temmuzda Edirne dahil Doğu Trakya işgal edildi. Anadolu'da başlayan Kurtuluş savaşı, harekâtın durdurulmasını ve yunan işgalinin sona erdirilmesini sağladı. (Bk. ATATÜRK, KURTULUŞ SAVAŞI, TÜRKİYE CUMHURİYETİ (*Tarih bölümü*.) [M]

YUNANİSTAN, modern yunanca **Hellas** veya **Ellada,** Avrupa'nın güneydoğusunda devlet, Balkan yarımadasının ucunda; 132 562 km²; 8 550 000 nüf. Başkenti *Atina* (1 852 700 nüf.) Başlıca şehirleri: *Selânik* (Thessalaniki) [378 400 nüf.], *Patras* (Patrai) [102 200 nüf.], *Kandiye* (Iraklion) [63 500 nüf.], *Larissa* (55 400 nüf.), *Volos* (49 200 nüf.), *Kavala* (44 500 nüf.), Serez veya Siroz (Serrai) [40 100 nüf.].

COĞRAFYA

Fizikî coğrafya

● *Yüzey şekilleri.* Yunanistan'ın jeoloji yapısı, karmaşıklığının yanı sıra yüzey şekilleri bakımından da çok parçalanmıştır. Ülkede birçok bölge ayırt edilebilir.

1. Birinci zaman tortullarıyle çevrili billûrlu veya başkalaşmış kayaç çekirdekleri, çökmüş ve parçalanmş eski bir kütlenin kalıntısıdır: bu kayaçlar özellikle kuzeydoğudadır: Rodoplar'ın güney kenarı, Khalkidike ve Makedonya dağları, Olympos. En yaygın yüzey şekli biçimleri fay sarplıkları, Üçüncü zaman tortullarıyle dolmuş tektonik havzalar, çarpılmış ve yarılmış geniş aşınma yüzeyleridir.

2. Batıdaki kıvrımlı sıradağlar, Dinar sistemine bağlıdır; Epir, Pindos ve Peloponnesos sıradağları. Kıvrılmanın birçok evresi Tebeşir çağından Üçüncü zamanın sonuna kadar birbirini izlemiş, bazıları binişmelere, hattâ aşma örtüleri meydana gelmesine yol açmıştır. Bu dağlarda kapalı çöküntülerin yaygınlığının daha belirli kıldığı karst'lı bir engebe tipi gelişmiştir.

3. Bir çöküntü bölgesi olan Ege denizindeki adaların eski bir kıtanın billûrlu veya kalkerli kalıntıları olduğu sanılır. İon adalarında olduğu gibi telüryen sarsmalar sık, volkanik faaliyet önemlidir (Santorini). Kıtanın ve adaların kıyıları genellikle büyük ölçüde parçalanmıştır: dar vâdilerin ağızlarına veya bataklık havzalara tekabül eden derin körfezler, sıradağlara veya billûrlu çekirdeklere tekabül eden burunlar. Dördüncü zamanda deniz yükselerek kıyıları örtmüştür; bu olay aşınmanın pek az değiştirdiği kıyı şekillerinin canlılığını açıklar; bununla birlikte bazı koyların dibi dolmak üzeredir. Yunanistan, Avrupa'nın kıyıları en çok gelişmiş ülkelerinden biridir: 51 km²'lik bir yüzeyde 1 km koy kaydedilir. Batı Makedonya dışında ülkenin hiç bir noktası kıyıdan 60 km'den daha uzak değildir.

Yunanistan'ın parçalanmışlığı kara ulaşımını engeller; yüzey şekillerinin parçalanmışlığı siyasî bölünmenin başlıca sebeplerinden biridir ve ekonominin ana hatlarını açıklar: sulanabilir toprak sıkıntısı çeken tarımın yoksulluğu, yaygın işletme şekillerine yönelen hayvancılık, kıyı balıkçılığına ve kabatoja dayanan denizcilik.

● *İklim ve bitki örtüsü.* Ülkede genellikle akdeniz iklimi hüküm sürer. Temmuz ayında 27°C izotermi Peloponnesos'u aşar; 25°C izotermi ise Makedonya'nın kuzeyinden geçer. Ocak ayında ortalama sıcaklıklar Makedonya'da 4°C'ı aşar ve güneyde 10°C'a ulaşır. Yaz, ülkenin her yerinde kuraktır. Ama bu özellikler çeşitli etkilerle bozulur. İlk bozucu etken enlemdir: kuzeyden gelen rüzgârların (*vardarac* gibi), etkisiyle Makedonya ve Trakya soğuk dalgaları altında kalır. Ülkenin iç kısmı, hattâ Peloponnesos kışın daha soğuk, havzalar yazın daha kuraktır. Batı kıyısı doğu kıyısına oranla daha çok yağış alır: Ege denizi kıyısında 500 mm'ye karşılık yılda 1 m. Dağlarda ve kuzey ovalarında kış mevsiminin sertliği zeytin yetiştirilmesini engeller.

Doğu havzaları bozkır tipinde tabiî bir bitki örtüsüyle örtülüdür. Bütün öbür kısımlarda ve özellikle kıyılar ile adalarda Akdeniz'e has bir bitki örtüsü hüküm sürer: kozalaklı ormanları ve yeşil meşe, makiler ve dikenli ağaçlar. Yamaçların alt kısmında ve ovalarda üzüm, zeytin, dut ve çeşitli meyve ağaçları yetiştirilir.

İktisadî ve beşerî coğrafya

● *Nüfus.* Yunanistan'ın nüfus yoğunluğu Km²'ye 63 kişiyi bulur; bu, akdeniz ülkeleri arasında en yüksek yoğunluklardan biridir. Son yüzyıl boyunca nüfus yoğunluğu çok hızla arttı (1830'da km²'ye ancak 15 kişi düşüyordu). Binde 30'a yaklaşan doğum oranı Avrupa'nın en yükseklerindendir. Öte yandan 1923'te Türkiye ile savaştan sonra bir milyondan çok yunanlı Yunanistan'a göçtü. Nüfusun bu devamlı artışı ve gelir kaynaklarının yetersizliği öbür akdeniz ülkelerine büyük ölçüde göçlere yol açtı. Yunanlılar bu ülkelerde ticaret ve gemicilikle uğraşır. Ayrıca A.B.D.'de de 900 000 yunan asıllı yaşar.

● *İktisadî hayat.* Yunan ekonomisinin meseleleri çok ciddîdir, çözülmesi de çok güçtür. Toprakların yoksulluğu, aşınmanın büyük zarar vermesi, ülkenin ancak beşte birini kaplayan sulanabilir toprakların azlığı, otlakların aşırı yüklülüğü, yağışların düzensizliği, kırların aşırı kalabalıklığı, verimliliğin ve tarım veriminin yetersizliğini açıklayan çeşitli faktörlerdir. Davar (9 milyon baş) ve keçi (5 milyon baş) yetiştiriciliği özellikle Epir ve Makedonya'da yaylaya çıkmaya dayanan ilkel usullerle yapılır. Tahıl tarımı (buğday ve arpa) gübre yetersizliğinden ve nadasın çok uzun sürmesinden zarar görür. Yemlik bitki, sarmaşık bitkiler ve patates çok sınırlı alanlarda yetiştirilir. Bataklık ovaların ıslahı ve çok kurak havzaların sulanmasıyle verimin artırılmasına uğraşılmaktadır; böylece besin tarımı veriminin artması beklenmektedir. Ülkede buğday (bugün 7-10 kental), mısır (2 milyon kental) ve patates ile ihracat bitkileri yetiştirilir. Makedonya tütünü (ortalama 50 000 t üretim), bir kısmı yaş bir kısmı kuru (Korinthos'unkiler gibi) ihraç edilen üzüm, yağ üretiminin büyük kısmını karşılayan zeytin, her yerde verimli olmayan ve büyük özen isteyen portakal, pirinç ve pamuk. Bununla beraber tarım hâlâ yetersizdir ve ithalâtın dörtte biri tarım ürünleridir. İktisadî meselelerin çözülmesi sanayinin gelişmesine bağlıdır. Ama enerji kaynakları çok kıttır. Ülkede ne petrol ne de kömür vardır; yalnız Batı Makedonya'da birkaç linyit yatağı (2 500 000 t) bulunur; elektrik üretimi yeterli değildir.

Hammaddeler dağınıktır: Khalkis bölgesinde (Khalkida) az miktarda düşük kapsamlı demir filizi (140 000 t), Pharsala yakınında krom, Larymna'da nikel, yeniden işletilmeye başlanan eski Laurion madenlerinde kurşun ve çinko, magnezit ve özellikle boksit (1 milyon ton). Yakın bir tarihte Trakya'da önemli uranyum ve toryum yatakları bulunmuştur. Sermayelerin çoğu, deniz işletmelerine yatırılmıştır ve ulaşım güçlüğü modern sanayinin gelişmesini büyük ölçüde engeller. Pindos dağında ve Makendonya'da güçlü hidroelektrik santrallar inşa edilmesi tasarlanmıştır ve tarım hammaddelerini işleyen imalât sanayi teşvik edilmektedir. Ama mamul ürünlerin çoğu Batı Avrupa ve A.B.D.'den ithal edilir. Ticaret dengesi açığını, yurt dışındaki işçilerin gönderdiği paralar, turizm ve özellikle ticaret filosu karşılar. Gerçekten yunan ticaret filosu, dünyanın başlıca filolarındandır: 4 500 000 tona yakın; üstelik gemilerini yabancı bandıra altında çalıştıran büyük yunan armatörlerinin 2-3 milyon tonluk filosu da buna eklenir.

● *Tarım.* 1965'te millî hasılanın yüzde 25'ini (sanayi yüzde 28'ini) meydana getiren tarımın başlıca özellikleri toprakların aşırı parçalanmışlığı (çiftliklerin ortalama boyutları 3 hektardan azdır) ve tahıl ürünlerinin (2 Mt buğday), tütünün (130 000 t, Bulgaristan'dan sonra Avrupa'da ikinci üretici), zeytinyağının (200 000 hl), şarabın (4 Mhl) ve davar üretiminin (9 milyon baş) ağır basmasıdır. Tarım henüz yeterli derecede verimli değildir ve üretimin büyük kısmı yurt içinde tüketilir. Tarım gelişmesi kooperatifçiliğin ilerlemesine (hayvan yetiştiriciliğinin ve uzmanlaşmış tarımların [meyve ve sebze üretimi], fazlası dış pazarlara güçlükle sürülebilen tahıl ve tütünün zararına gelişmesi) dayanır.

● *Sanayi.* Sanayi hızla, fakat iç talebi karşılayabilmek için özellikle himayeci bir çerçeve içinde gelişti. İhracat sanayiine geçişi önce, yabancı sermayeye başvurmayı gerektiren millî sermaye eksikliği engelledi. Yabancı sermayeler başlıca sanayi kuruluşlarına sahiptir: önemli boksit yataklarıyle (1,3 Mt) beslenen Aspra Spitia alüminyum fabrikası, Esso-Pappas sanayi kar maşası v.b. ülkede linyit bulunmasına ve birkaç hidrolik tesis (Akheloos ırmağı üzerinde) kurulmasına rağmen enerji kaynaklarının yetersizliği de sanayi gelişmesini yavaşlatır. Elektrik üretimi hâlâ 5 tW/saatten düşüktür.

● *Ticaret.* Ticaret dengesi hâlâ büyük ölçüde açık vermektedir (ithalatın kuvertür yüzdesi ancak yüzde 30 kadardır). Ortak pazara katılma (1961-1962) C.E.E. (Ortak pazar) ile yapılan ticareti büyük ölçüde artırmıştır (1960-1964 arasında toplam ihracatın yüzde 33'ünden 44'üne yükseldi). Değer olarak ihracatın üçte birine yakın bir miktarını tütün, yüzde 25'ten fazlasını besin ürünleri, yüzde 25 kadarını sanayi hammaddeleri meydana getirir. İthalâtta mamul mallar öteden beri en büyük yeri tutar. Ticaret dengesindeki açığın bir kısmı turizmden sağlanan gelirle kapatılır. 1966'da bir milyon turist geldi ve elde edilen kazanç yaklaşık olarak toplam ihracatın üçte birine eşitti. Dünyada yedinci sırayı tutan ve daha çok yabancı ülkeler için çalışan ticaret filosu da (1967'de 8 milyon tanilatoya yakın) önemli bir döviz kaynağıdır.

«Athena Devlerle Savaşırken» Bergama frizinden bir dev başı yunan-helen sanatı

HAYAT SEVİYESİ ve İKTİSADÎ GELİŞME

Son yıllardaki büyük düzelmeye rağmen yunan halkının hayat seviyesi Avrupa'nın en düşüklerinden biridir.

Coğrafî şartlar ve özellikle tabiî gelir kaynaklarının yoksulluğu, Yunanistan'ı büyük ölçüde bağımlı olduğu dış ülkelere daha çok eğilmeğe yöneltti. Ülkenin iktisadî hayatına deniz hâkimdir: ülke topraklarının yüzde 21'ini adalar meydana getirir ve tabiî limanlar boldur. Dağlık yüzey şekilleri ve toprakların aşırı parçalanmışlığı ta-

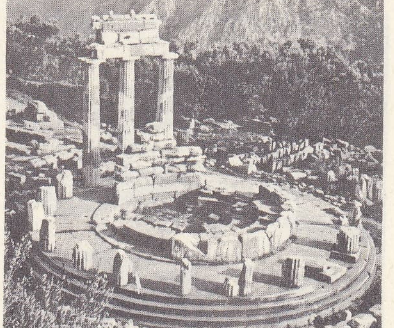

Delphoi'de Tholos

Foto. LAROUSSE

Atina tetradrahmisi
Athena

arka yüz
baykuş amblemi
Cabinet des Médailles, Paris

Tanagra heykelciği
Louvre müzesi, Paris

rımın gelişmesini engellemiştir. Bu gelir kaynağı yetersizliği, öteden beri sürüp gitmekte olan nüfus fazlalığı meselesinin çözülmesini engellediği için Yunanistan kendini milletlerarası ticarete adamış ve nüfus güçlüklerini göçmen göndererek çözmeğe uğraşmıştır. Tarihî gelişme de iktisadî gelişmeyi hiç desteklemedi. Uzun süre boyunca tabiî gelir kaynaklarının işletilmesi ihmal edildi. Sonra bağımsızlığın ilânı ve Türkiye ile savaşın sona ermesi (1922) arasında, Yunanistan siyasî istikrarsızlıktan büyük zarar gördü ve iktisadî gelişme çok yavaş oldu. Yunan-Türk savaşı bittiğinde ülke kırlarını yoksulluk kırıp geçiriyordu; sanayi şehirlere, özellikle Atina'ya akın eden nüfus fazlalığını istihdam edemiyordu. XX.yy.ın ilk on yılında çok güçlü olan göçmen dalgası, yabancı ülkelerin çoğunun mülteci kabulünü sınırlamasıyle azaldı. Üstelik Yunanistan Türkiye'den gelen 1 milyondan çok mübadili kabul etmesi güçlüklere yol açtı. Bu sıkıntılara 1929 iktisadî buhranının yarattıkları eklendi: dış ticaret hacmi yarı yarıya azaldı, aynı şekilde deniz nakliyatından elde edilen gelirlerde ve yurt dışına göçenlerin gönderdiği paralarda büyük eksilme oldu. Bütün bu güçlükler ülkede kendi kaynaklarıyle yetinme isteğini yarattı; bu iş gerek yoğun bir sanayileşmeyle, gerek tarım üretiminin artırılmasıyle gerçekleşebilecekti. Hükûmet bu şekilde hayat seviyesini yükseltmeyi ve besin maddesi ithaliyle, sanayi ürünleri ithalini azaltmayı ümit ediyordu. Tarım alanında toprakların ıslahına girişildi. Bu sayede tarım üretimi 1927-1938 arası büyük ölçüde yükseldi (verimlilik ve buğday tarlaları iki kat arttı). Sanayi gelişmesini ise dış rekabete karşı himaye siyaseti büyük ölçüde kolaylaştırdı. İkinci Dünya savaşı ve Alman işgali Yunanistan'a büyük zarar verdi. Büyük yıkıntıları onarma işini İç savaş daha da güçleştirdi. Halkın şehirlere, özellikle Atina ve Pire'ye akınını, yıkılan bölgelerden göçenler (1 400 000'den çok) daha da artırdı. Ayrıca savaşın son iki yılındaki enflasyon gelir eşitsizliğini artıran bir hal aldı (sanayiciler, tacirler ve serbest meslek sahipleri millî gelirin yüzde 33'ünü paylaşırken, emekçilerin gerçek ücreti 1949'da savaş öncesine oranla dörtte bir kadar düştü). Buna tabiî âfetler de eklendi (İon adalarındaki deprem gibi). Yani söz konusu olan şey, yeniden onarma değil, ittifak devletlerinin yardımıyle yoksulluk içinde yaşayabilmeyi başarmaktı. Yunanistan ancak 1949'da Avrupa kalkınma planı çerçevesi içinde bir donatım planı hazırlamayı düşündü; 1953'te Papagos hükûmeti iş başına geldiği sırada maliye ve iktisat yeniden düzenlendi. O tarihte tarım üretimi ülkeye yeterli hale geldi; aynı zamanda sanayi de biraz gelişti. Bununla beraber savaştan önceki hayat seviyesine ancak 1955-1956'da ulaşabildi. O tarihten beri millî hasıla yılda yüzde 10 ritmiyle düzenli olarak arttı. Kişi başına gelir, 1957'de 217 dolarken bugün 300 doları bulmuştur. Devam eden beş yıllık plan sonunda 380 dolara yükselmesi beklenmektedir. Bu düzelme, tarım üretiminin ve sanayi üretiminin artmasının sonucudur; aynı zamanda da ücret ve aylıkların artırılması için alınan tedbirlere ve devletin mesken alanındaki çabasına bağlıdır. Ekonominin son gelişmeleri ülkede 1956'dan beri devam eden para istikrarı olmasaydı gerçekleştirilmezdi. Fiyatların bu ilgi çekici istikrarı, tasarrufu teşvik etmeğe, dış ticareti ve turizmi canlandırmağa imkân verdi; yabancı ülkelerde drahmiye güvenin artması, Yunanistan'a yabancı sermaye hareketini destekledi. Zaten dış malî yardım gerekliydi: Yunanistan'da birçok yeraltı kaynağı vardır, ama bunların çoğu işlenmemiştir.

Mystras
Aphendiko
(XIV. yy. başı)

1960-1967 Arasındaki iktisadî gelişmenin başlıca özelliği gayrısafî millî hasılanın hızla çoğalması ve sanayi kesiminin gelişmesidir (hiç değilse üretimin değeri bakımından), bu süre içinde gayrısafî millî hasıla yılda yüzde 7'ye yakın bir oranda arttı; fakat 1964'ten sonra bir yandan enflasyon eğilimleri belirirken, bir yandan da ödemeler dengesinde bir açık (hiç değilse 1966'ya kadar) ortaya çıkarak döviz yedeklerinde azalmaya yol açtı. 1959'da 100 kabul edilen genel sanayi üretimi indisi 1966'da 170'i aştı: metalürji, kimya, dokumacılık ve inşaat sanayii en hızlı gelişen dallardı. 1964-1965'te sanayi üretiminin değeri ilk olarak tarım üretimininkini aştı (bu aşış ihracata da yansıdı). Tartışmasız iktisadî gelişmeye rağmen hayat seviyesi hâlâ sosyalist olmayan Avrupa'nın en düşüklerinden biridir: seksen kişiye bir özel otomobil, mesken alanında oda başına 1,5 kişilik işgal yoğunluğu, yılda kişi başına 500 kW elektrik tüketimi. Bununla beraber Yunanistan kesinlikle azgelişmiş bir ülke sayılmaz: kişi başına ortalama gelir 500 dolardan fazladır. Ortalama ömür süresi (yetmiş yaş) Batı Avrupa'nın sanayileşmiş ülkelerindekine hemen hemen eşittir, okuma-yazma bilmeyenlerin oranı çok düşüktür, kişi başına günlük besin imkânı 3 000 kaloriye yaklaşır ve 750 kişiye bir doktor düşer, ülkede hâlâ sosyal ve özellikle bölgesel farklılıklar vardır. Genel nüfusun dörtte birine yakınını toplayan Atina yerleşme bölgesi, vergi gelirlerinin yaklaşık olarak üçte ikisini karşılar.

Nüfusun yarısı bugün şehirlerde yaşar; şehirlerden üçünün nüfusu 100 000'i geçer: Patras, Selânik ve bugün, özellikle Peloponnesos'tan ve adalardan gelen yoğun bir göçmen dalgası alarak yeni nüfus artışının önemli bir kısmını çeken Atina. Nüfus artış oranı fazla değildir (yüzde 1'den düşük), buna rağmen sanayileşme yetersizliğinin ortaya çıkardığı işsizlik meselesinin ciddîliği yabancı ülkelere önemli toplulukların göçmesine sebep olur. 1966'da 350 000 yunanlı yurt dışında çalışmıştır (195 000'i Batı Almanya'da); bu sayı, yarısı hâlâ tarım kesiminde istihdam edilen faal nüfusun yaklaşık olarak onda biridir.

TARİH

Eskiçağ Yunanistan'ı

● *Tabiî şartların rolü.* Yan yana küçük ovalarla orta yükseklikte dağlardan (3 000 m yüksekliğindeki Olympos, eskiçağ insanlarına o kadar yüksek görünüyordu ki, onu «Ölümsüzler»in ikametgâhı saydılar) meydana gelen yüzey şekilleri, Yunanistan'ı gerçekten bölmelere ayırmasa bile hiç değilse rahatça ulaşıma engel oluyordu; ayrıca çoğu pek küçük olan «tabiî bölgeler»in çokluğu da yunan sitelerinin ayrılıkçılığını artırıyordu. Toprak yalnız güç tarımlara elverişliydi: bağlar ve zeytinlikler genişliyor, fakat hep buğday ithal etmek gerekiyordu; bu zorunluk Atina siyasetinin devamlı verilerinden biri oldu. Yeraltı kaynakları ise, Pentelikon'un mermer ocakları, Laurion'un gümüş damarları ve Trakya'da Pangaion'un altın yatakları dışında, kısa süre içinde tükendi. Bu yüzden, iktisadî zorunluklar Yunanlıları geçimlerini çok yakında olan denizden sağlamaya itti; birçok küçük koy geceleri barınmaya elverişliydi ve Ege denizindeki adalar, Trakya, Euksinos Pontos (Karadeniz) ve Anadolu yolu üzerinde birer iskele haline geldi. Ege Denizi, Olympos ve Ambrakia körfeziyle sınırlanan, Makedonya (Makedonia) ve Epir'den (Epşiros) yoksun bulunan, karadaki ormanlık Tesalya (Thessalia) ile güçlükle birleşebilen Eskiçağ Yunanistan'ı bugünkü Yunanistan'ın yarısı kadardı. Fakat Eski Yunanistan çok kısa süre içinde bu dar sınırları aştı; daha tarihöncesinde komşu medeniyetler, Ege'nin iki kıyısında hüküm sürmekteydi; sonra sömürgeleştirmenin çeşitli evrelerinde Sicilya, Güney İtalya (Büyük Yunanistan) ve Akdeniz çevresinin en büyük kısmı, hiç değilse önce Fenike, sonra Kartaca imparatorluğuna bağlı kısımlar dışında, yunan dünyasına katılırken, Kuzeydeki «barbar bölgeler» (Epir ve Makedonya) giderek yunan medeniyetini benimsiyordu. İskender imparatorluğunun parçalanmasından doğan helenistik krallıkların güçlendirdiği yunanlılaştırma, Roma fethinden sonra bütün Roma imparatorluğuna yayıldı. Yani, yunan tarihinin toprak bakımından sınırlı bir ülkeyi ilgilendirmesine karşılık helenizmin tarihi bütün eskiçağ dünyasını (*oikumene*) kapsar.

● *Helenöncesi çağlar.* Belgelerin yetersizliği ve mukayeseli stratigrafiye dayanan bir kronolojinin güçlükleri yunan tarihöncesinin karanlık kalmasına sebep olur. Atina'nın iddialarına rağmen Hellas'tan büyük göçler gelip geçti; bütün Ege dünyasında ancak Neolitik çağdan (V. binyıl) sonra yerleşildiği sanılır; üstelik Aigeis'in çeşitli ülkelerinde bu çağın uzunluğu farklıdır; bu dönem medeniyetlerinden Tesalya'da (Diminion ve Sesklon) ve Boiotia'da (Hagia-Marina ve Orkhomenos) önemli kalıntılar bulunmuştur; başlıca özelliği zigzaglı ve şeritli bir seramik olan ilk dönemden sonra, III. binyılda «Diminion medeniyeti» adı verilen ikinci bir evre gelir; bu dönem parlak, sarmal eğrilerle süslü ve bütün Yunanistan'a yayılmış bir seramik ve yalnız Melos (Milo) adasında çıkan obsidius taşının kullanılmasıyle nitelenir; fakat Tesalya ve onunla beraber kara Yunanistan'ı, Neolitik dönemde duraklamış ve III. binyılın sonlarına doğru, efsanevî Pelasgos'lar oldukları sanılan istilâcıların gelmesine rağmen donup kalmıştır. O tarihte Adalarda ve Eğriboz'da (Euboia) Kyklades medeniyeti adı verilen orijinal bir medeniyet gelişiyor ve şehrin hayatıyle ticaretin ve yazının bilindiği Anadolu'da, Mısır ve Mezopotamya ile ilişkili olan asyalı medeniyetler gelişiyordu. Fakat Yunanlılara en zengin mirası Girit'te gelişen Minos medeniyeti bırakmıştır. Bu medeniyet, Yunanistan'a tarım kültlerinin ve ana tanrıçanın ağır bastığı antropomorfik bir din, zarif ayrıntılara tutkun çok incelmiş bir şehir toplumu, denizcilik ve ticaret sanatını ve ülkeyi kendi yararına yönetmesini bildiği sanılan bir monarşi kazandırdı. Minos krallığı 1450-1400'e doğru Yunanistan'a yeni gelmiş ve Giritlilerin eğittiği hint - avrupa ırkından bir halk (Helenler) tarafından yıkıldı.

● *Mykenai medeniyeti.* Gerçekten, 2000 yılından sonra Akhaia'lılar adı verilen Proto - Helenler (hint-avrupa ırkından) şiddetli hücumlar ve sızmalar yoluyle Ege'nin iki kıyısına yerleşmişlerdi. Homeros'un şiirleri ve Schliemann'ın kazıları Akhaia medeniyetine Argolis'in en parlak şehirlerinden biri olan Mykenai'nin adından Mykenai medeniyeti isminin verilmesine yol açtı. Truva savaşı Akhaia yayılmasının ve korsanlıklarının son olayıdır; XIII. yy. başında Agamemnon'un yönettiği seferde arkeologların Truva VII adını verdikleri şehir alındı ve ateşe verildi. Mykenai medeniyeti, kazılar ve İlyada sayesinde bilinir. Argolis'te Minos etkilerinden doğan bu medeniyet seramikte, resimli süslerde, lüks ve ince küçük eşyada Girit örneklerine bağlı kaldı; fakat süslemelerdeki av ve savaş tutkunluğu, savaş arabası (Hint - Avrupalıların buluşu), Diminion'da ortaya çıkarılan ve Girit labirentinden (Labyrinthos) çok farklı olan *megaron* etrafında düzenlenmiş saray, surlar ve kubbeli büyük mezarlar Akhaialıların orijinalliğini ortaya koyar. XII. yy. başında bütün Mykenai sitleri bir yangında harap oldu: ikinci Hint - Avrupalılar dalgası (Dorlar) yunan yarımadasına giriyordu.

● *Helen Ortaçağı (M.Ö. XII. - VII. yy.).* Dor istilâsı, gelişimi ancak Homeros'un şiirlerinden ve daha sonra Hesiodos'un eserinden öğrenilen, karanlık bir devri başlattı. Yenilikler (tokanın [çengel] belirişi, demirin herkesçe kullanılması, ölü yakma âdeti, geometrik üslûpta seramik), Dorların gelişiyle aynı tarihte ortaya çıktı, yani onların eseri değildi; fakat istilâlar, da-

Foto. LAROUSSE

ha helenöncesi zamanlarda halkları Küçük Asya'ya doğru iten hareketi yoğunlaştırdı; Ege'nin Asya kıyılarına yerleşme düzensiz bir şekilde klasik devirde gerçekleşen etnik birlik ise biribirini izleyen karma dalgalar halinde oldu; hattâ bazı yazarlar bunun tek sebebinin kıta Yunanistanı'nın aşırı kalabalıklığı olduğunu ve Mykenai'nin yıkılmasından (XIV. - XII. yy.) sonra değil de, en parlak devrinde teşkilâtlandırılan bir sömürgeleştirmenin sonucu olduğunu ileri sürerler. Akrabalıkları efsaneleşmiş aileleri sıkı bir dayanışma ile ve toprağın kolektif olarak işletilmesiyle gruplaştıran klan (*genos*) o tarihte dağıldı: Mykenai'de şehirleşme ortaya çıkmıştı, fakat Dor Yunanistan'ı, pek iyi bilinmeyen sebepler ve tarzlarla bir şehir yerleşme bölgesini, bir kır arazisini ve kasabaları kapsayan siteler (*polis*'ler) halinde parçalandı. Bu çok küçük siyasî birlikler içinde sosyal gruplar farklılaşmağa başladı: kralın arkadaşları ve nedimleri olan soylulara tek zenginlik kaynağı olan toprak ve sürülerle, meclise girme hakkı verildi; küçük köylülerle zanaatçılar veya liberal meslekten *demiurgos*'lar, agoranın yalnız danışma kurulu niteliğindeki meclisinde dilsiz figüranlardı; yoksul gündelikçiler olan *thetes*'ler ile köleler, siyasî hayata ve orduya katılamıyorlardı; kısıtlanmış olan ve pek makbul bir meslek olmayan ticaret Fenikelilere bırakılmıştı. Fakat karadaki bu parçalanmışlıkta ortak bir medeniyet yayılmıştı; dinî synkretismos (birleşme) Girit - Mykenai (Demeter), Hint-Avrupa (Zeus) ve Trakya (Ares ile Dionysos) tanrılarını tek bir «kutsal ırk» halinde birleştirmişti; yunan pantheon'u, antropomorfik bir toplum içinde alâmetleri mantıkî şekilde dağıtılmış tanrıları kademeleştiriyordu. Yarımadanın dışında Yunanlıların karmakarışık topluluklarını bağlayan şey dindi (adalı İonia'lılar için Delos Apollon'u kültü, Mykale burnundaki ve Knidos'taki dor tapınakları). Ayrıca, Homeros tarzı şiirlerin yavaş yavaş meydana çıkması Yunanlılara, Helenleri Asya'ya karşı birleşmeğe yönelten «millî» bir kahramanlık efsanesi kazandırıyor ve yazının öğrenilmesi helen medeniyetine ifade aracı sağlıyordu (IX. veya VIII. yy.).

● *Arkaik zamanlar (M. Ö. VIII. yy.dan V. yy. başına kadar).* VIII.-VI. yy. arasında geniş bir kolonileştirme hareketi Akdeniz ve ona bağlı iç denizler kıyısında Karadeniz'den İspanya'ya kadar yunan siteleri kurulmasına yol açtı. Önce soylu ailelerde malların büyük oğullara miras kalmasını gerektiren ataerkil rejimin teşvik ettiği bu göç, VII. yy.dan sonra öğretimi merkezîleştiren kolonlara yön veren Delphoi rahiplerinin yönetimi altında işlenecek topraktan çok ticaret acentaları kurma imkânını aradı; başlangıçta ana site ile kurdurduğu koloniler arasında tamamen dinî olan ilişkiler, ticarî ortaklık şeklini aldı; böylece Miletos, Marmara denizi ve Karadeniz kıyılarında kolonilerini çoğaltırken Marsilya da Galya kıyısında, hattâ Rhône yakınında, barbar ülkesinin tam ortasında mübadele merkezlerini artırdı. Sömürgeleştirme, ekonomiyi canlandırarak oligarşiyle yönetilen sitelerde iki yönlü bir hoşnutsuzluğun doğmasına sebep oldu: ticaretin ve zanaatçılığın zenginleştirdiği soylu olmayan kimseler, siyasî haklar istiyor, küçük köylülerle gündelikçiler de sosyal bir devrim bekliyordu (borçların kaldırılması ve toprakların bölüşülmesi). Atina'da Solon ve Midilli'de Pittakos (VI. yy.ın başı) gibi anlaşmazlıklara hakemlik etmekle görevli kanunkoyucular, aile vendeta'sının yerine devlet eylemini geçirerek klanın parçalanmasını tamamladılar ve herkese uygulanacak yazılı kanunlar ortaya koydular. Ama bu reformların yetersizliği, aristokrasiye karşı birleşen halk ve orta sınıfların onayıyle iktidarı tek bir insana bırakan tamamen geçici yeni bir siyasî formülü doğurdu: tiranlık. Düzeni sağlayan ve genellikle halka hayırlı olan bu rejimlerde, küçük mülkiyet yeniden kuruldu; propaganda ve yoksullara yardım kaygısıyle bir büyük inşaatlar siyaseti uygulandı; fakat tek bir insanın nüfuzu üzerine kurulan tiranlık rejimi, aristokrasinin muhalefeti ve pek değerli olmayan tiranların iş başına gelmesi yüzünden çöktü. Bununla beraber tacir sitelerinde oligarşinin geçici bir süre için tekrar kurulmasını kısa süre sonra demokrasinin zaferi izledi. Demokrasinin Atina'da kuruluşu oldukça iyi bilinir (Kleisthenes'in reformları, 508-507). Yalnız kendilerini düşünme anlayışları ile iktisadî ve siyasî rejimlerinin farklılığı yüzünden zıtlaşan sitelerin birbirleriyle savaşmasını, Perslere karşı birçok savaş (Med savaşları) geciktirdi. 540'a doğru Anadolu'daki yunan sitelerinin fethini tamamlamış olan Persler, Tuna kıyılarına ulaşmağa çalışıyor ve Karadeniz'in tahıl üreticisi ülkeleriyle vaz geçilmez ilişkileri kopan Yunanistan'ı tehdit ediyordu; İonia isyanı ile patlak veren (499) ve Marathon (490), Salamis (480), Plataia (479) zaferleriyle gelişen savaşlar, yunan askerlerinin değerini, bu arada da sitelerin birleşme konusundaki güçsüzlüğünü ortaya koydu: Korinthos'taki bir kongrede çeşitli sitelerin temsilcilerinin toplanmasına (481) karşılık, en uzaktaki siteler (Syrakusai ve Girit siteleri), birleşme çağrısına kayıtsız kaldılar; bu sırada Orta ve Kuzey Yunanistan «çekişiyordu»; Mykale burnu zaferinden (479) sonra Isparta birlikleri yurtlarına dönerken, Atinalılar mücadeleye devam ettiler. Başarıda eşit payı olan iki site arasındaki rekabet böylece kesinlikle ortaya çıktı. Bk. ATINA, ISPARTA.

● *Atina konfederasyonu ve Atina'nın manevî üstünlüğü (M.Ö. 479-431).* Atinalı Aristeides, İonia adalarının çoğu ve Çanakkale (Hellespontos) ile bir ittifak yaptı (478 veya 477). Delos konfederasyonu adı verilen bu ittifakın amacı bütün Asya Yunanistanı'nı iran boyunduruğundan kurtarmaktı; yönetim merkezi Delos olan birlik, sitelerin muhtariyetine saygı gösteriyor, fakat federal meclisin başkanlığını ve harekâtın yönetimini Atina'ya veriyordu; müttefikler Kimon'un kumandası altında Eurymedon zaferini (468) kazanarak Ege'yi kesinlikle kurtardılar; bu kurtuluş Atina ile Pers imparatorluğu arasında imzalanan Kallias barışıyle (449) onaylandı. Fakat bu arada konfederasyon, müttefiklerden vergi (*phoros*) alan ve toprakları üzerinde *klerukhos*'ları (toprak sahibi) çoğaltan Atina'nın yönettiği bir «imparatorluk» haline gelmişti; ayrıca Atina, halkın baskısıyle, Korinthos'a ve Isparta'nın Peloponnesos birliğine rağmen, siyasî hegemonyasını bütün Yunanistan'a yaymağa çalışıyordu; 454'ten sonra Atina'nın «silâhlı emperyalizm»i başarısızlığa uğradı ve Otuzyıl barışıyle Atina ve Peloponnesos birliklerinin birarada yaşaması onaylandı. Böylece Yunanistan iki nüfuz bölgesine ayrılmış oldu (446); bir mütarekeden öteye gidememesine rağmen bu barış Perikles Atinası'nda klasik medeniyetin gelişmesine imkân verdi. Kısa süre içinde (446-431) Helenizm Atina'da doruğuna ulaştı ve bu devir, yunan medeniyetinin çağlar boyunca en parlak dönemi sayıldı; gerçekten Atina, anıtlarının güzelliği ve fikir hayatının canlılığıyle, bütün öbür siteleri aşıyordu; bütün yurttaşlara magistralıkları açarak, devlet memurlarına tazminat (*misthophoria*) sağlayarak başarılı bir demokrasi örneği haline gelmişti. Bununla beraber, fikir gelişmesine ve denizcilik faaliyetine rağmen Perikles, Yunanistan'da fikir ve ekonomi birliğini sağlayamadı: 446'da Akropolis'te yapılması tasarlanan kongre de, Thurioi'deki (443) panhelen vakfı da, Eleusis dinleri çevresinde dinbirliğini sağlama denemesi de başarısızlıkla sonuçlandı. Demokratik Atina emperyalizmine karşı kıskançlıklar artıyordu.

● *Hegemonya için mücadeleler (M. Ö. 431 - 359).* O tarihten sonra daha karmaşık ve hemen hemen sürekli hale gelen karışıklıklar, büyük sitelerin hegemonya hayallerini daha da şiddetlendirirken, helenlerin eski bağımsızlık ve anarşi ideali de devam ediyordu. Adaları ve Ege kıyılarını baskıyle biraraya toplayan Atina konfederasyonu, aynı şekilde orta Yunanistan'da yayılan Isparta'nın Peloponnesos konfederasyonuyle çatıştı (431 - 404); bu Peloponnesos savaşı, demokratik ve denizci bir devlet ile aristokratik bir kara devletini karşı karşıya getiriyor, ayrıca Korinthos ve Aigina ticaret sömürgeleri iktisadî hürriyetlerini koruyorlardı. Sicilya seferinin bozgunla sonuçlanmasından (415-413) sonra

Agrigento'da Concordia tapınağı

Delos birliği dağıldı; Perslerin müttefiki olan ıspartalı Lysandros'un Aigos Potamos zaferini kazanmasıyle (405) Euksinos Pontos'a (Karadeniz) çıkış yolları kapanan Atina, 404 barışını kabul etmek zorunda kaldı; bu barışla kalelerini, filosunu, sömürgelerini kaybetti ve bir ittifakla Isparta'ya bağlandı.

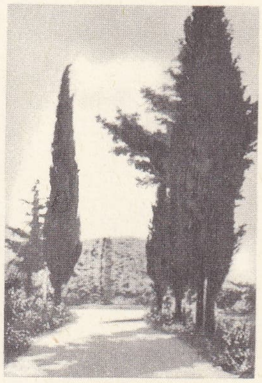

Marathon'da tümülüs

Yunanistan'ı Atina'nın zorbalığından kurtardığını iddia eden Isparta, aslında Lakedemonya'nın oligarşik hükûmetlere dayanan ve Lysandros tarafından temsil edilen daha sert hegemonyasını getiriyordu. Kendisine, çok gerekli olan Dara paralarını aldığı Perslerle ittifakı devam ettirmek ve Asya'daki Yunanlıları korumak arasında kalan Isparta, Perslere Antalkidas barışı (368) ile Anadolu sitelerini teslim etti. Bu antlaşma, ayrıca yunan sitelerinin muhtariyetini de onaylıyordu. Pers imparatorluğu böylece kendi siyasetini Yunanistan'a kabul ettirmişti. Isparta'nın Hellas'ta uyguladığı dehşet rejimi Atina ile Thebai'yi birbirine yaklaştırarak Kadmeia'nın kurtuluşu (379) ve Thebai'nin Leuktra zaferi ile (371) son buldu.

Thebai, kara Yunanistan'ında hegemonyasını kabul ettirmeğe çalışırken, Atina kendi konfederasyonunu tekrar kurdu. (Bk. *İkinci* ATİNA KONFEDERASYONU.) Peloponnesos birliği dağılınca Thebai, bütün Yunanistan'daki müdahalelerini artırdı ve Isparta'nın ihanetini tekrarlayarak Perslerle ittifak yaptı; bu durum Atina ile Isparta'nın birbirine yaklaşmasına yol açtı (369). Thebai, Mantineia'da savaşı kazanmasına rağmen (362), Peloponnesos'taki bu iddialarından vaz geçmek zorunda kaldı. O tarihte Yunanistan'da üç birlik vardı; fakat bu çok zayıf «denge», sürekli savaşlardan çok büyük zarar gören, sağlam ittifaklar yapmak imkânını bulamayan ve kuvvetli bir iktidarın merhametine kalan Yunanistan'ın bitkinliğini yansıtıyordu.

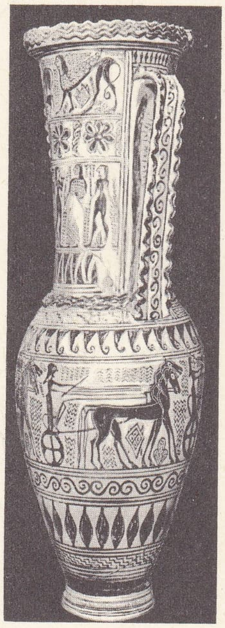

atik-öncesi lutrophoros Louvre müzesi, Paris

● *M.Ö. IV.yy.da sitenin krizi.* V. ve VI. yy.ların kıyaslaması, İskender fethinin arifesinde helen medeniyeti üstüne geleneksel yargıyı bozar. Karadeniz kıyısındaki barbar ülkelerde sanayinin ve doğu ticaretinin gelişmesine rağmen iktisadî faaliyetin yoğun bir şekilde devamına, sanat ve fikir ürünlerinin bolluğuna karşılık, yeni uğraşlar ortaya çıktı. IV.yy.da yunan sitelerinin çoğu (gerek Isparta gibi aristokrasiyle, gerek Atina gibi demokratik bir rejimle yönetilsinler) buhranlar geçirdi. Aristokratik siteler yavaş yavaş, küstahlaşan bir plütokrasiye doğru gelişti. Atina kısa oligarşik denemelerden sonra (Dörtyüzler isyanı [411], Otuzlar tiranlığı [404-403]) giderek titizleşen bir demagojiye düştü. Bütün siteler savaşların ve iktisadî şartların sertleşmesinden doğan sosyal çatışmalarla karıştı; iş hayatında kölelerin rekabetiyle karşılaşan yoksul «demos», zengin tacirler, imalâtçılar ve büyük mülk sahiplerinden meydana gelen azınlıkla çekişiyordu. Yoksulluk ve siyasî karışıklıklar, paralı askerleri çoğalttı. Isparta'da bile, yurttaşların siyasî tartışmalara ve askerlik ödevine karşı kayıtsızlaşmaları siteyi kundakladı. Bütün filozoflar siteyi yeniden teşkilâtlandırma gereğini sezdiler. Kimi Ksenophon gibi siteyi erdeme, kimi İsokrates gibi belâgata, kimi Eflatun gibi düşünce aristok-

rasisine dayandırmak istedi; fakat hepsi kitle iktidarını seçme bir azınlığa vermek istiyordu; aynı şekilde Sicilya tiranlarının denemeleri de Yunanistan'da sempati uyandırıyordu. Üstelik de, fertler yurttaşlık kanununa karşı hak ve hürriyetlerini istiyorlardı; düşüncenin bütün belirtileri bireyciliğin bu gelişmesini yansıtıyordu; Sokrates davası bu kargaşalığı yansıttı; çünkü Sokrates'in düşüncesi, sitenin muhafazakârlığı ve otoritesine karşı «ben»in değerini ve bağımsızlığını savunuyordu. Aynı hoşnutsuzluk dinde de görülmekteydi; geleneksel dinler yetersiz veya etkisiz kalıyordu. Asklepios'un avutucu dini yayılırken, büyüye ve bâtıl inaçlara, özellikle de mistik eğilimlere daha iyi cevap veren doğu tanrılarına (İsis, Astarte) başvuruldu. Sitenin geleneksel çerçevesi ile mücadele eden fert, başka cemaatler aradı; böylece gizli dernekler, aristokratik «*hetairialar*» veya halkı toplayan diyonisos «*thiasos*»ları (toplulukları) gelişti; maddî çıkarlar yeni bir dayanışma yaratıyordu. Site yalnız içten değil, dıştan da tehdit edilmekteydi; yunan dünyası, bilinçsiz bir şekilde siyasî uçurumun kenarında olduğunu seziyordu.

● *Makedonyalı Philippos'un müdahalesi (M.Ö. 359-336).* Atina'nın elinden Sakız (Khios), Rodos, İstanköy (Kos) ve Byzantion'u alan «sosyal» savaşın da (357-355) ortaya koyduğu Atina Konfederasyonu'nun dağılışı ile Makedonya'nın Philippos II'nin yönetimi altında gelişmesi aynı zamana rastlar. Philippos II, feodal krallığını merkezîleşmiş denizci (komşu ülkelerdeki fetihlerle) bir monarşi haline getirdi ve krallığın gücünü arttırdı (falanj, istihkâm birlikleri, Panaion dağındaki altın yataklarının işletilmesi). Siteler arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanarak Phakis'lilere karşı kutsal savaş (356-353) bahanesiyle Yunanistan'a müdahale etti; her ilerlediği yerde (Trakya, Khersonesos ve Khalkidike), Atina kuruluşlarıyle karşılaşıyordu; fakat barış isteyen Atina, ikmal yapmasını ve bağımsızlığını tehdit eden tehlikeye önem vermemekteydi. Philkrates barışından (346) sonra Philippos, Yunanistan'ın kuzeyi dışında, orta Yunanistan'da da mevkiler edinmiş ve Delphoi amphiktyonia konseyinde eskiden Phokis'e ait olan iki oyu ele geçirmişti; o tarihten sonra çatışma kral ile atinalı hatip Demosthenes (ayrıca vatandaşlarının bencilliğiyle uğraşmak zorundaydı) arasında bir mücadele halini aldı. Demosthenes Makedonyalının tarafına geçen Alskhines ve Philokrates'e ve Eubulos ile dostlarının barışseverliğine rağmen Atina savunmasını teşkilâtlandırdı; Theorikon'un fonları donanmaya ayrıldı, müttefikler arandı; eski kinleri bir yana bırakan Demosthenes, Thebai ile, hattâ Perslerle ittifak yapmayı düşündü. Fakat savaş hazırlığında geç kalınmıştı ve müttefik Attike-Boiotia, ancak kozlar paylaşıldıktan sonra işe karıştı. Sözde Lokris'lilere karşı açılan ikinci kutsal savaş, Philippos'a, Yunan birliklerinin Khaironeia'da (338) kurtaramadıkları Boiotia'yı istilâ imkânını verdi. Yunan sitelerinin bağımsızlığı ortadan kalkmıştı. 338 Barışı, Thebai'ye büyük zarar vermesine karşılık Atina'ya dokunmadı; ama Atina Khersonesos'u ve Konfederasyonundaki yerini kaybetti; ayrıca Attike, Kadmeia ve Akrokorinthos'a yerleştirilen Lakedemon garnizonlarıyle çembere alındı. Korinthos birliğinin kurulması Yunanistan'a bütünlüğü sağlayan bir teşkilât kazandırdı; «hür» denen siteler, Philippos'un başkanı (*hegemon*) ve başkumandanı olduğu birliğe katılmak zorundaydı. Ayrıca Philippos, bütünlüğü sağlamlaştırmak için yunan idealine (sık sık ihanet edilmişti) uygun olarak Perslere savaş açmağa karar verdi, fakat daha sefer başlamadan öldürüldü (336).

● *İskender ve Eskiçağ dünyasının helenleştirilmesi.* Philippos'un ölümü ile Yunanistan'da doğan ümitlere rağmen, Yunanlılar İskender ile Korinthos paktını yenilediler; bir ayaklanma denemesi Thebai'nin yerle bir edilmesine yol açtı. İskender, Asya'ya hareket ederken, Makedonya ve Yunanistan'ı Antipatros'a emanet etti; Antipatros zayıf kuvvetlerle siteleri boyunduruk altında tutmayı başardı; Isparta'daki bir ayaklanmayı bastırdı (331); bu arada parti mücadelelerinden ötürü parçalanmış olan Atina, İskender'in hazinedarı Harpalos'a kısa süren bir ayaklanmadan sonra boyun eğdi. Antipatros, Helen birliğinin sözde muhtariyetini ortadan kaldırdı ve sitelerin yönetimine müdahale etti. Üstelik İskender şehir tanrılarına gösterilen saygının artık kendisine gösterilmesini istedi ve kabul ettirdi. İskender'in fetihleri ve ırkların kaynaşmasıyle şehirlerin kurulmasına dayanan evrensel imparatorluk hayali, helenizme Mısır ile Asya'nın büyük kısmını ekledi. Gerçekten İskender, Doğu'nun aşırı büyüklüğüyle ve mutlakıyetçiliğiyle büyülenmesine rağmen, yunan dehasına sadık kaldı. Seleukoslar Asyası ile Lagos'lular Mısırı'nda gelişen ve «helenistik» adı verilen medeniyet, helenizm ile daha önceki medeniyetlerin ilişkisinden doğdu.

● *İskender'in ölümünden Roma fethine kadar Hellas.* Bununla beraber, İskender ölünce, fethedilmiş olan bütün ülkeler arasında yalnız Yunanistan tekrar bağımsızlığını kazanmağa kalkıştı. *Lamia savaşı* (323-322) sitelerin birliğini sağlayamadı ve Antipatros'un zaferiyle ve kayıtsız şartsız boyun eğmeyle sonuçlandı (322). Ondan sonra Yunanistan, İskender'in ölümünü izleyen savaşlara sürüklendi. Antipatros'un yerini alan Polysperkhon'un, onun oğlu Kassandros'un ve Antigonos'un oğlu Demetrios Poliorketes'in arasında çekişmelere yol açtıktan sonra 277'de Makedonya ile beraber Poliorketes'in oğlu ve Antigonoslar hanedanının kurucusu olan Antigonos Gonatas'ın eline geçti. Parçalanmış olmasına ve İskender'in fetihlerinden sonra yeni pazarların açılmasının imkân verdiği geçici iktisadî kalkınmaya rağmen iflâs etmesine karşılık, Atina büyüklük ve kurtuluş hayallerinden vaz geçmedi. Makedonya krallarının hâkimiyeti çeşitli tarzlarda uygulanıyordu; krallar bazen sitelere bir *epistates* ile bir garnizon yerleştiriyor veya sitenin en yüksek iki memurunu tayin etmekle yetiniyor, ya da bir tiran'a veya oligarşik bir partiye dayanıyorlardı. Atina helenizmin merkezi olmağa devam ediyordu, stoa'cı ve epikuros'çu filozofları, karşıt ilkelere dayanarak da olsa, dünya işlerine karşı ilgisizliği telkin etmekteydiler. Agis IV (244-241) ve Kleomenes III'ün (235-222) cesaretli denemelerine rağmen, özellikle Isparta'da sosyal anlaşmazlıklar ciddîleşiyor ve şehri sürekli olarak karıştırıyordu. Yurttaşlık kültlerine artık ilgi duyulmuyor, fakat Dionysos ile Asklepios kurtarıcı mistisizmlerini sunarlarken halk adsız ve soyut Tykhe (Kısmet) ile Ananke'ye (Zaruret) boyun eğiyordu.

O zamana kadar geri kalmış olan bu bölgelerde orijinal siyasî denemeler ortaya çıktı; uzun süre öbür bölgelerle ilişkisiz yaşayan kırlık Aitolia, bütün kasabalarını kesinlikle eşitliğe dayanan bir birlikte topladı, Delphoi'nin koruyucusu olarak etkisini Attike dışında Korinthos körfezinden Pagasetikos körfezine kadar yaydı. Eski bir tarihte kurulan fakat o sıralarda özellikle İsthmos'da (Korinthos kıstağında site) olmak üzere altmış kadar sitesi bulunan Akhaia birliği de aynı şekilde gelişti; birlik, Aratos'un, Aleksandros Gonatas ile savaşmak istemesinden zarar gördü. Sonunda sitelerin gerilemesi ve iktisadî çöküntü Taras'ın yerlilerle ve Roma'nın ilerleyişiyle mücadele ettiği, Syrakusai'nin de Kartaca ile çatıştığı Batı Yunanistanı'na da yayıldı.

● *Yunan bağımsızlığının sonu ve roma hâkimiyeti.* III. yy.ın sonunda Batı Yunanistan, İkinci Pön savaşı sırasında roma hâkimiyetine girdi. Buna karşılık Roma, Doğu Akdeniz'de ancak istemeye istemeye ilerledi: Makedonya kralı Philippos V'in 219'da İllyrialı korsanları ve Kartaca'yı destekleyerek bir dizi savaşa (Makedonya savaşları [215-205, 200-196 ve 172-168]) yol açtığı sırada, Roma'nın yunan siteleriyle ilişkisi, tacirlerinin Delos ve Rodos ile yaptığı ticaretten öteye gitmiyordu. Bu savaşlarda Yunanlılar bölündü. Kynos Kephalai zaferinden (197) sonra Senato ile anlaşan Flaminius, bütün yunan sitelerine bağımsızlıklarını geri verdi (İsthuria oyunları 196) ve böylece aslında Yunanistan'ı anarşinin kucağına itmiş oldu; anarşiyi Philopoimen yönetiminde Akhaia birliğinin emperyalizm denemesi daha da artırdı. Makedonya krallığının ve birliğinin ortadan kalkması (168) ve Yunanistan'a Roma'nın giderek sertleşen müdahaleleri, Makedonya'da serüvenci Andriskos'un ve Akhaia birliğinin ayaklanmasına sebep oldu. 146'da Makedonya bir roma eyaleti haline geldi ve prokonsülü, Yunanistan üzerinde bir çeşit himaye uygulamağa başladı; böylece sosyal antlaşmazlıkları ve siteler arasındaki rekabetin kemirdiği yunan bağımsızlığı ortadan kalkmaktaydı. Kısa süre sonra bütün yunan dünyası roma hâkimiyeti altına girdi (Bergama krallığının Roma'ya bırakılması [133], Suriye eyaletinin teşkilâtlandırılması [63], Mısır'ın işgali [30]). 146'dan sonra «federe siteler» adı verilen Atina, Isparta ve Delphoi dışında yunan siteleri vergiye bağlandı; Korinthos ise Delos'taki italyan kuruluşlarının rakibi olacak kadar zenginleşmesini yıkılmasıyle ödedi. Aralarında Atina'nın da bulunduğu birçok site tarafından desteklenen Mithridates'in teşebbüslerinde başarısızlığa uğraması, Yunanistan'ın son hürriyet umutlarını da kırdı (88 - 84). *İç savaşlar* sırasında ülke bir savaş alanı haline geldi; Pompeius'u desteklemesine rağmen, Korinthos'ta bir koloni kuran Sezar tarafından hoşgörüyle yönetildi; fakat artık savaşlarda yakılıp yıkılmış, savaş salmalarıyle bitkin düşmüş bir ülkeydi. Augustus, Yunanistan'ı tekrar teşkilâtlandırdı. Tesalya Makedonya'ya bağlandı, Epir bir procorator'a bırakıldı, Yunanistan'ın geri kalan kısmı, Korinthos prokonsülünün yönetimi altında Akhaia eyaletini meydana getirdi; 47'de ilhak edilen Trakya'ya önce bir procurator, sonra bir legatus tayin edildi (107). Roma, Limni (Lemnos) ile Delos'u muhafaza eden Atina'nın hürriyetine saygı gösterdi; Yunanistan'a şairliğini ve atletliği onaylatmağa giden Neron (67 ve 69), Yunanlıların hürlüğünü ilân etti ve sitelerden vergiyi kaldırdı; ama bu vergiyi Vespasianus tekrar koydu. Hadrianus, dönem dönem bayramlar kutlayarak bir yunan birliğinin doğmasını destekledi (128-129 kışı). 176'da Marcus Aurelius, Atina üniversitesini yeniden teşkilâtlandırdı; iyi bir eğitim görmüş sayılmak için Yunanistan'a gitmek, belâgatçiler ve filozoflarla tanışmak şart sayılıyordu; haydutlara rağmen oyunlar çok turist çekiyordu. Yunanistan, Hadrianus ve Herodes Atticus gibi bilim ve sanat koruyucusu, yunan dostu, imparatorların desteklediği fikir gelişmesinden gurur duyuyordu. Bununla beraber Asya eyaletinin fikir ve ekonomi gelişmesinden zarar görmekteydi; nüfusu azalan, Doğu ile Batı arasında aracı rolünü kaybeden ülkede, lüks sanayii ile Patrai ve Korinthos kolonilerindeki birkaç ticarî faaliyetten başka şey kalmamıştı. Varlıklı sınıfların hâkim olduğ siteler yoksullara yardım yükümlülükleri yüzünden zenginleşemiyordu. Barbarlar tarafından tehdit edilen (Atina'nın Heruliler tarafından alınması [267-268]) Yunanistan, Constantinus zamanında İllyricum eyaletine bağlandı ve imparatorluğun genel gelişmesinden yararlandı. Decuriolara benzer görevleri olan *dekaprotos*'lar vergileri topluyor, halkın geri kalan kısmı ise yavaş yavaş toprak kölesi haline geliyordu. İstanbul'un kuruluşundan sonra ülke ihmal edilmeğe başlandı.

Bizans Yunanistanı

395'ten sonra Yunanistan, Doğu İmparatorluğuna katıldı; hem İllyria (Makedonya piskoposluğu), hem de Doğu (Trakya piskoposluğu) praetorluğuna bağlıydı. Birçok defa istilâlarla yakılıp yıkıldı: Arcadius'un hükümdarlığı sırasında Eleusis tapınağını yıkıp Peloponnesos'a kadar ilerleyen Vizigotlar. 479'da Makedonya'yı aşan Ostrogotlar. Korinthos kıstağının kuzeyindeki bütün bölgeyi yağma eden (540) Hunlar, 547'den sonra İslavlar ve Avarlar (591), Kıbrıs'ı (649) ve Rodos'u alan Araplar.

Barbar halkların yerleşmesinin izlediği bu akınlar, halkın yapısını değiştirdi. Birçok islav, ülkenin iç taraflarına yerleşerek IX. yy.dan sonra Hıristiyanlığı kabul etti; bu sırada eski halklar kıyılara ve adalara doğru göçtü.

İdarî teşkilât da değişti; tehlike, strategoslar emrinde thema (Yunanistan'da dört ta-

ne) adı verilen askerî idare bölgeleri kurulmasına yol açtı. Fakat, özellikle Batı İmpartorluğu'nun yıkılmasından (476) sonra, Yunanistan, Bizans imparatorluğunda, kültür alanında üstün bir yer aldı. Theodosius II, yunanlı karısı Eudoksia'nın etkisiyle İstanbul'da bir yunan üniversitesi kurdu (425) ve hükümlerin Yunanca verilmesini kabul etti. Justinianus 529'da, Atina'daki paganlığın yuvası gözüyle bakılan felsefe okullarını kapattıysa da, kararnamelerinin çoğunu Yunanca olarak yayımladı ve yunan anlayışı çağının yazar ve sanatçıları için ilham kaynağı oldu. 630'a doğru Herakleios «*basileus*» unvanını kabul etti ve Yunancayı resmî yönetim ve ordu dili haline soktu. Hıristiyan kilisesi bu dili kullanarak yayılmasına yardım etti. Halk hemen her yerde halk Yunancasını konuşuyordu.

Yunanistan, imparatorluğu parçalayan din kavgalarına sürüklendi ve 727'de kutsal ikona aleyhtarı Leon II İsauros'a karşı ayaklandı. Doğu'nun, geri kalan kısmı gibi, 1054'-teki mezhep ayrılığını izleyerek ortodoks oldu ve İstanbul patrikliğine bağlandı.

Yunanistan VIII. yy.dan sonra yeni felâketlere uğradı. 746'da veba salgını halkın yarısını öldürdü. Kıbrıs'ı geri alan (746) Konstantinos'un bir süre durdurmayı başardığı Araplar önce Girit'i (826), sonra Selânik'i (904) aldılar. X. yy. sonunda Arapların durdurulmasına karşılık (961'de Nikephoros Phokas'ın Girit'i geri alması), Bulgarlar ortaya çıktı; Bulgar çarı Samuil, Thermopylai'ye kadar ilerledi; orada Bulgarkıran Basileios II'ye yenildi (Sperkheios, 996); kısa süre sonra Normanlar Epir'e çıktılar (1081) ve Eğriboz ile Attike'yi yakıp yıktılar (1147). Bu istilâlar Yunanistan'ı büyük ölçüde yoksullaştırdı. Birçok köylü, şehirlere doğru göçtü ve kırlarda, Messenia'daki Kantakuzenos'larınki gibi büyük feodal mülkler kuruldu. Hükümdarlar çoğunlukla barbarlara karşı, Venedik cumhuriyetinin desteğini aradılar; Venedik de bundan, ticaret üsleri elde etmede yararlandı. Üçüncü Haçlı seferi sırasında İngiltere kralı Arslan Yürekli Richard, Kıbrıs'ı fethederek (1191), ertesi yıl eski Kudüs kralı Gui de Lusignan'a bıraktı; Lusignan'ın yerine geçen (1194) kardeşi Amaury 1197'de Kıbrıs kralı unvanını aldı. Krallık 1489'da Venedik'in eline geçti. Dördüncü Haçlı seferi (1204) Flandre kontu Baudouin'e verilen bir Latin İmparatorluğunun (etkisini Trakya'ya yaydı) ve frank prensliklerinin kurulmasıyle sonuçlandı. Selânik (veya Makedonya) krallığı Bonifacio di Montferrato'ya verildi. Bonifacio, Tesalya ile Attike'yi de fethederek arkadaşlarına fiefler (italyan Pallavicini'-ye Bodonitsa, Comtois de La Roche'a Atina ile Thebai) bağışladı. Bu arada Bizanslı Mikhael I, Mora prensliğini kurdu: kardeşi ve mirasçısı Theodoros, prensliği genişletti ve 1222'de Selânik'i Bonifacio di Montferrato'dan aldı.

O tarihten sonra, Frankların Mora adını verdikleri Peloponnesos Guillaume de Champlitte ve Geoffroi de Villehardouin tarafından fethedilerek (1205), Akhaia prensliği haline geldi, prensliğin başına 1209'da Geoffroi geçti. Venedik, Eğriboz'u (veya Negraponte) ve yunan adalarını kendine ayırarak prenslik haline getirdi (Naksos, Limni [Lemnos] v.b. düklüğü), Girit ise doğrudan doğruya Venedik cumhuriyeti tarafından yönetildi.

Mora'da Geoffroi, Lakonia (1210), Korinthos, Nauplion ve Argos'a boyun eğdirdi; Bizanslıların elinde yalnız Monembasia (Malvasia) limanı kaldı (1212). Geoffroi, Elis'te Andrabida'yı başkent yaptı ve büyük mülk sahiplerinin topraklarının bir kısmına dokunmayarak halkı kendine bağladı. Frankların kolonileştirme hareketi, Geoffroi'nin ikinci oğlu Guillaume de Villehardouin (1245-1278) zamanında gelişti. Guillaume, Monembasia'yı aldı ve ülkeye hâkim olmak için birçok müstahkem şato yaptırdı (Mystra, Leuktron v.b.), Atina ve Bodonitsa prenslerine metbuluğunu kabul ettirdi; fakat 1259'da imparator Mikhael Palaiologos'a yenilerek Mystra, Monembasia ve Mani'yi bırakmak zorunda kaldı. Kızını, Sicilya kralı Charles d'Anjou ile evlendirerek onun metbuluğunu kabul etti; 1404'te düklüğü cenevizli serüvenciler ele geçirdiler, fakat kısa süre sonra Bizans'a boyun eğdiler (1430). Franklarla yerlilerin birarada yaşaması birçok melezin doğmasına yol açtı. Mora'da parlak bir medeniyet gelişti.

La Roche'ların yönetimi sırasında Atina düklüğü, Tesalya'ya metbuluğunu kabul ettirdi; sonra 1311'de Kopais gölü yenilgisi ertesinde, katalan çapulcular tarafından işgal edildi; Katalanlar Sicilya kralının himayesini kabul ettiler. Sicilya kralı prensliği, Floransalı Norino Acciaivoli'ye (aynı adı taşıyan bankacıların akrabası) bıraktı. Floransalılar Atina'ya fikir hayatındaki parlaklığını yeniden kazandırdılar ve hümanist hareketi desteklediler.

Kudüs krallığının kaybından sonra (1291), askerî Saint-Jean Şövalyeleri tarikatı, önce Kıbrıs'a çekildi, sonra Yunanlılardan Rodos'u aldı (1306-1308); bu adadan Türkler tarafından kovulunca (1522), Karl V'-ten Malta'da yerleşme hakkını elde etti (1530).

Yunanlı imparatorlar Franklara ve Venediklilere karşı Cenovalılara dayandılar ve onlara Foça (Phokaia) [1275] ile Sakız (Khios) [1304] ve Lesbos (Midilli) [1355] adalarını bıraktılar. XV. yy.da, yunan medeniyetinin Doğu İmparatorluğunun ilk zamanlarından daha parlak bir hale geldiği eyaletlerin çoğunu geri almışlardı.

Türk hâkimiyeti

Yunanistan'ın tam olarak osmanlı hâkimiyetine girmesi Murad I devrinden, Bayezid II'nin 1500 yılı içinde Koronenethone gibi Venediklilerin elinde bulunan limanları zaptetmesine kadar sürdü. Osmanlılar özellikle, Murad I devrinde Hacı İlbeyi'nin 1364 yılında haçlılara karşı kazandığı Sırp Sındığı zaferi ile Gümülcine (Komotini), Serez (Serrai), Drama ve Kavala'yı alarak yunan topraklarına ayak bastılar. Yıldırım Bayezid zamanında Tesalya (Thessalia), Yenişehir (Neapolis), Vardar (Aksios) dolayları ele geçirildi. 1392 İlkbaharında Selânik (Thesaloniki) ve Halkidikya (Khalkidike fethedildi. Akıncı beylerinden Evrenos Bey, Epir (Epeiros) ve Attike bölgelerinin bir kısmını osmanlı topraklarına kattı. 1397'de Yıldırım Bayezid güneyde Attike yarımadasına inerek Atina (Athenai) şehrine girdi. Mora (Pelaponnesos) yarımadasındaki despotlukları osmanlı yönetimine bağlı duruma getirdi. Murad II, Fetret devrinde (1402-1413) Bizans'a geri verilen Selânik şehrini 13 mart 1430 yılında tekrar osmanlı topraklarına kattı. Epir'in başkenti Yanya (Ioannina), 9 ekim 1431 tarihinde ele geçirildi. Fatih Sultan Mehmed, 1453 yılında İstanbul'u fethettikten sonra, iki Bizans dukalığı şeklinde yönetilen Mora yarımadasını osmanlı hâkimiyeti altına almak için 1458 yılında birinci Mora seferine çıktı. Bu sırada Attike yarımadasında Osmanlı devletine vergi veren bir Latin dukalığı bulunuyordu. Mora'nın güneyindeki Methone-Korone limanları da Venediklilere aitti. Fatih Sultan Mehmed 1458 yılı ağustos ayı içinde Atina şehrine girdi. Attike bölgesi bir sancak olarak Rumeli beylerbeyliğine bağlandı. Korinthos kanalını geçen Fatih, Petras'a (Patrai) geldi ve bu şehrin imarı konusunda gerekenlere emir verdi. Fatih Mora'da bulunan iki despotluğa da yeni bir yönetim getiriyordu. Korinthos'ta yapılan antlaşma gereğince Mora üç bölgeye ayrılıyordu: birinci kısım, doğrudan doğruya Osmanlı devletine bağlanacaktı. Diğer iki kısım da Osmanlı devletine yıllık 300 duka altını vergi ödemek üzere prens Dimitrios ile prens Thomas arasında bölüşülüyordu. Fatih, 1460 yılında ikinci defa Mora seferine çıkmak zorunda kaldı. Buna sebep Osmanlı devletinin himayesinde bulunan iki kardeş Palaiologos ailesine mensup prens Thomas ve prens Dimitrios arasındaki mücadele idi. 13 Nisan 1460'ta İstanbul'dan hareket eden Fatih Sultan Mehmed, Mora meselesini çözümleyerek iki rum despotluğunu ortadan kaldırdı. Prens Dimitrios'a Enez'i (Ainos) verdi. Prens Thomas ise papaya sığınmıştı. Morada Palaiologos sülâlesine son verildikten sonra merkezi Patras olan sancakbeyliği durumuna geldi. Bunun dışında Yunan yarımadasına komşu Ege denizindeki adalar da Murad I döneminden itibaren osmanlı hâkimiyetine girmeğe başlamışlardı. Mora yarımadasında Venediklilerin elinde İnebahtı (Naupaklos) ve Navarin (Nauarinon) limanları kalmıştı. Bundan başka, Kythera ile Antikythera adaları ise Venediklilerin hâkimiyeti altındaydı.

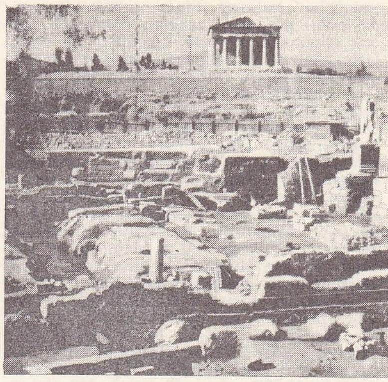

Atina'da Agora kazıları

Bayezid II Venedik cumhuriyetinin Osmanlı devletine takındığı düşmanca durum yüzünden, 31 mayıs 1499 tarihinde İstanbul'-dan hareket ederek Venedik'e karşı Yunanistan seferine çıktı. Osmanlılar, Kemal Reis yönetimindeki donanma ile 28 temmuz 1499 tarihinde Venedik'e karşı Sapienza deniz savaşını kazandılar. 30 Ağustos 1499'da İnebahtı kalesi ele geçirildi. 10 Ağustos 1500'de Methone, 16 ağustosta Korone osmanlı ordularına teslim oldu. Böylece Yunanistan tamamen osmanlı hâkimiyeti altına girdi. Rumların Osmanlı imparatorluğu içinde diğer hıristiyan reaya göre imtiyazlı durumları vardı. Rumlar din, dil hürriyetine sahip durumda idiler. Köylülere toprak üstünde mülkiyet hakkı da tanınmıştı. Özellikle rum tacir ve gemicilerinin imtiyazları köylülerinkinden de genişti. Deniz ticareti ile uğraşan rum tacirleri Venedik cumhuriyetinden boşalan Doğu Akdeniz ticaret alanına sahip çıkmışlardı. 1816'da rum denizcilerinin elinde 600 kadar ticaret gemisi bulunuyordu. İstanbul'da oturan Fenerli Rumlar ise genellikle tercümanlık başta olmak üzere bazı idarî işlerde görev alırlardı. XIX. yy.da Yunan ihtilâlinin oluşumunda ise birinci derecede etkili olan yabancı devletlerin yunan milliyetçiliğini uyandırma gayretleri 1789 Fransız devrimi sonucunda Avrupa'ya yayılmağa başlayan milliyetçilik akımları, lord Byron gibi avrupalı aydınların girişimleri ile etkinliğini artırdı. Özellikle 1797 tarihli Campo-Formio antlaşması sonucu Osmanlı imparatorluğuyle sınır komşusu olan Fransa'nın da bu konuda büyük katkısı oldu. İmparatorluktaki imtiyazlı durumlarından yararlanan rum aydınları Avrupa ile ilişki kurarak Yunanistan'ın hâkimiyeti, hattâ eski Bizans imparatorluğunun canlandırılması yönünde çalışmağa başladılar. Yunan ayaklanmasının ilk teşkilâtlanması 1814 yılında Odesa'da meydana getirilen Etniki Eterya (Ethniki Hetairia) cemiyetidir. Cemiyetin ilk gayesi eğitim ve öğretimi hıristiyan reaya arasında yaygınlaştırmaktı. Gerçekte ise Rum patriğinin yönetiminde eski Bizans imparatorluğunu kurmak ülküsü izleniyordu. Yunan isyanının ilk belirtileri 1820 yılındaki Eflak-Boğdan isyanında görüldü. Ayaklanma hareketini yöneten Aleksandros Ypsilantis Rus, Rumen ve Bulgarların da yardımını sağlamak amacıyle 3 000 kişilik bir kuvvetle ayaklandı fakat başarılı olamayarak Avusturya'-ya sığınmak zorunda kaldı. Eflak ve Boğdan'da isyan bastırıldığı sırada Mora'da Rumlar baş kaldırdılar (18 şubat 1821). Mora isyanı kısa zamanda gelişti. Halk geniş ölçüde ayaklanmaya katıldı. Patras patriği bütün Rumları Türklere karşı savaşa çağırdı. Ayaklanma millî ve dinî bir karakter alarak genişlemeğe başladı. Eflak -Boğdan ve Mora ayaklanmaları İstanbul'-da heyecan yarattı. Ayaklanmada parmağı olan Etniki Eterya cemiyetinin ilerigelen üyelerinden patrik Gregorios ve diğer met-

Foto. Delius (LAROUSSE)

ropolitler asılarak idam edildi. Avrupa devletleri görünüşte tarafsız davranma gayreti içindeydi. Avrupa kamuoyu ise Rumların yanında yer alıyordu. Buradaki mücadele bir bakıma «hıristiyanların müslümanlarla çarpışması» olarak tanımlanıyordu. Âsiler 1822 yılının ocak ayında Epiduros'ta bir kurultay toplayarak Yunanistan'ın bağımsızlığını ilân ettiler. Avrupa'da eğitim görmüş olan Maurokordatos, hükûmet başkanı oldu. Osmanlı devleti, gayretlerine rağmen isyanın önüne geçemiyordu. Yeniçerilerin düzensiz ve isteksiz savaşmaları, başarıyı önlüyordu. Bu durum karşısında Mahmud II, Mısır valisi Mehmed Ali Paşadan yardım istemek zorunda kaldı. Mısır valisinin batı eğitimli yetiştirilmiş askerleri, Rodos'ta osmanlı donanmasıyle birleştiler. Mehmed Ali Paşa, Osmanlı devletinin, kendisine Girit ve Mora valiliklerinin verileceği sözü üzerine, Mora isyanını bastırmak için oğlu İbrahim Paşanın kumandasında 16 000 asker, 54 gemi, 150 top ve malzeme taşıyan 400 ticaret gemisi verdi. 1824-1827 Yıllarında Mora, âsilerden temizlendi. 1827'de ayaklanmanın merkezi sayılan Mesolongi teslim oldu. Mora ayaklanması tam bastırıldığı sırada avrupa devletlerinin olaya karışması, durumu değiştirdi. 1825'te rus çarı olan Nikolay I, Doğu Akdeniz'de Mehmed Ali Paşanın kuvvet kazanmasını istemiyordu. Avusturya'yı müdahale konusunda ikna eden çar, Babıâli'ye yunan ayaklanması konusunda nota verdi. Osmanlı hükûmeti, isyanın yatışmak üzere olduğu bu dönemde Rusya'nın işe karışmasını önlemek amacıyle 7 ekim 1826'da Akkerman antlaşmasını imzaladı. Bu antlaşma yunan isyanına ait hiç bir madde taşımıyordu. Ruslar, Akkerman antlaşmasıyle bazı ticarî ayrıcalıklar elde etti. Öte yandan İngiltere de kamuoyunun ağır basması yüzünden Rusya ile birlikte yunan isyanı ile ilgilenmeğe başladı. Ruslar ve İngilizler İbrahim Paşanın Mora'da baskı yaptığını ileri sürerek Petersburg protokolunu imzaladılar (4 nisan 1827). Protokolda Yunanistan'ın Osmanlı imparatorluğuna bağlı olarak vergi veren muhtar bir devlet olması ileri sürüldü. Bu konuda fikir birliğine varan İngiltere, Rusya ve Fransa 6 temmuz 1827 tarihinde Londra antlaşmasını onayladılar. Antlaşma gereğince yunan âsilerine yardım konusundan başka, Osmanlı devletine baskı yapılması da karar altına alınmıştı. Osmanlı hükûmeti Londra antlaşmasını içişlerine karışma saydığından bu kararları tanımadı; bunun üzerine İngiltere, Fransa ve Rusya, bir ültimatomla, türk ve mısır kuvvetlerinin Yunanistan'dan çekilmesini istediler.

Ültimatom reddedilince müttefik donanma 20 kasım 1827 tarihinde Navarin limanına girerek Osmanlı ve Mısır gemilerini batırdı. Bu olay Avrupa'da geniş yorumlara yol açtı, Avrupa'da yürütülmekte olan içişlerine karışmama prensibiyle beraber Avusturya başbakanı Meternich'in kurmuş olduğu denge sistemi bozuldu. Fransızlar geçici olarak Mora'yı işgal ettiler. Bu olayların ardından 1828-1829 Osmanlı - Rus harbi çıktı. Rumeli ve Anadolu yönünden baskı altında kalan Osmanlı devleti, 14 eylül 1829 tarihinde Rusya ile Edirne antlaşmasını yapmak zorunda kaldı. Osmanlı devleti bu antlaşmanın maddelerinin birinde İngiltere ve Rusya'nın imzalamış olduğu Petersburg protokolonu tanımak zorunda kalıyordu. Böylece 14 eylül 1928 Edirne barış antlaşması gereğince bağımsız bir Yunan krallığı kurulmuş oluyordu.

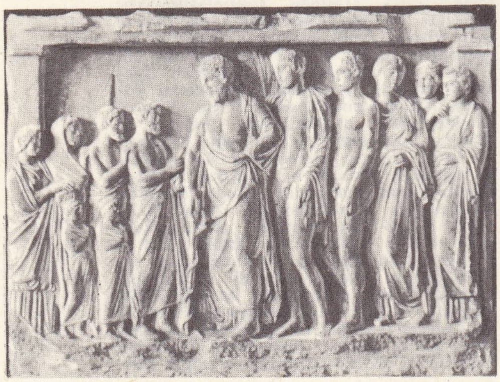

alçak kabartma sadık insanlar (solda) Asklepios ve ailesine yalvarırken Millî müze, Atina

Yunanistan krallığı

Yunanistan önce, Nauplion'u geçici başkent yapan diktatör Kapodistrias tarafından yönetildi. Kapodistrias'ın öldürülmesinden (1831) sonra, ülke 1832'de bir krallık haline getirilerek tahta Bavyera'lı prens Othon çıkarıldı. Othon, idarî görevlere ve orduya almanları doldurarak halkı kendine düşman etti. Kallergis'in yönettiği bir hükûmet darbesi (eylül 1843), Othon'u bir anayasa çıkarmayı vaat etmek zorunda bıraktı ve mart 1844'te bir Millet meclisi anayasayı onayladı; oyla seçilmiş bir meclis ve kral tarafından kaydı hayat şartıyle tayin edilmiş bir senatoya rağmen ülkede parlamenter rejim yoktu. Othon böylece, Rusya'nın desteğiyle otoritesini koruyabildi. Durumdan memnun olmayan İngiltere, David Pacifico adlı bir yahudi alacaklının isteklerini destekleyerek 1850 başında yunan kıyılarını abluka etti. Fakat bu beceriksizce müdahale rus etkisini arttırdı; çar, bu arada yunan kilisesinin idarî bağımsızlığını kabul ettirmek için padişaha başvurdu. Kırım savaşı sırasında (1854 -1856), Yunanlıların Rusya'ya sempatisi ve türk eyaletleri Epir ve Tesalya'daki yunan ayaklanmaları, Fransa ile Büyük Britanya'yı Pire'ye asker çıkarmağa yöneltti; bu kuvvetler 1857'ye kadar Pire'de kaldılar.

Othon 1862'de devrildi. İngiltere, Doğu Akdeniz'deki Hindistan yolu üstünde çok önemli olan Yunanistan'a nüfuzunu kabul ettirebilmek için, Millet meclisine Galler prensinin kayınbiraderi danimarkalı Georgios'u kral seçtirdi (ekim 1863); yeni hanedanı kendisine bağlamak amacıyle 1815'ten beri elinde tuttuğu İon adalarını Yunanistan'a bıraktı (1864). Ülkede 1864 Anayasasıyle hükümdarın hakları kısıtlandı ve genel oyla seçim sistemi kabul edildi; fakat parlamenter rejim ancak 1875'te kurulabildi.

Georgios I, 1866'da Giritlilerin Türklere karşı ayaklanmasını destekledi, fakat öbür devletlerden yardım göremediği için adayı Osmanlılara bırakmak zorunda kaldı. 1877-1878 Rus - Türk savaşı sırasında Yunanistan'a 1881 İstanbul konferansında kararlaştırılan Tesalya ve Epir'deki sınır düzeltmeleri vaat edildi. 1878'deki reform vaatlerinin yerine getirilmemesinden memnun olmayan Giritliler, 1896 martında yunanlı gönüllülerin desteğiyle ayaklandılar ve şubat 1897'de Yunan hükûmeti (Deligiannis) Girit'e asker çıkardı. Prens Konstantinos kumandasında Yunanlılar Makedonya'ya girdiler fakat yenildiler. Büyük devletlerin aracılığıyle mütareke kabul ettirildi ve İstanbul antlaşmasıyle (aralık 1897) Girit, yunan prensi Georgios'un himayesinde muhtar ilân edildi. Georgios baskı rejimi yüzünden 1905'te bir ayaklanmaya yol açtı ve yerine Zaimis getirildi.

Ekim 1908'de başlayan Balkan buhranı Yunanistan'da ve Girit'te milliyetçi bir harekete fırsat verdi; Girit'te Venizelos adanın Atina hükûmetine bağlandığını ilân etti. 1909 Ağustosunda bir askerî hükûmet darbesi sonunda Venizelos başbakan oldu (1910). O tarihten sonra Venizelos hiç vakit kaybetmeden yunanlıların oturduğu bütün toprakları birleştirmeğe çalıştı. İçte, başlıca hürriyetleri sağlayan bir Anayasa oylattı (1911) ve yabancı teknisyenlerin yardımıyle, ülkeyi idarî, askerî ve iktisadî bakımdan teşkilâtlandırmağa çalıştı. Yunanistan, Rusya'nın aracılığıyle Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ ile birleşti ve bu Balkan birliği Türkiye'ye savaş açtı (18 ekim 1912). Bk. BALKAN *Seferleri*.

Yunan ordusu Epir ile Makedonya'yı istilâ etti ve Selânik (kasım 1912) ile Yanya'yı (nisan 1913) ele geçirdi; bu olaylar sırasında Georgios Selânik'te öldürüldü ve yerine oğlu ve alman imparatoru Wilhelm'in kayınbiraderi Konstantinos geçti (mart 1913). Mayıs 1913 Londra konferansında bu ilk anlaşmazlık sona erdi, fakat Makedonya'nın bölüşülmesiyle ilgili çekişmeler, bir yanda Bulgaristan ve eski müttefikleri, öte yanda da Türkiye ve Romanya ile bir savaşın patlak vermesine yol açtı (haziran 1913). Bulgaristan'ın bozguna uğramasından sonra imzalanan Bükreş antlaşmasıyle Yunanistan, Selânik ile birlikte Makedonya'nın büyük bir kısmını, Khalkidike'yi, Kavala'yı, Güney Epir'i, Girit'i ve Sisam (Samos), Sakız (Klios), Midilli (Leskos), Limni (Lemnos) adalarını aldı. Birinci Dünya savaşı sırasında hükûmet, kralın etrafında toplanan «almanseverler» ile müttefiklerin yanında yer almak isteyen Venizelos'u tutan «yurtseverler» olmak üzere ikiye bölündü. Müttefikler Çanakkale seferine giriştiği zaman Venizelos Yunanistan'ın savaşa girmesini teklif etti; fakat Konstantinos'un baskısıyle istifa etmek zorunda kaldı (5 mart 1915). Ağustosta yapılan seçimlerle yeniden iktidara gelen Venizelos, Sırbistan'ın istilâsı (ekim 1915) sırasında 1913 ittifakının taahhütlerini yerine getirmek istedi ve müttefiklere Selânik'e gizlice çıkarma yapmalarını öğütledi; sonra da bu çıkarmayı ancak şeklen protesto etti. 5 Ekimde tekrar çekilmek zorunda kaldı ve yerine önce Zaimis, sonra Skuludis getirildi. Skuludis Selânik'e çekilen müttefik kuvvetlerini silâhsızlandırma yoluna gitmeden Yunanistan'a düşmanlarının girmesine karşı koymak istemediğini bildirdi. Venizelos, amiral Kunduriotis ve general Danglis'in Selânik'te cumhuriyetçi bir hükûmet kurmaları (eylül 1916) Konstantinos'u Merkez imparatorluklarıyle bir ittifak tasarlamağa yöneltti; bunun üzerine general Sarrail, Pire'ye fransız deniz piyadelerini çıkardı; fakat bu birlikler Zappeion'da pusuya düştü (1 aralık 1916). Sarrail, yunan kuvvetlerinin Mora'ya çekilmelerini istedi. Fakat kraliyet hükûmeti Tesalya'da çete kuvvetleri kurdu; bu kuvvetlerin müttefikleri tehdit etmesi üzerine Sarrail mayıs 1917'de Tesalya'yı işgale karar verdi. 11 Haziranda, müttefikler yüksek komiseri Jonnart aracılığıyle Konstantinos'un istifasını isteyen bir ültimatom verdi. Konstantinos bu isteğe boyun eğdi ve tahta ikinci oğlu Aleksandros çıktı. Aleksandros hemen Venizelos'u göreve çağırdı. Yunanistan 26 haziranda Merkez imparatorluklarına savaş açarak on tümenle müttefiklerin safına katıldı.

Yunanistan'ın istekleri, 1919'da Bulgaristan ile yapılan Neuilly antlaşması (Batı Trakya'yı ve Dedeağaç [Aleksandrupolis] dolaylarındaki Ege kıyılarını aldı) ve ağustos 1920'de Türkiye ile imzalanan Sevr antlaşması (Doğu Trakya, İmroz ve Bozcaada adalarıyle İzmir bölgesini aldı) sonucunda önemli oranda gerçekleştirildi. Kuzey Epir Yunanistan'a verilmedi.

Mustafa Kemal'in Sevr antlaşmasına karşı çıkmasından yararlanan Büyük Britanya, 1920'de Türkiye cumhuriyetine Yunanistan'ı saldırtmak için Venizelos'un emperyalist duygularını kışkırttı. Halk bu yeni savaşı tutmadı; kral Aleksandros'un ölümünden (ekim 1920) sonra, 14 kasım seçimlerinde «Büyük Giritli»nin siyaseti reddedildi ve 5 aralıkta yapılan plebisitle tahta tekrar Konstantinos çıktı; Venizelos yurt dışına göçmek zorunda kaldı. Anadolu'daki savaş bozgunla sonuçlandı ve hükûmet Mudanya mütarekesini imzaladı (ekim 1922) [Bk. BALKAN *Seferleri*]. Albay Plastiras'ın peşine takılan venizelos'çu subaylar Konstantinos'u Georgios II lehine tahttan feragat etmek (eylül 1922) zorunda bıraktılar; Georgios II ülkeyi Plastiras ve Gonatos'un ihtilâl komitesiyle yönetti. Yunanistan Lozan (Lausanne) antlaşmasıyle İzmir'den ve Meriç nehrinin doğusunda kalan Trakya topraklarından vaz geçmek, komşularıyle azınlıkların mübadelesini kabul etmek zorunda kaldı. Ancak 200 000'i yurt dışına göçen 1 400 000 mülteci, ülkenin iktisadî durumunu güçleştirdi ve 1923'te köylüye dağıtmak için bir toprak reformu yapılmasını gerektirdi. İktisadî güçlükler muhalif partilerin kurulmasına yol açtı: Papanastasiu'nun Demokratik birliği (Genel Çalışma konfederasyonuna dayanan Komünist partisi). Metaksas'ın krala bir hükûmet darbesi denemesinden (kasım 1923) sonra yapılan aralık seçimlerinde Venizelos taraftarları büyük başarı kazandı ve Georgios II naipliği amiral Kun-

Foto. Alinari-Giraudon (LAROUSSE)

duriotis'e bırakarak çekildi (18 aralık 1923).

Yunan cumhuriyeti

25 Mart 1924'te ilân edilen cumhuriyet nisanda yapılan bir plebisitle onaylandı ve amiral Kunduriotis başkan oldu. Cumhuriyet bir dizi buhran geçirdi; Papanastasiu'nun ilk hükûmetinden sonra iktidara general Pangalos geldi (haziran 1925), fakat diktatörlüğü kısa süre sonra general Kondylis tarafından devrildi (ağustos 1926). Zaimis, çoğunluk sağlamayan seçimlerden sonra bir Cumhuriyetçi Birlik hükûmeti kurdu ve 1927'de parlamenter bir anayasa yayımladı. Dış siyasette en önemli olay ekim 1925'te Bulgaristan'ı istilâ denemesi oldu; bu deneme de, Arnavutluk'un Argirokastro topraklarında hak iddia edilmesi de hemen Milletler Cemiyeti tarafından önlendi. İngiltere'nin aracılığıyla (ağustos 1926) Yugoslavya ile bir dostluk antlaşması imzalandı, fakat parlamento bu antlaşmayı onaylamadı. İç durumu malî sıkıntılar bozdu; drahmiyi istikrara kavuşturmak ve dışarıdan borç almak gerekti. Temmuz 1928'de başbakanlığa getirilen Venizelos fiilî bir diktatörlük uyguladı. Fakat eski emperyalist siyasetinden vaz geçerek, önce İtalya (eylül 1928), sonra Yugoslavya (mart 1929) ile birer dostluk antlaşması imzaladı, Türk hükûmeti başkanı İsmet İnönü ile görüştü (1931) ve 1929'da, 1878'den beri adada yerleşmiş olan İngilizlerin çıkarılması için bir komitenin kurulduğu Kıbrıs'ta milliyetçi hareketi desteklemedi. Bu dönüş ve mayıs 1932'de altın ayarının bırakılması sonucunda Venizelos istifa etmek (mayıs 1932) zorunda kaldı; yerine önce Papanastasius sonra kasım ayında Tsaldaris geçti.

General Plastiras'ın yaptığı yeni bir hükûmet darbesinden sonra (mart 1933) iktidara general Kondylis geldi (mart 1935) ve 10 ekimde cumhuriyet yönetimine son verdi.

Krallığın yeniden kurulması

Bir plebisitle çağrılan Georgios II kasım 1935'te geri döndü ve Venizelos kesinlikle yurt dışına göçtü. Kral, Demertzis başkanlığında bir kabine kurduktan sonra, general Metaksas'ın 1927'de Anayasayı kaldırması, parlamentoyu dağıtmasına ve 1936'dan ölümüne kadar (1941) ülkeyi diktatörce yönetmesine göz yumdu. Şubat 1934'te Balkan antantına katılmış olan Yunanistan, Arnavutluk'u ilhakından beri (nisan 1939) Mussolini'nin tehdidi altındaydı. İtalya 28 ekim 1940'ta Yunan topraklarını istilâ etti. (Bk. BALKAN SEFERLERİ.) Nisan 1941'de Almanlar, ülkede güç durumda kalan İtalyanlara vardıma geldiler. Korinthos'un paraşütçüler tarafından işgalinden sonra 27 nisanda Atina düştü ve 28 nisanda bütün Mora işgal edildi. Georgios II. İngilizlerin savunduğu Girit'e çekilmişti (bk. GİRİT *muharebesi*). 20 Mayısta paraşütçüler adaya indiler. Hanva'nın kaybından (27 mayıs) sonra İngilizler 1 haziranda adayı boşalttılar. Georgios II Kahire'ye giderek hükûmetini orada kurdu. Birçok kaçak Kahire'de krala katılarak müttefiklerin safında dövüştü. Almanlar Atina'da general Tsolakoğlu'na uydu bir hükûmet kurdurdular. Mart 1942'den sonra bu hükûmete karşı. direnme teşkilâtlarının faal bir şekilde yönettiği gerilla savaşı başladı. Bu teşkilâtlar şunlardı: E.A.M.'den (Millî Kurtuluş cephesi) komünistler. E.L.A.S. (Halk Ordusu komitesi). E.K.K.A. (Millî Sosyal Kurtuluş birliği) ve E.D.E.S.'den (Millî Demokratik Yunan ordusu) ılımlılar. Zorla çalıştırılmaktan bıkan halk giderek bu teşkilâtlara katıldı. 10 Mart 1944'te Svolos tarafından bir Gecici Millî Kurtuluş komitesi kuruldu. Georgios II. sürgünde kurulmuş olan Papandreu hükûmetine her eğilimden temsilcileri çağırdı ve Yunanistan'a ancak bir plebisitten sonra girmeğe söz verdi.

Rusların Romanya'ya hücumundan sonra Almanlar, ekim 1944'te Yunanistan'ı boşalttılar: İngilizler Pire'ye çıktı (14 ekim). Fakat direnmenin aşırı unsurları fiilen komünistlerin yönetiminde olan bir millî cephe kurarak, silâhlarını bırakmayı reddettiler ve 3 aralıkta İngilizlere karşı mücadeleye giriştiler. Bunun üzerine kral yetkilerini Atina metropoliti Damaskinos'a devretti. Damaskinos, hükûmeti general Plastiras'a kurdurdu (ocak 1945). E.A.M. ve E. L.A.S. ile Varkiza (Barkiza) mütarekesi yapıldı (12 şubat). 31 Mart 1946 seçimlerine sol partileri katılmadı; seçimleri kazanan halkçılar (kralcılar) 1 eylül plebisitiyle Georgios II'yi ülkeye çağırdılar. Aşırı sol, kralılıkla birleşmeyi reddetti ve aralık 1947'de Epir'de, Konitsa'da, Sovyetlerin desteklediği geçici bir hür Yunanistan hükûmeti kuran general Markos yönetiminde, Kuzey dağlarında iç savaşı yeniden başlattılar. Bu hükûmetle önce İngilizler, sonra mart 1947'den başlayarak hükûmet kuvvetlerine malzeme sağlayan Amerikalılar çarpıştılar.

Paris'te İtalya ile imzalanan barış antlaşması (şubat 1947) Yunanistan'a Rodos ile Oniki adayı kazandırdı. Kısa süre sonra Georgios II öldü (nisan) ve yerine kardeşi Paulos I geçti. Paulos'un da 1964'te ölmesiyle tahta oğlu Konstantinos çıktı. İç savaş, ekim 1949'da general Papagos kumandasında hükûmet kuvvetlerinin isyancıların mekezi olan Grammos dağlarını almasıyle sona erdi. Mart 1950 seçimlerini general Plastiras'ın «merkez sol» partisi kazandı ve Plastiras nisan 1950'de hükûmeti kurdu. Fakat sağcı partiler, mareşal Papagos'un yönetimindeki Helen Topluluğu için yeniden teşkilâtlandılar. Bu arada Venizelos'un oğlu bir «Merkez birliği» kurdu.

Stratejik önemi dolayısıyle Yunanistan Amerika'dan büyük yardım gördü ve N.A.T.O.'ya kabul edildi (şubat 1952).

Mareşal Papagos kasım 1952'de hükûmeti kurdu. İktisadî ve malî durumu düzeltmek için bakan Markezinis drahminin değerini düşürdü (nisan 1953) ve ihracatı canlandırmak için Çekoslovakya ve Batı Almanya ile ticaret antlaşmaları imzaladı (1954). Komşu devletlerle bir yumuşama siyaseti izlendi: Yugoslavya ve Türkiye ile 1953 antlaşmaları, S.S.C.B. ile diplomatik ilişkilerin yeniden kurulması. Papagos'un ölümünden (ekim 1955) sonra Millî Radikal partinin (E. R.E.) desteklediği Karamanlis hükûmeti kuruldu. Şubat 1956 seçimlerini çok az farkla kazanan Karamanlis mart 1958'de istifa etti, fakat mayısta tekrar iktidara geldi.

● *1958-1965 Arasında siyasî gelişme.* 11 Mayıs 1958 genel seçimlerinde Konstantinos Karamanlis'in Millî Radikal birliğinin (E. R.E.) etki alanı genişledi. Sağ kanattaki bir hükûmet için başlıca tehlike, hâlâ E.D.A. (komünistler) ile sol kanat tarımcılarını biraraya getiren Demokratik Toprak cephesi idi: 79 milletvekiliyle aşırı sol hem sayı hem de güç olarak, ülkenin ikinci siyasî gücü haline geldi. Partisinden 15 milletvekilinin istifası üzerine mart 1958'de istifa ederek iktidarı Konstantinos Georgakopulos'a bırakmış olan Karamanlis, 17 mayısta tekrar başbakan olmuştu. Muhalefet, Liberal partinin iki önderinden biri olan Georgios Papandreu'nun ayrılarak Liberal Demokratik partiyi kurmasıyle (25 nisan 1959) zayıfladı. Merkez kanadın devamlı olarak yıprattığı Karamanlis, bir kere daha istifa etti (20 eylül 1961); geçici bir hükûmet kuran tuğgeneral Konstantinos Dovas, Millet meclisini dağıttı ve yeni seçimlerin 29 ekimde yapılacağını ilân etti. Eski çoğunluk kanadına karşı çıkmak için, komünist olmayan muhalefet partileri, G. Papandreu'nun önderliğinde bir birleşik Merkez cephesi kurdular.

Merkez'ciler 55 milletvekili fazla (45 yerine 100) çıkardılarsa da, bu fazlalığın çoğu özellikle komünistlerin kayıplarıydı (79 yerine 24 milletvekili); Millî Radikal birlik, 176 milletvekili (300 üzerinden) ile çoğunluğu korudu. Karamanlis dördüncü kabinesini kurdu ve ülkenin kalkınması ve gelişmesi için çalışmalarına devam edeceğini açıkladı. İki koz ortaya koyuyordu: her vatandaşın yıllık gelirini iki kat artırması öngörülen beş yıllık bir plan uygulanması; Avrupa Ekonomik topluluğu üyeleri ile Yunanistan'ın birleşme anlaşmasının uygulanması (9 temmuz 1961'de imzalanan bu antlaşma, 25 eylülde A.E.T. bakanlarınca onaylandı).

Ekim 1961 seçimlerinin sonuçları ve yol açtığı yeni meseleler muhalefet önderleri Markezinis ve Papandreu tarafından şiddetle yerildi ve «seçime dayanan gerçek bir hükûmet darbesi» olarak nitelendi.

Siyasî hürriyetleri kısıtlamak ve iç savaşta tutuklanmış bin kadar yunanlıyı hapishanelerde alıkoymakla suçlanan Karamanlis hükûmetini değiştirmek için, ülkede S. Venizelos ve Papandreu tarafından yönetilen geniş bir kampanya açıldı. 22 Mayıs 1963'te, E.D.A. milletvekili Lambrakis'in, barış ve nükleer silâhsızlanma konuları görüşülürken öldürülmesi, ülke ve dünya kamuoyunda büyük tepkiye yol açtı. İngiliz parlamento üyelerinin suikastten açıkça hükûmeti sorumlu tutmaları üzerine Karamanlis, kralın Londra'ya yapacağı seyahati geri bırakmasını istedi: Paulos I bu isteğe aldırmayınca Karamanlis istifa etti (11 haziran 1963).

Ticaret bakanı Panagiotis Pipinellis yeni bir çoğunluk hükûmeti kurmakla görevlendirildi; fakat yeni başbakan adayını Karamanlis'in «kuklası» olmakla suçlayan Merkez briliği, Pipinellis'e güvenoyu vermedi. Eylül 1963'te yargıtay başkanı Mavormikhalis, tek görevi parlamentoyu dağıtmak (26 eylül) ve yeni genel seçimler için seçici kurulu çağırmak olan bir kabine kurdu. Seçimler 3 kasımda, takviyeli nispî temsil sistemine göre yapıldı; Birleşik merkez, 48 milletvekili kaybeden (176 yerine 128) Millî Radikal birlik aleyhine net bir zafer kazandı (100 yerine 140 milletvekili); aşırı sol da 30 milletvekili (24 yerine) çıkardı. 7 Kasımda, Georgios Papandreu, bir hükûmet kurarak millî eğitim bakanlığını üstüne aldı; bu kabinenin 20 üyesinden yalnız biri, Birleşik merkezden değildi. Fakat parlamentodan ancak E.D.A.'nın 28 oyu sayesinde güvenoyu alabilen Papandreu istifa etmek zorunda kaldı. 30 Aralıkta yerine kral Paulos'un 16 şubat 1964'te yapılmasına karar verdiği yeni genel seçimlere kadar ülkeyi yönetecek bir «ticaret» kabinesi kurmakla görevlendirilen İoanuis Paraskevopulos (Paraskebopulos) getirildi. 16 Şubat seçimlerinde 33 yeni milletvekili daha çıkaran (140 yerine 173) merkezcilerin durumu iyice sağlamlaştı. Oysa ilericilerin de katılmış olduğu Millî Radikal birlik, ancak 107 milletvekili, komünistler ise 20 milletvekili çıkarabildiler. Kurduğu hükûmet bu defa yeni parlamentodan rahatça güvenoyu alan (30 mart 1964) Papandreu için bu kesin bir zaferdi. 6 Martta kral Paulos I öldü; yerine Konstantinos II adını alan oğlu geçti (Konstantinos 18 eylülde Danimarka prensesi Anna Maria ile evlendi).

Siyasî buhran (1965-1967). Buhran Kıbrıs meselesinden patlak verdi. Bu meselede Yunanistan devamlı olarak «Enosis»i yani Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı ilkesini savundu. Kıbrıs'ın bağımsızlığı ilân edilince (1959) Yunanistan, yunan asıllı Kıbrıslıları destekledi. Oysa 1965 ocağından sonra S.S.C.B., Makarios ile ilişkilerini ansızın gevşetti ve türk tezlerine yakınlaştı; Papandreu, ihtiyaten bir uzlaşma yolu aramak zorunda kalınca, Kıbrıslılar ve sağcı yunan basını tarafından Kıbrıs yunanlılarını kaderleriyle başbaşa bırakmakla suçlandı. Merkez birliğinden on üç milletvekili ayrıldı; sağ kanattan iki bakan istifa etti. Bunun üzerine başbakanın oğlu Andreas Papandreu iktisadî koordinasyon bakanı yardımcılığına getirildi. Oysa, sağ kanat bu yeni bakanı «tarafsız» eğilimli sayıyor ve ordu kurmay başkanı general Genimatas'ın haklarında soruşturma açtırdığı, tarafsız subayların gizli teşkilâtı «Aspida»nın önderlerinden olduğuna inanıyordu. Başbakan, kurmay başkanı ve savunma bakanı Garuphalias'ı görevden alacağını açıkladı. Kral, general Genimatas'ın yerine başkasının tayiniyle ilgili kararnameyi imzaladı ve orduda yapılacak temizliğin kapsamına «solcu» veya «tarafsız» subayların da alınmasını istedi; fakat savunma bakanının görevden alınmak kararını imzalamadı. 15 Temmuz 1965'te Papandreu istifa etti.

Papandreu'nun bakanlarından Georgios Novas parlamentodan güvenoyu alamazken hükûmeti kurdu. Papandreu, şiddetle ve açıkça kralı anayasaya aykırı davranmakla suçladı. Merkez lideri lehine büyük gösteriler yapıldı; 23 temmuzda öldürülen, kral aleyhtarı bir göstericinin Atina'daki cenaze

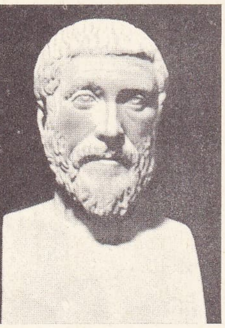

Pythagoras,
Capitolino müzesi, Roma

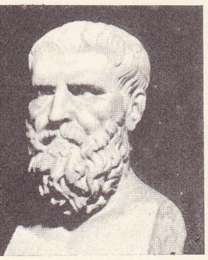

Herakleitos,
Capitolina müzesi, Roma

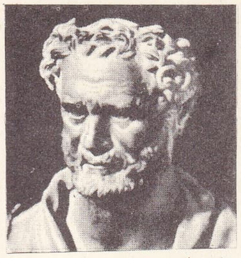

Demokritos,
Millî müze, Napoli

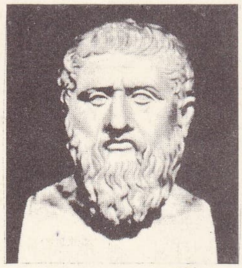

Eflatun,
Vatikan müzesi

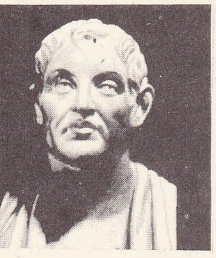

Aristoteles,
Capitolino müzesi, Roma

törenine 100 000 kişi katıldı. Bu arada, Novas parlamentodan güvenoyu alamazken millî radikal birlik lideri Kanellepulos parlamentoda şartlarını öne sürdü ve aşırı solun hücumları son derece şiddetlendi. Novas düşünce (5 ağustos), Stephanopulos, Papandreu taraftarlarının desteği olmadan bir kabine kurmayı reddettiği için buhran devam etti. 18 Ağustosta, kral, eski bir sosyalist mukavemetçi olan Tsirimokos'u hükûmeti kurmağa çağırdı. Stephanopulos'un şiddetli hücumlarına, sağ kanada verilen tavizlere ve sokak gösterilerinin şiddetine (monarşi aleyhtarlığı giderek yayılmaktaydı) rağmen, Tsirimokos parlamentodan güvenoyu alamadı (29 ağustos); iç savaş tehlikesi baş göstermekteydi. Ancak 17 eylülde, Stephanopulos'un başkanlığında bir uzlaşma kabinesi kurulabildi. Kabineye Novas ve Tsirimokos da (meclis başkan vekili oldu) girdiler. Bu kabine özellikle sağ kanadı sayesinde, güçlükle güvenoyu alabildi. Stephanopulos hükûmeti de zaten hemen otoriter bir tutum takındı: sendikacıların tutuklanması, grevcilerin işten çıkarılması v.b. Yeni hükûmet ekibi de birçok güçlükle karşılaştı. Ekim 1966'da başlanan ve hoşgörücü bir hükümle sona eren Lambrakis davası siyasî kinleri yeniden alevlendirirken hükûmet de, kendisine danışılmadan on dört piskopos seçilmesinden dolayı Yunan ortodoks kilisesi ile çatıştı. İhtiraslar özellikle Papandreu'nun kişiliği çevresinde billûrlaşıyordu. 1965 Aralığında başbakan Stephanopulos, Merkez Birlik partisinin tutumunu beğenmeyen 45 milletvekilini biraraya getiren Liberal Demokrat partinin başkanlığını kabul ederek merkezci yaşlı önderle kesinlikle bozuştu. Oysa halkın Papandreu'ya sevgisi (15 mart 1966'da 300 000 kişi Papandreu lehinde gösteri yaptı), aşırı solun şubat ayında diktatörlüğe karşı birleşme çağrılarını olumlu karşıladığı için artmaktaydı. Stephanopulos hükûmetinin ülkedeki istikrarsızlığa son veremeyeceği anlaşıldı. Kabine içinde, dışişleri bakanı Tsirimokos ile ilerici parti başkanı Markezinis arasında Kıbrıs konusunda büyük görüş ayrılıkları belirdi: Tsirimokos Makarios'u, Markezinis ise Grivas'ı tutuyordu. Grivas'ın Makarios'a karşı hazırladığı askerî bir darbe sezilip önlenince Tsirimokos çekildi (11 nisan), yerine İoannis Tumpas dışişleri bakanı oldu. 9 Haziranda, kabinedeki tek millî radikal birlik milletvekili Burdumpas istifa etti. Temmuzda, Papandreu açıkça yeni seçimlere gidilmesini istemeğe başladı; böylece merkezci önder giderek «yeni bir solun» önderi haline gelirken, sağ kanat da kurtuluşu Karamanlis'in tekrar iktidara gelmesinde görmeğe başladı. Kasım 1966'da, karışık bir siyasî ortamda Aspida duruşmaları başladı.

E.R.E. ve Kanellopulos, Stepanopulos hükûmetine artık güven duymadıklarını bildirince, başbakan çekildi (21 aralık 1966). Öne alınan ve 1967 ilkbaharında yapılması kararlaştırılan seçimlere kadar, kral, İoannis Paraskevopulos'u parlamento dışı bir kabine kurmakla görevlendirdi. Bu kabine, Papandreu'nun desteği sayesinde parlamentoda güvenoyu aldı (13 ocak 1961); fakat «Aspida» davasında hüküm verilmesinin (28 subaydan 12'si mahkûm oldu) ve mahkûmlar için sol kanadın bir af önergesi vermesinin ertesi günü, Paraskevopulos istifaya zorlandı (30 mart). Bu kararın ilk sebebi, başbakanın, merkezci önder Papandreu ile sağ kanat önderi Kanellopulos arasındaki büyük anlaşmazlığı çözme imkânını bulamamasıdır; anlaşmazlığın konusu seçim sonuçlarının ilânına kadar, milletvekillerine dokunulmazlık tanınmasını sağlayacak bir kanun tasarısının yürürlükteki seçim kanununa eklenmesiydi. Sağ kanadın anayasaya aykırı bulduğu bu değişiklik, «Aspida»ya katıldığı için vatan hainliğiyle suçlanan milletvekili Andrea Papandreu'yu koruma imkânını sağlayacaktı. Hükûmet başkanlığına getirilen Kanellopulos 14 nisan 1967'de meclisi feshetti ve seçimlerin 28 mayısta yapılacağını açıkladı.

● *1967 Hükûmet darbesi.* Müzmin buhran yeniden patlamak üzereyken seçim kampanyasının açılmasından iki gün önce, 20-21 nisan gecesinde pek tanınmayan bir grup subay bir hükûmet darbesi yaptılar: general Pattakos, albay Papadopulos ve albay Makarezos. Anayasa'nın on bir maddesi hemen yürürlükten kaldırıldı ve Konstantinos Kolias başkanlığında yeni bir hükûmet (general Pattakos içişleri bakanı, general Spantidakis başbakan yardımcısı ve savunma bakanı oldu) kral Konstantinos huzurunda yemin etti; oldubitti ile karşı karşıya kalan kral, rejimi kabul etmeğe karar verdi.

Her şeyden evvel komünizm aleyhtarı ve «partilerüstü» olduğunu açıklayan yeni hükûmet, bütün partileri ve özellikle aşırı solu hedef alan otoriter tedbirlere başvurdu: E.D. A 'nın ve birçok derneğin kapatılması, komünist propagandacılara ölüm cezası, on iki atina gazetesinden altısının kapatılması, binlerce kişinin tutuklanarak Yaros (Giaros) adasında toplanması, birçok memurun işten çıkarılması, edebiyat ve güzel sanatlara sansür konması, anayasayı gözden geçirmekle görevli bir komisyon kurulması (anayasada milletvekili sayısını azaltmak, yürütme gücünü kuvvetlendirmek için değişiklikler yapmak ve referanduma sunmak). Yeni rejim özellikle avrupa ülkelerinin tepkisiyle karışlaştı ve Avrupa konseyi tarafından takbih edildi (1968). Yunanistan, Avrupa konseyinden kendiliğinden çekilmek zorunda kaldı (12 aralık 1969). Yeni rejim durumunu sağlamlaştırırken içte kısmî bir yumuşama görüldü. Dışta Fransa, Rusya gibi ülkelerle yeni iktisadî ilişkiler kurdu (1971-1972).

Türkiye - Yunanistan ilişkileri

Balkan harbinden başlayarak (1912) uzun yıllar savaş halinde kalan Türkiye ile Yunanistan, 1923'te Lozan antlaşmasının imzalanmasıyle barış dönemine girmiş oldu. Bu dönemde başarıya ulaşılabilmesi, taraflar arasındaki son çatışma olan Türk İstiklâl savaşında karşılıklı lider durumunda bulunan Türkiye cumhuriyetinin kurucusu Atatürk ile Yunanistan başbakanı Venizelos'un çabaları sayesinde mümkün oldu. Buna karşılık 1925'te Türkiye'nin Fener patriği Konstantinos Arabacıoğlu'nu mübadele yoluyle Yunanistan'a geri göndermesi, Yunanistan'ın ise Yüzellilikl̲erin gizlice Türkiye'ye girerek yeraltı faaliyetinde bulunmalarına göz yumması, taraflar arasında 1930'a kadar süren yeni bir gerginliğe sebep oldu; İkinci Dünya savaşında Türkiye'nin savaşın son yılına kadar tarafsız kalmasına karşılık Yunanistan'ın fiilî savaş sahnesi haline gelmesi de uzun süren bir irtibat kopukluğuna yol açtı. 1950'lerde de Kıbrıs'ta türk ve rum cemaatleri arasında cereyan eden olaylar ve Yunanistan'ın bu olaylardaki aktif rolü, iki ülkeyi vakit vakit savaşın sınırına kadar getirdi, hattâ 1967'deki gerginliğin giderilmesinde üçüncü unsurların araya girmesi gerekti. Bk. KIBRIS.

Türk - Yunan ilişkilerinde, Lozan antlaşmasından başlayarak 1973'e kadar başlıca şu gelişmeler kaydedildi: 1. Lozan antlaşması imzalandı (1923); 2. iki ülke temsilcilikleri büyükelçi seviyesine çıkarıldı (1924); 3. karma mübadele komisyonunda varılan kararlar sonucu karşılıklı ilişkilerde yumuşama dönemine girildi (1925); 4. Fener patriği Konstantinos Arabacıoğlu mübadele suretiyle Yunanistan'a geri gönderildi (1925); 5. Türk - Yunan sınır antlaşması imzalandı (1926); 6. Yunanistan bu ülkede bulunan Yüzellilik*lerin gizlice Türkiye'ye girmelerine göz yumdu (1927); 7. mübadele işlemlerindeki pürüzleri gidermek amacıyle Ankara'da bir antlaşma imzalandı (1930); 8. Yunanistan başbakanı Venizelos, Türkiye'yi ziyaret etti (1930); 9. dostluk, tarafsızlık, hakem ve uzlaşma anlaşmalarıyle deniz kuvvetlerinin karşılıklı olarak sınırlanmasına dair anlaşma Ankara'da imzalandı (1930); 10. Ankara'da bir ikamet, ticaret ve deniz ulaşımı anlaşması yapıldı (1930); 11. Türkiye başbakanı İsmet İnönü ve dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras, Atina'ya gitti (1931); 12. Yunanistan başbakanı Panagis Tsaldaris Ankara'ya geldi (1933); 13. iki taraf Ankara'da bir Samimî Antlaşma paktı imzaladı (1933); 14. Türkiye ve Yunanistan ile birlikte Yugoslavya ve Romanya'nın da katıldığı Birinci Balkan* antantı, Atina'da imzalandı (1934); 15. iki devletin ilgili taraflar olarak katıldığı Montreux antlaşması, İsviçre'de imzalandı (1936); 16. kaçakçılığın önlenmesi ve takibiyle ilgili antlaşma, Ankara'da imzalandı (1937); 17. Türkiye başbakanı İsmet İnönü. Atina'yı tekrar ziyaret etti (1937); 18. Yunanistan başbakanı Metaksas, İnönü'nün ziyaretini iade etti (1937); 19. evvelce yapılmış olan dostluk, tarafsızlık, uzlaşma ve hakem anlaşmasıyle Samimî Antlaşma misakına ek protokol Atina'da imzalandı (1938); 20. Bulgaristan'ın da katılmasıyle sonuçlanan Birinci Balkan paktı toplantısı Atina'da yapıldı (1938); 21. suçluların iadesi ve adlî yardım antlaşması, Ankara'da imzalandı (1939); 22. iki ülkenin beraberce yararlandığı Truman doktrini açıklandı (1947); 23. müttefiklerin İtalya ile yaptıkları barış antlaşmasına dayanarak Oniki ada, Yunanistan'a verildi (1947); 24. Türk-Yunan kültür antlaşması imzalandı (1951); 25 taraflar, NATO topluluğu içinde müttefik oldu (1952); 26. Türkiye cumhurbaşkanı Celâl Bayar, Yunanistan'ı ziyaret etti (1952); 27. Türkiye başbakanı Adnan Menderes, Atina'ya gitti (1952); 28. Yunanistan başbakanı Sophoklis Venizelos, Menderes'in ziyaretini iade etti (1952); 29. Yunan kral ve kraliçesi Türkiye'ye geldi (1953); 30. Yunanistan başbakanı Papagos, Ankara'ya geldi (1953); 31. Yugoslavya'nın da katıldığı İkinci Balkan paktı, Bled'de (Yugoslavya) imzalandı (1954); 32. Kıbrıs'ta Rumların İngilizlere karşı giriştikleri tedhiş olayları (1954), buradaki Türklerin güvenliğini de tehdit etmeğe başlayınca Londra'da, Türkiye ve Yunanistan'ın da katıldığı bir konferans toplandı (1955); konferanstan herhangi bir sonuç sağlanamadı; 33. Kıbrıs'ta cereyan eden olayların etkisiyle İstanbul ve İzmir'de Yunanistan ve Rum azınlığı aleyhine 6/7 Eylül gecesi gösteriler oldu (1955); 34. Kıbrıs konusunu görüşmek üzere Türkiye ve Yunanistan başbakanları önce Zürich'te, sonra Londra'da görüştü ve bir anlaşma imzalandı (1959); 35. Yunanistan başbakanı Karamanlis, Ankara'ya geldi (1959); 26. Zürich ve Londra'da Türkiye - Yunanistan - İngiltere - Kıbrıs Rum topluluğu - Kıbrıs Türk topluluğu arasında varılan anlaşmalar gereğince Kıbrıs'ta cumhuriyet ilân edildi (1960); 37. Türkiye dışişleri bakanı Selim Sarper, Atina'ya gitti (1960); 38. Yunanistan dışişleri bakanı Evangelos (Euangelos) Averof (Aberoph), Ankara'ya geldi (1962); 39. 1963 sonunda Kıbrıs'ta iki toplum arasında çatışmaların yeniden başlaması üzerine Londra'da yeni bir konferans toplandı (1964); 40. Amerika'nın eski dışişleri bakanlarından Acheson'un Kıbrıs konusunda teklif ettiği planı görüşmek üzere Zürich ve Londra anlaşmalarına imza koyan taraflar Cenevre'de toplandı (1964); 41. Kıbrıs konusundaki anlaşmazlığın şiddetlenmesi ve Türkiye-Yunanistan ilişkilerini gerginleştirmesi üzerine Türkiye evvelce Yunanistan ile yapılmış olan ikamet, ticaret ve deniz ulaşımı anlaşmasını feshetti, bunun sonucu olarak İstanbul'da yerleşmiş bulunan Yunan uyruklular sınırdışı edildi (1964); 42. Kıbrıs meselesine bir çözüm aramak amacıyle Türkiye başbakanı Süleyman Demirel ve Yunanistan başbakanı Kolias, Keşan-Dedeağaç sınır kesiminde bir görüşme yaptı (1967); 43. Keşan - Dedeağaç görüşmesinin sonucu olarak türk ve yunan temsilcileri Ankara'da, Atina'da, Viyana'da çeşitli toplantılar yaptı (1968); 44. iki ülke dışişleri bakanları Londra'da Kıbrıs konusunda yeni bir prensip anlaşmasına vardı (1968); 45. Yunanistan'daki türk ve Türkiye'deki rum azınlıkların eğitim meselelerini kapsayan Karma Kültür komisyonu protokolü imzalandı (1968); 46. taraflar arasındaki ortak sınırda meydana gelen olaylar hakkında bir anlaşma imzalandı (1971); 47. Kıbrıs'ta, türk ve rum toplumlarıyle birlikte Türkiye ve Yunanistan temsilcilerinin de katıldığı, genişletilmiş beşli görüşmelere başlandı (1972).

Askerî tarih

1821'deki âsi yunanlılar Yunan ordusunun öncüleri sayılabilirse de çeşitli muafiyetlerle mecburî askerlik hizmetini koyan Yunan Krallık ordusu ancak 1880 askerî kanunuyle kuruldu. 1886-1928 Arasında 20 000 kişiyi geçmeyen yunan ordusu bir fransız askerî heyeti tarafından eğitilirken deniz

Foto. Ander son-Giraudon, Alinari-Giraudon, X (LAROUSSE)

Athena'nın hükümdarlık taçı (detay), Louvre müzesi, Paris

kuvvetleri de bir ingiliz heyeti tarafından yetiştiriliyordu. Yunan kuvvetleri (1914'te 180 000 kişi), Birinci Dünya savaşına, Makedonya ve Güney Rusya'da katıldılar ve 5 000 kadar kayıp verdiler. 1922'de Türk - Yunan savaşının Yunanlıların bozgunuyle sonuçlanması ve yunan topraklarının genişletilmesi ordunun yeniden teşkilâtlandırılmasını gerektirdi. 1940'ta yunan ordusu 12 piyade, 2 süvari tümenini seferber edebiliyordu. Bu ordu, Papagos'un kumandası altında italyan hücumuna başarıyle direndi, fakat 1941'de Hitler'in istilâsına karşı koyamadı. Bir yunan tugayı ingiliz kuvvetleri safında İtalya savaşına katıldı.

İkinci Dünya savaşında Yunanistan 520 000 kişi kaybetti; ama bunların ancak 20 000'i askerdi. Savaş biter bitmez yunan halkı bu defa da iç savaşın kanlı karışıklıklarına göğüs germek zorunda kaldı. Ülkede barış sağlanınca Yunanistan A.B.D.'nin malî ve askerî yardımlarından yararlandı. 1952'de, Türkiye'nin yanı sıra, Atlantik paktına katıldı. Yunanistan bu pakt için 5 tümen ve 7 taktik filoyu silâh altında tutmayı taahhüt etti. Kuvvetlerinin toplam mevcudu 1963'te 200 000 kişiye ulaşıyordu. (130 000'i kara, 40 000'i hava, 30 000'i deniz kuvvetlerinde). O tarihte Yunan Deniz kuvvetleri yirmi kadar muhribi kapsıyordu.

Özellikle 1963 ve 1964'te devletin B. Britanya ve Türkiye ile ilişkilerini Kıbrıs konusunda etkileyen ciddî gelişmelere rağmen, Yunanistan, Atlantik paktı üyesi olarak kaldı. Silâhlı kuvvetleri NATO ülkelerinden ve özellikle A.B.D.'den para ve malzeme yardımı alır. 1967'de millî muhafızlarla (80 000 kişi) ve jandarma kuvvetlerinin de (20 000 kişi) katıldıkları 120 000 kişilik kara ordusu, biri zırhlı olmak üzere 12 tümeni kapsıyordu. Deniz kuvvetleri (20 000 kişi) 8 destroyer, 9 refakat gemisi, 3 denizaltı ve kırk kadar çeşitli tekneden meydana geliyordu. Hava ordusunda (22 000 kişi) 3 avcı-bombardıman grubu, 3 avcı bölüğü ve 1 keşif-foto bölüğü vardı.

KURUMLAR

1951'de üzerinde değişiklik yapılan 1911 Anayasası, meşrutî bir krallık kurdu. Yürütme veya hükümet gücü kral ile Bakanlar kurulundadır: Bakanlar kuruluna başbakan başkanlık eder; gerekirse naiplik görevi kraliçeye verilir. Yasama gücü, üyeleri dört yıl için tek dereceli genel oyla seçilen (kadınlar 1952'den beri oy kullanır) Millet meclisi'ndedir.

EDEBİYAT VE FELSEFE

Eski yunan edebiyatı

Gelişme merkezinin yerine göre yunan edebiyatı tarihi birçok büyük döneme ayrılır. Başlıca gelişme merkezleri İonia ve Ege denizi adaları, Atina, İskenderiye ve Roma ile Bizans'tır.

● *Başlangıcından Med savaşlarına (M.Ö. V. yy. başı) kadar yunan edebiyatı.* Yunan edebiyatı İonia'da doğdu. Yunan edebiyatının başlangıç dönemi bilinmez, ama IX. - VIII. yy.da yazılan Homeros'un *İlyada* ve *Odysseia*'nın çok daha eski bir geleneğe dayandığı kesindir. Homeros'tan sonra destan, kahramanlık efsaneleri yazan çevrim şairleri tarafından işlendi. Ama yeni edebiyat biçimleri de ortaya çıkmakta gecikmedi: 700'e doğru (Hesiodos) didaktik şiir ve özellikle iki yüzyıl boyunca İonia ve Ege adalarında çok parlak örnekler veren lirik şiir, Koro lirizminin yanı sıra (Alkmaien, Stesikhoros), eleji ve iambos (Kallinos, Arkhilokhos, Amorgos'lu Semonides, Tyrtaios, Mimnermnos, Solon, Theognis), epigram (Keos'lu Simonides, Hipponaks), skolion veya şölen şarkısı (Terpandros), siyasî şarkı da (Alkaios) işlendi. Bu şiir, ahlâkî düşüncelerin gelişiminde olduğu kadar (Solon, Theognis, Tyrtaios), kızgınlığın (Arkhilokhos), ateşli tutkunun (Sappho) veya zarif ve yapmacıklı duyguların (Anakreon) anlatımında da kullanıldı. Bu birinci dönem boyunca yunan edebiyatında yalnız şairler yetişti. Hattâ Parmenides ve Empedokles gibi filozoflar bile düşüncelerini manzum olarak anlattılar. Bununla birlikte, VI. yy. sonuna doğru Miletos'lu Anaksimandros ve Efes'li (Ephesos) Herakleitos gibi filozoflar ve ilk yunan tarihçisi Miletos'lu Hekataios tarafından nesir türü yaratıldı.

● *Med savaşlarıyle İskender devri arası.* M.Ö. V. ve IV. yy.lar Yunanistan'ın klasik çağıdır. Lirik şiir Pindaros ve Bakhhylides ile en mükemmel noktasına ulaşırken yeni edebiyat türleri oluştu (özellikle Med savaşlarından sonra ve bir buçuk yüzyıldır yunan dünyasının bilim ve sanat merkezi haline gelen Atina'da). Bu dönemde tiyatro parlak bir devreye girdi: trajedi Aiskhylos, Sophokles ve Euripides ile, komedi Eupolis, Kratinos ve özellikle Aristophanes ile. V. yy.ın ikinci yarısından itibaren ve IV. yy. boyunca nesir çok değişik türlerde gelişti: tarih (Heredotos, Thukydides, Ksenophon), hukukî ve siyasî belâgat (Antiphon, Andokides, Lysias, sonra İsokrates, Demosthenes, Aiskhines, Lykurgos), diyalog ve felsefî inceleme (Eflatun, Aristoteles).

● *Helenistik devir* (İskender'den Augustus'a kadar). İskender'in zaferleri ve siyasî hürriyetlerin kaldırılması yunan edebiyatına yeni şartlar getirdi. Felsefe okulları ve Menandros tarafından başarıyle temsil edilen komedi türü değerli eserler vermeğe devam etmesine rağmen Atina üstünlüğünü kaybetti. Bu dönemde Antakya (Antiokheia), Bergama (Pergamos), Pella ve özellikle İskenderiye (Aleksandreia) [Ptolemaios'ların sarayı] başlıca kültür merkezleri haline geldi. «İskenderiye şiiri» adı verilen şiir, destan (Rodoslu Apollonios), didaktik şiir (Aratos), epigram ve marş (Kallimakhos) gibi artık kullanılmayan eski türleri işlemeğe başladı, pandomima (Herondas) ve bükolik (Theokritos) gibi orijinal buluşlarla edebiyatı zenginleştirdi. Bu dönem, aynı zamanda, özellikle filoloji, metin tenkitleri (Zenodotos, Kallimakhos, Byzantios'lu Aristophanes, Aristarkhos) ve matematik coğrafya alanında (Eratosthenes) büyük bilimsel çalışmaların yapıldığı çağdı. Dönemin en ünlü kişilerinin çoğu M. Ö. III. yy.da yetişti. M. Ö. 150'den itibaren roma etkisi giderek arttı: Roma'nın bu yükselişini anlatan tarihçi Polybos oldu.

● *Roma ve Bizans devri.* Roma, imparatorluğun kurulmasıyle medenî dünyanın merkezi, Latince de en güzel edebiyat dili haline geldi. Bununla birlikte bütün Akdeniz havzası Yunanca konuşmağa devam etti ve birçok tarih (Bodrumlu [Halikarnassos'lu] Dionysios, İzmit'li Arrianos, Bithynia'lı, yunan asıllı Dion Cassius), ahlâkî felsefe (Plutearkhos, Epiktetos, Marcus Aurelius), coğrafya (Strabon, Pausanias), astronomi (Ptolemaios), tıp (Galenos), dilbilgisi veya edebî tenkit (Bodrumlu [Halikarnassos'lu] Dionysios, Apollonios Dyskolos) eseri yunanca yazıldı. Bu dönem aynı zamanda derleyicilerin çağıydı (Sicilya'lı Diodoros, Aelianus, Athenaios). M. S. II. yy.da Ailios Aristides ile sofistik, Lukianos ile de ahlâkî yergi yeniden parlak bir döneme girdi; İamblikhos'un *Babyloniaka* (Babil Hikâyeleri) adlı eseriyle roman türü ortaya çıktı. II. yy.ın sonundan itibaren İskenderiyeli Clemens ve Origenes Hıristiyanlığı savunmağa başladılar, III. yy.da özellikle İskenderiye'de yeni dinin savunucularıyle pagan gelenekçileri çatıştıran birçok dinî tartışma yapıldı. Plotinos ve Porphyrios Eflatun'culuğa yeni bir görünüş kazandırdı ve İamblikhos IV. yy. başına kadar onların izinde yürüdü. Ama edebiyat eserleri çok azdır: helencilik özellikle parlak geçmişiyle yaşıyor, derlemeciler ve leksikograflar (Hesykhios, Diogenes Laertios) tarafından sürekli olarak inceleniyordu. IV. yy.dan itibaren yunan kültürünün merkezi artık Bizans'tadır.

Eskiçağ yunan felsefesi tarihi

Çeşitli bilim dalları henüz ayrışmadığından eskiçağ yunan felsefesi önceleri çağın bütün bilgisini temsil ederdi.

İlk yunan filozofları evreni açıklamak istediler. Dört okul ortaya çıktı: İonia, Pythagoras, Elea (Büyük Yunanistan), atomculuk okulları. İonia okulu filozofları neslenerin ilkesini tabiatta aradılar: Miletos'lu Thales (M. Ö. VII. yy.) suda, gene Miletos'lu iki filozof, Anaksimenes havada ve Anaksimandros sonsuzda veya daha doğrusu sınırsız ve belirimsiz bir halde, Efes'li Herakleitos ateşte buldu. Urla'lı Anaksagoras maddî unsurlara bir düzen ilkesi ekledi ve buna «Nus» (akıl) adını verdi. Özellikle Büyük Yunanistan'da (VI. yy.) gelişen ve nesnelerin uyumu ilkesinin etkisinde kalan Pythagoras'çılık, evreni sayılar arasındaki bağlantılarla açıklamağa çalıştı, belki de hint dinleriyle bağlantılı olan dinî ve ahlâkî nazariyeler benimsedi. Ünlü paradoksları pythagoras'çı görüşlerin bir tenkidi olarak yorumlanabilecek Elea okulu ise (Ksenophanes, Zenon, Parmenides) nesnelerin menşeinin hareketsiz birlik olduğunu ileri sürdü. Nihayet Demokritos'un atomculuğu, evreni, sayılamayacak kadar çok sayıdaki atomların başı ve sonu olmayan hareketine bağladı.

Toplumsal ve dinî devrimler insanoğlunu yavaş yavaş kendisiyle ilgilenmeğe sürükledi. *Sofistik* (VI. yy. sonu), özellikle günlük hayat meselelerini tartışmaktan hoşlanır. Ancak olumsuz sonuçlara, inkârlara varır. Sokrates de aynı uğraşlara yöneldi; ama, evrenin özü üstüne araştırmalardan vaz geçerek sofistlerin tersine ahlâk bilimini kurduğunu iddia etti.

Sokrates'in etkisiyle ikinci derecede birkaç okul doğdu: Eukleides tarafından kurulan, Sokrates'in ilkeleriyle Elea okulunun ilkelerini birleştiren ve «didişimci» veya «kavgacı» sıfatını hak eden Megara okulu; Phedon ve Menedemos (III. yy.) başkanlığındaki Elis (Peloponnesos) ve Eretria (Eğriboz) okulu; Aristippos ile zevki ahlâkın amacı haline getiren Kyrene (Libya) okulu; Anthisthenes ile ahlâkı, çaba ve erdeme dayandıran kinikler okulu. Ama Sokrates'in asıl büyük izleyicisi Eflatun'dur. Eflatun, merkezi İdea'lar nazariyesi olan geniş bir metafizik kurdu.

Eflatun'dan sonra *Akademia*'nın başına yeğeni Speusippos, sonra Ksenokrates, Polemon, Krates ve Hermodoros geçti; bunlar Eflatun'culuğu Pythagoras'çılık yönünde geliştirdiler. Ama o devrin en büyük yunan filozofu Aristoteles'tir. Lykeion'u kuran Aristoteles'in gerçekçi felsefesi Eflatun'un idealizmiyle karşıtlaşır.

Theophrastos (*Kharakteres*'in [Karakterler] yazarı), Eudemos ve Straton en ünlü aristoteles'çilerdi. Ama başka okullar da

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

ortaya çıktı. Epikuros, Demokritos'un atomculuğundan hareket ederek *eudemonizm'ci* bir ahlâk öğretisi kurdu. Kition'lu (Kıbrıs) Zenon aklın, çabanın ve olacağa boyun eğmenin ahlâkı olan Stoa'cılığı kurdu. Pyrron radikal bir şüphecilikten yanaydı. Aresilaos, Stoa'cılığın dogmalarına karşı çıkan *İkinci* veya *Orta Akademi*'yi ve Karneades, olasıcılığı geliştiren *Üçüncü* veya *Yeni Akademi*'yi kurdu.

Bütün bu okullar arasındaki çatışmalar ve bu okulların «seçmecilik» adı altında birleşmeleri M. Ö. I. yy. ile M.S. I. yy.da sürdü gitti. Stoa'cılık, Epiktetos ve Marcus Aurelius ile parlak bir döneme girdi; Epikuros'çuluk Roma'ya kadar ulaştı ve latin şairi Lucretius tarafından temsil edildi; Ainesidemos Pyrron'culuğu yeniledi. Yunan düşüncesinin yarattığı son okul İskenderiye Yeni Eflatun'culuğudur; Plotinos Roma'da, Porphyrios ve İamblikhos İskenderiye'de ve Proklos Atina'da Yeni Eflatun'culuğun merkezlerini kurdular. Bu öğretide Eflatun'un, Aristoteles'in ve Stoa'cılığın bazı düşünceleri yer alır. Dünya ikili bir «âyin alayı» ile açıklanır: biriyle Tanrı'dan uzaklaşır, ikincisiyle Tanrı'ya döner.

529'da Justinianus'un bir fermanı pagan okulları kapattı. İran, Yeni Eflatun'culuğun son temsilcilerine kucak açtı. Artık eski felsefe sona ermiş demekti.

IV. yy. - 1453 arası yunan edebiyatı. Bk. BİZANS İMPARATORLUĞU, *Edebiyat*.

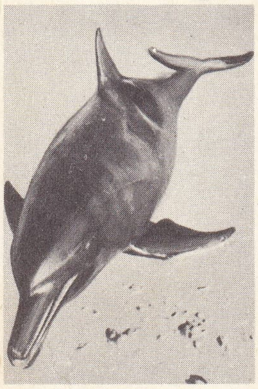
yunus (zool.) (md.si 858. sayfada)

Modern yunan edebiyatı

1453'te Türklerin İstanbul'u almasıyle Bizans imparatorluğu yıkıldı, ama, bu yıkılma helenizmin medeniyet olarak diliyle, edebiyat eserleriyle yaşamağa devam etmesini engellemedi. Şu halde, 1453 tarihi edebiyat yönünden kesin bir ayırma noktası değildir; çünkü bir yandan Bizans'ın bazı özellikleri yaşamağa devam edecektir; öte yandan yeni helen edebiyatını doğuracak eğilimler de ortaya çıkmıştır. Edebiyat türleri, eskiden geçerli olan hiyerarşiden kurtuldu. Bundan başka, edebiyat meseleleri, dil meseleleriyle yakından ilişkili olmaları ölçüsünde yaygınlaştı. Eskiçağda ve Ortaçağda örnek sayılan yunan edebiyatı bundan böyle Avrupa'nın edebî hayatında yer almağa başladı.

Bizans'ın yıkılmasından sonraki yunan edebiyatı tarihi üç bölüme ayrılabilir: 1. bölgesel eserler (1453 - 1820); 2. millî edebiyat; 3. tekniklerin yenilenmesi (1920'den günümüze kadar).

● Birinci dönemde biri Adalarda, öteki İstanbul'da olmak üzere iki ayrı bölgesel edebiyat doğdu. Birincisi XV. yy. ile XVIII. yy. arasında sürdü; bu edebiyatın 5 merkezi vardı: Rodos (halk şarkıları, sonra Georgillas'ın manzumeleri), Sakız (Khios) [Cenevizliler zamanında burada birçok şair yetişti], Kıbrıs (sone ve aşk şiiriyle Petrarca'cılığa öncülük etti ve kroniklerle halk nesrini müjdeledi), İon adaları (didaktik ve tarihî şiirler) ve özellikle Girit. Burada, gerçekten de, bazen gerçekçi, bazen idealist bir nitelikte *İ Voskopula* (Çoban Kızı) gibi pastoral ve *Erotokritos* (yazarı V. Korenapos) gibi epiklirik romanlar yazıldı. Bundan başka, bizans tiyatrosunun gerilemesinden beri bir kenara itilen yunan tiyatrosu Girit'te XVII. yy.da dram (*İbrahim'in Kurbanı, Erophile*) ve komediyle (G. Khortatzis'in *Gyparis* adlı pastorali, *Katsurbos* ve *Stathis*'in töre komedileri) yeniden doğdu. Ama, özellikle yunan topraklarını terk eden bilginlerin ve edebiyatçıların gidişiyle İstanbul ile Batı arasındaki kopukluk arttı. Helenizm kendi kabuğuna çekildi ve geleneklerini (din, geçmişin kültü, dilde arkaizm) korumağa çalıştı. XVII. yy.dan itibaren Patriklik makamı çevresinde oluşan eski bizans soylu sınıfından ve orta sınıftan gelme Fener'li topluluk ortodoks din adamlarının faaliyetine tekrar girişti. Ama XVIII. yy.dan itibaren helenizmin savunduğu değerleri muhafaza eden ve geliştiren Batı ile ilişki kuruldu. Edebiyat yaratıcı olmaktan çok bilgince bir edebiyattı; dil, bilim diliydi. Bununla birlikte bir halk edebiyatı akımı başladı.

● Helen dünyasının bağımsızlık hareketine bağlı olan yunan edebiyatının milliyetçi dönemi, şiir ve nesirde yapılan iki devrim sayesinde iki evrede gerçekleşti. XIX. yy. başında İon adalarında Solomos (1798-1857) şiir dilini yaratmak için halk kaynaklarından yararlandı; Solomos'un eserleri, modern Yunanistan'da bir felsefenin edebiyat aracılığıyla ilk anlatımıdır. Gene büyük bir şair olan Kalvos (1792 - 1867) diliyle ve vezniyle Solomos'tan ayrılırsa da «İonia»'lı şairler Solomos'un izinde yürüdüler. İon okuluyle yeni yunan şiiri avrupa edebiyatları düzeyine ulaştı. Şiir türleri farklılaştı: eskiye bağlılık yerini lirizme ve destana bıraktı, böylece de atina şiirinin ortaya çıkması için bir zemin hazırlanmış oldu. Gerçekten de, yüzyılın sonuna doğru, şiir ve nesir hemen bütünüyle Fener kültür ve düşüncesinin devamı olan bilimsel geleneğin mirasından sıyrılarak doğarken, Atina'da yunan edebiyatının merkezi haline geldi. İ. Psykharis'in (1854 - 1929) *To Taksidimu* (Seyahatim) [1888] adlı manifestosundan (dimotiki dilinin ilk uzun nesir eseri) beri nesir kesinlikle dimotiki dilini edebiyat dili haline getirmeğe çalıştı. Nesirciler, günün ihtiyaçlarına göre zenginleştirmek istedikleri konuşma dilini yazı dili olarak yaymağa çalıştılar. Hikâye ve romanlarda modern Yunanistan'ın gerçekleri ele alındı, önce köylülerin örf ve âdetleri, sonra şehir hayatı incelendi. Bu dönemin en büyük yazarları A. Ephtaliotis (1849-1923), A. Karkabitsas (Karkavitsas) [1866-1922], G. Ksenopulos (1862-1951), H. Nirvanas (1866-1937) ve K. Theotokis'tir (1872-1923). Buna paralel olarak şiir biçim bakımından yenilendi ve konularını genişletti. Bütün bu dönem, G. Drosinis (1859-1951), L. Parhyras (1879-1932), S. Skipis (1881-1952) gibi şairler tarafından izlenen K. Palamas'ın (1859-1943) güçlü kişiliğinin etkisi altındadır. Bu arada, ortak şiir akımlarının dışında kalan K. Kavaphis'in (Kabaphis) [1863-1933] İskendireye'ciliğidir. Tiyatro nesrin izinde ilerledi: K. Khristomanos (1867 - 1911). 1901'de arıtmacılığa karşı çıkmak için «Yeni sahne»yi kurdu; aynı yıl Krallık tiyatrosu açıldı. Burada çeşitli türlerde (trajedi, tarihî veya toplumsal dramdan töre komedisine ve vodvile kadar) tercümeler ve orijinal eserler oynandı.

● 1920'den günümüze kadar uzanan dönemde, edebiyat teknikleri yenilendi. 1920 - 1940 Arasında türlerde yenilikler oldu, bunu, çağdaş ortama uyarlanma izledi. Birinci Dünya savaşı, nesir alanında bir savaş edebiyatının yaratılmasına yol açtı (S. Myrivilis [Myribillis], doğ. 1892) ve roman bunun etkisinde kaldı. Bu nesilde yetişen nesirciler K. Politis (doğ. 1894), T. Kastanakis (doğ. 1901), İ. Venezis (Benezis) [doğ. 1904], Karagatsis (doğ. 1908), A. Terzakis (doğ. 1907), Tatiana Stavru ve Lilika Naku'dur (doğ. 1903). 1920 Öncesi şairlerinden birçoğu yazmağa devam etmektedir, ama başka şairler de yetişmiştir: A. Melakhrinos (1880 - 1952), A. Sikelianos (1884 - 1951), Varnalis (Bernalis) [doğ. 1884], aynı zamanda nesir türünde eserler de veren N. Kazancakis (1885 - 1957), sonra R. Golphis (doğ. 1886), G. Sepheris (doğ. 1900).

GÜZEL SANATLAR

İlkçağ

● *Mimarî.* Asıl yunan mimarîsi, oldukça karanlık bir şekilde Mykenai dönemi mimarîsine bağlanır; M. Ö. VIII. yy.da yapılan henüz çok ikel, malzeme bakımından yoksul, ağır ve beceriksizce planlı yapılarla (tapınak ve evler) gerçek bir yenilenme başlar. Düzgün planlı, çifte eğimli çatılı, sütunlu (bölgelere göre dor veya ion tarzı) tapınak, ancak M. Ö. VII. yy.da ortaya çıkar (Thermos, Olympia'da Heraion). Agora çevresinde sıralanan yapıların yanında, tapınak, sunak, kilise veya «hazine» çeşitli planlara göre inşa edilir. Bu yapılarda düz atkı sistemi (kemer bilinmez veya kullanılmaz), harçsız taş bağlantılı (kenet ve çengellerle) inşaat, süslemeler (frizler, alınlıklar, akroterler) silme tertibatı, boyalı pişmiş topraktan kaplamalar her şeye rağmen bir bütünlük sağlıyordu. Mermer hâlâ lüks bir malzemeydi ve yunan mimarları çeşitli tüfler, breşler, kireç (bazen mermer taklidi ve boyalı) kullanarak ölçülü bir çokrenklilik elde ediyorlardı. Kereste (sedir ve kestane) yapı iskeleti ve doğramalarda kullanılıyor, ayrıca bronz, altın ve fildişine başvuruluyordu.

Bütün yunan dünyasında dor ve ion tarzı tapınaklar görülür; korinthos üslûbu, V. yy.ın sonuna doğru önce dor üslûbuyle karışık olarak (üstelik ion üslûbunda iç düzeniyle Bassai) Delphoi ve Epidauros *tholoi*'lerinde (IV. yy.) ve Tegea tapınağında ortaya çıktı. Çeşitli tarzlardan unsurlar karışık olarak, büyük bir incelikle kullanıldı (Parthenon'da ion tarzı friz, Atina Propylaia'sında ion tarzı kapı dehlizi). Yapıların ölçeği asıl Yunanistan'da mütevazıdır; Sicilya ve İonia'da ise devleşir.

Yunan mimarîsi, İskender'in seferlerinden önce doğu mimarîsinin etkisinde kaldı; sonra yunan - roma sanatında birçok akım birbirine karıştı. Roma fetihleri, klasik Yunanlıların kurallarını tespit ettikleri tarzları, süslemeleri ve orantıları koruyan Bizans'ın ve imparatorluğun dinî ve sivil sanatlarında yunan etkisini yaygınlaştırdı.

● *Heykelcilik.* Asıl yunan heykelciliği ancak M. Ö. VII. yy.da doğdu. Kesinlikle dinî özellikte olan bu heykelcilik tanrıları insan şeklinde temsil etmeğe çalışır (*bretas, ksoanon*). Daha Arkaik devrin başında tabiatın ve gerçek modellerin giderek rasyonel bir şekilde gözlenmesiyle tunç ve taş eserler yapıldı. Daidalos üslûbunun yerini İonia, Adalar, Peloponnesos ve Girit heykeltıraşlarının araştırmaları aldı; Attike ayrı bir merkezdi. Büyük Yunanistan bir etkiler potası haline geldi. Erkek anatomisi (ion, dor ve attike tarzı *Kuros*'lar) ve kumaşa bürünmüş kadın figürü (Sisam [*Samos*] *Hera'sı,* Akropolis kore'leri dizisi) uzun araştırmalara konu oldu; toplu sahnelerde VI. yy.ın ikinci yarısında büyük bir ustalığa ulaşıldı (Delphoi'de Siphnos'un hazinesi, 525'e doğr.). V. yy.a doğru yeni bir dönem başladı. Bu üslûp Aigina (Egine), Olympia alınlıklarında, Artemision'un Zeus'unda, *Delphoi Arabacısı*'nda, *Trone Ludovisi*'de, Myron'un eserinde (*Diskobolos, Athena* ve *Marsyas*) ve birçok imzasız eserde görülür; bu eserlerin özelliği ağırbaşlılık, insan'ın değişik yaşlarda incelenmesi, anî hareketleri verme çabası ve gerçekçiliktir. 450'den sonra büyük usta Pheidias'ın çevresinde, Atina yunan dünyasına, siteyi ve tanrılarını yücelten (Parthenon ve Erektheion'daki heykeller, *Athena Nike,* Eleusis kabartması) idealist ve aristokratik (Perikles devrinin nazarî demokrasi örtüsü altında) bir sanat sunarken, Argoslu Polykleitos dengeyi, dinlenen insan vücudunun duruşunu, Mende'li (Trakya) Palonios (*Olympia Nike'si*) karmaşık bir harekette geçici bir dengeyi araştırır. Bu sanat IV. yy.da anlatımcı ve duygulu bir alegoriye yol açtı, dans ve tiyatronun (Praksiteles, Skopas, Silanion, Leokhares, Timotheos) etkisiyle kadın vücudu üstünde duruldu. İskender'in resmî portrecisi olan ve Delphoi'de birçok heykel yapan Lysippos uzun meslek hayatı boyunca, Peloponnesos geleneğine dönmesine rağmen, Helenistik devri hazırladı. Meşhur kimselerin portreleri çok tutuldu ve mezar kabartmalarında, VI. ve V. yy.da olduğu gibi, önemli eserler yaratıldı.

● *Resim ve desen.* «Büyük resim» vazo resimleri dışında ancak arkaik devirden birkaç kalıntıyle temsil edilir: korinthos veya attike sanatına bağlı boyalı levhalar, Urla'nın (Klazomenai) lahitleri. Daha sonraki devirden, birkaç mezar taşı (Atina, Tesalya) ve bu «büyük resmin» helenistik çinilerde (Olynthos, Delos) yunan-roma sanatını müjdeleyen yansıması kalmıştır. Ama klasik çağın büyük ressamlarından (Polygnotos, Mikon, Panainos, Zeuksis, Parrasios, Eupliranor, Protogeness, Apelles), işlenen konular ve teknik üstüne bilgi veren edebî tasvirler dışında hiç bir şey kalmamıştır. Buna karşılık Yunanlıların çizgi sanatı, seramiklerde açıkça görülür. Canlı figürün bir çeşit süsleyici stenografisi olan geometrik sanatın sert estetik anlayışından sonra, VII. yy.da büyük bir gelişme başladı (ön attike, ön korinthos sanatları, doğu tarzı; Melos, Rodos, Kyklados vazoları). Daha o tarihte ustalaşan anlatımcı desen,

Foto. LAROUSSE

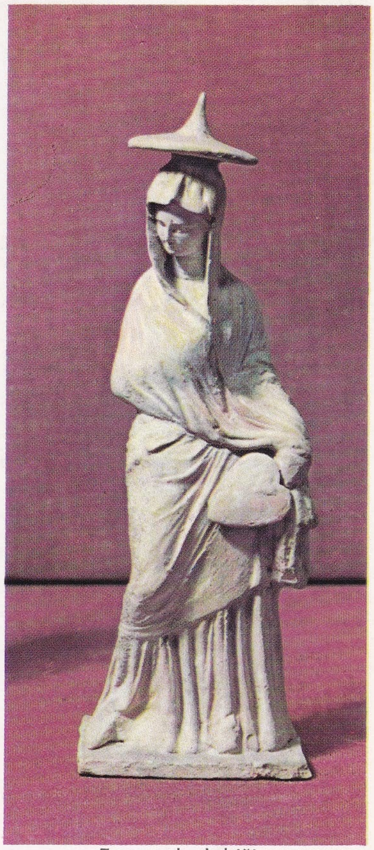

Tanagra heykelciği
Louvre müzesi, Paris

üstte, Delos'ta Naksos arslanlarından biri;
altta, Delphoi tiyatrosu kalıntıları
Foto. La Renissance

seramik tabak
«Flüt Çalan Müzisyen»
Louvre müzesi, Paris
Foto. Giraudon

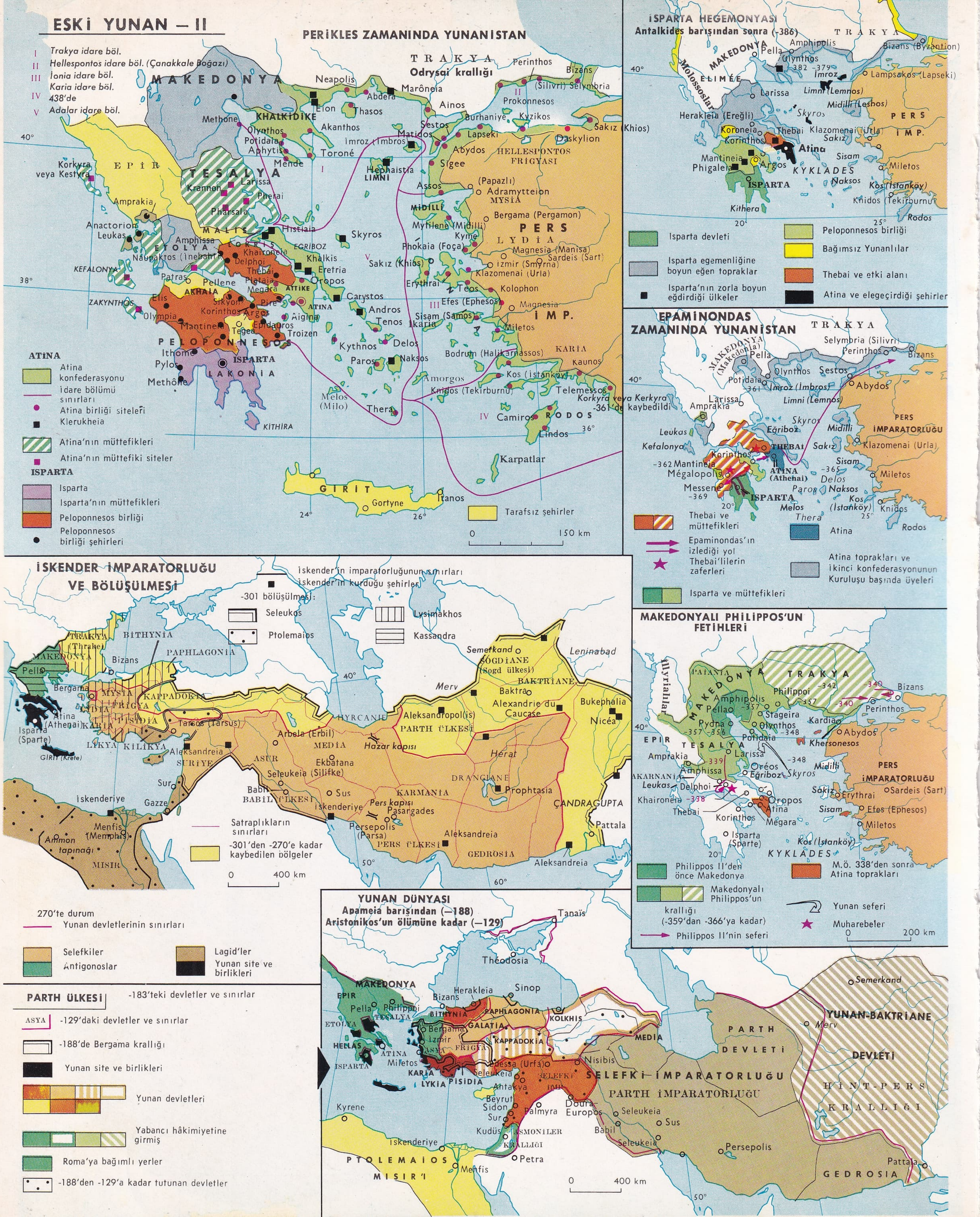
ESKİ YUNAN — II
PERİKLES ZAMANINDA YUNANİSTAN
I Trakya idare böl.
II Hellespontos idare böl. (Çanakkale Boğazı)
III İonia idare böl.
IV Karia idare böl. 438'de
V Adalar idare böl.
ATİNA
Atina konfederasyonu idare bölümü sınırları
Atina birliği siteleri
Klerukheia
Atina'nın müttefikleri
Atina'nın müttefiki siteler
İSPARTA
Isparta
Isparta'nın müttefikleri
Peloponnesos birliği
Peloponnesos birliği şehirleri
Tarafsız şehirler
MAKEDONYA
TRAKYA
Odrysai krallığı
EPİR
TESALYA
KHALKİDİKE
PELOPONNESOS
LAKONİA
GİRİT
PERS İMP.
HELLESPONTOS FRİGYASI
LYDİA
KARİA
İSPARTA HEGEMONYASI
Antalkides barışından sonra (-386)
Isparta devleti
Isparta egemenliğine boyun eğen topraklar
Isparta'nın zorla boyun eğdirdiği ülkeler
Peloponnesos birliği
Bağımsız Yunanlılar
Thebai ve etki alanı
Atina ve elegeçirdiği şehirler
EPAMİNONDAS ZAMANINDA YUNANİSTAN
Thebai ve müttefikleri
Epaminondas'ın izlediği yol
Thebai'lilerin zaferleri
Atina
Atina toprakları ve ikinci konfederasyonun kuruluşu başında üyeleri
Isparta ve müttefikleri
MAKEDONYALI PHILİPPOS'UN FETİHLERİ
Philippos II'den önce Makedonya
Makedonyalı Philippos'un krallığı (-359'dan -366'ya kadar)
Philippos II'nin seferi
M.Ö. 338'den sonra Atina toprakları
Yunan seferi
Muharebeler
İSKENDER İMPARATORLUĞU VE BÖLÜŞÜLMESİ
İskender'in imparatorluğunun sınırları
İskender'in kurduğu şehirler
-301 bölüşülmesi:
Seleukos
Ptolemaios
Lysimakhos
Kassandra
Satraplıkların sınırları
-301'den -270'e kadar kaybedilen bölgeler
270'te durum
Yunan devletlerinin sınırları
Selefkiler
Antigonoslar
Lagid'ler
Yunan site ve birlikleri
YUNAN DÜNYASI
Apameia barışından (—188)
Aristonikos'un ölümüne kadar (—129)
PARTH ÜLKESİ -183'teki devletler ve sınırlar
ASYA -129'daki devletler ve sınırlar
-188'de Bergama krallığı
Yunan site ve birlikleri
Yunan devletleri
Yabancı hâkimiyetine girmiş
Roma'ya bağımlı yerler
-188'den -129'a kadar tutunan devletler
SELEFKİ İMPARATORLUĞU
PARTH İMPARATORLUĞU
YUNAN-BAKTRİANE DEVLETİ
HİNT-PERS KRALLIĞI
PTOLEMAİOS MISIR'I

ESKİ YUNAN - I
MYKENAİ DÖNEMİ
M.Ö. XV. yy.dan-XII. yy.a
Aka'lar
-2000'den-1700'e
Dorlar
M.Ö. XII. yy.ın başı
İMROZ
LİMNİ
Truva-Ilion
Truva savaşı
M.ö. XIII. yy.ın başı
Eolisliler
1200'e doğru
TESALYA
Iolkos
Kopais gl.
Kula
BOIOTIA
Thebai
EGRİBOZ
Eleusis
AKHAIA
Korinthos
ATTİKE
Atina
Nemea
Mykenai
Argos
ARGOLIS
Midea
Tiryns
ZAKYNTHOS
MESSENIA
Pylos
Amyklai
LAKONIA
SAKIZ
Kolophon
İonialılar
SİSAM
Miletos
SYROS
KYKLADES
MELOS (MİLO)
Akaların istilasından sonra Giritlilerin göçmeleri
Ialysos
RODOS
Lindos
Akalar
-1400'e doğru
Knosos
Mallia
Pseira
GİRİT
Haghia-Trias
Phaistos
Gourniá
Palaikastro
M.Ö. XIV.-XII. yy. arasında Aka'ların Kıbrıs'a doğru göçmeleri
Minos medeniyeti
Kalıntı bölgesi
Akaların izledikleri farzedilen yol
M.ö. XVI. yy.da Girit etkisi
Girit sarayı
Medeniyet merkezi
Tholos (Tholoi)
Dor'ların izlediği farzedilen yol
Lehçe alanları çıkış bölgesi
İonia lehçesi
Aka lehçesi
Mykenai dönemi sonunda gerileme
İonialılar
Akalar
0 100 km
M. ö. XII. - VIII. yy.
ilk yunan sömürgeleştirmesi
Olympos d.
Larissa
TESALYA
Iolkos
Dodone
EPİR
Anthêla
ETOLYA
Delphoi
Helike
EGRİBOZ
BOIOTIA
Thebai
AKHAIA
ELEIA
Olympia
Korinthos
Mykenai
Argos
ARKADIA
ARGOLIS
Kalauria
ATTİKE
Atina
MESSENIA
Isparta
LAKONIA
KİTHIRA
Truva
EOLİS
MİDİLLİ
Grynion
Foça
İzmir
Hermos
Kolophon
İ O N İ A
Efes
Menderes
SİSAM
Panionion
Miletos
Delos
NAKSOS
KYKLADES
Bodrum (Halikarnassos)
Knidos
THERA
RODOS
Lindos
Pamphylia yolu
Idaion
Knosos
GİRİT
Gortyne
Tapınaklar (Amphiktyonia)
Helen birliği tapınakları
Göçler
İonialılar
Eolisliler ve Aka'lar
Dorlar
Yayılma alanları
Eolislilerin
Arkadialıların
İonialıların
Kuzeybatı yunanlılarının
Dor'ların
0 100 200 km
G İ R İ T
M.Ö. XV. yy.-XI. yy. arası
Polyrrhenia
Aptera
Elyros
Rethyinnon
Eleutherna
Aksos
İda mağarası
Knosos
Khersonesos
Milatos
Mália
Lyktos
Dreros
Itanos
Palaiokastro
Praisos
Hyrkanion
Lappa
Sybrita
İda d.
Gortyne
Hagia Trias
Phaistos
Lebena
Etokretes
Akalar
M.Ö. 1400'e doğru yıkılan saraylar
Ulaşım yolları
0 50 km
İKİNCİ YUNAN SÖMÜRGELEŞTİRMESİ
Fenikelilerin yayılması
M.Ö. VIII.-VI. yy.
K E L T L E R
İBERLER
ISKİTLER
Tanais
Agathè
Rhode
Emporia
Nikaia
Antipolis
Olbia
Massalia
Alalia
ETRÜSKLER
Tarkynia
Capua
Nola
Cumae
Cerveteri
Amprakia
Leukas
Korkyra
Epidamnos
Apollonia
Olbia
Tyras
Phanagoria
Théodosia
Istros
Tomoi
Kallatis
Khersonesos
Dioskurias
Apollonia
Mesembria
Sinop
Trabzon
Olynthos
Abdera
Bizans
Kytoros
Amisos
Herakleia
Gadès
Tingis
Liksos
Mainake
Lucentum
Tharros
Sulci
Karalis
Hippo Regius
Utique
Kartaca
Hadrumetum
Leptis Parva
Thapsos
Sabratha
Oea
Leptis Magna
Poseidonia
Elaia
Laos
Himera
Panormos
Region
Lokroi
Naksos
Siracusa
Gela
Malta
Toranto
Sybaris
CHALCIS
KORİNTHOS
ISPARTA
THERA
Kyzikos
Lampsakos
Abidos
FOÇA
TEOS
MİLETOS
RODOS
Aspendos
Side
Nagidos
Soloi
Kelenderis
Phaselis
Soloi
Paphos
Kition
Arvad
Salamis
Biblos
Berytos
Sidon
Sur
Apollonia
Kyrene
Platea
Eusperitesler
Naucratis
Etki altındaki bölgeler
Yunanlıların
Fenikelilerin
Etrüsklerin
Fenike kolonileri
Etrüsk siteleri
0 500 km
MİLETOS
İonia kolonileri
Ana şehirler
Phokaia asıllı
Miktos asıllı
Çeşitli asıllı
Dor kolonileri
Korinthos asıllı
Megara asıllı
çeşitli asıllı
Aka kolonileri
1. MEGARA
2. ERETRIA
3. ANDROS
4. KLAZOMENAI
5. PAROS
6. Thasos (Taşoz)
7. Sestos
8. Samos (Sisam)
9. Potidaia
10. Megara Hyblaia
11. Agrigento
12. Khalkedon
13. Terina
14. Kroton
15. Metapontion
16. Kossyra
17. Amathus
18. Motye
BÜYÜK YUNANİSTAN VE SİCİLYA
Velletri
Latinler
Volsciler
İapygesler
Messapialılar
Capua
Cumae
Napoli
Dikaiarkheia
Osklar
Taras
Hydrus
Poseidonia
Metapontion
Herakleia
Elaia
Oinotrialılar
Siris
Kallipolis
Piksos
Laos
BÜYÜK
Sybaris
Thourioi
YUNANİSTAN
Crotone
Skylletion
Caulonia
Lokroi
Region
Naksos
Catania
Leontinoi
Mégara Hyblaia
Siracusa
Akrai
Gela
Akragas
Selinos
Halikyai
Lilybaion
Motye
Drepanum
Segeste
Panormos
Solus
Kale Akte
Himera
(Messana)
Sikania'lılar
S İ C İ L Y A
Sikiller
Lipari ad.
Etki bölgeleri
Yunan
Kartaca
Etrüsk
Yunan siteleri
Yunanlaşmış Sicilya siteleri
Etrüsk siteleri
Kıstak yolları
Osklar Yerli halklar
0 100 200 km
MED SAVAŞLARI SIRASINDA YUNANİSTAN
İonia isyanı, -499'dan-494'e
savaşa katılan yunan devletleri
Tarafsız veya persleri tutan yunan devletleri
Pers imparatorluğu
Perslerin müttefiki olan arazi
M A K E D O N Y A
Pella
Aliakmon
Olynthos
Abdera
THASOS
T R A K Y A
Ainos
Bizans
İMROZ
Aynaroz d.
Lampsakos
LİMNİ (LEMNOS)
Hellespontos
F R İ G Y A
TROAS
Larissa
EPİR
Pheres
TESALYA
Amprakia
Thermopylai
Anaktorion
LEUKAS
MİDİLLİ (LESBOS)
Mytilène
LYDİA
SKYROS
PHOKİS
EGRİBOZ
ETOLYA
Theba
Eretria
Phokaia
Hermos
Sardeis
KEFALONYA
Delphoi
AKHAIA
Marathon
SAKIZ
Lebedos
Kolophon
ZAKYNTHOS
Korinthos
Pire
Atina
SALAMİS
AIGINA
ANDROS
TENOS
SAMOS
Efes
İONİA
Menderes
Miletosun Persler tarafından alınması ve tahribi 494'ten-492'ye kadar
Olympia
Argos
DELOS
Miletos
KARİA
Méthone
Isparta
LAKONİA
PAROS
NAKSOS
KYKLADES
Bodrum (Halikarnassos)
RODOS
Lindos
KİTHİRA
0 100 200 km

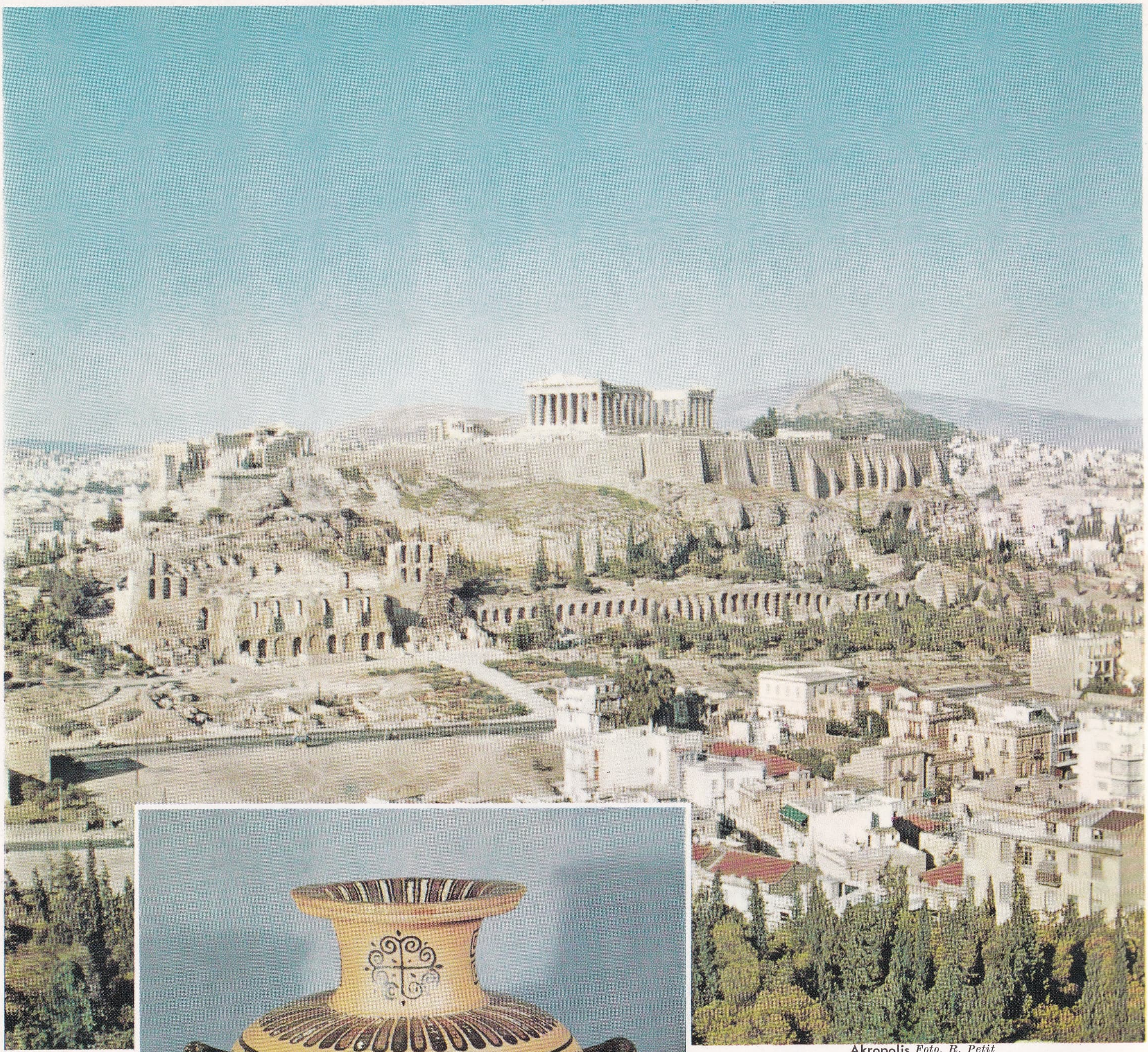

Akropolis *Foto. R. Petit*

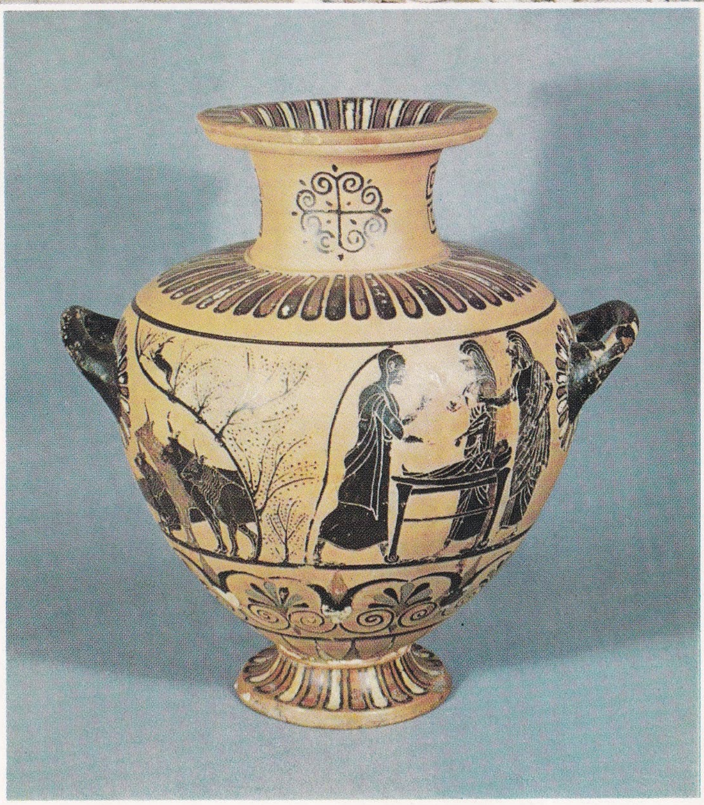

«Uyuklayan Çocuk Hermes»
eski yunan-ionia hydria'sı
Louvre müzesi, Paris
Foto. Giraudon

hayvan frizlerini geliştirmiş, canlı bir şekilde efsanevî veya gerçek sahneleri işlemeğe başlamış ve insan figürlerine el atmıştı. VI. yy.da (Korinthos, Attike, Lakonia, Khalkidike vazoları, kairehydria'ları [küpleri]) yapılan en mükemmel eserlerde, ya mitoloji konuları, ya destanlar ya da günlük hayattan sahneler işlenir. Ayrıntılardan sıyrılan, hem canlı, hem zarif olan, kompozisyonda büyük bir ustalığa varan yunan deseni bu dönemde doruğuna ulaşır.

Ortaçağ

● *Mimarî.* Yunan sanatı bütün Ortaçağ boyunca bizans sanatının kollarından biri olmasına rağmen, mimarîde ve duvar süslemesinde bazı mahallî özellikler gösterir.
Peloponnesos'un ortasında, eski Isparta yakınında bulunan derebeylik sitesi Mistra uzaklığı sayesinde el değmeden kalabilmiştir. İstanbul'daki Ayasofya'ya oranla, Selânik'teki Hagia Sgilia ve Aynaroz'daki (Athos dağı) manastır kiliseleri çok küçük boyutlu kalır, fakat hepsi de çok zariftir. Parthenon'un eteğinde, Atina'da bu tipten üç kilise vardır: Küçük Metropol ile Kapnikarea ve iki Theodoros'lar kiliseleri. Atina'nın yanıbaşındaki Daphni manastırının kilisesini de saymak gerekir. Kiliselerin süslemeleri bakımından birbirini izleyen iki dönem ayırtedilir: V. - XII. yy. arasındaki ilk dönemde süslemede çini ağır basar; Dördüncü Haçlı seferinden sonra ise fresk yaygınlaşmıştır.

● *Çiniler.* Şehrin koruyucusu Aziz Demetrios adına inşa edilmiş olan Selânik bazilikası 1917'de yandı. Bununla beraber VI. yy.dan kalma güzel bir çini kurtarılabildi. Asıl Yunanistan'da gene XI. yy.da yapılmış en ilgi çekici iki anıt Phokis'te Hagios Lukas ve Daphni'nin çinileridir. Küçük Hagios Lukas kilisesinin kubbesindeki Pantokrator yok olmuştur, Hamsin'in ilgi çekici bir temsili vardır. Eleusis yakınındaki Daphni kilisesinin, süsleme çevrimi daha mükemmel, daha düzenlidir ve bizanslı ilâhiyatçıların teorilerine kesinlikle uygundur.

● *Freskler.* XIV. yy.da çininin yerini fresk aldı. Aynaroz manastırının ve Mystra kilisesinin freskleri bu dönemden kalmadır.

● *Latin sanatı.* Latinler Doğu İmparatorluğunda çok az dinî yapı inşa ettiler; yaptıkları şatoların hepsi yıkıntı halindedir.

Yeniçağ ve Yakınçağ

Bağımsızlık savaşından sonra batı medeniyetine bağlanan yunan sanatı çeşitli etkiler altında kaldı: Yunan tahtına Bavyera'lı bir sülâlenin çıkmasıyle gelişen alman etkisi, coğrafî yakınlık sebebiyle italyan etkisi ve fransız etkisi.

Mimarî alanda çok az ilgi çekici eser verildi. Buna karşılık heykel ve resimde önemli sanatçılar yetişti: heykeltıraş Lazaros Sobos, ressam Nikephoros Lytras (1832-1904), ressam Nikolaos Gysis (1842-1901) v.b.

Yunanlılar uzun süre, Atina'daki «Polytekhneion»un kurucusu olan L. Kaftanzoglu'nun başlattığı yeni klasik üslûba sadık kaldıktan sonra, kısa zamanda modern bir mimarî akım yarattılar; bu hareket sonucunda, Le Corbusier'nin yardım ettiği bir topluluk (Pikionis, Mitsakis, Panayotakos, Kondoleon, Zongolopulos, Valentis [Balentis], Karandinos) beş bine yakın okul, birçok ev ve villa inşa etti ve Atina «şart»ının büyük kısmını hazırladı; bu «şart»ın unsurları 1953'te Atina'da Milletlerarası Modern Mimarî kongresinde bir leştirildi.

Müzik

● *Eskiçağ yunan müziği.* Eskiçağ yunan müziği üstüne bilgiler, yunan ve latin filozof ve yazarlarının metinlerine ve nazariye kitaplarına dayanır. Bu dönemden pek az müzik örneği kalmıştır.

Yunanlıların yalnız tek sesli müzik yaptıkları sanılır. Batının melodileri oktav üstüne kurulmuştur; Yunanlılarınki ise inişli dört aralığa yerleştirilmiş dörtlülere dayanır; dörtlünün örnek tipi olan dor dörtlüsü *la, sol, fa, mi* seslerinden meydana geliyordu; buna bir başka dörtlü eklenerek dor sistemi elde ediliyordu; bu sistem örnek ıskalayı verdi: *mi*, re, ut, *si, la*, sol, fa, *mi*. *Bu systema*'nın tiz ve pes seslerine bitişik (yani her birinin birer notası dörtlüyle ortak) iki dörtlü ve pes sese ikili bir oktav elde etmeyi sağlayan bir ek ses (*la*) eklenerek *tam sistem* elde ediliyordu. Ayrıca *si*'nin yerine *si* bemol'ün konulduğu beşinci bir dörtlüye başvurularak alt beşlinin modülasyonu sağlanıyordu; bu şekilde elde edilen 5 dörtlü ve ilâve ses *la, büyük tam sistem*'i verirdi. O andan sonra sistem pes'ten tize doğru okunurdu. Aynı ad çeşitli sesleri gösterebildiğinden her ada bağlı olduğu dörtlüyü belirten bir terim eklenirdi: *hyperbolaion* (tiz sesler), *diezeugmenon* (atlamalı sesler), *meson* (ara sesler), *hypaton* (pes sesler), *synemmenon* (bitişik sesler). Sistemin dörtlülerinden her birinde iki hareketli ses bulunduğundan, melodi ilerleyişi bu iki sese verilen tonlara göre üç tarzda olabilirdi: *diatonikos* (dor sisteminde gelişen, ton ton, yarım-ton şeklinde inişli okuma), *khromatikos* (üç nota aralığı, aralıklı minör, yarım yarım ton yarım ton), *enarmonikos* (üç nota aralığı aralıklı majör, çeyrek ton, çeyrek ton). Uygulamada *müans* adı altında değişiklikler yapıldı. Yunanlılarda üç klasik tarz vardır: dor tarzı (*mi*, re, ut, *si, la*, sol, fa, *mi*), frigya tarzı (re, ut, *si, la*, sol, fa, *mi*, re), lydia tarzı (ut, *si*, la, sol, fa, *mi*, re, ut); miksolydia (*si, la*, sol, fa *mi*, re, ut, *si*), üst dor tarzı (*la*, sol, fa, *mi*, ut, *si, la*), üst frigya tarzı (sol, fa, *mi*, re, ut. *si, la*), üst lydia tarzı (fa, *mi*, re, ut, *si, la*, sol, fa). Her tarzda, tam sistemin merkezinde yer alan temel bir ses veya tonik bulunurdu. Yunanlılar ses veya çalgı melodilerine gamın on iki derecesi arasında yer değiştirtebiliyorlardı. Ritim. vokal müzik süresince, *veznin* en küçük ayrıntılarıyle uyuşurdu; çalgılar çok ve çeşitliydi: kitar veya lirikitar, aulos, psalterion, trigon ve pandura gibi bütün telli sazlar; syrınks, salpinks gibi nefesli sazlar; tampuras, kymbalon, krotalon ve seistron gibi vurmalı sazlar. Yunanlılar müziğin ahlâkî ve eğitici değerine çok özen gösterirlerdi.

Notalama alfabetikti ve bütün sesleri üç tarzda verebiliyordu; harflerin üzerine konan özel işaretler ölçüyü gösterirdi. Yunan toplumunun hayatına iyice karışmış olan müzik Homeros devrinden (M. Ö. X. yy.) sonra aoidos'lar (şarkıcılar) tarafından icra edildi: giderek inceleşti ve Midilli'li (Lesbos'lu) Terpandros (675) Frigya'lı Olympos ve Arkadia'lı Klonas (VII. yy. başı) ile daha sonra İonia'lı Polymnestos bir *aulos'çular birliği* kurdular. Tyrtaios ve Mimnermnos gibi yarılirik eleji sanatçıları ve Arkhilokhos iamboslarıyle büyük ün kazandılar. M.Ö. VII. yy.da yurtsever bir akımın yol açtığı müzik yenilenmesi ortaklaşa bir müziğin ortaya çıkmasıyle sonuçlandı: gymnopaidia'lar (çıplak çocuk dansları) ve koro şarkısı (paian, parthenia [Bâkireler dansı], dythrambos, epinikios [zafer şarkısı]). Bu türlerin başlıca ustaları Thaletas, Alkman, Arion, Stesikhoros, daha sonraları da Isparta ve Delphoi'de agon'larda (yarışma) ün kazanmağa gelen Simonides, Pindaros ve Bakkhylides'tir. M. Ö. VI. yy.da daha önceki katkılardan yararlanan Atina'da trajedi doğdu (Aiskhylos, Sophokles, Euripides). Gerçekçilik Aristophanes'in komedilerinde ortaya çıktı. Yüzyıl sonra bu parlak sanat aşırı ustalık merakı yüzünden gerilemeğe başladı ve Hıristiyanlığın gelişmesiyle ortadan kalktı.

● *Modern yunan müziği.* Bu müzik folklor müziği ve yeni yunan müziği olmak üzere ikiye ayrılır. Klasik devir sonrasında ve Bizans devrinde doğan folklor müziğinde iki çevrim ayırt edilir. Bizans imparatorluğu üç illerinin muhafızları olan akrites'lerin yaşayışlarıyle ilgili *Akrites çevrimi* (Akritikos kyklos) [VIII. - X. yy.] helenizmin hürriyet savaşını yansıtan *Klephtique çevrim* (Klephtikos kyklos). Genellikle tek sesli olan folklor müziği tabiî gama (Aristoksenos gamı) dayanır. Bazı çoksesli Epir şarkıları ve basit armonili bazı İon adaları halk türküleri (*cantada*) istisnadır. Özellikle liman şehirlerinde doğan çağdaş halk türkülerinin (*rebetiko*) bazılarında basit bir armoni görülür. Çalgılar arasında şunlar sayılabilir: *Lyra* (üç telli kemençe çeşidi), keman, rübap, santur (tympanon) gibi telli çalgılar; *pipiza* (bir çeşit çok tiz obua), cornemuse (tulumlu flüt), klarnet, çeşitli flütler gibi nefesli çalgılar; davul (*dauli*), def (*defi*), çeşitli tamburlar, zil, üçgen (trigonon) v.b. gibi vurma çalgıları.

Yeni yunan müziği. 1829'dan sonra, önce Nauplion, sonra Atina'da filarmoni toplulukları (askerî bandolar) kuruldu. 1840'tan sonra İtalyan lirik toplulukları Yunanistan'a batı müziğini tanıttılar. 1871'de kurulan Atina konservatuvarı yunan müziğinin merkezi haline geldi: İonia adalarının daha o tarihte kendi «okulları» vardı. Bu okulun başlıca temsilcileri şunlardır: «Yunan Millî Marşı»nın bestecisi Nikolas Mantzaros (1795-1872), *Markos Botsaris* operasının (1861) bestecisi Paulos Kareres (1829-1896) ve Spyridon Samaras. Millî okul XX. yy. başında kuruldu. Bu okulun kurucuları olan D. Laurangas, G. Lampelet, M. Kalomiris, M. Varroglis (Barboglis) ve E. Riadis halk şarkılarını, bizans melodisini, yunan folklorunun tarz ve ritimlerini kullandılar. Daha sonraki bestecilerin bir kısmı millî okula, bir kısmı geleneksel batı okuluna bağlandı: Y. Konstantinidis, A. Kontis, A. Kunturoph, M. Kutungos, A. Euangelatos, K. Papadopulos, A. Ksenos, L. Zoras, S. Prokopios, G. Platon v.b. Modern eğilimlerin temsilcileri arasında C. Perpesas, N. Skalkotas, J. Khristu, M. Hacidaki, Ar. Kunadis, J. Papaioannu, Y. Sikelianos, M. Theodorakis ve Y. Ksenakis. (LM)

YUNANİSTAN (*Asıl* —), Roma Akhaiası'na yani kıta Yunanistan'ındaki bütün eyaletlere (Attike, Boiotia, Phokis, Lokris, Aitolia ve Akarnania), Peloponnesos'a karşıt olarak verilen ad. (L)

Yunan kiliseleri, *Bizans âyin usullerine bağlı yunan kiliseleri. I. İstanbul patrikliği.* Bk. FENER RUM ORTODOKS PATRİKHANESİ.

II. *Kıbrıs başpiskoposluğu.* Başlangıçta Antakya'ya bağlı olan Kıbrıs kilisesi, 431'de Efes konsiline muhtariyetini kabul ettirdi. XVI.-XIX. yy.larda türk hâkimiyeti sırasında geriledi, ingiliz yönetimi altında yeniden teşkilâtlanabildi. Bugün başpiskoposu Makarios III'tür.

III. *Yunanistan kilisesi.* İstiklâl savaşından sonra kurulan Millî kilise (1833), 1850'de İstanbul patrikliği tarafından tanındı.

● *Birleşik yunanlılar.* Bunlar, sapkın yunanlıların davasını benimsedikten sonra yeniden Vatikan'a katılan doğu hıristiyanlarıdır. Ortak kilise hukukları yoktur, âyin dilleri özellikle Rumca, İslavca ve Rumencedir, hepsi de Vatikan'ın Doğu kilisesine bağlıdır. Başlıca grupları: Yunanistan ve Türkiye rumları, 2 000 kişi; Hajdudorog (Macaristan) bölgesi, 182 000 kişi; İtalya ve Amerika'daki İtalyan- Yunanlılar, 75 000 kişi; Antakya Melkit patrikliği, 180 000 ve çeşitli ülkelere dağılmış 80 000 kişi; Rutenler (Galiçya'da 3 602 000, Çekoslovakya'da 585 000, Macaristan'da 21 000, Bucovina'da 76 000, Amerika'da 1 068 800 kişi); Yugoslavya'da 55 000; Bulgaristan'da 6 000; Romanya'da 1 600 000. (L)

YUNANLI i. (*yunan*'dan *yunan-lı*). Yunanistan halkından veya bu halkın soyundan olan kimse. (M)

Yunan Muharebesi madalyası, Abdülhamid II devrinde osmanlı ordusunun Yunanlılara karşı yaptığı savaş dolayısıyle çıkarılan gümüş madalya (1897). 25 mm çapında ve 5,95 gr ağırlığındadır. Madalyanın ön yüzünde defne dalı içinde padişahın el Gazi unvanı yazılı tuğrası, arka yüzünde «Yunan Muharebesi» ve altında «Yevmi Pazar 23 zilkade sene 1314» tarihi vardır. Kurdelesinin zemini kırmızıdır; 3 tane yeşil çizgisi vardır; beratla verilirdi Madalyanın masrafı Hazinei Hassa tarafından ödendi. (M)

YUNANÖNCESİ bş. sıf. Ege topraklarına Yunanlılardan önce yerleşmiş medeniyetlere denir.

— ANSİKL. Minos medeniyeti ve mykenai medeniyeti genellikle *yunanöncesi* sayılır.

Ama, Mykenai'lilerin bir yunan lehçesi konuştukları ispat edildiği için, Ege'de yunanöncesi bir medeniyetin varlığını M.Ö. XV. yy.dan öncesine kadar götürmek gerekir. (L)

Yunan Tarihi, Ksenophon'un eseri. Bk. HELLENIKA. (L)

YUN COU-PİNG, çinli ressam (1633-1690). Çiçek resimleriyle tanındı. Ts'ing dönemi başlarının altı ustasından biridir. (L)

YUNDCİYAN çoğl. i. (türk. *yont* > *yund* > *yund-cı* ve fars. *-ān,* eki'nden *yundci-yān*). Teşk. tar. Osmanlı sarayında has ahırdaki bir kısım hizmetkârlara verilen ad. (*Madiyanı hassa* da denirdi. Kısraklara bakmakla görevliydiler. *Yund ocağı* denilen bu ocağa bağlı kişilerin bir kısmı tımar sahibi, bir kısmı da vergi ve tekâliften muaftılar. Bölükbaşıları tımarlıydı.) [M]

YUNGALAR çoğl. i. (quechua dilinde k.). Bolivya'da ve Güney Peru'da Batı cordillera'nın kuzeye doğru uzanan ve bol yağış alan (ılık yağmurlar) vâdilerine verilen ad (Yungaların uzunlamasına ve enine yamaçları sarptır. Yapraklarını dökmeyen tropikal yükselti ormanı [ağaçsı eğreltiotları] 3 400 m'ye ulaşır; daha yukarda dikenli bambu çalılıkları yer alır. Yungalar tropikal tarımın beşiğidir [muz, kahve, portakal, koka yetiştiriciliği] ve karayollarının bozukluğuna rağmen Altiplano şehirlerini besler. Başlıca yungalar Sucre, La Paz [Coroica ve Chulumani] ve Cochabamba yungalarıdır.) [L]

YUNGA'LAR, Pasifik okyanusunun Peru kıyılarını çevreleyen sıcak ovalarda yaşayan halk. (L)

YÛN-GANG, Çin'de yer, Datung'un (Kuzey Şansi) 15 km batısında. 453'e doğru Buddha'cılığı kabul eden Kuzey Vey sülâlesinden imparator Vin-Çing'ın kayalara oydurduğu büyük manastır, Çin'deki en eski taş oymacılık eseridir. Burada 450-535 arasındaki Orta Asya örneklerinden hareket edilerek çin heykelciliğinin hazırlanmasını gözlemek mümkündür. (L)

YUNG-CING (1677-1736), Mançu hanedanına bağlı Çin imparatoru (1723-1736), Kang Hsi'nin oğlu ve halefi. Katolik misyonerlerine zulüm ve işkence etti. (L)

YUNG-DİNG, Kuzey Çin'de ırmak, Hay-ho'nun kolu. Çok hızlı akan ve taşan Yung-Ding ırmağı, Orta Hopey köyleri için sürekli bir tehlikeydi. Guang-Ding barajının yapılması taşkınlara son verdi. (L)

YUNG-LO (1359-1424), Ming hanedanına bağlı Çin imparatoru (1403-1424). Başkenti Pekin'e nakletti, burada birçok bina yaptırdı. Annam'ı ele geçirdi (1406) ve Moğolistan'ı fethetmeğe kalkıştı, İndonezya'ya ve Hint okyanusuna deniz seferleri yaptı. (L)

Yun-hı («Taşıtlar ırmağı»), imparatorluk kanalının çince adı. (L)

YUNMAK dönşl. f. (esk. türk. *yumak,* yıkamak'tan *yu-n-mak*). *Halk dili.* Yıkanmak. (M)

YÛNNAN («Bulutlu güney»), Güney Çin'de il; 436 200 km²; 19 100 000 nüf. Merkezi, *Gûnming.*

Yûnnan'ın ilgi çekici yönlerinden biri yüksek tropikal iklimidir; yıllık sıcaklık ortalaması farkı 16°C'tır; maksimum, mayıs ayında, altı aylık yağışlı mevsime yol açan güneybatı musonunun başlamasından öncedir. İl, etnografik karmaşıklığı bakımından da ilgi çekicidir: Çin'de İslâmiyetin ikinci büyük merkezidir (Dali'de 1865'e doğru bağımsız bir müslüman sultanlığı bile kurulmuştur). Yûnnan'daki çeşitli etnik azınlıklar muhtar bir statüden yararlanır ve halkın üçte birini temsil eder. Yûnnan'ın bir başka özelliği de öbür bölgelerle kolay ilişki kuramamasıdır: hidrografya şebekesi ili daha çok Güneydoğu Asya'ya bağlar; ilin Yûnnan demiryoluyle bağlı olduğu Güney Vietnam ile ulaşım daha çoktur. İl'de dünyanın en büyük kalay yataklarının ve çeşitli maden filizlerinin (demir, bakır, çinko), önemli kömür ve tuz rezervlerinin bulunması, bu durumu Çin için daha sıkıcı bir hale getirir. Yûnnan aynı zamanda da büyük ormanlarla örtülüdür.

İl iki bölgeye ayrılabilir. Doğuda 2 000 m yükseltiyi aşan *Yûnnan yaylası* keseklerle yarılmış ve faylarla hendekler halinde kesilmiştir. Nüfusun en yoğun olduğu ve çinli halkın ağır bastığı kesim burasıdır. Çöküntülerde, vâdi tabanlarında ve yer yer yamaçlardaki taraçalarda, pirinç ve çay, güneydoğuda şekerkamışı yetiştirilir. İşletilen madenler, kömür, kalay ve tuzdur. Öbür filizlerin (bakır, kurşun, çinko) işletilebilmesi için kuzeye doğru yeni bir demiryolu hattı döşenmesi gereklidir. Üretimlerin çeşitliliği şehirlerde mübadele akımları yaratmıştır. Merkez, Birmanya karayolunun son noktasıdır. Yûnnan'ın batısı, yüzey şekilleri inişli çıkışlı olan ve Mekong'un Siyah nehrin ve Kızıl nehrin kenarları dik vâdileriyle yarılan bölgelerde uzanır. Burası ilin en tecrit edilmiş kısmıdır ve halkı ormandan açtığı tarlalarda tropikal tarım yaparak geçinir. (L)

YÛNNAN-FU, Gûnming (Çin) şehrinin 1911'den önceki adı. (L)

YUNT (Mustafa Şevket), **Manisalızade** diye anılır, türk din ve hukuk bilgini (İstanbul 1878-ay.y. 1951). 1912'de öğrencilerine icazet verdi. Çeşitli medrese ve mektepte müderrislik yaptı. Eserleri: *Fâtiha ve Diğer Bazı Surelerin Tercümeleri; Kadı Beyzâvi ile Ebussuud Arasında Bir Mukayese; Kitabü'n Nafakat* (Nafakalar Kitabı); *Usuli Fıkıh Dersleri* (Fıkıh Usulü Dersleri); *Hukuku Aile Kararnamesi Şerhi; Muhtasar Feraiz Dersleri* (Kısa Feraiz Dersleri); *Mufassal Nazarî ve Amelî Feraiz Dersleri* (Kısa Teorik ve Pratik Feraiz Dersleri); *Ahkâmı Vasâya* (Miras Hükümleri). [M]

YUNTDAĞ, Ege bölgesinde (İzmir ili, Bergama ilçesi) bucak; 1 704 nüf. (1965); 12 köy. — *Bucak merkezi (İsmailli* köyü), 338 nüf. (1965); aynı adı taşıyan dağ kütlesi üzerinde; yüksl. 470 m Bergama'yı İzmir'e bağlayan yolun 23. km'sinden doğuya ayrılan yolun 21. km'si üzerindedir. Dağlık kütleyi aşan bozuk bir yolla Manisa'ya bağlanır. (M)

YUNT dağı, Ege bölgesinde dağ kütlesi. Kuzeyden Bakırçay, doğudan Akhisar çayı, güneyden Gediz vâdisiyle sınırlanır; batıda Çandarlı-Foça arasında Ege denizine komşudur. Adını, orta kesimde yükselen tepeden alır (1 084 m). Kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu oval bir kütle olan Yunt dağı, geniş üçüncü zaman lav ve tüfleriyle örtülmüş ikinci zaman kıvrımlı yereyinden oluşur. Kuzeydoğuda Soma (Tarhala) dağı, güneybatıda Dumanlıdağ ile (1 098 m) sona erer. Batıda Foça tepeleri ayrılır. Dağlar üzerinde akdeniz makisi ve kızılçam koruları görülür. (M)

YUNUS i. Ilık ve sıcak denizlerde yaşayan etçil memeli hayvan. (*Yunus balığı* da denir.)

— ANSİKL. Zool. Yunus (*delphinus*) bütün denizlerde rastlanan memeli bir hayvandır. Boyu 3 m'yi aşmaz. Domuz balıkları gibi sürüler halinde yaşar; ılık ve tropikal bölgelerde daha çok görülür. Sırtı kara, karnı beyazdır. Ağzı gaga şeklinde uzamıştır. V biçiminde bir çizgiyle alnından ayrılır. Ilık ve tropikal denizlerde yaşayan yunus (*Delphinus delphis*) türü İskoçya'ya kadar çıkar. Avrupalı denizciler buna «kazgagalı» derler. Yunusların en küçüğü, Yeni Gine dolaylarında yaşayan ve boyu 1,50 m'yi aşmayan pembe karınlı yunustur (*D. roseiventris*). Küçük büyük bütün balinalar gibi bu hayvan da yağı için büyük ölçüde avlanır. Yunus saatte 63 km hızla yüzebilir ve 7 m yukarı sıçrayabilir. Ayırt edilebilen sesötesi bir dil kullanır ve çok gelişmiş bir ruhî yapı gösterir. Yavru yunus doğduğu zaman 1 m uzunluğunda, 12 kg ağırlığındadır; on sekiz ay meme emer. Bk. DİL (*hayvanlarda*).

— İkonogr. Hıristiyan anıtlarında yunus ruhgöçünü temsil eder. İlkçağdan beri gelen bir inanca göre yunus, ruhları sırtında taşır. Bazen, Yunus peygamberi yutan dev balina ile karıştırılır. (LM)

YUNUS, lat. **Delphinus,** Kuzey yarıkürede yer alan ve en parlağı 4. kadirden olmak üzere, çıplak gözle görülebilir on kadar yıldızdan meydana gelen küçük takımyıldız. *Okçuk (Sagitta)* ve *Tilkicik (Vulpecula)* denilen daha küçük takımyıldızlarla birlikte Kuğu takımyıldızının güneyine rastlar. (L)

YUNUS, ibranî peygamberi. Zablon kabilesinden Amathi'nin oğlu. Yahuda kralı Oziyas'ın ve İsrail kralı Yerofoam II'nin zamanında yaşadı. Kur'an'ın çeşitli yerlerinde (XXI, 84; LXIII, 48, VI, 86; XXXVII, 139-148) adı geçer. X. Surenin adı ise *Yunus suresi*'dir. Ninova halkını doğru yola getirmek için peygamber olarak gönderildi. Fakat şehir halkı onun sözlerine uymadı. Bunun üzerine Yunus Dicle kıyısına inerek bir gemiyle şehri terk etmek istedi. Gemi hareket edemediği için içeride bir suçlunun bulunduğuna ve kura kime çıkarsa onun denize atılacağına karar verildi. Kura Yunus'a çıktı ve Dicle'ye atıldı. Onu bir balık yuttu. Yunus izinsiz şehri terk ettiği için Allah'tan günahlarının affını istedi. Duası kabul edildi ve balık onu kıyıya attı. Balığın karnında pelte haline gelmişti. Allah ona yeniden güç verdi ve tekrar Ninova halkını doğru yola getirmekle görevlendirdi. Şehir halkı, onun söylediklerini kabul ederek tövbe etti. (M)

YUNUSBALIĞIGİLLER çoğl. blş. i. Dişlibalinalar alttakımından etçil memeliler familyası. (Boyca nispeten küçük, fakat türce kalabalık hayvanları kapsar. Yunusbalığı, denizgergedanı, domuz balığı, falyanos, orcella, karabalina v.b. bu familyaya girer.) [L]

YUNUS BEY, Hamidoğulları beyliğinin Antalya emîri (XIV. yy.). Hamidoğulları hükümdarı Dündar Beyin kardeşi. 1301'de Dündar Beyin ele geçirdiği Antalya şehrinin yönetimi kendisine verildi. (M)

YUNUS BEY Has, türk denizcisi (öl. 1471). 1456-1469 Arasında kaptanıderyalık yaptı. İstanbul'un fethinden sonra, özellikle Çanakkale boğazının güvenliği bakımından İmroz, Taşoz, Semendirek ve Limni adalarının ele geçirilmesiyle görevlendirilirdi. Bu başarılı seferden sonra paşa unvanını aldı. Yunus Paşa, kaptanıderyalıktan azledildikten sonra katıldığı Otlukbeli savaşında öldü. (M)

YUNUS BEY Miralay, türk askeri (İstanbul 1844 - Vidin 1876). 1863'te Harbiye mektebini bitirerek piyade mülâzımı rütbesiyle orduya katıldı. Girit'te (1866) gösterdiği yararlıktan dolayı yüzbaşı rütbesine yükseldi. 1869'da kolağası rütbesiyle Yemen'e gönderildi; sonra binbaşılığa yükseldi. Plevne'nin birinci savunmasında Yunus Bey büyük yararlık gösterdi. Plevne'de önce miralay. sonra liva oldu. Bu sıralarda, kendi adıyle anılan tabyayı savunduktan sonra, Vid ırmağı kıyısındaki düşman istihkâmlarını ele geçirirken vurularak öldü. (M)

Yunus camii veya **Kirişçi tekkesi,** Karaman'da, Karaman devri şeyhlerinden Yunus'a ait olduğu sanılan cami. Kitabesi yoktur. Hem cami hem tekke olarak kullanılan yapının karışık bir planı vardır. Minaresi, ahşaptan basit bir kule şeklindedir. (M)

YUNUS EFENDİ Seyrekzade, türk devlet adamı (öl. İstanbul 1652). Mehmed III devri ulemasından Seyrekzade Emrullah Mehmed Efendinin oğlu. Ganîzade Mehmed Efendiden mülâzemet aldı. Rodoscuk'ta (Tekirdağ) Rüstempaşa medresesinde müderrislik yaptı (1616). Edirne kadısı oldu (1635). 1647'de Anadolu kazaskerliği payesiyle Ankaravî Mehmed Efendi yerine nakibüleşraflığa tayin edildi. 1648'de azledildi. Bir süre sonra kendisine Rumeli kazaskerliği payesi verildi. (M)

YUNUS el-KATİB, arap musikicisi (Medine VIII. yy.). İran asıllıdır. Musiki sanatçısı ve şair olarak ün kazandı. Şam'da halife Hişam ve Velid II'nin saraylarında besteleri çok sevilen bir ses sanatçısı oldu. Eser-

YUNUS EMRE anıtı

Foto. MEYDAN

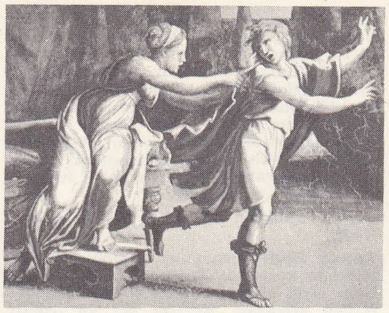
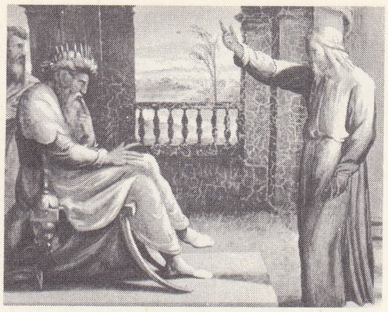

soldan sağa: kardeşlerinin attığı kuyudan çıkarılan **YUSUF** tacirlere satılırken; **YUSUF** ve Potifar'ın karısı; **YUSUF**, firavunun rüyasını yorumlarken Raffaello galerisi, Vatikan

leri: *Kitab'un-Nagam* (Ezgiler Kitabı); *Kitabül-Kiyan* (Yıldız Kitabı) v.d. (M)

YUNUS EMRE, türk şairi (? 1238 ? - Eskişehir 1320 ?). Hayatı hakkında kesin ve yeterli bilgi yoktur. Bütün bilinenler bazı söylenti ve yorumlardır. Ölümünden yetmiş veya yüz yıl sonra düzenlendiği sanılan *Divan*'ındaki şiirlerinin incelenmesinden XIII. yy. ortaları ile XIV. yy. başlarında yaşadığı anlaşılıyor. Şiirlerinin daha çok halk topluluklar tarafından benimsenmesi, tekkelerde, köy kahvelerinde, daha sonra mevlitlerde besteyle okunması, hayatının bir masal havasına bürünmesine yol açtı. Şiirleri arasına zamanla, kendisinden sonra yaşadıkları sanılan fakat çağları kesinlikle bilinemeyen aynı adlı başka şairlerin de eserleri karıştı. Orta Anadolu'nun birçok yerinde de Yunus Emre adına mezarlar, makamlar yapıldı. Yunus Emre, çağların akışı içinde değişik çevrelerin duygularını, düşüncelerini yansıtan, halkın sevgilisi bir ozan oldu. Kişiliği çevresinde birtakım masallar oluştu; kendisine halk tarafından kutsal bir nitelik verildi. Yunus Emre'nin *Risaletü'n Nushiye* (Öğüt Risalesi) adlı küçük mesnevîsinin incelenmesinden 1307 yıllarında hayatta olduğu ve bu sıralarda oldukça yaşlandığı açıkça anlaşılıyor. Ölümünden sonra düzenlenen *Divan*'ının en eski nüshalarında yer alan bazı şiirlerindeki kavramlardan, anlatılan olaylardan Mevlânâ Celâleddin'i tanıdığı, onun toplantılarına katıldığı, onun «görklü nazarı»ndan ilham aldığı ve Fakıh Ahmed'in, Mevlânâ'nın ölümlerine üzüldüğü sonucu çıkıyor. Hayatı, çağı hakkında yapılan bütün varsayımlar, yorumlar şiirlerinde adı geçen ve XIII. yy. ortalarında yaşayan bu kişilerin biyografileriyle ilgilidir.

Yunus Emre'nin şiirlerinde ele aldığı kavramlar, işlediği konular onun derin bir din ve tasavvuf bilgisi edindiğini, islâm edebiyatını, hadis ve Kur'an'a dayanan islâm bilimlerini iyi bildiğini gösterir. Bektaşî *Velâyetname*'sine göre Yunus Emre, Hacı Bektaş Veli halifelerinden Tapduk Emre'nin dervişidir. Tapduk Emre, Barak Baba'nın; Barak Baba da Sarı Saltuk'un dervişi olarak gösterildiğine göre tarikat zinciri geriye doğru giderek moğol saldırıları sırasında Anadolu'ya gelen, kısa bir süre içinde halk tarafından benimsenen alp erenlere kadar varır. Ancak bu durum da kesin bilgilere dayanmaz; birtakım yorumlardan, söylentilerden çıkarılır. Yunus Emre'nin hayatı, çevresi, düşünceleri, dünya görüşü, inançları, ne gibi bilgiler edindiği yalnız şiirlerden çıkarılabilir. Yunus Emre'nin önemi masallara karışan, efsaneleşen yaşayışında değil, şiirlerinde dile gelen düşünce ve duygulardadır. Sadece kişisel bir nitelik taşımayan, bütün insan varlığını kuşatan bu duyuş ve söyleyişler Yunus Emre'yi kısa bir süre içinde şahsî varlığından sıyırdı ve Anadolu'nun bütününe yayılan, herkes tarafından tutulan bir insan durumuna getirdi. Hayatı, çevresi kesinlikle bilinmeyen Yunus Emre'nin biraraya toplanan şiirleri üstünde yapılan incelemeler, onun değişik açılardan ele alınmasını gerektiriyor. Yunus Emre sadece bir şair olarak değil, diliyle, düşünceleriyle, işlediği konularla türk edebiyat tarihinin, özellikle Anadolu'da gelişen türk dilinin kurucusu, yaratıcısı durumundadır.

● *Şiir.* Yunus Emre'de aruz vezninin hece kalıplarına da uyan şekillerine bağlılık görülür. Bu tutum eski türk şiiriyle müslüman türk şiiri geleneğini birleştirir. Ancak bu ölçülerin Yunus Emre'nin elinden çıktığı gibi kaldığı da söylenemez. Çünkü *Divan*'da bulunan bazı şiirlerin aruz ölçüsüne uymasına karşılık, halk tarafından hece ölçüsüne göre söylendiği olmuştur. Yunus Emre'nin şiirinde kolay bir söyleyiş, derin bir seziş ve duyuş ağır basar. Şiirinin bütününü kaplayan konu, Tanrı ve insan sevgisidir. Bazı şiirlerinde görülen şeriat kurallarına, sünnî inançlarına derin bağlılık, şiir dokusunu etkileyecek ve yönünü, yapısını değiştirecek nitelikte değildir. Bu türden öğretici şiirleri, her zaman ötekiler gibi coşkun, insanı derinden etkileyen ve duyarlı olan bir nitelikte değildir. Onun şiirdeki başarısı en karmaşık konuları, özellikle din düşüncelerini yalın, yumuşak bir anlatımla ortaya koymasında, şiiri sadece bir biçim olmaktan kurtararak bir ince duyuş ve bir sıcak söyleyişle donatmasındadır. Genellikle bütün şiirlerinde bir anlam bütünlüğü ve duygu sürekliliği vardır. Seçtiği konuları şiirleştirmesindeki ustalık, duyduğunu yapmacıklara ve sanat oyunlarına kapılmadan içinden geldiği gibi söylemesindedir; şiirinde bütünlüğü sağlayan ses yumuşaklığı, iç uyum, dizeler arasındaki anlam bağlantılarıdır. Bir beyitten veya bir dörtlükten ötekine geçerken, islâm etkisi altında gelişen türk şiirinde görülen anlam kopmaları, atlamalar Yunus Emre'de yoktur. Bu nitelik, onun şiiri sürekli bir duyuş ve sezgi içinde söylemesinden dolayıdır. Yunus Emre'nin şiirinde genel konu insandır. İnsan, üç boyutlu olarak zaman akışı içinde ele alınır; geçmişi, geleceği, yaşadığı süre içindeki durumu, acıları, sevinçleri, Tanrı karşısındaki davranışları, tutumları bir bütünlük içinde şiire girer. İnsan, ümit eden, gelecekten, özellikle ahretten mutluluk bekleyen, bu yüzden de Tanrı'ya sığınan bir varlıktır. Yunus Emre'nin insanı, sevgiye ve ümide bağlanmıştır. Şiirin özünde sevgi, ümit ve inanç iç içedir. Bir yerde insan sevgisi ümit biçimine girer; bir yerde inanç, sevgiye dönüşür. Bu dönüşme yumuşak bir söyleyişle olur ve şiirin yapısından ayrı yorumlanamaz. Şiir, insanı açıklayan, onun iç dünyasını ortaya koyan, yorumlayan bir sanat ürünü niteliğine bürünür.

● *Dil.* Yunus Emre, türk dilinin ve şiirinin kurucusu sayılır; tasavvuf ve eski felsefe konularını işleyen sayılı şiirlerin dışında. bütün şiirleri çok kolay, herkesin anlayabileceği, yalın ve açık seçik bir halk Türkçesiyle yazılmıştır. Onda Türkçenin, bugün için unutulmuş en açık, en derin ifadeli sözleri ve deyimleri vardır. Şiirinin çatısını kuran kavramların karşılığı genellikle konuşulan dilden, halk Türkçesinden türetilmiştir. Şiirinin derinliği bu söyleyiş yumuşaklığındadır. Birçok halk deyimini, halk kavramını şiire başarıyle sokmuş, şiir dilinin alanını halk topluluklarına kadar genişletmiştir. Anadolu'nun en uzak bucaklarında şiirlerinin okunması, bestelenmesi, belli amaçla düzenlenen toplantılarda söylenmesi bu yüzdendir. Yunus Emre'nin şiirleri türk dili tarihi bakımından ayrı bir önem taşır. Bugün unutulmuş birçok türkçe kelimenin kullanılış biçimleri, yapıları, anlamları onun eserlerinden öğreniliyor. Bu kelimeler, Türkçenin şiir dili olarak gelişmesinde de etkili oldu.

● *Düşünce.* Yunus Emre'nin şiirinde işlediği konular, savunduğu düşünceler genellikle tasavvuf ve islâm felsefesiyle ilgilidir. Bunlar, insan ile Tanrı, insan ile insanlar ve insan ile «kendisi» arasındaki karşılıklı ilişkilerdir. Ölüm, doğum, Tanrı adaleti, insan sevgisi Yunus'un temel konularıdır. Bunların yanı sıra Yunus Emre'de, dört ilke (anasırı erbaa) öğretisi denen ve varlığın, özellikle insanın hava, ateş, su ve topraktan kurulduğunu savunan görüş, göklerin yedi kat olduğu sonra arş ile kürs denen sekiz ve dokuzuncu katların geldiği inancı, eski Babil gök gözlemlerinin belli bir sonucu olan «felekler» öğretisi, mevalidi selâse (doğurucu üç öz) denen, cansızlar (cemadat), bitkiler (nebatat) ve canlılar (hayvanat) anlayışı, evrenin oluş ve yok oluş konusu geniş bir yer tutar. Ayrıca hadisler, ayetler ve onlarla ilgili yorumlar, islâm inançları içinde yoğrulmuş daha eski düşünceler, Orpheus ve Phythagoras öğretilerinin, inançlarının etkisiyle Anadolu'da gelişen görüşler yer yer şiire girer. Bu görüşler, bütün islâm düşüncesinin ortak konularıdır. Fakat Yunus Emre bunları daha çok konuşulan dille, halk diliyle işler. Konunun ağırlığı, dilin yumuşaklığı ve söyleyişin akıcılığı içinde erir. Şiir bir söyleyiş tatlılığı olarak geliştirilir. Yunus Emre'nin şiirlerinde kullanılan felsefe ve bilim kavramlarının hepsi kendinden önce yaşamış iran ve arap şairlerinde, islâm düşünürlerinde, filozoflarında, mutasavvıflarında vardır. Bunları olduğu gibi şiirine sokan şair bazılarını türkçeleştirir, bazılarını olduğu gibi alır; fakat onun gerçek şiir gücü, işlediği konularda değil, bu konular karşısındaki tutumunda ve şiirlerinin anlatımında kendini gösterir. Düşüncenin ağır bastığı şiirler daha yoğun olmakla birlikte, daha kurudur. Öteki şiirlerindeki taşkınlık, insanı sürükleyicilik bunlarda yoktur. Çağdaşı Mevlânâ'dan, kendinden önce gelen iran şairi Sadii Şirazî'den etkilenen Yunus Emre'nin şiirlerindeki eski kavramlar, islâm düşüncesinin ortak ürünleri olduğu için bunları adı geçen şairlerden olduğu gibi aldığı söylenemez. Yunus Emre, bu ortak kavramlara yeni bir

Aziz **YUSUF** Reims (Fransa) katedralinin batı yüzü orta kapısı

Foto. LAROUSSE

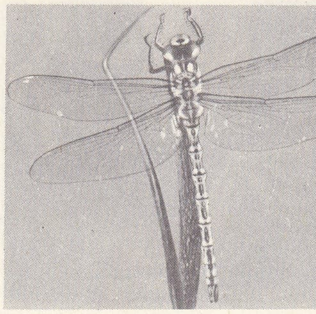

yusufçuk

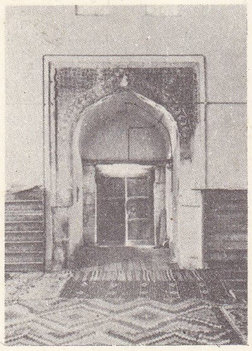

Yusufbinyakup medresesi giriş eyvanı («Anadolu Medreseleri» adlı kitaptan)

öz ve yeni bir deyiş özelliği katmış, onları bir bakıma «türkçeleştirmiştir». Bu eski felsefe ve tasavvuf kavramlarının çoğu İbni Sina, Farabî, Gazzalî, Muhiddin Arabî gibi islâm filozof ve bilginlerinin eserlerinde geçer. Yunus Emre'de bunlardan başka ve dolayısıyle de olsa Senaî'nin, Şeyh Attar'ın, Zünnunı Mısrî ve Hallacı Mansur gibi mutasavvıfların etkisi görülür. Bu etkiler ve Yunus Emre'nin şiirlerinde işlenen konular, onun Ali ve evlâdına karşı derin bir sevgi duyduğunu, Ali'nin yolunda gidenlerin izinden yürüdüğünü gösterir. Bundan da Yunus Emre'nin alevî - bektaşî tarikatına bağlı olduğu sonucu çıkarılabilir. Yunus Emre'nin halk tarafından sevilen ve benimsenen şiirlerinin çoğu bu alevî-bektaşî inançlarını konu edinenlerdir.

● *Etkileri.* Yunus Emre'nin etkisi genellikle türk halk şiiri ve tekke şiiri üstünde olmak üzere iki ayrı doğrultuda görülür. Türk halk şiiri üstündeki etkisi hem din bakımından, hem de âşıklık geleneğini sürdürme bakımındandır. Halk edebiyatında daha çok «Âşık Yunus», «Yunus Emrem» «Derviş Yunus» ... diye anılan Yunus Emre'nin âşık türünü konu edinip işleyen halk şairlerini etkilediği açıkça görülür. Onun şiirleri, halk şairlerinin tarikat geleneklerini sürdürenleri üstünde de etkili oldu. Bunun dışında halkın dinî inançlarına uygun gelen tekke şiiri üstündeki etkisi daha açık ve kesindir. Özellikle alevî-bektaşî tekkelerinde Yunus Emre'nin şiirleri belirli makamlarla ve topluca okunur, törenlerde söylenir. Bektaşîlerce «yedi ulu»dan biri sayılan Yunus Emre'nin XVI. yy.dan bugüne kadar gelen etkisi, zamanla, tekke geleneğine bağlı kalan halk şairlerinde ve özellikle Pîr Sultan Abdal, Kul Himmet, Viranî, Niyazî Mısrî, Gevherî, Emrah, Ruhsatî, Gedayî, Sümmanî ve Âşık Veysel'de görülür. Bunların dışında kalan ve yalnız âşık geleneğini sürdüren Karacaoğlan ve izinden gidenlerde de açık bir Yunus etkisi vardır. Yunus Emre'nin Cumhuriyet döneminden sonra gelişen yeni türk şiiri üstünde de açık etkisi görülür. Yunus Emre'nin, türk divan şairleri üstünde de etkisi oldu. Özellikle mevlevî şairlerde bunun açık izlerine rastlanır. Bu etki, onun ilâhilerinin tekkelerde okunması dolayısıyledir. XVI. yy.da ilâhileri yasaklanan, onları okuyanların ölümle cezalandırılmalarını öngören şeyhülislâm fetvalarına (Ebussuud Efendinin fetvaları gibi) karşılık koyu sünnîler arasında bile Yunus Emre sevimli, içten bir mümin şair olarak saygı gördü. Uzun bir süre edebiyat tarihçilerinin ilgisinden uzak kalan Yunus Emre üstünde birçok araştırma yapıldı. Bu konuda ilk bilimsel çalışmayı yapan Fuad Köprülü oldu. Ondan sonra Burhan Ümit (Toprak), Abdülbaki Gölpınarlı, Cahit Öztelli, Sabahattin Eyüboğlu değişik açılardan Yunus Emre'yi yorumlayan çalışmalar ve incelemeler yaptılar. 1972 Yılında İstanbul'da toplanan Milletlerarası Yunus Emre seminerinde Yunus Emre'nin sanatında ve düşüncesinde hümanizma anlayışının yeri, konusu üstünde duruldu. Abdülbaki Gölpınarlı Yunus Emre'nin ve öteki Yunus'ların şiirlerini geniş bir incelemeden geçirerek biraraya topladı ve *Yunus Emre Divanı* adı altında yayımladı (1944). [→ Bibliyo.] (M)

Yunus Emre Divanı, türk şairi Yunus Emre'nin şiirlerinin toplandığı eser. Yunus Emre'ye ve aynı adı taşıyan başka şairlere ait olduğu söylenen şiirler, değişik zamanlarda biraraya toplandı. Bunlara *Yunus Emre Divanı* adı verildi. Bunların en eskisi, Yunus Emre'nin ölümünden yetmiş veya yüz yıl sonra düzenlendi. Divandaki şiirlerin hepsinin Yunus Emre'nin eseri olduğu kesinlikle bilinmiyor. Efsanelere göre Yunus Emre'nin bir şiiri olduğu söylenirse de «Divan»da yer alan şiirler 150-200 arasındadır. Yunus Emre'nin dinî-didaktik mesnevîsi *Risaletü'n-Nushiye* de (Öğüt Risalesi) *Divan*'da yer almaktadır. (M)

YUNUS NADİ. Bk. ABALIOĞLU (Yunus Nadi).

Yunus Nadi armağanı, *Cumhuriyet* gazetesinin kurucusu Yunus Nadi (öl. 28 haziran 1945) adına konulan ve 1946'dan beri verilen armağan. Konusu her yıl değişir. Dil ve edebiyat konularında yapılmış olanlar ve kazananları şunlardır: 1949/1950 «bir yurt yazısı» konulu yarışmayı *Rize'nin Köylerinden* başlıklı yazısıyle Zeyyat Selimoğlu kazandı; 1957/1958 roman yarışmasında Fakir Baykurt (*Yılanların Öcü*) birincilik, Yusuf Atılgan (*Aylâk Adam*) ikincilik, Mehmet Seyda (*Ne Ekersen*) üçüncülük aldılar; 1966/1967 «Türk Dil devrimi» konulu yarışmayı, *Türk Dilinin Tarihi Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi* adlı eseriyle Prof. Zeynep Korkmaz kazandı; 1968/1969 «genellikle Türk devrimini, Ulusal Kurtuluş savaşını, bu savaşta geçmiş bir olayı veya Türk toplumunun temel meselelerini konu olarak almış» roman yarışmasını *Yorgun Savaşçı* adlı eseriyle Kemal Tahir kazandı; 1969/1970 «Kurtuluş Savaşı ve Devrimler» konulu senaryo yarışması armağanını Güngör Dilmen Kalyoncu (*Aznavur*) ve Oktay Arayıcı (*İkinci Hedef*) senaryolarıyle bölüştüler. 1970/1971'de «Yedi Dakika» adı altında yapılan fıkra yarışmasını Celâl Erkut kazandı. (M)

YUNUS PAŞA, türk devlet adamı (öl. 1517). Devşirme olarak girdiği Yeniçeri ocağından yetişti; yeniçeri ağası oldu. Anadolu (1511) ve Rumeli defterdarlığına getirildi. Veziriazamlık görevine ek olarak Mısır valisi oldu. Rüşvet aldığı ve haksız vergiler topladığı şikâyet edildiği için valilik görevinden alındı; yerine çerkes Hâyır Bey getirildi. Selim I'in Mısır'dan İstanbul'a dönüşü sırasında, padişaha söylediği bir söz üzerine öldürüldü. (M)

YURAK i. ve sıf. Kanin yarımadasıyle Yenisey'in ağzı arasında konuşulan kuzey samoyed dili. (L)

YURAKAR'LAR, Bolivya'da halk. Yurakar'lar, Cochabamda Andları'nın kuzey yamacında Beni ve Mamore'nin kaynakları arasında yerleşmişlerdir. (L)

YURÇİÇ veya **JURÇİÇ** (Josip), sloven romancısı (Muljava 1844 - Lyublyana 1881). Viyana'da hukuk okudu, sonra gazetecilik hayatına atıldı ve 1864'te ilk romanını yazdı: *Jurij Kozjak. Deseti Brat* (Onuncu Erkek Kardeş) [1866] adlı romanıyle ün kazandı. (L)

YURDAKUL (Mehmed Emin), türk şairi (İstanbul 1869-ay.y. 1944). Beşiktaş rüştiyesini ve idadîsini bitirdi. Bir süre Mülkiye ve Hukuk mekteplerine devam etti (1890). Sadaret Evrak kalemine memur olarak girdi. Burada bir süre çalıştıktan sonra, *Fazilet ve Asalet* adlı küçük eserinin, devlet ileri gelenleri tarafından beğenilmesi üzerine, Rüsumat kalemine maaşlı memur oldu; Rüsumat Evrak müdürlüğüne getirildi (1893). Osmanlı - Yunan savaşı sıralarında (1897) ilk şiirlerini yayımladı; *Cenge Giderken* şiiriyle ününü sağladı. Meşrutiyetten sonra, Bahriye nezareti müsteşarlığı (1908), Hicaz (1909), Sıvas (1910) ve Erzurum valiliklerinde bulundu (1911). Ziya Gökalp'ın ortaya attığı türkçülük akımını benimsedi, *Türk Yurdu* dergisinin kurucuları arasına katıldı (1911). Emekliye ayrıldı (1912). Osmanlı Meclisi Mebusanında Musul mebusluğu yaptı (1914). Cumhuriyetin ilk yıllarında Şarkîkarahisar, Urfa ve İstanbul milletvekilliklerinde bulundu. Şiir yazmağa Serveti Fünun döneminde başlayan Mehmed Emin, hece veznini kullanarak halkın diliyle yazma çığırını başlattı; yurt ve millet konularını duygusal bir dille işledi. *Türkçe Şiirler* adlı kitabında bu dönemin değer yargılarına karşı çıkarak, millî bir edebiyat anlayışıyle, milliyetçiliği ileri sürdü. Şiir gücünün zayıflığı, hece ölçüsünü iyi kullanamayışı edebiyat açısından başarılı olmasını engelledi. Bazı şiirlerindeki eğitici ve öğretici unsurlar, Mehmed Emin'i kuruluğa götürdü. Eserleri: *Fazilet ve Asalet* (nesir, 1890); *Türkçe Şiirler* (1900); *Türk Sazı* (1915); *Ey Türk Uyan* (1914); *Tan Sesleri* (1915); *Ordunun Destanı* (1915); *Dicle Önünde* (1916); *Turana Doğru* (1918); *Zafer Yolunda* (1918); *İsyan ve Dua* (1918); *Türkün Hukuku* (nesir, 1919); *Aydın Kızları* (1919); *Mustafa Kemal* (1928); *Dante'ye* (nesir, 1928); *Ankara* (1939). [→ Bibliyo.] (M)

YURDU i. (esk. *yurt,* delik'ten). İğnenin deliği. (M)

YURİ DOLGORUKİY (1090-1157), Rostov-Suzdal knyazı (1149-1150) ve Kiev büyük knyazı (1154-1157), Vladimir Monomah'ın oğlu. Volga ile Oka arasındaki Suzdal eyaletini has olarak aldı. Novgorod'da Volga Bulgarlarına karşı savaştı. Moskova müstahkem mevkiini kurdu. Göçmenlerle dolu prensliğini, Kiev Rusyası'nı gölgede bırakacak derecede, yurdun en güçlü devletlerinden biri haline getirmeyi başardı. Kiev büyük knyazı olarak öldü. (L)

YURİY (Dimitriyeviç) [1374-1434], Moskova büyük knyazı (1433-1434). Büyük knyaz Vasiliy'in amcasıydı, ona karşı, has sahibi prenslerden bir koalisyon kurdu ve Büyük Moskova prensliğinin birliğini tehlikeye düşüren son feodal savaşları yönetti. Vasiliy II, kendisine karşı Altınordu hanının yardımını elde etmeğe çalıştı (1431). Yuriy Moskova prensliğini ele geçirmeyi başardı (1433), fakat kısa bir süre sonra öldü. (L)

YURİY (*Galiçyalı*). Bk. GEORG *Galiçyalı.*

YURİY Vuevolodoviç (1189-1238), Vladimir - Suzdal büyük knyazı (1212-1217; 1237-1238). Volga Bulgarlarını hâkimiyeti altında tutmak için Volga ve Oka kavşağına yakın yerde Nijniy-Novgorod'u kurdu. Fakat Tatarların ilk akınlarına karşı koymak zorunda kaldı ve Sita sahillerinde bir savaşta öldürüldü. (L)

YURT i. (esk. türk. k.). Bir milletin hâkim olarak üzerinde yaşadığı toprak: *Fakat biz, yurdumuzun en son kayası üstünde de kendimizi savunacağız* (Y. K. Karaosmanoğlu). [*Eşanl.* VATAN.] || Bir insanın doğduğu veya yaşadığı yer: *—Ben de böyle olmuştum. Ana baba yurdundan ayrılmak az bir şey midir?* (Ahmed Rasim). [*Eşanl.* MEMLEKET.] || *Teşm. yol.* Bir grup insanın oturduğu, yetiştirildiği veya bakıldığı kurum: *Kırmızı Ebe yurdumuzun bir bakıma da isim anası sayılır* (N. Araz). *Yetiştirme yurdu. Sağlık yurdu.* || Kalacak, barınacak yer: *Öğrenci yurdu.* || Bir şeyin çok bulunduğu, yetiştiği yer. || *Esk.* Sahip olunan arazi, emlâk. || *Yurt bilgisi,* devlet kuruluşlarını ve yurttaşlık hak ve ödevlerini ele alan bilgi dalı.

— ÇEŞ. DEY. *Yurt tutmak,* bir yeri yurt edinmek. *Esk.* Tavattun etmek. || *Ana yurt,* ilk yurt edinilen yer: *Türklerin ana yurdu Orta Asya'dır.* || Bir şeyin ilk olarak ortaya çıktığı yer: *Tütünün, futbolun ana yurdu.* || *Yer yurt.* Bk. YER.

— Ask. *Yurt içi bölgesi,* harekât alanları dışında, bütün ülkeyi kapsayan bölge. (Bu bölge, bazı durumlarda yabancı müttefik veya tarafsız ülkeleri de içine alabilir. Yurt içi bölgesi, savaş alanının bir parçasıdır.)

— Huk. *Yurda girme.* Bk. *Seyahat* HÜRRİYET'*i.* YABANCI'*ların hukukî durumu.*

— Etnogr. Moğollarda ve göçebe Türklerde, kabilelerin birbirine yakın ailelerinden meydana gelen ve birkaç çadır halkından oluşan bölümü. (Yurt halkı yalnız kendilerine ayrılmış bir toprak parçasından yararlanırdı; yurt adı zamanla anlamını genişleterek bu özel toprağa verildi.)

◆ **Yurtsuz** sıf. Yurdu olmayan (kimse). || *Teşm. yol.* Kalacak, barınacak yeri olmayan: *Çok defa aç, daima yurtsuz ve yolcu, böyle iki yıl geçti* (R. H. Karay). [M]

YURTLANDIRMAK geçl. f. (*yurtlanmak*'tan *yurtlan-dır-mak*). Bir kimseye veya bir topluluğa yurt sağlamak, bir yurda yerleştirmek. *Esk.* İskân etmek. (M)

YURTLANMAK dönşl. f. (*yurt*'tan *yurtla-n-mak*). Bir yeri yurt edinmek, oraya yerleşmek. (M)

Foto. LAROUSSE; MEYDAN

YURTLUK i. (*yurt*'tan *yurt-luk*). Bahçe, tarla, orman v.b. topraklardan meydana gelen geniş arazi. *Eşanl.* MALİKÂNE.

— İda. *Esk.* Osmanlı devletinde, gelirinden yararlanma hakkı ömür boyunca kullanılmak üzere verilen arazi.

— ANSİKL. İda. *Esk. Yurtluk*'lar, özellikle Doğu Anadolu'daki kürt beylerine verilirdi. Bunlardan bazılarının yararlanma hakkı miras yoluyle de devam eder, bu tür araziye *yurtluk ve ocaklık* adı verilirdi. Yurtluk ve ocaklık sahiplerinin vârisi yoksa arazi, devlet tarafından aynı şartlarla başkasına verilir veya sancak haline getirilirdi. Yurtlukların rekabesi (çıplak mülkiyet) devlete aitti. Tasarruf sahibi burasını satamaz, hibe veya vakfedemezdi; ancak, o yerin şer'î ve örfî vergilerini alırdı. Bunun tımar ve zeamet gibi toprak vergilerinden farkı, mutlaka bir hizmet karşılığı verilmesinin şart olmaması, sahibinin bazı idarî ve kazaî haklara da sahip bulunması ve bir daha geri alınamamasıydı.

Yurtluk sahipleri, sefer zamanlarında bulundukları bölgenin beylerbeylerinin sancağı altına girerlerdi. (M)

YURTSEVER blş. sıf. ve i. Yurdunu ve milletini seven. *Esk.* Vatanperver.

◆ **Yurtseverlik** i. Yurtsever olma hali. || Yurdunu seven bir kimseye yakışacak davranış. *Esk.* Vatanperverlik. (M)

YURTTAŞ i. (*yurt*'tan *yurt-taş*). Uyrukluğu aynı olan kimselerin her biri: *Yurttaşlarımızı sevmeli ve saymalıyız.* || Bir devletin uyrukluğunda olan kimse: *Türkiye cumhuriyeti yurttaşı olmakla kıvanç duyuyoruz. Eşanl.* VATANDAŞ.

◆ **Yurttaşlık** i. Yurttaş olma hali: *Eşanl.* VATANDAŞLIK. (M)

Yurttaş Kane (*Citizen Kane*), Orson Welles'in çevirdiği ve başrolünü oynadığı amerikan filmi (1941). Hollywood düzenine aykırı tekniği, dramatik yapısı ve kurgusuyla, belirli kalıplara saplanmış amerikan sinemasına yeni bir hava getirdi. Filmin konusu, gazete tröstü kuran amerikalı bir milyarderin hayatı ve sonunda kendisini terk eden genç bir kadın oyuncuya duyduğu aşktır. Gerçek kişileri canlandırdığı sanılan bu zorlu, buruk ve sert dram, Orson Welles'in sinemadaki kişiliğini ortaya koyar. (L)

YUSKEVİÇ (İgor), rus asıllı dansçı (Moskova 1912), 1944'te amerikan yurttaşı oldu. 1934'te B. Nijinskaya'nın, 1935'te Voyzikovskiy'in topluluklarında çalıştı, 1938'de Monte-Carlo Rus balesine girdi, *Paris Eğlenceleri* (1938), *Korkunç Farandol* (1939) balelerinin ilk temsillerini canlandırdı. 1946'dan 1955'e kadar Ballet theatre'da çalıştı (*Aleko, Romeo ve Jüliet* ve özellikle *Kuğu Gölü* ve *Gülün Hayaleti*). Neslinin en büyük dansçılarından biri sayılır. (L)

Yuste manastırı, İspanya'da manastır (Estremadura, Caceres ili). Karl V 1556'da buraya çekildi. (L)

YUSUF, ibranî peygamberi, Yakub peygamberin oğlu. Yusuf'un hayatı Kur'an'ı Kerim'de (Yusuf suresi) ayrıntılı olarak anlatılır. Kur'an'a göre Yusuf, Yakub peygamberin on iki oğlundan biridir. Yakub peygamber Yusuf'u diğer kardeşlerinden daha çok seviyordu. Bu yüzden öteki kardeşleri Yusuf'u kıskanıyorlardı. Yusuf bir gece rüyasında güneşin, ayın ve 11 yıldızın kendisine secde ettiklerini gördü. Bu rüyayı babasına anlattı (ayet 4). Babası, «Bu rüyayı sakın kardeşlerine anlatma oğlum» dedi. Kardeşlerinin onu kıskanacağını ve kendisine fenalık etmek için bir tuzak kurabileceklerini haber verdi. «Çünkü» dedi, «Rabbin seni beğenip onlardan seçmiştir. Rüyan gerçekleşecek, Tanrı sana rüya yorumlama sırrını öğretecek, ataların İbrahim ve İshak peygamberlere verdiği nimetlerin daha fazlasını sana ve Yakub soyuna verecek» (ayet 5-6).

Bu arada, gerçekten Yusuf'u kıskanan kardeşleri de onu hileyle öldürmeğe karar vermişlerdi. Birgün oynamak için kırlara giderken, Yusuf'u da birlikte götürmek için Yakub'dan izin istediler. Yakub peygamber kuşkulandı. «O küçüktür» dedi, «siz oyuna dalarsınız ve yalnız kalan Yusuf'u kurt yer, bunun için tasalanırım». Ama büyük oğulları, Yusuf'u götürmekte ısrar ettiler ve Yakub izin vermek zorunda kaldı (ayet 8-14). Yakub'un oğulları, tasarladıkları gibi, Yusuf'u kuyuya attılar ve ağlaya ağlaya babalarına gelerek «gerçekten dediklerin oldu. Biz yarış ediyorduk, Yusuf'u eşyalarımızın başında bırakmıştık, döndüğümüzde onu bulamadık. Kurtlar yemişti, sadece kanlı gömleği kalmıştı, işte, onu da sana getirdik» dediler.

Yakub peygamber, «hayır bütün bunlar olmadı, nefisleriniz sizi aldattı ve böyle bir işe sürükledi, ama artık bana sabretmekten başka yapacak birşey yok» diye cevap verdi (ayet 15-18). Bir süre sonra Yusuf'un atıldığı kuyunun başında bir kervan konakladı. Kervanın sakası su çekmek için kovasını kuyuya sarkıttığı zaman kuyuda bir insanın olduğunu fark etti ve onu kuyudan çıkardı. Kervan, bu genç çocuğu beraberlerinde Mısır'a götürdü ve onu Mısır'ın ileri gelenlerinden birine sattılar. (Kur'an yorumcuları Yusuf'u satın alan kimsenin Mısır'ın hazine nazırı olduğunu, adının da Kıtfîr yahut Itfîr olduğunu söylerler.) Yusuf erginlik çağına kadar efendisinin evinde kaldı. Fakat birgün efendisinin karısı onu görür ve Kur'an'a göre, «onun nefsinden murad almak» ister. Kapıları sımsıkı kapar ve «Sana söylüyorum beri gel» der, Yusuf ise, «senden Allaha sığınırım» diyerek bu teklifi reddeder (ayet 19-24). [Kur'an'da Yusuf'un efendisinin karısının adı verilmez. İslâm kaynaklarına göre bu kadının adı Zeliha yahut Züleyha'dır.] Fakat kadın Yusuf'u zorla da olsa elde etmek kararındadır. Bu sebeple, ardından kapıya doğru koşar. Gömleğinden çeker, Yusuf'un gömleği boylu boyunca yırtılır. Kapının önünde, hazine nazırını görürler. Kadın kocasına «zevcene kötülük yapmak isteyenin cezası zindana atılmak yahut ağır azaptan başka ne olabilir?» diye sorar. Yusuf, masum olduğunu söyler ve «o kendisi benim nefsimden murad almak istedi» diye savunur. Kadının yakınlarından biri araya girerek «Eğer der, Yusuf'un gömleği önünden yırtıldıysa kadın doğru söylüyor demektir. Yusuf ise yalancılardandır. Yok eğer gömleği arkadan yırtılmışsa, kadın yalan söylemiştir. Yusuf ise doğru söyleyicilerdendir» (ayet 25-27). Yusuf'un efendisi gömleğin arkadan yırtıldığını görünce gerçeği anlar. Yusuf'a «sen bunu kimseye söyleme» der, karısına da «günahlarına tövbe et» diye çıkışır. Fakat bir süre sonra şehirde «nazırın karısı delikanlının nefsinden murad almak istiyormuş» şeklinde dedikodular yayılınca Zeliha tertiplediği bir ziyafette Yusuf'u davetli kadınlara gösterir. Misafirlerin eline de keskin bıçaklar ve portakallar verir. Ve içeri giren Yusuf'un güzelliğini görünce, kadınlar kendilerinden geçerler portakal yerine, şaşkınlıktan ellerini keserler. Zeliha «işte beni kendisi hakkında ayıpladığınız kimse budur. Ben kendisini elde etmek istedim, ama o namusluluk edip beni reddetti. Yemin ederim artık, o kendisinden istediğimi yapmazsa zındana atılacak» (ayet 28-32) der. Yusuf da «Ey Rabbim» diye niyaz eder, «zindan bana, bunların beni davet edegeldikleri suçu işlemekten daha iyidir» (ayet 33) diyerek hapsedilmeye razı olur. Kur'an'a göre Yusuf zindanda kaldığı sürece zindan arkadaşlarını Allah'ın birliğine inanmaya çağırmıştır. Bu arada rüya gören iki gencin rüyalarını yorumlamış ve birinin asılacağını diğerinin de hapisten çıkıp Mısır hükümdarının hizmetine gireceğini söylemiştir. Kısa bir süre sonra Yusuf'un dedikleri gerçekleşir; Yusuf hapisten kurtulan gence «sırası gelirse sen de beni efendimin yanında an» der. Fakat şeytan o genci efendisi yanında Yusuf'u anmayı unutturur ve bu yüzden Yusuf daha nice yıllar zindanda kalır (ayet 39-42). Bir gün Mısır hükümdarı (firavun) rüyasında, yedi cılız ineğin yedi semiz ineği; yedi kuru başağın da yedi yeşil başağı yuttuğunu görür ve kâhinlerden bunun anlamını sorar. Hiç bir kâhin firavunun rüyasını yorumlayamaz. Bu sırada biri zindandaki genç Yusuf'u hatırlar ve zindana giderek firavunun rüyasını yorumlamasını ister. Yusuf bu rüyayı «Yedi yıl bolluk olacak. Biçtiğiniz ekinlerden yiyeceğiniz kadarını ayırıp, kalanını başaklarında bırakın. Sonra yedi yıl kıtlık olacak. bu sırada yedi yıl içinde biriktirdiklerinizi yersiniz. Sonra yine bolluk yılları gelir» şeklinde yorumlar (ayet 43-49). Rüyasının anlamı firavuna bildirilince «bu adamı bana getirin» der ve onu kendine, has danışman yapar. Fakat Yusuf zindandan çıkmadan önce, suçsuz olduğunun ortaya çıkmasını istemektedir. Zeliha bu isteği yerine getirir ve suçun kendinde olduğunu, Yusuf'un çok dürüst bir insan olduğunu hükümdar huzurunda söyler. Yusuf zindandan çıkar (ayet 50-52), hazine nazırı olur. Aldığı tedbirlerle kıtlık yıllarına hazırlanır. Kıtlık yılları gelince Mısır dışındaki bütün ülkeler güç durumda kalırlar. Günün birinde birçok yabancı gibi Yusuf'un kardeşleri de, zahire almak için Mısır'a gelirler (ayet 57). Yusuf onları tanır. Başka kardeşleri olup olmadığını sorar. Onlar da, «küçük bir kardeşimiz daha vardır, fakat babamız onun bizimle gelmesine izin vermedi» diye cevap verirler. Yusuf gizlice kardeşlerinin zahire parasını yüklerinin içine koydurur ve «bir dahaki sefere küçük kardeşinizi de getirmezseniz size zahire vermem» der (ayet 59-62). Yusuf'un kardeşleri memleketlerine dönüp durumu babalarına anlatırlar. Babaları önce, küçük oğlunu Yusuf'un başına gelenleri düşünerek göndermek istemezse de sonunda göndermeye razı olur. Yusuf'un huzuruna çıktıklarında, Yusuf küçük kardeşini bir kenara çekerek ona bütün gerçeği anlatır. Kardeşlerinin yüklerini hazırlatır, küçük kardeşinin denginin içine de bir altın tas koyar ve dönüp gitmelerine izin verir. Kafile yola koyulduktan bir süre sonra, arkalarından yetişen bir memur «durun ey kafile, muhakkak ki siz hırsızlardanmışsınız» diye bağırır (ayet 64-72). Kafileyi tekrar şehre getirirler. Yusuf onlara «hırsızlığın cezası nedir?» diye sorar. Onlar da «çalınmış mal kimde bulunursa o esir edilir. Bizde hırsızlara böyle ceza verilir» diye cevap verirler. Yusuf bütün kafilenin denklerini aratır, altın tas küçük kardeşinin yükünde çıkınca, onu yanında alıkoymak ister. Fakat kardeşleri «Ey aziz, bunun ihtiyar bir babası vardır, onu pek sever, ayrılığına dayanamaz, onun yerine bizim birimizi alıkoy» diye yalvarırlarsa da Yusuf razı olmaz (ayet 74-79). Sonunda çaresiz babalarının yanına dönerler. Durumu ona anlatınca Yakub çok üzülür ve «bana düşen yine sabırdır. Allahın evlâtlarımı bana göndermesini ümit ederim» diye dua eder. Yakub'un iki oğlunun hasretinden ağlaya ağlaya gözleri görmez olmuştur. Yusuf kaybolalı yıllar geçmiş ama Yakub ondan da ümidini kesmemiştir. Birgün oğullarından, Yusuf'u aramak ve zahire almak için tekrar Mısır'a gitmelerini ister. Çocuklar Yusuf'un huzuruna çıkınca kendilerinin ve babalarının durumunu anlatırlar (ayet 83-88). Yusuf artık gerçeği söylemenin zamanı geldiğini anlayınca «siz henüz cahil kimseler iken Yusuf ve kardeşine neler yaptığınızı biliyor musunuz?» diye sorar. Kardeşleri de durumu anlarlar ve pişmanlıklarını belirterek, kendilerini af etmesini Yusuf'tan isterler (ayet 89-90). Yusuf üzerindeki gömleğini kardeşlerine verir ve «bunu babamızın yüzüne sürün gözleri görür hale gelince de alıp kendisini buraya getirin» der. Kardeşleri memleketlerine dönerken rüzgârlar gömleğinin kokusunu Yakup'a ulaştırır ve kokuyla ihtiyarın görmez gözleri açılır. Çocuklar da gömleği babalarına teslim ederek bütün olanları anlatırlar. Ailelerini de alarak Mısır'a gelirler. Yusuf babasını ve annesini kendi oturduğu sedire oturtur ve «ey babam, işte bu evvelce gördüğüm rüyanın gerçekleşmesidir» der (ayet 93-100). Kur'an, Yusuf ve ailenin daha sonraki yaşayışlarından söz etmez. İslâm tarihçilerine göre Yakub Mısır'da on yedi yıl yaşamıştır. Öldüğünde Yusuf elli altı yaşında idi.

● *Tevrat*'ta Yakub peygamberle Rahel'in oğlu olduğu belirtilen Yusuf'un serüveni Tekvin bölümünde anlatılır.

— Ed. İslâmî edebiyatlarda Ahsenü'l-Kısas (Hikâyenin En Güzeli) diye anılan Yusuf hikâyesinin etkileri türk edebiyatında da yaygındır. Yusuf güzelliğin sembolüdür. Yakub'un Yusuf'un hasretinden göz yaşı döktüğü evin adı *Külbe-i Ahzan*'dır. Bu terim hüzünlü, kederli yerler için kullanıldı. Yusuf ile Züleyha (Zeliha) arasında geçen olaylar birçok mesnevîye konu oldu. Birçok divan şairi *Yusuf ve Züleyha* (Zeliha) adını taşıyan hikâyeler yazdılar. En önemli-

YUSUF İZZEDDIN

Koca YUSUF PAŞA

leri; Şeyyad Hamza (XIII. yy.), Ali (XIV. yy.), Darir (XIV. yy.), Ahmedî (öl. 1412), Hamdullah Hamdi (öl. 1508), Kemalpaşazade (öl. 1533), Taşlıcalı Yahya (öl. 1582).

— İkonogr. Yusuf'un tek olarak yer aldığı resim ve heykeller çok azdır (Chartres katedralinin Kuzey Haç kolundaki heykeli); fakat hayat sahnelerine çeşitli minyatürler de, bir de *Maximien vaız kürsüsü* (Ravenna) üzerinde rastlanır. Ayrıca Santa Maria Antique (Roma), Saint-Savin ya da Piza'daki Campo Santo (B. Gozzoli) fresklerinde, Chartres, Bourges ve Auxerre pencerelerinde, Raffaello'nun Vatikan localarındaki resimlerinde ve Andrea Del Sarto'nun iki tablosunda (Floransa) görülür. Bu arada Rembrandt'ın (Basel, Berlin, Leningrad), Murillo'nun (Londra), Tintoretto'nun (Madrid) resimlerini ve yine Rembrandt'ın *Hapse Götürülen Yusuf* ofortunu da saymak gerekir.

— TAR. TELM. ***Yusuf'un harmanisi.*** Potifar'ın karısı, Yusuf'a tutulur ve onu baştan çıkarmağa çalışır. Bir gün, Yusuf'u yanına çekmek için harmanisine (doğu kaynaklarında, gömleğine) yapışır, fakat Yusuf, kurtulmak için harmanisini bırakıp kaçar. (ML)

YUSUF Aziz, İsa'nın annesi Meryem'in kocası. Davud'un soyundandı. Beytüllahm'da İsa'nın doğuşunda hazır bulundu, onu Herodes'ten kurtarmak üzere annesi ile birlikte Mısır'a götürdü ve Nasıra'da doğramacılık yaparak onu büyüttü. İsa'nın peygamberlik hayatı başlamadan önce öldü. Doğu'da V. yy.dan beri yaygın bulunan Aziz Yusuf kültü, Batı'da ancak Ortaçağ'da yerleşti ve özellikle XIX. yy.da gelişti. Papa Pius IX, Aziz Yusuf'u 1870'te evrensel kilisenin koruyucusu ilân etti. Yusuf, aynı zamanda doğramacıların ve can çekişenlerin koruyucusu sayılır. (L)

YUSUF BALİ, türk bilgini (öl. Bursa 1490), Molla Yegân'ın oğlu. *Şerh-i Mevakıf, Hidaye Şerhi* gibi eserlere açıklamalar yazdı. *Kitab-ı Taharet* (Temizlik Kitabı) adlı bir eseri de vardır. (M)

YUSUF BEY, türk tarihçisi (XIX. yy.). Doğup büyüdüğü Anaboli kalesinde 1806'da Rumların çıkardığı bir karışıklık sırasında yirmi iki ay kalede kuşatılmış kaldı. Kalenin teslim edilmesi üzerine, bir ingiliz gemisiyle İzmir'e gitti. Daha sonra İstanbul'a geçti. İstanbul'da *Tarih-i Mîr Yusuf* (Yusuf Beyin Tarihi) adında küçük bir eser yazdı. Üç bölüm üzerine düzenlediği eserin son bölümü Şeyh Şamil'in savaşlarıyle ilgilidir. Yazarın ayrıca bir *Dağıstan Tarihi* vardır. (M)

YUSUF bin ABDURRAHMAN el-FİHRÎ, Emevî devletinin son İspanya valisi (öl. 759). 746'da İspanya'da arap kabileleri arasında başlayan mücadeleler tehlikeli bir duruma gelmişti. Bunun üzerine İspanya'daki arap kabilelerinin ilerigelenleri toplanarak Ukbe bin Nâfi'nin soyundan olan Yusuf bin Abdurrahman'ı vali seçtiler. Şam'daki emevî halifesi bu durumu kabul etmek zorunda kaldı. Yusuf aldığı tedbirlerle kısa zamanda düzeni sağladı. Birkaç yıl sonra Emevî halifeliğinin yıkılması ve Yusuf'un bazı yanlışlar yapması, İspanya'yı tekrar karıştırdı. 755'te donanma kumandanı Âmir bin Amr el-Kureyşî'nin isyanı, Yusuf'un durumunu tehlikeye soktu. 756'da Abbasîlerin takibinden kurtulan Abdurrahman bin Muaviye, İspanyaya geçti ve kısa süre içinde kendisine büyük destek buldu: fakat Yusuf, ona muhalif kaldı ve Abdurrahman ile mücadeleye girişti. Kurtuba'da (Cordoba) kuşatılan Yusuf zor durumda kaldı. Şehir halkı 756 temmuzunda Kurtuba'yı Abdurrahman'a teslim etti. Yusuf, Abdurrahman ile tekrar mücadeleye girişti ise de yenilerek esir edildi. Kısa bir süre sonra da öldürüldü. (M)

YUSUF bin ABDÜLLATİF, türk tarihçisi (öl. İstanbul 1547), hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. *Sübhatü'l-Ahbar* (Bilgiler Tesbihi) adlı tarihî eseri ünlüdür. Âdem peygamberden Kanunî Sultan Süleyman'a kadar yaşamış tarihî kişiler hakkında açıklayıcı bilgiler verir veya tarihî olayları anlatır. Genel tarih niteliğindeki bu eserin büyük kısmı sonradan hayalî resimlerle süslendi ve sultan Abdülmecid devrine kadar gelen olaylar eklenerek yeniden basıldı. (M)

YUSUF bin HALİL, türk yazarı (XVI. yy.). Halvetî tarikatı şeyhlerindendir. Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. İsfandiyaroğullarından İsmail Bey adına kaleme alınan eseri *Miyarü'l Esrar vel Ahbar* (Sırların ve Bilgilerin Ölçüsü) ahlâk konusundaki açıklamaları kapsar. (M)

YUSUF bin HÜSEYİN KİRMASTÎ, türk bilgini (öl. İstanbul 1514). Öğrenimini Kirmasti'de (Bursa) yaptı. *Haşiye-i Şerh-i Mutavvel* («Mutavvel» Adlı Eserin Açıklamasına Ek); *Kitabü'l-Müntehab Minel-Maani* («Maani» [Anlamlar] Adlı Eserden Seçmeler); *Şerh-i Vikaye* («Vikaye» [Koruma] Adlı Eserin Açıklanması) v.d. (M)

YUSUF bin İBRAHİM ŞİRVANÎ, türk fıkıh ve hadis bilgini (öl. Medine 1721). İki cilt tutarındaki *Müttekâ* (Dayanak) adlı esere ve *Musahih-i Şerif* (Soylu Arkadaş) adlı esere bir açıklama kaleme aldı. (M)

YUSUF bin MEHMED MİLEVÎ Vekilzade, türk tarihçisi (XVIII. yy.). Mısır'da, vali Abdi Paşanın isteği üzerine *Vefiyetü'l-Âyan* (İlerigelenlerin Ölümleri), *Acaibü'l-Mahlûkat* (Acayip Yaratıklar) adlı eserlerle Süyûtî'nin *Hüsnü'l-Muhadare fi Ahbar-ı Mısri'l-Kahire*'sini (Kahire Şehri Üstüne Bilinenler Hakkında Güzel Fıkralar) sade bir dille Türkçeye çevirdi (1718). Bermekîler ile ilgili arapça kısa bir tarih kitabı yazdı. (M)

YUSUF bin MUSA, İbni Müncem denir, türk tarihçisi (XV. y.), Balıkesirlidir. Yunancadan yaptığı tarih tercümeleriyle tanındı; bu eserlerinde yerli kaynaklara ve kendi bilgilerine de yer verdi. Eserleri: *Tarih-i Kostantiniye* (İstanbul Tarihi) [1476]; *Tarih-i Ayasofya* (Ayasofya'nın Tarihi). [M]

YUSUF bin ÖMER bin MUHAMMED SAKAFÎ, emevî valisi (öl. Şam 744). Halife Abdülmelik ve Velid devirlerinde Irak valiliği yapmış olan Haccac bin Yusuf ile akrabaydı. Uzun süre Yemen valiliği yaptı (725-738). Halife Hişam tarafından Irak valiliğine tayin edildi (738). Eski Irak valisi Halid bin Abdullah Kasrî'yi tutukladı. Şam'a kaçmayı başaran Halid, 743'te Yusuf tarafından yakalatılarak öldürüldü. 740'ta Irak'ta isyan eden Ali soyundan Zeyd bin Ali Kûfe'yi Yusuf, Hive'den gönderdiği 2 000 kişilik bir kuvvetle yenilgiye uğrattı. Halife Velid II'nin öldürülmesi ve Yezid III'ün tahta geçmesi üzerine Yusuf'un durumu sarsıldı ve kısa bir süre sonra azledildi. Irak'ta tutunamayacağını anlayan Yusuf, Suriye'ye kaçtı. Halifenin sarayına sığındı; fakat tutuklanarak kısa bir süre sonra öldürüldü. (M)

Yusufbinyakup medresesi veya **Taşmedrese,** Afyon-Akşehir yolu üzerinde Çay ilçesinde medrese. Yusuf bin Yakub tarafından Oğul Bey bin Mehmed'e yaptırıldı (1278). Plan bakımından İnceminarelimedrese'yi, çini süslemeleri bakımından Karatay medresesini andırır. Dört basamaklı bir merdivenle çıkılan girişin iki yanında sağır duvarlar, bunların üzerinde sağlı sollu iki çörten yer alır. Yapının batı ucunda medreseye bitişik, dört köşe ek bir yapı vardır. Medresenin ön cephesi kesme taştan, öteki duvarları moloz taşındandır. Basık kemerli dış kapının gerisinde, orta mekâna bakan yüzü çinilerle süslü olan bir giriş eyvanı vardır. Bu eyvanın karşısında, orta mekândan bir basamak yüksekte ana eyvan yer alır. Eyvan kemerleri, arka duvardaki mihrap, firuze ve mor renkli çinilerle kaplıdır. Mihrabın iki yanında sonradan açılmış iki pencere yer alır. Kenarı 8,50 m olan merkezî holün üstü, köşelerde beş parçalı pandantiflere oturan ve içi çinilerle süslü bir kubbeyle örtülüdür. Giriş eyvanının yanlarında iki sivri beşik tonozlu oda, esas eyvanın iki yanında birer salon vardır. Medresenin kuzeybatı köşesinde bir türbe yer alır. (M)

YUSUFÇA MİRZA, akkoyunlu kumandanı (öl. 1472'den sonra). Uzun Hasan'ın kardeşi olan Cihangir Mirza'nın oğlu. Askerî eğitimle yetişti. Osmanlı kuvvetlerinin İshak Paşa kumandasında Karamanoğulları üstüne yürümesi sırasında Karamanoğlu Pir Ahmed ve Kasım Beyler, Uzun Hasan'a sığınarak yardımını istediler. Uzun Hasan, Yusufça Mirza'yı 20 000 kişilik kuvvetle Osmanlılara karşı gönderdi. Bu kuvvetler Tokat'ı ele geçirdiler. Bundan sonra ikiye ayrılan akkoyunlu kuvvetlerinin 10 000 kişilik kısmının başında Yusufça Mirza, Karaman ve çevresini ele geçirdi. Buradan Akşehir ve Karamuk taraflarına geldi. Beyşehir yakınlarında Şehzade Mustafa kumandasındaki osmanlı kuvvetlerine yenildi; esir edilerek İstanbul'a gönderildi (1472). [M]

YUSUFÇUK i. Parlak renkli, silindirimsi karınlı iri kanatlı büyük kızböceği; Avrupa ve Kuzey Amerika'da yaygındır. (İlmî adı *Libellula variegata.* Kızböceğigillerden.) || Orman kumrusu (*Streptopelia turtur*).

— ANSİKL. *Yusufçuk (Libellula varigata)* dağlık ve ormanlık bölgelerde bulunur ve her biri kendi av bölgesini şiddetle savunur. (L)

YUSUF DEDE, Şeyh Neyzen veya **Çengî Yusuf Dede Efendi** diye anılır, türk neyzeni (XVII. yy.). Ney ve çeng sazlarını çalmaktaki ustalığıyle ün kazandı. Mevlevî şeyhi olan Yusuf Dede, aynı zamanda bestecisiydi: *Hüseynî Düyek Peşrev.* (M)

YUSUF EFENDİ. Bk. AHİZADE YUSUF EFENDİ.

YUSUF EFENDİ Kel, türk devlet adamı (Alanya ?-İstanbul 1696). Maliye hizmetinde çalıştı. Kasapbaşı, cebecibaşı (1686), Halep muhassılı oldu; başdefterdarlık (1690), başmuhasebecilik (1694), darphane eminliği (1694), tersane eminliği (1695) görevlerinde bulundu. (M)

YUSUF EFENDİ Sami, İmamı Sultani, türk din adamı (Şam 1586-İstanbul 1647). Şam'da Ümeyye camii dersiâmı şeyh Hasan Burinî'den ders aldı ve halvetiye tarikatına girdi. Osman II devrinde, İstanbul'a geldi. Sultanselim camiine imam oldu. Padişah onu imamlığına getirdi. Osman II'nin öldürülmesinden sonra (1622) Şam'a döndü. Selimiye medresesine müderris ve Şam'da müftü oldu. Murad IV, Revan seferine giderken Yusuf efendiyi yanına aldı (1635). İbrahim'in cülusundan sonra (1640) azledildi 1646'da, dört şehzadenin eğitim ve öğretimiyle görevlendirilerek yine sultan imamı oldu. Kendisine ayrıca Rumeli kazaskerliği payesi verildi. Bu görevdeyken öldü. (M)

YUSUFELİ, Karadeniz bölgesinde (Doğu Karadeniz bölümü, Artvin ili) ilçe merkezi; 2 473 nüf. (1970). Çoruh ırmağına açılan bir vâdinin yamacında kurulmuştur. İl merkezinin 85 km güneyindedir. Yusufeli, ayrıca Tortum'dan bir yolla Erzurum'a bağlanır. — *Yusufeli ilçesi,* 2 327 km²; 42 348 nüf. (1970). Merkez, Demirkent, Kılıçkaya, Öğdem, Sarıgöl bucakları; 57 köy. Zıraat, meyvecilik ve orman ürünleri; zeytin üretimi. (M)

YUSUF HAS HACİB, türk yazarı (XI. yy.), Balasagun'da (Kırgızistan) yaşadı. *Kutadgu Bilig* (Saadet Veren Bilgi) adlı manzum eserin yazarı. Hayatı hakkında bilgi yoktur. Eserinde kendisiyle ilgili mısralarından *Kutadgu Bilig*'i karahanlı hükümdarı Tabgaç Ulug Bugra Kara Han ebu Ali Hasan bin Arslan'a sunduğu (1070), eserinin başarısı dolayısıyle kendisine has hâciblik görevi verildiği anlaşılmaktadır. (M)

YUSUFÎ i. (*Yusuf* özel adından ar. *yūsufī*). Kıyf. Üstü geniş, altı dar dilimli erkek başlığı. (M)

Yusuf ile Züleyha, Yusuf* peygamber ile Züleyha*'nın maceralarını konu edinen aşk hikâyesi. Bk. YUSUF. *Ed. bölümü.* (M)

YUSUFİYYA, esk. fr. **Louis-Gentil,** Fas'ta (Merakeş ili) şehir, Gantur yaylasında; 8 300 nüf. Önemli fosfat işletmesi. Askerî üs. (L)

YUSUF İZZEDDİN, padişah Abdülaziz'in oğlu (İstanbul 1857 - ay.y. 1916). Babası Abdülaziz*in intihar ederek ölmesinin geniş ölçüde etkisinde kaldı. Kendisinin de intihar ederek öleceği düşüncesine kapılmıştı. 1 Şubat 1916'da Zincirlikuyu'daki köşkünün harem dairesinde ustura ile kol damarlarını keserek intihar etti. Sultanmahmut türbesine gömüldü. Ölümü üzerine veliahtlık, Mehmed Vahideddin Efendiye geçti. (M)

YUSUF KADİR HAN, karahanlı hükümdarı (öl. 1032). Ahmed Handan sonra tahta geçti (1006). Gazneli Mahmud'un Hindistan işleriyle uğraşmasından yararlanarak Horasan'a saldırdı. Belh dolaylarında yapılan savaşı Gazneli Mahmud kazandı (1008). Bu

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

yenilgiden sonra Yusuf Kadir Han, kardeşi Nasr Han ile mücadeleye girişti. Bu sırada Nasr Han öldü (1013). Yusuf Kadir Han büyük karahan kaanı olmak için evlenme yoluyle Gazneli Mahmud ile akrabalık kurdu ve ondan yardım istedi. İki ordu birleşerek Doğu Karahanlıların topraklarını işgal etti. Karahanlı prenslerinden Ali Tigin ayaklandı ve Selçuk Beyin oğlu Arslan Bey ile birleşerek Buhara'yı ele geçirdi (1021). Yusuf Kadir Han Gazneli Mahmud'dan yardım alarak duruma hâkim oldu. (M)

Yusufkardeşler türbesi, Kahire'de Fâtımîler devrine ait türbe. 1100'de bağdatlı bir vezir tarafından yaptırıldı. Kare planlı olan türbe, moloz taşındandır. Her cephesinde birer kapısı olan türbenin üstü kubbeyle örtülüdür. Kubbeden duvarlara geçiş dört köşede yer alan tromplarla sağlanmıştır. (M)

YUSUF MUHLİS PAŞA, türk devlet adamı (Serez 1783-ay.y. 1843), Âyanî İsmail Beyin oğlu. Özel hocalardan ders aldı. Babası birkaç eyaletin idaresiyle görevlendirilince (1808), onu da Selânik vilâyetinin idaresiyle görevlendirdi. 1813'te babasının ölümü üzerine vezir rütbesiyle Eğriboz muhafızlığına, sonra Halep valiliğine tayin edildi. Bu görevindeyken azledildi ve Kütahya'ya sürüldü. Kısa bir süre sonra Karaburun ve İğneada muhafızlığına getirildi. 1829 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Varna muhafızıyken kaleyi Ruslara teslim etmesi vatan hainliği olarak nitelendirildi ve azledilerek mallarına elkondu. 1835'te affedildi ve Belgrad muhafızlığına getirildi. Aydın müşiri oldu. 1841'de Rumeli valiliğine tayin edildi. 1842'de azledildi ve Serez'e sürüldü. (M)

YUSUF PAŞA Emirgûneoğlu. Bk. EMİRGÛNEOĞLU.

YUSUF PAŞA Kalavun, Osman II devri başdefterdarı (öl. İstanbul 1623). Maliye kaleminde yetişti. 1619'da başdefterdarlığa getirildi ve payesi vezirliğe yükseltildi. 1620'de görevden uzaklaştırıldı. 1622'de Maraş beylerbeyliğine tayin edildi. 1623'te Osman II'nin intikamını almak için ayaklanan Abaza Mehmed Paşaya katıldıysa da onun tarafından öldürüldü. (M)

YUSUF PAŞA Koca, türk devlet adamı (öl. İstanbul 1800). Abdülhamid I devrinde sadrazamlık makamında bulundu (1786 - 1789). Bu görevi sırasında Rus ve Avusturya savaşlarında orduyu kısa sürede savaşa hazırladı; serdar olarak Avusturya cephesine gitti; Avusturyalıları sindirdikten sonra Rus cephesinde faaliyet gösterdi. Selim III tahta geçince Sivas valiliği, Vidin seraskerliği görevlerine getirildi; kaptanıderya, Vidin seraskeri. Karaman, Köstendil, Bosna valisi oldu. Avusturya cephesindeki yenilgiler üzerine sadrazamlık ve serdarıekremliğe getirildi. Devletin içinde bulunduğu güç şartları göz önünde bulundurarak önce mütarekc yaptı, sonra da Avusturya ile Ziştovi*, Ruslarla Yaş* antlaşmalarını imzaladı.

Askerî ıslahat için İstanbul'a avrupa milletlerinin harp usullerini bilen öğretmenler getirtti. Bu hizmetlerine rağmen Abdülhamid I zamanında kazanmış olduğu büyük nüfuz yüzünden sadaretten azledilerek Anapa muhafızlığı ve Cidde valiliğine gönderildi. Fındıklı camii önünde bulunan barok üslûptaki çeşmesi Kabataş iskelesi karşısına getirilmiştir; bugün kahvehane olarak kullanılmaktadır. (M)

YUSUF PAŞA Neyzen, türk bestecisi (İstanbul 1820-ay.y. 1885). Ney çalmayı babasından öğrendi; Beşiktaş dergâhında neyzenbaşı oldu. 1839'da Muzikai Hümayuna girdi. Abdülmecid'in ve Abdülaziz'in mabeyinci ve müsahibi oldu. Ferik rütbesindeyken Abdülaziz'in tahttan indirilmesi üzerine saraydan ayrıldı. XIX. yy. türk saz musikisine seçkin eserler veren Yusuf Paşanın 11 peşrevi, 15 saz semaisi, 7 şarkısı vardır. (M)

YUSUF PAŞA Silâhtar, türk devlet adamı (Dalmaçya ?-İstanbul 1646), boşnak asıllıdır; müslüman olmadan önceki adı **Joseph Maskovitch.** Ermeni Mustafa Ağa adında bir bölük ağasının yanında yetişti. Sarayı Hümayuna alındı. Silâhtarlığa yükseldi. Sultan İbrahim'in kızı Fatma Sultan ile evlendi. 1644'te vezirlik rütbesiyle başmuhasipliğe getirildi. 1645'te kaptanıderya oldu. 30 Nisan 1645'te Venediklilere karşı açılan Girit seferine kaptanıderya ve seferin ilk serdarı olarak tayin edildi. Yusuf Paşa Hanya kalesini kuşatarak (27 haziran-22 ağustos 1645) fethetti. Ancak İstanbul'a dönünce düşmanları padişahı etkileyerek idamına sebep oldular. (M)

YUSUF SITKI EFENDİ Mardinî, türk din bilgini (Mardin 1816-İstanbul 1903). Öğrenimini Mardin'de bitirdikten sonra, mahkeme başkâtibi ve müftü oldu. Daha sonra, kadılıklarda, Meclisi Tetkikatı Şer'iye üyeliğinde ve kazaskerlikte bulundu. İmam Gazalî'nin *İhyai Ulûmü'd-Din* (Din Bilimlerinin Canlandırılması) adlı eserini çevirerek yorumladığından dolayı Abdülhamid II'ye jurnal edilerek, Bitlis'e sürüldü. Zemahşerî'den çevirdiği bazı eserleri *Nevabigü'l Kelîm* (Güzel Söz Söyleyen Büyükler) adı altında topladı. (M)

YUSUF SİNAN PAŞA. Bk. SİNAN PAŞA (Yusuf Sinaneddin).

YUSUF-U HAKİKİ, türk mutasavvıfı (XV. yy.). Hacı Bayram Veli'nin yanında yetişti. İslâm büyüklerini ve islâm dininin ilkelerini anlatan manzum *Hakikîname*'den (Gerçekler Kitabı) başka, *Muhabbetname* (Sevgi Kitabı); *Meteliü'l-İman* (İmanın Kaynakları) gibi eserleri vardır. (M)

YUSUF YİNAL, Büyük Selçuklu devletinin kurucusu Selçuk Beyin dördüncü oğlu (öl. 994). Selçuklu Oğuzları arasında Yusuf Yinal'a bağlı olan selçuklu türkmenlerine *Yinallılar* (veya *Yinaliyan*) denir. Yusuf Yinal Bey Maveraünnehir bölgesinde Selçuklulara karşı Karahanlıların yanında savaşan Cend emîri Alpkara Baran tarafından öldürtüldü. Bu baskın sırasında Selçuklu Oğuzları 8 000 kayıp verdi. Yusuf Yinal Bey ölünce karısını, kardeşi Mikâil Bey aldı; bu evlilikten ünlü türk hakanı Tuğrul Bey doğdu. Yusuf Yinal Beyin üç oğlu vardı. Emir Ertaş Yabgu (amcası Musa Yabgu yerine 8 yıl yabgu görevinde bulundu); Seyfüddevle Melik İbrahim Yinal (Batı Horasan'da ve Azerbaycan'da genel valilik görevinde bulundu): Melik Ersığın (1070'te Sıvas'ta Manuel Komnenos'u esir ettikten sonra İstanbul'a geldi. 1080'de İstanbul'da öldü). [M]

YUSUF ZİYA PAŞA, türk devlet adamı (öl. Trabzon 1880). Seraskerlik kalemlerinden yetişerek, serasker müsteşarı, muhasebat reisi ve maliye müsteşarı oldu. 1871'de maliye nazırlığına getirildi. 1876'da ikinci defa maliye nazırlığı yaptı. Defterhane ve orman nazırlıklarında da bulundu. Trabzon valisiyken öldü. (M)

YUSYUMRU sıf. (*yumru*'dan). Tamamıyle yumru haline gelmiş. (M)

YUSYUVARLAK sıf. (*yuvarlak*'tan). Çok yuvarlak, tam daire veya küre şeklinde: *Şakir'in biraz evvel açılmayan gözleri şimdi yusyuvarlaktı ve biraz dışarıya fırlamış gibi görünüyordu* (Sabahattin Ali). [M]

YUŞA, ibranî peygamberi. Musa peygambern yakın arkadaşıydı. Kur'an'da adı geçmez; yalnız iki yerde Musa'nın arkadaşından söz edilir. Musa'nın ölümünden sonra Yuşa onun yerine geçti ve İsrailoğullarını çölden çıkardı, köprü ve kayık olmamasına rağmen Şeria ırmağından geçirdi. Böylece çöllerde dolaşmaktan kurtulan İsrailoğulları dedelerinin eski vatanı olan Kenan eline yerleştiler. Yuşa, sonra Şam ülkesini ele geçirdi. İsrailoğullarını yirmi sekiz yıl yönettikten sonra öldü. (M)

YUTAK i. (*yutmak*'tan *yut-ak*). Anat. Ağız, burun boşlukları ve gırtlak ile yemek borusu arasındaki boşluk. *Esk.* **Belûm.** (Bk. ANSİKL.) || *Yutak-burun boşluğu,* yutağın, damak eteğinin üst tarafında ve burun boşluklarının arkasında bulunan kısmı. (Bk. ANSİKL.) || *Yutak-damak kası,* damak eteğindeki kaslardan her biri. (Yutak-burun geçidini daraltır ve damak eteğini aşağı çeker.) || *Yutak-dil siniri,* dokuzuncu çift kafa sinirlerinden ibaret duyu-hareket siniri. || *Yutak sinir ağı,* yutağın yan çeperlerinde bulunan sinir ağı. || *Yükselen yutak atardamarı,* dış şahdamarının bir dalı. (Yutağın yan çeperi üzerinde yukarıya doğru çıkar ve arka meninks atardamarıyle son bulur.)

— Zool. *Yutak altı,* böceklerde ağzın alt kısmı; yutağın uzantısı şeklinde olan bu kısım sokucu böceklerde (ev sineği, sivrisinek) özgül bir gelişme gösterir; tükrüğün akması için üzerinde bir oluk bulunur.

— ANSİKL. **Anat.** *Yutak,* kafatasının altında, ilk boyun omurlarının önünde bulunur; iki yanında boynun büyük damarları, dil-yutak, akciğer-mide ve dilaltı büyük siniri bulunur. Yutağın ön yüzü deliklerden meydana gelir; yukarıdan aşağıya doğru burun boşluklarının arka delikleri, östaki borularının delikleri, damak eteği ve bademciklerle sınırlanan yutakardı aralığı, gırtlak kapağı, gırtlağın üst deliği ve bu organın arka yüzü görülür. Yutak üç kısma ayrılabilir: üst kısım veya burun parçası; orta kısım veya ağız parçası; alt kısım veya gırtlak yahut yemek borusu parçası. Yutak solunun havasını geçirir, gırtlakdili sesinin harmoniklerini kuvvetlendirerek seslenmede rol oynar, yutmada görev alır. Solunum ve sindirim yolları birbirleriyle yutak hizasında karşılaşır.

● *Yutak-burun boşluğu,* yukarıda artkafa kemiğinin yutak tümseği, arkada ilk boyun omurlarıyle sınırlıdır; önde burun boşluklarıyle devam eder. Altta, yutma sırasında damak eteğinin gerilip yukarıya kalktığı zamanlar hariç, yutağın ağız parçasıyle devam eder. Yan yüzlerde yukarıya ve öne doğru östaki borusu bulunur. Yutak-burun boşluğu silindir şeklinde bir epitelyum ile kaplı ve lenfa dokusu bakımından zengin bir mukoza ile örtülüdür. Yutak-burun boşluğu burundan yatağa giden havanın geçit yeridir. Gırtlakdili sesinin harmoniklerini kuvvetlendirerek ses çıkmasında önemli bir rol oynar.

Yutak-burun boşluğunda artık iyice tanınan ve sık sık rastlanan iki çeşit ura rastlanır: vejetasyonlar ve yutak-burun fibromları.

— Patol. Yutak hastalıkları solunum, seslenme ve yutma gibi üç fonksiyonu etkiler. Yutağın burun parçasında bazı urlara rastlanır (vejetasyonlar ve burun yutak fibromları).

Yutak mukozasının iltihaplanmasına *anjin* denir.

Çocuklarda, yutağın arka veya yan taraflarında *yutak arkası apseleri* denen apseler teşekkül edebilir, bunlar senkop veya boğulma meydana getirip ölüme sebep olabilirler. Toplanan cerahati açarak boşaltmak gerektir.

— Vet. At, eşek ve katırda, gırtlak içerisinde, her iki yanda, simetrik olarak gırtlak cepleri bulunur. Gırtlak iltihabına *anjin* de (had, flegmonlu, müzmin) denir.

Gırtlak ceplerinde cerahat birikmesi de görülebilir; bu hal, periyodik bir soluganlığa sebep olur.

Gırtlak felci, müzmin gırtlak iltihabının bir komplikasyonudur. Besinlerin ve sıvıların yutulmasını imkânsızlaştırır, hayvanlar, yiyememekten zayıflayarak veya zatürreeye yakalanarak ölür. (L)

YUTAKÜSTÜ blş. i. Böceklerde, yutağın

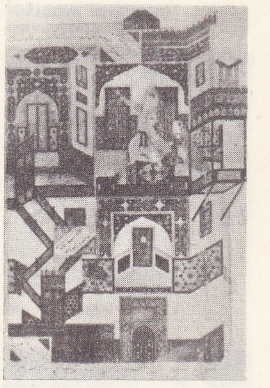

Yusuf ile Züleyha

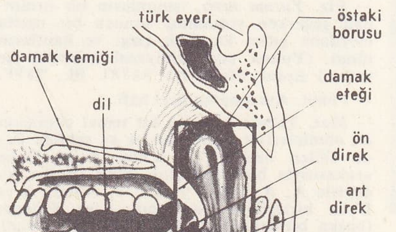

yutak

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

yuvalar

pygosteus pungitius (balık) yuvası

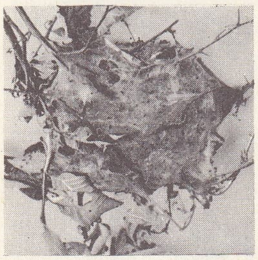

hyponomenta (güve) yuvası

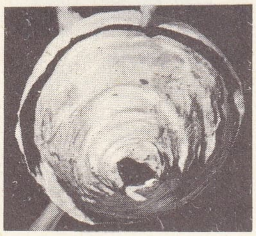

Vespula silvestris (böcek) yuvası

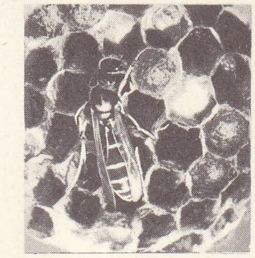

Polesta gallicus (böcek) yuvası

salangan yuvası

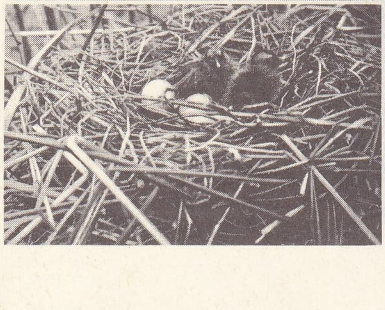

üst orta çizgisinden, bazen de dudağın alt yüzünden çıkan, az çok kitinleşmiş veya zarsı çıkıntı.

— ANSİKL. Sineklerin çoğunda (sivrisinek, büvelek), *yutaküstü,* alt tarafta bulunan benzeri bir parça (yutakaltı) ile birleşip kaynaşarak bir çeşit kanal meydana getirir; böcek bununla zehirli tükrüğünün hortumuna akıtır. (L)

YUTARHÜCRE blş. i. Biyol. Bk. FAGOSİT.

YUTKEVİÇ (Sergey), sovyet sinema yöneticisi (Petersburg 1904). Dekoratör ve tiyatro rejisörüydü. Kozintsev ve Trauberg ile birlikte F.E.K.S.'yi (Eksantrik Oyuncu okulu) kurdu; ilk filimlerini sessiz sinema döneminin sonlarında çevirdi: *Danteller* (1928). Çevirdiği başlıca filimler: *Zlatıye Gorıy* (Altın Dağ) [1931], *Ustreçnıy* (Karşı Plan) [1932], *Çelovyek s Rujyem* (Silâhlı Adam) [1938], *Yakov Sverdlov* (1940), *Aslan Asker Şvayk'ın Yeni Serüvenleri* (1943), *Kurtulan Fransa* (belgesel filim, 1945), *Velikiy Voin Albanii Skanderberg* (İskender Bey) [1954], *Otello* (1956), *Lenin'in Hayatından Hikâyeler* (1958), *Banyolar* (canlı resim, 1962), *Lenin Polonya'da* (1965). 1933'te L.O. Arnstam ile birlikte Türkiye'ye gelen Yutkeviç *Ankara Türkiye'nin Kalbidir* (Ankara, Serdtse Turtsii) [1934] adlı belgesel filmi çevirdi. (ML)

YUTKUNMAK geçz. f. (*yutmak*'tan *yutkun-mak*). Ağızda biriken tükrüğü yutmak veya bir şey yutuyormuş gibi gırtlağını hareket ettirmek: *Kız gözlerinde toplanan yaşları tutmak için yutkundu, göz kapaklarını sıktı* (H. E. Adıvar). || *Mec.* Bir şeyi söyleyip söylememeye karar veremeyip duraksamak: *Babası da heyecanlanmıştı. Yutkundu, biraz düşündü, tekrar söze başladı* (S. Kocagöz).

— DEY. *(Bir şey karşısında) yutkunmak,* o şeyin yokluğunu çekmek. (M)

YUTMA i. (*yutmak*'tan *yut-ma*). Fizyol. Besinlerin ağızdan mideye geçmesini sağlayan eylem.

— Dilbil. Birbirini izleyen özdeş iki heceyi tek bir hece gibi telaffuz etme yanlışlığı.

— Fiz. *Yutma tayfı,* ışınımların bir ortamdan geçerken yutulması sonucu bir tayfta meydana gelen karanlık çizgi ve bantların tümü. (Yutma tayfı kimyasal analizde işe yarar.) *Eşanl.* SOĞURMA TAYFI. Bk. TAYF.

— Fonet. Ayrışmanın özel hali.

— Mat. *Yutma kanunu,* bir temel cümlenin alt cümleleriyle ilgili olan ve şu şekilde ifade edilen özellik: 1. A'nın, A ve B'nin arakesitiyle birleşimi yine A'dır (başka bıı deyişle A, $A \cap B$'yi yutar); 2. A'nın, A ve B'nin birleşimiyle arakesiti A'ya özdeştir (başka bir deyişle A, $A \cup B$'yi yutar). *Eşanl.* SOĞURMA KANUNU.

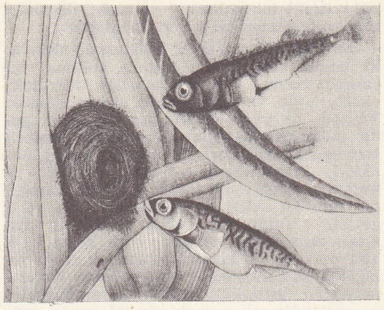

— Patol. *Yutma güçlüğü,* mekanik bir engelden, üst sinir yollarındaki bir sinir spazmından ileri gelen zor yutkunma hali.

— ANSİKL. Fizyol. Dişlerle öğütülen lokmalar dil tarafından bir topak haline getirilir ve damağa dayanılarak küçük dile doğru itilir. O andan itibaren topak (lokma) insanın kontrolundan çıkar; yutağa giren lokma bir refleks hareketiyle yutağın önce yukarı çıkmasına, sonra aşağı inmesine yol açar. Aynı anda damak eteği besinlerin burna kaçmasını önlemek üzere yukarı doğru kalkar ve burnun arka deliklerini kapar; öte yandan gırtlak kapanır, mide borusu ve gırtlak yukarıya doğru kalkar, dilin dibine değen gırtlak dili arkaya kaykılır ve soluk borusunu kapar. Lokma yutaktan geçer geçmez yemek borusuna girer ve bu borunun büzülmesiyle mideye iner. Yutma refleksleri damak eteğinin ön kısmının uyarılmasıyle başlar. (L)

YUTMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Ağızdan yutağa geçirmek: *Kanarya, ikinci zeytin tanesini yuttu* (H. E. Adıvar). *Hap yutmak.* || *Teşm. yol.* İçine alıp yok etmek: *Saraylı kafilesini, siyah kupa arabaları yuttu* (H.E. Adıvar). *Denizin azgın dalgaları kayığı yuttu.* || (Sesi) Zayıflatmak, şiddetini azaltmak, hafifletmek: *Halı, perde v.b. eşya sesi yutar.* || — *Mec.* Zorla elinden almak, zorbalıkla alıp kendine mal etmek. || Tahammül ederek sesini çıkarmamak, katlanıp susmak: *Yapılan bir hakareti yutmak.* || Tam telaffuz etmemek: *Konuşurken kimi heceleri yutuyor.* || İyice okuyup öğrenmek, çok çalışmak: *Fizik kitabını yuttu.* || İnanmak, aldanmak, kanmak, kabul etmek: *Gözlerime bak bakayım. Ha, şöyle. Ben, bunları yutarım mı sanıyorsun?* (R. N. Güntekin). *Saatleri ayarlayacakmışsınız öyle mi? Ben yutar mıyım bunu* (A. H. Tanpınar). || Konuşma sırasında yapılan cinası anlayamamak. || Söylemek istediği bir sözü kendini tutarak söylememek: *Yuttuğum sözün yerine şöyle dedim: — Memnun oldum* (R. H. Karay). || (Oyunda) Kazanmak, yenmek.

— ÇEŞ. DEY. *(Küçük) Dilini yutmak.* Bk. DİL. || *Hapı yutmak.* Bk. HAP. (M)

YUTTURMACA i. (*yutturmak*'tan *yut-turmaca*). Dinleyenin anlayamayacağı şekilde yapılan söz oyunu. (M)

YUTTURMAK ettrg. f. (*yutmak*'tan *yut-turmak*). Yutmasını sağlamak: *Sulfatoyu Selâhattin'e yarı baygınken yutturdular* (Kemal Tahir). [M]

YUTULMA i. (*yutulmak*'tan *yutul-ma*). Yutulmak eylemi.

— Elektroakust. *Sesin yutulması,* sesin bir ortamdan geçmesi veya iki ortamı ayıran yüzey üzerinde dağılması sonucu ses şiddetinin azalması. SESİN SOĞURULMASI da denir.

— Leng. Çınlağın yanında bulunan bir ses unsurunun düşmesi. (Meselâ Latincede *solidus* yerine *soldus.*) [L]

YUTULMAK edilg. f. (*yutmak*'tan *yut-u-l-mak*). Yutmak işine konu olmak.

— Res. [Zemindeki renk için] İkinci bir boya tabakası tarafından örtülmek. (Bu ikinci tabaka, birinci tabakanın esas rengini değiştirmeden rengin tonunu koyulaştırır veya açar.) [M]

YUVA i. (esk. türk. k.). Kuşların ve bazı hayvanların yumurtlamak, yavrulamak, kuluçkaya yatmak veya yavrularını büyütmek için hazırladıkları küçük barınak: *Salih ağanın, bir ayak sesi duyunca, yuvasına kaçan bir sansardan hiç farkı yok* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Kuş yuvası.* || Bazı hayvanların topluca yaşadıkları yer: *Karınca yuvası. Arı yuvası.* || Bir şeyin içinde bulunduğu veya yerleştirildiği oyuk, delik: [...] *gözleri yuvalarından fırlayacaktı* (Y. K. Karaosmanoğlu). || — *Teşm. yol.* Kimsesizlere veya yoksullara yardım etmek ve onları barındırmak için açılan yer: *Düşkünler yuvası.* || Bazı kimselerin çok bulunduğu ve toplandığı yer: *Hırsız yuvası.* || Bir şeyin öğretildiği yer: *Halk evleri ilim, irfan yuvası* (Âşık Veysel). || Ev, aile ocağı.

— ÇEŞ. DEY. *Yuva kurmak,* evlenip yeni bir ev açmak: || *(Birinin) Yuvasını yapmak. Teklz.* Bir kimseye gereken ceza veya cevabı vermek. || *(Birinin) Yuvasını yıkmak,* eşlerden birini ailesinden ayırıp yuvasının dağılmasına yol açmak.

— Anat. *Diş yuvası,* çene kemiklerinin üzerinden diş kökleriyle diş çukuru bağlarını içine alan oyukların her biri.

— Doğramc. *Yuva açmak,* matkap veya burgu ile delik açmak.

— Kuyumc. Yüzük kaşının, taşı çevreleyen ve tutan kısmı. || Mıhlanacak taşı yerleştirmek üzere açılmış oyuk.

— Pedag. Ana babaların gündüzün ilgilenemediği çocuklara bakılan yer.

— Teknol. *Boyun yuvası,* bir krank mili üzerinde genellikle kesik dikdörtgen piramit şeklinde açılan ve hareket kolunun ucunu yerleştirmeğe yarayan delik.

— Zool. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Anat. *Diş yuvası,* içindeki dişin şekline göre değişir. Birbirinden bölmelerle ayrılmış yuvalar çok köklü dişleri tutmağa yarar. Diş çukurlarının dibinde içinden diş damarlarının ve diş sinirinin geçtiği bir delik bulunur.

— Zool. Kuşların yumurtalarını bıraktığı, kuluçkaya yattığı ve çoğu zaman yavrularını içinde büyüttüğü *yuva,* türlere göre değişik yerlerde, değişik malzemeden, değişik biçimlerde yapılır. Bazen çok basit olur, hattâ hiç olmayabilir (msl. penguen); bazılarında kuşun toprağa oyduğu küçük bir çanaktan ibarettir (tavukgiller, bataklık kuşları). Bu çanak çeşitli malzemeyle (martılar, deniz kırlangıçları) veya kuluçkaya yatan kuşun hav tüyleriyle (kaz, ördek) donatılır. Yuvaların çoğu dalların arasına kupa şeklinde yapılır. Bunlar çok hafif olabilir (güvercin) veya ötücü kuşların pek çoğunda olduğu gibi çeşitli malzemeyle (yosun, kök, örümcek ağı, tüy) özenilerek yapılabilir. Yuva derin olabilir ve kenarlarından dallara (sarıasma) veya kamışlara tutturulabilir (çilardıç). Bazı yuvalar üstü kapalı ve yandan kapalı olur (uzunkuyruklu baştankara). Asılı torba şeklindeki yuvalar harç şeklindeki topraktan yapılır, duvara (kırlangıç) veya dallara (çömlekçikuşu) yapıştırılır. Sağanların yuvaları kuru veya saf tükürükle yapıştırılmış çeşitli malzemeyle yapılır (salanganlar: Uzakdoğu'daki «kırlangıç yuvaları»).

Yuvanın güvenliği, eğer açıklık bir yerdeyse kamuflajla sağlanır (çakıl taşına benzeyen yumurtalar: yağmurkuşu); fakat çoğunda seçilen yer bu işi görür: yaprakların arasına saklanan yuvalar, ağaçların üzerinde iyice yukarılara (ağaçkakan), kayalıklara (yırtıcı kuşlar) v.b. yapılan yuvalar gibi. Yuva çoğu zaman ağaçların gövdesindeki veya duvarlardaki tabiî kovuklara yapılır (gececi yırtıcı kuşlar, tepeli kuş, kızılkuyruk). Kovuk kuşun kendisi tarafından yere (yalıçapkınları, bazı kırlangıçlar) veya ağacın içine oyulabilir (ağaçkakanlar). Güvenlik çeşitli usullerle artırılabilir: koloni halinde

angıt yuvası — ötleğen yuvası

baştankara yuvası — flaman yuvası

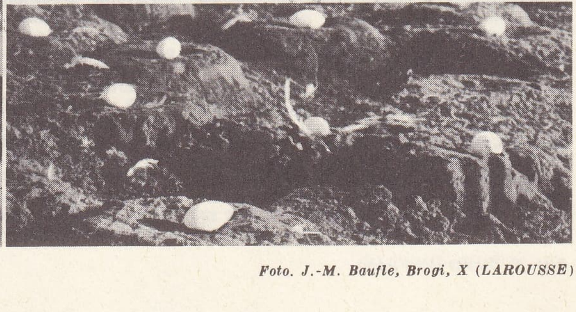

Foto. J.-M. Baufle, Brogi, X (LAROUSSE)

yuvalanma, tehlikeli böceklerin yakınına (bazı egzotik kuşların yaban arılarına, karıncalara ve diviklere yakın yuva yapması) veya karınca ve divik yuvalarının içindeki oyuklara yuva yapma (ağaçkakanlar, guguklar, papağanlar) gibi. Tuhaf ve ilgi çekici yuvalara örnek olarak, daha başkalarının yanı sıra, philetairus'ların toplu yuvaları, dalgıç kuşlarının yüzer yuvaları, flamanların topraktan örme yuvaları, terzikuşlarının dikişli yuvaları (bk. ORTHOTOMUS), Avustralya'da yaşayan kaya ötleğenlerinin örümcek ağlarıyle tavana asılı yuvaları sayılabilir. Bk. KUŞLAR *levhası.*

Balıklardan erkek dikenlibalık ağzıyle taşıyıp getirdiği ot ve kökleri derisinden salgıladığı müküsle yapıştırarak yuva yapar; sonra kendi türünden dişi balıkları birer birer buraya getirir. Yavruların yumurtadan çıkmasına göz kulak olur, yavrular doğduktan sonra bir süre onları gözetleyip korur. Cennetbalığı bir «yüzeryuva» yapar, bunun çeperlerine katı tükürükten hava kabarcıkları kondurur. İkiyaşayışlılardan bir ağaçkurbağası ağaçların üzerinde reçineden bir yuva yapar; bir diğeri yaşadığı kıyı gölünün küçük bir kısmını değirmi bir duvarla çevirir; diğer bazı türler ise suların üstüne doğru sarkan dalların arasına yuva kurar, iribaş yavrular doğrudan doğruya buradan suya dökülür. Memelilerdense özellikle kemirgenler (tarla fareleri, fındık fareleri v.b.) yuva yapar.

Yuva yapan eklembacaklıların bellibaşlıları örümcekler, toplu veya yalnız yaşayan zarkanatlılar, karıncalar ve diviklerdir. Düzkanatlılardan cırcırböcekleri toprağın içine küçük odacıklar kazar. Kınkanatlılardan «kazıcı böcek» denen bazı böcekler toprağın içine dikine delikler açar, kuyu şeklindeki bu deliklere, aylak kaldıkları zaman yemek üzere tane biriktirir. Cicindela'ların kurtçukları dikine eşilmiş kuyularda yaşadığı gibi broscus ve pasimacus'ların yetişkinleri de bu çeşit deliklerde yaşar. Fakat en ilgi çekici yuvalar mygala cinsinden örümceklerin yuvalarıdır. Bunlar toprağa düzgün kazılmış, çeperleri pütürsüz, bazen ipekle kaplı, istenildiği zaman açılıp kapanabilen kapılı yuvalardır; yuvanın ağzındaki bu kapaklar yoğrulmuş topraktandır ve bir menteşeyle yuvaya bağlıdır. Ana mygala yumurtalarını buraya yumurtlar, bunları bir kundağa sarar, hepsini birden yuvanın dibine bırakır, kapağı kapatır, yavrular yumurtadan çıkıncaya kadar bekler, sonra kapağı açar.

Kazıcı zarkanatlıların çoğu yuvasını toprağa kazar. Bu yuvayı odacıklara ayırır, her birine yiyecek koyarak içine yumurta bırakır. Yalnız yaşayan arılar gibi diğer bir kısım zarkanatlılar da buna benzer yuvalar yapar, ama yavrular için odacıklara bal koyar. Megachile'ler bu yuvaların çeperlerini yaprak parçalarıyle, osmia'lar çiçeklerin taçyapraklarıyle v.b. kaplar. Bu böceklerin bazıları her bir kurtçuk için yaprak ayasından bir kılıf yapar, bunun her iki ucunu gene kesilmiş bir parça ile kapatır. Yaban arılarıyle yalnız yaşayan arıların hemen hepsi duvarların yüzüne, ağaçların oyuklarına v.b. yoğrulmuş topraktan gerçek yuvalar yapar. Cumenia ve chlicodom gibi böceklerin yuvaları da çok ilgi çekicidir. Yuvayı tek başına yapan ve savunan daima dişi böcektir.

Toplu yaşayan zarkanatlılarda, bal arılarından başka bütün yaban ve eşek arılarında durum aynıdır (bk. KOVAN); bu yaban arısı toplulukları, kışa girerken söner, yuva dağılır, yalnız ana arı bir kenara çekilerek kışı ölmeden geçirir. Bu ana arı ertesi yılın baharında önce birkaç petekgözü yaparak içine yumurtlar; yumurtadan art arda çıkan yavruları bakar besler. Yavrular önce nemf, sonra yetişkin arı olur; işçi denen yeni arılar hemen ana arıya yardıma girişir ve arı sayısı arttıkça yuva da genişler. Eşek arılarının yuvaları balmumundan düzensiz petekler halindedir ve içinde yedek bal petekleri bulunur. Yaban arılarının yuvaları yer altında veya yer üstünde olur. Yer üstünde olanlar ağaçlara, çıkıntılı kayalara, damlara asılı ve yapışık, yağmurdan, rüzgardan korunaklı bulunur. Bunlar çoğu zaman yuva yapıcı arıların çiğneyerek iplik haline getirdiği keçemsi bir maddeden yapılır; bu maddenin rengi külrengi, kıvamı kâğıt gibi olduğundan bunlara *papirüs yuva* denir. Yuvanın içinde altıgen petekgözlü petekler dikine üst üste yer alır; böylece petek gözlerinin ağzı yere bakar; kurtçukların yağmurdan ve güneşten korunması imkânını sağlar. Böceklerin yaptığı yuvalar arasında en büyüğü diviklerinkidir; bunlardan bazıları yerin üstünde, bazen metrelerce yükseklikte tepe halinde yükselir. Divik yuvaları bazen çok büyük ağaç kovuklarında da bulunur; buralarda içinde binlerce böceğin yaşadığı bir sürü yol ve odacık yer alır. Bk. TERMİT *yuvası.*

Karıncalar grubundan zarkanatlılar da genellikle buna benzer tarzda yaşar, fakat çoğu yuvasını dışarıda ya sığır mayısından (Hindistan'da yaşayan pheidole'ler) ya da bir çeşit ipekle birbirine yapıştırılan yapraklardan yapar, torba şeklinde dallara asar (oecophylla). [LM]

YUVACI i. (*yuva*'dan *yuva-cı*). Teşk. tar. Saray avcıları için gerekli olan şahin, atmaca ve doğanları yetiştirmek üzere, bunların yavrularını yuvalarından bulup çıkartan görevli. (Bu hizmetlerine karşılık kendilerine tımar verilirdi.) [M]

YUVAK i. (esk. türk. *yuvmak*, yuvarlamak'tan *yuv-ak*). Silindir biçiminde olan şey; silindir. (M)

YUVALAMAK geçz. f. (*yuva*'dan *yuva-lamak*). Yuva yapmak: *Kuşlar ağaca yuvalamışlar.* (M)

YUVALANMA i. (*yuvalanmak*'tan *yuvalanma*). Memelilerde ve insanlarda, dölyatağına gelen yumurtanın kalın mukozanın bir bölgesine bir çeşit çukur (yuva) yaparak yerleşmesi.

— ANSİKL. Dişi sıçanda *yuvalanma* ve bunun hormon durumuyle olan ilişkisi zamanımızda pek çok araştırmaya konu oldu. Bu araştırmaların amacı insanlarda gebeliği önleme imkânlarını bulmaktır. (M)

YUVALANMAK geçz. f. (*yuva*'dan *yuva-la-n-mak*). Ev bark sahibi olmak, yuva kurmak.

— Ask. [Silâh için] Görünmeyecek şekilde gizlenmek. (M)

YUVALI sıf. (*yuva*'dan *yuva-lı*). Yuvası olan, bir yuva içinde bulunan.

— Denizc. *Yuvalı loça,* altında demirin yerleşmesi için yuvası bulunan loça. (M)

YUVAR i. (esk. türk. *yuvmak*, yuvarlamak'tan *yuv-ar*). Dokubil. *Yeni.* Organizmadaki çeşitli sıvılarda (kan, lenf, irin, süt) bulunan, genellikle yuvarlak veya oval biçimde cisimcik. (Bk. ANSİKL.) || *Kanda, sütte, lenfte, irinde bulunan yuvarlar.* Bk. AKYUVAR, SÜT, LENF, İRİN.

— Denizc. *Manivela yuvarı,* ırgatların en üst kısmında (ırgat tablosu), vinçlerde, dümenin tepesinde açılan ve bunları döndürmek, çevirmek için kullanılan manivelaların (sap, kol) geçirildiği delik. (Bulunduğu yere göre adlandırılır: *ırgat manivela yuvarı, yaka yuvarı* gibi.)

— ANSİKL. Dokubil. *Kan yuvarları.* Kanda çeşitli yuvarlar bulunur: *alyuvarlar, akyuvarlar, kan pulcukları.*

İnsan kanındaki alyuvarlar değirmi, yassı ve ortası hafifçe çukur cisimlerdir. Bunların çapı milimetrenin binde 7'sini asla geçmez, kalınlıklarıysa üç dört defa daha azdır. Develerde, kuşlarda, sürüngenlerde ve balıklarda, alyuvarlar elips biçimindedir. İnsanda bir milimetre küp kanda 5 milyon kadardır. Fakat bu miktar değişebilir: yüksek yerlerde artar; bazı hastalıklarda ve zehirlenmelerde azalır; ağır, tehlikeli kansızlıkta bu sayı milimetre küpte 1 milyona düşebilir.

Alyuvarlar sarımtırak renktedir. Bu renk, *hemoglobin* denilen demirli bir boyadan ileri gelir. Alyuvarların görevi akciğerlerden dokulara oksijen, dokulardan akciğerlere karbon dioksit taşımaktır.

Alyuvarların yaşama süresi yüz yirmi gündür; kemikteki kırmızı ilikte meydana gelir, karaciğer ve dalakta yok olurlar. Alyuvarların, gaz ve besin alışverişine elverişli yarı geçirgen ince bir zarı vardır. Alyuvarın taşıdığı hemoglobin miktarına *yuvar değeri* adı verilir.

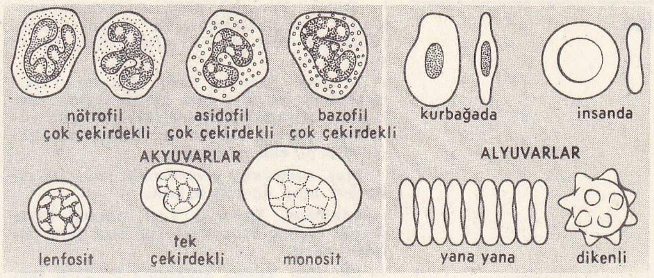

yuvarlar

◆ **Yuvar yuvar** zf. Yuvarlanır gibi: *Yuvar yuvar yürümek.* (LM)

YUVARCIK i. (*yuvar*'dan *yuvar-cık*). Bot. *Yeni.* Alöron taneciklerinin içinde bulunan, kalsiyum ve magnezyum gliserofosfattan oluşan yuvarlak veya oval cisimcik. (L)

YUVARLAK sıf. (*yuvarlamak*'tan *yuvarla-k*). Top veya küre biçiminde olan: *Dünya yuvarlaktır. Esk.* Kürevî. || Tekerlek veya çember biçiminde: *Nasıldı işaretler? Dört köşe mi, yuvarlak mı, yoksa haç şeklinde mi?* (R. H. Karay). *Esk.* Dairevî, Müdevver.

— DEY. *Yuvarlak hesap,* yaklaşık olarak bir bütün sayıya tamamlanan hesap.

— Anat. Şekillerinden ötürü bazı kaslara ve bağlara denir. || *Yuvarlak pronator kas,* döner kemik epitrokleası ile gagamsı çıkıntısından, döner kemiğin dış yüzünün orta kısmına uzanan ön kol kası. || *Yuvarlak bağ,* uyluk başından hokka çukuru çentiğinin iki çıkıntısına uzanan kalça eklemi bağı. || *Büyük ve küçük yuvarlak kaslar,* omuzun arka kısmında bulunan ve kürek kemiğinden kol kemiğinin üst kısmına uzanan kaslar. || *Dölyatağı yuvarlak bağları,* dölyatağından kasık bölgelerine uzanan telsel bağlar. || *Karaciğer yuvarlak bağı,* karaciğerden göbeğe uzanan telsel kordon. (Göbek toplardamarlarının körelmesiyle meydana gelir ve oraksı bağın kalın kenarını yapar.)

— Biyol. *Yönetici yuvarlak,* çekirdekten pek uzakta olmayan, homogen ve açık renkli plazma kütlesi. Bunun ortasında «santriyol» denilen ve kolayca boyanabilen cisimcik bulunur. (Mitoz bölünme sırasında yönetici yuvarlağın çevresinde az veya çok uzun iplikler halinde ışınsal uzantılar göze çarpar; o zaman yıldız görünümü kazanan yönetici yuvarlak yıldız adını alır. Yönetici yuvarlağın hacmi ardıl evreye [metafaz] kadar artar, sonra küçülmeğe başlar.) *Eşanl.* SANTROZOM.

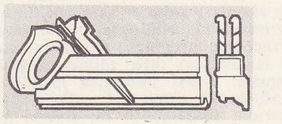

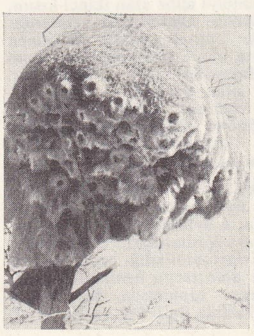

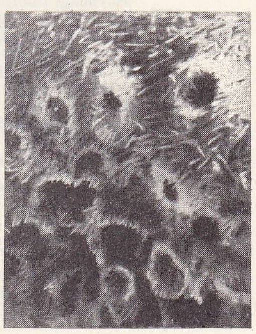

philetarius yuvası
sağda ,detay

Foto. LAROUSSE

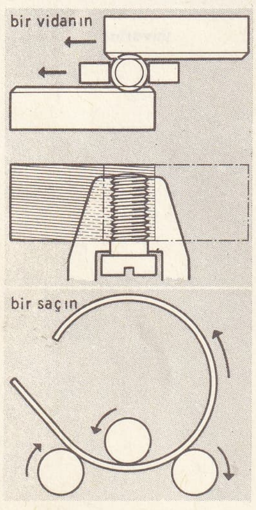

yuvarlanma (mekan.)

— Dilbil. *Yuvarlak ünlü*, dudakların toplanıp yuvarlaklaşması ile oluşan ünlü. (Türkçede dört tane yuvarlak ünlü vardır: *o, ö, u, ü.*)

— Marang. *Yuvarlak kiniş*, dibi yarım daire şeklinde yuvarlatılmış kinişli geçme. (Bir kasanın yuvarlak kinişi oluklu pervazla yuvarlak çıkıntıyı taşıyan kanat arasında geçirimsiz bir eklem sağlar.)

— Mat. *Elemanter geometrinin yuvarlak cisimleri*, küre, silindir ve koni.

— Matbaac. *Yuvarlak harf*, normal harfe oranla biçimi daha yuvarlak olan latin alfabesi harfi.

— Sil. *Esk.* Topun arkasında bulunan sandık. Topların attığı taş veya demir mermiye verilen ad.

— Siyaset. *Yuvarlak masa toplantıları*, 1961'de, fiilî iktidar durumunda olan Millî Birlik komitesinin çağrısı üzerine, Ankara'da siyasî partilerin genel sekreterleri ve başlıca üç büyük şehirde (İstanbul, Ankara, İzmir) yayımlanan gazetelerin ve basın kuruluşlarının temsilcileri seviyesinde düzenlenen iki ayrı dizi toplantı. Bk. ANSİKL.

— Yazı. *Yuvarlak yazı*, harflerinin gövde ve kuyrukları dairesel yazı.

◆ İ. Toparlak olan şey, küre, top: *Yer yuvarlağı. Hokkabaz yuvarlağı.*

— Mat. Bir uzayda, bir noktadan uzaklığı, en fazla, verilen pozitif gerçek bir sayıya eşit olan noktaların cümlesi.

— Matbaac. Bk. MERDANE.

— ANSİKL. Siyaset. *Yuvarlak masa toplantıları* için siyasî partilere yapılan çağrının amacı «rejim için tehlike yaratabilecek veya ihtilâli amacından ayırıcı mahiyetteki her türlü davranışlardan sakınılacağına dair siyasî partilerin kabul edeceği ortak bir ahdin siyasî hayata intikalini sağlamak» olarak özetlendi; daha sonra gazetecilerle yapılan görüşmelerde de bu ahdin yayın hayatında da benimsenmesi ve buna uygun hareket edilmesi konuları tartışıldı. Siyasîlerin hazırlık toplantısı 31 ağustos 1961 günü yapıldı.

Gündemde başlıca şu maddeler yer alıyordu: 27 Mayıs ihtilâlinin siyasî amaçlarla istismar edilmemesi; devrimlerin siyasî tartışma konusu yapılmaması; din istismarlarından dikkatle kaçınılması; Yassıada duruşmalarının sonuçlarının tartışma dışında bırakılması; orman meselelerine siyaset karıştırılmaması; yapılacak seçimlerin meşruluğuna ve hukukîliğine gölge düşürülmemesi; parti teşkilâtının idarî mekanizmaya herhangi bir şekilde baskı yapmaması; her türlü yıkıcı akımlara karşı ortak cephe kurulması; yayımlanacak bildirinin bütün parti kademelerince benimsenmesi; partilerin ocak ve bucak teşkilâtının ihya edilmeyeceğinin teyit olunması; siyasî partilerin memleket çıkarları yönünden ortak bir anlayış içinde olduklarının belirtilmesi; dış siyaset konularında partilerarası bir anlayışın hâkim olması. 1 Eylülde esas çalışmalara geçildi. 4 Eylülde «Millî And» başlıklı ortak bir bildiri kaleme alındı. Bildiri iki bölümden meydana geliyordu: 1. gündemde yer alan hususlardan siyasî ve idarî bölümleri kapsayan iki sayfalık kısım; 2. Yassıada duruşmalarıyla ilgili, D. P. iktidarını suçlayan, bu iktidar mensuplarının yargılanışını onaylayan, duruşmaların istismar konusu yapılmayacağı taahhüdünü içine alan ikinci kısım. İlk bölüm 5 eylülde kamuoyuna açıklandı; ikinci bölüm de Yüksek Adalet divanınca verilen kararların ilân edilmesinden ve idam cezalarının infazından sonra yayımlandı. Aslı tek metin olan belgeyi, partileri adına şu liderler imzaladı: Ragıp Gümüşpala (A. P.), İsmet İnönü (C.H.P.), Ahmet Oğuz (başkan vekili, C.K.M.P.), Enver Adakan (M.S.P.), Ekrem Alican (Y.T.P.).

Basın için düzenlenen yuvarlak masa toplantısı M.B.K. üyelerinden Ahmet Yıldız'ın başkanlığında, 6 eylülde yapıldı. Toplantıya katılan gazete sorumluları ve temsilcileri, siyasî partilerin yayımladığı ortak bildirinin ilkelerini ve amaçlarını benimsediklerini belirttiler. Ayrıca toplantıda, M.B.K.'nin kabul ettiği ve basınla ilgili 195 ve 212 Sayılı kanunların uygulanışıyle ilgili hususlar ele alındı. (LM)

YUVARLAKAĞIZLILAR çoğl. blş. i. Suda yaşayan çok ilkel omurgalı hayvanlar sınıfı veya alt şubesi; balıklardan daha ilkel olan bu hayvanlarda çene yoktur (msl. taşemen). [İlmî adı *cyclostomata*.]

— ANSİKL. Bilginlerin çoğuna göre *yuvarlakağızlılar* sınıfından hayvanlar fosil ve yaşayan çıplak veya zırhlı çenesiz omurgalılardır. Bütün öteki sınıfları içine alan çeneli omurgalılara (*gnathostoma*) karşıt bir altşubedir. Bunlara *çenesizler* de denebilir. Bazılarına göre çenesizler iki sınıfa ayrılır: biri yuvarlakağızlılar, öteki ise Birinci zamanda yaşamış olan *ostracoderma*'dır. Yuvarlakağızlıların bir sürü ilkel özellikleri sayılabilir: üyeleri ve çift yüzgeçleri yoktur; derisinde faner bulunmaz; omurları belirli değildir; burun deliği tektir; karaciğer yalnız içsalgı bezidir; ağız çenesiz ve değirmidir; yarım daire biçiminde bir sindirim kanalı vardır, bazen bir ek solungaç kemeri bulunur; solungaç yarıkları körelmiştir; sempatik sistem yoktur; kafaiçi sinirleri pek azdır; eşeysel delikler yoktur v.b. (L)

YUVARLAKLAŞMA i. (*yuvarlaklaşmak*'tan *yuvarlaklaş-ma*). Yuvarlaklaşmak eylemi.

— Dilbil. Düz ünlünün ünsüz etkisiyle yuvarlak ünlü haline gelmesi: *Yabız* > *yavuz*. (M)

YUVARLAKLAŞMAK dönşl. f. (*yuvarlak*'tan *yuvarlak-la-ş-mak*). Yuvarlak hale gelmek. (M)

YUVARLAKLAŞTIRMAK ettrg. f. (*yuvarlaklaşmak*'tan *yuvarlaklaş-tır-mak*). Yuvarlak hale getirmek.

— Fonet. Bazı fonemleri telaffuz edebilmek için dudakları çember biçimine sokmak. || *Bir ünlüyü yuvarlaklaştırmak*, ünlüyü daha yuvarlak hale getirmek. (LM)

YUVARLAKLIK i. (*yuvarlak*'tan *yuvarlak-lık*). Yuvarlak olma durumu: *—Biraz daldı: — Evet bu dünyanın yuvarlaklığına aklım yattı* (Kemal Tahir). || Tekerlek biçiminde oluş. (M)

YUVARLAK SOLUCANLAR çoğl. blş. i. Hayvanlar âleminin halkasız solucanlar şubesi; hemen hepsi iç asalak olan ipsileri, gordiaceae ve echinorhynchus'ları kapsar. (Yuvarlak solucanların derisi böceklerinki gibi bir kitin tabakasıyle kaplıdır. Erkeği dişisi ayrıdır.) [M]

YUVARLAMA i. (*yuvarlamak*'tan *yuvarla-ma*). Yuvarlamak işi.

— Mekan. Bir maden parçasını doğrusal olarak hareket eden iki tabla arasında yuvarlayarak veya su verilmiş iki gale ya da elde edilecek profilde izler bırakan iki kalıp arasında döndürerek belirli bir şekil vermeyi sağlayan işlem.

— ANSİKL. Mekan. *Yuvarlama* işleminin yapıldığı tablaların şekline göre değişik profilli parçalar elde edilir. Maden, düzlem iki tabla arasında işlenirse, bir silindir elde edilir. Ama özel profilli, hattâ düzlemsel olmayan parçalar özel tablalar yardımıyle yapılır; meselâ tablalara kremayer şekli verilerek küçük dişliler elde edilebilir. Bilyalar ve çelik vidalar bugün yuvarlama ile imal edilir.

Ayrıca, büyük çaplı boruları veya bilezikleri, saçı tamamen paralel eksenli üç silindirin boşluğuna sokarak elde etmeyi sağlayan bir yuvarlama metodu daha vardır. Serbest üst silindirle hareketli iki alt silindir arasındaki açıklık, saçın eğriliğini ayarlamağa yarar. (LM)

YUVARLAMAK geçl. f. (esk. türk. *yuvmak*'tan *yuv-ar-la-mak*). Bir şeyi yerde ekseni çevresinde döndürerek yürütmek, tekerlemek: *Fıçıyı yuvarlamak. Çemberi yuvarlamak.* || Döndürerek tomar yapmak, yuvarlak hale getirmek: *Kumaş topunu yuvarlamak. Hamuru avucunda yuvarlamak.* || Hızla düşürmek, devirmek: *Bir yumrukta adamı yuvarladı.* || — *Mec.* Çabukça yemek veya içmek: *Buzlu şerbet bardaklarını üst üste yuvarlayıp...* (F. R. Atay). *Lokmaları yuvarlamak.* || (Sözü) Belirsizce, anlaşılmayacak biçimde söylemek: *Nuri Efendi ağzının içinde bir şeyler yuvarladı, fakat ne söylediği anlaşılmadı* (Sabahattin Ali). || Yalan söylemek. (M)

YUVARLANAN sıf. (*yuvarlanmak*'tan *yuvarlan-an*). Yuvarlanmış olan, yuvarlanarak giden: *Yuvarlanan taş yosun tutmaz* (Atasözü).

◆ İ. Mat. Sabit kalan bir taban üzerinde, yani başka bir düzlem eğri üzerinde yuvarlandırılan düzlem eğri. || Sabit bir eğri üzerinde yuvarlanan hareketli bir eğriye değişmez şekilde bağlı bir noktanın doğurduğu eğri. (Bk. EPİSİKLOİT ve YUVARLANMA.) || *Yuvarlananlar metodu*, dişli profillerin belirtilmesinde faydalanılan uygulamalı kinematik metodu. (LM)

YUVARLANMA i. (*yuvarlanmak*'tan *yuvarlan-ma*). Yuvarlanmak işi.

— Mat. Başka bir cisme değmekte olan bir cismin kaymadan yer değiştirmesi.

— ANSİKL. Mat. *Yuvarlanan* denilen bir eğri, *taban* denilen bir başka eğriye daima teğet kalarak yer değiştirirse, birinci eğrinin ikincisi üzerinde bir *yuvarlanması* vardır ve değme noktası her iki eğri üzerinde aynı uzunluklu yaylar çizer. Eğer bu yaylar eşit değilse, bir eğri öbürü üzerinde yuvarlanırken aynı zamanda kayar. Her an yuvarlananın tabana değme noktası yuvarlananın hareketi için bir anî dönme merkezidir. Yuvarlanana değişmez şekilde bağlı bulunan her nokta bir rulet* çizer. Sürekli bir hareket yapan her düzlem şekil, belli bir yuvarlananın belli bir taban üzerinde yuvarlanmasıyle hareketlenmiş gibi düşünülebilir.

Benzer şekilde, bir katı cismin bir başka cisim üzerinde yuvarlanması, her an, iki yüzeye değme noktalarında teğet, bir anî dönme ekseni etrafında olur. Bir katı cismin sabit bir nokta etrafında en genel hareketi, her birinin tepeleri sabit nokta olan, hareketli bir koninin sabit bir koni üzerinde yuvarlanmasına her an indirgenebilir. (LM)

YUVARLANMAK geçz. f. (*yuvarlamak*'tan *yuvarla-n-mak*). Kendi üzerinde dönerek hareket etmek: *Fıçı yuvarlanıyor.* || Döne döne düşmek, inmek: *Gözlerinden dökülen yaşlar yanaklarının üstünden önüne yuvarlanıyordu* (A. H. Müftüoğlu). || Bütün vücuduyle dönmek: *O gece herkesin derin uykuya varmış olduğu bir zamanda Rebia döşeği içinde sağa sola yuvarlandı, yuvarlandı* (H. R. Gürpınar). *Karların içinde yuvarlanmak.* || Yere devrilmek, düşmek: *Koşarken ayağı bir taşa takıldı. Yuvarlanıyordu* (Ömer Seyfeddin). *Uçurumlara yuvarlanan deve katırları, kayalara çarpa çarpa derenin dibini buldukları zaman, karınca gibi görünüyorlardı* (Kemal Tahir). || *Mec.* Beklenmedik zamanda ölmek.

— DEY. *Yuvarlanıp gitmek. Teklz.* Eldeki olanaklarla geçinmek, fazlasını istememek.

◆ **Yuvarlana yuvarlana** zf. Yuvarlanarak, döne döne: *Uçurumdan aşağı yuvarlana yuvarlana düştü.* || *Mec.* [Yürüyüş için] Yuvarlanacakmış gibi, tekerlenerek: *Endamına yaraşan lâubalî bir tavırla yuvarlana yuvarlana odadan içeri girdi* (Ahmed Rasim). [M]

YUVARLATMAK ettrg. f. (*yuvarlamak*'tan *yuvarla-t-mak*). Yuvarlamak işini yaptırmak. (M)

YUVGU i. (esk. türk. *yuvmak*, yuvarlamak'tan *yuv-gu*). *Halk dili.* Merdane, yuvak. (M)

YUVGULAMAK geçl. f. (*yuvgu*'dan *yuvgu-la-mak*). Üzerinden merdane veya silindir geçirmek. (M)

YU-YU i. *Poicephalus* cinsinden küçük afrika papağanı. (L)

YÜBUSET i. (ar. *yübûset*). *Esk.* Kuruluk. || *Yübuset'i hava*, havanın kuruluğu. (M)

YÜCE sıf. (esk. türk. *yuca*, yüksek'ten). [Hayranlık veya saygı duyulan kimse veya şey için] Yüksek, büyük, ulu: *Yüce Tanrı. Yüce dağlar.* (M)

YÜCE (Kâmran), türk şairi ve tiyatro oyuncusu (Elazığ 1926). Haydarpaşa lisesini bitirdi. *Küçük Sahne, Karaca Tiyatrosu, Kent Oyuncuları* tiyatrolarında çalıştı. Eserleri: *Gölge* (1955); *Soyunuk* (1962); *Güneş Yorgunu Atlar* (1971). [M]

YÜCEBAĞ, Doğu Anadolu bölgesinde (Siirt ilinin Doğu Anadolu bölgesi sınırları içinde kalan kesimi, Sason ilçesi) bucak;

3 656 nüf. (1965); 9 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Cacas*), 557 nüf. (1965). İlçe merkezinin 20 km batısında; yüksl. 1 150 m. Sason'a toprak bir yolla bağlanır. (M)

Yüce divan, Anayasa mahkemesinin bazı yüksek kademe görevlilerini yargılamak üzere yaptığı çalışma sırasında aldığı ad. Yüksek mahkeme bu sıfatıyle cumhurbaşkanını, Bakanlar kurulu üyelerini; Yargıtay, Danıştay, Askerî Yargıtay, Yüksek Hâkimler kurulu, Sayıştay başkan ve üyelerini; Cumhuriyet başssavcısını, başkanın sözcüsünü, Askerî Yargıtay başsavcısını ve kendi üyelerini, görevleriyle ilgili suçlardan dolayı yargılar (Anayasa md. 147); verilen kararlar kesindir. 1876 Anayasasında ilk defa yer alan bu müessese *Divanı* Âli* adını taşımaktaydı ve 1924 Anayasasında hükme aynen yer verildi. 1961 Anayasasında Yüce divan görevi Anayasa mahkemesine verilirken geçmişteki karma kuruluştan da vaz geçildi ve bu mahkemenin kuruluş kadrolarıyle çalışması uygun görüldü. (M)

YÜCEL (Hasan Âli), türk yazarı, eğitimcisi ve siyaset adamı (İstanbul 1897 - ay.y. 1961). Mektebi Osmanîyi bitirdi (1910). Vefa idadîsinin son sınıfındayken askere alındı (1915). Yükseköğrenimini Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünde tamamladı (1921). İzmir, Kuleli, İstanbul Erkek ve Galatasaray liselerinde felsefe ve edebiyat öğretmenliklerinde bulundu. Teftiş kuruluna geçerek bir yıl için Fransa maarifini incelemek üzere Paris'e gönderildi (1930). Türkiye'ye dönerek müfettişliğe devam etti. Ortaöğretim genel müdürlüğüne tayin edildi (1933-1935). İzmir milletvekili seçildi (1935). Millî Eğitim bakanlığına getirildi (1938). Bakanlığı sırasında köy enstitülerinin kurulmasında (1940), dünya klasiklerinin bakanlık yayınları arasında Türkçeye çevrilerek yayımlanmasında büyük emeği geçti (1941). 1946'da bakanlıktan ayrıldı. 1961'de Kurucu meclis üyeliğine seçildi. Yazı hayatına aruzla yazdığı şiirlerle başlayan Yücel, daha sonra hece veznini kullandı. Şiirlerinden çok nesirleriyle tanındı; eğitim konuları yanında, kültür, sanat, düşünce v.d. alanlarda yazdı. Başlıca eserleri: *Goethe, Bir Dehanın Romanı* (inceleme, 1932); *Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış* (inceleme, 1932); *Dönen Ses* (şiirler, 1933); *Pazartesi Konuşmaları* (makaleler, 1937); *Sizin için* (çocuk şiirleri, 1938); *İçten Dıştan* (makaleler, 1938); *Hürriyete Doğru* (makaleler, 1955); *İyi Vatandaş İyi İnsan* (makaleler, 1956); *Kıbrıs Mektupları* (1957); *Edebiyat Tarihimizden* (cilt I; Yakup Kadri Karaosmanoğlu üstüne monografi, 1957); *İngiltere Mektupları* (1958); *Hürriyet Gene Hürriyet* (makaleler; 1. cilt 1960; 2. cilt 1966); *Dinle Benden* (şiirler, 1960); *Allah Bir* (şiirler, 1961) — CAN, türk şairi (İstanbul, 1926), öncekinin oğlu. Ankara Atatürk lisesini bitirdi. Dil ve Tarih Coğrafya fakültesinde latince ve yunanca öğreniminden sonra, İngiltere'ye giderek Cambridge üniversitesinde okudu. Eseri: *Yazma* (şiirler, 1950). [M]

YÜCEL (Tahsin), türk hikâyecisi ve yazarı (Elbistan 1933). Galatasaray lisesini (1953), Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı bölümünü (1960) bitirdi. Aynı bölüme asistan, sonra doçent (1972) oldu. Başlıca eserleri: *Uçan Daireler* (hikâyeler, 1954); *Haney Yaşamalı* (hikâyeler, 1955) [Sait Faik Hikâye armağanı, 1956]; *Anadolu Masalları* (1957); *Düşlerin Ölümü* (hikâyeler, 1958) [Türk Dil Kurumu Hikâye ödülü, 1959]; *Mutfak Çıkmazı* (roman, 1960); *Dil Devrimi* (inceleme, 1968); *Yaşadıktan Sonra* (hikâyeler, 1969); *Figures et Messages Dans La Comédie Humaine* (İnsanlık Komedyası'ndaki Yüzler ve Bildiriler) [1973]. (M)

Yüceler. Arkeol. Ünye'nin yaklş. 8 km doğusunda paleolitik yerleşme. Prof. Kılıç Kökten tarafından yapılan araştırmada Alt Paleolitike tarihlenen taş âletler ve el baltası; Orta ve Üst Paleolitike tarihlenen çeşitli türde kazıyıcılar ele geçirildi. Yerleşmenin gerisindeki dağ yamaçlarında birçok mağara tespit edildi. (M)

YÜCELİK i. (*yüce*'den *yüce-lik*). Yüce olma hali: *Kendi cinslerinden bazı iyilikler bekleyenler, ahlâk yüceliği gibi bazı kuruntuları var sayanlar, yavaş yavaş her zannın saçmalığı [...] ortaya çıktıkça üzülürler* (H. R. Gürpınar). [M]

YÜCELİM i. (*yücelmek*'ten *yücel-i-m*). Astron. Günlük hareket dolayısıyle bir gökcisminin çizdiği yükselim* dairesi ile bir yerin meridyeninin kesiştiği iki noktadan her biri. (*Eşanl.* ÜSTGEÇİŞ.) || Bir gökcisminin, bu iki noktanın her birinden geçtiği an. || *Yücelim noktası*, gökyüzünde bir gökcisminin, bir yerin meridyeninden geçerken ufuk üzerinde ulaştığı en büyük yüksekliğe tekabül eden nokta. *Eşanl.* ÜSTGEÇİŞ NOKTASI.

— ANSİKL. İki *yücelim*'in biri alt C, öteki de üst C' tarafta bulunur. Birinci kuzey kutbuna en yakın, ikincisi de en uzak olan noktadır. Kuzey yarıküredeki bir gözlemciye göre, üst noktanın ufka göre yüksekliği maksimum, alt noktanın yüksekliği de minimumdur denilebilir.

Yükselimi enlem* tümlerinden daha büyük değerde olan yıldızlar için yücelim noktaları ufuk üstünde yer alır: yıldız ne doğar, ne de batar ve devamlı olarak kutup üzerinde bulunur. Bunlara kutup* dolaysal yıldızlar denir. (L)

YÜCELMEK geçz. f. (*yüce*'den *yüce-l-mek*). Yükselmek, yüce bir duruma gelmek: *Kim özün alçak tutarsa yücele / Durmadan haktan ona rahmet gele* (Âşık Paşa). [M]

YÜCELTME i. (*yüceltmek*'ten *yücelt-me*). Yüceltmek eylemi.

— Psikol. Freud'a göre, bazı «aşağı» içgüdü veya duyguların, «yüksek» içgüdü veya duygulara dönüşmesi. (Meselâ cinsel eğilimler, yüceltme yoluyle dönüşüme uğrayarak estetik veya dinî eğilimler haline gelir.) [L]

YÜCELTMEK geçl. f. (*yücelmek*'ten *yücel-t-mek*). Yüce bir duruma getirmek, yükseltmek: *Türk milletini yüceltmek.*

— Psikanaliz. Ruhsal itimleri yüksek bir gerçekleştirme düzeyine aktarmak: *Bir tutkuyu yüceltmek.* (M)

YÜE-Çİ'LER, Çin'in kuzeyinde hüküm sürmüş eski bir türk kavmi. İlk olarak M. Ö. III. yy.da tarih alanına çıktılar. Kuzeyde Alaşan steplerine, güneyde Nan-şan sıradağlarına kadar yayılan alanda otururlardı. Yüe-çi'ler, Küçük Yüe-çi'ler ve Büyük Yüe-çi'ler olmak üzere iki kısma ayrılır. Küçük Yüe-çi'ler, genellikle Nan-şan sıradağlarının eteklerinde otururlar ve hayvancılıkla uğraşırlardı; toprağı işlemezlerdi. Yüe-çi'ler, M. Ö. III. yy.da Çin'in Şansi ve Kansu eyaletlerinde kuvvetli bir devlet kurdular. Bu dönemde Çinliler ile sıkı ilişkileri vardı. Bu yüzden çin geleneklerinden etkilendiler; yemekleri, elbiseleri ve dilleri Çinlilerinkini andırıyordu. M. Ö. II. yy.da Çin'e saldıran Hun Türklerine yenildiler. Devletleri yıkılan Yüe-çi'ler, Çin'den çıkarak Orta Asya'ya göçtüler. Önlerine çıkan kavimleri yenerek M. Ö. 129'da Türkistan'a yerleştiler. Burada kuvvetli bir devlet kurdular. İran'ın doğusunu ele geçirerek genişlediler. İran'daki Parth krallığı ile komşu oldular. M.Ö. 127'de Parthlar ile yaptıkları bir savaşı kaybedince, beş ayrı beyliğe ayrıldılar. M. Ö. 25'te Kuşan beyi Kucuhu, bu beylikleri çevresinde toplayarak Yüe-çi birliğini kurdu. Bu tarihten sonra Yüe-çi'lere Kuşanlılar denildi. Bu dönemde merkezleri Belh şehriydi. Kucuhu, birliği kurduktan sonra düzenli ordular meydana getirdi. Parthları yenerek İran'ın bir kısmını ve Hindistan'ın Pencap bölgesini ele geçirdi. Özellikle hükümdarları Kanişka devrinde bütün Hindistan, Kuşanlıların eline geçti. Kuşanlılar sonra, türk topraklarında bulunan Çinlileri ülkelerinden uzaklaştırdılar. 229'da Yüe-çi'lerin Çin'e bir elçi gönderdikleri biliniyor. III yy.da zayıflayan Yüe-çi'ler Horasan dışında bütün topraklarını kaybettiler. 430'da Cücenler, Horasın'ı ele geçirerek Kuşkaları ortadan kaldırdılar. Yüe-çi'lerin medeniyet yönünden Çin'in etkisi altında kaldıkları, güzel renkli cam yaptıkları ve Küçük Yüe-çi'lerin Buddha dinine mensup oldukları biliniyor. (M)

Yügücek. Arkeol. İznik kalesinin dışında, İznik gölüne 1 km uzaklıkta höyük. 1958'de İ. K. Kökten tarafından bulundu ve araştırıldı; 2 m yüksekliktedir. Yüzey buluntularına göre Mezolitik ve Neolitik evreye rastlayan bir yerleşmedir. (M)

YÜK i. (esk. türk. k.). Araba, hayvan v.b.-nin taşıdığı şeylerin tümü: *Baktı ki olacak gibi değil, önce kendi indi, az sonra devenin yükünü indirdi* (N. Araz). || Araba, hayvan v.b.nin taşıyabildiği miktar: *Üç yüz bin tanesi iki bin yüz altmış kilo tutar. Küçük bir kamyon yükü bu!* (R. H. Karay). || Ağırlık: *Kubbenin yükünü sütunlar taşıyor.* || Yüklük: *Nuri efendi bütün ihtiyatiyle sessizce yükten çıktı* (H. R. Gürpınar). || Eşya: *Hemen bütün yüküm bir sandık kitaptan ibaretti* (Ş. S. Aydemir). || —*Mec.* Çok sıkan ve üzen ağır görev: *O bu yükü kaldıramaz. Onu bu yükten kurtarmak gerekiyor.* || —*Esk.* Gebelik. || Yüz bin kuruşluk meblâğ. || *Yük hayvanı*, üzerine semer veya çul konarak yük taşıtılan hayvan.

Hasan Âli YÜCEL

— ÇEŞ. DEY. (*Birine*) *Yük olmak*, sıkıntı vermek, yormak: *Emine ile ben bu vaziyette ona daha fazla yük olmayı istemiyorduk* (A.H. Tanpınar). Kendisi için başkasına para harcatmak: *İşsizlikten şikâyet etmiş, bir baltaya sap olmak istemiş, eve yük olmaktan kurtulmak için aylardanberi çareler düşünmüştü* (Sabahattin Ali). || *Yük vurmak*, hayvanın sırtına yük koymak. || *Yükte hafif pahada ağır.* Bk. PAHA. || *Yükünü tutmak*, zenginleşmek: *Fakat İzzet Bey, yükünü tutacağa da pek benzemiyordu* (Sabahattin Ali).

— Bayınd. Suyun, kendisini tutan çeperler üzerindeki baskısı. || *Yük iskelesi*, kıyıya dik olarak inşa edilen ve gemilerin her iki yanından yanaştıkları ağaçtan veya madenden yapılmış iskele. (Bk. ANSİKL.) || *Deneme yükü*, bir köprünün çeşitli noktalarına yerleştirilen ve işletmeye açılmadan önce sağlamlığını denemeğe yarayan büyük yük. || *Su yükü*, suyun belirli bir noktanın yukarısındaki düşey yüksekliği.

— Dy. *Bir trenin yükü*, daranın (yolcu vagonlarının ve boş yük vagonlarının ağırlığı) ve faydalı ağırlığın (taşınan yüklerin ve yolcuların ağırlığı) toplamı.

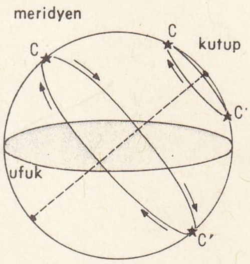

— Denizc. Gemi mürettebatının kişisel eşyası, geminin erzakı ve tüketim maddeleri dışında kalan her şey: *Denizyoluyle yük taşınması çeşitli milletlerarası konferanslarla düzene bağlanmıştır.* || *Yük donanımı*, gemilere yük almakta kullanılan vinç, bumba, tel halat, makaralar ve kanca v.d. ayrıntıların tümüne verilen ad. || *Yük ellemek*, yüklerin antrepo, rıhtım ve gemi arasında elle taşınmasına verilen ad. || *Yük gemisi.* Bk. GEMI. || *Yük hacmi*, bir geminin yük taşıma bölümlerinin metre küp veya kadem küp olarak hacmine verilen ad. (Bu hacim genellikle tahıl ve balya hacmi olarak hesaplanır. Balya hacmi, tahıl hacminden daima küçüktür.) || *Yük kancası.* Bk. KANCA. || *Yük kapasitesi*, bir geminin hacim olarak taşıma yeteneği. || *Yük lombarı.* Bk. LOMBAR. || *Yük mahalli*, gemilerin yük taşımak üzere ayrılmış kapalı yerine verilen ad. || *Yük mapası*, açık güverteye alınacak yüklerin bağlanması için güverte boyunca belirli aralıklarla tespit edilmiş mapalar. || *Yük oluğu*, özellikle dökme yüklerin akıtılarak gemi ambarlarına yüklenmesi için kullanılan oluk. (Bk. DÖKME *yük*.) || *Yük paleti.* Bk. PALET. || *Yük sayma*, gemiye alınan yük denklerinin sayılarak kontrolu: *Yük sayma genellikle hatalı olabilir; bu yüzden, hem gemide hem karada birer sayıcı vardır.* || *Yük teli*, bir ucuna yük kancası bağlı olan, bumbanın başında ve topuğundaki makaralardan dolaştırıldıktan sonra vince verilen ve gemiye yük alıp vermekte kullanılan tel halat. (Genellikle her kolunda 16 - 19 tel bulunan 6 kollu, yumuşak yapıda bir tür çelik halattır.) || *Yük tonu*, bir geminin ağırlık olarak taşıyabileceği yük miktarına verilen ad. || *Yüke bağlanmak*, bir yükü denizaşırı taşımak üzere mukavele yapmak. Bk. CARTER PARTI. || *Değerli yük*, değerli madenler, mücevherler v.b. || *Güverte yükü*, kısa kabotaj seferi yapan gemilerde taşınan yükün güverteye istif edilmesi. (Uzun sefer yapan gemilerde yasaktır.) || *Tehlikeli yük*, geminin kendisine veya gemiye yüklenmiş başka yüklere zarar verebilecek veya insanların hayatını tehlike-

Foto. Turizm-Tanıtma (MEYDAN)

ye sokabilecek nitelikte yük.

— Elektr. *Yük katsayısı,* yüzey birmini birime eşit bir potansiyele ulaştırmak için gerekli elektrik miktarı; bir makinede nominal gücün ortalama yüke bölümü. || *Aşırı yük,* elektrik makine ve âletlerinde, nominal yüke göre fiilî yük fazlalığı. || *Dengeli yük,* çok telli veya çok fazlı bir sistemin iletkenleri veya iletken grupları arasında eşit olarak dağılmış yük. || *Kalıcı yük,* bir kondansatörün ilk anî boşalmasından sonra bu kondansatörde kalan elektrik miktarı. (Zırhlı yeraltı yüksek gerilim kablolarında çoğu defa, besleme akımının kesilmesinden sonra tehlikeli bir kalıcı yük kalır. Bu kalıcı yükü dağıtmak için kablo iletkenleri, kablolar hâlâ gerilim altındaymış gibi gerekli tetbirler alınarak topraklanır.) || *Elektrik yükü,* bir iletkenin veya bir yalıtkanın taşıdığı elektrik miktarı: *Elektrik yükü birimi coulomb'dur.* || *Elektron yükü,* elektronun negatif elemanter elektrik miktarı. || *Bir makinenin veya bir şebekenin yükü,* bir makinenin veya bir şebekenin verdiği veya harcadığı etken veya görünür güç.

Usumbura'da (Burundi) yük iskelesi

— Elektron. *Yük empedansı,* bir elektron tüpünün veya bir transistorun çıkış devresinde seri olarak bulunan ohm empedansı veya karmaşık bir empedans.

— Havc. *Kanat yükü,* bir kanadın metre kare başına kaldırabileceği nazarî ağırlık: *Bir uçağın hızı kanat yüküne göre artar.* (Kanat yükü kilogram olarak ifade edilen toplam uçak ağırlığını metre kare olarak ifade edilen kanat alanına bölerek elde edilir.) || *Yük faktörü,* statik denemeler sırasında bir uçağa veya bir uçak elemanına uygulanan emniyet katsayısı. (Sivil uçaklar için 6 olan yük faktörü, uçuş sırasında kuvvetli gerilmelere karşı koymak zorunda kalan avcı uçaklarında 13 dolaylarındadır.)

— Mad. oc. Yük darbesi, ocak tavanının geçici fakat anormal bir şekilde yaptığı basınç; zamanla takviye edilmediğinde tahkimat direklerini ezerek ocağın çökmesine yol açar.

— Mal. *Esk.* Yüz bin akçe yerine kullanılan deyim.

— Mekan. *Kopma yükü,* madenlerin veya inşaat malzemelerinin direncini ölçmek için yapılan denemelerde, bir çubuğun kırılması için gereken ve milimetre kare başına kg olarak ölçülen çekme gücü. || *Bir supapın yükü,* bir supapın kalkmasına karşı bir levye, bir karşı ağırlık veya yaylarla sağlanan güç.

— Metalürji. Bir defada veya belirti bir zamanda bir fırına, bir izabe fırınına v.b. belirli bir işlem yapmak için konulan maddelerin veya malların tümü.

— Metrol. *Bir ölçü âletinin maksimum yük sınırı,* bu ölçü âletinin kabul edilen hata sınırını aşmadan gösterebileceği maksimum değer. || *Bir ölçü âletinin minimum yük sınırı,* bu ölçü âletinin kabul edilen hata sınırını aşmadan gösterebileceği minimum değer.

— Taşıma. *Yük arabası,* malzeme taşımağa yarayan ve arka tahtası kaldırıldıktan sonra eğerek boşaltılan, iki tekerlek üzerine yerleştirilmiş araba. || *Yük asansörü,* iki kılavuz arasında kayan bir kepçe içinde düşey taşımayı sağlayan cihaz: *Yük asansörlerinin çalışma ilkesi asansörlerinkinin aynıdır.* || *Yararlı yük,* bir kaldırma aracının darası ile yüklü haldeki toplam ağırlığı arasındaki fark.

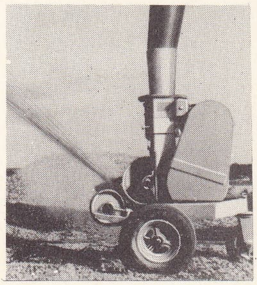
püskürtmeli yükleyici

—Teknol. *Aşırı yük,* istisnaî koşullarda bir cihazın, bir makinenin veya bir yapının dayanmak zorunda olduğu ve yapılarına giren elemanların tayini için yapılan hesapta göz önüne alınması gereken ek yük.

— ANSİKL. Bayınd. *Yük iskeleleri* atkı kirişleriyle birbirine bağlanmış kazıklar üzerinde inşa edilen az veya çok geniş bir köprü döşemesinden meydana gelir. Bu iskelelerde yüklerin yığın yapıldığı doklar vardır. Yük iskeleleri çarpma ve sürtünmelere dayanacak şekilde pekiştirilmişlerdir. (LM)

YÜKÇÜLÜK i. (*yükçü*'den *yükçü-lük*). *Yeni.* Yük taşıma işi, hamallık. (M)

YÜKLEM i. (*yüklemek*'ten *yükle-m*). Dilbil. *Yeni.* Özne veya nesnenin bir özelliğini, açık veya örtülü bir fiil aracılığıyle belirten kelimenin görevi.

— Mant. Bir konu için olumlanan (tasdik edilen) veya yadsınan (ret ve inkâr edilen) şey. || *Yüklemin niceletimi,* yüklemin kapsamını açık olarak belirleme.

— ANSİKL. Dilbil. *Yüklem,* cümle unsurlarından biridir; yüklemi olmayan cümlelerde genellikle yargı, tam olarak bildirilmiş değildir. Yüklemler isim veya fiil soylu olur; aynı zamanda kişi ve zaman kavramı da verir.

Türkçede yüklemler hemen her kelime çeşidiyle (isim, sıfat, zarf, edat, zamir, fiil) yapılabilir: *Açık hava sağlığa «yararlı»dır. «Sessiz» bir adam. Bütün nazı «bana»dır.* (M)

YÜKLEME i. (*yüklemek*'ten *yükle-me*). Yüklemek eylemi: *Arkadan gelecekleri beklemeden silâhlarla cephanelerin yükleme işine hemen girişecekti* (Kemal Tahir).

— Denizc. *Yükleme boşaltma iskelesi,* gemilerin yükleme ve boşaltma yapmasına yarayan ahşap veya demir iskele. || *Yükleme boşaltma işçisi,* mesleği gemileri yüklemek veya boşaltmak olan kimse. || *Yükleme günleri,* denizaşırı bir taşıma mukavelesinde, yükleme için tespit edilmiş gün sayısı. || *Yükleme limanı,* denizaşırı bir taşıma mukavelesiyle taşımaya tahsis edilen geminin, taşımaya konu olan yükleri alacağı liman. || *Yükleme mahalli,* yapacağı yükleme için bir gemiye liman içinde ayrılan yer. || *Yükleme süresi,* denizaşırı bir taşıma mukavelesinde yükleme için tespit edilen süre. || *Demirde yükleme,* demirli bir geminin iki yanına yanaşan araçlardan yaptığı yükleme. || *Karadan yükleme,* karaya yanaşmış bir geminin, deniz tarafındaki araçlardan yaptığı yükleme. || *Denizden yükleme,* karaya yanaşmış bir geminin rıhtımdan yaptığı yükleme. || *Şamandıra yükleme,* şamandıraya bağlı olan bir geminin iki tarafına yanaşan araçlardan yaptığı yükleme.

— Denizc. huk. *Gizli yükleme.* Bk. ANSİKL.

— Dilbil. *Yükleme hali,* çekim hallerinden biri. (Bk. AKKUZATİF.) [Türkçede yükleme hali *-i* ekiyle kurulur: *baş-ı, yol-u, göz-ü* gibi.]

— Fiz. Bir cisme elektrik yükü verme.

— Havc. *Yükleme planı,* bir yolcu ve posta uçağınca konulacak yükü uçaktaki konumlarına ve ağırlıklarına göre belirten plan: *Sivil bir uçak havalandırmadan önce, baş pilotun sorumluluğu altında bir yükleme planı hazırlanır.*

— Petr. *Yükleme deposu,* petrol ürünlerinin satış şartları gereğince hazırlandığı ve sarnıç kamyonlara yüklendiği fabrika veya atelye.

— Zır. âlet. *Yükleme makinesi,* kök, yumru, hayvan yemi ve gübre yüklemede kullanılan makine. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Denizc. huk. *Gizli yükleme* suçunun cezaları çeşitlidir. Konu, insan veya emtia olduğuna göre, değişir. Cezalar yalnız denizcilik şirketlerini korumak amacıyle değil, fakat devletleri istenmeyen göçmenlerden sakınmak için de verilir.

— Zır. âlet. *Yükleme makinesi,* sabit veya hareketli olur.

Sabit makineler makara ile çalışır, kablolu ve tırnaklıdır; römorkları yüklemede kullanılır.

Hareketli makinelere, traktörle çekilen ve tarlada kullanılan her türlü âlet girer. Bunlarda bir kaldırma tablası (kök, yumru yüklemek için) veya sabit bir zemin üzerinde alternatif hareketler yapan bir tarak dizisi (saman yükleme) bulunur. Traktörle çekilen gübre yükleme ve bazı saman yükleme makineleri bir hidrolik kriko yardımıyle aşağıdan yukarı, traktör - âlet sistemiyle beraber ileri geri hareketler yapabilen bir çubuklu kürekten meydana gelir.

Yükleme makinesi taşıyıcı tekerleklerinden biri ile tahrik edilir.

Daha güçlü başka tip makineler yardımcı bir motorla veya traktör kuvvetiyle tahrik edilir. (LM)

YÜKLEMEK geçl. f. (esk. türk. k.). İçine, taşınması gereken, belli ağırlıkta eşya veya malzeme koymak: *Gemiyi, kamyonu yüklemek.* || Taşınması amacıyle bir yere koymak, yerleştirmek: *Kızağa atı koşup, desteleri yüklemeğe başladılar* (Yaşar Kemal). *Valizleri arabaya yüklemek.* || — Mec. Bir yükümlülük altına sokmak: *Çocuğun bakımını ona yüklediler.* || Bir şeyden sorumlu tutmak, bir suçu birinin üstüne atmak: *Birinciler hiç bir dedikoduya karışmayan, Nevin'in hallerini serbest yetişmesine veren, kabahati babasına yükleyen namuslu insanlardı* (S. F. Abasıyanık). *Suçu başkasına yüklemek. Esk.* İsnat etmek. (M)

YÜKLEMLİK i. (*yüklem*'den *yüklem-lik*). Mant. Aristoteles mantığında, yüklem sınıflarının veya kategorilerin her biri. (L)

YÜKLENME i. (*yüklenmek*'ten *yüklen-me*). Yüklenmek eylemi.

— ANSİKL. Fizyol. Uyarılabilen bir sistem üzerine (kas, sinir veya sinir merkezi) bir öncekinden hemen sonra yapılan bir uyarmada, kasılma birincidekinden daha şiddetlidir. Her yeni uyarma kasılmayı biraz daha şiddetlendirir. Böylece bir kasılmayı yapamayacak kadar zayıf olan bir uyartı yeteri kadar kısa aralıklarla tekrarlanırsa kasılma meydana getirebilir: buna *yüklenme* denir. (L)

YÜKLENMEK edilg. f. (*yüklemek*'ten *yükle-n-mek*). Yüklemek işine konu olmak: *Hurçlar gene bağlandı, yükler yeniden yüklendi, kervan gene yola düzüldü* (N. Araz). || Geçz. f. Kendi ağırlığını başka bir şeyin üzerine vermek, vücuduyle abanmak: *Bütün ağırlığıyle bana yüklendi* (A. H. Tanpınar). || Üstüne düşmek, zorlamak, saldırmak: *Pazar kayığında yedi kişiden başka [...] üç setre pantolonlu herif, onu birden üzerimize yüklendiler* (Ahmed Midhat). *Yağmur öyle yükleniyordu ki bu gidişle ahşap konağı eritip çökertecekti* (Kemal Tahir). || Geçl. f. Bir şeyi eline, sırtına v.b. alarak taşımak, bir yükü taşımayı üstüne almak: *Beşir paketlerin hepsini yüklenmek istiyordu, onlar razı olmadılar* (H. Z. Uşaklıgil). || *Mec.* Bir şeyi yapmayı veya kendisinin saymayı kabul etmek, üstüne almak: *Yetişmiyor mu ki dünya evinde çektiğimiz / Yarın da yüklenelim âlemin günahını biz?* (M. Â. Ersoy). *Bir işi yüklenmek.*

— Denizc. *Küreğe yüklenmek,* bir sandalı ileri götürmek veya geriletmek için kürekleri gayret ve kuvvet harcayarak çekmek.

◆ **Yüklenilmek** geçz. f. Yüklemek işine konu olmak. (M)

YÜKLETEN sıf. (*yükletmek*'ten *yüklet-en*). Huk. Navlun sözleşmesine göre, taşınacak bir malı, gemiye yükleyen kimse. Bk. NAVLUN. (M)

YÜKLETMEK ettrg. f. (esk. türk. k.). Yüklemek işini yaptırmak: *Halktan ele geçirebildiğin kadar hayvan, araba al, silâhları cephaneleri yüklet, atlı-yaya bütün askerlerle yola çık!* (Kemal Tahir). [M]

YÜKLEYİCİ sıf. (*yüklemek*'ten *yükle-yici*). Denizc. Gemiye yük veren kimse. (M)

YÜKLEYİCİ i. (*yüklemek*'ten *yükle-yici*). Belirli bir üründen belirli bir miktarda yük dağıtan makine. || Stoktan malzemeyi alıp ulaşım aracı üzerine koymağa yarayan taş ocağı makinesi. || Damıtma kabına veya süreksiz damıtma fırınlarına kömür yüklemek için gaz sanayiinde kullanılan makine. || Demir-çelik sanayii fırınlarına maden ikmali için kullanılan bir kepçe veya kıskaçtan meydana gelen veya bir gezer köprü ya da raylı bir şaryo üzerine monte edilen âlet. || *Çatallı yükleyici,* birtakım yükleri, malzemeyi veya paletler üzerinde biraraya getirilmiş eşyayı kaldırmak, istif etmek veya taşımak için kullanılan yükleyici.

— ANSİKL. Bir martin fırının *yükleyici*'si genellikle uzun bir çelik koldan meydana gelir; bu kol ucundaki kıskaç veya kepçe ile madeni fırına sürer veya açılarak ya da ters dönerek bu madeni fırına boşaltır. Bir kok fırınının yükleyicisi fırının boyutlarına uygun büyük bir saç kasadır. İçine kömür doldurulan bu kasa doğrudan doğruya fırına sürülür; sonra kasanın sabit olmayan kenarları çıkartılır ve kömür fırında kalacak

Foto. LAROUSSE

şekilde kasanın tabanı dışarı çekilir. Gaz sanayiinde, *kepçeli yükleyici* yarım silindir biçiminde, yatay, levye ile hareket ettirilen

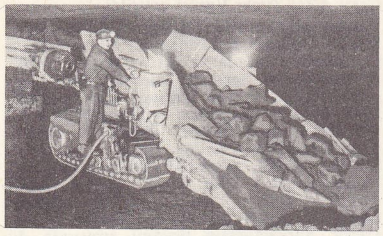

bir maden ocağında yük arabası

iki kokilden meydana gelir. *Kayışlı yükleyici* merkezkaç kuvvetten yararlanarak kömürü fırına atar; kömür kanallı bir kasnakla sonsuz bir kayış arasından geçerek fırına gider. (L)

YÜKLÜ sıf. (*yük*'ten *yük-lü*). Yükü olan, üstünde yük bulunan, yüklenmiş: *İnce bacakları üstünde, yüklü eşek gibi burulurak çıktı* (Kemal Tahir). *Taş yüklü kamyon.* || Yapılacak işi fazla olan, yapacağı çok iş bulunan: *O çok yüklü, bu işi başkasına yaptırmalı.* || Çok çalışmayı gerektiren, ağır, çetin, güç: *Bu yılki ders programı çok yüklü.* || İ. *Halk dili.* Gebe. || *Argo.* Sarhoş. (M)

YÜKLÜK i. (*yük*'ten *yük-lük*). Evlerde yatak, yorgan v.b. konulan, büyük bir dolap biçimindeki yer, yük. (M)

YÜKSEK sıf. (esk. türk. k.). Tabanı ile en üst noktası arasındaki uzaklığı benzerlerininkinden fazla olan: *Kapıdan girince sağ tarafta bir yük, onun biraz ötesinde yüksek bir konsol vardı* (Sabahattin Ali). *Yüksek tepeler.* || Belirli bir düzeyden daha yukarıda yer alan: *Bazen caminin avlusunda yüksek bir yerden, bazen de minberde konuşurdum* (Ş. S. Aydemir). || *Teşm. yol.* Güçlü, şiddetli: *Bunu görenlerden birisi yüksek sesle bağırdı...* (B. Felek). *Yüksek basınç.* || Miktar bakımından fazla: *Yüksek ücret.* || *Mec.* Rütbe veya mevki bakımından üstün: *Yüksek makam. Yüksek okul.* || Normal değerler ölçüsünün üstünde bulunan: *Çünkü Türk milletinin karakteri yüksektir. Türk milleti çalışkandır, Türk milleti zekidir* (Atatürk). *Yüksek duygular.* || İ. Yukarıda bulunan, üst tarafta olan yer: *Alçağında al kırmızı taşı var / Yükseğinde turnaların sesi var* (Pir Sultan Abdal). || Zf. Büyük para ile: *Ama yüksek oynayacağım. Öyle elli yüz yetişmez* (B. Felek).

— ÇEŞ. DEY. *Yüksek perdeden konuşmak,* sert bir sesle konuşarak meydan okumak. || *Yükseklerde dolaşmak. Teklz.* Gözünü gerçeklerden ayırıp ulaşamayacağı şeylerin peşinden koşmak. || *Yüksekten atmak.* Bk. ATMAK. || *(Birine) Yüksekten bakmak.* Bk. BAKMAK. || *Yüksekten uçmak,* elde edilmesi güç olan şeyleri istemek.

— Ask. *Yüksek hava taarruzu,* çok yükseklerden yapılan düz uçuşlarla, yerdeki kara hedeflerine karşı uçaklar tarafından girişilen saldırılar. (Yüksek hava taarruzları etkili bir hava harekâtıdır. Ancak bu taarruzları yürüten uçaklar düşman uçaksavar füze birlikleri ve av uçakları için elverişli bir hedef meydana getirir. Bu yüzden yüksek hava taarruzlarıyle görevlendirilen uçak filolarını, av uçaklarıyle korumak gerekir.) || *Yüksek sevk ve idare,* en yüksek askerî kumanda makamlarıyle siyasî makamların topyekûn savunma gücüyle ilgili olarak savaş alanında uyguladıkları stratejiye verilen ad. (Devlet ve hükûmet başkanlarıyle genelkurmay başkanı, kuvvet kumandanları ve ilgili bakanlıklar tarafından yürütülen savaş sevk ve idaresine ait karar, idare ve uygulamadaki bütün faaliyetleri kapsar.)

— Denizc. *Yüksek enlemler,* kutba nispeten yakın enlemler.

— Eğ. *Yüksek öğretim.* Bk. YÜKSEKÖĞRETİM.

— G. santl. *Yüksek kabartma,* zemin görevi yapan düz yüzeyle ancak bazı temas noktaları bulunan heykel grubu. (Rude'ün *La Marseillaise*'ine, Carpeaux'nun *La Danse*'ına yanlış olarak alçak kabartma denmiştir; oysa gerçekte bunlar yüksek kabartmadır.)

— Huk. *Yüksek Hâkimler kurulu.* Bk. YÜKSEK HÂKİMLER KURULU. || *Askerî Yüksek İdare mahkemesi,* asker kişileri ilgilendiren ve askerî hizmete ilişkin idarî eylem ve işlemlerden doğan çelişmeleri incelemeye yetkili mahkeme. Bk. ANSİKL.

— Oyun. *Yüksek oynamak,* kâğıt oyunlarında, aynı elde oynanan kâğıtlardan daha büyük bir kâğıt oynamak.

— Radyotek. *Yüksek frekans tekniği,* haber ve seslerin elektromagnetik dalgalar yardımıyle uzağa naklini sağlayan teknik. Bk. ANSİKL.

— Spor. *Yüksek atlama,* iki ucu iki direğin üstündeki köşebentlere yerleştirilmiş bir çıtanın üstünden mümkün olduğu kadar yükseğe atlamağa dayanan atletizm yarışması. Bk. ANSİKL.

— Teknol. *Yüksek kavitasyonlu,* kavitasyonun, yani, palaların firar kenarı yakınındaki basıncın azaldığı bölgede hava ve su buharı kabarcıklarının oluştuğu yüksek devirli bir pervane için kullanılır; pervane, pala profilinin arkaya doğru eğik olması sayesinde iyi bir randıman verir. || *Yüksek sıkıştırma oranlı motor,* patlayıcı karışımın sıkıştırma oranının, motorun geometrik verileri üzerine etki ederek veya bir kompresör yardımıyle beslenerek maksimum değere ulaştığı motor. (Son şıkta aşırı beslenme meydana gelir.)

— ANSİKL. Huk. *Askerî Yüksek İdare mahkemesi,* 1602 Sayılı kanunla kuruldu. Bu mahkemenin organları şunlardır: Daireler, Daireler kurulu, Başkanlar kurulu, Yüksek Disiplin kurulu ve Genel kurul. Mahkeme personeli şu kişilerden oluşur: 1. başkan, ikinci başkan, baş kanun sözcüsü, daire başkanları, üyeler ve genel sekreter; 2. baş kanun sözcüsü başyardımcısı ve kanun sözcüleri; 3. Genel sekreterlik ve sekreterlik personeli; 4. Daire müdürlüğü; Tasrif işleri, Yayın bürosu; 5. kadroda gösterilen diğer personel. Üç daireden oluşan mahkemenin her dairesi, belirli işlere bakar. Dairelerden oluşan Genel kurul, içtihatları birleştirir ve birleşmiş içtihatları değiştirir.

— Radyotek. ● *Tarihçe. Yüksek frekans tekniği,* birçok ülkedeki bilgin ve bulucuların işbirliğinden doğan kolektif bir eserdir. İlk defa elektromagnetik indükleme kanunlarını açıklayan Faraday 1845'te ışığın polarma düzleminin bir mıknatısın kutupları arasından geçerken döndüğünü görmüştü. Buradan magnetizma ile ışık arasında bir yakınlık bulunduğu sonucuna varmıştı. Daha önce, 1818'de Fresnel ışığın bir titreşim özelliği gösterdiğini ispatlamıştı.

1864'te Maxwell ışığın çok yüksek frekanslı magnetik ve elektrik alanlarından meydana geldiğini ortaya koydu. 1873'te yayımladığı «Treatise on Electricity and Magnetism» (Elektrik ve Magnetizma Üzerine İnceleme) adlı kitabında üzerinden alternatif akımı geçen bir iletkenin etrafında ışıkla aynı özelliklere sahip ve onun hızına (300 000 km/sn) eşit hızla yayılan elektromagnetik dalgaların meydana geldiğini ileri sürdü, fakat bu iddialarını kanıtlayacak bir deney yapmamıştı; onca, bu dalgalar, kendilerine göre saydamsız olan iletken yüzeyler tarafından yansıtılıyor, buna karşılık iletken olmayan yüzeyleri kolayca geçebiliyordu.

1887'de Hertz sonradan adını vereceği bu dalgaları üreterek ve alarak Maxwell'in görüşlerini doğruladı. Hertz denemelerinde, bir Ruhmkorf bobiniyle üretilen yüksek gerilimleri titreşimli bir boşalma meydana getirerek bir eklatörün kürelerine uyguladı. Bu kürelere öteki ucunda levhalar bulunan ve uzatılıp kısaltılabilen çubuklar bağlayarak gerçek bir titreşimli devre meydana getirdi; bu devrenin indüktansı ve sığası meydana getirilen titreşimlerin frekansını belirliyordu. Bu salınımlı akımların yayımladığı dalgaları Hertz madenî bir küre ile yakalıyordu; kürenin birbirine yakın olan iki ucunda kıvılcımlar çakıyordu, böylece, basit bir âletle elektromagnetik dalgalardan yararlanan Hertz ışığın özelliklerini meydana getiren başlıca olguları, yani yansıma, kırılma ve kırınmayı elde edebilmişti.

Bununla birlikte Hertz'in bu âleti kıvılcımlardan meydana gelen dalgaların yayın alanını genişletecek kadar hassas değildi; bu bakımdan Branly'nin radyoiletkenleri bulması ileriye doğru atılmış büyük bir adım oldu. 1890'da Branly iki iletken arasına yerleştirilmiş ince maden talaşlarının elektriksel direncinin elektromagnetik dalgaların etkisiyle çok azaldığını fark etmişti. Talaşların direncindeki değişmelerin talaş tanecikleri arasındaki kohezyon etkilerine bağlı olduğunu sandığı için yaptığı âlete de «koherör» yani bağlayıcı adını verdi. Bu sayede uzun mesafelerden bile Hertz dalgalarını yakalayabilecek derecede hassas bir detektör ortaya çıkmış oldu. Âletin tamamlanabilmesi için bir de dalga toplayıcısına (dalga kolektörü) ihtiyaç vardır. Bu buluşu yayan da Aleksandr Popov adında bir rus oldu. Popov Hertz'inkine benzeyen bir cihazla dalgaları yaratıyor ve uzun bir madenî kabloya bağladığı bir Branly bağlayıcısıyle de dalgaları toplayabiliyordu. Bugünkü antenlerimizin ilk şekli budur. Ayrıca, Popov antenli bir alıcı, bir bağlayıcı (koherör) ve bir mors telgraf cihazıyle atmosfer elektriğinin boşalmalarını kâğıt üzerine kaydedebildi. 1896'da gene Popov ilk radyotelgrafı çekti: alıcı, vericiden 250 metre uzaklıktaydı ve iki âletin arasında birçok duvar bulunuyordu. Aynı dönemde fizikçi Righi'nin teşvik ettiği genç Marconi, Branly'nin talaş tüpünü geliştirmeyi başardı. 2 Haziran 1896'da elektrik dalgalarıyle çalışan bir telsiz telgraf projesini Londra'da tescil ettirdi. Ondan sonra da, verici ve alıcı cihazını durmadan geliştirdi. İtalya'ya dönünce 1897'de aralarında 12 mil mesafe bulunan iki harp gemisi arasında telsiz telgrafla bağlantı kurdu. 27 Mart 1899'da Dover'den yanılanan işaretleri Wimereux'de (Boulogne civarında) alarak radyoelektrik dalgalarına Manş denizini aşırtmış oldu. İki yıl sonra 12 aralık 1901'de radyoelektrik dalgaları Atlantik'i de aştı: Poldhu'dan (İngiltere) yayınlanan S harfinin üç noktası Saint - Jean'da kaydedildi. Bu başarılardan sonra çalışmaların ve buluşların ardı arkası kesilmedi. Koherör'ün yerini galenli detektör ve Felié detektörü aldı. Yeni yeni gelişmeğe başlayan telsiz telgraf çok zor durumlarda meselâ *Titanik* faciasında ne kadar yararlı olabileceğini ispatladı: gerçekten de daha ilk seferinde bir buzdağı tarafından ikiye bölünen gemi (15 nisan 1912) radyo ile S.O.S. işaretleri vermiş ve bu sayede 703 yolcu kurtarılabilmiştir.

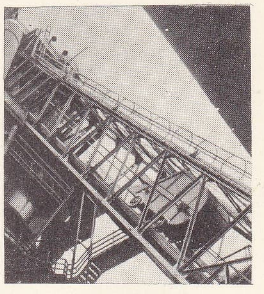

yüksek fırın yükleyicisi

1906'da genç bir amerikalı fizikçi olan De Forest üç elektrotlu vakum lambasını buldu ve buna «odyon» adını verdi. Radyonun her derde deva aracı olan bu lamba yalnız çeşitli frekanstaki işaretleri yükseltmekle kalmıyor, işaret yayınlıyor, işaretleri modüle ediyor veya alıyordu. Bu sayede alıcıların hassasiyeti arttırılabildi ve en zayıf işaretleri bile istenildiği kadar yükseltmek imkânı bulundu. Ayrıca bu lamba ile yüksek frekanslı salınımları yalnız Mors alfabesinin işaretleriyle değil, konuşma ve müzik sesleriyle de modüle etmek mümkündür. Radyofoni de bu şekilde doğmuş oldu. 1913 Yılında bu buluş radyo ile müzik yayını için uygulandı; fakat Birinci Dünya savaşının patlak vermesi Laeken krallık şatosunda (Brüksel) kurulan deneme yayınları istasyonunun çalışmalarını sekteye uğrattı. Askerî ihtiyaçlar telsiz telgrafın gelişmesini hızlandırdı. 11 Kasım 1918'de mütarekenin imzalandığı telsiz telgrafla bütün dünyaya bildirildi. Bunun üzerine dünyanın her yerinde radyo yayınları aldı yürüdü. 1920'de o devrin çok az sayıdaki radyo meraklıları Chelmsford'taki ingiliz vericisinden yayınlanan şarkıcı Melba'nın sesini 300 km uzaklıktan dinleyebildiler. 12 Kasım 1920'de Westinghouse şirketinin garajına yerleştirilen Pittsburg vericisi K D K A bütün Amerikalılara başkanlık seçimini Warren G. Harding'in kazandığını bildiriyordu. 2 Temmuz 1921'de binlerce spor meraklısı Dempsey ile Carpentier'nin boks karşılaşmasını radyodan izlediler. 1922'de İngiltere'de, Londra, Manchester ve Birmingham'da verici istasyonları bulunan bir şirket, bugünkü adıyle B.B.C. kuruldu. 1930'da doğrudan doğruya şehir

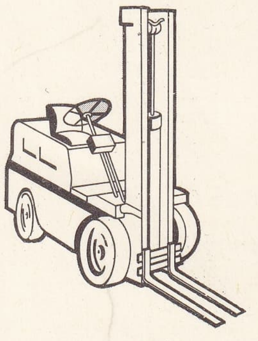

çatallı yükleyici

Foto.. LAROUSSE

şebekesiyle beslenen lambaların bulunması radyo alıcılarının büyük halk kitlelerine yayılmasını sağladı. İkinci Dünya savaşının arefesinde Amerika'da 30 milyon, Almanya ve İngiltere'de 8 milyon, Fransa'da da 3 milyon radyo alıcısı vardı.

1948'de transistorun icadıyle radyo alıcılarında büyük bir değişme oldu, pille de beslenebilen bu radyoların boyutları küçüldü. Ayrıca haberleşme alanını aşan yüksek frekans tekniği, elektronik adıyle çeşitli alanlarda uygulanmağa başladı.

● *Radyoelektrik bağlantıları.* Bir alıcıyle bir verici arasındaki bağlantı elektromagnetik dalgalarla sağlanır. Işıkla aynı türden, fakat ışığa göre daha uzun dalgalı olan elektromagnetik dalgaların hızı ışığın hızına eşittir (300 000 km/sn). Bu dalgalar verici antenden geçen yüksek frekans akımlarıyle elde edilir ve ulaştıkları bütün alıcı antenlerde verici antendeki akımla şekil ve frekans bakımından aynı özellikleri taşıyan akımlar doğurur. Bununla birlikte alıcı antenlerde bu akımın şiddeti verici antendeki şiddetiyle kıyaslanamayacak kadar zayıftır.

Verici postada anteni besleyen akımlar küçük güçlü ve vakumlu bir tipten oluşmuş yüksek frekans üreteci (osilatör) tarafından meydana getirilir. Bunun titreşimlerinin frekansının çok kararlı olması gerekir. Bu amaçla, osilatör devresinde tek bir frekansta çalışabilen ve sıcaklığı sabit tutulan bir termostat içinde saklanan piezoelektrik bir kuvars kristali vardır. Osilatörün zayıf olan salınımları vakumlu tüplerle meydana getirilen yükselteç katlarla yükseltilir. Yayın yüksek frekanslarda yapılacaksa frekans çoğaltıcı katlar kullanılır. Modülatör adı verilen bir katta nakledilecek işaret yüksek frekanslı taşıyıcı akıma eklenir.

Telsiz telgraf'ta işaret, aralarında sessiz aralıklar bulunan nokta veya çizgi dizilerinden meydana gelir. Duruma göre, bu işaretler, salınımın varlığı veya yokluğu veyahut da genlik, frekans veya faz gibi özelliklerinin değiştirilmesi ile elde edilir. Nokta ve çizgiler yüksekliği sabit seslerle meydana getirilerek alıcıda işaretin sesle okunmasını, daha doğrusu alınmasını sağlar. Bu durumda, modülasyon *radyofoni*'de kullanılan usullerden biri ile yapılır.

Radyofonide modülasyon işareti, mikrofon önünde çıkarılan veya önceden plak veya magnetik bant üzerine kaydedilmiş olan seslerin karşılığı olan elektriksel işaretlerdir. Frekansları 10 000 Hz'i aşmayan ve «alçak frekanslar» denen bu işaretler yüksek frekanslı taşıyıcı salınımın üç temel özelliğinden (genlik, frekans veya faz) birini değiştirerek taşıyıcı salınımı modüle eder. Seçilen usule göre, genlik modülasyonu, frekans modülasyonu veya faz modülasyonu elde edilir. Bunlardan ilki bugün en yaygın olanıdır. Bununla beraber, frekans modülasyonu bazı üstünlükleri dolayısıyle özellikle yüksek kaliteli müzik yayınında kullanılmaktadır. Taşıyıcı frekanslı akım antende gerekli gücü sağlayacak şekilde yüksek frekanslı amplifikatör katlarda yükseltilir.

Verici antenler bütün doğrultularda eşit şekilde yayın yaparlar; radyo yayın vericilerinin çoğunda böyledir. Buna karşılık telsiz telefonda sadece iki posta arasında bağlantı kurmak gerektiğinden veya vericiye göre belirli bir doğrultuda bulunan bir bölgeye radyo yayını yapmak gerektiğinde yayını istenilen şekilde yöneltilen yöneltmeli antenler kullanılır.

Alıcıda dalga toplayıcı (anten veya çerçeve) tarafından toplanan ve çok zayıf olan yüksek frekanslı akımlar demodülasyondan önce uygun biçimde yükseltilmelidir. Ancak vericilerin yakınındaki alıcılarda böyle bir yüksek frekans önyükseltmesine lüzum yoktur. Alıcılarda vakumlu tüp veya transistörlerle kurulu bir veya birkaç katla alınan işaretlerin genliği gitgide arttırılır. Sonra yükseltilen işaretler alınır. Modülasyon işareti elektromagnetik dalgaları meydana getirmeğe yarayan yüksek frekanslı taşıyıcı akımdan elde edilerek yükseltilen akımlar detekte edilir. Böylece yeniden elde edilen alçak frekanslı işaret, bir kulaklığa, bir hoparlöre veya herhangi bir kayıt cihazına uygulanmadan önce alçak frekanslı amplifikatör katlarda yükseltilir.

— Spor. Yarışmacılar, hız almak için birkaç adım koştuktan sonra, tek ayak üzerinde sıçrayarak çıta'yı düşürmeden, üzerinden aşmak zorundadırlar. *Yüksek atlama*'da üslûplar son 30 yıl içinde çok değişmiştir. En çok kullanılanlar, makas, sırtüstü atlama, içeriye dönük makas, göğüsten, karından veya kaliforniya usulü burmalı atlamalardır. Bugünkü dereceler 2,25 m dolaylarındadır. (ML)

Yüksek Adalet divanı, 27 Mayıs ihtilâliyle işbaşından uzaklaştırılan D.P. iktidarının sorumlularını yargılamak üzere kurulmuş (1960), Yüce* divan niteliğinde yüksek yargı organı. İhtilâlin icra organı Millî Birlik komitesince yürürlüğe konan ve 1924 Anayasasının yerini alan 28 maddelik geçici Anayasaya göre kurulan, görev ve yetkileri bu Anayasaya dayalı olarak hazırlanmış 18 haziran 1960 tarihli geçici kanunla tayin edilen Yüksek Adalet divanı, Bakanlar kurulunun teklif ettiği adaylar arasından Millî Birlik komitesince seçildi. Divan, adlî, idarî ve askerî kazaya bağlı hâkimlerden bir başkan, sekiz aslî ve altı yedek üye ile bir başsavcı ve yardımcısından meydana gelmekteydi. Geçici kanunda divanın eski cumhurbaşkanını, başbakanı, bakanları, son dönem D.P. iktidarının milletvekillerini ve bunların suçlarına katılanları yargılaması öngörülmekteydi.

Millî Birlik komitesi, divan başkanlığına Yargıtay 1. Ceza Dairesi başkanı Salim Başol'u getirdi ve üyeliklere şu kimseleri seçti: Ferruh Adalı (Yargıtay 4. Ceza Dairesi başkanı); Selman Yörük, Abdullah Üner (Yargıtay üyeleri); Hıfzı Tüz, Cahit Özden (Danıştay üyeleri); hâkim general Rıza Tunç (Askerî yargıtay başsavcısı); yarbay Nahit Saçlıoğlu, yarbay Hasan Gürsel (Askerî Yargıtay üyeleri).

Yedek üyeler de şunlardı: Vasfi Göksu, Adil Sanal (Yargıtay üyeleri); Ali Doğan Toran, Nahit Hatipoğlu (Danıştay üyeleri); hâkim albay Kemal Gökçen, hâkim yarbay Mehmet Çokgüler (Askerî yargıtay üyeleri).

Başsavcılığa, Yüksek Soruşturma kurulu üyesi Altay Ömer Egesel getirildi.

Yüksek Adalet divanı 3 ekim 1960'ta Ankara'dan İstanbul'a, oradan da duruşmaların yapılacağı Yassıada*ya gitti ve 14 ekim 1960'ta duruşmalar başladı. Duruşmaların devamı sırasında üyeler arasında bazı değişiklikler oldu ve kararların açıklandığı 15 eylül 1961'de Yüksek Adalet divanı şu üyelerden kuruluydu: Salim Başol (başkan), Selman Yörük, Abdullah Üner, Hıfzı Tüz, hâkim general Rıza Tunç, hâkim yarbay Hasan Gürsel, hâkim yarbay Mehmet Çokgüler, Vasfi Göksu, Ali Doğan Toran. Gerek duruşmaların devamı sırasında divandan ayrılanlar, gerek Yüksek Adalet divanının çalışmalarının bitişiyle bu işleri sona erenler eski görevlerine döndüler. (M)

Yüksek Askerî şûra, Genelkurmay başkanlığına bağlı kurul. Silâhlı kuvvetlere ait her türlü önemli meseleleri inceler; bunlarla ilgili prensip kararları alır; savaş gücü çalışmaları v.b. konularda hükûmete gerekli tavsiyelerde bulunur; silâhlı kuvvetlere ait kanun tasarılarını, silâhlı kuvvetlerin en yüksek kurulu olarak görüşür ve tasarılara son şeklini verir. (M)

Yüksek Denetleme kurulu (YDK), iktisadî devlet teşekküllerinin yıllık hesap ve işlemlerini denetleyen kurum.

İktisadî devlet teşekküllerinin (işletme ve müesseseler dahil) bir yıla ait hesap ve işlemleri üstündeki incelemelerini en geç ertesi yılın eylül ayına kadar tamamlamakla görevli ve denetimiyle de bu kuruluşlar üstünde oldukça etkili olan ve yabancı denetleme kuruluşlarının bilgi ve tecrübelerinden de yararlanılarak kurulan YDK'nin üye sayısının tespiti, üyelerin tayini ve görevden alınması, Bakanlar kurulu kararıyle yapılır. Ticarî işlerde veya banka tekniğinde tecrübeli danışman, uzman ve denetçilerden oluşur ve Başbakanlığa bağlıdır. Kurul, teşekküllerin yıllık bilançolarını, kâr ve zarar hesaplarını alınca, uzmanlardan meydana gelen ekipler eliyle kanunlara ve iktisadî gereklere uygunluk bakımından yaptığı denetim sonucu olan raporları görüşerek karara bağlar ve hükûmete, ilgili bakanlığa ve TBMM Kamu İktisadî Teşebbüsleri Karma komisyonuna gönderir. (M)

Yüksek Denizcilik okulu, türk deniz ticaret filosuna ihtisas elemanları yetiştirmek üzere kurulmuş (1928) meslekî öğretim müessesesi. Bu tarihte İktisat vekâletine bağlı olarak Âli Deniz Ticaret mektebi adıyle yeniden teşkilâtlandırılan okul 1930'da yatılı hale getirildi. 1946'da okulun adı 4915 Sayılı kanunla son şeklini aldı. 1952'de Amerika'daki denizcilik yükseköğretimi model alınarak okulun öğretim programlarında bazı değişiklikler yapıldı.

Okul ilk defa 1884'te, İstanbul'da Heybeliada'da, Mektebi Bahriyei Şahane'nin bir bölümü olarak ve *Leyli Tüccar Kaptan mektebi* adıyle kuruldu; 1908'de kapatılan müessese 1909'da Galata'da, Yüksekkaldırım'da yeniden faaliyete geçirildi; buradan Azapkapı'ya, daha sonra Üsküdar'da Paşalimanı'na nakledildi ve adı da *Millî Ticareti Bahriye Kaptan ve Çarkçı mektebi* şeklinde değiştirildi; bu safha 1928'de Cumhuriyet hükûmetince yeniden düzenlenmesine kadar sürdü.

Okul üç bölüm halinde çalışır: 1. güverte, 2. makine, 3. limancılık. Güverte ve makine bölümlerinde öğrenim süresi dördeı, limancılık bölümünde ise iki yıldır. Güverte bölümünde klasik derslerin dışında, navigasyon, deniz ticaret hukuku, nazarî gemicilik, pratik gemicilik, deniz tarihi, meteoroloji, makine bilgisi, cayro elektrik, gemi inşası, deniz sigortacılığı, soğutma ve havalandırma, telsiz muhabere, elektronik, kara ticareti ve devletler hukuku; makine bölümünde, mihanikî teknoloji, termodinamik, nazarî ve pratik gemicilik, teknik mekanik, makine elemanları, gemi yardımcı makineleri, gemi inşası, soğutma ve havalandırma, deniz tarihi, deniz makineleri onarımı, proje; limancılık bölümünde de modern liman işletmeciliğiyle ilgili dersler okutulur. (M)

Yüksek Fen heyeti, Bayındırlık* bakan-

Yüksek Adalet divanı

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

lığında ele alınacak inşaat işlerinin en ileri teknikle yapılmasını sağlamak amacıyle gerekli incelemeleri yürütmekle görevli, bu bakanlığa bağlı danışma birimlerinden biri. Bakanlıkça hazırlanan kanun, tüzük, yönetmelik tasarılarını teknik yönden inceler; bayındırlık işleri genel şartnamesi, idarî ve teknik şartnameleri, fiyat analizlerini, birim fiyat tarifelerini hazırlar ve geliştirir. (M)

Yüksek Hâkimler kurulu, hâkimlerin görevlerinde bağımsız olmalarını ve etkilerden uzak kalmalarını sağlamak amacıyle, 45 sayılı kanunla meydana getirilmiş (1962) devlet teşkilâtı. Görevleri: hâkimlerin her türlü özlük işleri hakkında karar verir; bir mahkemenin veya kadrosunun kaldırılması, yargı çevresinin değiştirilmesi konularında adalet bakanınca yapılacak teklifleri inceler; kendi görevleriyle ilgili konularda kanunların ve yasama meclisleri içtüzüklerinin Anayasaya aykırılıkları iddiasıyle dava açar.

Yüksek Hâkimler kurulu, on bir aslî ve üç yedek üyeden kurulur. Üyeler, Yargıtay Genel kurulunca, kendi üyeleri arasından ve üye tam sayısının salt çoğunluğuyle seçilir (Anayasa md. 143).

Yüksek Hâkimler kurulu üç bölüm halinde çalışır: 1. birinci bölüm (bir başkan, beş üye); mesleğe kabul, tayin, nakil, yükseltme, birinci sınıfa ayırma, kadro dağıtımı, izin, emeklilik, geçici yetki verme işlemleri; 2. ikinci bölüm (bir başkan, dört üye); hâkimler hakkındaki şikâyetlerin incelenmesi, bunların görevleriyle bağdaşmayan davranışları hakkında soruşturma işlemleri; 3. üçüncü bölüm (bir başkan, dört üye); hâkimler hakkında kovuşturma izni verme, disiplin cezası verme, işten el çektirme, bir hâkimin meslekten çıkarılması gerekip gerekmediğine, bir mahkemenin veya bir kadronun kaldırılması veya yargı çevresinin değiştirilmesi konularında karar vermek.

Yüksek Hâkimler Kurulu Genel kurulu asıl üyelerin tamamının katılmasıyle toplanır ve başlıca iki konuda görev yapar: 1. genel görevler; bölümlerin kararlarına yapılan itirazları incelemek; bölümler arasındaki uyuşmazlıkları çözümlemek; özlük işlerini planlamak; yeni karşılaşılacak hallerin sorumlusu olan bölümü tayin etmek; 2. özel görevler; hâkimlerin özlük işleri ve mahkemeler; kadrolar hakkında alınan kararları inceleyerek onamak veya kısmen gerekirse tamamen değiştirmek.

Yüksek Hâkimler kurulunun, hâkimlerin denetimi ve haklarında inceleme ve soruşturma yapılması işlerini yürütecek bir başkan ve yeteri kadar kadro elemanından oluşan bir Müfettiş Hâkimler kurulu vardır. (M)

Yüksek islâm enstitüleri, imam hatip okullarına meslek öğretmeni; orta dereceli okullar için din bilgisi öğretmeni; Diyanet İşleri teşkilâtının ihtiyacı olan yüksek dereceli din adamları yetiştirmek amacıyle kurulmuş yükseköğrenim kurumları. İlk yüksek islâm enstitüsü İstanbul'da açıldı (1959) ve sonraki yıllarda bunu dört yeni kurumun açılışı izledi: Konya (1962), Kayseri (1965), İzmir (1966), Erzurum (1969). Yönetmelikte, yüksek islâm enstitülerine alınacak öğrencilerin, imam hatip okulunu bitirmiş olmaları ve sonra yükseköğrenime geçebilmek için, önce okulda yazılı olarak yapılacak birinci seçme sınavını kazanmaları, ayrıca enstitülere girerken geçirecekleri mülâkat barajını başarıyle aşmaları öngörüldü. 1972-1973 Döneminde beş yüksek islâm enstitüsünde 2 214 öğrenci (494'ü yatılı) okuyordu. (M)

YÜKSEKKUM. Bk. KÖYCEĞIZ.

YÜKSEKLİK i. (*yüksek*'ten *yüksek-lik*). Yüksek olma hali. || Bir şeyin tabanından tepesine kadar olan boyutu: *Bu binanın yüksekliği kaç metredir?* || Düşey boyut üzerindeki belirli konum: *O halde siz bu testiyi sağ elinizle yukarıya, başınızı geçecek bir yüksekliğe kaldıracaksınız* (R. H. Karay). *Uçak üç bin metre yüksekliğe ulaştı.* || *Mec.* Yücelik: *Ne irfandır veren ahlâka yükseklik, ne vicdandır* (M. Â. Ersoy).

— Akust. *Bir sesin yüksekliği,* pes sesleri tiz seslerden ayırt etme imkânı veren ses niteliği: *Bir sesin yüksekliği ses tirteşimlerinin frekansına bağlıdır.*

— Antropol. Bir antropometrik nirengi noktasının, toprağa oranla dikey uzaklığı: *Göbek yüksekliği. Göğüs kemiği yüksekliği.* || İki anatomik nirengi noktası arasındaki dikey uzaklık: *Burun yüksekliği.*

— Astron. *Yükseklik dairesi.* Bk. DAİRE. ve ALMUKANTARAT. || *Yükseklik doğruları, eşit yükseklikler, yöndeş yükseklikler.* Bk. ANSİKL. || *Bir gökcisminin görünür yüksekliği,* âlet yanılmaları düzeltilmiş kabul edilerek, âletle gözlemlenen yükseklik. || *Bir gökcisminin yüksekliği,* bir gökcisminden gözlemcinin gözüne gelen doğru ile gökcisminin ufuk üzerindeki izdüşümünden meydana gelen açısal uzaklık: *Bir gökcisminin yüksekliği, başucu* uzaklığının tümleridir.* || *Gerçek yükseklik,* kırılma ve ıraklık açısı yanılmaları düzeltilmiş görünür yükseklik. || *Güneşin, bir yıldızın, bir gökcisminin yüksekliğini almak,* gökcisminin ufka en yakın olduğu mesafeyi sekstantla ölçmek. || *Meridyen çevresi yüksekliği,* gökcismi meridyen dolaylarında bulunduğu zaman ölçülen yükseklik. || *Meridyen yüksekliği,* incelenen gökcisminin meridyenden geçtiği an ölçülen yüksekliği.

— Balist. *Paralanma yüksekliği,* havadan yapılan nükleer atışlarda, paralama hakkının patladığı mesafe. (Hedefin çekül doğrultusuna paralel bir hat boyunca ölçülür.) Bk. ANSİKL.

— Coğ. *Yükseklik ölçümü,* yanına varılabilen veya varılamayan yükseklikleri ölçme.

— Denizc. Omurga ekseninden geçen uzunlamasına düşey yüzey; su kesimi, omurga, baş ve kıç bodoslamalarının izdüşümü bu yüzey üzerindedir.

— Geod. *Yapıların, dağların yüksekliğini ölçme.* Bk. ANSİKL.

— Fonet. Sesin yüksek olma derecesi. || *Yükseklik vurgusu,* melodi vurgusu. *Zt.* ŞİDDET VURGUSU.

— Mat. Bir geometrik şeklin tepesinden tabanına indirilen dikmenin uzunluğu: *Bir üçgenin, bir koninin yüksekliği.* || İndirilen dikmenin kendisi: *Bir üçgenin üç yüksekliği aynı noktadan geçer.* (Bk. KONİ, PARALELKENAR, PRİZMA, DİKDÖRTGEN, YAMUK v.b.)

— Topogr. Düzeçleme işleminde, iki seviye arasındaki farkı belirten rakam. || *Yükseklik eğrisi.* Bk. DÜZEÇ *eğrisi* ve DÜZEÇLEME.

— ANSİKL. Astron. Bir yerin enlemini ölçmek, o yerin ufuk üstündeki kutup *yüksekliği*'ni bulmak demektir. Kutup noktasını gözlemciye belirten görünür bir nokta bulunmadığı için, dolay kutupsal bir yıldızın iki meridyen yüksekliği ölçülüp elde edilen iki sonucun ortalaması alınabilir veya yalnız bir yıldızın meridyen yüksekliği ölçülür ve buna, üst geçiş söz konusu ise, bu yıldızın yükselim* değeri veya alt geçiş söz konusu ise, bu yükselimin tümleri ilâve edilebilir. Ancak, yaklaşık enlemi ve kronometrenin yaklaşık düzeltilmesi bilinen bir yerdeki birçok yıldızın başucu uzaklıkları ölçülürse, grafik bir yapı elde etmek mümkündür; bu grafikte, *yaklaşık* konumuna göre, gözlem yerinin gerçek başucu noktasının (kesin bir enlem ve kronometrenin kesin olarak düzeltildiğini tanımlayan) geometrik yeri, *yükseklik doğrusu* denen bir doğrudur. Gözlenen yıldızların her birine tekabül eden çeşitli yükseklik doğruları, aranan gerçek başucu noktasına tekabül eden bir noktada birbirini keser. *Yükseklik doğruları metodu,* pratik olarak günümüzde denizcilikte ve havacılıkta kullanılan tek metottur.

Her yıldızın kesin başucu uzaklıklarını ölçmek yerine, kesin olarak bilinmeyen sabit başucu uzaklığı bulunursa, özellikle prizmalı astrolaplarla yapılan gözlemlerde uygulanan *eşit yükseklikler metodu* kullanılmış olur: bu durumda, yükseklik doğruları merkezi ve yarıçapı dikkatle bulunacak olan bir daireye teğettir.

Yöndeş yükseklikler metodunda, aynı gökcisminin aynı başucu uzaklığı ile meridyenden geçmeden biraz önceki saat ve geçtikten biraz sonraki saat ölçülür: meridyenden geçtikten hemen sonra ölçülen saat, gözlemin her iki sonucunun ortalamasına eşittir; gözlem, meridyen doğrultusu kesin olarak bilinmeden de yapılabilir.

— Balist. *Paralanma yüksekliği,* atışta en önemli elemanlardan biridir; çünkü patlama sonucu meydana gelen hasar ve kayıp miktarının tayin edilmesinde bu yükseklikten yararlanılır. Paralanma yüksekliği, atış yapılan silâhın özelliklerine bağlıdır ve atış yerindeki radyoaktiflik ile radyoaktif döküntüler de paralanma yüksekliğine göre değişir. Ayrıca, radyoaktif ışınlardan korunmuş emniyet bölgesi de bu yüksekliğe göre hesaplanır.

— Geod. Bir yapının, bir dağın yüksekliği, düzeçleme âletleri veya barometre yardımıyle ölçülür. Çok yüksek olmayan dağ veya yapıların yüksekliğini ölçmek için genellikle birinci usulden faydalanılır. İkinci metot için bk. BAROMETRE. (L)

YÜKSEKOKUL blş. i. Belli bir meslek veya meslek grubunun icrası için gerekli bilgileri veren ortaöğrenim üstü okul.

— ANSİKL. Eğ. ve Huk. *Yüksekokul,* lise veya dengi okullardan diploma alanların girebileceği, meslekî bilgiler veren okuldur. Basın Yayın yüksekokulu gibi. Yüksekokulların üniversite ve fakültelerden eğitim metodu bakımından ayrı yönleri bulunmakla birlikte, verdiği yetkiler bakımından önemli farkları yoktur. Türkiye'de yüksekokullar meselesi önce, «özel yüksekokullar» meselesi şeklinde ortaya çıkmıştı. Anayasa mahkemesi, özel yüksekokulların Anaysaya aykırı olduğuna karar verdi. Bu yüksekokulların Millî Eğitim bakanlığına bağlanmasından sonra da üniversite veya fakülte niteliğinde yüksekokul veya akademi kurulamayacağı ileri sürüldü. Anayasa mahkemesi bu meseleyi, muhtariyet açısından inceledi ve metoduyle, mezunlarına verdiği hak ve yetkilerle üniversite niteliğinde yüksekokul veya akademi kurulamayacağı sonucuna vardı. Yalnız, yüksek mahkeme bu sonuca varırken, bu tür bir kanunun tümünü değil, muhtariyete aykırı hükümlerini iptal etme yolunu tuttu. Bu son duruma göre, Türkiye'de muhtar olmayan fakat fakülte paralelinde yüksekokul açılamaz. (M)

YÜKSEKOVA, esk. **Gevar,** Doğu Anadolu bölgesinde (Hakkâri ili) ilçe merkezi kasaba; 4 534 nüf. (1970). Gevar ovasının kuzey kenarında; yüksl. 1 900 m. İl merkezine 78 km'lik bir yolla bağlanır. Ayrıca Bajirge'den (Esendere) geçen bir yolla da İran'ın Rezaiye şehrine bağlantısı vardır. Yüksekova, Hakkâri ilindeki ilçe merkezleri arasında en fazla nüfuslu olanıdır. — *Yüksekova ilçesi,* 2 291 km^2; 25 194 nüf. (1970). Merkez, Dağlıca (Ormar) ve Esendere (Bajirge) bucakları; 25 köy. Hayvancılık ve zıraat. (M)

Yükseköğrenim Kredi ve Yurtlar kurumu, Millî Eğitim bakanlığına bağlı, merkezi Ankara'da olmak üzere, yükseköğrenim yapan türk öğrencilere, öğrenim kredisi vermek, bunların barınması için yurtlar yaptırmak, yurtların işletilmesini sağlamak (351 Sayılı kn. md. 2) amacıyle, kanunla kurulmuş (1961) sosyal müessese, 1973'te hazırlanan bir kanunla kurumun Gençlik ve Spor bakanlığına bağlanması öngörüldü. Görevleri: başarılı ve muhtaç durumdaki yükseköğrenim öğrencilerine öğrenim süresi boyunca kredi sağlamak; yurtlar kurmak; yurtların yönetimiyle meşgul olmak; yükseköğrenim gençlerinin sosyal ve kültürel gelişmelerine yardımcı olmak. Kurumun gelirleri; hazine yardımı, sportoto payı (yüzde 10), at yarışları hasılatı payı (yüzde 5), dağıtılan kredilerden kesilen masraf payı (yüzde 3), bağış, yurt işletmesi kaynaklarından sağlanan gelirler.

Başlangıç sermayesi 600 000 000 TL. olan kurum 1972 yılı sonuna kadar Adana, Ankara, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Trabzon gibi eğitim merkezlerinde 18 583 (3 152'si kız) yatak kapasiteli yurtlar yaptırdı ve aynı dönemde başvuran 89 233 öğrenciden 22 310'una 176 000 000 TL. öğrenim kredisi sağladı. (M)

YÜKSEKÖĞRETİM blş. i. Bilim kollarından biri üzerinde yüksek bilgi ve araştırma yetkisi veren öğretim.

— ANSİKL. *Yükseköğretim,* lise veya dengi

okullardan mezun olan öğrencilerin katılabildikleri yükseköğretim kurumları Türkiye'de üç grupta toplanır: 1. üniversiteler, 2. akademiler, 3. yüksekokullar. Bunlardan akademiler dört bölüm halinde faaliyet gösterir: 1. iktisadî ve ticarî ilimler akademileri; 2. güzel sanatlar akademileri; 3. sosyal hizmetler akademileri; 4. devlet mühendislik ve mimarlık akademileri. Yüksekokullar 17 meslek dalında eleman yetiştirir. Bk. YÜKSEKOKUL.

Yükseköğretim kurumları 1965'e kadar yalnız devlet tarafından kurulduğu halde bu tarihte çıkarılan 625 Sayılı kanunla özel ve tüzel kişilerin özel yüksekokul açabilmesine izin verildi. Ancak bu kanun 1971'de Anayasa mahkemesince iptal edildi. Bu tarihte 9 resmî, 38 özel yüksekokul bulunuyordu. Buralarda okuyan öğrenci sayısı 78 000 civarındaydı. Kanunun iptalinden sonra özel yüksekokulların bir kısmı fakülte haline getirildi, bir kısmı da fakültelere bağlandı. (M)

Yüksek Öğretim Genel müdürlüğü, Millî Eğitim bakanlığına bağlı müdürlük. Görevleri: üniversitelerin bakanlıklarla ilgili işlerini yürütür; yeni üniversite ve fakültelerin açılmasını sağlar; açılan üniversite ve fakültelerin muhtariyetlerini kazanıncaya kadar yönetmelikle ilgili işlerini yürütür; devlet hesabına yabancı dil imtihanına girenlerin işlemlerini yapar ve sınav sonuçlarını duyurur; devlet hesabına dış ülkelere gönderilen öğrenci, öğretmen ve memurların işlemlerine bakar. Ayrıca yabancı ülkelerdeki öğrenci müfettişliklerinin ve kültür ataşeliklerinin çalışmalarını yönetir. (M)

Yüksek öğretmen okulları, liselere ve dengi okullara, ilköğretmen okullarına, eğitim enstitülerine öğretmen yetiştirmek amacıyle kurulmuş (1848); Millî Eğitim Bakanlığı Öğretmen Okulları Genel müdürlüğüne bağlı eğitim kurumları. Öğrenim süresi dört yıl olan bu okulların öğrencileri fen bilimleri dallarındaki dersleri fakültelerde takip eder, ayrıca meslek dersleri görürler. 1971-1972 Döneminde Ankara, İstanbul ve İzmir'de bulunan üç yüksek öğretmen okuluna, hazırlık sınıflarında okuyanların dışında 1 198 öğrenci (364'ü kız) devam ediyordu. Türkiye'de ilk yüksek öğretmen okulu, *Dârülmuallimîni Âli* adıyle 1848'de İstanbul'da kuruldu. Bu okulun amacı rüştiyelere öğretmen yetiştirmekti. 1890'da da *Dârülmuallimîni Âliye* adıyle ikinci bir okul faaliyete geçirildi. Bunların ikisinde de öğrenim süresi iki yıldı ve okulların fen ve edebiyat bölümleri vardı. Daha sonra Dârülmuallimîni Âliye, üniversiteye (Dârülfünun) bağlandı (1908). Bu okulların adı Cumhuriyet döneminin başlarında *Yüksek Muallim mektebi* olarak değiştirildi (1924); öğrenciler aynı şekilde fen bilimleriyle ilgili dersleri fakültelerde takip ettiler. Dârülmuallimîni Âliye üniversitenin bünyesinde eridiği için bir tek yüksek öğretmen okulu vardı ve İstanbul'da bulunuyordu. Köy enstitülerinin kuruluşundan sonra Yüksek Öğretmen okuluna paralel olarak Ankara'da, Hasanoğlan'da bir de Yüksek Köy enstitüsü kuruldu; ancak köy enstitüleriyle birlikte bu kurum da yapısı değişerek ortadan kalktı. Ankara'da (1959), İzmir'de (1969) birer yüksek öğretmen okulu daha kuruldu. (M)

Yüksek Planlama kurulu, iktisadî ve sosyal siyaset hedeflerinin tayininde, Bakanlar kuruluna yardımcı olmak üzere meydana getirilen kurul. Devlet Planlama teşkilâtının birimlerindendir. Başbakan veya başbakan yardımcısı, Bakanlar kurulunca seçilecek üç bakan, planlama müsteşarı, İktisadî Planlama dairesi başkanı, Sosyal Planlama dairesi başkanı ve Koordinasyon dairesi başkanından oluşur. Hazırlanmış planların, Bakanlar kuruluna sunulmasından önce plan hedeflerinin uygunluğunu inceleme görevi de vardır. (M)

Yüksek Sağlık şûrası (YSŞ), sağlık işlerinin düzenlenmesiyle görevli şûra. Kurul, yeniden seçilebilen üçü her yıl değişen ve üç yıl için göreve getirilen, sağlık ve sosyal yardım bakanı tarafından seçilerek, başbakanın teklifi, cumhurbaşkanının onayı ile tayin edilen dokuz üyeden meydana gelir. Bu üyelerin yanında biri bakanlık müsteşarı olmak üzere Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığı teşkilâtından gelen dört tabiî üye de bulunur. YSŞ, sağlık ve sosyal yardım bakanının (veya uygun göreceği kimsenin) başkanlığında, seçilmiş üyelerin en az beşinin katılması ile toplanır, 2/3 çoğunlukla karar verir. YSŞ, sürekli çalışan bir kurul değildir; Ankara'da şubat, mayıs ve kasım aylarında, en az onar gün olağan toplantılarını yapar. Görevleri: Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığının vereceği yüksek sağlık ve sosyal yardım meseleleri hakkında görüşünü ve önerisini bildirmek; sağlık ve sosyal yardıma ilişkin kanun, tüzük, yönetmelikleri en yetkili merci olarak incelemek ve görüşünü bildirmek; hekimlik ve buna ilişkin dallarda çalışanların mesleklerinin icrasından doğan adlî (tıbbî, hukukî) meselelerde bilirkişi olarak bilimsel görüşünü bildirmek. (M)

Yüksek Soruşturma kurulu, 27 Mayıs ihtilâlinden sonra sanıkların sorumluluklarını araştırmak, haklarında son tahkikatın açılıp açılmamasına, haklarında tahkikat açılanların Yüksek Adalet divanına sevk edilip edilmemesine karar vermek yetkilerine sahip olarak, o tarihte yürürlükte bulunan geçici Anayasa gereğince teşkil edilmiş (1960) yardımcı yargı organı. 1924 Anayasasının yerini almak üzere Millî Birlik komitesince hazırlanarak 12 haziran 1960'ta kabul edilen ve 27 haziran 1960 tarihinden itibaren yürürlükte sayılan 28 maddeden ibaret geçici Anayasanın 6. maddesinde Yüksek Soruşturma kurulunun Bakanlar kurulunca teklif edilecek adaylar arasından seçilecek bir başkan ve 30 üyeden meydana gelmesi, merkezinin Ankara'da olması, kararlarda yeterli oy sayısının 17 kabul edilmesi, kurulun tutuklama kararı verebilmesi ve bu kurulca verilecek kararlar aleyhine kanunî yolların kapalı olması öngörülüyordu.

Millî Birlik komitesi 1960'ta yaptığı toplantılar sonunda Yüksek Soruşturma kurulu üyelerini Yargıtay, Danıştay ve Askerî yargıtay üyeleri olan adaylar arasından seçti, başkanlığa da Yargıtay 6. Ceza dairesi başkanı Celâlettin Kurelman getirildi; daha sonra Kurelman, yerini Yargıtay'dan Hayrettin Şakir Perk'e bıraktı.

Yüksek Soruşturma kurulu 7 temmuz 1960'ta faaliyete geçti ve dokuz kişilik bir Merkez Soruşturma kurulu, buna bağlı olarak da üçer kişilik yedi tali soruşturma kurulu kurdu. Alt kurullar, gerek doğrudan doğruya Yüksek Soruşturma kuruluna, gerek Millî Birlik komitesine yapılan ihbarları da dikkate alarak hazırladıkları raporları üst merciye intikal ettirdiler ve burada düzenlenen dosyalar da Yüksek* Adalet divanına gönderildi. (M)

YÜKSELEN sıf. (*yükselmek*'ten *yüksel-en*). Yukarı çıkan.

— Astron. Ufkun altından üstüne doğru hareket eden bir gökcismi (yükselen gökcisimleri) veya tutulum düzlemini geçerek güneyden kuzeye doğru hareket eden bir gezegen (bir gezegen yörüngesinin yükselen düğümü) için kullanılır.

— Hidrol. *Yükselen sular,* geçirgen olmayan ve çanak biçiminde toprak tabakalarının tuttuğu bir yeraltı su örtüsünün suları. (Artezyen kuyuları suyun fışkırarak yeryüzüne çıkmasına yol açar.) [L]

YÜKSELİM i. (*yükselmek*'ten *yüksel-i-m*). Astron. Bir gökcisminin veya gökyüzünün herhangi bir noktasının ekvatora uzaklığı; *yükselim dairesi* denilen ve ekvatora dik olan büyük bir daire yayı ile ölçülür.

— ANSİKL. Astron. *Yükselim,* ekvatordan itibaren 0° ile 90° arasında ölçülür; Kuzey yarıkürede bulunan gökcisimleri için artı, Güney yarıküredekiler için eksidir. Yükselim ve açılım, bir gökcisminin gökyüzündeki konumunu belirlemek ve tanımak imkânı veren iki koordinattır. Gökkürenin aynı paraleli üzerinde bulunan bütün noktalar aynı yükselime sahiptir. Bir gökcisminin yükselimini ölçmek için, gökcismi meridyenden geçerse duvar dairesinden, bu gökcismi meridyen düzleminde değilse ekvator dairesinden faydalanılır. Böylece elde edilen ölçüler gökcisminin *görünür* yükselimini verir. Daha sonra *gerçek* yükselimi elde etmek için, kırılmayı, sapmayı, devinmeyi ve üğrümü (güneş sistemine dahil bir gökcismi söz konusu ise, ayrıca ıraklık açısını) hesaba katarak düzeltmeler yapmak gerekir. (L)

YÜKSELİŞ i. (*yükselmek*'ten *yüksel-iş*). Yükselmek eylemi veya tarzı.

— Balist. *Yükseliş açısı,* ateşli silâhlarda, yükseliş hattı ile namlu ağız yatayı arasındaki açı. (*Eşanl.* MERMİ YOLU.) || *Yükseliş hattı,* herhangi bir hedefe yöneltilmiş bir topta, namlu ekseninin uzantısına verilen ad. (ML)

YÜKSELME i. (*yükselmek*'ten *yüksel-me*). Yükselmek eylemi: *Gene yükselme ümitleri pek ziyade* (H. R. Gürpınar).

— Coğ. Suların kabararak yüzeyinin yüksek duruma gelmesi olayı.

— Havc. *Yükselme hızı,* zaman birimi içinde bir uçağın kazandığı irtifa: *Bir uçağın yükselme hızı genellikle sanayide metre ile ölçülür.* || *Yükselme kuvveti,* Arkhimedes ilkesine göre bir balonun havada yükselmesini sağlayan kuvvet: *Bir balonun yükselme kuvveti, balonun hacmindeki bir havanın ağırlığından bu balonun ağırlığı çıkarıldığı zaman kalan ağırlığa eşittir.*

— Hidrol. *Birikimle yükselme,* bir ırmak yatağının dibinin alüvyon birikmesiyle büyük ölçüde yükselmesi.

— Jeol. Bir bölgede yer kabuğunun geniş bir kesiminin yükselme geçirmesi. Bk. ANSİKL.

— Meteorol. Aşağıdan yukarıya doğru yönelmiş düşey bir bileşeni olan hava akımının hareketi: *Yükselme, yelken uçuşları için gereklidir.* Bk. ANSİKL.

— Patol. *Nabız yükselmesi,* nabzın hızlı ve kuvvetli atması.

— ANSİKL. Jeol. James Hutton ve Leopold von Buch, dağ zincirleri oluşumunu, yanardağ kayalarının iç itmeleri sonucu yüzey topraklarının *yükselme*'sine bağlarlar. Bugün yerkabuğu hareketleri jeologlar tarafından ikiye ayrılır: dağoluş hareketleri ve epirogenez hareketleri. Dağoluş hareketleri kıvrımlanmaların sonucudur (bk. KIVRIM, AŞMA); kıvrımlanmış dağ zincirlerinin tanınması dağoluş hareketleriyle gerçekleştirilir. Epirogenez hareketleri, kıta kütlelerinin düşeysel salınımlarıyle (pozitif veya negatif) ortaya çıkar; şimdi gerçek yükselmeler olarak yalnız bunlar kabul edilir; bunlar kocaman dağ zincirlerinin meydana gelmesine yol açabilir (Grönland, Norveç). Pozitif epirogenez hareketleri, denizin gerilemesiyle, negatif hareketlerse denizin ilerlemesiyle kendini gösterir; deniz çökeltilerinin incelenmesi bu olay üstüne bazı bilgiler verir.

Kıyı salınımları gözlemlenebilir. Avrupa'nın kuzeyinde, Kuzey İsveç kıyıları Botten körfezinde yüzyılda 1 m kadar yükselmektedir. Buna karşılık Scanie ve Güney Danimarka su altına gömülmektedir.

Kuzey Amerika'da, Saint-Laurent ve Büyük Göller bölgesi çok belirgin bir şekilde yükselmektedir. Bundan başka, Michigan gölü kıyılarında kuzeydoğuya doğru yükselen ve güneye doğru alçalan çökeltilerin ortaya çıkardığı bir tahtıravalli hareketi göze çarpar. Hollanda'da yavaş yavaş su altında alçalmaya yol açan salınımlar görülür; Hollandalılar setler kurarak bu salınımlarla mücadele etmektedirler.

— Meteorol. Çoğu zaman birlikte meydana gelen dört tip yükselme vardır: 1. *dinamik yükselmeler,* alçak tabakalarda hava kütlelerinin yakınsamasından ileri gelir; 2. *engebe yükselmeleri,* engel ve sürtünme etkisinden ileri gelir; 3. *termik yükselmeler,* yeryüzündeki sıcaklık farklarından ileri gelir: sıcak toprak üzerinde hava yükselir ve yoğunluk etkisiyle soğuk toprak üzerinde alçalır. (Bu ısı konveksiyonu mekanizması yelken uçuşlarında kullanılır. Meselâ bir buğday tarlası ile bataklık arasındaki birkaç derecelik fark bu olayın açıkhavalarda doğması için yeterlidir); 4. *kararsızlık yükselmeleri,* düşey termik gradyanı çok yüksek hava kütlelerinde ortaya çıkar (bk. KARARLILIK). [LM]

YÜKSELMEK geçz. f. (esk. türk. *yüksemek*'ten *yükse-l-mek*). Yükseğe çıkmak: *Uçaklar uzaklaştıkça yükseliyorlar* (Y. K. Karaosmanoğlu). || Şiddetlenmek, artmak: *Ses*

yükseldi: —Nasıl!.. Nasıl!.. Bir daha oku! (Ahmed Rasim).. *İlk geceler kendini bilmeyecek kadar ateşi yükselmişti* (Sabahattin Ali). || Yüksek duruma gelmek, artmak: *Son günlerde et fiyatları durmadan yükseliyor.* || *Mec.* Aşaması artmak: *Memurlukta yükselmek.*

— Astron. [Gökcisimleri için Meridyeni geçtikten sonra ufka yaklaşmak. || Yükselimlerin değişmesiyle, ekvatordan uzaklaşmak: *Güneş, dönenceler arasında bazen kuzey, bazen de güneyde yükselir.*

— Denizc. *Dalga ile yükselmek,* [gemi için] dalga etkisiyle rahatça ve sallanmadan yükselmek.

— Mus. Art arda kalından inceye geçmek: *Ses, tam ve yarım tonlar halinde yükseliyor.* || Bitişik veya ayrık aralıklarla kalından inceye gitmek: *«do»ya kadar yükselmek.* || Tonu yükseltmek: *«fa» biraz düşük, yükseltilmeli.* (ML)

YÜKSELTEÇ i. ve sıf. (*yükseltmek*'ten *yüksel-eç*). Radyotek. *Yeni.* Elektrik işaretlerinin gerilimini, şiddetini veya gücünü artırmağa yarayan âlet. (*Eşanl.* AMPLİFİKATÖR.) [Bk. ANSİKL.] || *Doğru akım yükselteci,* bir elektrik büyüklüğünün periyodik olmayan yavaş değişimlerini veya çok düşük frekansları yükseltmek için kullanılan yükselteçlere yanlış olarak verilen ad. || *Magnetik yükselteç,* demir çekirdekli indükleçlerin özelliklerinden yararlanan ve özellikle servomekanizma kumanda sistemlerinde kullanılan yükseltici tertibat. || *Parametrik yükselteç.* işaretin bir andaki genliğinin fonksiyonu olarak değişebilen sığalı veya selfli bir reaktans kapsayan yükselteç. || *Yükselteç lamba,* röle gibi çalışarak alçak, orta veya yüksek frekans yükselteci vazifesi gören elektronik lamba.

— Sibern. Bir dış kaynaktan enerji alarak, bir olayın şiddetini arttıran âlet. Bk. OTOMATİK *kontrol.*

— ANSİKL. Radyotek. Lambalı veya transistorlu *yükselteç*'ler, yeraltı kablolarında telefon veya telgraf işaretlerinin gücünü artırmak için, yüksek frekans tekniğiyle haberleşmelerde ve uzun telefon devrelerinde röle şeklinde kullanılır. Yüksek frekans tekniğinde kullanılan yükselteçler çok çeşitlidir. Bu yükselteçler, yükseltilecek dalgaların frekansına (yüksek frekans ve televizyon alıcılarında, videofrekans), elektronik lambalar veya transistorlar arasındaki bağlantı şekline (ayarlı veya periyotsuz transformatörler veya direnç, öz indükleme veya geçiş kondansatörlü tıkaç devre gibi empedansla yapılan bağlantılar veya kaskatlı montajlarda olduğu gibi doğrudan bağlantılar) ve yükseltilecek fiziksel büyüklüğe göre (gerilim yükselteçleri, akım veya güç yükselteçleri) sınıflandırılır. *Parametrik yükselteç,* ya kendi öz frekansı ya da başka bir frekans üzerinde, işaretin yükselmesini sağlayan bir frekans tayfının meydana gelmesine yol açar. Bu âletin en büyük üstünlüğü, hiperfrekans halindeki çok zayıf işaretlerin («radar» yankılarının veya telekomünikasyon uydularının ilettiği işaretlerin) alınması için, gürültü faktörünün çok düşük olmasıdır. (L)

YÜKSELTGEME i. (*yükseltmek*'ten *yüksel-ge-me*). Elektrokim. *Elektrokimyasal yükseltgeme,* anotta oluşan ve elekronların uzaklaştırılmasına veya atom ya da iyonlara artı yük eklenmesine yarayan işlem.

— Kim. Bk. ANSİKL. (*Eşanl.* OKSİTLEME.) || *Yükseltgeme sayısı,* bir kimyasal bileşimde, bir elementin yükseltgeme derecesini belirtmeyi sağlayan sayı.

— ANSİKL. Kim. Dar anlamıyle *yükseltgeme,* bir maddenin üzerine oksijen bağlanması, indirgeme ise bunun tersidir; genellikle her iki olay da birlikte meydana gelir; 2Cu O + C → 2Cu + CO_2 tepkimesinde, karşılıklı olarak bakır oksidin indirgendiği, karbonun da yükseltgendiği görülmektedir; bakır oksit yükseltgen, karbon ise indirgendir; tepkime de redoks'tur.

● *Genelleştirme.* Halojenler, kükürt gibi birçok element, bazı tepkimelerinde oksijen gibi davranır; özellikle madenler ve hidrojen üstüne yaptıkları etki oksijenin etkisiyle karşılaştırılabilir. Meselâ, sodyumun oksijen içinde yandığı gibi klor içinde yanması, madenin yükseltgenmesidir. Klor içindeki yükseltgenme sonucunda NaCl, daha doğrusu Na^+ Cl^- elde edilir; çünkü sodyum klorür iyonlardan oluşmuştur. Sodyumun Na iyonuna dönüşmesi, sodyumun yükseltgenmesidir; bu yükseltgenme elektron kaybıyle elde edilir; bu bir elektron verme olayıdır. Buna karşılık, klorun Cl^- klorür iyonu halinde indirgenmesi, elektron tespiti sonucu olur; bu bir elektron alma olayıdır. Bu tür bir görüş şekli yükseltgeme ve indirgeme kavramlarının genelleştirilmesidir ve bu genelleştirme, basit iyonlar arasında oluşan, çözelti halindeki redoks tepkimelerine uygulanabilir; meselâ: kalay II tuzu, çözelti halindeki demir III tuzunu, demir II tuzu halinde indirger; kalay II tuzu da yükseltgenerek kalay IV tuzu haline gelir.

$$2\,Fe^{3+} + Sn^{2+} \rightarrow 2\,Fe^{2+} + Sn^{4+}$$

şeklinde yazılan tepkime, demir III iyonunun bir elektron kazanarak demir II iyonuna indirgendiğini, kalay II iyonunun bir elektron kaybederek kalay IV iyonuna yükseltgendiğini belirtmektedir. Şematik olarak tepkime, $2\,Fe^{3+} + 2\,e^- \rightarrow 2\,Fe^{2+}$ ile $Sn^{2+} \rightarrow Sn^{4+} + 2\,e^-$, e^- şeklinde bölünür burada e^- elektron yükünü (negatif) belirtir. Karmaşık iyonların araya girdiği ve etkin maddelerin molekül halinde olduğu durumlarda da aynı şekilde bir oluşum vardır; yalnız anlatım biraz daha karışıktır.

Tuzlu çözeltilerin elektroliz olayı da redoks olaylarıdır; katotta indirgeme vardır; katodun taşıdığı elektronlar pozitif iyonları (katyon) indirgeyerek nötürleştirir; anotta yükseltgenme vardır; anot, negatif yüklü iyonlar (anyon) tarafından bırakılan elektronları soğurur.

● *Yükseltgeme sayısı.* Element moleküllerinde atomlar simetrik bir rol oynar ve kovalans ile birbirlerine bağlanır; bu moleküllerl meydana getiren elementlerin yükseltgeme sayısı sıfır kabul edilir. Bileşik cisim moleküllerinde bağlar az çok iyonik karakterdedir; burada elektronegatif elementlere negatif bir yükseltgeme sayısı, elektropozitif elementlere de pozitif bir yükseltgeme sayısı verilir. Bu yükseltgeme sayısının değeri, eğer bütün bağlantıları elektrovalansla olursa, element atomunun sahip olacağı elektrik yükünü gösterir; o halde bu, element atomunun kaybedeceği pozitif veya negatif elektron sayısıdır. Bundan da, bir molekülde, bütün elementlerin yükseltgeme sayılarının cebirsel toplamının sıfır olduğu sonucu çıkar. Bir basit iyonda, yükseltgeme sayısı yüküne eşittir (elektron yükünün mutlak değerini birim alarak); karmaşık bir iyonda bu yük, iyon içindeki elementlerin yükseltgeme sayılarının cebirsel toplamını belirtir.

Yukarıda anlatılanlardan, ametallerle yaptığı bileşimlerde, hidrojenin yükseltgeme sayısının +1 olduğu sonucu çıkar (madenî hidrürlerde —1 olur). Normal oksitlerde, oksijenin yükseltgeme sayısı —2'dir. Bu değerler, suyun H_2O yükseltgeme sayıları toplamının sıfır olduğunu gösterir. Buna göre diğer yükseltgeme sayıları da bulunur: HCl'de, klorun yükseltgeme sayısı —1'dir; SO_2'-de kükürtünkü + 4'tür v.b.

Bir kimyasal tepkime sırasında bir elementin yükseltgeme sayısı değişirse, bir redoks var demektir. Yükseltgeme sayısı artan element yükseltgenmiş, yükseltgeme sayısı azalan element de indirgenmiştir. Moleküller içindeki yükseltgeme sayıları toplamı sıfır olduğu için bu iki değişiklik birbirine denk oluyor demektir; bunun bilinmesi, kimyasal tepkimeleri gösteren denklemlerin dengelenmesini sağlar. Meselâ, sülfürik asidin karbona etkimesiyle, karbonun yükseltgeme sayısı 0'dan +4'e çıkar, kükürtünkü de +6'dan +4'e iner; şu halde bir karbon için iki kükürt gerekmekte ve denklem aşağıdaki şekilde yazılmaktadır:

$$2\,H_2SO_4 + C \rightarrow 2\,SO_2 + CO_2 + 2\,H_2O.$$

Bazen, aynı element kısmen yükseltgenir, kısmen de indirgenir; tepkimeye «dismütasyon» denir; meselâ, karbon monoksidin (karbonun yükseltgeme sayısı +2'dir) bozunması serbest karbon (yükseltgeme sayısı 0) ile karbon dioksit (yükseltgeme sayısı +4) verir:

$$2CO \rightleftarrows CO_2 + C.$$

Bu kavram, yükseltgenlerin ve indirgenlerin karşılıklı doz tayininde de aynı şekilde önemlidir. Yükseltgeme sayısı birimine tekabül eden *yükseltgeme eşdeğeri* veya *indirgeme eşdeğeri* ile litredeki eşdeğer sayısı olan bir çözeltinin *normalitesi* tanımlanır. Normalitesi aynı olan yükseltgen ve indirgen çözeltiler eşit hacimlerde birbirine etki eder. Bk. YÜKSELTGEN- *indirgen ölçümü.* (L)

YÜKSELTGEME-İNDİRGEME bls. i. Kim. Bk. REDOKS.

YÜKSELTGEN sıf. (*yükseltmek*'ten *yüksel-gen*). Kim. Yükseltgeme özelliği olan: *Yükseltgen işlem.*

◆ i. Yükseltgeme özelliği gösteren madde: *Bazı asitler, alkol üzerine yükseltgen olarak etkir.* || *Yükseltgen-indirgen ölçümü,* bir yükseltgenin bir indirgenle veya bir indirgenin bir yükseltgenle doz tayini. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Yükseltgen* olarak en çok kullanılan maddeler şunlardır: 1. solunumda, çeşitli yanma olaylarında önemli bir rol oynayan, havanın *oksijen*'i, *ozon, oksijenli su;*

2. *halojenler,* özellikle klor ve brom ve genellikle alkali ortam halinde, meselâ javel suyu şeklinde;

3. derişik *sülfürik asit, nitrik asit,* laboratuvarlarda ve sanayide çok geniş uygulama alanları vardır;

4. *manganez dioksit,* krom anhidrit gibi maden *oksitler;*

5. yükseltgeme özellikleri gösteren potasyum permanganat, alkali kromatlar ve bikromatlar, kloratlar, nitratlar v.b. gibi *tuzlar.*

● *Yükseltgen - indirgen ölçümü* için «normal» veya daha çok, desinormal yükseltgen veya indirgen çözeltisinden faydalanılır: normal yükseltgen çözelti, litre başına bir elektrongramlık, yani N elektronluk (N, Avogadro sayısı) bir soğurma kapasitesine sahiptir (bk. YÜKSELTGEME); bir litre normal indirgen çözeltisi bir oksitleyiciye bir elektrongram boşalttırır; bu çözeltiler, asit-alkali ölçümündeki normal çözeltilerde olduğu gibi, hacimde birbirine tekabül eder. Meselâ, iyot çözeltisinin yükseltgen karakteri $I + e^- \rightarrow I^-$ şemasıyle gösterilebilir: buna göre, normal iyot çözeltisi litre başına bir atomgram iyot kapsayacaktır; bundan dolayı, genellikle, kullanılan n/10 çözeltisi litre başına 127/10 = 12,7 gr iyot kapsar. Buna karşılık $KMnO_4$ asidi çözeltisinin kullanılışı,

$$MnO_4^- + 8\,H^+ + 5\,e^- \rightarrow Mn^{2+} + 4\,H_2O$$

şeması ile gösterilir; buna göre N/10 $KMnO_4$ eriyiği, litre başına $\frac{1}{5x10}$ $KMnO_4$, yani litrede 3,16 gr $KMnO_4$ kapsar. (L)

YÜKSELTİ i. (*yükselmek*'ten *yüksel-ti*). Coğ. *Yeni.* Bir noktanın deniz yüzeyinden yüksekliği, rakım: *Kars'ın yükseltisi. Ankara'nın yükseltisi.* || *Mutlak yükselti,* bir noktanın ortalama deniz seviyesinden yüksekliği. || *Nispî yükselti,* bir noktanın başka bir noktaya oranla yüksekliği.

— Patol. *Yükselti rahatsızlığı,* dağda veya uçakla yükseltinin yol açtığı rahatsızlıkların tümü.

— ANSİKL. *Yükselti ölçümü.* Yükseltiler seviye farkı işlemleriyle ölçülür. Deniz seviyesinden yükseklikleri ölçmek için bir limanda «temel noktası» veya «sıfır seviyesi» denen bir ana nokta seçilir. Maregraf veya medimaremetre denen özel bir cihaz dalgaların ortalama seviyesini tespite imkân verir: bu nokta sıfır seviyesidir. Resmî yükseltiler, duvarlar veya kayalara asılı seviye farkı işareti denen bir console ile belirtilir. Bunların üzerinde, bulunulan noktanın yükseltisi ve bir sicil numarası yazılıdır.

● *Yükseltinin insan üstündeki etkisi.* Yükselti, organizma üstünde, özellikle solunulan havada kısmî oksijen basıncının azalması, toplam basıncın azalması, sıcaklığın düşmesi ve güneş ışınlarının etkisiyle kendini gösterir. Çok yüksek yerlerde başka rahatsız edici etkenler de görülür: kozmik ışınlar, havanın iyonlaşması. Dağda özellikle dağ hastalığının meydana gelmesine yol açan

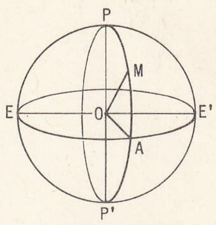

yükselim (astron.) PP' kutuplar çizgisi; EE' ekvator; PMP', yükselim dairesi; AM, M gökcsiminin yükselimi

hipokapni (kanda karbondioksit gazının azalması) ve hipoksemi'yi (kanda oksijen gazının azalması) yaratan kısmî oksijen azalması önemlidir. Dağ hastalığında nefes alıp verme sıklaşır, nabız hızlanır, atardamar basıncı yükselir, duyu alma organlarının çalışmasında bozukluklar ortaya çıkar. Dağ rahatsızlığında bütün dış uyarılara karşı kayıtsızlık ağır basar. Kısa süre sonra ortaya çıkan şuur kaybını, solunumun durması, sonra kalbin yavaşlaması ve durması izler.

Müzmin dağ rahatsızlığı, ya ferdin yükseltiye alışamamasının veya iklim alışkanlığının ortadan kalkmasının sonucudur. Bu rahatsızlık ailevî özelliktedir; yerini dağ hastalığına bırakabilir veya iklime alışmadan çok sonra ortaya çıkabilir. Başlıca özellikleri günden güne halsizleşme, yer yer kan dolaşımı bozuklukları, kalp ve kan damarları bozuklukları, sindirim bozukluğudur. Ayrıca özellikle üremeyi engelleyen *belirtisiz dağ rahatsızlıkları* da vardır.

İklime alışmanın iç süreci iyi bilinmez. Özellikle Himalaya tırmanışları sırasında yapılan gözlemler, yükselti arttıkça iklime alışmanın güçleştiğini de ortaya koydu. İdmanlı bir dağcının 6 500-7 000 m'ye alışması için beş altı hafta çalışması gerekir. Bu yükseltilerin ötesinde bozulma süreçlerini, iklime alışmanın kazandırdığı yetenekler telâfi edemez. Bu sınırın ötesinde denekler kısa süre içinde bitkinleşir, bu yüzden oksijen verici âletler kullanılır. En iyi iklime alışma metodunun birbirini izleyen sahanlıklardan yararlanma olduğu sanılır: 5 000, 6 000, 6 500 m'ye çıkılırken sık sık yeniden toparlanmak için daha az yükseltilere (4 700, 5 000, 5 300 m'ye) dönülür.

Havacılarda yükselti hastalığı ya sinir ve hareket bozuklukları (heyecan, saldırganlık, esenlik duygusu ve saçmalama) veya atalet ve uyuklama ile beliren yükselti sarhoşluğuna dönüşür. Bu iki çeşit yükselti rahatsızlığı artarak şuur kaybına yol açar.

● *Yükseltinin bitkiler üstündeki etkisi*. Bu etkinin ilk belirtisi bitkilerin kat kat yükselmesi ve bitki gruplaşmalarıdır. Meselâ dağların aşağıdan yukarıya doğru çeşitli «bitki katları» şunlardır: büyük ölçüde tarımın devam ettiği alt dağ katı (1 000 m'ye kadar), ormanlarla nitelenen dağ katı (1 800 m'ye kadar), daha yukarda otlaklardan, kayalardan başka şey bulunmayan as Alp ve Alp katları.

Ama yükselti, iklimleri de bitkileri önemli ölçüde etkiler. Meselâ birçok ova bitkisi dağda yaşamağa devam eder; ama ovada bir yıllık olan bu bitkilerin kökleri, iki yıllık bitkilerde olduğu gibi çok gelişir. Öte yandan toprak üstündeki kısımları kısalır ve çoğunlukla yere yapışır. Meselâ bazı söğüt ve huş ağaçlarının boyu çok yaşlı olmalarına rağmen beş on metreyi geçmez ve bunlar yılda ancak 1 sm kadar uzayabilir. (LM)

YÜKSELTİCİ sıf. (*yükseltmek*'ten *yükselt-ici*). Yükselten, yukarı çıkaran.

— Mad. oc. *Yükseltici zincir*, bir rampa

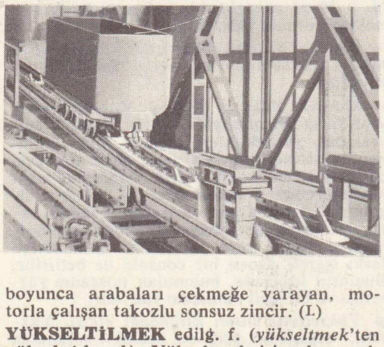

boyunca arabaları çekmeğe yarayan, motorla çalışan takozlu sonsuz zincir. (L)

YÜKSELTİLMEK edilg. f. (*yükseltmek*'ten *yükselt-i-l-mek*). Yükseltmek işine konu olmak. (M)

YÜKSELTİLMİŞ sıf. (*yükseltilmek*'ten *yükseltil-miş*). Yukarıya çıkarılmış, yüksek hale getirilmiş.

— Denizc. *Yükseltilmiş kıç güverte*. Bk. GÜVERTE. (M)

YÜKSELTİ-YOĞUNLUK blş. i. Havc. Hava araçlarında, bölgesel sıcaklığın fonksiyonu olarak düzeltilen yükselti-basınç'tan itibaren tahmin edilen yükselti. (L)

YÜKSELTME i. (*yükseltmek*'ten *yükseltme*). Yükseltmek işi.

— Mal. huk. *Paranın değerinin yükseltilmesi*, paranın itibarî değerinin artırılması.

— Radyotek. Bir gerilimin, bir akım şiddetinin veya bir elektrik gücünün yükseltici bir cihazla (amplifikatör) artırılması. || *Bir cihazın yükseltme gücü*, çıkışta elde edilen yükseltilmiş büyüklüğün değeri ile yükseltecin girişine uygulanan büyüklüğün değeri arasındaki oran. (ML)

YÜKSELTMEK geçl. f. (*yükselmek*'ten *yüksel-t-mek*). Yükseğe çıkarmak, yukarı kaldırmak. || —*Teşm. yol.* Şiddetlendirmek, artırmak: *Anlatırken ne sesini yükseltmiş ne de ellerini her zamankinden çok kullanmıştı* (Kemal Tahir). *Fiyatları yükseltmek*. || Rütbe veya mevki bakımından daha yüksek duruma getirmek: *Birini müdürlükten genel müdürlüğe yükseltmek*. || Yüksek değerli kılmak, yüksek bir düzeye getirmek, geliştirmek: *Türkçülük, Türk milletini yükseltmek demektir* (Ziya Gökalp). || *Mec.* Değerini olduğundan daha fazla göstermek: *Bu çocuğun yeteneklerini çok yükseltiyorsunuz*.

— Mat. Herhangi bir sayıyı kendisiyle birkaç kere çarpmak: *6 Sayısını üçüncü kuvvete yükseltmek*. (ML)

YÜKSÜK i. (esk. türk. k.). Dikiş diken kimselerin, parmak derisini iğneden korumak için parmak ucuna taktıkları, kesik koni biçiminde ve genellikle bir ucu kapalı mahfaza.

— ÇEŞ. DEY. *Yüksük kadar*, miktarca pek az. || *Yüksükle ölçmek*, pek az vermek, esirgemek.

— Ask. *Çap yüksüğü*, çapları kontrol etmede kullanılan demir silindir. || *Sancak yüksüğü*, sancak sırığının alt ucundaki madenî yuvak.

— Bot. Bitkilerde kökün ucunu örten kısım. (Yüksüğün koruyucu bir rolü vardır. Konuk bitkilerdeki havaî köklerde yüksük bulunmaz.) || Basit bitkilerde karayosununda kapsülü örten kapak; bu kapak kapsülle kaynaşmaz, sporlar saçılacağı zaman düşer. || *Yüksük otu*. Bk. YÜKSÜKOTU.

— Denizc. *Yelkenci yüksüğü*, yelken diken işçinin avucuna geçirdiği demir halka; yelken iğnesini yelkene geçirmek için iğne bu halkaya batırılır.

— Saraçlık. Saraçların dikiş dikmede kullandıkları D şeklinde madenî halka. || *Yüksük kayışı*, üzerine bir yüksük tespit etmeğe yarayan, kendi üstüne katlanmış deri şerit.

— Sepetçilik. *Hasır örme yüksüğü*, hint kamışı dallarını örmeğe yarayan, uç çıkıntılı bir dikiş yüksüğü biçimindeki küçük âlet.

— ANSİKL. *Yüksük* İlkçağdan beri kullanılır. Romalılar ve Galya-Romalılarda yüksük, bronzdan, kemikten, fildişinden zeytin şeklinde ve aralıklı delikli olarak yapılırdı. Ortaçağda yüksüğün ucu yuvarlak bir şekil aldı; bazıları geniş bir halka şeklindeydi. Tuhafiyeciler, hattâ kıymetli madenden yapılanları kuyumcular tarafından satılırdı. Rönesans devrinde yüksük, özellikle iki değişik madenden yapılan ve amblemlerle, kıvrık dal şekilleriyle, çiçek ve meyve motifleriyle süslenmiş gerçek bir mücevherdi. XVII. yy.da Milano ve Blois, yüksük imalâtında uzmanlaşmış iki merkezdi. Üzeri ufak girintilerle oyulup işlenmiş yüksükler, madenden, kemikten, galalitten, gümüşten, v.b. yapılır. Terzi yüksüğünün her iki tarafı da açıktır ve parmağın ucunu korumaz. Körlerin yüksüğünde iğnelerin geçmesi için küçük bir girinti çıkıntı vardır. (ML)

YÜKSÜKOTU blş. i. Eldiven parmağı biçiminde çiçek açan, çok zehirli bitki; yaprakları yeşil veya alt tarafı kadifemsi tüylü, çiçekleri soluk sarı veya açık firfiri olur. (İlmî adı *digitalis*. Sıracagillerden.)

— ANSİKL. *Yüksükotu*'nun en çok tanınan türü *kızıl yüksükotu (Digitalis purpurea)*, iki yıllık bir bitkidir; boyu bir metreyi bulabilir; sapın ucunda ve yanlarında yer alan salkım halindeki güzel firfiri çiçeklerinden dolayı bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Baltalık ormanlarda kesimden sonra çok görülen bu zehirli bitkinin yapraklarında dijitalin denen ve kalp ilâcı olarak kullanılan bir alkaloit bulunur. Kireçli topraklarda ise *sarı yüksükotu (D. lutea)* yetişir.

— Eczc. Hekimlikte, kuru yerlerde biten yabanî bitkilerden iki yıllık olanların, bitki tam çiçek açacağı sırada toplanan yaprakları kullanılır. Yüksükotu kalp atışını yavaşlatır, kalp kasılmalarını düzgünleştirir ve kuvvetlendirir, ayrıca sidik söktürücü bir etki yapar. Bu nitelikler, son derece zehirli bir heterozitler karışımından ileri gelir; bu heterozitlerin başlıcaları dijitoksozit, yani dijitalin ve dijitonozit'tir.

Kızıl yüksükotundan *(D. purpurea)* başka *tüylü yüksükotu* da *(D. lanata)* hekimlikte kullanılır, bunda da ötekininkine benzeyen, fakat daha zehirli olan heterozitler bulunur. Yüksükotu toz veya tentür halinde ağız yoluyle alınır; etkin maddesi organizmada biriktiğinden kısa bir süre ve daima hekim gözetimi altında kullanılması gereklidir. (L)

YÜKSÜNMEK geçz. f. (*yük* > *yüksümek*'ten *yüksü-n-mek*). Bir şeyi, kimseyi veya işi kendine yük saymak, yük olarak kabul etmek: *Kimse kendilerinden yüksünmez; birçok insanlar onları neşe ve gamlarına ortak yaparlar* (R. N. Güntekin). [M]

YÜKÜM i. (*yük*'ten *yük-ü-m*). *Yeni*. Yapılması zorunlu olan iş veya bir işi yapma zorunluluğu: *Her insan için çalışmak bir yükümdür*. *Eşanl*. MECBURİYET. MÜKELLEFİYET. (M)

YÜKÜMLÜ i. ve sıf. (*yüküm*'den *yükümlü*). *Yeni*. Yükümü olan. *Eşanl*. MÜKELLEF.

◆ **Yükümlülük** i. *Yeni*. Yükümlü olma hali. (M)

YÜKÜNMEK geçz. f. (esk. türk. k.). *Esk*. Birine karşı duyduğu saygıyı göstermek için eğilmek, yere kapanmak veya diz çökmek. (M)

YÜLGÜ i. (esk. türk. *yülügü*'den). *Esk*. Tıraş bıçağı, ustura. (M)

YÜLÜK sıf. (esk. türk. *yülimek*, tıraş etmek > *yüli-k*'ten). Tıraş edilmiş, yülünmüş. (M)

YÜLÜMEK geçl. f. (esk. türk. *yülimek*'ten). Vücuttaki fazla kılları ustura ile almak, tıraş etmek. (M)

YÜMN i. (ar. *yumn*'dan). *Esk*. Uğur, mut, bahtiyarlık, bereket: *Yümn-i na'tinden güher olmuş Fuzuli sözleri / Ebr-i nisandan dönen tek lü'lü-i şehvare su* (Fuzuli). [M]

YÜMNA sıf. (ar. *yemîn* > *eymen*'den *yümnâ*). *Esk*. Sağ tarafta olan; sağ. || *Dide-i yümna*, sağ göz. (M)

YÜMNÎ sıf. (ar. *yümn*'den *yümnî*). *Esk*. Uğurla ilgili, uğura değgin. || Uğurlu.

◆ **Yümniye** sıf. *Esk*. Yümnî'nin dişili. (M)

YÜMNÎ, türk şairi (Süleymaniye kasabası 1845 - İstanbul 1924). Medrese öğreniminden sonra Süleymaniye Tomruk kitabetine, Süleymaniye Tahrirat müdiriyeti muavinliğine tayin edildi (1866). 1867'de Maliye nezaretine girdi. Eyüp rüştiyesi Farsça muallimliğine getirildi. 1870'te Babıâli Tercüme odasında, 1874'te Huy şehbenderliğinde görev aldı. Şarkîkarahisar, Mamuretülaziz, Van ve Musul müddeiumumîliklerinde bulundu. Eserleri: *Terkib-i Bend; Heft Peyker* (Yedi Çehre); *Nesayihü'l-Etfal* (Çocuklara Öğütler); *Müntehabat-ı Eş'ar-ı Farisî* (Farsça Şiirlerden Seçmeler); *Perde-i Esrar* (Sırlar Perdesi). [M]

Yümnî Tezkiresi, Kadı Yümnî'nin (öl. 1662) şairler tezkiresi (1620). Kafzade* Faizî'nin tezkiresi tarzında, yalnız şairlerin doğum-ölüm tarihleriyle eserlerinden birkaç kısa örnek veren ve bir bakıma ona zeyl (ek) olan *Yümnî Tezkiresi* tamamlanamamıştır. Bu tezkirede yirmi dokuz şairin hayat hikâyesi ve şiirlerinden örnekler vardır. (M)

YÜN i. (esk. türk. *yüŋ*'den). Bazı otçul memeli hayvanların (koyun, ankara keçisi, lama, deve v.b.) vücudunu örten, dokuma sanayiinde yatak, yastık, yorgan içi yap-

Foto. LAROUSSE

makta kullanılan yumuşak kıl demeti; özellikle koyun tüyü: *Yün eğirmek.* (Bk. YAPAĞI.) [Bk. ANSİKL.] || *Yün ipliği*, yünden yapılan ve kumaş yapımında kullanılan iplik. (Bk. ANSİKL.) || Sıf. Yünden yapılmış: *Ben üst üste iki yün fanila, kalın subay ceketi, kalın kaput giymiştim* (Kemal Tahir). *Yün kumaş. Yün çorap.*

— Tar. *Yün çuvalı*, başkanın oturması için Lordlar kamarasının ortasına yerleştirilen kare biçiminde, içi yün dolu, üzeri kırmızı kumaşla kaplı büyük çuval. (Bu âdet, Edward III tarafından yün ticaretinin önemini hatırlatmak için konmuştu.)

— ANSİKL. Türkiye'de koyunlar daha çok eti ve sütü için beslendiğinden yüncülük fazla gelişmemiştir. Büyük çapta karışık ve kaba elyaflı olan yerli *yün*'ler giyimden çok halı ve kilim yapımına uygundur. Kıvırcık, karaman, dağlıç ve karayaka gibi dört ana ırkta toplanan yerli koyunlar devamlı yer değiştirmeler yüzünden birbiriyle karışmıştır; bu ırkların safkanlarına sadece bazı bölgelerde rastlanır. Ayrıca koyunların bakımları da yetersizdir. Bu yüzden, türk koyunlarından elde edilen yünler kaba, sert, karışık elyaflı ve büyük çapta özürlüdür. Yerli koyun ırklarının ince yün veren merinos tipine çevrilmesi için çalışılmaktadır. Türk yünleri aynı özellikleri gösteren gruplar halinde değil, bölgelere göre sınıflandırılabilir: **1.** Trakya bölgesi (hakikî trakya) yünleri, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Batı İstanbul illerinde yetiştirilen kıvırcık cinsi koyunlardan elde edilir. Bunlar beyaza yakın krem renkte, uzun ve ortalama 48 / 50 s (DII/DI alman) inceliğinde diri tutamlı bir yün tipidir. Yılda bir defa kırkıldığından, keçeleşmiş elyaf fazladır. Boz, kahve ve siyah renklileri de vardır. Bu bölgenin en ince yünleri Babaeski, Hayrabolu ve Lüleburgaz kesimlerinde elde edilir. Edirne ve Uzunköprü yünleri biraz daha kabacadır. Kırklareli yünleri yüzde 35'ten fazla renklidir; **2.** Marmara bölgesi yünleri (Trakya tipi yünler), Çanakkale. Balıkesir, Bursa, Kocaeli ve İstanbul illerinde yetiştirilen büyük çapta kıvırcık ve az miktarda dağlıç koyunlarından elde edilir. Kaliteleri, bölgelere ve koyun ırklarına göre değişir: a) Bursa bölgesi, Karacabey'deki devlet aşılama çiftliği dolayısıyla daha çok yarımkan ve safkan merinos koyunlarıyle ince kıvırcık koyunları bölgesidir. Elde edilen yünler merinos aşılı koyunlardan alınan yünler dışında, ortalama Trakya bölgesi kıvırcıkları inceliğindedir. Yılda iki kırkım gördüklerinden elyaf daha kısadır. Renkli yün miktarı genel üretime oranla yaklaşık olarak yüzde 10'dur; b) Bandırma ve çevresinin (Bandırma, Manyas ve Gönen ilçeleri ve dolayları) kıvırcıklarından alınan yünler. Bursa bölgesi yünlerine benzer. Yılda iki defa kırkıldığından elyaf ince ve kısadır. Renkleri beyaza yakın kremdir. Bursa bölgesi yünleri gibi diri ve serttir; c) Balıkesir bölgesinde özellikle dağlıç koyunları hâkim olduğundan elyaf, öteki bölgelere oranla daha kaba ve karışıktır. Bu bölgenin ikinci kalite mallarıdır; ç) Kocaeli ve Çanakkale yünleri fazla değeri olmayan karışık ve kaba elyaflı yünlerdir. Doğu İstanbul bölgesi yünleri de bu gruba girebilir. Renkleri beyaza yakın kremdir. İçlerinde köpek kılı (ölü elyaf) ve gizli boz (renkli elyaf) bulunur. Ortalama elyaf inceliği 44/48 s (alman: DI/DII), uzunluğu 5-20 sm arasındadır; **3.** Ege bölgesi (İzmir) yünleri, piyasada izmir ve bergama yünleri adıyle satılan bu yünlerden izmir yünleri grubuna girenler, ege tipi Ödemiş, Aydın, Tire, Manisa. Menemen, Akhisar, Salihli ve dolaylarında yetiştirilen kama kuyruk (kıvırcık ve karaman, dağlıç kırması) koyunlardan alınır. Aynı grupta bulunan ince anadolu tipi de Denizli, Uşak, Kula ve dolayları sürülerinden alınır. İki sınıfın da ortak özelliği sert ve az karışık olmasıdır. Renkleri beyaza yakın kremdir. Ortalama incelik 48/50 s (DI/DII alman), uzunluk 7-20 sm arasındadır. Bergama yünleri, «yerli» ve «kıvırcık» olarak ikiye ayrılır. Yerliler daha çok izmir yünleri özelliğindedir; **4.** Batı Anadolu bölgesi (ince anadolu) yünleri, Eskişehir, Afyonkarahisar, Kütahya ve dolaylarında yetiştirilen dağlıç ırkı koyunlardan alınır. Renk, kıvırcık yünlerine göre biraz daha gri-beyazdır. Özellikle sırt taraflarında zayıf ve seyrek tutamlıdır. Elyaf oldukça karışık, köpek kılı (ölü elyaf) ve bazen gizli bozludur (renkli elyaf). Yıkama randımanları yüzde 45 - 48 arasındadır. Yünün iç tarafları elyaf yarılarına kadar siyah kirlidir. İncelik ortalama 44/48 s (DII/DI alman), elyaf uzunluğu 8-22 sm arasında değişir. Bu bölgenin en iyi ve en ince yün veren illeri Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya dolaylarıdır. Isparta, Burdur ve Antalya'nın bir kısmı da, daha kaba olmak şartıyle bu bölgenin ikinci kalite yünlerini verir. İnce anadolu yünlerinde az miktarda (yaklaşık olarak yüzde 1-2 arası) çakıldak da bulunur; **5.** Karadeniz bölgesi (karayaka) yünleri, Trabzon, Giresun, Ordu, Samsun ve Sinop illeri ve dolaylarında yetiştirilen karayaka ırkı koyunlardan alınır. Kırçıl, siyah ve beyaz renkli olabilen bu yünler, Türkiye'nin en kaba kalite yünleridir. Uzun, kıvrımsız, çok karışık lifli yünlerdir. Renkleri mat ve krem veya renkli, tozlu topraklı ve ortalama incelik 36 s (EE alman), elyaf ortalama uzunluğu 15-35 sm arasında değişir. Sadece çadır, heybe, hayvan çulları ve ayrıca kilim veya çok kaba giyim eşyası yapımında kullanılır. Yıkama randımanları yüzde 52-55'tir; **6.** Orta Anadolu bölgesi yünleri (anadolu yünleri), Kayseri, Niğde ve Konya'nın bazı kesimlerinde yetiştirilen akkaraman koyunlarından alınan bu yünler, Batı Anadolu bölgesi yünlerinin özelliklerini taşır. Onlardan biraz kıllı ve gizli bozlu olmasıyle ayrılır. Elyaf daha tozlu ve topraklı, ortalama 44/48 s (DII/DI alman) inceliğinde ve yaklaşık olarak aynı uzunluktadır. Renkleri beyazgri veya krem-gri ve mattır. Çok miktarda kepeklidir. Tutam uçları kuru ve sararmış yanık görünüşlüdür. Kastamonu, Zonguldak, Bolu, Çankırı, Çorum, Amasya, Tokat, Sıvas, Yozgat, Kırşehir, Ankara. Antalya'nın batı kesimi ve Konya'nın batı kesimi ve dolaylarında yetiştirilen aynı akkaraman ırkı koyunlardan alınan yünler, piyasada anadolu II adıyle satılır; ötekilere göre biraz daha kaba ve karışıktır. Bu bölgelerin yünlerinde elyaf daha uzun ve kabadır. Renklilerine de rastlanır. Anadolu I'e göre daha köpek kıllı, kepekli ve gizli bozludur. Yıkama randımanları ortalama yüzde 45'i geçmez. Elyaf yatkın ve ölü, renkleri daha çok gri-beyazdır; **7.** Güney Anadolu bölgesi (anadolu I ve II) yünleri. Maraş, Gaziantep, Malatya, Elazığ, Urfa, Diyarbakır, Mardin ve Siirt illerinde yetiştirilen akkaraman cinsi koyunlardan elde edilir. Oldukça kaba ve karışık elyaflı bir yün tipidir. Ortalama incelik 40/44 s (E/DII alman), elyaf uzunluğu 15-35 sm arasında değişir. Elyaf, yatkın ve kirli durumda yağsız ve kurudur. Çok miktarda köpek kılıdır. Bu bölgenin aşiret sürülerinden alınan yünler daha ince ve daha bakımlıdır. Randımanları da, Orta Anadolu bölgesi yünlerine oranla daha yüksektir. Güney Anadolu bölgesi yünleri kirli, bazen siyah ve bazen de kırmızı topraklıdır; **8.** Seyhan bölgesi (aydınlı) yünleri. Seyhan bölgesi sınırları içinde bulunan Aydınlı aşireti sürülerinden alınan bu yünler, akkaramanlardan alınan yünlere benzemez; daha çok bir kıvırcık yünü özelliği gösterir. Elyaf bakımından onlardan daha yatkın ve yumuşaktır. Ortalama elyaf inceliği 48 s (DI alman), uzunluk 10-25 sm arasında değişir. Yılda bir defa kırkım yapılır, elde edilen yünlerin yüzde 20 kadarı renklidir. Renk açık krem, elyaf az karışık ve yıkama randımanları oldukça yüksektir; **9.** Doğu Anadolu bölgesi yünleri, piyasada *erzurum kızılı* ve *van beyazı* adıyle iki ayrı grupta satılır. Van beyazları, Van ve Muş illeri kızılkaramanlarından elde edilir. Randımanları düşüktür; elyaf karışık ve çok miktarda köpek kıllıdır; tutamları uzun ve elyaf uçları yapışıktır. Ortalama incelik: 40/44 s (E/DII alman). Erzurum kızılları, Çoruh, Kars, Doğu Bayazıt, Erzurum ve Erzincan illerinde yetiştirilen kızılkaramanlardan elde edilir. Renkleri koyu bejden kızılkahve ve siyaha kadar değişir. Beyazlara oranla daha yumuşak, daha ince ve yıkama randımanları daha yüksektir. Ortalama elyaf inceliği 48 s (DI alman), uzunluk 7-20 sm arasındadır. Doğu Anadolu yün üretiminin yaklş. yüzde 70'ini meydana getirir.

Türkiye yünleri, koyunlardan alınmış şekillerine göre piyasada şu adları alır: 1. *kırkım yünleri*, mevsiminde koyunlardan kırkma ile alınır. Genellikle kirli olarak piyasaya çıkarılır. İki grupta toplanır: a) *normal kırkım yünleri*, bölgenin iklimine göre nisan başından haziran başına kadar yapılan normal yaz kırkımından elde edilen kirli yünlerdir. Sırtta yıkanmış gruplara az rastlanır; b) *güz yünleri*, Türkiye'nin bazı bölgelerinde uygulanan ikinci güz kırkımından elde edilir. Normal kırkım yünlerinden daha kısadır. Bu kırkım da bölgenin iklimine göre eylül veya ekim aylarında yapılır. Bu yünlere *sırtta yıkanmış* adı da verilir. Randımanları kirlilere oranla daha yüksektir. Ancak, elyaf kısa olduğundan bir bütün halinde alınamaz ve dolayısıyle bir incelik sınıflandırması uygulanamadığından, karışık olarak ancak kaba imalâtta kullanılabilir; 2. *deri yünleri*, kesilmiş veya ölmüş koyunların derilerinden kırkma yoluyle alınır ve kendi tipinin adıyle deri malı olarak piyasaya gönderilir (tip trakya deri malı veya ince anadolu deri malı gibi); 3. *tabak* (veya *kasapbaşı*) *yünleri*, ölmüş veya kesilmiş koyun derilerinden, tabakhanelerde kimyasal metotlarla yumuşatıldıktan sonra elle koparılmış yün tipidir. Bu iş için Türkiye'de büyük çapta kireç veya zırnık kullanılır ve bu maddeler, yüne de bulaştığından yünün direnç ve esnekliğini azaltır. Renkleri o bölgenin normal kırkım yünlerine oranla daha mattır ve değeri düşüktür.

Yün iplikçiliği

● *Taranmış yün ipliği (kamgarn).* Bu tip iplik yapan fabrikalarda hammadde olarak, *tops* adı verilen ve ayrı fabrikalarda yapılan taranmış ve elyafı paralelleştirilmiş yün şeritler kullanılır. Tops yapan tarama fabrikaları, genel olarak, kirli yünü koyunun sırtından kırkıldığı gibi alarak önce elyaf inceliklerine göre ayırır. Bu işlem çok hassas olduğundan daima elle yapılır. İnceliklerine göre ayrılan yün elyafı içinde bulunan toz, toprak veya diğer yabancı maddelerin yok edilmesi için açma makinelerinden geçirildikten sonra birbirlerine bağlı 4-5 yıkama teknesinde yıkanır. Böylece, yün üzerindeki suda veya deterjanlarda eriyen maddeler (potasyum karbonat, ter, lanolin gibi yağlı maddeler) tamamen temizlenir. Yıkanırken keçeleşmemesi için yün çok yavaş döndürülür ve bir tekneden diğerine birbiri üzerine yerleştirilmiş çok sıkı silindirler arasında sıkılarak geçirilir. Yıkama teknelerinin ilkinde sodyum karbonat karıştırılmış sıcak su, diğerlerinde de iyonik ve aniyonik deterjan maddeler bulunur. Son teknede daima ılık durulama suyu bulunur. Suyun ısı derecesi yünün keçeleşmesini önlemek için 50°C'ı geçmemelidir. Son durulama teknesinin sıkma silindirlerinde sıkılarak çıkan yıkanmış yün elyafı, sıcak havalı kurutma sobasından geçerek kurur. Daha sonra, yıkanmış ve kurutulmuş yün elyafı, taraklara verilmek için özel bir yağla (harman yağı) yağlanarak harman edilir. Taranmış yün ipliği için kullanılan tarak makineleri genellikle iki davul ve iki taraklıdır; ayrıca yün içinde bulunan bitkisel çöp, pıtrak gibi yabancı maddeleri elyaftan ayırmak için düzenekler vardır. Son taraktan ince bir tül halinde çıkarılan yün elyafı, bir huni içinde yuvarlatılarak, ya tarak makinesi önündeki özel bir kovaya metresi belirli ağırlıkta şerit halinde dolar, ya da özel bir düzenek-

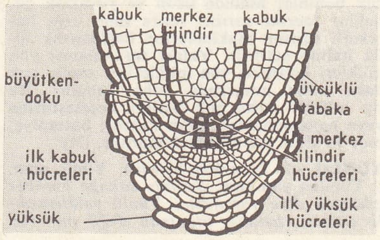

yüksük (bot.)

le yumak haline getirilir. Bu taraklama işleminden sonra, taraklanmış yün şeritleri 2 veya 3 kere çekme makinelerinden geçer. Bu makineler, aynen pamuk cerlerinde olduğu gibi, çevre hızları farklı iki çift silindirden meydana gelir; verim ve çekim silindirleri adı verilen bu silindirler arasına, çekilen yün şeritlerinin düzgün olarak durabilmesi ve aynı zamanda elyafın taranarak paralel hale sokulması için bir seri iğneli çubuk yerleştirilmiştir. Bu çubuklar, makinenin tipine göre ya alttan-üstten vuruşlu veya tek sıra vuruşlu olabilir. Bu şekilde belirli bir inceliğe (ortalama 8-10 gr/m) getirilen yün şeritler, tarama makinelerine verilir. Bu makinelerin çalışma ilkeleri pamuk tarak makinelerine benzer; bir yandan elyafı tarayarak paralelleşmesini, öbür yandan yabancı maddelerle kısa liflerin dökülmesini sağlar. Tarama makinelerinden çıkan tamamen temizlenmiş, kısa liflerden ayrılmış ve paralelleşmiş elyaf şeritleri önce harman yağının temizlenmesi için yıkama ve kurutma makinelerine verilir ve sonra yeni bir çekim işlemi uygulanarak metre ağırlıkları belirli (ortalama 20 gr/m) şerit yumakları (topslar) halinde iplik tezgâhlarına yollanır. Taranmış yün iplikçiliğinde, taranmış yün şeritleri (topsları) elde etmek tamamen ayrı bir üretim kolunu meydana getirir. İplik fabrikalarına giren topslardan iplik yapılabilmesi için, önce seri halinde katlama ve çekme işlemlerinden geçirerek inceltmek ve fitil haline getirerek eğirme makinelerine vermek gerekir. Bu işlem, yukarıda anlatıldığı gibi, yapılacak iplik numarasına göre, 6 ile 8 makineden geçirilerek yapılır. Bu seri makinelerin tümüne birden hazırlama makineleri denir. Hazırlama makinelerinin amacı ilk makineye giren topslara belirli bir çekim uygulayarak inceltmek, bir sıra birleştirme ve çekmeyle hem çapını düzgünleştirmek, hem de istenilen inceliğe indirilmesini sağlamaktır. Bu sistemin son makinesinden metresi istenilen ağırlıkta çıkan fitilleri vargel makinelerinde çekilip eğrilerek tek kat iplik haline getirilir. Bu metotla elde edilen ve taranmış yün ipliği denen bu ürünler, gerek düzgünlük, gerek temizlik, esneklik ve direnç bakımından en kaliteli yün iplikleridir; en iyi cins kumaşlardan başka birinci sınıf yün örgü eşya yapımında kullanılır.

● *Taranmamış yün ipliği (ştrayhgarn).* Bu tür iplikçilikte daha çok, ikinci kalite yünlerle her çeşit deri ve tabak yünleri, kısa kuzu yünleri ve taranmış yün iplikçiliğinin tarakaltı döküntüleri kullanılır. Ayrıca, eski paçavraları açarak elde edilen hammaddelerden de yararlanılır. Bu ipilikçilikte uygulanan işlemler, taranmış yün iplik işlemlerine oranla çok daha kısa ve basittir: eğer ham yün kullanılıyorsa, önce yıkama ve kurutma şarttır; sonra sırasıyle toz elek makinesi ve hallaç makinesinden geçirilir. Tozlarından ve kısmen yabancı maddelerden temizlenen elyaf harman haline getirilerek, yıkamada kolaylıkla çıkabilecek sentetik yağlarla (harman yağlarıyle) yağlanır ve seri tarak makinelerine yollanır. Bu tarak makineleri, yapılacak ipliğin inceliğine göre iki veya üç geçişlidir; en son makineden çıkan tül, özel taksimat sırımları altından geçerek ince dilimlere bölünür, sonra geniş deri hortumlar arasında ovalanarak, yuvarlak fitiller haline gelir. Bu tür taraklar genellikle ikişer veya üçer olarak birbirlerine bağlıdır, başlangıç tarağında bir ambar ve terazi tertibatı vardır; birinci tarağa elyaf belirli ağırlıkta parçalar halinde girer. Son taraktan çıkan belirli incelikte kesilmiş ve ovalanarak yuvarlak hale getirilmiş fitiller, küçük bobinler halinde uzun ve yuvarlak çubuklar üzerine sarılır; sonra sabit veya hareketli eğirme makinelerine bağlanarak iplik haline getirilir. Yalnız taranmamış yün iplikleri taranmış yün ipliklerine oranla çok daha kalın numarada daha kabadır. Bu tip iplikler daha çok üstleri keçeleştirilen veya havalandırılan kalın kumaş, battaniye, halı ve kilim yapımında kullanılır. (M)

yüksükotu

YÜNLÜ sıf. (*yün*'den *yün-lü*). Yünü olan. || Yünden yapılmış: *Seninle sokağa beraber çıkarsak diye yaptırdım. Yünlü yeldirmemle çıksam, benden utanırsın değil mi?* (H. E. Adıvar). || **i.** Yün kumaş. (M)

YÜNLÜK i. (*yün*'den *yün-lük*). Kıyf. *Esk.* Yeniçerilerin başlarına giydikleri börkün yün takılan yeri. (M)

YÜNLÜKLÜ sıf. (*yünlük*'ten *yünlük-lü*). Yünlüğü olan.

— Kıyf. *Esk. Yünlüklü keçe,* yeniçeri subaylarının başlarına giydikleri, tüy takılmak için özel yeri alan börk. (M)

YÜNLÜKSÜZ sıf. (*yünlük*'ten *yünlük-süz*). Yünlüğü olmayan.

— Kıyf. *Esk.* Yeniçerilerin başlarına giydikleri börkün, tüy takmak için özel yeri bulunmayan türü. (M)

YÜPÜRMEK geçz. f. *Halk dili.* Telâş ederek öteye beriye koşmak. (M)

YÜREGİR, Akdeniz bölgesinin Adana bölümünde, Çukurova'nın Seyhan ve Ceyhan vâdileri arasında kalan aşağı kesimi. Bataklık ve sazlık olan bu kesim, XIX. yy. ortalarına kadar hemen hemen boştu; ancak türkmen göçebeleri bazı elverişli yerlere sürüleriyle gelerek kışı geçirirlerdi. Aynı yüzyılın ikinci yarısına doğru bazı aşiretler buraya yerleştirildiyse de çoğu sıtmadan kırıldı. Gerçek yerleşme, yakın yıllarda bataklıkları kurutma ve tarlaları sulama işleriyle birlikte yürütüldü. (M)

YÜREGİRLER, türk boyu. X. yy.dan itibaren kaynaklarda sözü edilir. Oğuzların Üçok koluna bağlıydı. Yüregirlerin bir kolu, selçuklu fetihlerine katılarak Anadolu'nun türkmenleşmesinde yer aldı. Büyük bir bölümü Siriderya'daki eski yurtlarında yaşadılar. Moğol istilâsından sonra Anadolu'ya gelen Yüregirler, Çukurova bölgesine yerleştiler. Burada Adana merkez olmak üzere Ramazanoğulları beyliğini kurdular. Adana'nın güneyinde Seyhan ve Ceyhan arasında kalan bölge, osmanlı idarî teşkilâtında XX. yy.a kadar Yüregir adıyle anıldı. (M)

YÜREK i. (esk. türk. k.). Kalp: *Yüreğim güm güm atıyor. Çünkü ne olacağını bilmiyordum* (H. R. Gürpınar). [Bk. KALP.] || *Mec.* Duygu merkezi: *Bütün o meydanlardaki insanların yüreklerine bir kanca gibi takılan bu feryat onu kendinden geçirdi* (Sabahattin Ali). || Cesaret, yüreklilik: *Diyorum ama o ıssız, dar, dönemeçli sokaklarda karanlıkta gelip gitmeğe yürek ister* (Ahmed Rasim). || Gönül: *Belki insan yüreğini kökünden söküp atan ayrılıklar da vardır* (H. E. Adıvar). || Acıma duygusu: *Sizde hiç yürek yok mu?* || İç: *Yüreğime bir korku düştü. Keske hiç söylemese idiler* (M. Ş. Esendal). || *Halk dili.* Karın, göbek.

— ÇEŞ. DEY. *Yürek (kalp) acısı.* Bk. KALP. || *Yürek (kalp) ağrısı.* Bk. KALP. || *Yürek berkliği. Esk.* Cesaret. || *Yürek (kalp) çarpıntısı,* korku, merak, acı v.b. duyguların yol açtığı iç sıkıntısı: *Kız, vallahi darılmam, söyle! Beni yürek çarpıntısına uğratacaksın* (Namık Kemal). || *Yürek (yürekler, yüreği, kalp, kalbi) dayanmamak,* üzülmek, katlanamamak: *Evde kalıp senin halini görmeye yüreğim dayanmıyor da ondan* (Sabahattin Ali). || *Yürek (kalp) ferahlığı,* düşünce veya kaygılardan kurtulmuş olma: *Kâmil Bey, demindenberi beklediği yürek ferahlığını birden duydu* (Kemal Tahir). || *Yürek hoplaması (oynaması),* korku, heyecan v.b. duygulardan heyecanlanma: *Bana ilk yürek hoplamasına burada tutuldum gibi geliyor* (Ahmed Rasim). || *Yürek karası,* işlenen bir günahtan dolayı duyulan pişmanlık. || *Yürek (kalp) katılığı,* merhametsizlik, acımazlık. || *Yürek (kalp) parçalamak,* acındırmak. || *(Bir kimsede) Yürek Selânik!,* bir kimsenin çok korkak veya korkmuş olduğunu şaka yollu anlatmak için kullanılır. || *Yürek (kalp) sıkıntısı,* tedirginlik, iç darlığı: *Birkaç gün evvel birdenbire, bir gece yarısı müthiş bir çarpıntı ve yürek sıkıntısı ile onu yatakta yakalamış, bir daha da bırakmamıştı* (Sabahattin Ali). || *Yürek vermek,* cesaretlendirmek: *Onun yukarıda oluşu Rabia'ya yürek verdi* (H.E. Adıvar). || *Yürek (kalp) yarası,* büyük acı, gönül derdi. || *Yüreği ağzına gelmek,* çok korkmak. || *Yüreği ağzında,* korkak, ürkek: *Ülfet gibi nazik, yüreği ağzında bir kız bu tereddütten, bu şüphelenmeden [...] müteessir oluyordu* (Ahmed Rasim). || *Yüreği (kalbi) atmak (çarpmak).* Bk. KALP. || *Yüreği bayılmak,* çok acıkmak. || *Yüreği (kalbi) burkulmak,* çok üzülmek: *Hasan, yüreği burkularak sordu: —Gidiyor musun?* (R. H. Karay). || *Yüreği (kalbi) bütün.* Bk. KALP. || *Yüreği (kalbi) cız etmek (cızlamak),* birdenbire çok üzülmek. || *Yüreği (kalbi) dar,* sabırsız. || *Yüreği delik. Halk dili.* Dertli. || *Yüreği dolu. Halk dili.* Kin tutmuş, hınçlı. || *Yüreği ezilmek,* üzülmek, acı duymak: *Bak, Hacı Etem, bak: Yüreğin ezilmez mi senin bunları görünce?* (Sabahattin Ali). || *Yüreği (kalbi) ferahlamak,* dertlerinden kurtulmak: *Elin, ayağın biraz zedelense de yüreğin ferahlıyacak...* (R. N. Güntekin). || *Yüreği (kalbi) fesat.* Bk. KALP. || *Yüreği (kalbi) geniş.* Bk. KALP. || *Yüreği (kalbi) hop etmek (hoplamak, oynamak),* çok heyecanlanmak, korkmak: *Yüreğin hoplar, okuyacağını şaşırırsın, aklın dolanır...* (Kemal Tahir). || *Yüreği kabarmak,* midesi bulanmak. || *Yüreği kaldırmamak,* heyecanlı veya üzüntülü bir olaya dayanamamak: *«Anne, diyor, babam beni döverken sen, odaya gelme, yüreğin kaldırmıyor!»* (M. Ş. Esendal). || *Yüreği kalkmak,* heyecanlanmak. || *Yüreği (kalbi) kararmak,* karamsarlık içinde kalmak. Kötülük düşünmek. || *Yüreği (kalbi) katı,* acımasız. || *Yüreği katılmak,* ağlamaktan veya başka sebeplerle nefesi tutulmak. || *Yüreği (kalbi) parça parça olmak (parçalanmak, kopmak, sızlamak).* Bk. KALP. || || *Yüreği (kalbi) parçalanmak,* pek acımak. || *Yüreği (kalbi) pek,* acımasız. Cesaretli. || *Yüreği serinlemek,* üzüntüsü bir parça azalmak. || *Yüreği (kalbi) sıcak.* Bk. KALP. || *Yüreği (kalbi) sıkılmak,* canı sıkılmak. || *Yüreği (kalbi) sıkışmak,* heyecan içinde kalmak: *Düşünmek onu pek korkutmuştu. Elleri terliyor, yüreği sıkışıyordu* (S. F. Abasıyanık). || *Yüreği soğumak,* intikam v.b. sebeplerden üzüntüsü azalmak: *Kırbaçlamakla yürek mi soğur? Sen herifleri kırbaçladın* (Kemal Tahir). || *Yüreği şişmek,* sürekli ve sıkıcı bir halden dolayı içi üzüntüyle dolmak. || *Yüreği (kalbi) temiz.* Bk. KALP. || *Yüreği (kalbi) titremek,* çok korkmak: *Evde başkaları da duyup bir şey sanacak, beni de anamı da evden kovacaklar diye yüreğim titriyordu* (Sabahattin Ali). || *Yüreği (kalbi) yağ bağlamak,* istediği bir şeyin olmasından dolayı sevinmek. || *Yüreği (kalbi) yaralı,* üzüntülü. || *Yüreği yufka (olmak),* merhametli (olmak). || *Yüreğim yanmaz!,* «acımam, üzülmem» anlamlarında kullanılır: *Hani insan taşısak yüreğim yanmaz* (B. Felek). || *Yüreğine acı çökmek,* birden üzülmek: *«Yüz elli lira» demez mi? Yüreğime bir acı çöktü* (M.Ş. Esendal). || *Yüreğine (kalbine) ateş (od) düşmek* (veya *yüreği yanmak*), üzülmek. Felâkete uğramak. || *Yüreğine (kalbine) inmek,* çok üzülmek. Ansızın ölmek: *—Bu felâketinizi duysa üzüntüsü sizinkinden büyük olur, belki yüreğine iner* (H. R. Gürpınar). || *Yüreğine (kalbine) işlemek,* bir acı içte iyice yer etmek. || *Yüreğine kar yağmak,* kıskançlık duymak. || *Yüreğine (yüreğe, kalbine) su serpilmek,* üzüntülerin hafiflemesi üzerine ferahlamak, içi rahatlamak: *Bütün üzüntüsüne rağmen yüreğine biraz su serpilmişti. Demek Anadolu'ya geçmeyi mebuslar düşünüyorlardı* (S. Kocagöz). || *Yüreğini dökmek (boşaltmak),* dertlerini anlatarak üzüntüsünü hafifletmek. || *Yüreğini eritmek (sızlatmak),* üzmek: *Bu sözleri söylerken, öyle bir göğüs geçirmesi, [...] vardı ki, yüreğimi eritti* (R. N. Güntekin). || *Yüreğini hoplatmak (oynatmak, kaldırmak),* heyecanlandırmak: *Şu son düşünceler Pakize'ninkilerdir. Kızın yüreğini hoplattı, fakat kendisindeki kıskançlık büyüyordu* (Ahmed Rasim). || *Yüreğini pek tutmak,* cesaretli olmak, kendini korkuya kaptırmamak. || *(Birinin) Yüreğini tüketmek,* anlatanı çok yormak. || *(Kendi) Yüreğini tüketmek,* bir şeyi anlatabilmek amacıyle çok yorulmak. || *Yüreğinin yağı erimek,* çok üzülmek. || *Yürekler acısı,* çok acıklı: *Pakize teyzenin güzel saçlarının böyle ağarması, pek yürekler acısı bir hadiseden neş'et etmişti* (Vâ-Nû).

— Mat. Bir yürek çizmek için, bir AB doğrusu dört eşit parçaya bölünür. C ve D noktaları merkez olarak alınır, doğrunun aynı bir tarafına iki yarım çember çizilir. Aynı OS yüksekliğindeki iki eşit ASB ve ORT eşkenar üçgeni çizilir. Sonra, o noktası merkez olmak üzere AM ve BN yay-

Foto. *LAROUSSE*

ları çizilir, bundan sonra da TWR noktaları merkez olmak üzere sıra ile NS ve MS yayları çizilir.

— Mekan. *Yürek eğrisi*, sürekli dairesel bir hareketi sabit hızlı alternatif bir harekete dönüştürmeyi amaç edinen düzgün hareketli eksantrik. (Süreklilik, dönen milin çizdiği eşit açılarda parçanın eşit miktarlarda ilerleyip gerilmesini sağlar.)

— Mutf. Büyük ve küçük baş hayvanların yenilen iç organlarından biri; sakatat olarak bilinir, ızgara, yahni ve kavurması yapılır.

◆ **Yürekten** zf. İçten, kalpten, içtenlikle: *Zavallı çocuk, kendisine ne kadar yürekten baktığımı bilse* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

YÜREKLENDİRMEK geçl. f. (*yüreklenmek*'ten *yüreklen-dir-mek*). (Birine) Cesaret vermek. (M)

YÜREKLENMEK dönşl. f. (esk. türk. k.). Korkusuz hale gelmek, cesaretlenmek: *Rabia, bayağı sevinmiş, yüreklenmişti* (H. E. Adıvar). [M]

YÜREKLİ sıf. (esk. türk. *yüreklig*, yiğit, cesur'dan). Bir tehlike karşısında korkusuz davranan, tehlikeyi cesaretle karşılayan, cesaretli: *Binbaşı Hüsnü bey yüreklidir* (Kemal Tahir). *Fakat onlar da aralarında hiçbir delikanlıyı ona eş olabilecek kadar yürekli bulmuyorlardı* (H. E. Adıvar). *Eşanl.* CESUR.

— ÇEŞ. DEY. *Geniş yürekli*. Bk. GENİŞ. || *Katı yürekli*. Bk. KATI. || *Temiz (iyi) yürekli (kalpli)*, kötü niyeti veya düşüncesi olmayan. || *Yufka yürekli*. Bk. YUFKA.

◆ **Yüreklilik** i. Cesur olma hali. || Yürekli kimseye yaraşır yoldaki davranış. (M)

YÜREKMİDYESİ blş. i. İki çenetli yumuşakça. (Bütün denizlerde yaşayan yüz kadar türü vardır. Pek çoğu yenir. Başlıca türleri: *Cardium edule, C. aculeatum, Isocardia cor* v.b. Yürekmidyesigillerden.) [L]

YÜREKSİZ sıf. (*yürek*'ten *yürek-siz*). Yürekli olmayan, korkak, cesaretsiz: *Ne dersin Binbaşım, yüreksiz eczacı yılıp elini solfatodan geri çekmez mi?* (Kemal Tahir). *Yüreksiz bir adam.*

◆ **Yüreksizlik** i. Yüreksiz olma hali. || Korkak kimseye yakışır davranış. (M)

YÜRÜK sıf. (esk. türk. k. *yügrüg*'ten). Çok ve çabuk yürüyen, hızlı giden: *Bu dehşetli vaka üzerine İran ordusu bozuldu ve asakir-i İslâmiye, arkalarına düşmekle ancak atı yürük olanlar kurtuldu* (Cevdet Paşa). *Yürük at yemini artırır* (Atasözü).

— Mus. *Yürük aksak*, aksak usulünün en hareketlisine verilen ad. (9/8 veya 9/16 olarak yazılır.) || *Yürük semai*, türk musikisinde bir küçük usul. (Bk. ANSİKL.) Türk musikisindeki klasik şekillerden biri. (Bk. ANSİKL.) || *Yürük yürük semai*, yürük semainin 6/8 ile ölçülen daha hareketli şekli.

— Tar. Yeniçeriye katılan yaya asker.

— ANSİKL. Mus. *Yürük semai*, 6 zamanlı ve 5 vuruşludur. 6/4 Mertebesine *sengin semai*, 6/2 mertebesine de *ağır semai* denir. Semai ise başka bir basit usulün adıdır. (Bk. MERTEBE.) Bu usul ile yürük, yürük yürük, sengin ve ağır sengin semailerden başka şarkılar, ilâhiler, tevşihler, kârlar, bir saz semaisinin son haneleri, âyini şeriflerin selâmlarının belirli kısımlarıyle oyun havaları ve türküler ölçülmüştür. Bu usul, iki tane semai usulünden meydana gelir. Usul şöyle vurulur: düm (kavi), tek (nim kavi), tek (zayıf), düm (nim kavi), tek (kavi). Bu vuruşların yalnız sonuncusu 2 zamanlı, ötekiler bir zamanlıdır.

● *Yürük semai*, fasılda saz semaisinden önce okunan son güfteli parçadır ve büyük saz eserlerinin en hareketlisidir; 6/4 ile ölçülür. Aynı ölçüyle ağır semai de ölçülebilir. Eser 2 haneli olursa, adının başına «nakış» kelimesi getirilir. (M)

YÜRÜK i. Bk. YÖRÜK.

YÜRÜK, Marmara bölgesinde (Ergene bölümü, Tekirdağ ili, Malkara ilçesi) bucak; 711 nüf. (1965). Tekirdağ - Malkara yolunun 39. km'sinden kuzeye ayrılan 8 km'lik bir yolun sonundadır; yüksl. 190 m. (M)

YÜRÜME i. (*yürümek*'ten *yürü-me*). Yürümek eylemi.

— Biyol. Hayvanların karşılıklı bacaklarını kullanarak yatay veya hafif eğik bir yüzeye basmak suretiyle yer değiştirmesi. Bk. ANSİKL.

— Fizyol. Bk. ANSİKL.

— Zool. *Yürüme bacağı*, böcek veya kabuklularda sıf yürümeğe yarayan ve çene-bacaklarından, yüzme bacaklarından, yumurta taşıma bacaklarından v.b. ayrı olan bacaklar.

— ANSİKL. Biyol. *Yürüme*, suyun dibinde, yüzeyinde ve karada yapılabilir:

1. *suyun dibinde*, kırlangıç balıkları göğüs yüzgeçlerinin serbest kılçıklarına dayanarak yürür, yengeçler yan yan yürür. ıstakoz ve langustlar ileri doğru yürür, tatlı sularda birçok böcek kurtçukları da yürür;

2. *suyun yüzünde*, suyun yüzündeki ince perdeyi yırtmayacak hidrofüj düzeneği bulunan gerris, hydrometra, gyrin v.b. böcekler yürür;

3. *karada* ise hemen bütün hayvanlar (eklembacaklılar ve özellikle omurgalılar) yürür. Bu iki şubeden bazı hayvanlar yürüyemez; bunların kimisi uçmaya (sağan kuşu), kimisi sıçramaya (kurbağa, kanguru), kimisi de sürünmeye (yılanlar) elverişli bir yapıdadır. Geometridae familyasından tırtılların, tatlısu hidrasının, sülüklerin ve uzun çomaklı derisidikenlilerin (cidaris) takla atarak yer değiştirmesinin yürümeyle benzer tarafı yoktur. Dört bacaklılarda yürüme genellikle çapraz iki bacağın aynı anda (veya çok yakın ara ile) ileri atılması şeklindedir. Bir hayvan önce soldaki iki bacağını, sonra sağdakileri ileri atarak yürürse bu çeşit yürümeye *rahvan* yürüme denir.

Önce iki arka bacak, sonra iki ön bacak aynı anda ileri atılırsa ve sıçrama şeklinde olmazsa buna da *dörtnal* adı verilir.

— Fizyol. Yürüme, insanda hareketin en basit şeklidir, art arda atılan adımlarla yapılır. Adım, ayağın yerden ayrılıp, kalça eklemi etrafında bir salınım yaptıktan sonra yeniden yere değdiği zaman arasında bacağın yaptığı hareketlerin tümüne denir. Bu salınım sırasında öteki bacak gerilim halinde yere değer ve vücudun bütün ağırlığını çeker. Hareket halindeki bacak, sabit duran bacağı geçer geçmez vücut öne doğru düşme eğilimi gösterir. Hareket halinde iken önceden hafifçe kıvrılan bacak öne doğru gerilir ve topuğu ile yere değerek bu düşmeyi engeller. Adım tamamlanmıştır. Bundan sonra öteki bacak harekete geçer ve devre yeniden başlamış olur. Bacakların hareketlerine gövdenin ve kolların sallantı hareketleri eşlik eder. Bu hareketler dengeyi sağlar.

İnsanda yürüme hareketleri Marey tarafından kronofotoğrafi ile incelenmiştir. (L)

YÜRÜMEK geçz. f. (esk. türk. *yorımak*'tan). Adım atarak ilerlemek, gitmek: *Çizmelerini ve gocuğunu çıkarmadan eve doğru yürüdü* (Sabahattin Ali). || Vücudun bazı kısımlarına bir dizi hareketler yaptırarak ilerlemek, yer değiştirmek: *Dizler üstünde yürüdüler*. || Karada veya denizde yer değiştirmek: *Buzdağları güneye doğru yürümüş*. || Ayak üzerinde dolaşabilecek hale gelmek: *Çocuk yürüdü mü? Hastamız artık yürüyor.* || Yayan gezmek: *Yürümek isteyince sahile iniyormuş*. || Çabuk gitmek: *Biraz yürüyelim, yoksa geç kalacağız*. || Varmak, ulaşmak: *Su, dalların ucuna kadar yürüyor*. || Hücum etmek, saldırmak: *Askerler şehre yürüdüler*. || [İş için] Belli bir yönde gelişmek, gereğince yapılmak: *Bensiz yürümüyor dünyanın işi* (Âşık Veysel). || [Faiz için] İşlemek: *Bu paranın faizi yüzde kaçtan yürüyor*. || *Mec.* Ölmek. || —*Argo.* Kaybolmak, çalınmak: *Bizim kitaplar yürümüş*. || İşinden ayrılmak: *Müdür yürümüş*. || Geçl. f. Geçmek: *Köprüyü yürüdükten sonra Mahir...* (H. R. Gürpınar).

— ÇEŞ. DEY. *Allah, yürü ya kulum demiş (deyince)*. Bk. ALLAH. || *Alıp yürümek*. Bk. ALMAK. || *Üstüne yürümek*. Bk. ÜST.

— Eskrim. Eşit aralıklarla önce sağ ayağı sonra sol ayağı ileri atmak. || *Büyük adımlarla yürümek*, aynı hareketi çok daha geniş şekilde yapmak. || *Fazla yürümek*, rakibe çok yaklaşmak. (ML)

YÜRÜNMEK geçz. f. (*yürümek*'ten *yürü-n-mek*). [Herhangi bir kimse için] Yürümek: *Bu çamurda çizmesiz yürünmez*. (M)

YÜRÜRLÜK i. (*yürümek* > *yürü-r*'den *yürür-lük*). *Yeni.* Gereğinin yapılır olması durumu; gereği yapılma veya uygulanma hali: *Yürürlükteki yasalar. Yürürlüğe girmek.* *Esk.* Mer'iyet.

— Huk. Kanun, tüzük, yönetmelik gibi kural işlemlerin, hukuken uygulanabilir durumda olması. (Bk. ANSİKL.) || *Yürürlük kaynakları*, hukukun yürürlük şekillerini gösteren kaynaklar. (Bk. ANSİKL.) || *Yürürlükten kaldırma*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Genellikle *yürürlük* terimi, *Resmî Gazete* ile yayımlanan kanun, tüzük, yönetmelik, kararname, antlaşma gibi hukukî işlemler hakkında kullanılır. Bununla birlikte, özellikle bazı kişisel hukukî işlemlerin ve akitlerin de yürürlüğü söz konusu olabilir. Yetkili merciler tarafından, gerekli usul ve şekil izlenerek hazırlanan bir işlemin ne zamandan itibaren uygulanabilir duruma geldiği ve ne zamana kadar yürürlükte kaldığı kanunla düzenlenir. Meselâ Türkiye'de, Kanunların ve Nizamnamelerin Sureti Neşir ve İlânı ve Meriyet Tarihi Hakkında 1322 Sayılı kanuna göre, kanun, tüzük ve yönetmelik gibi genel işlemlerin ne zaman yürürlüğe gireceği, bu işlemlerin son maddelerinden birinde gösterilir. Bu hükme *yürürlük maddesi* denir. Bir hukuk kuralının yürürlükte olması, mutlaka fiilen uygulanıyor olması demek değildir. Hattâ, Millî Koruma kanunu gibi, yürürlükte olan fakat bir kararname ile uygulamadan kaldırılmış bir kanun olabilir.

● Bir hukukun *yürürlük kaynakları*'nın büründüğü şekil, kanun*, yönetmelik* ve tüzük*tür. Hukukun yürürlük kaynakları, özel ve genel yürürlük kaynağı olmak üzere ikiye ayrılır. Bir hukuk probleminin çözülmesinde genel olarak başvurulan kaynaklara, *genel yürürlük kaynakları* denir. Bu kaynaklar, asıl, tamamlayıcı ve yardımcı olmak üzere üçe ayrılır. *Asıl* yürürlük kaynakları kanunlar, yönetmelikler ve tüzüklerdir. *Tamamlayıcı* kaynağa hâkim, asıl kaynakta bir hüküm bulamaması halinde baş vurur. Türk hukukunda tamamlayıcı kaynak örf ve âdet hukukudur. Asıl kaynakların aksine tamamlayıcı kaynaklar yazılı değildir. *Yardımcı* kaynaklar, hâkimin, asıl ve tamamlayıcı kaynaklarda bir hüküm bulamaması halinde, kanunkoyucu olarak hareket etmesi gereken durumlarda, yararlandığı kaynaklardır. Bunlar, bilimsel ve yargısal içtihatlardır. Asıl ve tamamlayıcı kaynakların aksine yardımcı kaynaklar bağlayıcı değildir. Hâkim, bunlardan yararlanır, fakat bunları uygulamak zorunda değildir, bunun tek istisnası yargısal içtihatlardan olan içtihadı birleştirme kararıdır. Hâkim, bu içtihadı birleştirme kararıyle bağlıdır ve bunu, önüne gelen olayda uygulamak zorundadır. *Özel yürürlük kaynakları* da belirli bir olaya uygulanır. Hukukî işlemler ve özellikle sözleşmeler, hukukun özel yürürlük kaynaklarıdır. Bu kaynaklar sadece, kendisine konu teşkil eden olaya uygulanır.

● *Yürürlükten kaldırma* açık bir hükümle veya zımnî olur. Yeni çıkan bir kanun, aynı olanı düzenleyen eski kanunun yürürlükten kalktığını açık olarak belirtir. Bu durumda, eski kanun, açık bir hükümle yürürlükten kaldırılmıştır. Bazı durumlarda yeni çıkan kanun, eski kanunun yürürlükten kaldırıldığını açık olarak belirtmez; fakat eski kanunla bağdaşmayan yeni hükümler koyar. Bu durumda da eski kanun zımnen yürürlükten kalkmış olur. (M)

YÜRÜTME i. (*yürütmek*'ten *yürüt-me*). Yürütmek işi.

— Huk. Devletin hükûmet ve idare faaliyeti. (Bk. ANSİKL.) || Merkezî idare ve yerinden yönetim kuruluşlarının tümünden oluşan organ. (Bk. ANSİKL.) || *Yürütmenin durdurulması*, aleyhinde Danıştaya başvurulmuş olan bir idarî kararın, dava sonuçlanıncaya kadar uygulanmaması. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Yürütme*, hem fonksiyo-

nel, hem de organik bir anlam taşır. Fonksiyonel anlamıyle yürütme, devletin hükûmet ve idare işlerini (eski terimle «icra işleri») kapsar. Hükûmet işleri, bir yandan parlamento ile ilişkileri, bir yandan tüzük ve kararname gibi genel düzenleme işlerini, bazı milletlerarası antlaşmaların yapılmasını, iktisadî ve sosyal konularda öngörme, planlama ve yönetme faaliyetini ifade eder. İdare de, «kanunların uygulanması amacıyle, bazı genel işlemler yanında, genellikle günlük, kişisel işlem ve eylemler yapılması» demektir. Bütün bu faaliyetler, Anayasanın «yürütme» dediği görev içindedir. Aslında Anayasa, yürütme görevinin, kanunlar çerçevesinde, cumhurbaşkanı ve Bakanlar kurulu tarafından yerine getirileceğini belirtirken, yürütmeyi daraltmış gibidir. Ancak, «Cumhuriyetin Temel Kuruluşu» başlığını taşıyan üçüncü kısmın ikinci bölümü «Yürütme» başlığı altında, cumhurbaşkanı, bakanlar kurulu ve idareyi düzenlemiş; bunların yanında, yürütme görevinin birinci derecede siyasî kararlar alma yönünü belirten iktisadî ve malî hükümlere de yer vermiştir.

● Organik anlamıyle yürütme de yine Anayasanın düzenleniş şeklinden anlaşılır. Bunlar. hükûmet ve İdaredir. Hattâ, buna bir bütün olarak «İdare» demek de, hukukî bakımdan mümkün görülür. Bu bütünün içinde, hükûmet, yani cumhurbaşkanı ile bakanlar kurulu, millî güvenlik kurulu gibi bazı yardımcı merkez kurulları, bakanlıklar, mahallî idareler ve çok çeşitli kamu kuruluşları faaliyet gösterir. Anayasa md. 6'da belirtilen dar anlamıyle, yani hükûmet anlamıyle yürütme, yumuşak kuvvetler ayrılığı çerçevesinde, yasama organıyle ilişkiler içindedir. Parlamentonun denetimi altındaki bakanlar kurulunun teknik ve hukukî bakımlardan etkili bazı imkânları vardır. Meselâ, parlamentoya sevk edilerek kanunlaşan tasarıların büyük çoğunluğu, hükûmetten gelir. Çünkü, araştırma ve değerlendirme için teknik imkânlar hükûmettedir. Özellikle 1971 Anayasa değişikliği sonucu, hükûmetin, genel düzenleyici işlemler yapma yetkisi genişletilmiş, kanun hükmünde kararname yapma yetkisi hükûmete verilmiştir. T.B.M.M.'nin yetki vermesi ve onayıyle de olsa, bu tür kararnameler yapabilme yetkisinin hükûmete verilmesinden, yürütmenin güçlendirilmesi yolundaki eğilimin Türkiye'de de bir ihtiyaç olarak belirdiği anlaşılıyor.

● *Yürütmenin durdurulması* kararı, davacının istemi üzerine verilir. Bu kararın verilebilmesi için söz konusu idarî kararın hukuka aykırılığının açık olarak görülmesi ve uygulanmağa devamının, dava sonunda onarılması imkânsız zararlar doğurabilecek nitelikte olması gerekir. Esas hakkında hüküm verilince yürütmenin durdurulması kararı da kendiliğinden ortadan kalkar. (M)

YÜRÜTMEK geçl. f. (*yürümek*'ten *yürü-t-mek*). Yürümek işini yaptırmak: *Bana içecek vermediler. Beni yedi gün, yedi gece yürüttüler* (Y. K. Karaosmanoğlu). || Gerektiği gibi yapmak, yürümesini sağlamak, uygulamak: *Talip, en sonunda, «Söz ver bana Müjgân, işlerimizi eskisi gibi yürüteceğiz değil mi?» dedi* (S. Kocagöz). || — *Mec.* Kabul ettirmek: *Düşüncelerini yürütmek.* || Öne sürmek, kabul edilmesi veya tartışılması için bildirmek, açıklamak: *Fikir yürütmek. Muhakeme yürütmek.* || Bulunduğu yerden veya işinden çıkarmak, başka bir yere göndermek, bir yolunu bulup yerinden veya işinden etmek: *Sonunda Emine ablamı burdan yürütürler ya, dur bakalım* (Kemal Tahir). || *Argo.* Fark ettirmeden çalmak, aşırmak: *Cebinden on lirasını yürütmüşler.*

— DEY. *Saman altından su yürütmek.* Bk. SAMAN.

◆ **Yürütülmek** edilg. f. Yürütmek işine konu olmak: *Geçen gün, yakın istasyonların birinde bir trenin kömürsüz nasıl yürütüldüğünü gördüm* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

YÜRÜTÜM i. (*yürütmek*'ten *yürüt-ü-m*). *Yeni.* Gereğinin yapılması, yerine getirilme, uygulanma: *Yasaların yürütümü. Eşanl.* İNFAZ. (M)

YÜRÜYÜŞ i. (*yürümek*'ten *yürü-y-üş*). Yürümek işi veya tarzı: *Endamı, onlar kadar ince, yürüyüşü onların yürüyüşü gibi ahenkli ve onlar kadar işvebaz değil mi?* (Y. K. Karaosmanoğlu). || İdman yapmak için yapılan yürüme: *Her sabah yarım saat yürüyüş yapar.* || *Teşm. yol.* Bir konuya dikkati çekmek veya bir şeyi protesto etmek amacıyle topluca yürüme (*gösteri yürüyüşü* de denir).

— Ask. *Yürüyüş emri,* bir birliğin veya askerin bir yerden başka bir yere taşınması için verilen emir. (Yürüyüş emri, hareket edilecek ve varılacak noktaları, hareket saatini, takip edilecek yolu ve kullanılacak taşıtı da kapsar. Yazılı veya sözlü olabilir.) || *Yürüyüş kolu,* belli bir bölgeye ulaşmak veya bulunulan bir bölgeden ayrılmak amacıyle bir kumanda altında yaptığı düzenli yürüyüşü yapan piyade, zırhlı veya motorlu birliklere verilen ad. (Yürüyüş kolu, bir sınıf birlikten veya çeşitli sınıf ve birliklerden karma olarak düzenlenir. Bir yürüyüş kolunun yürüyüş şekli, hızı, sırası ve alacağı çeşitli güvenlik tedbirleri, içinde bulunulan taktik duruma, alınan taktik veya idarî göreve bağlıdır.) || *Yürüyüş planı,* birliğin aldığı göreve göre gideceği yere, iyi bir durumda varmasını sağlamak amacıyle hazırlanan plana verilen ad. (Kumandan, yürüyüş planlarını, düşman hakkında elde edilen en iyi istihbarata, araziye, hava durumuna ve birliğin imkân ve kabiliyetine göre düzenler.) || *Yürüyüş türleri.* Bk. ANSİKL. || *Eğik yürüyüş,* ilk yürüyüş yönüne eğik düşen bir yönde yapılan hareket.

— Huk. *Toplantı ve gösteri yürüyüşü hürriyeti.* Bk. GÖSTERİ.

— Spor. Normal yürüyüşten türemiş atletizm dalı. (Atletizmdeki yürüyüş ile koşu arasındaki başlıca fark: ileriye atılan ayak, gerideki ayak yerden kalkmadan toprağa değmelidir. Yürüyüş yarışmaları pist veya yolda yapılır. Klasik mesafeler pistte 20 km, yolda 50 km'dir. Mukavemet yürüyüşünde bazı yarışmaların uzunluğu birkaç yüz kilometreyi bulur.)

— Zool. Dört bacaklılarda bacakların hareketiyle yapılan ilerleme tarzı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. *Yürüyüş türleri.* Yürüyüşler zaman bakımından, *gündüz* ve *gece* yürüyüşleri olarak ikiye ayrılır. Gündüz yürüyüşleri, daha seri harekete imkân verdiği ve kıtalar için daha az yorucu olduğundan, düşman etkisinin bulunmadığı durumlarda tercih edilir.

Gece yürüyüşleri, düşman gözetleme ve ateşinden ve sıcak havaların etkisinden korunmak gerektiği zaman yapılır. Gece yürüyüşü, yürüyüş hızını yavaşlatır; yorucu ve denetimi güç bir yürüyüştür. Bu yürüyüşler düşmana baskın için de yapılır.

Taktik bakımından yürüyüşler; *motorlu* yürüyüşler ve *yaya* yürüyüşler olarak ikiye ayrılır. Motorlu yürüyüşlerle kısa zamanda çok sayıda kıtaları uzak yerlere göndermek mümkündür.

Fakat, artan lojistik ihtiyaçlar (akaryakıt, araç ve yol bakımı) bu yürüyüşleri güçleştirir. Ayrıca bu yürüyüşlerde düşman keşif ve ateşine karşı korunmak güçtür. Motorlu yürüyüşler, özellikle, birliğin çabuk yorulmasını önlemek ve kıtaların muharebe öncesi gücünü korumak bakımından yararlıdır. Motorlu yürüyüşlerde, bir günde yaklaşık olarak 200 km yol alınır. Yaya yürüyüşler, kısa uzaklıklarda, taşıtların veya akaryakıtın sınırlı; durum ve arazi araçların kullanılmasına engel olduğu zaman yapılır. Yollarda yaya yürüyüş hızı saatte 4 km ve günlük yürünecek mesafe 25-30 km'dir. Daha kısa sürede uzun mesafelere gitmek gerekiyorsa cebrî yürüyüş yapılır.

— Zool. Yürüyüş, *tabiî* (içgüdüsel, kendiliğinden) olabileceği gibi terbiye ile *sonradan* da edinilebilir.

Tabiî yürüyüş üç çeşittir: *âdeta, tırıs* ve *dörtnal.* Tabiî yürüyüş hareketlerinde değişiklik yürüyüşte de bozukluğa sebep olur: *rahvan, tilki yürüyüşü.* Sonradan edinilen yürüyüş, yani sunî yürüyüş ise *geçit yürüyüşü, ağır âdeta, ispanyol tırısı* ve *talim yürüyüşü*'dür. Vücut yerle daima temasta ise yürüyüş *adımlı*'dır; vücut bir an için yerden kesilirse yürüyüş *sıçramalı*'dır; adımlar çok açıksa *uzun adımlı;* kısa ise *küçük adımlı;* vücut her adımda yerden çok uzaklaşıyorsa *yüksek;* yere yakın geçiyorsa *alçak* yürüyüş adını alır. (L)

YÜRYA i. Denizc. Bir halatı, tirentiyi, yomayı kuvvetle çekmek: *Bir zinciri yürya etmek.* || *Yürya beraber!,* bir halatı çekenlerin hep birlikte ve aynı zamanda çekmeğe başlamaları için verilen kumanda. || *El değiştirerek yürya,* vücudu hareket ettirmeksizin, her iki eli sıra ile kullanarak halatı çekme. (L)

YÜSR i. (ar. *yüsr*). *Esk.* Kolaylık, rahat. || Zenginlik, refah. (M)

YÜSRA sıf. i. (ar. *yesr* > *eyser*'den *yüsrā*). *Esk.* Sol taraf. (M)

YÜSRÜ i. İnce işler yapımında kullanılan siyah renkli bir ağaç; bu ağacın kökü: *Yüsrüden bir tespih yapmak.* || Sıf. Bu ağaçtan yapılmış olan: *Yüsrü tespih.* (M)

YÜY-MIN, Çin'de (Kansu veya Gansu) şehir, ilin kuzeybatısında, Urumcı demiryolunun üzerinde. Petrol merkezi. (L)

YÜZ i. (esk. türk. k.). Başta ağız, burun, göz ve kaşların bulunduğu ön kısım, çehre: *Şakir yüzüne dökülen ve yağlı yağlı parlayan uzun saçlarını fesinin altına sokmaya çalışarak bu tarafa döndü* (Sabahattin Ali). [Bk. ANSİKL.] || Yüzey: *Biliyorsun hiç kimsesi yok, dünya yüzünde...* (Kemal Tahir). || Ön taraf, görünüş, cephe: *Binanın yüzü.* || Kumaşın gösterişli olan, dışa gelen tarafı: *Kadifenin yüzü tüylüdür.* (*Zt.* TERS.) || Giyeceğin dışı: *Kazağın yüzünü güneşe asma.* (*Zt.* İÇ.) || Yatak, yorgan, minder v.b.nin kılıfı veya üzerine örtülen örtü: *Yastık yüzü. Yorgan yüzü.* || Yan, taraf: *Tepenin güney yüzü.* || *Teşm. yol.* Kişi, kimse: *İçeri girdim mi, bütün yüzler silinirdi gözümden* (Y. Z. Ortaç). || —*Mec.* Yüz ifadesi: *Neyse, yüzünün ve sesinin burukluğu çok sürmedi, çabuk geçti kekremsilik* (Y. Z. Ortaç). || İyi davranış, dostluk: *İhtiyarlar, karılar, bir de küçükler; bunlar / Merhamet görmeli, yüz görmeli insanlardan* (M. Â. Ersoy). || Birinin hoşgörürlüğünden güç alan cüret. || Utanma, sıkılma: *Bunu söylemeğe yüzü var mı?* || [-*den* hali ile] Sebep, neden: *Bu bizim yanlışımız yüzünden işten el çektirilmiş* (M. Ş. Esendal). || *Yüz görümü (görümlüğü).* Bk. YÜZGÖRÜMLÜĞÜ. || *Yüz yastığı,* küçük baş yastığı. || *Yüz yazısı. Halk dili.* Gelinlerin yüzlerine yapılan süs. || *Yüzünü yazmak. Halk dili.* Gelinin yüzünü süslemek.

— ÇEŞ. DEY. *Yüz akı.* Bk. YÜZAKI. || *Yüz aklığı.* Bk. YÜZAKLIĞI. || *Yüz bağlamak. Halk dili.* [Süt v.b. için] Kaymak bağlamak. || *Yüz be yüz,* karşı karşıya: *Yiğitlik yüz be yüz vuruşmaktır* (Kemal Tahir). || *Yüz bulmak.* Bk. BULMAK. || *Yüz bulunca (verince) astar (astarını) istemek.* Bk. ASTAR. || *Yüz çevirmek.* Bk. ÇEVIRMEK. || *Yüz etmek. Halk dili.* Eklenecek iki parçayı birbirine bitiştirmek. Havale etmek, yollamak. || *Yüz geri etmek,* gerisin geriye dönmek, geri kaçmak: *Anzavur, daha fazla direnemedi. Baktık yüz geri etmiş... Atına binen ardına düştü çala kamçı...* (Kemal Tahir). || *Yüz göstermek,* ortaya, meydana çıkmak: *Kadın aile namusu zararına olarak kaçar, intihar, tard edilmeler yüz gösterir...* (Ahmed Rasim). || *Yüz göz.* Bk. YÜZGÖZ. || *Yüz göz olmak.* Bk. YÜZGÖZ. || *Yüz karası.* Bk. YÜZKARASI. || *Yüz kızartıcı.* Bk. KIZARTICI. || *Yüz kızartmak,* sıkılarak yalvarmak. || *Yüz surat mahkeme duvarı,* çok asık yüzlü, gülmez kimseleri nitelemek için kullanılır. || *Yüz surat davul derisi* (veya *yüz surat hak getire*), hiç utanması olmayan, yüzsüz. || *Yüz suyu.* Bk. YÜZSUYU. || *Yüz suyu dökmek.* Bk. YÜZSUYU. || [...]*ye yüz tutmak,* [...]ya doğru yönelmek, gitmek: *Bunlar biraz bakılınca azalmak yerine artmağa yüz tuttular* (F. R. Atay). *Yusuf ağır ağır, aksayarak, geçmeye yüz tutan yaralı kolunu, öteki eliyle tutarak masaya yaklaştı* (S. Kocagöz). || *(Birine) Yüz vermek,* bir kimseyi şımartmak. || *(Birine) Yüz vermemek,* şımartmamak: *Erkekler kendisine pek yüz vermezlerdi* (H. E. Adıvar). *Her akşam geçiyor ama... Yüz vermeden de yaklaşamıyor. Zavallının kalbini kırdın...* (Ahmed Rasim). || *Yüz vurmak,* baş vurmak, müracaat et-

mek. || *Yüz üstü.* Bk. YÜZÜSTÜ. || *Yüz üstü bırakmak.* Bk. YÜZÜSTÜ. || *Yüz yüze,* karşı karşıya, birbirine bakarak: *Fakat birbirlerine söyleyecek bir şey bulamadılar ve sıkıntılı bir sükût içinde uzun zaman yüz yüze bakıştılar* (Sabahattin Ali). || *Yüz yüze bakmak,* [tanıdık kimseler için] görüşmek, karşılaşmak. || *Yüz yüze gelmek,* karşılaşmak, rastlaşmak: *O eski sokakta beklemediği sevimli, küçük müşteriyle yüz yüze geldi* (H. E. Adıvar). || *Yüze çıkmak,* [suyun veya herhangi bir sıvının içinde olan şey için] suyun yüzüne yükselmek: *Denizaltı yüze çıktı.* Yüzsüzlük etmek, şımarmak. || *(Bir şeyin) Yüzü açılmak,* güzelliği ortaya çıkmak. || *Yüzü ak olsun!* «yaşasın, mutlu olsun!» anlamlarında iyi dilek sözü. || *Yüzü gözü,* bir kimsenin bütün yüzü, çehresi: *Şahinde kızının yüzü gözü açık olarak şehirden geçmeyeceğine memnun olmakla beraber, daha çok şaşırdı* (Sabahattin Ali). || *Yüzü gözü açılmak.* Bk. AÇILMAK. || [...] *Yüzü görmemek,* [...] ya kavuşamamak, elde edememek: *Rahat yüzü görmemek. Para yüzü görmemek.* || *Yüzü gülmek.* Bk. GÜLMEK. || *Yüzü kalmamak (olmamak),* utanılacak bir durumdan sonra bir işi yapacak veya bir kimseden bir şeyi isteyecek cesareti olmamak. || *Yüzü kara,* utanılacak bir şeyi olan. || *Yüzü kasap süngeriyle silinmiş,* utanması, sıkılması kalmamış, yüzsüz. || *Yüzü koyun.* Bk. YÜZÜKOYUN. || *Yüzü pek,* utanması olmayan. || *Yüzü sıcak,* sevilen, hoşlanılan şeyleri nitelerken kullanılır: *Paranın yüzü sıcaktır.* || *Yüzü soğuk,* hoşa gitmeyen şeyleri nitelerken kullanılır. *Ölümün yüzü soğuk.* || *Yüzü suyu hürmetine.* Bk. HÜRMET. || *Yüzü tutmamak,* utanarak çekinmek: *Siz olsanız ne yaparsınız? Özür dileyen bir adam. Kalkıp evinize kadar da gelirse... Benim yüzüm tutmaz* (M. Ş. Esendal). || *Yüzü tutmak,* çekinmemek: *Ben söyleyemem ama onun yüzü tutar.* || *Yüzü yazılı kalmak. Halk dili.* Olduğu gibi kalmak. || *Yüzü yerde,* alçakgönüllü. || *Yüzü yere gelmek,* bir başkasının kötü davranışından sorumlu olarak utanç duymak. || *Yüzü yok!* «Dayanamaz, karşı koyamaz» anlamlarında kullanılır: *Ceza reisi çok namuslu, hakperest bir adam olduğu halde, kumara biraz yüzü yoktu* (Sabahattin Ali). || *Yüzü yumuşak,* karşı koyamayan, kendisinden bir şey isteyeni geri çevirmeyen. || *Yüzünden* [...] *akmak (okunmak),* [...] olduğu açıkça belli olmak: *Yüzünden aptallık akmak.* || *Yüzünden (suratından) düşen bin parça olmak,* yüzü çok asık olmak. || *Yüzünden kan damlamak,* çok sağlıklı görünmek. || *Yüzünden okumak,* bir kimsenin yüzünden [...]yı anlamak: *Kızdığını yüzünden okudum.* Kâğıt, kitap v.b.ye bakarak okumak. || *(Birinin) Yüzüne (suratına) atmak,* bir şeyi beğenmeyip veya kızıp, getirene hakaretle geri vermek. || *(Birinin) Yüzüne bağırmak,* bir kimseye saygısızca bağırmak. || *(Birinin) Yüzüne bakamamak,* utanç, cesaretsizlik v.b. sebeplerden bir kimsenin karşısına çıkamaz olmak: *Allah inandırsın, kızın yüzüne bakamaz oldum!* (M. Ş. Esendal). || *Yüzüne bakılır (bakılacak gibi),* pek güzel olmayan, güzelce. || *Yüzüne bakılmaz,* çok çirkin. || *(Birinin) Yüzüne bakmamak,* bir kimseye önem vermemek: *Bir senedir buradayım, yüzüme bakmıyor.* Bir kimseye darılmak: *Ülfet belki bundan sonra yüzüne bakmaz endişesiyle kıvranıyordu* (Ahmed Rasim). || *(Birinin) Yüzüne bir daha bakmamak,* biriyle artık hiç konuşmamak, bir kimseye darılmak. || *Yüzüne bakmaya kıyılmaz,* çok güzel kimseler için kullanılır. || *Yüzüne gözüne bulaştırmak.* Bk. BULAŞTIRMAK. || *(Birinin) Yüzüne (yüze) gülmek,* dost olmadığı halde birine dostmuş gibi görünmek. Yar olmak, dostluk göstermek: *Köyde ondan başka yüzümüze gülen, bize yol gösteren, ekmek bulan olmadı* (Ömer Seyfeddin). || *Yüzüne kan gelmek,* sağlığını kazanmak. || *(Birinin) Yüzüne karşı,* bir kimseden çekinmeden: *Yüzüne karşı da söyleyebilir misin?* || *Yüzüne vurmak (çarpmak).* Bk. VURMAK. || *(Birinin) Yüzünü (yüz) ağartmak.* Bk. AĞARTMAK. || *(Birinin) Yüzünü ak çıkartmak.* Bk. AK. || *Yüzünü (yüz) buruşturmak (ekşitmek),* bir şeyden hoşlanmadığını yüz ifadesiyle belli etmek: *Lâkin gideceği yeri düşününce yüzünü buruşturdu* (Ömer Seyfeddin). || *(Birinin) Yüzünü görmemek,* bir kimse ile hiç karşılaşmamak: *Sahiden de o gün bugündür Seyit efenin yüzünü görmedim* (Sabahattin Ali). || *Yüzünü göstermemek,* ortalıkta görünmemek, meydana çıkmamak. || *(Birinin) Yüzünü gözünü açmak.* Bk. AÇMAK. || *(Birinin) Yüzünü güldürmek,* bir kimseyi memnun etmek: *Onun gelişi, oturup konuşuşu, öksürüşü, herkesin yüzünü güldürürdü* (M. Ş. Esendal). || *Yüzünü kızartmak.* Bk. KIZARTMAK. || *(Birinin) Yüzünü kızartmak.* Bk. KIZARTMAK. || *Yüzünün akıyle.* Bk. AK. || *(Bir işten) Yüzünün akıyle çıkmak,* bir işi başarmak, bir işin üstesinden gelmek. || *Yüzünüze güller!,* kötü, iğrenç bir şeyden söz ederken kullanılır. || *Alnı ak yüzü pak.* Bk. AK. || *Astarı yüzünden pahalı.* Bk. ASTAR. || *Ekşi yüz,* asık surat. || *Güler yüz.* Bk. GÜLMEK. || *İç yüz.* Bk. İÇYÜZ. || *(Birine) İyi yüz göstermek,* hoş, dostça davranmak. || *Ne yüzle?* Bk. NE.

— Antropol. *Yüz açısı,* biri hemen hemen dikey olan ve üst kesici dişlerle alnın en çıkıntılı yerinden geçen, diğeri yatay olan ve dişlerden kulaklara giden iki farazî çizginin kesişmesiyle ortaya çıkan açı (birçok yüz açısı çizilebilir, ama hepsinin anlamı birbirine yakındır): ilkel ırklarda yüz açısı dardır. || *Yüz indisi,* yüzün yüksekliği ile en geniş yeri arasındaki ilişki. (İki çeşit yüz indisi vardır: tam yüz indisi ve üst yüz indisi. Üst yüz indisinde alt çene hesaba katılmaz. Yüz indisleri ırkların özellikleri bakımından büyük önem taşır.)

— Dy. *Yüze çıkma,* balastların arasından yukarıya doğru sızması. Bk. ANSİKL.

— Elektr. *Kutup yüzü,* dönen bir elektrik makinesinde bir kutbun aralığa bakan geniş yüzü.

— Folk. *Yüz görümlülüğü,* gerdek gecesi güveyinin geline verdiği hediye. Bk. ANSİKL.

— G. santl. *Yüz uzunluğu,* ölçü birimi olarak kullanılan insan yüzünün uzunluğu.

— Kadın-doğum. *Yüzden geliş,* doğumda başın dönük gelişinin bir çeşidi. Bu çeşit gelişte yavrunun kafasının çenealtı-bregma çapı, leğenin üst kıstağını önce geçer.

— Malzeme. Kesme taşın görünecek olan, oymalı veya oymasız yanı.

— Marang. Bir çerçevenin, bir silmenin perdahlı kısmı.

— Mat. Bir çokyüzlüyü veya bir katı cismi sınırlayan düzlem çokgenlerden her biri. || Bir ikidüzlemliyi meydana getiren iki düzlemden her biri.

— Nümism. Bir para veya madalyanın esas tarafı.

— Patol. *Yüz nevraljisi,* üçüz sinirin (duyu siniri) veya başlangıç kısmının (yüz sinirinin değil, hareket sinirinin) hastalanmasından ileri gelen ve yüzde beliren nevralji. || *Yüz felci,* yüz sinirindeki veya sinir merkezlerindeki bozukluklardan dolayı yüz deri kaslarında meydan gelen felç.

— Teknol. Kontrplağın görünen katlarını meydana getiren kaplama (DIŞ KAT veya DIŞ KAPLAMA da denir).

— ANSİKL. Anat. Kafanın ön-alt kısmında bulunan *yüz* iki kısma ayrılır: üstçene ve altçene. Altçene bir tek kemikten ibarettir. Üstçene ise on üç kemikten oluşur ve bunlar bir tanesinin, yani üstçene kemiğinin etrafında kümelenir. Bu kemikler şunlardır: üstçene kemiği, damak kemiği, tırnaksı kemik, elmacık kemiği, alt boynuzcuk kemiği ve burun kemiği (bunların hepsi çifttir); bir de tek olan ve orta çizgide yer alan sapan kemiği.

Yüzdeki kasların hepsi deri kasıdır ve sayıca pek çoktur. Bütün bu kaslar hareket sinirlerini bir tek hareket sinirinden, yani yüz sinirinden alır. Duyumları ise üçüz sinirin dalları ile yüzeysel boyun sinir ağının dalları sağlar. Kan, dış şahdamarının bir dalı olan yüz atardamarından gelir. Yüzde bütün duyu organları bulunur: gözler, kulaklar, burun, ağız. Erkekte yüz kılları, kaşlar, bıyıklar, sakal, çok gelişmiştir. İnsanlarda yüz biraz dışbükeydir; bazı hayvanlarda çıkıntılı ve öne doğru uzundur (prognatizm).

● *Yüz siniri* (yedinci çift kafa siniri) iki köklü karma bir sinirdir: bir hareket siniri olan asıl yüz siniri ile bir duyu siniri olan Wrisberg ara siniri. Her iki kök beraberce içkulak yoluna girer, Fallop oluğunu geçtikten sonra, stilomastoit delikle kafatasından çıkar, burada yüz siniri kulakaltı tükürük bezi odacığında bulunur ve iki üç dala ayrılır. Yüz siniri yolu boyunca kayanın yüzeysel büyük ve küçük sinirini, üzengi kası sinirini ve kulak zarı sinirini verir. İki uç dalı ise şakak-yüz ve boyun-yüz dallarına ayrılır ve yüzdeki bütün deri kaslarına dağılır. Demek ki yüz siniri bir mimik siniridir ve bu sinirin felce uğraması yüzdeki hareketlerin yok olmasına sebep olur. Yüz atardamarı, diş şahdamarından doğar, dil atardamarının üstünden geçer, altçene kemiğini dolandıktan sonra yüzün ön kısmında ilerler. Çene atardamarı ile son bulur ve göz atardamarının bir dalı olan burun sırtı atardamarı ile ağızlaşır. Civardaki birçok kasa dal verir.

Yüz toplardamarı, önce atardamarın yolunu takip eder ve dil-yüz-tiroit kökü aracılığı ile iç boyun toplardamarına karışır.

— Dy. Demiryolu platformlarındaki kil, suyun etkisiyle yumuşadığı zaman çakıl taşlarından veya değişik büyüklükteki molozdan meydana gelen balasta doğru yavaş yavaş yükselmeğe başlar. Bu olaya katarların geçişi sebep olur: gerçekten de dingillerin sarsıntısı yerine mekanik vibratörler kullanılarak birtakım denemeler yapılmış ve kilin yukarı doğru çıkmaması için kum veya çok ince curuf kullanmaktan başka çare olmadığı anlaşılmıştır.

— Folk. *Yüz görümlüğü,* Anadolu'da gerdeğe girileceği gece, güveyinin gelinin duvağını indirerek yüzünü açarken ona değerli bir hediye sunması geleneği vardır. Gelin, gelenek gereğince hediye almadan güveyi ile konuşmaz, ona yüzünü göstermez. Bazı çevreler, bunun dışındaki davranışları saygısızlık olarak kabul ederler. Gene Anadolu'nun bazı yerlerinde *yüz görümlüğü* olarak tarla, bahçe, ev, hayvan da verilir. Yüz görümlüğü güveyinin malî durumuna göre değişir. Köylerde, yoksul çevrelerde yüz görümlüğü olarak gümüş yüzükler de verilir. Doğu Anadolu'da yüz görümlüğüne büyük önem verilir. Bazen geline verilen yüz görümlüğü küçük bir servet niteliğinde olabilir. Yüz görümlüğü verme bugün de Anadolu'nun bütün yörelerinde yaygındır. (ML)

YÜZ sayı sıf. (esk. türk. k.). Doksan dokuz artı bir, on kere on, doksan dokuz ile yüz bir arasındaki tam sayı: *O vakit Zekeriya aleyhiselâm yüz yaşında idi* (Cevdet Paşa). || Yüz sayısıyle gösterilen sırada olan, yüzüncü: *Sayfa yüz.* || *Mec.* Kere, defa v.b. kelimelerle birlikte kullanılarak yapılan işin çokluğunu abartmalı biçimde anlatmaya yarar: *Dün, ona yüz kere telefon etti, ama bir türlü kendisini bulamadı.* || İ. Yüz sayısını gösteren rakamın adı. || *Yüz yıl.* Bk. YÜZYIL.

— Tar. *Beş Yüzler,* Atina meclisi veya senatosu. Fransa'da III. yıl Anayasası gereğince kurulan iki yasama meclisinden biri. || *Dört Yüzler,* M. Ö. 411'de Atina'da ikbal avcısı Peisandros tarafından meydana getirilen dört yüz üyeli oligarşi kurulu. (Bu kurul, hiç muhalefet görmeden dört yıl Atina'yı yönetti. Ama Samos donanması tarafından tehdit edilince, bazı üyeleri Lakedemonia'lıları yardıma çağırdı. Bu yanlış davranış Atina'da demokratik bir ihtilâlin çıkmasına ve Dört Yüzlerin iktidardan düşmesine yol açtı. Bunların yerine Beş Binler meclisi kuruldu [eylül, 411].) || *Üç Yüzler,* Leonidas'ın kumandasında olan ve Thermopyles'lerde telef olan üç yüz ıspartalı.

◆ **Yüzer** sıf. Yüz sayısının üleştirme sıfatı, her birinde veya her defasında yüz: *Adam başına yüzer lira düşmek.*

◆ **Yüzer yüzer** zf. Yüzü bir arada olmak üzere: *Siz adamları yüzer yüzer toplamıyorsunuz* (Kemal Tahir). [M]

YÜZAKI blş. i. Utanmayı gerektiren bir durumu olmama, onur: *Bir işten yüzakıyle sıyrılmak.* (M)

YÜZAKLIĞI blş. i. Yüzakı. (M)

YÜZBAŞI blş. i. Ask. Orduda rütbesi üs-

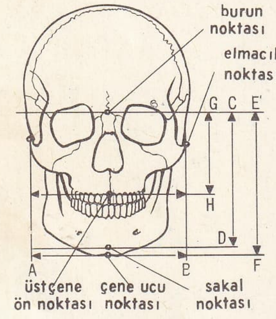

yüz indisi
üst yüz indisi:
GH yüksekliğinin
AB genişliğine oranı
tüm yüz indisi
CD (veya EF) yüksekliğinin
AB genişliğine oranı

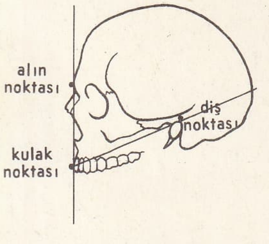

yüz açısı

teğmenle binbaşı arasında bulunan subay (birliklerde görevi bölük veya batarya kumandanlığıdır; askerî birlik dışındaki kuruluşlarda da görevlendirilebilir): *Kumandan Halil'e döndü: —Baba, dedi, seni yüzbaşı istiyor* (M.Ş. Esendal). [M]

YÜZBAŞILIK i. (*yüzbaşı*'dan *yüzbaşı-lık*). Yüzbaşı rütbesi. (M)

Yüzbaşının Kızı (*Kapitanskaya Doçka*), A.S. Puşkin'in romanı (1836). Olay, XVIII. yy.da Pugaçov ayaklanması sırasında Orenburg bölgesinde geçer. Genç âşık Grinyov, garnizonuna giderken kar fırtınasında kaybolan bir yolcuyu kurtarır. İsyancılara esir düşünce kurtardığı adamın Pugaçov olduğunu görür. Pugaçov tarafından affedilir ama Katerina II tarafından ölüm cezasına çarptırılır. Grinyov'un âşık olduğu, küçük tabyanın kumandanı yüzbaşı Mironov'un kızı, çariçeye Grinyov'un suçsuzluğunu tanıtlamayı başarır. (→ Bibliyo.) [L]

YÜZDE i. (*yüz*'den *yüz-de*). Yüzdelik: *Komisyoncuya bir işten yüzde vermek.*

— Tic. *Satış yüzdesi*, bir satıcıya yaptığı satışlar üstünden verilen pay.

◆ Sıf. Bir sayı sıfatı ile kullanıldığında yüze bölünen bir şeyin o sayı kadarlık parçasını belirtir: *Yüzde on.* (Bu biçimde kullanıldığında % işaretiyle gösterilir.)

— DEY. *Yüzde yüz*, şüphesiz, mutlaka, muhakkak: *O dava yüzde yüz kazanılır.* Bütünü, tamamı, hepsi. (ML)

YÜZDELİK i. (*yüzde*'den *yüzdelik*). *Yeni.* Herhangi bir işte aracı olan kimseye hizmetinin karşılığı olarak yüzde hesabına göre verilen ücret. (M)

YÜZDEN sıf. (*yüz*'den *yüz-den*). Yüzeyde kalan, ayrıntılara inmeyen. *Eşanl.* SATHÎ. (M)

YÜZDÜRME i. (*yüzdürmek*'ten *yüzdür-me*). Yüzdürmek eylemi. Suya batırılmış cisimlerin yüzey gerilimleri arasındaki farktan yararlanarak, çok ufak parçalar halindeki bir katışımdan istenilen maddelerin ayrılması: *Yüzdürme, önceden ufalanmış maden filizlerinin ve kömür tozlarının yabancı maddelerden temizlenmesinde kullanılan en yeni metottur.*

— Denizc. Batmış veya karaya oturmuş bir gemiyi yüzer hale getirmek; bu çalışmanın sonucu.

— Mad. oc. *Yüzdürme tankı*, kömür ve filizi zenginleştirmek için yüzdürme işleminin yapıldığı kap.

— Teknol. Ormanlarda kesilen odunların akarsu yoluyle taşınması; birçok memlekette (Kanada, İsveç, Finlandiya, S.S.C.B., Brezilya, Fildişi Kıyısı, Gabon v.b.) odunlar hâlâ yüzdürme usulüyle taşınır. (Yüzdürme, odunun sonradan muhafazası bakımından çok elverişlidir; çünkü odunun uzun zaman su içinde kalması ona büyük bir dayanıklılık kazandırır.)

— ANSİKL. Bir cismin parçalara ayrıldığı zaman dış yüzeyi büyür; bu cismin bir parçasına, batırıldığı sıvıya ve havaya bağlı olan ve parçayı sıvının yüzeyine doğru iten yüzey gerilim kuvveti, cisim üzerindeki yerçekim kuvvetini yenebilir. Sıvıya, çam ağacından çıkarılan yağ gibi, köpük yapıcı bir madde katılarak sıvı-hava yüzeyi büyütülür. Ayrıca, öğütülmüş katı maddenin bazı parçalarının köpüğe yapışması için suya toplayıcı bir etken katılır; ancak, işe yaramayan parçaların köpükle su üstüne çıkmasını önlemek için bu etkenin madenleri seçebilecek nitelikte olması gerekir. Çeşitli maden filizlerini birbirinden ayırmak amacıyle uygulanan ayırıcı yüzdürmede istenilen maden filizini etkilemek için hızlandırıcı ve çökeltici etkenlerden yararlanılır. *Yüzdürme* işlemi, yüzdürme hücrelerinde yapılır; bu hücre, işlenecek ürün ve katkı maddeleri eklenmiş su karışımını dip kısmından alan ve içinde karıştırıcı vazifesi gören dikey eksenli, oluklu bir pervane bulunan büyükçe bir kaptır; ayrıca, köpük yapmak için hava giriş delikleri açılmıştır. Arıtılmış maden filizlerini veya kömür tozlarını taşıyan köpük, üste doğru yükselerek taşar ve içindeki yararlı maddeler toplanır. Yüzdürmeden geçirilecek karışımın içindeki bütün yararlı kısımları alabilmek için, yan yana yerleştirilmiş çok sayıda yüzdürme hücresi kullanılır. (LM)

YÜZDÜRMEK geçl. f. (*yüzmek*'ten *yüzdür-mek*). Yüzmek işini yaptırmak, yüzmesini sağlamak: *Havuzda oyuncak kayığını yüzdürmek.* || (Batmış veya oturmuş tekneyi) Tekrar yüzer duruma getirmek. || *Mec.* (Birini) Bir halin, olumlu veya olumsuz en yüksek derecesinde tutmak, bir kimseyi [...] nın en aşırı noktasına sokmak: *Bolluk içinde yüzdürmek.* (M)

YÜZDÜRMEK ettrg. f. (*yüzmek*'ten *yüzdür-mek*). Derisini çıkarttırmak, soydurmak: *Koyunun derisini yüzdürmek.* (M)

YÜZDÜRÜLMEK edilg. f. (*yüzdürmek*'ten *yüzdür-ü-l-mek*). Yüzdürmek işine konu olmak: *Batık gemi birkaç güne kadar yüzdürülecek.* (M)

YÜZDÜRÜLMEK edilg. f. (*yüzdürmek*'ten *yüzdür-ü-l-mek*). Yüzdürmek işine konu olmak, yüzmek işi yaptırılmak: *Koyunun derisi yüzdürüldü.* (M)

YÜZEGELEN blş. sıf. ve i. *Yeni.* İleri gelen, kalbur üstü olan, seçkin (kimse). [M]

Yüzellilikler, Lozan barış görüşmeleri sırasında, düşmanla ittifak ettikleri ve millî harekete karşı çıktıkları gerekçesiyle Türkiye dışına çıkarılmasına karar verilen 150 kişiye verilen ad. Sayıları tam 150 kişiyi bulmadığı halde, önceden tayin edilen bir sayıya göre isimlerin tespitine başlandığı için bu adla anılırlar. İçlerinden bazıları uygulamadan daha önce yurt dışına kaçmıştı. Bu kişilerin çoğunluğunu Vahideddin'in hizmetinde bulunanlar meydana getiriyordu. Refik Halid Karay, R. Cevad Ulunay, Rıza Tevfik Bölükbaşı gibi önemli yazarlar ve bazı çerkez beyleri de bunların arasındaydı. Yüzellilikler 1933'te affedilerek yurda dönmelerine izin verildi. (M)

YÜZEN sıf. (*yüzmek*'ten *yüz-en*). Suda batmadan duran.

— Fiz. *Yüzen cisim*, bir sıvıya tamamen batmamış olarak dengede duran cisim. (Bu denge durumunda cismin yer değiştirdiği sıvının ağırlığı cismin ağırlığına eşittir ve bir dış etki olmadıkça her ikisinin ağırlık merkezleri aynı düşey üzerindedir.) [L]

YÜZER sıf. (*yüzmek*'ten *yüz-er*). Sürekli olarak yüzen, yüzmekte olan.

— Balıkç. *Yüzer iplerle* (veya *yüzer ağlarla*) *balık avı*, bir ağı, yer yer düğümlerle veya mantar parçalarıyle bağlayarak su yüzüne yakın veya iki su arasında tutarak yapılan balık avı. || *Yüzer olta*, üzerinde yüzdürücü bir nesne (tüy, mantar v.b.) bulunan, safranın ve iğnenin dibe değmesine imkân vermeyen ve akıntı ile hareket eden olta.

— Denizc. *Yüzer havuz.* Bk. HAVUZ. || *Yüzer iskele*, dubalar üzerine kurulan iskele. || *Yüzer köprü*, ayakları dubalar üzerine oturtulmuş köprü. || *Yüzer kreyn.* Bk. KREYN. || *Yüzer mania*, zincirlerle birbirine bağlanan ağaç kütüklerinden meydana gelen ve bir limanın giriş yerini kapamağa yarayan engel. || *Yüzer mendirek*, betondan yapılmış dubaları yan yana bağlayıp demirleyerek yapılan geçici mendirek. (ML)

YÜZERLİK i. (esk. türk. k.). *Halk dili.* Üzerlik. (M)

YÜZEY i. (*yüz*'den *yüz-ey*). *Yeni.* Bir cismi uzaydan ayıran dış ve yaygın kısım: *Denizin yüzeyi. Eşanl.* SATIH.

— Biyol. *Bağıntı yüzeyleri*, bağıntılı iki karakterin birbirine göre gösterdiği değişimleri ortaya koymak amacıyle çizilen şema.

— Boyacılık. *Dış yüzeyin hazırlanması*, taşıyıcı yüzey üzerinde, boyamadan veya vernik vurmadan önce boyacının yapması gereken işlem veya işlemlerin tümü. || *Taşıyıcı yüzey*, boyacının bir sıvı boya veya vernikle kaplamak zorunda olduğu dış yüzey. Bk. ANSİKL.

— Coğ. *Yüzey şekilleri*, engebelik. *Esk.* Avarız.

— Fiz. *Eşpotansiyelli yüzey* veya *tesviye yüzeyi.* Bk. EŞPOTANSİYEL. || *Dalga yüzeyi.* Bk. DALGA.

— Hidrostatik. *Serbest yüzey*, denge halindeki bir sıvıyı üst tarafından sınırlayan yüzey. (Bu yüzey yaygın olmadığı zaman yatay bir düzlemdir.) || *Tesviye yüzeyi*, denge halindeki bir sıvının aynı basınç altındaki noktalarının yeri.

— Kim. *Yüzey etkeni*, molekülünde suda erimeyi sağlayabilecek bir gruplaşmanın ve suya az ilgisi olan bir kökün bulunduğu kimyasal bileşim. Bk. ANSİKL.

— Jeomorfoloji. *Yüzey şekli*, aşındırma sistemini niteleyen engebe biçimleri bütünü: *Kurak bölgelerin yüzey şekli.*

— Mat. Bir uzay parçasını sınırlayan noktaların geometrik yeri. (Bk. ANSİKL.) || *Açılabilir yüzey*, bütün ana doğruları, yüzeyin dönüm köşesi olan bir eğriye teğet bulunan doğrusal yüzey. || *Doğrusal yüzey*, bir doğrunun yer değiştirmesinden meydana geldiği farz edilebilen yüzey. || *Dönel yüzey*, şekli değişmeyen bir eğrinin bir eksen etrafında dönmesinden meydana geldiği farzedilebilen yüzey. || *Kanal yüzey.* Bk. KANAL. || *Regle yüzey*, bir doğrunun hareketiyle meydana gelebilen yüzey: *Yaygılı hiperboloit bir regle yüzeydir; iki yaygılı hiperboloit bir regle yüzey değildir.*

— Malzeme. *Özgül yüzey*, bütün tanelerin açıldığını varsayarak toz halindeki bir gram maddenin işgal edeceği yüzey.

— Mekan. *Laplanmış yüzey*, alternatif hareketli bir organın üzerinde kaydığı ayna gibi parlak kısım: *Piston başlığı*, silindir içinde piston v.b. (Bu parlak yüzey laplamanın rektifikasyonuyle elde edilir.)

— Termik. *Isıtma yüzeyi*, bir ısıtma cihazında, ısının arasından geçtiği yüzey: *Bir kazanın ısıtma yüzeyi.*

— Vet. *Aşınma yüzeyi*, memelilerde besinlerin veya karşıt dişin sürtünmesiyle dişlerin üstünde meydana gelen düzlük. (Aşınma yüzeyinin görünüşü hayvanın yaşı ve bu arada çiğneme kusurları hakkında bilgi sağlar.)

— ANSİKL. Boyacılık. *Taşıyıcı yüzeyler* iki sınıfa ayrılabilir: *gözenekli* taşıyıcı yüzeyler (alçı, kireç veya çimento sıva, beton, tahta, karton, tekstil v.b.) ve *gözeneksiz* taşıyıcı yüzeyler (başlıca metaller, alaşımlar). Bütün taşıyıcı yüzeylerin boyanmadan önce özenli bir şekilde hazırlanması gerekir. Bu hazırlama işlemi ilk kat boya ile yüzey arasına, yüzeyden mümkün olduğu kadar

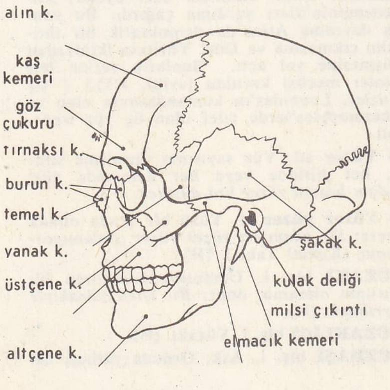

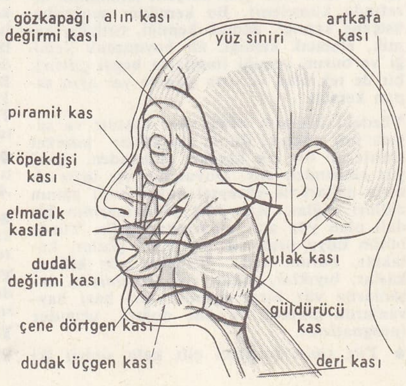

yüz (anat.)
deri kasları

YÜZEYŞEKİLLERİ VE BATİMETRİ - I

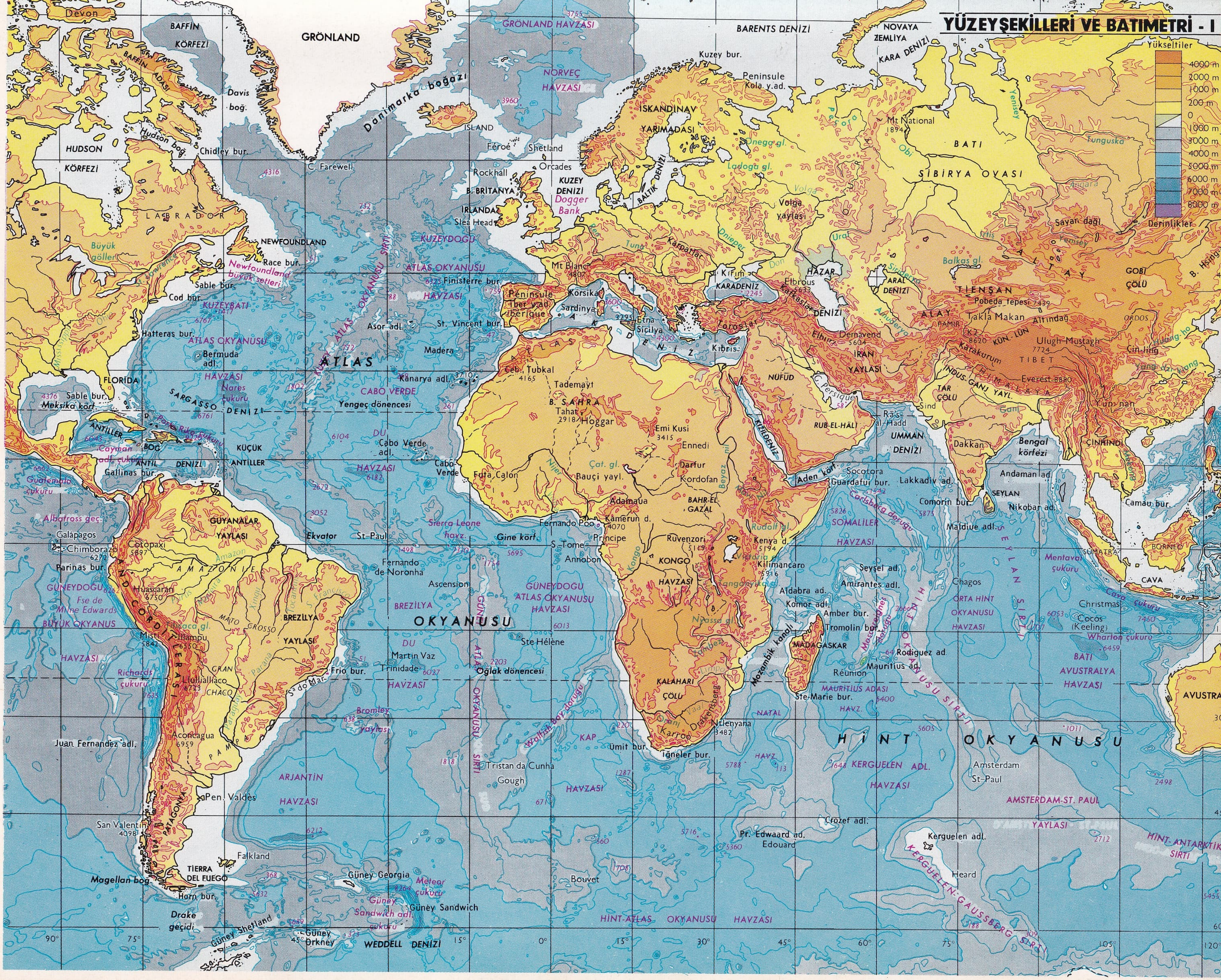

YÜZEY ŞEKİLLERİ VE BATİMETRİ
Yükseltiler
4000 m
2000 m
1000 m
200 m
0
1000 m
3000 m
4000 m
5000 m
6000 m
7000 m
8000 m
Derinlikler
KUZEY BUZ DENİZİ
LAPTEV DENİZİ
DOĞU SİBİRYA YAYLASI
Vrangel ad.
Long boğz.
Anadır dağı
Bering Boğazı
BERİNG DENİZİ
OHOTSK DENİZİ
KAMÇATKA
Aleut adl.
Aleut adl. çukuru
ASYA
GOBİ ÇÖLÜ
MANÇURYA
JAPONYA
KORE
SARI DENİZ
DOĞU ÇİN DENİZİ
Formoza
FİLİPİN DENİZİ
Çinhindi yarımadası
GÜNEY ÇİN DENİZİ
FİLİPİN ADL.
SUNDA ADALARI
CAVA DENİZİ
BÜYÜK OKYANUS
Midway ad.
HAWAİİ ADALARI
Hawaii
Mauna Kea 4208
Mendocino sevi
Murray sevi
Yengeç dönencesi
Ekvator
Mariana çukuru
Challenger ç.
CAROLINE ADL.
Marshall
GILBERT
PHOENIX
SAMOA
TONGA
Tonga ç.
Kermadec ç.
FİCİ
Yeni Kaledonya
YENİ HEBRİDES
YENİ GİNE
AVUSTRALYA
GİBSON ÇÖLÜ
VİCTORİA BOĞ.
Büyük Avustr. körf.
Güney Avustralya havzası
Tasmanya
Bass boğz.
YENİ ZELANDA
Chatham adl.
HİNT OKYANUSU
HİNT-ANTARKTİKA SIRTI
GÜNEY BUZ DENİZİ
GÜNEYBATI BÜYÜK OKYANUS HAVZASI
BÜYÜK OKYANUS-ANTARKTİKA SIRTI
ANTARKTİKA HAVZASI
BÜYÜK OKYANUS YAYLASI
GÜNEYDOĞU BÜYÜK OKYANUS HAVZASI
Oğlak dönencesi
Paskalya
Juan Fernandez
Galapagos
KUZEY AMERİKA
Brooks dağl.
Mackenzie dağl.
Mc Kinley d.
Alaska körf.
KAYALIK DAĞLAR
HUDSON KÖRFEZİ
LABRADOR
NEWFOUNDLAND
Appalachian dağl.
BÜYÜK GÖLLER
MEKSİKA KÖRF.
ATLAS OKYANUSU
Porto Riko çukuru
ANTİL DENİZİ
GÜNEY AMERİKA
AND CORDILLERASI
AMAZONAS
BREZİLYA YAYLASI
GUYANALAR YAYLASI
PATAGONYA
ATEŞ ÜLKESİ
Horn bur.
Drake geçidi
Magellan boğazı
Falkland
Güney Shetland
Güney Orkney adl.
ARJANTİN HAVZASI
105° 120° 135° 150° 165° 180° 165° 150° 135° 120° 105° 90° 75° 60° 45°

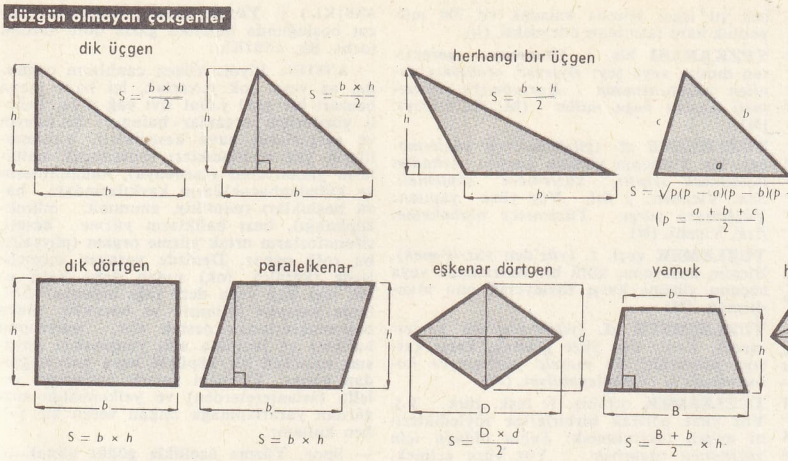

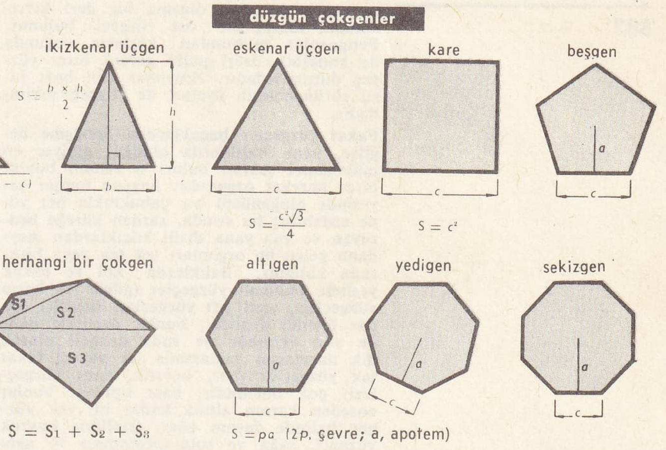

daha yüksek yapıştırıcı özelliği olan ve ilk kat boya için bir temel meydana getiren bir tabaka ile kaplanarak yapılır. Yüzey, üzerinde bulunabilecek zararlı maddelerden titiz bir şekilde temizlendikten sonra bu işleme başlanır.

— Fiz. ve Kim. *Yüzey etkenleri*, en çok eriyik halinde kendini gösteren ve enerji ve yüzey gerilimi, enerji ve yüzeylerarası gerilim ve yapışma gerilimiyle bağlanma açısı kavramlarında ifadesini bulan fizikokimyasal özelliklere sahiptir. Yüzey etkenleri aniyonik, katiyonik, amfolit ve iyonik olmayan diye dört kısma ayrılır. Birincilerde bir veya birkaç fonksiyonel gruplaşma vardır; bu gruplaşmalar ancak negatif yüklü organik bir iyon ve erimeyi sağlayan madenî veya maden özelliğinde bir iyon verecek sulu eriyik içinde iyonlaşabilir. Katiyoniklerde ancak pozitif yüklü organik bir iyon ve erimeyi sağlayan çoğunlukla madenî bir iyon vererek sulu eriyikte iyonlaşabilen bir veya birkaç gruplaşma görülür. Amfolitlerde de bir veya birkaç fonksiyonel gruplaşma vardır. Bu gruplaşmalar sulu eriyikte iyonlaşırken ürüne, ortam şartlarına göre aniyonik veya katiyonik yüzey özelliğini verir. İyonik olmayan yüzey etkenleri sulu eriyikte iyon vermez. Suda erimeleri, moleküllerinde, suya kuvvetli bir ilgisi olan fonksiyonel gruplaşmaların bulunmasından ileri gelir.

— Mat. Uzayın her parçası üç boyutludur, her yüzey parçası iki boyutludur, her eğri parçası tek boyutludur. Analitik geometride bir yüzey, bir uzay noktasının üç koordinatı, meselâ kartezyen koordinatları arasındaki fonksiyonel bir bağıntıyle tanımlanır. $f(x,y,z) = 0$ şeklinde yazılan bu bağıntı bir yüzeyin denklemini verir. Çoğu zaman, bunun

$$z = \varphi\,(x,y)$$

şeklinde z'ye göre çözüldüğü farz edilir. Bir yüzey $x = \varphi\,(u, v)$, $y = \chi\,(u, v)$, $z = \psi\,(u, v)$ şeklindeki üç denklemle parametrik olarak gösterilebilir. İki u ve v parametrelerine yüzey üzerinde «Causs koordinatları» da denir. Bir yüzeyin incelenmesi türlü yönlerden yapılabilir. Meselâ bir noktanın hemen yakınındaki yüzeyin biçimi üzerinde durulabilir. Noktalar üç kategoriye ayrılabilir; eliptik noktalar, hiperbolik noktalar, parabolik noktalar. Eliptik bir nokta çevresinde, bu noktaya teğet bir düzlemin sadece bir yönünde bulunan bir yüzey parçası vardır; hiperbolik bir noktada teğet düzlem, yüzeyi keser; parabolik nokta ikisi arasında bir biçime tekabül eder. Bir elipsoidin bütün noktaları eliptiktir, bir yaygılı hiperboloidin bütün noktaları hiperboliktir, bir tor üzerinde ise, bu üç kategoriden de noktalar vardır.

Bundan başka bir yüzeye çizilen eğriler üzerinde de durulabilir. Bir yüzeyin yeterince birbirine yakın iki noktası arasında ancak bir tek jeodezik çizgi çekilebilir. Bu jeodezik bu iki noktayı yüzeyde birleştiren çizgilerin en kısasıdır. Her noktada iki asal doğrultu vardır: bu doğrultular, bu noktadaki normal kesitlerin eğriliğinin en büyük olduğu doğrultulardır. Bu doğrultulara her yerde teğet olan eğriler, «eğrilik çizgileri»dir. İki asal eğrilik yardımı ile, yüzeyin iki eğriliği tanımlanabilir: iki eğriliğin çarpımıyle Gauss eğriliği; iki eğriliğin toplamı ile ortalama eğrilik yardımıyle, yüzeyin iki eğriliği *tatum*'unda, bu eğriliklerin ilkinin izometrik (eş ölçümlü) bir invariyant (yani yüzeye çizilebilecek bütün eğri yayların uzunluğunu bozmayacak bütün yüzey değişimleri için bir invariyant) olduğunu ispat etmiştir. Göbek noktaları, sonsuz sayıda eğrilik çizgilerinin geçtiği özel noktalardır.

● *Doğrusal yüzey*. Yüzey doğuran doğrunun değişik konumları bu yüzeyin ana doğrularını verir. Bir yaygılı hiperboloit bir doğrusal yüzeydir, ama iki yaygılı hiperboloit doğrusal yüzey değildir.

● *Açılabilir yüzey*. Açılabilir yüzeyin bir ana doğrusunun her noktasında aynı teğet düzlemi bulunur. Bu yüzey bir düzlem üzerine serilebilir. (L)

YÜZEYSEL sıf. (*yüzey*'den *yüzey-sel*). *Yeni*. Yüzeyle ilgili, yüzeye değgin, yüzeye ait. ‖ Yüzeyde kalan, bir şeyin derinliğine inemeyen: *Yüzeysel görüşler öne sürmek. Yüzeysel incelemeler yapmak. Eşanl.* SATHÎ. (M)

Yüz Florinlik Parça, Rembrandt'ın estampı (sanatçıya ödenen ücret dolayısıyle bu adı almıştır). 1650'de yapılan gravürde İsa, onu alaylı bakışlarla süzen ferisîlerle kıskanç doktorların ortasında hastaları iyileştirirken görülür. Tablo, ressamın tekniğinin bütün imkânlarını kullanan, siyah beyaz ile dinî inançlarını dile getiren en iyi eserlerinden biridir. (L)

YÜZGEÇ sıf. (*yüzmek*'ten *yüz-geç*). Yüzmesini bilen, iyi yüzebilen: *Karabatak yüzgeç bir kuştur.* ‖ Suda batmayan, suyun üstünde kalabilen: *Mantar ve tahta yüzgeç cisimdir.* ‖ İ. İyi yüzebilen kimse, yüzücü.

— Zool. Balıklarda ve yüzen memelilerde bulunan yüzme organı. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Yüzgeç kılçığı*, balıklarda, yüzgeçlerin iskeletini meydana getiren katı parçalardan her biri.

— ANSİKL. Zool. Denizde yaşayan memeli hayvanlardan foklarda ve öteki yüzgeçayaklılarda dört bacağın *yüzgeç*'e dönüşmüş olduğu apaçık görülür. Bu yüzgeçlerde meşin gibi sert bir deriyle birbirine bağlı ve ucu çengel tırnaklı parmaklar bulunur. Balinalarda kuyruk, yatay bir yüzgeç şeklinde yayılır; arka bacaklar körelmiş; ön bacaklar dıştan eklemli yüzgeçler halini almıştır; iskeletlerine bakıldığı zaman bir kolda bulunan temel kemiklerin bunlarda da bulunduğu görülür. Ayrıca, bu memeli hayvanların çoğunda, kaslardan

yüzeyler

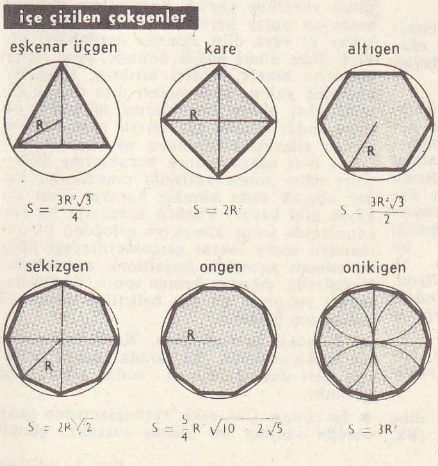

yüzeyler

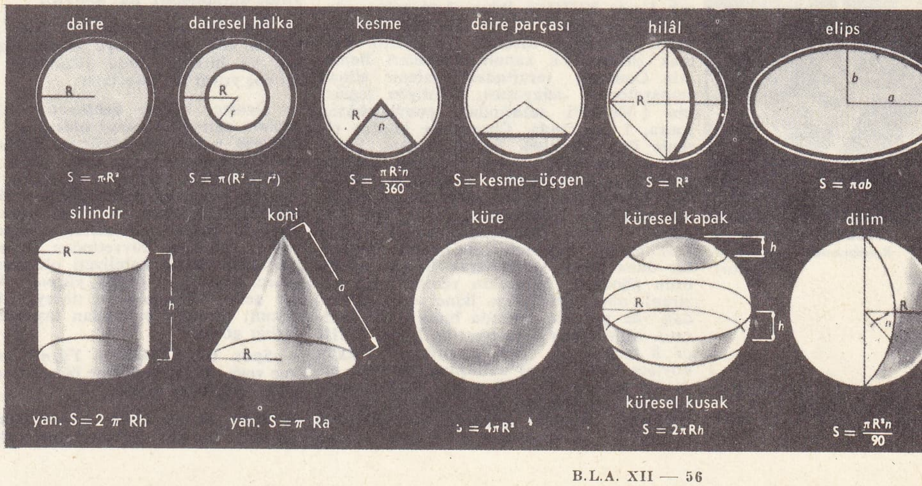

ve esnek dokudan oluşma bir deri kıvrımından ibaret bir sırt yüzgeci bulunur. Penguenler grubundan kuşların çoğunda da kanatlar, üzeri pullu gerçek birer yüzgeç durumundadır. İktiyozor gibi bazı fosil sürüngenlerin üyeleri de yüzgeç şeklindedir.

Fakat yüzgeçler bacaklardan dönüşme değilse, yani balıklarda olduğu gibiyse en mükemmel şeklini bulur: o zaman bunlar birer hareket organıdır; hayvan bunlar sayesinde olağanüstü bir çabuklukla her yöne atılabilir; bu sırada, zardan küreğe benzeyen ve yan yana dizili kılçıklardan meydana gelen bu organları tek tek veya birarada kullanır. Balıklarda kol ve bacak yerinde bulunan yüzgeçler (göğüs ve karın yüzgeçleri, yani çift yüzgeçler) ötekiler kadar önemli değildir; bunlar özellikle balığa yön vermede ve suda dengeli olarak dik durmasını sağlamada işe yarar; fakat tek yüzgeçler (sırt, kuyruk, anus yüzgeçleri) çok önemlidir; bazı tiplerde bunlar enseden karnın altına kadar bir tek yüzgeç halinde devam eder. Özellikle kuyruk yüzgeci, sağa ve sola çırpınması ve aynı zamanda loplarının burgulanması sayesinde hem bir pervane, hem de bir boyana küreği ödevi görür, mükemmel bir hareket kabiliyeti sağlar. (LM)

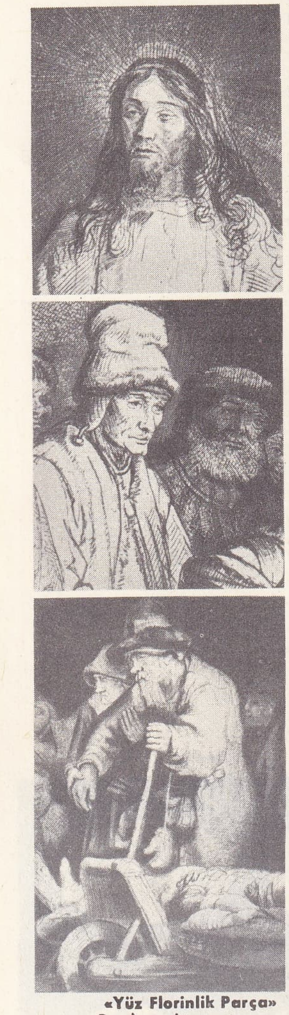

«Yüz Florinlik Parça» Rembrandt'ın estampı (detaylar)

YÜZGEÇAYAKLILAR çoğl. blş. i. Mors, otari ve fok gibi üyeleri az veya çok değişikliğe uğrayarak yüzgeç halini almış ikiyaşayışlı hayvanları kapsayan memeli hayvanlar takımı.

— ANSİKL. *Yüzgeçayaklılar* suda yaşamağa uygun bir yapı kazanmış hemen hepsi oldukça büyük cüsseli, etçil, daha çok balıkla beslenen memeli hayvanlardır. Karada gayet yavaş ve beceriksiz hareket eder, kısa ön üyelerinin yardımıyle yürümekten çok sürünür. Suda, geniş perdeli arka üyelerinin (fok) veya ön üyelerinin (otari) yardımıyle yüzer; suya daldığında uzun süre su altında kalamaz (5-20 dakika), çünkü su yüzüne çıkıp soluk almak zorundadır. Bu hayvanlara, zooplanktonca ve balıkça zengin kutup denizlerinde daha çok rastlanır. Postları ve insan beslenmesinde çok değerli olan yağları için avlanırlar. Diş düzeni bakımından karada yaşayan etçillere yakındırlar. (L)

YÜZGÖRÜMLÜĞÜ blş. i. Folk. Güveyin düğün günü geline verdiği armağan: *Yüzgörümlüğü diye getirdiği zümrüt küpeleri — kulaklarının delik olmadığını bahane ederek — konsolun gözüne kilitlemişti* (H. E. Adıvar). [Bk. YÜZ.] (M)

YÜZGÖZ blş. i. [Yalnız *yüzgöz olmak* deyiminde geçer.] *Yüzgöz olmak,* biriyle aşırı derecede senli benli olmak, doğru olmayacak bir tarzda samimîleşmek, gerekmediği halde, aşırı şekilde teklifsiz davranmak: *Yan yana yürürken eskici ona, Sabit beyağabey takımından sakınmasını, onlarla yüzgöz olmamasını tavsiye ediyordu* (H.E. Adıvar). [M]

Yüzgün, tarihte Napolyon I'in saltanatının son dönemine verilen ad. Bu dönem, Napolyon'un Elbe adasından Paris'e döndüğü tarih olan 20 mart 1815'ten başlayarak Louis XVIII'in ikinci defa tahta çıkışına (8 temmuz) kadar (II. Restorasyon) sürer. Napolyon meşrutî bir krallık kurmak istemiş, ek kanun maddeleri Benjamin Constant tarafından kaleme alınan İmparatorluk anayasası, 6 milyon seçmenin 1 300 000'i tarafından onaylandıktan sonra, 1 haziranda, Champ de Mai'de törenle ilân edilmişti. Fakat, Viyana kongresinde bir yeni Avrupa statüsü hazırlayan müttefik kuvvetler, 13 martta, kendisini Elbe'de oturmağa zorlayan anlaşmayı bozduğu için Napolyon'u kanun dışı ilân ettiler ve Paris antlaşmasını kabul ettiğine dair verdiği beyanatı reddettiler. İmparator daha çabuk davranarak Belçika'ya bir ordu gönderdi. Waterloo yenilgisi (18 haziran), onu oğlu lehine ikinci defa tahtından vaz geçmek zorunda bıraktı (22 haziran). Müttefikler 6 temmuzda, Louis XVIII de 8 temmuzda Paris'e girdiler. Yüzgün böylece İkinci Paris antlaşmasıyle sona erdi (20 kasım). Bu, 30 mayıs 1814'te yapılan ilk antlaşmadan daha ağır şartlar getiriyordu: doğuda, kuzeyde ve Savoie'da birçok yer kaybediliyordu; ayrıca Fransa beş yıl işgal altında kalacak ve 700 milyonluk harp tazminatı ödeyecekti. (L)

YÜZKARASI blş. i. Utanmayı gerektiren durum veya şey: *Öyleyse, «cehalet» denilen yüzkarasından / Kurtulmaya azmetmeli baştan başa millet* (M. Â. Ersoy). [M]

YÜZLEMECE zf. (*yüzlemek*'ten *yüzle-me-ce*). Bir kimsenin yüzüne karşı: *Arkadan konuşmak ayıptır, yüzlemece söylemeli. Esk.* Vicahen. || Sıf. Yüz yüze yapılan: *Yüzlemece yargı. Yüzlemece muhakeme. Esk.* Vicahî. (M)

YÜZLEMEK geçl. f. (*yüz*'den *yüz-le-mek*). Birinin kusurunu, kötü bir davranışını veya suçunu yüzüne karşı söyleyerek onu utandırmak. (M)

YÜZLEŞMECE zf. (*yüzleşmek*'ten *yüzleş-mece*). *Yeni.* Yüz yüze gelerek, karşı karşıya oturarak: *Bu mesele yüzleşmece konuşulmalı ki çözümlenebilsin.* (M)

YÜZLEŞMEK ortaklş. f. (esk. türk. k.). Yüz yüze gelerek birbirlerine söyledikleri-ni aynen tekrarlamak: *Suçlu olduğu için yüzleşmek istemiyor.* || Yüz yüze gelmek.

◆ **Yüzleştirmek** geçl. f. İki tarafın birbiriyle yüzleşmesini sağlamak. (M)

YÜZLEŞTİRME i. (*yüzleştirmek*'ten *yüzleştir-me*). Yüzleştirmek işi.

— Huk. Bir dava sırasında ifadeleri birbirini tutmayan kimseleri karşı karşıya getirme.

— ANSİKL. Huk. *Yüzleştirme*'nin amacı, hâkimin, beyanlardan hangisine önem vereceğini anlayabilmesi ve yeni ipuçları elde edilmesidir. Yüzleştirme, kural olarak son soruşturma safhasında yapılır. Ancak, gecikmesinde tehlike varsa veya kimlik tespiti için gerekliyse ön soruşturma sırasında da yüzleştirme yapılabilir. (M)

YÜZLÜ sıf. (*yüz*'den *yüz-lü*). Yüzü [...] olan: *Güzel yüzlü bir kadın.*

◆ **Yüzlü yüzlü** zf. Hiç çekinmeden, güvenerek. (M)

YÜZLÜK i. (esk. türk. *yüzlüg*'den). Değeri yüz para veya yüz lira olan akçe veya kâğıt para: *Eskisi gibi yüzlükleri çekip savuramıyorum. Bankaya uğramadım* (Kemal Tahir).

— Mat. On kuralına göre yazılan bir tam sayıda sağdan sola doğru üçüncü basamağa verilen ad.

◆ Sıf. Yüz sayısıyle gösterilen bir değeri olan: *Yüzlük altın.* (M)

YÜZME i. (*yüzmek*'ten *yüz-me*). Yüzmek eylemi.

— Ask. denizc. *Yüzme kabiliyeti katsayısı,* su yüzeyinde seyreden bir denizaltının su üstündeki hacmiyle su altındaki bütün hacmi arasındaki oran: *İlk denizaltıların yüzme kabiliyeti katsayısı yüzde 5 - 10, 1899'da yapılan «Narval»inki yüzde 41 idi; modern denizaltıların ise yaklaşık olarak, yüzde 25'tir.*

— Biyol. Ağırlığı aynı hacimdeki sudan az veya ona eşit olan canlı varlığın, hiç bir çaba harcamadan suyun içinde veya yüzeyinde durabilmesi. Bk. ANSİKL.

— Bot. *Yüzme kesecikleri,* bazı su bitkilerinin kök, gövde veya yapraklarında oluşan ve bitkinin suda yüzmesini sağlayan içi boş yuvarlak kesecikler.

— Denizc. *Yüzme kabiliyeti,* bir cismin toplam ağırlığına karşıt olarak su içine gömülmüş bölümünü etkileyen suyun kaldırma etkisinden doğan güç. (Suya batmış hacim, cismin ağırlığına denk bir kaldırma kuvveti meydana getirebiliyorsa yüzme kabiliyeti olumludur ve cisim yüzer; suyun içindeki hacim yetersizse, cismin ağırlığı suyun kaldırma kuvvetinden fazladır; bu durumda yüzme kabiliyeti olumsuzdur ve cisim batar.) || *Yedek yüzme kabiliyeti,* bir gemi teknesinin su düzeyi üstündeki hacmi; geminin batmadan taşıyabileceği ağırlığı gösterir.

— Spor. Bk. ANSİKL. || *Yüzme hocası,* havuz veya plajlarda yüzme öğreten veya yüzücüleri çalıştıran kimse.

— Zool. Suyun içinde veya yüzünde, dibe dayanmadan yer değiştirebilme eylemi. (Bk. ANSİKL.) || *Yüzme kesesi,* balıkların vücut boşluğunda bulunan gazla dolu zardan torba. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Biyol. Yüzen canlıların çoğunda, az veya çok yuvarlak, içi hava (veya benzeri bir gaz) yahut sıvı yağ dolu, belirli yüzdürücü organlar bulunur: füküslerin ve sargasların hava kesecikleri, birhücrelilerin yağ damlacıkları (noctiluca), balıkların yumurtaları (sardunya), nummilitlerin ve kafadanbacaklıların kavkılarındaki hava boşlukları (nautilus, ammonit, mürekkepbalığı), bazı balıkların *yüzme* kesesi, sifonoforların ortak yüzme organı (physalis) bu rolü oynar. Denizde yaşayan memelilerde (kaşalot, fok) sudan daha hafif olan sıvı yağ veya deri yağı bulunur. Göllerde yaşayan örümcek ve böcekler hava baloncuklarından destek alır, makropod balıklar ve janthina adlı yumuşakça yuvasını sümüksü bir köpükle hava kabarcığından yapar. Yüzmeyi yeterli bulmayan velella (selenterelerden) ve yelkenbalığı rüzgârdan yararlanmağa imkân veren bir yelken kullanır.

— Spor. Yüzme özellikle göğüs olmak üzere bedeni en çok geliştiren sporlardandır. İnsan bedeninin özgül ağırlığı 0,99 - 109 arasında, akarsuyunki ise 1 olduğundan, bedenin ağırlığıyle, hareket ettirilen su hacmi arasındaki fark çok düşüktür. Bu yüzden insan kendiliğinden suyun yüzünde kalır; ama serbestçe soluk alıp vermeğe alışkın olduğundan başlangıçta hemen hep burnundan nefes almağa devam ederek suya batış derecesine aldırış etmediği için su solunum yollarından girer ve korkusunu artırır.

Gerçekten yüzmenin bütün güçlüğü nefes alıp vermededir; çünkü insan hareket edebilmek için suya yatay uzanmak zorunda olduğundan başı sık sık su altında kalır ve normal olarak nefes alması mümkün olmaz. Bu yüzden insan yüzme öğrenmeğe ister kurbağalama ile ister kulaçla başlasın, başını suyun üstüne çıkardığı zaman ağzından nefes almağa ve suyun içine girince nefes vermeğe alışmak zorundadır.

● *Kulaç* (krawl). Bu yüzme tarzında suya kalçalar hafifçe çıkarılarak yüzükoyun uzanılmalı, baş gözlere kadar su içinde olmalıdır. Kollar bedenin iki yanında, omuz çevresinde daireler çizerek suya dikey olarak girer. Bir kol geriye giderken öbürü ileriye doğru hamle yapar. Suya giren kol, su içinde geriye doğru bir çekiş hareketinden sonra yüzeye çıkarılır. Kol sudan çıkarken el dirsekten aşağıda olmalı ve suyun yüzeyini yalamalıdır. Bacaklar devamlı olarak çarpılır (hızı her yüzücüye göre değişir), ayakların yüzü içe dönüktür, topuklar su yüzeyini yalar. Ayakları çırpış kalçadan başlamalı ve bacaklar gevşetilmeden, diz pek az kırılarak çırpılmalıdır. Solunum kulaç atılan kolun altından ve ağız yoluyle düzenli bir ritimle yapılır; solunum ritmi tekniklere göre çok değişir.

● *Kurbağalama.* Bu yüzme tarzı uzun süre temel tarz, yüzme öğrenmek isteyenlerin ilkin denemeleri gereken tarz olarak kabul edildi. Kurbağalamada, yüzen kimse kurbağanın yüzerken yaptığı hareketlere oldukça benzeyen yatay hareketler yapar. Bu hareketler üç veya dört zamana ayrılabilir: yüzücü önce elleri göğsü önünde, avuç içleri birbirine bitişik, dizleri kırılmış, topukları birbirine yakın, ayak uçları dışa dönük bir şekil alır; sonra bacaklarını mümkün olduğu kadar açarak ayaklarıyle suyu hızla iterken ellerini birbirinden ayırmadan kollarını ileri uzatır; sonra bacaklarını birleştirir; daha sonra kollarını omuzlarına kadar açarak suda kürekle hareket eden bir kayık gibi kayar. Yüzücü hareketin bu son zamanında soluk almak ve soluğunu bu zamandan sonra tekrar gerçekleştireceği öbür üç zaman sırasında boşaltmak zorundadır. Yarışlarda, çıkıştan hemen sonra, dörtlü harekete yukarıda en son belirtilen dördüncü zamandan başlar.

● *Kelebek kurbağalama.* Kurbağalamanın bir başka çeşididir. Bu tarzda yüzücü kollarını ileri uzattığı zaman sudan sıçrar gibi görünür.

● *La coupe.* Çok eski, kurbağalamadan önce olduğu sanılan bir yüzme tarzıdır; çünkü

Foto. LAROUSSE

Eskiçağ yüzücüleri hep bu tarzda temsil edilmiştir. Bugün kullanılmayan la coupe'ta kollar kulaç yüzmedekine benzer düşey bir hareket yaparken, bacaklar kurbağalamadaki gibi çalıştırılır.

● *La mariniere.* Kurbağlamanın yan yüzülen şeklidir. Ayakların çalışması aynıdır; yalnız üst kol vücut boyunca çekilerek çalışır, alt kol sadece suyu yarmak için ileri uzatılır. Bu tarz da bugün pek kullanılmaz.

● *Over arm side-stroke* veya *over.* Yüzücü yan yatar, bacakları koşacak gibi açılmıştır, bacağın üst kısmı gergin bir şekilde öne bakarken, alt kısmı diz kıvrılarak geri uzatılmıştır. Alt kol beden boyunca, üst kol kalça boyunca uzanır; ilk zamanda bacaklar hızla birbirine yaklaştırılarak makas yapılır; sonra yüzücü alt kolu düşey olarak suya daldırıp, üst koluyle havada bir daire çizerek suda ilerler; daireyi tamamlayan üst kol da suya dalar ama mariniere'de olduğu gibi suyu beden boyunca çeker; bu sırada alt kol suyu yarmak için ileri uzatılır ve ilk şeklini alır. Bu sırada nefes alınır ve bacaklarla makas yapılır.

● *Trudgeon.* Over arm'ın geliştirilmiş şeklidir; yüzücü harekete over arm ile aynı şekilde, backlarıyle makas yaparak başlar, sonra alt kolunu çalıştırır; bu sırada öbür kol suya dalacak duruma gelir; ama bu sırada yüzücü bu kolunu da derinliğine çalıştırabilecek ve öbür kolunu sudan çıkararak başlangıçtaki durumuna getirebilecek şekilde yüzüstü döner. Bu son zamanda makas yapmağa hazırlanan bacaklar hareketin sonunda açık durumda olmalıdır; trudgeon'un başlıca güçlüğü de budur. Soluk üst kol sudan çıkarılırken alınır.

● *Sırtüstü kurbağalama.* Kurbağalamadan çok az farklıdır, yüzücü kollarını bedeni boyunca uzatarak sırtüstü uzanır; bacaklarını çekip soluk alırken, kollarını dikey olarak başının üstüne kaldırır, sonra bacaklarını kurbağalamada olduğu gibi açık olarak uzatırken, iki kolunu da suya daldırır; sonra kollar bedenin iki yanında yatay olarak kürek gibi çalıştırılarak beden boyunca uzatılır ve ayaklar birleştirilir. Bu yüzme tarzı sırtüstü kulaç lehine bırakılmıştır.

● *Sırtüstü kulaç.* Bu tarzda omuzlar suyun biraz üstüne çıkarılmış, çene göğse çekilmiş, bacaklar suyun yüzeyine değecek şekilde dizlerden hafifçe kırılmıştır. Kol ve bacaklar hemen hemen kulaçtakinin aynı çalıştırılır: bacaklar vurulur, kollar omuz çevresinde daire çizerek suya düşey olarak girer. Havada ön kolu dirsek omuz hizasına kadar çeker, sonra kol uzanarak suya girer, soluk bu hareket sırasında, iki taraftan birinden alınır.

● *Dönüş.* Havuzun kenarından yararlanarak dönmektir, ayaklar havuzun duvarına değdirilirken beden toplanarak ayakların hızla itilmesi sağlanır.

● *Atlama, kurtarma.* İyi bir yüzücü yalnız suda hareket etmeyi bilmekle yetinmeyip, bu işe iyice alışmalı, su altında yüzmeyi başarmalı, gözlerini açmaktan korkmamalı, özellikle atlamayı bilmelidir. Özellikle gerek yarışlara katılmak (sırtüstü yüzme tarzları dışında hepsi çıkış atlamasıyle başlar), gerek boğulan birinin yanına hızla gidebilmek için atlamayı mutlak öğrenmelidir. (Bk. TRAMPLEN ATLAMA.) Ayrıca suda tehlikede olan birine yaklaşmayı da öğrenmelidir; çünkü tehlikede olan kimse kurtarıcısına sarılır ve hareket etmesini engelleyerek onun da tehlikeli bir duruma düşmesine sebep olabilir; bu yüzden kurtarıcı tehlikede olan kimseye arkadan yaklaşarak koltuk altlarından tutmalıdır. Ayrıca suya terliyken veya hazım sırasında girmek de tehlikelidir.

● *Uzaklıklar ve performanslar.* Yüzme yarışları genellikle 100 m serbest, 100 m sırtüstü, 200 m serbest, 400 m serbest ve 1 500 m serbest olarak yapılır. (Serbest yarışlarda yüzücüler en hızlı yüzme tarzı olan kulacı kullanırlar. Yüzmede performanslar şunlardır: 100 m serbestte 55 sn'nin altında, 100 m sırtüstünde 1 dakikanın biraz üstünde, 200 m serbestte 2 dakikada, 200 m kurbağalamada iki buçuk dk kadar, 400 m serbestte dört buçuk dk kadar, 1 500 m serbestte 18 dk'nın altında. Rekorların onaylanması için

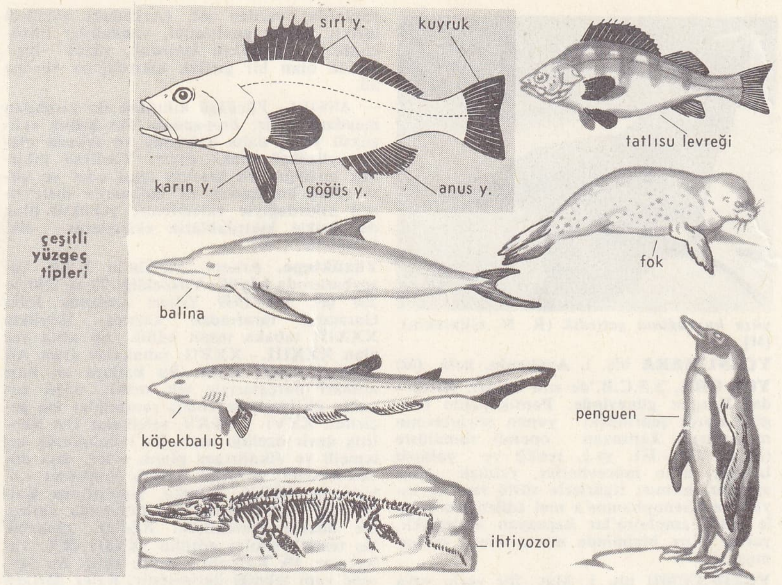

en az 50 m uzunluğunda havuzlarda kırılması gerekir.

— Zool. *Yüzme,* hemen daima yassı aygıtların yardımıyle sağlanır; bu aygıtlar suya dayanarak onu geriye doğru iter, bunun tepkisiyle de vücut ileri gider. Bu yassı aygıtlar bazen kürek gibi iş görür (yüzgeç ayaklı yengecin bacakları, kurbağanın perdeli ayakları, ördeğin perdeli ayakları, ditiscusun arka bacakları, deniz kaplumbağalarının, fokların yüzgeçleri), bazen de suyu karşıt yönlerde burgulayarak uskur gibi görev yapar (balıkların ve balinaların kuyruk yüzgeçleri). Bununla beraber çoğu zaman yüzme için hiç bir özel organ bulunmaz, uzun veya yassı olan gövde dalgalanma suretiyle ilerler (yılanlar, yılanbalığı, taşemen, kedibalığı). Bazı kabuklular (karides, ıstakoz, langust) karın kısmının alt tarafındaki kuyruk levhasını çırparak arkaya doğru yüzer. Kafadanbacaklılar da (mürekkepbalığı, ahtapot) geriye doğru yüzer, ama bunlar daha değişik bir metot kullanır: ön tarafa doğru bir su sütunu püskürtür, bunun tepkisiyle geri doğru yüzer.

Suya sürtünme ne kadar azaltılırsa yüzme o kadar kolaylaşır. Ön tarafın uzunluğu, gövdenin ince uzun ve kaygan oluşu, balıklarda derinin sümüksü bir sıvı ile kaplı bulunuşu v.b. sürtünmeyi azaltır. Balıklarda vücudun dik ve dengeli durması, kuyruk yüzgecinden gayri yüzgeçlerle (sırt, anus, göğüs yüzgeçleri) sağlanır.

Bazı balıkların olağan dışı bir yüzme tarzı vardır: denizatı dikine yüzer, baş yukarıda durur, sırt yüzgeci uskur işi görür; yassı balıklar (dil, kalkan) bir yanı daima üste, öteki yanı alta gelecek şekilde böğür üstü yüzer; kimi balıklar karnı yukarı, kimisi başı aşağı gelecek şekilde yüzer v.b.

Akciğerli bazı hayvanlar, amfibyumlar (kurbağa), sürüngenler (timsah), memeliler (suaygırı) burun deliklerini suyun dışında tutarak yüzer; diğer bazı memeliler (fok, balina) ve bazı sürüngenler (deniz kaplumbağası) uzun süre su altında kalacak bir yapıya sahiptir. Suda yaşamağa hiç de alışkın olmayan köpek ve geyik gibi hayvanlar bile ihtiyaç halinde pek âlâ yüzebilir.

● *Yüzme kesesi* omurganın altında, bağırsakların üstünde bulunur; çoğu zaman bir boru ile yutağa bağlı, bazen de tamamen kapalıdır. Genellikle basit bir torba şeklindeyse de bazı hallerde körbağırsağımsı uzantıları bulunur; dış gömleği kaslı olabilir; iç gömleği sümüksü zar şeklinde ve üzeri bolca damarlıdır. Yüzme kesesi bazen hidrostatik bir organ sayılmıştır; bu kese sayesinde balığın daha kolay hareket edebilmek için özgül ağırlığını istediği zaman değiştirdiği sanılmıştır. Yakın zamanda yapılan deneyler bu açıklamanın kısmen yanlış olduğunu göstermiştir. Çok hareketli bazı balıklarda (köpekbalıkları) hava kesesi yoktur. Gerçekten de hava kesesi daha çok bir ayarlama organıdır; elverişli olmayan düzeye çıkmaması veya inmemesi için balığı ikaz eder; kazara söz konusu düzeyi aştığı zaman, yüzme kesesi yüzünden balığın gövdesinde önemli hacim değişikliği olur; balık fazla gazı yutak yoluyle atar veya eksilen gazı kese çeperindeki damarlardan salgılayarak tamamlar. Meselâ büyük derinliklerde yaşayan balıklar hızla yüzeye çıkarıldığı zaman son derece şişer; yüzme kesesindeki kapalı gazın basıncıyle mideleri ağızlarından dışarı fıtık gibi fırlar.

Bazı balıklarda (sazanlar, elektrikli yılanbalıkları) yüzme kesesi bir kemik zinciriyle (Weber aygıtı) kulaklara bağlıdır; kulak yoluyle gelen uyartıları sinir merkezine iletir. Diğer balıklarda (kırlangıç balıkları) ise bazı kasların çıkardığı sesleri kuvvetlendirmek için rezonans kutusu ödevini görür. (LM)

YÜZME i. (*yüzmek*'ten *yüz-me*). Kürkçülükte kullanılmak üzere muhafazasını sağlamak için, öldürüldükten sonra bir hayvanın derisini çıkarma işi.

— Kasaplık. *Deriyi yüzme,* deriyi soyma, çıkarma işlemi; bu işlemin sonucu.

— ANSİKL. Kasaplık. Kasaplık hayvanlar genellikle bıçakla yüzülür. Ama deri bu metotla zarar görebilir ve acemice bıçak vuruşları sonucunda ticarî değeri düşebilir. Bu yüzden bir sapın ucuna takılan ve büyük hızla dönen bıçaklar kullanılır. Bu şekilde yüzülen deri hem zedelenmez hem de dümdüz olur. (L)

YÜZMEK geçz. f. (esk. türk. k.). Kolunu, bacağını hareket ettirerek (insan), yüzgeçlerini kullanarak (balık), vücudundan su püskürterek (ahtapot) veya vücudunu dalgalandırarak (su yılanı) suyun üstünde veya içinde durmak, ilerlemek: *Çalkantılı denizde yüzmekten hoşlanmak. Derin sularda yüzmek.* || Yüzme sporu yapmak: *Kışın boş vakitlerinde futbol oynar, yazın da günde iki saat yüzer.* || — *Teşm. yol.* Bir sıvının yüzeyinde batmadan durmak: *Mantar ve tahta suda yüzer.* || Kendisine bol gelen bir elbise içinde bulunmak: *Ben bu pantolonun içinde yüzüyorum.* || (Bir şeye) Bulanmak, herhangi bir şeyle üzeri kaplanmış olmak: *Ayakkabıları çamur içinde yüzüyor. Kitaplar toz içinde yüzüyor.* || *Mec.* Bir durumun en aşırı derecesinde olmak: *Bolluk içinde yüzmek.* (M)

YÜZMEK geçl. f. (esk. türk. k.). Derisini soymak, çıkarmak.

— DEY. *Yüzüp yüzüp (yüze yüze) kuyruğuna gelmek (getirmek),* uzun süren bir iş bitmek (veya bir işi bitirmek) üzere olmak: *Rüştiyenin son sınıfındayım. Yüze*

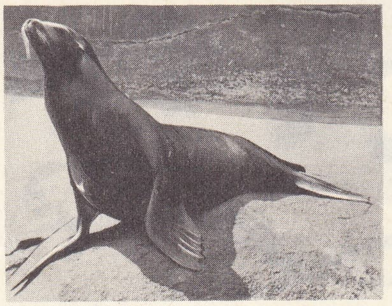
yüzgeçayaklılar

yüze kuyruğuna getirdik (R. N. Güntekin). [M]

YÜZNUMARA blş. i. Ayakyolu, helâ. (M)

YÜZ OBA, S.S.C.B.'de sıra dağlar, Kırım'da, Kerç'in güneyinde. Pantikapaion (bugün Kerç) şehrindeki yunan soylularının mezarlarını kapsayan önemli tümülüste (M. Ö. IV. - III. yy.), renkli ve yaldızlı lahitler, altın mücevherler, yaldızlı tunç aynalar, kırmızı figürlerle süslü mutfak eşyası ve Ksenophantos'a mal edilen resimlerle süslü amphora'lar kapsayan basamaklı, yarım daire biçiminde mezarlıklar bulunmuştur. (L)

YÜZÖLÇÜMÜ blş. i. Mat. Bir yerin veya bir şeyin yüzeyini ölçme. || Bu işlem sonunda ortaya çıkan miktar: *Türkiye'nin yüzölçümü. Esk.* Mesahai sathiye. (M)

YÜZSUYU veya **YÜZÜSUYU** blş. i. Hatır, gönül: *Hattâ Mekke diyarında kaht ü galâ olsa onun eline yapışıp Sebir dağına çıkarlar, onun yüzüsuyuna Cenab-ı Haktan yağmur isterlerdi* (Cevdet Paşa).

— ÇEŞ. DEY. *Yüzsuyu dökmek.* Bk. DÖKMEK. || *Yüzüsuyu hürmetine.* Bk. HÜRMET. (M)

YÜZSÜZ sıf. (*yüz*'den *yüz-süz*). Arsız, utanmaz, sıkılması ve çekinmesi olmayan, sırnaşık: *Yüzsüz zalim, bu mektuplarda, kim bilir bana neler söylemeğe cesaret ediyordu* (R. N. Güntekin).

◆ **Yüzsüzlük** i. Yüzsüz olma hali; yüzsüzce davranış: *Bağıra bağıra Rabia'nın nankörlüğünden, yüzsüzlüğünden* [...] *şikâyet ediyordu* (H. E. Adıvar). *Birinin yüzsüzlüklerine katlanmak.* (M)

YÜZÜCÜ i. (*yüzmek*'ten *yüz-ücü*). Spor olarak yüzmeyi seçmiş olan, profesyonel olarak yüzme sporu yapan kimse: *Millî yüzücüler.* (M)

YÜZÜK i. (esk. türk. k.). Parmakta taşınan halka: — *Ertesi sabah yüzük, parmağında yoktu, diye düşündüm, çıkarmış, çantasına koymuş olmalıydı* (R. H. Karay). || *Yüzük oyunu,* yüzüğü, tersine çevrilmiş birçok fincandan birinin altına saklayarak oynanan oyun.

— DEY. *Yüzüğü geri çevirmek* (veya *atmak*), evlenmekten cayarak yüzüğü geri yollamak, nişanı bozmak.

— Tütünc. Puroların çoğuna sarılan süslü kâğıt halka.

— ANSİKL. *Yüzük,* uzun süre özellikle mühür olarak kullanıldı: yüzüğünü vermek, imzasını kullanma yetkisini vermekti. Yüzük, aynı zamanda, bir güç ve onur belirtisiydi: Roma şövalyeleri, üzerinde bir at figürü bulunan yüzükler takarlardı.

Nişan yüzükleri'nin de kökü çok eskiye dayanır; bu yüzüklerde, birbirine kenetlenmiş iki el veya bir çift yüzük taşı, birleşmenin sembolüydü. Venedik dukası ile denizin sembolik şekilde evlenmeleri bir yüzükle olurdu. Bütün milletlerde yüzüğe rastlanır. Ispartalılar ve onlardan sonra Romalılar demir yüzükler taşıdılar. (LM)

YÜZÜKOYUN blş. zf. (*yüz-ü-n koy-u,* yüzünü koyarak'tan *yüz-ü koy-u-n*). Yüzü yere gelmek üzere, vücudunun ön tarafı yere gelmiş olarak: *Çocuk yüzükoyun halının üstüne yatmıştı* (R. N. Güntekin). [M]

YÜZÜKPARMAĞI blş. i. Bk. PARMAK.

YÜZÜKSÜ sıf. (*yüzük*'ten *yüzük-sü*). Yüzüğe benzeyen, yüzüğü andıran.

— Anat. *Yüzüksü - ibriksi kaslar,* gırtlağı meydana getiren dört kasa (ikisi önde, ikisi yanlarda) verilen ad. (Arkadaki yüzüksü ibriksi kaslar genişletici, yandakiler büzücüdür.) || *Yüzüksü kıkırdak,* yüzük biçiminde olan bir gırtlak kıkırdağına verilen ad.

— ANSİKL. *Yüzüksü kıkırdak* iki kısımdan meydana gelir; ön-yandaki dar kısma «yüzüksü yay», daha yukarıda ve arkada olana «yüzüksü plak» denir. Yüzüksü kıkırdak gırtlağın alt kısmını işgal eder ve altta soluk borusunun ilk halkasıyle üstte tiroit kıkırdağıyle eklemlenir; yüzüksü plak da ibriksi kıkırdaklarla eklemlenir. Bk. GIRTLAK. (LM)

Yüzüktepe. Arkeol. Mersin'in 3 km kuzeybatısında höyük. Yüksekliği 25 m; 240 × 200 m². 1937-1939 Yılları arasında John Garstang tarafından kazıldı. Höyükte XXXIII tabaka tespit edildi. En altta yer alan XXXIII. - XXVII. tabakalar arası Alt Neolitik devre aittir. Bu katlara ait bazı mimarî parçalarıyle tek renkli, üzeri tırnakla çizilerek bezenmiş seramikler ele geçirildi. XXVI. ve XXV. tabakalar Üst Neolitik devir özelliği taşır. Bu tabakalarda taş temelli ve dikdörtgen planlı evler, dışa dönük kâseler, yuvarlak karınlı çömlekler v.b. bulundu. XXIV. Tabaka, Neolitikten Kalkolitiğe geçişe aittir. Bu tabakada yerleşme düzeni ilerlemiştir. Ağıllar, yuvarlak taş temelli silolar görülür. XXIII.-XX. Tabakalar, İlk Kalkolitik devre aittir. Bu devrede yapı tekniği ilerlemiştir. Evler dörtgen planlıdır. Bu tabakada ilk defa maden kullanılmıştır, XIX. ile XVII. Tabakalar, Orta Kalkolitik devre aittir. Burada bulunan seramik Tel Halaf seramiklerine benzer. XIV. Tabaka, Orta Kalkolitikten Son Kalkolitiğe geçiş katıdır. Bu tabakadaki yerleşme, 1,5 m kalınlığında bir surla çevrilidir. Evler surun iç yüzüne bitişik olarak yapılmıştır. Son Kalkolitiğe ait XV ve XII B tabakalarında köşeleri yuvarlatılmış yapılar görülür. XII A tabakası Bakır devrine girer. Yapılar taş temelli, kerpiç duvarlıdır. XI. ve VIII. Tabakalar Tunç devrine aittir. Mimarî olarak daha düzgün planlı yapılar, çeşitli tipte seramik ve madenî buluntular ele geçirildi. Son Tunç devrine ait olan VIII. ile V. Tabakalarda «sandık duvar» tekniğiyle yapılmış bir sur ortaya çıkarıldı. Surun gerisindeki VI A tabakasında düzenli bir mahalle yer alır. Burada maden ve seramik eserler de ele geçirildi. IV.-III. Tabakalar, Demir devrine aittir. M.Ö. 1150 ile 500 arasına tarihlenir. Bu tabakalarda birçok yunan seramiği bulundu. I ve II. Tabakalar son devirlere girer. (M)

YÜZÜLMEK geçz. f. (*yüzmek*'ten *yüz-ü-l-mek*). [Herhangi bir kimse için] Yüzmek: *Bu pis suda yüzülmez.* (M)

YÜZÜLMEK edilg. f. (*yüzmek*'ten *yüz-ü-l-mek*). Derisi çıkarılmak, yüzmek işine konu olmak: *Kesilen koyunların derileri yüzüldü.* (M)

Yüzülmüş Sığır, Rembrandt'ın, tahta üzerine yaptığı tablo (1655). 1875'te, Louis Viardot tarafından Napolyon III'ün koleksiyonuna konmak üzere alınan tablo bugün Louvre müzesindedir. Rembrandt, bu eserle, bir güzelliğin konudan çok işlenişe ve renklerin uyumuna bağlı olduğunu göstermek istemiştir. Bu görüş, birçok modern ressam tarafından benimsenmiştir (Soutine'in, Grenoble müzesindeki aynı adı taşıyan tablosu). [L]

YÜZÜNCÜ sıf. (*yüz*'den *yüz-ü-ncü*). Yüz sıfatının sıradaki yeri, sıralamada doksan dokuzuncudan sonra gelen, doksan dokuzuncu ile yüz birinci arasındakinin sıra sayısı: *Yüzüncü kuruluş yıldönümü. Yüzüncü sayfa.* (M)

YÜZÜNDEN zf. (*yüz*'den *yüz-ü-n-den*). Sebebiyle, [...] den ötürü: *Hastalık yüzünden okula gidememek.* (M)

YÜZÜSTÜ blş. zf. Başlanmış, fakat bitirilmemiş bir durumda, yarım bir halde, tamamlanmamış şekilde: *Evde her iş yüzüstü kaldı* (Y. K. Karaosmanoğlu). || Yüzü yere gelecek şekilde: *Yüzüstü düşmek. Yüzüstü kapanmak.*

— DEY. *Yüzüstü bırakmak,* yapayalnız, yardımsız ve kötü durumda bırakmak. Olduğu gibi, tamamlamadan bırakmak, bitirmemek: *Bütün işleri yüzüstü bırakıp gitmiş.* (M)

YÜZÜSUYU blş. i. Bk. YÜZSUYU.

YÜZYIL blş. i. *Yeni.* Yüz yılık süre: *Osmanlı Devleti altı yüzyıl yaşadı.* || Milât diye adlandırılan kronolojik bir hareket noktasından itibaren hesaplanan ve 1 - 100, 101-200, 201 - 300 v.b. olarak numaralanan yüz yıllık dönem: *Milât'tan önce üçüncü yüzyıl.* || İsa'nın doğumundan itibaren hesaplanan yüzyıllık dönem. *Yirminci yüzyıl türk yazarları.* || Ayırıcı bir özelliği olan dönem: *Kalkınma yüzyılı. Eşanl.* ASIR. (M)

Yüzyıl savaşları, XIV. ve XV. yy.da, Valois'lar Fransa'sını önce Plantagenêt'ler, sonra Lancaster'lar İngiltere'si ile karşı karşıya getiren savaşlara verilen ad. Geleneksel olarak Fransa tahtı için bir veraset savaşı şeklinde yorumlanan ve 1337 - 1433 yıllarıyle sınırlandırılan bu savaşlar, aslında gerek bu yorumu, gerek bu zaman çerçevesini büyük ölçüde aşar. Aslında bu savaşlar, birbirinden uzun barış dönemleriyle ayrılan ve sebepleriyle hedefleri bu dönem sırasında değişen bir askerî harekât dizisidir. Yüzyıl savaşları, XII. yy.dan sonra Fransa krallarıyle vasalları olan İngiltere'yi dönem dönem çatıştıran ve yüzyıllık bir mücadeleden (ilk Yüzyıl savaşları) sonra Paris antlaşmasıyle (1259) geçici olarak sonuçlanan savaşların mantıkî sonucudur; ayrıca Fransa veya başka ülkelerdeki çeşitli meselelere yakından bağlıdır: İngiltere'de Richard II'nin bertaraf edilmesi, daha sonra İki-Gül savaşı, Enrique II'nin Castilla'da Zalim Pedro ile mücadelesi; flaman isyanları ve sonra Burgund - Flaman devletinin gelişmesi. Sicilya'da fransız - aragon savaşları, Avignon'a sığınan Papalığın karşılaştığı güçlükler v.b.

XIV. yy. ortasından XV. yy. ortasına kadar devam eden şekliyle Yüzyıl savaşlarının orjinalliği, bu savaşlar sırasında modern milletlerin oluşması, kadrolarının hazırlanması ve güç kazanmalarından gelir: klasik bir feodal savaş gibi başlayan, Yüz-

Yüzgün Champ de Mai'de birliklerin yemini (1 haziran 1815), Cabinet des Estampes, Paris

Foto. LAROUSSE

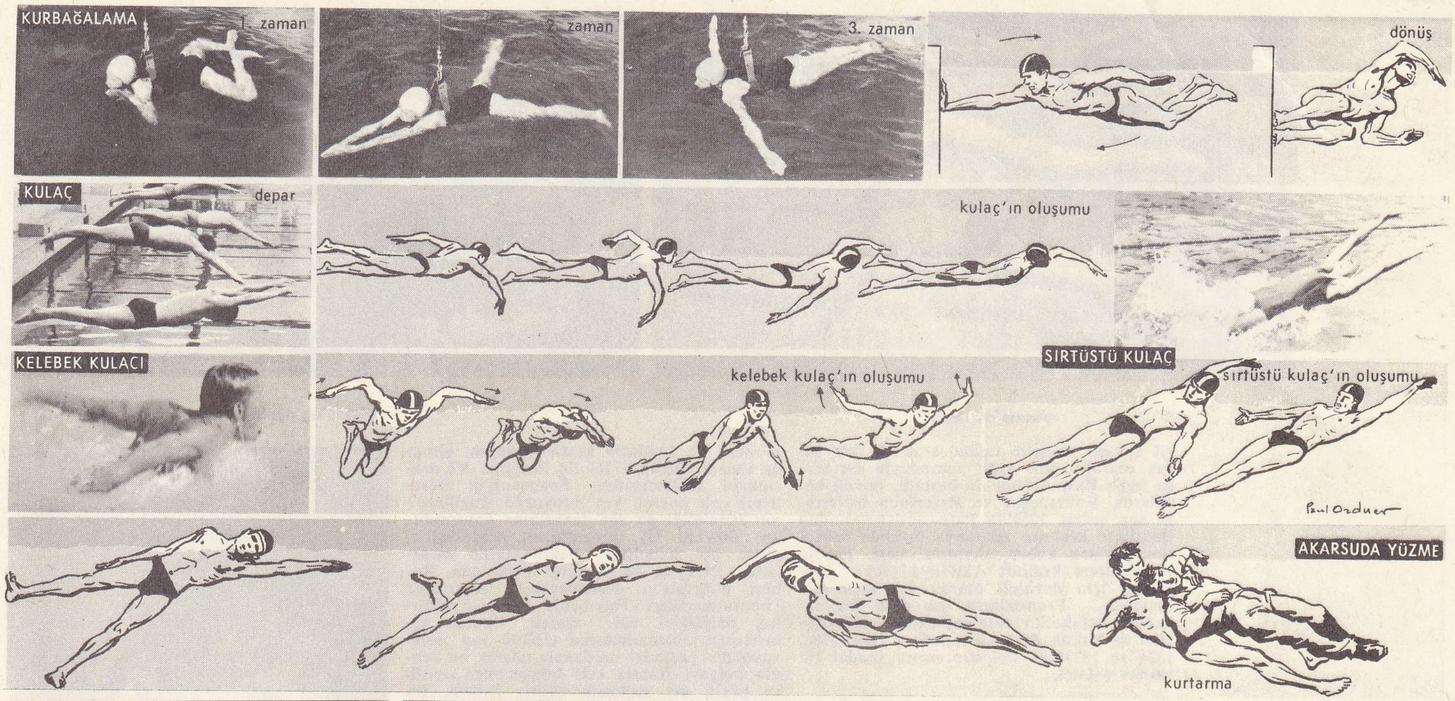

yüzme şekilleri

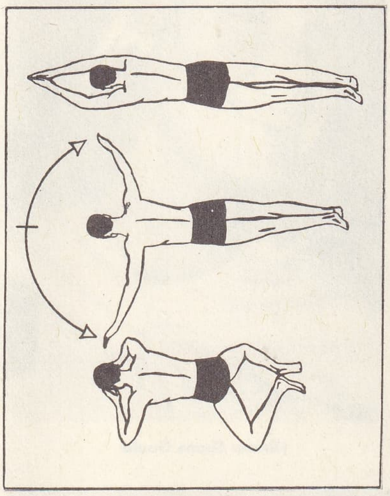

kurbağalama yüzme

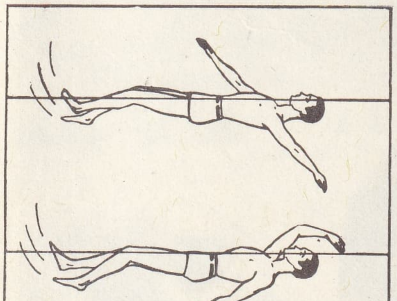

sırtüstü yüzme

Marx Spitz

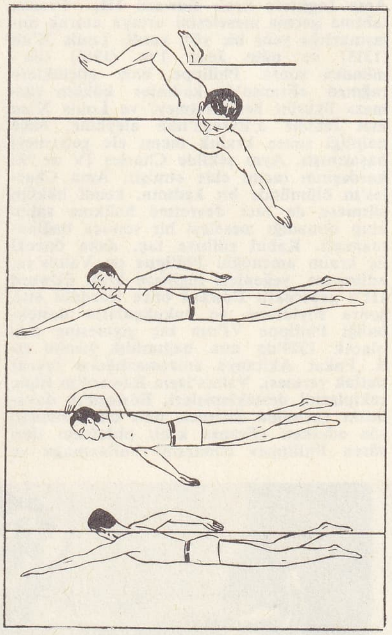

kulaç

yüzme

Foto. LAROUSSE; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

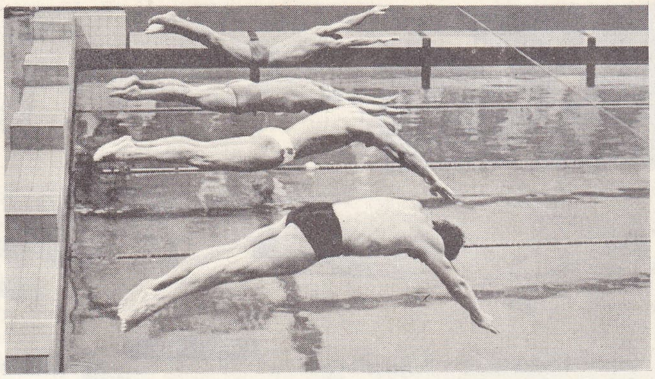

yüzme'de depar

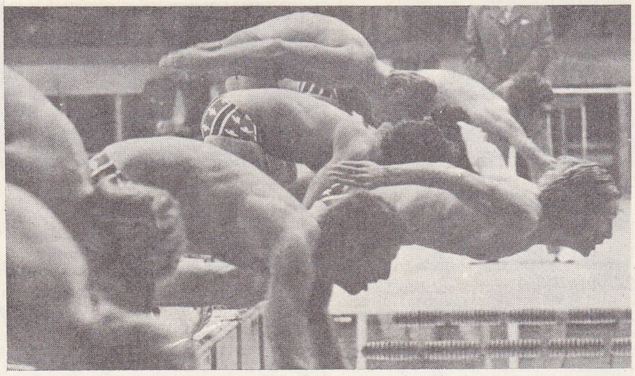

yüzme'de depar

yıl savaşı, milletle millet arasında bir savaş olarak sona erdi; tamamıyle Ortaçağa bağlı Batı Avrupa'da başladı, büyük keşiflerin, Rönesansın ve Reformun arifesinde son buldu. 1259'da Paris antlaşmasından (İngiltere kralının Akitanya üstünde haklarını yeniden kabul ediyordu) beri, Fransa ve İngiltere kralları Akitanya (veya Guyenne) için devamlı olarak mücadele halindeydi. Fransızların, en ufak bir savunma hareketini cezalandırmak amacıyle «fief'e» birçok defa elkoymaları (1244-1296, 1324 ve 1337'de) 1337'den sonra feodal bir savaşa yol açtı.

Ama İngiltere kralı Edward III, Fransa tahtına geçme meselesini ortaya atarak anlaşmazlığa yeni bir yön verdi. Louis X'un (1315) ve oğlu Jean I'in (1316) ölümünden sonra Philippe, bazı güçlüklere rağmen «Fransa'da kadınlar hüküm sürmez» ilkesini benimsetmeyi ve Louis X'un kızı Jeanne d'Evreux'nün aleyhine, önce naipliği sonra krallık tacını ele geçirmeyi başarmıştı. Aynı şekilde Charles IV de iki kardeşinin tacını elde etmişti. Ama Charles'ın ölümünde bir kadının, kendi hüküm sürmese de tacı devretme hakkına sahip olup olmadığı meselesi bir sonuca bağlanmamıştı. Kabul edilirse taç, daha önceki üç kralın amcaoğlu Philippe de Valois'ya, edilmezse, yeğenleri ingiltere kralı Edward III'e geçecekti. Edward önce tereddüt etti, sonra soyluların ve hukukçuların desteklediği Philippe VI'nın taç giymesine razı olarak 1329'da ona bağımlılık yemini etti. Fakat Akitanya anlaşmazlığının tekrar patlak vermesi, Valois'ların Edward'ın iskoç rakiplerini desteklemeleri, Edward'ın davalarını savunma ihtiyacı, onu düşmanından söz ederken «Fransa kralı olduğunu ileri süren Philippe» cümlesini kullanmağa ve «Fransa ve İngiltere kralı» unvanını almağa iteledi. Edward III ile Philippe VI arasındaki anlaşmazlıkta, Felemenk'in meseleleri çok önemli yer tutuyordu: İngiltere'nin zenginliği de yün tedarikine dayanıyordu. Edward III, ihtiraslarını gerçekleştirmede bu karşılıklı bağımlılıktan yararlandı: Philippe VI'ya karşı ayaklanan, Robert d'Artois'yı destekleyerek, Avusturya imparatorundan Felemenk ile imparatorluk naipliğini elde ederek, flaman şehirlerinin ayaklanmasına (Jakob van Artevalde'nin peşinde) müdahale ederek bu zengin bölgeyi fransız etki bölgesinden ayırdı ve güçlü bir müttefik haline getirdi. En başarılı hareketi, Flandre'a doğru yün ihracatını yasaklamak ve ingiliz çıkarlarını Brabant ve Hainaut'ya yöneltmek (bu bölgelerin desteklenmesini sağladı), sonra, Fransa kralı olarak tanınmasına karşılık Flamanlarla anlaşma imzalamak oldu. Savaş başlayınca daha kalabalık (15 milyon nüf.) ve daha zengin olan Fransa, İngiltere'yi kolayca yenebilecek gibi görünüyordu. Ama ilk iki Valois'nın siyasî ve askerî yetersizliği ve Fransa'nın o sırada malî buhran geçirmesi, birkaç yıl içinde büyük bir bozgunla sonuçlandı.

1345'e kadar gevşek bir şekilde yürütülen çatışma (fransız donanmasının 1340'ta bozguna uğrayarak Philippe VI'nın Manş ötesine herhangi bir hareketini engellemesi dışında), sonradan kızıştı ve Fransızlar birçok yerde bozguna uğradı: 1346-1347 seferi Edward III'ün fransız süvarilerini Greey'de yenmesine (1346), sonra 1347'de Calais'yi ele geçirmesine (iki yüzyıl İngiltere'de kaldı) imkân verdi. İngiltere tahtının vârisi Kara Prens'in, Philippe VI'nın vârisi Jean II'ye karşı yönettiği 1355-1356 seferi Fransızların Poitiers'de bozguna uğramasıyle (1356) sonuçlandı. Jean II'nin

yüzme: Shane Gould

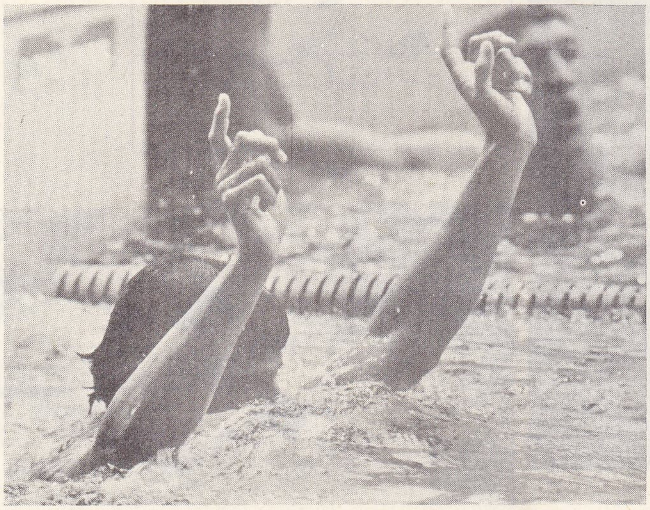

yüzme: Marx Spitz 200 m kelebekte

yüzme: Shane Gould bir yarışmada

Foto. *LAROUSSE; Hürriyet arşivi (MEYDAN)*

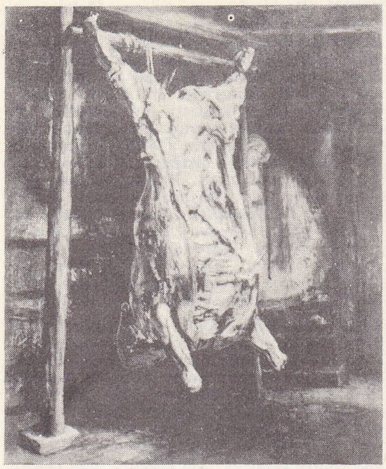

«Yüzülmüş Sığır»
Rembrandt'ın eseri

esirliği sırasında naip seçilen veliaht Charles, istilâyla, kara veba, Kötü Charles'ın entrikaları, Etienne Marcel'in yönettiği Paris ayaklanması ve taşradaki çetelerle mücadele etmek zorunda kaldı. Kötü Charles ve Etienne Marcel'in İngilizlerle anlaşmaları onları yıkıma sürükledi; Marcel 1258'de öldürüldü. Düzeni yeniden sağlayan veliaht, ağır şartlı bir antlaşma imzaladı (Britigny antlaşması, 1360); bu antlaşma Fransa tahtını babasına bırakıyor, ama Guyenne, Périgord, Limousin, Saintonge ve Poitou'yu İngiltere kralına terk ediyordu.

1346'da Jean II'nin ölümüyle tahta çıkan oğlu Charles V'in on altı yıllık saltanatı sırasında çatışmanın ikinci dönemi (Fransızların toparlanması) başladı. Göz kamaştırıcı serüvenlerden uzak duran, ülkenin iç işlerini düzeltmeğe uğraşan, danışmanlarını yetkili kimselerden seçen Charles V, veliahtken kaybettiği yerlerin hemen hepsini geri almayı başardı: Navarra kralı Carlos'un yenilmesi (Cocherel, 1364), Flandre ve Belçika ile uzlaşma, büyük din tarikatlarının kaldırılması. (Bertrand da Guesclin'in bu tarikatları İspanya'ya sürüklemesi, İngiltere ile savaşın yeniden başlamasını hazırladı.)

1368'den sonra Bertrand du Guesclin ve kralın kardeşleri kaybedilen illerin büyük kısmını geri alırken, İngilizlerin akınları başarısızlıkla sonuçlandı. Charles V'in ölümünde, İngilizlerin elinde ancak ülkenin iç kısmıyle bağlantısı olmayan birkaç liman (Calais, Cherbourg, Brest, Bordeaux) kalmıştı.

1380-1413 Arasında savaş kesildi: iki düşman dış savaşlarla uğraşmalarına imkân vermeyen iç buhranlarla uğraşmak zorunda kaldılar. Charles VI'nın reşit olmaması ve oğlu (Louis d'Orléans), fief'lerinde rekabet, kralın 1392'de ilk delilik krizini geçirmesiyle şiddetlendi. Kralın amcaları (Louis d'Anjou, Jean de Berry, Philippe de Bourgogne), dayısı (Louis de Bourbon) ve oğlu (Louis d'Orléans), fief'lerinde gerçek birer kral gibi yaşadılar.

Henry V ile Catherine de Valois'nın düğünü, Cotton elyazması, British museum, Londra

Atak Philippe'in ölümünden sonra oğlu Korkusuz Jean ve Louis d'Orléans arasında mücadele şiddetlendi. Sonunda Louis 1407'de Paris'te Jean tarafından öldürtüldü. Bunun üzerine Bourgignon'lar ve Armagnac'lar arasında bir iç savaş patlak verdi. Prenslerin orduları çeşitli eyaletlerde çarpışıyordu. Her iki taraf da zaman zaman İngiltere kralından yardım istedi. Paris'teki ayaklanmalar bazen çok kanlı oluyordu (özellikle 1413'ten sonra) sonunda, Korkusuz Jean, Montereau köprüsünde veliaht Charles ile görüşürken öldürüldü (1419).

Ama İngiltere ile savaş daha altı yıl önce yeniden başlamıştı. İngilizler iç buhranlarını daha çabuk atlattılar: Richard II'nin (1377-1399) hükümdarlığı da Charles VI'nınki gibi sosyal ayaklanmaları ve kral ile amcaları (York ve Lancaster) arasındaki çatışmalarla geçti ve kral Fransızların güçsüzlüğünden yararlanamadı. 1399 Yılında kralı deviren Lancaster'lı Henry IV de, krallığında düzeni yeniden sağlamakla uğraştığından, Fransa'dan yapılan çağrılara cevap veremedi.

Henry V'in hükümdarlığı sırasında (1413-1422), savaş yeni bir özellik kazanarak yeniden başladı: Henry V, artık Guyenne'i en önemli mesele saymıyor, aynı zamanda ingiltere ve fransa taçlarını elde etmek istiyordu. Yüzyıl savaşları, ancak o tarihten sonra Fransa'nın İngilizler tarafından işgal edilmesine yol açtı.

Henry V, 1415'te Normandiya'ya çıktı, Honfleur'ü aldı, sonra Azincourt'da fransız süvarilerini bozguna uğrattı (25 ekim 1415), Fransa'nın ilerigelen kişileri öldü veya esir edildiler. Bourgogne'lular «bekle gör» siyaseti uygulayarak Armagnacların ingilizler karşısında zayıflamasına göz yumdular. Bu durum Montreau köprüsü görüşmesine kadar sürdü. Korkusuz Jean'ın öldürülmesinden sonra, oğlu iyi Philippe Henri V'in tarafını tuttu. 1420'de Troyes antlaşmasıyle veliaht Charles haklarını kaybetti; kızkardeşi Chaterine Henry V ile evlendirildi ve Henry V naip ilân edilerek Fransa tahtının vârisi haline getirildi. Çatışmanın bu dönemi kesin bir zaferle sonuçlanmış gibi görünüyordu. Fakat Henry V, 1422'de öldüğü zaman, Henry VI on aylıktı. Kısa süre sonra da Charles X'un ölmesi, iki ayrı kral ilânına yol açtı: Henry VI ve Charles VII. Charles VI'nın şansı daha kapalı görünüyordu.

O tarihten sonraki altı yıl, Fransa'nın ingiliz orduları tarafından işgaliyle geçti. Charles VII Loire'ın güneyine püskürtüldü. 1428'de Loire ötesindeki bölgelerin anahtarı sayılan Orléans kuşatıldı. Bu kuşatma sırasında kuvvet dengesi yeniden değişti ve Yüzyıl savaşlarının Fransa'nın zaferiyle sonuçlanarak son evresi başladı. Önce efsanevî Jeanne d'Arc Orléans'ı kurtardı. İngilizleri Patay'de yendi ve tek meşru vâris haline gelen Charles VII'yi Reims'te tahta çıkardı. Jeanne'ın Compiègne'de yakalanarak (1430) Rouen'da diri diri yakılmasına rağmen (1431), İngilizler savaşı ve taht üstündeki hak iddialarını kaybettiler. İyi Philippe taraf değiştirmenin kendisi için daha yararlı olduğunu anladı; önce aracılık yapmağa çalıştı, sonra 1435'te Arras antlaşmasını imzaladı. Arras antlaşması, Charles VII'nin merkezî ve mahallî idareyi, maliyeyi ve orduyu yeni bir düzene sokmasına imkân verdi. Buna paralel olarak, kaybedilen yerler geri alındı: Paris (1436), Champagne (1441), Maine ve Normandiya (1450), Guyenne (1453), 1453'te İngilizlerin elinde fransız toprağı olarak yalnız Calais kaldı ve savaş ortada rakip kalmadığından sona erdi. Bununla beraber Fransa ile İngiltere (Lancaster ve York'u çatıştıran İki-Gül savaşıyle uğraşıyordu) savaş halinde kaldılar. York dükü Edward VII'nin tacı, Lancaster'lardan alması (1461) Fransa'yı yeni bir savaş tehlikesiyle karşı karşıya bıraktı. Gerçekten

İyi Jean'ın Poitiers'de esir alınışı (XV. yy.) Froissart'ın kroniği Condé müzesi, Chantilly, Fransa

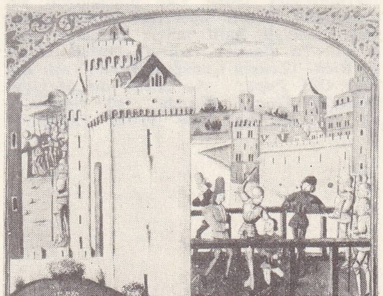

Korkusuz Jean'ın Montereau köprüsünde öldürülüşü (1419)

Crécy savaşından sahne, minyatür (XIV. yy.) Froissart'ın kroniklerinden

Jeanne d'Arc Patay savaşında (1429) Bibliothèque Nationale, Paris

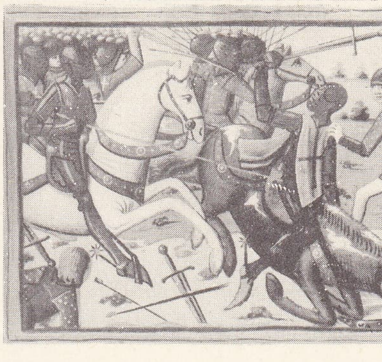

Foto. LAROUSSE

İyi Philippe'in yerine geçen Korkusuz Charles, birkaç yıl sonra savaşı başlattı. Fakat Calais'ye çıkarma yapan Edward IV (temmuz 1475), destekleyici bulamayınca Picguigny mütarekesini imzaladı (29 ağustos 1475). Bu basit mütareke, aslında yüz otuz sekiz yıldır süren ve hukuken ancak XIX.yy. başında kral George'ın, atalarının XIV.yy.dan beri taşıdıkları «Fransa kralı» unvanından vaz geçmesine (Amiens anlaşması, 1802) kadar devam eden Yüzyıl savaşlarına son verdi.

Yüzyıl savaşları, sonuç olarak hem Fransa'da, hem İngiltere'de millî bilincin uyanmasını sağladı. (L)

YVON VİLLARCEAU

YÜZYİRMİSEKİZLİK blş. i. Müz. Bir siyahın (dörtlü'nün) 32'de biri, bir yuvarlağın (birli'nin) 128'de biri değerinde beş çengelli nota işareti. (Bu işaret çok ağır tempolu parçalarda kullanılır.) [L]

YVAİN (Maurice), fransız bestecisi (Paris 1891-Suresnes 1965). Caz müziğinden yararlanarak fransız operetine yenilik getirmek amacıyle hafif müzik parçaları besteledi: *Ta Bauche* (Ağzın) [1921]; *Gosse de Riche* (Zengin Çocuğu); *Pépé* (Yaşlı Baba); *Oh! Papa; Au Soleil du Mexique* (Meksika Güneşi Altında); 1937 Sergisi için yazdığı bir bale (*Vent* [Rüzgâr]), *Blanche-Neige* (Pamuk Prenses) [1951], *le Corsaire Noir* (Kara Korsan) [1958]. (L)

YVELİNES idare bölgesi, Paris bölgesinde idare bölgesi, eski Seine-et-Oise idare bölgesinin batı kısmını içine alır; 2 271 km²; 799 000 nüf. İdare merkezi, *Versailles.* (L)

YVERDON, İsviçre'de (Vaud kantonu) şehir, Neuchâtel gölünün güney ucunda; 16 300 nüf. Eski şatoya (XIII.yy.) 1805-1825 arasında pedagog Pestalozzi'nin kurumu yerleşmişti. Ilıca tesisi. Demiryolu onarım atelyeleri. Hassas makineler. (L)

YVETTE, Paris bölgesinde ırmak, Orge'un kolu (sol kıyı); 44 km. (L)

YVON (Adolphe), fransız ressamı (Eschwiller, Lorraine 1817-Paris 1893). Önce dinî, sonra tarihî konuları işledi: *Kulikovo Savaşı* (1850), *Napolyon Saint-Bernard Dağından İnerken* (1853, Ermitaj müzesi), *Mareşal Ney Rusya'dan Çekilirken* (Versailles müzesi). Fransız ordusuyle Kırım'a, sonra İtalya'ya gitti, büyük kompozisyonlar yaptı: *Malakoff'un Perde Hattı, Magenta* (Versailles müzesi). Öbür tabloları: *İmparatorluk Prensi* (1864), *Amerika Birleşik Devletleri* (1870) [bugün Washington'dadır], *Reichshoffen Zırhlılarının Saldırısı* (1875). [L]

YVON (Paul), fransız eczacısı (Selommes, Loir-et-Cher 1848-Paris 1913). *Normal Patolojik İdrar* üstüne bir tezle 1873'te eczacı oldu. Paris'te bir eczane açtı (1875-1892). Daha sonra Pastör Enstitüsü Serumlar servisi şefi oldu. Kimyada, üre üzerine hipobromit'in etkisini keşfetti, bu işlemden elde edilen azot miktarını ölçen üreometreyi (1878), diabetometre (1880), mikrofotografi âletleri (1885); distilasyon araçları; bir higrometre v.b. yaptı. Birçok galenik preparatı oluşturdu. Başlıca eserleri: *Traité de l'Art de Formuler* (Formül Sanatı Elkitabı) [1879], *Manuel Clinique de l'Analyse Des Urines* (İdrarların Klinik Analizi Elkitabı) [1880], *Formulaire Pratique de Thérapeutique et de Pharmacologie*) [Pratik Tedavi ve Framakoloji Formülleri]. (L)

YVON VİLLARCEAU (Antoine), fransız astronom ve matematikçisi (Vendôme 1813-Paris 1883). Müzik konservatuvarına devam etti. 1833'te birçok saint-simon'cu ile Mısır'a gitti. Orada Lambert Bey ona matematik ve mekanik zevkini aşıladı. 1837'de Paris'e döndü ve École Centrale'a devam etti. 1846'da Paris gözlemevinde görev aldı, sonra gözlemevinin müdürü oldu (1854). Birçok astronomi âleti, özellikle büyük bir ekvator dürbünü ve paralaks arayıcısı yaptı. 1848'de torun dairesel kesitlerinin üçüncü derece sistemini buldu. (L)

Adolphe YVON
«Mareşal Ney Rusya'dan Çekilirken»
Versailles müzesi, Paris

Foto. LAROUSSE

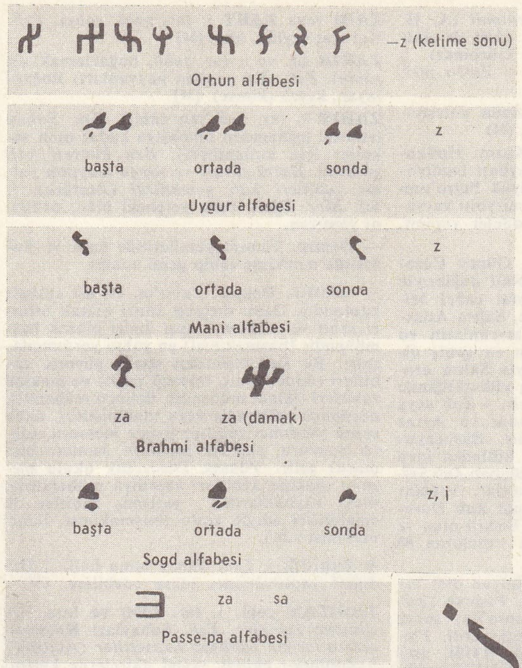

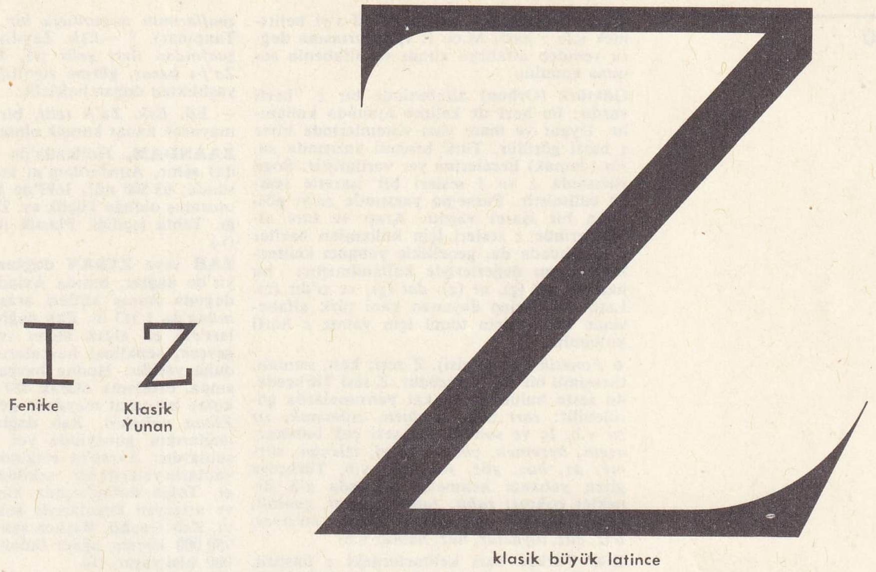

Z i. Türk alfabesinde yirmi dokuzuncu (son), osmanlı alfabesinin on birinci, on üçüncü, on sekizinci ve on dokuzuncu harfleri; *ze.* || Sızmalı, titreşimli diş ünsüzü. || Sıralama ve sınıflandırmada sayı yerine kullanıldığı zaman 28'i (veya 29'u) gösterir. || Ebced hesabında (*zel*) 700, (*ze*) 7, (*dat*) 800, (*zı*) 900 sayılarının karşılığıdır.

— Arkeol. Sayı gösteren harf olarak z (ζ') Yunancada 7 sayısını belirtir. Ortaçağda Avrupa'da, z, 2 000'e eşit değerli olarak kullanılırdı ve üzerine yatay bir çizgi çizilince 2 000 000'u ifade ederdi. || Z, Latinlerce uğursuz harf sayılırdı.

— Ask. Birinci Dünya savaşından sonra, savaş gazlarının askerlikte kullanılmasıyle ve gazlara karşı korunmayle ilgili konuları belirtmek için kabul edilen genel ad: *Z malzemesi, gaz maskelerini özel elbiseleri, zehir temizleme maddelerini v.b. kapsıyordu.* || *Z bölükleri,* Birinci Dünya savaşında savaş gazlarını dalgalar halinde yaymakta uzmanlaşmış istihkâm bölükleri. || *Z subayı,* savaş gazlarıyle ilgili bütün meselelerle görevli subay. (1945'ten sonra zehirli gazlar, nükleer silâhların ve biyolojik silâhların yanı sıra «özel» denilen silâhlarla beraber sınıflandırıldı.)

— Biyol. *Z kromozomu,* heterogametli bir dişideki cinsiyet kromozomlarından biri; öteki cinsiyet kromozomu W'dir. (Homogametli erkekte özdeş iki cinsiyet kromozomu [ZZ] bulunur [kuşlar, bazı böcekler].)

— Mat. Cebirde ve analizde, çok defa iki x ve y değişkenli bir fonksiyonu veya üçüncü bir bilinmeyeni, yahut da üçüncü bağımsız bir değişkeni gösteren sembol. || Fonksiyonlar teorisinde, $z=x+iy$ karmaşık değişkeni. || Analitik geometride, uzayın bir noktasının üçüncü kartezyen koordinatı. || Z bağıl tamsayılar cümlesini gösterir: pozitif tam sayılar, negatif tam sayılar ve sıfır sayısı. || *«z» ekseni,* üzerinde z koordinatının ölçüldüğü eksen.

— ANSİKL. Leng. *Harfin tarihi.* Yunanca *dzêta* (veya *zeta*) Aramcada «silâh» anlamına gelen fenike yazısındaki *zai*'ye (İbranîce *zayin*) tekabül eder; fakat kelimenin iran dilinden geldiği sanılır. *Zai* veya *zeit'*ten «zeytin ağacı» geldiği de düşünülebilir; gerçekte, *z* harfinin şekli ile adı arasında hiç bir münasebet yoktur. Latin gramercilerine göre *z*, latincede eskiden beri vardı, ama iki ünlü arasındaki latince *s*, *z*'den *r*'ye dönüşünce *z*'nin kullanımı kalmadı ve censor Appius Claudius Caecus (M.Ö. 312) devrinde alfabeden çıkarıldı. Yunancadan

aktarılan kelimeler de titreşimli *s*'yi belirtmek için *z* harfi M.Ö. I. yy.ın ortasına doğru yeniden alfabeye alındı ve alfabenin sonuna konuldu.

Göktürk (Orhon) alfabesinde bir *z* harfi vardır; bu harf de kelime sonunda kullanılır. Uygur ve mani yazı sistemlerinde birer *z* harfi görülür. Türk brahmi yazısında *za*, *z'a* (damak) hecelerine yer verilmiştir. Sogd yazısında *z* ve *j* sesleri bir işaretle temsil edilmiştir. Passe-pa yazısında *za*'yı gösteren bir işaret vardır. Arap ve fars alfabelerinde *z* sesleri için kullanılan harfler Osmanlıcada da, genellikle yabancı kelimelerde, aynı değerleriyle kullanılmıştır; bu harfler: *zel* (*ẕ*), *ze* (*z*), *dat* (*ż*), ve *zı*'dır (*ẓ*). Latin harflerine dayanan yani türk alfabesinde bu seslerin tümü için yalnız *z* harfi kullanılır.

● *Fonetik* (ses bilgisi). Z sesi; katı, sızmalı, titreşimli bir diş ünsüzüdür. Z sesi Türkçede, ön seste bulunmaz; fakat yansımalarda görülebilir: *zart zurt, zımbırtı, zıplamak, zır zır* v.b. İç ve son seste *z* sesi çok bulunur: *azgın, bezemek, çözgü, güzel, izlenim, süzme; az, buz, göz, yaz, yüz* v.b. Türkçeye giren yabancı kelimeler arasında *z*'li örnekler çoktur: *zabit, zangoç, zigot, zooloji, züppe; azamet, dezenfekte, hazine, meziyet; baz, cüz, diyastaz, haz, namaz* v.b.

Eski Türkçe bazı kelimelerdeki *z* ünsüzü, sonraki dönemlerde yanındaki titreşimsiz ünsüzlerin etkisiyle titreşimsizleşerek *s* olur: *izdemek* > *istemek; sekiz+on* > *seksen; tokuz+on,* > *doksan* v.b. Anadolu ağızlarında *s* sesinin birçok yerde titreşimlileştiği görülür: *sabah* > *zabah, sopa* > *zopa, saplamak* > *zaplamak* v.b. Yazı dilinde, özellikle yabancı kelimelerde bu titreşimlileşme daha yaygındır: *samg* > *zamk, sengîn* > *zengin; surnâ (surney)* > *zurna* v.b. (Bk.S.) Buna karşılık bazı ön ve iç ses *z*'lerinin *s*'ye dönüştüğü de görülür: *za'feran* > *safran; zukak* > *sokak; ıztırâb* > *ıstırap* v.b.

Ana Türkçedeki *d* sesi sonraki dönemlerde, çeşitli türk lehçelerinde *t* (Yakutça), *r* (Çuvaşça), *z* (abakan dili) *y* ve *z* seslerine dönüştü. Çağdaş türk lehçelerinin büyük bir kısmında kelime ortasındaki *d*'nin karşılığı olarak görülen *y* ve *z* sesleri, XII. yy.dan sonra meydana gelmiştir.

Bugünkü türk lehçelerinde görülen *z* ile ilgili ses değişmeleri şunlardır: Sibirya Tatarcasında iç ses *s* titreşimlileşerek *z* olur: *atası* > *adazı* gibi. Altaycada da aynı değişme vardır: *arkası* > *arkazı; basar* > *bazar; kelse* (gelse) > *kelze* v.b. Başkurtçada son ses *z, d*'ye dönüşmüştür: *sid* (siz); *üd* (öz) v.b. Ana Türkçedeki *d* (*ḏ*), Hakasçada *z* ve *s* olarak geçer: *adak* (ayak) > *azah; bedük* (büyük) > *pözik; adgır* (aygır) > *ashır* v.b.

Ana Türkçedeki iki ünlü arasındaki *ş*, Koybalcada *z* ile karşılanır: *aşırı* > *azera; bişük* (beşik) > *bizek; kişi* > *kizi* v.b.

Ana Türkçedeki *d*'den gelen (*d*>*ḏ*>*y*>*z*) *z* sesi, Çuvaşçada *r* olmuştur: *adak* (ayak) > *azak* > *ura; udgan-* (uyan-) > *uzgan-* > *vıran-* v.b. Ana Türkçedeki son ses *z* de Çuvaşçada *r*'ye dönüşmüştür: *buz* > *pır; tiz* (diz) > *çer; yüz* > *ser* v.b. (ML)

ZA sıf. (ar. *ẕā*). *Esk.* «Bu, şu» anlamlarıyle bileşik kelimeler yapar: *Ba'de-za*, bundan sonra. || *Ha-ke-za*, bunun gibi. Bk. HAKEZA. (M)

ZA i. (ar. *ẓāʾ*). *Esk.* «Ze» harfinin arapça okunuşu. Bk. ZE. (M)

ZA i. (ar. *ẓāʾ*). *Esk.* «Zı» harfinin arapça okunuşu. Bk. ZI. (M)

ZA veya **ZAY** sıf. (fars. *zāyiden*, doğmak'tan *-zā* veya *-zāy*). *Esk.* «Doğuran» anlamıyle bileşik kelimeler yapar: *Fitne-za*, fitne çıkaran. || *Nadire-za*, az bulunur şey meydana getiren. || *Nükte-za*, nükte yapan. || *Sühen-za*, söz yaratan. (M)

ZA (VAD), Doğu Fas'ta ırmak, Mulaya'nın kolu; Doğu Fas yaylalarının büyük kısmını akaçlayan vad'ların birleşmesiyle meydana gelir; yaklaş. 300 km. (L)

ZAAF veya **ZAIF** veya **ZA'F** i. (ar. *żaʿf*). Düşkünlük, dayanamama: *Ona karşı zaafı vardı.* || İrade zayıflığı: *Bu şüphesiz kendi zaaflarının doğurduğu bir vehimdi* (A. H. Tanpınar). || *—Esk.* Zayıflık: *İkisi de sinir zaafından ileri gelir* (H. R. Gürpınar). || *Za'f-ı basar*, görme zayıflığı. || *Za'f-ı pirî*, yaşlılıktan doğan halsizlik.

— Ed. *Esk. Za'fı telif*, bir sözün anlaşılamayacak kadar karışık olması. (M)

ZAANDAM, Hollanda'da (Kuzey Hollanda) şehir, Amsterdam'ın kuzeybatı banliyösünde; 63 500 nüf. 1697'de Büyük Petro'nun oturmuş olduğu küçük ev. Demiryolu kavşağı. Tahta işçiliği. Plastik maddeler yapımı. (L)

ZAB veya **ZİBAN dağları,** Güney Cezayir'de dağlar, batıda Avlad Nail dağlarıyle doğuda Avras kütlesi arasında; *cebel Mimûna*'da 1 313 m. Zab dağları, Sahra Atlasları'nın en alçak kısmı ve kıvrımların en gevşek, senklinal havzalarının en geniş olduğu yeridir. Hodna havzasıyle Sahra arasında, ortalama olarak 450 m yüksekliğinde kolay bir geçit meydana getirir. *—Zab* veya *Ziban vahaları*, Zab dağlarının ve Avras dağlarının güneyinde yer alır. Başlıcaları şunlardır: Avras'ın eteğinde, kütleden inen vadlarla yetersiz bir şekilde sulanan *Zab Şeşgi*, Tolga dolaylarında kaynaklar, kuyular ve artezyen kuyularıyle sulanan *Zab Daravi, Zab Guebli.* Başlıca şehri Biskra olan ve 750 000 hurma ağacı bulunan vahalarda 80 000 kişi yaşar. (L)

ZABARELLA (Francesco), italyan dinî hukuk uzmanı (Piove di Sacco, Padova 1360-Konstanz 1417). Önce Floransa'da, sonra Padova'da din hukuku dersleri verdi. Floransa piskoposluğuna getirildi (1410), ama görevinden vaz geçince, kardinalliğe yükseltildi. Konstanz konsilinde (1414) önemli rol oynadı. Başlıca eseri: *De Schismate.* (L)

ZABIT veya **ZABT** i. (ar. *żabṭ*). *Esk.* Tutanak. || Sıkıca tutma: *Zülfüne bend etmesin ya neylesin Mecnun gibi / Zabta kadir olmayan âşık dil-i biçaresin* (Nef'i). || Sahip olma, idaresi altına alma. || Silâhla, zorla ele geçirme. || Anlama. || *Zabt u rabt.* Bk. ZAPTURAPT. || *Zabıt tutmak*, tutanak düzenlemek: *Yoksa hakkında zabıt tutarım.* (B. Felek).

— Huk. Bk. TUTANAK. || *Zabıt ceridesi.* Bk. TUTANAK *dergisi.* (M)

ZABITA i. (ar. *żabṭ*'tan *żābıṭa*). *Esk.* Bir şehirde güvenliği sağlamakla görevli olan idare, polis: *Zabıta-i belediye memuru, zabıta-i belediye memurluğunu bilir. Halka ne oluyor?* (M. Ş. Esendal). [*Eşanl.* ZAPTİYE.] || Kural, bağ.

— Huk. *Esk.* Belirli bir konuya uygulanacak özel esasların tümü. (Kural [kaide] ile *zabıta* arasında fark vardır. Kaideler bir konuda uygulanan soyut [mücerret] esaslardır. Zabıta ise sadece belli bir hususu düzenler.)

— Huk. Kamu düzenini koruma, suç işleyenler hakkında çeşitli takibat yapma ve adlî makamlara yardımcı olma faaliyeti. || Bu faaliyeti yürüten teşkilât. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Türkiye'de iki türlü *zabıta* veya kolluk vardır. Bunlardan biri, kamu düzeninin korunması, yani toplumda güvenlik, dirlik ve sağlık şartlarının bozulmaması amacıyle yürütülen önleyici faaliyet, diğeri de, suç delillerini toplama ve tespit, failleri yakalama, tutma, adlî makamlara teslim etme gibi ceza yargılamasına yardımcı olma işidir. Birincisine *idarî zabıta*, ikincisine de *adlî zabıta* denir. Ancak, Türkiye'nin bu iki tür faaliyeti, esas itibarıyle aynı teşkilât ve personel yürütür. Bu teşkilât İçişleri bakanlığına bağlıdır: Genel zabıta ve jandarmadan oluşur. (Bk. İDARÎ *zabıta*). Genel zabıta yanında, yine kamu düzenini koruyan mahallî zabıta ile belli bir hizmetin özellikleri dolayısıyle faaliyet gösteren hizmet zabıtası yer alır. Belediye zabıtası, orman zabıtası, gümrük zabıtası gibi. Adlî zabıta, yani kriminoloji alanında bilgi sahibi personelden oluşması gereken ve ceza yargılama makamlarına yardımcı olan teşkilât henüz Türkiye'de hizmetin aradığı özelliklere göre kurulamamıştır. (M)

ZABITNAME veya **ZABTNAME** blş. i. (ar. *żābṭ* ve fars. *nāme*'den *żabṭ-nāme*). *Esk.* Tutanak. (M)

ZABİ veya **ZABY** i. (ar. *ẓabî, ẓaby*). *Esk.* Karaca; ceylân, âhu. (M)

ZABİH sıf. ve i. (ar. *ẕebḥ*, boğazlamak'tan *ẕābiḥ*). *Esk.* (Eti yenilen hayvanları) Boğazlayan, kesen (kimse). [M]

ZABİT i. (ar. *żabṭ*'tan *żābiṭ*). *Esk.* Subay (rütbesi teğmenden binbaşıya kadar olan askerler için kullanılırdı): *Ben kuvveti kâfi gördüm. Hattâ süvari ve topçu alayının yalnız zabitleri kâfi gelebilirdi* (Atatürk). || Sıf. *Mec.* İdare etme yeteneği olan, dediğini yaptıran.

— Denizc. Ticaret gemilerinde emir ve kumanda mevkiine sahip gemi adamı.

— ANSİKL. Denizc. *Zabit*'in, en üst rütbesi kaptandır. Gemi disiplin âmiri olarak birinci zabit ve makine branşı âmiri olarak başmühendis (başmakinist) en yakın yardımcılarıdır. Bu kademelerden sonra güverte zabitleri (ikinci zabit, üçüncü zabit) ve makine zabitleri (ikinci mühendis, üçüncü mühendis, dördüncü mühendis veya makinistler), daha sonra yardımcı zabitler (telsiz memuru, sağlık memuru, elektrik memuru, kamara memuru) gelir. Yüksek Denizcilik okulu mezunu makine zabitleri «vardiya mühendisi», öteki kaynaklardan yetişmiş zabitler de «makinist» adıyle anılır (başmakinist, ikinci makinist v.b.).

◆ **Zabitlik** i. *Esk.* Subay olma hali. || Dediğini yaptırabilme, idare edebilme. (M)

ZABİTAN çoğl. i. (ar. *żābiṭ* ve fars. *-ān* ekinden *żabiṭān*). *Esk.* Subaylar: *Hükûmet memurlarıyle zabitanı hapsettiler* (Atatürk). || *Zabitan-ı aklâm*, resmî dairelerde kalemlerin başında bulunan kimseler. (M)

ZABKOWİCE SLASKİE, alm. **Frankenstein,** Polonya'da şehir, Aşağı Silezya'da (Wroclaw voyvodalığı), Klodzko havzasının ağzında; 10 100 nüf. Magnezyum üretimi. Kimya sanayii. (L)

ZABLOCKİ (Franciszek), polonyalı oyun yazarı (Volhinya 1754 - Konskowola 1821). 1769'da cizvit tarikatına girdi, üç yıl çömezlik yaptıktan sonra tarikattan ayrıldı. 1774'te Millî Eğitim komisyonunda görev aldı. Polonya'nın parçalanmasından sonra (1795), Roma'ya giderek papaz oldu ve ömrünün sonuna kadar köy papazlığı yaptı. Kırk yedisi yabancı örneklerden ilham alan elli üç komedi yazdı: *Zabobonnik* (Batıl İnançlı) [1781], *Freyk w Zalotach* (Küçük Bey Çapkınlıkta) [1781]. *Sarmatyzm* (Sarmatizm) [1785] v.b. (L)

ZABOL veya **ZABUL,** İran'da (VIII. eyalet) şehir, Sistan'da, Afganistan sınırının yakınında, Hilmand'ın güneyinde; 16 000 nüf. Vaha. Tahıl ticareti. Un fabrikası. —Yakınında, Timur tarafından yıkılan (1383) eski *Zarenc*'in kalıntıları. (L)

ZABREH NA MORAVE, Çekoslovakya'da (Kuzey Moravya bölgesi) şehir, Morava'nın yukarı havzasında; 5 800 nüf. Tarım donatımı merkezi. Besin sanayii. Makine ve dokuma (ipekçilik) sanayii. (L)

ZABRUS i. Buğdaya zarar veren ağılı böcek. (İlmî adı *Zabrus tenebrioides.* Kınkanatlıların *carabidae* familyasından.) [L]

ZABRZE, alm. **Hindenburg,** Yukarı Silezya'da (Katowice voyvodalığı) şehir, Gliwice ile Bytom'un arasında; 199 800 nüf. Maden kömürü ocakları. Ağır sanayi; çelik yapımı, kimya sanayii, seramik v.b. (L)

ZABT i. Bk. ZAPT.

ZABTİYE i. Bk. ZAPTİYE.

ZABTNAME blş. i. Bk. ZABITNAME.

ZABY i. Bk. ZABİ.

ZAC i. Bk. ZAÇ.

ZACAPA, Guatemala'da şehir, idare çevresi merkezi, rio Motagua'nın vâdisinde; 30 200 nüf. Demiryolu merkezi. *—Zacapa idare çevresi*, 104 700 nüf. (L)

ZACATECAS, Meksika'da şehir, eyalet merkezi, orta yaylada; 35 000 nüf. Demiryolu ve madencilik (gümüş, kurşun, bakır, çinko) merkezi. Demir dökümhanesi. Tütün imalâthanesi, 1548'e doğru kurulan şehir, bölgedeki gümüş ve bakır madenleri sayesinde

zenginleşti. İlgi çekici anıtlar. —*Zacatecas eyaleti;* 1 082 000 nüf. Batı Sierra Madre'nin bir kısmı üzerinde ve iç yaylada uzanır. Başlıca gelir kaynakları madencilikiir: gümüş, altın, kurşun, çinko, kalay, antimon, manganez, civa v.b. (L)

ZACATECOLUCA, Salvador'da şehir, La Paz idare çevresinin merkezi; 14 100 nüf. (L)

ZACCARİA (Benedetto), cenevizli amiral (öl. 1307). Önemli ticarî işlere girişti, Bizans imparatoru Mihail VIII Paleologos'un Foça'yı kendisine bırakmasını sağladı. Cenovalı guelfilerin, Pisalı ghibellinileri La Meloria'da yenmesinde önemli rol oynadı. Önce Castilla kralı Sancho IV'ün, sonra Güzel Felipe'nin amirali oldu ve Felipe İngiltere ablukası için bir plan hazırladı. (L)

ZACCARİA (Francesco Antonio), italyan rahibi (Venedik 1714 - Roma 1795). 1731'de cizvit tarikatına girdi, 1740'ta papaz oldu, vaiz olarak büyük ün kazandı. Collegium Romanum kütüphanecisi iken 1773'te tarikatın dağıtılması sırasında tutuklandı, ama Pius VI tarafından Sapientia din okulunda profesörlüğe ve soylu kilise adamları akademisi başkanlığına getirildi. Edebî tenkitler (*Storia Letteraria d'Italia* [İtalya'nın Edebiyat Tarihi], 14 cilt, 1750-1759), ilâhiyat eserleri (*Thesaurus Theologicus,* 13 cilt, 1762-1763). *Antifebronio* (3 cilt, 1767) ve kilise tarihi üstüne eserler (*Bibliotheca Ritualis* (3 cilt, 1776 ve sonrası) yazdı. (L)

ZACCONİ (Ermete), italyan tiyatro oyuncusu (Montecchio, Bologna yakını 1857-Viareggio 1948). Tiyatro oyuncusu bir ailenin çocuğu idi. Genç yaşta Sicilya'da sahneye çıktı. Kısa sürede tanındı. İbsen ve Strindberg'in eserlerini ilk olarak İtalya'da temsil etti. (L)

ZACCONİ (Ludovico), italyan bestecisi ve nazariyecisi (Pesaro 1555-Fiorenzuola di Focara, Pesaro 1627). Mantova'da J. Baccusi'den, Venedik'te A. Gabrielli'den ders gördü, Pavia'da papaz oldu, bir yandan da Venedik, Graz ve Münih kapellalarında yöneticilik yaptı. Kanon'lar, org için *Ricercare*'ler besteledi, kontrapunto konusunda nazarî eserler yazdı: *Regole di Canto Fermo* (Cantus Firmus'un Kuralları), *Prattica di Musica* (Müziğin Pratiği) v.b. (L)

ZACH (baron Franz Xaver VON), avusturyalı astronom (Presburg 1754 - Paris 1832). Avusturya ordusunda subaydı. İmparatoriçe Maria - Theresia'nın isteğiyle girişilen geodezi işlemlerine katıldı; sonra ordudan ayrılarak kendini astronomiye adadı. 1786'da Saksonya - Gotha dükü Ernst II tarafından Gotha yakınındaki yeni Seeberg gözlemevini yönetmeğe çağrıldı. *Monatliche Korrespondenz zur Beförderung der Erd-und Himmelskunde* (Coğrafya ve Astronominin Gelişmesi İçin Aylık Haberleşme) adlı bir yayımı başlattı (1800). Güneşin hareketiyle ilgili cetveller dışında (1792) dağlar yakınında çekülün sapması üstüne ilgi çekici bir inceleme (1814'te yayımlandı) yazdı. (L)

ZACHARAİAE (Just Friedrich Wilhelm), alman yazarı (Frankenhausen, Thuringen 1726 - Braunschweig 1777). Özellikle, Jena'daki öğrencilerin kaba töreleriyle Leipzig'tekilerin zarif davranışlarını karşılaştıran bürlesk destanı *Der Renommiste* (Palavracı) [1744] ile tanınır. (L)

ZACHOW veya **ZACHAU** (Friedrich Wilhelm), alman orgcusu ve bestecisi (Leipzig 1663 - Halle 1712). Bir müzisyen ailesinin çocuğu idi. Bütün ömrü, Halle'de Marienkirche'nin orgculuğu ile geçti. G. Fr. Händel'e özendi. Birçok eser besteledi: kantatlar, motetler, ruhanî konçertoları, *Kyrie, Gloria* v.b. (L)

ZACİNTHA i. Sarı çiçekli otsu bitki; 10-25 sm yüksekliğinde olur ve Akdeniz bölgesinde çorak topraklarda yetişir. (Bileşikgillerden.) [L]

ZACİR sıf. (ar. *zecr*'den *zācir*). *Esk.* Engel olan, alıkoyan, önleyen, yasaklayan.

◆ **Zacirat** çoğl. i. *Esk.* Önleyenler, yasaklayanlar.

◆ **Zacire** sıf. *Esk.* Zacir'in dişili. (M)

ZAÇ veya **ZAC** i. (ar. *zāc*). Kim. *Esk.* Kükürtle demirin bileşimlerinden biri; demir sülfat. || *Zaç yağı.* Bk. ZAÇYAĞI. || *Zac-ı Kıbrıs,* göztaşı. (M)

ZAÇYAĞI blş. i. Kim. Derişik sülfürik asidin diğer adı. (M)

ZAD i. (ar. *zād*). *Esk.* Yiyecek, azık, yiyinti. || *Zad-i sefer,* yolluk. || *Zad ü yarak,* yiyecek ve silâh. || *Zad ü zevad,* yiyecek tedariki. (M)

ZAD (ar. *ziyāde*'den *zād*). *Esk.* «Çoğalsın, artsın» anlamında söz. || *Zad-Allah,* Allah artırsın, ziyade olsun. (Dua olarak kullanılır.) [M]

—ZÂD sıf. (fars. *zāden,* doğmak'tan *-zād*). *Esk.* «Doğmuş, doğan» anlamlarıyle bileşik kelimeler yapar: *Mader-zâd,* anadan doğma. || *Melek-zâd (peri-zâd),* melekten (periden) doğmuş. || *Nev-zâd,* yeni doğmuş. (M)

ZADAR, ital. **Zara,** Yugoslavya'da (Hırvatistan) şehir, Adriya denizi kıyısında; 35 000 nüf. İkinci Dünya savaşında büyük zarar gören balıkçı ve ticaret limanı. Roman üslûbunda katedral (XIII.-XIV. yy.). Arkeoloji müzesi. Eski kiliseler. Meyve ve balık konserveciliği. Kiraz likörü fabrikası. Boksit ihracatı.

● *Tarih.* Kuzey Dalmaçya'nın limanı Zadar, Ravenna'nın 751'de düşmesiyle Bizans imparatorluğunun Adriya kıyısındaki en önemli üssü haline geldi; imparatorluk zayıflayınca muhtar Dalmaçya düklüklerinden birinin başkenti oldu (XIX. yy. başı). Balkan yarımadasının kuzeyine hâkim olan Macarlar ve bütün Adriya bölgesini kontrol etmek isteyen Venedik, Balkanlar'ın denize çıkış kapısı olan Zadar'ı ele geçirmek istediler. Birkaç defa Venedik hegemonyasına giren Zara (özellikle Dördüncü Haçlı seferi sırasında Dandolo'nun kuşatması sonunda, 1202), bir macar ve Napoli hâkimiyeti devresinden sonra (1358-1409) kesinlikle Venedik devleti topraklarına katıldı (1409-1797). İtalya krallığına verilen (1805-1809), sonra Fransız imparatorluğuna bağlanan (1809-1813) şehir, 1813-1918 arasında Avusturya'ya bırakıldı. Venedik'in mirasçısı İtalya, Rapallo antlaşmasıyle (12 kasım 1920) Zara'yı (110 km²'lik banliyösüyle birlikte) aldı. 1944'te Yugoslavların işgal ettiği şehir 1947 Paris antlaşmasıyle kesinlikle Yugoslavya'ya bırakıldı. (L)

ZADE i. (fars. *zāde*). *Esk.* Oğul, evlât. || Sıf. «Doğmuş» anlamıyle bileşik sıfatlar meydana getirir: *Haram-zade,* gayrımeşru çocuk; *şeyh-zade,* şeyh oğlu. (M)

ZADE (ar. *ziyāde*'den *zāde*). *Esk.* «Bol olsun, artsın» anlamında kullanılan söz. (M)

ZADEGÂN çoğl. i. (fars. *zāde*'den *zādegān*). *Esk.* Soylular takımı, belirli aileler topluluğu, sınıfı.

— Teşk. tar. *Zadegânı ilmiye,* büyük rütbeli ulemanın çocukları için kullanılırdı. (M)

ZADEGİ i. (fars. *zāde*'den *zādegī*). *Esk.* Asillik, soyluluk. (M)

Zadig ve Başka Hikâyeler (*Zadig ou la Destinée*), Voltaire'in hikâyesi (1747). Erdemli ve bilgili genç bir babilli olan Zadig mutluluğu aramaktadır. Nişanlısı tarafından terk edilen, karısı tarafından aldatılan, görmeden kralın atını ve köpeğini tasvir edebildiği için para cezasına çarptırılan Zadig, yetenekleri sayesinde kralın başvezirliğine getirilir, kraliçe Astarte'ye âşık olur ve kaçmak zorunda kalır. Bir zorbanın elinden bir kadını kurtarmak için hayatını tehlikeye atar; bir tacirin esiriyken efendisine bir dava kazandırır. Arabistan'da ölüleri yakma geleneğini kaldırtarak din adamlarını kendine düşman eder, adayları bir deneme koridorundan geçerek bir krala dürüst bir hazinedar seçer, bir haydutun eline düşer, tutsak Astarte'yi kurtarır ve sonunda rakiplerini alt ederek Astarte ile Babil tahtını ele geçirir. (L)

ZADKİNE (Ossip), rus asıllı fransız heykeltıraşı (Smolensk 1890 - Neuilly-sur-Seine 1967). Öğrenimini İngiltere'de yaptı (1906), 1909'da Paris'te yerleşti. Çoğunlukla doğrudan doğruya yontma (ağaç veya taş) usulüyle yaptığı heykelleri, nesnel gerçekle ilgisi olmayan içbükey ve dışbükey düzlemler, hattâ «saydam» diye nitelendirilen boşluklar (*Yelpazeli Kadın* [1925], *Kuş* [mermer ve kristal] 1927; *Kuşlu Genç Kız* [1920]) halindedir. Poissy belediye binasına bir yüksek kabartma (1936) ve Rotterdam'da İkinci Dünya savaşı sırasında şehrin yıkılışını canlandıran anıtsal bir heykel (1949) yaptı. (L)

ZADOR (Jenö), macar bestecisi (Bateszek 1895). Heberger ve Reger'den ders gördü. Viyana konservatuvarında ders verdi, 1939'da A.B.D.'ye yerleşti. 1940'tan sonra Hollywood'da filim müziği yazmağa başladı. Operalar, senfoniler, birçok orkestra eseri, iki korno, piyano ve yaylılar için bir oda konçertosu, bir beşli besteledi. (L)

ZADRUGA i. (sırp-hırvat dilinden k.). Güney İslavlarında, özellikle Orta ve Yeni çağlarda gelişen ataerkil ve ortakçı kuruluş. || Bugün Yugoslavya'da sosyalist tipte üretim ve çalışma kooperatifi. (L)

ZAER, Fas'ta uzun zamandan beri araplaşmış berberî asıllı kabileler topluluğu. Zaerler Rabat'ın güneyinde, Meseta'nın batı yaylalarında yaşarlar. Yarı göçebeliği bırakmalarına rağmen hayvancılık (sığır) hâlâ başlıca gelir kaynaklarıdır. (L)

ZA'F i. Bk. ZAAF.

ZA'F i. (ar. *zaʿf*). *Esk.* Hemen, vakit geçirmeden öldürme. (M)

ZAFER i. (ar. *ẓafer*). Savaşta kazanılan kesin galibiyet: *İttihat ve Terakki umumî merkezi, Birinci Dünya Savaşının son yılında artık zaferden tamamıyle umut kesmişti* (F. R. Atay). *Sakarya zaferi. Dumlupınar zaferi.* || Bir yarışma veya bir uğraşıda büyük emekler pahasına erişilen sonuç, elde edilen başarı: *Lozan zaferi. Yeni.* Yengi. || *Zafer takı.* Bk. TAK.

— *Esk. Zafer-yab,* başarı gösteren, amacına ulaşan. Üstün gelen. || *Tak-ı zafer,* zafer takı.

— Mus. Türk musikisinde bir küçük usul. (Rauf* Yektâ Bey tarafından yapıldı ve yal-

ZADAR

«Zadig ve Başka Hikâyeler» Küçük Moreau'nun illüstrasyonu

«Çılgınlar» bronz (1932) Millî Sanat müzesi, Paris

anıtsal bir heykel, Rotterdam

Ossip ZADKİNE

Foto. Czigany (LAROUSSE)

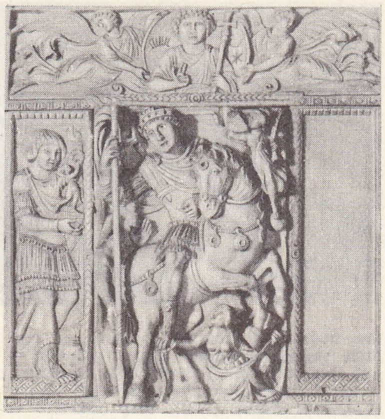

bir kralın zafer alayı fildişi, Barberini'nin eseri Bizans sanatı (VI. yy.) Louvre müzesi, Paris

nız A.H. Tarhan'ın *Tekbir*'inin bestelenmesinde kullanıldı. 5 Zamanlı ve 4 vuruşludur. 5 Zamanlı olarak 3 vuruşlu türk aksağının tersidir. Vuruşları şöyledir: düm [nim kavi], tek [kavi ve 2 zamanlı], düm [nim kavi], tek [zayıf].)

— Tar. *Zaferlerin zaferi*, Arapların Sasanî krallığını devirerek İran'ı ele geçirdikleri Nihavend meydan muharebesine (642) verdikleri ad.

— ANSİKL. Esk. çağ. Yunanlılar, *Zafer*'i Pallas'ın kızı ve tanrıların habercisi Nike'nin adını vererek tanrılaştırdılar ve adını ayrıca birçok tanrının, özellikle Athena'nın lakabı haline getirdiler. Roma'da Zafer'e (Victoria), M. Ö. 292'den sonra Palatinum üzerinde bir tapınak yapıldı. Bu tapınakla ilgili kült, başlangıçta, Nike'deki kültten apayrıydı. Fakat Cumhuriyet'in sonundan itibaren temsilî heykellerde yunançağı heykellerinden ilham alındı. Zaferin sembolleri, hurma dalı ile taçtır. Savaş kazananlar, onun adına heykeller dikerlerdi. Sulla, Doğu seferlerinden sonra zafer oyunlarını başlattı. Augustus senatonun toplantı salonuna Actium zaferini anmak için bir *Zafer sunağı* yerleştirildi ve zafer kültü, Roma zaferi ve Augustus'un zaferi şeklinde imparatorluk diniyle birleşti.

— Rom. tar. Savaş kazanmış bir generale ve ordusuna senatonun verebileceği en büyük onur, Capitolium'da bir kurban töreni ile sonuçlanan parlak bir *zafer alayı* tertiplemekti. Savaşı kazanan general («imparator»), gerekli şartları gerçekleştirdiyse, yani yüksek magistratus yeteneğine sahip ise ve bir savaşa son veren ve en az 5 000 düşmanın öldürüldüğü kesin zafer kazanmışsa, dört beyaz atın çektiği bir arabaya biner, erguvan rengi bir pelerin giyer ve başına altın yaldızlı defnelerden taç takardı. Önünde senatörler, düşmandan alınan ganimetler ve esirler giderdi. İmparatorun arabasının yanında, atlı subaylar ilerlerdi. Erlerin, generale sözle şakalar yapma hakkı vardı. Generalin arkasında, zafer kazanmış olmakla beraber bir insan olduğunu unutmaması için bir köle dururdu. Alay, Campus Martius'tan hareket ederek şehri bir baştan bir başa geçer ve kutsal yoldan Capitolium'a varırdı; Capitolium'da kumandan, tanrılara bir kurban sunar ve tacını Jüpiter heykelinin dizlerine bırakırdı. Daha sonra, esir kumandanlar Mamertinus hapishanesine götürülerek öldürülürdü. Bilinen zafer alaylarından en ünlüleri üç gün süren ve bu arada yüz öküz kurban edilen Paulus Aemilius'un (168) zafer alayı ve Kudüs'ün alınmasından sonra düzenlenen Titus'un zafer alayıdır. Augustus'tan sonra, zafer alayı yalnız imparatorlara yapıldı ve generalere cömertçe dağıtılan «*ornamenta triumphalia*»lar verildi.

— İkonogr. Kanatlı Nike tipini, eskiçağ heykeltıraşı Arkhermos yarattı. Bu hareketli şekil tapınakların çatısında sık sık görüldü. Delos'ta bulunan M.Ö. VI. yy.dan kalma heykelin merkezî bir akroter olduğu sanılır. Zafer tanrıçasına Siphnos hazinesinde (Delphoi'de) ve Parthenon'un batı cephesinde de rastlanır; Olympia'da büyük chrséléphantin Zeus'un elinde temsil edilmiştir. Atina'daki Nike veya Kanatsız Zafer tapınağı, tarihî savaşları gösteren bir friz ile süslüdür ve dış kısmı, Athena'ya doğu yönelen zafer tanrıçaları alayını gösteren mermer levhalarla bezeli bir parmaklıkla (M.Ö. V.yy. sonu) süslüdür. Bu zafer tanrıçalarının büründükleri örtülerin kıvrımları ünlüdür (*Sandalını Çözen Zafer*, Atina müzesi). Mende'li Paeonios, daha önce Olympia'nın kutsal yolu için, uçmağa hazırlanan çok güzel bir Nike heykeli yapmıştı (Olympia müzesi). Champoiseau'nun 1863'te Semadirek adasında bulduğu Semadirek Zafer tanrıçasının M.Ö. III. veya II. yy.dan kaldığı sanılır (sağ eli 1954'te bulunmuştur). Kalkanına yazı yazarken temsil edilen Brescia zaferi, Praksiteles üslûbunda IV. yy.dan kalma bir eserin Flavianus çağında yapılmış tunç kopyasıdır. Roma sanatında zafere, yan yana dört at koşulmuş zafer arabalarından başka, zafer taklarında veya paralarda sık sık yer verilmiştir.

● *Zafer alayı*. Eskiçağdaki zafer alaylarını anlatan hikâyeler ve alçak kabartmalar, Rönesans devri italyan hümanistlerinde geçmişin debdebesini yeniden canlandırmak isteğini uyandırdı. 1491'de Lorenzo de Medici, Francesco Gramacci'yi, Plutarkhos'un anlattıkların dayanarak, Floransa'da Paulus Aemilius'un zafer alayının bir eşini düzenlemekle görevlendirdi. Bir süre sonra, Camille'in zafer alayının benzeri yapıldı. Piero di Cosimo, bu şenliklerin bazılarının hazırlanmasına katıldı. Daha 1443'te Aragon kralı Alfonso, Napoli'ye göz kamaştırıcı bir şekilde girmiş ve bu olay Castel Nuovo zafer takında bir yarım kabartma ile canlandırılmıştı. Pierro Della Francesca, evlendiği gün, Federico da Montefeltro'ya zafer kazanmış bir kumandan şeklinde resmini yaptırmıştı (Floransa. Uffizi). Malatesta da, Rimini tapınağındaki anıt mezarda, zafer kazanmış bir kimse olarak temsil edilmişti. Mantegna, Gonzago'lar için, Mantova sarayının süslemesinde kullanılmak amacıyle *Sezar'ın Zafer Alayı* adlı tablo dizisini (bugün Hampton Court'da) yaptı. Charles VIII ile Louis XII'nin italyan şehirlerine, Henry II'nin de 1549'da Paris'e girişinde (Jean Goujon ile Jean Cousin tarafından düzenlendi), bu eskiçağ anılarının etkisi sezilir. Burgkmair, Altdorfer ve Dürer tarafından gravürleri yapılan *Maximilian'ın Zafer Alayı*'nda da Eskiçağdan ilham alınmıştır. XIV. yy. dan sonra zafer alaylarının arabaları, bazı manevî nitelikleri yüceltmek için kullanıldı: Aziz Francesco'nun erdemlerini yücelten freskler (Assisi kilisesinde Giotto ve öğrencileri tarafından), katolik kilisesini ve bu kilisenin kutsal törenlerini temsil eden freskler (Napoli'de Santa Maria Incoronata), Aquino'lu Aziz Tommaso'nun başarısını dile getiren freskler (Floransa'da Santa Maria Novella), iyi bir hükûmet yönetimini kutlayıcı freskler (Ambrogio Lorenzetti'nin, Siena Belediye sarayında) ve ölümü yücelten freskler (Traini'nin, Pisa'da Campo Santo'da).

Zafer alayı tema'sı mitolojik tanrılara da uygulandı: Raffaello'nun *Galatea'nın Zafer Alayı* (Farnesine), Signorelli'nin *Pan'ın Zafer Alayı* (1946'da Berlin'de yok edildi), Poussin'in Flore'un, *Pan'ın ve Galateae*'nin zafer alayları. (LM)

ZAFERAN i. (ar. *za'ferān*). Bot. *Esk.* Safran. || *Zaferan-ı ahen* (veya *zaferan-ı hadid*), demir pası. || *Zaferan-ı kâzib*, papağan yemi. || *Zaferan-ı Yemen*, yemen safranı.

◆ **Zaferanî** sıf. *Esk.* Safran renginde olan, safrana benzeyen, safran gibi. (M)

Zafer madalyası, Birinci Dünya savaşında müttefiklerin 1922'de çıkardıkları madalya. Sembolleri ülkelere göre değişmekte, fakat hepsinin yüzünde zafer temsil edilmektedir. Her devlet için aynı olan şeridinin ortası kırmızı, iki kenarı mavidir. Madalyanın kabul edildiği başlıca ülkeler Güney Afrika, Belçika, Brezilya, Küba, A.B.D., Fransa, İngiltere, Yunanistan, İtalya, Japonya, Portekiz, Romanya, Tayland ve Çekoslovakya'dır. (L)

ZAFERNAME blş. i. (ar. *zafer* ve fars. *nā-me*'den *zafer-nāme*). Ed. *Esk.* Bir zaferi anlatan veya bir zaferi övmek için yazılan eser. (M)

Zafername, Sultan İbrahim devrinin şeyhülislâmlarından Karaçelebizade Abdülaziz Efendinin tarihi. XVII. yy.ın önemli müverrihlerinden olan Abdülaziz Efendi, sadrazam ve Bağdat serdarı Kemankeş Kara Mustafa Paşanın adına yazdığı monografi türünden olan *Zafername*'nin asıl adı *Tarih-i Feth-i Revan ve Bağdat*'tır (Revan ve Bağdat'ın Alınması Tarihi). Ağdalı bir dille yazılmış olan *Zafername* İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar bölümündedir. (M)

Zafername, Ziya Paşanın hiciv türündeki eseri (1868 ?). 1866'da Girit isyanını bastırmak üzere, Ziya Paşanın siyasî rakibi Âli Paşa görevlendirilmişti. Paşanın bu görevindeki beceriksizliğini anlatmak için, Ziya Paşa övgü gibi görünen, fakat yergi niteliği taşıyan bu eseri kaleme aldı. Eser; kaside, tahmis ve şerh olmak üzere üç bölümdür. Kaside bölümü, İzmit mutasarrıfı Fazıl Paşanın ağzından yazılmıştır; kasidenin her beyti Âli Paşanın adamı karantina kâtibi Hayri Efendinin ağzından beşer mısralı bentler haline getirilmiş (tahmis); zaptiye müşiri Hüsnü Paşanın ağzındn açıklanışı da eklenmiştir. Ziya Paşa, *Zafername*'de, devrinin panoramasını çizer. Bu eserinde, öteki eserlerindeki kişiliğinden bütünüyle uzaklaşarak, Âli Paşa ile alay eder. Zafername eski hicviyelerin müstehcen geleneğinden uzaklaşan bir anlatımla yazılmıştır. (M)

Zafername-i Hazret-i Sultan Murad Han, Harimî mahlasını kullanan Kütahya alaybeyi Harimîzade İbrahim Çavuşun, İran'a karşı Murad III'ün kazandığı zaferi anlatan eseri. Serdar Lala Mustafa Paşanın isteği üzerine kaleme alındı. 1578 - 1590 Osmanlı-

XVI.yy.da zağarcılar (M. And koleksiyonu)

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

İran savaşının tarihî kaynaklarındandır. (M)

Zafername-i Timur Gürgân, Timuroğullarının tarihini anlatan eser. İranlı yazar Şerefeddin Aliyyül Yezdî tarafından İran ve Irak hâkimi İbrahim bin Şahruh bin Timur'un emriyle kaleme alındı (1421-1425). [M]

Zafer nişanı, 1943'te çıkarılan sovyet nişanı, S.S.C.B.'nin en büyük askerî nişanıdır. Yalnız İkinci Dünya savaşında ordu veya ordular grubu kumandanlığı yapanlara verildi. Beşgen ışınların altına takılı beş köşeli, kırmızı mineli bir yıldız şeklindedir. Ortasında Lenin'in Moskova'daki anıt mezarını gösteren bir madalyon ve *pobyeda* (zafer) kelimesi yer alır. Kenarında dalgalı mavi bir şerit bulunan kırmızı kurdeleyle takılır. (L)

Zafer sunağı, Augustus zamanında, Roma senatosu salonuna yerleştirilen sunak. Senatörler bu sunakta günlük yakarlardı. M.S. 382'de imparator Gratianus sunağı kaldırtmağa karar verince, Symmachus, pagan senatörler tarafından karara karşı çıkmak için Milano'ya gönderildi; Gratianus'a sunağı kaldırma fikrini aşılayan Aziz Ambrosius buna bir nutukla karşılık vererek kararı onaylatmayı başardı. (L)

ZAFİR sıf. (ar. *zafer*'den *ẓâfir*). *Esk.* Zafere ermiş olan, zafer kazanan, muzaffer. (M)

ZAFİYET i. (ar. *ża'f*'tan *ża'fiyyet*). Zayıflık: *Bir hayat-ı esaretin yadigâr-i zarurîsi olan zafiyet-i ahlâkiyeyi görüp de...* (Cenap Şahabeddin). || Halsizlik, dermansızlık. (M)

ZAFRA, İspanya'da şehir, Estremadura'da (Badajoz ili), sierra Morena'nın kuzeyinde; 10 700 nüf. XV. ve XVI. yy.dan kalma şato. Büyük köy ürünleri pazarı. (L)

ZAFRED (Mario), italyan bestecisi (Trieste 1922). Roma Santa - Cecilia ve Pizzetti konservatuvarlarında okudu, müzik tenkitçiliği yaptı, bir opera (*Hamlet*, 1961), altı senfoni, senfonik eserler, konçertolar (flüt, keman, arp, viyola, viyolonsel, piyano, iki piyano) koro parçaları, oda müziği (dört gnator), melodiler ve piyano parçaları besteledi. (L)

ZAGAİN çoğl. i. (ar. *żağîne*'den *żağa'in*). *Esk.* Kinler, nefretler. (M)

ZAGAN, alm. **Sagan,** Polonya'da Aşağı Silezya'da şehir (Zielona Gora voyvodalığı), Bober ırmağının kıyısında; 11 700 nüf. XVII. yy.dan kalma şato. Metalürji ve dokuma sanayii. Linyit ocakları. (L)

ZAGAZİG, Mısır'da şehir, Aşağı Mısır'da, Şarkiye ilinin merkezi, büyük bir sulama kanalının kıyısında; 124 000 nüf. Şehir, eski Bubastis'in kalıntıları yakınındaki bir hidrolik tesisin yapımında çalışan işçilerin kamp yeri olarak kuruldu. Tarım pazarı. Pamuk, çırçır ve zeytinyağı fabrikaları. Dokumacılık. Demiryolu kavşağı. (L)

ZAGHAUA i. Leng. Libya çölünün güneyinde konuşulan zenci afrika dili. (L)

ZAGLUL PAŞA (Sad), mısırlı siyaset adamı (Garbiye, Aşağı Mısır 1860-Kahire 1927). Avukattı. 1919'da Mısır'ın kurtuluşunu isteyen delegasyonun (Vefd) başına geçti ve aynı adlı milliyetçi partiyi kurdu, 1921'de Seychelles adalarına sürüldü, 1923'te serbest bırakıldı, başbakan (1924) ve meclis başkanı (1926) oldu. (L)

ZAGORSK, S.S.C.B.'de şehir, Moskova'nın kuzeyinde, Yaroslavl yolu üzerinde; 75 000 nüf. Sv. Sergiy tarafından XIV. yy.da kurulmuş manastır (Troitse* - Sergiyevskaya Laura). [L]

ZAGORSKİ (Wlodzimierz), polonyalı general (Galiçya'da 1882-öl. 1927 ?). 1914'te Avusturya genelkurmayında yüzbaşı idi. Polonya Lejyonunun kurmay başkanı oldu (1914-1916), Pilsudski ile anlaşamadığı için bu görevden ayrıldı. Brest-Litovsk antlaşmasından sonra, Haller ile birlikte Sovyet Rusya'ya kaçmayı denedi, fakat tutuklandı ve imparator Karl tarafından affedildi. Polonya-Rusya savaşı (1920) sırasında Haller'in emrinde Kuzey cephesinde çarpıştı. 1920-1923 arasında görev almadı, tekrar hizmete girdi ve Pilsudski hükûmet darbesi sırasında, mareşale karşı koyan Polonya hava kuvvetlerine kumanda etti. Vilmus'ta (Wilno) hapsedildi, serbest bırakıldıktan sonra ortadan kayboldu. (L)

ZAGOSKİN (Mihail Nikolayeviç), rus yazarı (Ramzay, Penza 1789-Moskova 1852). Moskova çarlık tiyatrosuna müdür oldu; birçok tiyatro eserini sahneledi ve özellikle tarihî romanlarıyle ün kazandı: *Yuriy Miloslavskiy* (1829) ve *Roslavlev* (1831). [L]

ZAGREB, alm. **Agram,** Yugoslavya'nın ikinci büyük şehri, Hırvatistan cumhuriyetinin başkenti, Sava ırmağının kıyısında, Medvednica dağının eteğinde; 491 000 nüf. Üniversite. Bilim ve sanat akademisi. Müzeler. Ortaçağdan kalma eski şehir, Sava'nın Medvednica dağından inen kollarının yardığı taraçalar üzerinde kurulmuştur. Tarihî saraylar ve anıtların (XIII.-XVIII. yy.da yapılan ve XIX. yy.da onarılan Sv. Marko kilisesi) yükseldiği bu kesim, bugün dağın eteğine kadar uzanan bir idare ve mesken merkezidir. Ticaret semtleri şehrin en büyük caddesi olan Ilica'nın çevresindedir. XIX. yy. sonlarında yeni bir plan uyarınca birbirini dikine kesen sokaklarla demiryoluna kadar genişletilen şehir, bugün, Zagreb - Belgrad otoyoluna ve Sava ırmağının kıyısına ulaşmıştır. Üstünde yeni bir köprü inşa edilen ırmağın ötesinde, alüvyon ovasında yeni semtler kurulmaktadır. Zagreb bir sanayi merkezidir: metalürji, demiryolu malzemesi, tahta işçiliği, elektrik malzemesi, tuğla yapımı, dericilik, plastik eşya fabrikaları. Milletlerarası sonbahar fuarı.

— Tar. Önceleri bir Roma, sonra bir Hırvat şehri olan Zagreb'e adını Macar istilâcılar verdiler ve macar kralı Laszlo I şehirde bir piskoposluk kurdu (1093). Kral Bela IV, Zagreb'i serbest şehir olarak tanıdı (1242). Türklerin hoşgörüyle yönettikleri şehir hırvat milliyetçiliğinin yuvası haline geldi. 1867'de Hırvatistan-Slovenya'nın başkenti olan şehirde bir üniversite kuruldu (1874). 1941'de Hırvatistan krallığının başkenti haline gelen Zagreb, 1945 nisanında kurtarıldı, sonra Yugoslav birleşik devletinde Hırvatistan cumhuriyetinin başkenti oldu (kasım 1945). [L]

ZAGREUS. Yun. mit. Barbar asıllı Frigya, Trakya veya Girit tanrısı, Zeus ile Persephone'nin oğlu. Bazen Dionysos, bazen Hades ile bir tutuldu. Orpheus şenliklerinde önemli bir rol oynardı. (L)

ZAGROS, Batı Asya'da sıradağlar; Van gölünün batısında Türkiye ile İran Azerbaycanı sınırından Irak ile İran yüksek yaylaları arasında Hürmüz boğazı kıyısına kadar uzanır (bazen Zagros'un alanı, doğudaki Fars ve Laristan sıradağları katılmayarak, Van gölü ile Huristan arasında uzanan sıradağlarla sınırlanır); 4 270 m. Zagros, Alp dağları sisteminin, kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan, çok düzgün planlı kollarından biridir. 1 800 km uzunluğunda, 200 km genişliğinde bir sıra halinde, Basra körfezi yakınındaki çöl bölgesinde doğuya doğru bir büklüm çizerek uzanan Zagros dağları, çok uzun bir jeoloji dönemi boyunca oluşmuş (Tebeşir çağından, çağımıza kadar) ve bu oluşum sırasında güneybatı ve güney doğrultusunda uzanmıştır; güneyde, özellikle kalker yapısında olan kayaçlar en yeni kollardır. Zagroslar'ın kuzey sıraları çökmüş kısımlarında göller ve yanardağlar yer alan billûrlu bir kütledir; ortada, Apalaş tipinde kıvrılmış sıralar yer alır; güneyde Jüra tipi sıralar ve dağeteği sıraları uzanır; bu kesimde tarih çağında meydana gelen önemli şekil bozulmaları ve sık depremler, canlı bir tektonik faaliyeti ortaya koyar.

Sarp yamaçlı dağlardan ve Dicle'nin kollarından (Zap, Diyale, Kerka, Karun) geçit vermeyen klüzleriyle ve yüksek boğazlarla (2 000 - 3 000 m yüksl.) birbirine bağladığı senklinal havzalardan meydana gelen yüzey şekilleri, Zagros dağlarını kapalı bölgeler (başınabuyruk toplulukların sığınağı ve kürt isyanlarının beşiği olmuştur) halinde parçalar. Toplulukların üçte ikisinin göçebe oluşu bölgenin kontrolünü daha da güçleştirir. Koyun, keçi ve at besleyen kalabalık kabileler, kış mevsiminde birbirinden çok uzak yerlere dağlmış olarak yaşar. Kürtler kışın Mezopotamya'ya, Dicle kıyısına iner ve Musul çevresinde konaklar; başka kürt boyları ve Bahtiyari'ler Isfahan yakınında yerleşir; Lur'lar Şiraz yönüne gider. İlkbaharda bu göçebe kabileler, orman sınırından yukarıda (3 500 m'ye kadar) uzanan otlaklara çıkar. Dağlar arasındaki yazları çok sıcak geçen havzalarda, menşei daha karışık topluluklar yaşar ve ovada sulama ile çeşitli tarım (buğday, arpa; güneyde pirinç, keten, haşhaş, tütün, üzüm bağları, kayısı, şeftali ve erik bahçeleri, alçak Laristan ve Fars ovalarında hurma) yaparak geçinirler. Bu kabileler en yakın dağlarda yarı göçebe hayvancılık da yaparlar. Bölgede havzalar dışında mübadele merkezi ve şehir (başlıcaları Hürremâbâd, Burucird, Kermanşah, Hemedan) yoktur. (L)

Pazar meydanı

ZAGREB

Sv. Stevan kilisesi

şehrin mührü (XIV. yy.)

ZAGVAN, Tunus'ta şehir, il idare merkezi, *cebel Zagvan*'ın eteğinde; 6 000 nüf. Roma kalıntıları (Cebel'in sularının Tunus'a doğru döndüğü noktada sular tapınağı). [L]

ZAGVAN (CEBEL), Tunus ekseni dağlarında sarp dağ; 1 294 m. Cebel Zagvan, eskiçağ yazarlarının *mons Zeugitanus* adını verdikleri dağdır. (L)

ZAGZAGA i. (ar. *zağzağa*). *Esk.* Anlamsız söz. (M)

ZAĞ i. (fars. *zâğ*). *Esk.* Karga. || *Zağ-ı siyah*, kara karga. *Mec.* Uğursuz kimse. (M)

ZAĞ i. *Halk dili.* Kılağı. (M)

ZAĞAN i. (fars. *zağan*). *Esk.* Çaylak. (M)

ZAĞANOS PAŞA (Mehmed). Bk. MEHMED PAŞA *Zağanos.*

ZAĞAR i. Avc. Bir cins av köpeği.

— ANSİKL. *Zağar*'ın, koç zağarı, mavi zağar, airdale zağarı, bedlington zağarı v.b. olmak üzere 20'den fazla çeşidi vardır. Zağarlar kuş avından çok köstebek, porsuk, gelincik gibi hayvanların avlarında kullanılır. Zağarlar, avlarını sakladıkları yerlerden eşerek çıkarır, bazen de yakalar. Bazı cinsleri de avlarını toprağın altında yakalayarak öldürür. Zağarların bazı cinsleri süs köpeği olarak yetiştirilir. (M)

ZAĞARA i. (ar. *zıhâre*'den). *Esk.* Yakanın üzerine dikilen kürk, yaka kürkü. (M)

ZAĞARCI i. (*zağar*'dan *zağar-cı*). Teşk. tar. Osmanlı devletinde padişahın av köpeklerini besleyen ve onunla birlikte ava giden görevlilere verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Zağarcı ortası*, Yeniçeri ocağının 64. Ortası.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Zağarcı*'lar Yeniçeri ocağının 64. Ortasına bağlıydılar. Çoğu yaya olan zağarcılar, avda bir ellerinde zağar denen av köpekleri ve öteki ellerinde de ucu gümüşlü bir hezaran değnek taşırlardı. Bunların bir kısmı da atlıydı ve padişahla ava gittikleri zaman yedeklerinde birer zağar bulundururlardı. Yayalara göre daha itibarlı olan atlı zağarcıların maaşları, yaya zağarcılarınkinden fazlaydı. Zağarcıların kumandanına *ser zağarî* ve *zağarcıbaşı* denirdi. Bunlar yeniçeri ocağının büyük subaylarından sayılırdı. Zağarcıbaşı terfi ederse ocak kethüdası olurdu. Padişahlar saraya kapanarak avcılığı bıraktıkları zaman zağarcıların da önemi azaldı. Daha önce bu av hizmetleri, kapıkullarından alınarak saray bostancılarına verildiği için bunların yalnız adları kalmıştı. Bununla birlikte törenlere yine köpekleriyle katılırlardı. Zağarcı ocağı, Yeniçeri ocağı ile birlikte kaldırıldı. (M)

ZAĞCI i. (*zağ*'dan *zağ-cı*). *Halk dili.* Bileyici. (M)

ZAHAROFF

Foto. LAROUSSE

ZAĞLAMAK geçl. f. (*zağ*'dan *zağ-la-mak*). *Halk dili.* (Bıçak, kılıç v.b.ye) Kılağı vermek. (M)

ZAĞLI sıf. (*zağ*'dan *zağ-lı*). *Halk dili.* Bilenmiş, keskin. (M)

ZAHAROFF veya **ZAKHAROFF** (sir Basil), yunan asıllı maliyeci ve siyaset adamı (Muğla, Anadolu 1839 - Monte-Carlo 1936). İngiliz amirallik dairesi ve bazı Londra sermaye çevrelerinin danışmanlığını yaptı. Bu çevreleri Ortadoğu petrolleriyle ilgilenmeğe yöneltti. Birinci Dünya savaşı sırasında müttefik devletlerin başkanlarını etkiledi (1919). Paris konferansı sırasında çok önemli ve gizli bir rol oynadı. Savaş malzemesi, petrol ticareti ve gemi yapımı sayesinde dünyanın en zengin adamlarından biri oldu; Balkan savaşı sırasında Yunanistan'a yılda 2 500 000 dolar ödedi. A.B.D.'nin Ortadoğu göçmenlerine yardım fonuna para yardımlarında bulundu. Ayrıca Paris, Londra ve Leningrad üniversitelerinde havacılık kürsülerini kurdurdu. (L)

ZAHAROV (Matvey Vasilyeviç), sovyet mareşali (Petersburg 1898). İkinci Dünya savaşında yararlık gösterdi. 1957'de Almanya'da sovyet birliklerine kumanda etti. 1959'da mareşalliğe yükseltildi. 1960-1963 Arasında sovyet ordusu genelkurmay başkanı oldu. Genel müfettişlik yaptıktan (1963) sonra yeniden silâhlı kuvvetler genelkurmay başkanlığına getirildi (1964). [L]

ZAHAROV (Rostislav Vladirimiroviç), sovyet koreografı (Astrahan 1907). Bolşoy tiyatrosunda bale yönetmeni (1936-1956), Lunaçarskiy Tiyatro Sanatı enstitüsünde öğretmen (1951) oldu. Bugün aynı enstitünün koreografi bölümünü yönetmektedir. Düzenlediği başlıca baleler: *Bahçesaray Çeşmesi* (1934), *Kafkasya Tutuklusu* (1938), *Taras Bulba* (1941), *Tunç Süvari* (1949), *Kırmızı Haşhaş*'ın bir düzenlemesi (1946), *İtalya Gökleri Altında* (1952). *Koreografçılık Sanatı* adlı bir kitabı da vardır (1954). [L]

ZAHARYA, rum asıllı türk bestecisi (öl. 1740 ?). Ticaretle uğraştı, hayatının son yıllarında müslüman olarak **Mir Cemil** adını aldı. 100 Kadar beste ve semaisi vardır; bugüne ancak 10 bestesiyle 4 semaisi (3 ağır, 1 yürük) kaldı. Başlıca eserleri: *Nakış Aksak Semai; Nakış Yürük Semai.* (M)

ZAHEDAN, İran'da (VIII. eyalet) şehir, Bülûcistan'da; 8 000 nüf. Pakistan demiryolu başlangıcı. (L)

ZAHF i. (ar. *zahf*). *Esk.* [Yılan v.b. için] Karnının üzerinde sürünerek ilerleme. || Sürünerek veya ayaklarını sürüyerek yürüme. || Emekleme. || Düşman üstüne sürülen kalabalık asker topluluğu; kalabalık asker topluluğunun düşman üstüne yürümesi. || *Zahf-ı sabî*, çocuğun emeklemesi. (M)

ZAHİB sıf. Bk. ZAHİP.

ZAHİD sıf. Bk. ZAHİT.

ZÂHİDE HANIM SULTAN, Mustafa III ile Safiye Sultanın torunu (öl. 1788). Süleymaniye kabristanında gömülüdür. (M)

ZAHİDİ GEYLÂNÎ, islâm mutasavvıfı (XIII. yy.). Geylân'da doğdu. Aynı yerdeki dergâhında şiî inançlarına bağlı olarak tasavvufla uğraştı. Safevî soyunun kurucusu Şeyh Safiyüddin* Erdebilî'ye tasavvuf bilgisi verdi. Safiyüddin'i, kızı Bibi Fatma ile evlendirdi. Ölümünden sonra tarikat postuna Safiyüddin geçti. (M)

ZAHİF sıf. (ar. *zahf*'tan *zahif*). *Esk.* Sürünerek yürüyen, sürüngen. (M)

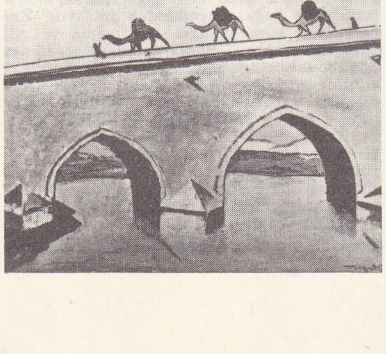

Turgut ZAIM
«Köprü ve Develer»

ZAHİFE i. (ar. *zahf* > *zâhif*'ten *zâhife*). Zool. *Esk.* Yılan v.b. gibi karnının üzerinde sürünerek yürüyen hayvan, sürüngen: *Havada uçan kuştan, yerde sürünen zahife'ye kadar emre ram olan bütün mahlûkat içinde yalnız o âsidir* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

ZAHİL sıf. (ar. *zehel*'den *zâhil*). *Esk.* Unutan, ihmal eden.

◆ **Zahile** sıf. *Esk.* Zahil'in dişili. (M)

ZAHİL sıf. (ar. *zehel*'den *zâhil*). *Esk.* Ruhu huzura kavuşan, sıkıntısından kurtulan, ferahlayan.

◆ **Zahile** sıf. *Esk.* Zahil'in dişili. (M)

ZAHİP veya **ZAHİB** sıf. (ar. *zehâb*'dan *zâhib*). *Esk.* Giden, gidici. || Herhangi bir düşünce veya sanıya inanan, kapılan, uyan. || *Zahip olmak*, gidici olmak, gitmek: *Ben de o tarika zahip oldum / İnsanlar ile musahip oldum* (Ziya Paşa). [Düşünce v.b.ye] Kapılmak, uymak, inanmak: *Fakat efkâr-ı umumiye-i memleketin de bu görüşte -kendileriyle- beraber olduğuna zahip olmaları hata idi* (Atatürk). [M]

ZÂHİR sıf. (ar. *zâhir*). *Esk.* [Yıldız için] Parlak. (M)

ZÂHİR sıf. (ar. *zuhûr*'dan *zâhir*). Açık, belli, meydanda: *İşte bu hadis-i şerifin mânâsı daha o zaman zâhir olmuştu* (Cevdet Paşa). || İ. Görünüş: *Zâhirimde hiç bir hastalığım yok* (N. Araz). || (Bektaşîlere göre) Bektaşî olmayan kimse. || Zf. Elbette, muhakkak: *Gitmeli zâhir, yoksa darılırlar.* || Meğer, anlaşıldığına göre: *Sefer dönüşü, söylenilenleri hünkâr da duyunca zâhir biraz içerlemiş hocasına!* (N. Araz).

— Huk. *Esk. Zâhirî mezhep* (zâhirûr rivayet mesaili), İmamı Muhammed'in altı ünlü kitabında ele alınan konuların tümüne verilen ad. (İmamı Azam ve İmamı Ebu Yusuf'un görüşlerinden yararlanılarak yazılmış bu kitapların başlıcaları şunlardır: *El Mebsut* [Yayılmış], *Ez Ziyadat* [Çoğalmalar], *Es Siyerü's Sagir* [Küçük Siyer], *Es Siyerü'l Kebir* [Büyük Siyer].) [M]

ZAHİR i. (ar. *zahîr*). *Esk.* Dizanteri. (M)

ZAHİR sıf. (ar. *zahr*'dan *zahîr*). *Esk.* Yardım eden, destekleyen. (M)

ZÂHİR sıf. (ar. *zâhir*). *Esk.* Coşmuş, taşkın. || *Bahr-i zâhir*, coşkun deniz. (M)

ZÂHİR. Bk. MELİKÜZZAHIR *Gazi*.

ZÂHİR BİEMRİLLAH (Muhammed bin Nâsır), abbasî halifesi (öl. Bağdat 1226). 1189'da babası halife Nâsır, onu veliaht tayin etti; fakat kısa bir süre sonra küçük oğlu Ali'yi onun yerine veliaht tayin ederek Muhammed'i azletti. 1215'te Ali ölünce Muhammed tekrar veliaht oldu. 1225'te babasının ölümü üzerine «Zâhir Biemrillah» unvanıyle halife ilân edildi. Dokuz ay kadar devam eden halifeliği sırasında önemli bir olay meydana gelmedi. (M)

ZÂHİRBİN bls. sıf. (ar. *zâhir* ve fars. *-bîn*'den *zâhir-bîn*). *Esk.* Bir şeyin yalnızca dış görünüşünü gören.

◆ **Zâhirbinane** bls. zf. *Esk.* Dıştan görerek, üstünkörü. (M)

ZAHİRE i. (ar. *zahîre*). Gerektiğinde kullanılmak üzere saklanan tahıl: *Ne davar sürüleri, ne atlar, inekler kalmıştı. Zahire yükü de tükenmiş görünüyordu* (Ş. S. Aydemir).

— İda. *Esk. Zahire nazırı*, Osmanlı devletinde ordunun, imaret, hastahane v.d. kuruluşların, sarayın, şehir fırınlarının ihtiyacı olan zahireyi ve buğdayı sağlamakla görevli Zahire nezaretinin başında bulunan yöneticiye verilen ad. Bu görev, 1837'de kaldırıldı. || *Zahire nezareti*, İstanbul halkının ve resmî dairelerin ihtiyacı olan zahire ve buğdayı sağlamakla görevli idareye verilen ad. (Zahire nezareti, gerekli zahireyi, alıcı memurları aracılığıyle Akdeniz ve Karadeniz iskelelerinden sağlar, İstanbul'a getirtirdi. Gereğinde çiftçiye tohumluk buğday dağıtır, hasat zamanında da ucuz fiyatla alırdı. Zahire nezareti, 1837'de kaldırıldı.) [M]

ZAHİREDDİN el MARAŞİ Seyyid, iranlı devlet adamı ve tarihçisi (1412-1476). Soylu bir aileden geliyordu. İyi bir eğitim gördü; Gilân hükümdarı Muhammed'in sarayına girdi. Önce Muhammed'in oğlu Mirza Ali'nin öğretmenliğini yaptı. Sonra çeşitli görevler aldı; özellikle askerî meselelerde kendisini göstererek birçok seferde kumandanlık yaptı. Eseri: *Tarih-i Taberistan ve Ruyan ve Mazenderan* (Taberistan, Ruyan ve Mazenderan Tarihi). [M]

ZÂHİR el ÖMER, Safer bölgesine yerleşmiş olan Beni Zeydan göçebe araplarının reisi (öl. 1775). Osmanlı devletine karşı harekete geçmek için hazırlık yaptı. 1750'de Taberiye'ye hâkim oldu ve bu bölgedeki türk memurlarını ortadan kaldırmak için öteki kabilelerle anlaştı. Sonra Akkâ'yı ele geçirdi. Şehri kendisine merkez yaptı; daha önce isyan etmiş olan Ali Bey ile anlaştı. Osmanlı hükûmeti bu âsiler üzerine Mısırlı Osman Paşayı gönderdi. Âsiler de Akdeniz'de bulunan rus donânmasıyle anlaşarak yardım sağladılar. 1772'de Sayda yakınında yapılan savaşta osmanlı ordusu yenildi. Rus donanması Beyrut'u bombardıman etti, kısa bir süre için Osmanlı devleti ile anlaşan Zâhir, 1774'te tekrar harekete geçti; fakat bir başarı kazanamadı ve Akkâ'da kuşatıldı. Kaçmak isterken öldürüldü. (M)

ZAHİREN zf. (ar. *zâhir*'den *zâhiren*). *Esk.* Görünüşe göre: *Harput valisi de zâhiren bir posta hırsızını takip bahanesiyle otomobille Malatya'ya gelmiştir* (Atatürk). [M]

ZAHİRİ sıf. (ar. *zâhir*'den *zâhirî*). *Esk.* Görünen, meydanda olan. || İçten gelmeyen, yapmacık: *Ölçüleri hiç bir zaman zâhirî olamazdı. Onun yaşadığı dünya bir ruh dünyası* (H. E. Adıvar).

— Huk. *Zahirî (görünürdeki) işlem.* Bk. MUVAZAA.

— Opt. *Zahirî cisim*, çeşitli noktaları, bir optik sisteme gelen ışınların uzantıları üzerinde bulunan ve maddesel gerçekliği olmayan cisim. || *Zahirî görüntü*, çeşitli noktaları, bir optik sistemden çıkan ışık ışınlarının uzantıları üzerinde bulunan ve bu ışınları alan göz tarafından görülen görüntü.

◆ **Zahiriyat** çoğl. i. *Esk.* Dış görünüşler.

◆ **Zahiriye** sıf. *Esk.* Zahirî'nin dişili. (M)

ZAHİRİ FARYÂBİ (Ebul Fazl Tâhir bin Muhammed), iranlı şair (Faryâp 1156-Tebriz 1201). Öğrenimini Semerkand'da tamamladıktan sonra Mazenderan ispehbedi Ardeşir bin Hasan'ın hizmetine girdi. Sonra, Nişapur'da prens Togan'ın sarayında kaldı. Burada Togan ile arası açıldığı için tutuklandı. Altı yıl sonra serbest bırakıldı ve Horasan'dan ayrılarak Azerbaycan atabeki Kızıl Arslan bin İldeniz'in yanına gitti (1187). Hayatının sonlarına doğru münzevî bir hayat yaşadı. Şiirleri daha çok tasavvuf konularındandır. Kaside, gazel ve rubailerden meydana gelen bir *Divan*'ı vardır. (M)

ZAHİRİYE i. (ar. *zâhirî*'den *zâhiriyye*). Tasav. Kur'an ve hadislerin görünüşe göre (zahirî) çıkan anlamlarına dayanan, yorumlama yoluna gitmeyen mezhep.

— ANSİKL. *Zahiriye* mezhebi Kur'an ayetlerini mecaz anlamlarına değil, görünüşe önem verir. Onları olduğu gibi benimser. Bu mezhep Kurtuba'da doğdu (994), İbni Hazm (öl. 1064) tarafından Endülüs'te yeniden düzenlenerek geliştirildi ve yayıldı. Endülüs Emevî devleti bu mezhebi resmen kabul etti. Endülüs Emevî devletinin yıkılması üzerine orada tutunamayan zahirî mezhebi XII. ve XIII. yy.larda Güney Afrika'da yayıldı. Bu mezhebe göre Kur'an ve hadislerin yorumlanması, onlardan yeni yeni anlamlar çıkarılması doğru değildir. (M)

ZAHİRPEREST bls. sıf. (ar. *zâhir* ve fars. *perest*'ten *zâhir-perest*). *Esk.* Görünüşe önem veren. (M)

ZAHİR ŞAH (Muhammed) [Kâbil 1914], Afganistan kralı (1933), Nadir Şahın oğlu ve halefi. Afganistan'ı İkinci Dünya savaşının büyük karışıklıklarından uzak tutmayı başardı. İlerici ve liberaldi, kadın haklarını tanıdı (1959), ülkesinin kültürel ve iktisadî yönden kalkınmasına çalıştı. 1964'te kurucu meclise demokratik bir anayasayı oylattı, ama bu anayasa ancak 1965'te

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

uygulanmağa başladı. Pakistan (mayıs 1963 antlaşması) ve Çin ile (kasım 1963 antlaşması) çatışmasına yol açan sınır anlaşmazlıklarını düzeltmeğe çalıştı, fakat S.S.C.B.'den iktisadî yardım kabul etti (şubat 1963 antlaşması). [L]

ZAHİRÜDDİN MUHAMMED. Bk. BABUR.

ZAHİT veya **ZAHİD** sıf. (*zühd*'den *zâhid*). *Esk.* Din emirlerini yerine getiren, haram şeylerden kaçınan (kimse). || *Teşm. yol.* Kaba sofu: *Zahit bizi ta'n eyleme / Hak ismin okur dilimiz* (Halk türküsü). || (Alevîlere göre) Alevî olmayan. || İ. Erkek adı.

◆ **Zahidane** sıf. *Esk.* Zahide yaraşır tarzda.

◆ **Zahide** sıf. *Esk.* Zahid'in dişili. || İ. Kadın adı. (M)

ZAHİYE i. (ar. *żaḥā*, güneşe çıkma > *żâḥiyye*'den). *Esk.* Bir memleket veya şehrin dışında kalan açıklık, çorak ve ıssız yer, taşra. (M)

ZAHL i. (ar. *ẓaḥl*). *Esk.* İntikam, öç. || Kin, nefret, düşmanlık. (M)

ZAHLE, Lübnan'da şehir, Bekaa'da; 33 000 nüf. Zahle, Lübnan dağlarının doğu yamacında yerleşmiş hıristiyan toplulukların başlıca şehridir. Yükseltisi (945 m) ve vâdisinin serinliği yüzünden yaz aylarında çok kalabalıklaşır. Bağlık bir bölgenin ortasında yer alan şehir, rakısıyle meşhurdur. (L)

ZAHM sıf. (ar. *żaḫm*). *Esk.* İri, büyük, kalın. || *Zahm-ül-izam,* iri, kalın kemikli. (M)

ZAHM i. (fars. *zaḫm*). *Esk.* Yara: *Bir vurulmuş ilâhı andırıyor / Suda teskin-i zahm eden bu kamer* (Ahmed Hâşim). || *Zahmdar (zahm-har, zahm-hurde, zahm-nâk* veya *zahm-zede*), yaralanmış, yaralı. || *Zahmkâr (zahm-res* veya *zahm-zen*), yara açan, yaralayan. || *Zahm-ı çeşm,* göz yarası, göz değmesi, nazar. || *Zahm-ı hançer,* hançer yarası. || *Zahm-ı sine,* göğüs yarası. || *Zahm-ı tig,* kılıç yarası. || *Zahm-ı zeban,* dil yarası. (M)

ZAHME i. (fars. *zaḫme*). *Esk.* Çarpma, vurma. || Yara. || Çalgıç, mızrap. || Ucu topuzlu kudüm tokmağı. || Üzengi kayışı. (M)

ZAHMET i. (ar. *zaḥmet*). Eziyet, güçlük, sıkıntı: *Bazıları dahi kezalik bir gûna özürleri olmadığı halde zahmet ve meşakkatten kaçıp seferden geri kaldılar* (Cevdet Paşa). || Zorluk: *Emeti kadın, küçük Hasan'ın ölüsünü sırtına yüklenmiş, bin zahmetle, iki büklüm yürümeğe çalışıyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu). [*Zt.* KOLAYLIK.] || Yorgunluk: *Bazı sıcak memleketlerin fıkara mahallelerinde trahomlu hastalar ve körler sokağa otururlar, gözlerine konan sinekleri koğmak zahmetini ihtiyar etmezlermiş...* (R. N. Güntekin).

— ÇEŞ. DEY. *Zahmet çekmek,* eziyet görmek: *Ve muhayyele hiçbir zahmet çekmeden bu küçük karargâha tarihî rengini veriyordu* (A. H. Tanpınar). || *Zahmet etmek (zahmete girmek* veya *katlanmak*), [bir kimse için] maddî veya manevî yorgunluğa katlanmak: *—Dön, zahmet etme. Söğütlüğün tadı yok bugün. O kadar bakındık, Gülbeşeker yok!* (R. N. Güntekin). Gitmek veya gelmek: *Alâkanıza teşekkür ederim. Eğer muayenehaneye kadar zahmet ederseniz, size hadiseyi anlatırım...* (B. Felek). || *Zahmet olmak,* [bir kimse için] yapılan bir işten dolayı sıkıntı veya yorgunluk duymak. || *Zahmet olmazsa,* «rica ederim, lûtfen» anlamında kullanılır: *Zahmet olmazsa kitabı verir misiniz?* || *Zahmete (zahmetine) değmek,* verilen emeği karşılamak. || *Zahmete sokmak,* bir kimseyi sıkıntıya ve yorgunluğa zorlamak: *—Ötekiler gitsinler, sağlam, onlar. Kadını beklerler. —Elin karısı için kendilerini ne diye zahmete soksunlar?* (R.H. Karay). || *Ne zahmet?,* «zahmet etmeyin, yorulmayın» anlamlarında kullanılır: *— Aman beyefendi, ne zahmet!* (B. Felek). [M]

ZAHMETLİ sıf. (*zahmet*'ten *zahmet-li*). Sıkıntılı, eziyetli. || Zor. || Yorucu: *Zahmetli yolculukla yaşım vardı yetmişe* (Yahya Kemal). [M]

ZAHMETSİZ sıf. (*zahmet*'ten *zahmet-siz*). Sıkıntı çekilmeden, eziyetsiz. || Kolaylıkla. || Yorucu olmadan.

◆ **Zahmetsizce** sıf. Yorgunluk, sıkıntı duymadan, kolayca. (M)

ZAHMİ, türk halk şairi (öl. 1863). Çankırı'da doğdu. Medrese öğrenimi gördü. Bektaşî inançlarını konu edindiği şiirleri, çeşitli mecmualarda dağınık durumdadır. (M)

ZAHN (Ernst), almanca yazan isviçreli romancı (Zürich 1867 - ay.y. 1952). Uzun süre, Göschenen'de oturdu ve bir gar büfesi işletti. Çok sayıdaki romanlarında, dağlarla kaplı bu bölgeyi dile getirdi. En ünlü romanları arasında *Albin Indergand* (1901), *Die Clari-Marie* (1904), *Die Hochzeit des Gaudenz Orell* (Gaudenz Orell'in Düğünü) [1926] sayılabilir. Ayrıca birçok hikâye yazdı: *Helden des Alltags* (Her Günün Kahramanları) [1906]. (L)

ZAHN (Theodor VON), alman protestan ilâhiyatçısı (Mörs 1838 - Erlangen 1933). Kiel (1877), Erlangen (1878 ve 1892) ve Leipzig'de (1888) ders verdi, birçok kutsal kitap yorumu yayımladı: *Geschichte des Neutestamentlichen Kanons* (Yeni Ahit Kuralları Tarihi) [1888-1892], *Skizzen aus dem Leben der alten Kirche* (Eski Kilise Hayatından Çizgiler) [1894], *Einleitung in das Neue Testament* (Yeni Ahit'e Giriş) [1897-1899]. (L)

ZAHO, Irak'ın kuzeybatısında, Dicle'ye dökülen Habur suyu vâdisinde, Türkiye sınırına 10 km uzaklıkta şehir. Osmanlı hâkimiyetinde Musul sancağına bağlı kaza merkeziydi. (M)

ZAHR i. (ar. *ẓahr*). *Esk.* Arka, geri. || Kâğıt v.b.nin arkası, tersi.

— Ask. *Esk. Kuvvet-üz-zahr,* arkada bekleyen yardımcı kuvvet, artçı.

— Astron. *Esk. Zahr-üd-Dübbi Ekber,* Büyükayı takımyıldızının yedi yıldızından biri. || *Zahr-ül-cebbar,* Oriyon takımyıldızının en parlak yıldızı. || *Zahr-ül-esed,* Aslan burcunun on sekiz yıldızından biri. (M)

ZAHRAN (EL—), Suudî Arabistan'da (Hasa ili) şehir; 15 000 nüf. Amerikalılar tarafından Basra körfezinin yukarısında kurulan şehir, Suudî Arabistan'ın başlıca petrol merkezi ve Aramco'nun ortadoğu idarî servislerinin merkezidir. Milletlerarası havaalanı. (L)

ZAHREZ çöküntüsü (Kuzey Afrika'da ve özellikle Orta Cezayir'de, ortasında, yazın kuruyarak bir tuz tabakası bırakan tuzlu bir su birikintisi bulunan, tabanı killi, kapalı çöküntü çukurlarını ifade eden arapça bir kelimeden), Cezayir'de, güneyde Evlâd-ı Nail dağları ile Seba Rûs tepecikleri arasında uzanan çöküntü. *Zahraz Garbî* (batı) ile *Zahrez Şarkî*'yi (doğu) içine alır. (L)

ZAHRİ sıf. (ar. *ẓahr*'den *ẓahrî*). *Esk.* Arkaya ait, sırt ile ilgili. (M)

ZAHRİYE i. (ar. *ẓahr*'dan *ẓahriyye*). i. *Esk.* Kâğıdın arkasına yazılan şerh. (M)

ZÄHRİNGEN, Berthold I (öl. 1078) tarafından kurulmuş alman prens hanedanı. Franken ve Schwaben imparatorlarının düşmanı olan Zähringen'ler, Heinrich IV'e karşı papanın tarafını tuttular. Otoritelerini İsviçre'ye yaydılar ve şehirlerin desteğiyle mahallî soyluları yenerek birçok şehir kurdular: Freiburg-im-Breisgau (1120), Fribourg (İsviçre) [1178], Bern (1191); birçok şehrin çevresinde de surlar yaptırdılar. Hohenstaufen'lerle aralarında çıkan bir anlaşmazlıkta yenilince, Ghibellini'leri destekleyen bir siyaset izleyerek Friedrich I Barbarossa'dan Arles krallığı naipliğini ve sonra Cenevre, Lozan ve Sion'un kilise koruyuculuklarını elde ettiler (XII. yy.). Fakat Berthold V, Ulrichen'de kont Tommaso I di Savoia'ya yenildi ve ölümünde (1218) toprakları kayınbiraderi Ulrich III von Kyburg'a geçti. İmparator Rudolf von Habsburg, Ulrich III'ün torunudur. (L)

ZAIF i. Bk. ZAAF.

ZAİB sıf. (ar. *ẓevebān*'dan *ẓâ'ib*). *Esk.* Eriyen, erimiş (maden). [M]

ZAİBATSU i. (japonca k.). Japonya'da tröst.

— ANSİKL. Japonya'da 23 temmuz 1946 tarihli imparatorluk kararnamesi ve 1947'de çıkarılan kanunlarla ortadan kaldırılan «Zai-

«Zaïre»
Trière'in gravürü
Küçük Mareau'dan

batsu'lar, tröst aleyhtarı kanunun değişmesi (1953) ve kömür işletmeleri ve dış ticaretle ilgili (1955) kanunlar sayesinde yeniden doğdular. Ülkenin iktisadî hayatına tekrar hâkim duruma geçen zaibatsular Mitsui, Mitsubişi, Sumitomo ve Yasuda sayesinde Japonya'yı iktisadî bakımdan hızla kalkındırdılar, kimya ve gemi yapım sanayiinde etkili rol oynadılar ve bu iktisadî çabalarını çeşitlendirerek kendilerine yabancı pazarlar sağlamağa çalıştılar. (Bk. JAPONYA, MİTSUİ, MİTSUBİŞİ.) [L]

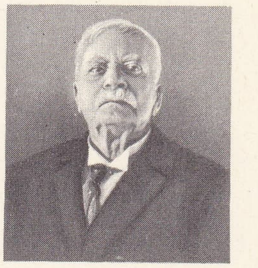

Aleksandros ZAİMİS
1936'da

ZAİD sıf. Bk. ZAİT.

ZAİF sıf. (ar. *ża'af*'tan *ża'îf*). *Esk.* Güçsüz, kuvvetsiz: *Bu bozgunluk üzerine imanı zaif olan taze müslümanlardan bir çoğunun efkârı bozuldu* (Cevdet Paşa). || Gevşek, tembel. || İtibarsız. Bk. ZAYIF. (M)

ZAİF sıf. (ar. *zeyf*'ten *ẓâ'if*). *Esk.* Kalp veya eksik (akçe). [M]

ZAİK sıf. (ar. *ẕevḳ*'ten *ẕâ'iḳ*). *Esk.* Lezzet alan, tadan. (M)

ZAİKA i. (ar. *ẕevḳ*'ten *ẕâ'iḳa*). Biyol. *Esk.* Tat alma, tadım. || *Kuvve-i zaika,* tat alma duyusu.

◆ **Zaikavî** sıf. Biyol. *Esk.* Tad ile ilgili (M)

ZAİL sıf. (ar. *zevāl*'den *zâ'il*). *Esk.* Yok olan, ortadan kalkan, devamlı ve baki olmayan: *Hani göllerde, yeşil, boş / Göllerde, o safiyyet-i vecd âver içinde / Bir dalgacığın ömrü kadar zail ü hali / Bir ömr-i hayalî!* (Tevfik Fikret). || Geçen, giden. || *Zail etmek,* yok etmek, sona erdirmek: *İçinden geçenleri duydum da endişeni zail edeyim, dedim* (N. Araz). || *Zail olmak,* ortadan kalkmak, yok olmak: *Sonra meselenin gülünç tarafındaki tesir zail olduktan sonra Ahmet Cemil bu hikâyenin asıl mahiyetini duymak istedi* (H. Z. Uşaklıgil). || *Zıll-ı zail,* yok olan gölge.

◆ **Zaile** sıf. *Esk.* Zail'in dişili. || *Hadise-i zaile,* geçen olay. (M)

ZAİM sıf. (ar. *ze'āmet*'ten *za'îm*). *Esk.* Zeamet sahibi. || İ. Kefil. || Prens. || Erkek adı. (M)

ZAİM (Turgut), türk ressamı (İstanbul 1906). Güzel Sanatlar akademisini bitirdi (1930). Ankara Devlet tiyatrosunda dekoratör olarak çalıştı. Müstakil Ressamlar ve Heykeltraşlar birliği sergilerinde (1928-1929), sonra D* grubu üyeleri arasında yer aldı. Turgut Zaim, özellikle türk folklorundan, minyatür geleneğinden yararlanarak çok figürlü düzenlemeler yaptı. Devlet Resim ve Heykel sergisi birincilik (1958) ve ikincilik (1957) ödüllerini kazandı. İstanbul Resim ve Heykel müzesinde eserleri vardır. (M)

ZAİMİS (Aleksandros), yunan siyaset adamı (Atina 1855 - Viyana 1936). Milletvekili (1885), adalet bakanı (1890-1892), başbakan (1897-1899 ve 1901-1902) oldu; Girit yüksek komiseri olarak Yunanistan kralı Georgios'a vekâlet etti (1906-1911). Millî banka müdürü (1913), sonra yeniden başbakan oldu (ekim-kasım 1915; haziran-eylül 1916 ve mayıs-haziran 1917), fakat ittifak devletlerinin ültimatomu karşısında kralla birlikte çekildi. Kondylis'in yerine geçerek, bir birlik kabinesi kurdu (ocak 1926 - haziran 1928). Kunduriotis'in istifasından sonra cumhurbaşkanı oldu (1929-1935). [L]

ZAİMİS (Thrasybulos), yunan siyaset adamı (Kalavrita, Peloponnesos 1829 - Atina

Foto. Keystone (LAROUSSE)

1880). Milletvekilliği yaptı (1850), Othon'a karşı patlak veren ihtilâle katıldı (1862). Geçici hükûmette içişleri bakanı oldu, Kopenhag'a giderek prens Georgios'a Yunanistan tacını teklif etti ve 1863'te prens Georgios adına İon adalarını aldı. Başbakan (1869) olunca, Türkiye ile savaşı önlemek için Paris konferansının istediği tavizleri vermeyi kabul etti; sonra yerini Kumunduros'a bıraktı; adalet bakanı oldu (1877-1878). [L]

ZAİM MİR MEHMED Kâtip, türk tarihçisi (XVI. yy.). Sokullu Mehmed Paşanın yanında kâtip olarak çalıştı; *Camiü't-Tevarih* (Tarihleri Toplayan Eser) adlı kitabını ona sundu. Bu eserde İslâmiyetin doğuşundan önceki ve sonraki 25 devlet hakkında bilgi verdi; Osmanlıların tarih sahnesine çıkışı, Akkoyunlular, Selçuklular, özellikle de kendi yaşadığı dönem hakkında bilgilere yer verdi. Karaköy'de (İstanbul) bir camii ve hayratı vardır. (M)

ZAİMZADE HASAN FEHMİ BEY, türk yazarı (Varna 1878-Tebriz 1915). Mühendishane mektebini bitiremeden ayrıldı ve Hariciye kalemine memur olarak girdi. Fikirlerinden dolayı önce Fizan'a oradan da Trablusgarp'a sürüldü. Oradan Mısır'a kaçtı. Sonra Viyana'ya giderek hukuk öğrenimi gördü. Dönüşünde Mısır komiseri Gazi Ahmed Muhtar Paşanın maiyetine girdi. 1911'de Tebriz başbenderi, sonra dahiliye hususî kalem müdürü oldu; görevi başında aklını kaybederek hastahaneye kaldırıldı ve orada öldü. Birkaç batı dili bilen Zaimzade Hasan'ın eserleri: *Hacle-i Ekber* (En Temiz Gelin Odası); *Elem ve Sitem* (basılmamış bir şiir kitabı). [M]

ZAİNER (Günther), alman gravürvücüsü ve basımcısı (öl. Augsburg 1478). 1463'te Strasbourg'da bir burjuva hayatı sürüyordu, 1468'de Augsburg'da ilk basımevini kurdu, *Meditationes de Vita Caristi*'nin ilk baskısını yaptı. Yuvarlak gotik harfler kullandı; tahta oyma resimlerle süslü, halk dilinde birçok eser yayımladı. — Yakın akrabası JOHANN, Ulm'da ilk basımevini kurdu (1472), Almanya, İsviçre ve Fransa'da (Lyon) birçok basımevi tarafından taklit edilen resimli değişik kitaplar yayımladı. (L)

ZAİR sıf. ve i. (ar. *ziyāret*'ten *zā'ir*). *Esk.* Ziyaret eden, ziyaretçi: *Şimdi onların yanına giderek zairlerin geçişini seyredeceğim* (Ömer Seyfeddin). *Zair bu hakaikın önünde / Hâlâ mı bırakmadın hayali?* (M. Â. Ersoy). [M]

ZAİRE. Bk. KONGO-KİNŞASA.

Zaïre, Voltaire'in trajedisi (1732). Bir müslüman prensi ve Kudüs sultanı olan Orosmane, güzel kölesi Zaïre'i sevmekte ve onun tarafından sevilmektedir. Öte yandan, köleler için fidye aramağa giden fransız şövalyesi Nérestan, iki yıl sonra geri döner. Sultan, evlenmeyi düşündüğü Zaïre ile rehin olarak tutmak istediği Kudüs prenslerinin torunu yaşlı Lusignan dışındaki bütün köleleri fidye istemeden cömertçe geri verir. Lusignan, Nérestan ile Zaïre'in kendi çocuğu olduğunu öğrenir. Lusignan ve Nérestan Zaïre'in bir müslüman ile evlenmek üzere olduğunu görerek dehşete kapılırlar. Zaïre aşk ile din arasında kararsız kalır. Nikâhlanmadan önce, kardeşiyle son bir görüşme yapmak ister. İki gencin buluştuğunu gören Orosmane, aldatıldığını ve Nérestan'ın rakibi olduğunu sanarak bir kıskançlık nöbetine kapılır ve suçsuz Zaïre'i bıçaklar, yaptığı yanlışlığı anlayınca da umutsuzluğa düşerek sevgilisinin cesedi üzerinde kendini öldürür. Eser, Voltaire'in şaheseri sayılır. (L)

ZAİT veya **ZAİD** sıf. (ar. *ziyāde*'den *zā'id*). *Esk.* Çoğaltan, artan. || Gereksiz: *Trabzon vaziyetini zatı devletlerine burada teşrihi zait addederiz* (Atatürk).

◆ **İ.** Mat. *Esk.* Artı (+) işareti. (M)

ZAJACZEK (Jozef), polonyalı general (1752 - Varşova 1826). 1794 Ayaklanmasına katıldı. Fransa'ya gitti, fransız ordusuna girdi ve 1798'den sonra savaşlara katıldı. Jena savaşından sonra bir Polonya lejyonu kurdu. Berezina'da esir düştü. Aleksandr I onu Varşova'ya kumandan olarak gönderdi (1815), sonra prens unvanı verdi (1818). [L]

ZAJACZKOWSKİ (Ananiasz), polonyalı türkolog (Vilnius 1903 - Roma 1970). Krakow Üniversitesi Şarkiyat bölümünde arapça, farsça ve türkçe öğrenimi gördü. «Batı Karayimcede Ekler» teziyle doktor oldu. Varşova Üniversitesi Türkoloji kürsüsü öğretim üyeliğine getirildi (1933); profesörlüğe yükseldi (1946). Varşova ve Wroclaw üniversitelerinin şarkiyat enstitülerinde müdürlük yaptı (1946-1950). Zajaczkowski, Karayimce, Eski Anadolu Türkçesi, özellikle Kıpçak ve Harizm-Altınordu Türkçeleri üstünde yaptığı önemli araştırma ve yayımlarıyla tanındı. Başlıca eserleri: *Vocabulaire Arabe-Kiptchak de l'Epoque de l'Etat Mamelouk* (Memlûk Devleti Döneminde Arap - Kıpçak Kelime Hazinesi) [1958]; *Najstarsza Versja Turecka Husrev u Şirin Qutba* (Kutb'un En Eski Türk Husrev ü Şirin'i) [3 cilt, 1958-1961]; *Poezje Stroficzne Muvassau Memeluckiego Sultana Qansaw Gavri* (Memlûk Sultanı Kansu Gavri'nin Muvaşşah Adlı Manzum Risalesi) [1963]; *Gazele Wybrane Hafiza* (İranlı Hâfız'ın Seçme Gazelleri) [1957] (Hafız'ın şiirlerinin Lehçeye tercümesi); *Die Karaimische Literatur* (Karayim Edebiyatı). [M]

ZAJEÇAR, Yugoslavya'da (Sırbistan) şehir, Timok ırmağının vâdisinde; 15 000 nüf. Maden kömürü havzası. Antimon metalürjisi. (L)

ZAJOTTİ (Paride), venedikli hâkim ve edebiyatçı (Trento 1793-Trieste 1943). Lombardia ve Avusturya Veneto'sunda hâkimlik yaptı. «Giovane İtalia» (Genç İtalya) hareketine katılanları yargılamakla görevlendirildi. Avusturyalılara yakınlık duymakla beraber, Monti, Mazzini ve Manzoni'nin dostu ve danışmanı oldu; deneme ve tenkit yazarı olarak XIX. yy. italyan edebiyatında önemli rol oynadı. (L)

ZAK i. (fars. *zāk*). *Esk.* Dölyatağı. (M)

ZAKARPATSKAYA veya **ASKARPAT UKRAYNASI,** Ukrayna federal cumhuriyeti (S.S.C.B.) topraklarının bir kısmı. Eski Rutenya'yı içine alan Zakarpatskaya 1919'da Çekoslovakya'ya bırakılmış, 1945'te Ukrayna cumhuriyetine geri verilmiştir. Merkezi, *Ujgorod*. Karpatlar'ın güzel ormanlık dağlarında dağlı çobanlar yaşar; Pannonia'nın ön ülkesinde (Ujgorat ve Mukaçevo ovaları) ise buğday ve mısır yetiştirilir. (L)

ZAKHARİAS (Kayseri ili), Kayserili bilgin (XVIII. yy.), Aynaroz'da keşiş hayatı sürdü. Eserleri: *Leksikon Turkikon Graikikon* (Türkçe-Yunanca Sözlük) [Venedik 1817-1819] ve *Neon Leksikon Graikikon Turkikon* (Yeni Türkçe-Yunanca Sözlük) [Venedik, 1814]. (L)

ZAKHARİAS Aziz (öl. Roma 752), papa (741-752). Yunan asıllıydı. Bizans ile Lombardların çatıştığı güç bir dönemde, papa Gregorius III'ün yerine seçildi. Liutprand'ı Roma dukalığından ve Ravenna eksarklığından aldığı şehirleri geri vermek zorunda bıraktı. Aziz Bonifacius'un Germen ülkesinde Hıristiyanlığı yaymasını destekledi ve Karolenj saltanatının yeniden kurulmasını sağlayan frank kilisesinde ilk reformu yapmağa çalıştı; bu sebeple Kısa Pepin ile dostluk kurdu. (L)

ZAKİ sıf. (ar. *zekā*'dan *zākī*). *Esk.* Saf, temiz. (M)

ZÂKİR sıf. (ar. *zikr*'den *zākir*). *Esk.* Anan, zikreden.

— Din. Tekkelerde yapılan âyin ve devranlarda usulüne uygun ilâhi okuyan kimse.

— ANSİKL. Din. Tekke musikisinde *zâkir* önemli yer tutar. Bunlar âyin sırasında ilâhilerin yanında, özellikle devran (tekke âyinlerinde zikrederek dönmek) sırasında tekbir getirerek dervişlerin heyecana gelmesini sağlarlardı. XIX. yy.ın ikinci yarısında kadirî, halvetî, şadî ve rıfaî tarikatlarının zâkirleri ünlüydü. Devran ve zikrde kudüm, hâlile, ney v.b. çalanlar yer alırdı. Sadî ve rıfaî tarikatlarında ilâhilerle birlikte kaside ve şugal okunurdu. Bu tarikatlarda şiş, bıçak ve ateşle türlü gösteriler de yapılırdı. Tekkelerde zikri yöneten kimselere zikirbaşı denirdi.

◆ **Zakirîn** ve **zakirun** çoğl. i. *Esk.* Zikredenler. (M)

ZAKİRE i. (ar. *zikr* >*zākir*'den *zākire*). Fels. *Esk.* Bellek, hafıza. || Kadın adı. (M)

ZAKİRİ HASAN EFENDİ. Bk. HASAN EFENDİ.

ZAKKUM i. Kırmızı veya beyaz renkli büyük ve gösterişli çiçekleri olan zehirli bitki. (İlmî adı *Nerium oleander*. Zakkumgillerden.)

— ANSİKL. *Zakkum* çalı görünüşünde küçük bir ağaçtır; boyu 5 m'yi bulabilir; genellikle kuru dere yataklarında, su kenarında yetişir; süs bitkisi olarak yetiştirilen pek çok çeşidi vardır. (LM)

ZAKKUMGİLLER çoğl. i. İkiçenekli çiçekli bitkiler familyası; örnek tipi cezayirmenekşesidir. (İlmî adı *apocynaceae*.)

— ANSİKL. *Zakkumgiller*, ağaç, ağaççık veya otsu bitkilerdir; çentildiği zaman sütsü bir sıvı çıkarır; yaprakları almaşık, ikişer ikişer karşılıklı veya üçü birarada çepeçevre halka halinde yer alır. Çiçekte çanak beş parçalıdır, dökülmez; taç kupa veya huni biçimindedir; beş tane erkek organ vardır. Meyvesi iki kesecik halindedir; her birinde sorguçlu bir sürü tohum bulunur. (L)

ZAKOPANE, Polonya'da (Krakow) şehir, Tatralar'ın eteğinde; 26 000 nüf. Zakopane, Polonya'nın iklimi sağlığa en elverişli yerlerinden biridir ve sinirlilere, nekahat devresindekilere ve solunum yollarından rahatsız olanlara tavsiye edilir. Tatralar'daki başlıca kış sporları ve turizm merkezi. Dantelcilik okulu. Ağaç işleri okulu. (L)

ZAKROS, Doğu Girit'te (Lasithi ili) yer. Kazılarda din tarihi bakımından çok önemli olan mısır mühürleri ortaya çıkarıldı: üzerlerine insan ve hayvan biçimlerini temsil eden fantastik şekiller kazılmıştır. (L)

ZAKYNTHOS, Yunanistan'da ada, İon adalarının en güneyde olanı, Peloponnesos'un açığında. Batısında yüksek kalkerli yaylalar, doğusunda yumuşak eğimli tepeler ve ovalar uzanan bu güzel iklimli adada zengin tarım ve özellikle balıkçılık yapılır. Ada, depremlerden sık sık zarar görmüştür. *Zakynthos ili*, 35 450 nüf. İdare merkezi *Zakynthos*.

— Tar. Homeros efsanelerine göre ada, İthake krallığına bağımlı olduğu sanılan Eskiçağdaki *Zakynthos*'tur. Akalar tarafından sömürgeleştirildikten sonra Atina birliğine katılan ada, Ortaçağda sırasıyle Bizans imparatorluğunun, Normanların (XI. yy.), Venediklilerin (XV.yy.dan sonra) eline geçti. Venedikliler adada birçok anıt bıraktılar. 1797'den sonra Zakynthos, İon adalarının kaderini paylaştı. 1809-1864 Arasında İngilizlerin elinde kalan ada o tarihte Yunanistan'a verildi. (L)

ZAKYNTHOS, yaygın şekliyle *Zakyntho*, Yunanistan'da şehir, Zakynthos adasının doğu kıyısında, Zakynthos ilinin idare merkezi; 11 100 nüf. Şato, Venediklilerden kalma saraylar. (L)

ZAKYTHİNOS (Dionysios), yunan tarihçisi (Leksurion, Kefalonya 1906). Paris'te Cité Universitaire'in yunan vakfını yönetti (1932-1935), Atina'da bizans tarihi profesörü (1939), haberleşme bakanı (1945) oldu; 1955'ten sonra *Çağdaş Helenizm* dergisini, Bizans Araştırma merkezini (1960) yönetti ve Siyasal Bilgiler okuluna rektör oldu (1962-1963). Başlıca eserleri: *Mora Yunan Despotluğu* (1932-1953), *Yunanistan'daki İslavlar* (1945), *Yunanistan ve Balkanlar* (1947), *Bizans Yunanistanı 392-1204* (1965). [L]

ZAL i. (ar. *ẕal*). *Esk.* «Zel» harfinin arapça okunuşu. Bk. ZEL. (M)

ZÂL i. (fars. *zāl*). *Esk.* Saçları ağarmış, ihtiyar kimse. || Zalim kimse. || Kahraman Rüstem'in babasının lâkabı. || *Zâl-ebru*, hilâl. || *Zâl-i devletlerin* (*zâl-i rana, zâl-i sipidebru* veya *zâl-i akim*), dünya. || *Zâl-i kuzpuşt*, felek. || *Zâl-i Kufe*, tutan. || *Zâl-i Medayin*, arsasını Nuşirevan'a satmayan kadın. (M)

ZALACA savaşı, Magrıp Murabıtlarının Castilla kralı Alfonso VI'ya karşı kazandıkları zafer (1086). [L]

ZALAEGERSZEG, Macaristan'da şehir, Zala idare bölgesinin merkezi, Tuna ötesinde; 31 700 nüf. Demiryolu merkezi. Konfeksiyon. Kimya ürünleri. Yakınında Lispes-

zentadorjan, Lavaszi ve Hahot'ta petrol ve tabiî gaz yatakları. (L)

ZALA idare bölgesi, Macaristan'da idare bölgesi, Bakony dağlarının ve Balaton gölünün uzantısında, yugoslav sınırı boyunca uzanır; 274 000 nüf. Merkezi *Zalaegerszeg.* (L)

ZALÂM i. (ar. *ẓalām*). *Esk.* Karanlık: *Lâkin / İniyor / İşte leylin zalâm-ı bîdâdı ...* (Ahmed Hâşim). || *Mec.* Zalimlik, haksızlık: *Mâzîye atfedip nazar-ı infiâlimi / Görmekteyim zalâm-ı hazân içre halimi* (Tevfik Fikret). || *Zalâm-ı zulm,* zulmün karanlığı. (M)

ZALAMEA DE LA SERENA, İspanya'da (Estremadura, Badajoz ili) şehir; 8 500 nüf. Önemli madenler (bakır, manganez ve pirit). [L]

ZALAU, macarca **Zilah,** Romanya'da şehir, Erdel'de (Cluj bölgesi), Bihor kütlesinin kuzeyinde; 15 400 nüf. Bağcılık. Un fabrikaları. Sepi yerleri. Mobilya sanayii. (L)

ZALEME çoğl. i. (ar. *ẓulm* > *ẓālim*'den *ẓaleme*). *Esk.* Zalimler, haksızlık ve zulüm yapan kimseler. (M)

ZALESKİ (Jozef Bohdan), polonyalı şair (Bohatyrka, Ukrayna 1802 - Villepreux, Paris yakınları 1886). Eserlerinin çoğunda Ukrayna geleneğinden ilham aldı: *Rusalki* (Romanslar), *Duch od Stepu* (Bozkırların Ruhu) [1841] adlı lirik bir destan ve İsa'nın hayatını anlatan *Przenajswietsza Rodzina* (Kutsal Aile). [L]

ZALEUKOS, M. Ö. VII. yy.da İtalya'da Lokris şehrinde yaşadığı ileri sürülen kanunkoyucu. Cicero zamanında, Lokrisliler tarafından anısı hâlâ kutlanırdı. M.Ö. 660'a doğru Athena'dan ilham alarak, Drakon kanunları kadar sert bir kanun çıkarttı; bu kanunun giriş kısmı bugüne kalmıştır. Zaleukos, bu kanunun zina halinde suçlunun gözleri kör edilerek cezalandırılmasını emreden hükmünü, halkın bağışlamak istemesine rağmen oğluna da uyguladı; fakat oğlunun hiç değilse bir gözünün kalması için kendi gözlerinden birini oydurttu. (L)

ZALEW SZCZECİNSKİ, Szczecin körfezinin polonya dilindeki adı. (L)

ZALEW WİSLANY («Vistül denizkulağı»), alm. **Frisches Haff,** Gdansk körfezinin (*Zatoka Gdanska*) kıyısında denizkulağı; bir kıyı kordonu (*Mierzeja Wislana,* alm. *Frische Nehrung*) ile kapalıdır; Vistül'ün sularının bir kısmı Nogat deltası aracılığıyle buraya dökülür. (L)

ZALİL sıf. (ar. *ẓıl*'dan *ẓalil*). *Esk.* Gölgeli. || *Zıll-ı zalil,* koyu gölgeli, gölgesi olan. (M)

ZALİM sıf. (ar. *ẓulm*'den *ẓālim*). Zulüm ve haksızlık eden: *Dünyanın başına belâ olan her zalim hükümdar bu bin kollu ahtapotu kullanır* (H. E. Adıvar). || *Teşm. yol.* Acımasız: *Arkadaşı için söylediği iki mısra, daha çok zalimdir* (Y. Z. Ortaç).

◆ **Zalimane** zf. *Esk.* Zalime yakışır şekilde.

◆ **Zalimîn** çoğl. i. *Esk.* Zalimler, hain kimseler.

◆ **Zalimiyet** i. *Esk.* Zalimlik.

◆ **Zalimlik** i. Acımama, zulüm etme. (M)

ZALLÂM sıf. (ar. *ẓulm*'den *ẓallām*). *Esk.* Hiç merhameti olmayan, çok zalim. (M)

Zalmahmutpaşa camii, türbesi, çeşmesi, İstanbul'da Eyüp'te cami, türbe ve çeşme. Kanunî Sultan Süleyman'ın damadı Zal Mahmud Paşa ve karısı Şah Sultan tarafından yaptırıldı (1551). Eğimli bir araziye set üzerine inşa edildiği için, sol cephesinin altında odalar yer alır. Merdivenle çıkılan şadırvan avlusunun bir yanında medrese, öteki yanında cami yer alır. Cami, kareye yakın bir planda, tek kubbeli bir yapıdır. Mihrap, çinilidir ve malkâri kalem işleriyle süslüdür. Caminin tek minaresi kalın gövdelidir. —*Türbe,* Mimar Sinan tarafından yapılmıştır (1562). Sekiz köşeli tek kubbelidir. Türbe eyvanı revaklıdır. — *Çeşme,* caminin caddeye açılan kapısının yanındadır ve 1551'de yaptırılmıştır. (L)

ZALMOKSİS, trak veya get kahramanı veya tanrısı. Yunan mitolojisine göre Zalmoksis M. Ö. VI. yy.da yaşamış bir hukukçudur. Herodotos'a bakılırsa, Samos'da (Sisam) Pythagoras'ın kölesiydi; efendisinin felsefe derslerinden yararlandı; zengin olduktan ve hürriyetine kavuştuktan sonra Mısır'a gitti ve Trakya'ya dönüşünde Getleri medenileştirdi. (L)

ZALOPHUS i. Kaliforniya otarisinin ilmî cins adı (*Zalophus Californianus*); hayvanat bahçelerinde hemen daima bulundurulan bir hayvandır. (L)

ZALÛM sıf. (ar. *ẓulm*'den *ẓalūm*). *Esk.* Çok zalim, gaddar. (M)

ZAM i. (ar. *ḍamm*). Artırma, ekleme, katma: *Eh, sonu ne ise kaderde varmış, terfi bile gördük. Maaşımıza da zam olundu* (M. Ş. Esendal). *Gümrüklerine on para zam edemez* (Ömer Seyfeddin).

— Gram. *Esk.* Bir harfin ötre (ُ) ile okunması.

— Huk. *Esk. Zammı mütevelli,* vakfın işlerinin çoğalması yüzünden, mevcut mütevelli yanına, hâkim tarafından bir yenisinin tayini. || *Zammı vasi,* görevini yeterince yerine getiremeyen vasinin yanına bir vasi daha verilmesi. (M)

ZAMA. Esk. coğ. Küçük Afrika'da yer, Numidia'da. Scipio Africanus, Hannibal'i burada yenerek Kartaca'yı barış istemek zorunda bıraktı (İkinci Pön savaşının sonu, M.Ö. 202). Sonradan *Zama Regia* adı verilen şehrin bugünkü *Cama* (Kef'in doğusunda) olduğu sanılır: fakat bu konuda başka varsayımlar da vardır. (L)

ZAMACOİS (Miguel), fransız yazarı (Louvenciennes 1866-Paris 1955). Birçok piyes (*La Fleure Merveilleuse* [Şahane Çiçek] 1910; *Monsieur Césarin, Écrivain Public* [Bay Césarin, Halk Yazarı] 1919; *L'Homme a dix Femmes* [On Karılı Adam], 1922; *Seigneur Polichinelle* [1926]); şiir kitapları, roman ve hikâye (*Les Rêves d'Angélique* [Angélique'in Rüyaları],' 1919; *Un Singulier Roman d'Amour* [Garip Bir Aşk Romanı] 1926), hatıra kitapları (*Pinceaux et Stylos* [Resim Fırçaları ve Dolmakalemler], 1948) ve büyük bir macera romanı (*Alain de Kerogan Chevalier Errant* [Serseri Şövalye Alain de Kerogan), 1954] yayımladı. (L)

ZAMAİM çoğl. i. (ar. *ḍamīme*'den *ḍamā-im*). *Esk.* Ekler, katmalar. (M)

ZAMAİR çoğl. i. (ar. *ḍamīr*'den *ḍamāʾir*). *Esk.* Zamirler. || İç yüzler. (M)

ZAMAK i. Alüminyum, bakır ve magnezyum katılmış çinko alaşımlarına verilen ticarî ad; mekanik parçaların yapımında çok kullanılır.

— ANSİKL. *Zamak* tipi alaşımların bileşiminde kullanıldığı yere göre yüzde 4 - 5 alüminyum, yüzde 0,5 - 4 bakır ve yüzde 0,03 - 0,06 magnezyum bulunur. Yaşlanma sonucu genleşerek çatlaklara yol açtığı için, bu alaşımların çok saf (yüzde 99,99) çinkodan hazırlanması gerekir. Uygun bir bileşim ve bir ısıl işlemle, alaşımlara elverişli bir boyut kararlılığı verilebilir. Bu alaşımlar kalıplanma özellikleri, mekanik karakteristikleri, fiyatları, yüzeylerinin koruyucu bir tabaka ile kaplanma olanakları yüzünden genellikle basınç altında dökülür. Otomobil sanayiinde kapı tokmakları, kilit aksamı, pompalar, karbüratörler v.b. yapımında kullanılır. Radyoelektrik ve büro makineleri sanayiinde kesin ölçülü ve karışık şekilli küçük parçaların yapımında kullanılır. (L)

ZAMAN i. (ar. *zeman*). Daha önce olan ve bundan sonra olacak olayların ardışıklığının düşüncemizde yarattığı, başı ve sonu bilinemeyen soyut kavram: *Zaman yeni evde su gibi aktı, geçti* (H. E. Adıvar). || Bu kavramın belirli bir parçası: *Bundan sonra anlatacağımız şeyler, iki dakikadan daha az bir zaman içinde oldu* (Sabahattin Ali). || An: *Birdenbire uzak ve o zamana kadar hiç duymadığım bir musiki dalgası...* (A.H. Tanpınar). || Çağ: *Bunlar, sizin en güzel zamanlarınız. Kimbilir, onun sana söyleyecek ne güzel şeyleri vardır* (R. N. Güntekin). || Mevsim: *Üzüm, erik zamanı.* || Bir iş için alışılmış veya elverişli olan saat, süre: *Âdetim olduğu üzere yatmak zamanı odama girdim. Emriniz üzerine şimdi çıktım.* (H. R. Gürpınar). *İş zamanı.* || Devir: *Çiçek aşısı Osmanlı imparatorluğu zamanında ilk önce Türkler tarafından bulunmuştur* (P. Safa). || Yaşadığımız devir: *Doğru söylemişti: tarihi bilen zamanın yeniliklerine şaşmaz, onları kabul eder* (N. Ataç). || Hal ve şartları bakımından uygun süre: *Başka bir zaman olsaydı onunla tanışmak fırsatı beni sevinçten çıldırtabilirdi* (A. H. Tanpınar). *Zamanında geldi.* || *Zaman aşımı.* Bk. ZAMANAŞIMI.

— ÇEŞ. DEY. *Zaman bırakmak,* bir iş için süre ayırmak. || *Zaman* (veya *vakit*) *kazanmak.* Bk. KAZANMAK. || *Zaman kollamak,* uygun bir fırsat beklemek. || *Zaman öldürmek,* vaktini boş şeylerle geçirmek. || *Zaman vermek,* bir iş için belli bir süre ayırmak. || *Zamana uymak,* içinde bulunulan devrin gereklerini yerine getirmek. || *Zamanı* (*vakti*) *dolmak.* Bk. VAKİT. || (*Bir şeyin*) *zamanı geçmek,* o şey artık gerekli ve yerinde olmaktan çıkmak. Mevsimi geçmek. || *Bir zamanlar,* eskiden, çok önceleri. || *Çoğu* (*çok*) *zaman,* pek çok defa: *Çoğu zaman yakacak mum bile bulamıyorlardı* (N. Araz). || *Ne zamandır,* uzun zamandan beri: *Yatak odasının kapı anahtarı ne zamandır kayıptı* (S.F. Abasıyanık).

— Astron. Bk. ANSİKL. || *Atom zamanı,* belirli şartlar altında, bir atomun titreşim frekansına dayanarak ölçülen zaman. (Bk. ANSİKL.) || *Ayarlı zaman,* radyotelgraf yoluyle saat işaretlerinin yayınlanmasında kullanılan uzlaşmalı zaman. (Bk. ANSİKL.) || *Gökgünlüğü zamanı,* gökmekaniğiyle elde edilen sonuçlara, özellikle gezegenlerin genel hareketine ve daha özel olarak Ay'ın hareketine dayanarak ölçülen zaman. (Bk. ANSİKL.)

— Bilgi-işlem. *Yaklaşma* veya *erişme zamanı,* kumanda talimatının okunuşundan, bir hafızanın verileri aldığı veya ilettiği ana kadar geçen zaman. (Hafızada ne kadar çok bilgi varsa ve yaklaşma*, istenilene yaklaşma şeklinde yapılıyorsa, yaklaşma zamanı iyice uzar.)

— Dilbil. *Zaman zarfı,* bir fiilin anlamını, zaman kavramıyle sınırlandıran zarf: *Bugün* (geleceğim). *Geceleyin* (ses çıkarmayın) gibi. || *Zaman eki,* fiillerde kullanılan ve zaman kavramı veren ek: *-miş* (gel-miş); *-ecek* (görül-ecek); *-yor* (bak-ıyor) gibi. || *Zaman ulacı* (gerundium), fiilin durumunu zaman bakımından sınırlandıran ulaç: *bak-ınca* (bilmiş), *gel-ince* (konuşuruz) gibi.

— Fels. Bk. ANSİKL.

— İstat. *Zaman serisi,* birbirini izleyen farklı devrelerde bir değişkenin alacağı değerlerin tümü: *Bir zaman serisinin temel özelliği, gözlemlerin zamana göre sıralanmasıdır.*

— Jeol. Jeoloji devirlerinin birinci derecedeki bölümü. Bk. ANSİKL.

— Mus. Vurarak belli edilen ölçü bölümleri. Bk. ANSİKL.

— Sanay. *Ayrılmış zaman,* genellikle saat, saatin yüzde veya on binde biri olarak ifade edilen ve bir işçiye belirli bir işi yapmak için verilmiş olan zaman. (Ayrılmış zamandan sağlanan her zaman kazancı, işçiye prim hesaplanmasında işe yarayan bir kazanç sağlar.)

— Sibern. *Ölü zaman,* bir ayar elemanında, bir ayarlamada yeya bir kontrol sisteminde giriş sinyalinin değişmesi ile bu değişiklik sonucu yapılan müdahalenin başlangıcı arasında geçen zaman.

— Spor. *Ölü zaman,* basketbolde, oyunun çeşitli duraklamalarına ayrılan zaman. (Bu duraklamalarda kronometre durdurulur ve bunun sonucunda oyunun süresi uzar.)

— ANSİKL. Astron. Astronomide karşılaşılan genel mesele, sadece sürelerin ve zaman aralıklarının (*kronometri* problemi) ölçümüne değil, çoğu zaman, şu veya bu olayı *genel bir kronoloji* içinde belirtmeğe dayanır; böyle bir belirtme için, bir başlangıç anı ve bütün durumlarda başvurulabilecek kesin bir ölçü birimi tanımlanmış olması gerekir. Aynı meselenin bu iki cephesi birbirinden ayrılamaz. İnsanoğlu, gittikçe daha hassas zaman sayaçları gerçekleştirmiştir:

kuvarslı saat, atom saati v.b.; fakat, bu zaman sayaçları birbiriyle karşılaştırılamaz ve mekaniğin katı kanunlarına uyan gök olaylarına dayanarak, bu sayaçların zaman içindeki kusursuz çalışmasına güvenilemez, çünkü bu sayaçlar, söz konusu hareketlerde meydana gelen tedirginlikler yüzünden, çoğu zaman gök olaylarına bağlı kalır. Bu yüzden, zaman tanımı ve ölçümünde birçok gökyüzü hareketini dikkate almak ve buna dayanmak gerekir.

● *Yıldız zamanı.* Yer'in kendi ekseni etrafında dönmesi, zaman ölçümünde ilk hareket noktasıdır ve bir dönüş süresi, bir *yıldız günü*'nü meydana getirir. Fakat, bununla birlikte, yıldız zamanının tanımı göründüğünden çok daha karmaşıktır. Yıldızların küçük öz devinmelerini bir yana bırakmak ve Güneş'in verilen bir andaki konumunu hesaba katabilmek için, yıldız günü, ılım noktasının (veya γ noktasının) bir dönüş süresiyle tanımlanır; bilindiği gibi bu nokta, Güneş sistemine dahil bütün yıldızların koordinatları için başlangıç noktası olarak kabul edilmiştir. Demek ki, her seferinde yararlanılan her yıldızın o andaki koordinatlarını hesaba katmak şartıyle, yıldız zamanının belirlenmesinde çok sayıda yıldızdan yararlanılabilir.

Fakat γ noktası, tutulum üzerinde sabit bir nokta değildir; yıldız gününün düzenliliği üzerine değilse bile süresi üzerine etki eden düzgün bir devinme* hareketiyle (günde 0,01 sn kadar) ve uğrüm*ün karmaşık ve devirli hareketleriyle yer değiştirir. Uğrümden doğan bu sonuncu hareketler hesaplarda bir yana bırakılır ve sadece düzgün devinme hareketiyle yer değiştiren ve *ortalama ılım* denilen bir γ noktası göz önüne alınır: düzeltme hesapları yapılmamış gözlemlerden bulunan gerçek yıldız zamanına karşılık, bu şekilde tanımlanan zamana *ortalama yıldız zamanı* denir.

Fakat, yapılan son incelemeler, Yer'in dönme hızının sabit olmadığını göstermiştir:

1. dönme hızı yüzyıllık bir yavaşlamaya uğrar; bu yavaşlama şüphesiz çok azdır ama, günden güne artan etkileri, astronomi olaylarının milâttan bu yana 3 saat 20 dk kadar ilerlemesine yol açmıştır;

2. bu dönme hızı, Yer hareketinin en küçük değişimlerine karşı duyarlı olan Ay hareketindeki düzensizlikleri yakından izleyerek, ancak meydana geldikten sonra anlaşılabilen düzensiz ve anî çalkantılara uğrar;

3. ayrıca mevsimlik değişmelere uğrayan dönme hızı, mayıs ayında saniyenin birkaç yüzde biri kadar yavaşlar, ekim ayında ise aynı miktar kadar artar;

4. Yer'in dönme ekseninin yerküreye göre hafifçe çalkalanması da dönme hızını etkiler (enlemlerin değişmesi olayı).

● *Güneş zamanı.* Günlük hayat şartları, bir güneş zamanının tayin edilmesini gerektirir; fakat zamanın Güneş'e bağlanması sadece hesap yoluyle, γ noktasına göre Güneş'in her saniyedeki kesin konumu bilinerek yapılır. Bu şekilde tanımlanan güneş zamanı (bu zamanı, dolaysız olarak hiç bir zaman kesinlikle ölçemeyiz), günlerin, haftaların, ayların, yılların, yüzyılların v.b. belirlenmesinde kullanılan tek *sayım birimi*'dir.

Fakat bu zamanın hesaplanmasında, karşılaştırma noktası Güneş değildir; bunun sebebi, Güneş hareketinin tutulum üzerinde düzensiz olması (bk. KEPLER *kanunları*), üstelik de tutulum düzleminin dönme eksenine dik olmamasıdır. Bu durumda yapılacak tek şey, karşılık cetvelleriyle, tutulumun değil de ekvator çizgisinin üzerinden giden ve hareketleri düzenli olan bir *ortalama güneş* tanımlamaktır. Gerçek güneş ile ortalama güneşin meridyenden geçiş saatleri arasındaki sapmaya (bu sapma pek tabiî olarak değişkendir) *zaman denklemi* adı verilir. Bu denklemin sınırları, + ile — 15 dk arasında oynar. Yıldız zamanı birimiyle ortalama güneş zamanı birimi arasındaki karşılık kolaylıkla bulunabilir: bir dönencel yıl sonunda, Yer kendi üzerinde *n* kere dönmüşse, Yer'deki bir gözlemciye göre Güneş *n*—1 kere doğmuştur: *80 Günde Devriâlem* adlı romanında Jules Verne"in dayandığı ilke buydu. Dönencel yılın süresi bilindiğine göre, şu denklemi kurabiliriz:

$$366,\ 242\ 2 \text{ yıldız günü} = 365,\ 242\ 2 \text{ ortalama güneş günü.}$$

Astronomi kitapları, $(1 + \dfrac{1}{365,\ 242\ 2})$ ve $(1 - \dfrac{1}{366,\ 242\ 2})$ düzeltme çarpanlarının uygulanması için kullanışlı cetveller verirler. Aynı zamanda, bir sistemde yer alan herhangi bir günün herhangi bir saatini başka sistemden bir saate dönüştürmek için uygun karşılık elemanlarını da belirtirler. Bu ikinci işlemi yapabilmek için, bulunulan yerin boylamını bilmek şarttır.

● *Evrensel zaman* (E. Z.). Evrensel zamanı belirlemek için, Greenwich rasathanesinden geçen meridyene aşağı yukarı denk düşen bir meridyen seçilmiştir (aslında bu meridyenin tanımı çok daha karmaşıktır). Sonra da Yer, her biri birer saatlik aralığı karşılayan 24 dilim*e bölünmüştür. Her ülke, topraklarının genişliğine göre, bu evrensel dilimlerden bir veya birkaçına bağlanır. Türkiye bugün —2. saat dilimine bağlıdır. Bazı ülkeler, yaz ve kışa göre dilim değiştirirler; bu şekilde tanımlanan zaman, *kanunî zaman* adını alır. Bağlı olduğumuz dilimin numarasını bilmek, herhangi bir olayın geçtiği zamanı, evrensel zaman (E. Z.) adını taşıyan milletlerarası bir sisteme göre belirleme imkânı verir. Milletlerarası Astronomi birliği, «ortalama Greenwich saati» (ing. «Greenwich Mean Time», GMT) deyimini yanlış olduğu için kesinlikle reddetmiştir.

● *Düzenli zaman. Milletlerarası Saat* bürosu,* radyotelgraf saat işaretleriyle ve üç aylık bir gecikmeyle, Yer'in dönmesinin ancak bazı düzensizliklerini hesaba katan bir *aşağı yukarı düzenli zaman*'ı belirlemeğe yarayacak elemanları bildirir. Sonra da, fakat çok daha büyük bir gecikmeyle, *düzenli zaman*'ı belirleyecek gerekli elemanları radyotelgrafla iletir.

● *Zaman birimi.* Zaman birimi, 1900 dönencel yılının süresine dayanır. Milletlerarası Ağırlıklar ve Ölçüler bürosu, 1956 ekim'inde bu birimi şöyle tanımlamıştı: «saniye, 1900 dönencel yılının (ocak 0, gökgünlüğü zamanına göre saat 12'de) 1/31 556 925, 974 7 kesrine eşittir.»

Dönencel yılın süresindeki ufak değişiklikler yüzünden belirli bir dönem esas alınarak kararlaştırılan bu birim, çeşitli formüller ve cetveller aracılığıyle herhangi bir dönemde yapılan bir ölçmeyi belirlemeğe yarar.

● *Atom zamanı.* Atom zamanı, bütün milletlerce kabul edilen bir ölçeğe göre mutlak bir zamanı değil, zaman aralıklarını, daha doğrusu çok kısa zaman aralıklarını, özellikle de frekansları ölçmeğe yarar. Kabul edilen ölçek, dış alanlar tarafından tedirgin edilmemiş sezyum 133 atomunun temel haldeki aşırı ince seviyeleri arasındaki geçiştir ve bu geçişin frekansına da 9 192 631 770 Hz değeri verilmiştir. Bu sayı, astronominin tanımladığı zaman birimi («gökgünlüğü zamanına dayanan» saniye) ile çok sık ve çok kesin karşılaştırmalar yaparak elde edilmiş, özellikle de deneylerden gelebilecek hatalar bir yana, bir zaman aralığının bu iki çeşit ölçülmesi arasında görülebilir bir fark bulunmamasına dikkat edilmiştir. Bu amaçla yapılan sezyumlu rezonatörler sayesinde, değişik cihazların 1 veya 2.10^{11} kadar, yani beş yılda saniyenin binde 1 ilâ 3'ünden fazla bir fark göstermemesi sağlanmıştır. Bu şekildeki tanımıyla atom zamanı saniyesi 13. Ağırlıklar ve Ölçüler Genel konferansında kabul edilmiş ve temel birimler sisteminde yer almıştır.

● *Ayarlı zaman.* Ayarlı zaman, atom zamanının değişik bir şeklidir ve evrensel zamana oldukça yakın saat işaretleri yayınlamağa imkân verir. Yer'in düzensiz dönme hareketine bağlı olan evrensel zamanda birtakım ağırlaşmalar ve değişiklikler olur. Evrensel zaman, geodezik konum astronomisinin (enlem ve boylam) ölçülerine, aynı zamanda da gemicilerin yıldızları gözlemleyerek yerlerini tayin etmelerine yaradığı için, saat işaretlerinin radyotelgrafla iletilmesinde, bu işaretlerin gerek frekanslarında, gerek nominal değerlerinde bir kayma kabul edilmiş, böylelikle de ilgililerin bu işaretlerden hem evrensel zamanı, hem gökgünlüğü zamanını, hem de atom zamanını çıkarmaları sağlanmıştır. Bu yüzden, saat işaretlerini yayımlayan birçok posta, işaretlerini Milletlerarası Saat bürosunun seçtiği ölçülere göre ayarlamayı (ayarlı zaman deyimi buradan gelir) kararlaştırmışlardır. Bu ölçüler iki türlüdür: her yılın başında kabul edilen bir frekans kayması ve ârızî sıçramalar.

● *Gökgünlüğü zamanı.* Gökgünlüğü zamanı, astronomide, Güneş sisteminin mekaniği hesaplamada kullanılan zamandır. Bu zaman, Yer'in Güneş çevresindeki ötelenme hareketine bağlıdır ve Güneş'in görünür boylamı ölçülerek elde edilir. Fakat, Güneş'in boylamı şimdilik kesinlikle ölçülemediği için, onun yerine 13 kere daha hızlı değişen Ay'ın boylamı ölçülür. Gerçi Ay'ın hareketinde birçok düzensizlik vardır ama, bunlar astronomlar tarafından tam bir kesinlikle bilindiği için birer engel sayılmaz. Gökgünlüğü zamanının birimi, 1900 yılı başındaki dönencel yılın süresinin belirli kesridir $(\dfrac{1}{31\ 556\ 925,\ 974\ 7})$. Gökgünlüğü zaman saniyesi, yerini, atom zamanı saniyesine bırakmakla beraber, astronomide kullanılan tek birim olarak kalacaktır.

— Fels. Süre veya art arda geliş fikri bilincimizin temel verilerinden biridir. Bilinç durumlarını art arda geliş içinde algılarız (süren ve art arda gelen anlar dizisi boyunca uzayan durumlar). Hal, tek ve bölünmezdir. Zaten bu fikir de, «önce» ve «sonra» fikirleriyle birlikte ortaya çıkar ve böylece art arda geliş işin içine karışmış olur. Öte yandan, süre, ancak bilinç halleriyle dolu olması dolayısıyle algılanır. Yani süre, bu durumlara dayanılarak değerlendirilir. Faaliyetimiz yoğun ve çeşitliyse, olayların çokluğundan ötürü *zaman*'ın kısa olduğunu düşünürüz. Buna karşılık, hareketsizlik ve aylaklık, bize, zamanı olduğundan fazla uzun gösterir. Demek ki, öznel zaman ölçüsü farklılık gösteren bir şeydir. Zamanın değerlendirilmesinde evrenselliğe ulaşmak amacıyle tek ve nesnel bir ölçünün bulunması zorunlu olmuştur. Yani, bu değerlendirmeyi insanlardan bağımsız ve dış hareketlere dayandırmak gerekmiştir (günler, aylar, yıllar v.b.). Bununla birlikte, insan bilincinin yaşadığı zaman yine de hiç bir ölçüye indirgenemeyecek bir nitelik taşır. Bu, yeknesak anların art arda gelişinden ibaret olmayan ve her anı geleceği yansıtan hatıraların rengine bürünen bir zamandır. Bilincin zamanı, geçmişle geleceğin bileşimidir. Bazı filozoflar (Heidegger) zamana ilişkin bu yaşantının metafizik bir anlam taşıdığını ileri sürerler. Geçmiş hakkındaki bilincimiz dünyaya gelişimizdeki olumsallığın bilincidir; gelecek hakkındaki bilincimiz ise ölüm bilincidir. Bu iki yaşantının bileşimi, sonlu insanın gerçek zaman bilincini ortaya çıkarır.

Uzay konusunda olduğu gibi zaman konusunda da önemli bir metafizik mesele ortaya çıkmaktadır. «Zamanın özü nedir? Zamanın nesnel gerçekliğine inanmak gerekir mi?». Clarke ve Newton'a göre, zaman Tanrı'nın bir sıfatıdır ve Tanrı'nın sonsuz süresidir. Descartes ise, zamanın, «eşyadan ayrılması mümkün olmayan bir kip» olduğunu ileri sürer ve olayların süresi olduğunu söyler. Leibniz, zamanı, nesnelerin bir özelliği olarak görmez ve bir ilişkiye indirgeyerek şöyle tanımlar: «Art arda gelen olayların düzeni.» Ayrıca, zamanın sonsuz bir şey olarak görünmesinin, art arda gelişlerin zihin tarafından *a priori* olarak sınırlandırılmasının mümkün olmayışından doğduğunu söyler. Bu düşünceyi geliştiren Kant, zamanın, bir kavram değil, duyarlığın *a priori* bir biçimi, yani her çeşit deneyin zorunlu bir şartı olduğunu ama deney dışında hiç bir değer taşımadığını ileri sürer. Renouvier, zamanı, duyarlığın biçimi olarak kabul etmez ama anlığın bir kategorisi olarak görür. Lotze, zamanın zihnî bir gerçek olduğunu ve oluşu psikolojik açıdan dile getirdiğini savunur. Bergson, psikolojik art arda geliş veya süre, sürekli ve hür yaratış olarak gördüğü gerçek zamanı, determinizme uyan matematik zamandan; ya-

ni gerçek zamanın uzaya aktarılmış şeklinden ayırt eder.

— Jeol. Jeoloji zamanı yaklaşık olarak 3 500 milyon yıl sürdü; bu sürenin yalnız son 500 milyon yılı, fosiller sayesinde bilinir; jeologlar zamanları birbirine eşit olmayan zamanlara bölmüşlerdir. Aşağıdaki tablo çok yaklaşık olarak zamanların sürelerini gösterir.
Zamanlar devirlere ayrılır.

ZAMAN			ESKİLİĞİ (milyon yıl olarak)
Dördüncü zaman			1
Üçüncü zaman veya		Senozoyik	65
İkinci	»	» Mezozoyik	190
Birinci	»	» Paleozoyik	500
Prekambriyen		Algonkiyen	1 200
		Arkeyen	3 500

— Mus. Ölçünün 2,3,4,5 veya daha fazla sayıda bölümlü oluşuna göre, *2, 3, 4, 5* v.b. *zamanlı* olduğu söylenir. Klasik müziğin 2, 3, 4 zamanlı oluşuna karşılık, çağdaş müzik 5 ve daha fazla zaman kullanmaktadır. Vurgulama bakımından ölçünün bütün zamanları aynı derecede önemli değildir: bazıları *kuvvetli*'dir; bunlar her ölçünün birinci zamanında, dört zamanlı ölçülerde de üçüncü zamanda bulunur; öbür zamanlar ise *zayıf*'tır. Ayrıca, her zaman kendi içinde kuvvetli ve zayıf bölümlere ayrılır. Zamanları 2 ile bölünen bir ölçü *basit ölçü*'dür ve bu zamanlara *ikişerli* denir. Zamanları 3 ile bölünenler *bileşik ölçülerdir* ve bu zamanlar *üçerli* adını alır. Ölçü, parçanın başına konan bir kesirle belirtilir.

◆ **Zamanla** zf. Aradan vakit geçtikçe, giderek: *Kocasına ilk nöbet geldiği zaman gösterdiği alâka da zamanla bir alışkanlığa çevrildi.* (Sabahattin Ali).

◆ **Zaman zaman** zf. Belirsiz zamanlarda, bazen: *Zaman zaman bakıp etrafa diş gıcırdattı; / Muhiti, çünkü, yürürken o muttasıl battı!* (M. Â. Ersoy). [LM]

ZAMÂN i. (ar. *żamān*). *Esk.* Kefil olma, Bir şeyin değerini veya benzerini yerine koymak üzere kefil olma.

— DEY. *Zamân altına almak. Esk.* Bir şeyin değerini ödemeyi veya yerine koymayı sağlamak.

— Huk. *Zamânı rücu.* Bk. RÜCU *tazminatı.*

— Huk. *Esk.* Bir şeyin mislinin veya değerinin verilmesi. || *Zamânı amel,* bir işi üstüne almak, taahhüt etmek. || *Zamânı derek,* satılan şeyin zaptı halinde, zapta karşı kefil olanın, alıcıya ödediği tazminat. || *Zamânı gurur,* hileyle satılan şeyin zaptı halinde satıcının alıcıya ödediği tazminat. (Bu tazminat, satış bedeliyle birlikte «satılan»da, alıcının meydana getirdiği fazlalıkların bedelini de kapsar. || *Zamânı mebi,* satılan şeyin, parasını almış olan satıcı elinde kaybolması halinde alıcıya sahibinin izni olmadan yararlanılan mala bu paranın tazmini. || *Zamânı menfaat,* karşılık verilen tazminat. (*Ecri misil* de denir.) || *Zamânül mükâteb,* mükâteb kölenin, herhangi bir kimse veya onun malı hakkında kefil olması halinde ödemeyi yüklendiği tazminat. (Bu tür tazminat yükümü, kölenin velisinin izniyle bile geçerli değildir.) [M]

ZAMANAŞIMI blş. i. Huk. Kanunda belirtilen şartlar altında belirli bir sürenin geçmesi sonucu, borçlunun borcunu ödemekten kaçınabilmesi. (*İskati zamanaşımı* da denir.) [Bk. ANSİKL.] *Esk.* Müruruzaman. || *Kazandırıcı zamanaşımı,* kanunda belirtilen şartlar altında belirli bir sürenin geçmesi sonucu, menkul veya gayrımenkul bir şey üstünde mülkiyet veya başka bir aynî hakkın aslen kazanılması yollarından biri. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Zamanaşımı,* borçluya bir defi imkânı verir. Buna göre, alacaklı, alacağını kanunda yazılı olan süreler içinde istemek zorundadır. Bu süre içinde, alacaklı alacağını istemezse, alacağın zamanaşımına uğradığından söz edilir. Zamanaşımına uğrayan alacağa karşı, borçlu zamanaşımı defini ileri sürerek, borcu ödemekten kurtulabilir. Zamanaşımı, sadece alacak haklarında söz konusu olur. Aynı haklarda, hak düşürücü süreden söz edilir. Zamanaşımı süresi, kural olarak on yıldır (*normal zamanaşımı süresi*). Ancak kanun, belirli alacaklar yönünden değişik zamanaşımı süreleri kabul etmiştir.

Zamanaşımı süresi, alacağın muaccel olmasıyle işleme başlar. Geciktirici şarta bağlı olan alacaklarda zamanaşımı süresi, şartın gerçekleştiği andan itibaren işler. Belirli durumlarda zamanaşımı durur veya kesilir.

● *Kazandırıcı zamanaşımı,* mülkiyet hakkı başta olmak üzere, menkul ve gayrımenkuller üstünde aynî bir hakkın aslen kazanılması yoludur. Bu durumda, kanunda yazılı olan şartların gerçekleşmesi ve belirli olan sürelerin geçmesi sonucu, bir kimse, bir şey üstünde, özellikle mülkiyet olmak üzere, bir aynî hak kazanır. Bu tür zamanaşımı menkul ve gayrımenkul mülkiyette ayrı ayrı incelenir: I) menkul mülkiyetinin kazandırıcı zamanaşımıyle kazanılabilmesinin şartları şunlardır: 1. şeyin devredilmesine rağmen, mülkiyetin resmen kazanılmasına engel olan bir durumun bulunması; 2. zilyetlik; 3. iyi niyet. Şeyin zilyedi olan kimse, mülkiyeti kazanmasına engel olan hususu bilmemeli veya bilebilecek durumda olmamalıdır; II) gayrımenkul mülkiyetinin kazandırıcı zamanaşımıyle kazanılması. Burada iki türlü zamanaşımı söz konusu olur: A) *olağan kazandırıcı zamanaşımı* (*âdi iktisabî müruruzaman* da denir), durumunda, kazandırıcı zamanaşımından yararlanacak kimse lehine tapuda bir tescil vardır. Ancak bu, yolsuz bir tescildir; yani mülkiyetin hemen kazanılmasını sağlamayan, şeklen var olan bir tescildir. Olağan kazandırıcı zamanaşımının şartları şunlardır; a) tapuda zilyet lehine yolsuz bir tescilin bulunması; b) iyi niyet; B) *olağanüstü kazandırıcı zamanaşımı,* tapu sicilinin aleniyet fonksiyonunu yerine getirmediği durumlarda uygulanan bir kurumdur. Bu tür kazandırıcı zamanaşımıyle mülkiyetin kazanılabilmesi için şu şartların gerçekleşmesi aranır: 1. tapu sicilinin gayrımenkul üstünde hak sahibini göstermemesi, şu durumlarda ortaya çıkar: a) gayrımenkulün tapuda kayıtlı olmaması; b) gayrımenkulün malikinin kim olduğunun tapudan anlaşılamaması; c) tapuda kayıtlı olan gayrımenkulün malikinin yirmi yıl önce ölmüş veya gaipliğine karar verilmiş olması; 2. zilyetlik. Olağan kazandırıcı zamanaşımından farklı olarak, olağanüstü kazandırıcı zamanaşımında, zilyedin iyi niyetli olması aranmaz.

Yukarıdaki şartları gerçekleştiren malik, mahkemeye başvurur ve lehine karar verilmesini ister. Başvurmada, söz konusu gayrımenkulle ilgili kamu tüzel kişisi ve hazine hasım olarak gösterilir. Başvurma üzerine, mahkeme en az bir defa durumu ilân eder ve son ilândan itibaren üç aylık bir itiraz süresi verilir.

Bu üç aylık süre içinde gerçek hak sahipleri ortaya çıkarak, olağanüstü kazandırıcı zamanaşımının şartlarının gerçekleşmediğine ilişkin itirazda bulunurlar. Med. kn. md. 639'un bu düzenleme şekli yanında, özellikle Tapulama kanunu ile bazı yeni şartlar getirilmiştir. Bu yeni şartlar, daha çok, tapuya kayıtlı olmayan gayrımenkullerde, zilyetliğin ispatına ilişkindir. Tapulama kanununun, Toprak Reformu Öntedbirler kanunu ile değiştirilen 33. maddesi, olağanüstü kazandırıcı zamanaşımıyle kazanılacak gayrımenkullerde, yüzölçümü yönünden bir ayırım yapmıştır. Buna göre, yirmi dönüme kadar olan gayrımenkullerde, zilyetliğin ispatı yönünden özel bir ispat şekli aranmaz. Bu durumda zilyetlik, herhangi bir delille ispat edilebilir. Ayrı durum, bir kimsenin birbirine bitişik fakat ayrı sebeplerle zilyet olduğu ve yüzölçümlerinin toplamı yirmi dönümü geçen araziler için de söz konusudur. Buna karşılık, yüzölçümü yirmi dönümü geçen gayrımenkullerin üstündeki zilyetliğin ispatı, özel bazı belgelere bağlanmıştır (vergi kayıtları, eski fermanlar v.b.). Ayrıca, yine Toprak ve Tarım Reformu Öntedbirler kanununa göre, bir tapulama bölgesi için bir kişi, elli dönümden fazla yeri olağanüstü kazandırıcı zamanaşımıyle elde edemez.

Olağanüstü kazandırıcı zamanaşımıyle gayrımenkulün mülkiyetinin ne zaman kazanıldığına ilişkin değişik görüşler vardır: tescil ile, mahkemenin kararı ile, üç aylık sürede itiraz olmamışsa sürenin bitmesiyle, otomatik olarak v.b. Mülkiyetin kazanılması için başka bir işlemin yapılması gerekli değildir. Kanunun aradığı, mahkemeye başvurma, ilân ve mahkeme kararı, şekil hükümleri olmaktan öteye gitmez. Mülkiyet hakkının olduğu gibi, gayrımenkul üzerindeki sınırlı aynî hakların da zamanaşımıyle kazanılması mümkündür. (M)

ZAMANDAŞ sıf. (*zaman*'dan *zaman-daş*). Aynı zamanda ortaya çıkan (işler). *Esk.* Hemzaman.

— Fiz. Eşit zamanlarda meydana gelen: *Zamandaş salınımlar.* (EŞZAMANLI da denir.)

— Mat. *Belirli kuvvetlere göre zamandaş eğri,* üzerinde bir M noktası bulunan ve belirli kuvvetlerin etkisindeki hareketli bir cisim herhangi bir noktasından kalkarak daima eşit zamanlarda M'ye ulaşan eğri. (M, *zamandaşlık noktası*'dır.) || *Yerçekiminin zamandaş eğrisi,* noktalarının herhangi birinden ilk hız verilmeksizin bırakılan ağırlıklı bir noktanın en alt noktaya erişmek için eşit zaman harcadığı eğri. (En genel zamandaş eğriler, doğuranları düşey olan bir silindir üzerinde düzlemlerin sarılmasıyle düzlem zamandaş eğrilerden türetilir.)

— ANSİKL. Mat. Bir *zamandaş eğri* üzerinde, herhangi bir noktadan kendi haline bırakılan maddesel bir nokta, en alt noktaya kaymak için zamanı harcar ve dolayısıyle, simetrik eğri yayı üzerinde en yüksek noktasına çıkmak için de yine aynı zamanı gerektirir. Sikloit, yerçekimi etkisinde bulunan cisimler için zamandaş bir eğridir: Huygens'in sarkaç* ilkesi de budur. Yerçekimine, hızla orantılı bir direnç eklenirse, sikloit yine zamandaş kalır. Doğru, sabit bir noktada uzaklığıyle orantılı bir çekim kuvvetinin etkisi altında bulunan bir cisim için zamandaştır.

◆ **Zamandaşlık** i. Zamandaş olma hali. (LM)

ZAMANE i. (ar. *zemāne*). Devir, vakit. (Yakınma veya küçümseme anlamıyle) Şimdiki zaman: *Zamane gençleri.* || *Esk.* Talih, kader.

— DEY. *Zamane adamı,* zamanının gereklerine uygun kimseler için kullanılır. (M)

Zamane Çocuğunun İtirafları (BİR), A. de Musset'nin eseri (1836). Eser, şairin Georges Sand ile ilişkisine açık telmihler taşıyan bir otobiyografi romanıdır. Eserin kahramanı Octave (şairin kendisi), «çağın bunalımı»ndan kurtulamayan hüzünlü bir kuşağın örneğidir. Octave, sefih bir hayat sürdükten sonra, Madame Brigitte Pierson'a (George Sand) gönlünü kaptırır; ama kısa süre sonra, kuşkuları ve şüpheleriyle kendini ve sevgilisini boşuna yıpratır. Sonunda, üçüncü bir şahıs (Smith veya Pagello) ortaya çıkar ve Octave'dan bıkan Brigitte'i elde eder. Octave bütün suçun kendisinde olduğunu kabul eder. (→ Bibliyo.) [L]

ZAMANEN zf. (ar. *zemān*'dan *zemānen*). *Esk.* Zaman bakımından, zamanca. (M)

Zamanımızın Bir Kahramanı (*Geroj Nasego Vremeni*), rus yazarı Lermontov'un beş hikâyeden (*Belâ, Maksim Maksimoviç, Taman, Prenses Mary* ve *Kadere İnanan Adam*) meydana gelen eseri. Bu hikâyelerin başlıca kişisi olan Peçorin bazen olayın kahramanı, bazen hikâyeyi anlatan kimsedir. *Zamanımızın Bir Kahramanı*'ndaki hikâyeler haklı olarak rus «klasik» nesrinin en iyi örnekleri arasında sayılır. Puşkin'in en başarılı eserleriyle bir tutulan bu hikâyeler, Byron havasında olmasına rağmen, rus edebiyatının «altın çağı» olan Nikolay I devrini yansıtan en ünlü eserlerdendir. (→ Bibliyo.) [M]

ZAMANÎ sıf. (ar. *zemān*'dan *zemānî*). *Esk.* Zamanla ilgili, zamana ait. (M)

ZAMANLILIK i. (*zaman* > *zamanlı*'dan

zamarra
«Boccaccio Adinari'nin Düğünü»nden detay, italyan okulu (XV. yy.)
Floransa akademisi

Foto. LAROUSSE

zamanlı-lık). Fels. Zaman içinde olanın özelliği. || Özü bakımından zamanlı olanın özelliği. (*Zamanlılık,* Heidegger'e göre, ölümün ve sonlu varlığımızın bilinci olarak insan varoluşunun temel özelliğidir. İnsan, ölüm için-varoluşun bilincine ulaştığı zaman, gerçek zamanlık içinde yaşar.) [L]

ZAMANSAL sıf. (*zaman*'dan *zaman-sal*). Fels. *Yeni.* Zamanla ilgili (çoğunlukla zaman, mekân'a karşıt veya mekân'la karşılaştırmalı olarak kullanılır.) [L]

ZAMANSIZ sıf. (*zaman*'dan *zaman-sız*). Dilbilim. Bir zaman göstermeyen fiil biçimlerine denir. *İki kere iki dört eder,* cümlesinde şimdiki zaman zamansızdır. (L)

ZAMANTI suyu, İç Anadolu'nun güneydoğusundan çıkarak Akdeniz bölgesine giren akarsu. Seyhan ırmağının yukarı çığırını meydana getirir. (M)

ZAMARRA i. (isp. k.). XV. ve XVI. yy.da kullanılan kadın ve erkek elbisesi.

— ANSİKL. *Zamarra,* XV. yy.da, yukarıdan aşağıya doğru açık, bazen kürklü, omuzları ve boynu büzgülü geniş bir kazaktı. XVI. yy.da ise almaşık şeritler halinde dikilmiş, iki cins kumaştan yapılan uzun bir erkek ceketine bu ad verildi. (L)

zambak

ZAMBAK veya **ZANBAK** i. (ar. *zanbak*). Bot. Pek çok türü bulunan süs bitkisi. (İlmî adı *lilium.* Zambakgillerden.)

— Tar. *Zambaklar krallığı,* armasında zambak bulunduğu için, eski Fransa krallığına verilen isim.

— Tar. ve Süs. santl. *Zambak çiçeği,* Hint ve Eskiçağ sanatlarında sık rastlanan bir süs motifidir; Ortaçağda saflık sembolü, ve Meryem'in alâmetiydi.

— ANSİKL. Bot. *Zambak* soğanlı, dik saplı, temrensi yapraklı, sap ucunda yalın veya salkım çiçekli bir bitkidir; titrek başçıklı altı erkek organı vardır. Meyvesi kapsül şeklindedir. Kuzey yarımkürenin ılıman ülkelerinde yaygın elli kadar türü bulunur. Beyaz zambağın anayurdu Doğu'dur; boyu 1 m'yi bulur; hoş kokusu ve bembeyaz çiçekleri için bahçelerde yetiştirilir. Pis kokulu, esmer benekli kırmızı zambak yüksek dağlarda çok olur. Diğer türleri: koyu kırmızı çiçekli *benekli zambak, çin zambağı, sarı zambak; uzun çiçekli zambak* ve *yaldızlı zambak* (japon zambağı) v.b. Zambak, biraz kuru ve hafif toprağı sever, soğancıklarla çoğaltılır. (LM)

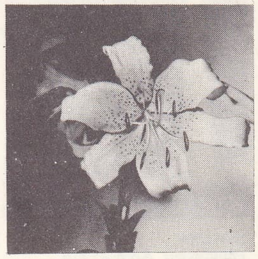

zambak

ZAMBAKGİLLER çoğl. i. Otsu ve ağaçsı bitkileri kapsayan birçenekli bitkiler familyası.

— ANSİKL. *Zambakgiller*in yaprakları almaşık dizilidir; genellikle erdişi ve nadiren bireşeyli olan çiçekler sapların ucunda yalın, toplu salkım, talkım veya başak durumunda bulunur. Üç parçalı ve genellikle renkli bir çanağı, keza üç yapraklı bir tacı, iki halka halinde dizili taşkın durumda üç erkek organı vardır; yumurtalık, üst durumlu ve üç bölmelidir; meyve kapsül şeklindedir. Zambakgiller süs bitkisi olarak bahçelerde ve limonluklarda yetiştirilir (zambak, inciçiçeği, lâle v.b.); ayrıca sebze olarak (kuşkonmaz, sarmısak), ilâç yapmak için (çiğdem, sarısabır, veratrum v.b.) veya tekstil için (phormium) yetiştirilen birçok türü vardır. (L)

ZAMBECCARİ (Francesco, kont), italyan balon yapımcısı (Bologna 1762-ay.y. 1812). İspanyol donanmasında deniz subayıydı, 1787'de Türklerle savaşta yaralanarak esir düştü ve üç yıl İstanbul hapishanelerinde kaldı. Serbest bırakıldıktan sonra, Pilâtre de Rozier'nin düşüncesini yeniden uygulayarak birçok balon yaptı: bunlar, bir alkol lambasıyle alttan ısıtılan hidrojen dolu bir kılıftan meydana geliyordu. Bir deneme sırasında balonun bir ağaca takılarak ateş alması sonucunda öldü. (L)

ZAMBELLİ
bir ispanyol dansı

ZAMBELLİ (Carlotta), italyan asıllı kadın dansçı (Milano 1877 - ay.y. 1968). Paris operasına alınan son italyan dansçıdır. Bu tiyatroya on altı yaşında girdi. Yıldızlığa yükselerek büyük Rosita Mauri'nin yerini aldı. İlk büyük rolü 1893'te koreograf Hansen'in yarattığı Moledetta balesindeki *Kar Perisi*'ydi. O dönemde *Korrigane, Namouna, İki Güvercin, Sylvia* v.b. balelerinde Zambelli ile rekabet edebilecek başka bir dansçı yoktu. 1934'te dansı bıraktı, emeklilik yılı olan 1955'e kadar dans okulunda öğretmenlik yaptı. (L)

ZAMBEZİ, dönencelerarası Afrika'da nehir (uzunluğu ve taşıdığı su bakımından kıtasının dördüncü nehri), Hint okyanusuna dökülen en büyük afrika nehridir: 2 660 km. Zambezi, *Liba* adıyle, Kongo nehrinin sol kıyıdan aldığı kolların kuzeye aktığı eşikte doğar; Gonye çağlayanlarını yaparak daha az yüksek bir basamağa dökülür ve 120 km'lik yatağı boyunca birçok çağlayan (başlıcaları Victoria çağlayanları) meydana getirir. Aşağı çığırında Kariba çağlayanları, 280 km uzunluğunda bir göl meydana getiren 126 km yüksekliğinde bir barajla ortadan kaldırılmıştır. Livingstone ile Zumbo arasında Rodezya - Zambezi sınırını çizen nehir, yeni kollar (Kafue, Loandwa) alarak büyür; Tete'in yukarısında, Kebrabassa boğazlarından geçtiği ve son basamağa indiği sırada Mozambik'e girmiştir; Nyssa gölünün suyunu akıtan Shire ile birleşir, ovaya girer ve birkaç kola ayrılarak bir delta ile Mozambik kanalına dökülür. (L)

ZAMBEZİA, eskiden Zambezi havzasını meydana getiren bölgelere verilen portekizce ad. Bugün Zambezia, Mozambik'in bir ilidir; 1 368 700 nüf. Merkezi, *Quelimane.*

— Tar. Zambezi havzası XVI. yy.da Portekizliler tarafından bulundu, fakat coğrafî bakımdan XIX. yy.da D. Livingstone (1851 - 1864) ve L. Capelo - R. İvens'in (1877) seferleri sonunda keşfedildi. 1885'e doğru Serpa Pinto, Angola'dan Mozambik'e kadar uzanan bölgede bir Portekiz Afrikası birliği kurmak istedi; fakat Cecil Rhodes ile çatışması sonucunda portekiz karakolları S. Jameson tarafından ortadan kaldırıldı. Sınırları kesinlikle çizilemeyen Zambezi toprakları yaklaşık olarak bugünkü Rodezya, Zambiya, Malavi ve Mozambik topraklarını içine alırdı. (L)

ZAMBİ çoğl. i. Kongo'daki bazı kabilelerin taptığı tanrılar. (L)

ZAMBİYA esk. **Kuzey Rodezya,** ing. **Northern Rhodesia,** Doğu Afrika'da eski sömürge, 1964'ten beri bağımsız ve Commonwealth üyesi bir cumhuriyettir; 746 000 km²; 3 837 000 nüf. (75 000'i avrupalı). Başkenti, *Lusaka* (132 000 nüf.). Başlıca şehri *Kitve* (123 200 nüf.).

● *Fizikî coğrafya.* Ülke granitli tümsekler üzerinde uzanır. En yüksek noktalar (2 000 m'ye yakın) Luaga çukuruna hâkim olan Muchinga dağlarındadır. Bu yaylaların yüzeyinde geniş çöküntüler yer alır: kuzeyde Moero ve Bangveulu göllerinin bataklık alanları, güneybatıda Kafue havzası ve alüvyonlu Barotseland ovaları. Ülkeye adını veren Zambezi nehri devletin güney sınırıdır; nehrin vâdisi, geniş bataklıklar havzalardan meydana gelir; bu havzalar nehrin sert kayaçları aştığı yerlerde çağlayanlarla kesilir: Namboma, Gonye, Ngambve, Victoria çağlayanları, Kariba boğazı. Nehir kenarlarının galeri ormanlarla örtülü olmasına karşılık ülkenin geri kalan kısmı savan-park, seyrek ormanlar ve park - ormanlarla kaplıdır.

● *Beşerî coğrafya.* Çeşitli göçlerin sonucunda ortaya çıkan karma halkın büyük kısmı bantu asıllıdır. Ayrıca ülkede 77 000 avrupalı, 10 600 melez ve asyalı yaşar. Birçok kesimden, madenlerde çalışmak üzere kuzeye, Rodezya ve Transvaal'e göçedilir. Angola, Mozambik ve Nyassaland'dan gelen göçmenler bu hareketi kısmen dengelerse de, göçler toplumun ve tarım hayatının düzenini bozmaktadır.

Hayvancılık (1 219 999 baş sığır, 523 000 baş koyun ve keçi) ancak çe-çe sineği bulunmayan kesimlerde yapılır. Başlıca tarım ürünü mısırdır (ekili yüzeyin üçte ikisi). Doğuda tütün tarlaları büyük yer kaplar. Jameson ve Abercorn yakınında birkaç kahve çiftliği vardır.

Ülke ekonomisinin temeli birkaç büyük şirketin tekelinde toplanan madenciliğe dayanır. Başlıca üretim bakırdır (dünyada üçüncü üretici): maden ocakları Roan Antelope, Luans, Rhokana, Nkana, Mufulira ve Ncanga'dadır (381 000 t). Ayrıca kurşun, çinko (Broken Hill maden ocakları). manganez, kobalt ve vanadyum çıkarılır.

Besin sanayii, çimento fabrikaları, döküm evleri ve bakır rafinerileri, kuzeydeki madencilik şehirlerinde (Lusaka, Broken Hill ve Livingstone) toplanır. Kariba boğazlarında da, Zambezi'nin sularını kullanan büyük bir hidroelektrik santralın hizmete girmesiyle sanayi gelişmektedir. Ama ülkede deniz limanı bulunmaması ekonomiyi engeller; en yakın liman Mozambik'teki Beira'dır. Üretimi 1962 - 1965 arasında yüzde 25 oranında artan (1965'te 700 000 tondan çok) bakır, ülke ihracatının üçte ikisini temsil eder ve ticaret dengesinde kesin bir fazlalık sağlar. 1968'de ülkede yeni bir para birimi («kvaşa») kabul edilmiştir.

— Tar. Rodezya ve Nyassaland federasyonunun dağılmasından ve bir iç muhtariyet döneminden sonra eski Kuzey Rodezya 24 ekim 1964'te bağımsız bir cumhuriyet oldu, Commonwealth üyesi olarak kaldı ve Zambiya adını aldı. 25 Ekimde parlamento tarafından seçilen doktor Kenneth David Kaunda'nın yönettiği yeni devlet, Londra ile, artık sadece Rodezya adını alan Güney Rodezya arasında patlak veren buhranın yol açtığı güçlüklerle karşılaştı: gerçekten Rodezya, Mozambik'in yanı sıra Zambiya'nın dış dünyaya demiryoluyle başlıca çıkış yolunu elinde tutar. 1966'da Zambiya ve Tanzaniya bu bağımlılığı azaltmak amacıyle, her iki ülkenin karayolu nakliyatını Hint okyanusuna doğru düzenlemek için bir anlaşma imzaladılar. Eylül 1967'de Çin'in yardımıyle, Tanzaniya topraklarından geçecek bir demiryolu tasarlandı. Bununla beraber başkan Kaunda, Salisbury rejimiyle ilişkilerini kesinlikle koparmadı; çünkü bağlar kesilirse Zambiya için hayatî önem taşıyan Kariba barajının enerjisinden yararlanma imkânı ortadan kalkacaktır. İçte, başkan Kaunda ocak 1964 seçimlerinde 75 milletvekilinin 55'ini çıkararak, Londra ile uzlaşma taraftarı olduğuna inanılan African National Congres'i kesin bir yenilgiye uğratan African National Independence party'ye dayanır. Parlamentoda on milletvekili bulunan ve beyazların siyasî teşkilâtı olan National Progress party'nin ağustos 1966'da dağılmasından sonra, iktidar partisinin gücü daha da artmıştır. Fakat sosyal alanda hükûmet büyük güçlüklerle karşılaşmakta, işçiler, özellikle de avrupalı işçilerinkine eşit ücret isteyen zenci maden işçileri önemli grev hareketlerine girişmektedir. 1968 Seçimlerinde Kaunda yeniden cumhurbaşkanlığına seçildi; partisi U.N.İ.P. de mecliste açık bir çoğunluk sağladı. Ancak Kaunda A.N.T. taraftarlarının şiddet hareketleriyle mücadele etmek zorunda kaldı. Bununla birlikte sosyal tedbirler öngören yeni anayasayı halk oylamasından geçirdi (haziran 1969). Bankacılık, bakır endüstrisi v.d. alanlarda devletçiliğe yönelen tedbirler aldı; Çin Halk cumhuriyetiyle yeni ilişkiler kurdu (1971-1972). [L]

ZAMBO i. İspanyol Amerika'nın bazı bölümlerinde, zenci bir erkekle yerli bir kadından doğma erkek çocuklara verilen ad. (L)

ZAMBOANGA, Filipinler'de liman şehri, Mindanao'nun batı yarımadasının ucunda, Basilan boğazının kıyısında; 163 900 nüf. Kauçuk, kereste ve hindistancevizi içi ticareti. (L)

ZAMBUK i. (ar. *sambuk*'tan). Özellikle Kızıldeniz'de rastlanan arap gemisi.

— ANSİKL. *Zambuk,* baggala'ya benzer, fakat daha küçüktür. Tonajı 30 - 200 tonilato arasında değişir. Büyük zambuklar tam güvertelidir; en küçüklerin yalnız baş ve kıç üstü güverteleri vardır. Arma donatımı, başa doğru hafif eğik iki direkten (pruva direği daha uzundur) ve bunlara açılan serenli (yarım latin) iki yelkenden meydana gelir. (L)

ZAMBUR i. [Yalnız *kambur zambur* deyiminde kullanılır.] Bk. KAMBUR.

ZAMENHOF (Lejzer Ludwik), polonyalı hekim ve dilbilimci (Bialystok 1859 - Varşova 1917). Milletlerarası bir dil yaratmağa çalıştı, daha 1878'de arkadaş çevresinde kullanmak üzere «lingvo internacia»'yı hazırladı. 1887'de «Doktoro Esperanto» adıyle, *Milletlerarası Dil. Önsöz ve Eksik-*

Foto. Erlanger de Rosen (*LAROUSSE*)

siz Ders Kitabı başlığı altında rusça bir broşür yayımladı ve Esperanto kelimesi, bu yapma dil için kullanılır oldu. Zamenhof, daha sonra *Ekzercaro*'yu (Beş dilde alıştırmalar, 1894) yayımladı ve Shakespeare'in *Hamlet'ini* «esperanto» diline çevirdi. (L)

ZAMENİS i. Çeşitli kıtalarda otuz kadar türü bulunan zehirsiz yılan (suyılanıgillerden). [*Zamenis viridiflavus* Batı Avrupa'da yaşar; boyu 2 m'yi bulur ve çok saldırgandır. Özellikle kayalık ve çalılık yerlerde bulunur.] (L)

ZAMFİRESCU (Duiliu), rumen yazarı (Plaineşti 1858 - Agapia 1922). Romanya'nın Roma elçiliği birinci sekreteri oldu. Birinci Dünya savaşından sonra dışişleri bakanlığına getirildi, sonra meclis başkanı seçildi. 1883'te bir şiir kitabı (*Başlıksız*), sonra *Başka Ufuklar* (1894), *Pagan İlâhileri* (1897) ve *Yeni Şiirler* adlı eserleri (1899) yayımlandı. Bu eserlerde başlıca tema olarak Romanya veya İtalya manzaralarını işledi. Ayrıca bir rumen ailesinin hikâyesini anlatan beş bölümlük büyük bir roman yazdı: *Köy Hayatı* (1894). [L]

ZAMİA i. Cycadaceae familyasından, bileşik tüysü yapraklı, kısa gövdeli ağaç; Afrika ve Amerika'nın tropikal bölgelerinde otuz kadar türü bulunur. (Açıktohumlular sınıfının cycadales takımından.) [L]

ZAMİLE i. (ar. *zāmile*). *Esk.* Küçük, hafif yük. || Yük hayvanı. (M)

ZAMİME i. (ar. *żamm*'dan *żamīme*). *Esk.* Eklenmiş, katılmış şey. (M)

ZAMİN sıf. (ar. *żamān*'dan *żamin*). *Esk.* Bk. ZÂMİN. (M)

ZÂMİN sıf. (ar. *żamān*'dan *żāmin*). *Esk.* Bir şeyi tazmin eden (kimse). || Kefalet eden, kefil: *Türkiye'nin hayat ve mukadderatını zâmin ve kâfil olan on ikinci maddeyi nazarı dikkatten dûr tuttular* (Atatürk). [M]

ZAMİR i. (ar. *żamīr*). Dilbil. Kişi, özlük, gösterme, soru ve belirsizlik kavramları vererek varlıkların yerini tutan kelime çeşidi. (Bk. ANSİKL.) || *Zamir n'si*, üçüncü şahıs iyelik ekleriyle hal ekleri arasına giren ve üçüncü şahıs zamirleriyle kullanılan *n* ünsüzü: *babası-n-a, babası-n-ı, babası-n-da, babası-n-dan* v.b. || *Dönüşlülük zamiri.* Bk. KENDİ.

— *Esk.* İç, iç yüz: *O kadar iyi biliyor ki gün olup zamiri ortaya dökülünce âlemin bu işe nasıl şaşıracağını tasavvur ettikçe keyifleniyor bayağı...* (N. Araz). || Yürek, vicdan.

— ANSİKL. Dilbil. *Zamir*'ler cümlede ismin yerini geçici olarak tutarlar; bu bakımdan tek başlarına genellikle hiç bir anlam taşımazlar. Karşıladığı varlık, biliniyor ve bir zamirle anlatılıyorsa, ancak bu durumda belirli bir anlam kazanırlar. Türkçede zamirler sayılı olduğu için isimlere göre daha kapsamlıdır; yani bütün isimlerin yerine kullanılabilirler. Zamirlerin cümledeki görevleri, yerine kullanıldıkları isimlerin görevinin aynıdır. Kimi cümlelerde özne (*Ben biliyorum. Herkes şaştı* gibi), tümleç (*Nereden geliyorsunuz?* gibi), kimilerinde de nesne (*Seni istiyor* gibi) olur. İsim tamlamalarında bazen tamlayan (*Senin elin. Birkaçının defteri*), bazen de tamlanan durumuna geçer. (*Paranın hepsi. Öğrencilerin birçoğu.*)

Zamirler yapıları bakımından üçe ayrılır: *yalın zamirler (ben, ne, bu* v.b.), *türemiş zamirler (neden* [< *ne-den*], *niye* [< *ne-ye* < *ne-ke*] v.b.), *bileşik zamirler* (*niçin* [< *ne için*], *nasıl* [< *ne* + *asıl*], v.b.). Zamirler menşeleri bakımından da ikiye ayrılır: *türkçe zamirler (ben, sen* v.b.), *yabancı kökenli zamirler (falan, filan, şey* v.b.).

Zamirlere belirli sayıda yapım eki getirilir (*ben-lik, ben-i-mse-mek* v.b.); buna karşılık çekim eklerinin (iyelik ve yön ekleri dışında) tümü zamirlere eklenebilir (*ben-den, kimse-y-e, kendim-ce* v.b.); yalnız *kendi* ve *öz* dönüşlülük zamirleri iyelik eki alırlar. Halk dilinde *şusu, busu* örneğinde zamirlerin iyelik eki aldığı görülür.

Zamirlerden bazıları, Türkçenin gelişimi içinde çekim sırasında değişikliğe uğramıştır: *ben-ge* > *baña* > *bana, ol-ga* > *aña* > *ona, ol-nı* > *anı* > *onu* v.b. Kökte görülen bu değişiklik, Türkçenin «ek, kökte değişiklik yapmaz» kuralına aykırı düşmektedir. Dil bilginleri bu değişiklik konusunda faklı sonuçlara varmışlardır. Zamirlerin isimlerden ayrı olan bir özelliği de *gibi, ile, için* edatlarına, genitif biçimleriyle bağlanmasıdır: *ben-im gibi, sen-in ile, o-nun için* v.b.

● *Zamir çeşitleri.* Zamirler, görevleri bakımından beş bölümde incelenebilir: 1. *şahıs (kişi) zamirleri;* 2. *gösterme (işaret) zamirleri;* 3. *belirsizlik (belgisizlik) zamirleri;* 4. *soru zamirleri;* 5. *ilgi zamirleri.*

1. *Şahıs (kişi) zamirleri.* Şahısların isimleri yerine kullanılan zamirlere *şahıs zamirleri* denir. Bugün Türkiye Türkçesinde kullanılan şahıs zamirleri şunlardır: *ben* (birinci tekil şahıs), *sen* (ikinci tekil şahıs), *o* (üçüncü tekil şahıs); *biz* (birinci çoğul şahıs), *siz* (ikinci çoğul şahıs), *onlar* (üçüncü çoğul şahıs). Şahıs zamirlerinin, Türkçenin tarihsel gelişimi göz önüne alındığı zaman, birtakım değişmelere uğradığı görülür.

Şahıs zamirlerinin çekimi: genitif (*-in*) hali: *benim, senin, onun; bizim, sizin, onların.* Datif (*-e*) hali: *bana, sana, ona; bize, size, onlara.* Akkuzatif (*-i*) hali: *beni, seni, onu; bizi, sizi, onları.* Lokatif (*-de*) hali: *bende, sende, onda; bizde, sizde, onlarda.* Ablatif (*-den*) hali: *benden, senden, ondan; bizden, sizden, onlardan.* Eşitlik (*-ce*) hali: *bence, sence, onca; bizce, sizce, onlarca.* Şahıs zamirleri instrumental ve yön eki olmazlar.

Dönüşlülük zamirleri, şahıs zamirleri içinde belirtilir. Türkçede, şahıs kavramını pekiştirerek belirten zamir, *kendi* kelimesidir. *Kendi* kelimesi, iyelik ekli biçimleriyle (*kendim, kendin, kendisi; kendimiz, kendiniz, kendileri*) dönüşlülük zamiri olarak kullanılır. Eskiden *öz* ve *kendüz* (< *kendü* + *öz*) kelimeleri de dönüşlülük zamiri olarak kullanılmıştır.

2. *Gösterme (işaret) zamirleri.* Varlıkları göstermek, işaret etmek suretiyle karşılayan zamirlere gösterme zamirleri denir. Bugün Türkiye Türkçesinde kullanılan gösterme zamirleri şunlardır: tekil: *bu, şu, o;* çoğul: *bunlar, şunlar, onlar.* Bir de Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlıcada çok kullanılan *şol* (< *şu* + *ol* veya *uş* + *ol*) gösterme zamiri vardır.

Gösterme zamirlerinin çekimi: genitif (*-in*) hali: *bunun, şunun, onun; bunların, şunların, onların.* Datif (*-e*) hali; *buna, şuna, ona; bunları, şunları, onları.* Lokatif (*-de*) hali: *bunda, şunda, onda; bunlarda, şunlarda, onlarda.* Ablatif (*-den*) hali; *bundan, şundan, ondan; bunlardan, şunlardan, onlardan.* Eşitlik (*-ce*) hali: *bunca, şunca, onca; bunlarca, şunlarca, onlarca.*

Gösterme zamirleri, instrumental ve yön eki olmazlar. Bazı dilciler *bura, şura, ora* kelimelerindeki *-ra* ekinin yön eki olduğunu kabul ederler.

3. *Belirsizlik (belgisizlik) zamirleri.* Varlıkları belirsiz olarak belirten zamirlere belirsizlik zamirleri denir. Başlıca belirsizlik zamirleri şunlardır: *kimse, özge* (başkası), *ayruk* (başkası), *kamu* (herkes). Bazı belgisiz sıfat, soru zamiri ve zarfların iyelik ekli biçimleri belirsizlik zamiri olarak kullanılır: *bazısı, biri, başkası, hepsi, kimi; birçoğu, hiç biriniz* v.b. Yabancı dillerden gelen *falan, filanca, şey* kelimeleri de yalnız başlarına zamir görevi görürler. Ayrıca kelime tekrarlarında (*radyo madyo, sepet mepet* v.b.) ikinci kelimeler, ilk ismin benzerleri anlamında kullanıldığı için belgisiz zamir olurlar.

4. *Soru zamirleri.* Varlıkları soru halinde ifade eden zamirlere *soru zamirleri* denir. Bugün Türkiye Türkçesinde kullanılan soru zamirleri şunlardır: *kim, ne* ve türevleri. Soru ve belirsizlik sıfatlarının iyelik ekli biçimleri de (*hangisi, kaçı*), bazen soru zamiri yerine kullanılmaktadır.

5. *İlgi zamirleri.* «*-ki*» ilgi ekiyle kurulan kelimelerin (*evdeki, benimki, kardeşininki* v.b.) yalnız başlarına zamir görevi yaptıkları göz önüne alınarak, bunlara *ilgi zamirleri* adı verilir. Bazı dilciler bu çeşit kelimeleri belirsizlik zamirleri içinde gösterirler.

Bunlardan başka, bazı dilbilgisi kitaplarında iyelik eklerinin *iyelik zamiri* diye adlandırıldığı ve zamirler içinde gösterildiği dikkati çeker. Zamirler, bir veya birkaç kelimeden oluşan kelime çeşididir; bu bakımdan iyelik eklerini iyelik zamiri diye adlandırmamak gerekir. (M)

ZAMBEZİ nehrinin Victoria çağlayanı

ZAMİTES i. Yaprakları şimdiki zamia'larınkine benzeyen fosil bitki; ikinci zaman tabakalarında bulunur. (*Cycadaceae* familyasından.) [L]

ZAMK i. (ar. *şamġ*'dan). Bazı ağaçların özsuyunda bulunan, suda eriyen veya su ile temas edince şişen, glüsit özellikleri taşıyan amorf madde. (Bk. ANSİKL.) || *Tanenli zamk*, büzücü özellik taşıyan, zamk ve tanen karışımı tabiî zamk.

— Bot. *Zamk ağacı*, akasya, mimoza, bursera gibi, zamk veya reçineli zamka benzer maddeler veren ökaliptuslara ve daha başka birçok ağaca verilen ad.

— Boya. Reçineli bitkilerin (kozalaklılar) salgılarından çıkan ve saf olmayan ürün. *Eşanl.* KEDİBALI. (Zamk, kozalaklıların salgıladığı sıvının [*kokulu reçine*] havanın etkisiyle dönüşmesinden meydana gelir. Bundan, terebentin esansı, kolofan, zift, reçine, katran, yağlı katran gibi çok sayıda sanayi ürünü çıkarılır.)

— Meyvc. *Zamk hastalığı*, bol miktarda zamk çıkarma ile beliren bitki hastalığı. Bk. ANSİKL.

— Sanay. Bk. ANSİKL. || *Arap zamkı veya zamkı arabi*, zamk ağacından elde edilen yapıştırıcı maddeye verilen ad.

— ANSİKL. Meyvc. Taş çekirdekli meyve ağaçları (şeftali, kiraz, erik) çoğu defa *zamk hastalığı*'na tutulur. Hastalığın sebepleri değişiktir: yaralar, fizyolojik bozukluklar, mantar hastalıkları (excoryneum) veya böcekler. Dut ağacındaki zamk hastalığı bakterilerden, turunçgillerde görülen zamk hastalığı ise *phytophthora citrophthora* denilen bir mantardan ileri gelir.

— Sanay. Ağaçların *zamk* salgılaması, ister patalojik (zamk hastalığı), ister fizyolojik sebeplerle olsun kurumaya karşı bir savunma tepkisidir. Zamklar, hidrolize uğrayınca indirgen şekerler (arabinoz, galaktoz) veren glüsitlerden meydana gelir. Alkolde, organik eriticilerde ve yağlarda erimez. Su ile birleşince, ya koloidal yalancı çözeltiler (arabinli zamklar), ya ağdalı asıltılar ya da helmeler (kitreli zamklar) verir.

Zamklar, yumuşatıcı niteliklerinden dolayı göğüs yumuşatıcı merhemlerin, sübyeleştirici niteliklerinden dolayı da emülsiyon halindeki şurupların ve bazı hapların yapımında kullanılır. Senegal'de yetişen çeşitli akasyalardan (mimozagiller) elde edilen ve suda eriyen arap zamkı daha çok bu işlere yarar. Suda kısmen eriyen kitreli zamklar, çeşitli geven türlerinin gövdesine çentikler açarak elde edilir. Zamklar eczacılıktan başka apre, kola ve vernik sanayiinde de kullanılır.

En çok kullanılan zamklar, arap zamkı, senegal zamkı ve hint zamkıdır. Boya sanayiinde tek başına, balmumu katılmadan

ZAMBİYA başkan Kenneth Kaunda

Foto. Popper-Atlas-Photo, Agip (LAROUSSE)

ZAMORA

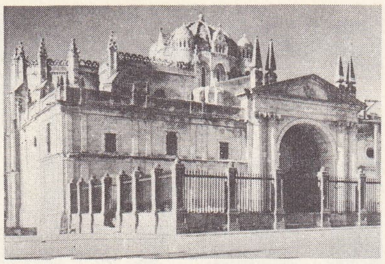

katedral

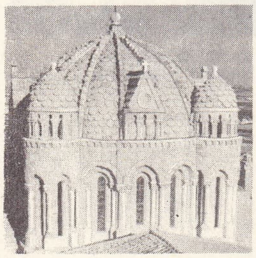

fener kulesinin detayı

(tamponlu vernikler için) veya balmumu ile diğer bazı reçineler katılmış olarak (selülozik bazı vernikler için) kullanılan bir reçineye «gomalak» adı verilir. (LM)

ZAMKİNOS i. *Argo*. Kaçma. || *Zamkinos etmek* (veya *zamkinosu çekmek*), kaçmak. (M)

ZAMKLAMAK geçl. f. (*zamk*'tan *zamk-la-mak*). Zamk sürmek. (M)

ZAMKLI sıf. (*zamk*'tan *zamk-lı*). Büro. Bir sıvı temasıyla eriyen kuru bir zamk tabakasıyle örtülü: *Zamklı kâğıt*. || *Zamklı zarf, şerit*, kenarlarına zamk sürülmüş, ıslatılarak kapatılan zarf, şerit. || *Zamklı su*, içinde zamk eritilmiş su. (M)

ZAMME veya **ZAM** i. (ar. *żamme*). Gram. *Esk.* Ötre işareti: (ُ). || *Zammei makbuzai sakile*, bir harfi (*u*) okutan ötre. || *Zammei makbuzai hafife, bir harfi* (*ü*) okutan ötre. || *Zammei mebsutei sakile*, bir harfi *(o)* okutan ötre. || *Zammei mebsutei hafife*, bir harfi *(ö)* okutan ötre. (M)

ZAMMETMEK geçl. blş. f. (ar. *żamm* ve türk. *etmek*'ten). *Esk.* Katmak, eklemek. (M)

ZAMORA, ar. **Sammûra**, İspanya'da şehir, Leon'da, Duero'nun kıyısında, il idare merkezi; 45 200 nüf.

— Tar. Arap coğrafyacıları bu şehirde Gallislilerin oturduğunu yazarlar. Müslümanlar tarafından fethedilince Zamora'ya Berberîler yerleştirildi. VIII. yy. ortalarından itibaren hıristiyanların saldırıları üzerine müslümanlar yavaş yavaş başka şehirlere çekilmeğe başladılar. Şehir bir ara hıristiyanların eline geçtiyse de müslümanlar tarafından tekrar fethedildi; 893-999 yılları arasında birkaç kere el değiştirdi. Zamora'nın son fethinde şehre yeniden müslüman halk yerleştirildi. 1005'ten sonra Zamora İspanyollar tarafından kesinlikle ele geçirildi.

— G. santl. Şehirde, ortaçağ surlarının bir kısmı, Puerta de Dona Urraca ve Cid'e ait olduğu söylenen ev (XI. - XII. yy.) vardır. XII. yy.da yapılan katedralin büyük bir kubbesi, oymalı tahtadan bölmeleri ve Fernando Gallego'nun eseri olan çok güzel bir mihrap arkalığı vardır. Ayrıca şehirde XI. - XIII. yy.dan kalma roman üslûbunda birçok kilise yükselir: Santo Tome, San Cipriano, Santa Maria de Nueva, Santa Maria de la Horta, Santiago el Viejo, San Claudio, Santa Maria Magdalena, Santiago del Burdo v.b. Ünlü «de los Momos» sarayı (XVI. yy.). — *Zamora ili*, 301 000 nüf. Az engebeli fakat oldukça yüksek bir bölgedir. En yüksek yaylalarda kuru tarım yapılır (iki yılda bir nadas usulüyle buğday, bakla ve nohut). Sınıra doğru, Duero'nun kıyısında bağlar, badem ve portakal ağaçları ortaya çıkar. Kuzeybatıda, daha engebeli olan Puebla de Sanabria bölgesinde davar yetiştiriciliği ağır basar. (LM)

ZAMORA (Alcala). Bk. ALCALA ZAMORA.

ZAMORA (Antonio VAZQUEZ DE), ispanyol dram yazarı (Madrid 1660'a doğr. - ay.y. 1740'a doğr.). Philippe V'in nedimi ve Hindistan içişleri bakanı, lirik ve dramatik şair olarak tanındı. Tarihî eserlerinde (*Mazariegos y Monsalves*), komedilerinde (*El Convidado de Piedra*) ve dinî dramlarında (*Judas İscariote*) Calderon'u örnek aldı. (L)

ZAMOSC, Polonya'da (Lublin voyvodalığı) şehir, Roztocze'nin kuzeyinde; 29 200 nüf. Zamoyski'lerin merkezi olan şehirde 1593 - 1784 yıllarında bir akademi vardı. XVI.yy.dan kalma papaz okulu. (L)

ZAMOYSKİ, polonyalı büyük aile, başlıca üyeleri şunlardır: JAN (Skokowka 1542-Zamasc 1605), Fransa ve İtalya'da okuduktan sonra, kral Sigismond II August'un sekreteri oldu (1565). Kralın ölümü üzerine (1572) Etienne I Bathony'nin adaylığını desteklediği için onun tarafından şansölyeliğe (1578) ve hetmanlığına (1581) getirildi; Ruslara ve Kırım Tatarlarına karşı yapılan çarpışmalarda yararlık gösterdi, kralın yeğeniyle evlendi. 1587'de Sigismond III Vasa'nın tahta çıkmasını sağladı ve onun hükümdarlığı sırasında Türklerle savaştı. Eflak'ı ve Livonya'yı işgal etti. Aydın bir hümanistti. — WLADİSLAW (Krako 1803 - Paris 1868), 1831'den sonra Fransa'ya göç etti; Paris'te, Lambert konağını Polonya direnme hareketinin merkezi haline getirdi. — MAURYCY (Varşova 1871 - ay.y. 1939). Paris elçisi (1919), sonra dışişleri bakanı (1924-1926) oldu. (L)

ZAMPA (Luigi), italyan sinema yönetmeni (Roma 1905). Senaryo yazarlığı, asistanlık yaptı, ilk filmini 1941'de çevirdi. En iyi eserlerini yeni gerçekçi dönemde verdi: *Vivere in Pace* (Barış İçinde Yaşamak) [1946]; *Anni Difficili* (Güç Yıllar) [1948]; *Processo alla Città* (Şehirde Dava) [1952]. (L)

ZAMPARA i. (fars. *zenpāre*'den). Sürekli olarak kadınların arkasından koşan çapkın adam: *Bana sen değil miydin, erkekçe konuşalım, erkek arkadaş gibi; ben de öyle zampara numaralarından hoşlanmam, diyen?* (S. F. Abasıyanık).

◆ **Zamparalık** i. Zamparanın hali ve davranışı. (M)

ZAMPİERİ (Domenico). Bk. DOMENİCHİNO (*il*).

ZAN i. (ar. *ẓann*). Sanı: *Şayeste ile Nesrin bir gece hırsız var zanniyle korkarak yorganlarının altında saatlerle büzüldüklerinden bahsetmişlerdi* (H. Z. Uşaklıgil).

— DEY. *Zan altında bulunmak*, bir şeyle suçlanmak, sanık durumunda olmak. (M)

ZANAAT i. (ar. *ṣınāʿat*'tan). İnsanların maddeyle ilgili ihtiyaçlarını karşılamak için yapılan ve öğrenimle birlikte tecrübe ve ustalık gerektiren iş: *Demircilik, terzilik birer zanaattır*. Bk. SINAAT. (M)

ZANAATÇI i. (*zanaat*'tan *zanaat-çı*). Belli bir zanaatla uğraşan, o zanaatı meslek edinmiş kimse. (M)

ZANAPA. Bk. HALKAPINAR.

ZANARDELLİ (Giuseppe), italyan siyaset adamı (Brescia 1826 - Maderno 1903). Solcu milletvekili (1860), bakan (1876, 1878 ve 1887) oldu; ceza kanununda reform yapılmasını sağladı. Meclis başkanı seçildi (1892); Giolitti'nin düşmesi (1893) üzerine kabine kuramadı, fakat sonradan Meclis başkanı (şubat 1901 - ekim 1903) oldu. (L)

ZANBAK i. Bk. ZAMBAK.

ZANCHİ (Girolamo), calvin'ci italyan ilâhiyatçısı (Alzano Lombardo 1516 - Neustadt 1590). Calvin'ci ortodoksluğun ilk temsilcilerindendir. Başlıca eseri, italyan teslis aleytarlarına karşı yazdığı *De Tribus Elohim*'dir (1572). [L]

ZAND i. Leng. Bk. ZENTÇE.

ZAND (Herbert), avusturyalı yazar (Knoppen, Bad Aussee yakınları 1923). Şiirlerinde (*Die Glaskugel* [Cam Küre], 1952) ve romanlarında (*Die Sonnenstadt* [Güneş Şehri], 1940; *Letzte Ausfahrt* [Son Gezi], 1953; *Der Weg Nach Hassi el Emel* [Hassi El Emel Yolu], 1956; *Erben des Feuers*, 1961) modern dünyaya uygun bir hümanizmi tanımlama yolunda, yeni kuşakların yeni girişimlerini dile getirdi. (L)

ZANDE'LER, AZANDE'LER veya **NİAM NİAM'LAR**, Doğu Sudan'da halk. Nil havzası, Kongo havzası ve Çat gölü arasındaki bölgede yaşayan zande halkı 200 000 kişi kadardır; üç büyük gruba ayrılmışlardır: batıda Banca'lar, doğuda Ayungara'lar ve Adio'lar. Tenleri çukulata rengi, saçları kıvırcık ve uzun, bacakları çok uzundur. Bütün el sanatlarında ustalaşmışlardır; tarıma önem vermez, daha çok avcılıkla geçinirler. Evlerinin koni şeklinde çatıları yere kadar iner. (L)

ZANDER (Gustaf), isveçli hekim (Stockholm 1835 - ay.y. 1920). Tıp okudu. Mekanik tedaviler için birçok cihaz icat ederek bunları özel şekilde teşkilâtlandırılmış kurumlarda uyguladı. (L)

ZANDVOORT, Hollanda'da (Kuzey Hollanda) sayfiye merkezi, Kuzey Denizi kıyısında, Haarlem'in batısında; 15 500 nüf. (L)

ZANELLA (Giacomo), italyan yazarı (Chiampo, Vicenza 1820 - Vicenza 1888). Papazdı, 1876'ya kadar Padova üniversitesinde ders verdi. Dinî ve ahlâkî duygulardan ilham alarak kolay ve ahenkli, klasik biçimli şiirler yazdı: *Astichello ve Öbür Şiirler* (1884), *Poesie* (Şiirler) [1894]. Ayrıca *Storia dello Letteratura İtalian della Meta dell 700 ai Giorni Nostri* (XVIII. yy. Ortasından Günümüze kadar İtalyan Edebiyatı Tarihi) [1880] adlı bir eser yayımladı. (L)

ZANESVİLLE, A.B.D.'de (Ohio) şehir, Muskingum'un kıyısında, Licking ile birleştiği yerde; 39 100 nüf. Cam ve seramik fabrikası. Elektrik tesisatı. Giyim eşyası. Besin sanayii. (L)

ZANGA veya **RAZDAN**, S.S.C.B.'de ırmak, Sevan gölünün ayağıdır; Erivan'ı aştıktan sonra Aras'a kavuşur. Irmak üzerinde hidroelektrik tesisler yapılmaktadır. (L)

ZANGEMEİSTER (Karl), alman filoloğu (Hallungen, Gotha 1837 - Heidelberg 1902). Berlin ve Gotha'da, *Corpus Inscriptionum Latinarum*'ın hazırlanmasına katkıda bulundu ve bu amaçla Pompei, Herculanum ve Stabiae duvar yazıtları ile, Germania ve Belçika yazıtlarını derledi. (L)

ZANGEZUR dağları, rusça **Zanzegurskiy Hrebet**, S.S.C.B.'de sıradağlar, Azerbaycan sınırı yakınında, Sevan gölünün güneyinde; yüksl. 3 000 - 4 000 m. Bakır madeni. (L)

ZANGIRDAMAK geçz. f. (onomatope *zangır*'dan *zangır-da-mak*). Şiddetli bir ses çıkararak titremek: *Camlar fırtınadan zangırdıyor*. (M)

ZANGIRTI i. (onomatope *zangır*'dan *zangır-tı*). Şiddetli titremenin yaptığı ses, kuvvetli gürültü: *Gece birdenbire merdivenlerden bir adam yuvarlanıyormuş gibi bir zangırtıyla uyanır* (A. H. Tanpınar). [M]

ZANGIR ZANGIR zf. (onomatope). [Titremek, sarsılmak v.b. kelimeler ile] Şiddetle sarsılarak: *Dehrî efendinin hiddetten eli ayağı zangır zangır titriyordu* (H. R. Gürpınar). [M]

ZANGOÇ i. (ermenice *jamgoç*, saat çalan'dan). Kilise hizmetini yapmakla ve çan çalmakla görevli kimse.

◆ **Zangoçluk** i. Zangoçun görevi: *Ben ki birkaç pulu tercihinden / Protestanlara zangoçluk eden / Şair'im. Aldanma fakat üstadım, / Ben de bir parça muvahhid-zadım* (Tevfik Fikret). [M]

ZANGWİLL (İsrael), ingiliz yazarı (Londra 1864 - Midhurst, Sussex 1926). Yahudi asıllı bir rus mültecinin oğluydu. Öğretmenlik ve gazetecilik yaptı. Eserleri: *Children of the Ghetto* (Ghetto Çocukları) [1892]; *Ghetto Tragedies* (Ghetto Trajedileri) [1893], *The King of Schnorrers* (Shnorrerler Kralı) [1894], *Dreamers of the Ghetto*, (Ghetto'da Düş Görenler) [1898], *The Mantle of Elijah* (İlya'nın Mantosu) [1900]. Ayrıca bir düzine kadar piyes yazdı: *The Melting-Pot* (Pota) [1908] adlı romanından uyarladığı *Ghetto Çocukları* ve *We, Moderns* (Biz, Modernler) [1925]. (L)

ZANİ sıf. Bk. ZANNÎ.

ZANİ sıf. (ar. *zinā*'dan *zānī*). *Esk.* Zina eden (erkek).

◆ **Zaniye** sıf. *Esk.* Zani'nin dişili. (M)

ZANKA i. (rusça halk dilinde *sanki*'den [tekl. *sanka*]). İki atla çekilen kızak. (M)

ZANKİMAR suyu, Doğu Anadolu'da, Doğubayazıt kuzeyinden geçerek İran Azerbaycanı'nın kuzey kısmına giren ve Aras'a dökülen akarsu. Makû bölgesi bu akarsu kenarında yer alır. (M)

ZANNETMEK geçl. ve geçz. blş. f. (ar. *ẓann* ve türk. *etmek*'ten). Sanmak: *Hakikaten dalgalar etraftan üzerine hücum ediyor, sular ağzına doluyor, nefesi kesiliyor zannetti* (H.R. Gürpınar). [M]

Foto. İspanya Turizm bürosu (LAROUSSE)

ZANNÎ sıf. (ar. *zann*'dan *zannî*). *Esk.* Zan ile ilgili: *Sayar döker bize birçok araz ki zannîdir* (Cenab Şahabeddin).

◆ **Zanniyat** çoğl. i. *Esk.* Asılsız, tahmine dayanan şüpheler. (M)

ZANNİCHELLİA i. Otsu su bitkisi; kökü sülük biçiminde, görünüşü ise türüne göre çok değişiktir. (Acı sularda olduğu kadar, akarsu ve durgun sularda da bulunur. *Potamogetonaceae* familyasından.) [L]

ZANOTTİ (Francesco Maria), italyan filozofu (Bologna 1692 - ay.y. 1777). Bologna'da profesör oldu ve önce Descartes'ın sonra Newton'un doktrinini öğretti. Eserleri: *Della Forza Attrattiva delle Idee* (Düşüncelerin Çekim Gücü Üstüne) [1747], *La Filosofia Morale* (Ahlâk Felsefesi) [1754]. (L)

ZANSKAR. Bk. ZASKAR.

ZANTEDESCHİA i. Büyük beyaz çiçekli, sapı uzun sivri yapraklı süs bitkisi. (Kökşapı da çok uzun olan bu bitki sürgünleriyle çoğaltılır. *Araceae* familyasından.) *Eş anl.* RİCHARDİA. (L)

ZÂNÛ i. (fars. *zānū*). *Esk.* Diz. || *Zânû-be-(ber)-zânû*, diz dize. || *Zânû-be (ber) -zemin*, diz çökerek. || *Zânû-ber-zemin-i tazarru ve ibtihal*, diz çöküp yalvararak. || *Zânû-zede (zen)*, diz çökmüş. (M)

ZANZALOS. Bk. BARADAİ (Yakup).

ZAO WOU-Kİ veya **TSAO WOU-Kİ**, çin asıllı fransız ressamı (Pekin 1920). Çok genç yaşta Hangcou güzel sanatlar okulunda ülkesinin geleneksel tekniklerini inceledi ve 1941-1947 arasında bu okulda ders verdi. Ama daha bu dönemin başında, röprodüksiyonlar aracılığıyla avrupa resmini tanıyarak, ondan büyük ölçüde etkilendi. 1948'de Paris'e gitti ve Picasso'nun, Cézanne'ın ve özellikle Klee'nin etkisinde kaldı. 1953-1954'ten sonra daha güçlü, daha lirik olan non-figüratif tablolarında hem soyut «peyzajcılık»a, hem de kaligrafiye yer verdi. (L)

ZAP. Bk. ÇIĞLI.

ZAPADNAYA DVİNA. Bk. DVINA (**Batı**).

ZAPARO'LAR, Ekvador'da Aşağı Napo ırmağının kıyısında yaşayan kızılderili halk. (L)

ZAPARTA i. Bk. SAPARTA.

ZAPATA (Emiliano), meksikalı siyaset adamı (Morelos eyaleti 1880-Cuernavaca 1919). Kızılderili bir köylü idi. Madero'nun başlattığı ihtilâl sırasında, Morellos'daki büyük şeker kamışı işletmelerinde çalışan ırgatları toprak vaadederek ayaklandırdı (1910). Madero ile bozuşunca Ayala planını açıkladı: büyük toprakların üçte birine elkonulması. Sonra Mexico'yu ve ülkenin bütün güneyini ele geçirdi. Fakat toprak reformunu durdurmak isteyen cumhurbaşkanı Carranza, Zapata'yı ordusunun albaylarından birine öldürttü. (L)

ZAPATEADO i. (isp. *zapata*, ayakkabı'dan). İspanya ve Meksika'da çok yaygın dans. (L)

ZAPATERO i. Amerika'da *Gossypiospermum praecox*'tan (flacourtiaceae familyası) elde edilen kereste. (Venezuela'da *zapatero*, Brezilya'da *limonsillo* denen bu oduna *venezuela şimşiri* veya *amerika şimşiri* de denir; saman sarısı renginde, çok sert ve çok ince dokulu bir odundur; kutu, kaplama ve torna işlerinde kullanılır; cetvel, mekik ve cilâ talaşı yapılır.) [L]

ZAPHRENTHİS i. Dörtlü mercanlardan polipöbeği. (Bunları meydana getiren derin çanaklı basit bireylerin her birinde bir çukur içinde bir ana bölme bulunur. Bu selentere birinci zaman tabakalarında pek yaygındır.) [L]

ZAPOLSKA (Gabriela KORWİN PİOTROWSKA, **Gabriela** denir), polonyalı kadın yazar (Luck yakınları 1887-Lwov 1921). 1883'te yazarlığa başladı. Romanları ve hikâyeleri arasında: *İnsan Ahırı* (1893) ve *Bir Mevsimlik Aşk* (1904) sayılabilir. Ayrıca *Madam Dulska'nın Ahlâk Anlayışı* (1906) gibi komediler, *Başkası* (1896) gibi yurtsever dramlar yazdı. Başlıca eseri olan *Matmazel Malizewska* burjuva bencilliğinin sert bir yergisidir. (L)

ZAPORAGLAR. Bk. KAZAKLAR.

ZAPOROJYE, esk. **Aleksandrovsk**, S.S. C.B.'de (Ukrayna) şehir, Dnieper'in dirseğinde ve büyük Dneproges barajının yanıbaşında; 658 000 nüf. Otomobil yapımı. Demir ve alüminyum elektrometalürjisi. Elektrokimya. Tuğla harmanları. Seramik sanayii. (L)

ZAPOTEKLER, Meksika'da kızılderili halkı. Zapotekler, İspanyolların gelişinden çok önce, Tehuantepec ile Acapulco arasındaki dağlık bölgenin Büyük Okyanus yamacında yaşamaktaydılar. Bugün 200 000 kişi kalmışlar ve özellikle Oaxaca eyaletine yerleşmişlerdir.

— Zapotekler M.S.IV.yy.a doğru ortaya çıktılar. Mayalardan büyük ölçüde takvimi, sayı sistemini, hiyeroglifleri aldılar. Zapotek sanatı, üslûplaştırmada aşırılığa kaçar. Ülkenin XII.yy.a doğru Toltekler tarafından işgal edildiği sanılır. Zapotek halkı, ölüye tapmağa dayanan bir dine bağlı olduğundan, mezar seramikleri boldur (İri başı tüylerle süslenmiş ayakta veya oturan bir adamla çevrili kâseler); ölünün küllerini koymak için yapıldığı sanılan bu kâseler mezar kapılarının üzerine oyulmuş kovuklarda bulunmuştur. (L)

ZAPOTOCKY (Antonin), çek siyasetçisi (Zakolany, Bohemya 1884-Prag 1957). Duvarcıydı. Avusturya aleyhine propaganda yaptığı için hapsedildi, 1915'te serbest bırakıldı, Kladno bölgesi sosyal-demokrat parti genel sekreteri (1917-1924), milletvekili (1925-1938) oldu, naziler tarafından Oranienburg'a sürüldü; 1945'te geri dönerek Genel Çalışma konfederasyonu (G.Ç.K.) genel sekreteri oldu. Geçici millet meclisine (1946) seçildi, «Prag darbesi»nde (1948) kesin rol oynadı ve Gottwald'ın yerine meclis başkanlığına getirildi (1948). 1950'de G.Ç.K.'den ayrıldı, toprak ve fabrikaları kolektifleştirdi. Gottwald'in yerine cumhurbaşkanı seçildi (1953). [L]

ZAPPİ (Giovan Battista), italyan şairi (İmola 1667 - Roma 1719), Arcadia akademisinin kurucularından. TİRSİ LEUCASİO adını aldı. Kolay, ama yapmacıklı şiirleri 1723'te yayımlandı. (L)

ZAP suyu veya **BÜYÜKZAP**, ar. **el-Zâbı Ulyâ** (Yukarı Zap), Doğu Anadolu'da Hakkâri bölümünün önemli akarsuyu; kaynağından Irak sınırına kadar 189 km, bütünü 310 km. Van doğusunda ve Kotur güneyinde İran sınırına yakın bir yerde Hirabıt, Mir-Ömer, Sorada ve Haravil dağlarının kuşattığı yüksek bir çanakta toplanan suların birleşmesiyle oluşur; güneybatıya doğru akarak çoğunlukla derin boğazlardan geçer. Başkale ve Hakkâri (İl merkezi) önünden akarak Yüksekova'dan (Gevar) gelen Nehil çayını soldan alır; güneye yönelerek Çukurca batısında Irak topraklarına girer; güneydoğuya dönerek Cilo ve Sat dağlarının sularını toplayan ve ana kolu Şemdinli'den gelen Şemdinli suyunu ve daha ötede de, bir süre Türkiye ve Irak arasında sınır çizen Hacıbey suyunu alır, sert bir dirsekle güneybatıya döner ve Musul güneyinde Dicle'ye karışır. Bir «dağ çayı» karakteri taşıyan Zap suyu ilkbaharda kabarır. (M)

ZAP suyu veya **KÜÇÜKZAP**, ar. **Zâbı Suflâ** (Aşağı Zap), İran topraklarında doğarak güneye doğru akan, sonra güneybatıya dönerek Irak topraklarına giren dar su. Küçükzap, Zagros dağları arasında sert dirsekler çizer, ovaya çıkacağı kesimde Altınköprü'den geçer (burada akarsuya *Altınköprü suyu* adı verilir) ve bugün ortadan kalkmış Sinn şehrinin yerinde Dicle'ye karışır. (M)

ZAPT veya **ZABT** i. (ar. *żabt*). Sıkı tutma. || Yönetimi altına alma. || Silâh gücüyle bir yeri ele geçirme. || Anlama, kavrama. || Yazıya geçirme.

— *Huk.* Satılan veya kiralanan şey üzerinde üçüncü kişinin daha üstün bir hakkı olduğunu ileri sürmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Kiralananın zaptı.* Bk. ANSİKL. || *Satılanın zaptı.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Huk.* *Zapt* halinde, kiralanan veya satılan şey üzerinde, üçüncü bir kişi daha üstün bir hakkı olduğunu ileri sürerek satılan veya kiraya verilen şeyin amacına uygun olarak kullanılmasına engel olur. Böyle bir iddia, satılan şeyin mülkiyetinin alıcıya geçmesine, kiralanan yerin de, kiracı tarafından kullanılmasına engel olur.

● *Kiralananın zaptı* halinde, kiralayanın bir mükellefiyetinin doğabilmesi için, üçüncü kişinin ileri sürdüğü hakkın, bir aynî hak olması gerekir. Üçüncü kişinin üstün bir hak ileri sürerek kiracıyı, kiralanan yerden çıkarmak istemesi halinde, satımdaki zapta ilişkin hükümler kıyasen uygulanır. Zapt sonunda, üçüncü kişi, kiralanan yerin kendisine terk edilmesini başarırsa, kiralayan, kiracıya tazminat öder.

● *Satılan şeyin zaptı*'nın söz konusu olabilmesi için, satıcının, üçüncü kişinin üstün bir hak ileri sürmesi sonucu, mülkiyeti devir borcunu gereği gibi yerine getirememesi gerekir. Zapttan dolayı sağlama borcunun doğabilmesi için şu şartlar aranır: **1.** satılan şeyin alıcıya teslim edilmiş olması; **2.** satılan şeye üçüncü kişinin elkoymuş veya alıcının onun hakkını tanımış olması. Alıcı, üçüncü kişinin haklı olduğunu görerek, malı mahkeme kararı olmadan teslim ederse, yine zapt gerçekleşir. Üçüncü kişinin malı elde etmesi sonucu iki türlü zapt ortaya çıkar. Birinci durumda, üçüncü kişi, şeyi tamamen, bütün haklarıyle birlikte elde eder *(tamamen zapt)*. İkinci durumda, üçüncü kişi, satılan şey üstünde mülkiyet iddia etmez, fakat, alıcının haklarını sınırlayan başka haklar ileri sürer: satılan şey üstünde, rehin veya intifa hakkı ileri sürmek gibi (*kısmen zapt*); **3.** zaptın, satım sözleşmesi yapıldığı zaman var olan bir hakka dayanılarak yapılması. Zapta esas olan hak, satım sözleşmesi yapılırken yoksa, fakat satım sözleşmesi yapıldıktan sonra gerçekleşmişse, zapt değil, «sözleşmenin ihlâli» hükümleri uygulanır; **4.** alıcının, üçüncü kişinin davasını veya iddiasını satıcıya bildirmesi. Alıcı, üçüncü kişinin hakkını kabul etmemiş ve bu sebeple üçüncü kişi dava açmışsa, alıcı bu davayı satıcıya bildirmek zorundadır. Alıcı, bu ihbarı yapmazsa, satıcının zapttan dolayı sorumluluğu belirli bir ölçüde azalır. Satıcı, kendisine dava bildirilince, davaya müdahale eder veya da-

ZAO WOU-KI
«Estamplar»
gravür
(özel koleksiyon)

Maurycy ZAMOYSKI

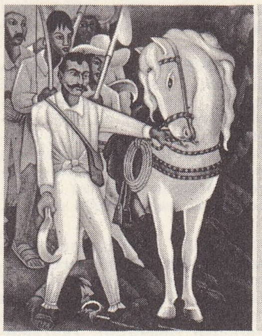

ZAPATA
Diego
Rivera'nın
eseri

Foto. X (LAROUSSE)

zapotekler mezar vazoları musée de l'Homme, Paris (ve özel koleksiyon)

ZAPOTOCKY 1957'de

ön yüz

Zaptiye Çavuşu madalyası

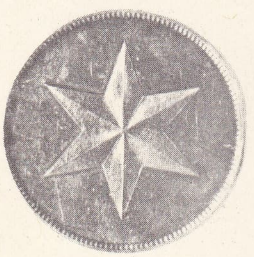

arka yüz

vada alıcının yerini alır. Üçüncü kişinin iddiası kendisine bildirilmesine rağmen, satıcı, davaya katılmamışsa, kural olarak, sonuçtan alıcıya karşı sorumlu olur. Ancak, davaya katılmamasına rağmen davanın, alıcının ağır kusuru sonucu kaybedildiğini ispat edebilirse, sorumluluktan kurtulur. Davanın kendisine bildirilmemiş olması da, satıcıyı kesin olarak sorumluluktan kurtarmaz; fakat, onun sorumluluğunu azaltabilir.

Satıcı tam olarak değil, dava kendisine zamanında bildirilseydi, daha iyi bir sonuç elde edebileceğini ispat edebildiği oranda sorumluluktan kurtulur. Üçüncü kişi üstün hakkını ileri sürerek, satılan şeyin kendisine teslim edilmesini sağlarsa, alıcının, satıcıya karşı hakları şunlardır: tamamen zapt halinde, satım sözleşmesi ortadan kalkar ve alıcı tazminat ister. İstenilecek tazminat miktarı, duruma göre değişir. Satıcı kusursuzsa, alıcı, vermiş olduğu semeni ve faizini, satılan şeye yapmış olduğu ve üçüncü kişiden alamadığı masrafları ve mahkeme giderlerini ister. Satıcı kusurluysa, alıcı yukarıda sayılanların dışında kalan bütün zararlarını da isteyebilir. Kısmen zaptın sonuçları tazminat ve sözleşmeden dönmedir. Alıcının kısmen zapt sonucu uğradığı zararlarının tazminini isteyebilmesi için satım sözleşmesinden dönmemiş olması gerekir. Kısmen zapt sonucu, tazminat, uğranılan zararın karşılanması olabileceği gibi, semenin indirilmesi şeklinde de görülebilir. Satılan şey, bir mislî eşya ise zaptedilen kısmın yerine aynı türden yenilerinin verilmesi de istenebilir. Alıcının sözleşmeden dönebilmesi için, zapta sebep olan hakkı başlangıçta bilseydi, sözleşmeyi yapmayacak olması aranır. Bu şartın bulunması sebebiyle sözleşmeden dönülmesi halinde, alıcı, zaptın dışında kalan şeyleri o zamana kadar elde ettiği çıkarlarla birlikte geri vermek zorundadır. (M)

ZAPT ETMEK geçl. blş. f. (ar. *żabṭ* ve türk. *etmek*'ten). Zorla almak, ele geçirmek: *Orhan, ilk zapt ettiği eyalete ceddimi hükümdar yapmış* (Ömer Seyfeddin). || Tutmak, hâkim olmak: *Neron rezilini mahcup eden, şenaatini / Görür de zapt edemezsin sada-yı lânetini* (M. Â. Ersoy). || Yazıya geçirmek, yazmak: *Masal toplayanlar herkesten dinledikleri alelumum masalları zapt etmemelidirler* (Ziya Gökalp). || Akılda tutmak: *Söylediklerimin hepsini zapt etmiş.* (M)

ZAPTİYE veya **ZABTİYE** i. (ar. *żabṭ*'tan *żabṭiyye*). İda. *Esk.* Osmanlı devletinde toplum güvenliğini sağlamakla görevli askerî polis teşkilâtına verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || Bu teşkilâttan olan görevli. || *Zaptiye nazırı*, Zaptiye nezaretini yöneten üst dereceli görevliye verilen ad. || *Zaptiye nezareti*, Osmanlı devletinde bütün toplum güvenlik kuvvetlerinin bağlı olduğu nezaret. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İda. *Esk.* Tanzimattan önce zabıta görevleri İstanbul'da Yeniçeri ağaları, kaptan paşalar ve bostancıbaşılar tarafından yürütülürdü. İstanbul dışında bu görev, beylerbeyleri, sancakbeyleri ve mütesellimler tarafından yönetilirdi. Tanzimatla birlikte (1839) *zaptiye* işleri yeni baştan düzenlendi. 1869'da kabul edilen yeni bir nizamnameyle zaptiye teşkilâtının yerini polis kuruluşu aldı. Zaptiye teşkilâtı, askerî bir nitelikte olduğu için Seraskerlik makamına bağlıydı. Zaptiye de öteki askerî kuruluşlarda olduğu gibi alay, tabur ve bölüklerden meydana gelirdi. Birlik kumandanları alay beyi, tabur ağası ve bölük ağasıydı. Zaptiye, sonradan *jandarma* adını aldı.

● Tanzimat döneminden sonra meydana getirilmiş olan *Zaptiye nezareti* bütün asayiş teşkilâtını yöneten zaptiye nazırının yönetimi altındaydı. Bağımsız bir kuruluş olan bu nezarette ayrıca nazır yardımcıları, muhasebeci, mektupçu v.b. yöneticiler, işleri yürüten çeşitli komisyonlar ve müfettişler vardı. Zaptiye nezareti, bugünkü Emniyet Genel müdürlüğünün görevini yapardı. (M)

Zaptiye Çavuşu madalyası, Sultan Abdülaziz (1861 - 1876) devrinde görevlerinde başarı gösteren polis ve jandarmalara verilmek üzere çıkarılan madalya. Bu madalyadan yalnız dört tane basıldı. Madalya gümüştendir; 37 mm çapında, 24,17 gr ağırlığındadır. Madalyanın ön yüzünde *Zaptiye Çavuşu*, altında ise 1277 (1861) tarihi; arka yüzünde, bir yıldız vardır. Madalyanın nizamnamesi yoktur. (M)

ZAPTURAPT blş. i. (ar. *żabṭ* ve *rabṭ*'tan *żabṭ u rabṭ*). Sıkı düzen, disiplin. (M)

ZAPUS i. Amerika'da ve Çin'de yaygın kemirgen hayvan. (Arka ayakları uzun olduğu için Kanada'da buna «sıçrayan fare» denir. *Zapus Hudsonius* Kuzey Amerika'da, *Z. eozapus* Çin'de yaşar.) [L]

ZAR i. İnce örtü veya perde. || *Esk.* Çarşaf: — *Kız, hocanım, çabuk zarını giyin, gel be. Seni misafir odasına çağırıyorlar, dedi* (R. N. Güntekin).

— DEY. *Zar gibi*, çok ince, saydam: *Yaprakların kalın damarları, sonra daha ince bölüntüler, nihayet ince zar gibi damarlar bir bir belliydi* (Ş. S. Aydemir).

— Anat. İnce ve yumuşak yaprak halindeki organlara veya organ kısımlarına verilen ad. (Epitelyum örtüsünün mahiyetine göre bunlara «sümüksü» [mukoza], «suyuksu» veya «telsi» zar adı verilir.) || *Kızlık zarı*. Bk. KIZLIK.

— Biyol. *Yumurta zarı*, omurgalıların çoğunda, yumurtayı saran, spermatozoitlerin ve mikroorganizmaların girmesine elverişli, saydam zar; bazı balıkların yumurtasında bu zar katı olduğu ve geçirmediği için üzerinde spermatozoitin geçebileceği bir kapıcık bulunur.

— Bot. Birbirine sımsıkı yapışık hücre veya moleküllerden meydana gelen ve bitkilerin çeşitli kısımlarını kın gibi saran ince tabaka (msl. bir sapın üstderisi, hücre çekirdeğinin zarı).

— Dokubil. *Yalancı zar*, bazı iltihaplardan sonra mukoza üzerinde oluşan anormal doku (msl. difteri). [Yalancı zar, fibrinden de oluşur.]

— Hücre bil. *Çekirdek zarı*, hücre çekirdeğinin çevresini saran molekül tabakası. || *Hücre zarı*, protoplazmayı saran, yarı geçirgen sitoplazmadan oluşma zar. (Bk. ANSİKL.) || *Koful zarı*, kofulların çevresini saran sitoplazmadan oluşma zar.

— Telekom. Magnetik telefonlarda çekirdeğin karşısına yerleştirilen ve mıknatıs alanının değişmesiyle titreşen ince saç levha. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Hücre bil. *Hücre zarı* canlıdır ve sitoplazmanın bir parçasıdır. Sitoplazmadan sadece farklılaşmıştır. Çoğu zaman, sitoplazmaca salgılanan ve hücreyi saran cansız zarla (kitin, selüloz v.b.) karışmaz. Hücre zarının varlığı mikrodiseksiyonla, mikrosinematografiyle ve elektronik mikroskopla ispat edilmiştir. Bu teknikler zarın yapısının kendisini saran ortama ve içinde bulunan sitoplazmanın mahiyetine göre değiştiğini göstermektedir. Zar, sıvıların ve sıvılar içinde erimiş maddelerin alışverişinde önemli rol oynar.

Bitkilerde, hayvan hücrelerindeki zara benzeyen bu zarın dışında, *selüloz*'dan oluşma katı ve geçirgen ikinci bir zar bulunur. Yan yana bulunan iki hücrenin selüloz zarı arasında pektik bileşiklerce zengin bir orta tabaka bulunur. Bu zarların üzerinde hücreler arasında alışverişi sağlayan delikler vardır. Selüloz zar çeşitli tarzda değişikliğe uğrayabilir, odunlaşabilir, mantarlaşabilir.

— Telekom. Hoparlörlerde zar, akım değişmelerini mekanik titreşimlere çeviren ve «motor» denilen kısma bağlı olan parçadır. Daha büyük bir hacimdeki havaya iletilen bu titreşimler ses dalgaları halinde yayılır. Bu zarlar hem hafif, hem de yeterince sağlam malzemeden yapılır: emdirilmiş kâğıt, plastik madde veya ince alüminyum. Konik şekil zara sağlamlık verir. (LM)

ZAR i. Oyun. Tavla ve başka bazı oyunlarda kullanılan, kemik, fildişi, plastik v.-b'den yapılan, altı yüzünde birden altıya kadar sayıda noktaları olan küçük küp: *Ömründe eline zar almamış adama kumarcı demek ayıptır. Kâğıdın papazını fantisinden ayıramazdı* (Kemal Tahir). || *Zar atmak*, zarları hızla yuvarlamak. || *Zar fincanı*, oyun sırasında zar tutmayı önlemek için zarların içine konulup atıldığı fincan: *Zar fincanını sallamak.* || *Hileli zar*, köşeleri yuvarlaklaştırılmış veya içi civalı zar.

— ÇEŞ. DEY. *Zar almak*, kazanmak, üstün çıkmak. || *Zar tutmak*, istediği sayıyı getirmek için atmadan önce zara parmaklar arasında düzen vermek.

— ANSİKL. Oyun. Daha önceleri Mısırlılar ve Doğulular tarafından bilinmesine rağmen *zar*'ın Truva savaşlarına katılan yunan kumandanlarından Palamedes tarafından bulunduğuna inanılır. *Odysseia*'da Oidipus'un sarayı önünde Penelope'nin taliplerinin zar atarak vakit geçirdikleri anlatılır. Birçok yunan vazosu üzerinde (Vatikan'da Eksekias amphora'sı), etrüsk, roma, ortaçağ sanatlarında ve XVII. yy.da Cüce Mathieu Valantin ve David Teniers'nin tablolarında bu sahne işlenmiştir. Ortaçağda zarlar sert tahta, kemik ve fildişinden yapılırdı ve zar imalâtı önemli bir sanayiydi. Zarlar hile yapmağa çok elverişli olduğu için zar yapımcılarının imalâtı sıkıca denetlenirdi. (LM)

ZÂR sıf. (fars. *zār*). *Esk.* Ağlayan, inleyen: *Leyli-i hüsnü çeşmine Şirîn gösterip / Ferhad'ı derd-i aşk ile Mecnun u zâr eder* (Ziya Paşa). || Zayıf, kuvvetsiz. || İ. Ağlayış, inleme: *Yârdan mı ayrıldın ahu zârın var / Yıldız dağı niçin kalkmaz dumanın* (Halk türküsü). || *Âşık-ı zâr*, inleyen âşık. || *Bülbül-i zâr*, ağlayan, inleyen bülbül. || *Cism-i zâr*, zayıf vücut. || *Dil-i zâr*, ağlayan gönül.

◆ **Zâr zâr** zf. *Esk.* Ağlayarak, inleyerek: *Ettim tebaüd eyleyerek girye zâr zâr* (Muallim Naci). [M]

ZAR i. (ar. *żar*'). *Esk.* Meme. || *Zer ü zar*, tahıl ve süt ürünü. (M)

ZAR i. [Yalnız *zar zor* şeklinde kullanılır]. *Zar zor*. Bk. ZAR ZOR. (M)

—ZAR sıf. (fars. *-zār*). *Esk.* İsimler eklenerek yer adları meydana getirir: *Çemen-zar*, çimenlik yer. || *Gül-zar*, gül bahçesi. || *Lâle-zar*, lâle bahçesi. || *Seng-zar*, taşlık. (M)

ZARA, İç Anadolu bölgesinde (Yukarı Kızılırmak bölümü, Sıvas ili) ilçe merkezi kasaba; 9 242 nüf. (1970). Kızılırmak'a kuzeyden karışan bir dere vâdisinin sağ yamacı üzerinde; yüksl. 1 350 m. Sıvas-Erzincan karayolunun 73. km'si üzerindedir. Ordu'yu Sıvas'a bağlayan yol da Zara'da, Sıvas-Erzincan yoluyle birleşir. Demircilik. —*Zara ilçesi*, 2 456 km², 54 002 nüf. (1970). Merkez, Beypınarı, Bulucan, Şerefiye bucakları; 136 köy. Zıraat ve hayvancılık. (M)

ZARA. Bk. DOĞANTEPE.

ZARAAT i. Bk. DARAAT.

ZARAFET i. (ar. *ẓarāfet*). İncelik, zariflik, güzellik: *Öldürdüler... Bu, hem de bugün, şimdi olmadı; / Çoktan gömüldü hüsn-i şebabın, zarafetin* (Tevfik Fikret). || *Esk. Zarafet-perver*, inceliğe düşkün olan. (M)

ZARAGOZA, İspanya'da şehir, Aragon'da, il idare merkezi, Ebro'nun kıyısında, ırmağın Gallego ile kavuştuğu yer yakınında; 326 300 nüf. Üniversite. Askerî akademi. De-

Foto. Keystone, Giraudon (LAROUSSE) ; MEYDAN

miryolu kavşağı. Sanayi kalkınması (makine ve elektrik malzemesi yapımı, keten işçiliği, besin sanayii) sayesinde, şehrin nüfusu yakın zamanda hızla artmıştır. Mudejar sanatının büyük merkezlerinden biri olan eski şehir, Ebro'nun sol kıyısında uzanır; dar yolları boyunca birçok eski ev vardır. XI. yy. müslüman sultanlardan Ebu Cafer'e (1046-1081) izafe olunan eski saray El-Caferiye, katolik krallar zamanında büyütülmüş ve değiştirilmiştir. Yapımına XII. yy. roman üslûbunda başlanan San Salvador katedraline (Seo), XIII. ve XIV. yy. gotik ve mudejar üslûbunda devam edilmiş, Enrique Egas'a mal edilen (XVI. yy.) büyük bir çapraz sahın kubbesiyle, büyük mihraba Pere Johan'ın (XV. yy.) oymaları eklenmiştir. Nuestra Sonora del Pilar kilisesi (ikinci katedral) dev boyutlu bir anıttır; Francisco Herranın planlarına (XVII. yy.ın ikinci yarısı) göre inşa edilmiş, sonra Ventura Rodriguez (XVIII. yy.ın ikinci yarısı) tarafından değişiklikler yapılmıştır; büyük mihrabında Damian Forment'ın bir mihrap arkalığı vardır. Romalılardan kalma surun yıkıntıları kullanılarak XIV. yy.da mudejar üslûbunda Zuda kulesi inşa edilmiştir. Başka önemli anıtlar şunlardır: XVI. yy.dan kalma Lonja veya ticaret borsası; mudejar üslûbunda San Miguel, Santa Magdalena, Santa Engracia ve San Pablo (Damion Forment'in mihrap arkalığı) kiliseleri; Maestranza sarayı (XVI. yy.), Ardiencia, protobarok üslûbunda Manteria kilisesi (XVII. yy.), XVII. yy.dan kalma muhteşem cephesiyle barok üslûbunda San Juan de Los Panates kilisesi (Azo); Nuestra senora del Portillo kilisesi ve birçok saray. Bulvarın güneyinde (*Calle del Coso*) uzanan, güzel caddelerin geçtiği yeni semtler, güneye ve güneybatıya doğru hızla gelişmektedir. — *Zaragoza ili*, 656 800 nüf. Çok geniş olan il toprakları Pireneler'den İberik sıradağlarına kadar uzanır. Kuzeyde, dağ tarımı (çavdar ve patates) yapılan Aragon'un orta vâdisine ulaşır; güneyde İberik dağlarının geniş bir kısmını içine alır; genellikle çok kalabalık olmayan bu dağlar Jaloca ve Jiloca vâdileri boyunca zengin huertaların uzandığı Catatayad gibi havzalarla kesilir. Ebro vâdisinde, Ebro ve kollarının sulak vâdileri (buğday, mısır, yemlik bitki, şeker pancarı) ile kurak, çoğu alçıtaşlı tepe ve yaylaları karşıtlaşır. Doğuda köy ekonomisinde zeytin ağacı önemli rol oynar.

● *Tarih.* Fenikeliler tarafından *Salduba* adıyla kurulan, I. yy.da yıkılan, Augustus zamanında onarılarak *Caesaraugusta* adlı bir roma kolonisi haline getirilen (M.Ö. 27) ve Araplar tarafından *Sarakustah* adı verilen şehri, sırasıyle Vandallar ve Süevler aldı (452). 541'de Childebert'in kuşattığı şehri, 631'de Dagobert, 712'de Araplar ele geçirdi. Kurtuba (Cordoba) halifeliğine bağlanan, 778-780 arası Charlemagne tarafından işgal edilen, XI. yy.da bağımsızlığını kazanan şehir, Aragon kralı Alfonso I'in yeniden fethine (1118) kadar yaşayan Zaragoza islâm krallığını meydana getirdi. Yeniden fetihten sonra Aragon'un merkezi ve başpiskoposluk oldu (1317). Üniversitesi kuruldu (1474). Sonradan öbür Aragon şehirlerine de tanınan imtiyazlara kavuşan şehir (1414), Madrid başkent olunca önemini kaybetti. Felipe II, Antonio Perez'i, şehirde iltica hakkına sahip olduğu halde tutuklamak isteyince Zaragoza, *fuero*'larını korumağa kalkıştı. Aragon başhâkimi Martin Bautista de Lanuza'nın yönetiminde ayaklandı; ama hükümdar isyanı bastırarak önderinin boynunu vurdurdu (1591); şehrin hürriyetlerini kısıtladı.

XVIII. yy.da Felipe V, kendine karşı arşidük Karl'ı (sonradan Karl VI adıyle imparator oldu) tuttuğu için Zaragoza'nın son imtiyazlarını da kaldırdı. Bağımsızlık savaşı sırasında şehir Palafox'un yönetimi altında, iki kuşatmaya karşı koydu: Verdier'nin kuşatması (haziran-ağustos 1808); Moncey ve Lannes'in kuşatması (aralık 1808-şubat 1809). Moncey ve Lannes, keşişlerin ve kadınların kahramanca direnmesi sonunda şehri ev ev, sokak sokak çarpıştıktan sonra alabildiler. Şehrin üçte biri yıkılmış, halkın yarısına yakını ölmüştü; Fransızların istediği tazminat Nuestra senora del Pilar kilisesindeki değerli eşya ile ödendi. İspanyollar Zaragoza'yı 1831'de Suchet'den geri aldılar. (L)

ZARAGOZA (İgnacio), kızılderili asıllı meksikalı general (Texas 1829 - Puebla 1862). Monterrerey'de ticaretle uğraştı, avukatlık yaptı, 1860'ta Juarez Garcia tarafından bir tugayın kumandanlığına getirildi, Miguel Miramon'a karşı başarı ile savaştı ve fransız taraftarı general Manuel Robles'i idam ettirdi. Doğu ordusu başkumandanlığına getirildi. Puebla'da Fransızlara yenildi ve kısa süre sonra tifodan öldü. (L)

ZARAİF çoğl. i. (ar. *ẓarif*'ten *ẓarā'if*). *Esk.* İnce, zarif şeyler: *Numüde-i hayâl olan zarâif-i emel gibi / Mükevvenât uzak yakın, ne varsa gark-ı âb ü tâb* (Tevfik Fikret). [M]

ZARANGE'LER, lat. **Zarangae**. Esk. coğ. Orta Asya'da Drangiane'nin kuzeyindeki halk. (L)

ZARAR i. (ar. *ẓarar*). Bir olayın, bir kimsenin yol açtığı ziyan, çıkar kaybı veya kötü sonuç: *Kanal'daki seyrüsefer için bu makinelerin yirmi dört saat işlerinden kalmaları bile büyük bir zarardı* (F. R. Atay). || *Esk. Zarar-dîde*, zarar görmüş.

— ÇEŞ. DEY. *Zarar çekmek. Esk.* Ziyana uğramak. || *Zarar etmek*, alışverişte elindekini zararına satmak. Kötülüğü dokunmak: *Yoksa Mâhân, kara kuş gibi yetişip asâkir-i islâma çok zarar edebilirdi* (Cevdet Paşa). || *Zarar görmek*, kötülüğe uğramak. Kayba uğramak: *Çiçekler dondan zarar gördü.* || *Zarar vermek (vermemek)*, kötülük etmek (etmemek), ziyana uğratmak (uğratmamak): *Sonra taşı, usulca, altındakilere bir zarar vermemeye çalışarak kaldırdı* (R. H. Karay). || *Zarar ziyan*, uğranılan her türlü zarar. || *Zarara sokmak*, bir kimseye zarar vermek, kötü duruma bırakmak. || *Zararda olmak*, alışverişte kâr yapamamak, kötü duruma düşmek: *Asıl zararda olanlar Hilmi Bey ile Salâhattin Beydi* (Sabahattin Ali). || *Zararı dokunmak*, ziyan vermek, kötülük etmek: *İnsana hiçbir zararı dokunmaz, kendi halinde bir mahlûkçağız...* (Ömer Seyfeddin). || *(Bir) Zararı olmamak*, kötü bir sonuca yol açmamak. || *Zararı (zarar) yok!*, «ziyan olan, kötülüğe uğrayan bir şey yok» anlamında, yapılan bir kabahatin affedildiğini bildirmek için kullanılan söz: *Herif şaşkın bir halde cevap veriyordu: — Zararı yok, çıkaralım, ben yerim sardalyayı* (B. Felek). «Üzülmeğe değmez, kötü bir şey değil» anlamında: — *Daha dükkân pek hazır değil ama, zarar yok* (H. E. Adıvar). || *Ne zarar!* «Ziyanı yok» anlamında: — *Ne zarar! İlâç verir misiniz? — İstemez... Kadın ağlar* (Tevfik Fikret).

— Huk. *Esk. Zararı âm* («genel zarar»), bir millete, kasaba, köy, mahalle veya sokak halkına yahut bunların malına toptan gelen zarar. || *Zararı has*, bir veya birkaç kişinin zararı. || *Zararı mahz*, bir şeyin aslına ve vasfına verilen tüm zarar.

— Huk. Kişinin malvarlığında rızası dışında meydana gelen eksilme. (Bk. ANSİKL.) || *Doğrudan doğruya zarar*, haksız fiil veya sözleşmeye aykırılığın ilk ve en yakın sonucu olan zarar. (Bk. ANSİKL.) || *Dolayısıyle zarar*. Bk. ANSİKL. || *Maddî zarar*, bir kimsenin malvarlığında meydana gelen ve objektif olarak para ile ölçülebilen zarar. (Bk. ANSİKL.) || *Manevî zarar*, kişinin şahısvarlığının uğradığı zarar. (Bk. ANSİKL.) || *Menfi zarar*, sözleşmenin geçersiz olmasından doğan zarar. (Bk. ANSİKL.) || *Müspet zarar*, sözleşmenin yerine getirilmesinden (sözleşmeye duyulan güvenden) doğan zarar. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Kişinin malvarlığında bir eksilmenin olması, kendi rızasıyle veya rızası dışında olur. Kendi rızasıyle olması durumunda kişi, malvarlığında bulunan bir şeyi iradesiyle malvarlığının dışına çıkartır. Rıza dışı azalma, başka bir kimsenin hukuka uygun olmayan bir tutumu sonucu olur. Bu tutum sonucu ortaya çıkan malvarlığı azalması *zarar*'dır ve buna sebep olan kişi tarafından tazmin edilmesi gerekir. (Bk. TAZMİNAT.) Zararı meydana getiren olay ya bir haksız fiildir veya sözleşmeye aykırı bir tutumdur. Bu genel durumların dışında, sebepsiz zenginleşme ve belirli bazı kuralların çiğnenmesi de zarara sebep olabilir.

ZARAGOZA
Nuestra Senora del Pilar kilisesi

Tazmin edilecek miktar, verilen zararı aşamaz. Bu yüzden, önce zararın tespit edilmesi gereklidir. Kural olarak, zarara uğrayan, zarar miktarını ispat eder. Ancak bazı durumlarda, zararın hepsi kesin olarak ispat edilemez. Burada hâkim, durumu ve zarar gören kişinin almış olduğu tedbirleri gözönünde bulundurarak adalete uygun bir zarar miktarı ve tazminata karar verir. Sözleşmeler yönünden zararın hesaplanmasında iki özel metot vardır: *müşahhas metot* ve *mücerret metot*. Müşahhas metotta, zarar gören kişinin, zararı ortadan kaldırmak için yapmış olduğu masrafla sözleşme yerine getirilirse, ödeyeceği karşılık arasındaki fark göz önünde tutulur. Meselâ 1 000 liraya satılan bir radyoyu, teslim edilmediği için alıcı, başka bir yerden 1 200 liraya alırsa, müşahhas metoda göre, alıcının zararı 200 liradır. Mücerret metodun uygulanabilmesi için de ön şart, yerine getirilmeyen borcun konusunun, borsada kayıtlı veya carî fiyatı olan mallar arasında bulunması gerekir. Böyle bir durum varsa alıcı, yeni bir mal satın almak zorunda kalmadan, sözleşmede kararlaştırılan fiyatla, borsadaki fiyat arasındaki farkı zarar olarak isteyebilir. Meselâ, alıcı, satıcıdan balyası 2 000 liraya pamuk alır ve sonra satıcı bunları teslim etmez. Pamuk borsasında bir balyanın fiyatı 2 300 liradır. Bu durumda alıcı yeni balyalar almak zorunda kalmadan, balya başına 300 lirayı zarar olarak isteyebilir. İki tarafa borç yükleyen sözleşmelerde, tespit edilen zarar fark veya mübadele esasına göre tazmin edilir. Fark teorisinde, ifa edilmeyen edimin değeriyle, alacaklının karşı edimi arasındaki fark, alacaklıya zararına karşılık olarak ödenir. Mübadele teorisinde, alacaklının karşı edimiyle, kendisine ifa edilmeyen edime takdir edilen değer karşılıklı olarak verilir. Zararın tayininde, mahkemenin hüküm verdiği an esas alınır. Böylece tespit edilmiş olan zarara belirli bir faiz miktarı eklenir. Bu faiz, zararı gerçekleştiren durumla karar verilen zaman arasındaki süre için işler. Ancak, hâkimin faize karar verebilmesi için, zarar gören kişinin yani davacının, dava dilekçesinde bunu istemiş olması gerekir. Yoksa hâkim, faize karar veremez. Belirli durumlarda, zararı doğuran olay, zarara uğrayan kişiye belirli bazı yararlar da sağlayabilir. Meselâ, bir at yarışında, jokey, yarışı kazanır fakat atı çok zorladığı için onun ölümüne sebep olur. Atın ölümü, sahibi için bir zarar verici olaydır. Bu sebeple jokeyden zararın tazminini isteyebilir. Fakat at. aynı zamanda birinci gelerek ödül aldığı için, zarar veren olay, aynı zamanda bir yarar da sağlamıştır. Bu durumda, atın sahibinin, jokeyden uğradığı zararın tazminini isterken, kazanmış olduğu ödülü, zarar miktarından indirmesi (mahsup etmesi) gerekir. Zarardan düşürülmesi gereken bir miktar da eski-yeni farkıdır. Özellikle. kullanılmış bir şeyin zarara uğratılması halinde eski-yeni farkının düşülmesi gerekir. Meselâ, üç yıldan beri kullanılan bir elbisenin bir başkası tarafından yırtılması halinde, bunun tazmin edilmesi gerek

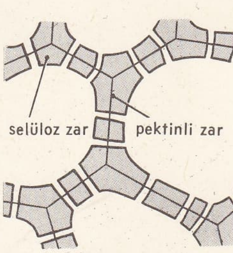

bitkisel zar

Ancak, elbise sahibine, aynı türden bir elbise alması için gerekli olan paranın ödenmesi halinde, tazminat, verilen zararı aşar. Zararın tespitinde kural olarak zarar gören şeyin objektif değeri (para ile olan karşılığı) göz önünde bulundurulursa da, belirli durumlarda sübjektif değer üstünden de zarar tespiti yapılabilir. Zarar gören şeyin, kişinin malvarlığında, kişi yönünden belirli bir sübjektif değeri varsa zararın hesaplanmasında bu durum göz önünde bulun-

durulur. Zarar için ödenecek olan tazminatın indirilmesinde başka etkenler de bulunabilir. Bu etkenlerin başında zarar verici olayı yapan kişinin kusurunun hafifliği gelir. Kusurun hafif olması, hem haksız fiil, hem de sözleşmeye aykırılık sonucu verilen zararın tazmininin indirilmesine sebep olur. Sorumlu kişinin zor duruma düşmesi de tazminat miktarının indirilmesine sebep olur. Zarar kast veya ağır ihmalle verilmemişse ve zararın tam olarak tazmin edilmesi, fiili zor duruma düşürecekse, hâkim, tazmin edilecek miktarda indirim yapabilir. Zararın bütününün ödenmesine engel olan bir durum da, zarar görenin zarar verici fiile katılmış olmasıdır. Bu durum, iki şekilde ortaya çıkar: 1. zarar verici fiile rıza gösterme; 2. zarar gören kişinin müterafik kusuru. 1. Zarar görenin zarar verici olaya rıza göstermesi, duruma göre, zararın hiç tazmin edilmemesi veya zarar için ödenecek tazminatta bir indirim yapılması sonucunu doğurur. Meselâ, bir kimsenin, kitabının yok edilmesine razı olması halinde, hiç bir zarar tazmin edilmez. Çünkü, bu durumda kişi, üstünde serbestçe tasarruf edebileceği bir şeyin zarara uğratılmasına razı olmuştur. Buna karşılık, zarara uğratılmasına razı olunan şey, kişinin, üstünde serbestçe tasarruf edebileceği şeylerden değilse, rıza sadece tazminatın indirilmesi sonucunu doğurabilir. Bu duruma örnek olarak *ötenazi** (iyileşmesi mümkün olmayan hastaların öldürülmesi) gösterilebilir. Bu durumdaki hastanın öldürülmeye rıza göstermesi, üstünde tasarruf hakkı olmayan hayatına tasarruf etmesidir ve onun rızası, hukuka aykırılığı ortadan kaldırmaz. Bu yüzden, zararın ödenmesi borcu yine devam eder. Fakat rıza, bir hafifletici sebep olarak tazminatın indirilmesine temel olur; 2. müttefik kusurun bulunması halinde zarar, belirli bir oranda, zarar gören kişinin kusurlu tutumu sonucu ortaya çıkmış veya artmıştır. Bir kimsenin, karşısındaki hakaret etmesi ve hakaret edilen kimsenin de sinirlenerek onu öldürmesi halinde müterafik kusur vardır. Bunun gibi, bir trafik kazasına uğrayan bir kimse, kazayı yapanın bütün ısrarlarına rağmen hastahaneye gitmez ve bu sebeple, daha az olacak bir zararın artmasına sebep olursa, yine müterafik kusuru vardır. Böyle durumlarda tazmin edilecek olan zarar, zarar görenin kusuru oranında indirilir.

Bazı durumlarda kanun, hangi zararların ödeneceğini belirtmiştir. Meselâ, vücut tamlığına karşı işlenen bir fiilde şu zararlar tazmin edilir: 1. tedavi masrafları; 2. çalışma gücünün kaybı veya azalmasından doğan zararlar; 3. iktisadî geleceğin sarsılmasından doğan zararlar; 4. manevî zararlar. Vücut tamlığına verilen zararın ilerideki etkilerinin ne olacağı kesin olarak tespit edilemiyorsa, hâkimin vermiş olduğu kararı sonradan değiştirebilmesi imkânı vardır. Hüküm verildiği sırada, vücut tamlığına verilen zararın etkilerini kesin olarak tespit edebilme imkânı yoksa, hâkim belirli bir tazminata karar verir; fakat, kararın kesinleşmesinden itibaren iki yıl içinde yeni durumların ortaya çıkması halinde kararını değiştirebilme imkânını saklı tutar. Kanun, bir kimsenin ölmesi halinde de şu zararların tazmin edileceğini belirtmiştir: 1. gömme masrafları; 2. ölüm hemen meydana gelmemişse ölüme kadar tedavi için yapılan masraflar; 3. ölenin yakınlarının uğradığı manevî zararlar; 4. ölüm anına kadar çalışamamadan doğan zararlar; 5. ölenin bakmakta olduğu kişilerin destekten yoksun kalmaları sonucu ortaya çıkan zararlar. Zarar veren kişinin, tazmin borcunun doğabilmesi için, kural olarak kusurlu hareket etmiş olması gerekir. Ancak belirli durumlarda, zarar veren kişinin kusuru olmasa bile, vermiş olduğu zararı tazmin borcu vardır. Bu durumlara *kusursuz* veya *objektif sorumluluk durumları* denir. Bk. SORUMLULUK.

● *Doğrudan doğruya zarar,* zarar verici olayın en yakın sonucu olarak ortaya çıkar. Meselâ, bir kimsenin otomobilinin bozulması halinde doğrudan doğruya zarar, bu bozukluğun onarılması için ödenen paradır. Doğrudan doğruya zarar durumlarında, zarar ile fiil arasında tam bir illiyet bağı vardır.

● *Dolayısıyle zarar,* doğrudan doğruya zararın sonuçları olarak ortaya çıkar. Meselâ, çocuğunun bir kazaya uğradığını gören bir kadının kalp sektesine uğraması halinde, dolayısıyle zarar vardır. Bu zarara *yansıma yoluyle zarar* da denir.

● *Maddî zarar,* kişinin malvarlığına verilen zarardır. Meselâ bir radyonun kırılması, bir elbisenin yakılması, malvarlığının artmasına herhangi bir şekilde engel olmak, maddî zarar vermektir. Bu zarar iki şekilde ortaya çıkar: *fiilî zarar* ve *yoksun kalınan kâr.* Fiilî zararda (dammum emergens) malvarlığında fiilî bir azalma olur; başka bir deyişle, malvarlığının aktif kısmı fiilen azalır. Bir kitabın yırtılması, bir evin yakılması, fiilî zarar örnekleridir. Yoksun kalınan kâr (lucrum cessans) malvarlığının artma imkânının engellenmesidir, başka bir deyişle, malvarlığının aktifinin artmasını veya pasifin azalmasını engelleyen olaylar, yoksun kalınan kârı ifade eder. Bir şeyin 100 lira fazlaya satılmasını herhangi bir sebeple engelleme, mahrum kalınan kâra örnektir.

● *Manevî zarar,* kişilik haklarına tecavüz edilmesi sonucu, kişinin duyduğu acıdır. Maddî zarardan farklı olarak, kişinin malvarlığında bir azalma olmaz. Bir kadının kocasının öldürülmesi sebebiyle duyduğu acı; genç bir kızın yüzünde bıçak yarasının bıraktığı iz karşısında duyduğu acı; bir kimsenin, nişanlanmanın haksız olarak sona erdirilmesi sebebiyle duyduğu manevî acı, manevî zarar durumlarına örnektir. Kişinin duyduğu manevî acıların hepsi manevî zarar kavramının içine girmez. Kanun, hangi durumların manevî zarar sayılacağını ve bu sebeple tazminat istenebileceğini belirtmiştir. Meselâ, ad'a yapılan belirli tecavüzler, nişanın bozulması, boşanma, babalık davası, vücut tamlığına zarar verilmesi ve kişilik haklarının ihlâli manevî zarar durumlarıdır. Manevî zararın tazmin edilebilmesi için, kanunda gösterilen şartların gerçekleşmesi gerekir. Kanun, her manevî zarar için gerekli olan şartları belirtmiştir. Meselâ, nişanın bozulması sebebiyle manevî tazminat istenebilmesi için, tazminat isteyecek kimsenin hiç kusurunun bulunmaması ve kişiliğin ağır bir şekilde zarar görmesi aranır. Vücut tamlığının ihlâli veya ölme halinde manevî tazminat için, halin icabının haklı göstermesi aranır. Zararın ve kusurun ağırlığı aranmaz. Kişilik haklarına tecavüz halinde, hem zararın hem de kusurun ağır olması gereklidir. Manevî zarar karşılığı ödenecek olan tazminat, kural olarak belirli bir miktar paradır. Ancak hâkim, manevî zarar karşılığı olarak paradan başka bir şeyin de tazminat olarak kabul edilmesine karar verebilir. Meselâ, hükmün gazetelerde ilânı, açık özür dileme gibi şeyler de manevî tazminat olabilir. Manevî zarar karşılığı dava açılabilmesi için, kişinin temyiz kudretine sahip olması yeterlidir. Onun tam ehliyetli olması aranmaz. Burada kişiye sıkı surette bağlı bir hak söz konusu olduğu için, temyiz kudretine sahip küçük veya kısıtlının açtığı davaya kanunî temsilcisinin izin vermesi aranmaz. Manevî zararın karşılığı tazminat istemi, kural olarak, mirasçılara geçmez. Ancak, tazminat isteme hakkına sahip olan kişi, dava açtıktan veya zarar veren kişi tarafından tazminat ödenmesi kabul edildikten sonra ölürse, dava açma veya davaya devam etme hakkı, mirasçılara geçer.

● *Menfî zarar,* bir sözleşmenin geçerli olmamasından doğan, kurulacağına güvenilen fakat kurulmayan veya hüküm ifade etmeyen bir sözleşmeden uğranılan zarardır. Meselâ, bir sözleşmenin hata yüzünden iptal edilmesi veya selâhiyetsiz temsilde, yetkisi olmayan temsilcinin yapmış olduğu sözleşmeye temsil edilen kimsenin icazet vermemesi halinde uğranılan zarar, menfî zarardır. Piyasa değeri 1 500 lira olan bir buzdolabını, B, A'ya 1 200 liradan satmayı taahhüt etmiş; sonra, sözleşmeyi hata sebebiyle iptal etmiş, bunun üzerine A, söz konusu buzdolabını 1 700 liraya almışsa, A'nın sözleşmenin hüküm ifade etmemesinden dolayı uğradığı zarar 1 700 — 1 500 = 200 liradır; çünkü, B araya girmemiş olsaydı, A buzdolabını 1 500 liraya alacaktı. Bu yüzden A, B'den 200 lirayı menfî zarar olarak ister.

● *Müspet zarar,* geçerli bir sözleşmenin yerine getirilmemesinden dolayı uğranan zarardır. Burada, zarar gören kimse, sözleşmenin hükümsüz olmasından değil, sözleşmenin yerine getirilmemesinden dolayı uğradığı bütün zararları ister. Meselâ, B, A'ya bir radyoyu 800 liradan satmayı taahhüt etsin. Ertesi gün başka bir kimse aynı radyoyu A'ya 400 liradan teklif etsin; fakat A,daha önce sözleşme yapmış olduğu için bu teklifi reddetmiş olsun. Radyonun teslimi zamanı gelince, B hiç bir sebep göstermeden bunu teslimden kaçınır ve bunun üzerine A da aynı radyoyu, 900 liradan almak zorunda kalırsa zararı 900 — 400 = 500 liradır; çünkü B ile yapılan sözleşmeye güvenmeseydi A, söz konusu olan radyoyu kendisine teklif edilen 400 liradan alacaktı. Sözleşmeye güvenmesinden dolayı 500 lira zarara uğramıştır.

— Teknol. Ticarî veya sınaî bir tesisin ya da bir işletme yolunun, koku, işitme veya görme yoluyle çevre halkına verdiği rahatsızlık. (Yeni kurulacak bütün sınaî kuruluşların çevreye verebileceği zararlar dikkatle incelenmeli ve hava kirlenmesinin, gürültünün veya atılan pisliklerin çevre halkını rahatsız etmeyeceğine dair garanti verilmelidir.)

◆ **Zararına** zf. Zarar ederek, sonunda ziyanlı çıkarak: *Zararına satmak.* (ML)

ZARARLI sıf. (*zarar*'dan *zarar-lı*). Zararı dokunan, zarar veren: *Fedakârlık ve feragat gibi, vazifeden üstün hareketler istenen işlerde ve zamanlarda iltimas ve imtiyaz kadar zararlı ne olabilir?* (F. R. Atay). *Zt.* FAYDALI. YARARLI.

— DEY. *Zararlı çıkmak,* bir işin sonunda zarar etmek, kaybeden olmak: *Zararlı sen çıkacaksın bütün bu hiddetle* (M. Â. Ersoy).

— Avc. Av hayvanlarına zarar veren hayvanların tümü. (Kara Avcılığı kanunu, zararları olan hayvanların avlanması yönünden özel bir hüküm getirmemiş, bu tür hayvanların avlanmasını dahi izne tabi tutmuştur. Ancak olağanüstü haller yönünden, bu kanun hükümleri uygulanmaz. Meselâ bir vahşî hayvanın saldırısına uğrayan bir kimse, av izni almasa bile yine onu öldürebilir.)

— Zır. *Zararlı bitkiler,* tarlada kendiliğinden yetişen ve tarım bitkilerine zarar veren bitkiler.

— ANSİKL. Zır. *Zararlı bitkiler,* bir, iki veya çokyıllık yahut aslak bitkilerdir. Bir veya iki yıllık bitkilerin en zararlıları hardal, yaban turpu, gelincik, karamuk, karaburçak ve akburçak, delice ve deli yulaftır. Çokyıllık bitkilerden ayrıkotu, yabanî yulaf, delicebuğday, çakırdiken, labada, sütleğen, düğünçiçeği, akdiken sayılabilir. Asalak bitkilerden küsküt, canavarotu, karabuğday en yaygın olanlardır. Zararlı bitkiler hava, su ve besin maddelerini paylaşır, ciddî zararlara sebep olur. Onun için bunları yok etmek önemli bir meseledir. İlk alınacak tedbir tohumları iyi seçmektir. Sonra ekim nöbetine önem vermek gerekir (toprağa her yıl değişik bitki ekmek). İlâç olarak hardal, gelincik, karamuk gibi bitkileri yok etmek için sülfürik asitli sular (yüzde 8-10-luk), nitratlı boyalar (dinitrofenol, dinitrokrezol, ksantol), ot öldürücü hormonlar (2-4 klorofenoksiasetik asit veya 2-metil - 4 - klorofenoksiasetik asit, tuz veya esterleri) kullanılır. Küsküt çok dayanıklı olduğundan bunu yok etmek için, küskütlü bitkileri biçip yakmak gerekir. Canavarotları, yem bitkilerinin erken biçilmesiyle yok edilebilir. Ayrıkotu ile çakırdikeni yok etmek zordur, en iyisi tohum yapmasına vakit bırakmadan bunları köklemektir. Fakat bazı hormonlar çakırdikenleri yok edebilir. (LM)

ZARARSIZ sıf. (*zarar*'dan *zarar-sız*). Zararı dokunmayan, zarar vermeyen: *Zararsız böcekler.* || İyice: *Meselâ, zararsız bir kızla evlenirsiniz, iyi bir aileniz, minimini çocuklarınız olur, her şeyi unutursunuz* (R. N. Güntekin). [M]

ZARATE, Arjantin'de (Buenos Aires ili) şehir, Parana'nın kıyısında; 35 200 nüf. Konservecilik (et). Sunî ipek fabrikası. (L)

ZARATE Y CASTRONOVO (Juan Antonio DE), ispanyol oyun yazarı (XVII. yy.). Ha-

yatı iyi bilinmez. Engizisyonun günah çıkarma defterinde Zavete'nin, 1652'de ölen portekizli yahudi ANTONIO ENRIQUEZ GOMEL'in takma adı olduğu ileri sürülür. Piyesleri arasında Cid'in kızı üstüne bir dram (*El noble Siempre es Valient* [Soylu Daima Yiğittir]) ve *La Presumida y la Hermosa* (Kibirli ile Güzel) gibi komediler sayılabilir. (L)

ZARATİT i. (fr. *zaratite*). Miner. Tabiî nikel hidrokarbonat. (*Eşanl.* TEXASİT.) [L]

ZARAUZ, İspanya'da (Bask ülkesi, Guipuzcoa) şehir, San Sebastian'ın güneybatısında, Gascogne körfezinin kıyısında; 8 300 nüf. Hassas makineler. Küçük balıkçı limanı. Çok turist çeken kumsal. (L)

ZARCO (Joao Gonçalves), portekizli denizci (öl. Funchal 1421'den sonra), Portekiz kralı Gemici Henrique'nin sülâlesindendi. Kral tarafından, 1417'de, Tristao Vaz Teixeira ile birlikte Afrika kıyılarının keşfine devam etmekle görevlendirildi, 1418'de Porto-Santo adacığını, sonra ikinci bir gezide Madera adasını buldu. (L)

ZARF i. (ar. *ẓarf*). Cep biçiminde kesilen, içine mektup, kart, evrak v.b. koymağa yarayan ve zamklı kenarı ıslatılarak kapatılan kâğıt mahfaza: *Zarfın üzerindeki yazıyı tanıyordum. Mektuplar ondan geliyordu* (R. N. Güntekin). || Kap, kılıf: *Saat zarfı.* || İçine kahve fincanı veya bardak oturtulan gümüş, altın v.d. madenlerden yapılmış süslü kap: *Bardak zarfı. Zarf fincan takımı.*

— DEY. *Zarf ile mazruf. Esk.* Bir şeyin dış görünüşü ile içyüzü: *Zarfa değil mazrufa bakmalı.*

— Büro. *Zarf makinesi,* zarfları açmağa (dakikada 400) ve katlayarak yapıştırmağa (dakikada 500) yarayan makine.

— Dilbil. Bir fiilin, bir sıfatın veya başka bir zarfın anlamını zaman, yer, ölçü, nitelik, soru kavramları bakımından açıklayan kelime çeşidi. (Bk. ANSİKL.) || *Zarf tümleci,* bir eylemin ne aracılığıyla veya ne yardımıyle yapıldığını gösteren tümleç.

— Mat. Değişken bir yüzeyin veya bir düzlem eğrinin daima teğet kaldığı sabit eğri veya yüzey. (SARMALAYAN da denir.) Bk. ANSİKL.

— Radyotek. *Bir taşıyıcı dalganın zarfı,* modüle edilmiş dalgayı gösteren ve alçak frekans modülasyonuna tekabül eden grafik zarf eğrisi.

— Sil. *Zarf kaplama,* mermilerin etrafına kılıf geçirme. || *Bir namluyu zarfla kaplama,* yivleri aşınmış bir namluya, yivlerini yenilemek üzere dar bir çelik boru geçirme. (Bazı namluların zarfları sabit değildir ve yivler aşındığı zaman kolayca zarf değiştirilebilir.)

— Teknol. Bir kazanın saçtan yapılmış dış kılıfı. (Kazan ile zarfı arasına, ısı kaybını kısmen önlemek için ısı tutar bir yalıtkan madde konulur.) || Buhar dolaşımıyle ısıtmada, bir boru şebekesinin, bir pompanın çift çeperli kılıfı.

— ANSİKL. Dilbil. *Zarf*'lar, yapıları bakımından üç türdür: 1. yalın zarf (*en, pek, çok*); 2. bileşik zarf (*biraz* [< *bir* + *az*], *bugün* [< *bu* + *gün*]); 3. türemiş zarf (*ileri* [< *il-gerü*], *sabahleyin* [< *sabah-leyin*]).

Menşeleri bakımından zarflar ikiye ayrılır: 1. yabancı menşeli zarflar; 2. türkçe zarflar. Zarflar, görevleri bakımından başlıca beş bölümde incelenir: 1. yer-yön zarfları; 2. zaman zarfları; 3. nasıllık-nicelik zarfları; 4. azlık-çokluk zarfları; 5. soru zarfları.

1. *Yer-yön zarfları,* fiilin (yüklemin) yerini ve yönünü gösterir; bu zarfların çoğu yön ekleriyle meydana getirilen kelimelerdir: *aşağı, dışarı, geri, ileri* v.b.; 2. *zaman zarfları,* eylemin yapıldığı zamanı belirtir; yalın halde olabildiği gibi instrumental, iyelik, ayrılma (ablatif) eki almış isimler olarak da bulunabilir: *bugün, dün, yarın, yazın, kışın, sabahları, akşamları, önceleri, eskiden, sonradan* v.b.; 3. *nasıllık - nicelik zarfları,* durum ve tavır kavramı veren zarflardır; bu kavramları taşıyan her kelime (özellikle niteleme sıfatları) nasıllık - nicelik zarfları olarak kullanılabilir: *böyle, öyle, şöyle, insanca, için, dinlenmeksizin* v.b.; 4. *azlık-çokluk zarfları,* ölçü ve derece bildiren zarflardır: başlıcaları: *en, daha, pek, çok, az, biraz* v.b. Bunlara bazı zarf görevindeki sıfatlar da eklenebilir: *eksik* (olmak), *seyrek* (gelmek), *sık* (yazmak) v.b. Arapça menşeli bazı zarflar da (*fazla, fevkalâde, gayet, harikulâde* v.b.) burada sayılabilir; 5. *soru zarfları,* fiili (yüklemi) soruyla pekiştiren zarflardır: *ne, nerede, nereye, nasıl, niçin, nice, hani, ne kadar* v.b.

— Mat. *Bir düzlem eğrinin zarfı.* Belirlenmesi yalnız bir parametreye bağlı bir düzlem eğri düşünelim. Bu eğrinin, parametrenin sonsuz yakın iki değerine tekabül eden iki C, C′ konumu göz önüne alınırsa, bir M′ arakesit noktası, C′ eğrisi C eğrisine yaklaştığında, genellikle C üzerinde bir M limit konumuna yaklaşır. Parametre mümkün bütün değerleri aldığında, bu M noktalarının geometrik yerine C eğrisinin zarfı denir. C eğrisi M noktasının geometrik yerine teğettir, bundan ötürü, geometrik yer eğriyi sarmış gibi olur; geometrik yere verilen zarf (sarmalayan) ve çeşitli konumlarında C eğrisine verilen «sarmalanan» adları buradan gelir. Bir eğri, teğetlerinin zarfı olarak düşünülebilir. Bir noktadan çıkıp bir eğri tarafından yansıtılan veya kırılan ışınların zarfına *kostik* yüzey denir. Tek λ parametreli eğri ailesinin eğrileri

$$f(x, y, \lambda) = 0$$

denklemiyle tanımlanırsa, bu denklemle

$$f'(x, y, \lambda) = 0$$

denklemi arasında λ'yı yok ederek zarfın denklemi elde edilir.

● *Bir yüzeyin zarfı.* Belirlenmesi ancak bir parametreye bağlı bulunan bir yüzey düşünelim. Bu yüzeyin sonsuz yakın iki S ve S′ konumu göz önüne alınırsa, bu konumların genellikle, S′ S ile çakıştığında, S yüzeyi üzerinde bir limit konum alan bir arakesit eğrisi bulunur. *S'nin karakteristikleri* adı verilen bu eğrilerin geometrik yeri S'nin zarfı denilen bir yüzeydir. S yüzeyinin bütün konumlarında, karakteristiğin her noktasında aynı teğet düzlemi bulunduğu ispat edilir, bunu ifade etmek için, S yüzeyinin, bütün karakteristik boyunca zarfı ile bağlaştığı söylenir. S yüzeyinin, çeşitli konumlarında, zarfına göre bir sarmalanan olduğu da söylenir. Bir düzlemin zarfı *açılabilir* bir yüzeydir. Yarıçapı sabit olan bir kürenin zarfına *kanal yüzey* denir. Hareketli kürenin merkezi bir çember üzerinde yer değiştirirse zarf *tor* adını alır. Sabit üç küreye teğet olan kürelerin zarfına *Dupin siklidi* denir.

«Zarf» kavramı, belirlenmesi bağımsız iki *p, q* parametresine bağlı bir S yüzeyine genişletilir. Değme, genellikle bir eğri boyunca değil de bir noktada olur.

● *Bir uzay eğrinin zarfı.* Nihayet, belirlenmesi tek *p* parametresine bağlı bir C uzay eğrisi göz önüne alalım. Bu eğrinin parametrenin sonsuz yakın iki *p*, *p+dp* değerine tekabül eden C_1 ve C_2 gibi iki konumu olabilir; bu konumlardan sıra ile her biri üzerinde bulunan ve *dp*'ye göre birbirinden uzaklığı sonsuzküçük olan iki M_1, M_2 noktası bulunabilir. Bu halde, M noktasının geometrik yeri C eğrisinin zarfı adı verilen bir eğridir. Böylece, bir doğru, sonsuz yakın iki konum arasındaki en kısa mesafe, bu iki konum arasındaki açıya göre sonsuzküçük olacak şekilde yer değiştirirse, bu doğrunun bir zarfı bulunur. Bu zarf, doğrunun meydana getirdiği açılabilir yüzeyin *boğaz çizgisi* veya *dönüm köşesi*'dir. (LM)

ZARFÇI i. (*zarf*'tan *zarf-çı*). *Argo.* Tenha bir yere zarf bırakarak onu bulanı suçlayan ve korkutarak zorla para alan hırsız. (M)

ZARFÇILIK i. (*zarfçı*'dan *zarfçı-lık*). Yere zarf atarak bulandan para sızdırma yolu veya işi. Bk. HIRSIZLIK. (M)

ZARFINDA edat (ar. *zarf*'tan *zarf-ı-n-da*). Belli bir süre, içinde: *Anlattığımız vakalardan beri iki hafta geçmiş, bu müddet zarfında Yusuf eve pek az uğramış, zamanını daha çok zeytinlikte geçirmişti* (Sabahattin Ali). [M]

ZARFİYET i. (ar. *ẓarf*'tan *ẓarfiyyet*). Gram. *Esk.* Bir kelimenin zarf olma veya zarf olarak kullanılma durumu. (M)

ZARFLAMAK geçl. f. (*zarf*'tan *zarf-lamak*). Mektup, kâğıt, evrak v.b.yi zarf içine koymak. (M)

ZARGANA i. (yun. k.). Zool. Silindirimsi uzun gövdeli, gaga gibi ince, sivri, uzun ağızlı, koni biçiminde sık dişli büyük balık. (Zarganının kemikleri kendine has yeşilimsi bir renktedir; boyu 1 m'yi bulabilir; eti pek lezzetli değildir. İlmî adı *Belone belone.* Zurnabalığıgillerden.) [L]

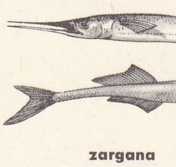

zargana

ZARİA, Nijerya'da (Kuzey bölgesi) şehir, Kano'nun güneybatısında; 166 200 nüf. Eski bir haussa krallığının merkezi olan şehir, XVI. yy.da kuruldu; çevresi bugün de surlarla çevrilidir; sur yakınında dericiler, boyacılar ve sepetçilerin semtleri uzanır. Kuzeyde büyük bir çırçır fabrikası ve haussa dilinde kitap ve gazete basan bir basımevi yer alır. (L)

ZARİB sıf. Bk. DARIB.

ZARİBE i. (ar. *żaribe*). Huk. *Esk.* Kölenin, çalışarak efendisine verdiği kazanç. Bir kimsenin ödemekle yükümlü olduğu haraç, cizye, gümrük resmi v.b. (M)

ZARİF sıf. (ar. *ẓarāfet*'ten *ẓarīf*). Çekiciliği, şekli, durumu veya davranışlarıyle ince bir duygu gösteren, hoşa giden: *Uzun firkete, zarif şemsiye, ayaklara dolaşan etek* (A. H. Tanpınar). || [Dil, konuşma, üslûp v.b. için] Nüktesi, yumuşaklığıyle dikkati çeken: *Sevgilime zarif bir şekilde muhabbetimi anlatmak için münasip bir yol bulamayacak mıyım?* (H. R. Gürpınar). || Nükteli, hoş konuşan veya iyi giyinen (kimse), kibar: *Zarifti, hazır cevaptı* (Y. Z. Ortaç). *Osman Efendi, etrafı dervişleriyle dolu, ârif, zarif bir şeyhtir, kerli ferli bir zattır* (N. Araz).

◆ **Zarifane** zf. *Esk.* Zarifçe, kibar, nazik bir şekilde.

◆ **Zarife** sıf. *Esk.* Zarif'in dişili. || **I.** Kadın adı. (M)

Zarife, Antoine Watteau'nun tablosu (0,25 × 0,19 m), Louvre müzesinde (Lacaze koleksiyonu). Bir sıra üstüne oturmuş, mandolin çalan genç bir kadını canlandıran bu küçük şaheser, ressamın *Kaygısız* adlı tablosunun benzeridir. (L)

ZARİFLİK i. (*zarif*'ten *zarif-lik*). Zarif olma hali, zarifçe davranış, incelik. (M)

ZARİH i. (ar. *żariḥ*). *Esk.* Mezar. (M)

ZARİ ZARİ zf. (fars. *zārī*'den). Yana yakıla, inleyerek: *Bülbülün donları sarı / Ben ağlarım zarı zarı / Sen de mi yitirdin yâri / Sen ağlama ben ağlayım* (Halk türküsü). || Hüngür hüngür: *Demirci böyle dedi ve zari zari ağlamaya başladı* (N. Araz). [M]

ZARKANATLILAR çoğl. blş. i. Böcek takımı. (Arı, yaban arısı, karınca gibi dört kanadı da zar gibi olan, alt çenesi parçalamaya, diğer ağız parçaları emmeye ve yalamaya elverişli bulunan ve tam başkalaşma geçiren böcekleri kapsar.)

— ANSİKL. *Zarkanatlılar* iki alttakıma ayrılır: göğüsle karnın büyük bir kısmı bitişik ve kurtçukları ayaklı olanlara *symphyta;* göğüsle karın arasında ince bir bağlantı bulunan ve kurtçukları ayaksız olanlara ise *apocrita* denir. Testeresinekleri ile sirexler symphyta alttakımına, karıncalar, arılar, yaban arıları, cynips'ler, ichneumon'lar, calchis'ler v.b. apocrita alttakımına girer.

Zarkanatlılardaki toplu yaşama şartları cinsler arasında büyük değişikliklere sebep olmuştur. Yaşama tarzları son derece değişiktir. Testere sineklerinde esas olan bitkisel beslenmedir; diğerlerinde ise bunun yerini etçil beslenme veya dişinin kursağında özlendirilerek meydana getirilen bal gibi hazır maddelerle beslenme alır. Erkek, toplu luktaki çalışmalara hiç katılmaz. Zarkanatlıların çoğu toplu halde yaşar, topraktan, balmumundan v.b. büyük yuvalar yapar; yalnız yaşayan cinsleri ise çoğu zaman kendi gövdelerinin yüz katını bulan büyük yuvalar kurar. Kurtçuklarını her gün taze besinle ve ağızlarına vermek suretiyle veya her birini bir petek gözüne kapatarak yanlarına yığdıkları hazır bal hamuruyle ya da sokarak uyuşturdukları böceklerle (böylesi daima ta-

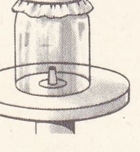

zarlı fanus

ze yem demektir) besler. Bir kısmı yumurtalarını çeşitli kurtçuk ve tırtılların üzerine yumurtalar. Binlerce türü bulunan zarkanatlılar dünyanın her tarafında yaygındır. Bunların fosillerine ilk defa Jüra çağı tabakalarında rastlanır. (L)

ZARLI sıf. (*zar*'dan *zar-lı*). Zarı olan.

— Fiz. *Zarlı fanus*, atmosfer basıncını göstermeğe yarayan âlet.

— ANSİKL. Fiz. *Zarlı fanus*, hava boşaltma makinesinin tablası üzerine yerleştirilen, camdan yapılmış bir bileziktir; bir yüzü bir zarla kapatılmıştır. Bileziğin içindeki hava boşaltılınca, havanın dış basıncı anîden zarı patlatır. (L)

ZARLİNO (Giosefo), italyan besteci ve müzik nazariyatçısı (Chioggia 1517'ye doğr.-Venedik 1590). Venedik'te A. Willaert'in yanında beste öğrenimi yaptı, 1565'te San Marco bazilikasının kapellasına yönetici tayin edildi. Besteleri (Motet'ler, madrigal'ler) sayı bakımından azdır ve nazarî yazıları (*İnstitioni Harmoniche* [1558], *Dimostrationi Harmoniche* [1571] ve *Sopliment Musicali* [1588]) kadar değerli değildir. Armonik gamın değişik notalarının frekans orantılarını açıklayan Zarlino'nun nazariyelerine eski öğrencisi Vincenzo Galilei karşı çıktı (*Discorso İntorno alle Opere di Messer Giosetto Zarlino* [Giosefoo Zarlino'nun Eserleri Üstüne Konuşma] ve *Discorso della Musica Artica e della Moderna* [Eskiçağ Müziği ve Modern Müzik Konuşması]). [L]

ZARO AĞA, uzun ömürlülüğüyle tanınan türk (Bitlis 1777-İstanbul 1934). Mutki kazasının köylerinden birinde doğdu. Gençliğinde, İstanbul'a gelerek işçilik ve hamallıkla hayatını kazandı. Ortaköy camii ile Üsküdar'da Selimiye kışlasının yapılışında işçi olarak çalıştı. Dünyanın en uzun ömürlü insanlarından biri olan Zaro Ağa, Avrupa ve Amerika'da gezdirildi. Hayatının son yıllarında İstanbul belediyesi hizmetli sınıfında görevliydi. (M)

ZARP veya **ZARB** i. (ar. *żarb*). *Esk*. Bk. DARP. || *Halk dili*. Kuvvetli, şiddetli etki. || *Zarp musluğu*, ana su borusu üzerinde bulunan ve diğer musluklara giden suyu kesen musluk.

◆ **Zarplı** sıf. *Halk dili*. Etkisi şiddetli olan. (M)

ZARRA i. (ar. *żarrā*). *Esk*. Keder, sıkıntı. || Belâ, şiddet, zorluk. *Eşanl*. DARRA. (M)

ZARSI sıf. (*zar*'dan *zar-sı*). Anat. Zar ve aponevroz tabiatında olan: *Zarsı doku*. || Zar görünüşünde olan.

— Zool. Zar tabiatında olan. (Özellikle eklemli hayvanlarda kabuğun çeşitli sert ve katı kısımlarını birleştiren, genellikle renksiz ve yumuşak parçalara denir.) || *Zarsı kanatlar*, elitralar gibi sert ve katı olmayan kitinleşmemiş kanatlar. (Zarkanatlıların dört kanadı da zarsıdır; düzkanatlılarla eşkanatlıların üst kanatları yarı zarsı, heteroptera takımındakilerin ise hemelitralarının yarısı zarsıdır.) [L]

ZART i. [Yalnız *zart zurt etmek* deyiminde kullanılır]. *Zart zurt etmek*, kendini önemli bir kişi olarak göstermek için yüksekten konuşmak, atıp tutmak, bağırıp çağırmak. (M)

ZARTA i. (ar. *żarṭa*). Yellenme.

— DEY. *Zartayı çekmek*. *Argo*. Ölmek. (M)

ZARURET i. (ar. *żarūret*). *Esk*. Zorunluluk, çaresizlik: *Nihayet, «Peki!» demek zaruretini gördü* (Vâ-Nû). || Yoksulluk, fakirlik, sıkıntı: *Öbür tarafta belki yine zaruret, sefalet, fakat bunun da başka bir tesellisi, başka bir cazibesi yok muydu?* (R.N. Güntekin). || *Bi-z-zarure*, zorunlu olarak, çaresiz, ister istemez.

— Ed. *Esk*. *Zarureti vezn*, nazımda, ölçünün gerektirdiği imale, zihaf v.d. değişikliklere verilen ad.

— Huk. *Esk*. Yasaklanmış bir hususun işlenmesini haklı kılan özür, ruhsat. (M)

ZARURİ sıf. (ar. *żarūret*'ten *żarūrī*). *Esk*. İster istemez olacak olan, mecburî, zorunlu: *Dün de küçük bir rahatsızlığın verdiği zarurî yorgunlukla başbaşa otururken, içeriye bir kadınla bir erkek girdi* (B. Felek). || *Emr-i zarurî*, yapılması zorunlu olan iş.

— Huk. *Zarurî geçit hakkı*. Bk. GEÇİT. || *Zarurî giderler*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. İştirak halinde ve müşterek mülkiyetle kat mülkiyetinde, ortak malın korunması için yapılması gerekli masraflar *zarurî giderler* adı altında toplanır. Ortakların hepsi bu masraflara, payları oranında katılmak zorundadır. Ancak, taraflar anlaşma ile katılma payını başka şekilde de düzenleyebilirler. Müşterek mülkiyette ortaklardan biri, yapılması zarurî olan bir gideri ödemişse, ötekilere rücu ederek, payından fazla ödemiş olduğu kısmı onlardan geri alabilir. Kat mülkiyetinde de, kat maliklerinin hepsi, ana gayrımenkul için yapılması gerekli olan zarurî giderlere katılmak zorundadır. Maliklerden hiç biri, yapılan şeyden yararlanmadığını ileri sürerek, gidere katılmaktan kaçınamaz. Zarurî giderden kendi payına düşen masrafı ödemeyen kat malikine karşı, öteki kat maliklerinden biri veya yönetici, dava yoluna başvurabilir ve icra takibine girişebilir. (M)

ZARURİYAT çoğl. i. (ar. *żarūrī*'den *żarūriyyāt*). *Esk*. İster istemez olacak olan işler, mecburî, zorunlu işler: *Dediler: Zaruriyat-ı Asitane'den ziyade kalsa bizden kalur mu?* (Fuzulî). [M]

ZARURİYE sıf. (ar. *żarūrī*'den *żarūriyye*). *Esk*. Zarurî, zorunlu. || *İhtiyacat-ı zaruriye*, yaşamak için gerekli, vaz geçilmez şeyler. || *Masarif-i zaruriye*, kaçınılmaz, zorunlu masraflar, giderler.

— Mant. *Esk*. *Zaruriyei mutlaka*, mutlak zorunluk. (M)

ZARY, Polonya'da (Zielona Gora voyvodalığı) şehir, Lausitz Nysa'sı ile Bobr vâdilerinin arasında; 6 000 nüf. Linyit işletmesi. Önemli dokuma (yün ve pamuk) sanayii. Porselen. (L)

ZARZAİTİN, Cezayir Sahrası'nda (Vahalar idare bölgesi) yer, Ecele'nin kuzeyinde. Çok düşük fiyatla petrol işletilmesine imkân veren yataklar. (L)

ZARZİS, Güney Fas'ta (Medenin ili) komün, El-Kantar yarımadasında, Cerba adasının yakınında; 10 800 nüf. Zarzis, eski roma şehri *Gergis*'in yerinde kurulmuş. Artezyen kuyuları, sarnıçlarla sulanan hurma ve zeytin ağaçlarıyle çevrili modern bir şehirdir. Tuzlalar. Sünger avcılığı. (L)

ZAR ZOR blş. zf. Zorla, istemeye istemeye: *Okula zar zor gidiyor*. || Güçlükle, kıt kanaat, dara dar: *Zar zor geçinebildiklerine bakmaz, halk içine de pek karışmak istemezler* (M. Ş. Esendal). [M]

ZARZUELA i. (ing. k.). İspanyollara has müzik tarzı: şarkı ve sözün birbirini izlemesiyle nitelenir.

— ANSİKL. XVII. yy.da imparator sarayı için Calderon de la Barca tarafından yaratılan Zarzuela, o zamanlar iki perdeden meydana gelirdi. XVIII. yy.da halk üslûbuna kaydı ve librettocu Ramon de la Cruz tarafından tek perde haline getirildi. XIX. yy.da akım yeniden canlandı ve bazı operalar zarzuela haline getirildi. (L)

ZASKAR veya **ZANSKAR,** Himalaya'da kütle, Hint Keşmir'inde, Büyük Himalaya'nın kuzeyinde, İndus'un yukarı vâdisini ve Ladakk'ın güneyinde, Suro ve Satlec arasında; 7 026 m. (L)

ZAT sıf. (ar. *żū*'dan). *Esk*. Sahip olan (kadın). || Birçok tıp teriminde iltihaplı hastalık, biyoloji ve fizik terimlerinde de *-lı, -li* ve *-giller* anlamlarını veren bileşik kelimeler yapar. || *Zat-ül-vehud*, içinde odun, kömür v.b. yakılan kap. || *Zat-ün-nitakayn*, Ebubekir'in kızı Esma'ya Hz. Muhammed tarafından verilen lakap. || *Zat-üz-zevc*, kocalı kadın.

— Anat. *Esk*. *Zatür-reseyn*, insan gövdesinde biri kolda, diğeri uylukta olan iki kas sınıfı. || *Zatür-rüusı selâse*, uç tarafı üçe ayrılan, biri kolda diğerleri uylukta olan iki kas sınıfı. || *Zatüş-şerafetis-selâse*, kalbin sağ tarafında karıncık ile kulakçık arasındaki kapakçık. || *Adalei zatür-rüusi selâse*, üç başlı kas.

— Astron. *Esk*. *Zatül-kürsî*. Bk. ZATÜL-KÜRSİ.

— Biyol. *Esk*. *Zatül-cisneyn*, iki cinslilik.

— Bot. *Esk*. *Zatül-esmar*, meyveli. || *Zatül-filka*, gelişmesi çekirdek ayrılmasıyle olmayan bitki. || *Zatül-filkateyn*, ikiçenekliler. || *Zatül-ilkahı hafiye*, aşılanması çiçeksiz olan bitkiler. || *Zatül-ilkahı hafiyei hücreviye* (veya *zatül-ilkahı hafiyei viaîye*), aşılanması damar içinde olan çiçekler. Damarlı çiçeksizler. || *Zatül-ilkahiz-zahire*, aşılanması çiçek ile olan bitkiler. || *Zatüz-zehreteyn*, iki çiçekli bitkiler.

— Ed. *Esk*. *Zatül-metali*, ikiden fazla matlaı olan gazel veya kaside.

— Fels. *Esk*. *Zatül-cinseyn*, ikicinslilik.

— Fiz. *Esk*. *Zatül-hareke*, kendi kendine hareket eden, otomatik. || *Zatül-harekiyet*, otomatizm.

— Jeol. *Esk*. *Zatül-elvan*, birkaç renk gösteren saydam maden. || *Zatül-levneyn*, iki renk gösteren saydam maden.

— Tıp. *Esk*. *Zatül-asabı basarî*, göz sinirleri iltihabı. || *Zatül-azm*, kemik dokusu iltihabı. || *Zatül-cefn*, göz kapağı iltihabı. || *Zatül-cenb*. Bk. ZATÜLCENP. || *Zatül-husye*, husye iltihabı. || *Zatül-karniye*, gözün kornea tabakası iltihabı. || *Zatül-kasabatı şa'riye*, nefes borusunun iç yüzey iltihabı. || *Zatül-kebed*, karaciğer iltihabı. || *Zatül kilye*, böbrek iltihabı. || *Zatül-kilyei zülâlî*, böbrek iltihabıyle idrarda albümin olması. || *Zatül-cefn*, göz kapağı iltihabı. || *Zatül-mafsal*, eklem iltihabı. || *Zatül-mebiz*, kadında yumurtalık iltihabı. || *Zatül-mehbil*, kadında dölyolu iltihabı. || *Zatül-mesane*, sidik torbası iltihabı. || *Zatül-meşime*, gözde damartabaka iltihabı. || *Zatül-mültehime*, göz kapağı ile göz yuvarlığı arasındaki zarın iltihabı. || *Zatül-ukad*, beze iltihabı. || *Zatül-üzni dahilî*, içkulak örtüsü iltihabı. || *Zatül-üzni haricî*, kulak deliği derisi iltihabı. || *Zatül-verid*, toplardamar iltihabı. || *Zatür-rahim*, rahim iltihabı. || *Zatür-rie*. Bk. ZATÜRREE. || *Zatüs-sehaya*, beyin zarları iltihabı. || *Zatüs-sehayayı dernî*, beyin zarları iltihabının yaptığı beyin veremi. || *Zatüs-sıfak*, karınzarı iltihabı, peritonit. || *Zatüs-sıfakı nifasî*, lohusa peritoniti. || *Zatüs-simhak*, kemik zarı iltihabı. || *Zatüs-sulbe*, gözde dış tabaka iltihabı. || *Zatüş-şebekiye*, gözün ağtabakası iltihabı. || *Zatüş-şegaf*, kalp zarı iltihabı. || *Zatüş-şiryan*, atardamar iltihabı. || *Zatüt-tabl*, kulakzarı iltihabı.

— Zool. *Esk*. *Zatül-cildi azmî*, derileri kemikleşmiş balıklar sınıfı. || *Zatül-efvahil cenbiye*, köpekbalığı v.b. balıkların sınıfı. || *Zatül-ercülil-batniye*, karındanbacaklılar. || *Zatül-ercülil-cezriye*, köktenbacaklılar. || *Zatül-ercülil-keffiye*, perdeayaklılar. || *Zatül-ercülil-kesire*, çokayaklılar. || *Zatül-ercülil-mafsaliye*, eklembacaklılar. || *Zatül-ercülil-meşkuka*, çataltırnaklılar. || *Zatül-ercülir-re'siye*, baştanayaklılar. || *Zatül-esabiil-müfrede*, tektırnaklılar. || *Zatül-esabiil-müzdevice*, ayakları eşit parmaklı iri hayvanlar. || *Zatül-eydil-erbaa*, dört elli hayvanlar. || *Zatül-ezfar*, parmakları ayrı veya pençeli hayvanlar. || *Zatül-fıkarat*, omurgalılar. || *Zatül-galsamei-daime*, şeklini değiştirmeyen kurbağa. || *Zatül-haraşi-fil-müşa'şaa*, cildi kemiksi balık sınıfı. || *Zatül-hufeyrei re's*, yirmi metre uzunluğundaki tenya. || *Zatül-hurtum*, hortumlular. || *Zatül-izamit-tamme*, eklemleri tamamen kemikleşmiş balıklar sınıfı. || *Zatül-kasabat*, trakeliler. || *Zatül-kisi*, keseliler. || *Zatül-kurunil-mücevvefe*, başboynuzlular. || *Zatül-kurunis-sakıta*, geyik, karaca gibi boynuzları zaman zaman düşen hayvanlar. || *Zatül-lisan*, avustralya kirpisi. || *Zatül-miskab*, tekdelikliler. || *Zatüs-sedaya*, memeliler. || *Zatüs-sedayayı bahrive*, deniz memelileri. || *Zatüs-sukabat*, delikliler. || *Zatüs-sukabatı gayrı müşa'ara*, madraporalar. || *Zatüt-tenefüsil-müzdevic*, hem suda hem karada yaşayan hayvanlar. (M)

ZAT i. (ar. *ẕāt*). Kimse, kişi: *Peder merhumun dostlarından Musa Bey adında bir zatın oğlu vardı... Haylâzca bir şeydi...* (B. Felek). || *Esk*. Kendi, öz. || Cevher, asıl.

— *Esk*. *Zat-ı âli*, «yüksek kişi» anlamında saygılı hitapta kullanılır: *Oyundan evvel zatı âlinize söyleyecek sözlerim var* (H.R. Gürpınar). || *Zat-ı devlet*, devlet sahibi olan yüce kişi. || *Zat-ı şahane*, padişaha hitapta veya ondan bahsederken kullanılır. || *Zat-ı şerif*, kutsal kişi: *Çünkü bir zatı şerifin tür-*

besi vardı (Ömer Seyfeddin). || *Zat-üs-südur,* yürekte gizli olanlar. || *Bi-z-zat.* Bk. BİZZAT. || *Hadd-i zatında.* Bk. HAD.

— Huk. *Zat işleri.* Bk. ÖZLÜK *işleri.*

— Huk. *Esk. Zatül-beyn,* iki kişi arasındaki düşmanlık. (M)

ZATEC, Çekoslovakya'da (Kuzey Bohemya bölgesi) şehir, Ohre'nin kıyısında; 20 000 nüf. Zatec, Çekoslovakya'da şerbetçiotu üreticiliğinin merkezidir. (L)

ZAT el-SAVARİ, Araplarla Bizanslılar arasında yapılan bir deniz savaşının geçtiği yer. Arap kumandanı Abdullah bin Sâd, bu savaşta bizans donanmasını yok etti (652). [M]

ZATEN zf. (ar. *ẕāten*). Aslında, esasen, kaldı ki: *Başladık yemeğe. Eh fena değil; Ben zaten kompostoyu severim* (B. Felek). || *Esk.* Bizzat. (M)

ZATÎ sıf. (ar. *ẕātî*'den). *Esk.* Kişiye değgin, kendine özgü, özel: *Zatî eşya.* || Cevhere, asla ait.

◆ **Zatiye** sıf. *Esk.* Zatî'nin dişili. (M)

ZATİ zf. (ar. *ẕāt*'tan *ẕātî* > *zati*). *Halk dili.* Zaten, esasen: *Ortalık daha kapkaranlıktır. Bu akşam zati geç kaldık* (S. F. Abasıyanık) [M]

ZATİ i. Hindistan'dan Malezya'ya kadar yaygın maymun.

— ANSİKL. *Zati*'ler macacus cinsinden maymunlardır. Siyam, Birmanya ve bütün İndonezya'da bulunan bu maymunun rengi esmer-yeşildir; örnek türü şapkalı maymun (*Macacus Sinicus*) ise esmer postludur; tepesinde bir tutam saç bulunur. Güney Hindistan'da yaşar. (L)

ZÂTÎ, türk şairi (Balıkesir 1471-İstanbul 1546). Memleketinde bir süre çizmecilik yaptıktan sonra, Bayezid II döneminde İstanbul'a geldi. Bayezid II, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman dönemlerinde, devlet büyüklerine yazdığı kasidelerle geçindi. Yaşlılık yıllarında Beyazıt camii avlusunda fal baktı ve muska yazdı. Dükkânı bütün şairlerin uğrağıydı. Genç şairlere dersler verdi ve onların yetişmesine çalıştı. Devrinde üstat olarak kabul edilen Zâtî, sonraları unutuldu. Baki'nin yetişmesinde Zâtî'nin önemli yeri vardır. (*Şem ü Pervane* [Mum ve Pervane] ve bir şehrengiz*i (*Edirne Şehrengizi*) ile *Divan'ı* vardır. (M)

ZÂTÎ (Süleyman), **Şeyh** — denir, türk şairi (Gelibolu, ?-Keşan 1738). Bursalı halvetî şeyhi İsmail Hakkı Efendinin dergâhında bulundu. Keşan'a yerleşerek orada bir halvetî zaviyesi kurdu. Ömrünün sonuna kadar bu zaviyede kaldı. Zâtî, şiir ve nesirlerinde tasavvuf konularını işledi. Bir *Divan*'ı vardır. (M)

ZATİYAT çoğl. i. (ar. *ẕātî*'den *ẕātiyāt*). *Esk.* Kişiye ait şeyler. (M)

ZATOKA GDANSKA (Gdansk körfezi), Polonya kıyısında derin körfez, iç kısmında Polwysep Hel kum kancası uzanır. Vistül'ün bir delta ile döküldüğü körfezde, deltanın doğu kolu Nogat, Zalew Wislany denizkulağında («Vistül denizkulağı») son bulur. Gdansk körfezi Polonya'nın denize açılan en büyük kapılarından biridir. Kıyılarında denizciliğin çok geliştiği şehirler kurulmuştur: Gdynia, Sopat, Gdansk grubunun nüfusu 500 000'i bulur. (L)

ZATOPEK (Emil), çekoslovak uzun mesafe koşucusu (Prag 1922). 1951'de bir saatte 20,052 km koşarak yeni bir dünya rekoru kırdı. 1952 Olimpiyatlarında 5 000 metre, 10 000 metre ve maratonda şampiyon oldu. (L)

ZATÜLCENP blş. i. (ar. *ẕāt* ve *cenb*, yan > *ẕāt-ül-cenb*). Akciğer-göğüs zarının iltihabı. *Eşanl.* PLÖREZİ. SATLICAN.

— ANSİKL. *Zatülcenp,* had veya müzmin, kuru veya sulu olabilir. Klinik bakımdan: 1. toplanan sıvının tabiatına (serözfibrinli, cerahatlı, kanlı); 2. oluş sebebine (tüberküloz, kangren, kanser, streptokoklar, stafilokoklar, grip, romatizma); 3. toplanan sıvının yerine ve çokluğuna (çift taraflı, diyaframa doğru, loplar arası); 4. hastanın genel durumuna (çocuklarda, ihtiyarlarda, kalp hastalarında görülen zatülcenpler) göre çeşitli şekillere bürünür.

Had zatülcenp'in tipik şekli bir soğuk algınlığından sonra meydana çıkan serofibrinli zatülcenptir; bu tip tek başına görülebildiği gibi genel bir hastalığın (tüberküloz, grip v.b.) komplikasyonu olarak veya bir zatürree ile beraber de görülebilir. Hastalık titreme, ateş ve bir yan ağrısıyle başlar; ağrı şiddetli olduğu zaman nefes alma zorlaşır. Göğüs kafesi genişleyebilir ve toplanan sıvı çoksa kalp yer değiştirebilir. Erişkinde çocuk ve ihtiyara nazaran pronostik daha iyidir, fakat her şey zatülcenbin sebebi ile hastanın dayanıklılığına bağlıdır.

Tedavi, dinlenme, yatıştırıcı, ağrı ve öksürük kesici ilâçlar ve antibiyotikler vermekten ibarettir. Araştırıcı bir ponksiyon sıvının tabiatı hakkında bilgi verir; boşaltıcı ponksiyon (torasentez) büyük miktarda sıvı toplandığı hallerde gereklidir. Tüberküloz tabiatlı serofibrinli zatülcenbin nekaheti her zaman uzundur ve hekim gözetimine ihtiyaç gösterir.

Cerahatlı zatülcenp'lerde boşaltıcı ponksiyonlara ihtiyaç vardır; bunları antibiyotiklerin şırınga edilmesi takip eder; bazen cerrahî müdahale de gerekebilir.

— Vet. *İlkel had serofibrinli zatülcenp,* özellikle atlarda görülür; her zaman çift taraflıdır ve genellikle bir soğuk algınlığı sonucu olur. *İkincil had zatülcenp* (semptomatik zatülcenp) genel bazı intanî hastalıkların belirtilerindendir (atlarda sakağı, gevişgetirenlerle domuzlarda pastörelloz) ve çok daha sık görülür. Müzmin zatülcenp boynuzlugillerde, etçillerde çoğu zaman tüberküloz tabiatındadır. Cerahatlı ve müzmin zatülcenp aktinomikoz halinde, köpek ve kedide görülür. (L)

ZATÜLKÜRSİ blş. i. (ar. *ẕāt* ve *kürsî*'den *ẕāt-ül-kürsî*). Astron. *Esk.* Altıkardeş takımyıldızı; *Kasiepeia* veya *Kassiopeia.* (M)

ZATÜRREE blş. i. (ar. *ẕāt* ve *ri'e* > *ẕāt-ür-ri'e*'den). Akciğer özekdokusunun iltihaplanması. *Eşanl.* PNÖMONİ.

— ANSİKL. *Zatürree* Talamon-Fraenkel pnömokokundan ileri gelen ve akciğerin bütün bir lobunu saran intanî bir hastalıktır. Başlıca şekli gençlerde ve genç yetişkinlerde görülen had lop zatürreesidir. Hastalık şiddetli bir titremeyle birdenbire başlar, meme hizasında böğürde batma şeklinde bir ağrı duyulur, ateş 40°C'a çıkar; nefes darlığı ve öksürükle birlikte, sonradan pas rengini alan sarımtırak bir balgam başlar; bu balgam zatürreenin özel belirtisidir. Hastalığın oturma devresinde batıcı ağrı ve nefes darlığı azalır, fakat öksürük, balgam ve ateş devam eder; nabız hızlıdır; dudaklar uçuklar; genel bir halsizlik (bazen hezeyan hali) görülür. Dokuzuncu gün «kriz» başlar ve bütün belirtiler birden hafifler, bol sidik boşalır: hasta nekahat devresine girer. Zatürree, kişinin mukavemet azlığına veya mikrobun kuvvetine bağlı olan ve hastalığın sonucunu kötüleştiren ihtilâtlar gösterebilir: cerahatlanmaya doğru gidiş, irinli zatülcenp, endokardit, perikardit, peritonit, menenjit gibi.

Çocuk zatürreesi, kısa sürer (beş altı gün), balgamsızdır, batıcı ağrı karındadır; belirtiler arasında özellikle ihtilâç ve menenjit tepkileri bulunur; genellikle tehlikesizdir.

İhtiyar zatürreesi, çoğu zaman belirtisizdir, bazen gezici olur, fakat yaptığı kuvvetsizlik ve kalp yetersizliğinden ötürü tehlikeli olmakta devam eder.

Alkolik zatürreesi genel belirtilerin şiddeti ve sinirsel belirtilerle (delirium tremens) tanınır.

Gebe kadın zatürreesi, düşüğe sebep olabilir.

Tedavi bir zamanlar yatakta tam dinlenme, kuvvetlendirici, öksürük kesici, ateş düşürücü ilâçlarla sağlanırdı; hastalık normal olarak hiç bir iz bırakmayacak şekilde iyileşmeye doğru giderdi. Bugün antibiyotik ilâçların kullanılması sağlam kişilerde genel belirtileri (ateş, takatsizlik, iştahsızlık) 48 saat içinde yok ederek zatürreenin sonucunu değiştirmiş ve kısaltmıştır. İhtiyarlarda ve hasta kişilerde de (diyabetli, zayıf, alkolik) hastalığın önemini çok azaltmıştır. (LM)

Zauberlehrling (DER) [Büyücünün Çırağı], Goethe'nin baladı (1797). Bir büyücünün çömezi bir süpürgeyi canlı yaratık haline getirir ve bir banyoyu doldurmak için su taşımakla görevlendirir; ama büyü sözlerini hatırlamasına karşılık, büyüyü bozacak sözleri unutur ve aralıksız getirilen sular evi basmaya başlar. Büyücünün dönüşü, işi yoluna koyar. Bu manzume, kuruluşu ve çok âhenkli biçimiyle Goethe'nin klasik sayılan eserlerindendir. — Goethe'nin baladı üstüne, Paul Dukas *l'Apprenti Sorcier* (1897) adlı bir senfonik scherzo yazdı. (L)

ZAUNER (Franz Anton, VON— baronu), avusturyalı heykeltıraş (Untervalpatann, Tyrol 1746-Viyana 1822). Viyana'da birçok anıt ve özellikle Josef II'nin atlı heykelini yaptı. Viyana akademisinde profesör oldu (1784). [L]

ZAVABIT çoğl. i. (ar. *żābıṭa*'dan *żavābıṭ*). *Esk.* Kurallar, usuller. || *Zavabıt-ı idare,* yönetim kuralları. || *Zavabat-ı nahviye,* sözdizimi kuralları. (M)

ZAVALLI sıf. (ar. *zevāl* > türk. *zeval-li*'den). Acınacak kadar kötü durumda olan, acı çeken, mutsuz: *Sen inmedin, seni indirdiler o mezbeleye / Sen ölmedin, seni öldürdüler, zavallı kadın;* (Tevfik Fikret). || Âciz: *Bunu idrak etmekten o kadar zavallı ve biçâreydi ki* (A. H. Tanpınar). [M]

ZAVALLILIK i. (*zavallı*'dan *zavallı-lık*). Zavallı olma hali, biçarelik: *Yalnız zavallılığın o kadarı insanın betine gidiyor* (N. Ataç). || Âcizlik: *İnsanlığın bütün zavallılığı buradadır* (R. N. Güntekin). [M]

ZAVATTİNİ (Cesare), italyan yazarı ve senaryocusu (Luzzara 1902). Bir süre gazetecilik ve tiyatro tenkitçiliği yaptı. Sonra, sinema ile ilgilendi ve A. Blasetti için *Quattro Passi tra le Nuvole*'nin senaryosunu (1942), De Sica için *I Bambini ci Guardano*'nun (1943) senaryosunu kaleme alarak kısa süre içinde gerçeki akımın başlıca nazariyecilerinden biri oldu. De Sica ile işbirliği yaparak, savaş sonrası italyan sinemacılığını büyük ölçüde etkiledi: *Sciuscia* (Kaldırım Çocukları) [1946]; *Bisiklet Hırsızları* (Ladri di Biciclette) [1948]; *Miracolo a Milano* (Milano Mucizesi) [1950]; *Umberto D* (1952). 1951'de en özentili tasarılarından biri (*İtalia Mia*) başarısızlıkla sonuçlandı. 1953'te Antonioni, Fellini, Lizzani, Maselli ve Risi'nin yönettikleri bir soruşturma -filimde (*Amore a la Citta*) Zavattini toplumsal ve gerçekçi bir sinemaya yöneldi. O sıralarda bir yazısında şöyle diyordu: «Tek düşüncem sinemayı romantik havasından kurtarmak. İnsanlara günlük hayatı, bir roman okurken duydukları zevki duyurarak öğretmek istiyorum». Başlıca eserleri: *I Poveri Sono Matti* (Yoksullar Delidir) [1937], *Toto il Buono* (1945); *Ipocrita 43* (1955), *Come Nasce un Soggetto Cinematografico* (Bir Sinema Senaryosunun Doğuşu) [1959]. (L)

ZAVDİTU (Yudit) [Addis- Abeba 1876-ay.y. 1930], Habeşistan imparatoriçesi (1916-1930), Menelik II'nin kızı. 1916'da tahttan indirilen yeğeni Yassu'nun yerine geçti, ölünceye kadar hükümdarlık yaptı, fakat gerçek iktidar, 1930'da «Haile Selasiye» adını alan naib prens Tafari'nin elindeydi. (L)

ZAVİDOVİÇİ, Yugoslavya'da (Bosna) şehir, Bosna vâdisinde; 10 200 nüf. Kereste sanayii. (L)

ZAVİL i. (fars. *zāvil*). Mus. Türk musikisinde beş yüzyıllık bir birleşik makam.

— ANSİKL. Mus. *Zâvil,* mahur ile nikrizden meydana gelir; genellikle kararda nikriz beşlisi gösteren bir mahurdur. Bu beşliyle rast (*sol*) perdesinde durur. Güçlü, her iki makamın da güçlüsü olan neva (*re*) perdesidir. Donanımına mahurun *fa* küçük mücennep diyezi yazılır. Nikriz beşlisi için nota içinde *do* bakıye diyezi, *si* bakıye bemolü kullanılır. Bu beşlide *fa* sesi yoktur. Genellikle inici olarak seyreder. Bu makama örnek olarak Zeki Mehmed Ağanın *Hafif Peşrevi,* Arif Mehmed Ağanın *Saz Semaisi,* İ. Hakkı Beyin *Devr-i Kebir Peşrevi,* Selim III'ün *Yürük Semaisi* gösterilebilir. (M)

Cesare ZAVATTİNİ

Yudit ZAVDITU

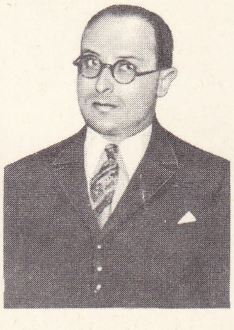
Jean ZAY

ZÂVİLİ İSFAHAN blş. i. (fars. *zâvilî İşfahan*). Mus. Türk musikisinde en az beş yüzyıllık bir birleşik makam. (Bugüne örneği kalmamıştır.) [M]

ZÂVİLİ SEGÂH blş. i. (fars. *zâvilî segâh*) Mus. Türk musikisinde en az beş yüzyıllık birleşik bir makam. (Bugüne örneği kalmamıştır.) [M]

ZAVİYE i. (ar. *zâviye*). Köşe: *Gecenin içinde, / O karanlıklar ki zaviyesi olmayan şekil, / O yıldızlar ki görünmez ve bizim değil* (F. H. Dağlarca). || *Mec.* Anlayış, görüş: *Hep ciddî zaviyeden görülmesi hayatı katı, tahammülü zor hatta acı bir hale getirir* (B. Felek).

— Astron. *Esk. Zaviyei semtiye,* başlangıç noktası bakımından kuzey yönüne bağlı ufkî düzlem üzerindeki açı. || *Zaviyei semtünnazir,* gözleyicinin gözünde başlangıç noktası ile yıldız yönünde meydana gelen açı. || *Zaviyei semtürres,* herhangi bir yıldızla başlangıç noktasının gözleyicinin gözünde meydana getirdiğ açı. || *Zaviyei şakuliye,* gözleyicinin bulunduğu noktadan geçen, ufuk düzlemine dikey olan düzlem içerisindeki iki nokta ile gözleme âletinin objektif merkezini meydana getiren açı. || *Zaviyei ufkiye,* bulunduğumuz ufuk düzlemi üzerinde gözleyiciliğini yaptığımız âletin mercek merkezi ile belli iki noktanın meydana getirdiği açı.

— Fiz. *Esk. Zaviyei sürat,* açısal hız.

— Tıp. *Esk. Zaviyei ayniye,* göz pınarı.

— Mat. *Esk.* Açı. || *Zaviyei hadde,* dar açı. || *Zaviyei kaime,* dik açı. || *Zaviyei merkeziye,* merkez açı. || *Zaviyei mücavire,* komşu açı. || *Zaviyei münferice,* geniş açı. || *Zaviyei mücesseme,* bir noktada birleşen üç ve daha çok düzlemin meydana getirdiği açı. || *Zaviyei müsteviye,* düzlem açı.

— Tasav. Bir sofunun ibadet için çekildiği tenha yer. || Küçük tekke. (Bk. ANSİKL.) || *Zaviye-nişin,* zaviyede oturan dervişlere verilen ad.

— ANSİKL. Tasav. *Zaviye*'ler, genellikle şehir ve kasabaların dışında, yol üzerlerinde kurulurdu. Anadolu'nun türkleşmesinde ve islâmlaşmasında önemli bir rol oynayan zaviyelerin osmanlı imparatorluğunun kuruluş devrinde dinî yönden olduğu kadar iktisadî ve sosyal yönden de çeşitli fonksiyonları vardı. Yeni bölgeler fethedildikçe buraya gelen gezici dervişler, yerleşme alanları dışında zaviyelerini kurdular ve bu bölgelerin türkleştirilmesine ve islâmlaştırılmasına çalıştılar. Bu ilk zaviyelerin en önemli özelliği, dinî bir kurum olmalarının yanında aynı zamanda gelip geçenlerin barınacakları, yiyip içecekleri birer sosyal kurum da olmalarıdır. Zaviyelerin birçoğu ayrıca bölgenin güvenlik ve düzenini korumak gibi bir görevi de yerine getiriyorlardı. Osmanlı imparatorluğunun kuruluşundan sonra zaviyelere vergi muafiyeti tanındı. Bunun yanında her isteyenin bu haktan yararlanmak için zaviye açmasını önleme bakımından bazı esaslar konuldu; zaviye kurmak isteyenin işinin ehli olması, zaviyenin kurulacağı yerin geçit noktalarından biri olması, gelen geçenin hizmetinin en iyi bir şekilde yazılması gibi. Bu şartlardan birine uymayan kimseden zaviyedarlık alınır ve devletçe başka birine verilirdi. Anadolu'da zaviyelerin kuruluşunda üç ana sebep vardır; 1. dinî inanç ve fikirleri yayma; 2. yolcuların bazı hizmetlerini görme karşılığında vergi muafiyetinden yararlanma; 3. boş topraklar üzerinde yerleşme ve bu toprakları canlandırarak gelirinden yararlanma. İmparatorluğun kuruluşundan önce ve ilk devirlerde zaviyelerin kurulmasında en önemli sebep dinî inanç ve fikirleri yaymaktır. Gezgin dervişler yeni fethedilen yerlerde kurdukları zaviyelerden devamlı batıya kayarak kendi örf ve âdetlerini, geleneklerini, dinî inançlarını yayıyorlar, böylece fethe çıkan ordulara öncülük ediyorlardı. (Bk. TEKKE.) imparatorluk, bütün Anadolu'yu ve Trakya'yı hükmü altına alınca zaviyelerin bu görevi azaldı. Buralarda yine dinî görevler yerine getiriliyor, âyin ve zikir yapılıyordu. Bunların yanında zaviyelere önemli bazı sorumluluklar yüklendi; gelen-geçene hizmet etmek, bölgenin güvenliğini korumak yani derbend vazifesi görmek (bk. DERBEND), ziyaretde kurulduğu toprakları işlemek. XV. yy.a kadar bütün bu görevleri bir arada yürüten zaviyeler, bu yüzyıldan sonra özelliklerini kaybederek birer misafirhane, asayişi koruyan bir derbend veya bir tarikatın âyinlerinin yapıldığı bir yer haline geldiler.

◆ **Zâviyeteyn** ikil. i. *Esk.* İki açı.

◆ **Zaviyevî** sıf. *Esk.* Zaviye ile igili. *Yeni.* Açısal. || *Zaviyevî sürat,* açısal hız. (M)

ZAVİYE (CEBEL), Suriye'de kütle, Gab'ın doğusunda; 935 m. Suriye düzlüğünün bir kubbe şeklinde yükselmesiyle meydana gelen kütle, bir fay sarplığıyla Âsi ırmağının vâdisine hâkimdir. (L)

ZAVİYEDAR i. (ar. *zâviye* ve fars. *-dâr* ekinden). Tasav. Küçük tekke şeyhi. (M)

ZAVİYETAN ikil. i. (ar. *zâviye*'den *zâviyetân*). Mat. *Esk.* İki açı. || *Zaviyetanı mütekabiletan,* ters açılar. || *Zaviyetanı mütekabiletanı dahiletan,* içters açılar. || *Zaviyetanı mütekabiletanı haricetan,* dışters açılar. || *Zaviyetanı mütevafıkatan,* yöndeş açılar. (M)

ZAVİYEVİ sıf. (ar. *zâviye*'den *zâviyevî*). Mat. *Esk.* Açı ile ilgili, açıya ait, açısal.

— Fiz. *Esk. Zaviyevî sürat* (veya *zaviye-i sürat*), açısal hız. (M)

ZAVURT i. [Yalnız *avurt zavurt* etmek deyiminde geçer]. *Avurt zavurt etmek.* Bk. AVURT. (M)

ZAWİERCİE, Polonya'da şehir (Katowice voyvodalığı), Warta'nın kaynağı yakınında; 37 300 nüf. Sanayi merkezi: yün ve pamuk iplikçiliği, camcılık, dökümevleri, kablo ve makine fabrikaları. (L)

ZAWOJA, Polonya'da (Krakow voyvodalığı) yazlık yer. Skawica'nın kıyısında; 6 200 nüf. (L)

ZAY (Jean), fransız siyasetçisi (Orléans 1904-Molles 1944). Radikal-sosyalist parti militanı idi. Milletvekili seçildi (1932 ve 1936). Leon Blum'un kabinesinde millî eğitim bakanı oldu (haziran 1936); eylül 1939'a kadar birbirini izleyen dört kabinede aynı görevde kaldı, önemli reformlar yaptı. (L)

ZAYA i. (ar. *żayāᶜ*). *Esk.* Kayıp olma, elden çıkma, yok olma. (M)

ZAY'A i. (ar. *żayᶜ*'dan *żayᶜa*). *Esk.* Terk edilmiş, boş bırakılmış yer. || Gelir getiren bina. || İşlenir arazi, tarla, küçük çiftlik.

— Huk. *Esk.* Üzerinde bina bulunmayan arsa. || Halka dağıtılmak için sipahibaşılara verilen toprakların hazineye ait menfaati. (M)

ZAYAN'LAR, Fas'ta yarı göçebe berberî kabilelerinden (Şanhaca) meydana gelen önemli konfederasyon. Zayan'lar koyun ve sığır sürülerini Orta Atlaslardaki yazlık otlaklardan, Orta Atlaslar Causse'undaki ve Mesata'nın orta yaylasındaki kış otlaklarına indirirler. Vâdide tarım yapar (arpa) ve halı dokurlar. Savaşçı Zayan kabileleri Fas'ta önemli rol oynadılar ve ancak uzun bir direnmeden sonra zapturapt altına alındılar (1921). [L]

ZAYBATSU i. Japonya'da tröst. (Bk. JAPONYA, MİTSUİ, MİTSUBİŞİ.) [L]

ZAYDAN (Djimdji), lübnanlı yazar (Beyrut 1861 - Kahire 1914). Arap tarihi üstüne yazdığı romanlardan çok, *İslâm Medeniyeti Tarihi* ve *Arap Edebiyatı Tarihi* adlı eserlerle tanındı. (L)

ZAYIF sıf. (ar. *żaᶜf* > *żaᶜif*'ten). Derisi altında az yağ ve et bulunan (insan, hayvan): *Kısa boylu, perişan, zayıf bir muallim içeri girdi, arkasında iki çocuk vardı* (Ömer Seyfeddin). || Fiziksel gücü düşük olan: *Çocuğun kolları zayıf.* || Sağlamlığı, dayanıklılığı az olan: *Zayıf ip. Zayıf yapı.* || Gücü, imkânı, kaynağı az olan: *Zayıf devlet. Zayıf hükûmet.* || Enerjisi, yoğunluğu, etkisi az olan: *Radyoda uzak bir istasyonun örtülüp açılan zayıf sesini dinler* (R. N. Güntekin). *Zayıf ışık.* || Bilgisi, yeteneği az olan: *Zayıf öğrenci. Zayıf ressam.* || Manevî ve zihinsel yönden güçsüz olan: *Zayıf ahlâk. Zayıf mantık.* || Önemli, güvenilir olmayan: *Zayıf bir ihtimal. Zt.* KUVVETLİ, GÜÇLÜ.

— DEY. *Zayıf nahif,* zayıf ve çelimsiz (kimse).

— Fonet. Kelimedeki veya ses grubundaki yeri, bozulma ve değişikliklere uğramasına elverişli bir ortam hazırlayan foneme denir.

— Kim. İyonlaşma derecesi düşük olan bir asit, bir baz ve genellikle bir elektrolit için kullanılır: *Karbonik asit zayıf bir asittir.* Bk. KUVVET.

— Leng. *Zayıf biçimler,* bükünlü dillerde gövdenin en yalın halini gösteren biçimler.

— Mad. oc. *Zayıf kömür,* uçucu madde oranı az olan (yüzde 10 ile 15) ve ateşte birbirine yapışmayan kömür: *Zayıf kömür, sanayide kullanılan mükemmel bir yakıttır.* (ML)

ZAYIFLAMA i. (*zayıflamak*'tan *zayıflama*). Zayıflamak eylemi.

— Elektr. Bir yayılma olayındaki bazı karakteristik büyüklüklerin uzayda gittikçe azalması.

— Tıp. Hastalık, besinsizlik veya rejimle şişmanlığın yavaş yavaş azalması.

— ANSİKL. Tıp. *Fizyolojik zayıflama,* beslenme yetersizliğine veya kıtlıktan ötürü bazı besin maddelerinin yokluğuna, yahut harcanan enerjinin yiyeceklerden sağlanan enerjiyi aşmasına bağlıdır. Zayıflama, başlangıç ağırlığının yüzde 10'unu geçmedikçe hiç bir belirti göstermez; hayvanların çoğunda ise devre devre zayıflama görülür.

Buna karşılık *marazî zayıflama*'nın alınan günlük yiyecek miktarıyle hemen hiç bir zaman ilişkisi yoktur. Ülserler, sindirim kanalı urları, ruhî iştahsızlık gibi doğrudan doğruya yeterli beslenmeyi engelleyen hastalıklar bu tanımlamanın dışındadır. Bu tip zayıflamada, diyabet, tüberküloz, kansızlık, nevrastenik veya ruhî durumlar, kanser v.b. hastalıklardan ötürü besinlerin yeterince soğurulamaması daha önemli bir etmendir. (L)

ZAYIFLAMAK geçz. f. (*zayıf*'tan *zayıf-lamak*). Zayıf hale gelmek, zayıf düşmek: *Yüzünün derisi, büsbütün kemiklerine sarılmış, birkaç saat içinde, sanki bir deri bir kemik denecek kadar zayıflamıştı* (Kemal Tahir).

◆ **Zayıflatmak** geçl. f. Zayıflamasına yol açmak, zayıf düşürmek. (M)

ZAYIFLATICI i. (*zayıflatmak*'tan *zayıflat-ıcı*). Zayıflatan.

— Telekom. Telekomünikasyonda, sesleri kaydetme ve yeniden üretme tekniğinde, güç, gerilim veya akım seviyesini ayarlamağa ya da belli bir seviye ile karşılaştırmağa yarayan düzenek.

— ANSİKL. *Zayıflatıcı*'ların en basiti potansiyometrelerdir; fakat potansiyometreler yerleştirildikleri devrenin empedansını değiştirdiği için, denkleştirilmiş prizli potansiyometreler ve prizlerden her birine seri bağlı uygun dirençler kullanarak bu mahzurun giderilmesi gerekir. Yüksek frekans devrelerinde, magnetik olarak bağlanmış zayıflatıcılar kullanılır. Bu cihazlarda, aralarındaki kuplaj katsayısı değişebilen iki ayrı sargı bulunur. Elektrostatik zayıflatıcılar da vardır; bunlar bir giriş kondansatörü, bir çıkış kondansatörü ve değişken bir kuplaj kandansatöründen meydana gelir. (L)

ZAYIFLATMA i. (*zayıflatmak*'tan *zayıflatma*). Zayıflamak eylemi.

— Mikrobiyol. Bir mikrobun veya mikrop toksininin tedaviye yararlı niteliklerini bozmamak şartıyle zehirleme gücünü yok etme işlemi: *Aşıyı ısıyle zayıflatma.*

— Seroloji. Bir serumu 56° C'ta ısıtarak içindeki tabiî tümleci tahrip etme işlemi. (L)

ZAYIFLIK i. (*zayıf*'tan *zayıf-lık*). Zayıf olma hali.

— ANSİKL. Fizyol. ve Patol. *Zayıflık* izafî bir kavramdır; genellikle bir insanın ağırlığı, aynı yaşta, aynı boyda ve aynı cinste normal bir insanın ağırlığına oranlanarak aradaki farkla ölçülür. Bu fark bazen çok büyük olabilir (kaşeksi durumu) ve yetişkinlerde yirmi-otuz kiloyu aşabilir. Çoğu zaman soydan geçme *bünye zayıflığı* ile *sonradan olan zayıflığı* ayırt etmek gerekir. Bünye zayıflığı, iyi bir sağlık durumuyle bağdaşabilir, hattâ şişmanlığa göre kişiyi hastalıklara karşı daha az duygun kılar.

Sonradan olan zayıflık, çok değişik sebep-

Foto. N.Y.T., Keystone (LAROUSSE)

lere bağlanabilir: sindirim kanalı ve bağlantılarının (karaciğer, pankreas) hastalıkları, had veya müzmin intanlar, diyabet, hipertiroidi, ruhî çöküntüye yol açan sinirsel hastalıklar, sıkıntı ve acılar, kötü tabiatlı urlar ve nihayet yetersiz bir beslenme. İştahsızlık ise birçok zayıflık halinin ana sebebidir.

— G. santl. Bir sanat eserinin yapılışında genişliğin ve bolluğun eksik oluşu: *Desenin, fırça vuruşunun zayıflığı.* || Oranların azlığı ve darlığı. (L)

ZAYİ sıf. (ar. *żiyāᶜ*'dan *żāyiᶜ*). *Esk.* Yitmiş, kaybolmuş, kayıp. || Mahvolmuş, yok olmuş, elden çıkmış. || Boş, faydasız, işe yaramaz. || *Zayi edilmek,* kaybedilmek, boşa geçirilmek: *On altı gün, bu suretle zayi edilmiş* (Atatürk). || *Zayi etmek,* kaybetmek, yitirmek: *Efendim! Bizim bekçi, tabancasını zayi etti* (B. Felek). *Bir nesle ki, eyyamı asırlarca vakayi, / Etmek ne demek, vaktini tarih ile zayi?* (M. Â. Ersoy). || *Zayi olmak,* kaybolmak, yok olmak, mahvolmak. || İ. Kaybolma; zarar, ziyan.

— ÇEŞ. DEY. *Zayi geçirmek. Esk.* (Hayatını, vaktini) Boş geçirmek. || *Zayiinden vermek,* kaybolan bir belgenin yerine kopyasını, suretini vermek. (M)

ZAYİAT çoğl. i. (*żāyiᶜ*'den *żāyiᶜāt*). *Esk.* Yitikler, kayıplar, elden çıkan şeyler: *Kıtaatın muharebe zayiatını süratle telâfi ihtiyacındayız* (Atatürk). || *Zayiat vermek,* kayba uğramak, zarar ziyan görmek. || *Zayiat verdirmek,* kayba uğratmak, zarar ziyan vermek.

— Ask. *Zayiat raporu,* silâhlı kuvvetlerde muharebe sırasındaki personel kayıplarına ait çeşitli bilgilerin toplanarak birleştirildiği rapordur. (Sürekli bir şekilde düzenlenen zayiat raporları geleceğe ait personel istekleri için önemli bir tutanaktır. Ayrıca bu rapor yardımıyla birliğin personel mevcudunun sürekli olarak takip ve kontrolu da sağlanır.) || *Zayiat tahmini,* muharebe sırasında herhangi bir birliğin personel subayı tarafından, gelecek günlere ait personel ihtiyaçlarının tespiti için yapılan personel kayıp tahminlerine verilen ad. (Birliğin personel subayı, muhtemel personel ihtiyaçlarını zamanında karşılamak, kıtasının personel ve dolayısıyle muharebe gücünü korumak amacıyle, sürekli olarak personel zayiat tahmini yapar. Zayiat tahminlerinde kullanılan adedî bilgiler ve zayiat hesaplanmasında, her muharebe çeşidine göre değişik zayiat faktörleri ve metotları kullanılır.) || *Zayiat tesiri,* mermilerin hedef üstünde yapmış olduğu tahribat oranına verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. Bir topçu mermisinin *zayiat tesiri*'ne etki eden faktörler, mermi ve hedefle ilgilidir. Mermiyle ilgili faktörler; silâhın çapı ve cinsi, tapasının türü, merminin parça tesiri özellikleri, düşüş açısı ve paralanma yüksekliğidir. Hedefle ilgili faktörler; hedefin cinsi, büyüklüğüne küçüklüğü, canlı veya cansız oluşu, personelin ve arazinin durumları, hedef bölgesindeki personelin örtüsü ve dağılışı v.b.dir. Atıştan önce bu faktörlerin çoğu, doğru olarak tayin edilip değerlendirilemez. Ancak zayiat tesirinin teknik olarak incelenmesi için esaslar elde etmek amacıyle tecrübe atışları yapılmış ve elde edilen sonuçlar, istatistik usullerle tahlil edilmiştir. Bu teorik bilgiler, hedefin basit, çabuk ve sistemli bir analizi ve eldeki silâhlarla en iyi atış yapma usulünün tayini için bir esas meydana getirir. (M)

ZAYİÇE i. (ar. *zeyc*'den fars. *zāyiçe*). *Esk.* Yıldızların belirli bir zamandaki yerlerini ve durumlarını gösteren çizelge: *Hattâ rahmetli üstadımın takvimlerine, arasıra çıkarttığı zayiçelere yazma kitaplarda bulduğu simya reçetelerine de pek kulak asmıyordu* (A. H. Tanpınar). || *(Birinin) Zayiçesine bakmak,* bir inanışa göre yıldızlara bakarak birinin geleceğini, talihini okumak: *Bir defteri karıştırdı; zayiçesine baktı* (Sabahattin Ali). [M]

Zazadin hanı, Konya - Aksaray yolunda, Konya'nın 20 km doğusunda Kavacık adlı yerde han. Selçuklu emîri Sadeddin Köpek tarafından yaptırıldı (1236). Avlulu ve dikdörtgen planlıdır. Ak ve kara mermerle işlenmiştir. Portalin üzeri mescittir. Avludan kışlık kısma geçilir. Hanın kuzey duvarı üç kademelidir. (M)

ZBARAJ, S.S.C.B.'de (Ukrayna S.S.C.) şehir, Gnyezna'nın (Siret'in kolu) kıyısında, Lvov'un doğusunda 6 000 nüf.; birçok kuşatmaya (özellikle başkaldıran Bogdan Hmelnitskiy kazaklarının kuşatması) direnen meşhur şatonun kalıntıları 1675'te fransız Desotel'in savunduğu şehir, Türkler tarafından alındı. (L)

ZBİNDEN (Julien François), isviçreli besteci (Rolle 1917). Cenevre'de Marie Panthès'ten, Neuchâtel'de H. Gerber'den ders gördü. Caz piyanosu olarak Lozan Radyosunun Müzik bölümünü yönetti (1956). Bir lirik eser (*Günlük Olaylar*) [1969], iki senfoni, konçertolar (piyano, keman, viyolonsel, trompet), koro eserleri (*Babil'de Bir Melek; Üç Köy Âyin Müziği*) piyano ve org parçaları, oda müziği besteledi. (L)

ZBOROV, S.S.C.B.'de (Ukrayna S.S.C.) şehir, Glowna Strypa'nın kıyısında, Lvov'un doğusunda. 1649'da Kazaklar ve Tatarlarla yapılan savaşın sonunda, Polonya kralı «Zborov anlaşması»nı burada imzaladı. (L)

ZBOROWSKİ (Leopold), polonyalı tablo satıcısı ve şairi (Varşova 1890'a doğru-Paris 1932). Birinci Dünya savaşı arifesinde Sorbonne'da edebiyat öğrenimi yapmak için Paris'e gitti Buna karşılık yetenekli genç ressamlara, özellikle Montparnasse'daki yabancı sanatçılarla ilişki kurarak onlara yardım etti ve bu ressamların en ünlü tablo satıcılarından biri oldu. Modigliani'nin sanatını değerlendirdi. Utrillo ve özellikle Kisling, Sontine ile ilgilendi. 1923'ten sonra doktor Barnes, Soutine'i bulunca Zborowski geçici bir refaha kavuştu ve 1927'de bir galeri açabildi. Modigliani, Zborowski ve karısının birçok portresini yaptı. (L)

ZBYLİTOWSKİ (Andrzej), polonyalı şair (1565'e doğr.-1608'e doğr.). Kral Etienne Bathory ve kral Sigismond III Vasa'nın hizmetine girdi. Sigismond III ile İsveç'e gitti (*İsveç Seyehati*). Övgüler ve idiller yazdı. Ama *Bir Taşra Soylusunun Hayatı* adlı şiirinde büyük beylerin lüks ve çılgınlıklarını eleştirdi. (L)

ZD'AR, Çekoslovakya'da (Güney Moravya bölgesi) şehir, Sazava'nın kıyısında; 40 000 nüf. 1950'den sonra hızla gelişen sanayi merkezi. Şato (kitap müzesi). [L]

ZDARSKE VRCHY, Çekoslovakya'da tepeler ve orta yükseklikte dağlar bölgesi. Çek-moravya sırtlarına bağlı olan Zdarske Vrchy, Brno havzasına hâkimdir. (L)

ZDUNSKA WOLA, Polonya'da (Lodz voyvodalığı) şehir, Lodz'un güneybatısında; 27 800 nüf. Demir dökümcülüğü. Tarım araçları fabrikası. Dokumacılık. Dericilik. (L)

ZE i. (ar. *ze*). Arap alfabesinin on birinci, osmanlı alfabesinin on üçüncü harfi. (*Ze* ebced hesabında 7 sayısını gösterir.) [M]

ZEA i. Mısırın ilmî cins adı. (Buğdaygillerden.) [M]

ZEA BERMUDEZ. Bk. CEA BERMUDEZ.

ZEAMET i. (ar. *zeᶜāmet*). *Esk.* Büyük tımar. || *Ashab-ı zeamet* (*zaim* veya *sipahi*), büyük tımar sahipleri.

— Mal. *Esk.* Yıllık geliri 20 000 - 100 000 akçe arasında olan ve esas olarak askerî bir görev karşılığı tahsis edilen dirlik. (Bk. ANSİKL.) || *Zeamet beratı,* zeametin verildiğini (tevcih) gösteren berat. || *Zeamet rüusu,* zeamet tevcihiyle ilgili olarak verilen belgeler. || *Ağır zeamet,* yıllık geliri 50 000 akçeden fazla olan dirlik. || *Bedeli zeamet,* zeamet sahibinin hakları, devletin lüzum gördüğü hallerde hazineye mal edilmesi üzerine, zeamet sahibine verilen aylık. (Bu hak zeamet sahibinin istekleri ile alınamazdı. Verilen aylık da zeametin bütün gelirinin ancak az bir kısmını teşkil ederdi. Zeamet sahibi görevini yapmazsa devlet, zeameti karşılıksız olarak alabilirdi.)

— ANSİKL. Mal. *Esk.* İslâmlığın başlangıcından itibaren, fethedilen arazinin rakabesi (kuru mülkiyeti) beytülmal denilen devlet hazinesine kalıyor; devlet de bu arazinin yalnız tasarrufunu kişilere bırakıyordu. Özel mülkiyete konu olmayan, fakat üzerinde halk tarafından ziraat yapılabilen bu topraklara, *mirî arazi* denirdi. Bu arazideki faaliyetten devletin harç alması masraflı bir teşkilâtı gerektirdiğinden Osmanlı devleti bu hakkı dirlik sahiplerine devretti. Dirlik adı verilen islâm türk toprak sisteminde dirliklerin kadrosu şöyle sıralanıyordu: has *zeamet,* tımar. Ayrıca, yurtluk ve ocaklıklar vardı. Tımar ve zeamet sahipleri askerî birer kumandan durumundaydı. Zeamet sahibi zeametin bulunduğu yerde oturmak, orada mülkî görevler yapmak, asker yetiştirmek ve hazırlamak zorundaydı. Zeametin en küçük sınırına *kılıç* denirdi. Meselâ, geliri 30 000 akçe olan bir zeametin ilk 20 000 akçesi kılıç, geri kalanı hisse adını alırdı. Zeametlerde kılıç tecezzi etmezdi; yani bir zeamet boş kaldığında, kılıç kısmı parçalanarak tımara çevrilemez, başkalarına tefviz veya başka zeamete yahut tımara katılmazdı. Hisselerin parçalanması ve başka birimlere eklenmesi mümkündü. Bir zeamet boşaldığı, yani sahibi kalmadığı zaman, boşalma sebebine bakılırdı: ölüm sebebiyle boşalmada, ölenin savaşabilecek yetenekte çocuğu varsa zeamet ona verilir; henüz küçük bir oğlu varsa, hizmet edebilecek duruma gelinceye kadar cebeli göndermek şartıyle tahsis, gene ona yapılırdı. Erkek evlâda verilen zeametin babasına tahsis edilmiş olanla aynı değerde bulunması gerekmezdi. Yalnız, babası şehit olanlara yapılan tahsis, tabiî şekilde ölenlerin çocuklarına verilen zeametten fazla olurdu. Osmanlı imparatorluğu toprakları içinde Bağdat, Basra, Mısır, Yemen, Habeş eyaletleriyle Halep ve Cezayiri Bahri Sefid eyaletlerinin bazı sancaklarında tımar ve zeamet yoktu. Zeametler, dirlik sisteminin hukuken kaldırıldığı 1839 Tanzimat fermanından önce de uygulamadan kalkmıştı. (M)

ZEAMETLİ sıf. ve i. (*zeamet*'ten *zeametli*). *Esk.* Büyük tımar sahibi (kimse).

—İda. *Esk. Zeametli çavuş,* Serhengânı Divanı Hümayun diye anılan divan çavuşlarından zeamet sahibi olanlara verilen ad. (M)

ZEAMİ (Yusaki Zaemon Dayu Motokiyo), japon tiyatro oyuncusu (1363-1443), Kanami'nin (1333-1384) oğlu. İkisi de, *no* oyuncusu olan Kanami ve Zeami bugünkü repertuvarın yarısından çoğunu yazan şogun Aşikaga Yoşimitsu tarafından korundular. Zeamî, ayrıca birçok tiyatro ders kitabı yazdı; bunlar, Kanze ailesinde elden ele geçti ve ancak 1910'da yayımlandı. (Başlıcası: *Kadenşio* [Sanat Çiçeğinin Aktarılışı Kitabı]) [L]

ZEASİT i. (fr. *zéasite*'ten). Miner. Opal çeşidi. (L)

ZEBAD i. (ar. *zebād*). *Esk.* Kalemis, misk || Misk kedisi. (M)

ZEBAN i. (fars. *zebān*). *Esk.* Dil, lisan. || Lûgat, lehçe. || *Zeban-aver,* sık sık dile gelen, çok söylenen. Düzgün akıcı söz ve şiir söyleyen. || *Zeban-dıraz,* dili uzun, geveze. Haddini aşarak konuşan, atıp tutan, küstah. || *Zeban-dırazî,* dil uzatma, atıp tutma. || *Zeban-gez,* dili keskin, acı konuşan. || *Ateş-zeban,* dokunaklı şiir veya söz söyleyen. || *Dü-zeban,* iki dilli. || *Ter-zeban,* hazırcevap.

— Anat. Dil. (M)

ZEBANE i. (fars. *zebān*'dan *zebāne*). *Esk.* Terazi v.b. âletlerin dil biçiminde olan kısmı, dili. || Alev, yalım. || *Zebane-keş,* alevli, yalımlı, alevlenen. || *Zebane-paş,* alev çıkaran, alev saçan. (M)

ZEBANİ i. (ar. *zebānī*). Cehennem bekçisi: *İnsana ne rahat, ne huzur verirdi. Bütün gün ölüm, cehennem, zebani konuşurdu* (H. E. Adıvar).

◆ **Zebaniyan** çoğl. i. *Esk.* Zebaniler. (M)

ZEBANZET veya **ZEBANZED** sıf. (fars. *zebānzeden,* söz söylemek'ten *zebānzed*). *Esk.* Konuşma sırasında alışkanlıkla sıkça kullanılan, çok söylenilen (söz), dil persengi. || Yaygın, çok bilinen, herkesçe kullanılan şekilde söylenen (söz): *Ol gûne zebanzed sözü kim bulmaya kadir* (Nabi). [M]

ZEBAR veya **ZİBAR,** Kuzey Irak'ta Musul livası içinde kent. Büyükzap'ın sağ kıyısının yakınındadır. Akra üzerinden Musul'a iyi bir yolla bağlanır. (M)

ZEBAYİH çoğl. i. (ar. *zebiḥa*'dan *zebā-*

zebra

yih). *Esk.* Kurbanlık hayvanlar. || Kurban edilmiş, kurban olarak kesilmiş hayvanlar. (M)

ZEBDANİ veya **ZABADANİ,** Suriye'de (Şam ili) şehir, Cebel el-Şarkî'de, Baradâ'nın kıyısında; 8 700 nüf. Sayfiye şehri. (L)

ZEBEDİ, Havarilerden Aziz Büyük Yakub ve İncil yazarı Aziz Yuhanna'nın babası, Meryem - Salome'nin kocası. Mesleği balıkçılıktı (Aziz Matta, IV, 21). [L]

ZEBELLÂ i. *Halk dili.* Pek iri, korkunç görünüşlü ve çirkin kimse: *Zebellâ gibi bir adam.* (M)

ZEBER i. (fars. *zeber*). *Esk.* Üst. || *Zeber-dest,* el üstünde bulunan veya tutulan; üstte olan, âmir, hâkim. Mahir. || *Zeber-destane,* âmirce, emredici bir tarzda. Becerikli kimseye yakışır yolda. || *Zeber-destî,* üstte bulunma, âmirlik. El üstünlüğü, beceriklilik, maharet. || *Zir ü zeber,* alt üst.

◆ **Zeberîn** sıf. ve zf. *Esk.* Üstteki. || *Leb-i zeberîn,* üst dudak. (M)

ZEBERCET veya **ZEBERCED** i. (ar. *zeberced*). *Miner.* Tabiî magnezyum ve demir silikat. *Eşanl.* KRİZOLİT.

◆ **Zebercedî** sıf. Zebercetle ilgili. || Zebercet renginde, fıstıkî (yeşil). [M]

ZEBH i. (ar. *zebḥ*). *Esk.* Boğazlama, keserek öldürme, kesme. || Kurban kesme. || *Zebh etmek,* kesmek. (M)

ZEBHİYE i. Bk. ZEPHİYE.

ZEBİB i. (ar. *zebîb*). *Esk.* Kuru üzüm. || Kurutulmuş incir. (M)

ZEBİD, Yemen'de şehir; Aden'den Mekke'ye giden yol üzerinde; 10 000 nüf. Keten, çivit otu ve kahve üreten bir bölgede, ticaret ve el sanatları (dokuma) merkezi.

● *Tarih.* İlk kuruluşu cahiliye devrindedir. Kuruluşundan itibaren çevrenin merkezi oldu. 631'de Müslümanların eline geçen Zebid, Hz. Muhammed'in ölümünden sonra ortaya çıkan yalancı peygamberlerin ayaklanmalarına katılmadı. Halife Memun burasını Ziyadîlerden Muhammed'e ikta olarak verdi. X. yy.ın sonlarına doğru kısa bir süre Karmatîler tarafından işgal edilen şehir, 1021 - 1159 yılları arasında Benu Necah Memlûklarının yönetiminde kaldı. Sonra Haricîlerin eline geçti. 1175'te Salâhaddin Eyyubî'nin gönderdiği kuvvetler Haricîleri buradan uzaklaştırdı. Zebid, 1229'da Resulîler, 1454'te Tahirîler ve 1516'da da Mekke şeriflerinin yönetiminde; 1536'dan itibaren osmanlı hâkimiyetine geçti. 1918'e kadar süren bu dönemde Zeydîler ve İdrisîler tarafından işgal edildi. (ML)

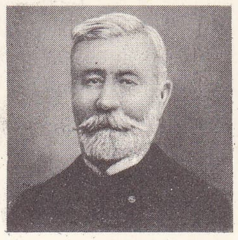

ZÉDÉ

zebu

ZEBİH sıf. (ar. *zebḥ*'ten *zebîḥ*). *Esk.* Kurban edilecek olan, kurbanlık (hayvan). || Kurban edilmiş, kesilmiş (hayvan). || İ. İbrahim peygamberin oğlu İsmail ile Hz. Muhammed'in babası Abdullah'ın ortak lakapları.

◆ **Zebiha** sıf. *Esk.* Zebih'in dişili. (M)

ZEBİR i. Bk. ZEBRA.

ZEBR i. (ar. *zebr*). *Esk.* Kitap. || Kitap defter yaprağı. || Yazı. || Yazma. || Söz. (M)

ZEBRA veya **ZEBİR** i. Ata benzeyen, derisi çizgili memeli hayvan.

— ANSİKL. *Zebra*'lar iki cinse ayrılır: *dolichohippus* ve *hippotigris.* Habeşistan ve Somali'de yaşayan Grévy zebrası (*Dolichohippus Grevyi*) birinci cinstendir ve eşeğinkine benzer özellikler taşır; üzeri toynaklarına kadar uzanan çok ince düzgün çizgilerle kaplıdır. Hippotigris iki altcinse ayrılır: a) dau denen dağ zebrası, yani esas zebra (*Hippotigris zebra*) anatomik bakımdan eşek özellikleri taşır, ama at gibi kişner; hartmann zebrası (*H. Hartmanae*) ötekinden daha büyüktür; üzerindeki açık renkli çizgiler de koyu renkli çizgilerden daha geniştir; Afrika'nın güneybatısında Damara ülkesinde yaşar; b) kuaga zebraları (*H. quagga*), düpedüz ata benzer; bunun da çeşitleri vardır: bohm zebrası (*H. guagga Bohmi*) [İngiliz Doğu Afrikası]; grant zebrası (*H. quagga Granti*) [Masai]; foa zebrası (*H. quagga Foai*), esas kuaga zebrası (*H. quagga quagga*); bu sonuncusunun sadece boyun kısmı çizgilidir. Zebranın gebelik süresi üç yüz gündür. (L)

ZEBRİNA i. Enidae familyasından, mekik biçiminde az çok uzun kavkılı, üzeri rengârenk ebrulu salyangoz. (Doğu-Güney Avrupa'da ve Ön Asya'da bulunur. Batı Avrupa'da yaşayan bir türü vardır.) [L]

ZEBRZYDOWSKİ (Mikolaj), polonyalı siyaset adamı (1553 - Krakow 1620). Moskova düklüğüne karşı açılan savaşlara katıldı, sonra Krakow starost'u (1585), krallık büyük mareşali (1596) ve Krakow kontu (1601) oldu. Jan Zamoyski'nin ölümünden sonra (1605), Hoşnutsuzlar partisinin yönetimini ele aldı. Sandomierz'de toplanan soylular, 1606'da ünlü bir «konfederasyon» kurdular ve başına Zebrzydowski'yi geçirdiler. Zebrzydowski, 1607'de krallık kuvvetlerine yenildikten sonra siyasî hayattan çekildi. (L)

ZEBU i. (hintçe k.). Gevişgetiren memeli hayvan; Tropikal Asya'da ve Madagaskar'da yaşar. (Boynuzlugillerden.)

— ANSİKL. *Zebu,* boynuzlu büyük bir hayvandır; omuz başında bir hörgücü vardır; burası bir yedek besin deposudur. Hayvan iyi beslenmediği zaman hörgüç yumuşar, pörsür. Irkına göre zebuların boyu değişiktir. Zebu çok eski zamandan beri Hindistan'da evcilleştirilmiştir; oradan Afrika'ya götürülmüş olsa gerektir; birçok afrika sığır ırkının atası da her halde odur: watusi ırkı, «dalgalı boynuzlu» çat ırkı. Sonra da Madagaskar'a geçmiştir. Orada sürüler halindedir. Malezya'da da vardır. (L)

ZEBULUN, İsrailin on iki kabilesinden biri; Filistin'in kuzeybatısında yer alan toprakları, doğuda Taberiye gölüne kadar uzanıyordu. (L)

ZEBULUN, Yakub ile Lea'nın on iki oğlundan biri; kendi adını taşıyan İsrail kabilesinin reisi. (L)

ZEBUN sıf. (fars. *zebûn*). *Esk.* Güçsüz, zayıf, âciz. || *Zebun etmek,* âciz bırakmak, zavallı hale getirmek: *Şîrler pençe-i kahrımda olurken lerzan / Beni bir gözleri âhuya zebun etti felek* (Yavuz Sultan Selim).

— DEY. (*Birinin*) *Zebunu olmak,* bir kimseyi çok sevmek, ona aşırı derecede düşkün olmak.

◆ **Zebunî** i. *Esk.* Zayıflık, âcizlik. (M)

ZEBUNKÜŞ sıf. (fars. *zebûn* ve *-küş,* öldüren'den *zebun-küş*). *Esk.* Zayıfa acımayan, âciz kimseleri ezen.

◆ **Zebunküşane** zf. *Esk.* Âcizleri, zayıfları ezen kimseye yakışır tarzda.

◆ **Zebunküşlük** i. *Esk.* Zayıfı ezme. (M)

Zebur, Davud peygambere indirilen kutsal kitap. İçinde Davud'un Tanrı'ya yakarışları, ilâhileri vardır. İbranî dilindeki aslı manzumdur *Mezamir-i Davud* da (Davud'un Mezmurları) denir. Tektanrıcı dinler döneminin ilk kitaplarından biri olan *Zebur,* doğruluktan şaşan, ahlâk kurallarını tanımayan, kötülüğe, günaha dalan yahudi kavmine Allah yolunu göstermek için indirildi. İslâm dininin ana kitabı olan *Kur'an'*a göre *Zebur,* sonradan değiştirildi. Tanrı tarafından gönderildiği gibi saklanmadı. Bütün dünya dillerine çevrilen *Zebur*'un içinde yer alan din konuları sonradan şairler, ressamlar ve heykeltıraşlar tarafından işlendi, birçok eserin ortaya konulmasına yol açtı. *Zebur*'da geçen bazı olaylar değişik nitelikte *Kur'an*'da da yer aldı. (M)

ZECCA (Ferdinand), fransız sinemacısı ve sinema yönetmenliğinin öncülerinden biri (Paris 1864-ay.y. 1947). 1900'den 1905'e kadar, oyuncu, senaryocu ve yönetmen olarak bir dizi kısa filim (dram ve komedi) çevirdi. İlk büyük başarısını *Histoire d'un Crime* (Bir Cinayetin Hikâyesi) [1901] ile kazandı. Öbür filimleri; bir çeşit gerçekçi sinemanın doğmasına yol açan *Les Sept Châteaux du Diable* (Şeytanın Yedi Şatosu) ve *Les Victimes de l'Alcoolisme* (Alkolizmin Kurbanları). Teknik alanda, özellikle filim hilelerinde, Zecca yeni sinema sanatına önemli gelişmeler sağladı. (L)

ZECCAC i. (ar. *zucâc*'dan). *Esk.* Cam eşya yapan zanaatçı. (M)

ZECCHİ (Adone), italyan bestecisi (Bologna 1904). Mici, Mattioli, Alfano'nun öğrencisi, bir oda müziği orkestrası ve bir madrigal topluluğu kurdu, Bologna konservatuvarında ders verdi. *Prelüdler,* orkestra için *Ricercare,* bir *Requiem* (1945), *Partita*'lar, oda ve filim müziği besteledi. (L)

ZECCHİNO i. (ital. k.; ar. *sekkah*'dan). Eskiden İtalya'da kullanılan altın para. (L)

ZECH (Paul), alman yazarı (Briesen 1881 - Buenos Aires 1946). Bonn, Heidelberg ve Zürich'te okudu, maden ocaklarında, fabrikalarda işçi olarak çalıştı, şoförlük yaptı. 1934'te Güney Amerika'ya göç etti. İzlenimciliğe bağlanan, sosyalist ve insancıl duygulardan ilham alan eserleri arasında lirik manzumeler (*Die Eiserne Brücke* [*Demir Köprü*], 1914; *Golgotha,* 1919), tiyatro eserleri (*Erde* [Toprak], 1925), romanlar ve hikâyeler (*Peregrins Heimkehr* [Gezginin Dönüşü], 1925; *Ich bin du* [Ben Senim], 1926) yer alır. (L)

ZECR i. (ar. *zecr*). *Esk.* Yaptırmama, yasaklama. || Zorlama, bir işi zorla yaptırma. || Zorla güç bir işte çalıştırma. || Eziyet etme. (M)

ZECREN zf. (ar. *zecr*'den *zecren*). *Esk.* Yasaklayarak. || Zorlayarak. || Zorla çalıştırarak. || Eziyet ederek. (M)

ZECRÎ sıf. (ar. *zecr*'den *zecrî*). *Esk.* Zorlayan, yasaklayan. || *Zecrî tedbir,* bir şeyi zorla yaptırmak için baş vurulan yol: *Ve hepsi birden babamın bu işi her türlü zecrî tedbire baş vurarak halletmesini istiyorlardı* (A. H. Tanpınar).

◆ **Zecriye** sıf. *Esk.* Zecrî'nin dişili: *İtilâf Devletlerinin muameleyi zecriye tatbik edeceklerine şüphe yoktur* (Atatürk). [M]

ZECRİYE i. (ar. *zecr* > *zecrî*'den *zecriye*). Mal. *Esk.* Alkollü içkilere konan vergi: *Müskirata dahi ifrat üzere istimaline, her tarafa intişarına mâni ağır bir zecriye vaz olunur* (Namık Kemal). [M]

ZED i. (fars. *zed*). *Esk.* Vurma, çarpma. || *Zed ü hurd,* savaş. (M)

—ZED sıf. (fars. *zeden,* vurmak'tan *-zed*). *Esk.* «Vurucu, vuran» anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar: *Gûş-zed,* kulağa çarpan, işitilen. (M)

—ZEDE sıf. (fars. *zeden,* vurmak'tan *-zede*). *Esk.* «Vurulmuş, çarpılmış, tutulmuş» anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar: *Âfet-ze-*

Foto Rollet, X (LAROUSSE)

de, felâkete uğramış. || *Belâ-zede*, belâya çarpılmış. || *Harik-zede*, yangına uğramış. || *Kaza-zede*. Bk. KAZAZEDE. || *Musibet-zede*, musibete, kazaya uğramış. || *Ser-zede*, başa gelmiş. || *Sevda-zede*, sevdaya tutulmuş. (M)

ZEDELEMEK geçl. f. (fars. *zede*'den türk. *zede-le-mek*). Berelemek, çürütmek: *Portakalları zedelemiş.* || Zarara uğratmak.

— Teknol. Bir mengene veya kıskaçla kuvvetli bir şekilde sıkarak, bir parçanın üzerinde iz bırakmak.

◆ **Zedelenmek** edilg. f. Berelenmek, hırpalanmak: *Fakat vücudu fazlasıyle zedelenmiş, yüzü mosmor kesilmiş, burnundan kan geliyordu* (H. R. Gürpınar). || Zarara uğramak. (M)

ZEDLİTZ (Joseph Christian, Baron VON), avusturyalı şair (Johannisberg şatosu, Avusturya Silezyası 1790-Viyana 1862). Önce subay oldu, sonra siyasete atıldı. Byron'un *Childe Harold* adlı eserini Almancaya çevirdi (1836), *Das Kreuz von Hellas* (Hellas'ın Haçı) [1828] gibi romantik manzumeleri sayesinde ün kazandı. Öbür eserleri: *Todtenkränze* (Cenaze Çelenkleri) [1828], *Waldfräulein* (Ormanların Kızı) [1843]. (L)

ZEEBRUGGE, Belçika'da (Batı Flandre, Brugge idare çevresi) liman şehri, Kuzey Denizi'nin kıyısında 10 km uzunluğunda bir kanalla Brugge'ye bağlı liman. Sayfiye merkezi. (L)

ZEEGERS veya **SEGHERS** (Geerard), flaman ressamı (Anvers 1591 - ay.y. 1651). İtalya ve İspanya'ya gitti, 1621'de Anvers'e döndü. Birçok dinî tablo yaptı ve Caravaggio ile Rubens'den etkilendi. (L)

ZEELAND («Deniz Ülkesi»), Hollanda'nın güneyinde, Escaut'nun ağızları tarafından aşılan il; 305 750 nüf. Merkezi, *Middelburg*. Zeeland iki kısımdan meydana gelir: kıta kesimi veya *Flaman Zeeland*'ı ile bir kısmı Doğu Escaut'nun kuzeyinde, öbürü güneyinde yer alan adalar veya eski adalar topluluğu. Deniz baskınlarına rağmen (1953 baskınından Zeeland büyük zarar gördü) kazanılan topraklar genişletilmektedir; daha şimdiden Sint Philisland, Zuid-Bevelan ve Walcheren kıtaya bağlanmıştır.

Çok güzel atlar, bol tahıl, şeker pancarı v.b. yetiştirilen bu bereketli topraklar üzerinde birçok köy kurulmuştur. Zeeland ayrıca balıkçılık, istiridye ve midye yetiştiriciliği ve turizmden büyük gelir sağlar. (L)

ZEEMAN (Pieter), hollandalı fizikçi (Zonnemaire, Zeeland 1865 - Amsterdam 1943). 1900'de Amsterdam üniversitesinde deneysel fizik profesörü. 1896'da bugün adını taşıyan olayı keşfetti. Elektron teorisini bütünüyle doğrulayan bu keşif, sonradan optikte ve gökfiziğinde çok yararlı gelişmelere yol açtı. 1915'ten 1918'e kadar Zeeman, Dopler-Fizeau olayını doğrulamak için, ışığın hareketli ortamlardaki yayılışını inceledi; bu araştırmaların sonuçları, bağlılık teorilerinin geçerliliğini ortaya koydu. (1902'de Lorentz ile birlikte Nobel Fizik ödülünü aldı.) [L]

ZEEMAN (Reinier NOOMS, — denir). Bk. NOOMS.

Zeeman alt seviyeleri, bir magnetik alan etkisiyle tedirginliğe uğramış atomda meydana gelen değişmiş enerji seviyeleri. Bir atom, genellikle değeri atomun bulunduğu duruma göre değişen bir M magnetik moment vektörünün karakterize ettiği bir mıknatıs gibi davranır. H magnetik alanının etkisine giren bir atomda, ilk W_o normal enerjisine, H ile M'nin aralarındaki etkiden meydana gelen enerji de eklenir. Bu magnetik enerji, H alanına göre M momentinin doğrultusuna bağlıdır ve iki vektörün skaler çarpımının, yani H ile M'nin H üzerindeki izdüşümünün çarpımının tersine eşittir.

Magnetik momentle momentom arasında atomun γ cayromagnetik oranının aracılığıyle kurulan bir bağ vardır; ayrıca momentomun izdüşümleri uzayda kuvantalaşma kanunlarıyle yönetilir. Buradan M'nin H üstündeki izdüşümünün $m\gamma\frac{h}{2\pi}$ değerlerini alabileceği sonucu çıkarılır; *m*, H'ye göre M'nin doğrultusunu karakterize eden magnetik kuvanta sayısıdır. Boyutsuz bir sayı olan *m*, duruma göre, ancak tam değerler veya $\frac{1}{2}$ değerini alabilir. Yalnız *m*'nin alabileceği iki yakın değer arasındaki fark daima birime eşittir.

Normal enerjiye eklenen magnetik enerji ile elde edilen toplam enerji $W_m = W_o - m\gamma\frac{h}{2\pi}H$'dır. Magnetik kuvanta sayısı *m*'nin her değeri için farklı bir enerji elde edilir. W_o seviyesi, ona yakın birtakım alt seviyelere ayrılır ve bunlara *magnetik alt seviyeler* veya *Zeeman alt seviyeleri* denir. Kuvanta sayıları *m* ve *m*+1 olan iki alt seviye arasındaki fark $W_m - W_{m+1} = \gamma\frac{h}{2\pi}H$'dir ve *m*'ye bağlı değildir; bu sebeple iki alt seviye orta seviyeden eşit uzaklıklarda bulunur. Bu alt seviyeler magnetik rezonans olayında ve Zeeman olayında (bir tayfta, bir çizgi yerine onun bileşenlerinin görülmesi) ortaya çıkar. (L)

Zeeman bileşenleri, ışık yayan atomlar şiddetli bir magnetik alanın etkisinde bulunduğu zaman, bir tayfta bir tek çizgi yerine görülen, birbirine çok yakın ve çok sayıdaki tayf çizgileri.

Magnetik alanın bulunmadığını kabul edersek atom tayfında, W_1 ve W_2 enerji seviyeleri arasında birinden diğerine geçişe tekabül eden ν_{12} frekanslı tayf çizgisi gözlenir, yani *h* Planck sabiti olmak üzere,

$$\nu_{12} = \frac{W_2 - W_1}{h}$$

bağıntısı vardır. Işık yayan atom, H magnetik alanın etkisine girdiği zaman W_1 ve W_2 enerji seviyelerinin yerini, bunlara tekabül eden γ_1 ve γ_2 cayromagnetik oranların tayin ettiği Zeeman alt seviyeleri alır. Bu durumda W_1 ve W_2 enerji seviyeleri arasında tek geçiş yerine, W_1 ve W_2 enerjilerinin alt seviyeleri arasında birçok geçiş meydana gelir; bunlara

$$\nu = \frac{W_2 - m_2\gamma_2\hbar H - W_1 + m_1\gamma_1\hbar H}{h} = \nu_{12} + (m_1\gamma_1 - m_2\gamma_2)\frac{H}{2\pi}.$$

frekansları tekabül eder. H magnetik alanının çok şiddetli olması halinde, tayfta, bu şekilde hesaplanan ν frekanslarına tekabül eden çizgiler birbirlerinden ayrılmış olarak görülür; bu çizgiler, normal halde ν_{12} frekansına tekabül eden çizginin iki yanında yer alır; bunlara normal çizginin Zeeman bileşenleri denir. Her Zeeman bileşenine tekabül eden ışık belirli bir şekilde polarılmıştır.

Bir eleme metodu, gözlenebilecek tayf geçişlerini $m_1 - m_2 = -1$, 0 veya $+1$ değerlerine göre sınırlar. $\gamma_1 = \gamma_2$ olduğu özel durumlarda mümkün olabilen geçişlere birbirinden farklı üç frekansın tekabül ettiği sonucu çıkar:

$$\nu_{12} - \gamma_1\frac{H}{2\pi},\ \nu_{12} \text{ ve } \nu_{12} + \gamma_1\frac{H}{2\pi}.$$

Bu halde Zeeman bileşenleri üç tanedir, bunlardan biri normal çizginin yerinde, diğer ikisi de normal çizginin iki tarafında simetrik olarak bulunur. Buna *normal Zeeman üçlüsü* denir ve Lorentz'in klasik teorisinden elde edilmiştir (bu sonuçtan yararlanan Zeeman 1896'da deneyle sonucu doğrulamıştır). Normal olmayana anormal demek adet olduğundan, öbür haller için bazen *anormal Zeeman etkisi* de denilir. (L)

Zeeman etkisi veya olayı, bir magnetik alan etkisiyle atomda meydana gelen tedirginlik. (Bu olay, atomun yaydığı tayf çizgilerinin bir değişime uğraması şeklinde ortaya çıkar.) [L]

Zeeman frekansı, normal Zeeman üçlüsünün bileşenleri arasındaki frekans farkına bazen gereksiz olarak verilen ad. Bu frekans, magnetik alan şiddeti ile, atomun cayromagnetik oranının 2 π'ye bölümünün çarpımına eşittir. (L)

ZEEN i. Kuzey Afrika'da yetişen meşe türü; kızıl meşeye çok benzer. (Bununla beraber zeen'in yaprakları daha serttir; ayrıca yapraklarında beş ilâ sekiz çift damar yerine, düzgün ve belirgin on ilâ on dört damar bulunur. Odunu özellikle demiryolu traversi yapımında kullanılır. Elverişli şekilde işlenirse çok iyi kaliteli bir kereste elde edilir. Mükemmel bir yakacak, gayet iyi bir kömür odunudur. Soymuğu bazen sepileme işinde kullanılır.) [L]

ZEFİR i. (ar. *zefîr*). *Esk.* Soluk verme. || *Şehik ü zefir*, soluk alıp verme. (M)

ZEFİR i. (yun. *zephyros*, lat. *zephyrus*'tan fr. *zephyre*, hafif batı rüzgârı'ndan). Pamuklu, ince bez (erkek çamaşırlarında kullanılır). [M]

ZEFİRİN i. (fr. *zéphyrine*). Fransa'da Saint-Quentin'de yapılan desenli kumaş. (L)

ZEGADLOWICZ (Emil), polonyalı şair (1888-1941). 1908'de yazmağa başladı. Birçok lirik eseri arasından en güzeli *Ballady o Powsinogi Beskidzkie* (Beskid'lerin Aylak İşçileri) gibi ilhamını mistizismden ve halktan alan *Ballady* (Baladlar) [1920-1924] çevriminde toplanır. Bu dönemde, Miller ve Kozikowski ile birlikte «Czartak» adlı bir edebiyat topluluğu kurdu. Birkaç dram ve dinî oyun, bir anı kitabı *Zywot Mikolaja Srebrempisany* (Mikolaj Srebrempisany'nin Hayatı) [1927-1929] yazdı. (L)

ZEGAN i. (fars. *zeğan*). Zool. *Esk.* Çaylak. (M)

ZEHÂDET i. (ar. *zehâdet*). *Esk.* Dine aşırı bağlılık, zâhitlik. || *Zehâdet-mend*, aşırı dindar.

◆ **Zehâdetlû** sıf. *Esk.* Din adamlarına ve şeyhlere hitap ederken kullanılan unvan. (M)

ZEHAP veya **ZEHAB** i. (ar. *zehâb*, gidiş'ten). *Esk.* Öyle sanma, zannetme: *Gelecek günlerin geçen geceden / Farkı yok, hükmü yok, zehabı veren* (Tevfik Fikret). *Yeni.* Sanı. || *Zehab-ı bâtıl*, bâtıl fikir. || *Zehab ü iyab*, gidip gelme.

— ÇEŞ. DEY. *Zehabı hilâfına*, fikri, zannı aksine. || [...] *Zehabına kapılmak (düşmek)*, [...] zannetmek, [...] bir şey almak: *Nihan'ın onu dikkatle süzdüğü, beğendiği zehabına kapıldım* (R. H. Karay). [M]

ZEHEB i. (ar. *zeheb*). *Esk.* Altın: *Sanki bir dest-i pür-meharette / Ufalanmış yığınla nûr ü zeheb / Sonra etrafa püskürülmüş hep* (Tevfik Fikret). || *Ebû-z-zeheb*, («altın babası») zengin kimse.

◆ **Zehebî** sıf. *Esk.* Altınla ilgili. || Altından yapılmış. || Altına benzer: *Çıkmıştık o gün Dicle'ye sessizce, kürekler / Nehrin zehebî sine-i emyahını yırtar* (Ahmed Hâşim).

◆ **Zehebîn** sıf. *Esk.* Altından yapılmış. (M)

ZEHEBÎ (Ebu Abdullah Şemseddin Mehmed bin Ahmed) türk tarih yazarı (Silvan, Diyarbakır 1274 - Şam 1370). Türkmen asıllıdır. Şam'da hadis okuttu. İslâmiyetin doğuşundan (610) 1350 yılına kadar geçen olayları ve islâmın ünlü kimselerinin biyografisini kaleme aldı. *Tarihül İslâm* (İslâm Tarihi) adındaki 12 ciltlik eserini yazdı. Arap tarihçilerinden Şemseddin Mehmed bin Abdurrahman Samavi bu eserin zeylini yazmıştır. (M)

ZEHEBİYET i. (ar. *zeheb*'den *zehebiyyet*). Kim. *Esk.* Hamızı zehebî ile bir tuzun birleşmesinden oluşan maden. || *Zehebiyet-i amonyak*, hamızı zehebî ile amonyak'ın birleşmesinden oluşan tuz. || *Zehebiyet-i potas*, hamızı zehebî ile potasın birleşmesinden oluşan tuz. (M)

ZEHHAR sıf. (ar. *zehr*'den *zehhar*). *Esk.* Çoşmuş, dalgalı (deniz): *Bahr-ı zehhar değil ebr-i şererbar değil, / Hep yanardağlar ile dolsa civarım, dönmem* (Abdülhak Hâmid). [M]

ZEHİ ve **ZİHİ** ünl. (fars. *zehî* ve *zihî*). *Esk.* «Ne iyi, ne güzel» anlamında beğenme sözü: *Teessürat-ı beşerden gelir mi dchre melâl / Zehî tasavvur-ı batıl, zehi hayal-i muhal* (Tevfik Fikret). [M]

ZEHİB sıf. (ar. *zeheb*'den *zehib*). *Esk.* Yaldızlanmış, altınla kaplanmış. (M)

ZEHİR veya **ZEHR** i. (fars. *zehr*'den). Toksikol. Organizmaya girince hayatî fonk-

ZEEMAN

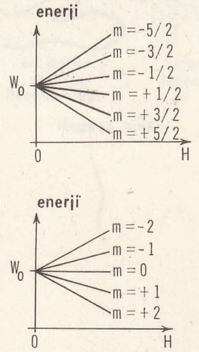

Zeeman alt seviyeleri

siyonları bozan veya yok eden madde: *Şeyhinin sunduğu zehirleri de şeker gibi yutmak gerekti.* (N. Araz). *Bitkisel zehir, Madensel zehir.* Bk. ANSİKL. || *Beyaz zehir,* kullanan insanın ruh ve vücudunda kötü değişiklikler yapan morfin veya eroin gibi maddeler. *Eşanl.* AĞI.

— ÇEŞ. DEY. *Zehir gibi,* [yiyecekler için] çok acı. [Hava için] Çok soğuk. || *Zehir zemberek,* son derece acı. || *(Yediği) Zehir zıkkım olsun,* yapılan bir iyiliği inkâr eden kimseler için ilenme sözü olarak söylenir. || *Beyaz zehir.* Bk. BEYAZ.

— *Esk. Zehr-âb,* acı su. || *Zehr-âbe,* zehirli su. *Mec.* Acılık, kaygı. || *Zehr-âgîn,* zehir dolu, çok acı. || *Zehr-âlûd,* zehirli. || *Zehr-âmiz,* zehirli, acı. || *Zehr-bâr,* zehir yağdıran, çok acı. || *Zehr-dâr,* zehirli olan. || *Zehr-i mâr,* yılan zehiri.

— Eczc. Bk. ANSİKL.

— Etnogr. Bk. ANSİKL.

— Gaz sanay. *Zehirini giderme,* bir gaz karışımı içinde bulunan karbon monoksidi metan haline dönüştürerek veya uygun bir sıvı ile soğurarak tamamen veya kısmen giderme.

— Nükl. *Fisyon zehiri,* bir nükleer reaktörde meydana gelen ve fazla sayıda nötron soğurarak çalışmayı bozan kimyasal element. (Başlıca fisyon zehirleri ksenon 135 ile samaryum 149'dur.)

— Patol. *Beyaz zehir alışkanlığı,* tabiî veya sentetik bir maddenin tekrar tekrar alınmasından ileri gelen, kişiye ve topluma zararlı olan, aralıklı veya sürekli zehirlenme hali. *Eşanl.* TOKSİKOMANİ. (Bk. ANSİKL.) || *Zehir korkusu,* bazı kişilerin, önlerinde pişirilmeyen veya hazırlanmayan yemek ve içkileri yemekten ve içmekten çekinmelerine sebep olan marazî korku.

— Zool. Bk. ANSİKL. || *Zehir çengeli,* zehirçengellilerde başlığöğsün ön tarafında bulunan çift uzantının her biri.

— ANSİKL. Toksikol. *Zehir*'lerden bazıları hücrenin canlı maddesiyle birleşerek sabit bileşimler meydana getirir ve hücrenin ölümüne sebep olur. Bazlar, kuvvetli asitler, süblime v.b. madensel zehirlerin çoğu bu cinstendir. Öteki zehirler hücrenin canlı maddesiyle birleşince pek sabit olmayan, ozmoz veya gerilim yoluyle çözünen bileşimler meydana getirir. Demek ki bunlar geçici zehirlerdir ve ancak çok yüksek miktarda olduğu, etkisi çok uzun veya sık tekrarlandığı zaman kesin zehir haline gelir. Meselâ anestezi ilâçları, yorgunluk maddeleri gibi organik zehirler, bazı bakteri toksinleri bu cinstendir. Bazı zehirlerin etkisi sınırlıdır, yani bunlar çok küçük dozda verilince bazı anatomik elemanlar üstünde etki gösterdiği halde diğerlerine dokunmaz. Böylelikle, bu zehirlerin birçoğu uygun dozda kullanılarak bazı doku, organ veya aygıtları uyarmak veya yatıştırmak için ilâç olarak kullanılabilir. Meselâ morfin bütün duyu sistemini felce uğratır, buna karşılık striknin kas uyarılmasını, dijitalin kalp kasılmalarını kolaylaştırır.

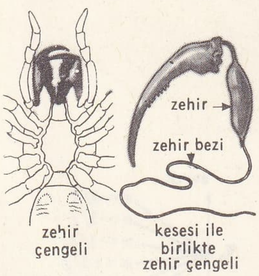

zehir çengeli

Bu noktadan hareket edilerek meselâ üçüz sinir gibi tek bir siniri etkileyen (trijemin) veya bir asalağa etki gösteren (arsenobenzen) bazı maddeler sentez yoluyle elde edilebilmiş ve kimyasal tedavi yolu açılmıştır. Bk. ANTİDOT ve ZEHİRLENME.

— Eczc. Sıvı zehirlerin bazıları tedavi alanında kullanılır. İçinde alkaloit cinsinden bir madde (hemolizin) ve histamin bulunan *arı zehiri,* uygun şekilde sulandırıldıktan sonra deri altına veya deri içine şırınga edilir, yahut kan çekici ve ağrı giderici merhem halinde kullanılır. *Kobra zehiri*'nde bir nörotoksin, bir hemolizin, bakteri antikorları ve enzimler bulunur; ağrı giderici olarak da işe yarar. *Kurbağa zehiri* dijitalik ve anestezik nitelikler taşır; ağız, makat veya deri yoluyle kullanılır.

— Etnogr. Zehirlerin hazırlanmasında kullanılan maddelerin tümünün zehirleyici olması şart değildir: birkaçının zehirleyici nitelik taşıması yeterlidir. Ötekilerin (meselâ insan kanı veya çeşitli kutsal ağaçların kabuğu) özellikle sihirli veya sembolik değeri vardır. Kullanışlarına göre zehirler ikiye ayrılır: bir ok, mızrak veya fırlatılan bıçağın ucuna sürülen silâh zehirleri, bir gölün veya ırmağın suyuna katılan balık zehirleri. Zehirler genellikle bitkisel maddelerdir: sütleğen (Afrika ve Asya), kurtboğan veya şakayık (Asya) ve sıçanotundan v.b. elde edilen zehirler. Hayvanlardan da zehir elde edilir; balık zehiri olarak kireç ve tetanos basilleri kapsayan çamurlar da kullanılır.

— Zool. Sıvı zehir'e bitkilerde çok istisnaî olarak rastlanır (ısırgan). Buna karşılık, hayvan şubelerinin hemen hepsinde sıvı zehir çıkaran türler bulunur: kirpikliler trikosist fırlatır, knid'liler ve diğer bazılarında nematosist bulunur; denizkestanelerinin pedisellerİ, kafadanbacaklıların ve karındanbacaklılardan koni salyangozun tükürük bezleri zehirlidir. Çeşitli kedibalıklarının kuyruğunda bir veya birçok zehirli iğnecik, trakunyanın solungaç kapaklarıyle yüzgeçlerinde iğnecikler bulunur. Sürüngenlerden sadece boncuklu kertenkelenin sokması teklikelidir; yılanlardan önden oyuklular ile oluklu zehirdişlilerin pek çoğunda (kobra, çıngıraklı yılan, engerek v.b.) zehir dişi ve öldürücü bir zehir vardır. Gagalımemeli hayvanın erkeğinin ayağında zehirli bir mahmuz bulunur. Eklembacaklılardan akrebin kuyruğunda zehirli bir iğne, örümceklerde ve bazı çokayaklılarda bir çift zehir çengeli bulunur. Zehir akıtabilen böcekler ise iğneli zarkanatlılardır (balarısı, yaban arısı ve bazı karıncalar). [LM]

Zehir davaları, Louis XIV zamanında yankılara yol açan, 1679'da özel bir kızgın oda kurulmasını haklı çıkaran zehirleme olayları dizisi. Zehir tacirlerinin ve müşterilerinin şebekesi Brinvilliers davasında ortaya çıkarıldı ve olaya saraydan en büyük kimselerin (Bouillon) düşesi, Soissons kontesi, Lüksemburg mareşali, Racine) adı karıştı. Davanın genişliğinden ürken ve Mme de Montespan'ın da büyücülük işlerine karıştığını anlayan Louis XIV soruşturmayı durdurdu. Zehir satıcısı Lorbisin 1680'de yakıldı. (L)

ZEHİRLEMEK geçl. f. (*zehir*'den *zehir-lemek*). Öldürmek amacıyle (yedirmek, içirmek v.b. yoluyle) zehir vermek. || *Mec.* (Birine) Zararlı duygu ve düşünceler aşılamak

◆ **Zehirlenmek** geçz. f. Zehirlemek işine konu olmak. (M)

ZEHİRLENME i. (*zehirlenmek*'ten *zehirlenme*). Patol. ve Vet. Bir zehirin organizmaya girmesi ve organizmada birikmesi. (Bk. ANSİKL.) || Yılan ve arı sokmasıyle insanlarda ve hayvanlarda meydana gelen hastalık. Bk. ANSİKL.

— Toksikol. Ölüme yol açan veya hiç değilse organların normal çalışmasını bozan maddelerin organizma üstündeki etkisi. (Bk. ANSİKL.) || *Kendi kendine zehirlenme,* organizmada, kendi yaptığı zehirli maddelerden ileri gelen bozukluk. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Patol. ve Vet. *İç zehirlenmeler,* artık bir maddenin (üre veya azotlu başka bir madde) organizmada birikmesinden veya normal olarak varken kandaki miktarı anormal derecede yükselen bir maddenin (şeker hastalığında glikoz) birikmesinden ileri gelir. Azotlu madde ve şeker zehirlenmesinden başka karaciğer yetersizliği de karmaşık bir iç zehirlenmeye sebep olur ve karaciğer komasıyle sonuçlanır. Nihayet, eklampsideki belirtilerin, ananın dölütten gelen bazı maddelerle zehirlenmesinden ileri geldiği sanılmaktadır.

Dış zehirlenmeler kazalardan, kastî davranışlardan, mesleklerden (kurşun, benzen v.b.) ve ilâçlardan ileri gelir. Patoloji bakımından zehirlenmenin sebepleri, zehirlenmenin ağırlığı, zehirli maddenin zehirlilik derecesi, vücuda giriş yolu, alınan miktarı ve kişinin dayanıklığı yanında pek önemli sayılmaz. Fakat adlî tıp bakımından sorumluluğun ve suçluluğun ortaya çıkarılabilmesi ve zehirlenmenin gerçek sebebinin bulunması bakımından bütün bu veriler ayrı ayrı incelenmelidir. Bk. MESLEK HASTALIKLARI. ZEHİR. ZEHİRLİ.

● Hayvanlarda zehirlenmelere sık rastlanır; bazen zehirli madde organizmada meydana gelir (sindirim kanalı, karaciğer, böbrek); iç zehirlenme; bazen zehir dışarıdan girer: dış zehirlenme. Bu sonuncusu alınan *ilâçlardan* veya *besinlerden* ileri gelebilir. Besinlerle birçok zehirli madde vücuda girip sindirilebilir. Meselâ yemeğe lezzet veren maddeler (sodyum klorür), zehirli yemler (sitriknin, çinko fosfür, talyum tuzları); gübreler, zararlı otları yok edici zehirler (bakır sülfat), böcek öldürücü maddeler (arsenikli ilâçlar, sentetik organik maddeler), topraktan gelen bazı unsurlar (molibden flüor) veya fabrika dumanıyle çıkan ve bitkilerin üzerine çöken maddeler (flüor, arsenik) ve birçok bitki bu arada sayılabilir. Genel olarak bütün bu zehirlenmeler sindirim ve sinir bozukluklarıyle ortaya çıkar; bazıları daha özel belirtiler gösterir.

● *Türkiye'de* insanları veya hayvanları sokabilen zehirli yılanlar engereklerdir; bunların sokması insanı ve büyük hayvanları öldürebilir, fakat daha çok keçi, koyun ve köpek gibi hayvanlar için öldürücüdür. Isırmadan sonra en geç dört saat içinde yılan zehiri serumu şırınga edilirse hasta kurtulur.

— Toksikol. Zehirlenme, zehirli bir maddenin organizma üstündeki etkisinden ileri gelir. Göz önünde bulundurulması gereken noktalar şunlardır:

1. bir maddenin zehirliliği izafîdir; uyum ve alışma ile azalabilir, hattâ kaybolabilir;

2. zehirlilik katsayısı her kişinin ağırlığı, zehirin vücuda giriş yeri, sulandırılma oranı, alınan miktarı ve onu süzüp dışarıya atacak organın durumu ile değişir.

Zehirlenme: 1. solunum yoluyle; 2. sindirim yoluyle; 3. deri yoluyle; 4. deri altı veya kas iç yoluyle meydana gelebilir. Bundan başka, zehirin giriş yolu ne olursa olsun her zehir önce girdiği yerdeki dokuların fonksiyonunu bozar veya onları tahrip eder; bundan sonra emilme ve dolaşım yolu ile o zehire karşı en duyarlı dokulara yayılır ve zarar verir. Organizma zehirlenmeye tepki olarak kusma, ishal gibi dışa atma olaylarıyle karşı koyar, bundan sonra karaciğerin zehir önleyici fonksiyonu, böbrek, bağırsak, deri, akciğer gibi boşaltım organlarının çalışması işe karışır. Zehirlenmenin belirtileri özellikle adlî tıp yönünden önemlidir; bunun için:

1. *tutkular*'a, yani zehirlenenin veya sanığın alışkanlıklarına ve elde etmesi mümkün olan zehirlere;

2. hemen her zehire göre değişebilen *belirtiler*'e;

3. doğrudan doğruya zarar gören dokularda veya dolaylı olarak özel organlarda görülen *anatomik lezyonlar*'a;

4. kimyasal veya biyolojik usullerle *zehirin araştırılması* ile ilgili işlemlerin sonucuna;

5. varılan sonuçların kontroluna, aynı lezyonların yeniden yaratılmasına, hattâ zehirin tabiatı tespit edilememişse ne olduğunu ortaya çıkarmağa yarayan *fizyolojik deneyler*'e başvurulur.

● *Kendi kendine zehirlenme*'yi ilk defa 1881'de Ch. Bouchard tanımladı ve bazı hastalıklarda oynadığı rolü meydana çıkardı. Normal olarak organların çalışmasıyle birtakım artıklar ortaya çıkar; bunlardan bazıları erimez, bazıları erir; erimeyenler çöker, eriyenler vücudun iç kısımlarına yayılır ve hücreler için zehir teşkil eder. Bunlar fizyolojik denebilecek zehirlenmelerdir; ancak şu iki durumda patolojik olur: 1. karbonik asit, su, üre, klorürler, ürik asit, öd boyaları gibi normal artıklar boşaltım organlarının yetersizliği dolayısıyle düzenli şekilde atılamaz ve birikirse, azotemi, urisemi, kloremili ödem, sarılık v.b. gibi oldukça vahim hallere yol açar; 2. organlar kötü çalıştığı zaman anormal artıklar bırakır veya artıkları, hattâ normal besinleri iyi işleyemez (sindirimsizlik, gıda zehirlenmesi, şeker hastalığı ve asidoz, asetonemi, damla, şişmanlık gibi haller). Bu hallerde zehirlenmeler eksik sindirilmeden, yetersiz oksitlenmeden ileri gelir. Onun için Ch. Bouchard bu belirtilere «beslenme yavaşlaması hastalıkları» adını verir. (LM)

ZEHİRLİ sıf. (*zehir*'den *zehir-li*). Zehirli olan: *Zehirli mantar.* || *Mec.* Zararlı (duygu ve düşünce): *Zehirli propaganda.*

— Biyol. Zehir çıkaran hayvan veya bitkiye verilen sıfat. (Zehir salgılayan beze *zehir bezi*, zehiri başkasına akıtan organa *zehir organı* denir. Başlıca zehirli hayvanlar: bazı yılanlar, holoderma denen kertenkele, erkek gagalımemeli, trakunya balığı, örümcekler, akrepler, bazı kırkayaklar, arılar ve yaban arıları, bütün selentereler ve özellikle medüzler.) || İnsan için zehirli olan maddelerle beslenen hayvanlara verilen sıfat. (Bu çeşit hayvanların eti yenirse ağır zehirlenme olayları görülür.) || *Zehirli deniz hayvanları*. Bk. ANSİKL.

— Sil. *Zehirli gaz bombası*, zehirleyici gazlarla hazırlanan bomba. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Biyol. *Zehirli deniz hayvanları*. Yakın zamanda toksikoloji alanında elde edilen gelişmeler denizlerde yaşayan «zehirli» hayvanların listesini hayli kabarttı: bunların kimi, zehirini sokarak başkasına akıtan organlar taşır veya sadece temas etmekle başkasını zehirleyebilir; kimi yalnız yendiği zaman zehirli etki gösterir; kiminde ise sadece bir kısım dokular zehirlidir, bu dokular başka hayvanlara şırınga edildiği zaman onları zehirler.

Yukarıda anlatılan bu zehirli hayvanlara ısırgan süngerleri (*fibula, tedania* cinsleri), öldürücü bir medüzü (*Chironex fleckeri*), ısırdığı zaman kusma ve baş ağrısı yapan bir halkalı solucanı (*Lumbriconereis heteropoda*), insanlar için tehlikeli bir denizkestanesini (*Toxopneustes*), birçok kemikli balıkları (*Pterois volitans*, üzgünbalığı, tatlısu kefali, yayınların birçoğu, murana [bunun damağında her biri bir zehir bezine bağlı dört diş bulunur]) eklemek gerekir. Birçok deniz yılanının tehlikeli olduğu zaten bilinir.

Yenince insanı zehirleyen hayvanlarsa daha azdır: dinoflagellalardan *Gonyaulax catenella*'nın barındığı midyeler; karındanbacaklılardan *neptunea* ve *haliotis* (sonuncusu sadece ışığa karşı aşırı duyarlığa sebep olur); yaz mevsiminde ahtapot ve mürekkepbalıkları; bazı muranalar ve nihayet birçok kurban verdiren Japonya dörtdişli balığı. Değişik türden hayvanların salgı bezlerinden veya çeşitli dokularından alınan hulâsaların ve kan serumunun deneysel olarak başka hayvanlara şırınga edilmesi sonucunda bunların zehir etkisi yaptığı görüldü: meselâ süngerlerden *Suberites domuncula*'nın, çeşitli dikenli salyangozların, yılanbalıklarının, taşemen'in doku hulâsaları böyledir (yılanbalığından alınan hulâsa kilo başına 0,1 sm³'lük bir dozla verilirse tavşanı öldürür).

— Sil. *Zehirli gaz bombası*'nın içine atılacak zehir, sıvı veya katı halinde konulur. Bomba yere düşerek parçalanınca zehir çevreye yayılır. İhtiraklı tapa takılan bazı gaz bombaları yerden 50-100 m yüksekte havada parçalanır ve içindeki gazlar çok küçük su damlaları veya katı zerreler halinde çevreye dağılır.

Zehirli gazlar insan vücuduna beş şekilde etki eder ve genellikle bu etkilerine göre adlandırılır; 1. göz yaşartıcı gazlar, gözleri yakar ve yaşartır, insanı öldürmez. En şiddetlisi, bir saat kadar süren körlüğe sebep olur; 2. aksırtıcı gazlar, burun, geniz ve boğaza etki eder; boğazı yakar, öksürtür, kusturur. Etkileri bir saat kadar sürer; 3. boğucu gazlar, nefes yoluyle akciğerlere girer, hava keselerini yırtar. Temiz havanın ciğerlere girmesine engel olur ve insanı havasızlıktan öldürür; 4. genellikle sıvı halinde olan yakıcı gazlar, gözeneği olan her şeyden geçer; deride yara meydana getirir; 5. öldürücü gazlar, insanın kanını zehirleyerek, kanın bileşimini bozarak veya solunum sinirlerini uyuşturarak insanı öldürür.

Zehirli gazlara karşı: 1. düşmanın gaz atacak araçlarını tahrip ederek aktif korunma; 2. süzücü ve tecrit edici cihazlar kullanarak pasif korunma yapılır. Pasif korunma da iki türdür: a) münferit korunma. Gaz maskesi ve gaz elbisesi kullanılır; b) toplu korunma. Gaz sığınaklarından yararlanılır. Zehirli gaz atan silâh ve araçlar şunlardır: zehirli gazı uzaktan düşman üzerine rüzgârla gönderen püskürtme cihazları; karada ve uzaktan kullanılan ateşli silâhlar ve havadan zehirli gaz bombası atan uçaklar. Zehirli gaz, yakından el bombası, gaz tabanca mermisi, gaz ve sis mumları ve gaz kibritleriyle atılır. (LM)

ZEHİRLİÇENGELLİLER çoğl. blş. i. Ağzının önünde bir çift zehir çengeli, gerisinde bir çift duyuayağı bulunan eklembacaklılar altşubesi. (Bunlarda gövdenin ön bölgesi de öteki eklembacaklılarınkine benzemez. Eşeysel delikler sekizinci halkadadır. Örümcekler, merostomata ve pentopoda sınıfları bu altşubeye girer.) [L]

ZEHİRLİLİK i. (*zehirli*'den *zehirli-lik*). Zehirli olma hali.

— ANSİKL. Patol. Bir maddenin zehirliliği, kişinin yaşı, cinsiyeti, sağlık durumuyle değişir. Bundan ötürü, tedavide her zaman zehir olan dozdan çok daha küçük miktarlar verilir. *Zehirlilik*, maddenin canlı bir hayvanı öldüren en küçük miktarıyle değerlendirilir. Meselâ 2 kg'lık bir hayvanı, bir maddenin 0,02 gr'ı öldürürse zehirliliği kilo başın 1 sgr'tır denir. (LM)

ZEHİRSİZ sıf. (*zehir*'den *zehir-siz*). Zehiri olmayan: *Zehirsiz mantar.* (ML)

ZEHL i. (ar. *zehl*). *Esk.* Dalgınlıkla unutma, zihnin meşguliyetinden ötürü hatırdan çıkarma. || Unutarak ihmal etme, geciktirme. (M)

ZEHR i. Bk. ZEHİR.

ZEHR i. (ar. *zehr*). *Esk.* Çiçek. || *Esk. Zehr -ür-rebt*, çuha çiçeği. || *Zehr-us-sâlus*, hercai menekşe. (M)

ZEHRA sıf. (ar. *zuhūr* > *ezher*'den *zehrā*). *Esk.* Pek beyaz ve parlak yüzlü olan. || İ. Hz. Muhammed'in kızı. Fatıma'nın lâkabı. || Kadın adı. (M)

Zehra, Nabizade Nazım'ın romanı (1895). Batı edebiyatında çok işlenmiş olan kıskançlık temi türk edebiyatında ilk olarak bu eserde görülür. Anlatım yönünden natüralist akımına bağlanabilir. Kişilerinin ruh halleri, bu arada kıskançlık; fizyolojik ve toplumsal etkilere bağlanarak anlatılır, olayların gelişiminde olağandışı hiç bir unsura yer verilmemiştir. Yazar, gözlemlerine dayanır ve olayları bu gözlemler çerçevesinde geliştirir. Kişi tasvirlerinde Namık Kemal'in etkisi görülür, temanın gelişimi Ahmed Midhat Efendinin *Müşahedat* (Gözlemler) romanını andırır. Yazar konuyu kendisinin anlattığı ağır bir üslûp kullanır, halktan kişilerin konuşmalarında ise dili sadeleşir. (M)

ZEHRE i. (ar. *zehre*). *Esk.* Çiçek: *Bu subh-i taze, şu nev-bave zehre-i dilber* (Tevfik Fikret). || *Zehret-üd-dünya* («dünyanın çiçeği»), dünyanın renklilik ve hoşluğu.

— Bot. *Esk. Zehre-i ceresiye*, çançiçeği. || *Lifafe-i zehre*, çiçeklerin etrafında bir zarf meydana getirecek tarzda oluşan yapraklara verilen ad. (M)

ZEHRE i. (fars. *zehre*). *Esk.* Öd, safra. || *Mec.* Cesaret, yiğitlik, yüreklilik. || *Zehreçak* (veya *zehre-terak*), ödü patlamış, çok korkmuş. || *Zehre-dar*, cesur, yürekli. || *Zehre-daran*, cesur, yürekli kimseler. || *Bîzehre*, cesaretsiz, korkak, yüreksiz. (M)

ZEHRETMEK geçl. blş. f. (fars. *zehr* ve türk. *etmek*'ten). Zevkini kaçırmak, tatsızlık çıkarıp üzüntüye yol açmak: *Etme, Nesrin, bana zehretme şu bir dem zevki!* (Tevfik Fikret). *Geziyi zehretmek.* (M)

ZEHROLMAK geçz. blş. f. (fars. *zehr* ve türk. *olmak*'tan). [Bir şey] Zevk vermesi beklenirken üzüntü vermek: *Eğlence ona zehroldu.* (M)

ZEHUK sıf. (ar. *zehk*'ten *zehūk*). *Esk.* Kısa ömürlü, yok olucu, geçici, süreksiz. || Boş, yararsız. (M)

Zeigarnik etkisi, gönül hoşluğu doğuran bir çabanın herhangi bir dış etkenin etkisi altında kesintiye uğramasıyle, o andaki durumun hafızada tespiti ve bunun yarattığı sürekli gerilim. (L)

ZEİLLER (Jacques), fransız tarihçisi (Paris 1878 - Saint-Michel-sur Orge 1962). Eserleri: *Les Origines Chrétiennes dans la Province Romaine de Dalmatie* (Roma'nın Dalmaçya Eyaletinde Hıristiyanlığın Menşeleri) [1906], *L'Idée de l'État dans Saint Thomas d'Aquin* (Aquino'lu Tomaso'da Devlet Düşüncesi) [1910], *Spalato...* (1912), *L'Eglise Primitive* (İlk Kilise) [1934] v.b. (L)

ZEİN i. (fr. *zéine*). Mısır tanesinden çıkarılan protein; prolaminler grubundan olan bu madde alkolde erir. (L)

ZEİR i. (ar. *ze'ir*). *Esk.* Arslan kükremesi. || İnsanda ciğerde ve öbür iç organlarda, hastalık halinde beliren ses. (M)

ZEİSS (Carl), alman optikçisi ve mekanikçisi (Weimar 1816 - Jena 1888). Stuttgart'ta okudu, sonra Jena'da yerleşti. 1846'da dünyaca ün kazanan Jena optik atelyelerini kurdu. (L)

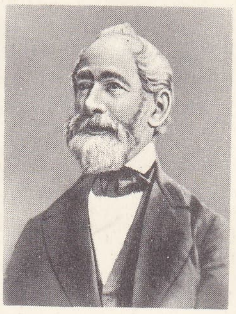

ZEİSS

ZEİST, Hollanda'da (Utrecht ili) şehir, Utrecht'in doğusunda; 56 600 nüf. Metalürji. Kimya ve besin sanayii. (L)

ZEİTBLOM (Bartholomäus), alman ressamı (Nördlingen 1455'e doğr. - Ulm 1518). Nördlingen'de F. Herlin'den ders gördü ve onun kızıyle evlendi. 1482'ye doğru Ulm'a yerleşti, daha sonra ressam H. Schüchlin'in damadı oldu. Schwaben manastır ve kiliseleri için birçok oymalı mihrap arkalığı yaptı: *Meryem'in Hayatından Sahneler* (Ulm, Stuttgart ve Karlsruhe), *Blaubeuren Mihrap Arkalığı* (B. Strigel ile beraber), *Eschach Mihrap Arkalığı* (Stuttgart müzesi), *Azize Ursula ve Azize Margaretha* (Münih Resim müzesi), *Aziz Valentinus'un Hayatından Sahneler* (dört tane, Augsburg müzesi). [L]

ZEİTZ, Almanya'da (Doğu Almanya Halle idare bölümü) şehir, Beyaz Elster'in kıyısında; 47 100 nüf. Linyit çıkarımı. Makine yapımı. Kimya sanayii. (L)

ZEİTZLER (Kurt), alman generali (Gossmar 1895 - Hohenaschau 1963). Piyade subayı idi. 1934'te tank sınıfına geçti. 1940-1941'de Kleist'ın kurmay başkanlığını yaptı, 1942'de Hitler tarafından Halder'in yerine kara kuvvetleri kurmay başkanlığına getirildi. Yalnız sovyet cephesindeki yetkileri, führer tarafından kısıtlandı; oysa öteki hareket alanları doğrudan doğruya Keitel'e bağlıydı. 20 Temmuz 1944 darbesinden hemen sonra Zeitzler, Hitler tarafından ordudan atıldı ve yerine Guderion getirildi. (L)

ZEJEL i. Mustarip şiirinden türemiş ortaçağ ispanyol edebiyatı manzumesi. (L)

ZEJLER veya **SEİLER** (Handrij), sorbca yazan alman şairi (Salzenforst, Bautzen yakınları 1804 - Lohsa 1872). 1835'ten ölümüne kadar Lohsa'da papazlık yaptı, Lausitz sırplarında islav bilincini uyandıranlar arasında yer aldı ve millî marşı yazdı: *Hisce Serbstvo Nyezhubjene* (Lausitz Henüz Ölmedi). Lirik ve epik halk şiirleri 1883 - 1892 arasında yayımlandı. Bundan başka almanca bir gramer yazdı: *Bautzen Lehçesine Göre Sorbca Grameri Özeti* (1830). [L]

ZEKA i. (ar. *zekā*). Usa vurma, yargılama ve anlama yetisi: *Sırf kendi zekâsıyle ve istisnaî ruh kabiliyeti ile tedarik ettiği bir başka varlıkla yaşıyordu* (A. H. Tanpınar). *Hiç ihtiyarlamamış zekâsı, pardon dehası, düştüğümüz aczi anlamıştı artık* (Y. Z. Ortaç). *Yeni.* Anlak.

— ANSİKL. *Zekâ*, ilişkileri kavrama yeteneğidir. Bu «kavrayış» hayvan zekâsında görüldüğü gibi tamamen duyusal olabilir. Çeşitli başarısızlıklardan sonra, dolaylı bir yol izleme, tutma ve yer değiştirme ile ilgili somut bir problemi çözen yani bir nesneye ulaşmak için bir engeli aşabilen şempanzenin durumu bunun bir örneğidir. Bu tür kavrayış şartlı reflekslerin sonucudur. Kavrayışın bir başka çeşidi insanda görüldüğü gibi zihnîdir ve hem dile, hem de kavramlara dayanır. Hayvan zekâsı, insan zekâsının gelişmemiş bir örneğidir. Bununla birlikte, her iki zekâ türü de sinir sistemine bağlıdır. Çünkü kavram, insanın bazı sinirsel özelliklerinin gelişmesiyle birlikte (heceli dil, vücudun dikey duruşu, âletleri kullanmayı sağlayan el, gelişmiş beyin) ortaya çıkar ve hayvan zekâsını doğuran şartlı reflekslerin uyduğu kanunlara göre meydana gelir (öteki işaretleri de sembolize eden, yani insanın ilk izlenimlere başvurmasına lüzum kalmadan imgeleri ak-

Foto. LAROUSSE

la getiren ve imtiyazlı işaretler haline gelen kelimeleri de kapsayan duyusal işaretlerin oluşması). Hayvan ve insan zekâları arasındaki bu yakınlık günümüzde hiç kimsenin inkâr etmediği hayvan cinslerinin evrimiyle de ortaya konmuştur.

Ne var ki, insan zekâsı hayvan zekâsına oranla çok fazla gelişmiştir. Bunun sebebi, insan zekâsının sadece duyusal değil, kavramsal olması ve kavram sayesinde insanoğlunun çeşitli «söz işaretleri»ne büyük bir esneklikle cevap verebilmesi, edinilen yeni sinir bağlantılarının büyük bir karmaşıklık kazanması ve böylece insanın kavramlardan meydana gelen gerçek bir «iç dünya» kurmasıdır. Bu iç dünya ise dış dünyanın bir kopyası gibi ortaya çıkmakta, kavramlar arasında kurulan yeni düzenler sayesinde dış dünyadan bağımsız bir faaliyet göstermek mümkün olmakta ve bu sınırsız imkânlar sayesinde insanoğlu dünyadan kaçabilmektedir (kimi zaman, yanılgılara düşecek ölçüde aşırılığa kaçtığı da olur). Demek ki, insanoğlu, kavram sayesinde, geçmişte, halde ve gelecekte hareket edebiliyor, yargı verebiliyor, akıl yürütüyor, başkasıyle anlaşabiliyor, bilgi ediniyor, tahminde bulunuyor, karar veriyor ve akıl sahibi oluyor. Böylece, insan zekâsı, temel ruhî olaylara, kavramın önemli bir rol oynadığı başka ruhî olayları (algı, hafıza, duygular, gelişmiş eğilimler, tutkular, irade, bilgi) ekler ve insana özgü bir yetenek olan düşünceyi meydana getirir. (LM)

ZEKÂ i. (ar. *zekā*). *Esk.* Saflık, duruluk, halislik, katışıksızlık. (M)

ZEKÂB i. (fars. *zekāb*). *Esk.* Yazı mürekkebi. (M)

ZEKAÎ DEDE (Hafız Mehmed), türk bestecisi (1825 - 1897). Mevlevîdir. Eyyubî Mehmed Bey ve Dede Efendiden ders aldı. Mustafa Fazıl Paşa tarafından korundu; onunla birlikte Mısır'a gitti. Zekaî Dede dinî ve dinî olmayan söz eserleri besteledi. Bunlardan 117 parça dinî olmayan söz eseri üç cilt halinde toplandı. Bugün 256 parça eseri tespit edildi: 127 dinî eser; 78 *İlâhî*, 36 *Şugl* (Arapça güfteli ilâhi), 5 *Mevlevî Âyini Şerifi*, 4 *Durak*, 2 *Tesbih*, 1 *Tevşih*, 1 *Mersiye* [Hz. Hüseyin için]; 129 dinî olmayan eser; 1 *Kârı Natık* (36 makam), 2 *Kâr*, 41 *Peste*, 7 *Nakış Beste*, 45 *Semai* (23 ağır, 22 yürük), 33 *Şarkı* (marşlar dahil). Semailer: 1 *Nakış Ağır Aksak Semai*, 1 *Ağır Aksak Semai*, 4 *Ağır Sengin Semai*, 1 *Nakış Ağır Sengin Semai*, 11 *Aksak Semai*, 2 *Nakış Aksak Semai*, 3 *Sengin Semai*, 14 *Yürük Semai* ve 8 *Nakış Yürük Semai*. (M)

ZEKÂÎ PAŞA (Hüseyin). Bk. HÜSEYİNZADE ZEKÂÎ PAŞA.

ZEKAN i. (ar. *zeķan*). *Esk.* Çene: *Ey şah-ı hüsn bu ne zekandır dedim dedi / Âramgâh-ı ruh-i revanındürür senin* (Nazîm). || *Çah-ı zekan*, çene çukuru.

◆ **Zekanî** sıf. *Esk.* Çeneye ait, çeneyle ilgili. (M)

ZEKÂT i. (ar. *zekāt*). Din. Müslümanlık inanışına göre, herkesin sahip olduğu mal ve paradan her yıl yoksullara dağıtmakla görevli bulunduğu kırkta bir hisse; bu kırkta bir hissenin yoksullara dağıtılması: *Malının zekâtını veren adama fazla emvâlini tasadduk eyle, diye cebr olunabilir mi?* (Cevdet Paşa).

— ANSİKL. Din. Malî bir ibadet olan *zekât*, yılda bir defa, müslümanın malından Allah'ın tayin ettiği bir miktarın verilmesiyle yerine getirilir. İslâm inancına göre zekât, malda hem bereket ve artmaya yol açar, hem de paklığa, temizliğe, helâlliğe sebep olur. Görünürde servetlere, yani gelirlere ve sermayeye bindirilmiş yüzdesi belli bir vergi olan zekât, gerçekte, toplumun imkânları ölçüsünde ferdin insanlığını korumağa yönelen, gelişmiş ileri ücret ve geçim yollarını genelleştirmeyi amaç edinen iktisadî bir düzen kurmak amacını taşır.

Kur'an'da birçok defa, namazdan sonra zekâtın da verilmesi emrolunmuştur. Bakara suresinde 5 defa; «Namazı dosdoğru kılınız, zekâtı veriniz» buyurulmuştur. Bütün Kur'an'da 32 kere zekât konu edinilir. Tövbe suresinde 4 ayrı ayette sözü geçen zekât hakkında 5. ayetin anlamı şöyledir: «... Eğer (müşrikler) tövbe ederler, (tövbelerini ve imanlarını tasdik için) namaz kılarlar, zekât verirlerse yollarını serbest bırakın». Nûr suresinin 56. ayeti bu konuda, Allah'ın en güzel müjdesini, şu anlamda müminlere iletmektedir: «Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin; o Resule itaat edin. Ta ki ilâhî rahmete kavuşturulasınız».

Hadisler arasında «zekât» ile ilgili olanlar pek çoktur. İslâm düşüncesinin dayandığı şartları açıkladığı belirtilen ve en sahih hadis kitapları başında gelen Buharî ile Müslim'in birlikte rivayet ettikleri şu anlamdaki hadis bu konuda önemli bir kanıttır: «İslâm beş şey üstüne kurulmuştur: Allah'tan başka hiç bir İlâh olmadığına ve Muhammed'in O'nun kulu ve resulü olduğuna şehadet, namazı kılmak, zekâtı vermek, Beytullah'ı hac ve Ramazan orucu».

Zekâtın iki ana amacı olduğu belirtilmiştir: ferdî ve genel amaç. İlkinden beklenen; insanın nefsini tezkiye ederek (arıtarak) mala karşı duyduğu eğilimi yenmesi, fertler arasındaki sosyal bağları pekiştirmeğe çalışması, yaratan ve veren Tanrı'ya yaklaşma yolunda ilerlemesidir, denebilir. İkinci amaç istihsal (üretim), tedavül (sürüm) ve servetin (zenginlik, varlık) dağılımı ile ilgili ilke ve sistemleri, sağlam temeller üzerine yerleştiren bir iktisadî düzen kurabilmek, diye ifadelendirilebilir.

Hz. Muhammed'den sonra bazı arap kabileleri namaz kılıp zekât vermekten kaçındı. Fakat Ebubekir zekât vermemekte direnenlere karşı, hiç bir müsamaha göstermedi.

Halife Osman'a kadar hemen her çeşit servetten toplanan zekât, bu çağda, devlet hazinesinin dolgunluğu ve başka sebeplerle tarım ürünleri, meyveler, koyun, deve, sığır gibi zahirî (gözle görünen) malların zekâtlarının toplanması ve diğer gizli malların (emval-i bâtına) zekâtları hususunun, yani para ve ticaret malları ve benzerleri için mal sahiplerine yetki tanınması, onları vicdanları ve inançlarıyle başbaşa bırakmak suretinde, az çok yön değiştirdi.

Zekât verecek kimsenin kul borcundan fazla paraya sahip olması da gerekir. Ev, dükkân, mağaza gibi yaşamak ve işini görmek için gerekli olan yapılar, nafakalarını sağlamakla görevli olduğu insanların bir yıllık masrafları, ev eşyası, giyecekler (yazlık ve kışlık) olarak), binek hayvanları, bir sanat veya zanaatın uygulanması için gerekli malzeme, âlet, ticaret amacı olmayan kitaplar, gerekli silâhlar zekâta bağlanmamıştır.

Zekât, her önüne gelene verilmez. Yoksullara, nisap miktarı malı bulunmayanlara, çaresizlere, borçlulara, kölelikten kurtulacaklara, parasızlıktan dolayı yolda kalmış olanlara, hali vakti yerinde olmayan öğrencilere, kardeş, amca, dayı, teyze, hala ve benzerleri akrabaya zekât verilir. Burada dikkat edilecek nokta; zekât verilecek müslümanın durumudur. Akrabadan başlayıp konu komşuya, meslek arkadaşlarına, daha sonra da hemşehrilere ve başka zekât almağa durumları elverişli kimselere zekât vermek daha hayırlı sayılır. (M)

ZEKÂVET i. (ar. *zekā*'dan osmanlıca *zekâvet*). *Esk.* Zekâ, çabuk anlama, kavrama: *Osman Çavuş, okuyup yazma bilmesi ve zekâveti yüzünden Efendisi'ne faydalı hizmetlerde bulundu* (A. H. Müftüoğlu). || Kadın adı. || *Zekâvet-i dessasane*, hileler düzenleyecek nitelikteki zekâ. || *Zekâvet-mend*, zeki, çabuk anlayan kimse. || *Zekâvet-mendane*, zeki kimseye yaraşır yolda, zekicesine. (M)

ZEKAZİK, Mısır'da Nil deltasında önemli bir ticaret merkezi şehir. Kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte Firavunlar devrine kadar uzanır. Eski devirlerden beri tahıl, pamuk, hurma ve turunçgiller yetiştirilirdi ve şehir ticarî bakımdan gelişmişti. Şehrin adı Nil'de yaşayan bir balıktan (*zekazik*) gelir. Sulama sistemi eski devirlerden itibaren gelişmişti. Zekazik'te hıristiyanlar, müslümanlar v.d. unsurlar yaşar. Şehir XIX. yy.dan itibaren büyük bir gelişme gösterdi. Bugün demiryoluyle Kahire'ye bağlıdır. Şehrin nüf. 100 000. (M)

ZEKER i. (ar. *zeker*). *Esk.* Erkek. || Erkeklik organı, kamış. (M)

ZEKERİYA, *Kur'an-ı Kerim*'de adı geçen peygamberlerden biri (M.Ö. I. yy.). Vaftizci Yahya'nın babası. Çok yaşlıyken, bir oğlu oldu. Filistin valisi Herodes Zekeriya'nın babasını öldürtmek için emir verdi; Zekeriya babasını kurtarmak isteyince vali onun da öldürülmesini istedi. Zekeriya kaçtı, bir ağacın kovuğuna saklandı. Onu ağaçla birlikte ikiye böldüler. Halep'te makamı vardır.

Kutsal Kitap'ta, küçük peygamberlerin on birincisi olarak geçer. Adını taşıyan derleme iki kısımdan meydana gelir: birincisi (I-VIII) yahudi tapınağının yeniden yapılmasıyle ilgilidir. Bu bölümde Davud peygamber dönemi gibi, krallığın yeniden kurulmasını isteyen Mesihçilik, yahudi ruhanîliğinin etkileriyle karışmıştır. Ayrıca Daniyal'ın geleceğini haber verdiği melâikelerle ilgili bir öğretinin başlangıcı da bu bölümdedir. İkinci kısım (IX-XIV) IV.yy. sonlarında eklenmiştir; bu bölümde çok alçakgönüllü bir Mesih'in ortaya çıkacağı devirlerin yaklaştığından söz edilir. (ML)

ZEKERİYA (M. Ö. VIII. yy.), israil kralı (743), Yerobam II'nin oğlu. Altı ay hüküm sürdükten sonra Sellum tarafından öldürüldü. (L)

ZEKERİYA EFENDİ Hacı, Bayramzade, türk şeyhülislâmı (? 1514 - İstanbul 1593). Ünlü türk şairi Şeyhülislâm Yahya'nın babası. İstanbul'a gelerek müderris oldu. Kanunî Sultan Süleyman'ın İran seferine katıldı. Cüneydbey ve Bursa Kaplıca medresesinde çalıştı. Halep (1574), Bursa (1575), İstanbul kadılığına getirildi (1579). 1581'de Anadolu kazaskeri oldu. İstanbul'a döndükten sonra Rumeli kazaskerliğine getirildi (1589). Şeyhülislâm oldu (1592). *Meylî* mahlası ile şiirler yazdı. (M)

ZEKERİYAZADE ÇELEBİ, türk tarihçisi (XVI. yy.), Kanunî Sultan Süleyman devrinde yaşadı. Tersane kâtipliğinde bulundu. *Farah* (Gönül Açıklığı) adı altında beşer makaleden meydana gelmiş tarihinde, Piyale Paşanın yaptığı deniz savaşlarını anlatır. (M)

ZEKİ sıf. (ar. *zekā*'dan *zeki*). Anlama, kavrama yeteneği olan: *Hayvanların en zekisi maymundur.* || Çabuk ve kolay kavrayan, anlayan: *Ve bu geç kalış [...] zeki ve dikkatli bir adamın gözünden kaçmadı* (Vâ-Nû). *Zeki öğrenci.* || Zekâ varlığı belirten: *İnce, zeki bir kalemi vardı* (Y. Z. Ortaç). *Zeki bir bakış. Zeki bir cevap.* || İ. Erkek adı.

◆ **Zekiye** sıf. Zeki'nin dişili. || İ. Kadın adı. (M)

ZEKİ sıf. (ar. *zekā*'dan *zeki*). *Esk.* Temiz, saf, halis. || İ. Erkek adı. (M)

ZEKİ BEY, türk gazetecisi (öl. İstanbul 1911). Galatasaray lisesinden sonra Mülkiye mektebini bitirdi. Önce Mizancı Murad Beyin yanında gazeteciliğe başladı. Düyunı Umumiye idaresinde Mühimme kalemi müdürlüğü ve komiserlik yaptı. Ayrıca Mülkiye mektebinde, Mercan idadisinde fransızca dersleri verdi. 31 Mart isyanından sonra divanı harp tarafından tutuklandı; yapılan yargılama sonunda beraat etti. Bakırköy'de siyasî bir tartışma yüzünden öldürüldü. (M)

ZEKİ DEDE (Mehmed) **Elhac**, türk hattatı (Bursa 1821-İstanbul 1881). Öğrenimini doğduğu yerde yaptı; Babızemin camii imamlığında bulundu; şer'î mahkeme kâtipliği yaptı. Tasavvufla ilgilenerek, Bursa mevlevîhanesi şeyhi Mehmed Dedeye kapılandı ve derviş oldu. İstanbul'a geldi; hattatlık yaparak geçimini sağladı. Fetvahaneye talik yazı hocası oldu. Ayrıca sadrazam Yusufkâmilpaşa konağında Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sini okuttu ve paşanın istediği kitapları yazdı. 1874'te Üsküdar mevlevîhanesi şeyhliğine tayin edildi. Talik yazıda ustaydı. Bayburtlu Zihni'nin *Hikâye-i Garibe* adlı eserini ince talik ile yazdı. Ayrıca kitabe yazılarıyle de tanındı. (M)

ZEKİ MEHMED AĞA, türk bestecisi ve sazendesi (1776 - 1845). Mahmud II tarafından korundu. Tamburî Osman Beyin babasıdır. Tamburî İshak'ın üslûbundan başka

bir metotla tambur çalmakla ün yaptı. Zeki Mehmed Ağanın, 10 *Peşrev*'i; 1 *Saz Semai*'si; 5 *Şarkı*'sı vardır. (M)

ZEKİ PAŞA (Mustafa), türk askeri (İstanbul 1849-ay.y. 1914). Harbiyeyi erkânıharp yüzbaşısı olarak bitirdi (1872). Yaver olarak saraya alındı; 1882'de liva rütbesiyle askerî okullar nazırı oldu. Tophane müşirliği yaptı. İkinci Meşrutiyette rütbesi geri alındı. Eserleri: *Makine-i Âliye* (Yüksek Makine); *Sunuf-i Selâse Tabiyesi* (Üç Sınıf Tabiyesi); *Tabiye Misalleri.* (M)

ZEL i. (ar. *zel*). Arap alfabesinin dokuzuncu, osmanlı alfabesinin on birinci harfi. (*Zel*, ebced hesabında 700 sayısını gösterir.) [M]

ZEL ve **ZELLE** i. (ar. *zell* ve *zelle*). *Esk.* Ayağı kayma. || Yanlış bir iş yapma, yanılma. (M)

ZELA. Esk. coğ. Anadolu'da (Pontos) şehir. Tanrısı Anahita idi. Mithridates VI Eupator, Romalıları (M.Ö. 67), sonra da Sezar, Pharnakes II'yi (M.Ö. 47) burada yendiler. Bugün, *Zile.* (L)

ZELÂLET i. (ar. *zelâlet*). *Esk.* Hakirlik, alçaklık. Bk. ZİLLET. (M)

ZELANTİ i. (ital. k.). Roma'da, imtiyazlara yer veren bir siyasetin tersine, katı bir siyaset uygulanmasını isteyen yüksek rütbeli papazlara verilen ad. (L)

ZELAYA, Doğu Nikaragua'da idare bölgesi, Antil denizi kıyısında; 72 200 nüf. İdare merkezi, *Bluefields.* Bu idare bölgesinin kıyı kesimleri Mosquito'lar bölgesinde (bk. MOSQUİTO'LAR KIYISI) uzanır. (L)

ZELÂZİL çoğl. i. (ar. *zilzil*'den *zelâzil*). *Esk.* Uzun etekler. (M)

ZELÂZİL çoğl. i. (ar. *zelzele*'den *zelâzil*). *Esk.* Depremler. (M)

ZELE, Belçika'da (Doğu Flandre, Dendermunde idare çevresi) komün, Dendermunde'nin kuzeybatısında; 17 700 nüf. Besin sanayii. Jüt işlenmesi: dokumacılık; ambalaj; ipçilik. Yatak fabrikası. (L)

ZELENODOLSK, S.S.C.B.'de şehir, Volga'nın sol kıyısında, Kazan'ın yukarısında; 62 000 nüf. Tahta işçiliği. Besin sanayii. (L)

ZELENSKİ (Tadeuz), daha çok, **Boy** takma adıyle tanınan polonyalı yazar (Varşova 1874 -Lvov 1941). Krakow ve Paris'te tıp okudu, 1905'te Krakow'da arkadaşlarıyle «Yeşil Balon» adlı bir sanat ve edebiyat kabaresi kurdu ve bu lokal için şarkılar yazdı (Slowka, 1913). Eserleri: *Fransız Edebiyatı Çalışmaları ve Taslakları* (1920 ve 1922), 10 ciltlik tiyatro tenkidi *Flirt z Melpomena* (Melpomene ile Flört) [1920-1932]. *Molière* (1924), *Mozg i Pleg* (Beyin ve Seks) [3 cilt, 1926-1928], *W Sorbnie i Gdzieindzie* (Sorbonne'da ve Başka Yerlerde) [1927]. Ayrıca *Marysienka Sobieska* (1938) adlı tarihî bir monografi yayımladı. (L)

ZELEZNY BROD, Çekoslovakya'da (Kuzey Bohemya bölgesi) şehir, Jablonec nad Nisou'nun güneyinde, Jizera'nın aşağı vâdisinde. Camcılık teknik okulu. Sanayi merkezi. (L)

ZELİGOWSKİ (Lucjan), polonyalı general (Nieswiez 1865-öl. 1946). Rus askerî okullarında okudu, rus-japon savaşına katıldı, Birinci Dünya savaşında bir rus tugayına, sonra 1918'de Dowbor-Musnicki'nin kolordusunda bir polonya tümenine kumanda etti. Rusya'ya dağılmış polonyalıları toplayarak 1919'da Odessa'da V. Polonya tümenini kurdu ve Polonya'ya döndü. Polonya-Rusya savaşında Brody bölgesinde yararlık gösterdikten sonra, ekim 1920'de bir baskınla Vilnius'u (Wilno) zaptetti; bu fetih Polonya ile Litvanya arasındaki normal ilişkilerin on dokuz yıl süreyle kurulmasını engelledi. Daha sonra Litvanya'yı işgal etmek amacıyle Kaunas üzerine yürüdü, yenildi ve yalancı bir merkezî Litvanya hükûmeti kurmak için Vilnius'a geri döndü. Polonya ordusu tarafından desteklenen bir plebisit ocak 1922'de Vilnius'un Polonya'dan ayrılmasına yol açtı. Bundan sonra Zeligowski iktidarı bıraktı, ordu müfettişi (1922) oldu, sonra, Pilsudski'nin hükûmet darbesine kadar (1925) savaş bakanlığı yaptı. (L)

ZELİHA. Bk. ZÜLEYHA.

ZELİL sıf. (ar. *zillet*'den *zelîl*). *Esk.* Hor ve hakir görülen, aşağılanan: *Fakat oğlunu korkak bilmek, zelil bilmek.. Buna benzer ıstırap taşıyan bir baba bu kubbenin altında mevcut değildi* (H. E. Adıvar). || *Zelil etmek*, aşağılamak, hor görmek: *Semâ-peymâ iken râyâtımız tuttun zelil ettin* (M. Â. Ersoy). || *Zelil olmak*, aşağılık hale gelmek: *Olmuş kimi tüvanger-i devran iken zelil, / Olmuş kimine devleti sermaye-i anâ* (Ziya Paşa).

◆ **Zelilâne** zf. *Esk.* Alçakça, aşağılanarak.

◆ **Zelili** i. *Esk.* Hakirlik, alçaklık. (M)

ZELK veya **ZELKA** i. (ar. *zelk*, *zelka*). *Esk.* Sürçme, kayma, tökezlenme. || *Zelka-i kadem*, ayak sürçmesi.

— Tıp. *Esk. Zelkül em'a*, sindirilebilen yiyecek ve içeceklerin sindirilmeden dışarı çıkması, şiddetli ishal. (M)

ZELKOWA i. İran ve Kafkasya'da yetişen büyük ağaç; süs ağacı olarak XVIII. yy.ın başlarında Batı Avrupa'ya götürülmüştür. (Karaağaçgillerden.)

— ANSİKL. *Zelkowa*, almaşık basit yapraklı bir ağaçtır; zeytinimsi meyve dış merkezli bir boyuncuğun ucunda bulunur; yedek besinli olan tohumunda geniş çenekli eğri bir embriyon vardır. En iyi bilinen türleri: *Zelkowa crenata* ve *Z. acuilnata.* (L)

ZELLÂKA, isp. **Sagrajas,** bugünkü Badajoz şehrinin yakınında yer. Burada geçen en önemli olay, Murabıtlar hükümdarı Yusuf bin Taşfin ile Castilla kralı Alfonso VI arasındaki savaştır (1086). Bu savaşta Yusuf, Castilla'lıları ağır bir yenilgiye uğrattı. (M)

ZELLA-MEHLİS, Almanya'da (Doğu Almanya, Suhl idare bölümü) şehir, Thüringen Wald'de; 16 400 nüf. Turistik merkez. (L)

ZELL AM SEE, Avusturya'da (Salzburg ili) şehir. Zell gölünün kıyısında, Orta Pinzgau'da, 6 700 nüf.; Önemli turizm ve kış sporları merkezi (758 m yükselti). [L]

ZELLE veya **ZELLET** i. (ar. *zelle*, *zellet*). *Esk.* Sürçerek kayma. || Yanılma, yanlış, hata. || Ufak suç. || *Zellet-ül-kadem*, ayak kayması. (M)

ZELLER (Eduard), alman filozofu (Kleinbottwarr, Württemberg 1814-Stuttgart 1918). Heidelberg (1862) ve Berlin'de (1872) felsefe dersleri verdi. *Die Philosophie der Griechen in ihrer Geschichtlichen Entwicklung* (Tarihî Gelişimi İçinde Yunan Felsefesi) [1844 -1852 ve 1856-1868; 1919-1920'de tekrar yayımlandı] adlı eseri klasikler arasında yer alır. (L)

ZELLER (Marie André), fransız generali (Besançon 1898), Henri Zeller'in kardeşi. Birinci Dünya savaşına katıldı. Suriye'de çarpıştı (1920-1921). Tunus'taki savaşlara katıldı. 1958'de orgeneralliğe yükseltildi. 13 Mayıs 1958'den az sonra general de Gaulle tarafından genelkurmay başkanlığına getirildi, ekim 1959'a kadar bu görevde kaldı. Cezayir'de nisan 1961'de yapılan askerî darbede Challe'in yanında yer aldı. Bu darbe başarısızlıkla sonuçlanınca adalete teslim oldu ve on beş yıl hapse mahkûm edildi, 1966'da affedildi. (L)

ZELLERFELD. Bk. CLAUSTHAL-ZELLERFELD.

ZELLER SEE veya **UNDERSEE** («Aşağı göl»), Bodensee (Constance) gölünün aşağı kesiminde kıyı girintisi; Ren nehri gölden burada çıkar. Zeller See gölün geri kalan kısmına bir boğazla bağlıdır; güney kıyıdaki Konstanz şehri (Almanya) bu boğaza hâkimdir. (L)

ZELLET i. Bk. ZELLE.

ZELLİCA, Doğu Fas'ta (Ucda ili) maden havzası, Ucda'nın güneyinde, Ebubekir bölgesinde (kurşun, çinko). 1929'da kurulan Zellica maden şirketinin çıkararak Pennaroya-Zellica dökme şirketine devrettiği filizden yüzde 99,995 oranında saf kurşun elde edilir. (L)

ZELOTES i. Dünyanın ılıman ve sıcak bölgelerinde en az yüz elli türü bulunan örümcek (bunlardan elli kadarı Batı Avrupa'da bulunur); eskiden «melanophora» denen bu örümcekler siyah renkli, orta boylu, oldukça ince gövdelidir. (L)

ZELOTTİ (Giambattista), italyan ressamı (Verona 1526-Mantova 1578), Veronese'nin öğrencisi ve çalışma arkadaşı. Palladio'nun yaptığı villâyı (villâ Emo, villa Godi-Valmarana) süsledi. Venedik'te dukalık sarayı ile San Marco kütüphanesinde çalıştı. Vicenzo kiliselerinde birçok tablosu vardır. (L)

ZELTEN veya **BİR ZELTEN,** Libya'da (Sirenaik) köy, denize 20 m uzunlukta, cebel Zelten'in güney yamacında. Petrol işletmesi; petrol, boru hattıyle büyük Sirt körfezi kıyısındaki Marsa el-Brega'ya sevk edilir. (L)

ZELTER (Karl Friedrich), alman bestecisi, orkestra yöneticisi ve nazariyecisi (Berlin 1758 - ay.y. 1832). Babasının yanında duvarcı olarak çalıştı. J. Fr. Fa Sch'den ders gördü ve krallık şarkı akademisi yönetmeni oldu. Prusya Güzel Sanatlar akademisinde ders verdi, «Liedertafel» adlı koro birliğini kurdu. Goethe'nin dostu olan Zelter, Berlin müzik kitaplığını da düzene soktu. Lieder'ler, koro eserleri, birkaç kantat, bir oratoryo (*İsa'nın Göğe Çıkışı*), bir Requiem, bir Te Deum, alto ve orkestra için konçerto besteledi. (L)

ZELÛL sıf. (ar. *zellet*'ten *zelûl*). *Esk.* Yumuşak başlı, uysal, itaatli. || Yavaş. || İ. Hecin devesi.

◆ **Zelûlî** sıf. *Esk.* Yumuşak başlı, uysal. || Dayanıklı, sabırlı. (M)

ZELVE veya **ZELVİ** i. *Halk dili.* Boyunduruktan çıkmasını önlemek amacıyle çift öküzünün boynunun iki yanından dikine olarak boyunduruğa geçirilen çubuk. (M)

ZELZAL veya **ZİLZAL** i. (ar. *zelzâl*, *zilzâl*). *Esk.* Oynama, sarsılma, titreme, deprem. (M)

ZELZATE, Belçika'da (Doğu Flandre, Eeklo idare çevresi) komün, Gand-Terneuzen deniz kanalının kıyısında; 10 600 nüf. Kimya sanayii. İnşaat malzemesi. (L)

ZELZELE i. (ar. *zelzele*). Deprem: *Zelzele oluyor galiba... — Korkmayın canım! Bir şey değil...* (B. Felek). || *Esk. Zelzele-endaz*, yer sarsan. || *Zelzele-nüma* (veya *zelzele-nüvis*), sismograf. || *Zelzele(t)-üs-saa*, kıyamet sarsıntısı. (M)

ZEM i. (ar. *zemm*). *Esk.* Bir kimseyi kötüleme, yerme: *Bu kadar zem yetişir. Ehl-i zünûba lânet eylemek farz değildir* (Cevdet Paşa). || *Zem etmek.* Bk. ZEMMETMEK.

— ANSİKL. Huk. *Esk. Zem ve kadih.* Eski Ceza kanununun 214. maddesine göre *zem*, bir kimsenin başka bir kimse aleyhine özel bir cürüm belirterek veya cürüm sayılmayacak özel bir durumu açıklayarak halkın hakaret ve düşmanlığına uğratması yahut ona namus ve şerefini kıracak fiilleri yakıştırmasıdır. Bu yakıştırmaların kasten yapıldığı açığa çıkarsa *zemmeden müfteri* (iftira eden) sayılır. *Kadih* de, belirli bir konuyu ortaya koymadan bir kimsenin, ne şekilde olursa olsun başkasının namus ve itibarına tecavüzüdür. Bu suçların koğuşturulması şikâyete bağlıydı. Sanığın cezalandırılmasıyle birlikte manevî tazminat da istenebilirdi. (M)

ZEMAHŞERİ (Ebul Kasım Mahmud bin Ömer), islâm bilgini (Zemahşer 1075-Curcan 1144). Öğrenimini Bağdat ve Mekke'de tamamladı. Harizm'e döndü ve ömrünün sonuna kadar orada yaşadı. Zemahşerî mutezile düşüncelerini benimsedi. Eserleri: *El-Keşşâf an Hakaik it-Tenzil* (Gökten İndirilen Hakikatleri Açıklayan) [Kur'an tefsiri]; *El Mufassal fi-n Nahv* (Nahiv Üstüne Ayrıntılı Bilgiler) [Arapça dilbilgisi]; *el-Müfret ve'l-Mü'ellef fi'n-Nahv* (Cümle Kuruluşu Üstüne Yazılmış Eser ve Kural); *Mukaddimet-ül-Edeb* (Edebiyata Giriş); *Esâs Ul-Belaga* (Güzel Söz Söyleme Kuralları); *El-Müsteksi fi'l-Emsâl* (Güzel Yazı Örnekleri Üstüne Araştırma Yapan). [M]

ZEMAİM çoğl. i. (ar. *zemime*'den *zemâim*). *Esk.* Yerilen fena haller. (M)

ZEMAİTE (Julia ZİMANTİENE, **Julia** — denir), litvanyalı kadın romancı (Gut Bukantişke 1845 - Marijampole 1921). Basit bir köylüydü, 1897'de edebiyata atıldı. Tatlı bir halk diliyle yazdığı romanları (*Nişanlı, Petras Kurmelis*) ve hikâyeleriyle (*Gelin, Yopolis*) ülkesinin en iyi yazarları arasında yer aldı. (L)

ZEMALAR, Gana ve Fildişi Kıyısı'nda zen-

Karel ZEMAN

Julia ZEMAİTE

Foto. LAROUSSE

ci halk. Zemalar, Açantiler federasyonuna katılmışlardır. (L)

ZEMAN i. (ar. *zemān*). *Esk.* Zaman. || *Zeman ü zemin,* zaman ve yer, durum. || *Zeman-ı rüşd,* reşit çağı. || *Zeman-i vüsul,* ulaşma zamanı. || *Hem-zeman,* aynı devirde olan, zamandaş.

◆ **Zemanen** zf. *Esk.* Zaman bakımından.

◆ **Zemanî** sıf. *Esk.* Zamanla ilgili. (M)

ZEMAN (Karel), çekoslovak sinema yönetmeni (Ostromer 1919). Reklam desinatörüydü, kısa metrajlı reklam filimleri yaptı. Daha sonra orijinal bir yola kayarak önce karton filimler (*Noel Rüyası,* 1946; *Bay Prokouk* dizisi 1947-1948), resim ve çizginin yanı sıra kukla filimleri (ilk uzun metrajlı filmi *Kral Lavra,* 1950) çevirdi. Daha sonra kuklalar dünyasına gerçek insanları kattı: *Tarihöncesine Seyahat* (1955). Hetzel baskısını süsleyen eski tahta gravürlerden yararlanarak, Jules Verne'den başarılı bir uyarlama yaptı; *Şeytanca Bir Buluş.* Mizah anlayışını ve ustalığını ortaya koyan *Crac'lı Baron* (1962), *Bir Delinin Hatıra Defteri* (1963), *Uçan Balon* (1967) adlı filimleriyle Melies'nin en başarılı izleyicilerinden biri olduğunu ortaya koydu. (L)

ZEMANİYAN çoğl. i. (ar. *zemānî*'den *zemāniyān*). *Esk.* İnsanlar. (M)

ZEMAYTİYA. Bk. SAMOGİTYA.

ZEMBEREK veya **ZENBEREK** i. (fars. *zenbürek*'ten). Bir kol saatinin, bir sarkaçlı saatin çeşitli parçalarını harekete geçiren yay: *Zembereği kırılmış bir eski saat gibi...* (A. H. Tanpınar). || Kapılara takılan yaylı kapama mekanizması: *Kırmak için tekmeledikleri zaman usulcacık zembereği kaldırmış* (Ahmed Rasim).

— ÇEŞ. DEY. *Zembereği boşalmak,* kendini tutamayarak katıla katıla gülmek. || *Zehir zemberek.* Bk. ZEHİR.

— Saatçilik. *Zemberek kutusu,* bir saati kurmağa yarayan yay veya zincirin sarıldığı silindir; bir kol saatinde, büyük zembereği içine alan ve doğrudan doğruya veya bir zincir yardımıyle zembereğin hareketini dişli çarklara ileten silindir. || *Spiral zemberek.* Bk. SPİRAL.

— Sil. *Esk.* Bir tür ateşsiz silâh. (Oluklu tahtaya bağlı kurma yay ve dört köşeli, başparmak kalınlığında, ucu demirli, arkasında düzenli uçmayı sağlayan tüy bulunan oktan meydana gelirdi. Askerlerin zırhlarını delecek güçteydi.) [M]

ZEMBEREKÇİ veya **ZENBEREKÇİ** i. (*zemberek* veya *zenberek*'ten *zemberek-çi* veya *zenberek-çi*). Teşk. tar. Yeniçeri ocağının 82. Cemaat ortasında görevli olanlara verilen ad. (Bunlar silâh olarak zemberek* denilen bir tür ok kullanırlardı. Eğitim yerleri Etmeydanındaydı.) || *Zemberekçi başı,* zemberekçilerin kumandanı. (Yeniçeri teşkilâtının ilerigelen subaylarındandı. Günlük geliri yirmi beş akçeydi. Terfi edince haseki ve baş haseki olurdu. Samur veya vaşaktan kürk giyer, sorgucuna balıkçıl tüyü takardı. Tımara çıkınca 30-40 bin akçelik zeamet alırdı.) || *Zemberekçi ortası,* yeniçerilerin 82. Ortasına verilen ad. (M)

ZEMBEREKLİ veya **ZENBEREKLİ** sıf. (*zemberek*'ten *zemberek-li*). Zembereği olan: *Zemberekli saat.*

— Bot. *Zemberekli spor,* üzerinde helezon biçiminde kalınlaşma görülen uzunca kısır hücre; helezon tıpkı bir zemberek gibi gerilip açılarak ciğeryosunu sporlarının yayılmasını sağlar. || Pek yerinde olmamakla beraber, üzerinde çevrenin nemliliğine göre sarılıp çözülen dört tane şerit bulunan atkuyruğu sporu.

— Sil. *Esk. Zemberekli musket,* hayvanla taşınan küçük toplara verilen ad. (Osmanlı ordusunda eslihai nariye [ateşli silâhlar] arasındaydı. Fitilli tüfek ve fitilli musketten sonra kullanılmağa başlandı.) [LM]

ZEMBİL i. (ar. *zinbîl, zenbîl*'den). Hasırdan örülerek yapılmış kulplu torba: *Bir gün de Çelebi'nin evine bir zembil erzak götüren bir hamala, sırtından cübbesini çıkarıp vermiş, «Keşki senin yerinde ben olsaydım» demişti* (N. Araz).

— Bot. *Zembil otu.* Bk. ZEMBİLOTU. (M)

ZEMBİLLİ ALİ EFENDİ. Bk. ALİ EFENDİ *Zembilli.*

ZEMBİLOTU bls. i. Bot. Ayrıkotuna benzeyen ve çorak yerlerde yetişen bitki; rüzgâra karşı fazlaca duyarlıdır; en hafif rüzgârda bile titrer. (İlmî adı *briza.* Buğdaygillerden.) [L]

ZEMEN i. (ar. *zemen*). *Esk.* Zaman, vakit. (M)

ZEMHERİ i. (ar. *zemherîr*'den). *Halk dili.* Karakış.

— DEY. *Zemheri zürafası,* kışın ince elbise giyen kimseler için alay yollu kullanılır.

— Takvim. Gün dönümünden sonra gelen büyük soğuklar. (İslâm ülkelerinde uygulanan takvimlere göre 22 aralıktan 12 ocak'a kadar süren bu soğukların geçtiği döneme karakış da denir. *Zemheri,* günlerin uzamasıyle başlar, yirmi gün sürer.) [M]

ZEMHERİR i. (ar. *zemherîr*). *Esk.* Karakış, zemheri. (M)

ZEMİM sıf. ve i. (ar. *zemm*'den *zemîm*). *Esk.* Yerilmeye lâyık, kötü, beğenilmeyecek (hal, davranış v.b.).

◆ **Zemime** sıf. ve i. *Esk.* Zemim'in dişili. || *Ahlâk-ı zemime,* kötü ahlâk. *Yeni.* Yerginlik. (M)

ZEMİN i. (fars. *zemîn*). Taban, döşeme, yer: *Arabanın zeminini örten çulun altına sadece biraz kuru ot serpilmişti* (Sabahattin Ali). *Evin, odanın zemini.* || Kumaş, desenli kâğıt, muşamba gibi şeylerde nakış, motif v.b. ye fon teşkil eden asıl renk: *Kırmızı zemin üzerine beyaz benekli bir kumaş. Zemini krem rengi bir halı.* || Konu, tema: *Bu, iki kızla valide arasında ebedî bir cenk ve istihza zemini idi* (H. Z. Uşaklıgil). || *Mec.* Temel, dayanak: *Amasya'dan, Erzurum'a gelirken, Sıvas'ta küçük bir hikâyeye zemin olan vaka hatırlarınızdadır* (Atatürk). *Meseleyi çözümlemek için taraflar arasında anlaşma zemini yaratmak.* || *Zemin (giriş) katı.* Bk. KAT. || *Zemin testeresi,* kıl testere.

— ÇEŞ. DEY. *Zemin hazırlamak,* elverişli ortam yaratmak: *Cevabına güzel bir zemin hazırlamak için -mutadı veçhile- yanında duran genç bir Robert Kollejliye yavaşça sordu* (Ömer Seyfeddin). || *Zemin ve zamana uygun,* elverişli bir ortamda ve vakitte. || [...] *Zeminde,* [...] konuda.

— *Esk.* Yeryüzü, dünya, arz: *Acıklı ruhunu Mağrip hazin hazin döktü; / Zemine şam-ı gariban yavaş yavaş çöktü* (M. Â. Ersoy). || *Zemin-bus,* (saygıyle) yeri öpme. Yeri öpen. || *Zemin-busî,* yer öpme. || *Zemin-dar,* vali, hâkim. || *Zemin-daran,* valiler, hâkimler. || *Zemin-gir,* toprağa yapışan, inmeli, yatalak. || *Zemin-giri,* toprağa ait, yerle ilgili. Dünyevî, maddî. || *Zeminkâr,* konuşmada çeşitli bahaneler bularak esas meseleye girmeyen, asıl meseleye girmekten kaçınan. || *Zemin-kûb,* ayağını ikide bir yere vuran (çengi, rakkase v.b.). Yeri tepen (at, katır, deve v.b. hayvanlar). || *Zeminlerze,* yer sarsıntısı, deprem: yer sarsıntısının darbesi. || *Zemin-peymay* (veya *zemin-peyma*), yer ölçen. Çok yolculuk etmiş olan. || *Zemin-i mürde,* boş, ıssız, harap yer. || *Zemin-i üftade,* bir süre için ekilmeyip boş bırakılan toprak. || *Nev-zemin,* yeni tarzda, yeni üslûpta. || *Ruy-i zemin,* yeryüzü.

— G. santl. Bir eşyanın belirli hatlarla veya belirli renklerle görülmesini sağlayan ortam.

— İnş. *Zemin etütleri,* zeminin inşaat tekniği yönünden üst yapının gerektirdiği şartları taşıyıp taşımadığını bilimsel yönden araştırmak için yapılan çalışmalar.

— Mus. Bir söz eserinin ilk devresine ve bir saz eserinin (mülâzime dışında) ilk hanesine verilen ad. (M)

ZEMİNLİK i. (*zemin*'den *zemin-lik*). Yeraltı barınağı: *Harp tavsayınca işleri, siperi bir garnizon, bir kışla haline getirmeğe çalışmak olurdu. Zeminliği düzeltirlerdi* (Ş. S. Aydemir). [M]

ZEMİS çoğl. i. Kristof Kolomb'dan önce Antiller'de oturan halkın putları (Zemis'ler tebeşir, taş, pamuk veya pişmiş topraktan yapılmıştı). [L]

z.e.m.k. Elektr. ZITELEKTROMOTOR KUVVET'in kısaltması. (M)

ZEMMAM sıf. (ar. *zemm*'den *zemmâm*). *Esk.* Çok kötüleyen, çekiştiren, yeren; dedikoducu. (M)

ZEMMETMEK blş. geçl. f. (ar. *zemm,* kötüleme ve türk. *etmek*'ten). *Esk.* Kötülemek, yermek, çekiştirmek, kınamak: *Dünyayı sevmesen onu bu kadar zemmetmezdin* (N. Araz). [M]

ZEMMUR, Fas'ta berberî kabileleri (sanhaca) konfederasyonu. Meseta'nın kuzeybatı kesiminde ve Mamora ormanında yaşayan Zemmurlar yerleşik hayatı benimsemişlerdir ve tahıl yetiştirirler. Başlıca gelir kaynakları sığır yetiştiriciliğidir. (L)

ZEMSKİYSOBOR, XVI. yy. başlarında Rusya'da boyar'ların Duma'sının yerini alan rus meclisi. (Toplumun bütün sınıflarının temsilcilerinden meydana gelen meclis, XVII. yy.ın birçok önemli olaylarında gerek siyasî, gerek kanunî bakımdan etkin bir rol oynadı.) [L]

ZEMSTVO i. (rusça *zemlya,* toprak'tan), Çarlık Rusyası'nda soylular, şehirliler ve köylüler tarafından seçilen meclis.

— ANSİKL. 1861'den sonra, Aleksandr II, tamamen bürokrasiye dayanan iller yönetimini liberal bir açıdan yeniden teşkilâtlandırmakla görevli bir komisyon kurdu. 1864'te özellikle N. Milyutin tarafında hazırlanan reform, yeni il kuruluşlarına geniş bir muhtarlık tanıyordu: idare bölgesinden her yıl seçilen *zemstvo*'lar ve milletin bütün sınıflarının temsilcilerini biraraya getiren meclisler. Halkın iaşesi, kamu yardımı, ilköğretim gibi işlerle, yol yapımı ile ilgileniyor ve bölgenin hastahaneleriyle sağlık işlerini yönetiyordu. Yönetim giderlerini karşılamak için zemstvo'lara vergi toplama yetkisi tanınmıştı. İyi karşılanan bu reform çok başarılı oldu ve zemstvo'lar rus ülkesinin iktisat ve bilim yönünden gelişmesinde birinci derecede rol oynadı. Ama, Aleksandr III tahta çıktıktan sonra, zemstvo'lar yetkilerini kaybetti. (L)

ZEMUN, esk. **Semlin,** macarca **Zimony,** Yugoslavya'da şehir, Tuna'nın Sava ile birleştiği yerde, bugün idarî bakımdan bağlı olduğu Belgrad'ın karşısında. Üniversite şehri. Çeşitli sanayi. (L)

ZEMZEM i. (ar. *zemzem*). Kâbe yakınında bulunan kutsal bir kuyunun adı: *Hicaz'da kumandanlık eden rahmetli Galip Paşa'dan dinlemiştim: Zemzem kuyusunu temizletmek ister* (F. R. Atay). || Bu kuyunun, müslümanlar tarafından kutsallığına inanılan suyu: *Cafer Ağa, hastalanıyor; kız çocuklar, etrafına toplanarak Kur'an okuyorlar, ağzına zemzem akıtıyorlar* (R. N. Güntekin).

— ÇEŞ. DEY. *Zemzem kuyusuna işemek,* sırf adının anılması amacıyle herkesi iğrendirecek ve kızdıracak kötü bir iş yapmak. || *Zemzemle yıkanmış olmak,* (iyi ve kötü nitelikleri karşılaştırılan iki kişiden) biri ötekine göre pek iyi olmak, birinin yanında ötekinin nitelikleri ağır basmak.

— *Esk. Âb-ı zemzem,* zemzem suyu. || *Bir-i zemzem* (*çah-ı zemzem* veya *çeh-i zemzem*), zemzem kuyusu.

— ANSİKL. Din. *Zemzem* kuyusunun ne zaman açıldığı kesinlikle bilinmiyor. Bazı tarihçiler kuyudaki suyun, Arabistan'ın ilk yerlilerinden olan Ad kavmi tarafından bulunarak kullanıldığını ileri sürerler. Dinle ilgili kaynaklar da bu suyu İbrahim peygamberin veya eşi Hacer ile oğlu İsmail tarafından bulunduğunu yazarlar. Zemzem, Müslümanlıktan önceki çağlarda da kutsal bir nitelik taşıyordu. İslâm dini bu kutsallığı benimsedi ve sürdürdü. Bugün hacca giden her müslüman bu sudan içer, imkân bulursa bir kaba koyarak yurduna götürür; tanıdıklarına, ziyaretçilerine içirir. Müslümanlar ölürken, ağızlarına birkaç damla zemzem damlatma geleneği vardır. (M)

ZEMZEM i. (ar. *zemzem*). *Esk.* Yavaş ve hafif türkü söyleme.

— Mus. Türk mukisinde en az beş, altı yüzyıllık bir birleşik makam. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) [M]

ZEMZEME i. (ar. *zemzeme*). *Esk.* Ezgili ses; ezgi, nağme, şarkı: *Fakat o zemzeme-*

zemberekli spor

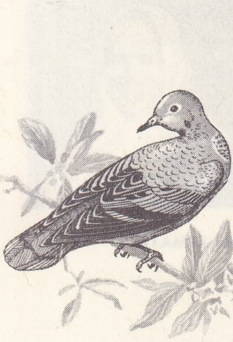

zenaida

zembilli

Foto. MEYDAN

ler uçtu hep dudaklardan... / Sürud-u neş-ve bu âlemde pek süreksizdir (M. Â. Ersoy). *Kim bilir, kim bilir neler söyler; / Bu süreksiz hevesli zemzemeler / Bu susup durma, sonra söylemeler* (Cenap Şahabeddin). || *Zemzeme-dar,* ahenkli, ezgili. || *Zemzeme-pira,* şarkı söyleyen, terennüm eden.

— Mus. Yanına geldiği makamda bir kürdî dörtlüsü bulunduğunu gösteren deyim. (Arazbâr zemzeme, aşiran zemzeme, hicaz zemzeme, ısfahan zemzeme, kûçek zemzeme, saba zemzeme gibi. Bazen de sona, yalnız kürdî kelimesi getirilir: acem kürdî, araban kürdî, gerdaniye kürdî, hicazkâr kürdî, hisar kürdî, hüseynî kürdî [*hüseynî zemzeme* de denir] gibi.) || *Zemzeme kürdî,* türk musikisinde eski bir birleşik makam. (Bugüne kalmış örneği yoktur.)

◆ **Zemzemat** çoğl. i. *Esk.* Zemzemeler, ezgili sesler. (M)

ZEN i. (fars. *zen*). *Esk.* Kadın, hanım. || Kadınsı erkek. || *Pir-zen* veya *pire-zen,* kocakarı, ihtiyar kadın, acuze. (M)

ZEN i. ve sıf. (sanskritçe *dpana,* murakabe'den), Japonya'da buddha'cı tarikat. (Zen özellikle XII. yy. sonlarında yayıldı. Bu öğretiye göre, hakikat, yazılı metnin dışında yayılır. Ruh, her düşünce ve murakabenin konusudur, düşünce insanı aydınlanma durumuna götürür. Güzelin, düşünceyi kolaylaştırdığını ileri süren Zen Buddha'cılığı, Japonya'da sanatların gelişimine büyük katkıda bulundu. Birçok taraftar toplayan bu tarikat, sade ve zevkli ev dekorlarını, çiçek düzenleme sanatını, çay törenini ilham etmiştir.) [L]

ZENABİR çoğl. i. (ar. *zenbūr*'dan *zenābir*). *Esk.* Eşek arıları. (M)

ZENADİK çoğl. i. (ar. *zındīķ*'tan *zenādīķ*). *Esk.* Zındıklar.

◆ **Zenadika** çoğl. i. *Esk.* Zenadik'in dişili. (M)

ZENAGALAR, Moritanya'da, savaşçı ve Marobut kabilelere bağımlı olarak yaşayan bazı berberî asıllı kabilelere verilen ad. Zenagalar Arap istilâsından önce Afrika'nın büyük bir kısmına hâkim olan, hattâ XI. yy.da Fas ile İspanya'yı istilâ eden büyük bir halkın son kalıntılarıdır. Bir berberî (zenaga) lehçesi ile konuşurlar. (L)

ZENAH veya **ZENAHDAN** i. (fars. *zenaḥ, zenaḥdān*). *Esk.* Çene: *Habs edermiş zenahın zülfüne berdar olanı* (Figani). || *Çah-ı zenahdan,* çene çukuru. (M)

ZENAİDA i. Esmer tüylü, kanatları ve kuyruğu siyah - beyaz benekli küçük güvercin; boynunun her iki yanında madenî yansımalı bir leke bulunur; Amerika'nın sıcak bölgelerinde yaşar. (L)

ZENALE (Bernardino), italyan ressamı (Treviglio, Bergamo yakınları 1436 - Milano 1526). V. Foppa'nın öğrencisi idi. Treviglio'da ve Milano'da Butinone ile çalıştı. Butinone gibi, çizgiler ve sıkışmış motifleri kapsayan titiz bir üslupla eserler verdi. (L)

—**ZENAN** sıf. (fars. *-zen,* vuran'dan *-zenān*). *Esk.* Kimi kelimelere eklenerek onlara «vuran, vurarak» anlamı verir. || *Şimşir-zenan,* kılıç vuran. || *Ta'ne-zenan,* söverek, küfür ederek. (M)

ZENAN çoğl. i. (fars. *zen*'den *zenān*). *Esk.* Kadınlar: *Saçına bağlanıp aldanma zenanın sözüne / Sevdiğim akl-i nisa geh uzanır geh kısalır* (Fazıl). || *Mekr-i zenan,* kadınların hilesi, düzeni.

— Ed. *Esk. Zenan-name,* kadınlarla ilişkileri anlatan, kadınları konu alan eser.

◆ **Zenane** sıf. *Esk.* Kadınlara özgü, kadınlarla ilgili. || Zf. Kadınca, kadınlara yakışır yolda. (M)

ZENANİR çoğl. i. (ar. *zünnār*'dan *zenānir*). *Esk.* Zünnarlar, papaz kuşakları. (M)

ZENATE, berberî kabilesi. İlk devirlerde genellikle göçebe olarak Cezayir ve Fas'ın güney bölgelerindeki step ve çöllerde yaşıyorlardı. Müslümanların Kuzey Afrika'yı ele geçirdikleri sırada Kâhine adı verilen kraliçelerinin yönetiminde istilâcılara karşı koydular; fakat yenilgiye uğradılar. VII. yy.ın sonlarına doğru Tlemsen'de bir Harici krallığı kurdular. Bu kabile mensuplarına bugün de Kuzey Afrika'da rastlanır. (M)

ZENATE'LER, Kuzey Afrika'da zenetia lehçesi konuşan berberî topluluğu. Zenate'ler, Auras Şaviyelerini, Doğu Rif ve Taza geçidindeki yarı göçebeleri, Doğu Fas'taki Beni Varenleri ve Ayt Segruşenleri kapsar. (L)

ZENB i. (ar. *zenb*). *Esk.* Günah, kabahat, suç. (M)

ZENBAK i. (ar. *zenbaķ*). Bot. Zambak. (M)

ZENBEREK i. Bk. ZEMBEREK.

ZENBEREKÇİ i. Bk. ZEMBEREKÇİ.

ZENBEREKLİ sıf. Bk. ZEMBEREKLİ.

ZENBİL i. (ar. *zinbil, zenbil*). *Esk.* Zembil. || *Zenbil-baf,* zembil örücü, zembilci. (M)

ZENBUR i. (ar. *zenbūr*). *Esk.* Eşek arısı; arı: *Zenbur kimden eyledi tahsil-i hendese? / Bülbüllere kim eyledi talim-i zemzeme?* (Ziya Paşa). || *Zenbur-i asel,* bal arısı. || *Zenbur-var,* arı gibi.

◆ **Zenburane** zf. *Esk.* Arı gibi, arıcasına. (M)

ZENBUREK i. (fars. *zenbūrek*). *Esk.* Zenberek.

— Sil. *Esk. Zenburek topu,* hayvanla taşınan küçük toplara verilen ad. (*Zenburek* veya *zenberek* de denirdi.) [M]

ZENC i. (ar. *zenc*). *Esk.* Siyah, kara; zenci. (M)

ZENC, Doğu Afrika kıyılarından getirilerek Basra ve çevresindeki tarla ve tuzlalarda çalıştırılan zenci kölelere verilen ad. 870'te ayaklanan köleler, kısa süre içinde Abbasîler için tehlikeli olmağa başladı. Halife Mutemid, Saffarîler tehlikesini ortadan kaldırdıktan sonra kardeşi Muvaffak'ın kumandasında büyük bir orduyu zenciler üzerine gönderdi. Muvaffak iki yıl kadar (882-883) süren mücadelelerden sonra Ali bin Muhammed'i esir aldı ve zencilerin kurmuş olduğu Muhtare şehrini tahrip etti. (M)

ZENCAN, İran'da (I. eyalet) şehir, Tahran'ın kuzeybatısında; 48 000 nüf. Yünlü ve pamuklu imalâthaneleri.

Zencanrûd veya Zencançay ırmağı kıyısında bulunan şehir, ulaşım bakımından büyük önem taşır. Azerbaycan'ı Tahran'a ve Horasan'a bağlayan yollar Zencan'dan geçer. Şehir Gilan, Erdebil ve Hemedan'dan gelen yolların da kavşağıdır. Zencan'ın kuruluşu oldukça eskidir. İslâm kaynakları Zencan'ın Erdeşir Babekân tarafından kurulduğunu bildirir. Halife Osman devrinde müslümanların eline geçen şehir, Babek'in isyanının bastırılmasında (837) bir üs olarak kullanıldı. X. yy.da Deylemlilerin hâkimiyet alanı içindeydi. Moğollar tarafından tahrip edilen Zencan, eski önemini kaybetti ve yerini yakınında kurulan sultaniye aldı. Safevîler devrinde, osmanlı akınları Zencan'a kadar uzandı. XIX. yy.da ise Zencan Babîlerin (Babiye) bir merkezi durumundaydı. (ML)

ZENCANÎ (İzzeddin Abdulvehhab bin İbrahim), arap dilcisi (öl. 1257). Hayatı hakkında kesin bilgi yoktur. 1239'de Musul'da, 1256'da Bağdat'ta yaşıyordu. Eserleri: *Mebâdi fi't-Tasrif* (Fiillerin Çekimi Üstüne İlk Bilgiler); *el-Hâdi fi'n-Nahv* (Cümle Kuruluşu Kılavuzu); *el Hadi fi'n-Nahv ve'l-Tasrif* (Fiil Çekimi ve Cümle Kuruluşu Kılavuzu). Ayrıca bir şiir antolojisi ve usturlabın kullanılışıyle ilgili bir eseri vardır. (M)

ZENCAR i. (fars. *zengār*'dan ar. *zencār*). *Esk.* Zengâr. (M)

ZENCEBİL i. (ar. *zencebīl*). *Esk.* Zencefil. || Şarap.

— Bot. *Zencebil-i Acem,* iran çinisi elde edilen bir devedikeni. (İlmî adı *Alhagi maurorum.*) || *Zencebil-i Şamî,* andız otu. (İlmî adı *İnula Helenium.*) [ML]

ZENCEFİL i. (ar. *zenecbīl*'den). Bot. Hindistan ve Malezya'da yetişen kalın yumuşak köksaplı bitki. (Zencefilgillerden.)

— ANSİKL. *Zencefil* (*Zingiber officinale*), dönenceler arasında bahçelerde yetiştirilir. Köksapı bahar olarak kullanılır; tatlılar, hamur işlerine ve biraya katılır. Ortaçağdan XVIII. yy.a kadar çok aranan bir bahardı. (L)

ZENCEFİLGİLLER çoğl. i. Scitaminales takımından birçenekli bitkiler familyası.

— ANSİKL. *Zencefilgiller*'in hepsi bütün tropikal bölgelerde bulunur. Çiçek yapısı hemen hepsinde aynı ve çok karakteristiktir. Erkek organlardan bir teki, arka taçyaprağın altında bulunanı verimlidir; diğerleri yalancı erkek organ halindedir, bir tanesi de dudak şeklini almıştır. Bütün bu bitkilerin köksapı kalın ve boğumludur; içinde uçucu yağlar ve daha başka maddeler bulunur. Acı ve ısırıcı tadından dolayı bahar olarak kullanılır. Hemen hepsi kuvvet verici, uyarıcı ve mideye yararlıdır. Birçoğu baharların bileşimine girer. Çiçeklerinin güzelliğinden dolayı süs bitkisi olarak da makbul sayılırlar. Kırk yedi türü kapsayan familyanın başlıca cinsleri: *globa, hedychium, zerdeçal, amomum, zencefil, costus, alpinia, rencalmia.* (L)

zencefil

ZENCEFRE veya **ZİNCİFRE** i. (ar. *zincefr* veya *züncüfr*'den). Kırmızı renkli tabiî civa sülfür: *Romalı kadınlar, daha parlak görünmesi için dudaklarına zencefre sürerlerdi.* || Kırmızı kurşun oksidin veya sülüğenin eski adı.

— ANSİKL. Miner. HgS formülündeki tabiî *zencefre*'nin özgül ağırlığı 8 ile 8,2, sertliği 2 ile 2,5 arasında değişir. Rengi, kırmız böceğinin rengine benzeyen tatlı bir kırmızıdır; yarı saydamdır; elmas gibi parlak; kırık yüzeyleri düzensiz bir kavkı görünüşündedir. Bir sivri romboedrden türeyen küçük billûr yığınları halinde bulunur. Taneli kütle şeklinde, bazen tıkız, elyaflı veya toz şeklinde de bulunabilir. Zencefre billûrları, romboedrik sistemin enantiyomorf hemiedrlerine sahiptir. Polarılmış ışığı çevirme gücü, kuvarsın çevirme gücünün 15 katı kadardır. Bu yüzden, polarılmış ışığı sağa ve sola çeviren türleri bilinir.

Zencefrenin damıtılmasıyle elde edilen kübik sistemden bir de *metazencefre* türü vardır.

Zencefre, civanın en önemli cevheridir. Cevher yatakları, şistli kayaçlar, püskürük kayaçlar ve dönüşmüş kayaçlarda bulunur. En önemli zencefre yatakları İspanya'da Almadan, İtalya'da İdria, Peru'da Huancavelica ve S.S.C.B.'de Dniepropetrosk yakınlarında Nikitovka'dadır. Yurdumuzda Kocaeli, Ödemiş ve Konya yörelerinde bulunur ve işletilir.

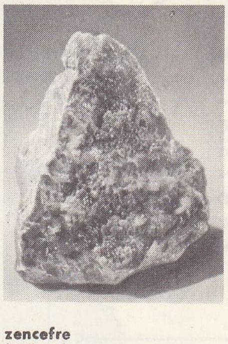

zencefre
kütlesel
ve kristalize

— Ted. Bazı deri hastalıklarında zencefre pomat halinde kullanılır. (ML)

ZENCERF i. (fars. *zencerf*). *Esk.* Zencefre. (M)

ZENCİ sıf. ve i. (ar. *zenci*). Siyah ırktan olan (kimse): *Fazıl beyin babası zenci, anası sarışın bir kadınmış* (Vâ-Nû).

— Ed. Leng. ve Müz. Bk. ANSİKL.

— G. santl. *Zenci sanatı.* Bk. *Zenci* AFRİKA'*sı.*

— Müz. *Zenci müziği,* eskiden Louisiana, Antiller, Guyana, Guatemala ve Brezilya'da yaşayan zenci kölelerin müziği. Bk. ANSİKL.

— Tar. ve Siyaset. Bk. ANSİKL.

— Teşk. tar. *Zenci hadımlar,* haremde ve padişahın hizmetinde çalışan zenci kadın ağalarına verilen ad.

— ANSİKL. Ed. Yazı dillerinin olmaması dolayısıyle zenci afrika edebiyatı uzun süre sözlü olarak kaldı. Buna rağmen, şaşırtıcı bir zenginliğe ulaştı; yalnız hikâye alanında 200 000'den fazla örnek sayılmıştır. Meslekten edebiyatçılar Kuzey Afrika toplumlarında yaygındır; kıssahanlar, şecereciler, hükümdara bağlı tarihçiler. Türler çok çeşitlidir. Etnolog Balandier'ye göre, bu edebiyatlarda, özellikle dinî menkıbeler, daha çok hayvanlarla ilgili folklora yer veren hikâyeler; diyaloglar, şarkılar ve dansların birbirine karıştığı tiyatro oyunları önemli bir yer alır. Modern anlamda yazılı bir edebiyat (genellikle bir avrupa diliyle) ancak otuz yıldan beri doğmuştur. Şiir en yaygın türdür, ama roman ve deneme de bu edebiyatta önemli bir yer tutar. Bu yeni zenci yazarlar arasında senegalli denemeci Alioune Diop (doğ 1911), *Amadou Kouma Hikâyeleri*'nin yazarı senegalli Birago Diop (doğ. 1906), senegalli

Foto. LAROUSSE

şehrin eski yöresi

ZENGİBAR

liman 1885'te

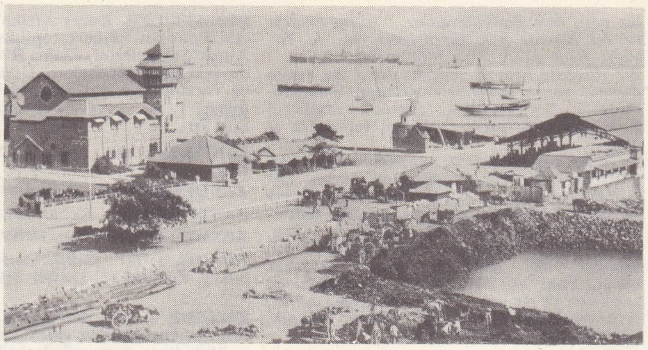

ZENGİBAR haritası

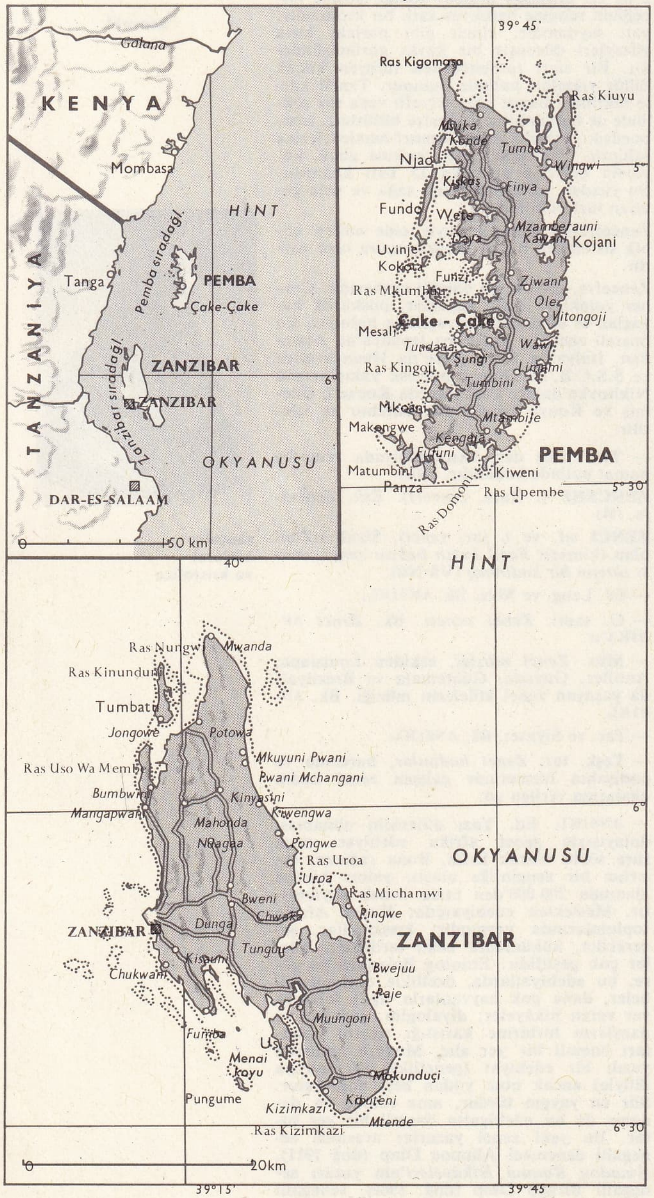

şairlerden Léopold Sédar Sénghor (doğ. 1906) ve D. Diop (doğ. 1927), madagaskarlı şairlerden Jean-Joseph Rabéarivelo (1901-1937), Jacques Rabemananjara (doğ. 1913) ve Havana-Roma-Nantoanina; madagaskarlı romancılardan Armand Rina ve Rodlish sayılmağa değer. Bugün bütün yazarlar, medeniyetlerinin, eski geleneklerin en karanlık yanlarını ortaya koyarak zenci afrika edebiyatının kaynaklarına inerler.

— Leng. *Zenci afrika dilleri*'nin konuşulduğu alan kuzeydoğuda samî dillerinin, Habeşistan ve Somali'de kuşi dillerinin konuşulduğu bölge ile güneybatıda boşiman ve hottentot ağızlarının konuşulduğu bölgeler hariç Senegal'deki Saint-Louis ile Assuan (Nil kıyısı) arasında çekilecek çizginin güneyine düşer. Zenci afrika dillerinin pek çoğu üstüne yeterince bilgi bulunmaması, tarihî gelişimlerinin bilinmemesi ve sınıflama ölçütlerinin sağlam olmaması sebebiyle, Ortak zenci afrika dili, henüz kesinlikle ortaya konamamıştır. Kelime hazinesi ve morfoloji unsurlarının karşılaştırılmasına dayanan genetik bir sınıflama Greenberg'e göre, şu ailelerin ayırt edilmesine imkân verir:

1. Batı Sudan ve Gine kıyılarındaki *sudan dilleri* ve Güney Afrika'daki *bantu dilleri.* Yapılarının farklılığına (ayrımlı sudan dilleri, bitişken bantu dilleri), isim sınıfları sisteminin çok farklı ölçülerde bantu dilinde ve Atlantik öbeği sudan dillerinde muhafaza edilmesine (sudan dillerinin büyük bir kısmında ise ortadan kalkmıştır) rağmen, diller arasındaki bu akrabalık kelime hazinelerinin karşılaştırılmasıyle ortaya çıkar;

2. *çat dilleri,* Nijer ile Şari ve Benue ile Sahra arasında konuşulur. Bu dillerin isim sınıfları yoktur, ama isim ve zamirlerde eril ile dişil'i ayırt ederler. Bu özellik ve kökün bir bölümünü tekrarlayarak çoğul yapma tarzı birçok dilbilimcinin çat dillerini hamî-samî dil ailesine bağlamasına yol açtı. Bununla birlikte, çat dilleri fiil sis teminin hamî - samî dillerine değil, sudan dillerine benzediği görülür;

3. *sahra dilleri,* Çat gölünün kuzeyinde ve batısında konuşulan kanuri, Tibesti'deki (lehçesi *daza*) teda veya tubu, zagahua (Libya çölünün güneyi) dilleri tarafından temsil edilir. Bazı morfoloji ayrıntıları (isim sınıfında gramer hallerini, fiillerde şahısları belirtmek için soneklerin kullanılması) sahra dillerinin nilot dillerine (özellikle Nubye) yaklaştırır;

4. *nilot dilleri,* Nil havzası ve Büyük Göller bölgesinde konuşulur;

5. *orta sudan dilleri,* iki ayrı bütün meydana getirir: batıda şari-vaday öbeği (Yukarı Şari'deki sara, Aşağı Şari'nin batısındaki barma, Orta Afrika cumhuriyetinin batısındaki bongo ve krec), doğuda nilot - kongo öbeği (Mangbetu, eski Belçika Kongosu'nun kuzeydoğusunda Nelle ve Aruimi arasında; Bahr-el-Cebel'in batısında moru ve logbuari). Yapıları, bu dilleri sudan ailesine yaklaştırır;

6. yukarıda belirtilen büyük bölümlerden hiç birine bağlanamayan çeşitli küçük aileler; Uday'daki maban ve mimi, Kordofan'da konuşulan nubye ağızları dışındaki ağızlar, Fazogl'daki berta, Habeşistan'ın kuzeybatısındaki kunama.

— Müz. Kullanılan çalgılar (davul, müzik yayı, ksilafon v.b.), bazı şarkıların yapısı ve ritmik kuruluşları, danslarının figürleri, hareketleri, hattâ adları bakımından afrika özelliği taşıyan zenci müziği, avrupalıların (iskoç, ispanyol, fransız), Amerika kızılderililerinin ve Çinlilerin halk ve sanat müziğinin etkisinde kalmıştır. Bu sonradan, Antillerdeki ve Brezilya'daki bazı kültlerin ve gizli derneklerin etkisiyle hıriştiyan ilâhileri spirituals ve işçi şarkıları, protestan korallerinin, italyan operasının ve ilkel koral şarkıların oluşturduğu garip bir karışım haline geldi. Bu şarkılar A.B.D.'de Zencilerin devam ettiği konservatuvarlarda öğretilmektedir.

— Tar. ve Siyaset. *A.B.D.'de zenci meselesi.* Ülkenin geleneksel demokratik ideali ile halkın zenci unsurlarının durumu arasında büyük bir çelişki meydana getiren bu mesele, A.B.D. topraklarının büyük kısmına yayılmıştır, fakat görünüşü her yerde aynı değildir. Afrika'dan gelen Zenciler, başlangıçta yalnız tarıma dayanan güney bölgelerinde kalabalıktı. Fakat XVIII. yy. sonunda ancak 700 000 kişi kalmışlardı ve ırk ayrımına rağmen, beyazlarla zenciler arasında devamlı olarak kişisel temaslar bulunduğu için bölgede kölelik henüz ataerkil bir özellikteydi. Güneyde XIX. yy.ın ilk yarısında, ticarî amaçlar, pamuk tarımına yönelince, köle işçi sayısı hızla arttı (1850'de 2 500 000'den fazla zenci) ve 300 000 beyaz toprak sahibiyle ilişkiler kesildi. Zencilerin gittikçe yoksullaşması, Ayrılık savaşından sonra kuzey ordusunun müdahalesini ve yeniden birleşme döneminde beyazlar aleyhine aşırılıkların başgöstermesini kısmen açıklar. O tarihten sonra, köleliğin kaldırılmasına rağmen, halkın iki unsuru arasındaki uçurum büyüdü. Zenciler, kuzeye çok daha geç bir tarihte geldi: bir kısmı XIX. yy.da Güneyde başgösteren tarım buhranları sırasında, çoğu 1917 seferberliğinde sanayi tesislerinde işçi sıkıntısının başlamasından veya ülkeye beyaz göçünün sınırlanmasından sonra. Kuzeyde de, beyazlar ile zenciler arasındaki temaslar, ırk engelinin kurulmasıyle sonuçlandı.

Ülkenin her yanında beyazlar, ırklarının karışmaması için kendi aralarında evlenirler; çok ender de olsa karışık evlenmeler kınanmaktadır. Beyazlar zencileri suçlu ve cahil olmakla suçlayarak kendilerini haklı görürler. Oysa bu suçluluk ve cahilliğin başlıca sebebi sosyal durumdur. Beyaz bir kadınla cinsel ilişki kuran zenci erkek linç edilir. Bu anlayışı Güney'de ırk ayrımı güden kanunlar yansıtır: beyazlar ve zenciler aynı şehirde, aynı semtte yaşayabilir; ama gerek lokantaları, gerek ulaşım araçları veya hastahaneleri ayrıdır. Ayrıca 1954'te yargıtay tarafından kaldırılıncaya kadar on yedi eyalette ırk ayırımı okullarda da uygulanmıştır. 1861-1865 Arasında savunulan idealleri açıkça inkâr edemeyen kuzey bölgelerinde ırk ayrımı güden hemen hiç bir kanun yoktur; fakat özellikle mesken ve çalışma alanında fiilî bir ayrılık açıkça görülür. Daha iyi ücret alan beyaz işçi için tehlikeli rakip sayılan zenciler, hemen her zaman sendikalardan çıkarılır ve uzmanlık istemeyen işlerde (yüzde 67'si) çalıştırılır.

Bu nazik meselenin çözümü için Garvey gibi bazı kimseler, zencilerin Afrika'ya dönmesini ileri sürmüş, fakat bu yol, grubun sayı çokluğu ve ülkeye yerleşme tarihinin eskiliğinden ötürü bir hayal sayılmıştır. Booker, Washington veya Bunche ise, Zenci'nin fikir ve teknik seviyesinin yükseltilmesinin, beyazların bazı ön yargılarının şiddetini azaltabileceğini ileri sürmüşlerdi. Federal hükûmet özellikle F. D. Roosevelt devrinden beri zencilerin siyasî ve sosyal haklarının genişletilmesine çalışmış, fakat birçok engele karşılaşmıştır.

Zenciler, İkinci Dünya savaşının askerî yükümünü beyazlarla paylaştıkları ve toplam nüfus içindeki oranları (yüzde 10) hızla art-

Foto. LAROUSSE

tığı için, mesele daha da nazik bir hal almıştır. (LM)

ZENCİ HAMİ sıf. ve i. Doğu Afrika'da yaşayan ve yerli zencilerle hamî göçmenlerin soyundan gelen melez halk. (L)

ZENCİ MÜSLÜMANLAR, ing. **Black Muslims**, Kuzey Amerika'da ırk ayrımı güden zenci hareketi. Bu hareketin, 1913'e doğru Kuzey Carolina'lı zenci Timothy Drew (1886-1929) tarafından kurulmuş Moorish Science Temple'ın «Magribî»lerine (Moors) bağlı olduğu ileri sürülür. Kendini bir islâm peygamberi olarak gören Timothy Drew, *İncil* ile *Kur'an*'ı, kendi icadı olan *Holy Koran* (Kutsal Kur'an) adı altında birleştirdi. 1929'da şeyh Claude Green adlı çömeziyle arası açıldı ve ikisi de esrarlı bir şekilde öldü. Hareketin bir dalı, ikinci bir «peygamber» olan Wali Farad tarafından yeniden canlandırıldı. 1930'da Detroit'te ortaya çıkan Wali, binlerce taraftar topladı, dinî bir cinayetten dolayı tutuklandı ve 1934'te ortadan kayboldu. «Fakat, yetiştirmelerinden Elijah Peole, Elijah Muhammad adıyle müslümanların lideri oldu. Elijah, *Kur'an*'dan çok *İncil*'den söz eden *The Supreme Wisdom* (Yüksek Hikmet) adlı bir broşür (Chicago, 1955) yayımladı. İktisadî kriz ve savaş, bu hareketi yavaşlattı (1934'te kurulan Chicago'daki tapınağın kapatılması ve Elijah Muhammad'ın zencilerin askere alınmasına karşı koyması sebebiyle tutuklanması). Savaş bitince hareket genişledi: 1967'de 50 kadar tapınağı ve çoğu genç olan 300 000 üyesi vardı. Malcolm X takma adını alan Malcolm Little (Küçük Malcolm), E. Muhammad'ın öğrencisidir, fakat 1963'te Kennedy'nin öldürülmesini sevinçle karşıladığı için üstadı tarafından reddedilmiştir. Malcolm X, genel inanıştan ayrılan ve *«Müslüman Camii»* (Muslim Mosque) adını taşıyan bir mezhep ortaya attı; New York'ta bir Afrika-Amerika Birliği teşkilâtı kurdu. Mekke'yi ziyaret etti, dünyayı dolaştı ve şubat 1965'te öldürüldü. 1964'te dünya boks şampiyonu Cassius Clay müslüman oldu, Muhammed Ali adını aldı. Dinî inançları yüzünden askerlik yapmayı reddetti. Hareketinin üyeleri, A.B.D.'de «moslems» diye anılan öbür müslümanlardan ayrılmak için «muslims» adını alırlar. «Muslim»ler kendilerinin islâm olduğunu söyler, fakat birçok yönlerden gerçek islâm inancına bağlı değillerdir. Bunların çoğu, Hıristiyanlıktan Müslümanlığa yeni geçmiş kimseler olduklarından Arapça öğrenmişlerdir ve *İncil*'i inkâr etmekle beraber *Kur'an*'dan daha iyi bilirler. Elijah Muhammad'a göre W. Farad, 1930'da yeryüzüne inen Allah ile Detroit'te bulunmuştu. Zenci müslümanların dinî inancı bozulmuştur; çoğu zaman camilerde değil tapınak adını verdikleri eski kiliselerde veya eski mason localarında ibadet ederler. Dua tarzları daha çok iki haftada bir ibadet etmeğe dayanır ve Negro Church'dan (Zenci kilisesi) alınmış geleneklerin etkisindedir. Onlara göre ramazanın yerini bazı besin yasakları, sadakanın yerini de âşar ile kendi dükkânlarından alışveriş yapmak mecburiyeti almıştır. Mekke'ye gidip hacı olmak, bazı istisnalar dışında uygulanmayan bir şeydir. Ayrıca yaşayışlarında sıkı ahlâk kurallarına uyarlar.

Bu, hem dinî, hem milliyetçi hareketin etkenliği, çok merkezîleşmiş bir teşkilât ve önemli bir propaganda ile sağlanır. Hareket üyeleri beyaz ırka şiddetle düşmandır. Hareketin, Black Power'in (Kara Güç) Amerikan şehirlerinde çıkardığı kanlı karışıklarla ilişkisi olduğu kesindir. (L)

ZENCİR i. (fars. *zencir*). *Esk.* Zincir. *Çekmedim dünyada zencir-i esaret barını / Kayd-i dünyadan müberrayım bilir dünya beni* (Namık Kemal).

— Mus. Türk musikisinde bir birleşik usul.

— ANSİKL. Mus. *Zencir*, 120 zamanlı ve 59 vuruşludur. Yalnız 120/4 mertebesi kullanılmıştır. 120 Zamanlı olarak bir de (2 devri kebir - 2 berefşan) ve (2 remel - 2 muhammes) şeklinde iki darbeyn usulü vardır. Türk musikisinde bu 120 zamanlı usullerden büyük zamanlı usul de yoktur. Bu usulle zencir ile kâr, beste (genellikle I. besteler), daha az peşrev ve ilâhiler ölçülmüştür. Zencir şu beş büyük usulün sıralanmasından meydana gelir: çifte düyek, fahte, çember, devri kebir, berefşan. Bu usuller 16, 20, 24, 28, 32 zamanlıdır, aralarındaki fark daima 4 zamandan ibaret bir intizam göstermektedir. Usul şu şekildedir: düm (2 nim kavi), tek (4 kavi), tek (2 nim kavi); düm (2 kavi), düm (2 nim kavi), tek (2 kavi), te (1 nim kavi), ke (1 zayıf) [çifte düyek bitti]; düm (2 kavi), düm (2 nim kavi); tek (2 kavi), tek (2 kavi), tek (2 kavi); düm (2 nim kavi), tahek (4 kavi); te (1 kavi), ke (1 zayıf), te (1 nim kavi), ke (1 zayıf) [fahte bitti] v.b.

◆ **Zencirî** i. *Esk.* Zincirlik deli.

◆ **Zenciriyan** çoğl. i. *Esk.* Zincirlik deliler. (M)

ZENCİREK blş. i. (fars. *zencîr* ve *-ek* küçültme ekinden). *Esk.* Küçük zincir.

— G. santl. Yazma kitapların sayfa kenarlarıyle levha yazılarının çevresine yapılmış zincirleme halkalar biçimindeki süsleme. (M)

Zenciriye (veya **Zinciriye** veya **Sincariye**) **medresesi**, Diyarbakır'da Ulucaminin güneybatısında medrese. Kesin yapılış tarihi bilinmiyor. XII. yy. sonuyle XIII. yy. başlarında yapıldı. Kuzeydeki kapıdan, çapraz tonozla örtülü bir giriş holüne geçilir. Bunun karşısında ana eyvan yer alır. Salonun planı, düzeni ve mihrabı bu kısmın mescit olmasını gerektirir. (M)

ZENÇE i. (fars. *zen*, kadın ve *-çe*, küçültme ekinden *zen-çe*). *Esk.* Sokak kadını. (M)

ZEND i. (ar. *zend*). *Esk.* Çakmak demiri, çakmak. || Bilek kemiği.

— Leng. Eski Farsçanın bir lehçesi. Bugünkü Farsçada bu lehçeden bazı kelimeler vardır. Firdevsî *Şahname*'sinde zend lehçesinden kalan kelimeleri topladı ve bu şiirlerinde kullandı. (M)

ZENDAN i. (ar. *zend*'den *zendān*). Anat. *Esk.* Dirsekle bilek arasında bulunan iki kemik. (M)

Zend-Avesta. Bk. AVESTA.

ZENDE î. (fars. *zende*). *Esk.* Çakmak demiri. (M)

ZENDEKA i. (ar. *zendeka*). *Esk.* Dinsizlik, zındıklık. (M)

ZENDE RUD, İran'da tuzlu Gavehane gölüne dökülen ırmak; 350 km. Zagros'un doğu yamacını akaçlar ve Isfahan'ı sular. Bir kanalı besleyen suları, yüz kadar ovada sulama yoluyle tahıl, pamuk, tütün, haşhaş ve meyve ağaçları yetiştirmeğe imkân verir. (L)

ZENDOST blş. sıf. (fars. *zen*, kadın ve *dost*, sevgili'den *zen-dost*). *Esk.* Kadınlara düşkün, kadınlardan hoşlanan, zampara: *İstanbul'daki ayyaşların, zendostların hanelerinde birer ikişer çocuk ancak görülebilir* (Namık Kemal).

◆ **Zendostî** blş. i. *Esk.* Kadınlara düşkünlük, kadıncıllık, zamparalık. (M)

ZENEB i. (ar. *zeneb*). *Esk.* Kuyruk. || *Bîzeneb*, kuyruksuz. || *Zu-zeneb*, kuyruklu.

— Astron. *Esk.* *Zeneb-üd-Dücace*, Dücace burcunun sonundaki yıldız. || *Zeneb-ül-kaytus*, Balina takımyıldızı.

— Bot. *Esk.* *Zenebi âmm*, birleşik yaprakların sapı. || *Zenebi varak*, yaprak sapı. || *Zenebi zehra*, çiçek sapı. || *Zeneb-ül-esed*, arslankuyruğu. || *Zeneb-ül-feres* (veya *zeneb-ül-hayl*), atkuyruğu. || *Zeneb-ül-hayliye*, atkuyruğugiller.

◆ **Zenebî** sıf. *Esk.* Kuyruğa veya sapa ait, kuyrukla veya sapla ilgili. (M)

ZENEBİYAT çoğl. i. (ar. *zenebî*'den *zenebiyāt*). Bot. *Esk.* Yaprakçıkların herbirine ait ufak saplar. (M)

ZENEK i. (fars. *zenek*). *Esk.* Küçük kadın, kadıncık. (M)

Zener diyotu, belli bir gerilimin ötesinde negatif direnci hızla azalan yarı iletkenli diyot. (Beslenme gerilimlerini kararlı hale getirmek için kullanılır.) [L]

ZENET. Bk. CANAT.

ZENG i. (fars. *zeng*). *Esk.* Zenci. || (Demir, bakır v.b. üzerinde oluşan) Pas. || Zil. (M)

ZENGÂR i. (fars. *zengār*). *Esk.* Bakır pası çeşidinden göztaşı. (M)

ZENGİ i. (fars. *zengî*). *Esk.* Siyah derili adam, zenci. (M)

ZENGİBAR, Hint okyanusunda mercan adası, Tanganyika kıyısı açıklarında; 1 658 km²; 190 200 nüf. Tanganyika ile birlikte Tanzanya devletini meydana getiren bu alçak ve çok yağışlı ada, hintmeşesi ormanları ve pamuk, şekerkamışı, zamk ağacı, hindistancevizi çiftlikleriyle örtülüdür. Ada özellikle karanfil üretiminde dünya tekelini elinde tutar; fakat bu üretim son yıllarda tehlikeli bir buhran geçirmektedir.

— *Zengibar devleti*, Tanzanya'nın Pemba adasını da içine alan bir kısmı; 2 642 km²; 307 000 nüf. (yüzde 80'i afrikalı, yüzde 13'ü ummanlı arap, yüzde 60'sı hintli).

● *Tarih.* İlk ve Ortaçağlarda Araplarla Perslerin uğrağı olan adada Şiraz'lı Ali ibni Hasan'ın Kilva sultanlığını kurmasından (M. S. 975) sonra iranlı ve bantu karışımı bir halk yaşıyordu. Sultanlık XI.-XVI. yy. arasında Güneybatı Asya ve Güney Arabistan ile sıkı ilişkiler kurdu. Portekizliler adayı Doğu Afrika sömürgelerinin merkezi (1503-1730) haline getirdiler. İmamlardan Umman hükümdarı Sait bin Sultan (1806-1856), Doğu Afrika kıyısında Somalilerden Mozambik'e kadar uzanan bütün sultanlıkları kontrol edebilmek amacıyle başkentini Zengibar'a nakletti (1832). Arabistan'a gönderilmek için Zengibar pazarlarında satılan her köle başına 1 dolar alan Sait, fildişi ve bakır satışından da büyük gelir sağlıyordu. Adayı zengin eden karanfil tarımını başlatan da Sait odu.

Burton, Speeke (1856) ve Stanley (1874-1877) gibi gezginlerin hareket noktası olan ve toprakları Hindistan yolları boyunca uzanan Zengibar, kısa süre sonra İngiltere'nin önce siyasî, sonra da, teğmen Uogd Mathews'ün ülke ordusunun başına getirilmesiyle askerî kontrolu altına girdi (1881).

Sait'in oğullarının sultanlığı sırasında ingiliz kamuoyunun zorlamasıyle İngiltere hükûmetinin, esir ticaretini yasaklamak için yaptığı baskı sultanlığın dağılmasına yol açtı. 1870'ten sonra alman müdahalesi hızla arttı. Sultanlığın ekonomisine hâkim olan Almanlar ülkeye siyasî ağırlıklarını da koyabilmek için bir himaye rejimi kurmayı tasarlıyorlardı. Karl Peters'e kıtadaki toprakların ele geçirilmesi ve alman kolonların yerleşmesi için yerli şeflerle Şirket adına himaye anlaşmaları yapma görevi verildi (1884-1885). İngiliz-alman çatışmasını önlemek amacıyle sultanlığın karadaki toprakları, Doğu Afrika Alman şirketi (Tanganika), British East Africa company (Kenya) ve İtalya (Somali) arasında nüfuz bölgelerine ayrıldı. Elinde Zengibar ve Pemba adaları, karada Delgado burnuyle Tana ağzı arasındaki topraklar ve 100 mil derinliğindeki iç bölgeleriyle birkaç deniz limanı (Kismayı, Mogadiscio v. b.) kalan sultanlık, daha sonra karadaki topraklarını ingiliz şirketlerine (1887) ve alman şirketlerine (1888) kiralamak zorunda kaldı. Sultan, yetkisi altında adalardan başka toprak kalmayınca ingiliz himayesini kabul etti (4 kasım 1890). İngiltere buna karşılık karadaki nüfuz bölgesini Almanlara bıraktı.

1897'de İngiltere köleliği kesinlikle kaldırdı. 1960'ta Zengibar'a muhtariyet verildi, bir yasama meclisiyle bir kabine kuruldu. 1863'te Zengibar, Commonwealth içinde bağımsızlığına kavuştu.

1963'te Zengibar sultanlığındaki başlıca olaylar, ülkenin bağımsızlığını kazanması ve gerek etnik alanda (arap azınlık ile Afrikalılar arasındaki anlaşmazlık), gerek sosyal alanda (toprak sahiplerinin çoğu araptır) iç gerginliklerin artışıdır. Bağımsızlığın ilânı sırasında (aralık 1963) iktidar, sultanın ve arap sayılan, fakat aslında sevahilî olan aristokrasinin desteklediği Milliyetçi partideydi. Muhalefeti ise bantu çoğunluğunun desteklediği Afro-Şirazi Halk partisi ile Umma partisi temsil ediyordu. Umma partisi, komünistlikle suçlanarak 4 ocak 1964'te kapatıldı. 12 Ocakta kısa fakat kanlı bir çarpışma sonunda sultan Seyyid, Halife ve hükûmet başkanı adadan kovuldu. Afrika-Şirazi partisinin başkanı C.A. Krume, Umma partisi başkanı C. M. Babu'nun yardımıyle iktidara geldi. Babu İçişleri bakanı oldu. Sul-

ZENGİBAR'da karanfil hasatı

tanlık 22 nisan 1964'te Tanganyika ile birleşti ve yeni Birleşik devlet, 30 ekimde *Tanzaniya* adını aldı. (L)

ZENGİBAR, Zengibar'ın başkenti, Zengibar adasının batı kıyısında; 68 300 nüf. Uzun süre bütün Doğu Afrika'nın büyük limanı olan Zengibar ile bugün Darüsselâm ve Monbas rekabet halindedir. (L)

ZENGİBAR kıyısı «Zenciler ülkesi», Doğu Afrika kıyısının Kuzey Mozambik sınırından Somalilerin güney sınırına kadar uzanan kısmına eskiden verilen ad. Kıyının önünde uzanan Mercan adaları, adını verdiği Zengibar adası ve Mombasa, Bagamoyo, Darüsselâm gibi limanları, bu bölgelerde Arap ticaretinin merkeziydi. XVI. y.da Portekizlilerin yerleştiği kıyıyı, XVII. yy.ın ikinci yarısında Maskat imamı geri aldı. Maskat hâkimiyetinden kurtulduktan sonra, Zengibar sultanları, kıyı bölgelerini paylaşan ve 1885'ten sonra Afrika'nın iç kısmına sokulan İngiliz ve Almanlar tarafından kıtadan uzaklaştırıldılar. (L)

ZENGİLER, hanedan kuran ve saltanat süren atabey sülâlesi (1127-1233). Zengîlerin en önemli kolu 1127-1226 yılları arasında Musul'da hüküm sürenleridir. Zengîlerin bu koluna *Musul atabeyleri* de denir. Bunlar, önceleri Büyük Selçuklulara, sonra da Irak Selçuklularına bağlı kaldılar. Bununla birlikte Zengîlerin kurduğu Musul atabeyliği bağımsız kalmayı başardı. İmadeddin Zengî, Sultan Melikşah'ın Kuzey Suriye valisiydi. Nureddin Mahmud Zengî'nin kurduğu Halep atabeyliği (1146-1183) yılları arasında hüküm sürdü. İmadeddin Zengî de Sincar atabeyliğini kurdu; 1170-1220 yılları arasında hüküm süren Sincan Zengîlerinin devrinde dört hükümdar işbaşına geçti. Zengîlerin son kolu Cizre'de kuruldu; 1170-1227 yılları arasında hüküm sürdü. Zengî hanedanı Eyyubîler tarafından ortadan kaldırıldı. (M)

ZENGİN sıf. (fars. *sengin,* pahalı, değerli'den [?]). Çok malı veya parası olan: *O kadar aleyhinde bulunmayın. Kimbilir, belki zengin bir yerli ile evlenirsiniz* (R. N. Güntekin). || İçinde işe yarayan herhangi bir maddeden çok bulunan: *Hani tarihi soruldukça, mefahir söyler, / Kahramanlar yetişen toprağı zengin köyler* (M. Â. Ersoy). *Zengin bir gümüş damarı.* || Verimli: *Zengin toprak.* || Pahalı ve gösterişli: *Bu zengin geceye rağmen ertesi sabaha âdeta birbirimize yabancı olmuştuk* (A. H. Tanpınar). *Zengin dekor.* || İ. Malı veya parası çok olan kimse: *Yeni zenginler. Eşanl.* VARLIKLI. *Zt.* YOKSUL.

— Ed. *Zengin kafiye,* mısra sonlarındaki kelimeler arasındaki ses benzerliğini, ikiden çok harfin yarattığı kafiyeye verilen ad. (*Tunç kafiye* de denir.) [M]

ZENGİNERKİ bìş. i. Sosyol. *Yeni.* Zengin tabakasının gücü elinde bulundurduğu hükûmet şekli, plutokrasi. *Esk.* Hükûmet-i agniyâ. (M)

ZENGİNLEMEK geçz. f. (*zengin*'den *zengin-le-mek*). Zenginleşmek. (M)

ZENGİNLEŞME i. (*zenginleşmek*'ten *zenginleş-me*). Zenginleşmek eylemi.

— Huk. *Sebepsiz zenginleşme.* Bk. SEBEPSİZ. (M)

ZENGİNLEŞMEK geçz. f. (*zenginlemek*'ten *zenginle-ş-mek*). Zengin hale gelmek: *Güzel şeklin öyle bir gücü vardır: birçok mânâlarla zenginleşir* (N. Ataç).

◆ **Zenginleştirmek** ettrg. f. Zengin hale getirmek, zenginleşmesini sağlamak: *Reşat Nuri düşünmekle, yaratmakla kalmamış, kalemi, fikir ve sanat hayatımızı bir yandan da tercümelerle zenginleştirmiştir* (Y. Z. Ortaç). [M]

ZENGİNLEŞTİRME i. (*zenginleşmek* > *zenginleştirmek*'ten *zenginleştir-me*). Zenginleştirmek eylemi.

— Metalürji. *Cevherleri zenginleştirme,* cevherlerdeki yararlı elementlerin oranını arttırmak, daha sonra uygulanacak metalürji işlemlerinde cevherlerin kolay işlenmesini sağlamak ve üretim işlemelerinden önce gang gibi yararsız kısımları yok etmek amacıyle ham cevherlere uygulanan çeşitli mekanik, fiziksel veya fizikokimyasal metotların tümü. Bk. ANSİKL.

— Teknol. Yeraltından çıkarılan cevheri, bileşimindeki maden oranını arttırmak ve son işlemlere hazırlamak amacıyle, mekanik veya kimyasal usullerle yabancı maddelerinden veya gangından temizlemek.

— ANSİKL. Metalürji. *Cevherleri zenginleştirme,* mekanik ayırma (öğütme, eleme, ayırma), düşük veya yüksek şiddette magnetik ayırma, yüzdürme, ızgara üzerinde topaklama, briketleştirme gibi işlemlerle yapılır. A.B.D.'de demir cevherlerinin yüzde 75'i, yüksek fırında işlenmeden önce zenginleştirilir. Bu usul Avrupa'da da yaygınlaşmıştır. (LM)

ZENGİNLİK i. (*zengin*'den *zengin-lik*). Zengin olma hali: *Ondan büyük bir duygu, düşünce zenginliği beklemeyelim, gene de okuyalım* (N. Ataç). *Bir kimsenin zenginliği. Türkçe'nin zenginliği.*

— ANSİKL. İkonogr. Eskiçağda *zenginliği* tanrı Plutos temsil ederdi: heykeltıraş Kephsodotos'un ünlü grubunda (Münih) Plutos, Eirene adlı tanrıçanın kolları arasında görülür. Ama Zenginlik genellikle elinde bir bereket boynuzu, her tarafı mücevherlerle süslü bir kadın olarak temsil edilirdi. (ML)

ZENGÛLE i. (fars. *zengûle*). *Esk.* Çıngırak. || Tef zili.

— Mus. Türk musikisinde on birinci basit makam. (*Zırgûle* de denir.) [Bk. ANSİKL.] || *Zengûle buselik,* türk musikisinde birkaç yüzyıllık birleşik makam. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) || *Zengûle gerdaniye,* türk musikisinde en az beş yüzyıllık bir birleşik makam. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) || *Zengûle geveşt,* türk musikisinde en az beş yüzyıllık bir birleşik makam. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) || *Zengûle maye,* türk musikisinde en az beş yüzyıllık birleşik makam. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) || *Zengûle nevruz,* türk musikisinde en az beş yüzyıllık birleşik makam. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) || *Zengûle selmek,* türk musikisinde en az beş yüzyıllık birleşik makam. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) || *Zengûle şehnaz,* türk musikisinde en az altı yüzyıllık birleşik makam. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) || *Zengûlede buselik,* buselik makamının zengûle (sol diyez) perdesindeki şeddi. (Bk. ANSİKL.) || *Zengûlede çargâh,* çargâh makamının zengûle (sol diyez) perdesindeki şeddi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mus. *Zengûle* en eski makamlardandır. Hicaz ailesindendir. Hicaz beşlisiyle hicaz dörtlüsünden meydana gelir. Beşliyle dügâh (*la*) perdesinde durur. Güçlü, beşlinin dörtlüyle birleştiği ses olan hüseynî (*mi*) perdesidir. Genellikle çıkıcı olmakla birlikte inici ve çıkıcı-inici şekilleri de kullanılmıştır. Zengûleden bugüne 35 kadar eser kaldı.

● *Zengûlede buselik,* batı müziğinin *sol* diyez minörüne karşılıktır. Güçlüsü beşinci derece olan hisar (*re* diyez) perdesidir. Donanımda *fa, do, sol, re, la* olmak üzere 5 diyez (küçük mücennep diyezi) vardır. Yeden sesi için *fa* diyez kullanılır. Orta sekizlideki sesleri (pestten tize) şöyledir: zengûle dik kürdî, buselik, hicaz, hisar, hüseynî; gerdaniye (yeden) ve şehnaz.

● *Zengûlede çargâh*'ın güçlüsü, beşinci derece olan hisar (*re* diyez) perdesidir. Donanımında *fa, do, sol, re, la* ve *mi* küçük mücennep diyezleri vardır. Orta sekizlideki sesleri (pestten tize) şöyledir: zengûle, dik kürdî, buselik, hicaz, hisar, dik acem, mahur ve şehnaz. (M)

ZENGÛLELİ sıf. (*zengûle*'den *zengûle-li*). Mus. *Zengûleli suzinak,* türk musikisinde bir şed makam.

— ANSİKL. Mus. *Zengûleli suzinak,* zengûlenin rast (*sol*) perdesindeki şeddidir. İki çeşit suzinaktan ikincisini meydana getiren bu makam, daha çok kullanılmıştır. Mürekkep olmayan hicazkâr çeşidi de zengûlenin aynı perdedeki şeddidir. İki makam (zengûleli suzinak ve basit hicazkâr) arasında çok az fark vardır. Bu çeşit hicazkâr az kullanılmıştır. Seyirde suzinak makamının özellikleri görülürse, suzinak kabul edilir. Güçlü, beşinci derece olan neva «*re*»'dir. Donanımda *si* koma bakıye, *la* bakıye bemolleriyle *fa* bakıye diyezi vardır. Nisebi şerifeden 7 tane bulunur; dizisi mülâyimdir. Genellikle çıkıcıdır. Orta sekizlideki sesleri şöyledir: rast, zengûle, segâh, çargâh, neva, hisar, evc ve gerdaniye. Suzinaktan tek farkı inici yedenin (*la*) bemolü olmasıdır. (M)

ZENİCA, Yugoslavya'da (Bosna) şehir, Bosna vâdisinde; 52 000 nüf. Yüksek fırınlarında Vareş demirinin ve Bosna kömürünün kullanıldığı önemli metalürji merkezi. (L)

ZENİM i. (ar. *zenm*'den *zenîm*). *Esk.* Bir kavme sonradan katılan kimse. || Soyu belli olmayan kişi. (M)

ZENİT i. (ar. *semt,* düz yol'dan fr. *zénith*). Astron. *Eşanl.* BAŞUCU. *Esk.* Semtü'r-re's.

Zenith, 1875'te Gaston Tissandier'nin havalandığı balon; 8 600 m'ye kadar yükselen Sıvel ve Crocé - Spinelli, bu havalanış sırasında öldüler. (L)

ZENJANTROP i. (fr. *zinjanthrope*). Dr. L.B.S. Leakey tarafından 1959'da Olduvai (Tanzanya) bölgesinde bulunan bir australopithecus'a verilen ad. (1 600 000 veya 1 900 000 yıl önce yaşadığı tahmin edilmektedir.) [L]

ZENKER (Friedrich Albert VON), alman hekimi (Dresden 1825 - Plau, Mecklemburg 1898). Önce Dresden'de, sonra 1862'de Erlangen'de patolojik anatomi ve genel patoloji dersleri verdi; trişin hastalığını buldu ve tifüs hastalığı sırasında çizgili kasların camsı veya mumsu yozlaşmaya uğradığını ortaya koydu. (L)

ZENKERELLA i. Kongo ve Kamerun bölgelerinde bulunan kemirgen memeli hayvan (*Zenkerella insignis*). [*Anomaluridae* familyasından.] (L)

Zenker yozlaşması. Patol. Kas tellerinin bozulması. (Bozulma sonucunda kas çizgileri kaybolur, kas telinin ana maddesi düzensiz şekilde dağılır, saydamlaşır, tıkız ve ileri derecede ışığı kırıcı hale gelir. Bundan ötürü Zenker yozlaşmasına CAMSI YOZLAŞMA da denir.) [L]

ZENNE i. (fars. *zen,* kadın'dan osmanlıca *zenne*). *Esk.* (Kadın eşyalarından söz ederken) Kadın işi: *O da kavaf işi... Bizim gözümüzü yıldıran bunlar değil, zenne kunduraları* (B. Felek).

— Temş. santl. Ortaoyununda kadın rolüne çıkan erkek. || *Zenneye çıkmak,* [erkek için] sahnede kadın rolü oynamak. (M)

ZENNECİ i. (*zenne*'den *zenne-ci*). Kadın eşyası satan kimse. (M)

ZENNELİK i. (*zenne*'den *zenne-lik*). Zenne olma, [erkek için] kadın rolüne çıkma. || Sıf. Kadınlar için yapılmış (giyecek v.b. eşya). [M]

ZENO (Antonio), venedikli kâşif (XIV. yy. sonu). Kardeşi Niccolo tarafından Venedik'e çağırıldı; deniz seferlerinde kardeşine eşlik ettiği, sonra 1405'e kadar kont Orkney'in yanında kaldığı, ülkesine dönünce seyahat anılarını yazdığı sanılır. Bu eser, ilk olarak 1558'de Venedik'te yayımlandı. (L)

ZENO (Apostolo), italyan yazarı (Venedik 1668 - ay.y. 1750). Genç yaşta, XVII. yy. şairlerinin kötü zevkine karşı çıktı. Fransız klasik tiyatrosunun kurallarından yararlanarak özellikle melodrama, edebî ve ahlâkî incelik kazandırmaya çalıştı. Zeno, şair olmaktan çok eleştiricidir. 1718'den 1729'a kadar Viyana sarayı şairi oldu. 1710'da *Giornale dei letterati d'Italia*'yı kurdu. (L)

ZENO (Carlo), venedikli amiral (Venedik 1334 - ay.y. 1418). Chioggia savaşındaki başarısı üzerine 1380'de Deniz kuvvetleri başkumandanlığına getirildi, 1403'te Beyrut önüne gönderildi ve Modon yakınında müttefik fransız - ceneviz filosunu yendi. 1404'te Proveditore'liğe yükseltildi. (L)

ZENO (Caterino), venedikli gezgin ve diplomat (Venedik 1450'ye doğr. - XV. yy. sonu), Antonio Zeno'nun torunu. Babası Pietro **Zeno** *il Dragone,* Arabistan ve İran'ı gezdikten sonra Şam'da öldü. Caterino Zeno da 1472'de İran'a gönderildi. Karadeniz'i aşarak Venedik'e döndü (1472), sonra Türklere karşı yardım aramak için, elçi olarak birçok avrupa sarayı (Polonya, Macaristan) ile temas kurdu. Hayatının son yılları

Foto. LAROUSSE

iyi bilinmez. Hatıraları kaybolmuştur. Yeğeni, matematikçi NICCOLO (1515-1575 yılları arasında), XVI. yy. ortasında amcasının yolculuğu sırasında dostlarına gönderdiği mektuplar sayesinde Caterino Zeno'nun yolculuk hikâyesini yeniden yazdı. *Dei Commentari del Viaggio di Persia di Caterino Zeno* (Caterino Zeno'nun İran Gezisi Üstüne Açıklamalar) [1558] adlı bu eserde Antonia ve Niccolo Zeno'nun Kuzey Atlas okyanusuna yaptıkları yolculukların hikâyesi ve kullandıkları harita yer alır. (L)

ZENO (Niccolo), XIV. yy. sonu italyan kâşifi (Venedik 1326'ya doğr. - öl. 1402), Antonio ve Carlo Zeno'nun kardeşi. 1390'da Venedik'ten yola çıktı, fırtınaya tutulan gemisinin Frislande kıyılarına sürüklendiği ve kardeşi Antonio ile birlikte prens Zichmni'nin (veya Orkney ve Cithness kontu Henry Sinclair) korsanlık seferlerine (1392-1396) katıldığı sanılır. Yeni araştırmalardan elde edilen bilgilere göre, Niccolo'nun 1396'ya kadar Akdeniz'de devlet hizmetinde çalıştığı ve yolculuklarını ancak bu tarihten sonra yaptığı sanılmaktadır. (L)

ZENOBİA (öl. Tibur [bugün Tivoli], 274'ten sonra), Palmyra kraliçesi (266 veya 267-272). Palmyra çölü kabilelerinin reisi ve ikinci kocası Odaenathus'un ölümünden sonra, oğlu Vaballath adına hüküm sürdü. Roma hâkimiyetine karşı çıkarak sınırlarını, Fırat'tan Akdeniz'e kadar genişletti, Suriye'yi, hattâ Mısır'ı ve Anadolu'nun bir kısmını ele geçirdi. Arap geleneklerini yunan kültürü ve Roma'lıların askerlik bilimiyle bağdaştıran Zenobia, sarayını şairlerle filozofların buluşma yeri ve zulme uğrayan hıristiyanların bir sığınağı haline getirdi; hatip Longinos'a çok değer verirdi. Hükümdarlığı sırasında (266 veya 267-272) Palmyra, Doğunun başkenti oldu. Onun zamanında, Aurelianus, Roma himayesinden kaçınmaya çabalayan Palmyra'nın gücünü bir süre için kabullendikten sonra, saldırıya geçerek Palmyralıları Emesos yakınında yendi. Esir edilen Zenobia, imparatorun zafer alayıyla Roma'ya götürüldü. (L)

ZENODOROS, M. Ö. II. yy.ın ikinci yarısında yaşayan yunan matematikçisi. Eşçevreli düzgün çokgenler arasında, kenar sayısı daha çok olanların daha büyük bir alan kapladığını ispatladı. Öte yandan, aynı yüzeye sahip bütün cisimler arasında en büyük hacimli cismin küre olduğunu farketti. (L)

ZENODOTOS Efes'li, yunan şairi ve gramercisi (M. Ö. III. yy.). İstanköy'lü (Kos) Philetas'tan ders gördü. Mısır kralı Ptolemaios Soter tarafından çocuklarının eğitimi ile görevlendirildi ve Ptolemaios Philadelphos'un emriyle İskenderiye kitaplığının başına getirildi. Özellikle gramer çalışmaları ile tanındı. En ünlü eseri *İlyada ve Odysseia* destanlarının tenkitli düzenlemesidir. (L)

ZENON (426'ya doğr. - 491). Doğu Roma imparatoru (474 - 491). Karaman (İsauri) asıllı. Leon I'in kızıyle evlendi, altı yaşındaki oğlu Leon II zamanında naip oldu ve onun ölümünden (474) sonra tek başına hüküm sürdü. Halk tarafından sevilmiyordu, ancak ayaklanan İstanbul halkının tahta çıkardığı Leon I'in dul karısının kardeşi Basiliskos ile iki yıl çarpıştıktan sonra iktidara gelebildi. Tahta çıkmasına yardım eden Ostrogotları İtalya'ya Theodorich'in üzerine göndererek onları başından savdı (488). Monofizizmden doğan din kavgaları üzerine çıkardığı Birlik *Emirnamesi* veya *Henotikon* adlı kararlar (482) Roma ile mezhep ayrılığına yol açtı. (LM)

ZENON'CU i. (*Zenon*'dan *zenon-cu*). Fels. Elea'lı Zenon'un veya Kition'lu Zenon'un çömezi. || Genellikle, stoa'cı. (L)

ZENON Elea'lı, yunan filozofu, Parmenides'in çömezi, M. Ö. 490-485 arasında doğdu, Diogenes Laertios'a göre, doğduğu şehrin (Laertes) tiranı tarafından işkence ile öldürtüldü. Zenon, varlığın birliğini kabul ettirmek için, haklı olarak ün yapmış kanıtlamalarıyle, hareketin, yani çokluğun imkânsızlığını göstermeğe çalıştı. Ona göre, zamanın ve mekânın sonsuza kadar bölünebilirliği, hareketi imkânsız kılar. En küçük bir hareket bir sonsuzluğu tüketir; bu yüzden hareket kavramı bir çelişme taşır ve dolayısıyle de, gerçek değildir. Zenon'un en ünlü iki kanıtlaması Akhilleus ve kaplumbağa ile ok örnekleridir. Aristoteles ve Simplicius'a bakılırsa, Zenon mekânın da yokluğunu kanıtlamaya çalışmıştı. Mekânın var olması için onu kapsayan bir mekânın varlığı gerekir ve bu, hep böyle devam eder, diyordu. Zenon'un kanıtlama veya «paradoks»ları üzerinde her çağın en büyük filozofları kafa yormuşlardır. Olmayana ergi metodu çok erken bir tarihte bu paradokslarda parlak bir şekilde uygulanmıştır. Bazı yazarlarca diyalektik metodu, kendisinden önce yaşamış olan Herakleitos'un elbirliğiyle bulduğu ileri sürülür. Başlıca eserleri: «*Tabiat Üstüne*», «*Karşı fikirler*», Empedokles üstüne eleştirili bir *Yorumlama*. (LM)

ZENON Karia'lı, yunanlı (M. Ö. III. yüzyıl). Ptolemaios Philadelphos'un maliye nazırı Apollonios'un Fayyum'daki (Philadelphia) malikânesinin kâhyasıydı. (Papirüs üzerine yazılmış arşivleri Ptolemaioslar devrinde Mısır'da yunan kültürü ve helenizmin Doğu'da yayılmasıyle ilgili incelemelere ışık tutan çok önemli belgelerdir.) [L]

ZENON Kition'lu, (Kıbrıs) yunan filozofu (335'e doğr. - M. Ö. 264'e doğr.) Fenikeli yunanlılardan zengin bir tacirin oğluydu. Özellikle Ksenophon'un *Appomnemoneumata* (Hatırlanması Gerekenler) adlı kitabını okuduktan sonra felsefeye merak sardı. 312'ye doğru Atina'ya yerleşti. Önce kinik filozof Krates'in, sonra Megara'lı Stilpon'un ve Eflatun'un Akademiası başında bulunan Ksenokrates'in öğrencisi oldu; 301'e doğru Herakleitos'un kozmolojisini, kinik okulun ahlâkını ve Aristoteles mantığının bir kısmını birleştirerek stoacı okulu kurdu. Zenon'un, felsefenin doruğuna ulaştığına inanarak intihar ettiği öne sürülür. Atina halkı, öğretisi ve bir erdem örneği olan yaşantısı için Zenon'a Kerameikos'ta bir mezar ve bir altın taç yaptı. (L)

ZENON Sidon'lu, Epikuros'çu filozof. M. Ö. 100'e doğru okulun başına geçti. Atina'da Çicero'nun ve Suriye'li Philodemos'un hocası oldu. Herculanum'da bulunan papiruslar sayesinde eserlerinin çoğu bilinir. (L)

ZENPARE sıf. (fars. *zen*, kadın ve *bāre*, dost > *zen-bāre*, kadın seven kişi'den *zenpāre*). *Esk.* Zampara. (M)

ZENPEREST sıf. (fars. *zen*, kadın ve *perest*, seven'den *zen-perest*). *Esk.* Kadınlara düşkün (erkek). *Eşanl.* ZAMPARA.

◆ **Zenperestane** zf. *Esk.* Kadına düşkün erkeğe yakışır biçimde.

◆ **Zenperestlik** i. *Esk.* Kadınlara düşkün olma: *Zenperestlik âlemlerine dair her nevi vakalar*, [...] *Aksaray ve civarından sızarak ağır ağır etrafa dağılırdı* (Ahmed Rasim). [M]

ZENDRİNİ (Bernardino), italyan hidrolikçisi (Saviore, Brescia 1679 - Venedik 1747). Padova'da tıp ve matematik okuduktan sonra, 1704'e doğru Venedik'e yerleşerek çeşitli tıp, fizik, matematik, astronomi ve meteoroloji kitapları yayımladı. Özellikle Hollanda metotlarından ilham olarak Venedik deniz kulağını çevreleyen kumsalları denizden korumak için planlarını çizdiği ve gerçekleştirdiği mendireklerle tanınır. (L)

ZENTA. Bk. SENTA.

Zenta veya **Senta meydan savaşı**, Osmanlı devleti ile Avusturya arasında yapılan meydan savaşı (11 eylül 1697). Ahmed II'nin yerine padişah olan Mustafa II, 1683 Viyana bozgunundan itibaren devam eden başarısızlıkları ortadan kaldırmak istiyordu ve bu yüzden üç kere Avusturya üzerine sefere çıktı. Bu seferlerin ikisinde Lipova (Lippa) ve Lugas Avusturyalılardan geri alındı. 27 Ağustos 1696'da Avusturya'ya karşı Ulaş zaferi kazanıldı. Mustafa II, Avusturyalılara karşı üçüncü seferi için 17 haziran 1697'de de Edirne'den hareket etti. 10 Ağustosta Belgrad'a geldi. Avusturya ordusunun kumandanı prens Eugene, casuslarıyle osmanlı kuvvetlerinin durumunu öğreniyordu. Osmanlı ordusu Zenta'dan hareket ederek Tisza (Tisa) ırmağını geçmek ve Erdel'e saldırmak istiyordu. Osmanlı ordusunun hareket plânını öğrenen prens Eugene osmanlı ordusuna, Tisza'dan köprü kurarak geçerken baskın yaptı. Askerin geçişi için karakol görevini yapan Boşnak Cafer Paşa esir düştü. Bu arada askeri durdurmak isteyen Elmas Mehmet Paşa da asker tarafından öldürüldü. Tisza'nın karşı tarafında kalan ordunun büyük bir kısmı savaşa katılmadı. Osmanlı ordusu 20 - 30 bin kayıp verdi. (M)

ZENTNER i. Almanya, İsviçre ve Danimarka'da kullanılan ağırlık birimi. Ülkelere göre büyük ölçüde değişen değeri sonradan 50 kg olarak tespit edildi. (İsveç ve Norveç zentner ölçüsünü [hkg. veya g=100 kg.] kabul etmişlerdir [1881-1883]). [L]

ZEOLİT i. (yun. *zeô*, kaynamak ve *lithos*, taş'tan fr. *zéolite*). Miner. Alkali ve toprak alkali madenlerin hidratlı tabiî silikatlarından oluşan bir mineral grubuna verilen ad.

— ANSİKL. *Zeolitler*, bileşimlerine ve görünüşlerine bağlı olarak önemli fiziksel ve kimyasal özellikler gösterir. Başlıca zeolitler şunlardır: *mezotip, laumontit, heulandit, harmotom, kabazi, analsim.* (L)

ZEOLİTLEŞME i. (*zeolit* > *zeolitleşmek*'ten *zeolitleş-me*). Miner. Feldispatların ve diğer alüminosilikatların zeolite dönüşmesi. (L)

ZEPHİYE veya **ZEBHİYE** i. (ar. *zebḥ*'ten *zebḥiyye*). *Esk.* Kestikleri hayvanlar için kasapların ödedikleri vergi. (M)

ZEPHYRANTES i. Süs için yetiştirilen ve Tropikal Amerika'da yabanî halde yetişen bitki. (Güzelavratotugillerden.) [L]

ZEPHYRİNUS Aziz (öl. Roma 217), papa (199-217). Doktrin çatışmalarına karıştı ve Montanus'çuluğa cephe aldı. (L)

ZEPHYROS i. Eskiçağda tanrılaştırılmış batı rüzgârı.

— ANSİKL. Yun. mit. *Zephyros* adı, hem yağmurlu batı rüzgârına, hem de karları eriten ılık ilkbahar meltemine verilir. Yunanlılar Zephyros'u tanrılaştırdılar ve havada süzülen, kanatları mineli bir delikanlı (elinde ilkbahar çiçekleriyle dolu bir sepet taşır) şeklinde temsil ettiler. Zephyros'un, su perisi Khloris'in sevgilisi olduğu söylenir. Atina'da adına bir sunak yapılmıştı. (L)

ZEPLİN i. Adını, yapımcısı kont Ferdinand von *Zeppelin*'den alan, «iskeletli» tipte alman güdümlü balonu.

— ANSİKL. *Zeplin*'in madenî iskeleti düralüminden yapılmıştı ve belli sayıda hücrelerden meydana geliyordu; bu hücreler yapı kafesiyle ve halkalarla sınırlıydı. Bazı hücrelerde gaz baloncukları yerleştirilmişti; havada tutunmayı sağlayan bu gazlar bazen hidrojen, bazen de helyumdu. Ayrıca bazı baloncuklar, itici motorlarda kullanılan ve «blaugas» denilen, etilene benzer bir gazla şişirilmişti.

1900 ile 1939 arasında, zeplinlerin boyu 128'den 245 m'ye çıkarıldı. Birinci Dünya savaşı sırasında Almanlar, Paris ve Londra'yı bombalamak için zeplinleri kullandılar. Bu uçuşlarda birçok balon tahrip edildi. 1927 Sonbaharından sonra, L—59 adını taşıyan bir zeplin havada 96 saat kalmış ve 7 000 km yol yapmıştı. 1928'de Dr. Eckener tarafından yönetilen *Graf Zeplin* Atlantik'i aştı. 1932'de, Lufthansa ile anlaşarak posta ve yolcu taşımak üzere düzenli seferler yaptı. Graf Zeplin, gerek Kuzey Atlantik (6 400 km), gerek Güney Atlantik üzerinde (10 000 km) 590 ticarî uçuş yaptı; yerine geçen *Hindenburg*, 63 ticarî sefere çıktı. Bu iki balon, 15 000'den fazla yolcu ve 120 000 kg'ı aşan yük taşıdılar. Güdümlü balonların ticarî amaçlarla kullanılması ilgi çekici olarak karşılanmıştı; çünkü İkinci Dünya savaşı arifesine kadar 52 000 yolcu taşıyan ve düzenli servis halinde 2 milyon kilometre yol yapan bu balonlar gerçekten yararlı olmuştu. Bütün bu süre içinde bir tek kaza olmuş, *Hindenburg*'un parçalandığı bu kazada yolculardan da 13 kişi ölmüştü. İkinci Dünya savaşı başlarken, LZ—130 ve LZ—131 denilen iki güdümlü balon daha yapım halindeydi; fakat savaş patlak verince bu balonlar ticarî servise konamamıştır. (L)

ZEPPELİN (Ferdinand, VON — kontu), alman subayı ve sanayicisi (Konstanz 1838 - Berlin 1917). Subay olarak Ayrılık savaşına katıldıktan sonra, 1870-1871'de Fransa'ya karşı savaştı. Gösterdiği yararlıklardan dolayı birçok askerî ve siyasî göreve getiril-

di. 1890'da emekli oldu ve güdümlü balon yapımı üzerinde çalıştı; ilk iskeletli balonu 1900 yılı sonunda Konstanz gölü üzerinde denedi. Bununla beraber kont F. Zeppelin, iskeletli güdümlü balonun bulucusu değildir: 1873'te Fransız Spiess, güdümlü balon yapımı ilkesiyle ilgili ilk beratı almış, ama bu balonu ancak 1910'da gerçekleştirebilmişti. (L)

ZER i. (ar. *zer*c). *Esk*. Tohum ekme, saçma. || Ekilmiş ve yeşermiş tahıl, ekin. || *Zer etmek*, tohum ekmek. (M)

ZER i. (fars. *zer*). *Esk*. Altın. || Para. || *Zer-endûd*, altın yaldızlı. || *Zer-gûn*, altın renginde. || *Zer-nigâr*, altınla işlenmiş. || *Zer-sine*, göğsü altın gibi olan. || *Zer-i deh - penci*, yarısı bakır olan altın. || *Zer-i dest -efşar* (veya *zer-i müşt-efşar*), Hüsrev Perviz'in daima elinde tuttuğu altın. || *Zer-i magribî* (veya *zer-i şeş-seri*), halis altın. || *Zer-i sav*, tam ayarlı altın veya kırıntısı. || *Pûte-zer*, altın eritilen pota. || *Sim ü zer*, gümüş ile altın.

— Bot. *Esk*. *Zeri gül*, çiçektozu.

— Nümism. *Zeri mahbub*, Osmanlı devletinde Mustafa II devrinde çıkarılan bir altının adı. (Bk. ANSİKL.) || *Zeri kamer-tab*, üzerinde ay resmi olan para. || *Zeri kâmil*, ayarı tam altın. || *Zeri mahlûb*, kalp altın.

— Tasav. Oruç, çile.

— ANSİKL. Nümism. Tuğralı olan *zeri mahbub*, Ahmed III devrinde yeniden basıldı: 12 kırat (2,60 gr) ağırlığında, 24 ayarında ve 18 mm çapında bu sikkeye *İstanbul zeri mahbubu* adı verildi. Bunların üzerinde «Kostantiniye» yerine «İslâmbol» yazılıydı. Zeri mahbubların yarımlıkları da vardır. Mahmud I devrinde basılan zeri mahbubların ayarı binde 952'ye indirildi ve 110 paraya geçmesi kararlaştırıldı. Mustafa III devrinde zeri mahbubların ayarı 906'dır. Abdülhamid I, Selim III, Mahmud II, Abdülmecid ve Ahmed III devirlerinde de çeşitli ölçülerde basıldı. (M)

ZERAB bls. i. (fars. *zer*, altın, yaldız ve *āb*, su'dan *zer-āb*). *Esk*. Yaldız mürekkep. || Beyaz şarap. (M)

ZERABİ çoğl. i. (ar. *zürbi*'den *zerābi*). *Esk*. Güzel döşemeler. (M)

ZERAFE veya **ZERRAFE** i. (ar. *zerāfe*). *Esk*. Zürafa. (M)

ZERAH, habeş firavunu, *Tevrat*'a göre, bir yahuda kıralına yenildi (II. Tarihler, XIV, 8 - 14). Zerah'ın, Osorkon II adlı firavun veya Arabistan'lı bir göçebe reisi olduğu (M. Ö. IX. yy.) sanılmaktadır. (L)

ZERARİ çoğl. i. (ar. *zürriyet*'den *zerāri*). *Esk*. Soylar, döller, nesiller. (M)

ZERAVEND i. (fars. *zerāvend*). Bot. *Esk*. İlâç yapımında kullanılan bir cins bitki, loğusa otu.

◆ **Zeravendî** sıf. *Esk*. Yaprakları ve çiçekleri bakımından zeravend'e benzeyen (bitki). [M]

ZERAVŞAN sıradağları, S.S.C.B.'de kütle, Asya'da; Türkistan sıradağlarıyle aynı zamanda Alay sıradağlarından ayrılmıştır; Duşanbe'nin kuzeybatısında; 5 494 m. İki sıradağın ayrıldığı yerde doğan *Zeravşan ırmağı* 500 km kadar dağda aktıktan sonra, Turan çöküntüsüne girer. Burada 500 km boyunca geniş ve uzun Zeravşan vahasını sular; vahanın başlıca iki merkezi Semerkand (yukarı kesimde) ve Buhara'dır (aşağı kesimde). Zeravşan Orta Asya'daki her tarihî olayın merkezinde yer almıştır. Bugün bağlar, meyve ve sebze bahçeleriyle örtülü, ipekböcekçiliği ve pamuk tarımı yapılan bir bölgedir. (L)

ZERBAF bls. i. (fars. *zer*, altın ve *bāften*, dokumak > *bāf*, dokuyan'dan *zer-bāf*). *Esk*. Sırmalı kumaş dokuyan kimse. (M)

ZERBAFTE bls. sıf. ve i. (fars. *zer*, altın ve *bāfte*, dokunmuş'tan *zer-bāfte*). *Esk*. Sırma ile dokunmuş, sırmalı (kumaş): *Zerbafte came giydi seraser sanır gören / Etse ihata cismimizi yanar udumuz* (Bakî). [M]

ZERBEFT bls. i. (fars. *zer*, altın ve *beft*, dokunmuş'tan *zer-beft*). *Esk*. Sırmalı kumaş. (M)

ZERBST, Almanya'da (Doğu Almanya, Magdeburg idare bölümü) şehir, Magdeburg'un güneydoğusunda; 25 000 nüf. Plastik maddeler sanayii; kimyasal maddeler. Makine yapımı. (L)

ZERD sıf. (fars. *zerd*). *Esk*. Sarı. || Sararmış, solgun: *Ne zaman zerd ü muhtazır eylûl / Etse giryan bulutlariyle hulûl* (Tevfik Fikret). || *Ruy-i zerd*, solgun yüz. (M)

ZERDA i. Köpekgillerden etçil memeli hayvan (*Fennecus zerda*); çöl tilkisi. Bk. ÇÖLTİLKİSİ. (L)

ZERDAB bls. i. (fars. *zerd*, sarı ve *āb*, su'dan *zerd-āb*). *Esk*. Beyaz şarap. || Safra. || Cerahat, irin. (M)

ZERDALİ i. (fars. *zerdālū*'dan). Bot. Kayısı ağacının (*Prunus Armeniaca*) küçük meyveli bir çeşidi ve bunun acı çekirdekli meyvesi. (M)

ZERDE i. (fars. *zerde*). Mutf. Bir çeşit şekerli pirinç peltesi.

— ANSİKL. Mutf. *Zerde* yapmak için, pirinç ayıklanır ve 6 bardak su ile pişirilir; tane tane olunca içine toz şeker ve suda ezilmiş safran katılır. Ararot, su ile karıştırılarak kaynayan zerdeye katılır. Karışım, sulu pelte kıvamındayken kâselere boşaltılır. Üzeri kuş üzümü ve fıstıkla süslenir. Safran, zerdeye sarı bir renk ve koku verir. (M)

ZERDEÇAL i. (fars. *zerde*, sarı ve *çūb*, sopa'dan *zerde-çāv* > *zerde-çal*). Bot. Zencefilgillerden, safran gibi kullanılan ve köksaplarından sarı boya çıkarılan bitki. Hint safranı. (İlmî adı *Carcuma longa*.)

— ANSİKL. *Zerdeçal* çok yıllık, köksaplı, çok güzel bir bitkidir. Eski Dünya'nın, özellikle Doğu Asya'nın sıcak bölgelerinde yetişir. Hemen hepsinin kokulu, beyaz, sarı veya safran rengi köksapları vardır. Bol nişastalı olan bu köksaplardan bir çeşit ararot ve *kurkumin* denilen bir boya elde edilir. Bir türü (*Curcuma petiolata*) daha çok limonluklarda yetiştirilir.

— Mutf. *Zerdeçal*. Yemeklere çeşni ve lezzet vermek için kullanılır. Birleşiminde esas olarak sarı renkte curcumine, yüzde 30-40 nişasta, yüzde 3-3,5 zerdeçal esansı ve yüzde 4-7 maden tuzları bulunur. Curcumine idrar söktürücüdür; bazlar karıştırılınca kırmızıya döner.

Zerdeçalın öğütülen köksapı ingiliz hardalına katılır. (LM)

ZERDEÇUB veya **ZERDEÇAV** bls. i. (fars. *zerde* ve *çūb* ve *zerde* ve *çāv*'dan *zerde-çūb* ve *zerde-çāv*). *Esk*. Zerdeçal. (M)

ZERDEVA veya **ZERDAVA** i. Ağaç sansarı (*Martes martes*). Bk. SANSAR.

ZERDOST sıf. (fars. *zer*, altın ve *dost*'tan *zer-dost*). *Esk*. Cimri. (M)

ZERDUZ bls. sıf. (fars. *zer*, altın ve *duhten*, dikmek > *-dūz*, diken'den *zer-dūz*). *Esk*. Altın ve sırma ile işleyen (kimse). || Altın tel ve sırma ile işlenmiş, sırmalı.

◆ **Zerduzan** çoğl. i. *Esk*. Altın tel ve sırma ile işleme yapan ustalar. (M)

ZERDÜŞT, iranlı din kurucusu (M.Ö. VII. yy.). Hayatı hakkında kesin ve yeterli bilgi yoktur. Bütün bilinenler gatha denen özdeyişlerinin toplandığı *Avesta* adlı kitabın yorumlanmasına dayanır. İyi ile kötü arasındaki sürekli savaşı kapsayan bir görüşü benimseyen Zerdüşt'e göre insan ruhu iki aykırı gücün (iyi ile kötünün) savaş alanıdır. İyiliği Ahuramazda (Hürmüz), kötülüğü Ahriman (Ehrimen) temsil eder. Bu iki karşıt gücün çatışması sonucu hangisi üstün gelirse insan o yana eğilim duyar. Zerdüşt bu düşüncelerini yaymağa başlayınca, eski geleneklere bağlı kimselerin direnişleriyle karşılaştı. Baktriyalı bir prens olan Viştupa, Zerdüşt'ü korudu, düşüncelerinin yayılmasına, tutunmasına yardımcı oldu. Bu prensin yardımıyle Zerdüşt, görüşlerini bütün İran'a, Azerbaycan'a yaymayı başardı.

Zerdüşt'e göre evrenin yaratıcısı iyilik tanrısı olan Ahuramazda'dır. Ahuramazda insanlara kötülük etmeğe çalışan, sapık kardeşi Ahriman ile sürekli bir savaş içindedir. Ahriman'ın yönetimi altında bulunan şeytanlarla (dalevalarla), Ahuramazda ise iyilik melekleri ile (ahuralarla) iş görür. Zerdüşt'ün ölümünden veya öldürülmesinden sonra kısa bir süre içinde adı ve düşünceleri bütün İran yörelerinde, komşu ülkelerde yayıldı. Zerdüşt'ün düşünceleri sonradan doğan dinlerle karışmış, islâm dininin ortaya çıkışından sonra şiî mezhebini benimseyen iranlılar tarafından yeniden yorumlanarak islâm inançlarıyle karıştırılmıştır. (M)

Zerdüşt Böyle Buyurdu (*Also sprach Zarathustra*) [1883-1892], F. Nietzsche'nin düzyazı halinde yazılmış, dört bölümlük felsefî şiiri. Nietzsche, geleneksel ahlâk kurallarını, insanlara beslediğimiz sevgiyi reddeder, hakaretleri bağışlamayan üstün insan öğretisinin ana fikirlerini bu kitapta geliştirmiştir. Kitap ateşli bir lirizm ve garip bir sembolizmle dikkati çeker. (→ Bibliyo.) [L]

ZERDÜŞT'ÇÜLÜK i. (*Zerdüşt* > *zerdüşt'-çü*'den *Zerdüşt'çü-lük*). Eski iran dinlerinden biri.

— ANSİKL. M.Ö. VII. yy.da ortaya çıktığı, Zerdüşt* tarafından düzenlendiği ileri sürülen Zerdüşt'çülük, daha çok Medler, Parthlar ve Baktrianlar tarafından benimsendi ve geliştirildi. İran ve çevresinde yaşayan halkların bağlandığı en eski dinlerden biridir. Akamanışlar zamanında, aşağı yukarı, bütün iranlılarca benimsenen Zerdüşt'çülük islâm dininin İran'da yayılmağa başladığı çağa, Sasanîler dönemine kadar sürdü. Bazı tarihçiler, Zerdüşt'çülüğün Sasanîlerin yıkılışı ile ortadan kalktığını (652) ileri sürerler. Ancak bu görüş doğru değildir. Zerdüşt'çülük, islâm dininin İran'da yayıldığı, tutunduğu çağlarda bile halk tarafından büsbütün bırakılmadı.

Zerdüşt'çülükte iki temel ilke vardır: iyilikle kötülük. İyilik aydınlığı, kötülük karanlığı gösterir. İyiliği yayan Ahuramazda'nın karşısında kötülüğü geliştiren Ahriman (Ehrimen) vardır. İnsan ruhu bu iki gücün, iyilikle kötülüğün çatışma, savaşma alanıdır. Hangi taraf üstün gelirse insan o tarafa yönelir. Ahuramazda üstün gelirse insan iyi olur, iyilik eder. Ahriman üstün gelirse insan kötü olur, kötülük eder. İnsan bütün hayatı boyunca iki karşıt gücün savaşını sürdürür. Zerdüşt'çülükte ölü gömme geleneği yoktur. Birçok kötülüklere bulaşan insan gövdesinin toprağı kirletmesinden kaçınılır. Bu yüzden ölüler, kutsal sayılan akbabaların yemesi için «sükûn tepesi» denen yüksek dağ doruklarına bırakılır. Bu inanç, Zerdüşt'çülüğe daha eski dinlerden geçti. Zerdüşt'çülük inançlarının kalıntıları iran edebiyatında, özellikle Firdevsî'nin *Şehname*'sinde açıkça görülür. İranlıların bir kadın adı olarak kullandıkları Hürmüz sözü de Ahuramazda adının değişmesi sonucu doğmuştur. (M)

ZERDÜŞTÎ sıf. (*Zerdüşt*'ün adından ar. *zerdüştî*). *Esk*. Zerdüşt'ün kurduğu dinden olan (kimse). || Bu din ile ilgili. (M)

ZEREFŞAN bls. sıf. (fars. *zer*, altın ve *efşān*, saçan'dan *zer-efşan*). *Esk*. Altın saçan. || Altın kakmalı. || İ. Lâle cinsi. || Kadın adı.

— Gr santl. *Esk*. Kitap ciltlerine yapılan bir motif. (M)

ZERENC. Esk. coğ. İran'ın doğusunda Afganistan ve Belucistan (Pakistan) sınırı yakınında, bugünkü Zahedan ve Şahristan köyleri çevresinde kalıntılarına rastlanan eski şehir. Sicistan'ın (Sîstan) eski başkenti olan bu şehir 1383'te Timur tarafından ele geçirilerek yıkıldı ve halkı da kılıçtan geçirildi. (M)

ZERETH i. Esk. ölçü. İbranîlerde, yaklaşık olarak 0,264 m değerindeki uzunluk ölçüsü. (L)

ZERGER i. (fars. *zer*, altın ve *ger*, meslek yapma ekinden *zer-ger*). *Esk*. Kuyumcu.

◆ **Zergeran** çoğl. i. *Esk*. Kuyumcular.

◆ **Zergerî** bls. i. *Esk*. Kuyumculuk. (M)

ZERHIRED sıf. (fars. *zer*, altın ve *ḫired*'den *zer-ḫred*). *Esk*. Para ile satın alınmış (köle). [M]

ZERHUN (CEBEL), Batı Fas'ta kütle, Rif öncesi kıvrımlar bütününe bağlıdır; 1 139 m. Meknes ovasına hâkim olan Zerhun'un ortasında kutsal Mulay - İdris şehri yer alır. (M)

ZERİ sıf. (ar. *zer*c). *Esk*. Çabuk ve kolay

olan. || *Mevt-i zeri*, kolay ölüm. (M)

ZERİ sıf. (ar. *zerîᶜ*). *Esk.* Araya giren, vasıta olan, şefaat eden. (M)

ZERİA i. (ar. *zerîᶜa*). *Esk.* Bahane, sebep. || Fırsat. (M)

ZERİN sıf. (fars. *zer*'den *zerîn*). *Esk.* Altın gibi parlak, altına benzer. || Altınla ilgili. || *Zerin-izar*, soluk benizli. || *Zerin-kâse* (veya *zerin-külâh* veya *zerin-sedef*), güneş. || *Zerin-şah*, kamış kalem. (M)

ZERİNE i. (fars. *zer*, altın > *zerîn*'den *zerîne*). Mutf. *Esk.* Ekmek kırıntılarıyle yapılmış çorba. (M)

ZERİYAT çoğl. i. (ar. *zerᶜ*'den *zerᶜiyyat*). *Esk.* Arşınla ölçülen şeyler. (M)

ZERK i. (ar. *zerk*). *Esk.* Bir sıvıyı şırınga ile verme. || *Zerk etmek*, sıvıyı şırınga v.b. ile vermek. *Yeni.* İçitim. İçitme. (M)

ZERK i. (ar. *zerḳ*). *Esk.* Şofîlerin giydiği mavi cüppe. || *Mec.* Dindar görünme. || Hile, riya: *Tahkik bu kim hep işiniz zerk u riyadır / Taklidde siz taatiniz cümle hebadır* (Bağdatlı Ruhi). || *Zerk-âlûd*, yalan söyleyen, riyakâr. || *Zerk-füruş*, ikiyüzlü. (M)

ZERKA sıf. (ar. *zerḳā*). *Esk.* Açık mavi. || [Göz için] Mavi. || Mavi gözlü (kadın). [M]

ZERKA, ar. **Zarka**, Ürdün'de (Belka ili) şehir, Amman'ın 20 km kuzeydoğusunda; 20 000 nüf. Eski bir çerkez köyü olan Zerka'da bugün maden çıkarılır (fosfat ve aşıboyası). Havaalanı. Petrol rafinerisi. (L)

ZERKALÎ (İbrahim bin), arap astronomu ve metamatikçisi, XI. yy.ın ilk yarısında Kurtuba'da yaşadı. Tuleytula hükümdarı Me'mun'un astronomu oldu. Birçok gözlem âleti ve büyük boy yeni bir usturlab icat etti ve «Tuleytula cetvelleri» denen ilk astronomi cetvellerini yaptı, iki yüzyıl sonra ortaya çıkan ve Castilla kralı Alfonso X'un yaptırdığı cetveller, bunları düzeltip mükemmelleştirmekten öteye gidemedi. (L)

ZERKÂR sıf. (fars. *zer*, altın ve *-kâr*, iş'ten *zer-kâr*). *Esk.* Altın tel ile işlenmiş, sırmalı.

◆ **Zerkârî** blş. i. *Esk.* Sırmacılık, altın tel ile işleme. (M)

ZERKAULEN (Heinrich), alman yazarı (Bonn 1892-Hofgeismar 1954). 1914'te gönüllü olarak orduya katıldı, savaş şiirleri, özellikle de doğum yeri olan Rhenanie üstüne yazdığı şiirlerle tanındı: *Lieder Vom Rhein* (Ren Şiirleri) [1923]. Ayrıca romanlar ve hikâyeler de yazdı: *Spitzweggasse* (Spitzweg Çıkmazı) [1917], *Musik auf dem Rhein* (Ren'de Müzik) [1930], *Anna und Sigrid* (Anna ve Sigrid) [1934], *Der Feurige Gott* (Ateşli Tanrı) [1943]. (L)

ZERKEŞ blş. i. (fars. *zer*, altın ve *keşi*, çeken'den *zer-keş*). *Esk.* Altın tel yapan usta. || Sıf. Altınla işlenmiş. (M)

ZERKÛB blş. i. (fars. *zer*, altın ve *kûb*, döven'den *zer-kûb*). *Esk.* Altın döven, altın yaldız veya varak yapan usta. (M)

ZERMATTEN (Maurice), fransızca yazan isviçreli yazar (Saint-Martin, Sion yakını, 1910). Tiyatro oyunları, hikâyeler ve romanlarla bölgesini tanıttı. Denemeler, hikâyeler, tiyatro oyunları ve romanlar yayımladı. (L)

ZERMELO (Ernst), alman matematikçisi (Berlin 1891-Freiburg 1953). Özellikle cümleler teorisinin geliştirilmesine katkıda bulundu. 1904'te, *Zermelo aksiyomunu* veya *seçme aksiyomunu* ortaya attı; bu aksiyoma göre, verilen bir cümlenin her alt cümlesinde, tek ve belirli bir şekilde üstünlüğü bulunan bir eleman seçmek mümkündür. Çeşitli denk şekilleri bulunan bu aksiyom, özellikle her cümlenin tam bir düzen içinde sıralanabileceğini ispatlamağa yarar; fakat bazı matematikçiler bu aksiyomu kabul etmiş, bazıları da karşı çıkmıştır. Bu konudaki tartışmalar matematiğin modern evriminde önemli yer tutar. (L)

Zermelo aksiyomu, her cümle içinde iyi bir sıra* bağıntısının kurulabileceğini ifade eden aksiyom, XX. yy.ın başında oldukça hararetli bilimsel tartışmalara konu olan bu aksiyom, bugün herkesçe kabul edilmiştir. Bk. ZORN* TEOREMİ. (L)

ZERNİKE (Frederik), hollandalı fizikçi (Amsterdam 1888-Amerstoort 1966). Amsterdam üniversitesinde kimya öğrenimi yaptı. Groningen üniversitesine astronomi asistanı oldu. 1920'den sonra aynı üniversitenin matematiksel fizik, teorik mekanik ve teknik fizik kürsülerinde ders verdi. 1934'ten sonra çalışmalarını optik alanına yöneltti. Doğrudan doğruya yayılan ışık ile nesne üzerinde kırılan ışığın ayrılması özelliğine dayanan bir metot sayesinde, mikroskopta tamamıyle saydam ayrıntıların görülebilmesini sağladı: mikrobiyolojide de genellikle canlı hücreleri öldüren bir boyarmadde kullanmak zorunluğunu ortadan kaldırdı ve bu keşfiyle 1953 Nobel fizik ödülünü kazandı. (L)

ZERNİŞAN blş. sıf. ve i. (fars. *zer*, altın ve *nişân*'dan *zer-nişân*). *Esk.* Kılıç, mahfaza v.b. şeyler üzerine altınla yapılmış süs. (M)

ZERNÛCİ (Burhaneddin), arap filozofu (XII. y.). Hayatı hakkında kesin bilgi yoktur. Ebubekir el-Ferganî ve Mansur el-Ferganî'den ders gördü. Hanefî mezhebinden olan Zermûcî'nin bilinen tek eseri: *Talimü'l-Muteallim Tarikü't-Taallum* (Öğrenciye Öğretme ve Öğrenme Yolu). [M]

ZERNÜVİS blş. sıf. (fars. *zer*, altın ve *-nüvisten*, yazmak'tan *zer-nüvis*). *Esk.* Altın yaldızla yazı yazan, müzehhip. (M)

ZEROMSKİ (Stefan), polonyalı romancı ve dram yazarı (Strawczyn, Kielce yakınları 1864 - Varşova 1925). *Rozdziobia nas Kruki, Wrony*'de (Kargalar Birbirlerini Parçalar) [1896], bütün eserlerinin özelliği olan aşırı duygusallık ağır basar. *Syzyfowe Prace* (Sisyphos'un İşleri) [1898] adlı romanından sonra 1900'de çıkardığı *Ludzie Bezdomni* (Yurtsuzlar) ile ün kazandı. 1904'te belki de en büyük eseri olan ve Napolyon'un savaşlarını anlatan lirik ve epik bir tarih yazdı: *Popioly* (Küller). Çağdaş toplum hayatını suçlayan *Dzieje Grzechu* (Bir Günahın Tarihi) [1908] adlı eseri, büyük polemiklere yol açtı. Daha sonra *Uroda Zycia* (Hayatın Güzelliği) [1912], *Wierna Rzeka* (Sadık Nehir) [1913], *Wiatr od Morza* (Deniz Rüzgârı) [1922] ve *Przedwiosnie* (Bahar Öncesi) [1924] yayımladı. Dram yazıları arasında *Uciekla mi Przepioreczka* (Bıldırcınım Kaçtı) [1924] sayılabilir. Ama asıl ününü romanlarının dokunaklı gücüne borçludur. (LM)

ZERRA i. (ar. *ziraᶜat*'ten *zerrāᶜ*). *Esk.* Ekin eken kimse, çiftçi. (M)

ZERRAD i. (ar. *zerd*'den *zerrād*). *Esk.* Zırh ören usta. (M)

ZERRAFE i. Bk. ZERAFE.

ZERRAK sıf. (ar. *zerḳ*'ten *zerrāḳ*). *Esk.* İki yüzlü, çok hilekâr (kimse). [M]

ZERRAT çoğl. i. (ar. *zerre*'den *zerrāt*). *Esk.* Zerreler, çok küçük parçalar: *Bütün zerratı sun'un bir müebbet neşveden sarhoş; / Sağım serhoş, solum serhoş, İlâhî, ben ne yapsam boş!* (M. Â. Ersoy). [M]

ZERRE i. (ar. *zerre*). Çok. küçük parçacık: *Rüzgârların savurduğu tuzlu zerreler terinize karışarak vücudunuzu gittikçe cıvıklaşan bir yapışkanlıkla sarar* (Ş. S. Aydemir). *Eşanl.* MOLEKÜL. *Yeni.* Tozan. || *Esk.* *Zerre-var*, zerre kadar, çok küçük.

— ÇEŞ. DEY. *Zerre kadar*, hiç: *Halinde zerre kadar yorgunluk eseri yok. Rengin parlıyor, gözlerin parlıyor. Halbuki beni ne hale getirdin, bak* (R. N. Güntekin). || *Zerre kadar* [...] *olsaydı*, bir az olsun [...] olsaydı: *Sende zerre kadar akıl olsaydı böyle söylemezdin.* || *(Bir) Zerresi kalmamak (olmamak* veya *yok)*, hiç bulunmamak, tükenmek: *İşsizlik zamanlarımda sadece irademle geçinebilmek için, bu cevheri o kadar sarf etmiştim ki çoktan beri bende zerresi bile kalmamıştı* (A. H. Tanpınar). || *Bir zerre*, bir parça, az olsun: *Kimsede bir zerre heyecan yok.. Bu bir muhit ve hava davası mı?* (R. N. Güntekin).

— Fels. *Zerre felsefesi*, fenomenleri, zerrelerin hareketi, dinginliği ve durumuyle açıklayan sistem.

◆ **Zerrece** sıf. Bir az, pek küçük: *Ye'se hiç düşmeyecek zerrece imânı olan / Sade siz derdi bulun, sonra kolaydır derman* (M. Â. Ersoy).

◆ **Zerrevî** sıf. *Esk.* Zerre ile ilgili.

— Kim. *Esk.* Moleküle ilgili. (M)

ZERRİN sıf. (fars. *zerrîn*). *Esk.* Altından yapılmış. || Altın rengi, sarı: *Konar, yakınlaşırım; şimdi tutmak üzereyken / Kaçıb gider; bakarım, dest-i râşe dârımda / Durur kanadlarının bir gubâr-ı zerrîni...* (Tevfik Fikret). || Parlak.

◆ İ. Fulya. || Kadın adı. (M)

ZERRİŞTE blş. i. (fars. *zer*, altın ve *rişte*, iplik, ip'ten *zer-rişte*). *Esk.* Sırma, altın tel. || Sıf. Sarı altın renginde. (M)

ZERSA veya **ZERSAY** blş. sıf. (fars. *zer*, altın ve *-sāyiden*, sürmek'ten *zer-sā* veya *zer-sāy*). *Esk.* Altın varak yapan. (M)

ZERŞİNAS blş. sıf. (fars. *zer*, altın ve *-şinahten*, tanımak'tan *zer-şinas*). *Esk.* Altından anlayan, sarraf. (M)

ZERTAR blş. i. (fars. *zer*, altın ve *târ*, tel, iplik'ten *zer-tar*). *Esk.* Sırma tel. || Güneş ışını. || Kadın adı. (M)

ZERUBBABEL, Davud hanedanından Yahuda prensi. Yahudi tapınağının vazolarını Keyhüsrev'den teslim aldı ve sürgün yeri olan Babil'den ilk Yahudi kolonisini Kudüs'e götürdü (M.Ö. 537). Tapınak onun yönetiminde onarıldı ve din yeniden yerleşti. (L)

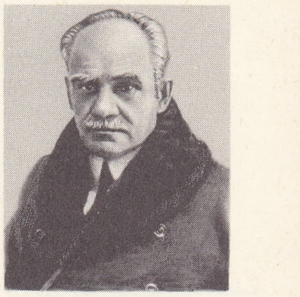

ZEROMSKİ

ZERUD (VAD), Tunus'ta ırmak, Kayrevan ovasını sular ve sularının büyük kısmını kaybettikten sonra Kelbiye gölüne dökülür; yaklş. 300 km. (L)

ZERUMBET i. (ar. > fr. k.). Zencefile yakın uyarıcı nitelikler taşıyan bitki. (L)

ZERVAN-AKARANA («Sonsuz Zaman»), son dönem zerdüşt dininde, Hürmüz ve Ahriman'ı yaratan ve dünyanın ilkesini ve Birlik'ini temsil eden yüce ve sonsuz tanrı. Sasanîler zamanında Zervanîler, Mani'cilikten ayrılan bir mezhep kurdular. (L)

ZERVANİT i. Mani'ciliğin tektanrıcı eğilimini benimseyen kimse. (L)

ZERVER sıf. (fars. *zer*, altın ve *ver*, sahip anlamını veren ek'ten *zer-ver*). *Esk.* Altın yaldızla süslenmiş, yaldızlı. (M)

ZERYNTHİA i. Zool. DİANA'nın eşanlamı.

ZERZEVAT i. (fars. *zebze*, yeşillik'ten *zebze-vât* > *zerzevāt*). Sebze: *Sonra, yine kuyu başına oturarak onunla beraber zerzevat ayıkladım* (R. N. Güntekin). [M]

ZERZEVATÇI i. (*zerzevat*'tan *zerzevat-çı*). Sebze satan kimse: *Eve giderken çarşıdan turp alayım, zerzavatçı kapamamışsa, bir turp salatası yapayım şöyle elimle* (S. F. Abasıyanık). *Eşanl.* SEBZECİ. (M)

ZESEN (Philipp, kont VON), alman yazarı (Priorau, Dessau yakınları 1619-Hamburg 1689). Alman dilinde reform yapmağa çalıştı. Birçok türü denedi, akıcı ve arı bir dille birçok eser verdi. Başlıca eseri, üslûp bakımından çoban romanlarına benzeyen *Adriatische Rosemund* (Adriyalı Rosemund) [1645] adlı romanıdır. Öbür eserleri: *Assenat* (1670) ve *Simson* (1679). [L]

ZETA i. Leng. Eski yunan alfabesi harfi (ζ) [Zai veya zayin adı verilen fenike işaretinden türemiştir.] || Yunan sayı sisteminde 7 rakamını karşılayan sayı işareti.

— ANSİKL. Zeta, çeşitli fonetik evrim süreçlerinin sonucudur (kelime başındaki *yod*; *d+y*, *s+d*, *gW+y* v.b. grupları) ve lehçelerin büyük kısmında ya *zd* (veya *sd*), veya *dz* değerini taşımıştır. Attike'de IV. yy.dan itibaren basit (z) telaffuzu ortaya çıktı. Z modern Yunancada muhafaza edilmiştir. (L)

ZETA. Tar. coğ. Eskiden Dioclea adı verilen ve yaklaşık olarak bugünkü Karadağ'ı içine alan bölge. 1360-1421 Arasında Balşiç sülâlesi tarafından, 1426-1499 arasında Crnojeviç'ler tarafından yönetildi; Venediklilerin koruduğu bu senyörler, türk hâkimiyetine rağmen bağımsızlıklarını uzun süre muhafaza ettiler. (L)

ZETES. Yun. mit. Yunanlı kahraman, Boreas'ın oğlu. Zetes ve kardeşi Kalais, çoğu zaman Boreadai adıyle anılırlar. Kral Phineus'u, Harpyiai'nin elinden kurtardılar. Tenos'ta Herakles tarafından öldürülen Zetes ile Kalais, iki rüzgâr haline getirildi ve eyyam-ı bâhurdan dokuz gün önce estikleri için kendilerine Prodromos'lar («Öncüler», «Haberciler») adı verildi. (L)

Foto. LAROUSSE

ZETETES i. («araştırıcı, inceleyici» anlamında yun. k.). Esk. Yun. Siyasî veya adî suçu soruşturmak veya eski alacakları tahsil etmekle görevlendirilen özel memur. (L)

ZETHOS. Yun. mit. Zeus ile Antiope'nin oğlu, Amphion'un ikiz kardeşi. Kitheron yamaçlarında yaşadı, atlet ve çiftçi oldu. İkiz kardeşi ise, flüt çalmaktan başka bir şey yapmıyordu. İki kardeş, büyükbabalarının erkek kardeşi Lykos'dan analarının öcünü aldıktan sonra, Thebai'yi kurdular. Zethos, Amphion'un çaldığı flütü dinleyerek sırtında taş taşıyordu. (L)

ZETHUS i. Sıcak ülkelerde yaşayan yaban arısı. (Zarkanatlıların *eumenidae* familyasından.) [L]

ZETH-ZUR. Bk. BETH-SUR.

ZETUT i. Süsengillerden bir bitkinin (*İris Juncea)* soğanı; Cezayir yerlilerince besin olarak kullanılır. (L)

ZEUGİTANA, Afrika'da eski ülke, bugünkü Tunus topraklarını içine alırdı. Eski Afrika'da çok verimli ve çok canlı bir bölge olan Zeugitana'ya uzun süre «Prokonsül Afrika'sı» adı verildi ve bölge resmî ad olarak «Zeugitiana»yı ancak Diocletianus zamanında aldı. Başlıca şehri *Kartaca.* (L)

ZEUGLODON i. Paleont. Balinalar takımından fosil memeli hayvan, *Zeuglodontidae* familyasının örnek tipi. (Mısır ve Kuzey Amerika'da eyosen tabakalarında tam iskeletleri bulunmuştur; boyları değişik olmakla beraber en uzunları 20 m'yi bulur. Başı uzun, dişleri [kesici, köpek ve azı dişleri] tamdır.) [L]

ZEUGLODONTİDAE çoğl. i. Paleont. Balinalar takımından memeli hayvanlar familyası; Eyosen devrinde yaşamış olan bu hayvanlar ilkel özellikler taşır: uzun baş, çok iri burun kemikleri, farklılaşmış dişler v.b. (L)

ZEUGMA. Esk. coğ. Suriye'de şehir, Commagene'de, Fırat'ın kıyısında. Şehir Seleukos I Nikator tarafından Selefkiye (Seleukeia) adıyle, Büyük İskender'in ırmağı aştığı noktada kuruldu (M.Ö. 331). Teknelerden yapılmış köprüsü çok işlekti: Antakya (Antiokheia) - Urfa (Edessa) yolu buradan geçiyordu. VII. yy.da tahrip edildi. (L)

ZEUGOPTERUS i. (yun. *zeugnunai*, bitiştirmek ve *pteryks*, kanat'tan). Yanyüzergillerden kemikli balık.

— ANSİKL. *Zeugopterus*'un gözleri sol tarafta ve birbirine çok yakındır; *Zeugopterus punctaus*'un döş yüzgeçleri anus yüzgeciyle birleşik ve anus yüzgeci dikensizdir; *Z. megastoma*'nın döş yüzgeçleri anus yüzgeciyle bitişmez. Her iki tür de Akdeniz ve Atlas okyanusunda yaşar. (L)

ZEUKSİS, Eskiçağ yunan ressamı (M. Ö. V. yy.ın ikinci yarısı). Herakleia'da doğdu. Eflatun ve Aristophanes ondan söz ederler. Zeuksis, V. yy.ın sonuna doğru Agrigento'da, Crotone'de ve Makedonya kralı Arkhelaos'un sarayında çalıştı. Pek yaygın olmayan konular arıyordu: Lukianos tarafından uzun uzun tarif edilen iki küçük kentauros'u emziren bir dişi kentauros, zincire vurulmuş bir Marsyas, Atina'da Afrodit tapınağında, başında gül çelengi bulunan bir Eros, yılanları boğan genç Herkül. Croton'lular tarafından ısmarlanmış olan Helene konulu resim için şehrin beş kızına modellik yaptırdı. Eserlerinde kişilerin ruhî durumlarından çok, ışık-gölge oyunlarına önem veriyor, güçlü, gerçekçi bir ifade yaratmağa çalışıyordu. Aristoteles'in deyimiyle, amacı *ethos*'tan çok *pathos*'u vermekti. (L)

ZEUNERİT i. (alman mühendisi G. A. *Zeuner*'in [1828-1907] adından). Miner. Formülü $Cu(UO_2)_2 (AsO_4)_2, 8H_2O$ olan hidratlı tabiî uranyum ve bakır arsenyat; yeşil renkte ve sedef parlaklığındadır. (L)

ZEUS
bronz
(M. Ö. V. yy.ın
II. yarısı)
Millî müze, Atina
detay

ZEUS. Yun. mit. Yunanlıların en büyük tanrısı, Kronos ile Rea'nın oğlu. Bütün helen halklarında geçerli olan kültü, kaynağını muhtemelen Girit, Dodone veya Arkadia'dan (Lykaion dağı) alır. İlk Zeus'un, fiziksel tabiatın ve atmosfer olaylarının sembolü olduğu sanılır. En yüce tanrı olan Zeus'a, tapınıldığı yere göre değişen birçok unvan verildi. Bir güneş tanrısı olmadığı halde, çoğu zaman gökyüzünün ve parlaklığının onda kişileştiği görülür. Zeus, daha çok, yağmur, rüzgâr ve yıldırımın sembolüdür. Atinalılar, yağmurdan hep Zeus'u sorumlu tutarlardı. Öte yandan, yıldırım tanrısı olduğu için, şimşeklerin çakıp söndüğü ıssız doruklarda da (Ithome, Lykaion, Taugetos, Hymettos, Pelion, Athos, Pangaios, İde, Olympos dağları) tapınılan bir tanrıdır. Dört unsur (su, ateş, hava, toprak) tanrısı olan Zeus'tan denizciler, tıpkı Posseidon'dan korktukları gibi korkarlardı. Evrenin Kronos'tan sonra gelen efendisi olduğu için, yeraltı dünyası da onun yabancısı değildir ve çoğu zaman, «başka bir Zeus» sayılan Hades ile karıştırıldığı olur. Aileleri, Atina fratrilerini, siyasî meclisleri, siteleri (*Zeus Polieus*) ve helen topluluğunu (*Zeus Panellenios*) koruyan Zeus, insan topluluklarının koruyucu tanrısıdır. Ayrıca, güç durumdaki savaşçılara yardım eden ve savaşlar kazandıran kurtarıcı tanrıdır (*Soteer*). Bütün bunlardan başka Zeus, bir adalet tanrısıdır: bazen «iyiliksever» (*Meilikhios*) adıyle de anılır ve pişmanlık duyan günahkârlar ona yakanırlar. Fakat Zeus, suçluları ve (şeflerini mahkûm eden eski demokrasiler gibi) tehlikeli olabilecek şekilde sivrilen kahramanları (Prometheus) cezalandırır. Yani hemen hemen evrensel bir tanrıdır: Homeros, Zeus'a «insanların ve tanrıların babası» adını verir. Zeus, mutlak olarak her şeye kadir değildir; kaderin kanunlarına boyun eğer. Bununla birlikte, Helenistik devirde ve Roma devrinde, kendisiyle bir tutulan tanrılarda (Jüpiter ve Serapis) olduğu gibi Zeus'ta da, filozoflar arasında yaygın olan tektanrıcılık eğilimlerini açıklamağa yetecek her şey bulunur. Mitolojide ise, Zeus üstüne ayrıntılı bir biyografi düzenlenmiştir. Kronos bütün çocuklarını parçalayıp yemeğe kalkıştığı zaman, Zeus bir mucize eseri elinden kurtuldu. Girit'e saklandı ve keçi Amaltheia'nın sütüyle beslendi. Sonradan, Kronos'u tahttan indirip yerine geçti ve Olympos'a yerleşti; Titanların ve devlerin saldırılarına karşı Olympos'u savundu. Kızkardeşi Hera ile evlendi; Hera, çoğu zaman hayvan kılığına bürünüp kadınları baştan çıkaran ve sayısız maceralara girişen (Alkmene, Danae, Europe, Leda v.d. hikâyeleri) Zeus'u kıskanıyordu. Zeus'un Yunanistan'da en çok saygı gösterilen tapınağı Dodone'dedir (Epir). Bu kutsal tapınak, ünlü bir kutsal meşe ormanının gerisinde uzanıyordu, tapınakta *selloi* (Zeus rahipleri) hizmet ederdi. Arkadia'da ve Messenia'da ise Zeus'a, Lykaion ve Ithome dağlarındaki eski tapınaklarda da saygı gösterilirdi. Klasik dönemde Zeus'un şerefine düzenlenen şenliklerde oyunlar ve yarışmalar yapılırdı. Bütün tapınaklar içinde en önemli olan Olympia tapınağında ise, her beş yılda bir Zeus adına oyunlar tertiplenirdi. Atina'da Akropolis'in güneyinde bir Zeus tapınağı vardi. Attike'deki şenlikler, özellikle, *buphonia* (boğa kurban edilmesi), oyunlarla yapılan *olympia* (Olympia şehrinde) ve *diasia* (Dios onuruna) idi.

— İkonogr. Başlangıçta Zeus kültü havataşlarına bağlıydı. Cehennem tanrıları devrinde Zeus bazen yılan biçiminde temsil edilirdi. Bundan başka, Zeus'u temsil eden başlıca eserler şunlardır: daidalos sanatının heykeltıraşlık okuluna ait küçük bir tunç heykel (Olympia); yine Olympia'da bulunmuş arkaik bir tunç baş; Korfu alınlığında, devlerle savaşan Zeus; Histiaia'da (Eğriboz) denizde bulunmuş olan ve Zeus'u şimşekler çaktırırken gösteren muhteşem tunç heykel; Dodone'de bunun bir başka örneği olan küçük tunç heykel, Atina Akropolisi'nin arkaik alınlığında, Siphnos'un Definesindeki süskuşağı (Delphoi), Olympia'nın doğu alınlığı, Parthenon'un doğu alınlığı (şekil bugün kaybolmuştur) ve süs kuşağında, Theseion'da, Selinusta (Zeus ve Hera) ve Bologna'daki (Zeus ve Hebe) alçak kabartmalar; üstlerinde Devler Savaşı, Athena'nın doğuşu, Zeus'un Alkmene, Semele veya Danae ile maceraları anlatılan bir boyalı kap. Sakallı ve ihtişamlı Zeus tipi, latinlerin Jupiter'ine (Otricoli'nin büyük büstü, Vatikan) ilham kaynağı oldu. (L)

ZEUSS (Johan Kaspar), alman tarihçi ve dilbilimcisi (Vogtendorf, Oberfranken 1806 -ay.y. 1856). Spoyer'de (1839) ve Bamberg'te (1847) profesörlük yaptı. Kelt dili ve kelt eski eserleri konusundaki incelemelerin başlangıcı olan *Grammatica Celtica* (Kelt Grameri) [1853] adlı bir eser yayımladı. (L)

ZEUTHEN (Hieronymus), danimarkalı matematikçi ve tarihçi (Grimstrup, Jylland 1839 -Kopenhag 1920). Kopenhag üniversitesinde matematik profesörü oldu (1871); cebirsel geometri ve matematik tarihiyle ilgilendi; bu alanda birçok eser yazdı: *Geschichte der Mathematik im Altertum und Mittelalter* (Eski ve Ortaçağ'da Matematiğin Tarihi) [1896] ile *Geschichte der Mathematik im XVI. und XVII. Jahrhundert* (XVI. ve XVII. yy.larda Matematiğin Tarihi) [1903] v.b. (L)

ZEUZERA i. Dar ve beyaz kanatlı, kanatları siyah veya mavi noktalı, kalın gövdeli gece kelebeği; tırtılı çeşitli ağaçların gövdesinde yaşar ve bunların içine derin delikler açar. (*Zeuzera pyrina*'nın tırtılı çeşitli meyve ağaçlarında ve bazı orman ağaçlarında yaşar. Pulkanatlıların *cossidae* familyasından.) [L]

ZEVACO (Michel), fransız yazarı (Ajaccio 1860 - Eaubonne, Seine-et-Oise 1918). Halk tarafından çok tutulan silâhşorluk romanları yazdı. Eserleri: *Borgia* (1906), *Le Capitan* (1907), *Pardayanlar* (Les Pardaillan) [1907], *La Fausta* (1908), *Le Pont des Soupirs* (İniltiler Köprüsü) [1909], *Les Amants de Venise* (Venedik Âşıkları) [1909], *Triboulet* (1910), *La Cour des Miracles* (Mucizeler Sarayı) [1910], *Buridan* (1911), *Les Amours de Chico* (Chico'nun Aşkları) [1913]. (L)

ZEVAD çoğl. i. (ar. *zād*'dan *zevād*). *Esk.* Yiyecekler. || Yiyecek stoku. || *Zâd ü zevad*, yiyecekler. (M)

ZEVAHİR çoğl. i. Bk. ZAVAHIR.

ZEVAL i. (ar. *zevāl*). *Esk.* Yok olma, ortadan kalkma, ölme: *Teslim olunca vadesi gelmiş zevaline, / Benzer cihâna gelmeden evvelki haline* (Yahya Kemal). || Bozulma, yenilme, aşağılama. || Suç, kabahat: *Elçiye zeval yoktur* (Atasözü). || Öğle vakti, (saat) tam 12.00: *Zevali beş geçe, Boston'dan ayrılınca tiren, / Vagonda volta vuranlar dağıldılar birden* (M.Â.Ersoy). || *Zeval-na-pezir*, sona ermeyen, geçici olmayan. || *Zeval-pezir*, geçici olan, sona eren. || *Ba'de-z-zeval*, öğleden sonra. || *Bî-zeval*, geçici olmayan. || *Kabl-ez-zeval*, öğleden önce. || *Seri-üz-zeval*, çabuk geçen. || *Vakt-i zeval*, öğle vakti.

— ÇEŞ. DEY. *Zeval bulmak* (veya *zevale ermek*), yok olmak, bozulmak, çökmek. || *Zeval vermek*, yok etmek. Zararı dokunmak. || *Zevale yüz tutmak*, bozulmaya, yok olmaya başlamak. || *(Birine) Zevali olmak*, zararı dokunmak. || *Allah zeval vermesin*, «Tanrı yok etmesin, sona erdirmesin» anlamında kullanılan dua sözü: *Allah zeval vermesin, devlet, kalesini kendi askeriyle de muhafazaya kaadirdir* (Namık Kemal).

— Huk. *Esk.* Mukataası verilerek alınan izinle mirî topraklar üzerine yapılan bütün bina veya ekilen ağaçların yok olması. (M)

ZEVALİ sıf. (ar. *zevāl*'den *zevalî*). *Esk.* Zeval ile ilgili. || *Zevalî saat*, öğle vakti 12.00'yi başlangıç olarak kabul eden saat. (M)

ZEVALSİZ sıf. (*zeval*'den *zeval-siz*). *Esk.* Yok olmayan, bitmeyen, ortadan kalkmayan. (M)

ZEVAT çoğl. i. (ar. *zāt*'dan *zevāt*). *Esk.* Zatlar, önemli, saygıdeğer kişiler: *Halbuki müzakerede bulunduğumuz zatlar büyük rütbeli zevat olduklarından, huzurlarında serbestçe söz söyleyemiyoruz* (Ziya Gökalp). || *Zevat-ı madude*, sayılı kimseler. (M)

ZEVAYA çoğl. i. (ar. *zāviye*'den *zevāyā*). *Esk.* Köşeler, dönemeçler. || Küçük tekkeler.

— Mat. *Esk.* Açılar. (M)

ZEVC i. Bk. ZEVÇ.

ZEVCAT çoğl. i. (ar. *zevce*'den *zevcāt*). *Esk.* Zevceler, nikâhlı kadın eşler: *Hazret-i Ömer radıyallahu anh, halife oldukta Hayber arazisini taksim ve zevcat-ı mutahhare'yi tahyîr ile...* (Cevdet Paşa). [M]

ZEVCE i. (ar. *zevc*'den *zevce*). Erkeğin nikâhlandığı kadın, kadın eş: — *Hayır, bayağı zevce olarak; nikâhlı filân yaşamak. Metres değil* (M. Ş. Esendal).

◆ **Zevcelik** i. Zevce olma hali. (M)

Foto. Marburg (LAROUSSE)

ZEVÇ veya **ZEVC** i. (ar. *zevc*, bir çiftten her biri). Kadının nikâhlandığı erkek, koca: *Kızım için, doğrudan doğruya Türk olan bir zevç tercih ederdim* (Vâ - Nû). [M]

ZEVEBAN i. (ar. *zevebān*). *Esk.* Ergime. (M)

ZEVİ— önek. (ar. *zū*'dan *zevi*, sahipler'den). *Esk.* «Sahipler» anlamında bileşik kelimeler yapar: *Zevi-l-ervah*, ruh sahipleri, canlılar. || *Zevi-l-hayat*, yaşayanlar, insanlar: *Zevil-hayata bakın... Koşmuyor mu hakk-ı hayat / Peşinde cümle nebatat, cümle hayvanat?* (M. Â. Ersoy). || *Zevi-l-ihtiram*, saygıdeğer kişiler. || *Zevi-l-ihtişam*, haşmetli kimseler. || *Zevi-l-iktidar*, kudretli kimseler. || *Zevi-l-itibar*, itibarlı kimseler. || *Zevi-l-ukul*, akıllılar: *Zevil-ukul arasından seçilme bir heyet / Düşündü: milleti ilâya çare hangisidir?* (M. Â. Ersoy).

— Huk. *Esk.* *Zevil-ensab*, yakınlar, akrabalıkları olanlar. || *Zevil-erham*, mirasta belirli pay sahibi olmayan hısımlar. Bk. ANSİKL.

— Tasav. *Zevil-ayn*, halkı zahirî, halkı batınî görenler. || *Zevil-ukul*, halkı zahiren, halkı batınen görenler.

— Zool. *Esk.* *Zevil-enyab*, azı dişliler. || *Zevil-mefasıl*, eklemli hayvanlar. || *Zevissedaya*, memeliler.

— ANSİKL. Huk. *Esk.* *Zevil-erham*, asabe mirasçılardan değildir. Dört sınıfa ayrılır: 1. kızların oğulları ve kızlarıyle oğlun kızının kızları ve oğulları; 2. nesebi gayrı sahih dedeler, nineler; 3. kızkardeşlerin kız ve erkek çocukları, oğlan kardeşlerin kızlarıyle bunların oğul ve kızları ve bunların çocukları v.d. ve ana bir kardeşlerinin erkek ve kız çocuklarıyle bunların çocukları v.b.; 4. hala, ana bir amca, dayı, teyze, asabeden olmayan dede ve nine çocukları ve bunların kardeşleriyle onların kız ve erkek çocukları v.b. Zevil-erham mirasçılık, Malikîlerde mirasçı olarak kabul edilmediği halde Hanefîler, bunların beytülmalden önde yer aldığını kabul ederler. (M)

ZEVİLE veya **ZAVİLA**, Afrika'da eskiden önemli olan iki kentin adı. *Zavîlat al-Mahdiya*, Tunus ülkesinin doğu kıyısında Sus ve Sfax şehirleri arasında yer alan Mahdiya kentinin yanında bir yerleşmeydi. —*Zavîlat al-Sudan*, Libya'nın güney kesiminde Fizan (Fezzan) ülkesinin eski başkenti. Buradan Akdeniz kıyılarına zenci köleler satılırdı. (M)

ZEVK i. (ar. *zevk*). Hoşa giden veya çekici bir şeyin elde edilmesinden veya düşünülmesinden doğan hoş duyum veya duygu: *Her zevkimiz ya kendimizin yahut bizi hazırlamış olanların kimbilir ne kadar ıstırabına malolmuştur!* (A. Ş. Hisar). || Hoşa giden veya eğlendiren şey: *Kazanılmış yeni dostlar arasında geçen bu gecenin benim için unutulmaz bir zevk olduğunu temin ediyor ve çıkıyorum* (R. N. Güntekin). || Tat, lezzet: *Birden dudaklarına serin ve leziz bir zevk değdi* (N. Araz). || Sanat eserlerinin ve estetik değerlerin özellikle doğru ve ince taraflarını sezgi yardımıyle ve yanılmadan yargılama yeteneği: *Hakikî sanatkâr olabilmek için, güzel sanatların beynelmilel ustaları olan sanat dahilerinden zevk dersi, zevk terbiyesi almak da lâzımdır* (Ömer Seyfeddin). || Bir devre veya insanlara özgü görme, duyma ve güzelliği yargılama tarzı: *Yaşlı erkeklerin lâfları, şakaları, zevkleri Yusuf'a gülünç ve mânâsız geliyor, gençlerin sonsuz boşluğu onu yabancılaştırıyordu* (Sabahattin Ali). || *Teşm. yol.* Eğlence: *Hanende Pembe Hanım, İstanbul'un zevk âlemlerinde meşhur bir simadır* (A. H. Müftüoğlu). || *Esk.* Alay, istihza. || *Zevk etmek*, eğlenmek, zevkini çıkarmak: *Özellikle üzüntüyü sevinçli bir olay gibi saymak: Ama şu yaşadığım günün tadını çıkarıp acılarını çekmek, mihnetini kendime zevk etmenin bir yolunu aramak neme yetmiyor* (N. Ataç).

— ÇEŞ. DEY. *Zevk almak (bulmak)*, hoşlanmak, beğenmek: *Duydumsa da zevk almadım islâv kederinden* (Yahya Kemal). || *Zevk edinmek*, [...] yı zevk, eğlence olarak kabul etmek: *Bir, iki derken çocuk bunu iyice zevk edinmişti* (N. Araz). || *Zevk ehli*, eğlenmeyi seven kişi. || *Zevk için*, yalnız eğlenmek, alay etmek için. || *Zevk (zevk u safa) sürmek*, eğlenmek, rahat ve iyi yaşamak. || *Zevk ve (ü) safa*, eğlenme, eğlence. || *Zevk vermek*, zevk duygusunu tattırmak, lezzet aldırmak. || *Zevki çıkmak*, [(...) için] hoşa gitmek, zevk vermek: *Bu gezinin sensiz zevki çıkmadı.* || *Zevki selim*, zevkin en yüksek derecesi; sezme yeteneği. || *Zevki selim sahibi*, beğenme ve yargılama yeteneği tam olan. || *(Kendi) Zevkinde olmak (zevkine bakmak)*, yalnız kendi eğlencesini düşünmek: *Şimdi emrini yerine getiririm oğlum, şimdi yerine getiririm. Sen zevkine bak! Gel!.. Kim var orada?* (Namık Kemal). || *Zevkine gitmek (gelmek)*, hoşlanmak, beğenmek. || *Zevkine mecbur*, zevke mağlup olan, zevk düşkünü. || ([...] nın) *zevkine varmak*, [...] dan alınacak bütün zevk leri almak, tadını tatmak. || *Zevkini bozmak*, alınacak tadı bozmak: *Gürültü etmeyin, müziğin zevkini bozuyorsunuz.* || *Zevkini çıkarmak*, [...] dan olanca tadı almak: *Bunu söylemekle mehtabı daha az beğendiklerini değil, bilâkis onun zevkini çıkarmasını daha çok bildiklerini söylemiş oluyorum* (A. Ş. Hisar). || *Zevkini okşamak*, [(...) için] hoşa gitmek, zevk duygusunu uyandırmak.

— *Esk.* *Zevk u tarab*, eğlence. || *Zevk-âlûd*, zevkle karışık. || *Zevk-bahş*, zevk veren. || *Zevk-cû*, zevk arayan, zevkine düşkün. || *Zevk-cûyane*, zevkine düşkün şekilde. || *Zevk-yâb*, zevk alan, tat duyan. || *Zevk-i dil*, gönül zevki. || *Zevk-i ruh-ı dil-dar*, sevgilinin yanağının verdiği zevk. || *Zevk-i suret*, görünüşün verdiği zevk. || *Zevk-i vasl*, vuslat zevki.

— Biyol. *Esk.* Tadım.

— Mus. *Zevk bahş*, türk musikisinde birkaç yüzyıllık bir birleşik makam. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) || *Zevki dil*, türk musikisinde eskiden kullanılmış bir makam. (Suzinaktan sonra kısa bir rastta karar kılar. Bu şekliyle şevki dil makamının tersi olduğu görülür. Durak rast güçlü neva [*re*] perdeleridir. [terkibindeki her iki makamın da durak ve güçlü perdeleri budur]. Donanımına suzinakın işaretleri konulur [rastın *si* koma bemolü ile *fa* bakıye diyezinde bu işaretler aynıdır]. A. A. Konuk'un *Kâr-ı Nâtık*'ının devr-i revân usulündeki 24 numaralı parçası bu makama örnek olarak gösterilebilir.)

◆ **Zevkan** zf. *Esk.* Zevk yoluyle, zevk bakımından.

◆ **Zevkî** sıf. *Esk.* Zevkle ilgili, zevke ait.

◆ **Zevkiyat** çoğl. i. *Esk.* Zevkle ilgili unsurlar. (M)

ZEVKER. Bk. ÇATALÇAM.

ZEVKİ KADIN, Osman III'ün üçüncü hanımı (XVIII. yy.). Yaptırdığı bir çeşmeyle ün kazandı. (M)

ZEVKLENMEK dönlş. f. (*zevk*'ten *zevk-le-n-mek*). Zevk duymak, lezzet almak: *Baksa ki efendi yine kadınlarla zevkleniyor* (H. R. Gürpınar). || *Esk.* Alay etmek, eğlenmek. (M)

ZEVKLİ sıf. (*zevk*'ten *zevk-li*). Hoşa giden, zevk veren: *Asırlar evvelin erenler meclisi gibi zevkli, arif zarif bir meclise yolum düşmüştü* (N. Araz). || Estetik değerleri yanılmadan yargılayan, beğenisi olan (kimse): *Zevkli kadın.* (M)

ZEVKSİZ sıf. (*zevk*'ten *zevk-siz*). Zevk duygusu vermeyen, hoşa gitmeyen, çirkin, sıkıcı v.b.: *Zevksiz bir döşeme. Zevksiz giyim.* || Estetik değerlerin doğru ve ince taraflarını yanılmadan yargılayamayan, beğenisi olmayan (kimse): *Zevksiz adam.*

◆ **Zevksizlik** i. Beğeni yoksulluğu. Estetik değerleri yargılayamama: *Hugo'da bir yığın zevksizlikler varmış, ama Baudelaire öyle değilmiş, zevksizliğe düşmezmiş...* (N. Ataç). (M)

ZEVRA, Bağdat şehrine verilen ad. —Dicle nehrinin diğer adı. (M)

ZEVRAK i. (ar. *zevrak*). *Esk.* Kayık: *Zevrak kelimesinin kayık'tan başka bir de şişe demek olduğunu öğrenince, Galip'in öyle bir cinas için yazdığını düşününce, doğrusu, ürperiveriyoruz* (N. Ataç). || İnce sırça şişe: *Gene zevrak-ı derunum kırılıp kenara düştü / Dayanır mı şişedir bu reh-i sengsare düştü* (Şeyh Galip). || Çiçek kabı. || *Zevrak-ı derun*, gönül gemisi. || *Zevrak mektubu*, Mekke'de hacılara zemzem dağıtan hademeye yollanan hediyeyi bildiren mektup. || *Zevrak-süvar*, kayığa binmiş. (M)

ZEVRAKÇE i. (ar. *zevrak* ve fars. *-çe*, küçültme ekinden *zevrak-çe*). *Esk.* Küçük kayık: *Bak şu zevrakçe-i dil-aramın/Cünbüş-i iltifat-perverine* (Tevfik Fikret). *Atladı damen tutup üç çifte bir zevrakçeye geçti sandım mah-i nev âyine-i billûrdan* (Yahya Kemal). [M]

ZEVVAK sıf. (ar. *zevk*'ten *zevvāk*). *Esk.* Bir yiyecekten çok tadan. || Bir şeyi çok deneyen.

— Teşk. tar. Çeşnigir. (M)

ZEVVAKİN i. (ar. *zevvāk*'tan *zevvākin*). Teşk. tar. Padişahın yiyeceklerinin tadına bakan kimse. || *Zevvakini hassa.* Bk. ÇAŞNİGİR. (M)

ZEVZEK sıf. (fars. *sebük-seng*, çabuk, hafif'ten [?]). Tatsız ve çok konuşan, geveze: *Muharrirler zevzek olurlar amma sen de onların en zevzeğisin* (H. R. Gürpınar). [M]

ZEVZEKLENMEK dönlş. f. (*zevzek*'ten *zevzek-le-n-mek*). Tatsız ve boş şekilde konuşmak, zevzeklik etmek. (M)

ZEVZEKLİK i. (*zevzek*'ten *zevzek-lik*). Tatsız ve boş konuşmak, zevzekçe davranış: *Haydi küçük, zevzekliği bırak, geldiğim vakit odaların hazır olmazsa vay haline* (R.N. Güntekin). [M]

ZEY i. (ar. *zeyʿ*). *Esk.* Duyulma, herkesçe bilinme. (M)

ZEYÂNÎ (Ebul Kasım bin Ahmed), faslı devlet adamı ve tarihçi (Fas 1734 - ay.y. 1833). Berberî Zeyân kabilesindendir. Öğrenimini Fas'ta tamamladı; 23 yaşında ailesiyle birlikte hac için Mekke'ye gitti. İki yıl sonra Fas'a dönerek Sultan Muhammed bin Abdullah'ın sarayında göreve başladı. İstanbul'a elçi olarak gönderildi (1786). Dönüşünde Sicilmase valiliğine tayin edildi. Bir süre sonra görevinden ayrılarak Tlemsen'e çekildi. Sonra İstanbul'a ve Mekke'ye gitti. 1796'da Fas'a dönüşü üzerine sultan Mevlây Süleyman ona tekrar görev verdi. Zeyânî'nin eserleri genellikle tarih ve coğrafya konularındadır. (*El-Tercüman el-Mugrib an Düvel el-Maşrik ve'l-Mağrib* [Magrıp ve Maşrık Devletleri Konusunda Magrıplının Açıklaması].) [M]

ZEYÂNİLER, Merkezi Tlemsen olmak üzere 1239-1554 yılları arasında Orta Magrıp'ta hüküm sürmüş olan berberî hanedanı. Bu hanedana Abdülvadîler de denir. Hanedan üyeleri Zenata kabilesine mensuptu. Zeyanîlerin ilk bağımsız hükümdarları olan Yagmurasan'ın soyundan gelen beş hükümdar 1337'ye kadar bağımsızlıklarını sürdürdü. Zeyânîler devrinde Tlemsen iki defa (1337 ? - 1348, 1352-1359) Marınîler tarafından işgal edildi. Bu hanedandan 27 hükümdar Tlemsen tahtına çıktı ve Zeyânîler, Osmanlı devleti bölgeyi ele geçirinceye kadar bağımsızlıklarını sürdürdüler. Zeyânîler devrinde Tlemsen'de büyük gelişmeler oldu; camiler, okullar ve saraylar yapıldı. (M)

ZEYBAK i. Bk. ZIBAK.

ZEYBEK i. Özellikle batı anadolu efelerine verilen ad: *Zati efeleri, zeybekleri de pek sever, pek korurdu* (Sabahattin Ali). [Bk. EFE.] || Bu kimselere özgü yerel oyun ve musiki: *Van Humbert yeni öğrendiği zeybekle [...] bir yığın cambazca hareketler yapıyordu* (A. H. Tanpınar).

— ANSİKL. Folk. *Zeybek*'ler genellikle anadolu köylüsünün niteliklerini, özelliklerini taşır, onların benimsedikleri inanç ve gelenekleri sürdürürler. Zeybekler işlemeli şalvar, kuşak, üste cepken, başa börk giyer veya fes üzerine çevre sararlar. Silâhlık, tozluk, yemeni veya çizme giyerler. Zeybeklerin başkanına «efe», yardımcılarına «kızan» denir. Atılgan, yiğit, savaşçı kimseler olan zekbekler Osmanlı imparatorluğu döneminde ve Kurtuluş savaşı yıllarında birçok savaşlara katılmış, yararlıklar göstermişlerdir.

Zeybek, meydanlarda davul, zurna (şimdi-

lerde gırnata-klarnet) ile, kapalı yerlerde de cura, bağlama, divan sazı ve dümbelek eşliğinde oynanır.

Başlıca zeybek oyunları şunlardır:

İzmir'de oynanan zeybekler: ağır zeybek, arpazlı zeybeği, bengi, bergama zeybeği, çakıcı zeybeği, dağlı zeybeği, edremit zeybeği, harmandalı zeybeği, kozak zeybeği, ödemiş zeybeği, somalı zeybeği, yalı zeybeği, yörük ali zeybeği, yunddağı zeybeği, soma zeybeği.

Balıkesir'de oynanan zeybekler: pamukçu bengisi, dörtlü zeybek, ikili zeybek, güvende zeybeği.

Muğla'da oynanan zeybekler: alıdaverin zeybeği, soğukkuyu zeybeği, kerimoğlu zeybeği, kadoğlu zeybeği, beşkaza zeybeği.

Aydın ilinde oynanan zeybekler: aydın zeybeği, harmandalı zeybeği, ortaklar zeybeği, iki parmak zeybeği.

Denizli ilinde oynanan zeybekler: dokuzlu zeybek, bulanık zeybeği, buldan düz oyunu (zeybek), kınıklı zeybeği, denizlinin horozu (zeybek), seğmen sekmesi zeybeği, tek parmak zeybeği, alaylar zeybeği.

— Müz. Zeybek havaları, ağır veya orta aksak usulünde olur ve ağır çalınır. Aksak, yani yürük olan zeybeklere Ege'de «kadın zeybeği» denilir ve bu yürüklük, oyunun heybetiyle münasip görülmez. Zeybek temposu, aksak ve oynak usulleri çerçevesinde olmakla beraber raksa mahsustur. İcrada davul ve zurnanın bulunması şarttır. (M)

ZEYC. i. Bk. ZIC.

ZEYD (Fahrünnisa), türk ressamı (İstanbul 1903). Şakir Paşanın kızı, Cevat Şakir (Halikarnas Balıkçısı) ve Aliye Berger'in kardeşi. 1920'de İstanbul Sanayii Nefise mektebinde başladığı resim öğrenimine Paris'te Ranson akademisinde Stalback ve Bissier'nin, İstanbul'da Namık İsmail'in atelyesinde devam etti (1929-1930). 1941'de İstanbul'da özel bir sergi açtı; bir ara «D Grubu»na katıldı (1942). Resimlerinde, aşırı bir modernizm ve kaynağı Doğu'dan gelen bir lirizmi birleştirdi. Portreleri, çini mürekkep peyzajları da ilgi çekti. Paris ve New York Modern Sanat müzeleriyle, İstanbul Resim ve Heykel müzesinde eserleri vardır. (M)

zeybek

ZEYDAN Corci, arap yazarı (Beyrut 1861-Kahire 1914). Hıristiyan olan Zeydan, gençliğinde düzenli bir öğretim görmedi. Bir süre protestan kolejine devam etti. Eczacı diploması aldı. Kısa bir süre sonra Mısır'a giderek bir yıl *El-Zaman* gazetesinde çalıştı. 1883'te Sudan'a gönderilen kuvvetlere tercüman olarak katıldı. Kahire'ye yerleşti. Birkaç yıl pedagoji üzerinde çalıştı. Bu arada İstanbul'a geldi (1908). Corci Zeydan çeşitli alanlarda eser verdi. Eserleri: *Durus fi'l-Edeb ve't-Tarih* (Edebiyat ve Tarih Dersleri); *Tarihü't - Temeddüni'l-İslâmî* (İslâm Medeniyeti Tarihi); *Tarih Adabü'l - Lugati'l-Arabiye* (Arapça Lûgat Düzenleme Kuralları Tarihi); *Teracim Meşahirü'ş-Şark* (Şark Meşhurlarının Biyografileri). [M]

ZEYD bin ALİ ZEYNELÂBİDİN, oniki imamdan dördüncüsü olan Zeynelâbidin'in oğlu (öl. Kûfe 740). Ali bin Ebi Talib soyundandır. Hüseyin'in Kerbelâ'da öldürülmesinden sonra Emevîler ile Ali evlâdı arasındaki düşmanlıklar şiddetlendi. Alevîler, Emevîleri halifelikten uzaklaştırmak için gizlice hazırlanarak Zeyd bin Ali'nin çevresinde toplanmağa başladılar. Kûfe'de bir yıl kadar devam eden hazırlıklardan sonra Zeyd'i halife ilân ettiler. Bunun üzerine emevi halifesi Hişam bin Abdülmelik, Basra valisi Yusuf bin Ömer el-Sakafî'yi isyanın bastırılmasıyle görevlendirdi. Yusuf harekete geçtiği zaman önceden Zeyd'e biat edenlerin büyük bir kısmı Zeyd'den ayrıldı; Zeyd'in çevresinde birkaç yüz kişi kaldı. Birkaç gün süren savaşta, sayıları az olan Alevîler büyük kayıplar verdiler. Zeyd ağır yaralandı ve savaş alanında öldü. (M)

ZEYD bin AMR, Hz. Muhammed'den önce tek Tanrı'ya inanmağa yönelen ve harif adı verilen kimselerden birisi. Halife Ömer'in amcasının oğlu, Kureyş kabilesindendir. Zeyd, tek Tanrı'ya inancı, İbrahim peygamberin ortaya koymuş olduğu dini benimsedi. Mekke halkının inançlarını tenkit ettiği için baskı altında tutuldu. Hz. Muhammed, peygamber olmadan önce onunla konuşurdu. Zeyd, şiirlerinde de tek Tanrı'ya inancı işledi. (M)

ZEYD bin HARİSE, sahabeden ve ilk müslümandan biri (574 ? - 629). Hakîm bin Hizâr tarafından Suriye'de satın alınarak Hatice'ye satıldı. Hz. Muhammed islâm dinini yaymağa başladığı zaman Zeyd hemen bu dini kabul etti. Babası Suriye'den gelerek Zeyd'i geri götürmek istediyse de Zeyd dönmedi. Hicretten sonra Hz. Muhammed'in Mekke'de kalan çocuklarını Medine'ye götürdü. Bedir, Uhud, Hendek ve Hudeybiye savaşlarına katıldı. Hz. Muhammed, Medine'den ayrıldığı sıralarda birkaç defa onun vekili olarak Medine'de kaldı. 629'da Mu'te seferine kumandan olması itirazlara yol açtı; Hz. Muhammed onun kumandanlığında ısrar etti. Zeyd aynı seferde öldürüldü. Hz. Muhammed'in manevî evlâdı olan Zeyd'in hadis ravileri arasındaki yeri önemlidir. (M)

ZEYD bin SABİT el ENSARİ, sahabeden biri (Medine ? - 665). Babası Buas savaşında öldürüldü. Hicret sırasında çocuk yaşta Müslümanlığı kabul etti. Hendek savaşından sonra Hz. Muhammed'in bütün gazvelerine katıldı. Bir süre peygamber'e kâtiplik eden Zeyd, sahabeler arasında bilgisiyle ün kazandı. Ebubekir ve Ömer'e de kâtiplik yaptı; Ömer'in Medine'den ayrıldığı sıralarda onun vekili olarak kaldı. Halife Osman devrinde bir süre Beytülmal'i yönetti. *Kur'an*'ın toplanmasında büyük yararlıklar gösterdi ve ilk toplanan Kuran'ı kendisi yazdı. Hadis araştırmalarında da önemli yeri vardır; birçok hadis ondan rivayet edilmiştir. (M)

ZEYDİLER, Taberistan ve Yemen'de hüküm sürmüş olan, Ali soyundan gelen hanedan. IX. yy.da abbasî halifelerinin siyasî otoriteleri zayıflayınca ülkenin çeşitli bölgelerinde isyanlar çıktı ve yeni devletler kuruldu. Ali evlâdından Hasan bin Zeyd 864'te Taberistan'da isyan ederek şiîleri çevresine topladı ve Zeydîler hanedanını kurdu. Bağımsızlığını ilân eden Hasan, Rey'i ele geçirdi; fakat kısa bir süre sonra yenilgiye uğrayarak Deylem'e çekildi; 870'te tekrar harekete geçti. Rey, Curcan ve Kumis'i ele geçirdi; fakat başarısı sürekli olmadı. 875'te Taberistan'ı tekrar aldı ve ölümüne kadar (884) bu bölgedeki hâkimiyetini sürdürdü.

Zeydîlerin hâkimiyet kurdukları ikinci bölge Yemen'dir. Yahya bin el-Hüseyn X. yy.ın başlarında Sade şehrinde faaliyete geçti ve kısa sürede etki alanını genişletti. XII. yy.dan itibaren Yemen Zeydîleri sınırlarını genişletmeğe başladılar. Osmanlı devletinin Mısır'ı ele geçirdiği sıralarda Zeydî imamı Mutahhar nüfuzunu Tihame'ye kadar genişletti; sonunda osmanlı hâkimiyetine girmek zorunda kaldı. Zeydî imamları, Osmanlı imparatorluğuna karşı isyanlar çıkardılar. XIX. yy. sonlarına doğru Osmanlı devletinin zayıflaması üzerine Zeydîler daha etkili oldular ve Yemen'in osmanlı hâkimiyetinden çıkmasında rol oynadılar. (M)

ZEYDİYE i. (*Zeyd* adından). Tasav. Şiî mezhebinin kollarından biri.

— ANSİKL. *Zeydiye* mezhebinin kurucusu Zeyd bin Ali Zeynelabidin'dir. Zeydiye Şiîliğin ehli sünnete en yakın koludur. Bu kola mensup olanlar, Hz. Muhammed'ten sonra imamın Ali olması gerektiğini, bir anda ayrı ülkelerde iki imam bulunabileceğini, büyük günah (günahı kebair) işleyenlerin tövbe etmeden ölürlerse sürekli olarak cehennemde kalacağını savunurlar. Bugün bu mezhep mensuplarına Yemen bölgesinde rastlanır. (M)

ZEYER (Julius), çek romancısı ve şairi (Prag 1841-ay.y. 1901). Alsace'lı bir baba ve Almanca konuşan yahudi bir anneden dünyaya geldi. İtalya, Tunus, Türkiye, Yunanistan ve Fransa'ya seyahatler yaptı. Katolikliği benimsedi. Romanları: *Roman o Vernem Pratelstvi Amise a Amila* (Amise ve Amile'in Sadık Dostluğu) [1880], *Jan-Maria Plojhar* (1891), *Dum u Tonouci Hvezdy* (Yıkılan Yıldızın Evi) [1897]. Manzum eserleri: epik bir çevrim (*Vyşehrad* [1800]), *Karolinska Epopeja* (Karolenj Destanı) [1896] ve *Troje Pameti Vita Choraze* (Vit Choraz'ın Üç Hatırası) [1899] sayılabilir. Komediler, trajediler, dramlar da yazdı. (L)

ZEYG, ZEYEGAN i. (ar. *zeyğ, zeyegan*). *Esk.* Bir tarafa eğilme. || Şüphe etme. || Doğruluktan ayrılma. (M)

ZEYİL veya **ZEYL** i. (ar. *zeyl*). *Esk.* Etek: *Bir de sahil, ki dilber-i mahzun, / Sürünür zeyl-i nâzına deryâ...* (Tevfik Fikret). || Son, sonuç. || Kuyruk. || Bir şeyin devamı, ek, ulama.

— Anat. *Esk. Zeyli dûdii averî*, körbağırsak.

— Ed. *Esk.* Bir yazıya ek olarak katılan parça. (*Eşanl.* HAMİŞ.) || Bir eseri tamamlamak için yazılan eser.

— Tıp. *Esk. İltihabı zeyli dûdii averî*, apandisit.

◆ **Zeylen** zf. *Esk.* Ek olarak.

◆ **Zeyliyat** çoğl. i. *Esk.* Bir yazıya ek olarak yazılan şeyler. (M)

ZEYLA, Somali'de liman, Aden körfezi kıyısında; 5 500 nüf. Harar'ın ağzında ticaret pazarı. XVI. yüzyılın başlarında, kısa bir süre, Osmanlı imparatorluğunun topraklarına katıldı. Bugün Somali'nin önemli ticaret merkezlerinden biridir. (M)

ZEYLHANE blş. i. (ar. *zeyl* ve fars. *hâne*'den *zeyl-hâne*). Mus. *Esk.* Türk musikisinde, 4'ten çok haneli peşrev ve saz semailerinde (özellikle 5 hane olarak yazılan darbı fetih usulündeki peşrevlerde) son haneye verilen ad. (M)

ZEYLİ ALATAU, S.S.C.B.'de (Kazakistan) sıradağlar, Ili ile Issık-Köl arasında; 4 951 m. (L)

Zeyl-i Şakayık, XVII. yy. türk yazarlarından Nevîzâde Ataî'nin biyografi eseri. XVI. yy.da yaşayan Taşköprülüzade Ahmed Şemseddin'in Arapça *Şakaik-i Numaniye* adlı biyografi eserine ek olarak yazıldı. Eserin asıl adı *Hadayik-ul-Hakayik fi Tekmileti'ş Şakayik*'tir (Şakayık'ı Tamamlama Konusunda Gerçek Bahçeleri). [M]

Zeyl-i Zübbet-ül Eş'ar, Seyrekzade Mehmed Asım Efendinin, şair biyografilerini içine alan eseri. Kafzade Faiz Abdülhay Efendinin *Zübdet-ul Eş'ar* (Şiirlerin En Seçkini) şairler tezkiresine zeyl (ek) olarak yazılmıştır. (M)

ZEYLNAME blş. i. (ar. *zeyl* ve fars. *nâme*'den *zeyl-nâme*). Huk. *Esk.* Bir anlaşmada bazı değişiklikler yapıldığı takdirde ilk anlaşmaya eklenen yeni anlaşma. (M)

ZEYN i. (ar. *zeyn*). *Esk.* Süs. || *Zeyn-ud-din* («dinin süsü»), *Zinettin* şeklinde erkek adı olarak kullanılır. || *Zeyn-ül-âbidin* («ibadet edenlerin zineti»), *Zeynelâbidin* şeklinde erkek adı olarak kullanılır. (M)

ZEYNEB, Hz. Muhammed'in büyük kızı. (Mekke 600-ay.y. 630). Bir söylentiye göre Hz. Muhammed'in Hatice'den doğan ilk çocuğudur. Hatice'nin kızkardeşinin oğlu Ebul As bin el-Rebia ile evlendi. Hz. Muhammed İslâmlığı yaymağa başlayınca kocası bu dini kabul etmediği için ondan ayrıldı. İki yıllık ayrılıktan sonra eski kocası müslüman olunca tekrar onunla evlendi. Bu evlilikten iki çocuğu oldu; oğlu, Zeyneb'in sağlığında öldü, kızı da Fatma'nın ölümünden sonra Ali bin Ebî Talib ile evlendi. (M)

ZEYNEB bint CAHŞ, Hz. Muhammed'in hanımı (VII. yy. başları). Abdülmuttalib'in kızı. İslâm dinini ilk kabul edenlerden olan Zeyneb, daha önce Hz. Muhammed'in azatlısı Zeyd bin Haris ile evliydi. Kocasının bir savaşta ölümünden sonra Hz. Muhammed ile evlendi (625). İslâm dinine ve Peygambere bağlılığıyle tanındı. (M)

ZEYNEB binti HUZEYME, Hz. Muhammed'in hanımlarından (öl. Medine 626). Eli açık ve hayırsever biri olduğu için Ummel Mehâsin (İyilikler Anası) olarak tanındı. Önce Abdullah bin Cahş ile evliydi. Kocasının Uhud savaşında ölmesi üzerine Hz. Muhammed ile evlendi. İki ay sonra öldü. (M)

Foto. MEYDAN

ZEYNEB HANIM, Zeynunnisa, türk şairi (öl. 1474). Amasya'da doğdu. Bir *Divan*'ı vardır. (M)

ZEYNEBÎ (Ebul Kasım Ali bin Tirad), abbasî veziri (öl. 1144). Nakibul nukeba olan babasının 1098'de ölümü üzerine onun yerine geçti. 1122'de Vezir Celâleddin bin Sadaka'nın görevinden ayrılması üzerine birkaç yıl onun yerine vekâlet etti. Bu göreve 1129'da halife Müsterşid tarafından tayin edildi. Bu ilk vezirliği üç yıl kadar sürdü. Müsterşid öldürülünce (1135) çıkan iç karışıklıklar sırasında, Selçuklu Sultanı Mesud ile anlaşarak Muktefî'nin halife ilân edilmesini sağladı. Yeni halife onu ikinci defa vezirliğe tayin etti. Halifeyle arası açılınca Sultan Mesud'un sarayına gitti. (M)

ZEYNEDDİN (Ebu Bekir Muhammed bin Muhammed), Zeyniye tarikatının kurucusu (Havâf 1356 - Herat 1435). Horasan şehirlerini dolaştı; öğrenimini bitirdikten sonra Mısır'a giderek Nureddin Abdurrahman ın derslerine devam etti ve ondan icazet aldı. Horasan'a dönerek dersler verdi, sonra tekrar Mısır'a gitti. Düşüncelerini yayarak çevresinde müritler toplamağa başladı. Başlıca eserleri: *Risâlet el-Vesâya el Kudsiye* (Kutsal Vasiyetler Risalesi); *El-Evrâd el-Zeyniye* (Zeyniye Zikirleri). [M]

ZEYNELÂBİDİN bin HALİL, türk hekimi (XVII. yy. başları). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Murad IV'e sunduğu bir eserden XVII. yy. başlarında yaşadığı anlaşılıyor. Zeynelâbidin daha çok yiyecekler ve sağlık kuralları üstünde çalıştı; yemişlerin ve bitkilerin niteliklerini inceledi, çağına göre yeni sayılacak denemeler yaptı. Eseri: *Şifaü'l-Fuad* (Kalp Sağlığı). [M]

ZEYNELÂBİDİN EFENDİ Çelebizade, türk şeyhülislâmı (? 1752 - İstanbul 1823). Müderrislik yaptı. Üsküdar kadılığına getirildi (1795). Edirne ve Mekkei Mükerreme (1801), İstanbul payeleri aldı (1802). Nakibül eşraflık görevinde bulundu. Şeyhülislâm oldu (1815); azledilerek Bursa'ya gönderildi (1818), bir yıl sonra affedildi. (M)

ZEYNEL BEY, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın oğlu (öl. 1473). Babası tarafından Kirman valiliğine getirildi. 1471'de babasının emriyle Osmanlılara karşı Karamanlılara yardım etti. Otlukbeli savaşında (1473), Akkoyunlu kuvvetlerinin sağ koluna kumanda etti. Bu savaşta öldü. (M)

ZEYNEL PAŞA, türk devlet adamı (öl. 1528). Çaldıran seferi sırasında yeniçerilerin disiplinini sağlayamadığı için idam edilen Hemdem Paşanın yerine Karaman beylerbeyi oldu. Çaldıran savaşında osmanlı ordusunun sağ kanadında Anadolu askerine kumanda etti. Merci Dabık (1516) ve Reydaniye (1517) meydan savaşlarında Anadolu beylerbeyi olarak bulundu. İkinci vezirliğe kadar yükseldi. Kefe sancağına muhafız olarak gönderildi. Zeynel Paşanın *Zeynî* mahlasıyle şiirleri vardır. (M)

Zeynepsultan (veya **Ruhisultan**) **camii,** İstanbul'da Gülhane Parkı karşısında cami. Ahmed III'ün kızı Zeyneb Sultan tarafından Mimar Mehmed Tahir Ağa'ya yaptırıldı (1769). [M]

Zeynepkâmil hastahanesi, İstanbul'da Üsküdar'da hastahane. Kavalalı Mehmed Ali Paşanın kızı Zeyneb Hanım ve kocası sadrazam Yusuf Kâmil Paşa tarafından yaptırıldı (1860-1862). Kurucuları öldükten sonra masrafları, Zeyneb Hanımın kardeşleri Said Halim Paşa ve Abbas Halim Paşa tarafından karşılandı; 1891'de koleralı hastalara tahsis edildi. 1898'de Cemil Topuzlu hastahaneyi, modern bir duruma getirdi. Masraflarını karşılayamayan hastahane bazı hastalardan ücret almak zorunda kaldı ve böylece ilk ücretli hastahane oldu. 1914-1918 Yılları arasında Said Halim Paşanın yaptığı yardım kesilince hastahane terk edildi. Bir süre sonra Haydarpaşa Askerî hastahanesinden, sonra Tıp fakültesinin bir parçası olarak kullanıldı. 1920'de kısa süre İstanbul Emrazı Akliye ve Asabiye hastahanesi oldu, sonra tekrar kapandı. 1933'te belediyenin iç hastalıkları ve cerrahî servisleri olan 40 yataklı bir hastahanesi oldu. 1936'da doğumevi haline getirildi. 850 Yataklı olan hastahanede çocuk ve ortopedi pavyonları ve hemşire koleji vardır. (M)

ZEYNİ EFENDİ Akmahmudzade, türk şeyhülislâmı (? 1667 - İstanbul 1753). Medrese öğrenimini bitirdikten sonra mülâzemet aldı. Mısır kadılığında bulunduktan sonra İstanbul kadısı oldu (1707). Nakîbüleşraflığa getirildi (1710). Anadolu (1710) ve Rumeli kazaskeri oldu (1720). Şeyhülislâmlığa tayin edildi (1746). 1748'de görevinden ayrıldı. (M)

ZEYNİYE i. (*Zeyneddin* adından). Tasav. Sühreverdi tarikatının kollarından biri.

— ANSİKL. Bursa'da Zeyneddin Hafî adlı biri tarafından kuruldu (XV. yy. başları). Sühreverdi tarikatının bütün kurallarını benimseyen *Zeyniye*'nin özel törenleri, zikirleri vardır. Zikirler toplu olarak tekkelerde ve bir şeyhin yönetimi altında yapılır. Zeyniyede *Kur'an* ve hadis hükümlerine uyulur ve islâm dininin koyduğu bütün ibadet olduğu gibi uygulanır. (M)

Zeyno'nun Oğlu, Halide Edib Adıvar'ın romanı (1928). Yazarın *Kalp Ağrısı* romanının devamı niteliğindedir. H. Edib'in özellikle kadın psikolojisini işlediği *Seviye Talip, Handan* v.d. roman dizisinden olan eser psikolojik çözüme dayanır. (M)

ZEYREK sıf. (fars. *zirek*'ten). Anlayışlı, zeki (kimse).

◆ **Zeyreklik** i. Zekâ, anlayışlılık, uyanıklık. (M)

Zeyrek camii veya **Kilise camii,** İstanbul'da Zeyrek semtinde cami. Bizans devrinde St. Sauveur Pantocrator kilisesiydi. İstanbul'un fethinden sonra camiye çevrildi. İlk müderrisi Zeyrek Mehmed Efendi olduğu için semt ve cami bu adla anılır. (M)

ZEYT i. (ar. *zeyt*). *Esk.* Zeytinyağı. || Yağ. || *Zeyt-i hırva,* hintyağı. || *Zeyt-i müşemma,* yakı. || *Zeyt-i tayyar,* uçucu yağ. || *Hâmız-ı zeyt,* acı bademden çıkarılan yağ.

— Kim. *Esk. Zeyti gayri müceffef,* kurumaz yağ. || *Zeyti müceffef,* kuruyan yağ.

— Mad. *Esk. Zeyti hacer,* petrol. (M)

ZEYTİN i. (ar. *zeytûn*'dan). Zeytingillerin örnek bitkisi ve bu bitkinin yağlı meyvesi. İlmî adı: *Olea sativa.* || Zeytin ağacından yapılmış, zeytin kaplamalı: *Zeytin masa.* || *Zeytin dalı,* barış simgesi sayılan yapraklı zeytin dalı. || *Zeytin yağı.* Bk. ZEYTİNYAĞI. || *Zeytin yeşili,* koyu yeşil.

— Anat. *Beyincik zeytini,* beyinciğin her iki yarımküresinde bulunan bozmadde topacığı. (*Eşanl.* NUCLEUS DENTATUS. OLİVA CEREBELLİ.) || *Soğanilik zeytini,* soğaniliğin üst kısmında bulunan bozmadde topacığı. (*Eşanl.* NUCLEUS OLİYARİUS. NUCLEUS INFERIOR.) || *Pons zeytini,* pons'un merkez demetinin dış tarafında bulunan küçük bozmadde kümeciği. *Eşanl.* NUCLEUS SUPERİOR.

— Bitki hast. *Zeytin uyuzu,* Glaeosporium olivarum adlı mantarın sebep olduğu zeytin hastalığı.

— Kim. *Zeytin zamkı,* yılın bazı aylarında yaşlı zeytinlerin kabuğundaki çatlaklardan sızan madde.

— Mim. *Zeytin silme,* zeytin tanelerine benzer süs motifi.

— Mutf. *Siyah zeytin,* olduktan sonra toplanmış, iğneyle delinmiş, suda kaynatılmış, tuzlanmış olarak zeytinyağı içinde muhafaza edilen zeytin. (*Yeşil zeytin* veya *siyah zeytin* çerez ve garnitür olarak kullanılır.) || *Yeşil zeytin,* olmadan toplanan, acılığını gidermek için kısa süre kireç suyunda bırakıldıktan sonra salamurada muhafaza edilen zeytin. (Tad vermek için, çok zaman salamuraya limon ve rezene katılır). || *Zeytin ezmesi.* Bk. EZME.

— ANSİKL. Bot. *Zeytin,* kışın yaprağını dökmeyen ağaçlardandır. Üst tarafı koyu yeşil, alt tarafı gümüşü ve parlak renkte olan yaprakları karşılıklı olarak çıkar; biçimi ve rengiyle söğüt yaprağını andırır. Tek taçlı ve küçük olan çiçekleri açık yeşil renktedir ve yaprakların dibinde salkım halinde bulunur. En önemli zeytin türü avrupa zeytinidir (*Olea Europaea*). Anayurdu Anadolu olan bu ağaç zamanla Yunanistan, İtalya, Afrika, İspanya ve Fransa'ya yayılmıştır. Zeytin ağaçları zeytin bölgesi denilen ve kışın en düşük sıcaklık —8°C'nin üstünde olan yerlerde yetişir. 400 m yükseltiden yukarılarda nadiren görülür. Boyu 12 - 15 m'yi bulan bu ağaç, budanmadığı zaman piramit biçimini alır. Kaplamacılıkta kullanılan odunu sarı renkte, esmer damarlı ve serttir. Yeniden ağaç üretmede iki yol takip edilir: 1. tohum ekilerek fidan üretmek; 2. çelik yapmak. Botanik açısından zeytin ağacı ölümsüz kabul edilir; çünkü ağacın kültür bitkisi olarak tükenme dönemine girdiği sıralarda yumrulardan gelişen yeni uçlar bunu yeniler ve varlığını koruyan kök, tükenen gövdeyi tazelemiş olur. Zeytin ağacının ömrü çok uzundur (beş yüz, hattâ bin yıl).

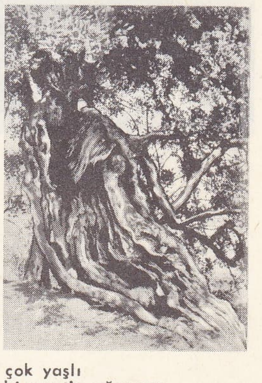

çok yaşlı bir **zeytin** ağacının gövdesi (Mayorka adası)

Zeytin tanesi taş çekirdekli etli bir meyvedir; biçimi genellikle uzunca, oval, rengi siyaha çalar yeşil, tadı taze iken acıdır. Zeytin kasım ayında toplanır. Zeytin taneleri yeşil salamura yapılmak istenirse eylülde toplanır, içine hafif soda katılmış suya bastırılarak birkaç saat bekletilir, sonra yıkanır ve litre başına 80 gr tuz katılan bir salamura hazırlanarak bununla birlikte fıçılara doldurulur. Yağ çıkarılacak zeytinler, ancak ocak ayında siyahlaştığı zaman toplanır. Çekirdeği parçalanmayacak kadar sıkılarak yağı çıkarılır.

Zeytinin düşmanları zeytin sineği (*Dacus oleae*), zeytin güvesi, zeytin tırtılı ve mantarlardır. Kimyasal ilâçların faydası azdır.

Zeytin yaprağından tıpta tansiyon düşürücü olarak kullanılan bir madde çıkarılır. Zeytin zamkı da kokuculukta kullanılır.

● Anavatanı Akdeniz bölgesi olan zeytin, *Türkiye'de* başlıca Akdeniz, Ege, Marmara bölgeleriyle Karadenizin ılık iklimli kıyı kesimlerde yetişir.

Zeytin ağaçları Türkiye'nin iklim şartlarında 7 - 8 yaşından sonra meyve vermeğe başlar; verim 35 yaşına kadar artmağa devam eder; 35 yaşından sonra 100-120 yaşına kadar verim azalma gösterir; genellikle 100 yaşından sonra ağacın yenilenmesi gerekir ve 200 yaşına ulaşmış zeytin ağacı kültür bitkisi olarak yok olmuş sayılır.

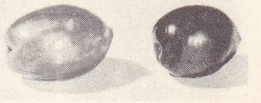

zeytin

Türkiye'nin zıraî üretiminde zeytin önemli bir yer tutar. Bu yüzden, yabanî ağaçların aşılanmasıyle ilgili 1528 Sayılı kanunda yabanî zeytinlerin ıslahı konusunda hükümlere yer verilmiş, 1939'da çıkarılan 3573 Sayılı kanunla da zeytinciliğin ıslahı, yabanî zeytinlerin aşılanması özel olarak düzenlenmiştir; bu kanunda devlete ait topraklardaki yabanî zeytinlerin yüzde 50'den fazlasını aşılayanlara, 200 dönüme kadar bedelsiz toprak verilmesi öngörülmüştür. Tarım bakanlığının denetiminde yürütülen bu çalışmaların yanı sıra İzmir yakınında Bornova'da bir zeytincilik enstitüsü kurulmuştur. Bu enstitü zeytin zıraati ve zeytinyağı sanayii ile ihtiyaç sahiplerine ucuz zeytin fidanı sağlanması işleriyle uğraşır. Zeytinciliğin ıslahı ve geliştirilmesi amacıyle alınan tedbirler kısa süre içinde olumlu sonuçlar verdi ve 1945'te 28 000 000 olan meyveli ağaç sayısı 1970'te 67 493 000'e, toplam ağaç sayısı da 72 574 000'e ulaştı. Türkiye, zeytin ve zeytinyağı üretimi bakımından dünyada üçüncü veya dördüncü sırayı alır.

TÜRKİYE'DE ZEYTİN AĞAÇ, ÜRETİM VE ZEYTİNYAĞI

	(*bin tane olarak*)		(*bin ton olarak*)			
yıllar	*meyveli ağaç*	*meyvesiz ağaç*	*üretim*	*yağlık*	*sofralık*	*zeytinyağı*
1967	67	450	495 t	400 t	95 t	80 t
1968	66 706	4782	822 t	730 t	92 t	159 t
1969	67 117	5457	300 t	248 t	60 t	54 t
1970	67 493	4620	681 t	600 t	81 t	118 t
1971	72	540	326 t	238 t	88 t	50 t
1972	74	000	800 t	700 t	100 t	150 t

Foto. LAROUSSE

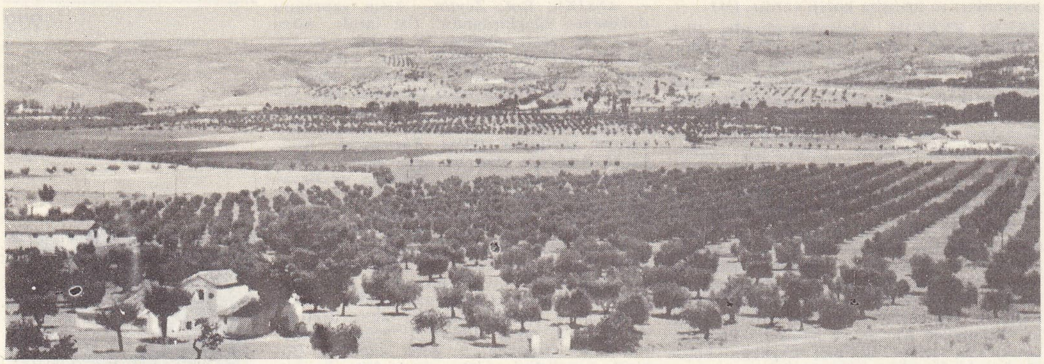

Toledo dolaylarında bir zeytin bahçesi

Elde edilen ürün, iklim şartlarına bağlı olarak değişir. Bu yüzden ürün bol olduğu yıllar «var yılı», az olduğu yıllar da «yok yılı» olarak adlandırılır. Zeytincilikte bu durum bütün dünyada aynı olduğu için verim değerlendirmesinde genellikle beş yıllık ortalamalar gözönünde tutulur. (ML)

ZEYTİNBAĞI, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Bursa ili, Mudanya ilçesi) bucak; 8 679 nüf. (1965); 15 köy. — *Bucak merkezi*, esk. *Tirilye*, 2 395 nüf. (1965). Mudanya'nın 12 km batısında. (M)

ZEYTİNBURNU, İstanbul'da yer ve İstanbul iline bağlı ilçe; yüzölç. 1 174 km²; 117 200 nüf. (1970 sayımının ilk sonuçları). Bu ad Marmara denizi kıyısında Yedikule ile Bakırköy arasında denize doğru hafif çıkıntı yapan bir burundan dolayı verilmiştir. Burada deniz kıyısı ve demiryolu arasında büyük bir askerî fabrika vardı. 1950'den sonra, önce demiryolunun kuzeyindeki boş topraklarda düzensiz meskenler yapılmağa başlandı ve Zeytinburnu, İstanbul'un büyüyen ilk gecekondu semti oldu; sonra semte elektrik ve su getirildi ve sokakları bir dereceye kadar düzeltildi. 1959'da Zeytinburnu'nda ilçe teşkilâtı kuruldu. 1960 Sayımında 88 341'e varan nüfuş 1965'te 102 874'ü buldu, 1970'te 120 000'e yaklaştı. İstanbul'da küçük esnaf, zanaatkâr ve memurların tercih ettiği bir oturma semtidir; küçük atelyeler ve fabrikalar da vardır. (M)

ZEYTİNCİ i. (*zeytin*'den *zeytin-ci*). Zeytin yetiştirmekle uğraşan kimse. || Zeytin alan veya satan kimse. (LM)

ZEYTİNCİLİK i. (*zeytinci*'den *Zeytincilik*). Zeytin ağacı yetiştirme işi. || Zeytin alıp satma işi. (LM)

ZEYTİNDAĞ, Ege bölgesinde (İzmir ili, Bergama ilçesi) bucak; 11 099 nüf. (1965); 15 köy. — *Bucak merkezi* (*Zeytindağ* kasabası, esk. *Reşadiye*), 3 460 nüf. (1965), Çandarlı körfezine hâkim bir yamaç üzerinde; yüksl. 100 m. Bergama - İzmir yoluna 3 km uzaklıkta. (M)

ZEYTİNLİKLER dağı

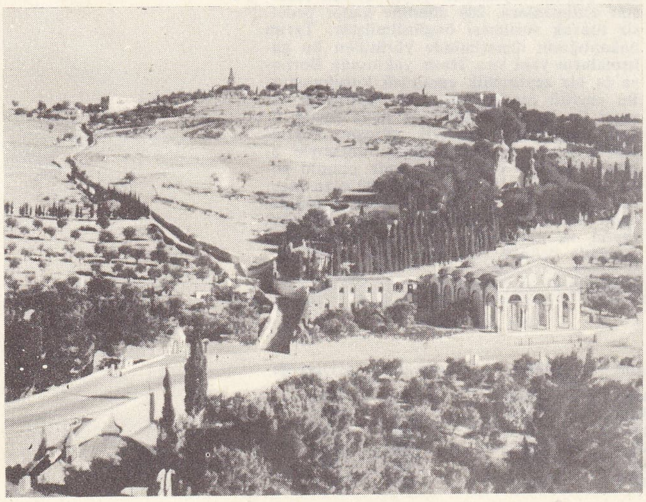

Zeytindağı, Falih Rıfkı Atay'ın savaş hatıraları (1932). Birinci Dünya savaşında Suriye'de Türk ordusunun giriştiği harekâtı anlatır. Cemal* Paşanın özel kâtibi olarak savaşta görev alan yazar, bu eserinde, kumanda kadrosuna ait portreleri, cephe hayatını, iklim güçlüklerini, ordunun içinde bulunduğu yoksunlukları canlı çizgilerle belirtir. (M)

ZEYTİNGİLLER çoğl. i. Kapalı tohumlu, iki çenekli, bitişik taçyapraklı çiçekli bitkiler familyası. (Zeytinler takımından.)

— ANSİKL. *Zeytingiller* genellikle karışık, basit veya bileşik yapraklı, erdişi çiçekli ağaç veya ağaççıklardır. Meyveleri etli, sulu veya kapsül meyve biçimindedir. Başlıca cinsleri: *zeytin, dişbudak, kurtbağrı, forsythia, yasemin, leylak*. (L)

ZEYTİNLER çoğl. i. Çiçekli bitkiler takımı (çiçekleri üst yumurtalıklı, iki çeneklidir); dört yüz kadar türü bulunan bu takımın bellibaşlı bitkileri zeytin, kurtbağrı, yasemin, dişbudak ve leylaktır. (L)

Zeytinli. Arkeol. Adana'dan 17 km uzakta, Tarsus - Adana demiryolu üzerinde, Zeytinli istasyonunun yakınında, 20 m yüksekliğinde, üzeri düz, terasları basamaklı olan höyük. (M)

ZEYTİNLİK i. (*zeytin*'den *zeytin-lik*). Çok zeytin ağacı olan, zeytin ağacı yetiştirilen alan. (M)

ZEYTİNLİK, Karadeniz bölgesinde (Doğu Karadeniz bölümü, Artvin ili, merkez ilçesi) bucak; 6 088 nüf. (1965); 14 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Sirya*), 479 nüf. (1965). Artvin'in güneyinde, Artvin-Yusufeli yolu üzerinde; yüksl. 300 m. (M)

ZEYTİNLİKLER dağı, Kudüs'ün doğusunda dağ. Kudüs ile arasında Kedron vâdisi vardır. Davud, Abşalom'dan kaçarken Zeytinlikler dağının yamaçlarına tırmandı. İsa'nın son nefesini verdiği Gethsemani bahçesi bu dağın eşiğindedir. Resullerin eşleri'ne göre, İsa burada göğe çıkmıştır. «İsa Zeytinlikler Bahçesinde», hıristiyan ikonografisinde çok eskiden beri rastlanan bir temadır. (L)

ZEYTİNSİ sıf. (*zeytin*'den *zeytin-si*). Zeytine benzeyen, zeytini andıran.

— Bot. *Zeytinsi meyve*, tek çekirdekli meyvelerin (erik, kiraz, kayısı, badem v.b.) genel adı. [İlmî adı *drupa*.] Zeytinsi meyvede meyve dışının derin kısmı [meyveiçi] odun sertliğini alır.) [L]

ZEYTİNYAĞI blş. i. Zeytin tanelerinden çıkarılan bitkisel yağ.

— DEY. *Zeytinyağı gibi üste çıkmak*, bir meselede haksız olduğunu kabul etmemek, ustalıkla kendini haklı çıkarmağa çalışmak.

— ANSİKL. Türkiye'de üretilen zeytinin yüzde 75-90'ı *zeytinyağı* yapımında kullanılır. Ancak, zeytin iklim şartlarına göre verimi değişen bir bitki olduğu için yıllık zeytinyağı üretimi sürekli değişiklikler gösterir. (Bk. ZEYTİN.) Üretilen zeytinyağının önemli bir kısmı ihraç edilir. İç tüketim yılda kişi başına 2,5 - 3 kg olarak hesap edilir. (M)

ZEYTİNYAĞLI blş. i. (*zeytinyağı*'ndan *zeytinyağı-lı* > *zeytinyağ-lı*). Zeytinyağı ile pişirilmiş sebze yemekleri için kullanılır. || Sıf. Zeytinyağı ile pişirilmiş (yemek): *Zeytinyağlı dolma*. (M)

ZEYTUN i. (ar. *zeytūn*). *Esk.* Zeytin. (M)

ZEYTUN, Maraş'ın kuzeyinde, Ceyhan ırmağına dökülen Zeytun suyu kenarında, engebeli bir yerde bulunan eski şehir. Birinci Dünya savaşından önce ilçe merkezi olan ve o sırada nüfusu 5 000'i bulan Zeytun, sonradan önemini kaybetti. Bugün burada *Süleymanlı* bucak merkezi (1965'te 1 006 nüf.) vardır. (M)

Zeytûne camii, Tunus'ta cami ve içinde üç öğretim kurumu bulunan öğrenim merkezi. (L)

ZEYTUNÎ sıf. (ar. *zeytūn*'dan *zeytūnî*). Kahverengine çalan yeşil: *Koyu zeytunî bir teni vardı* (Vâ-Nû). [M]

ZEYTUNİYE i. (ar. *zeytin*'den *zeytūniyye*). Bot. *Esk.* Zeytingiller. (M)

ZEYVE, yeni **Akkent,** İçbatı Anadolu'da (Denizli ili, Çal ilçesi, merkez bucağı) ilçe merkezinin 9 km kuzeyinde yer; 3 886 nüf. (1965). Belediye. (M)

ZEYYAL sıf. (ar. *zeyl*'den *zeyyāl*). *Esk.* Kuyruklu. || Uzun etekli. (M)

ZEYYAT i. (ar. *zeyt*'ten *zeyyāt*). *Esk.* Zeytinden zeytinyağı çıkaran kimse. || Zeytinyağı satan kimse. (M)

ZGİERZ, Polonya'da şehir (Lodz voyvodalığı), Bzura ırmağının kıyısında, Lodz'un kuzeyinde; 40 200 nüf. Yün ve keten iplikçiliği; ipek sanayii; konfeksiyon. Makine fabrikaları. Kazan fabrikaları. Kimya sanayii. (L)

ZGORZELEC, Polonya'da, Aşağı Silezya'da (Wroclaw voyvodalığı) şehir, alman sınırında; 25 700 nüf. Bir linyit madeni yakınında önemli dokuma sanayii. (L)

ZHOB, Batı Pakistan'da ırmak, Bülucistan'ın kuzeydoğuşunda; yaklş. 300 km. Toba Kakar dağlarından çıkar, kuzeydoğuya doğru akar, Fort Sandeman'ı geçer ve İndus'un kolu Gomal'e kavuşur; yazları kurur. — *Zhob idare bölümü*, 66 000 nüf. İdare merkezi *Fort Sandeman*. Krom ve amyant yatakları. (L)

ZI i. (ar. *zı*). Arap alfabesinin on yedinci, osmanlı alfabesinin yirminci harfi. (*Zı*, ebced hesabında dokuz yüz sayısını gösterir.) [M]

ZIBARMAK geçz. f. «ölmek; uyumak; çok içip sızmak» anlamlarında hakaret yollu kullanılır: *Hay babanı ananı hayalet götürsün. Gir döşeğine zıbar* (H. R. Gürpınar). [M]

ZIBIN i. (ar. *zibūn*, gömlek'ten [?]). Beşiklere iç çamaşırı yerine giydirilen ince pamukludan yapılmış kollu ve kısa giyecek. || *Halk dili.* Üç etekli elbise. || Kaftan altına giyilen pamukludan yapılmış kısa gömlek. (M)

ZID sıf. Bk. ZIT.

ZIDDİYET i. (ar. *żıdd*'dan *żıddiyyet*). Karşıtlık, birbirine zıt olma. || *Mec.* Geçimsizlik, çekememezlik, sevişmezlik: *Aralarında uzun süredir zıddiyet var.* (M)

ZIF i. (ar. *żıʿf*). *Esk.* Bir sayının veya şeyin miktarca misli, bir o kadarı. (M)

ZIFR i. (ar. *zıfr*). *Esk.* Tırnak. || Çengel. || Pençe. (M)

ZIH i. (fars. *zıh*, bir şeyin kenar kısmı, kenarı'ndan). Elbiselerin kol, yaka, etek v.b. kenarlarına dikilen şerit veya kaytan. || Sayfanın çevresine çekilen çizgi. || Keman yayının kirişi.

— İnş. *Zıh çekmek*. Bk. KALEM *çekmek*.

— Marang. Tabla v.b. kenarına yapıştırılan ince pervaz. (M)

ZIHARE i. (ar. *ẓahr*'dan *ẓıhāre*). *Esk.* Bir giyeceğin dış yüzü, dış tarafı. (M)

ZIHLAMAK geçl. f. (*zıh*'tan *zıh-la-mak*). Zıh çekerek çevirmek, kenarına zıh geçirmek. (M)

ZIKKIM i. (ar. *zakkūm*'dan). Zehir, ağı: *Nihayet, son bir defa daha:* «[...] *ananızdan, babanızdan, devletten, milletten yediğiniz ekmek zıkkım olsun!*» *diye bağırdıktan sonra çıktı, gitti* (R. N. Güntekin). || İçki, sigara v.b.nin kötü etkilerini belirtmek amacıyle de kullanılır: *Herif! Şu ha-*

Foto. LAROUSSE

lime bak, merhametli ol azıcık.. / Bırak o zıkkımı, içtiklerin yeter artık (M. Â. Ersoy).

— DEY. *Zehir Zıkkım olsun!* Bk. ZEHİR. (M)

ZIKKIMLANMAK geçl. ve geçz. f. (*zıkkım*'-dan *zıkkım-la-n-mak*). Kendisine kızılan veya yediği şey uygun görülmeyen birine karşı duyulan hoşnutsuzluğu belirtmek amacıyle «yemek» anlamında kullanılır: *Var, güle güle zıkkımlan, telâş etme.* (R.N. Güntekin). [M]

ZIL i. (ar. *ẓıll*). *Esk.* Gölge: *—Bu kıpkızıl derenin reng-i ateşini, sakın, / Şafak bulutlarının zılli olmasın?* (M.Â. Ersoy). || *Mec.* Korunma, sahip çıkma, himaye. || *Zıll-â-lud*, gölgeli. || *Zıll-ı zalil*, koyu gölge. || *Zıll-ullah* (*zıll-ullah fi-l-âlem* veya *zıll-ullah fi-l-arz*) [«Tanrı'nın gölgesi, dünyada Tanrı'nın gölgesi, yeryüzünde Tanrı'nın gölgesi»], halifeler ve hükümdarlara verilen unvanlar.

— Tasav. *Zıllı evvel*, Allah. || *Zıllı sani*, dünya. (M)

ZILÂL çoğl. i. (ar. *ẓıll*'dan *ẓılâl*). *Esk.* Gölgeler: «*Hakikat ... Ah hakikat! Onun zılâlinden / Vücude gelmişe benzer hayat, ruh, zekâ* (Tevfik Fikret). || *Zılâl-alûd*, göl geli. || *Zılâl-i ehval*, korkunun gölgeleri: *Silin bulutları, silkin zilâl-i ehvali* (Tevfik Fikret). [M]

ZILÂLE i. (ar. *ẓılâl*'den *ẓılâle*). *Esk.* Gölgelik. (M)

ZILF i. (ar. *ẓılf*). *Esk.* Sığır, koyun, keçi v.b. hayvanların tırnağı. (M)

ZILGIT i. *Teklz.* Korkutma, çıkışma, azarlama, gözdağı. || *Halk dili.* (Güney Anadolu'nun kimi bölgelerinde) Beğenisini bağırarak ifade etme, sesle alkışlama.

— ÇEŞ. DEY. *Zılgıt vermek*, gözünü korkutmak, azarlamak, çıkışmak: *Şehrin büyükleri otelciye adamakıllı bir zılgıt vermişler* (R. N. Güntekin). || *Zılgıt yemek* (veya *zılgıtı yemek*), azar işitmek, azarlanmak: *Haydi çocukken zılgıt yerdik. Amma artık bu yaştan sonra tekdir, adama ağır gelecek* (B. Felek). [M]

◆ **Zıllî** sıf. (ar. *ẓıll*'dan *ẓıllî*). *Esk.* Gölgeye ait, gölge ile ilgili.

— Mat. *Esk.* Tanjant'a ait. (M)

ZILLİYET i. (ar. *ẓıll* > *ẓıllî*'den *ẓılliyyet*). *Esk.* Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olması bakımından hükümdarın (veya halifenin) niteliği. || *Zılliyet-penah* («Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesinin sağladığı sığnak»), sultanlık, hükümdarlık. || *Zılliyet-penahî*, hükümdarlık. Hükümdar. (M)

ZIMAD i. (ar. *żımâd*). *Esk.* Üzerine merhem sürüldükten sonra yaraya sarılan bez, sargı. || Lâpa, ilâç, yakı. || *Zımad-ı hardal*, hardal yakısı. (M)

ZIMAR i. (ar. *żımâr*). *Esk.* Korunması gerekli olan şey; ırz, namus.

— Huk. *Esk.* Yararlanılması mümkün olmayan mal. (Kafesten kaçan kuş, karşılığı bulunmayan alacak, nereye konduğu unutulan eşya, *malı zımar* sayılır.) [M]

ZIMBA i. (fars. *sunbe*, delecek âlet'ten). Mukavva, deri, maden v.b. şeylerde delik açmağa yarayan âlet. || Bu âletle mukavva, kayış v.b. üzerinde açılmış olan delik.

— Büro. Klasörlere yerleştirilecek belgeleri delmeğe yarayan âlet.

— İçki sanay. Şampanya ve öbür köpüklü içki şişelerine mantarı madenî bağlarla sıkıca tutturmakta kullanılan âlet.

— Mekan. Sivri olduğu vakit delik delmeğe, silindirik veya konik olduğu ve bir matrisle birlikte çalıştığı zaman, saç levhaları kesmeğe, çekmeğe ve sıcak veya soğukta madenî parçaları kalıplamağa ve ıstampalamağa yarayan su verilmiş çelik takım. || *Zımba presi*, saçları mekanik olarak zımbalamağa yarayan makine. || *El zımbası*, küçük bir kütle keserek bir parçayı delmekte veya bu parçaya şekil vermekte kullanılan âlet. (ML)

ZIMBALAMA i. (*zımbalamak*'tan *zımbala-ma*). Zımbalamak işi.

— ANSİKL. Mekan. Madenleri *zımbalama* ucuz ve süratli bir işlemdir. Saçlara şekil vermek amacıyle makine sanayiinde ve kazancılıkta çok sık uygulanan bu işlem, karmaşık profilli bir parçanın dış kenarlarını kesmek için uygulandığında «dekupaj» adını alır. Tek bir parça üzerinde çalışıldığı takdirde, el zımbaları kullanılır. Seri imalât ve büyük boyutlu delikler söz konusu olduğu zaman, büyük presler üzerine monte edilmiş ve çoğu zaman birden fazla zımbaya sahip zımba presleri kullanılır. (L)

ZIMBALAMAK geçl. f. (*zımba*'dan *zımba-la-mak*). Kâğıt, mukavva v.b. şeylerin üzerinde zımba ile delik açmak. || *Argo.* Bıçak v.b. ile yaralamak, öldürmek.

— Mekan. Bir zımba yardımıyle madenî bir parçayı delmek.

◆ **Zımbalanmak** edilg. f. Zımbalamak işine konu olmak: *Bütün kâğıtlar zımbalandı.* (M)

ZIMBALI sıf. (*zımba*'dan *zımba-lı*). Zımbası olan. || *Zımbalı defter*, kolayca koparılabilmesi için yapraklarının dibi zımba ile delinmiş olan defter. (M)

Zımbıllı tepesi mağaraları. Arkeol. Kastamonu yakınındaki Taşköprü'nün kuzeyinde, Kastamonu-Boyabat yolu üzerinde bulunan Zımbıllı tepesinde tabiî mağaralar. Tepenin nümülitli kalkerleri içinde yer alan iki tabiî mağaranın karşısında, ağızları biraz dolmuş tabiî kaya sığınakları vardır. Mağara ve kaya sığınaklarının önünde sileksyonga kültürüne rastlandı. (M)

ZIMBIRDATMAK geçl. f. (onomatope *zımbır* > *zımbırdamak*'tan *zımbırda-t-mak*). Telli çalgılardan birini acemice çalmak. || Herhangi bir nesneden kulak tırmalayan, çirkin ve can sıkıcı sesler çıkartmak. (M)

ZIMBIRTI i. (onomatope *zımbır*'dan *zımbır-tı*). Bir telli çalgıdan acemice çıkarılan ses. || Herhangi bir şeyden çıkarılan kulak tırmalayıcı, çirkin ve can sıkıcı ses. || Bu çeşit sesler çıkaran nesne. || Adı o anda hatıra gelmeyen veya söylemekten kaçınılan ufak, değersiz ve önemsiz bir şey için kullanılır. (M)

ZIMN i. (ar. *żımn*). *Esk.* Bir şeyin içi, iç taraf. || Açıkça söylenmemiş olan, dolayısıyle anlatılan düşünce, maksat. || Maksat, istek, niyet. (M)

ZIMNEN zf. (ar. *żımn*'dan *żımnen*). *Esk.* Üstü kapalı şekilde, dolayısıyle, kapalıca: *Zımnen anlatmak. Zımnen söylemek.* (M)

ZIMNINDA edat (*zımn*'dan *zımn-ı-n-da*). *Esk.* Dolayısıyle, için: *Fahr-i Âlem, on iki yaşında iken Ebu Talip, ticaret zımnında Şam kafilesi ile çıkıp onu dahi beraber götürdü* (Cevdet Paşa). [M]

ZIMNÎ sıf. (ar. *żımn*'dan *żımnî*). *Esk.* Üstü kapalı bir şekilde yapılan veya söylenen, dolayısıyle anlatılan, kapalı, gizli. || *Maksad-ı zımnî*, üstü kapalı maksat, gizli istek.

— Huk. *Zımnî irade beyanı*, beyanda bulunan kimsenin hukukî sonuç iradesinin, ancak durum ve şartların da birlikte değerlendirilmesiyle anlaşıldığı irade beyanı.

— ANSİKL. Huk. *Zımnî irade beyanı*'nın türleri şunlardır: **1.** iradeyi gösteren hareketler (factum conculdens). Burada, kişinin dış dünyaya yansıyan fiilî bütün durum ve şartları göz önünde bulundurulur ve buna göre bir irade beyanının bulunup bulunmadığı sonucuna varılır; **2.** irade faaliyeti veya irade etkinliği. Burada bir kimse, belirli bir harekette bulunur; fakat bu hareketi, bir iradeyi beyan etmek amacına yönelmiş değildir. Ancak, hukuk yine durum ve şartları değerlendirerek, onun bir beyanda bulunduğu sonucuna varır. Meselâ bir kimse, ısmarlamamış olduğu bir kitabın kendisine gönderilmesi durumunda, o kitabın sayfalarını açarsa, kabul iradesini gerçekleştirmiş olur, başka bir deyişle, onun hareketi, beyana değil, doğrudan doğruya iradenin gerçekleşmesine yönelmiştir; **3.** susma. Bu bakımdan ana kural, susan kimsenin irade beyanında bulunmuş sayılmamasıdır. Ancak istisna olan durumlarda, susma bir zımnî irade beyanı sayılır: Susmanın zımnî irade beyanı sayılabilmesi için şu şartlar aranır: a) susan kişinin, dürüstlük kuralı gereğince, olumlu bir davranışta bulunma yükümlülüğünün olması; b) bu susmasının zımnî irade beyanı sayılmasına yol açacak olguları bilmesi.

◆ **Zımniye** sıf. *Esk.* Zımnî'nin dişili. || *İfade-i zımniye*, üstü kapalı ifade. (M)

ZIMPARA i. (fars. *sunbâde* > *sumpâre*'-den). Miner. Çok sert alümin billûrları kapsayan ve aşındırıcı olarak kullanılan tabiî kayaç. (ZIMPARA TAŞI da denir.) [Bk. ANSİKL.] || *Zımpara kâğıdı*. Bk. KÂĞIT.

— Camc. *Zımpara taşı*, camı parlatmak için kullanılan ince taneli taş.

— Deric. *Zımpara makinesi*, derinin et tarafını düzlemeğe yarayan makine. || *Zımpara talaşı*, sepicilerin zımpara makinesiyle deriyi et tarafından zımparalayarak çıkardıkları deri talaşı.

— Malzeme. *Zımpara tozu*, taş kesme çarklarının üzerine yapıştırılan maden tozu.

— Marang. *Zımpara makinesi*, boyama ve özellikle verniklemeyi kolaylaştırmak için ağaç eşyayı zımparalamakta kullanılan makine. Bk. ANSİKL.

— Mekan. *Zımpara taşı tezgâhı*, iki eksen yatağıyle desteklenmiş yatay bir milden meydana gelen ve merkezî kısmından bir kasnak takımı veya bir elektrik motoru ile kumanda edilen, iki ucunda ya zımpara taşları ya da keçe, pamuk v.b. diskler taşıyan küçük boyutlu takım tezgâhı.

— Tekst. *Zımpara makinesi*, kumaş yüzlerini zımparalamakta kullanılan makine. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Marang. *Zımpara makinesi*'nin birçok çeşidi vardır. *Tamburlu zımpara makinesi*'nde, biri ekseni çevresinde dönen, öbürü vargel hareketi yapan rulolar veya tamburlar üzerine zımpara kâğıdı sarılır. Zımparalanacak parça, sonsuz bir yüzeyle ruloların altına mekanik olarak götürülür. *Diskli zımpara makinesi*'nde zımpara kâğıdı, diskin yanağı veya bir yüzeyi üstüne tespit edilir. Bu durumda parça elle itilir. *Şeritli zımpara makineleri*'nde, dış yüzeyi aşındırıcı olan bir kâğıt veya bez şerit kullanılır. Parça şerit düzlemine paralel bir tablo üzerine tespit edilir ve temas, şeritin ters yüzünden baskı yapılarak sağlanır.

— Miner. Zımpara metamorfik bir taştır ve esas olarak korindon'dan meydana gelir. Çeşitli büyüklükte tane veya toz haline getirilerek taşların ya da madenlerin parlatılmasında kullanılır. Kâğıt veya bez üzerine zımpara tozları tutkalla yapıştırılırsa *zımpara kâğıdı* veya *bezi* elde edilir. En büyük zımpara tanelerinden sunî bileği taşı yapılır.

Alundum, kristolon gibi sunî aşındırıcı maddelerin bulunması, sertlikleri daha kesin bir şekilde ayarlanmasını sağlayarak, zımparadan yapılan bileği taşlarının taşlama işlemlerinde kullanılmamasına yol açtı.

— Tekst. *Zımpara makinesi*, girişte kumaşı iyice yaymağa ve gergin tutmağa yarayan silindirlerden ve kumaşı zımpara silindirlerine götüren özel düzenekten meydana gelir. Kumaş, üzerine zımpara şeridi sarılan özel bir silindir üstünden geçtikten sonra, üzerindeki hav ve tozların giderilmesi için ayrıca fırçalı silindirlerden geçirilerek temizlenir. (ML)

ZIMPARALAMA i. (*zımparalamak*'tan *zımparala-ma*). Zımparalamak eylemi.

— Deric. Zımpara yardımıyle, bir derinin sırça tarafını süet haline getirme işlemi.

— Tekst. Bazı cins kumaşları (özellikle pamuk) havlandırmak ve yumuşak bir tutum vermek için, üzerine zımpara tozu yapıştırılmış veya şerit halinde zımpara sarılmış hızla dönen bir silindir üzerinden geçirme işlemi. (LM)

ZIMPARALAMAK geçl. f. (*zımpara*'dan *zımpara-la-mak*). Yüzeyini zımpara ile sürtmek.

— Ciltc. Kaplamadan önce, bir cildin sırtını ve kapak kenarlarını zımpara kâğıdından yapılmış bir rende ile düzeltmek.

— Tekst. Apre işlemleri sırasında bazı kumaşları, silindirleri üzerine zımpara şeridi sarılmış özel makinelerden geçirmek. (LM)

ZINDIK i. (ar. *zındîk*). Tanrı'ya ve ahrete inanmayan, Allahsız: *Acaba vaktiyle «—Lâtin harflerini alsak..» dediğimde bana «zındık» diyenler, şimdi ne isim takıyorlar?* (F. R. Atay).

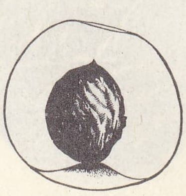

zeytinsi meyve

Foto. LAROUSSE

— Din. İslâm dininin koyduğu genel kurallara, temel ilkelere inanmayan kimse.

— ANSİKL. Din. *Zındık* deyimi, İslâmlığın doğuşundan sonra ortaya çıktı ve islâm dinine, *Kur'an'*a, hadislere, ahrete, kıyamet gününe inanmayanlar için kullanıldı. Bir ara, islâm dininden önceki inançlarını, dinî geleneklerini sürdürenlere de zındık dendi. Aşırı sünnîlere göre islâm dininden olmayan, şeriat kurallarına bağlanmayan herkes zındıktır.

◆ **Zındıkî** i. *Esk.* Zındıklık.

◆ **Zındıkiyet** i. *Esk.* Zındıklık. (M)

ZINDIKLIK i. (*zındık*'tan *zındık-lık*). Tanrı'ya ve ahrete inanmama hali, Allahsızlık.

— Din. İslâm dinine göre zındık denen kimselerin tuttuğu yol. (M)

ZINGADAK zf. (onomatope *zınk*'tan). Ansızın ve sarsılarak: *Zıngadak düşmek. Zıngadak duruvermek.* (M)

ZINGILDAMAK geçz. f. (onomatope *zıngıl*'dan *zıngıl-da-mak*). Zangırdamak. (M)

ZINGIL ZINGIL zf. (onomatope). Zangır zangır. (M)

ZINGIRDAMAK geçz. f. (onomatope *zıngır*'dan *zıngır-da-mak*). Ses çıkararak sarsılmak, titremek. *Eşanl.* ZANGIRDAMAK.

◆ **Zıngırdatmak** geçl. f. Ses çıkararak sarsılmasına yol açmak, zangırdatmak: *Masanın üstünde çan var. Onu zıngırdattı, zıngırdattı. «Recep çavuş» diye çağırdı* (M. Ş. Esendal). [M]

ZINGIRTI i. (onomatope *zıngır*'dan *zıngırtı*). Sarsılan, titreyen bir şeyin çıkardığı ses: *Fırtınadan sarsılan camların zıngırtısından uyanmak.* (M)

ZINGIR ZINGIR zf.(onomatope). Şiddetle sarsılmayı veya titremeyi anlatmak için kullanılır: *Bolu üzerinde öyle bir zaman döndük, sonra zıngır zıngır bir sallandık* (N. Ataç). [M]

ZINK i. (onomatope). Hızla giden bir şeyin birdenbire durduğu an çıkardığı sesi anlatır.

— DEY. *Zınk diye durmak,* birdenbire durmak. (M)

ZIP i. (onomatope). Zıplayan veya birdenbire fırlayan bir şeyin hareketini veya çıkardığı sesi anlatır.

— ÇEŞ. DEY. *Zıp çıktı.* Bk. ZIPÇIKTI. || *Zıp diye çıkmak,* hiç beklenmeyen bir taraftan ve ansızın çıkmak: *Alacaklısı, yolda zıp diye karşısına çıktı.* (M)

ZIPÇIKTI bls. sıf. ve i. Ansızın ortaya çıkan, türedi (kimse): *Kolay değil bu da, lâkin, büyük vukuf ister / Düşünce yoksulu, zıpçıktı müctehitler eğer* (M. Â. Ersoy). || Taşkın davranışlar yapan, ciddî olmayan, akıllıca hareket etmeyen (kimse), zıpır. (M)

ZIPIR sıf. ve i. (onomatope). Taşkın davranışlarda bulunan, çılgın gibi davranan, delişmen: *Pek zıpır bir adam.*

◆ **Zıpırlık** i. Zıpır olma hali, delişmenlik. (M)

ZIPKA i. (rusça *zipun,* şayaktan yapılmış köy giyeceği > *zipkunka* > *zipka*'dan [?]). Kıyf. *Esk.* Karadeniz kıyılarındaki halkın giydiği dar paçalı potur. (İç donu üzerine giyilir ve iç donu gibi bele uçkurla bağlanırdı. Kalçadan ayak bileğine kadar bacağa sımsıkı yapışan zıpkanın ağı körüklüdür. Bu körüklü ağ, bacaklara serbestlik sağlar.) [M]

ZIPKIN i. (fars. *zūpin,* mızraktan kısa bir çeşit silâh'tan). Balıkç. Büyük balıkları avlamağa yarayan ucu çengelli mızrak. || *El zıpkını,* gemiye yeni çekilen balığı zıplamaktan alıkoymak için vurmağa yarayan zıpkın. || *Zıpkın savlosu,* zıpkının geri ucuna bağlı belirli uzunlukta ip.

— Tarihöncesi. Ucu ren geyiğinin kemik veya boynuzundan yapılan, bir veya iki sıra dikeni olan âlet. (Balık veya kara avı için kullanılan zıpkınlar Magdaleniyen devrinde ortaya çıkmıştır.)

— ANSİKL. Balıkç. *Zıpkın* genellikle ağaçtan bir sap ile ucundaki bir demir temrenden meydana gelir. Sapın tutulan ucunda, fırlatmaya engel olmayacak şekilde çözülebilen ve daha sonra zıpkını tekneye çekmeğe yarayan uzun bir ip bulunur.

Balina avcılığında özel tüfek veya topla atılan çok büyük zıpkınlar kullanılır: bunlara bağlı olan uzun ve kalın halat, hızla çözülebilsin diye makaralara sarılıdır. (ML)

ZIPKINCI i. (*zıpkın*'dan *zıpkın-cı*). Balıkç. Zıpkın kullanarak balık avlayan kimse. (M)

ZIPLAMAK geçz. f. (onomatope *zıp*'tan *zıp-la-mak*). Bir yere çarparak yukarıya doğru fırlamak: *Top hızla yere atılınca zıplar.* || Sevincini belli etmek veya oyun oynamak için bulunduğu yerde hoplamak, havaya doğru atılmak: *Gözlerini açmağa razı olması için ata biner gibi göğsüne oturup zıplamak* [...] *ve bir misli bağırmak lâzım gelirdi* (R. N. Güntekin). *Sınıfını geçtiğini duyunca zıplamak. Eşanl.* HOPLAMAK. SIÇRAMAK.

◆ **Zıplatmak** geçl. f. Zıplamak işini yaptırmak veya o şekilde oynatmak: *Topu havaya zıplatmak. Çocuğu zıplatmak.* (M)

ZIPPADAK zf. (onomatope *zıp'tan*). Hiç beklenilmeyen bir zamanda ve uygun olmayan bir yerde, apansızın: *Zıppadak içeri girivermek. Zıppadak çıkagelmek.* (M)

ZIP ZIP zf. (onomatope *zıp*'tan). Zıplayarak, zıp diye sesler çıkararak: *Zıp zıp hoplamak. Zıp zıp gelmek. Zıp zıp koşmak.* (M)

ZIPZIP i. (onomatope). Çocukların oynaması için taş, cam veya plastikten yapılmış küçük yuvarlak, bilye: *Ben dünyadan bihaber bir çocuğum; / Kayıp zıpzıplarımı arıyorum* (C. S. Tarancı). || İçi talaşla doldurulmuş ve bir yerinden lastik bir bağ ile asılmış hafif bir toptan meydana gelen çocuk oyuncağı. (M)

ZIRAAT veya **ZİRAAT** i. (ar. *zirā'at*). İnsanlara yararlı bitkileri ve hayvanları yetiştirmek amacıyle toprağın işlenmesine ilişkin çalışmaların tümü. Çiftçilik. (*Eşanl.* TARIM.) || *Esk. Zıraat-i mütenavibe,* bir topraktan fazla ürün almak için türlü ekinleri sıra ile ekme işi. || *Ehl-i zıraat,* çiftçi.

— ANSİKL. *Zıraat,* seçilmiş veya ıslah edilmiş belirli bitkilerin en iyi şekilde yetiştirilmesi amacıyle tabiî ortamın değiştirilmesini öngören işlemlerin tümünü ifade eder. «Bitki medeniyeti»nin beşiği olan Çin'de zıraattan ayrı ve ek bir iş sayılan hayvancılık avrupa ülkelerinde ve Kuzey Amerika'da artık zıraatın bir parçası sayılmaktadır; çünkü tarla ve çayırlarda yetiştirilen yem bitkileriyle hayvanları beslemek, kendiliğinden yetişen ve gittikçe değerini kaybeden otlak ve çayırlarla beslemekten daha verimli olmaktadır.

Zıraatın gelişmesi

Çevrenin değişmesi insanlığın ilerlemesiyle orantılı olarak artmıştır. Meselâ bantu kadını, elinde toprağı kazmağa yarayan bir değnek olduğu halde, toprak altında kendiliğinden yetişen yumruları aramağa çıkar. Obanın girişinde, çöplüğe atılmış bir bitki parçası orada gelişebilir, daha yakında, daha bol ve toplanması daha kolay bir ürün verebilir. Bu çoğalma mekanizmasının incelenmesi ve daha sonra, tahılların tohumla üretilmesi zıratın doğmasını sağlamıştır. Gene meselâ, her zaman nemli olan ekvator ormanlarındaki açıklıklarda, toprağı kazmağa yarayan aynı değnekle yumru, çelik, fide ve tohumlar da toprağa gömülebilir. Toprak, kesilen ağaçların yüzeysel kökçükleriyle işlenmiş gibi zaten kabarıktır. Gabon'da, Kongo Kinşasa'da mısır, pirinç ve yerfıstığı, diğer bazı bitkilerle (ignam, manyok, muz) karışık olarak hâlâ bu şekilde ekilir. Sonra 12-20 yıl içinde buraları gene orman kaplar. Böylece zıraat yer yer ve geçici olarak toprağı işgal eder, ama basit bir şekilde toplamak suretiyle elde edilen ürünlerin beslediğinden daha çok insanı beslemeğe imkân verir. Ağaçlar kökleriyle derindeki madensel tuzları aldığı için dalların yakılmasıyle bu tuzlar kül içinde toprağa karışır ve onu kuvvetlendirir. Çürüyen yapraklarsa humus oluşumunu sağlar, bu da toprağın verimliliğini artırır. Sarı Nehir'in orta vâdisinde çin köylüsü dört bin yıldan beri, yağmur ve kuraklığın ardışık geldiği ılıman bir iklim altında, kendiliğinden biten yabanî bitkileri temizleyerek, millî, lığlı, bereketli topraklarda sürekli olarak zıraat yapar. Verimliliği sürdürmek için sürekli olarak ve büyük bir gayretle verimi artıracak tedbirlere başvurur, eline ne geçerse kullanır: işlenmeyen arazideki yabanî otlar, su bitkileri, ocak külü, bitki artıkları, insan ve hayvan dışkısı. Bu düz ovalarda, vâdi ve yayla düzlüklerinde, bayırlardaki teraslarda hayvan gücü insan gücünün yerini almağa başladı. Özellikle step dolaylarında at, büyük ovalarda öküz, daha güneyde Mavi Nehir'den itibaren manda, toprağın işlenmesinde kullanıldı. Burada pirinç zıraatıyle büyük bir adım atıldı, topraklar su altında bırakılarak veya sulanarak pirinç yetiştirilmeğe başlandı. Sulama ölçülü miktarda ve zamanında yapılmak şartıyle pirincin gelişmesinde önemli bir unsurdur. Nil deltasında nehir muntazaman su ve mil taşıyıp getirirdi. Nil çanağı kadar elverişli olmayan Mezopotamya'da kötü yürütülen sulama işleri toprağı değerden düşürdü, sonunda arazi büsbütün kısırlaştı. Batı Avrupa'da sırf hayvancılıkla geçinen insanlar, hem tahıl, hem de hayvan yetiştirmeğe imkân veren bir zıraat düzeni kurdular: zorunlu üç yıllık ekim nöbeti. Batıda le Havre'ı Orléans'a ve Cenevre'ye birleştiren bir çizgiye sınırlı ve Polonya'ya kadar uzanan bu bölgede bir yıl kışlık tahıl (buğday veya çavdar), bir yıl yazlık tahıl (özellikle koşum atları için yulaf) ekimine yer verildi, üçüncü yıl, ekinler biçildikten sonra hayvanlar otlasın diye tarlalar nadasa bırakıldı.

XIV. yy.da Fransa'da başlayan zıraî devrim XVI. yy.da İngiltere'ye sıçradı. Her türlü ilerlemeyi frenleyen geleneksel toplu ekim nöbeti zorunluluğundan kurtulmak için «çitleri yıkma» hareketi sonucunda çiftlikler bütün ülkeye yayıldı, işletmeler büyük üniteler halini aldı; böylece büyük çiftlikler ve buralarda çalışan tarım işçileri ortaya çıktı; zıraatın modernleşmesi için artık zorunlu olan iki unsur (teknik bilgi ve sermaye) sayesinde küçük köylü işletmeciliği son buldu.

Nadastan vaz geçilerek nadasın yerini sunî çayır (yonca, kuru yerlerde evliyaotu, nemli yerlerde tirfil) ve insanların beslenmesi için gerekli çapa bitkileri (patates, yerelması, pancar, lahana, şalgam) ekimi aldı. Hayvanlar da artık hem çok olduğu, hem iyi beslendiği için tarlaya verilecek gübre ve kullanılacak enerji miktarı da arttı. Sanayi devrimi sayesinde, yüzyıllardan beri kullanılmakta olan veya yeni icat edilen zıraat âletleri ucuz ve mükemmel yapılmağa başlandı. Daha sonra ilmî çalışmalar bitkilerin ihtiyacını analiz yoluyle bularak fennî gübrelerle verimi artırmağa imkân verdi. Ayrıca genetik alanında elde edilen ilerlemeler tarım bitkilerinin ıslahını, pedoloji ise topraklardan en iyi şekilde yararlanma imkânını sağladı.

XIX. yy.da zıraat ve sanayi üretimi, o zamana kadar görülmedik biçimde nüfus artışıyle paralel olarak arttı. 1600'den beri Çin ve daha az ölçüde olmak üzere Doğu Avrupa ne yazık ki bu üç artıştan sadece üçüncüsünü gördüler: hızlı nüfus artışı. Toprak ve sermayenin özel kişiler elinde toplanması, sınaî gelişmeye bağlı olmayan nüfusun artışıyle toprak ve sermayenin azalması kredileri ve kiraları pahalılaştırdı: köylü günden güne ağırlaşan sefaletten kurtulmak için çoğu zaman ümidini isyan etmekte buldu. Fakat ilerleme her yerde bir değildir: meselâ 1880'de Hollanda ve özellikle Danimarka, hayvancılığa önem vererek zıraî ilerleme eğrisini yükseltirken aynı çizgi bu tarihlerde Fransa'da yerinde sayıyor-

ön yüz

Zıraat ve Sınaat madalyası

arka yüz

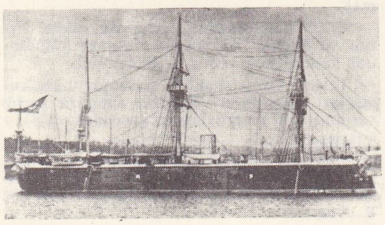

Hamidiye zırhlısı

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

du. Buhar makinesi sınaî devrimi hızlandırdı, ama zıraata hemen hiç bir fayda sağlamadı. Harman makineleri buhar makinesiyle çalıştırıldıysa da bu çeşit uygulamalar sınırlı kaldı. Bununla beraber ucuza sağlanan kara ve deniz taşıtları, eskiden sadece çay, baharat ve ipeğe inhisar eden milletlerarası rekabetin tahıllara ve yağlı tanelere kadar yayılmasını sağladı. Soğuk hava araçları, kolay bozulabilen hayvan ve bahçe ürünlerinin, pahalı da olsa uzak yerlerden getirilmesine imkân verdi. Buna karşılık kamyon ve traktörün ortaya çıkması, elektrikli motorların kullanılması çiftçilikte daha büyük işletmeler kurulması şeklinde esaslı değişikliklere sebep oldu.

Şimdi makine gücü artık hayvan, hattâ insan enerjisinin yerine geçti. A.B.D.'de başlayan bu ikinci devrim Avrupa'da hızla yayıldı, öteki kıtalarda da yavaş yavaş yayılmaktadır.

Bugün A.B.D.'de bir hektar mısır üretimi için, ekiminden hasadına kadar sadece 10 saatlik bir insan gücü, yani bir kilo mısır için yedi saniye harcanmaktadır; bir kilo mısır ise Andlar'da, Kolombiya veya Bolivya'da bir yerlinin bir günlük yiyecek ihtiyacını karşılayacak değerdedir.

Dolaylı insan gücü traktör ve diğer makinelerin yapımında, bunların onarımında, fennî gübre ve böcek öldürücü ilâçların hazırlanmasında, petrolün rafine edilmesinde, özellikle üretim araçlarının tarım üretiminde olduğu gibi piyasaya sürülmesi gibi hizmetlerinde de yer almaktadır.

Zıraata ilişkin önemli meseleler

Bütün dünyada hayvan ürünlerini, yani protein kaynaklarını çoğaltmak gerekmektedir. Bu ise hem hayvan yemi zıraatını geliştirip yaygınlaştırmağa, hem de bundan gereği gibi yararlanacak, yani bol et ve süt verecek hayvan tipleri yetiştirmeyi gerektirir. Ayrıca et yetersizliğini hafifletmek amacıyle diğer et hayvanlarının (tavuk, domuz, tavşan v.b.) yetiştirilmesine önem verilmek gerekir. Bahçe ürünlerinin, meyveciliğin, turfandacılığın geliştirilmesi; üretim maliyetini düşürmek, kaliteyi yükseltmek, ürünleri bozulmadan uzak pazarlara ulaştırmak da önemli zıraî meseleler arasında sayılabilir. «Zıraatın modernleştirilmesi» denilen bu hareketin başarısı iki şarta bağlıdır: modern tekniğin üretime uygulanması ve ucuz kredi sağlanması.

İsrail'deki bir kooperatif köyünde şimdi altmış aile için bir tarım uzmanı vardır, yakında yirmi aile için bir kişi olacak, öteki uzmanlarla birlikte her on iki aileye bir teknisyen isabet edecektir. Fransa'da bu oran halen bin köylüye bir bile değildir. Bu mesele insanlığın büyük bir kısmı, özellikle yarı aç ve az gelişmiş ülkeler için büyük bir önem taşımaktadır. İyimserlerin görüşüne göre, modern zıraat usullerinin uygulanmasıyle elde edilecek imkânlarla bugünkü dünya nüfusunun en aşağı iki veya üç misli beslenebilir. Fakat olaylar, bu bakımdan şimdiye kadar hep kötümserleri haklı çıkardı.

Bir yandan toprakların aşınması, öte yandan, tıbbî bilgilerin yaygınlaşmasıyle ölüm oranının son derece azalması fakir ülkelerde nüfusu yiyecek miktarından daha fazla ve hızla artırdı. Bu olay bazı kitisatçılarda doğum kontrolunun genelleştirilmesi düşüncesini uyandırdı. Gerçekten de, modern teknik bilgiler mucize yaratacak durumda değildir: çünkü modern teknik bilgilerin uygulanabilmesi için gerekli kaynaklar azgelişmiş ülkelerde yoktur. Kaynak yokluğu yüzünden zengin ülkelerle fakir ülkeler arasındaki fark tehlikeli şekilde büyümektedir. Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın tropikal bölgelerinde yaşayan çiftçiler para biriktirememekte ve büyük üretim güçlerini ölü mevsim süresince kullanamamaktadırlar. Bu bölgelerde yaşayan çiftçilerin büyük çoğunluğu yılda 60-220 gün çalışmaktadır. Boş kalan zamanın önemli bir bölümü arazi ıslahına, erozyonla savaşmağa, suların düzenlenmesine ve buna benzer acele işlere ayrılabilir. Böylece köylüler yatırımların bu en âcil lüzumlu kısmını ilk adımda gerçekleştirmiş olur, yılda bir yerine iki defa ürün alabilirler. Çalışma süresinin iki misline çıkması ürünlerin artmasını ve paranın birikmesini sağlar. Sert bir iklim altında, yetersiz beslenme ve tropikal hastalıklarla gücü tükenen bu insanları söz konusu çalışma sistemine sokmak zordur; bu çalışma sisteminin kendi yararına olduğuna onları inandırmak gerekir. Bugün insanlık madde ve enerjiye hükmediyor, uzayı fethediyor, ama insanlığın yarısından fazlası zarurî yiyecek ihtiyacını (günlük pirinç veya manyok) yeteri kadar sağlayamıyor. «Dünya açlığı»nı yenebilmek için gerekli teknik bilgiler çok iyi biliniyor ve gün geçtikçe de gelişiyor. Venezuela'da Orenok bölgesindeki savanlarda hektar başına yılda (canlı ağırlık olarak) 5 kg et üretilmektedir. Ekilen yem bitkileriyle yapılan denemeler bu miktarın yılda 200 kg'a çıkarılabileceğini gösterdi. Ilıman iklimde geçici çayırlarla besleme bu miktarı 400-800 kg'a çıkarabilir ve tropikal bölgelerde de en az bu kadar et üretilebilir.

Fakat bu teknikler sadece birer imkândır, iyi kullanılırsa verimli olur. Meselâ Sao Paulo bölgesinde kahve yetiştirmek için açılan ormanlar zamanla Parana'ya kadar dayandı. On beş - yirmi yıl güneş altında yapılan kahve ekimi sonunda az masrafla büyük ölçüde ürün alındı, ama bu süre içinde topraktaki bumus hemen hemen tükendi ve bu yüzden verim yüzde 50 azaldı. Aynı üretim, ağaçlar temelli yok edilmeyerek gölge altında yapılırsa verim biraz daha az olur, fakat toprak da korunur.

Zıraat âletleri

Zıraatta makineleşme, bir yandan işçi azlığı, öte yandan ürün maliyetinin düşürülmesi zorunluğu yüzünden hızla ilerledi. Bazı durumlarda işi ancak makine görebilir: makine hızlı çalıştığı için bir ürünü kurtarabilir, kötü hava şartlarından kaçınmayı sağlar. Tarım araçları genellikle iki gruba ayrılır: 1. *çiftlik dışında kullanılanlar;* 2. *çiftlik içinde kullanılanlar.* Çiftlik dışında kullanılan araçlar: toprağı işlemeğe yarayan âlet ve makineler (pulluk, kültivatör, tırmık, diskaro, merdane, sürgü); tohum ekme makineleri (tek sandıklı ve insanla çalışan, çok sandıklı ve traktörle çalışan, hazneli ve kültivatörlü tohum ekme makineler (çapa makineleri, gübreleme, sulama, ilâçlama âlet ve makineleri); hasatta kullanılan âlet ve makineler (orak, tırpan, orak makinesi, biçertoplar, biçerdöver makineleri, tırmık v.b.).

Çiftlikte kullanılan araçlar: harman makinesi, tarar, kalbur makinesi, selektör, çeşitli motorlar v.b.

Sanayideki makineleşme ile zıraattaki makineleşme arasındaki en önemli fark buradadır; bu yüzden zıraat makinelerinin kullanılması nispeten pahalıya mal olur (kısa süreli çalışmaya göre maliyet bakımından). Ayrıca zıraatta kullanılan makinelerin çok sağlam olması gerekir; bunun için de makinelere iyi bakılması, zıraî işletmelerin toplu hale getirilmesi, makinelerin kooperatifler eliyle kullanılması gibi tedbirlere başvurulur. Bütün bu zorluklara rağmen zıraatta makineleşme çok faydalıdır. (LM)

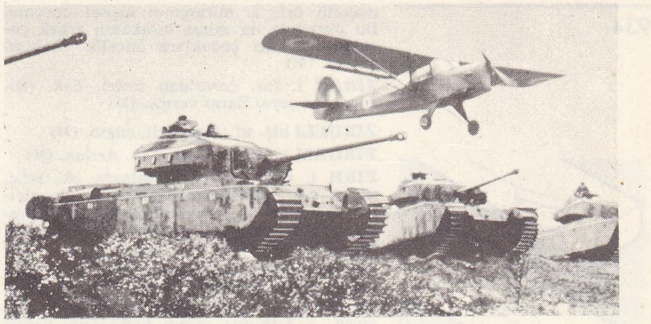

İngiliz «Centurion» orta tankları: ağırlığı, 487; hızı, saatte 40 km; yakıt almadan 4 saat gider; motor, 600 BB; silâhları, 75'lik 1 top, 6 sis bomba atıcısı; zırh kalınlığı 50 mm; mürettebat, 4 kişi

Zıraat bankası (TÜRKİYE CUMHURİYETİ). Bk. ZİRAAT BANKASI.

ZIRAATÇI i. (*zıraat*'tan *zıraat-çı*). Tarım işleriyle uğraşan kimse. || Tarıma uygulamak amacıyle, tarımla ilgili teoriler üzerinde çalışan teknisyen. || Tarım mühendisi, yüksek tarım okulundan diplomalı kimse. (Bk. TARIM *eğitimi*.) [L]

Zıraat liyakat nişanı, zıraatın gelişmesinde emeği geçmiş olanlara verilmek üzere Mehmed V devrinde çıkarılan nişan. Birinci, ikinci ve üçüncü rütbeleri vardı. (M)

Zıraat nezareti. Bk. TARIM BAKANLIĞI.

Zıraat ve Sınaat madalyası, aynı adla çıkarılmış iki madalya. Bunlardan biri Abdülaziz devrinde (1863) Sultanahmet meydanında kurulan ve zıraatle ilgili bir sergi olan Sergii Umumii Osmanî dolayısıyle çıkarıldı; altın, gümüş ve bakırdan yapıldı. İkinci madalya Abdülhamid II devrinde çıkarıldı. İki madalya da Zıraat ve Sınaat Sergisine katılan ve bu konuda hizmetleri dokunmuş kimselere verildi. (M)

ZIRAÎ veya **ZİRAÎ** sıf. (ar. *zirā'at*'ten *zirā'ī*). Zıraatla ilgili. *Yeni.* Tarımsal.

— ANSİKL. Huk. *Zıraî gayrımenkullerin taksimi* sonucu küçük parçalara bölünerek verim gücünün azalması sakıncasını ortadan kaldırmak için Medenî kanun, özel hükümler getirmiştir. Tereke üstünde paylaşma işlemine girişilince, zıraî gayrımenkullerin değeri tespit edilir. Bu, gayrımenkullerin paylaşma anındaki değeridir. Taksimin yapılabilmesi için gerekli şartlar şunlardır: 1. bir zıraî gayrımenkulün bulunması. Bu anlamda zıraî gayrımenkulü, «zıraî işletme» olarak anlamak gerekir. Bu kavramın içine üzerinde zıraat yapılan gayrımenkul yanında ağaçlar, ekinler, kaynaklar, zıraata elverişli âlet ve makineler, hayvanlar ve gerekli olan bürolar da girer; 2. iktisadî bir birlik olma. Buna göre, tahsisi istenen şeylerin tümünün birlikte bu fonksiyonları olmalı, iktisadî yönden ayrılamayacak bir bütün sayılmalıdır; 3. en az bir geçim imkânı sağlaması. Tahsisin yapılabilmesi için, gayrımenkulün tahsisi isteyen kimse ve ailesinin geçimini sağlayacak genişlikte olması gerekir; 4. tahsis istemi. Zıraî gayrımenkulün mirasçılardan birine tahsisine hâkim re'sen karar veremez. Bunun için bir istemin olması gerekir. Tahsisi, kanunî veya mansup mirasçı isteyebilir. Bu istem üzerine tahsisin yapılabilmesi için aranan şart işletmeye ehil olmalıdır. İşletme, mirasçı tarafından yapılabileceği gibi, onun denetiminde başka kimseler tarafından da yapılabilir. Birden fazla mirasçı tahsisi isterse, kime tahsis yapılacağında şu yol izlenir: 1.

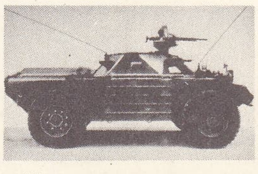

zırhlı oto

zırhlı kule (ask.)

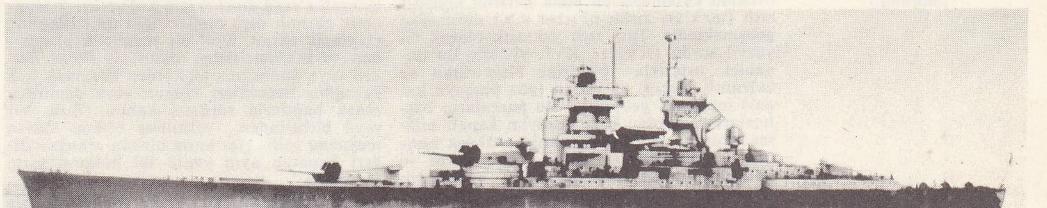

«Jean Bart» zırhlısı, 1950

Foto. LAROUSSE

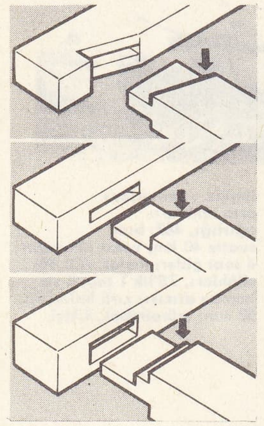

çeşitli zıvanalar (teknol.)

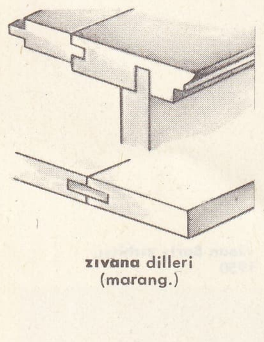

zıvana dilleri (marang.)

mahallî örf; 2. mirasçının kişisel durumu. İki durumda da miras bırakanın erkek çocuklarının, kız çocuklara öncelik hakları vardır. (M)

ZIRAR i. (ar. *żarar*'dan *żirār*). *Esk.* (Birine veya şeye) Zarar verme. (M)

ZIRDELİ bls. sıf. Aşırı deli, çılgın. (M)

ZIRGAM i. (ar. *żirġam*). *Esk.* Arslan. (M)

ZIRH i. (fars. *zırh*). Savaşlarda ok, kılıç, süngü v.b. silâhlardan korunmak için giyilen demir tel ve levhalardan yapılmış gömlek, miğfer, kolçak, boyun, kalkan takımına verilen ad.

— *Esk. Zırh-baf,* zırh yapan, zırhçı. || *Zırh-came,* zırh kaplanmış elbise, zırh. || *Zırh-dar* (veya *zırh-puş*), zırh giyinmiş olan, zırh giyen. || *Zırh-duz,* zırhın halkalarını yapan kimse. Zırhı delip geçen bir çeşit ok. || *Zırh-kaba,* zırh. || *Zırh-kürte,* kısa zırh. || *Zırh-ı Davudî,* Davut peygamber tarafından yapılan zırh.

— Elektr. *Kablo zırhı,* bir elektrik kablosunu dış etkenlerden koruyan ve sert madenden yapılan kaplama.

— Sil. *Zırh kaplama,* bir savaş gemisinin, bir zırhlı aracın zırhla korunmasını sağlayan donanımın tamamı. Bk. ZIRHLAMA.) || *Zırh mermisi* veya *danesi,* zırhları ve tahkimattaki hafif tahkimli tesisleri delebilen ve özellikle sert madenden bir çekirdekle donatılmış mermi. (Büyük bir ilk hıza sahip olan bu çeşit mermiler özellikle tanklara karşı kullanılır.)

— ANSİKL. Ask. denizc. XVIII. yy.da savaş gemileri, bordalarına asılmış zincir dizileri veya kum torbalarıyle korunurdu. Boydan boya düşey olarak yerleştirilmiş çelik levhalarla koruma usulü 1895 yılında başladı. 1914'e kadar, zırhlı bir savaş gemisinin koruma zırhı şu parçalardan meydana geliyordu: *borda zırhı* (veya *zırh kuşak*), 200 ilâ 300 mm kalınlığındaydı ve geminin orta kısmını korurdu; bunun üstünde, 40 ilâ 50 mm kalınlığında bir *üst zırhlı güverte* ile 30 ilâ 40 mm kalınlığında *alt zırhlı güverte* yer alırdı. Bu koruma şekli, sadece yatık yollu ateşe (yakın mesafeden yapılan ateş) karşı etkiliydi. Fakat, Birinci Dünya savaşında bazı deniz savaşlarının uzun mesafeler içinde yapılması, zırhlı güverteyi delen, cephanelik, kömürlük ve sarnıçlara kadar giren dik mermi yolu ateşe karşı da gemileri korumak zorunluluğunu yarattı. Uçak bombalarının bulunuşu, daha da büyük yeni bir tehlike kaynağı oldu. Tehlike o kadar büyüktü ki, gemiyi bir yandan torpidolara ve su altındaki mayınlara karşı takviyeli dikey bölme pardeleriyle korurken, bir yandan da zırhlı güvertelerin takviye edilmesi yoluna gidildi. Tabiî bütün bu zırhların ağırlığını taşıyabilmesi için, savaş gemilerinin ağırlığı da gittikçe arttı. Modern savaş gemilerinin zırhlamasında, borda zırhı 400 mm, üst zırhlı güverte yaklaşık olarak 130 ilâ 170 mm, alttaki bir veya iki güvertenin kalınlığı da 40 ilâ 50 mm'dir. Bazı amerikan savaş gemilerinin zırh güvertelerinin toplam kalınlığı 285, uçak gemilerininki de 40 mm'dir (1954'te yapılan *Forestal* uçak gemisinde 450 mm).

— Ask. Deriden, demir veya çelikten birçok halka veya levhalar halinde yapılan, bazen süsle de donatılan zırh, XVII. yy. başına kadar silâhlardaki ilerleme ile tamamlandı, gelişti, ağırlaştı ve sonraki ilerlemeler etkisini azaltıp savaş taktiğini değiştirdikçe basitleşti ve hafifleşti. Zırhlar 1914'e kadar ihtiyat süvari kuvvetleri tarafından giyildi; bu sırada miğfer de kullanılıyordu. Bugün kişisel zırh aşağı yukarı ortadan kalkmışsa da buna karşılık kolektif zırh (tanklar, zırhlı araçlar v.b.) durmadan gelişmektedir. Tam zırh yaklaşık olarak iki yüzyıl sürdü (XV. ve XVI. yy.lar). Bu donanım, ustalıkla birbirine bitiştirilmiş ve eklenmiş birçok parçadan (yüz parçaya kadar) meydana geliyordu. Bu parçaların başlıcaları şunlardır: başı koruyan kapalı miğfer, kolu koruyan omuz, kol ve dirsek zırhları; göğsü koruyan göğüs zırhı, karnı ve kalçaları saran bel altı zırhı, bacakların güvenliğini sağlayan kaynak zırhı, diz zırhı, bacak zırhı ve zırh pabuç.

◆ Sıf. Zırhtan yapılmış, zırhla kaplanmış. || *Zırh eldiven,* zırhtan yapılma eldiven. (Bk. ANSİKL.) || *Zırh gömlek.* Bk. ANSİKL. || *Zırh gömlek tımarı,* sahibini zırh gömlek giyme hakkına karşılık savaşta krala hizmete mecbur eden tımar. || *Zırh güverte,* savaş gemilerinin kazan ve makine dairesi, cephanelik gibi önemli yerleri üzerine döşenen kalın çelik güverte. || *Zırh kuşak,* savaş gemilerinin su düzeylerinin belirli bir uzaklıkta yukarısından başlayarak su altına inen ve tüm bordası boyunca uzanan kalın çelik kaplama sırası. (Bk. KAPLAMA.) || *Zırh önlük,* tam zırh elbisede, atlıların seyrek taşıdıkları zırh örtü. (Halkalı bel altı zırhına bağlıdır ve çoğunlukla aynı işi görür. Koşum takımlarında, döner millerle kıvrımlara ve alttaki manda derisi süse bağlı olarak kaplamalı çelik bir puldan meydana gelir.) || *Zırh pabuç,* levhalı zırh elbisenin ayağı koruyan parçası. || *Zırh setre,* meşin, bez veya ipekten yapılma ve dış yüzüne madenden veya köseleden zırh parçaları konmuş uzun elbise. (IX. ilâ XIII. yy.)

— ANSİKL. Sil. *Zırh eldiven,* XII. yy.da bez veya meşin üzerine demir halkalı zırh kaplanmış parmaksız bir eldivendi. Bundan hemen sonra yapılan demir levhalı eldiven, halkalı zırhlı eldivenin yerini aldı. Bununla beraber halkalı zırhlı eldiven de XVI. yy.a kadar sürdü. XV. yy.da pirinçten yapılma eldivenler kullanılıyordu. Beş parmaklı zırh eldiven XIV. yy.da ortaya çıktı. Bu, XV. yy.ın zırh eldiven tipiydi. Fakat tek parmaklı eldiven de yine kullanıldı ve bu tür XVI. yy.da yeniden rağbet gördü.

● *Zırh gömlek.* Karolenjler devrinin sonlarına doğru ortaya çıkan zırh gömlek, birleştirilmiş ve madeni levhasız olarak perçinlenmiş halkalı örgütlerden meydana getirilmiş uzun bir gömlekti. Bacakların yarısına kadar inen, başı ve boynu koruyan bir başlığı bulunan uzun kollu zırh gömlek şövalyelerin zırhlı elbisesiydi ve bunu giyme hakkı yalnız onlara verilmişti. Ama, madenî levhalı zırh elbise geliştikçe (XIV.-XV. yy.lar) zırh gömlek de önemini kaybetti. (LM)

ZIRHLI sıf. (*zırh*'tan *zırh-lı*). Üstünde zırh olan, üstüne zırh giymiş veya zırh kaplanmış olan: *Zırhlı asker. Zırhlı polis. Zırhlı otomobil.*

— Ask. *Zırhlı birlik,* hareket yeteneği yüksek, ateş gücüne sahip, zırhla korunan savaş araçlarıyle donatılmış silâhlı kara kuvvetlerine verilen ad: zırhlı birliklerin görevi, düşman kuvvetlerine taarruz ederek dağıtmak ve öbür birlikler için gerekli keşfi, emniyeti ve tanksavar savunmasını sağlamaktır. || *Zırhlı keşif birliği,* muharebe harekâtında düşman birliklerini keşfetmek ve düşmanın keşif harekâtına karşı koyarak güvenliği sağlamakla görevli hafif ve oynak keşif birliği. || *Zırhlı muharebe grubu,* zırhlı tümen içinde çeşitli muharip sınıflara ait birliklerden kurulmuş büyük taktik birliği. || *Zırhlı piyade kuvveti,* bir veya birkaç zırhlı tümenle, bir veya daha çok motorlu piyade tümeninden kurulu büyük birlik. || *Zırhlı topçu,* zırhlı birliklerin kuruluşunda yer alan, kısmen zırhlandırılmış, kundağı motorlu topçu birliğine verilen ad. || *Zırhlı tümen,* çeşitli zırhlı ve makineli piyade ve destek birliklerinden kurulu büyük zırhlı birliğe verilen ad.

— Dy. *Zırhlı tren,* lokomotifi ve vagonları zırhla kaplanmış tren.

— Denizc. *Zırhlı kruvazör,* kısmen bir zırhla korunmuş kruvazör.

— Elektr. Magnetik devresi, iç sargıları çemberleyen magnetik dönemeçlerle kapatılmış bir elektrik makinesi (transformatör, jeneratör veya motor) için kullanılır. || Magnetik ekranlı ölçü âletleri için de kullanılır; magnetik ekran, âleti dış magnetik alanlardan ve değişmelerden korur. || *Zırhlı iletken* veya *kablo,* dış etkilerden korumak için yalıtılmış iletkenleri kurşun veya demirden esnek bantlarla sarılmış kablo. (Zırh, bir veya birbirinden yalıtılmış birkaç kattan meydana gelir. Her katta birinin aralığını diğeri kapatan aynı yönlü iki helezon sargı bulunur.)

— Sil. *Zırhlı araç,* bir veya birçok silâhla donatılmış, motorla çalışan ve zırhla kaplı olan savaş aracı. (Bk. ANSİKL.) || *Zırhlı araç gövdesi,* zırhlı bir araçta, motoru, mekanizmaları ve mürettebat odasını kapsayan kısım. («Çerçeve» adı da verilen ve dökme veya işlenmiş çelikten yapılan gövde, zırhlı araçların şasisini meydana getirir. İlk tanklar da, bir otomobil şasisine benzer, haddelenmiş çelikten zırh levhalarıyle donatılır, civatalar ve perçin çivileriyle tespit edilirdi. Darbelere karşı koymak için gerekli sertlik ve zırh kalınlıklarının giderek artması daha sonra zırhlı çelikten bir gövde yapılmasına yol açtı.) || *Zırhlı oto,* bir top veya makineli tüfeklerle donatılmış, tekerlekli ve zırhlı araç.

— Sil. ve İstih. *Zırhlı kule,* modern tahkimatta bir gözetleme organını ve bir piyade silâhının ateş mevziini koruyan zırhlı yapı. || *Gözetleme zırhlı kulesi,* bazı tankların üzerine yerleştirilen ve ana taretin yerini değiştirmeden gözetlemeğe imkân veren küçük taret.

— ANSİKL. Sil. Keşif aracı olarak, hafif silâhlarla donatılmış ve zırhla kaplanmış bir otomobilden yararlanma fikri, XX. yy.ın başında, *zırhlı oto* denilen ilk *zırhlı araç*'ın yapılmasına yol açtı. Fakat zırhlı araçların bir hücum aracı olarak kullanılması, ancak Birinci Dünya savaşından sonra gerçekleşti (1935'te Almanya ve İngiltere, 1942'de Fransa). Gerçekten de Birinci Dünya savaşında edinilen tecrübeler, makineli tüfeklerle desteklenen tel örgüleri aşabilecek, savaş alanında kolaylıkla hareket edebilecek ve ateş gücüyle hareket kabiliyetini zırhla koruyabilecek yeni bir aracın piyade için gerekli olduğunu göstermişti. İngilizler tarafından 1916'da Flers savaşında kullanılan ilk hücum tankı bu ihtiyaçtan doğdu. Gerçi ilk çarpışmalarda topçu ateşi karşısında bu tanklar büyük bir bozguna uğramıştı ama, yeni silâha büyük bir güven besleyen müttefikler, daha dayanıklı tanklar yapmak için çalışmaktan geri kalmıyorlardı. Tankların en ateşli taraftarı olan fransız generali Estienne, bu tanklarla hücum topçu kuvvetini kurmuş ve en tahkimli cephelerin bile bu yeni hücum sistemi karşısında çökmeğe mahkûm olduğu, Fransızların Malmaison ve İngilizlerin Cambrai (ekim-kasım 1917) çarpışmalarında ortaya çıkmıştı. Hele 1918'de, fransız generali Fauche'un karşı hücumunda tankların ne büyük bir rol oynadığı görülünce zırhlı araçlara güven büsbütün arttı. Bu yeni silâhı pek ciddiye almayan ve sadece zırhlı araçları felce uğratmanın çarelerini araştırmakla yetinen Almanlar, savaşta, o da ancak 1918'in 21 martında, 100 kadar tank kullanmışlardır; oysa 11 kasım mütarekesinde Fransızların 4 000, İngilizlerin de 2 700 tankı vardı.

1918'den hemen sonra, tankların büyük yararını inkâr eden kimse kalmamıştı. Araştırmalar, daha o zamandan, birbirine karşıt iki yönde gelişiyordu: kimine göre, tanklardan meydana gelen ve kısmen topçu ile piyade birlikleri tarafından desteklenen üçlü zırhlı birlikler bağımsız olarak hareket edebilmeliydi; buna karşılık bazı kimseler de tankı, sadece piyadenin emrine verilen çeşitli hücum araçlarından biri olarak görüyorlardı. Fransa'da önce general Estienne, sonra da general de Gaulle tarafından savunulmasına rağmen, ilk görüş pek taraftar bulamadı ve bu yoldaki çalışmalar çok ağır bir tempo ile gelişti; hattâ ordu içinde bile tankların gereksizliğini ileri sürenler çıktı. İngiltere'de Fuller ve Liddell Hart bağımsız zırhlı birlikler kurulmasından yanaydı; zırhlı birlik (*Royal Armoured Corps*) 1935'te, motorlu birliklere tank birliklerinin katılmasıyle doğdu ve 1938'de ilk zırhlı tümen kuruldu. Versailles antlaşması uyarınca, tank yapması yasak edilen alman ordusu, hazırladığı prototipleri Sovyet Rusya'da Kızılordu'nun desteğiyle deniyor ve maket üzerinde de manevra araştırmaları yapıyordu. III. Reich'ın iktidara geçmesiyle ilk tank birlikleri de ortaya çıktı: 1935'te üç zırhlı tümen kuruldu; general Guderian kişisel nüfuzu ve yazılarıyle, *Panzervaffe* adı verilen bu yeni silâhın büyük ölçüde propagandasını yapıyordu. Sovyet Rusya'da ise 1936'dan itibaren her piyade tümeninin emrine bir tank birliği verilmişti.

İspanya savaşı (1936 - 1939), bütün yeni silâhların boy ölçüştüğü geniş bir tecrübe alanı oldu. Bu tecrübelerde varılan en önemli sonuçlardan biri, hafif tankların, ge-

rek ağır tanklar, gerek yeni bulunan tanksavarlar karşısında tutunamadığı idi. İkinci Dünya savaşının başlangıcındaki bu savaşa bazen *zırhlı araçlar savaşı* da denmiştir. Almanların yıldırım savaşı, doğrudan doğruya uçak-tank işbirliğinden doğan yepyeni bir taktik sayesinde şaşırtıcı başarılar elde etti. Tanklar günden güne daha güçlendirilirken, tankları destekleyecek öteki silâhların da mükemmelleştirilmesi için çalışılıyor, personel zırhlı araçları, motorlu topçu birlikleri v.b. kuruluyordu. Ayrıca *zırhlı malzemeler* de birtakım sistemlere ve normlara bağlanıyor, imalâtı hızlandırmak için, değişik maksatlara hizmet edecek araçların tekerlek, motor ve şasi düzenleri tektip olarak yapılıyordu. Bütün savaş boyunca kazanılan her zaferde en büyük pay zırhlı birliklere düşüyordu. 1942'ye kadar bu alanda üstünlüğü elinde tutan Almanya, o tarihten sonra yerini sovyet ve müttefik ordularına kaptırdı. 1939 Yılında alman Panzer birlikleri 250 ile 300 tanktan meydana geliyordu; Polonya'da bağımsız olarak hareket eden bu birlikler, 1940'ta Fransa'ya karşı toplu halde kullanıldı. Tank sayısı ve kalitesi bakımından Almanya'dan üstün olan Fransa'nın bozguna uğraması, tank birliklerinin bağımsız hareket edememesinden, biraraya gelmekte güçlük çekmelerinden ve küçük topluluklar halinde baskına uğramalarından ileri geliyordu. 1941'de Rusya seferine başlamak için Almanya, zırhlı ordular halinde birleştirdiği 24 tümen hazırlamış, her tümende tank sayısını 180'e indirmişti; fakat, savaş alanında uğradığı kayıp o kadar büyük oldu ki, 1945'te Wehrmacht'ın elinde zırhlı birlik denilebilecek tek bir birlik kalmadı. Zırhlı araçların gücü yalnız zırhlı birliklerin teşkilâtına ve taktiğine bağlı değildir; malzemenin kalitesi bu alanda da çok büyük bir rol oynar. Meselâ, alman tankları, «T 34»ler çıkıncaya kadar Rusya'da sovyet tanklarından, «Churchill» ve «Sherman» tipleri yapılıncaya kadar da Libya'da ingiliz tanklarından, yapım malzemesi bakımından üstündü. Müttefiklerin Avrupa'ya yaptıkları çıkartma sırasında da (1944) özel tanklar (anfibi), birliklerin karaya çıkartılmasında ve Fransa'nın kurtarılmasında büyük bir rol oynadı.

İkinci Dünya savaşının sonunda A.B.D. 130 000 zırhlı araç, İngiltere 25 000 tank ve 75 000 zırhlı araç, Rusya yalnız 1943 ve 1945 yıllarında 60 000 tank yapmışlardı. Ne var ki, uçakların (roketler, S.S.10 gibi özel silâhlar v.b.) ve tanksavarların günden güne artan etkisi karşısında 1945'ten bu yana zırhlı araçların gerekliliği tekrar söz konusu olmağa başlamıştır. Kore savaşından (1950 - 1953) edinilen tecrübeler, ağır tankların bugün için de şart olduğunu göstermiştir; fakat bu alanda da iki ayrı görüş vardır: hücum açısından güçlü ve ağır tanklar, bir atom savaşında kesin sonuca götürecek silâhtır; savunma açısından ise, zırhlı araçların bir atom savaşında etkin rol oynayabilmesi için çok hafif tankların kullanılması gerekir.

◆ İ. Denizc. Büyük bir kısmı mermilere ve uçak bombalarına karşı bir zırhla korunmuş, genellikle büyük tonajlı açık deniz gemisi. (Bk. ANSİKL.) || *Ağır zırhlı*, Birinci Dünya savaşına kadar yapılan, büyük toplarla donatılmış, bordası kalın zırhlı gemilere verilen ad. || *Cep zırhlısı*, Birinci Dünya savaşından sonra, deniz silâhlarını azaltma konferansının savaş gemilerinin ağırlığını sınırlandırması üzerine Almanların yaptığı savaş gemisine verilen ad. (Konferansta Almanya için konulan sınır 10 000 tondur. Almanlar bu ağırlıktaki gemilere 28 sm'lik altı top yerleştirdiler ve üç gemi yaptılar. Dretnot ve muharebe kruvazörüne benzemediği için bunlara cep zırhlısı adı verildi.)

— ANSİKL. Denizc. Yelkenli gemiler zamanında ağaçtan yapılmış bazı küçük tekneler (msl. havan topu atan kalyonlar) güllelere karşı bordaya sallandırılan zincirlerle veya demir levhalarla korunuyordu. Bunlar, yüzer bataryalardan başka bir şey değildi. Modern çağın ilk büyük zırhlısı, mühendis Dupuy de Lome'un planlarına göre 1860'ta yapılan Gloire isimli bir fransız gemisidir. Tamamen demirden yapılmış olan bu gemi 6 000 tondu; 100 mm kalınlıkta bir zırhı vardı, topları yelkenli kalyonlardaki gibi, bir sıra batarya halinde dizilmişti; her top, bir top bumbarının içinden ateş ediyordu. O zamandan bu yana, toplar bir zırhlı bölmeye, sonra taretlere yerleştirildi. Zırhın kalınlığı ve dayanıklılığı arttırıldı ama, topların gücü ve mermilerin ağırlığı da aynı zamanda artmıştı. 1914-1918'in zırhlıları 18 000 - 30 000 tonluktu; topları 305 ile 381'likti; süratleri de 21 ilâ 24 deniz miliydi. Hücreli bir ara bölmeyle ayrılmış iki zırhlı güverteleri vardı. Dikey borda zırhı 270 ilâ 300 mm kalınlıktaydı. Kuvvetli bir şekilde zırhlanmış olan blokhavs ve taretler, gemileri top mermilerine karşı koruyordu. Modern zırhlıların zırhı ise, ayrıca bombaları geminin önemli kısımlarına ulaşmadan önce patlamaya mecbur eden zırh güvertelerin takviyesiyle uçaklara ve su altındaki patlamalara (mayinler, torpidolar) karşı da koruyucu bir rol oynamaktadır. Bazı zırhlıların dışarıya doğru şişkin bir karina bordası vardır. İyi yapılmış ve iyi yetişmiş bir personelle donatılmış bir zırhlı, saf dışı olmaksızın birçok mermi isabetine dayanabilir. Günümüzde iyi bir hava savunması olmadan bir zırhlının kullanılması düşünülemez. Hava kuvveti ve füzeler, topun tahribini aynen yapabileceklerine göre, geleceğin zırhlısı yani zırhlanmış ve büyük bir ateş kudretine sahip olan büyük harp gemisi muhtemelen büyük uçak gemisi veya füze atom gemisi olacaktır. Bununla beraber İkinci Dünya savaşı sonundan beri hiç bir milletin büyük bir zırhlıyı tezgâha koymamış olması anlamlıdır. Bugün hizmette olan en büyük zırhlılar, Amerikalıların 1943-1944'te suya indirdikleri Missouri sınıfı gemilerdir. Bunlar tam yüklü olarak 58 000 tondur, 33 deniz mili hızı ve 9 tane 406 mm'lik topları vardır. Büyük zırhlılar, 1960'ta faal kadrolardan çıkarılarak ihtiyata alınmış veya okul gemisi olarak kullanılmıştır. (LM)

ZIRHLIBAŞLILAR çoğl. blş. i. Tamamen kaybolmuş amfibyumlar takımı. (Devoniyende ortaya çıkmış, Permokarbonifer'de gelişmiş, dev örnekler vermiş ve Triyas'tan sonra yok olmuştur.)

— ANSİKL. *Zırhlıbaşlılar*'da girintili çıkıntılı sert kemiklerin birleşmesinden meydana gelen kalkan şeklinde sağlam bir kafatası vardır; isimleri buradan gelir. Bu fosiller omurganın kemikleşme derecesine göre bölümlere ayrılır: ichtyostegidae, lepospondili, tempospondili, phyllospondyli, stereospondyli. Fosil amfibyumlardan branchiosaurus veya protriton, archegosaurus, actidon, labyrinthodon gibi hayvanlar; bu takıma girer. Zırhlıbaşlılar saçakyüzgeçlilerin (kafatası ile ayak kemiklerinin düzeni), sürüngenlerin, özellikle memelilerin türediği sürüngenlerin (artkafadaki iki eklem yumrusu) ataları sayılır. (L)

ZIRILDAMAK geçz. f. (onomatope *zırıl*'dan *zırıl-da-mak*). Durmaksızın söylenerek hoşnutsuzluğunu belli etmek, dırlanmak. (M)

ZIRILDANMAK geçz. f. (*zırıldamak*'tan *zırılda-n-mak*). Zırıldamak. (M)

ZIRILTI i. (*zırıl*'dan *zırıl-tı*). Zırıldama sesi veya eylemi: *Ve çocuk bitmez tükenmez bir zırıltıya başladı* (B. Felek). || *Mec.* Anlaşmazlıktan dolayı çıkan kavga, geçimsizlik, tartışma: *O evde her akşam zırıltı çıkar.* || Can sıkıcı çalgı, hoşa gitmeyen müzik, ezgi v.b.: *Radyoyu kapatınız, bu zırıltıyı dinlemekten usandık.* || Adı hatırlanmayan veya ağıza alınmaktan kaçınılan şeyleri anlatmak için kullanılır, zımbırtı. || *Kaynana zırıltısı*. Bk. KAYNANAZIRILTISI. (M)

ZIRIL ZIRIL zf. (onomatope *zırıl*'dan). Devamlı bir şekilde zırıldamayı anlatmak için kullanılır: *Zırıl zırıl söylenmek. Zırıl zırıl ağlamak.* (M)

ZIRLAK sıf. (*zırlamak*'tan *zırla-k*). Devamlı zırlayan, zırıltı eden: *Zırlak bir çocuk.* || İ. Çok ve devamlı öten bir cins böcek, cırlak. (M)

ZIRLAMAK geçz. f. (onomatope *zır*'dan *zır-la-mak*). Devamlı bir şekilde şikâyet ederek söylenmek, zırıldamak: *Amca bey yeğeninin birdenbire bu kadar kızmasına şaşarak, Sadri'ye: —Zırlama birader!* (H.R. Gürpınar). || Can sıkıcı bir tarzda ve devamlı ağlamak, gözyaşı dökmek. (M)

ZIRNIK i. (fars. *zernīḫ*'ten). Tabiî arsenik sülfür. || *Mec.* Herhangi bir şeyin en küçük, önemsiz ve işe yaramaz parçası: *Oğluna mirasından zırnık bile bırakmayacağını söylüyor.*

— DEY. *Zırnık vermemek* (veya *koklatmamak*). *Kaba.* (Herhangi bir şeyden) En ufak bir parça bile vermeğe yanaşmamak. — *«Korkma, ona zırnık vermem. Gerekirse mahkemeye düşeriz»* (Y.K. Karaosmanoğlu).

— Miner. *Kırmızı zırnık. Eşanl.* REALGAR. || *Sarı zırnık. Eşanl.* ORPİMENT. (ML)

ZIRNIKLAMA i. (*zırnık*'tan *zırnık-la-ma*). Deric. Derilerin et tarafına pasta denen alkali çözelti sürerek deri kıllarının alınması usulü.

— ANSİKL. *Zırnıklama* işlemi, kıllara zarar vermeden saklanması gereken, koyun, kuzu, keçi ve oğlak derilerine ya da sepilemeden sonra çok ince bir tane göstermesi gereken dana derilerine uygulanır. İşlemden sonra deriler, kılların gevşemesi için birkaç saat istifte bırakılır. (L)

ZIRTAPOZ sıf. (onomatope *zırt*'tan). *Argo.* Delişmen, hoppa.

◆ **Zırtapozluk** i. *Argo.* Delişmenlik. (M)

ZIRTULLAHIKERMANİ blş. i. *Halk dili.* Herhangi bir davranış veya söze nasıl tepki göstereceği belli olmayan, delişmen kimseler için «deli, çılgın» anlamında alay yollu kullanılır: *Elin zırtullahıkermanisi ile böyle işlere kalkışılır mı?* (M)

ZIRT ZIRT zf. (onomatope). *Halk dili.* İkide birde, sık sık ve uygunsuz zamanlarda: *Birine zırt zırt misafirliğe gitmek.* (M)

ZIRVA i. ve sıf. (fars. *zer*, altın ve *pā*, ayak > *zerpā*'dan). Saçma sapan, boş, anlamsız (söz): *Zırva tevil götürmez* (Atasözü). *Her gün onun zırvalarını dinlemekten usandık. Zırva sözler.* || *Esk.* Sarmısaklı ve zerdeli paça yemeği. (M)

ZIRVALAMAK geçz. f. (*zırva*'dan *zırva-la-mak*). Boş ve anlamsız sözler söylemek, saçmalamak. (M)

ZIRYANLAR veya **ZIRİENLER,** S.S.C.-B.'de fin - ugur halkı. Peçora havzasında yaşayan ve *Komiler* de denen Zıryanlar, çarlık devrinde, Arhangelsk valiliğinde toplanmışlardı. Bugün Komiler* Muhtar Sovyet Sosyalist cumhuriyeti topraklarında yaşarlar. (M)

ZIRYANOVSK, S.S.C.B.'de (Kazakistan) şehir, Semipalatinsk'in güneydoğusunda; 53 000 nüf. Kurşun ve çinko metalürjisi. (L)

ZIR ZIR zf. (onomatope). Sürekli bir şekilde çıkan usanç verici sesleri anlatmak için kullanılır. (M)

ZIRZOP sıf. *Teklz.* Aklına eseni yapan, delişmen, münasebetsiz, patavatsız: *Zırzop bir delikanlı.*

◆ **Zırzopluk** i. *Teklz.* Zırzop olma hali. || *Zırzopluk etmek*, münasebetsiz davranışlarda bulunmak. (M)

ZIRZOPLAŞMAK geçz. f. (*zırzop*'tan *zırzop-la-ş-mak*). Zırzop biri gibi davranmak, zırzopluk etmek, zırzop olmak. (M)

ZIT veya **ZID** sıf. (ar. *żidd*). Karşıt: *Genç adam birbirine zıt iki düşüncenin altında kıvranıyordu* (Sabahattin Ali).

— ÇEŞ. DEY. *Zıt düşmek*, (iki şeyden) biri ötekinin zıddı olmak. || *Zıt gitmek*, birine karşı hep ters davranmak, isteklerinin tersini yapmak: *İstanbul'un bu işte Cemal Paşa ile zıt gittiği yanlıştır* (F. R. Atay). || *Zıddı olmak*, (bir şey birinin) huzurunu kaçırmak, hoşuna gitmemek. || *Zıddına basmak*, (birini) kızdırmak, kötü davranış veya sözlerle öfkelendirmek: *Sabiha Hanım içini çekti. Oğlunun kolunu okşadı: — Niçin babanın zıddına basıyorsun, evlâdım?* (H.E. Adıvar). || *Zıddına gitmek*, (birinin) sinirini bozmak, sinirlendirmek: *Gerçi bir adamı nazır yaparken coğrafyadan imtihan etmiyorlar, etmiyorlar ama Girit adasının da ne olduğunu bilmeyenlerin nazır olması biraz adamın zıddına gidiyor* (B. Felek).

— Fiz. Aralarında yarım periyotluk faz farkı olan, aynı frekanslı sinüsoidal iki büyüklük için kullanılır.

Jules Claude ZIEGLER kumtaşından buhurdanlık

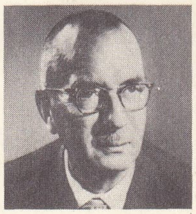

Karl W. ZIEGLER

Foto. LAROUSSE

Aqarqouf ziggurat'ı (M.Ö. XIV. - XIII. yy.)

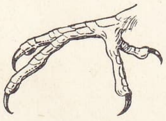

zigodaktil ayak

— Huk. *Zıt kavram.* Bk. MUHALİF *mefhum.*

◆ **Zıddan** veya **zıddeyn** ikil. i. *Esk.* İki karşıt. || *Zıddan-lâ-yectemian,* «birbirine karşıt olan iki şey biraraya gelmez.»

◆ **Zıddî** sıf. *Esk.* Karşıta ait, karşıtla ilgili.

◆ **Zıtlık** i. Zıt olma hali. (ML)

ZITELEKTROMOTOR blş. i. Elektr. *Zıtelektromotor kuvvet,* bir elektrik devresinde bulunan bazı âletlerin, üreteç tarafından sağlanan elektromotor kuvvete karşı koyacak şekilde meydana getirdikleri elektromotor kuvvet. (Elektrik enerjisini ısıdan başka bir enerjiye dönüştüren bütün âletler [motorlar, voltametreler], akım şiddetinin azalmasına sebep olan bir zıtelektromotor kuvvet meydana getirir.) [L]

ZITKOMPUND blş. sıf. Elektr. ve Dy. Seri bağlı bir sargının akısına zıt ve bir akı verebilecek şekilde üreteç veya motora eklenen indükleyici sargı için kullanılır. (L)

ZITLAŞMAK ortaklş. f. (*zıt*'tan *zıt-la-ş-mak*). Birbirine zıt duruma gelmek, ters davranmak. (M)

ZIVANA i. (fars. *zebāne* ve *zevāne,* terazi dili'nden). İki ucu açık ufak boru; özellikle tütün çubuğunun imamesine geçirilen ufak boru: *Sigarayı huni şeklinde dürerdi.. Bir de zıvana takar, öyle içerdi* (Vâ-Nû). || Değirmen taşının ortasındaki yuvaya girmiş olan ve taşın dönmesini sağlayan kazık. || Makaranın ortasından geçirilen içi delik mil.

— DEY. *Zıvanadan çıkmak* (*çıkarmak*), çok öfkelenmek (öfkelendirmek): *Hele yatak çarşaflarını cigara külüne bulayıp yatakta cigara içişi Emine'yi zıvanadan çıkarıyordu* (H. E. Adıvar).

— Denizc. *Destemora zıvanası,* yelkenli gemilerde ana direk başının, destemora üzerindeki deliğe geçecek biçimde yontulmuş kısmı. || *Iskaça zıvanası* veya *direk zıvanası,* direğin ıskaça yuvasına oturması için yontularak biçimlendirilmiş kısmı.

— İnş. Bir kilit dilinin yerleşmesi için açılmış delik. || Suyun fışkırmasını yavaşlatmak ve geri tepmesini önlemek için bir musluğa takılan, içinde bir tel kafes bulunan, lastik veya plastik parça.

— Teknol. Birleştirilecek ağaç veya madenî parçalardan biri üzerinde çıkıntılı olarak yontulmuş uç (*erkek zıvana*) ile öbür parça üzerinde bu çıkıntılı ucun girmesi için açılmış, genellikle dikdörtgen kesitli delik (*dişi zıvana*). || *Zıvana deliği. Eşanl.* DİŞİ ZIVANA. || *Zıvana dili,* üzerinde bir zıvana deliği açılmış bir parça ile birleştirmek için başka bir parçanın kenarında yapılan çıkıntı. (*Eşanl.* ERKEK ZIVANA.) || *Dişi zıvana.* Bk. DİŞİ. || *Erkek zıvana.* Bk. ERKEK. (LM)

ZIVANALI sıf. (*zıvana*'dan *zıvana-lı*). Zıvanası olan. || *Zıvanalı sigara,* bir ucunda kartondan yapılmış bir zıvana olan sigara.

— Teknol. *Zıvanalı birleştirme,* birine dişi zıvana (veya zıvana deliği), öbürüne de erkek zıvana (veya zıvana dili) açılmış iki ağaç parçasının birleştirilmesi. (ML)

ZIVANASIZ sıf. (*zıvana*'dan *zıvana-sız*). Zıvanası olmayan: *Zıvanasız sigara.* || *Mec.* Deli. (M)

ZIVARIK, İç Anadolu bölgesinde (Konya ili, Cihanbeyli ilçesi) bucak; 10 566 nüf. (1965); 16 köy. —*Bucak merkezi* (yeni adı *Altınekin*), 1 993 nüf. (1965). Zıvarık ovası üzerinde; yüksl. 990 m. Cihanbeyli-Konya yoluna 8 km'lik asfalt bir yolla bağlanır. (M)

ZIYA i. (ar. *żıyāᶜ*). *Esk.* Kaybolma, yitme; yitim, kayıp. || *Zıyaı savt,* ses kaybı. || *Zıyaı ebedî,* ölüm, ölme.

— Psikol. *Esk. Zıyaı hafıza,* hafıza kaybı, bellek yitimi. || *Zıyaı intizam,* bilinçli hareketlerdeki düzensizlik. || *Zıyaı kelâm,* söz kaybı. || *Zıyaı kıraat,* okuma kaybı. || *Zıyaı şahsiyet,* kişilik, benlik kaybı. || *Zıyaı şemm,* koklama kaybı. || *Zıyaı tahrir,* yazma kaybı.

— Tıp. *Esk. Zıyaı elem,* acı kaybı. || *Zıyaı his,* duyum kaybı. (M)

ZIYÂ çoğl. i. (ar. *żayᶜa*'dan *żıyāᶜ*). *Esk.* Tarlalar. || Küçük çiftlikler. (M)

ZIYKISADIR blş. i. (ar. *żıyḳ,* darlık ve *ṣadr,* göğüs > *żıyḳ-ı ṣadr*'dan). *Esk.* Nefes darlığı, tıknefeslik. (M)

ZIYPAK sıf. (ar. *zibaḳ,* civa'dan). *Halk dili.* Üzerine basıldığı zaman kayan, kaygan. (M)

Zİ— önek (ar. *zi*). *Esk.* «Sahip, ... *lı,* ... *li*» anlamıyle kelimelerin başına getirilerek bileşik sıfatlar yapar: *zî-hayat.* Bk. ZİHAYAT; *zi-kıymet,* kıymetli; *zî-nüfuz,* nüfuzlu: *En zînüfuz zevatın gayesi; bu olmalıdır* (Atatürk). [M]

ZİAB çoğl. i. (ar. *ẓiᵓb*'den *ẓiᵓāb*). *Esk.* Kurtlar. (M)

ZİAMET i. (ar. *ziᶜāmet*). Bk. ZEAMET.

ZİANİ (Pietro), venedikli siyaset adamı (öl. Venedik 1229), Venedik dukası (1205 - 1229). Venedik imparatorluğunu teşkilâtlandırdı, Bulgarlara ve Yunanlılara karşı Bizans'ı desteklemek ve Friedrich II'ye karşı Lombardia birliğini tutmak zorunda kaldı. (L)

ZİB i. (fars. *zib*). *Esk.* Süs: *Kızım, kadın kısmının zib ü ziynete inhimaki bir meyl-i fıtrîdir* (R. N. Güntekin). [M]

Zİ'B i. (ar. *ẓiᵓb*). *Esk.* Kurt. (M)

ZİBÂ sıf. (fars. *zibā*). *Esk.* Süslü. || Güzel, yakışıklı. (M)

ZİBAK veya **ZEYBAK** i. (fars. *jive*'den ar. *zibaḳ, zeybaḳ*). *Esk.* Civa.

◆ **Zibakî** veya **zeybakî** sıf. *Esk.* Civa ile ilgili. (M)

ZİBÂVER sıf. (fars. *zib* ve *-āver*'den *zibāver*). *Esk.* Süsleyen. (M)

ZİBÂYÎ i. (fars. *zibā*'dan *zibāyi*). *Esk.* Süslülük. (M)

ZİBEFZÂ sıf. (fars. *zib* ve *-efzā*'dan *zibefzā*). *Esk.* Süsünü artıran, güzelleştiren. (M)

ZİBENDE sıf. (fars. *zib* ve *-ende*'den *zibende*). *Esk.* Süslü. (M)

ZİBETHA i. Tropikal Asya'da yaşayan miskkedisi türü (*Viverra zibetha*). [L]

ZİBHA i. (ar. *ẓibḥa*). Patol. *Esk.* Kuşpalazı. (M)

ZİBİDİ sıf. Gülünç olacak şekilde kısa, dar giyinmiş olan. || Yersiz, saçma, delice davranışları olan.

◆ **Zibidilik** i. Zibidi olma hali. || Zibidice davranış. (M)

ZİBİL veya **ZİBL** i. (ar. *zibl*). *Esk.* Süprüntü. (M)

ZİBR i. (ar. *zibr*). *Esk.* Yazı. || Mektup, kitap. (M)

ZİC ve **ZEYC** i. (ar. *zîc*). Astron. *Esk.* Yıldızların yerlerini ve hareketlerini belirtmek için hazırlanmış cetvel. (M)

ZİCRONA i. Başka böceklerin kanını emen böcek. (*Zicrona caerulea* altislere ve zararlı kelebeklere dadanır, bunların yumurtalarını, kurtçuk veya tırtıllarını delerek tahrip eder. Heteroptera takımının pentatomidae familyasından.) [L]

ZİCHY, soylu macar ailesi. Başlıca üyeleri: KAROLY (Pozsony 1783-Viyana 1826), savaş bakanı oldu (1809); —JENÖ (Szentmihaly 1837 - Merano 1906). *Voyage au Caucase et en Asie Centrale* (Kafkasya ve Orta Asya Seyahati) [1897] adlı önemli bir eser yazdı. —FERENC (Pozsony 1811-Kaloz 1900), önce Lombardiya - Venedik valisi oldu, sonra İstanbul'da elçilik yaptı (1874-1879). [L]

ZİDÂ sıf. (fars. *zidā*). *Esk.* Parlatan, pas gideren. (M)

ZİDE veya **ZİDET** (ar. *ziyade*'den *zide, zidet*). «Artsın, bol olsun» anlamıyle kullanılır. (M)

ZİEGENBALG (Bartholomäus), alman protestan misyoneri (Pulsnitz, Saksonya 1683 - Tranguebar, Madras 1719). 1706'da Danimarka sömürgesi Tranquebar'da Hindistan protestan misyonunu kurdu ve Kutsal Kitap'ı tamul diline çevirdi (1716). [L]

ZİEGLER (Henri DE), fransızca yazan isviçreli yazar (Cenevre 1885), Cenevre üniversitesinde italyan edebiyatı dersleri verdi ve İsviçre Yazarlar derneğinin başkanı oldu. Romancı, gezgin olarak çok çeşitli eserler verdi: *Le Monde Occidental ou Poésie de l'Amérique* (Batı Dünyası veya Amerika Şiiri) [1931], *Vie de l'Empereur Frédéric II de Hohenstaufen* (İmparator Friedrich II von Hohenstaufen'in Hayatı) [1935], *Aller et Retour* (Gidip Gelme) [1943], *L'Ecole des Esclaves* (Tutsaklar Okulu) [1947]. (L)

ZİEGLER (Jules Claude), fransız ressamı (Langres 1804-Paris 1856), Heim ve İngres'in öğrencisi. Başlıca konularını tarihten aldı: *Duka Foscari, Tahttan Çekildikten Sonra Sarayına Dönerken; Giotto, Cimabue'nin Atelyesinde.* Beauvais yakınında Voisinlieu'de bir çanak çömlek fabrikası kurdu (1838). Bu fabrika için *Ziegler çömlekleri* adıyle tanınan güzel vazo desenleri çizdi. 1854'te Dijon Güzel Sanatlar okulu müdürlüğüne getirildi. (L)

ZİEGLER (Karl Waldemar), alman kimyacısı (Helsa, Kassel yakınları 1898). Marburg üniversitesinde okudu, Halle üniversitesinde ders verdi. 1943'te Müllheim an der Ruhr'da Max-Planck Karbon Araştırmaları enstitüsüne müdür oldu. Önce organometalik bileşikler, sonra yüksek polimerlerin teknolojisi üstünde çalıştı. Düşük basınçta düzlem formüllü polietilenler üretmek için yeni bir usul geliştirdi ve bu usule has bir katalizör (titan tetraklorür ve trietilalüminyum) keşfetti. 1963 Nobel Kimya ödülünü italyan Natta ile paylaştı. (L)

ZİELİNSKİ (Tadeusz), polonyalı filolog (Kiev 1859-Schöndorf, Yukarı Bavyera 1944). Yunan-latin eskiçağıyle ilgili birçok eser yazdı, üç yunan trajedi şairi üzerine inceleme yaptı. Ayrıca *Religje Swiata Antycznego* (Eskiçağ Din Tarihi) [1921-1934] adlı bir eser yayımladı. (L)

ZİELONA GORA, alm. **Grünberg,** Polonya'da şehir, Aşağı Silezya'da, voyvodalık merkezi, Odra'nın güneyinde; 71 300 nüf. Zielona Gora küçük bir sanayi merkezidir: metalürji sanayii (demiryolu malzemesi); tahta işçiliği; yün iplikçiliği ve dokumacılığı; besin sanayii. — *Zielona Gora voyvodalığı,* 883 000 nüf. (L)

ZİEM (Felix), fransız ressamı (Beaune 1821 -Paris 1911). İstanbul, Venedik, Hollanda, Anvers ve Provence'tan çeşitli manzaralar yaptı. Eserleri özellikle Paris şehir koleksiyonlarındadır. Louvre'da altı tablosu vardır. (L)

ZİEMİA LUBUSZKA. Bk. LUBUSZ *toprağı.*

ZİERİKZEE, Hollanda'da (Zeeland) şehir, Schouwen-Duiveland adasında; 7 200 nüf. Ada Zeeland'ının başlıca şehri olan Zierikzee'de XV. yy.dan kalma bitirilmemiş bir katedral, XVI. yy.dan kalma bir belediye sarayı (müze) ve eski evler vardır; şehir 1953 su baskınlarından büyük zarar görmüştür. (L)

ZİETEN (Hans Ernst Karl, VON — kontu), prusyalı mareşal (Dechtow 1770- Warmbrunn 1848). 1813 ve 1814 seferlerine katıldı, Leipzig ve Waterloo'da yararlık gösterdi; sonra 1815-1817 arasında Fransa'daki Prusya işgal kıtalarının kumandanlığını yaptı; 1835'te feldmareşalliğe yükseltildi. (L)

ZİETEN (Hans Joachim VON), prusyalı general (Wustrau, Neuruppin yakınları 1699-Berlin 1786). Muhafız hüsarlar birliğine alındı ve bunu «Zieten hüsarları» (1744) adı verilen seçme birlik haline getirdi; tuğgeneral (1744) oldu ve 1763'e kadar bütün savaşlarda başarı kazandı. (L)

ZİFAF i. (ar. *zifāf*). Gerdeğe girme. || *Hücre-i zifaf,* gerdek odası. || *Leyle-i zifaf,* gerdek gecesi. (M)

ZİFİR i. (fars. *zehr*'den). Tütün dumanından geriye kalan yağlı kir: *Üstünüz de zifir kokmuyor* (B. Felek). || *Esk.* Acılık. || Karanlık.

— DEY. *Zifir gibi,* çok karanlık. (M)

ZİFİRÎ sıf. (*zifir*'den osmanlıca *zifirî*). [Yalnız *zifirî karanlık* şeklinde kullanılır.] *Zifirî karanlık,* koyu karanlık: *Ne kadar fenerli varsa içeriye girmişler, sokak zifirî karanlık... Evin içerisi alan, talan* (Ahmed Rasim). [M]

ZİFOS i. (yun. *siphnos* veya *somphos,* boş çukur, oyuk'tan). Yerden elbise, v.b. üzerine sıçrayan çamur: *Zifostan üstü başı berbat olmuş* (Şemseddin Sami). || *Mec.* Yarsız, boş.

Foto. LAROUSSE, MEYDAN

YUGOSLAVYA
Nüfusu 100 000'den fazla
Nüfusu 100 000'den az
Devlet hududu
Demiryolu
Karayolu iyi evsaflı
Karayolu düşük evsaflı
0
100
km
MACARİSTAN
ROMANYA
BULGARİSTAN
YUNANİSTAN
İTALYA
ADRİYATİK DENİZİ
Bosna
Karadağ (Crnagora)
Makedonya
Istriya
Kecskemet
Szarvas
Csongrad
Szentes
Bekes
Bekescsaba
Oroshaza
Salonta
Hodmezovasarhely
Szeged
Mako
Arad
Nagykanizsa (Kanije)
Kaposvar
Szekszard
Baja
Subotica
Kanjiza
Senta
Kikinda
Timisoara
Maribor (Malburg)
Varazdin
Ljubljana
Trieste
Koper
Zagreb
Bjelovar
Virovitica
Mohac (Mohaç)
Sombor
Osijek
Novi Sad
Zrenjanin (Petrovgrad)
Vinkovci
Vukovar
Brod
Ruma
Vrsac
Resita
Rijeka (Fiume)
Karlovac
Pola
Bihac
Banja Luka
Sam Mitrovica
Bijeljina
Sabac
Zemun
Belgrad
Pancevo
Tuna
Sava
Drava
Tuzla
Pozarevac
Turnu Severin
Craiova
Gospic
Zadar (Zara)
Travnik
Zenica
Sarajevo
Kragujevac
Negotin
Sibenik
Mostar
Titovo Uzice
Cacak
Vidin
Split
Kruševac
Lom Palanka
Makarska
Nis
Mikhailovgrad
Prokuplje
Pirot
Novi Pazar
Kosovska Mitrovica
Leskovac
Niksic
Sofya
Dubrovnik
Pristina
Vranje
Titograd
Dakovica
Samokov
Kostendil
Kumanovo
Üsküp
Prizren
Blagoevgrad
Veles (Köprülü)
Tiran
Drac
Prilep
Manastır (Bitola)
Serez
Monopoli
Pescara
Fermo
Cluj
Alba Julia
Targu Mures
Targu Jiu
Oravita
Dimitrovo (Pernik)

DÜNYADAKİ ZİRAAT SİSTEMLERİ

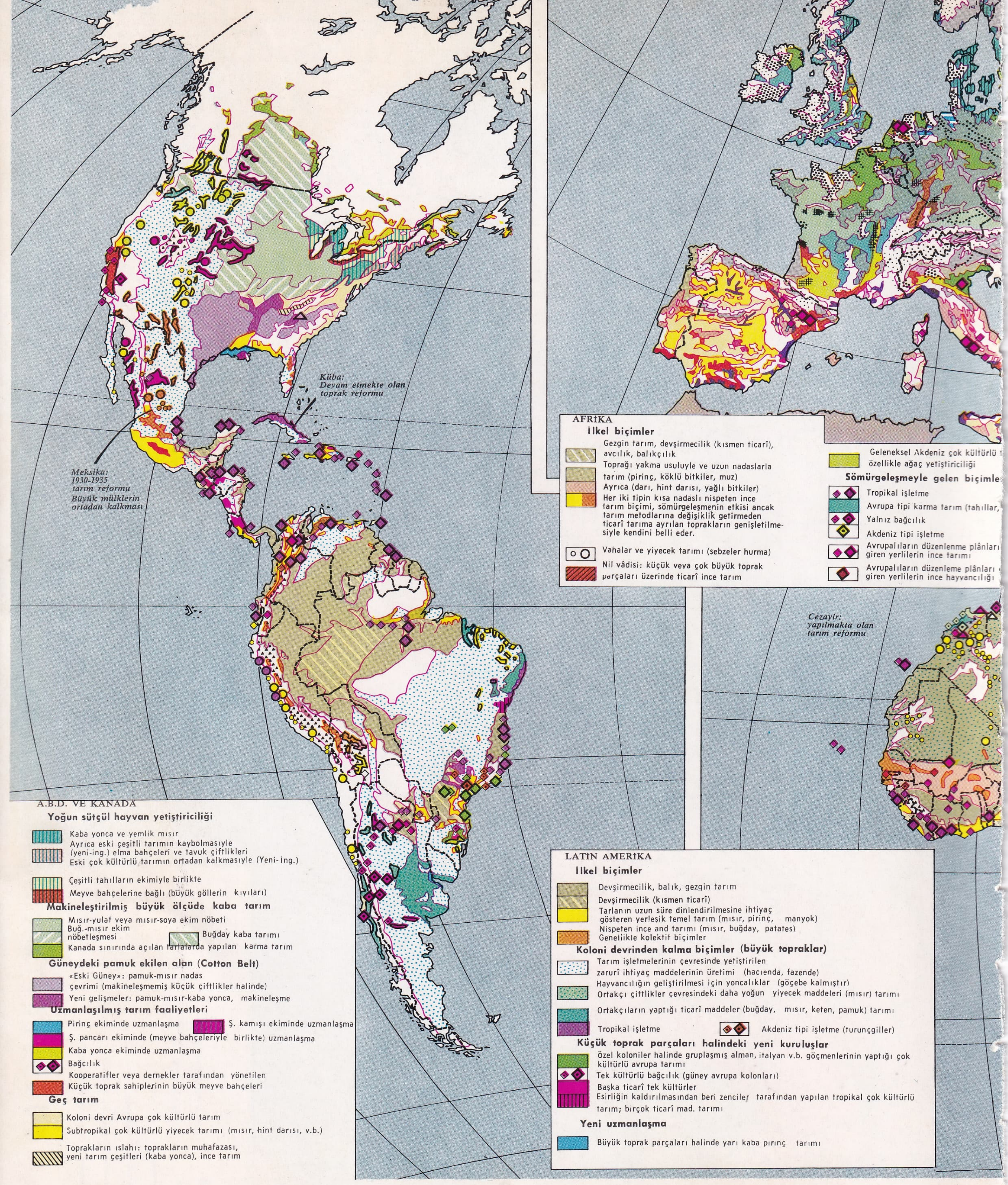

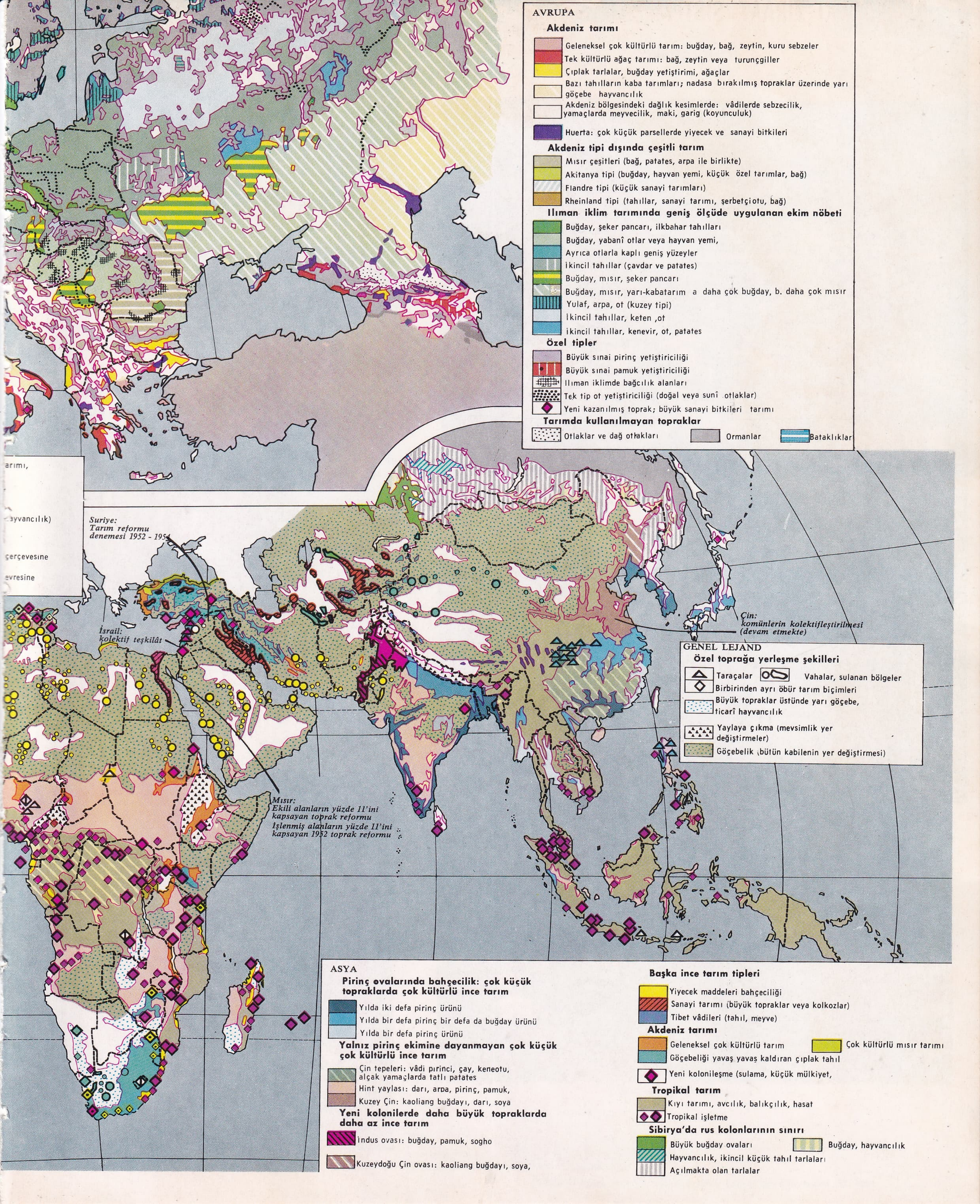
AVRUPA
Akdeniz tarımı
Geleneksel çok kültürlü tarım: buğday, bağ, zeytin, kuru sebzeler
Tek kültürlü ağaç tarımı: bağ, zeytin veya turunçgiller
Çıplak tarlalar, buğday yetiştirimi, ağaçlar
Bazı tahılların kaba tarımları; nadasa bırakılmış topraklar üzerinde yarı göçebe hayvancılık
Akdeniz bölgesindeki dağlık kesimlerde: vâdilerde sebzecilik, yamaçlarda meyvecilik, maki, garig (koyunculuk)
Huerta: çok küçük parsellerde yiyecek ve sanayi bitkileri
Akdeniz tipi dışında çeşitli tarım
Mısır çeşitleri (bağ, patates, arpa ile birlikte)
Akitanya tipi (buğday, hayvan yemi, küçük özel tarımlar, bağ)
Flandre tipi (küçük sanayi tarımları)
Rheinland tipi (tahıllar, sanayi tarımı, şerbetçiotu, bağ)
Ilıman iklim tarımında geniş ölçüde uygulanan ekim nöbeti
Buğday, şeker pancarı, ilkbahar tahılları
Buğday, yabanî otlar veya hayvan yemi,
Ayrıca otlarla kaplı geniş yüzeyler
İkincil tahıllar (çavdar ve patates)
Buğday, mısır, şeker pancarı
Buğday, mısır, yarı-kabatarım a daha çok buğday, b. daha çok mısır
Yulaf, arpa, ot (kuzey tipi)
İkincil tahıllar, keten ,ot
İkincil tahıllar, kenevir, ot, patates
Özel tipler
Büyük sınai pirinç yetiştiriciliği
Büyük sınai pamuk yetiştiriciliği
Ilıman iklimde bağcılık alanları
Tek tip ot yetiştiriciliği (doğal veya sunî otlaklar)
Yeni kazanılmış toprak; büyük sanayi bitkileri tarımı
Tarımda kullanılmayan topraklar
Otlaklar ve dağ otlakları
Ormanlar
Bataklıklar
arımı,
ayvancılık)
çerçevesine
evresine
Suriye: Tarım reformu denemesi 1952 - 1954
İsrail: kolektif teşkilât
Mısır: Ekili alanların yüzde 11'ini kapsayan toprak reformu İşlenmiş alanların yüzde 11'ini kapsayan 1952 toprak reformu
Çin: komünlerin kolektifleştirilmesi (devam etmekte)
GENEL LEJAND
Özel toprağa yerleşme şekilleri
Taraçalar
Vahalar, sulanan bölgeler
Birbirinden ayrı öbür tarım biçimleri
Büyük topraklar üstünde yarı göçebe, ticarî hayvancılık
Yaylaya çıkma (mevsimlik yer değiştirmeler)
Göçebelik (bütün kabilenin yer değiştirmesi)
ASYA
Pirinç ovalarında bahçecilik: çok küçük topraklarda çok kültürlü ince tarım
Yılda iki defa pirinç ürünü
Yılda bir defa pirinç bir defa da buğday ürünü
Yılda bir defa pirinç ürünü
Yalnız pirinç ekimine dayanmayan çok küçük çok kültürlü ince tarım
Çin tepeleri: vâdi pirinci, çay, keneotu, alçak yamaçlarda tatlı patates
Hint yaylası: darı, arpa, pirinç, pamuk,
Kuzey Çin: kaoliang buğdayı, darı, soya
Yeni kolonilerde daha büyük topraklarda daha az ince tarım
İndus ovası: buğday, pamuk, sogho
Kuzeydoğu Çin ovası: kaoliang buğdayı, soya,
Başka ince tarım tipleri
Yiyecek maddeleri bahçeciliği
Sanayi tarımı (büyük topraklar veya kolkozlar)
Tibet vâdileri (tahıl, meyve)
Akdeniz tarımı
Geleneksel çok kültürlü tarım
Çok kültürlü mısır tarımı
Göçebeliği yavaş yavaş kaldıran çıplak tahıl
Yeni kolonileşme (sulama, küçük mülkiyet,
Tropikal tarım
Kıyı tarımı, avcılık, balıkçılık, hasat
Tropikal işletme
Sibirya'da rus kolonlarının sınırı
Büyük buğday ovaları
Buğday, hayvancılık
Hayvancılık, ikincil küçük tahıl tarlaları
Açılmakta olan tarlalar

ZONGULDAK

genel görünüş

Karabük yüksek fırınlarında sıvı ham demirin potaya alınışı

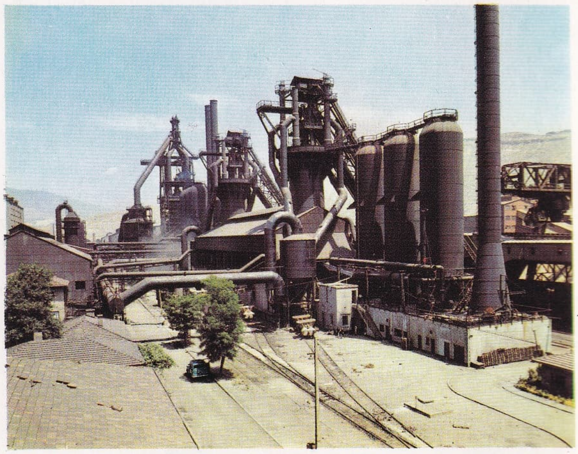
Karabük demir-çelik yüksek fırınları

Kurucaşile'den bir görünüş

Amasra'dan genel görünüş

Foto. H. Gürsel, Karabük Demir-Çelik Fabrikası Fotoğraf arşivi (MEYDAN)

— DEY. *(Birine) Zifos atmak,* sataşmak, laf atmak. Leke sürmek.

— Denizc. Gemi direklerinde sabit donanımların (patrisa, istiralya) kapele edildiği (bağlandığı) en yüksek yer. || Yelkenli gemilerde kontra kapelesiyle direk şapkası arasında kalan uç kısım. (Bu kısım eski gemilerde ayrı renkte [genellikle beyaz] boyanırdı. Yeni gemilerin direklerinde bu sınır yoktur.) [M]

ZİFT i. (ar. *zift*). Petr. Katran ve diğer organik maddelerin kısmî buharlaşmasından veya ayrımsal damıtılmasından kalan artık. Bk. ANSİKL.

— ÇEŞ. DEY. *Zift gibi,* çok acı: *Yemek zift gibi olmuş.* || *Zift* (veya *ziftin pekini) yesin,* öfkelenmiş bir kimseye, birinin bir şey yemekte olduğu haber verildiğinde veya ne yiyeceği sorulduğunda sövgü sözü olarak kullanılır.

— Denizc. Katran, reçine, bezir, neft v.b. karışımından meydana gelen ve ahşap teknelerin karinalarının uzun süre dayanmasını sağlamak için eritilerek ve sıcak olarak sürülen madde. || *Zift kayığı,* gemilerin karinalarına zift sürmek için, ziftin kaynatılıp eritildiği kazanları taşıyan kayık. || *Zift ocağı,* aynı maksatla bir tersanede tuğladan yapılmış yer.

— ANSİKL. *Zift,* siyah veya koyu kahverengi, ağdalı veya katı, eriyebilen ve bağlayıcı rolü oynayan bir maddedir. Normal bir kömür katranının ayrımsal damıtılmasından elde edildiği zaman, 15°C'taki yoğunluğu 1,25 ilâ 1,35 arasındadır. Özellikle antrasen, karbon, bitüm kapsayan katran, kömür tozlarını briket haline getirmekte, boya, vernik ve elektrot yapımında kullanılır. Ayrıca sızdırmazlık sağlayan sıvı malzeme yapımında da kullanılır. Zift kelimesini, çıkarıldığı maddenin adıyle birlikte kullanmak gerekir: *petrol zifti, taşkömür katranı zifti, pamuk yağı zifti* gibi.

Zift hastalığı, bu maddenin sürekli olarak ellenmesinden ileri gelir. Bazen kanserle sona eren bir deri hastalığıdır. Günümüzde bir meslek hastalığı olarak kabul edilmiştir. (LM)

ZİFTA, Mısır'da şehir, Aşağı Mısır'da (Garbiye ili), Nil'in doğu kolunun batı kıyısında; 29 700 nüf. Nil'in kolu üzerinde inşa edilen baraj, sulama için su seviyesinin 3,80 m yükseltilmesini sağlar. (L)

ZİFTLEMEK geçl. f. (*zift*'ten *zift-le-mek*). Zift sürmek, ziftle kaplamak: *Yolları ziftlediler.*

— Denizc. Kalafatlanan ağaç gemilerin karinasına eritilmiş zift sürmek. (M)

ZİFTLENMEK edilg. f. (*ziftlemek*'ten *zift-le-n-mek*). Zift sürülmek: *Yollar ziftlenmiş.* || Geçz. f. Bir işten uygunsuz bir şekilde kâr sağlamak. || Geçl. f. «Yemek» anlamında hakaret yollu söylenir. (M)

ZİGADİT i. (fr. *zygadite*). Miner. Albit çeşidi. (L)

ZİGANA dağları, Doğu Karadeniz bölümünde, Kuzey Anadolu dağları kıyı sıralarının Trabzon güneybatısında yer alan ve Çoruh vâdisine paralel uzanan bir kesimine verilen ad. Bu ad, Karadeniz kıyılarını Erzurum-Kars yaylası üzerinden İran'a bağlayan yolun Trabzon-Gümüşhane kesiminde yer alan ünlü *Zigana* geçidi*'nden (2 025 m) gelir. Zigana yolu, Trabzon-Maçka-Zigana çıkışında ve Zigana-Torul inişinde dik rampalı ve sert virajlıdır; hızlı trafiğe elverişli değildir. Kışın sık sık kar tipileri ve öteki mevsimlerde sislerle kaplanmasına rağmen yine de işlektir ve Trabzon-Zigana arasında, alçak kesimlerde yaprak döken ağaçların, daha yükseklerde çamların kapladığı yamaçlarının tabiî güzelliği ilgi çekicidir. Yolcular genellikle, geçite yakın Hamsiköy'de dinlenirler. Zigana dağları Trabzon'un güneyinde Çakır dağından (3 063 m) başlar; ormanlık dik yamaçlı fakat az engebeli ve çıplak sırtlar halinde kuzeybatıya doğru uzanır; Kolat dağlıyle devam ederek Karadeniz kıyısında Harşit suyu ağzının doğusundaki Karaburun üzerinde alçak tepeler halinde sona erer. (M)

Zigetvar seferi. Bk. SİGETVAR (SZİGETVAR) SEFERİ.

ZİGGURAT i. Eskiçağ Mezopotamyası'nda birçok kattan meydana gelen kule biçiminde tapınak.

— ANSİKL. *Ziggurat*'lar üstüne bilgilerimiz arkeolojik kazılara, Herodotos, Strabon, Sicilyalı Diodoros gibi eski yazarlara ve Nuh torunları tarafından Babil kulesinin yapılışını anlatan *Tekvin*'e (XI. 19) dayanır. Babil kulesinin Babil ziggguratı olduğu kabul edilmektedir. 1899-1917 Arasında yapılan alman kazılarında, Asurluların ve M.Ö. I. binde Perslerin arka arkaya yakıp yıkmaları yüzünden kulenin sadece yeri bulunabildi. Kule tanrı Marduk'un tapınağına bağlıydı. İsmi (*«Etemenanki* «yerin ve göğün temeli»), ölçüleri çivi yazısı metinleri sayesinde bilinir. Temeli, kenarları 90 metre olan bir kare şeklindeydi. Kulenin yüksekliği de 90 m idi. Üst üste oturtulmuş, yükseldikçe küçülen 7 taraçadan meydana geliyordu. Üst taraçada bir tapınak vardı. Kulenin biçimi üstüne birçok tahmin ileri sürülmüştür; fakat ancak Ur kazıları sayesinde zigguratın hiç değilse iç kısmı üstüne doğru bilgiler edinilmiştir. Woolley, III. Ur sülâlesi devrinin sonunda yapılmış (III. binin sonu) içi kerpiç, dışı pişmiş tuğladan büyük bir blok ortaya çıkardı. Cepheye dik bir merdiven ve iki yan merdiven, sahanlıksız olarak ikinci kata kadar çıkıyordu. Dicle ve Fırat havzasının her önemli şehrinde bir ziggurat vardı. En önemli kalıntılar Akarkuf (Dur Kurigalzu) ve Birs Nimrud'dadır (Borsippa). Kazılarda, Uruk, Nippur, Asur, Kursâbâd, Nimrud, Mari zigguratları da ortaya çıkarıldı. İran'da (M. Ö. XIII. yy.). Çoğa Zanbil'deki Elam ziggguratı en iyi korunmuş olanlardan biridir: bu beş katlı zigguratın Mezopotamya kulelerinden farklı bir amaçla yapıldığı sanılır. Katlı Mezopotamya kulesi, Mısır piramidi gibi bir mezar -anıtı ve Sicilyalı Diodoros'un sandığı gibi bir rasathane değil, insanlarla tanrı arasında bağ kurmağa yarayan yüksek bir yapıydı. (L)

ZİGLİARA (Thomas Marie), fransız ilâhiyatçısı (Korsika'da Bonifacio 1833 - Roma 1893). Roma'da Dominiken tarikatına girdi (1851), Minerva koleji rektörü ve iskolastik ilâhiyatın en ünlü temsilcilerinden biri oldu. Kardinallik (1879) ve Frascati piskoposluğu (1893) yaptıktan sonra özellikle Aziz Tommaso'nun eserlerinin basımı ile uğraştı (1880). *Summa Philosophica in Usum Scholarum* (Okullar İçin Felsefe Külliyatı) [1891] adlı eseri uzun süre bir seminer elkitabı olarak kullanıldı ve Tommaso'culuğun yayılmasına büyük katkıda bulundu. (L)

ZİGODAKTİL sıf. (fr. *zygodactyle*). Ağaçkakan, guguk ve papağan gibi dış parmağı da arkaya dönük olan, yani iki parmağı önde ikisi arkada bulunan kuşlara denir. (Eski sınıflandırmaların birçoğunda bu özelliği taşıyan kuşlara «tırmanıcılar» veya *zygodactyla* takımı denirdi.) [L]

ZİGOSPOR i. (fr. *zygospore*). Bot. İzogam veya heterogam iki gametin kaynaşmasından meydana gelen eşeyli üreme organı. (Zigosporlar özellikle mukorlarda bulunur.) [L]

ZİGOT i. (fr. *zygote*). Biyol. Erkek ve dişi gametin birleşmesiyle meydana gelen döllenmiş yumurta. Bk. YUMURTA.

— Asalakbil. Sporluların üreme çevriminde eşeyli üreme evresinde meydana gelen hücre. (Zigot iki gametin birleşmesinden doğar ve sporozoitleri meydana getirir; sıtmada bu evre sıtma sivrisineklerinin midesinde geçer.) [L]

ZİGOTEN sıf. (fr. *zygotène*). Biyol. *Zigoten evre,* meyoz bölünme sırasında, ilk indirgeme mitozunun ilkin evresinin (profaz) ikinci dönemi. (Bu dönemde eş kromozomlar, boydan boya yan yana gelerek eşleşir.) *Eşanl.* EŞLEŞME EVRESİ veya SİNAPSİS. (L)

ZİGUİNCHOR, Senegal'de şehir, Casamance bölgesinin idare merkezi, Aşağı Casamance'nin güney kıyısında; 29 000 nüf. Düzenlenmekte olan liman (yerfıstığı ticareti). — *Ziguinchor idare çevresi,* 312 2000 nüf. (L)

ZİH i. (fars. *zih*). *Esk.* Kiriş. || Yay kirişi. || Elbise v.b. kenarına çekilen ince şerit. || Sayfa kenarına çizlen çizgi. (M)

ZİHAF i. (ar. *ziḥāf*). Ed. Aruzda vezin gereği uzun okunması gereken bir sesli harfin kısa okunması. *Zt.* İMALE.

◆ **Zihafat** çoğl. i. Ed. *Esk.* Zihaflar. (M)

ZİHAM i. (ar. *ziḥām*). *Esk.* Kalabalık. || Darlık. (M)

ZİHAR i. (ar. *zihār*). *Esk.* Kasık kemiği veya belin aşağı kısmı.

— ANSİKL. Huk. *Esk. Zihar,* karısının cinsel organıyle, kendisinin nikâhlanması yasak olan bir yakınının cinsel organı arasında kocanın benzetme yapması ve bunu yeminle teyit etmesidir. (Cahiliye devrinin, İslâmlığın ortaya çıkışından sonra devam ettirdiği bu yemin, önceleri kesin talâk sebebi sayılıyordu. Mücadile suresi inince kocanın kefaretle yeminden dönmesi mümkün oldu. Bunun için kefaretin yeminden itibaren dört ay içinde yerine getirilmesi gerekirdi. Yoksa karı, kadıya başvurarak evliliğin butlanına karar verilmesini isteyebilirdi.) [M]

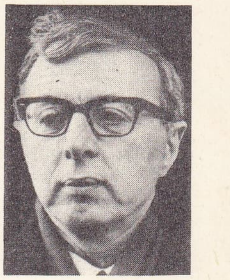

Joile ZIJLSTRA

ZİHAYAT sıf. (ar. *zî* ve *ḥayāt*'tan *zîḥayāt*). *Esk.* Canlı, yaşayan: *O türbe-i figan içinde bu kandil gibi biraz parlayacak, bir müddetçik zihayat kalacak bir şey vücuda getirebilim mi?* (Cenab Şahabeddin). [M]

ZİHİ ünl. Bk. ZEHİ.

ZİHİN veya **ZİHN** i. (ar. *zihn*). Düşünce hayatını sağlayan ilke: *Fakat Rabia'nın zihnini en çok saraylı kadınlar işgal ediyordu* (H. E. Adıvar). || Hafıza: *Ne kadar ses çıkarırlarsa, ders, o kadar zihinlerine yer eder, diye cevap verdi* (R. N. Güntekin). || Anlayış, kavrayış, akıl: *Kelimelerin mânâsı zihnine girmiyor* (H. R. Gürpınar). || *Zihin hesabı.* Bk. HESAP.

— ÇEŞ. DEY. *Zihin açıklığı,* düşünme gücü. || *Zihin yormak,* bir şey üstünde çok düşünmek: *Bu meseleye dair zihin yormağa başladı* (Vâ-Nû). || *Zihni açılmak,* anlayış ve kavrayışı artmak. || *Zihni bulanmak* (veya *karışmak*), düşünceleri arasında bağlantı kalmamak. || *(Bir şeye) Zihni saplanmak,* yanlış bir kanıyı sürekli düşünmek. || *(Bir şeye) Zihni takılmak,* çözümlenmesi gerekli bir şey üzerinde düşünmek. || *(Bir şeyle) Zihnini bozmak,* sürekli olarak aynı şeyi düşünmek. || *Zihnini çelmek,* aklını karıştırmak. Yanlış yola sürüklemek. || *Zihnini oynatmak,* aklını kaybetmek. || *(Bir şey birinin) Zihnini bulandırmak,* bir şeyde şüpheli bir taraf görmek. || *(Bir şey birinin) Zihnini kurcalamak,* o şey sık sık akla gelip insanı düşündürmek: *Fransız şairin sözü gene zihnimi kurcalıyor* (N. Ataç). || *(Kendi) Zihnini kurcalamak,* bir şeyi anlamağa ve kavramağa çalışmak. || *Zihnini oynatmak,* çıldırmak, delirmek.

zikzak

— Psikiyatr. *Zihin bulanıklığı,* hafızanın az çok önemli bir şekilde bozulması ile kendini gösteren psikiyatri belirtisi.

— ANSİKL. *Zihin bulanıklığı,* yeni ve eski olaylar hakkında hafızanın kaybolması, zaman ve mekân içinde yönelimin bozulması olaylarını kapsar. Aynı zamanda algıda bir güçlük, anlamda bir yavaşlık ve fikir çağrışmalarında bir zayıflama da söz konusudur. J. Delay'e göre burada bir tespit azlığı değil bir hatırlama eksikliği söz konusudur. İmge algılanmış, kaydedilmiş ama kişilikle bütünleşmemiştir.

Zihin bulanıklığı rüya görme ile beraber de olabilir. Tamamlayıcı uydurmalar ve yanlış bilgilerle birlikte ortaya çıkınca Korsakov belirtisini meydana getirir.

Nedene (özellikle beyin travmaları, ağır had enfeksiyonlar, ethyl ve karbon oksit zehirlenmeleri, sar'a) bağlı olarak hastalığın gelişmesi çok değişiktir. Zihin bulanıklığı çok tehlikeli olabilir, tamamen tedavi edilebildiği gibi delilik haline de dönüşebilir.

◆ **Zihnen** zf. *Esk.* Zihince, zihinden: *Zihnen acı bir nida-yı hüsran şeklinde bu kelimeyi tekrar ederken...* (H. Z. Uşaklıgil). [ML]

ZİHNÎ sıf. (ar. *zihn*'den *zihnî*). *Esk.* Zihinle ilgili. || İ. Erkek adı. (Bugün *Zihni* şeklinde.) || *Hesab-ı zihnî,* akıldan yapılan hesap.

— Huk. *Zihnî kayıt,* bir kimsenin gerçekte istemediği bir hukukî işlem için irade beyanında bulunması.

Foto. LAROUSSE

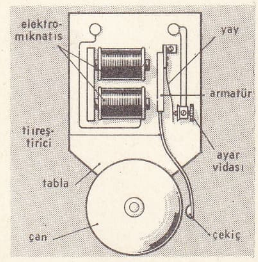

zil (elektr.)

— Psikol. *Zihnî duyular,* dış dünyaya ilişkin tasavvurların en büyük bölümünü sağlayan görme, dokunma ve işitme duyuları. (Bunlar, haz ve acıları meydana getiren koku ve tad alma gibi *duygusal* duyuların karşıtıdır.)

— ANSİKL. Huk. *Zihnî kayıt* halinde «evet» diyen bir kimse aslında «hayır» diye düşünür veya tersi olur. Meselâ, gerçekte satmak istemediği halde, elindeki değerli vazoyu satacakmış gibi irade beyanında bulunan bir kimse, bu durumdadır. Zihnî kayıtlar kural olarak, gerçek bir irade beyanının meydana getireceği sonucu doğurur; çünkü, güven ilişkisine göre, karşı taraf onun zihnî kayıtla irade beyanında bulunduğunu bilmez ve bilebilecek durumda değildir. İstisna olarak, bir kimse karşı tarafın yaptığı beyanın zihnî kayıt altında yapıldığını biliyorsa veya bilebilecek durumdaysa, o zaman yapılmış olan irade açıklaması hiç bir hukukî sonuç doğurmaz; çünkü, bu durumda karşı taraf, beyanın gerçek iradeye uymadığını bilir.

◆ **Zihniyat** çoğl. i. *Esk.* Zihinle ilgili şeyler.

◆ **Zihniye** sıf. *Esk.* Zihnî'nin dişili. || İ. Kadın adı. (ML)

ZİHNÎ EFENDİ (Mehmed) **Hacı,** türk din bilgini (öl. 1913). İstanbul'da doğdu. Medresede okudu; özel öğrenim gördü. Galatasaray lisesi ve Mülkiye mektebinde hocalık yaptı. Maarif meclisi üyeliğinde bulundu. Arap dili ve edebiyatıyle din meselelerine ait çeşitli eserleri vardır. Eserleri: *Meşahir-ü'n-Nisa* (Ünlü Kadınlar); *Kitabü't-Teracim* (Biyografiler Kitabı). [M]

Zihnipaşa camii, İstanbul'da Erenköy'de cami. Abdülhamid II devri ticaret ve nafia nazırı Mustafa Zihni Paşa tarafından yaptırıldı (1902). Kare planlı ve tek kubbeli olan caminin son cemaat yeri üç kubbeyle örtülüdür. Minaresi taştandır. Şadırvanı 1905'te yapılmıştır. (M)

ZİHNİYE i. (ar. *zihnî*'den *zihniyye*). Fels. *Esk.* Akılcılık. (M)

ZİHNİYET i. (ar. *zihn*'den *zihniyyet*). Bir toplumdaki veya gruptaki fertlerin alışkanlıklarıyle inançlarının tümü; zihin durumu, düşünce, kafa: *Fakat onların ne mahiyette insanlar olduğunu izah etmiştim. Bu defa, en yakın arkadaşlarımın, aynı zihniyeti izhar etmeleri beni düşündürdü* (Atatürk). [M]

ZİJLSTRA (Jelle), hollandalı siyaset adamı (Oosterbierum, Friesland 1918). Amsterdam özel üniversitesinde iktisadî bilimler profesörlüğü yaptı, devrim aleyhtarı partiye girdi. İktisat (1952-1959) ve maliye bakanı (1959-1963) oldu. Cals kabinesinin istifasından (ekim 1966) sonraki buhran sırasında, Louis Beel'in başarı sağlayamaması üzerine, hükûmeti kurma görevini aldı (21 kasım). Sekiz katolik ve altı devrim aleyhtarı bakandan kurulan Zijlstra kabinesi geçici oldu; çünkü 25 kasımda yayımlanan bir krallık fermanı 25 şubat 1967'de Millet meclisinin kapanacağını bildirdi. Vaktinden önce (15 şubat) yapılan seçimlerden sonra kabine istifa etti. Jelle Zijlstra 1 mayısta Hollanda bankası yöneticiliğine getirildi. (L)

ZİKIYMET sıf. (ar. *zî-kıymet*). *Esk.* Değerli. (M)

ZİKİR veya **ZİKR** i. (ar. *zikr*). Anma, le zikretme. || *Zikr-i cemil,* iyiliğinden bahsetme. || Adını art arda anarak Allah'a yapılan bir çeşit ibadet: *Tokadî Dergâhında bütün âşıklar bir gönül, bir göz olmuşlar, zikrin ve tevhidin ilâhî ahengi içinde varlıklarından geçmişlerdi* (N. Araz).

— DEY. *Zikri fikri bir olmak,* düşüncelerle davranışlar arasında tutarlılık olmak.

— *Esk. Zikr-i alenî,* dervişlerin toplu halde yaptıkları zikir. || *Zikr-i cehrî,* yüksek sesle zikretme. || *Zikr-i cemil,* iyiliğinden bahsetme, övme. Okulda üstün başarı sağlayamayan, fakat bu başarıya yaklaşan öğrencilere verilen yazılı kâğıt. || *Zikr-i hafî,* gizlice yapılan zikir. || *Zikr-i kalbî,* kalpten yapılan zikir. || *Halka-i zikr,* bir tekkede dervişlerin halka halinde toplanıp zikretmeleri.

— ANSİKL. Tasav. Tanrı adının toplu veya tek olarak anılması belirli kurallara bağlıdır. Her tarikatın ayrı bir *zikir* anlayışı, ayrı bir zikir düzeni vardır. Tekkelerde ibadet zamanları dışında Tanrı adları veya nitelikleri anılarak özel törenler düzenlenir. Bazıları kısa, bazıları saatlerce süren bu törenlere zikir adı verilir. Zikrin amacı insan gönlünü Tanrı ile doldurmak; Tanrı dışında kalan bütün varlıklardan, onlara duyulan eğilimlerden arıtmaktır. Zikir, bazen bir hücreye kapanılarak tek başına, bazen bir pirin, bir şeyhin veya herhangi bir yetkilinin yönetimi altında toplu olarak yapılır. Her iki türlü zikirde de amaç, Tanrı adını anmak, dünyadan, dünya varlıklarından yüz çevirerek Tanrı'ya yönelmektir. Zikir biri sesli (cehrî); biri sessiz, gizli (hafî) olmak üzere iki türlüdür. Cehrî zikir daha çok tekkelerde, toplu olarak yapılır. Hafî zikir de toplu olarak yapıldığı gibi bir köşeye çekilerek yalnız da yapılır. Sessiz zikir, ister toplu, ister tek başına olsun, bir içe kapanış. Tanrı adını gönülden anıştır. İslâm tarikatlarının çoğunda zikir, temel ilkelerden biri sayılır. Bazı tarikatlarda zikir, ibadetten önemlidir. Koyu sünnî tarikatlarda zikir, ibadetten sonra gelir ve şeriat kurallarına uymalıdır. Zikrin mevlevîlerde olduğu gibi sazlı sözlü yapılanı da vardır. Alevî tarikatlarda da zikir, genellikle sazlı sözlüdür. Şiîlerde, on muharrem günü Kerbelâ olayını anma amacıyle yapılan törenlerde, Rifâîlerde insanın kendine birtakım işkenceler etmesiyle gerçekleştirilen zikirler de vardır. (M)

ZİKRA i. (ar. *zikr*'den *zikrâ*). *Esk.* Anma. || İbret alınacak şey. || Öğüt. (M)

ZİKRETMEK bls. geçl. f. (ar. *zikr* ve türk. *etmek*'ten). Adını söylemek, sözünü etmek, anmak: *Bu fırka ile Anadolu'ya geldiğimizin daha ilk günlerinde temas ve iştigalde bulunulduğunu o günlere ait beyanatım sırasında zikretmiştim* (Atatürk). || Tanrı'nın adlarını art arda söylemek: *Kadirî şeyhleri zikretmeğe başladılar* (A. H. Tanpınar).

ZİKREVEYH bin MİHREVEYH, karmatî reisi (öl. 907). 899'da karmatî hareketine karıştı. Halife Mutezid'in tutumu karşısında gizlenmek zorunda kaldı. Halifenin ölümünden sonra Karmatîler, Suriye'de büyük başarılar kazandılar. Zikreveyh'in yetiştirdiği adamlar 903'ten itibaren bedevîleri ayaklandırdılar. Üstlerine gönderilen orduyu bozguna uğratarak kumandanını öldürdüler. Bundan sonra Zikreveyh harekete geçti. 906'da Kûfe üstüne yürüdü ve şehri ele geçirdi. Vasıf bin Suvartekin kumandasındaki abbasî ordusuyle Kadisîye'de yaptığı savaş sırasında yaralanarak kısa bir süre sonra öldü. (M)

ZİKZAK i. (alm. *Zickzack* > fr. *zigzag*). Birbirine zıt yönde açılar meydana getirerek uzayan (kırık çizgi): *Örtünün etrafına zikzak yapmış. Zikzak dikiş.*

— DEY. *Zikzak yapmak,* sağa sola doğru sık sık yön değiştirmek.

— Denizc. *Zikzak seyri,* savaş sırasında uçak veya denizaltı saldırısına uğrayan bir geminin kendini korumak için zikzaklar çizerek yaptığı seyir.

— Elektr. *Çok fazlı devrelerin zikzak bağlanışı,* her parçası ayrı fazlı sargılardan meydana gelen çok fazlı sargıların yıldız bağlama şekli.

— Mim. Hiç kesintisiz devam eden geniş ve dar açılardan meydana gelen süsleme. (Bu motif, Normandiya roman sanatının karakteristik elemanıdır.) [LM]

ZİKZAKLI sıf. (*zikzak*'tan *zikzak-lı*). Zikzak biçiminde olan. (M)

ZİL i. Bir çan ile, bu çana vuran bir tokmaktan meydana gelen ve çağırmak, işaret vermek, uyarmak için kullanılan sesli araç: *Kapı biraz geç açıldı. Son zamanlarda Güllü zil çalışlarıma eskisi gibi koşmuyordu* (Kemal Tahir). *Kapı zili. Saat zili.*

— ÇEŞ. DEY. *Zil gibi,* çok sarhoş. || *(Nerede ise) Zil takıp oynayacak,* bir şeyden aşırı sevinç duyan kimsenin durumunu anlatmak için söylenir. || *Zil zurna.* Bk. ZİL-ZURNA. || *Karnı zil çalmak.* Bk. KARIN. || *Etekleri zil çalmak.* Bk. ETEK.

— Elektr. *Elektrik zili,* bir elektromıknatısla çalışan çekicin bir rezonans çanına vurarak ses çıkardığı zil.

— Mus. Türk musikisinde bir usul vurma âleti. Bk. ANSİKL.

— Müz. Vurmalı çalgı. (Yunanlılarda ve Ortaçağdaki gibi iki tunç kabuktan meydana gelen ziller birbirine vurularak çalınırdı. Bugün gene tunçtan iki levha halinde yapılmakta olan zillerin ortasında bileğe geçirilen birer kayış bulunur ve titreşim elde etmek için ziller birbirine vurulur.) || Birleşik ses-değişimli takımboruları, org klavyesinde (ince seslere doğru) gümrah veya furnitür takım borularının tamamlayıcısı.

— ANSİKL. Mus. *Zil,* genellikle pirinçten yapılır. Baş ve orta parmaklara takılan çift yuvarlak şeklindedir; yuvarlağın ortası çukurcadır. Karşılıklı vurularak ses elde edilir. Eskiden raks musikisinde kullanılırdı. Bugün kullanılış sahası çok daralmıştır. (ML)

ZİLAHY (Lajos), macar yayımcı ve romancısı (Nagyszalonta 1891). Hukuk doktorası yaptı. İlk şiirleri (1915) başarı kazanınca, edebiyatı seçti. *Halalos Tavasz* (Öldürücü İlkbahar) [1922], *Ket Fogoly* (İki Mahkûm) [1962], *A Lelek Kiralszik* (Ruh Sönüyor) [1932], *A Földönfuto Varos* (Yürüyen Şehir) [1939] adlı romanlardan sonra tiyatroya yöneldi. İlk piyesi *Güneş Parlıyor* (1924) ile büyük ün kazandı. Öbür başarılı oyunları arasında *A Szüz es a Gödölye* (Bâkire ve Oğlak) [1937], *Ahşap Çan Kulesi* (1943) sayılabilir. 1948'den beri A.B.D.'de yaşamaktadır. (L)

ZİLÂL çoğl. i. (ar. *zelîl*'den *zilâl*). *Esk.* Alçak ve hakir olanlar. (M)

ZİLAN deresi, Muratbaşı dağının güney yamaçlarından doğan ve güneye doğru akarak Erciş batısında Van gölüne dökülen akarsu; 50 km. (M)

ZİLE, Karadeniz bölgesinde (Orta Karadeniz bölümünün iç kesimi, Tokat ili) ilçe merkezi şehir; 27 565 nüf. (1965). Tokat'ın batısında, Zile ovasında; yüksl. 710 m. Şehir, tarihî kalesinin etrafında bir halka şeklinde yayılır. İl merkezine Turhal'dan geçen 70 km'lik bir asfalt yolla bağlanır. Ayrıca daha kısa olan (62 km) bir yol da Pazar üzerinden Tokat'a ulaşır. Samsun-Sıvas demiryolu üzerindeki istasyonu şehre 5 km uzaklıktadır. Küçük el sanatları, pekmezcilik. — *Zile ilçesi,* 1 511 km²; 84 844 nüf. (1968). Merkez, Boztepe ve İğdir bucakları; 116 köy. Tahıl tarımı, meyvecilik. (M)

Zile ayaklanması, Kurtuluş savaşı sırasında Zile ve çevresinde patlak veren ayaklanma (mayıs-haziran 1920). Mayıs ayı sonlarında Yıldızeli ve Sulusaray olaylarından cesaret alan avukat Ali, görevinden alınmış eski bucak müdürü Naci, eski mal müdürünün oğlu İhsan, otuz kadar atlı ile Zile çevresinde isyan çıkardılar. Olay duyulunca Çorum müfrezesi, süvari binbabaşısı Hilmi kumandasında 3 haziranda Zile'ye gönderildi. 3. Kolordu kumandanı albay Selâhaddin'in ve Tokat mutasarrıfının teklifleri üzerine 2 haziran 1920'de âsilerin affı için bir karar çıktı. Bunu duyan bazı çerkez ilerigelenleri ayaklanmayı bıraktılar; ancak bazı elebaşıları faaliyetlerini sürdürdüler. Bunlardan postacı Nâzım ve arkadaşları 6 haziran 1920'de bir kısım kasaba halkının da ayaklanmaya katılmasıyle Zile'yi kuşattılar; 7 haziran 1920'de ilçeye girdiler. Bu sırada binbaşı Hilmi müfrezesi, kısa bir sokak çarpışmasından sonra Zile kalesine çekilmeye ve burada savunmaya karar verdi. 5. Piyade tümeni, Zile'nin 15 km doğusundaki Bağlarpınarı köyüne geldi. Tümen kumandanı yarbay Cemil Cahit (Toydemir) gerekli güvenlik tertibatını alarak geceyi orada geçirdi. Ertesi gün kuvvetlerini harekete geçirdi. Âsiler taarruz karşısında geri çekilmek zorunda kaldılar. Ertesi gün Zile'ye taarruza karar verildiği zaman Zile kalesindeki Hilmi Bey müfrezesinin bir gün önce âsilere teslim oldukları haberi alındı. Kazanın müftüsü ve zile halkının büyük çoğunluğu ve çevredeki köyler âsilere katılmıştı. Bu durum üzerine yarbay Cemil Cahit elinde bulunan yetersiz kuvvetlerle Zile'ye taarruzu uygun bulmadı. Bu sırada, Zile'yi işgal eden âsiler, Müdafaai Hukuk cemiyeti mensuplarının evlerini yağma ettiler ve kaza müftüsünü kay-

makam yaptılar. Yıldızeli'nde bulunan yarbay Ziya kumandasındaki birlikler 5. Tümen kumandanının emrine verildi. 10 Haziranda tümen kumandanının halka teslim olmak için verdiği süre bitti. 11 Haziran günü de kasabaya girilmeden beklendi. 12 Haziranda birlikler Zile'ye girdiler. İsyanın elebaşlarından Uvan Ali, Şeyh Abdüsselâm ve Ayancıoğullarından Mehmed öldürüldü. 1 Temmuzda kurulan askerî mahkeme kararıyle kışkırtıcılardan 22 kişi idam edildi. (M)

ZİLHİCCE i. (ar. *ẕi-l-ḥicce*). *Esk.* Kamer takviminde on ikinci ay, kurban ayı. (M)

ZİLİNA, Çekoslovakya'da (Orta Slovakya bölgesi) şehir, Vah vâdisinde; 38 750 nüf. Surla çevrili norman üslûbunda kilise. Zilina önemli bir sanayi şehridir; başlıca faaliyeti dokumacılık ve tahta işlemeciliğine dayanır: ipekli kumaşları, mobilya fabrikası, selüloz; kâğıt fabrikaları, sunî dokuma fabrikaları. Şehrin kısa süre önceki gelişmesinde elektrikten büyük ölçüde yararlanılmıştır. — Yakınında Butadin şatosu (bölgesel müze). [L]

ZİLKADE i. (ar. *ẕi-l-ḳaʿde*). *Esk.* Kamer takviminde on birinci ay. (M)

ZİLLERTAL, Tirol'de (Avusturya) vâdi, İnn'in bir kolu tarafından aşılır; adını en yüksek noktası Olperer (3 510 m) olan çevre dağlarına (*Zillertal alpleri*) vermiştir. Kış sporları ve dağcılık merkezi (Mayrhofen, Zell am Ziller). [L]

ZİLLET i. (ar. *ẕillet*). Hor görülme, alçalma: *Bu mukabele etmeyişi zillet zannedecekler* (Sabahattin Ali). [M]

ZİLLİ sıf. (*zil*'den *zil-li*). Zili olan, üstünde zil bulunan: *Nihayet, günün yorgunluğundan ve zilli deflerle testi biçiminde dümbeleklerin verdiği sersemlikten, yine erkenden dadımın dizinde uyuyakaldım* (R. N. Güntekin). || *Argo.* Çevresini rahatsız eden edepsiz, kavgacı (kadın).

— DEY. *Zilli maşa,* edepsiz, şirret, yaygaracı. (M)

ZİLLİG (Winfrried), alman bestecisi ve orkestra yöneticisi (Würzburg 1905 - Hamburg 1963). Viyana ve Berlin'de okudu, özellikle Schönberg'den ders gördü ve onun izleyicilerinden biri oldu. Düsseldorf, Oldenburg, Essen ve Poznan tiyatrolarında orkestra şefliği yaptı, Frankfurt daha sonra Hamburg radyosunun yöneticiliğine getirildi. Daha çok operalar besteledi: *Rosse* (1933), *Die Windsbraut* (Rüzgârın Nişanlısı) [1941], *Troilus ve Cressida* (1951), *Die Verlobung von Sankt Domingo* (Santa Domingo'da Nişanlanma) [1957]. (L)

ZİLLİMAŞA blş. i. Mus. Maşa biçiminde iki ana yoldan meydana gelmiş bir türk halk çalgısı. (Her iki kolun üç tarafları iki çatalla ayrılmış ve bu çatalların uçları birbirine ayrı bir çubukla bağlanmıştır. Düğünlerde çalınan tartımlı bir kadın çalgısıdır.) [M]

ZİLSİZ sıf. (*zil*'den *zil-siz*). Zili olmayan, üzerinde zil bulunmayan.

— DEY. *Zilsiz oynamak,* çok sevindiğini hareketleriyle belli etmek. (M)

ZİLVE i. Bk. ZELVE.

ZİLYET veya **ZİLYED** i. (ar. *ẕi-l-yed*). *Esk.* Bir malı kullanan, elinde tutan kimse. Bk. ZİLYETLİK. (M)

ZİLYETLİK i. (*zilyet*'ten *zilyet-lik*). Huk. Birşey üzerindeki fiilî hâkimiyet. (Bk. ANSİKL.) || *Zilyetliğe tecavüz.* Bk. ANSİKL. || *Zilyetliğin gaspı.* Bk. ANSİKL. || *Zilyetlikte iade.* Bk. ANSİKL. || *Aslî zilyetlik,* bir şey üzerinde malik gibi fiilî hâkimiyete sahip olmak. (Bk. ANSİKL.) || *Doğrudan doğruya zilyetlik,* eşya üzerindeki fiilî hâkimiyetin başkasının aracılığı olmaksızın kullanılması. (Bk. ANSİKL.) || *Dolayısıyle zilyetlik,* bir şey üzerindeki fiilî hâkimiyetin başka bir kimsenin aracılığıyle kullanılması. (Bk. ANSİKL.) || *Ferî zilyetlik,* bir şey üzerinde şahsî veya sınırlı bir aynî hakka dayanarak zilyet olma. (Bk. ANSİKL.) || *İştirak halinde zilyetlik,* birden fazla kimsenin bir mal üzerinde ancak birlikte hareket ederek kullanabildikleri zilyetlik. (Bk. ANSİKL.) || *İyi niyetli zilyetlik,* haksız olduğu bilinmeyen veya bilinmesi gerekmeyen zilyetlik. (Bk. ANSİKL.) || *Kötü niyetli zilyetlik,* haksız olduğu bilinen ve bilinmesi gereken zilyetlik. (Bk. ANSİKL.) || *Malik sıfatıyle zilyetlik,* eşya üzerinde başkasının üstün zilyetliğini tanımadan fiilî hâkimiyete sahip olma. (Bk. *Kazandırıcı* ZAMANAŞIMI.) || *Müşterek zilyetlik,* bir şey üzerinde birden fazla kimsenin, her birinin tek başına hareket edebilecekleri şekilde kurulan zilyetlik. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Zilyetlik,* bir şey üzerinde fiilî hâkimiyetin kurulmasıdır. Mülkiyetten farklı olarak, zilyetlikten söz edebilmek için, zilyetliğin muhakkak geçerli bir sebebe dayanması gerekmez. Bu yüzden, başkasının malını çalmış olan kimse de mal üzerinde, fiilî tasarrufunu kullanabildiği sürece, zilyettir ve zilyet olarak hukuk tarafından korunur. Onun gerçek hak sahibine geri vermeğe zorlanması ancak yargı yoluyle mümkün olabilir. Bu sebeple, belirli istisnalar dışında gerçek hak sahibinin kendisinden malı zorla geri almasına *hırsız* karşı koyabilir ve bu karşı koymasından dolayı da hukuka aykırı bir harekette bulunmuş olmaz. Çünkü, zilyetliğin korunması, belirli bir yerde, toplum içindeki barışın korunması amacına dayanır. Bir şey üzerinde zilyetlik, fiilî hâkimiyet ele geçirilince başlar ve bu fiilî hâkimiyet kaybedilinceye kadar devam eder. Zilyetliğin elde edilmesinde, irade, yani zilyet olma niyeti rol oynar; devam edebilmesi için, bu iradenin devam etmesi gerekmez. Bir kimse yıllarca önce elde ettiği ve sonra varlığını unuttuğu bir şey üzerinde yine zilyet olmakta devam eder; onun üzerindeki fiilî hâkimiyetini kullanamayacak duruma gelinceye kadar bu durum sürer. Buna karşılık zilyetliğin sona ermesi için, iradeye gerek yoktur. Bir kimse kendi rızasıyle zilyetliği sona erdirebileceği gibi, kendi iradesi dışında da, meselâ çalma sonucu da zilyetliği kaybedebilir. Zilyetlik, kural olarak sadece menkullerde söz konusu olur. Gayrımenkuller yönünden kural olarak zilyetliğin görevini, tapu sicili görür. Ancak, zilyetliğin fiilî korunması yönünden, gayrımenkullere de zilyetliğin korunmasına ilişkin hükümler uygulanabilir. Zilyetlik, menkullerde hak karinesi rolünü oynar. Zilyet hangi hakka dayanarak zilyet olduğunu ileri sürüyorsa, o hakkın varlığı karine olarak kabul edilir. Bu durumda zilyetliğin ileri sürülen hakka temel olmadığını, karşı taraf, yani bunun tersini ileri süren kimse ispat etmek zorundadır. Eşya üzerinde zilyetlik fiilî hâkimiyetin kurulmasıyle ortaya çıkar. Buna karşılık, haklar üzerinde zilyetlik, o hakkın kullanılması şeklinde görülür. Zilyetliğin kazanılması aslen veya devren olur. Aslen kazanma halinde, zilyetliği devreden bir irade gerekli değildir. Meselâ, ormandan toplanan mantarlar üzerinde zilyetlik aslen iktisap yoluyle elde edilir. Temyiz kudreti olmayan bir kimseden elde edilen zilyetlik de, gayri mümeyyizde irade bulunmadığı için aslen kazanılmıştır. Devren kazanma yollarında, bir kimse, zilyetliği devredenin iradesine dayanarak zilyetliği kazanır. Bu tür kazanma, değişik yollarla olur: 1. malın teslimi yoluyle zilyetliğin kazanılması. Burada, zilyetlik malın fiilen teslim edilmesiyle kurulur; **2.** araçların teslimiyle zilyetliğin kurulması. Burada, üzerinde zilyetlik kurulacak şey fiilen teslim edilemez, fakat, onun üzerinde fiilî hâkimiyetin kurulmasını sağlayacak araçlar teslim edilir. Meselâ, bir depoda bulunan pamukların satılması halinde, deponun anahtarının teslim edilmesiyle, zilyetlik, araçların devri yoluyle kurulmuş olur; **3.** zilyetliğin, temsilci aracılığıyle kazanılması. Mal veya onun üzerinde fiilî hâkimiyetin kurulmasını sağlayacak araçlar doğrudan doğruya zilyetliğin devir edilmesi istenen kimse yerine onun temsilcisine teslim edilmesi halinde, zilyetlik, temsilci aracılığıyle kazanılmış olur; **4.** hükmen teslim. Bu durumda, zilyetliği devir eden kimse, özel bir sebebe dayanarak zilyetliğini sürdürür. Meselâ otomobilini satan ve mülkiyetini devreden bir kimse, aynı zamanda satmış olduğu otomobili kiralayacak olursa, zilyetlik, alıcıya fiilî teslim olmadan geçmiş olur; **5.** kısa elden teslim. Bu durumda zilyet olan bir kimsenin zilyetliğinin niteliği değiştirilir. Meselâ bir otomobili kiralamış olan bir kimseye sonradan otomobil satılacak olursa, kiracının zilyetliğinin türü değişir ve bu yollar ona yeni bir zilyetlik, ayrıca yeniden teslime gerek kalmadan geçmiş olur; **6.** zilyetliğin havalesi. Bir kimse, başkasında bulunan bir malını, üçüncü bir kişiye satacak olursa, zilyetliği, zilyetliğin havalesi yoluyle devretmiş olur. Bu durumda da zilyetliğin devredilmiş olması için, şeyin fiilen teslim edilmesi gerekli değildir. Zilyetliğin bu yolla devir edilebilmesi için malı elinde bulunduran kimseye haber verilmesi de gerekmez. Ancak malı elinde bulunduran kimse, hangi sebeplerle, devredene geri vermekten kaçınabilecekse, aynı sebeplerle devir alana da vermekten kaçınabilir; **7.** eşyayı temsil eden senetlerin devri yoluyle zilyetliğin devredilmesi. Burada, zilyetlik onu temsil eden senetlerin devriyle geçer. Meselâ, bir umumî mağazada bulunan bir mal üzerindeki zilyetlik makbuz senedi veya varantla devir yapılabilir.

Bir şey üzerindeki zilyetlik, zilyetlik iradesinin sona ermesiyle veya fiilî hâkimiyete son vermekle biter. Zilyedin, zilyetliği altında bulunan bir malı başkasına devredince, zilyetlik iradesi ve dolayısıyle de zilyetliği sona erer. Malın çalınması veya ferî zilyedin aslî zilyedin zilyetliğini inkâr etmesi durumlarında mal üzerindeki fiilî hâkimiyet sona erer. Bunun sonucu, zilyetliğin de sona ermesidir. Aynı şey üzerinde zilyetlik, ancak fiilî hâkimiyetin yeniden elde edilmesiyle kurulur. Fiilî hâkimiyetin sona ermesiyle zilyetliğin ortadan kalkması, zilyedin iradesiyle veya iradesi dışında olabilir.

Dominikus ZIMMERMANN
Steinhausen kilisesi

Zilyetliğin korunması şu yollarla olur: **1.** idarî yol. Zilyetliğin idarî yolla korunması sadece gayrımenkullerde söz konusu olur. Bu durumu, Gayrımenkule Tecavüzün Define Dair kanun düzenler. Gayrımenkulüne tecavüz edilen kimse, tecavüzün olmasından itibaren 60 gün içinde vali veya kaymakama başvurarak tecavüzün önlenmesini ister. Bunun üzerine görevlendirilen kişiler 15 gün içinde durumu inceleyerek, başvurma haklıysa, tecavüz eden kişiyi oradan çıkartırlar; tecavüz edenin üstün bir hakkı bulunduğu iddiası bu durumda dinlenmez. Haklı olduğunu iddia eden kimsenin mahkemeye baş vurma hakkı saklıdır; **2.** fiilî yolla zilyetliğin korunması. Bu yol, zilyetliğin gasp ve tecavüzü halinde uygulanır. Zilyetliğin fiilen korunması yolundan yararlanabilmek için, failin suçüstü veya fiili işledikten sonra kaçarken yakalanması gerekir. Bu durumlarda zilyetliği gasp veya tecavüz edilen kimse, şeyi zorla geri alır veya tecavüz edeni kovar. Ancak zilyet, zilyetliğini korurken, durumun haklı gösterdiği zordan fazlasını kullanamaz; **3.** zilyetlik davaları. Gasp veya tecavüz, suçüstü durumdayken engellenememişse, zilyet ancak dava açarak, şeyi geri alabilir. Bu davaların, gasp veya tecavüzün öğrenilmesinden sonra hemen ve her durumda, fiilin işlenmesinden itibaren bir yıl içinde açılması gereklidir; **4.** menkul davası. Bk. MENKUL.

● *Zilyetliğe tecavüz.* bir kimsenin şey üzerindeki fiilî hâkimiyetini kullanmasını zorlaştırmaktır; bir kimsenin bahçesine çöp atılması durumu gibi.

● *Zilyetliğin gaspı,* bir kimsenin zilyet olduğu bir şeyi kullanmasını engelleme halinde söz konusudur; bir kimsenin bisikletinin çalınması halinde olduğu gibi.

● *Zilyetlikte iade,* bir şey üzerinde haksız zilyet olan kimsenin zilyetliği gerçek hak sahibine geri vermesi zorunluluğu vardır. Bu geri verme borcunun kapsamının ne olacagı, geri verme borcu altında olan zilyedin iyi veya kötü niyetli olmasına göre farklıdır. Zilyet iyi niyetliyse, mal geri verme anında ne durumda bulunuyorsa, o şekliyle geri verir. İyi niyetli zilyet, geri verilmesi gereken şeydeki zarar ve yok olmalardan sorumlu değildir. İyi niyetli zilyet, malı sahip olduğunu sandığı hakka uygun olarak kullanmasından dolayı herhangi bir tazminat ödemek zorunda değildir. İyi niyetli geri verme borcu altında olan zilyet, mala yapılmış olduğu faydalı ve zorunlu masrafları isteyebilir. Bu masraflar kendisine ödeninceye kadar malı geri vermekten kaçınır; lüks masrafları kural olarak isteyemez. Ancak yapılmış olan masraf asıl şeye zarar vermeden ondan ayrılabiliyorsa, geri veren kimse bunu alabilir. Ancak zilyet, bunun mas-

Foto. LAROUSSE

rafını tazmin etmek isterse, o zaman, geri veren kişi bunu alamaz.

Kötü niyetli zilyedin geri verme borcu, iyi niyetli zilyedinkinden oldukça farklıdır. Kötü niyetli zilyet, malı geri vermek borcu altında olduğu gibi, haksız olarak alakoymasından meydana gelen bütün zararları da tazmin etmek zorundadır. Ayrıca, elde ettiği ya da elde etmeyi ihmal ettiği semereleri de tazmin eder. (Bk. ECRİMİSİL.) Masraflar yönünden kötü niyetli zilyet, ancak zorunlu masrafları isteyebilir.

● *Aslî zilyetlik*, çift zilyetlik halinde söz konusu olur. Bir mal üzerinde, bir kimsenin başkası lehine bir sınırlı aynî hak veya şahsî bir hak kurulması halinde, bu hakkı kuran kimseye *aslî zilyet* denilir. Aslî zilyedin muhakkak malik olması gerekmez. Onun malik gibi hareket etmesi yeterlidir. Meselâ, kendisine kiraya verilmiş olan bir şeyi başkasına kiralayan kimse, ikinci kiracı yönünden aslî zilyettir. Çünkü ona karşı malik gibi hareket etmekte, bir şahsî hak tanımaktadır.

● *Doğrudan doğruya zilyetlik*. Doğrudan doğruya zilyet mal üzerindeki fiilî hâkimiyetini başkasının aracılığına gerek kalmadan kullanmaktır. Meselâ, malik malı kendi kullandığı sürece doğrudan doğruya zilyettir. Çünkü, onun fiilî hâkimiyeti başkasının aracılığına gerek kalmadan kurulmakta ve kullanılmaktadır. Bunun gibi, bir kiracının veya şey üzerindeki intifa hakkı sahibinin zilyetliği de doğrudan doğruyadır. Çünkü bunların da fiilî hâkimiyeti, başka bir kimsenin aracılığına gerek olmadan kurulmaktadır.

● *Dolayısıyle zilyetlik*. Doğrudan doğruya zilyetliğin aksine olarak dolayısıyle zilyetlikte, bir kimse bir şey üzerindeki fiilî hâkimiyetini ancak başkasının aracılığıyle sürdürebilmektedir. Meselâ, bir şeyin kiraya verilmesi halinde, kiraya veren dolayısıyle zilyettir. Çünkü o, fiilî hâkimiyetini ancak kiracı aracılığıyle sürdürebilmektedir.

● *Ferî zilyetlik*. Başkasına ait bir mal üzerinde sınırlı aynî veya şahsî bir hakka dayanarak fiilî hâkimiyete sahip olan kimseye ferî zilyet denilir. Ferî zilyetlik de çifte zilyetlik halinde söz konusu olur. Meselâ, bir malın kiraya verilmesi halinde, kiraya veren aslî zilyet, buna karşılık kiracısya ferî zilyettir. Çünkü onun mal üzerindeki hâkimiyeti, aralarındaki kira sözleşmesinden doğan bir şahsî hakka dayanmaktadır.

● *İştirak halinde zilyetlik*, bir şey üzerinde birden fazla kimsenin zilyet olması ve bu zilyetliği ancak hepsinin birarada kullanabilmesi halinde söz konusudur; iki kilidi olan bir kasaya, iki kişinin zilyet olması halinde her kilidin anahtarının birinde, bulunması gibi. Burada zilyetlerin ikisi biraraya gelmedikçe kasanın açılma imkânı yoktur.

● *İyiniyetli zilyetlik*, üzerinde zilyetliğini kurduğu şeyi geri vermesi gerektiğini bilmeyen veya bilebilecek durumda olmayan kimse iyi niyetli zilyettir. Meselâ, başkasına ait olan bir malı satın aldığını bilmeyen ve bilebilecek durumda olmayan bir kimse, iyi niyetli zilyet sayılır.

● *Kötü niyetli zilyetlik*, üzerinde zilyetliğin kurduğu bir şeyi gerçek hak sahibine geri vermesi gerektiğini bilen veya bilmesi gereken zilyet kötü niyetli zilyettir. Meselâ bir kimseden ona ait olmadığını bilerek bir şeyi satın alan bir kimsenin zilyetliği kötü niyetle kurulmuştur.

● *Müşterek zilyetlik*, bir şey üzerinde birden fazla kişi zilyet olmakla birlikte, her birinin tek başına fiilî hâkimiyet kurabilmesi halinde söz konusu olan zilyetlik. (M)

ZİLZAL i. Bk. ZELZAL.

ZİLZURNA blş. sıf. ve zf. Çok sarhoş, kendini bilmeyecek kadar sarhoş: *Benim ikinci kocam her akşam zilzurna gelirdi..* (B. Felek). *Zilzurna sarhoş olmak*. (M)

ZİMAM i. (ar. *zimām*). *Esk.* Kendi tarafını koruma, gözetme, görev ve zorunluğu. (M)

ZİMAM i. (ar. *zimām*). *Esk.* Yular.

◆ **Zimamdar** i. *Esk.* Yuları tutan. || İdare eden, yönetici: *İhtirasat-ı şahsiye peşinde bu kadar esir olan zimamdarlar, millî bir fırka vücuda getirmek, milleti temsil etmek iddiasına kalkamazlar* (Atatürk). [M]

ZİMAMDAR blş. sıf. ve i. (ar. *zimām* ve fars. *dār*'dan *zimām-dār*). *Esk.* Yular tutan (kimse). || Bir işi elinde tutan, yöneten (kimse).

— Teşk. tar. Osmanlı devletinde padişahın atının yularını tutan, padişah atla bir yere giderken veya ata binerken atı tutan (kimse). [Zimamdarlar sarayda bulunur, padişah ata binerken, inerken yularını tutarlardı. Bunlar, daha çok güvenilir kimseler arasından seçilirdi.] (M)

ZİMAZ i. (fr. *zymase*). Biyokim. Eriyebilen bir maya.

— ANSİKL. Başlangıçta meselâ biramayasından elde edilen ve tıpkı biramayası gibi maya nitelikleri taşıyan çıkartı maddelerine *zimaz* adı veriliyordu. O zaman bunlar, canlı hücrelerce yapılan belirli mayalara karşıt düşünülüyordu. Aslında belirli mayalarla belirsiz mayalar arasında derin ayrılık yoktur; fakat bazen hücrelerden kolayca ayrılabilen enzimlerle (zimazlar, liyo-enzimler ve eriyebilen mayalar) teknik sebepler yüzünden henüz ana maddesinden ayrılamayan enzimler (desmoenzimler veya erimeyen mayalar) arasında bir fark gözetilmektedir. (L)

ZİMBABVE, Rodezya'da yer, Fort Victoria'nın güneydoğusunda. Zenci Afrika'nın en büyük taş kalıntıları buradadır. 1868 - 1871 Arası bulunan kalıntılar şunları kapsar: vâdinin yamacında büyük bir sur; 67 × 88 m boyutlarında, yüksekliği yer yer 9 m'yi bulan; 4,25 m eninde ve güneydoğu cephesinin dışı oğlak motifleriyle süslü elips biçimi tapınak. Güneydoğusunda koni biçiminde bir kule yükselen bu yapı, vâdide uzunluğu kuzeydoğuda 450 m'yi, kuzeybatıda 230 m'yi bulan iki kalıntı grubuyle devam eder: bunların Zimbabve ile kıyıdaki müslüman şehirleri arasında ticaret yapan tacirlerin meskenleri olduğu sanılır. Tapınaktan 400 m genişliğinde bir vâdiyle ayrılan müstahkem bir akropol 600-700 m yükseklikte bir tepenin üzerindedir.

Bulunan birçok önemli eşyaya dayanılarak kalıntıların XIV. yy.dan kaldığı ileri sürülmüştür. Dr. Caton Thompson'un bulduğu yerli incileriyse, kalıntıların IX. yy.dan kaldıklarını düşündürmüş ve radyokarbon testinden sonra M.S. 501-702 arasından kaldıkları anlaşılmıştır. P. Schebesta'ya göre Zimbabve'yi Monomotapa kralları yaptırmıştır; ama şehrin bir altın ticareti acentası mı yoksa bir sanayi ve madencilik şehri mi olduğunu aydınlatacak hiç bir belge yoktur. (L)

ZİMBALUM veya **SEMBALO** i. (fr. *czimbalum* veya *cymbalum*). Ksilofon'a benzer vurmalı telli çalgı; Macaristan'da çok yaygın olan ve otuz beş çelik teli bulunan bu çalgı çigan orkestralarında kullanılır. (L)

ZİMBU i. Eski Kongo krallığında para olarak kullanılan yumuşakça kabuğu; Kongo'nun bazı yerlerinde şimdi de kullanılır. Bk. KAURİ, VAMPUM. (L)

ZİMEM çoğl. i. (ar. *zimmet*'ten *zimem*). *Esk.* Zimmetler. (M)

ZİMMER (Heinrick), alman dilbilimci (Kastellaun, Koblenz yakınları 1851-Hahnenklee, Harz 1910), Modern dilbilim metotlarını kelt dillerine ilk olarak uygulayanlardan biridir. (L)

ZİMMER (Heinrich Robert), alman hintbilimcisi (Greifswald 1890 - New York 1943). Heinrich Zimmer'in oğlu. Heidelberg'de, 1939'dan itibaren de Oxford ve Columbia üniversitelerinde profesörlük yaptı. Eserleri: *Kunstform und Yoga in Indischen Kultbild* (Hint Dinlerinde Motifler ve Yoga) [1926], *Myths and Symbols of Cudian Art and Civilization* (Hindistan Sanat ve Medeniyetinin Mitosları ve Sembolleri) [1946]. (L)

ZİMMERMANN (Bernd Alois), alman bestecisi (Bliesheim 1918). Geleneksel müzik öğrenimini tamamladıktan sonra, W. Fortner ve R. Leibowitz'den dizisel tekniği öğrendi. Onikisesçiliğin akademizminden tam olarak kurtulamamakla beraber, savaş sonrası alman okulunun en güçlü mizacına sahip sanatçılarından biri oldu. Piyano ve ses için yazdığı parçaların dışında, oda müziği, bir viyolonsel konçertosu, iki senfoni, yaylı çalgılar orkestrası için bir konçerto, soprano ve 18 çalgı için bir kantat (*Omnia Tempus Habent*) besteledi. (L)

ZİMMERMANN (Dominikus), alman mimarı (Gaispoint bei Wessobrunn 1685-Wies 1766). Alman barok sanatının çok zarif iki örneği olan, Steinhausen (Schwaben 1727 - 1733) ve Wies kiliseleri (Bavyera) yaptı. — Kardeşi JOHANN BAPTİST, ressam ve mermer işçisi (Gaispoint bei Wessobrunn 1680-Münih 1758). Önce kardeşiyle birlikte çalıştı, Bavyera seçici prensinin isteği üzerine Schleissheim şatosunun, sonra Cuvillius'un yönetiminde Münih ve Amalienburg (Nymphenburg) saraylarının zengin salonlarının süslenmesinde görev aldı. (L)

ZİMMERMANN (Egon), avusturyalı kayakçı (Lech 1939). İnnsburg olimpiyatlarında (1964) iniş müsabakasını kazandı. (L)

ZİMMERMANN (Pierre), fransız piyanocusu ve bestecisi (Paris 1785-ay.y. 1853). Boieldieu'den piyano, Cherubini'den beste dersleri aldı. 1816'dan sonra Paris konservatuvarında piyano öğretmenliği yapmağa başladı, birçok öğrenci yetiştirdi ve piyano tekniği üstüne birçok eser yazdı; *Encyclopédie du Pianiste* (Piyanocunun Ansiklopedisi) bunlardan biridir. (L)

ZİMMERMANN (Robert VON), alman filozofu (Prag 1824 - Viyana 1898). Olmütz, Prag ve Viyana'da felsefe dersleri verdi (1869) ve bilimler akademisine üye oldu (1869). Herbart'ın görüşlerini benimsedi ve onun özellikle Hegel ile Vischer'e karşı ileri sürdüğü estetik ilkelerini geliştirdi. (L)

ZİMMERN (Heinrich), alman şarkiyatçısı (Graben, Baden 1862 - Leipzig 1931). Leipzig'de profesörlük yaptı. *Beiträge zur Kenntnis der Babylonischen Religion* (Babil Dini Üstüne Bilgilere Katkılar) [1899-1900], *Vergleichende Grammatik der Semitischen Sprachen* (Samî Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri) [1898], *Sumerische Kultlieder* (Sümer Dinî Şarkıları) [1913] adlı eserleri yayımladı. 1923'ten sonra *Leitschrift für Assyriologie*'i yönetti. (L)

ZİMMERWALD, İsviçre'de (Bern kantonu) köy. Burada toplanan enternasyonal sosyalist bir toplantıda hemen ve toprak ilhakı yapılmaksızın barışın imzalanması (eylül 1915) istenmişti. (L)

ZİMMET i. (ar. *zimmet*). Bir ticarî kuruluşun borçlarının tümü. || —*Esk.* Koruma, himaye etme zorunda kalma. || Üstlenilen şey. || Borç. || *Beraat-i zimmet*, suçsuzluğu anlaşılma. || *Ehl-i zimmet*, bir islâm devletinin uyruğundaki müslüman olmayan kimseler.

— ÇEŞ. DEY. *(Birinin) Zimmetine geçirmek*, bir hesabı birinin borcuna eklemek. || *(Kendi) Zimmetine geçirmek*, kendisine bırakılmış parayı kendisine maletmek: *İçimizde bir açıkgöz çıktı. Paraları zimmetine geçirdi. Sonra ödemesi bize düştü* (B. Felek).

— Huk. Bir devlet memurunun görevi gereği kendisine verilen veya görevi gereği muhafaza, denetleme ve sorumluluğu altında bulunan para, kıymetli evrak, senet ve başka malları kendisi için alıkoyması. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Esk.* İnsanlara has, yarar ve zararını bilme yeteneği. (Akıl dengesi yerinde olan her ehliyetli kişide bu yetenek olduğu için zimmeti vardır.)

— Mal. *Esk. Zimmet ehli, Zebur, Tevrat, İncil* ve *Kur'an* gibi kutsal kitapları olan dinlere bağlı ve vergi vermekle mükellef kimselere verilen ad. || *Zimmet halifesi*, Osmanlıların maliye teşkilâtında başmuhasebe kalemine bağlı, devlet alacaklarını toplayan kalemin âmiri. || *Zimmet kalemi*, başmuhasebe kalemine bağlı bölümlerden biri. || *Zimmet pusulası*, alacak miktarını gösteren pusula.

— Muhas. Bir hesapta, hesap sahibinin yükümündeki işlemlerin yapıldığı kısım. || *Zimmet ve matlup*, aktif ve pasif: *Muhasebe zimmet ve matlubun ayrımı üstüne kuruludur.* || *Bir tutarı zimmetine mahsuben geçirmek*, defterlerde veya bir hesapta, bu tutarın ödendiğini göstermek. || *Birinin*

zimmetine mahsuben, bir hesabın zimmetine mahsuben ödemek, hesapta yazılı olandan indirme yaparak birine olan borçtan, belli miktarda ödemede bulunmak.

— ANSİKL. Huk. *Zimmet* suçu ancak belirli kimseler tarafından işlenebilir. Suçun gerçekleşebilmesi için memurun kasten, yani söz konusu olan para, kıymetli evrak ve başka şeyleri bilerek ve isteyerek kendisi için alakoyması gerekir. Kasıt yerine ihmalle hareket halinde zimmet suçu gerçekleşmez. Bu durumda görevin gereği gibi yapılmaması söz konusu olur. Zimmet suçunun cezası beş yıldan on yıla kadar ağır hapistir. Ayrıca suç sonucu ortaya çıkan zarar da faile tazmin edilir. Verilen zararın hafif olması durumunda ceza bir yıl ağır hapisten başlar. Zarar mahkeme başlamadan fail tarafından tamamen ödenirse, ceza yarısına kadar indirilir. Zararın hüküm verilmeden önce ödenmesi durumunda, ceza üçte bir oranında indirilir. Zimmet suçuna ağır ceza mahkemesi bakar.

Cezanın ağırlaştırılmasını gerektiren durumlar şunlardır: 1. gelir veya masrafların gösterilmesi yahut denetlenmesine ilişkin defterleri, kayıtları ve hesapları kasten düzensiz tutmak, değiştirmek, tahrif etmek veya yok etmek; 2. söz konusu hesaplar için gerçek olmayan bilanço evrak veya defter göstermek; 3. para bulunan torba ve paketlerin içindekileri gerçeğe aykırı beyan etmek; 4. zimmetin ortaya çıkmasına engel olmak için ilgili resmî daireyi aldatarak her türlü hileyi kasten yapmak. Bu durumlarda suçun cezası on yıldan başlar. Faile vermiş olduğu zarar ödetilir. Bunun dışında zararın bir misline kadar ağır para cezası verilir. Zarar muhakeme başlamadan önce ödenirse, ceza yarı oranda indirilir.

Belirli durumlarda sadece zimmet suçunu işleyen değil faili denetlemekle görevli olan kişiler de cezalandırılır. Devlet malını denetlemekle görevli olan bir kimse, bu görevini ihmal eder ve bunun sonucunda, zimmetin meydana gelmesi veya artmasına sebep olursa, faile bir aydan altı aya kadar hapis ve 500 liradan 5 000 liraya kadar ağır para cezası verilir. Bunun yanında söz konusu kişi, zararın tazmin edilmesinden faille birlikte sorumlu olur. (M)

ZİMMETLENDİRMEK ettrg. f. (*zimmet*'-ten *zimmet-le-n-dir-mek*). (Bir şeyi) Zimmetine geçirmek. (M)

ZİMMÎ sıf. ve i. (ar. *ẕimmet*'ten *ẕimmî*). Huk. *Esk.* İslâm uyrukluğundaki yabancı. (Zimmî, islâm devletinin hâkimiyetini kabul eden gayri müslimdir. Zimmîlerin can, mal ve namus güvenliği, uyrukluğuna girdikleri müslüman devlet tarafından sağlanır. Buna karşılık zimmî de devlete cizye ve haraç vermekle yükümlüdür. Bunlara *ehli zimmet* de denir.) [M]

ZİMNİÇA, Bulgaristan ve Romanya'da aynı adı taşıyan iki şehir: 1. Bulgaristan'da Burgaz ile İslimye arasında; türk hâkimiyeti devrinde adı **Kışlaköy**; 2. Romanya'da Tuna nehri kıyısında **Zimnicea**, Bulgaristan'ın Ziştovi şehri karşısında. (M)

ZİMODİYAGNOSTİK i. (fr. *zymodiagnostic*). Biyokim. Patolojik birikintilerde zimaz bulunup bulunmadığını araştırmaya dayanan teşhis usulü. (L)

ZİMOGEN sıf. (fr. *zymogène*'den). Hücre bil. *Zimogen güç,* hücrelerin kendi enzimlerini yapabilme niteliği; özel salgı bezlerinin organizma için gerekli enzimleri çıkarma niteliği. (L)

ZİMOROWİC (Bartlomiej Josef), polonyalı şair (Lvov 1597-ay.y. 1677). Polca ve latince birçok şiir yazdı, *Onyedi İdil* (1663) adlı bir şiir kitabı yayımladı. Başlıca eserleri: Lvov tarihi (*Viri İllustres Civitatis Leopoliensis* [Lvov Şehrinin Meşhur Adamları], 1671) ve Lvov'un kuşatılışıyle (1672) ilgili hatıraları *Leopolis a Tureis Obessa* (Türkler'in Kuşattığı Lvov), *a deo Liberata* (Kurtarıcı Tanrıya) [1693]. —Kardeşi SZYMON (Lvov 1608 - Krakow 1629), şiirler yazdı. Ayrıca genç erkek ve kız koroları tarafından sıra ile söylenen altmış dokuz şiirlik bir kitap bıraktı: *Roksolanki ezyli Ruskie Panny* (Roksolanki veya Rutenya'lı Çocuklar). [L]

ZİMOTEKNİ i. (fr. *zymotechnie*). Mayalandırma, mayalanmayı sağlama tekniği. (L)

ZİMRİ (öl. M.Ö. 885), İsrail'in beşinci kralı. İsrail ordusunda generaldi, kral Ela'yı öldürerek tahtını ele geçirdi. Baasa'nın bütün akrabalarını öldürttükten sonra, Omri'yi kral ilân eden israil ordusu tarafından Tirsa'da kuşatıldı. Yakalanacağını anlayınca sarayını ateşe verdi ve hazineleriyle beraber yandı. Hükümdarlığı yedi gün sürdü. (L)

ZİMRİLİM, son Mari kralı (M.Ö. XVIII. yy.), zorlu bir direnişten sonra, Babil kralı Hammurabi'ye yenildi. (L)

ZİN i. (fars. *zīn*). *Esk.* Eyer: *Dört adet zerrin licam ve murassa zin ile huyûl-i saadet-şümul ihsan olundu* (Naima). [M]

ZİNA i. (ar. *zinā*). Huk. Evli erkek veya kadının rızasıyle, eşinden başka bir kimseyle cinsî münasebette bulunması. Bk. ANSİKL. || *Zina mahsulü çocuk,* eşlerden birinin evlilik dışı cinsî münasebetinden doğan çocuk. (Zina mahsulü çocuk, babası tarafından tanınamaz. Kadının zinasından doğan çocuk için şahsî sonuçlarıyle babalık davası, ancak çocuğun nesebinin sahih olmadığına karar verildikten sonra açılabilir.)

— *Esk. Zina-kâr,* kanunsuz olarak cinsel ilişkide bulunan. || *Zina-kârî,* zina işleme. || *Veled-i zina,* nikâhsız çiftleşmeden doğan çocuk, piç.

— Huk. *Esk.* Aralarında şer'an cinsî münasebete imkân veren bir bağ olmadan bir erkekle (zani) bir kadının (zaniye) cinsî münasebette bulunması.

— ANSİKL. Huk. *Zina,* Medenî hukuk yönünden bir boşanma sebebidir. Ceza hukuku zinayı bir suç olarak kabul eder. Medenî kanuna göre zinanın boşanma sebebi olması için gerçekleşmesi aranan şartlar şunlardır: 1. evli olmak. Evlilik devam ettiği sürece işlerin fiilen veya hâkim kararıyle ayrı yaşamaları halinde de üçüncü kişiyle cinsî münasebette bulunma zinanın varlığı için yeterlidir; 2. üçüncü kişiyle cinsî münasebette bulunmak. Cinsî münasebet, karşı cinsten biriyle fiilen gerçekleşmelidir. Cinsî yönden sapık ilişki kurmak, zina sayılmaz. Bu durumda haysiyetsiz hayat sürme sebebine dayanılarak dava açılabilir. Fiilen cinsî münasebete ulaşmayan cinsî ilişki de zina sayılmaz; 3. kusurlu olmak. Burada kusur üçüncü kişiyle rıza ile cinsî münasebette bulunmaktır. Zorla cinsî münasebette bulunma zinayı gerçekleştirmez. Aynı şekilde, gayri mümeyyiz olan bir kimsenin de eşinden başkasıyle cinsî münasebette bulunması durumunda da zina yoktur; çünkü bu iki durumda da cinsî münasebet, rıza dışı oluşur. Bu şartlar gerçekleşince, diğer eşin zina sebebiyle dava açma hakkı vardır. Zina, mutlak boşanma sebeplerindendir. Fiil ispat edilince hâkim boşanmaya karar vermek zorundadır. Ayrıca zina sebebiyle velilik birliğinin temelden çöküp çökmediğini araştırarak ve takdir hakkını kullanarak karar veremez. Zina fiilini, boşanma davasını açan kimse ispat etmek zorundadır. Zina davasının belirli süreler içinde açılması gerekir. Bu yönden iki süre söz konusudur: 1. zina fiilini öğrenmeden itibaren altı ay; 2. zinanın meydana gelmesinden itibaren beş yıl. Bu süreler içinde dava açmayan kimse, bu hakkını kaybeder. Dava açma hakkı olan kimse, eşini affedebilir. Af açık bir beyanla olabileceği gibi zımnen de olabilir. Eşinin zina yaptığını öğrenmesine rağmen, bu fiil hiç olmamış gibi eski hayatına devam eden diğer eş, zımnen affetmiş sayılır. Eşin zina yapmasına önceden rıza göstermek de, af kavramına girebilir.

Medenî hukuk, zina yönünden kadın ve erkeği eşit tutmuştur. Oysa Ceza kanununda durum farklıdır. Ceza kanunu, zina yönünden kadın aleyhine bir eşitsizlik getirmiştir. Ceza kanununa göre, erkeğin zina suçunu işlemiş sayılması için karısından başka bir kadınla karı koca gibi yaşaması gerekir. Karı koca hayatı şeklinde gerçekleşmeyen cinsî ilişki veya ilişkiler erkek yönünden Ceza kanununa göre zina sayılmaz. Kadın yönünden bir defalık evlilik dışı ilişki bile zina suçunun oluşması için yeterlidir. Suçun cezası üç aydan altı aya kadar hapistir. Kadının veya erkeğin evli olduğunu bilerek onunla ilişki kuran kimse hakkında da ayrı ceza verilir. Davaya asliye ceza mahkemesi bakar.

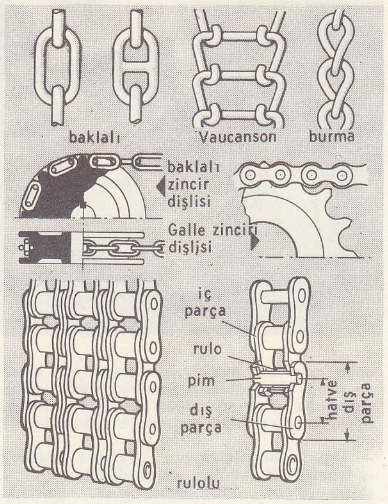

zincir (mekan.)

— Huk. *Esk.* Rızası olmadan zina eden erkeğe *mezniyun bih,* kadına da *mezniye* denir. İrade ve rıza olmadan veya yanılma sonucu işlenen zinaya tazir cezası verilir. İslâm ülkelerinde herhangi bir müslümanla irade ve istekle yapılan zinaya da, had cezası uygulanır. Evli müslümanlarda bilerek zinanın cezası recmdir. (M)

ZİNABE i. (ar. *ẕinābe*). *Esk.* [Bir şeyin] Ardı, arkası. (M)

ZİNAD çoğl. i. (ar. *zend*'den *zinād*). *Esk.* Çakmaklar.

— Anat. *Esk.* Bilekler. (M)

ZİNCİBEREN i. (fr. *zingibérène*'den). Kim. Zencefil esansının temel maddesini meydana getiren C_{15} H_{24} formülündeki seskiterpen: 270° C'ta kaynar. (L)

ZİNCİFRE i. Miner. Bk. ZENCEFRE.

ZİNCİR i. (fars. *zencir*'den). Birbirine geçmiş madenî halkalardan meydana gelen bağ: *Bundan on, on beş yıl evveline kadar, orada halkaları kocaman kocaman bir zincir asılı durumuş* (N. Araz). [Bk. ANSİKL.. *Mekan. bölümü.*] || *Teşm. yol.* Bir zincir halkaları gibi art arda gelen şeyler dizisi: *Eski İranlılar, Romalılar, Araplar, Selçuklular, Moğollar, Osmanlılar ve daha niceleri... Şimdi biz de bu yolcular zincirinin bir halkasıydık* (Ş. S. Aydemir). || *Mec.* Kesintisiz devam eden sebepler, olaylar v.b. dizisi: *Olaylar zinciri.* || *Esk.* Hükümlülerin eline ve ayağına vurulan demirden yapılma bağ, pranga.

— ÇEŞ. DEY. *Zincir gibi,* art arda sıralanmış şey. || *(Birini) Zincire vurmak,* bir kimseyi prangaya vurmak.

— Denizc. *Zincir bosa,* tel halatları bosaya vurmakta kullanılan belirli uzunlukta ince zincir. || *Zincir dikişi,* bir halatı zincire eklemekte kullanılan halat dikişi. (Bk. DİKİŞ.) || *Zincir kestirmek,* demir zincir, dayanma gücünden fazla yük binmesiyle kopmak. (Bk. DEMİR *kestirmek.*) || *Zincir kilidi.* Bk. KİLİT. || *Zincir kilitlemek,* bir zinciri başka bir zincire veya bir halkaya kilitle bağlamak. || *Zincir manikası,* demir zincirinin ırgattan sonra zincirliğe varıncaya kadar içinden geçtiği çelik boru. || *Zincir mistaço,* zincirden yapılmış mistaço. (İlk olarak çelik konstrüksiyonlu yelken gemilerinde kullanıldı.) || *Zincir sapan,* ağır eşya kaldırmak üzere özel olarak zincirden yapılmış sapan. || *Zincir yuvası* veya *bakla yuvası,* düşey eksenli ırgatlarda, eksenin dışına geçirilmiş içi kanatlı oluk; demir vira edilirken zincirin baklaları bu oluğa girerek zincirin takılmasını veya akıp gitmesini önler.

— Elektr. *Bir paratonerin zinciri,* bir paratonerin uçlarını, gövdesini ve iletkenlerini toprağa birleştiren bağlantıların tümü.

— Geod. Bk. ANSİKL. || *Üçgen zinciri,*

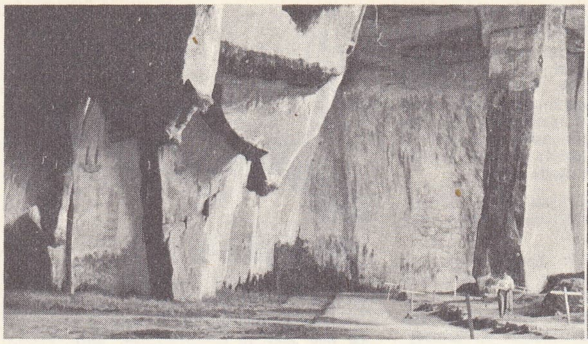

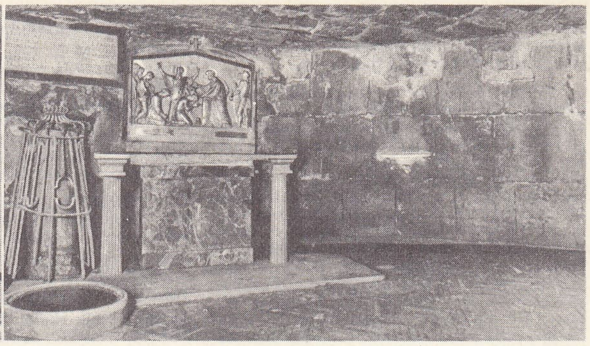

zindanlar solda, atinalı esirlerin telef olduğu Syrakusai latomiaları; **sağda,** Roma'da Mamertini zindanı, Vercingétorix'in kapatıldığı Tullianum

çoğu defa bir meridyenin (meridyen zinciri) veya bir paralelin (paralel zinciri) doğrultusuna göre hizalanan birbirine yapışık üçgenler veya basit geometrik çokgenler dizisi.

— Havc. Bir havayolu boyunca dizilmiş radyoelektrik güdüm düzeneklerinin tümü. (Yerküre'nin bölgelerine göre, uçaklara, Decca veya Loran zincirleriyle ya da uzaydaki konumlarını her an duyarlıkla bildirmeyi sağlayan daha başka bir metotla yol gösterilir.)

— Mad. oc. Bk. ANSİKL.

— Mekan. *Zincir eğrisi,* uçlarından iki sabit noktaya asılmış, homogen, bükülgen ve ağırlığı olan uzamaz bir telin gerilme eğrisi. (Bk. ANSİKL.) || *Arabacı zinciri,* birkaç zincir baklasından meydana gelen ve jantların zıvana yuvalarıyle tekerleğin çok açık olan parmaklarını karşı karşıya getirmeğe yarayan âlet. || *Çaplanmış zincir,* dişli kasnaklar etrafında kayış gibi kullanılan zincir. || *Demet zincir,* baklaları 8 biçiminde eğriltilmiş zincir. || *Hidrolik zincir,* Roman tarafından bulunan ve kanatçıklarla birleştirilmiş iki paralel sonsuz zincirden meydana gelen hidrolik motor. || *Kare zincir,* baklaları uzatılmış ve ikiye katlanmış zincir. || *Katalan zincir,* her halkası çift olan ve öbür ikisinin içine geçen zincir. || *S biçiminde zincir,* baklaları S biçiminde bükülmüş zincir. || *Sonsuz zincir,* iki ucu birleştirilen ve bir dönme hareketini iletmeğe yarayan zincir. (Bisikletlerde kullanılır.) || *Vaucanson zinciri,* biri hareketi ileten, öbürü bu hareketi alan iki dişli çark üzerine geçen sonsuz zincir. || *Yassı zincir,* yalnız karşılıklı iki yöne bükülebilen, baklaları yassıtılmış zincir.

— Mim. *Zincir eğrisi,* genel profili iki ucundan asılmış bir zinciri hatırlatan tonoz.

— Nükl. *Radyoaktif zincir,* aynı radyoaktif aile içinde bir elementten öbürüne geçen parçalanmalar.

— Org. kim. Bk. ANSİKL.

— Sanay. Zincirleme bir çalışma ile yapım, işleme ve montaj çalışmaları bakımından teşkilâtlanmış tesis. (Duruma göre, İMALÂT ZİNCİRİ, İŞLEME ZİNCİRİ, MONTAJ ZİNCİRİ denir.)

— Sibern. *Ana etki zinciri,* ölçme organı veya ana komparatör ile ayarlı tesis arasında bulunan bütün organların meydana getirdiği etki zinciri. || *Ana tepki zinciri,* ayarlı büyüklük ile bir ana ölçme organı arasında kalan bütün vagonları birbirine bağlayan tepki zinciri. || *Direkt ek etki zinciri,* işaretin, yalnız karşılaştırma büyüklüğünün değişimleriyle etkilendiği ek zincir. || *Ek etki zinciri,* ana etki zincirinin dışındaki etki zincirlerinden her biri. || *Etki zinciri,* bir ölçme organı veya bir komparatör ile ayarlı tesis arasında kalan yolun tamamı veya bir kısmı üzerinde işaretleri tek yönde yürüten otomatik kontrol zinciri. || *Otomatik kontrol zinciri,* bir otomatik kontrolu gerçekleştirme bakımından belli bir sıraya göre işaretlerin yayımını, iletimini, alınmasını sağlayan elemanlar topluluğu. (AYARLAMA ZİNCİRİ de denir.) || *Sekonder etki zinciri,* işaretleri toplam yolun bir kısmı üzerinde yürüten etki zinciri. || *Sekonder tepki zinciri,* işaretleri toplam yolun bir kısmı üzerinde yürüten tepki zinciri: *Bir ana etki zincirinde, sekonder etki ve tepki zincirleri bulunabilir.* || *Tepki zinciri,* ayarlı tesis ile ölçme organı veya komparatör arasında kalan yolun tamamı veya bir kısmı üzerinde işaretleri tek yönde yürüten ayarlama zinciri: *Bir tepki zinciri bir etki zincirinin ters yönünde çalışır.*

— Teknol. *Zincir baklası,* zinciri meydana getiren halkalardan her biri. || *Emniyet zinciri,* üzerine delik açılmış bir kilit kutusu ile bir yatak üzerine tutturulmuş, ucunda yuvarlak topuzlu bir kanca bulunan bir zincir parçasından meydana gelen ve bir kapıyı (tamamen açmak istenmediği zaman) yarı aralık durumda tutmağa yarayan kilit tertibatı. || *Kesici zincir,* ağaç ve orman sanayiinde yeni kullanılmağa başlanan (kesim ve zıvana açmak için zincirli testereler), mekanik olarak hareketlendirilen ve kesici baklaları bulunan bir zincirden meydana gelen ağaç işleme âleti.

— ANSİKL. Geod. Bir yüzölçümün geometrik tasviri nirengiyle yapılır. İskeleti meridyen ve paralel *zincir*'lerinden meydana gelir. Bu zincirler yer elipsoidinin boyutlarını, uzunluklarını astronomik tayinlerle karşılaştırarak hesaplamayı sağlar. Bu zincirler nirengi için destek noktası olabilecek, konumu belli geodezik noktalar dizisi meydana getirir.

— Mad. oc. Maden ocaklarında, *sonsuz zincirler* arabaların dolaşımını sağlamak için kullanılır. Ağırlığından doğan yapışma gücüyle hareket verdiği arabaların kasaları tarafından taşınırsa, zincire serbest denir; raylar arasına zemin seviyesinde yerleştirilir ve aralıklı olarak donatılmış takozlarıyle arabaların dingillerini çekerse, *çekici zincir* adını alır. Kuyu diplerinde, bir yükselti farkı yakalamak için kaldırıcı zincirler ve konvoy halindeki veya tek tek arabalara yatay bir hareket vermek için *ilerletici zincirler* çok kullanılır.

— Mekan. Zincirler çok değişik biçimlerde halka veya baklalardan meydana gelir. Birbirine geçen bu baklalar, genliği 30° ile 40°'yi aşmayan halkasal yer değiştirmeler yapabilir. Zincirler iki amaçla kullanılır: ya kablolar gibi bağlama aracı olarak (kablolardan daha kuvvetli ve daha uzun ömürlüdür), ya da transmisyon mekanizması olarak. Bağlama zincirleri her yönde bükülebilir ve kaynak yapılmış veya yapılmamış baklalardan meydana gelir. Transmisyon zincirleri genellikle yalnız bir düzlem içinde bükülebilir, dişli çarklara geçirilmek için yapılır.

Zincirli transmisyonda, zincirin baklalarına uygun dişleri bulunan iki dişli çark ve sonsuz bir zincir kullanılır. Bu zincirli transmisyon «desmodromik»tir: bu tür transmisyon, kasnak ve kayışlı transmisyonun aksine, kaymasız yapılır. Öte yandan, zincirli transmisyonda, miller arasındaki mesafe küçültülebilir.

● *Zincir eğrisi*'nin gerçek şeklini Jacgues Bernoulli tanımlamış (1691), Galilei de bir parabol gibi ele almıştır. Zincir eğrisi aşağıdaki diferansiyel eşitliklerle belirtilir:

$$(1)\quad d\left(\mathrm{T}\frac{dx}{ds}\right)=0 \text{ et } d\left(\mathrm{T}\frac{dy}{ds}\right)-p\,ds=0,$$

burada T, teğete göre yönlendirilmiş noktadaki (x, y) değişken gerilimi, p telin uzunluk biriminin ağırlığını ve ds bir uzunluk elemanını gösterir.

T'nin (1)'deki iki denklem arasından yok edilmesi, eğrinin diferansiyel denklemini verir. Bunun integralini alarak:

$$y=\frac{a}{2}\left(e^{\frac{x}{a}}+e^{-\frac{x}{a}}\right)=a\,ch\,\frac{x}{a}$$

denklemine varılır; bu denklemde $a=\frac{\mathrm{T}}{\mathrm{P}}$'dir ve y'ler ekseni telin en alt noktasından, x'ler ekseni en alt noktanın a kadar aşağısından geçer.

Ağırlığının etkisi altında bükülen bir telin tabiî olarak aldığı şekle sahip zincir eğrisinin ağırlık merkezi mümkün olduğu kadar aşağıda olmalıdır; Guldin teoremine göre kendi düzlemi içinde ve onu kesmeyen bir yatay eksen etrafında dönerek meydana gelen alanın en küçük alan olacağını, yani aynı sabit noktalardan geçen ve aynı uzaklıktaki diğer bütün hatların aynı eksenin etrafında dönmesinden meydana gelen alanlardan küçük olduğunu gösterir. Zincir eğrisi pek çok geometrik özellikler gösterir: *teğetin açısal katsayısı en aşağı noktadan itibaren hesap edilen yayla orantılı olarak artar; ordinatın normal üzerindeki izdüşümü sabittir v.b.*

Tabanın etrafında dönen zincir eğrisi *aliseit* denen bir yüzey meydana getirir. Zincir eğrisi kendisinin tabanı olan sabit büyüklükte parabolün odağı ile çizilebilir.

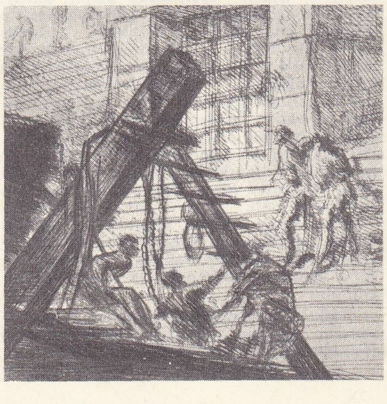

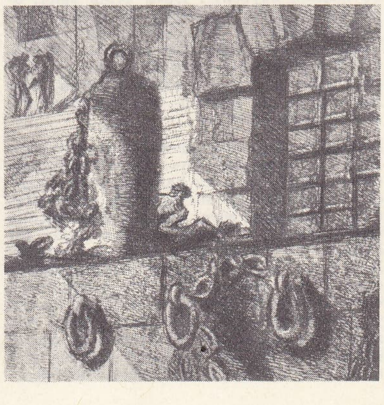

zindanlar Piranesinin eseri (detaylar)

Foto. LAROUSSE

— Org. kim. Karbon atomları, başka hiç bir elementin ulaşamayacağı bir ölçüde, birbirleriyle birleşme özelliği gösterir. Bu şekilde birleşmiş atomların tümü bir zincir meydana getirir. Organik maddelerin yapıları belirlenebilir ve atomların gruplaşma şekilleri şemalarla gösterilebilir. Açık ve kapalı zincirler vardır. Açık zincirler asiklik veya yağ serisine, kapalı zincirler siklik (çevrimsel) seriye tekabül eder. Açık zincirler *düz* veya *çizgisel* olabilir ve aşağıdaki şemaya tekabül ederler:

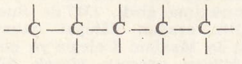

ya da *dallanmış* olabilirler, meselâ:

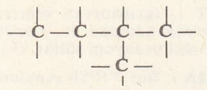

Birinci duruma tekabül eden hidrokarbonlar normaldir, ikinci durumdakiler ağaç görünüşündedir.
Kapalı zincir halindeki maddeler, bir ucu kapalı zincir üzerine tespit edilmiş, çizgisel veya dallanmış açık zincirlerden meydana gelen *yan* zincirler taşıyabilir. Meselâ, kümen'de, benzen çekirdeği üzerine tespit edilmiş izopropil zinciri vardır. Doymamış bileşiklerde, komşu iki karbon atomunun sadece bir değil, iki veya üç değer değiştirdiği kabul edilir. Etilenik (çift bağlı) zincirler, meselâ:

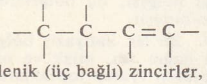

veya asetilenik (üç bağlı) zincirler, meselâ:

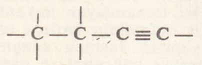

elde edilir.

◆ Sıf. Zincir şeklinde sürüp giden.

— Kim. *Zincir tepkime,* özel kimyasal tepkime şekli; bu tepkimede, bir başlangıç tepkimesi kararsız kısımları meydana getirir ve bu kararsız kısımlar etki ederek son ürünü verir; fakat yeniden kararsız bir kök sıra kendine gelince etki eder v.b. ve çok kısa bir süre içinde, molekül darbeleri, uzun bir tepkime zinciri meydana getirir. (Msl. ışık etkisi altında HCl gazının sentezi; ışık enerjisiyle meydana gelen başlangıç tepkimesi, klor molekülünün ayrışmasıdır: $Cl_2 \rightarrow Cl + Cl$; şu halde tepkime zincirleri şöyledir:
$Cl+H_2 \rightarrow HCl+H; H+Cl_2 \rightarrow HCl+Cl$ v.b.; bu durum, ya çeperlere temasla, ya önceden meydana gelen bir molekülün etkisiyle veya bir yavaşlatıcı etkisiyle zincir parçalanana kadar devam eder.) [LM]

Zincire Vurulmuş Prometheus (*Prometheus Desmotes*), Aishylos'un trajedisi (M. Ö. 467'den sonra). Hephaistos, Kuvvet ile Şiddet'in yardımıyle Prometheus'u kayaya çiviler. Yalnız kalan Titan, tanrıların haksızlığından yakınır. Önce deniz perileri (bunlar koroyu meydana getirir), sonra kanatlı arslan üzerinde Okeanos, arkasından da inek kılığına girmiş İo ile sığır sineği gelirler. Bütün bu kişiler sıra ile Titan'ı avutmağa ve tanrılar tanrısının gücü karşısında boyun eğdirmeğe çalışırlar. İleriyi gören ve düşmanın yenileceğini söyleyen Prometheus, gururundan fedakârlık etmez. Zeus'un gönderdiği Hermes, Titan'ın sırrını elde etmeğe çalışırsa da başaramaz. Sonunda fırtına kopar, Prometheus kayalar altında kalır. Bu güçlü lirik eserde şair, Hesiodos'un efsanesini yenileyerek, Titan'ı tanrı gücüne karşı koyan, bir gün kurtarılacağından emin olan bir âsi olarak gösterir. Gerçekten de, *Zincire Vurulmuş Prometheus* bir üçlemenin ilk bölümüdür (öbür bölümleri: *Kurtarılmış Prometheus, Ateş Taşıyan Prometheus*). [→ Bibliyo.] (L)

ZİNCİRLEME i. (*zincirlemek*'ten *zincirle-me*). Zincirlemek eylemi. || Sıf. Birbirini takip eden, art arda gelen.

— Dilbil. *Zincirleme isim tamlaması,* bir isim tamlamasının oluşturduğu ikinci tamlama çeşidi: *Çocukların kitap sevgisi* gibi. Bk. TAMLAMA.

— Ed. Bir cümlenin veya mısranın sonunu, arkadan gelen cümlenin veya mısranın başında tekrarlama. *Esk.* İade.

— Tic. *Zincirleme satış,* kanunun yasakladığı bir perakende satış sistemi.

— ANSİKL. Tic. *Zincirleme satış,* muhtemel her müşteriyi gönüllü satıcı haline sokmağa dayanır. Genellikle, alıcıya 3 ilâ 6 kişiye satması gereken 3 ilâ 6 kuponluk bir karne satılır. Bu kimseler kendi karnelerini elde ettikleri zaman, alıcı kendisine vaat edilmiş olan ve nispeten ucuza gelen malı elde edecektir. Sistemin temel olarak aldığı geometrik diziye göre, on beşinci basamakta kupon sahiplerinin sayısı dünya nüfusundan çok olacaktır. Böylece, müşterilerde, zincirin kopmasının kaçınılmaz olması dolayısıyle temelsiz bir umut yaratılır. (LM)

ZİNCİRLEMEK geçl. f. (*zincir*'den *zincir-le-mek*). Zincirle bağlamak. || Art arda sıralamak. (M)

ZİNCİRLENME i. (*zincirlenmek*'ten *zincir-len-me*). Zincirlenmek eylemi.

— Biyol. Meyoz bölünme sırasında kromozomların uç uca gelerek kapalı veya açık bir zincir biçimi alması olayı. (Zincirlenme, küpeçiçeğigillerden bazı bitkilerde görülür. Eş kromozomların karşılıklı olarak birbirine parça verip eklenmesi sonucunda oluşur.)

— Mant. *Ampirik zincirlenme,* bazı olayların her zaman birlikte görülmesi. (Duyusal deneyimizle, bu olayların ilintisi konusunda edindiğimiz alışkanlık, ampirist filozoflara göre, yavaş yavaş bu olaylar arasında zorunlu bir bağlantı, yani bir neden bağı görmemize yol açar.)

— Psikoleng. Fonem veya morfemlerin birbirine bağlanması. (Fonemler düzeyinde fiil zinciri tek boyutlu olduğundan dil bildirimleri fonemlerin zincirlenmesi olarak ortaya çıkar. Ama morfem zincirlenmesinde, sözdizimi zorlamaları genellikle uzak ve çapraz bağımlılığı zorunlu kılar.) [LM]

ZİNCİRLENMEK edilg. f. (*zincirlemek*'ten *zincir-le-n-mek*). Zincirle bağlanmak. || Dönşl. f. Art arda sıralanmak. || Birbirine sıkıca tutunmak, bağlanmak. (M)

ZİNCİRLİ sıf. (*zincir*'den *zincir-li*). Zincirle bağlanmış. || Zinciri olan: *Zincirli kolye.*

— Nümism. Ahmed III devrinde basılan bir altının adı.

— ANSİKL. Nümism. *Zincirli* altını 19 mm çapında, 3,50 gr ağırlığında ve 24 ayardı; önce *Zeri İstanbul* adıyle basıldı. Bu altın Mısır darphanesi tarafından basılarak zincirli adıyle piyasaya çıkarıldı. Mahmud I devrinde Mısır zincirli altını 330 akçe 110 para değerindeydi. Cedid zincirli tek altını 19,5 mm çapında 3,45 gr ağırlığında; yarımı da 16 mm çapında ve 1,65 gr ağırlığındadır. (M)

ZİNCİRLİ. Bk. SAM'AL.

ZİNCİRLİK i. (*zincir*'den *zincir-lik*). Denizc. Gemilerde demir zincirlerinin yığılarak istiflendiği kapalı yer. (Zincirlik, demir ırgatının hemen altında ve müsademe perdesinin önündedir. Her iki demirin zinciri için bağımsız komşu bölümleri halindedir.) [M]

Zincirlikuyu camii. Bk. ORTAALİPAŞA CAMİİ.

ZİNDAN i. (fars. *zindān*). İçine tutuklu veya hükümlülerin konulduğu kapalı yer, tutuklu evi: *Bu ihtilâl, zindanların kapılarını açarak oralardan hürriyet mücahitlerini de kurtarmamıştı* (Ş. S. Aydemir). || *Mec.* Çok karanlık ve sıkıntılı yer: *Eğer mezarda, şafak sökmeyen o zindanda, / Cesed çürür ve tahayyül kalırsa insanda* (Yahya Kemal). || *Esk.* *Zindan-gir,* zindana atılmış, zindana konmuş.

— ÇEŞ. DEY. (*Birine bir şeyi* veya *bir yeri*) *Zindan etmek,* yaşanmaz hale getirmek: *Hayatı zindan etmek. Dünyayı zindan etmek.* || *Zindan gibi,* çok sıkıntılı ve karanlık yer: *Şimdi bana hakikî bir zindan gibi görünen bu odada geceyi geçirmeğe mahkûmum* (A. H. Tanpınar). || (*Birine bir yer*) *Zindan olmak,* yaşanmaz duruma gelmek: *Çağırdık garsonu... Faturayı istedik... Üç dakika sonra salon bana zindan oldu* (B. Felek).

— ANSİKL. Tar. İbranîler, taşa tutarak öldürmek veya köle olarak satmak istedikleri kimseleri, susuz sarnıçlara atarlardı. Sonradan *zindan*'ların amacı, kullanılma tarzı çok değişti. Yunanlılar beden cezası olarak mahkûmları maden ocaklarında çalıştırmayı düşündüler. Böylece, bu ocakların galerileri zindan olarak kullanıldı. Syrakusai'de, Yaşlı Dionysos da (M.Ö. 405-367) kurbanlarını *latomia*'lara hapsederdi; hattâ denildiğine göre, bunlardan birinde, tyrannos'un tutuklular arasındaki konuşmaları dinlemesini sağlayan bir akustik düzeni bile vardı. Bu usulü, önce Kartacalılar, sonra Romalılar benimsedi: başkaldıran köleleri veya ayaklanan askerleri, işletilmeyen maden veya taş ocaklarına kapatır, buraların çıkış yollarına duvar örer ve muhafaza altında tutarlardı. Hapsi, cezadan çok bir güvenlik tedbiri sayan Roma'da bunun çeşitli dereceleri vardı: büyük bir suç işlemiş olanlar yargılanmayı veya cezalarının infazını *Mamertinus zindanı*'nda beklerlerdi; paterfamilias'ın da, ev halkı için bir aile hapishanesi, kölelerini cezalandırmak için bir *ergastulum*'u vardı.

zinnia

● Osmanlılarda, özellikle İstanbul şehrinde Bizanslılardan kalma bazı binalar zindan olarak kullanılmıştır. Bunlardan Aya Angelas burcunun altındaki Enemas kalesi ve Zindankapı başta gelir. Enemas zindanlarının Osmanlılar döneminde kullanıldığını gösteren bir kayıt yoktur. Zindanların içinde, özellikle Fatih Sultan Mehmed'in onarttığı Yedikule'nin osmanlı tarihinde özel bir yeri vardır. Rumelihisarı daha çok, askerî cezalıların hapsedildiği bir kaleydi. Halk arasından ağır cezaya çarptırılanlar Gelibolu yarımadasındaki Seddülbahir kalesinde cezalarını çekerlerdi. Hafif cezalılar Zindankapısında, hırsızlık ve zina yapan kadınlar da Babacafer zindanında alıkonurlardı. 1832'de bugünkü Adliye sarayının bulunduğu alana ilk defa hapishane olarak bir bina yapıldı. (LM)

ZİNOVYEV

ZİNDANCI i. (*zindan*'dan *zindan-cı*). Zindan bekçisi. (M)

Zindanda (*Le mie Prigioni*), Silvio Pellico'nun eseri (1832). Yazar, eserde Venedik'te ve Spielberg kalesinde geçen on yıllık hapislik hayatını anlatır. İnanmış bir katolik ve tevekkülle dolu bir hıristiyan olan Pellico, acı hatıralarını sade bir dille ve cellâtlarına karşı kinsiz bir tutumla anlatır. Eser, Avrupa'da italyan milliyetçilerinin Avusturya hâkimiyetine karşı direnişleri lehinde derin bir etki yaptı. (→ Bibliyo.) [L]

ZİNDAN dağı, Batı Karadeniz bölümünde, Ayancık'ın güneybatısında dağ (1 636 m). Orman işletmesi. (M)

ZİNDAN GAZİ. Bk. MÜBAREK GAZİ.

ZİNDANİ i. (*zindān*'dan osmanlıca *zindānī*). *Esk.* Zindancı. || Zindana kapatılmış suçlu.

◆ **Zindaniyan** çoğl. i. *Esk.* Zindancılar. || Zindana kapatılmış suçlular. || Zindanlıklar. (M)

ZİNDE sıf. (fars. *zinde*). Canlı, dinç, sağlam: *Bet beniz sapsarı biçarelerin hepsinde / Ne olur bir kişi olsun görebilsem zinde!* (M. Â. Ersoy).

— *Esk.* *Zinde-bad,* «yaşasın» anlamında kullanılır. || *Zinde-dar,* geceleri uyumayan. || *Zinde-dil,* dinç.

— Mus. *Esk.* *Zinde-rud,* türk musikisinde en az beş altı yüzyıllık birleşik bir makam. (Bugüne kalmış örneği yoktur.)

◆ **Zindegân** çoğl. i. *Esk.* Canlılar, zindeler.

◆ **Zindegî** i. *Esk.* Zindelik.

◆ **Zindelik** i. Zinde olma hali: *Midesine inen bu «acı» suyun birdenbire yorgunluğunu aldığını, tatlı bir zindelik verdiğini fark etti* (Sabahattin Ali). [M]

ZİNDER, Nijer'de, Nijerya sınırı yakınında idare çevresi merkezi; 22 900 nüf. Ticaret (Nijerya'ya hayvan ihracı) ve el sanatları

Foto. LAROUSSE

(deri v.b. eşya). —*Zinder idare çevresi*, 276 000 nüf. (L)

ZİNGANA i. Afrika'da ergüvangillerden *microberlinia* ağacından elde edilen odun.

— ANSİKL. *Zingana* sarı renkli, siyah-esmer damarlı, oldukça reçineli bir odundur; kaplama işlerinde, âlet sapı ve kayak yapımında çok kullanılır. En çok Kamerun ve Gabon'dan gelir. Bk. TAHTA *levhası*. (L)

ZİNGARELLİ (Nicola Antonio), italyan bestecisi (Napoli 1752 - Torre del Greco 1837). Otuz dört operasından birincisi olan bilimsel müzikli *Montezuma*'yı (1781) çaldırmayı başardı. Kutsal müziği *Annuale di Zingarelli* (Zingarelli Yıllıkları) adı altında yıllık olarak yayımlanan, yılın her günü için missalar daha başarılı oldu. 1804'te papa tarafından San - Marco'nun kapella yöneticiliğine getirildi. Napolyon'un çağrısı üzerine Paris'e gitti, 1813'te İtalya'ya dönerek Krallık Müzik kolejini yönetti, bir yandan da dinî müzik besteledi: 4 sesli «Palestrina tarzı» *Miserere* (1826). [L]

ZİNGARO (lo), italyan ressamı. Bk. SOLARIO (Antonio).

ZİNGİBER i. (lat. k.). Zencefil'in ilmî adı. (L)

ZİNHAR ünl. (fars. *zinhār, zinhār*). *Esk.* Sakın, aman: *Ama zinhar mührü yeniçeri ocağından kimseye verme* (Naima). [M]

ZİNJANTROP i. (fr. *zinjathrope*). 1959'da, Dr. L. B. S. Leakey tarafından Tanganyika'da keşfedilen australopithecus cinsinden bir insan fosiline verilen ad. İskeletinin yanında yontma taş ve baltalar bulunmuştur. (L)

ZİNKALÜMİNİT i. (fr. *zincaluminite*). Miner. Hidratlı tabiî alüminyum ve çinko sülfat; mavi renkte, küçük altıgen yapraklar halinde bulunur. (L)

ZİNKAT i. (fr. *zincate*'tan). Kim. Asit rolü oynayan çinko hidroksitten türeyen tuz. (Alkali zinkatlar, meselâ, sodyum zinkat Na_2ZnO_2, suda çözünür.) [L]

ZİNKENİT i. (fr. *zinckénite*'ten). Miner. Formülü $PbSb_2S_4$ olan tabiî kurşun antimonyosülfür. (L)

ZİNKİT i. (fr. *zincite*'ten). Miner. Formülü ZnO olan tabiî çinko oksit. (Altıgen sistemde billûrlaşır; çinko cevherlerinin işlendiği fırınların bazı kısımlarında meydana gelen okside benzer.) [L]

ZİNKOKALSİT i. (fr. *zincocalcite*'ten). Miner. Tabiî kalsiyum ve çinko karbonat; romboedrik sistemde billûrlaşır. (L)

ZİNKONİT i. (fr. *zinconite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî çinko bikarbonat; toz halinde veya toprak görünüşünde, beyaz veya grimsi renktedir. *Eşanl.* HİDROZENKİT. (L)

ZİNKOSİT i. (fr. *zincosite*'den). Miner. Tabiî çinko sülfat; sarımtırak renkli küçük billûrlar halinde İspanya'da Almagrera bölgesinde bulunur. (L)

ZİNKOZ i. (fr. *zincose*'dan). Tıp. Çinko tozlarının solunmasından ileri gelen ve genellikle zararsız olan pnömokonyoz. (L)

ZİNNEMANN (Fred), avusturya asıllı amerikalı filim yönetmeni (Viyana 1907). Paris'te ve Berlin'de çekim işlerinde çalıştı, *Menschen am Sonntag* (Pazar Günü İnsanlar) [1929] adlı filmin senaryosunda Robert Siodmak ile işbirliği yaptıktan sonra, Amerika'ya göç etti. Paul Strand ile Meksika'da *Redes* (1934-1935) adlı filmi çevirdi. M. G.M. için çektiği birçok kısa metrajlı filimden sonra, 1942'de ilk uzun filmini gerçekleştirdi. *The Search* (Araştırma) [1948] adlı filmi ticarî yönden büyük başarı kazanınca, Hollywood'un en çok aranan yönetmenlerinden biri oldu. *The Men* (1950) ve *Teresa*'dan (1951) sonra yaptığı *Kahraman Şerif* (High Noon) [1952] ve *İnsanlar Yaşadıkça* (From Here to Eternity) [1952] büyük ün kazandı. (Bu iki filmiyle Oscar ödülünü aldı). Öbür filimleri; *Oklahoma* (1955), *A Hatful of Rain* (1958), *The Nun's Story* (1959), *The Sundowners* (1960), *Behold a Pale Horse* (1964). *A Man for All Seasons* (Her Devrin adamı) [1966]. (L)

ZİNNİA i. (Göttingen üniversitesi Botanik bahçesine müdür olan J. G. *Zinn*'in adından). Bileşikgillerden meksika asıllı bitki; bir veya çokyıllık, her mevsimde az çok dayanıklı, otsu veya odunsu türleri kapsar.

— ANSİKL. *Zinnia elegans*'tan birçok süs çiçeği çeşidi elde edilmiştir. Renkleri beyazdan başlayarak, sarı, pembe, kırmızı ve turuncudan geçerek mora kadar değişir. *Meksika zinniası (Z. Hoegeana)*, çok güzel, koyu yeşil yapraklıdır; üzerinde siyah değirmili parlak sarı-turuncu çiçekler bulunur. (L)

ZİNNİK, Soignies'nin flamanca adı. (L)

Zinn kirişi, gözün dört doğru kasının birleşik kirişi. (Kiriş, göz çukurunun dibine yapışıktır ve üzerinde iki delik bulunur; içteki delikten görme siniriyle göz atardamarı, dıştaki delikten [*Zinn halkası*] burun siniri, ortak göz hareket siniri ve dış göz hareket siniri geçer. Kiriş ve halkanın adı alman anatomi bilgini Johann Gottfried Zinn'in [1727 - 1759] adıyle anılır.) [L]

ZİNNUR sıf. (ar. *zi-n-nūr*). *Esk.* Nurlu.

◆ **Zinnureyn** ikil. i. Halife Osman. (Hz. Muhammed'in iki kızıyle evlendiği için bu lakabı almıştır.) [M]

ZİNNWALDİT i. (yer adı *zinnwald*'dan [Çekoslovakya] fr. *zinnwaldite*). Miner. Mika grubundan tabiî silikat. (Lityum ve flüor kapsar; kalaylı granitlerde bulunur.) [L]

ZİNOVYEV (Grigoriy Yevseyeviç APFELBAUM—denir), sovyet siyaset adamı (Yelisavetgrad [bugün Kirovograd] 1883-Moskova 1936). Marx'çılığı benimsedi, İsviçre'de okuduğu sırada Lenin ile tanıştı (1903) ve o tarihten sonra rus Sosyal Demokrat partisinin bolşevik kesimine katıldı.1905 Yılındaki devrimden sonra partinin Petersburg'da teşkilâtlanmasında önemli rol oynadı ve birinci Duma'nın dağılmasından sonra Kronştadt ayaklanmasını düzenledi. 1908-1917 Arasında Rusya dışında yaşamak zorunda kaldı; devrimci gazeteleri gizlice Rusya'ya sokmağa çalıştı ve milletlerrası Zimmerwald sosyalist konferansına katıldı (1915). Lenin ile birlikte Rusya'ya döndü (nisan 1917); fakat ekimde Lenin'in hazırladığı silâhlı ayaklanmaya Kamenev ile birlikte karşı çıktı. Bolşevik zaferinden sonra, sosyalist partilerin birleşmesinden meydana gelen bir hükûmetin kurulmasını ve Almanlara karşı mücadeleleye devam edilmesini isteyenlerle birlik oldu. Bu tutumlarına rağmen hükûmette görev almağa devam etti. Kuruluşundan itibaren, III. Enternasyonal'e (Komintern) başkanlık etti (mart 1919). Zinovyev, Troçki'nin iktidardan uzaklaştırılmasında, 1921'den sonra Stalin'in parti genel sekreterliği görevine getirilmesinde önemli rol oynadı. Lenin'in uzun süren hastalığı sırasında, Kamenev ve Stalin ile birlikte, Troçki'yi kesinlikle görev dışı bırakan «troyka»yı kurdu. Troçki ile ilişkileri ancak 1926 başlarında düzelen Zinovyev, N.E.P.'e düşman ve sosyalizmin aynı zamanda birçok ülkelerde kurulmasına taraftarı olan yeni bir troyka kurdu (Zinovyev, Kamenev, Troçki). Leningrad sovyetine dayanıyordu, ama Kirov'un yönettiği etkili bir temizleme hareketi sonucunda bu sovyetin desteğini kaybetti. Enternasyonal'in yönetimini bırakmak zorunda kaldı (1926) ve 1927'de Komünist partisinden çıkarıldı; 1929'da hataların itiraf etti ve tekrar Komünist partisine alındı. Fakat 1935'te sürüldü. Kirov'un öldürülmesinde suç ortaklığı yapmakla ve Nazi Almanyası ile gizlice anlaşmakla suçlanarak birinci büyük Moskova davasının başlıca kurbanı oldu. Ölüm cezasına çarptırıldı ve idam edildi (ağustos 1936). [L]

ZİNPUŞ bls. i. (fars. *zin*, eyer ve *-pūş*, örten'den *zin-pūş*). *Esk.* Eyer örtüsü. (M)

ZİNZENDORF (Nikolaus Ludwig, VON — kontu), saksonyalı dinî lider (Dresden 1700-Herrnhut 1760). Tarikatını Almanya, Avrupa ve Amerika'da yaydı. (L)

ZİPHİİNAE çoğl. i. Balinaların ispermeçetbalinasıgiller (kaşalotlar) familyasından memeli hayvanlar oymağı. (L)

ZİPHİUS i. Balinalar takımından memeli hayvan. (Alt çenesinin uç kısmında çok iri iki diş bulunur; gagalı balinalarla ispermeçet balinaları arasında sayılan bir balina cinsidir.)

— ANSİKL. 5 m uzunluğunda genç bir *ziphius* 1962 nisanında Biarritz'te karaya vurdu. Çok nadir bulunan bir hayvan olduğu için parçalandı ve iskeleti, sudan çıkarmak için çekilen zorluklara rağmen Fransa'da Muséum Histoire Naturelle'e taşındı. (L)

ZİPOLİ (Domenico), italyan bestecisi ve orgcusu (Prato 1688 - Cordoba, Arjantin 1726). Floransa'da ilk müzik öğrenimini yaptıktan sonra, Napoli'de Scarlatti'den, sonra Roma'da Pasquini'den ders gördü. *Sonate d'İntavolatura per Organo e Cimbalo*'yu yayımladığı yıl (1716) Sevilla'ya giderek cizvit tarikatına girdi. 1717'de Buenos Aires'e gitti, oradan ilâhiyat okumak için Cordoba'da Maximo Colegio'ya gönderildi. Cizvit kilisesi orgcusu olarak büyük ün kazandı. (L)

ZİPPEİT i. (avusturyalı mineralog F. X. M. *Zippe*'nin adından fr. *zippéite*). Miner. Hidratlı tabiî uranyum sülfat. (L)

ZİPPELİA i. Bot. PİPER *eşanlamı*.

ZİR i. (ar. *zir*). *Esk.* Sazın en ince teli. || *Zir ü bam (bem)*, sazın en ince ve en kalın telleri: *Hakaniyem ben Muhteşem yanımda serheng-i haşem / Hafız olur leb-beste-dem hamen edince zir ü bem* (Nef'î). [M]

ZİR sıf. (fars. *zir*). *Esk.* Altta, aşağıda olan. || İ. Alt, aşağı: *Bu telgrafların suretlerini zirde dercediyorum* (Atatürk). || *Zir-i ser*, başın altı. || *Zir-i zemin*, yeraltı. || *Zir ü zeber*, alt üst. (M)

ZİR. Bk. YENİKENT.

ZİR i. («at göğsü» anlamında ar. k.). Fas'ta dağeteği bölgesi; bu bölgelerde ova ile dağ ansızın birleşir.

— ANSİKL. *Zir*'ler imtiyazlı bölgeler sayılır; çünkü dağın (su, otlak ve orman bolluğu) ve ovanın (yatay toprakların verimliliği) birbirini tamamlayan imkânlardan yararlanır. Zir bölgesinin başlıca özelliği, sulama ile yapılan tarımın zenginliği, zeytinlikleri, meyve bahçeleri ve ovada sel sularının ağzında (*fum*) kurulan zengin köyleri ve suk*larıdır. En zengin zirler Orta Atlas'ın (Tadla) Atlas okyanusuna bakan yamaçlarında ve Büyük Atlas'tadır. Büyük Atlas'ın güney yamacında Kasr-es-Suk'tan Varzazet'e kadar vadların ağzı da bir zir meydana getirir. (L)

ZİRA edat (fars. *zirā*). Çünkü: *Evet, yarın: Zira bugün çok yorgunum* (Ömer Seyfeddin). *Zira çocukların ve gençlerin kendi kendilerine buldukları medeniyet hiç bir zaman analarının, babalarınınki değildir* (A. Ş. Hisar). [M]

ZİRA i. (ar. *zirāᶜ*). *Esk.* Dirsekten orta parmak ucuna kadar olan ve uzunluğu yetmiş beş ile doksan santimetre arasında değişen bir uzunluk ölçüsü, arşın. (M)

Ziraat bankası (TÜRKİYE CUMHURİYETİ). ziraî faaliyeti ve bu alandaki teşebbüsleri desteklemek amacıyle Midhat Paşa tarafından kurulmuş banka (1863). Niş ilinin Pirot kasabasında *Memleket Sandıkları* adıyle ve 200 mecidiye sermayeyle faaliyete geçirilen kurum, 1883'te *Menafi Sandıkları* adını aldı ve teşkilâtı genişletildi; 1888'de adı Ziraat bankası olarak değiştirildi; 1916'da çıkarılan bir kanunla idarî yapısında bazı değişiklikler yapıldı; banka 1924'te iskonto ve iştira işlemlerine başladı; 1926'da anonim şirket oldu; 1927'de yurt dışında ilk muhabir teşkilâtını kurdu; 1935'te Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri kanunuyle bankaya bu kuruluşların kredi ihtiyaçlarını karşılama görevi verildi; 1937'de yürürlüğe giren Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası kanunuyle kurum muhtar iktisadî devlet kuruluşu durumuna getirildi. Görevleri: türk çiftçisinin zıraî ürünlerine, bunların sürüm ve satışına; zıraat ve ziraî zanaatların ve bunlarla ilgili her türlü teşebbüslerin millî ekonomi ilkelerine göre yürümesine, ilerlemesine gerekli ve elverişli kredileri düzenlemek ve dağıtmak; bu amaçları benimseyen kuruluşlar meydana getirmek ve bunları korumak; bu gibi kuıumlara katılmak; çiftçinin işletme sermayesi unsurlarını tamamlamak; ziraî üretimi verimlendirmek ve iyileştirmek; çiftçiyi bir ziraat işletmesine sahip kılmak ve böyle bir işletmeyi genişletecek imkânları yaratmak. Banka, bu amaçlarını gerçekleştirebilmek için çiftçilere

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

kısa vadeli olarak çevirme, sürüm ve satış, üreticiyi güçlendirme kredileri; uzun ve orta vadeli olarak da donatma, zıraî üretimi verimlendirme ve iyileştirme, çiftçiyi bir zıraat işletmesine sahip kılma veya bir zıraat işletmesinin genişletilmesini sağlayacak kredileri verir.

Bankanın önemli faaliyet alanlarından biri de kooperatifçiliktir. Zıraatla ilgili kooperatiflerin kurulmasını teşvik eden banka bunların yönetimi için eleman yetiştirir; kooperatifler kurulduktan sonra bunları denetler, muhasebelerinin düzenli şekilde işlemesini sağlar; malî bünyelerine uygun şekilde desteklemede bulunur. Ziraat bankasının kooperatiflerle ilgilenmeyi görev olarak yüklenmesinden sonra 1930'da sayısı 191 olan Tarım Kredi kooperatifleri 1972'de 2 040'a, Tarım Satış koperatifleri de 636'ya yükseldi, bunlardan 445'i birlik halinde teşkilâtlandı. Bankanın sermayesi 1965'te 1 milyar 500 milyon liraya çıkarıldı. Faaliyetine paralel olarak genişleyen mevduatı 1972'de 18 milyar lirayı, tasarruf mevduatı aynı yıl 10 milyar lirayı buldu; şube sayısı 820'ye, personel mevcudu da 18 989'a yükseldi. (M)

Ziraatçiler cemiyeti (TÜRKİYE), zıraat tekniğinin yayılmasını; bu meslekte çalışanların mümkün olduğu kadar yararlı duruma gelmelerini sağlamak; meslek mensupları arasında dayanışmaya öncülük etmek amacıyle, Dernekler kanununa göre kurulmuş (1949); kamuya yararlı meslekî kuruluş. Cemiyet çeşitli zıraat dallarında işletmeler kurar, işletir; zıraat araçları ve tohumluklar için satış depoları meydana getirir; meslek mensuplarının bilgi ve görgülerini arttırıcı faaliyetlerde bulunur; meslekî yayınlar yapar. 1973'te derneğin 35 ilde şubesi vardı. (M)

Ziraat fakülteleri, zıraî alanda yüksek uzmanlık seviyesinde eleman yetiştirmek amacıyle, çeşitli üniversitelere bağlı olarak kurulmuş yükseköğretim kurumları. Türkiye'de üç üniversitede ziraat fakültesi vardır; Atatürk üniversitesi, Ankara üniversitesi, Ege üniversitesi. Bunlardan Ankara Üniversitesi Ziraat fakültesi, 1937'de Halkalı Ziraat mektebinden ayrılarak Ankara'ya nakledilen ve önce burada Yüksek Ziraat enstitüsüne bağlanan okulun 1948-1949 döneminde fakülte haline getirilmesiyle meydana geldi. Fakültede 1970-1971 döneminde 964 öğrenci (160'ı kız) okuyordu. Ege Üniversitesi Ziraat fakültesi 1955-1956 döneminde açıldı. Fakültede 1970-1971 döneminde 718 öğrenci (93 kız) okuyordu. Erzurum Atatürk Üniversitesi Ziraat fakültesi 1958-1959 ders yılında öğretime açıldı. Fakülteye bağlı bir de Ziraî Araştırma enstitüsü vardır. 1970-1971 Döneminde bu fakültede 792 öğrenci (35'i kız) okuyordu. (M)

Ziraat Odaları birliği (TÜRKİYE), ziraat odalarını denetlemek; hükûmetin zıraî siyasetinin gerçekleşmesine yardımcı olmak amacıyle, 6964-1330 Sayılı kanunla kurulmuş (1963); tüzel kişiliği olan, kamu kurumu niteliğinde; Tarım bakanlığının denetimine bağlı meslek kuruluşu. Görevleri: zıraî siyaset ve programlarını inceleyerek görüşlerini hükûmete bildirir; başka ülkelerdeki ziraat odalarının faaliyetlerini izler; faaliyet konularıyle ilgili yayın yapar; zıraat sergilerinin plan ve programlarını onaylar; Türkiye'nin zıraî ürünlerini tanıtıcı dernekler kurar. Birliğin taşra teşkilâtı, köylerde muhabirlikler, köy yürütme kurulu, köy danışma konseyi; ilçelerde oda meclisi ve ilçe danışma konseyi; illerde il koordinasyon kurulu ve il danışma konseyi; bölge temsilciler meclisleri ve bölge yürütme kurullarından meydana gelir. (M)

Ziraat okulları, zıraî alanda çalışmak üzere teknisyen seviyesinde eleman yetiştirmek amacıyle, Tarım Bakanlığı Ziraat İşleri Genel müdürlüğüne bağlı olarak kurulmuş meslek okulları. Çoğu Devlet Üretme çiftlikleri bünyesinde yer alan ve sayısı 1972'de 38 olan bu okullar şu yerlerde bulunuyordu: Antalya, Balıkesir (Gönen), Burdur (Tefenni), Bursa, Erzincan, Gebze, Giresun, Hatay (Reyhanlı), İçel (Erdemli), Isparta (Eğridir), İstanbul (Bakırköy), İzmir (Menemen), Kars (Aralık), Kastamonu, Konya (Çumra, Sarayönü), Lüleburgaz, Malatya, Manisa, Mardin, Muğla, Muş, Niğde (Aksaray), Samsun, Siirt, Sıvas, Tokat, Trabzon (Yomra), Urfa, Van, Yerköy, Erzurum (Narman), Aydın (Söke), Denizli (Çivril), Ankara (Keskin). Aynı yılın başında bu okullardaki öğrenci sayısı da 3 200 (1 337'si köy menşeli) idi. (M)

ZİRAÎ sıf. Bk. ZIRAÎ.

Ziraî Araştırma enstitüleri, çeşitli bölgelerin zıraî yapıları ve özellikleri hakkında incelemeler yapmak amacıyle, Tarım Bakanlığı Ziraat İşleri Genel müdürlüğüne bağlı olarak kurulmuş teknik birimler. Aynı genel müdürlüğe bağlı ve tavukçuluk, buğday, çayır-mera, bahçe kültürleri, fındıkçılık, konservecilik, ipek böcekçiliği, çay, arıcılık, zeytincilik, bağcılık konularında araştırma yapan enstitülerle birlikte 1973'te şu yerlerde zıraî araştırma enstitüleri vardı: Ankara (Yenimahalle), İstanbul (Yeşilköy), Edirne, Erzurum, Diyarbakır, Antalya. (M)

Ziraî Donatım kurumu (TÜRKİYE), zıraî alanda teknik üretim araçları ihtiyacını karşılamak üzere 4604 Sayılı kanunla kurulmuş (1944); tüzel kişiliği olan; Tarım bakanlığına bağlı iktisadî devlet teşekkülü. Genel müdürlüğün 21 ildeki bölge müdürlükleriyle bunlara bağlı 5 şube müdürlüğü, 174 ajans şefliği, 8 temsilcilik ve 1952 anlaşmalı satıcıdan meydana gelen bir taşra teşkilâtı; Adapazarı'nda bir Ziraat Âletleri ve Makineleri Müessese müdürlüğü vardır. (M)

ZİRAHM blş. i. (ar. *zi* ve *rahm*'dan *zirahm*). *Esk.* Soydan gelen akraba.

— Huk. *Esk. Zirahmı mahrem,* nikâhlanmaları şer'an haram olan hısımlar. (Usul ve füruğ, kardeşler, kardeşlerle kardeş çocukları, amca, hala, teyze, dayı.) [M]

ZİRDEST blş. sıf. (fars. *zir*, alt ve *dest*, el'den *zir-dest*). *Esk.* El altında bulunan, âciz (halk).

◆ **Zirdestan** çoğl. i. *Esk.* Âcizler. (M)

ZİRE i. (fars. *zire*). *Esk.* Kimyon. (M)

ZİREFKEND sıf. (fars. *zir*, alt ve *efken*'den, düşünmek'ten *-efkend* > *zir-efkend*).

— Mus. Türk musikisinde bir birleşik makam (Bk. ANSİKL.) || — *Esk. Zirefkendi büzürk*, türk musikisinde en az beş altı yüzyıllık bir birleşik makam. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) || *Zirefkendi rumî*, türk musikisinde en az beş altı yüzyıllık bir birleşik makam. (Bugüne kalmış örneği yoktur.).

— ANSİKL. Mus. *Zirefkend;* mahur, ruhnüvaz, çargâh, aşiranda saba makamından meydana gelir. Makam, genellikle inici olarak seyreder ve geniş ölçüde müşterek seslerden faydalanarak geçkiler yapar; anbitüsü en geniş makamdır. Makamda, geçici ve asma kararlar yapılır; nihayet sabanın şeddi ile hüseynî aşiran (*mi*) perdesinde durulur. Donanıma mahurun *fa* küçük mücennep diyezi konulur (ruhnüvazda da müşterektir). Ayrıca nota içinde ana makamda bazı değişiklikler yapılır: ruhnüvaz için *re* bakiye diyezi, çargâh için *fa* bekar, aşiranda saba için *si* koma bemolü, *la* bakiye bemolü, *fa* bekar ve *fa* bakiye diyezi (*si* bekar ve *mi* bakiye bemolü de kullanılabilir). Güçlüler, rast (*sol*) [mahurun durağı, çargâhın güçlüsü, aşiranda sabanın güçlüsü], çargâh (*do*) [çargâhın durağı], neva (*re*) [mahurun güçlüsü], buselik (*si*) [ruhnüvazın güçlüsü] (ruhnüvazın durağı olan hüseynî aşiran (*mi*), son durak ile müşterektir.) [M]

ZİREK sıf. (fars. *zirek*). *Esk.* Zeyrek.

◆ **Zirekî** i. *Esk.* Zeyreklik. (M)

ZİREN i. Fin-ugur dillerinin perm öbegine giren dil. (L)

ZİRÎLER, Tunus ve İspanya'da hüküm süren müslüman hanedanı. Fatımî halifesi Muiz 972'de hükûmet merkezini Kahire'ye naklettikten sonra İfrıkiye valiliğini Yusuf bin Bulukkin ibni Zirî'ye verdi; fakat Yusuf, fatımî halifesinin Mısır'a gitmesi üzerine bağımsızlığını ilân etti. Yusuf (972-983) ve halefleri devrinde bu hanedan oldukça kuvvetlendi. Dördüncü hükümdar Muiz bin Badis devrinde (1015-1061) Fatımîler büyük bir orduyle Zirîler üstüne yürüdüler. 1052'de yapılan savaşta yenilen Muiz, Kayrevan'ı terk etmek zorunda kaldı. Bundan sonra başa geçen hükümdarlar devrinde hükümdarlık eski durumuna gelemedi. Son zirî hükümdarı Hasan bin Ali, Normanların saldırısı karşısında muvahhidî hükümdarı Abdülmümin'e sığındı (1148). Yusuf bin Bulukkin ve oğlu Mansur iktidarı ele geçirdikleri zaman aynı aileden bazıları onlara karşı çıktılar; fakat başarı kazanamayınca Zavî bin Zirî yönetiminde İspanya'ya geçtiler. Kurtuba (Cordoba) halifesi Süleyman el-Müstain onlara Elvira bölgesini verdi. Zavî bin Zirî, çok geçmeden Gırnata'da (Granada) bağımsızlığını ilân etti. Üstüne gönderilen kuvvetleri 1016'da yenilgiye uğrattı; fakat bu başarısına rağmen İspanya'yı terk ederek Afrika'ya döndü. Onun yerine Habbus bin Meksan geçti. Bu devirde kuvvetli durumlarını koruyan Zirîler Habbus'un oğlu Badis döneminde zayıflamağa başladılar. Zirîlerin İspanya'daki nüfuzları XI. yy. sonlarına kadar devam etti. (M)

ZİRİN sıf. (fars. *zirin*). *Esk.* Altta bulunan, aşağıda olan. (M)

ZİRKALLOV i. (tes. edil. ad). Nükleer reaktörlerin uranyum çubuk kılıflarının yapımında kullanılan ve yüzde 1,4 kalay kapsayan zirkonyum alaşımı. (L)

ZİRKELİT i. (alman mineraloğu Ferdinand *Zirkel*'in [1838-1912] adından fr. *Zirkélite*). Miner. Tabiî kalsiyum zirkonat ve titanat; kübik sistemde billûrlaşır. (L)

ZİRKEŞ sıf. (fars. *zir*, alt ve *keşiden*, çekmek'ten *-keş* > *zir-keş*). Mus. *Esk. Zirkeş haveran*, türk musikisinde en az beş altı yüzyıllık bir birleşik makam. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) || *Zirkeş hüseynî*, türk musikisinde en az yedi yüzyıllık bir birleşik makam. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) [M]

ZİRKEŞİDE sıf. (fars. *zir*, alt ve *keşiden*, *çekmek*'ten *-keşi-de* > *zir-keşide*). *Esk.* Altı çekilmiş.

— Mus. *Esk.* Türk musikisinde en az beş altı yüzyıllık bir birleşik makam. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) [M]

ZİRKON i. (fr. *zircon*). Miner. Zirkonyum silikattan meydana gelen tabiî ve saydam değerli taş. Renksiz, sarı, yeşil, kahverengi, mavi-yeşil ve kırmızı-turuncu türleri (*hiyasint*) vardır. (Kırılma indisi yüksek olduğu için parlaklık bakımından elmasa benzer; fakat sertliği elmastan çok daha azdır.) [L]

ZİRKON i. (fr. *zircone*). Formülü ZrO_2 olan zirkonyum* oksit. (L)

ZİRKONAT i. (fr. *zirconate*). Kim. Zirkonyum dioksitten ZrO_2 türeyen tuz. Bk. ZİRKONYUM. (L)

ZİRKONİFLÜORÜR i. (fr. *zirconifluorure*). Kim. Genel formülü $(MH)_2 ZrCl_6$ olan karmaşık tuzlara verilen genel ad. *Eşanl.* FLÜOROZİRKONAT. (L)

ZİRKONİKLORÜR i. (fr. *zirconichlorure*). *Kim.* Genel formülü $(MH)_2 ZrCl_6$ olan karmaşık tuz; M, organik bir bazı gösterir. (L)

ZİRKONİL i. (fr. *zirconyle*). Kim. Bazı zirkonyum tuzlarının yapısına giren iki değerli ZrO^{*2} kökü. (L)

ZİRKONİT i. (fr. *zirconite*). Miner. Zirkon'un grimsi veya kahverengimsi çeşitlerine verilen ad. (L)

ZİRKONYUM i. (fr. *zirconium*). Titana benzeyen beyaz maden.

— ANSİKL. *Zirkonyum*, atom numarası 40, atom ağırlığı Zr=91,22 olan elementtir. Oksidi, zirkon, 1789'da Klaproth tarafından bulunmuş ve zirkonyum 1824'te Berzelius tarafından oksitten ayrılmıştır. Yoğunluğu 6,5 olan ve 1900°C'a doğru ergiyen, beyazgri renkte bir katıdır. Havada ısıtılınca, kuvvetli bir ışık vererek yanar; akkor derecede hidrojen ve azotla birleşir. Asitlerin ve alkalilerin etkilerine karşı dayanıklıdır.

En önemli bileşiği, tabiî halde bulunan *zirkon*'dur: ZrO_2. Ergime noktası 2700°C'a yaklaştığı için, ateşe çok dayanıklı beyaz bir katıdır. Bu yüzden pota yapımında kullanılır. Bazlarla birleşerek $Na_2 ZrO_3$ gibi *zirkonat*'lar, asitlerle birleşerek zirkonyum tuzları verir. Hidroflüorik asidin zirkona etkimesiyle elde edilen zirkonyum flüorür ZrF_4, madenî flüorürlerle, flüorotitanatla-

rın izomorfu olan K_2ZrF_6 gibi *zirokonif-lüorür*'ler veya *flüorozirkonat*'lar verir. Başlıca klorürü, $ZrCl_4$, klorun zirkonyuma etkimesiyle elde edilir. Bu madde, su temasında hidrolize uğrayarak, billûrlaşmış *zirkonil klorür* $ZrOCl_2$ veren beyaz bir katıdır. Zirkonyumun en önemli cevheri *zirkon*'dur (formülü $ZrSiO_4$ olan zirkonyum silikat); *baddeleyit* denilen zirkonyum oksit, ZrO_2 de bir zirkonyum cevheridir. İşlenen zirkon, potasyum zirkoniflüorür haline geçer; bu madde de kavrulup, kaynar su içinde bırakılarak ZrO_2 zirkonu elde edilir.

Zirkonyum, bu oksidin kalsiyumla indirgenmesinden hazırlanır. Toz halinde elde edilen maden, sinterlenerek topak haline getirilebilir. Zirkonyum bazı çeliklerin bileşimine girer. Zirkonun, ısıya ve kimyasal etkenlere dayanıklı madde olarak çeşitli uygulama alanları vardır; parlatma maddesi olarak da kullanılır.

● *Kullanma alanları*. Gazları soğurma özelliği nedeniyle zirkonyum, saf halde, radyo lambalarında «geter» olarak kullanılır; X ışınlı lambalarda, ince yapraklar halinde, filtre olarak kullanılır. Nihayet, bazı atom pillerinde yakıt çubuklarının kılıfı zirkonyumdan yapılır. Sepilemede kullanılan zirkonyum sülfatla beyaz, esnek ve dayanıklı bir deri elde edilir.

Sepilemede kullanılan zirkonyum sülfatla beyaz, esnek ve dayanıklı bir deri elde edilir.

— Metalürji. Zirkonyumun nükleer fizikteki kullanma alanlarının gelişmesi üzerine metalürji uzmanları, hem tesislerin üretim kapasitesini artırmak, hem de sınaî yolla çok saf zirkonyum elde etmek için üretim metotlarını geliştirdiler. Atom sanayiinde kullanılan zirkonyumun, hafniyumdan tamamen arınmış olması gerekir; bu da, kimyasal bakımdan birbirine çok benzeyen bu iki madenin ayrılması için bazı metotlar bulunmasına yol açmıştır.

— Nükleer sanayide, zirkonyum veya zirkolay tipi alaşımları, reaktörlerde uranyumla birlikte yakıt elementi ve yakıt kılıfı olarak veya madenin termik nötronları yutma kesitinin küçük olması nedeniyle çeşitli tüp veya borular yapımında kullanılır.

— Kimya sanayiinde, birçok kimyasal ayıracın aşındırıcı etkisine karşı büyük dayanıklılık gösterdiği için, zirkonyum çok kullanılır. Dökümcülükte indirgen element olarak bu mekanik karakteristikleri artırmak üzere bazı karışımlara katılarak da kullanılır. (L)

ZIYA PAŞA

ZİRKOTERMİ i. (fr. *zircothermie*). Metalürji. Ateşe dayanıklı bazı madenlerin hazırlanmasında uygulanan metalürji işlemi; alüminotermiden türeyen bu işlemde indirgen element olarak zirkonyum kullanılır. (L)

ZİRNİH i. (fars. *zirnīḫ*). *Esk.* Zırnık.

◆ **Zirnihî** sıf. *Esk.* Zırnık renginde olan. (M)

ZİRUH sıf. (ar. *ẕī-rūḥ*). *Esk.* Canlı: *Bu mermer sanki bir zîruh idi, zîruh-i muğberdi* (Tevfik Fikret). [M]

ZİRVE i. (ar. *ẕirve*). En yüksek kısım, tepe, doruk: *Dalların zirvesindeyiz ancak, / Yarı yoldan ziyade yerden uzak / Yarı yoldan ziyade maha yakın* (Ahmed Hâşim). || *Mec.* En üst aşama: *Kim bilir kaç kalp böyle talihinin zirvesinde hayal kuruyordu* (A. Ş. Hisar). *Sanatın zirvesi.* || *Zirve konferansı*, zirve toplantısı. || *Zirve toplantısı*, devlet ve hükûmet başkanları veya en yetkili ve yetkeli diplomatlar düzeyinde yapılan toplantı. (M)

ZİRYAN'LAR veya **ZİRYEN'LER,** S.S.C.B.'de Petchora havzasında oturan fin-ugur halk. Komi adıyle de anılan ziryan'lar çarlık devrinde Arkhangelsk yönetiminde birleştirilmişlerdi. Günümüzde Komi Muhtar Sovyet Sosyalist cumhuriyeti halkıdırlar. (L)

ZİŞAN sıf. (ar. *ẕī-şān*). *Esk.* Şanlı: *Hoca Efendi ben ki cihangir bir padişah-i zîşanım, satılmaklığım lâzım gelirse beni kaça alırsın?* (Evliya Çelebi). || **İ.** Kadın adı. (M)

ZİŞAŞAA sıf. (ar. *zi-şaʿşaʿa*). *Esk.* Gösterişli, parlak: *Ey sahne-i zîşaşaa-i hâilepîrâ* (Tevfik Fikret). [M]

ZİŞT sıf. (fars. *zişt*). *Esk.* Çirkin. || *Ziştrû*, çirkin yüzlü.

◆ **Ziştî** i. *Esk.* Çirkinlik. (M)

ZİŞTOVİ, bulgarca **Sviştov,** Bulgaristan'da Tuna nehrinin sağ kıyısında, Niğbolu-Rusçuk arasında şehir; 21 500 nüf. Osmanlı ve Avusturya devletleri arasında Ziştovi* barış antlaşması burada imzalandı. (M)

Ziştovi antlaşması, Osmanlı imparatorluğu ile Avusturya arasında 1788-1791 savaşına son veren barış antlaşması. İngiltere ve Prusya ile anlaşan Osmanlı devleti Kırım'ı kurtarmak için Rusya'ya savaş açmıştı. Avusturya da Rusya ile gizli bir antlaşma yapmıştı. Rusya'ya savaş ilânından kısa bir süre sonra Avusturya da Osmanlılara karşı savaşa girdi (9 şubat 1788). İki cephede savaşan osmanlı orduları önce Avusturya'ya karşı bazı başarılar kazandı; sonra Eflak, Banat ve Belgrad'ı kaybetti, Yerköyü'de Avusturyalılara karşı kazanılan başarı ve Prusya ile yapılan ittifak, barışı sağlayacak bir ortam yarattı. Bu sırada Avusturya imparatorunun ölmesi, Belçika isyanları ve Prusya'nın baskısı yeni imparatoru barışa zorladı. Önce Avusturya ve Prusya, Reichenbach'ta görüşerek anlaşmaya vardılar; 1790'da dokuz aylık kısa bir mütareke imzalandı ve barış görüşmeleri Ziştovi'de başladı. Görüşmeler aralık 1790 - haziran 1791 arasında bir süre kesildi, sonra yeniden başladı ve 4 ağustos 1792'de 14 maddelik bir antlaşma ve 7 maddelik özel protokol imzalandı. Antlaşmanın başlıca maddeleri şunlardır: 1. avusturyalı tacirler ve ticaret gemilerinin osmanlı ülkelerinde güvenliği sağlanacak, bunlara yapılan saldırıdan doğan zararlar ödenecek; 2. savaşta Avusturya tarafından işgal edilen osmanlı toprakları boşaltılacak; 3. osmanlı - rus savaşı süresince Avusturyalılar Rusya'ya yardım etmeyecek; 4. osmanlı ülkelerinde bulunan katolikler eskiden olduğu gibi ibadetlerinde, Kudüs'ün v.d. kutsal yerlerin ziyaretinde serbest olacaklar. 5. iki ülke tahta yeni hükümdarların çıktığını resmen bildirmek için birer ortaelçi gönderecekler. Yedi maddelik protokol da sınırlarda ve özellikle Orsava (Orşova) yöresinde yapılan bir düzeltmeyle ilgiliydi. Antlaşmanın süresi elli yıldı. (M)

ZİTA VON BOURBON-PARMA, avusturya imparatoriçesi, macaristan kraliçesi (Pianore villâsı, Viareggio yakınları 1892), Robert von Bourbon-Parma'nın ikinci evliliğinden olan kızı. 1911'de, geleceğin imparatoru Karl I ile evlendi. (L)

ZİTTAU, Almanya'da (Doğu Almanya, Dresden bölgesi) şehir. Yukarı Lausitz'de; 46 000 nüf. Linyit madeni. Dokuma ve otomobil sanayii. (L)

ZİTTEL (Karl Alfred VON), alman jeoloji ve paleontoloji bilgini (Balhingen, Baden 1839-Münih 1904). Münih'te jeoloji ve paleontoloji okuttu, krallık paleontoloji müzesi müdürü oldu. 1873-1874 Yılları arasında Rohlf'un libya çölündeki seferine katıldı. Başlıca eseri: *Grundzüge der Paläontologie* (Paleontolojinin Temel Bilgileri) [1895]. (L)

Zitvatorok antlaşması, Osmanlı imparatorluğu ile Avusturya arasında 1593-1606 yılları arasında yapılan savaşa son veren antlaşma (11 kasım 1606). Adını, Macaristan'da barış görüşmelerinin yapılarak antlaşmanın imzalandığı Estergon ile Komorn arasında Zitva suyunun Tuna'ya karıştığı yerdeki boğazdan alır. Osmanlı devleti 1593'te, Koca Sinan Paşanın sadrazamlığı sırasında, Avusturya devletine savaş ilân etmişti. Bu savaşta Osmanlılar, Haçova meydan savaşını kazanarak, Eğri ve Kanije'yi ele geçirdiler; sonunda Erdel, Eflak ve Boğdan'da Osmanlı devletini tutan voyvodaların işbaşına gelmesi Avusturya devletini barışa yaklaştırdı. Estergon'un da Osmanlılar tarafından alınması üzerine Avusturya imparatoru, barış yapılmasını kabul etti. Antlaşmaya göre: 1. iki devlet arasında siyasî ilişkiler yeniden kurularak karşılıklı elçiler gönderilecek ve Avusturya imparatoruna resmî yazışmalarda «Viyana kralı» değil «Roma imparatoru» şeklinde hitap edilecek; 2. Kırım Tatarlarının imparatorun topraklarına saldırısı önlenecek, iki devlet karada ve denizde birbirlerine zarar vermekten kaçınacak ve çete saldırılarına karşılıklı olarak son verecek, taraflar birbirlerinin kalelerine saldırmayacak; 3. Erdel prensi Boçkay'ın imparatorla Viyana'da yaptığı anlaşma Osmanlı devletince kabul edilerek, kendisine verilen kaleler Boçkay'da kalacak; 4. Tamışvar, Bosna, Eğri ve Kanije'de bir olay çıkarsa Osmanlılardan Budin beylerbeyi, Avusturyalılardan Raab (Yanık) kalesi kumandanı hakemlik edecek; 5. barış süresince iki taraf ellerinde bulunan kaleleri onararak tahkim edebilecek; fakat yeniden kale yapmayacaklar; 6. imparator, padişaha hediye adıyle bir defada 200 000 ekü verecek, üç yıl geçmeden imparatordan hiç bir şey istenmeyecek; üç yıl sonra yeni hediye miktarı hakkında anlaşma yapılacak; 7. (Vac) kalesinin durumu değiştirilmeyecek; 8. bu barış antlaşması yirmi yıl süreli olacak.

Zitvatorak antlaşmasıyle Osmanlı imparatorluğu Kanunî Sultan Süleyman devrindeki barış antlaşmasına göre, Macaristan'ın Avusturya'da kalan kısmı için her yıl imparatorun ödediği 30 000 altından vaz geçiyor, dolayısıyle de sınırları içinde olmayan bu toprakları resmen Avusturya'ya bırakmış oluyordu. Yine bu antlaşma, Boçkay ile imparator arasında yapılan Viyana antlaşmasını kabul ettiğinden Boçkay'ın ölümünden sonra imparatorun Erdel üstünde hak iddiasına yol açtı. Tarihçiler bu antlaşmayı genellikle Osmanlı devletinin duraklama devrinin başladığını gösteren bir belge olarak kabul ederler. Zitvatorok antlaşması önce 1615'te Viyana'da 12 madde daha katılmasıyle uzatıldı, sonra çeşitli görüşme, değişiklik ve yenilemelerle Köprülüler devrine kadar devam etti. Bk. VASVAR ANTLAŞMASI. (M)

ZİVEKAR sıf. (ar. *ẕī-veḳār*). *Esk.* Vakarlı: *Geçmekte zîvekar ü tarab mevkib-i zafer* (Tevfik Fikret). [M]

ZİVER i. (fars. *ziver*). *Esk.* Süs. || Erkek adı. (M)

ZİVER (Mehmed), türk şairi (Kafkasya 1821 - ? 1879). Kafkasya'dan Trabzon'a getirildi; vali Hazinedarzade Osman Paşanın kethüdası şair Hüseyin Revnak Efendi tarafından satın alındı. Özel bir eğitim ve öğrenimden geçti, çeşitli idarî görevde bulundu. Şiirleri mecmualarda dağınık bir durumdadır. (M)

ZİVER (Mehmed Said) **Tırnakçızade,** türk şairi (İstanbul 1812 - ay.y. 1873). Medrese öğrenimi gördü; edebiyat, tefsir, fıkıh ve hadis okudu. 1847'de Karamürsel kadılığına tayin edildi. Çeşitli yerlerde görev yaptıktan sonra 1868'de İstanbul'a tayin edildi. Eserleri: *Makalat-ı Edebiye* (Edebiyat Makaleleri); *Metalib-i Nafia* (İstenen Yararlı Şeyler). [M]

ZİVER PAŞA. Bk. AHMED SADIK ZİVER PAŞA.

ZİVİN, yeni. **Süngütaş,** Doğu Anadolu'da (Kars ili, Sarıkamış ilçesi, Karaurgan bucağı) köy; 945 nüf. (1965). 1878-1918 Arasında osmanlı-rus sınırı üzerinde yer alıyordu. Erzurum-Kars karayolu ve demiryolu buradan geçer. (M)

ZİVİN suyu, Doğu Anadolu'nun Erzurum-Kars yaylasından geçen akarsu. Kuzeyden gelerek soldan Aras ırmağıyle birleşir; 47 km. (M)

ZİY i. (ar. *ziyy*). *Esk.* Dış görünüş. || Kılık, kıyafet. (M)

ZİYA i. (ar. *żiyā*). *Esk.* Işık: *Mumun hafif ışığında çehresi daha soluk ve yorgun görünüyor, bu sönük ziya, gözlerini kamaştırmış gibi kirpiklerini kapıyordu* (R. N. Güntekin). || **İ.** Erkek adı.

— Fiz. *Esk.* *İnikâsi ziya*, ışığın yansıması. || *İnkisarı ziya*, ışığın kırılması. (M)

ZİYA (Mehmed), türk şairi (İstanbul 1862-ay.y. 1928). İlk ve ortaöğreniminden sonra Lâleli medresesinde okudu. Özel olarak hadis öğrendi. Arap edebiyatıyle uğraştı. 1876'da devlet hizmetine girerek, çeşitli görevlerde bulundu. Eserleri: *Terceme-i Hâl-i Fuzulî* (Fuzuli'nin Biyografisi); *Osmanlı Lisanı.* (M)

Foto. MEYDAN

ZİYA Adanalı, türk şairi (Adana 1859-Afyon 1932). Yirmi yaşındayken Adana valisi bulunan Ziya* Paşaya bir yergi söyledi; çok genç yaşta olduğunu gören Ziya Paşa, onu bağışlayarak, öğrenim yapması ve görgüsünü genişletmesi için İstanbul'a gönderdi. İstanbul'da bir seraskerin arabasına doğru küfür edince, deli olduğu sanılarak tımarhaneye konuldu; daha sonra Trablusgarb'ın Fizan kasabasına sürüldü. Oradan Mısır'a kaçtı. Sadrazam Cevad Paşa tarafından Afyonkarahisar Evkaf müdürlüğüne tayin edildi. 1910'da emekliye ayrıldı. Şiirleri dergilerde dağınık durumdâdır. (M)

ZİYA BEY Bestenigâr, türk bestecisi (İstanbul 1877-Mersin 1927). Devrinin bestecilerinden dayısı Behlûl Efendiden musiki dersleri aldı. Küçük yaşta, sesinin güzelliğiyle dikkati çekti. Besteciliğinin yanı sıra, birçok musikici yetiştirdi. Kadıköy'de kurulan Şark Musiki cemiyetinde uzun yıllar çalıştı. Bestenigâr makamını çok sevdiği ve en çok bu makamdan şarkı okuduğu için, kendisine *Bestenigâr* adı verildi. On kadar *Şarkı*'sı vardır. (M)

ZİYA BEY İhtifalci. Bk. MEHMED ZİYA BEY *ihtifalci*.

ZİYA BEY Santurî—, denir, türk santur sanatçısı (İstanbul, Kanlıca 1868-ay.y. 1952). Bahriye rüştiyesinin yüksek kısmı olan Menşei Küttabı bitirdi. Kasımpaşa mevlevîhanesindeki âyinlere ney çalarak katıldı. 16 Yaşında sağlığına zararlı görüldüğü için ney çalması yasaklanınca santur ve keman çalmağa başladı. Galata mevlevîhanesinde Neyzen Aziz Dededen ney ve Kasımpaşa mevlevîhanesinde Santurî Ethem Efendiden santur dersleri aldı. Dârül Elhan'da keman, santur, ut, kanun ve ney dersleri verdi. Santurî Ziya Bey hamaî santur fasıllarını yaptığı bazı değişiklerle kullanılır hale getirdi. Santura çeyrek sesler de ilâve ederek yeniden değiştirdi. Böylece değişen santurun ses hacmi iki buçuk oktava yükseldi. Santur ve ney için metod yazdı. (M)

ZİYADAR sıf. (ar. *żiyā* ve fars. *-dār*, eki'nden *żiyā-dār*). *Esk.* Parlak, ışıklı: *Ne canlı gözleri ve ne ziyadar bir alnı vardı* (Vâ-Nû). [M]

ZİYAD bin EBİHİ, İbni Sümeyye de denir, Emevîlerin Irak valisi (622-673). Halife Ömer devrinde Basra valiliğine getirildi. Ali-Muaviye mücadelesinde Ali'nin tarafını tuttu. Ali öldürüldüğünde Fars valisiydi. Muaviye, üvey kardeşi olduğunu ileri sürdüğü Ziyad'ı Basra valiliğine getirdi; kısa bir süre sonra Kûfe valiliğini de ona verdi. Kûfe ve Basra'da çoğunlukta bulunan ve Emevîlere başkaldıran halkın hareketlerini bastırdı. Böylece Muaviye'nin Doğu'da güvenliği sağlayarak Batı'daki fetihlere girişmesine imkân verdi. (M)

ZİYADE sıf. (ar. *ziyāde*). Fazla, çok: *Artık hepsini anlıyordu, birdenbire artık o kadar çok şey anlıyordu ki, daha ziyade dinlemek istemiyordu* (H. Z. Uşaklıgil). || İ. *Esk.* Artma, çoğalma.

— DEY. *Ziyade olsun!*, yemekte olanlara veya yemeğe buyurun diyenlere söylenen nezaket sözü.

— Ed. Müstezatlarda, bentlerin sonuna getirilen manzum parçalara verilen ad.

— Mus. Türk musikisinde koma karşılığı kullanılan bir deyim.

— ANSİKL. Huk. *Esk.* Dört türlü *ziyade* vardır: 1. *ziyadei mütevellide*. Asıldan doğan ve ondan ayrılabilen fazlalık. Meyve ve yavrular bu türdendir; 2. *ziyadei munfasılai gayri mütevellide*. Asıldan doğmayan fakat ayrıca elde edilen fazlalık. Ev, dükkân, tarla, arabanın getirdiği kira bu türdendir; 3. *ziyadei muttasılai mütevellide*. Asıldan doğan ve ondan ayrılamayan fazlalık. Ağacın büyümesi, hayvanın semirmesi bu türdendir; 4. *ziyadei muttasılai gayri mütevellide*. Asla sıkı şekilde bağlı, ondan ayrılamayan fazlalık. (Mobilyanın boyası, radyonun düğmesi, elektrik telleri gibi.) [M]

ZİYADESİYLE zf. (*ziyade*'den *ziyade-si-y-le*). Gerekenden fazla, pek çok. (M)

ZİYADETULLAH I İBNİ İBRAHİM (öl. 838). İfrikiye'nin Egalibe hanedanından (813 veya 817-838). Sicilya'nın fethi ile sonuçlanan sefere onun hükümdarlığı sırasında başlandı (827), Ziyadetullah I, büyük Kayrevan camiini onarttı. (L)

ZİYADETULLAH III İBNİ ABDULLAH (öl. 909), son Egalibe emîri (903-909). Fatimîlerin fethettiği İfrikiye'yi kaybetti ve Doğu'ya kaçtı. (L)

ZİYADÎLER, 818-1018 yılları arasında Yemen'de hüküm süren bir hanedan. Ziyad bin Ebihi'nin soyundan geldikleri ileri sürülür. Halife Memun, Yemen'de alevîlerin çalışmalarını kısıtlamak için bu bölgenin sorumluluğunu Ziyadîlerden Muhammed bin Abdullah'a verdi. Zebid'de oturan Ziyadîler Abbasîlere bağlıydı. Bu hanedanın ilk emirî olan Muhammed (hük. 818-859) horasanlı birliklerle Yemen'e gitti ve kısa süre içinde etki alanını genişletti. Ziyadîlerin ikinci emîri İbrahim bin Muhammed devrinde (hük. 859-901) Hadramut elden çıktı. Onun ölümüyle hanedan iyice zayıfladı. Zeydîler ve Karmatîler Sana'yı ve geçici bir süre için Zebid'i işgal ettiler. Hanedan Abdullah bin İshak (981-1018) devrinde sona erdi. (M)

ZİYAEDDİN EFENDİ, türk şeyhülislâmı (İstanbul 1837- ay.y. 1909). Fetvahanede pusula odasında ilk görevine başladı. Fetva musahhihliği yaptı. İstanbul payesini aldı (1869). Urfa kadılığına tayin edildi (1875). Başmüsevvidliğe getirildi (1877). İstanbul kadılığı görevini aldı (1897). Birkaç gün sonra Anadolu kazaskerliği payesine yükseldi. Rumeli kazaskeri (1909) ve aynı yıl şeyhülislâm oldu. 5 Mayıs 1909'da görevinden ayrıldıysa da ikinci defa aynı göreve getirildi. Bu ikinci şeyhülislâmlığı sırasında Abdülhamid II'yi saltanattan uzaklaştıran fetvayı verdi. (M)

ZİYAEDDİN PAŞA (Yusuf), türk sadrazamı (öl. Sakız 1818), gürcü asıllıdır. İmrahor Mustafa Paşanın yanında yetişti. Mustafa Paşanın oğlu İbrahim Beyin yanında öğrenim gördü. Ispanakçı Mustafa Paşaya Enderun ağası oldu. Halil Hamid Paşanın hizmetine girerek onun silâhtarlığını yaptı. Halil Hamid Paşanın ölümünden sonra devlet hizmetine girdi. Mîrimîran ve vezir oldu (1791). Diyarbakır (1792) ve bu görevde ek olarak Erzurum valiliğine tayin edildi (1793). Aynı yıl Trabzon valiliğine getirildi. Sadrazamlığa tayin edildi (1798). Bu görevinden ayrılınca Erzurum valisi ve Şark seraskeri oldu. Bağdat ve Basra valiliğine getirildi (1806). Aynı yıl içinde Halep valiliğine tayin edildi. İkinci defa sadrazamlığa getirildi (1809). Azledilerek Sakız muhafızlığına gönderildi (1811); bu görevindeyken öldü. (M)

ZİYAFEŞAN sıf. (ar. *żiyā* ve fars. *-feşān*'dan *żiyā-feşān*). *Esk.* Işık saçan. (M)

ZİYAFET i. (ar. *żiyāfet*). Belirli kimseleri çağırıp eğlenceli ve yemekli ağırlama işi, şölen: *Akşamki ziyafeti düşünmemek için Avrupa hatıralarına sanki isteyerek dönüyordu* (S.F. Abasıyanık). || *Esk. Ziyafetkede*, ziyafet verilen yer, ziyafet yeri.

— ÇEŞ. DEY. *Ziyafet çekmek* (veya *vermek*), yemeğe belirli kimseleri çağırmak: *Arasıra büyük hanımefendi, kızının muallimlerini konağa davet eder, ziyafet verilmiş* (R. N. Güntekin). || [...] *Ziyafeti çekmek* (veya *vermek*), [...]yı en iyi şekilde başarmak; [...] yönünden doyurmak: *Futbol ziyafeti çekmek. Müzik ziyafeti vermek.* (M)

ZİYA GÖKALP. Bk. GÖKALP (Mehmed Ziya).

ZİYAGÜSTER sıf. (ar. *żiyā* ve fars. *-güster*'den *żiyā-güster*). *Esk.* Işık yayan. (M)

ZİYAÎ sıf. (ar. *żiyā*'dan *żiyāī*). *Esk.* Işıkla ilgili.

◆ **Ziyaiye** sıf. *Esk.* Ziyaî'nin dişili. (M)

ZİYAN i. (fars. *ziyān*). Bir şeyin veya kimsenin yol açtığı çıkar kayıbı, zarar: *Böylece ziyanı, aklı başında olduğu zaman düşünmekten bile korkacağı bir miktara çıkıyordu* (Sabahattin Ali). || *Ziyan olmak*, telef ve heder olmak: *Bu küçük kızı bana verin. Kendime evlât edeyim, bağrıma basayım. Görüyorsunuz ki, biçare, onların elinde ziyan olacak, dedim* (R. N. Güntekin). Boşa gitmek: *Emeklerimiz ziyan oldu.*

— ÇEŞ. DEY. *Ziyan zebil olmak*, boş yere harcanmak. || *Ziyanı yok*, zararı yok: *Öyle bir yer ki, beni üzsün, uğraştırsın, ziyanı yok, fakat kendi kendimle yalnız bıraksın* (R.N. Güntekin). || *Zarar ziyan*. Bk. ZARAR. (M)

ZİYANİYE i. (*Ziyan*'ın adından ar. *ziyā-niyye*). Tasav. Saziliye tarikatının bir kolu.

— ANSİKL. Kurucusu Muhammed bin Abdurrahman İbni Ebi Ziyan'dır (öl. 1733). Mubarek bin Azza, Muhammed bin Abdulkadir ve Ahmed bin el-Hacc'ın derslerine devam etti. Kenazâ'da bir zaviye kurarak düşüncelerini yaymağa başladı. Ziyaniye tarikatının zikirleri, Şaziliye'den farklı değildir. (M)

ZİYANKÂR sıf. (fars. *ziyān* ve *-kār*, eki'nden *ziyān-kār*). Sürekli olarak zarar veren: *Ziyankâr bir çocuk*.

◆ **Ziyankârlık** i. Ziyan verme hali veya huyu. (M)

ZİYANSIZ sıf. (*ziyan*'dan *ziyan-sız*). Ziyanı olmayan, zararı dokunmaz. || Oldukça iyi: *Bu çocuğun matematiği ziyansızdır*. (M)

ZİYAPAŞ sıf. (ar. *żiyā* ve fars. *-pāş* eki'nden *żiyā-pāş*). *Esk.* Işık saçan. (M)

ZİYA PAŞA (Abdülhamid Ziyaeddin), türk şairi (İstanbul 1825-Adana 1880). Galata gümrüğünde kâtiplik görevinde bulunan Erzurumlu Feridüddin Efendinin oğlu. Beyazıt rüştiyesini bitirdi. Lalası İsmail ağanın teşvikiyle İsa Efendi adındaki bir farsça hocasından ders aldı. On beş yaşlarında, Âşık Garip, Âşık Kerem, Âşık Ömer gibi halk şairlerinin eserlerini okumağa yöneldi; okuduğu birkaç eski divanın etkisiyle bunlardaki bazı şiirlere nazireler yazmağa özendi. 17-18 Yaşlarında, Babıâli'de Sadaret Mektubi kalemine girdi. Divan edebiyatı yolunda yazmakta olduğu şiirler, kendisine arkadaşları arasında ün kazandırdı. Reşid Paşanın yardımıyle padişah Abdülmecid'in üçüncü kâtipliğine tayin edildi (1855). Mabeyne geçtikten sonra kısa bir süre içinde Fransızca öğrendi. Mustafa Reşit Paşa ve Abdülmecid'in ölümleri üzerine, Ali Paşa tarafından saraydan uzaklaştırıldı; önce Zaptiye müsteşarlığına tayin edildi; fakat Ali ve Fuat Paşaların onun İstanbul'da kalmasını tehlikeli gördükleri için Atina elçiliğiyle ve mîrimîran (paşalık) rütbesiyle Kıbrıs mutasarrıflığına gönderildi. Birkaç ay sonra İstanbul'a çağrıldı. Padişah, Ziya Paşayı, Bosna Hersek'in denetimiyle görevlendirdi: fakat Babıâli kendisini çağırdı. Sonra Ziya Paşa, padişah tarafından Meclisi Vâlâ azalığına, beylikçiliğe, Devai nazırlığına (Adalet bakanlığı) yükseltildi; Babıâli, bir yolunu bularak, onu Amasya mutasarrıflığıyle İstanbul'dan uzaklaştırdı. İki yıl kadar kaldığı Amasya'da 8 ay hasta yatan Ziya Paşa oradan Canik (Samsun) mutasarrıflığına gönderildi ve hakkında soruşturma açıldı. Ancak suçsuzluğu anlaşılınca yeniden Meclisi Vâlâ azalığına getirildi ve İstanbul'a döndü. İstanbul'da istibdat yönetimine karşı direnmeyi amaç edinen Yeni Osmanlılar cemiyetine girdi. 1867'de Kıbrıs mutasarrıflığıyle görevlendirilince Kıbrıs'a gitmedi ve o sırada Erzurum vali muavinliğine tayin edilen Namık Kemal ile birlikte, Mısır prenslerinden Mustafa Fazıl Paşanın çağırısına uyarak Avrupa'ya kaçtı (17 mayıs 1867). Önce Paris'te, sonra da Londra'da kaldı. Londra'da *Hürriyet* gazetesini kurdu (1868). Sonra İsviçre'ye geçerek bu gazetenin son 12 sayısını Cenevre'de çıkardı. Avrupa'da bulunduğu yıllarda gazetedeki yazılarının yanında *Zafername*, *Terkib-i Bend*, *Terci-i Bend* gibi eserlerini kaleme aldı; bazı gazellerini yazdı, tercümeler yaptı. Ali Paşanın ölümü üzerine yurda döndü. İcra cemiyeti reisliği, Şûrayı Devlet üyeliği gibi görevlerde bulundu. Bu süre içinde çalışmalarına devam etti. *Harabat* adlı büyük antolojisini düzenledi; bu eserin edebiyat tarihi bakımından önemli olan manzum *Mukaddime*'sini tamamladı. Abdülaziz'in tahttan indirilişi olayına karıştı; Abdülaziz'in yerine geçirilen Murad V'in (1876) ilk hükümdarlık günlerinde Mabeyni Hümayun başkâtipliğiyle görevlendirildi; fakat bu göreve başlatılmadı. Kısa bir süre sonra Maarif müsteşarlığına tayin edildi. Murad V'in yerine getirilen Abdülhamid II, ilk günlerinde, Ziya Paşa ile Namık Kemal'e karşı iyi davrandı; onları Ka-

ZİZKA
Troschel'in gravürü
Cabinet des Estampes,
Paris

Vasfi Rıza ZOBU

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

ZOGU I

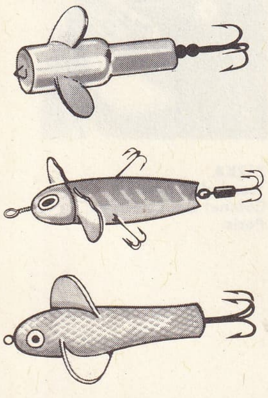

zokalar

Nadar'ın çektiği fotoğrafı

Emile ZOLA

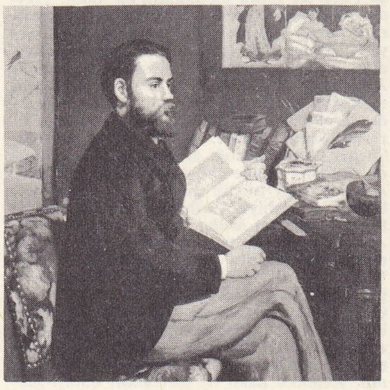

Manet'nin eseri Louvre müzesi, Paris

nuni Esasiyi (Anayasa) hazırlamakla görevlendirdi; fakat çok geçmeden siyasetini değiştirdi. Ziya Paşayı İstanbul'dan ayırmak için onu vezirlik payesiyle Suriye valiliğine getirdi; fakat kısa bir süre sonra Ziya Paşa, Konya valiliğine nakledildi. Burada bir yıl kadar kaldı ve son görev yeri olan Adana valiliğine gönderildi. 2 Yıl kadar süren bu görevinde çeşitli imar faaliyetlerinde bulundu. Mezarı Adana'da, Ulu Cami kabristanındadır.

Ziya Paşa klasik türk şiirinin son büyük temsilcileri arasında sayılabilir. Klasik türk edebiyatının çeşitli nazım şekilleriyle şiirler yazdı, özellikle *Terci-i Bend* ve *Terkib-i Bend* onun en tanınmış eserleridir. Ziya Paşanın şiirlerinde klasik doğu hikmet türü, avrupalı görüşlerden de etkilenerek daha aklî ve daha tutarlı bir özellik kazanır.

Ziya Paşanın *Divançe*'sinde münacaat, naat, kaside, gazel ve şarkı gibi değişik nazım şekilleriyle kaleme alınmış olan parçalar arasında gazel ve şarkılar daha çok dikkati çeker. Hece vezniyle de şiirleri vardır. Bu şiirleriyle *Şiir ve İnşa* adlı makalesindeki görüşleri onu, bir bakıma, türk dil ve edebiyatının gerçeklerini sezen ve bunlara yeni bir gözle bakmasını bilen bir yol gösterici düzeyine ulaştırır. Şiirleri 1881'de *Eş-ar-i Ziya* (Ziya'nın Şiirleri) adıyle basıldığı gibi Süleyman Nazif tarafından da, 1924'te, eklerle yayımlandı (*Külliyat-ı Ziya Paşa* [nazım kısmı]). Över gibi görünerek yermek yani satir tarzında kaleme alınmış olan *Zafername** adlı eseri türk edebiyatının en başarılı mizah verimlerinden biri sayılır. Kasidenin aslı 66 beyitten meydana gelir. Bu eserde Âli Paşa çok zekice yerilir. Âli Paşanın yetiştirmelerinden olan Hüsnü Paşanın bilgisizliğinden yararlanan Ziya Paşa, işlediği hataları, kelimelere verdiği ters ve yanlış anlamları onun ağzından anlatarak küçük düşürür.

Harabat Mukaddimesi, Eski Türk edebiyatı için, çağına göre oldukça önemli görüşler taşır; Ziya Paşanın, Şiir ve İnşa makalesindeki görüşlerinin tersi bir niteliktedir; fakat klasik türk edebiyatının en güzel eserlerini toplayarak uygun yorumlarla değerlendirir. Burada eski türk şiirinin küçük bir tarihçesi de vardır. Harabat, 3 cilttir; arap, iran ve özellikle türk şiirinin bir antolojisi niteliğindedir; 1874-1875'te basılmıştır.

Ziya Paşa makaleleriyle, batılı anlayışı ve demokratik görüşleri türk düşüncesine ilk getirenlerden biri oldu. Özellikle *Hürriyet* gazetesindeki, inceleme niteliği de gösteren yazıları; üslûp, ifade ve taşıdıkları yeni anlamlar bakımından ilgi çekicidir. *Muhbir* gazetesindeki makaleleri de mücadele gücü ve özentisiz sade üslûbunu göstermek bakımından önem taşır. Ziya Paşanın nesir yazıları içinde *Veraset Mektupları* ile *Rüya*'sı ayrıca önemlidir. Özellikle Rüya, Avrupa'da yazılmış, küçük bir fantezi niteliğindedir; Ziya Paşanın, ülkesi hakkında düşüncelerini, devlet yönetiminin kötülüklerini belirten görüşlerini kapsar. *Avrupa Mektupları*, Yeni Osmanlıların yurt dışı hayatlarını aydınlatmak, türk diplomasi ve kültür hayatını yansıtmak bakımından önemlidir. Ziya Paşanın tercümeleri arasında Viardot'un *Endülüs Tarihi*, J.-J. Rousseau'nun *Emil*'i ve Moliére'in *Tartüf*'ü onun tercüme gücüyle birlikte kendi ana dilindeki yeteneğini gösterir. (→ Bibliyo.) [M]

ZİYA PAŞA Kanunî, Udî, türk bestecisi (1850-1928 ?). Suphi Ziya Özbekkan'ın babası. Belgrad, Roma, Paris, Washington büyükelçiliği yaptı. Defteri Hâkanî emini. Âyan azası, maarif nazırı oldu. Dârül Elhan'ın tiyatro ve musiki bölümlerine müdürlük yaptı. Ziya Paşa 2 *Peşrev*, 3 *Semai*, 2 *Şarkı* bestelemiştir. (M)

ZİYARET i. (ar. *ziyāret*). Birini görmeğe gitmek ve onunla bir süre birlikte kalmak işi: *Çoktandır görmediğim arkadaşım, ziyaretimden pek memnun oldu. Görüştük, konuştuk* (B. Felek). || Gidip bir şeyi, bir yeri dikkatle görmek, incelemek eylemi: *Müze ziyareti.* || *Ziyaret etmek*, birini veya bir yeri görmeğe gitmek: *Sabriye Hanımı yukarda anlattığım konuşmadan iki gün sonra evinde ziyaret ettim* (A.H. Tanpınar).

— *Esk. Ziyaret-i resmiye*, resmî ziyaret. || *İade-i ziyaret.* Bk. İADE.

— Din. İslâm dinine göre bir kimseyi veya kutsal sayılan bir yeri görmeğe gitme.

— ANSİKL. Din. İslâm dininde *ziyaret* edilmesi gereken ilk ve en büyük kutsal yer Kâbe'dir. Kâbe ziyareti dışındaki kutsal yerleri, ulularін türbelerini, mezarları ziyaret etme gelenek ve gereği de vardır. İkinci türden olan ziyaretler de, din büyükleri, aile büyükleri, hastalar, kimsesizler, yoksullar ve tanıdıklardır. Dinî bayramlarda (Kurban ve Ramazan bayramlarında) büyükleri, yoksulları, hastaları, kimsesizleri, mezarları, türbeleri ziyaret geleneği vardır. Türbe ve kabir ziyaretlerinde, orada yatanların ruhuna Fatiha okunur, onlardan herhangi bir yardım dilenilmez, istekte bulunulmaz. (M)

ZİYARETÇİ i. (*ziyaret*'ten *ziyaret-çi*). Ziyaret eden, ziyarete giden kimse. (M)

ZİYARETGÂH i. (ar. *ziyāret* ve fars. *-gāh* ekinden *ziyāret-gāh*). Hayır işlemek veya saygı belirtmek için ziyaret edilen yer, türbe: *Ümmühan «Bu kale civarında hiç ziyaretgâh var mıdır?» diye araştırdı* (N. Araz). [M]

ZİYARİLER, Taberistan ve Cürcan'da hüküm süren bir hanedan. Samanoğullarının Taberistan'da düzeni sağlayamamasından yararlanan Merdavic bin Ziyar, bağımsızlığını ilân etti (928). Merdavic kısa sürede Cürcan, Isfahan ve Hemedan'ı işgal ederek ülkesini Irak sınırına kadar genişletti. Onun ölümü üzerine tahta geçen (935) kardeşi Veşmgir yeniden Samanoğullarına bağlandı. Bu dönemde Büveyhîler Bağdat'ı ele geçirerek (954) Ziyarîler'in etki alanına doğru genişlemeğe başladılar ve Ziyarîlerin elinde Taberistan ve Cürcan kaldı. Onun yerine geçen Kabus bin Veşmgir, Büveyhîler tarafından ülkesinden sürüldü (991) ve ancak 18 yıl sonra geri dönebildi. Kabus, Gilân ve eski vilâyetlerini tekrar ele geçirdiyse de kısa bir süre sonra askerleri tarafından öldürüldü (1012). Kabus'un yerine geçen oğlu Minuçehr, Gazneli Sultan Mahmud'un hâkimiyetini tanımak zorunda kaldı. Siyasî ve askerî kudretleri kalmayan Ziyarîler varlıklarını 1077'ye kadar sürdürdüler. (M)

ZİYK i. Bk. DIYK.

ZİYNET ve **ZİNET** i. (ar. *ziynet*). Süs: *Köyün başlıca ziynetini Mürseloğullarından kalma bir cami teşkil eder* (N. Araz). *Eşanl.* BEZEK. || *Esk. Ziynet-bahş* (veya *ziynet-dade*), süsleyen, süslenmiş. || *Ziynetyâfte*, süslenmiş. (M)

ZİZ (VAD), Sahra Fas'ında ırmak; Doğu Büyük Atlaslar'da, cebel Masker'in güneyinde doğar; 280 km. Vad Reris ile birleşen ırmak güneye doğru çölde kaybolan vad Daura'yı meydana getirir. (L)

ZİZANİA i. Asya ve Amerika'da suda yetişen, her mevsime dayanıklı ot; yaprakları uzun ve düz, çiçekleri toplu salkım halindedir; taneleri yenir. (*Kanada pirinci* denen *Zizania aquatica* Kuzey Amerika yerlilerince büyük ölçüde toplanır, yiyecek olarak kullanılır; unu tatlı ve gayet mükemmel bir besindir. Buğdaygillerden.) [L]

ZİZEFUN i. (ar. *zīzefūn*). *Esk.* Ihlamur ağacı.

◆ **Zizefuniye** i. *Esk.* Ihlamurgiller. (M)

ZİZİPHİNUS i. Karındanbacaklı, öndensolungaçlı yumuşakça. (Koni biçiminde, sağlam, deliksiz, sivri tepeli basık helezonlu, dikdörtgen ağızlı bir kavkısı vardır. Bütün denizlerde bulunan bu hayvan İkinci ve Üçüncü zaman tabakalarında fosil halinde bulunur. Trochidae familyasından.) *Eşanl.* CALLİOSTOMA. (L)

ZİZKA (Jan), çek milliyetçisi (Trocnov, Çeske Budejovice 1360'a doğr. veya 1370-Pribyslav yakınları 1424). Vaclav IV'ün silâhşörü idi, çeşitli savaşlarda yararlık gösterdi. Jan Hus'un ölümünden sonra, hus'çuların başına geçti ve Prag ayaklanmasını başlattı (1419). Bohemya'nın güneyinde Tabor kalesini yaptırdı (1420) ve Prag'ı imparator Zygmunt'a (Sigismund) karşı savunarak bağımsızlık savaşını sürdürürken, bir yandan da dinî inançlarına karşı çıkanlara zulüm yaptı. Hus'çuların tek lideri haline gelince (1421), gözlerini kaybetmesine rağmen savaşa devam etti, imparator Zygmunt'u Nemecky Brod yakınında bozguna uğrattı (1422) ve Prag'ı kuşattı (1423). Prens Zygmunt Korybut'un hücumu (1424) üzerine Moravya'ya çekilmek zorunda kaldı ve orada vebadan öldü. (L)

ZİZYPHUS i. Hünnabın ilmî adı; her iki yarımkürenin sıcak bölgelerinde yetişen elli kadar türü kapsar. (L)

ZLATARİC (Dominko), Dubrovnik'li şair (Dubrovnik 1555'e doğr. - ay.y. 1609), Padova'da okudu. *Pjesni Razlike* (Çeşitli Şarkılar) adı altında yayımlanan şiirleri ve *Elektra, Priama* ve Tasso'dan yaptığı *Aminta** tercümeleriyle ünlüdür. (L)

ZLATİBOR, Batı Sırbistan'da kütle, Drina ile batı Morava'nın vâdileri arasında; 1 496 m. (L)

ZLATOUST, S.S.C.B.'de şehir, Ural'da, Çelyabinsk'in batısında; 167 000 nüf. Demir madenleri. Dökümhaneler. Çeşitli metalürji. (L)

ZLATOVRATSKİY (Nikolay Nikolayeviç), rus yazarı (Vladimir 1845 - Petersburg 1911). Romanlarında taşra hayatını anlatır. En ünlü romanı *Krestyane* - *Prisyajnye*'dir (Yeminli Çiftçiler) [1875]. (L)

ZLİN. Bk. GOTTWALDOW.

ZLOTY i. Polonya'nın temel para birimi; 100 groszy değerindedir (Sembolü ZL).

ZMİCHOWSKA (Narcyza), GABRYELLA takma adıyle tanınan polonyalı kadın yazar (Varşova 1819 - ay.y. 1878). Eserleri: (*Poganka* [Putperest Kadın], 1846, *Ksiazka Pamiatek* [Anılar Kitabı] 1847, *Biala Roza* [Beyaz Gül] 1861). [L]

Zn, *çinko*'nun kimyasal sembolü. (L)

Znamya (*Bayrak*), aylık edebiyat ve sanat dergisi. Sovyetler birliği yazarlarının organı. 1931'de *Lokaf* (Birleşik Kızılordu ve deniz kuvvetleri edebiyat yayını'nın kısaltması) adıyle kuruldu; 1933'te bugünkü adını aldı. (L)

ZNOJMO, alm. **Znaim**, Çekoslovakya'da (Güney Moravya bölgesi) şehir, Dyje ırmağının kıyısında, Avusturya sınırı yakınında; 20 000 nüf. Çömlekçilik. Dericilik. Şeker rafinerileri. Bira fabrikaları; damıtma yerleri. (L)

ZOANTHARİA çoğl. i. Altılı mercanlar altsınıfından selentere takımı; denizşakayıkına benzeyen, kapladığı nesnelerin biçimini alan, kabuğumsu bir temele dizili pek de kalabalık olmayan bireylerden oluşan koloniler halinde hayvanlardır. L)

ZOANTHİDEA çoğl. i. *Zoantharia* takımından selentere alttakımı. (Başka hayvanların üzerinde yaşayan, iskeleti ve sap diski olmayan tek veya koloni halindeki hayvanları kapsar.) [L]

ZOANTROPİ i. (fr. *zoantropie*). Psikiyatr. Hastanın kendisini değişmiş, hayvan olmuş gibi gördüğü hezeyan. (L)

ZODYAK veya **ZODİYAK** i. (yun. *zodiakos*'tan fr. *zodiaque*). Astron. Bk. BURÇLAR *kuşağı*.

ZOBU (Vasfi Rıza), türk tiyatro ve sinema sanatçısı (İstanbul 1902). Beyazıt rüştiyesinde ve Kuleli Askerî lisesinde okudu. Alman Ticaret mektebine girdi. Gü-

Foto.LAROUSSE

zel Sanatlar akademisinde okudu. 1917'de Dârülbedayii Osmanî'nin tiyatro okuluna yazıldı. Birkaç özel tiyatro topluluğunda çalıştı. 1923'ten sonra da Şehir tiyatrosunda oyuncu, yazar ve yönetmen olarak çalışmağa başladı. Sinemada önce 1918'de *Bican Efendi* dizisinden kısa komedilerde oynadı. Sonra 1922-1947 yıllarında Muhsin Ertuğrul'un yönettiği filimlerde rol aldı. Bugün İstanbul Şehir tiyatroları genel sanat yönetmenidir. Rol aldığı başlıca oyunlar: *İlk Göz Ağrısı* (1921); *Erenler* (1924); *Kafatası* (1932); *Lüküs Hayat* (1933); *Yarasa* (1934); *Müfettiş* (1935); *Leblebici Horhor* (1937); *Ayak Takımı Arasında; Ceza Kanunu* (1937); *Yalancı* (1942); *Paydos* (1948); *Hisse-i Şayia* (1953); *Buzlar Çözülmeden* (1964) v.d. Rol aldığı başlıca filimler: *İstanbul'da Bir Facia-i Aşk* (1922); *Ateşten Gömlek* (1933); *Leblebici Horhor Ağa* (1938); *Aynaroz Kadısı* (1939); *Bir Kavuk Devrildi* (1939); *Akasya Palas* (1940); *Kızılırmak - Karakoyun* (1947) v.d. (M)

ZODARİON i. Esmer veya siyah renkli küçük örümcek. *(Zodarion gallicum* Paris dolaylarında bulunur; karıncalarla beslenir.) [L]

ZODİUM i. Kurtçuk iken *halictes* ve *odynera*'larda asalak yaşayan sinek. (İlmî adı *Zodium notatum,* Sikloraf sineklerin *conopidae* familyasından.) [L]

ZOE i. (fr. *zoé*). On ayaklı kabukluların enginlerde yaşayan kurtçuk şekli; üzerlerinde yüzmelerine yarayan uzun dikencikler bulunur. (L)

ZOE PORPHYROGENETE (978'e doğr. - 1050), Bizans imparatoriçesi (1028 - 1050), Konstantinos VIII'in ikinci kızı. Babası ölüm döşeğinde onu Romanos Argyros ile evlendirdi ve tahtı ona bıraktı. O sırada elli yaşında olmasına rağmen güzelliğinden hiç bir şey kaybetmemiş olan Zoe aşk maceralarıyle sarayı biribirine kattı ve sevgilisi Mikhael'i tahta çıkartabilmek için kocasını öldürtmekten bile çekinmedi (1034). Sonra Mikhael ile evlendi ve yedi yıl (1034-1041) onunla beraber hüküm sürdü. Yeni kocasına yaranmak için onun yeğenini tahta vâris seçti ve Mikhael IV ölünce de, yeğeninin vârisliğini resmen kabul ettirdi (1041). Mikhael V imparatoriçeyi bir manastıra kapatmağa kalkıştı, fakat Makedonya hanedanına çok bağlı olan halk İstanbul'da ayaklandı (1042). Bunun üzerine Zoe iktidarı küçük kızkardeşi Theodora ile bölüşmek zorunda kaldı. Theodora ile anlaşamayan Zoe, eski âşıklarından Konstantinos IX Monomakhos ile evlendi ve ölümüne kadar onunla birlikte hüküm sürdü. (L)

ZOERCES i. Horozbinagillerden, kuzey denizlerinde yaygın kemikli balık. (Orta büyüklükte, uzun gövdeli, arka kısmı basık, kızıla çalan külrenginde, üzeri esmer çizgili, doğurgan bir balıktır.) [L]

ZOFAR, Arabistan'ın güneyinde bölge, Umman ve Maskat sultanlığının güneyinde, Ras Nus ve Ras Darbat Ali arasında; 20 000 nüf. Zofar, Umman'ın tek sünnî bölgesidir. (L)

ZOFİNGEN, İsviçre'de (Aargau kantonu) şehir, Olten'in güneyinde; 8 800 nüf. (L)

ZOGU I (Ahmet Zogu) [Burgajet 1895 - Suresnes 1961], Arnavutluk kralı (1928-1939). Müslüman asıllı avusturyalı subay (1914), Arnavutluk'ta Esat Paşaya karşı direnmek için teşkilât kurdu, içişleri bakanı (1921), sonra başbakan oldu (1922); bir suikastten kurtulduktan (ocak 1924) sonra Yugoslavya'ya çekildi, sonra halefi monsenyör Fan Noli'yi kovmak için yeniden memleketine döndü ve yedi yıl için kendisini cumhurbaşkanı seçtirdi. Otoriter bir hükûmet kurdu, Tiran statükosuyle (kasım 1926), sonra İtalya'ya idarî kontrol hakkı tanıyan bir bağlaşma (kasım 1927) ile İtalya'ya yaklaştı. Millet meclisi aracılığıyle kendini kral (*mbret*) ilân ettirdi (eylül 1928) ve bir gelir karşılığında İtalya'ya Arnavutluk üstünde gerçek bir iktisadî tekel kurma hakkını verdi (mart 1936). Katolik bir macar (kontes Geraldine Apponyi) ile evlendi (1938); krallığı İtalyanlar istilâ etmeden birkaç gün önce bir oğlu dünyaya geldi (nisan 1939). Leka istilâdan sonra Yunanistan'a geçti. Oradan da Fransa'ya giderek yerleşti (1955). [L]

Zohar veya **Sepher Ha Zohar,** Kabala edebiyatının önemli kitabı, XIII. yy.da İspanya'da yaşamış yahudi mistiği Moiz de Leon tarafından aramca yazılmıştır. Haham çevreleri tarafından mahkûm edilen Zohar, yahudi halk çevrelerini büyük ölçüde etkilemiştir. (L)

ZOİLOS, yunan sofisti, İsokrates'in rakibi (M. Ö. IV. yy.). En ünlü eseri, Homeros şiirlerindeki çelişkileri ve saçmalıklar ortaya koyan dokuz kitaplık bir incelemedir. Bu inceleme sayesinde HOMEROMASTİKS (Homeros Kamçısı) lakabını aldı. Yaptığı haksız tenkitler dillere destan oldu ve Zoilos adı amansız tenkidin sembolü haline geldi. (L)

ZOİSİT i. (baron S. *Zois*'in [1747-1819] adından fr. *zoïsite*). Miner. Hidratlı tabiî alüminyum ve kalsiyum silikat; bazik kayaçlarda bulunur. (L)

ZOİT veya **ZOİD** i. (yun. *zoon,* hayvan ve *eidos,* şekil'den fr. *zoïte* veya *zoïde*). Selenterelerde koloniyi meydana getiren bireylerden özel görevi olan veya olmayan herhangi biri. (Bu kelime özel görevi olan çeşitli birey tiplerini anlatmak için sonek olarak kullanılır: daktilozoit, gonozoit v.b.). *Eşanl.* POLİP. (L)

ZOİTAKİS (Georgios), yunan generali (Naupaktos 1910). 1955'te albay oldu, 1963'te tümgeneralliğe, 1965'te korgeneralliğe yükseldi: nisan 1967'de yapılan hükûmet darbesinde 3. Kolorduya kumanda etti, askerî darbeye katıldı. Kral Konstantinos tarafından girişilen «karşı darbe»nin başarısızlığa uğraması üzerine, krallık naibi oldu (13 aralık 1967). [L]

ZOK i. Leng. Meksika dili. (Miksa ile yakın akrabadır ve Oaxaca eyaletinde, yaklaşık olarak 20 000 kişi tarafından konuşulur). [L]

ZOK. Bk. YANARSU.

ZOKA i. (yun. k.). Büyük ve özellikle etçil balıkları avlamak için kullanılan, balık biçiminde, kurşundan dökülmüş, ucu iğneli olta: *Lüfer zokası. Torik zokası.*

— DEY. *Zokayı yutmak. Argo.* Aldatılmak. (M)

ZOKİ LA, Keşmir'de (Hindistan) boğaz, Büyük Himalaya'da; 3 529 m. Batı Himalaya'nın en alçak geçiti olan ve Sirinagar-Leh yolu tarafından aşılan Zoci La, Keşmir vâdisini İndüs'ün yukarı vâdisine, Ladakh'a ve Himaşal Pradeş'e bağlar. (L)

ZOKSAZOLAMİN i. (fr. *zoxazolamine*). Eczc. Amino - 2 - kloro - 5 benzoksazol'ün kısa adı; kas kasılmalarını gevşetici ve ürik asidi vücuttan atıcı özellikleri vardır. (Zoksazolamin kanda ürik asidin arttığı hallerde, meselâ nikriste kullanılır.) [L]

ZOKVAN i. Japon imparatorunun, eskiden olağanüstü hizmetler görmüş memurlara, ölümlerinden sonra verdiği unvan ve görev. (Çin'den alınan bu unvan ilk olarak daynagon Otomo Miyuki'ye verilmişti. (701). [L]

ZOLA (Emile), fransız romancısı (Paris 1840 - ay.y. 1902). Hachette ktiabevinin reklam şefi oldu (1862 - 1866), 1870'ten sonra *Evenement, Figaro, Tribune, Gaulois, Rappel* ve *la Cloche*'da yazdı. Edebî tenkit incelemelerinde Balzac, Flaubert ve Goncourt'lara duyduğu hayranlığı belirtti, yenileştirici bir sanatın araştırmalarından fedakârlık etmeden, bilim ilkelerinden ilham alan bir inceleme edebiyatının gelişmesine ve gerçeğin bütün cepheleriyle yoğun ve gerçeğe uygun olarak temsil edilmesine çalıştı. Taine'in etkisiyle, kahramanlarının maddî (çevre ve mizaç) olarak belirlenmesine büyük önem verdi. Sanat tenkitlerinde Manet'yi ve daha sonra «empresyonistler» adını alan Batignolles okulu ressamlarını savundu (*Mon Salon* [Benim Sergim], 1866; *Edouard Monet,* 1867). Günlük siyaset konularıyle ilgili *Causeries*'lerinde (Sohbetler) krallık rejimine karşı çıktı. Romantizmin izlerini taşıyan *Contes à Ninon* (Ninon'a Masallar) [1864] adlı eserinden sonra otobiyografi romanı *la Confession de Claude*'u (Claude'un İtirafı) [1865], *le Voeu d'une Morte*'u (Ölmüş Bir Kadının Dileği) [1866], ilk natüralist romanı *Thérèse Raquin*'i (1867), tefrika romanı *les Mystères de Marseille*'i (Marsilya'nın Esrarı) [1867] ve *Madeleine Férat*'yı (1868) yayımladı, Balzac'ın *İnsanlık Komedisi*'ni örnek alarak doktor Prosper Lucas ile Charles Letourneau'nun ileri sürdükleri kalıtım ve duyguların fizyolojisi kanunlarının uygulamasına dayanan çevrimsel bir esere başladı: *Les Rougon-Macquart, Histoire Naturelle et Sociale d'une Famille Sous le Seconde Empire* (Rougon - Macquart'lar: İkinci İmparatorluk Devrinde Bir Ailenin Tabiî ve Toplumsal Hayatı). Zola, bilimsel görüntülü olgulardan kendisini çabucak kurtardı. 1869'da yazdığı ilk roman (*Rougon'ların Serveti* [*La Fortune des Rougon,* 1871) çıkan savaş yüzünden ancak 1871'de yayımlandı. Bu dizinin yirminci ve son kitabı olan *Doktor Paskal* (Le Docteur Pascal) 1893'te çıktı, eserler *Meyhane*'nin (Assommoire) başarıya ulaşmasından sonra 1878'de yayınevlerince satın alındı. Bu romanların en iyileri zorlu bir dramı anlatır: *Meyhane* (Assommoire) [1877], *Germinal* (Germinal) [1885], *Toprak* (la Terre) [1887], *Hayvanlaşan İnsan* (la Bete Humaine) [1890], *Bozgun* (la Débacle) [1892]. Ama aşkları, maddî acıları, ölüm karşısındaki bunalımı işleyen eserleri de vardır ve bunlarda belirli bir bölgeyi ele alır: taşra (*La Faute de l'Abbé Mouret* [Rahip Mouret'nin Günahı], 1875), Paris manzaraları (*Bir Aşk Hikâyesi* [Une Page d'Amour] 1878), deniz (*La Joie de Vivre* [Yaşama Sevinci], 1884), Sen kıyıları (Eser [l'Oeuvre], 1886). *Germinal*'den sonra Zola giderek daha çok sosyalist teorilerin etkisinde kaldı ve bu teorinin iktisadî tahliller ve devrimci stratejiyle ilgili bölümlerinden çok, bilime gü-

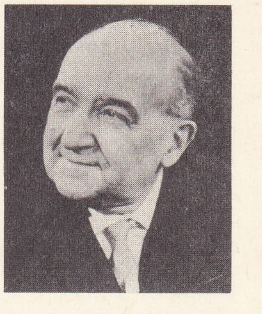

Adone ZOLİ

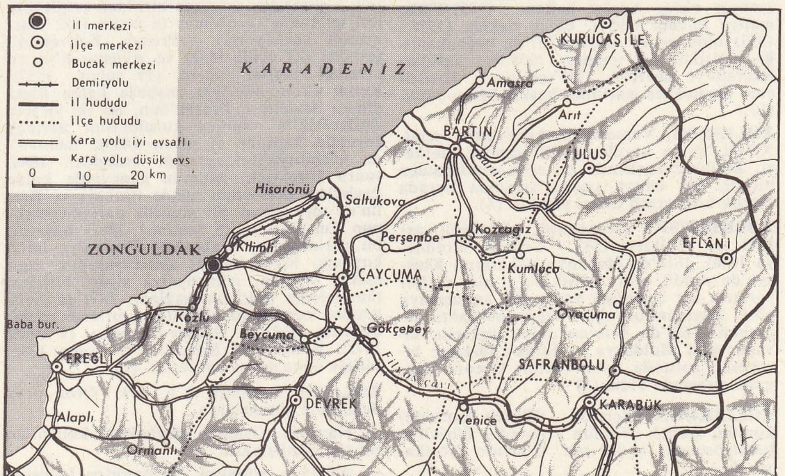

ZONGULDAK
il haritası

Foto. LAROUSSE

ZONGULDAK limanı

ven, insanların eğitilmesi ve toplumun gelişmesi görüşleri üzerinde durdu. *Les Quatres Evangiles* (Dört İncil), *Döl Bereketi* (Fecondité), 1899; *Emek* (Travail), 1901; *Hakikat* (Vérité), 1903; *Justice* (Adalet), *Rougon-Macquart*'ların kötümser gerçekçiliğinden insanlığın mesihçi bir görünüşüne yönelen evrimi ortaya koydu. Bu hareket, 1898'den sonra Dreyfus meselesine etkin bir şekilde katılmasıyle hızlandı. 13 Ocak 1898'de Zola, *l'Aurore* gazetesinde mahkûm edilen adamın suçsuzluğunu ve suçlayanların oyunlarını ateşli bir dille ortaya koyan *J'accuse* (Suçluyorum) adlı bir bildiri yayımladı. Bu hareket kamuoyunda büyük tepki yarattı ve Dreyfus davasına yeniden bakıldı. Ama Zola, geniş yankılar yapan bu davadan sonra bir yıl hapis ve 3 000 frank para cezasına çarptırıldı. 18 Temmuz 1898 - 5 haziran 1899 arasında İngiltere'de sürgünde kaldı. Fransa'ya döndükten sonra, eserlerinin kendisine sağladığı şöhretin yanı sıra, yapmış olduğu bu yurttaşlık görevinden ötürü vicdanlara yön veren bir yönetici gibi kabul edildiğini gördü. Bununla beraber, bir yandan Fransız akademisinin kapılarını kendisine kapayan idealist tenkitçiler (Brunetière, Faguet), öte yandan milliyetçi çevreler (Barrès, Maurras, Leon Daudet) ona karşı çıktılar. Zola, 29 eylül 1902'de, henüz esrarı çözülemeyen şartlarda, Brüksel sokağındaki konağında sobadan çıkan dumanlardan boğularak öldü. Denise ve Jacques adında iki çocuğu vardı; bu çocukların annesi karısı Alexandrine değil, *Doktor Pascal*'daki Clotilde tipini Zola'ya ilham eden Jeanne Rozerot'dur. Zola'nın külleri 1908'de Pantheon'a getirildi. (L)

ZOLİ (Adone), italyan siyaset adamı (Cesena 1887 - Roma 1960). Floransa'da avukattı. 1919'da İtalyan halk partisine girdi (bu parti 1925'te Mussolini tarafından kapatıldı). Zoli, Toscana'da mukavemetçilerle işbirliği yaptı, son anda ölümden kurtuldu. Hıristiyan demokrat partisine girdi. 1948'de senatör oldu. Adalet bakanı (1951-1953), maliye bakanı (1954), bütçe bakanı (1956 - 1957) oldu ve 19 mayıs 1957'de başbakanlığa getirildi, 2 temmuz 1958'de iktidarı Fanfani'ye devretti. 1954'ten sonra Hıristiyan Demokrat partinin başkanlığını yaptı. (L)

ZOLİBROZ, Varşova'nın kuzeyinde semt, XVIII. yy.da kurulmuş eski sayfiye merkezi. Zolibroz başkentin en eski semtlerinden biridir. İki dünya savaşı arasında burada birçok kooperatif evleri yapıldı. (L)

ZOLKİEWSKİ (Stanislaw), polonyalı askerî şef (Zolkiew 1547 - Cecora, Moldavya 1620). 1610'da Moskova dükalarını Kluszyn'de yendi: sonra Moskova'yı aldı ve boyarlarla bir antlaşma yaptı; bu antlaşmaya göre, Zygmunt'un oğlu Wladislaw tahta geçecekti. 1617'de *hetman* oldu, türklerle savaştı, ama Moldavya ve Eflak'ı türklere bırakmak zorunda kaldı (1618). Cecora bozgunu sırasında öldü. (L)

ZOLLİKON, İsviçre'de (Zürich kantonu) komün, Zürich gölünün kıyısında, Zürich'in banliyösünde; 10 060 nüf. Çimento fabrikası. (L)

Zollinger ve Ellison hastalığı, mide ülserinin özel bir şekli. Başlıca özellikleri midede ülserin kötü ilerlemesi, midenin aşırı salgı çıkarması, pankreasta ensülin salgılatmayan bir urun bulunmasıdır. Pankreas uru çok önemlidir, çünkü bu urun çıkarılması derhal aşırı mide salgısını azaltır, asit çokluğunu yok eder ve mide ameliyatı yapılmadan ülserlerin iyileşmesini sağlar. Bu uru çıkarma iyileşmeyi sağlamak için yeter. Bunun dışında herhangi bir tedavi denemesine girişmek tamamen gereksizdir. (L)

Zollverein (DEUTSCHER) [*Alman gümrük birliği*], alman birliğinin kuruluşuna öncülük etmiş gümrük ortaklığı. Germen konfederasyonundaki iç gümrüklerin çokluğu, alman ticaretinin gelişmesini engelleyen ve alman pazarlarına ingiliz ürünlerinin girmesini kolaylaştıran bir ortam yarattığından, iktisatçı Friedrich List 1819'da, bu gümrüklerin kaldırılmasını istedi. Prusya, bir gümrük birliği aracılığıyle, alman devletlerinin çıkarlarını kendi çıkarlarına bağlamak, böylelikle de Avusturya aleyhine siyasî bir birliği gerçekleştirmek istiyordu. Hessen-Dramstadt ile Bavyera ve Württemberg arasında yapılan iki ortaklık antlaşması (1828), Hessen - Kassel ve Thüringen ile Saksonya devletlerini (25 mart 1828 tarihli Oberschona Punctation'u) birleştiren aracı bir ortaklığın kurulmasına yol açtı; 1828 yazında Hannover, bu Prusya aleyhtarı ekonomi sistemine (*Mitteldeutscher Handelsverein*) katıldı. Nassau, Weimar, Braunschweig, Frankfurt, Bremen ve Hessen de ortaklığa girdiler (Frankfurt paktı, 24 eylül 1828).

1829 Yılından sonra ikiye bölünen aracı ortaklık hızla çözüldü; kuzey devletleri (Hessen - Kassel, Oldenburg ve Braunschweig) Hannover yönetiminde ayrı bir birlik kurdular (mart 1830); Mitteldeutscher Handelsverein'in öteki üyeleri Prusya ile ticaret anlaşmaları imzaladılar; Prusya Hessen-Kassel ile bile anlaşma imzalamayı başardı (ağustos 1831), Bu anlaşmalar, büyük gümrük birliği (1833) kurulmasıyle sonuçlandı. 1 Ocak 1834'te yürürlüğe giren Zollverein, Avusturya ile bir mahallî birlik (Steuerverein, mayıs 1834) halinde toplanmış kuzeydoğu Almanya devletlerini (Hannover, Braunschweig, Oldenburg, Hansa şehirleri) kapsamı dışında bırakıyordu. Ama çok geçmeden Baden (mayıs 1835), Nassau (aralık 1835), Frankfurt (ocak 1836), Lüksemburg Lippe ve Braunschweig de (1842) Zollverein'e katıldı. Bu tarihten sonra Prusya, toplam nüfusu 26 milyonu bulan 25 devleti içerisine alan Deutscher Zollverein'i, Almanya'nın birleştirilmesinde âlet olarak kullandı.

Zollverein'in ya Avusturya yönetimi altında yeniden teşkilâtlandırmağa ya da dağıtmağa kararlı olan Schwarzenberg, Olmütz'deki gerilemeden yararlanarak (kasım 1850) Viyana'da bir gümrük parlamentosu toplanmasını önerdi (21 kasım 1851), fakat Prusya toplantıya katılmayı reddetti (parlamento ocak 1852'de toplandı). O zaman güney Almanya devletleri, Avusturya Zollverein'e girmediği takdirde birlikten çekileceklerini tehdidini savurdular (6 nisan 1852 Darmstadt koalisyonu). Prusya, Zollverein'i feshetti (27 eylül 1852) ve Avusturya'ya en elverişli şartları sağladı (19 şubat 1853). Kendi ekonomileriyle başbaşa kalan öteki alman devletleri, Prusya'dan, on iki yıl için Zollverein'in yeniden kurulmasını istemek zorunda kaldılar (4 nisan 1853). Sadova'da Avusturya'nın uğradığı yenilgiden (1866) sonra Bismarck, Main'in güneyinde kalan devletleri Zollverein içinde tutmayı ve Berlin'de toplanacak bir gümrük parlamentosunun kurulmasını (8 temmuz 1867) başardı: bu parlamento, Fransa'nın Prusya'ya karşı koyduğu Main hattını aşma yasağını tanımakla birlikte, Almanya'ya siyasî birliğini tamamlama imkânını sağladı. 1871'de Zollverein, kurulduğu bölgenin sınırlarını çizdi; bununla birlikte Alsace-Lorraine (1 ocak 1872), Bremen ve Hamburg (1 mayıs 1888) birliğe daha sonra katıldılar. (L)

ZOLOTA i. (lehçe k.). *Esk.* Otuz para değerinde gümüş para.

— Nümism. Osmanlı devletinde kullanılan bir tür gümüş para.

— ANSİKL. Nümism. Osmanlılar Lehistan ile ticarî ilişki kurunca orada kullanılan zolota, Anadolu'da da geçmeğe başladı. 1696'da hükûmet yabancı gümüş paraları ortadan kaldırarak hazineye bir gelir sağlamak istedi. Bunun için yabancı zolota ve kuruşları İstanbul, Edirne, İzmir ve Erzurum darphanelerine gönderdi; zolotalara tuğra yerine padişahın adı basıldı. 1718'de sikkenin düzeltilmesi için bir meclis kuruldu; 60 dirhem halis gümüşe 40 dirhem bakır katılarak meydana gelen 100 dirhemlik alaşımdan 16 adet cedid zolota basımına karar verildi. 6 1/4 dirhem ağırlığında olan zolotaya 30 para değer konuldu. Mustafa III devrinde kuruşlardan ve zolotadan ağırlık olarak dörtte bir azaltma yapıldı; ayrıca *çifte zolota* denen 60 paralıklar (altmışlıklar) basıldı. Abdülhamid I devrinde 9 dirhem ağırlığında çifte zolotalar basıldı. (M)

ZOLOTNİK i. Metrol. Değeri 4,265 74 gr olan eski rus ağırlık birimi. (L)

ZOMBA, Nyassaland'ın başkenti, ülkenin güneyinde; 19 600 nüf. 1880'e doğru kurulan şehir bir idare ve ticaret merkezidir. (L)

ZON i. (fr. *zone*). Oyun. Briçte bir roberi meydana getiren iki bölümün her biri.

— Jeofiz. *Zonlara ayırma*, şehirsel yerleşmelerde farklı zemin kayaçlarının sismik titreşimlerinin yüzeydeki şiddet üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi. (*Mikrozon* da denir.) [ML]

ZONA i. (lat. *zona;* yun. *zone*, kemer). Duyu sinirlerinin yolu üzerinde ağrı ve sivilcemsi bir döküntü ile belirli intanî hastalık.

— ANSİKL. *Zona* özellikle gövdede, bacaklarda ve yüzde görülür. Gözde yaptığı karmaşıklıklardan ötürü *oftalmik zona* en ağır ve en nadir şeklidir. *Kaburgalar arası zona* en sık görülen ve en hafif olanıdır. Darı tanesi büyüklüğünde olan ve etrafı kırmızı bir hale ile çevrili bulunan kabarcıkları vücudun sadece bir tarafında duyu sinirlerinin yolu üzerinde görülür. Kabarcıklar 8 gün içinde söner, patlar; düştüğü zaman yerinde esmerimsi bir leke bırakan bir kabuk meydana gelir. Çok zaman döküntü ile birlikte, hattâ bazen daha önceden şiddetli sinir ağrıları görülür. Ağrılar döküntüden sonra da sürebilir.

Zonanın ilkel lezyonu muhtemelen omurilik sinirlerinin duyu köklerinde ve bunlara ait sinir düğümlerindedir. Hastalığın mikrobu, su çiçeğininkine yakın nörotrop bir virüstür. (L)

ZONABRİS i. Zool. Bk. MYLABRİS.

ZONARAS (İoannes), bizanslı kilise yazarı (öl. Mont - Athos 1130'a doğr.). Aleksios Komnenos'un sarayında görevliydi; keşiş oldu; ünlü kilise hukukçularındandı, konsillerin kararlarını açıkladı. 1118'e kadarki olayları anlatan *Epitome* (Dünya Tarihi Özeti) adlı eseri, özellikle dinî kronik açısından önemli bir kaynaktır.) [L]

Zond, Ay'ın ve gezegenlerin keşfi amacıyle yapılan sovyet uzay araştırma araçlarına verilen ad. Venüs ve Merih gezegenleri yönünde fırlatılan *Zond I* ve *Zond II*'nin (nisan ve aralık 1964) başarısı yarım kaldı. Buna karşılık 1965'te fırlatılan *Zond III* Ay'ın dünyadan görülmeyen yüzünün fotoğraflarını yolladı ve yörüngesinde yapılan bir değişiklikle günmerkezli bir yörüngeye oturtularak yapma uydu haline sokuldu. (L)

ZONEGORAFİ i. (fr. *zonéographie*'den). Jeol. Az çok belirli, birbirini izleyen başkalaşım alanlarının araştırılması. (L)

ZONGULDAK, Karadeniz bölgesinde (Karadeniz bölgesinin batı bölümünde ve deniz kıyısında) il merkezi şehir; 72 688 **nüf.** (1970 sayımının ilk sonuçları.) **Zonguldak,** 268 km'lik bir karayolu ve 485 km'lik **demir**yoluyle Ankara'ya bağlı olduğu gibi, **limanı** İstanbul'a 138 deniz mili uzaklıktadır. **Şe**hir, kendi içinde Kokaksu ile birleşen Üzülmez deresi ağzında doğrudan doğruya denizle temasa gelir; başka kesimlerde dik yamaçlarla ondan ayrılır. Önceleri Üzülmez deresi boyunda ve ağzında dar bir alana yerleşmiş bulunan Zonguldak, yakın yıllarda hızla gelişerek vâdilerin yamaçlarına, bunları birbirinden ayıran yayla ve tepelerin üstüne ve eğimin elverişli olduğu kesimlerde kıyı boyunca yalıyarlar üzerine yayılmış ve komşuları bulunan batıda Kozlu, doğuda Kilimli ve Çatalağzı kentleriyle birleşme eğilimi göstermiştir. Öte yandan, Ü-

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

zülmez deresi ağzında Cumhuriyetten önce yapılmış olan küçük dalgakıran yerine yeni mendirekler ve rıhtımlar yapılarak, Zonguldak modern bir limana kavuşmuştur.

Şehrin doğuşunun ve gelişmesinin tek önemli sebebi, dolaylarında Yakındoğu'nun başlıca taşkömür yataklarının bulunmasına dayanır. Yörede kömür XIX. yy.ın ilk yarısında bulunarak yerden çıkartılmağa başlanınca, ilk olarak Üzülmez vâdisinin yamaçlarında ocak ve galeriler açılmış, kömürün gemilere yükletilmesi için liman kurulmağa tek elverişli yer olarak adı geçen derenin ağzındaki koy seçilmiştir. Madenciliğin gelişmesine paralel olarak, kent gitgide önemli bir endüstri merkezi durumunu almıştır. Kömür, işletmeye başlandığı sırada, bu değerli yakıtın çıkarıldığı kıyı kesiminde hiç bir kent, hattâ köy denilecek bir yerleşme bulunmadığı için, o zaman bu alana en yakın kent olan Ereğli'nin adı kömür havzasına verilmişti. Daha sonra havza içinde başta Zonguldak olmak üzere birtakım kentler doğup gelişmiş ise de, Ereğli'nin adı hâlâ geçmekte, Ereğli İşletmesi (E.K.İ.) şeklinde kullanılmaktadır.

● *Tarih.* Zonguldak'ın uzun bir geçmişi yoktur. Eski kaynaklarda Herakleia (Ereğli) ve Amastris (Amasra) arasında, Filyos suyu ağzından başka bir yerde hiç bir önemli yerleşme adı geçmez.

Osmanlı yönetiminde Bolu Sancak beyliğine bağlı bir kariye (köy) olan Zonguldak, bu dönemde önemli bir gelişme göstermedi; her türlü savaş, istilâ ve tarihî olaylardan uzak kaldı. Zonguldak ve yöresi XIII. yy. içinde Anadolu'ya yerleşmeğe başlayan Türkler tarafından ele geçirildi. 1291'de Candaroğulları, Eflâni (bugün Zonguldak'ın kazası) merkez olmak üzere beyliklerini kurdular. 1392'de Yıldırım Bayezid, Zonguldak'ı osmanlı ülkesine kattı. Fatih döneminde (1459) Amasra'nın Cenevizlilerden alınması üzerine Zonguldak bölgesi tamamen osmanlı yönetimi altına girdi. Zonguldak ve dolayında bir sancak (il merkezi) kurulmadı. Tanzimat dönemine kadar Bolu sancağına bağlı olan Zonguldak, bu dönemden sonra Kastamonu vilâyetine bağlandı. XIX. yy. sonlarına doğru, özellikle 1882'den itibaren kömür havzasına yabancı kapital girdikten sonra gelişmeğe başladı, kömür ilşetmesinin gerçek merkezi ve ihraç limanı oldu, Fransız şirketi tarafından mendirekli liman, kömür yıkama yerleri (lavuar), dekovil yolları ve asma hatlar, lojmanlar yaptırılmış, önceleri Kastamonu vilâyeti Bolu sancağı içinde Ereğli kazasına bağlı bir köy durumunda olan Zonguldak 1899'da ayrı bir kazaya (ilçe) merkez oldu, kasabada belediye kuruldu, bundan sonra Zonguldak gelişmesini sürdürerek ülke içi dış ve piyasa için kömür ihraç merkezi oldu, 1915 bahar ve yazı içinde birkaç defa rus donanması tarafından topa tutuldu, 8 mart 1920'de buraya çıkan fransız kuvvetleri, halkın direnmesi karşısında 18 haziranda yöreden çekildiler. 1920'de sancak ve 1924'te vilâyet (il) merkezi olan Zonguldak, Cumhuriyet devrinde 1927'de yapılan ilk sayımda nüfusu 11 797 olarak tespit edildi, bu sayı 1935'te 20 603, 1950'de 35 722, 1960'ta 54 010, 1965'te 55 400 oldu, 1970'te ise 72 000'i aştı. Bir maden işletmesi ve endüstri merkezi olan Zonguldak'ın nüfusunda erkek sayısı kadın nüfustan belirgin şekilde fazladır.

Zonguldak şehrinde 1967 durumuna göre 10 mahalle içinde 11 710 mesken, 1 750 dükkân bulunuyor ve şehrin belediye sınırları içindeki alanı 90,3 km²'ye varıyordu. Gerçekte Zonguldak, bugün ayrı birer belediyeye sahip olan batıda Kozlu, doğuda Kilimli ve Çatalağzı kentleriyle birlikte kentsel bir bütün meydana getirmektedir. Zonguldak kentsel bütününün nüfusu 1965'te 110 300'e varıyordu (Zonguldak: 55 400, Kozlu: 25 700, Kilimli: 21 000, Çatalağzı: 8 100). 1970'te bu sayının 135 000'i bulmuş olması beklenir. Şehir nüfusu içinde çoğunluğu başka illerden, özellikle Doğu Karadeniz kıyısından gelenler ve onların çocukları meydana getirir. Zonguldak'ta mesken problemi henüz çözümlenmemiştir. Kentsel bütünün çevresinde gecekondu tipi düzensiz meskenler yer tutar.

Zonguldak nüfusunun en büyük bölüğünün geçimi doğrudan doğruya veya dolayısıyle kömür işletmesine dayanır. Şehirde 5 büyük kömür lavuarı, kok-briket fabrikası, Çatalağzı (Işıkveren) yapım ve onarım atelyeleri de bulunur.

Zonguldak şehrinin içinde önemli tarihî eser görülmez. Eflâni'de İsfendiyaroğullarına ait eserler vardır. Bunun dışında Amasra'da bizans ve ceneviz eserlerine rastlanır.

— *Zonguldak ili.* Zonguldak ili Karadeniz bölgesinin Doğu bölümü içinde yer alır. Kuzey ve batıdan Karadeniz, güneyden Bolu ve Çankırı, doğudan da Kastamonu illeriyle sınırlanır; 8 629 km²; 742 255 nüf. (1970 geçici sonuçlar.)

● *Fizikî durum.* Yüzey şekilleri ve yer yapısı. Zonguldak ili toprakları çok engebelidir. İl sınırları içinde hiç bir dağın yükseltisi 2 000 m'yi geçmezse de, yerey vâdilerle derin yarılmış, tepelik ve yer yer dağlık bir görünüş almıştır. Ova düzlüklerine bazı akarsu vâdilerinin genişlemiş kesimlerinde rastlanır ve genellikle çok yer tutmaz. Karadeniz kıyıları boyunda çok yerde yalıyarlar görülür ve bunlar ancak akarsu ağızlarında kesintiye uğrar. Kıyı gerisinde, önce vâdilerle çok sık yarılmış, fakat yükseltisi genellikle 1 000 m'yi geçmeyen tepelik bir kesim gelir. Daha güneyde yerey daha engebeli ve daha yüksek bir hal alır: Devrek güney-batısında Baba dağı (1 120 m) yine de fazla yüksek değildir. Daha güneyde 1 500 m'ye varan ve onu aşan doruklar da görülür.

● *İklim ve bitki örtüsü.* Zonguldak ilinde, sert olmayan, kurak mevsimi bulunmayan bir orta iklim hâkimdir. Zonguldak meteoroloji istasyonunun uzun süreli gözlemlerine göre, en soğuk ayın ortalama sıcaklığı 6°C (ocak 5°9, şubat 6°1), en sıcak ayınki 21°5C (temmuz 21°6, ağustos 21°5), bugüne kadar görülmüş en düşük ve en yüksek sıcaklıklar —8°0 ve 40°SC'tır. Yazın termometrenin 30°'ye çıkabildiği günlerin ortalama sayısı ancak 3,2, kışın 0°C altına düşebildiği günlerinki 17,2'dir. Yağış boldur, kurak mevsim görülmez: yıllık ortalama yağış 1 256 mm'dir. Yağışın mevsimlere dağılışı şöyledir (yüzde ile): kış 32, ilkbahar 18, yaz 18,5, sonbahar 31,5. Yağışlı günlerin ortalama sayısı 136, kar yağışlı günlerinki 11, karın yeri örttüğü günler savısı 12,4'tür. İlin engebeli toprakları üzerinde yer yer yağış tutarında farklar görülür. Dağ yamaçları çoğunlukla yeşil bir orman örtüsüyle kaplanır. Yereyin fazla geçirimli (kireçli) olduğu yerlerde de akdeniz makisini andıran çalımsı topluluklar görülür. Orman toprağı kategorisine giren alanlar il topraklarının yüzde 55,7'si olarak hesaplanır. En çok rastlanan ağaçlar köknar, kayın, sarı ve karaçam ile daha az olarak meşedir. Ormanın çekildiği kesimlerde yazın kuruyan otsu bitkiler hâkimdir.

● *Sular.* Zonguldak ilinde bütün sular Karadeniz'e akar. En önemli akarsu Yenice suyu da denilen Filyos ırmağıdır. Karabükte Araç ve Soğanlı sularının birleşmesiyle meydana gelen bu akarsu, Çaycuma güneyinde de Devrek çayını (Bolu suyu) alır. Öteki akarsular Bartın çayı, Üzülmez deresi (Zonguldak şehrinde denize dökülür ve Gülünç ırmak [Ereğli'de]). Bütün bu akarsular kışın ve ilkbaharda kabarır, yazın alçalır, fakat kurumazlar. İl sınırları içinde önemli göl bulunmaz.

● *Nüfus yerleşme, idare.* Zonguldak ilinin 1965'te 650 191 olan nüfusu 1970 sayımının ilk alınan sonuçlarına göre 742 255 olmuş, km²'ye düşen ortalama nüfus 75'ten 86'ya ulaşmıştır. 1965'te il nüfusunun yüzde 36'sı nüfusu 3 000'in üstünde bulunan kentsel merkezlerde, geri kalan yüzde 64'ü kırsal yerleşmelerde yaşıyor, buna göre de 1965'te kırsal nüfus yoğunluğu 40 oluyordu. Kentsel merkezler sayısı 1965'te 14 idi ve bunlardan 6'sının nüfusu 10 000'i geçiyordu: Zonguldak, Karabük, Kozlu, Kilimli, Ereğli, Bartın, 1970'te kentsel merkezlerden bazıları (Zonguldak, Karabük ve Ereğli ile Kozlu - Kilimli) çok büyümüştür. Böylelikle kentsel nüfus oranının yüzde 40'ı aştığı söylenebilir. Zonguldak ilinin nüfusunda bir özellik de erkek nüfusun kadın nüfusa göre belirgin bir şekilde fazla oluşudur (maden ocaklarında ve ağır maden endüstrisinde çalışma). Bununla beraber, aradaki fark, kırsal yerleşmelerde kadın nüfusun fazla oluşuyle bir dereceye kadar kapatılmaktadır. Zonguldak ili 10 ilçeye bölünmüştür: Merkez, Bartın, Çaycuma, Devrek, Eflâni, Ereğli, Karabük, Kurucaşile, Safranbolu ve Ulus. — *Zonguldak merkez ilçesi;* 637 km²; 173 205 nüf. (1970 sayımının geçici sonuçları); Merkez, Beycuma, Kilimli ve Kozlu bucakları içinde 47 köy.

● *Tarım ve hayvancılık.* İl topraklarının faydalanma bakımından bölünüşü şöyle tahmin edilebilir (yüzde ile): ekili-dikili topraklar 26,5 (bunun 22,0'si ekili, 4,5'i meyve ve sebze dikili yerler), nadas toprakları 2,2, çayır-otlak 4,7, orman toprakları 55,7, ürün vermeyen topraklar 10,9. Ekili toprakların büyük payı tahıl ekimine ayrılır (yüzde 89,5). Her ne kadar buğday baş sırayı alırsa da ilin kıyı şeridi boyunda az ekilir ve orada yerini daha çok mısıra bırakır. Son yıllarda buğday üretimi 79 000 - 85 000 t, mısır ise 50 000 - 70 000 t arasında oynamıştır. Ayrıca arpa (23 000 - 33 000 t.), kaplıca buğdayı (9 000 - 13 000 t), yulaf (7 000 - 8 500 t), darı (3 500 t), çavdar (2 500 t) ve mahlut (4 500 t) ekilir; pirince önemli yer verilmez (250-50 t). Baklagiller arasında en çok fasulye (1 600 t), daha az olarak da bakla, nohut v.b. ekilir. Patates üretimi oldukça yaygındır (12 500 t). Endüstri bitkileri arasında keten (550 t lif, 600 t tohum) ve az olarak da kenevir (80-90 t) yetiştirilir. Zonguldak ili meyveciliğe elverişlidir: ormanlardan kestane toplanır. Fındık bahçeleri en çok Ereğli ilçesinde toplanır (45 000 dönüm). Elma, armut, kiraz, şeftali, ayva ve dut yaygındır. Ereğli dolaylarından toplanan çilek İstanbul ve Ankara'ya gönderilir. Bağcılık Safranbolu ve Karabük ilçelerinde yer alırsa da filoksera hastalığının yayılması sebebiyle amerikan çubukları dikilmesi gerekmektedir. Kıyı kesiminde çardaklar üzerinde asma yetiştirilirse de ürünün ticarî değeri yoktur. Sebzecilik çevresel isteği karşılar.

Evcil hayvanlardan en çok sığır (275 000 baş) yetiştirilir. Manda daha azdır (39 000). Koyun (132 000) ve kıl keçisinden (90 000) başka, Safranbolu kesiminde tiftik keçisi de (59 000) bulunur. At (9 500), katır (8 900) ve eşek (9 300) sayısı birbirine yakındır. Kıyı kesiminde yetiştirilen tavukların (Kurucaşile-Bartın) yumurtası mevsiminde İstanbul'a v.b. gönderilir. Zonguldak ili kıyılarında balıkçılık yapılır, en çok istavrit, kalkan, hamsi, tekir avlanır. Ereğli ve Zonguldak'ta soğuk hava depoları bulunur.

● *Maden kömürü.* İçinde kömür bulunan tabakalar Ereğli doğusunda yaklaşık olarak Köseağzı'ndan başlayıp kıyıya az çok paralel olarak Çatalağzı dolaylarına kadar uzanır. Filyos vâdisinin doğusunda Amasra dolaylarında ve daha ötede Kurucaşile-Ulus arasında yer yer kömür yataklarına rastlanır; bu görüntüler daha doğuda İnebolu-Azdavay arasına kadar (Kastamonu ili) birkaç yerde daha rastlanır. Asıl kömür bölgesi içinde doğudan batıya doğru 1. Karadon bölgesi (Gelik, Karadon ve Kilimli bölümleri); 2. Üzülmez bölgesi (Dilâver, Asma ve Çaydamar bölümleri); 3. Kozlu bölgesi (İncirharmanı ve İhsaniye bölümleri); 4. Armutçuk bölgesi (Kireçlik, Kandilli) ayrılır. Kömür bulunan yerey, Karbon devrinin kıyısal tortullardan oluşmuş orta karbonifer tabakalarıdır. Bu tabakaların toplam kalınlığı 600-800 m, kömür damarları sayısı 52, damarların kalınlık toplamı 40 m kadardır. Kömürün saklacı, 400-500 m'ye kadar görünür, saklaç olarak 335 000 000 t, olanaklı saklaç 470 000 000 t, ayrıca 1 200 m derinliğe kadar da 445 000 000 t (toplam 1 250 000 000 t tahmin edilmiştir).

İlk olarak 1829'da bulunan, 1848-1865 arasında küçük ölçüde işletilen kömürler, bu tarihte Bahriye (Deniz işleri) bakanlığına geçmiş, 1882'de kömür havzasına yerli ve yabancı (fransız, italyan) kapital girmiş, Birinci Dünya savaşından önce en fazla yıllık üretim 825 000 ton olmuş, savaş yıllarında çok gerilemiş, Cumhuriyet devrinde tekrar gelişmeğe başlayarak üretim 1926'da ilk kez bir milyon tonu, 1924'te iki ve 1940'ta üç milyon tonu bulmuş, bu ta-

zooloji

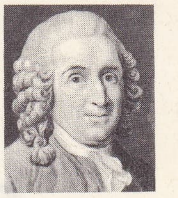
Charles de Linné

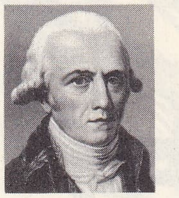
Lamarck

Lacépède

Geofroy Saint-Hilaire

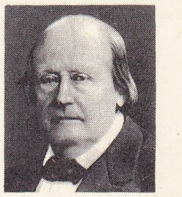
Milne-Edwards

Foto. LAROUSSE

zorilla

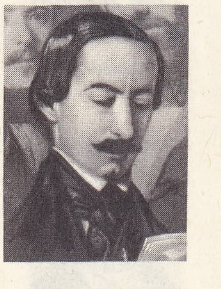

José ZORILLA Y MORAL
Esquivel'in eseri
Modern Sanat müzesi, Madrid

rihte havzanın işletmesi devletleştirilerek Ereğli Kömür işletmesi (E.K.İ.) kurulmuş, üretim 1948'de dört, 1953'te beş, 1956'da 6 milyon tonu aşmış, 1971'de 7 850 000 tona varmıştır: gerçekte tout venant (tuvenan) denilen bu kömürün içinde taş ve toprak bulunur ve ayıklanıp yıkandıktan sonra toplamın üçte biri kadar azalır. Eskiden daha çok yabancı gemilere verilen ve ihraç edilen maden kömürü bugün fabrikaların (başta demir-çelik fabrikaları) ve şehirlerin kok ihtiyacını ancak karşılayabilmektedir. Havzada çalışan işçi sayısı 46 000'i geçer. Son yıllardaki duruma göre bu işçilerin yüzde 57'si Zonguldak ilinden (en çok Çaycuma ve Bartın ilçelerinden), yüzde 30'u Doğu Karadeniz kıyısından yüzde 13'ü başka illerden gelmekteydi ve Zonguldak ilinin kentsel nüfusunun yüzde 54'ü maden çıkarma işlerinde, yüzde 19'u başka endüstri dallarında, yüzde 4'ü inşaatta, yüzde 20 kadarı da ticaret ve servisler sektöründe çalışıyordu.

● *Başka madenler ve endüstri.* Zonguldak ilinde maden kömürü dışında özellikle Ereğli ilçesinde manganez (Gülünç ırmağı ve Kızlar deresi kesimi) ile çeşitli yerlerde linyit yataklarına rastlanır ve bir dereceye kadar faydalanılır.

Maden kömürünün bulunuşu Zonguldak ilinde çeşitli endüstri tesislerinin yer almasına yol açmıştır. Bunlardan en önemlileri, Karabük (1939'da açılmış) ve Ereğli (1965'te açılmış) demir-çelik fabrikalarıdır. Bu fabrikalarda yüksek fırınlar, çelikhaneler, haddehaneler, saç, boru yapımı, parça dökümhaneleri, kok fabrikaları bulunur. Karabük'te ayrıca sülfürik asit, süperfosfat v.b. üretilir. Bunların dışında Zonguldak Kok-Briket fabrikası, Çatalağzı (Işıkveren) Termik santralı, Filyos Ateş Tuğlası fabrikası, Bartın Çimento fabrikası, Çaycuma'da kurulmuş bulunan büyük kâğıt fabrikası, kereste fabrikaları (Devrek, Yenice, Bartın ve Ulupınar'da) sayılabilir. Zonguldak kömür havzası, Çatalağzı Termik santralını da içine alan kuzeybatı enerji ağından faydalanır.

● *Ulaşım.* Zonguldak ili ulaşım bakımından deniz, kara ve demiryollarından faydalanılır. Cumhuriyet devrinde kıyı boyunda liman kuruluşları yapıldı. 1967'ye doğru Zonguldak ilinde 602 km devlet yolu, 253 km il yolu, ayrıca 460 km köy yolu vardır. Zonguldak ilinin yolları çoğunlukla düşük vasıflı, hızlı ve hacimli taşımağa az elverişlidir. (M)

ZONHOVEN, Belçika'da (Limbourg, Hasselt idare çevresi) komün, Campine'de, Hasselt'in kuzeyinde; 11 500 nüf. Balık yetiştiriciliği. (L)

ZONİNG. Bk. BÖLGELEME.

ZONİTES i. *Zonitidae* familyasının örnek tipi olan salyangoz. (Zonitesler geniş göbekli, sağlam ve zeytin yeşili renginde yassı ve büyük kavkılı hayvanlardır. Bunlar genellikle taşların altında yaşar, geceleyin veya sabahları güneş doğarken dışarı çıkar. Esas itibarıyle etçil beslenir. Güney Avrupa'da [*Zonites algirus*] ve Ön Asya'da yirmi kadar türü bulunur.) [L]

ZONİTİS i. *Osmia, megachile, anthidia* v.b. yalnız hayat süren çeşitli arıların yuvalarında asalak yaşayan böcek; özellikle Akdeniz dolaylarında bulunur. (Kınkanatlıların *meloidae* familyasındandır.) [L]

ZONKLAMAK geçz. f. (onomatope *zonk*'tan *zonk-la-mak*). [Vücudun bir yeri] Nabız atması gibi kesik kesik ağrımak, sızlamak. (M)

ZONK ZONK zf. (onomatope *zonk*'tan). Vücudun bir yerinin şiddetle zonkladığını belirtir. (M)

ZONULA i. Anat. Gözbillûrunun çekirdeğiyle çevresi arasındaki kısım; gözbillûru kirpiksi cisme buradan bağlanır.

— Oftalmoloji. *Zonula kataraktı,* gözbillûrunun çekirdeğiyle kabuğu arasında, dar bir bölgede sınırlı bir saydamsızlık şeklinde beliren doğuştan hastalık. (L)

ZONURUS i. Güney Afrika'da yaşayan, kuyruğu zonalı, oldukça büyük kertenkele. (Dev zonurus'un uzunluğu 60 sm'yi bulur. Pulları kemikleşmiş, sırt ve kuyruk pulları diken halini almıştır. *Zonuridae* familyasının örnek tipi.) [L]

ZOOCHLORELLA çoğl. i. Genel olarak hayvanlarla ortak yaşayan yeşil suyosunu. Bk. CHORELLA. (L)

Zoodhos piği. Bk. BALIKLI AYAZMASI.

ZOOFİLİ i. (fr. *zoophilie*). Psikopatol. Hayvanlarla cinsî temastan zevk alma eğilimi. (L)

ZOOFİTANTRAS sıf. (fr. *zoophytanthrace*). Hayvan ve bitki kalıntılarının karışımından meydana gelen mineral kömürüne denir. (L)

ZOOFOBİ i. (fr. *zoophobie*). Bk. HAYVAN *korkusu.*

ZOOGLÖA i. (fr. *zooglée*'den). Bazı sıvıların (sirke, yulaf lapası) yüzeyinde perde şeklinde oluşan ve bazı bakterileri saran jelatinimsi kılıfın tümü. (L)

ZOOJEN sıf. (fr. *zoogene*'den). Jeol. Hayvan kökenli olan. (Mercanlı kireçtaşı bir zoojen fasiyesi tipidir.) [L]

ZOOKOR sıf. ve i. (fr. *zoochore*). Tohumları hayvanlar tarafından etrafa saçılan bitkiler. (Msl. dulavratotunun meyveleri koyunların yapağısına takılarak etrafa yayılır.) [L]

ZOOLEA i. Uzun göğüslü, büyük boylu mantis böceği; bacaklarında parçalı uzantılar bulunur ve Tropikal Amerika'da yaşar. (Dictyoptera takımının *mantidae* familyasından.) [L]

ZOOLİT i. (fr. *zoolite*'ten). Fosilleşmiş veya taşlaşmış hayvan organlarına verilen ad. (L)

ZOOLOG i. (fr. *zoologue*). Zooloji ile uğraşan kimse. *Zoolog bilginler.* (L)

ZOOLOJİ i. (yun. *zoon,* hayvan ve *logos,* bilim'den fr. *zoologie*). Tabiî bilimlerin hayvanları inceleyen dalı.

— ANSİKL. *Zoolojinin bölümleri.* Zooloji botanikten daha çok bölümlere ayrılır ve bu bölümlerin her biriyle ayrı bilim adamları uğraşır. Hayvanları dış görünüşüne göre tanımlamaya dayanan bölüme *tanımlamalı zooloji;* hayvanları kategorilere ayıran bölüme *sistematik zooloji;* organları inceleyen kısma *anatomi;* dokuları inceleyen kısma *histoloji;* yumurtadan başlayarak canlıların gelişimini inceleyen bölüme *embriyoloji* denir. *Hayvan fizyolojisi* organların çalışmasını, dar anlamda *hayvan biyolojisi* canlıların üremesini (geniş anlamda biyoloji için bk. BİYOLOJİ); *genetik,* kalıtsal karakterlerin soydan geçişini, *paleontoloji* veya *hayvan paleontolojisi* hayvan fosillerini inceler (paleontoloji böylece sistematiğe ve soyoluş bilmine temel verileri sağlar ve evrim geçiren canlıların soyağacını kurma imkânı verir); *hayvan coğrafyası,* hayvanların yeryüzündeki dağılımını, *etoloji* ve *hayvan sosyolojisi* hayvanlar arasındaki ilişkileri inceler. *Hayvan mekaniği* hayvanların hareketlerini, *hayvan psikolojisi* ise hayvanların davranışını ele alır. Bu bilimlerin her biri, çeşitli hayvan türleri arasında karşılaştırma yaptığı için genellikle karşılaştırmalı bir bilim sayılır.

Bir başka özelleştirme şekli de şu veya bu hayvan grubunun özel olarak ele alınmasıdır: mammoloji (memeliler), ornitoloji (kuşlar), erpetoloji (sürüngenler), iktiyoloji (balıklar), entomoloji (böcekler) malakoloji (yumuşakçalar), helmintoloji (asalak kurtlar), protistoloji (birhücreli hayvan ve bitkiler) v.b. (L)

ZOOM [zum] i. Odak uzaklığı sürekli olarak değişebilen bir objektifle çekilmiş bir sahnenin yaptığı etkiyi belirtmek için kullanılan amerikanca kaynaklı kelime; böyle bir çekimde seyirci, birdenbire nesneye yaklaşıyormuş gibi olur. Bu tip objektiflere de *zoom objektif* adı verilir. (L)

ZOONOZ i. (fr. *zoonose*). Biyol. Tabiî olarak omurgalı hayvanlardan insanlara ve insanlardan onlara geçebilen hastalık.

— ANSİKL. Bugüne kadar yüz kadar *zoonoz* ortaya çıkarılmıştır. Virüs hastalıkları, riketsiyozlar, bakteri hastalıkları, bir hücreli hayvanların, solucanların sebep olduğu asalak hastalıkları, eklembacaklıların ve böceklerin yol açtığı hastalıklar bunlar arasında sayılabilir. (L)

ZOOPATİ i. (fr. *zoopathie*). Psikopatol. Bir mal olma, bend olma hezeyanı; hasta, kendisinde, kendi varlığında bir hayvanın yaşadığına inanır; bu durum melankolide görülür. (L)

ZOOPSİ i. (fr. *zoopsie*). Hayvan görme sanrısı. (Alkol ve kokainle zehirlenme gibi, bazı zehirlenmelerin belirtisidir.) [L]

ZOOSEMİYOTİK i. (fr. *zoosémiotique*). Bk. *Hayvan* DİL'*i.*

ZOOSENOZ i. (yun. *zoon,* hayvan ve *koinos,* ortak'tan fr. *zoocénose*). Birbiriyle ilintili birçok hayvan türünden meydana gelen tabiî topluluk; bunların hepsi belirli homogen bir alanda yer alır (biyotop); topluluk bir an için nitel veya nicel artma veya azalmalar olsa bile hiç değilse yılın belli bir devresinde zoosenoz dengeli ve kararlıdır. (Zoosenoz terimi bir yandan tamamen farklı bir topluluk olan *toplum*'a, öte yandan geçici ve tesadüfî olan *kalabalık*'a karşı bir anlam taşır; hayvanlar güçlü ve çekici bir merkeze bağlı bulunur.) [L]

ZOOSPOR i. (fr. *zoospore*). Bot. Suda yaşayan mantarlarda ve suyosunlarında bulunan selüloz zardan yoksun üreme hücresi. (Zoosporun üzerinde iki, bazen birçok, hattâ bir sürü titrek kirpik bulunur; hücre bunların yardımıyle yüzer; bu durum ona hayvan görünüşü verdiği için bu adı alır [*zoon* = hayvan].) [L]

ZOOSPORANGİYUM i. (lat. *zoosporangium*). Zoosporları meydana getiren spor kesesi. (L)

ZOOSPORLU sıf. (*zoospor*'dan *zoosporlu*). Bot. Sporları titrek kirpikli olan. (L)

ZOOTEKNİ i. (fr. *zootechnie*). Evcil hayvanları üretme ve yetiştirme bilimi.

— ANSİKL. *Zooktekni* terimini ilk defa A.de Gasparin, hayvan üretimine uygulanan bilimi belirtmek için kullandı (1849). Zootekni metotları evcil hayvanlara ilişkin anatomi, fizyoloji ve pataloji bilgisine dayandığı gibi köy ve tarım ekonomisine de dayanır. R. Baron'un ifadesiyle, zootekni «hayvansal makinelerin teknolojisi», zooteknisyen ise «canlı makinelerin mühendisi» diye tanımlanabilir.

Zootekninin konusu evcil hayvanları ve bunlardan elde edilen ürünleri (et, süt, yün, iş gücü) incelemek, amacı ise bu hayvan ve ürünlerden en ekonomik şekilde faydalanabilme çarelerini araştırmak, bulmak ve uygulamaktır.

Genel zootekni evcil hayvanların verimli şekilde beslenmesini, üretilmesini, *özel zootekni* belirli bir evcil hayvan ırkının yetiştirilmesi konularını inceler. (L)

ZOOTHERA i. Uzun eğri gagalı ardıçkuşu; İndonezya, Malezya ve Himalaya bölgelerinde yaşar. (*Karatavukgillerden.*) [L]

ZOOXANTHELLAE çoğl. i. Çeşitli deniz hayvanlarında ortak yaşayan kamçılı sarı suyosunları. Bk. CHLORELLES. (L)

ZOPYROS (M.Ö. VI. yy.), Sahte Bardiya-Gaumata'yı öldüren ve Dara I'i kral yapan yedi pers prensinden biri. Herodotos'un derlediği ve bugün uydurma olduğu kabul edilen bir efsaneye göre, Daros Babilonya'yı kuşattığı sırada, Zopyros kendi burnunu ve kulaklarını kestirdi, vücudunu kırbaçlatarak bir kaçak gibi içeri girdi; kuşatılmış olanların güvenini kazanınca, korumakla görevli olduğu kapıları Perslere teslim etti. Bu hizmetine karşılık olarak kendisine Babilonya'nın yönetimi verildi. Knidos'lu Ktesias, isyan eden Babil'in Kserkses I tarafından cezalandırılması sırasında Zopyros'un oğlu Megabysos ile ilgili olarak buna benzer bir hikâye anlatır. (L)

ZOQUE'LER, Meksika yerlileri, Maya öbeğindendirler ve sayıları yaklaşık olarak 10 000'i bulur. Chiapas ve Oaxaca eyaletlerinde otururlar. (L)

ZOR i. (fars. *zōr*). Güçlük, sıkıntı, rahatsızlık: *Onun için, hiç bir zorum, sıkıntım yokmuş gibi, arasıra denize taşlarımı atmakta devam ederek, hızlı hızlı yürüdüm* (R. N. Güntekin). || Zorunluk, yükümlülük: *Başkalarının yazmasını yasak etmek istemesine de, o yasağı dinlemek zorunda olmadığım için, bir diyeceğim yok* (N. Ataç). || Baskı: *Ba-*

Foto. LAROUSSE

na acıdığı için zorla soktuğu bu meyhanede şimdi benden, etrafı dolandırmak için metot öğrenmeğe kalkan bu budala ile neden alay etmiyecektim sanki? (A. H. Tanpınar). || Sıf. Güç yapılan: *Bu mahallelerden şehrin merkezine gitmek, İstanbul'dan Ankara'ya gidip gelmekten zordur;* (S. F. Abasıyanık). *Zor iş.* || Zf. Güçlükle, zahmet çekerek: *Sen de biliyorsun ki, param yok. Şimdilik imkânsız. Evi zor geçindiriyoruz* (A. H. Tanpınar). || Ünl. «Yapamazsın, kolay değil» anlamında kullanılır. || *Zor alımı,* ceza olarak bir şeyi sahibinin elinden alıp devlete mal etme, müsadere. || *Zor almak,* bir malı sahibinden zorla alarak devlete mal etmek.

— ÇEŞ. DEY. *Zor belâ* (veya *zoru zoruna*), güçlükle: *O işi zor belâ yapabildi.* || *Zor zar,* zar zor. || *Zora gelememek,* sıkıntıya veya sıkı bir çalışmaya dayanamamak. || *Zor kullanmak,* bir işin yapılması için şiddete başvurmak. || *Zor gelmek,* bir şeyin yapılması birine güç gelmek. || *Zorun ne?,* «ne istiyorsun, kastın ne?» anlamında kullanılır. (M)

ZORAKİ sıf. (fars. *zōr* ve yun. *-aki,* ekinden *zōr-aki*). İstemeyerek, zorla: *Zoraki çalışmak.* || Sıf. Zorla yapılan: *Yılışık mı, yoksa zoraki mi belli olmayan bir gülümseyişle ona doğru birkaç adım atmış, sonra yaklaşmasını beklemişti* (S. F. Abasıyanık). [M]

Zoraki Tabip (*Le Mèdecin Malgré lui*), Molière'in üç perdelik komedisi (1666). Konu, XIII. yy.da yazılmış eski bir fabliau'dan (*le Mèdecin de Bray ou le Vilain Mire*) alınmıştır. Oduncu Sganerelle karısı Martine'i döver. Öç almak isteyen kadın, dilsiz kızı Lucinde için hekim arayan temiz yürekli Geronte'un hizmetçileriyle karşılaşır. Martine, hizmetçilere Sganarelle'in eşsiz bir hekim olduğunu, ama yalnız sopa ile dövüldüğü zaman bunu itiraf ettiğini söyler. Valère ve Lucas, dayakla Sganarelle'e hekim olduğunu kabul ettirirler ve onu efendilerine götürürler. Gülünç bir konsültasyondan sonra, Sganarelle, Leandre ile evlenmek için hasta taklidi yapan Lucinde'i iyileştirmeyi başarır. (→ Bibliyo.) [L]

ZORAPTERA çoğl. i. Öngöğsü çok büyük, ağzı çiğneyici, çok küçük böcekleri (2-3 mm) kapsayan takım. (Bunlarda ayak iki parçalı, duyargalar ise tespih gibidir. Kanatlar, varsa, uzun ve dayanıksızdır; kanatsız olanlar genellikle kanatlılardan daha çoktur. Bu böcekler bitkisel kırıntıların içinde, kabukların altında ve diviklerin terk ettiği deliklerde yaşar. Takımın biricik cinsi olan *zorotypus*'un yirmi kadar türü vardır; Asya, Amerika ve Afrika'nın sıcak bölgelerinde yaşar. Hamamböcekleri grubundan sayılırlar.) [L]

ZORAS (Leonidas), yunan bestecisi (Sparti 1905). Atina'da Kalomiris'den, Berlin'de Grabner, Höffer ve Blacher'den ders gördü. Atina konservatuvarında öğretmenlik yaptı, sonra Berlin'e yerleşti. Eserleri arasında bir senfoni (1947-1950) ve orkestra partisyonları, keman ve nefesli sazlar için bir konçertino, bir keman sonatı, bir piyano sonatı ve piyano sonatini sayılabilir. (L)

ZORBA i. (fars. *zorbāz*'dan). Gücüne güvenerek başkalarının hakkına ilişen kimse: *Fırkalar zuhur etti. Emevîler ziyade kuvvet buldu. Sonra da ihtilâl zuhuriyle merkez-i Hilâfet zorbalar elinde kaldı* (Cevdet Paşa). *Esk.* Müstebit. Mütegallip.

◆ **Zorbalık** i. Zorba olma hali. || Zorbaca davranış. *Esk.* Tegallüp. İstibdat. (M)

Zorbalık Üstüne. Bk. HİERON.

ZORBAZ i. (fars. *zōrbāz*). *Esk.* Kuvvetli, güçlü. || Vücut kuvvetine dayanan hünerler gösteren kimse. (M)

Zordula höyüğü. Arkeol. Konya'nın yaklş. 35-40 km güneyinde, Botsa ile Hatunsaray arasında höyük. Yüksekliği 20 m, uzunluğu 300 m kadardır. Bakır, Hitit, Frig çağı ve Klasik çağa ait çanak çömlek ve yapı kalıntıları. (M)

ZORGİT i. (fr. *zorgite*'den). Miner. Klostalitin saf olmayan çeşidi. (L)

ZORGULU sıf. (*zor*'dan). Psikol. *Yeni.* Zor kullanarak yaptırılan. (M)

ZORİLLA i. (isp. *zorillo,* küçük tilki). Sansargillerden, Afrika'da yaşayan etçil memeli hayvan. (*Afrika kokarcası* da denen zorilla çamaşırcı ayı ile esas kokarca arasında orta boylu bir hayvandır; kuyruğu çok tüylü olan bu hayvanlar çok keskin koku çıkarır ve makat bezlerindeki kokulu salgıyı uzaklara fışkırtabilir.) [L]

ZORKÂR sıf. (fars. *zōr* ve *-kār* ekinden *zōr-kār*). *Esk.* Zorlayan.

◆ **Zorkâran** çoğl. i. *Esk.* Zorlayanlar, zorlayan kimseler. (M)

ZORLAMA i. (*zorlamak*'tan *zorla-ma*). Zorlamak eylemi. || Bir organın zorlanmasıyle özellikle oynaklarda meydana gelen bozukluk veya aksaklık. || Sıf. Zorlayarak sağlanan: *Zorlama yürüyüş. Esk.* Cebrî.

— Mekan. Herhangi bir cismi uzatmağa, kısaltmağa, bükmeğe, burmağa veya kesmeğe çalışan kuvvet. (Bu kuvvetler, yaptığı etkiye göre, *çekme, sıkıştırma, bükme, burma* ve *kesme zorlaması* adını alır.) || Yukarıda sayılan dış kuvvetlerden birinin veya birçoğunun etkisi altındaki bir cismin uyguladığı direnç kuvveti.

— Sil. Namlusuna yiv açılmış ateşli silâhlarda *hava payı*'nı, yani mücefin çeperleriyle mermi arasındaki boşluğu ortadan kaldıran usul: *Zorlama, merminin namlu çeperlerine çarpmasını önleyerek atış isabetini artırır.* (LM)

ZORLAMAK geçl. f. (*zor*'dan *zor-la-mak*). Birine boyun eğdirmek veya bir şey yaptırmak amacıyle zor kullanmak: *Benden önce bu sınırlara ulaşan kıtamın kazanacağı şan ve şereften mahrum kalmamak için, hastahane başhekimini hergün, beni bırakması için zorluyordum* (Ş. S. Aydemir). || Açılması, kırılması, sökülmesi gereken şeyler için güç kullanmak: *Kilidi zorlamak.* (M)

ZORLANABİLİR sıf. (*zorlanmak* ve *bilmek*'ten). Huk. Kanunî yoldan bir şeyi yapmaya zorlanabilecek kişi. (L)

ZORLANMIŞ sıf. (*zorlanmak*'tan *zorlanmış*). Zorlamak işine konu olmuş, zor kullanılmış.

— Radyotek. *Zorlanmış titreşimler,* öz titreşimlerinin frekansından farklı bir frekansa akort edilmiş bir devrede indüklenen titreşimler: *Zorlanmış titreşimler beslenmezse, hızla zayıflar ve durur.* (LM)

ZORLANMAK dönşl. f. (*zorlamak*'tan *zorla-n-mak*). Zorlamak işine konu olmak: *Kapı zorlandı.*

— İnş. Kiriş için, ağır bir yük taşımak. (ML)

ZORLAŞMAK geçz. f. (*zorlamak*'tan *zorla-ş-mak*). Zor hale gelmek. *Eşanl.* GÜÇLEŞMEK. (M)

ZORLU sıf. (*zor*'dan *zor-lu*). Kuvvetli, şiddetli: *Zorlu bir fırtına. Yeni.* Yeğin. || Güçlü, tuttuğunu koparan: *Zorlu bir genç.* || Zor olan, zor yapılan, güç olan: *Bu zorlu bir denemeydi: «Biz, dediler, bu ikinciyi yapamayız»* (N. Araz). [M]

ZORLU (Fatin Rüştü), türk siyaset adamı (İstanbul 1910 - ay.y. 1961). Galatasaray lisesinden sonra Paris Siyasî İlimler mektebini, Cenevre Hukuk fakültesini bitirdi ve Hariciye vekâletinde devlet hizmetine girdi. Burada hukuk müşaviri yardımcısı (1936), Ticaret dairesi şefi (1938), Bern büyükelçiliği başkâtibi (1939), Paris büyükelçiliği başkâtibi (1939), Siyasî Malûmat bürosu müdürü (1941), Moskova büyükelçiliği müsteşarı (1942), Beyrut başkonsolosu (1943), Ticaret ve İktisat dairesi Genel müdürü (1946), genel sekreter, iktisadî işler yardımcısı (1950), Devlet Bakanlığı Milletlerarası İktisadî İşbirliği teşkilâtı genel sekreteri (1951), büyükelçi olarak NATO nezdinde Türkiye daimî temsilcisi (1952) olarak çalıştı. 1954'te siyasî hayata atılarak Çanakkale'den D.P. milletvekili seçildi. İki defa dışişleri bakanlığına getirildi (29 Temmuz 1955 - 9 aralık 1955; 25 kasım 1957 - 27 mayıs 1960). 27 Mayıs 1960'ta tutuklanarak Yassıada'da Yüksek Adalet divanı tarafından yargılandı ve ölüme mahkûm edildi; cezası 16 eylül 1961 gecesi İmralı'da infaz edildi. (M)

ZORLUK i. (*zor*'dan *zor-luk*). Zor olma hali, güçlük: *Eski şiirimizi, divan şairlerimizi de saz şairlerimizi de okumanın başka bir zorluğu vardır* (N. Ataç).

— DEY. *Zorluk çıkarmak,* bir şeyin yapılmasına engel olmak için güçlükler ileri sürmek. (M)

ZORLUTUNA (Halide Nusret), türk şairi (İstanbul 1901). Erenköy Kız lisesini bitirdi. İlk şiirlerini 1918'de yayımlamağa başladı. Eserleri: *Küller* (roman, 1921); *Sisli Geceler* (roman, 1922); *Geceden Taşan Dertler* (şiirler, 1930); *Gülün Babası Kim* (Roman, 1933); *Yayla Türküsü* (şiirler, 1943); *Beyaz Selvi* (hikâye, 1945); *Yurdumun Dört Bucağı* (şiirler, 1950); *Ellerim Bomboş* (şiirler, 1967). [M]

ZORMEND sıf. (fars. *zōr* ve *-mend* ekinden *zōr-mend*). *Esk.* Güçlü, kuvvetli, zorlu. (M)

ZORN, Alsace-Lorraine'de ırmak, Moder'in kolu (sağ kıyı); 80 km. Donon'un (1 008 m) eteğinde birkaç akarsuyun birleşmesiyle meydana gelen ırmak. Ren'in çok yakınında sona erer. (L)

ZORN (Anders), isveçli ressam ve gravürcü (Utmeland, Mora yakınları, Dalarna ili 1860 -ay.y. 1920). 1900 Dünya sergisinde birincilik ödülünü kazandı. Özellikle ofortlarıyle tanınır. Bakırları, paralel yarıklarla, zebranınkine benzeyen çizgilerle kaplıdır (*Ernest Renan, Rodin*). Suluboya eserleri de vardır: *«İdun» Derneği Şerefine Kadeh Kaldırma.* (L)

ZORNDORF, polca **Sarbinowo,** Polonya'da köy, Odra'nın sağ kıyısında, ırmağın Warta ile birleştiği yerin yukarısında. 25 Ağustos 1758'de Friedrich II, Rusları burada yendi. Seydlitz bu savaşta yararlık gösterdi. (L)

ZORNİA i. Bileşik yapraklı ot veya küçük ağaççık; her bileşik yaprakta iki ile dört yaprakçık ve bunların üzerinde saydam noktacıklar bulunur. (Meyvesi boğumlu bir badıç şeklindedir. Zornia sıcak bölgelerde yetişen bir bitkidir. Fasulyegillerden.) [L]

Zorn teoremi, ifadesi Zermelo* aksiyomuyle aynı olan teorem. (L)

ZOROŞ i. (fr. *zoroche*). Miner. Talka benzeyen gümüş cevheri. (L)

ZORRİLLA (Manuel Ruiz), ispanyol siyaset adamı (Burgo de Osma, Eski Castilla 1833 - Burgos 1895). Avukat, milletvekili (1856). 1866 Temmuz isyanından sonra Fransa'ya sığındı, 1868 ihtilâline katıldı ve geçici hükûmetin üyesi oldu, boş yere Cenova dükünün adaylığını destekledi (1869). Cortes başkanı (1870) Savoia'lı Amedeo'ya tacı verdi. Konsey başkanı (1871 ve 1872). Amedeo yararına haklarından vaz geçti (şubat 1873). Cumhuriyet idaresiyle birleşti (1874). Restorasyona karşı savaştı ve Paris'e sığındı, orada da cumhuriyetçi propagandayı sürdürdü. Özel affı reddetti (1881), Cortes'a 1881'de seçilmiş olmasına rağmen 1895'e kadar yurduna dönmedi. (L)

ZORRİLLA DE SAN MARTİN (Juan), uruguaylı şair (Montevideo 1857 - ay.y. 1931). *Tabare* (1888) adlı 4 500 mısralık bir destan yazdı, Tabare adlı bir melez ile bir ispanyol conquistador'unun kızkardeşi arasındaki acıklı aşkını anlatırken Uruguay'ın geçmişini dile getirdi. Öbür eserleri *La Epopeya de Artigas* (Artigas Destanı) [1910], *La Leyenda Patria* (Yurt Destanı) [1879]. (L)

ZORRİLLA Y MORAL (Jose), ispanyol şairi (Valladolid 1817-Madrid 1893). Mariano Jose de Larra'nın cenaze töreni sırasında okuduğu bir şiir ile tanındı (1837). Bir süre Paris ve Meksika'da kaldı. Lirik şiirleri 1837'den beri yayımlanan çeşitli kitaplarda ve özellikle kitaplarının en ünlüsü olan *Los Cantos del Trovador*'dadır (Trubadur'un Şarkıları) [1841]. Özellikle destanları, millî gelenekleri anlatan canlı ve sade mısralarıyle ün kazandı. Endülüs araplarının medeniyetini anlatan *Granada* (1852) ve geleneksel bir konu üzerine kurulu modern bir romancero olan *La Legenda del Cid* (El'Cid Destanı) bu türe bağlanabilir. Ayrıca ispanyol efsanelerini işleyen birçok dram yazdı. (L)

ZORRİNO i. Zorilla'nın ipek gibi yumuşak tüylü kürkü; tüyleri skunk kürklerinkine göre daha kısadır; esas tüyler kahve rengindе, ara kılları ise daha açık renktedir; uzunlamasına işlenir. (L)

bir kaza zorla yem yedirme

ZOSER
Kahir'e müzesi

Fatin Rüştü ZORLU

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

Virginia ZUCCHİ

«Zuccone» Donatello'nun eseri Floransa campanilesi

ZORUNLU sıf. (*zor*'dan *zor-u-n-lu*). *Yeni.* Kesin olarak ihtiyaç duyulan: *Su hayat için zorunludur.* || Tabiî olarak kaçınılması olanaksız olan: *Toplumların ilerlemesi zorunludur. Esk.* Zarurî.

— Mant. Olmaması mümkün olmayan: *Güneş, gündüzün zorunlu nedenidir.* (Aristoteles bu terimi tartışma götürmeyen önermeler için kullanır.) || *Zorunlu hakikat,* olmaması mümkün olmayan ve karşıtı mantık bakımından imkânsız olan, yani çelişki gerektiren hakikat. (M)

ZORUNLUCULUK i. (*zorunlu* > *zorunlucu*'dan *zorunlucu-luk*). Var olan her şeyin zorunlu olduğunu öne süren felsefe öğretisi: *Spinoza'nın zorunluculuğu.* (L)

ZORUNLUK i. (*zorunluluk*'tan). Olması gerekme hali, zorunluluk. (M)

ZORUNLULUK i. (*zorunlu*'dan *zorunluluk*). *Yeni.* Zorunlu olma hali veya zorunlu olan şeyin özelliği. || Kaçınılmaz olan şeyin özelliği: *Ölüm bir zorunluluktur.* || Karşı konulamayan şey: *Maddenin devinimi bir zorunluluktur.* || Zorunlu olan şey: *Basın özgürlüğü toplumsal bir zorunluluktur. Esk.* Zaruret. Istırar. (M)

ZORUNSUZ sıf. ve i. (*zorun*'dan *zorunsuz*). Leng. Cümlenin anlamı için gerekli olmayan terime denir. (L)

ZOSER, Mısır krallığında Üçüncü sülâleden (M.Ö. 2800-2600 arasında) iki kralın adı. Birinci ZOSER (Manethon'da Tosorthros), çağdaş birçok belgede Horu Neterirkhet adıyle anılır, Sakkara'da basamaklı piramidi ve bu mezar çevresinde göz kamaştırıcı eserler yaptırdı. 1 600 m'lik bir surla çevrili olan bu yapılar, yalnız yontma taşlarla yapılmış en eski anıttır ve ünlü mimar İmhotep'in eseridir. Daha sonraki dönemlerden kalma çeşitli belgeler Zoser'in ününü ortaya koyar; özellikle Sehel'deki bir yazıt, tanrı Khnoum'un Zoser devrinde yedi yıl süren bir kıtlığa nasıl son verildiğini anlatır. — ZOSER-TETİ (Maneto'da Tosertasis) üstüne daha az bilgi vardır; Zoser-Teti'nin Horus Sekhemket olduğu sanılır; yarım kalmış piramidi Sakkara'da 1951-1955 arasında ortaya çıkarılmıştır. (L)

ZOSİMOS Panopolis'li, yunan bilgini, Mısır'da Panopolis'de doğdu. M.S. III. yy.-da yaşadığı sanılır. Simya eserleri (Paris millî kütüphanesinde elyazmaları bulunur) yazdı. (L)

ZOSİMUS, bizanslı kronikçi (V. yy.). İstanbul sarayı kontlarından III. yy. sonlarından, Alarik tarafından Roma'nın alınışına (410) kadar olan devreyi kapsayan bir *Yeni Tarih* yazdı: bu, geniş bilgi vermekle beraber, taraf tutan bir eserdir. (L)

ZOSPEUM i. (yun. *zoon,* hayvan ve *speos,* mağara'dan). Carniole'de bulunan kör mağara salyangozu (*ellobildae* familyasından). [Hayvanın dört dokunacı vardır, ama gözleri yoktur; saydam ve küçük olan kavkısı nispeten kısa ve şişkindir; carychium kavkısına benzer.] (L)

ZOSTERA i. Yeşilimsi çiçekli, çokyıllık deniz otu; denizlerin altında geniş çayırlar meydana getirir. (*Potamogetonaceae* familyasından.) [L]

ZOSTEROPS i. Zool. Bk. GÖKBEYAZGÖZ.

ZOŞÇENKO (Mihail Mihayloviç), sovyet yazarı (Poltava 1895 - Leningrad 1958). Petersburg üniversitesinde hukuk okudu, 1918'de Kızılordu'ya katıldı. Eserlerinde, sovyet günlük hayatının çok tuhaf ve hüzünlü bir tablosunu alaylı bir şekilde dile getirdi. Halk arasında büyük ün kazandıktan sonra Sovyet Yazarlar derneği tarafından bir kenara itildi (1946). Başlıca eserleri: *Rasskazıy Nazara İlyiça Sinebryuhova* (Nazar İlyiç Sinebryuhov'un Hikâyeleri) [1922]; *Sinirli İnsanlar* (Nervnıye Lyudi) [1927]; *Çarın Çizmeleri* (1930); *Priyatnaya Vstreça* (Tatlı Buluşma) [1931]; *Vozvrasçyonnaya Molodost* (Geri Dönen Gençlik) [1933]; *Priklyuçeniya Obezyanıy* (Maymunun Serüvenleri) [1946] ve *Meloçi Jizni* (Neşeli Hayat) [1927]. (LM)

ZÖKSİT i. (fr. *zeuxite*'ten). Miner. Turmalinin dayanıklı ve yapraklı çeşidi. (L)

ZÖLLNER (Friedrich), alman astrofizikçisi (Berlin 1843 - Leipzig 1882). 1866'da Leipzig üniversitesine astronomi ve fizik profesörlüğüne getirildi. Bir kuyruklu yıldızlar kuramı hazırladı ve güneşin yapısını inceledi, ama özellikle gökyüzü ve yıldız ışıkölçer incelemeleriyle tanındı. 1859'da bir yıldız ışıkölçer icat etti. Bu âletle çeşitli yıldızların kadirlerini buldu; böylece 1861'de yıldızların ilk ışıkölçer kataloğunu yaptı. (L)

Zr, *zirkonyum*'un kimyasal sembolü. (L)

ZRAZY i. Polonyalıların millî yemeği. (Yapılışı: Çok ince kesilmiş sığır eti dilimleri üstüne, sosis kıyması, sütte kabartılmış ekmek içi, katı yumurta, limon rendesi v.b.-den meydana gelen bir bulamaç sürülür. Dilimlere rulo şekli verilir ve iple bağlanır, sonra kapağı sımsıkı kapalı tencerede yavaş ateşte özel sosu [et suyu, şarap, sirke ve baharat] içinde pişirilir.) [L]

ZRENJANIN, esk. **Veliki Beçkerek** ve **Petrovgrad,** Yugoslavya'da (Voyvodina) şehir; 58 000 nüf. Metalürji sanayii. Şeker rafinerisi. (L)

ZRİNYİ (Miklos, kont), macar kumandanı, devlet adamı ve yazarı (Ozaly veya Csaktornya 1620 - Çakovac 1664). Hırvatistan banı oldu (1647). Türklere karşı savaştı. Manzum destanı *Szigeti Veszedelem* (Siget Bozgunu) [1651] en önemli eseridir. (L)

ZSCHOKKE (Heinrich), alman asıllı isviçreli yazar (Magdeburg 1771 - Arrau 1848). 1796'da W. Scott tarzında serüven ve tarihî romanlar yazarak bir halk edebiyatını başlatmağa çalıştı. Başlıca romanları: *Abällino der Grosse Bandit* (Büyük Haydut Abellino) [1793], *Das Goldmacherdorf* (Simyacılar Köyü) [1817], *Bilder aus der Schweiz* (İsviçre'den Sahneler) [1825-1826]. (L)

ZSİGMONDY (Richard), avusturyalı kimyacı (Viyana 1865 Göttingen 1929). Viyana'da, sonra Münih'te kimya okudu, Berlin üniversitesinde Kundt'un asistanı (1891), Graz okulunda profesör (1893) oldu. İena'da Schortt cam fabrikasına kimyacı olarak girdikten sonra, önemli çalışmalarıyle dikkati çekti ve Göttingen üniversitesine kimya profesörlüğüne getirildi. Özellikle koloyitler kimyası üstünde çalıştı. Bu tip çözeltilerin bünyesini tespit etmek için, 1903'-te, alman H. Siedentopf ile birlikte ilk ültramikroskopu icat etti. (1925 Nobel Kimya ödülü.) [L]

ZSİVOTZKY (Gyula), macar atleti (doğ. Budapeşte 1937). 1962'de Belgrad'da dünya çekiç atma şampiyonu oldu. Roma ve Tokyo olimpiyatlarında aynı dalda ikinci oldu. 1965'ten bu yana 73,74 m dünya çekiç atma rekorunu elinde tutmaktadır. (L)

Z-TEST i. Farklar psikol. Zulliger tarafından, Rorschach'ın testinden hareketle, bu testin uygulama süresini kısaltmak amacıyle meydana getirilmiş test. (Rorschach testinde kullanılanlara benzeyen üç cetvelden meydana gelir. Değerlendirme sistemi aynıdır ve denek, Rorscach testinde olduğu gibi cevaplarında serbesttir. Z-test, Rorschach testiyle aynı patolojik belirtileri ortaya koyar, ama Rorschach testi gibi kişilik yapısının tasvirini vermez.) [L]

ZU i. (ar. *żū*). *Esk.* Işık, aydınlık, nur. (M)

ZU— veya **ZÜ—** önek (ar. *żū-*). *Esk.* «Sahip, *-lı -li*» anlamıyle kelimelerin başına gelir. || *Zu-erbaat-ül-adlâ,* dörtgen. || *Zu-erbaat-ül-vücuh,* dörtyüzlü. || *Zu-fünun,* fen sahibi. || *Zu-hadd-i vahid,* bir terimli. || *Zu-haddeyn,* iki terimli. || *Zu-hudud-i kesire,* çok terimli. || *Zu-semaniyet-il-vücuh,* sekizyüzlü. || *Zü'l-celâl,* celâl sahibi.

— Biyol. *Zü-l maişeyn.* Bk. ZÜLMAİŞEYN. (M)

ZUAFA çoğl. i. (ar. *żaʿîf*'ten *żuʿafā*). *Esk.* Zayıflar: *Eşraf-ı Kûfe gelip Kitabullah'a ve sünnet-i Resulullah'a ittiba ve Ehl-i Beytin kanlarını taleb ve zuafayı himaye etmek üzere biat eyleyip Kûfe'de bir hükûmet-i Şiiye teşekkül ediverdi* (Cevdet Paşa). [M]

ZUAMA çoğl. i. (ar. *zaʿîm*'den *zuʿamā*). *Esk.* Büyük tımar sahipleri. (M)

ZUARA, Libya'da şehir, Trabulusgarp kıyısında, Tunus sınırı yakınında; 6 800 nüf. (L)

ZUAY, Orta Habeşistan'da göl, kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan tektonik çukurda. (L)

ZUCCALLİ'LER, Graubünden'li mimar ve duvarcı ailesi (XVII ve XVIII. yy.). İçlerinden en ünlüsü ENRİCO'dur. (Roveredo 1642'ye doğr.-München 1729). Bavyera seçici prensi hesabına çalıştı, onun tarafından Paris'e araştırma gezisine yollandı ve Schleisshein şatosunu yapmakla görevlendirildi. (L)

ZUCCARELLİ (Francesco), italyan ressamı ve gravürcüsü (Pitigliano 1702-Floransa 1788). Marco Rici'den ders gördü (1676-1729). Venedik'te peyzajcı olarak tanındı, sonra Londra'ya giderek Thames'in en güzel yerlerinin resmini yaptı. Beş yıl sonra İtalya'-ya döndü. İç açıcı ve aydınlık peyzajlarında zarif şahıslar yer alır. (L)

ZUCCARİ veya **ZUCCARO** veya **ZUCCHERO** (Taddeo), italyan ressamı (Sant'Angelo in Vado, Urbino 1529-Roma 1566). Maniyerizmden doğma bilgince ve gösterişli sanatın temsilcisi idi. Caprarola'da Farnese, Roma'da Julius III villalarının dekor işlerinde çalıştı. — Kardeşi FEDERİCO, italyan ressamı (Sant'Angelo in Vado 1540'a doğr. - Ancona 1609), ağabeyinin öğrencisi oldu ve birlikte Roma'ya gitti. 1566'dan sonra Taddeo'nun başladığı Trinite-des-Monte'un resimlerini bitirdi. Floransa'ya çağrıldı. Vasari ile beraber katedralin kubbesinde çalıştı. Tekrar Roma'ya gidince Paulina kilisesinin kubbesini süslemekle görevlendirildi ve Vatikan'da Sala Regia'nın süslemelerini kardeşiyle beraber yaptı. 1593'te resim akademisi başkanı oldu. F. Zuccari dogmacı bir araştırma olan *İdea de'pittori, Scultori ed Architetti*'de (Ressamlar, Heykeltıraşlar ve Mimarların Düşünceleri) özetlediği kuramlarını ve resim çalışmalarını Venedik, İngiltere ve İspanya'ya kadar yaydı. (L)

ZUCCHİ veya **DEL ZUCCA** (Iacopo), italyan ressamı (Floransa 1541'e doğr. - ay.y. 1590'a doğr.). Floransa'da Vasari'den ders gördü ve onun yanında çalıştı. 1567'de Roma'ya gitti, kardinal Ferdinand de Medici'-den yardım gördü, Ruspoli sarayını süslemekle görevlendirildi. Roma'nın en güzel kadınlarının yer aldığı bir *Mercan Avı* tablosu ilgi çekti. Şaheseri *Aziz Gregorio Âyin Yönetiyor* adlı tablodur. — Kardeşi ve öğrencisi FRANCESCO (Floransa? 1562'ye doğr. - Roma 1622'ye doğr.), önce çiçek ve meyve resimleri çizdi, sonra mozaik yapmağa başladı. (L)

ZUCCHİ (Virginia), italyan kadın dansçı (Parma 1847-Monte-Carlo 1930). Önce sirkte *Brahma* balesinde oynadı. Tiyatroya geçtikten sonra Roma, Napoli, Madrid, Milano, Torino, Berlin ve Londra'da dans ederek büyük başarı kazandı. 1883'te Paris'te, Eden tiyatrosunda, Manzotti'nin balesi *Excelsior*'da dans etti. 1885'te Petersburg'a gitti, çalışmaya başlar başlamaz İmparatorluk tiyatrosuna alındı. Sonunda Monte-Carlo'da dans okulu açtı ve dans öğretmenliği yaptı. (L)

Zuccone, Floransa çan kulesindeki ünlü bir heykelin italyanca adı (teklifsiz dilde «kel»). Donatello tarafından yapılmıştır. (L)

Zuckerkandl fasyası, böbrek yuvasını sınırlayan telsel kılıfın arka yaprağına verilen ad. (avusturyalı anatomi bilgini E. Zuckerkandl'ı [1848-1910] adıyle anılır.) [L]

ZUCKMAYER (Carl), alman yazarı (Nackenheim, Hessen 1896). Bir şiir kitabıyle (*Der Baum* [Ağaç], 1926) edebiyata atıldı; en büyük başarıyı özellikle tiyatro alanında kazandı. Başlıca eserleri: Rheinland'da geçen popüler piyes *Der Fröhliche Weinberg* (1925); oyuncu çevrelerinde geçen *Katharina Knie* (1929); Prusya'nın askerlik konusundaki tutumuna çatan *Der Hauptmann von Köpenick* (Yüzbaşı Köpenick) [1931]. 1938'de nasyonal sosyalizme karşı çıktığından A.B.D.'ye sürüldü ve 1946'da geri döndü. Nazi düşmanı bir havacının hayatını anlatan ve sinemaya da aktarılan şaheseri *Des Teufels General* (Şeytan General) [1945] bu döneme rastlar. En yeni eserleri: *Barbara Blomberg* (1948), fransız direnme hareketinin hikâyesi *Der Gesang im Feuerofen* (Ocakbaşı Şarkıları) [1950], atom denemelerini konu alan *Das Kalte Licht* (Soğuk Işık)

Foto. LAROUSSE

[1955], *Die Uhr Schlagt Eins* (Saat Biri Vuruyor) [1961]. Anılarını *Als Wars Ein Stück von Mir* (Benden Bir Parça Gibiydi) [1966] adı altında yayımladı. (L)

ZUCKMAYER (Eduard), alman müzikçisi (Nackenheim 1890-Ankara 1972). Bonn üniversitesinde felsefe ve sanat tarihi, Köln, Münih, Berlin konservatuvarlarında müzikoloji eğitimi gördü; konser piyanocusu ve orkestra yönetmeni olarak yetişti. Birinci Dünya savaşından sonra Almanya'da gelişen Halk ve Gençlik Müzik hareketinin öncüleri arasına katıldı; *Denizde Okul* adlı teşkilâtın kurucuları arasında yer aldı. Paul Hindemith'in teklifi üzerine Ankara Devlet konservatuvarının kuruluşunu düzenlemek üzere Türkiye'ye çağrıldı (1936). 1938'den ölümüne kadar Gazi Eğitim enstitüsünde müzik bölümü öğretmeni ve müdürü olarak çalıştı. (M)

ZUCRET i. Bk. DUCRET.

ZUD sıf. (fars. *zūd*). *Esk.* Çabuk, hızlı, tez, acele, hemen olan. (M)

ZUDAŞNA blş. sıf. (fars. *zūd* ve *aşnā*'dan *zud-aşnā*). *Esk.* Çabuk arkadaş olan, herkesle dostluk kuran. (M)

ZUDENDAZ blş. sıf. ve i. (fars. *zūd* ve *endāz*'dan *zūd-endāz*). *Esk.* Çabuk atan, hızlı atıcı. || Akla geldiği gibi, düşünmeden söylenmiş (söz). [M]

ZUDRES sıf. (fars. *zūd* ve *-res* ekinden *zūd-res*). *Esk.* Çabuk erişen, tez yetişen. (M)

ZUDTER blş. sıf. (fars. *zūd* ve *ter*'den *zūdter*). *Esk.* Daha çabuk, daha tez. (M)

ZUFFENHAUSEN, Stuttgart'ın sanayi bölgesinde semt. (L)

ZUFR i. (ar. *żufr*). *Esk.* Tırnak.

◆ **Zufrî** sıf. *Esk.* Tırnakla ilgili, tırnağa ait. || Tırnaklaşan, tırnak gibi olan. (M)

ZUG gölü veya **ZUGERSEE,** İsviçre'de göl, Dört Kanton gölünün kuzeyinde, gölden Rigi ile ayrılır; 38 km². Buzul asıllı olan Zug gölünün en derin yeri 198 m'dir. Sularını Lorze, Reuss'e taşır. (L)

ZUG kantonu, İsviçre'de kanton, Alpler'in kenarında, *Zug gölü*'nün çevresinde; 240 km²; 66 700 nüf. İdare merkezi, *Zug.* (L)

ZUGSPİTZE, Wettersteingebirge'de zirve, Avusturya ve Almanya sınırında. Obermoos' ta hareket eden bir teleferikle 2 083 m'ye kadar çıkılır. (L)

ZUHAF i. (*Zwawa*, bir Kabil boyunun berberîce adından). Fransa'nın afrika ordusu piyade birliklerinden birine bağlı asker. (L)

Zuhal çizgisi, bilekten çıkarak orta parmağın köküne doğru yönelen çizgi (TALİH ÇİZGİSİ de denri.) [L]

ZUHR i. (ar. *żuhr*). *Esk.* Günün ortası, öğle. || *Ba'de-z-zuhr,* öğleden sonra. || *Kable-z-zuhr,* öğleden önce. || *Salât-üz-zuhr,* öğle namazı. || *Vakt-i zuhr,* öğle zamanı.

◆ **Zuhrî** sıf. *Esk.* Öğle ile ilgili, öğleye ait. (M)

ZUHRUF i. (ar. *zuḫruf*). *Esk.* Yaldız, çok parlak, fakat değersiz süs, yalancı süs eşyası.

— Din. *Zuhruf suresi, Kur'an'ın* XLIII. suresi. (M)

ZUHUR i. (ar. *żuhūr*). *Esk.* Baş gösterme, görünme, meydana çıkma, türeme: *İkisi de muvafık bir fırsatın zuhurunu gözlüyorlardı* (Vâ-Nû). || *Nageh-zuhur,* birdenbire, ansızın, vakitsiz oluveren. || *Nev-zuhur,* yeni çıkma. || *Zuhur etmek,* ortaya çıkmak, görünmek, belirmek. (M)

ZUHURAT çoğl. i. (ar. *żuhūr*'dan *żuhūrāt*). *Esk.* Hesapta olmayan, umulmadık, rastlayış, olağan dışı olgular: *O nokta; zuhurata tâbi olmak tevekkülüdür. Biz elbette, böyle bir vaz'ı mütevekkilâne alamazdık* (Atatürk).

— DEY. *Zuhurat postası,* normal posta dışında acele veya fevkalâde bir durumda gelip giden posta. *Mec.* Umulmadık, hesapta olmayan bir hali, bir durumu belirtir. (M)

ZUHURİ i. (ar. *żuhār*'dan *żuhūrī*). Ortaoyununda taklitçi. || *Zuhurî kolu,* ortaoyunu takımı. (M)

ZUİD BEVELAND. Bk. BEVELAND.

ZUİDERZEE (hollanda dilinde «güney denizi» anlamında isim), Kuzey Denizi'nin Hollanda'nın kuzey kıyılarında eskiden meydana getirdiği denizkolu. Zuiderzee, XII. veya XIII. yy.a doğru denizin bir gölü doldurmasıyle meydana geldi; romalıların *Flevo* adını verdikleri bu göl daha önce denize ancak bir kanalla (Vlie) bağlıydı. Zuiderzee'nin girişi olduğu limanlar Yeniçağda büyük ölçüde zenginleşti. Baraj ve setler yapımı sonucu 1958'de tamamen kurutuldu. (L)

ZUİDHOLLAND, Hollanda'da Güney Hollanda ilinin felemenkçe adı. (L)

ZUJAR, İspanya'da ırmak, Estremadura'yı sular ve Guadiana'ya kavuşur (sol kıyı); 220 km. (L)

ZUKAK i. (ar. *zukāk*). *Esk.* Sokak. (M)

ZUKOR (Adolph), amerikan sinema sanayicilerinden ve öncülerinden (Ricse, Macaristan 1873). 1888'de A.B.D.'ye gitti ve Chicago'da bir kürkçünün yanında çalıştı, 1903'te seyyar sinema gösterileri düzenledi. Sonra Sarah Bernhardt ile yapımcılığa başlayarak, *Kraliçe Elizabeth*'i çevirdi. 1916'da Jesse Lasky ile Famous Players Lasky Corporation'ı kurdu. Bu yapımevi 1919'da Paramount adını aldı. Bu tarihten beri sinema çalışmalarını ara vermeden sürdürdü. (L)

ZUL veya **ZULA,** Eritre'de yer. *Zula koyu*'nun kıyısında, Masarah'ın güneyinde açılır. Eskiçağ şehri *Adulis*'in kalıntıları. (L)

ZULA i. *Argo.* Gizli yer: *Uğruna ölümlere gidip geldiğim, / Zulamdaki mahzun resim...* (Ahmed Arif). || *Zula etmek,* gizlemek, saklamak. Çalmak, hırsızlık etmek. (M)

ZULİA, Venezuela'nın batı ucunda eyalet, Maracaibo gölünün kıyısında; 1 419 400 nüf. Merkezi, *Maracaibo,* Büyük petrol yatakları. (L)

ZULMANİ sıf. (ar. *żulmet,* karanlık'tan *żulmānī*). *Esk.* Karanlıkla ilgili, karanlığa ait, karanlığa bağlı: *Avrupa'ya ne kadar zulmanî görünsek çok sayılmaz* (Namık Kemal). || İ. Karanlık.

◆ **Zulmaniyet** i. *Esk.* Karanlık olma hali.

◆ **Zalmaniyeyn** ikil i. *Esk.* İki anlama da gelebilen, iki anlamlı olan, anlamı açık seçik olmayan kelime. (M)

ZULMEN zf. (ar. *żulm*'den *żulmen*). *Esk.* Zulüm yaparak, haksızlıkla, eziyet ederek. (M)

ZULMET i. (ar. *żulmet*). *Esk.* Karanlık: *Bir gün açılsaydı zulmette perden / Böyle kahrolmazdı ruhum kederden* (F. N. Çamlıbel). || *Zulmet-efza* (veya *zulmet-feza*), karanlığı artıran: *Sen o zulmet-feza tecelliye / İşte bak, ben de, ben de muhtacım / Öyle bir perde-i teselliye* (Tevfik Fikret). || *Zulmet-i ebkem,* dilsiz karanlık. || *Zulmet-i ten,* vücut karanlığı.

◆ **Zulemat** veya **Zulmat** çoğl. i. *Esk.* Karanlıklar. || Dünyanın keşfedilmemiş yerleri. (M)

ZULMETMEK blş. geçl. f. (ar. *żulm* ve türk. *etmek*'ten). Eziyet etmek, işkence etmek: *Zulmedecek, kendi üstünlük hastalığını şehvet gibi tatmin edecek bir biçare insan arardı* (S. F. Abasıyanık). [M]

ZULOAGA Y ZABALETA (Ignacio), ispanyol ressamı (Eibar 1870-Madrid 1945). Ortaöğrenimini Paris'te, mimarlık öğrenimini Roma'da yaptı; 1892'de Paris'e döndü. Sembolist çevrelere devam etmeğe başladı ve Mallarmé, Degas, Rodin ile dost oldu, özellikle Gauguin'in etkisinde kaldı. Ağırbaşlı ve ciddî uslûbu, onu XVII. yy. ispanyol geleneğine bağlar. Maurice Barrès'in dostuydu, 1914'te onun bir portresini yaptı. Millî modern Sanat müzesinde *(Cüce kadın, Dona Mercedes)*, Brüksel *(Boğa Güreşleri Öncesi)*, Berlin *(İspanyol Köylüleri)*, Bremen *(Oyuncu Consuelo)* müzelerinde eserleri bulunmaktadır. (L)

ZULULAND, Natal'in kuzeydoğusunda (Güney Afrika cumhuriyeti) bölge; kuzeyde Mozambik ve Swaziland, doğuda Drakensborg, güneyde Buffalo ve Tugela ırmaklarıyle sınırlıdır; 27 000 km²; 550 200 nüf. İdare merkezi *Eshowe.* Zululand kısmen Afrikalıların toplandığı bir rezervdir. Pamuk tarımı. Hayvancılık. Maden filizi yatakları. (L)

ZULULAR, Güney Afrika'da zenci halk. Bugün Natal'de yaşayan ve bir Bantu dili konuşan Zulular, XIX. yy. başında tehlikeli bir kuvvet haline geldiler. Askerî teşkilâtları ve istilâ emelleri imparatorluklarının yıkılmasına yol açtı. Boerlere ve İngilizlere yenildikten sonra, Güney Afrika'da yalnız sayıca önemli etnik bir azınlık haline geldiler ve eski ülkelerinde sıkı bir gözetim altında oldukları için yavaş yavaş Natal'e göçtüler. (L)

ZULÜM veya **ZULM** i. (ar. *żulm*). Haksızlık, eziyet, cefa: *Daha doğrusu dans ediyoruz, diye birbirlerine yapmadıkları zulüm, işkence kalmıyordu* (A. H. Tanpınar). *Yeni.* KIYIN. || *Zulm etmek.* Bk. ZULMETMEK.

— DEY. *Zulüm görmek,* haksızlığa uğramak, kendisine eziyet edilmek: *Asıl mutlu, çıplaklardır, zira giyinecekler. Asıl mutlu zulüm görenlerdir, zira adalete kavuşacaklar* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

ZUM veya **ZUUM** i. (ar. *zuᶜm* veya *zuᶜum*). *Esk.* Batıl sanı, boş inanç: *Esved arkası üzere düştü. Lâkin zum-ı bâtılınca yemini yerine gelsin diye kendini havuzun içine attı* (Cevdet Paşa). || Şüphe.

◆ **Zumiyat** çoğl. i. *Esk.* Boş inançlar, batıl sanılarla ilgili şeyler. (M)

ZUMAYA, İspanya'da liman şehri, Bask ülkesinde (Guipuzcoa ili), ria de Urola'nın kıyısında; 4 500 nüf. Çok ziyaret edilen kumsal. (L)

ZUMBUSCH (Caspar VON), alman ressamı (Herzebrock, Westfalen 1830 - Rimsting, Bavyera 1915). Meslek hayatına önce Münih'te başladı ve Ludwig von Bayern'den birçok sipariş alarak destek gördü. Sonra Viyana'ya gitti, akademi profesörü oldu, Beethoven'in (1880) ve özellikle imparatoriçe Maria-Theresia'nın (1873-1888) anıtını yaptı ve imparatoriçeden soyluluk unvanı aldı. (L)

ZUMSTEEG (Johann Rudolf), alman bestecisi (Sachsenflur, Odenwald 1760 - Stuttgart 1802). Schiller'in dostu idi. Weimar'da saray kapellasını, büyük dükün operasını ve konserlerini yönetti. Balatlara piyano eşliği yaptırarak romantik lied yolunu açtı. Ayrıca kantatlar, viyolonsel parçaları, sahne müziği (Schiller'in *Haydutlar*'ı) besteledi. (L)

ZÛN, hint tanrısı. Kendisini temsil eden put, Sistan'ın doğusunda, Zamin'de bulunuyordu, 654'te Sisten valisi Abdurrahman, Dâvar'a gelerek bu tanrının heykelinin bulunduğu Zûn dağını kuşattı ve heykelin bulunduğu tapınağa girdi. Burada gövdesi altından, gözleri yakuttan Zûn'un heykeli vardı. Abdurrahman, heykelin bir kolunu kopardı ve gözlerindeki yakutları aldı. Bunu yapmakla yerlilere, tapındıkları bu putun hiç bir kudreti olmadığını göstermek istiyordu. Eski çin kaynaklarında buna benzer bir tanrı heykelinden söz edilir. Arap şiirinde de Zûn adlı tanrı anılır. (M)

ZUNİLER, Yeni Mexico'da kızılderili halk. Zuniler Hopi'lerin yanısıra Pueblo'lar medeniyetinin başlıca temsilcileridir. (L)

ZUNUN çoğl. i. (ar. *żann*'dan *żunūn*). *Esk.* Zanlar, sanılar. (M)

ZUNYİT i. (fr. *zunyite*). Flüor ve klor kapsayan, hidratlı tabiî alüminyum silikat; kübik sistemde billûrlaşır. (L)

ZUNZ (Leopold), alman bilgini (Detmold 1794 - Berlin 1886). Berlin'de hahamdı (1822). 1839'dan 1850'ye kadar Berlin'deki İsrail Yüksek öğretmen okulu müdürlüğünü yaptı. Yahudi medeniyeti ve dinî edebiyatıyle ilgili öğrenim dallarının kurulmasına katkıda bulundu. (L)

ZUPAN (František PROCHAZKA, **Franta**— denir), çek yazarı (Horovice yakını 1857 - Prag 1920). Romanlarında gürültücü bir çocuğun hayatını anlatarak ülkesinin en iyi nüktecileri arasında yer aldı. (L)

ZUPANÇİÇ (Otto), sloven şairi (Vinica 1878 - Lyublyana 1949). Çocuklar için yazdığı çok güzel şiirlerden başka lirik şiir kitapları da yayımladı: *Çaşa Opojnosti* (Vecit Kaynağı) [1899], *Çez Plan* (Ova Aracı-

bir zulu erkeği

Foto. LAROUSSE

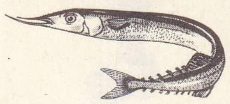
zurnabalığı

lığıyle) [1904], *Samogovari* (Kendinle Sohbet) [1908], *V Zarje Vidove* (Gençlik Yolu) [1919], *Zimzelen pod Snegom* (Kar Üzerindeki Cezayir Menekşesi) [1945]. Bir trajedi (*Veronika Deseniška*, 1924) yazdı, Fransızca ve İngilizceden (özellikle Shakespeare) birçok tercüme yaptı. (L)

ZUR i. (ar. *zūr*). *Esk.* Yalan, asılsız, sahte, uydurma söz veya iş. || *Şahid-i zur*, yalancı şahit. (M)

ZURAWNO, türkçe **İzvança**, Polonya'da eski şehir, bugün Ukrayna'da, Lvov'un güneyinde. 1676'da şehirde mevzilenmiş olan Lehistan kralı Jan III Sobieski'nin kuvvetleri, osmanlı serdarı Şeytan İbrahim Paşa tarafından kuşatıldı. 20 Gün sonra Sobieski barış istemek zorunda kaldı. Yapılan antlaşmaya göre Podolya ve Ukrayna eyaletleri Türkiye'ye bırakıldı; Ukrayna'nın Piyaçerko (Piarzako) ve Paliçe (Pawolocza) kaleleri Lehistan'a kaldı. (M)

ZURBANO (Martin), ispanyol subayı (Logorono 1788 - ay.y. 1844). Fransızlarla (1809-1814), sonra Ferdinand VII (1820-1823) ile savaştı. Kralın ölümünden sonra, naibe Marie-Christine'in emrine girdi ve Don Carlos taraftarlarının yenilgisinde rol oynadı (1839). Espartero'nun siyasetini destekledi. Narvaez tarafından sürgün edildi (1843), yeniden savaşmak istedi ise de yenildi ve kurşuna dizildi. (L)

ZURBARAN (Francisco DE), ispanyol ressamı (Fuente de Cantos, Badajoz 1598 - Madrid 1664'e doğr.). Köylü çocuğuydu. Son yılları sıkıntı içinde geçti. Caravaggio natüralizminin ve çokrenkli heykelciliğin etkisinde kaldı. Özellikle manastırlar için çalışırdı, 1626'da Sevilla dominikenlerinden ilk önemli siparişi aldı: yalnız iki panosu bugüne kadar gelebilen *Aziz Dominique'in Hayatı* (Sevilla'da Magdalena kilisesi). Fransiskenler için yaptığı *Aziz Bonaventure'ün Hayatı*'nı tasvir eden dört tablo ile ustalığını ispatladı. Ünü gittikçe yaygınlaştı; 1634'te Madrid'e gitti ve orada dostu Velasquez ile beraber Buen Retiro'nun süslemelerinde çalıştı (*Herkül'ün İşleri*, Prado). Şaheserleri Jerez de la Frontera yakınındaki bir manastır için yaptığı resimlerle (*İsa'nın Doğumunun Meryem'e Haber Verilmesi, Çoban Tapınması, Sihirbazların Tapınması, Sünnet* [Grenoble müzesi]) Guadelupe'taki (*Estremadura*) Hieronimit manastırındaki dizidir. Halk gözüyle yaptığı gözlemlerin doğruluğu ritim ve kompozisyondaki genişlik, renklerin zarif yoğunluğu, planların temizliği bu eserlerde mistik duygunun derinliğini ifade bakımından, az rastlanan mükemmelliktedir. Hayatının sonuna doğru Zurbaran'ın ilhamında bir gerileme görülür. Öldükten sonra iki yüzyıl boyunca unutulan Zurbaran romantizm çağında tekrar ün kazandı ve özellikle XX. yy.da, çağdaş resmin eğilimlerine ayak uyduran yapıcı ve sadeleştirilmiş uslûbu ve renk tonlarındaki parlak yoğunluk sayesinde Murillo'dan, hattâ Velasquez'den bile üstün tutuldu, modern sanatın öncülerinden biri olarak kabul edildi. (L)

ZUREFA i. Bk. ZÜRAFA.

ZURNA i. (fars. *nāy-ı sūr* > *sūr-nāy*'dan). Keskin bir ses çıkaran, çoğunlukla davul veya dümbelek eşliğinde çalınan nefesli saz: *Kafileler ilerledikçe sağdan soldan yeni davul zurna sesleri geliyordu* (Ş. S. Aydemir). || *Cura zurna*, bir çeşit küçük zurna.

— ÇEŞ. DEY. *Zurna gibi*, çok dar giyecekler, özellikle pantolon için söylenir. || *Zil zurna*. Bk. ZİLZURNA.

— ANSİKL. Mus. *Zurna* davulla birlikte çalınır, bir açıkhava çalgısıdır. Keskin bir sesi vardır. Üflenerek çalınır, kamışlı, üst tarafında yedi, altında bir ses deliği vardır. En iyileri şimşir ağacından yapılır, madenden yapılanları da vardır. Zurnanın geçmişi eski çağlara kadar uzanır. Selçuk ve ilhanlı tabılhanelerinde ve son osmanlı mehterhanesinde, Kırım hanlarının nakkarehanesinde çeşitli boylarda yer alan zurnalar, takımların baş melodi çalgısıydı. İbni Battuta Kuzey Afrika'dan Çin'e kadar her yerde, Anadolu, Kırım ve Bizans'ta davul zurna takımları dinlediğini yazar. Asyalı türk hakanları dost beyliklere, geleneklere uyarak davul zurna takımları gönderirlerdi. (M)

ZURNABALIĞI blş. i. Soğuk ve ılık denizlerde yaşayan, zarganaya çok benzeyen, fakat sırt ve anus yüzgeççikleriyle ondan ayrılan, çok uzun gövdeli balık (*Scombresox saurus*). [*Scombresocidae* familyasının örnek tipi.] || Akdeniz'de bulunan kemikli balık. (İlmî adı *Synodus saurus* veya *Saurus fasciatus*.) [L]

ZURNABALIĞIGİLLER çoğl. blş. i. *Zargana, zurnabalığı, uçarbalık* v.b. cinsleri kapsayan balıklar familyası. (L)

ZURNACI i. (*zurna*'dan *zurna-cı*). Zurna çalan kimse: *Meydanda bulunanların hepsi, oynayanlar, davulcular, zurnacılar, rakı içenler, artık sızmıya başlamış bulunanlar, birbirine girmişti* (Sabahattin Ali).

— DEY. *Zurnacının karşısında limon yemek (gibi)*, birini iş göremeyecek veya yaptığı işten alıkoyacak bir davranış karşısında söylenir. (M)

ZURNAPA i. *Halk dili.* Zurafa. (M)

ZURT i. [Yalnız «*zart zurt etmek*» deyiminde geçer]. *Zart zurt etmek*. Bk. ZART.

ZURUF çoğl. i. (ar. *ẓarf*'tan *ẓurūf*). *Esk.* Zarflar. (M)

ZURZUNA. Bk. ÇILDIR.

ZUTPHEN, Hollanda'da (Gelderen) şehir, (Ijsel ve Berkel'in kıyısında; 26 000 nüf. St. Jan Walburge kilisesi (XIII. ve XV. yy.); St. Jan kilisesi XIII. ve XIV. yy.). Kereste ticareti. Dokuma ve besin sanayii. Makine yapımı. Plastik maddeler imalâtı. (L)

ZUTTİYE (EL—), İsrail topraklarında Taberiye gölüne dökülen vad el - Amud'un vâdisinde mağara. İngiliz arkeoloğu F. Turville Petre 1925'te burada neandertal insanı tipinde bir kafatası (*Celile kafatası* diye bilinir) buldu. (L)

ZUVEYYİN veya **ZUAYEN** (Yusuf), suriyeli siyaset adamı (Ebu Kemal 1931). Baath'ın sol kanat liderlerinden biri olarak kabul edilir. General Emin el-Hafız hükûmetinde tarım reformu bakanı (1963), Londra elçisi (ağustos 1964) oldu, tarım ve kamu hizmetlerini yürütmek üzere, Suriye Başkanlık meclisine çağırıldı. Baath'ın ılımlı unsurlarının bertaraf edilmesinden hemen sonra, hükûmet başkanlığına getirildi (23 eylül 1965), Suriye ekonomisini kolektifleştirme tedbirlerini artırdı, S.S.C.B. ile bir yakınlaşma sağladı ve Fırat barajının yapımında bu ülkeden yardım gördü, fakat dinî unsurların, burjuva sınıfının ve ılımlı Baath'çıların düşmanlığı karşısında istifa etmek zorunda kaldı. 23 Şubat 1966'da general Cadid'in hükûmet darbesi üzerine yeniden hükûmetin başına çağrıldı. Arap - İsrail savaşına (haziran 1967) ve çeşitli bakanlıkların değişmesine rağmen, Yeni - Baath'çı rejimi korumayı başardı. Bu rejimin sosyalist niteliği gitgide artmaktadır. Bk. SURİYE. (L)

ZUYHİTSU i. japon edebiyatında bir çeşit deneme. (Zuyhitsu'larda kişisel gözlemler, hatıralar, hikâyeler, vecizeler, üslûp alıştırmaları vardır. Meselâ: *Tsurezure gusa*.) [L]

Zuyho-şo, japon şövalyeliği üçüncü nişanı. 1888'de askerî ve sivil hizmetleri mükâfatlandırmak için kurulan bu nişan sekiz sınıfı kapsamaktadır. Şeridi mavidir ve her iki yanında sarı bir bant vardır. (L)

ZUYLEN VAN NYEVELT (Jacob Pieter, baron VAN), hollandalı siyaset adamı (Dordrecht 1816 - La Haye 1890). Muhafazakâr milletvekili, dışişleri, sonra içişleri bakanı ve başbakan oldu, Fransa'nın Lüksemburg'u satın almasıyle ilgili müzakereleri yönetti. Fransa'da büyükelçi (1867-1885), sonra Devlet bakanı oldu. (L)

ZUYUF çoğl. i. (ar. *żayf*'tan *żuyūf*). *Esk.* Ziyaretçiler, misafirler. (M)

ZUZENEB sıf. (ar. *zū-ẓeneb*). *Esk.* Kuyruklu. || *Kevkeb-i zuzeneb*, kuyrukluyıldız. (M)

ZÜABE veya **ZUABE** i. (ar. *zuʿābe*). *Esk.* Zülüf, kâkül, perçem. || Yele. || *Kevkeb-i zü-züabe*, kuyrukluyıldız. (M)

ZÜBAB i. (ar. *zebb*'den *ẓübāb*). *Esk.* Sinek. || *Cenah-ı zübab*, sinek kanadı. || *Tanin-i zübab*, sinek vızıltısı.

— Zool. *Esk. Zübabı bakari*, sığırlara dadanan bir sinek, büvelek. (M)

ZÜBD i. (ar. *zübd*). *Esk.* Kaymak, tereyağı. (M)

ZÜBDE i. (ar. *zübde*, süt kaymağı'ndan). *Esk.* Bir şeyin en seçkin tarafı, parçası: *Hoşça bak zatına kim zübde-i âlemsin sen / Merdüm-i dide-i ekvan olan âdemsin sen* (Şeyh Galib). || Öz, özet, sonuç. || *Zübde-i Kâinat* («evrenin özü»), Hz. Muhammed. || *Zübde-i mekal*, sözün özü. (M)

Zübdetü'l - Eş'ar, Kafzade Abdülhay Faizî'nin (öl. 1621) eseri. XVII. yy.ın önemli bir şairler tezkiresidir. XV. - XVI. ve XVII. yy. şairlerinin biyografileriyle şiirlerinden meydana gelir. (M)

Zübdetü'l-Vekayi, Mustafa II ve Ahmed III dönemi defterdarlarından Vezir Sarı Mehmed Paşanın tarih eseri. 1656-1704 Yılları arasındaki olayları kapsar; 1671'e kadar meydana gelen olayları kısa, bundan sonraki dönemi geniş şekilde verir. (M)

Zübdetü't-Tevarik, Mustafa* Safi Efendinin tarih eseri. Ahmed I (1603-1657) devrindeki olayları anlatır. İki ciltir. (M)

ZÜBED çoğl. i. (ar. *zübde*'den *zübed*). *Esk.* Köpükler, kaymaklar. || Özler, özetler, sonuçlar. (M)

ZÜBEYDE binti CAFER bin Ebi CAFER el - MANSUR, halife Harun-ür-Reşid'in karısı (?, 762 - Bağdat 831). Son derece güzel ve akıllıydı. 781'de Harun-ür-Reşid ile evlendi. Bu evlilikten ilerde halife olacak Emin doğdu. Kocası üstündeki etkisi oldukça büyüktü. Birçok hayır müessesesi yaptırdı. Ayn Zübeyde adını taşıyan suyu Mekke'ye borularla akıtmış ve şehrin su ihtiyacını büyük ölçüde karşılamıştır. Edebiyatı sever ve şiir yazardı. (M)

ZÜBEYDE HANIM, Mustafa Kemal Atatürk'ün annesi (öl. İzmir 1923), Sarıgöllü Hacı Sofu ailesinden Feyzullah Ağanın kızı. Selânik Evkaf kâtipliğinde ve Gümrük memurluğunda bulunan Ali Rıza Bey ile evlendi. Bu evlilikten Mustafa (Kemal Atatürk) ve Makbule adlı iki çocuğu oldu. Eşi öldükten sonra Selânik eşrafından Hacı Süleyman Beyin çiftliğinde kâhya olan kardeşi Hüseyin Ağanın yanına yerleşti. Mustafa'yı, öğrenimini sürdürebilmesi için, Selânik'teki büyükannesi ve teyzesinin yanına gönderdi. Kurtuluş savaşı sırasında oğlunun yanında bulunarak ona destek oldu. (M)

ZÜBEYDE SULTAN, Ahmed III'ün kızı (İstanbul 1724 - ay.y. 1753). 1745'te Süleyman Paşa ile; aynı yıl Süleyman Paşanın ölümü üzerine Yakub Paşa ile evlendirildi. (M)

ZÜBEYR veya **ZÜBEYR-REHAMA,** köle taciri (?, 1830 - Kuzey Hartum 1913). Nil Sudanı'na yerleşti; 1870'e doğru Bahr el-Ghazel'e hâkim oldu. İsmail tarafından paşalığa yükseltildi. 1875'te, oğullarından Süleyman'ın Gordon'un mısır kuvvetlerine karşı çarpıştığı sırada, Zübeyr Kahire'de alıkondu. Mehdîlerin uğradığı bozgundan sonra, 1899'da Sudan'a çağırıldı, orada İngilizlere hizmet etti. Çat'ta Fransızlara karşı koyan Rabah onun ajanlarındandı. (L)

ZÜBEYR (EL—), Irak'ta (Basra eyaleti) şehir, Basra'nın güneybatısında; 23 600 nüf. Şehir, 637-638'de, Mezopotamya'nın fethinden kısa süre sonra Araplar tarafından kurulan ilk Basra şehrinin yerinde inşa edilmiştir. Yakınında Basrah Petroleum company tarafından işletilen ve bir boru hattıyle Fao'ya bağlanan petrol yatağı. (L)

ZÜBEYR bin el - AVVAM, Hb. Muhammed'in sahabesinden ve aşerei mübeşşereden (öl. 656). Anne tarafından Hz. Muhammed'e, baba tarafından ise Hatice'ye akraba oluyordu. On beş yaşındayken, İslâmiyeti kabul etti (ilk müslümanların beşincisidir). Habeşistan'a hicret edenler arasında yer aldı. Hz. Muhammed'in Medine'ye hicretinde yanındaydı. Bedir, Uhud, Hendek, Hayber savaşlarına katıldı. Mekke'nin fethinde yararlık gösterdi. Halife Ömer kendisinden sonra kimin halife olacağını tayin için seçtiği altı kişiden biriydi. Halife Osman'ın öldürülmesinden sonra halife olan Ali'ye karşı harekete geçen Talha ve Ayşe'nin tarafını tuttu. Cemel* vakasında faal rol oynadı ve bu savaş sırasında öldürüldü. Zengin bir kimseydi; bütün servetini İslâmiyet uğrunda harcamıştı. (M)

ZÜBUL i. (ar. *zübûl*). *Esk.* Sararıp solma, bozulma, eskime, buruşma. (M)

ZÜCAC i. (ar. *zücâc*). Sırça, cam v.b. şey.

◆ **Zücacî** sıf. *Esk.* Camdan yapılmış. || İ. Camcılıkla uğraşan kimse. (M)

ZÜCACİYE i. (ar. *zücâc*'dan *zücâciyye*). Cam veya porselenden yapılmış eşya. || Sıf. *Esk.* Sırça, cam v.b. ile ilgili. (M)

ZÜGABE i. (ar. *züğâbe*). *Esk.* Şiş; ur, tümör.

— Anat. *Esk.* Bağırsakta özümsemeye yarayan küçük çukur ve çıkıntı. (M)

ZÜĞÜRT sıf. Parasız, kesesi boş anlamında alay veya şaka yollu söylenir: *Kaymakamın, hepsi memur olan arkadaşları da kendi gibi züğürttü* (Sabahattin Ali).

— ÇEŞ. DEY. *Züğürt tesellisi*, kötü sonuçlanmış bir işin, çok önemsiz iyi bir yanını bularak avunma. || *Çehre züğürdü. Esk.* Çirkin: *Başka türlüsü de vardır: Bayan zengindir, gençtir de, gel gelelim çehre züğürdüdür* (B. Felek). [M]

ZÜĞÜRTLEMEK geçz. f. (*züğürt*'ten *züğürt-le-mek*). [Alay veya şaka yollu] Parasız kalmak, yoksullaşmak. (M)

ZÜĞÜRTLEŞMEK geçz. f. (*züğürtlemek*'ten *züğürtle-ş-mek*). Züğürtlemek. (M)

ZÜĞÜRTLÜK i. (*züğürt*'ten *züğürt-lük*). [Alay veya şaka yollu] Züğürt olma, parasız kalma, parasızlık: *Şöhret cennetine girince gamlı bir mazi olan sefalet ve züğürtlüğümü nasıl hatırlayacak, hatıralarımı yazarken bir saat evvelki yelek vakasını nasıl ballandıracaktım* (Ömer Seyfeddin). [M]

ZÜHDİ (Hafız Mehmed), türk şairi (Trabzon 1854 - Vakfıkebir 1914). Özel öğrenim gördü. Islahane mektebinde din bilgileri, özel Hamidiye mektebinde ve Askerî rüştiyede Farsça hocalığı yaptı. Trabzon icra memurluğunda, *Trabzon* gazetesi ve Vilâyet matbaası müdürlüklerinde bulundu. İstinaf mahkemesi üyeliği yaptı, Eserleri: *Nazmüs-Siyer-i Zühdi* (Zühdi'nin Siyer Kitabı); *Mecmua-ı Zühdi* (Zühdi'nin Dergisi) [şiirler ve nesirler]; *Vatan Hediyesi; Nevbave* (Armağan). [M]

ZÜHDİ EFENDİ (Seyyid İsmail Zühdi), türk hattatı (XIX. yy.). Hayatı hakkında kesin bilgi yoktur. 1852'de Ali Haydar Bey'den icazetname aldı. Usta bir hattat olduğu eserlerinden anlaşılır. (M)

ZÜHDİYE i. (ar. *zühd*'den *zühdiyye*). Tasav. Çilecilik. (M)

ZÜHDÜ PAŞA (Ahmed), türk devlet adamı (İstanbul 1833 - ay.y. 1902). Mektebi Maarifi Adliyede ve Beyazıt camiindeki medresede öğrenim gördü ve icazet aldı. Maliye kâtibi (1846), muhasebeci, Divanı Muhasebat reisi ve maliye müsteşarı oldu. Saruhan ve Beyrut mutasarrıflıklarında bulundu. Maliye nazırı (1878), nafıa nazırı (1884), Bursa valisi (1884) ve maarif nazırı (1891) oldu. Tekrar maliye nazırlığına getirildi (1899). İkinci defa maarif nazırlığı yaptığı sırada öldü. Dârülfünunun yeniden açılışında gösterdiği çabalarla tanındı. Eseri: *Mecmuatü'z-Zühdiye* (Zühdü'nün Dergisi) [din konusunda bir kitap dizisi]. (M)

ZÜHDÜ PAŞA (İsmail) **Altunizade,** türk devlet adamı (İstanbul 1805 - ay.y. 1889). Gençliğinde nakkaşlık, mimarlık öğrendi. Ticaretle uğraştı. Dolmabahçe sarayı yapılırken, «bina emini» olarak görevliydi. Sonra, Zeytinburnu Fişek fabrikası, Paşabahçe'deki Şişe - Cam, Mum ve Kâğıt fabrikalarının yapımında aynı görevde bulundu. Ulâi sani rütbesiyle Dârı Şûrayı Askerî üyeliğine getirildi; aynı zamanda sarayda mimar ağalığı görevinde bulunuyordu. Abdülaziz tahta çıkınca görevlerinden ayrıldı. Çok zengin olan Zühdü Paşa, bu devirde yapılan osmanlı-rus savaşında kendi parasıyla 3 tabur askerin bütün ihtiyaçlarını sağladı, savaş dolayısıyle Rumeli'den gelen göçmenlere bir konak verdi, Kâşgar'da bir kütüphane yaptırdı. 1880'de vezir rütbesiyle Âyan üyeliğine ve sonra da Muhacirîn komisyonu reisliğine tayin edildi. Birkaç kere sadrazamlığa getirilmek istendi, fakat bu görevi kabul etmedi. Kendi adını taşıyan mahalledeki (Altunizade) caminin mezarlığında gömülüdür. (M)

ZÜHEYR bin ebi SULMA RABİA, arap şairi (VI. yy.). Cahiliye devrinin ünlü şairlerinden ve muallaka şairlerinin en tanınmışlarındandır. Birçok şairin yetiştiği Müzeyne kabilesindendi. Hayatının büyük bir kısmı akrabalık yoluyle bağlı bulunduğu Gatafan kabilesinin Abs ve Zubyan kolu ile yaptığı savaşlarda geçti. Şairliği yanında iyi bir savaşçı olan Züheyr, bir yağma sonunda kendisine az ganimet verildiğini ileri sürerek Gatafan kabilesine sığındı. *Muallaka*'sını burada meydana getirdi. Dinî konularda eser veren Züheyr, Hz. Muhammed ile onun peygamber olmasından sonra görüştü. Aşırı övgülerden kaçınan Züheyr, kendisinden önceki şairlerden az etkilendi ve şiirlerini sade bir ifadeyle yazdı. Bir *Divan*'ı vardır. (M)

ZÜHRETARAĞI bls. i. Bot. Bk. ÇOBANTARAĞI.

ZÜHREVİ sıf. (ar. *zühre*'den *zührevî*). Daha çok cinsel ilişkiyle bulaşan frengi, belsoğukluğu v.b. (hastalık).

◆ **Zühreviye** sıf. *Esk.* Zühreviʼnin dişili. || *Emraz-ı zühreviye,* zührevi hastalıklar. (M)

ZÜHRİ MUHAMMED bin MÜSLİM arap hadis bilgini (?, 670-Şam 742). Medresede öğrenimini tamamladıktan sonra Emevî halifesi Abdülmelik'in sarayında görev aldı. Kadılık yaptı. Halife Hişam'ın çocuklarının eğitimiyle uğraştı. İlk hadis rivayetçilerindendir. (M)

ZÜHT veya **ZÜHD** i. (ar. *zühd*). *Esk.* Dinin yasakladığı şeylerden sakınıp onun buyruklarını yerine getirme, kendini ibadete adama. || *Zühd-i huşk,* kaba sofuluk.

— ANSİKL. Din. İslâm inançlarına göre *zühd,* aşırı ölçüde dine bağlılık, ibadete dalmadır. Böyle bir ibadet anlayışı şeriat hükümleriyle pek bağdaşmaz; çünkü, islâm dini, insanlar için çalışmayı, ancak gerekli kılınan ölçüler içinde ibadet etmeyi uygun görür. Zühd ise, kendini tam bir bütünlük içinde dine verme, dünyadan yavaş yavaş yüz çevirmedir. Bunun islâm dinine sonradan, özellikle Hıristiyanlık ve Musevîlikten geçtiği söylenir. Çoktanrıcı dinlerde, eski mısır ve anadolu inançlarında, hint ve iran dinlerinde, zerdüştîlerde dünyadan eletek çekerek bir yere kapanma, sürekli ibadet vardı. Bu inanç sonradan musevî ve hıristiyan dinlerine, daha sonra islâm dinine geçti. Bazı islâm tarikatlarında da her şeyden el-etek çekerek içe kapanma, zühd yolunu seçme geleneği vardır.

◆ **Zühdî** sıf. *Esk.* Züht ile ilgili. || İ. [Bugün *Zühtü* şeklinde] Erkek adı. (M)

ZÜHTÜ BEY (İsmail). Bk. İSMAİL ZÜHTÜ BEY.

Zühtüpaşa camii veya **Kızıltoprak camii,** İstanbul'da Kızıltoprak'ta cami. Abdülhamid II devri maarif nazırlarından Zühtü Paşa tarafından yaptırıldı (1883). Kâgir olan cami, ahşap kubbeli ve tek minarelidir. Caminin hazîresinde Zühtü Paşa ve ailesi gömülüdür. (M)

ZÜHUK i. (ar. *zühûk*). *Esk.* Bitip tükenme, yok olma, mahvolma. (M)

ZÜHUL i. (ar. *zuhûl*). *Esk.* Dalgınlıkla veya işin çokluğu yüzünden boşlama, ihmal etme, geciktirme, (M)

ZÜHUR çoğl. i. (ar. *zehre* ve *zehere*'den *zühûr*). *Esk.* Çiçekler. (M)

ZÜKÂM veya **ZÜKKÂM** i. (ar. *zükâm, zükkâm*). *Esk.* Nezle. (M)

ZÜKÛR çoğl. i. (ar. *zeker*'den *zükûr*). *Esk.* Erkekler.

◆ **Zükûret** i. *Esk.* Erkeklik. || *Zükûret ve ünuset,* erkeklik ve dişilik.

◆ **Zükûrî** sıf. *Esk.* Erkekliğe ait, erkeklikle ilgili. (M)

ZÜL i. (ar. *züll*). *Esk.* Alçalma, hakirlik, ayıplanacak şey. || *Esk. Züll-i teslim,* teslim olma alçaklığı. (M)

ZÜLÂL i. (ar. *zülâl*). *Esk.* Saf, içimi güzel su: *Dilsir-i bisat-ı niamın mürg-ı havaî, / Şiyrab-ı zülâl-i keremindir suda mahi* (Ziya Paşa). || Albümin. || Kadın adı. || *Zülâl-i vasl,* sevgiliye kavuşmanın tadı. || *Şibh-i zülâl,* albüninoit. || *Tebevvül-i zülâl,* idrarda albümin bulunması.

◆ **Zülâlî** sıf. *Esk.* Albümin, yumurta akına benzeyen, o nitelikte olan.

◆ **Zülâlîye** sıf. *Esk.* Zülâlî'nin dişili. (M)

ZÜLÂM sıf. (ar. *zülâm*). *Esk.* Parasız. (M)

ZÜLCELÂL i. (ar. *zü'l-celâl,* ululuk sahibi). *Esk.* Tanrı'nın adlarından biri. (M)

ZÜLCENAH sıf. (ar. *zü'-l-cenâh*). *Esk.* Çok tarafı olan, her yana gelebilen. (M)

ZÜLCENAHEYN ikil. i. (ar. *zü'l-cenâh*'tan *zü'l-Cenâheyn*). *Esk.* Bu dünya ve âhiret hakkında bilgisi olan kimse.

— Zool. *Esk.* Çiftekanatlılar. (M)

ZÜLEYHA veya **ZELİHA,** Yusuf* peygamber ile aşk ilişkileri kurduğu söylenen bir kadın. önce mısır firavunlarından birinin karısıydı. Sonra Mısır'a giden Yusuf'u görünce ona âşık oldu. Yusuf, önce kadının isteklerine karşı geldi ve suç işlemekten korkarak Tanrı'ya sığındı. Züleyha, dileğine ulaşmak için Yusuf'a iftira etti. Sonunda Yusuf'un suçsuz olduğu anlaşıldı. *Kur'an*'da Yusuf suresine konu olan bu olay, sonraki çağlarda bütün islâm edebiyatının ortak bir aşk hikâyesine konu oldu. Bk. YUSUF İLE ZÜLEYHA. (M)

ZÜLF i. Bk. ZÜLÜF.

ZÜLFE i. (ar. *zulfe*). *Esk.* Bazı şeylerin tepesinde bulunan küçük püskül, saçak. (M)

ZÜLFİKAR i. (ar. *zü'l-fikâr*). İki parçalı.

— Din. Halife Ali'nin kılıcı. (Hz. Muhammed'in olduğu, kendisine Bedir savaşında gökten indirildiği söylenen *Zülfikar*'ın ağzı iki çatallıydı. Hz. Muhammed tarafından damadı Ali'ye hediye edildi. Ali bu kılıçla birçok savaşlara girdi. Ali'nin ölümünden sonra Zülfikarın Abbasîlere geçtiği ileri sürülür.) [M]

ZÜLFİKATEYN ikil i. (ar. *zü'l-fikateyn*). Bot. *Esk.* İkiçenekli. (M)

ZÜLKAFİYETEYN ikil. i. (ar. *zü'l-kâfiyeteyn*). Ed. *Esk.* Mısralarının ayrıldığı bölümlerde birbiriyle kafiyeli olan şiirlere verilen ad. (Msl. Kamu bimârına *cânan* davayı derd eder *ihsan* / Niçin kılmaz bana *derman* beni bimâr sanmaz mı - Fuzûli). [M]

ZÜLKARNEYN (Alâeddin). Bk. ALÂEDDİN TEKİŞ.

ZÜLKARNEYN (Aynüddevle). Bk. ALÂÜDDEVLE BOZKURT *Dülkadiroğlu.*

ZÜLKAVAFİ bls. i. (ar. *zü'l-kavâfî*). Ed. *Esk.* Mısralarında ikiden fazla iç kafiye bulunan manzumelere verilen ad. (*Murassa* da denir. Örnek: *Erbâbı kalem* marifet âmuzı *Ümemdir / Âdâbı ümem* mâhassâlı feyzi *kalemdir.* - Yenişehirli Avnî). [M]

ZÜLMAİŞEYN blş. sıf. (ar. *zü'l-macişeyn*). Zool. *Esk.* Hem karada, hem suda yaşayabilen, iki yaşayışlı hayvanlar. (M)

ZÜLÜF veya **ZÜLF** i. (fars. *zülf*). *Esk.* Yüzün iki yanından sarkmış olan saç lülesi: *On beşinde sevda düşer başına / On altıda yâdlar girer düşüne / On yedide gezer kendi başına / Çok sallanma zülüflerin tel olur* (Karacaoğlan). *Takıldı zülfüne akl-u şuurum / Seninle gitti âram-u huzurum* (Şarkı). || Sevgilinin saçı. || *Zülf-i bi-karar,* durmadan biçimi değişen saç lülesi. || *Zülf-i dil-ârâ,* sevgilinin gönlü süsleyen, gönle hoş gelen saç lülesi. || *Zülf-i müşgbar,* misk kokulu saç lülesi. || *Zülf-i yar,* sevgilinin saçı.

— DEY. *Zülfü yare dokunmak,* hatırı sayılan, güçlü bir kimseyi veya yüksek bir makamı gücendirmek, darıltmak, darıltacak davranışta bulunmak.

— Bot. *Esk. Zülfi arus,* zülfaris.

— Ed. ve Tasav. Divan edebiyatında, Tanrı'nın vahdetine (birlik) karşılık olmak üzere kesretin (çokluk) sembolü olarak kullanılır.

— Mus. *Esk. Zülfi nigâr,* türk musikisinde birkaç yüzyıllık birleşik makam. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) [M]

ZÜLÜFLÜ sıf. (*zülüf*'ten *zülüf-lü*). Zülüfü olan.

— Tar. *Zülüflü baltacı.* Bk. BALTACI. (M)

ZÜLVECHEYN ikil sıf. (ar. *zü'l-vecheyn*). *Esk.* İki taraflı, ikiyüzlü, iki yüzü de kullanılabilen.

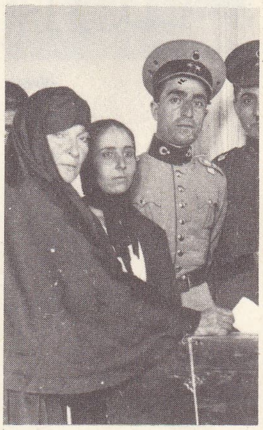

ZÜBEYDE HANIM

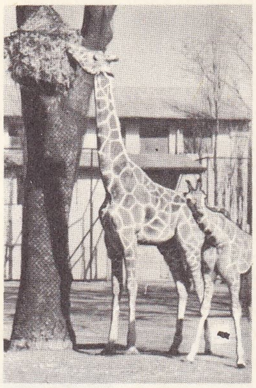

zürafa

— Mat. İkiyüzlü, iki düzlemli. (M)

ZÜMER çoğl. i. (ar. *zümre*'den *zümer*). *Esk.* Zümreler, topluluklar. || *Sûre-i Zümer, Kur'an*'ın XXXIX. suresi. (M)

Zümer suresi, *Kur'an*'ın XXXIX. suresi. Mekke'de indirildi. 75 Ayettir. İnsanın nasıl ve neden yaratıldığını, inananlarla küfre sapanların başlarına gelecekleri konu edinir. *Kur'an*'ın niçin ve kimlere indirildiği, âhiretle ilgili olaylar, Tanrı'nın yücelikleri ve müminlere bağışlayacağı nimetler anlatılır. Zümer suresi, Hz. Muhammed'in islâm dinini yaymağa başladığı zaman kendisine karşı çıkanların doğru yoldan ayrıldıklarını, Allah'ın hükmünden kurtulamayacaklarını bildirir. (M)

ZÜMRE i. (ar. *zumre*). *Esk.* Topluluk, grup, takım: *Yunus Emre ve Kaygusuz'la Bektaşi şairleri bu zümreye dahildir* (Ziya Gökalp). *On ikiler mi? İzah tarzına göre bunlar üçler, kırklar gibi evliya zümresinden olacaklar!* (Ahmed Rasim). || Cins, tür, tip: *Bu tipler, merdivenin öbür tarafından artık inmeğe başlayan geçen nesil içinde hususî bir zümredir ki yürüyüşünden görüşüne kadar aynı uslubu, aynı aheste beste edayı ve kendilerine has söz ve jestleri muhafaza eder* (B. Felek).

— Huk. *Zümre usulü*, mirasçılık sıfatını, birbirini izleyen nesillere göre tespit usulü. Bk. ANSİKL.

— İstat. Mümkün olduğu kadar mütecanis birimleri biraraya toplayan grup (coğrafya sahası, gelir, şehir nüfusu, kültür tipi, cinsiyet, yaş, meslekler v.b. elemanlar için zümreler meydana getirilebilir). || *Zümrelere ayırma*, bir topluluk veya ana kütlenin benzer birimlerini sondajda biraraya toplama işlemi.

— ANSİKL. Huk. *Zümre usulü*'nde mirasçılar, miras bırakana olan yakınlıklarına göre nesiller gözönüne alınarak tespit edilir. Bu usulle, miras bırakana mirasçı olacak kimseler, kolaylıkla ve kesin bir şekilde tespit edilebilir. Medenî kanun, mirasçıları dört zümreye ayırır: 1. ölenin füruu; 2. miras bırakanın ana ve babasıyle kardeşleri; 3. miras bırakanın büyükanneleri ve büyükbabalarıyle bunların füruu; yani miras bırakanın amca, dayı, hala, teyze ve onların çocukları; 4. büyükanne ve büyükbabaların anne ve babalarıyle onların füruu.

Eş, zümre dışında kalır ve bütün zümrelerle birlikte mirasçı olur. Dört zümrede de mirasçı bulunamaması halinde mirasçı, devlettir. Bir zümrede bulunan bir kimsenin miras bırakana mirasçı olabilmesi için, kendinden önceki zümrede hiç bir mirasçı bulunmaması gerekir. Bir önceki zümrede tek bir mirasçının bulunması, bir sonraki zümrede bulunanların mirasçılığını önler. (ML)

ZÜMRÜT kıyısı, fr. **Côte d'Emeraude,** Fransa kıyılarının, Manş denizi kenarında Dinard ve Saint Malo çevresinde uzanan kısmı. (L)

ZÜMREVÎ sıf. (ar. *zümre*'den *zümrevî*). *Esk.* Topluluk, sınıf, tür ile ilgili, zümreye ait olan: *Yeni bir lâfız, bir meslekî zümre tarafından kabul edildikten sonra da, zümrevî bir kelime mahiyetini alır* (Ziya Gökalp). [M]

ZÜMRÜDÜANKA i. (fars. *zümrüd-i ʿanka*'dan). Masallarda adı geçen, gerçekte var olmayan büyük bir kuş: *Konuşan hayvanlar, şehzadeleri kanatlarında taşıyan zümrüdüankalar ...* (A.H. Tanpınar).

— DEY. *Zümrüdüanka gibi*, hayal ürünü olan veya adı olup kendi bulunmayan güzel, iyi şeyler hakkında kullanılır. (M)

ZÜRİCH

ZÜMRÜT veya **ZÜMRÜD** i. (ar. *zümürrüd*'den). Ayrı bileşimindeki iki değerli taşa verilen ad: asıl *zümrüt* veya *beril* ile *yeşil korindon* veya *doğu zümrütü*. || *Brezilya zümrütü*, turmalin çeşidi. || *Kartaca zümrütü*, sahte zümrüt, flüorit çeşidi. || *Limoges zümrütü*. *Eşanl.* BERİL.

— ÇEŞ. DEY. *Zümrüt gibi*, yemyeşil: *Çayırlar zümrüt gibi olmuş*. || *Zümrüt yeşili*, koyu yeşil.

— ANSİKL. Miner. Asıl *zümrüt* veya *beril*, tabiî alüminyum ve berilyum silikattır; formülü $Be_2Al_2Si_6O_{18}$'dir. Yoğunluğu 2,67 ile 2,75, sertliği 7,5 ilâ 8 arasında değişir. Altıgen sistemde billûrlaşır. Saydam veya yarı saydam olabilen zümrüt, cam parlaklığındadır. Zümrüte rengini veren temel madde krom oksittir. Birçok zümrüt çeşidi vardır, fakat yalnız yeşil renkli olanlarına bu ad verilir. Renksiz, pembe, sarı renkli zümrüt çeşitlerine *beril* denir. *Doğu zümrütü*, saf alüminden meydana gelir; yeşil renkli bir korindon çeşididir ve elmastan sonra en sert mineraldir.

Zümrüt, en güzel görünüşlü, en çok tutulan değerli taşlardan biridir. Zabara dağındaki Kusayr yakınlarında zümrüt yatakları mikaşistler içinde bulunur. Bu yataklardan çıkan zümrütler Ortaçağda çok makbuldü.

— Giz. ilm. Zümrüt, sihirbaz taşıdır; inanışa göre, kişinin aşk başarılarına yardımcı olur; ihtiyarlara güç verir, saralıları teskin eder, kötü ruhları kovar. Yine inanışa göre, üzerinde zümrüt bulunan kişi bir cinayet işlediği zaman, taş kendiliğinden parçalanır.

— Kuyumc. Zümrüt, çok eski çağlardan beri biliniyor ve yontuluyordu. Plinius'a göre, Neron, sirk oyunlarını izlemek için zümrütü büyüteç olarak kullanırmış. Fakat eski kronikçilerin, Mısır'da zümrütten heykel ve sütunların yapıldığına dair iddialarına inanmak pek güçtür; bu heykel ve sütunlar, büyük bir ihtimalle yeşil boyalı camdan yapılmıştır. Ortaçağda, bölmeli kuyumculuk işlerinde zümrüt çok kullanıldı.

◆ Sıf. Zümrütten yapılmış: *Zümrüt kolye*. || Zümrüt renginde, yeşil: *Zümrüt çayırlar*. || *Mec.* Çok yeşil (renk).

ZÜMÜRRÜD i. (ar. *zümürrüd*). *Esk.* Zümrüt. || Sıf. *Mec.* Yemyeşil.

◆ **Zümürrüdî** ve **zümürrüdin** sıf. Zümrüt gibi yeşil olan, yemyeşil. (M)

ZÜNNAR i. (yun. *zonnarion* > ar. *zünnār*). *Esk.* Hıristiyan keşişlerin bellerine bağladıkları kuşak. (M)

ZÜNNUN, Yunus peygamber. (M)

ZÜNNUN, Endülüs Emevî devletinin yıkılışından sonra meydana gelen küçük berberî hükûmetlerinden birinin yöneticisi hanedan. 1035-1092 Yılları arasında Merkezî Tuleytule'de (Toledo) hüküm sürdüler. Hanedanın en ünlü hükümdarı, Yahya el-Memun idi (hük. 1043-1074). Hanedan, Leon ve Castilla'da hüküm süren Alfonso IV tarafından ortadan kaldırıldı. (M)

Zünnun Baba ayaklanması, Kanunî Sultan Süleyman döneminde çıkan alevî isyanı. Bozok'taki Zünnun Baba isyanının çıkmasına arazi tahriri (araziyi tespit ve vergilendirme) anlaşmazlığı sebep oldu. 20 Ağustos 1526'da çevresine topladığı kuvvetlerle Bozok sancakbeyi Mustafa Beyin konağını basan Zünnun Baba, Mustafa Beyi ve Bozok kadısı Muslihiddin Efendiyi öldürttü. Üzerine yollanan Karaman beylerbeyi Hürrem Paşayı, Kayseri beyi Behram Beyi ve İçel beyi Bostancı Ali Beyi Kayseri yöresindeki Kurşunlu boğazında bozguna uğrattı. Zünnun Baba isyanı gelişerek İçel ile Tokat arasındaki alana yayıldı. Malatya beyi İskender de âsiler karşısında yenilgiye uğradı. Sıvas beylerbeyi Hüseyin Paşa, Adana beyi Ramazanoğlu Piiî Bey kumandasındaki osmanlı kuvvetleri âsileri 26 eylül 1516'da Höyüklü'de yendi. Zünnun Baba öldürüldü. (M)

ZÜNUB çoğl. i. (ar. *ẕenb*'ten *ẕünūb*). *Esk.* Günahlar. (M)

ZÜPPE sıf. (?). Kılıkta, dilde, düşünüşte toplumun gülünç ve aykırı saydığı yapmacık ve aşırılıklara kaçan: *Gelip kendisinden elişinin ismini ömründe ilk defa işiten bu züppe onun ilmine, fazlına: —Şarlatanlık! diyordu* (Ömer Seyfeddin). *Fazla olarak arkadaşları pek garip, pek züppe gençlerdi* (H. E. Adıvar).

◆ **Züppelik** i. Züppe olma hali. (M)

ZÜPPELEŞMEK geçz. f. (*züppe*'den *züppe-le-ş-mek*). Züppe olmak. (M)

ZÜRAFA i. (ar. *zürāfa*). Gevişgetiren memeli hayvan; çok uzun boyunludur; Afrika'da yaşar; ağaç yapraklarıyle beslenir. (İlmî adı *Giraffa camelopardalis*.)

— Avc. Bu zararsız ve ürkek hayvanın avlanmasında hiç bir yarar yoktur; savunmasız bir hayvan olan zürafaya Afrika'nın bir süsü gözüyle bakmak gerekir. Zürafa avı, bu hayvanların yaşadığı ülkelerden birçoğunun topraklarında yasaklanmıştır.

— ANSİKL. *Zürafa*'nın boyu 6 m'ye yakındır; boynu çok uzun ve oldukça katıdır. Ayrıca omuz hizasındaki yüksekliği sağrısına göre daha fazladır. Rengi koyu kızıl sarıdır; üzerinde açık renkli çok köşeli iri benekler bulunur. Alnında uçları kıllı, oldukça küçük, kemikten boynuzlar vardır. Zürafa rahvan yürür. Afrika'da az ağaçlık savanlarda yaşar. Hayvanat bahçelerinde üreyebilir. Gebelik süresi 445 gündür. Örnek türü (*Giraffa camelopardalis*) Çat ve Sudan'dan Oranj ırmağına kadar görülür. Fosil zürafalar daha da iriydi; Hindistan'ın kuzeyinde fosilleri bulunan zürafalar ise çok daha büyüktü. (L)

ZÜRAFA, lat. **Camelopardalus,** kuzey yarıküre, Arabacı ve Küçükayı arasında yer alan ve zayıf yıldızlardan meydana gelen takımyıldız: en parlak yıldızı ancak 4,2 kadirdendir. (L)

ZÜRAFAGİLLER çoğl. i. Gevişgetiren hayvan familyası; *zürafalar*'ı, *okapiler*'i, fosillerden *sivatherium* ve *helladotherium* cinslerini kapsar. (L)

ZÜRARE i. (ar. *ẕurāre*). *Esk.* Etrafa saçılan şey. (M)

ZÜREFA çoğl. i. Bk. ZÜRAFA.

ZÜREFA çoğl. i. (ar. *ẓarīf*'ten *ẓürefā*). *Esk.* Zarifler, zarif kimseler. || *Mec.* Sevici kadınlar. (M)

ZÜRİCH, İsviçre'de şehir, konfederasyonun başlıca şehri, Limmat'ın Zürich gölünden çıktığı noktada; 440 170 nüf. Sankt Gothard havayolunun ağzında kurulan şehir, Zug üzerinden kolayca Reuss vâdisine ulaşılabildiği için kısa zamanda zenginleşti, XIII. yy.dan sonra Alplerașırı ticaretin büyük merkezlerinden biri oldu ve XVI. yy.da sanayi, kalkınmayı sağlayan ipek işçiliğinde uzmanlaştı. Bu faaliyetin yanı sıra, XVII. yy.da pamuk işçiliği ve kumaş basmacılığı, XVIIII.yy.da ham ipek iplikçiliği gelişti. Zürich, biriken sermayelerle Zürich gölü kıyısındaki birçok kasabayı çalıştırdı, hattâ etkisi Toggenburg ve Glarus kantonlarına kadar yayıldı. XIX. yy.-da şehirde dokuma tezgâhları yapımına başlandı. Kısa süre içinde Sankt-Gallen bütün tezgâhlarını Zürich'ten almağa başladı. Bugün Zürich'in faaliyeti gelişmekte, özellikle elektrik malzemesi yapımı artmaktadır. Zürich'in sanayi faaliyeti şehirle sınırlı değildir: İsviçre tepelerinin kuzeydoğusunda, Zürich, Aargau, Thurgau, Zug, Schaffousen kantonlarında ya uydu sanayi kasabaları yaratmış veya Winterthur gibi şehirleri kontrolu altına almıştır.

Sermaye birikimi dolayısıyle Zürich, İsviçre'nin iktisadî başkenti, dünya çapında bir malî merkez, birçok güçlü banka ve sigorta şirketinin merkezidir. Aynı zamanda da meşhur Federal Politeknik okulu ile (Polytechnicum) bir fikir merkezidir. Bu yüzden şehir nüfusu hızla artmış, 1850'de 41 600 kişiyken, 1900'de 168 000, 1920'de 234 000 ve bugün 400 000 kişiye ulaşmıştır. Limmat'ın her iki kıyısındaki, dar sokaklı eski tarihî şehir bölgedeki taraçalarda, hattâ tepelerin yamaçlarında uzanan geniş mesken semtleri arasında bugün ancak küçük bir leke gibidir. (L)

Foto. LAROUSSE

ZÜRİCH, İsviçre konfederasyonunda kanton, İsviçre tepeleri bölgesinde; 1 799 km²; 1 100 000 nüf.

Zürich kantonu *Pfannenstiel*'de (833 m) en yüksek noktasına ulaşan ve Dördüncü zamanda buzul dilleriyle örtülü (buzultaş yayları, sonra da ırmak buzul taraçaları bırakmıştır), vâdiler yanında yükselen molas tepelerinden meydana gelir. Topraklar orta derecede verimli, silisli (molas) veya çakıllıdır (çöküntülerde). Tarım bugün sanayinin yanında ancak ikinci derecede rol oynar ve köylerin çoğunda oturanların büyük kısmı her gün komşu kasabaların fabrikalarında çalışmağa gider. Zürich'ten başlayan sanayi önce göl kıyılarını, özellikle batı kıyıdaki bağları içine alarak yayılmıştır. Göl kıyıları daha eskiden sanayileştiğinden Zürich'in temel faaliyeti olan dokuma sanayiinin üstünlüğü devam eder. Buna karşılık kantonun vâdilerinde özellikle makine sanayii gelişmiştir: başlıca merkezlerden biri Winterthur'dur.

Toplam olarak Zürich kantonu isviçre işçilerinin beşte birini istihdam eder. Öbür sanayi kollarının sosyal rolleri daha az, ama iktisadî önemleri büyüktür: basımevleri, konservecilik, kimya ürünleri (ecza malzemesi, boyarmaddeler). Sanayinin Zürich'te toplanması şehir nüfusunun gelişmesini (1930'da ancak 620 000 nüf.) açıklar.

● *Tarih. Turicum* adlı bir roma costellum'u, VI.yy.da bir alman kasabası, IX.yy.da bir ticaret şehri olan Zürich, bir kavşakta bulunması ve ipek dokumacılığı sayesinde gelişti: uzun süre, 853'te kurulan kadın manastırı Fraumünster'in ve Zähringen'lerin (1173-1218) hâkim olduğu, Saksonya ve Franken imparatorlarının sık sık oturduğu şehri, Friedrich II serbest şehir haline getirerek iktidarı tacir burjuvaziye verdi (1218). Zürich, uzun süre, Avusturya'nın metbuluğunu kabul etmek veya bağımsızlığının garantisi olan orman kantonlarıyle ittifak yapmak arasında bocaladı. Kantonlarla yaptığı geçici ittifakın (1291) büyük bir başarısızlıkla sonuçlanması, Habsburg'lara boyun eğmesine (1292) sebep oldu ve geleneksel konfederasyona giriş tarihi olan 1 mayıs 1391'e kadar Waldstatten ile anlaşmasını engelledi.

O tarihte şehir, 1336 Devriminden sonra kurumlarını değiştirdi; devrimin hazırlayıcısı Rodolphe Brun hükûmete lonca temsilcilerini sokmuştu; temsilciler o güne kadar iktidarı elde tutan şövalyeler ve soylularla birlikte meclise girdiler.

Schwyz'de Toggenburg kontlarının mirasına karşı çıkan Zürich, Avusturya'ya başvurarak iç savaşı başlatmaktan çekinmedi (*Alter Zürichkrieg*, 1435-1450). Yenilen, toprakları çarpışmalardan büyük zarar gören kanton, Konfederasyona katıldı ve yöneticisi Hans Waldmann (1583-1589) sayesinde yeni devletin en güçlü şehirlerinden biri haline geldi. Ticarî faaliyet o tarihte Avusturya yolunun kapanmasından zarar gördü; ama Locarno (XVI) ve Fransa'dan (Nantes fermanının yürürlükten kaldırılmasından sonra) kaçanlar, ipek sanayiini kalkındırdılar ve pamuk sanayiini kurdular. İsviçre'nin fikir merkezi olan şehirde, XVIII.yy.da Gessner, Lavater ve Pestalozzi oturdu. Fransız devrimi kanton köylülerini burjuvalarla medenî eşitlik istemeğe (1298) teşvik etti; Helvet cumhuriyetinin bir idare bölgesi haline getirilen (1798-1803) Zürich, 1803 Aracılık aktiyle yeniden hükümran bir kanton oldu; şehir ve köyün eşit sayıda üyeyle temsil edildikleri büyük ve küçük meclis kuruldu. Kıta ablukası dokuma sanayiinin işine yaradı: bunun üzerine bazı patronlar (Escher; Wyss ve ortakları) makine yapımına başladılar. Müttefiklerin İsviçre'ye girmesi (1813) tekrar muhafazakâr bir rejimin kurulmasına (köyün şehre üstünlüğü) yol açtı; bu rejim 1830 hareketine kadar şehir ile köy arasındaki uyuşmazlığa son veren liberal bir anayasanın hazırlanmasıyle (Uster meclisi, 22 kasım 1830) sonuçlandı. Ondan sonra Zürich monarşi aleyhtarlarının sığınağı oldu. Günden güne artan zenginliğiyle Avrupa'nın bankacılık merkezlerinden biri haline gelen şehir, üniversitesi (1833) ve politeknik okuluyle (1854) konfederasyonun en önemli şehridir. (L)

ZÜRİCH barışı, fransız-sardinya birliklerinin Avusturyalıları yenmesinden sonra (bk. İTALYA SEFERİ, 1859) yapılan birçok antlaşmaya verilen ad. Avusturya-Fransa ve Fransa-Piemonte arasında imzalanan antlaşmalarla Lombardia, Avusturya'dan Fransa'ya, Fransa'dan da Piemonte'ye geçti. Başka bir Avusturya-Fransa antlaşmasıyle bir italyan konfederasyonunun kurulması, muhtar bir Venedik'in yaratılması ve italya prensliklerinin yeniden kurulması öngörüldü; ama bu antlaşma uygulanmadı. (L)

ZÜRİCH gölü, İsviçre'de göl, tepeler bölgesinde, 409 m yükseltide; 88 km²; en derin yeri: 143 m. Rapperswille kısmen tabiî olan ve üzerinden kara ve demiryolu geçen bir set, gölü ikiye böler. Göl, Glasis Alplerin'den inen ve Ren buzulunun Walensee buzyalağı aracılığıyle bir parçasını alan bir buzul dili tarafından meydana gelmiştir. (L)

Zürich savaşları, Massena'nın Avusturyalıları yendiği muharebeler (1799). Arşidük Karl'ın hücumuna uğrayan Massena, birinci muharebeyi kazandı (4 haziran 1799); sonradan boşalttığı şehri kısa süre sonra Ruslar işgal etti. Arşidükün gittikten sonra Marsena, anî bir baskınla Kozsakov'u bozguna uğrattı (ikinci muharebe, 25-27 eylül 1799). [L]

ZÜRLİT i. (fr. *zurlite*). Miner. Wernerit grubundan tabiî silikat. (L)

ZÜRRA çoğl. i. (ar. *zārīʿ*'den *zürrāʿ*). *Esk.* Çiftçiler, tarımla uğraşan kimseler. (M)

ZÜRRİYET i. (ar. *zürriyyet*). *Esk.* Döl, soy, kuşak, nesil: *Abdi Menaf'ın Haşim ve Abduşems ve Muttalip ve Nevfel nâm dört oğlu oldu. Her birinin zürriyeti çoğaldı* (Cevdet Paşa). *Lâkin bütün arzusuna rağmen kendi tabiri zürriyeti olmadı* (B. Felek). [M]

ZÜVVAR çoğl. i. (ar. *zāʾir*'den *züvvār*). *Esk.* Ziyaretçiler: *Binaenaleyh Abdullah İbn-i Zübeyr, daima züvvar ile birlikte Hazret-i Hüseyin'i ziyaret eyler ve onun meclis-i meşveretine dahil olurdu* (Cevdet Paşa). [M]

ZÜYUF çoğl. i. (ar. *zeyf*'ten *züyūf*). *Esk.* Kalp, silik veya ayarı düşük paralar. (*Züyuf akçe* de denir.) [M]

ZÜYUT çoğl. i. (ar. *zeyt*'ten *züyūt*). *Esk.* Yağlar. || *Züyut-i tayyar*, uçucu yağlar. (M)

Zveçan, Ortaçağda sırp hükümdarlarının saraylarından biri. Kosovska - Mitrovica yakınında bir kayalık üzerine inşa edilen şatonun yerinde bir kilise ve fresk kalıntıları bulunmuştur. (L)

ZVENİGOROD, S.S.C.B.'de şehir, Moskova'nın batısında, Moskova ırmağının kıyısında 8 800 nüf.; Bir kremlinin kalıntıları. Katedral (XIV. yy. sonu). Eski manastır. XVII. yy.dan kalma saray. (L)

Zveno, bulgar aydınlar derneği. Önce partiler siyasetine karşı çıktı, sonradan kendisi de bir parti haline gelip Kimon Georgiev'in yönetimi altında sola doğru kaydı. Georgev, sovyet ordusunun Bulgaristan'a girmesi üzerine kurulan (1944) ilk hükûmetin başkanı oldu. (L)

ZVEREFF (Nikola), rus dansçısı, bale yöneticisi, koreografı ve pedagoğu (Moskova 1888-Saint-Raphael 1965). Rus balesinde birinci dansçı (1912-1926) oldu. Kaunas operasında sanat yönetmenliği yaptı (1930-1936), Monte-Carlo balesinde çalıştı (1936 - 1945). 1946'dan 1952'ye kadar kurduğu okulu yönetti, 1952'de Brüksel'de Monnaie tiyatrosuna girdi. 1953'te B. Knyazev'in Lozan'da kurduğu dans akademisinin başına geçti. 1956-1963 Arası Montreal, Paris ve Buenos Aires'de bale yöneticiliği yaptı. *Stenka Razin*'i (1943), Gluck'un *Orpheus*'unun çok güzel bir düzenlemesini hazırladı. Paris operası ve Milano scala'sı için M. Fokin'in eserlerini sahneledi: *Petruşka, Prens İgor, Gülün Hayaleti, Daphnis ve Chloe.* (L)

ZVOLEN, Çekoslovakya'da (Orta Slovakya bölgesi) şehir, Hron ırmağının kıyısında; 13 200 nüf. XIV. yy.dan kalma müstahkem şatoda Büyük Zayies I bir süre oturmuştur. (L)

ZVONİMİR (Dimitar) [öl. 1089], Hırvatistan kralı (1076-1089). Papalığın desteğiyle seçildi ve papalıkla sağlam ilişkiler kurdu. Hüküm sürdüğü dönem, ülkesi için bir kalkınma çağı oldu. (L)

ZVORNİK, Yugoslavya'da (Bosna) şehir, Drina vâdisinde; 7 500 nüf. Hidroelektrik santral. (L)

ZWEİBACH. Bk. ZWİEBACK.

ZWEİBRÜCKEN («İki Köprü»), Almanya'da (Batı Almanya. Rheinland Pfalz) şehir, Saarbrück'ün doğusunda; 32 000 nüf. Metalürji. Dokuma sanayii. Deri ve kereste işçiliği. Bu eski düklük merkezinin barok üslûbundaki anıtları İkinci Dünya savaşında çok zarar görmüş veya yıkılmıştır. (L)

ZWEİG (Arnold), alman yazarı (Glogau 1887). Gönüllü olarak Birinci Dünya savaşına katıldı, sonra kendini edebiyata verdi. *Novellen um Claudia* (Claudia Üstüne Hikâyeler) [1912] ile adını duyurdu ve askerliğin sert bir eleştirisi olan romanı *Der Streit um den Sergeanten Grischa* (Çavuş Grischa Üstüne Tartışma) [1927] ile ün kazandı; bu ilk romanı çevresinde, üç anlatılık (1931-1935 -1937) bir roman çevrimi meydana getirdi; dramlar da yazdı; *Abigail and Nabal* (1913), *Bonaparte in Jaffa* (Napolyon Yafa'da [1939], *Das Spiel vom Sergeanten Grischa* (Çavuş Grischa'nın Oyunu) [1949], siyonizme bağlandı. 1933'de İsrail'e göç etti, ama 1948'de Demokratik Alman Cumhuriyetine döndü. (L)

Stefan ZWEİG

ZWEİG (Stefan), avusturyalı yazar (Viyana 1881 - Petrebolis, Brezilya 1942). Çeşitli türlerde birçok eser verdi. 1924'te şiirlerini bir kitapta topladı. Dramları: *Tersites* (1907), *Das Haus am Meer* (Deniz Kıyısındaki Ev), *Jeremias* (1917), *Korku* (Angst) [1920], *Acımak* (Das Lamm des Armen) [1939], J. Romains ile birlikte *Kurt Kocayınca*'nın (Volpone) bir uyarlaması (1927). Başlıca roman ve hikâyeleri: *Erstes Erlebnis* (İlk Yaşantı) [1941], *Amok* (1923), *Verwirrung der Gefühle* (1926), *Yürek Çöküntüsü* (Ungeduld des Herzens) [1938]. Ama S. Zweig en güzel eserlerini tarihî ve edebî denemeler türünde verdi, bu alanda avrupa medeniyetini ve özellikle fransız düşüncesini derinlemesine anlattı: *Verlaine* (1905), *Verhaeren* (1910), *Romain Rolland* (1920), *Drei Meister* (*Üç Usta*) [*Balzac, Dickens, Dostoyevski*] (1920), *Hölderlin, Kleist, Nietzsche* (1925), *Drei Dichter ihres Lebens* (Hayatlarının Üç Şairi) [*Cazanova, Stendhal, Tolstoy*] (1932), *Fouché* (1929), *Balzac* (1946). Nasyonal sosyalizme düşmandı, 1934'te sürüldü: İngiltere'ye gitti, 1940'ta Brezilya'ya geçti. Avrupa'nın Hitler'e köle olduğunu görerek ümitsizliğe kapıldı, karısıyle birlikte intihar etti. Ölümünden sonra bazı otobiyografya eserleri, özellikle *Dünün Dünyası* (Die Welt der Gestern) [1943] yayımlandı. (L)

Ulrich ZWİNGLİ

ZWEMER (Samuel Marinus), amerikalı protestan misyoner (Vriesland, Michigan 1867-New York 1952). Arap memleketlerinde misyonerdi. Kahire'den Çin'e kadar uzanan Arap misyonunu kurdu ve Princeton üniversitesinde hıristiyan misyonlar profesörü oldu. (L)

ZWENTİBOLD (871-900), Lorraine kralı (895-900), imparator Aronul'un evlilik dışı oğlu Worms'ta toplanan Lorraine'in ileri gelenleri ve piskoposlarının aracılığıyle babası tarafından kral kabul ettirildi. Ama Zwentibold'un sert bir siyaset izlemesi üzerine, soylular ayaklandı. Arnoul'un ölümünden (899) sonra, Lorraine'liler Louis III'ü ilân ettiler. Zwentibold, Meuse kıyısında yapılan bir savaşta öldü. (L)

ZWEVEGEM, Belçika'da (Batı Flandre, Courtrai idare çevresi) komün, Courtrai'nin doğusunda; 10 600 nüf. Dokuma ve metalürji sanayii. (L)

ZWİCKAU, Almanya'da (Doğu Almanya, Karl Marx Stadt idare bölümü) şehir, Mulde'nin kıyısında; 136 000 nüf. XVI. yy.dan kalma kilise. Erzgebirge'nin eteğinde, bir maden kömürü havzası üzerinde önemli sakson sanayi merkezi: makine yapımı, demiryolu malzemesi; otomobil, dokumacılık, plastik maddeler, seramik. Thomas Münzer'in vaızından sonra, anabatist ayaklanması burada başladı (1521). [L]

ZWİEBACK veya **ZWEİBACH** i. (İsviçre Almancasında *zwie*, iki defa ve *back* piş-

miş'ten). Birbirine yapışmış küçük uzun ekmek. (Bu ekmekler saç üzerinde pişirilir ve dilim dilim kesildikten sonra kurutulabilir.) [L]

ZWİESELİT i. (yer adı *Zwiesel*'den [Bavyera] fr. *zwiésélite*). Miner. Tabiî demir ve manganez fosfat. (L)

ZWİJNDRECHT, Hollanda'da (Güney Hollanda) şehir, İjselmonde adasında; 20 300 nüf. Besin, metalürji ve dokuma sanayii. Sebze yetiştiriciliği. (L)

ZWİJNDRECHT, Belçika'da (Anvers ili ve idare çevresi) komün, Anvers'in batısında, Escaut'nun kıyısında; 8 800 nüf. Tersaneler. Besin sanayii. İngiltere'ye ihraç edilen sebze ve meyve yetiştiriciliği: soğan, havuç, çilek. (L)

ZYGMUNT I

ZWİN, Flandres kıyısında M. S. V. yy.da meydana gelmiş dar ve derin körfez. Kıyısında IX. yy.da kurulan iskele, bugünkü Brugge şehrinin çekirdeğidir. XII. yy.da girişilen büyük çalışmalara rağmen Zwin'in dolması, Brugge limanının önemini Damme'da kurulan ön limana kaptırmasına sebep oldu. (L)

ZWİNGLİ (Ulrich veya Huldrych), isviçreli reformcu (Wildhaus, Sankt Gallen kantonunda 1484 - Kappel 1531). Viyana üniversitesinde (1500), sonra Basel'de okudu. Hümanistti, Erasmus ile ilişki kurdu; Fransa'nın İsviçre'den ücretli asker toplamasına karşı kampanya açtı ve Papalık makamı ile François I'in yakınlaşmasını hoş karşılamadı (1516). Vaızlarında papadan ve papalık yönetiminden küçümseyerek söz etti. Gizlice evlendi ve piskoposun gönderdiği takbihnameyi reddetti. Bir açık tartışma sırasında (ocak 1523), Zwingli öğretisini 67 tez halinde sundu: inanç ve otoritenin temeli olarak yalnız Kutsal Kitap'a başvurulmasını, âyinlerin almanca yapılmasını, Roma'nın dinî önder tanınmamasını istedi. 1523'te tezlerini açıklayan *Tezlerin Açıklaması ve Kanıtları*'nı yayımladı. Zürich meclisi de Zwingli'yi destekledi. Fakat Zwingli, anabatistlerin eylemine karşı çıkmak zorunda kaldı (1525). Etkisi yalnız Zürich ve İsviçre'nin Reform'u benimsemiş kantonlara yayılmakla kalmadı, Güney Almanya'ya da ulaştı. Getirdiği reformu sistemli bir şekilde açıklayan ve en önemli eseri olan *De Vera et Falsa Religione Commentarius* (Dinî Yorumların Doğruluğu ve Yanlışlığı Üstüne) [1525], büyük etki yarattı; bu eser Calvin'in *İnstitution Chrétienne*'inden önce reformcuların ilk ilâhiyat kitabıdır. Luther'in tersine Zwingli, bağışlamak meselesinden çok kutsallaştırma meselesine önem verir. Zwingli'cilik Luther'ciliğin tanımadığı hümanizm ve bir radikalizmle nitelenmektedir; Zwingli'nin dindarlığı, özellikle toplumsaldır. Zwingli tarafından kurulmuş bulunan evlilik mahkemesi (*Ehegericht*), calvin'ci rahipler kurulunun ve Cenevre ahlâk düzeninin öncülerinden biri sayılabilir. Zwingli'nin, komburjuvazilerin birleşmesi yoluyle reformunu bütün İsviçre'ye yayma çabaları, katolik kantonların muhalefetiyle baltalandı. İşi silâh zoruyle bitirmek istediyse de Kappel savaşında yenildi ve öldürüldü. (L)

ZYGMUNT II

ZWOLLE, Hollanda'da şehir, Overijsel ilinin merkezi, İjsel'in sağ kıyısında; 71 200 nüf. XIV. ve XV. yy.dan kalma kiliseler; surlar; XV. yy.dan kalma belediye sarayı. Elektrik malzemesi. Plastik maddeler imalâtı. (L)

ZWYORYKİN (Wladimir Kosma), rus asıllı amerikalı mühendis (Murom 1889). Petersburg teknoloji enstitüsünde Boris Rosing'in asistanı oldu ve ona katodik televizyon deneylerinde yardım etti. Sonra Paris'te Collège de France'ta Paul Langevin'in yönetiminde X ışınları üstüne araştırmalara başladı. 1919'da A.B.D.'ye yerleşti, Pittsburgh üniversitesi ve Brooklyn Politeknik enstitüsünde çalıştı. 1924'te A.B.D. vatandaşlığına geçti; 1929'da Radio Corporation of America'ya girdi ve 1942'de bu kurumun laboratuvarlar müdür yardımcılığına getirildi. Özellikle 1934'teki buluşu ikonoskopla üne ulaştı. Katot ışınlı bir tüp olan bu cihaz televizyona büyük gelişmeler sağladı. Ayrıca elektronik optik üstünde çalıştı; bu çalışmalar, elektronik hesap makinelerinin ve İkinci Dünya savaşında kullanılan sayısız cihazların yapılmasına ve elektronik mikroskopun geliştirilmesine yol açtı. 1954'te emekli oldu. Bu tarihten sonra çalışmalarına tıbbî elektronik alanında devam etti, New York Rockefeller enstitüsünde tıbbî elektronik araştırma merkezini kurdu, birçok milletlerarası kongre düzenledi. Elektronik alanında yüzü aşkın buluş patenti vardır. (L)

ZYGMUNT III

ZYGAENA i. (yun. *zygaina*, köpekbalığı). Koca duyargalı kelebek. (*Zygaena filipondulae* haziran ve temmuzda her tarafta yaygındır; tırtıllı «yabanî bezelye» de denen bir yoncada gelişir. Pek çok türü vardır. Pulkanatlılardan *zygaenidae* familyasının örnek tipi.) [L]

ZYGMUNT I JAGELLON (Kozienice 1467 - Krakow 1548), Litvanya büyük dükü ve Polonya kralı (1506 - 1548), Kazimierz IV ile Avusturya'lı Elisabeth'in küçük oğlu. Kardeşi, Bohemya ve Macaristan kralı Larzlo (Vaelav) VII Jagellon tarafından Glogau dükü (1501), sonra da Silezya ve aşağı Lausitz genel valisi ilân edilen Zygmunt I, öteki kardeşi Aleksander I Jagellon'un yerine Litvanya büyük dükü, sonra Polonya kralı oldu. Moskova düklüğünü. töton şövalyelerini, Avusturya'daki Habsburg'ları, Türkleri, Tatarları biraraya getiren koalisyona karşı çıktı. Moskova hükûmetine karşı üç kere (1507 - 1509; 1512 - 1522 ve 1534 - 1537) savaşmak zorunda kaldı: bu savaşlarda, 1514'te işgal edilmiş olan Smolensk'i kaybetti. Fakat 1514'ten sonra Polonyanın Orşa'da kazandığı zafer durumu düzeltti. Viyana antlaşmasından yararlanan Zygmunt, bütün kuvvetlerini Moskova düklüğüne karşı topladı ve Prusya'yı işgal edip (1520), vasalı olan töton şövalyelerinin tarikat başkanı Albrecht von Brandenburg'a Prusya krallığının vârisi unvanını vererek (1525) Moskova dükalığının yayılmasını önledi. Moldavya'da Türklere karşı iki sefer düzenledi fakat devleti yeniden kurma ve Calvin'ciliğin bütün memlekete yayılmasını engelleme imkânını bulamadı. (L)

ZYGMUNT II AUGUST JAGELLON (Krakow 1520-Kuyszyn 1572), Polonya kralı ve Litvanya büyük dükü (1548-1572), Zygmunt I ile Bona Siorza'nın oğlu. Calvin'ci olduğu için, Szlachta gereğince, ikinci karısı Litvanyalı Barbara Radgiwill'i boşaması gerekirken, bu kurala uymadı; yalnız karısı şüpheli bir şekilde ölünce (1551) katolik prenses Catherine von Habsburg ile evlendi. Hoşgörülü yönetimine devam etti. Calvin'ciliğin Polonya'ya iyice yerleşmesine, hattâ Roma'ya düşman muhalif bir partinin kurulmasına göz yumdu. Korkunç İvan IV, Schwerttrager şövalyelerini, Polonya'nın himayesini istemeğe zorladı (1561) ve Zygmunt II Livonya'yı Vilnius'a (Wilna) bağlayan kesin antlaşmayı imzaladı (1561); buna karşılık *Pactum Subiiectionis* ile ülkenin din serbestliğine saygı göstereceğine söz verdi. Zygmunt II, kısmen Moskova düklüğünün saldırısına daha iyi karşı koyabilmek ve Litvanya ile Polonya Szlachta'larını memnun etmek için, Polonya (krallık) ile Litvanya'yı (büyük düklük) seçilmiş bir hükümdar tarafından yönetilen tek bir diyet (1569 diyeti) haline getiren birleşik cumhuriyeti ilân etti ve kralın hiç bir kayda bağlı olmadan seçilebilmesi ilkesini kabul ederek krallık içindeki düzenin bozulmasına yol açtı. (L)

ZYGMUNT III VASA (Stockholm 1566 - Varşova 1632), Polonya (1587-1632) ve İsveç (1592-1599) kralı; İsveç kralı Johan III Vasa ile, Sigismond II August'ün kızkardeşi Katerina Jagellon'un oğlu. Kançılar Jan Zamoyski'nin yardımıyle ve Polonya diyetinin izni olmadan İsveç'e gitmemek şartiyle Polonya kralı seçildi; babasının yerine İsveç tahtına çıktı, fakat Uppsala'da taç giyme töreninde İncil'e ve Augsburg mezhebine bağlılık yemini etti (1594). İsveçliler, Zygmunt'u ülkede bulunmadığı zamanlar iktidarı protestan bir naip (amcası Sudermanya dükü Karel) ile meclise bırakmağa zorladılar. Fakat, iki krallığı da aynı zamanda idare etmek isteyen Zygmunt II. Polonya'nın başkentini Krakow'dan Varşova'ya taşıdı ve eyaletlerdeki askerî valilere doğrudan doğruya emirler verdi.

Ateşli bir katolik ve kararlı bir mutlakıyetçi olan Zygmunt III, İsveç tahtı üstündeki haklarından vaz geçmeksizin Polonya'da Karşı-Reform hareketinin kesin bir zafer kazanmasında rol oynadı (Brzesc birliği, 1596). Polonya'da devlet otoritesini yeniden kurmak için, oybirliği kuralı yerine çoğunluk kuralını kabul ettirmeğe çalıştı, ama Szlachta'nın ve Jan Zamoyski'nin (1605) muhalefetiyle karşılaştı; Jan Zamoyski'nin ölümünden sonra Zebrydowski, seçim antlaşmasında ön görülen meşru ayaklanma hakkını ileri sürerek baş kaldırdı (üç yıl süren karışıklıklar, 1609-1609), fakat yenildi. Oğlu Wladislaw'ı çar yapmak isteyen boyarların isteğiyle Zygmunt III, Rusya'ya girdi, Kremlin'i işgal etti (1610-1612), sahte Dimitri'yi destekledi ve sonunda Smolensk'in geri verilmesini sağladı (Deulino antlaşması, 1618). Daha sonra, Hotin'de (1621) Türklerle ve İsveç kralı Gustaf II Adolf ile savaştı. Gustaf II Adolf Riga'yı (1621) Livonya kıyılarını (1621-1626) aldı, Zygmund'un donanmasını Baltık'ta batırdı (1628) ve onu elde ettiği toprakları bırakmağa zorladı. Ayrıca Dantzig ve komşu limanlardan gümrük resmi alman hakkını elde etti (Altmark barışı, 1629). [L]

ZYGNEMA i. (yun. *zygos*, çift ve *nema*, tel'den). Tel şeklinde yeşil suyosunu; su birikintilerinin üstünde dalgalanır durur; şekerli helmesi arılarca yenir. (Klorofil bunlarda her hücrenin içinde, yıldız biçiminde iki topak halinde bulunur. *Zygnemales* takımının örnek tipi olan bu bitki kavuşur suyosununa [*spirogyra*] yakındır.) [L]

ZYGNEMALES çoğl. i. Kavuşur suyosunları sınıfından yosun takımı.

— ANSİKL. *Zygnemales*, tatlı sularda yaşayan ve spor meydana getirmeyen tel şeklindeki bitkileri kapsar. Bunlarda karşıt cinsiyette olan teller bir hücre köprüsüyle birleşir (merdivensi kavuşma), her erkek hücrenin içindeki sitoplazma ve çekirdek, karşısındaki dişi hücreye geçerek yumurta hücresi halini alır (*spirogyra, zygnema*); bazen yumurta kavuşma köprüsünün ortasında, her iki taraftan gelen kısımların birleşmesiyle oluşur (*mougeotia*). Türler klorofil kütlelerinin (kromatoforlar) şekline göre de birbirinden ayrılır. (L)

ZYGODONTOMYS i. Tropikal Amerika'da ve Antiller'de yaşayan sıçan. (L)

ZYGOMYCETES çoğl. i. Syphomycetes grubundan mantarlar alt grubu; miselyumları bölmesiz, üremesi izogami yoluyle eşeyseldir; yani zigosporlar meydana getirerek çoğalır (msl. beyaz ekmek küfü). [L]

ZYGOPETALUM i. Salepgillerden konuk bitki.

— ANSİKL. *Zygopetalum*, tek veya salkım çiçekli bir ottur. Amerika'nın sıcak bölgelerinde yetişen çok güzel yüz elli kadar türü bulunur. Bunların birçoğu limonluklarda süs bitkisi olarak yetiştirilir: *Zygopetalum crinitum* (Brezilya), *Z. Mackaii* (Brezilya), *Z. Gautieri, Z. rostratum* v.b. (L)

ZYGOPHYLLUM bls. i. Çalı görünüşünde (0,30 - 1,20 m) çokyıllık bitki; kökü etli, çiçekleri beyaz, kırmızı veya sarı olur. (*Yabanîkimyongiller*'in örnek tipi.) [L]

ZYGOPTERA çoğl. i. Lestes'lerle agrion'ları kapsayan kızböcekleri alttakımı. (Diğer kızböceklerinin tersine bu alttakımdaki böceklerin uçuşu ağır ve yumuşaktır; dinlenme halindeyken kanatları birbirine yapışık gibi durur. Bunlar daima su bitkilerine yumurtlar. İnce gövdeli olan kurtçukların başında yassı bir maske bulunur; karın kısmının sonunda ise hem yüzgeç, hem solungaç ödevi gören yaprağımsı uzantılar vardır.) *Zt.* ANISOPTERA. (L)

ZYRARDOW, Polonya'da Varşova voyvodalığı) şehir, Varşova'nın güneybatısında; 31 500 nüf. 1633'te kurulan şehir, adını buraya dokuma tezgâhları getiren Philippe de *Girard*'dan (Zyrard) aldı. Keten, yün ve pamuk iplikhaneleri. Makine dokumaları ve el dokumaları, çorap fabrikaları. (L)

ZYTHOS i. (yun. k.). *Esk.* Mısırlıların mayalandırılmış arpadan yaptıkları bira. (L)

Foto. LAROUSSE

on ikinci ciltteki başlıca maddelerin yazarları

Tekeoğulları, Hakkı Dursun Yılmaz.

Tekerlek (*Bisiklet* ve *Motosiklet*), Mme C. Lacoste; (*Oto.*), J. Bonnet ve J. Dalbanne.

Tekirdağ (*Coğ.*), Besim Darkot; (*Tar.*), Çetin Börekçi; (*G. santl.*), Hüseyin Sezer.

Tekke (*Tasav.*), İsmail Erünsal.

Tel (*Akust.*), P. Meriel; (*Elektr.* ve *Mekan.*), R. Huchet; (*Metalürji*), R. Le Roux.

Telefon, R. Coste; (*Türkiye'de*), Seyfettin Turhan.

Telekomünikasyon, E. Aisberg ve R. Coste; (*Ask. havc.*), M. Flamant.

Teleman (Georg Philipp), J. Boyer.

Teleskop (*Astron.*), P. Tardi.

Televizyon, E. Aisberg.

Telgraf, R. Coste; (*Türkiye'de*), Seyfettin Turhan.

Temerrüt veya **Temerrüd** (*Huk.*), Mustafa Dural.

Temettü (*Huk.*), Mustafa Dural.

Temizleme (*Metalürji*), R. Le Roux.

Temsil (*Huk.*), Mustafa Dural.

Tenis, J. Glandard; (*Türkiye'de*), Metin Güngör.

Tenkit veya **Tenkid** (*ed.*), E. Henriot; (*Fels.*), Mme M. Le Bars; (*Filol.*), A. Dain.

Tennyson (Alfred, lord), J. Costa.

Tepki (*Ask.* ve *Siyaset*), P. Dufourcq; (*Radyotek.*) E. Aisberg.

Tepkili (*Havc.*), J. Pellandini ve C. Rougeron.

Termometre, E. Jockey.

Termonükleer (*Ask.*), R. Gouillot; (*Nükl.*), R. Touren.

Tersane (*Gemi inş.*), Mümtaz Diker; (*Tar.*), Eşref Eşrefoğlu.

Tesadüf (*Mant.*), J. Moreau.

Test (*İstat.*), G. Rullière; (*Psikol.*), Mme M. Le Bras.

Teşebbüs (*Huk.*), Kayıhan İçel.

Texas (*Coğ.*), Mlle M. Traizet.

Themistokles, R. Harot.

Thiers (Adolphe), P. Hallynck ve P. Pierrard.

Thomas usulü, R. Le Roux.

Tıp, Dr. A. Nenna; (*Türkiye'de*), Erdal Atabek.

Tiberius, G. Lafforgue.

Tibet (*Coğ.*), J. Chesneaux; (*Tar.*), G. Lafforgue; (*Dil* ve *Ed.*), Mme O. Kaetenmark.

Ticaret (*Huk.*), Mustafa Dural; (*İkt.*), R. Mossé ve R. Oison; (*Tar.*), G. Livet.

Ticarî (*Huk.*), Mustafa Dural.

Timur, Hakkı Dursun Yıldız.

Tiristor, A. Bonneau.

Tirol (*Coğ.*), P. Gillardot; (*Tar.*), G. Lafforgue.

Titan (*Miner.*), R. Touren; (*Uygulama alanları*), J. Dalbanne ve R. Le Roux.

Tito (Josip Broz — denir), P. Hallynck ve P. Pierrard.

Tiziano (Vecellio), Mme Le Noan-Vizioz.

Togo cumhuriyeti (*Coğ.*), J. Dresch; (*Siyasî kurumlar*), R. Mane; (*Tar.*), P. Thibault.

Tohum (*Bot.*), F. ve J.-M. Turmel.

Tokat (*Coğ.*), Besim Darkot; (*Tar.*) Hüseyin Sezer.

Tokyo (*Coğ.*), G. Grelau; (*Tar.*) P. Dufourcq.

Tolstoy (Aleksey Nikolayeviç), J. Johannet.

Tolstoy (Lev Nikolayeviç, kont), J. Johannet.

Tommaso *Aquino'lu, Aziz,* M. de Gandillac ve P. Pierrard; (*İkonogr.*), J-P. Babelon.

Tonkin (*Coğ.*), G. Grelou; (*Tar.*), G. Lafforgue.

Top (*Sil.*), *R.* Guillot; (*Spor*), Metin Güngör; (*Türklerde*), Ekmel Mütevellioğlu.

Topçu (*Ask.*), H. Lachouque ve P. Dufourq; (*Ask. denizc.*) J. Mordal.

Topkapı sarayı, Semavi Eyice.

Toplama (*Ask.*), H. Michel.

Toplantı (*Huk.*), Yıldızhan Yayla.

Topografya (*Topogr.*), J.-J. Leballois.

Toprak (*Elektr.*), J. Dalbanne ve R. Huchet; (*Huk.*), Mustafa Dural; (*Kim.*), R. Touren; (*Pedoloji* ve *Zır.*), R. Braconnier ve B. Kayser; (*Tar.*), E. Lebas.

Torna (*Mekan.*), F.-A. Bordionnet, J. Dalbanne ve P. Pellerin.

Torpil (*Ask. denizc.*), J. Mordal.

Toscana (*Coğ.*), Mlle A.-M. Seronde; (*Tar.*), G. Lafforgue.

Totemcilik, Mme C. Lacoste.

Trablus (*Coğ.*), J. Dresch; (*Tar.*), P. Thibault ve Çetin Börekçi.

Trabzon (*Coğ.*), Besim Darkot; (*Tar.*), Atilla Çetin; (*G. santl.*), Hüseyin Sezer.

Trade-Union, D. Curran.

Trafik (*Havc.*), J. Pellandini; (*Ulaştırma*), G. Richelet.

Trajanus (Marcus Ulpius), G. Lafforgue ve P. Thibault.

Trajedi, P. Blanchart.

Trakya (*Coğ.*), Besim Darkot, (*Tar.*), Atilla Çetin; (*Arkeol.*), Engin Özgen.

Transfer (*Psikol.*), A. Dumas; (*Psikanal.*), R. Menahem.

Transformatör (*Elektr.*), R. Huchet.

Transistor veya **transistör,** E. Aisberg.

Transmisyon (*Mekan.*), F.-A. Bordrionnet ve J. Dalbanne; (*Oto.*), J. Bonnet ve J. Dalbanne.

Transvaal (*Coğ.*), Y. Lacoste; (*Tar.*), G. Lafforgue ve P. Thibault.

Trigonometri, J. Dalbanne ve F. Gonseth.

Trikotaj, L. Boucraut ve F. Maillard.

Troçki (Leyb [Lev] Davidoviç Bronşteyn — denir), P. Pierrard.

Tropikal (*Coğ.*), Mlle M. Traizet.

T.R.T. (*Türkiye Radyo Televizyon kurumu*), Seyfettin Turhan.

Truva veya **İlion** (*Esk. coğ.*), Engin Özgen.

Tudor, D. Curran.

Tulumbacı (*Folk.* ve *Tar.*) Eşref Eşrefoğlu ve Erdoğan Tokmakçıoğlu.

Tuna (*Coğ.*), P. George; (*Tar.*), R. Harot ve Şahabettin Tekindağ; (*Milletlerarası huk.*), M. Cottreau.

Tunceli (*Coğ.*), Besim Darkot.

Tunç (*G. santl.*), G. Janneau; (*Prehist.*), Veli Sevin.

Tungsten, R. Touren; (*Kullanma alanları*), R. Le Roux; (*Dünya üretimi*), Mlle M. Traizet.

Tunus (*Coğ.*), Y. Lacoste; (*Hayat seviyesi*), G. Rulliеré ve R. Oizon; (*Tar.*), P. Thibault, A. Retif ve Eşref Eşrefoğlu; (*Ed.*), J. Demougin.

Turancılık, Seyfettin Turhan.

Turizm, G. Ollivier ve R. Oizon; (*Türkiye'de*), Seyfettin Turhan.

Tutulma (*Astron.*), P. Tardi.

Tuz (*Kim.*), R. Deluchat; (*Tar.*), G. Lafforgue; (*Türkiye'de*), Seyfettin Turhan.

Tümevarım (*Mant.*), Mme Le Bras ve F. Gonseth.

Tür (*Biyol.*), Mlle A. Tétry.

Türbin (*Mekan.*), F.-A. Bordrionnet ve J. Dalbanne.

Türev (*Mat.*), M. Faucheux.

Türk (*türk adı, türk ırkı, Türklerin yeryüzüne dağılışı ve Tar.*), Mustafa Kafalı; (*Ordu*), Hakkı Dursun Yıldız; (*Denizc.*) Sermet Gökdeniz; (*Din*), Cahit Tanyol, (*G. santl.*), Mansur Gündüz; (*Ed.*), Faruk Timurtaş, Yusuf Çotuksöken ve Kemal Bek; (*Türk tiyat.*), Metin And.

Türkçe, Faruk Timurtaş, Yusuf Çotuksöken.

Türkistan (*Coğ.*), P. George; (*Tar.*) G. Lafforgue ve Hakkı Dursun Yıldız.

Türkiye cumhuriyeti (*Coğ., Jeol., Zır., Sanay.* ve *Tic.*), Besim Darkot; (*Hayat Seviyesi*), Naci Kepkep; (*Tarihöncesi*), Afif Erzen; (*Anadolu'nun türkleşmesi*), Şahabettin Tekindağ, Hakkı Dursun Yıldız ve Çetin Börekçi; (*Türkiye cumhuriyeti: Tar.*), Enver Ziya Karal ve Seyfettin Turhan; (*Ordu*), Hazım İşgüven ve Sermet Gökdeniz; (*Kurumlar*), Yıldızhan Yayla; (*Haberleşme*), Seyfettin Turhan ve Mufahham Akoba; (*Müz.*), Faruk Yener; (*Dil* ve *Yazı*), Ömer Asım Aksoy; (*Ed.*), Mehmet Kaplan, (*Sine.*), Nezih Coş ve Kemal Bek; (*Bilimler*), Seyfettin Turhan; (*Turizm*), Erol Önder.

Türkiye Büyük Millet meclisi, Seyfettin Turhan; (*Huk.*), Yıldızhan Yayla.

Türkmenler, Mehmet Saray.

Türkmence, Yusuf Çotuksöken.

Tütün (*Flora.*), J. Glandard; (*Zır.*), R. Bracannier; (*Sanay.*), M. Lemoigne; (*Türkiye'de*), Seyfettin Turhan.

U, Yusuf Çotuksöken.

Uçak, J. Dalbanne ve J. Pellandini.

Uçaksavar, P. İdatte ve R. Guillot.

Uçuş, H. Friedel; (*Havc.*), J. Dalbanne ve J. Pellandini.

Uganda (*Coğ.*), Y. Lacoste; (*Tar.*), P. Pierrard.

Ukrayna (*Coğ.*), P. George; (*Tar.*), G. Lafforgue.

Ulucami, Nevin Nezih Çoş.

Unesco, J. Bourdanton; (*Türkiye'de*), Seyfettin Turhan.

Uranyum (*Coğ.*), Mlle M. Traizet; (*Kim.*), R. Touren.

Urartular, Afif Erzen.

Urfa (*Coğ.*), Besim Darkot; (*Tar.*), Eşref Eşrefoğlu; (*G. santl.*), Hüseyin Sezer.

Uruguay (*Coğ.*), P. Monbeig; (*Tar.*), G. Lafforgue; (*Kurumlar*), R. Mone; (*Ed.*), G. Pillement.

Uruk, Hüseyin Sezer.

Usta (*G. santl.*), R. Charmet.

Usul (*Huk.*), Mustafa Dural.

Uşak (*Coğ.*), Besim Darkot; (*Tar.*), Hakkı Dursun Yıldız; (*G. santl.*), Nil Aykon.

Uşaklıgil (Halid Ziya), Kemal Bek.

Utrecht antlaşmaları, P. Thibault.

Uydu (*Ask.*), M. Flamant; (*Astron.*), J. Dalbanne, J. Pellandini ve P. Tardi; (*Astronotik*), J. Pellandini; (*Telekom.*), R. Coste.

Uygurca, Yusuf Çotuksöken.

Uygurlar, Hakkı Dursun Yıldız.

Uyum (*Biyol.*), Mlle A. Tétry; (*Dilbil.*), Yusuf Çotuksöken; (*Fels.*), Mme M. Le Bras.

Uyuşturucu (*Cz. huk.*), Kayıhan İçel.

Uyuz (*Patol.*), P. Crestois ve Dr. R. Leclerq; (*Vet.*), C. Bressou ve A. Charton.

Uyvar seferi, Eşref Eşrefoğlu.

Uzaklık (*Psikol.*), A. Dumas; (*Mat.*), M. Faucheux.

Uzay (*Ask.*), M. Flamant; (*Fels.*), Mme M. Le Bras; (*Mat.*), F. Gorseth.

Uzun Hasan, Eşref Eşrefoğlu.

Ücret (*Huk.*), Mustafa Dural.

Üçgen (*Mat.*), J. Dalbanne ve J. Winter.

Üçüncü (*Huk.*), Mustafa Dural.

Ümera, Mithat Sertoğlu.

Üniversite (*Huk.*), Yıldızhan Yayla; (*Türkiye'de*), Seyfettin Turhan.

Ürdün (*Coğ.*), G. Grelou; (*Tar.*) G. Grelou ve Şahabettin Tekindağ.

Üretici (*Leng.*), N. Ruwet.

Üzüm (*Bağc.*), R. Braconnier; (*Türkiye'de*), Seyfettin Turhan.

V (*Leng*). Yusuf Çotuksöken.

Vahdet (*Tasav.*), İsmet Zeki Eyüboğlu.

Vakai Hayriye, Eşref Eşrefoğlu.

Vakıf veya **vakf** (*huk.*), Mustafa Dural.

Vali, P. Hallynck ve R. Mane.

Valois, J.-M. Richez.

Van (*Coğ.*), Besim Darkot; (*Tar.*), Eşref Eşrefoğlu; (*G. santl.*), Nil Aykon ve Hüseyin Sezer.

Van Dyck (Anthony), R. Genaille.

Van Gogh (Vincent), G. Charensol ve M. Gauthier.

Van gölü, Besim Darkot.

Varlık (*Fels.*), Mme M. Le Bras; (*Huk.*), Mustafa Dural.

Varşova (*Coğ.*), P. George; (*Tar.*), P. Thibault.

Vasiyet (*Huk.*), Mustafa Dural.

Vasiyetname (*Huk.*), Mustafa Dural.

Vatandaşlık (*Huk.*), Mustafa Dural.

Vazo, Mlle M. Bécet; (*Türkler'de*), Hüseyin Sezer.

Veba (*Patol.*), Dr. A. Domart; (*Vet.*), C. Bressou ve A. Charton; (*İkonogr.*), J.-P. Babelon.

Vekâlet (*Huk.*), Mustafa Dural.

Vekâletsiz (*Huk.*), Mustafa Dural.

Vektör (*Mat.*), M. Faucheux.

Venedik (*Coğ.*), Mlle A.-M. Seronde; (*Tar.*), Y. Renouard; (*Leng.*), J. Nicolas.

Venezuela (*Coğ.*), P. Monbeig; (*Hayat seviyesi*), G. Rullière; (*Tar.*), G. Lafforgue; (*Kurumlar*), R. Mane; (*Ed.*), G. Pillement.

Veraset savaşı (AVUSTURYA), J.-M. Richez ve P. Thibault.

Veraset savaşı (İSPANYA), J.-M. Richez.

Verem, Dr. J. Lacorne; (*Vet.*), C. Bressou ve A. Charton; (*Türkiye'de*), Seyfettin Turhan.

Vergi (*Huk.*), Yıldızhan Yayla; (*İkt.* ve *Mal.*), Sedat Düzkan.

Verlaine (Paul), C. Cuénot.

Vermeer (Johannes), R. Grenaille.

Versailles antlaşması, P. Thibault.

Vesayet (*Huk.*), Mustafa Dural.

Vestfalya antlaşmaları, P. Thibault.

Vezin (*Ed.*), Kemal Bek.

Vietnam (*Coğ.*), G. Grelou; (*Hayat seviyesi*), G. Rullierè; (*Tar.*), P. Thibault ve Ph. Orsini; (*İkt.*), R. Oizon; (*Kurumlar*), R. Mane; (*Ed.*), Ley Hian, (*G. santl.*), Mlle M. - M. Deneck; (*Leng.*), G. Meillon.

Virüs (*Bakteriyol.* ve *Eczc.*). R. Dary ve Dr. J. Bourneuf.

Viscontiler, G. Lafforgue.

Vitamin (*Biyokim.* ve *Eczc.*), R. Davy.

Vitray, L. Grodecki ve J. Pichard.

Viyana (*Coğ.*), P. Gillardot; (*Tar.*), G. Lafforgue; (*G. santl.*), M. Gauthier.

Viyana kongresi (1814-1815), P. Thibault.

Viyana kuşatması, Eşref Eşrefoğlu.

Vizigotlar G. Lafforgue ve P. Thibault.

Volga, P. George.

Voltaire (François Marie Arouet — denir), P. Richard.

Vosges dağları, Mlle M. Traizet.

Wagner (Richard), G. Ferchault.

Washington (Georg), G. Lafforgue ve P. Thibault.

Würtemberg, J. Tricart; (*Tar.*), P. Thibault.

Y (*Leng.*), Yusuf Çotuksöken.

Yabancı (*Huk.*), Mustafa Dural.

Yağ (*Zır.* ve *Sanay.*), P. Bidan; (*Petr.*), J. Dalbanne ve A.-H. Saurat.

Yağlama (*Mekan.*), F.-A. Bordrionnet ve J. Dalbanne.

Yağmur (*Astron.*), P. Pédelaborde.

Yahudi (*Yahudi meselesi*), P. Pédelaborde; (*İkinci Dünya savaşında Yahudilerin durumu*), H. Michel, (*Ed.*), L. Lejalle.

Yahudilik, J. Kaplan.

Yakıt (*Petr.*), J. Bonnet, J. Dalbanne ve A. - H. Saurat.

Yakutça, Yusuf Çotuksöken.

Yanardağ, H. Tazieff.

Yanık (*Tıp.*), Dr. J. Bruézierè; (*Oftalmoloji*), Dr. Ph. Demailly.

Yapağı, G. Cherbonnier; (*Dünya üretimi*), A. Blanc; (*Türkiye'de*), Seyfettin Turhan.

Yapı (*Biyol.*), Mlle A. Tétry; (*İkt.*), G. Blardonne; (*Coğ.*), P. Julliard; (*Jeomorfoloji*), P. Lhénaff; (*Pedoloji*), B. Kayser; (*Psikol.*), P. Guillaume; (*Mat.*), M. Faucheux; (*Fiz.* ve *kim.*), R. Deluchat.

Yaprak, F. ve J.-M. Turmel.

Yara (*Biyol.*), Dr. R. Tourneur; (*Bitki biyol.*), F. ve J. - M. Turmel; (*Cer.*), Dr. J. Bruézierè; (*Vet.*), C. Bressou ve A. Charton.

Yargı (*Huk.*), Mustafa Dural.

Yargılama (*Huk.*), Mustafa Dural.

Yargıtay (*Huk.*), Yıldızhan Yayla; (*Tar.*), Seyfettin Turhan.

Yasama (*Huk.*), Yıldızhan Yayla.

Yassıada davaları, Seyfettin Turhan.

Yaş (*Zootekn.*), G. Cherbonnier ve B.-L. Dumont; (*Bot.*), J. M. ve F. Turnel.

Yaşlanma (*Demogr.*), R. Pressat; (*Metal.*) R. Le Roux.

Yatak (*Tar.*), G. Janneau; (*Hidrografi*), M. Pardé; (*Mekan.*); F.-A. Bordrionnet ve J. Dalbanne.

Yay (*Mat.*), M. Parodi; (*Mekan.*), J. Dalbanne.

Yayım (*Fiz.*), E. Jockey; (*Radyotek.*), E. Aisberg; (*Huk.*), Mustafa Dural.

Yazı (*Tar.*), J. Vendryes.

Yazılı (*Huk.*), Mustafa Dural.

Yedek (*Fizyol.*), L. Dontcheff; (*Tar.*), R. Harot.

Yediyıl savaşı, P. Thibault.

Yelken (*Denizc.*), J. Dalbanne ve P. Patin; (*Spor.*), Metin Güngör.

Yem (*Avc.* ve *Balıkç.*), P. Reine ve J. Nadaud.

Yemek (*Anat.* ve *Patol.*), Dr. J. Bruezière; (*Vet.*), C. Bressou ve A. Charton.

Yemen (*Coğ.*), G. Grelou; (*Tar.*), P. Thibault ve Eşref Eşrefoğlu.

Yemin (*Huk.*), Mustafa Dural.

Yeni (*Huk.*), Mustafa Dural; (*Mim.*), Hüseyin Sezer.

Yenicami veya **Valide camii,** Hüseyin Sezer.

Yeniçeri, Mithat Sertoğlu.

Yeni Eflatun'culuk (*İslâmda*), İsmet Zeki Eyüboğlu.

Yeni Gine (*Coğ.*), G. Grelou; (*Tar.*), G. Lafforgue.

Yeni liberalizm, G. Blardonne.

Yeni Zelanda (*Coğ.*), A. Huetz de Lemps; (*Tar.*), G. Lafforgue ve J. Chabanier.

Yer (*Astron.*), P. Tardi; (*Jeofizik*), E. Selzer.

Yetki (*Huk.*), Mustafa Dural.

Yıl (*Astron.*), P. Tardi.

Yıldız (*Astron.*), P. Tardi.

Yoklama (*Sosyal psikol.*), J. Stoetzel.

Yol (*Bayınd.*), J. Dalbanne.

Yolculuk, P. Bohé, J. Dalbanne ve M. Wolkowisch.

Yorum (*Huk.*), Mustafa Dural.

Yozgat (*Coğ.*), Besim Darkot; (*Tar.*), Eşref Eşrefoğlu.

Yönetim (*Huk.*), Yıldızhan Yayla.

Yörükler, Mehmet Eröz.

Yugoslavya (*Coğ.*), A. Blanc; (*Hayat seviyesi*), G. Rullieré; (*Tar.*), G. Lafforgue, P. Thibault ve P. Pierrard; (*Ask. tar.*), J. Chabanler; (*İkt.*), R. Oizon; (*Kurumlar*), R. Mane; (*Ed.*), J. Demougin; (*G. santl.*), Miodrag Kolaviç; (*Sine.*), J.-L. Bassek; (*Türk - Yugoslav ilişkileri*), Seyfettin Turhan.

Yukarı Fırat bölümü (*Coğ.*), Besim Darkot.

Yukarı Murat - Van bölümü (*Coğ.*), Besim Darkot.

Yukarı Volta cumhuriyeti, J. Dresch.

Yumurta (*Biyol.* ve *Bot.*), H. Friedel; (*Mutf.*), Mme R.-E. J. Chancrin; (*Elektr.*), R. Dechène; (*Eczc.*), R. Davy; (*G. santl.*), J.-L. Menon; (*Hint mit.*), Mlle J. Auboyer.

Yumurtalık (*Anat., Fizyol.* ve *Patol.*), Dr. M. Chirié; (*Bot.*), F. ve J.-M. Turmel); (*Jinekol.*), Dr. Ph. Crimail; (*Zool.*), H. Friede.

Yumurtlama (*Fizyol.*), Dr. Ph. Crimail.

Yumuşakçalar, G. Cherbonnier ve H. Friedel.

Yunanca, J. Derradas ve A. Birambel.

Yunanistan (*Coğ.*), A. Blanc; (*Hayat seviyesi*), G. Rullierè; (*Tar.*), [Eski Yunanistan] — Mlle H. Thélier ve J. Defradas; (*Yeni Yunanistan*), P. Hollynck ve P. Pierrard; (*Ask. tar.*), J. Chabanier, P. Dufourcq ve Eşref Eşrefoğlu; (*Ed.*), J. Schérer ve A. Mirambel; (*Fels.*), Mme M. Le Bras; (*G. santl.*), J. Bousquet ve M. Gauthier; (*Müz.*), F. Anoyanahis ve R. Bragard; (*Türkiye - Yunanistan ilişkileri*), Seyfettin Turhan.

Yunus Emre, İsmet Zeki Eyüboğlu.

Yusuf peygamber, İsmail Erünsal; (*İkonogr.*), J. - P. Babelon.

Yuvarlak (*Yuvarlak masa toplantıları*), Seyfettin Turhan.

Yün, Seyfettin Turhan.

Yüzme, J. Glandrard ve Metin Güngör.

Yüzyıl savaşları, J. J. Rudent.

Z (*Leng.*), Yusuf Çotuksöken.

Zaman (*Fels.*), D. Julia.

Zamanaşımı (*Huk.*), Mustafa Dural.

Zambiya, Y. Lacoste.

Zamir, Yusuf Çotuksöken.

Zapt veya **zabt** (*Huk.*), Mustafa Dural.

Zaragoza, B. Bomer ve A. Bonnet - Correa; (*Tar.*), Pierrard.

Zarar (*Huk.*), Mustafa Dural.

Zehir (*Toksikol.*), Dr. J. Corby.

Zekât, Abdülkadir Karahan.

Zengibar, P. Thibault.

Zeytin (*Türkiye'de*), Seyfettin Turhan.

Zırhlı (*Ask.*), P. Dufaurcq, J. Mordal.

Zincir. (*Tic.* ve *Sanay.*), M. Rives, Paul Planus teşkilâtı.

Zilyetlik (*Huk.*), Mustafa Dural.

Zirkonyum, R. Touren.

Ziya Paşa (Abdülhamid Ziyaeddin), Abdülkadir Karahan.

Zola (Emile), H. Mitterand.

Zollverein (Deutscher) [Alman Gümrük birliği], P. Thibault.

Zonguldak (*Coğ.*), Besim Darkot; (*Tar.*), Eşref Eşrefoğlu.

Zooloji, L. Bertin ve H. Friedel.

Bibliyografya

(Genel kaynaklar için öbür ciltler bibliyografyasına bk.)

T

Tehlikeli Alâkalar, Choderlos de Laclos. *Tehlikeli Alâkalar,* çeviren Nurullah Ataç (Ank., 1944, İst., 1957, 1960, 1965).

Tekeoğulları, Ali, *Teke Emareti* (Türk Tarih Encümeni Mecmuası, c. XIV, sayı 79, İstanbul, 1921). — Süleyman Fikri, *Antalya Livası Tarihi* (İstanbul, 1921). — Süleyman Fikri Erten, *Antalya Tarihi* (İstanbul, 1940). — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri* (Ankara, 1969).

Tekke, Bandırmalızâde Ahmed Münib, *Mecmua-ı Tekâya* (İstanbul, 1888). — Osman Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihî İnkişafı* (İstanbul, 1936). — Süleyman Kâni İrtem, *Türk Kemânkeşleri* (İstanbul, 1938). — Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi, c. I* (İstanbul, 1939). — Osman Ergin, *Türk Şehirlerinde İmâret Sistemi* (İstanbul, 1939). — Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Musikisi Antolojisi; Dinî Eserler* (2 c., İstanbul, 1943). — Abdülbaki Gölpınarlı, *Tarikat* (Aylık Ansiklopedi, c. IV, sayı 42, İstanbul, 1947). — Vasfi Mahir Kocatürk, *Tekke Şiiri Antolojisi* (Ankara, 1968). — *Sanat Ansiklopedisi, c. IV.* — Gotthard Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslâmlık,* çeviren Hayrullah Örs (İstanbul, 1972).

Telemakhos'un Maceraları, Fénelon. *Tercüme-i Telemak,* çeviren Yusuf Kâmil Paşa (İstanbul, 1862, 1867, 1869). — *Telemak Tercümesi,* çeviren Ahmed Vefik Paşa (İstanbul, 1881). — *Telemakhos'un Başından Geçenler,* çeviren Ziya İshan (2 c., İst., 1946).

Temyiz, Saim Üstündağ, *Temyizin Nakzından Sonra Hukukî Durum* (İstanbul, 1962). — Baki Kuru, *Hukuk Muhakemeleri Usulü* (Ankara, 1964). — İlhan Postacıoğlu, *Medenî Usul Hukuku Dersleri* (İstanbul, 1970).

Tepe, Jean Giono. *Tepe,* çeviren Sabri Esat Siyavuşgil (İstanbul, 1939).

Tevfik Fikret (*Mehmed Tevfik,* — denir), Mehmed Fuad Köprülü, *Tevfik Fikret ve Ahlâkı* (İstanbul, 1918). — Salih Nigâr Kerâmet, *Fikret'in Hayatı ve Eseri* (İstanbul, 1926). — Mehmed Ali Aynî, *Tevfik Fikret'in Tarih-i Kadimine Cevap: Reybîlik, Bedbinlik, Lâilâhilik Nedir* (İstanbul, 1927). — Kemaleddin Şükrü, *Tevfik Fikret* (İstanbul, 1931). — İ. Hikmet Ertaylan, *Tevfik Fikret* (İstanbul, 1932). — Kunt Ozan, *Tevfik Fikret, Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Şiirleri* (İstanbul, 1937). — Eşref Edib, *İnkılâp Karşısında Âkif-Fikret (Gençlik-Tancılar)* [İstanbul, 1940]. — Kadri Kiper, *Tevfik Fikret, Hayatı ve Eserleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 561, İstanbul, 1940). — Mehmet Kaplan, *Dört Şehir ve Sis* (İstanbul, 1941). — S. Zekeriya Sertel, *Tevfik Fikret-Mehmed Âkif Kavgası* (İstanbul, 1941). — Hilmi Ziya Ülken, *Tevfik Fikret* (İstanbul, 1941). — Abdülbaki Gölpınarlı, *Tevfik Fikret ve Şiirimiz* (İstanbul, 1941). — Ahmet Hamdi Tanpınar, *Fikret Hakkında* (İstanbul, 1941). — Salih Nigâr Kerâmet, *Tevfik Fikret'in İzleri* (İstanbul, 1943). — Eşref Edib, *Penbe Kitap. Tevfik Fikret'i Beş Cepheden Kırk Muharririn Tenkidleri* (İstanbul, 1943). — Ahmet Hamdi Tanpınar, *Tevfik Fikret, Hayatı, Şahsiyeti, Şiir ve Eserlerinden Parçalar* (İstanbul, 1944). — Rıza Tevfik, *Tevfik Fikret, Hayatı, Sanatı, Şahsiyeti* (İstanbul, 1945). — Murat Uraz, *Tevfik Fikret, Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Şiirleri* (İstanbul, 1945). — S. Zekeriya Sertel, *Tevfik Fikret, İdeolojisi ve Felsefesi* (İstanbul, 1946). — Mehmet Kaplan, *Tevfik Fikret ve Şiiri* (İstanbul, 1946). — Kenan Akyüz, *Tevfik Fikret* (Ankara, 1947). — Esat Sezai Sünbüllük, *Tevfik Fikret'in Tarih-i Kadim Ünvanlı Manzumesinin Şerhi* (İstanbul, 1947). — Hayriye Yılgür, *Tevfik Fikret'in Nesirleri ve Nesirlerinin İçinde Edebî Şahsiyeti* (Üniversite ktp. Tez nu. 2152, İstanbul, 1952). — Hilmi Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle Tevfik Fikret* (İstanbul, 1959). — Yaşar Nabi Nayır, *Tevfik Fikret, Hayatı, Sanatı, Şiirleri* (İstanbul, 1960). — İsmail Hikmet Ertaylan, *Tevfik Fikret Mirsad'da* (İstanbul, 1965). — Mehmet Öngay, *Tevfik Fikret* (İstanbul, 1968). — Necmettin Hacıeminoğlu, *Tevfik Fikret'te Dil ve Uslûb* (Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c. XVII, İstanbul, 1969). — Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri* (Türkoloji Dergisi, c. II, sayı 1, Ankara, 1969). — Şirin Sonbay, *Tevfik Fikret'in Şiirlerinin Sosyolojik Yönden Açıklanması* (Üniversite ktp. Tez nu. 7523, İstanbul, 1970). — M. Kaya Bilgegil, *Tevfik Fikret'in İlk Şiirleri* (Erzurum, 1970). — Hikmet Tanyu, *Tevfik Fikret ve Din* (İstanbul, 1972).

Thérèse Raquin, Emile Zola. *Thérèse Raquin,* çeviren Samih Tiryakioğlu (İstanbul, 1962).

Tılsımlı Deri H. de Balzac. *Tılsımlı Deri,* çeviren Hamdi Varoğlu (İstanbul, 1940). — *Tılsımlı Deri,* çeviren Hayri Esen (İstanbul, 1965). — *Tılsımlı Deri,* çeviren Vahdet Gültekin (İstanbul, 1968).

Tımar veya **timar**, Coşkun Üçok, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Tımarlar* (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. I, sayı 4, c. II, sayı I, Ankara, 1944-1945). — Mustafa Akdağ, *Tımar Rejiminin Bozulması* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. III, sayı 4, Ankara, 1945). — A. Selçuk Özçelik, *Avrupa Feodalitesi ile Türklerin Tımar Teşkilâtının Mukayesesi* (İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XVII, sayı 3-4, İstanbul, 1951). — Halil İnalcık, *1431 Tarihli Tımar Defterine Göre Fatih Devrinden Önce Tımar Sistemi* (IV. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1952). — Bahaddin Ögel, *İslâmdan Önceki Türk Devletlerinde Tımar Sistemi* (IV. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1952). — Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi* (2 c., Ankara, 1959-1971). — Coşkun Üçok, *Türk Hukuk Tarihi Dersleri* (Ankara, 1966).

Ticaret, Ernst E. Hirsch, *Türk Ticaret Kanununun Esaslarına Göre Ticaret Hukuku,* çeviren Mustafa Galip (2 c., İstanbul, 1945-1946). — Halil Arslanlı, *Ticarî Senetler* (İstanbul, 1954). — Halil Arslanlı, *Ticarî Bey* (İstanbul, 1955). — Abdullah Nuri Aker, *Ticaret Muhasebesi* (İstanbul, 1955). — Mehlika Balanlıoğlu, *Ticaret Aritmetiği* (2 c., Ankara, 1960-1968). — Şükrü Özaydın, *Ticaret Şirketleri* (Ankara, 1961). — Yaşar Karayalçın, *Borçlar-Ticaret ve Banka Hukuku Bibliyografyası (1956-1960)* [Ankara, 1962]. — Cevat Yücesoy, *Ticaret Şirketleri ve Muhasebesi* (İstanbul, 1963). — Yaşar Karayalçın, *Ticaret Hukuku* (3 c., Ankara, 1964-1968). — Sedat Ünalan, *Ticaret Muhasebesi* (Ankara, 1965). — Memduh Güpgüpoğlu, *Dış Ticaret* (Ankara, 1969). — Hasan Birkaş, *Ticaret Şirketleri ve Tatbikatı* (İstanbul, 1970). — Sait Kemal Mimaroğlu, *Ticaret Hukuku Dersleri* (Ankara, 1970). — Hayri Domaniç, *Ticaret Hukuku Dersleri* (İstanbul, 1972). — Oğuz İmregün, *Ticaret Hukuku Dersleri* (İstanbul, 1972).

Tokat, A. Cemal, *Tokat* (İstanbul, 1932). — Halis Asarkaya, *Tokat (Osmanlılar Zamanında)* [Tokat, 1941]. — Halis Turgut İnlioğlu, *Tokat Vilâyeti Meşhurları* (Samsun, 1950). — Ferit Acursal, *Gerçeklerin Diliyle Tokat* (İstanbul, 1952). — Ercan Süsoy, *Tokat Mıntakasındaki Doğu Kıyısında Bazı* 3103, İstanbul, 1962). — Şeref Alemdağ, *Tokat Mıntakasındaki Doğu Kıyısında Bazı Artım ve Büyüme Münasebetleri ve Bu Ormanlara Uygulanacak İdare Müddeti* (Ankara, 1963). — Yalçın Yarıcı, *Tokat'ta Osmanlı Devri Eserleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 4386, İstanbul, 1966). — Nafi Boynudelik, *Tokat İli Yer Adları* (Üniversite ktp. Tez nu. 5675, İstanbul, 1968). — Osman Yalçın, *Tokat* (İstanbul, 1969). — Bekir Akgül, *Tokat'ın Yağış Sapmaları ve Mütehavviliyet Emsali* (Üniversite ktp. Tez nu. 6470, İstanbul, 1969). — Fikret Gökal, *Tokat'ta Osmanlılardan Önceki Türk Eserleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 6070, İstanbul, 1969). — Mahir Şahin, *Tokat İlinde Meyvecilik* (Üniversite ktp. Tez nu. 7152, İstanbul, 1970). — Beyhan Karamağralı, *Sıvas ve Tokat'ta Figürlü Mezar Taşlarının Mahiyeti Hakkında* (Ankara, 1971). — Huriser Kasapoğlu, *Tokat'ta Selçuklular Devri Mimarîsi* (Üniversite ktp. Tez nu. 9115, İstanbul, 1972).

Tolstoy (Lev Nikolayeviç, kont) Sedat Simavi, *Tolstoy* (İstanbul, 1931). — Edward Garnett, *Tolstoy, Hayatı ve Eserleri,* çeviren Belkis Boyar (İstanbul, tarihsiz). — Reşat Nuri Güntekin, *Tolstoy, Hayatı ve Eserleri* (İstanbul, 1933). — Zeki Baştımar, *L. Tolstoy, Hayatı, Eserleri ve Fikirleri* (İstanbul, 1960). — Tahsin Yücel, *Tolstoy, Hayatı, Sanatı, Eserleri* (İstanbul, 1962). — Maksim Gorki, *Tolstoy'dan Anılar,* çeviren Akşit Göktürk (Ankara, 1967). — F. İsmet Gülal, *Tolstoy'un Tarih Görüşü* (Üniversite ktp. Tez nu. 6545, İstanbul, 1969).

Tom Amcanın Kulübesi, Harriet Beecher Stowe. *Tom Amcanın Kulübesi,* çeviren Tahsin Yücel (İstanbul, 1954, 1957, 1963, 1968). — *Tom Amcanın Kulübesi,* çeviren Kâmuran Birvar (İstanbul, 1960, 1962, 1963, 1965, 1971). — *Tom Amcanın Kulübesi,* çeviren M. Doğan Özbay (İstanbul, 1968, 1970). — *Tom Amcanın Kulübesi,* çeviren Nurten Demiralp (İstanbul, 1970). — *Tom Amcanın Kulübesi,* çeviren Orhan Tercan (İstanbul, 1970, 1971, 1972). — *Tom Amcanın Kulübesi,* çeviren İsmet Erdem (İstanbul, 1972).

Tom Jones, H. Fielding. *Tom Jones,* çeviren Mina Urgan (4 c., İstanbul, 1945, 1946).

Topkapı sarayı, Abdurrahman Şeref, *Topkapı Saray-ı Hümayunu* (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, c. I, sayı 5-6, c. II, sayı 7—12, İstanbul, 1908-1909). — G. Ebersold, *Le Grand Palais de Constantinople et le Livre de Cérémonies* (Paris, 1910). — Mehmet Raif, *Topkapı Saray-ı Hümayunu ve Parkının Tarihi* (İstanbul, 1913). — Mehmet Refik, *Topkapı Saray-ı Hümayununda Sofa Köşkü* (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, c. VIII, sayı 46, İstanbul, 1914). — Halil Edhem, *Topkapı Sarayı* (İstanbul, 1931). — İ. Hakkı Konyalı, *İstanbul Sarayları* (İstanbul, 1943). — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı* (Ankara, 1945). — Asuman Batur, *Topkapı Sarayının Çinileri* (Üniversite ktp. Tez nu. 1794, İstanbul, 1950). — Ziya Erkins, *Topkapı Sarayı* (İstanbul, 1959). — Reşat Ekrem Koçu, *Topkapı Sarayı* (İstanbul, 1960). — Ahmet Ağın, *Saraylarımız* (İstanbul, 1964). — Metin Tekeşin, *Topkapı Sarayı Müzesinde Orta Avluda Bulunan Vakıf Kitabeleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 3527, İstanbul, 1964). — Mehmet İyigünlü, *Topkapı Sarayı Çeşmeleri Kitabeleri* (Üni ersite ktp. Tez nu. 3516, İstanbul, 1964). — Binbil Çapkan, *Topkapı Sarayı Bina Kitabeleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 3696, İstanbul, 1965). — Tülin Ulu, *Topkapı Sarayı Çinileri* (Üniversite ktp. Tez nu. 3786, İstanbul, 1965). — M. Füsun Sincer, *Topkapı Sarayı Hamamları* (Üniversite ktp. Tez nu. 7771, İstanbul, 1971). — Gülten Erel, *Topkapı Sarayı Harem Dairesi Cariyeler Bölümü* (Üniversite ktp. Tez nu. 7897, İstanbul, 1971).

Toplum Sözleşmesi veya Siyasî Hakkın İlkeleri, Jean-Jacques Rousseau. *Toplum Anlaşması,* çeviren Vedat Günyol (Ankara, 1946). — *Toplum Sözleşmesi,* çeviren Vedat Günyol (İstanbul, 1965, 1969).

Top Oynayan Kedi Mağazası, H. de Balzac. *Top Oynayan Kedi Mağazası,* çeviren Necdet Bingöl (İstanbul, 1948, Ankara, 1965).

Toprak, Emile Zola. *Toprak,* çeviren

Hakkı Süha Gezgin (2 c., İstanbul, 1946-1947).

Tours Papazı, H. de Balzac. *Tours Papazı*, çeviren Mebrure Alevok (İstanbul, 1949).

Trabzon, Halil Edhem, *Trabzon'da Osmanlı Kitabeleri* (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, c. VIII, sayı 48, İstanbul, 1915). — Saniha Alperen, *Trabzon Monografyası* (Üniversite ktp. Tez nu. 396, İstanbul 1939). — Kâzım Bulutay, *Trabzon'da Tarla Ziraati Nedir ve Ne Olmalıdır?* (Trabzon, 1940). — Kâmil Günel, *Trabzon - Tebriz Transit Yolu* (Üniversite ktp. Tez nu. 731, İstanbul, 1942). — Bilâl Aziz Yanıkoğlu, *Trabzon ve Havalisinden Toplanmış Folklor Malzemesi* (İstanbul, 1943). — Süleyman Büyük, *Trabzon Limanı* (Üniversite ktp. Tez nu. 1287, İstanbul, 1946). — İhsan Hammamioğlu, *Türkiye'de İlk Kitapçı «Kitabî Hamdi Efendi ve Yayınları»* (İstanbul, 1947). — Ömer Akbulut, *Trabzon Şairleri* (Trabzon, 1952). — Oğuz Erol, *Trabzon Sekileri Hakkında Bir Not* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c.X, sayı 1-2, Ankara, 1952). — M. Kemal Yanbey, *Trabzon'un Fethi* (Ankara, 1952). — Ömer Akbulut, *Trabzon Kitabeleri* (İstanbul, 1953). — Kemal Karadenizli, *Trabzon Tarihi* (Ankara, 1954). — Ömer Akbulut, *Trabzon, Cumhuriyetten Evvel Tarih ve Valiler* (Trabzon, 1955). — Fuat Erayda, *Trabzon Şehrinin Tarihi* (Üniversite ktp. Tez nu. 2661, İstanbul, 1957). — Nebahat Gürler, *Trabzon Ağzı Üzerine Bir Dil Araştırması* (Üniversite ktp. Tez. nu. 2911, İstanbul, 1961). — Tayyib Gökbilgin, *XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Karadeniz Bölgesi* (Belleten, c. XXVI, sayı 102, Ankara, 1962). Hikmet Takaz, *Trabzon'da Türk Mimarî Eserleri ve Üslûp Özellikleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 3404, İstanbul, 1964). — Ömer Akbulut, *Trabzon'un Fethi ve Trabzon Kralları* (Trabzon, 1964). — Said Bilal Çakıroğlu, *Tarihî, Ekonomik, Sosyal Yönleriyle Trabzon* (Ankara, 1964). — Erol Erkut, *Trabzon İl Merkez Monografisi* (Üniversite ktp. Tez nu. 4748, İstanbul, 1966). — Zekâî Altay, *Trabzon İli Yer Adları* (Üniversite ktp. Tez nu. 5671, İstanbul, 1968). — Lütfi Soysal, *Trabzon Yağış İnhirafları* (Üniversite ktp. Tez nu. 7447, İstanbul, 1969). — Talat Karsan, *Trabzon'da da Hava Tipleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 5641, İstanbul, 1968). — Mükerrem Anadolu, *Trabzon'daki Bizans Çağı Yapıları* (İstanbul 1969). — Talat Karsan, *Trabzon'da Sanayi Faaliyetleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 6620, İstanbul, 1969). — Osman Yalçın, *Trabzon* (İstanbul, 1970). — Semavi Eyice, *Trabzon* (İstanbul, 1970). — Ömer Akbulut, *Trabzon Meşhurları Bibliyografyası* (Ankara, 1970). — Cevri Çağman, *Trabzon Kızlar Manastırı* (Üniversite ktp. Tez nu. 6459, İstanbul, 1970). — Beyhan Aksu, *Trabzon ve Köylerine Ait Dialectik Malzeme* (Üniversite ktp. Tez. nu. 8055, İstanbul, 1970). — Nesrullah Vanlı, *XVI. ve XVII. Yüzyılda Trabzon Livası* (Üniversite ktp. Tez nu. 7168, İstanbul, 1970). — Bilgi Gülgün, *Trabzon İli ve Çevresindeki Tarihî Eserler* (Üniversite ktp. Tez nü. 7804, İstanbul, 1971).

Trakhis Kadınları, Sophokles. *Trakhis Kadınları*, çeviren Berin Kurt (İstanbul, 1941).

Troçki (Leyb [Lev] Davidoviç BRONŞTEYN, — denir), L. Troçki, *Troçki Stalini Anlatıyor*, çeviren Nedim Güzer (İstanbul, 1948). — Bertran D. Wolfe, *Devrim Yapan Üç Adam*, çeviren Ünsal Oskay (Ankara, 1969). — Ömer Sami Coşar, *Troçki İstanbul'da* (İstanbul, 1969). — İsaac Deutscher, *Troçki*, çeviren Rasih Güran (2 c., İstanbul, 1969 - 1970).

Truva, Selahattin Kandemir, *Truva Harabeleri ve Akalar* (İzmir, 1933). — Blegen, *Truva Hafriyatı 1932 - 1937* (İkinci Türk Tarih Kongresi, İstanbul, 1937). — Wilhelm Dörpfeld, *Truva Hafriyatı* (İkinci Türk Tarih Kongresi, İstanbul, 1937). — Tahsin Özgüç, *VI. Troia'nın Anadolu Arkeolojisindeki Yeri* (Belleten, c.X, sayı 37, Ankara, 1946). — R. Oğuz Arık, *Truva Kılavuzu* (İstanbul, 1952). — F. Matz, *Mykene und Troja* (Stuttgart, 1952). — C.W. Blegen, *Cambridge Ancient History* (Cambridge, 1961). — C.W. Blegen, *Troy and Trojons* (New York, 1963). — Arif Müfit Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi* (Ankara, 1963). — Güneş Ak, *Truva* (Üniversite ktp. Tez nu. 4765. İstanbul, 1967).

Tunus. Coğ. J. Klein. *La Tunusie* (Paris, 1949). — J. Despois, *La Tunusie Se Regions* (Paris, 1961). — M. Parisot, *Tunisie* (Paris, 1965).

— Tar. Kerrar Tarkan, *Tunus'un Fransa Tarafından İşgali* (Üniversite ktp. Tez nu. 460, İstanbul, 1936). — H. Cambon, *Histoire de la Régence de Tunis* (Paris, 1948). — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Tunus'un 1881'de Fransa Tarafından İşgaline Kadar Burada Valilik Eden Hüseynî Ailesi* (Belleten, c. XVIII, sayı 72, Ankara, 1954).

— Ed. Hidayet Ahmet, *Tunus Masalları* (İstanbul, 1943).

Türk, A. Zeki Velidi Togan, *Türkistan* (İstanbul, 1927). — A. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkistan ve Yakın Mazisi* (Kahire, 1929 - 1940). — Hüseyin Namık Orkun, *Türk Dünyası* (İstanbul, 1932). — A. Zeki Velidi Togan, *Moğollar, Çingiz ve Türkler* (İstanbul, 1941). — A. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili* (İstanbul, 1942-1947). — A. Zeki Velidi Togan, *Türkili Haritası ve Ona Ait İzahlar* (İstanbul, 1943). — Hüseyin Namık Orkun, *Yeryüzünde Türkler* (İstanbul, 1944).

— Tar. Necip Asım, *Türk Tarihi* (İstanbul, 1898). — A. Zeki Velidi Togan, *Türk ve Tatar Tarihi* (Kazan, 1912). — Şemseddin Günaltay, *Mufassal Türk Tarihi* (4. c., İstanbul, 1921 - 1928). — Deguines, *Hunların, Göktürklerin, Moğolların ve Daha Sair Tatarların Tarih-i Umumîsi*, çeviren Hüseyin Cahit (8. c., İstanbul, 1923-1925). — Rıza Nur, *Türk Tarihi* (12 c., İstanbul, 1924 - 1926). — V. Bartold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, (İstanbul, 1927). — Ahmet Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri* (İstanbul, 1930). — Nihal Atsız, *Türk Tarihi Üzerine Toplamalar* (İstanbul, 1935). — Reşit Rahmeti Arat, *Türklerde Tarih Zaptı* (İstanbul, 1937). — Fevzi Kurdoğlu - T. Tunay, *Türk Deniz Tarihinden Bir Safha* (İstanbul, 1937). — Fevzi Kurdoğlu, *Türk Bayrağı ve Ayyıldız* (Ankara, 1938). — Hüseyin Namık Orkun, *Hunlar* (İstanbul, 1938). — Osman Turan, *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi* (İstanbul, 1941). — W. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, çeviren N. Ulutuğ (Ankara, 1942). — A. von Gabain, *Kök Türklerin Tarihine Bir Bakış*, çeviren Saadet Çağatay (Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. II, sayı 5, Ankara, 1945). — Hüseyin Namık Orkun, *Türk Tarihi* (4 c.. İstanbul, 1946 - 1947). — A. Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş* (İstanbul, 1946). — L. Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, çeviren Sadrettin Karatay (Ankara, 1946). — A. Zeki Velidi Togan. *İbn al-Fakihin Türklere Ait Haberleri* (Belleten, c. XII, sayı 45, İstanbul, 1948). — F. Laszlo, *Dokuz Oğuzlar ve Göktürkler* (Belleten, c. XIV. sayı 53, Ankara, 1950). — Akdes Nimet Kurat, *Göktürk Kağanlığı* (Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. X, sayı 1-2, Ankara, 1952). — Necmettin Olgaç, *Türk Deniz Tarihi Özeti* (İstanbul, 1952). — Bahaddin Ögel, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Bazı Yeni Araştırmaların Tenkidi* (Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. XVII, sayı 1-2, Ankara. 1959). — Gyula Nemeth, *Atilla ve Hunlar*, çeviren Şerif Baştav (İstanbul, 1961). — Yılmaz Öztuna, *Türkiye Tarihi, c. I* (İstanbul, 1963). — Osman Turan, *Selcuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti* (Ankara, 1965). — Ali Kemal Meram, *İlk Türk Devleti ve Yazılı Türk Anıtları* (İstanbul, 1968). — L. Rasonyi, *Tarihte Türklük* (Ankara, 1971).

— G. santl. Strzygowski, *Türkler ve Orta Asya Sanatı Meselesi* (Türkiyat Mecmuası, c. III, İstanbul, 1935). — Fuad Köprülü, *Türk Etnolojisine Ait Tarihî Notlar* (Belleten, c. VII, sayı 26, Ankara, 1943). — Celâl Esad Arseven, *Türk Sanatı Tarihi* (3. c., İstanbul, 1954-1959). — E. Diez - Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı* (İstanbul, 1955). — Emel Esin, *Türkistan Seyahatnamesi* (Ankara, 1959). — Youri Yaralov, *VIII-XII. Yüzyıllar Orta Asyası'nda Mimarî Âbideler* (Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi, Ankara, 1962). — Bahattin Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi* (Ankara, 1962). — Emel Esin, *Türk-İslâm Mimarisinin Türkistan'daki İlk Abideleri* (Türk Dünyası, sayı 2, Ankara, 1966). — Emel Esin, *Türk Sanat Tarihinde Karahanlı Devrinin Mevkii* (VI. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1967). — Oktay Aslanapa, *Türkisch Art and Architecture* (London, 1970). — Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı* (İstanbul, 1972).

— Din. Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet* (Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, c. II, sayı 4-6, İstanbul, 1922 - 1923). — M. Şerefeddin, *Selçukîler Devrinde Mezahib* (Türkiyat Mecmuası, c. I, İstanbul, 1925). — Ahmet Temir, *Buddhistlik ve Şamanlık* (Ankara, 1939). — Abdülkadir İnan, *Altay Şamanlığına Ait Maddeler* (Ülkü, c. XV - XVII, sayı 85, 88, 89, 90, 93, 95, 100, Ankara, 1940 - 1941). — Sadeddin Buluç, *Altay Türklerine Göre Dünyanın Yaratılışı ve Sonu* (Ülkü, c. XVII, sayı 102, Ankara, 1941). — Hilmi Ziya Ülken, *Türk Mistisizmini Tetkike Giriş* (İstanbul, tarihsiz). — Ahmet Temir, *Budizmanın Menşei* (Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. I, sayı 5, Ankara, 1943). — Osman Turan, *Türkler ve İslâmiyet* (Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. IV, sayı 4, Ankara, 1946). — Sadettin Buluç, *Şamanizmin Menşei ve İnkişafı Hakkında* (Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c. II, sayı 3-4, İstanbul, 1948). — K. İnostrantsev, *Eski Türklerin İnançları Hakkında Birkaç Söz*, çeviren Abdülkadir İnan (Belleten, c. XIV, sayı 53, Ankara, 1950). — Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm* (Ankara, 1954). — P. Wilhelm Schmidt, *Eski Türklerin Dini*, çeviren Sadettin Buluç (Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c. XIII, İstanbul, 1964). — Sadettin Buluç, *Şaman ve Şamanizm* (*İslâm Ansiklopedisi*).

— Huk. Ahmet Caferoğlu, *Tukyu ve Uygurlarda Han Unvanları* (Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, c. I, İstanbul, 1931). — Ahmet Caferoğlu, *Türk Teamül Hukukunda Evlatlık Müessesesi* (Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, c. II, İstanbul, 1939). — M. Fuad Köprülü, *Ortazaman Türk Devletlerinde Hukukî Sembollerdeki Motifler* (Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, c. II, İstanbul, 1939). — Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk* (İstanbul, 1947).

— İkt. W. Barthold, *İlhanlılar Devrinde Malî Vaziyet*, çeviren Abdülkadir İnan (Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, c. I, İstanbul, 1931). — A. Zeki Velidi Togan, *Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti* (Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, c. I, İstanbul, 1931). — M. Şemseddin Günaltay, *Selçukluların Horasan'a İndikleri Zaman İslâm Dünyasının Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Dinî Durumu* (Belleten, c. VIII, sayı 25, Ankara, 1943). — Osman Turan, *Selçuklu Türkiyesi ve Dünya Ticareti* (Türk Yurdu, c. L, sayı 10, Ankara, 1960).

— Ed. M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul, 1928). — M. Fuad Köprülü, *Eski Türk Ünvanlarına Ait Notlar* (Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, c. II, İstanbul, 1939). — Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları* (4 c., İstanbul, 1939 - 1941). — Bahaddin Ögel, *Türk Efsaneleri Üzerinde İncelemeler. Uygurların Menşe Efsanesi* (Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. VI, sayı 1-2, Ankara, 1948). — Abdülkadir İnan, *Türk Destanlarına Genel Bir Bakış* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1954, Ankara, 1954). — Saadet Çağatay, *Türk Halk Edebiyatında Geyiğe Dair Bazı Motifler* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1956, Ankara 1956). — L. Rasonyi, *Türk Özel Adlarının Kaynakları* (Türkoloji Dergisi, c. I, sayı I, Ankara, 1964). — Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi* (2 c., İstanbul, 1964-1970). — Reşit Rahmeti Arat, *Eski Türk Şiiri* (Ankara, 1965). — Ali Çiçekli, *İslâmlık Öncesi Türk Edebiyatı ve En Eski Metinler* (İstanbul, 1970). — Muharrem Ergin, *Orhun Âbideleri* (İstanbul, 1970). — Muharrem Ergin, *Âzeri Türkçesi* (İstanbul,

1971). — A. Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı* (İstanbul, 1972).

— Tiyat. Refik Ahmet Sevengil, *Türk Tiyatrosu Tarihi* (2 c., İstanbul, 1934). — Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Temaşası, Meddah, Karagöz, Ortaoyunu* (İstanbul, 1942). — Refik Ahmet Sevengil, *Türk Tiyatrosu Tarihi* (4 c., İstanbul, 1959-1962). — Memet Fuat, *Başlangıcından Bugüne Türk ve Dünya Tiyatro Tarihi* (İstanbul, 1961). — N. Akı, *XIX. Yüzyıl Türk Tiyatrosu Tarihi* (Ankara, 1963). — A. Nur Eranıl, *Türk Tiyatrosunda Evlilik Problemi* (Üniversite ktp. Tez nu. 3467, İstanbul, 1964). — M. Nihat Özön - Baha Dürder, *Türk Tiyatrosu Ansiklopedisi* (İstanbul, 1967). — Cüneyt Türel, *Türk Tiyatrosu İçin Bir İnceleme* (Üniversite ktp. Tez nu. 5782, İstanbul, 1968). — Metin And, *Geleneksel Türk Tiyatrosu* (Ankara, 1969). — Metin And, *100 Soruda Türk Tiyatrosu Tarihi* (İstanbul, 1970). — Metin And, *Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu (1908-1923)* [Ankara, 1971]. — Sevda Şener, *Çağdaş Türk Tiyatrosunda Ahlâk, Ekonomi, Kültür Sorunları (1923 - 1970)* [Ankara, 1971]. — Sevda Şener, *Çağdaş Türk Tiyatrosunda İnsan* (Ankara, 1972).

Türkçe, M. F. Köprülü, *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar* (İstanbul, 1934). — İbrahim Necmi Dilmen, *Türk Dil Bilgisi Dersleri* (İstanbul, 1936). — A. Galip Pekel, *Türkçe Kelime Üretme Yolları* (İstanbul, 1940). — Sadri Maksudi Arsal, *Türk Dili İçin* (İstanbul, tarihsiz). — Tahsin Banguoğlu, *Ana Hatlarıyla Türk Grameri* (Ankara, 1940). — Jean Deny, *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, çeviren Ali Ulvi Elöve (İstanbul, 1941). — *Türk Dili Bibliyografyası (1928-1943)* [2 c., Ankara, 1941 - 1944]. — Besim Atalay, *Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme* (İstanbul, 1942). — A. Cevat Emre, *Türk Dil Bilgisi* (İstanbul, 1945). — Besim Atalay, *Türkçede Kelime Yapma Yolları* (Ankara, 1946). — A. von Gabain, *Türkçede Fiil Birleşmeleri* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, 1953, Ankara, 1953). — Reşit Rahmeti Arat, *Türk Şivelerinin Tasnifi* (Türkiyat Mecmuası, c. X, İstanbul, 1953). — A. Cevat Emre, *Türkçede Cümle* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, 1954, Ankara, 1954). — A. Dilâçar, *Lehçelerin Yayılma Tarzı ve Türk Dil ve Lehçelerinin Tasnifi Meselesi* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1956, Ankara, 1954). — Ahmet Temir, *Türkçe ile Moğolca Arasındaki İlgiler* (Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. XIII, sayı 1-2, Ankara, 1955). — Suzan Duran, *Türkçede Cihet ve Mekân Gösteren Ek ve Sözler* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, 1956, Ankara, 1956). — Tahsin Banguoğlu, *Türkçede Tekerrür Fiilleri* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1956, Ankara, 1956). — Tahsin Banguoğlu, *Türkçede Benzerlik Sıfatları* (Türk Dil Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1957, Ankara, 1957). — Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi* (2 c., İstanbul, 1958 - 1964). — Sabit S. Paylı, *Eski Türkçenin Yazı Dili* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1959, Ankara, 1959). — Tahsin Banguoğlu, *Türk Grameri* (Ankara, 1959). — Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesinde İktidar ve İmkân Gösteren Yardımcı Fiiller ve Gelişmeleri* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1959, Ankara, 1959). — Enver Esenkova, *Türk Dilinde Fransız Tesiri* (İstanbul, 1959). — Mecdut Mansuroğlu, *Türkiye Türkçesinde Ses Uyumu* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1959, Ankara, 1959). — Ahmet Harîd Fedaî, *Türkçede Tamlayıcılar* (Üniversite ktp. Tez nu. 2852, İstanbul, 1960). — Âgah Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri* (Ankara, 1960). — A. N. Kononov, *Türkçede Birleşik Cümle Problemi* (Bilimsel Bildiriler 1957, Ankara, 1960). — J. Eckmann, *Diller (Makedonya) Türk Ağzı* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1960, Ankara, 1960). — Zeynep Korkmaz, *Türkçede Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1960, Ankara, 1960). — Vecihe Hatiboğlu, *Türk Kelimelerinin Önsesleri* (Ankara, 1961). — Zeynep Korkmaz, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları* (Ankara, 1962). — A. Dilâçar, *Devlet Dili Olarak Türkçe* (Ankara, 1962). — Zeynep Korkmaz, *Türk Dilinin Tarihî Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi* (Ankara, 1963). — Saadet Çağatay, *Türk Lehçeleri Örnekleri* (Ankara, 1963). — G. Hazaî, *Türk Dilinde Tarihsel Gelişme Dönemleri* (Bilimsel Bildiriler, Ankara, 1964). — A. Dilâçar, *Türk Diline Genel Bir Bakış* (Ankara, 1964). — Tahsin Banguoğlu, *Eski Türkçe Üzerine* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1964, Ankara, 1965). — Agâh Sırrı Levend, *Tarih Boyunca Türk Dili* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1965, Ankara, 1966). — Sir Gerard Clauson, *Eski Türkçe Üzerine Üç Not* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1966, Ankara, 1967). — Eryılmaz Akkaş, *Türkçede Hayvan Adlarının Kullanıldığı Yerler* (Üniversite ktp. Tez nu. 5026, İstanbul, 1967). — Adnan Ötüken, *Türk Dilinin Başına Gelenler* (Ankara, 1968). — Beşir Göğüş, *Türkçede Cümlemsilerin Kuruluşu ve Temel Cümleciğe Bağlanma Şekilleri* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1968, Ankara, 1969). — F. Develioğlu, *Türk Argo Sözlüğü* (Ankara, 1970). — Doğan Aksan, *Anlambilim ve Türk Anlambilimi* (Ankara, 1971). — H.Z. Koşay, *Türk Dili ile İlgili Prehistorik İzler* (Belleten, c. XXXVI, sayı 141, Ankara, 1972). — Ali Karamanlıoğlu, *Türk Dili Nereden Geliyor Nereye Gidiyor?* (İstanbul, 1972). — Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi* (İstanbul, 1972).

Türkiye cumhuriyeti, Selçuk Trak, *Türkiye'ye Ait Coğrafî Eserler Genel Bibliyografyası* (Ankara, 1942). — Hüseyin Saraçoğlu, *Türkiye Coğrafyası Üzerinde Etüdler* (3 c., İstanbul, 1956-1968). — Cevat Rüştü Gürsoy, *Türkiye'nin Coğrafî Taksimatında Yapılması İcap Eden Bazı Tashihler* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. XV, sayı 1-3, Ankara, 1957) — Metin Tuncel, *Türkiye Coğrafî Bölgelerinin Ziraî Karakteri* (Üniversite ktp. Tez nu. 2684, İstanbul, 1958). — Ali Tanoğlu, Sırrı Erinç - Erol Tümertekin, *Türkiye Atlası* (İstanbul, 1961).

— Erol Tümertekin - F. Mansur - P. Benedict, *Türkiye, Coğrafî ve Sosyal Araştırmalar* (İstanbul, 1971).

— Jeol. Edouard Parejas, *Türkiye'nin Arzanî Tektoniği*, çeviren Nuriye Pınar (İstanbul, 1941). — Ernest Chaput, *Türkiye'de Jeolojik ve Jeomorfojenik Tetkik Seyahatleri*, çeviren Ali Tanoğlu (İstanbul, 1947). — İsmail Yalçınlar, *Türkiye'deki Bazı Şehirlerin Kuruluş ve Gelişmelerinde Jeomorfolojik Temeller* (İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi, c. VIII, sayı 16, İstanbul, 1967).

— İklimler. Fehamet Arkar, *Türkiye'de Havalar* (Üniversite ktp. Tez nu. 833, İstanbul, 1944). — Ümran Emin Çölaşan, *Türkiye İklim Rehberi* (Ankara, 1946). — Ferruh Sanır, *Türkiye'de Sıcaklığın Yıllık Gidişi* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. V, sayı 5, Ankara, 1947). — Turgut Bayraktar, *Türkiye'de Basınç ve Rüzgâr* (Üniversite ktp. Tez nu. 2227, İstanbul, 1952). — Füsun Sümer, *Türkiye'de Günlük Yağışın Dağılışı* (Üniversite ktp. Tez nu. 2159, İstanbul, 1952). — Ümran Emin Çölaşan, *Türkiye'nin İklimi (Ankara, 1960)*. — Ayhan Onur, *Türkiye'de Daimî Kar Sınırı Hakkında* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. XX, sayı 1-2, Ankara, 1962). — Ayhan Onur, *Türkiye'de Kar Yağışları ve Yerde Kalma Müddeti Üzerine Bir Etüd* (Ankara, 1964). — Nadir Doğan, *Türkiye'de Buğday İstihsalinin İklim ile Olan İlişkisi* (Üniversite ktp. Tez nu. 5933, İstanbul, 1969).

— Bitki örtüsü. Franz Heske, *Türkiye'de Orman ve Ormancılık*, çeviren Selahattin İnal (İstanbul, 1952). — Hikmet Birand, *Türkiye Bitkileri* (İstanbul ,1952). — Hamit İnandık, *Türkiye Bitki Coğrafyasına Giriş* (İstanbul, 1965). — İbrahim Atay, *Türkiye'nin Orman Davası* (İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, c. XVIII, sayı 2, İstanbul, 1968).

— Hidrografya. E. Lahn, *Türkiye Göllerinin Jeolojisi ve Jeomorfolojisi Hakkında Bir Etüd* (İstanbul, 1948). — Orhan Karaçam, *Türkiye Akarsularının Rejimleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 2657, İstanbul, 1955). — Hamit İnandık, *Türkiye Çevresindeki Denizlerin Başlıca Özellikleri* (İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi, c. VII, sayı 14, İstanbul, 1964). — Hamit İnandık, *Türkiye Gölleri* (İstanbul, 1965).

— Nüf. Necdet Tunçdilek - Erol Tümertekin, *Türkiye Nüfusu* (İstanbul, 1959). — Erol Tümertekin - Necdet Tunçdilek, *Türkiye Nüfus Haritası* (İstanbul, 1963). — Tomris Çubuk, *Türkiye'de Nüfus Hareketleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 3062, İstanbul, 1963). — Kenan Gürtan, *Türkiye'de Nüfus Problemi ve İktisadî Kalkınma ile İlgisi* (İstanbul, 1966). — Necdet Tunçdilek, *Türkiye İskân Coğrafyası* (İstanbul, 1967).

— Zır. Samime Koç, *Türkiye'de İncir* (Üniversite ktp. Tez nu. 350, İstanbul, 1935). — Ayla Erturgay, *Türkiye'de Patates Zıraati* (Üniversite ktp. Tez nu. 3011, İstanbul, 1961). — Ayla Coşkun, *Türkiye'de Mısır* (Üniversite ktp. Tez nu. 3062, İstanbul, 1962). — Melek Bilmiş, *Türkiye'de Yulaf* (Üniversite ktp. Tez nu. 3068, İstanbul, 1962). — Birsen Sarıyer, *Türkiye'de Çavdar Zıraati* (Üniversite ktp. Tez nu. 3098, İstanbul, 1962). — Mecdi Emiroğlu, *Türkiye'nin Beslenme Problemi ve Buğday Üretimi* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. XXII, sayı 1-2, Ankara, 1964). — Ayla Aytül, *Türkiyede Tütün Zıraati ve Ticareti* (Üniversite ktp. Tez nu. 4362, İstanbul, 1966). — Birsen Durgun, *Türkiyede Bağların Dağılışı* (Üniversite ktp. Tez nu. 8088, İstanbul, 1970). — Mustafa Hasan Çebi, *Türkiyede Çay Zıraati* (Üniversite ktp. Tez nu. 7062, İstanbul, 1970). — Süleyman Özgün, *Türkiyede Pamuk Yetiştirilen Sahaların Dağılışı* (Üniversite ktp. Tez nu. 6949, İstanbul, 1972). — Kâzım Berceg, *Türk Tarımı ve Toprak Reformu* (Ankara, 1972). — Tufan Palabıyık, *Türkiyede Pirinç* (Üniversite ktp. Tez nu. 9038, İstanbul, 1972). — Lütfü Mutaf, *Türkiye'de Bağcılık* (Üniversite ktp. Tez nu. 6907, İstanbul, 1972).

— Hayvc. Kendi Âbide, *Türkiye'de Kocabaş Hayvanlar* (Üniversite ktp. Tez nu. 575, İstanbul, 1941). — Fikret Aktan, *Türkiye'de Kocabaş ve Küçükbaş Hayvanların Dağılışı* (Üniversite ktp. Tez nu. 1528, İstanbul, 1948). — Selahattin Batu, *Türk Atları ve At Yetiştirme Bilgisi* (Ankara, 1951). — Süheyl Çeçen, *Türkiye'de Hayvanların Azalış ve Çoğalışları* (Üniversite ktp. Tez nu. 2172, İstanbul, 1952). — Selahattin Batu, *Türkiye'de Sığır Irkları ve Sığır Yetiştirme Bilgisi* (Ankara, 1952). — Halid Uzel, *Türk Balıkçılığının Bugünkü Hali* (Ankara, 1960). — Gülten Cindioğlu, *Türkiye'de Koyunculuk* (Üniversite ktp. Tez nu. 3162, İstanbul, 1962). — Sevgı Geniş, *Türkiye'de Kıl Keçisi ve Ankara Keçisi* (Üniversite ktp. Tez nu. 3152, İstanbul, 1962). — Nuran Sakızlı, *Türkiye'de Kümes Hayvanları* (Üniversite ktp. Tez nu. 3912, İstanbul, 1965). — Fethi Açıl, *Türkiye Tavukçuluğunun İktisadî Cephesi* (Ankara, 1966). — Rahmi Kaşık, *Türkiye'de Tiftikçilik ve Ankara Keçisi* (Üniversite ktp. Tez nu. 8094, İstanbul, 1971).

— Madenler. Semiha Şenkavala, *Türkiye'de Madenler* (Üniversite ktp. Tez nu. 987, İstanbul, 1944). — Rişat İzbırak, *Türkiye'de Madencilik* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. III, sayı 2, Ankara, 1945). — Nezih H. Neyzi, *Türkiye'de Petrol Sanayii* (İstanbul, 1963). — Ekrem Göksu, *Türkiye'de Petrol* (İstanbul, 1966). — Işıl Aldoğan, *Türkiye'de Petrol* (Üniversite ktp. Tez nu. 5457, İstanbul, 1968). — İsa Öztürk, *Türkiye'de Krom* (Üniversite ktp. Tez nu. 6429, tanbul, 1969). — Fikret Ünver, *Türkiye'de Linyit* (Üniversite ktp. Tez nu. 6096, İstanbul, 1960). — Fikret Ünver, *Türkiye'de Petrol Üretim ve Tüketimi* (Üniversite ktp. Tez nu. 5938, İstanbul, 1969).

— Sanay. Muzaffer Göker, *Türklerde Sanayi* (Belleten, c. II, say 7-8, Ankara, 1938). — Mehmet Ali Özeken, *Türkiye Çimento Sanayi* (İstanbul, 1942). — Perran Basmacı, *Türkiye'de Kâğıt Sanayii* (Üniversite ktp. Tez nu. 1940, İstanbul, 1950). — Erol Tümertekin, *Ağır Demir Sanayii ve Türkiye'deki Durumu* (İstanbul, 1954). — Necdet Serin, *Türkiye'nin Sanayileşmesi* (Ankara, 1963). — Lâtif Karaşin, *Türkiye'de Motorlu Taşıt Endüstrisi* (Ankara, 1965). — Cengiz Gültekin, *Türkiye'de İpekçilik ve Şimdiye Kadar Ge-*

çirdiği *Safhalar* (Üniversite ktp. Tez nu. 4356, İstanbul, 1966). — Canan Paker, *Türkiye'nin Sanayileşmesi ve Teşvik-i Sanayi Kanunu* (Üniversite ktp. Tez nu. 4642, İstanbul, 1967). — Tülin Özsuner, *Türkiye'de Otomobil İmal ve Montaj Sanayii* (Üniversite ktp. Tez nu. 7643, İstanbul, 1969).

— Ulaştırma. Şükran, *Türkiye Deniz Yolları* (Üniversite ktp. Tez nu. 196, İstanbul, 1934). — Hıdır Alpagut, *Denizde Türkiye* (İstanbul, 1937). — Gülizar Konar, *Türkiye Denizyolları* (Üniversite ktp. Tez nu. 688, İstanbul, 1942). — Abidin Daver, *Türk Denizciliği* (İstanbul, tarihsiz). — Aydemir Noyan, *Türk Ticaret Filosu* (Üniversite ktp. Tez nu. 2386, İstanbul, 1954). — Ahmet Aydoğmuş, *Türkiye'de Havayolları* (Üniversite ktp. Tez nu. 2733, İstanbul, 1958). — Hilmi Balcı, *Türkiye'de Karayolu Problemi* (Üniversite ktp. Tez nu. 3001, İstanbul, 1960). — Serpil Birkul, *Türkiye'de Deniz Münakalesi* (Üniversite ktp. Tez nu. 3017, İstanbul 1961). — Aynur Pınarbaşı, *Türkiye'de Deniz Münakeleleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 3100, İstanbul, 1962). — Berrin Eken, *Türkiye'de Denizyolu Münakalesi* (Üniversite ktp. Tez nu. 3807, İstanbul, 1965). — Mehmet Akbıyık, *Türk Deniz Siyaseti* (Üniversite ktp. Tez nu. 5159, İstanbul, 1967). — Suzin Baykal, *Türkiye'de Demiryolu Münakalesi* (Üniversite ktp. Tez nu. 6424, İstanbul, 1969). — Ayhan Cengiz, *Türkiye Karayolları* (Üniversite ktp. Tez nu. 5899, İstanbul, 1969). — Dilek Oğuz, *Türkiye'de Hava Ulaşımı* (Üniversite ktp. Tez nu. 7040, İstanbul, 1970).

— Tic. ve İkt. Kenan Gürtan, *Türkiye'de Yatırımlar* (İstanbul, 1959). — Mehmet Selik, *Türkiye'de Yabancı Özel Sermaye (1923 - 1960)* [Ankara, 1961]. — İsmet Giritli, *Kalkınma ve Türkiye* (İstanbul, 1962). — Orhan Türkay, *Türkiye'de Nüfus Artışı ve İktisadî Gelişme* (Ankara, 1962). — Ömer Alp, *Ortak Pazar Ülkeleri ve Türkiye Şeker Endüstrileri* (Ankara, 1963). — Fethi Açıl, *Türkiye Ekonomisinde Fındık ve Giresun Fındık İşletmeleri* (Ankara, 1963). — Şinasi Güçeri, *Türkiye'nin İşletmeleri* (Ankara, 1963). — Şinasi Güçeri, *Türkiye'nin Ekonomik Kalkınmasında Ağır Sanayinin Yeri ve Önemi* (Ankara, 1963). — Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilk* (Ankara, 1964). — Fehmi Yavuz, *Memleketimizde Toplum Kalkınması* (Ankara, 1964). — Gülten Kazgan - Haydar Kazgan, *Türkiye'de Maliye Politikası 1950-1960* (İstanbul, 1964). — Zeyyat Hatiboğlu, *Türkiye'de 1933'ten İtibaren Para Stoku* (Ankara, 1964). — Halûk Cillov, *Türkiye Ekonomisi Bakımından Tütünün Önemi ve Gelişme İmkânları* (İstanbul, 1965). — Halûk Cillov, *Türkiye Ekonomisi* (İstanbul, 1965). — Suat Mirza, *Sermaye Piyasası* (İstanbul, 1965). — Ahmet Kılıçbay, *Türk Plan Modeli ve Metodolojisi* (İstanbul, 1966). Gülten Kazgan, *Türkiye'de Tarımsal Gelişme* (İstanbul, 1966). — Besim Üstünel, *Kalkınmanın Neresindeyiz* (Ankara, 1966). — Memduh Yaşa, *İktisadî Meselelerimiz* (İstanbul, 1966). — Osman N. Koştürk, *Türkiye'nin Kalkınması, Çalışanların Beslenmesi, Tarımsal ve Hayvansal Prodüktivite Arasındaki İlişkiler* (Ankara, 1966). — Turhan Güneş, *Türkiye'de Buğdayın Ekonomik Bünye Analizi* (Ankara, 1966). — Selahattin Tuncer, *Türkiye'nin Sınaî Mamuller İhracı* (İstanbul, 1966). — Besim Atalay, *Türk Halıcılığı ve Uşak Halıları* (Ankara, 1967). — Besim Darkot, *Türkiye İktisadî Coğrafyası* (İstanbul, 1968). — Z. Y. Herslag, *Türkiye'de İktisadî Planlama*, çeviren Savaş Akat (İstanbul, 1968). — Gülsen Tuncer, *Sosyo - Ekonomik Açıdan Turizm Politikası* (Üniversite ktp. Tez nu. 5584, İstanbul, 1968). — Reşat Aktan, *Türkiye İktisadı* (Ankara, 1968). — Selim İlkin, *Türkiye Ekonomi Bibliyografyası (1950 - 1965)* [Ankara ,1969]. — Uğur Korum, *Ekonometrik Modeller ve Türk Ekonomisi İçin Bir Deneme* (Ankara, 1969). — Niyazi Berkes, *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi* (2 c., İstanbul, 1969-1970). — Gülten Kazgan, *100 Soruda Ortak Pazar ve Türkiye* (İstanbul, 1970). — Vural Savaş, *Türkiye Ekonomisi* (İstanbul, 1971). — Erden Öney, *Doğrusal Programlama ve Türk Ekonomisine Uygulama Denemesi* (Ankara, 1971). — Sevim Görgün, *İktisadî Gelişme ve Türk Vergi Sistemi* (İstanbul, 1971). — Turan Güneş, *Türkiye Çeltik Ekonomisi* (Ankara, 1971). — Halûk Cillov, *Türkiye Ekonomisi* (İstanbul, 1972). — Besim Darkot, *Türkiye İktisadî Coğrafyası* (İstanbul, 1972).

— Tar. M. Fuad Köprülü, *Selçukîler Zamanında Anadolu'da Türk Medeniyeti* (Millî Tetebbular Mecmuası, c. II, Sayı 5, İstanbul 1912). — Hamit Ongunsu - Muhsin Teker, *Türkiye Tarihi* (İstanbul, 1930). — İsmail Hakkı, *İstiklâl Harbi* (İstanbul, 1931). — Nihal Atsız, *Türk Tarihi Üzerinde Toplamalar* (İstanbul, 1935). — Yusuf Kemal Tengirşenk, *Türk İnkılâbı Dersleri* (İstanbul, 1935). — Afet İnan, *Türk - Osmanlı Tarihine Bakış* (İstanbul, 1937). — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri* (İstanbul, 1937). — Moravcisk Oyula, *Türk Tarihinin Bizans Kaynakları,* çeviren Hüseyin Namık Orkun (Ankara, 1938). — Yusuf Akçura, *Osmanlı Devletinin Dağılması* (İstanbul, 1940). — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal* (İstanbul, 1941). — Lamouche, *Türkiye Tarihi,* çeviren Galip Kemalî Söylemezoğlu (2 c., İstanbul, 1942, 1943). — Runciman, *Ortaçağların Başlarında Avrupa ve Türkler* (Belleten, c. VII, sayı 25, Ankara, 1943). — Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa* (İstanbul, 1943). — Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi* (İstanbul, 1944). — W. Eberhard, *Birkaç Eski Türk Ünvanı Hakkında İncelemeler* (Belleten, c. IX, sayı 36, 37, 38, Ankara, 1945-1946). — A. Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş* (İstanbul, 1946). — Richard N. Frye - Aydın Sayılı, *Selçuklulardan Evvel Ortaşarkta Türkler* (Belleten, c. X, sayı 37, Ankara, 1946). — Hüseyin Namık Orkun, *Türk Tarihi* (4 c., Ankara, 1946). — Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi* (4 c., Ankara, 1947-1962). — Paul Wittek, *Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu,* çeviren Fahriye Arık (İstanbul, 1947). — *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (4 c., İstanbul, 1947 - 1955). — Yavuz Abadan, *İnkılâp Tarihi Notları* (Ankara 1951). — Akdes Nimet Kurat, *Türk - İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553 - 1610)* [Ankara, 1953]. — M. Türker Acaroğlu, *Türk Tarihinin Bibliyografya Kaynakları* (Belleten, c. XVIII, sayı 70, Ankara, 1954). — Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele* (İstanbul, 1959). — Akdes Nimet Kurat, *Türk - Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)* [Ankara, 1959]. — M. Fuat Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu* (Ankara, 1959). — Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)* [Ankara, 1959]. — M. Tayyib Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken* (2 c., Ankara, 1959-1965). — Ali Cevat, *İkinci Meşrutiyetin İlânı ve Otuzbir Mart Hadisesi,* neşreden Faik Reşit Unat (Ankara, 1960). — Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz* (İstanbul, 1960). — Fahri Belen, *Büyük Türk Zaferi* (Ankara, 1962). — Sami Nabi Özerdim, *Atatürk Devrimleri Bibliyografyası* (İstanbul, 1963). — M. Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları* (Tarih Araştırmaları Dergisi, c. II, sayı 2 - 3, Ankara, 1964). — Selahattin Tansel, *Atatürk ve Kurtuluş Savaşı 1919 - 1922* (Ankara, 1965). — Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti* (Ankara, 1965). — M. Çağatay Uluçay, *İlk Müslüman Türk Devletleri* (İstanbul, 1965). Ali Sevim, *Suriye Selçukluları* (Ankara, 1965). Fürüzan Hüsrev Tökin, *Türkiye'de Siyasî Partiler ve Siyasî Düşüncenin Gelişmesi 1839 - 1965* (İstanbul, 1965). — Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi.* — Kemâl Karpat, *Türk Demokrasisi Tarihi* (İstanbul, 1967). — Erdoğan Örtülü, *Üç İhtilâlin Hikâyesi* (Ankara, 1967). — Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye* (İstanbul, 1967). — Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilâli* (İstanbul, 1967). — Hamza Eroğlu, *Türk Devrim Tarihi* (Ankara, 1967). — Lord Kinross, *Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu,* çeviren Nihal Yeğinobalı - Ayhan Tezer (İstanbul 1967). — Howard E. Wilson - İlhan Başgöz, *Türkiye Cumhuriyetinde Millî Eğitim ve Atatürk* (Ankara, 1968). — Taner Timur, *Türk Devrimi Tarihi, Anlamı ve Felsefî Temeli* (Ankara, 1968). — Yılmaz Altuğ, *Türk Devrim Tarihi Dersleri* (İstanbul, 1969). — Ruhi Turfan - M. Ş. Yazman, *Tarihte Türk - Alman Dostluk İlişkileri* (İstanbul, 1969). — İsmet Binark, *Türk Sefer ve Zaferleri Bibliyografyası* (Ankara, 1969). — Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye* (İstanbul, 1970). — Abdurrahman Çaycı, *Büyük Sahrada Türk - Fransız Rekabeti (1858-1911)* [Erzurum, 1970]. — Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası 1919-1946* (Ankara, 1971). — Hamza Eroğlu, *Türk Devrim Tarihi* (Ankara, 1972). — Mahmud Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti I. Devrimler ve Tepkileri* (Ankara, 1972).

— Kurumlar. Orhan Münir Babaoğlu, *Türk Hukukunda Devlet Fikri* (İstanbul, 1936). — Gotthard Jaeschke, *Türk Hukukunda Evlenme Akdinin Şekli,* çeviren Necmettin Berkin (İstanbul, 1953). — Turhan Oğuzkan, *Türkiye Cumhuriyetinde Halk Eğitimi* (Ankara, 1956). — Emcet Belgesay, *Türk Hukukunda Hâkimin Hukukî Mesuliyeti* (İstanbul, 1956). — Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Türk Medenî Hukuku* (2 c., İstanbul, 1956-1965). — Ferit Hakkı Saymen - Kemal Elbir, *Türk Borçlar Hukuku* (İstanbul, 1958). — Hüseyin Nail Kubalı, *Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşu ve Halen Merî Cumhuriyet Anayasası* (İstanbul, 1959). — — Cahit Talas, *Türkiye Cumhuriyetinde Sosyal Politika Meseleleri (1920-1960)* [Ankara, 1960]. — Ferit Hakkı Saymen, *Türk Medenî Hukuku* (İstanbul, 1960). — A. Ülkü Azrak, *Türk Anayasa Mahkemesi, Anayasa Düzenindeki Yeri, Teşkilâtı, Fonksiyonları* (Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XXVIII, sayı 3-4, İstanbul, 1962). — Kenan Tunçomağ, *Türk Hukukunda Cezaî Şart* (İstanbul, 1963). — Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış* (Ankara, 1964). — Sait Kemal Mimaroğlu, *Türk Hukukunda Toplu İş Sözleşmesi* (Ankara, 1964). — Bülent Tanör - Taner Beygo, *Türk Anayasaları* (İstanbul, 1964). — Feyyaz Gölcüklü, *Türk Ceza Sistemi* (Ankara, 1966). — Bülent Tanör - Taner Beygo, *Türk Anayasaları ve Anayasa Mahkemesi Kararları* (İstanbul, 1966). — Sıddık Sami Onar, *İdare Hukukunun Umumî Esasları* (3 c., İstanbul, 1967). — İlhan Başgöz - Howard E. Wilson, *Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk* (Ankara, 1968). — Faruk Erem, *Ümanist Doktrin Açısından Türk Ceza Hukuku* (Ankara, 1968). — İsmail Arar, *Hükümet Programları (1920-1965)* [İstanbul, 1968]. — Nihal Erdener Uluocak, *Türk Vatandaşlık Hukuku* (İstanbul, 1968). — Kudret Bosuter, *Türk Siyasî Partiler Sisteminde Parti İçi Demokrasi* (Ankara, 1969). — Tarık Zafer Tunaya, *Siyasî Müesseseler ve Anayasa Hukuku* (İstanbul, 1969). — Orhan Aldıkaçtı, *Anayasa Hukuku ve 1961 Anayasası* (İstanbul, 1970). — S. Sulhi Tekinay, *Türk Aile Hukuku* (İstanbul, 1970). — Ayhan Önder, *Türk Ceza Kanunu* (İstanbul, 1971). —Bülent Nuri Esen, *Türk Anayasa Hukuku* (Ankara, 1971). — Bilge Umar, *Türk Kalkınma Hukuku* (İzmir, 1971). — Osman Fazıl Berki, *Türk Hukukunda Kanun İhtilâfları* (Ankara, 1971). — Kenan Tunçomağ, *Türk İş Hukuku* (İstanbul, 1971). — İhsan Tarakçıoğlu, *Türk Medenî Hukuku* (Ankara, 1972).

— Haberleşme. Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Gazeteciliği (1831-1931)* [İstanbul, 1931]. — Server R. İskit, *Türkiye'de Matbuat Rejimleri* (İstanbul, 1939). — Hamdi Kartay, *Basın Kanunları* (Ankara, 1955). — Cumhur Aymakoğlu - Ömer Sami Çoşar, *Basın Mevzuatı* (Ankara, 1957). — Server R. İskit, *Amme Efkârı ve İlk Gazetelerimiz* (İstanbul, 1959). — Abbas Parmaksızoğlu, *Türk Gazetecilik ve Basın Tarihi* (İstanbul, 1959). — Hasan Refik Ertuğ, *Türk Basını Nasıl Doğdu ve Gelişti* (İstanbul 1959). — Hasan Refik Ertuğ, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi* (İstanbul, 1960). — Füruzan Hüsrev Tökin, *Basın Ansiklopedisi* (İstanbul, 1963). — Oscar Pollak - Oliver Reverdin, *Türk Basını Hakkında Rapor* (İstanbul, 1963). — Sahir Erman - Çetin Özek, *İzahlı Basın Kanunu* (İstanbul, 1964). — Ömer Sami Coşar, *Millî Mücadele Basını* (İstanbul, 1966). — Sulhi Dönmezer, *Basın Hukuku* (İstanbul, 1968). — Fuat Süreyya Oral, *Türk Basın Tarihi* (Ankara, 1968). — Enver Behnan Şapolyo, *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönüyle Basın* (Ankara, 1969). — Yusuf Tavus, *Basın Rehberi*

(Ankara, 1969). — Türk Gazeteciler Federasyonu, *Dördüncü Kuvvet Basın* (Ankara, 1970). — M. Şakir Ülkütaşır, *Türk Basın Tarihinden Bir Sahife; İkdamcı Ahmet Cevdet Oran (1862-1935)* [Edebiyat Fakültesi Güney - Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, c. I, İstanbul, 1972].

— Müz. Rauf Yekta, *Eski Türk Musikisine Dair Tarihî Tetebbular* (Millî Tetebbular Mecmuası, c. I, sayı 3, c. II, sayı 4-5, İstanbul, 1912). — M. Ragıb Kösemihal, *Türk Halk Musikilerinin Tonal Hususiyetleri Meselesi* (İstanbul, 1936). — Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Musikisi Antolojisi* (2 c., İstanbul, 1942-1543). — Veli Kanık, *Türk Musikisinde Ritm Unsuru ve Nota Kaideleri* (İstanbul, 1954). — M. Ragıb Kösemihal, *Türk Askerî Muzıkaları Tarihi* (İstanbul, 1955). — M. Ragıp Kösemihal, *Türk Halk Müziklerinin Kökeni Meselesi* (İstanbul, tarihsiz). — Mustafa Rona, *Elli Yıllık Türk Musikisi* (İstanbul, 1960). — Muzaffer Sarısözen, *Türk Halk Musikisi Usulleri* (Ankara, 1962). — Baki Süha Ediboğlu, *Ünlü Türk Bestekârları* (İstanbul, 1962). — Laika Karabey Akıncı, *Garplı Gözüyle Türk Musikisi* (İstanbul, 1963). — Etem Üngör, *Türk Marşları* (Ankara, 1965). — Ferruh Arsunar, *Türk Anadolu Halk Türküleri* (Ankara, 1965). — Hedwig Usbeck, *Türklerde Musiki Âletleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 5009, İstanbul, 1967). — Hüseyin Sadettin Arel, *Türk Musikisi Nazariyatı Dersleri* (İstanbul, 1968). — Yılmaz Öztuna, *Türk Bestecileri Ansiklopedisi* (İstanbul, 1969). — Hüseyin Sadettin Arel, *Türk Musikisi Kimindir* (İstanbul, 1969). — Yılmaz Öztuna, *Türk Musikisi Ansiklopedisi* (İstanbul, 1969). — Veysel Arseven, *Açıklamalı Türk Halk Müziği Kitap ve Makaleler Bibliyografyası* (İstanbul, 1969).

— G. santl. Ahmet Refik Altınay, *Türk Mimarları* (İstanbul, 1936). — Nurullah Berk, *Türk Heykeltraşları* (İstanbul, 1937). — Rıfkı Melûl Meriç, *Türk Tezyinî Sanatları ve Son Üstadlardan Altısı* (İstanbul, 1937). — Tahsin Öz, *Türk Kumaş ve Kadifeleri* (2 c., İstanbul, 1946-1951). — Nurettin Yatman, *Türk Kumaşları* (Ankara, 1945). — Kemal Ahmet Aru, *Türk Hamamları Etüdü* (İstanbul, 1949). — S. Pertev Boyar, *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyetinde Türk Ressamları, Hayatları ve Eserleri* (Ankara, 1948). — Celâl Esad Arseven, *Türk Sanatı Tarihi* (3 c., İstanbul, 1951-1960). — Sedat Çetintaş, *Türk Mimarî Anıtları* (İstanbul, 1952). — Rıfkı Melûl Meriç, *Türk Nakış Sanatı Tarihi Araştırmaları c. I* (Ankara, 1953). — Gündüz Özdeş, *Türk Çarşıları* (İstanbul, 1953). — Ernest Diez - Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı* (İstanbul, 1954). — Doğan Kuban, *Türk Barok Mimarîsi Hakkında Bir Deneme* (İstanbul. 1954). — Rıfkı Melûl Meriç, *Türk Cild Sanatı Tarihi Araştırmaları* (Ankara. 1954). — Sedad Hakkı Eldem *Türk Evi Plan Tipleri* (İstanbul, 1954). — İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Türklerde Yazı Sanatı* (Ankara, 1958). — Mesut Evren, *Türk Evinde Cıkma* (İst., 1959). — İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü, *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri* (2 c., İstanbul, 1963-1969). — Süheyl Ünver, *Türk İnce El Sanatları Tarihi Üzerine* (Ankara, 1964). — Malik Aksel. *Türklerde Dinî Resimler* (İstanbul. 1967). — Behçet Ünsal - Nejat Diyarbekirli, *Türk Sanat Tarihi Araştırma ve İncelemeleri* (İstanbul, 1969). — Asiye Alagözlüoğlu, *Türk-İslâm Sanatı Bibliyografyası (1928-1968)* [Üniversite ktp. Tez nu. 7092 İstanbul, 1969]. — İsmet İlter, *Tarihî Türk Hanları* (Ankara, 1969). — Celâl Esad Arseven, *Türk Sanatı* (İstanbul, 1970). — Kemal Çığ, *Türk Lâke Müzehhipleri ve Eserleri* (İstanbul, 1970). — Doğan Kuban, *100 Soruda Türkiye Sanat Tarihi* (İstanbul, 1970). — Suut Kemal Yetkin, *Türk Mimarîsi* (Ankara, 1970). — İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu. *Türk Plastik Sanatları* (Ankara, 1971). — Kemal Çığ, *Türk Kitap Kapları* (İstanbul, 1971). — Hüsnü Züber, *Türk Süsleme Sanatı* (Ankara, 1971). — Metin Sözen. *Diyarbakır'da Türk Mimarîsi* (İstanbul, 1971). — Ekmel İzdem, *Tarih Boyunca Türk Kültürü ve Sanatı* (İstanbul, 1972).

— Dil ve yazı. Hamit Koşay, *Türkçenin Dünya Dilleri Arasındaki Mevkii* (Belleten, c. III, sayı 10, Ank., 1939). — Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri* (Ankara, 1960). — Zeynep Korkmaz, *Türk Dilinin Tarihî Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi* (Ankara, 1963). — A. Dilâçar, *Türk Diline Genel Bir Bakış* (Ankara, 1964). — A. Dliâçar, *Türkiye'de Dil Özleşmesi* (Ankara, 1969). — Ali F. Karamanlıoğlu, *Türk Dili Nereden Geliyor, Nereye Gidiyor?* (İstanbul, 1972).

— Ed. Ahmet Talat, *Türk Şiirlerinin Vezni* (İstanbul, 1933). — Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri* (4 c., İstanbul, 1936-1945). — Besim Atalay, *Türk Adları* (Ankara, 1936). — Taha Toros, *Türk Kadın Şairleri* (İstanbul, 1934). — Otto Spies, *Türk Halk Kitapları* (İstanbul, 1941). — Mustafa Nihat Özön, *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul, 1941). — Sabri Esat Siyavuşgil, *Türk Halk Şiirinde Tabiat* (İstanbul, 1943). — Zahir Güvemli, *Türk Mizah Edebiyatı Antolojisi* (İstanbul, 1949). — Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul, tarihsiz). — Edmond Saussey, *Türk Halk Edebiyatı*, çeviren İlhan Başgöz (İstanbul, 1952). — M. Sırrı Çakmak - M. Naci Kuşadalı - Naif Timur, *Türk Asker Şairleri* (Ankara, 1952). — Müjgan Cunbur, *Türk Kadın Yazarların Eserleri. Bibliyografya (1928-1955)* [Ankara, 1955]. — Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul, 1956). — Tahir Alangu, *Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Roman* (3 c., İstanbul, 1959-1965). — Gündüz Akıncı, *Türk Romanında Köye Doğru* (Ankara, 1961). — Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatında Manzum Atasözleri ve Deyimler* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1961, Ankara, 1962). — İlhan Başgöz, *İzahlı Türk Halk Edebiyatı Antolojisi* (İstanbul, 1965). — Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı* (3 c., İstanbul, 1965-1966). — Bozkurt Tezel, *Cumhuriyet Devri Şiirinde Tanrı ve Din* (Üniversite ktp. Tez nu. 3795, İstanbul, 1965). — Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman* (2 c., İstanbul, 1965-1967). — Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri* (Türkoloji Dergisi, c. II, sayı I, Ankara, 1965). — Hikmet İlaydın, *Türk Edebiyatında Nazım* (İstanbul, 1966). — M. Sunullah Arısoy, *Türk Hiciv ve Mizah Antolojisi* (İstanbul, 1967). — Asım Bezirci, *Dünden Bugüne Türk Şiiri* (İstanbul, 1960). — Yaşar Nabi Nayır, *Başlangıcından Bugüne Türk Şiiri* (İstanbul, 1968). — Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı* (İstanbul, 1969). — Rauf Mutluay, *100 Soruda Türk Edebiyatı* (İstanbul, 1969). — Şükrü Elçin, *Türk Bilmeceleri* (İstanbul, 1970). — F. Nejdet Evrimer, *Türk Hiciv Edebiyatı* (İstanbul, 1970). — Vasfi Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi* (Ankara, 1970). — Müjgân Cumbur - Neriman Şaryal, *Türk Kadınının Şiiri* (Ankara, 1970). — Fevziye Abdullah Tansel, *Türk-İslâm Edebiyatı* (2 c., Ankara, 1967-1971).

— Sine. Nijat Özön, *Türk Sineması Tarihi 1896-1960* (İstanbul, 1962). — Nijat Özön, *Türk Sineması Kronolojisi 1895-1966* (Ankara, 1968). — Erman Şener, *Yeşilçam ve Türk Sineması* (İstanbul, 1970).

Tütün Yolu, Erskine Caldwel. *Tütün Yolu*, çeviren Fikret Uray (İstanbul, 1948). — *Tütün Yolu*, çeviren M. Zeki Gülsoy (İstanbul, 1957-1964).

U

Umut, André Malraux. *Umut*, çeviren Atillâ İlhan (İstanbul, 1967, 1969).

Ü

Üç Kızkardeş, Anton Çehov. *Üç Kızkardeş*, çeviren Hasan Ali Ediz (İstanbul, 1944).

Üç Kuruşluk Opera, Bertolt Brecht. *Üç Kuruşluk Opera*, çeviren Tuncay Çavdar (İstanbul, 1964).

Üç Silâhşörler, Alexandre Dumas pere. *Üç Silâhşörler*, çeviren Seniha Sami Moralı (İstanbul, 1952). — *Üç Silâhşörler*, çeviren Selâmi İzzet Sedes (İstanbul, 1957). — *Üç Silâhşörler* (İstanbul, 1959, 1963, 1970, 1972). — *Üç Silâhşörler*, çeviren Gönül Suveren (2 c., İstanbul, 1965).

Ütopya, Yıldız Baştımar, *Thomas More'un Ütopia'sı ve Eflatun'un Devlet'iyle Mukayesesi* (Üniversite ktp. Tez nu. 1372, İstanbul, 1947). — Thomas More, *Ütopia*, çeviren Mina Urgan - Vedat Günyol (İstanbul, 1964, 1968). — Vedat Öztürk, *Thomas More'un Ütopiası ile Th. Campanella'nın Civitas Solis'i Arasında Bir Karşılaştırma* (Üniversite ktp. Tez nu. 4063, İstanbul, 1965).

V

Vâdideki Zambak, H. de Balzac. *Vâdideki Zambak*, çeviren Nahid Sırrı Örik (İstanbul, 1941, 1953, 1955, 1960, 1968). — *Vadideki Zambak*, çeviren Cevdet Perin (İstanbul, 1945, 1953, 1956, 1961, 1968). — *Vadideki Zambak*, çeviren Tahsin Yücel (İstanbul, 1962, 1968). — *Vadideki Zambak*, çeviren Talip Oğuz (Ankara, 1965). — *Vâdideki Zambak*, çeviren Cemal Süreya (İstanbul, 1968). — *Vadideki Zambak*, çeviren Vahdet Gültekin (İstanbul, 1970).

Van, A. Tevfik Göymen, *Van Gölü Kıyıları Üzerinde Bir İklim Etüdü* (Ankara, 1938). — K. Lacke, *Vanda Yapılan Hafriyat* (Türk Tarih Arkeologya ve Etnografya Dergisi, c. IV, İstanbul, 1940). — Hüsnü Tekiner, *Urartu (Van) Krallığı* (Üniversite ktp. Tez nu. 564, İstanbul, 1940). — Mustafa Noyan, *Van Tarihine Medhal* (İstanbul, 1941). — Nurettin Menekşe, *Van* (Ankara, tarihsiz). — Handan Gökçe, *Van Monografyası* (Üniversite ktp. Tez nu. 877, İstanbul, 1944). — Reşat İzbırak, *Cilo Dağı ve Hakkâri ile Van Gölü Çevresinde Coğrafya Araştırmaları* (İstanbul, 1951). — Rıfkı Akın, *Van Merkez Kazasının Monografyası* (Üniversite ktp. Tez. nu. 3096). — Afif Erzen, *Van Bölgesi Kazıları* (Belleten, c. XXIX., sayı 115, Ankara, 1965). — Orhan Yoğurtçuoğlu, *Van'da Sulamalı Ziraat Hayatı* (Üniversite ktp. Tez nu. 4453, İstanbul, 1965). — Ahmet Çorapçı, *Van Kar Yağışları* (Üniversite ktp. Tez nu. 4947, İstanbul, 1967). — A. Atılgan Çilingiroğlu, *Van Bölgesi Urartu Kaleleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 6419, İstanbul, 1968). — Osman Yalçın, *Van-Hakkâri* (İstanbul, 1968). — Kaya Taşçıoğlu, *Van'ın Sosyal ve İktisadî Gelişimi* (Üniversite ktp. Tez nu. 6522, İstanbul, 1969). — Emel Atsız, *Van Türk Mimarî Eserleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 6462, İstanbul, 1969). — Cavit Türkoğlu, *Tarihte Van* (İstanbul, 1969). — Baki Öğün, *Van'da Urartu Sulama Tesisleri ve Şamran (Semiramis) Kanalı* (Ankara, 1970). — İbrahim Kaçmaz, *Van İklimi* (Üniversite ktp. Tez nu. 8056, İstanbul, 1971). — Esin Levendoğlu, *Van Gölü Çevresi Beşerî ve İktisadî Etüdü* (Üniversite ktp. Tez nu. 9037, İstanbul, 1972).

Vanya Dayı, Anton Çehov. *Vanya Dayı*, çeviren Gaffar Güney (İstanbul 1944).

Varidat, M. Şerefeddin, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin* (İstanbul, 1924). — Abdülbaki Gölpınarlı, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin* (İstanbul, 1966). — Şeyh Bedreddin, *Varidat*, inceleme ve çeviri Cemil Yener (İstanbul, 1970).

Varna savaşı, *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*. — Tacut-Tevarih, c. I. — Müneccimbaşı Ahmed, *Sahayif-ül-Ahbar*, c. III (İstanbul, 1868). — Lütfü Paşa, *Tevarih-i Al-i Osman* (İstanbul, 1922). — Oruç bin Adil, *Tevarih-i Al-i Osman* (Hannover, 1925). — Necati Salim, *Türk Ordusunun Eski Seferlerinden Bir İmha Muharebesi, Varna 1444* (İstanbul, 1931). — A. Sadık Erzi, *Türkiye Kütüphanelerinden Notlar ve Vesikalar II; II. Murad'ın Varna Muharebesi Hakkında Feth-nâmesi* (Belleten, c. XIV, sayı 56, İstanbul, 1950). — *Osmanlı Tarihi c. I*. — Halil İnalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar* (Ankara, 1954). — Dukas, *Bizans Tarihi*, çeviren Vl. Mirmiroğlu (İstanbul, 1956).

Vasiyet, Ferit Hakkı Saymen, *Vasiyeti Tenfiz Memurunun Hukukî Mahiyeti* (İstanbul, 1938). — K. F. Arık, *Vasiyetlerin Taaddüdü Halinde Evvelki Vasiyetin İkmali ve İtmamı Meselesi* (Siyasal Bilgiler Fa-

kültesi Dergisi, c. IX, sayı 3, Ankara, 1954). — Necip Kocayusufpaşaoğlu, *Miras Hukukuna Giriş* (İstanbul, 1966). — Kemal Oğuzman, *Miras Hukuku Dersleri* (İstanbul, 1972). — Zahit İmre, *Miras Hukuku* (İstanbul, 1973).

Vasiyetname, Mustafa Dural, *El Yazısı ile Vasiyetnâme* (İstanbul, 1967). — Kemal Oğuzman, *Miras Hukuku Dersleri* (İstanbul, 1972). — Zahit İmre, *Miras Hukuku* (İstanbul, 1973).

Vatikanın Zindanları, A. Gide. *Vatikanın Zindanları,* çeviren Tahsin Yücel (İstanbul, 1958-1966).

Veba, Albert Camus. *Veba,* çeviren Oktay Akbal (İstanbul, 1955, 1960, 1967, 1972). — *Veba, çeviren* Nihal Önol (İstanbul, 1972).

Ve Durgun Akardı Don, Şolohov. *Ve Durgun Akardı Don,* çeviren Tektaş Ağaoğlu (4 c., İstanbul, 1965-1966).

Venedik Taciri, William Shakespeare. *Venedik Taciri,* çeviren Mehmet Şükrü (İstanbul, 1930). — *Venedik Taciri,* çeviren Nureddin Sevin (Ankara, 1938, 1943, 1958). — *Venedik Taciri,* çeviren Adnan Yaltı (İstanbul, 1968).

Veronalı İki Centilmen, William Shakespeare. *Veronalı İki Centilmen,* çeviren Avni Givda (Ankara, 1944). — *Veronanın İki Terbiyeli Adamı,* çeviren Dürdane Ekmekçioğlu - Beyhan Arıksoy (İstanbul, 1965).

Vezir, *Hadikat-ül-Vüzera.* — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihine Ait Yeni Bir Vesikanın Ehemmiyeti ve İzahı ve Bu Münasebetle Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalaa* (Belleten, c. III, sayı 9, Ankara, 1939). — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal* (Ankara, 1941). — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı* (Ankara, 1948). — *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c. IV.* — Coşkun Üçok, *Türk Hukuk Tarihi Dersleri* (Ankara, 1966). — Aydın Taneri, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezirlik* (Tarih Araştırmaları Dergisi, c. V, sayı 8-9, Ankara, 1967).

Vişne Bahçesi, Anton Çehov. *Vişne Bahçesi,* çeviren Vahdet Gültekin - Valâ Karaboğa (İstanbul, 1943). — *Vişne Bahçesi,* çeviren E. Güney-Ş.S. İlter (İstanbul, 1944).

Vitamin, Necmettin İzmirli, *Vitaminler ve Bilhassa B Vitamini* (İstanbul, 1939). — A. İ. Çetingil, *Vitaminler Hakkında* (İstanbul, 1942). — Sağlık Bakanlığı, *Vitaminlerin Beslenmemizde Önemi* (Ankara, 1942). — İbrahim Z. Öğet, *Vitamin Nedir? Luzum ve Faydaları* (İstanbul, 1945). — B. Tugay, *Vitaminlerin Pratikteki Önemleri, Pişirme ve Hazırlama Usullerimizle İlgisi* (İstanbul, 1946). — Ragıp Ginkök, *Vitaminler ve Vitaminsizlik Hastalıkları* (İstanbul, 1948). — M. Şevki Yener, *Vitaminler ve Vitaminle Tedavi* (İstanbul, 1952). — Cemil R. Adam, *Vitaminler ve Antivitaminler* (İzmir, 1960). — Kâzım Aras - Gülseren Erşen, *Tıbbî Biokimya, Vitaminler* (Ankara, 1967).

Viyana kuşatması (BİRİNCİ), Ş. Fuad Gücüyener, *Kanunî Sultan Süleyman* (İstanbul, 1945). — Fairfax Downey, *Kanunî Sultan Süleyman,* çeviren Enis Behiç Koryürek (Ankara, 1950). — Renzo Sertoli, *Muhteşem Süleyman,* çeviren Şerafettin Turan (Ankara, 1963).

Viyana kuşatması (İKİNCİ), Abdi Paşa, *Vekayinâme* (Topkapı Sarayı, Koğuşlar Bölümü nu. 915). — Kâtip Çelebi, *Fezleke, c. II.* — *Naima Tarihi, c. IV.* — *Hammer Tarihi, c. VII.* — Ricaut, *Histoire des Trois Derniers Empereurs des Turcs* (Paris, 1682). — Mehmed Arif, *İkinci Viyana Seferi Hakkında* (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, c. III, sayı 16-17, İstanbul, 1910). — Avram Galanti, *Viyana Muhasarasından Sonra Türklere Karşı Mukaddes İttifak* (Türk Tarih Encümeni Mecmuası, c. XV, sayı 87, İstanbul, 1922). — Oskar Regele, *Dörtyüz Sene Evvel Viyana'nın Türkler Tarafından Muhasarası* (İstanbul, 1929). — Cevat Üstün, *1683 Viyana Seferi* (Ankara, 1941). — Ahmet Ağa, *Viyana Kuşatması Günlüğü* (neşreden Richard F. Kreutel), çeviren Esat Nermi (İstanbul, 1970). — *Osmanlı Tarihi* c. III.

Voltaire (François Marie AROUET), André Maurois, *Voltaire,* çeviren İrfan Konur Gürgen (İstanbul, 1939). — Zahir Güvemli, *Voltaire, Hayatı, Sanatı, Eserleri* (İstanbul, 1954). — Gülten Akyiğit, *Voltaire ve J. J. Rousseau'da Toplum* (Üniversite ktp. Tez nu. 4837, İstanbul, 1967). — Selim Asael, *Voltaire'in Fransız Aydınlanmasındaki Etkisi* (Üniversite ktp. Tez nu. 4470, İstanbul, 1967).

W

Wilhelm Meister, Goethe, *Wilhelm Meister'in Aktörlüğü, Rejisörlüğü ve Sahne Şairliği,* çeviren Şükrü Atala - Cemal Köprülü (İstanbul, 1942). — *Wilhelm Meister'in Çıraklık Yılları,* çeviren Şükrü Atala - Cemal Köprülü (2 c., İstanbul, 1943-1945). — *Wilhelm Meister'in Seyahat Yılları,* çeviren Cemal Köprülü - Şükrü Atala (2 c., İstanbul, 1946-1949).

Wilhelm Tell, Schiller, *Wilhelm Tell,* çeviren Seniha Bedri Göknil (İstanbul, 1946).

Windsor'un Şen Kadınları, Shakespeare. *Windsor'un Şen Kadınları,* çeviren Haldun Derin (İstanbul, 1945).

Woyzeck, Georg Büchner. *Woyzeck,* çeviren Hasan Kuruyazıcı (İstanbul, 1961).

Y

Yabancı, Albert Camus. *Yabancı,* çeviren Reşat Nuri Güntekin (İstanbul, 1953). — *Yabancı,* çeviren Samih Tiryakioğlu (İstanbul, 1958, 1960, 1964, 1969). — *Yabancı,* çeviren Vedat Günyol (İstanbul, 1959, 1971). — *Yabancı,* çeviren Necmettin Arıkan (İstanbul, 1967).

Yaban Ördeği, Henrik İbsen. *Yaban Ördeği,* çeviren Şaziye Berin Kunt (Ankara, 1944).

Yanlışlıklar Komedyası, Shakespeare. *Yanlışlıklar Komedyası,* çeviren Avni Givda (Ankara, 1943, 1959).

Yaratıcı Evrim, Henri Bergson. *Yaratıcı Tekâmül,* çeviren Mustafa Şekip Tunç (İstanbul, 1947).

Yassıada davaları, Rakım Ziyaoğlu, *Tarih Boyunca Yassıada* (İstanbul, 1960). — Sadeddin Çulcu, *Yassıada'dan Geliyoruz* (İstanbul, 1960). — Yüksek Adalet Divanı, *Yassıada Mahkemeleri Sonunda Yüksek Adalet Divanı Kararları, Sonuç ve Uygulama* (İstanbul, 1961). — Tekin Erer, *Yassıada ve Sonrası* (2 c., İstanbul, 1965). — Mithat Perin, *Yassıada ve İnfazların İçyüzü* (İstanbul, 1970). — Nusret Kirişçioğlu, *Yassıada Kumandanına Cevap* (İstanbul, 1971). — Orhan Erkanlı, *Anılar, Sorunlar, Sorumlular* (İstanbul, 1972).

Yaşlılık Üstüne, Cicero. *İhtiyarlık,* çeviren Ayşe Sarıgöllü (İstanbul, 1951, Ankara, 1963).

Yaz Gecesi Rüyası (BİR), Shakespeare. *Bir Yaz Gecesi Rüyası,* çeviren Nurettin Sevin (Ankara, 1944, 1962).

Yeni Atlantis, F. Bacon. *Yeni Atlantis,* çeviren Hamit Dereli (İstanbul, 1957, 1966).

Yeniçeri, Mehmed Esad, *Üs-si Zafer* (İstanbul, 1876). — Sermet Muhtar Alus, *Yeniçeriler ve Eski Türk Ordusu* (İstanbul, 1933). — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I. Acemi Ocağı ve Yeniçeri* (Ankara, 1943). — Mustafa Akdağ, *Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. V, sayı 3, Ankara, 1947). — Necdet Berkay, *Yeniçerilerin Yok Edilmesi ve Ordumuzun Yeniden Kurulup Gelişmesi* (Ankara, 1949). — Reşat Ekrem Koçu, *Yeniçeriler* (İstanbul, 1964). — Necip Fazıl Kısakürek, *Olanca Romanıyla ve Son Hortlamalarıyla Yeniçeri* (İstanbul, 1970).

Yeşilcami, A. Gabriel, *Une Capital Turque. Brousse* (Paris, 1858). — H. Wilde, *Brussa* (Berlin, 1909). — Kâzım Baykal, *Bursa ve Anıtları* (İstanbul, 1950). — Sedat Çetintaş, *Yeşil Cami ve Benzerleri Cami Değildir* (İstanbul, 1958). — Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarîsinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri* (İstanbul, 1972).

Yörükler, Ömer Lütfü Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler* (İktisat Fakültesi Mecmuası, c. XI, sayı 1-4, İstanbul, 1950). — Münir Aktepe, *XIV ve XV. Asırlarda Rumelinin Türkler Tarafından İskânına Dair* (Türkiyat Mecmuası c. X, İstanbul, 1953). — Tayyip Gökbilgin, *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fatihan* (İstanbul, 1957). — Mehmet Eröz, *Türk Köy Sosyolojisi Meseleleri ve Yörük - Türkmen Köyleri* (Sosyoloji Konferansları VI, İstanbul, 1966). — Faruk Sümer, *Oğuzlar* (İstanbul, 1972).

Yunus Emre, Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre'de Öztürkçe Kelimeler* (Türkiyat Mecmuası, c. IV, İstanbul, 1934). — Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre* (İstanbul, 1936). — Nurettin Can - Sait Gökçe, *Yunus Emre* (Gaziantep, 1936). — Mehmet Kaplan, *Yunus Emre ve Nebatlar* (Türkiyat Mecmuası, c. XII, İstanbul, 1955). — Müjgân Cunbur, *Yunus Emre'nin Gönlü* (Ankara, 1959). — Nezihe Araz, *Dertli Dolap* (İstanbul, 1961). — Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf* (İstanbul, 1961). — Nevzat Yesirgil, *Yunus Emre* (İstanbul, 1963). — Gökhan Evliyaoğlu, *Anadolu'nun İç Aydınlığı Yunus Emre* (İstanbul, 1963). — Şahabettin Tekindağ, *Büyük Türk Mutasavvıfı Yunus Emre Hakkında Araştırmalar* (Belleten, c. XXX, sayı 117, Ankara, 1966). — M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara, 1966). — Halim Baki Kunter, *Yunus Emre. Bilgiler, Belgeler* (Ankara, 1966). — İsmet Binark - Nejat Sefercioğlu, *Yunus Emre Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi* (Ankara, 1970). — Faruk K. Timurtaş, *Yunus Emre Divanı* (İstanbul, 1972).

Yurdakul (Mehmed Emin), Ali Murteza Gürkaynak, *Mehmed Emin Yurdakul, Hayatı ve Eserleri* (Bilecik, 1937). — Hilmi Yücebaş, *Millî Şairimiz Mehmed Emin Yurdakul* (İstanbul, 1947). — Ferhan Oğuzkan, *Mehmed Emin Yurdakul, Hayatı, Sanatı, Eserleri* (İstanbul, 1961). — Enver Naci Gökşen, *Mehmed Emin Yurdakul* (Ankara, 1963). — Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri* (Türkoloji Dergisi, c. II, sayı 1, İstanbul, 1969).

Yüzbaşının Kızı, A. S. Puşkin. *Yüzbaşının Kızı,* çeviren S. Ali - Erol Güney (Ankara, 1944). — *Yüzbaşının Kızı,* çeviren Nihal Yalaza Taluy (İstanbul, 1960, 1966). — *Yüzbaşının Kızı,* çeviren Zeynel Akkoç (İstanbul, 1969, 1971).

Z

Zamane Çocuğunun İtirafları (BİR), A. de Musset. *Bir Zamane Çocuğunun İtirafları,* çeviren Yaşar Nabi Nayır (İstanbul, 1944, 1963).

Zamanımızın Bir Kahramanı, M. Lermentov. *Zamanımızın Bir Kahramanı,* çeviren Avni İnsel (İstanbul, 1940). — *Zamanımızın Kahramanı,* çeviren Servet Lunel (Ankara, 1944, 1962). — *Zamanımızın Bir Kahramanı,* çeviren Ülkü Taner (İstanbul, 1967).

Zerdüşt Böyle Buyurdu, F. Nietzsche. *Zerdüş Böyle Dedi,* çeviren Sadi Irmak (İstanbul, 1939, 1954, 1959). — *Zerdüş Böyle Diyordu,* çeviren Osman Derinsu (İstanbul, 1972).

Zincire Vurulmuş Prometheus, Aishylos. *Zincire Vurulmuş Protmetheus,* çevirenler Azra Erhat - Sabahattin Eyüboğlu (İstanbul, 1968).

Zindanda, Silvio Pellico. *Zindanda,* çeviren Ragıp Ögel (İstanbul, 1946).

Ziya Paşa (Abdülhamid Ziyaeddin), İsmail Habib, *Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi* (İstanbul, 1921). — Süleyman Nazif, *İki Dost* (İstanbul, 1925). — İsmail Hikmet Ertaylan, *Ziya Paşa* (İstanbul, 1932). — Ali Canip Yöntem, *Türk Edebiyatı Antolojisi* (İstanbul, 1934). — Murat Uraz, *Ziya Paşa* (İstanbul, 1938). — Mustafa Nihat Özön, *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul, 1941). — Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul, 1956). — Kenan Akyüz, *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi* (Ankara, 1958). — Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri* (Türkoloji Dergisi, c. II, sayı 1, Ankara, 1969). — Kaya Bilgegil, *Ziya Paşa Hakkında Araştırmalar* (Erzurum, 1972).

Zoraki Tabip, Molière. *Zoraki Tabip,* çeviren Ahmed Vefik (İstanbul, 1927, 1940, 1970). — *Zoraki Hekim,* çeviren Sabiha Omay (Ankara, 1943, İstanbul, 1958).